BÜYÜK LAROUSSE

SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ

6

ÇIRP
DİŞ

Milliyet

BÜYÜK LAROUSSE

SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ

6. CİLT

Çırpmak — Diş

Milliyet

İnterpress Basın ve Yayıncılık A.Ş. adına
Hürrem FİLA

genel yayın yönetmeni
Adnan BENK

yayın kurulu
Oya ADALI, Nilgün AKAR, Bedia AKARSU, Engin ALÇORA, Yasemin ALPMAN, Abbas ALTUNKAŞ, Aydın ARIT, Selahattin BAĞDATLI, Mustafa BALEL, Mustafa BAYKA, Nezih COŞ, Güler DEĞİRMENCİ, Melek DENER, Turgut DEVECİ, Tamer ERDOĞAN, Sırrı ERİNÇ, Şenay ERKAN, Peyami ARMAN, Ayşegül EROL, Konur ERTOP, A.Fuat FİDAN, Tankut GÖKÇE, Öznur GÜNDOĞDU, Selahattin HİLAV, Rıfat İNSEL, Cenap KARAKAYA, M.N. KARAKÜÇÜK, Melih KIRANBAĞLI, Gülsen KORALTÜRK, Güzide KOSİFOĞLU, Dilek KÖSEOĞLU, Cevdet KUDRET, Turgut KUT, Deniz MAZLUM, Günnur ORMANLAR, Tahir ÖZÇELİK, Süleyman ÖZÇİFTÇİ, Ufuk ÖZKOLÇAK, İsa ÖZTÜRK, Mehmet SERT, Kenan SOMER, İlhami SOYSAL, Beyhan Aziz TANER, Aksel TİBET, Erdoğan TOMAKÇIOĞLU, Teoman TUNÇDOĞAN, Hale ULUSOY, Doğan ÜLGENCİ, Mara YAKOVLEVSKİ, Aydın YALKUT, Mehmet YARAŞ, Ömür YARS, Tahsin YAZICI, Dilek YELKENCİ, Melih YÜRÜŞEN

sorumlu yayın yönetmeni
Aydın YALKUT

araştırma
Despina ÇİMROĞLU ve yardımcıları Betül GÜVENSOY, Nesrin OĞRAŞKAN, Mine ÖZDİLER, Servet SABAK, Hilda SETYAN, Semra BAL

arşiv
Sevil ÇELEBİCAN ve yardımcıları Nurgül KAYA, Cansel Çolak SAVAŞ

teknik yönetmen
Nazlı TÜRKSOY

sayfa düzeni
Ömer BARANİOĞLU ve yardımcısı Çağatay AKYOL

harita
Mansus TETİK ve yardımcıları Berrin BÜYÜKANIT, Ruhi DİLGİMEN, Seval ÖZLER, Ceyda SAKARYA

düzelti
Hayrettin KARA ve yardımcıları Zeynep ATAYMAN, Fatma AYDIN, Sait GÜRAY, Aydın KARAAHMETOĞLU, Gülsüm ÖZ, Sibel TÜRKMENOĞLU

fotoğraf
Muhlis HASA ve yardımcısı Sedal ANTAY

sekreterler
Funda ARSLAN, Halime DEMİR, Nil HEPER, Kadriye KÖMÜRCÜOĞLU, Lale KURUDAĞ, Belgin SOYCAN, Satı ŞİMŞEK

dizgi
Turgay ŞIK ve yardımcıları Leyla BİRBEN, Âdem ÇALIŞKAN, Betül FERİK, Hülya HASEL, Sakine KAYA

kamera
Gelişim Yayınları kamera servisi

baskı: Milliyet Gazetecilik A.Ş.

Copyright: **Librairie Larousse**
Copyright: **İnterpress Basın ve Yayıncılık A.Ş.**
Büyükdere Cad. Apa Ofset arkası
Levent-İSTANBUL Tel: 169 66 80 (20 Hat)

BÜYÜK LAROUSSE

SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ

Fransızca *Grand Dictionnaire Encyclopédique Larousse* (GDEL)
temel alınarak hazırlanmıştır. BÜYÜK LAROUSSE SÖZLÜK
VE ANSİKLOPEDİSİ'nin bütün hakları saklıdır;
adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.
Librairie Larousse 1986 [S.P.A.D.E.M. et A.D.A.G.P.]

mak. Çamaşırları çırpıp asmak. **—2.** *Şeyleri çırpmak,* onları birbirine vurmak: *Yastıkları çırptıkça toz çıkıyor.* **—3.** *Ellerini, ayaklarını, kanatlarını çırpmak,* onları yinelenen bir hareketle oynatmak, sallamak ya da birbirlerine vurmak: *Kanatlarını çırparak yükselen kuşlar. Sevinçten ellerini çırparak zıplamaya başladı. Denizde ayaklarını çırpmak. Kanat çırpmak. El çırpmak.* **—4.** *Bir şey (madde) çırpmak,* onu bir araçla hızlıca çarpmak, karıştırmak, çalkalamak: *Yumurtayı aklaşıncaya kadar çırpmak.* **—5.** *Bir şeyi çırpmak,* ucundan biraz kesmek. **—6.** *Bir ağacı, dallarını çırpmak,* meyveli bir ağacı, ağacın dallarını, meyvelerini döküp toplamak için birçok kez sallamak, silkelemek: *Dut çırpmak. Zeytin çırpmak.* **—7.** *Çalıp çırpmak* → ÇALMAK.

—Tarım. Meyvelerini düşürmek için bir ağacın dallarına sırıkla vurmak. (Bu ürün toplama şekli, toprağa düşmekle bozulmayacak ceviz gibi meyvelere, silkelemenin kullanmaya zarar vermediği ya da elle toplama olanağı bulunmayan meyvelere uygulanır.)

◆ **çırpılmak** edilg. f. **1.** Sözkonusu halı, kilim, bez vb. ise, silkelemek; iki şeyse, birbirine vurulmak, bir maddeyse, çarpılmak, karıştırılmak: *Çırpılmak üzere halıları bahçeye çıkarmak. Yastıklar çırpılıp kaldırıldı. Yumurtalar süte katılmadan önce iyice çırpılmalıdır.* **—2.** Meyveli bir ağaç ya da dalları sözkonusuysa, silkelenmek: *Bütün dutlar çırpıldı.*

◆ **çırpınmak** dönşl. f. **1.** Bilinçli ya da bilinçsiz olarak hızlı ve düzensiz hareketler yapmak: *Hasta sabaha kadar kendini bilmeden çırpındı durdu. Haberi duyunca kendini yere atarak çırpınmaya başladı. Sen yüzmüyor, suda çırpınıyorsun.* **—2.** Kendini tutan, sıkan bir şeyden, bir kimseden kurtulmak için çabalamak, büyük bir çaba göstermek: *Oltanın ucunda çırpınan balık. Ne kadar çırpınsan boş, benden kurtulamazsın.* **—3.** Deniz sözkonusuysa, küçük dalgalarla çalkalanmak. **—4.** Güç bir durumdan kurtulmak ya da çok istenilen bir şeyi gerçekleştirmek için büyük bir çaba harcamak: *Bir iş bulabilmek için aylardır çırpınıyor. Derdini anlatmak için çırpınıp duruyor.*

◆ **çırpışmak** işt. f. Karşılıklı olarak ya da sürekli çırpmak: *Çırpışan kanatlardan çıkan sesleri dinlemek.*

◆ **çırpıştırmak** ettirg. f. **1.** Çırpışmasını sağlamak: *Kanatlarını çırpıştıran kuşlar.* **—2.** Bir işi çarçabuk ve özen göstermeden yapmak: *Bir iki satır çırpıştırıp mektup diye göndermiş. Bir ödevi çırpıştırmak.* **—3.** Çalmak: *Ondan bundan çırpıştırıp bir kitap yayımladı.*

◆ **çırpıştırılmak** edilg. f. Çırpıştırmak eylemine konu olmak.

◆ **çırptırmak** ettirg. f. Çırpmak işini yaptırmak: *Halıları çırptırmak. Dutları çırptırmak.*

ÇIRPMALI ZIPLAMA → ENTRECHAT.

ÇIRPTIRMAK → ÇIRPMAK.

ÇIT a. (yansıma sözc.). **1.** İnce bir şeyin kırılmasıyla çıkan kesik ve hafif ses: *Dal çıt diye kırıldı.* **—2.** *Çıt çıkarmamak,* en küçük bir ses çıkarmamak: *O anlattıkça çıt çıkarmadan, merakla dinlerdik.* ‖*Çıt çıkmamak,* kesin ve derin bir sessizliği belirtir: *O konuşurken salonda çıt çıkmazdı.* ‖*Çıt etmek,* çıt sesi çıkarmak, çıtlamak. ‖*Çıt yok,* en hafif bir ses bile olmadığını vurgulamak için söylenir: *Her şey uykuda, ortalıkta çıt yok.* ‖*Çıtı çıkmamak,* çocuk sözkonusuysa, gürültü ve yaramazlık yapmamak.

—Terz. Bir elbisenin birleştirilecek parçalarının kenar kısmına yapılan ve birleştirme işinde işaret noktası olarak kullanılan ufak kesik. ‖Bir tayyör yakada, yakanın ön parça ile birleşmesiyle meydana gelen açı.

ÇITA a. (esk. türkç. *cıda*'dan). Düzgün kesilmiş ince ve uzun tahta.

—Camc. Bir vitray panosunu gerginleştirmeye yarayan ve panonun kurşun kısımlarına, yine kurşun bağlantılar ya da desteklerle lehimlenen demir çubukların her biri. (Çıtaların her biri, çeşitli yöntemlerle büyük camın iskeletine tutturulur.)

—Denizc. *Yelken çıtası,* YELKEN BALENİ'nin eşanlamlısı. ‖*Tahdit çıtası,* fırtınalı havalarda tabakların ve bardakların düşmesini önlemek için masanın dört yanına çakılan ince çıta.

—İnş. Özellikle çatı işlerinde kullanılan, kare ya da dikdörtgen kesitli, çam ya da kavaktan ensiz, uzun tahta. (Çıtalar merteklere dik olarak çakılır ve üstlerine kiremitler bindirilir.) ‖ Metal bir çatıda kiriş aralarını ayıran ya da mahya ve eğik mahya çizgileri üzerine yerleştirilen yamuk kesitli ahşap çubuk. ‖ İki yüzey arasında bağlantı kurmayı ya da bağlantıyı güçlendirmeyi sağlayan, ya da lataları bölme dikmesi üzerine tespit etmeye yarayan ahşap çubuk. ‖ *Cam çıtası,* bir camı çerçeve lambaları içinde tutmaya yarayan çıta. ‖ *Derz çıtası,* dülgerlerin yan yana gelen parçaların derzlerini ya da birleşme kusurlarını örtmek için kullandıkları yassı çubuk. ‖ *Takviye çıtası,* kalınlığını artırmak için bir başka çıta üstüne çakılan çıta.

—Kâğ. san. *Kenar çıtaları,* süzmenin başlangıcında, hamuru eleğin üstünde tutan ve istenilen genişlikte sürekli yaprak elde etmek için yeri yanal olarak değiştirilebilen düzenek. (Eşanl. KENAR SINIRLAMA PLAKALARI.)

—Marangl. Düzgün biçilmiş, dar ve uzun tahta. ‖ *Baskı* ya da *aplik çıtası,* kapılara ya da kapaklara, ayna ve levhaları tutturmaya yarayan çıta. ‖ *Cam çıtası,* camları çerçeveye tutturmaya yarayan çıta. ‖ *Kordonlu çıta,* kapak, pano vb. gibi parçalara dekoratif bir görünüm vermek amacıyla kullanılan çıta. ‖ *Köşe çıtası,* duvarların köşelerini korumak amacıyla kullanılan, silindir biçiminde küçük çaplı silme.

—Orm. san. Kurutmayı sağlamak için, istifleme sırasında üst üste konan tahtaları birbirinden ayırmaya yarayan, dikdörtgen kesitli ince, dar lata.

—Res. Tablo çerçeveleri yapmaya yarayan silme.

ÇITAK sıf. ve a. *Yörs.* **1.** Boynuzları düzgün ve ay biçiminde öküz. **—2.** Sürüye dışarıdan katılan davar. **—3.** Dağda yaşayan ve odunculukla geçinen kimse: *Çıtaklar odun getiriyor.* **—4.** Huysuz, kavgacı, kaba kimse.

ÇITAK, Denizli'nin Çivril ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 475 nüf. (1990). Belediye.

ÇITAK (Ahmet), türk halk şairi (Elbistan 1893- *ay. y.* 1963). Çiftçilik ve meyvecilik yaptı. Elbistan ve Maraş yörelerinde ünü yaygındır. Şiirlerinde dinsel, duygusal, siyasal konulara yer verdi. Maraş ve Elbistan gazetelerinde, Ülkü dergisinde, bazı antolojilerde şiirleri yer aldı. Basılı kitabı yoktur.

ÇITAKLAR, Bulgaristan'daki Deliorman ve Dobruca yörelerinde yaşayan bir türk topluluğu. Günümüzdeki nüfusları bilinmiyor. Kıpçak türkçesinin devamı olduğu öne sürülen dilleri araştırılmamıştır. Öteki Rumeli Türkleri'nin konuştuğu dilden farklı olan çıtak dili, anadolu ve rumeli türkçesine göre daha kaba sayıldığından Çıtak sözcüğü birçok yörede "kaba, dağlı, kavgacı" anlamlarında kullanılır.

Evliya Çelebi *Seyahatname*'sinde (XVII. yy.) Silistre yöresinde Çıtaklar adlı bir topluluğun varlığından söz eder. Aynı şekilde Hacıoğlu Pazarcığı'nda da (günümüzde Tolbuhin) bir çıtak kolu olduğunu belirtir, bunların Tatar, Bulgar ve Ulahlar'ın karışımı olduklarını öne sürer.

Bazı kaynaklarda Anadolu'nun birçok yöresine yayılmış Çıtağ adlı bir topluluktan söz edilir. Timur ile yapılan savaşlar sırasında bunların sık sık dağa sığındıkları ve zaman zaman yakalanıp kılıçtan geçirildikleri belirtilir. Bunlarla Rumeli'ndeki Çıtaklar arasında bir ilişki olup olmadığı bilinmemektedir. Bununla birlikte Anadolu'nun başta Balıkesir, Denizli, İzmir, Kastamonu, Manisa ve Zonguldak olmak üzere pek çok yöresinde *Çıtak, Çıtak, Çıtaklı, Çıtakoğlu* gibi yer adlarına rastlanmaktadır.

ÇITALI sıf. Marangl. *Çıtalı birleştirme,* → KINIŞLI* BİRLEŞTİRME.

ÇITANAK → ÇATANAK.

ÇITARI ya da **ÇİTARİ** a. Esk. dokmc. Bir tel ipek, üç tel pamuk ipliğiyle bezayağı örgüde dokunmuş yollu kumaş. (Genellikle çubukları sarı ve kırmızı olur, daha çok Şam'da dokunurdu. Çubukları desenli olarak dokunmuş olanları da vardı.)

ÇITÇIT a. (yansıma sözc.). Bir elbiseyi, bir örtüyü, bir çuvalı kapama ve birleştirme sistemi; çekme ya da dövme iki küçük metal diskten oluşur ve üst üste getirilip basılınca birbirine geçerek kenetlenir. (Eşanl. FERMEJÜP.)

—Marangl. Mobilya kapak ya da kapılarını kapalı tutmaya yarayan ve metal ya da plastik iki parçadan oluşan gereç. ‖ *Çarpma kapı çıtçıtı,* çarpma kapılarda kullanılan yaylı çıtçıt türü. (Bu tür çıtçıtlarda bilya yerine ağzı hafifçe kapatılmış bir gövdeye yerleştirilen ve ağza doğru yayla itilen silindir biçiminde bir dil bulunur.) ‖ *Çeneli çıtçıt,* iç içe girebilen bombeli iki parçadan olmuş plastik çıtçıt. ‖ *Makaralı çıtçıt,* çeneleri makaralarla donatılmış çeneli çıtçıt. ‖ *Mıknatıslı çıtçıt,* plastik gövde içine U biçiminde yerleştirilen ve tespit ayaklarına kanallar açılmış bir lamayla donatılan çıtçıt türü.

ÇITÇITLAMAK g. f. Bir giysinin karşılıklı iki yanına tutturulmuş çıtçıtı üst üste getirerek kapatmak.

ÇITIMAN a. *Yörs.* Hayvan yemi yığını.

ÇITIPITI sıf. (yansıma sözc.). Ufak tefek, şirin, sevimli kız ya da kadın için kullanılır: *Güzel, çıtıpıtı bir kız.*

ÇITIR ÇITIR be. (yansıma sözc.). Çıtırdayarak (kömür ya da odunun yanışını, ince tahtaların ya da ince kabuklu nesnelerin kırılışını, gevrek bir şeyin yenişini betimler).

ÇITIR PITIR be. Bir çocuğun düzgün ve tatlı tatlı konuştuğunu belirtmek için kullanılır.

◆ sıf. Ufak tefek, çıtı pıtı.

ÇITIRDAMA a. Kim. Çıtırdamak eylemi.

ÇITIRDAMAK gçz. f. (yansıma sözc.). Çıtırtı çıkarmak; çıtır çıtır etmek: *Kemikleri çıtırdamak. Sobada çıtırdayarak yanan kuru dallar.*

—Kim. Kristalleşme suyu içeren kimi tuzlar için, ısı etkisiyle aralıklı su yitirmeden doğan kuru sesler çıkarmak.

◆ **çıtırdatmak** edilg. f. *Bir şeyi çıtırdatmak,* çıtırdamasına yol açmak ya da bunu sağlamak.

ÇITIRDATMAK → ÇITIRDAMAK.

ÇITIRTI a. (yansıma sözc.). Birbirini izleyen kuru ve kesik ses dizisi; çıtırdama sesi: *Alevlerin çıtırtısı. Yandaki odadan kulağıma bir çıtırtı geldi.*

—Semeiol. Art arda gelen bir dizi çatlama sesini andıran şiddetli ve kuru ses. ‖ *Çıtırtı sesleri,* bazı akciğer hastalıklarında dinlemekle duyulan ve tuzun ateş üzerinde kavrulurken ya da bir saç tutamının kulak yakınında sürtüşürken çıkardığı sese benzeyen sesler. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Ağrılı kiriş çıtırtısı,* iltihaplı kirişlerin hareket ederken çıkardıkları ses. ‖ *Kar çıtırtısı,* solunum yolları yaralanmalarında (deri altı amfizemi) ya da gazlı kangrende deri altında biriken hava nedeniyle, elle o bölgeye basıldığında duyulan ses. ‖ *Kemik çıtırtısı,* kırık bir kemiğin parçalarının bir-

Satı Çırpan
Türkiye'nin ilk kadın milletvekillerinden

çıtkuşu *(Troglodytes troglodytes)* ve yuvası

kaktüs çıtkuşu *(Campylorhynchus brunneicapillus)* (Batı ABD ve Meksika)

çıyan

Çiangmai XIII. yy. sonunda kral Mangrai'nin (kentin kurucusu) yaptırdığı Vat Çiang Han çedisi (stupa)

S. Held

birine sürtünmesinden doğan ve elle yoklanırken kulakla duyulan titreşim sesi.
—ANSİKL. Çıtırtı sesleri, daha çok soluk alımının sonlarında dalgalar halinde duyulur; bunlar kuru seslerdir. Özellikle pnömonilerde, kan dolaşımı bozukluğundan doğan ödemlerde ve bağ dokusu sertleşmesi hallerinde duyulur.
Derin çıtırtı sesleri, içlerinde patolojik salgılar bulunan ince bronşlardan ve bronşçuklardan gelen çıtırtı sesleridir. Özellikle basit bronşitlerde, bronş genişlemelerinde ve akciğer ödeminde duyulur.

ÇITKIRILDIM sıf. ve a. Aşırı bir incelik, duyarlık, çekingenlik gösteren ya da çabuk yorulan, hastalanan, güçsüz kimse için kullanılır.

■ **ÇITKUŞU** a. Kuşbil. Esmer tüylü, kalkık kuyruklu, ince ve sivri gagalı küçük ötücükuş. (Böcekçildir. Bütün Kuzey yarıkürede, nemli ormanlarda, fundalıklarda, büyük meyve bahçelerinde bulunur. Erkeği çokeşlidir: 2-3 dişinin yavrularına bakar. Bil. a. *Troglodytes troglodytes.* Tümü Amerika'da yaşayan 60 kadar başka çıtkuşu türü vardır; uzunluğu 9-9,5 cm.)

ÇITLAK a. *Yörs.* Tarım. Kenevir tohumu.

ÇITLAMAK gçz. f. (yansıma sözc.). Çıt sesi çıkarmak: *Çıtlayarak yanmak.*

◆ **çıtlatmak** g. f. **1.** *Bir şeyi çıtlatmak*, ondan çıt sesi çıkarmak: *Sinirlenince parmaklarını çıtlatıyor. Sakızı çıtlatmak.* **—2.** *(Bir kimseye) bir şeyi çıtlatmak*, onu açıkça söylemeyip dolaylı sözlerle sezdirmek, ima etmek: *Bu işi ona bir çıtlatsan iyi edersin.*
—Terz. *Yakayı, koltuğu vb. çıtlatmak*, bir oyuğu çevreleyen dikişin büzmemesi için tersindeki kenarlarını makasla küçük küçük kesmek.

◆ **çıtlatılmak** edilg. f. Çıtlatmak eylemine konu olmak: *Ona bazı olaylar önceden çıtlatılmıştı.*

ÇITLATILMAK → ÇITLAMAK.

ÇITLATMAK → ÇITLAMAK.

ÇITPIT a. (yansıma sözc.). ÇATAPAT'ın eşanlamlısı.

ÇIVDIRMAK → ÇIVMAK.

ÇIVGA a. *Yörs.* Kısa bir değneğin altını sivriltip üzerine açılan iki oyuğa tavuk tüyü yerleştirilerek yapılan oyuncak. (Sopayla vurulduğunda döne döne havalanır. *Dığa* da denir.)

ÇIVGAN a. *Yörs.* Tarım. **1.** İnce, cılız hayvan. **—2.** Boynuzları geri bükülmüş sığır.

ÇIVGAR a. Çift süren ya da araba çeken hayvanlara yardımcı olarak koşulan hayvan. (*Çılgar* da denir.)

ÇIVGIN a. **1.** Rüzgârla birlikte karla karışık yağan yağmur. **—2.** Ağacın yeni sürgünü.

ÇIVLAMAK gçz. f. Fışkırarak akmak.

ÇIVMAK ya da **ÇİVMEK** gçz. f. *Yörs.* Hızla giden bir şey sözkonusuysa, bir yere çarpıp fırlamak, yön değiştirmek.

◆ **çıvdırmak** ettirg. f. Çıvmak eylemini yaptırmak.

ÇIYAN a. **1.** Çokbacaklıların *Chilopoda* öbeğinden, büyük boylu (10 cm), zehirli hayvan. (Isırığı acı verir. Çıyana benzeyen daha küçük bir biçim [*Crytops*] bahçelerde bulunur. Bil. a. *Scolopendra.*) **—2.** *Çıyan (gibi), sarı çıyan*, bakışları donuk ve sarışın bir kimsenin soğukluğunu, hainliğini vurgulamak için söylenir.

ÇIYANLIK a. Sinsilik, hainlik.

ÇIZGA a. *Yörs.* Tarım. Domuz yavrusu.

ÇIZI ya da **ÇİZİ** a. *Yörs.* Tarım. Saban ya da pulluğun tarlada açtığı çukur iz.

Çİ sıf. (fars. *çe*'den *çi*). *Esk.* Ne anlamında soru sıfatı: *Çi faide, çi sûd* (ne fayda?). *Çi gûne* (ne türlü, nasıl?). *Çi hacet* (ne gerek?) vb.

—Çİ → —CI.

ÇİANG ya da **QİANG,** Güney Çin'de (Sıçuan) ve Tibet'te yaşayan halk; 1989'da sayıları 100 000'den fazlaydı; Tibet-Birman dili konuşurlar. Geleneksel Çiang toplumunun temel özellikleri, anaerkil kurallar, kayınalma ve erkek kardeşle evlenmedir. Birbirine uzak köylere yerleşmiş çobanlar (yak, koyun, poney) olan Çiang'lar, Tibet lamacılığının etkisinde kalan bir tümtanrıcılığa (hayvanların kurban edilmesi, cenaze törenleri) inanırlar.

■ **ÇİANGMAİ** ya da **ÇİENGMAİ,** Tayland'da kent, il merkezi, Me Ping ırmağı kıyısında; 164 382 nüf. (1989). 1296'da kurulan Çiangmai, bağımsız bir tay krallığının başkenti oldu. 1773'te yerle bir edilen kent, XVIII. yy. sonlarına doğru yeniden yapıldı. Kentte Kuzey Tayland sanatının temel özelliklerini oluşturan (XIII-XX. yy.) birçok sur içi ve sur dışı anıt ve pagoda vardır. Yakınlarında, Ortataş ve Yenitaş çağlarından kalma sitler (çok uzun süre kullanılan taş araç-gereçler) bulunur. Suhotai'den sürülen çömlekçiler seramikçiliği (Kalong ve Sankamfeng, XV.-XVI. yy.) Çiangmai'ye getirdiler. Ulusal müze (eski Lamfun ve Lan Na krallıklarından kalma yapıtlar; bölgesel sanatlar ve gelenekler; Tayland sanatının panoraması). Demiryoluyla Bangkok'a bağlanan Çiangmai, Kuzey Tayland'ın başlıca kenti, tek ağacı ve lake ticareti merkezidir. El sanatları sanayisi (ipekli dokuma, kuyumculuk, çömlekçilik). —*Çiangmai ili*, yüzölçümü 22 993 km^2; 1 382 130 (1990).

ÇİBA, Japonya'da (Honşu) il merkezi kent, Tokyo körfezi kıyısında; 829 467 nüf. (1990). Sanayi (termik santrallar, demirçelik sanayisi ve dönüştürme metalürjisi, kimya sanayisi). —*Çiba ili*, 5 115 km^2; 5 471 000 nüf. (1989). Büyük imalat bölgesi Keihin'in bir bölümünü oluşturan kıyı kesiminde sanayi son derece gelişmiştir.

Çİ BAİŞİ ya da **Qİ BAISHİ,** çinli ressam (Hunan eyaleti 1863 - Pekin 1957). Köy kökenlidir ve kendi kendini yetiştirmiştir. Çin'de ve dünya çapında büyük bir üne kavuştu. Pekin Resim enstitüsü ve Çinli sanatçılar birliği'nin başkanlığına getirildi. Geleneksel resime yeni bir soluk getirdi; çizgilerindeki doğallık ve büyük renkçi niteliğiyle, böcek, balık, karides, resimlerinde canlı varlıkları tanımada gösterdiği derin anlayış açıkça kendini gösterir.

ÇİBÇA a. Orta ve Güney Amerika dilleri ailesi. Bu dillerin alanı Nikaragua'nın güneyinden Ekvador'un kuzeyine değin uzanır. (Çibça dillerini Panamá [Guaymiler], Batı Kolombiya [Cunalar ve Paezler] ve Ekvador'da [Cayapalar] yaklaşık 100 000 kişi konuşur.)

ÇİÇAGOV (Pavel Vasilyeviç), rus amiral (Petersburg 1767 - Paris 1849). 1799'da, Fransızlar'ı, Hollanda'dan boşaltmakla görevlendirilen ingiliz-rus filosuna komuta etti. Donanma bakanlığı'nda görev alan Çiçagov (1802), 1812'de Tuna eyaletlerinin yönetimiyle görevlendirildi. Berezina geçidini Fransızlar'a kapatmak için geri çağrıldı. Ancak, Napoléon I'in kaçmasına engel olmadı. İstifa etti ve ingiliz uyruğuna geçti. Fransızca olarak, *Relation du passage de la Berezina* (1814) adlı kitabı yazdı ve anılarını kaleme aldı (1855).

■ **ÇİÇEK** a. (moğolca, *çeçek*'ten). **1.** Üstün yapılı bitkilerin (tohumlu bitkiler), genellikle bir çanak içindeki üreme organlarını taşıyan ve parçaları renkli ve hoş kokulu olabilen özgül organı. (Bk. *ansikl.* böl. Bot.) **—2.** Çiçek açan bitki: *Çiçek yetiştirmek.* **—3.** Poksvirüs cinsi bir virüsten ileri gelen son derece bulaşıcı, salgın hastalık. (Bu virüsün antijenleriyle sığır çiçeği virüsünün antijenleri arasındaki yakınlık çiçek aşısının bulunmasını sağlamıştır.) [Bk. *ansikl.* böl. Tıp.] **—4.** *Tkz.* Davranışları hafif, toplum kurallarına uymayan kimse: *Onun ne çiçek olduğunu herkes bilir.* **—5.** *Çiçek açmak, çiçek vermek*, çiçeklenmek. ‖ *Çiçek çıkarmak*, çiçek hastalığına yakalanmak. ‖ *Çiçek gibi*, bir kimsenin inceliğini, tazeliğini, bir şeyin çok temiz olduğunu vurgulamak için kullanılır: *Çiçek gibi bir kız. Çiçek gibi giyinmiş.* ‖ *Çiçek gibi olmak*, hiçbir eksiği, kusuru kalmamak: *Eski evi onarttım, çiçek gibi oldu.* ‖*Çiçek olmak*, bir kimse sözkonusuysa, yaşına başına yakışmayan aşırı davranışlarda bulunmak. ‖ *Çiçeği burnunda (çamuru karnında)*, bir şeyin tazeliğini, yeniliğini; bir kimsenin gençliğini ya da bir işin başlangıcında olduğunu vurgulamak için kulanılır: *Çiçeği burnunda salatalık, kabak. Çiçeği burnunda bir haber. Çiçeği burnunda genç bir öğretmen.*
—Bahç. *Çiçek ayıklamak*, çiçek açmadan önce, özellikle karanfil gibi katmerli çiçekleri koruyup yalın çiçekleri koparıp atmak. ‖ *Çiçek sergisi*, birçok çiçekli bitkinin sergilendiği bahçecilik sergisi.
—Bot. *Çiçek sapı*, ucunda çiçeklik bulunan ve üzerinde yaprak bulunmayan bitkisel sap. (Bileşik çiçek sapında pek çok çiçekten oluşan bileşik bir çiçek, yalın çiçek sapında bir tek çiçek bulunur.) ‖ *Çiçek tomurcuğu*, yaprak tomurcuğu karşıtı olarak, çiçek verecek tomurcuk.
—Çev. mim. *Çiçek takvimi*, yılın her ayında çiçek açan bitkileri gösteren liste. (Çiçeklenme tarihi iklime ve bölgeye göre değişir.)
—Eczc. *Kükürt çiçeği*, süblimasyonla elde edilen, yıkama işlemiyle temizlenen ve laksatif olarak kullanılan saf kükürt.
—Ekmekç. *Çiçek mayası*, şerbetçiotu çiçeğinden elde edilen bir tür ekşi maya. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Folk. *Çiçeklerin dili*, çiçeklere atfedilen, özellikle duygularla ilgili, simgesel anlamların tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Güz. sant. Çiçek biçiminde süsleme: *Üzerinde küçük pembe çiçekler bulunan bir entarı.* (Bk. *ansikl.* böl.)
—Kim. Eskiden kimyacıların, süblimleşme ya da havada uzun süreli yükseltgenme sonunda oluşan az ya da çok parlak kimi katı maddelere verdikleri ad. ‖ *Arsenik çiçeği*, arsenik buharı yoğuşturularak elde edilen arsenik III oksit tozu. ‖ *Çinko çiçeği*, çinkonun yanması sırasında havaya yayılan ve daha sonra son derece hafif beyaz topak ya da püskül biçiminde biriken çinko oksit. ‖ *Kireç* ya da *gümüş çi-*

çeği, toz kalsiyum karbonat. ‖ *Kükürt çiçeği*, kükürt buharını aniden soğutarak elde edilen limon sarısı toz. ‖ *Şap çiçeği*, şap kristallerinin üzerini örten un görünümündeki katman.

—Mim. *Başlık çiçeği*, özellikle korinthos düzenindeki bir sütun başlığında, abak'ın yüzlerinden her birinin ortasında yer alan küçük gülçe.

—Miner. *Arsenik çiçeği*, beyaz ve yumuşak küçük püsküller biçiminde görülen hidratlı doğal kalsiyum arsenat. ‖ *Asya çiçeği*, eskiden İzmir çevresinde çıkarıldığı için bu adla anılan kristalimsi kil ya da lekeci kili türü. ‖ *Bizmut çiçeği*, doğal bizmut oksit. ‖ *Çinko çiçeği*, ZİNKONİT'in eşanlamlısı. ‖ *Kobalt çiçeği*, topraksı bir eritrit türü olan, az çok koyu kırmızı, topraksı mineral. ‖ *Manganez çiçeği*, kimi kez hematit demir jeotlarını kaplayan, gümüş parlaklığında, doğal manganez bioksit. ‖ *Nikel çiçeği*, topraksı bir annabergit türü olan, doğal nikel arsenat. ‖ *Zencefre çiçeği*, doğal cıva sülfürün tozlu türü. (Bu madde genellikle *doğal vermiyon* diye adlandırılır.)

—Şarapç. Havayla temas sonucunda kazan ya da şişedeki şarap, bira ya da elma şarabı üzerinde meydana gelen, az ya da çok kırışık, beyazımsı perde tabakası. (*Candida, Pichia* ve *Saccharomyces* gibi maya mantarlarının meydana getirdiği bu perde, bozulmaya, karbondioksit ve su oluşumuna yol açan etanalı üretmek üzere etanolu yükseltger.

Çiçek, şarabın havayla teması kesilerek önlenir, bunun için kapta eksilen şarabın üzerine aynı cinsten bir şarap eklenerek kap tamamlanır ya da kabın boş kısmına eylemsiz bir gaz doldurulur, aynı sonuç pastörizasyon ya da kükürtleme yoluyla da sağlanabilir.)

—Tıp. *Çiçek aşılama*, çiçek hastalığı olan bir kişiden alınan irinli sıvının korunmak istenen kişiye bulaştırılması biçimindeki atadan kalma aşılama yöntemi. (Çok sakıncalı olan bu yöntem yerini Jenner'in sığır çiçeği iriniyle yaptığı aşıya bırakmıştır.)

—Tüt. *Çiçek altı*, çiçek tablasının hemen altında bulunan ve ticari değer taşımayan ufak yapraklar.

—Vet. *At çiçeği*, atlarda görülen tehlikesiz çiçek hastalığı. (Döküntüler bacaklarda, dudaklarda ve ağız mukozasında ortaya çıkar.) ‖ *Domuz çiçeği*, domuzlarda bir poksvirüsten ileri gelen tehlikesiz bulaşıcı hastalık. (İrinli döküntüler yavru domuzlarda karın derisinde, kasıkta, yüzde ve başta ortaya çıkar.) ‖ *Keçi çiçeği*, keçilerde görülen ve çalığı andıran, genellikle tehlikesiz, bulaşıcı hastalık. ‖ *Koyun çiçeği* → ÇALIK. ‖ *Kuş çiçeği*, tavukgillerde deride kabarcıklı döküntülerle ortaya çıkan ve bir virüsten ileri gelen bulaşıcı hastalık. (Az sayıda ölüme yol açar.) ‖ *Sığır çiçeği*, ilk kez sığırda (adı oradan geliyor), sonra atta görülen ve az ya da çok şiddetli genel hastalık belirtileriyle birlikte değişik görünümde kabarcıklı irinli döküntülerle ortaya çıkan hastalık. (Bk. *ansikl.* böl.)

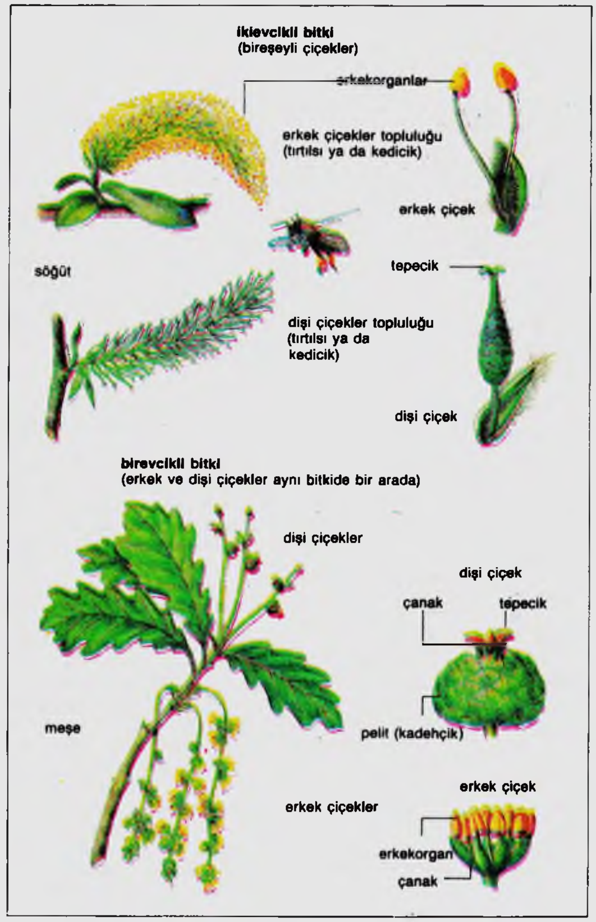
—ANSİKL. Bot. *Çiçeğin anatomisi.* Çiçeği taşıyan dalcığa *çiçek sapı* denir; bunun genişleyerek çiçek tablasını oluşturan uç kısmının dibinde genellikle bir *bürgü* bulunur. Çiçekler, bitkilerin üzerinde türlere göre, değişik biçimlerde yer alır. Buna *çiçek durumu* denir.

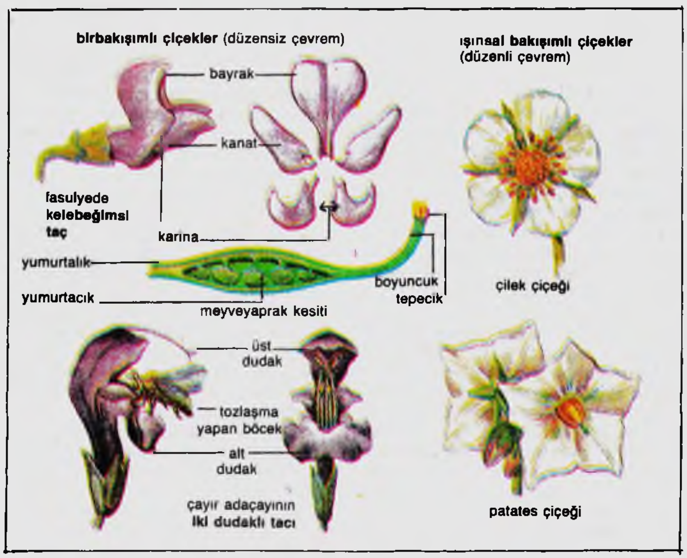
Tam bir çiçekte, her biri kendi arasında benzer parçalardan oluşan dört kısım vardır: *çanak, taç, erkekorganlar* ve *dişi organ.* Çanağın parçaları genellikle yeşildir ve her birine *çanakyaprak* denir; tacın parçaları genellikle renklidir ve her biri *taçyaprak* adını alır; bu ikisine birden *çiçekörtüsü* denir. Erkekorganların her biri bir *ipçik* ile bir *başçık*'tan oluşur; başağın içinde *çiçektozu* bulunur. Dişiorgan, meyveyapraklardan oluşur, içinde yumurtalık ve yumurtacıklar bulunur.

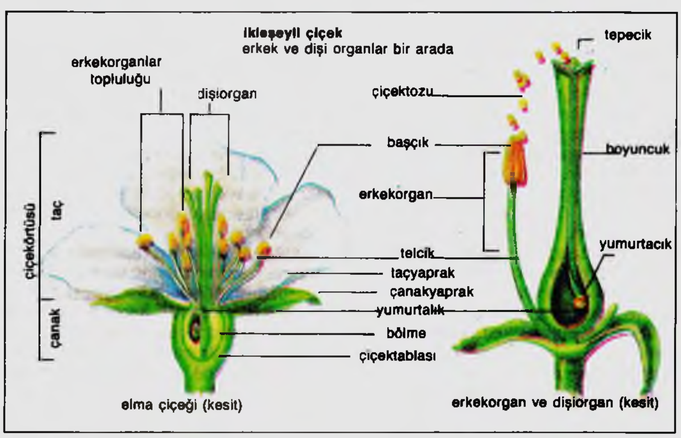
Çiçekte bazı parçalar bulunmayabilir: dıştaki iki halkadan (çanak, taç) biri bulunmazsa böyle çiçeklere *tekçanaklı* ya da *taçsız* çiçek denir; çiçekörtüsü (çanak, taç) tümüyle bulunmayabilir: Böyle çiçeklere de *çiçekörtüsüz* ya da *çıplak* denir. Bazı çiçeklerde çanakyaprakla taçyaprak bir olur *(çanaktaçyaprak).* Erkekorgan ya da dişiorgan bulunmazsa böyle çiçeklere *bireşeyli* (erkek ya da dişi) çiçek denir. Erkek ve dişi çiçekler aynı bitki üzerinde olursa çiçekler *birevcikli* (kabak), ayrı bitkiler üzerinde olursa *ikievcikli* sayılır (hurma, kenevir, vb.). Bazen aynı çiçekte iki ya da birçok sıra çanak ya da taçyaprak bulunur. Ama genellikle erkekorganlar çok sıralı olur: zambakgillerde, turnagagasıgillerde, vb. iki sıra; gülgillerde, defnegillerde, vb. iki sıradan fazla.

Çiçeğin çeşitli parçaları ayrı ve serbest olabileceği gibi *(ayrı çanakyaprak, ayrı taçyaprak)*, tersine, aynı halka üzerinde birbirleriyle bitişmiş de olabilirler *(bitişik çanakyaprak, bitişik taçyaprak).* Kimisinde çanak taçla birleşir, kimisinde çanak ve taç erkekorganlarla birleşir, kimisinde üçü birden dişiorganla birleşir. Yumurtalık serbest olursa ona *üstdurumlu*, öbür kısımlara bitişik olursa *altdurumlu* diye nitelenir.

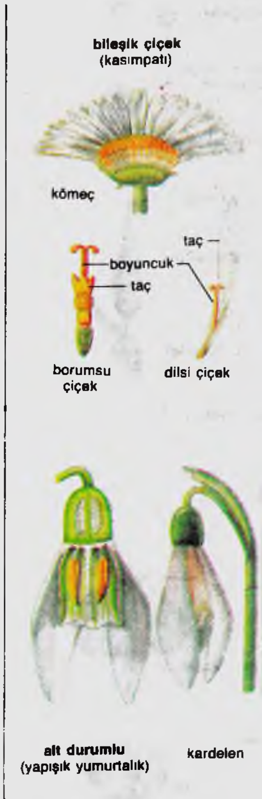
Çiçeğin bütün halkaları düzgün ve çiçek eksenine göre bakışımlıysa çiçek *ışınsı* ve *düzgün* olarak nitelenir; yalnız dikey düzleme göre bakışımlıysa *düzensiz* ya da *birbakışımlı* sayılır. Bu özellikler her türe özgü bir diyagram* üzerinde açıkça gösterilebilir.

Çiçeğin bu çeşitli organlarına *balözü salgı bezleri*'ni de eklemek gerekir. Bunlar da çiçeklikten ya da çiçeğin parçalarından doğar ve böylece tümü birden çiçeği meydana getirir.

• *Çiçek anormallikleri. Katmerli çiçeklerde* erkekorganlar taçyaprak görünümü alır; özellikle üretme çiçeklerde bu gibi değişimler göze çarpar.

• *Çiçek fizyolojisi.* Bitkinin öbür kısımları gibi çiçek de terleme ve solunum yapar, ama asıl görevi özel organları sayesinde bitkinin üremesini sağlamaktır.

Çiçektozunun içinde oluşan anterozoitler yumurtalıkta bulunan oosfere ulaşır ve iki gametin birleşmesi sonucunda bir yumurta oluşur ki, doğacak yeni bitkinin ilk hücresi budur. (→ TOZLAŞMA, DÖLLENME.)

Aynı zamanda yumurta gelişerek embriyona*, yumurtacık gelişerek tohuma*, yumurtalık da gelişerek meyveye* dönüşür. (→ YUMURTALIK.)

Bazı çiçekler tıpkı yapraklar gibi yalnız klorofil tanecikleriyle yeşile boyalı olduğu halde birtakım çiçeklerde bazı kısımlar (taçyapraklar, hatta çanakyapraklar) daha renkli olur. Bu renkler ya hücrelerdeki plastlarda (kromoplast) birikmiş olan sarı ve kırmızı boyalardan ya da hücrelerdeki kofullarda eriyik halinde bulunan boya maddelerinden (pembe, mor ve mavi) ileri gelir. Çiçeklerin kokusu ve rengi, onların çiçeklerdeki balözü ve çiçektozuyla beslenen böceklerce tanınmalarını kolaylaştırır; bu böcekler çiçekten çiçeğe dolaşırken üzerlerine bulaşan çiçektozlarını taşımakla *böceksever* denen bitki türlerinin üremesinde önemli rol oynar.

—Ed. Divan şairleri, güzeli ve güzelliği anlatırken çiçekten sık sık söz ettiler. Bu edebiyatta sevgilinin saçları sümbül, gözleri nergistir; gözyaşı toprağı sular, çiçekler açar vb. Çiçek, tazelik, güzellik, renk ve kokusuyla sevgilinin gözlerine, saçlarına vb. benzetilir. Menekşe siyaha yakın rengiyle sevgilinin saçıdır; nergis gözüdür. Gül, gonca, lale yanaklarını anlatır. Divan edebiyatının baş çiçeği, gül*dür. Sevgilinin yüzü, yanağı, dudakları güle benzetilir. Gonca, lale, menekşe, nergis, nilüfer, sümbül, reyhan, yasemin, nesteren, erguvan, güzelin yüzünü bir çiçek bahçesi gibi canlandırır.

Halk şiirinde çiçek benzetmeleri daha somut bir biçimde tekrarlanır. Çiçeğin açması yaşama sevincini, mutluluğu, coşkuyu vb. simgeler. Sevgilinin özellikleri ile çiçekler arasında bağlar kurulur. Mutsuzluk, hüzün dile getirilirken bir yerde çiçek yetişmediği ya da çiçeklerin solgun olduğu anlatılır. Servet-i fünun, Fecri ati edebiyatlarının konu edindiği çiçekler bu tanımlamaya uygun nitelikte, kurumuş, solmuş çiçeklerdir. Yahya Kemal'de gül, Ahmet Haşim'de karanfil tutkunun, derin sevginin birer simgesidir. Toplumcu edebiyatta çiçek doğayı, kırsal kesimin insanlarını, sorunlarını canlandıran bir motiftir (Ceyhun Atuf Kansu, Dünyanın bütün çiçekleri). Yaşar Kemal Çukurova doğasını dile getiren yapıtlarında çiçeklerden geniş ölçüde söz eder. Behçet Necatigil şiirlerinde çiçekleri, canlandırdığı içine kapanık ve geçmişe dönük duyarlığa uygun bir biçimde konu edinir(Solgun bir gül dokununca, buhurumeryem vd.).

—Ekmekç. Daha çok francala hamurunun mayalanmasında kullanılan çiçek mayası, yaklaşık 15 litre suya bir avuç şerbetçiotu atıp 6-7 saat kaynatılarak elde edilir. Şerbetçiotunda bulunan asit ve reçinelerin bir bölümü bu suya geçer ve koyuca bir şurup elde edilir. Bu şuruptan 10 litre alınıp unla yoğurulur ve 10-12 saat dinlenmeye bırakılır. Daha sonra ılık suyla boza kıvamına getirilir. 5 litre boza 2,5 litre su ve 24 kilo unla yoğurulup 10 saat dinlendirilerek *küçük maya** elde edilir. Küçük mayanın 5 litre su, 12 kilo unla yoğurularak 2,5 saat dinlenmeye bırakılmasıyla *orta maya**, tekrar 60 kilo un ve 30-32 litre su ile yoğurulup dinlendirilmesiyle *baş maya** elde edilir. Bunun yarısı *ana* maya* olarak kullanılmak üzere ayrılır, öbür yarısı da asıl mayalanacak hamura katılır.

Çiçek mayasının hazırlanması yörelere göre farklılıklar gösterir. Karadeniz bölgesinde, özellikle Trabzon'da 100 g şerbetçiotu 3 litre suda iki saat kaynatıldıktan sonra çiçekleri alınır. Sıcak haldeki çiçek suyu ile un, orta kıvamda bir hamur elde edilene değin yoğurulur. Soğuduktan sonra ana mayayla karıştırılıp 2-4 saat dinlenmeye bırakılır.

—Folk.Çiçekler renkleri,kokuları ve türleriyle çeşitli duyguları simgeler. Parlak renkli ve keskin kokulu çiçekler yoğun duyguları, hafif kokulu ve gösterişsiz çiçeklerse ağırbaşlılığı, ince duyguları dile getirir. Anadolu'da her çiçeğe hatta her tür bitkiye değişik bir anlam yüklenmiştir. Buna göre akasya zarafeti, hoşa gitme isteğini; ayçiçeği rekabeti; beyaz karanfil yoğun bir platonik aşkı; çuha çiçeği ilk aşkı; ful çiçeği içten bağlılığı; fulya aşkın sona erdiğini; gelincik teselliyi; haseki küpesi çılgınlığı; hanımeli sakıncalı ilişkileri; hercai menekşe şefkati; sümbül içten gelen neşeyi; kırmızı karanfil ateşli bir aşkı; papatya masumluğu; küpe çiçeği çılgınca aşkı; leylak gençliği ve dostluğu; menekşe gizli sevda çekmeyi; şakayık utancı; şebboy azimli olmayı; zakkum ölümü; yasemin bedensel tutkuyu simgeler. Çeşitli ağaçların mevsimlik çiçekleri de değişik anlamlar taşır. Badem baharı, sevgi dolu bir yumuşaklığı, erik çiçeği özgürlüğü, fındık çiçeği barışma dileğini, kayısı çiçeği karşılıksız sevgiyi, kızılcık çiçeği bağlılığı, nar çiçeği hırçınlığı ve kendini beğenmişliği dile getirir. Beyaz çiçek masumluğun ve temiz duyguların; kırmızı, kavuniçi çiçek coşkun duyguların, tutkuların; mor ağırbaşlılığın; mavi çiçek güzel anıların; sarı çiçek zenginliğin, bolluğun simgesi sayılır. Yörelere göre farklı anlamlar taşımakla birlikte, çiçekleri görünümleri, renkleri ve kokularına göre çeşitli duyguların simgesi sayma oldukça yaygın bir gelenektir.

—Güz. sant. Antikçağ'da bir motif olan (az çok stilize edilmiş olarak dekoratif heykelcilikte, groteskierde ve roma mozaiklerinde rastlanır) çiçekler daha sonra ortaçağ sanatçılarının (özellikle kuzeyli sanatçıların) yapıtlarında yer aldı. Çiçek motifleri, çoğu kez titiz bir gerçekçilikle, elyazmalarının kenarlarında (*Maître aux Fleurs* [Çiçekli Usta], B. N., Paris, J. Bourdichon), dinsel düzenlemelerde (Van Eyck'in *Gizemli kuzu* adlı sunakarkalığındaki çiçekler, Van der Goes'ın *Portinari sunakarkalığı* gibi Meryem'e adanmış tablolardaki çiçek demetleri) işlenir; hatta bazen yapıtta çok önemli bir yer tutar (Lochner'in *Cennet bahçesi*); *Binbir çiçek* (duvar) halılarında olduğu gibi bazen de zorunlu bir motiftir. (→ BİTKİSEL, Güz. sant. ve süslem. sant.)

Muştulama'dan ayrıntı (1470-1475'e doğr.), Leonardo da Vinci'nin yapıtı, *Uffizi müzesi, Floransa*

XV. yy. sonu ile XVI. yy.'da çiçeğe duyulan ilgi değişikliğe uğradı: çiçek motifleri portrelerde yer almaya (Memling, Dürer, Genç Holbein), özellikle de kendi başına işlenmeye başladı. Bunun bir nedeni de botaniğe ve çiçekliğe Kuzey ülkelerinde (özellikle Dürer'in, sonra da Hoefnagel'in suluboyaları) ve İtalya'da (Leonardo da Vinci'nin etütleri ve antik groteskierden esinlenen Giovanni da Udine'nin dekorları) duyulan ilgiydi.

Yağlıboya çiçek altın çağını XVII. yy.'da yaşadı. Birçok flaman (Jan Bruegel, Daniel Seghers, J. D. De Heem) ve hollandalı ressam (Jacob II De Gheyn, A. Bosschaert, B. Van der Ast, R. Savery, W. Van Aelst ve bunların ardından XVIII. yy.'da R. Ruysch ve J. Van Huysum) bu alanda en güzel yapıtlarını verdiler. J. Bruegel ve D. Seghers'in yapıtlarındaki en özgün buluşlardan biri de bir portreyi ya da dinsel bir görüntüyü çevreleyen çiçek çelengi ya da tacıdır (Rubens, E. Quellin, vb. ressamlar da bu üslubu denemişlerdir). Çiçek resimleri (Linard, Jean-Michel Picart) yüzyılın ortasına doğru büyük bir zenginliğe ulaştı (Nicolas Baudesson, J.-B. Monnoyer, J.-B. Belin de Fontenay); aynı gelişme Caravaggio ve öğrencileri ve barok sanat arasındaki dönemde İtalya'da da görüldü.

XVIII. yy.'da fransız ressamları, açık hava resimlerine merak saldılar (Oudry, Desportes); çiçeklerin tıpatıp gerçeğe uyması (Louis Tessier, Redouté kardeşler, Van Spaendonck kardeşler) ya da dekoratif bir etki yaratması (Lericheler, Michel Bruno Bellengé, J.-J. Bachelier) vb. isteniyordu. Bu modaya daha yalın ama bir o kadar da ilgi çekici çiçekleriyle Anne

Aşk alegorisi (1570'e doğr.) Fontainebleau okulundan, ressamı belirsiz yapıt *Louvre müzesi, Paris*

Vallayer-Coster ve hafif, saydam bezemeleriyle italyan F. Guardi de katıldılar. Modern çağda ise çiçek tabloları teması yenilenerek sürdü: Delacroix, Diaz, Monticelli, Courbet, Manet, Fantin-Latour, izlenimcilerden, Cézanne, Van Gogh, Redon, Matisse, Bonnard ve Séraphine de Senlis.

—Tar. *Türkler'de çiçek aşısı*, çiçek hastalığından korunmaya yönelik ilk uygulamalar Doğu'da başlamıştır. XI. yy. başlarında Çin'de bir tür çiçek aşısı yapıldığı bilinmektedir. Çinliler hastalığı hafif geçiren çocukların burunlarından aldıkları cerahatli kabuğu toz haline getirip sağlıklı kişilerin burunlarına üfleyerek aşılama yapıyorlardı. Bu yöntem bazı değişikliklerle Asya'da da yayılmış, özellikle esir ticaretinin yoğun olduğu Kafkasya'da çok rağbet görmüştür. Bu yolla Anadolu'ya da gelen çiçek aşısının burada ilkin hangi tarihte uygulandığı kesin olarak bilinmemektedir. Kaynaklarda Anadolu'dan gelen bir aşıcının 1679'da İstanbul'da çiçek aşısı yaptığı, aşının XVIII. yy.'da Edirne'de de uygulandığı kayıtlıdır. Uygulanan yöntem, hastalığı hafif geçirenden alınan cerahatin çiçek çıkarmamış kişinin çizilen derisi üzerine sürülmesidir. Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanan bu yöntemden ilk söz eden istanbullu doktor Emanuel Timonius'tur. 1714'te yayımlanan latince kitapçığında Türkler'in uyguladığı çiçek aşısını açıklamış, yapıt 1745'te almancaya da çevrilmiştir. Ondan hemen sonra Lady Montagu *Şark mektupları* (1763) adlı yapıtının 1714 tarihli 31. mektubunda, Türkler'in çiçek hastalığını aşı yoluyla önlediklerini belirtmiş, bu yöntemin İngiltere'de de uygulanmasını önermiştir. Oğlunu İngiltere'den getirttiği cerrah Maitland'a bu aşıyla aşılatınca konu daha da güncellik kazanmış, avrupalı hekimler aşıyı hükümlüler üzerinde deneyerek olumlu sonuçlar almışlardır. Ne var ki, bunların tümü hastadan sağlam kişiye mikrop bulaştırmayı gerektirdiğinden tehlikeli ve ender uygulamalar olarak kalmıştır. Kütle halinde aşılamaya elverişli ve günümüzdeki çiçek aşısına en yakın uygulamayı ingiliz hekim Edward Jenner (1749-1823) buldu. Böylece çiçek aşısı ilkin İngiltere'de daha sonra Rusya, İsveç, İtalya, Fransa ve daha birçok ülkede uygulanmaya başladı.

—Tıp. Çiçek hastalığı çağlar boyunca insanlığa büyük zarar vermiştir. Jenner'in bulduğu çiçek aşısı sayesinde ölüm oranı gittikçe azalmış ve hastalığın bütün dünyada yok edildiği Dünya sağlık örgütü tarafından 1978'de resmen ilan edilmiştir.

Çiçek üç devreli bir hastalıktır; kuluçka süresi 10-15 gün sürer. Yayılma devresinde, titreme, çok ve çabuk yükselen ateş; bel, sırt, baş ağrıları, kusmalar, bazen hezeyan ve çırpınma (çocuklarda) görülür. Bu devre 4-5 gün sürer; ondan sonra altı gün süren döküntü devresi gelir. Çoğu zaman döküntü devresinin başında düşen ateş, bu sırada tekrar yükselebilir. Son devrede kabarcıklar kurur ve yerlerinde çiçekbozuğu denen izleri kalır. Çiçek her zaman tehlikeli sonuçlar doğurur; miyokardit, zatürree, yutak yarası, apse ve göz iltihabı gibi hastalıklara yol açabilir. En iyi korunma çaresi aşıdır. Hastalık görüldüğünde hastayı tecrit etmeli, odasını iyi havalandırmalı, yüksek ateşli her hastalıkta olduğu gibi perhiz ve sağlık önlemleri uygulanmalı, deri ve mukozaların antiseptisine dikkat edilmelidir. Bulaşma çok kolay olduğu için hastalık süresince bütün çamaşırları, hastalık sona erdiğinde hastanın odasını ve temas etmiş olduğu her şeyi dezenfekte etmek gerekir. Çiçek, hükümete bildirilmesi zorunlu bir hastalıktır.

Dünyada 1971'de 51 834, 1972'de 59 485 çiçek olayı görüldü. 1978 yılı çiçek hastalığının dünya yüzünden silindiği yıl oldu. Saatte 1 000 kişiyi aşılamayı mümkün kılan tabanca iğne sayesinde salgın olan bölgelerde kitlesel aşılama yapıldı.

Türkiye'de çiçek aşısı üretimine 1933 yılında başlandı ve 1933-1950 yılları arasında 187 200 000 dozu bulan üretim, çiçek olaylarının azalması üzerine, 1961-1972 arasında 96 200 000 doza indirildi. Çiçek hastalığına karşı 1965'te 3 245 730, 1970'te ise 3 105 488 kişi aşılandı. 1981 yılında çiçek aşısı zorunluğu kaldırıldı.

—Vet. Sığır çiçeği virüsü (poksvirüs grubundan bir virüs) ister sığırdan, ister attan alınarak insana aşılansın aslına benzer tehlikesiz bir hastalık yapar ve bu hastalığa tutulan organizmayı insan çiçeğine karşı dirençli kılar. Sığır çiçeği ile insan çiçeği benzer döküntülere neden olurlar ve karşılıklı olarak birbiri için bağışıklık yaratırlar.

ÇİÇEK dağı, İç Anadolu'da Kızılırmak platosunun K. kesiminde, Delice ırmağı vadisinin G.'inde basık biçimli, orta yükseklikte (Çiçekhane tepesi 1 691 m) dağlık kütle.

ÇİÇEK HATUN, Mehmet II'nin kadını (? - Kahire 1498). Rum kökenli olduğu söylenen Çiçek Hatun, 1457 ya da 1458'de Mehmet II'nin haremine girdi. Edirne'de Cem'i doğurdu (1459). Taht çekişmesinde Bayezit II'ye yenilen oğlu Cem ile birlikte Kahire'ye gitti (1481).

ÇİÇEKBALIĞI a. Zool. Türkiye'nin orta ve doğu kesimlerindeki bazı akarsu ve göllerde bulunan balık. (Bil. a. *Acanthoratilus handlirschi;* sazangiller familyası; boyları 25 cm'ye kadar.)

—ANSİKL. Anayurdu Orta Asya olan bu balığın sırtı koyu yeşilimsi gridir. Ağızları uçtadır. Bedenleri hafifçe yandan basık ve pulludur. Böcek larvaları, planktonlar, kurtlar, küçük balık yavrularıyla beslenir.

ÇİÇEKBOZUĞU sıf. Çiçek hastalığının yüzde bıraktığı izler, çukurlar; bu izleri taşıyan yüz, yüzü bu biçimdeki kimse için kullanılır; çopur.

ÇİÇEKÇİ a. **1.** Çiçek yetiştiren ve / ya da satan kimse. **—2.** Yapma çiçek yapan ve satan kimse. **—3.** Çiçek satılan dükkân.

ÇİÇEKÇİK a. Bot. Bileşikgiller familyasından bitkilerde kömecin ortasında bulunan, taçyaprakları bitişerek boru biçimini alan ve çanakları dikensi çıkıntıya dönüşen eksensel bakışımlı küçük çiçek (örneğin papatyada kömecin orta bölümünde yer alan küçük sarı çiçekler).

ÇİÇEKÇİL sıf. Çiçeklerle beslenen.

ÇİÇEKÇİLİK a. Çevre mimarlığının dar anlamda çiçekli bitkilerle, geniş anlamda tüm süs bitkileriyle ilgili dalı.

—ANSİKL. Ayıklama ve melezleme birçok çiçek türünün güzel ve özgün yanını çarpıcı biçimde ortaya çıkarmıştır. Çiçekçiliğin gelişmesi özellikle buna dayanır. Sanayileşmiş ülkelerde çiçekçilik alanında serada yetiştirme tekniklerinden ve pazarlara mal yetiştirmek için hızlı taşımacılıktan yararlanılır. Evleri ve bahçeleri süslemek için kullanılan çiçekler saksı içinde, bitki halinde ya da kesme çiçek olarak satılır.

Türkiye'de çiçekçilik çalışmaları genellikle küçük çapta ve aile işletmeciliği biçiminde yapılır. Üretim bahçelerde ve seralarda gerçekleştirilir. Bahçelerde ancak yaz ve sonbahar aylarında çiçek yetiştirilir. En çok yetiştirilen çiçeklerin başında gül, karanfil, lale, glayöl ve kasımpatı gelir. Seralarda çiçekler soğuktan ve hastalıklardan korundukları için bütün yıl boyunca ürün elde edilir. Üretilen çiçekler çoğu yerde kooperatifler aracılığıyla pazarlanır. Kesme çiçekler demetler halinde sepetlere yerleştirilerek kooperatiflere getirilir. Satış sıraları kurayla saptanır ve bu sıraya göre açık artırmayla satışa sunulur. Türkiye başka ülkelerle giderek artan çiçekçilik ürünleri alım satımı yapmaktadır. Dışsatım İngiltere (2 211 944 kg), Hollanda (1 082 232 kg) ve Bulgaristan'a (235 000 kg) yapılmaktadır. 1991'de bu ülkelere toplam 4 660 018 kg çiçek soğanı, kesme çiçek (taze, kurutulmuş, beyazlatılmış ya da başka şekilde hazırlanmış), yapraklı dal, yaprak, liken, yosun, vb. satılmıştır (15 599 963 $). Dışalım ise Hollanda, Ekvador ve İtalya'dan yapılmaktadır. Yine 1991 istatistiklerine göre bu ülkelerden toplam 2 765 811 kg çiçek soğanı ve kesme çiçek alınmıştır.

ÇİÇEKDAĞ (Osman Şevki), türk siyaset adamı (Çiçekdağ 1889 - Ankara 1956). Harp okulu'nu, Ankara Hukuk fakültesi'ni bitirdi. Kuruluşunda DP'ye girdi. 1950 seçimlerinde Kırşehir, 1954 seçimlerinde Ankara milletvekili seçildi. Adalet bakanlığı yaptı (1952-1955).

ÇİÇEKDAĞI, İç Anadolu bölgesinin

Lauros-Giraudon

Mavi vazoda çiçekler (1782), Anne Vallayer-Coster'nin yapıtı *özel kol.*

Lauros-Giraudon

çiçek resmi
Kristal vazoda bir filbahar ve karanfiller (1882'ye doğr.) Manet'nin yapıtı *Louvre müzesi, Paris*

Kızılırmak bölümünde, Kırşehir iline bağlı ilçe; 24 053 nüf. (1990); 41 köy. Merkezi, Kırşehir'in 65 km kuzey-kuzeydoğusundaki *Çiçekdağı*, 6 468 nüf. (1990). Demir, flüorit, linyit yatakları. Başta buğday olmak üzere çeşitli tahıl, ayçiçeği üretimi, ormancılık, hayvancılık. Devlet tarım işletmesi.

ÇİÇEKDAĞI geçidi, İç Anadolu'da Kırşehir-Yozgat karayolu üzerinde, Çiçekdağı ilçe merkezinin 10 km kadar G.'inde geçit; 1 300 m.

Çiçekdağı tarım işletmesi, Kırşehir ilinin Çiçekdağı ilçesinde devlet tarım işletmesi. 1943-44 yıllarında Zirai kombinalar'a bağlı olarak 24 010 da alan üzerinde kuruldu. 1949'da aynı bölgedeki Midilliçoğlu işletmesinin 43 231 da arazisi de çiftliğe katıldı ve Devlet üretme çiftlikleri genel müdürlüğü'ne bağlandı. Daha sonra topraklarının bir bölümü göçmenlere ve topraksız köylülere dağıtıldı, çiftliğe 16 779 da'lık bir alan kaldı. 1984'te Tarım işletmeleri genel müdürlüğü'ne bağlanarak Çiçekdağı tarım işletmesi müdürlüğü adını aldı. İşletmede 12 000 dekarlık tarım alanında başta tahıl olmak üzere çeşitli ürünler üretilmekte, üstün kaliteli süt ürünleri ve yumurta elde edilmektedir.

ÇİÇEKDURUMU a. Bir bitkide çiçeklerin sap ya da dal üstündeki genel konumu.
—ANSİKL. Yalın çiçekdurumları başlıca iki tipe ayrılabilir: *belirsiz çiçekdurumu*, yani salkım ve *belirli çiçekdurumu*, yani talkım. Salkım biçimindeki çiçekdurumuna belirsiz denir, çünkü ekseni oldukça uzun bir süre büyümeye devam eder; tersine, talkım biçimindeki çiçekdurumu belirlidir, çünkü art arda gelen eksenler kısa sürede bir çiçekle sonlanır, bu da büyümeyi sınırlar. Salkımda bileşik çiçek ekseni kalındır ve her bir yanından bir sürü ince çiçek sapı çıkar; başak, tırtılsı, şemsiye, kömeç biçimindeki çiçekdurumları birer salkım çeşididir. Talkımdaysa, tersine, çiçek sapları bileşik çiçeğin sapından daha çok gelişmiştir. Eğer ana eksenden çıkan çiçek sapçıkları aynı yerden karşılıklı çıkıyorsa talkım ikiyanlı, hep bir yandan çıkıyorsa talkım biryanlı sayılır (almaşık ya da akrepkuyruğu).
Bitki sapında bir tek çiçek varsa çiçekdurumuna tekçiçekli denir; sap dallıysa çiçekdurumu çokçiçekli olur. Çiçek sapında dallanma art arda birçok yalın çiçekdurumunu içeriyorsa, o çiçekdurumu bileşik demektir (salkımlı salkım, bileşik başak, şemsiyeli salkım, kömeçli başak, vb.); çiçekdurumu karma da olabilir (salkım ve talkım karışımı).

ÇİÇEKLEME a. Çiçeklemek eylemi.
—Mak. san. *Yüzey çiçekleme*, mekanik bir parçanın dış yüzeyini eşmerkezli çizgilerle süsleme. (Bu süsler dönen bir mantarın altına zımpara tozu püskürtülerek elde edilir.)

ÇİÇEKLEMEK g. f. Çiçek dikmek ya da çiçekle süslemek.
◆ **çiçeklenmek** dönşl. f. Sözkonusu bir bitkiyse, çiçek açmak, çiçekli duruma gelmek; bir yerse, çiçeklerle kaplanmak: *Bu yıl ağaçlar erken çiçeklendi. Baharla birlikte çiçeklenen kırlar, ovalar.*
—Fizs. kim. Bir maddeden söz edildiğinde, pul pul ayrılmak, toz haline dönüşmek.
—Kim. ve Krist. Çiçeğe dönüşmek.

ÇİÇEKLENEN sıf. Kim. Çiçeklenme işlemine uğrayan bir kristal için kullanılır.
—Kim. ve Krist. Çiçeğe dönüşen bir madde için kullanılır. || Bir metal oksit katmanıyla örtülen cevher için kullanılır.

ÇİÇEKLENME a. **1.** Çiçek açma. **—2.** Çiçek açma zamanı. (Çiçek açma zamanlarını inceleyen bilime fenoloji denir.)
—Bot. *Gövdeden çiçeklenme*, erguvan (*Cercis siliquastrum*) gibi, yaşlı olsalar bile doğrudan doğruya dallardan ya da gövdeden çiçek çıkaran bitkilerin özelliği.
—İnş. Kâgir bir duvarın yüzeyinde biriken ve genellikle alkali ya da toprak alkali karbonatlar ya da sülfatlardan oluşan tuz.
—Kim. ve Krist. Kristalleşme sularını yitiren tuzların toz haline dönüşmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || Bu yolla oluşan toz madde. || Kimi minerallerin yüzeyinde meydana gelen metal oksit.
—Müz. Türk müziğinde bir yapıttaki uzun seslerin, zamanla, daha kısa seslerden oluşan motiflere dönüşmesi ya da eslerin yerini, önceki ve sonraki cümleleri bağlayan ezgilerin alması. || Vokal müzikte, icracı tarafından, bestecinin müzik cümlesine eklenmiş süs. (Eşanl. FİORİTURA.) || Vokal ya da enstrümantal bir melodiye, onu güzelleştirmek ya da yorumcunun ustalığını ortaya çıkarmak amacıyla eklenmiş —yazılı ya da doğaçtan— ses ya da ses grubu. (Bu, italyan müziğinde, *coloratura* adı altında sistemleştirilmiştir.) [Eşanl. FİORİTURA.]
—ANSİKL. Bot. Bazı bitkiler, ister biryıllık, ikiyıllık ya da çokyıllık olsunlar, ömürlerinde bir kez çiçeklenirler ve böylece birkez meyve verdikten sonra ölürler; uzun ömürlü ya da çokyıllık olanlarsa (meyve ağaçları) birçok kez çiçeklenirler. Bitkiler çiçeklenme dönemlerine göre *bahar bitkisi, yaz bitkisi, güz bitkisi* ve *kış bitkisi* diye çeşitlere ayrılır. Yılda iki kez çiçeklenenlere *yediveren* denir.
Her tür için çiçeklenme ancak bitkinin ve yılın belirli dönemlerinde gerçekleşir; bunun için birtakım dış koşullarla (sıcaklık, fotoperyot) iç koşulların (hücrelerin büyüme ve bireyin minimal gelişme durumu) bulunması gerekir. Tomurcuktaki büyütken bölgeden üreme organlarının oluşması *çiçeğe yönelme* kavramıyla belirtilir. Birçok bitki türünde bu süreç için soğuğa gerek vardır; bu etki ya da kışlama (vernalizasyon), 1928 yılında Lisenko tarafından kış buğdayında keşfedildi, sonra başka türlerde de belirlendi ve tarımda ve bahçecilikte, pek çok uygulanma alanı buldu. Kimi bitkiler soğuğun etkisine karşı ilgisizdir ya da çok az duyarlıdır; kimisiyse muhakkak soğuğa muhtaçtır (pancar, havuç, kasımpatı, vb.). Gerçekten de soğuk bu bitkilerin, onlara çiçeklenme yetisi kazandıracak hormonları salgılamalarını sağlar; bazen uygun bir fotoperyotluluk da aynı rolü oynar. Büyüme etmeni de çiçeklenmeye yönelmenin başlangıcında kesin ve zorunlu rol oynar; bazı bitkiler peşpeşe önce soğuğun, sonra belirli bir fotoperyodun etkisini duymak ister; bazılarıysa sadece bunlardan birine muhtaçtır: duruma göre ya soğuk ya fotoperyot. Çiçeklenme asmaların büyümesinde en önemli evredir; ancak 15 ile 25°C arası sıcaklıklarda gerçekleşebilir.
—Kim. ve Krist. Kristalleşmiş hidratlı bir tuzda çiçeklenme, olağan sıcaklıkta bu tuzdaki su buharı basıncının (çözünme suyu), atmosferdeki ortalama buhar basıncından daha yüksek olması halinde görülür. Bu koşullarda su yitimiyle daha az hidratlı —hatta tümüyle susuz— bir tür çiçeklenme oluşur. Su moleküllerinin uzaklaşması, tuzun kristal yapısında belli bir değişime ve toz haline gelmesine yol açar. Sözgelimi, dekahidratlı (10 sulu) ticari sodyum karbonat, çiçeklenme sırasında önce yüzeysel olarak monohidrat haline dönüşür.

ÇİÇEKLENMEK → ÇİÇEKLEMEK.

ÇİÇEKLENMİŞ sıf. Müz. ÇİÇEKLİ'nin eşanlamlısı.

ÇİÇEKLİ sıf. **1.** Çiçek açan, üzerinde çiçek olan bitkiler için kullanılır. **—2.** Çiçeklerle kaplı yer için kullanılır: *Çiçekli bahçe.* **—3.** Üzerinde çiçek baskıları, çiçek resimleri olan: *Çiçekli duvar kağıdı. Küçük pembe çiçekli bir elbise.*
—Bot. Çiçeği olan, çiçek taşıyan bitkiye, organa denir.
—Güz. sant. *Çiçekli gotik*, geç gotik dönemin en zarif ve en süslü örneklerini belirlemek için kimi zaman kullanılan deyim.
—Müz. Çiçeklenmiş yapıt için kullanılır. (ÇİÇEKLENMİŞ de denir.)
—Süslem. sant. *Çiçekli ebru* → NECMETTİN* EBRUSU.

ÇİÇEKLİ, Tunceli'nin merkez ilçesine bağlı bucak; 4 576 nüf. (1990); 11 köy. Merkezi *Buğulu*, 597 nüf. (1990).

ÇİÇEKLİ, İçel'in Tarsus ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 1 261 nüf. (1990).

ÇİÇEKLİK a. **1.** Çiçek yetiştirilen yer. **—2.** Vazo. **—3.** Eski evlerde çiçek ya da süs eşyası konulan duvar oyuğu.

ÇİÇEKÖRTÜSÜ a. Çiçeğin eşeysiz kısımları (çanak, taç).
—ANSİKL. Çiçekörtüsü genellikle yapraklar gibi yeşil parçalardan (çanakyapraklar) oluşan bir dış gömlek (çanak) ile daha büyük ve çeşit çeşit renkli parçalardan (taçyapraklar) oluşan bir iç gömlekten (taç) meydana gelir. Ama bazı birçenekli bitkilerde (zambakgiller) çanakyapraklarla taçyapraklar birbirine çok benzer ve bunlara çanaktaçyaprak (tepal) denir. Bazı türlerde çiçekörtüsü olmayabilir (çıplak çiçekler) ya da tek örtü halindedir, ona da her zaman çanak denir (taçsızlar).

ÇİÇEKÖRTÜSÜZ sıf. Çiçeklerinde çiçekörtüsü olmayan bitkiler için söylenir.

ÇİÇEKPINAR, Isparta'nın Şarkikaraağaç ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 659 nüf. (1990). Belediye.

ÇİÇEKSAPÇIĞI a. **1.** Bir çiçeklikte ucunda tek çiçek taşıyan organ. **—2.** Küçük çiçeksapı.

ÇİÇEKSAPI a. Bot. Çiçekleri taşıyan sap. (Normal bir yaprak ya da bir bürgü taşıyan ve son düğüm ya da boğumun yukarısında kalan sap parçasına çiçeksapı adı verilir; böyle olmadığı zaman anatomik özelliklerine bakılarak da çiçeksapı belirlenir. Çiçeksapının tepesi genellikle genişler ve buraya çiçek tablası* denir. Çiçeksapı dallara ayrılırsa, uçlarında çiçek bulunan dalcıklara *çiçeksapçığı* adı verilir.)

ÇİÇEKSEVER sıf. Çiçekten çiçeğe dolaşan böcekler için kullanılır.

ÇİÇEKSİZ sıf. **1.** Çiçek açmayan, üze-

çeşitli çiçekdurumu tipleri

rinde çiçek olmayan bitki için kullanılır. **—2.** Çiçek bulunmayan yer için kullanılır: *Çiçeksiz kış bahçeleri.*

ÇİÇEKSUYU a. Turunçgillerin çiçeklerinin imbikten geçirilmesiyle sağlanan güzel kokulu su.

ÇİÇEKTABLASI a. Bot. Çiçeksapının yayvan tepesi. (Yalın çiçeklerde buraya çiçeğin parçaları, kömeçlerdeyse bileşik çiçekler bağlanır. Çiçektablası bombeli, düz ya da çukur olabilir. Meyve tutma sırasında burası etlenerek [sözcüğün geniş anlamında] meyvenin bünyesinde yer alabilir: örneğin çilek, elma, incir. Enginar kömecinin çiçektablası etlidir, yenir.)

ÇİÇEKTACI → TAÇ.

ÇİÇEKTOZU a. Bot. Tohumlu bitkilerde, erkekorganların başçıklarında bulunan ve daha sonra dağılan erkek döl hücresi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Çiçektozu borusu*, birhücreli erkek önçim. (Çiçektozu taneciğinin çimlenmesi sonucunda oluşur ve boyuncuğun iletim dokusu içinde ilerleyerek yumurtalıktaki mikropile ulaşır.) || *Çiçektozu bölmesi*, başçığın aynı tarafında yer alan iki çiçektozu kesesinin oluşturduğu bölüm. ||*Çiçektozu çözümlemesi*, tortulardaki, özellikle 4. Zaman'dan kalma fosilleşmiş çiçektozlarını inceleme tekniği. (Çiçektozu fosilleri her türe göre belirgin özellikler taşır ve kimyasal yapılarından dolayı [sporopolenin] bozucu etkenlere karşı çok dayanıklıdır.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Çiçektozu kesesi*, başçıklarda çiçektozu taneciklerinin oluştuğu bölme. || *Çiçektozu kümesi*, birbirleriyle kaynaşarak birleşmiş olan ve saçılamayan çiçektozu kütlesi. (Salepgillerde ve ipekotugillerde görülür.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Çiçektozu, genellikle sarımsı, bazen de kırmızı, esmer, beyaz ya da mavi renkte olur. Çoğunlukla yuvarlak olmakla birlikte çok değişik biçimleri de vardır. Her çiçektozu taneciği, çekirdeğimsi iki, bazen de üç hücreden oluşur: *beslerçekirdek* denen hücre oldukça büyük, yedek besin ve oksince zengin sitoplazmalı ve iri çekirdeklidir. Öteki bir ya da iki hücreye *döllerçekirdek* denir. Döllerçekirdek tek olduğundan, daha sonra iki spermatozoit vermek üzere bölünür. Çiçektozu taneciği iki zarla kaplıdır. Dıştaki zar *(eksin)* kütine benzer geçirimsiz ve dayanıklı bir madde olan sporopoleninden oluşur. Dış zarın pürüzsüz olduğu seyrek görülür; çoğunlukla üzeri, türüne göre diken, çıkıntı ve kabartı gibi bezeklerle doludur. Bu zar çimlenme delikçikleri hizasında incelir. Selülozdan oluşan iç zar *(entin)* yalnız bu delikçiklerin karşısında kalınlaşır. Bazen, çiçektozu tanecikleri birleşerek salepgillerde olduğu gibi çiçektozu kümeleri oluşturur. Kimi kozalaklılarda çiçektozlarında iki hava keseciği bulunur. Başçık çatladıktan sonra, çiçektozu rüzgâr, böcek, vb. ile çevreye dağılır ve birkaç tanecik aynı türden bir çiçekteki dişiorganın tepeciğine konar. Buna tozlaşma* denir. Tepeciğe konan çiçektozları hemen çimlenir, sonra döllenme* olur. Fosil çiçektozlarının incelenmesi (çiçektozu çözümlemesi*) ile 4. Zaman'ın çeşitli tabakalarındaki floranın yapısı hakkında bir fikir edinebilir.

• *Çiçektozu çözümlemesi.* Çiçektozlarının incelenmesi ve sayılmasıyla elde edilen diyagramlar uzun devirler boyunca floraların geçirdiği evrimi ortaya koyar ve geçmişteki çevre ve iklim durumunu incelemede önemli yer tutar.

• *Çiçektozu kümesi.* Salepgillerde çiçektozu kümeleri toz gibi dağılmayan, mumsu yapıda yumurta biçiminde bir topak halindedir. Bu topak "kuyrukçuk" denilen sapçıklarla retinakuluma (tepeciğin üstünde oluşan salgıbezimsi kütle) bağlanır. Bu karmaşık yapı sayesinde böcekler çiçektozunu başlarının üstünde ya da hortumlarıyla taşıyabilirler. Böcek yeni bir çiçeğe konduğunda kuyrukçuğun kasılmasıyla (pörsüme) çiçektozu kümesi tepeciğin tablası üzerine düşer, böylece çapraz döllenmeyi sağlar.

ÇİÇEKYAPRAĞI a. Çiçek sapının üzerinde, çiçeğe yakın bulunan ve öbür yapraklardan değişik biçimlerde olabilen yapraklardan her biri.

ÇİÇERİN (Boris Nikolayeviç), rus filozof ve toplumbilimci (Tambov 1828 - Karaul, Tambov ili, 1904). 1861'de öğretmenliğe başladı, 1882'de Moskova belediye başkanı oldu; ancak liberal görüşlerinden ötürü kısa bir süre sonra görevden çekilmek zorunda kaldı. Hegelci geleneğe bağlı olan filozofun başlıca yapıtları şunlardır: *Polozhitelnaya filosofiya i yedinstvo nauki* (Pozitif felsefe ve bilimin birliği), 1982; *Osnovaniya logiki i metafiziki* (Mantığın ve metafiziğin temelleri), 1884; *Filosofiya prava* (Hukuk felsefesi), 1900. Çiçerin önceleri, mutlak yönetimden yanaydı, daha sonra toplumsal düzende özgürlüğü ve halkın da temsil edilmesi gerektiğini savundu. Berlin'de yayımlanan, *XX. yy.'a girerken Rusya* (1902) adlı yapıtında, Rusya'nın özgürlükçü bir yönetime geçmek zorunda olduğunu belirtti.

ÇİÇERİN (Georgiy Vasilyeviç), sovyet diplomat ve siyaset adamı (Karaul, Tambov ili, 1872 - Moskova 1936). Aristokrat bir ailedendi; 1905'te, Berlin'de RSDİP' ye katıldı. Alman sosyal demokratlarıyla, Fransa, Belçika ve İngiltere'deki sosyalist hareketlerle yakın ilişki kurdu. Koyu bir menşevikti. Lenin'in karşısında yer aldı. Büyük Britanya'da tutuklandı. 1918'de serbest bırakıldı ve hemen Rusya'ya döndü. Komünist partisi'ne girdi. Almanya ile yapılan Brest-Litovsk antlaşması'nı Sovyetler adına imzaladı (mart 1918). Mayıs 1918'de, dışişlerinden sorumlu halk komiseri olarak Troçki'nin yerine geçti. Cenova konferansı'na katıldıktan sonra (1922) Almanya ile Rapallo antlaşması'nı imzaladı. Lozan konferansı'nda sovyet delegasyonu başkanıydı. 1925'teki Türkiye-SSCB dostluk ve tarafsızlık antlaşmasını da o imzaladı. 1930'da görevinden çekilinceye kadar SSCB'nin çıkarlarını başarıyla savundu.

ÇİÇİHAR → TSİTSİHAR.

ÇİÇİMEKLER, Meksika'nın kuzeyinde ve ABD'nin güneyinde yaşamış, ute-aztek dili konuşan kabileler. Klasiksonrası dönemde (İ.S. 950-1500) çok sayıda göçebe kabile, Mexico vadisi gibi, daha güneydeki topraklara yerleşti. Bu kabileleri buraya çeken, bölgedeki zengin krallıklardı. İspanyol tarihçi Bernardino de Sahagún Çiçimekler'i üçe ayırır: günümüzde Orta Meksika'nın büyük bir bölümünde yaşayan Otomiler; büyük bir olasılıkla bugünkü Pame yerlilerinin atası olan Tamime-Çiçimekler; Aztekler'in de içinde bulunduğu Teo-Çiçimekler ya da "gerçek" Çiçimekler.

ÇİDAMBARAM → CİDAMBARAM.

ÇİDE sıf. (fars. *çiden*, toplamaktan *çide*). *Esk.* Derilmiş, toplanmış.

ÇİDENE a. Ebrunun hazırlanacağı tekne yapımında kullanılan budaksız çam tahtası.

ÇİENGMAİ → ÇİANGMAİ.

ÇİENG SEN, Tayland'da yer, Mekong ırmağının sağ kıyısında, Birmanya-Tayland sınırı yakınında. Eski bir Tay prensliğinin (Çiangmai* kentiyle Ayuthia'nın kurucuları bu prensliktendi) merkeziydi. Ünlü bir heykelcilik okulu (*Lan Na* okulu da denir) sayesinde, XI.-XVIII. yy. arasında ün kazandı.

ÇİENLONG ya da **QIANLONG** (1711-1799), Mançurya hanedanından (Çing) çinli imparator (1736-1796). Ülke içinde avrupalı katolik misyonerlerin bilgilerinden yararlanarak Kangşi'nin (1662-1722) siyasetini sürdürdü; dışarda ise, Orta Asya ve Tibet'te aynı yayılmacı siyaseti izledi ve Birmanya'ya protektorasını kabul ettirdi. Kazandığı "on zafer" den sonra, hükümdarlığının sonuna doğru, Çin İmparatorluğu gelişmesinin doruğuna ulaştı. Çin ile Avrupa arasında ticaret arttı. Ama, Çienlong, İngilizler'e Kanton'dan başka limanların açılmasını reddetti (Macartney*'ın başarısızlığı, 1793). Birçok saray sanatçısını, özellikle peder Castiglione ve Jean Denis Attiret gibi cizvit misyonerlerini korudu. İmparatorluk koleksiyonunu büyük ölçüde genişletti. Bir dereceye kadar hoşgörülü olmasına rağmen, hanedanlık için zararlı olduğu düşünülen kitapları yaktırdı. Oğlu lehine tahtından feragat etti.

ÇİEN ŞÜEN ya da **QİAN XUAN,** çinli ressam (Cıciang eyaleti 1235-1300'e doğr.). Müzikçi ve şairdi. Çin'in moğol istilacıları tarafından (Yüen hanedanı) yönetildiği dönemde, bilinçli olarak Kuzey Songlar döneminin büyük ustaları gibi eski ve ince bir üslup kullandı.

ÇİFING ya da **CHİFENG,** Çin'de kent, Liaoning'in batısında; 328 700 nüf. (1990).

ÇİFİTA a. Denizc. Kızaktan indirilecek bir geminin dengede kalmasını sağlamak için, baş ve kıç kuruzlara puntellerle yapılan çerçeve destekleri.

ÇİFT sıf. (fars. *cüft*'ten). **1.** Birler rakamı 0, 2, 4, 6 ya da 8 olan bir doğal tamsayı için kullanılır. (Her çiftsayı $2n, n \in \mathbb{N}$ biçiminde yazılabilir.) **—2.** Özdeş ve/ya da simetrik olan ve birlikte kullanılmak üzere hazırlanan iki tekten oluşan takım için kullanılır: *Bir çift ayakkabı.* **—3.** İki özdeş öğe içeren ya da iki kez yinelenen şey için kullanılır: *Çift tabanlı tencere. Çift ikramiye. Çift kapılı buzdolabı. Çift ünsüz.* **—4.** Erkek ve dişiden ya da birlikte bulunan hayvanlardan oluşan ikili için kullanılır: *Bir çift kumru.* **—5.** *Bir çift söz* → BİR.

—Anat. *Çift sinirler*, beyinden (kafa sinirleri 12 çift) ve omurilikten (29 çift) çıkan bakışımlı sinirler.

—Balıkç. *Çift anamotra* ya da *çift trol*, genellikle orta sularda trolu çekmek için kullanılan çift tekne. (Teknelere bu adın verilmesinin nedeni, ağın hep iki tekneyle çekilmesidir. 1380 sayılı yasa bu av yöntemini yasaklamıştır.)

—Biyol. *Çift yumurta ikizi*, farklı iki yumurtadan doğan "yalancı ikizler". (Karşt. MONOZİGOT.)

—Bot. *Çift çanak*, bir çanak ile ikinci bir çanak biçimini alan bürüm. || *Çift döllenme*, DİGAMİ'nin eşanlamlısı. || *Çift çiçekörtüsü*, bir çanak ve bir taçtan oluşan çiçekörtüsü.

—Camc. *Çift cam*, renksiz cam katmanı üzerine renkli cam katmanı vurarak ya da bu işlemin tersini yaparak elde edilen cam.

—Ceb. *Çift dizilim*, belirtisi 1 e eşit olan dizilim.

—Denizc. *Çift armoz kaplama*, armozları birbirinin ortasına getirerek üst üste vurulan kaplama.

—Der. hast. ve Dişç. *Çift metal lezyonları*, ağızda iki ya da daha çok metalden yapılmış dolgu ya da protez bulunduğu zaman bunlardan geçen elektrik akımının yarattığı ağız mukozası lezyonları (lökoplaziler, küçük yaralar).

—Dilbil. Çift harf, tek bir sesbirimi aktarmak için kullanılan iki harfli öbek (örneğin, fransızcada [ʃ] sesi, *ch* çiftharfiyle yazıya aktarılır).

—Dy. *Çift hat*, ayrı seyir yönlerinde iki yoldan oluşan hat. || *Çift hatta kapalı makas*, iki laması ara konumda bulunduğunda iki hattan hiçbirine giriş olanağı vermeyen makas. (Benzer konumda bulunan bir makas, iğneden yaklaşma durumunda raydan çıkarmaya neden olur.) ||*Çift lokomotifli çekim*, çekim kuvvetini artırmak amacıyla bir trenin başına her biri kendi makinistince kumanda edilen iki lokomotifi bağlamaya yönelik düzenek. || *Çift tren*, ana hat başlangıcından çift yollu bir hat yönüne giden tren.

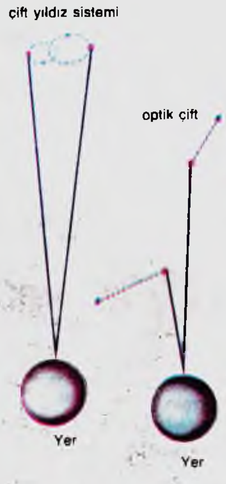
nanenin başçık ve çiçektozu

çamın çiçektozu

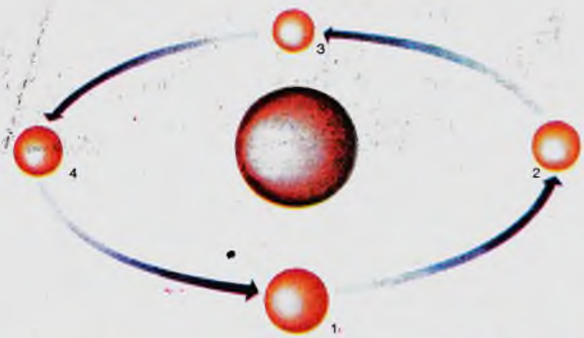

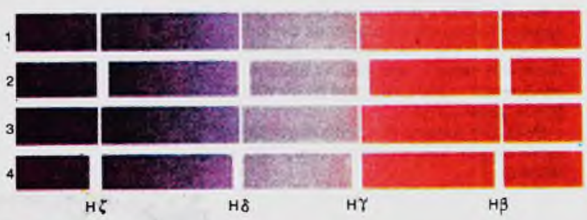
Georgiy V. Çiçerin

çift yıldız
optik çift ile çift yıldız sistemi arasındaki fark

—Elektron. *Çift ızgaralı lamba*, iki ızgara içeren vakum tübü (tetrot).
—Ger. day. *Çift eksenli*, iki ekseni olan, iki eksene göre gerçekleştirilen, çalışan. (Gereç dayanımında, iki eksenli zorlamalar, sac ya da ince boru biçimindeki mekanik parçaların kullanımı sırasında ortaya çıkar.)
—Gökbil. *Çift yıldız (fiziksel)*, karşılıklı çekim etkisiyle birbirine bağlanan ve ortak kütle merkezinin çevresinde dolanan iki yıldızın oluşturduğu bütün. ‖ *Gökölçümsel çift yıldız*, devinimindeki dönemsel tedirginliklerinden çift olduğu anlaşılan yıldız. ‖ *Görsel çift yıldız*, gökyüzünde birbirine yakın görülen iki yıldızın oluşturduğu bütün. (Bazen gerçek bir çift yıldız sözkonusu değildir: gerçekte, bileşenler Yer'den çok farklı uzaklıklarda bulunduğundan, yakınlık yalnızca bir perspektif etkisinden kaynaklanır. bu durumda *optik çift* sözkonusudur.) [Eşanl. YILDIZ ÇİFTİ.] ‖ *Işıkölçümsel* ya da *tutulmalı çift yıldız*, özel bir ışık eğrisinin varlığıyla çift olduğu anlaşılan yıldız. ‖ *Tayfgözlemsel çift yıldız*, tayf çizgilerinin dönemsel olarak ikiye bölünmesi sonucu çift olduğu anlaşılan yıldız.

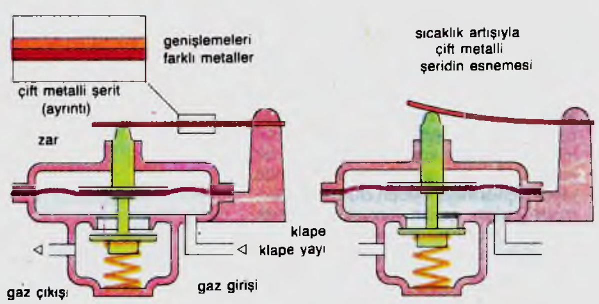

tayfölçümsel bir çift yıldızın Yer'e göre değişik biçimlenmeleri ve çiftin bileşik tayf çizgilerinin ikiye bölünmesi (Doppler-Fizeau etkisiyle)

—Kad. doğ. *Çift dölyatağı*, embriyonoluş sıraşında iki Müller kanalının birleşmemesi nedeniyle meydana gelen dölyatağı biçim bozukluğu. (Birleşmenin tamamen yokluğu, her birinin ayrı boynu bulunan iki yarım dölyatağı ile iki yarım dölyolunun oluşmasına [gerçek çift dölyatağı], birleşmenin kısmi yokluğu, tek dölyolu, tek boyun ve iki yarım dölyatağı oluşmasına [yalancı çift dölyatağı] yol açar.)
—Kâğ. san. *Çift katmanlı kâğıt* ya da *karton*, üretim sırasında yapıştırıcı sürülmeksizin birleştirilen ve farklı bileşimde iki elyaf katmanından oluşan kâğıt ya da karton.
—Kim. *Çift bağ*, bir bileşikte iki değerliği paylaşan ve koşut iki çizgi ile gösterilen iki atom arasındaki bağ. (Etilen işlevinde çift $\mathrm{>C=C<}$ bağı, keton işlevinde ise çift $\mathrm{>C=O}$ bağı bulunur.) ‖ *Çift bozunma*, molekülleri arasında atom ya da iyon değiştiren iki bileşik cismin oluşturduğu kimyasal tepkime. ‖ *Çift tuz*, belli oranda iki tuzun aynı anda kristalleşmesinden oluşan katı tuz; bu tuz, çözeltide iki ayrı tuzun yalın bir karışımı gibi hareket eder.
—Mat.çözlm. Bir A kümesi üzerinde $\forall x \in A$ için $(-x) \in A$ olacak biçimde tanımlanan ve $\forall x \in A$ için $f(-x)=f(x)$ i gerçekleyen bir $f: \mathbb{R} \to \mathbb{R}$ fonksiyonu için kullanılır. [Dikgen bir işarette böyle bir fonksiyonun grafik gösterimi, ordinat eksenine göre bakışımlıdır. Bu özelliğin iki örneği, $x \to x^2$ ve $x \to \cos x$ tir.]
—Muhs. *Çift taraflı kayıt*, her kaydı bir kez alacağa, bir kez de borca olmak üzere, iki kez geçirmekten oluşan hesap tutma yöntemi.
—Müz. *Çift koro*, üyelerinin ses cinsi aynı ya da çeşitli olabilen ve icraya dönüşümlü olarak katılan ya da tüm yapıtları baştan sona seslendiren iki tam koronun oluşturduğu büyük koro.
—Oftalmol. *Çift görme* → DİPLOPİ.
—Opt. *Çift mercekli*, renksemeyi ve görüntünün bozulmasını önleyerek daha büyük görüntü elde etmeye yarayan, iki mercekten oluşmuş gözmerceği için kullanılır.
—Oto. *Çift tekerlek*, belli bir tonajdan sonra ağır vasıtaların arka dingilinin iki yanına çift olarak takılan tekerlekler. (Bu tekerlek düzeni yola yapışmayı artırır ve zemine uygulanan basıncı azaltır.)
—Ölçbil. *Çift telli askılama*, dönen bir parçayı, küçük sapma açılarıyla orantılı bir kuvvet çiftinin, denge konumuna getireceği şekilde, dönme eksenine koşut esnek iki telle askılama. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Örg. *Çift plaka örgü*, aynı sırada düzenli olarak bir düz, bir ters ilmek atılmasına dayanan örgü.
—Parac. *Çift kartal*, ABD'de 20 dolarlık altın para.
—Patol. *Çift üreterlilik*, idrar borusunun (üreter) çift olmasıyla belirgin doğuştan idrar yolları şekil bozukluğu. (Aynı böbrekten çıkan ve ayrı ayrı idrar torbasına açılan bir ya da iki taraflı iki idrar borusu bulunur.)
—Spor.*Çift dalma*, serbest güreşte rakibin bacaklarına ya da topuklarına iki elle birden sarılarak yapılan oyun.
—Teknol. *Çift kumandalı düzenek*, iki elin kullanılmasını gerektiren kumandalı düzenek. (Çift kumandalı düzenek tehlikeli makinelerin [pres, kâğıt keskisi] çalıştırılmasında kullanılan bir güvenlik sistemi oluşturur ve iki düğmeye aynı anda basmak gerekir; üstelik bir önceki kullanımından sonra serbest bırakılmış olması zorunludur.) ‖ *Çift metalli şerit*, genleşme katsayıları farklı metallerden yapılmış iki ince ve dar şeridin haddelenerek kaynatılması sonucu elde edilen çift katlı metal şerit. (Bu düzenek, sıcaklık değişimi etkisiyle lamanın bükülmesine neden olur; çift metalli şeritler termostatlar ve disjonktörlerde kullanılır.)
—Termodin. *Çift akı*, bir türboreaktörde havanın izlediği iki farklı yol. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tıp. *Çift sindirim sistemi*, midenin onikiparmak bağırsağının ya da bağırsağın yanında az ya da çok basit başka bir sindirim organının bulunmasıyla belirgin doğuştan şekil bozukluğu. (Bu organ sindirim kanalıyla bağlantılı olmayabilir. Çift sindirim sistemi, sindirim bozukluklarına neden olduğundan ilkel olanın ameliyatla çıkarılması gerekir.)
—Verg. huk. *Çift vergileme*, vergi yükümlülerinin aynı servet ve gelir kaynağı ya da tüketim üzerinden iki kez vergilendirilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
◆ a. **1.** Aşk ya da evlilik bağlarıyla birleşmiş kadın ve erkek: *Mutlu bir çift.* **—2.** Dans, gezinti vb. sırasında geçici olarak bir araya gelen iki kişi: *Dans eden çiftler.* **—3.** Toprağı sürmek için birlikte koşulan iki hayvan. **—4.** Bazı nesneleri almak, tutmak, yerleştirmek için kullanılan, iki kollu küçük metal tutaç: *Saatçi çifti.* **—5.** *Çift çubuk*, tarıma ilişkin her çeşit mal mülk: *Oğlunu okutmak için çiftini çubuğunu sattı.* ‖ *Çift çubuk sahibi*, kırsal kesimde malı mülkü olan, varlıklı. ‖ *Çift koşmak*, hayvanları, sabanı ya da pulluğu çekecek düzene koymak. ‖ *Çift sürmek*, saban ya da pulluk kullanarak toprağı ekilecek duruma getirmek. ‖ *Çift zamanı*, toprağı sürme, ekime hazırlama zamanı. ‖ *Çifte koşmak*, başka bir işte çalışan bir hayvanı sabana ya da pulluğa koşmak. ‖ *Çifti bozmak*, çıftçilik yapmayı bırakmak, çifti çubuğu dağıtmak.
—Anat. Organizmada iki tane olan organlara denir: örneğin, akciğerler, böbrekler, memeler, vb.
—Elekt. *Elektrik çifti*, ELEKTRİK DİPOLÜ*'nün eşanlamlısı. ‖ *Termoelektrik çift*, uçları ikişer ikişer birbirine dokunan ve dokunma noktalarının sıcaklık farkıyla bir elektromotor kuvvet geliştiren, farklı nitelikli iki iletkenden oluşmuş sistem. ‖ *Uç çifti*, giriş ve çıkış uçlarında özdeş akımlar veren, bir devrenin iki ucu. (Eşanl. KAPI.) ‖ *Volta çifti*, bir sıvıya ya da ayrı sıvılara daldırılmış iki elektrottan oluşan ve bir eletromotor kuvvet geliştiren sistem.
—Elektromanyet. *Temel elektrik çifti* ya da *Hertz çifti*, değişken bir akım geçen çok küçük doğrusal bir iletkenden oluşmuş kuramsal ışıma öğesi. (Bu akım öğesi, iletkenin uçlarında yer alan eşit ve zıt işaretli iki elektrik yüküne eşdeğerdir.) [Eşanl. HERTZ DİPOLÜ.] ‖ *Temel manyetik çift*, değişken bir akım geçen çok küçük bir kapalı devreden oluşmuş kuramsal ışıma öğesi. (Bu akım gözü, gözün ekseninde birbirine yakın, eşit ve zıt işaretli bir manyetik "kütle" çiftine eşdeğerdir.)
—Fizs. kim. *Elektron çifti*, bazı kimyasal moleküllerde iki atom arasındaki bağın oluşmasını sağlayan iki elektron birliği.
—Fizs. mekan. ve Mak. san. *Geçme çifti* ya da *alt çift*, iki katı cismin, bir yüzeye göre birbirine dokunmasından kaynaklanan kinematik çift. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Kinematik çift* ya da *dokunma çifti*, iki katı cismin aynı boyutlardaki yüzey parçalarının birbirine dokunmasından kaynaklanan mekanik birleşme. ‖ *Sert geçme çifti*, iki katı cismin, birbirine oranla hiçbir devinime izin vermeyen ve herhangi bir yüzey parçasına göre birbirine dokunmasından kaynaklanan kinematik çift. ‖ *Üst çift*, doğrusal ya da noktasal dokunmadan kaynaklanan kinematık çift.
—Gökbil. *Fiziksel çift*, iki bileşenı uzayda birbirine gerçekten yakın olan ve göreli devinimin yörüngeselliği ile tanınan çift yıldız. ‖ *Optik çift*, Yer'den çok farklı uzaklıklardaki bileşenlerin, perspektif etkisiyle birbirine yakın görünmesinden kaynaklanan çift yıldız. (İki yıldızdan en azından birinin özgün devinimi ölçülebildiğinde, optik çift olduğu anlaşılır, çünkü göreli yerdeğişimleri o zaman doğrusaldır.) ‖ *Yıldız çifti*, GÖRSEL ÇİFT* YILDIZ'ın eşanlamlısı.
—Havc. *Tersdönme çifti*, bütün tek motorlu pervaneli uçakların, pervaneyle aynı eksen çevresinde, ama ters yönde dönme eğilimi. (Bu olay genellikle hafifçe bakışımsız bir yapımla giderilir. Helikopterlerde düzeltici* bir pervane kullanılır.)
—Kur. tar. *Çift bozan resmi*, Osmanlılar'da çift vergisi yükümlülerinden, geçerli bir neden olmaksızın topraklarını işlememeleri durumunda, çift vergisi yerine alınan vergı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Kuyumc. Kuyumcunun işlediği metali ya da taşı tutmak için kullandığı küçük cımbız.
—Küm. kur. İki eleman içeren küme. ‖ *Çift beliti*, kümeler kuramında, iki x ve y kümesi için, yalnızca x ile y yi eleman ola-

gazlı radyatör termostatında çift metalli şerit kullanımı
1. çift metalli şerit açılarak gaz giriş klapesini açık tutar
2. ısı artınca çift metalli şeridin biçimi bozulur ve yükselerek gaz giriş klapesini kapatır.

rak alan bir z kümesinin var olduğunu ifade eden belit. ‖ *Sıralı çift*, sıralı (x, y) ikilisi. [Wiener, *kümeler kuramına dayanan* bir tanım yaptı (1914) ($(x, y) = \{\{x\}, \{y, \phi\}\}$); bu tanımın öğeleri şunlardı: 1. biricik elemanı x olan sınıf; 2. elemanları yalnızca y ve boş sınıf olan $\{y, \phi\}$ sınıfı; daha sonra Kuratowski bu tanımı değiştirdi:

$$(x, y) = \{\{x\}, \{x, y\}\}.]$$

—Mak. san. *Devindirici kuvvet çifti*, bir motorun krank milini döndüren kuvvet çifti (Newton-metre [Nm] ya da dekanewtonmetre cinsinden verilir ve Prony ya da Froude freniyle doğrudan ölçülür). ‖ *Direngen kuvvet çifti*, bir motorun bir makineyi çalıştırmak için uygulamak zorunda olduğu kuvvet çifti. ‖ *Konik çark çifti*, birlikte dönmelerini sağlamak için eksenleri kesişen iki mil üzerine takılmış dişli çarkların oluşturduğu bütün. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Oy. İkisi de aynı değerde olan iki kart, iki zar veya iki taşın yan yana gelmesi. ‖ Briç'te, iki oyuncunun ortaklığına verilen ad. ‖ Zarda, her iki zarın aynı sayıyı göstermesi. ‖ Her iki tarafı da aynı sayıyı gösteren domino taşı; *çift birli, çift ikili* gibi. ‖ *Çift atmak, çift gelmek*, iki zarda birden aynı sayıyı tutturmak.

—Ruhbil. *Çağrıştıran çiftler*, ezber yoluyla öğrenme incelemelerinde kullanılan sözcük çiftleri. (Birinci sözcük bir uyaran niteliği taşır, ikinci sözcük ise deneğin, birinci sözcük kendisine söylendiğinde vermesi gereken cevaptır.)

—Tar. *Çift resmi* ya da *Çift hakkı, Kulluk akçesi*, Osmanlı devletinde en az bir çift öküzün sürebileceği toprağa (çiftlik) sahip olan köylüden alınan vergi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Telekom. *İletken çifti*, bir devreyi oluşturan iki iletkenli grup.

—ANSİKL. Fizs. mekan. ve Mak. san. En çok kullanılan kinematik çiftler, geçme çiftleridir. Yalnızca 6 geçme çifti türü vardır:

1. *çekmece çift* (ya da prizmasal çift, silindirsel çift): herhangi bir silindirsel yüzeye göre dokunma; serbestlik derecesi $f = 1$;
2. *döner çift* (ya da dönme çifti, eklem çifti): dönen herhangi bir yüzeye göre dokunma; $f = 1$;
3. *helisel çift* (ya da vida): herhangi bir helisel yüzeye göre dokunma; $f = 1$;
4. *sürgü çift* (ya da silindirsel eklem): dönen bir silindire göre dokunma; $f = 2$;
5. *düzlem çift:* bir düzleme göre dokunma; $f = 3$;
6. *küresel çift* (ya da küre eklem): bir küreye göre dokunma; $f = 3$.

Çok sayıda, üst çift vardır ve bunları çözümlemek çok güçtür. İki katı cismin noktasal dokunması genellikle, serbestlik derecesi 5 olan kinematik bir çift oluşturur. Kimi hallerde bunlar, geçme çiftlerine eşdeğerdir. Bir dişli düzeninde, iki dişli çarkın birleşimi bir üst çift oluşturur. Öte yandan, kamlı mekanik sistemler de üst çiftler sınıfına girer.

—Kur. tar. Doğal bir afet yüzünden toprağını işleyemeyenden ve tımar ve zeamet sahibi tarafından işletilmek üzere bir başkasına verilirse, toprağı eskiden işleyenden bu vergi alınmazdı. Toprağın bütününü işlemeyen üç yüz, yarısını işlemeyen yetmiş beş akçe çiftbozan resmi ödemek zorundaydı.

—Mak. san. Otomobil transmisyonlarında konik çark çifti, motorun tekerleklerden 4 ile 7 kat hızlı dönmesini sağlayan bir hız düşürme (vites küçültme) olanağı verir. *Çevirici dişli* adı verilen bir konik dişli ile bir ayna dişliden oluşur; konik dişli motris milden devinim alırken, buna dik konumda yerleştirilen ayna dişli diferansiyel aracılığıyla tekerlekleri döndürür. Çalışmada sessizliği sağlamak için dişler helis biçimde yapılır. "Hipoit dişli düzeni" adı verilen dişli düzeninde konik dişli, ayna dişliye oranla daha aşağıda yer alır. Konik çark çifti arka köprünün önüne yerleştirilir.

—Ölçbil. Çift telli askılamayı ilk kez, Coulomb'un deneylerini doğrulamak için yeni bir terazi gerçekleştiren Harris kullandı.

p göstergenin ağırlığını, α sapma açısını, r iki telin askı noktalarının yarı uzaklığını ve l tellerin ortak uzunluğunu gösterirse, göstergeyi geri getiren kuvvet çiftinin M momenti aşağıdaki bağıntıyla verilir:

$$M = \frac{p}{l} r^2 \sin \alpha.$$

—Tar. 60-150 dönüm genişliğinde topraklardan yılda bir kez alınan bu verginin oranı, çiftin bulunduğu eyaletin yasalarına ve toprağın verimine göre 10-50 akçe kadardı. Anadolu'da Selçuklular döneminde de Bizanslılar'ın "paroikoi" vergisine çok benzeyen böyle bir vergi bulunmaktaydı. Çift resmi, Osmanlı devletinde Batı Anadolu ve Rumeli'de müslümanlarla birlikte hıristiyanlardan da alınırdı. Öteki bölgelerde ise hıristiyanlardan ispenç (ispençe) adıyla bir kulluk vergisi toplanırdı. Çift vergisi ödemekle yükümlü kimsenin aynı evde oturan bekâr oğulları "mücerret" adıyla anılır, bunlar kimi eyaletlerde hiç vergi ödemez, kimilerindeyse altı akçe öderlerdi. Yarım çiftten az toprağı olan ya da hiç toprağı olmayan evli müslüman köylüden ise bennak* resmi alınırdı. Anadolu eyaleti ve sancaklarında önceleri 22 akçe olan çift resmi daha sonra 33 akçeye çıkarıldı, subaşı ve sancakbeyleri için de ayrıca eklemeler yapıldı. Bu durum karışıklığa neden olunca subaşı ve sancakbeyleri için yapılan ekler kaldırıldı. Çift resmi daha sonra genellikle Sipahi tımarlarının gelirleri arasına alındı. 1582'den sonra akçenin değerinin düşmesi üzerine önemini giderek yitirdi.

—Termodin. Çift akılı bir türboreaktörde, motordan geçen havanın tümü klasik yolu, yani kompresör, yanma odası, türbin ve çıkış lülesini izlemez. Bu yolu yalnızca *birincil* ya da *ana akı* izler. *İkincil akı* ya da *seyreltme akısı*, makinenin türüne göre özellikle yanma odası ile türbinin dışından ve tümüyle olmasa bile bir bölümü kompresöre uğramadan geçerek çıkış lülesindeki son genişleme sırasında birincil akıya katılır. Çok genel olarak, bu tür bir düzenek yüksek bir toplam verim ve özgül yakıt tüketiminin azalmasını sağlar; ayrıca gerektiğinde, çıkış lülesinde karışan iki akıya bir artyanma uygulayarak, itme de artırılabilir.

—Verg. huk. Bir ülkede oturduğu halde gelirini başka bir ülkeden sağlayan, merkezi devlete ve yerel yönetimlere aynı zamanda vergi ödemek zorunda kalan gerçek ve tüzel kişiler ile hem şirket sermayesinden hem de şirket kazancından vergi ödeyen kişilere çift vergileme uygulanır. Kuramsal düzeyde, vergi adaletini sağlamak amacıyla çift vergilemeye yer verilmemekle birlikte, uygulamada aynı servet ve gelir kaynağının iki kez vergilendirildiği görülmektedir. Türkiye'de, sermaye sahiplerinin sermayeleri üzerinden Kurumlar vergisi, aynı sermayenin getirdiği kârlar üzerinden Gelir vergisi ödemeleri gibi.

ÇİFT – Önek. İki yönlü, iki tane, iki işlevli anlamıyla bileşik sözcüklerin oluşumunda yer alır.

Çift beyaz güvercin, Erzurum ve çevresinde oynanan, türkülü, bar türü bir halk oyunu. Oyunun figürleri, güvercinin hareketlerini temsil eder.

ÇİFT CİNSLİ sıf. Psikan. Çiftcinsellik özelliği gösterene denir.

ÇİFTAYAKLILAR a. Böcbil. KIRKAYAKLAR'ın eşanlamlısı.

ÇİFTAYNA a. Opt. Aralarında küçük bir açı bulunan ve girişim olayı oluşturabilen iki aynalı sistem.

ÇİFTBAŞLI sıf. Denizc. *Çiftbaşlı gemi*, oaşı ve kıçı birbirine benzeyen gemi.

—Tıp. Bir gövdesi ve iki başı olan ucubeye denir.

ÇİFTBOYNUZLU sıf. İki boynuzu olan.

—Anat. *İki boynuzlu dölyatağı*, dölütün gelişimi sırasında Müller kanalının birleşememesinden ötürü üst kısmı çift olan dölyatağı.

ÇİFTBOYUTLU sıf. Olasıl. İKİBOYUTLU'nun eşanlamlısı.

ÇİFTBÖLMELİ sıf. Anat. Boynundan üst ucuna kadar uzanan bir bölme ile ikiye ayrılmış dölyatağına denir.

ÇİFTBÜKÜM a. Tekst. Düzeneğe iletilen tek bir devire karşılık, ürüne iki devirlik büküm vermeyi sağlayan bükme sistemi.

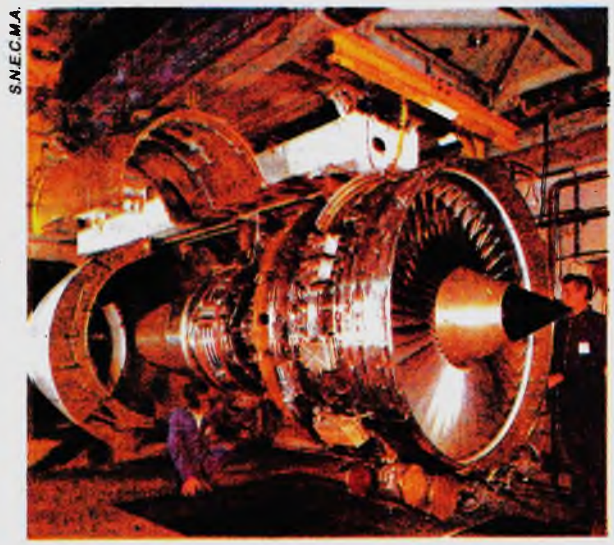
—ANSİKL. Çiftbüküm makinesi, içi boş ve ucu açıkta sabit iğnelerden oluşur. Birleşik iplik bobini buraya yerleştirilir. İplik, içi boş iğe geçirilir ve iğin alt tarafına yerleştirilen döner bir tablanın çevresinden çıkar; bükülü iplik, sıradan bir iplik bükme makinesinde olduğu gibi yükselir. İpliğe bir devirlik büküm tüp içinde, diğer devir de yükselirken verilir. Oluşturulan iplik bobine sarılır. İği durdurmak için ya sürekli mıknatıslardan yararlanılır (iplik, mıknatıs çekirdeği aralığından geçerek yukarı çıkar) ya da bobin, kesişen iki eksen çevresinde serbestçe dönmesi için boşa alınır.

ÇİFTCİNSELLİK a. Psikan. Her bireyin ruhsallığında biri dişi öteki erkek iki gizilgücün bir arada bulunması.

—ANSİKL. W. Fliess'in etkisiyle S. Freud'un ortaya attığı çiftcinsellik kavramı, anatomi ve embriyoloji gözlemlerine dayanır. Gerçekten de Freud, daha 1905'te (*Cinsiyet üzerine üç deneme* [Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie]), embriyonun başlangıçtaki çift cinsliliğini ve her kişide karşı cinsin seks organının izlerine rastlandığını ileri sürmüştü. Bununla birlikte ağır basan biyolojik-cinsel bir özellik ile cinsel nesnenin seçimi arasında bir neden-sonuç ilişkisi kurmayı sağlayacak hiçbir kesin veri elde edilememiştir. Fliess'in biyolojik çiftcinsellik ile bunun ruhsal sonuçları üzerinde yaptığı araştırmalar, Freud'un bastırım kuramını kotarmasına katkıda bulundu. Bireyde dişilik ve erkeklik

çift akılı bir reaktörün çalışma şeması

Melun-Villaroche'un deneme merkezinde, General Electric -S.N.E.C.M.A CFM-56 tipi çift akılı bir türboreaktörün yapımı

çiftdışbükey mercek

eğilimleri arasındaki çatışma, bir cinsin üstün gelmesiyle ve karşı cinsin ruhsal tasarımlarının bastırılmasıyla sonuçlanır. Örneğin, küçük kız, penis çekemezliğini bastıracaktır; erkek çocuk ise, edilgin-dişi tavrını bastırıma uğratacaktır. Böylece, ruhsal çiftcinsellik kavramının ortaya atılması, cinsel dürtüde meydana gelen değişiklikleri, özellikle de cinsel dürtünün nesnesi konusunda ortaya çıkan değişiklikleri daha iyi anlamamızı sağlar.

J. Lacan, çiftcinsellik tema'sını, bireyin ruhsallığında, bu bireyin, tercihli bir seçimle kendisini erkek ya da kadın durumuna koymasını sağlayacak hiçbir şeyin bulunmadığını; bunun ancak eşdeğerli durumlar göz önünde bulundurularak yapılabileceğini belirtmek için yeniden ele aldı (1964).

Birey, kendisini erkek ya da kadın yerine koymasını olanaklı kılacak ipuçlarını ancak Oidipus olayında bulacaktı.

ÇİFTÇEMBERSEL sıf. Geom. Göbeklerden geçen dörtlenikler için kullanılır. (Eşanl. BİSİRKÜLER.)

ÇİFTÇİ a. Etkinliği toprağı işlemek olan kimse; rençber.

ÇİFTÇİLİK a. Toprağı işleme ve geçimini topraktan sağlama işi; tarım, rençberlik.

ÇİFTÇİZGİ a. Tayfölç. Bir tayfta, birbirine çok yakın iki tayf çizgisi. (Örneğin sodyumun çiftçizgisi, dalgaboyları 5 890 ve 5 896 angström olan iki tayf çizgisinden oluşur.)

ÇİFTDEĞERLİLİK a. Reklamc. Tüketicinin düşüncesinde bir ürün ya da bir reklam kavramıyla beliren iki eğilim arasındaki karşıtlık. (Bir çift değerliliğin bilinmesi sayesinde bir reklam etkinliği, iki eğilimden birinin ağır basmasını sağlayabilir.)

■ **ÇİFTDIŞBÜKEY** sıf. Karşıt iki dışbükey yüzü olan. (Çiftdışbükey bir mercek yakınsaktır.)

ÇİFTDİLLİLİK a. Dillerinden birinin (ya da dil düzeyinin) toplumsal-siyasal konumunun daha düşük olduğu bir toplumun ya da bir bireyin ikidilli olması durumu. (Örneğin, ailesi arasında kendi lehçesini ve iş yaşamında başka bir dili kullanan bireyin durumu.)

ÇİFTDİP a. Denizc. Bir geminin, iç borda kaplaması ile dış borda kaplaması arasında kalan bölümü. (Eşanl. DABILBOTUM.)

ÇİFTDİREKLİ a. Denizc. İki direkli yelkenli tekne.

ÇİFTDİŞLİLER a. Zool. Eskiden tavşanlar öbeğini gerçek kemiricilerden (ya da yalındişliler*) ayırmak için kullanılan terim. (Çiftdişlilerin üst çenesinde, ortadaki iri kesicidişlerin arkasında, daha küçük bir çift kesicidiş daha vardır. Günümüzde çiftdişliler bütünüyle kemiricilerden ayırt edilerek tavşanımsılar takımına sokulurlar. Bil. a. *Duplicidentata*.)

ÇİFTDOKULU sıf. Patol. İki dokudan oluşan ura denir.

ÇİFTDUDAKLI sıf. Bot. İki dudağı olan taç ya da çanak için söylenir.

ÇİFTDUDAKSIL sıf. Sesbilg. Çıkarılmaları sırasında, gerek bir kapantı (örneğin, fransızca [p] ve [b] *kapantılı çiftdudaksılları*), gerekse bir daraltı (ispanyolca ve özellikle Toskana lehçesinde bulunan *daraltıcı çiftdudaksılların* durumunda olduğu gibi) gerçekleştirerek iki dudağın da etkin bir biçimde eklemlemeye katılması.

ÇİFTDUYARGALI a. Bazı bilim adamlarının iki çift duyargası bulunan kabuklulara verdiği ad.

ÇİFTDÜZEYLEYİCİ a. Radiletiş. İki alıcı ya da vericinin, birbirlerini etkilemeksizin, aynı antene paralel olarak bağlanmalarını sağlayan düzenek. (Örneğin görüntü ve ses vericilerinden oluşan bir televizyon vericisinin görüntü-ses çiftdüzeyleyicisi.)

ÇİFTDÜZEYLİ sıf. ve a. Telekom. İki ayrı işaretin bir iletim yolundan, aynı anda ve aynı yönde iletimini sağlayan bir düzenek için kullanılır.

ÇİFTE sıf. (fars. *cüfte*'den). **1.** İkisi bir arada bulunan ya da ikili, iki kat olan şey için kullanılır: *Çifte tabancalı adam. Çifte nikâh.* **—2.** Çift kürekli sandal, kayık için kullanılır: *Üç çifte kayık.* **—3.** *Çifte dikiş, çift dikiş*, aynı sınıfta iki yıl okuyan öğrenci (arg.). ‖ *Çifte ezan, çifte sala*, iki müezzinin birden okuduğu ezan, sala. ‖ *Çifte kavrulmuş*, ufak ufak kesilmiş, sertçe lokum; içindeki bademi kavrulmuş badem şekeri; çok pişkin, hiçbir şeyden etkilenmeyen; çok çile, acı çekmiş olan. ‖ *Çifte kumrular*, birbirini çok seven, birbirinden hiç ayrılmayan iki kişi için söylenir.

—Arkeol. *Çifte balta*, Eskiçağ'da, özellikle Anadolu'da ve Girit'te rastlanan, kimi tanrıların simgesi olan kült eşyası. (Bk. *ansikl.* böl.)

■—Denizc. *Çifte demir atmak*, iki demir zincirini V ya da çatal biçiminde düzenleyip gerektiğinde *karamusal* denilen özel bir fırdöndü ile birleştirerek demirlemek. (Karamusal borda zincirleriyle demir zincirlerini birleştirir, bu da geminin salmasıyla oluşacak zincir dolaşmalarını önler. Denizde, çok rüzgârlı havada iyi tutunmak için çifte demir atılır.)

—Folk. *Çifte kardeşlik*, iki ayrı sandığa bağlı tulumbacıların, birleşerek tek sandıkla yangına gitmeleri.

—Güz. sant. *Çifte aharlı ebru*, üzerine önce nişasta, sonra yumurta akıyla ahar sürülmüş ebrulu kâğıt. ‖ *Çifte aharlı kâğıt*, iki yüzü de aharlı kâğıt. ‖ *Çifte alı*, alikurna* kâğıdın katlanıp kısaltılmış olanı. ‖ *Çifte kuş* ya da *çifte kuşlu Venedik kâğıdı*, Venedik'te yapılmış, kuş biçiminde filigranlı bir tür kâğıt. ‖ *Çifte takrirlik*, iki yanı yazılı kâğıt. ‖ *Çifte vav*, eski yazıda V harfinin biri sağdan sola, ötekisi soldan sağa doğru yan yana ve geçmeli olarak (aynalı) yazılmış biçimi.

—İpekböcç. *Çifte koza*, iki ipekböceğinin askıda bir araya gelerek birlikte ördükleri koza. (Çifte kozalar sanayide tutulmaz. İki kozanın ipekleri birbirine karışmış ve düzensiz oldukları için normal iplik makinelerinde çekilemez ve ipeklerinden iyi iplik yapılamaz. İpekböceklerinin çifte koza yapmaları ırk özelliklerindendir.)

—Kur. tar. *Çifte dolap*, yeniçeri ağasına ait harem dairesinin kapıcısının yerine verilen ad. ‖ *Çifte tatar*, Osmanlı devletinde, her ihtimale karşı iki kişi olarak gönderilen haberciler.

—Mim. *Çifte hamam*, kadınlar ve erkekler için ayrı bölümleri olan, genellikle bakışık düzendeki osmanlı hamamı.

—Müz. *Çifte kamış* → ARGUN. ‖ *Çifte kaval*, üflemeli çalgılar grubundan yan yana bağlanmış iki kavaldan oluşan ve ikisi birlikte çalınan bir türk halk müziği çalgısı. (Birinci kavalla melodi seslendirilirken ikinciyle dem tutulur. Her ikisinin üzerinde de beşer delik vardır. Bu tür kavallara Tekirdağ, Edirne ve Anadolu'nun birçok yöresinde rastlanır.)

—Nümism. *Çifte akçe*, akçenin iki katı değerinde gümüş sikke. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Oy. *Çifte ellik*, bir tür bilya oyunu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Patol. *Çifte humma*, günde iki nöbet yapan humma.

—Psikan. *Çifte baskı* ya da *çifte bağ*, bir şizofrenin, aile üyelerinden biri ya da birçoğu tarafından kendisine verilen çelişik nitelikte iki ayrı mesaja uygun bir karşılık veremediği zaman içine düştüğü ikilem. (Eşanl. ing. DOUBLE BIND.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Sey. oy. *Çifte cadılar* →CAZULAR. ‖ *Çifte Karagöz'lü muhavere*, bazı karagöz oyunlarında perdeye iki karagöz figürü indirerek yapılan muhavere*. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Çifte Kavuklu oyunu*, söyleşme bölümünde iki Kavuklu'nun birden rol aldığı ortaoyunlarına verilen ad.(*Çifte Kavuklu oyunu*, söze dayalı bir tür ustalık gösterisidir.)

—Sig. *Çifte sigorta*, tüm değeri ile sigorta edilen bir çıkarın aynı rizikolara karşı sonradan bir kez daha sigorta ettirilmesi. (Türk Tic. K.'nun 1286. maddesine göre, çifte sigorta kural olarak yasaklanmış, ancak bazı özel durumlarda bu sigortanın yapılabilmesine izin verilmiştir.)

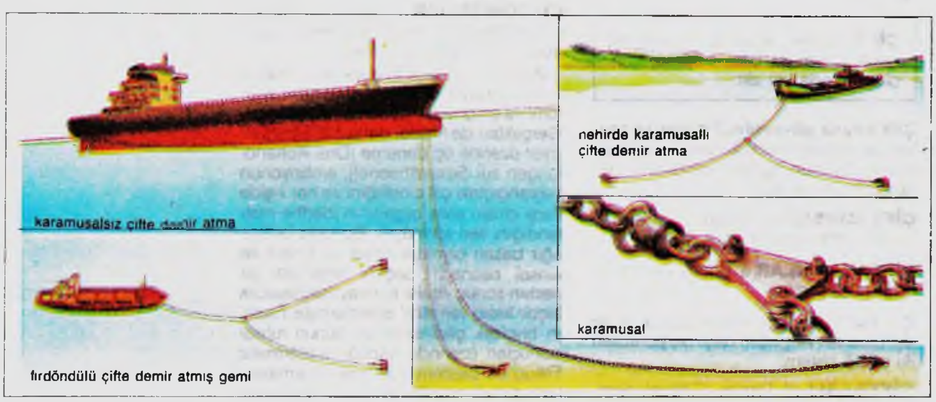
—Tekst. *Çifte tafta* → TAFTA.

—Tıp. *Körlemeden çifte deney*, çift denek kullanılarak yapılan ilaç deneme yöntemi. (İki grup hastaya birbirine benzer haplar verilir, fakat denenmek istenen ilaç hapların birindedir ve bunun hangi gruba verildiğini ne hastalar, ne hekimler bilir, ikinci grup hastalara verilense plasebodur.)

—Zootekn. *Çifte bel*, bazı atlarda görülen ortası oluklu bel. (Omurganın dikensi çıkıntılarının kısa kalmasından ve iki yandaki kasların fazla gelişmesinden ileri gelir. Çifte bel Belçika ve Fransa'da yetiştirilen soğukkanlı atlarda çokça görülür.) ‖ *Çifte kızgın*, bir yılda iki mevsim kızgınlık gösteren ve yalnız o mevsimlerde döllenme şansı olan hayvana denir. ‖ *Çifte sağrı*, atlarda çifte bel biçiminin, kuyruk sokumuna kadar uzanan bölümü.

◆a. **1.** At, eşek ve katırın arka ayaklarıyla attığı tekme. **—2.** İki namlulu av tüfeği. **—3.** Atyarışlarında bir müşterek bahis türü. **—4.** *Çifte atmak*, at, katır ya da eşek sözkonusuysa, bir kimseye, bir şeye arka ayaklarıyla vurmak; çiftelemek.

—ANSİKL. Arkeol. Eskiçağ'da çifte baltalar, lydia dilinden türediği sanılan labyrs adını taşıyordu. Yunan mitolojisinde, Girit'teki Knossos sarayı'nda bulunan labirent*'in de bu sözcükle ilişkili olduğu düşünülmektedir. Girit dininde ve sanatında çifte baltanın önemli bir yeri vardır. Giritliler'in kutsal varlıklarından olan boğanın yanında her zaman bir çifte balta bulunur. Ayrıca fresklerde, vazolarda, mühürlerde de bu motif sıkça işlenmiştir. Anadolu'da Zeus ve Apollon'un simgesi kimi yörelerde çifte baltadır. Karia bölgesindeki Labranda kentinde tapınılan Zeus çifte baltayla birlikte betimlenir. Lydia

karamusallı ya da karamusalsız çifte demir atmış gemiler

bölgesindeki Thyateira (Akhisar) kentinde bulunmuş roma paralarındaki kabartmalarda Apollon çifte balta taşır. Phrygıa bölgesindeki Dionysopolis (Ortaköy) kentinde ortaya çıkarılmış yazıtlı bir kabartmada da tanrı çifte baltasıyla birlikte gösterilir. Hierapolis (Pamukkale) ve Kotiaein (Kütahya) kentlerinde de benzer buluntulara rastlanmıştır.

—Nümism. Çifte akçeler Anadolu selçuklu sultanı Mesut II'nin ikinci saltanatı döneminde (1284-1293) kestirilen dirhemlerle aynı ağırlıktaydı (11 1/2 kırat, 2,4 gr). Ancak, Fatih Sultan Mehmet'in ilk osmanlı altınını bastırmasına değin temel para birimi akçe olduğundan, dirhem olarak nitelendirilmezler.

—Oy. Oyuna başlamadan her oyuncu yere bir daire çizer ve içine iki bilya koyar. Çizilen dairelerden birkaç metre uzağa bir çizgi çizilir, her oyuncu bu çizgiye doğru bilya atar. Bilyası çizgiye en yakın olan oyuna başlama hakkını elde eder, çizginin üzerinde durup dairelerden birinin içindeki bilyalara nişan alarak bilyasını fırlatır. Vurabilirse bilyalar onun olur, bu kez başka oyuncunun dairesini nişanlar. Vuramazsa oyun sırası başkasına geçer.

—Psikan. *Çifte baskı.* Bu olay ilk kez 1956 yılında Gregory Bateson ve onun Palo Alto (California) ekibi tarafından meydana çıkarıldı. Bunlar, iletişimlerdeki bozulmaları, şizofreninin hem nedeni, hem de sonucu olarak görüyorlardı. Bunlara göre şizofren, kendisine ne türlü bir mesajın iletildiğini açıkça anlamasına olanak vermeyen bir aile davranışı karşısında kalmış bir kimsedir. Kendisine verilen mesajları yorumlayamayan şizofren, bu yüzden, içinde bulunduğu çıkmaz duruma ancak psikozlu bir cevapla karşılık verebilir.

O tarihten bu yana, çifte baskı kavramı, karşıpsikiyatri kuramcıları ve özellikle David Cooper tarafından yeniden ele alındı. Cooper'e göre, çifte baskı uygulayan ana ve babaların kendileri de, bilincinde olmaksızın baş eğdikleri çelişik toplumsal güçlerin çift taraflı baskısı altında bulunurlar.

—Sey. oy. *Çifte Karagöz'lü muhavere'* de iki Karagöz karşılaşır. İkisi de Karagöz olduklarını ileri sürerek birbirlerinin sözlerini yinelerler. Araya Hacivat girerek Karagözler'den birini kovar, muhavere Karagöz ile Hacivat arasında sürer. Bahçe* oyununun başında *çifte Karagöz'lü muhavere* vardır.

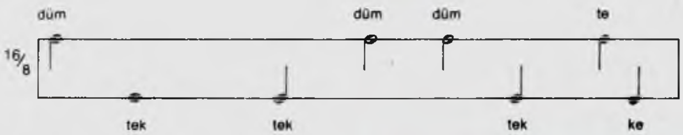
ÇİFTE a. Müz. Üflemeli çalgılar grubundan, çift ağızlıklı, zurnaya benzer bir çalgı.

—ANSİKL. *Çifte,* üstten aşağı doğru hafifçe genişleyen bir kutu biçimindedir. Çalınış biçimi ve ses yapısı zurna gibidir. Biri altta, ötekileri üstte olmak üzere sekiz deliği vardır. Ağızlıkların ikisi birden ağza alınarak çalınır. Çalınışının zor olması nedeniyle az kullanılır. Günümüzde daha çok Trakya ve Kastamonu yöresinde çalınmaktadır.

Çifte medrese, Kayseri'de Anadolu Selçuklu döneminden medrese; Anadolu'daki açık avlulu, dört eyvanlı medreselerin ilk örneklerindendir (1205). Medrese -şifahane olarak düzenlenen yapının medrese bölümünü Gıyasettin Keyhüsrev I, şifahane bölümünüyse kız kardeşi Gevher Nesibe Hatun yaptırdı. Benzer plandaki bu iki bölüm dar bir koridorla birbirine bağlanır. Medrese bölümündeki eyvanlardan birine yerleştirilmiş olan sekiz köşeli, piramit çatılı kümbetin Gevher Nesibe Hatun'a ait olduğu sanılmaktadır. Çifte medrese, Anadolu Selçukluları'nın ilk tıp medresesi ve şifahanesi olması açısından önemlidir.

ÇİFTEDAMITILMIŞ sıf. Kim. Arka arkaya iki kez damıtma işleminden geçirilen bir ürün için kullanılır.

ÇİFTE-DÜYEK a. Müz. Türk müziğinde 16 zamanlı, 8 vuruşlu bir büyük usul. Daha çok peşrev, kâr, beste ve tevşih formlarında kullanılmıştır. Bu usulden, günümüze az sayıda yapıt ulaşmıştır.

çifte-düyek usulü

ÇİFTEHAN, Niğde'nin Ulukışla ilçesine bağlı bucak; 7 663 nüf. (1990); 12 köy. Merkezi *Çiftehan,* 3 132 nüf. (1990).

Çiftehan kaplıcası, Ulukışla -Adana demiryolunun Toroslar'a girdiği Çiftehan mevkiinde çeşitli kaynaklardan çıkan maden sularının kullanıldığı kaplıca. Akımı çok fazla olan (20 l/sn) bu kaynak suları büyük bir kapalı havuzda karıştırılarak kaplıcaya ve otellere verilir. Andezitler ve kireçtaşlarından çıkan ve bir fayla ilgili olan kaynakların suları bileşim bakımından hemen hemen aynıdır; fiziksel bakımdan hipertermal (sıcaklık 45-52°C) hipotonik; kimyasal bakımdan sülfatlı, klorürlü, sodyumlu, kalsiyumlu ve tadı acı, tuzlu maden suları sınıfına girer. Eklem kireçlenmesi, romatizma, siyatik ve bazı kadın hastalıklarının tedavisinde banyo yoluyla yararlanılması önerilen Çiftehan kaplıcasının ünü Yakındoğu'da da yaygındır; temmuz ve ağustos aylarında ziyaretçi sayısı günde 2-3 bin kişiyi bulur.

ÇİFTEHANE a. (fars. *cûfte* ve *hâne; cufte-hâne*'den). Kuşç. **1.** Kuş üretme kafesi. **—2.** Kuş üretmeye yarayan kafesli yer.

ÇİFTEKSENLİ sıf. Opt. ve Krist. İki optik ekseni olan, yani bir dalganın çiftkırılmaya (tekeksenli ortamların tersine) uğramadan yayıldığı iki doğrultusu bulunan ortamlar için kullanılır. (Çifteksenli ortamlar, anizotrop ortamların en az bakışımlı olanlarıdır; bunların bakışım eksenleri 2'yi geçmez: bu tür kristaller triklinik, monoklinik ya da ortorombik sistemde yer alır. Örneğin mika, çifteksenli bir kristaldir.) [Eşanl. İKİ EKSENLİ.]

ÇİFTEKSENLİLİK a. Müz. Bir müzik yapıtında, farklı iki tonalitenin eşzamanlı olarak kullanılması. (BİTONALİTE de denir.)

ÇİFTELEK a. Kâğ. san. İKİZELEK'in eşanlamlısı.

ÇİFTELEME a. Denizc. Geminin daha iyi tutunması için, ekseniyle aynı doğrultuda ve biraz aralıklı konumda iki demir atma. ‖ Demirin dipte daha iyi tutunmasını sağlamak için bir demire daha küçük bir demiri bağlama. ‖ *Çifteleme demiri,* başka bir demire bağlanan küçük demir.

ÇİFTELEMEK g. f. At, eşek ya da katır sözkonusuysa, ön ayaklarından destek olarak ve öne eğilerek, iki arka ayağıyla aynı anda ve kuvvetle tekme atmak; tepmek.

—Denizc. Değişik boyda iki demiri birlikte atmak. (Küçük demir daha iyi bir tutunma sağlayan büyük demirin önünde yer alır.) ‖ Zincirleri koşut olacak biçimde iki demiri art arda atmak.

◆ **çifteleşmek** işt. f. Karşılıklı olarak birbirini çiftelemek, tepişmek.

ÇİFTELER, İç Anadolu bölgesinin Yukarı Sakarya bölümünde, Eskişehir iline bağlı ilçe; 20 073 nüf. (1990); 22 köy. Merkezi, Eskişehir'in 61 km güneydoğusundaki *Çifteler,* 11 540 nüf. (1990). Tahıl (buğday, arpa), sanayi bitkileri (şekerpancarı, ayçiçeği) üretimi, hayvancılık. Çifteler harası.

ÇİFTELEŞMEK → ÇİFTELEMEK.

ÇİFTELİ sıf. **1.** Çifte atmayı huy edinmiş hayvan için kullanılır. **—2.** Alnında çift sakar bulunan hayvan, genellikle at için kullanılır. **—3.** Herkese sataşan kimse için kullanılır. **—4.** Çifte taşıyan.

Çifteminareli medrese, Sıvas'ta, ilhanlı veziri Şemsettin Muhammet Cüveynî*'nin yaptırdığı medrese (1271). Yalnızca ön cephesi günümüze ulaşan medresede Haluk Karamağaralı tarafından yapılan kazılarda (1965-1967), duvarları çinilerle kaplı iki katlı, eyvanlı bir yapı olduğu anlaşıldı. Taçkapının üstündeki tuğladan örülmüş yivli minareler de çinilerle bezeliydi. Geometrik ve bitkisel motiflerle süslü gösterişli taçkapı, bunun yanlarındaki mukarnaslı nişler ve köşelerdeki yivli yarım kuleler ön cepheye anıtsal bir görünüm kazandırır.

Çifteminareli medrese'den bir görünüm
Sıvas

Çifteminareli medrese ya da **Hatuniye medresesi,** Erzurum'da Anadolu Selçuklu döneminden medrese; mimarisi, planı ve süslemeleriyle döneminin başyapıtlarından biri olarak nitelenir. Boyutlarıyla (35 × 48 m) Anadolu'daki medreselerin en büyüğü olan yapı, XIII. yy. son çeyreğine tarihlenir, ancak yazıtı ve vakfiyesi bulunmadığından yapımına ilişkin değişik görüşler vardır. Açık avlulu medreseler planında, kesme taştan, iki katlı, dört eyvanlı olan yapı, özellikle ön cephedeki zengin taş işçiliğiyle dikkati çeker. Bitkisel motifli frizlerle çevrili taçkapının yanlarındaki silmeli nişler içinde, üstünde çift başlı kartal arması bulunan, uçları ejder başı biçiminde palmiyeler işlenmiştir. Taçkapının köşelerinde, şerefelerine dek yıkılmış, sırlı tuğla ve çinilerle süslü yivli minareler yükselir. Güney eyvanındaki iki katlı, yuvarlak gövdeli, konik çatılı kümbet, mimarisi ve süslemeleriyle daha farklı özellikler gösterdiğinden, daha geç bir tarihte yapıldığı sanılmaktadır.

ÇİFTE-NAĞRA ya da **ÇİFTE-NARA** → NAKKARE.

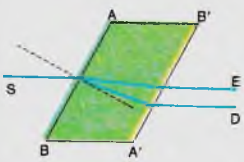
ÇİFTER ÇİFTER be. İkişer ikişer, her defasında çift olarak.

demirleri çiftelemek

çiftiçbükey mercek

çiftkırıcılık
gelen S ışını, ABA'B' çiftkırıcı lamından birbirine koşut olarak çıkan D ve E gibi iki kırılmış ışın verir.

çiftkuyruklu turizm uçağı
Cessna T-337 G

Cessna Aircraft

ÇİFTE-SOFYAN a. Müz. Yürükaksak usulünün bir türüne İsmail Hakkı Bey tarafından verilmiş ad. (→ AKSAK.)

ÇİFTEŞEYLİ sıf. Bot. ve Zool. Hem erkek, hem dişiorganı olan. (Eşanl. ERDİŞİ, ERSELİK.)

ÇİFTETEĞET a. Geom. Farklı iki değme noktası olan teğet.

ÇİFTETELLİ a. **1.** Müz. Mızraplı çalgılar düyek usulünü çeşitleyerek tempo tutarken, yaylı ya da üflemeli bir çalgının taksim yapmasından oluşan oyun havası. **—2.** Koregr. Bu müzik eşliğinde yapılan serbest figürlü halk dansı.

ÇİFTGÖVDELİ sıf. Havc. *Çiftgövdeli turbojet*, seri olarak monte edilmiş ve devindirici türbinlere eşmerkezli iki mille bağlanmış iki kompresör içeren türbojet.

ÇİFTGÖZMERCEKLİ sıf. Opt. *Çiftgözmercekli teleskop, büyüteç* ya da *mikroskop*, iki gözle görmeye özgü, iki tüplü optik aygıt. (Eşanl. BİNOKÜLER.)

ÇİFTHALKALI sıf. Binc. *Çifthalkalı gem*, halkalardan birine başlığın, diğerine de dizginin bağlandığı ve deli atlarda kullanılan gem.

ÇİFTHANE a. Tekst. *Çifthane makineleri*, ham ipek ipliklerinin katlanmasında ve çile yapılmasında kullanılan makineler.

ÇİFTİÇBÜKEY sıf. Karşıt iki içbükey yüzü olan mercekler için kullanılır. (Çiftiçbükey bir mercek ıraksaktır.)

ÇİFTİKİL a. Ceb. *Bir E- vektör K uzayının çiftikili*, E* nin kendisi E nin ikili olmak üzere, E* nin ikili, yani E nin $\mathcal{L}(E, K)$ ile gösterilen doğrusal biçimlerinin kümesi. [Öyleyse E nin çiftikili, E*nin doğrusal biçimlerinin E** ile gösterilen $\mathcal{L}(E^*, K)$ vektör uzayıdır. *x*, E nin bir elemanı ise, E*den K içine $x^* \rightarrow \langle x, x^* \rangle = x^*(x)$ ile tanımlanan uygulama E* nin, kimi kez $\tilde{x}$ (*x* tilde) ile gösterilen elemanıdır. *x* e $\tilde{x}$ yi eşlik ettiren uygulamaya, E den E** içine kanonik benzeryapı uygulaması denir.] (Eşanl. BİDUAL.)

ÇİFTİŞİTME a. İki kulağın aynı anda uyarılması sonucunda doğan işitsel algılamanın özelliği.

ÇİFTKANALLAMA a. Telekom. Çiftkanallı iletim ya da işletime olanak veren işlem.

ÇİFTKANALLAYICI a. Radiletiş. Bir anteni aynı anda hem verici hem de alıcı olarak kullanma olanağı veren düzenek.

ÇİFTKANALLI sıf. Telekom. İki nokta arasında, aynı anda iki yönlü çalışan bir bağlantı, bir iletim ya da bir işletim için kullanılır.

◆ a. Telekom. İki farklı nokta arasında aynı anda sağlanan bağlantı ve iletim.

ÇİFTKANATLI sıf. Havc. *Çiftkanatlı uçak*, tutunmayı sağlayan kanatları, birbiri üzerine yerleştirilmiş iki koşut düzlemden oluşan uçak. (Akrobasi uçakları genellikle çiftkanatlı uçaklardır.)

ÇİFTKANATLILAR a. Böcbil. İKİKANATLILAR'ın eşanlamlısı.

ÇİFTKAT sıf. Tekst. *Kesişmeli çiftkat dokuma*, üçüncü bir renge gerek duymadan, yakın renklerde boyanmış iki katın ipliklerini birbiriyle kesiştirerek bir ara renk tonu oluşturmaya dayanan dokuma yöntemi. (Bu yöntemin bulucusu, XVIII. yy. Lyon imalathanesi ressamı Jean Revel' dir.)

ÇİFTKATLI a. Gövdesi üst üste yerleştirilmiş iki kattan oluşan uçak.

◆ sıf. Tekst. *Çiftkatlı kumaş*, doğrudan doğruya dokuma tezgâhında dokunan, dört öğeli (iki çözgü ve iki atkı) kumaş. (İki kumaş bağlanarak sağlamlaştırılır. Böylece iki yüzü değişik görünümde bir kumaş elde edilir. Bu teknik, özellikle yünlü dokumalarda uygulanır.)

ÇİFTKAYNAKLI sıf. Termodin. Evrim halindeki sistemi, sıcaklıkları farklı iki kaynakla ısı alışverişi yapan bir çevrim için kullanılır. (Eşanl. DİTERM.)

ÇİFTKIRICI sıf. Çiftkırma özelliği olan bir cisim için kullanılır.

■ **ÇİFTKIRICILIK** a. Opt. ve Krist. Anizotrop ortamların, içlerinden geçen bir ışık ışınını ikiye ayırma özelliği. (Bu ortamların çift kırma özelliği taşıdığı da söylenir.)

—ANSİKL.Ger. day. Kimi gereçlerde, dış etkilerin yol açtığı anizotropiden kaynaklanan çiftkırıcılık, ışılesneklikölçüm yoluyla gerilme alanının çözümlenmesini sağlar. Bir noktadaki çiftkırıcılık eksenleri, bu noktadaki gerilmelerin asal doğrultularına göre yönelir.

—Opt. ve Krist. İzotrop ortamlar mekanik bir zorlama (biçim değiştirme çiftkırıcılığı ya da ışılesneklik), bir elektrik alanı (elektro-optik etki) ya da bir manyetik alan (manyetik çiftkırıcılık) etkisiyle çiftkırıcı olabilir.

ÇİFTKİRİŞ a. Müz. Telli çalgılarda, iki telden aynı anda ses çıkarmaya dayalı icra tekniği.

ÇİFTKORDONLU a. Telekom. İki erkek fişle son bulan, iki ya da üç iletkenli ikili kordon. (Otomatik olmayan telefon santrallarında, görevliye, arayan ve arananla konuşma ve ikisi arasındaki bağlantıyı kurma olanağını verir.)

ÇİFTKUTUPLU sıf. İki kutbu olan cisimler için kullanılır.

—Elektrotekn. Karşıt işaretli, iki temel manyetik kutbu olan makineler ve aygıtlar için kullanılır. ||Farklı potansiyelde iki iletkene bağlı, anahtar, sigorta vb. gibi iki uçlu aygıtlar için kullanılır.

—Geom. *Çiftkutuplu eğri*, aynı iki odağa göre çiftkutuplu koordinatlarla, bütün noktaları belirlenebilen eğri. (Çiftkutuplu koordinatlarda denklem örnekleri: [F, F'] nin orta dikmesi: $r = s$; elips: $r + s = 2a$ ($a \in \mathbb{R}^+$ değişmez); ikizkenar hiperbol: $r - s = c\sqrt{2}$ ($c \in \mathbb{R}^+$ değişmez); Bernoulli kelebek eğrisi: $rs = k^2$, $2k = FF'$.) || *Çiftkutuplu koordinatlar*, F ile F' kutup ya da odak denen iki değişmez nokta olduğuna göre $MF = r$ ve $MF' = s$ olacak biçimde, düzlemin bir M noktasına eşlik eden gerçek pozitif (r, s) ikilisi.

—Psik. *Çiftkutuplu psikoz*, mani ve çöküntü (depresyon) hallerinin birbirini izlediği manyakodepresif psikoz biçimi.

ÇİFTKUTUPLULUK sıf. Fiz. İki kutbu olan bir cismin hali ya da özelliği.

◆ a. Siyas. bil. Siyasal yaşama, benzer görüşlerdeki partilerce oluşturulan iki grubun egemen olduğu durum.

ÇİFTKUTUPSAL sıf. Elekt. ve Fizs. kim. *Çiftkutupsal moment*, DİPOL' MOMENTİ'nin eşanlamlısı.

ÇİFTKUVARS a. Opt. Biri sağ diğeri sol, yan yana iki kuvarstan oluşan optik sistem; maddelerin döndürme gücünü belirlemede kullanılır.

■ **ÇİFTKUYRUKLU** sıf. Kuyruk takımı uçak gövdesine iki kuyruk kirişiyle bağlanan uçaklar için kullanılır.

ÇİFTKUYRUKLULAR a. Kanatsız, kör, renksiz böcekler takımı. (Üyelerinin boyu 10 mm'yi aşmaz, şakak organları yoktur ve öntarsusları 2 ya da 3 tırnakla donanan hayvanlardır. Çamurculdurlar, taşların altında, yosunların, kuru yaprakların içinde yaşarlar. Bil. a. *Diplura*. Kanatsızböcekler altsınıfı, *Entotrophi* üsttakımı.)

ÇİFTLEME a. **1.** Çiftlemek eylemi. **—2.** Avc. Bir avcının arka arkaya iki el atışla iki ayrı av vurması.

—Deneys. ruhbil. *Çiftleme yöntemi*, G. Fechner'in ortaya koyduğu psikofizik tipte yöntem. Bu yöntemde, bir dizi uyaran, kurulabilecek bütün bileşimler içinde birer çift olarak sunulur ve birbiriyle karşılaştırılır. (İlke olarak, sonuçta bir uyaranlar sıralamasına varılır —eğer bunlar gerçekten sıralanabilir nitelikte ise—.) [Buna, ÇİFTLERLE KARŞILAŞTIRMA YÖNTEMİ de denir.] ||*Çiftleme süreci*, tanıma ya da ne olduğunu saptama gibi zihin etkinliklerinin temelini oluşturduğu düşünülen varsayımsal karşılaştırma sürecinin bir diğer adı.

—Tekst. İki fitilin, iplik makinesine istenmeden bağlanması sonucu oluşan hata; bu hata sonucu birleşen iki fitil, normal ipliğin iki katı kalınlığında tek bir iplik oluşturur.

ÇİFTLEMEK g. f. **1.** *Bir şeyi çiftlemek*, onu ikiye çıkarmak: *Dükkânı çiftledikten başka bir de araba almış.* **—2.** Tek olan bir şeyi eşiyle bir araya getirmek; çift yapmak; eşlemek: *Çorapları çiftlemek.*

—Çamaşır san. Kadın çorabı, kısa çorap, vb. giysileri ticari ambalajlama amacıyla boylarına göre çiftler halinde bir araya getirmek. ||Üretim sırasında konfeksiyon halinde birleştirilecek çamaşır parçalarını aynı boyda çiftler halinde bir araya getirmek.

—Denizc. *Armaları, halatları çiftlemek*, fırtınalı havalarda, arma ve halatlara bir ikincisini eklemek.

◆ **çiftlenmek** ya da **çiftleşmek** dönşl. f. ve edilg. f. Çift duruma gelmek, getirilmek.

◆ **çiftleştirmek** ettirg. f. İkili duruma getirmek.

ÇİFTLEMEÖNLER a. Tekst. İplik fabrikalarında, ipliklerin çiftlenmesini ya da çift iplik oluşumunu engellemek için iplik makinelerinde kullanılan düzenek.

ÇİFTLENMEK → ÇİFTLEMEK.

ÇİFTLENMİŞ sıf. Ruhbil. *Çiftlenmiş uyaran, sözcük, terim, heceler*, "çiftlenmiş eşler" (ya da "birleştirilmiş çiftler") yöntemi adı verilen ve beklenti yönteminin bir türü olan bellek inceleme yönteminde aynı çiftte yer alan uyaran, sözcük, terim ya da hece.

ÇİFTLEŞME a. Çiftleşmek eylemi.

—Zool. *Çiftleşme dönemi görünüşü*, çeşitli hayvanlarda (kuşlar, balıklar vb.) erkeklerin çiftleşme dönemi sırasında büründüğü daha süslü ve daha renkli dış görünüş. ||*Çiftleşme uçuşu*, genç kraliçe arının son uçuşu; bu uçuş sonunda kraliçe arı döllenir (sözkonusu döllenme bütün yaşamı boyunca ürünlerini veren ilk ve son döllenmedir). || *Çiftleşmeden döl veren*, döllemesiz çoğalabilen dişiler (örneğin tahtakurusu dişileri) için kullanılır. —Döllemesiz üreyen dişi.

—ANSİKL. Aynı türden ama ayrı cinslikten iki bireyin cinsellik organları arasındaki çok yakın bir ilişki olan çiftleşme, genellikle bütün yumurtaların (ovosit) döllenmesini sağlar (birçok yumurtanın hiçbir spermatozoyitle karşılaşmadığı kemiklibalıkların yumurtlaması bu kuralın dışındadır). Dişi eşeylik hücresinin dışarı atılmadığı (doğuruculuk ya da ovoviviparlık) durumlarda çiftleşme zorunludur. Üyelerin hormon durumlarına bağlı olan ve çoğunlukla mevsimlik olarak gelişen itkilerce belirlenen çiftleşmeden önce hem özel ve hem de tören haline gelen bir davranışlar dizisi gerçekleşir ve çoğunlukla dişinin eş seçmesi olayını içerir (*eşeysel* AYIKLANMA). Çiftleşmenin özel koşulları çok çeşitlidir; en beylik yöntem, erkeğin çiftleşme

organının (penis) dişinin cinsellik yollarına girmesidir. Birçok erdişi tür bakışımlı bir çiftleşme uygular: her birey hem erkek hem dişi işlevlerini yerine getirir (salyangoz, yersolucanı).

Çiftleşmenin ruhsal etkisi çok büyüktür: bazı memelilerin dişilerinde (tavşan) yumurta üretimi çiftleşmeyle başlar; çiftleşme bazen tekeşe bağlanmaya yol açabilir (yabani kaz).

—Psikan. Cinsel ilişkilere merak saran çocuğun başlıca merak konusu, ana ve babasının çiftleşmesidir. Freudçü anlayışa göre "ilk sahne", ilk çiftleşme görünümünün, yani ana ve babanın, çocuğun gözü önünde gerçekleştirdikleri ilk çiftleşme görünümünün sonucudur. Freud, Fliess'e yazdığı mektuplarda çocuğun, çiftleşme sahnesine hiç şüphesiz pek ender tanık olduğunu söyler. Buna karşılık, çiftleşme ile ilgili sesler çocuğun kulağına sık sık çarpar ve onun tarafından derhal görsel nesnelere dönüştürülür. Bunun dışında, ilk sahne, şaşılacak bir biçimde sessizdir. Duyulanın görülene dönüştürülmesi, sahnede yer alan kişilerin devleştirilmesi, çocuğun zihninde canlandırdığı fantazmalı çiftleşmenin özellikleridir. Aynı sahneye —baştan çıkarma sahnesi şeklinde— gece vakti babalarının kendilerini baştan çıkarmaya geldiğini gördüklerini sanan histeriklerin fantazmalarında da rastlanır. Başka bazı fantazmalar da, çocuğun gözünde çiftleşmeyi, babasının annesine karşı şiddet kullandığı ve annesinin acıyla haykırdığı sadik bir eylem haline sokar. Bütün fantazmaların kaynağı ilk sahnedir. Bundan ötürü, çiftleşme, çiftleşme tasarımının köklerinden gelen birtakım fantazmalı tasarımların her zaman etkisini taşır. Otto Rank, çiftleşmenin ana rahmine dönüşten başka bir şey olmadığını düşünüyordu. Jacques Lacan ise, zevk alma ile fantazma arasındaki ilişkiyi açıklarken, "cinsel ilişki diye bir şey yoktur" diyordu. Lacan bu sözüyle şunu belirtmek ister: cinsel ilişki eylemi, bir olgu değeri taşımaz, daha ilk başta oluşan imgesel desteği sayesinde var olabilir ancak.

ÇİFTLEŞMEK gçz. f. **1.** Hayvanlarda, üreme için birleşmek. **—2.** *Kaba.* İnsanlarda, cinsel birleşmede bulunmak. **—3.** →ÇİFTLEMEK.

—Org. kim. İki atom ya da kökten söz edildiğinde aynı karbon atomuna bağlı olmak. (Etiliden klorürdeki klor atomları çiftleşmiştir.)

◆ **çiftleştirmek** ettirg. f. **1.** *Bir hayvanı (bir başka hayvanla) çiftleştirmek, (birbiriyle) çiftleştirmek,* çiftleşmelerini sağlamak. **—2.** → ÇİFTLEMEK.

ÇİFTLEŞTİRME a. Çiftleştirmek eylemi.
—Zootekn. *Planlı çiftleştirme,* en yüksek olasılıkla, aranılan karakterleri taşıyan bir döl elde etmek amacıyla incelenerek seçilmiş erkek ve dişi damızlıklar arasında çiftleşme yaptırma.

ÇİFTLEŞTİRMEK →ÇİFTLEŞMEK.

ÇİFTLEYİCİ a. Bilş. Bir bilişim sisteminin iki bileşeni arasındaki bağlantı organı. ||*Akustik çiftleyici,* taşınabilir bir uç birimini normal bir telefon hattıyla bir bilgisayara bağlamaya olanak veren aygıt; modemin alıcı yuvasına konan herhangi bir telefon ahizesi, kodlanmış sesleri alır ya da gönderir.

ÇİFTLİ sıf. Balıkç. *Çiftli iğne,* iki uçlu iğne. (Biçimi, birbirine taban tabana karşıt olarak bağlanmış iki tek iğneye benzer.)

ÇİFTLİK a. (*çift*'ten). **1.** İşlenmek üzere kiraya verilmiş tarım alanı. **—2.** Genel anlamda tarım işletmesi. **—3.** Tarım ve/ya da hayvancılık yapılan, içinde çalışanların kalabileceği konutlar ve işletme binalarının bulunduğu geniş arazi. **—4.** *Arg.* Hiç emek ve para harcamaksızın bedavadan geçinilebilecek yer. **—5.** *Çiftlik kâhyası,* çiftlik işlerini yöneten kimse.

—Mutf. *Çiftlik kebabı,* kol ya da buttan kuzu eti, ince kıyılmış soğan, sarmısak, maydanoz, dereotu, patates, kekik ve domatesle hazırlanan bir tencere kebabı. (Soğan, sarmısak ve domatesle birlikte pişirilen etler, haşlanıp tereyağlanmış patateslerle birlikte güvece dizilir. Üzerlerine dereotu, maydanoz, kekik serpilir. Birkaç dakika fırında demlendirildikten sonra servis yapılır.)

—Petr. san. *Tank çiftliği,* petrol ürünlerini saklamada kullanılan depo topluluğu. (Örneğin ham petrol tank çiftliği.)

—Tarım. *Çiftlik gübresi,* her türlü hayvan dışkısı, bitki artıkları ve yeşil bitkilerden oluşan organik gübre.

—ANSİKL. Kur. tar. Osmanlı İmparatorluğu'nda, önceleri küçük tarımsal arazi birimine, daha sonra büyük beylik araziye çiftlik denildi. Başlangıçta, bir çiftlik, bir çift öküzün sürebildiği alan olarak düşünülmüştü. Tımar sisteminin kurulmasıyla çiftlik birimi 60 ya da 80 dönümden 150 dönüme kadar değişen bir alanı kapsadı. Devlet, devlet toprağı (miri) statüsüne aldığı yerlerdeki ekim alanlarını çiftliklere ayırdıktan sonra, her çiftliği "tapu resmi" ödeyen bir köylünün üzerine yazar, böylece "bir çiftlik yerlik" toprağın tasarruf hakkını çiftçiye satmış olurdu. Raiyet çiftliği denilen bu tür çiftliklerin yalnızca tasarruf hakkına sahip olan köylü, onu başkasına satamaz ve devletin izni olmaksızın devredemezdi. Alıp satma dışında raiyete mülkiyete yakın bir faydalanma olanağı sağlayan tasarruf hakkı, bazı kayıtlayıcı koşullarla mirasçılara da geçerdi. Öte yandan mülk sahibi (sahib-i arz, yani devlet), tapu resmiyle tasarrufunu devrettiği çiftliği istediği zaman çiftçiden geri alamazdı. Ancak, köylü toprağı üç yıl üst üste nedensiz "boz" bırakırsa çiftliği geri alarak başka birine vermeye hak kazanırdı. Boz bırakılma üç yıldan az ise, çiftçi, dirlik sahibinin ürünün öşürünü alamamasından doğan zararına karşılık "çiftbozan resmi*" vermek zorundaydı. Çiftliğini başkasına devredebilmesi ancak sahib-i arz'ın rızası ve devralanın da yeniden tapu resmi ödemeyi kabul etmesiyle mümkündü. Boşalan raiyet çiftliklerinin yeni kimselere verilmesinde önce hiç toprağı olmayanların yeğlenmesi, böylesi yoksa az topraklılara verilmesi, başka köyden olanlara ve şehirliye verilmemesi gibi devletin kendi mülkiyet hakkını kısıtlayıcı hükümler bulunuyordu. Raiyet çiftliklerini işleyenler vergi olarak öşür ve çift resmi verirlerdi.

Raiyet çiftlikleri yanında, bir de, askerlerin sahip oldukları çiftlikler vardı. Bu tür çiftlikler arasında tımarlıların "hassa çiftlikleri" ile yayaların, müsellemlerin ve doğancıların çiftlikleri yer alırdı. Bunların ortak özellikleri, raiyet vergisine bağlı olmayışlarıydı. Bunlardan "kılıç yeri" adı da verilen hassa çiftlikleri, tımarlılar tarafından ekilip biçiliyordu. Dirlik sahipleri, devletin köylüye işletmeye vermeyip, kendi elinde tuttuğu "hassa çiftlikleri" ekip biçerek, sözde kendi öz ihtiyaçları için yaptıkları bu üretimden büyük kazanç sağlıyorlardı. Askeriler, bir ara kanunsuz olarak raiyet topraklarını, kendi çiftliklerine katma girişiminde bulundularsa da, bunların çoğu, XVI. yy.'da yeniden raiyet çiftliklerine dönüştürüldü. Vakıf, mülk ya da malikâne topraklarındaki çiftlikler, ötekiler gibiydi ve sürekli olarak reaya tarafından ekiliyorlardı. Bayezit I, Mehmet II ve XVI. yy.'daki padişahlar döneminde bu çiftliklerin büyük bir bölümü, tımar haline getirildi. XIV. ve XV. yy.'dan başlayarak önemli kişilere çiftlik olarak tüm köyler ya da büyük tımarlar verildi. Bu durumda çiftliklerin yerini kişisel, büyük malikâneler aldı. Bu çiftlikleri ellerinde bulunduranlar padişahın ordusu için asker (eşkinci) sağlamak zorundaydı. Aynı dönemde yeni açılan topraklar, askeri sınıf tarafından "mukataa" adı verilen bir meblağ karşılığında çiftlik olarak tutulmuştu. "Mukataalı Çiftlikler" adı verilen bu topraklardan vergi olarak yalnızca öşür alınırdı. XVI. yy. sonuna doğru yeniçerilerin ellerinde bulunan bu tür çiftliklerin sayısı hızla arttıysa da, genel eğilim, bu çiftlikleri raiyet çiftliklerine dönüştürmekti. Osmanlılar'dan önce, Orta ve Kuzey Anadolu'daki aristokratların sahip oldukları malikâne ya da yurtlar da eşkinci sağlamak koşuluyla çiftlik sayıldı.

1595-1609 karışıklıkları sırasında ve sonrasında, raiyet çiftliklerinin büyük bir bölümü kapıkulu ve gözde kişilerin eline geçti. Bu tarihlerde köylü sınıfı kitle halinde topraklarını terk ederek Anadolu'ya dağılınca, yeniçeriler ve başkaları, reaya çiftliklerini kendi üzerlerine tapuladılar. Çiftliklerin, âyanın, zenginlerin ve eyaletlerdeki güçlü kişilerin ellerinde toplanmalarına mukataa sistemi yardımcı oldu. Böylece özellikle XVIII. yy.'da büyük mukataa ve çiftlikler elde etmiş olan ağalarla âyan, imparatorluğun her köşesinde türedi. Bu tarihten sonra "çiftlik" sözcüğü kişisel malikâneler için kullanıldı. Bu çiftlikleri parçalamak için Tanzimat döneminde yapılan girişim bir sonuç vermedi. (→Kayn.)

ÇİFTLİK, Erzurum'un Aşkale ilçesine bağlı bucak; 6 451 nüf. (1990); 22 köy. Merkezi *Çiftlik,* 946 nüf. (1990).

ÇİFTLİK, İç Anadolu'da, Niğde iline bağlı ilçe, 36 345 nüf. (1990); 18 köy. Merkezi Niğde'nin 66 km kuzeybatısında *Çiftlik,* 2 772 nüf. (1990).

ÇİFTLİK →KELKİT.

ÇİFTLİKKÖY →ÇAMLIBEL.

ÇİFTLİKKÖY, İstanbul'un Yalova ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 5 750 nüf. (1990).

ÇİFTLİKKÖY, Kayseri'nin Sarıoğlan ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 4 688 nüf. (1990). Belediye.

ÇİFTLİKÖZÜ, Konya'nın Derbent ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 4 132 nüf. (1990). Belediye.

ÇİFTMECLİS →MECLİS.

ÇİFTMETALLİ sıf. **1.** İki metalin birleşmesinden oluşan. **—2.** Elektrik iletkenleri olarak kullanılan, alüminyum alaşımından ya da bakırdan yapılmış, çelik özlü kablolar için kullanılır.

ÇİFTMOTORLU sıf. İki motorla donatılmış uçak için kullanılır.
—ANSİKL. Siperlerle (kaportalar) korunan iki motor genellikle ya kanatların altına ya da gövdenin arka bölümüne bakışımlı olarak yerleştirilir. Kimi kez gövdenin önünde ya da arkasında yer alabilirler; böylece motorlardan birinin durması durumunda dengesizlik azalır. Modern çiftmotorlu uçakların motor gücü, yalnızca tekinin çalışması halinde bile uçuşu sağlayabilecek ölçüde yükseltir.

■ **ÇİFTNAMLULU** sıf. Ask. İki namlusu olan savaş araçları için kullanılır. (Eşanl. İKİZNAMLULU) ||*Çiftnamlulu top,* aynı kundakta iki namlu içeren top. ||*Çiftnamlulu tank,* yan yana iki namlusu olan tank.

ÇİFTNOKTA a. Geom. Nokta ikilisi.

ÇİFTODUNLU sıf. Aynı demet içinde, ilki merkezcil, ikincisi merkezkaç olmak üzere birbirine ters iki odun dokusu bulunan fosil bitkilere denir.

35 mm'lik **çiftnamlulu** Guépard B2 tankı alman Leopard 1 tank şasisine yerleştirilmiş iki namlu, 15 km erimli bir gözleme ve izleme radarı, her namlunun atış hızı 550 atım/dk'dır

Contraves Ag

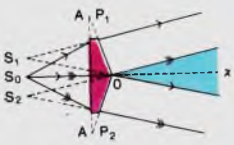
ÇİFTOLASILIK a. Embriyol. İnsanda ve omurgalı hayvanlarda, yavrunun erkek ya da dişi olması için gerekli iki taslağa da sahip olan çok genç dölütün özelliği (farklılaşmamış gonat, tam bir Wolff kanalı ve tam bir Müller kanalı sistemi, vb.)

ÇİFTÖLÇER a. Ölçbil. Kuvvet çiftlerini ölçmede kullanılan aygıt. (Bir kuvvet çiftini ölçmek için ya kendisine eşit, ama karşıt yönde ve bilinen bir kuvvet çifti [karşılaştırma yöntemi] ya da değişken ve ölçülebilir bir büyüklükle doğru orantılı bir kuvvet çifti uygulanır [uzanım yöntemi].)

ÇİFTÖRTENEKLİ sıf. Bot. Tek kat örtenekli yumurtacıklara karşıt olarak iki örtenekli yumurtacıklara denir.

ÇİFTPALALI sıf. İki palası olan aygıtlar için kullanılır.

ÇİFTPARMAKLI sıf. Zool. Her üyesinde çift sayıda parmak bulunan.

çiftprizma
P_1 ve P_2 prizmaları S_0 ışık kaynağının, S_1 ve S_2 gizil görüntülerini verir, bunların ışınları O_x'i çevreleyen uzayda girişime uğrar

ÇİFTPARMAKLILAR a. Bacaklarının ekseni 3. ve 4. parmakları arasından geçen toynaklı memeliler takımı. (Bu hayvanlarda 1. parmak yok olmuş, 2. ve 5. parmak az çok körelmiştir.)
—ANSİKL. Çiftparmaklılar takımı, domuzumsular (domuzgiller, suaygırıgiller ve pekarigiller), topuktabanlılar (devegiller: develer ve lamalar) ve gevişgetirenler (cücegeyikgiller; geyikgiller: geyikler, alageyik, rengeyiği, mus ve karaca; zürafagiller: zürafa ve okapi; antilopgiller; ve sığırlar, koyunlar, keçiler ve antiloplar adı altında toplanan birçok tür içeren boynuzlugiller) öbeklerine ayrılır.

ÇİFTPİRAMİT a. Geom. Tabanlarından birleştirilmiş iki piramitten oluşan katı cisim.

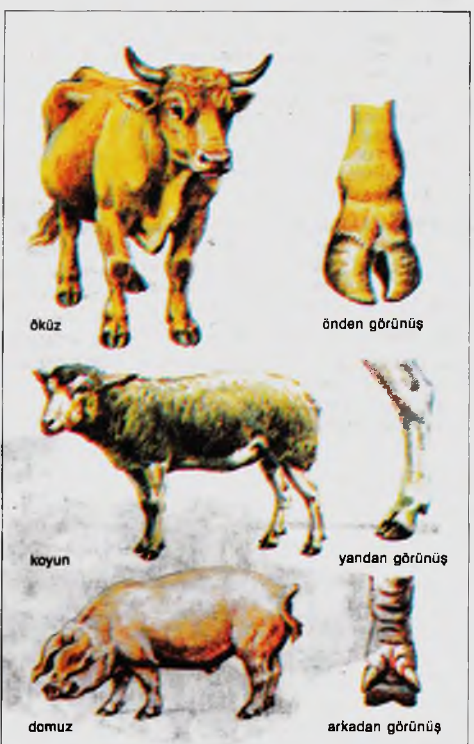
ÇİFTPRİZMA a. Opt. Fresnel'in, girişim olayları oluşturmak için tasarladığı alet.

ÇİFTRAY a. Aktar. Bir zincirle çekilen bir arabanın devindiği, üst üste yerleştirilmiş iki raydan oluşan sistem.

ÇİFTROTORLU sıf. Havc. İki rotorla tutunan hava taşıtı için kullanılır.

ÇİFTSIRALI sıf. Bot. İki dizi halinde bulunan, iki sıraya dizili olan. (*Anonaceae* familyasından kimi bitkilerin taçyaprakları çiftsıralıdır.)

bazı çiftparmaklılar

ÇİFTSOĞURMALI sıf. Soğut. san. *Çiftsoğurmalı makine*, soğurmalı makineden türemiş soğutma makinesi. (Bu makinede, kaynatıcıdan gelen soğutucu akışkan buharları, bir kondansörde sıvılaşmak yerine, fakir bir çözelti tarafından soğurulur ve böylece zenginleşen çözelti alçak basınçta genleştirilerek gazı giderilir, bu da ortamı soğutur.)

ÇİFTSOLUNGAÇLILAR a. Kafadanbacaklı yumuşakçalar altsınıfı. (Üyelerinin temel özelliği iki solungaçlarının bulunmasıdır. Altsınıf günümüzde yaşayan kafadanbacaklıların hemen hemen tümünü içerir. Birçok fosil örneği bulunan öbür öbek [notiloidler] yalnızca *Nautilus*'ları kapsar. Çiftsolungaçlılar, sekizayaklılara [ahtapot] ve onayaklılara (loligo ve mürekkepbalığı) ayrılır. Bil. a. *Dibranchiata*.)

ÇİFTSÜREKLİ sıf. Topol. f ve f^{-1}'in her ikisi de sürekli olduğunda, bir topolojik uzaydan bir başka uzay içine, birebir örten f uygulaması için kullanılır.

ÇİFTTELLİ a. Elektrotekn. *Çifttelli sargı*, içlerinden geçen akım yönü birbirine zıt olan ve yan yana iki yalıtılmış telden oluşan sargı. (Böylece bir sargının özindüktansı çok küçük bir değere indirilir ve uygulamada tümüyle direnç özelliği gösteren öğeleri yapma olanağı bulunur.)

ÇİFTTÜRBİNLİ sıf. İki gaz türbiniyle donatılmış bir uçak ya da helikopter için kullanılır (uçakta türboprop ya da türbojet, helikopterde türbomotor).

ÇİFTTÜYSÜ sıf. Bir eksenin iki yanında, bir tarağın dişlerini andırır biçimde, yani eşit, kısa, çok sayıda ve sık dizili eklentileri bulunan bitkisel (yapraklar) ya da hayvansal (duyarga, dokunaç) organlara denir.

ÇİFTÜÇLÜ sıf. Bot. Yaprak sapı önce üç sapçığa ayrılan, sonra onların da her biri uçtan üçe ayrılan ve her birinin ucunda birer yaprakçık bulunan bileşik yaprağa denir.

ÇİFTÜNLÜ a. Sesbilg. Sesletimi sırasında, tınısı bir kez başlangıçta bir kez de bitişte belli bir ünlü niteliği algılanacak biçimde aşamalı olarak değişen ünlü (örn. ingilizcede [ei], *day*, [ou], *nose;* almancada [au], *Haus;* ispanyolcada [ue], *muerte;* italyancada [uo], *cuore*). [Bu sessel olayı yazıdaki yanlış çiftünlüyle karıştırmamak gerekir; artık çiftünlünün bulunmadığı çağdaş fransızcada *eu, au, ou* yazı birimleri söyleyişte [ø], [o] ve [u] yalın ünlülerini karşılar. Öte yandan, fr. *haïr* (nefret etmek) sözcüğünde [a-i] dizisi çiftünlü oluşturmaz, çünkü bu ünlüler aynı hecede yer almaz.] (Eşanl. İKİLİ ÜNLÜ.)

ÇİFTÜNLÜLEŞME a. Sesbilg. Hece içinde, bir yalın ünlünün, çiftünlü oluşturarak karmaşık bir ünlüye geçişiyle kendini gösteren, artsüremli bir evrim ya da eşsüremli bir almaşmayla sonuçlanan sesçil değişim (örneğin, latince *bonum*' un [iyi] italyancada *buono*'ya geçişi).

ÇİFTÜNLÜLEŞMEK gçz. f. Sesbilg. Bir ünlü sözkonusuysa çiftünlüye dönüşmek, çiftünlü olmak.

◆**çiftünlüleştirmek** ettirg. f. Sesbilg. Yalın ünlüyü çiftünlüye dönüştürmek.

ÇİFTÜNLÜLEŞTİRMEK →ÇİFTÜNLÜLEŞMEK.

ÇİFTYANLI sıf. Sesbilg. Hava akımının dilin yan kenarlarından çıkmasıyla oluşan ünsüzler için kullanılır. (Örneğin türkçede [l] yanünsüzü. Bu ünsüz kimi durumlarda, ardından algılanabilir akustik ayrım gelmeksizin, tekyanlı biçiminde gerçekleşebilir.) ||*Çiftyanlı karşıtlık*, sözkonusu dilin hiçbir sesbiriminde bulunmayan bir ayırıcı özellikler bütününü içeren iki sesbirim arasındaki karşıtlık. (Örneğin türkçede [p] ve [b] çiftyanlı karşıtlık içerirler; çünkü bunlardan başka çiftdudaksıl kapantılı yok tur.)

ÇİFTYAZIM a. Bir elyazmasında bir harfin, sözcüğün ya da paragrafın yanlışlıkla yinelenmesi.

ÇİFTYILDIZ →ÇİFT.

ÇİFTYÖNLÜ sıf. Telekom. Haberlerin aynı anda iki yönde iletimini sağlayan bir telekomünikasyon işletimi için kullanılır. (TEKYÖNLÜ'nün tersi.)

ÇİFTYUMURTACIKLI sıf. Bot. İki yumurtacığı olan. (Armudun, asmanın meyveyaprakları çiftyumurtacıklıdır.)

ÇİFTYÜZGEÇ a. Denizde yaşayan omurgalıların ya da balıkların çift üyelerine verilen ad. (Çift yüzgeç, dörtayaklıların yürüme ayaklarıyla karşıtlaşır. İki çift yüzgeç vardır: önyüzgeçler ya da göğüs yüzgeçleri (pektoral), solungaçlara yakındır; arka yüzgeçler ya da pelviyen yüzgeçlerin yeri çok farklı olabilir: karında, solungaçların altında ya da çenenin altında.)

ÇİFTYÜZLÜ sıf. ve a. Arkeol. İki yüzlü bir heykel ya da büst için kullanılır.
—Tekst. *Çiftyüzlü kumaş*, bitişik britlerle kumaşın her iki yüzünde değişik iki armür oluşturarak dokunan üç öğeli kumaş (iki çözgü ve bir atkı ya da iki atkı ve bir çözgü). [İKİ YÜZLÜ kumaş da denir.] (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Tekst. Dokuma sırasında iki değişik armürün kısa britleri uzun britleriyle örtülür; böylece kumaşın bir yüzünde bir armürün, diğer yüzünde başka bir armürün ortaya çıkması sağlanır. Çiftyüzlü kumaşlar özellikle yünden dokunur (mantoluk kumaşlar). Kumaşın arka yüzü daha kalın ipliklerle dokunarak (daha düşük kalitede yün) ekonomik kalın kumaşlar elde edilir: örneğin armürün ön yüzü penye ipliklerle dokunurken, arka yüzünde sıradan karde iplikler kullanılır. Ayrıca ipekten ve kimyasal liflerden de çiftyüzlü kumaşlar üretilebilir.

ÇİĞ a. Balıkç. ÇARPMA'nın eşanlamlısı.

ÇİGABALIĞI →ÇUKABALIĞI.

ÇİGAN a. (fr. *tsigane* ya da *tzigane*'dan). Çingeneler'in geleneksel müziği. (ÇİGAN MÜZİĞİ de denir.)
—ANSİKL. Çigan müziğinin kaynağı, değişikliğe uğramış geleneksel yerli müzikleri ya da özgül ve otantik müziklerdir. Orta Avrupa Çingeneleri'nin müziği, halk müziğinden doğmuş olmayan, batı (Viyana klasik müziği), balkan ve türk müziklerine dayalı macar ve rumen müziğidir. Vokal çigan müziği, rapsodi tarzındaki duygulu halk şarkılarından oluşur. Liszt ve Brahms bu rapsodilerden esinlenmişlerdir. Modal bir müzik olan çiganın başlıca özellikleri, virtüozluk gösterilerine önem verilmesi, keman ailesinden yaylı çalgıların ve cymbalum gibi vurmalı çalgıların kullanılmasıdır.
Rusya'da Çingeneler, kabarelerde koro halinde şarkı söyler, gitar, akordiyon ve balalayka eşliğinde dans ederler. Batı Avrupa Çingeneleri (İspanya'da *gitano*'lar, Fransa'da *gitan*'lar), eski ispanyol müziğini, özellikle de *flamenco*'yu sürdürürler. Bunların, yaşadıkları yöreye özgü bir repertuvarları vardır. Çigan müziğini yayanlar, tüm kıta Avrupası'na ve Amerika'ya dağılmış Balkan kökenli çingene topluluklarıdır. Dillerini ve inançlarını gittikleri yere götürürler ve soyadlarını mesleklerinden alırlar. Her kastın kendine özgü bir lehçesi, sözlü ya da sözsüz bir repertuvarı vardır. Bu repertuvar, kıtalar halinde doğaçlanmış şarkılardan, dans havalarından ya da son derece süslü ezgilerle kurulmuş çoksesli şarkılardan oluşur. Bunlara gitar ya da akordiyon eşlik eder. Değişik kaynaklardan devşirilmiş çeşitli öğelerin zenginleştirdiği çigan müziği, birliğini ortak çalış ya da söyleyiş biçiminde bulur: doğaçlama, uzun seslerden oluşan ağır bölümlerle hızlı bölümlerin birbirini izlemesi, aşırı duygusal anlatım, göğüs sesi, virtüozluk.

ÇİGASAKİ, Japonya'da (Honşu) kent, Yokohama'nın G.-B.'sında; 171 000 nüf.

ÇIGATSE ya da **ŞIGAZE,** Tibet'te kent, Yukarı Brahmaputra vadisinde; 20 000 nüf. Hindistan-Tibet yolu Çigatse'den geçer. Manastır.

ÇİĞ sıf. **1.** Pişmemiş bir besin maddesi için kullanılır: *Çiğ et. Çiğ sebze.* **—2.** Yumuşatılmamış, kuvvetli, sert bir ışık, bir renk için kullanılır: *Çiğ ışık. Çiğ renkler.* **—3.** Doğrudan, dobra dobra, gerçekleri konuşan kimse için kullanılır: *Çiğ bir adam.* **—4.** Alışılagelene, görgü kurallarına aykırı düşecek kadar gerçekçi bir sözcük, bir deyim, bir anlatım için kullanılır: *Çiğ sözler. Çiğ bir anlatım.* **—5.** *Bir kimseyi çiğ çiğ yemek, yutmak,* parçalayıp öldürecek ölçüde ona kızmak ya da savunabilmesi için hiçbir umut bırakmamak, onu kıstırıp köşeye sıkıştırmak: *Eline geçirse onu çiğ çiğ yiyecekti.* ||*Çiğ iplik,* bükülmemiş iplik. ||*Çiğ iplikle bağlamak* → PAMUK* İPLİĞİYLE BAĞLAMAK. ||*Çiğ kaçmak,* bir söz ya da davranış sözkonusuysa, yakışıksız düşmek: *Sofradaki sözlerin doğrusu çok çiğ kaçtı.* ||*Çiğ yemedim ki karnım ağrısın,* gerçek olmayan bir suçlama karşısında "suç işlemedim ki çekinip korkayım" anlamında söylenir. ||*Çiğden vermek,* askerlikte yiyecek karşılığını para olarak vermek.

—Hidr. bağl. *Çiğ malzeme,* fırına girmeden önce çok iyi homojenleştirilmiş kalker ve kil karışımından (ıslak ya da kuru) oluşan ve çimento üretiminde kullanılan hamur ya da toz.

—Mutf. *Çiğ börek* → BÖREK.

—Seram. Kütahya çiniciliğinde, bisküvi fırınlaması yapılmamış, pişmemiş seramik. ||*Çiğ parça,* yalnızca açık havada kurutulmuş ve fırınlanmamış seramik parçası. ||*Çiğ sırlama,* fırınlanmamış seramiğe sırça uygulayarak, bisküvi ve sır fırınlamasını birlikte yapma.

—Sütç. *Çiğ kaymak,* sütün yüzeyinde toplanan sarımtırak ve katıca madde, krema. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Çiğ süt,* pişmemiş ya da pastörize edilmemiş tam yağlı süt. ||*Çiğ tereyağı,* pişmemiş ya da pastörize edilmemiş sütle yapılan tereyağı.

—Termodin. *Çiğ eğrisi,* ikili bir gaz karışımının faz diyagramında, belirli bir basınç için iki sıvı damlasının belirdiği sıcaklığı, karışımın bileşimine bağlı olarak veren eğri.

—ANSİKL. Sütç. *Çiğ kaymak* iki türlü elde edilir. Süt sağılır sağılmaz derinliği en çok 10 cm olan geniş bir kaba konur ve hava akımı olan bir yere bırakılır. Bu yerde ısının 12-15 derece olması gerekir. Kaymaklanma süresi 18 ya da 24 saattir. Bu sürenin bitimine değin sütün sallanmaması gerekir. Kaymaklanma süresinin bitiminde yüzeye biriken çiğ krema tahta bir kaşıkla alınıp kaplara konur. Bu yöntemin verimlilik oranı % 80'dir. İkinci yöntem ise ayran makinesiyle çiğ krema elde etmektir. Bunun çeşitli yolları vardır ve temizliğe çok dikkat etmeyi gerektirir. Daha zahmetli bir yöntem olduğundan birinci yöntem daha çok uygulanır.

ÇİĞ a. *Yörs.* Tarım. Sürüm sırasında pulluğun değmediği yer; sürülmemiş yer.

ÇİĞ ya da **ÇİY** a. Topak* ev adı verilen çadır türünde, çadırın yan duvarlarını oluşturan kanatların üzerine örtülen süslü hasır. (Çiğler ince kamış sazların üzerine boyalı yün ya da ipek sarılarak halı gibi dokunur. Bunlar içinde öyle güzel dokunmuşları vardır ki, halıdan ayırt edilemez. Kanatların arasından görünerek çadırın içini de süslerler.)

ÇİĞDE a. Bot. HÜNNAP'ın eşanlamlısı.

ÇİĞDEM a. **1.** Avrupa, Akdeniz bölgesi ve Anadolu kökenli, kökten sürme, şeridimsi, ince yapraklı ve soğanlı güzel bitki. (Bil. a. *crocus;* süsengiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl. Bot.] **—2.** Avrupa, Kuzey ve Orta Asya ve Kuzey Afrika kökenli soğanlı bitki. (Bil. a. *colchicum;* zambakgiller familyası.)

—Folk. *Çiğdem pilavı,* Anadolu'nun bazı yörelerinde baharın gelişini kutlamak amacıyla çocukların düzenlediği bir şenlik. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Bot. Türkiye'de *crocus* cinsi çiğdemin 40 kadar türü yetişir. Bunlar mavimsi leylak renginde, borumsu biçimde çiçekler açar. Her çiçekte altı taçyaprak, sarı renkte üç erkekorgan bulunur; boyuncuk çok parçalıdır. Çiğdemin *Crocus cancellatus* ve *C. kotschyanus* gibi sonbaharda çiçek açan türlerinin soğanları ilkbaharda topraktan çıkartılarak çiğ ya da pişmiş olarak yenir. Anadolu'nun bazı yörelerinde ilkbaharın gelişi, çocuklar arasında, "çiğdem pilavı"yla (bulgura çiğdem soğanı katılarak) kutlanır. *Crocus* cinsi çiğdemin en ünlü türü safrandır *(Crocus sativus).* Bazı yörelerde ve ülkelerde özel olarak yetiştirilen bu türün dişicik tepecikleri toplanarak (safran) aromat olarak kullanılır. (→SAFRAN.) *Colchicum* cinsi çiğdemler zehirli olduğundan genellikle acıçiğdem ya da güzçiğdemi adıyla anılır. Bunların görünüşü ve çiçeği de *crocus* cinsine benzer, yalnız çiçeğinde erkekorgan sayısı üç değil altıdır. Ayrıca *crocus* cinsinde sap soğanın tam ortasından, *colchicum* cinsinde soğanın yan tarafından çıkar. Acıçiğdemin Avrupa'da yetişen *Colcihum autumnale* türü dışında Türkiye'de 25 kadar *colchicum* türü yetişir. Bunların hepsinde de acıçiğdem alkaloiti olan kolşisin bulunur. Bu türler arasında *C. specuosum,* Avrupa'daki acıçiğdem türüne en yakın türdür ve Kuzey-doğu Anadolu bölgesinde yetişen bu türün tohumları toplanarak dış ülkelere satılmaktadır. Anadolu'nun öbür bölgelerinde yetişen başlıca türler: *C. baytopiorum, C. turcicum, C. variegatum.*

—Folk. *Çiğdem pilavı,* baharın gelişini müjdeleyen çiğdemler açtığında düzenlenir. Çocuklar: "Çiğdem çiçecik, ebem küçücük, verenin oğlu olsun, vermeyenin kızı olsun" türünde maniler söyleyerek ev ev dolaşır, her eve bir demet çiğdem çiçeği vererek karşılığında yağ, bulgur, tuz vb. malzeme alırlar. Tüm evleri dolaştıktan sonra uygun bir yerde toplanıp ellerindeki malzemeyle, içine çiğdem yumruları da katarak pilav pişirir, bunu çeşitli oyun ve eğlencelerle yerler.

ÇİĞDEMLİ, Yozgat'ın Sorgun ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 4 019 nüf. (1990). Belediye.

ÇİĞDEMLİK, Amasya'nın merkez ilçesine bağlı Akdağ bucağının merkezi, 636 nüf. (1990).

ÇİĞGÖZLEM a. Çiğ noktasını belirleme.

ÇİĞİN a. *Esk.* Omuz.

ÇİĞİNDİRİK a. (*çiğin,* omuz'dan). *Yörs.* İki ucuna, yoğurt kabı, su tenekesi ya da balık tabları asılan ve omza alınan kalın sopa; omuzluk.

ÇİĞİT a. *Yörs.* Çekirdek, özellikle de pamuk çekirdeği.

ÇİĞİTLEME a. Bes. san. Bir meyvenin çekirdeğini çıkarma.

—Tarım mak. *Çiğitleme makinesi,* meyvelerin, özellikle zeytinin çekirdeklerini mekanik yolla çıkarmaya yarayan makine.

ÇİĞKÖFTE a. Dövülmüş ya da birkaç kez makineden geçirilmiş yağsız koyun ya da sığır etine, ince bulgur, taze ya da kuru soğan ve çeşitli baharat katılarak yapılan ve pişirilmeden yenen köfte.

—ANSİKL. D., G.-D. ve İç Anadolu mutfaklarının vazgeçilmez özelliklerinden birini oluşturur. Çiğ köftenin en ayırıcı özelliği pişirilmemesidir. Etin dövülmesinin ve çok uzun süre yoğurulmasının pişme işlevini yerine getirdiği öne sürülür. Çiğ köfte yapılırken bonfile, dana ya da koyun budu etinin sinirleri temizlenir, macun haline gelinceye değin tokmakla dövülür ya da makineden geçirilir. Yarım saat kadar ılık suda bekletilen ince bulgur süzülüp etle birlikte iyice yoğurulur. Yoğurma işlemi bulgurun taneleri iyice yumuşayıp etle kaynaşıncaya değin sürer. Bazı yörelerde yoğurma sırasında domates ya da domates suyu da kullanılır. Bazı yörelerde ise bir miktar domates salçası ya da biber salçası konur. İnce kıyılmış maydanoz, taze soğan, tuz, kırmızıbiber, kimyon, karabiber ve isteğe göre ince kıyılmış taze sarmısak katılarak tekrar yoğurulan karışım, kıvama geldikten sonra küçük parçalara ayrılarak köfte biçimi verilir, marulla birlikte servis yapılır. Çiğ köftenin yanında ayran bulunması gelenektendir. Kimi yörelerde çiğ köftenin kıyması içine dövülmüş ceviz de konur ve köfteler zeytinyağına batırılarak yenir. Özellikle G. ve G.-D. illerinde ise kendisinin de acı olmasına karşın çiğ köfte kırmızı pul bibere batırılarak yenir.

ÇİĞLEMEK g. f. *Yörs.* Tarım. İlk kez sürülen tarlayı yüzeyden sürmek.

ÇİĞLEŞMEK gçz. f. **1.** Işık ya da renk sözkonusuysa, gözü rahatsız edecek ölçüde sert, güçlü duruma gelmek. **—2.** Bir kimse sözkonusuyla, olgunluğa yakışmayan, yersiz, yakışıksız, kaba davranışlarda bulunmak.

ÇİĞLİ, İzmir büyükkent sınırları içinde semt ve ilçe. Eskiden Karşıyaka'ya bağlı iken 1992'de ilçe yapıldı. İzmir körfezinin K.'inde, Yamanlar dağının B. yamaçları ile Gediz deltası arasında yer alır. Birbirine hemen hemen bitişik iki büyük yerleşim alanından meydana gelir. Bunlardan Büyük Çiğli güneydedir ve kuzeye oranla daha geniş bir alana yayılmıştır. Kuzeydeki kesime ise Küçük Çiğli adı verilir. Eskiden Karşıyaka ilçesine bağlı olan bütün bu semtler, son yıllarda İzmir'in hızla büyümesi sonucu anakentle birleşip bütünleşmiştir. Çiğli'nin hemen batısında İzmir'in uluslararası Çiğli havalimanı bulunur. Türkiye'nin en büyük tuzlalarından biri olan Çamaltı tuzlası da bu ilçeye bağlıdır.

ÇİĞLİK a. **1.** Çiğ, pişmemiş olma durumu. **—2.** Olgun olmama durumu, niteliği: *Bu konuşma senin çiğliğini gösterir.* **—3.** *Kaba.* Yersiz, yakışıksız davranış: *Bu çiğliği yapmamalıydın.* **—4.** *Çiğlik etmek,* kendisinden olumlu bir şey yapması beklenirken tersine bir tutum takınmak, yersiz, yakışıksız davranmak.

ÇİĞNEK a. *Yörs.* Çok sık gelip geçilen; yol üstü, ayakaltı.

ÇİĞNEM a. (*çiğnemek*'ten *çiğne-m*). Bir kerede çiğnenebilecek miktar; lokma.

◆ sıf. Bu miktarda olan: *Bir çiğnem tütün.*

ÇİĞNEME a. Çiğnemek eylemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Anat. *Çiğneme kasları,* altçeneyi oynatarak çiğnemeyi sağlayan kaslar. (Çiğneme kasları dört tanedir: şakak kası, asıl çiğneme kası, dış kanatsı kas, iç kanatsı kas.)

—Bağc. Şarap yapımı sırasında üzümü açık kaplarda ayakla ezme işlemi. (Bu sırada üstteki cibre şıraya dalıp çıkar ve böylece mayalanmakta olan üzümlerin katı ve sıvı kısımları arasında madde değiştokuşu sağlanmış olur.)

—Deric. *Ayakla çiğneme,* derileri, yağlamadan önce ayak altında ezme.

—Dişç. *Çiğneme katsayısı,* dişlerin işlevsel değerini saptamaya yarayan katsayı. (Her diş için ayrı ayrı belirlenen sayılar toplanarak elde edilir. Sağlıklı dişlerin katsayısı 100'dür.)

—Nörol. *Eğreti çiğneme,* altçenenin otomatik olarak çiğneme hareketi yapmasıyla belirgin anormal çiğneme. (Şakak lobu kökenli sara nöbeti gibi bazı sinirsel hastalıklarda görülür.)

—Seram. Seramik hamurunu ayakla çiğneyerek yoğurma işlemi. (Sanayileşmiş ülkelerde, bu tür hamur hazırlama yönteminin yerini mekanik yöntemler almıştır.)

—Tüt. *Çiğneme tütünü,* tütün yapraklarının çıkrıkta ip gibi bükülmesinden oluşan ve 50-100 gramlık yumaklar halinde satılan tütün çeşidi.

—ANSİKL. Fizyol. Çiğneme, ağzın başlıca işlevlerinden biridir; bu işleve alt ve üst

büyük çiçekli çiğdem
(Crocus grandiflora)

çiğdem
(Colchicum autumnale)

çeneler, iki şakak-çene eklemi, çiğneme kasları, dişler, eklem yüzeyleri, yanaklar ve dil katılır. Çiğneme, merkez sinir sisteminin denetiminde yapılır. Sabit üst çeneye oranla, oynak alt çenenin ileri-geri ya da yanlamasına itim hareketleri ve her iki çene dişlerinin hafifçe dönme yaparak üst üste kapanmasıyla, çiğneme gerçekleştirilir. Besinler dil, yanaklar ve ağız boşluğunun yumuşak dokuları tarafından karıştırılır. Tükürük bezleri aynı anda salgılama yapar ve öğütülmüş besinleri ıslatarak, yutulmaya hazır duruma getirir.

ÇİĞNEMEK g. f. **1.** *Katı bir yiyeceği çiğnemek*, onu dişlerin arasında ve çene hareketleriyle ezmek, öğütmek: *Eti yutmadan önce uzun süre çiğnemek.* **—2.** *Bir maddeyi çiğnemek*, onu ağızda uzun süre ezmek: *Tütün, sakız çiğnemek.* **—3.** *Bir şeyi çiğnemek*, yinelenen hareketlerle onun üzerine basmak: *Bahçedeki çimleri çiğnemek. Sırtımı biraz çiğner misin? Leğendeki kirlileri çiğnemek.* **—4.** *Bir kimseyi, bir hayvanı çiğnemek*, bir araçtan, sürücüsünden söz ederken, onu ezmek: *Hızla giderken bir bisikletliyi, bir kediyi çiğnemek.* **—5.** *Bir şeyi (soyut) çiğnemek*, uyulması, saygı gösterilmesi gerekli bir şeyi umursamamak, ona uymamak, aldırmamak: *Yasaları, yönetmelikleri çiğnemek. Ahlak kurallarını çiğnemek.* **—6.** *Bir kimseyi çiğnemek, (çiğneyip geçmek)*, yolu üstünde bulunan bir dosta uğramamak, onu ziyaret etmemek; bir konuda yetkili olan bir kimseyi atlayarak onun üstündeki kişiye başvurmak: *Çok az zamanım var ama sizi çiğneyip geçmek istemedim. Müdürü çiğneyip genel müdüre çıkmak.*

◆ **çiğnenmek** edilg. f. **1.** Ağızda öğütülmek: *Lokmalar yutulmadan önce iyice çiğnenmelidir.* **—2.** Üzerine basılmak, üzerinden geçilerek ezilmek: *Çiçekler çiğnenmiş.* **—3.** Uyulmamak, önemsenmemek, yok edilmek: *Yasaların çiğnenmesine göz yummak. Haklarımın çiğnenmesine izin vermem.*

◆ **çiğnetmek** ettirg. f. *Bir şeyi çiğnetmek*, onun çiğnenmesini sağlamak ya da çiğnenmesine yol açmak, izin vermek: *Çimleri çiğnemeyiniz ve çiğnetmeyiniz. Haklarımı çiğnetmem.*

ÇİĞNEMİK a. Ağızda çiğnendikten sonra çıkarılıp küçük çocuklara verilen yiyecek.

ÇİĞNEMLİK sıf. Bir kerede çiğnenebilecek miktarda olan.

ÇİĞNENMEK → ÇİĞNEMEK.

ÇİĞNETMEK → ÇİĞNEMEK.

ÇİĞNEYİCİ a. Böcbil. *Çiğneyici ağız*, düzkanatlıların ve kınkanatlıların, bazı larvalarında bulunan, temel özelliği güçlü kaslarla hareket ettirilen bir çift iri altçene olan ve besinleri kesmeye, çiğnemeye yarayan ağız aygıtı. ‖ *Çiğneyici ağızlı*, çiğneyici ağızla donanan böcek.

ÇİHAR → ÇÂR.

ÇİHİL sıf. (fars. *çihl*, kırk'tan). *Esk.* **1.** Kırk. **—2.** Çok. **—3.** *Çihil-çerag*, çok kandilli büyük avize. ‖ *Çihil-pâ*, kırkayak. ‖*Çihil-pây-ı arabi*, iskendernamelerde, İskender'in vezirlerinden biri. ‖ *Çihil hadis*, kırk hadis, Peygamber'in kırk hadisini bir araya getiren kitap.

—ÇİK → —CIK.

ÇİKA-ÇİKİ a. Bihar ve Orissa'da yaklaşık 2,5 milyon kişinin konuştuğu maithili lehçesi.

ÇİKAMATSU MONZAEMON (SUGİMORİ NOBUMORİ, —denir), japon oyun yazarı (Kyoto 1653 - Osaka 1724). Fukui derebeyine bağlı Sugimori adlı bir hekim ailesinde, Kyoto'da dünyaya geldiği sanılır. Japonca okunuşu Çikamatsu olan Kinşo-ci adlı bir manastırda eğitim gördüğü sanılır; takma adı da buradan gelmektedir. Bu eğitimi boyunca Buddha metinleriyle çin ve japon klasiklerini özümledi. Anlatıcı Uci Kaganoco ile tanışması sonucu 1683'te, tartışmasız ona mal edilen ilk oyunu *Yotsugi Soga*'yı yazdı; o günden sonra oyun yazarlığında karar kıldı. Gerçekte, kimi yorumcular, bu dönemden başlayarak 15 kadar oyun yazdığını tahmin ederler; bunlar kukla tiyatrosu için olduğu kadar *kabuki** için de yazılmış yapıtlardır. 1686'da *Şusse Kagekiyo* adlı oyununu yazıp ünlü anlatıcı Takemoto Gidayu* ile onun ölümüne değin (1714) sürecek bir işbirliğine giriştiyse de, kabuki'yi de ihmal etmedi; bu türde, Osaka'lı oyunculara özgü bir oyun üslubunun yaratıcısı Sakata Tocuro için ısmarlama oyunlar yazdı. Tocuro'nun emekliye ayrılışı (1701) ve 2 yıl sonra *Sonezaki Şincu* kuklalarıyla elde ettiği büyük başarı —bu, *şincu* denilen, çifte intiharla sonuçlanan burjuva trajedilerinin *(seva-mono)* ilkörneğiydi ve Çikamatsu daha sonraki en iyi oyunlarını bu türde verecekti— kabuki'yi yavaş yavaş bırakmasına ve kukla tiyatrosunda karar kılmasına neden oldu. Ayrıca, kukla tiyatrosunda, kabuki'de olduğu gibi yazarı çok kızdırdığı anlaşılan oyuncu kaprisleri de sözkonusu değildi. Osaka'lı *Takemotoza*'nın gedikli yazarı haline gelen (1706) Çikamatsu, 1715'te meslek yaşamının en büyük başarısını, bir *cidaimono* (tarihsel dram) olan *Kokusenya kassen* ile elde etti; oyun 17 ay afişte kaldı. Daha sonra *Şincu Ten no Amicima* (1720) ve *Onnagoroşi abura cigoku* (1721) ile burjuva trajedisi türündeki son başyapıtlarını verdi. Bu oyunlarında, hareket ettiği basit gündelik olayları toplumsal kaderciliğin örnek ve trajik bir nitelik kazandırdığı dramlara dönüştürmeyi bildi.

Çikamatsu Monzaemon

ÇİKARA a. Hindistan ovalarında yaşayan, kılıç biçiminde iki çift boynuzlu küçük antilop. (Bil. a. *Tetracerus quadricornis*; boynuzlugiller familyasının Bovinae oymağından; yüksekliği omzuna kadar 60 cm.) [Eşanl. DÖRT BOYNUZLU ANTİLOP.]

ÇİKLET a. (isp. *chicle*'den). Doğal ya da sentetik reçine, şeker, glikoz şurubu, tat ve koku maddeleri vb. ile hazırlanmış sakız. (Soğutulan hamur haddeden geçirildikten sonra tabletler halinde kesilir, üzeri şekerle kaplanarak draje halinde satışa sunulur.) [JİKLET de denir.]

ÇİKOLATA a. (aztekçe *chocolatl*, isp. *chocolate*'den ital. *cioccolato*). Kakao hamuruyla şeker (bazen süt, fındık, fıstık) karıştırılarak yapılan yiyecek. ‖ *Çikolata sanayisi*, doğrudan doğruya tüketime sunulacak ürünleri (tablet, bonbon, fantezi çikolatalar) ve başka sanayilerce kullanılacak yarı işlenmiş ürünleri (kakao tozu, kaplamalı çikolata ve kakao yağı) üreten sanayi.

—ANSİKL. *Tarihçe.* Kakao, Aztekler tarafından, mısır karıştırılmış bulamaç ya da tarçınla kokulandırılmış ballı içecek halinde kullanılırdı. Meksika'nın fethinden sonra, Kanarya adalarında ve Santa Domingo'da, ardından Meksika'da kendileri de şekerkamışı yetiştirmeye başlayan İspanyollar'ın aklına kakaoya kamış şekeri katmak geldi. Çikolata kullanımı önce İspanya'da yerleşti; İspanyollar kakao ithali ve çikolata yapımı tekelini XVII. yy.'a kadar ellerinde tuttular. Bu tarihte Hollandalılar da kakao ithal ettiler, çikolatayı Almanya'ya ve İngiltere'ye soktular. Aynı devirde, İspanyol Yahudileri kakaoyu Fransa'ya soktular ve ilk kakao işleme atölyelerini kurdular.

XIX. yy.'da tekniklerin gelişmesiyle, kakao hamurunun işlenmesi zanaat evresinden sanayi evresine ulaştı. Avrupa'da birçok çikolata fabrikası kuruldu: Hollanda'da, kakao tozunun mucidi C. van Houten (1815), İsviçre'de Cailler (1819). Suchard (1824) ve Kohler (1831), Fransa'da A. B. Menier (1824) fabrika kurdular. İlk sütlü çikolatayı İsviçre'de D. Peter ve H. Nestlé gerçekleştirdi. 1879'da Lindt, "güçlü karıştırma" tekniğini geliştirerek kaliteyi düzeltti.

• *Çikolata yapımı.* Çikolata, kakao tanelerinin ezilmesiyle elde edilen bir hamurdan yapılır. Taneler ayıklandıktan sonra aşırı derecede ısıtılmış fırınlarda havayla kavrulur. Bu işlem, çikolataya aromasını veren esansları ortaya çıkarır. Taneler, kırma makinelerinde kabukları soyulduktan sonra çeşitli tipte değirmenlerde uygun sıcaklıkta (50-70°C), sonra da öğütülerek cıvık bir hamura dönüştürülür.

Isıtılarak sıvı halinde tutulan hamura, ince öğütülmüş şeker tozu ve bu arada kakao yağı ile lesitin katılır. Hamur kazanından çıkan karışım çelik silindirler arasında inceltilir. Sütlü çikolata yapımında, süttozu şekerle birlikte karıştırılır. Ondan sonra, özel teknelerde yeni ve güçlü bir karıştırma işlemi uygulanarak çikolatayı oluşturan zerreciklerin birbirlerine sıkıca yapışmaları sağlanır. Elde edilen hamur belirli bir sıcaklıkta (29-31°C) tutularak kakao yağının çok iyi kristalleşmesi sağlanır; bu işlem çikolataya düzgün kalıplanma, düzgün kırılma ve parlaklık kazandırır. Sonra, kalıplara doldurulan çikolata hamuru, düzgün biçim alabilsin ve içindeki hava kabarcıklarını dışarı atabilsin diye titreşimli tezgâhlardan geçirilir, sonra kalıplar soğutma tünelinden geçirilerek çikolataların kendiliğinden kalıplardan çıkması sağlanır.

ÇİKURA → OTURAK.

ÇİL a. **1.** Derinin üstünde oluşan, kahverengi ya da sarımsı küçük leke. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Sırı bozulan aynada oluşan leke. **—3.** Köklerdeki kıl gibi ince uzantılar.

◆ sıf. Tüyünde küçük lekeler bulunan hayvan, özellikle horoz için kullanılır: *Çil horoz.*

—ANSİKL. Çil vücudun açık bölgelerinde, özellikle yüzde, boyunda, el sırtında, en çok da ince derili sarışınlarda, kızıl saçlılarda ve kumrallarda görülür. Derisinde renk maddesi az olan kişilerde ışığın etkisiyle oluşur. Sayıları yaz aylarında artar. Kışın renkleri solgunlaşır. Hiçbir zaman yozlaşıp bozulmaz. Genellikle dört yaşlarında ortaya çıkar ve ömür boyu sürebilir; ama bazen yaş ilerledikçe solarak silinir.

ÇİL a. (fars. *çihl*, kırk'tan). *Esk.* Kırk altın.

◆ sıf. **1.** Yeni basılmış, parlak metal para için kullanılır. **—2.** *Çil çil*, yeni, pırıl pırıl: *Adamın avucuna çil çil liralar saydı.*

—Nümism. Baskıdan yeni çıkmış ya da çok az kullanıldığından parlaklığını yitirmemiş sikke. (Çil akçe, çil para, çil kuruş, çil altın gibi. Çil olma özelliği, sikkenin basıldığı dönemle günümüz arasındaki sürecin az ya da çok oluşuna göre de değerlendirilir.) ‖ *Çil altın*, ayarı tam altın.

ÇİL a. **1.** Zool. FINDIK TAVUĞU'nun eşanlamlısı. **—2.** *Çil yavrusu gibi dağılmak*, toplu halde bulunan insan ya da hayvanlardan söz ederken her biri bir yana dağılmak, kaçışmak: *Bizi gören çocuklar çil yavrusu gibi dağıldılar.*

—ÇİL → —CIL.

ÇİL ARDICI a. Kuzey yarıkürenin büyük bölümüne yayılan ötücükuş. (Sığırcık iriliğindeki bu kuşun, sırtı pas sarısı, karnı daha açık renktir. Göçmendir. Göl ve ırmak kıyılarındaki sazlıkları yeğler. Böcekleri, larvaları, pupaları yer. Bil. a. *Acrocephalus arundinaceus*. Ötleğengiller familyası.) [Eşanl. IRMAK ARDICI.]

ÇİLAV a. (fars. *çelov*'dan). Mutf. Acem pirinci ve tereyağıyla pişirilip üzerine kuzu eti ya da uykuluk konarak yenen pilav.

—ANSİKL. Mutf. Çilav çeşitli biçimlerde yapılır. En yaygın pişirme biçimi, tereyağlı pilav yapıp üzerine tencere kebabı olarak pişirilmiş kuzu eti ya da uykuluk koymaktır. Bir başka pişirme yöntemi de şöyle-

dir: tepsiye hazır baklava yufkası yayılır. Üzerine tereyağlı pilavın yarısı döşenir ve etler dizilir. Kalan pilav etlerin üzerine konduktan sonra yufkanın kenarları ortaya getirilerek üstü kapanır. Üzerine yağ sürülüp üstü pembeleşinceye değin fırında kızartılır.

ÇİLBALIĞI a. Akdeniz'de yaygın, çokrenkli (yeşil egemendir) kemiklibalık. (Bil. a. *Labrus merula*; lapinagiller familyası; boyu 40 cm'ye kadar.) [Eşanl. LAPİN.]

ÇİLE a. (fars. *çihl*, kırk'tan *çille* ya da *çile*). **1.** Dervişlerin manevi yetkinliğe ulaşmak amacıyla kendilerini bazı şeylerden yoksun yaşamaya zorladıkları dönem. (Bk. *ansikl.* böl. Tasav.) **—2.** Büyük sıkıntı, eziyet; bir kimsenin katlanmak zorunda olduğu güçlük: *Çilelerle geçen bir yaşam. Bu mesleğin çilesi de bu, sabahları karanlıkta kalkmak.* **—3.** *Çile çekmek*, sıkıntı içinde yaşamak: *Bugünkü duruma kavuşuncaya değin çok çile çekmişti.* || *Çile doldurmak*, katlanılması güç sıkıntılı bir durumun ya da işin sona ermesini beklemek. || *Bir kimseyi çileden çıkarmak*, ona öz yönetimini kaybettirmek, aşırı bir öfkeye kapılmasına neden olmak. || *Çileden çıkmak*, büyük bir öfke içinde olmak, kendini kaybetmek.

—Din tar. Ortaçağ'da, insanların tövbe etmek amacıyla yaşamlarının tümünü ya da uzunca bir bölümünü geçirmek üzere hücreye kapanmalarına verilen ad. (Çile olayı ilk kez, IV. yy. da Suriye'de ve Mısır'da görüldü. Batı'da dünyadan sürekli el etek çekme yoluyla kendini kemale ermeye adayan erkeklerin ve kadınların gönüllü çileleri, kimi zaman kendini dört duvar arasına kapatma biçimini alıyordu.) || *İsa'nın çilesi* ya da *Çile*, İsa'nın son günlerini (tutuklandığı 13/14 nisan perşembe gününden öldüğü 14/15 nisan cuma gününe kadar) anlatan, İncil'deki metinlerin tümü. (Bu anlatılar dört bölümde toplanabilir: 1. İsa'nın Getsemani bahçesinde tutuklanması; 2. sanhedrin'in önüne çıkarılması: 3. Pilatus'un önüne çıkarılması; 4. çarmıhta ölmesi ve gömülmesi. (Bk. *ansikl.* böl. İkonogr. ve Müz.)

—Fels. Disiplinli bir yaşamla ruh yetkinliğine erişme çabası.

—Tasav. *Çile kırma*, mevlevilikte çileyi yarıda bırakma. (Çile kıran derviş yeniden çileye girmek isterse, her şeye baştan başlamak zorundadır.)

—ANSİKL. İkonogr. Daha IV. yy.'da lahitlerde (Vatikan'da Junius Bassus'un lahdi), sonra fresklerde (Saint-Savin-sur-Gartempe) ve roman sütun başlıklarında işlenen İsa'nın Çilesi, Ortaçağ'ın son yüzyıllarından başlayarak, hıristiyan ikonografisinin başlıca konusu olmuştur. İsa'nın Çilesi'ni anlatan sayısız sunakarkalıkları (Duccio, P. Lorenzetti, Schongauer, C. İsenmann, Memling, Holbein, Altdorfer, Tintoretto, vb.), freskler (Giotto [Arena, Padova], Fra Angelico [S. Marco, Floransa]), minyatürler, vitraylar, heykeller (ingiliz kaymaktaşları, Paris fildişileri, Brabant ahşap sunakarkalıkları), kilise kapılarını süsleyen oyma madalyonlar (Köln, Roma, Benevento), koro yeni parmaklıkları (Chartres) vardır. Bu arada, Dürer ile Rembrandt'ın gravür dizilerini, daha yakın tarihlerde ise Rouault'ın resimlerini saymak gerekir.

—Müz. İsa'nın Çile'si, Ortaçağ'da kutsal metinlerin gregorius tarzında okunuşu sayesinde müzikli bir yoruma kavuştu. XIII. yy.'da İsa, İncil yazarı ve öteki kişiler, kendilerine ayrılan değişik ses alanlarıyla birbirlerinden ayırt edildiler. XV. yy.'dan başlayarak Çile, çoksesli olarak işlendi. Günümüze ulaşmamış ilk örneklerde büyük olasılıkla faux-bourdon vardı. Daha sonra iki tür Çile bestelendi: hemen hemen tümüyle çoksesli olan *Çile-motet* ve dramatik ya da *diyaloglu Çile*. İkinci türde kalabalığın söylediği sözler çoksesli, İncil yazarının anlatısı ve İsa'nın müdahalesi teksesli olarak bestelenirdi. XV. yy.'ın ikinci yarısında, çoksesli Çile, her ülkede çok sayıda müzikçi tarafından uyğulandı. Almanya'da, Reform'un etkisiyle, almanca çeviri, latince metnin yerini aldı. XVI. yy.'da çok sayıda besteci çoksesli Çile besteledi: Fransa'da ve Hollanda'da C. de Sermisy, C. de Rore, R. de Lassus; İtalya'da V. Ruffo, G. M. Asola: İspanya' da Guerrero, Victoria; İngiltere'de W. Byrd. Lassus'ün dört Çile'sinden ikisi Çile-motet, ikisi de diyaloglu Çile'dir. XVII. yy.'da, Schütz'ün eski öğelerden yola çıkarak bestelediği Çile'ler dışında, bu form, o sıralarda ortaya çıkan opera ve oratoryo ile kutsal öykü türlerinin etkisiyle biçim değişikliğine uğradı. Yuhanna' dan, Matta'dan, Markos'tan ve Luka'dan alınan anlatılar, özellikle Almanya'da, bazen dönemin şairleri (Picander) tarafından yazılmış uyaklı metinlerle almaşırdı. Brockes gibi kimi şairler de, tümüyle ulusal dilde librettolar hazırladılar.

Müzik formu olarak Çile, daha sonra barok ve konçertante müzikten aldığı öğelerle zenginleşti; anlatıları, aryaları ve genellikle füglü olan eylem korolarını, — protestan ülkelerde, koralleri ya da murakabe korolarını— bir araya getirdi: çalgılar sesleri sürekli destekler ya da sözleri yorumlardı (A. Scarlatti, Keiser, Telemann [46 Çile], Händel, Mattheson). Bu türden Çile'lerin en güzellerini J. S. Bach besteledi (*Aziz Yuhanna'ya göre Çile*, 1723; *Aziz Matta'ya göre Çile*, 1729). Ondan sonra, Çile türü terk edilmediyse de bir bütün halinde (İsa'nın tutuklanışından, kefenlenip mağaraya konuşuna değin) seyrek olarak işlendi (Penderecki'nin *Passio et mors Domini mostri Jesu Christi secundum Lucam* adlı yapıtı); daha çok, Çile'nin oluntuları, birer oratoryo-Çile biçiminde bestelendi: *İsa'nın yedi sözü* (J. Haydn, C. Tournemire), *İsa zeytin dağında* (Beethoven), Haç yolu (Liszt'in *Via crucis*'i), *Golgotha* (Frank Martin). Bazı besteciler, yalnız çalgı için Çile bestelediler (J. Hadyn'ın yaylılar dörtlüsü için *İsa'nın yedi sözü* ve M. Dupré'nin org için *Senfoni-Çile* adlı yapıtları).

Bunların dışında, Çile öyküsü, müziğin de katıldığı tiyatromsu halk gösterilerinde de ele alındı. Bu gösterilerin en ünlüsü, geçmişi XVII. yy.'a değin uzanan bir gelenek uyarınca Bavyera'da, Oberammergau'da yapılandır.

—Tasav. En zor koşullar altında bile Allah bilincini ve sevgisini koruma ve geliştirme kararlığını simgeleyen, ayrıca yüksek düzeyde bir ruhsal ve ahlaksal duruluğa ulaşmayı amaçlayan çile ve halvet*, hemen bütün tarikatlarda bulunan bir uygulamadır. Tarikatların çoğunda kırk günlük bir süreyi kapsayan çile, genellikle tekkelerin "çilehane" denilen bölümlerinde geçirilir. Şeyh, çileye çekilecek dervişin elinden tutarak çilehaneye götürür. Hücre biçimindeki çilehanede, dervişin ibadet etmesi için gerekli seccade, tespih, Kuran gibi zorunlu araçların dışında bir şey bulunmaz. Yemek ve su, dışardan dervişin ayağına getirilir. Çile süresince derviş, Allah'a saygısızlık etmemiş olma inancıyla, oturduğu yerde ve alnını sert bir zemin üzerine koyarak uyur. Çok az süren uykusu dışında kalan bütün zamanını ibadet, dua ve zikirle geçirir. Zorunlu olmadıkça dışarıya çıkmaz ve kimseyle konuşmaz. Kırkıncı günün sonunda şeyh çilehaneye giderek dervişten çile süresince gördüğü rüyaları ve yaşadığı olağanüstü anları dinler. Çileyi tamamlayan derviş, temizlenir, çamaşır değiştirir, kesilen kurbanın suyundan pişirilmiş çorbadan içer, etini yer.

Mevlevilikte çile, öteki tarikatlardan daha değişik bir yöntemle uygulanır ve *rıza* (Allah'ın hoşnutluğu) sözcüğünün ebced hesabındaki karşılığı olan 1 001 gün sürer. Çile çıkarmayı kabul eden derviş (âşık, nevniyaz), tekkede dizleri üstünde üç gün oturur. Bu, bir tür, çile için düşünme ve karar verme dönemidir. Kararı kesinleşen derviş, tennure* denilen özel bir giysi giyerek meydancılık, çamaşırcılık, şerbetçilik, bulaşıkçılık gibi mevlevilikte sayısı on sekizi bulan hizmet aşamalarından geçer. Böylece 1 001 günü dolduran derviş, yıkanıp temizlendikten sonra üstündeki tennureyi çıkarır, yeniden derviş giysilerini giyer. 1 001. günün akşam yemeğinden sonra düzenlenen özel bir törenle bir odaya alınır ve orada üç gün kalır. Üçüncü günün sonunda bir hırka töreni yapılan derviş, 18 gün daha hücrede kaldıktan sonra dedelik makamına yükselmiş olur.

ÇİLE a. **1.** Uzaklığı değişebilen sabit iki noktadan geçirilerek sarılan yün, ipek vb.

Scala

İsa'nın çilesinden sahneler'in (1470'e doğr.) bir bölümü
Memling'in yapıtı
Sabauda galerisi, Torino

tarla çileği

orman (ya da yaban) çileği

tırmanıcı uzun stolonlu çilek

Tansu **Çiller**

iplik demeti. **—2.** Yay kirişi.
—Esk. sil. *Çile yatağı*, zehkir* üzerinde kirişin oturduğu yer.
—Tekst. Bir bağlama ipliğiyle doğrudan doğruya makinede birleştirilmiş belli sayıdaki turanın oluşturduğu bütün. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Çile bağı*, bir çileyi oluşturacak birçok ipliği çile haline getirmeden önce bir arada tutan bağ. —Bir iplik çilesinin dağılmasını ve uçlarının kaybolmasını önleyen iplik parçası. || *Çile bağlamak*, bir çileyi oluşturan değişik turaların dağılmasını ve iplik uçlarının kaybolmasını önleyen bağı vurmak. || *Çile boyu*, iplikleri numaralama sırasında oluşturulan çile uzunluğu. (Bu uzunluk maddelere ve numaralara göre değişir, ama genellikle 100 m'dir.) || *Çile bükücü*, ipliği, yünü çile halinde saran, çile yapan işçi. || *Çile çarkı*, iplik haline getirilmiş ipekleri, çözgü tezgâhına geçirmeden önce, katlamaya yarayan küçük tezgâh.— İpek çileleri takılan çile makinesi bölümü. || *Çile makinesi*, çile yapmaya yarayan aygıt. (Bu makine aynı anda birçok çile üretebilir.) || *Çile yapma*, çile makinesinde bobinlerden çileler oluşturma. (Bk. *ansikl.* böl.) —İpeği çile haline getirme.
—ANSİKL. Tekst. Bir çilenin uzunluğu, onu oluşturan tura sayısına göre değişir. Eskiden ipliği ağartmak ve boyamak için çile haline getirme zorunlu olduğundan, çok kullanılan bir yöntemdi. Ancak günümüzde ağartma ve boyama işlemleri bobinlenmiş ipliğe doğrudan uygulanabildiğinden bu yöntem önemini yitirmiştir.
• *Çile yapma*. Bobin halindeki iplikler yatay eksenli bir iplik bükme makinesinde sarılarak, çileler elde edilir. Koşut ya da çapraz konumda ipliklerden oluşan çileler dolaşmayı önlemek için, bir ya da birkaç iplikle bağlanır. Eskiden çok kullanılan çile yapma işlemi, fiyatı nedeniyle günümüzde seyrek uygulanan bir işlem haline gelmiştir; bugün yalnızca, halı ipliği için çok büyük çileler yapılır.

ÇİLEHANE a. (fars. *çille*, eziyet, sıkıntı ve *ḫāne*'den *çille-ḫāne*). *Esk.* Dervişlerin çile doldurdukları yer.

ÇİLEK a. **1.** Bahçelerde yetiştirilen ve ormanlarda, çalılıklarda ya da çayırlarda yabani olarak yetişen sürüngen bitki. (Bil. a. fragaria; gülgiller familyası.) **—2.** Bu bitkinin yenebilen etli meyvesi.
—ANSİKL. Çilek genellikle stolonlu, üçüz yapraklı ve beyaz çiçekli çokyıllık otsu bir bitkidir. Meyvesi, etli bir çiçek tablasının üzerine sıralanmış çok sayıda akenden oluşur. Orman (ya da yaban) çileği [*Fragaria vesca*], Avrupa ve Asya'nın ılıman bölgelerinde, ormanlarda, çalılıklarda, çayırlarda, nemli yerlerde yetişir. Bu çileğin kökü halk hekimliğinde peklik verici, iştah açıcı ve idrar artırıcı olarak kullanılır. Orman çileğinden daha büyük meyve yapan frenk çileği (*F. elatior* ya da *F. moschata*) Avrupa'da yetişir. Eskiden üretimi yapılan bu çilek, iri meyveli melez çileklerin yaygınlaşınca üretimden kalkmıştır. XVIII. yy.'ın başlarında Avrupa'ya getirilen Amerika çilekleri (*Fragaria virginiana, F. chilensis*) ile bir Avrupa çileğinin (*F. viridis* ya da *F. collina*) melezleştirilmesinden bugün yetiştirilen iri taneli çilekler (*F. ananassa*) doğdu. Ondan sonra yapılan melezlemeler sonucunda birçok çilek çeşidi üretildi. Bütün çilek çeşitleri stolonlarla üretilir; amatörlerce elde edilmiş olan stolonsuz birkaç çilek çeşidi kök parçalarıyla çoğaltılır.
Çileklerin köksapçıkları, içerdikleri tanen maddesi nedeniyle peklik verici ve idrar artırıcıdır. Bunlar, bazı eczaların bileşimine de girer.
Türkiye'de ormanlarda, çalılık, çayırlık yerlerde doğal olarak yetişen orman (ya da yaban) çileği genellikle yetiştikleri yörelerde toplanıp yenir; bazen pazarlarda da satılır; küçük ve hoş kokulu olan bu çilekle yapılan reçeller çok makbuldür. Tarla çilekleri özellikle Marmara ve Karadeniz kıyı kesiminde, akarsuların vadi tabanlarındaki süzek, hafif, kumlu topraklarda yetiştirilir ve turfanda olarak pazarlara sürülür.

ÇİLEKÇİ a. Çilek yetiştiren ve/ ya da satan kimse.

ÇİLEKEŞ sıf. (fars. *çile* ve *keş*, çeken' den *çile-keş*). Çok sıkıntı, üzüntü çekmiş olan; çileli.
—Tasav. Çile döneminde bulunan derviş.

ÇİLEKEŞLİK a. Fels. *Çilekeşlik ideali*, Nietzsche'ye göre, çekingen ve ürkek kimselerin hayatın coşkunluğu karşısında sığındıkları ideal. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Fels. Nietzsche'ye göre, çilekeşlik idealinin en yücesi, bilimsel araştırmaya egemen olan doğruyu bulma isteğidir: "Tutarlı, güçlü ve dürüst bir düşüncenin, günümüzde, doğruyu ve gerçeği bulma isteği dışında hiçbir ideale gereksinimi yoktur. Ama, bu doğruluk isteği, bu ideal kalıntısı, bana inanacak olursanız, en tutarlı, en ruhsal, en kapalı, en yalın biçimiyle idealin ta kendisidir ve böyle olduğu için de idealin kalıntısı değil, çekirdeğidir" (*Zur Genealogie der Moral* [Ahlakın soyağacı üstüne], 27).

ÇİLEKLİ sıf. İçinde çilek bulunan pasta, turta vb. için kullanılır.

ÇİLEKLİK a. Çilek yetiştirilen yer, çilek tarlası.

ÇİLELEME a. Tekst. Bükme işleminin sonunda uygulanan ve bükülmüş ipliği çile haline getirmeye dayanan işlem. || Boyamadan önce ipek iplik çilelerini hazırlama.

ÇİLELENMEK gçz. f. İplik, ipek, yün vb. sözkonusuysa, çile haline getirilmek.

ÇİLELİ sıf. **1.** Çok çile çekmiş kimse, bunu gösteren şey için kullanılır: *İki çocuğunu savaşta yitirmiş çileli bir ana. Çileli başını koyacak bir yer aramak. Çileli yüz.* **—2.** Sorunu, derdi, sıkıntısı çok olan: *Çileli bir meslek.*

ÇİLEMEK gçz. f. Bülbülden söz ederken, ötmek, şakımak.

ÇİLEMEK a. *Yörs.* Tarım. Tohumu serperek, saçarak ekmek.

ÇİLENTİ → ÇİSENTİ.

ÇİLİMLİ, Karadeniz bölgesinde, Bolu iline bağlı ilçe; 15 969 nüf. (1990); 23 köy. Merkezi, Bolu'nun 43 km kuzeybatısında *Çilimli*, 3 717 nüf. (1990).

ÇİLİNGİR a. (fars. *çilanger*'den). **1.** Kilit ve anahtar yapan, satan, takan, onaran kimse. **—2.** *Çilingir sofrası*, hafif mezelerle gelişigüzel hazırlanmış içki sofrası.

ÇİLİNGİR a. *Yörs.* Tarım. İri gözlü kalbur.

ÇİLİNGİRLİK a. Çilingirin mesleği, sanatı.

ÇİLİNGİROĞLU (Günay), türk mühendis ve mimar (Mudanya 1936). Galatasaray lisesi'nden (1956) sonra İstanbul Teknik üniversitesi mimarlık fakültesi'ni bitirdi (1961). İtalyan hükümetinin (1954-1955 ve 1961-1962) ve OECD'nin araştırma burslarını kazandı (1963-1967). Yıldız Üniversitesi mimarlık fakültesi'nde asistan olarak görev yaptı (1963-1967). Çalışmalarını serbest olarak sürdürüyor. Uygulanmış başlıca yapıtları: İstanbul ve Ankara Tercüman basın sitesi, Cağaloğlu'nda İstanbul reklam sitesi, İstanbul'da Dragos oteli, İstanbul'da Karaköy ticaret merkezi vb.

ÇİLİNGİRZADE AHMET EFENDİ, türk besteci (1790 ? - 1835 ?). Enderun' da İsmail Dede Efendi'nin öğrencisi oldu. 1829'da Şakir Ağa'dan sonra müezzinbaşılığa getirildi. Yalnızca şarkı formunda ürün verdiği sanılmaktadır. Başlıca yapıtları: *Gel etme sen geç; Gücenme ey gül -i ziba* (ferahnâk); *Bakmazsın âşık pendine* (nişabürek).

ÇİLKUŞU a. Anadolu'da ve Hindistan'ın doğusu arasındaki alanda yaşayan kuş. (Bataklıkları, sık bitkili yerleri seven çilkuşu taneler ve böceklerle beslenir. Bil. a. *Francolinus francolinus*; sülüngiller familyası.) [Eşanl. TURAÇKUŞU.]

ÇİLLENMEK gçz. f. Cildinin üzerinde çiller oluşmak: *Güneşten yüzü çillendi.*

ÇİLLER (Tansu), türk kadın iktisatçı ve siyasetçi (İstanbul 1946). Robert kolej iktisat bölümü'nü (1967) bitirdi. ABD'de New Humpshire üniversitesi'nde master, Connecticut ve Yale üniversitelerinde doktora yaptı. Franklin and Marshall College'de yardımcı profesör olarak çalıştı (1974-75). 1976'dan başlayarak Boğaziçi üniversitesi iktisadi ve idari bilimler fakültesi'nde öğretim üyeliği görevini yürüttü. 1990'da Doğru yol partisi'ne girdi, parti meclisi üyesi ve genel başkan yardımcısı oldu. 1991 yılında milletvekili seçildi ve DYP-SHP koalisyon hükümetinde ekonomiden sorumlu devlet bakanlığı görevine getirildi. Başlıca yapıtları: *Türk sanayiinde koruma ve ithal ikamesi* (1976), *Türk sanayiinin büyümesindeki kaynaklar* (1979), *Dünyada ve Türkiye'de kur politikaları* (1984).

ÇİLLİ sıf. Yüzünde çil olan kimse, onun cildi için kullanılır: *Çilli bir oğlan. Yüzü çilli çocuk. Çilli eller.*
—Zootekn. Beyaz ya da kır don üzerinde, sarımtırak ve kırmızı kıllardan oluşan küçük benekleri bulunan atlara denir.

ÇİLLİ ÇARPAN a. Sıcak denizlerin kıyı kesimlerinde 50 m'ye kadar olan derinliklerde, dik kayalıklar, mercan kayalıkları arasında yaşayan kemiklibalık. (Türkiye'nin yalnızca güney kıyılarında bulunan çilli çarpanın bedeni, esmer-yeşilimsi zemin üzerine sarı-bej beneklidir. Bil. a. *Siganus rivulatus*; çarpanbalığıgiller familyası. Türkiye sularında boyu 26 cm'ye ulaşabilir.)

ÇİM a. (fars. *çim*). *Esk.* Osmanlı abecesinin yedinci harfi. Türkçedeki süreksiz ve ötümsüz bir diş-damak ünsüzü olan Ç sesini karşılar. Ebced hesabındaki değeri *cim*'in aynıdır. Arapçada "ç" sesi yoktur. Bu nedenle, türkçe sözcüklerdeki "ç"ler Araplar tarafından "ş" diye söylenir: çim, osmanlı abecesine farsçadan geçmiştir. Arap harfleriyle yazılan eski farsça ile türkçe metin ve sözlüklerde de "ç" sesi "c" olarak gösterilmiştir.

ÇİM a. Asya, Avrupa ve Afrika'nın ılıman bölgelerinde doğal olarak yetişen ve bahçelerde yeşillik için yetiştirilen bir ya da çokyıllık otsu bitki. (Bil. a. *lolium;* buğdaygiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl. Bot.]
—Bahç. *Çim biçme makinesi*, çim biçmeye yarayan makine. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Bahç. Çim biçme makinesi dikey bir eksen mile bağlı döner bıçakla ya da yatay bir eksen mil biçiminde helezoni bıçaklardan oluşur. Ya elle itilerek çalıştırılır ya da kesme organlarını, hatta bazılarında tekerlekleri döndüren akaryakıt ya da elektrik motoruyla çalışır (traktörlü çayır biçme makinesi). Çoğunlukla biçilen çimleri biriktirmeye elverişli bir haznesi de bulunur.
—Bot. Çimin pek çok türü vardır: park ve bahçeleri yeşillendirmek için kullanılan ingiliz çimi (*Lolium perenne*), italyan çimi (*L. italicum* ya da *L. multiflorum*); ekin tarlaları için zararlı ve arsız bir ot olan delice* (*L. temulentum*); tarla çimi (*L. remotum*), melez çim (*L. hybridum*), keten çimi (*L. arvense*), vb. İngiliz çimi genellikle çimen ve yeşillik yapımında kullanılır. Çimler aynı zamanda çok iyi yem bitkileridir, yılda üç kez biçilebilir, ama daha çok yerinde otlatılmak üzere yapay çayır yetiştirmekte kullanılır.

ÇİM ÇİM be. Az az, isteksizce: *Çim çim yemek.*

ÇİMBALİ a. (ital. *cimbali*'den; "halile" anlamındaki *cimbalo*'nun çoğulu). Müz. → HALİLE.

ÇİMÇEK a. *Yörs.* Bir cins serçe. (*Çimçe, çinçe, çinte, çivger* de denir.)

ÇİMDİK a. **1.** Bir kimsenin etini iki parmak arasında sıkmak, çimdiklemek eylemi. **—2.** *Çimdik atmak, basmak*, çimdiklemek. || *Çimdik yemek*, çimdiklenmek.

◆ sıf. Bir maddeden iki ya da üç parmağın arasına alınan miktarı belirtir: *Kek hamuruna bir çimdik tuz koymak.*
—Giyim. *Çimdik hotoz* → HOTOZ.

ÇİMDİKLEMEK g. f. **1.** *Bir kimseyi, bedenin bir bölümünü çimdiklemek*, bir kimsenin etini parmakların arasında acıtarak sıkmak: *Susması için yavaşça kolunu çimdikledi.* **—2.** *Bir şeyi çimdiklemek*, ondan küçük küçük parçalar koparmak: *Ekmeği kim çimdikledi?*

◆ **çimdiklenmek** edilg. f. Çimdiklemek eylemine konu olmak.

ÇİMDİKLENMEK → ÇİMDİKLEMEK.

ÇİMEK a. *Yörs.* Yıkanılan yer, hamam, banyo. (*Çimecek* de denir.)

ÇİMEN (esk. türkç. *çimgen*'den). **1.** Kendiliğinden yetişmiş ya da insan eliyle yetiştirilmiş sık, kısa çim örtüsü. (Bk. *ansikl.* böl. Bahç.) **—2.** Pastırma çemeni.
—ANSİKL. Bahç. Ekilecek çim türlerinin seçimi, çimenin kullanım alanı göz önüne alınarak yapılmalıdır: spor sahalarında kullanılacak çimen çiğnenmeye dayanıklı olmalıdır; süs çimeni daha ince, daha nazik olabilir. Çimen oluşturmak için kullanılan her türlü karışımın temeli çimdir. Güdülen amaca, iklime ve toprağın yapısına göre başka buğdaygiller (yumak, ayrık, vb.) ve çok kısa boylu baklagiller de çimen oluşturmak için kullanılır. Çim, iyice ufalanmış ve temizlenmiş toprağa ekilir. Tohumlar toprağa hafifçe gömülmeli ya da en azından serpilmelidir; tohumların serpilmesi durumunda çim çıkana dek toprak sulanarak nemli tutulmalıdır. Topraktan sürgü geçirilmesi kardeşlenmeyi artırır ve çimen 7-10 cm boyuna ulaştığında orak ya da tırpanla biçilir. Bu ilk biçmeden sonraki biçmeler çim biçme makinesiyle yapılabilir. Biçilen otlar toplanarak atılmalıdır. Şimdiki çim biçme makinelerinin bir kısmında biçilen otları toplayacak hazneler vardır. Güzel bir çimeni oluşturmak ve sürdürmek sık ve düzenli bakım ister.
—Ed. Divan şiirinde gezme, eğlenme yeri olan çayır, bağ anlamında kullanılır. Akarsu kenarındadır. Üzerinde servi, çınar gibi ağaçlar, lale, nergis gibi çiçekler bulunur. Baharın gelmesi, bereketli yağmurlar, sevgiliden haber ve güzel kokular getiren rüzgârla birlikte canlandırılır: *Döşedi mihr -i felek yolları dibalar ile / Etti teşrif çimen mülkünü sultan-ı bahar* (Baki). Çimen, sevgilinin yüzündeki ayvatüyleri olarak da anlatılır: *Hat çimen, gonce dehen, ca'ad-i muanber sünbül* (Baki).

ÇİMEN (Oktay), türk masa tenisçi (Kırşehir 1960). Spora 1973'te Eskişehir Bentspor'da başladı. Tek erkeklerde altı kez Türkiye şampiyonluğunu kazandı, 125 kez milli oldu. Çift erkeklerde Gürhan Yaldız ile birlikte Balkan birinciliğini kazandı (1984). Masa tenisi ulusal takımının Avrupa Birinci ligine yükselmesinde önemli rol oynadı.

ÇİMEN dağı, Erzincan ovasının K.-B. uzantısı ile Kelkit vadisi arasında yükselen dağlık kütle (2 832 m). Yapı ve doğrultu bakımından Esence (esk. Keşiş) dağının B. uzantısı. D. Karadeniz ve D. Anadolu bölgelerinin sınırında yer alan kütlenin dik G. yamaçları K. Anadolu fayı ile kesilmiştir. Erzincan-Refahiye yolu, doğal bir koridor olan bu fay zonunu izler. Jeolojik bakımdan karmaşık olan yapısında 2. ve 3. zaman oluşuklarıyla, ofiolitler en geniş yeri tutar.

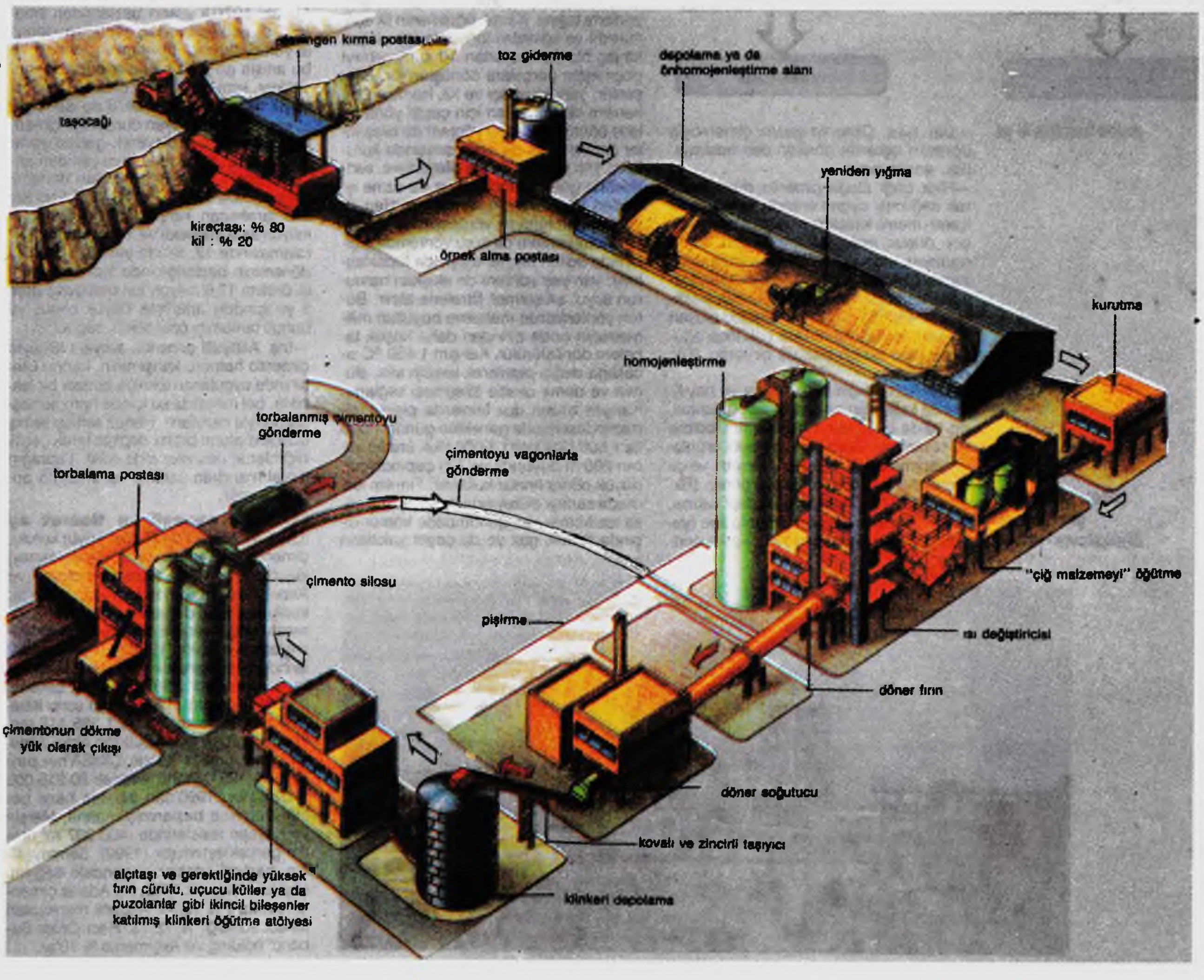
Çimen yaprakları (Leaves of Grass), Walt Whitman'ın şiir derlemesi (1855). Yapıt, sanatçının sağlığında, 1892 yılına kadar dokuz baskı yaptı, bir o kadar da değişiklik gördü. Whitman, bu şiirlerinde avrupa şiiri örneklerine uymayan, geleneksel ölçüleri yadsıyan, ayetlerin üslubuna yakın bir dille, kendini amerikalı ve evrensel, ortak insana bağlı bir insan olarak ortaya koyar.

ÇİMENLİ sıf. Çimeni olan: *Çayırlı, çimenli topraklar.*

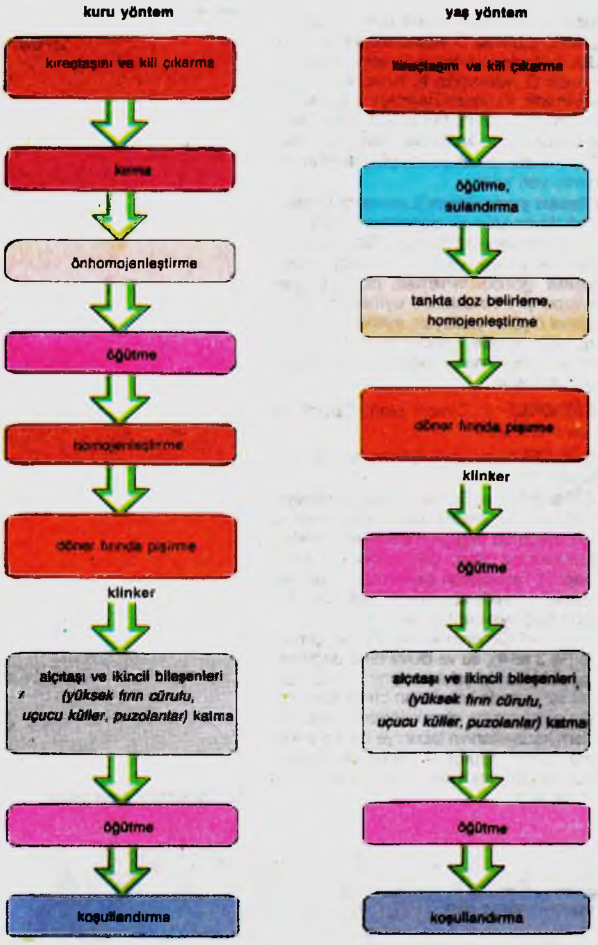
ÇİMENLİK sıf. ve a. Çimenli yer için kullanılır.

■ **ÇİMENTO** a. Su ya da tuz çözeltisiyle bağlayıcı bir plastik hamur oluşturan ve katılaştığında değişik maddeleri topaklaştırabilen toz gereç. (Bk. *ansikl.* böl. Hidr. bağl.) || Taşocakları çimentosu, magnezyumlu çimento vb. gibi hidrolik olmayan kimi bağlayıcıların genel adı.
—Bayınd. *Çimento stabilizasyonu*, çimento (% 3 ile 4), su ve belirli tane dağılımlığındaki kumlu çakıl karışımı. (Yol gereçleri santralında hazırlanan bu karışım yayma ve sıkıştırma işlemlerinden sonra, modern karayollarının taban ya da temel katmanlarını oluşturur. Çimento stabilizasyonu, maden ocaklarında dolgu olarak da kullanılır.)

bir çimento fabrikasının şeması

Syndicat national des Fabricants des ciments et de chaux'nun bir belgesinden

Syndicat national des Fabricants des ciments et de chaux'nun bir belgesinden

çimento üretiminde iki yol

—Der. hast. *Çimento uyuzu*, çimentoyla uğraşan işçilerde görülen deri hastalığı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Hidr. bağl. *Doğal çimento*, düzenli olarak dağılmış, uygun oranda kalker ve kil içeren marnlı kireçtaşını ya da çimento taşını düşük sıcaklıkta pişirdikten sonra öğüterek elde edilen hidrolik çimento. || *Yapay çimento*, kireçtaşı ile kilin, belli dozlarda homojen karışımının yüksek sıcaklıkta (1 450°C) pişirilmesi sonucu oluşan klinkeri, alçıtaşıyla birlikte çok ince öğüterek elde edilen hidrolik çimento. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İnş. *Asbestli çimento*, inşaat ve bayındırlıkta kullanılan çatı kaplama öğelerinin, dış ya da iç kaplama levhalarının, bölme ve tavanların, boruların ve çeşitli ürünlerin yapımında yararlanılan, amyant ve çimento hamurundan oluşmuş gereç. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Çimentoya alçıtaşı katma*, yaygın olarak kullanılan çimentoların (yapay portland çimentosu YPÇ, katkılı portland çimentosu KPÇ, yüksek fırın portland çimentosu YFPÇ, yüksek fırın cüruf çimentosu YFCÇ, vb.) prizini düzenlemek için küreli bir öğütücüye alçıtaşı ekleme. || *Elyaflı çimento*, ETERNİT'in eşanlamlısı. || *Taşçı çimentosu*, çinko oksidin, çinko klorür çözeltisiyle karılması sonucunda elde edilen macun.

—Yerbil. Bir kayacın bileşenlerini kaynaştıran kimyasal kökenli malzeme.

—ANSİKL. Der. hast. "Çimento uyuzu" deyimi karışıklıklara neden olabilecek yanlış bir deyimdir. Çünkü uyuzun özel bir şekli değildir; çimento ile temastan ileri gelen egzama tipi bir deri hastalığıdır. Ellerde ve kollarda görülen, önce irinsiz, sonra irinli kabarcıklar halindedir, bir süre sonra akıntılı egzama tipine dönüşür ve çok çabuk mikrop kapar. İşçi, çimentoyla temas etmeye devam ettiği sürece tedavisi güçtür, bazen işin değiştirilmesi gerekebilir.

—Hidr. bağl. *Yapay portland çimentosu* dünyanın hemen her yerinde çok yaygın kullanılan bir çimentodur. Belirli dozlarda kireçtaşı ve kil homojen biçimde karıştırıldıktan sonra yüksek sıcaklıkta (1 450°C) pişirilir; böylece elde edilen klinker, alçıtaşıyla birlikte çok ince öğütülerek çimentoya dönüştürülür. Üretimde kilin yaklaşık üç katı kireçtaşı kullanıldığından çimento fabrikaları genellikle kireçtaşı ocaklarının yakınına kurulur. Çimento ağır bir gereçtir; dolayısıyla fiyatına yüksek taşıma giderleri eklenmemesi için yeni bir fabrikanın yeri seçilirken tüketim alanları göz önünde bulundurulur. Taşocaklarında kireçtaşları genellikle 20 000 ile 100 000 t'luk büyük kütleler halinde çıkarılır; ürün mekanik kepçelerle yüklenir ve kırıcılara kadar bantlı konveyörler ya da her türlü arazide çalışabilen damperli kamyonlarla taşınır. Kırma, öğütmenin ilk aşamasıdır ve ağırlıkları ton düzeyine ulaşan kayaç blokları boyutları 10 santimetreyi geçmeyen parçalara dönüştürülür. Bileşenler, yani kireçtaşı ve kil, homojen bir karışım oluşturmaları için çeşitli yöntemlerle öğütülürler: *kuru yöntem*'de bileşenler önceden ya da işlem sırasında kurutulur; *yaş yöntem*'de ise bileşenlere, sertliklerine göre sulandırma ya da ezme işlemleri uygulanır. Yukarıda belirtilen iki yöntemden türeyen yöntemler de vardır: *yarı-kuru yöntem*'de kuru yöntemdeki gibi elde edilen toz, taneleyicide topaklaştırılır; *yarı-yaş yöntem*'de akışkan hamurun suyu, sıkıştırmalı filtrelerle alınır. Bütün yöntemlerde malzeme boyutları milimetrenin onda birinden daha küçük tanelere dönüştürülür. Karışım 1 450 °C sıcaklığa değin pişirilerek kirecin silis, alümin ve demir oksitle bileşmesi sağlanır. Karışım bazen düz fırınlarda pişirilir; çimento üretiminde genellikle günde 1 000 ile 1 500 t'luk hatta 3 000 t'luk üretim veren 200 m boyunda ve 7 m çapında çok büyük döner fırınlar kullanılır. Fırınları ısıtmada sanayi düzeyinde ilk kullanılan yakıt toz kömürdür; günümüzde kömür dışında fueloil, gaz ya da çeşitli yakıtların karışımı (fueloil-kömür, fueloil-gaz) kullanılır. Pişmiş ürün ya da klinker, soğutulduktan sonra, prizi düzenlemek için çok büyük toplu öğütücülerde az miktarda alçıtaşıyla karıştırılarak toz haline getirilir. Genellikle öğütme sırasında ikincil bileşenler adı verilen yüksek fırın cürufu (YFC), uçucu küller (UK) ya da puzolan katılır. Ticari çimento otomatik makinelerle torbalanır ya da büyük şantiyelere dökme yük biçiminde gönderilir.

1990'da 1 milyar t'dan biraz fazla olan dünya çimento üretiminin büyük bölümünü nüfusu kalabalık ülkeler ile sanayileşmiş ülkeler sağlar. Yılda yaklaşık 204 Mt'luk üretimiyle Çin başta gelir. Onu her biri 70 Mt'u aşkın üretimleriyle Rusya, Japonya ve ABD izler. Avrupa'daki önemli üretici ülkelerin (Almanya, İspanya, İtalya, Fransa) üretimleri 25 ila 40 Mt arasında değişir. Bu ülkelere Hindistan (44 Mt) ve Türkiye'yi de (24 Mt) eklemek gerekir.

• Türkiye'de ilk çimento fabrikası, 1911'de, 20 000 ton kapasite ile Darıcâ'da (Kocaeli) kuruldu. Daha sonra bu fabrika Eskihisar fabrikası ile birleştirilerek kapasitesi 40 000 tona yükseltildi (1923). Cumhuriyet döneminde Ankara (1926), Kartal (1929), Zeytinburnu (1932), Sıvas (1943) çimento fabrikalarının açılmasıyla, 1950'de, toplam çimento üretim kapasitesi 395 000 tona çıktı. 1953'te, bir kamu iktisadi teşebbüsü olan Türkiye çimento sanayii taş kurularak bu alandaki kamu yatırımları hızlandırılırken, bir yandan da, özel kesim eliyle yeni fabrikalar kurulmaya başlandı. Böylece, planlı dönemin başında (1962) çimento üretimi 2,7 milyon ton, klinker üretimi 2,6 milyon ton olarak gerçekleşti. İkinci plan dönemi sonunda (1977), çimento üretimi 13,8 milyon tona, klinker üretimi 12,8 milyon tona yükseldi. Ancak, 1970'li yılların başlarından itibaren, inşaat kesimindeki canlılık nedeniyle yurtiçi çimento tüketiminin artması ve bu artışta görülen bölgeler arası dengesizlikler, kimi bölgelerde çimento sıkıntısı duyulmasına yol açtı. 1978'de ise, inşaat kesiminde başlayan durgunluk çimento üretimini de etkileyerek gerilemesine neden oldu. 1983'te, üretim yeniden artmaya başlayarak, Beşinci plan döneminin sonunda (1990), % 78,32'si özel kesim tarafından karşılanmak üzere 24,4 milyon tona yükseldi ve Türkiye dünya sıralamasında 12. sırada yer aldı. Bu plan döneminin başlangıcında toplam çimento üretimi 17,6 milyon ton olduğuna göre 5 yıl içindeki artış çok büyük olmuş ve bunun tamamını özel sektör sağlamıştır.

—İnş. Asbestli çimento, amyant lifleriyle çimento hamuru karışımının, karton üretiminde uygulanan tekniğe benzer bir teknikle, bol miktarda su içinde homojenleştirilmesiyle hazırlanır. Henüz sertleşmemiş taze levhaların biçimi değiştirilerek çeşitli biçimlerde nesneler elde edilir. Yaprağın metal mandren üzerine sarılmasıyla borular üretilir.

Çimento sanayii ve ticaret aş (ÇİMSA), Mersin'de (Tekke köyü) kurulu, çimento üretiminde uzmanlaşmış sanayi kuruluşu. 1972'de Sabancı holding ve Akbank'ın girişimiyle kuruldu. 1975'te, konkasör, farin değirmeni, döner fırın, çimento değirmeni ve paketleme bölümleri işletmeye açıldı. 1983'te teşvik tedbirlerinden yararlanarak yeni yatırımlarla kapasitesini artırdı. 1989'da beyaz çimento üretimine geçildi. 1992 kasım sonu itibariyle yıllık çimento üretimi 1 285 115 ton, klinker üretimi 1 244 600 ton oldu. Türkiye genel üretimi içinde ÇİMSA'nın payı % 6'dır. 1991 yılında ihracatı 20 215 000 $ olmuştur. 1990'dan itibaren hazır beton üretimine başlanmış, Adana, Mersin ve Kayseri tesislerinde 400 337 m^3 üretim gerçekleştirmiştir (1992). Sermayesinin, başlıca ortakları arasındaki dağılımı şöyledir: Akbank % 30,94, Adana çimento fabrikası % 13.33, Akbank mensupları tekaüt sandığı % 12.13, Hacı Ömer Sabancı holding ve Akçimento % 10'ar.

çimento fabrikasından genel görünüm
Büyükçekmece - İstanbul

ÇİMENTOLAMA a. Çimentolamak eylemi.
—Hidr. bağl. Bir hamur ya da çimento ile bağlama.
—Mad. oc. Çatlaklara çimento şerbeti püskürterek sulu arazileri sızdırmaz duruma getirme yöntemi; yayılan çimento donduğunda çatlakları tıkar. (Eşanl. ÇİMENTO PÜSKÜRTME.) || *Dolguları çimentolama*, pekişmelerini sağlamak ve arazilerin basıncına karşı mekanik dayanımlarını iyileştirmek için dolgu gereçlerine çimento katma.
—Petr. san. Bir kuyuyu çimentolamak eylemi.

ÇİMENTOLAMAK g. f. *Bir yeri çimentolamak*, orayı çimento ile sıvamak, kaplamak.
—Mad. oc. Çimentolama işlemini gerçekleştirmek.
—Petr. san. *Bir kuyuyu çimentolamak*, kuyu çeperi ile kaplama boruları arasına çimento şerbeti akıtmak.

◆ **çimentolanmak** edilg. f. Çimentoyla kaplanmak.

ÇİMENTOLANMAK →ÇİMENTOLAMAK.

ÇİMENTOLAŞMA a. Yerbil. Gevşek bir tortul kayacın, bir çimento çökelimi sonucu sert bir kayaca dönüşümü. (Kumun çimentolaşması kumtaşını oluşturur.)

ÇİMKENT, Kazakistan'da kent, Alatav'ın Talas'taki bölümünün eteğinde; 393 000 nüf. (1989); vaha ortasında yer alan Çimkent, yakınındaki dağlardan çıkarılan kurşun ve çinko filizleri sayesinde bir sanayi kenti oldu. Makine sanayisi. Demirsiz metaller dökümcülüğü. Petrol rafinerisi. Kimya ve ilaç sanayileri. Tekstil. Tütün imalathaneleri. Besin sanayileri.

ÇİMLENDİRME a. Bir alanı çimle kaplamak eylemi.
—Birac. Malt elde etmek amacıyla arpa tanelerinin ıslatılarak yeşertilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Çimlendirme yeri*, malt fabrikalarında, bira yapmak için, arpanın çimlendirildiği yer.
—Tarım. *Çimlendirme aygıtı*, özellikle çimlenme yeteneklerini kontrol etmek için çimlendirmek istenilen tanelerin konulduğu kap ya da basit kâğıt süzgeç.
—ANSİKL. Birac. Çimlendirme, arpanın malt'a dönüşmesinde önemli bir aşamadır. Bu sırada arpa tanesinde embriyonun gelişmesiyle birlikte enzim salgılanması da başlar ve bu enzimlerin etkisiyle nişasta maltoz ve dekstrinlere dönüşür; arpa tanesi eriyip parçalanır. 11-13 gün sürebilen çimlenme işlemi sırasında, ileri derecede parçalanma isteniyorsa sıcaklığın (10-20°C), havadaki nemin kontrol edilmesi ve iyi bir havalandırma sağlanması gerekir. Çimlenmeyi hızlandırmak için, giberellik asit gibi maddeler de kullanılabilir.

ÇİMLENDİRMEK → ÇİMLENMEK.

ÇİMLENME a. **1.** Elverişli koşullarda bulunan tohumun, yeni bir bitki vermesi için geçirdiği evreler dizisi. (Bk. *ansikl.* böl. Bot.) **—2.** Yaşamı çok durgunlaşmış bir organın (spor, yumurta, yumru) etkin yaşama geçmesi.
—Bot. *Çimlenme gücü*, tohumun çimlenme yeteneği. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Geçici çimlenme yitimi*, tohumların çimlenme yetisinin yüksek sıcaklıkla (marul) ya da soğukla (mısır) yitmesi. (Sıcaklıklar normale dönünce çimlenme yetisi de canlanır.)
—Tarım. *Çimlenme yeteneği*, en elverişli sayılan standart çimlenme koşullarında (çimlenme toprağı, su oranı, sıcaklık, aydınlık ya da karanlık, vb.) çimlendirilen örnek tohumlarda yapılan sayıma göre çimlenen tohum oranı.
—ANSİKL. Bot. Çimlenme, tohumdaki bitki taslağının dinlenme halinden etkin hale geçmesi olarak da tanımlanabilir. Bu dönüşüm için gerekli koşulların bir kısmını tohum kendisi *(iç koşullar)*, bir kısmını da çevre sağlar *(dış koşullar)*.
Tohum olgun, iyi gelişmiş ve çimlenme gücüne sahip olmalıdır.
Çimlenme dış koşullara bağlıdır ve bunların en önemlisi nemdir: tohum dış ortamdan yeteri kadar su alabilmelidir (buğday tanesi, ağırlığının yarısı kadar; fasulye, ağırlığının 2-4 katı su soğurur); bu suyun büyük bir bölümü embriyona gider. Çimlenme için oksijen de vazgeçilmez bir etmendir ve hücre metabolizmasının yeniden canlanmasını sağlar. Sıcaklık belli iki sınır arasında olmalıdır ve optimum sıcaklık bitkilere göre değişir. Işık, çimlenmeyi genellikle kolaylaştırır; özellikle kırmızı ışınlar yararlıdır; zayıf bir ışık enerjisi bu amaç için yeterli olabilir. Ender de olsa bazı bitkilerin tohumları ancak karanlıkta çimlenir, bazıları için de ışığın hiç önemi yoktur.
Birçok bitkide tohum görünüşte olgun olduğu halde çimlenemez; çünkü "uyku*" halindedir. Bu durum, tohum zarının suyu ve oksijeni geçirmemesinden ya da tohumun dışkabuğunda çimlenmeyi engelleyici bazı maddelerin bulunmasından ileri gelir. Uyku hali, tohum kabuğunun tahrip edilmesiyle, çimlenmeyi engelleyen maddelerin dağıtılması ya da değişikliğe uğratılmasıyla ya da tohumun nemli yerde ya da kuru soğukta bırakılmasıyla sona erdirilir. Böylece tohumun gerçek olgunluğa ermesi ve çimlenmesi sağlanır. Örneğin hintyağı tohumu çimlenirken, önce kökçük tohumun kabuğunu delerek dışarı çıkar ve toprağa girer, sonra çenekaltı ekseni uzar ve taneyi yukarı kaldırır, çenekler açılır, yeşerir, bundan sonra çeneküstü ekseni gelişir ve tomurcuk ortaya çıkar. Çeneklerin toprak üstüne çıkmasıyla gerçekleşen bu çimlenme biçimine *yerüstü* çimlenme denir. Nohutta olduğu gibi, çeneklerin toprak içinde kalmasıyla gerçekleşen çimlenmeye *yeraltı* çimlenme denir. Bu durumda çenekler, yaprak ödevi görmez ve sadece besin deposu ödevi görür. Fasulyenin durumu, ikisinin arasındadır: çenekler, toprak üstüne çıkar, ama gene de sadece yedek besin sağlamaya yarar.
Çimlenmede iç olaylar, çeneklerin ya da albumenin depo ettiği besinlerin sindirilmesiyle gelişir. Bu besinler, enzimlerin (amilaz, invertin) yardımıyla sindirilebilir hale gelir. Besinler çeneklerde biriktirilmişse enzimleri yedek besin dokusundaki hücreler yapar (iç sindirim); besinler albumendeyse ve yağlıysa gene iç sindirim olur, ama yedek besin nişastaysa, embriyon enzimleri kendi çeneklerinde üretir ve albumen hücrelerine gönderir (dış sindirim).
Tohumun çimlenmesi sırasında, termometrenin gösterileceği ölçüde ısı açığa çıkar. Yağlı tohumlarda CO_2/O_2 solunum katsayısı 1'den aşağı düşer, çünkü oksijenin bir kısmı, yağlı maddelerden yararlanılarak glusitlerin yapımına harcanır.
• *Çimlenme gücü*. Süresi türlere göre çok değişiktir, genel olarak yağlı taneler, çimlenme yetisini ancak kısa bir süre koruyabilir (birkaç ay; kahve için birkaç hafta), oysa nişastalı taneler bu yetilerini 30-40 yıl, hatta 100 yıl boyunca koruyabilir. Becquerel, 158 yıllık sinameki tohumlarını çimlendirmeyi başarmıştır, ama firavun mezarlarında bulunan buğday tanelerinin çimlendikleri doğru değildir. Bazı türlerde, tohum saçıldıktan sonra, bir ya da iki yıl böyunca çimlenme gücü artar. Genellikle, yabani bitkilerin tohumları, onlara yakın türden tarım bitkilerinin tohumlarına göre çok daha uzun ömürlüdür (20-30 yıl).

ÇİMLENMEK gçz. f. **1.** Tohum sözkonusuysa, uç verip yeşermek; filizlenmek. **—2.** Bir yer sözkonusuysa, üzerinde çim bitmek. **—3.** *(Bir şeyden) çimlenmek*, şundan bundan azar azar yemek; başkasına ait bir şeyden azar azar yararlanmak (tkz.).
—Balıkç. Balığın olta iğnesini ısırmadan yemi koparıp yemesi.

◆ **çimlendirmek** ettirg. f. **1.** *Bir tohumu çimlendirmek*, çimlenmesini sağlamak. **—2.** *Bir yeri çimlendirmek*, orayı çimli duruma getirmek.

ÇİMMEK gçz. f. *Yörs.* **1.** Tüm bedeni suya daldırıp daldırıp çıkarmak; yıkanmak. **—2.** Yüzmek.

ÇİN sıf. (fars. *çīden*, toplamak tan *çīn*). *Esk.* "Toplayan, derleyen" anlamlarında bileşik sıfatlar yapar: *güher-çin* (mücevher toplayan), *hurde-çin* (kırıntı toplayan), *hûşe-çin* (başak toplayan) vb.

ÇİN → ÇIN.

ÇİN a. (öz. a. *Çin*'den). [Tamlayan olarak] Çin'e ilişkin, Çin ile ilgili şeyleri belirtir.
—Arit. *Çin teoremi*, aralarında ikişer ikişer asal olan doğal tamsayıların bir $a_1,...,a_n$, $b_1,...,b_n$ listesi için, $n \equiv a_i$ (modb_i), $1 \leq i \leq n$ olmak üzere istenildiğince büyük bir n tamsayısının var olduğunu ifade eden teorem.
—El sant. *Çin iğnesi* → ÇİNİĞNESİ.
■—Ev eşy. *Çin süzgeci*, soslar, çorbalar vb. için kullanılan koni biçiminde ince süzgeç.
—Kâğ. san. *Çin kâğıdı*, bambu filizlerinden üretilen kâğıt.
—Süslem. sant. *Çin bulutu* → BULUT.
—Yağ. mad. *Çin yağı*, TUNG* YAĞI'nın eşanlamlısı.

ÇİN, askerlerin ve sivil memurların rütbelerini belirten rusça sözcük. Büyük Petro' nun düzenlediği *Rütbe cetveli*'nde (1722) tanımlanan bu rütbeler kasım-aralık 1917 sovyet iktidarı tarafından yürürlükten kaldırılmıştır.
Rütbe cetveli, askeri ya da sivil memurlar için 14 sınıftan oluşan bir hiyerarşi düzenliyordu. Her memur ya da asker değişik kademelerden geçmek zorundaydı. 1809'dan başlayarak da çeşitli rütbelere yükselmek için belirli bir eğitim derecesi zorunluluğu kondu. Başlangıçta, her çin, ona sahip olana babadan oğula kalan ya da kişisel bir soyluluk unvanı kazandırıyordu. Daha sonra, soyluluk payesinin *(dvoryanstvo)* kapsamı sınırlandırıldı. XIX. yy.'ın ortalarında, kişisel olarak soyluluk 9. sınıfa girenlere tanındı. Babadan oğula geçen soyluluk ise 6. sınıf askerlere ve 5. sınıf sivil memurlara verilmeye başlandı.

ÇİN a. Çinler'in konuştuğu tibet-birman dili.

ÇİN *(Kuzey-Doğu)*, Çin'de Liaoning, Cilin, Heilongciang illerini içeren bölge. Burası eski Mançurya'dır. Kuzey-Doğu Çin, ortasında 1 000 km uzunluğunda, 200-400 km genişliğinde bir ova bulunan ve K.-B.'sında Büyük Kingan dağları, K.-D.'sunda Küçük Kingan dağları, G.-D.'sunda Çangbai Şan bulunan bir dörtgen biçimindedir ve Çin'in sanayi bakımından en gelişmiş bölgelerinden biridir.

ÇİN ya da **QİN,** çin hanedanı (İ.Ö. 221-206). [→ ÇİN HALK CUMHURİYETİ.]

ÇİN a. (fars. *çin*). *Esk.* **1.** Kıvrım, büklüm: *Çîn-i zülf* (saç kıvrımı). **—2.** Buruşukluk: *Çîn-i cebin* (alın buruşuğu). **—3.** Çatıklık: *Çîn-i ebru* (kaş çatıklığı).

■**ÇİN GEYİĞİ** a. Çin'e ve Kore'ye özgü, boynuzsuz, ama erkeğinde cüce geyiklerinkine benzeyen köpekdişleri bulunan, bataklık vadilerde yaşayan küçük geyik. (Bil. a. *Hydropotes inermis;* geyikgiller familyası.)

■**ÇİN HALK CUMHURİYETİ,** çince **Conghua Jinmin Gonghiguo** *(Zhonghua Renmin Gongheguo)*, Doğu Asya'da devlet; 9 736 000 km²; 1 133 680 000 nüf. (1990). Başkenti *Pekin* (Beicing). Resmi dili *çince*. Çin, 18°-54° K. enlemleri ile 74°-135° D. boylamları arasında yer alır: en yüksek noktası, Nepal sınırındaki Everest (çince Çomolangma) dağıdır (8 848

çin geyiği (yaz postuyla)

çin süzgeci

m); en alçak noktasıysa Turfan (Şinciang) vahasındadır: – 154 m. Sınırlarının uzunluğu 20 000 km'yi, kıyılarının uzunluğu, en büyüğü Hainan olan 5 000'i aşkın adayla (Tayvan dışında) birlikte 18 000 km'yi bulur. 22 ile (Tayvan ile birlikte), 5 özerk bölgeye ve 3 belediye yönetimine (Pekin, Şanghay, Tiencin) bölünmüştür.

COĞRAFYA

doğal çevre

• *Yüzey şekilleri.* Büyük Kingan'dan başlayıp Ordos ile Sıçuan'ın batı kenarından geçerek Yünnan'a kadar çizilecek bir çizginin iki yanında, ülkenin yüzey şekilleri birbirinden çok farklıdır: sözkonusu çizginin B.'sında, binlerce km²'lik büyük birimler (Tibet-Şinciang, Çinghai) yaratan sıradağlar, platolar ve havzalardan oluşur; D.'sunda yumuşayan yüzey şekilleri denize doğru alçalarak parçalanır.

Batı kesimi, yüksek sıradağların kuşattığı kapalı havzalarla ve platolarla kaplıdır. G.'deki Tibet "platosu", B.'da Karakurum'un, G.'de Himalayalar'ın egemen oldukları yüksek (3 000-4 000 m) sıradağlardan oluşur, K.'deyse, Kunlun (Karanlık Dağlar) sıradağlarıyla (6 000 m) sona erer; Kunlun dağları da, 90° boylamının D.'sunda Tsaidam ve Çinghai havzalarına egemendir. Sözkonusu iki havzayı K.'den sınırlayan Nan Şan sıradağları, Büyük Kingan'ın K.-D.'sunda yükselen Moğolistan platosunun güney kenarıyla devam eder. 90° boylamının B.'sında, Kunlun dağları Tarim çanağının yanında yükselir. Tarim çanağını yaşlı Tien Şan (Tanrı dağları) sıradağları (7 000 m), K.'de Çungarya çöküntüsünden ayırır.

D. kesimde, yüzey şekilleri, sahanlıklar halinde denize doğru alçalır. Sahanlıkların en batıda olanları, K.'den G.'e doğru, Büyük Kingan'dan, Şaanşı platolarından, Sıçuan ve Yünnan yüksekliklerinden oluşur. Doğudaki sahanlık, Küçük Kingan'ı, Liaodong, Şandong, Dabie Şan ve Nan Ling yüksekliklerini kapsar. Batı ve doğu sahanlıkları arasındaki orta sahanlık, çanak biçimindedir ve K.-K.-D.'dan, G.-G.-B.'ya doğru Mançu ovasını, Kuzey Çin ovasını (Huang Hı), Yangzı Ciang'ın orta ovasını, Dongting ve Poyang göllerinin çanaklarını, Hunan, Ciangşi, Guangdong vadilerini ve tepelerini içerir.

K.'den G.'e doğru uzanan bu sahanlıkları, B.'dan D.'ya doğru dört "basamağa" ayıran birbirine paralel engebeler keser. En kuzeyde olan "basamak" Kuzey-Doğu Çin'dir (Mançurya) ve üç sahanlığı birbirinden kesinlikle farklıdır: Büyük Kingan; Mançu ovası; Küçük Kingan ve Liaodong. G.'de Huang Hı "basamağı" Şaanşi ve Şanşi platolarıyla Vutai Şan ve Taihang Şan sıradağlarını kapsar; Kuzey Çin ovasının ötesinde Şandong, ovanın deniz sahanlığıdır. G.'de Çin Ling sıradağları (3 000 m), 1 500 km boyunca Kuzey Çin ile Güney Çin arasındaki başlıca sınırı çizer ve Huang Hı ile Yangzi Ciang basamaklarını birbirinden ayırır. Yangzi Ciang ırmağı basamağında B.'dan D.'ya doğru, Sıçuan yükseklikleri ile ırmağın G.'inde bir tepeler bölgesine dönüşen orta ova sıralanırlar; sözkonusu tepelerin yüksekliği D.'ya ve G.-D.'ya doğru 2 000 m'yi bularak üçüncü sahanlığı oluşturur. Yünnan ve Guangşi platoları, Şi Ciang "basamağı"-nın batı sahanlığıdır; bu sahanlıkta Şi Ciang ırmağı orta çöküntüyü aşar ve Guangdong ile Tayvan yükseklikleri, deniz sahanlığını meydana getirir.

• *İklim.* B.'da yarı kurak ve çölsü bölgeler uzanır. Lasa'ya yılda 1 600 m yağış (yazın) düşer; ama yağışlar K.'e doğru ve Kunlun dağlarının kuzeyindeki bütün kesimde (Şinciang, Çinghai, Moğolistan) yılda 250 mm'nin altına (Taklamakan çölünde 5 mm) iner. Mevsimler arası sıcaklık farkları son derece yüksektir: Tarim havzasında, ocakta –10°C, temmuzda + 35°C; Tibet'te, yükselti nedeniyle, kışlar sert, yazlar serin geçer. Doğu Çin, özellikle yazın yağış alır: güney kesiminde çok bol (Hongkong'da yılda 2 620 mm), kuzey kesiminde çok daha az (Pekin'de 670 mm: ama yıllara göre 168 -1 084 mm arasında değişir). Sıcaklıklar, enleme bağlı olarak kışın büyük farklılıklar gösterir (ocak ayında Amur ırmağı kıyısında –28°C, Kanton'da 16°C); yaz sıcaklıkları arasındaysa fark, yok denecek kadar azdır (Amur kıyısında 24°C, Kanton' da 28,7°C). Orta Çin'de, kışlar, kıyıya oranla iç kesimde daha yumuşaktır (ocak ayında: Çongçing'de 6,8°C, Şanghay'da 3,3°C); kuzey rüzgârlarından daha az korunan Pekin'de sıcaklık ocak ayında 4,7°C, temmuz ayında 27,6°C'tır.

• *Akarsular.* İç kesimdeki çok büyük ve kapalı bölgelerin, ayrı bir akarsu rejimi vardır. Daha sonra Brahmaputra, İravadi, Saluen, Mekong, Yangzı Ciang, Huang Hı ırmaklarını oluşturan Doğu Tibet ırmakları dışında, bütün Batı kesiminin ırmakları denize ulaşamadan çöllerin kumlarında, yarı-bataklık su örtülerinde (Lob Nor) ya da dağ göllerinde yitip gider. D.'da ve G.'de, ırmaklar dışa akışlıdır ve büyük ırmaklar (Sungari, Huang Hı, Huai, Yangzi Ciang, Şı Ciang) ile birçok kıyı ırmağı, bütün yağmur sularını D.'ya ve G.'ye taşır. Göllerin bazıları büyüktür, ama suları düzenleyici kanallarla taşkın dönemlerinde toplayıp kurak mevsimde geri gönderecek biçimde ırmaklara bağlanmışlardır; sözgelimi Dongting ve Poyang gölleri, Yangzi Ciang ırmak sistemi içinde bu türden bir rol oynar.

nüfus

• *Çinliler.* 1,134 milyarlık nüfus, Hanlar (toplam nüfusun % 92'ye yakını) ile 55 başka ırk topluluğundan oluşur. Hanlar, IV. bin yılda Huang Hı'nın aşağı bölgesine ve bu ırmağın Vei ırmağına kavuştuğu yere yerleşip, löslü tepelerde darı yetiştirmeye başladılar; daha sonra kuzey ovasının ırmaklar taştıkça su altında kalan bölgelerine ve Yangzi Ciang'ın her iki kıyısına yayılarak, güney halklarından öğrendikleri sulama ve pirinç tarımında yavaş yavaş ustalaştılar. Nüfus artışı (İ.S. ilk yıllarda 60 milyon, 1700'e doğru 150 milyon, en iyimser değerlendirmelere göre 1850'ye doğru 430 milyon), pirinç tarlalarının K.'e doğru (bitkinin olgunlaşma süreci, çaprazlamalar sayesinde 180 günden 100 güne, XII. yy.'da da 60 güne indi), buğday tarlalarının G.'e doğru genişlemesi ve XVI. yy.'da Amerika kökenli bitkilerin (yerfıstığı, mısır, tatlıpatates) yetiştirilmesi nedeniyle sağlandı. Hanlar, karmaşık ve güçlü Çin uygarlığı (doğal ve ahlaksal olayların derinlemesine kavranması, ailenin toplumda temel rol oynaması, toplumun toprak üzerinde uyumlu bir egemenlik kurmasını amaçlayan pratik zekâ bu uygarlığa güç veriyordu) sayesinde bu yayılmayı gerçekleştirdi.

• *Azınlıklar.* 18 azınlık topluluğunun nüfusu 1 milyonu aşar: Cuanglar (15,5 M), Mançular (9,8 M), Hueiler (8,6 M), Miaolar (7,4 M), Uygurlar (7,2 M), Yiler (6,6 M), Tucialar (5,7 M), Moğollar (4,8 M), Tibetliler (4,6 M), Buyiler (2,5 M), Donglar (2,5 M), Yaolar (2,1 M), Koreliler (1,9 M), Bailer (1,6 M), Haniler (1,2 M), Kazaklar (1,1 M), Liler (1,1 M) ve Dailer (1 M). 10 topluluğunkiyse 1 milyon ile 100 000 arasında değişir: Lisular, Şeler, Lahular, Valar, Şuiler, vd. Diğer toplulukların nüfusu ise (Tacikler, Özbekler, Tatarlar, Ruslar vb.) 100 000'in altındadır. Irklar kadar, dinler (buddhacılık, lamacılık, islam), diller, yaşama biçimleri (göçebelik; vahalarda ve dağlarda yaşama), toplumsal ve iktisadi gelişme evreleri de farklıdır. Sözkonusu bu azınlıkların bazılarına, nüfuslarına göre belirli ölçülerde özerklik tanınmış, böylece 5 özerk bölge (İç Moğolistan, Ningşia, Şinciang, Guangşi, Tibet), 29 özerk il ve 69 özerk yönetim bölümü oluşmuştur.

• *Nüfus sorunu.* Çin hükümeti, yapılan değerlendirmeler sonucunda, 1978 aralığında ülke nüfusunun 975 230 000 olduğunu açıkladı (oysa 1953'te yapılan son sayımda nüfus 585 000 000'du). Ölüm oranındaki (1953'te ‰ 17) hafif azalma ve doğum oranınınsa hâlâ yüksek olması (1953'te ‰ 37) nedeniyle bu büyük nüfus artışının gerçekleştiği sanılmaktadır. Oysa, nüfus artışının hoşgörüyle karşılandığı bir dönemden sonra, devlet 1953'ten başlayarak, doğurganlığı planlama yoluyla azaltmaya yöneldi: erken ev-

lenmelere karşı çıkılması; yüksek nüfuslu bölgelerde ancak belli aralıklarla çocuk sahibi olmaya izin verilmesi; bazen karı kocanın ayrı yerlerde oturmaya zorlanması. Bu planlamanın oldukça başarılı sonuçlar verdiği anlaşılmaktadır: 1978'de doğum oranı Pekin, Şanghay, Tiencin ve diğer birçok ilde ‰ 10'un altına düştü. 1980'den itibaren devlet, ailelerin tek çocukla yetinmesini büyük ölçüde desteklemeğe başladı. 1991'de ulusal doğum oranı ‰ 19,6 dolayındaydı.

• *Nüfus yoğunlukları, göçler, kentler.* Çin,

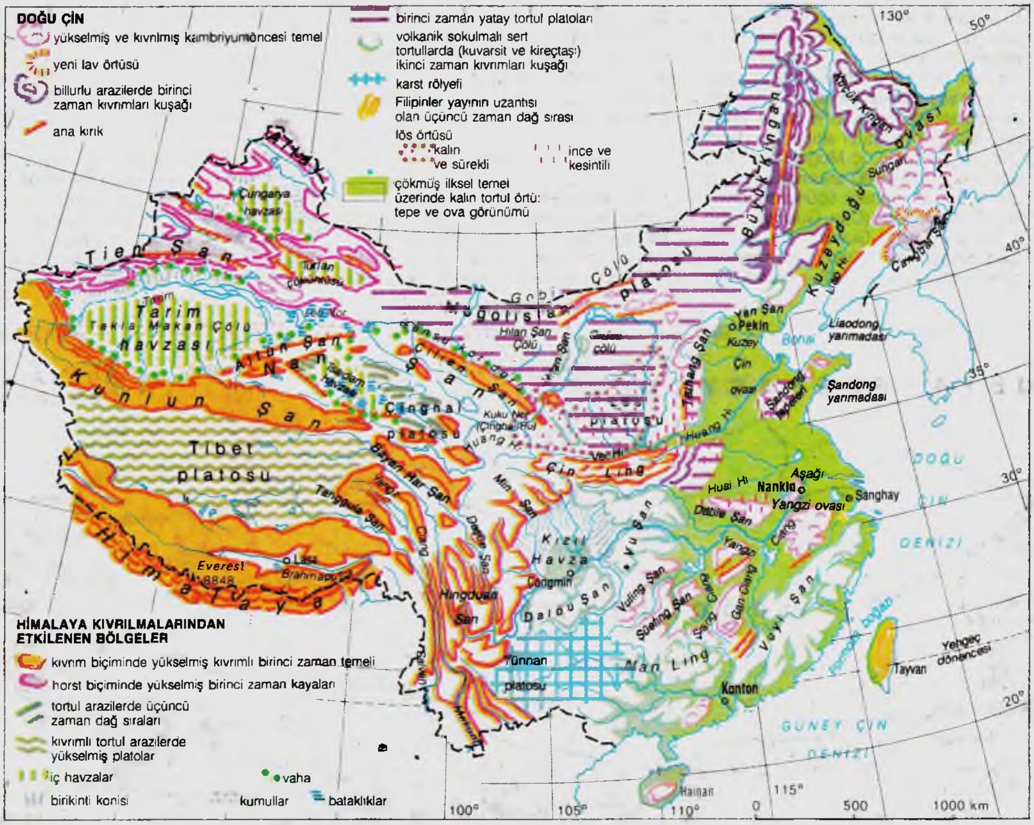
bütün olarak ele alındığında, aşırı kalabalık bir ülke değildir: ortalama nüfus yoğunluğu km^2'ye 118,4 kişidir. Ama nüfusun üçte ikisi ülke yüzölçümünün 1/6'inde yaşar. İl kümelerinden birincisinde (toplam yüzölçümün % 50'ye yakını) nüfuslar km^2'ye 25'in altındadır (Tibet, Çinghai, Şinciang, İç Moğolistan, Ningşia); ikincisinde 40-80 arasında (Heilongciang, Gansu, Yünnan), üçüncüsündeyse 80-200 arasındadır (Cilin, Guangşi, Şaanşi, Şanşi, Liaoning, Gueicou, Ciangşi, Fucien, Sıçuan); bu üçüncü il kümesinden sonra, yoğunlukların 220'yi aşarak (Guangdong, Hubei, Hunan), 300-400'ü bulduğu (Hıbei, Anhuei, Hınan, Cıciang), hatta 500'e (Şandong), 600'e (Ciangsu) ulaştığı ülkenin orta kesimine varılır. Bu nüfus eşitsizliklerini azaltmak için, kuzey ve batı bölgelerinde sanayi tesisleri ve devlet çiftlikleri kurulmakta, buralara genç emekçiler ve asker-çiftçiler gönderilmektedir; ama bu bölgelerin (Şinciang, Çinghai, Gansu, Ningşia, İç Moğolistan) sözkonusu önlem sonucunda nüfuslarının ne kadar arttığı konusunda pek bilgi yoktur. Nüfusu bir milyonu aşan otuz kadar kentten çoğu, Mançu, Kuzey Çin ve Yangzi Ciang ovalarında, kıyıda Dalien ile Kanton arasında yer almaktadır. Hükümetin iktisat ve nüfus siyaseti sonucunda nüfus artışlarının gerçekten azalıp azalmadığı bilinmemektedir.

ekonomi

• *Geleneksel ekonomi.* XX. yy.'ın ortalarında Çin ekonomisi ustaca yapılmasına karşın yoksul bir tarımla, ilkel ulaşım araçlarıyla, sömürge özellikli ve halkın % 95'ine çok düşük bir yaşam düzeyi sağlayan bir sanayi ve ticaretle niteleniyordu. Çin köylüleri 100 Mha'lık (toplam yüzölçümün % 10'u) bir alanı işliyor, ama toprakların % 70-80'i kentlerde yaşayan toprak sahiplerinin mülkiyetinde bulunuyordu ve toprakların ortalama büyüklüğü 1 ha (kişi başına 22 ar) dolaylarındaydı. Teknikler, modern tarım yöntemleri dönemi öncesi yöntemlerdi, ama son derece ustalaşmış olan Çin köylüsü, suları büyük bir başarıyla tarlasına akıtmayı, büyük bir ustalıkla hazırladığı gübre şerbetleriyle toprağını beslemeyi, ekimlerini toprağın verimini artıracak biçimde dönüşümlü yapmayı biliyordu. Topraklar az, çalışacak kişiler çok olduğundan her bitkiye bir süs bitkisiymişçesine özen gösteriliyor ve harcanan çabalar beslenmeyi sağladıkça, bu çabaların aşırılığına aldırılmıyordu.

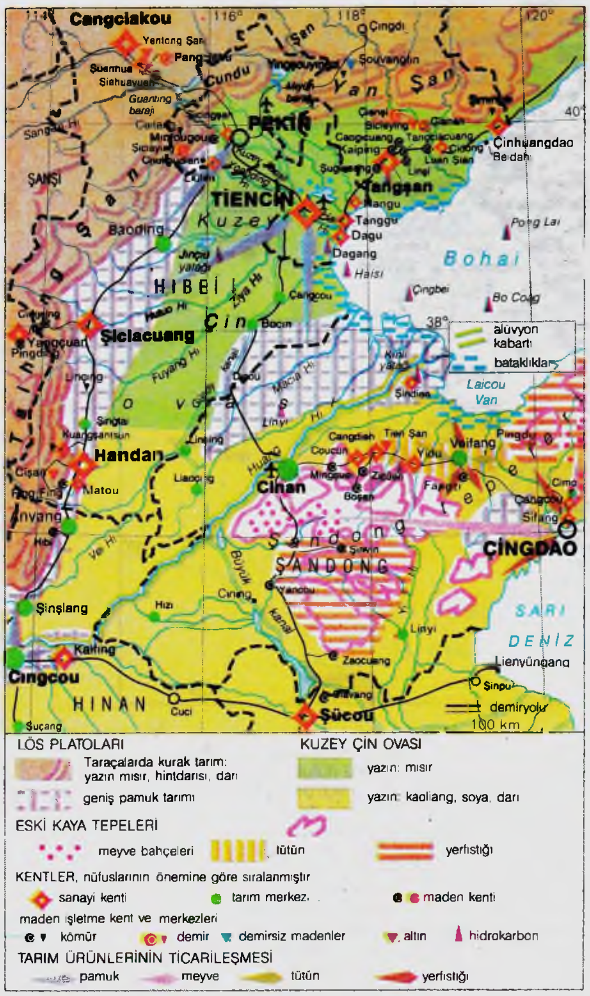
Hayvancılık ikinci derecede rol oynuyor (koşum hayvanı olarak kullanılan az sayıda öküz [ya da Güney kesimde manda], domuz ve çok sayıda kümes hayvanı), hayvansal proteinin büyük bölümü bataklık ve kanallarda tutulan balıklardan sağlanıyordu. Çin köy uygarlığının, daha başlangıçtan itibaren, salt bitkiyle beslenme yolunu "seçmesi", köylü nüfusunda büyük bir yoğunlaşmaya yol açtı (km^2'ye 1 200 kişiye kadar), ama yine de nüfusun kıtlık sınırında yaşamasına engel olamadı. Büyük ırmakların taşkınları, kuraklıklar, salgınlara yol açan kıtlıklar iç savaşlar, köylüyü sürekli ölüm tehlikesiyle karşı karşıya getiriyor, toprak sahiplerine ödenen kiranın yüksekliği (alınan ürünün % 50-80'i), pirinç tüccarları, bazen yerel yetkililer ve özellikle tefeciler de aynı derecede büyük bir tehlike oluşturuyorlardı

JEOLOJİ VE YÜZEY ŞEKİLLERİ

KUZEY ÇİN VE ŞANDONG

Sanayi, yararlanabileceği çok büyük hammadde kaynaklarına karşın, ulusun zenginliğine hiçbir katkıda bulunmuyordu, çünkü aşağı yukarı sömürge tipindeydi: Çinliler'e gerekli olmayan hammaddeler çıkarılması (sözgelimi tungsten), limanlara uzak kaynakların işletilmemesi, yabancı sermayelere ve girişimlere bağımlılık (dokuma sanayisi dışında), çinli işçilerin çok ağır koşullar altında çalıştırılması (Şanghay'da dokuma sanayisinde, on ikişer saatlik iki vardiya; kadın ve çocukların çok uzun saatler düşük ücretlerle çalıştırılması), sanayi etkinliklerinin limanlar çevresinde toplanmış olması. Güney kesimde, su yoluyla taşımacılık başlıca rolü oynuyor, kuzey ve batı kesimlerde insan sırtında, hayvanların çektiği arabalarla ve kervanlarla taşımacılık ağır basıyordu. Daha çok yabancılar tarafından yaptırılmış olan demiryolu ağı, yalnızca madencilik bölgeleri ile dışsatım limanlarını birbirlerine bağlamaktaydı.

Genel olarak ele alındığında, Çinliler' in yaşamının temel özelliği yoksulluktu: bu yoksulluğa, bir de filizlenmekte olan Çin burjuva sınıfından destek gören yabancı egemenliğinin zorbalığı ekleniyordu. Bu yoksulluk yetersiz olan beslenme rejiminde (şeker, hayvansal ürünler eksikliği), konut koşullarında, sermaye ve tasarruf kıtlığında (günü gününe yaşanmaktaydı) yansımaktaydı. Sahip olunan tek mal, evi, bazen de toprağı satmak, intihar etmek ve ailenin sürmesine engel olmak demekti. Kumar, geleneklere bağlılık, masraflı törenleri (cenaze ve evlenme törenleri) yerine getirme zorunluluğu, cılız kazançları eritiyor ve kişinin bütün yaşamı büyük ölçüde, kurtulamadığı, kurtulmayı bilmediği bir geçmişe bağlılıktan ötürü güvenilmez bir şimdiki zamanda geçiyordu.

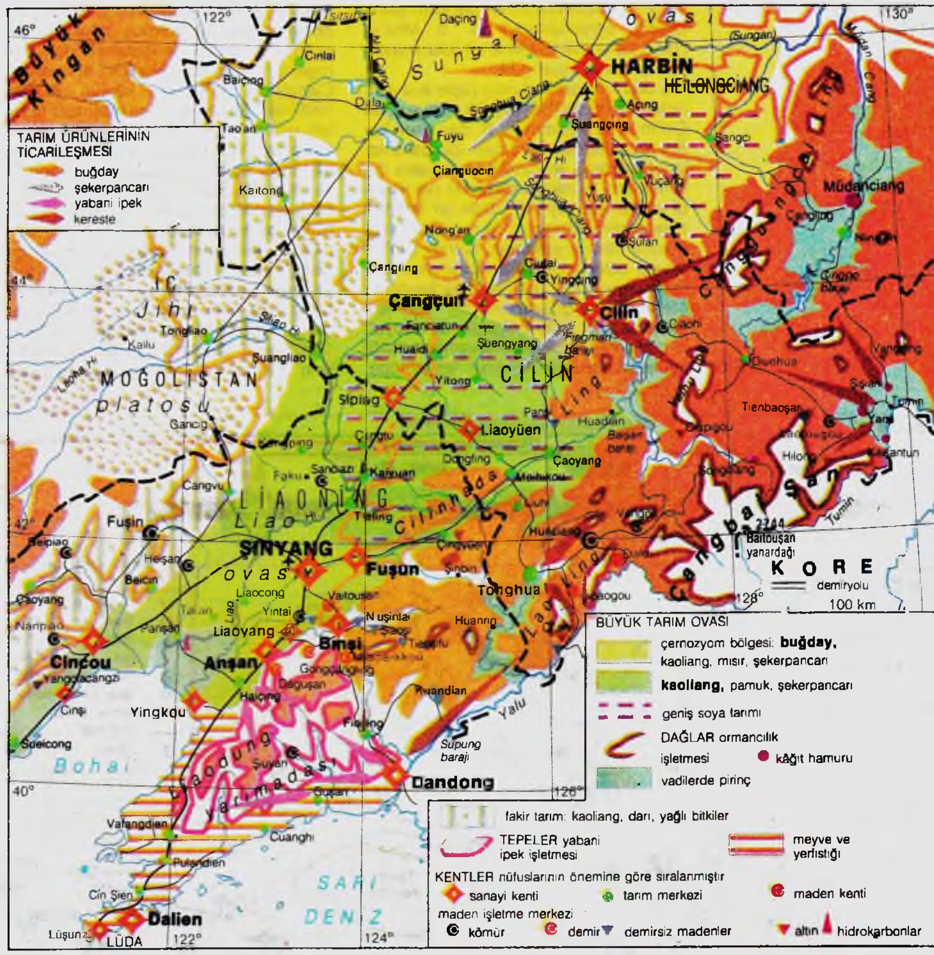
• *Yapıların dönüşümü.* 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra, ekonomi, canlı bir evrimle baştan sona değişti. 1950-1952 arasında 46 Mha toprak 350 milyon köylü arasında bölüştürüldü, ama eşitsizlik ortadan kaldırılamadı (% 3 zengin köylüler, % 20 yoksul ya da ücretli tarım işçisi köylüler) ve tarım işletmelerinin ortalama yüzölçümlerinin değişmemesi, modernleşmeyi frenledi. Bu yüzden tarımın kolektifleştirilmesine karar verildi ve bu karar dokuz yılda üç aşamada gerçekleştirildi: "karşılıklı yardımlaşma ve üretim ekiplerinin (çoğu 1952-1955 arasında kurulmuştu) yerini, 1955'te "üretim kooperatifleri" (1955-1958) aldı, 1958 sonunda da, 750 000 kooperatifte çalışan bütün köylüler, 26 000 "halk komününde" toplandı (halk komünlerinin sayısı, 1979 sonunda 52 000'i bulmuştu). Mali bakımdan özerk olan halk komünleri, 200-300 kişilik tugaylara (komün başına 5-50 tugay), tugaylar da 50-80 işçilik ekiplere ayrıldı, 1979'da ekipler de daha küçük çalışma kümelerine bölündü. Halk komünlerinin yanı sıra, daha önce tarıma açılmamış ve zorlu bölgelerde devlet çiftlikleri (toplam yüzölçümünün % 5'i) kuruldu ve her köylü, küçük bir toprak parçasından özel olarak yararlanma hakkını korudu.

Bu yeniden yapılanma ve reformlar döneminden (1949-1952) sonra, ilk beş yıllık planda (1953-1957) ağır sanayiye öncelik tanındı, bir yeni fabrikalar ağı kurulurken, el sanatları gerekli tüketim mallarını sağladı ve tarım yavaş yavaş sosyalistleştirildi. Dağıtım yeniden örgütlendi ve tüccarlar, devlet denetimindeki toptan ticaretin sağladığı malları, belirlenen fiyatlarla satmaya başladılar. İkinci beş yıllık plan (1958-1962) ekonominin belirli kesimlerine öncelik tanınması yerine, bütün kesimleri aynı anda geliştirmeyi amaç alan "büyük ileri atılım"la kesildi, komünler kuruldu ve halk, çelik üretiminin artırılması için binlerce alçak fırın kurdu. Toprak çalışmalarının köylülere bıraktığı 100 dinlenme gününden yararlanmak için büyük şantiyeler oluşturuldu, ama bu dev boyutlu deneme, doğal yıkımlar (1959-1961 kuraklıkları), demiryolu ağındaki tıkanıklığın kentlere yeterince ikmal yapılmasını engellemesi, üretilen çeliğin niteliğinin kötülüğü, özellikle de, SSCB'nin teknik ve iktisadi yardımını kesmesiyle daha da artan genel örgütlenme yetersizliği gibi nedenlerle, başarısızlıkla sonuçlan-

dı. Çin, dıştan hiçbir yardım almaksızın 1961-1966 arasında, tarıma öncelik tanıyan, ama sanayiyi çeşitlendirmeyi ve nüfus artışını azaltmayı amaç alan bir "yeniden düzenleme" çabasına girişti.

Üçüncü ve dördüncü beş yıllık planlarda (1966-1975) 1966 "kültür devrimi"nin karışıklıkları arasında, "tarımı desteklemek" için sanayiye ağırlık verildi. Çin insanını tepeden tırnağa değiştirmek için girişilen "Kültür devrimi" denemesinin yol açtığı direnmeler, sanayi üretiminin düşmesine (1967'de % 15-20 oranında) yol açtı, tarımsa daha istikrarlı kaldı. Dördüncü beş yıllık planda (1971-1975) kemerleri sıkma ve maden, metalürji, kimya ağır sanayileriyle, araştırmaları geliştirme zorunluğu yeniden vurgulandı, petrol üretimi geliştirildi. Japonya, Hongkong ve özellikle de ABD ile dış ticaret gelişti. İlgi çekici sonuçlar elde edildi.

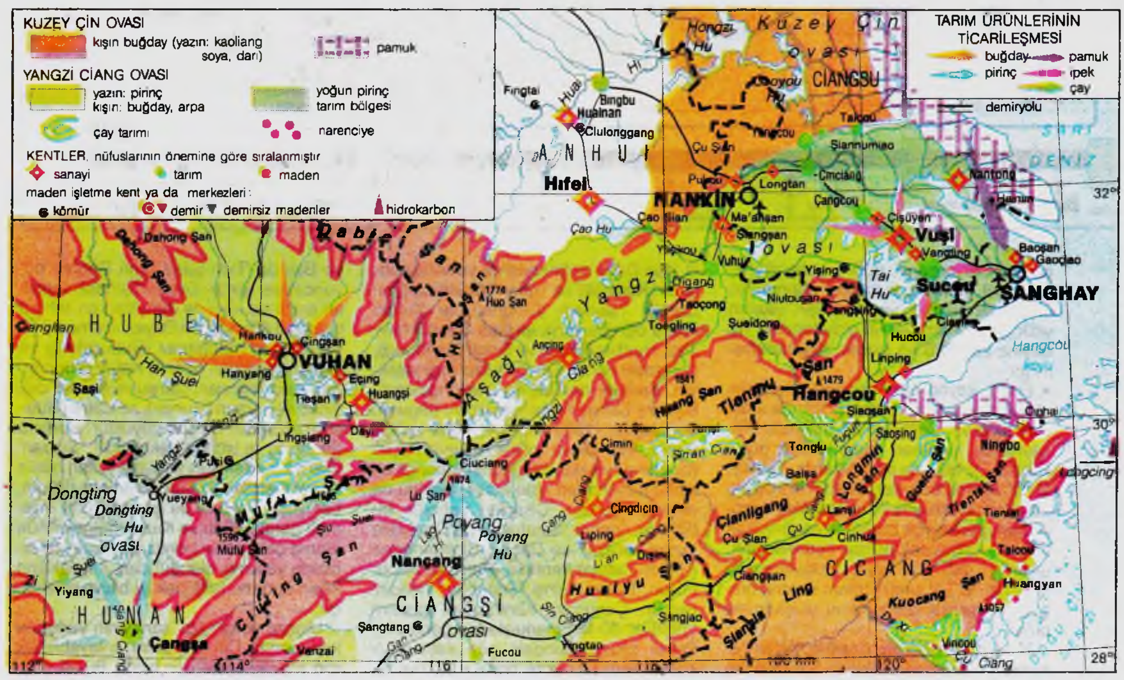
Beş yıllık plan (1976-1980), on yıllık plana (1976-1985) dönüştürüldü. 1978' den başlayarak ekonomik politikada köklü bir değişiklik sürecine girildi. 1979'da ağır sanayi yerine hafif sanayiye, tarıma ve tüketim malları yapımına öncelik tanınması kararı alındı. Fiyat, ücretler ve emeğin değerlendirilmesi sistemi, piyasanın gereklerine uygun olarak tekrar düzenlendi. İşgücü veriminin arttırılması için önlemler alındı. Rasyonel yatırımların tercih edilmesi (yalnızca askeri nedenlerle uzak ve dağlık kesimlere fabrikalar kurulması uygulamasından vazgeçildi) karara bağlandı. 1980'den itibaren özel şirketler hızla çoğaldı (1987'ye varıldığında bu özel kuruluşlarda çalışan sayısı 17 000 000'a ulaşmıştı) ve dışsatıma yönelik üretim yapan yabancı ortaklı şirketler kuruldu. Gene 1980'de serbest bölgeler (Guandong ve Fucien eyaletleri, Pekin, Şanghay ve Tiencin kentleri) ve dışsatım merkezleri oluşturuldu. Tarımda aile ekonomisine dönüldü. 1983-1985 arası yabancı sermayenin gelişini teşvik etmek amacıyla 5 "özel ekonomik bölge" (Şıncın, Cuhai, Şantou, Şiamen, Hainan) ve 14 "açık liman" oluşturuldu. 1991'de bu 5 özel bölgenin dış ticareti 8,3 milyar dolara ulaştı.

KUZEY-DOĞU

dir. Kuraklığın temel bir kural halinde olduğu batı bölgesi bir yana, en yoğun bölgeler de dönem dönem kuraklık ve su baskınlarının etkisinde kalırlar. 1949-1961 arasında 275 Mha'lık, yanı 1960-1961 arasında işlenen alanların % 50'si kadar bir alanın doğal yıkımlardan etkilendiği sanılmaktadır. Bu yüzden, devletin temel ilkelerinden biri akarsuların denetim altına alınması olmuştur: Minciang (Sıçuan) su sistemi 2 000 yıllıktır. Günümüzdeki yönetim, bentleri sağlamlaştırmak, vanaları ve pompalama istasyonlarını çoğaltmak, akaçlama hendekleri açmakla uğraşmaktadır. Sayılamayacak kadar çok küçük barajla her akarsu düzenlenmiş ve en büyük ırmaklardan bazıları, dev barajlarla denetim altına alınmıştır: özellikle Huai ır-

- *Ülke topraklarının değerlendirilmesi.* 1950'den bu yana ülke sistemli biçimde yeniden düzenlenmektedir; doğal yıkımlarla savaşmak, enerji ve maden yataklarını değerlendirmek, ülkeyi tutarlı bir ulaşım ağıyla donatmak gerekmektedir. Doğal ortam, yaşamaya çok elverişli değil-

YANGZİ CİANG OVASI VE ÇEVRESİ

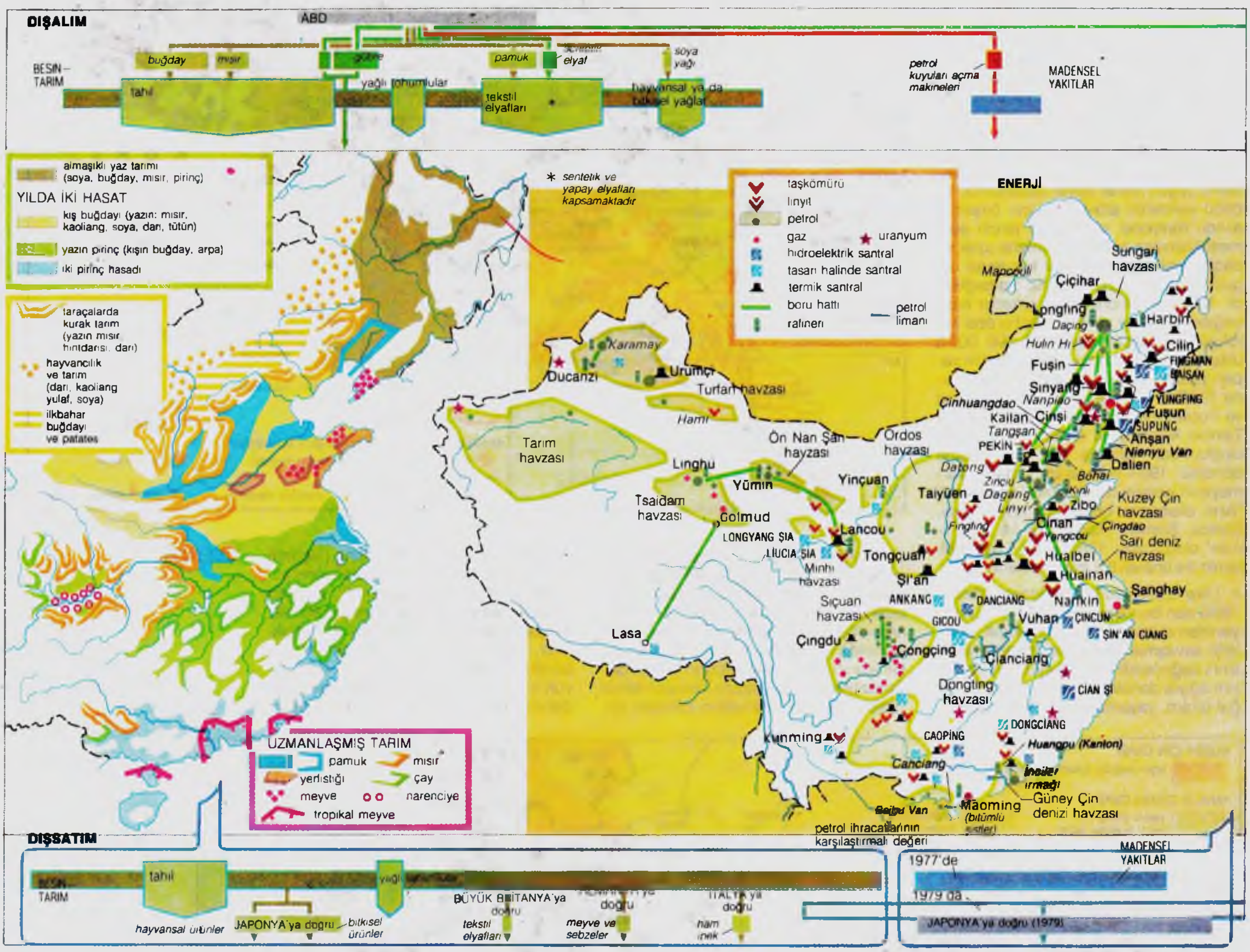
EKONOMİ

mağı (rejiminin bütünüyle denetim altına alındığı sanılmaktadır) ve 3 Mha'ın (1950'de ancak 0,8 Mha'ın) sulanmasında kullanılan Huang Hı.

6 000 km uzunluğunda (üçte ikisi şimdiden dikilmiştir) bir ''büyük yeşil sur'' un Çin'in kırsal kesimini K.-B.'dan esen kurak rüzgârlardan koruması için çalışmalara başlanmış ve kumların hareketini önlemek için, kuraklığa dayanıklı (ve iktisadi açıdan yararlı) 116 bitkilik bir liste hazırlanmıştır. Mançurya'da rüzgârların soğutucu etkisini azaltmak, Güney Çin'de tepeler bölgesindeki toprak aşınmasını sınırlandırmak için yeniden ağaçlandırma çalışmaları uygulanmaktadır. Yaşamsal önem taşıyan löslü bölgede, dev boyutlu düzleme çalışmalarıyla yamaçlar sağlamlaştırılmaktadır. Ülkenin her yerinde, anşi'de (Datong,Yangçuan), K.-D.'da (Japonlar'ın eskiden kurmuş oldukları dev boyutlu bir alt yapıya yaslanır) Fuşin'de, Hıgang ve Cişi'de, Hıbei'de, Anhuei'de, Ciangşi'de çıkarılan kömür miktarı 1990'da 1 090 milyon tona ulaşmıştır (toplam rezerv 1 010 milyar ton olarak tespit edilmiştir). Yeni yataklar da etkin biçimde işletmeye açılmıştır (Liupanşuei, Baotou) ve Cilin'deki Huolinhı'da bulunan açık tavanlı yataklardan yılda 20 Mt kömür çıkarılması beklenmektedir.

Çin topraklarının Şinciang'dan Heilongciang'a kadar bütün kuzeyi, özellikle petrol bakımından zengindir. 1952'de yaklaşık 0,4 Mt olan üretim (Yumın ve Yançang), 1965'te 10 Mt'a, 1980'de 110 Mt'a, 1990'daysa 138 Mt'a yükselmiş, rezervlerin 3,3 milyar ton olduğu saptanmıştır. masına rağmen, kömür hâlâ ülkenin başlıca enerji kaynağıdır.

Öbür maden kaynakları da son derece önemlidir ve uçsuz bucaksız kömür yataklarıyla birlikte, Çin'in gelecekte son derece güçlü bir metalürji ve kimya sanayisi kurmasını sağlamaya yeterlidir. Sürekli arama çalışmalarıyla sayısı her yıl yükselen demir rezervlerinin miktarı pek iyi bilinmemektedir. Sözkonusu yataklar özellikle Anşan'da (Liaoning), Baiyunebo'da (İç Moğolistan), Dayı ve Içing'da (Hubei), Ma'anşan'da (Anhuei) ve Hainan adasında (Guangdong), daha genel olarak tortul birikintiler halinde Kuzey'de (Yin Şan dağlarında, Şanşi yaylasından Liaodong'a ve Şandong'a değin), Güney'de (Yünnan-Gueicou yaylasından ve Sıçuan havzasından Cinggang dağlarına değin)

geleneksel organık gübre kullanımına, kimyasal gübreler kullanımı eklenmiştir; ulaşılması gereken verim miktarı, ülkenin yıllık gereksinimi 30 Mt olduğundan, ha başına 280-320 kg olarak değerlendirilmiştir.

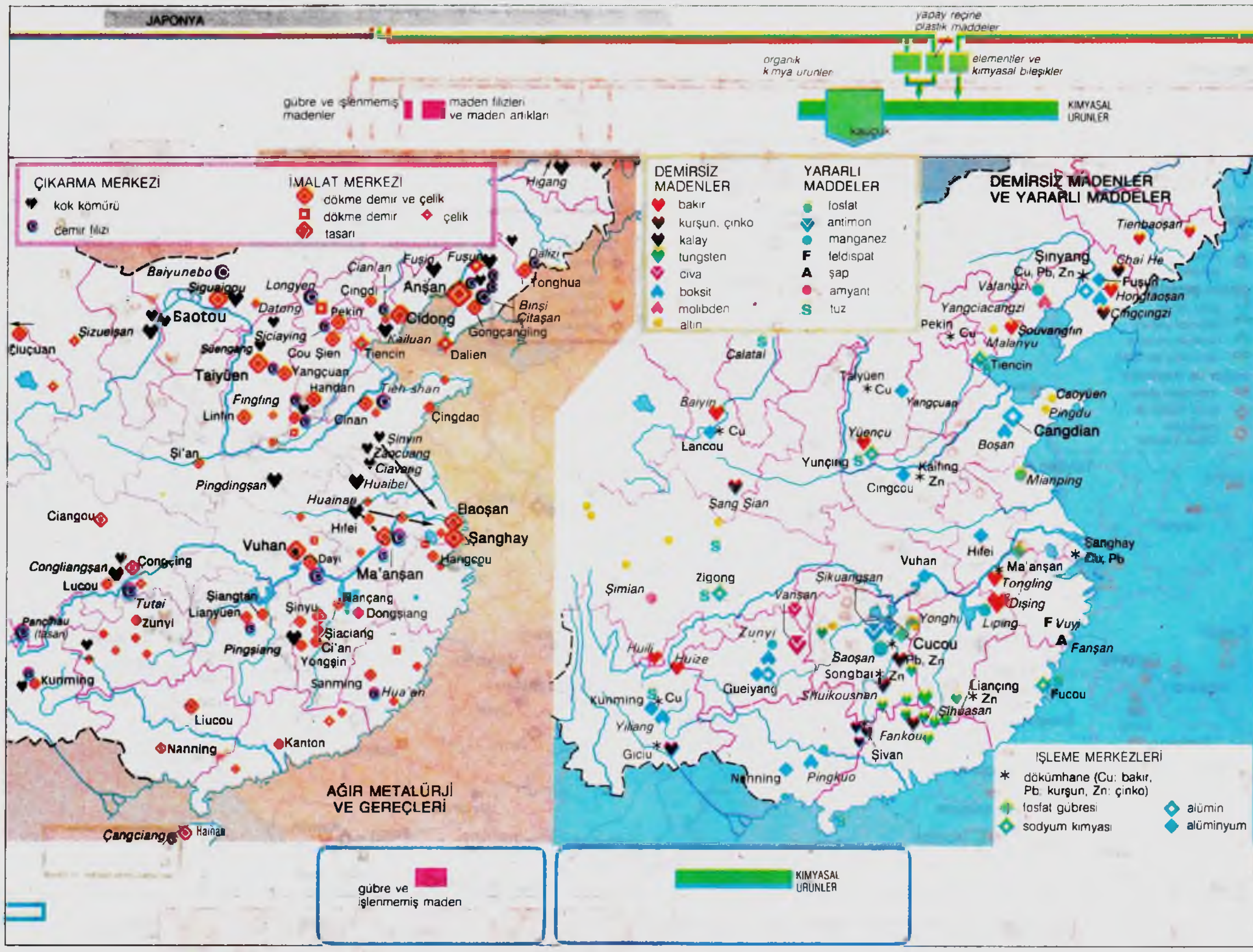
• *Enerji kaynakları*, sanayinin temelini oluşturduklarından, sistemli biçimde araştırılmakta ve işletmeye açılmaktadır. Bu kaynaklar, egemen enerji türüne göre, kabaca üç bölüme ayrılmışlardır. Güney, G.-D. ve Orta bölgeler, ülkenin hidroelektrik potansiyelinin % 70'ini (özellikle Yangzi Ciang) ve büyük barajların aşağı yukarı tümünü kapsamaktadırlar. Hidroelektrik, ülkenin, 486 TW saat dolaylarındaki (1970'te 75 TW saat) toplam elektrik üretiminin yaklaşık dörtte birini oluşturmaktadır.

K. ve K.-D. bölgeleri özellikle kömür bakımından zengindir: özellikle Şanşi ve Şa- B.'dan D.'ya doğru başlıca yataklar şunlardır: Karamay ve Turfan çöküntüsü (Şinciang). Tsaidam (Çinghai) ve Yumın (1939'dan bu yana işletilen Gansu) havzası, Huabei (Hıbei) ve Şıngli (Şandong), denizdeki Bohai, Cincou (Liaoning) yatakları, özellikle de Daçing (Heilongciang). Bunlara Çongçing bölgesindeki (Sıçuan) doğal gazı (1988'de 20,8 milyar m^3'lük üretim, 850 milyar m^3'lük rezerv), Fuşun (Liaoning) ve Maoming (Guangdong) bitümlü şistlerinden elde edilen petrolü de eklemek gerekir. Çıkarılan petrolün bir bölümü, petrol boruhatlarıyla (özellikle Yumın-Lancou ve Daçing-Çinhuangdao - Pekin hatları) kentlere (Pekin, Lancou, Fuşun, Dalien, Cinşi, Şanghay, Tiencin, Nankin, Çongçing, Kanton) ve dışsatım (1988'de 30 Mt) merkezlerine gönderilir. Petrol çıkarılmasındaki göz kamaştırıcı gelişmelere ve birçok baraj kurulmuş ol- ve Batı'da (Tien Şan / Tanrı Dağları boyunca) yer alırlar. Demir dışındaki metaller arasında, Çin'de dünyanın en zengin tungsten (Ciangşi'de Daya), antimon (Hunan'da) ve manganez (Guangdong ve Hunan) yatakları uzanır. Kalay (Yünnan'da), bakır (Yünnan, Gansu ve Anhuei'de), çinko ve kurşun (Hunan), zencefre (Gueicou) rezervleri de çok büyüktür. Bunlara Şandong ve Hunan'daki boksit, Sıçuan'daki nikel yataklarını ve aşağı yukarı bütün ender metalleri (toryum, uranyum, lityum, berilyum, özellikle de germanyum) eklemek gerekir. Batı ve Kuzey bölgelerinde arama çalışmaları henüz çok yüzeysel biçimde yapılmış olduğundan, kaynakların kesin durumu hâlâ pek iyi bilinmemektedir.

Ulaşım yolları ağı, sanayinin yerleşimi konusunda Çin siyasetini anlayabilmek için zorunlu öğelerden biridir. Bu ağ, stra-

tejik (K.'ye ve B.'ya doğru), iktisadi (hammaddeleri ve sanayi ürünleri taşımak) nüfus yerleşimini düzenleme (ülkedeki uçsuz bucaksız kesimleri çevreyle kopukluklarından kurtarmak: özellikle Tibet, Çinghai, Sıçuan, Yünnan) amaçlarıyla oluşturulmuştur. Demiryoluyla mal ve yolcuların yarısından çoğu taşınır. 1949'daki özellikle Doğu ve Orta bölgelere hizmet veren 22 000 km'lik hattın, 1987'de 52 489 km'ye ulaşmış olmasına karşın, demiryolu ağı hâlâ yetersizdir. Çingdu-Çongçing, Baoci-Çıngdu ve Çıngdu-Kunming hatlarıyla Sıçuan'a, Çıngdu-Kunming ve Kunming-Gueiyang hatlarıyla Yünnan'a, Baotou-Lancou hatlarıyla İç Moğolistan'a, Lancou-Haiyan hattıyla Çinghai'ye, Lancou-Urumçi hattıyla (Alma-Ata'ya kadar uzatılması tasarlanmıştır) Şinçiang'a ulaşım sağlanmıştır. Mançurya'daki demiryolu ağı hâlâ, toplam hatların büyük kısmını oluşturur ve modernleştirilmiştir. Büyük karayolları açılmasıyla, 1949'daki karayolu ağının uzunluğu 12 kat artırılmış (1987'de 982 200 km) ve eskiden çevreyle bağlantısız olan bölgeler kamyon ulaşımına açılmıştır. Tibet, dört karayoluyla Sıçuan'a, Çinghai'ye, Şinciang'a ve Yünnan'a bağlanmıştır. Çin akarsularının 40 000 km'lik bölümünden ulaşımda yararlanılmaktadır, bunun büyük kısmı Yangzi Ciang sistemindedir (ırmakta Şanghay'a değin, Çongçing, Vuhan, Nankin gibi büyük ırmak limanları sıralanır). Yangzi Çiang sistemini Şi Ciang, Heilong Ciang (Amur) ile Huai Hı, Hai Hı, Min Ciang ve Büyük Kanal (ya da İmparatorluk Kanalı) sistemleri izler.

• *1949'dan bu yana sanayileşme eğilimleri*'nin başlıca özellikleri şunlardır: eski tesislerin kullanılması (başlıca etkinliklerin dağılımında geçmişin etkisi de kendini hissettirir); Doğu ve Kuzey-Doğu bölgelerinin egemen durumunun bir ölçüde azaltılması; yeterince sanayileşmemiş Batı, Kuzey ve Güney-Batı bölgelerinin donatılması ve böylece iç kesimlerdeki büyük merkezlerin (Lancou, Şi'an, Çıngdu, Çongçing, Kunming) tam donatımlı sanayi üsleri haline getirilmesi; sanayi üslerini bütün ülkeye yayarak (örneğin, her bölge beş tip tesise enerji üretimi, demir çelik, kimyasal gübre, makine yapımı ve çimento sahibi olacak biçimde) ağır yüklerin taşınmasının bir ölçüde azaltılması. Bununla birlikte, gereksinimlerin ivediliğinin, yatırımların büyük bölümünü geleneksel merkezlere yöneltmiş olduğu sanılmaktadır.

• *Sonuçlar: üretim.* Ulusal istatistiklerin azlığı, yabancı istatistiklerin de birbirinden önemli ölçüde farklılığı göz önünde tutulursa, Çin ekonomisinin durumuyla ilgili kesin bir sonuca varmak güçtür. Genel kanı, ülkenin gerçek kapasitesinin üstünde hedefler saptamış olduğudur. Dış ticaretteki gelişme de, hedeflere ulaşma yolundaki bu açığı kapatmak gereğini yansıtır. En güvenilir değerlendirmelere göre tahıl üretimi 1990'da 384 Mt dolaylarındadır: buğday, arpa, hintdarısı (Kuzey ve Kuzey-Doğu bölgeleri), özellikle de toplam tahıl üretiminin % 45'ini oluşturan pirinç (Orta ve Güney bölgeler). Bütün tepeler bölgesi, mısır tarlalarıyla örtülüdür. Soya (Kuzey-Doğu bölgesi), kolza, yerfıstığı, susam ve keten, yetiştirilen başlıca yağ çıkarılan bitkilerdir. Şeker, şekerkamışı (Guangdong, Fucien, Sıçuan, Yünnan ve Guangşi) ve şekerpancarı (Heilongciang, Cilin, İç Moğolistan) işlenmesinden elde edilir. Ilıman iklim meyveleri Liaoning ve Şandong'da, üzüm batıdaki vahalarda yetiştirilir, Güney bölgesindeki kıyı illeri, tropikal iklim meyvelerinin tümünü sağlar. Çin'de 103 milyon baş koyun, 77 milyon baş sığır, 10 milyon baş at, 349 milyon baş domuz (tüketilen etin büyük bölümünü sağlar) yetiştirilir. Balıkçılıktan, özellikle kıyıda ve Hainan açığındaki Bo Hai denizi'nde tutulan 9,35 Mt balık elde edilir. Dalien, Yentai, Çingdao, Şanghay ve Kanton, başlıca balıkçılık merkezleridir. Sanayiye yönelik bitkilerin başlıcası pamuktur (Yangzi ovası, Sıçuan ve Kuzey bölgesinde Şanşi, Şaanşi vadileri). Kenevir, keten ve jüt çeşitli illerde yer yer yetiştirilir, ipek özellikle aşağı Şi Ciang, Sıçuan ve Taihu kesimlerinde elde edilir. Heilongciang ve Cilin ormanları, başlıca kereste kaynaklarıdır.

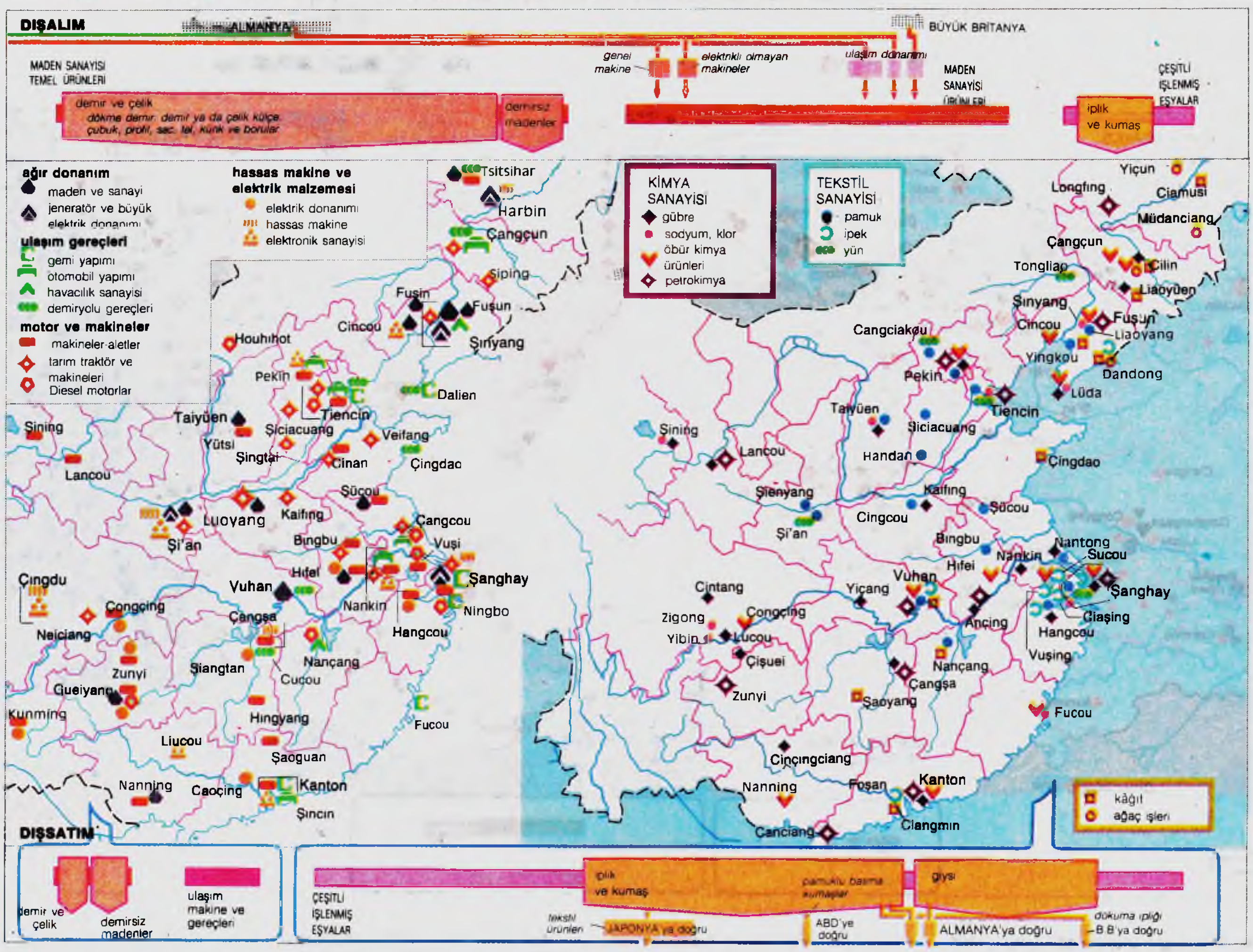
Çin özellikle Anşan ve Bınşi (Kuzey-Doğu), Vuhan (Hubei), Ma'anşan (Anhuei), Baotou (İç Moğolistan), Çongçing ve Pancihua (Sıçuan), Şanghay, Tiencin ve Pekin'de 67,2 Mt (1989'da) çelik üretmektedir. Eskiden kıyı kentlerinde (Şanghay, Tiencin) ya da Kuzey-Doğu bölgesi kentlerinde (Şınyang, Harbin, Çangçun) toplanmış olan makine imalatı, Taiyüen, Luoyang, Vuhan, Çongçing, Çıngdu, Şi'an ve Lancou'ya yayılmış, ülkenin aşağı yukarı her yerinde traktör ve tarım makineleri tesisleri (en büyüğü Luoyang'dadır) kurulmuştur. Demiryolu araç-gereçleri yapım tesisleri Dalien, Şınyang, Çingdao, Çangşindien ve Şiciacuang'da toplanmıştır.

Kimya sanayisinin yararlanabileceği bol miktarda tuz, kükürt ve fosfat vardır.

EKONOMİ

Temel ürünler Şanghay, Tiencin, Şınyang, Taiyüen ve Çongçing'de elde edilir. Bütün öbür kimya sanayisi ürünlerine oranla kesin öncelik tanınmış olan gübreler, büyük tesislerde (Dalien, Daçing, Cilin, Taiyüen, Kaifıng), yapay ürünler (kauçuk, plastik maddeler, eczacılık ürünleri, boyalar) tesisleri özellikle Şanghay'da toplanmıştır, onu Cilin, Pekin, Tiencin, Taiyüen, Kanton ve Lancou izlerler. 1990'da ülkede, 207 Mt çimento elde edilmiştir. Pamuklu kumaşların üretimin üçte ikisini oluşturduğu dokuma sanayisi tesisleri, başlangıçta Şanghay, Çingdao, Tiencin ve Kanton'da toplanmışken lif üreten bölgelere (Cıngcou, Şi'an, Vuhan, Urumçi) yayılmıştır. İpek iplikleri özellikle Şi Ciang ve Yangzi Ciang deltalarında elde edilir, ipekli kumaş dokunan tesislerin büyük bölümü de Yangzi Ciang deltasındadır: Şanghay, Vuşi, Sucou, Nankin. Eskiden dış ticaretinin güçsüzlüğü (değer olarak dünya ticaretinin % 1'inden azı), yalnızca "kendi gücüne güvenme", hiçbir ülkeye bağımlı olmama, hammaddelerini işlenmiş ürünlere karşılık ucuza kaptırmama, yabancı dövizlerini ucuza elden çıkarmama (satın alımları hemen ödeyerek) ve olanak bulduğunda üçüncü dünya ülkelerine sızmak için kullanma kaygısından kaynaklanmaktaydı. Bununla birlikte dış ticaret, özellikle, korumacılıktan yana olan "dörtlü çete"nin yönetimden uzaklaştırılmasından (1977) ve ülkenin üretebildiğinden fazla çelik, "anahtar teslim" modern sanayi tesisleri (kimya, çelik, enerji, dokuma sanayi tesisleri) ve ulaşım araç gereçleri gerektiren on yıllık planın bir yana bırakılmasından sonra büyük bir gelişme gösterdi. Ülke, satınalımlarını karşılayabilmek için kömür ve petrol dışsatımları ile işlenmiş ürünler dışsatımını dağlar ve havzalar göçebelerin uğrak yeriydi; bunların sürekli gidip gelmeleri yerleşik halk için sık sık tehlike doğuruyordu.

Buna karşılık, G.'e doğru, topraklar tarıma daha elverişli ve verimli, arazinin dağlık ve engebeli olmasına rağmen, iklim daha sıcak ve nemlidir. Çinling dağlarının D.'sunda ovalar Yangzi deltasına kadar kesintisiz uzanır, sonra geniş vadiler Şi Ciang'ın tropik altı havzasına açılır. Yangzi'nin G.'inde yaşayan halklar çinli değildi, ama kuzeyden gelerek buralara yayılıp yerleşen çinli köylülerin yaşantılarını benimsemek zorunda kaldılar ve yavaş yavaş özümlendiler. Çin uygarlığı yeni ortama uyum sağlayarak başlıca tarım bitkisi olan buğday yerine pirinci getirdi. Böylece Çin ülkesi giderek, D.'dan B.'ya, özellikle de K.'den G.'e devasa bir yayılma ve yerleşme süreci sonunda oluştu.

toplam yünlü kumaş üretiminin % 75'inin elde edildiği Şanghay, günümüzde bu etkinliği Lancou, Şining, Hailar, Baotou, Houhıhot, Urumçi, Lasa ve Şinciang vahalarıyla paylaşmaktadır. Kenevir, keten, halfa otu Heilongciang'dan Ciangşi ve Sıçuan'a kadar çeşitli bölgelerde işlenir.

• *Dış ticaret.* Çin'de uzun bir ırmak ulaşımı ağı bulunmasına ve yılda ortalama 100 milyon tona yakın yük taşınmasına karşılık deniz ticaret filosu düşük tonajlıdır (özellikle eski ve elden düşme gemilerden oluşan 7 Mt grostonaj). Pek çok kabotaj limanından bazıları, giderek uluslararası ulaşıma da açılmıştır: Şanghay, Tiencin, Dalien, Huangpu, vb. 1949'dan önce sömürge özellikli olan çin dış ticareti, devlet tekeli haline gelmişti. Çin artırdı. 1990'da dışsatımı 6 588 milyon $, dışalımı 5 179 milyon $ olarak gerçekleşmiştir. Alışveriş yaptığı başlıca ülkeler Honkong (toplam dış ticaret hacminin % 59'u) Japonya, Singapur, Almanya, Fransa, Endonezya, Malaysia ve İngiltere'dir.

TARİH

ortam

Çin uygarlığı Sarı nehrin oluşturduğu büyük balçık ovasında doğdu. Çinli çiftçileri erken çağlarda batı yaylasına çeken bu bereketli topraklardı.

Ancak iklimin giderek kuraklaşması, köylülerin bu topraklara yerleşmesini sınırladı. Ekili toprakların B.'sında kalan

Doğal koşulların büyük farklılıklar göstermesi ve ülkede yaşayan halkların ayrı etnik kökenlerden gelmiş olmaları, şüphesiz, güçlü bölgecilik duygularının sürüp gitmesine elverişliydi. Yine de ülkenin birliği, tarımsal yaşama bağlı bir tür toplumsal düzen sayesinde sağlandı.

G.-B.'da ormanlık yüksek dağlarda, K.-B.'da ise bozkırlar ve çöllerle sınırlı olan Çin, dışa pek az açılarak kendi kendine gelişmiştir. Bu doğal olarak görece bir yalnızlıktı: Orta Asya bozkırları engel oluşturdukları kadar bağıntı kurmaya da yaradıkları gibi, Himalaya dağları da Hindistan ile ilişki kurulmasına engel olmamıştır. Bu durum, yine de, Çin'in özgün bir uygarlığa ulaşmasını sağladı. Çin'i Doğu Asya'nın "eğitimcisi" durumuna getiren de bu özgün kişiliği oldu.

kökenlerden efsaneleşmiş son hanedana

Tarihöncesi çağ için, sanata ayrılan bölüme başvurunuz.

Eski Çin tarihçileri tarihlerinin başlangıcını çok eski çağlarda egemen oldukları öne sürülen hükümdarlara değin götürürler, bu hükümdarları birçok yeni teknik ve kurumu yaratan bilge kişiler olarak gösterirlerdi. Fuşi kehaneti, Şınnong tarımı, Huangdi tekniği, Yao ve Şun hükümet yönetimini icat etmişlerdi. Gerçekte bu hükümdarlar, akılcı ve ahlakçı eğilimler sonucu zamanla efsanevi yönleri silinmiş olmakla birlikte, tümüyle efsane kahramanlarıdır. Konfüçiusçulara göre adı anılmaya değer ilk krallar üçü de bilgelik örneği olan Yao, Şun ve Yü'dür. Yü, onlara göre büyük bir su mühendisidir, büyük bir su baskınını önlemiş olduğu gibi ilk Çin hanedanı Şia'yı kurmuştur.

Şialar

Şialar üzerine kesin bir şey bilinmiyor. III. binyılın sonuna doğru ilk Çin krallığı'nı kurmuş oldukları, başkentlerinin Şanşi'deki Anyi olduğu ve krallıklarının 500 yıldan çok sürdüğü sanılıyor. Efsanelerden öğrenildiğine göre bu dönemde tarıma dayanan ataerkil bir uygarlık vardı; bunun ana izleri Çin'in daha sonraki yaşamında görülmektedir. Tarihin en eski dönemlerinde, çok güçlü aile bağları sayesinde çin köylüsü, yaşadığı toprakları genişletme ve işleme yolundaki becerisini kanıtlamıştı, avcı ve balıkçı olduğu kadar tahıl yetiştiricisiydi. Çinliler eskiden beri sıkıştırılmış topraktan ev yapmasını biliyor, kaplumbağa kabuğuna bakıp kehanette bulunuyor, bayram günlerini dinsel şarkılar söyleyerek ve dans ederek kutluyorlardı.

Şanglar (İ.Ö. 1770'e doğr. -İ.Ö. 1050'ye doğr.)

Şialar'ın ardından gelen Şanglar (ya da Yin'ler yahut Şang-Yinler) tarih çağlarında krallık kurmuşlardır. Gerçekten de kazılar sonucu başkentlerinin bulunduğu yer bugünkü Anyang (Hınan) bölgesinde ortaya çıkarılmış, kemik ya da kaplumbağa kabuğu üzerine yazılmış yazılardan bu döneme ilişkin pek çok bilgi elde edilmiştir. Anyang'a gelip yerleşmeden önce Şanglar'ın başka birçok başkentleri olmuştu. Bunların temsil ettikleri tunç uygarlığının önce Peçili (bugünkü Bohai) körfezinin çevresinde ve Şandong yarımadasında geliştiği sanılmaktadır. Bu uygarlık, zamanla Sarı nehrin yukarılarına uzanıp Hınan'a yerleşti.

Coular (İ.Ö. 1050'ye doğr. - İ.Ö 221)

Yeni krallık hanedanının kurucusu Vu Vang o zaman G.'de Yangzi'ye değin uzanan Çin'in batı sınırındaki Vei vadisinde Cou beyliğinin hükümdarıydı. Cou beyleri, üç yüzyıl boyunca yüksek Vei vadisindeki topraklarından ayrılmadılar. Bu dönemde Çin toplumu kralın (Vang) buyruğu altında, soylular, çiftçiler, zanaatçılar ve hayvan yetiştiricileri olarak örgütlenmişti.

İ.Ö. 770'e doğru, kuzey göçebelerinin istilaları Coular'ı topraklarından ayrılıp Sarı nehre yakın Hınan eyaletindeki Luoyang'a yerleşmek zorunda bıraktı. Bu birinci dönemi yalnızca Sima Çien'in *Tarihsel anılar*'ındaki (Şici*) çok kısa öykülerden ve iki büyük fatih kral Zao ile Mu'nun romansı serüvenlerini aktaran efsanevi öykülerden öğreniyoruz.

Dong Coular ya da Doğu Coular dönemi İ.Ö. 722'den İ.Ö. 481'e kadar uzanır. Konfüçiusçuluk, bir güncenin adından dolayı "Çunçiu" ("İlkbaharlar ve Sonbaharlar") diye de anılan bu dönemde doğdu. Çin tarihi bu dönemle başlar. Congguo (Orta ülke krallıkları) adı verilen devletler Sarı nehir havzasına yerleştiler. Diğer kavimlere, başka ırktan olmadıkları halde Çin kültürüne yabancı oldukları için barbar gözüyle bakılıyordu. Gök'ün oğlu, ülkeye, yani Tien Şia'ya (Gök'ün altındaki dünya) kuramsal olarak egemen yüce hükümdardı. Yalnız o, kral *(vang)* sanını taşıyabilirdi.

Çin ülkesinin sınır boylarındaki kimi beylikler bozkırlarda ve dağlarda yaşayan kabilelerle birleşmeyi başardılar. Böylece büyük devletler kuruldu ve bunların gücü karşısında Cou krallığı ve ülkenin ortasındaki küçük devletler etkinliğini yitirdi. Bu dönemdeki birkaç beylik daha o zamanlar geleceğin Çin eyaletlerini haber veriyordu. Dört devlet politikayı yönlendiriyordu. Bunlar o dönemin büyük devletleriydi: Şaanşı bölgesinde Çin, Şanşi'de Cin, Şandong'da Çi, Hubei'de Çu (Hınan'ın kuzeyindeki Song da bunlara eklenebilir). Bu büyük beyler, toprakları üzerinde mutlak hükümdardılar. Krallığın çökmesinden sonra peş peşe hegemonyayı ele geçirdiler. Bundan ötürü, tarihte "Beş Egemen" *(vuba)* adıyla anılırlar. En ünlüleri olan Çi Egemeni İ.Ö. VII. yy.'ın ilk yarısında, Çin egemeni ise VII. yy.'ın sonunda ve VI. yy.'da yaşamıştır. Çin uygarlığı, bu dönemde Yangzi vadisinde yayıldı ve Cou krallığı bu bölgede kuruldu.

Bundan sonra, "Savaşçı krallıklar" (Canguo, İ.Ö. 481 - İ.Ö. 221) dönemi başlar. Bu önemli dönemde, Çin, XX. yy. başına kadar sürecek olan temel siyasal yapısına kavuştu. Çin konfederasyonu'nun artık hukuksal bir değeri kalmamıştı. Fetih savaşları derebeylik savaşlarının yerini aldı: büyük devletler yavaş yavaş küçükleri yutmaya başladılar. İ.Ö. 335'ten başlayarak beylerin çoğu kendi kendilerine kral *(vang)* sanını yakıştırdılar. Böylece Cou prenslerinin buyruğunu tanımadıklarını göstermiş oluyorlardı. Bunlar arasında iki devlet, G.'de Cou ve K.-B.'da Çin (Şaanşi) ötekilere üstün gelmeyi başardılar.

İ.Ö. 300'e doğru Çin uygarlığı için bir tehlike baş gösterdi. Şiongnular (bir olasılıkla Doğu Asya Hunları) ilk kez yazıtlarda adlarıyla anılmaya başladılar. Bu göçebe kavimler Çin'in kuzey sınırlarını tehdit ediyorlardı.

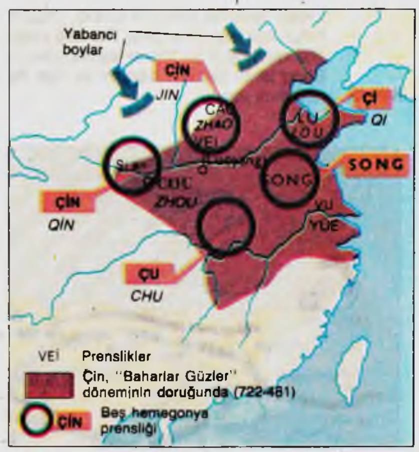
Çin beyleri, İ.Ö. IV. yy. sonundan başlayarak büyük bir fetih seferine çıktılar, böylece K.'de moğol bozkırlarından ve Mançurya ovasından Yangzi'nin güneyine kadar uzanan dağlık bölgelere dek bütün Çin'i fethettiler. 316'da orduları Çıngdu ovasındaki Sıçuan'a girdi ve 312'de Şaanşi'nin güneyini tümüyle işgal ettiler. Fetihler özellikle III. yy.'ın sonunda arttı.

Çinler (İ.Ö. 221-İ.Ö. 206)

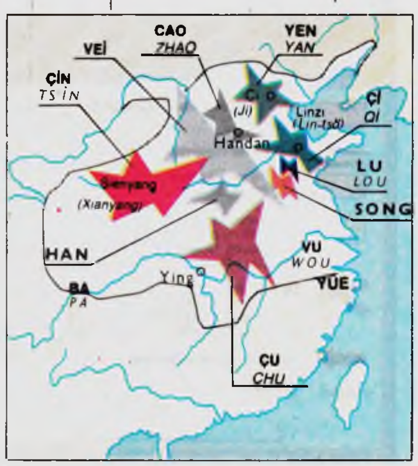
İ.Ö. 221'den başlayarak en doğudaki ülke Çi'nin Çin beyi tarafından fethedilmesiyle Çin'in derebeylik sistemi çözülmeye yüz tuttu. Çin beyi kendini Birinci İmparator (Şi Huangdi*) ilan etti. İmparatorluğun başkenti Şaanşi'de, Şi'an yakınındaki Şienyang oldu. Şiongnular'ın sızmalarını durdurmak için imparator kuzey-batı sınırına kadar uzanan ve 2 000 kilometreyi aşan Çin Seddi'nin yapılmasını emretti. Ayrıca, Mavi nehrin G.'inde, Kanton bölgesine (Nanhai) kadar uzanan geniş toprakları fethetti. Çin Şi Huangdi'nin başardığı en büyük iş, hiçbir hanedan değişikliğinden etkilenmeyecek merkeziyetçi bürokratik bir hükümet sistemi kurmuş olmasıdır. Bütün derebeylikleri ortadan kaldırmış, bütün yerel beyliklere son vermiş, soylular sınıfını parçalamıştır. İmparatorluk otuz altı eyalete, bunların her biri de birçok valiliğe bölündü. İ.Ö. 213'te Çin Şi Huangdi, eski soylular sınıfının ülkülerini anlatan "klasik" kitapların yakılmasını emretti. Yalnızca yararlı kitaplar (tıp, kâhinlik, eczacılık, tarım) korundu. Aydınlar baskıya uğradı, konfüçiusçular işkence

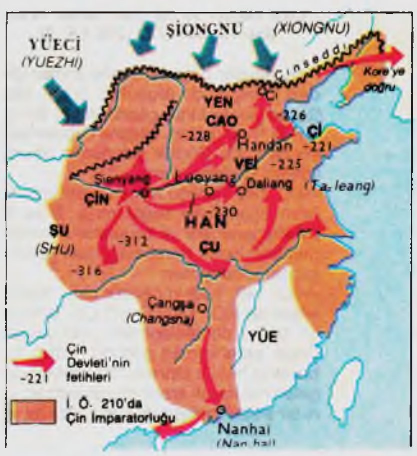
TARİHÖNCESİ VE ŞANG DÖNEMİ (İ.Ö. XVIII. - XI. yy.)

COULAR VE "BEŞ EGEMEN" DÖNEMİ (İ.Ö. VII. - V. yy.)

SAVAŞÇI KRALLIKLAR (İ.Ö. V. - III. yy.)

ÇİNLER (İ.Ö. III. yy.)

gördü. Belirli bir ast-üst düzeni içinde çeşitli işlevleri olan kamu görevlileri sistemi kuruldu. Çin krallığı'nın yapısına uydurulan yeni Çin devlet kuruluşu, büyük ölçüde bakan Li Si'nin kişisel dehasının ve hukukçular düzeni denilen bir sistemin başarısının eseridir. Ortak bir yazı şekli oluşturuldu. Ülke, sonunda belirgin sınırlara kavuştu; ülke içinde birliği sağlamak amacıyla imparator iç surları ve yerel tahkimatı kaldırttı. Devletin istikrarını sağlamak amacıyla, kiracı köylüleri, belirli bir vergi ödeyen mülk sahipleri haline getirdi. Büyük ulaşım yollarının açılması da ulusal birliğin gelişmesine katkıda bulundu. Ne var ki derebeyleri sert yasaların baskısına katlanamaz olmuşlar, büyük bayındırlık işleri yüzünden angaryaya koşulan halk tükenmiş, devlet hazinesi de boşalmıştı. İ.Ö. 209'da Cın Şıng'ın yönettiği bir halk ayaklanması, Çin Şi Huangdi'nin (öl. 210) yerine geçen imparatorun despotça iktidarını sarstı, onu 206'da imparatorluktan ayrılmak zorunda bıraktı. İmparatorluk kargaşa içine girdi. Bunlara karşın 202'de, büyük bir toprak sahibi olan Liu Bang tahta çıkmayı başardı ve Han hanedanını kurdu.

HANLAR

da beyin yanına bir imparatorluk temsilcisi yerleştirdi: danışman adı verilen bu görevliler hem denetçi hem de casustular. Çin Şi Huangdi'nin ezdiği, Liu Bang'ın horladığı konfuçiusçu aydınlar, reformlardan yararlanan tek kesim oldukları için, imparator Vudi'yi desteklediler, Çin'in (Qin) diktatörlüğünün dayanağı olan "hukukçular" kenara itildiğinden, yeniden görevlere getirildiler. Devlet memurları sınav ile alınmaya başladı. Böylece, çok büyük bir önem kazanan mandarinler sınıfı doğdu. Dışta, imparator Vudi, imparator Şi Huangdi'nin fetih planlarını yeniden gündeme getirdi.

—İ.Ö. 135: Fucien seferi; 110'da bu ülke fethedildi.

—İ.Ö. 133: kurdukları konfederasyonla imparatorluğu tehdit eden Şiongnular'a karşı sefere çıkıldı.

—İ.Ö. 126: Han ordusu Gansu'yu aldı, Dunhuang'a ve Türkistan'a yerleşti.

—İ.Ö. 119: Şiongnular bozguna uğratıldı. Han imparatorluğu İpek Yolu'nu ele geçirdi.

—İ.Ö. 111: Kanton düştü. Tonkin ve Yünnan bölgeleri işgal edildi.

—İ.Ö. 109: Çin orduları Şinciang'a girdi

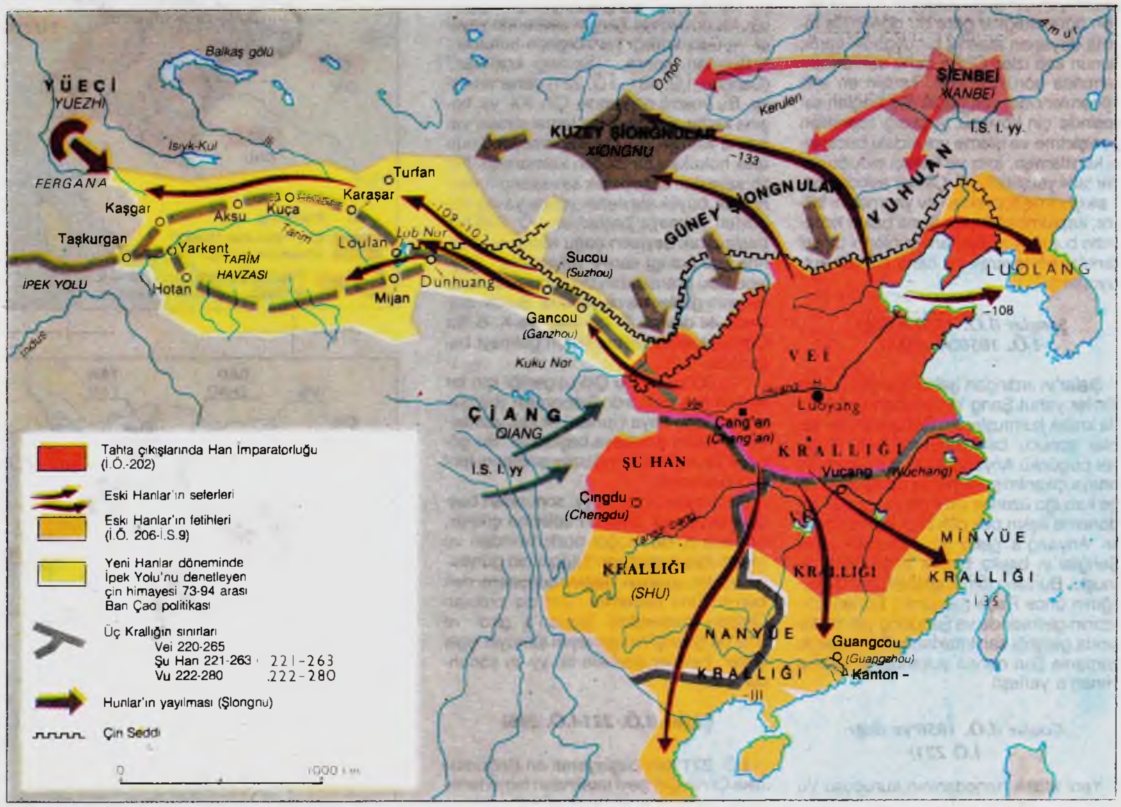
dı. Ancak devlet acımasız bir alacaklıya dönüşmüştü; bunun sonucu olarak köylülerin yaşam düzeyi yeniden düştü. Alınan önlemler genellikle kâğıt üzerinde kaldı ve büyük toprak sahipleri mülklerini genişletmeyi sürdürdüler.

—23: köylü ayaklanmaları ("Yeşil dağlar" ve "Kızıl kaşlar") Vang Mang iktidarını yıktı. Köylü hareketinin ardından gelen kralcı bir ayaklanma sonucu Han hanedanı yeniden kuruldu. Liu Şiu, Guang Vudi adıyla imparator oldu.

Hou Hanlar ya da Doğu Hanlar (İ.S. 23-220)

Başkent, Çang'an'dan Hınan'daki Luoyang'a taşındı. Guang Vudi, idari ve askeri örgütleri yeniden kurdu, sınır bölgelerindeki ayaklanmaları bastırdı. Ondan sonra tahta geçenler tüm yüzyıl boyunca onun giriştiği düzenleme hareketini sürdürdüler.

Çin'in, Orta Asya'da kısa bir süre için sarsılan konumu düzeldi. Ban Çao'nun, İ.S. I. yy.'daki fetihleriyle, Turfan'dan Kaşgar'a değin uzanan bütün bir bölge işgal edildi. Böylece, Çin toplum düzeni

Çien Hanlar ya da Eski Hanlar veya Batı Hanları (İ.Ö. 206-İ.S. 9)

Bu devletin başkenti Şaanşi sınırları içindeki Çang'an'dır (bugünkü Şi'an). Han Gaozu adıyla tahta çıkartılan Liu Bang, Çin Şi Huangdi'nin başarılı uygulamalarını devraldı. Güçlük çekmeden ülkenin birliğini yeniden kurdu.

—İ.Ö. 195: Öldüğü zaman, Han hanedanının egemenliği sağlanmıştı. Bununla birlikte generaller ve imparatorluk ailesinden kimi kişiler derebeyliği geri getirme çabası içindeydiler.

—İ.Ö. 140: Vudi imparator oldu. Krallığı sırasında (İ.Ö. 140-İ.Ö 87) Çin, tarihinin en parlak dönemlerinden birini yaşadı. Önce, yerel eşrafın gücünü kırmak için bunların büyük topraklarını, soylarından gelen her kuşak arasında paylaştıran yeni bir sistem geliştirildi. Her yerel kral ya-

ve Fergana'ya (bugünkü Özbekistan) kadar Pamir'e doğru ilerlediler.

—İ.Ö. 108: 20 yıl süren bir savaştan sonra Kore fethedildi.

—İ.Ö. 87: Vudi'nin ölümü. Bıraktığı imparatorluk, Çin imparatorluklarının en büyüğüydü. Bu imparatorluğu yalnız imparator Şüendi (73-49) hiçbir entrikaya başvurmadan yönetebildi.

—İ.S. 5: Vang Mang adlı hırslı bir bakan, beşikteki imparator Pingdi'yi zehirleyerek dul kraliçenin de yardımıyla tahtı ele geçirdi.

—İ.S. 9: Vang Mang, kendini Şin hanedanının kurucusu ilan etti. Tahtı hileyle ele geçirmiş olmakla birlikte ekonomik ve toplumsal reformlara girişti. Hukuk açısından devlet ülke topraklarının tek sahibiydi; bu topraklar yeniden aileler arasında pay edildi; özel kölelik sınırlandırıldı. Besin maddeleri için tavan fiyatları saptan-

göçebelere zorla benimsetildi. İpek Yolu'nun denetimi sayesinde dış ticaret gelişti. Tüccarlar, Çin düşüncesini ve yaşantısını yabancı halklar arasında yaydılar. Bunlar da Çin'e buddhacılığı öğrettiler. Gerçekten de, başkentte ve kimi beylerin saraylarında ilk çinli buddhacı cemaatlerin bu dönemde ortaya çıktığı görülür. Çin uygarlığı yeni bir gelişme ve zarafet dönemine girdi. Kâğıdın bulunması kimi anlatım yollarını geliştirdi; simya, tıp, cerrahlık, gökbilim ilerledi. I. yy.'ın sonunda sarayda yeniden lüks yaşam başladı. Önemli bir siyasal etken olan haremağaları, aydınların etkinliğini çökertmeye çalıştılar.

184'te, Vang Mang'ın zamanındaki gibi, derin bir yoksulluğa düşen köylüler ayaklandılar. Taocu düşünceleri benimseyen şeflerin önderliğindeki bu hareket "sarı sarıklıların ayaklanması" diye anıl-

dı. Dış savaşlarda ün kazanmış olan generaller, ayaklanmayı bastırma konusunda anlaştılar. Aralarından üçü imparatorluğu paylaştı.

Üç Krallık (220-316)

Han'lardan sonra dört yüzyıl kadar süren bir iç savaş ve siyasal bölünme dönemi başladı. Çin önce Üç krallık (Sanguo) arasında paylaşıldı: Vei, Şu Han, Vu.
—220: Prens Tsao Pei, Vei krallığı altında birleştirilen Kuzey eyaletlerinde egemenliğini sürdürdü. Başkenti Hınan'daki Luoyang'dı. Bu krallık, 265'te ortadan kalktı.
—221: Han hanedanından Prens Liu Bei, Sıçuan'da Şu Han krallığı'nı kurdu, başkenti Çıngdu olan bu krallık 263'te ortadan kalktı.
—222: Prens Sun Çuan Güney eyaletlerini denetim altında tutan Vu krallığı'nı kurdu. Başkenti önce Vuçang'da (Hubei) iken sonradan Cienkong'a (bugün Nankin, Ciangsu) taşınan bu krallık 280'de ortadan kalktı.
—265: Vei krallığı'ndan prens Sima Yen, Şi Cin adıyla yeni bir hanedan kurdu.
—280: Şi Cin hanedanı bütün Çin'i bir tek ad altında topladı. Başkent Luoyang'dı. Siyasal bakımdan zayıf olan bu hanedan zamanında edebiyat ve güzel sanatlar gelişti. Ne var ki kısa sürede büyük istilalar başladı. Yabancı kavimler, Kuzey ve Batı Çin'de gerçek krallıklar kurdular.
—308: Güney Şiongnular'ın reislerinden biri imparatorluğunu ilan etti. (Üç Krallık döneminde, Şienbeiler'in [dış Moğolistan'ı işgal etmiş olan ilksel moğol kavim] güneye sürdüğü Güney Şiongnuları, Sarı nehrin büyük kıvrımının içine, sonra da Şanşi'nin kuzeyine yerleşmişlerdi.)
—311: İmparator Şi Cin tutsak edildi. İmparator ailesi Güney'e sığındı: üç yüzyıl boyunca Nankin (Nancing), Güney Çin sınırları içinde kalan imparatorluğun başkenti oldu. Daha yeni çinlileştirilmiş olan bu ülke, eski Kuzey ülkesini kısa sürelerle de olsa sık sık istilaya uğradığı için, Çin uygarlığının anayurdu oldu.

Altı hanedan (316-581)

—316: Luoyang ve Çang'an'ı, Şanşi'li çinlileşmiş bir Şiongnu zapt etti. Böylece Şiongnular, 352'ye kadar Kuzey Çin'e egemen oldular.
—349: Çin'in kuzeyine saldıran Şienbei kabileleri 507'ye kadar burayı ellerinde tuttular. (Bu kabileler Türk-Tunguz kökenliydi. Daha çok Tabgaç ya da Toba adıyla anılırlar.) Bei Vei krallığı'nı kurdular.
—386: Bei Vei (ya da Kuzey Vei) hanedanı Çang'an'ı başkent yaptı. Çin tarihinde, yerleştirdiği buddhacı kültürle ün salan bu hanedan, Yungang ve Longmın' daki kaya tapınaklarını yaptı.
—339: ilk Çin hacısı Fa Şien'in buddhacı Hindistan'a yolculuğu.
—420: Çin'in güneyinde, Song hanedanı Şi Cin'in yerini aldı. Bu hanedan da, Çi'ler tarafından devrildiği 479'a kadar egemenliğini sürdürdü.
—502: Lianglar Çiler'i devirdi. Buddhacılığın koruyucusu olan bu hanedan, Liang Vudi'nin krallığı sırasında buddhacılığı bir devlet dini haline getirdi.
—577: Çınlar Lianglar'ı devirip 589'a değin Nancing'de egemen oldular. Bu ara-

Bk. resim sayfa 2716

da kuzeyde Vei hanedanı çöktü ve VI. yy.'ın ikinci yarısında küçük krallıklar, egemenlik kurmak için birbirleriyle mücadele ettiler.

Sueiler (581-618)

—581: Yang ailesi iktidarı ele geçirip Suei hanedanını kurdu, başkent olarak bir süre Çang'an'a, bir süre de Luoyang'a yerleşti.
—589: Sueiler, Güney krallıklarını topraklarına katarak imparatorluğun birliğini yeniden sağladılar. Sonra, imparator Vındi, Yukarı Asya'da ortaya çıkan Türkler ile baş etmek durumunda kaldı. VI. yy.'da iki türk imparatorluğu kuruldu: Yukarı Orhon üzerindeki Karakurum'u başkent yapan Doğu Türk İmparatorluğu; Batı Türkistan'daki İli bölgesinde kurulan Batı Türk İmparatorluğu. Sueiler iki imparatorluk arasındaki uyuşmazlıklardan yararlanarak Orta Asya'da yeniden Çin üstünlüğünü kurdular.
—605: Vındi'nin oğlu ve ardılı Cangdi (605-616) Büyük Kanal'ı kazdırdı.
—611: Vang Pu halk ayaklanması.

Bk. resim sayfa 2716

—615: Çin orduları Kore'de bozguna uğradı. Tucüeler Çin'in kuzeyine saldırdılar. İmparator tutsak düştü.
—617: Li ailesi Çang'an'a yerleşti.

Tanglar (618-907)

—618: Li Yüen (imparatorluk adı Gaozu) Tang hanedanını kurdu.
—627: askeri dehası sayesinde, Li Yüen' in iktidarı almasını sağlayan oğlu Li Şimin (ya da Taizong) daha sonra onun yerine geçti. İki yüzyıl boyunca güçlenen Çin refah içinde yaşadı. O dönemde nüfusu 50 milyonu bulmuştu. Zaman zaman başkentin nüfusu 2 milyona ulaşıyordu. Çang'an'da olduğu kadar ikinci başkent Luoyang'da da lüks yaşantı, incelik ve zarafet doruğuna vardı. Artık bir görevlinin Yangzi bölgesine atanması gözden düştüğü anlamına gelmiyordu: Güney'in büyük şehirleri ekonomi ve kültür yönünden büyük önem kazanmıştı. Ticaret, özellikle çay ticareti gelişti. Matbaanın bulunması Tang döneminin sonlarına rastlar. Bir

Bk. resim sayfa 2716

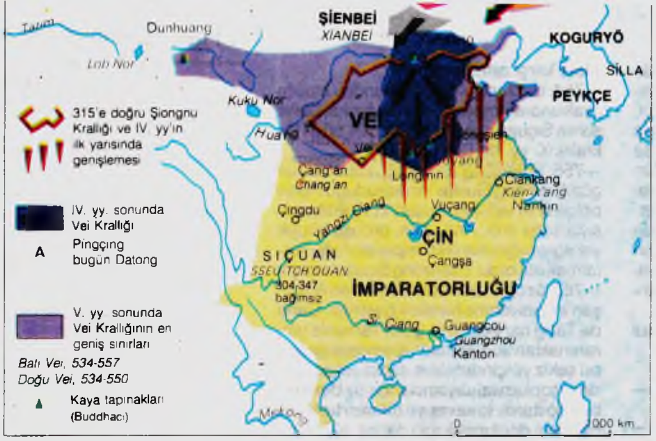
süre kuşkuyla bakılmış olan buddhacılık 629'da Hindistan'a giden gezgin keşiş Şüen Zang'ın sayesinde büyük ölçüde yeniden canlandı. Para ekonomisinde bir gelişme görüldü. Vergiler ayni olarak değil para olarak toplanmaya başladı. Bankalar kuran tüccarlar, kâğıt paranın ilk şekli olan bir tür kambiyo senedi kullandılar. Çin orduları 629-630'da Kuzey bozkırlarından gelen tehditleri uzun bir süre için savuşturdular.
—649: Taizong öldü. Onun saltanat dönemi Çin tarihinin en şanlı dönemlerinden biriydi.
—650: yerine oğlu Gaozong geçti.
—658-659: Kore seferine çıkıldı.
—683: Gaozong öldü. İmparatoriçe Vu Zıtien, imparatorluğun mutlak egemeni oldu ve Cou hanedanını kurdu.
—705: imparatoriçe öldü; kurduğu hanedan sona erdi.
—712: Şüenzong tahta çıktı. Yarım yüzyıl kadar süren krallık döneminde edebiyat ve güzel sanatlar gelişti. Ksilografi tekniği bulundu. Du Fu, Li Bo, Han Yü ya da Bo Cüyi gibi büyük şairler imparatorluk sarayına konuk oldular. Şüenzong Türkler'i yenen, Tarım havzasındaki dominyon düzenini yeniden kuran ve Çin uygarlığının Hint-İran sınırlarına değin yayılmasını sağlayan Taizong'un yayılma politikasını yeniden izlemek hevesine kapıldı. Türkle 'in, VIII. yy. ortalarında Moğolistan İmparatorluğu'na egemen olan uygur boyu, daha sonraları, Tang hanedanının sadık bir müttefiki oldu.
—715: Çin ordusu, doğuya doğru akın eden Araplar'ın tehdit ettiği Fergana, Semerkand ve Baktria krallarının yardımına koştu.
—728: imparator, Yünnan'daki ayrılıkçı Lololar'a karşı harekete geçmek zorunda kaldı.
—747-750: Tibetliler'e karşı Çin seferleri.
—751: Araplar Talas kıyılarında Çin ordusunu bozguna uğrattı. Lololar, çinli işgalcilere karşı zafer kazandılar.
—754: Lololar'ın kurduğu Nancao krallığı ayaklanarak imparatorluktan ayrıldı. Daha sonra Sıçuan'ı ve Tonkin'i tehdit eden bu krallık X. yy.'da Dali adını aldı.
—755: Şüenzong'un krallığı, imparatorun gözdesi Yang Gueifei'nin koruduğu Pekin bölgesinin valisi An Luşan'ın ayaklanmasıyla sona erdi. An Luşan, ordusu birçok yenilgiye uğramış olan imparatorluğu kurtarmak istiyordu. Şüenzong Sıçuan'a kaçtı.
—763: özoğlu tarafından öldürülen An Luşan'ın ayaklanma hareketi bastırıldı. Gene de Tang hanedanının gücü zamanla yıpranmaktan kurtulamadı. İç savaşla geçen bu sekiz yıl içinde nüfus azaldı, ekonomide ve toplumsal yaşamda ağır bir bunalım baş gösterdi. İç savaş yüzünden boşalan hazineyi doldurmak için devlet, halka gittikçe artan vergiler yüklüyor, angaryalar koyuyor ve asker topluyordu. Borca batan köylüler, topraklarını büyük toprak sahiplerine satarak köle durumuna düştüler. Hali vakti yerinde köylüler topluluğu, bir tür tarım proletaryasına dönüşmüştü. VIII. yy.'ın sonunda toprak sahibi aileler, nüfusun % 5'ini bile geçmiyordu. Devlet tüccar mallarının bir bölümüne de el koydu. Vergiler öylesine acımasızca toplanıyordu ki, yer yer ayaklanmalar bile baş gösterdi.
—841: buddhacılara karşı baskıların başlaması.
—874: Huang Çao ile Vang Şienci'nin önderliğinde bir halk ayaklanması.
—881: Huang Çao, Çang'an'ı ele geçirdi; imparator yeniden Sıçuan'a kaçtı. Tang hanedanı yıkıldı; son Tang imparatoru 907'de tahttan indirildi. Derebeyleri yeniden topraklarını ele geçirdiler. Yarım yüzyıl boyunca Çin ülkesi anarşi içinde çalkalandı.

Beş hanedan ya da Vu Dai (907-978)

907'den 960'a kadar Çin toprakları bir kez daha bölüşüldü. Askeri zaferler sonucunda beş çinli ya da türk soyu birbirinin ardından Kuzey'de iktidarı ele aldı.
—907: K.'de Hou Lianglar Hınan eyaletindeki Biencou'yu (bugünkü Kaifıng) başkent yaptılar.
—923: Lianglar'ın sonu. Aynı dönemde Cinler başkent olarak Taiyüen'i seçtiler.
—937: 902'den beri Batı ve Güney'e yerleşmiş olan Vu Tang krallığı son buldu. Aynı yıl, yöneticileri büyük şairler olan Nan Tang krallığı onun yerini aldı.
—939: Çin'in vesayetinden kurtulan Vietnam krallığı'nın kuruluşu.
—944: Fucien'deki Min krallığı 18 yıl sürdükten sonra son buldu.
—959: Hunan'a yerleşmiş olan Cou beyleri yaklaşık elli yıl sonra siyaset sahnesinden çekildiler.
—965: Şu beylerinin Sıçuan'daki egemenliklerinin sonu.
—978: Hangcou bölgesinde egemen olan Vu Yüe krallığı yıkıldı.

Songlar (960-1279)

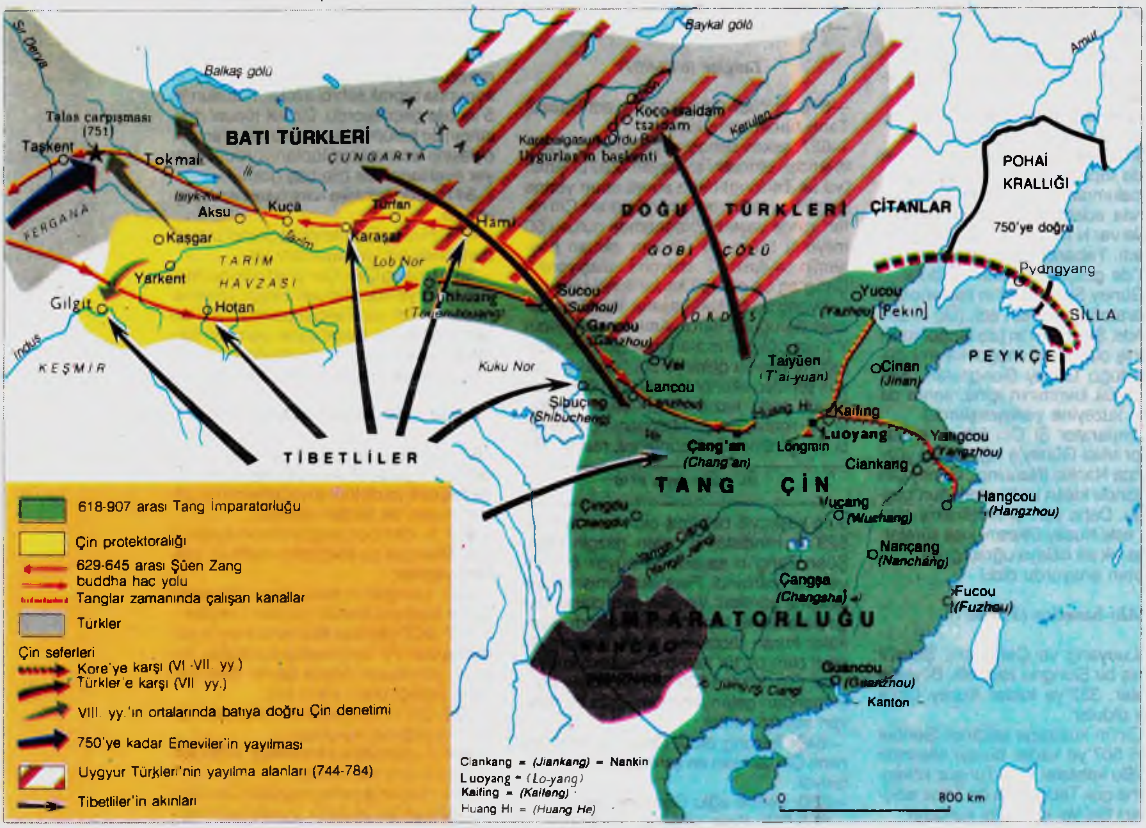
960'ta Kuzey'den gelen Cao Guangyin ülkenin birliğini sağlayarak Song hanedanını kurdu. Kaifıng'daki askeri bir darbe sonucu tahta çıktı. 963-979 arasında, Pekin' deki Çitan krallığı hariç, öteki krallıkları ele geçirdi, askeri darbeler rejimine son vererek "sivil İmparatorluk"u kurdu. Geleneksel değerler yeniden saygınlık kazandı. Kamu görevlilerinin işe alınmasında sınav sistemi yeniden kabul edildi. Sınavlar başlıca şu üç konuda yapılıyordu: yönetim, anlatım ve şiir. Aydınlar eyaletlere dağıtılıyor ve en önemlilerine büyük görevler veriliyordu. Bunlar IX. yy.'da baş gösteren tarım bunalımından kaynaklanan ve XI. yy.'da sürekli bir hal alan benzeri görülmemiş siyasal mücadelelere giriştiler. Bırakınız yapsınlar politikasının savunucusu tutucu mandarinler sınıfı, büyük mülkiyetten ve özel çıkarlardan yanaydı. Radikal yenilikçiler ise halkın daha çok üretmesine yardım ederek devleti zenginleştirmek istiyorlardı. Bu

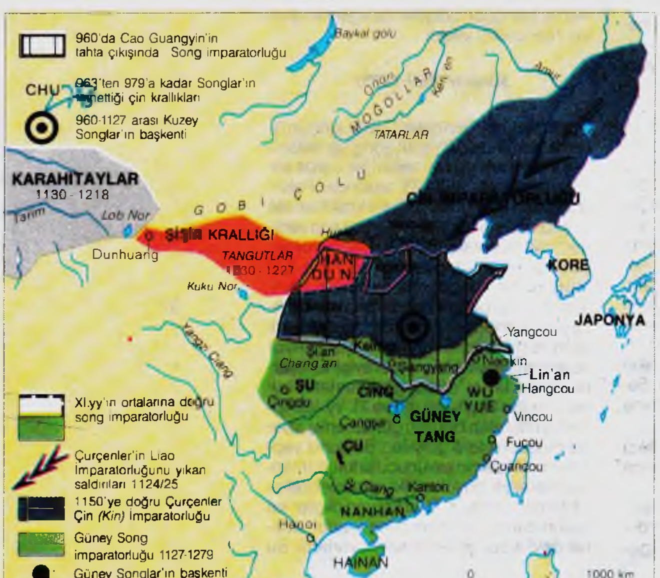
IV. - VI. YÜZYILLAR ARASINDA ÇİN

SUEİLER

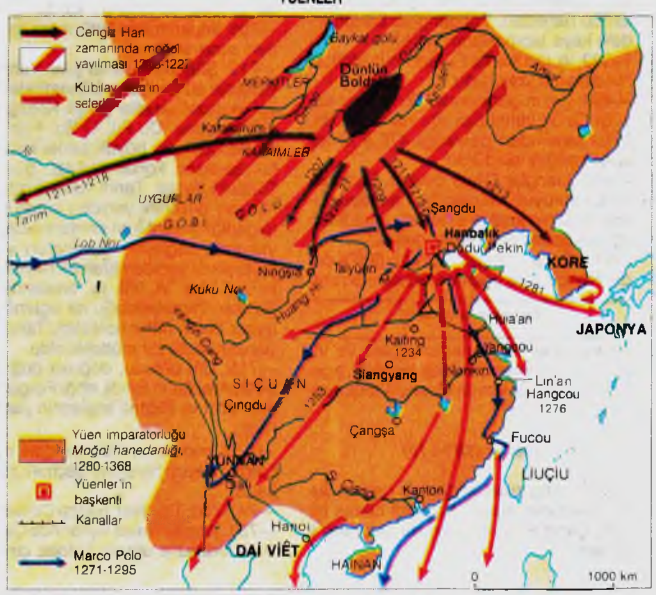

TANGLAR

SONGLAR

YÜENLER

siyasal istikrar döneminde de, Çin'de büyük imparatorların iktidarları sırasında her zaman görülen teknik ve bilimsel ilerlemeler gerçekleşti: top barutunun askeri amaçlarla ilk kez kullanılışı, yol ölçme tekniğinin (1027), pusulanın (1000'e doğr.) bulunuşu, matbaa işlerinde ayrı ayrı harflerin kullanılmaya başlanması (1041), Kaifıng'da maşalı su saatinin icadı (1088), ilk çarklı gemi (XII. yy. başı) vb. Uzun süren bu icatlar döneminde, Vang Anşi'nin yönetimindeki "yenilikçiler" iktidarda bulunuyordu (1021-1086). Vang Anşi angaryayı kaldırıp bunun yerine kişisel vergiyi koydu. Toprak mülkiyeti büyük toprak sahiplerinde kaldığı için, bu cesur reformlar yalnızca vergi alanında kalıyor ve "toplumsal" bir nitelik taşımıyordu. Bununla birlikte, ağırlık merkezi VIII. yy.'dan beri güney-doğu'ya kayan ülkede, bu reformlarla ticari (özellikle çayda) gelişme aynı döneme denk düşmüştür.

—1101: Hueizong Çin imparatoru oldu. Onun iktidarı döneminde Çin dış politikayla ilgilenmeye başladı. Gerçekten de Songlar, büyük Han ya da Tang imparatorlarının Asya fetihlerini o zamana kadar yinelememişlerdi. Nasıl olsa, yabancı kabilelerin elinde olan Pekin, Ordos, Gansu ve Datong bölgelerinin dışında, bütün tarihsel Çin'e egemendiler.

—1122: Çitanlar'a karşı savaşlarda, Songlar'ın eski müttefikleri mançuryalı Curçenler Yandu'yu (bugünkü Pekin) zapt ettiler.

—1126: Çin'in Kuzey'inde egemen olan Tatarlar Cin hanedanını kurdular.

—1127: Çinliler Kuzey'den gelen halkların ilerlemesi karşısında geri çekilerek Huai nehrinin kuzeyindeki bütün toprakları terk ettiler. Başkent, Lin'an'a (bugünkü Hangcou) taşındı. Kuzey Song hanedanının devamı olan Güney Song hanedanı bu tarihte iktidara geldi. Bu hanedanın ilk imparatoru Gaozong'du (1127-1162).

—1167: Cengiz Han Moğolistan'da dünyaya geldi.

— 1195: krallık dönemi barış içinde geçen son Song hükümdarı Ningzong, 1224'e kadar tahtta kaldı.

—1206: Cengiz Han, bütün Türk-Moğol kabilelerinin başına geçti.

—1215: Cengiz Han Congdu'yu (bugünkü Pekin) aldı, Cin hanedanının bir bölümü çöktü.

—1226: İran'daki ve Orta Asya'daki fetihlerini sürdürdükten sonra Cengiz Han, Çin'e karşı yeniden savaşa girişti; 1227'de öldü.

—1233: Şişia krallığı (Ordos, Gansu ve batı uç eyaletleri) Cengiz Han'ın ardıllarının eline geçti.

—1234: Nan Songlar'ın başkenti Kaifıng'ı moğol orduları işgal etti. Aynı yıl Cin İmparatorluğu ortadan kalktı.

—1258: Songlar, moğol orduları karşısında geri çekilerek başkentlerini Cıciang' daki Lin'an'a taşıdılar.

—1275: Marco Polo'nun Kubilay Han'ın Hanbalık'taki (bugünkü Pekin) sarayına ilk yolculuğu.

—1276: Kubilay Han Songlar'ın başkenti Lin'an'ı aldı.

—1279: Song İmparatorluğu'nun sonu.

Yüenler (1280-1368)

Cengiz Han'ın torunlarından, Yüen hanedanının kurucusu Kubilay Han 1280'de kendini Çin imparatoru ilan etti. Bu dönem, Doğu Avrupa'dan Pasifik'e kadar uzanan topraklar üzerindeki serbest ticaretin parlak bir tablosunu çizer. Ne var ki bunca yıkıcı savaştan sonra ülke acınacak bir haldeydi. Nüfus 100 milyondan 60 milyona düşmüştü. Kubilay, imparatorluk yollarını onarttı, moğol posta sistemini Çin'e getirdi. Bu işte 200 000 at kullanılıyordu. Büyük kanal bugünkü biçimiyle inşa edildi. Songlar'ın "Devlet yardımı" ve "Buğday tanzim ambarı" sistemini yeniden yürürlüğe koydu. Ne yazık ki mali yönetim çok kötü gidiyordu. Enflasyon ve paranın gittikçe değer kaybetmesi, ticaretin en yoğun olduğu bölgelerde, moğol yönetimini halkın gözünden düşürdü. Kâğıt para ortaya çıktı. Yeni konfuçiusçuluk devletin resmi ideolojisi oldu. Aydınlar, halk diliyle yazmaya başladılar. İlk romanlar bu dönemde yazıldı ve tiyatro Ma Ciyüen ve Guan Hançıng ile birlikte gelişti. Moğol hanedanı çıkardığı yasalarla kölelerin, ırgatların ve yarıcıların durumunu iyileştirmeye çalıştı ise de yoksulluğun gittikçe artmasını önleyemedi. Nüfusun hatırı sayılır bir yüzdesi açlıktan ölüyordu.

—1292: Marco Polo'nun Büyük Moğol krallığı'na ikinci yolculuğu.

—1325: moğol ve çinli zenginlere karşı ilk toplumsal halk ayaklanmaları. Kısa sürede yerli halkça özümlenen Moğollar, ırkçı yasaları sertleştirince bu hareketler ulusal bir nitelik aldı.

—1351: Sarı nehir taştı, birçok bölge su baskınına uğradı; açlık, halkı kırıp geçirdi. "Kızıl sarıklılar" isyanı patlak verdi, varlıklı sınıfların temsilcileri de isyancılarla işbirliği yaptı.

—1368: karışıklıklardan yararlanan Cu Yüencang adında bir köylü iktidarı ele geçirdi. Yüen hanedanı çöktü.

Mingler (1368-1644)

—1368-1398: Cu Yüencang, Hongvu adıyla tahta çıktı. Başkent Nankin'di.

—1403-1424: Pekin'i 1409'da başkent yapan Yonglı'nın krallığı. Bu, Mingler'in en görkemli dönemidir. Bugün de Pekin'de hayranlık uyandıran sarayların çoğunu Yonglı yaptırttı.

İlk Mingler'in döneminde, Çin yeniden büyük bir gelişme gösterdi. İmparatorlar bir kadastro sistemi geliştirdiler. Sulama işleri yeniden düzene sokuldu: halka bedava çift öküzü ve tarım aletleri dağıtıldı. Kötü hasata karşı bir önlem olarak "kamu buğday ambarları" kuruldu, askerlere tarlalar dağıtıldı. 1394'te pamuk ekimi zorunlu oldu. Bütün bu önlemler tarımı yeniden canlandırdı. Bazı açılardan Avrupa'daki burjuvaziyi andıran yeni bir sosyal sınıf türedi. Nüfusun artması üzerine yönetim daha çok görevliye ihtiyaç duydu ve toprak aristokrasisinden olmayan kimseler de devlet memurluğuna alınmaya başladı. Halkın bu görünüşteki demokratik gelişmeden yararlandığı yoktu. Yeni zenginler borçlarını ödemek ve daha da zenginleşmek için, toplamakla yükümlü oldukları vergileri artırarak halkın iliğini sömürüyorlardı. Bir önceki hanedanın hükümdarlarınca horlandığı için Çin, yabancı düşmanı oldu. Mingler zamanında, Doğu'da ve Güney'de japon korsanlığı başladı, gerçek bir felaket olan soygunculuk ancak XV. yy.'ın sonunda, Japonya'da iç karışıklıklar baş gösterince sona erdi. Sonra hanedanlığın sonuna doğru ilk Avrupalılar gelmeye başladı.

-1514: ilk gelen Portekizliler oldu. Birkaç yıl içinde Macao'da ticari bir acenta açmak için izin aldılar.

—1573: Vanli'nin krallığı zamanında sarayın içinde, o sıralarda büyük bir güç kazanmış olan haremağalarının kışkırttığı hizip çatışmaları göze çarpar. Vanli, misyonerlerin Çin'e girmesine izin veren ilk çinli imparatordur.

—1582: cizvit papazı Matteo Ricci, Çin'e ayak bastı. Gökbilim konusundaki bilgisiyle Saray'da saygınlık kazandı. Bu da ona hıristiyanlığı kolaylıkla yayma olanağını sağladı.

—1620: Vanli saltanatının sonu. Ming hanedanı sona erdi. Çinliler, çeşitli Tunguz kabileleri arasındaki çatışmalarda arabuluculuk yaparak, bu kabilelerin XVI. yy. sonunda birliğe kavuşmalarına yol açtılar. Bu "Mançu" kabileleri birliği Çin'i fethederek üç yüzyıl boyunca egemenliğini sürdürdü.

—1625: ilk mançu kralları Mukden'i (bugünkü Şınyang) başkent yaptılar. Güney Mançurya'yı fethettikten sonra krallıkları Mingler'in imparatorluğu için büyük bir tehlike haline geldi. İmparatorluk tahtını ele geçirmek amacıyla mançu aristokrasisini çin uygarlığına alıştırdılar.

—1637: *Tiengong Kaivu* teknoloji temel kitabının kaleme alınması.

Bk. resim sayfa 2718

Çingler (1840'a kadar)

—1644: bir çin generali, ayaklanan bir çete reisini (Li Ziçıng) dize getirmek için Mançular'ı yardıma çağırdı. Li Ziçıng'ı Pekin'den kovan mançulu generaller Çin başkentinden ayrılmayı reddettiler. O sırada son mançu kralı *Mukden*'de ölmüştü. Oğlu Şunci, imparator seçildi, Pekin tahtına oturarak Çing hanedanını kurdu. Çinli yüksek görevlilerin yanına mançulu görevliler de getirildi.

—1659: rejim değişikliği kolay oldu. Bütün Çin Mançu hanedanını tanıdı. 150 yıl boyunca ülke bir gelişme dönemini yaşadı, bunu uzun bir gerileme dönemi izledi.

—1661: Şunci'nin ölümü.

—1662: tam bir edebiyatçı olan Kangşi' nin krallık döneminin başlangıcı. Bu kral özellikle kendi hazırladığı sözlükle ün kazanmıştır. Egemenliği, Çin tarihinin en uzun dönemlerindendir. Babası gibi, batılı misyonerlere, özellikle cizvitlere arka çıktı. Bu dönemde, Çin'in teknik bakımdan Avrupa'ya denk olduğu söylenebilir.

—1673: dört yıl boyunca Güney Çin'de özellikle Fucien'de ve Guangdong'da ortalığı kasıp kavuran bir ayaklanma, genç Mançu hanedanının varlığını tehlikeye soktu.

—1681: Çingler Yünnan'ı aldılar.

—1683: Tayvan'ın ilhakı. O zamana kadar çok esnek bir rejimden yararlanan Güney Çin, askeri işgalin sıkıntılarına katlandı.

—1689: Ruslar'la Çinliler arasında, Nerçinsk antlaşması'nın imzalanması.Bu antlaşma ile Amur nehri üzerindeki sınır Çinliler lehine değiştirildi. Kangşi dışişleri danışmanları arasında bir fransız cizvit bulunmaktaydı. Bu kralın zamanında cizvitler Pekin sarayı'nda belirleyici bir rol oynadılar.

—1696: Kuzey'de, İç Moğolistan'daki kabilelerin yenilgisinden sonra, Çin kapılarında yeni bir Moğol İmparatorluğu'nun kurulmasını önlemek için Kangşi bütün Moğolistan üzerine askeri bir protektora kurdu. Kangşi, Tibet'e öncü bir askeri birlik gönderdi. Fakat bu birlik başarısızlığa uğradı. İmparatorluk ordusu ancak 1720'de muzaffer olarak Lasa'ya girebildi.

—1707: Kangşi, cizvitlerin önerisi üzerine, Çin haritasının çıkarılmasını emretti (ancak 10 yılda tamamlanmıştır).

—1715: Çin, hıristiyanlaşmaya yanaşmıyordu, ama yine de misyonerler Saray'a kabul ediliyordu. Aslında Papalık, cizvitlerin çin ayinlerini benimsemelerine karşı çıkıyor ve dominikenlere hak veriyordu.

—1722: görkemli Kangşi döneminin sonu.

—1736: tahta Çienlong çıktı. Dinsel ve siyasal alandaki etkilerinden ürkmekle birlikte, bilim ve güzel sanatlar alanındaki bilgilerini göz önünde tutarak, kişisel olarak cizvitleri görevlendirmeye devam etti. Mingler'in yasaları yarıcıları ve ırgatların elini kolunu bağlamış, büyük toprak sahiplerinin insafına terk etmişti. Mülkiyetin bölünmesinden yana olan Mançu hanedanı, birçok büyük mülk sahibinin topraklarına el koydu. Bundan başka, imparatorluk ailesinin, o zamana kadar vergiden bağışık olan topraklarının büyük bir bölümünü kamulaştırdı. Kangşi ve Çienlong'un krallığı döneminde imparatorluk kenti Pekin, Ming saraylarının planına göre yeniden inşa edildi. (Ming sarayları

bu hanedanın çöküşü sırasında yakılmıştı). Yine onların döneminde, yabancı mimarların da katkılarıyla, Pekin'in kuzey-batı'sında güzel parklar ve yazlık saraylar yapıldı. Dış politikada, Çienlong, Tibet'te ve Moğolistan'da Kangşi'nin yolundan gitti. Çin'in güneyindeki Miao kabilelerine boyun eğdirdi.
—1793: İngiltere'nin temsilcisi George Macartney'in diplomatik ve ticari ilişkiler kurma yolundaki önerisi Çin tarafından reddedildi.
—1796: Çienlong'un ölümü. O dönemde Himalaya'dan Sibirya'ya, Kızıl nehirden Pamir'e kadar uzanan Çin İmparatorluğu Hanlar'ın ya da Tanglar'ın zamanındaki kadar genişti. Bu iki büyük krallık döneminden sonra, gizli derneklerin çökertmeye çalıştıkları imparatorluk gerilemeye başladı. Beyaz lotus ayaklanması 1804'te bir İngiliz askeri harekâtı sonucu bombalandı, birlikler Şanghay'ı işgal etti ve Yangzi boyunca Nankin'e kadar ilerledi.
—1842: İngilizler ile imzalanan Nankin antlaşması. İngilizler beş liman kurma hakkına elde ederek Hongkong adasını işgal ettiler. Antlaşmaya göre gümrük vergisi mal değerinin % 5'ini geçmeyecekti. Bu "afyon savaşı" Çin'in kapılarını yabancı tüccarlara açtı.
—1844: Fransızlar ve Amerikalılar ile benzeri antlaşmalar imzalanması. Fransızlar Vhampoa (Huangpu) antlaşması ile katolik misyonerlerin hıristiyanlığı yayma hakkını elde ettiler. İç politika alanında, bozgunlar sonucu ordunun zayıf gücünü yitirdiğinin anlaşılması, birçok güneyli çinlinin yabancı Mançu hanedanına düşmanlık duyması, vergi yükü ve rüşvetçi kamu görevlilerinin sömürüsü ile ezilen meleri gerekirdi? Bununla birlikte Taiping'in denetimi olan yerlerde, özellikle Yangzi havzasında anarşinin kol gezdiğini ve Şanghay'ın tehlikede olduğunu gören Batı devletleri, sonunda Pekin hükümetine yanaştılar. Ama daha önce de birtakım yeni çıkarlar koparmayı ihmal etmediler.
—1856: ikinci "afyon savaşı"nın başlaması.
—1858: bir katolik misyonerin öldürülmesi ve bir ingiliz gemisine el konması üzerine öç almak isteyen Fransız ve İngilizler'in ortaklaşa giriştikleri bir saldırı sonucunda imzalanan Tiencin antlaşması sırasında Avrupalılar, Ruslar ve Amerikalılar Pekin hükümetinden güvenceler elde ettiler. Fakat Çinliler, bu devletlerin diplomatlarını kabul etmediler.
—1860: bunu hakaret sayan ve yeni gü-

Solda MİNGLER
Sağda ÇİNGLER

sona erdi.
—1813: eski Beyaz lotus tarikatından doğan Tanrısal düzen adlı bir tarikat imparatoru az daha tutsak alacaktı. İmparator, Avrupa'nın bilimsel katkılarına sırt çevirdi.
—1830: son cizvit misyonerler sınır dışı edildi. Bu dönemde Çin kapılarını yabancılara kapadı. Bununla birlikte Kanton limanındaki bir mahalle, çinli tacirler gözetiminde (Tsohong sistemi) yabancı tüccarlara açık tutuldu. Burada İngilizler, hint pamukluları ve afyonu karşılığında çay ve ipek alıyorlardı. Macao limanı ise hâlâ Portekizliler'in sömürgesiydi.
—1834: ticaret ilişkilerini engelleyen Çin hükümetine karşı İngilizler'in ilk müdahalesi.
—1836: İngilizler'in ikinci müdahalesi.
—1839: Pekin hükümeti afyon dışalımını yasaklamaya karar verdi. Komiser Lin Zışü yasayı ödünsüz uygulayarak Kanton'daki büyük bir hint afyon stokunu yok etti.

Avrupalılar'ın yayılması (1840-1894)

—1841: Londra'nın misillemesi. Kanton, köylülerin yoksulluğu bir iç bunalımı hazırladı, hasadın kötü olması da bunu çabuklaştırdı.
—1846: hoşnutsuzlar, Hong Şiuçuan adında bir sahte peygamberin yönlendirdiği dinsel harekete katıldılar. Misyonerlerle ilişki kurarak onlardan hıristiyanlıkla ilgili bazı düşünceler edinen Hong Şiuçuan, konfuçiusçulukla İncil karışımı yeni bir din yaymaya başladı: bu yoldan Çin'i kalkındıracağını ileri sürüyordu.
—1851: kendini "İlahi kral" ilan eden isyancı Hong Şiuçuan, hükümetini ve ilahi Yüce Barış (Taiping tien guo) İmparatorluğu'nu kurdu.
—1853: Hong Şiuçuan, Nankin'i alıp burayı kendine başkent yaptıktan sonra Hankou'yu ele geçirdi. Orta Çin'in birçok eyaleti üzerinde egemenlik kurdu. Kısa bir süre sonra, Hankou'yu imparatorluk hükümetinin generallerinden Zıng Guofan geri aldı. Batılı devletler güç durumda kaldılar: hıristiyanlığa dönük ve milliyetçi, ama modernlik yanlısı Taiping hareketini mi (tarımsal ve toplumsal reformlardan, özellikle kadınların özgürlüğünden söz ediyordu), gelenekçi ve yabancı düşmanı Pekin hükümetini mi destekle-vencelere saygı gösterilmesini sağlamak isteyen fransız ve ingiliz birlikleri ortaklaşa bir saldırıya geçerek Hıbei'yi istila ettiler ve Palikao (Baliçiao) muharebesi'ni kazandılar. Yazlık Saray bu yıl içinde yağmalanıp yıkıldı. Bunun üzerine yeni "eşit olmayan" antlaşmalar imzalandı. Pekin, yabancılara on bir yeni liman açtı, yerel hukuk uygulamasından bağışık ticarethanelerin kurulmasını, yabancıların Çin'de serbestçe dolaşmalarını ve dinlerini serbestçe uygulamalarını kabul etti. Diplomatlar ülkeye serbestçe girmeye başladılar ve Zongliyamın adı verilen dış ilişkiler bürosu aracılığıyla işlerini yürüttüler. Böylece Çin, kesin olarak, kapılarını yabancılara açmış oluyordu. Ayrıcalıklı yabancı kurumların diplomatik dokunulmazlığı olduğu gibi ayrı bir gümrük örgütleri de vardı.
—1861: Çin yabancı devletlerden silah aldığı gibi paralı askeri komutanları ve danışmanları da çalıştırmaya başladı (amerikalı Ward ve ingiliz Gordon gibi). Bunlardan ikincisi Taiping ayaklanmasını bastırmak için Zıng Guofan'a ve büyük toprak sahiplerinin milislerine yardım etti.
—1862: Tongci krallığı'nın başlangıcı.

—1864: Nankin düştü. "İlahi kral" intihar etti, birliklerinin bir bölümü Tonkin'e sığındı. Zengin Nankin ve Şücou kentleri yakılıp yıkıldı.
—1870: Tiencin'de on fransız rahibesi ve fransız konsolosu öldürüldü. İmparatorluk hükümetinin Batılılar'a karşı güvensizliği sürmekteydi.
—1874: Tongci döneminin sonu.
—1875: Tsişi'nin naipliğinin ve Guangşu'nun krallığının başlangıcı. Tsişi, prens Gong Yişin ve Zıng Guofan gibi mandarinlerle birlikte, Kuzey'deki isyanları, Yünnan ve Şinciang'daki müslümanların ayaklanmalarını bastırarak hanedanın otoritesini yeniden kurmaya çalıştı. Pekin'de Avrupa bilimleri öğreten bir okulun açılmasına karşın Çin, geleneklerinden kopamıyordu. Yabancı ülkelerin etkisiyle aşırı bir evrime zorlanan Çin, parçalanmak tehlikesiyle karşı karşıyaydı.
—1884-85: Çin-Fransız savaşı. Tonkin'de Fransa "Kara bayraklılar" çeteleri ile çarpıştı. Çin, Tonkin üzerindeki hükümranlığından vazgeçti.

Çin-Japon savaşı'ndan devrime kadar (1894-1911)

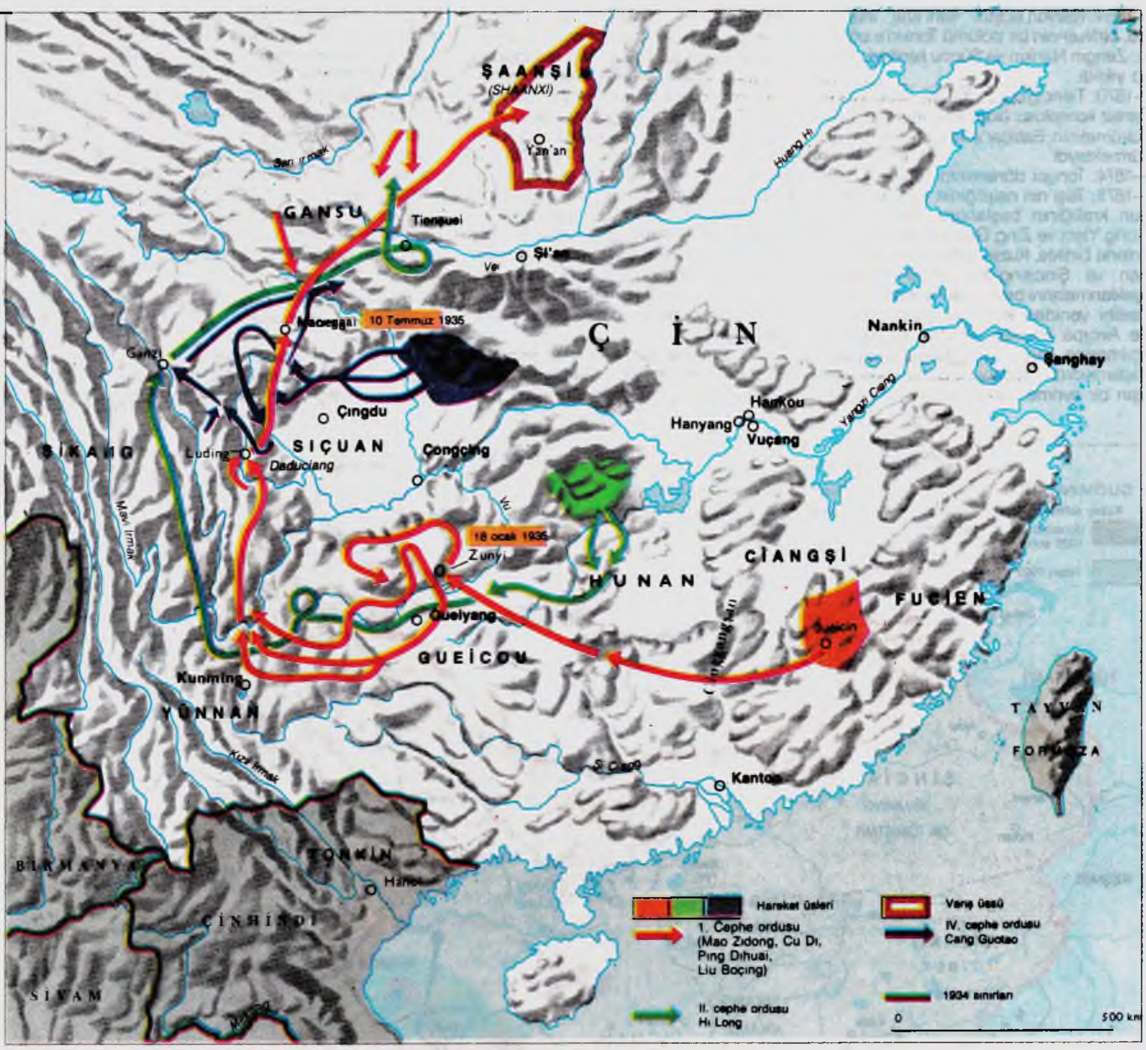
—1894-95: Çin-Japon savaşı. Çin, Kore üzerindeki hükümranlığının tanınmasını istiyordu. Çin'in kışkırtmasıyla başlayan savaş sonunda Japonya, Şimonoseki antlaşması ile Liaodong yarımadasıyla Tayvan'ı ele geçirdi. Bu yeni rakip karşısında şaşkına dönen batılı devletler, Japonya'nın yayılmasını önlemeye kalkıştılar. Japonya, Liadong'u geri vermeye zorlandı. Bundan sonra Batılılar, Çin kıyılarını çeşitli ekonomik nüfuz bölgelerine ayırdılar ve "kiralık topraklar" elde ettiler.
—1896-1898: Rusya, Mançurya demiryolu hattının yapım hakkını aldı ve Lüşun'u (Port-Arthur) kiraladı; böylelikle kuzey-doğu'yu denetim altına almış oluyordu. Almanya, iki alman misyonerinin öldürülmesi üzerine Ciaocou körfezi ile Çingdao limanını Çinliler'den aldı. Fransa, güney-batı'ya, özellikle bir demiryolu hattı inşa ettiği Yünnan ile Guangcouvan körfezine el koymaya çalışıyordu. Çıkarları çok dağınık yerlerde olan İngiltere, Veihaivei körfezi ile Yangzi havzasını ele geçirip burada Şanghay-Nankin ve Şanghay-Ningbo demiryollarını inşa etti. Bu paylaşmanın dışında kalmış olan ABD sadece "açık kapı" rejimi güvencesiyle yetindi. Bundan sonra çin pazarı büyük sermayeler yatıran avrupalı finans kuruluşlarının, ticaret ve sanayi işletmelerinin rekabet alanı haline geldi.
—1898: Çin, Batılılar'ın bu çıkar yarışmalarını tepkiyle karşıladı. Mandarin Kang Youvei'nin etkisiyle imparator Çin'i kısa zamanda avrupalılaştırmaya karar verdi. Haziranden eylüle kadar uzanan bu döneme "yüz gün" adı verildi, bu arada değişikliğe karşı çıkan Tsişi de uzaklaştırıldı. Eğitim, sınavlar, ordu vb. yeniden düzene sokuldu. Fakat, Tsişi mançuryalı general Jong Lu ile Yüen Şikai'nin yardımı sayesinde iktidarı yeniden ele geçirdi, reformları bozdu, Kang Youvei'yi ve yandaşlarını cezalandırdı, imparatoru tutsak aldı.
—1899: bir halk hareketi patlak verdi. Yıhıtuan adlı gizli derneğin üyeleri (simgeleri sıkılı bir yumruk olduğu için, Batılılar bunlara *Boksörler* [ya da Boxers] diyorlardı) Şandong'da yabancılara karşı mücadeleye başladılar. Misyonerler öldürüldü. Ayaklanma Pekin'e sıçradı. Elçilikler kuşatılıp dışarıyla ilişkileri kesildi. Batılılar'ın gönderdiği birlikler püskürtüldü. İmparatorluk hükümeti bu hareketlere seyirci kaldı. Almanya elçisi Ketteler öldürüldü.
—1900: ağustosta uluslararası bir birlik elçilikleri kurtardı. Batılı devletler yaptırımlar kabul ettirerek 2 milyon altın frank tazminat aldılar. Bunu ödeyebilmek için Çin hükümeti, gümrük gelirini ve tuz vergisini karşılık göstererek borç aldı. Böylece yabancı devletlerin mali üstünlüğü ve iktisadi bakımından ülkeye girişi kolaylaşmış oldu.
—1900-1910: eğitimde, orduda ve yönetimde reform girişimleri dönemi. Tsişi bu çağdaşlaşma hareketinin başına geçti.
—1908: Tsişi'nin ve imparator Guangşü'nün ölümü. Püyi üç yaşında imparator oldu. Naiplik, devrimci güçlerin tehdidi altında olan rejimi büsbütün zayıflattı.

devrimden sosyalizme (1911-1949)

—1911: Çingler hanedanının sonu. İmparatorluk rejiminin çöküşü. Aydın çevrelerde cumhuriyetçilik fikri gittikçe yaygınlaştı. Genç Çinliler, birleşmiş ve çağdaşlaşmış bir Çin'e kavuşmayı özlüyorlardı. Sun Yat-sen'in kurduğu Guomindang bir halk hareketini başlattı. 10 ekim 1911'de Yangzi vadisindeki Vuçang'da karışıklıklar çıktı. 29 aralık günü, çeşitli eyaletlerin temsilcileri Sun Yat-sen'i cumhurbaşkanlığına seçtiler.
—1912: saray tarafından ayaklanmaları bastırmakla görevlendirilen Yüen Şikai imparatoru tahttan feragate razı etti (şubat). Sun Yat-sen'in yerini kendisine bıraktığı Yüen Şikai, Nankin'de toplanan bir meclis tarafından cumhurbaşkanlığına seçildi.
—1913: uluslararası bir konsorsiyum tarafından verilen borç sayesinde Yüen Şikai iktidarda kaldı. Ayaklanmalar sonucu Guomindang dağıldı.
—1914: Japonya, Almanlar'ın Çin'deki bölgelerini (Çingdao) ele geçirdi.
—1915: Çin, Japonya'nın yirmi bir "istek"ini, bu arada bu devletin protektorasını kabul etti. Yüen Şikai, kendi adına krallığı yeniden kurmaya kalkıştı.

1911'DEN 1934'E KADAR ÇİN

UZUN YÜRÜYÜŞ (ekim 1934 - ekim 1935)

—1916: Yüen Şikai'nin ölümü. Bundan sonra Çin, cumhuriyetçilerle generaller arasındaki uzun bir çatışma dönemine girdi. Ducünler ("savaş derebeyleri") Mançurya genel valisi Cang Zuolin, Cili (bugünkü Hıbei) genel valisi Tsao Kun vb. Kuzey Çin'i 1927'ye kadar süren bir iç savaşın içine ittiler.
—1917: Sun Yat-sen Kanton'a yerleşen cumhuriyetçi hükümetin başına geçti.
—1918: devrimcilerin elinde bulunan Güney Çin (Yangzi'nin güneyi) Japonya'nın parasal yardımından yararlanan Pekin hükümetine teslim oldu.
—1919: 4 Mayıs hareketi sırasında toplanan üniversite gençliği, eski ideolojileri ve toplumu suçluyor, hükümet adamlarının kayırmacılığını eleştiriyor ve kadınların özgürlüğünü savunuyordu. Yazarlar vınyen'i (klasiklerin dili) bırakarak bai hua'yı (konuşma dili) kullanmaya başladılar. Bu hareketin önderleri arasında ileride Çin Komünist partisi'nin kurucuları arasına girecek Li Dacao ve Çın Duşiu da vardı.
—1920: aydınlar ve işçiler Şanghay'da bir araya gelerek devrimci bir parti kurdular.
—1921: Çin komünist partisi'nin (ÇKP) Şanghay'da kuruluşu.
—1922: ÇKP, Komintern'e girdi.
—1923: Guomindang Sun Yat-sen ve Borodin başkanlığındaki sovyet misyonu tarafından yeniden kuruldu. Stalin ve Buharin'in düşüncesine göre, uzun vadede ortadan kaldırılmak üzere çin burjuvazisini örgütlemek gerekiyordu.
—1925: Sun Yat-sen'in ölümü. Guomindang, bir yanda Vang Cingvei ve Song Çingling'in (Sun Yat-sen'in dul eşi) önderliğindeki radikaller, bir yanda da Çankayşek'in (Ciang Cieşi) önderliğindeki ılımlılar olmak üzere ikiye bölündü.
—1926: Çankayşek, üstün gelerek, çeşitli fırsatlarla güçlerini göstermiş olan komünistleri yönetim organlarından attı. Komintern buna tepki göstermedi. Çankayşek, birçok senyörün elinde bulunan eyaletleri fethetmek amacıyla bir milliyetçi "Kuzeye sefer" tasarısını ortaya attı. Kısa bir süre sonra bütün Güney Çin ele geçirildi. Ordu birlikleri sendikacıları ve solcuları kurşuna dizdi.
—1927: Şanghay'ı ele geçiren komünistler, Çankayşek'e kentin kapılarını açtılar, o da komünistleri kitle halinde kurşuna dizdirdi (nisan). Nan Cing (Nankin) milliyetçi Çin hükümetinin başkenti oldu. Kentsel tabandan yoksun kalan Çin komünistleri yeraltı örgütlenmesine yöneldiler. Mao Zıdong, Cou Inlai ve Cu Dı, birliklerini bir araya getirerek Halk kurtuluş ordusu'nu kurdular. Hunan dağlarında, sonra da Ciangşi'de toplanarak, tarım reformuna kavuşmak için sabırsızlanan köylüler arasında başarılı bir propaganda kampanyası yürüttüler.
—1928: Çankayşek, Kuzey'e doğru yürüdü, Fıng Yüşiang'ın yardımıyla haziranda Pekin'e girdi, Cang Zuolin'in boşalttığı bu şehri başkent yaptı. Çankayşek partisinden ayrılanlara, isyancı generallere, komünistlere ve Çin'i istila etmek isteyen Japonya'ya karşı koymak zorundaydı.
—1931: Mao Zıdong'un başkanlığında bir Çin Sovyet Cumhuriyeti kuruldu (başkenti Jueicin, bugünkü Ciangşi). Eylülde, birtakım olayların ardından, Japonlar Mançurya'yı işgal ettiler.
—1932: Çinliler japon mallarını boykot ettiler. Japonya Şanghay'a saldırdı. Milletler Cemiyeti tepki gösterdiyse de bir yararı olmadı. Mançurya, Mançukuo oldu. Bu sözde bağımsız devlet'in başına son Mançu imparatoru Puyi getirildi.
—1933: Japonlar, Kuzey Çin'e girdiler. Bununla birlikte Çin Seddi'nin güneyindeki toprakları boşalttılar. Çingşi'de komünistlere karşı savaş sürmekteydi.
—1934-35: Guomindang'ın milliyetçi kuvvetlerinin saldırısına uğrayan komünistlerin "uzun yürüyüş"leri başladı. Guomindang'ın sol kanadı, japon tehlikesine karşı komünistlerle bir ulusal uzlaşma istiyordu.
—1936: Yan'an, çinli sovyetlerin başkenti oldu. Şi'an olayı: Çankayşek, Cou Inlai'nin ikna ettiği general Cang Şüeliang'ın yardımıyla komünistlerin eline düştü. Stalin'in emriyle salıverilen Çankayşek yanılgısını kabul ettiğini açıkladı ve milliyetçi hükümet komünistlerle savaşmaktan vazgeçti. Bu, Japonya'ya karşı ulusal birliğin başlangıcıydı.
—1937: Japonya, Pekin yakınlarında Çin birliklerine saldırdı, Pekin düştü. Japonlar güneye doğru ilerlediler. Çankayşek hükümeti Nankin'den kaçtıktan sonra Hankou'ya sığındı. Şanghay'a çıkartma yapıldı. Çankayşek komünistlerle birlikte direnişe katıldı. Komünistler Şaanşi'den başlayarak gerilla savaşını örgütlediler. Japonlar, ülkenin içlerinde ilerleyemediler.
—1938: Hankou düştü. Çankayşek Çongçing'e sığındı. Burası, yedi yıl boyunca onun başkenti olarak kalacaktı. Komünistler, Hınan, Şandong ve Cıciang'da başarı kazandılar.
—1939: Japonlar, Çin sınırlarını ablukaya almaya çalıştılar.
—1940: Vang Cingvei Çankayşek'ten ayrılarak Japonlar ile pazarlığa girişti, onla-

rın yardımıyla da Nankin'de ayrılıkçı bir hükümet kurmaya çalıştı.

—1940-1945: milliyetçi birlikler çöktükçe komünist birlikler daha etkili oluyordu. Milliyetçi birliklerin bir bölümü, çoğu kez hasım gözüyle baktıkları müttefiklerinin denetimindeki bölgelerin genişlemesini önlemek için oldukları yerden kımıldayamıyordu: birçok tehlikeli sürtüşme birbirini izledi. Çongçing hükümeti, entrikalar, işadamlarının dalavereleri, ABD'den daha çok yardım koparabilmek için Japonya ile ayrı bir barış isteyen politikacıların manevraları arasında günden güne yıpranıyordu. ABD, Çankayşek'in durumunu düzeltmek, siyasal karışıklığı gidermek ve birleşmiş bir Çin'in savaş gücünü artırmak için Çin'e arka çıktı ve askeri danışmanlar (general Stilwell ve Hurley) gönderdi.

—1945: Japonya 14 ağustosta teslim oldu. Bunun üzerine komünistlerle milliyetçiler karşı karşıya kaldılar. Komünist birlikleri Mançurya'nın bir bölümünü, Şandong'u, Hıbei'yi, Hınan'ı ele geçirdiler. Buna karşı Guomindang büyük kentlerin çoğunu aldı. Amerikalı general Marshall, ABD'nin hâlâ güvenmekte olduğu Çankayşek'in yönetiminde yeniden kurulacak bir Çin devletinde komünistlerin de yer almaları için bir uzlaşma formülü önerdi.

—1946: iç savaş yeniden başladı. Milliyetçiler, özellikle, Japonya'nın silahsızlandırılmasından sonra sovyet ordusunun sahip çıktığı Mançurya'da gerilediler.

—1947: komünistler, Çankayşek'in ihtiraslarını, Amerikalılar ile bağıntısını açığa vurdular ve SSCB'ye yaklaştılar. Guomindang'ın lideri, daha da uzlaşmaz bir tutuma girerek, yeni kurulan ılımlı "Demokratik Birlik"i dağıttı. Böylece, kendisini iktidardan uzaklaştırmak isteyen hoşnutsuzların safına ılımlılar da katılmış oldu. Milliyetçilerin egemen olduğu bölgelerde yokluk ve baş döndürücü bir hızla artan enflasyonun da etkisiyle büsbütün şiddetlenen bir yarı anarşi hüküm sürerken, Mao Zıdong, yandaşlarına yapıcı bir program öneriyordu.

—1948: Çankayşek Nankin'de cumhurbaşkanı seçildi.

—1949: ağustosta, Kuzey-Doğu'da bir halk hükümeti kuruldu. Kısa bir süre sonra Kuzey Çin de buna katıldı. Mücadeleyi kaybeden Çankayşek 8 aralıkta Formoza (Tayvan) adasına sığındı. Guomindang'ın bölünmesi, kararsızların komünistlere katılması, milliyetçilerin yükledikleri ağır vergilerden yakınan ve tarım reformunu yaygınlaştırma önerisinin çekiciliğine kapılan köylülerin de desteğiyle, Halk kurtuluş ordusu kısa sürede başarıya ulaştı.

Bk. resim sayfa 2722

1949'dan 1976'ya kadar Halk Cumhuriyeti

—1949: 1 ekimde Mao Zıdong, Komünist partisi'nin iktidara geldiğini ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulduğunu Pekin'de ilan etti. Yeni rejimi yalnız sosyalist ülkeler, İngiltere ve İskandinav hükümetleri tanıdı. Aralık ayında, Mao Zıdong, Moskova'ya gitti. Burada Stalin, kendisini çok soğuk karşıladı: Mao'nun ikinci bir Tito olmasından korkuyor, ayrıca Lüşun'u, Daijin'ı (Dalien) ve Mançurya demiryolunu SSCB'nin elinde tutmak istiyordu.

—1950: 14 şubatta, Çin ile SSCB arasında bir ittifak ve dostluk antlaşması imzalandı. Sovyet hükümeti 1952'de sovyet trenlerini ve demiryollarını Çin'e geri verecekti. 25 haziranda Kore savaşı başladı. 300 000 çinli "gönüllü" kasımda Kore'ye hareket etti.

—1951: Tibet Çin'e bağlandı. Kore'de, Panmuncom'da barış görüşmeleri başladı.

—1952: ahlaksızlığa, savurganlığa, bürokratlığa karşı "üç karşı" kampanyası başladı. Bunu, rüşvete, vergi kaçakçılığına, devlet malının yağmalanmasına, sabotaja ve devlet sırlarının ele geçirilmesine yönelik "beş karşı" kampanyası izledi.

—1953: Stalin'in ölümü (mart). Cenazesinde Çin'i Cou Inlai temsil etti. Törende bulunmayan tek sosyalist lider Mao idi. Kore'de mütareke imzalandı. Çin'in Viêt-minh'e yardımı başladı.

—1954: Çin komünist partisi'nde ilk temizlik. Mançurya'yı yöneten Gao Gang ve Şandong'u, Ciangsu'yu, Anhuei'yi, Cıcıang'ı ve Fucien'i denetleyen Jao Juşi, yönetimden uzaklaştırıldı. Tek bir meclisin kurulmasını öngören bir anayasa kabul edildi. Bu anayasa uyarınca ulusal azınlıklara özerklik, dinsel azınlıklara da (katoliklerden çok protestanlara) geniş bir özgürlük tanındı. Yabancı katolik papazlar sınır dışı edildi. Evlilik yasası ile kadın ve erkek arasında eşitlik kuruldu. Tarımsal kolektifleştirme hızlandırıldı. Birinci beş yıllık plan açıklandı. Çin, Vietnam ile ilgili Cenevre antlaşmalarına katıldı, uluslararası siyasal yaşamda gittikçe güçlenen bir rol oynamaya başladı.

—1955: Çin ve Hindistan arasındaki anlaşmanın doruk noktası olan Bandung' da Afrika-Asya konferansı'nın toplanması (nisan). Bu anlaşma 1954'te Cou İnlai ile Nehru arasında imzalanmıştı. Cou Inlai Doğu Asya'da yumuşamayı sağlamak üzere ABD ile görüşmeye hazır olduğunu bildirdi. Barış içinde bir arada yaşamayla ilgili beş ilke gündeme getirildi.

—1956: Çin komünist partisi'nin VIII. Kongresi. Bu kongrede Çin, Stalin'in yanılgılarını kabul etmekle birlikte, Hruşçev' in XX. Kongre'deki raporuna rağmen onu mahkûm etmedi. Çin komünist partisi'nin yüksek yönetici kesimlerinde huzursuzluk başladı. Toprakların kolektifleştirilmesi konusunda anlaşmazlık daha da arttı. Kırsal bölgelerdeki direnme hâlâ sürüyordu. Sanayide 1. beş yıllık plana bağlanan umutlar gerçekleşmedi. Mao Zıdong çinli aydınların fikir tartışmalarına girebilmeleri ve Çin'in "demokratik" yaşamı için "zorunlu" saydığı eleştirilerde bulunabilmeleri için "Yüz Çiçek" kampanyasını başlattı.

Çin, Sovyetler'in Budapeşte'ye müdahalesini onayladı. Uluslararası alanda, özellikle Üçüncü dünya'da ve bağımsızlığına yeni kavuşan ülkelerde gittikçe daha önemli bir rol oynamaya çalışıyordu. Bu politika yoğun bir radyo propagandası ve uzmanlaşmış kurumlarca (Çin dış politika enstitüsü, Afrika-Asya dayanışması için Çin komitesi vb.) ve aynı zamanda önemli parasal ve teknik yardımla desteklendi. Çin bankası yönetim kurulunca yapılan parasal yardım, borçtan çok hibe yoluyla gerçekleşti. Teknik yardım ise, ya üniversite düzeyinde (Afrika-Asya ülkelerinden öğrencilerin Çin'de eğitilmesi) ya da teknisyen ve özellikle tarım uzmanları gönderilerek yapılıyordu.

—1957: "Pekin baharı". Rejim, üniversitede, basında siyasal söylevler ve afişlerle eleştiri yağmuruna tutuldu. 25 mayıs günü Mao, Pekin'de, Peita Üniversitesi'nin duvarlarına şunu yazdırttı: "Sosyalizmden uzaklaşan sözler ve eylemler tümden kötüdür. Bu "Yüz Çiçek"in sonu demekti. Rejime karşı çıkanlar çeşitli baskılara uğradı. Aynı yılın kasım ayında Mao, Dünya komünist partileri konferansı'nın toplandığı Moskova'ya ikinci kez gitti. Burada "Doğu rüzgârının, Batı rüzgârına üstün geldiğini" ileri sürdü. Ekimde imzalanan gizli bir anlaşmayla SSCB, Çin'e atom bombaları vermeyi ve bunların yapılışını açıklamayı üstlendi.

—1958: "Yüz Çiçek" düşüncesinin başarısızlığı üzerine, Mao Zıdong, Çin toplumunu sarsan "çelişkiler" karşısında bir hakem gibi davranmaya karar verdi. Onun çizgisini benimsemeyen parti yöneticilerine güvensizliği gittikçe artıyordu. Onlardan baskın çıkmak için "deneylere", "devrimci sıçramalara" başvurdu. İşçilerle köylülerin "dört nesne"nin (kol saati, bisiklet, dikiş makinesi ve radyo) hayalini kurmaları "kötü bir şeydi". Bundan başka ulusal dinamizmi pekiştirmek için "dört felakete" (sivrisinekler, kara sinekler, fareler ve serçeler) karşı savaş açıldı. Halk yığınları ustaca yönlendiriliyordu: artık "ileriye doğru Büyük Sıçrama"nın ve halk komünlerinin tam zamanıydı. Bu Büyük Sıçrama Çin'i yoksullaştırıp perişanlığa sürükledi: bu yüzden 20 milyon kişinin öldüğü sanılıyor. Ne var ki Mao, Çin toplumunun topyekûn değişmesini istiyordu. O yılın temmuzunda Hruşçev, Pekin'e gelerek Mao' nun politikasını eleştirdi. Çin'de bu politikaya yalnız savunma bakanı Pıng Dıhuai gerçekten karşı çıkıyordu. Bu yüzden ertesi yıl görevinden alınıp yerine Lin Biao getirildi.

—1959: Merkez komitesinin Luşan'daki konferansında, kendini sallantıda hisseden Mao şunları söyledi: "Eğer beni izlemezseniz buradan giderim, bir kızıl ordu bulur ve yeni bir Kurtuluş ordusu kurarım. Ama sanıyorum ki ordu beni izleyecektir." Sandığı gibi de oldu, generaller ve mareşaller ona bağlılık yeminlerini tekrarladılar. Mao, cumhurbaşkanlığından ayrıldı, yerine Liu Şaoçi geldi. O yıl, Çin birlikleri, "ayaklanmayı bastırdıktan sonra Çin devrimi'ni benimsetmek" için Tibet'e girdi. Uluslararası alanda, Moskova ile ilişkiler kopmaya başladı. Mao, Çin'in SSCB'nin uydusu olmasını reddederek Hruşçev'i revizyonculukla suçladı. Sovyet devlet adamı ise maocu "devrimci" eylemlerden kaygılanarak "kendi" siyasal çizgisini benimsetmek istiyordu: dolayısıyla da Çin'e atom bombasını vermekten vazgeçti. 15 ekim 1957'de imzalanan gizli anlaşma 20 haziran 1959'da bozuldu. Yine bu yıl, Hindistan ile Çin arasında ilk sınır olayları baş gösterdi.

—1960: temmuzda Moskova, Çin'in ekonomik ve askeri kalkınmasına katılan uzmanlarını geri çağırdı. Böylece 300 sanayi projesi yüzüstü kaldı: Sovyetler, bunların planlarını bile çinli meslektaşlarına bırakmamışlardı.

—1961: Liu Şaoçi, Hunan'ı ziyarete gittiği sırada, ülke sürekli bir kıtlık içindeydi. Köylülerde eski heyecandan eser kalmamıştı. Durum, 1940 öncesindekinden de daha kötü görünüyordu. Liu Şaoçi, sanayide "hızlı sonuç alma" politikasından vazgeçip, tarımı kalkındırmanın gerektiğine inandı. Bunun üzerine Büyük Sıçrama çerçevesinde getirilen bütün yenilikler ve bu arada halk komünleri tartışma konusu oldu. Artık her aile yüz metre kare kadar toprağa sahip olacak ve bahçesinden, kümesinden ve zanaat işlerinden elde edeceği ürünleri serbestçe satabilecekti. Böylece yeniden bir "liberalizm" dönemi ve bu arada da Mao'ya karşı,özellikle Pekin'de belediye başkanı Pıng Cın'ın ön ayak olduğu şiddetli bir muhalefet başladı:

—1961: martta, *Yenşan'da akşam sohbetleri* ve *Üç aile köyü* başlıklı yazılarda, "bir yumurtadan bir servet yaratacağını" ileri süren Mao'ya çatılıyordu. Aynı dönemde Liu Şaoçi, *Nasıl iyi bir komünist olunur* adlı yapıtı yayımlattı. Bu kitapta "büyük adamlar" ve "kahramanlar" eleştiriliyor ve Mao'dan sade bir "yoldaş" olarak söz ediliyordu.

—1962: Mao Zıdong ile Liu Şaoçi'nin arası açıldı. Aynı dönemde Mao'nun karısı Ciang Çing politika sahnesinde göründü. Partinin ikinci başkanı ve cumhurbaşkanı sıfatıyla Liu Şaoçi, maoculuk ile sovyet revizyonizmi arasında yer alan kendi siyasal çizgisini benimsetmeye çalışıyordu. Bu amaçla,maddi özendirmelere ve ileri bir teknolojinin ülkeye sokulmasına dayanan öneriler getiriyordu. Ancak parti kadroları kimi izleyeceklerini bilemez duruma gelmişlerdi. O yıl Çin ile Hindistan arasındaki anlaşmazlık büyüdü. Ekim ve kasım aylarında Çin ordusu Küçük Tibet'in (Ladak) bir bölümünü istila ederek Assam'a girdi. Hindistan ordusu bozguna uğramıştı. Bu-

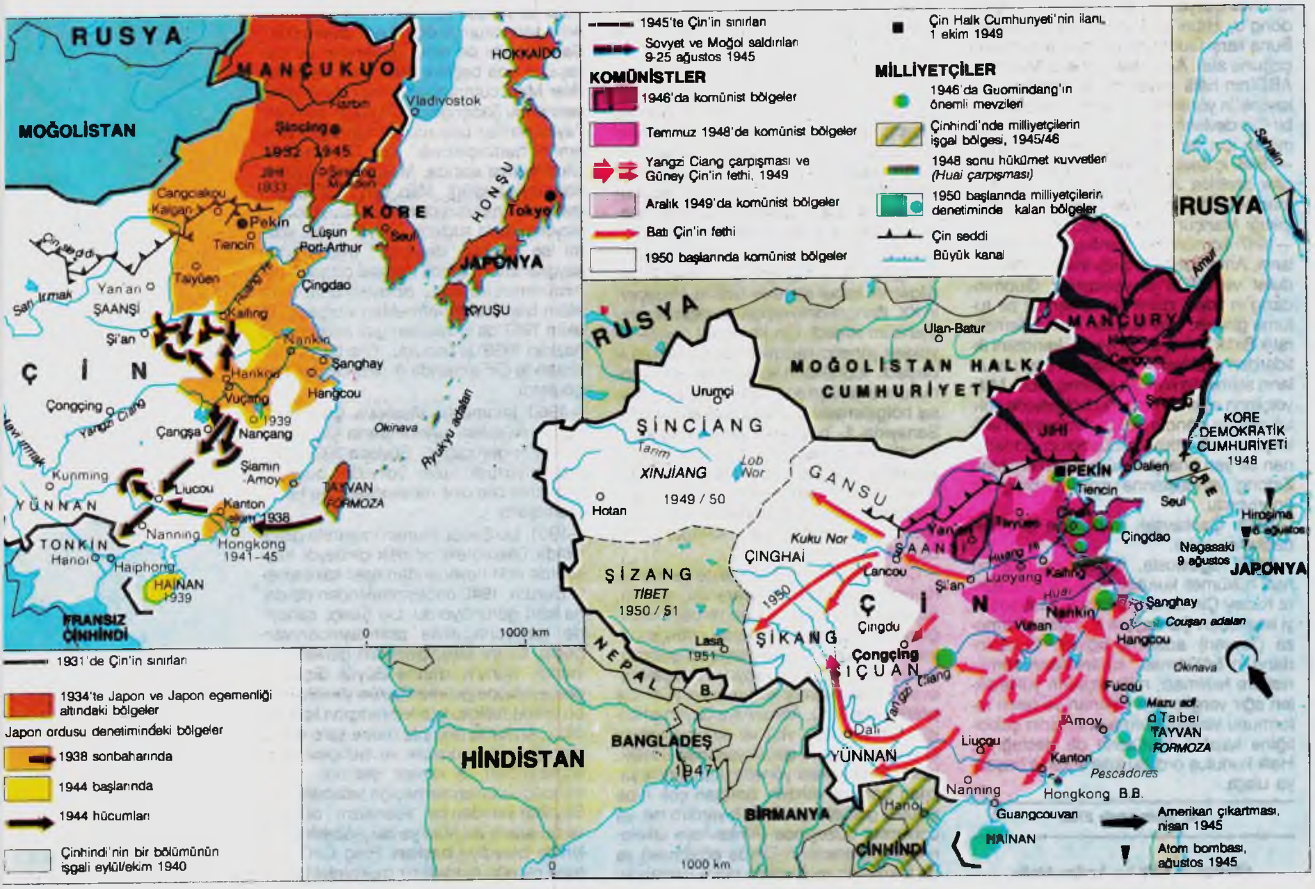
nun üzerine Yeni Delhi Moskova'ya yaklaştı. Ancak Pekin bu hızlı zafer sonucunda birçok Üçüncü dünya ve Batı devleti katında durumunu daha da sağlamlaştırmıştı.

—1963: Mao, Liu Şaoçi'nin siyasal çizgisiyle mücadeleye girişti. Parti'yi, çürümüşlüğe ve "bırakın yapsınlar" anlayışına karşı bir "sosyalist eğitim kampanyası" açmaya zorladı. Bu hareket şehirlerde olduğu kadar, kırsal bölgelerde de yoksul ve orta halli köylülerden destek görerek gelişti, 1963'ün sonunda bütün Çin'e yayıldı. 1963 yılı, Cou Inlai'nin Afrika'ya yaptığı seyahatle sona erdi ve Çin, azgelişmiş ülkelerde SSCB'nin yerini alarak uluslararası komünizmin kutbu oldu.

—1964: ocak ayında De Gaulle, Pekin ile diplomatik ilişkiler kurdu. Fransa ile karşılıklı elçi gönderilmesi, Birleşmiş milletler'zey Vietnam ABD ile savaşa girmişti. Her ne kadar Pekin, vietnamlı kardeşlerle omuz omuza dövüşmeye hazır olduğunu ilan ediyorduysa da, Çin'in muharebelere katılması kesinlikle sözkonusu değildi. Mao'nun yerini alacağı gün geçtikçe daha çok kesinleşen Lin Biao, Vietnam'ı savunmak için Sovyetler ile işbirliği yapmaya yanaşmıyor, Hindistan ile Pakistan arasındaki çatışmada Pakistan'ı destekler gibi görünüyordu. Afrika'daki çinli diplomat ve uzmanların gizli ve yıkıcı eylemleri, özellikle Yukarı Volta'da (Burkina Faso) ve Orta Afrika Cumhuriyeti'nde Çin'in durumunu sarsarak Çinliler'in buralardan sınır dışı edilmelerine neden oldu. Endonezya'da, 30 eylüldeki komünizm yanlısı darbeden hemen sonra Endonezya komünist partisi'nin ve başkan Sukarno'nun iktidardan uzaklaştırılması Pekin ile Cakardı. 8 ağustos günü partinin Merkez komitesi, Kültür devrimi'nin on altı ilkesini kabul etti. 18 ağustosta Mao Zıdong, eski hiyerarşi düzenini altüst eden bir yöneticiler listesi sundu. Bu listede Lin Biao ve Çın Boda başa geçiyor, Liu Şaoçi ile Cu Dı'nın ise yetkileri kısıtlanıyordu. Lin Biao'nun ve Çın Boda'nın baskısıyla temizlik giderek Pekin ve Tiencin bölgelerindeki siyasal ve askeri kadrolara ve ülkenin bütün aydın çevrelerine yayıldı. En ünlü aydınlar ülkeye yeniden kapitalizmi getirmek istemekle suçlanıyordu. Bununla birlikte, devlet başkanına bu ağır darbeyi indirenler, onu makamından uzaklaştıracak kadar ileri gidemediler. Çünkü, muhalefet önderlerinin arkasında küçümsenmeyecek siyasal ve toplumsal gruplar vardı. Aslında, Kültür devrimi, Mao Zıdong'un parti içinde kaybettiği çoğunluğu tekrar ele ge-

altta
JAPON İSTİLASI

sağda
1945-1949 YILLARI ARASINDA ÇİN

in Çin'i tanımasıyla sonuçlanacak süreci başlattı. Mao Zıdong'un en sadık yoldaşı olarak görünen Lin Biao, 1959'dan beri savunma bakanı olduğu için, ordunun uysal bir alet haline gelmesini ve maocu çizgiye hizmet etmesini sağlamak ona düşüyordu. Böylece "Kurtuluş ordusu gibi yapınız" kampanyası doğdu. Bu da "apparatçik"ler ile Çin'in koruyucusu ve Yan'an ruhuna bağlı askerler arasındaki ayrılığı ortaya koymuş oluyordu. Aralık ayındaki Halk kongresi sırasında Cou Inlai, ideolojik savaşın şiddetlendirilmesini ve devrimi görmemiş genç kuşakların eğitiminin güçlendirilmesini önerdi. Çünkü, gençlerle yaşlılar, aydınlar ile geri kalmış köylüler arasında kopukluk olmaması gerekirdi. 16 ekim günü Çin ilk atom bombasını patlattı.

—1965: şubatta Lin Biao, ordudaki unvan ve rütbeleri kaldırdı. Çin gittikçe iki ayrı kurum tarafından yönetiliyormuş gibi görünüyor, parti karşıtı aydınlara, özellikle klasik kültürü savunanlara karşı girişilen temizlik hareketi şiddetleniyordu. Dışta, Kuta arasındaki ilişkileri bozdu. Ertesi yıl bir buçuk milyon çinli, ülkelerine dönmek üzere Endonezya'dan ayrıldılar. Daha sonra da 2 ton küba şekerine karşı 1 ton çin pirincinin değiştokuşunu öngören ticaret anlaşmasını Küba'nın yenilememek istemesi üzerine iki ülke arasındaki ilişkiler koptu.

—1966: Kültür devrimi yılı. Devrimi görmemiş olan genç kuşakları yetiştirme kampanyası doludizgin sürüyordu. Partinin içinde bir fırtına beklentisi vardı. 16 mayısta Komünist partisi'nin Merkez komitesi üyelerinden bazılarının suçlanmasıyla kampanya daha büyük boyutlara ulaştı. 25 mayısta ilk duvar afişi *(dazibao)* Pekin Üniversitesi'ne asıldı. İki hizip karşı karşıyaydı. Öğretiye bağlı kalmaktan yana olan birinci grubun başında Mao Zıdong, Lin Biao ve Çın Boda vardı. Bunlara karşıt olanlar kimi üniversiteliler, başta belediye başkanı Pıng Cın (haziranda görevinden uzaklaştırıldı) olmak üzere Pekin belediyesi ve en önemlisi de devlet başkanı Liu Şaoçi ile ona bağlı olan devlet adamlarıyçirmek için giriştiği bir hareketti. Bu amaçla Çin Halk Cumhuriyeti'nin koruyucusu gençliğe, "kızıl muhafızlara" çağrıda bulundu. Daha 1966 ağustosunda, Pekin'de ve bütün Çin'de kendi lehine büyük halk gösterileri düzenleme görevini onlara vermişti. Bir araya gelen milyonlarca genç "büyük serdümenci"nin özdeyişlerini içeren *Küçük Kızıl kitap*'ı havaya kaldırarak bu gösterilere katılıyorlardı. Kızıl muhafızların desteğiyle Mao Zıdong, kısa zamanda her türlü muhalefeti silip süpürecek gibi görünüyordu. Komünist olmayan ve Çin'de hâlâ varlıklarını sürdüren küçük partiler kapatılma tehlikesiyle karşı karşıya bulunuyordu. Burjuva kapitalizminin son izleri de silinmiş, bu arada Pekin'de lüks eşya satan mağazalar talan edilmişti. Sovyet revizyonizmi, temsilcilerinin kişiliğinde saldırıya uğruyordu (Pekin'deki SSCB elçiliği önünde yapılan gösteriler). Ayrıca, Sovyetler'in geliştirdiği düşüncelere de şiddetle çatılıyordu (barış içinde bir arada yaşama politikasının suçlanması, SSCB'deki planlı ekonomi yöne-

tim sisteminde yapılan değişikliklerin kınanması vb.). Yabancı üniversite öğrencilerine verilen burslar kaldırıldı (eylül 1966), dış ülkelerdeki bütün öğrenciler geri çağrıldı.
—1967: görünüşe bakılırsa, bu politika kısa vadede üretim sisteminde bir çözülmeye ve bazı eyaletlerde karışıklıkların çıkmasına neden olmuştur. Merkez komitesi askeri komisyonu 29 ocak 1967 günü bir bildiri yayınlayarak ılımlılık çağrısında bulunmak, kızıl muhafızların Pekin'den ayrılarak çalıştıkları yerlere gitmelerini, hükümet yetkililerinden keyfi tutuklamalardan vazgeçmelerini istemek ve burjuva kurbanlarını onur kırıcı biçimde sokaklarda teşhir etmelerini yasaklamak zorunda kaldı. Ancak halk gösterileri ve karışıklıklar bütün 1967 yılı boyunca sürüp gitti. Kanton'daki, Vuhan'daki ve üniversitelerdeki şiddetli çatışmalar, hareketin boyutları kadar barındırdığı çelişkileri de ortaya koymaktaydı. Her ne kadar en sert saldırılar "Çinli Hruşçev"e (Liu Şaoçi) ve eski çalışma arkadaşlarına yöneltiliyorsa da, "aşırı sol" ile başta Cou Inlai olmak üzere hükümet temsilcileri arasında sık sık çatışmalar patlak veriyordu. Bunun hemen ardından temmuz ve ağustos aylarında Kültür devrimi örgütlerinde, tutarsız ve keyfi davranışlar önemli bir yer tutmaya başladı. Ancak eylül ayında, Mao Zıdong'un emirleriyle işler düzene girer gibi oldu. Mao, Cou Inlai'yi ve orduyu destekliyordu: birçok "aşırı solcu" partiden atıldı.
—1968: yılın başında, kızıl muhafızlar yeniden kımıldanmaya başladılar. Partiye, dahası Ciang Çıng'e bile kafa tutuyorlardı. Temmuz sonunda Mao ve Lin Biao, Kültür devrimi azgınlarının hareketlerine bir son vermeyi kararlaştırdılar. Bunların tek kazancı, Liu Şaoçi'nin ekimde bütün görevlerinden uzaklaştırılması oldu.
—1969: 1 nisan günü ÇKP'nin IX. Kongresi başladı. Bu kongrede Kültür devrimi Çin'in çehresini değiştiren bir olay olarak kutlandı. Bu kongreye egemen olan düşünce, düzenin yeniden sağlanmasıydı. Ordu, yeni Merkez komitesi'nde üstün bir yer aldı. Tek başkan yardımcısı Lin Biao, Mao'nun halefi gibi görünmekteydi. Dış politika alanında Çin-Sovyet anlaşmazlığı son kertesine varmıştı. Sınırlarda kısa süreli ama şiddetli çarpışmalar oluyordu.
—1970: siyasal yaşam yavaş yavaş düzene girdi. Taşra eyaletlerinde Komünist partisi'nin büroları yeniden kuruldu.
—1971: Lin Biao son kez 3 haziran günü halkın karşısına çıktı. Üç ay sonra, bir uçak kazasında öldüğü açıklandı. 25 ekim günü Çin, 35'e karşı 76 kabul ve 17 çekimser oyla Birleşmiş milletler'e alındı, Tayvan üyelikten çıkarıldı.
—1972: R. Nixon, şubatta Çin'e geldi. İç politikada, yönetici kadrolardan uzaklaştırılan yüksek rütbeli askerlerin yerini yavaş yavaş siviller aldı. Amaç, iktidarın bir bölümünü tekeline alan aşırı solun kökünü kazımaktı. Cou Inlai'nin simgelediği merkezci eğilimin duruma hâkim olmasıyla çin dış politikasının da yönü değişti (Japonya ile ilişkilerin normalleştirilmesinin başlangıcı).
—1973: 12 nisanda Dıng Şiaoping politika sahnesine çıktı. Gerçekten de Mao, Kültür devrimi'nin ortaya çıkardığı adamlara (Van Hongvın, Yao Vınyüen ve Cang Çunçiao) pek güvenmiyordu: ağustosta, ÇKP'nin X. Kongresi'nde iki akım belirdi: bir yanda Cou Inlai ve merkezciler, öte yanda Ciang Çing ve Şanghay'lı "gençler". Bu iki akım sonradan Lin Biao'yu yargılamakta birleştilerse de Pilin Pikong hareketinde uzlaşamadılar.
—1974: 1972'de ilişkilerinin normalleşmesinden sonra ocak ayında ilk çin-japon anlaşması imzalandı. Çin, Japonya'da en fazla kolaylık sağlanan ulus statüsünü elde etti.
Gene o ay Moskova, Çin'in Güney Vietnam'dan geri aldığı Paracel ve Spratly adalarını işgal etmesini kınadı. Güney Çin denizi'nde zengin petrol yatakları vardı. Pilin Pikong hareketi martla haziran arasında bütün şiddetiyle sürdü, birçok kişinin ölümüne neden oldu. Halk Cumhuriyeti'nin 25. kuruluş yıldönümü için yapılan törenlere Mao ve Cou Inlai katılmadılar.
—1975: ocakta toplanan Ulusal meclis, ÇKP'nin önerdiği anayasa değişikliğini onayladı. Yeni hükümete başbakan Cou Inlai ile başbakan yardımcısı, parti ikinci başkanı ve genelkurmay başkanı Dıng Şiaoping egemendi. Ama yıl sonunda durumun tümüyle değiştiği görüldü. Cou Inlai hastalandı, Şanghay grubu ve Ciang Çing bundan yararlanarak Komünist partisi'nin denetimini ele geçirdiler. Dıng Şiaoping'in önerdiği modernleşme politikası tekrar tartışma konusu oldu.
—1976: 8 ocakta Cou Inlai öldü. Yeni bir siyasal bunalım başladı. 7 şubatta Hua Guofıng vekâleten başbakanlığa getirildi. Şanghay grubu ayın 17'sinde Dıng Şiaoping'e karşı bir kampanya başlattı. 5 nisanda, Saf Aydınlık bayramında, Pekin'in Tienanmın alanında bir ayaklanma baş gösterdi. Cou Inlai'yi öven sloganlar atıldı. Başka sloganlarla da Ciang Çing yerildi. Mao Zıdong son kez 27 mayısta halka göründü. Temmuz ayında, Cu Dı'nın cenaze töreninde ve Tangşan'daki deprem sırasında Hua Guofıng Çin devletinin gerçek önderi olarak ortaya çıktı.

Mao'nun ölümünden sonra

—1976: 9 eylülde Mao öldü. Ayın 18'inde Hua aşırıların bir ayaklanma hazırlığını bastırdı. 7 ekimde isyancılar yakalandı. Ayın 14'ünde "Dörtlü çete" tutuklandı. 21 ekimde Hua'yı destekleme gösterisi yapıldı. Duvar gazetelerinde, eyyamcılıkla suçlanan Dörtlü çete'ye şiddetle çatılıyordu.
—1977: 1. beş yıllık planın ilkelerine dönüş. En çok, üretim artışı üzerinde duruluyordu. XI. Kongre sırasında Hua Guofıng, Mao'nun ve Cou Inlai'nin gerçek ardılı olarak ortaya çıktı. Dört çağdaşlaşma kampanyasını başlattı: tarım, sanayi, ulusal savunma, bilim ve teknik. Hua'ya göre sınıf mücadelesi, düzeni korumak içindi. Kültür devrimi'nden beri kapatılmış olan parti okulları yeniden açıldı. Dörtlü çete'nin kültür politikası kesinlikle terk edildi. Dıng Şiaoping yeniden önem kazandı ve Hua Guofıng ve Ye Cienying'den sonra 3. sıraya yükseldi. Japonya ile ticaret anlaşmaları imzalandı.
—1978: Ulusal halk meclisi'nin toplantısı sırasında buddhacılar, müslümanlar ve hıristiyanlar 3 497 milletvekili arasında yer aldılar. İşçi-köylü-asker temsilcilerinin oranı % 72'den % 60'a düştü. Ekim ayında meclis yeni bir anayasayı onayladı. Ekimde ulusal bayramın kutlanması sırasında, bazı makalelerde Mao'nun düşüncesi tartışma konusu yapıldı. Pekin belediye başkanı Vu Dı, nisan 1976 gösterilerini bastırdığı için görevinden uzaklaştırıldı. O yıl özellikle Çin-Vietnam ilişkilerinin bozulmasıyla önem kazandı. Hô Chi Minh-Ville (eski Saigon) kentinde oturan Çinliler, ticaret işletmelerinin topyekûn devletleştirilmesinden zarar gördükleri için kitle halinde Vietnam'dan ayrıldılar. Bundan başka Çin, Vietnam ile savaşan Kampuçya'ya yardım ediyordu. Temmuzda, Vietnam'a yapılan her türlü ekonomik ve teknik yardım durduruldu. Pekin'deki vietnamlı öğrenciler ülkelerine gönderildiler. Aralık ayında ABD ile Çin'in 1 ocak 1979'dan başlayarak diplomatik ilişkiler kuracakları açıklandı.
—1979: Dıng Şiaoping ABD'ye giderek (ocak sonu - şubat başı) bilimsel ve teknik işbirliği antlaşmasını imzaladı. Amerikalılar'a, Sovyetler'e karşı bir ittifak anlaşması önerdi. 17 şubatta çin birlikleri Kampuçya ile savaşan Vietnam'a girdi. Bir hafta sonunda çin birlikleri Vietnam içlerinden 80 km ilerlemiş bulunuyordu. 5 martta, Hanoi genel seferberlik ilan etti. Aynı gün Çin, birliklerinin geri çekildiğini bildirdi. 3 nisanda, SSCB ile 14 şubat 1950'de imzalanmış olan dostluk, ittifak ve karşılıklı yardım anlaşması iptal edildi. Temmuzda Çin, yabancı sermayeye kapılarını açtı. Aralıkta Çin Bankası Tokyo'da faaliyete başladı. En büyük ekonomik ortağı olan Japonya, Çin'e 1,5 milyar dolarlık borç verdi. Mao'ya karşı eleştiriler sürdü: Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 30. yıldönümünde mareşal Ye Cienying, Mao'nun yanlışlarını açıkladı. Liu Şaoçi'nin saygınlığı ölümünden sonra iade edildi. Çoğu yetmişlik olan ve Kültür devrimi sırasında görevlerinden uzaklaştırılan yeni siyasi büro üyeleri, özellikle Pıng Cın ve Cao Ziyang yönetici örgütlerdeki sağcı eğilimi güçlendirdiler. Birçok tanık bildiklerini açıklamaya başladı. Gazetelerde, samizdat'larda, dazibao'larda her gün, partinin, özellikle Yüz Çiçek ve 1966-1976 arası Kültür devrimi sırasında işlediği suçları açıklayan haberler çıkıyordu.
—1980: Dıng Şiaoping, Çın Yun, Li Şiennien, Şü Şiangçien, Vang Cın gibi "eskiler" hükümetten ayrıldılar, ama yine de siyasi bürodaki görevlerini sürdürdüler. Resmen parti başkanlığı unvanını taşıyan Hua Guofıng uygulamada siyasal yaşamdan uzaklaştırıldı ve yerine fiilen Dıng Şiaoping'in yakın arkadaşlarından, parti genel sekreteri Hu Yaobang geldi. Partinin ikinci başkanlığında kalan Dıng Şiaoping başkanlığa getirdiği Cao Ziyang ve başbakan yardımcılığına atadığı diplomat Huang Hua, imam Yang Cingjın İbrahim (huei kökenli), general Cang Aiping ile ülkesinin siyasal yaşamı üzerindeki denetimini artırdı. Eski "karşı devrimci"lerin yeniden göreve geldikleri ve çinli olmayan bazı azınlıkların itibarlarının iade edildiği görüldü. Bu değişikliklerle birlikte, anayasa yeniden günün koşullarına uyduruldu, iktisadın çağdaşlaştırılmasına girişildi, yabancı sermayeye kapılar açıldı, ordu yeniden örgütlendi ve muhalif hareketler dizginlendi.
—1981: ocak ayında Dörtlü çete yargılanarak Ciang Çing ve Cang Çunçiao 2 yıl erteleme ile ölüm cezasına çarptırıldı. Haziranda Hu Yaobang, resmen, Hua Guofıng'ın yerine parti başkanlığına geldi.
—1982: ÇKP'nin XII. Kongresi'nde parti yönetiminde yeni düzenlemeler yapıldı. Ortak yönetime ağırlık verilirken, genel sekreter Hu Yaobang partinin gerçek önderi durumuna getirildi. Parti merkez komitesine yardımcı olmak üzere Dıng Şiaoping başkanlığında bir danışma komisyonu kuruldu. İktisadi kalkınmaya öncelik verilmesi kararlaştırıldı. Yeni anayasa yürürlüğe girdi (aralık).
—1983: Ulusal halk meclisi Li Şiennien'i cumhurbaşkanlığına seçti. Yıl sonunda ÇKP içinde geniş bir temizlik kampanyası başlatıldı.
—1984: eylülde Büyük Britanya ile, Hongkong'un 1997'de Çin'e katılması için bir

Çin'de ordu ve öğrenciler karşı karşıya (1987)

anlaşma imzalandı.

—1985: ABD ile nükleer işbirliği anlaşması yapıldı (temmuz). Yiyecek maddelerinden devlet sübvansiyonu kaldırıldı; fiyatlar yükseldi. Dışa açılma sonucu, batı kültüründen olumsuz biçimde etkilenen gençlerin davranışları yöneticilerce eleştirildi.

—1986: genel gümrük ve ticaret anlaşmasına (GATT) ve Asya kalkınma bankası' na katılma kararı alındı.

—1987: ocak ayında öğrenci hareketleri başladı. ÇKP genel sekreteri Hu Yaobang istifa etti. Yerine başbakan Cao Ziyang genel sekreter oldu.

—1989: mayıs ayında Mihail Gorbaçov'un Pekin'i ziyaret etmesiyle çin-rus ilişkileri düzeldi. Aynı ay içinde öğrenciler ve halk rejimin liberalleşmesi için ayaklandı. Olaylar üzerine Pekin'de sıkıyönetim ilan edildi. Başbakan Li Peng orduyu müdahaleye çağırdı. Haziranda ordu öğrencilerin muhalefetini ancak kan dökerek bastırabildi. Cao Ziyang görevden alınarak yerine Jiang Zemin getirildi. Binlerce kişi tutuklandı, birçok kişi idam edildi.

—1990: şubatta sıkıyönetim kaldırıldı. Nisan ayında Li Peng Rusya'yı ziyaret etti. Eylülde Vietnam'la uzlaşmaya varıldı. Kasımda ABD dışişleri bakanı James Baker Çin'i ziyaret etti.

—1992: ocakta çin parlamentosu nükleer silahların sınırlandırılması anlaşmasına katılmayı kabul etti. ÇKP politbürosu Dıng Şido Ping'in öncülük ettiği ekonomik reform projesini açıkladı. Ulusal halk meclisinde yapılan görüşmelerde reform taraftarları üstünlük sağladı. Aralık ayında Rusya lideri Boris Yeltsin Çin'i ziyaret etti.

ASKERLİK TARİHİ VE SAVUNMA

Eski Çin orduları sayıları ve çeşitlilikleriyle geniş bir alana yayılmış olan "uyuyan ejderha" imparatorluğunun siyasal ve coğrafi birimlerini yansıtır. Kimi zaman bunlardan biri imparatorun ordusu oluyor ve ele geçirilen eyaletlerin ordularını da kendi gücüne katıyordu. Eski fatih moğol gücünün silik bir yansıması olan imparatorluk ordusu, tatar garnizonlarını imparatorluğun belli başlı kentlerine yerleştirdi. Bu sırada Çinliler, kule ve bent yapımını öğrenmişlerdi. Kentlerin çoğunluğu yüksek duvarlarla çevrildi. Bunların en ünlüsü, "Çiçekler Ülkesi"ni, Şiongnu ya da hun kökenli atlılara karşı korumak için yapılmış olan "Çin Seddi"dir. Ordunun, piyade ve istihkâm birlikleri yerli halktan ama buna karşılık hanedanın muhafız, süvari ve baskın birlikleri Tatarlar ya da Mançular'dan oluşuyordu. 1911'e kadar Çin askeri örgütü, mançu imparatorlarının iktidarı ele aldıkları (1644) sırada olduğu gibiydi. Çin ordusunun savaş gücü XIX. yy.'da hâlâ zayıftı: birbirini tutmayan silahlar arasında, fitilli tüfeklerin yanı sıra oklar, mızraklar, baltalı mızraklar vb. bulunuyordu. Sadece altı yedi eğitimli tümene 1870'ten sonra seri ateşli tüfek verildi. İlk tersaneler Şanghay, Nankin ve Tiencin'de 1862-1879 arasında kuruldu. Fucou'daki tersane, 1897'de fransız misyonerler tarafından yeniden düzenlendi. O zaman küçük bir donanma oluşturulmuşsa da, 98 gemilik dört filo 1895'te Cifu'da Japonlar tarafından yok edildi.

1911 devrimi ile birlikte ilk çağdaş Çin ordusu kuruldu: yabancı eğiticiler (kara ordusu için alman, fransız ve amerikalı; donanma için ingiliz) Çin'e çağrıldı. Öte yandan ordunun subayları da eğitilmek üzere Japonya ve Avrupa'ya gönderildi. Baoding'de çağdaş bir askerlik okulu kuruldu. Pekin, Tiencin, Guangşi, Yünnan ve Mançurya'da düzenli tümenler oluşturuldu. Devrim tarafından kabul edilen zorunlu askerlikten başka orduyla ilgili hiçbir yasa çıkarılmadı. Birinci Dünya savaşı'nı (1917'de Çin Almanya'ya savaş ilan ettiyse de, ordu çatışmalara katılmadı) izleyen karışık yıllarda ducünler ya da "savaş senyörleri"nin her biri keyfince bir ordu kurdu. 1930-1938 arasında önce von Seeckt'in, sonra da Falkenhausen'in yönetimindeki bir alman askeri heyeti Guomindang için Çin ordusunu yeniden örgütleyerek, 10 000 kişilik düzenli tümenler meydana getirdi. 1937'de Japonya ile savaş başlayınca Çankayşek, her biri 3 tümenden oluşan 100 ordunun başına geçti. Gerçekten de, 1927'den başlayarak ducünlerin orduları Çin askeri tarihinde sık görülen bir tutum takınarak ulusal orduya katıldı. Alman silahlarıyla donatılmış büyük bir piyade gücü olan Çin ordusu, top ve uçak (1938'de sayıları 500'e ulaşan Çin uçaklarının tümü 1941'de Japonlar tarafından düşürülmüştü) açısından zayıftı. Bu nedenle bir saldırı gücüne sahip değildi ama, müttefikleriyle bağlantı kuruncaya kadar düşmanı yıpratıp zaman kazanabilirdi. (→ ÇİN-JAPON savaşları.)

Japonya, 1941'de, "En büyük Asya" savaşını ilan ettikten sonra, Vang Cingvei ile işbirliği yaparak işgal edilmiş bölgelerde polis görevini yerine getirecek ordular (aşağı yukarı 50 tümen) kurmaya çalıştı. Bunlar, önemli hiçbir rol oynamadılar. Bu kuvvetlerden bazıları barış antlaşmasının imzalanmasından önce Çankayşek'in ordularına katıldılar. 1927'de kurulan ve tarihi Çin komünist partisi'nin tarihiyle aynı olan Mao Zıdong'un ordusu için durum böyle değildi. 1928-1930 arası Şanşi'de bulunan ordu 1933-1934'te Çankayşek tarafından kovalanınca, ünlü "Uzun Yürüyüş" gerçekleştirildi ve ordu Şaanşi'ye çekildi. Mao'nun ordusu 1936-1945 yılları arasında 8. Ordu adıyla Japonya'ya karşı yürütülen savaşa katıldı ve Sarı nehir üzerinde bir cephe oluşturduktan sonra 1945'te 27 tümenlik bir güce ulaştı. Silahlarının bir bölümü japon, bir bölümü de sovyet (SSCB'den gelen silahlar bu devletin Mançurya'yı işgali sırasında verilmişti) kaynaklıydı. 1946'da insan sayısı 500 000'e ulaşan kurtuluş ordusu ABD tarafından yeniden silahlandırılan Çankayşek'in ordusuyla bütünleşmeyi reddetti. Bir süre sonra da iki ordu arasında savaş başladı. Komünist propagandasının etkisiyle Guomindang tümenlerinin birçoğu Mao Zıdong'un tarafına geçti. Mao 1948'de Mavi nehire ulaştı ve 1950'de Çin'in tartışmasız egemeni oldu; Çankayşek ise Tayvan'da 25 tümenlik bir kuvvet toplayabildi.

1950'den başlayarak Çin'in askeri siyaseti büyük bir bölümüyle Çin-Sovyet ilişkilerinin gelişmesiyle belirlendi. 1950-1959 yılları arasında SSCB silah ve gereç yardımında bulunarak ve binlerce uzman göndererek Çin ordusunun çağdaşlaşmasına katkıda bulundu. 1957'de imzalanan bir anlaşmayla Sovyetler Birliği Çin'e atom bombaları vermeyi ve ancak 1962'ye doğru atom bombası yapabilmesi için gerekli teknik bilgileri sağlamayı kabul etti. Uzakdoğu'daki amerikan gücü karşısında (VII. filo ve Japonya, Okinava ve Filipinler'deki üsler) Çin, Sovyetler'in sağladığı askeri ve nükleer savunma kalkanından yararlandı.

1959'da SSCB 1957 anlaşmasının geçersizliğini ilan etti, teknisyenlerini geri çekti, silah yardımını azalttı ve 1962'de kesin olarak Çin'e sağladığı askeri yardımı kesti. 1963'te Çin, 1957 anlaşmasının bozuluşunu kamuoyuna açıkladı ve Sovyetler'in nükleer deneylerini sınırlandırması konusunda yaptığı anlaşmaları kınadı.

SSCB ile ilişkilerin kesilmesi Çin konvansiyonel ordusunun çağdaşlaşmasının durmasına ve sovyet modelinden etkilenmiş klasik bir orduya dönüşmesinin engellenmesine yol açtı. Buna karşılık Mao Zıdong'un strateji düşüncelerine daha uygun olan kitlesel bir halk ordusuna dönüşüm gerçekleşti. Özellikle 1964'te, devrimci kavgada yetişmiş milyonlarca sivilden oluşan "halk milisleri"nin yeniden canlandığı görüldü. 1965'te, bütün rütbe işaretleri kaldırılarak, ordunun köklü bir biçimde demokratikleştirilmesi yoluna gidildi. Bu eyleme koşut olarak 16 ekim 1964'te ilk Çin atom bombası patlatıldı; bunu diğerleri izledi (biri 1965'te, üçü 1966'da). Çin bu alanda, kısa bir zamanda böylesine ilerleyebileceğini düşünemeyen nükleer güce sahip diğer devletleri şaşırtarak, beşinci atom bombasını patlattı (27 aralık 1966): aşağı yukarı 300 kt gücündeki bu bomba mükemmelleştirilmiş bir modele göre yapılmıştı ve termonükleer maddeler içeriyordu. 17 haziran 1967'de ilk Çin H bombası patlatıldı (2 ile 7 mt gücünde). Uçaktan atılan ve başarıyla gerçekleştirilen bu deneme Çin'in bu alanda büyük bir hızla ilerlediğini kanıtlıyordu.

Çin halk ordusu 1966'dan başlayarak tüm Çin'i sarsan bunalımın dışında kalamadı. Bu bunalım, insanın tekniğe üstünlüğünü ve ordunun siyasallaştırılmasını savunanlarla, teknokrat eğilimli meslekten askerlik yanlıları arasındaki hiç bitmeyen çatışmayı büsbütün alevlendirdi. Kültür devrimi orduya ulus arasında üstün bir yer kazandırdı. Kendisine verilen geniş yetkiler sayesinde ordu halkı denetlemek ve eğitmekle görevlendirildi.

Mareşal Lin Biao'nun 1971 eylülünde ortadan kayboluşu, Çin yöneticileri içinde siyaseti ön plana çıkaranlarla meslek ten askerliği savunanlar arasındaki çatışmanın yeni bir evresini gösterir. Bu yöneticiler, artık, Halk kurtuluş ordusu'nu, maocu devrim çizgisine oturtmaya ve halkın yaşamındaki önemini azaltmaya çalıştılar.

BM'ye alındığı (ekim 1971) sırada Çin, askeri politikasının tümüyle savunmaya dönük olduğunu ve hiçbir zaman atom bombasını ilk kullanan devlet olmayacağını ilan etti. Bir silahsızlanma siyaseti savunduğunu ileri sürmekle birlikte, nükleer güce sahip devletler arasındaki görüşmelere katılmayı reddetti. Kurtuluşları için savaş veren üçüncü dünya halklarını yaptığı yardımlar ve Vietnam'daki savaşa katılması (Lang Son muharebeleri, 1978) sonucunda hayal kırıklığına uğrayan Çin, en çok SSCB ile olan 7 000 kilometrelik sınırından ötürü kaygılanıyordu.

Çin'in savunma bütçesi, ilk kez 1979'da 13 milyar dolar olarak ilan edildi. Savunmaya yönelik askeri strateji "sınır savaşı"na öncelik tanımakla birlikte nükleer caydırıcılıkla "halk savaşı" anlayışı arayışındaki zor dengeyi korumaya çalışıyordu. Bu anlayışın sonucu olarak Çin askeri gücü üçe bölünmüş oluyordu.

Stratejik nükleer güç hızla gelişti. Nükleer deneyler, batılı uzmanların tahminlerini aşan bir hızla birbirini izledi (1964-1979 yılları arasında 25 deneme).

Temel kuvvetler, tüm hava,deniz ve kara kuvvetlerini kapsayan klasik bir muharebe gücünden oluşur. Bunların görevi, ülkenin neresinde olursa olsun müdahaleye hazır bulunmaktır. Asker sayısı, ordusuna göre, süresi 3 ile 5 yıl arasında değişen zorunlu askerlik hizmetiyle beslenen 3 000 000 kişi kadardır.

Yerel kuvvetler, bulundukları bölgenin savunmasıyla görevlidir. İki ayrı yönetim altında olan (parti ve "halk savaşını" yürütecek olan "Çin halk ordusu") bu milisler milyonlarca erkek ve kadından oluşmaktadır.

KURUMLAR

20 eylül 1954 Anayasası'nın yerini alan 17 ocak 1975 Anayasası'nın kabulünden üç yıl sonra, Çin Halk Cumhuriyeti 5 mart 1978'de beşinci Ulusal halk meclisi'nce kabul edilen yeni bir Anayasa'ya kavuştu. "Çok uluslu birleşik devlet" olan Çin, Anayasa'da "proletarya diktatörlüğünün sosyalist devleti" olarak tanımlandı (md. 1). Devletin "temel ideolojisi", "marxçılık, lenincilik ve Mao Zıdong düşüncesi"dir (md.2). Anayasada gösterilen diğer siyasal ve ideolojik ilkeler arasında, Komünist partisi'ne verilen öncü rolü, "üretim araçlarındaki sosyalist mülkiyetin" benimsenmesini, parti ve devlet organlarında

temel ilke olarak demokratik merkezciliğin kabulünü belirtmek gerekir. Çin'in uluslararası siyaseti barış içinde birlikte yaşama ilkesinin geliştirilmesine, proletarya enternasyonalizminin güçlendirilmesine ve iki süper gücün "egemenliğini" kabul etmemeye dayanır. Tayvan'ı "kurtarma" çabası da uluslararası siyasetinin içindedir.

Cumhurbaşkanının işlevinin kaldırıldığı Çin Halk Cumhuriyeti'nde, devlet kurumları üç merkezi organ etrafında örgütlenmiştir: Ulusal halk meclisi, Sürekli komite ve Devlet işleri konseyi. Ulusal halk meclisi, taşra illeri ve özerk bölgeler tarafından beş yıl için seçilen üyelerden oluşur. Böylece taşra örgütleri de merkezi iktidarın belirlenmesinde, Halk kurtuluş ordusu gibi doğrudan doğruya söz sahibi olurlar. "Devlet iktidarının en yüksek organı" olan Ulusal halk meclisi, yasama yetkisine sahiptir. Bu meclis, Komünist partisi merkez komitesi'nin önerisi üzerine Devlet işleri konseyi'nin başkan ve üyelerinin görevlerini belirler. Kendi üyeleri arasından, gerçek bir ortaklaşa devlet başkanlığı demek olan Sürekli komite'yi seçer. Komite, Meclis'in vekili olarak toplantı dönemleri arasında onun ayrıcalıklı yetkilerini kullanır. Hükümet işleri, bir başkanla birçok başkan yardımcısı ve bakanlardan oluşan Devlet işleri konseyi tarafından yürütülür. Devlet organlarının Komünist partisi'ne karşı bağımlılıkları çok belirgindir. 18 ağustos 1977 tarihinde toplanan XI. kongrede kabul edilen Çin komünist partisi tüzüğüne göre, devlet kuruluşları, Halk kurtuluş ordusu ve çeşitli kitle örgütleri "partinin mutlak yönetimine istisnasız olarak uymak" zorundadırlar.

EDEBİYAT

Çin edebiyat tarihinde, "Kültür devrimi" dönemine kadar iki ana eğilim gözlemlenir. Kimi zaman birinin, kimi zaman da diğerinin egemen olduğu bu iki eğilim, iki varoluş kavramıyla özdeşleşir. Bunlardan biri konfuçiusçu anlayışa (ahlaksal, siyasal, demokratik ve çoğu zaman üslupta yalınlığı öngören sıradan eğilim), diğeri ise taocu anlayışa (estetikçi, daha aristokratik, kaçışa ve saf şiire yönelik bir duyarlığın temsilcisi olan eğilim) bağlanabilir. Ancak, bu iki temel tavrın altında daima derin bir köylü ırkı duygusu yatar: insan toplumunun doğa ile dayanışması. Çin edebiyatının ruhu özellikle tarih ve şiir alanlarında ortaya çıkar. Bilinen en eski metinlerde de bile bu iki türün örneklerine rastlanır; bunların coşku ve yetenekle işlenmediği hiçbir dönem yoktur. Çin şiir geleneği, 25 yüzyılı aşkın bir süredir halkın tükenmez esin kaynaklarıyla beslenmiştir. *Dize klasiği*'nde yer alan köylü şarkılarından bu yana, halk, şiirin hem kökenini, hem de amacını oluşturur. Daha sonra ortaya çıkan bütün diğer türler, yarı şarkılı, yarı sözlü tiyatro oyunları çoğunlukla şiirlerle iç içe geçmiş romanlar, ritimli nazım öykülerden sahne yapıtlarına dek halk sanatları, aydınlararası kişisel mektuplaşmalar, imparatorluk sınavlarının konuları hep şiirle dolup taşar. Basit çocuk şarkıları, sayışmalar, ince ince işlenmiş dörtlükler, tekerlemelere, eskiçağ taklidi resmi ilahiler, yeni yıl dilekleri, ritimli ve uyaklı şiirsel betimlemeler Çin'de her zaman ve her yerde var olmuştur.

İ.Ö. III. yy.'dan önce

Çinliler, çağlar boyunca sayısı (beşten on üçe) değişen bir dizi eğitim kitabına *cing* ("klasik" ya da "din kurallarına uygun") adını verdi; bu kitaplar önce konfuçiusçu okulda, konfuçiusçuluk resmi öğreti olduktan sonra da imparatorluk okullarında resmi öğretiye temel oldu. Bu klasiklerin bilinmesi, yönetsel görevlere giden yolu açar ve insanlara aydın niteliği kazandırırdı. Ezberlenen ve edebiyat yapıtlarına aktarılan dinsel metinler, "anıştırmalar" aracılığıyla okurları, tarihten alınan örneklerle eğitmek amacını taşıyordu. Çin klasikleri, 20 yüzyılı aşkın süre ayakta kalırken, düşünceyi de eskiye öykünen kalıplar içinde hapsetti ama, çin uygarlığına en büyük sarsıntıları aşıp varlığını sürdürmesi için gereken o olağanüstü istikrarı sağlayan da bunlardı. Beş temel klasik vardır, bunlara Dört Kitap'ı da eklemek gerekir. Sözkonusu beş klasik şunlardır: *Şucing (Tarih kitabı)* [İ.Ö. XI.-VII. yy. arası], bu kitap hükümdarların ya da yüksek rütbeli kişilerin söylevlerinden, emirnamelerden, öğütlerden oluşur. İkincisi *Şicing* (Şiir klasiği)*, Konfuçius tarafından seçildiği söylenen 300 aşk şarkısı ile ilahiyi kapsayan bir derlemedir. Üçüncüsü, *Yicing* (Değişimler kitabı)*, evrenin simgesel biçimde açıklandığı bir kehanet elkitabıdır. Dördüncüsü, *Çunçiu (İlkbahar ve güz yıllıkları)*, tarihi bilinen ilk kroniktir; İ.Ö. 722-481 yıllarını kapsayan bu yapıtta aşırı derecede özlü bir üslup kullanılmıştır. *Lici (Ayinler kitabı)* ise, yasalar ya da dogmalar üzerine değil, düzene sokulmuş gerçek "dil" olan ayinler üzerine kurulan çin uygarlığı konusunda zengin bir bilgi kaynağıdır. Dört Kitap ise şunlardır: Konfuçius'un tilmizlerince derlenmiş kısa özdeyişlerden oluşan, *Lunyü*; her ikisi de dengeli üstün insanın erdemlerini ele alan *Congyong* ile *Daşüe (Değişmez ortam ve büyük inceleme)*; konfuçiusçu kuramları büyük bir yetkinlikle geliştiren ve çin düzyazısına ilk kazandıran filozof Mencius'un *Mıngzi* adlı çalışması.

Bu çağın diğer felsefe uğraşları arasında, en yüksek edebiyat değerine sahip olan yapıt, taocu düşünceden esinlenen *Cuangzi*'dir (İ.Ö. III. yy.); bu çalışmada anlatı ve alegori bilimselleştirilmiştir. Çin düzyazısı o zamana değin hiçbir yapıtta böylesine bir rahatlık ve mükemmelliğe erişmemişti.

Çin Eskiçağı'ndan bize kalan ikinci şiir antolojisi de, her zaman el üstünde tutulan *Çutsi*'dir *(Çu ülkesi ağıtları)*. Eski Çin'in en ünlü şairi Çü* Yüen'in yapıtları da bu derlemede yer alır. *Lisao (Ayrılık acısı)*, getirdiği özgürlükçü havayla, yazılmış en büyük lirik şiirlerden biridir.

Hanlar'dan Tanglar'a (İ.Ö. 206-İ.S. 618)

Han dönemi düzyazısı, genel anlamda çin yazı dilinin en seçkin örneği kabul edilir. Yalınlığı, zarafeti ve estetik arayışlardan uzak durmasıyla belirginleşir. Bu dönem düzyazısının en büyük çalışmaları tarihsel yapıtlardır. Bunların en ünlüsü de Sima* Çien'in *Şici*'sidir *(Tarihsel anılar)*. Bu, yalnızca çin tarihinin değil başlangıçtan imparator Vudi (İ.Ö. 140-87) dönemine değin tüm Uzakdoğu tarihinin de başlıca kaynağıdır Bu yapıt, hem üslup hem de meydana getiriliş biçimi bakımından, ileri çağlarda yazılan *Sülaleler tarihi* adlı yirmi dört bölümlü uzun diziye de örnek olmuştur.

Han dönemi edebiyatını en iyi biçimde ortaya koyan edebiyat türü *fu*'dur. Bu, son derece bilge bir üslupla kaleme alınmış ritimli bir düzyazı türüdür; duyguların dile getirilmesinden çok betimlemeye yönelen bu tarzın en büyük ustası Sima Şiang-ju'dur. Han döneminin sonlarına doğru beş heceli (bir başka deyişle beş sözcüklü) dizelerin ortaya çıkışı, Çinliler tarafından büyük bir ilerleme sayıldı. Bu tür kısa, yazarı belirsiz şiirler, *On dokuz eski şiir* başlıklı küçük bir antolojide derlendi. Yazarı bilinmeyen "Tavus güney-doğu'ya uçtu" adlı ünlü şiirde, özünü hiç kuşkusuz bir halk yakınmasından alan bir dram dile getirilir. Dönemin ünlü şairleri arasında general Tsao Tsao ile oğlu Tsao Ci yer alır. Onların yanı sıra, "Bambu ormanının Yedi Bilgesi" adındaki şair topluluğu bilim, fantezi ve yetenekle, okuyanları bugün bile büyüleyen şiirler yazdılar. Ama, kültürlü Çinliler'in birçoğu için, tarihlerinin yetiştirdiği en özgün şair, yine bu dönemde kendini gösteren Tao Yüenming'dir. Sanatçı, gerek yaşantısında, gerek şiirlerinde, kendisiyle barış içinde olan bir yüreğin sevinci ile dinginliğini ışık gibi çevresine yaymıştı.

Altı Hanedan döneminde, edebiyat alanının ilk büyük kuramcıları ortaya çıktı. Liu Şie, *Vınşin diaolong* adlı yapıtında çağının yapmacıklığına saldırdı ve edebiyatın gerçek duygularla durumları anlatmayı amaç edinmesi gerektiğini söyleyerek bir yapıtın değerlendirilmesinde kullanılacak nesnel ölçütleri ortaya koydu. Liang sülalesinden imparator Vudi'nin oğlu Şiao Tong (501-531), *Vınşüen** adlı yapıtında, düzyazı ve şiir metinlerini edebiyat güzellikleri açısından seçip bir araya getirerek edebiyat sevgisini gösterdi.

Tanglar (618-907)

İmparatorluğun siyasal bakımdan genişlediği bu görkemli dönem, kültür açısından da büyük bir verimlilik sağladı. Edebiyat alanında, bütün türleri kapsayan bir patlama yaşandı. Yaklaşık 2 300 şairin 50 000 şiir yazdığı bu altın çağda, 5 ya da 7 adımlı düzenli şiir, en mükemmel örneklerini 4 ya da 8 dizeli şiirlerin oluşturduğu zor prozodili şiire üstün geldi. Dönemin iki büyük adı Li Bo ve Du Fu idi. Bu iki arkadaş, birbirinden alabildiğine farklıydı. Göklerden yeryüzüne inmiş gizemli dâhi Li Bo, gerek yaşantısında, gerek şiirlerinde her türlü sınırlandırmaya karşı çıktı. Oysa Du Fu, halkın ve imparatorun hizmetindeki şair, halktan bir kişi olma yolundaki konfuçiusçu ülküyü gerçekleştirmek için çaba harcamıştı. Bunu izleyen yüzyıla mührünü vuran şair ise, imparator Şüenzong'un umutsuz aşklarını dile getiren, zayıfları ve ezilenleri savunan, ayrıca, gündelik yaşam sahnelerini betimleyip bir tas çay içmenin keyfini de dile getirmeyi başarabilen Bo Cüyi'dir. Bu şair, hem siyaset mesleğinde yükselen, hem de Konfuçius'un "şair-yüksek memur bireşimi" ülküsünü kişiliğinde gerçekleştiren ender edebiyatçılardan biriydi. IX. yy.'ın sonlarına doğru sülalenin parlaklığı yavaş yavaş bir anıya dönüşürken, Li Şangyin başta olmak üzere birçok şair övgüler düzen, çiçeklerle kokuları, rüzgârlarla bulutu anlatan saray şiirine yöneldiler.

IX. yy. başlarında, Han Yü (768-824) ve Liu Zongyüen (773-819), "eski düzyazı" hareketini başlattılar. Amaçları, "koşut üslup" *(pienvın)* yerine, İsa'dan önceki çağlarda kaleme alınmış eski yazıtlardan esinlenilen bir dili egemen kılmaktı. Zaten, koşut üslup getirdiği aşırılıklarla, çok karmaşıklaşmış ve şişirilmiş bir edebiyata dönüşmekte gecikmemişti; ayrıca, abartma ve bilgelik, düşüncenin cılızlığını gizlemeye yetmiyordu. Bu üslupta, edebiyat eleştirisi klasiklerinden başka kaleme alınmış bir başyapıta rastlanmaz; bunun, yazarların hayal gücünü ve yaratıcılığını öldürdüğü anlaşılmaktadır. Han Yü, iletilecek "mesaj"ı öne çıkarmakla, yalnızca oluşturulan düşüncenin değil, aynı zamanda açık ve özlü bir dilin de gerekliliğini ortaya koyuyordu. Han Yü ve Liu Zongyüen, her biri kendine özgü biçimde, hem betimlemelerde hem de felsefi ya da siyasal açımlamalarda eski üslubun *(guvın)* getirdiği olanakların parlak örneklerini yarattılar. Öte yandan, paralel üslup canlılığını korudu; eski üslubun imparatorluk sınavlarında, paralel üslubun yerini resmen alması ise, ancak birkaç yüzyıl sonra gerçekleşti. Tang dönemini bitirirken, bu dönemde gün ışığına çıkan sevimli öyküleri de anmak gerekir. Bir önceki dönemin fantastik fıkralarından kaynaklanan, bu inceden inceye işlenmiş küçük mücevherler, aşk ya da kahramanlıkla, hortlaklarla ya da cinlerle ilgiliydi ve eğitmek değil hoşça vakit geçirtmek amacıyla tasarlanmışlardı.

Songlar (960-1279)

Song sülalesi döneminde, baskı tezgâhlarının yaygınlaşması ve kültür düze-

yinin yükselmesi, "notlar" diye adlandırılan iddiasız yeni bir edebiyat türünün doğup gelişmesine olanak tanıdı; bu türde, okurların ansiklopedik merakını gidermek için her türlü konu ele alınıyordu. Temalara ya da çağlara göre sınıflandırılmış ilk büyük ansiklopediler bu dönemde basıldı; ama geçmişin tüm yapıtlarının bu biçimde ortaya konması, yaratıcılığı durdurmadı. Song döneminin aydınlarının çoğu evrensel birer dehaydı; edebiyat da çaldıkları sazın tek bir telinden başka bir şey değildi. *Tanglar'ın yeni tarihi ve Beş sülalenin yeni tarihi* adlı yapıtların hazırlanması çalışmalarını yöneten başbakan Ouyang Şiu, aynı zamanda duyarlı bir şair ve sanatsal düzyazının büyük bir ustasıydı. Onun siyasal hasmı Vang Anşi ise, çağdaşlarının iktisadi ve toplumsal yaşamını altüst etmekle yetinmeyip doğa üstüne birçok şiirle birkaç antoloji kaleme aldı.

Ouyang Şiu'nun öğrencisi ve hayranı Su Dongpo, şüphesiz çağının en büyük evrensel dehasıydı. Belirleyici bir siyasal etkisi olamadıysa da kaligrafiyi, bambu resimleri sanatını ve özellikle de düzyazı ve şiir sanatlarını yeniledi. Onun fırçası altında tüm kurallar yumuşadı ve artık hissedilmez oldu, her şey özgürleşti ve tüm biçimler tüm düşüncelere uydu. *Kırmızı yalıyarın Fu'su* adlı iki bölümlük yapıtında düzyazı ile şiiri, günle gecenin iç içe geçmesi gibi birbiri içinde eritti ve okurun, evrenin sürekliliğini tüm değişimleri ve akan zaman içinde hissetmesini sağladı. Su Dangpo ayrıca, düzensiz nazımla, bir ezgiye uygun biçimde söylenmek üzere yazılmış, *ci* adı verilen ve o dönem çok sevilen güzel şiirler yazdı. Bu şiirler, bugün bulunamayacak biçimde kaybolan melodileri olmasa bile, son derece ahenkli yumuşak ve ritme çok büyük ağırlık veren yapıtlardır. Düzenli şiir ise bu dönemde, ülkesinin trajik kaderinden derinlemesine etkilenen büyük yurtsever ve verimli şair Lu You gibi yetenekler tarafından ustalıkla temsil edildi.

Yüenler (1280-1368)

Yüen döneminde, yeni bir tür gelişti: tiyatro. Antikçağ'dan beri güçlü bir biçimde varlığını sürdüren tiyatronun kökenlerini dinsel törenlerde, tarih ya da efsane kahramanlarının canlandırıldığı danslarda aramak gerekir. Bu ilk örneklerden sonra "türkülü öyküler" ve pantomimler ortaya çıktı. Tiyatronun kuralları, Yüenler döneminde sunulduğu biçimiyle, yavaş yavaş yerleşti. Günlük konuşma dilindeki diyalogların arasına şarkıyla söylenen dizeler serpiştiriliyor, böylece, sahnedeki kişiler de duygularını özgürce geliştiriyordu. Dramda dokuz geleneksel rol vardı; her oyuncu, sahneye girdiğinde hangi kişiliği canlandıracağını seyirciye bildiriyordu. *Şişiang ci** adlı oyundaki âşıklar, Batı'daki Romeo ve Juliet öyküsünde olduğu gibi aşkın sevinçleriyle acılarını simgeleyeceklerdi. Fransızcaya da çevrilen *Çao ailesinin öksüzü* adlı oyun, Voltaire'in *Orphelin de la Chine* adlı yapıtına esin kaynağı oluşturdu. Bir başka oyunda da Tang imparatoru Şüenzong ile ünlü gözdesi Yang Gueifei'nin aşkı dile getiriliyordu. Bu dönemin en verimli ve çeşit zenginliği gösteren oyun yazarı Guan* Hanging idi; tiyatrocular arasında yaşayan bu yazar, halkın arasından çıkma kadın kahramanlara oyunlarında yer verdi.

Mingler (1368-1644)

Ming dönemi edebiyatı, eskiye tutkun konfuçiusçu edebiyatçıların yetersizliğini, tiyatro ve özellikle de roman alanında verilen yapıtlarla giderdi. *Pipa ci* (gitar), "Güney tiyatrosu"nun başyapıtıdır. Roman türüne gelince, bu alan o döneme değin kısa ve uzun öykülerle sınırlanmıştı; matbaanın gelişmesiyle birlikte romanın yaygınlaşması kolaylaştı ve buddhacılar ile taocular da kendi propagandalarını yapmak için bu türden yararlandılar. Halk öykücüleri ise en çok tarih romanlarına ilgi duydular. Birkaç kez gözden geçirilerek yeniden yayımlanan *Üç* ülkenin romanı* (Sanguo Ci yanyı) adlı yapıt sayesinde, aşağı sınıflar da Lıu Beı, Cugı Liang ve Tsao Tsao gibi, Çin tarihinin en ünlü simalarını tanıma fırsatı buldu. Tarihsel gerçeklerden çok, hayal gücüne dayanan *Şuihu cuan* (Su kıyısında) adlı yapıtta Song döneminin sonlarına doğru Şandong eyaletini haraca kesen bir haydut çetesi anlatılıyordu. *Şiyou ci*'de* (Batı'ya yolculuk) tarihsel gerçeklerden daha da kopuluyor ve doğaüstü olaylar alanına giriliyordu. *Cin Ping Mei* ise bambaşka bir türü, gerçekçi töre roman geleneğini başlatıyordu. En iyi çin romanlarından biri olan bu yapıtta, dönemin kokuşmuş bazı memurlarının tutumları tüm çıplaklığı ile ortaya konmaktaydı.

Çingler (1644-1911)

Bu dönemde, kapsamlı bilgi alanında gerçek bir rönesans gözlemlenir. Çing aydınları, XIX. yy. sonlarında Çinliler'in Batı edebiyatını keşfetmesine kadar, Ming geleneğini sürdürmekle yetindiler. Bu dönemde yazarlar yalnızca roman alanında yaratıcı bir çalışma gösterdiler. XVII. yy.'ın ikinci yarısında yayımlanan *Honglou Mıng* (Kırmızı köşkteki düş) adlı başyapıt büyük bir başarı kazandı. Anlaşılmaz anıştırmalarla dolu bu uzun roman, çok saf, şiirli bir dille ve şaşırtıcı bir psikoloji anlayışıyla kaleme alınmıştır. *Honglou Mıng* ve onu taklit ederek yazılan öteki duygusal romanların yanı sıra, *Julin vaişi* gibi hicivler ve toplumsal konulu romanlar da yazıldı. Küçük öykü derlemeleri arasında en çok beğenileni ise *Liaocai Ciyi**'dir (Liao dershanesinin olağanüstü öyküleri). Yazar bu olağanüstü öykülerinin konularını, içinden geldiği halkın yaşantısından alıyordu. Parlak ve özlü üslubunu, en titiz aydınlar bile beğenirdi.

Çing tiyatrosu, başlangıçta Ming geleneğine uygun biçimde ince ve zarif bir tiyatroydu. Zamanla, bütünüyle halktan gelen bugünkü çin tiyatrosu repertuvarı ortaya çıktı. Buna *cingşi* (Pekin operası) adı verildi. Dans ise, sınırlı birçok türe ayrılan askeri baleler çerçevesinde yer alıyordu. Hareketlerindeki simgecilik, en uç noktaya vardırılan üslupçuluk, seyircinin oyunu ve özellikle de oyuncuların şarkılarını en ince ayrıntısına varıncaya kadar özümsemesine olanak sağlıyordu.

XIX. yy. sonunda çinli seçkinler, tarihleri boyunca ilk kez karşılarına çıkan yepyeni bir sorunla yüz yüze geldiler: değişik bir kültürün, Batı kültürünün keşfi ve buna duyulan hayranlık. Çin o tarihe kadar askeri bakımdan yenilgiye uğrasa bile kültürel üstünlüğünü daima korumasını bilmiş, kendisini yenenleri de, kendi uygarlığını kabul ettirmek yoluyla alt etmişti. Bundan böyle, edebiyat yaşamı çoğunlukla Batı'ya gösterilen tepkiler üzerinde odaklaştı; Çin düşünür ve yazarları, Batı'nın tam kabulü, ya kesinlikle reddi ya da belirli ölçüde uyarlanmasından yanaydı. Çinli çevirmenler sayesinde Batı kültürü tanınmaya başladı. Bu çevirmenlerin en verimlisi ve en seçmecisi, Dickens, Hugo, Shakespeare ve Tolstoy gibi yazarları çin okuruna tanıtan Lin Şu idi.

1911'den 1949'a

Çing İmparatorluğu'nun yıkılması, Cumhuriyet'in kurulması ve yeni bir çağın açılmasıyla sonuçlanan kaynaşma, düşünsel alanda 4 Mayıs (1919) Hareketi'ne yol açtı. Bu hareket, belirgin kültür sorunlarının kesinlikle üstüne gidilmesini sağladı. Bu sorunların ilki, "klasik dil"in zorunlu tutulup tutulmasıydı. 1917'de yayımlanan bir bildiride Hu Şi, ölü bir dil olan klasik dilin terk edilip, Kuzey'de konuşulan dile yakın baihua dilinin benimsenmesini savundu. Baihua dilinde dergiler çıkarmaya başlayan yeni edebiyat gruplarının doğması ile birlikte, klasik dil yalnızca şiir alanında kullanılmaya başladı. Mao Zıdong ya da Guo Mojuo, şiirlerini hâlâ tam klasik dilde yazıyordu. Ama, dönemin en ünlü ve en canlı dergisi Şin Çingnian (Yeni Gençlik), sayfalarını bu dönemin öncüsü ve yeni çin edebiyatının kurucusu Lu Şün'ün ilk yapıtlarına açtı. Sanatçı, bağımlı bir yazardı ve derinlemesine insancıl bir devrimciliği savunuyordu. Kaygılarının evrenselliğini gösteren sayısız denemeyle yeteneğini kanıtladı. Ama, *Ah Ç'nun gerçek öyküsü* ya da *Bir delinin günlüğü* gibi öyküleriyle çinlilik ruhunu sarsıp uyandırmayı başarabildi. 1930'da kurulan Solcu yazarlar birliği'nin üyesi Lu Şün, Çin'de durumu değiştirmek isteyen tüm sanatçıları çevresinde topladı. Hasta, bölünmüş ve tam bir siyasal kargaşa içinde bulunan Çin'de, bu düşünsel kaynaşma, 1930'larda yeni edebiyatın en büyük yapıtlarının ortaya çıkmasını sağladı. Batı anlayışında öyküler ve romanlar birbirini kovaladı. Mao Dun, *Geceyarısı* adlı yapıtında Şanghay'ın çeşitli kesimlerinden günlük yaşantı sahnelerini okurun gözleri önüne sererek sanatının doruğuna ulaştı. Bunun ardından, dikkatini kırsal bölgelere çevirdi ve *İlkbaharın ipekböcekleri* başlıklı öykü kitabında, bu kesimdeki toplum ve aile ilişkilerinin dağılışını yalın bir dille anlattı. Bunun yanı sıra, konfuçiusçu geleneksel büyük ailenin doğurduğu sorunları *Aile* adlı romanında ele alan genç yazar Ba Cin, büyük başarı kazandı. Yazar o tarihte 25 yaşındaydı ve ailesine başkaldıran genç bir aydın olarak kendi deneyimlerini aktarıyor ve tüm çin gençliğini, ataerkil aile bağlarının boyunduruğundan kurtulmaya çağırıyordu. Sinema ve tiyatroda da uyarlamaları yapılan bu roman, bütün bir kuşak üzerinde derin izler bıraktı. Daha az romantik ve daha keskin hicve dönük bir üslup kullanan Lao Şı ise, unutulmaz toplumsal tipler yarattı. Bunlardan en heyecan vereni *Deve Şiangzi*'nin kahramanıydı. Bu kitapta, Pekin'de yaşayan küçük insanın günlük yaşantısı, maddi ve manevi sefaleti gözler önüne seriliyordu.

Öykücüler arasında şu adlar anılmaya değer: kendi duygu ve duyumlarının ayrıntılı bir biçimde incelenmesine büyük özen gösteren bireyci ve öznel yazar Yü Dafu; toplumda en kötü durumda olan insanların, gecekondu mahallelerindeki kadınlarla çocukların yaşamlarından bazı anları gerçekçi ve dengeli bir biçimde anlatan komünist yazar Ye Şıngtao; çeşitli romanlarında ve on ciltlik öykülerinde çok çeşitli ve pitoresk konuları işleyen ve bu yapıtlarında canlı ve ilginç diyaloglar kullanan verimli mizahçı Cang Tienyi; o dönemde, yarattığı kadın kahramanların ruhsal konumlarını betimlemek ile olumlu kişilik yaratma yönündeki devrimci istek arasında bocalayan, yeni edebiyatın ilk kadın yazarlarından Ding Ling.

30'lu yıllar, tiyatro sanatı bakımından da aynı derecede önemli bir dönemdir. Batı tiyatrosunun, *huacü* de denen sözlü tiyatronun Çin'e uyarlanması bu döneme rastlar. İbsen'in, Bernard Shaw'un oyunları sahnelendi ve ilk çin oyun yazarlarını batı tarzında yapıtlar verme yönünde etkiledi. Bu hareketin başarıya ulaşan ender örneklerinden biri de, Tsao Yü'nün, aile içi cinsel ilişkilerle devrimci fikirlerin iç içe geçtiği gerçekçi dramı *Fırtına*'dır. Ama, bu yeni sanat her şeye karşın çok sınırda kaldı; batılılaşmış bir avuç aydına seslenmekten ileri gidemedi ve büyük halk kitlelerine ulaşamadı. Çünkü, geniş kitleler dans, şarkı, mimik, makyaj ve akrobosiyi bir araya getiren geleneksel tiyatro biçimlerine hâlâ bağlı kalmakta direniyordu. Bu bütünsel gösterinin son biçimini oluşturan Pekin Operası da, yerel tiyatroların şaşırtıcı biçimde çoğalmasını engellemeden bütün ülkede yaygınlaştı.

Bu dönemin şiiri de batı etkisi altına gir-

mekten kendini kurtaramadı. Bu konuda özellikle fransız edebiyatı ağırlıklı bir rol oynadı. Bu akımın en önemli temsilcileri Dai Vangşu ile Ai Çing idi. Verlaine hayranı olan Ai Çing, Kuzey'in nostaljik güzelliğini, müzikli ve serbest dizelerle dile getirdi. "Hilal" adlı edebiyat topluluğunu kuran Şü Cimo, daha çok Anglosaksonlar'dan etkilenmişti, sanat için sanatı, estetik kaygıyı ve özgürlüğü savunuyordu. Şiirleri coşkuyla karşılandı. Konuşulan dilde yazılmış şiire en seçkin örneklerini kazandıran, prozodi ölçütlerini belirleyen ve klasik edebiyatın büyük ustası olarak kabul edilen Vın Yiduo'nun şiirleri de aynı şekilde büyük bir başarı kazandı.

Çin topraklarının bir bölümünün Japonya tarafından işgali ve direniş savaşının gelişmesi, edebiyata yeni bir hareket verdi. Yazarların büyük bir kısmı, öncelikle vatanın kurtarılması kaygısına düşerek yeteneklerini kurtuluş savaşının emrine verdi. Bu dönemde yazılan yapıtlar, çoğunlukla özgün olmaktan çok iyi niyetleri ile göze çarpan vasat yapıtlardır; ama, küçük çaplı yapıtların çoğalması, günlük konuşma dilinde yazılan edebiyatın çok daha geniş bir okur kitlesine yayılmasını sağladı. Bu dönemde en belirleyici dal tiyatroydu. Okuma yazması olmayanların edebiyatı anlamına gelen tiyatro, etkinliğini her yerde sürdürebiliyordu: sokaklarda, kahvelerde, cephede, kırsal bölgelerde çeşitli gezginci tiyatro toplulukları, basmakalıp konulu kahramanlık oyunları sahnelemekteydi. Yazarların, öğretici örnekler bulmak amacıyla çin tarihine yönelmeleri de yine bu döneme rastlar. Bu tarihsel oyunların en başarılılarından birisi Guo Mojuo'nun *Çü Yüen*'idir. Buna karşılık, Vu Zuguang gibi bazı oyun yazarları bu bağlamın dışında kaldılar ve töre oyunları yazdılar.

Öte yandan, Kuzey Çin'de, komünistlerin denetimindeki kurtarılmış bölgelerde ikinci bir devrim yürürlükteydi. Batı edebiyatının tüm çeşitliliği ve ayrıntılarıyla ülkeyi bir sel gibi sarmasından sonra sıra devrimci edebiyata, halkın hizmetindeki edebiyata, Sovyetler Birliği'nden ithal edilmiş olan sosyalist gerçekçiliğe gelmişti. Yan'an toplantısı, özgürlük ve halk aşkıyla yanıp tutuşan, devrimler ve yeni bir edebiyattan yana olan birçok yazarı bir araya getirdi. Bu yazarlar arasında, kadınların sözcüsü Ding Lıng, ateşli yurtsever şair Ai Çing, denemeci Vang Şivei anılmaya değer Kitlelere yönelik bir edebiyat yaratma çabasının en belirgin temsilcisi ise, gerçekten köylü kökenli olan ve hem sözlü, hem de geleneksel köylü kültürüne kökten bağlı Cao Şuli idi. Ne yazık ki sanatçının *Li Youtsai'nin ritimli şarkıları* adlı başyapıtına denk bir yapıt daha yazılamadı. Halk edebiyatı biçimlerini devrimin hizmetine sokma denemelerine girişildi. Köylülerin hasadı kutlamak amacıyla yaptıkları ve dansların, türkülerin, kısa güldürülerin, akrobasilerin birbirini izlediği bir gösteri olan *yanggı*'dan bu amaçla yararlanılmaya başlandı. Bu gösterilerde, yeni toplumun kurulması uğrunda ya da japon şeytanlarına ve Guomindang hainlerine karşı mücadele eden sivil ya da askeri halk kahramanları ön plana çıkarıldı. Sözlü edebiyatın bütün türleri de aynı biçimde vurgulandı; sahnede oynanabilen bu edebiyat, kültür düzeyleri ne olursa olsun geniş kitlelere, istenen mesajın verilmesine olanak tanıyordu. Bu alanda en büyük başarıyı, Hı Cingci'nin eski bir halk efsanesine dayanarak hazırladığı *Beyaz saçlı kız* (Baimo Nu) operetiydi. Bu yapıt hâlâ repertuvarda yer almakta ve sahnelenmektedir. Mao Zıdong'un 1942'de Yan'an'da verdiği *Sanat ve edebiyat üzerine söylev*, kültürün ve yazarların rolü konusunda büyük bir tartışmayı, hiç olmazsa kuramsal açıdan sona erdirdi. Burada edebiyata, kitlelerin eğitilmesi gibi tamamen ideolojik bir işlev veriliyor, siyasal ölçütler estetik ölçülerin üzerinde tutuluyordu. Söylev çağdaş edebiyatın gelişmesinde bir dönüm noktası oluşturdu; aynı zamanda, yazarlarla Komünist parti yöneticileri arasında bir ayrılığa da yol açtı. Yazarlar o tarihe kadar, eski toplumun bozukluklarını ortaya koyarak, daha güzel, daha eşitlikçi ve daha adil bir yeni Çin'in yaratılması dileğinde bulunmuşlar ve tümüyle devrimden yana bir tutum sergilemişlerdi. Ama, edebiyat çalışmalarında önceliğin kesinlikle siyasal öğelere verilmesinin, yaratıcılığı siyasal yetkenin buyruklarından bağımsız bir olgu biçiminde görenleri yaralaması ve hayal kırıklığına uğratması kaçınılmazdı. İşte bu tarihten başlayarak ve ülke çapında da 1949'dan sonra, edebiyat tarihi, kültür etkinliklerini kendi denetimi altında bulundurmak isteyen geçici iktidarlarla, anlatım özgürlüğünü yeniden kazanmak isteyen yazarlar arasında, zaman zaman sertleşen bir çatışma tarihine dönüştü.

1949'dan bu yana

1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra, büyük yazarların çoğu, yeni yönetimin çevresinde kenetlendiler ve gerek Kültür bakanlığı'nın, gerek Yazarlar birliği'nin yönetiminde görev aldı. Ama, geride kalanların büyük bir kısmı da yazmayı bıraktı. Yaratıcı çalışma üzerindeki denetim ve siyasal ölçütlere dayanan sansür öylesine ağırdı ki, ortaya konabilen yapıtların tüm özgünlüğü, tüm gücü yok oluyordu. Aydınların yönetime karşı giriştikleri ilk açık mücadele, 1956'da "Yüz Çiçek Hareketi" adı altında yürütüldü. Korkusuzca ve içtenlikle kendi düşüncelerini dile getirmeleri istenen yazarlar, yönetimin kültür siyasetine karşı öyle ağır eleştiriler yönelttiler ki, bundan bir yıl sonra "sağa karşı" açılan sert bir kampanya, bu geçici filizlenmeye son vermekten başka çıkar yol bulamadı. Ama edebiyat ve düşünce dünyasına asıl ağır darbeyi Büyük Proleter Kültür Devrimi vurdu. Geleneksel tiyatronun başına gelenler, bu dönemde sanat ve edebiyatın nasıl ele alındığını gösteren en iyi örnektir. 1964'ten başlayarak, Ciang Çing (Mao'nun eşi), Pekin tiyatrosu'nda yapılan reform hareketiyle *(cingcu)* özellikle ilgilendi: klasik oyunlar yavaş yavaş sahnelerden çekildi. Aralarında *Kızıl Doğu* adlı operanın da bulunduğu sekiz örnek oyun seçildi. "Devrimci Operalar" adı verilen bu gösteriler, repertuvarın tümünü oluşturuyordu. Bunlar, bale, film, kitap vb. gibi tüm olası biçimlerde ülke çapında dağıtıldı. Tiyatro alanındaki tüm etkinlikler, bu basmakalıp gösteri taklitlerine indirgendi. Aynı durum, roman ve şiir için de geçerliydi. Ruhsuz ve cansız örnek romanlar ve şiirler emir üzerine kaleme alındı. Böylece, hem yeni yapıtları yaratma süreci tümüyle durduruldu, hem de eski çalışmaların okunmasına da olanak bırakılmadı. Kitabevlerindeki tüm kitaplara el kondu, bunlar okurlarına yalnızca yönetimin onayladığı yapıtların binlerce nüshasını sunabiliyorlardı; kamu kitaplıkları kapatıldı, özel kitaplıklar ise yağmalandı ve dağıtıldı. Kültür yaşamı üzerinde kara bulutlar dolaşıyordu. Yaşlı ya da genç hiçbir yazar, eski yeni hiçbir yapıt, eleştirinin kılıcından kurtulmayı başaramadı; bunların okunmaları ya da elde bulundurulmaları siyasal suç sayılıyordu. Mahkûm edilen, aşağılanan, kötü muamele gören birçok yazar, korkunç koşullar altında kendilerini bilgi yenileme kamplarında buldular. Bazıları intihar etti; Lao Şı'nın da kendini öldürdüğü sanılmaktadır. Bu anaforlar arasında suyun üstünde kalmayı başaran Guo Mojuo gibileri çok azdı. Edebiyat türlerinden hiçbiri bu dalgadan kendini kurtaramadı: ne şiir, ne sözlü tiyatro, ne roman ve öykü, ne deneme, ne de tarih ya da edebiyat eleştirisi. Eleştiriler, özellikle daha sıkı yönergelerle denetleniyordu. Hatta, darbeler altında tüm canlılığı ve keskinliği solup giden sözlü halk edebiyatı da payına düşeni aldı. Bütün bu dönem boyunca, bir birey olarak yazar, yazarlığı meslek edinmiş olan insan, sırf bu niteliklerinden dolayı mahkûm edildi ve kolektif bir halk edebiyatı yaratılması yönünde zorlamalar yapıldı. Köylülerin ve işçilerin yazdığı binlerce şiir seçildi, grup halinde yazılmış öykü ve romanlar yüksek kültür makamlarının övgüsünü kazandı ve seçme şansı bulunmayan bir kamuoyuna yalnızca bunlar sunuldu.

Mao Zıdong'un ölümü ve ardından Dörtler Çetesi'nin iktidardan düşüşü, daha hoşgörülü bir ortamın doğmasını sağladı. Yeni resmi edebiyat, çekingen bir biçimde, ideolojik nitelikler dışında özellikleri olan şiir ve öyküler yazılmasını önermeye başladı. Kültür Devrimi sırasında yapılan aşırılıkları anlatan Liu Şinvu, bu yeni hareketin en çok değer verilen temsilcisidir. Buna koşut olarak, 1978-79'da birkaç ay süreyle, resmi çizginin dışında bir edebiyat doğdu. Ürünleri, "Pekin Baharı" gibi, ne yeraltında yayımlanan ve ne de yönetim karşıtı olan, yalnızca yönetimce hoşgörüyle bakılan dergilerde çıktı. Gözleri erken açılan genç yazarlar bu dergilerde kendi toplumlarını ve kendilerine tanıtılan yaşantıyı uzlaşmaz bir tavırla yargıladılar. Ama, günümüzde bu hareketin de frenlendiği gözlemlenmektedir. Çin, şimdilerde yeniden gözlerini Batı'ya çeviriyor. Bununla birlikte, yeni Çin'in otuz yıllık ömründe kendi istediği doğrultuda bile hiçbir yetenek çıkartaması ve bugün ihraç ettiği Ba Cin ya da Ai Çing gibi büyük adların da başyapıtlarını yeni Çin'in doğuşundan çok daha önce yazmış deneyimli yazarlar olması düşündürücüdür.

• *Türk edebiyatında Çin.* Çin, divan edebiyatında resim sanatının kaynağı sayılırdı. En ustalıklı resimlerin orada yapıldığı kabul edilirdi. Bu ad, resimle ilgili *büt, nigâr, nakş, suret, resm* gibi sözcüklerle birlikte kullanılır, tamlamalar oluşturulurdu. Çin, misk'in de üretildiği ülke sayılırdı. Bundan dolayı sevgilinin yüzünde güzel kokan ayvatüyleri, saçlar tanımlanırken Çin'den söz edilirdi; ülke adı *Çin* ile "büklüm" anlamına gelen *çin,* tevriyeli olarak kullanılırdı: *Çin içre yok saçın gibi bir müşk-i ter veli/Müşkin saçında bulmak olur sad hezar çin* (Çin ülkesinde saçın gibi güzel kokulu yok ama güzel kokulu saçında yüz bin Çin [büklüm] var) [Baki]. Çin birçok yerde *Hıtay, Huten* ülkelerinin adıyla ve İskender (Sedd-i İskender, âyine-i İskender), yecüç, mecüç ile birlikte anılır. Mesnevilerde, masallarda Çin fağfuru uzak, gizemli bir ülkenin hükümdarı olarak canlandırılır.

FELSEFE

Çin düşünce tarihini üç akım belirler: yönetme sanatına esin kaynağı olan bir toplumsal ilişkiler ahlakı öneren konfuçyusçuluk; insansal ile tanrısalın birbirinden ayrılmadığı evrensel düzeni açıklamaya çalışan taoculuk; Çin'e İ.S. I. yy.'da giren, çin düşüncesine metafizik ve dinsel bir boyut kazandıran, çinlileşirken de büyük değişikliklere uğrayan buddhacılık. Bu akımların her biri, öteki ikisini dışta bırakmak şöyle dursun, onlardan özgün öğeler almış ve öğretisini ya da öğretisinin etkinliğini zenginleştirmiştir.

Seçmecilik ve etkili olma kaygısı, çin düşünce ve uygarlığının özgül yanlarını açığa vuran başlıca özelliklerdir. Pratik bir deneyimi dile getiren simgeler bakımından zengin olan çince, soyut düşüncelerin açıklanmasına elverişli değildir. Tıpkı bunun gibi, bir bilgeliğin etkileyici değeri de, onun öğreti olarak dile getirilişinin değerinden çok daha üstündür.

Çin düşüncesine göre, insan ile doğa, birbirinin kökçe karşıtı değildir; her ikisi de aynı evrensel düzenden kaynaklanır ve insan, bu düzenin gerçekleşmesine etkin olarak katkıda bulunmalıdır. Bu bütünselleştirici düşünce, Antikçağ çin düşünürlerinin dünyaya ilişkin nesnel bir bilgi edin-

meye niçin ilgi duymadıklarını açıklar. Söz konusu düşünürler daha çok, bu evrensel düzenin *(dao)* uyumunu korumaya yönelirler. *Dao*, hem düzen hem de ritimdir ve evrendeki çevrimsel hareketin ilkeleri olan *yin* ile *yang*'ın sırayla ortaya çıkması ile gerçekleşir. Hem kozmik hem de insansal bir nitelik taşıyan bu uyumlu Bütün kavramı, toplumsal otorite kavramının önemini vurgular. Gerçekten de, büyük evrenin dengesini sürdüren şey, hükümdarın erdemi ve toplumsal uyumdur. Evrenin düzeni, uygarlığın düzenine bağlıdır.

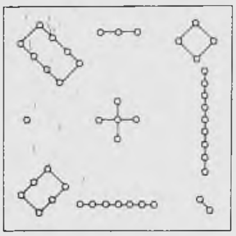
Nitekim Cou'lardan başlayarak, hükümdar, "Gökyüzünün Oğlu" diye adlandırılmıştır. Çin düşüncesine göre gökyüzü, erdeminin etkileyici ışığıyla yönetimini gerçekleştirmesi için hükümdara yetki veriyordu. Hükümdar, aşırılıkları ve zulmüyle toplumsal ve evrensel düzeni tehlikeye düşürdüğünde, Gökyüzü, verdiği yetkiyi geri alıyor ve hanedan yıkılıp gidiyordu. Resmi tarihçiler, hanedanların birbirini izlemesini böyle açıklıyorlardı.

Çin felsefesinde siyasal yanın ağır basmasını ve bu felsefenin, mutlak bir doğruluktan çok pratik bir etkinlik ardında koşmasını, aynı ilkelere bağlı olan doğa ve toplum arasındaki bu sıkı bağlılık açıklar.

Feodal sistemin, İlkbaharlar ve Güzler döneminde başlayan ve Savaşçı krallıklar çağında açıkça ortaya çıkan bunalımı (İ.Ö. VII.-III. yy.), yoğun bir felsefe etkinliğine yol açtı. Cou hanedanının yerini egemenlik için savaşan rakip devletler aldı. Despotlar, komutanları ve yönetim formülleriyle yönetim modellerini iyi bilen siyasetçileri kendilerine bağlamaya çalıştılar. Öğretilerini, öğrencilerine ve hatta hükümdara öğreten bir üstadın çevresinde, önemleri ve yazgıları farklı okullar kuruldu. Bazı okullar, hizmet vermek amacıyla bir devletten ötekine giderek, az ya da çok başarı kazandılar. Bunların sayıları ve çeşitlilikleri, daha sonra "Yüz Okul" diye adlandırılmalarına yol açtı.

• *Konfuçiusçuluk.* Konfuçius, daha İ.Ö. V. yy.'da, aile ilişkilerindeki uyumu örnek alan bir yönetim ahlakını savunarak, siyasal sorunlara yöneldi.

Konfuçiusçuluk, dar anlamda bir felsefe olmaktan çok, dünyayı bir görüş tarzıdır. Örneğin, bir devlette düzeni egemen kılmayı bilen insanın nasıl yetiştirileceği sorununa çözümler getirir. Böylece, erdem en önemli konu olur. Çünkü, başkalarını yönetmek önce kendini yönetmek demektir; erdem de, erdemli olmak isteyen insanın her zaman daha çok geliştirmesi gereken bir iç nitelikler bütünlüğüdür. Öyleyse, her şey eğitime ve Konfuçius'un çok sayıdaki özdeyişlerinden biri olan şu sözlerine bağlıdır: "Kendinize ne yapılmasını istiyorsanız, başkalarına da onu yapın." Konfuçius, eğitim programında, çağının Çinlileri için gerekli olan büyük ve temel metinlerin (özellikle beş klasik) öğrenilmesine de yer verir. Çünkü bilgeliğe, ancak kültür yoluyla ulaşılır.

büyülü kare *(Luoşu)*, içinde 1'den 9'a kadar olan sayıların geometrik şekilleri yer alır

Öteki düşünce akımları ise, evrensel düzenin kozmik yanına daha büyük önem verirler.

• *Taoculuk.* Taoculuk, hem bir felsefe okulu hem de bir dindir. Bazı yazarlar, *Daodicing* yazarı Laozi'nin, Konfuçius'un çağdaşı olduğunu ve onunla görüştüğünü ileri sürerler. Dao aslında, çince anlamıyla, bir "yolu", yani evreni doğuran kozmik bir ilkeyi belirtir. Taoculuk, bir başka çinli filozof olan Cuangzi tarafından yeniden tanımlandı. Cuangzi, insan bilgeliklerinin, göreli oldukları için değer taşımadıklarını söyler ve insanların mutluluk özlemlerinin de, onların doğal yeteneklerine göre sınırlandırılması gerektiğini ileri sürer. Taoculuk, ruhun ölümsüzlüğünü de kabul eder.

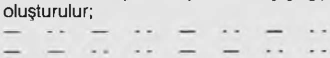
• *Yinyang ve beş öğe okulu.* Beş öğe kuramı, *Şucing*'in (Belgeler kitabı) [İ.Ö. IV.-III. yy.] bir bölümünde açıklanmıştır. Her öğeye sayısal bir değer verilmiştir; her öğenin bir yönü ve bir mevsimi vardır (mevsimi olmayan toprak hariç):

1 su	2 ateş	3 odun	4 maden	5 toprak
kuzey	güney	doğu	batı	merkez
kış	yaz	ilkbahar	güz	

Bu öğeler, etkin ilkeler ve tözlerdir. Beş öğeye, hareket, söz, görme, işitme, düşünme gibi, bu öğelerin ürünü olan beş insan etkinliği ile, bu etkinliğin uzantıları olan beş göksel gösterge karşılık düşer.

Böylece, büyükevren ve küçükevren, doğan ve insansal, tüm bir bağlılaşma sistemi içinde yer alır. Benzeştirmeler yoluyla kapsamı genişletilen bu sınıflandırıcı listeler, ahlak düzenini, kozmik düzene bağlayan uygunlukların düzenlenmiş bir tablosunu sunar.

Yinyang okulu, çok geçmeden, beş öğe okuluyla bir tutuldu. *Yin* ile *yang*, ritmik art arda gelişleriyle evrenin dengesini sağlayan iki temel öğedir. *Yang*, sıcak, ışıklı, erkek ve hareketli olanı belirtir. *Yin* ise, soğuğu, karanlığı, dişiyi, hareketsizliği belirtir. Her şey, bu iki kavramın birlikte etki göstermelerinin ürünüdür. *Yicing*'de *(Değişinimler kitabı)*, işte bu temel üzerinde bir kehanet sistemi ortaya konur. Kesintisiz *(yang)* ya da kesintili *(yin)* çizgilerle, sekiz temel pa kua (üst üste üç çizgi) oluşturulur;

İkişer ikişer birleştirilen bu sekiz pa kua, olayların yorumlanmasını sağlayan altmış dört heksagram meydana getirir. Yinyang ve beş öğe kuramı, daha sonra taocu din tarafından yeniden ele alındı. Ayrıca çeşitli bilgi dallarında (coğrafya, gökbilim, tarih, müzik, tıp) bir uygulanma alanı buldu.

• *Mozi okulu.* Mozi (İ.Ö. V. yy.) ve okulu, kendi çağında, Konfuçius'tan daha başarılı oldular. Konfuçius gibi Mozi de, bir yönetim ahlakı önerir; ama ona karşıt olarak öğretisini, hiçbir ayrım gözetmeden, bütün insanları kucaklayan evrensel bir sevgiyle temellendirir. Toplumdaki kötülükler, durum ve koşula bağlı bir sevgiden, ailesel bencillikten ya da taraf tutmaktan doğar; bütün çatışmaların kaynağı da bunlardır. Mozi, düşüncelerini benimsetmek için çıkar duygusuna seslenir. Evrensel sevginin ise, bunu duyan kişiye, daha da büyük bir yarar sağladığını söyler. Savunma stratejisindeki ustalığı çok beğenilen Mozi, bir sevgi yokluğu belirtisi olarak gördüğü ve üretken olmayan harcamalara yol açtığını düşündüğü saldırı savaşlarına şiddetle karşı çıkar. İşe yaramaz nesnelerin yapımına karşı çıkan eski efsanevi kralların ekonomi alanında gösterdikleri erdeme hayranlık duyar. Aristokratların lüksünü kötüler ve etkileyici uyumu konfuçiusçularca övülen müzik de dahil olmak üzere bütün sanatları kınar. Ona göre, gereksiz olan her şey, devleti ve halkı yoksullaştırır. Hükümdar, toplum ahlakının üstüne titremeli; güttüğü siyasetin amacı, devleti zenginleştirmek ve nüfusu artırmak olmalıdır. Mozi'nin öğretisinde kişiselleştirilmiş olan Gökyüzü, iyiliği sever ve sevgisizliği cezalandırır.

Mozi, öğrencilerini, halkın alt tabakalarından seçti ve yoksullar ile haksız saldırılara uğrayan devletlerin koruyucuları olarak onları silahlı gruplar halinde örgütledi. Mozi'nin ölümünden sonra, öğrencilerinin seçtiği bir üstat, örgütün başına geçti. Ama, imparatorluğun kurulmasından sonra, zanaatçılar sınıfı feodal toplumla bütünleşti ve örgüt de yitip gitti.

• *Adlar okulu.* Mozi okulu gibi bu okul da, gerçekliğe uygun düşen akılyürütme biçimlerini bulmaya; düşünceyi, alışılagelmiş ve basmakalıp fikirlerin dar çerçevesinden kurtarmaya çalışır.

Cuangzi*'nin bir bölümünde adı geçen Huei Şi (İ.Ö. IV-III. yy.), insanlara hiçbir ayrıcalık tanımadan, evrensel sevgiyi, bütün varlıklara yayar. Çünkü böylesi, bütün ayrımların ortadan kalktığı evrenin birliğine daha uygundur. Büyüklük, uzay, zaman ve hareket kavramlarının göreliliğini açıklamak için alışılmadık düşünceler ileri sürer:

— Sonsuz büyüğün dışında hiçbir şey yoktur ve Büyük Bir'dir o; sonsuz küçüğün de içinde hiçbir şey yoktur ve o da Küçük Bir'dir.

— Kalınlığı olmayan, üst üste konulamaz, ama genişliği bin li'dir (1 li 576 metredir).

— Bugün Yüe'ye gidiyorum ve oraya dün varıyorum.

Gongsun Long (İ.Ö. III. yy.) ise, ayrımları bir bütün içinde eritmek yerine, bunun tam tersi bir yol izleyerek, onları çözümlemeye çalışır ve gerçeklik kavramını ortaya koymaya yönelir: "beyaz at", "at" değildir; çünkü "at", aynı zamanda "siyah, kır, beyaz, vb. atı" da kapsar. "Beyaz taş" ta, beyazlık ile sertlik birbirinden ayrıdır; çünkü, dokunma duyusu bize beyazlığı bildirmediği gibi, görme de sertliği bildirmez. Dünyanın düzenini etkilediklerine göre, adlandırmaların, gerçekliğe uygun olmaları, onlara denk düşmeleri gerekir. Bununla birlikte, adlar okulunun alışılmadık düşünceleri, geleneksel sınıflandırmaları sarsmak konusunda başarılı olamadı.

• *Yasacılar okulu.* Zanaatçılar, tüccarlar ve toprak sahipleri gibi yeni sınıfların ortaya çıkmasıyla birlikte ahlak, karmaşık bir toplumu yönetmedeki yetersizliğini gösterdi. Yasacılar, yönetim uygulamalarıyla uğraşmaya, işte o zaman başladılar. Öğretilerini de, hükümdarın ve yasanın egemenliği üzerinde temellendirdiler. Onlara göre, mutlak bir egemenliği olan hükümdar, kişisel gücünü, gizli tutulan yöntemlerden *(şu)* almalıdır ve insan etkinliğinin, çıkar ve korku gibi iki hareket ettiricisini kullanarak, bir cezalandırma ve ödüllendirme sistemi aracılığıyla yönetmelidir. Konfuçiusçu eski kurumların hiçbirini beğenmeyen yasacılar, yalnızca olgularla ilgilenmek üzere, ahlakı bir yana bıraktılar. Öğrencisi Li Si'nin kurduğu bir düzen sonucu İ.Ö. 233'te ölen Han Fei, bu okulun en ünlü temsilcisidir. Bu okul, Çin'in birliğinin, önerdiği ilkeler üzerinde gerçekleştirilebileceğini ileri sürdü. Ama, hükümdarlığı döneminde çin düşüncesinin *Klasikler*'inin yakıldığı ve okumuşların diri diri gömüldüğü ilk imparator Şi Huangdi'nin zulmü de, dillere destan oldu. Hanlar döneminde konfuçiusçuluk, resmi öğreti durumuna girdi (XX. yy.'a kadar da öyle kaldı), ama yasalcılık da, daha sonraki imparatorlara, yönetim yöntemleri esinlemekten geri kalmadı.

Batı düşüncesinin Çin'e girişine kadar, konfuçiusçu düşüncelerin gelenekselliği, bütün altüst oluşlara dayandı ve en gözü pek düşünürler bile, konfuçiusçu düşüncelere bağlı olduklarını söylemek zorunda kaldılar. Özellikle Tanglar ile Songlar dönemi felsefesi üzerinde etkili olan taocu görüşler ise, resmi düşünce içinde yeni açımlamaların ortaya konmasına yol açtı.

• *XX. yy.* Yirminci yüzyılın başlangıcında, Aldous Huxley, Adam Smith ve Montesquieu'den yapılan bazı çeviriler aracılığıyla, bilim ve demokrasi kuramları Çin'e aktarılırken 4 Mayıs (1919) hareketi de konfuçiusçu ahlakın şiddetle eleştirilmesine yol açtı. 1949'da sosyalizmin kurulmasıyla birlikte marxçılık, egemen felsefe durumuna geldi. Ama, Mao Zıdong düşüncesinin harfi harfine uygulanmasının yol açtığı aşırılıklar, Çinliler'e, Şi Huangdi dönemini hatırlatmışsa da, son yıllarda, uzlaşma eğilimi, pratik etkinlik kaygısı ve Batı'ya açılma çabaları, yeniden ağır basar gibi görünmektedir.

MATEMATİK

Çin uygarlığının bize bıraktığı ilk belgeler —İ.Ö. XIII. yy.'a ait, kemikler üzerine yazılı yazıtlar— daha o dönemde gökbilim araştırmaları yapıldığına ve Çin'de sayıların çok eskiden beri kullanıldığına tanıklık eder. Ayrıca Çin'de, o dönemde, yönetimde öngörü sistemi olarak kehaneti kullanan, örgütlenmiş bir devletin varlığını gösterir. Çin matematiğinin gelişimi, baş-

langıçta sıkı sıkıya, kehanet tekniklerinin temelini oluşturan hesap yöntemlerine bağlıydı. Ayrıca bu gelişim, eski evrenbilimsel inançlardan ve özellikle kraliyet ayrıcalığı biçiminde sıkı sıkıya korunan takvimden de etkilendi. Daha sonra çin matematiği feodal bürokrasinin yararına, muhasebe, vergi ve takas oranlarının hesabı, alan ölçümü, istihkâmcılık gibi alanlara ilişkin somut problemlerin çözümünü konu edindi. Bu bilim dalı, mandarinliği kuran Han hanedanı döneminde (İ.Ö. 206 - İ.S. 220) gerçek bir gelişme gösterdi. Matematiğin gelişimine uygun ikinci bir dönem ise, Songlar (960-1279) zamanında yaşandı. Bu dönemde, baskı makinesi yeni bulunmuştu ve düşünsel merakın uyanışı, Li Ci, Yang Huei, Çin Ciuşao, Cu Şici gibi matematikçileri, çin cebirini doruğa ulaştıran daha soyut araştırmalara yöneltti. XIV. yy.'dan başlayarak yerinde sayan matematik, ancak XVII. yy.'da, cizvitlerin Batı bilimlerini ülkeye getirmelerine bir tepki olarak, çok sınırlı bir canlanma gösterdi.

Aritmetik'te, sayılar, başlangıçtan beri ondalık sistemle gösteriliyordu ve bu açıdan Çin'in İlkçağ uygarlıkları arasında ayrı bir yeri vardı. Sayma tahtasının, yani bir sayıyı gösterecek biçimde küçük çubuklar dizilen ayarlı tahtanın kullanımıyla, bizimkine benzer bir konum sayılaması, çağımızdan yüzyıllarca önce gelişmişti. Bu sayma tahtasında, pozitif sayılar kırmızı, negatif sayılar siyah çubuklarla gösteriliyor ve elle, dört temel işlem yapılabiliyordu. Han dönemi matematikçileri, kesirleri sadeleştirmeyi, ortak payda aramayı, en büyük ortak böleni hesaplamayı biliyordu; bu işlemler Avrupa'da ancak XV. ve XVI. yy.'larda kullanıldı.

Devşirim çözümlemesi alanında, Çinliler, efsane devrinden başlayarak, sihirli şekillerin çizimiyle ilgilendiler; bunlar, geometrik şekiller halinde düzenlenmiş sayılardı ve yalın işlemlerin sonucu, işlemin yapıldığı yöntem ne olursa olsun, değişmez kalıyordu. *Değişinimler kitabı* (Yicing) ile *Tarih kitabı*'nda (Şucing) dalgaların arasından çıkan büyülü hayvanların, imparator Büyük Yü'ye, kendisini imparatorluk yönetiminde desteklemek için sihirli *Luoşu* karesini ve *Hıtu* şeklini sundukları anlatılır. Bu şekiller, kehanet amacıyla kullanılmıştır. Mozi okulunun (Savaşçı Krallıklar devrinde) yazılı kaynaklarındaki önsel tanımlara dayanan tümdengelimli bir *geometri*'nin birkaç kalıntısı bir yana bırakılırsa, Çin ancak, alan ve hacim hesapları üstünde yoğunlaşan uygulamalı ve deneysel bir geometri geliştirdi. Cebir, geometriye egemendi ve geometri önermeleri çoğunlukla, cebirsel biçimde, yani denklemlerle ifade ediliyordu.

Çin *cebir*'i doğrudan doğruya sayma tahtasının kullanımından doğdu. Bu tahtada, çubuklar, belirli nicelik türlerine (bilinmeyen, kuvvet vb.) ayrılmış yerleri dolduruyor ve Needham'ın da dediği gibi "matematiksel yapıları sınıflandırmada kalıcı bir sistem" oluşturuyordu. Öte yandan, Song devri cebircileri, matris karakterlerinin yazımında da sayma tahtasından ustaca yararlandılar; bununla birlikte soyut matris ve soyut determinant kavramlarını bulamadılar. Genel olarak problemler, somut kökenlerine bağlı kaldı ve Çin'de simgecilik, hiçbir zaman kendiliğinden ortaya çıkmadı. Doğrusal denklemlerin çözümünde eğreti çözüm kuralını ilk kez Çinliler'in uyguladıkları (İ.Ö. I. yy.) sanılmaktadır. Han devrinden başlayarak, Çinliler, doğrusal denklem sistemlerinin çözümünde, eleme yöntemini kullanmaya başladı. Takvim hesaplarında, uygunluk sistemleriyle karşılaştılar ve bunları inceleyerek belirsiz çözümlemeyi geliştirdiler. Çin cebirine en büyük katkıyı, herhangi bir dereceden cebirsel denklemleri, Ruffini ve Horner yöntemine (XIX. yy.) benzer bir yöntemle çözen Song devri (XIII. yy.) cebircileri sağladı.

Bu bulgular, çinli matematikçilerin Rönesans'tan önce, diğer İlkçağ uygarlıklarına (Yunanistan dışında) benzer bir düzeye ulaştıklarını göstermektedir. Ama XVII. yy.'dan sonra Batı bilimini özümlemekle yetinen Çin, günümüze değin matematik alanına hiçbir yenilik getirmemiştir.

SANAT
giriş

Çin köylüsünün daha ilkçağlardan başlayarak, yaşamını ustaca bir uyumla doğanın düzenine göre ayarlaması, sanat alanına da yansır ve çin sanatının kimi ayırtedici özelliklerini açıklar. Çin sanatı, bütün karmaşıklığıyla, dengeli ve ölçülü bir bütün, bir hümanizmin ifadesidir. İnsanın doğayla bütünleşme gereğini duyduğu mimari düzenlemede bile doğanın yasalarına ve düzenine boyun eğdiği bahçe sanatı bunun en parlak örneğidir. Buna karşılık, sanatın bir de yapıcı işlevi vardır: bir hiçten dipdiri bir dünya yaratır. Sanatçının bu yaratması, Göğün yaratması gibidir: varlığının bütün gücünü ortaya koyarak salt gerçeği yakalar. Yeryüzü kabuğunun temel öğeleri olan dağların ve suların bu yaratmada belirleyici bir işlevi vardır. Dünyanın iskeleti olan dağ, değişmezlik, denge demektir; Göğe yakın olduğu için de doğaüstüyle aramızdaki bağdır. Akışkanlığıyla her biçime uyabilen su, toprağın damarlarında akar; Yol'un gerçek özü odur. Dağ ve su bilgenin evrenle bütünleşmesini sağlar. Bitki ve hayvan gibi insan da, kendi çapında katıldığı bu "doğal" dünyanın görünümlerinden ancak biridir; ama, dünyaya katılırken, bütün duyumsal yetilerini harekete geçirdiği için, güzel bir sanat eserinden de bunu bekler, onu görmek, duymak, ellemek ister.

Tüm çin sanatının belirleyicisi olan bu ölçü, denge ve duyarlık anlayışının en önemli öğesi çizgidir. Gerçekliğe çok erken bir dönemde, özün ortaya çıkarılmasını temel alan bireşimsel bir anlayışla yaklaşılmış, bu da resim yazısından (piktogram) düşünce yazısına (ideogram) varan bir geçiş süreci sonucunda yazının doğmasına ön ayak olmuştur. Hat sanatı ile ondan kaynaklanan resmin, sanatsal yaratının en seçkin biçimleri olarak kalmasının nedeni budur. Plastik sanatlarla uğraşanlarda da bir biçimi bütün ayırtedici özelliklerini canlandıracak bir hacme dönüştürmek için kıvrak bir çizgiyle çevreleyen bu "özü doğrudan yakalama" yetisi egemendir. Örneğin, vazoların yüzeyindeki eğriler ve karşı eğriler hiçbir zaman durağanlığa düşmeyen ustaca çizgi ve hacim oyunlarıyla birbirini bütünler.

Buddhacılığın çin sanatına katkısı çok büyüktür: daha V. yy.'da üç yüzyıl boyunca tüm sanatsal etkinliklere egemen olan ve kısa sürede hint kaynaklarından uzaklaşarak mükemmel bir özümseme gücünün örneğini oluşturan ve biçim bakımından ulusal nitelikli bir heykel sanatının doğmasına yol açan, odur. Çin'de, yaşam ve düşünce biçimleri, dinler ve sanatlar birbirleriyle iç içe geçerek özgün bir bütün oluşturur. Bu bütün bileşenlerinden farklı, ama bunlarsız da var olamayacak bir bütündür. Bu nedenle, Çin'de üsluplar, Batı'da olduğu gibi bir tekniğin gelişmesiyle değil, altın çağındaki bir düşünce ya da dinin genellikle yaşama, özel olarak da sanata egemen olmasıyla tanımlanır. Çin tarihinin her önemli döneminde ötekilerden daha ağır basan bir sanat biçiminin ortaya çıktığı görülür: eski dönemlerde bronz, buddhacılık ile heykel, sonunda da, seramikle birlikte ön sırayı alan resim.

Tarihöncesi

• 1920-1937 arasında sürdürülen Coukoudien kazılarında, bilinen en eski insan kalıntıları bulundu. *Sinanthropus Pekinensis* diye adlandırılan bu kalıntılar, ateşten yararlanabilen, kuvars ve kumtaşından chopper ve chopping-tool yapabilen bir archanthropus'a aitti. 1949'da kazıların yeniden başladığı Coukoudien'de hâlâ birçok belge ele geçirilmektedir.

Erken Yontmataş devrinin ilk evrelerine ilişkin birçok kalıntının ele geçtiği Anhı da (Şanşi) dahil olmak üzere birçok başka kazı yapılmıştır. Guangdong'daki Mapa insanı, Şaanşi'deki Dingtsun insanı gibi Orta Yontmataş devrine bağlanır. 1964'te, Lantien'de (Şaanşi) en arkaik homo erectus tipi bulundu. Bunun 600 000 yıl öncesine, Orta Pleyistosen'e kadar uzanan en eski archanthropus olduğu sanılır.

• 1923'te Scara-oso-gol (İç Moğolistan) kıyılarında yapılan kazılarla ortaya çıkarılan Geç Yontmataş devri, chopping-tool sanayisi (litik endüstrinin en ilkel biçimi) ile bir sonraki dönem olan Gobi mikrolitik kültürü arasında bir geçiş dönemidir. 1958'de Şansi'de ve 1960'ta Hınan'da yapılan kazılarda mikrolitik döneme ilişkin araç ve gereçler bulunmuştur. Bu endüstriyi bilmeyen Çin, tarla açıcı ormancılar kültürüne aittir ve anlaşıldığına göre sivri uçlu taş geleneğine bağlı kalmıştır.

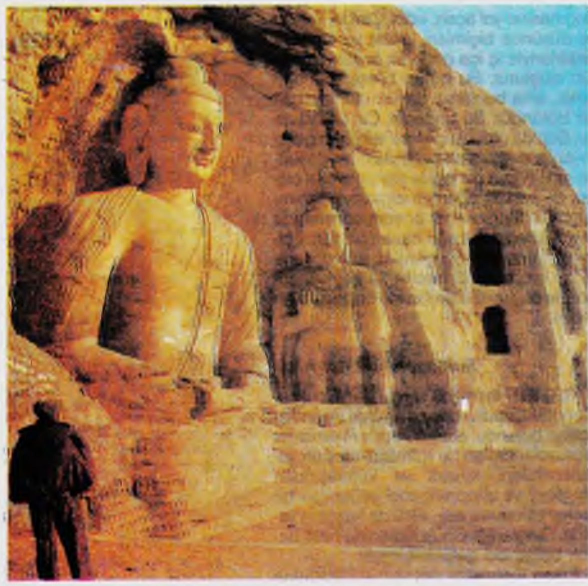
• Yenitaş çağının başlangıcında, Kuzey Çin, Baykal'da doğup, bütün Doğu Sibirya ve Doğu Orta Asya'ya yayılan geniş bir uygarlığın etkisine girdi. Bu değişik bölgeler, binişik şeritler halinde hem batıya hem doğuya doğru yayılan farklı kültürlerin doğmasına yol açtı: kuzeyde bir orman kültürü (Baykal yoluyla Ob, Ural ve İskandinavya ile ilişkili Mançurya ve Kore); Orta Asya, Moğolistan, Ordos ve Batı Mançurya'da mikrolitik kültür; Çin'in löslü yaylalarında tarım kültürü; Güneydoğu Asya takımadalarından Sibirya ve Japonya kıyılarına kadar uzanan kıyı kültürü. Tüm bu kültürlerin çin uygarlığının oluşmasında katkıları vardır.

IV., III. binyıllarda ve II. binyılın başında, Kuzey Çin'in löslü yaylalarının bulunduğu bölgede teknik açıdan Ortadoğu kökenli boyalı çömlek işleriyle belirginle-

ÇİN'DE SANAT

Güney Songlar'ın eski başkenti Hangcou'da (Cıciang) bahçe sanatı

M. Mathelin

Yungang'da (Şansi) 20 no'lu mağaradaki buddha heykeli, Vei dönemi (İ.S. IV. yy.)

şen Yangşao kültürü (1920'de profesör Andersson tarafından gün ışığına çıkarıldığı yörenin adından) ortaya çıktı. Bu çömleklerin çöl yenitaş evresi aracılığıyla yayıldığı ve Baykal yenitaş çağınınkilere benzer biçimlere de uygulandığı sanılır. Bu kültürde, temelde çöl yenitaş evresine bağlı ve Şaanşi ara merkezlerini az ya da çok etkileyen başlıca iki grup ayırt edilir: Hınan'da, üzerleri beyaz astarla, içleri kırmızı ve siyah çizgilerle süslenmiş kırmızı topraktan kâselerin yanı sıra, elle yapılmış dibi sivri çömlekler, cilalıtaştan ve kemikten araç ve gereçler bulundu; Gansu'da İ.Ö. I. binyıl ortalarına kadar gelişmesini sürdürdüğü sanılan bu kültür dört evreye ayrılır:

1. *Banşan evresi:* bu evrede görülen şiş karınlı küpler elle yapılmış ve uzun boyunları da çarkta çekilmiştir; üst bölümü kulpun yarısına kadar, saat hareketinin tersine çizilmiş sarmalların hâkim olduğu kırmızı ve siyah renkli geniş süslemelerle bezenmiştir. Çoğu zaman aynı tonda bir astarla örtülen pembe toprak çok ince ve ustaca çalışılmıştır; vazoların yanında yeşimtaşından birkaç süs eşyası da bulunmuştur;

2. *Maçang evresi:* armut biçimli, yayvan ağızlı, kısa boyunlu küpler; kırmızı ve siyah boyalı eşkenar dörtgenler, damalar ve "aşıkyollarıyla" süslenmiştir;
3. *Şindien evresi:* geniş ağızlı uzun boyunlu yüksek küpler; bunlar daha kaba sarı topraktan yapılmış, üzerleri koyu kahverengi ya da siyah, üçgen ve çift kıvrımlı (sarmal kalıntıları) süslerle bezenmiştir.
4. *Ciacing evresi:* yozlaşmış boyalı çömlekler ve bronzdan gereçler.

Kuzey Hınan'daki Şiaotun sitinde (Anyang yakınında) boyalı çömlekçilik, yerini

"uçan at" Leitai'de (Vuvei'de yönetim birimi [Gansu]) bulunan bronz heykelcik Han dönemi, İ.S. I.-III. yy.
Çin Halk Cumhuriyeti

kara çömlekçilik kültürüne bıraktı. Kıyı kültürünü temsil eden bu çömlekler ilk kez Şandong sitindeki Longşan'da bulunduğu için "Longşan" kültürü adıyla anılır. Tornada çekilen, yüzeyi perdahlı bu çömlekler bazı biçimsel özellikleriyle, Hınan'da hemen bunları izleyen ve Çin'in tarih dönemine ait bronzların habercisidir.

Hınan'da boyalı ve kara çömlekçiliğin yanı sıra bir de gri çörnlek işi vardır; eski Sibirya kültürüyle ilişkisi bulunan bu sanat, tarih döneminde de sürer. II. binyıl ortalarında ise, Hınan'da çin uygarlığının başlangıcını belirleyen bronz ortaya çıktığı sırada, kuzeyin sınır bölgelerinde (Çahar, Jı Hı) göçebe çobanlara ve tarımcılara ait araç gereçlerin bir arada bulunduğu karma bir kültür doğdu; kıyı boyunca da Liaodong'dan Cıciang'a kadar, benzer bir kültür temeli üzerinde siyah ve gri çömlekçilik yaygınlaştı.

tunç çağı

İlk çin uygarlığı olan tunç uygarlığının, II. binyıl'da Longşan ve Yangşao kültürlerinin ilişki kurduğu Hınan eyaletinde doğduğu sanılır. Bugün, Çin'de bronz sanatını Şang hanedanlığı döneminde (İ.Ö. 1770'e doğr. - İ.Ö. 1050'ye doğr.) ya da biraz önce ortaya çıktığı ve Hınan'da, Şang hanedanının ilk merkezi Cıngcou'daki kazıların gösterdiği gibi, Cou döneminde (İ.Ö. 1050 - İ.Ö. 22'ye doğr.) geliştiği bilinmektedir. Bu kentte ikinci Şang başkenti Anyang'da da parlak bir gelişme gösteren bir sanatın hazırlandığı bronz dökümhaneleri, kemik işleme atölyeleri ve çömlek fırınları vardır. 1927'den beri kazıların yapıldığı Anyang. Sarı nehrin aşağı ve orta havzalarında yaygınlaşan, aynı zamanda yakın eyaletleri de etkisine alan parlak bir uygarlığın temsilcisidir. Bulunan mezarlardan, hükümdarların öteki dünya yaşamlarına çok büyük önem verildiği anlaşılır. Hükümdar çoğu zaman koşumlu atlar ve savaş arabalarıyla, hatta kimi zaman erkek ve kadın hizmetçilerle birlikte gömülü bulunmuştur. Buradaki en güzel parçalar teknik ustalığı, biçim hâkimiyeti ve dekoruyla dikkati çeken bronzdandır. Zamanla zümrüt yeşili şahane bir pasla örtülen bu bronzlar atalar kültüne ait ayin kaplarıdır. Bu kaplar, biçimleriyle uyum gösteren, çizilerek, kabartma ve hatta tamoyma yoluyla elde edilen sarmallarla *(leivın)* kaplı bir fonun üzerine yerleştirilmiş ve içerdikleri temalarla sonsuzluk duygusu yaratan süslerle bezelidir. Dört parçalı çiçeklerin, ağustosböceklerinin, ipekböceklerinin, sığırların, tekayaklı ejderlerin *(guei)* bir araya geldiği hayvan motifleriyle *(taotie)* olağanüstü bir fauna oluşturulmuştur. Tamoyma işlemeciliği, yeşimtaşı ve mermer üzerine de uygulanmıştır. Bu yapıtların kimi çok küçüktür, kimiyse anıt boyuna ulaşır; biçimlerinin genişliği desenlerinin kesinliğiyle göze çarparlar. Mezarlarda bulunan kemik ya da kaplum bağa kabuğu üzerindeki kehanet yazıtlarında, yazının geçirdiği evrimin aşamaları izlenebilir; yazıtlar Cou hanedanının ilk yazılı geleneklerinin kökenidir.

Gerçekten de Şanglar, İ.Ö. IX. yy.'da Coular'a yenildi; bunlar, Şaanşi'den gelen, at yetiştiren, savaş arabası kullanan savaşçılardı. Atları ve savaş arabaları sayesinde Coular, tunç uygarlığını 1000 yılına doğru güneyde Yangzi Ciang ovasına, kuzeyde de Moğolistan'a doğru yaydılar.

Başkentleri Fınghao'da (bugünkü Şien) daha sonra da Luoyi'de (bugünkü Luoyang) önceki sanatsal geleneği kesintisiz biçimde sürdürdüler. Bununla birlikte, bazı biçimler kayboldu ya da değişti, yoksullaşan ve yassılaşan dekor yoğunluğunu kaybeder gibi oldu. Daha az köşeli profiller çıplak bir fon üzerine yüksekkabartma olarak işlendi, vazoların siluetlerinde derin girinti çıkıntılar belirdi, zarafet ve dengenin yerini kütlesel bir görünüm aldı. Öte yandan, kökene ve tarihlendirme konusunda bugün yararlı bilgiler veren ithaf yazıları uzadı.

İ.Ö. VIII. ve VII. yy.'larda bu eğilimler daha da belirginleşti ama her eyalette değişik bir üretim ortaya çıkarken, yeni demir ve cam teknikleri de gelişti. Coular 770'ten başlayarak gerileme aşamasına girdiler. Kısa bir süre sonra, İlkbaharlar ve Sonbaharlar dönemi (Çunçiu) başladı. Bu dönemdeki iç savaşlar ve çekişmeler, Savaşan krallıklar döneminin (Canguo) [481-221] habercisidir. Bütün bu olaylar gibi dini ayinler, ilk ilahiler ve saray şiirleri de *(şicing)* bir bir yazıldı ya da bronz üzerine işlendi. Savaşçı ve diplomatik rekabet, hareketli bir entelektüel ortam için çok elverişliydi. Çeşitli sanat ustaları, filozoflar ve gezgin bilgeler, çin dünyasının ortak kültürünü saraydan saraya yayıyorlardı; buna koşut olarak bir lüks ve zenginlik yarışı da başladı. Bu dönem bronz ya da zümrüt gibi değerli eşyalarda somutlaşan, dini olmaktan çok dindışı bir süs ve takı modasının egemen olduğu bir dönemdir. Çeşitli teknikler günden güne yenileniyor, sanatçılar dış dünyayı daha yakından gözlemlemeyi öğreniyorlardı: altın, gümüş, firuze ve malakit kakmalarla daha da bir esneklik kazanan eşsiz dökmeler ve oymalar. İlk bakışta gelişigüzel gibi görünen, ama birtakım karşılıklı eğrilerin ustaca ritmiyle oluştuğu kısa zamanda anlaşılan dalgalı ve hareketli bir dekor içinde birbirine sarılıp birbirini çekiştiren gerçekçi hayvan ve ejder motif ve biçimleriyle belirginleşen yepyeni bir anlayış. Vazolarda yer alan av ve hasat sahneleri insan çizimine duyulan ilgiyi gösteriyordu. Hunan'daki Çangşa mezarlarında bronz, zümrüt, seramikler ve tahta heykelcıkların yanı sıra olağanüstü bir incelikle işlenmiş değerli lake örneklerine (kutular, çeşitli kaplar, çokrenkli heykelcikler vb.) ve en eski ipek üzerine yapılmış çin resmine de (1949'da bulunmuştur) rastlandı. 1972'de de içindekilerle insanı şaşkına çeviren markiz Tai'nin (öl. İ.Ö. 140'a doğr.) mezarı bulundu. Çin sanatında yer alan bütün bu yeni katkılarda Kuzey Asya ve step sanatının (kılıçlar, aynalar, süs iğneleri), Orta Çin ve Çin odağına yakın zamanlarda giren Güney Çin sanatının etkisi görülür. Zaten kuzey krallıkları da, İ.Ö. 221'de tahta çıkan ilk imparator Çin Şi Huangdi tarafından Çin Seddi'ne dönüştürülen ilk surları, bu göçebe kavimlerin ülkeye sızmalarını önlemek için kurmuşlardı. Bu hükümdarın, 1974'ün en önemli arkeoloji keşfi sayılan, Şien yakınlarındaki mezarı doğal büyüklükte 6 400 asker heykeli tarafından korunuyordu.

Han İmparatorluğu (İ.Ö. 206 — İ.S. 220)

Savaşan krallıklar döneminden sonra ortaya çıkan han sanatının iki ayrı işlevi vardır: geçmişin mirasını geleceğe taşımış ve daha sonraki gelişmeler için sağlam temeller oluşturmuştur. Konfuçiusçu, öğretici ve ahlakçı bir hümanizmle, lirik, şiirsel ve gizemci bir taoculuğun çifte burgacı içinde tarihin ve zamanın bir çeşit ansiklopedisi olarak görebileceğimiz han sanatı, simgelerini gerçeklikten alır; insan artık hayvanın yanında değil, canlının yanındadır. Tarihin aynası olarak antik kahramanları örnek göstererek erdemi yüceltir ve onların cinayetlerini gözler önüne sererek kötülükten caydırır. Doğanın aynası olarak da halkın simgelerinden ve taocu efsanelerden esinlenir.

Bu ilk imparatorluk sanatı temelde bir mezar sanatıdır; ölünün dünyadaki evine benzetilen mezarlarda, tahta, pişmiş toprak *(mingçi)* ya da metal heykelcikler, insanların yerini alır: bol miktarda ve genellikle renkli, genç kadınları, oyuncuları, hokkabazları, atları, koşumları, minyatür çiftlik ve tekneleri gösteren bu kimi zaman renkli ve son derece canlı heykelcıkların yanı sıra daha zengin mezarlarda değerli yeşimtaşlarına, çokrenkli lake eşyalara, firuze, lacivert taşı ya da gümüş kakmalı

yaldızlı bronzdan aynalara, süs iğnelerine ve kemer tokalarına da rastlanır. 1968'de soylu Liu Şıng'ın (öl. İ.Ö. 113) ve karısı Dou Van'ın, Hıbei'de Mançıng'daki mezarlarının bulunmasıyla bu sanatsal etkinliğin en belirgin örnekleri ortaya çıkmış oldu. Mezardan, 2 800 altın, gümüş, zümrüt, bronz ve lake mezar eşyasından başka, yeşimtaşından (yüyi) iki kefen çıkarıldı. Bunlar altınla tutturulmuş binlerce yeşimtaşı plakasından meydana getirilen gerçek birer örtüydü. Gerçi bunların varlığı eski metinlerden öğrenilmişti ama o güne kadar hiçbir örneğine rastlanmamıştı. Daha sonra bulunan başka örneklerle bu kefenlerin sayısı 1980'de 11'e ulaştı.

Çömlekçilik bir zamanlar yerini kaptırdığı bronz işçiliğine özgü biçim ve dekorları benimseyerek bu dönemde yeniden ortaya çıktı. Bunlar kurşunlu yeşil sırla kaplı iri karınlı küplerdir. Bunun yanı sıra yeni bir teknik de gelişti: yüksek ateşte pişirilmiş, zeytin rengi ya da sarımsı, kahverengi greden kapların yapıldığı protoporselen tekniği (bundan sonra porselene geçildi).

Bir süre sonra, tamoyma tekniğiyle yapılan büyük hayvan heykelleri mezarların girişini süslemeye başladı. Özellikle Hınan ve Şandong'daki mezarların oymalı kapak taşlarında, gerçeğin çok yakından gözlemlendiğini gösteren, saraylara özgü duvar resimlerinin işlendiği görülür. Han sanatı ticaret yollarıyla (Orta Asya'yı geçen ipek yolları) ve fetih yoluyla (Kore'de, Luolang tarikat toprakları ve Kuzey Vietnam'da Thanh hoa mezarı) imparatorluk sınırlarının ötelerine taştı.

Üç Krallık ve Altı Hanedan (220-581)

Hanlar'ın düşüşünden sonra, imparatorluk sürekli çekişme halinde olan yerel hanedanlar arasındaki veraset mücadeleleri nedeniyle ve türk, moğol, tunguz kavimlerinin ataları olan ve o tarihten başlayarak çin tarihini sürekli etkileyen yabancı hanedanlar tarafından parçalandı. Derebeylik, köylü sınıfının yoksulluğuyla çelişen büyük bir lüks içinde yeniden kuruldu. Güney'de, istilalardan kaçan aristokrasi kendini hat sanatına, şiir ve resme verdi, mürekkep ve fırça ile puslu manzaraların güzelliğini dile getirdi. Günümüze bir yapıtı ulaşan ilk ressam olan Gu Kaicı*, Nankin'de çalışıyordu. Ruhsal içerik ve canlı herekete, biçimsel ama gene de temele dayanan benzerliğe, kavalyer ya da panoramik perspektife, boş ve dolu yüzeylerin birer ezgi gibi bağlanan ayrıntılı çizgiler halinde birbirini dengelediği uyumlu bir düzenlemeye yönelik ilk araştırmaları onda görüyoruz. Çin'in kuzeyindeki güçlü Vei krallığı'nın resmi dini haline gelen buddhacılık büyük ölçüde genişledi ve kaya tapınakları içinde Orta Asya'nın dinsel tapınaklarından esinlenen çok sayıda heykelin yapılmasına yol açtı. Gobi çölünün girişinde ipek yollarının varış ve çıkış noktası olan Gansu'daki Dunhuang'da Hindistan, Afganistan ve Orta Asya etkileri yerel özelliklerle birleşir ve tapınaklar hayranlık verici fresk ve kabartmalarla süslenir. 45 000 m^2 duvar resmi ve 2 500 heykele bakarak IV. yy.'dan XIV. yy.'a kadar (VII.-VIII. yy. arasında görkemli Tang dönemi yaşandı) yabancı bir sanatın nasıl çinlileştiği ve geliştiği görülür. Bu, yalnız büyük bir dinsel sanat değil, aynı zamanda eski tarihin de çarpıcı bir özetidir: figürlü yapılar, etnik tipler, çalgılar, yerel danslar, tezgâhlar ve aile sahneleriyle duvar ve tavanlar büyüleyici bir mozaikle süslenmiş, bu arada dinsel sahneler de unutulmamıştır. Bunun yanı sıra, 494'ten sonra Şaanşi'deki, Yüngang'da, daha sonra da Hınan'daki Longmın'da ilk kaya tapınakları görülmeye başlandı. Bunlar doğrudan doğruya kayaya yontulmuş heykellerle süslenmiştir. Yunan-buddha kıvrımları düzleşti ve yüzlerde yüce bir ruhaniliğin anlatımı görülmeye başlandı, bu anlatım 560'tan sonra daha da yumuşadı ve hümanist bir görünüm kazandı (Şanşi'de Tienlongşan mağaraları). Plastik kaygı daha da belirginleşti ve Tanglar döneminde hacim ve harekete varılmasıyla sonuçlandı.

Sueiler ve Tanglar (581-907)

Sueiler, üç yüzyıl süren istilaların ardından imparatorluğun birliğini sağladılar ve saltanatlarının kısa sürmesine rağmen büyük işler gerçekleştirdiler: özellikle Büyük Kanal'ın inşası ve iki yeni merkezin (Çang'an, bugünkü Şi'an yakınında ve Luoyang) kurulması. 1969'da, Luoyang'da Sueiler tarafından inşa ettirilen devlet silolarının bulunması, onların önemli şehircilik tasarımlarını kanıtlar. Bu akıl almaz gelişmeye rağmen Tanglar'ın iktidara gelişi tarihin akışı içinde bir kazadan başka bir şey değildir. Yerleştikleri Çang'an kentinin düzeni ve dama tahtası biçimindeki planı Kyoto'da (Japonya) uygulanmış ve günümüze kadar sürdürülmüştür; bu düzen ve plan o gün bu gündür klasik olarak nitelendirdiğimiz çin mimarlık anlayışının somut bir örneğidir. Toplumsal bir çerçeve yaratmaya yönelen ve evrenin ideal düzenini yansıtan bu mimarlık, çok eski dönemlerden bu yana geliştirilmiş birtakım temel ilkelere dayanır: yönlendirme, hacimlerin geometrik pürüzsüzlüğü, ikinci bir dünya anlayışına dayanan bakışım. Yerleşim yeri remil falına *(fıngşüei)* ve sitin tarihsellik derecesine göre saptanır ve kent mekânı surla çevrili alan, eksenel bakışım, güney-kuzey yönlendirmesi gibi oluşturucu öğelere göre düzenlenir. Öyle ki, daha ilkçağlardan beri çin şehirciliğine, tam bir bütünlük getiren bu öğeler sayesinde Şanglar'ın sitesaraylarından, Tanglar'ın Çang'anı'na hiçbir aksaklık duygusuna kapılmadan geçilebilir.

Çin'e, o dönemde dinsel, iktisadi ve kültürel açıdan kozmopolit bir ortam egemendi ve bu ortam, sanat dünyasını da derinden etkiledi. Dinsel kuruluşların sayısı hızla artarken, Longmın'ın yeni bir gerçekçiliğin damgasını taşıyan anıtsal figürlerle süslenmesi sürüyordu: dolgun biçimler, zengin takılarla süslü kıvrak bedenler, kasları gelişmiş tapınak koruyucuları. Çok geçmeden bu ustalık soğukluğa dönüşecek biçimlerde tekrara düşülecek ve çöküş dönemi başlayacaktı.

Plastik sanat gelişmesinin doruğundaydı ama, en ünlü temsilcileri manastırlarda çalışan resim sanatını gölgelememişti. Dalma perspektifi, konulu düzenlemelerin değişmez özelliklerinden biri haline gelecek olan bu buddha sanatının örnek ürünü Dunhuang freskleri bunun kanıtıdır. Dindışı resim aynı zamanda bilgin, şair, müzikçi, hat sanatçısı ve ressam olan dehalar yetiştirerek, çinli ressamların gerçek kişiliklerini bulmalarına olanak verdi. Bunlardan birkaçını şöyle sıralayabiliriz: daha sonraki büyük manzara ressamlarına yol gösteren, VIII. yy.'da tekrenkli manzara resminin yaratıcısı Vang Vei; çizgilerinin kesinliği ve koyu lekelerindeki cüretle ün kazanan, çağdaşı, ustaların ustası Vu Daozi; onunla eskiden beri karşılaştırılan Li Sişün ve parlak renkli manzaraları ve daha ayrıntılı ve gerçekçi üslubuyla kendini kabul ettiren oğlu Li Caodao. Böylelikle gelecek yüzyılları belirleyen ve anıtsal manzaraya varan bir evrimin ilk adımı atılmış oluyordu.

M. Mathelin

İmparator Tang Gaozong zamanında 652'de yaptırılan Büyük Yaban Kazları pagodası. Başkenti Çang'an'da (bugünkü Şi'an yakınında) [Şaanşi eyaleti] yer alan İyi Niyet tapınağı'nın bir bölümüydü. 1580'de restore edildi

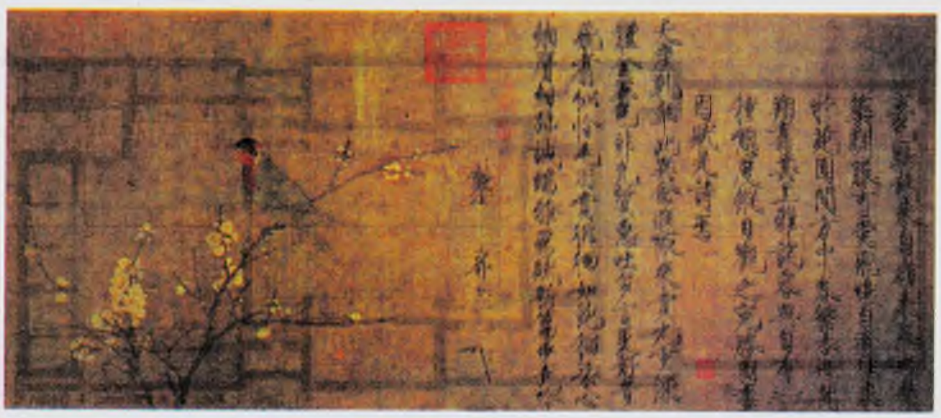
Saray, görkemi hakkında ancak sanat eşyalarından bir fikir edinebildiğimiz büyük bir lüks içinde yaşıyordu. Bu döneme özgü mücevherler, aynalar, vazolar, egzotik tekniklerin ve süslerin damgasını taşır. Pişmiş topraktan mezar heykelcikleri de zarafet bakımından bunlardan aşağı kalmaz. Eşsiz bir çekicilik ve canlılıktaki tombul ya da ince uzun boylu kibar fahişeler, şarkıcılar, dansözler, süvariler, muhafızlar ve soytarılar yeşil, kahverengi ve siyah renklerle boyanmış ve VIII. yy.'dan başlayarak son derece gözalıcı parlak sarı, kahverengi, yeşil sırlarla süslenmeye başlanmıştır. Bu aynı göz okşayıcı tonlar "Üç renkli" seramiklerin *(santsai)* yüzeyini kaplarken, gene bu dönemde çağın büyük yeniliği sayılan ilk beyaz porselenler yapıldı.

Seramikle yarış halinde olan kuyumculuk altın çağını yaşıyordu. Saraylarda, İran ve Hindistan'daki gibi altın ve gümüş sofra takımları kullanılmaya başlandı, bronzun, lakenin ve seramiğin modası geçti; sasani kökenli biçim ve dekorlar bir daha eşine rastlanmayacak bir incelik ve yaratıcılıkla çin zevkine göre uyarlandı.

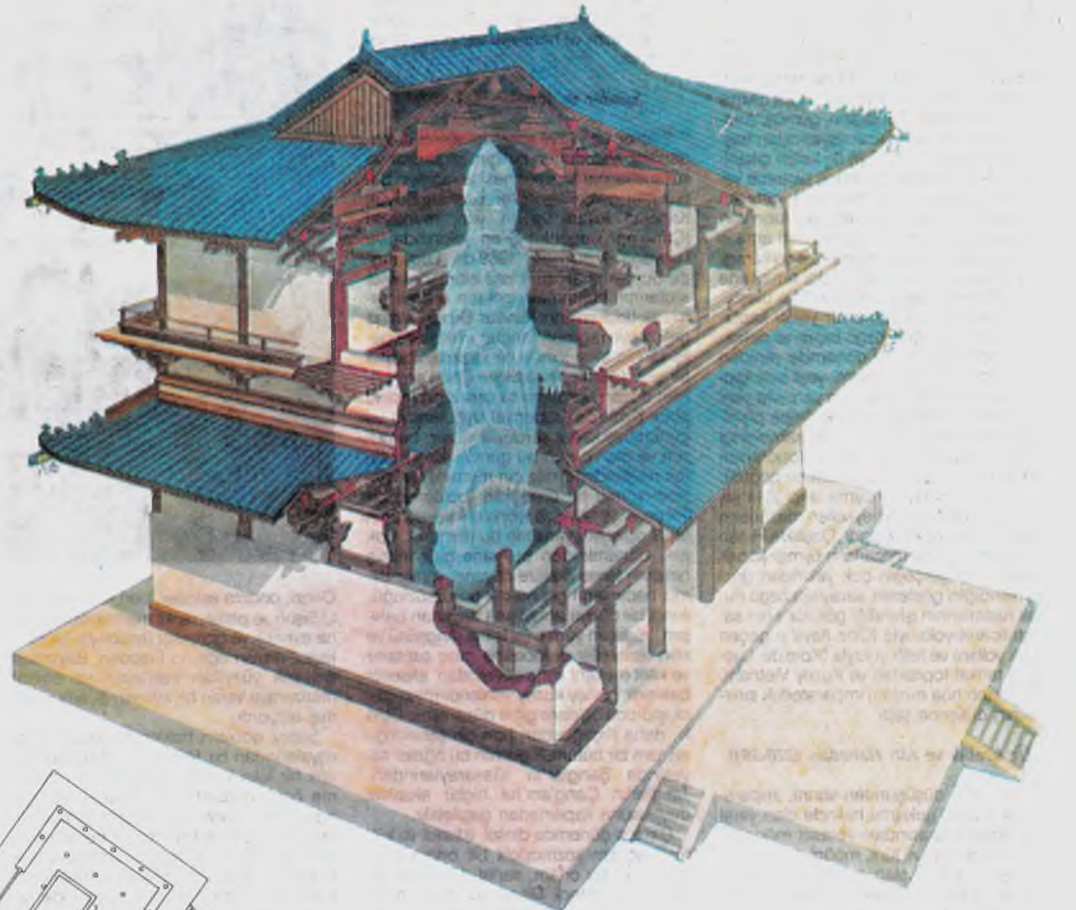
Songlar (960-1279)

Tang hanedanı X. yy. başında siyasal ve askeri felaketler sonunda çöktü: ülke, yaklaşık bir yüzyıl boyunca anarşi ortamı içinde yaşadı ve harap oldu. Beş Hane-

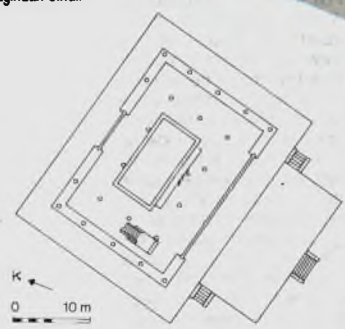
Museum of Fine Arts, Boston

"beş renkli papağan" imparator Hueizong'un (1101-1126) yapıtı ipek üzerine boya ve mürekkep, Kuzey Song dönemi *Museum of Fine Arts, Boston*

Guanyin'in (Avalokiteşvara'nın Çin'deki cisimleşmesi) büyük bir heykelini barındıran Cişien (Hıbei) ana tapınağı (984) bu yapı Tanglar döneminde kurulan Yalnız Neşe *(Du lı si)* manastırı'nın iki eski tapınağından biridir

Cişien (Hıbei) ana tapınağının planı

Pekin'de, İmparatorluk sarayı (Huang çıng) mahallesinde geleneksel yerleşim birimi

dan dönemi adı verilen bu dönemde, küçük krallıklar iktidarı ele geçirmek için kapıştılar. Bununla birlikte her yerel saray gelecekteki sanatçıların kullanacağı teknik ve temaların oluşturulduğu etkin birer resim merkeziydi: anıtsal bir biçimde yükselen bu geniş düzenlemelerde, yerine göre az çok bastırılan bir çizgi, giderek çevre çizgisinin yerini alıyor ve az çok sulandırılmış bir mürekkeple ta yukarılara kadar uzanan, birbirinin üzerine binmiş çeşitli planları birbirine bağlayan, sis ve bulut lekeleriyle çevrenin hava değerleri lavi olarak verilebiliyordu. Bu resmin öncüleri X. yy.'da bu sanatı doruğuna ulaştıran Cing Hao ve tilmizi Guan Tong, Dong Yüen ve tilmizi Cüran, Li Çıng ve Fan Kuan'dır. XI. yy.'da Şü Daoning ve Guo Şi büyüklerinin anıtsal resim anlayışına bağlı kalmakla birlikte baroku andıran güçlü bir hareket içinde biçimleri başdöndürücü bir hızla çevirerek bir çeşit plastik abartmaya daha o zamandan yönelmeye başladılar. Bu anlayış, aynı yüzyıl sonunda, Li Tang, doğanın daha dar bir kesimini, izlenimci bir gözle ele alıncaya kadar sürdü. Görüldüğü gibi, sanat alanında en büyük başarı, Tang taşkınlığını arıtması, süzmesi ve değerli bir mirası derinliğine işlemesi bakımından klasik diye nitelendirebileceğimiz resme aittir. Zevkli bir insan ve aynı zamanda da şair olan imparator Hueizong'un (1101-1126) himayesinde gerçekçi ve süslemeci bir saray üslubu yaratıldı. Güneydeyse, XI. yy.'ın ikinci yarısında aydınlar resminin bir özelliğini oluşturan bireyci bir resim akımı *(vın jin hua)* gelişti. Hat sanatçısı ve manzara ressamı olan Mi Fu, hattatlığa dayanan umursamaz bir cüretle, apayrı bir sanat geliştirdi: resim yavaş yavaş ruhsal bir yazı türü olmaya başladı ve Vın Tong, Su Dongpo gibi ressamlarla da klasik gücünü korudu. XII. yy. sonunda ve XIII. yy. başında daha lirik bir akım ortaya çıktı; bu akımın iki büyük temsilcisi Ma Yüen ve Şia Guei, doluluk ve boşluk karşıtlıklarından yararlanan bakışımsız ve elips biçiminde düzenlemelerle manzara sanatına damgalarını vurdular. Bu lirik akım en güzel ifadesini güçlü dinsel duygularını şefkat dolu basit konularla (hayvanlar, balık avcıları vb.) anlatan Çang ressamlarında, özellikle de Muçi ve Liang Kai'de buldu.

Song dönemi seramiği de, resim gibi, bir daha eşine hiçbir zaman rastlanamayacak bir teknik yetkinliğe kavuşmuştur ve çok ince bir kültürün yansımasıdır. Kâseler, çaydanlıklar, kupalar, ince boyunlu vazolar *(meiping)* yalın ve saf biçimli, ele yumuşak gelen, renklerinin derinliğiyle göz doyuran, kazıma ya da kabartma çiçek ve hayvan dekorları tekrenkli seçkin sırlarla örtülen, seladon yeşili greden metalik sırlı koyu topraktan, mavimsi beyaz porselenden yapılmış nadir parçalardır. Kuzey Songları döneminde üretim Hıbei, Hınan ve Şaanşi bölgelerinde yapılıyordu: *ding* beyaz porselenleri, kenarı metal çerçeveli fildişi görünümünde kupalar, gri mavi ya da lavanta mavisi krakele *ju*'lar, erguvan lekeli koyu mavi *cün*'ler, açık renk fon üzerine siyah çiçek motifleriyle bezeli Tsicou

tsi'leri. Daha sonraları porselen üzerine başarıyla uygulanacak olan ilk emaylar bu *tsi*'lerin üzerinde görüldü. Sarayın, Güney'e, Hangcou'ya taşınmasından sonra, Longçüen fırınları yeşile çalan mavi ya da deniz mavisi derin sırlarla seladon tekniğini yetkinliğe ulaştırdılar. Metal yansımalı ağır siyah sırlı Fucien çay fincanları *(ci-en)* komşu Ciangşi eyaletinde, değişik süslemelerle taklit edildi. Burada, çok parlak sırlarında soluk mavi tonlar yansıtan beyaz porselenler ya da *çingbai*'ler de üretiliyordu. Bu yetkin seramik sanatı bütün Asya'ya ve özellikle de Japonya'ya yayıldı.

Yüenler (1280-1368)

1276'da Hangcou ve Güney Songları Moğollar'a teslim oldular; Çin, tarihinde ilk kez tümüyle yabancıların istilasına uğruyordu. Yeni bir kozmopolit dönem başladı ve ülke bütün uluslardan gezginlerin, özellikle de Marco Polo'nun tanıklık ettiği gibi, çok uzak yabancı etkilere açıldı. Bununla birlikte bu hanedan yeni bir estetik geliştirecek kadar uzun ömürlü olmadı; yalnız resim alanında, Ming ve Çing hanedanları döneminde bütün ağırlığını duyuracak olan büyük ve köklü bir değişiklik görüldü. Moğol istilacılarla kaynaşmak istemeyen aydın azınlık, Eskiler ile yeniden bağ kurdu ve aynı zamanda yenilikçi de olan bilinçli bir arkaik anlayışa yöneldi. Sanatçılar, tüm profesyonel ve usta oyunlarını bir yana bırakıp "bağımsız bir fantezi"ye *(yi)* ve yapıtın iç gücünü ve siyasal yaşamdan çekilmelerinin bütün anlamını vurgulayan yalın bir anlatıma yöneldiler. Çien Şüen ve at resimleriyle ünlü Cao Mıngfu, arkaikçilerden yanaydılar; daha yenilikçi olan Vu Cın'ın sonraki yıllarda büyük bir etkisi oldu. Huan Gongvang X. yy.'ın sağlam yapılarına geri döndüyse de, bugün bile insanı şaşırtan bir yenilik anlayışına sahipti. Ni Zan, resimde bıraktığı boşlukların yalınlığını ve arılığını daha da belirginleştirdiği çıplak ve süslemesiz manzaralarıyla bu aydınlar idealinin simgesi oldu ve bu resimlerdeki manevi yoğunlukla tapınılırcasına desteklendi. Vang Mıng ise daha biçimsel araştırmalara yöneldi ama yine de dinamik tutumuyla gelecek kuşakları etkiledi.

Özellikle dışsatım nedeniyle büyük ölçüde artan seramik üretimi, yeni teknikler ve biçimlerle zenginleşti ve Song döneminden kalan fırınların büyük bölümü etkinliklerini sürdürdü. Bu dönemin başlıca katkısı, İran'dan gelen kobalt mavisiydi; ünü giderek artan, Avrupa'da bile moda olan mavi beyaz yeni bir porselen türünün doğmasına neden oldu. XIV. yy.'ın ortalarından başlayarak cömert bir fırçayla çizilmiş ejderlerin,zümrüdüanka kuşlarının ve bitki motiflerinin oluşturduğu karmaşık bir dekorla süslü bu tür nefis büyük parçalar alabildiğine çoğaldı.

Mingler (1368-1644)

Nankin'de bir çin hanedanının iktidara gelişiyle, sanatta eski geleneklere dönüş başladı. İmparator Yonglı 1409'da, başkenti Pekin'e taşıdı ve bu kenti saraylar, tapınaklar ve bahçelerle güzelleştirdi: çoğu bugün de yerli yerinde duran Yasak kent, Yaz sarayı, Gök sunağı, vb. Yasak kent adı verilen Gugong, Pekin* imparatorluk sarayı'dır. Yapımına 1406'da başlandı, XVI. yy.'da yenilendi, daha sonra XVII. ve XIX. yy.'larda birçok kez restore edildi, ama görünümü hiç değişmedi. İyi korunmuş tek imparatorluk tapınağı olan Gök tapınağı ise 1420'de yapıldı, 1530 ve 1751'de restore edildi ve o da günümüze kadar ilk şekliyle geldi. Bu yapılar ve daha genel olarak Pekin, Çin'in kentsel ve mimari mirasını oluşturur. Ming dönemi, aynı zamanda özel bahçelerin altın çağıdır: kuzeyde Pekin, güneyde Yangou, Nankin, Sucou ve Hangcou. Yüzyıllardan beri önemli ölçüde değiştirilen Sucou bahçelerinde, yine de eski günlerin havasından bir şeyler kalmıştır. Bütünüyle Çin'e özgü bir sanatın egemen olduğu bu birkaç yüzyıl boyunca resim, geçmişin büyük ustalarını anımsatan seçmeci bir üslup içinde, aydınların tekelinde kaldı. Resimde teknik yetkinliğin egemen olduğu bu dönemde, mürekkep ve fırça oyunlarıyla birleşen hattatlık ve şiir de bu modaya uydu. Aydın akımına egemen olan *Vu okulu* ve büyük akılcı düzenlemeleriyle ya da daha cana yakın albüm yapraklarıyla Yüen manzaracılarına bağlı kalan Şın Cou'nun kişiliğiydi. Cou'nun öğrencileri arasında en ünlüsü Vın Cıngmıng'dir. Cı okulu, Song döneminin liriklerinden esinlenir. XIV. yy.'ın sonunda, Dong Ciçang yazılarında aydın kesimin ilkelerini belirledi ve Çing dönemi resim sanatı bu ilkeler üstünde kuruldu.

Küçük halk sanatları da (bölmeli minecilik, lake, değerli taşlar, fildişi, broka, halıcılık, değerli mobilya) yeni bir atılım yaptı. Sarayın ve Avrupa'ya kadar uzanan geniş pazarın gereksinimlerini karşılamak zorunda olan seramik de buna katıldı. Porselende mavi beyaz tekniği, özellikle Şüendı (1426-1435) döneminde, çok zarif biçimlerle en parlak dönemine ulaştı. Bunlar genellikle laviyle yapılan mavi hafif çizgiler ve koyu lekelerle süslenirdi. Ünlü "beyaz çin" porseleninden yapılan küçük heykelcikler ve küçük eşyalar ise çok revaçtaydı. Mimari seramikçilik de yeni yapılar sayesinde büyük bir gelişme gösterdi: çıkıntılar üzerine duvar kaplamaları, tamoyma tekniğiyle çatı parçaları, imparatorluk yapılarına bir örnek görünümü veren koyu mavi, yeşil ve sarı kiremitler. Ming döneminin "üç renk"i *(santsai)* kuşkusuz bu tür üretimle bağlantılıdır ve bu teknikle büyük vazolar, heykelcikler ve döşeme eşyaları da üretilmiştir. Ağır bir oluşum döneminden sonra sert tahta mobilyası Mingler döneminde en yetkin noktasına ulaştı. Bu dengeli, yalın ve ağırbaşlı mobilya türü Avrupa'da pek az tanınır ve bütün değerini kullanılan tahtanın niteliğinden alır. Buna karşılık saray, tapınak ve halka açık diğer yerler için yapılan lake ve kakmalı mobilyalar XVII. yy.'dan başlayarak yoğun biçimde Avrupa'ya ihraç edildi. Çin'de sert ağaçtan mobilya geleneği çok eski dönemlere dayanır; XV. ve XVI. yy.'larda ulaşılan teknik yetkinliğin başlıca nedenleri kullanılan ağacın ağırlığı ve yoğunluğu, kimi zaman koku vermesi, sürülen cilanın satenimsi ya da metalimsi parlaklığa ulaşmasıdır. Teknik kesinlikle gelenekseldir ve en büyük özelliği geçmelerin yalnız zıvana ve lambalarla yapılmasıdır.

Çingler (1644-1911)

Çin kültürü karşısında gözleri kamaşan yeni mançulu istilacılar sanatı ve sanatçıları korumak istediler ama bu koruma sanatçıların kendilerini yenilemelerine hatta eski uyumun sürdürülmesine olanak vermediği gibi, bu sanatın çöküşünü de bir bakıma çabuklaştırdı. Bununla birlikte, imparatorluk sanatı ilk iki büyük imparator Çing Kangşi (1662-1722) ve Çienlong (1736-1796) dönemlerinde parlak bir gelişme gösterdi. Bunlar imparatorluk sarayını restore ettirdiler ve başkent yakınlarında parklar, çeşmeler ve köşklerle çevrili bir yaz sarayı inşa ettirdiler. Bu yapılardan bazıları bu hanedanların kökenlerinin dayandığı Tibet'e özgü mimarlığı anımsatıyordu. Bu üslupta başka yapılar, Mançu imparatorlarının lamacı olduklarını hatırlatan sayısız manastırlar yapıldı. Bunların en ünlüsü Moğolistan steplerinde, Baotou yakınlarındaki Vu Dang Cao'dur (1749).

Bu dönem, aynı zamanda büyük ansiklopediler, edebiyat koleksiyonları ve tarih derlemeleri dönemidir Bunun etkisiyle geleneğe meraklı birçok ressam Ming dönemi sonu aydınlarının ülkülerine bağlı kaldı ve eski ustaları incelemeye koyuldu. Teknik hakimiyete ancak, "Dört Vang"ın (Vang Şımin, Vang Cien, Vang Huei, düzenlemelerindeki cüretle ilgimizi çeken Vang Yüençi) temsil ettiği ortodoks akım incelenerek varılabiliyordu. Buna koşut olarak tek başlarına çalışan birçok sanatçı da istilacıları ve onların işbirlikçilerini küçümseyerek daha kişisel bir yol izlediler. Çing hanedanının başlangıç yıllarında bazı ilginç bireyci sanatçılar yetişti: çok üretken bir yaratıcı olan Bada Şanjın, küçük boyutlu çiçek, böcek, kuş, balık resimlerinde ve manzaralarında usta bir yalınlıkla yetkinliğe ulaştı. Buddhacı Şi Tao hem şiddetin egemen olduğu büyük yapıtlarında hem de albüm yapraklarında sanatçının sonsuz özgürlüğünü savundu. Yine, bir keşiş olan Kun Tsan, yapıtlarında dünyanın güçlü ve çalkantılı bir görünümünü sergiledi. Hongjın ve Gong Şien ise büyüleyici bir özgünlük gösterdiler. XVIII. yy.'da bu bireycilerin bağımsızlık tutkusu, mürekkep ve fırça ustası "Yangcou'lu sekiz eksantrik"'in taşkınlıklarıyla doruğuna ulaştı. Süsleme sanatları dalında arkaik anlayışa bağlılığın hızlandırdığı bir gerilemeye düşülmeden önce, son büyük ürünler Kangşi döneminde verildi: artık, en yararsız ustalık gösterilerine kadar her türlü araştırma ve incelemeye izin vardı. Fakat porselen alanında aşırı süslemeleri nedeniyle biçimleri daha da ağırlaşan ihraç porselenlerini, basit, uyumlu süslemelerini koruyan imparatorluk porselenlerinden (menevişli emaylarıyla "yeşil aile" ve "pembe aile", daha donuk renklerde olan ve iç açıcı taze bitki motifleriyle bezenen "siyah aile" bisküvileri) ayırt etmek gerekir. Bu üretimin ana merkezi Ciangşi'deki imparatorluk imalathanesinin bulunduğu ve porselenin metropolü olan Cingdıcın'dı.

Küçük halk sanatları alanında, XVIII. yy.'da bölmeli mine üretiminde büyük bir artış görüldü. 1680'de Pekin'de bir imparatorluk imalathanesi kurulmasının bunda hiç kuşkusuz büyük payı vardı. XV. yy.'dan beri üretilen bu parçaların büyük çoğunluğu buddhacılar için yapılıyordu; XVII. yy.'dan başlayarak da kıvrık lotus dalları, ejderler ve kuşların yanı sıra süslü arkaik bronzlar taklit edilmeye başladı. Biçimler çeşitlilik kazandı: asalar, şamdanlar, tamoyma hayvanlar. Renk dizisi, karışık tonlarla büyük ölçüde zenginleşti. Yavaş yavaş, hepsi büyük boyutlu olan vazolar, buhurdanlar, aslan ve muhafız heykelleri saray ve tapınakları süslemeye başladı; kıvrıkdallardan ve çiçeklerden oluşan süslemeler özgünlüğünü yitirene kadar yinelendi. Bu üretimin en yaygın olduğu dönem Çienlong dönemidir; XIX. yy.'ın ortalarından başlayarak, her alandaki üretimin niteliğinde bir düşüş görüldü. Mineli porselen tekniğine yakın olan mineli resim tekniği Çin'e 1710 yıllarına doğru girdi ve imparator 1714'te Pekin'de bir atölye kurdurdu. Çağdaş porselenlerin biçim ve süslemelerini alan bu üretimlere, çoğu zaman, özellikle XVIII. yy.'ın ikinci yarısında gittikçe önem kazanan dışsatıma yönelik olduklarından avrupai motifler de eklendi. Ürünler Kanton'da mineleniyordu ama ince saray eşyaları Pekin'de üretiliyordu. Yeşimtaşından süs eşyaları yapımı Çienlong döneminde özellikle Birmanya'daki yeşimtaşı madenleri sayesinde büyük bir atılım yaptı. Soyluların en çok ilgi duydukları yeşimtaşı *(yü)* Antikçağ'dan beri büyülü bir etkinliğe sahipti ve bu nedenle Şang ve Cou döneminden başlayarak cenaze törenlerinde ve soyluluk simgesi olarak kullanıldı. Bu dönemlerde üretilmiş olan yeşimtaşından mücevherler eşsiz niteliktedir. Geçmişin anıları, Çing dönemi süsleme motiflerinde ve biçimlerinde de ortaya çıkar ama bunlar yanlış yorumlanmıştır ve bütün değerleri teknik ustalıklarındadır. Bunun yanı sıra, fildişi de arkaik dönemde küçük eşya yapımında kullanıldıktan sonra Ming döneminde büyük önem kazandı. Gerçekten de, bu hanedanlık zamanında bir üretim bolluğu dikkati çeker: dinsel ya da dindışı heykelcikler, aydınların ve afyonkeşlerin kullandık-

Lauros-Giraudon

ejderha başlı amfora
"üç renkli" sırla kaplı pişmiş toprak
Tang dönemi
İ.S. 618-907
Guimet müzesi, Paris

Lauros-Giraudon

"bin geyikli" büyük vazo
"beş renkli" sırla kaplı pişmiş toprak
Ming dönemi, 1368-1644
Guimet müzesi, Paris

ları eşyalar. Çing döneminde çeşitlerde bir artış gözlemlendi ve teknik ustalık gelişti. 1682'de bir imparatorluk atölyesi kuruldu. Şanghay, Kanton, Amoy ve Ningbo'da çeşitli üretim merkezleri açıldı. Kanton atölyeleri, XVIII. yy.'dan başlayarak, avrupalı müşterinin egzotizm merakını karşılayan, gerçek birer el becerisi niteliğindeki dışsatım ürünlerinde uzmanlaştı.

XX. yüzyıl

Eski dönemlerin nitelikleriyle uzaktan yakından ilgisi olmamakla birlikte, özellikle ülkenin turizme açılmasından sonra Çin'de el sanatları bugün de sürmektedir. Bununla birlikte bazı bölgelerdeki ulusal azınlıkların katkısıyla el sanatlarında yer yer bir içtenlik ve canlılık görülmekte ve bu ürünler, ne yazık ki büyük miktarlarda piyasaya sürülen sıradan işlerin niteliksizliğini daha da vurgulamaktadır. Resim alanındaysa, durum büsbütün başkadır. Bu yüzyılın ilk yarısı değişik akımları ve sanatçılarıyla heyecan verici bir dönemdir. Bazı geleneksel anlatım biçimleri etkinliklerini sürdürür: büyük manzaracı Huang Binhong (1863-1955), akademik değerleri zarafetle işleyen Pu Şinyü (1887-1964), özgün seçmeci Cang Daçien, küçük bahçesindeki bitmez tükenmez dünyayı büyük bir sevgi ve şefkatle inceleyen Çi Baişı (1863-1957) yeni mekân anlayışıyla belki de aralarındaki en devrimci sanatçı olan Fu Baoşi (1904-1965), batı tekniklerini ve yağlıboya resmi ilk kez deneyen ve Jupeon adıyla tanınan Şü Beihong (1895-1953). Luşün ve Cıng Cınduo gibi devrimci aydınların etkisiyle estamp ve ağaç üstüne gravür çalışmalarına da ilgi duyuldu. Genç kuşaklar resimli romanlarda ve duvar panolarında köylülerin yaşamlarını ve çeşitli sokak sahnelerini sergilediler. Buna koşut olarak, yıllardan beri tarlalardaki ve fabrikalardaki çalışma yaşamını ve daha iyi bir gelecek için verilen mücadeleyi son derece titiz bir gerçekçilikle zıt renkli büyük kompozisyonlarda yansıtan bir akım da filizlendi. 50'li yılların sonuna doğru, yaygın ve naif bir köylü sanatı ortaya çıktı. Bu akım içinde yer alan sanatçılar kırsal kesimdeki yaşamın iyi ve kötü yanlarını toplumsal gerçekçi bir görüşle, fresk ve afişlerde yansıttılar. Bu köylü ressamların sayısı gitgide çoğalmakta ve her işçi kolu kendi yaratıcı ekibini oluşturmaktadır.

MÜZİK

Çin müziğinin uzun bir tarihi vardır. Efsaneler döneminde özgün çalgılar yapıldı: önceleri 5, sonra da 7 ipek telli bir kitara olan *çin* ile 50 telli ve eşikleri hareketli bir kitara olan *sı*, efsanevi imparator Fuşi (İ.Ö. XXIX. yy.) tarafından icat edildi; bir tür panflüt olan *paişiao*'yu, imparator Şun'un (İ.Ö. XXIII. yy.) bulduğu kabul edilir. Değişmez ses (frekansı sabit ses) kavramının, efsanevi imparator Huangdi (İ.Ö. XXVII. yy.) döneminde ortaya çıktığı sanılmaktadır. Onun bakanlarından Linglun, imparatorun buyruğu üzerine, *huangcong* (sarı çan) denilen temel sesi belirlemek amacıyla, eşit boğumlu bir bambudan bir tür akort düdüğü yaptırdı.

Çin'de, resmi tarihçiler tarafından yıllıklar halinde yazılmış, çeşitli hanedanların tarihinden başka müzik tarihi yoktur.

Cou hanedanı döneminde (İ.Ö. 1050'ye doğr. - 221), müzik,özellikle dinsel törenlerde kullanılır, ayrıca şölenlere renk katardı. Daha bu dönemde müziğin dansa eşlik ettiği görülmektedir. Bu, sekizer kişilik sekiz sıra halinde düzenlenmiş 64 erkek dansçının oluşturduğu bir topluluk tarafından yapılan ve *vınvu* denilen bir danstı. Dansçıların her biri sol elinde üç delikli bir flüt, sağ elinde de bir sülün tüyü tutardı. Yine 64 kişilik bir topluluğun yaptığı askeri dans *vuvu*'da, her dansçı sağ elinde baltalı bir mızrak, sol elindeyse bir kalkan tutardı. Konfuçius yalnız bir filozof değil, aynı zamanda bir müzikçiydi; *çin*'den başka, ağızlı bir org sayılabilecek *şıng*'ı da çalmayı bilirdi. Onun, *Lunyu* (Üstadın konuşmaları) adlı yapıtında açıkladığı ve öğrencilerinin *Yüeci* (Müzik anıları) adlı derlemede bir araya getirdiği müzikle ilgili düşünceleri, "görenekleri değiştirmeye gücü yeten" müzik üzerine ilginç felsefi söyleşilerdir.

Çin hanedanı döneminde (İ.Ö. 221-206), eski müzik, imparator Şi Huangdi'nin (İ.Ö. 221-210) yaptığı reformdan sonra unutuldu. Bununla birlikte, 13 ya da 16 telli, eşikleri hareketli bir kitara olan *cıng* bu dönemde icat edildi; armut biçimli, 4 telli bir Batı Asya çalgısı olan *pipa*, yine bu hanedan döneminde Çin'e girdi.

Han hanedanı döneminde (İ.Ö. 206-İ.S. 220), eski müzik yeniden canlandırıldı. Asur arpı, *konghou* adıyla Çin'e girdi. 23 telli bir tür arp olan bu çalgı, XI. yy.'ın sonuna değin tüm çalgı topluluklarında yer aldı. Bu dönemde, kibarlara özgü yüksek müzik *yayüe*, dinsel saray müziği ve halk müziği kökenli eski müzik *suyüe* (avam müziği) olmak üzere üç tür müzik vardı. Bunlara, Suei hanedanı döneminde (581-618), iki müzik türü daha eklendi. Ayrıca Kore'den, Hindistan'dan ya da Semerkand'dan gelen müzik topluluklarının icra ettiği *huyüe* (yabancı müzik) denilen müzikler de vardı. Tang hanedanı döneminde (618-907), yabancı toplulukların sayısı arttı: Saray'daki 10 topluluktan 7'si yabancıydı. İki örgüt, 30 000'i aşkın müzikçi ve dansçıyı çatısı altında topluyordu. Bunlardan biri köle müzikçilere, öbürü de imparatora hizmet eden kadın müzikçilere aitti. Tang hanedanının son döneminde *suyüe*, eski *suyüe* ile yabancı *huyüe*'nin kaynaşmasını sağladı. Çin müziği, yabancı müziklerden alınan öğelerle zenginleşti. Song hanedanı döneminde (960-1279) saray müziği bozuldu: *vuşien* adlı 5 telli, armut biçimindeki lavta ile *konghou* denilen arp kullanılmaz oldu. Buna karşılık kukla tiyatrosu gelişti. Halk müziği, aristokrat müziğinin yerini almaya çalıştı.

Yüen hanedanı döneminde (1280-1368) hiçbir yenilik olmadı. Moğollar aracılığıyla, eski çin gamından farklı bir ıskala Çin'e girdi. Müzikli tiyatro çok gelişti *(yüençü)*.

Ming hanedanı döneminde (1368-1644) saray müziği çöküntüye uğradı. Ciacing adını alan imparator Şicong (1522-1566), bunu bir ölçüde durdurdu. Ciacing döneminde *kunçü* tiyatrosu icat edildi. Bu çağda, Doğu Asya ülkelerinin saray müziklerinde önemli ölçüde çin etkisi görüldü. Cou Caiyu gibi kuramcılar ilginç kitaplar yazdılar.

Çing hanedanı döneminde (1644-1911) dinsel müzik çok az değişikliğe uğradı. Şölenlere eşlik eden yabancı müzik topluluklarının sayısı arttı: Moğolistan'dan, Tibet'ten, Kore'den, Birmanya'dan ve Vietnam'dan topluluklar geldi. *Cingşi* denilen ve Batı'da yanlış yere "Pekin operası" diye adlandırılan müzikli tiyatro, bu hanedan döneminde ortaya çıktı. XX. yy.'ın başlarında Batı müziği, devlet eliyle ülkeye sokuldu.

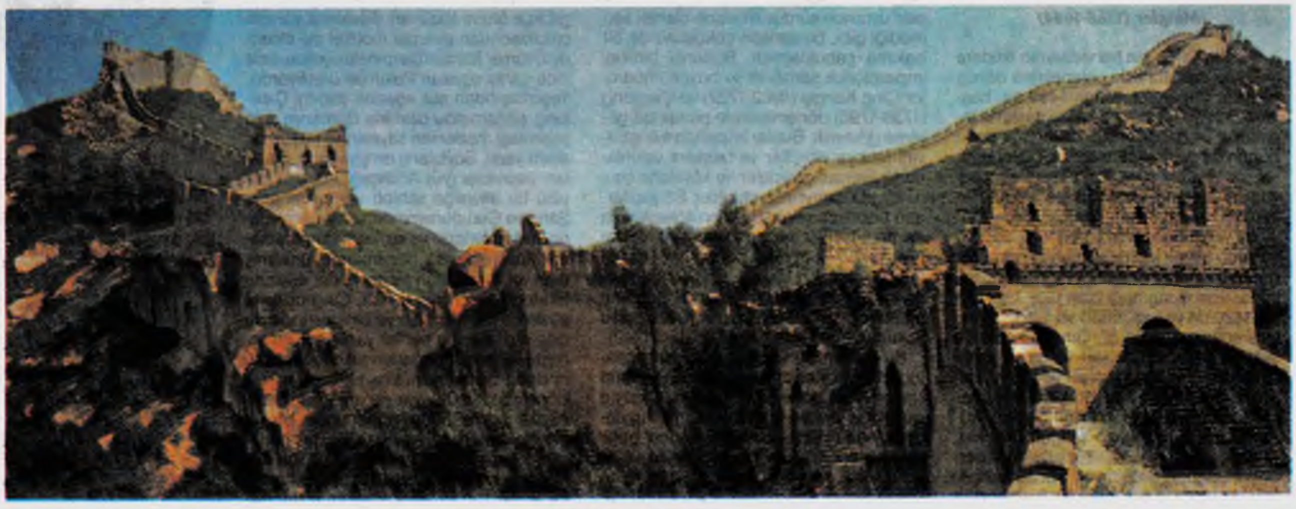
1911 sonrasını kapsayan çağdaş dönemde, eski saray müziği, monarşinin yıkılmasıyla kayboldu. *Çin, cıng, pipa* ve *ırhu* çalan solocuların icra ettiği eğlence müziği (bir tür oda müziği) ve küçük topluluklar varlıklarını sürdürdüler. Müzikli tiyatro ise gelişti.

1915'te Şanghay'daki Güzel sanatlar okulu'nda, 1927'de de Şanghay Ulusal konservatuvarı'nda batı müziği bölümlerinin açılmasıyla, Avrupa müziği, az da olsa, varlığını duyurmaya başladı.

Kültür devrimi'nden sonra, birkaç yıl boyunca, geleneksel *cingşi* oyunlarında eşlik çalgısı olarak piyano kullanıldı. Öte yandan, "devrimci, çağdaş temalı Pekin operası" denilen yeni oyunlar, geleneksel tiyatro oyunlarının yerini aldı. Ama Mao'nun ölümünden sonra bu denemeler, geleneksel ulusal biçimlere dönüşü sağlamak için terk edildi.

ÇİN ANASONU → ANASON

ÇİN denizi *(Doğu)*, Büyük Okyanus'ta Şanghay-Cecu (K.'de), Tayvan boğazı (G.'de) ve Ryukyu takımadasıyla (D.'da) çevrelenen kenar denizi (752 000 km²). D.'daki dar Okinava çöküntüsü (2 719 m) dışında deniz, dünyanın en geniş kıta

A Mc Kenzie

Çin Seddi'nden bir görünüm

sahanlıklarından biriyle kaplıdır (genişliği 500 km; yüzölçümü yaklş. 550 000 km²). Doğu Çin denizi'nde çok sayıda ada, kumlu ya da kayalık sığlıklar ve Yangzi Ciang'ın beslediği çamurtabanlar vardır. Muson rüzgârlarının ters yönlerde esmesi, Kuroşio akıntısının batı kolu, suların kabarması ve yağmurların bolluğu denizin hidrolojik rejimini etkiler. Doğu Çin denizi'nin suları, serinliği, tuz oranının düşüklüğü ve asıltı halindeki döküntülerinin çokluğuyla (özellikle Sarı deniz'den çıkan Şanghay akıntısının [8-12°C; ‰31-33] ulaştığı denizin kuzey sınırında) dikkati çeker: Suyun çok etkin biçimde karışması, çok eskiden beri Nagasaki ve Fukuoka'da üslenen büyük japon balıkçı şirketlerinin değerlendirdiği Doğu Çin denizi sularının zenginleşmesini sağlar. Çin kıyı sularında daha çok, Şanghay'da yoğunlaşan ticari etkinlik göze çarpar. Doğu Çin denizi'nde petrol araştırmaları da yaygınlaşmaktadır.

ÇİN denizi *(Güney)*, Büyük Okyanus'ta kıyı denizi (3,4 milyon km²), Güney Asya kıyısıyla Tayvan, Filipinler ve Borneo adalar topluluğu arasında. Geniş ve pek derin olmayan (ortalama 70 m) bir kıta sahanlığı, Güney Çin denizi'nin bütün batı yarısını kaplar. Kara kökenli (Tonkin ve Tayland körfezi, Sunda kıta sahanlığı) döküntülerden oluşan bu kıta sahanlığı, ada eşiklerinin (Hainan, Natuna) birbirinden ayırdığı sular altında kalmış vadi ağlarıyla yarılır. Doğu bölümü, çukurların (Palauan, Manila, Luzon çukurları) çevrelediği derin (ortalama 4 300 m) bir çanaktır. Güney Çin denizi'nin dibinde yer yer tepelere ve üstünde mercan oluşumları (Nanşan, Reed, Tizard katmanları, Paracel adaları) bulunan masamsı eşiklere rastlanır. Muson rüzgârlarının ters yönden esmeye başlaması, akıntıların almaşık olarak K.'e (yazın) ya da G.'e (kışın) yönelmesine neden olur. Ayrıca körfezlerde, Güney Çin denizi'nin başka yerlerinde görülmeyen burgaçlara rastlanır. Suların sıcak olması (25-28°C), havanın değişken, yağmurların bol, tayfunların şiddetli ve akıntı sularının az tuzlu olmasına (özellikle batıda) yol açar. Kıyıların ve sığlıkların yakınında suların karışması, derindeki suların yükselmesi, tayvan ve japon filolarının çok yararlandığı balıklavaların gelişmesini sağlamaktadır. G.'deyse kasiteritli alüvyon yatakları işletilmektedir.

■**Çin Seddi,** çince **Çang Çıng,** Çin'de Savaşan krallıklar döneminde, Kuzey devletleri tarafından bölüm bölüm inşa ettirilen dev yapı. Bu bölümler daha sonra, ilk Çin imparatoru Şi Huangdi tarafından akınlardan korunmak amacıyla 6 000 km'lik uzun bir set haline getirtildi. Yüzyıllar boyu ülkenin kuzey sınırını meydana getiren Çin Seddi, Bohai körfezinden başlıyor, Pekin'in kuzeyinden geçiyor, Huang Hı nehrine ulaşıyor ve Lancou'ya kadar nehri izledikten sonra, Gobi çölünün güney kıyısından batı yönüne dönüyordu.

ÇİN Ü MAÇİN, Çin ve Mançurya'ya eskiden verilen ad.

ÇİNAB, Güney Asya'da ırmak, Pencab'ın beş büyük ırmağından biri; 1 210 km. Büyük Himalaya'da Baralaşa geçidi (3 878 m) yakınında doğan iki büyük sel suyunun (Çandra ve Bhaga) birleşmesiyle oluşan Çinab, önce Büyük Himalaya ile Pir Pancal arasında aktıktan sonra bir boğazdan geçerek Pir Pancal'ı aşar, Pencab'ın Pakistan kesimine girer ve Satlec'e kavuşuncaya (bundan sonra, İndus'un büyük kolu Pancnad'ı oluşturur) kadar Pencab'ın Pakistan kesiminde akar. Satlec ile birleşerek İndus'un büyük kolu Pancnad'ı oluşturan Çinab, birçok sulama ağını besler.

■**ÇİNCE** a. Çin'de konuşulan dil, özellikle de kuzey lehçesine dayalı ortak dil.
—ANSİKL. Dilbil. Çince, çin-tibet dilleri ailesi içinde tibetçe ve birman diliyle akrabadır. Çin Halk Cumhuriyeti halkının % 90'ından fazlası ve ülke dışındaki Çinliler'in oluşturduğu büyük topluluklar (Endonezya, Singapur, ABD, vb.) bu dili konuşur. Ülkede çince dışında han sülalesinden olmayan etnik toplulukların dilleri nüfusun % 6'sınca konuşulur ve bu topluluklar sınırlara yakın yerlerde, özerk il ve bölgelerde yaşar. Bu dillerin en önem-

ÇİN YAZISI

lileri arasında tayca (cuang), uygurca, lolo, tibetçe, miao, vb. sayılabilir.

Çince, orta Sarı nehir havzasından başlayarak yayılmıştır. Şang (İ.Ö. XIV.-IX. yy.) döneminin kutsal yazıtlarından, abecenin daha o dönemde var olduğu ve yaklaşık 5 000 harf kapsadığı anlaşılır. Savaşçı krallıklar döneminde, siyasal bölünme, bölgesel ağızların ayrışmasını kolaylaştırmıştır, ancak yazılı dil o dönemde bile kusursuz bir bildirişim aracı niteliğindedir. İmparator Çin Şi Huangdi, birleştirme ve merkezileştirme çalışmalarına, tüm imparatorluğa ortak resmi bir yazı benimseterek yazı reformunu da kattı. Tanglar döneminde kuzey çin lehçesi yayıldı ve özellikle buddhacı propaganda aracılığıyla öbür ağızların yerini aldı. Modern lehçelerin, VI. yy.'daki bu ortak dili temel alarak geliştiği sanılır. Yüenler döneminde başkent'in Pekin'e taşınması ve Mingler' in merkeziyetçi politikaları sonucu Kuzey dili kendini kabul ettirdi: memurlarla aydınlar tarafından konuşulduğu için *mandarin* adı verilen bu dil sözkonusu döneme doğru modern biçimini aldı. Ancak, sözlü edebiyat küçümsenen bir tür durumuna düştü; çünkü aydınlar, mandarin sınavlarında başarı kazanabilmek için geleneksel yazılı dil *vinyan*'ı iyi kullanmak zorundaydılar. Yalnız yazılı bir dil olan vinyan, hem sözcük dağarcığı, hem de sözdizimi açısından sözlü dilden çok uzaktır. Anlatımda çok özlü olmaya yönelir; üslup ve ahenk uygulamalarına elverişlidir. Çünkü vinyan, eski metinlerin, tarihçilerle filozofların diline öykünmeyi ve o dili sürdürmeyi amaçlar. Bununla birlikte, *Suyun kenarında* gibi büyük çin romanları, halk dilinde yazılmıştır. Açık seçikliği ve anlatım zenginliği bakımından ilerici aydınların yaygınlaştırdıkları sözlü dil *baihua* ancak XX. yy. başında öne çıktı. Böylece vinyan eski bir dil görünümü aldı; günümüzde ancak kalıplaşmış bazı deyimlerde, tarihsel telmih ya da kalıplaşmış sözlerde yer alır. 1949'dan sonra, ortak dilin kullanımı tüm ülkede yoğun biçimde yaygınlaştırıldı: bu dil, *putonghua*'dır. Pekin telaffuzunun egemen olduğu bu dilin dilbilgisi mandarin lehçesine dayanır.

Ancak günümüzde putonghua, lehçelerin yerini almış değildir. Yalnız mandarinin üç değişik biçimi vardır: kuzey, aşağı Yangzi ve güney-batı mandarini. Han halkının % 70'i tarafından kullanılan kuzey ağızları görece olarak türdeş bir bütün oluşturur; oysa, güney çin lehçelerinin sayısı çok daha kabarıktır. Burada, her biri yerel ağızlara ayrışmış 7 lehçe vardır: vu, kuzey mini, güney mini, yüe (ya da kanton lehçesi), şiang, gan ve hakka. Bu çeşitli lehçeleri konuşanlar arasında anlaşma olanağı yok gibidir. Bu bölgelerde putonghua okullarda öğrenilen ikinci bir dil niteliği taşır. Sözdizimsel dizgenin bir lehçeden öbürüne çok değişmemesine karşılık, sözlüksel ve sesçil ayrılıklar büyüktür. Örneğin, mandarinin ses dizgesi VI. yy.'dan bu yana yoksullaşmıştır: *vu* lehçesinde varlığını sürdüren, sözcük başındaki titreşimliler ve kanton lehçesindeki sözcük sonunda yer alan *p, t, k* gibi sesler mandarinde artık yoktur. Min ve kanton lehçelerinde, eski çincenin 4 tonundan kaynaklanan 7 ile 9 ton bulunmasına karşılık, mandarinde bunların sayısı artık ancak 4'tür. Putonghuada, her biri bir başlangıç, bir bitiş hecesi ve bir *ton* ile tanımlanan yaklaşık 1 250 hece vardır. Bir heceyi ve bir anlamı ayırmada tonun işlevi bir ünlü ya da ünsüzün işlevi kadar önemlidir. Örneğin 4 tonlu *şüe* hece dizisini ele alalım: orta ton *çizme*, çıkışlı ton *incelemek*, inişli-çıkışlı ton *kar*, çıkışlı ton *kan* anlamını verir. Bu dört anlamın her biri ayrı göstergelerle yazılır; dar kapsamlı bir sözcükte bile az sayıda hece için 4 500 - 10 000 gösterge bulunur. Örneğin dördüncü tondaki *yi* hecesinin çeşitli anlamlarını belirten 100 harf vardır. Ancak, çağdaş çincede sözcük genellikle iki heceden oluşur; bu da, bağlamın anlam bulanıklığını engellemediği durumlarda eşseslilerin birbirlerine karıştırılmasını önler.

Lehçelerin çeşitliliği karşısında çin yazısı birliği sağlamada değerli bir etkendir, bunun nedeniyse harflerin heceleri kaydetmemesidir; bunlar bir lehçeden diğerine büyük söyleyiş farklılıkları gösteren simgelerdir. Harfler iki kategoriye ayrılabilir: sesbilgisel bileşeni olanlar ve olmayanlar. Bu sonuncular somut nesnelerin gitgide stilize olan resmini (ağzı simgeleyen harf önce bir yuvarlaktı, sonra dörtgene dönüştü) ya da eylemleri, soyut kavramları belirten uzlaşmalı simgelerden oluşan piktogramlardan kalkılarak geliştirilmiştir. Örneğin, *çıkmak* ve *inmek* eylemlerinin yazılışları tam anlamıyla bakışımlıdır; birincisi yukarı, ikincisi aşağıya yöneliktir. Başlangıçtaki en az iki harften oluşan harfler de vardır. Örneğin *güneş* ve *ay* birleşerek *aydınlık*, ağaca yaslanmış bir adam *dinlenme* anlamını verir. Ancak harflerin çoğu anlamsal bir bölüm ve söyleyişle ilgili yaklaşık bir bilgi veren sesçil bir bölüm içerir. *Ter* sözcüğünü belirten gösterge *han* biçiminde okunur. Bu, *sıvı*'yı belirten bir bölümle *gan* biçiminde söylenen bir başka bölümden oluşur. Her harfin yazımı özelliklerin düzenine ilişkin kesin kurallara bağlıdır. Herhangi bir harfi yalın özelliklerine indirgemeyi sağlayan bir temel tanıtıcılar dizisi vardır. Çok sayıda harfte yer alan bileşenler bunları sınıflandırmaya yarar: bunlar bir sözlükte harfi bulmaya yarayan *anahtarlar*'dır. Hazırlanmasını isteyen imparatorun (XVIII. yy.) adını taşıyan Kangşi sözlüğü 214 anahtarlı bir dizgeyi yaygınlaştırmıştır. Anahtarlar, kendilerini oluşturan tanıtıcı sayısının artışına göre sıralanmıştır. Bugün anahtarların sayısı azaltılmaya çalışılmaktadır; kimi sözlüklerde yalnızca 195 anahtar vardır.

Uzun süredir, Çinliler öğrenilmesini ve bellekte tutulmasını kolaylaştırmak için yazılarını yalınlaştırma gereğini duymaktadırlar. Daha 1949'dan önce bu alanda girişimlerde bulunuldu; ancak, yalınlaştırılmış 1 750 harfli ilk dizelge 1958'de yayımlandı. Gerçekte, bu yalınlaştırılmış harflerin çoğu daha önce uygulamaya girmiş, kimi yazı biçimlerinde kullanılmaya başlanmıştı. Yaklaşık 20 yıl sonra, 1977'de, 1958 reformunu izleyen ikinci bir dizelgenin yayımlanması tartışmalara ve anlaşmazlıklara yol açtı. Yeni yazım biçimleri estetik olmadıkları için eleştirildi, ses bileşeninin anlamsal bileşenin yerini almasının herhangi bir harfin yapısında karışıklığa yol açabileceği ileri sürüldü. Buna koşut olarak, çinli dilbilimciler dillerinin sesçil çevriyazısı sorununu ele aldılar. Yüzyılın başından beri yürürlükte olan dizgelerin amacı, her şeyden önce resmi dilin telaffuzunun yaygınlaşmasını kolaylaştırmaktı. Bugünkü dizge, latin abecesini kullanan pinyin'dir ve 1958'de benimsenmiştir. Ancak bunu Çinliler'den çok yabancılar kullanmaktadır: Çinliler pinyini yabancılara yönelik yayınlarda, levhalarda ve harflerin telaffuzunu belirtmek için okullarda kullanmaktadırlar. Gerçekte, Pekin lehçesinin telaffuzu tüm ülkede yaygınlaşmadıkça pinyinin gelişme ve benimsenmesi çok yavaş olacaktır.

Çin dilbilgisinin uzun bir geçmişi yoktur. Çinliler'den önce yabancılar dilin işleyişini açıklamaya çalıştılar, ancak aceleyle varılmış, kolay kolay sökülüp atılamayan yargılara vardılar. Her harfin bir anlamı olduğu için çincenin tekheceli bir dil olduğu sonucuna varıldı. Bu, ancak eski yazılı dil için geçerlidir; çünkü gerçekte sözcüklerin çoğu iki heceden oluşur. Her harfin değişmez yazılı bir biçimi olması çincede sözcük sınıfı bulunmadığı düşüncesinin ortaya çıkmasına neden oldu. Buna göre çincede herhangi bir sözcüğün hem ad, hem fiil ya da belirteç, vb. olabildiği düşünüldü. Günümüzde bir sözcüğün sınıf değiştirdiğine sık rastlansa da, artık adları, fiilleri ve öbür sözcük sınıflarını ayırmak gerektiği düşüncesinde birleşilmektedir. Sözcükler ve onları belirten harflerin biçimi değişmediğinden bu geçişler daha da kolayca gerçekleşir. Adların tanımlığı yoktur ve cins belirticisi içermezler; sayı belirticileri de ancak gerekli görüldüğü durumlarda eklenir. Fiiller çekimli olmamakla birlikte, zaman, kılık ve görünüş ayrımı yapmayı sağlayan fiil sonekleri vardır.

Çin dili yüzyıllar boyunca Asya'da güçlü bir uygarlık aracı oldu. Uzun süre Çin kültüründen etkilenen birçok ülke (Kore, Vietnam, Japonya) Çin yazısını özümsedi. Bugün çince, konuşucularının sayısı açısından öbür dillerden çok büyük bir farkla, dünyada birinci sırada yer almaktadır.

ÇİN CIUŞAO ya da **QİN JİUSHAO,** çinli matematikçi (Pucou, bugün Anyüe, Sıçuan, 1202'ye doğr. -Meişien, Guangdong, 1261'e doğr.). Song yönetiminde devlet memuru, *Traité de mathématiques en neuf chapitres, Shushu Jiuzhang* (fr. çev.) [Dokuz bölüm halinde matematik incelemesi, Şuşu Ciucang] (1247) adlı yapıtın yazarı (bu yapıt içerisinde sıfır sayısının bulunduğu, bilinen en eski belgedir). Çin, XIX. yy. başında Ruffini ve Horner tarafından bulunan yönteme yakın bir yöntemle yirminin üstünde cebirsel denklemi sayısal olarak çözdü. Ayrıca Çin ile birlikte belirsiz çözümleme Çin'de en yüksek aşamasına ulaştı.

çinçilya

ÇİNÇİLYA a. **1.** Güney Amerika'da yaşayan, güzel kürkünden ötürü soyu hemen hemen tükenmiş kemirici hayvan. (Bil. a. *Chincilla laniger*; çinçilyagiller familyası.)[Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Bu hayvanın, çinçilya tavşanının ya da bazı sıçan ve fare türlerinin kürkü. (Bk. *ansikl.* böl. Kürkç.) [Eşanl. ŞİNŞİLYA.]

—Hayvanc. Uzun tüylü ve gümüşi postlu kedi ırkı. ||*Çinçilya tavşanı*, kürkü yabanıl çinçilyanınkine benzeyen, küçük bedenli, evcil tavşan ırkı. (Çinçilya tavşanının eti çok lezzetli, kürkü değerlidir.)

—ANSİKL. Çinçilyalar, XIX. yy. sonlarında ortadan kalkmalarına kadar, Güney Amerika'nın batı yamaçlarının bütün yüksek kesimlerine yayılıyorlardı. Günümüzde, dağların çok yüksek yamaçlarında yalnızca birkaç çinçilya topluluğu kalmıştır ve ABD tam zamanında, 1920'de, aldığı bir kararla ırkı kurtarmak için, çinçilya yetiştirmektedir. Çinçilyalar, tavşanlara benzer, ama kuyrukları sincap kuyruğudur. Yeraltı inlerinde ya da kayaçların altında yaşarlar ve yüksek platoların cılız bitkileriyle beslenirler.

—Kürkç. Çinçilya kürkü yumuşaktır. Gri ya da beyaz olan tüyleri incedir. Kürk, parçaların birbirine bitiştirilmesi yoluyla yapılır. Çinçilya kürkü, en pahalı kürkler arasında yer alır; bir manto yapmak için yüz kadar deri gereklidir.

ÇİNÇİLYAGİLLER a. Uzun ve gür kuyruklu, çok güzel kürklü bireyler içeren oklukirpimsilerden kemirici hayvan familyası. (Güney Amerika'da yaşayan familya, çinçilyaları, pampa tavşanını [*Lagostomus maximus*], dağ viskavalarını [*Lagidium* cinsi] içerir.) [Eşanl. ŞİNŞİLYAGİLLER.]

ÇİNÇİN a. JAPON KÖPEĞİ'nin eşanlamlısı.

Çİndİllİ, açık havada oynanan bir çocuk oyunu. (Ebenin ayakları önüne bir takke ya da açılmayacak biçimde sarılmış bir ceket, hırka vb. konur. Ebe bunu yalnız ayaklarını kullanarak korur, öteki oyuncularsa vurarak uzaklaştırmaya çalışır. Ebe uzaklaştırılan hırkayı ya da ceketi yakalayıp oyunculardan birine vurursa, vurduğu ebe olur.)

ÇİNDVİN, Birmanya'da ırmak, İravadi'nin başlıca kolu (sağ kıyıdan); yaklş. 800 km. Patkai dağlarından inen bir öbek sel suyundan oluşur, Naga dağlarını boğazlarla aştıktan sonra G.'e yönelir ve Mandalay'ın G.-B.'sında İravadi'ye kavuşur. Yağ-

mur mevsiminde büyük bölümü ulaşıma elverişlidir.

ÇİNE, Ege bölgesinde Aydın iline bağlı ilçe; 54 188 nüf. (1990); 1 229 km²; merkez bucağı dışında 1 bucak, 65 köy. Merkezi, Aydın'ın 36 km G.-D.'sunda *Çine,* 15 201 nüf. (1990). Bugünkü merkez, Çine ovasının G.'indeki Eski Çine'nin 10 km kadar K.'inde, ulaşım bakımından daha elverişli bir yerde gelişmiş, nispeten yeni bir yerleşmedir.

ÇİNE a. (fars. *çīne*). *Esk.* **1.** Kuşyemi **—2.** *Çīne-riz*, yem döken.

ÇİNEDAN a. (fars. *çīne* ve *-dān*'dan *çīnedān*). *Esk.* Kuş, tavuk kursağı.

ÇİNEKOP → LÜFER.

ÇİNENDE sıf. (fars. *çīden*, toplamak'tan *çīnende*). *Esk.* Toplayıcı, devşirici.

ÇİNG ya da **QİNG,** 1644-1911 arasında Çin'de iktidarı elinde tutan mançu hanedanı. (→ ÇİN HALK CUMHURİYETİ.)

ÇİNGCİANG ya da **QİNGJİANG,** esk. **Hualyin,** Çin'de (Ciangsu) kent, Büyük Kanal'ın kıyısında, Hongzı gölünün D.'sunda; 191 200 nüf. (1990). Ulaşım kavşak noktası ve ticaret merkezi.

ÇİNGDAO ya da **QİNGDAO,** Çin'de (Şandong) liman kenti, Ciaocou körfezinde; 1 371 300 nüf. (1990). Bir demiryoluyla Cinan'a ve Tiencin-Pukou hattına bağlanır. 1898'de Almanlar'a, 1914'te Japonlar'a bırakılan kent, 1922'de yeniden Çin yönetimine döndü. Kültür ve üniversite (teknoloji ve denizbilim enstitüleri) merkezi olan Çingdao, daha eski sanayilere (tekstil, besin, kauçuk sanayisi, demiryolu gereçleri), çelik fabrikalarının, petrol rafinerisinin ve kimya sanayisinin de katıldığı büyük bir sanayi merkezidir. Balıkçılık.

ÇİNGE → ÇENGE.

ÇİNGEN a. Halk arasında "çingene" anlamında kullanılır.

ÇİNGENE a. (fars. *çingane*). **1.** Çingene topluluğundan olan kimse. (→ ÇİNGENELER.) **—2.** Tamlayan olarak, Çingeneler'e ilişkin: *Çingene müziği.* **—3.** *Çingene borcu*, tutarca az ve önemsiz, ufak tefek, dağınık borçların tümü. || *Çingene çalar kürt oynar*, bir yerin ya da toplantının düzensiz, karmakarışık, gürültülü patırtılı olduğunu vurgulamak için söylenir. || *Çingene çergesi*, yoksul görünümlü, derme çatma eşyalı, pıs yer. || *Çingene çorbası*, değişik kimselerin değişik düşüncelerle karmakarışık kıldıkları durum. || *Çingene düğünü*, gürültülü patırtılı, düzensiz toplantı. || *Çingene kavgası*, önemsiz, küçük bir şeyden doğan, sövgü ve küfürlerle büyüyen ağız kavgası. || *Çingene maşası*, aşağı görülen, kara kuru, çirkin kimse.

◆ sıf. ve a. **1.** Aşırı ölçüde cimri, elisıkı kimse için kullanılır. **—2.** Arsızca, yüzsüzce davranan, açgözlü kimse için kullanılır.

ÇİNGENE PAVURYASI a. Zool. ÇAĞANOZ'un eşanlamlısı.

ÇİNGENE YENGECİ a. Zool. ÇAĞANOZ'un eşanlamlısı.

ÇİNGENECE a. Dilbil. Çingeneler'in konuştuğu hint-ari dili. (Eşanl. ROMANİ.)
—ANSİKL. Dilbil. Çingenecenin kökeni, Kuzey-batı Hindistan'daki bancaras denilen göçmen kabilelerinin diline dayanır. İ.S. V. ve X. yy.'lar arasında hint-ari dilinden ayrılır. Avrupa'da ilk çingenece örneği keşiş Athos'un yazılarıdır. Dilin sesbilimsel örneği sanskritçeninkine yakındır. Yakın dillerden etkilenen (çok sayıda sözlüksel alıntı) çingenecenin çeşitli biçimleri vardır. Yazılı geleneği olmamasına karşın, çingenece gizli dil olarak kullanılmasıyla uzun süre canlı kalmıştır. Ayrıca, birçok Avrupa diline çingeneceden çeşitli argo sözcükler geçmiştir.

ÇİNGENELER, çingenece konuşan

Çingeneler
Atatürk kitaplığı
İstanbul

topluluklar bütünü, dünyadaki sayılarının 12 ile 15 milyon kişi arasında olduğu sanılır. Çingenelerin ilk dağılım yeri Hindistan'ın kuzeyidir, daha sonra (XV. yy.) da Macaristan ve Moldavya topraklarından çeşitli bölgelere göç ettiler. Başlıca üç halka ayrılırlar: Kanada'dan Güney Afrika'ya, Avustralya'dan Japonya'ya dek geniş bir alanda yaşayan ve özellikle Avrupa'ya yerleşen Romlar; asıl yerleri İtalya olan, ama bunun yanı sıra Fransa, Almanya, eski SSCB ve Kanada'da da yaşayan Sinteler ya da Manuşlar; özellikle İspanya'ya, Portekiz'e, Fransa'ya, Kuzey Afrika'ya, Almanya'ya ve Güney Amerika'ya yerleşmiş olan Kaleler. Çingene toplulukları, ilk grupların içinde meydana gelen bir bölünme sistemine göre bölünürler ve kendileri de küçük çeşitli ailelere ayrılan birçok alt grup oluştururlar. Meclislerine *(kris)* çok önem verirler. Genellikle soy şefleri (adalet) tarafından yönetilen bu meclisler, Çingeneler'in birliğini ve yerleşik toplumlar tarafından defalarca tehdit edilen ve hakarete uğrayan kültürel kimliklerini (örn. nazilerin imha siyaseti) korumaktadır. Çingeneler, konakladıkları ülkelerin ideolojik çevrelerinin baskısıyla yeni savunma kurumları (uluslararası Rom komitesi'nin kurulması) oluşturmak zorunda kaldılar.

• Türkiye'de yaşayan Çingeneler konar göçer ve yerleşik olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Konar göçer olanlar küçük gruplar halinde dolaşır, kent dışına kurdukları çadırlarda yaşarlar. Kadınlar kente inip fal bakar, kendi ördükleri sepetleri satar, çoğu kez de dilencilik yaparlar. Erkekler ızgara, maşa, ateş küreği yaparak satarlar. Kalaycılık da uğraşları arasındadır. Yerleşik Çingeneler'in yaşam koşulları daha iyidir. En çok Trakya ve Marmara bölgesinde bulunurlar. Özellikle İstanbul yakınında mahalleler oluşturmuşlardır. Daha çok Surdibi, Sulukule, Lonca, Ayvansaray, Büyükdere'deki Çayırbaşı, Üsküdar'da Selamsız, Beyoğlu'nda Sazlıdere ve Dolapdere semtlerine yerleşmişlerdir. Derme çatma evlerde oturur, çiçekçilik, falcılık, kalaycılık, çengilik ve çalgıcılıkla geçimlerini sağlarlar. Sepet, maşa,elek, ızgara gibi şeyler yapıp satanlar ya da ayı oynatanlar da vardır. Bir bölümü de ayakkabı boyacılığı ve dilencilikle geçinir. Kendi içlerinde oldukça katı geleneklere uymak zorundadırlar. Bunlara uymayanları kendi yöntemleriyle cezalandırırlar. İstanbul türkçesine yakın bir dille konuşmakla birlikte sözcükleri özel bir söyleyiş biçimleri vardır. Kendi aralarında çingenece konuşurlar.

Çingeneler, Osman Cemal Kaygılı'nın romanı (1939). Aşk yüzünden Çingeneler arasına katılan bir delikanlının serüveni çerçevesinde İstanbul surları dışındaki Çingeneler'in yaşamını konu edinir. Çingeneler'in fal bakmaları, dilenmeleri, kavgaları, düğünleri, eğlenceleri canlı gözlemlerle dile getirilir.

ÇİNGENELEŞMEK gçz. f. Açgözlü, arsız, yüzsüz duruma gelmek ya da cimrileşmek, pintilik etmek.

ÇİNGENELİK a. **1.** Çingene olma durumu. **—2.** Arsız, yüzsüz ya da aşırı ölçüde cimri bir kimsenin niteliği; bu kimseye özgü davranış.

ÇİNGENEPALAMUDU a. Boyu 22-28 cm arasında değişen palamut. (→ PALAMUT.)
—ANSİKL. Mutf. *Çingenepalamudu* nun tavası çok makbuldür. Ayrıca kiremitte, fırında da pişirilir ya da pilakisi yapılır.

ÇİNGENEPEMBESİ sıf. ve a. Göz alıcı, çiğ pembe; bu renkte olan şey için kullanılır.

ÇİNGHAİ ya da **QİNGHAİ,** ("Mavi deniz"), Batı Çin'de il, Tibet'in K.-D.'sunda 720 000 km²; 4 456 946 nüf. (1990). Merkezi *Şining.*

Bu geniş ili, Huang Hı, Yangzi-Cıang ve Mekong ırmaklarının doğduğu Kunlun dağları batıdan doğuya doğru aşar; K.'de Tsaidam ve Çinghai (bölgeye adını vermiştir) çöküntüleri birbirini izler. Uçsuz bucaksız bozkırlarda Moğollar ve Tibetliler koyun ve yak yetiştirir, çinli kolonlar ise vadileri ekip biçer. Şining bölgesi (yalnızca 160 km uzaklıkta bulunan Lancou'ya demiryoluyla bağlanır), imalathane düzeyindeki etkinlikleri, özellikle de Tsaidam'da elde edilen tuz ve potasa dayanan kimya sanayilerini bünyesinde toplar. Ama Tsaidam'ın daha çok, büyük petrol rezervleri kapsadığı sanılmaktadır; sözkonusu petrol, Lınghu, Yüşaşan, Yüçuantzı bölgelerinin Miyosen kumtaşlı topraklarından çıkarılmaktadır.

ÇİNGHAİ, KUKU NOR, ya da **QİNGHAİ,** Çin'in orta-batı'sında (Çinghai) geniş, tuzlu çöküntü (yüksl. 3 205 m), Nanşan'ın G.'inde. Yüzölçümü 4 200 ile 6 000 km² arasında değişir.

ÇİNGİL → CİNGİL.

ÇİNGÜLÜ a. Koyu yeşil yapraklı, büyük, koyu kırmızı çiçekli ağaççık. (Boyu 3-4 m kadardır. Anayurdu, Çin ve Japonya'dır. Güney Anadolu'da bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Çabuk solan çiçekleri, halk arasında âdet söktürücü ve çocuk düşürücü olarak kullanılır. Bil. a. *Hibiscus rosa-sinensis*; ebegümecigiller familyası.)

ÇİNHIYARI a. En çok tropikal Asya'da yetişen bir ya da çokyıllık tırmanıcı otsu bitki. (Yaprakları dilimli, meyvesi eğri büğrü ve 1m'den uzun boyda olur, hıyar gibi yenir. Bil. a. *Trichosanthes anguina*; kabakgiller familyası.)

ÇİNHİNDİ, Güney-doğu Asya'da yarımada, Birmanya, Tayland, Laos, Kampuçya, Vietnam ve Malezya'yı içerir.

Çine
Aydın

Kal Muller-C.E.D.R.I.

Çinhindi
Mandalay bölgesindeki pirinç tarlalarından bir manzara (Birmanya)

Kampot ile Kompong Som arasında kazıklar üzerindeki evler (Kampuçya)

Serraillier-Rapho

coğrafya

Yüzey şekillerinin ana çizgisi, G.-D.'ya doğru genişleyen bır yelpaze biçimindedir. K.'den-G.'e doğru uzanan, Üçüncü Zaman'da oluşmuş Arakan ve Pegu Yoma sıradağları, Himalaya dağlarının devamıdır. Öbür sıradağlar, İkinci Zaman ile Üçüncü Zaman'ın sonu arasında biçimlenmiş örtü kıvrımlarıdır: Şan platosunun engebeleri, Kra kıstağını devam ettiren Tenasserim ve Annam dağ zinciri. Bu sıradağlar, kumtaşlı platoları (Korat, Kardamom, Dangrek) ya da bazaltlı platoları (Boloven) çevreden ayırır. Muson yağmurlarıyla büyüyen (yaz sonunda suları çekilir) ırmaklar (İravadi, Menam, Mekong), geniş alüvyon ovaları ve büyük deltalar oluşturmuşlardır.

Yarımadanın iç kesiminde, güney-batı musonlarına bütünüyle açık yüksek yamaçlar 5 m'ye kadar yağış alabilir; daha az nemli olan platolar, bazen savana dönüşen hep yeşil bir ormanla örtülüdür. Birçok etnik öbek buraya sığınmıştır; önce negrito halklar (Malezya'da Semanglar), sonra esmer halklar (Laos'ta Khalar, proto-çinhintliler adı verilen Muonglar, Sedanglar ve Bahnarlar, Kampuçya'da Khmerler ve Birmanya'da Monlar). Bu halklar, kuzeyden gelen mongoloid halklar arasında azınlıkta kalmışlar ve bazen özümlenmişlerdir: Birmanya'da Kaçinler, Çinler, Karenler; Kuzey Laos'ta Manlar, Miaolar; Taylar. Bu halklar yakılarak açılmış tarlalarda hâlâ göçebe pirinç tarımıyla (ray ya da ladang) geçinirler; pirinç tarımı yüksek yerlerde çok yaygın yöntemlerle, alçak yerlerdeyse pirinç, darı, tütün (ve haşhaş) ile birlikte sürekli yapılmaktadır.

Kıyı ovaları ve deltalar en kalabalık bölgelerdir: Monlar ve Birmanlar (İravadi'nin aşağı vadisinde), Khmerler ve Vietnamlılar. Sular altında kalan tarlalarda yapılan pirinç tarımı, tarımsal yaşamın ve beslenme rejiminin temelidir; Kampuçya, Laos ve Güney Vietnam'daki pirinç tarlalarından yılda bir defa ürün alınır; tersine, kuzey deltalarındaki, tarlalarda insanların daha eskiden beri ve daha yoğun olarak yaşadığı Annam'daki tarlalarda yılda ikı hatta üç hasat elde edilır. Pirinç tarlalarında yapılan balık avcılığıysa ek kaynak sağlar.

Kentlerde (en kalabalıkları Bangkok, Rangoon, Hô chi Minh-Ville ve Hanoi) kalabalık çinli kolonlar el işçiliğiyle, ticaretle uğraştılar ve bugün de uğraşmaktadırlar.

Bu ülkeler bazen pirinç (Birmanya), kauçuk ve kalay (Malezya) dışsatımcısıdır; ama,ya çok az enerji kaynağı bulunan ya da hiç bulunmayan, tüketim malı üreten birkaç dal (besin ve özellikle de dokuma) dışında çok az sanayileri olan bu ülkeler dünyanın en yoksul ülkeleri arasında yer alır. Çinhindi'nin doğu bölümünü harabeye çeviren ve hâlâ da çevirmekte olan savaş, güvensizlik, başka bölgelerde de egemen olan içe kapanıklık bu ülkelerin iktisatlarının gelişmesini güçleştirmektedir.

tarih

→ BIRMANYA, KAMPUÇYA, LAOS, MALAYSIA, TAYLAND, VIETNAM.

sanat ve arkeoloji

Çinhindi'nde Yontmataş (işlenmiş çakıltaşları, kopuntu taş endüstrileri), Ortataş ve Yenitaş dönemlerinin (cilalı taştan gereçler, çok çeşitli seramikler) yaşandığı, günümüzde her bakımdan kanıtlanmıştır: en özgün kültürler Kuzey Vietnam ile Tayland'ın kuzey-doğu ve batısındadır. Tunç'un III. binyılın sonuna doğru kullanılmaya başlandığı sanılıyor (kültürlerin özellikle seramiklerden tanındığı Tayland'da [Ban Çieng, Ban Kao] daha da önce). Tunca bağlı olarak Kuzey Vietnam'da art arda pek çok kültür ortaya çıktı. Bunlardan en önemlisi V.-III. yy.'lar arasında kurulmuş olan ve ürünleri Güney-doğu Asya'nın pek çok yöresine yayılmış bulunan Dông Son*'dur. Demir de bu dönemde ortaya çıktı. Ülkeye dışardan bazı ürünlerin girmesi gene bu dönemde oldu: Batı'dan hınt incileri, Güney'den çin bronzları (Vietnam: Dông Son; Tayland'ın kuzey-doğu'su: Çieng Kan). İ.Ö. 257 yılında kurulan (Âu Lac krallığı) Kuzey Vietnam, İ.O. 111'de, ülkeyı çinlileştirmeye çalışan Hanlar'ın egemenliğine girdi (çin mezarları). Aynı dönem boyunca doğu kıyısında, çömlekçi toprağından yapılan urnaların yer aldığı mezarlar Endonezya'dakilerle benzerlik gösteren bir kültürün geliştiğini gösterir (Sa Huynh, Hang Gon, vb.); ama hint dünyasıyla ilişkiler ancak bir süre sonra gelişecektir: İ.S. II. yy.'daki çin metinlerinde adı geçen hint etkisindeki ilk krallıklar, ancak II., IV. yy.'lara tarihlendirilen arkeolojik buluntular. Bu krallıklara özgü sanatlar VII., VIII. yy.'lara doğru gelişti: yerel özellikler ve dinsel eğilimler giderek farklılaştı ve XI., XIII. yy.'larda da doruk noktasına ulaştı (Birmanya: Pagan; Kampuçya: Angkor Vat; vb.). XIII., XIV. yy.'larda hinducu ve mahayanacı kültürler ortadan kalktı, bunların yerlerini alan theravada buddhacılığı (ya da Seylan buddhacılığı) Sri Lanka'dan apayrı sanat biçimleri geliştirdi. Doğu kıyısında, gelecekteki Vietnam'ın güçlenmesi (939'da Ngô hanedanının kurulmasıyla bağımsızlığına kavuştu) ve çin etkisinde sanat yapıtları vermesi, hint etkisindeki Çampa'nın ve sanatının çöküp yok olmasına yol açtı (XV.-XVIII. yy.); aynı durum Kampuçya'nın eyaletleri olan Transbassac ile Cisbassac'da da görüldü (XVII-XIX. yy.).

ÇİNHİNDİ *(Fransız),* fr. **Indochine Française,** eskiden Çinhindi yarımadasındaki fransız sömürge ve protektoralarının oluşturduğu birliğe verilen ad. 1887'de, Annam, Tonkin, Kampuçya ve Nam Phân'ı bir araya getiren bir birlik kuruldu; birlik, sömürgeler bakanlığına bağlı olarak bir genel valinin yönetimine verildi; 1893'te birlik, Laos'un, sonra da Çin topraklarından Guangcouvan'ın (1898'de Fransa'nın kira sözleşmeli toprağı) katılmasıyla büyüdü. 1946 ile 1954 arasında Fransız Çinhindi ortadan kalktı; bunun yerine bağımsız Kampuçya*, Laos* ve Vietnam* devletleri kuruldu; Guangcouvan ise 1943'te Çin'e geri verildi.

ÇİNHİNDİ DOMUZU a. Uzakdoğu'da yaygın, Asya tipi, küçük bedenli domuz; burun kesimi yukarı kalkıktır; küçük kulakları dik, postu siyahtır; çoğunlukla pirinç tarlalarının kenarındaki yeşilliklerde beslenir ve genellikle yavruyken kesilerek çok yağlı bir karkas elde edilir.

ÇİNHİNDİ ORMAN SIĞIRI a. Güney-doğu Asya'da yaşayan, 1936'da ilk üyesi bulunan yabanıl öküz. (Bil. a. *Bibos sauveli*; boynuzlugiller familyası.)

Çinhindi seferi, Fransızlar'ın, yönetimlerindeki Çinhindi'nde 1940'tan 1954'e kadar yürüttükleri askeri harekât.

• *1940-1945.* Fransızlar 1940'ta yenilgiye uğrar uğramaz Japonlar, Çin-Tonkin sınırının ve özellikle Birmanya yoluyla birlikte Çankayşek Çini'nin dışarıyla bağlantısını sağlayan tek yol olan Yünnan demiryolunun (Haiphong-Kunming) kapatılmasını istediler. Eylülde, Lang Son ve Na Çam'daki sert çatışmadan sonra Japonlar Tonkin'e garnizonlar yerleştirdiler. Genel vali Catroux ve daha sonra aynı

Bk. resim sayfa 2740

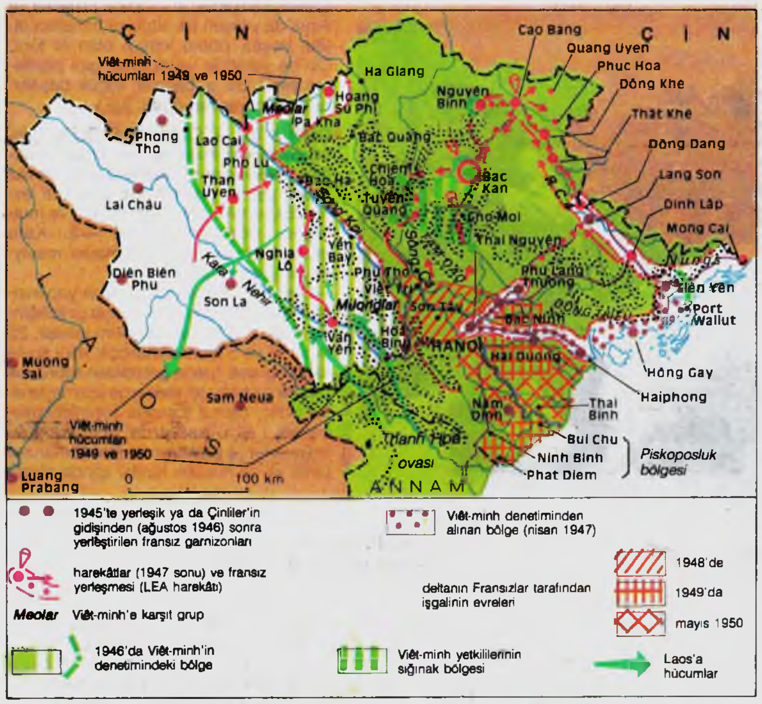
görevde bulunan Decoux, Vichy hükümetinin girişimlerine rağmen ABD'nin duruma müdahale etmemesi üzerine Japonlar'ın bu davranışına göz yummak zorunda kaldılar. Japonlar, eylül 1941'de Annam ve Nam Phân'da garnizon kurmak istediler ve isteklerini kabul ettirdiler. Ama Roosevelt bu kez daha sert tepki gösterdi ve Japonya'ya mali ambargo koydu, petrol sevkini de yasakladı. Bu davranış, Japonlar'ı savaşa ve Pearl Harbor'a saldırmaya iten nedenlerden biridir. Yenilgi tarihini ertelemeye çalışan Japonya 1944'te Mançurya'dan başlayarak, Çin üzerinden, Güney Çinhindi'ne uzanan kesintisiz bir kara bağlantısı sağlamaya çalıştı. Bu geniş çerçeve içinde Güney Çin'de başlanan saldırı Kunming yakının-

da başarısızlığa uğradı. Aynı saldırının mart 1945'te yeniden yapılması planlanmıştı ve bununla ilişkili olarak amiral Decoux'nun birliklerinin müdahalesinden korkan Japonlar bütün fransız garnizonlarına ansızın saldırdılar: orada bulunanların çoğu öldürüldü (Lang Son) ya da tecrit edildi. Ama general Alessandri ve general Sabatier komutasındaki 5 000 kişilik bir kuvvet zorlu bir yürüyüş ve şiddetli çatışmalar sonunda Güney Çin'e varabildi; orada pek iyi karşılanmadı ve Çinhindi'ne ancak 1946'da dönme izni alabildi. Potsdam anlaşmaları (1945) Çinhindi'nin Müttefikler tarafından işgalini öngörüyordu: İngilizler, 16. enlemin güneyini, Çinliler de kuzeyini işgal edecekti. Japonlar'ın 15 ağustosta ansızın teslim olması, bu planı eylül ortasına kadar geciktirdi. Japonlar, kendi silahlarının bir bölümünü ve Fransızlar'dan ele geçirdikleri silahları vietnamlı milliyetçilere vermek için bu gecikmeden yararlandılar. 2 000 kadar japon asker kaçağı da bunlara katıldı ve eğitici olarak yardımda bulundu.

• *1946-ağustos 1950.* 16. enlemin güneyinde durumlarını pekiştiren (Thakhek, Nha Trang, Pleiku, Pakse, Siem Reap) Fransızlar, kuzeye dönmek için Çinliler ile ve 15 eylül 1945'te bağımsızlığını ilan eden, amerikan yardımıyla ve Çinliler'den silah alarak Vô Nguyên Giap komutasında 35 000 kişilik bir ordu kuran Hô Chi Minh'in Viêt-minh'iyle görüşmelere başladılar (6 mart). Leclerc, Çinliler ile şiddetli ve kanlı bir çatışmadan sonra 6 martta Haiphong'a ayak bastı ve 18 martta Hanoi'ye girdi.

Fransızlar ile Viêt-minh arasında yapılan Dalat (nisan-mayıs) ve Fontainebleau (eylül) konferanslarının başarısızlığından sonra birlikte yaşama konusunda pek sağlam olmasa da bir çözüm bulunmuştu. Ama özellikle silah ticaretinin denetimi konusunda birçok olay patlak verdi. Viêt-minh hükümeti, Viêt Bac tahkimatını (Tonkin kuzeyindeki dağlar) ele geçirmiş ve tüm Vietnam'da silahlı direnme hareketini örgütlemeye başlamıştı. Aynı zamanda bir ordu toplanmış, eğitilmiş, ayrıca ele geçirilen, satın alınan ve hatta ülkede imal edilen malzemeyle donatılmaya başlanmıştı. Buna daha sonra Sovyet ve Çin yardımları da eklendi. İlk büyük birlik (308. Tümen) temmuz 1948'de hazırdı; 1950'de etkin olmaya başlayan düzenli orduda, 1953'te, iyi silahlanmış sekiz tümen yer alıyordu.

Bk. resim sayfa 2740

TONKİN HAREKÂTI
(1945-Ağustos 1950)

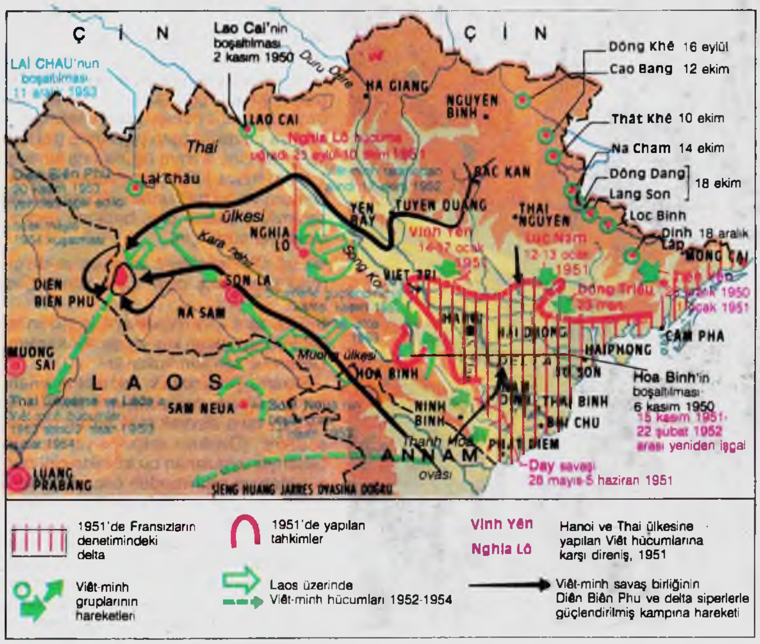
• *Eylül 1950-1954.* Mao Zidong'un 1949'da Çin'deki zaferi ve Kore savaşı, bu çatışmanın hem ideolojik hem de uluslararası bir nitelik kazanmasını sağladı. Fransızlar, amerikan yardımına dayandılar; Hô Chi Minh ise SSCB'den ve Çin'den destek gördü. 1949'dan başlayarak general Revers, yukarı Tonkin'in bırakılmasını salık verdi. Boşaltma harekâtı çok kötü yönetildi ve Charton ve Lepage birliklerinin (5 000 kişi) yok olmasına, Lang Son ile Dinh Lâp'da, önemli malzemenin ve silahların Viêt-minh'e bırakılmasına yol açtı. Bozgunun büyüklüğü üzerine bazı önlemler alındı: başlıcası general Lattre de Tassigny'nin tam sivil ve askeri yetkilerle donatılarak gönderilmesidir. Bu general, Viêt-minh'in kesin sonuç almayı umduğu delta yönündeki üç saldırısını başarısızlığa uğratarak aralık 1950'den 1951'e kadar durumu düzeltmeyi başardı. Ama 1952'de Viêt-minh, Tay ülkesine ve Laos'a doğru hedeflerini genişletmeye başladı. Nghia Lô, 17 ekimde düştü.

General Navarre, Salan'ın yerine geçtiği zaman fransız kuvvetleri 230 000 kişiydi ve yanlarında 160 000 vietnamlı yer alıyordu. Bunların ancak 50 000'i stratejik hareket kabiliyetine sahipti. Navarre'ın planı, Kuzey'de değil, Viêt-minh'e terk edilmiş olan bölgelerde (Güney yönünde) saldırıyı öngörüyordu. Navarre'ın planının ana hatlarını bildiği sanılan Giap, Güney yönünde çaba göstermekle birlikte, 316. tümenle, Diên Biên Phu'dan Mekong'a doğru ilerlemeyi kararlaştırdı. Olaylar şöyle gelişti: Fransızlar'ın Na Sam'dakinden çok daha elverişsiz koşullar içinde Diên Biên Phu'da kurdukları kirpi engeli, ikinci dereceden bir harekât sayıldı; Viêt-minh ise, 3 ayda hazırlanmış olan 351. ağır tümenin de yer aldığı 5 tümenle Diên Biên Phu'ya yüklendi ve Fransızlar'ın planlarında köklü bir değişiklik yapmalarına olanak bırakmayan 80 günlük kuşatmadan sonra Viêt-minh 7 mayısta tam bir başarı kazandı. 21 temmuza kadar süren ikinci harekâtta, Viêt-minh kesin bir sonuç alamadı. Gittikçe kötüleşen duruma rağmen Fransızlar boşaltılan Güney hariç deltada tutundular. An Khe'nin boşaltılması, daha büyük kayıplara yol açtı. Fakat Diên Biên Phu'nun düşmesi savaşın sonucunu belirlemişti. Nitekim Cenevre konferansı'nda alınan karar gereğince ateşkes ilan edildi Vietnam 17. enlem esas alınarak ikiye bölündü ve Fransızlar da 1955'te Kuzey Vietnam'ı boşattılar. 1956'da da hükümetin isteği üzerine yabancı kuvvetler Güney Vietnam'dan çekildi.

savaş harcamaları

7 yıl süren savaş için 813 milyar frank harcandı. Bu da bütçe harcamalarının % 10,6'sını oluşturuyordu. Amerikan yardımı 1951'den sonra arttı ve 1952'de 200, 1953'te 270 ve 1954'te 475 milyar franka ulaştı. Yardım, Cenevre antlaşmalarının imzalanmasıyla (temmuz 1954) son buldu.

ÇİNHUANGDAO, ÇİNVANGTAO, QİNHUANGDAO ya da **CHİNWANGTAO,** Çin'de (Hıbei) liman kenti; 341 500 nüf. (1990). Kaiping havzası kömür madenlerinin başlıca pazarı. Tarım ürünleri dışsatımı (soya). Balıkçılık. Daçing petrol boruhattının terminali.

ÇİNHİNDİ SEFERİ
TONKİN VE LAOS HAREKÂTI
(EYLÜL 1950-1954 İLKYAZI)

Çinhindi seferi
1953'te Mekong deltasında harekât sırasında fransız askerleri ve vietnamlı yedekleri

ÇİNISPANAĞI a. Tropikal Amerika ve Asya'da yetişen etli saplı ve tırmanıcı ot. (Biri beyaz, öbürü kırmızı olan iki türü, Çin'de yetiştirilir ve ıspanak gibi pişirilerek yenir. Bil. a. *basella*; küçük *basellaceae* familyasının örnek tipi.)

ÇİNİ a. (öz. a. *Çin*'den). **1.** Duvar kaplaması olarak kullanılan renkli ve genellikle geleneksel motiflerle bezeli, beyaz kilden yapılıp pişirilen, bir yüzü sırlı levha. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Banyo ve mutfaklara döşenen fayans. **—3.** Kara mozaik, çini taşı. **—4.** *Çini mavisi*, maviyle yeşil arası renk.
—Seram. *Çini çamuru*, seramik yapımında kullanılan hamur. (Kütahya çiniciliğinde, 100 birim kaolen, 50 birim tebeşir, 25 birim kil ve 5 birim Mihalıççık kilini suyla karıştırıp asıltı haline getirdikten sonra, sık bez ya da bakır tel eleklerde süzmeyle elde edilir; çamur tornada biçimlendirilecekse, alçı kaplarda içindeki su soğurtulur.) || *Çini kesme*, çini çamurunu tahta ya da madeni kaplar içinde sıkıştırarak plaka çiniler elde etme; bisküvi yapılmamış çini plakaları belirli ölçülerde kesme. || *Pahlı çini*, sırsız çini levhaların kenarlarının içe ya da dışa doğru eğimli kesilmesiyle elde edilen çini. ||*Pat pat çini*, Kütahya çiniciliğinde, çini çamurunu tahta kalıplarda sıkıştırarak elde edilen çini. || *Pekişmiş çini*, çini hamuruna % 20-30 oranında sır katarak elde edilen gözeneksiz çini. || *Plaka çini*, duvar ya da yer kaplamasında kullanmak üzere hazırlanan kare ya da dikdörtgen biçiminde çini levha. || *Taş çini*, 3 birim öğütülmüş kuvars, 1 birim maya kiliyle hazırlanan seramik hamuru ve bu hamurdan yapılan çini ve seramik. || *Ulama çini*, birbirine geçme motiflerle süslü çini.

◆ sıf. Çini tekniğiyle yapılmış ya da çiniyle kaplanmış olan: *Çini duvar. Çini vazo.*
—Güz. sant. *Çini mürekkebi*, is, jelatin ve kâfurudan oluşan katı ya da sıvı karışım. Desen ve lavi için kullanılır.
—Seram. *Çini mozaik*, tek renkle sırlanmış küçük çini parçacıklarını, sıva üzerine yan yana dizerek elde edilen mimari süsleme. (Özellikle selçuklu yapılarında başarıyla uygulanan bu teknikte çini parçacıkları ya pişirilmeden önce biçimlendirilir ya da levha halinde fırınlandıktan sonra kesilirdi.)
—ANSİKL. İslam sanatında çoğunlukla duvar kaplaması olarak değerlendirilen, renkli ve motifli, sırlı seramik levhalar için çini terimi kullanılmaktadır. Batı'da bunlara fayans* denilmektedir. Çini levhalar kare, dikdörtgen, çok köşeli ya da haç biçiminde olabilir. Çini levhanın pişmeden önce küçük parçalara bölünmesiyle elde edilen çini* mozaik daha çok kubbe, tonoz gibi eğimli yüzeylerde uygulanır. Türk çinilerinde çeşitli sırlama ve renklendirme teknikleri vardır. Özellikle Anadolu'da sıraltı* ve sırüstü* teknikleri yaygındır. Sırüstü tekniği, daha çok Anadolu selçuklu döneminde kullanılmış, sıraltı tekniğiyse osmanlı çinilerinde olağanüstü yetkinliğe ulaşmıştır. Bunlardan başka tek renkli, şeffaf olmayan, sırlı ve desensiz çinilere de rastlanır. Sıraltı ve sırüstü tekniklerinin yanı sıra, bunların birlikte kullanıldığı minai* tekniğiyle çok renkli yüzeyler elde edilmiştir. Bu teknik, özellikle İran'da uygulama alanı bulmuştur. Osmanlı döneminde, "renkli sır" denilen yeni bir teknikle karşılaşılmaktadır.

Çini sanatının çok eski bir geçmişi vardır. Sırlanmış toprakla yapılan ilk duvar süslemesi sırlı tuğladır. Sırlı tuğlanın kullanımının en eski örneklerine Mısır'da ve Mezopotamya'da rastlanmıştır. Mısır'da Ramses II (İ.Ö. XIII. yy.) ve Ramses III (İ.Ö. XII. yy.) dönemlerinde yapılan saray ve tapınakların duvarları, renkli sırlı levhalarla kaplanıyordu. Mezopotamya'da Ur ve Sus kentlerindeki kazılarda da sırlı tuğla bulunmuştur. Asur anıtlarında sırlı tuğla kullanımı, İ.Ö. XII. yy.'da başlamış, İ.Ö. VI. yy.'a değin sürmüştür. Babil sanatında doğrudan doğruya tuğla üzerine kabartma olarak ve sırlanarak yapılan duvar süslemelerinin en güzel örneği, İştar kapısı'dır. Ahemeniler'de de renkli, sırlı tuğla kullanılıyordu. Anadolu'da Gordion, Pazarlı ve Sardeis'te yapılan kazılar, Phrygialılar ve Lydialılar dönemlerinde duvarların figürlü, renkli, pişmiş topraktan levhalarla süslendiğini ortaya koymuştur.

İslam çiniciliği, özellikle Sasaniler'de görülen sırlı tuğla ve stuko süslemenin etkisiyle oluşmuştur. Abbasi halifeleri döneminde, İran ve Irak'ta gelişen çini sanatı, K. Afrika'ya, Mısır'a ve İspanya'ya (Elhamra, Granada) değin yayılmıştır. IX.-XI. yy.'lar arasındaki islam çini sanatına ilişkin örnekler azdır. Samerra kazılarında bulunmuş, kare biçimli, yeşil ve sarımtırak renkli sırlı, perdahlı çini levhalar IX. yy.'dandır. Bunların benzerleri Kayrevan'daki Sidi Ukba camisi'nin mihrabında görülmektedir. Bunların dışında kaynaklarda adı geçen Merve kentindeki Sultan Sencer türbesi (1157) ve Barçınkent'teki Barçınhatun türbesi sayılabilir. İran'da Kâşan ve Rey önemli çinicilik merkezleriydi; İbni Batuta seyahatnamesinde çinili anıtlardan söz ederken "kâşi" ve "kâşanî" sözcüklerini kullandığı dikkati çeker. Daha sonraları Semerkand ve Buhara'daki

Konya Karatay medresesi içinden çini örnekleri

ÇİNHİNDİ (1946-1954)
Viet-minh'in düzenli birlikleri

1946	35 000	1950	60 000	1953	125 000 (1)
1947	45 000	1951	117 000	1954	140 000

(1) 7 piyade tümeni ve 3 topçu alayından oluşan bir ağır topçu tümeni. Piyade tümeninde 3 alay, alayda 3 tabur, taburda da 3 bölük vardır. Yerel kuvvetler 100 000 kişi ve halk milisleri (tu-ve) 150 000 kişi kadardı.

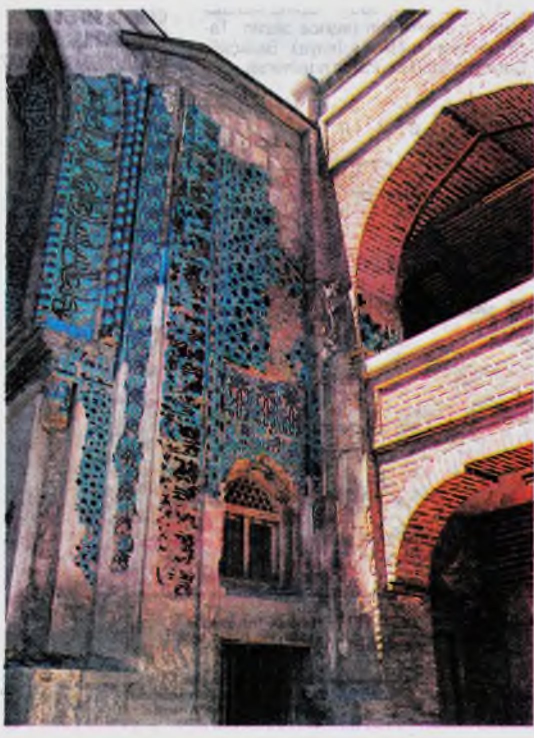
savaşan birlikler

1945 sonu	50 000	1950 sonu	160 000
1946 sonu	70 000	1951 sonu	200 000 (1)
1948 sonu	120 000		

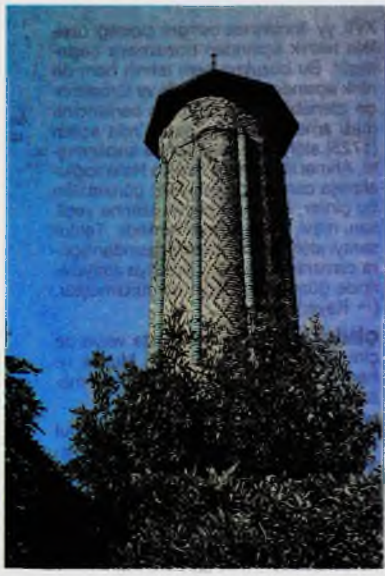
(1) 200 000 kişinin % 90'ı kara ordusuydu ve % 30'u fransız, % 10'u lejyoner, % 17'si kuzey afrikalı, % 10'u kara Afrika kökenli, % 30'u da çinhindiliydi.

savaş harcamaları

7 yıl süren savaş için 813 milyar frank harcandı. Bu da bütçe harcamalarının % 10,6'sını oluşturuyordu. Amerikan yardımı 1951'den sonra arttı ve 1952'de 200, 1953'te 270 ve 1954'te 475 milyar franka ulaştı. Yardım, Cenevre antlaşmalarının imzalanmasıyla (temmuz 1954) son buldu.

Konya Sırçalı medrese çinilerinden bir ayrıntı

Büyük Larousse

Konya İnceminareli medrese'nin çini kaplı minaresi

çini atölyeleri gelişti. Tebriz, Erdebil ve İsfahan yapılarında çini sanatının yetkin örnekleriyle karşılaşılmaktadır.

İslamlıktan önceki türk yapılarında da sırlı tuğlanın kullanıldığı, uygur kentlerinde yapılan kazılarla ortaya çıkmıştır (İdikut, Karahoto). Türkler'in islamlığı kabul etmelerinden sonra Karahanlılar dönemi yapılarında da çini kullanılmıştır (Özkent'teki Celalettin Hüseyin türbesi, Talas'taki Ayşebibi türbesi, Buhara Kalan minare ve Mugakh-ı Attari camisi).

İran'da Büyük Selçuklular döneminden en eski çinili örnek, Damgan'daki Mescidi Cuma'nın minaresindeki kûfi yazılı frizdir (1058). Horasan'ın Sencan kentindeki Türbei Haydariye (1100), Kazvin'deki Mescidi Cuma (1115) ve Mescidi Haydariye, İsfahan'daki Sin camisi'nin minaresi (1131) ilk çinili yapılardır. İsfahan'daki minarelerde çini süslemenin yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir (Mescidi Ali, Saraban, Ziar, Rehrevan). Çininin mimari süsleme öğesi olarak önem kazandığı merkezlerden biri de Meraga'dır (Kümbet-i Surkh) [1147], Karagan kümbeti (1093), Yuvarlak kule (1167). Meraga'nın K.'inde Nahçivan'daki Müminehatun kümbeti de (1186), çinili yapıların önemli örneklerindendir.

Topkapı sarayı müzesi'nden bir çini örneği

Büyük Larousse

Moğol istilası sırasında (1220-1270) selçuklu yapıları yerle bir edildiği gibi, mimari alanda eser de verilmemiştir. İlhanlılar döneminde hızlanan yapılaşma, çini süslemede de yeni gelişmelere ve tekniklere yol açmış, Safeviler döneminde bu sanat doruk noktasına ulaşmıştır.

Afganistan bölgesinde çininin mimarlıkta kullanıldığını gösteren önemli bir yapı, Cam minaresi'dir (XII. yy.). Gazne kazılarındaysa, killi bir hamur üzerine kalıpla basılarak yapılmış kabartma motifli çiniler ortaya çıkarılmıştır. (XII. yy. sonu - XIII. yy. başı). Harizmşahlar döneminden önemli bir örnek, Ürgenç'teki Sultantekeş türbesi'dir. Çatısı firuze renkli sırlı tuğlayla kaplı bu yapının yanı sıra, büyük eyvanındaki firuze ve lacivert renkli sırlı çinileriyle dikkati çeken Zevzen camisi (1219/1220) ve Fahrettinrazi türbesi sayılabilir.

• *Anadolu türk mimarlığında çini süsleme.* Anadolu'da XIII. yy.'dan başlayarak türk yapılarında taş ve tuğla süslemenin yanı sıra, sırlı tuğla ve çini de kullanılmıştır. Bu süslemenin, başlangıçta İran'daki büyük selçuklu dönemi örnekleriyle yakın benzerliği ve bu benzerliğin özellikle ilk yapılarda belirgin oluşu, çini sanatının Türkler ile birlikte İran'dan Anadolu'ya geldiğini kanıtlamaktadır. Anadolu Selçukluları'nda, cami, medrese, türbe gibi dinsel yapılarda çini mozaik tekniği uygulanmış; böylece tonoz, kubbe gibi eğimli yüzeyler küçük çini parçacıklarıyla kolaylıkla kaplanabilmiştir. Çini mozaiklerde firuze, lacivert, mor ve beyaz renklerin yanı sıra, sırlı ve sırsız tuğla kullanılmıştır. Anadolu'daki çinili yapıların ilk örneklerinden biri Divriği'deki Kale camisi'dir (1180/1181). Kayseri'de Külük camisi'nin çini mozaik süslemeli mihrabı, bu türün en gösterişli örneğidir. Yapı, daha erken tarihli olmakla birlikte mihrap, tekniğiyle XIII.yy. sonlarına tarihlenir. Sıvas'taki İzzettin Keykavus darüşşifası ve türbesi (1217), çini mozaiğin tuğla ile birlikte kullanıldığı zengin bir yapıdır. Türbedeki lahitler de sıraltı tekniğinde geometrik bezemeli çinilerle kaplıdır.

Konya'da çinileriyle ünlü yapılar arasında Alaettin camisi, Sırçalı medrese, Sahipata külliyesi, Karatay medresesi sayılabilir. Alaettin camisi'nin mihrap ve kubbeye geçiş bölümlerindeki geometrik motifli, rumili ve yazılı çiniler, Anadolu çini sanatının seçkin örnekleridir. Sırçalı medrese, ana eyvanındaki sırlı tuğla ve çini bezemeleriyle dikkati çeker. Karatay medresesi'nin kubbesini kaplayan geometrik bezemelerin yanında, çeşitli yerlerde lotus, palmet motifleri ve rumili kuşaklarda firuze, patlıcan moru ve lacivert renkler gözalıcıdır. Cephesi ve minareleri çinili Sahipata külliyesi'nde, özellikle mihrap dikkati çeker. Burada, lacivert sırlı çinilerin zeminlerindeki sır kazınarak elde edilmiş bitkisel motifler değişik bir tekniğin ürünüdür. Bu külliyenin çinileri, bitkisel motiflerin çokça kullanılmış olması açısından da önemlidir. Sıvas'taki Gök medrese'nin yan eyvanlarındaki beşik tonozlarda, sekiz kollu yıldızların ve sekizgen motiflerin arası çini mozaik tekniğinde palmetlerle doldurulmuştur. Ankara'daki Aslanhane camisi'nin mihrabıysa çini mozaikle alçı süslemenin birlikte uygulandığı değişik bir örnektir. Mihraplardaki yaygın çini mozaik süsleme geleneği Beylikler döneminde de sürmüştür. Anadolu Selçukluları'nın saray ve köşklerindeyse figürlü çini levhalar kullanılmıştır. Bunların özgün örnekleri arasında, Konya'daki Alaettin ya da Kılıçarslan II köşkü, Antalya'daki Aspendos tiyatrosu'nun sahne bölümüne Alaettin Keykubat I döneminde eklenen köşk, Beyşehir gölü kıyısındaki Kubadabad sarayı ve Kayseri'deki Keykubadiye sarayları belirtilebilir. Daha çok sekizgen ve haç biçimi levhalardan oluşan bu çiniler, çoğunlukla sıraltı tekniğinde ve perdahlıdır. Bunlarda geometrik ve bitkisel motiflerin yanı sıra, kuş, efsanevi yaratıklar ve insan figürünün bulunuşu önemlidir. Özellikle insan figürleri, dönemin yaşama biçimini, giyim kuşamını ve oturuş biçimini yansıtması açısından ilginçtir.

Anadolu Selçukluları'ndan Osmanlılar'a geçişi sağlayan Beylikler dönemi çini sanatı, önceki dönem ölçüsünde zengin değildir. Beyşehir'deki Eşrefoğlu camisi'nin mihrabı (XIII. yy. sonu), mihrabını, mihrap önü kubbesini ve caminin bitişiğindeki türbenin kubbesini süsleyen çinileriyle bu dönemin en önemli örneğidir. Aydınoğulları döneminden Birgi Ulu camisi'nin mihrabı da geometrik motifleriyle dikkati çeken başarılı bir çalışmadır. Bir başka örnek, Selçuk İsabey camisi'nin küresel bingilerini süsleyen çinilerdir. Anadolu Selçuklu geleneğini sürdüren Karamanoğulları dönemi çinileri Ermenek Ulu camisi, Konya Darülhüffazı, Kâzımkarabekir bucağındaki Ulu cami'nin mihraplarında izlenebilir.

Osmanlılar ile birlikte yeni teknikler ve üsluplar geliştirilmiştir. Bu dönemin önemli çini merkezleri Bursa, İznik, Kütahya ve

Büyük Larousse

Kubadabad sarayı kaplan figürlü duvar çinisi

Bursa Yeşil türbe'nin çini mihrabı

Büyük Larousse

Büyük Larousse

Topkapı sarayı müzesi duvar çinileri

İstanbul'dur. Özellikle İznik çinileri XVI. yy.'da büyük bir gelişme göstermiş, XVII. yy. sonlarında zayıflamıştır. Osmanlı çini sanatının ilk örneği olan İznik Yeşil cami' nin (1378) minaresinde çini mozaik tekniği uygulanmakla birlikte, renk zenginliğiyle önceki yapıtlardan ayrılır. Bursa'daki Yeşil cami ve türbede (1421-1424) değişik teknikler bir arada kullanılmıştır. Bu yapılarda, çini mozaik süslemenin yanında, Osmanlılar'a özgü renkli sır tekniğinin ilk örnekleriyle karşılaşılır. Anadolu Selçukluları'nın firuze ve mor renkleri, sarı, yeşil ve beyazla zenginleştirilmiştir. Motifler arasındaki boşluklar da sert bir macundan elde edilen parlak bir kırmızıyla kaplanmıştır. Sarı çiniler ise altın yaldızla süslenmiştir. Renklerin yanı sıra motifler de çeşitlilik kazanmıştır. Geometrik motiflerin yanında zemin bitkisel süslemeler ve rumilerle doldurulmuştur. İri ve beyaz hatayiler de XV. yy.'ın özelliğidir. İlk osmanlı çinilerindeki bir yenilik de, sıraltı tekniğiyle yapılan mavi-beyaz çinilerdir (Bursa Muradiye türbeleri). Edirne'deki Muradiye camisi'nin mihrabı (1436), erken dönem osmanlı çinilerinin zengin örneklerinden biridir. İstanbul'daki Çinili köşk'ün (1472) giriş eyvanındaki süslemeler, çini mozaik tekniğinin son ürünlerinden biridir. Bu çiniler selçuklu geleneğine bağlanmakla birlikte, natüralist çiçekler, rumiler, beyaz ve yeşil renkler Bursa üslubundadır. XVI. yy.'da renkli sır tekniğinin uygulandığı önemli yapılar arasında İstanbul'daki Sultanselim külliyesi'nin camisi, türbesi, Şehzadeler türbesi, Şehzade Mehmet türbesi, Topkapı sarayı'nın Arzodası ve Bozüyük'teki Kasımpaşa camisi sayılabilir. Bu çinilerin ortak özelliği, çok stilize çiçek, palmet ve rumi motiflerle, açık sarı, açık yeşil, firuze, lacivert ve beyaz renklerin kullanılmasıdır. XVI. yy. ortalarında renkli sır tekniğinin yerini, sıraltı tekniği almıştır. Bu çinilerde lale, sümbül, gül vb. çiçekler natüralist bir üslupla işlenmiş, aralar türk süsleme sanatının klasik motifleri olan hatayi ve rumilerle doldurulmuştur. Renkler lacivert, koyu yeşil, firuze ve mercan kırmızısıdır. Mercan kırmızısı İznik çinilerinde bir süre uygulandıktan sonra, XVI. yy. sonları, XVII. yy. başlarında kullanılmaz olmuştur. Sıraltı tekniğindeki çinilerin en erken örnekleri arasında İstanbul'daki Süleymaniye camisi'nin mihrabının yanlarındaki iki büyük madalyon, Rüstempaşa camisi, Kanuni Sultan Süleyman'ın türbesi, Sokullumehmetpaşa camisi, Piyalepaşa camisi, Atikvalidesultan camisi süslemeleri gösterilebilir. Edirne'deki Selimiye camisi'nde, mihrabın yanlarındaki duvarları kaplayan çini panolar, hünkâr mahfilinin çinileri İstanbul dışındaki en zengin ürünlerdir. XVII. yy. başında klasik osmanlı çiniciliğinin nitelik ve üslubu sürmüştür. Büyük panolar halindeki kompozisyonlarda vazodan fışkıran çiçekler, iri yapraklar, hatayiler ve rumiler işlenmiştir. İstanbul'daki Sultanahmet külliyesi'nin camisini süsleyen çiniler bu dönemin özgün örnekleridir. Camide 20 143 parça çini levhada yaklş. yetmiş tür kompozisyon işlenmiştir. Topkapı sarayı ise tüm osmanlı çinilerinin sergilendiği bir müze görünümündedir (Çinili köşk, Bağdat köşkü, Revan köşkü, Sultan İbrahim'in yaptırdığı sünnet odası, Ahmet I kütüphanesi, harem daireleri, vb.). XVII. yy. sonlarında osmanlı çiniciliği özellikle teknik açısından bozulmaya başlamıştır. Bu bozulma hem teknik hem de renk açısından Yenicami'de ve türbelerinde izlenebilir. Çini sanatının canlandırılması amacıyla Tekfur sarayı'nda açılan (1725) atölye de kısa sürede kapanmıştır. Ahmet III çeşmesi'nde ve Hekimoğlualipaşa camisi'nde örnekleri görülebilen bu çiniler, kirli mavi zemin üzerine yeşil, sarı, mavi, soluk kırmızı renklidir. Tekfur sarayı atölyelerinin kapanmasından sonra osmanlı çini sanatı, Kütahya atölyelerinde günümüze değin sürdürülmüştür. (→ Kayn.)

L. L.

çiniğnesi işiyle işlenmiş bir yelekten ayrıntı tafta, çokrenkli ipek, Fransa, XVIII. yy. sonu *Süsleme sanatları müzesi, Paris*

L. L.

çiniğnesiyle işlenmiş bir kumaştan ayrıntı Fransa, XVIII. yy. *Süsleme sanatları müzesi, Paris*

ÇİNİCİ a. **1.** Çini yapan usta ve/ya da çini yapılan işlik sahibi. **—2.** Mutfak ve banyolara fayans ya da yerlere karo mozaik döşeyen usta.

ÇİNİCİ (Behruz), türk mimar (İstanbul 1932). İstanbul Teknik üniversitesi mimarlık fakültesi'ni bitirdi (1954). Aynı fakültenin şehircilik kürsüsü'ne asistan oldu, Maçka teknik okulu'nda öğretim görevlisi olarak çalıştı (1954-1955). ODTÜ kampüs ve yapıları için açılan proje yarışmasında, eşi Altuğ Çinici ile birlikte hazırladıkları proje birinci oldu (1961). Uygulamasını da gerçekleştirdiği bu çalışma Türkiye'de brütalizm*in ilk örneklerinden biri olarak nitelenmesinin yanı sıra, yapıların her birinin biçimlenişinde farklı mimarlık anlayışlarının egemen oluşuyla da dikkati çekti. TBMM ek yapılarının projelerini çizdi ve uyguladı (1978). Altuğ Çinici ile katıldıkları mimarlık yarışmalarında yedi birincilik ödülü aldı, 1984'te Sedat Simavi ödülü'nü kazandı. 1972-1982 arasında Ankara, Çorum, Bolu, Antalya, Bodrum, Burhaniye'de ve yurtdışında büyük boyutlu toplu konut ve turistik kuruluşların planlarını hazırladı. *Çorum: Orta Anadolu'da bir toplu konut uygulaması için ülke-bölge-kent ölçeklerinde çalışmalar* adlı kitabı, tarımsal yapısını koruyan bir kentteki konutların tasarımını yansıtması açısından önemlidir.

ÇİNİCİLİK a. Çini yapma sanatı ve tekniği.

ÇİNİĞNESİ a. El sant. Renkli nakışlarda kullanılan bir işleme tekniği.

—ANSİKL. Çiniğnesi, çok ince olmayan her türlü kumaşa uygulanabilen kolay bir tekniktir. Kumaşın altından yüze alınan iğne, kısa bir ara bırakılarak yeniden kumaşa batırılır, aynı işlem hemen yanında tekrarlanır. Daha sonra iğne bu iki ipliğin arasından çıkarılıp aynı ara geçerli olmak üzere kumaşa batırılır ve bu biçimde motifin içi doldurulur. Motif, aynı rengin tonlarıyla işlenerek gölgeli bir görünüm elde edilir. Özellikle XVIII. ve XIX. yy. işlemelerinde çok kullanılmış bir işleme tekniğidir.

ÇİNİLİ sıf. Çinilerle bezenmiş olan: *Çinili köşk. Çinili cami.*

Çinili köşk, İstanbul'da, Fatih Sultan Mehmet'in yaptırdığı köşk (1472/1473); Topkapı sarayı'nın bulunduğu kesimde, İstanbul arkeoloji müzeleri karşısındadır. İki katlı yapı, haç biçimi dört eyvanlı planı ve zengin örtü düzeniyle dikkati çeker. Köşelere odalar yerleştirilmiştir, giriş ekseninin sonundaki oda dışa çıkıntılıdır. Ön

bir çini örneği

Büyük Larousse

cephesi sivri kemerli revaklıdır. Malakâri süslemeli kubbesi bu tekniğin günümüze ulaşan az bulunur örneklerindendir. Duvarlar, içten ve dıştan XV. yy.'ın lacivert, firuze, beyaz ve kahverengi çinileriyle kaplıdır. 1588'de Murat III döneminde onarılan köşkün salonlarından birine bir selsebil eklendi. Daha sonraki onarımlarla özgünlüğünü yitiren yapı, 1875'te müze haline getirildi; 1908'den sonra yalnızca türk-islam eserleri sergilenmeye başlandı. 1967'de Türk çini ve seramikleri müzesi'ne dönüştürüldü. Günümüzde İstanbul arkeoloji müzeleri' ne bağlı olan yapıda, türk çini ve seramik sanatının çeşitli dönemlerinden seçkin örnekler sergilenmektedir.

Çinili külliye, İstanbul'un Üsküdar semtinde, Toptaşı'nda cami, medrese, sübyan mektebi, çeşme, şadırvan, sebil, ve çifte hamamdan oluşan yapılar topluluğu. Ahmet I'in karısı Kösem Mahpeyker Sultan'ın mimar Kasım Ağa'ya yaptırdığı (1640) külliye, özellikle cami içinde kullanılan (duvarlar, mihrap, minberin külahı) XVII. yy. çinileriyle ünlüdür. Kare planlı, tek kubbeli camiyi üç yandan çevreleyen ahşap galeri biçimindeki son cemaat yeri, osmanlı mimarlığında bu yy.'da görülen ve daha sonra da uygulanan yeni bir öğedir. L planlı medrese ve sekiz köşeli şadırvan, avlunun G.-D.'sundadır. Haç biçimi eyvanlı, köşe hücreli çifte hamam, klasik osmanlı hamamları üslubundadır.

ÇİNİŞİ a. Çin'den gelme ya da Çin'den esinlenerek yapılan fantezi ve lüks eşya; bu sitilde dekor, sanat yapıtı, motif. (Bk. *ansikl.* böl.)

—El sant. Çok hafif renklendirilmiş ve simle zenginleştirilmiş ipek nakış.

—ANSİKL. Çin işi modası Avrupa'ya, XVII. yy.'ın sonunda, ingiliz, hollandalı, portekiz ve fransız ticaret şirketlerinin aracılığıyla girmiştir. Lake ve porselen gibi yeni tekniklerin bulunması büyük merak uyandırmıştı. Bu merakın uyanmasında Çin'den dönen din adamlarının yazdıkları anıların büyük rolü olmuştur. Avrupa'da süsleme sanatları üzerindeki Çin etkisi çok yaygın olmuştur. Gobelinler'de, lake mobilyaların yapıldığı, "Çin tarzında" adında bir atölye bulunuyordu. Bunlar fransız formlarını korurken, İngiltere'de Chippendale, yaptığı mobilyalarda Uzakdoğu formlarını taklit ediyor ya da bunları aynen uyarlıyordu. Sinceny, Rouen, Sceaux, Nevers, Strasbourg, Delft fayans fabrikaları çin dekorlarını kullanmaya başlamışlardır. "Çin tarzında" gerçek porselen (çin hatta japon dekorlarıyla ya da bunlarsız) önce Meissen'de üretilmeye başladı, ama daha sonra, bütün Avrupa'ya ve özellikle Vincennes'e yayıldı. Philippe de la Salle ve Pillement ipekli kumaş desenlerinde çin motiflerine büyük yer verdiler. Resim ve duvar halıcılığında da fantezi çin manzaraları ve kişileri yer aldı. XVIII. yy.'da her saray kendine bir çin pavyonu yaptırıyordu: Trianon, Schönbrunn, Stupinigi, Drottningholm parkları, "Anglo-Çin" bahçeleri "pagodalarla" süslendi. Ayrıca, Champs şatosunun (Ch. Huet), Capodimonte'nin, Ca'Rezzonico'nun (Venedik) çinişi salonları, Villa Valmarana' daki (Vicenza) Tiepolo'nun freskleri anılmaya değer. Bu moda, rokoko stili ile aynı zamanda, XVIII. yy.'ın ikinci yarısında söndü.

çin-japon savaşları, Uzakdoğu'da, XIX. yy.'ın sonundan başlayarak, Çin ile Japonya'yı karşı karşıya getiren savaşlar.

• *1894-95 savaşı.* Kıtaya el atmak isteyen Japonya, Çin'e bağlı Kore'de çıkan kargaşalıkları fırsat bilerek hemen müdahaleye kalkıştı ve savaş ilan etti (ağustos 1894). Japon ordusu Seul'a, ardından da Lü-Şun'a girdi; bu arada ilk kez Yalu ırmağı ağzında yenilgiye uğratılan çin donanması Veihaivei'de tümüyle yok edildi (1895). Şimonoseki antlaşması'yla (nisan 1895) savaş sona erdi. Japonya, teslim olmayı kabul etmeyen Formoza'yı işgal etti. Bunla birlikte Avrupa devletlerinin işe karışması Japonlar'ın zaferini Rusya lehine sınırladı.

• *1937-1945 savaşı.* İki ülke, 1937'den 1941'e kadar resmen savaş halinde olmadıkları halde, Japonlar, liman ve ulaşım yollarını işgal ederek Çin üzerinde egemenlik kurmaya çalıştılar. 7 Aralık 1941'den başlayarak bu çelişik durum, açık bir savaşa dönüştü ve dünya savaşı çerçevesinde yer aldı. (→ *İkinci* DÜNYA SAVAŞI.)

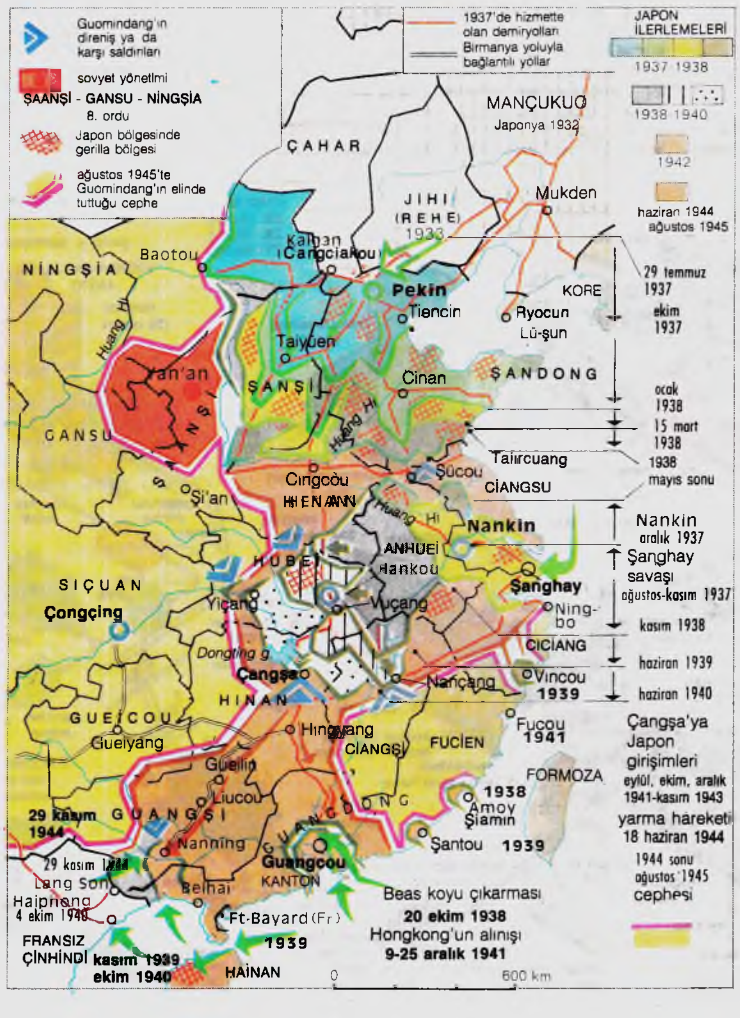
a) *1937-1941 dönemi.* 1931'den başlayarak Japonlar Mançurya'daki işgal alanlarını genişletmek için bahaneler aradılar. 1933'te Jıhı'ya, 1936'da Çahar ve Sueiyen'e girdiler. Bu siyaset aralık 1936'da Çankayşek'in Guomindang'ı ile Komünist partisi arasında bir anlaşma imzalanmasına yol açtı. Komünistlerin birlikleri, o sırada, Japonlar'a karşı birleşik cephe oluşturmak amacıyla Çin'in kuzey-batı'sını ellerinde tutuyordu. Bu anlaşma üzerine, Japonlar kışkırtıcı saldırılarını artırdılar: temmuz 1937'deki Marco Polo köprüsü çatışmaları (Pekin'in 25 km G.-B.'sında) ve Şanghay havaalanına saldırı (Japonlar ağustos 1937'de buraya birlikler indirdiler) Çin ile Japonlar arasında bir savaşı başlattı; savaş, Japonlar'ın 1945'te çökmesine kadar sürdü.

Yeni durum SSCB'yı alabildiğine kaygılandırmış ve pek çok sınır çatışmasına yol açmıştı. Gerçek askeri harekât Sibirya-Mançurya sınırındaki Hasan gölü bölgesinde sürdürüldü. Bu çatışma, ordusunu tümüyle yeniden düzenlemekte olan Çin'i hazırlıksız yakaladı. 2 milyon çin askerinin yalnız 100 000 kadarı, bir alman askeri kurulunca tümenler halinde örgütlenerek modern bir savaşı sürdürebilecek duruma getirilmişti. Japon saldırısının şiddeti karşısında (1937'de 31, 1938'de 43 modern tümen) bozguna uğrayan Çankayşek komutasındaki çin orduları geri çekildiler. Japonlar çok kısa sürede Tiencin ve Pekin'de bir harekât üssü elde ettiler; Nankin (aralık 1937), Hankou ve Kanton'u (ekim 1938) aldılar. Sonunda Hainan'a yerleştiler (ocak 1939) ve çin limanlarını ablukaya alıp ele geçirmeye çalıştılar; bunu yaparken resmen savaş ilan etmekten ve saldırgan görünümüne girmekten özellikle kaçınıyorlardı. 1939 başlarında, Japonlar, Çin'in hemen hemen tüm önemli noktalarını ele geçirmişler, ama siyasal ve iktisadi denetim kurmayı başaramamışlardı. Çankayşek'in planı, başlayan genel savaşta olası müttefikleriyle iletişimini koruyarak rakibini durdurmak ve yıpratmaktı. 1938 sonlarından başlayarak, Çin'in önemli bölgelerini terk edip Sıçuan yaylalarına çekildi ve Çongçing'i yedi yıl sürecek savaş başkenti olarak seç-

Büyük Larousse

Çinili köşk
giriş revağından bir görünüm
Topkapı sarayı müzesi, İstanbul

ÇİN-JAPON SAVAŞLARI (1937-1945)

ti. Cephe, 1944'e kadar önemli değişiklikler göstermeden 5 000'er kişilik 300 dolayında tümen olarak örgütlenmiş ve Moğolistan'dan Dongting gölüne ve oradan dik açı yaparak Ningbo'ya ve deniz yönüne doğru sıralanan 9 büyük bölgeye yerleştirilmiş 2 milyonu aşkın askerle savunuluyordu.Cephe gerisinde 1 milyon kişi askeri eğitim görüyor, amerikan malzemesiyle donatılmış 20 tümenlik bir yedek stratejik güç de Çongçing yakınında hazır bekletiliyordu. Mao Zıdong'un komünist VIII. ordusu (başlangıçta 6 tümendi) Huang Hı boyunca uzanan bir kesimi elinde tutuyordu. Çok esnek olan bu cephe düzeni, kimi zaman 2 ya da 3 tümenlik bir japon saldırısıyla yarılıyor (Çangşa muharebeleri, 1942-1944), fakat geri hatta kapanıyor ve Japonlar, kazandıkları topraklardan düzenli gerilla savaşlarıyla geri çekilmeye zorlanıyordu: japon hatlarının gerisinde kalan ya da oraya gönderilen 500 000'i aşkın Çinli, işgal kuvvetlerinin ulaşım yollarını felce uğratıyor ve onları müstahkem kentlerden ancak gündüzleri ve toplu olarak çıkmak zorunda bırakıyordu. Sayıları kimi zaman ordunun bir bölümüne yaklaşan düzenli birlikler (150 000 kişi) ve çeteciler, çeşitli bölgelere sızıyor ve işgal kuvvetlerini yıpratıyorlardı. (Kanton dolayları, Orta Çin ve özellikle Şandong ve Şanşi; VIII. ordu'ya bağlı komünist gerilla bölgeleri Mançurya'ya kadar uzanıyordu.)

Japonlar 1 milyonu aşkın kişiyi (30-45 tümen) hafif tugaylar ve dağ tugayları halinde örgütleyerek yeniden seferber etmek zorunda kalmışlardı. Japon kara kuvvetlerine bağlı tüm uçaklar Çin'de kullanıldı.

b) *Büyük Asya savaşı (1941-1945).* Çankayşek Japonlar'ın Pearl Harbor'a saldırması üzerine Almanya, İtalya ve Japonya'ya savaş ilan etti (9 aralık 1941). 1940'ta Nankin'de Vang Cingvei'e bir hükümet kurdurmuş olan Japonlar da bu sırada "En Büyük Asya" savaşını başlattılar. Vang Cingvei hükümeti, 1942'den 1944'e kadar otuz tümen dolayında bir kuvveti japon ordularının safında savaşa soktu. Çin cephesinin sağlamlığı, Amerikalılar'a, Birmanya'dan Şiangfan'a kadar uzanan büyük bir havaalanları ağının yapımına girişme olanağı verdi. Ayrıca işgal altındaki bölgelerde de bu ağla bütünleşen gizli havaalanları vardı. "Kızıl yol" ya da "Gobi yolu" SSCB ile, Birmanya* yolu ise Birmanya'nın Japonlar'ca istilasına kadar Hindistan ile bağlantıyı sağladı. 1942'den başlayarak Amerikalılar, Chennault komutasındaki küçük bir hava birliğini savaşa soktular, general Stilwell'i Çankayşek'e yardıma gönderdiler ve Çin ile Hindistan (Assam bölgesi) arasında bir hava ulaşım hattı oluşturdular; bu hattın aylık taşıma kapasitesi 1942'de 1 960 ton iken 1945'te 70 000 tona çıktı. Bu sayede 1942'den başlayarak 20 000'i aşkın çin askeri eğitim görmek üzere Hindistan'a nakledildi. 1943'te Çin'de bir tür denge sürmekteydi; ama 1944'te Çinliler Çangşa'yı Japonlar'a bıraktılar. Japon birlikleri Kanton'a ve Çinhindi'ne saldırarak Birmanya'daki kuvvetleriyle kara bağlantısı kurmaya çalıştılar ve Amerikalılar'ı son hava üslerini terk etmek zorunda bıraktılar. Bununla birlikte, 1944 martında, biri İngilizler ile birlikte Birmanya'dan, öbürü Yünnan'dan hareket eden iki çin ordusu 1945 ocağında birleşti. Böylece Çankayşek'e bağlı çin kuvvetlerinin karadaki tecrit durumu sona erdi. 8 ağustos 1945'teki sovyet müdahalesi gerilla savaşımının yeniden şiddetlenmesine yol açtı; bu da çin hükümet birliklerinin Mançurya'ya doğru çıkmalarını önledi. 14 ağustosta japon birlikleri (1 300 000 kışı) Çankayşek'e teslim oldular. Okinava*'dan gelen amerikan III. deniz piyade birliği, Tiencin ve Pekin havaalanlarını ele geçirdi ve Birmanya'dan uçaklarla gelen çin ordularına Mançurya'yı işgal etme olanağı verdi. 1946'da amerikan birlikleri yeniden gemilere bindirilirken, rus birlikleri de Mançurya'yı boşaltıyorlardı. Kısa süre sonra 40 tümeni Amerikalılar'ca donatılmış Çankayşek birlikleriyle komünist Mao Zıdong kuvvetleri arasında iç savaş alevlendi. Sonunda komünistler 1949'da çin topraklarının tümünde yönetimi ele geçirdiler. (→ ÇIN HALK CUMHURIYETİ.)

■ÇİNKO a. (ital. *zinco*'dan). Kim. Havadan çok az etkilenen, parlatmaya elverişli, mavimsi beyaz metal. (Simgesi Zn olan kimyasal element.)

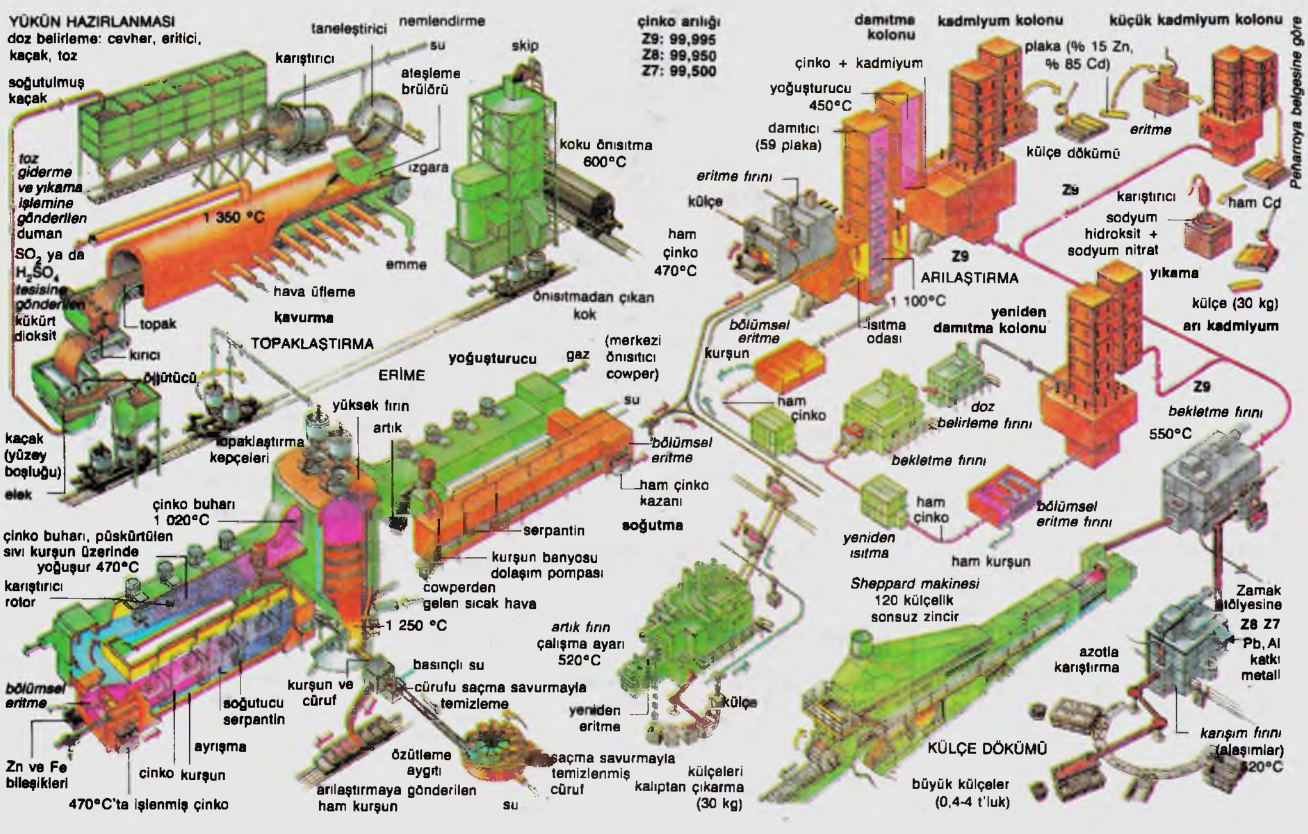
Atom sayısı: 30
Atom kütlesi: 65,37
Özgül kütlesi: 7,14 g/cm³
Erime sıcaklığı: 419°C
Kaynama sıcaklığı: 907°C
Yükseltgenme derecesi: +2
Elektron biçimlenmesi: $[2,8,18]4s^2$
İzotopları: 60-73 arası
Doğal çinko: ^{64}Zn (% 48,89)
^{66}Zn (% 27,81)
^{67}Zn (% 4,11)
^{68}Zn (% 18,56)
^{70}Zn (% 0,62)

—Biyokim. *Çinko etkisiyle topaklanma tepkimesi*, çinko katıldığında kan serumu proteinlerinin topaklanarak çökelme tepkimesi. (Çeşitli hastalıkların, özellikle karaciğer hastalıklarının incelenmesinde kullanılır.)

—Metalürj. *Çinko giderme*, diğer metaller ya da alaşımlar içindeki çinkoyu, arıtma yoluyla ayırmaya dayanan işlem. ||Bir parça üzerindeki çinko kaplamayı kaldırma. (Bir parçanın, örneğin galvanizli bir sacın çinko kaplamasını gidermek için ya alkali kimyasal çözündürme ya da elektrolize anodik çözündürme uygulanır.) ||*Çinko kaplama*, yumuşak çelik sac ya da herhangi bir parçayı, sıvı çinko banyosuna daldırma *(galvanizleme)*, elektrolizle çökeltme *(elektrolitik kaplama)*, çinko tozu içinde ısıtma *(Sherard yöntemi)* ya da tabancayla püskürtme *(metal kaplama)* yollarıyla ince bir çinko katmanı oluşturarak koruma yöntemi. ||*Çinko kaybetme*, bir alaşımın çinko bakımından fakirleşmesi. (Bu olay özellikle % 20'den çok çinko içeren pirinçleri etkiler. Asit ortamda çinko bakımından zengin bölgelerin öncelikle çözünmesi, bakır tozu çökeltisi oluşumu, elverişsiz ortamda ısıtma yüzünden yükseltgenme ya da sıcaklık-alçak basınç etkisi sonucu ortaya çıkar.)

◆ sıf. Çinkodan yapılmış: *Çinko dam. Çinko leğen.*

ısıl yöntemle çinko üretim şeması (yüksek fırın yöntemi)

—ANSİKL. Çinko, soğukta kolaylıkla kırılan, hafif mavimsi, beyaz bir katıdır. 100-150°C arasında dövülerek yassılaştırılır ve tel halinde çekilebilir.

• *Kimyasal özellikleri.* Çinko, dönemsel sınıflandırmada, geçiş metallerinin birinci grubunun sağında (d bloku) yer alır. Azot, halojenler ve oksijen gibi vericilerle kompleksler oluşturması bakımından özellikle geçiş metalleriyle büyük bir benzerlik gösterir. Bununla birlikte çinkonun, toprak alkali metallerle olan yakınlığı, en dıştaki iki *s* elektronunun varlığıyla doğrulanır. Üstelik geçiş elementlerinin tersine çinko, *d* elektronlarını kullanmaz ve yalnızca bir tek yükseltgenme derecesi (+2) vardır.

Çinko, indirgen, amfoter bir metaldir. Kolayca yükseltgenmesi indirgeme gücünü ortaya koyar: $Zn + 1/2\ O_2 \rightarrow ZnO$, $\Delta H_0 = -83$ kcal. Derişik bazlarla tepkimeye girmesi ise amfoter rolünü gösterir: $Zn + 2OH^- \rightarrow (ZnO_2)^{2-} + H_2$. Oldukça elektropozitif olan çinko (standart elektrot potansiyeli $Zn^{2+}/Zn = -0,763$ V), yükseltgen olmayan asitlerle kolayca tepkimeye girerek hidrojen açığa çıkarır. Bakır, kurşun ya da gümüş gibi kendisinden daha zayıf elektropozitif metalleri çözelti halindeki tuzlarından ayırır.

Çinko, soğukta kuru havadan etkilenmez, ancak nemli havada ince bir hidrokarbonat katmanıyla kaplanır; bu katman çinkonun üstünü örterek onu daha derin bir yükseltgenmeden korur.

• *Çinko bileşikleri.* Çinko oksit (ZnO), çinko buharı yakılarak elde edilir. Boya sanayisinde (pigment), kauçuk sanayisinde (kükürtleme etkinleştiricisi), cam, emaye, seramik, plastik ve kâğıt sanayilerinde *çinko beyazı* ya da *kar beyazı* adı altında kullanılan beyaz bir tozdur. 600° C'ın üzerinde karbonla indirgenir. Amfoter olması nedeniyle çinko oksit, asitlerle bileştiğinde çinko tuzlarını, alkalilerle bileştiğinde ise Na_2ZnO_2 gibi zinkatları oluşturur. Çinko tuzu çözeltisine amonyağın etkimesinden elde edilen ve $Zn(OH)_2$ formülüyle gösterilen çinko hidroksit, asit ve alkalilerde çözünen beyaz bir çökelti oluşturur.

Çinko klorür ($ZnCl_2$), kerestenin çürümesini önlemede kullanılır. Doğada, koyu renkli blend biçiminde bulunan çinko sülfür (ZnS) ise, beyazdır. Bunun kristalleşmiş bir türü, ışığın ya da radyoaktif cisimlerin etkisinde kalırsa fosforışıl bir nitelik kazanır.

Reyon ve fibran üretiminde kullanılan çinko sülfattan ($ZnSO_4$), litopon hazırlamada, kimi sanayi sularının işlenmesinde ve eczacılıkta yararlanılır.

Çinko tuzları renksiz ya da beyazdır. Çözeltileri alkalilerin etkisiyle beyaz bir hidroksit çökeltisi verir, ancak bu hidroksit, alkali aşırı oranda bulunursa çözünür. Çinkonun organik türevlerine, organoçinko* adı verilir.

• *Elde edilmesi.* İki tür cevher işletilir: bunlardan biri *kalamin* türü oksitli cevherler (çinko karbonat ve silikat), diğeri de *blend* türü sülfürlü cevherlerdir (kurşun sülfürle karışık çinko sülfür). Cevher genellikle yüzdürülerek zenginleştirilir. Metalürji işleminden önce, sülfürlü derişkiyi oksite dönüştürmek için kavurma işlemine başvurulur. İki üretim yöntemi vardır: kuru yöntem (ısıl yöntem ya da pirometalürji) ilk kullanılan yoldur ve çinko üretiminde yüz yılı aşkın bir süredir uygulanmaktadır; yaş yöntem elektrolize başvurur (hidrometalürji) ve günümüzde kuru yöntemin yerini almaya başlamıştır.

• *Isıl yöntemle üretim.* Bu yöntem, çinko oksidi yüksek sıcaklıkta (950-1 000°C), karbon ya da karbonmonoksitle indirgemeye dayanır. Önce buhar haline getirilen metal, daha sonra yoğuşturulur. *Yatay potalı yöntem*'de (bu yöntem 120 yıl boyunca çinko üretimine egemen oldu; bugün bile kimi ülkelerde kullanılmaktadır) çinko oksit, fırınlarda ısıtılan yatay sızdırmaz karnilerde indirgenir. Çinko buharı, ateşe dayanıklı bir kapta yoğuşturularak sıvı metal haline getirilir; bu kabın, sıvılaşma sırasında kaçan buharları tutarak toz halinde biriktiren sactan yapılmış uzantısı vardır. Bu yöntemin en büyük sakıncası kesikli çalışmasıdır.

Dikey potalı yöntem (New Jersey Zinc Co.) sürekli üretime elverişli, daha gelişmiş bir yöntemdir. Bu yöntemde yanma odasına düşey olarak yerleştirilen potalara, kömürle topaklaştırılan koklaşmış cevher briketleri üstten yüklenir. Çinko buharı ve karbonmonoksit gazı karışımı, yükselerek yoğuşturucuya gider; bu sırada yük, pota içinde yavaş yavaş alçalarak tükenir; cüruf daha sonra alttan boşaltılır.

Yüksek fırın yöntemi'nde (İmperial Smelting), yükü ısıtma ve oksidi indirgeme işlemleri, demir-çelik sanayisinde kullanılan yüksek fırınlarda olduğu gibi fırın içinde aynı anda ve doğrudan gerçekleştirilir. Yük (cevher, kok ve eritici), dikey fırının üst bölümünden beslenirken, alttan hava üflenir. Çinko buharlarıyla yüklü gazlar, bir yoğuşturucuya gönderilir. Burada buhar üzerine çinkoyu soğuran sıvı kurşun püskürtülür. Soğutma işlemi, yoğunluk farkından dolayı bu iki sıvı metal katmanının birbirinden ayrılmasını sağlar: üstte çinko, altta kurşun katmanı yer alır ve kurşun yeniden çevrime girer. Bu yöntem, karışık kurşun ve çinko cevherlerinin işlenmesinde uygulanır, işlem sonucu elde edilen kurşun, tankın dibinde toplanır.

Isıl yöntemle elde edilen çinko, % 0,5-1,5 oranında katışkı maddesi (başta kurşun ve demir olmak üzere kadmiyum, arsenik, antimon, bakır) içerir. Bu ham metal, yansımalı bir fırında bölümsel eritme ya da bölümsel damıtma yoluyla arılaştırma işleminden (% 99,99'luk çinko) geçirilir.

Yaş yöntemle üretim. Çinko oksit, sülfürik asitte çözünür; çinko sülfat çözeltisi, temizlendikten sonra elektrolizle ayrıştırılır. Çinko, alüminyum katotlar üzerinde toplanır ve buradan alınarak yeniden eritilir. Yenileştirilen sülfürik asit, yeniden çevrime girer. Bu yöntemde, çok arı çinko sülfat çözeltileri kullanılır; bu çözeltiler ise art arda liçing, durulama ve süzme işlemleri uygulanarak elde edilir. Böylece, elde edilen metal, % 99,95 - % 99,993'lük bir arılık sunar.

• *Uygulama alanları.* Çinkodan, som ya da kaplama biçiminde hava korozyonuna karşı koruyucu olarak yararlanılır. Çinko üzerinde koruyucu bazik bir karbonat katmanının oluşması nedeniyle çatı kaplamalarında (levhalar, plakalar, bantlar işlenmiş parçalar) yaygın olarak kullanılır. Çinko havadan fiziksel olarak yalıttığı ve yerine göre harcanabilir anot rolü oynadığından, çeliği etkili biçimde korur (deniz suyunda, tatlı suda, ya da topraktaki yapıların katodik koruma vb.). Çinko kaplamada şu yöntemler kullanılır: eriyik halindeki bir banyoya daldırma (sıcakta galvanizleme); püskürtme (metal kaplama), semantasyon (Sherard yöntemi); elektroliz (elektrolitik çinko kaplama); boyama (çinko bakımından zengin boyalar).

Özgün niteliklerinden dolayı, çinko ağırlıklı alaşımların sanayide büyük bir önemi vardır; bu alaşımlardaki düzenli dağılım yüksek arılıkta çinko elde etme olanağından kaynaklanır. Bunlar ikili çinko -alüminyum alaşımları ve üçlü çinko -alüminyum-bakır alaşımlarıdır. Zamak*, Ilzro* ve Kayem* olmak üzere üç büyük çinko alaşım ailesi vardır. Çinko, katılma elementi olarak bakır kökenli (pirinçler, mayşorlar) ve alüminyum ağırlıklı alaşımların (% 4-8 çinko içeren Al-Zn-Mg hafif alaşımları) bileşimine girer. Ayrıca fotogravürde ve elektrik sanayisinde kuru pil öğesi olarak kullanılır.

Türkiye, kurşun-çinko maden potansiyeli bakımından toplam 60,3 milyon ton ile dünya görünür rezervlerinin % 17,2'sine sahiptir. Ülkede en büyük rezerv, Rize'nin Çayeli ilçesine bağlı Madenli köyünde (esk. Madenköy) bulunmakta, onu Balıkesir'in Balya ilçesindeki yataklar izlemektedir. Rize'deki rezervler, Türkiye görünür rezervinin % 63,6'sını, Balıkesir'dekiler ise % 11,5'ini oluşturur. Ayrıca Adana, Kayseri, Elazığ ve Orta Toroslar'da kurşun-çinko yatakları vardır. Kayseri'nin Zamantı ve Aladağ yörelerinde bulunan oksitli çinko cevheri yatakları işlenmektedir. Türkiye kurşun-çinko rezervlerinin % 60 oranındaki bölümü sülfürlü, kalanı ise oksitli cevherlerden oluşmaktadır. Oksitli cevherler çeşitli tesislerde işlenir, sülfürlü cevherleri işlemek içinse Türkiye'de metalürji tesisleri yoktur. Ayrıca pek çok metalürji tesislerinde ancak hurdaya yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Bu nedenle, tüvenan ve konsantre çinkonun bir kısmı arıtılarak metal haline getirilmek üzere yurt dışına gönderilmekte ya da doğrudan dışsatımı yapılmaktadır.

Türkiye'de 1984 yılında 331 043 ton olan çinko tüvenan üretiminden 2 265 ton çinko konsantresi elde edilirken, sonraki yıllarda, özellikle de 1986'dan itibaren bu üretim hızla artmış, 1990 yılında tüvenan üretimi 397 765 ton, konsantre üretimi 31,682 ton olarak gerçekleşmiştir. Gene aynı yıllarda yurt dışına satışlar da üretimle orantılı olarak artmış, 1984 yılında 7 059 ton olan konsantre çinko dışsatımı, 1990 yılında 30 821 tona çıkmıştır.

—Bot. Çinko, büyüme hormonu (oksin) metabolizmasında ve bu nedenle bitkilerin büyümesinde önemli rol oynayan bir oligoelementtir. Çinko eksikliği bitkilerde boy küçülmesine, yaprakların konumunda (rozetleşme) ve renginde değişikliğe neden olur; ayrıca kök sisteminde ve meyvelerde (mısır, meyve ağaçları) biçim bozuklukları ortaya çıkar. Toprağa ya da toz halinde yapraklara makul ölçüde kireç ve çinko sülfat atılması bu eksiklikleri gidermek için kullanılan başlıca tekniklerdir.

—Coğ. Dünya çinko cevheri üretimi 1939 yılında 1,86 Mt iken, 1990 yılında 7,29 Mt'a (içindeki metalin ağırlığı) yükselmiştir. Çinko üretiminde başta Kanada (1,18 Mt), Avustralya (0,9 Mt) ile, toplam üretimleri 870 000 tonu bulan Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan gelir. Onları biraz geriden Çin (619 000 t), Peru (585 000 t), Amerika Birleşik Devletleri (538 000 t), Meksika (299 000 t), İspanya (258 000 t), Kuzey Kore (195 000 t), İrlanda (167 000 t), İsveç (160 000 t), Polonya (155 000 t), Japonya (127 000 t) izler. Konsantre çinko üretimindeyse, başta Rusya ve Ukrayna olmak üzere eski sovyet cumhuriyetleri (920 000 t) en büyük üreticidir. Bu ülkelerin arkasından, sırasıyla Japonya (628 000 t), Kanada (592 000 t), Çin (526 000 t), Amerika Birleşik Devletleri (366 000 t), Almanya (338 000 t), Avustralya (304 000 t), Fransa (264 000 t), İspanya (253 000 t), İtalya ve Güney Kore (248 000 t) gelir.

—Eczc. Çinko tuzları antiseptik, merkez sinir sistemini sakinleştirici ve çözünür olduklarında zehirli ve yakıcı maddelerdir. Bakır sülfatla karıştırılmış *çinko sülfat* dalibour suyunun etkin maddesidir. Çözünmeyen ve zehirli olmayan *çinko oksit* yatıştırıcıdır, Meglin haplarının bileşimine girer; ama daha çok, yalıtıcı olarak, olduğu gibi ya da pomat halinde dıştan kullanılır: örneğin, vazelin içinde % 10'luk çinko oksit pomadı ve % 25 çinko oksit içeren çeşitli macunlar kodekste yer alır ve reçeteleri de yazılır. Eczacılıkta kullanılan *çinko peroksit*, bir çinko oksit ve peroksit karışımıdır, oksijenli su gibi oksijen açığa çıkarır ve antiseptik olarak, özellikle bacak ülserlerinde kullanılır (çinko oksitli ve peroksitli macun). Protaminli ya da protaminsiz çinko ensülinle birleştirilirse, ensüline "gecikme" etkisi kazandırır.

—Metalürj. *Çinko kaplama.* Elektrolitik çinko kaplama daha çok çelik parçalara ve bazen bakıra, alüminyum ya da bunların

alaşımlarına uygulanır. Anot % 99,99 arılıkta çinkodan oluşturulur. Elektroliz banyoları ya alkali (siyanürlü, pirofosfatlı, zinkatlı) ya da asittir (sülfatlı, klorürlü, fluoroboratlı); bileşimlerine ve işlem koşullarına göre, yarı mamul (saclar, teller) ya da mamul ürünler üzerinde donuk ve parlak kaplamalar elde edilebilir. Elektrolitik çinko kaplama, yüzey iyi hazırlanırsa (yağ giderme, temizleme) çok iyi yapışan, düzgün ve duyarlı kalınlıkta katmanlar oluşturur.

ÇİNKO a. (ital. *cinque,* beş'ten) **1.** Tombala oyununda kartın bir (birinci çinko) ya da iki (ikinci çinko) sırasını dolduranа verilen ödül. **—2.** *Çinko yapmak, çinko demek,* bir ya da iki sırayı doldurmak ve ödülü almak.

◆ ünl. Çinko yapan kimsece söylenen söz.

ÇİNKOBASKI a. Baskı kalıpları olarak, baskı taşları yerine çinko plakaların kullanılmasıyla elde edilen taşbaskısı.

ÇİNKOGRAFİ a. Taşbaskıdan türetilen ve taş yerine çinko ya da grenli alüminyum plaka kullanmaya dayanan baskı yöntemi.

ÇİNKOGRAVÜR a. Çinko üzerine çizgili gravür yoluyla tipo kilişesi hazırlama.

ÇİNLER, Çin'in güneyine, Birmanya'nın batısına, Hindistan'a ve Bangladeş'e yayılmış olan dağlı halk. 1989'da nüfuslarının 1,6 milyon olduğu (752 000'i Birmanya'da) tahmin edilir. Lehçelere ayrılmış tibet-birman dili konuşurlar. Çoğunluğu animist, bazıları hıristiyan olan Çinler küçük kasabalarda yaşarlar. Toplumsal ilişkilerini atasoylu klan yönlendirir. Birmanya'da ayrılıkçı olmayan tek halktır.

ÇİNLEYLAĞI a. Bot. Çiçekleri leylak kokulu bir tespihağacı türü (*Melia azedarach* ya da *M. japonica*).

ÇİNLİ sıf. ve a. Çin halkından olan.

ÇİNLİNG ya da **QİNLİNG dağları,** Kunlunlar'ın eksenini Orta Çin'e kadar devam ettiren, Vei'yi ve Huang Hı havzasının Han Şuei'den ve Yangzi Ciang havzasından ayıran dağ seti. Birinci Zaman granit ve şistlerinden oluşan, en yüksek noktasına Taibai Şan'da (3 767 m) ulaşan, kesintisiz sırtlar halinde 1 500 km boyunca uzanan bir kütledir.

ÇİNPORTAKALI a. Turunçgiller grubundan süslü bir bodur turunç türü *(Citrus myrtifolia).* [Meyveleri şekerlemecilikte kullanılır.]

ÇİNSAPARNASI a. Çin, Japonya ve Hindistan'da yetişen ve halk hekimliğinde kullanılan bir saparna türü *(Smilax china).* [Eşanl. ÇÖPİÇİNİ.]

—ANSİKL. Çinsaparnasının kurutulmuş köksapları nişasta, rezin ve saponin içerir. Öteden beri romatizma ve nikriste ağrı dindirici, egzama ve frengide kan temizleyici olarak kullanılır.

ÇİNŞAPKASI a. Balıkç. Kabukluların *Patella* cinsine giren ve bütün çeşitlere verilen ad. (Çinşapkaları yenebilir.)

ÇİN Şİ HUANGDİ →Şİ HUANGDİ.

ÇİNTAMANİ a. Süslem. sant. Birbirine bir noktada teğet olarak değen, iç içe üç daireden oluşan süsleme motifi. (Bir üçgenin köşelerini oluşturacak biçimde yerleştirilen bu motifler, özellikle kumaşlara ve çinilere uygulanmıştır. Çoğunlukla "Çin bulutu*" denilen motifle birlikte kullanılan çintamani, Çinliler'de ve Japonlar'da Buddha'nın üç tinsel özelliğini simgeler.)

ÇİNTAN a. *Yörs.* İçi astarlı kadın şalvarı.

ÇİN-TAY DİLLERİ a. Çin-tibet dillerinin bir kolu. Çin, Çinhindi, Birmanya, Tayland, Annam, Assam'da konuşulur. Üç ana kola ayrılır: çince, tay dilleri (siyam dilleri), may dilleri. Bu diller arasında çince gibi en eski yazılı ürünleri İ.Ö. XIV. yy.'a kadar inen bir dil yanında tay dilleri gibi XIII. yy.'da oluşmuş diller de vardır. 40 000 kadar kişinin konuştuğu siyam dilinin hint kaynaklı özel bir yazısı vardır. Çin-tay dilleri arasında ayrı bir grup oluşturan karen dilinde asya-avustralya dillerinden gelmiş öğeler yer almaktadır.

ÇİN-TİBET DİLLERİ a. Çin-tay ve tibet-birman dillerini (kimi dilbilimcilere göre yenisey ostyakçasını da) içine alan dil öbeği. Tibet-birman kolunda yer alan diller: 1- tibet-himalaya, 2- birman-arakan, 3- assam ve 4- lolo dilleridir. Tibet-himalaya dillerinin tibet kolunu; tibetçe, balti, ladak gibi diller oluşturur. Himalaya kolundaysa lipçe (rong ya da sıkkım), nevari, kiranti, kyang, si-hia dilleri bulunmaktadır. Assam dillerinin en önemlileri naga ve kaçin dilleridir. Lolo dillerindeyse lolo, maso ve mirka dilleri vardır. Çin-tibet dilleri konusunda ilk bilimsel araştırmayı 1808'de John Leyden yaptı. B.H. Hodgson, E. Kuhn gibi dilbilimciler bu dillerin birbiriyle ilişkilerini gösterdiler. K. Donner ve G.J. Ramstedt ise, yenisey ostyakçasıyla bu dil öbeği arasında bağ olduğunu öne sürdü. E. Sapir'in Kuzey Amerika'daki yerli dillerle bu dil öbeği arasındaki ilişkisi konusundaki tezleri (1915) kanıtlanamadı.

ÇİNTİYAN → ÇENTİYAN.

ÇİNVANGTAO → ÇİNHUANGDAO.

ÇİNYASEMİNİ a. Madagaskar ve Güney Çin kökenli sarılgan tırmanıcı bitki. (Beyaz çiçekleri şemsiye biçiminde bir arada topludur. Bil. a. *stephanotis;* ipekotugiller familyası.)

ÇİP a. (ing.*chip*'ten). Elektron. KIRMIK'ın eşanlamlısı.

ÇİPE a. Spor. Güreşte, ayakta yapılan bir oyun. (Güreşçi rakibinin kolunu kapar, boşta kalan elini rakibin ters yandaki koltuk altından sokarak sırtından kavrar ve rakibini kendi sırtından aşırarak mindere indirir.)

ÇİPEZ sıf. İpekböcç. *Çipez koza,* ıskarta koza. (Bunlar normal ve çifte yaş kozalardan ayrılan, özellikle ezik, zayıf, lekeli ya da krizalitlerin çıkarken deldiği kozalardır. Ayrı piyasası olan bu kozalardan tepme mancınıklarda işlenmek suretiyle, *çipez ipeği* düşük nitelikte kalın ve kirli ipek elde edilir.)

ÇİPİL sıf. Çapaklı, kirpikleri dökülmüş, hastalıklı göz için kullanılır.

ÇİPİLLEŞMEK gçz. f. Göz sözkonusuysa, çipil duruma gelmek.

ÇİPMUNK a. Kuzey Amerika'da yaşayan yer sincabı. (Kürkünün sırt kesiminde boyuna koyu çizgiler vardır. Bil. a. *Tamias striatus;* sincapgiller familyası.)

ÇİPO a. (ital. *ceppo*). Denizc. Demir bedenine dikey olarak geçirilen ve tırnakların deniz tabanına tutunması için gerekli dengeyi sağlayan ağaç ya da metal parça. ||*Çipo topuzu,* çiponun iki ucunda bulunan ve çiponun yatağından çıkmasını önleyen yuvarlak çıkıntılar. ||*Çipo yatağı,* demir bedeninin üst bölümünde çiponun geçirilmesi için açılan delik.

çipura *(Sparus aurata)*

ÇİPURA a. Sırtı gri-mavi, gözleri arasında sarı bir leke, kapakçığında kırmızı çerçeveli siyah bir leke bulunan kemiklibalık. (Bil. a. *Sparus aurata;* izmaritgiller familyası.) [Eşanl. ÇUPRA, ÇOPRA.]

—ANSİKL. Güney Ege ve Akdeniz kıyısındaki bölgelerimizde alyanak adıyla da bilinen çipura, Akdeniz ve Ege denizi'nde çok yaygındır. Kıyı diplerini, limanları ve kıyı gölcüklerini yeğler. Çenesinin ön kesiminde uzun kesici dişler vardır; arka kesimindeyse azıdişlere (bunlarla kabukluların kavkılarını öğütür) benzeyen 3-5 iri diş bulunur. Türkiye sularında boyu 50 cm'ye ulaşır. Eti çok lezzetlidir.

ÇİRÂ be. (fars. *çe,* ne'den *çira*). *Esk.* "Niçin, neden?" anlamlarına gelen soru belirtecidir.

ÇİRAĞ → ÇERAĞ.

ÇİRAY-AKBAŞ (Gül), türk atlet (Vidin, Bulgaristan, 1939). Atletizme Ankara'da başladı. İlk pist yarışına çıktığı günden (14 ağustos 1955) 15 gün sonra milli takıma seçildi. Besim Aybars tarafından yetiştirilen atlet, bir yıl içinde 400 ve 800 m'lerde, üst üste 9 Türkiye rekoru kırdı (1958). Atletizm yaşamı boyunca 47 Türkiye rekorunun sahibi oldu. 800 m'de Balkan şampiyonluğunu (1958, 1960), Balkan kros şampiyonluğunu kazandı (1959, 1960, 1962).

ÇİRÇİK, Özbekistan'da akarsu, Siriderya ırmağının kolu; 155 km; akaçlama havzası 14 900 km^2. Taşkent vahasını sular. *Çirçik* kenti, akarsuyun sağ kıyısında, Taşkent'in yukarısında; 156 000 nüf. (1989). Elektrokimya. Tungsten ve molibden metalürjisi. Hidroelektrik tesisleri.

ÇİRE sıf. (fars. *çire*). *Esk.* **1.** Becerikli usta. **—2.** *Çîredest,* eli yakışır, elinden iş gelir; ressam.

ÇİREGİ a. (fars. *çire* ve *-î*'den *çiregî*). *Esk.* **1.** Beceriklilik, ustalık. **—2.** Yiğitlik.

ÇİRİKOV (Yevgeniy Nikolayeviç), rus romancı (Kazan 1864 - Prag 1932). Başlangıçta devrimci görüşlere benimseyen Çirikov, Gorki'nin dostu olan romancılar topluluğuna katıldı. Eski tutumunu bırakarak daha ılımlı görüşlere yöneldi ve 1919'da ülkesinden göç etti. Aydınları konu alan romanlar, ayrıca oyunlar yazdı (*Evrei,* 1904).

ÇİRİŞ a. (fars. *siriş*'ten). Çirişotu kökünün öğütülmesinden elde edilen esmer sarı renkli toz; bu tozu suyla karıştırarak yapılan yapıştırıcı. (Daha çok ciltçilikte ve ayakkabıcılıkta kullanılır.)

—Dokmc. *Çiriş haşılı,* çözgü iplikleri üzerine sürülen çirişli eriyik. (İpliklerin dayanıklılığını artırmak için kayganlaştırarak kolay dokunmasını sağlamak amacıyla uygulanır. [→ HAŞIL.])

—El sant. Ham bakır kalhanede eritilip külçe haline getirildiğinde, üzerinde oluşan birkaç milimetrelik yiv ve setler. ||Toplama yöntemiyle bakır kap yapımında, oluklar arasındaki kabartılar. ||*Çiriş basma,* toplama yöntemiyle bakır kap yapımında birbiri üstüne binen çirişlerin üçüncü ya da dördüncü çekiçlemede, binme yerlerinde oluşan çatlama. (Toplama işlemi sırasında çekiç darbeleriyle açılan olukların arası yeterince mesafeli olmazsa, ikinci çekiçlemede oluklar arasında oluşan çirişler [kabartılar] birbiri üstüne biner, bakır üçüncü ya da dördüncü çekiçlemede bu binme yerlerinden çatlar.)

ÇİRİŞLEMEK g. f. *Bir şeyi çirişlemek,* üzerine çiriş sürmek.

◆ **çirişlenmek** edilg. f. Üzeri çirişle kaplanmak: *Kitabın kabı iyi çirişlenmemiş.*

ÇİRİŞLENMEK → ÇİRİŞLEMEK.

ÇİRİŞLİ sıf. **1.** Üzerine çiriş sürülmüş: *Çirişli kâğıt.* **—2.** Çiriş ya da kola sürülerek inceliği giderilmiş kumaş için kullanılır: *Çirişli patiska.*

—Dokmc. *Çirişli bez,* çirişle yapılmış eriyik sürülerek haşıllama* işleminden geçirilmiş iplikle dokunmuş bez. (Çözgü iplikleri haşıllama işleminden geçtiğinden dokunduğunda serttir, yıkandığında yumuşar.)

çiçek

çirişotu *(asphodelus)*

ÇİRİŞOTU a. **1.** Kökten sürme rozet yapraklı, tüysüz sarı çiçekli, 100-200 cm boyunda, çokyıllık otsu bitki. (Bil. a. *Eremurus spectabilis;* zambakgiller familyası.) **—2.** Dipten çıkan rozet yapraklı, beyaz ya da pembemsi çiçekli, uzun saplı, çokyıllık otsu bitki. (Bil. a. *Asphodelus aestivus;* zambakgiller familyası.)

—ANSİKL. Eremurus cinsi çirişotunda, kök şişkin parmak biçiminde, sarı renktedir ve nişasta içerir. Yapraklar sarardıktan sonra kökler topraktan çıkarılır, güneşe serilerek kemik gibi sertleşinceye kadar kurutulur ve değirmende öğütülerek toz ha-

line getirilir; buna *çiriş* denir. Glukoz ve fruktoz içeren bu maddeden yapılan merhemler eskiden özellikle arap hekimler tarafından uyuz ve frengi tedavisinde kullanılırdı. Çirişin suya karıştırılmasıyla elde edilen hamur ayakkabı ve kesekâğıdı yapımında yapıştırıcı olarak kullanılır. Çiriş genellikle sarısabır ve limontuzu (tartarık asit, sitrik asit ya da limon suyu) karıştırılarak suyla yoğrulduktan sonra ince uzun çubuklar halinde kurutulur. Aktarlarda satılan bu çubuklar çocuk düşürmek amacıyla kullanılsa da son derece sakıncalıdır. Çirişotunun öbür türünün *(Asphodelus aestivus)* köklerinden yapılan merhem yara tedavisinde kullanılır.

ÇİRK a. (fars. *çirk*). *Esk.* **1.** Kir, pas. **—2.** Dışkı, kulak kiri vb. vücut salgısı. **—3.** Yarada bulunan kan ve irin. **—4.** *Çirk-âb,* kirli, pis su, çirkef: "...*parlak kara gözlü, çirkâb içinde açılmış bir leylâk gibi sâf, ... bu çocuk kim?*" (H. Z. Uşaklıgil). ‖ *Çirk-âlûd,* kirli, bulaşık, murdar.

ÇİRKEF a. (fars. *çirk,* kir, ve *âb,* su; *çirk-âb*'dan). **1.** Kirli suların, kanalizasyon sularının biriktiği yer; kokuşmuş, durgun, mikroplu su birikintisi; çok pis yer: *Bu çirkefte yüzülmez. Bulaşık suyu değil çirkef.* **—2.** *Çirkefe bulaşmak,* kötü bir işe karışmak. ‖*Çirkefe taş atmak, çirkefi üzerine sıçratmak,* terbiyesiz, sataşkan birinin sataşmasına yol açacak bir davranışta bulunmak ya da söz söylemek.

◆ sıf. ve a. **1.** Ahlaksal yönden düşük, bayağı bir ortam, bir durum vb. için kullanılır: *Tanrı, onu bu çirkeften kurtarsın. Beni de bu çirkef işe karıştırma.* **—2.** Terbiyesiz ve bulaşkan kimse için kullanılır: *Sen o çirkefe uyma.*

ÇİRKEFLİK a. **1.** Terbiyesiz, bulaşkan kimsenin, aşağılık, iğrenç şeyin niteliği. **—2.** Bu nitelikteki davranış: *Çirkeflik ediyorsun.*

ÇİRKİN sıf. (fars. *çirk,* kir, ve *-in*'den *çirkin*). **1.** Belli bir güzellik duygusuna, güzel fikrine aykırı gelen şey, kimse için kullanılır: *Çok çirkin bir yapı. Çirkin bir yüz. Ne kadar çirkin bir kız. Çok çirkin bir sesi var.* **—2.** Görgü kurallarından ya da iyi, ahlaklı, uygun, dürüst, namuslu olarak kabul edilenden ayrılan şey için kullanılır: *Çirkin bir konuşma. Aralarında çirkin bir olay geçti. Hakkında çirkin söylentiler var. Bir kimseye çirkin tekliflerde bulunmak.*

◆ be. **1.** Çirkin biçimde: *Ona çok çirkin davrandın. Çirkin konuştu.* **—2.** *Çirkin kaçmak,* hoşa gitmeyen, yakışıksız bir durum ortaya çıkmak: *Onlar acı içindeyken sizin eğlence düzenlemeniz çirkin kaçar.*

ÇİRKİNLEŞMEK gçz. f. Çirkin duruma gelmek: *Kıyı her yıl yeni yapılarla çirkinleşiyor. Bugünlerde çok çirkinleşti.*

◆ **çirkinleştirmek** ettirg. f. *Bir kimseyi, bir şeyi çirkinleştirmek,* onun çirkin görünmesine neden olmak; onu çirkin duruma getirmek.

ÇİRKİNLEŞTİRMEK → ÇİRKİNLEŞMEK.

ÇİRKİNLİK a. Çirkin olma durumu; çirkin olan şeyin, kimsenin niteliği.
—Psik. *Çirkinlik fobisi,* bir kimsenin, bedeninin bir parçasının ya da bütününün hoş olmayan ya da tiksindirici görünüşü konusunda duyduğu aşırı kaygı. (Aslında, fobi sayılamayacak olan çirkinlik fobisi, özellikle bedene ilişkin olarak baş gösteren bir kimlik bunalımıdır. Ölçülü olmak koşuluyla, gençlik çağı için normal sayılmakla birlikte, durmadan tekrarlanan bir hal aldığında, bir şizofreni başlangıcını akla getirir. Estetik görünüşe değinen ve kişiye bu konuda yöneltilen sataşmalar, bir kişilik kaybı bunalımına yol açabilir.)

ÇİRMEN, yun. **Tsermen,** Yunanistan'da B. Trakyada, Türk-Bulgar-Yunan sınırı yakınında, Edirne'nin 27 km B.-K.-B.'sında yerleşme.
• TARİH. Bizanslılar'ın Ortaçağ'da Tsernomianon adını verdikleri Çirmen, bu devletin batı sınırında yer alan kalelerden biriydi. Murat I döneminde Osmanlılar'a geçen ve önceleri dizdarlıkla yönetilen kale, XIV. yy.'ın ikinci yarısında Rumeli'nin ilk sancağı oldu. Rumeli'deki en eski türk kuruluşu olduğundan ötürü padişahlık tuğunu taşıyan Çirmen sancakbeyleri, büyük saygı görürlerdi. Başlangıçta, Osmanlı devleti hizmetine giren Anadolu beylerinin, yönetici sıfatıyla atandıkları Çirmen, daha sonra görevden uzaklaştırılan Kırım hanlarına arpalık olarak ayrıldı (XVII. yy.). Önceleri Edirne'yi de içine alan bir yönetim birimiyken, merkezin Edirne'ye taşınması sonucu bu ilin bir parçası oldu. Balkan savaşı'ndan sonra osmanlı sınırları dışında kaldı.

Çirmen savaşı, Türkler ile Sırplar arasındaki çarpışma (26 eylül 1371). Murat I döneminde Evrenos Bey komutasında türk kuvvetleri, sırp soylusu Vukaşin ve kardeşleri Uglieş ile Vojko yönetimindeki sırp ve balkan hıristiyanlarından oluşan birleşik orduyla karşılaştılar. Vukaşin ve kardeşlerinin öldürüldüğü bu savaş, Evrenos Bey'in zaferiyle sonuçlanınca, Çirmen osmanlı egemenliği altına girdi ve Makedonya kapıları Türkler'e açılmış oldu.

ÇİROZ a. (yun. *kseros, ksiros*'tan). **1.** Mutf. Yumurtalarını atmış ve zayıflamış uskumru balığı; bu balığı tuzlayıp kurutarak yapılan yiyecek. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Çiroz salatası,* çirozla yapılan meze türü bir yiyecek. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Kırma çiroz,* seçme, büyük çiroz. (En makbul çirozdur.) **—2.** *Arg.* Çok zayıf kimse.
—ANSİKL. Karadeniz'den Marmara denizi'ne sürüler halinde gelen uskumruların avlanma dönemi kasım başından mart sonuna kadardır. Nisan başından mayıs sonuna değin yumurtalarını atmış ve çirozlaşmış olurlar. Çirozun eti yağsız ve lezzetsiz olduğundan taze yenmez, özel bir yöntemle kurutularak bir tür pastırması yapılır. Çeşitli kurutma yöntemleri olmakla birlikte en çok kullanılanı şöyledir: kurutulacak balıklar kulak ve bağırsakları çekilerek ya da sayıca çoksa çekilmeden kuyruklarından çifter çifter bağlanır ve büyük fıçılara konarak her bin tanesi için 15 kg olmak üzere üzerine tuz serpilir. 8-10 saat bekletildikten sonra çıkartılıp suyu süzülür ve kuyruklarından ipe dizilip 8-10 saat de deniz suyunda bekletilir. Bundan sonra sergi denilen tezgâhlara alınarak güneşte kurutulur. Hava koşulları uygunsa beş günde kurur ve en makbulü budur. Kuruma süresi uzadıkça çirozun niteliği düşer.
• *Çiroz salatası,* iki türlü yapılır. Ateşte kebap edildikten sonra yağlı kâğıt arasında hafifçe dövülerek dış kabuğu çıkartılır ve sıcak servis yapılır. Ya da kebap edildikten sonra etleri tiftiklenir, üzerine dereotu, sirke ve zeytinyağı konur. Pek yaygın olmayan bir pişirme yöntemi de başı koparıp ortadan ikiye ayrılan çirozu galeta unu ve yumurtaya bulayarak kızartmadır.

ÇİROZLAŞMAK gçz. f. **1.** Uskumrudan söz ederken, yumurtasını atarak zayıflamak. **—2.** *Arg.* Bir kimse sözkonusuysa, çok zayıflamak, sıskalaşmak.

ÇİROZLUK sıf. Kurutulmaya elverişli uskumru için söylenir.

◆ a. *Arg.* Zayıflık, sıskalık.

ÇİRTİK a. El sant. Oyaların kenarlarına yapılan basamak biçimli piko.

ÇİRTİM a. Bağc. Küçük üzüm salkımı.

ÇİRU a. Tibet'in yüksek platolarında yaşayan, erkekleri uzun dikey boynuzlu yabanıl keçi. (Suratı sayganınki gibi şişkindir. Bil. a. *Pantholops hodgsoni;* boynuzlugiller familyası). [Eşanl. ORONGO.]

ÇİS a. KUDRETHELVASI'nın eşanlamlısı.

ÇİSE → ÇİSENTİ.

ÇİSELEME a. Çiselemek eylemi.
■—Cev. hazl. *Çiseleme eleği,* metal lavuarlarda, su içinde katı asıltı halinde sürüklenen ince ürünleri büyüklüklerine göre kategorilere ayırmada kullanılan hidrolik sınıflandırma aygıtı. (Çiseleme eleğinin altında toplanan ürünler bir masa üzerinde yıkanır; bir çiseleme eleğinden taşan suyun sürüklediği ince cevher ikinci çiseleme eleğine gider ve daha ince ürünler burada tutulur.)
—Mad. oc. *Su çiseleme,* şantiyede tozlanmayı azaltmak için, bu amaçla açılmış lağım deliklerinden ayak arınına basınçla su püskürtme.

ÇİSELEMEK gçz. f. Yağmur sözkonusuysa, ince ince ya da damlalar halinde yağmak.

ÇİSENTİ a. Damlaları görülemeyen, hafif ve ince yağmur. (ÇİSE, ÇİLENTİ de denir.)

ÇİSTİYAKOVO → TOREZ.

ÇİSTOPOL, Rusya Federasyonu'nda kent, Tataristan Özerk Cumhuriyeti'nde, Kama ırmağı kıyısında, Kazan'ın G.-D.'sunda; 60 000 nüf. Makine yapımı. İçki yapımı. Hazırgiyim. Mobilya.

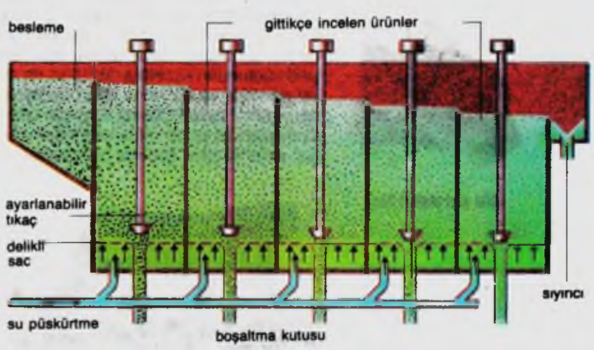
ÇİŞ a. **1.** *Tkz.* İdrar. **—2.** *Çiş etmek, yapmak,* işemek. ‖ *Çişi gelmek,* işeme gereksinimi duymak.

ÇİŞİK a. Tavşan yavrusuna halk arasında verilen ad.

ÇİŞTİ (Hace Muinettin Hasan), iranlı sufi, Hindistan'daki çişti tarikatının kurucusu (Sicistan 1141-Ecmir 1236). Oğuzlar Sicistan'ı alınca içine kapanarak mistik duygularını geliştirmeye çalıştı. Bütün varını yoğunu dağıtarak hacca gitmek üzere yola çıktı. Nişapur yakınlarında tanıştığı Hace Osman adlı şeyhin yanında müridi olarak yirmi yıl yaşadı. Daha sonra Irak'a doğru yola koyuldu. Abdülkadir Gılani ve Necmettin Kübra gibi ünlü sufilerle tanıştı, İran'daki müslüman kültür merkezlerini dolaştı. Hindistan'a gelerek Ecmir'e yerleşti. Racalardan birinin kızıyla evlendi; çevresine birçok mürit topladı. Ölümünden sonra mezarının bulunduğu yere görkemli bir türbe yapıldı. Bugün de müslümanlar, hindular tarafından ziyaret yeri olarak kullanılan türbesinde ölüm yıldönümlerinde yüz binlerce kişi toplanır.

ÇİT, -tl. a. **1.** Bahçe, bağ, tarla vb. yerlerin çevresine girişi engellemek ya da sınırı belirlemek amacıyla çalıdan, kamıştan, daldan örülen duvar. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Çit çekmek,* iki tarla ya da bahçeyi çitle ayırmak. ‖ *Çitle çevirmek,* bahçe ya da tarlanın çevresini çitle kapatmak. ‖ *Elektrikli çit,* yalıtkan fincanlı portatif kazıklar arasına gerilmiş bir ya da birkaç madeni telden oluşan ve bir elektrifikatörle elektriklendirilen hafif çit. (Kesik kesik verilen elektrik tehlikeli değildir, ama çiti aşmak isteyen hayvanları irkiltip uzaklaştırmak için yeterlidir.)
—Bayınd. Toprakları desteklemek ya da bir geçiti kapamak için kazık ve dallardan yapılan engel. ‖ *Çit çekmek,* bir su yolunu ya da bir yolun şevlerini çitle donatmak.
—El. sant. *Çit iğnesi,* kumaşın işlenecek bölümüne dikine atkılar atıp, bunların ara-

bir çiseleme eleğinin çalışma şeması

sını soldan sağa doğru sap iğnesi tekniğiyle işleyerek yapılan bezeme. (Kenar süslemelerinde kullanılır.)
—Seram. *Çit sıralaması*, biçimlendirmeden sonra kurumanın tamamlanması için tuğlaların, dar yüzü üstüne ve biri diğerinin yüzüne tümüyle değmeyecek biçimde yerleştirilmesi.
—ANSİKL. Başlangıçtan beri tarım bitkilerini yabani hayvanlara karşı korumak gerekliliği ortaya çıktı. Daha sonra evcil hayvanlara karşı korumak zorunluluğu doğdu. Sonunda, özellikle yoğun tarım yapılan ülkelerde ekili toprakların otlaklara oranla gittikçe genişlemesi, artık tarlaların değil, otlakların çevrilmesine, yani hayvanları dışarıda değil, çitle çevrili alanların içinde tutmaya yol açtı. Her ne olursa olsun, bir araziyi çitle çevirmek eylemi, başkalarının zararına bazı haklara sahiplenmek anlamına gelir ve dolayısıyla örf ve âdetle ya da yasayla toplumsal koruma konusu olur.

İlk çitler kuşkusuz kuru çitlerdi: ormandan açılan yeni tarlaların çevresine çekilen kazık çitler, kurak bölgelerde dikenli çalı çırpı. Bu aşamada çit genellikle kolektiftir. Yani aynı soydan gelen ve aynı köyde oturan insanların işlediği arazileri çevreler.

Hendek, onun kazı toprağı, canlı çit daha sürekli bir nitelik taşır. Bunlar ancak bölüşme başladığı ve özel mülkiyet benimsendiği zaman ortaya çıkar. Bununla birlikte bu aşamada araziyi savunma, zaten başka yollarla da (bukağı, çoban, sığırtmaç, bağlama) denetim altında tutulan evcil hayvanlara karşıdır. Bu nedenle, çit parsel zilyedinin onu otlaktan ayırma niyetini belirten basit bir işaret biçiminde de olabilir: saban izi, bir kazığın ucuna bağlanmış ot demeti, yapraklı bir dal, vb. Bu ayırmanın elbette topluluk tarafından geçerli sayılan nedenlerle yapılmış olması gerekir.

Kırsal arazi ve korulu arazi Batı ve Orta Avrupa'da, çit konusunda (başlangıç noktası kuşkusuz Ortaçağ'ın başında yer alan) bir evrimin iki ayrı gelişme çizgisini temsil eder. Kırsal arazide çitler hemen hemen tümüyle ortadan kalkmış ve onun yerini ekim ve hasat mevsimlerine ilişkin zorunlu bir düzenleme (toprağı sürme, ürün kaldırma, vb.) almıştır. Buna bağlı olarak arazi herkesin hayvanlarına açılır ya da kapatılır (serbest otlak). Korulu arazide tersine, toprakların çoğu çitle çevrilidir. Ortaklaşa kullanım hakları en aza indirilmiştir. Buna karşılık orta malı arazi ve otlak daha bir önem kazanmıştır. Bununla birlikte, kırsal arazide de, korulu arazide olduğu gibi evlere yakın çitle çevrili parçalar vardır; bunlar sebze ve meyve bahçesi, kenevirlik gibi çevrili yerlerdir.

Çit, hendek, taş yığını ya da basit taş duvar XX. yüzyıla kadar arazileri sınırlayan başlıca engellerdi. Tarlalar için taş duvar hemen hemen hiç kullanılmadı. Yalnız bahçeler, parklar, bazı yerlerde bağlar taş duvarla çevrilidir.

Çit tekniği, hayvancılık ekonomisi, hatta kentlere yakın çevrenin görünümü iki yenilikle derinden değişikliğe uğradı: dikenli ya da dikensiz demir tel ve elektrikli çit. Dikenli tel ABD'de Batı bölgesinde hayvanları denetim altında tutmak için icat edildi. Günümüzde yapılan çitler sabit ya da portatif olabilir. Sabit olanlar ağaçtan ya da betondan kazıklara dikenli ya da dikensiz teller ya da kafes telleri bağlanarak yapılır. Portatif çitlerse kuru çalı çırpı, ip, madeni tel ya da kafes tellerinden oluşur; elektrikli çitler, özellikle batılı sanayi ülkelerinde İkinci Dünya savaşı'ndan sonra yaygınlaştı.

çitlembik
(Celtis australis)

çita yavrusunun başı

çita

ÇİT, -ti a. (fars. sözc.). **1.** Dokmc. Pamuk iplikli bezayağı örgüde dokunmuş ve üzeri baskı tekniğiyle desenlendirilmiş dokuma, basma. || İnce pamuk ipliğiyle seyrek olarak dokunmuş ve üzeri baskı tekniğiyle desenlendirilmiş başörtüsü, yazma. || *Çit bezi*, üzeri baskı tekniğiyle desenlendirilmek üzere pamuk ipliğinden bezayağı örgüyle dokunmuş bez. **—2.** Başörtüsü, yemeni.

ÇİT ÖTEĞENİ a. Zool. ÇİT ŞAKRAĞI'nın eşanlamlısı.

ÇİT SERÇESİ a. Şarkıcıkuşlar öbeğinden, yüzü ve göğsü arduvaz mavisi olan küçük ötücükuş. (Böcekler ve tanelerle beslenir. Bil. a. *Prunella modularis;* şarkıcıkuşgiller familyası; uzunluğu 15 cm.)

ÇİT ŞAKRAĞI a. Çalılıklarda, çitler arasında gizlenen ve yuva yapan, Avrasya'da yaşayan kuş. (Afrika ve Hindistan'da kışlar. Bil. a. *Sylvia curruca.* Öteğengiller familyası.) [Eşanl. ÇİT ÖTEĞENİ.]

ÇİTA a. Uzun bacaklı, tırnakları bütünüyle içeri çekilemeyen etçil memeli. (Bil. a. *Acinonyx jubatus;* kedigiller familyası.)
—ANSİKL. Çita, Büyük Sahra'dan Cape'e kadar bütün Afrika'da ve Batı Asya'nın Hindistan'a kadar olan kesiminde bulunur; ne var ki günümüzde soyu azalmaktadır ve yalnızca Doğu Afrika'da bol bulunmaktadır. En hızlı koşan dörtayaklılardan biridir ve koşarak antilopları, tavşanları, çeşitli kuşları, hatta bazen gnuları ve zebraları avlar. Ortaçağ halıları üstünde resimlerine rastlanır. Evcilleştirilebilir.
—Kürkç. Kürkçülükte, çitanın derisi, genellikle panter ya da leopar derisi olarak satılır.

ÇİTA, Rusya Federasyonu'nda kent, Sibirya'da, Baykal gölünün D.'sunda, demirsiz metal filizleri bakımından zengin bir bölgede; 366 000 nüf. (1989). Kömür. Otomobil ve demiryolu gereçleri yapımı. Ağaç, deri ve kürk işleme. Besin sanayisi. Yerbilim araştırmaları merkezi.

ÇİTANLAR ya da **KITAYLAR,** moğol boyu, daha sonra Jıhı diye anılacak olan Liaohı ırmağının batı kıyılarında yaşıyorlardı (V.-XII. yy.'lar arası). Çitanlar, VII. yy.'ın sonlarında Çin'e saldırmaya başladılar. Türkler ile Çinliler arasında kalan Çitanlar 696-697 yıllarında yenildiler; fakat 751'de general An Luşan'ın ordusunu yendiler. Çitanlar, X. yy.'ın başından itibaren han unvanını alan Yelu Abaoci ve oğlu Yelu Dıguang tarafından örgütlendiler: Yelu Dıguang, Liao hanedanını kurdu ve bugünkü Pekin'i güney başkenti yaptı (938). Liao krallığı (947-1120'ye doğr.) X. yy.'dan XII. yy.'ın başına kadar kuzey Hıbei ile Şanşi'ye kadar uzanıyordu. Curçenler bu krallığa son verdi (1120'ye doğr.) Çitanlar'ın bir kısmı Orta Asya'da Karahıtay* İmparatorluğu'nu kurdular.

ÇİTARİ a. Sıcak ve ılık denizlerde yaşayan, uzun gövdeli, sarı çizgili kemikli balık. (Bil. a. *Sarpa salma;* izmaritgiller familyası; boyu 40 cm'ye kadar.) [Eşanl. SARPAN.]
—ANSİKL. Akdeniz'de oldukça bol bulunan çitariye Marmara denizi'nde de rastlanır. Göğüs yüzgecinin dibinde siyah bir leke vardır. Eti lezzetsizdir.

ÇİTBİÇER a. İki kolla tutularak kullanılan ve çit ağaç ve ağaççıkların dallarını kesmeye yarayan portatif alet. (Küçük bir elektrik motoruyla çalışan açılır kapanır iki makas ağzından oluşur.)

ÇİTEN → ÇETEN.

ÇİTGÖL, Kütahya'nın Simav ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 616 nüf. (1990). Belediye.

ÇİTİ a. Çitmek, bir araya getirmek eylemi.
—El sant. Halının iki ucundaki saçakların dibinde bulunan, atkı ve çözgü ipliklerinden yapılmış zincir örgü.

ÇİTİHA a. Esk. denizc. Tunus kıyılarında kullanılan üç direkli yelkenli tekne. (Eşanl. ŞEHDİYE.)

ÇİTİL a. *Yörs.* Tarım. Sebze fidesi.

ÇİTİLEME a. Çitilemek eylemi.
—Dokmc. *Çitileme çubuğu*, dikey tezgâhlarda leventlerle çözgü iplikleri arasına sıkıştırılan, çözgülerin kayması ya da gevşemesi halinde hareket ettirilerek yerleşmelerini sağlayan ağaç çubuk.

ÇİTİLEMEK g. f. Yıkarken kirinden, lekesinden arındırmak için çamaşırların iki yanını yinelenen bir hareketle birbirine sürtmek: *Gömleklerin yakasını, kol ağızlarını çitilemek.*

◆ **çitilenmek** edilg. f. Çitilemek eylemine konu olmak.

ÇİTİLENMEK → ÇİTİLEMEK.

ÇİTİLMEK → ÇİTMEK.

ÇİTİM a. *Yörs.* Bağc. Küçük üzüm salkımı.

ÇİTİNEK a. *Yörs.* Kestane ve fındık çubuklarıyla örülen kulplu sepet.

ÇİTİR a. *Yörs.* Tarım. Zeytin ağacının köklerinden çıkarak büyüyen sürgün.

ÇİTİŞMEK → ÇİTMEK.

ÇİTLEMBİK a. **1.** Ilıman ve tropikal bölgelerde yetişen, sivri oval yapraklı, zeytinsi meyveli (drupa) ağaç ya da ağaççık. (Bil. a. *celtis;* 70 tür; karaağaçgiller familyası.) [Eşanl. DAĞDAĞAN, MELENGİÇ.] (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Çitlembik gibi*, ufak tefek, esmer, sevimli kız için söylenir.
—ANSİKL. *Adi çitlembik (Celtis australis)* 20 m kadar uzayabilir ve 500 yıl kadar yaşar; gövde kabuğu, kayın gibi düz ve kaygandır. Yaprakları kışın dökülür. Meyvesi küre biçiminde, siyahımsı esmer renkte, kokusuz, tatsız ve az etlidir. Güney ve Kuzey-batı Anadolu'da yetişir. Yaprakları ve genç sürgünleri tanenlidir, peklik verici olarak kullanılır. Meyvesi yenebilir, ama lezzetsizdir. Esnek ve dişbudağındakini andıran odunu, doğramacılıkta, kamçı ve alet sapı yapımında kullanılır. Odunundan çok iyi kömür elde edilir.

Türkiye'de çitlembiğin *C. australis* türünden başka, *C. caucasica, C. tournefortii* ve *C. glabrata* türleri de yetişir. Yöresel olarak *gilikşeker* ve *çıtlık* da denen C. glabrata türünün meyveleri bezelye iriliğinde, turuncu renkli ve lezzetlidir. Orta ve Doğu Anadolu'da yaygın olan bu türün meyveleri parçalandıktan sonra Konya bölgesinde kavut olarak yenir.

Çoğunlukla cami avlularında, saray ve köşk bahçelerinde yetiştirilmiş olan çitlembik *(C. australis)*, İstanbul'da çınardan sonra çapı 1 m'ye kadar kalınlaşabilen bir ağaçtır. Öbür çitlembik türleri, daha çok ağaççık ve çalı biçimindedir. Hepsi kuru, taşlı ve sığ topraklarda yetişir. Çitlembikler çevre düzenlemelerinde, park ve alle ağacı olarak sıralar, gruplar halinde ya da tek tek kullanılır.
—Boyac. Çitlembiğin kök ve kabukları kaynatılarak sarı boya elde edilir; doğal boyamacılıkta kullanılır.

ÇİTLEMEK g. f. *Bir yeri çitlemek*, orayı çitle çevirmek:

◆ **çitlenmek** edilg. f. Çitle çevrilmek.

ÇİTLEMEK g. f. (yansıma sözc.). Kabak çekirdeği, ayçiçeği çekirdeği, fıstık vb. şeylerin kabuklarını dişle çıkararak yemek. (ÇENETLEMEK de denir.)

ÇİTLENMEK → ÇİTLEMEK.

ÇİTLİ sıf. Çitle çevrili yer için kullanılır.

Çitli madensuyu, Bursa ilinde, İnegöl ilçe merkezinin 11 km kadar G.-D.'sunda, Çitli köyü sınırları içinde ve köyden 1,5 km uzaklıkta, 1. Zaman'ın billurlu kayaçları ile neojen tortulları dokanağındaki üç kaynaktan çıkan su. Fiziksel özellikleri bakı-

mından hipotermal (sıcaklığı 13-13,5°C), hipotonik; kimyasal bakımdan bikarbonatlı, sodyum ve karbondioksit ve düşük radyoaktiviteli bir maden suyudur. İçme yoluyla bazı karaciğer, sindirim organları ve idrar yolları hastalıklarının tedavisinde önerilir.

ÇİTLİCE, Ordu'nun Korgan ilçesi merkez bucağında belde; 2 368 nüf. (1990).

ÇİTLİK sıf. Çit yapmaya elverişli: *Çitlik dallar.*

ÇİTME a. Çitmek eylemi.

Çitme, bir parmak kalınlığında ve birer metre uzunluğunda çubuklarla oynanan bir çocuk oyunu. (Yaş ağaç dallarından kesilen elastiki çubukların baş tarafında, 7-8 cm'lik bir bölüm bırakılır, geri kalanı soyulur. Oyuncular ellerine bu çubuklardan alıp bir çizgi üzerine dizilirler. Çubuğun ucunu yere dayayıp öteki ucunu geriye doğru esneterek birden bırakırlar. Çubuğu en uzağa giden oyunu kazanır. İki takıma ayrılarak da oynanır. Bazen önceden kararlaştırılan belli bir uzaklık hedef alınarak atış yapılır.)

ÇİTMEK g. f. **1.** Bir araya getirmek, birleştirmek. **—2.** Kumaştaki deliği örerek kapamak. **—3.** Tarağın dişlerinin arasına iplik geçirerek dişleri sıkıştırmak. **—4.** Çitilemek.

◆ **çitilmek** edilg. f. Çitmek eylemine konu olmak.

◆ **çitişmek** işt. f. Saç, yün vb. sözkonusuysa, birbirine geçip karışmak; keçeleşmek.

ÇİTMİK a. (*çitmek*'ten). Üzüm salkımının küçük dalı: *Salkımından bir çitmik verdi.*

◆ sıf. Çimdik: *Bir çitmik tuz.*

ÇİTOLA a. Tropikal Afrika kökenli ağaç. (Siyahımsı bir reçine sızdıran odunu esmer-kırmızı renkte, az çok damarlı, yari ince dokulu, yarı sert, hatta yumuşak, çoğunlukla hafiftir; marangozlukta, mobilyacılıkta, sandık ve kontrplak yapımında ve kaplamacılıkta kullanılır. (Bil. a. *Oxystigma oxyphyllum;* erguvangiller familyası.)

ÇİTOR ya da **ÇİTORGAH,** Hindistan'da (Racastan) kent. Udaypur'un D.'sunda. Mevar *ranaları*'nın (Racput hükümdarları) tahkim edilmiş merkeziydi. Çitor'un tarihi, klanların müslüman saldırılarına (Alaettin Haladi'nin [1303], Guceratlı Bahadır Şah'ın [1534-35], hint-türk imparatoru Ekber Şah'ın [1567-68] kuşatmaları) karşı gösterdikleri direnişe dayanır. Çitor, müslümanların kenti almasından sonra gözü pek Çitor'lu kadınların kendilerini yakmalarıyla ün kazandı. Sayısız eski anıt: yedi kapı (XV. yy.); 1440'ta Malva sultanına karşı kazanılan zaferin anısına yapılmış Zafer kulesi (1448-1458); kule (XIII. yy.; XV. yy.'da onarıldı), Kumbhat Şyanci tapınağı (XV. yy.'da yeniden yapıldı; işlemeleri IX. yy.'da yapılmış temel duvarı), Mira Bai (XV. yy.), Samiddheşvara (XV. yy.'da onarıldı) tapınağı.

ÇİTRA (Dilip), marathi dilinde ve ingilizce yazan hintli yazar (Baroda, bugün Vadodara, 1938). Marathi dilinde bir şiir antolojisi hazırladı (1967); bir şiir derlemesi (1960) ve öyküleri (1969) vardır.

ÇİTRAL, Pakistan'da dağlık bölge, kuzey-batı sınır eyaletinde, Hindukuş dağlarının eteklerindeki Kâbil ırmağının kolu Kunar'ın yukarı vadisinde. Başlıca kent *Çitral.* — *Çitral geçitleri,* Afganistan platolarıyla İndus-Ganj ovası arasındaki geleneksel ticari ve stratejik yollardan biridir.

ÇİTSARMAŞIĞI a. Bot. Tarla ya da yer sarmaşığı da denen sarmaşık türü *(Convolvulus arvensis).*

ÇİTSARMAŞIĞIGİLLER a. Bot. SARMAŞIKGİLLER'in eşanlamlısı.

ÇİTTAGONG, Bangladeş'in başlıca limanı ve ikinci büyük kenti; 2 040 663 nüf. (1991). İ.S.'ki ilk yüzyıllardan beri bilinen Çittagong, Karnafuli ırmağının sağ kıyısında, denize 18 km uzaklıkta, göz kamaştırıcı bir manzara (arka planda Çittagong dağları) ortasındadır. Kentteki sanayiler, pamuk ve jüt iplikçiliği, makine yapımı ve çay işlemedir. Limandan özellikle çay, jüt ve jütlü mallar dışsatımı yapılır. — *Çittagong ili,* 29 311 000 nüf. (1990).

—Tar. Kent, yönetim bölümüyle birlikte, 1666'da Arakan kralı tarafından Moğol imparotoru Evrengzib'e bırakıldı. Doğu Hindistan ingiliz şirketi 1760'ta kenti aldı. 1905'te Doğu Bengal ve Assam'a, 1912'de Bengal'e katılan Çittagong, 1947'de Hindistan'ın paylaşılması sırasında Doğu Pakistan'a, 1971'de de Bangladeş'e geçti.

ÇİTTARANCAN, Hindistan'da (Batı Bengal) kent. Asansol'un K.'inde; 40 700 nüf. Elektrikli lokomotif yapımı.

ÇİTTOR, Hindistan'da kent, Andhra Prades'te, Madras'ın B.'sında; 63 000 nüf.

ÇIU YING ya da **QIU YING,** çinli ressam (Ciangsu eyaleti 1510-1551'e doğr.). Belirgin ve titiz üslubuyla Ming döneminin arkaik ressamları arasında yer alır. Profesyonel resime, Vu okulunun etkisini taşıyan, incelik kattı. Çok sayıda imzalı taklitlerinin, bulunması ressamın manzara ve kadınlı günlük yaşam resimlerinin gereğince değerlendirilmesini uzun süre engelledi.

ÇİVACI → ŞIVACI.

ÇİVİ a. **1.** Bir şeyi tutturmaya ya da asmaya yarayan, sivri bir ucu ve bir başı bulunan metal ya da ağaç parçası. (Bk. *ansikl.* böl. Güz. sant.) ‖ *Çivi gibi,* çok sağlam ve güçlü kimse; çok soğuk su için kullanılır. ‖ *Çivi gibi olmak,* el, ayak, parmak sözkonusuysa, çok üşümek, donmak. ‖ *Çivi kesmek,* pek çok üşümek (tkz.).

—Al. tak. *Çivi sökücü,* çivi sökmeye yarayan eğik, yassı ve başı yarık küçük metal levye. —Çiviyle birleştirilmiş parçaları ayırmaya yarayan eğik ağızlı çelik levye.

—Cerr. Kırık bir kemiği ya da eklemi (uyluk boynu, kalça artrodezi) tespit etmek ya da güçlendirmek amacıyla kemik cerrahisinde kullanılan paslanmayan çelikten yapılmış bir çeşit şiş. (Kullanım yerine göre, çivi pütürsüz ya da kanatçıklı, içi dolu ya da boş, kısa ya da uzun, düz ya da kıvrıktır.) ‖ *Çivi koymak,* çok dayanıklı madeni bir çubukla kemik birleştirme yöntemi. (Çivi koyma, uyluk kemiği boynu kırıklarında çok kullanılır.) ‖ *İliğe çivi koyma,* uzun kemiklerin gövde kırıklarının tedavi yöntemi. (Çok uzun bir çivi, kırık parçaların ilik boşluğuna zorla itilerek yerleştirilir.)

—Ciltç. Kınnapları cilt tezgâhının altına tutturmaya yarayan metal parça.

—Denizc. *Çivi kaplamalı karina,* karinanın geniş başlı çivilerle kaplı yüzeyi. ‖ *Güverte çivisi,* güvertenin kaplama tahtalarını çakmada kullanılan geniş başlı cıvata.

—El sant. Tespihlerde, tepelik*in ucundaki sivri bölüm.

—İnş. Başsız çivi, lambrileri çakmaya yarayan uzun çivi. ‖ *Pençeli çivi,* ahşap çatkılarda kuşaklama dikmelerini sabitleştirmeye ya da çatılarda mertek ayaklarını geçmesiz tespit etmeye yarayan büyük çivi. ‖ *Sıva çivisi,* alçıyla sıvanacak bir ahşaba, sıvayı yerinde tutmak için çakılan büyük başlı çivi.

—Marangl. Ahşap ve benzeri gereçleri çakarak birleştirmeye yarayan sivri uçlu ağaç ya da metal küçük çubuk. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Çivi kutusu,* çivileri büyüklük sırasına göre koymaya yarayan bölmeli kutu. ‖ *Beton çivisi,* betona ve tuğlaya çakılabilen, kalın gövdeli, yuvarlak başlı çivi. ‖ *Cam çivisi,* camları çerçeveye tutturmaya, kordonlu çıtaları ve aplik çıtalarını çakmaya yarayan, başlı ya da başsız ince çivi. ‖ *Döşeme çivisi,* mobilya kaplamada kullanılan iri başlı, gövdesi köşeli küçük çivi. ‖ *Kama çivisi,* kılıcına bükülmüş basit bir pimden oluşan çivi. ‖ *Keçe çivisi,* geniş başlı küçük çivi. ‖ *Mobilya çivisi, halı çivisi,* eskiden pirinçten yapılan ve çeşitli süslerle bezemeye elverişli, çok geniş başı olan çivi. ‖ *Tel çivi,* ince parçaları ve çıtaları çakmada kullanılan, 1-2 mm çapında, 2-5 cm boyunda, başlı ya da başsız çivi. ‖ *Vida başlı çivi,* başı ve gövdesi vida biçiminde yapılmış çivi.

—Metalürj. Genellikle tahta parçalarının birleştirilmesinde kullanılan başı küçük boyutlu, ucu sivri silindirsel parça. (Olağan çivilerin gövde çapı 2 mm ya da daha büyüktür, ince çivilerin gövde çapları ise 2 mm'nin altındadır.) ‖ Kalıp bozma işleminden önce kalıpçının modeli yerinden oynatıp kolay çıkarmak için ona batırdığı uzun alet.

—Müc. *Çivi traşlaması,* tepesinde tabla bulunmamasıyla ayırt edilen özel elmas traşlama yöntemi.

—Rom. tar. *Yıl çivisi,* Roma magistratusunun her yıl 13 eylülde İupiter Capitolinus tapınağı'nda çaktığı çivi.

—Saraç. *Çivi çıkaracağı,* çivi sökmede kullanılan saplı ve çatal uçlu alet.

—Spor. → SMAÇ. ‖ *Çivi yukarı,* yağlı güreşte, pehlivanın rakibini ayaklarından yakalayıp tepesi üstü dikerek sırtını yere getirmesiyle sonuçlanan oyun.

—Süslem. sant. *Çivi başı,* bir tür elmas uç. Roma sanatından kalma taçkapılarda dekor olarak kullanılan piramit biçiminde süsleme.

—Teknol. *Çivi tabancası,* çok sayıda çivinin aynı anda çakılmasını sağlayan, özellikle tahta makara yanaklarının, sandıkların yapımında kullanılan otomatik çivi çakma makinesi. (Sandık yapımında kullanılan çivi tabancası, sandığın yan yüzeylerinin birbirine dik olarak çakılmasını sağlar.) ‖ *Çivi zımbası,* çivi başını ağaca gömmede ya da başsız çivileri çakmada kullanılan ve ucu sivri olmayan takım.

—ANSİKL. Güz. sant. Antik Mezopotamya'da çivi, hem dekoratif değeri (Uruk'ta arkaik dönemde duvarları süsleyen çokrenkli pişmiş topraktan çiviler), hem de Asurlular ile Babilliler'in çivinin ucuna bağladıkları koruyucu değeri (kötü ruhları kovmak için kraliyet yapılarının ya da dinsel yapıların temeline bakır ya da bronz çiviler çakılırdı) açısından önemli bir rol oynamıştır. Yaklaşık 20 cm boyunda olan bu çiviler, dönemlere göre başlarında bir sepet taşıyan ve bedenleri sivri bir uçla biten kişiler biçimindeydi. Kimi çiviler de, dizi yerde çivi çakan bir tanrı görünümündeydi. Kimilerinin üstünde ise oturan bir boğa bulunurdu. Tanrının ve adayanın adları çivi yazısıyla çivinin ya da yanı başındaki tabletin üzerine kazılı olurdu (İ.Ö. III.-II. binyıllar).

—Marangl. Çiviler genellikle ağaç ya da metalden yapılır. Ağaç çiviler ahşap doğramaların parçalarını birbirine tutturmaya yarar ve tutkallanarak kullanılır. *Metal çiviler* demir, çelik, bakır, pirinç ve alüminyum alaşımından yapılır ve gereğinde değişik metallerle kaplanabilir; başlı, başsız,

Pasiode S. A. R. L.

otomatik çivi tabancası

A. A. A. Photo

Çittagong'un merkezinden bir görünüm

Kasitler'in diyorit bir kudurrusu üstüne yazılmış **çivi yazısı** İ.Ö. 1200'e doğru *Louvre müzesi, Paris*

Lenars

çivi yazısı tablet İ.Ö. 1950-1850 *Kültepe*

gövdesi yuvarlak ya da köşeli olan türleri vardır.

—Teknol. Çivi, çoğu kez çelikten yapılmış genellikle yuvarlak, bazen kare ya da dikdörtgen kesitli küçük metal çubuktur; kesitleri üretildikleri çekme telin kesitine özdeştir. Koni ya da piramit biçiminde kesilmiş sivri bir ucu vardır; öteki uçta ise frezelenmiş, çizgili, yuvarlak ya da yassı bir baş bulunur. Çiviler, ayırtedici özelliklerini başlarının biçiminden alır; boyları milimetre cinsinden ölçülür, gövde çaplarıysa numaralarla belirtilir. Bir ya da iki ucu sivri, başsız çivilere *saplama* denir; iki ucu sivri, U biçimindeki çiviler, *çatal çivi* adını alır, konik ya da frezelenmiş başlı, kısa gövdeli çiviler özellikle ayakkabı sanayisinde kullanılır ve bunlara *kundura çivisi* denir.

Çivi üretim makineleri bir yandan çelik telleri istenilen uzunlukta soğuk keserken, öte yandan baş ve uçlarını oluşturur. Adi çivilerde hammadde olarak çekme tel kullanılır. Fabrikaya kangal biçiminde gelen tel, önce otomatik bir makinenin tekercikleri arasında düzeltilir, sonra istenilen biçimi vermek için kancalı çektirmeyle sıkıştırılarak zımbayla dövülür. Tel yeterli boyda ilerledikten sonra V kesitli iki bıçakla kesilerek sivri uç oluşturulur.

Çivi baskını → ABDAL BEKÇİ

ÇİVİ YAZISI a. Öğeleri çivi biçiminde olan yazı.

—ANSİKL. Yaş kil üzerine ucu yontulmuş bir kamışla çizilen çivi yazısı, İ. Ö. 3500'e doğru, aşağı Mezopotamya'daki tapınakların yöneticileri tarafından hesap tutmak için icat edildi. Başlangıçta, bu yazı bir canlıyı ya da nesneyi doğrudan gösteren daha sonra da bu nesneleri karşılayan terimleri gösteren ideogramlar biçimindeydi: IV. binyıl sonlarına doğru çivi yazısında, dilbilgisi biçimlerini göstermek için sesbilgisi işaretleri olarak ideogramlar kullanılmaya başlandı: bu aşamada bu yazıyı icat ettikleri sanılan Sümerler'in dili anlaşılabildi.

Mısır hiyeroglifinden farklı olarak, aşağı Mezopotamya yazısının gelişmesi durmadı. Gitgide şemaya dönüşen bu işaretler sonunda kendi ayırtedici işaretleri olan "çivi" biçimine dönüştü. XXIII. yy.'dan sonra yazıcılar daha çok tekheceli bir dil olan sümercenin yanı sıra bükünler sistemi olan ve ancak fonetik işaretlerle hakkıyla aktarılabilecek olan sami dillerinden akkadcayı da yazıyorlardı; ne var ki, aşağı Mezopotamya'da birçok ideogramın kullanılmasından hiçbir zaman vazgeçilmedi ve bunun sonucunda da karmaşık bir işaret sistemi ortaya çıktı. Bu işaretlerin çoğu birkaç anlama geliyordu ve yerine göre ideogram, fonetik işareti ya da tamlayıcı (kategorisini göstermek için kimi terimlerin önüne konan ideogram) görevi yapıyordu.

Bin beş yüz yıl boyunca çivi yazısı, henüz yazıları olmayan (ya da daha az gelişmiş bir yazısı olan) ve aşağı Mezopotamya metinlerindeki kültür hazinesine hayranlık duyan Doğu halkları tarafından kullanıldı; fakat her halk bu çivi yazısını kendi fonetiğine uyarlamak zorundaydı ve bunu başarabilmek için de ideogramları bırakıp onların yerine fonetik işaretleri yeğliyordu.

Diller arasında ilk aktarımlar III. binyılda oldu. Ebla halkı (Kuzey Suriye) yalnızca sümerceyi değil, kendi dillerini de yazmada çivi yazısını kullandılar (XXIV.-XXIII. yy.). Aşağı Mezopotamya Samileri de Asur'a kadar yayılan ve çağımızın başına kadar Mezopotamya'da etkisini koruyan bu karma kültürü oluşturmak için Sümerler'e katılıncaya kadar kendi dilleri akkadcayı çivi yazısıyla yazıyorlardı (XXIII. yy.), Suslular ve Elamlılar kendi yazılarını terk ederek elamca (XXIV.-VI. yy.), akkadca (XXIII.-VI. yy.) ya da sümerce (XXI. yy.) yazmak için çivi yazısını benimsediler. Hurriler'in dili de çivi yazısıyla yazılıyordu (XXI. -XIII. yy.).

Çivi yazısı en parlak dönemini II. binyılda yaşadı. Orta Anadolu halkları XIX. yy.'dan XII. yy.'a kadar çivi yazısını kullandılar; bu yazıyla önce asurlu tüccarların getirdiği asurcayı çevriyazısına dönüştürdüler (XIX.-XVIII. yy.); daha sonra XVII. yy.'dan başlayarak, Orta Anadolu'ya hâkim olan Hititler hem kendi dillerini, hem de tanrılarına saygı gösterdikleri halkların (III. binyılın Hattileri, Luvi halkı, Pala halkı, Hurriler, Sümer-Akkadlar) dillerini yazmak için çivi yazısını seçtiler. Tel el -Amarna'da bulunan firavun arşivlerinden de anlaşıldığı gibi, XIV. ve XIII. yy.'larda krallıklar arasındaki yazışmalar, çoğu zaman kenan dilinden etkilenmiş akkadcayla ve çivi yazısıyla yapılıyordu; öte yandan, ugaritli yazıcılar kendi dillerini çevriyazısına dönüştüren abecelerde çivi yazısı benzeri işaretler yarattılar

I. binyılda Urartu krallığı, önce asur dili, daha sonra urartu dili yazmak için çivi yazısını benimsedi (IX.-VII. yy.); Elamlılar, Ahemeni krallarının persçe yazıtları için çivi yazısı benzeri işaretlerden oluşan hece -yazısını icat ettiler (VII.-IV. yy.). Ancak abecenin ve aramcanın gelişmesi karşısında bu kez akkadca kendi ülkesinde ölü bir dil durumuna düştü; bu nedenle, Babil' in son yerli krallığının düşmesinden sonra (İ. Ö. 539) çivi yazısı yalnızca aşağı Mezopotamya'nın kutsal kentlerinden bazılarında tutunabildi; burada da İ. S. I. yy.'a kadar kaldeli rahipler ve kâhinler, bu yazıyı kullandılar. Çivi yazısı uzun bir süre unutuldu, XVIII. yy. ve XIX. yy. bilginlerinin bu yazıları çözebilmesi için dehalarını ortaya koymaları gerekti.

çivici a. Çivi satan kimse.

—Spor → SMAÇÖR.

ÇİVİCİLİK a. Teknol. Çivi üretim sanayisi. (Çivicilik tel çekmeye sıkı sıkıya bağlıdır ve çivi fabrikalarının çoğu tel çekme kuruluşlarının yan bölümlerinden biridir.)

ÇİVİCİZADE → GALİP MEHMET.

çividi sıf. Çivit renginde olan.

ÇİVİLEME a. **1.** Çivilemek eylemi. **—2.** Suya, dımdik ve önce ayaklar girecek biçimde yapılan atlayış.

—Ambal. Çivilemek eylemi ya da biçimi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Bayınd. Bir karayolu katmanının yüzeyine silindirleme yoluyla sert kırmataşlar (gerekirse önceden kaplayarak) katarak bu yüzeyi sert ve pürüzlü kılma işlemi.

—Cerr. Somunlu cıvata kullanılarak kırık kemikleri birleştirme ya da eklemleri sağlamlaştırma tekniği.

—Kürkç. Uzatmak ya da kalıba uygunluğunu sağlamak amacıyla ıslatılmış bir deriyi çiviler ya da kancalar yardımıyla bir tahta tezgâha tutturarak germe işlemi.

—Oy. Santrançta, rakibin bir taşını çivilemek eylemi.

◆ be. Çivileme olarak: *Denize çivileme atlamak.*

—ANSİKL. Ambal. Çivileme daha çok sandıkçılıkta kullanılır. Seri üretim yöntemleri *çivileme tabancası* denen özel bir makinenin doğmasına yol açmıştır. Sandığın dayanıklılığı çivilerin sökülmeye karşı direncine, çivinin biçimine ve ağacın özelliklerine bağlıdır.

ÇİVİLEMEK g. f. **1.** *Bir şeyi (bir şeye, bir yere) çivilemek,* onu, ona, oraya çivilerle tutturmak; mıhlamak. **—2.** *Bir kimseyi (bir yere) çivilemek,* onu hareket edemez, oradan ayrılamaz duruma getirmek: *Hastalık onu yatağına çivilemişti. Bakışlarıyla onu olduğu yere çivilemek.* **—3.** *Arg. Bir kimseyi çivilemek,* onu yaralamak, öldürmek.

—Oy. Satrançta, bir taşı, hareket etmesi halinde şah-mat yaratacak ya da kendinden değerli bir taşın kırılmasına yol açacak duruma getirip hareket yeteneğini kısıtlamak ya da yok etmek.

◆ **çivilenmek** edilg. f. **1.** Çivi ile çakılmak, tutturulmak. **—2.** Bir kimse sözkonusuysa, hareket edemez duruma gelmek, hareketsiz kalmak: *Buraya çivilenmedik ya, başka bir yerde şansımızı deneriz.*

◆ **çiviletmek** ettirg. f. Bir şeye çivi çaktırmak; onu bir yere, bir şeye çivi ile tutturmak.

ÇİVİLENEBİLİR sıf. Çivi çakılarak birleştirilebilen malzeme için kullanılır.

ÇİVİLENEBİLME a. Bir malzemenin çivi çakmaya elverişli olma özelliği.

ÇİVİLENMEK → ÇİVİLEMEK.

ÇİVİLETMEK → ÇİVİLEMEK.

ÇİVİLİ sıf. **1.** Çivisi olan, çivi çakılarak yapılmış olan şey için kullanılır: *Altı çivili dağcı ayakkabısı. Çivili maşa.* **—2.** *Bir şeye, bir yere çivili,* ona, oraya çivilenmiş olan: *Duvara çivili takvim.*

—Oto. *Çivili lastik,* karda, kaymaya engel olmak için değişik sayılarda (100 ile 300) tungsten karbürlü çiviyle donatılmış dış lastik.

—Oy. *Çivili kâğıt,* bir hileci ya da gözbağcı tarafından, kolayca tanınması için üzerine işaret konulmuş oyun kâğıdı.

ÇİVİLİ KALKANBALIĞI a. Bütün Kuzey Atlas okyanusu'nda ve Akdeniz'de yaşayan büyük yassı balık. (Çivili kalkanbalığı sağ yanına yatar. Bedeni pulsuzdur, ama kemiksi kabartılar ve lekelerle kaplıdır. Çok büyük bir renkteşleşme yeteneği vardır. Yırtıcı bir balıktır, kabuklular ve balıklarla beslenir. Çok lezzetli olan eti, Ortaçağ'da tuzlanır ve morina balığı gibi fıçılara basılırdı. Bil. a. *Psetta maxima*; kalkanbalığıgiller familyası; Türkiye sularında boyu 1 m'yi, ağırlığı 25 kg'ı bulabilir.)

ÇİVİLİ KÖPEKBALIĞI a. Ilık ve serin denizlerde yaşayan yırtıcı kemiklibalık. (Dipleri yeğleyen çivili köpekbalığının bedeninde yüzlerce sivri uçlu, sert kabartı vardır. Eti bazı ülkelerde "beyaz sombalığı" adı altında satılır. Bil. a. *Echinorhinus brucus:* camgözbalığıgiller familyası; boyu 2 m'ye kadar.)

ÇİVİSİZ KALKANBALIĞI a. Sağ yanına yatan, küçük ve kaygan pullu, kemiksi çıkıntıları bulunmayan, dipte yaşayan kemiklibalık. (400 m derinliğe kadar inen kumlu diplerde dolaşan çivisiz kalkan, kabuklular ve balıklarla beslenir; Türkiye sularında boyu 65 cm'yi bulabilir. Bil. a. *Scotophthalmus rhombus;* kalkanbalığıgiller familyası.) [Eşanl. DİŞİ KALKANBALIĞI.]

ÇİVİT a. **1.** Çamaşır yıkarken, beyaz çamaşıra parlaklık vermek için (eskiden) kullanılan mavi renkte, bitkisel, toz boya. **—2.** İçine çivit konmuş çamaşır suyu: *Çamaşırları çivite basmak.* **—3.** *Çivit mavisi, çivit rengi,* laciverde yakın koyu mavi renk.

—ANSİKL. Boyac. *Çivit ağacı* ya da *çivit fidanı*, çivit ağacının dal ve yaprakları, doğal boyamacılıkta da kullanılır. Boyarmaddesi *indigotin*'dir. Mavi renk elde edilir. Çivit ağacının dal ve yaprakları birlikte ezilerek birkaç saat suda bekletilir. Suyun rengi berrak sarıya dönünce, başka bir kaba alınır ve karıştırılır. Havayla temas eden çivit pul pul kabın dibine çöker. Süzülüp kurutulduktan sonra yün ve pamuk ipliğinin boyanmasında, beyaz çamaşırlara hafif mavimsi bir renk vermede kullanılır. Yapay çivit elde edilmesinden sonra doğal yollarla çivit elde etme, giderek ortadan kalkmaktadır.
—Halk. hek. Çivit, halk hekimliğinde dahilen sinir hastalıklarına karşı, haricen de yara iyileştirici olarak kullanılmıştır.

ÇİVİTLEMEK g. f. Beyaz çamaşırları çivitli suyla yıkamak.

◆ **çivitlenmek** edilg. f. Çivitlemek eylemine konu olmak.

ÇİVİTLENMEK → ÇİVİTLEMEK.

ÇİVİTLİ sıf. **1.** İçinde çivit bulunan: *Çivitli su.* **—2.** Çivitli suda yıkanmış: *Çivitli çamaşır.*

■ **ÇİVİTOTU** a. Avrupa'da ve Akdeniz ülkelerinde yetişen bir ya da ikiyıllık otsu bitki. (Bil. a. *Isatis tinctoria*.) [Az çok mavimsi yeşil renkte uzun yaprakları ve gevşek salkım biçiminde sarı çiçekleri vardır. Eskiden bazı ülkelerde çivit elde etmek için yetiştirilirdi. Sap ve yapraklarından çıkarılan çivitle yün ipliği maviye boyanırdı.]
—ANSİKL. Boyac. Doğal boyamacılıkta, çivitotundan koyu mavi renk elde edilir. Ancak, elde edilen boyanın kalitesi düşüktür ve çabuk solar.

ÇİVİTSİZ sıf. İçinde çivit bulunmayan ya da çivitlenmemiş olan.

ÇİVİZADELER, yetiştirdiği bilginlerle ünlü türk aile. MENTEŞELİ ÇİVİ İLYAS ŞAHİT BİN MUHAMMET BIN İLYAS BİN EL-HACE ÖMER, müderris ve hattat. Ailenin atası ve kurucusu olarak bilinir. —ABDULLAH ÇELEBİ, türk defterdar (öl. 1553). Öncekinin oğlu. Maliye ile ilgili konulardaki başarısıyla dikkat çekti. Baş defterdarlığa getirildi (1548-1553). —MUHİTTİN ŞEYH MEHMET EFENDİ, türk şeyhülislam (1476 - İstanbul 1547), öncekinin kardeşi. Edirne, Bursa ve İstanbul'da müderris olarak çalıştıktan sonra Mısır kadılığı (1527), Anadolu kazaskerliği (1537) yaptı. Şeyhülislam oldu (1539). Bu görevden alınması üzerine (1541), yeniden müderrislik yaparken, Rumeli kazaskerliğine atandı. Tefsir, hadis ve fıkıhta çağının büyük bilginleri arasında sayılır. Başlıca yapıtları: *El-isar li hall il -muhtar, Hüsnül-karî fi tecvid, Fetavî.* —MEHMET EFENDİ, türk şeyhülislam (1531-İstanbul 1587), öncekinin oğlu. Müderrislik yaptı. Sırasıyla Mısır, Bursa, Edirne ve İstanbul (1569) kadısı olarak görev aldı. Anadolu (1575), ardından Rumeli (1577) kazaskerliğine getirildi. Sadrazam Sokullu Mehmet Pasa ile anlaşmazlığa düşünce görevinden ayrıldı. Yeniden Rumeli kazaskeri (1581) ve şeyhülislam (1582) oldu. Ulema sınıfı arasında güçlü fetvalarıyla olduğu kadar, sülüs ve nesih yazılarıyla da ün kazandı. Başlıca yapıtları: *Zübde-i fetâvâ-yı Kadıhân, Mecmu'at ül-fetâvâ.*

ÇİVMEK → ÇIVMAK.

ÇİVRİL, Ege bölgesinde, Denizli ilinin İç-batı Anadolu bölümü sınırları içinde kalan kesiminde ilçe; 61 441 nüf. (1990); 1 499 km^2; merkez bucağı dışında 2 bucak, 66 köy. Merkezi, Denizli'nin 96 km K.-D.'sundaki *Çivril*, 11 445 nüf. (1990). Başta buğday olmak üzere tahıl, sebze üretimi, bağcılık, hayvancılık (koyun). Krom yatakları.

ÇİY a. Sabah saatlerinde, açık havadaki bazı bitki ve cisimlerin üzerinde çok küçük su damlacıkları halinde biriken su buharı; şebnem. (Bk. *ansikl.* böl. Meteorol.)
—Giz. bil. Gökyüzünün canlandırıcı ve verim artırıcı lütfunun simgesi. Genellikle bir kan simgesini çağrıştırır.
—Meteorol. *Çiy noktası,* belli bir yerde ve değişmez bir basınç altında, hava su buharı bakımından doymuş hale getiren sıcaklık. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Bot. Çiyin, büyük ısı farklılıkları olan bölgelerde, bitki örtüsü açısından önemli bir rolü vardır. Gece yağışlarıyla çiyin Güney Fransa'da 0,2 mm, İsrail'de yaklaşık 0,5 mm'yi bulduğu görülmüştür, ama çöllerde kesinlikle daha fazladır. Çiy değerli bir su kaynağı olduğu gibi bir süre için terlemeyi durdurması açısından da önemlidir. Moritanya kıyılarında epifitlerle kaplı çalılardan oluşan bitki örtüsü ve Peru çöllerindeki bitki toplulukları ancak bu- ralara çok çiy düşmesiyle açıklanabilir.
—Meteorol. Çiy açık ve durgun havada, gece ışımasının toprağa dokunan hava katmanının sıcaklığını doyma noktasının *(çiy noktası)* altına düşürdüğü zaman oluşur. Gerçekte atmosferin çok zayıf yayma gücüne karşılık, toprak gece boyunca ısısını hızla yitirir. Hafif bir rüzgâr, nemli havanın soğuk toprağa dokunmasını sağlar ve 20-30 metre kalınlığında bir yoğuşum oluşturur. Bu koşulda sis görülür. Hava tam durgunsa, soğuma yalnızca toprağa yakın, çok ince katmanı etkiler: böylece açık hava sürer ve yoğuşum yalnız toprak yüzeyinde ortaya çıkar: damlacıklar çalıların alt yaprakları ile otların üzerinde birikir.
• *Çiy noktası.* Olağan basınç altında m^3'te 9,39 g su buharı taşıyan 20°C'lık bir hava kütlesi varsayalım. Bu hava doymamıştır, çünkü 20°C'ta 1 m^3 hava kütlesi 17,19 g su buharı içerebilir (17,19 g, olağan basınçta ve 20°C'ta doyuran mutlak nem*dir). Işıma gece boyunca kütleyi 10°C'a değin soğutursa, basınç değişmediğine göre hava doymuş hale gelir; çünkü 10°C'ta 1 m^3 hava 9,39 g'dan çok su buharı taşıyamaz (9,39 = 10°C'ta ve olağan basınçta doymuş mutlak nem). Aşırı doyma* olayı gerçekleşmedikçe 10°C'ın altında yoğuşma başlar. İşte 10°C belirli bir hava kütlesinin çiy noktasını oluşturur.

ÇİYATURA, Gürcistan'da madencilik merkezi; Batı Büyük Kafkaslar'ın güneyinde; 25 000 nüf. Mermer ve özellikle de manganez ocakları. Tuğlacılık. Çay işleme. Hazırgiyim.

ÇİYDEN a. (türkç. *çığ*, ıslaklık, rutubet, ve *-den*'den *çiyden*). Dokmc. Eskiden yağmurluk yapımında kullanılan ince keçe.

ÇİYİLTEPE (Asaf), türk tiyatro yönetmeni (Ankara 1934-İslahiye 1967). Tiyatro çalışmalarına Galatasaray lisesi'nde okurken başladı. Birkaç yıl İstanbul Tıp fakültesi'ne devam ettiyse de, 1956'da tiyatro eğitimi için Fransa'ya giderek Comédie de Saint-Etienne, Compagnie de Chavert ve T. N. P.'de çalıştı. İncelemelerini Almanya, İsveç ve Finlandiya'da sürdürdü. Türkiye'ye döndükten sonra İstanbul Şehir ve Dormen tiyatrolarında oynadı. 1962'de Arena tiyatrosu'nda sahneye koyduğu A. Jarry'nin *Kral Übü* (Ubu roi) oyunuyla büyük ilgi topladı. Ankara* Sanat tiyatrosu'nun kurucuları arasında yer aldı (1963). Tiyatronun sanat yönetmenliği görevini de üstlenen Çiyiltepe, durağan ve kalıplaşmış tiyatro anlayışını araştırmacı, toplumcu ve dinamik uygulamalarla yıkmaya önem verdi. 1967 yaz turnesi sırasında meydana gelen bir trafik kazası sonucu yaşamını yitirdi; AST'ta sahneye koyduğu oyunlar arasında *Godot'yu beklerken, Ölü canlar, Sultan gelin, Arturo Ui' nin yükselişi, 72. koğuş* bulunmaktadır.

ÇİYÖLÇER a. Meteorol. Belirli bir yüzey üzerindeki çiy miktarını ölçmeye yarayan aygıt.

ÇİZ a. (fars. *çiz*). *Esk.* Şey, nesne.

ÇİZDİRMEK → ÇİZMEK.

ÇİZECEK a. Al. tak. Tesviyecilerin, doğramacıların, dülgerlerin, marangozların metal ya da yontulmuş ağaç üstüne çizgi çizmek için kullandıkları uçları çok ince, yuvarlak, küçük çelik çubuk.
—Marangl. Markalama işlemlerinde, küçük vida yuvaları açmada kullanılan ve ağaç bir sap ile sivri çelik bir uçtan oluşan alet. (Eşanl. BIZ ya da BİZ.)

ÇİZEK a. (*çizmek*'ten *çiz-ek*). El sant. Bakırcılıkta, yapılacak kabın kalıbını bakır levha üzerine çizmeye yarayan demir çubuk. (25-35 cm boyundadır ve üzerinde hareketli bir pul bulunur. Bir ucu aşağı kıvrılarak yassıltılmıştır. Cetvel ve pergel kullanmadan çizim yapmaya yarar.)
—Tarım mak. *Yörs.* Pulluk ya da saban okuna takılan ve toprağı kesmeye yarayan bıçak.

ÇİZELGE a. (*çizmek*'ten *çiz-elge*). **1.** Belirli bir yere belirli nitelikteki verilerin kaydedilmesine yarayan grafik düzenleme; cetvel: *Bir çizelge çizmek. Bir çizelge doldurmak.* **—2.** Açık ve sistemli biçimde düzenlenmiş bilgiler, veriler dizisi; tablo: *Son nüfus sayımı çizelgesi. Vergi çizelgesi.*
—Dy. *Çizelge düzenlemek,* tren personelinin çalışma, hareket ve varış saatleri ile ilgili bilgileri bir çizelgede belirtmek. ‖ *Trenlerin seyir çizelgesi,* bir demiryolu hattında seyreden trenlerin ardışık durumlarını dik bir koordinat sisteminde gösteren çizim. (Bu sistemde absisler zamanı, ordinatlar uzaklığı belirtir.)
—Gökbil. Kolayca kullanılabilecek biçimde düzenlenmiş sayısal veriler bütünü (derleme biçiminde de olabilir). [Bk. *ansikl.* böl.]
—Havc. *Ağırlık çizelgesi,* uçağın ilkörneğinin tasarımı ya da yapımı sırasında düzenlenen ve çeşitli öğelerinin ağırlıklarını gösteren çizelge. (Ağırlık çizelgesi özellikle, uçağın boş ağırlığı, ticari yük ve yakıt ağırlığı arasındaki dağılımı gösterir.)
—İstat. *Bağlılaşım çizelgesi,* iki nicel özelliğe ilişkin iki girişli çizelge. ‖ *İki girişli çizelge,* satırlarının bir özelliği şıklarının değerlerine ya da sınıflarına, sütunlarının başka bir özelliğin elemanlarına karşılık geldiği çizelge. (Bir satırla sütunun kesiştiği yerde, her özelliğin elemanlarının bileşimine ilişkin sıklık ya da sıklık oranına yer verilir.) ‖ *Kontenjan çizelgesi,* iki nitel özelliğe ilişkin iki girişli çizelge.
—Mak. san. *Hız çizelgesi,* bir takim tezgâhı üstünde olası ilerleme hızlarını gösteren liste.
—Mat. *Çizelge farkı,* bir sayı çizelgesinin art arda iki değeri arasındaki fark. (Bu fark, iki değer arasında doğrusal içdeğer biçme işlemi yapmaya yarar.)
—Matbaac. Rakamlar ya da metinler içeren ve genellikle çizgilerle birbirinden ayrılmış sütunlarla bölünen çerçeveli ya da çerçevesiz dizgi.
—Nörobiyol. *Hücre dışı çizelge,* dışarda kalmak koşuluyla yakınlarına konan mikroelektrotlar aracılığıyla sinir hücrelerinin ve liflerinin biyoelektrik etkinliğinin kaydedilmesi. (Bu tip kayıt, sinirsel öğelerin yarattığı eylem potansiyellerini görmeye yarar, ama zardan geçen potansiyeli ve akımları ölçmeye yaramaz.) ‖ *Hücre içi çizelge,* ucu hücre zarını geçerek içeri giren bir mikroelektrot aracılığıyla bir hücrenin ya da bir hücre uzantısının elektrik etkinliğinin kaydedilmesi. (Bu tip kayıt, yalnız eylem potansiyellerinin değil, aynı zamanda dinlenme potansiyel ve akımlarının, yerel akımların ve sinaptik olayların çözümlenmesini de sağlar.) ‖ *İki fazlı* ya da *iki kutuplu çizelge,* bakışık olsun olmasın birbirine yakın yerleştirilmiş iki elektrot kullanılarak bir sinir lifinin ya da tüm sinirin, hatta daha karmaşık bir sinirsel yapının etkinliğinin kaydedilmesi. (Eylem akımının bir sinir lifinden geçişi iki fazlı çizelgeyle kaydedilebilir: bu yöntemle birbirini izleyen ters belirtili iki ayrı olay kaydedilmiş olur; iki fazlı bir görünüm veren bu çizim, tanık elektrot biraz uzakta tutularak, sinir lifinin yakınındaki tek elektrotla alınan tek faz görünümlü çizimden baş-

çivili kalkanbalığı
(Psetta maxima)

çivitotu
(Isatis tinctoria)

kadır.) || *Monosinaptik çizelge*, hücre içine yerleştirilen bir mikroelektrot aracılığıyla iki sinirsel öğe arasındaki sinaptik iletişimin kaydedilmesi. (Sinapsaların türüne göre, kayda yapılan nöronun etkinliğini kolaylaştıran ya da engelleyen, uyarıcı ya da engelleyici sinaptik potansıyeller belirlenir.) || *Potansıyel çizelgesi*, sinirsel bir devre üzerine yerleştirilmiş birçok elektrot aracılığıyla kaydedilen elektrik potansiyeli. || *Zar geçitli çizelge*, biri hücre içine, öbürü tanık olarak hücre dışına yerleştirilmiş iki elektrot aracılığıyla biyolojik bir zarın iki tarafındaki elektrik etkinliğinin kaydedilmesi. (Bu yöntem, zar geçitli potansiyellerin ölçülmesini ve zardan geçen akımların çözümlenmesini sağlar.)

—Okyanusbil. *Bjerknes çizelgeleri*, Vilhelm Bjerknes'in hazırladığı, sıcaklık ve tuzluluğa bağlı olarak her derinlik düzeyinde deniz suyunun özgül hacmini veren çizelgeler. (Belli bir okyanus alanı için eşit yoğunluklu yüzeylerin topografyasının hazırlanmasına ve bu alandan türeyen akıntıları hesaplamaya olanak sağlar.) || *Gelgit çizelgeleri*, hidrografya enstitülerince yayımlanan, gelecek yılın her günü için su yüksekliğini ve belli bir alanda ya da kıyıdaki bir dizi yerde gerçekleşen deniz kabarma ve alçalmalarının saatlerini belirten raporlar. || *Matthews çizelgeleri*, ingiliz hidrografya mühendisi D. J. Matthews'un düzenlediği, sesin deniz suyundaki hızını veren ve ekogramlar üzerinde okunan derinlikleri düzeltmede kullanılan çizelgeler. *Dalma* ya da *basınç giderme çizelgeleri*, solunum aygıtları kullanan dalgıçların, yukarı çıkarken dalışın süresine, derinliğe ve dalış sıklığına bağlı olarak uymaları gereken kuralları düzenleyen çizelgeler.

—Topruhbil. *Tavır çizelgesi*, belirli bir soruya olumlu cevap verenlerle olumsuz cevap verenleri ayrımlamak olanağı sağlayan ölçü aracı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Gökbil. Çizelgelerin düzenlenişi. Güneş sistemindeki gezegenlerin, daha genel olarak gökcisimlerinin devinimlerini inceleme çalışmalarından kaynaklandı; uzun süre bu çizelgeler gökbilimcilerin en önemli çalışma alanını oluşturdu. Alfonso çizelgelerinin (1252) yayımlanması Ortaçağ gökbiliminin en önemli olaylarından biri oldu. Bu alanda Kepler'ın düzenlediği Rudolphines çizelgelerinin (1627) dışında, La Hire (1687), Cassini (1740), Halley (1749), Lalande (1771) vb. çizelgeleri sayılabilir. Günümüzde gökbilim çizelge hesapları bilgisayarlarla yapılır.

—Topruhbil. *Tavır çizelgeleri*. Bu çizelgeler, bir nesne ya da durum karşısındaki duyumlardan, isteklerden ve duygulardan kaynaklanan bir ruhsal gerçekliğin nicel olarak saptanmasını ve böylece bir nitel değişkenin ortaya konmasını sağlarlar. Bunun sonucu, sözkonusu ruhsal gerçekliğe, fiziksel gerçekliklerden kaynaklanan temel özelliklerin yüklenmesi ve kuramsal bir ölçüm sorununun ortaya çıkmasıdır. Gerçekten de, sayıların özellikleri ile ölçülen nesnelerin özellikleri arasında belli bir uygunluğun var olması gerekir. Tıpkı sayılar gibi, ölçülen nesnelerin de, bir başlangıç noktası ve bir yönü (pozitif ya da negatif değerlerle özneyi nesneye yaklaştıran ya da ondan uzaklaştıran bir yönü) olan bir *continuum*'da (süreklilik gösteren öğeler topluluğunda) yer alması zorunludur. Böylece, ölçülen nesneler, bu başlangıca ve onları bu başlangıçtan ayıran ölçü birimleri miktarına göre birbirlerinden ayrılırlar. Öyleyse, bir olayın nicelleştirilmesinde göz önünde tutulması gereken iki ölçütten biri, ruhsal continuum (bu ruhsal süreklilik, karşı çıkmayla başlar, ilgisizlikten geçerek tam katılmaya kadar uzanır); öteki ise, bir ölçüm biriminin saptanmasıdır.

En önemli tavır çizelgesi tipleri, Likert çizelgesi ile anlamsal ayrımlayıcıdır. Likert çizelgesi, genellikle 5 puanlı bir çizelgedir.

Örnek:
-bütün erkekler ve kadınlar eşittir
5- tamamen katılıyorum
4- katılıyorum
3- fikrim yok
2- katılmıyorum
1- hiç katılmıyorum

Anlamsal ayrımlayıcı, bir kişinin ya da bir grubun, bir nesneye verdikleri anlamsal değeri ölçme yöntemidir. Yedi puanlık bir aralıkla ayrılmış iki karşıt sıfattan oluşan bir çizelgeler kümesi olarak hazırlanır. Örnek: güzel— — — — — —çirkin.

ÇİZELGELEME a. Bilş. Değişkenleri, bir aralıkta, eşit adımlı değerler alan bir fonksiyonun aldığı değerler kümesini hesaplama. || Bir yazıcıda yazma kafasının ya da bir görüntüleme ekranında izleçin, bir satırda alabileceği, önceden tanımlanmış konum.

ÇİZGE a. GRAFİK'e karşılık olarak önerilen sözcük.

—Elektrotekn. *Devre çizgesi*, toplu öğelerden oluşan bir devrenin şematik gösterimi. (Burada öğeler çizgi parçalarıyla, düğümler ise noktalarla belirtilir. Bu çizge, bir düzlem üzerine düğümler dışında, dalların bir kesişimi olmaksızın çizilebilirse *düzlemsel* çizge adını alır.) [Eşanl. GRAF.]

—Kim. DİYAGRAM'ın eşanlamlısı.

ÇİZGEN (Gültekin), türk fotoğrafçı (İstanbul 1940). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi'nde okudu. Fotoğraf çalışmalarına 1958'de başladı. 1961'den sonra yurt içinde ve dışında birçok kişisel sergi açtı, çeşitli karma sergilere katıldı; dia gösterileri düzenledi. TRT'ye fotoğraf konulu bir dizi hazırladı (1972). Yeni fotoğraf adlı dergiyi yayımladı (1976-1981). Anadolu doğa yapısını ve insanını, kendisine özgü bir anlatımla görüntüledi. Yapı kredi bankası (1964) ve Ali Naci Karacan (1966) fotoğraf ödüllerini kazandı. Yapıtlarını şu kitaplarda topladı: *Göllerimiz* (1975), *Fotoğrafçılık ve karanlık oda bilgisi* (1980), *Siyah-beyaz fotoğraflar* (1980), *Türkiye fotoğrafları* (1980 ve 1983), *Fotoğraf yazıları* (1988), *Fotoğrafın yapısı ve kimliği üzerine denemeler* (1992).

Gültekin Çizgen'in bir fotoğrafı

ÇİZGİ a. **1.** Uzamı, uygulamada yalnızca uzunluk boyutuna indirgenmiş kesintisiz iz, hat: *Çizgi çizmek, çekmek. Yatay, dikey, paralel çizgi. Tahtanın kesileceği yeri bir çizgiyle işaretlemek.* **—2.** Bitişık iki öğeyi ayıran gerçek ya da düşsel iz; iki yüzeyin ara kesiti: *İki ülke arasındaki sınır çizgisi. Ufuk çizgisi.* **—3.** Tutum, izlenen yol: *Son filmiyle başlangıçtaki çizgisine döndü.* **—4.** Belirgin özellik, nitelik: *Sorunu ana çizgileriyle ortaya koymak.* **—5.** Yüzde beliren kırışıklık: *Gözlerinin çevresinde çizgiler oluşmak. Kırk yaşında ama yüzünde tek bir çizgi yok.* **—6.** Bir vücudun, bir nesnenin vb. biçimi, çevresi, çizimi: *Vücut çizgileri.* **—7.** Avuç içindeki izlerden her biri: *El çizgilerine bakarak geleceği okumak. Yaşam, aşk, şans çizgisi.*

—Anat. Bir kemiğin üzerinde bulunan uzunlamasına ve derince dar olukçuk. || *Ak çizgi*, karnın iki doğru kasını orta çizgiyle birbirinden ayıran kirişsel kabartı. (Hançersi çıkıntıdan çatı kemiğine kadar uzanır; dış eğik, iç eğik ve enine karın kaslarının aponevrozlarının karışımından meydana gelir.) || *Artkafa ve şakak eğri çizgileri*, şakak ve artkafa kemiklerinin dış yüzleri üzerindeki küçük çıkıntılar. || *Orta çizgi*, vücudu ikiye bölen ve anatomicilerle cerrahlar tarafından nirengi olarak kullanılan hayali çizgi.

—Ciltç. Cildi süslemek için kapağa çekilen yaldız süs. || *Çizgı çekme tekerleği*, kapak üstüne çizgi çekmede kullanılan alet ya da kalıp.

—Denizbil. *Andezit çizgisi*, Büyük Okyanus'un orta kesimi ile ada yayıyla sınırlanan batı kenarı arasındaki geçiş bölgesi. (Güneyde Andezit çizgisi, bir adalar yayı içinde etkin yanardağlı iç bölüm ile etkin ya da yakın dönemde etkın yanardağları bulunmayan dış bölümü ayıran bir yanardağ cephesi olarak yorumlanmaktadır.)

—Dilbil. Yazımda kullanılan küçük bir çizgi biçimindeki işaret. (Eşanl. TİRE.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Dokubil. Bazı kemiklerin çeşitli yerlerinde bulunan çok sayıda ve çok ince olukçukların her biri. || Bazı anatomik parçaların üzerinde görülen ve çevresindeki kısımlardan daha koyu renkli olan yol yol uzun ince kabarcıkların her biri. (Özellikle liflerin üst üste binmesinden ya da epitelyum hücrelerinin katlanmasından ileri gelir.) || *Amici çizgileri*, gerildikten sonra yerinde tespit edici ayıraçlarla işlem gören kas liflerinde rastlanan ince ve koyu renkli halkalar.

—El sant. *Çizgi işi*, yazmacılıkta kullanılan bir renklendirme tekniği. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Fiz. *Alan çizgisi*, her noktasında, bir vektör alanına teğet olan eğri. (Bu vektör bir kuvveti gösterdiğinde, KUVVET ÇİZGİSİ denir.) || *Tayf çizgisi*, tayfı gösteren bir eğrinin, tepe ya da oyuk biçiminde, dar bölümü.

—Geom. Yeterince ince bir iplikle somutlaştırılabilecek matematiksel şekil, eğri.

—Grafol. Sözcüklerin aynı doğru boyunca birbirine bağlanışından oluşan grafoloji çözümleme öğesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Güz. sant. *Çizgi resim, çizgi gravür*, gölgeleri ya da modelin girinti çıkıntılarını göstermeden, biçimlerin yalnız dış çizgilerini belirten resim ya da gravür. || *Kuvvetlendirici çizgi*, bir çizgiyi güçlendirmek için üstüne çekilen çizgi.

—Güz. sant. ve Süslem. sant. Çizilmiş hat, çevrelerin çizimi. || Bir sanatçıda ya da bir yapıtta (renk öğesine karşılık) çizime ilişkin öğeler. ||Bir yapıtın ya da yapıtlar bütününün biçim açısından taşıdığı belirleyici özellik. (Örneğin yunan mimarisinin saf çizgisinden, Regence üslubundaki bir mobilyanın kavisli çizgilerinden söz edilir.)

—İnş. *Kırılma çizgisi*, mansart çatıda farklı eğimli iki dam yüzeyinin arakesiti. || *Mahya çizgisi*, bir çatının en üst ayrıtı. (MAHYA HATTI da denir.) || *Tepe çizgisi*, bir tonozu oluşturan eğrilerin en yüksek noktalarını birleştiren yatay ya da eğik, düz ya da eğri ideal çizgi.

—Kâğ. san. *Çizgi makinesi*, mürekkepli döner disklerle kâğıt yaprakları üzerine çizgiler çizen makine.

—Matbaac. İki öğeyi ayırmaya yarayan, çeşitli kalınlıklarda düşey ya da yatay çizgi. (Tipo sisteminde baskı sırasında bir lamayla elde edilir; fotodizgide ise optik ya da elektronik yolla gerçekleştirilir.) || *Çizgi kasası*, fantezi karakterlerin, cebirsel işaretlerin vb. konulduğu küçük hurufat kasası. —Hurufat kasasındaki fazlalıkların ya da çizgi ve satır aralarının saklandığı özel hurufat kasası. (Terim geniş anlamıyla fotodizgide de kullanılır.) || *Uzun çizgi*, tümceleri ayırmak, yinelemek istenmeyen sözcüklerin yerini almak ya da diyaloglа-

rı göstermek amacıyla kullanılan (—) biçiminde çizgi.
—Metalürj. Uzun haddelenmiş ürünlerin (çubuklar, teller, borular, profiller), derinliği az, boyuna ve yüzeysel özürleri; kaynak külçede yükseltgenmiş kabuktaki oyuk ve gaz boşluklarının uzamasından kaynaklanır. || *Biçim değiştirme* ya da *kayma çizgisi*, biçim değiştirmiş bir metal parçanın doğal yüzünde ya da metalografik kesitinde ortaya çıkan çizgi. (Bu olgu, alaşım tanelerinin her birine özgü kayma düzlemlerinin birleşimi sonucu ortaya çıkar.) || *Kum çizgisi*, haddelenmiş ürünlerin yüzeyinde ya da içinde metal dışı kalıntıların çizgi biçiminde öbekleşmesi.
—Mim. ve Süslem. sant. *Çerçeve çizgisi*, kalınca iki silme ya da iki düzlem arasında geçiş işlevi gören dar silme. (Bakır, gümüş, ahşap, fildişi vb.'den uzun ve ince bir şerittir. Üzerinde ince oymalar bulunan bir levhaya kakılınca bir tür çerçeve oluşturur.)
—Müz. *Çizgi arası*, portenin komşu iki çizgisi arasındaki boşluk. || *Bağ çizgisi*, aynı değerden ya da aynı gruptan art arda gelen notaları birbirine bağlayan çizgi. || *Ek çizgiler*, porte dışındaki notaları yazmaya yarayan, bir nota genişliğinde kısaltılmış çizgi parçaları. (Ek çizgilerin sayısı kuramsal olarak sınırsızdır. Ancak, okumayı güçleştirmemek amacıyla en çok 4 ya da 5 ek çizgi kullanılır.) || *Ölçü çizgisi*, porte çizgilerine dikey olarak porteyi bölen ve müzik söylemini eşit süreli birimlere ayıran çizgi. (Ortaçağ'da, ölçü çizgisinin işlevini, bir ayırma noktası görürdü. XV. yy.'da kimi org tablaturalarında görülen ölçü çizgisi, XVI. yy.'ın sonlarında vokal müzikte kullanılmaya başladı, XVII. yy.'ın başlarında genelleşti.) || *Porte çizgisi*, notalamaya yarayan yatay çizgi. (Günümüzde, sayısı 5'tir. Cantus planus için –ek çizgiler konmaksızın– 4 hatta 3 çizgilik porte kullanımı günümüzde de sürmektedir.)
—Okyanusbil. *Kıyı çizgisi*, kadastro ve haritacılık belgeleri üzerinde kara ve denizi birbirinden ayıran çizgi. (Genellikle denizin en kabarık olduğu düzeyi gösterir, üst ve orta kıyı katları arasındaki sınırı belirler.)
—Örg. Bir trikoda, farklı renklerin art arda gelmesiyle elde edilen etki. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Çizgi çevrimi*, çizgi motifini oluşturan renklerin düzenlenmesi. (Çizgi tarakları, enli çizgi çevrimleri elde etmeyi sağlar.)
—Tayfölç. *Tayf çizgisi*, diğer çizgilerle bir yayım tayfı oluşturan parlak çizgi *(yayım tayf çizgisi)* ya da sürekli bir tayfı kesen karanlık çizgi *(soğurma tayf çizgisi)*. [Bk. *ansikl.* böl. Astrofiz.]
—Tek. res. *Ölçü çizgisi*, her iki ucu okla biten ve sınırladığı parçanın ölçüsünü taşıyan çizgi. || *Taşıma çizgisi*, bir parçanın, ölçü çizgisine bağlı ayrıtlarını uzatan çizgilerden her biri. —Tasarı geometride, bir noktanın iki izdüşümünü birleştiren çizgi.
—Tekst. *Çizgi efekti* ya da *etkisi*, çift sayılı atkı ya da çözgü iplikleri, tek sayılı olanlardan, renk, numara ya da büküm bakımından farklı olan, atkı ya da çözgü düzenleme biçimi.
—Terz. Bir giysinin modaya göre stilini belirleyen kesim tipi (kabarık çizgi, çan çizgi, düz çizgi). || *Çizgi taşı*, kumaş üstünde, bir giysinin çeşitli parçalarının çevre çizgilerini, işaret ya da düzeltme noktalarını vb. göstermek için kullanılan talk.
—Uluslarar. huk. *Esas çizgi*, karasularının iç sınırını oluşturduğu varsayılan hayali çizgi; karasuları bu çizgiden başlayarak ölçülür. (İlke olarak gel-git'in git sınırı, girintili-çıkıntılı kıyılarda ise dış uç noktaların birleştirilmesiyle elde edilen doğru esas çizgi olarak kabul edilir.)
—Zool. *Yan çizgi*, balıklarda ve ikiyaşayışlıların larvalarında, kapakçık bölgesini kuyruk yüzgeci diline bağlayan, bir derialtı kanalından oluşan duyu organı. (*Yan çizgi*, pullu balık türlerinde gövde pullarının oluşturduğu özel bir sıranın ortasında yer alan bir dizi delik aracılığıyla dışarıya açılır.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Zootekn. *Dikey duruş çizgisi*, büyükbaş hayvanlarda yandan ve önden bakılarak dikey duruşu belirlemeye yarayan sanal çizgilerden her biri. (En çok kullanılan dikey duruş çizgileri, önde göğüs başından, arkada but ucundan çekilen dikey çizgilerdir.)
—ANSİKL. Astrofiz. Gökcisimlerinden gelen elektromanyetik ışımanın, bir tayfçekerle çözümlenmesi, bu ışımanın yeğinliğini, dalga boyuna göre ölçmeyi sağlar. Bu yeğinlik dağılımı, genellikle sürekli değildir ve belli kimi dalga boyları için maksimum noktalar gösterir. Yeğinlik yüksekliğini karşılayan maksimum noktalara, *yayım tayf çizgileri*, yeğinlik eksikliğini gösteren minimum noktalara ise, *soğurma tayf çizgileri* adı verilir.
Görünür ışık, morötesi ve kızılaltı ışınları bölgelerinde, çok sayıda tayf çizgisi gözlenmiştir. Buna karşılık, radyoastronomi* bölgesi, çok daha az tayf çizgisi içerir. Bu bölgede, ilk tayf çizgisi 1951'de algılandı ve yıldızlararası ortamın yansız hidrojen atomunun yayımladığı, 21 cm dalga boyundaki tayf çizgisi sözkonusuydu. O dönemden bu yana, radyo dalga boylarında, başka birçok tayf çizgisi saptandı.
—Dilbil. *Kısa çizgi:* 1. satır sonuna sığmayan sözcükleri, hecelere bölerken; 2. iki sözcüğün gösterdiği başlangıçla sonu ve aralarındaki ilgiyi, bağlantıyı belirtmek için *(Saat 2.30 - 5.00 arası. Osmanlıca-Türkçe sözlük.)*; 3. ara sözleri, ara cümleleri, ayrıntı sayılabilecek açıklamaları belirtmek için *(Şimdi gelirse -geleceğini sanmıyorum- gideceğim.)*; 4. ekleri belirtmek için, bunların başına ya da adfiilin yerine fiil kök ya da gövdelerinden sonra *(-acak, -ecek, -ış, -iş.)* kullanılır. *Noktalı çizgi:* 1. madde sıralamalarında, konu başlarını ayırmak için kullanılır *(Fiilimsi-Adfiillerle sıfatfiillere ve bağfiillere dilimizde verilen ortak addır.)*; 2. kesri belirtilmemiş ya da bulunmayan (tamsayılı) ölçülerde, kesir yerine *(100. - lira. 10. - km.)* kullanılır. *Uzun çizgi:* karşılıklı konuşmada, konuşan değiştikçe, sözlerin başına konur.
—El sant. *Çizgi işi*, türk yazmacılık sanatında önemli bir bezeme ve renklendirme tekniğidir. Pamuklu kumaş üzerine fırça yardımıyla, desene göre çeşitli mordanlar (şap, kurşuntozu, demir vb.) sürülerek ön mordanlama yapılır. Bundan sonra kumaş tek bir renk banyosuna batırılarak rengin çeşitli tonları elde edilir. Kandilli, Yeniköy, Ortaköy, Kumkapı ve Üsküdar'ın bu teknikle yapılmış yazmaları ünlüydü. YAZI İŞİ de denir.
—Grafol. Bir sayfadaki satırlar, kâğıdın alt kısmına doğru sarkma eğilimi gösteriyorsa, buna *inen yazı* denir; bu tür yazı, yazan kişinin kolay yorulabilen, karamsar, hatta baskı altında bir kimse olduğunu gösterir. Bunun tersine, *çıkan yazı*, bir tür dinamizmi, iyimser bir mizacı belirtir. Eğer bir sayfada yazı önce çıkışlı, sonra inişli ya da tersi olursa, bu değişikliğin (değişim noktası) ne zaman oluştuğunu bulmak önemlidir.
—Örg. Çizgi ya tarak kullanılarak, ya da çokbaşlı dairesel tezgâhlarda,çeşitli örme birimlerine renkli bobinlerin yerleştirilmesiyle sağlanır. Tutulan ilmikli trikolarda, çizgiler yataydır ama jakar tezgâhıyla dikey etkiler elde edilebilir. Atma ilmikli trikolarda, çizgiler dikeydir ve çözgü çözme sırasında leventler üzerine renk konmasıyla belirlenir.
—Tek. res. Teknik resimde kullanılan başlıca çizgiler şunlardır: *dolu çizgi* ya da *kalın sürekli çizgi* görünen çizgileri belirler; *kesik çizgi* ya da *orta kalınlıkta kesik çizgi* görünmeyen çizgileri gösterir; *noktalı, ince kesik çizgi* özellikle eksenleri ve bakışım düzlemlerini belirtmede kullanılır; *sürekli ince çizgi* daha çok taramalar, ölçü çizgileri, taşıma çizgileri ve saymaca çevre çizgileri göstermeye yarar.

Warner Bros (J.-L. Passek koleksiyonu)

Bugs Bunny
T. Avery, Chuck Jones ve Ben Hardaway

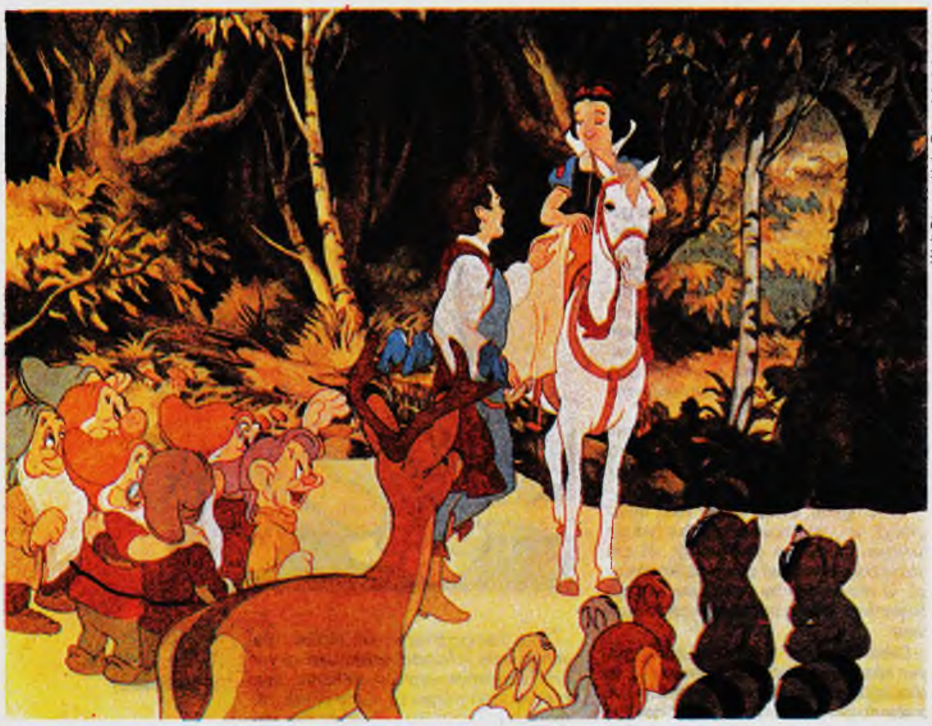
—Zool. *Yan çizgi* kanalında, birbirini izleyen iki delik arasında, sinirlerden ve yan sinir telcikleriyle uyarılan on kadar duyu hücresinden oluşan bir küme hücre (nöromast) bulunur. Bu hücrelerin her biri, morfolojisi ve fizyolojisi bakımından işitme hücreleriyle aynıdır. Duyu hücrelerinde, yan kanalın ışığını algılayan ve suyun bu kanaldaki hareketlerine, dolayısıyla da balığın içinde bulunduğu yaşama çevresindeki hareketlerine ve ayrıca da yaklaşık 800 Hz'in altındaki ses titreşimlerine tepki gösteren bir mukus tıkacı içinde yer alan stereosilyalar bulunur. *Yan çizgi*, hem hayvanın yaşadığı su ortamındaki göreceli hareketleri algılayan bir organ, hem uzaktaki cisimlere karşı bile görev yapan bir dokunma organı, hem de oldukça pes sesleri algılayan bir işitme organıdır.

ÇİZGİFİLM a. Sine. Bir hareketin art arda gelen evrelerini çözümleyen resimlerin tek tek filme alınmasıyla gerçekleştirilen film. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Çizgifilm tekniği*, desen (ya da kuklaları) resim resim filme alma ve saniyede 24 resim gösterek perdede oynatma tekniği. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Sine. Çizgifilmin kökeni, Çin'deki eski gölge oyunlarına ve büyülü fenerin XVII. ve XVIII. yy.'larda gelişmesine dek uzanır. Ancak, bilginlerin çizgifilm kuramlarını uygulamaya geçirmeleri, XIX. yy.'da ve fotoğrafçılığın gelişmesine koşut olarak yavaş yavaş gerçekleşebildi. Plateau (fenakistiskop) ve Horner'ın (zootrope) buluşlarından yararlanan fransız Émile Reynaud, "optik tiyatro"suyla çizgifilmin gerçek öncüsü kabul edilir; 1892'de, Paris'teki Grévin müzesi'nde, elle çizilmiş ve guvaşla boyanmış desenle-

***Karga* (1958)**
Norman McLaren

Kanada sinemateki (J.-L. Passek koleksiyonu)

Walt Disney (J.-L. Passek koleksiyonu)

Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler (1937) Walt Disney

ri perdeye yansıtarak ışıklı bir pantomim gösterisi düzenledi: *Un bon bock; Pauvre Pierrot*. Bu gösteriler başlangıçta büyük ilgi gördü ama sinemanın bulunuşu, el becerisine dayanan bu araştırmaları çok geçmeden gölgede bıraktı. Amerikalı J. Stuart Blackton, resim resim görüntüleme tekniğini bularak çizgifilme büyük bir atılım kazandırdı (*The Haunted Hotel*, 1906). Aynı yöntemi fransız Émile Cohl da başarıyla uyguladı (*Fantasmagorie*, 1908). ABD'de deneme niteliğindeki çizgifilmler, 1909'dan sonra Winsor McCay'ın çabalarıyla aşıldı *(Gertie the Trained Dinosaur)*. Sanatçı, dokuz yıl sonra ilk uzun metrajlı çizgifilmi gerçekleştirdi: *The Sinking of the Lusitania*. 1910'lu yıllar boyunca teknik deneyler ve geliştirme çalışmaları birbirini izledi (John R. Bray, Earl Hurd). İlk çizgifilm "kahramanları" 1919 (Pat Sullivan'ın *Felix the Cat*'i) ve 1920'de doğdu (Max ve Dave Fleischer kardeşlerin *Out of the Inkwell* dizisinin kahramanı *Koko the Clown*).

Birkaç yıl sonra, ileri görüşlü bir yaratıcı olan Walt Disney, çok ilgi çeken bu yeni sanatın büyük olanaklarını kullandı. İnsan biçimli fare Miki'nin (Mickey) beyazperdede ilk kez görünmesiyle çocuklar ve yetişkinler için bir düş fabrikasının temelleri atılmış oldu (1926). 1930'dan başlayarak ses ve desenin, çok geçmeden de rengin buluşmasıyla çizgifilm tüm dünyada yayıldı.

Amerika'da, Walt Disney'in gerçekçi ve akıcı üslubu benimsendi. Uzun metrajlı yapıtı *Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler* (Snow White and the Seven Dwarfs, 1937) büyük bir başarıya ulaştı. Disney, eksiksiz hayvanlar dünyası ve gösterişli bitkiler evreniyle süslü, mutlu bir doğanın sözcüsü olmayı amaçladı. Walt Disney atölyeleri, yavaş yavaş dev bir kuruluş durumuna geldi ve sonraki yıllarda yadsınamaz bir başarı elde etti.

"İmparator" Disney, Fleischer kardeşler ve onların gözde dizileri denizci *Temel Reis* (Popeye) dışında, çok az rakiple karşı karşıyaydı. Atölyesindeki kimi sanatçılar sonraları bağımsız çalışmaya başladı. Bunlardan Tex Avery, çizgifilm konularına şiddet, güldürü ve coşkunluk kattı, Stephen Bosustow, çağdaş resim araştırmalarından esinlenen ve gülmeceye yönelen yeni biçimler geliştirdi. Amerikalı seyirciler, 1960'a değin, Tex Avery ve yandaşlarının yıkıcı çılgınlığını, Bosustow'un kurduğu United Productions of America'nın (UPA) zarif yapıtlarını ve Walt Disney'in büyük filmlerinin (*Fantasia*'dan [1940] *101 Dalmaçyalı*'ya [101 Dalmatians], 1960) tükenmez sevimliliğini yaşadılar.

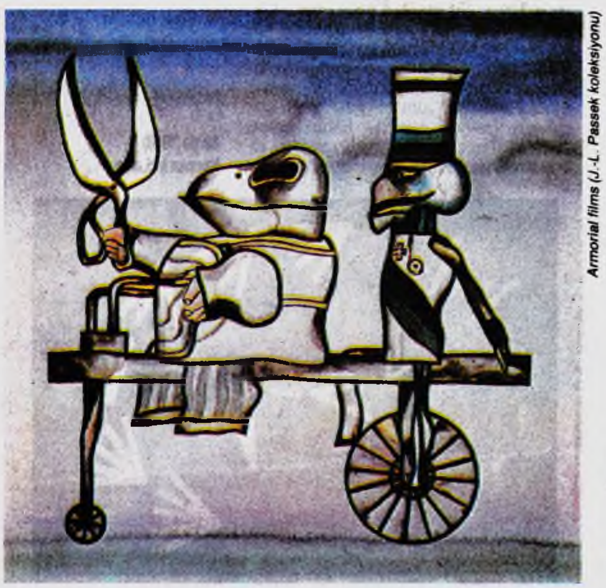
Çizgifilm tekniği başka alanlarda da kullanıldı. 1920'lerde Almanya'da Viking Eggeling, Hans Richter, Walter Ruttman ve Oskar Fischinger araştırmalarını soyut sanata yönelttiler. Aynı ülkede Lotte Reiniger, çin gölge oyunlarının canlandırılmasında uzmanlaştı. Yeni Zelandalı Len Lye, boş film üstüne desen çizme tekniğini buldu (1935). Fransa'da Berthold Bartosch (*l'Idée*, 1932) ve Alexandre Alexeieff (*Une nuit sur le mont Chauve*, 1933) ilginç deneylere girişirlerken, kukla filmci Ladislav Stareviç on yılı aşkın bir çalışmanın ürünü olan *le Roman de Renart* (1928-1939) adlı uzun metrajlı yapıtı gerçekleştirdi.

Çizgifilmin çehresi, özellikle İkinci Dünya savaşı sonrasında büyük değişikliklere uğradı. Ulusal çizgifilm okulları gelişti ve yaygınlaştı. Kanada'da, Norman McLaren canlandırılmış pastel resim, doğrudan film üzerine desen çizimi, üçboyutlu kabartma filmler, insan, eşya ve rakamların resim resim canlandırılması, hileli filmler, geometrik soyutlamalar gibi teknikler denedi. Mamaia ve Annecy gibi uluslararası şenliklere Orta Avrupa ülkelerinden Çekoslovakya, Polonya, Yugoslavya, daha sonra da Macaristan, Bulgaristan ve Romanya, kendi evrenlerini yansıtan yapıtlarla katıldılar. Praglı iki kukla filmcisi Jiří Trnka ve Karel Zeman, peri masalı ve efsane öğelerinden yararlandılar. Zagreb'de açılan çizgifilm okulu, tuhaf, sert ve alegorik uygulamalarıyla dikkati çekti. Her Avrupa ülkesinden yetişen sanatçılar önemli üretim güçlüklerini aşmak zorunda kaldılar. Çizgifilm deneysel filmden sanayi ya da reklam filmine dek çeşitlendiyse de, yaratıcılarının düşleri için sığınak olma durumunu korudu. Giderek, pop müzik, resimli roman ve bilim-kurgu tutkunlarına yöneldi (George Dunning *The Yellow Submarine* [1968]; Ralph Bakshi *Fritz, the Cat* [1972]; René Laloux ve Roland Topor *la Planète sau-*

Československy Filmexport (J.-L. Passek koleksiyonu)

Jiří Trnka'nın *El* filminden (1964) bir kukla

Armorial films (J.-L. Passek koleksiyonu)

Ubu et la grande Gidouille (1979) Jan Lenica

vage [1968-1973]). Çağdaş çizgifilmin dünyadaki en iyi temsilcileri arasında şu adlar sayılabilir: Saul Bass, Chuck Jones, Peter Foldes, Robert Godfrey, Richard [Dick] Williams, Paul Grimault, Robert La-

Bk. resim sayfa 2756

poujade, Jan Lenica, İon Popesco-Gopo, Dusan Vukotic, Zlatko Crgic, Vatroslav Mimica, Bruno Bozzetto, Helmut Herbst, Raoul Servais, Kuri Yoci. 1980'li yılların ortalarından beri, çizgifilmde bilgisayar hem bir hareketin ara desenlerinin kendi kendine çizilmesinde, hem de desenlerin tümüyle otomatik olarak üretilmesinde önemli bir işlev yüklendi.

Çizgifilm, günümüzde hiç şüphesiz, sanatçı kişiliğe ve hayalinin en az engellendiği bir sanat dalıdır -8. sanat – • *Çizgifilm tekniği.* Resimler, genellikle, mahmuzlarla tutturulmuş selüloit yapraklar üzerine çizilir. Selüloitin saydamlığı, çizimi kolaylaştırır ve özellikle de tüm çekim için bir kez çizilen dip dekoru önünde kahramanın çeşitli hareketlerinin resmedilmesini sağlar. Kuramsal olarak film üzerindeki kare sayısı kadar değişik resim çizmek gerekir. Bu da gösterim saniyesi başına yirmi dört resimdir. Yine de pek çok hileyle, gerekli resim sayısını azaltmak mümkündür. Örneğin *çevrimsel canlandırma* böyle bir uygulamadır. Burada, yürüyüş ya da koşma gibi yinelemeli bir hareket içinde, çevrimin resimler dizisi arka arkaya birçok kez filme alınır. Televizyon için hazırlanan çizgifilmlerde yaygın olarak uygulanan *basitleştirilmiş canlandırma*'da ise saniyede sekiz resme dek inilir; her resim art arda üç karede görüntülenir. Bu durum biraz kesikli hareketlere yol açar.

ÇİZGİLEME a. Çizgilemek eylemi. —El sant. *Çizgileme ütüsü*, yapma çiçek yapraklarını lastik üzerine yerleştirip, üzerine boydan boya sıcak pens basarak yapılan ütü. (Çiçeğin taçyaprağı ya da yaprakları üzerinde çizgiler oluşturmak için yapılır.)

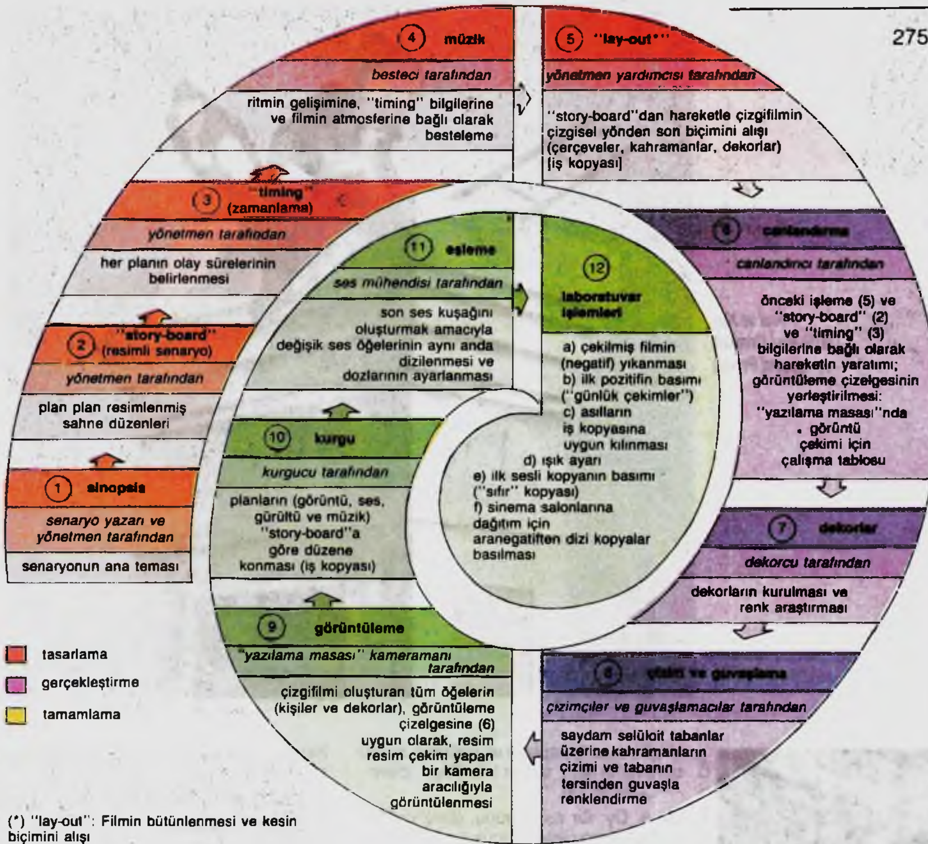
ÇİZGİLEMEK g. f. *Bir şeyi çizgilemek*, onun üzerinde çizgi oluşturmak; çizgi çekmek, çizgi çizmek.

■ **ÇİZGİLENME** a. Yerbil. Yapısal yüzeylerin arakesitinden kaynaklanan, koşut, sızıcı ve yapısal çizgilerin tümü. (Bu oluşumda rol oynayan başlıca etkenler şunlardır:

Bk. resim sayfa 2756

katmanlaşma ya da şistlilik *(arakesit çizgilenmesi);* şistlilik düzlemlerinde öğelerin uzaması *(uzama çizgilenmesi);* yapraklanma düzlemlerinde minerallerin yönlü düzeni *(mineral çizgilenme);* yapısal bir yüzeyde mikrokıvrımların oluşumu *(kıvrımcık çizgilenmesi).* [Eşanl. LİNEASYON.]

ÇİZGİLİ sıf. **1.** Üzerinde çizgi bulunan ya da üzerine çizgi çekilmiş olan: *Çizgili kumaş.* **—2.** *Çizgili defter*, sayfalarında eşit aralıklı, yatay çizgiler bulunan defter. —Anat. ve Dokubil. Üzerinde çizgi bulunan organ ya da dokulara denir. || *Çizgili deri*, üzerinde kırmızımsı ya da morumsu çizgiler bulunan deriye denir. —Camc. Kütlesi çizgili olan cam için kullanılır. || Haddeleme yoluyla belirli bir desene göre, yüzeyine ince çizgiler basılmış düz cam için kullanılır. —Kâğ. san. *Çizgili kâğıt*, yazmayı, desen ya da grafik çizmeyi kolaylaştıran yatay çizgiler ya da kareler içeren kâğıt. —Nöroanat. *Çizgili atardamar*, beyin orta atardamarının her bir dalı. (Ön kalbursu lamina deliklerinden geçerek

(*) "lay-out": Filmin bütünlenmesi ve kesin biçimini alışı (görüntü çerçevelerinin boyu, kahramanların boyları, duruşları ve yer değiştirmeleri, kamera hareketleri, vb.)

BİR ÇİZGİFİLMİN ÇEŞİTLİ HAZIRLIK EVRELERİ

S. A. V. E. C.-Lauros

çizgifilmin çizgi bakımından son biçimini alışı ("lay-out")

saydam tabana **çizgifilm** kahramanlarının çizimi

yazılama masasında görüntüleme (kamera tüm öğeleri [kişiler ve dekorlar] resim resim görüntüler)

S. A. V. E. C.-Lauros

S. A. V. E. C.-Lauros

Kral ve Kuş (1979) Paul Grimault ve Jacques Prévert

Films P. Grimault (J.-L. Passek koleksiyonu)

C. Lepvrier-J. Cey

mineral **çizgilenme** (glokofanlı başkalaşım şistleri ya da Pelion masifinin [Yunanistan] mavi şistleri)

çizgilicisme, iç kapsüle ve pallidumun yan bölümüne kan sağlar.) ‖ *Çizgili cisim* → ÇİZGİLİCİSİM.

◆ a. Oy. Bir aşık oyunu. (Oyuncuların aşıkları, yere çizilen küçük bir daire içine dizilir. İlk oyuncu elindeki değnekle aşıkları vurup çizginin dışına çıkarmaya çalışır. Vurulan ve dairenin dışına çıkan aşıklar, atanın malı olur. Vuramaz ya da vurduğu aşıkları daire dışına çıkaramazsa oyun sırası başkasına geçer. Aşıklar düz bir çizginin üzerine dizilerek ya da oyunculara bacak arasından nişan aldırarak oynanan türleri vardır. ÇÖK de denir.)

ÇİZGİLİ BEZELYESİNEĞİ a. Sebze bahçelerinde bezelyelerin yapraklarını kemiren hortumlu kınkanatlı böcek. (Bil. a. *Sitona lineatus.* Bu sineğe benzeyen, kabayonca, yonca ya da acı bakla üstünde yaşayan on bir başka tür daha vardır. Hortumluböcekgiller familyası.)

—ANSİKL. Çizgili bezelyesineğinin erişkini ve larvası toprak içinde kışı geçirir. İlkbaharda, erişkinler sebze yapraklarına saldırır ve bu yapraklar üzerinde yarım daire biçiminde kertikler oluşturur.

ÇİZGİLİ ÇALIBÜLBÜLÜ → ÇİZGİLİ ÖTEĞEN.

ÇİZGİLİ DIŞKISEVERBÖCEK a. Dışkı maddeleri içinde yaşayan çizgili ve yontulmuş örtenekli, küçük, siyah böcek. (Bil. a. *Coprophilus striatulus;* kınkanatlılar takımı, kısakanatlıböcekgiller familyası.)

ÇİZGİLİ GELİNCİK a. Ensesi ve kuyruğu beyaz, çok pis kokulu, Afrika'da yaşayan zorilla. (Bil. a. *Poecilogale albinucha;* sansargiller familyası.)

ÇİZGİLİ KAYA a. Sıcak, ılık ve az serin denizlerin kıyıya yakın sığ kesimlerinde yaşayan kemiklibalık. (Bedeninin arka kesimi oldukça yassıdır. Sırtından yanlarına ve karnına doğru zeytin yeşili zemin üzerinde kestanerengi dikey şeritler bulunur. Bil. a. *Zebrus zebrus;* kayabalığıgiller familyası; Türkiye sularında boyu 5,5 cm'yi bulur.) [Eşanl. ZEBRA KAYASI.]

ÇİZGİLİ MANGUST a. Afrika'da, Büyük Sahra'nın güneyinde yaşayan, gündüz dolaşan, topluluklar oluşturan, koyu çizgili postlu mangust. (Bil. a. *Mungos mungo;* miskkedisigiller familyası, *Herpestinae* oymağı.)

ÇİZGİLİ MERCAN → MIRMIRBALIĞI.

ÇİZGİLİ ORKİNOZ → ÇİZGİLİ TON.

ÇİZGİLİ ÖTEĞEN a. Orta ve Batı Avrupa ile Asya'nın büyük bölümüne yayılan göçmen ötücükuş. (Bil. a. *Sylvia nisoris;* öteğengiller familyası.) [Eşanl. ÇİZGİLİ ÇALIBÜLBÜLÜ.]

—ANSİKL. Çizgili öteğenin karnı beyazımsı, sırtı kurşuni, başı ve kuyruksokumunun çevresi beyazdır. Genişyapraklı ormanların ve karışık ormanların kenarlarında, parklarda bulunur. Böcekler, böcek yumurtalarıyla larvaları ve meyveyle beslenir.

ÇİZGİLİ TON a. Sıcak, ılık ve serin denizlerde yaşayan kemiklibalık. (Göğüs yüzgeciyle karnı arasında 5 esmerimsi şerit vardır. Sardalya, kolyoz, vb. gibi sürü oluşturan balıklarla beslenir. Bil. a. *Euthynnus pelamis;* tonbalığıgiller familyası; Türkiye sularında boyu 70 cm'yi bulabilir.) [Eşanl. ÇİZGİLİ ORKİNOZ.]

ÇİZGİLİ ZORİLLA a. Üstünde boyuna açık renk şeritler bulunan siyah postlu, anal bezlerinin salgıları sayesinde çok pis bir koku yayabilen etçil memeli. (Gelinciğe benzer. Çıkardığı pis kokudan ötürü *"Afrika kokarcası"* adıyla da anılır. Kemirgenler ve kuşlarla beslenir. Kolayca evcilleştirilebilir. Bil. a. *İctonyx striatus;* sansargiller familyası; uzunluğu 60 cm.)

ÇİZGİLİCİSİM a. Nörol. Beyindeki iki merkezi boz çekirdeğin, yani kuyruklu çekirdek ile putamenin oluşturduğu anatomik yapı.

—ANSİKL. Bu iki merkezi boz çekirdeğe çizgilicisim denmesinin nedeni, beyin kabuğundan gelerek içlerinden geçen sinir demetlerinin onlara verdiği görünümdür. Çizgilicisim hareketlerde çok önemli rol oynar; hayvanda tahrip edilmesi durdurulamayan otomatik hareketlerin ortaya çıkmasına yol açar. İnsanda harap olmasından koreik hareketler doğar. Çizgilicismin bağlantıları, en başta beyin kabuğuyladır; beyin kabuğunun tüm yüzeyi bu oluşuma yansır. Çizgilicismin locus niger ile de karşılıklı ilişkileri vardır; bilgilerini, özellikle palliduma yansıtır, pallidum da talamusa (üçüncü karıncık çekirdeği) ve beyin kabuğundaki hareket merkezine gönderir. Bundan başka beyin kabuğundan başlayıp gene beyindeki hareket merkezine dönen bir halka vardır. Bu sistem hareketlerin düzenlenmesinde, özellikle yavaş hareketlerin kontrolünde rol oynar. Çizgilicisim henüz pek bilinmeyen nöropsikolojik işlevlerde de (güdülenme, konuşmanın düzenlenmesi) işe karışır.

ÇİZGİLİKAVKILIGİLLER a. Denizde yaşayan öndensolungaçlı yumuşakça familyası. (Üyelerinin başlıca özelliği ayağının kısalığı, dar bir ortadişle ve çok çıkıntılı geniş yan dişlerle donanan dişlidilidir. Familyanın başlıca cinsleri: *Latirus, Fusinus, Fasciolaria* ve *Clavilithes*'tir. Bil. a. *Fasciolariidae.*)

ÇİZGİNMEK gçz. f. *Esk.* Bir şeyin çevresinde dönmek, dolaşmak.

■**ÇİZGİROMAN** a. Gelişmesi baştan sona anlatının sürekliliğini de kahramanların katılımını da kesintiye uğratmaksızın bir resimden öbürüne ardışık atlamalarla sağlanan bir konuyu anlatan, bir metne bağlı resimler dizimi.

—ANSİKL. Bugünkü biçimiyle çizgiroman, kahramanlarının sözlerini, duygularını ve düşüncelerini içeren ("kabarcıklar" ya da "balonlar" içinde) ardışık resimlerden yararlanan bir anlatı türüdür.

XVIII. yy. sonundaki ingiliz hiciv gravürlerinde betimlenen kişilerin ağızlarından çıkan cümlelere sık sık rastlanıyordu. Fransa'da Épinal görüntüleri, 1824'ten başlayarak resimli anlatıyı yaygınlaştırdı. *M. Vieux-Bois*'nın yaratıcısı isviçreli Rodolphe Töpffer (1799-1846), *Max und Moritz*'in (1865) çizeri alman Wilhelm Busch (1832-1908) ve *Famille Fenouillard*'ın serüvenlerini (1889) Christophe adıyla imzalayan fransız Georges Colomb (1856-1945) resimli anlatıyı geliştirdiler. Ama resimle metni birleştiren ilk gerçek çizgiromanlar XIX. yy. sonunda, ABD'de büyük tirajlı basında ortaya çıktı. New York World'u yöneten Joseph Pulitzer ile New York Journal'ın başında bulunan William Randolph Hearst gibi iki amansız hür teşebbüsçü dizginsiz bir rekabete girişmişlerdi. Okurlarının sayısını artırmak için her ikisi de gazetelerinin pazar eklerinde (bu ekler 1893'ten sonra verilmeye başladı) resimli öyküler yayımlamaya karar verdiler ve böylece New York World' un pazar eklerinde Richard Outcault'nun The Yellow Kid'i (1896) ile Rudolph Dirks'ün The Katzenjammers Kids'i (1897), New York Journal'ın pazar eklerinde ise Winsor McCay'in Little Nemo in Slumberland'ı (1905) yayımlanıyordu. 1900-1909 arasında tüm ABD'deki düzinelerce gazetede 165 çizgiroman dizisi yayımlandı. Haftalık pazar sayfalarındaki dizilere günlük diziler eklendi. Günlük dizilerin ilk gerçek örneğini Bud Fisher'in *Mutt and Jeff*'ini yayımlayan (1907) San Francisco Chronicle gazetesi verdi. Bu yüzyıl başındaki çizgiroman kahramanlarının ortak özelliği mizahtı: *comics* adı da buradan gelir.

Birinci Dünya savaşı arifesinde, gitgide daha kârlı duruma gelen bu üretimin dağıtım ve satışını kamçılamak üzere çizerleri sözleşmeye bağlayan ve yapıtlarını belirli bir para karşılığında tüm dünyadaki yüzlerce yayın organına satan dağıtım ajansları ya da *syndicate*'ler kuruldu *(International News Service, King Features Syndicate, United Features Syndicate).* Bu ajansların dağıttıkları yeni diziler arasında, George Herriman'ın anglosakson *nonsense*'ın en güzel ürünlerinden biri olan *Krazy Kat*'i (1913) ile birlikte, Pat Sullivan'ın 1921'de yarattığı ve daha geleneksel bir mizahın ürünü olan *Felix the Cat*'i de sayılabilir. Bu arada, kendisini parlak bir geleceğin beklediği *family strip* de, Geo MacManus'ün *Bringing up Father*'ı ile ilk büyük örneğini veriyordu (1913). Martin Branner'in çizdiği *Winnie Winkle* ailesi (1920) ile "Chic" Young'ın *Blondie* ailesi (1929) de başarı kazanan

öteki aile dizileriydi. Harold Gray'ın *Little Orphan Annie*'si (1924) ile Darrel MacClure'ün *Little Annie Rooney'*sinin (1930) başarıları da, bu diziler iki küçük öksüz kızın başına gelenleri anlattıkları halde bu akımla ilgiliydi.

Aynı dönemde Avrupa'da çizerler, resmin ayrı olarak genellikle yoğun bir metnin üzerinde yer aldığı bir anlatım biçimine bağlı kaldılar. Üstelik bunlar ABD'de olduğunun tersine, günlük basında değil (ilk avrupalı *daily strip* 1921'de Londra'da Daily sketch gazetesinde yayımlandı), özellikle çocuklara yönelik dergilerde yayımlanıyordu. Örneğin Caumery ile Pinchon'un ortak yapıtları olan *Bécassine* 1905'ten başlayarak la Semaine de Suzelte'de, Louis Forton'un *Komikler*'i (les Pieds Nickelés) 1908'den başlayarak l'Épatant'da yayımlandı. Alain Saint-Ogan, *Zig et Puce* ile, ilk gerçek fransız çizgiromanını (yazıların yalnızca balon içinde verilmesi, resim boyutlarının değişikliği) ancak 1925'te gerçekleştirdi. Dört yıl sonra, Hergé adıyla ünlenen brükselli Georges Rémi, genç gazeteci *Tenten* (Tintin) ile köpeği *Milu*'nun (Milou) ilk serüvenini aynı yöntemle anlattı.

Bununla birlikte, *Tarzan* (1929'da Harold Foster yarattı, sonra 1936'dan başlayarak Burne Hogarth çizdi) ve *Buck Rodgers* (ilk bilim-kurgusal çizgiromanlardan biri; Dick Calkins ve Phil Nowland'ın ortak yapıtı) ile, serüven dizilerinin zaferini sağlayan gene ABD oldu: cengelin kahramanı ile geleceğin kahramanı, uzayda olsun zamanda olsun tüm kurgu alanlarını keşfeden birçok serüvenciye yol açtı. Bilim-kurgu Alex Raymond'ın *Flash Gordon*'unda başyapıtlarından birini bulurken (1934), Harold Foster *Prince Valiant*'da efsanevi Ortaçağ'ı görkemli bir biçimde betimliyordu (1937). Lee Falk ile Phil Davis'in ortak yapıtları *Sihirbaz Mandrake*'de (1934) olduğu gibi, W. Ritt ile C. Gray'in ortak yapıtları Brick Bradford'da (1935) da fantastik dile getiriliyordu. Cengel ve egzotik görünümler ise, Alex Raymond'ın çizdiği *Jungle Jim* (1934), Lyman Young'ın çizdiği *Tim Tyler's Luck* (1932) ve Ray Moore ile Lee Falk'un ortak yapıtları *Kızıl Maske*'nin (Phantom) [1936] serüven alanlarıydı.

Ama bu yeni serüven dizileri karşısında mizah, özellikle büyük bunalımın ardından, gene de yerini korudu: Elsie Segar'ın *Temel Reis*'i (Popeye) [1929] olsun, Walt Disney'in başlangıçta bir çizgifilmin (*Steamboat Willie*, 1928) kahramanı olan *Miki Fare*'si (Mickey Mouse) [1930] ile *Vakvaka Kardeş*'i (Donald Duck) [1934] olsun, büyük başarı kazandı. Geniş bir yığın tarafından tutulan çizgiromancı Al Capp da, *Hoş Memo*'da (Li'l Abner) Köpekköy'ün (Dogpatch köyü) çılgın dünyasını yarattı (1934).

30'lu yıllarda baştan başa çizgiromana ayrılan renkli aylık dergiler çıkmaya başladı. Küçük boyda ve düşük bir maliyetle basılan bu ilk *comic book*'larda, Joe Shuster ile Jerry Siegel'in 1938'de yarattıkları *Superman*, ardından birkaç ay sonra Robert Kane'in yarattığı *Batman* gibi kötülüklerle savaşan fantastik kahramanların serüvenleri sergileniyordu.

İkinci Dünya savaşı arifesinde çizgiroman, yeni resim ve sinema tekniklerinden yararlandı. Bu türün başlangıcında çizerler olayları ve kahramanları karşıdan ve genellikle ayakta gösterirlerken, artık üstten bakıştan, alttan görüşten, büyük planlardan, ara görüntüden, vb. yararlanmaya da başlıyorlardı. Renk kullanımı estetik bir değer kazandı. Bazen gerçekliğe uymayan renk, psikolojik ve dramatik etkileri güçlendirmeye yardımcı oldu. Şaşkınlığı, korkuyu, sevinci ve öfkeyi belirtmek üzere ortaya tam bir grafik yansıma sözcükler ve grafik işaretler şifresi çıktı.

30'lu yıllar dönemini çizgiromanın "altın çağı" saydıran bir üretimle desteklenen bu özgül dil, her yerden önce ABD'de geliştirildi. Bu ülkedeki çizgiroman üretimi karşısında Avrupa'daki üretim gerçekten de pek sönük kaldı. Ancak birkaç çizer sivrildi. Alain Saint-Ogan ile Hergé'nin kahramanları halk tarafından tutulmaya devam etti. René Pellos, çerçeveleme konusundaki araştırmalar ve sayfa düzenlemesindeki cüret bakımından önemli bir yapıt olan *Futuropolis* (1937) adlı bir dizi ile bilim-kurgu alanında yenilik yaptı. İtalya'da faşizm, çizgiromanı, çocuklara yönelik ideolojik propaganda aracı olarak başarılı bir biçimde kullandı. Büyük Britanya'da Daily Mirror, 1932'de anglosakson çizgiromanın en ünlü kadın kahramanlarından biri olan ve Norman Pett tarafından çizilen *Jane*'i tanıttı. Ama bütün Batı Avrupa'da (nazi Almanyası dışında) çocuklar, Atlantik ötesinden gelen yapıtlara sıcak bir ilgi gösterdi: Fransa'da 1934'te çıkmaya başlayan le Journal de Mickey (haftalık dergi) 400 000'lik bir tiraja ulaştı.

İkinci Dünya savaşı sırasında çizgiroman da silah altına alındı. ABD'de George Baker'in *The Sad Sack*'ı (1942), David Breger'in *G. I. Joe*'su (1942) ve özellikle Milton Caniff'in *Male Call*'u (1942) gibi, amerikan askerlerinin moralini desteklemeye yönelik diziler çizildi. İtalya'da, en başarılısı Kurt Caesar'ın *Romano il Legionario*'su olan savaş çizgiromanları çoğaldı. Fransa'da ise naziler ve işbirlikçileri, 100 000'lik tirajlara erişen le

L.L.-Doc. Éd. Dargaud

1971'de Philippe Druillet tarafından yaratılan *Lone Sloane* (*les Six Voyages de Lone Sloane* adlı albümden alıntı) [1976, Ed. Dargaud]

L. L. - United Feature Syndicate, Inc.

1950'de Charles Schulz tarafından yaratılan *Peanuts* (*Snoopy'nin aşkları*'ndan alıntı)

1929'da Harold Foster'in yarattığı, 1936'da Burne Hogarth'ın yeniden çizdiği Tarzan *Bibliothèque nationale, Paris*

L. L. - Doc. E. R. - Burroughs Inc.

Abdülcanbaz, El'aman, 1986
Turhan Selçuk

Temeraire (1943-44) adlı haftalık bir dergi yayımlayarak, gençleri kandırmaya çalıştılar.

Barış geldiğinde, 1947'de Milton Caniff tarafından *Steve Canyon*'ın yaratılmasına rağmen birçok serüven dizisinin soluğu biraz kesildiyse de, amerikan çizgiromana duyulan ilgi devam etti. *Comic books* okurları korku dizileriyle beslenmeye başladılar. Hortlaklar, vampirler ve yaşayan ölülerle dolu bu öykü kitapları Amerikan Senatosu'nun tepkisine yol açtı ve senato, yayıncıları ahlak yükümlülüklerini belirleyen bir *Comic's Code*'a uymak zorunda bıraktı. Fransa'da milletvekilleri, temmuz 1949'da gençliğe yönelik yayınlar üzerine bir yasa kabul ettiler. *Horror comic's book*'lar ortadan kalkarken amerikan çizgiromanı, Walt Kelly'nin çizgi-masalları (*Pogo,* 1949) ve Charles Schulz'un olağanüstü çocuk dünyası (*Peanuts,* 1950) ile, büyük insan ve siyaset sorunlarına mizah açısından yaklaşmaya başladı. 1952'de hiciv dergisi Mad kuruldu ve "American way of life" efsanesini yıkmaya girişti. Ancak eski diziler de, Stanley Drake'in *The Heart of Juliet Jones*'u (1953) gibi gül pembe ideolojili *soap opera* ("sabunlu opera") türü yeni yapıtları alkışlarla karşılayan sadık bir izleyici topluluğunu korudu.

Belçikalı bir çizgiroman okulu, 50'li yıllarda Fransa'da zafer kazandı. Hergé'nin koruyuculuğu ve etkisi altında, Edgar Jacobs (*Blake et Mortimer*'in yaratıcısı), Jacques Martin *(Alix l'intrépide),* Willy Vandersteen *(Bob et Bobette)* gibi çizerler, Brüksel'de yayımlanan haftalık Tintin dergisine başarı sağladılar. Marcinelle'de yayımlanan Spirou'nun başarısı, André Franquin (1957'den başlayarak *Sipru*'nun [Spirou et Fantasio] ve *Gaston*'un [Gaston Lagaffe] serüvenlerini çizdi), Joseph Gillain (*Jerry Spring* western dizisini Jijé adıyla imzaladı), Morris (*Red Kid* [Lucky Luke]), J. M. Charlier ile V. Hubinon *(Buck Danny)* ve Peyo (*Küçük prens ve Afacan'ın maceraları* [Johan et Pirlouit], *Şirinler* [Les Schtroumpfs]) gibi sanatçılara dayanıyordu.

1959'da Pilote dergisi çıktı. Okurlar bu dergide, aralarında Albert Uderzo ile Rene Goscinny'nin ortak yapıtları olan *Gallyalı Asteriks*'in (Astérix le Gaulois) de bulunduğu yeni serüven dizileriyle karşılaştılar.

Böylece, 1960-1970 döneminde Fransa'da Pilote gibi dergiler sayesinde çizgiroman salt çocukluk dünyasının malı olmaktan çıkarak kurulu düzene yönelik eleştirilere karşı duyarlılık gösteren bir okur yığını tarafından da izlenmeye başladı.

ABD'de de *Underground* (Crumb, R. Shelton, V. Bodé) ile çizgiroman siyasal ve toplumsal bir eleştiriye yöneldi. Ama genç Amerikalılar sonradan *Örümcek adam* (Spiderman), *Daredevil, İronman, Barbar Conan* (Conan the Barbarian), vb. gibi süper kahramanların dünyasına karşı büyük bir ilgi gösterdiler. Bu süper kahramanlar Yeni Dünya dışında da büyük bir başarı kazandı.

Ama çizgiroman artık anavatanına bağımlı olmaktan çıktı. Bazı ülkelerin kendi çizgiroman "okulları" kuruldu. Alberto Braccia, Quino, Munoz ve Sam Payo ile Güney Amerika; Hugo Pratt (*Corto Maltese*'nin yaratıcısı), Guido Crepax, Guido Buzzelli, Sergio Topi, Dino Battaglia ile İtalya; Enric Sio, Victor de la Fuente, Julio Ribera ve Palacios ile İspanya, biçim de olsun özde olsun özgün yapıtlar verdiler. Başta Cezayir, Küba ve Çin gelmek üzere, gelişmekte olan birçok ülke, çizgiromandan öğretici amaçlarla yararlanmaktadır. Avrupa'daki bazı sosyalist ülkeler çizgiromana sırt çevirmemiş (örneğin Yugoslavya), buna karşılık SSCB ona karşı çıkmıştır.

Utanmaz Adam' ın maceraları, 1984
Oğuz Aral

• *Türkiye'de çizgiroman.* Türkiye'de türk sanatçılar tarafından çizgiroman üretilmesine, 1950'li yıllarda başlandı. Sedat Simavi'nin çıkardığı Hürriyet gazetesinin pazar ilavesinde Ratip Tahir Burak *Barbaros Hayrettin, Koca Yusuf* vb. adlı çizgiromanlarıyla Türkiye'de bu konuda ilk örnekleri verdi. Burak'ın yapıtlarını Altan Erbulak'ın Vatan gazetesinde yayımlanan *Cafer ile Hürmüz,* Oğuz Aral'ın önce Dolmuş mizah dergisinde, daha sonra Yeni sabah gazetesinde yayımladığı *Hayk Mammer* adlı karikatür çizgiromanları izledi (1955). Birkaç yıl içersinde çizgiroman, karikatürcülerin ikinci işi durumuna geldi. Gazete ve dergilerde Yalçın Çetin, Turhan Selçuk vb. karikatürcülerin çizgiromanları yayımlanır oldu. Bunlar arasında Turhan Selçuk'un toplumsal eleştiri ve tarihsel içerikli *Abdülcanbaz*'ı okuyucuların beğenisini kazanan çizgiromanlar arasında yer aldı. 1959-1960 yıllarından başlayarak Ratip Tahir Burak, Suat Yalaz, Sezgin Burak vb. sanatçılar salt resim ağırlıklı çizgiromanlar da ürettiler. Yalaz'ın *Karaoğlan,* Burak'ın *Tarkan* adlı çizgiromanları, gazete sayfalarının yanı sıra, haftalık dergi olarak da yayımlandı ve birkaç kez filme çekildi. Tarihsel nitelikli *Karaoğlan* ve *Tarkan*'dan başka Faruk Geç'in öncülük ettiği fotoroman benzeri, romantik ve günlük yaşamı konu edinen çizgiromanlar da 1960'lı yıllardan sonra ilgiyle izlendi. 1970'li yıllarda Suat Yalaz'ın *Karaoğlan*'ı Fransa'da fransızca olarak da yayımlandı. Aynı yıl-

larda Gün gazetesinde Haldun Sevel'in, fotoğraflardan da yararlanarak değişik bir biçimde ürettiği *Ustura Kemal*, alt yazılarını Rahmi Murat'ın yazdığı, resimlerini Abdullah Turan'ın çizdiği *Kara Murat* gibi çizgiromanlar, okuyucuların beğenisini kazandı. Turhan Selçuk'un *Abdülcanbaz*'ı, Suat Yalaz'ın *Karaoğlan*'ı, Suavi Süalp'in *Çapkın hırsız*'ı, İsmail Gülgeç'in *Gündüz insan gece hırt* gibi yapıtları kitap ya da albüm biçiminde de basıldı.

1980'den sonra Türkiye'de yayımlanan hemen her gazete ve mizah dergisi, sayfalarında çizgiromanlara yer verdiği gibi özellikle çocuk dergilerinde yayımlanan çizgiromanların sayıları da arttı. Bu dönemde, Orhan Alev, Ergün Gündüz, Bülent Arabacıoğlu, İlban Ertem gibi sanatçılar, ürettikleri çizgiromanlarla adlarını duyurdular.

ÇİZGİSEL sıf. Çizgi sürekliliğinde olan; çizgiyle gösterilen: *Çizgisel bir tarih anlayışı.*
—Bilş. Bilgisayarla tasarım ve üretimde, görüntüleme ekranında parçaları gösterme türü için kullanılır. (Bilgisayar bu parçaların yüzeylerini ve hacimlerini değil, yalnızca dış ayrıtlarını tanımlar.)
—Dilbil. Yazımı, satırlara göre yönelen ve hiyeroglif yazısının görüntü-göstergelerinin yerini alan hece yazımı için kullanılır. || Söz zincirinin yöneltilen bir parçası olan dil göstergesi için kullanılır. *Çizgisel A* ve *çizgisel B*, Antikçağ'ın iki çizgisel yazısına verilen ad. (Çizgisel A, İ.Ö. XVII. ve XVI. yy.'larda Girit'te kullanıldı; bilinmeyen bir dili aktarıyordu ve çözülemedi. Çizgisel B, İ.Ö. XV. ve XII. yy.'lar arasında Knossos, Pylos ve Mykenai'de bulunan çok sayıdaki kil tabletlerde ortaya çıktı; 1953'te M. Ventris ve J. Chadwick tarafından çözüldü. Bunun yaklaşık 90 gösterge kapsayan bir hece dizgesi olduğu ortaya çıktı. Yunancanın bilinen en eski biçimi olan mykenaiyi aktarmaya yarıyordu.)
—Jeomorfol. ve Hidrol. *Çizgisel akış*, temel olukçukların belli bir düzen içinde birleşimiyle doğan ve yarıntılar ya da sel yatakları oyma yeteneğinde çaylar oluşturan akış.
—Mad. oc. *Çizgisel ankraj*, bir kayaca tüm uzunluğu boyunca tutturulan tahkimat cıvatalarını yerleştirme biçimi.
—Res. ve Tek. res. *Çizgisel resim*, bir cismin çeşitli değerlerini betimlemeden, yalnız çevre çizgilerini gösteren resim. ||*Çizgisel perspektif*, çizgi bileşimleriyle elde edilen perspektif. (Renk tonlarının açılmasından kaynaklanan *havadan perspektif* in karşıtı.)
—Tıp. *Çizgisel ağrı*, bazı hastalıklara özgü olarak karında ya da göğüste duyulan yatay ağrı.

ÇİZGİSELLİK a. Çizgisel olma durumu.
—Dilbil. F. de Saussure'e göre, söylemleri çizgisel olarak düzenlenmiş ayrık sıralardan oluşan doğal dillerin temel niteliği. (Her söylem, aynı türden iki kurucunun, söz "zinciri"nin aynı noktasında, aynı anda ortaya çıkamadığı bir kurucular dizimidir; buna göre her biçimbirim bir sesbirimler sırası, her tümce bir biçimbirimler sırası, her söylem bir tümceler sırasıdır.)
—Yerbil. Önemli uzaklıkları (kilometrelerce) içeren ve küçük ölçekli haritalar ya da uydularla alınmış görüntüler üzerinde saptanabilen yaklaşık doğru biçiminde öğe. (Çizgisellik, derinlerdeki süreksizliğin yüzeydeki izi olarak da değerlendirilebilir.)

ÇİZGİSİZ sıf. Üzerinde çizgi bulunmayan şey için kullanılır: *Çizgisiz kâğıt.*

ÇİZİ a. (*çizmek*'ten *çiz-i*). **1.** Çizgi. **—2.** Saban demirinin toprakta bıraktığı iz. **—3.** İki tarla arasına sınır belirtmek için çekilen çizgi.
—Tarım. *Çift çizi*, bitişik iki evleği birbirinden ayıran ve açık bırakılan iki çizi.

ÇİZİCİ sıf. Çizmek işini yapan.
—Bilş. *Çizici tablo*, bir bilgisayarın, doğrudan grafik çizim veren çıkış birimi. (Çizim, bilgisayarca hesaplanır ve taşıyıcı bir şaryo boyunca yatay olarak yer değiştiren mürekkepli bir uçla elde edilir; şaryonun altındaki kâğıt, düşey yönde hem aşağı hem de yukarı doğru devinebilir. Ucun ve kâğıdın devinimleri, hesaplanmış çizim noktalarının sayısal koordinatlarıyla kumanda edilir.)

◆ a. Tarlada, afyon almak için haşhaş kozalaklarını çizen kimse.
—Haritc. Otomatik çizim aygıtı. ||*Artırımlı çizici*, önceden belirlenmiş bileşenler ölçüsünde küçük adımlarla baş kısmını devindiren çizici. ||*Katot ışınlı çizici*, katot ışınlı bir tipten ve duyarlı bir yüzey ya da gazışıl bir ekrandan oluşan çizici. || *Silindirli çizici*, çizim desteği dönen bir silindire sarılan çizici.
—Havc. *Rota çizici*, bir uçuş simulatörünün kumanda organlarına bağlı olarak bir harita üzerinde uçağın saymaca yolunu çizen bir uçla donatılmış küçük şaryo.
—Ölçbil. Bir kaydedici aygıtın, ölçüm sonuçlarını kâğıt üzerine aktaran organı.

ÇİZİK a. Batıcı, sivri bir şeyin, derinin ya da bir yüzeyin üzerinde oluşturduğu çizgi.
—Boyac. Boyama sırasında, boyadan farklı renkte pigmentlerin yol açtığı izler biçiminde ortaya çıkan katman kusuru.
—Jeomorfol. Buzul yatağı kayacında ya da dip buzultaşlarının blok ve çakılları üzerinde görülen oluk. (Derinliği mm düzeyinde olan bu tür çentikler taban buzları içine yerleşen döküntülerin yol açtığı aşındırmadan doğar. Çizikler kayalık tabanda buzulun akış yönünü alır ve buzul gerilemesinde aynı yönü koruyabilir; bununla birlikte bu yüzeysel oluşumlar buzullaşma sonrası aşınmayla kolayca silinerek ortadan kalkar.)
—Metalürj. *Çizik sertliği*, bir Vickers elmasıyla değişmez yük altında çizgi çekmeye dayanan sertlik denemesi. (Her sertlik değişimi, çizginin enindeki değişim biçiminde yansır.) ||*Hadde çiziği*, haddelenmiş metalin yüzeyindeki doğrusal özür (örneğin kılavuz çiziği).
—Yerbil. İki blok ya da iki katman arasındaki sürtünme sonucu bir bank yüzeyinde ya da bir kırık aynasında oluşan yapısal çizgi. (Devinimin ayrılma ya da yaklaşma biçiminin gelişimine göre ya lifli kalsitlerin [kalsit pulları] yeniden kristalleşmesinden ya da çözünmeden [stilolitik çizikler] doğan çizikler görülür ve kayaçların yer değiştirme doğrultusunu ve yönünü belirler.)

◆ sıf. **1.** Üzeri çizilmiş: *Çizik zeytin.* **—2.** *Çizik çizik*, her yanı çizilmiş, çizgi ile dolu.

ÇİZİKLİ sıf. Üzerinde çizikler bulunan şey için kullanılır.
—Yerbil. *Çizikli kayaç, çizikli çakıl*, yüzeylerinde, buzul biçimlemesine özgü izler taşıyan kayaç ya da yuvarlak çakıl.

ÇİZİKTİRME a. Çiziktirmek eylemi.
—Grav. Gravürcünün, pürtüklü parçaları belirtmek için yaptığı kısa çizgili kazıma.
—Ruhbil. Çocuk resimlerindeki ilk grafik görüntüler.

ÇİZİKTİRMEK g. f. **1.** *Bir şekil, bir resim vb. çiziktirmek*, onu çabucak, kesin olmayan çizgilerle çizmek: *Gelip geçenin birkaç dakika içinde karikatürlerini çiziktiriveriyordu.* **—2.** *Bir yazıyı çiziktirmek*, onu çabuk ve özensiz yazmak.
—Grav. Kazınacak planşı yüzeysel olarak işlemek.

ÇİZİLEBİLİR sıf. Mat. Kimi varsayımlara uyularak kurulan matematiksel bir varlık için kullanılır.

ÇİZİLİ sıf. Çizilmiş olan.

ÇİZİLMEK → ÇİZMEK.

ÇİZİM a. **1.** Çizmek eylemi. **—2.** Çizilerek oluşturulan şekil.
—İnş. ve Teknol. *Epür çizimi*, bir yapının çeşitli bölümlerinin 1/1 ölçeğinde yapılan çizimi.
—Kâğ. san. Kâğıdı çizmek eylemi. ||Kâğıdı çizme biçimi. ||*Çizim atölyesi*, kâğıtların çizildiği bölüm.
—Mat. Soyut olarak tanımlanmış kimi matematiksel varlıkların somut bir örneğini göstermeye ya da bir problemin kimi çözümlerini elde etmeye yarayan işlemsel (ya da grafik) eylem. (Geometride, cetvel ve pergelle çizim problemleri matematikçileri uzun süre ilgilendirdi: herhangi bir açının üç eşit parçaya bölünmesi, dairenin kareleştirilmesi, düzgün çokgenlerin kurulması.) ||Belirli bir şeklin çizgiyle gösterimi.
—Tekst. Ağ dantel çalışmasında, deseni parşömen kâğıdına geçirme.
—TV. *Çizim bilgisayarı*, televizyonda, grafikleri hazırlamada, işlemede ve özellikle jenerikler üretmede kullanılan özel amaçlı bilgisayar.

ÇİZİNTİ a. (*çizmek*'ten *çiz-inti*). **1.** Hafif, ufak çizik, sıyrık. **—2.** Bir yazıda üzeri çizilmiş yer.

ÇİZME a. **1.** Ayağı ve baldırı saran, kimi kez koncu dizin üstüne çıkan deri ya da kauçuktan yapılmış ayakkabı. **—2.** *Çizmeden yukarı çıkmak*, bilgi ve yetki alanı dışındaki bir işe, bir konuya karışmak. ||*Çizmeyle tandıra girmek*, ortama ters düşen, aykırı bir davranışta bulunmak.
—Ayakkc. *Avcı çizmesi*, ava giderken gi-

Umudumuz Zegabon, 1987
İlban Ertem

yilen, kauçuktan ya da deriden yapılmış uzun çizme. (Yaban kazı ve ördek avında daha çok kauçuk olanları giyilir.) ||*Binici çizmesi*, ata binerken giyilen alçak ökçeli, uzun konçlu ve mahmuzlu, yumuşak deriden yapılmış çizme. ||*Cokey çizmesi*, cokeylerin giydiği, koncu dizkapağının birkaç parmak altına değin uzanan, alçak ökçeli deri çizme. ||*Kauçuk* ya da *lastik çizme*, işçilerin, balıkçıların giydiği, konç ağzı bol, lastik çizme. ||*Lağımcı çizmesi*, genellikle lağımcıların giydiği, koncu dizkapaklarının üstüne çıkan kauçuk çizme. ||*Yarım çizme*, baldırın yarısını örten çizme.

—Binc. *Çizme seki*, atların bacaklarında bulunan beyaz tüylerin, dizkapağını (ön ayaklarda) ya da hanep'i (arka ayaklarda) geçmiş olanları.

—ANSİKL. Türk giyim kuşamında çizmenin çok eski bir geçmişi vardır. Yapılan arkeolojik kazılardan elde edilen bulgular, Orta Asya'da yaşayan Türkler'in deri işleme sanatında ilerlemiş olduklarını ve ayaklarına posttan ya da işlenmiş deriden yapılmış usta işi çizmeler giydiklerini göstermektedir. Selçuklular döneminde de askerlerin yumuşak deriden yapılmış çizmeler giydikleri ve bunları çeşitli nakışlarla süsledikleri bilinmektedir.

Osmanlılar döneminde yaya ya da atlı askerlerin tümü çizme giyiyordu. İstanbul'un Süleymaniye semtinde, yeniçerilerin çizme gereksinimini karşılamak üzere kurulmuş büyük bir *Çizmeciler kârhanesi* (çizme imalathanesi) vardı. Evliya Çelebi *Seyahatname*'sinde, XVII. yy.'da İstanbul'daki çizmecilerin sayısının yüz olduğunu belirtir.

XVIII. yy. sonlarına değin padişah ve vezirler en güzel sahtiyanlardan yapılmış çizme-mestler kullanmışlardır. Bunlar mestin koncunun dizkapağına değin uzun tutulmasıyla yapılmış, dışarı çıkılacağı zaman üzerine ayakkabı, kundura vb. giyilmiştir. Çizme-mestlerin koncu ve üzerleri çeşitli nakışlarla süslenmiştir. Bu tür çizmelerin bir örneğine Topkapı sarayı müzesi'nde rastlanmaktadır.

1826'dan önce kapıkulu askerlerine her yıl bir çift çizme yerine *çizmebahâ** adı verilen bir paranın ödendiği bilinmektedir. Asâkiri mansurei muhammediye adlı yeni ordu örgütü kurulduktan sonra (1826), çizmeyi yalnız topçular ve atlı askerler kullanmış, yaya askerler postal giymiştir.

İkinci Dünya savaşı'ndan sonra deri çizmelerin yerini, köseleye oranla daha ucuz olduğundan kauçuk çizmeler almaya başlamıştır. Subaylar, avcılar, cokeyler, biniciler, işçiler ve itfaiyeciler tarafından giyilen çizme, günümüzde kadın ve erkek modasına da girmiştir. Deriden, kauçuktan, plastikten yapılmış çizmeler, özellikle kadın modasının vazgeçilmez öğelerinden biridir.

ÇİZMEBAHA a. (türkç. *çizme*, fars. *baha*'dan *çizmebahâ*). Kur. tar. *Çizme parası* da denir. Yeniçeri ocağı'ndakilere ayakkabı bedeli olarak verilen para. (Yılda bir kez ödenirdi. Ayrıca, Osmanlı devletinin çöküş döneminde Anadolu'daki kimi valilerin askerlerinin giderlerini karşılamak bahanesiyle halktan topladıkları yasadışı vergiye de aynı ad verilirdi.)

koyun çobanı

ÇİZMECİ a. Çizme yapan ve/ya da satan kimse.

—Kur. tar. Yeniçeri ocağı'nda ağa kârhanesinde çizme üretmekle görevli usta. ||Törenlerde padişahın çizmelerini taşımakla görevli olan üçüncü çuhadar.

ÇİZMECİBAŞI a. Kur. tar. Çizmeci ustalarının en üst düzeydeki yöneticisi.

ÇİZMEK g. f. **1.** Bir noktayı çizgi biçiminde uzatmak; çizgi çizmek, çizgi çekmek: *Önemli yerlerin altını kırmızı kalemle çizmek.* **—2.** *Bir kimseyi, bir şeyi (somut) çizmek*, onun bir çizimini yapmak, rengini belirtmeksizin biçimini, çevresini, hacmini aktarmak: *Bir ağaç, bir gemi, bir peyzaj çizmek. Duvarlara çeşitli resimler çizmek.* **—3.** *Bir model, bir plan çizmek*, onu çizgiler halinde belirtmek; onun desenini, şeklini yapmak: *Bir karikatür çizmek. Harita çizmek. Bir kare, bir üçgen çizmek.* **—4.** *Bir şeyi (soyut) çizmek*, söz ya da yazıyla betimlemesini yapmak, onun bir görünümünü vermek: *Konuşmacı, geleceğimiz konusunda bir felaket tablosu çizdi.* **—5.** *Bedenin bir bölümünü, bir şeyi çizmek*, deriyi, bir şeyin yüzeyini keskin, batıcı, sivri bir şeyle hafifçe yırtmak, sıyırmak: *Dikenler elini çizdi. Elmas camı çizer. Sıraların üzerini çizmeyiniz.* **—6.** *Bir şey çizmek*, kendine özgü biçimiyle onu çağrıştırmak ya da bu biçimde olmak, bu biçimi almak: *Aşağıda ırmak kıvrımlar çizerek akıyordu.* **—7.** *Yazılı bir şeyi (üzerini) çizmek*, onu bir çizgiyle geçersiz kılmak, karalamak: *Bozuk bir cümleyi çizmek. Yanlışların üzerini çizmek.*

—Geom. Genellikle doğrular ya da düzlemler sözkonusu olduğunda, fiili olarak ya da düşüncede bu şekilleri gerçekleştirmek.

—İnş. *Arsaya çizmek*, yapıyı zemine uygulama işleminin ilk aşamasında, arsa üzerine temel çukuru sınırlarını belirleyen küçük izler yapmak.

◆ **çizdirmek** ettirg. f. **1.** *(Bir kimseye) çizgi, resim, model, plan vb. çizdirmek*, onun, onu çizmesini sağlamak, ona çizmek eylemini yaptırmak: *Öğrencilere resim dersinde bir vazo çizdirmek. Bir çizgi çizdirmek. Sınavda Avrupa haritasını çizdirmek. Yeni bir plan çizdirmemiz gerekli.* **—2.** *Bedenin bir bölümünü, bir şeyi çizdirmek*, onun çizilmesine yol açmak, neden olmak: *Kolunu çizdireceksin, dikkatli ol.*

◆ **çizilmek** edilg. f. Çizmek eylemine konu olmak: *Tahtaya bir dikdörtgen çizilmişti. Elin çizilmiş, kanıyor.*

—ANSİKL. Ted. *Kanatarak çizmek*, deri hastalıklarında (kabarcıklı lupus, kırmızı ergenlik) ve akciğere kan dolumunu azaltan kanlı hacamat gibi terk edilmiş yöntemlerde çok kullanılırdı. Bugün kanatarak çizme alerji testinde ve özellikle deri tepkimeleri ile bazı aşılamalarda kullanılmaktadır.

ÇİZMELİ sıf. Çizme giymiş olan.

ÇKALOV → ORENBURG.

ÇOA ya da **ŞOA,** Etyopya'da il, Etyopya kütlesinin güney kesiminde; 84 400 km^2; 11 386 903 nüf. (1990). Merkezi *Addis-Abeba*. Etyopya'da kentleşmenin ve sanayinin en çok gelişmiş, nüfusun en yoğun olduğu ildir.

Çoa nişanı → ETYOPYA NİŞANI.

ÇOBAN a. (fars. *şebān* > *çūbān*'dan). **1.** Sürüyle ilgilenen, hayvanları gezdirip otlatan ve onlara bekçilik eden kimse. **—2.** *Çoban aldı bağa gitti, kurt aldı dağa gitti*, bir kimsenin malından ve kazancından kendisinin değil, başkalarının yararlandığını belirtmek için söylenir. ||*Çoban armağanı* → ÇAMSAKIZI* ÇOBAN ARMAĞANI. ||*Çoban köpeği*, hayvan sürülerini korumak, gözetlemek ve yönlendirmek için ayıklanma yoluyla geliştirilmiş köpek. (Her çeşit eğitme işi için yetenekli olan çoban köpekleri iyi bekçidirler ve aynı zamanda polis köpeği olarak ve çığ altında kalanlara yardım için de kullanılırlar.) [Bk. *ansikl.* böl. Hayvc.] ||*Çoban köpeği gibi ne yer ne yedirir*, aşırı ölçüde cimri olan kimse için söylenir. ||*Çoban kulübesinde padişah rüyası görmek*, içinde bulunduğu sınırlı olanaklarla bağdaşmayacak büyük düşler kurmak.

—Antropol. Sürüleri, yolları üstünde yetişen bitkilerle beslenen ve geniş alanlarda otlanan bölgelerde (örn. sahil) yaşayan toplumların sürü yetiştiricisi ya da bakıcısı. (*Çoban toplumları*, genellikle kullanılan bir deyimdir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Din. *İyi Çoban*, iyi bir çoban sürüsünü nasıl kollarsa, o da insanları öyle kolladığı için İsa'ya verilen ad. (Böl. *ansikl.* böl. İkonogr.)

—Hayvc. *Alman çoban köpeği*, çok uzak ataları arasında kurtlar da bulunduğundan kurt köpeği adı da verilen bekçi köpeği, koruyucu köpek ya da çok iri polis köpeği. (Hafifçe uzun gövdesi çok sağlam ve çok kaslıdır. Kulakları uzun ve düzdür; kuyruğu gürdür ve hanepe kadar iner. Kılları kısa ve serttir; postu siyah, gri ya da sarı olabilir ve siyah mantosu bulunabilir ya da bulunmayabilir.) ||*Beauce çoban köpeği* → BEAUCE ÇOBAN KÖPEĞİ. ||*Belçika çoban köpeği*, en iyi bekçi köpeklerinden biri. (Özellikle postlarıyla birbirinden ayrılan dört ırk bu ad altında toplanır.) ||*Brie çoban köpeği* → BRİE ÇOBAN KÖPEĞİ. ||*İskoç çoban köpeği* → COLLEY. ||*Picardie çoban köpeği*, fransız çoban köpeklerinin en eskisi olan, orta boylu, kaba görünüşlü, sert kıllı, bütünüyle gri, gri -mavi ya da pasrengi postlu, bekçi ya da çoban köpeği. ||*Pirene çoban köpeği*, Pireneler'in vadilerinde sürüleri gütmek için kullanılan köpek. (Pireneler'in dağ köpeğiyle karıştırılmaması gereken bu küçük boylu köpeğin temel özelliği, şaşırtıcı boyutlara varan hareketliliğidir. Kalın ve yünsü postu çoğunlukla açık renklidir; anlamlı bir yüzü vardır; düşük kulakları kısadır.)

—Matbaac. → REDDADE.

—Mutf. *Çoban kavurması*, kemiksiz koyun eti, yağ, karabiber, kekik, dereotu, yeşil soğan ve tuzla hazırlanan, kavurma türü bir yemek.(But ya da koldan alınan et irice doğranıp az ateşte yaklaşık bir saat yağda kavrulur. Üzerine ince kıyılmış yeşil soğan, dereotu, biraz kekik, tuz ve karabiber konup, yeniden kısa bir süre kavrulduktan sonra servis yapılır.) ||*Çoban kebabı*, ana malzemesi tavşan eti ve pirinçten oluşan bir tencere kebabı. (Tavşan eti, yağ, domates, sivri biber ve arpacık soğanıyla birlikte kavrulduktan sonra ayrı bir yerde pilav gibi hazırlanır ve etler pilavın üzerine konarak servis yapılır.) ||*Çoban salatası*, domates, salatalık, kuru soğan, sivri biber ve maydanozla hazırlanıp üzerine sirke ya da limon, yağ ve tuzdan oluşan sos dökülerek yenen salata.

—Müz. *Çoban düdüğü* → SİPSİ.

—ANSİKL. Antropol. Çoğunlukla büyükbaş hayvan yetiştiriciliği yapan çoban toplumları, kimi zaman yerleşik düzeni benimserler ve bunun yanı sıra tarımla uğraşırlar. Ama çoğunlukla göçebe ya da yarı-göçebedirler. Bunun nedeni de, kalabalık sürülerin bakımının çevresel koşullara bağımlı olmasıdır. Bir zamanlar sayısı hayli kabarık olan bu toplumların ortak özellikleri vardır: çevreye ve çevredeki mevsim koşullarına bağımlılıkları; hayvanların, toplumsal-ekonomik (örneğin başlık) ve dinsel yaşamda oynadığı çok önemli rol ve toprağın ürünleriyle yaşamaları gibi. Bu toplumlar, özellikle, göçebeyseler, bir devlet yapısı geliştiremezler (genellikle, bölünümsel soysop topluluklan olarak kalırlar). Komşu toplumların sürülerini talan etme biçimine bürünen savaş, bu toplumlarda sık sık görülen bir olaydır.

—Ed. Çoban, doğa ile iç içe yaşayan bir

halk adamı olarak canlandırılır. *Dede Korkut kitabı*'nda Oğuz beylerinden Kazan, düşmanın yurdunu yağmaladığını çobanından öğrenir. Çobanla birlikte savaşır, malları ve esirleri kurtarırlar. Bey Böyrek hikâyesi'nde kahraman, Elkavak kızını almaya giderken yolda bir çobandan ekmek ister. Ekmeğini onunla paylaşmak istemeyen çobanla dövüşür ve onu öldürür. Kaçırdığı kız, ağabeyi olan çobanın yardımını beklerken, beyaz bir koç cehennem yüzlü çobanın öldüğünü söyler. Bir masalda, bir yoksula karşılıksız koyun veren Çoban Ahmet sonunda padişahlığa yükselir. Bir başka masalda çoban, köpeğini öldürür. Nedenini soran padişaha, ancak bir süre için tahta geçerse yanıt vereceğini söyler. Köpeğini, kurtla işbirliği yaparak koyunları yediği için öldürmüştür. Vezirlerin de padişaha ihanet ettiklerini ortaya koyar ve cezalandırılmalarını sağlar. Ziya Gökalp, destanlar ve halk hikâyelerinden yararlanarak yazdığı şiirlerinde çobana yer vermiştir. *Altun destan*'da, dağınık yaşadıkları için gücünü yitirmiş Türkler'le, sürüden ayrılan koyunlar arasında benzerlik kurar. Çobanı, toplumun her katında dirliği düzeni sağlayacak, Turan ülküsünü gerçekleştirecek yönetici olarak görür. Çoban ile bülbül şiirinde çoban "Türkler'in öz yurdu" olarak tanımlanan Anadolu'yu kurtarmaya çağrılır. Milli edebiyat döneminde çoban, eski efsanelerden esinlenmiş lirik manzum hikâyelerin (Orhan Seyfi Orhon, Peri kızı ile çoban hikâyesi) kahramanı olarak canlandırılmıştır. Toplumcu yazarlar kırsal kesimin gerçeklerini dile getirirken kahramanları arasında ona yer verdiler (Sabahattin Ali, Köpek hikâyesi). Günümüz edebiyatında hayvan yetiştirici köylülerin sorunları yansıtılırken çobanların serüvenleri ayrıntılarıyla anlatıldı (Talip Apaydın, *Yoz davar*).

—Hayvc. Özellikle açık meralarda koyunların güdülmesinde çoban köpekleri çok yararlı olur: belli ıslık ya da düdük seslerini işitince ne yapacağını öğrenmiş çoban köpekleri, koyunları bir araya toplar ya da çobanın istediği yöne götürür. Yabanıl hayvanların (kurt, çakal, sırtlan, ayı) bulunduğu yörelerde, bu hayvanlarla mücadele edebilmeleri için iri çoban köpekleri seçilir ve boyunlarına dikenli tasma takılır.

Köpeklerin iyi beslenmesi için sütle ya da et suyuna karıştırılan çavdar ve arpa kırması, bunun üzerine de kemik parçaları verilir. Köpeğe sabah akşam olmak üzere günde iki defa yedirilir.

Türkiye'deki en iyi çoban köpekleri Kangal ve Karayaka köpekleridir.

Köpeklerin sağlık kontrollerine dikkat etmek gerekir: insanlara (kuduz, ekinokok hastalıklar) ve koyunlara (delibaş) bazı tehlikeli hastalıklar köpekten geçer.

—İkonogr. *İyi Çoban*. Ezehyel peygamberin bir benzetmesini benimseyen İsa, kendisini sürüsünü toplayan ve güden bir çoban olarak tanıtır. Temanın geliştirilmiş biçiminde, İsa, paragözlülerin, koyunlarının üstüne titremeyen kötü çobanların karşısında yer alır. O, "iyi çoban" olduğu için, yalnız koyunlarını korumakla kalmaz, aynı zamanda yolunu kaybetmiş koyunları arayıp bulmaya çalışır. İlk hıristiyanlar İsa'yı kafalarında canlandırırken onu bu biçimde görmekten hoşlanırlardı. Nitekim, piskoposların âsâsı da çobanların değneğini andırır. Hıristiyan anıtlarında görülen *İyi Çoban*, genellikle, yunan heykeli Hermes kriophoros'tan alınma bir tip olup, omuzlarında bir koç taşıyan ve üzerinde çobanlık alametleri bulunan bir delikanlı olarak temsil edilir.

Bu tür yapıtlar arasında, Aquileia'daki piskopos Theodoros bazilikası'nın döşeme mozaiklerini (IV. yy. başı), Ayairini müzesi'ndeki heykeli (İstanbul), Laterano'daki bir lahdi, Dura-Europos fresklerini ve roma katakomplarını sayabiliriz. Aynı temayı, XVII. yy.'da Ph. de Champaigne yeniden ele aldı (Lille). Galla Placidia (Ravenna) mozolesi'nin bir mozaiğinde İyi Çoban, sürüsünü bekler durumda gösterilir; Murillo'nun bir tablosunda ise *Çocuk İsa çoban kılığında bir koyunun yanında otururken* (Prado) resmedilmiştir.

ÇOBAN, Büyükayı'nın kuyruk uzantısında yer alan kuzey takımyıldızı. Küçük dürbünlerle ayırt edilebilen çok sayıda çift yıldız içerir. En parlak yıldızı Arkturus*'tur. (→ GÖK haritası.)

ÇOBAN (Mehmet), türk güreşçi (Balıkesir 1904 - İstanbul 1969). Güreşe karakucakla başladı. Askerlik görevini yaparken III. Kolordu komutanı Ali Hikmet Paşa'nın (Ayerdem) yönlendirmesiyle minder güreşine geçti. Serbest ve greko-romen ağır siklette 19 yıl Türkiye şampiyonluğunu elinde tuttu (1928-1947). İki kez Avrupa üçüncüsü (1938-1946), beş kez Balkan şampiyonu oldu (1933, 1934, 1935, 1937, 1940). 1928 Amsterdam, 1936 Berlin olimpiyatlarına katıldı.

Çoban Ale, Ağrı ve çevresinde iki erkeğin ellerinde sopalarla karşılıklı olarak oynadıkları halay türü bir halk oyunu. Davul zurna eşliğinde oynanan oyun, karşıdaki oyuncunun elinde bulunan sopayı kırmak ya da düşürmek amacı güden bir güç ve yetenek gösterisi niteliğindedir.

ÇOBAN HÜSAMETTİN, Kastamonu beyi, Çobanoğulları beyliği'nin kurucusu (XII. yy. sonu - XIII. yy. başı). Kastamonu ve yöresini alarak buraların türkleşmesini sağladı; bölge selçuklu hükümdarlarınca kendisine yurtluk olarak verildi. Alaettin Keykubat I tarafından Kırım seferinin komutanlığına atandı; Sinop'ta hazırlanan donanmayla Kırım yakınlarında önemli bir ticaret merkezi olan Sudak'ı kuşattı. Kentin yardımına gelen rus-kıpçak birleşik kuvvetlerini yenerek Sudak'ı ele geçirdi (1225); bir cami yaptırdı, buyruğundaki beylerden birini subaşı atayarak Anadolu'ya döndü.

ÇOBAN NOYAN, ilhanlı emiri (? - Herat 1327). Cengiz Han'a bağlı Sunduz kabilesindendi. Olcayto'nun ölümünden sonra küçük yaşta tahta geçen Ebu Sait Bahadır Han'a (1316-1335) naiplik yaptı ve İlhanlı devletini ölümüne kadar (1327) tek başına yönetti. Yakınlarını ülkenin önemli kentlerine vali olarak atadı (Büyük oğlu Hasan'ı Horasan ve Mazenderan'a; ikinci oğlu Timurtaş'ı Anadolu'ya [Rum]; torunu Talış'ı İsfahan, Fars ve Kirman'a). Ebu Sait'in yaşının küçük olmasından yararlanmak isteyen İlhanlılar'a bağlı beyler bağımsızlıkları için ayaklandılar. Ayaklananlar arasında kendi adına para bastırıp hutbe okutan (1318) Noyan'ın oğlu Timurtaş da vardı. Bütün ayaklanmaları bastırmayı başaran Çoban Noyan, oğlu Timurtaş'ı da tutsak aldı. Ebu Sait Bahadır Han Timurtaş'ı bağışlayarak eski görevine gönderdi. Çoban Noyan, bu sıralarda büyük bir ordu ile Derbent'i geçerek İlhanlı devletine saldıran Altınordu hanı Özbek'i ağır bir yenilgiye uğrattı ve büyük bir ün ve saygınlık kazandı. Ancak, Celayirli Şeyh Hasan ile evli bulunan kızı Bağdat Hatun'un, kocasından ayrılıp Cengiz yasası uyarınca kendisiyle evlenmesini istemesi üzerine, Ebu Sait Bahadır Han ile arası bozuldu. Kızını ve damadını bulundukları Sultaniye'den uzaklaştırdı. Bu olay, han ile naibinin aralarının büsbütün açılmasına neden oldu. Çoban Noyan'ın Horasan ve İran'da Çağatay ordusunun yayılışını önlemeye çalışan oğlu Hasan'ın yardımına gitmesini fırsat bilen düşmanları, Ebu Sait Bahadır Han'dan Çoban Noyan ve ailesinin öldürülmesi için yarlığ (ferman) aldılar. Bunu öğrenen Çoban Noyan, ordusundaki komutanlarına bağlılık yemini ettirdi ve Sultaniye üzerine yürümeyi kararlaştırdı. 70 000 kişilik bir ordunun başında Simnan'a geldi. Ebu Sait Bahadır, Çoban Noyan'ın elçileri aracılığıyla ilettiği istekleri kabul etmediği gibi, üzerine asker gönderdi. Komutan ve askerlerinin bağlılık andı içmelerine rağmen Bahadır Han'ın ordusuna katılmaları yüzünden Çoban Noyan'ın ordusu dağıldı. Çoban Noyan, oğlu Hasan ve torunu Talış ile birlikte Herat meliki Gıyasettin Kert'e sığındı. Ancak, Bahadır Han ile anlaşan Gıyasettin onu öldürttü.

ÇOBANALDATAN a. Kahverengimsi tüylü, kısa ama çok geniş yarıklı gagalı, uçarken yakaladığı böceklerle beslenen, gece dolaşan kuş. (Yaklaşık 70 türü vardır; çobanaldatangiller familyası.)

—ANSİKL. Çobanaldatanlar Güney Amerika dışında bütün kıtaların bozkırlarında, savanlarında, fundalıklarında ve ormanların ağaçsız kesimlerinde yaşar. Gündüzlerini, yere yatıp hareketsiz olarak geçirir ve alacakaranlık basınca böcekleri avlamak için hareketlenir. Birçoğu, özellikle de Avrupa çobanaldatanı göçmendir: Avrupa çobanaldatanı *(Caprimulgus europaeus)* ekvator Afrikası'nda kışlar. Genellikle bir yılda iki kez yavru çıkarır. Türkiye'de rastlanan bir başka çobanaldatan türü de Mısır çobanaldatanı'dır *(Caprimulgus aegyptius)*. Cins adı *Caprimulgus* Latince'de "keçileri sağan" anlamına gelir: çobanaldatanlar, sineklerin bol bulunduğu keçi sürüleri çevresinde uçuştuklarından bu cins adı altında toplanmışlardır.

ÇOBANALDATANGİLLER a. Çobanaldatanımsılar takımından, karada yaşayan, alacakaranlıkta dolaşan kuş familyası. (Üyeleri uçarken yakaladığı kelebeklerle beslenir.)

ÇOBANALDATANIMSILAR a. Donuk tüylü, çok iri gözlü, kısa bacaklı, alacakaranlıkta dolaşan kuşları içeren takım. (Avını uçarken yakalar, alışkanlıkları sağanlara benzer. Çobanaldatanımsılar takımı beş familya içerir: çobanaldatangiller [çobanaldatanlar], guaçarogiller [guaçaro], kurbağaağızlıbaykuşgiller [kurbağa ağızlı baykuşlar ve *Batrachostomus* cinsi], niktibigiller [*Ngetibius* cinsi] ve *Aegothelidae* [*Aegotheles* cinsi].) [Bil. a. *Caprimulgiformes*.]

ÇOBANBEYLİ, Kahramanmaraş'ın Afşin ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 4 462 nüf. (1990).

ÇOBANÇANTASI a. Hardal gibi yassı tohumlu küçük bitki. Bütün dünyada yaygın olan bu cinsin 10 türü vardır. Çiçekli

Bk. resim sayfa 2762

dalları idrar artırıcı niteliktedir. (Bil. a. *Capsella bursa-pastoris;* turpgiller familyası.)

ÇOBANDAĞARCIĞI a. Bot. Turpgillerden yabani bitki cinsi *(thlaspi)*.

ÇOBANDEDE, Erzurum'un Pasinler ilçesine bağlı bucak iken, 1987 yılında bucak merkezi Köprüköy'ün adıyla ilçe yapıldı. (→ KÖPRÜKÖY.)

ÇOBANDEĞNEĞİ a. Kırlarda yetişen beyaz ya da pembe çiçekli, yuvarlakça yapraklı otsu bitki. (Bil. a. *polygonum aviculare* ve *P. persicaria*, karabuğdaygiller familyası.)

ÇOBANDERE, Malatya'nın Arguvan ilçesine bağlı bucak; 2 550 nüf. (1990); 7 köy. Merkezi *Yoncalı*, 141 nüf. (1990).

ÇOBANDÜDÜĞÜ a. Ağaçlık nemli yerlerde yetişen çokyıllık otsu bitki. (Bil. a. *asarum*, loğusaotugiller familyası.) [Çobandüdüğü yetiştiği ve halk hekimliğinde kullanıldığı yörelere göre daha başka adlarla da anılır: azaron, meyhaneciotu, avşarotu, çetükotu, kediotu, kurbağakaşığı (yapraklarının biçiminden dolayı). Köksapı ve yaprakları acı ve keskin kokuludur. Eskiden halk hekimliğinde kullanılırdı. (→ AZARON.)]

ÇOBANİĞNESİ a. Bot. DÖNBABA'nın eşanlamlısı.

ÇOBANİLER, Âl-i Çoban da denir, ilhanlı emiri Çoban'ın oğlu Timurtaş'ın soyundan gelen aile. Timurtaş'ın oğlu Kü-

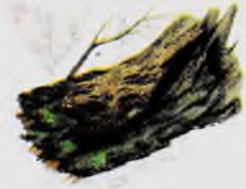

picardie çoban köpeği

alman çoban köpeği

Avrupa çobanaldatanı *(Caprimulgus europaeus)*

Avrupa çobanaldatanı uçuş sırasında

çobandüdüğü *(Asarum europaeum)*

çobançantası
(Capsella bursa-pastoris)

çobanüzümü
(Vaccinium myrtillus)

çük Şeyh Hasan Azerbaycan'da öldürülünce (1343) yerine kardeşi Eşref geçti.

ÇOBANKALDIRAN ya da **ÇOBANKALKITAN** a. Kuzey-Batı Anadolu'da yetişen soluk pembe çiçekli peygamberçiçeği türü *(Centaurea calcitrapa)*. [Haşlanarak elde edilen suyu, halk hekimliğinde ateş düşürücü olarak kullanılır.]

ÇOBANLAR, Ege bölgesinde, Afyonkarahisar iline bağlı ilçe; 24 972 nüf. (1990); 10 köy. Merkezi, Afyonkarahisar'ın 22 km D.-G.-D.'sunda *Çobanlar*, 6 675 nüf. (1990).

ÇOBANLI (Cevat), türk asker (İstanbul 1871 - *ay. y.* 1938). Harbiye'yi (1891) ve Harp akademisi'ni (1894) bitirdi. Trablusgarp ve Balkan savaşlarına katıldı. Birinci Dünya savaşı sırasında Çanakkale ve Galiçya cephelerinde ordu komutanı olarak görev yaptı. Korgeneral rütbesiyle harbiye nazırlığına getirildi (1918-1919). İki kez (1919 ve 1920) erkân-ı harbiye-i umumiye reisliği (genelkurmay başkanlığı) görevini üstlendi. İstanbul'u işgal eden İngilizler'ce Malta'ya sürüldü (1920). Sürgünden döndükten sonra Elazığ'dan milletvekili seçilerek TBMM'ye girdiği gibi, ayrıca 3. Ordu komutanlığına atandı (1923). Askeri şûra üyeliğine getirildi (1924). Irak sınırının saptanmasında ve Musul sorunu için Milletler cemiyeti'nde türk delegesi olarak görev yaptı. Orgeneralliğe yükseldi (1926). Emekliye ayrıldı (1935).

ÇOBANLIK a. **1.** Sürüyü gezdirip otlatma işi. **—2.** Çobana ödenen para. **—3.** *Çobanlık etmek*, çoban olarak çalışmak, hayvan gütmek.

ÇOBANMERHEMİ a. Halk. hek. Terebentinle (çam reçinesi) mum karıştırılarak yapılan yara merhemi.

ÇOBANOĞLU, asıl adı **Murat Çobanlar,** türk halk şairi (Kars 1941). İlköğrenimini Kars'ta tamamladı. Babası Gülistan Çobanlar da halk şairi idi. Saz çalmayı ondan öğrendi. Türkülü halk hikâyelerini ve kendi deyişlerini söylemekle tanındı. Kars ve Karapapak havalarını çalmakta ve doğaçtan deyişler söylemekte başarılıdır.

ÇOBANOĞULLARI, Kastamonu'da hüküm sürmüş türk beyliği. Anadolu Selçukluları'nın Kastamonu'daki uç beyi Hüsamettin Çoban Bey tarafından kuruldu. (XII. yy.) Hüsamettin Çoban Bey, İzzettin Keykâvus I'in saltanat yıllarında (1211 -1220), Bizans'a karşı akınlar düzenledi. Alaattin Keykubat I tahta çıktığında (1220) ona biat etti. Kırım'a sefer düzenleyerek Sudak kentini aldı (1225). Ölüm tarihi bilinmeyen Hüsamettin Çoban Bey'den sonra yerine oğlu Alp-yürük geçti. Onun yerini de oğlu Muzafferettin Yavlak Arslan aldı (1280 ?). Yavlak Arslan, beyliğini Anadolu Selçukluları ve İlhanlılar'a bağlı olarak sürdürdü. Anadolu Selçukluları'nın taht kavgasına karışması nedeniyle Selçuklu-İlhanlı ordusuyla giriştiği bir çarpışmada öldürüldü (1292). Yavlak Arslan'dan sonra yerine oğlu Mahmut Bey geçti. Onun zamanında da Bizans'a akınlar düzenlendi. Candaroğlu Süleyman Paşa bir baskınla Kastamonu'yu ele geçirerek Çobanoğulları beyliğine son verdi (1309).

ÇOBANPÜSKÜLÜ a. Diken yapraklı ağaççık *(ilex aquifolium)*. [Yaprakları spazm çözücü, idrar artırıcı, meyveleri de müshil ve idrar artırıcı nitelik taşır.] (Eşanl. IŞILGAN.)

ÇOBANPÜSKÜLÜGİLLER a. Çoğu Amerika'da yetişen, çobanpüskülü gibi çalılardan ya da ağaçlardan oluşan bitki familyası. (Bil. a. *aquifoliaceae* ya da *ilicaceae*; yaklaşık 300 tür.)

—ANSİKL. Çobanpüskülügillerde yapraklar basit, meşin gibi sert, genellikle hepyeşil, kimi türlerde dikensidir. Çiçekler düzgün, 4-6 parçalıdır. Meyve drupa biçiminde ve çobanpüskülü türünde zehirlidir. Familyanın en önemli cinsi çobanpüskülüdür *(ilex)*.

ÇOBANSÜZGECİ ya da **ÇOBANSÜZEĞİ** a. Bot. Yoğurtotu türü *(Galium aureum)*.

ÇOBANTARAĞI a. İşlenmiş tarlalarda yetişen, çok uzun gaga biçiminde meyveli yabani ot. (Bil. a. *scandix*; maydanozgiller familyası.)

ÇOBANTAŞ geçidi, Bingöl'ü Karlıova' ya bağlayan karayolu üzerinde, Şerafettin dağları ile Karaboğa dağları arasında geçit; 1 560 m.

ÇOBANTEPE. Arkeol. Çanakkale'de, Truva yakınlarında buluntu yeri. Araştırmalarda, İlk Tunççağ'dan çanak çömlekler ortaya çıkarıldı.

ÇOBANTUZLUĞU → AMBERPARIS.

ÇOBANÜZÜMÜ a. Avrupa'da ve Kuzey Anadolu dağlarında yetişen, 30 cm yükseklikte çalımsı bitki. (Bil. a. *Vaccinium myrtillus*; fundagiller familyası.)

—ANSİKL. Çobanüzümünün meyveleri bezelye büyüklüğünde koyu kırmızı renktedir. Taze olarak tüketildiği gibi reçel, şerbet, şurup ve içki yapımında da kullanılır. Yaprakları tanen, glikozitler (arbutin), organik asitler ve C vitamini içerir. Meyvelerinde şekerler, organik asitler, tanen, delfinidin türevi renk maddeleri bulunur. Yaprakları halk hekimliğinde antiseptik, peklik ve kuvvet verici olarak, ayrıca şeker hastalığına karşı infusyon (% 5) halinde kullanılır. Meyveleri de tıbbi olarak aynı etkileri gösterir.

ÇOBANYASTIĞI a. Daha çok Akdeniz bölgesinin doğu kesiminde yetişen otsu ya da ağaçsı bitki. (Yaprakları küçük ve sapsızdır, dalların üzerinde dağınık ya da birbirine binişik durumda bulunur. Çiçekler küçüktür, yaprakların koltuğundan çıkar. Dalları halk hekimliğinde müshil olarak kullanılır. Ayrıca boyarmadde elde etmeye yarar. Bil. a. *Thymelaea tartonraira*; thymelaeaceae familyasının örnek tipi.)

ÇOBANYILDIZI, gün batımından hemen sonra ve sabah tan ağarırken çobanların kolayca gözlediği Venüs gezegeninin halk arasındaki adı. (*Çolpan* ya da *Çulpan* da denir.)

ÇOBANZADE (Bekir Sıtkı), kırımlı türkolog ve şair (Kırım 1893 - ? 1937'den sonra). İstanbul Sultanisi'ni bitirdi (1915). Aynı yıl Macaristan'a giderek Pazmany Peter Tudomany Egyetem üniversitesi'ne girdi; türk filolojisi, arap ve macar edebiyatları tarihi öğrenimi gördü. Türkolog Gyula Nemeth'in yanında doktorasını yaptı (1919). 1920'de Kırım'a dönerek Kırım Üniversitesi edebiyat fakültesi'nde, türkoloji profesörlüğüne atandı. *Türk -Tatar lisaniyatına medhal* (1924) ve *Kırım Tatar ilm-i sarfı* (1925) kitaplarını yazdı. Bakü Üniversitesi türkoloji kürsüsü'nde görev aldı (1924). Orada yapılan türkoloji kongresinde latin harflerinin kabul edilmesini savundu. 1937'de Bakü Üniversitesi'ndeki görevinden uzaklaştırıldı. Daha sonra yaşamından haber alınamadı. Türk dilini özleştirme, sadeleştirme çabalarının yanı sıra hece vezniyle şiirler yazdı. Halkın kaygılarını, umutlarını işledi. Başlıca yapıtları: *Türk dili ve edebiyatının tedris usulü* (1926), *Kumuk dili ve edebiyatı tetkikleri* (1926), *Nevai monografisi* (1926), *Boran* (şiirler 1928), *Türk grameri* (1930). [→ Kayn.]

ÇOCUK a. **1.** Ergenlik çağından önceki kız ya da erkek: *İlkokul çocukları. Yaramaz bir çocuk*. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bir kimsenin kızı ya da oğlu: *Evli ve üç çocuk babası*. **—3.** Genç erkek: *Yakışıklı çocuktur.* **—4.** Büyükler arasında daha az yaşlı kimseler için *insan* anlamında kullanılır: *İyi bir iş bulabilmek için az didinmedi çocuk.* **—5.** Bir yetişkinden beklenen olgunluğu göstermeyen kimse: *Boyuyla bir oğlu var, ama hâlâ çocuk.* **—6.** Aklının bir şeye ermediği, saf olduğu düşünülen kimse: *Beni çocuk yerine koyamazsın.* **—7.** İnsan dölütü: *Bir kimsenin çocuğunu taşımak.* **—8.** Soyu, kökleri ya da düşünceleriyle bir topluluğa, bir yere bağlı, o topluluktan, o yerden olan kimse: *Sen de bu vatanın çocuğusun.* **—9.** İnsan soyu; gelecek kuşaklar: *Âdem'in çocukları. Çocuklarımız belki uzayda kentler kuracaklar.* **—10.** Tamlayan olarak çocuğa ilişkin şeyi belirtir: *Çocuk hastalıkları. Çocuk mahkemeleri.* **—11.** *Çocuğum, çocuklar, çocuklarım*, bir kımsenin kendisinden küçüklere ya da akranlarına seslenirken kullandığı sözcük: *Haydi çocuklar maça gidelim.* **—12.** *Çocuk aklı*, hoşgörüyle karşılanıp doğal sayılan çocuklara özgü basit düşünce, görüş. || *Çocuk bahçesi*, çocukların oyun, dolaşma vb. gereksinimlerini karşılamak amacıyla hazırlanmış bahçe. || *Çocuk bezi*, kundak çocuklarının ve tuvalete çıkma alışkanlığını kazanmamış çocukların altına bağlanan bez. || *Çocuk gibi*, yetişkin olmasına karşın yeterince gelişmemiş, çocuk düzeyinde kalmış kimse için kullanılır. || *Çocuk gibi sevinmek*, coşkun bir sevinç göstermek. || *Çocuk işi, çocuk oyuncağı*, önemi olmayan, kolayca yapılabilecek iş: *Radyo onarmak onun için çocuk oyuncağı.* || *Çocuk olmak*, çocuk gibi davranmak; çocuklaşmak: *Çocuk olma bütün gün aç duramazsın.* || *Bir şeyi, bir işi çocuk oyuncağı haline getirmek*, sık sık tutum değiştirerek onun değerini düşürmek. || *Çocuk yapmak*, bilerek, isteyerek çocuk sahibi olmak. || *Çocukların başı deli Ömer*, çocukların oyunlarına karışıp onlarla birlikte çocuksu işler yapmaktan hoşlanan yaşlı kimse için kullanılır. || *Çocuktan al haberi*, bir sırrın ya da aileye özgü bir sorunun çocuk tarafından açıkça anlatılması durumunda söylenir.

—Cez. huk. *Çocuk kaçırma*. Türk Cez. k.'nun 182. maddesine göre cezalandırılan bir suçtur. Yasaya göre, şehvet duygusu ya da evlenme amacı olmaksızın, henüz on beş yaşına girmemiş bir çocuğu kendi isteğiyle (onu zorlamadan) kaçıran ya da onun rızasıyla haksız olarak yanında tutan kişi bir yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılır. || *Çocuk suçlular*, Türk. Cez. k.'na göre on sekiz yaşından küçük olan suçlular. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Çocuk terki*, bir kimsenin, korumakla yükümlü olduğu 12 yaşından küçük bir çocuğu terk etmesi. (Türk Cez. k.'nun 473. maddesine göre suç sayılan bu eylemi işleyen kişi, üç aydan otuz aya kadar hapis cezasıyla cezalandırılır.)

—Çoc. bak. *Çocuk arabası*, bir bebeği gezdirmek için kullanılan, tekerlekler üzerine monte edilmiş sabit ya da katlanabilir sepet.

—Eğit. *Çocuk yuvası*, 0-12 yaş arasındaki korunmaya muhtaç çocuklarla, gerektiğinde 12 yaşını dolduran kız çocuklarının, bedensel, eğitsel, psiko-sosyal gelişmelerini, sağlıklı bir kişilik ve iyi alışkanlıklar kazanmalarını sağlamakla görevli sosyal hizmet kurumu.

—Huk. *Çocuk mahkemeleri*, çocuk suçluları yargılamakla görevli mahkemeler. (çocuk mahkemelerine ilişkin 1979 tarih ve 2253 sayılı yasa, bu mahkemelerin kuruluşlarının 1987'ye kadar tamamlanmasını öngörmüşse de, 1992 sonunda ancak İstanbul, Ankara, İzmir ve Trabzon'da kurulmuştu.) Yasaya göre illerdeki mahkemelerde bir başkan ve iki üye, ilçelerdekilerde ise bir yargıç bulunacaktır. Yasa ayrıca bu mahkemelerde pedagog, psikolog, psikiyatr gibi uzmanların bulunmasını öngörmektedir.) || *Korunmaya muhtaç çocuk*, ana-babasız ya da ana ve baba tarafından bırakılan, beden, ruh ve ahlak gelişimi ya da kişisel güvenliği tehlikede olan çocuk. (Korunmaya muhtaç çocuklar, 0-12 yaş arasında çocuk yuvalarında, 13-18 yaş arasında ise yetiştirme yurtlarında eğitilirler.)

—Med. huk. *Çocukla kişisel ilişki hakkı*, boşanma kararıyla çocuk üzerindeki velayet hakkı elinden alınan ana ya da babanın boşanma kararında belirtilen belirli zamanlarda çocukla kişisel ilişkide bu-

lunma hakkı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Evlilik dışı çocuk*, anne ve babası arasında hukukça geçerli bir evlilik sözleşmesi bulunmadan doğan çocuk. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tar. Prenslerin ve büyük mevki sahiplerinin onur unvanı. || *Fransa çocukları*, Fransa krallarının çocuklarına ve torunlarına verilen ad. (Kralın erkek ve kız kardeşleri de bu unvandan yararlanmakta, ama bunu yalnızca çocuklarına bırakabilmekteydiler. Bu akrabalık derecesi dışındakiler için *Fransa çocukları* deyimi yerine, *hanedan prensleri* ya da *prensesleri* deyimi kullanılıyordu.) || *Onur çocukları*, prenslerle birlikte yetişen ve onlara nedimlik eden genç soylular.
—Tıp. *Çocuk aldırma*, gebeliğin, çocuk doğarsa yaşama olanağı bulunmadığı bir devrede, yani ilk altı ay içinde bile bile sona erdirilmesi. (Eşanl. GEBELİĞİN İSTEMLE SONA ERDİRİLMESİ.) || *Çocuk bakımı*, çocuklara bedensel ve ruhsal normal bir gelişim sağlamak için başvurulan önlemlerin tümü. (Gerekli eğitim hastanelerde [çocuk sağlığı ve hastalıkları servisleri] ve eğitimcilerin [çocuk bakıcıların] görev yaptığı özel okullarda [çocuk bahçeleri, çocuk bakımevleri] yapılır.) [Eşanl. PÜERİKÜLTÜR.] || *Çocuk düşürme*, zamanından önce, yani doğarsa yaşama olanağı bulunmadığı bir devrede, embriyonun ya da dölütün ve eklentilerinin doğal ya da yapay olarak dölyatağından dışarı atılması. (Eşanl. DÜŞÜK YAPMA.) || *Çocuk felci*, yiyeceklerle bulaşıp omuriliğin ön boynuzlarına yerleşen bir virüsten *(poliovirus)* ileri gelen ve bu nedenle akut ön polyomiyelit adıyla da anılan hastalık. (Eşanl. HEINE-MEDİN HASTALIĞI, POLYOMİYELİT; kısa adı POLYO.) || *Çocuk hekimliği*, çocuk sağlığı ve hastalıklarını konu alan tıp dalı. (Eşanl. PEDİATRİ ya da PEDİYATRİ.)
—Tiyat. *Çocuk oyunu*, okul öncesinden erginlik çağına uzanan dönemde, çocuğu eğlendirerek eğitmeyi amaçlayan ve bu amaca uygun biçimde yazılmış tiyatro oyunu. Bu tür oyunlar sahne için yazılmış olabileceği gibi, televizyon ve radyo için de yazılabilir. || *Çocuk tiyatrosu*, çocuk oyunlarının sahnelendiği tiyatro.
—ANSİKL. Çocuğun doğumla buluğ (erinlik) arasındaki yaşam dönemi, birbirini izleyen 4 aşamaya ayrılır. Birinci aşama, yeni doğmuş bebeğin yaklaşık 3 haftalık oluncaya kadar geçirdiği süredir; bunu süt bebekliği (emziklilik) aşaması (18. aya kadar), daha sonra da 1. çocukluk (6-7 yaşına kadar) ve 2. çocukluk (buluğ çağına kadar) aşamaları izler. Bu dönemin, temel özelliği, bedensel ve psikomotör gelişmelere yol açan bir evrimin gerçekleşmesidir.
• *Bedensel gelişme.* Ani büyümelerin görüldüğü iki önemli evre vardır. Bu evreler, çocuğun ilk sekiz ayı ile buluğ çağına tekabül eder. Büyüme, hücrelerin sayıca artması ve hacimce genişlemesi yoluyla olur. Büyüme hızı, organlara ve dönemlere göre değişir. Boy, hormonların (en başta, hipofiz bezinin salgıladığı somatotrofin) etkisiyle eklem kıkırdaklarından itibaren kemiklerin uzaması sayesinde büyür. Vücut ağırlığı, boyla birlikte artar. İlk çocukluk çağı sonundan başlayarak, deri altında biriken yağ tabakaları erir ve çocuk, ince uzun kol ve bacaklı bir görünüş almaya başlar.
Bir çocuğun bedensel gelişimi incelenirken, onun kemik ve diş çağı, boy ve ağırlık eğrisi ve başka bazı kesin ölçümler göz önüne alınır.
Uyumlu bir büyüme, üç etkenin varlığına bağlıdır: enerji gereksinimlerinin karşılanması, iyi sağlık şartları ve elverişli ruhsal ortam.
Beslenme de, bazı genel kurallara bağlıdır: bol ama aşırı olmamalı, çeşitli olmalı (çok meyve ve taze sebze); vitamin, karbonhidrat, lipit ve proteinleri kapsamalı ve ayrı ayrı öğünlere ayrılmalıdır. Uyarıcılardan (çay, kahve, baharat) ve alkolden kaçınılmalıdır.
İyi sağlık koşulları ancak, yeterli bir uyku, fazla gürültülü olmayan sakin bir ortam ve yeterince aydınlık bir odayla sağlanır. Zorlu ve yarışmalı olmamak koşuluyla yaptırılacak bir spor (özellikle yüzme), yeterli ölçüde açık hava, belli bir süre güneşlendirme yararlıdır. Yetişkinlerce pek yaygın olarak kullanılan ilaçlar, çocuklara, uygun doz ve formüller uyarınca verilmezse, zehirlenmelere yol açabilir.
• *Psikomotör gelişme.* Yeni doğmuş bebek, yaşam gereksinimlerini gidermek bakımından, mutlak olarak başkalarına ve genellikle annesine bağımlıdır. Nörolojik donanımı henüz pek noksandır: yalnız ağzı ve dudakları, yaşam için yararlı bir davranışta bulunabilir ve bir uyarıya cevap verebilir. Ağız ve dudaklar, ayrıca, S. Freud' un çocukta cinselliğin ilk belirimi saydığı (ağızcıl dönem), orgazma yakın bir tat sağlar. Çocuğun, çevresini saran karmakarışık evren içinde ilk tanıyabildiği nesne, insan yüzüdür; üçüncü aydan itibaren, ona bakıp gülümser; gözleriyle onun hareketlerini izler. İlk ve tek alışveriş aracı olan heyecan*lar, sözsüz bir dil halinde düzenlenmiştir. Çocuk, bu dili, kendisinin henüz yapamadığı şeyleri başkalarına yaptırmak için kullanır.
Yaşamının ikinci altı aylık döneminde çocuk, çevresindeki bütün başka kişiler arasında annesini tanır ve onu görmekten hoşnutluğunu belli eder; buna karşılık, yabancıların yanında korkar ve ağlar (R. Spitz*'in deyimiyle, 8 aylıklara özgü boğuntu).
1 ile 3 yaş arasında, çocuğun temel etkinliği, yürüyerek ve nesneleri elleyerek evreni etkin bir biçimde keşfetmeye yöneliktir. Saklı bir nesneyi bulmaya çalışmak, erişemeyeceği bir yerde duran bir nesneye erişmek için araç kullanmak, yüksek maymunlarda da rastlanan bir zekâ* belirtisidir. Ancak, taklit yapma yetisi (J. Piaget*, bunda simgesel işlevin bir belirimini görüyordu), çocuğu maymundan ayırır. Yastığının köşesini emerek uyuyormuş gibi yapan çocuk, gerçek edimle yapmacık edimi birbirinden ayırt ettiğini gösterir Dil*, çocuğun iki yaşında elde ettiği başka bir temelli kazançtır. 18 aylık çocuk, ancak yirmi kadar farklı sözcük kullanır; 20 aylık çocuğun kullandığı sözcük sayısı ise yüz kadardır: bunlar, ancak kullanıldıkları bağlam içinde anlaşılabilen sözcük-cümlelerdir. "Hayır" sözcüğünün ilk kullanılışı çok önemlidir; çünkü bu, çocuğun bir şeyi reddedişini artık bir simgeyle basitleştirebilecek hale geldiğini ve böylece kendisini başkalarından ayırt edebildiğini gösterir.
Anababaların genellikle çocuğun yürümeye başladığı dönemde sağlamaya çalıştıkları temizlik alışkanlığının edinilmesi, eğitim sürecinin temel noktalarından biridir. Çocuğun yetişkinlerle ilişkileri, genellikle, dışkıya ilişkin sözcükler aracılığıyla olur ve anus bölgesi, onun etkinliklerinin odaklandığı yerdir (psikanalizcilerin anal evresi).
3 yaşına doğru, çocuk bir karşı koyma bunalımı geçirir. H. Wallon*'un "3 yaş bunalımı" dediği bu dönemde çocuk, kendi otoritesini kabul ettirmek için çevresine durmadan karşı çıkar ve kafa tutar. Dil alanında, bu bunalım, *ben* ve *benimki* sözcüklerinin (*sen* ve *seninki*'ye karşı olarak) kullanılmasında dile gelir. Çocuğun, kendi cinsiyetinin bilincine varması, bu kendine ilişkin bilincin kazanılmasında önemli bir aşamadır.
Dördüncü ve altıncı yaşlar arasında, çocukta cinsel sorunlara karşı büyük bir ilgi uyanır. Her şeyin niçini ve nasılı hakkında aralıksız soruların ardından, cinsellik üstüne daha dolaysız sorular gelir. Psikanalizciler bu döneme, klitorisin çocuk gözünde aldığı önemi belirtmek amacıyla, fallus dönemi adını vermişlerdir. Bundan böyle, erkek çocukla kız çocuğun cinselliği, Oidipus* kompleksinin onlarda aldığı farklı seyrin de gösterdiği gibi, birbirinden iyice ayrılır.
Çocuğun yaşamı, 6 yaşından başlayarak sarsıntıya uğrar: çocuk, toplumun onu bağrına almak için ileri sürdüğü koşulların bilincine varır. Okuma, yazma, imla, hesap, toplumun uyulması gereken ilk buyruklarıdır. Cinselliğe karşı ilginin bir ölçüde azalması (psikanalizcilerin örtüklük safhası), bunların öğrenilmesini kolaylaştırır. Çocuğun, duygusal köklerden sıyrılan düşüncesi böylece, soyut işaret ve simgeler üzerinde işleyerek, onun dünya üzerine bir ölçüde nesnel bir bilgi edinmesini sağlar. Duygusal alanda okul, çocuk için, korunmalı bir ortamdan, yani aileden, ilk kez gerçek bir ayrılışı ve kendisiyle yaşıt çocuklardan oluşan yeni bir grupla kaynaşmak zorunluğunu temsil eder.
Her ne kadar çocuğun evrimi, onun ergenlik* çağına girmesiyle sona ermezse de, bu evrim, çok erken bir tarihte, yaşamın ilk dört ya da beş yılı içinde, ana hatlarıyla saptanmış olur.
—Adli tıp. Yeni doğmuş çocuğun ölmeden önce nefes alıp almadığını anlamak için anatomopatolojik yöntemler kullanılır. Bunların içinde en klasik ve en basiti akciğer dosimazisidir. Yeni doğmuş bir çocuğun ani ölümü üzerinde yapılan yeni araştırmalar, sindirim sistemindeki (yenilen yutulan maddelerin yeniden bronşlara çıktığını gösteren bulgular), metabolizmadaki (kalsiyum dengesinde düzensizlikler) ve sinir sistemindeki (solunum düzensizlikleri) bozuklukların ölüme yol açtığını ortaya koydu.
—Cez. huk. • *Çocuk düşürme.* Türk Cez. k.'nun 469. maddesine göre, gebelik süresi on haftadan çok olan çocuğunu isteyerek düşüren kadına bir yıldan dört yıla kadar hapis cezası verilir. Kadının kendi isteğiyle çocuğunu düşürmesi ile suç oluşur. Türk Cez. k.'nun 468. maddesinin 2. fıkrasında buna benzer bir düzenleme varsa da aralarında fark vardır. Buradaki yasal düzenleme şöyledir: "Gebelik süresi on haftadan çok olan kadının rızasıyla tıbbi nedenler olmaksızın çocuğunu düşürten kimseye iki yıldan beş yıla kadar hapis cezası verilir Çocuğunu düşürmeye rıza gösteren kadına da aynı ceza verilir." 469. madde kadının çocuğunu kendisinin düşürmesi durumunu düzenlerken 468. maddenin ikinci fıkrasında çocuk düşürten üçüncü bir kişi sözkonusudur ve kadın buna razı olmaktadır. İkinci durumda sözkonusu olan, çocuk aldırmak eylemidir. Türk Cez. k.'nun 468. maddesinin 1. fıkrası da bir kadının rızası olmaksızın çocuğunu düşürten kimseye yedi yıldan on iki yıla kadar ağır hapis cezası verilmesini öngörmektedir. Bu fıkradaki suçun unsurları: 1. çocuğun 3. kişi tarafından düşürülmüş olması; 2. kadının rızasının bulunmamasıdır.
Çocuk düşürmeye ya da düşürtmeye ilişkin Türk Cez. k.'ndaki ceza yaptırımları (müeyyideleri) bu suçların işlenmesini önleyemediği gibi denetimden uzak olarak yapılan çocuk aldırmaları ve çocuk düşürme eylemleri çok sayıda ölüm olayları yaratmıştır. Bu durumu önleme ve nüfus planlaması gerekçesiyle çıkarılan, 24 mayıs 1983 tarih ve 2827 sayılı Nüfus planlaması hakkında kanun yeni düzenlemeler getirmiştir. Bu yasanın 2. maddesine göre gebeliğin sona erdirilmesi devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. 2827 sayılı yasa'nın yürürlüğe girmesinden sonra, bu yasanın öngördüğü durumlar dışında gebelik sona erdirilemez. Türk Cez. k.'nun çocuk düşürme ya da düşürtme deyimleri yerine bu yasada gebeliğin sona erdirilmesi deyimi kullanılmaktadır. 2827 sayılı yasa'nın 5. maddesine göre, gebeliğin onuncu haftası doluncaya kadar annenin sağlığı açısından tıbbi sakınca olmadığı takdirde istek üzerine gebelik sona erdirilir. Gebelik süresi on haftadan çoksa gebelik ancak annenin hayatını tehdit ettiği ya da edeceği ya da doğacak çocuk için ağır sakatlık yaratacağı uzman hekim raporuyla saptanması halinde sona erdirilebilir.

Rijksmuseum, Amsterdam

Scala

Meyve çelengi (1615-1617)
[Orta bölüm] Rubens'in yapıtı
Alte Pinakothek, Münih

Hasta çocuk
Gabriel Metsu'nun yapıtı
Rijksmuseum, Amsterdam

Larousse

***Çocuk** grubu*
Louis Lerambert'in, Versailles şatosu'nun bir havuzu için yaptığı bronz heykel

• *Çocuk suçlular*'a ilişkin genel kurallar Türk Cez. k.'nun 53-56. maddelerinde düzenlenmiştir. Yasanın 53. maddesine göre suç işlediği zaman henüz 11 yaşını bitirmemiş olan çocuk hakkında kovuşturma yapılmaz ve ceza verilmez. Ancak bu durumdaki çocuğun işlediği suç, bir yıl hapis ya da daha ağır bir cezayı gerektiriyorsa C. savcısının istemi üzerine mahkeme başkanı Çocuk mahkemelerinin kuruluşu, görev ve yargılama usulleri hakkında kanun'un öngördüğü önlemlerin uygulanmasına karar verir. Yasanın 54. maddesine göre, suç işlediği sırada 11 yaşını bitirmiş, ancak 15 yaşını doldurmamış olanlar eğer işledikleri eylemin suç olduğunu bilemeyecek durumdaysalar bunlara ceza verilmez. Ancak işlenilen suç bir yıl hapis ya da daha ağır bir cezayı gerektiriyorsa yukarıda belirtilen önlemlerin uygulanmasına karar verilir. Eğer bu durumdaki bir çocuk işlediği eylemin bir suç olduğunu biliyorsa cezalandırılır, ancak cezası indirilir: 1. Ölüm cezası yerine on beş yıldan, ömür boyu hapis cezası yerine on yıldan aşağı olmamak üzere hapis cezası verilir. 2. Diğer cezalar yarıya indirilir. Ağır hapis cezaları hapis cezasına çevrilir. Ancak verilecek cezalar, her eylem için 7 yıldan çok olamaz.

Yasanın 55. maddesine göre, suçu işlediği sırada 15 yaşını bitirmiş, ancak 18 yaşını bitirmemiş olan çocuklara: ölüm cezası yerine yirmi yıldan aşağı olmamak üzere ağır hapis cezası; ömür boyu ağır hapis cezası yerine 15 yıldan 20 yıla kadar ağır hapis cezası verilir. Diğer durumlarda cezaların üçte biri indirilir. Kamu hizmetlerinden yasaklanma ve genel gözetim altına alınma cezaları uygulanmaz.

—Ed. Türk edebiyatında kahramanları çocuklar olan ürünler geniş bir çerçeve içinde yer alır. Oğuz Kağan destanı'nda Oğuz, güçlülük, savaşçılık gibi nitelikleri daha çocukluğunda kazanmış olarak gösterilir. Destanın islam çevresinde oluşmuş çeşitlemesinde ise kahramanın çocukluğuyla ilgili bu nitelikler yerlerini dinsel motiflere bırakır: çocuk, doğar doğmaz konuşmaya başlar ve anasına, islam dinine girmezse memesini emmeyeceğini söyler, kendi adını kendi koyar, Tanrı'nın adını ağzından eksik etmez. Göktürkler'in türeyiş destanında, düşmanlar tarafından kolu bacağı kesilip bataklığa atılan çocuğu bir kurt kurtarıp büyütür. Uygur destanı'nda kahraman iki ırmağın birleştiği yerdeki bir ışıktan doğmuştur. *Dede Korkut kitabı*'nda, Tanrı'dan çocuk isteyen Oğuz beylerinin dileklerinin kabul edilişi, dünyaya gelen çocuğun yetişmesi ve çocuğu olmayan beylerin aşağılanması anlatılır. *Kutadgu bilig*'de islam etkisinde göçebe Oğuzlar'a ait görüşlerin değiştiği görülür. Kız çocuklar istenmez; çocuğa verilecek eğitimin, "fazilet ve bilgi" kazandırmayı amaçladığı, babanın hayır duası alınmadan hiçbir şeyin başarılamayacağı anlatılır. Mercimek Ahmet'in XV. yy.'da farsçadan çevirdiği *Kabusname*, çocuğa kazandırılacak değerler üzerine geniş ölçüde durur: çocuğa iyi bir ad koymak, akıllı, şefkatli bir sütnine, dadı bulmak, sünnetinden sonra Kuran öğretmek, bilgi ve zanaat kazandırmak, lüzumsuz şefkat göstermemek gerektiği anlatılır. Kız çocuklarının okuma-yazma öğrenmesinin sakıncaları üzerinde durulur. Divan edebiyatında *Leyla ile Mecnun, Hüsn ü aşk* gibi mesnevilerde, kahramanların çocukluk dönemlerinden de söz edilir. Tanrı vergisi olan aşkın insanı çocuk yaşta etkilediği dile getirilir. Nabi'nin *Hayriye* adlı mesnevisi, çocuğa dinsel bilgileri, döneminin geçerli mesleklerini, ahlak kurallarını öğretmeyi amaçlar. Çocukla ilgili pek çok atasözü vardır: "Abdal düğünden, çocuk oyundan usanmaz", "Ağlamayan çocuğa meme verilmez" vb. Halk ozanları, insanın beşikten mezara dek geçirdiği evreleri, her yaşın türlü özelliklerini destan biçiminde anlatmışlardır. Nasrettin Hoca'nın çocukluğunu ele alan, onu kendi oğluyla ve çocuklarla yan yana getiren fıkralarda, kimi zaman Hoca'nın zekâsı, yaşam deneyi, kimi zaman çocuğun sağduyusu ve zekâsı işe karışır. Hoca, bu fıkralarda, çocuklara sevecen bir yakınlık içindedir. Keloğlan masallarında Keloğlan, cin fikirli, devlerle bile başa çıkabilen, gözü pek, oyuna gelmez, açlıktan, yoksulluktan kurtulmayı başaran bir çocuk tipi olarak canlandırılır. Masallarda çocuklar çoğunlukla üç kardeştirler. İyi yüreklilik, beceri, akıl gibi değerleri kanıtlayacak işlere girişirler. En akıllısı her zaman en küçük oğlandır, en iyi yüreklisi de, en küçük kızdır. Tanzimat döneminden başlayarak Ziya Paşa, Ahmet Mithat Efendi, Ahmet Rasim, Halit Ziya Uşaklıgil, Halide Edip Adıvar gibi yazarlar dönemin eğitim anlayışını, çocuğun çevresini, yaşamını etkileyen boş inanları sergilediler. Tevfik Fikret, *Şermin* ve *Haluk'un defteri* yapıtlarında çocuğu akılcı, gerçekçi gözle değerlendirdi. Ebubekir Hazım Tepeyran gerçekçi köy edebiyatının öncüsü *Küçük paşa* (1910) romanında köyde yetişen bir çocuğun yaşamını konu edindi. Çağdaş türk edebiyatı (Orhan Kemal, *Sokakların çocuğu*, 1963; Yaşar Kemal, *Al gözüm seyreyle salih*, 1980; Füruzan, *Parasız yatılı* vd.) çocuk kahramanlar çevresinde toplumsal, psikolojik gerçekleri sergiledi.

• *Çocuklar için edebiyat.* Türk edebiyatında çocuğa yönelik en eski yapıtlardan biri, Nabi'nin *Hayriye* adlı mesnevisidir. Bu yapıtta şair, oğluna dinsel bilgiler, toplumda başarının yolları, mesleklerin özellikleri gibi konularda öğütler verir; Ortaçağ türk-islam dünyasının geçerli ahlak kurallarını sergiler. Aynı nitelikte bir başka yapıt, Sümbülzade Vehbi'nin, oğlu için yazdığı *Lütfiye* adlı mesnevisidir. Daha önceki çocuk edebiyatı, masal, tekerleme, bilmece gibi daha çok sözlü edebiyat ürünleri çerçevesinde kalmıştır. Çocukların okuma ve anlama düzeyleri, özel ilgileri önemsenerek ürün verme işi ise ancak Tanzimat ile başlar. İlk türkçe alfabe kitabı olan, Kayserili Doktor Rüştü'nün yazdığı *Nuhbet ül-etfal*(1859), çocukların anlayıp sevebileceği masal ve hikâyelere de yer veriyordu. Rousseau'dan çevirdiği *Emile*'in önsözünde çocukluk anılarına yer veren Ziya Paşa, döneminin eğitim anlayışını eleştirdi. Dünya çocuk klasiklerinin türkçeye kazandırılması da bu dönemde başladı: Ahmet Mithat Efendi, Şinasi ve Recaizade Mahmut Ekrem'in fransızcadan kısa manzume, fabl çevirilerini öteki yazarların çalışmaları izledi. Yusuf Kâmil Paşa Fenelon'dan *Telemak*'ı (1862), Vakanüvis Lütfi, Daniel Defoe'dan *Hikâye-i Robinson*'u (1864), Mahmut Nedim, Jonathan Swift'ten *Gulliver'in seyahatnamesi*'ni (1872), Mehmet Emin, Jules Verne'den *Merkez-i arza seyahat* (1883) ile *Beş haftada balonla seyahat*'ı (1887) çevirdi. Dilleri çok ağır olan bu çevirilerden yalnız biri, Ahmet İhsan'ın (Tokgöz) Jules Verne'den çevirdiği *Gizli ada* ve *80 günde devriâlem* (1880) çocukların anlayabileceği yalınlıktaydı. Çocuklar için çıkarılan gazete ve dergilerin öncüsü, Çocuklar için mümeyyiz (1869-1870) adlı gazete oldu. Ardından Sadakat (1875 daha sonra Etfal [Çocuklar] adıyla) yayımlandı. Tercüman-ı hakikat gazetesinin çocuk eki ve benzeri yayınların yarattığı ilgiden sonra Bahçe (1880), Çocuklara kıraat (1881-1882), Vasıta-i terakki (1882), Çocuklara mahsus gazete (1896-1903), Haftalık çocuklara rehber (1896), Çocuk bahçesi (1904) gibi gazete ve dergiler çıkarıldı. Siyaset, düşün ve edebiyat alanında önemli yeni görüşlerin ortaya atıldığı II. Meşrutiyet döneminde, çocuk edebiyatına verilen önem de arttı. Özellikle Satı Bey'in, dönemin şair ve bestecilerini çocuklar için ürünler vermeye çağırması; masal, hikâye gibi türlerin çocukların eğitimindeki önemi üzerine tartışmalar, yazarların konuya eğilmelerine yol açtı. Ahmet Cevat (Emre) *Çocuklara hikâye anlatma sanatı* (1910), İ. Alaattin (Gövsa) *Çocuk şiirleri* (1911), Ali Ulvi (Elöve) *Çocuklara neşideler* (1912) kitaplarını yayımladılar. Tanzimat yazarları, çocuklara yönelik yapıtlarında, iyilik, doğruluk, güzellik, yiğitlik, insanseverlik, yurtsever-

lik gibi temaları işlediler. Tevfik Fikret'in *Şermin* (1914) ve *Haluk'un defteri* (1911) yapıtlarında konu, akılcı ve gerçekçi bir biçimde ele alındı. Ziya Gökalp'in *Kızıl elma* (1915), *Yeni hayat* (1918), *Altın ışık* (1923); Ali Ekrem'in (Bolayır) *Çocuk şiirleri* (1917), *Şiir demeti* (1923), Fuat Köprülü'nün *Mektep şiirleri* (1917) yapıtları, Milli edebiyat döneminin başlıca ürünleri oldu. Mehmet Emin (Yurdakul), İsmail Hikmet (Ertaylan), Fazıl Ahmet (Aykaç), Aka Gündüz, A. Cevat (Emre), Kâzım Nami (Duru), çeşitli dergilerde çocuk şiirleri yayımladılar. Bu dönemde, Talebe (İzmir, 1911-1912), Çocuk bahçesi (1913), Çocuk duygusu (1913-1914) ve Çocuk dostu (1914) başta olmak üzere, 20 kadar gazete ve dergi yayımlandı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Y. Z. Ortaç, O. S. Orhon, F. N. Çamlıbel, E. B. Koryürek şiirleriyle; H. E. Adıvar, Y. K. Karaosmanoğlu, F. R. Atay, R. E. Ünaydın, Aka Gündüz, M. Yesari, R. N. Güntekin düzyazılarıyla çocuk edebiyatına katkıda bulundular. Zekeriya Sertel tarafından yayımlanan Sevimli mecmua (1925), çocuk dergileri arasında içerik açısından bir dönüm noktası niteliğindeydi. Yeni Türk abecesinin kabul edilişiyle (1928) başlayan okuma-yazma seferberliği, basın yayın alanında bir canlılık yarattı. Çocuklara seslenen telif, çeviri ve uyarlama yapıt sayısında önemli artış görüldü. F. N. Çamlıbel'in *Akıncı türküleri* (1938) ve *Kuş cıvıltıları* (1938), Y. Z. Ortaç'ın *Sizin için* (1938) yapıtları ile H. Â. Yücel, N. H. Onan, Ö. B. Uşaklı, O. Ş. Gökyay, A. K. Tecer, H. N. Zorlutuna, K. Kamu, V. M. Kocatürk, Y. N. Nayır, C. A. Kansu, B. Necatigil, C. Külebi, İ. Z. Burdurlu'nun çeşitli dergilerde yayımlanan şiirleri çocuk edebiyatının gelişmesine katkı sağladı. Roman dalında Mahmut Yesari'nin *Bağrıyanık Ömer* (1930), Huriye Öniz'in *Köprüaltı çocukları* (1936), İskender Fahrettin Sertelli'nin *Tahtları deviren çocuk* (1936), Cahit Uçuk'un *Türk ikizleri* (1937) gibi yapıtları, bu alana yönelişin ilk ürünleri oldu. Yine aynı dönemde Milli eğitim bakanlığı, Dünya çocuk klasikleri'ni yayımlamaya başladı.

Ziya Gökalp'in masal kaynağından yararlanan çalışmalarını Naki Tezel (*Çocuk masalları* [1943]), Eflâtun Cem Güney (*Dertli kaval* [1945], *Nar tanesi* [1946], *Bir varmış bir yokmuş* [1956], *Dede Korkut masalları* [1958] vd.), Pertev Naili Boratav (*Az gittik uz gittik* [1969] vd.) gibi yazarlar izlediler. Vedat Nedim Tör'ün yönettiği Doğan kardeş dergisi (1945-1978) birçok kuşağa okuma zevki kazandıran, çocuğa yaklaşımda bir çığır açan bir yayın organı oldu.

Yalnız çocuklar için ürün veren yazarlar (Kemalettin Kamu, Rakım Çalapala, Oğuz Özdeş, Mümtaz Zeki Taşkın vb.) yanında edebiyatın ünlü adları da (Fazıl Hüsnü Dağlarca [*Açıl susam açıl*, 1967; *Kuş ayak*, 1971; *Balina ile mandalina*, 1976], Yaşar Kemal [*Filler sultanı ile kırmızı sakallı topal karınca*, 1977] vd.) çocuk okurlara seslenen kitaplar yayımladılar. (→ Kayn.)

■ —İkonogr. Çocuk figürüne birçok eski yapıtta rastlanır. Bunlardan bazıları betimleyici (mısır sanatında, Antef'in mezarı üzerindeki bağış sahnesi [Orta Krallık dönemi, Kestner Museum, Hannover], Akhenaton ve kızları [Yeni Krallık dönemi, Staatliches Museum, Berlin]), bazıları simgeseldir (olmek sanatında jaguarı simgeleyen kilden heykelcikler). Natüralist bir yaklaşımı olan hellenistik yunan sanatı ise çocuk temasına büyük yakınlık duyar: Boethos'un *Çocukla kaz* (kopyalarına Roma'da, Floransa'da, Louvre'da rastlanır), *Dama oynayan çocuk* (Vatikan), *Başlıklı çocuk* (Terme müzesi, Roma), Napoli müzesi'ndeki bronz heykel grupları (çeşme süslemesi olarak düşünülmüş olmalı). Aynı eğilime hellenistik-roma sanatında (*Çocuk başı*, Sperlonga arkeoloji müzesi.) ve roma sanatında da rastlanır (fırıncılık ya da bağcılık yapan aşk tanrılarını [Pompei], Cupido, Romulus ve Remus'ü, Hercules ile Bacchus'ün çocukluğunu betimleyen resim ya da kabartmalar, vb.).

Ortaçağ'ın en yaygın teması Meryem' in dizlerinde ya da kucağında oturan Çocuk İsa'dır. Önceleri küçültülmüş bir yetişkini andıran Çocuk İsa, sonra giderek daha çocuksu bir ifadeye bürünür (Giovanni Pisano, *Madonna della cintola*, Prato katedrali 1313-14'e doğr.).

Rönesans'la birlikte çocuk betimlemeleri ve duruşları incelir ve doğallık kazanır: mitolojik konulu yapıtlarda olsun (Donatello'nun *Attis Amorino*'su, il Correggio, Caravaggio, Tiziano'nun *Bacchanaia*'sı), natüralist (Donatello ve L. Della Robbia'nın Floransa'daki cantoria kabartma ve heykelleri) ya da dinsel bir anlayışla yapılmış yapıtlarda olsun aynı tutum göze çarpar. Raffaello, Leonardo da Vinci, Parmigianino'nun Çocuk İsa'yı ya da Vaftizci Yahya'nın çocukluğunu konu alan betimlemeleri, vb., birçok düzenlemedeki çocuk melekler). XVII. yy.'da gerçekçilik, özellikle ispanyol resminde (Velázquez'in çizdiği genç ispanyol prensleri portreleri [Prado], Murillo'nun *Dilenci çocuk*'u [Louvre], Ribera'nın *Topal*'ı [*ay. y.*]), flaman resminde (Van Ostade, G. Dou, J. Steen, Teniers, Metsu [*Hasta çocuk*, Amsterdam], Rubens [*Çiçekten bir çelenk taşıyan çocuklar*, Münih] ve fransız resminde (Le Nain kardeşler ve G. de La Tour) önem kazanır. Louis XIV, Versailles'da "her köşede çocuk görüntüleri" olmasını istemiştir. Eau yolu üzerinde bronz heykel grupları, Çocuklar adası adlı grup, Oeil-de-Boeuf salonunun frizleri. XVIII. yy'da bu tema fransız ressamlarının (Boucher, Chardin, Greuze, Drouais, Fragonard, vb.), heykelcilerinin (Bouchardon [Grenelle sokağı çeşmesi], Pigalle, Pajou, Clodion, Houdon) ve ingiliz ressamlarının (Reynolds, Lawrence, Gainsborough [*Mavi çocuk, Ressamın kızları*]) gözde konularından biriydi.

P. O. Runge'un yapıtlarında simgesel bir anlam taşıyan çocuk resmi (*Sabah* adlı yapıtının taslak ve yorumları), XIX. yy.'da özellikle pitoresk ve öyküseldir (Decamps'ın *Çeşme yanında türk çocukları*, Çonde müzesi, Chantilly; Delaroche'un *Édouard'ın çocukları*, Louvre; Bastien-Lepage'ın *Londralı küçük ayakkabı boyacısı*, Dekoratif sanatlar müzesi, Paris; burjuva çocuklarının pek çok portresi, küçük obur tipleri, kuş yuvasına dadanan afacan çocuk tipleri, vb.). İzlenimcilerce mutluluk görüntüsü olarak algılanan çocuk (B. Morisot'nun *Köpekli küçük kız*, *Sepetli küçük kız*. Renoir'ın küçük kızları, oğlu "Coco"nun portreleri), özellikle XX. yy.'da, toplumsal gerçekçiliği savunanlar tarafından bir yoksulluk simgesi haline getirildi (K. Kollwitz'in gravürleri, Juanito Laguna'nın çocuk konulu yapıtları, A. Berni'nin *Gecekondu çocukları*) Çocuk teması gerçeküstücü temalara olduğu kadar (D. Tanning'in *Küçük bir gece müziği*) Balthus'un şiirli yapıtlarına da gizemli bir hava verir. Picasso'nun ise sık sık üzerinde durduğu önemli bir temadır (*Oturan çocuk ve cambaz*, 1906, Kunsthaus, Zürich; *Paul arlecchino kılığında, Paul pierrot kılığında*, 1924-25, Picasso müzesi, Paris; *Bebekli Maia*, 1938, *ay. y. Maternité à l'orange*, 1951 vb.). Cremonini gibi figüratif ressamlarda ise (*Sensi organizzati*, 1965-66) çocuk ürkütücü bir dünyanın parçasıdır.

—Med. huk. *Çocukla kişisel ilişki hakkı*. Boşanma kararıyla birlikte mahkeme çocuğun velayetinin hangi tarafa verileceği konusunda da bir karar verir (Türk Med. k. md. 148). Velayet hakkı eşlerden birine verilirken çocuğun çıkarları dikkate alınır. Kendisine velayet hakkı verilmeyen eşe de çocukla kişisel ilişki kurma hakkı tanınır. Bu ilişki haftanın belirli gününde, bayram ve tatil günlerinde çocukla görüşme biçiminde saptanır. Velayet hakkını elinde tutan taraf, diğer tarafın çocukla kişisel ilişki kurmasına engel olamaz. Boşanma kararında, çocukla görüşmeye ilişkin karar gerekirse icra memurluğu aracıyla zorla yerine getirilir. Bu ilişkinin kurulmasına engel olan eş hapis cezasıyla cezalandırılır.

Lauros-Giraudon

Fırdöndülü çocuk
Chardin'in yapıtı
(1738 Salonu),
Louvre müzesi, Paris

• *Evlilikdışı çocuk*. Bir çocuğun evlilikdışı sayılabilmesi için dört koşulun bir arada bulunması gerekir: 1. evlilikdışında doğma, 2. evlilikdışında ana rahmine düşme; 3. ana rahmine düşme tarihi ile doğum tarihi arasında ana ve baba arasında evlilik bağı kurulmamış olma; 4. nesebi düzeltilmemiş olma. Evlilikdışı çocukların hukuksal durumları, aile hukukunun en tartışmalı konularından biridir. Aile kurumunun kutsallığını savunan geleneksel düşünceler evlilikdışı çocuklara evlilik içinde doğan çocuklara eşit haklar tanımak istememektedir. Bu çocukların hukuksal durumlarının düzeltilmesi yolundaki çabalar henüz tam bir başarıya ulaşamamıştır. Ancak, tarihsel gelişme içinde durumları giderek düzelmektedir. Tüm dünyada son yıllarda yapılan yasama çalışmaları evlilikdışı çocukların hukuksal durumlarını eskiye oranla daha iyi bir konuma getirmiştir. Norveç, Danimarka ve Sovyetler Birliği hukukları evlilikdışı çocuklarla evlilik içinde doğan çocuklar arasındaki farkı ilk kez ortadan kaldıran hukuk sistemleridir. İngiltere'de 1969 ve 1975 yıllarında çıkarılan reform yasaları, evlilikdışı çocukların durumunu büyük ölçüde düzeltmiştir. Fransa'da 1964 yılında başlatılan yasama çalışmaları evlilikdışı çocukların durumla-

Réunion des musées nationaux

***Geneviève Bernheim de Villers* (1910)**
Renoir'ın yapıtı
Louvre-Orsay müzesi, Paris

rını bir ölçüde düzeltmiştir. 1972 yılında yapılan bir yasal düzenleme, evlilikdışı çocuklarla evlilik içi çocukların ana ve babalarıyla olan ilişkileri açısından hak ve görevlerde eşit olduklarını kabul etmiştir. İtalya'da 1975 yılında çıkarılan bir yasayla evlilikdışı çocukların durumu düzeltildi. Almanya'da 1969 tarihli bir yasayla evlilikdışı çocukların durumu, evlilik içi çocukların düzeyine getirildi. İsviçre'de 1976 yılında çıkarılan bir yasayla evlilikdışı çocukların hukuksal durumları daha iyi bir konuma getirildi. Bu düzenlemeye göre, evli olmayan kadınla erkeğin cinsel ilişkisinden doğan çocuk, tanıma ya da yargıç kararıyla babasına bağlanır. Bu bağlılık evlilik içi çocuğun bağlılığından farksızdır. Ancak bu durumda çocuk üzerindeki velayet hakkı ilke olarak ana tarafından kullanılır. Türk hukuk sisteminde evlilikdışı çocukla anası arasında nesep bağı, tanıma ya da yargıç kararına gerek kalmadan doğumla kurulur. Babayla çocuk arasında hukuksal anlamda bir nesep bağının kurulması için çocuğun baba tarafından tanınması ya da mahkemece babalığa karar verilmesi gerekir.

Evlilikdışı çocuğun babası tarafından tanınması ya da yargıç kararıyla babalığa hükmedilmiş olması çocuğun nesebini sahih hale getirmez. Çocukla baba arasında bir nesep bağı kurulur ancak bu yine de sahih olmayan bir neseptir. Özellikle miras hakları açısından babasıyla ilişkisinde evlilikdışı çocuğun durumu evlilik içinde doğan çocuğun durumundan farklıydı. Evlilik dışı çocuk, evlilik içindeki çocuklarla birlikte babasının mirasçısı olursa, onlara oranla miras hakkının yarısına hak kazanır kuralı, önce Anayasa mahkemesinin bir kararı (1987), sonra Medeni Kanun'da değişiklikler yapan 3678 sayılı kanunla (1990) değiştirildi ve eşitlik sağlandı.

Türkiye, bu konudaki "Meşru olmayan çocukların ana bakımından nesebinin tesisine ilişkin sözleşme"ye 8 nisan 1965 tarih ve 578 sayılı yasa, "Evlilikdışı çocukların tanınmalarını kabule yetkili makamların yetkilerinin genişletilmesi hakkında sözleşme"ye 30 nisan 1964 tarih ve 461 sayılı yasa uyarınca taraftır. (→ NESEP.) [→ Kayn.]

—Tıp. *Çocuk aldırma* ya da *gebeliğin istemle sona erdirilmesi* öteden beri yapılan ve kürtaj denen yöntemle ve daha modern olan dölyatağı içini emme yoluyla (Karman metodu) sağlanır. Bu modern yöntem anestezi yapılmadan ancak çok yeni gebeliklerde (8 hafta âdet görmeme, 6 haftalık gebelik) uygulanabilir. 8 haftadan sonra ve 12 haftaya kadar anestezi zorunludur ve elektrikle çalışan bir emici alet kullanılır.

Gebeliğin istemle sona erdirilmesi için verilecek kararın nedeni ne olursa olsun, unutulmaması gereken nokta bu müdahalenin çeşitli karmaşalara yol açabileceği ve işlem ne kadar geç yapılırsa o kadar fazla ve bir daha düzelemeyecek sekeller bırakabileceğidir.

• *Çocuk düşürme* bel ağrıları ve kanamalarla başlar, bunu birkaç gün sonra embriyonun dışarı atılması izler. Plasenta parçalarının içeride kalması halinde dölyatağını kontrol etmek ve boşaltmak (kürtaj) gerekebilir. Bugün ekografiyle yapılan muayene, yumurtanın öldüğünü hemen anlama olanağı verdiğinden "düşük tehlikesi" karşısında bir zamanlar duyulan ve geçmişte ancak hormon dozajlarıyla denetlenebilen kararsızlık süresini çok azaltmıştır.

Elde olmayarak çocuk düşürme, normal sonuca ulaşmış birçok gebelik arasında kazara bir kez başa gelebilir. Bazen de her gebelik düşükle sonuçlanabilir. Yumurtanın önce öldüğü, sonra dışarı atıldığı birinci üç ay içinde gerçekleşen düşük ile iyi durumda olan, sağlıklı yumurtanın önce dışarı atıldığı, sonra öldüğü ikinci üç ay içindeki düşükleri birbirinden ayırt etmek gerekir. İlk üç ay içindeki istemsiz düşüklerin en sık görülen nedeni genetik kökenlidir. Dışarı atılan embriyon dokularından yapılan kültürlerde bu embriyonların hemen hemen % 70'inde bir kromozom anomalisinin (trizomiler, triploidiler, tetraploidiler) varlığı saptanmıştır. Bu anomalilerin çoğu yaşamla bağdaşamaz ve zamanında doğan çocuklarda bunlara hiçbir zaman rastlanmaz. Bu kromozom kökenli bozukluklar, ana ya da babadan kalıtım yoluyla geçen bir kromozom anomalisi değildir, yumurtanın ya da spermatozoitin meyoz bölünme sırasında geçirdiği bir kazanın, döllenmede ya da yumurtanın ilk bölünmesindeki bir anomalinin sonucudur. Bugün gebeliklerin % 10'unun ilk aylarda kendiliğinden kesintiye uğradığı bilinmektedir. Bu kesinti doğanın kendiliğinden yaptığı bir düzenleme olgusu sayılabilir. Folikülin ya da progesteron hormonu yetersizliği kavramı bugün önemini kaybetmiştir, çünkü şimdi hormon yetersizliğinin çoğu zaman anomalinin nedeni değil, yaşama olasılığı zayıf anormal bir yumurtanın sonucu olduğu bilinmektedir. İkinci üç aydaki düşüklerin nedenleri çeşitlidir. Bu durumda yumurta kendi dışındaki nedenlerden ötürü dışarı atılır. Dölyatağı boynunun genişliği ya da açıklığı neden olabilir, o zaman boyun çemberlenip daraltılarak kusur düzeltilir. Düşüğe dölyatağı anomalileri (şekil bozuklukları), dölyatağı gelişme yetersizlikleri, dölyatağı boşluğunun biçimini bozan fibromlar da neden olabilir. Ayrıca embriyon ya da eklentilerindeki enfeksiyonlar da (listeriyoz, kolibasiloz, vb.) düşüğe neden olabilir.

Öte yandan bağışıklık bilimi bazı istemsiz çocuk düşürmelerin nedenini belki açıklayabilecektir, çünkü bu olaylar, yumurtanın anneye yarı yabancı genetik bir madde içermesi dolayısıyla tam bir gref reddine benzetilebilir.

• *Çocuk felci.* Olayların çoğunluğunda hastalık belirtisiz kalır ya da tehlikesiz genel bir hastalık gibi geçer. Olayların çok az bir bölümünde, birkaç günden birkaç haftaya kadar süren bir kuluçka devresinden sonra, hastalık ateşli kas ağrılarıyla başlar, buna idrar tutulması ve beyin zarları belirtileri eşlik eder. Dört beş gün sonra ilk önce kol ve bacakları tutan felçler görülmeye başlar; omuriliğin ön boynuzlarındaki hareketle ilgili nöronlar hastalandığından felçler çevresel tiptedir. Bazı olaylarda solunum kasları da hastalanabilir ve acil olarak solunum yardımını gerektirir. Teşhis, dışkıda virüsün aranması ve serodiagnosik yöntemiyle kesinleşir.

Felçler hafiflese bile kişilere göre değişik ağırlıkta sekel bırakır. İyileştirici tedavi yalnızca belirtilerin ortadan kaldırılmasına dayanır. Zorunlu olarak etkin bir bağışıklığın elde edilmesini sağlayan koruyucu aşı, hastalığın hemen hemen ortadan kalkmasını sağlamıştır.

• *Çocuk hekimliği.* Türkiye'de çocuk hekimliği, Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'nde (Haydarpaşa) ve Etfal hastanesi'nde (Şişli) eğitim ve öğretim konusu oldu. 1917 yılında Tıp fakültesi'nde kurulan çocuk hastalıkları kürsüsünde ve Etfal hastanesi'nde kurulan çocuk sağlığı bölümünde uzman çocuk hekimleri yetiştirilmeye başlandı. Sonraki yıllarda açılan tüm tıp fakültelerinde çocuk sağlığı ve hastalıkları anabilim dallarına yer verildi.

Klinik yöntemlerin ve biyolojinin yardımı, bulaşıcı hastalıklara karşı geliştirilen ilaçların bulunması ve çocuk cerrahisiyle reanimasyonun gelişmesi sayesinde çocuk hekimliğinde tedavi açısından önemli ilerlemeler sağlandı. Koruyucu hekimlikteki ilerlemelerse, aşılar, tehlikeli gebeliklerin yakından izlenmesi, dölütteki bozuklukların daha kolay anlaşılması, sağlıklı süt üretilmesi, sitogenetikteki ilerlemeler, okulda öğrencilerin tıbbi gözetim altında tutulması ve ruhsal gelişimlerinin izlenmesi sayesinde sağlandı.

—Tiyat. Genellikle 3-6, 6-9, 9-12 yaş gruplarına ayrılan çocuk tiyatrosu çalışmalarının ilk örneklerine XVIII. yy.'ın sonlarına doğru Fransa'da, Comtesse De Genlis' nin Chartres düküne ait malikânede düzenlediği oyunlarla rastlanır. Bunun ardından, 1829'da Joly tarafından Théâtre du gymnase'ın bünyesinde doğrudan doğruya çocuklara yönelik bir tiyatro olan Gymnase enfantin kuruldu. Ancak sistematik çocuk oyunlarının başlangıcı, İkinci Dünya savaşı sonunda İngiltere'de sır Ben Greet'in okullarda ve Old Vic tiyatrosu'nda öğrencilere sunduğu Shakespeare oyunlarıdır. 1921 ortalarından başlayarak Natalia Satz'ın Moskova'da, ertesi yıl Aleksandr Briantsev'in Leningrad'da, 1927'de Miss Bertha Waddell'in İskoçya' da, iki yıl sonra Léon Chancerel*'in Fransa'da oluşturdukları çocuk tiyatroları, çok geçmeden öteki Avrupa ülkelerinde ve ABD'de yaygınlaştı, giderek eğitimbilimcilerle ruhbilimcilerin de üstünde durdukları bir konu haline geldi.

• *Türkiye'de.* Çocuklar için oyunlar yazılması ve oynanması düşüncesinin yanı sıra okullarda öğrencilere tiyatro dersleri verilmesi çalışmaları 2. Meşrutiyet'ten sonra görüldü. Bu çalışmaları özendirmek ve belli ilkelere bağlamak için 1915 yılında "Mekteb temsillerinin usul-i tedrisi" adlı yönetmelik hazırlandı.

Cumhuriyet döneminde de çocuk tiyatrosu konusu gündemde kalmış, ancak bunlar okul-içi öğrencilerinin verdikleri müsamereler ya da dağınık, örgütlenmemiş çalışmalar düzeyini aşmamıştır. İlk ciddi çalışmalar, 1935 yılında, Muhsin Ertuğrul'un girişimiyle başlatıldı ve 1 ekim 1935'ten başlayarak İstanbul Şehir tiyatrosu sanatçılarından M. Kemal Küçük'ün yazıp sahneye koyduğu *Çocuklara* ilk tiyatro dersi* adlı oyun, Tepebaşı tiyatrosu'nda oynandı. Yaklaşık on yıl sonra Türkiye'nin ikinci ödenekli tiyatrosu olan İzmir Şehir tiyatrosu da, 20 mart 1946'da, Mümtaz Uygun'un *Altın kalem* oyunuyla başladığı çocuk tiyatrosu çalışmalarını 1950 yılına değin sürdürdü. Ankara Devlet konservatuvarı tatbikat sahnesi'nin başında bulunan Muhsin Ertuğrul, İstanbul'da başlattığı çocuk tiyatrosu çalışmalarını burada da gerçekleştirdi ve 31 ocak 1948'de Mümtaz Zeki Taşkın'ın *Altın bilezik* oyunuyla perdesini açtı. 1956-1957 döneminde İzmir'de, ertesi yıl da Bursa'da Devlet tiyatrosu tarafından çocuk oyunlarına düzensiz aralıklarla yer verildi.

Çocuk tiyatrolarının yaygınlaşmasıyla çocuk oyunları yazarlığı önem kazandı; M. Zeki Taşkın, F. Egemen, S. Gözen, O. Asena, Ülker A. Köksal gibi tanınmış birçok yazar bu alanda yapıt üretti. Son yıllarda başta TOBAV* olmak üzere Kültür ve turizm bakanlığı, TBMM Kültür ve sanat yayın kurulu, Milliyet sanat dergisi vb. kurum ve kuruluşlar çocuk oyunları konusunda yarışmalar açtı.

—Topbil. *Çocuk emeği.* Bütün dünya ülkelerinde ve özellikle de sanayi devrimine gelinceye kadar Avrupa'da, çocuklar çok ufak yaşlarda, ya ailelerinin ya da bir zanaatkârın yanında çalışmaya başlayarak, üretim sürecine geniş ölçüde giriyorlardı. Bir sorun olarak çocuk emeği üzerinde durulmaya ancak XIX. yy.'da Büyük Britanya ve Fransa'da başlandı. Gerçekten de büyük sanayinin doğuşu sırasında özellikle madencilik ve tekstil sanayisi çocuk emeğinden büyük ölçüde yararlanmıştı. 1978 yılında hazırlanan bazı istatistiklere göre, "1834'te ingiliz pamuk sanayisinde çalışanların % 13,3'ünü 13 yaşından küçük çocuklar oluşturuyordu; 1850' ye doğru bu oran % 5 civarına düştü, ama iktisadi bunalımlarla birlikte 1874'te % 14'e yükseldi ve 1890'a kadar % 9 olarak kaldı. Belçika'da 1880'de, 16 yaşından küçük emekçilerin oranı hâlâ % 14'ü buluyor, bunların % 17'si kömür madenlerinde çalışıyordu." O döneme ait birçok metinde çocuk emeğine ne kadar düşük ücret ödendiği ve çocukların ne kadar ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırıldıkları ay-

rıntılı bir biçimde anlatılmaktadır.

Çocuk emeğine ilişkin yasalar, çoğu zaman uygulanmadan kalmıştır. Ama yine de bu konuyla ilgili bazı tarihlerin hatırlatılmasında yarar vardır: Büyük Britanya'da 1802'de tekstil sanayisinde çalışan çıraklar için iş günü 12 saat olarak saptandı; 1819'da pamuk sanayisinde, ilke olarak 9 yaşından küçük çocukların işe alınamayacağı ve 9-12 yaşındaki çocukların günde 12 saatten fazla çalıştırılamayacağı kuralı getirildi; 1831'de 9-12 yaşındaki çocuklar için gece çalışması yasaklandı; 1833'te çocuklar için haftalık iş saati 48 saat olarak sınırlandırıldı. Fransa'da ise 22 mart 1841 tarihli yasa ancak 8 yaşından büyük çocukların çalıştırılabileceğini belirtiyor ve iş gününü 8-12 yaşındaki çocuklar için 8 saat, 12-16 yaşındakiler için de 12 saat olarak sınırlandırıyordu. Çocuk emeğinin sanayide kullanımını azaltmayı amaçlayan çeşitli önlemler XX. yy.'ın başlarına kadar etkisiz kaldı.

Gelişmiş ülkelerde zorunlu ilköğretim ve yeni üretim teknikleriyle, çocuk emeği kullanımı tartışma götürmez bir biçimde azalmışsa da birçok üçüncü dünya ülkesinde bu emeğin kullanımı ve çocukların yaşamları ve sağlıkları hiç umursanmaksızın sömürülmesi çok kaygı verici bir sorun olarak kalmaktadır. Uluslararası çalışma örgütü'nün (İLO) yayımladığı önemli bir raporda 1980'de 15 yaşından küçük 54 milyondan fazla çocuğun çalışma hayatında yer aldığı tahmin edilmektedir.

Türkiye, çocukların çalıştırılması konusundaki uluslararası sözleşmelerin ikisine taraftır. Bu sözleşmelerden biri, Çocukların ve gençlerin sanayide işe elverişlilikleri yönünden sağlık muayenesine tabı tutulmalarına ilişkin 77 sayılı ILO sözleşmesi, öbürü Deniz işlerinde çalıştırılacak çocukların asgari yaş sınırının saptanmasına ilişkin 58 sayılı İLO sözleşmesi'dir. (Türkiye, birincisine 16 ağustos 1983 tarih ve 2878 sayılı yasa, ikincisine 25 mayıs 1959 tarih ve 7293 sayılı yasayla katılmıştır.) Anayasanın 50. maddesinde "kimse yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılamaz" kuralı yer alır. 1475 sayılı İş k.'nun 67. maddesine göre ilke olarak 15 yaşından küçük çocukların çalıştırılmaları yasaktır. Ancak, 13 yaşını doldurmuş çocuklar, sağlık ve gelişmelerine, okul ya da mesleki eğitimlerine zarar vermeyecek nitelikteki hafif işlerde çalışabilirler. Maden ocakları ile kablo döşemesi, kanalizasyon ve tünel inşaatı gibi yeraltında ya da sualtında yapılacak işlerde 18 yaşından küçük çocukların çalıştırılması yasaktır. Ağır ve tehlikeli işlerde 16 yaşından küçük çocuklar çalıştırılamaz. 13-18 yaşları arasındaki çocukların işe alınmalarında, işin niteliğine ve koşullarına göre beden yapılarının dayanıklı olduğunun hekim raporuyla saptanması zorunludur. Sanayi alanındakı işyerlerinde ilke olarak 18 yaşını doldurmamış çocuklar gece çalıştırılamaz (İş k. md. 69). 5 haziran 1986 tarih ve 3308 sayılı Çıraklık ve meslek eğitimi k.'na göre çırak olabilmek için çocuğun 13 yaşını doldurmuş olması gerekir (md. 10).

Çocuk esirgeme kurumu → SOSYAL HİZMETLER VE ÇOCUK ESİRGEME KURUMU.

Çocuk haftası, Cumhuriyet'ten (1923) önce yayın hayatına giren, 1940'larda Tahsin Demiray'ın yönetiminde Türkiye yayınevi tarafından yayımı zaman zaman sürdürülen haftalık çocuk dergisi. Dergide, Sururi'nin çizdiği, Rakım Çalapala'nın yazdığı "Cengiz elebaşı" adlı resimli öykü, türünün Türkiye'deki ilk örneklerinden sayılır.

Çocuk kitapları haftası, kasım ayının ikinci pazar günü başlayan çocuklara kitap sevgisi aşılamayı amaçlayan ve ilkokullarda kutlanan hafta.

Çocuk oyunları *(Jeux d'enfants)*, 1 perdelik bale. Koregrafiyi Léonide Massine; librettoyu Boris Kochno; dekorları, kostümleri ve eşyaları Joan Miró hazırladı. Müziği G. Bizet'nindir. Ilk kez 1932'de Monte-Carlo operası'nda Ballets russes de Monte-Carlo tarafından sahnelendi. Başlıca rollerde David Lişin, Leon Wójcikowski ve 3 baby-ballerina (Tamara Tumanova, Tatyana Ryabuşinska ve İrina Baronova) dans etti. Massine, koregrafide hem ritmik dansa, hem de akademik dansa yer verdi. —Albert Aveline, 1941'de, Paris operası'nın öğrenci dansçıları tarafından yorumlanmış bir versiyon düzenledi.

Çocuk sağlığı enstitüsü (Hacettepe üniversitesi), Ankara'da eğitim kurumu. Hacettepe üniversitesi'nin çekirdeğini oluşturan bu enstitü, *Hacettepe Çocuk sağlığı enstitüsü* adıyla kuruldu (1958). Daha sonra, enstitüye bağlı hemşirelik, fizyoterapi ve tıbbi teknoloji bölümleri açıldı (1961). Bunları, sırasıyla beslenme ve diyetetik yüksekokulları ile tıp ve sağlık bilimleri, diş hekimliği fakülteleri izledi. Enstitü, 1967'de o yıl kurulan Hacettepe üniversitesi'ne bağlandı.

Bu eğitim kurumu, aile sağlığı, sosyal pediatri ve pediatrik temel bilimler dallarında yüksek lisans ve doktora düzeyinde öğrenim sağlar. Ayrıca, yoğun bir biçimde kamu hizmeti veren bir de "Çocuk hastanesi" vardır.

Türkiye'de aynı amaçlar doğrultusunda faaliyet gösteren bir başka kuruluş, 1982'de İstanbul Üniversitesi Çapa tıp fakültesi yapısı içinde kurulan Çocuk sağlığı enstitüsü'dür.

Çocuk sesi, İstanbul'da yayımlanmış çocuk dergisi. 1942'de yayımlanmaya başladı; 51. sayısına kadar on günde bir, ondan sonra haftalık olarak çıktı. Döneminin (1942-1949) en çok tutulan çocuk yayınlarındandı.

Çocuk sevenler derneği, yardıma muhtaç çocuklara çeşitli sosyal yardımlarda bulunmak amacıyla kurulmuş kamuya yararlı dernek. 1961 yılında kurulan derneğin merkezi Ankara'dadır.

Çocuk ve Allah, Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın şiir kitabı (1940). Yapıtı oluşturan şiirlerdeki ana tema insan, evren ve tanrıdır. Bu temalar çevresinde ölüm, sonsuzluk, yaşamın gizleri, doğada insanın yeri, ruh ve beden ikilemi gibi konular işlenmiştir. Evren ve tanrı, insan için büyük gizlerle, bilinmezliklerle doludur. Bu bilinmezlik karşısında şair büyük bir merak, hayranlık ve korku duyar. Çocuk ise şair için ayrı bir bilmecedir. Çocuğun evrenini kendi çocukluğunun anılarıyla çözümlemeye çalışırken küçük bir çocuğun iç dünyasında büyük gizler, derinlikler ve anlamlar bulunduğuna işaret eder. Yaşam, ölüm ve ölüm sonrası karşısında duyduğu bilinmezlik, şairi zaman zaman metafizik düşüncelere sürükler. Ama bunları sistemli bir düşünceye dönüştürmeye çalışmaz. Şiirler her noktasında belirgin değildir; iyice kavranamayan ancak sezilebilen simgelerle doludur.

ÇOCUKBİLİM a. Çocuğu yaşayışı, büyümesi, düşünceleri ile bir bütün olarak inceleyen; onun öğrenim yıllarında gücü ve gereksinimleri üzerinde durarak araştırma ve incelemeler yapan bilim dalı.

ÇOCUKBİLİMCİ a. Pedolog.

ÇOCUKÇA sıf., be. Bir yetişkinden beklenen olgunluk ve ciddiyetten uzak davranış, düşünce vb. için söylenir: *Çocukça bir yalan. Çocukça işler yaparak gülünç olmak. Çocukça davranmak.*

Çocuklar mağarası, Grimaldi'de (İtalya) Balzi Rossi mevkiindeki mağara. 1874'ten başlayarak burada kazılar yapıldı ve birçok genç insan kalıntısı bulundu. Bunlardan ikisi nispeten kısa boylu, uzun bacaklı, belirgin biçimde çıkık çeneli, basık ve geniş yüzlü, yayvan burunlu ve çenesi az çıkıntılıydı. Bu niteliklerine bakarak, bazı araştırmacılar bunların negroit ırktan kişiler olduğunu ileri sürdüler. Ancak, yeni yapılan eleştirel incelemeler, bunun yanlış bir nitelendirme olduğunu ve mağarada bulunan bu kalıntıların, diğer iki kişiye ait kalıntılarla birlikte, Cro-Magnon insanına yakın niteliklere sahip olduğunu gösterdi.

Lauros-Giraudon

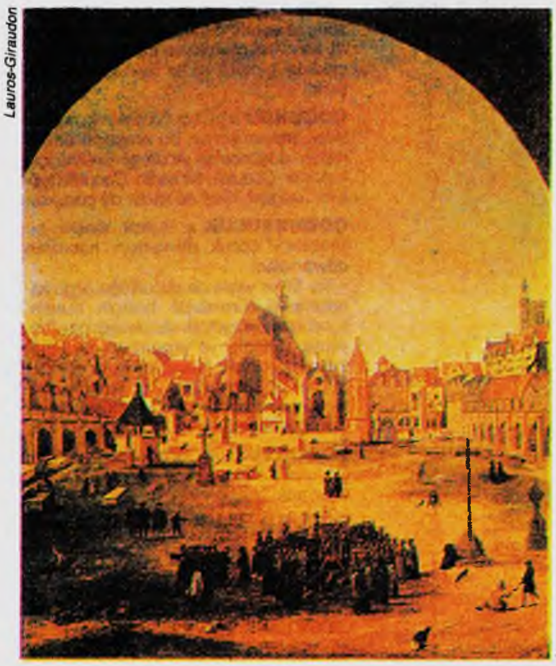
Çocukların katliamı
Poussin'in tablosu
Condé müzesi, Chantilly

Çocuklara ilk tiyatro dersi, İstanbul Şehir tiyatrosu'nda oynanmak üzere, Muhsin Ertuğrul'un Kemal Küçük'e yazdırdığı çocuk oyunu. Müziğini H. F. Alnar'ın bestelediği, Talat Artemel, Sami Ayanoğlu, Bedia Muvahhit, Cahide Sonku, Ferih Egemen, Reşit Baran gibi sanatçıların rol aldığı bu ilk çocuk oyunu, 1 ekim 1935'ten başlayarak Tepebaşı tiyatrosu'nda sahnelendi.

Çocukların katliamı, aziz Matta'ya göre (II, 16-18), gelecek bir Mesih'in rekabetinden korkan Büyük Herodes I'in emriyle iki yaşından küçük çocukların öldürülmesi. Bu hikâyenin, Musa'nın çocukluğu ile ilgili geleneksel haham rivayetleriyle bir benzerliği vardır. Geleneğe göre, gördüğü düşler ya da büyücüler tarafından, Musa'nın doğuşu konusunda uyarılan firavun, bu çocuğun önceden belirlenmiş kaderinden korkuya kapılarak bütün yeni doğmuş çocukları öldürtmüştü.

—İkonogr. Çocukların katliamı, hıristiyan ikonografisinde sık rastlanan bir temadır. Nitekim, bazı bizans fildişi yapıtlarında (Louvre'daki pyksis, Berlin'deki iki kanatlı tablo), roman sütun başlıklarında (Tou-

Çocukların mezarlığı ve kemiklik
XVI. yy. flaman resim okulunun bir tablosu
Carnavalet müzesi, Paris

Lauros-Giraudon

louse, Autun, Chartres, Poitiers), Notre -Dame de Paris'nin taçkapılarından birinde ve koro bölmeliğinde, Siena katedrali vaaz kürsüsü kabartmaları (Nicola Pisano) ile Pistoia katedrali vaaz kürsüsü kabartmalarında (Giovanni Pisano), Hildesheim'daki vaftiz kurnalarında, Beaune'daki *Meryem'in hayatı* konulu duvar halılarında bu temaya rastlanır. Resim alanında aynı tema, Giotto ve okulunun Padova Arenası'nda ve Assisi alt bazilikasındaki fresklerinde, Matteo di Giovanni'nin Siena katedrali'ndeki ya da Ghirlandaio'nun Floransa'daki S. Maria Novella kilisesi'ndeki fresklerinde görülür. Çocukların öldürülmesi, XVI. ve XVII. yy.'larda sık işlenen bir konudur: Raffaello (Marcus Antonius estampı ve Vatikan'ın duvar halıları, onun yapıtlarına dayanılarak meydana getirilmiştir), Cranach (Dresden), Bruegel (Viyana), Tintoretto (Venedik), C. Cornelisz (Lahey), G. Reni (Bologna), Rubens (Münih), S. Bourdon (Leningrad), Michel II Corneille (Tours), Poussin (Paris [Petit Palais] ve Chantilly) bu konuyu işlediler.

ÇOCUKLAŞMAK gçz. f. Çocuk gibi davranmak, çocuk gibi olmak.

◆ **çocuklaştırmak** ettirg. f. Çocukça davranmasına yol açmak.

ÇOCUKLAŞTIRMAK → ÇOCUKLAŞMAK

ÇOCUKLU sıf. Çocuğu olan ya da belirtilen sayıda çocuğu olan.

ÇOCUKLUK a. **1.** İnsan yaşamının doğumdan ergenliğe kadar süren dönemi: *Çocukluğu köyde geçti. Çocukluğumu hiç yaşayamadım.* **—2.** Düşüncesizce yapılan iş, çocukça davranış (genellikle çoğul): *Yaptığın çocukluklardan bıktım.*

—Eğit. *Çocukluk çağı*, süt çağının bitiminden ergenliğin başlangıcına kadar süren yaşam dönemi.

—Psikan. *Çocukluk nevrozu*, örtüklük döneminden önce gelen çöküntü durumunun düzenlenme ve hazırlanma süreci. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Psikan. *Çocukluk nevrozu.* Freud, küçük Hans olayını incelerken (1909), çocukta Oidipus kompleksinin ve çocukluk nevrozunun gelişmeye başladığı dönemin -6 yaşına doğru örtüklük dönemine girişten önce gelen dönem- daha sonra bastırıma uğrayarak, yetişkinlik çağında nevroz türünden bir hastalık belirtisi oluşturduğunu anladı. M. Klein, çocukluk nevrozunun, çöküntü durumunu aşmayı sağlayan olumlu bir yanı bulunduğunu vurguladı. Klein şöyle diyordu (1947): "Normal çocuk, çocukluk nevrozunu atlatarak, diğer başarılarının yanı sıra, kendisini çevreleyen insanlarla ve gerçeklikle, giderek iyi bir ilişki kurmayı başarır."

R.M.N.

Çogazanbil
Untaş Napirişa'nın baltası (kesici namlu aslan ağzından çıkıyor; topukta yabandomuzu figürü) gümüş ve elektrum İ.Ö. XIII. yy. elam sanatı
Louvre müzesi, Paris

ÇOCUKSU sıf. Çocuğa ilişkin kimi özellikleri taşıyan kimse, bu kimsenin davranışları, düşünceleri ya da görünümü için kullanılır: *Çocuksu bir kadın. Çocuksu tepkiler, kaygılar. Yüzü ne kadar da çocuksu.*

ÇOCUKSULUK a. Ruhbil. Yetişkin bir kimsenin, çocuk davranışını hatırlatan davranışları.

—Tıp. Ergin yaşta da çocukluğa özgü karakterlerin sürmesiyle belirgin durum. (Çocuksuluk fizyolojik olabileceği gibi [büyüme, gelişme ve ergenlikte gecikme] ruhsal da olabilir. Nedenleri çok çeşitlidir: genetik, iç salgısal, vb. Çocuksuluk, davranışın geri zekâlı ya da tepkisel biçimi olan çocukçalıktan az çok farklıdır.)

ÇOCUKSUZ sıf. Çocuğu bulunmayan: *Çocuksuz ailelerin evlat edinmesini kolaylaştırmak.*

ÇOCUKSUZLUK a. Çocuksuz olma durumu.

ÇODRİ (Elahi Fazıl), pakistanlı devlet adamı (Murula, Gucerat, 1904 - Lahor 1983). Pakistan halk partisi üyesi. Millet meclisi başkanlığı yaptı, yeni anayasa 14 ağustos 1973'te yürürlüğe girdiğinde Pakistan cumhurbaşkanı seçildi, aynı tarihte Ali Bhutto da başbakan oldu. 5 yıllık görev süresinin bitiminde yerine general Ziya Ül Hak geçti (16 eylül 1978).

ÇOFU, Japonya'da kent, Tokyo'nun batı banliyösünde; 197 680 nüf. (1990).

ÇOGAZANBİL, Elam kenti, Sus'un 40 km güney doğusunda. En parlak dönemini kral Untaş Napirişa zamanında (İ.Ö. XIII. yy.) yaşadı. Untaş Napirişa, burada, içinde on kadar tapınağın yer aldığı, surlarla çevrili kutsal bir alanın ortasında, bir kenarı 105 m olan bir ziggurat inşa ettirdi. Bu zigguratın ancak iki buçuk katı günümüze kadar yıkılmadan kalabilmiştir. Yapının doruğundaki tapınağın yalnızca yıkıntılar arasından çıkarılan bazı dağınık parçaları bilinmektedir. Bu parçaların üzerinde, Napirişa ve İnşuşinak adlı tanrılara ithaf yazıları vardır. Bir krallık sarayı ile bunun altında kral ve ailesine ait mezar mahzenleri bulundu. Asıl kenti oluşturan evlere gelince, bunların varlığını gösteren hiçbir ize rastlanamadı.

ÇOGOLİSA, Karakurum'da doruk, Pakistan'da, Baltoro ırmağının yukarı havzasının G.-D.'sunda; 7 654 m. Çogolisa'yı 1958'de japon dağcılar (Fucihira ve Hirai) fethetti.

ÇOĞALMA a. **1.** Sayıca, nicelikçe çok duruma gelme, artma: *Kazaların çoğalması.* **—2.** Üreme: *Sivrisineklerin çoğalma zamanı.*

—Biyol. Üreme biçimi nasıl olursa olsun, birbirinden doğan ve birbirine benzeyen canlı varlıkların (hayvan, bitki, hücre) sayısının artması. || *Biteviye çoğalma*, hücrelerin hızla bölünerek, doku halini almadan, türdeş hücre toplulukları meydana getirmesi. (Karşt. FARKLILAŞMA) || *Eşeysiz çoğalma*, bir hayvan ya da bitki türünün gametler işe karışmadan tomurcuklanma, doğal çelikleme, gözlü dal, bölünme, vb.). yollarıyla üremesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Hücre çoğalması*, MİTOZ'un eşanlamlısı.

—ANSİKL. Biyol. *Eşeysiz çoğalma.* Bitkilerde olduğu gibi hayvanlarda da hep iki olayın art arda yer almasıyla gerçekleşir: yeni bireyin oluşması ve "anaç" denen ana bireyden ayrılması. Oluşma genellikle ayrılmadan önce yer alır (hücrede mitoz bölünme, bakterilerin bölünmesi, çelikleme, gözlü dal, daldırma, göz aşısı, bitkilerde dal daldırma, selenterelerde, halkalı deniz solucanlarında çoğalmanın çeşitli biçimleri, vb.). Fakat ayrılma yavrunun gelişmesinden önce yer alabilir. O zaman buna *tomurcuklanma* denir (arpacık, soğancık, yumru, bitkilerde çokembriyonluluk, süngerlerde, selenterelerde, yosunhayvancıklarda birçok değişik durum, böceklerde, çeşitli asalaklarda çokembriyonluluk, memelilerde ikizlik, üçüzlük, dördüzlük, ...vb.).

Çoğalmada üçüncü bir durum daha vardır, ayrılma hiç olmaz, çoğalmanın sonucunda tek kütle halinde bir koloni meydana gelir (polipöbeği, tulumlular, bazı halkalısolucanlar). Burada, sonuç olarak bir bireyin benzer organlarının çoğalması sözkonusudur ve bu durum bir ağacın dallarının ve yapraklarının sayıca çoğalmasına benzetilebilir. Bununla birlikte, koloniden kazara ayrılan her birey genellikle başlı başına yaşayabilir, büyüyebilir ve çoğalabilir.

Eşeysiz çoğalma tarımda önemlidir. Çilekte, yeni bitkiler, ana bitki üzerindeki stolon düğümlerinden doğar. Burada doğal bir daldırma sözkonusudur. Daha başka bitkilerde, köksapların dalları, bitkinin toprak üstündeki kısımları öldükten sonra özerklik kazanır, yeni bireylerin doğmasını sağlar (inciçiçeği, ayrık). Yumrudan çoğalma da (patates, yıldız çiçeği) doğal çelikleme demektir. Daldırma, aşılama ve çelikleme teknikleri sayesinde bitkilerde eşeysiz yapay çoğalma şekilleri yaratılmıştır.

ÇOĞALMAK gçz. f. **1.** Sayıca, nicelikçe artmak: *Bu tür olaylar giderek çoğalıyor. Sorumlulukları çoğaldı.* **—3.** Üreme yoluyla sayıca artmak; üremek: *Amipler bölünerek çoğalır.*

◆ **çoğaltmak** ettirg. f. **1.** *Şeyleri çoğaltmak*, onların sayısını, niceliğini artırmak: *Örnekleri çoğaltmak.* **—2.** *Bir şeyi çoğaltmak*, çoğaltma işlemiyle bir resmi ya da bir metni üretmek: *Bildiriyi çoğaltmak.*

—İkt. *Çoğaltan ve hızlandıran etkileri*'nin ikili işleyişiyle birbirlerine bağlı bulunan üç değişkene (tüketim, yatırım, toplam gelir) dayalı iktisadi süreçlerin toplam uyarma etkisini belirten kavram.

ÇOĞALTICI a. Çoğaltma işini yapan.

—Elektron. *Elektron çoğaltıcısı*, ikincil elektron yayımıyla ışılelektrik bir hücrenin duyarlığını önemli ölçüde artırmaya yarayan düzenek. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Elektron. ve Telekom. *Frekans çoğaltıcı*, girişine uygulanan frekansın tam katını oluşturacak frekansta bir salınım veren manyetik ya da elektronik düzenek. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Foto. Aynı duyarlı yüzey üstünde çok sayıda ve birbirinin aynı çekimi aynı anda gerçekleştirmeye yarayan düzenek. || *Odak çoğaltıcı*, objektife eklendiğinde odağını belli bir oranda artıran optik parça.

—Hidr. pnöm. *Basınç çoğaltıcısı*, alçak bir basıncı, daha yüksek bir basınca dönüştürmeye yarayan ve karşılıklı bağlanmış, kesitleri farklı iki krikodan oluşan düzenek. (Büyük krikonun pistonuna etkiyen basıncın oluşturduğu kuvvet, küçük krikonun pistonuna iletilir; bu pistonda oluşan basıncın ilk basınca oranı, piston kesitleri arasındaki orana eşittir.)

—Nük. müh. Zincirleme tepkimelerin oluşmasına elverişli bileşimdeki bir ortam için kullanılır. (Bir nükleer reaktörün kalbi, çoğaltıcı bir ortamdır.)

—ANSİKL. Elektron. *Elektron çoğaltıcısı* bir katot ve birçok elektrottan oluşan bir vakum tüpüdür. Katot, ışık etkisiyle az sayıda birincil elektron yayar; hızlandırılan bu elektronlar, dinot adı verilen ikinci bir elektrota çarparak yeni elektronlardan oluşan ikincil bir yayıma yol açar. Diğer ardışık elektrotlar da aynı rolü oynar ve ilk elektrodun yayımından çok yeğin olan son elektrodun ikincil yayımı, klasik sistemlerce ölçülebilecek ya da işlenebilecek bir akım doğurur.

—Elektron. ve Telekom. *Frekans çoğaltıcısı*, çıkışta elde edilmiş gerekli yüksek frekanslarda doğrudan çalışamayan bir salınım üretecinin frekansını artırmada kullanılır; örneğin çok kararlı, kuvarslı bir salınım üreteci, kimi radyo vericileri için gereken yüksek frekanslarda salınım vermez. Frekans çoğaltıcıları, doğrusal olmayan ve genellikle giriş salınımının armoniklerini üreten bir öğe ile istenen armoniği seçebilen bir filtreden oluşur.

ÇOĞALTIM a. Çoğaltmak işi.

—Birac. *Çoğaltım mayası*, biracılıkta, bir mayalanma kazanındaki şırayı mayalamak için yeterli saf maya *(Saccharomyces uvarum)* miktarı.

ÇOĞALTMA a. **1.** Çoğaltmak, artırmak eylemi. **—2.** Bir yazının, bir metnin vb. bir makine ya da kopya kâğıdı aracılığıyla benzerlerini üretme.

—Grav. RÖPRODÜKSİYON'un eşanlamlısı.

—Huk. *Çoğaltma hakkı*, bir bilim, sanat ya da edebiyat yapıtından, onun aslını ve işlenmelerini (bir yapıttan yararlanarak meydana getirilen ve yapıttan bağımsız olmayan yan ürünler) çoğaltarak yararlanma hakkı. (Çoğaltma hakkı yalnızca yapıt sahibine aittir.)

—Nük. müh. *Çoğaltma çarpanı*, çoğaltıcı bir ortamda, belli bir sürede, parçalanmayla oluşan toplam nötron sayısının, aynı sürede ortamda soğurularak ya da ortam dışına kaçarak kaybolan toplam nötron sayısına oranı. (Bu oran genellikle *k* harfiyle simgelenir. İki çarpan vardır: sonsuz olduğu varsayılan bir ortama uygula-

nan *sonsuz çoğalma çarpanı* [k_∞] ve sonlu bir ortama uygulanan gerçek çoğaltma çarpanı [k_{eff}].) || *Nötron çoğaltması*, bir nötronun, parçalanabilir madde içeren bir ortama yakalandığında ortalama birden çok nötron ürettiği süreç. *

ÇOĞALTMAK → ÇOĞALMAK.

ÇOĞU be. **1.** Çok kez, çoğunlukla: *Bizim lokantada yer bulamaz, çoğu başka yere gitmek zorunda kalırdım.* **—2.** *Çoğu kimse*, birçok kimse. || *Çoğu zaman, çoğu kez*, çoğunlukla, sık sık.

ÇOĞUL a. Dilbil. **1.** Nesne ya da varlıklara ilişkin bir çokluğu bildiren, dilsel işaretlerle gösterilen dilbilgisel sayı kategorisinin durumu. (Türkçede *-ler* ve *-lar* çoğulun yazılı dildeki işaretleridir.) **—2.** Çoğul kategorisinde bir sözcüğün aldığı biçim: türkçede *"atlar" "at"*ın çoğuludur. **—3.** *Çoğul eki*, çoğul kategorisini gösteren ek. || *Çoğul özne*, birçok adla dile getirilen özne.
—Çağ. sant. Genellikle üç boyutlu, çoğaltılmış yapıt. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ed. İçeriği apaçık bir anlam içinde gizli ve hemen saptanamayan birçok öğeden oluşan: *Bir metnin çoğul okunuşu.*

◆ sıf. Çoğul durumunda olan, çoğulluk belirten: *Çoğul sözcükler. Çoğul ad. 1., 2., 3. çoğul kişi.*
—Polim. *Çoğul yoğuşku*, çoğulyoğuşma tepkimeleriyle elde edilen polimerlerin genel adı. (Örneğin poliamitler, polisiloksanlar, poliesterler. Çoğulyoğuşma tepkimeleri, kinetikleri ve mekanizmaları bakımından gerçekte, zincir biçimindeki polimerleşme tepkimelerinden açıkça farklıdır; ancak elde edilen ürünlerin "polimerler" ve "çoğul yoğuşkular" olarak ayrılması herhangi bir kurala bağlı değildir. Nitekim, kimi polisiloksanlar hem polimerleşme, hem halkanın açılması, hem de çoğulyoğuşmayla elde edilebilir) [Eşanl. POLİKONDANSAT.]
—ANSİKL. Çağ. sant. Yapıtın biricikliğini reddeden çoğul, estampın ve küçük bronz dökümlerin uzak mirasçısıdır. Bir sanat ve toplumbilim olayı olan çoğulun 60'lı yıllarda gelişmesi, sanat piyasasının geleneksel kurallarından kaçan, kutsallıktan arındırılmış ve seçkin tabakaya özgü olmayan bir sanat arayışından kaynaklanır. Kinetik sanatın ve pop art'ın özellikle tercih ettiği çoğul üretimi, sanatın yapımından çok, tasarlanmasına önem veren birçok öncü yaratıcıyı kendine çekti. Ne var ki, genelleşince çoğul da, sanat ticaretinin basit bir biçimi haline geldi.

ÇOĞULASİT a. Kim. POLİASİT'in eşanlamlısı.

ÇOĞULCU sıf. Çoğulculuğa değgin: *Çoğulcu görüş.*

◆ sıf. ve a. Çoğulculuk yanlısı olan kimse için kullanılır: *Çoğulcuların görüşü.*

ÇOĞULCULUK a. Siyas. bil. **1.** Çeşitli düşüncelerin, davranışların, siyasal ve dinsel inanışların, değişik siyasal partilerin varlığını tanıyan sistem. *Siyasal çoğulculuk. Siyasal çoğulculuğun kamuoyuna yansıması.* **—2.** Belirgin özelliği siyasal güçlerin ve karar merkezlerinin çoğulluğu olan siyasal sistem. (Temsili demokrasiler, çoğulcu sistemlerdir.)
—Psik. ve Seksol. Cinsel ilişkinin birçok kişi tarafından bir arada gerçekleştirildiği sapık davranış. (Çoğulculuk, bir röntgencilik, teşhircilik ve bastırılmış eşcinsellik bileşimi sayılabilir.)

ÇOĞULEZGİ a. Her biri bireysel bir değer taşıyan ve bağımsız olarak gelişen birçok ezginin üst üste getirilmesinden oluşan ezgi.

ÇOĞULGÖREVLİ sıf. Bilş. ÇOĞULİŞLETİMLİ'nin eşanlamlısı.

ÇOĞULHAN, Kahramanmaraş'ın Afşin ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 5 583 nüf. (1990). Belediye.

ÇOĞULİŞLEM a. Bilş. **1.** Bir işletim sisteminin, birçok işlem birimi bulunan bir bilgisayarın kullanımına uygun şekilde düzenlenmesi. **—2.** Birçok programı bir bilgisayarın birçok işlemcisinde aynı anda yürütme.

ÇOĞULİŞLETİM a. Bilş. Aynı makinede, birçok programın yürütülmesine olanak veren bilgisayar işletim yöntemi. Programlar, işlem biriminin yapısı uygunsa aynı anda, değilse almaşmalı olarak giriş, çıkış, bellek ve merkezi işlem birimlerinin farklı çalışma hızlarından yararlanarak yürütülür; merkezi işlem birimi, veriler çevre birimlerine doğru aktarıldığı ya da çevre birimlerinden geldiği sırada, birçok program için ardışık olarak çalışır.
—ANSİKL. Çoğulişletim, bir bilgisayarın kaynaklarını daha iyi kullanmaya olanak verir ve bilgisayarın belli zaman aralığında daha çok iş üretmesini sağlar. Belli bir anda, işlem birimi bir ve tek bir iş için kullanılabiliyorsa, sistem bu birimden birçok işi görmesi için de yararlanabilir: örneğin, belleğe birçok program yüklendiğinde, bunlardan biri, yürütülmesini sürdürmek için bir iletimin sonucunu beklemek zorundaysa, sistem, bir diğerinin yararına olacak şekilde, sözkonusu programın çalışmasını durdurur.

ÇOĞULİŞLETİMLİ sıf. Bilş. Çoğul işletime uygun olarak tasarlanmış bir bilişim sistemi için kullanılır. (Eşanl. ÇOĞULGÖREVLİ.)

ÇOĞULLAMA a. Bilş. ve Telekom. Ortak iletim yolunu, aynı anda, aynı yöne, bağımsız işaretler iletebilen birçok ayrı yola bölme. || Bağımsız işaretleri, ortak bir yolda iletmek üzere tek bir bileşik işarete dönüştürme. || *Frekans çoğullaması*, ortak bir iletim yolunun frekans bandını, ayrı iletim yolları oluşturmak için daha dar frekans bantlarına ayırma. || *Kod çoğullaması*, ortak iletim yolunda frekans ve zaman açısından çakışsalar bile, uygun bir işlemle kolayca ayırt edilip, ayrılabilecek şekilde biçimlenmiş işaret öğelerini ayrı iletim yollarına vermeye dayanan çoğullama. (Örneğin, farklı yollara ait işaret öğeleri, bir dik fonksiyon dizisinden seçilmiş, farklı dik fonksiyonlar biçiminde olabilir.) || *Zaman çoğullaması*, ortak bir iletim yolunda, zamanı, birbirini izleyen eşit aralıklara bölmeye dayanan çoğullama; bu aralıklar da dönemsel olarak, bağımsız işaret öğelerini iletmede kullanılan daha kısa aralıklara bölünür.

ÇOĞULLAMAK g. f. Çoğul duruma getirmek.
—Bilş. ve Telekom. Çoğullama işlemi yapmak.

ÇOĞULLAMALI sıf. Telekom. *Çoğullamalı telefon santralı*, her çıkış devresine, birçok tablo üzerinden erişilebilen, hat sayısı büyük, otomatik olmayan santral; böyle bir santralda, her operatör tablosunun fişleriyle, kendi tablosundan olduğu gibi örneğin sağındaki ya da solundaki tablolardan da, gerektiğinde hat alabilir ya da bir hatta cevap verebilir.

ÇOĞULLAŞTIRMAK g. f. Dilbil. Bir sözcüğü çoğul duruma getirmek.

ÇOĞULLAYICI a. Bilş. ve Telekom. Bir çoğullama gerçekleştirmeye yarayan aygıt. (Eşanl. MÜLTİPLEKSÖR.) || *Anten çoğullayıcı*, bozucu bir etkileşmeye yol açmayacak biçimde birçok alıcının ya da vericinin aynı antene paralel bağlanmasına olanak veren düzenek.

ÇOĞULLUK a. Çoğul olma durumu.
—Dilbil. Sayı kategorisinin, birden çok ayrıştırılabilir kendilikten oluştuğunu belirten ayırıcı özellik. (Çoğulluk, çoğulla [*çocuklar*], cinsil adla [*insan ölümlüdür*], topluluk adlarıyla, vb. anlatılabilir.)

ÇOĞULMOLEKÜLLÜLÜK a. Kim. ÇOĞUL DAĞILIMLILIK*'ın eşanlamlısı.

ÇOĞULYOĞUŞMA a. Polim. Büyüyen bir zincirin, yayılmanın her aşamasında yalnızca bir monomer molekülü bağlaması biçiminde belirginleşen polimerleşmenin tersine, birçok monomer motifinden oluşmuş kümelerin katılmasını sağlayan makromolekül bireşimlerin genel adı. (Eşanl. POLİKONDANSASYON.)
—ANSİKL. Çoğulyoğuşma tepkimesinin oluşumunda belli sayıda etken belirleyici rol oynar. Elde edilen ürün, işlevine göre ağlaşık* (çözünmez, erimez, ısılsertleşir), doğrusal (genel olarak termoplastik*) ya da yalnızca çok dallıdır. Birişlevli bileşiklerin varlığı (doğrusal poliamit bireşimindeki monoasit), zincirleri kilitleme etkisi gösterir ve uzunluklarını sınırlar. Zincir uzunluklarının denetiminde ana etken, stokiyometri*dir; stokiyometri 1'e yaklaştıkça zincirler uzar.

Ortamın işlevliliği ikinin üzerindeyse (sözgelimi gliserol + ftalik anhidrit), belirli bir gelişme derecesinden (dönüşül değer) sonra pelte oluşumu başlar. Uygulamada önerilen ve laboratuvarlarda kullanılan bir dizi çoğulyoğuşma tekniğini şöyle sıralayabiliriz: kütlesel çoğulyoğuşma (çözücü katılmaksızın eritilmiş monomerlerin çoğulyoğuşması); katı asıltı halinde çoğulyoğuşma; arayüzeysel çoğulyoğuşma; bir gaz (fosgen) ile bir çözelti (örneğin bisfenol A) arasındaki çoğulyoğuşma vb. Gerçekte kütlesel çoğulyoğuşmalar (poliesterler, alifatik poliamitler) sanayisel üretimde yaygın olarak kullanılır "Arayüzeysel" çoğulyoğuşmalarda, tepkenlerden biri (asit diklorürü) organik ortamda (klorlu çözücü), diğeri de (diamin) sulu evrede yer alır. Bir emülsiyonlaştırıcı eşliğinde hızlı karıştırma sonucu hem diklorür hem de diamin içeren mikrobölgeler oluşur. Çoğulyoğuşma, bu bölgelerin "arayüzeyi"nde ortaya çıkar; arayüzeysel çoğulyoğuşmalar adı da buradan gelir. Çok hızlı biçimde gerçekleşen bu tür çoğulyoğuşmaların en önemli üstünlüğü, olağan sıcaklıkta elde edilebilmeleridir; ancak asit diklorürlerin hazırlanıp kullanımını zorunlu kılarlar. Bunlar aromatik poliamitlerin bireşiminde çözelti halindeki çoğulyoğuşmalarla rekabet eder. Arayüzeysel çoğulyoğuşmada, evre aktarımı olarak anılan tekniklerin ortaya çıkması umut verici bir adım oluşturur.

ÇOĞUMSAMAK → ÇOKSAMAK.

ÇOĞUN be. Çok kez, çoğunlukla, ekseriya.

Çoğun barajı, Kırşehir ilinin Merkez ilçesinde, Kızılözü suyu üzerinde kurulu baraj. 1975'te işletmeye açıldı. Sulama ve taşkından koruma amacıyla yapılan barajın gövdesi toprak+kaya dolgu tipinde, su toplama hacmi 21,77 milyon m^3, göl alanı 2,38 km^2, sulama alanı 3 762 ha'dır.

ÇOĞUNLUK a. **1.** Genelin büyük bir bölümü: *Çoğunluğa uymak.* (Eşanl. EKSERİYET). **—2.** Seçimi kazanmayı ya da karar almayı sağlayan oyların ya da onayların büyük bölümü: *Çoğunluğu sağlamak. Büyük bir çoğunlukla üstün gelmek.* (Bk. *ansikl.* böl. Anayas. huk.) **—3.** Oy çokluğunu elde etmiş grup; mecliste çok sayıda iskemlesi olan parti ya da koalisyon partileri; ekseriyet: *Çoğunluğun oyları.* **—4.** Bir bütünde öğelerin sayısıyla sağlanan üstünlük: *Sınıfta kız öğrenciler çoğunlukta. Çoğunluk onlarda.* **—5.** *Sessiz çoğunluk*, bir ülkede, büyük bir sayıya ulaşmasına karşın; etkin azınlığın tersine, düşüncelerini açıklayamayan grup.
—Anayas. huk. *Çoğunluk sistemi*, en fazla oyu alan adayın ya da adayların seçilmiş sayıldığı seçim sistemi. (*Tek turlu çoğunluk sistemi*'nde [Büyük Britanya, ABD, Kanada] verilen oyların nispi [basit] çoğunluğunun elde edilmiş olması gerekli ve yeterlidir. *İki turlu çoğunluk sistemi*'nde [Fransa] ilk turda salt çoğunluk gerekir. Hiçbir aday ya da parti bunu sağlayamamışsa "balotaj" adı verilen ikinci seçim yapılır. Bunda, seçilmiş sayılmak için basit çoğunluğun elde edilmiş olması yeterlidir.)

—Bors. *Çoğunluğu elde etmek*, gerçek ya da tüzel bir kişi ya da bir grup kişi için, bir şirketin sermayesini oluşturan hisse senetlerini elinde bulundurmanın verdiği oy haklarının çoğunluğuna sahip olmak.

—Mal. *Çoğunlukta olan*, bir teşebbüste sermayenin çoğunluğunu elinde tutan hissedara denilir. Bizzat katılım anlamına da gelir.

—ANSİKL. Anayas. huk. ve Siyas. bil. Seçim hukukunda, bir adayın seçilmiş sayılabilmesi için, diğer adayların her birinden fazla oy almış olmasını yeterli sayan sisteme basit, adi ya da nispi çoğunluk usulü denir. Salt (mutlak) çoğunluk ise, verilen oyların yarısından bir fazlasının elde edilmiş olmasını gerektirir.

Bir mecliste nispı çoğunluk, kullanılan oyların sayısına, mutlak çoğunluk ise meclis üye tamsayısına göre saptanır.

Daha geniş bir uzlaşmayı gerektiren konularda nitelikli (mevsuf) ya da kuvvetlendirilmiş çoğunluk aranır (üçte iki, dörtte üç, beşte üç).

Bu teknik anlamdan hareketle, demokrasilerde, parlamentoda en fazla üyeye sahip partiye ya da partiler koalisyonuna "çoğunluk" adı verilir (iktidar çoğunluğu).

1982 Anayasası'na göre, anayasada başkaca kural yoksa, TBMM, üye tamsayısının en az üçte biri ile toplanır ve toplantıya katılanların salt çoğunluğuyla karar verir. Ancak karar yeter sayısı hiçbir şekilde üye tamsayısının dörtte birinin bir fazlasından az olamaz. Anayasa bazı durumlarda nitelikli çoğunluk aramıştır: anayasa değişikliği için üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu, cumhurbaşkanının suçlandırılması için üye tamsayısının dörtte üç çoğunluğu gibi.

Nevin Çokay

ÇOĞUNLUKLA be. Genellikle, çoğu zaman: *Çoğunlukla o bize uğrar. Çoğunlukla sabahları geç kalkar.*

ÇOĞURCUK a. *Yörs.* Sığırcık.

ÇOİBALSAN (Horlogin), moğol mareşal ve siyaset adamı (Tsetsenhanski, günümüzde Vostoçni, 1895 - Moskova 1952). İlkokul öğretmeniydi, çin istilasında direniş hareketini yönetti (1919) ve Moğol komünist partisi'ni örgütledi (1920). Devrim hükümeti üyesi (1921), daha sonra da başkanı (1924) oldu. Başbakanlığını yaptığı (1939) Moğolistan Halk Cumhuriyeti'nin gerçek kurucusudur. 1936'da mareşal oldu, Ruslar ile birlikte Mançurya'yı istila eden (ağustos 1945) orduya komuta etti.

ÇOK be. **1.** Bir fiilin önünde, eylemin önemini, yoğunluğunu ya da eyleme bağlı uzun bir süreyi belirtir: *Çok eğleniyor. Çok yedi. Çok korkuyor. Denizde çok kaldın. Çok oturdun, artık yat.* **—2.** Bir sıfatın önünde yüksek bir dereceyi, bir aşırılığı, aşılmış bir sınırı belirtir: *Çok zor bir soru. Çok çalışkan. Çok kızgın. Çok geç oldu. Çok büyük bir ev.* **—3.** "Daha" belirtecinin önünde özel bir yoğunluk anlatır: *Çok daha büyük, çok daha güzel bir ev.* **—4.** (Addan *-lı* ile türetilen bir sıfattan önce) sayıca çokluk belirtir: *Çok uluslu şirketler. Çok yönlü sorunlar.* **—5.** *Çok bilmiş*, her şeye aklı eren, bilgili kimse için söylenir; çıkarını kollayan, bunu kurnazca gerçekleştiren kimse için kullanılır. || *Çok boyutlu*, çok yönlü. || *Çok çok*, en çok, olsa olsa: *Çok çok iki saat beklersin.* || *Çok geçmeden*, kısa bir süre sonra: *Çok geçmeden onlar da geldi.* || *Çok gelmek*, sözkonusu bir şeyse, gereksinenden çok olmak; bir davranış ya da bir kimseyse, çekilmez, katlanılmaz bir durum almak: *Bu kumaş bir takım elbise için çok gelir. Hep aynı şeyleri dinlemek doğrusu bana çok geliyor.* || *Bir şeyi (birine) çok görmek*, onu bir kimseden esirgemek ya da o kimseyi o şeye layık görmemek; bir kimsenin herhangi bir davranışını yadırgamak: *Demek bir kalemi bana çok görüyorsun.* || *Çok olmak*, sözkonusu bir kimseyse, davranışları çekilmez, katlanılmaz bir durum almak: *Artık çok oluyorsun, daha fazla konuşma.* || *Çok söylemek*, gereksiz yere konuşmak, gevezelik etmek. || *Çok yanlı, çok yönlü*, iki ya da daha çok yanı olan şeyler için kullanılır: *Çok yanlı ilişkiler. Çok yönlü yaklaşımlar;* birden çok alanda bilgisi olan, ürün veren kimseler için kullanılır: *Çok yönlü bir sanatçı.* || *Çok yaşa*, hapşıran bir kimseye uzun ömür dilemek için söylenen söz; bir kimseye yerinde bir davranışından ya da sözünden dolayı söylenen onaylama sözü; kendinden küçüğe teşekkür yerine söylenen söz.

—Anayas. huk. *Çok adlı seçim usulü*. Her seçim çevresinden birden çok temsilcinin seçilmesi esasına dayalı seçim usulü. (Burada çoğunluk ya da nispi seçim sistemi uygulanabilir. Adayların seçime katılabilmeleri için birer liste oluşturmaları gerekiyorsa, buna liste usulü denir. Ancak çok adlı seçimde adaylıklar bireysel de olabilir, bu durumda seçmenler oy pusulalarını kendileri düzenlerler.)

—İstat. *Çok boyutlu*, çok sayıda bireye ilişkin verilere denir. (Çok boyutlu veri çözümleme yöntemlerinin uygulanabilmesi için, bunlar çok boyutlu vektör uzayının öğeleri olarak gösterilir.) || *Çok egemen değerli*, birçok egemen değeri olan olasılık dağılımı, istatistik dağılımı için söylenir. (İstatistikte, bir dağılımın çok egemen değerli olması, çokluk kütlenin türdeş alt kütlelerin bir karışımı olduğunu gösterir.) [Eşanl. ÇOKMODLU.]

—Siyas. bil. *Çok parti sistemi*, siyasal yaşamda ve parlamentoda ikiden fazla partinin bulunmasıyla belirginleşen sistem.

—Tarım. *Çok türlü tarım*. Aynı tarım işletmesinde birçok bitki türünün (tahıllar, yem bitkileri ve çayırlar, çapa bitkileri, sanayi bitkileri, hatta sebzeler ve meyveler) yetiştirilmesi. —Birçok bitki türünün yetiştirildiği işletmelerin ağırlıkta olduğu bir bölgede ya da bir ülkede toprakların kullanım sistemi.

◆ sıf. **1.** Sayıca, nicelikçe büyüklük, fazlalık belirtir: *Çok kişi bu ayrıntıları bilmez. Yapılacak çok iş var. Bu yıl çok kitap okudum, çok yer gezdim. Aradan çok zaman geçti.* **—2.** *Çok şey*, aşılacak, beklenmedik bir olay ya da durum karşısında söylenir. || *Çok şükür*, Tanrı'nın verdiği bir olanaktan yararlanma durumunda duyulan minneti ve hoşnutluğu belirtmek için söylenir: *Çok şükür çocukların hepsi büyüdü, iş güç sahibi oldular.*

◆ a. **1.** Bir tamlayanla (ya da tamlayansız), bir bütünün büyük bir bölümü, sayıca en kabarık olan: *Yemeğin çoğunu onlar yedi. Maaşın çoğu kiraya gidiyor. İnsanların, hayvanların çoğu.* **—2.** Tamlayansız, özne olarak, birçok kimse: *Çoğumuz bunu bilmez. Çokları bunu yanlış anlıyor. Çoğu, bütün bu değişikliklerin eğitimi baltaladığını düşünüyor.* **—3.** *Çoğa kaçmak*, bir hareketi gereğinden çok yaparak bıktırıcı olmak: *Çoğa kaçtığının farkında mısın?* || *Çoğa varmaz*, az sonra. || *Çoğu gitti, azı kaldı*, yapılmakta olan bir işten söz ederken, "en güç bölümünü bitirdik, geriye az kaldı; sonuca yaklaştık" anlamında söylenir. || *Çoğu zarar, azı karar*, aşırıya kaçmamak gerektiğini vurgulamak için söylenir.

Nevin Çokay
Ağızlıkçı

ÇOK - önek. "çok sayıda" anlamında birçok sözcüğün oluşumunda yer alır.

ÇOKADIM a. Says. çözlm. *Çokadım yöntemi*, başlangıç koşulu olan bir diferansiyel denklemin yaklaşık bir çözümünü hesaplama yöntemi; bu yöntemde, belli bir anda yaklaşık bir çözümü hesaplamak için, daha önce en az iki anda hesaplanmış değerlerden yararlanılır.

ÇOKAK, Kahramanmaraş'ın Andırın ilçesine bağlı bucak; 3 995 nüf. (1990); 6 köy. Merkezi *Çokak*, 571 nüf. (1990).

ÇOKAKIMLI sıf. Dy. Almaşık ya da doğru akım gibi birçok tip akımla çalışan özdevinimli ya da elektrikli lokomotif için kullanılır.

ÇOKAL ya da **ÇUKAL** a. Eskiden savaşlarda giyilen ya da atlara giydirilen zırha verilen ad.

ÇOKAL (Hüseyin), türk güreşçi (Tavas, Denizli, 1960). Bayram Şit ve Hasan Güngör tarafından yetiştirildi. Minderde iki kez milli formayı giydi. Kırkpınar'da art arda üç kez (1981, 1982, 1983) şampiyonluğu kazanarak Altın kemer'in sahibi oldu.

ÇOKALELLİK a. Biyol. Bir A genine denk birçok *a', a", a'''*... alelinin bulunduğu ve bu alel genlerin de birbirine göre, gittikçe artan oranda başatlık gösterdiği özgül kalıtım biçimi. (Koşullanmış karakterin en uç dereceleri arasında bir dizi basamak görülür. İnsanda çokalelliğin en açık örneği ABO sistemine bağlı kan gruplarının soydan geçmesindeki durumdur. Sirkesineğinde [*drosophila*] göz rengi bir çokalellik örneğidir.)

ÇOKAMAÇLI sıf. Denizc. Çok değişik türde ve farklı koşullardaki yükleri aynı anda ya da art arda taşıyabilen bir yük gemisi için kullanılır. (Eşanl. ÇOKMAKSATLI.)

—Havc. Av, keşif ve taktik destek gibi çeşitli görevleri yapabilen savaş uçağı için kulanılır. (Eşanl. ÇOKMAKSATLI.)

ÇOKAMAÇLILIK a. Savunm. Çağdaş ordu güçlerine, özel alanları ne olursa olsun, her tür savaşa katılabilme olanağı veren özellik. (Eşanl. ÇOKMAKSATLILIK.)

ÇOKAN (Mehmet Hanife), kazak türkolog (Kökçedağ, Akmola, 1837 - ? 1865). Kazaklar'ın son hanı Veli Han'ın torunu ve Cengiz Türe'nin oğlu. Sibirya'da Omsk kentindeki askeri okulu bitirdi. Rus ordusunda subaylık yaptı. Ölümünden kısa bir süre önce Ruslar'ın Türkistan'ı ele geçirmesi üzerine görevinden istifa etti (1864).Kırgızlar'ın *Manas destanı* ile Edige ve Toktamış destanlarını bilim dünyasına ilk o tanıttı. Din konusunda özgür düşünceliydi. Yazılarında doğu ve islam kültürünün, medrese ve tekkelerin çağdışı yanlarını, softalığı sert bir dille eleştirdi. İnceleme, derleme ve bilimsel raporları ölümünün 40. yıldönümü dolayısıyla Rus coğrafya kurumu'nca bastırıldı. Derlediği Edige ve Toktamış destanı, rus türkolog P. M. Melioransky tarafından yayımlandı (1905).

ÇOKANLAMLI sıf. Dilbil. Çokanlamlılıkla belirgin nitelik kazanan biçimbirim ya da sözcük için kullanılır.

ÇOKANLAMLILIK a. Dilbil. Dildeki bir terime birçok anlamı olabileceği görüldüğünde verilen nitelik.

—ANSİKL. Dildeki bir terimin çokanlamlı olabilmesini konuşucular, "sözcüklere" özgü, bir olgu biçiminde ele alırlar.Ayrıca bu kavram, konuşucuların aynı derecede benimsediği bir karşıtlıkla, tekanlamlılık kav-

ramıyla (enfarktüs, iyonlaşma, nemölçümü gibi bilimsel alana ilişkin terimler) güçlenir, bu da en çok kullanılan terimlerin, çoğul yoruma yol açtığını söylemeye olanak tanır: *baş*, canlılarda bir organ, bir topluluğu yöneten kimse, başlangıç, vb.'dir. G. K. Zipf, bir terimin anlam çokluğunun, kullanımlarının sıklığıyla dolaysız bağıntı içinde olduğunu da kanıtladı; sıklık / çokanlamlılık parametrelerinin nicel bir biçimde dile getirilebileceği varsayımı da buradan kaynaklanır.

ÇOKANOTLU sıf. Elektrotekn. Birçok anotu olan aygıtlar için kullanılır: *Çokanotlu değiştirici.*

ÇOKATOMLU sıf. Kim. Birçok atomdan oluşan bir madde için kullanılır.

ÇOKAY (Nevin), türk ressam (İstanbul 1930). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi resim bölümü'nü bitirdi (1953). Çeşitli öğrenim kurumlarında resim öğretmeni olarak çalıştı. Birçok kişisel sergi açtı, karma sergilere katıldı. Serbest bir fırça üslubu olan sanatçı, portre ve figürlerinde gerçekçi ve naif bir yol izledi. Son yıllardaki yapıtlarında yerel konu ve malzemelerden de yararlandı. İstanbul Sanat festivali ikincilik ödülü'nü kazandı (1965). 1980'li yıllarda genellikle insan kompozisyonları ve özellikle atlar üzerinde durdu.

ÇOKAYAKLI sıf. Tıp. *Çokayaklı yaratık*, fazladan ayakları olan ucube. (Eşanl. POLİPOT.)

ÇOKAYAKLILAR → ÇOKBACAKLILAR.

ÇOKAYAKLILIK a. Tıp. Ayakların çokluğuyla belirgin ucubelik. (Eşanl. POLİPODİ.)

ÇOKAYNALI sıf. Gökbil. *Çokaynalı teleskop*, büyük çaplı tek aynanın vereceği görüntüye eşdeğer bir bileşke görüntü elde etmek için görüntüleri aynı noktada yakınsayacak birçok farklı aynadan oluşmuş bir birincil aynadan yararlanan teleskop.
—ANSİKL. Bu tipte ilk aygıt Arizona'da Hopkins dağının tepesinde bulunan Fred Whipple gözlemevi'nde, 1979'da hizmete girdi. Bu teleskopta, bir altıgenin tepelerine yerleştirilmiş 1,80 m çapında 6 birincil ayna vardır. 76 cm çapında yardımcı bir teleskopun odağından yayımlanan bir laser demeti, görüntülerin sıralanmasını ve yakınsamasını sağlar. Bileşke görüntü, 4,50 m çapındaki tek bir aynanın vereceği görüntüye eşdeğerdir.

ÇOKBACAKLI sıf. Tıp. *Çokbacaklı yaratık*, fazladan bacakları olan ucube. (Eşanl. POLİSKEL.)

ÇOKBACAKLILAR a. Bir çift duyarga, çiğneyici çeneler ve solunum trakeleri gibi birçok bölüt ve birçok çift bacakla donanan kara eklembacaklıları sınıfı. (Bil. a. *Myriapoda*.) [Eşanl. ÇOKAYAKLILAR.]
—ANSİKL. Bir çokbacaklının çoğunlukla birbirinin aynı birçok halkasının her biri bir ya da iki çift bacak taşır. Cinsellik deliği ya bir tanedir ve arkada bulunur (*Chilopoda* altsınıfı) ya da iki tanedir ve öndedir (üyelerinin her halkasında iki çift bacak bulunan kırkayaklar [*Diplopoda*] gelişmemiş sineklere benzeyen *Symphyla* altsınıfı).
Çokbacaklılar bütün dünyaya iyice yayılmıştır; yaklaşık 12 000 türü bilinir. Genellikle toprak altına girerek ışıktan kaçar ve nemli yerleri arar. Bazıları etçil (*Chilopoda*), bazıları döküntücül ve bitkicildir. Bütün çokbacaklılar yumurtlayarak ürer.

ÇOKBACAKLILIK a. Tıp. Bacakların çokluğuyla belirgin ucubelik. (Eşanl. POLİSKELİ.)

ÇOKBAĞLAÇLI a. Dilbil. Bir cümlenin her öğesinin önünde aynı bağlama bağlamacının yinelenmesi (Örn. *Ne o, ne sen, ne de ben bu konuyu düşünmüştük.*)

ÇOKBAŞLI sıf. Çamaşır san. Çok sayıda başı olan ve böylece çok büyük bir örgü üretimi sağlayan yuvarlak tezgâh.
—Tıp. *Çokbaşlı yaratık*, birçok başı olan ucube.

ÇOKBATINLI sıf. Yılda birkaç kez üreyen bir hayvan türü (özellikle de ipekböceği) için kullanılır.

ÇOKBİÇİMLİ sıf. Kim. ve Krist. Çokbiçimlilik özelliği taşıyan maddeler için kullanılır.
—Mat. çözlm. Çıkış kümesi aynı olan birçok kolu ya da belirtimi kabul eden bir fonksiyon (ters çembersel fonksiyonlar, karmaşık düzleme genişletilmiş Napier logaritma fonksiyonu) için kullanılır.

ÇOKBİÇİMLİLİK a. Biyol. Bazı türlerde, aynı ırktan bireylerde, gelişmelerinin aynı evresinde görülen dış görünüş çeşitliliği. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Kim. Çokbiçimli olma niteliği.
—Kim. ve Krist. Kristalleşmiş bir maddenin, kimyasal bileşimi değişmeksizin çeşitli biçimler içerme özelliği. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Patol. *Marazi çokbiçimlilik*, çok çeşitli belirtileri gösteren hastalığın niteliği. (Eşanl. POLİMORFİZM.)
—ANSİKL. Biyol. Özellikle böceklerde ve kabuklularda görülen *eşeysel çokbiçimlilik*, ancak bir cinste, yani ya erkekte ya dişide görülebilir. Erkek çokbiçimliliğine *posilandri*, dişininkine *posilogini* denir. *Cinselliğe bağlı çokbiçimlilik* kurtçuğun gelişme tarzı ve süresiyle ilgilidir. Örneğin bir karides, İtalya'da tatlı suda yaşar; dişisi az sayıda ve iri yumurta yapar (20-50 yumurta, her biri 1,5-1,75 mm çapında); yumurtadan çıkan yavrular erginlerden pek az farklıdır. Başka yerlerde, aynı türün bir çeşidi acı sularda yaşar; dişisi çok sayıda ve ufak yumurta yapar (her biri 0,7-0,88 mm çapında, 100-450 yumurta); yumurtalardan çıkan kurtçuklar açık denizde yaşar ve tipik karides oluncaya kadar birçok kez deri değiştirir.
Daha birçok hayvanda (memeliler, kuşlar, böcekler [özellikle kelebekler], omurgasızlar [rotatorlar, kabuklular, vb.]), en başta rengi ve yaşam ritmini ilgilendiren *mevsimlik bir çokbiçimlilik* görülür.
—Kim. ve Krist. Çokbiçimlilik, bir maddenin birçok biçimde kristalleşmesinden ve her biçimde atomların farklı diziliminden ileri gelir. Çokbiçimli maddelerde, her biçim farklı fiziksel özellikler taşır ve kararlı olduğu bir sıcaklık ve basınç bölgesi vardır. Dolayısıyla basınç ya da sıcaklık değiştirilerek bir madde, bir biçiminden bir başka biçime dönüştürülebilir. Bu sırada tersinir (enantiyotropi) ya da tersinir olmayan (monotropi) çokbiçimli bir dönüşüm ya da evre geçişi gözlenir. Kaldı ki farklı biçimler bir arada oluşabilir. Bu biçimlerden yalnızca biri termodinamik bakımdan kararlı, diğerleri yarı kararlıdır.
Çokbiçimliliğin ilk örneğini Haüy, 1812'de romboedrik kalsit ve ortorombik aragonit biçiminde bulunan kalsiyum karbonatı inceleyerek ortaya koydu. Mitscherliche ise, araştırmalarını ikibiçimli kükürt üzerinde sürdürdü ve bu maddenin yaygın olarak bulunan ortorombik türünün, sıcaklığın yükseltilmesi sonucunda monoklinik kükürde dönüştüğünü gördü. Çokbiçimliliğin daha birçok örneği vardır.
Günümüzde, teknolojideki uygulamaları nedeniyle evre geçişleri üstüne ayrıntılı incelemeler yapılmıştır; bu evrelerden biri, örneğin piezoelektrik ve piroelektrik etkilerle ya da dielektrik değişmezinin etkisiyle ölçü sapmaları gösteren ferroelektrik evreler, çok ilgi çekici fiziksel özellikler sunar.

ÇOKBİREŞİM a. Dilbil. Çokbireşimsel dillerin özelliği.

ÇOKBİREŞİMSEL sıf. Dilbil. Birçok bağlı biçimbirim kapsayan ve bütün bir cümleye eşdeğer olabilecek çok uzun ve karmaşık sözcük biçimleri sunan diller için kullanılır. (Örneğin, eskimocada ve birçok Amerika yerli dillerinde olduğu gibi.)

ÇOKBOYUTLU sıf. Ceb. Üçten çok boyutu olan uzay için kullanılır.

ÇOKBÖLMELİ sıf. Biyol. Birçok bölmeye ayrılan ve içi boşluklu olan hayvansal ya da bitkisel organlara denir.
—Bot. Birçok bölüme ayrılmış yumurtalık için kullanılır.

ÇOKBÖLÜTLÜ sıf. Biyol. Art arda birçok bölütten oluşan hayvan ya da bitki organları için söylenir.

ÇOKCÜCÜKLÜ → ÇOKEMBRİYOLU.

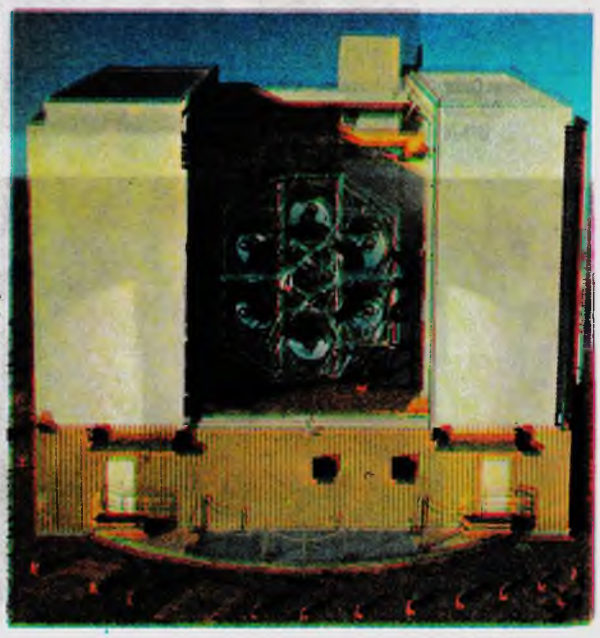
ÇOKCÜCÜKLÜLÜK → ÇOKEMBRİYOLULUK.

ÇOKÇA sıf., be. Oldukça çok; fazlaca: *Yemeğin suyunu çokça koy.*

ÇOKÇEKİRDEKLİ sıf. Biyol. İkiden çok çekirdek içeren canlı hücre ya da spor için kullanılır.
—Bot. İçinde pek çok tohum bulunan meyve için söylenir.
—Coğ. Birçok çekirdekten, birçok merkezden oluşan için kullanılır. (Eşanl. ÇOKMERKEZLİ.)

ÇOKÇEVRİMLİ sıf. Yalnızca erkeklerden (yani döllenmiş yumurtalardan çıkan bireyler) oluşan kuşakların yılda birçok kez ortaya çıktığı döllemesiz türler için kullanılır. (Yılda birkaç kez döllemeli olarak üreyen türlerse çokbatınlı olarak nitelenir.) [Karşt. TEKÇEVRİMLİ.]

ÇOKDEĞERLİ sıf. Bağışıkbil. *Çokdeğerli aşı*, birçok mikrobun antijenlerinin karışımından oluşan aşı (difteri, tetanos, çocukfelci karma aşısı gibi) ya da aynı mikrobun değişik çeşitlerinin antijenlerinin karışımından oluşan aşı (tifo, paratifo A ve B aşısı) ||*Çokdeğerli serum*, tekdeğerli serumların karışımından oluşan serum. (Kangren serumu ya da çeşitli türden yılan zehirlerine karşı panzehir serumları gibi.)
—Kim. Birçok değerlik içeren elementler için kullanılır. (Eşanl. ÇOKDEĞERLİKLİ.)
—Mant. İkiden fazla doğruluk değeri alan mantıklar için kullanılır.
—ANSİKL. Mant. Çokdeğerli mantık, 1920 yıllarında Post ve özellikle Łukasiewicz gibi mantıkçılar tarafından geliştirildi. Bütün önermeleri doğru ve yanlış diye iki kesin öbeğe ayırmanın felsefi tutarlılık açısından pek doyurucu olmadığı görüşünden hareket eden bu mantıkçılar, klasik ikideğerli mantığın karşısına tutarlı bir çokdeğerli mantık sistemi çıkarmanın ilginç olabileceği kanısındaydılar (aslında çokdeğerli mantık düşüncesi, Aristoteles'in gelecekte olabileceklerle ilgili önermeler üzerindeki çözümlemelerine kadar geri götürüle-

Smithsonian Astrophysical Observatory and University of Arizona

Hopkins dağının tepesindeki Fred Whipple gözlemevi'nin çokaynalı teleskopu (Arizona, ABD). [1979'da hizmete girdi]

bilir.) Bundan ötürü, kuruluşuna ön ayak olan felsefe ilkeleri bakımından çokdeğerli mantığın tarihsel gelişmesinde, anlambilimsel (semantik) görüşün ağır bastığı söylenebilir (oysa mantığın öteki dalları bunun tersi bir yol izlemişlerdir). Gerçekten de, çokdeğerli mantığı sözdizimsel açıdan ilk derinlemesine inceleme işi Łukasiewcz'in sistemini 1934'te belitlemiş olan Jaśkowski'nın başarısıdır. Sözkonusu mantık üçdeğerlidir, yani D (doğru) ve Y (yanlış) değerlerinden fazla olarak bir de B ("belirsiz" veya "olanaklı") değerini kabul eder.

Aşağıdaki doğruluk çizelgeleri yardımıyla Łukasiewicz'in sistemi hakkında bir fikir edinilebilir:

A	˥A
D	Y
B	B
Y	D

A	B	A&B	AVB
D	D	D	D
D	B	B	D
D	Y	Y	D
B	D	B	D
B	B	B	B
B	Y	Y	B
Y	D	Y	D
Y	B	Y	B
Y	Y	Y	Y

Görüldüğü gibi, ikideğerli mantıkta nasılsa, burada da, birlikte-evetleme, her iki bileşeninin doğru olması halinde doğru, en az bir bileşenin yanlış olduğu hallerde yanlış, öteki hallerde belirsiz değerini alıyor. Yalnız bu sistemde "üçüncü'nün olmazlığı" (PV˥P) ile "çelişmezlik" (˥(p&p)) ilkelerinin birer totoloji olmadıkları açıktır, çünkü p B değerini aldığında, bileşik önerme D değerini değil, B değerini alır (çizgelgenin yalnız birinci satırını yazıyoruz):

P	˥P	PV˥P	˥(p&p)
B	B	B	B

Buna göre, "yarın yağmur yağacak" önermesi belirsizse, "yarın yağmur yağacak ve yarın yağmur yağmayacak" önermesi de belirsizdir ve dolayısıyla bir totoloji değildir. Bu sistemle, klasik ikideğerli sistemler arasında önemli bir ayrım olduğu görülüyor.

Łukasiewicz'den bu yana, daha başka birçok üçdeğerli, hatta n-değerli ($n>3$) mantık sistemleri kurulmuş olduğunu da belirtmek gerekir. Bu arada Reichenbach gibi mantıkçıların, Łukasiewicz'in üçdeğerli mantığından yakından esinlenmiş bir quantum mantığı kurarak quantum mekaniğinin ortaya attığı sorunlardan bazılarını çözmeyi denemiş olduklarını da hatırlatalım.

ÇOKDEĞERLİKLİ sıf. Kim. ÇOKDEĞERLİ'nin eşanlamlısı.

ÇOKDELİKLİ sıf. Fişekç. Eksenine koşut olarak açılmış birçok kanal içeren silindir biçimli barutlar için kullanılır.

ÇOKDERECELİ sıf. Kim. Özellikleri aynı anda birçok dereceyi içeren ürünler için kullanılır; örneğin akışmazlık indisi yüksek olan yağlayıcı kimi sıvı yağların, amerikan normu SAE'ye göre birçok derecesi bulunur.

ÇOKDİLİMLİ sıf. Bot. Parmak biçiminde birçok dilime ayrılmış yaprak için kullanılır.
—Mim. ve Süslem. sant. Dilimlere ayrılmış. ‖ *Çokdilimli kemer,* FİSTOLU* KEMER' in eşanlamlısı.

ÇOKDİLLİLİK a. Çokdilli bireyin ya da topluluğun durumu.

ÇOKDİŞLİMERSİNGİLLER a. Mersinbalığına benzeyen, ama derisi çıplak ve rostrumu kaşık gibi uzun, tatlı suda yaşayan mersinbalığı familyası. (Bil. a. *Polyodontidae.*)

ÇOKDİZİLİ sıf. Eşmerkezli ya da paralel birçok sıra halinde dizilmiş aynı tipte hayvansal ya da bitkisel organlar için kullanılır.

ÇOKDÖNGÜLÜ sıf. Jeomorfol. Birbirini izleyen birçok aşınma döngüleriyle biçimlenmiş engebe için kullanılır. (Eşanl. POLİSİKLİK.)
—Pedol. *Çokdöngülü toprak,* terra rossa (bazı kireçtaşı yaylalarında görülen kirecini yitirmiş kil) ya da Massif central sınırındaki siderolitik malzemeli yüzeylenmeler gibi birçok ardışık evrime uğramış fosil toprak.

ÇOKDÜZLEMLİ sıf. Geom. *Çokdüzlemli açı* ya da *çokdüzlemli kesme,* sınırı, düzlem parçaların birleşimi olan sınırsız uzay parçası; bu düzlem parçalar *(yüzler),* çokdüzlemli kesmenin köşesi adı verilen, aynı köşeye ait açısal kesmelerdir; bunların kenarları, çokdüzlemli kesmenin ayrıtlarını oluşturur.

ÇOKEKLEMLİ sıf. Biyol. Birçok eklemi bulunan hayvan ya da bitki için söylenir.

ÇOKEKSENLİ sıf. Müz. Çokeksenliliğe ilişkin. (Eşanl. POLİTONAL.)

ÇOKEKSENLİLİK a. Müz. Her birinin ekseni farklı olan ve birbirinden bağımsız olarak gelişen birden çok melodinin üst üste bindirilmesi. (Çok eksenlilik özellikle 1914-25 arasında uygulandı. Bu yazım türünün ilk örneklerinden biri, Darius Milhaud'nun *les Choéphores* [1915] adlı yapıtındadır.) [Eşanl. POLİTONALİTE.]

Çokelyaflılar anlaşması, 1970 yılında, Avrupa ülkeleri, ABD ve tekstil ürünleri dışsatımcısı ülkeler arasında, Gümrük ve ticaret genel anlaşması (GATT) çerçevesi içinde (ama bunun bir ihlali olarak) imzalanan ve gelişmekte olan ülkelerce dışsatımı yapılan düşük fiyatlı tekstil ve giyim eşyasının Avrupa ve ABD piyasalarına girişinin kısıtlanmasını öngören anlaşma.

ÇOKEMBRİYOLU sıf. Bot. İçinde birçok embriyon bulunan tohum için kullanılır.
—Zool. Her defasında birden çok embriyo taşıyan hayvan türleri için kullanılır. (Eşanl. ÇOKCÜCÜKLÜ.)

ÇOKEMBRİYOLULUK a. Bot. Bir yumurtacıkta ayrı zigotlardan bir arada iki ya da daha çok embriyon oluşması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Zool. Tek bir döllenmiş yumurtadan birçok embriyo oluşması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Bot. Açıktohumluların yumurtacığında birçok oosfer bulunur. Bunların her biri döllendikten sonra, yumurtacıkta birçok embriyon oluşabilir (gerçek çokembriyoluluk), ama çoğunlukla bunların yalnız biri tam olarak gelişir. Kapalıtohumlularda oosferden oluşan esas embriyona, bazen özellikle yardımcı hücrelerden oluşan ek embriyonlar katılır.
—Zool. Zarkanatlı bir böcek olan *Encyrtus* (ya da *Ageniaspis*) *fuscicollis*'in konak haline getirdiği bir tırtılın gövdesi içine bıraktığı yumurta hepsi de aynı cinslikli birçok bireylik bir zincire bölünür. Tatuda, aynı yumurtadan gelen genellikle dört yavru doğar. (→ İKİZ.) [Eşanl. ÇOKCÜCÜKLÜLÜK.]

ÇOKER (Adnan), türk ressam (İstanbul 1928). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi resim bölümü'nü bitirdi (1951). Kazandığı bursla Paris'e giderek (1956) André Lhote ve Henri Goetz'in atölyelerinde resim çalıştı. Türkiye'ye döndükten sonra bitirdiği okula asistan (1960) ve öğretim üyesi (1964) oldu. Soyut resmin ilk temsilcilerinden sayılan sanatçı, soyut dışavurumculuk doğrultusunda yaptığı resimlerinde, insanı değişik ruhsal boyutlarıyla işledi. Batı'da doğup gelişen "lekecilik" akımından etkilenerek, yapıtlarında geniş dalgalar halinde gerçekleştirdiği renk lekeleri düzenlemelerini lirik bir anlatımla verdi. Daha sonraları, geleneksel türk mimarlığının motifleriyle bağdaşan, ölçülü, bakışımlı, dengeli siyah zemin üzerine aydınlık ve geometrik biçimli çalışmalarıyla ritmik bir anlatıma ulaştı. Birçok kişisel sergi açtı, karma sergilere katıldı. İstanbul Sanat festivali (1961), 23. Devlet resim ve heykel sergisi (1962), Türkiye İş bankası (1981) ve Ev-dekorasyon dergisi (1983) birincilik ödüllerini kazandı. 1983-85 arası M.S.Ü. Güzel sanatlar fakültesi resim bölümü başkanlığı yaptı. 1986'da ve 1989'da soyut yapıtlardan oluşan sergiler açtı. Asya-Avrupa bienalinde Dostluk, barış ve sanat ödülü'nü aldı (1990).

Adnan Çoker
Mor ötesi boşluk
1979-81

Adnan Çoker
Gök planı
1975-76

ÇOKERKEKORGANLI sıf. Bot. Çok erkekorganlı çiçek için kullanılır.

ÇOKERKEKORGANLILIK a. Bot. Çokerkekorganlı çiçeğin durumu. (Eşanl. POLİANDRİ.)

ÇOKEŞLİ sıf. Polim. *Çokeşli yoğuşku,* birçok monomerin çoğulyoğuşmasından elde edilen eşpolimer.
—ANSİKL. Çokeşli yoğuşku ile eşpolimer arasındaki ayrım gerçekte çok yapaydır; çünkü sözkonusu bileşikler, yalnızca bireşim biçimleriyle farklılaşır. Bireşim bir kez gerçekleştikten sonra eşpolimerin yapısı ile çokeşli yoğuşkunun yapısı arasında hiçbir ayrım yapılamaz. Bu durum, bazı eşpolimerlerin kimi zaman polimerleşme, kimi zaman da çoğulyoğuşmayla elde edilmesinden de açıkça bellidir. Bu nedenle eşpolimer, genel bir terim olarak kabul edilmelidir.

ÇOKEŞLİLİK a. Med. huk. *Çokeşlilik,* karı ve kocadan her birinin birden çok eşinin bulunması. (Türk Med. k.'nun 112. maddesine göre karı kocadan biri evlenme sırasında evliyse, bu evlenme mutlak butlan*'la sakattır. Tüm çağdaş ülke hukuklarında ve türk hukuk sisteminde tekeşlilik ilkesi vardır. Evliyken tekrar evlenme hukuk açısından geçersizdir.)

ÇOKEVRELİ sıf. Fiz. Birçok evreden oluşan bir sistem için kullanılır. (Eşanl. ÇOKFAZLI.)
—Ruhbil. Kişiliğin farklı yanları konusunda birçok tahminlerde bulunmayı olanaklı kılan soru kâğıtlarına denir. (M.M.P.İ., Min-

nesota Multiphasic Personnality Inventory [Çokevreli Minnesota Kişilik Envanteri], bunun örnek tipini oluşturur.) [Karşt. BİRYANLI.]

ÇOKEVRELİLİK a. Yerbil. Tektonikte, farklı yaştaki birçok biçim değiştirme evresinin aynı yapısal bütün içinde üst üste gelmesi. (Bu durum yüzeylenme ölçeğinde olduğu gibi örnek ölçeğinde de görülebilir. Çok evrelilik mikrotektoniğin sınırları içinde incelenir.)

ÇOKEZGİLİ sıf. Müz. Çokezgililik anlayışına ilişkin; bu anlayışla yazılmış.

ÇOKFAZLI sıf. Elektrotekn. *Çokfazlı büyüklükler (akımlar, gerilimler) sistemi*, aralarında $2\pi/m$ nin tam katı değerinde değişmez açıda bir faz farkı bulunan, aynı frekanslı sinüzoidal m büyüklükten oluşmuş küme. ||*Çokfazlı devre*, birbirine bağlı, çokfazlı düzenekler kümesi. ||*Çokfazlıdüzenek*, çokfazlı kaynak ya da böyle bir kaynağın beslediği düzenek. ||*Çokfazlı makine*, çok fazlı büyüklükler sistemi üreten ya da böyle bir sistemle beslenen makine.
—Fiz. ÇOKEVRELİ'nin eşanlamlısı.

ÇOKFOTONLU sıf. Fiz. *Çokfotonlu geçiş*, aynı anda birçok foton soğurarak, bir halden bir başka yapay hale geçiş. (Soğurulan fotonların enerji toplamı, ilk ve son hallerdeki enerji düzeylerinin farkına eşittir. Bu tür geçiş olasılığı, tekfotonlu geçiş olasılığından çok daha düşüktür. Bu süreçler, laserler yardımıyla gözlemlenir.)

ÇOKGEN sıf. Geom. Birçok açısı, dolayısıyla birçok kenarı olan şekiller için kullanılır. ||*Çokgen çizgi*, iki ardışık doğru parçasının taşıyıcıları farklı olmak üzere ve i, $\mathbb{N}$ nin sonlu bir parçasını taradığına göre genellikle düzlemdeş $[A_iA_{i+1}]$ doğru parçalarının birleşimi. (Her $A_iA_{i+1}]$ parçası, çokgen çizginin bir *kenar*'ı, her A_i noktası bir *köşe*'sidir.)
—Elektrotekn. *Çokgen bağlı düzenek*, m dalı tek bir göz oluşturan m fazlı düzenek.
—Geom. Kapalı bir L çokgen çizgisinden oluşan, yani

$$L = \bigcup_{i=0}^{n-1} [A_iA_{i+1}] \text{ ise } A_0 = A_n$$

eşitliğini sağlayan (çoğu kez düzlem) şekil. (Eşanl. POLİGON.) [Bk. *ansikl.* böl.] ||Sınırı, çapraz olmayan düzlem bir çokgenden oluşan sınırlı yüzey.
—Mim. *Çokgen örgü*, Eski Yunan'da uygulanan ve düzensiz büyük taş bloklarının, dik ya da eğik derzler çizecek biçimde harçsız örülmesiyle oluşturulan duvar örgüsü. (Her blok, yanındaki taşın dış çizgilerine tam değecek biçimde yerleştirilir; çokgen örgünün en güzel örneği, Delphoi'deki Apollon tapınağı'nın teras duvarıdır.)
—ANSİKL. Geom. Köşeleri $A_0A_1,...,A_{n-1}$ olan bir L çokgenini adlandırmak için, iki yol izlenebilir: çokgenin herhangi bir A_j köşesinden başlanabilir ve A_0, A_{n-1} den sonra gelmek üzere, A_{j+1} ve izleyen tüm diğer köşeler A_{j-1}e değin belirtilir; L nin adı elde edilir: $A_jA_{j+1}...A_{j-1}$. Yine A_j den başlayarak A_{j-1} belirtilebilir ve ara vermeden, A_0 dan, sonra A_{n-1}den ve en son A_{j+1} den geçerek L nin adı elde edilir: $A_jA_{j-1}...A_{j+1}$.
Nitekim, n köşeli bir çokgen için $2n$ tür adlandırma yolu vardır. Köşelerin belirtildiği sıra önemlidir; gerçekten ABCD dışbükey bir çokgense, ACBD çapraz bir çokgen olur. n-li biçimde başka gösterimler de vardır.
Çokgenler, kenar sayılarına göre adlandırılır: üçgen (3), dörtgen (4), beşgen (5), altıgen (6), yedigen (7), sekizgen (8), dokuzgen (9), ongen (10), onikigen (12) vb.
n kenarlı, bir düzlem (çapraz olmayan) çokgenin iç açılarının toplamı, derece olarak $(n-2)\cdot180$ dir.
Aşağıdaki maddelerde çokgen örnekleri ve özellikleri görülebilir: APOTEM, DIŞBÜKEY, DIŞINA ÇİZİLİ, DİKDÖRTGEN, DÜZGÜN, EŞKENAR, EŞKENAR DÖRTGEN, İÇİNE ÇİZİLEBİLİR İKİZKENAR, KARE, KOŞUTKENAR, KÖŞEGEN, ORTADİKME, ORTAY, TABAN, TUĞLALAMA, YAMUK, YÜKSEKLİK.

ÇOKGENLEME a. Metalürj. Biçim değiştirmiş bir metalin ısıtılması sırasında, dislokasyon çizgilerinin yeniden düzenlenmesi sonucu birbirine göre yönleri çok az değişmiş hücreleri sınırlayan çeperlerin oluşumu.

ÇOKGENLEMEK g. f. Metalürj. Çokgenleme işlemi uygulamak.

ÇOKGENLİLİK a. Antropol. İnsan türünün ortaya çıkışında birçok primat türünün rolü olduğunu ileri süren kuram.

ÇOKGÖVDELİ sıf. Denizc. *Çokgövdeli tekne*, Polinezya teknelerinden esinlenerek inşa edilmiş ve bükülmez bir yapıyla birbirine bağlanmış birçok gövdeden oluşan tekne. (Hafif ve dengeli olduklarından çokgövdeli yelkenlilerin dikkate değer bir hız üstünlüğü vardır [gerekteğinde yan bir gövde safra olarak alınabilir]. Çokgövdeli tekneler içinde katamaranlar, praolar ve trimaranlar sayılabilir.)

ÇOKHALATLI sıf. Mad. oc. Çok sayıda koşut halata asılı kafeslerden yararlanan bir çıkarma tesisi için kullanılır. (Donatım iki halat [ikihalatlı] ya da dört halattan [dörthalatlı] oluşabilir; amaç daha küçük çaplı halatlar kullanarak çok yivli bir Koepe makarasından oluşan çıkarma makinesinin fiyatını düşürmektir; ayrıca bu yolla çıkarma güvenliği de artırılır.)

ÇOKHALKALI sıf. Org. kim. Formülünde birden çok kapalı zincir bulunan bir bileşik için kullanılır. (Eşanl. POLİSİKLİK.)

ÇOKHALOJENLİ sıf. Org. kim. Birçok halojen atomu içeren bir bileşik için kullanılır. (Eşanl. POLIHALOJENLİ.)

ÇOKHECELİ sıf. Birçok heceden oluşan sözcük ya da biçimbirim için kullanılır.
—Akust. *Çokheceli yankı*, birçok heceyi yineleyen yankı.

ÇOKHECELİLİK a. Dilbil. Çokhecelilerin özelliği.

ÇOKHÜCRELİ sıf. Biyol. Üreme çevrimlerinin büyük bir bölümü süresince birçok hücreden oluşan canlı türler için söylenir. (Bu hücreler farklılaşmış dokularla birbirinden farklı organları oluşturur. Çokhücreli hayvanlara *metazoa*, çokhücreli bitkilere *metafit* denir.)

■ **ÇOKHÜCRELİLER** a. Bedeni, dokular ve organ dokuları biçiminde örgütlenmiş birçok hücreden oluşan hayvanlar altâlemi. (Bil. a. *Metazoa.*)
—ANSİKL. Çokhücreliler, hem bedenlerini oluşturan hücrelerin sayısı, hem de bu hücrelerin morfoloji ve görev bakımından farklılığı açısından birhücreliler (*Protozoa*) ile karşıtlaşır. Çokhücreliler arasında, beden düzenleri hâlâ çok ilkel olan süngerler bazen *Parazoa* adı altında toplanarak ayrılır. Aynı biçimde, gene üyeleri çok az gelişmiş olan *Orthonectida* ve *Dicyemidea*'lar için de bir öbek oluşturulur: *Mesozoa.* Bu öbeğin üyeleri çok az gelişmiştir ve yapı bakımından çok yalın olmalarının nedeni asalak bir yaşam sürmelerine bağlanmaktadır. Çokhücreliler 35 şubeye ayrılır.

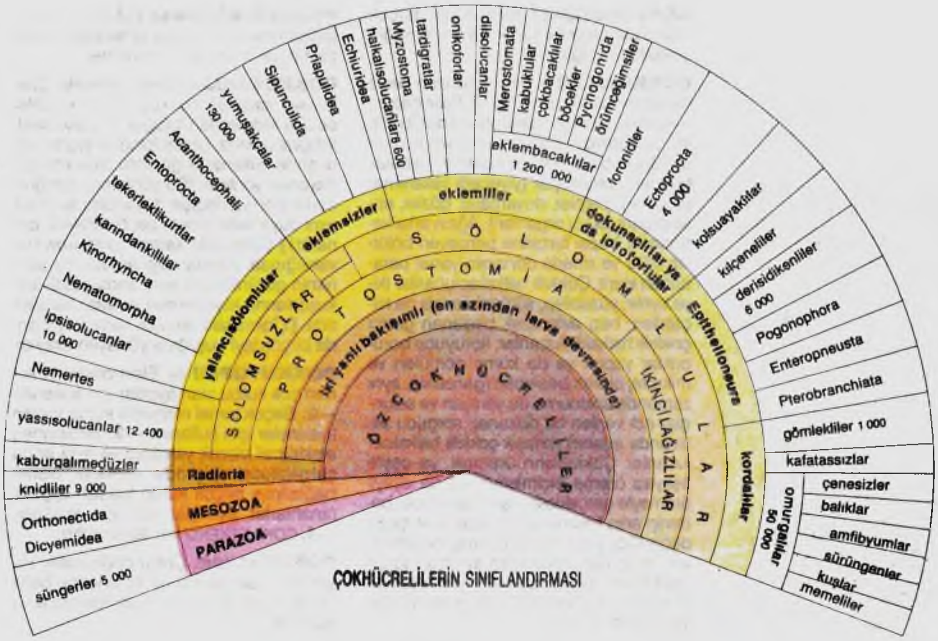
ÇOKİLETKENLİ sıf. Elektrotekn. Her biri yalıtılmış birçok iletkenden oluşan bir kablo için kullanılır. (Eşanl. ÇOKKUTUPLU.)

ÇOKİŞLEMCİLİ sıf. Bilş. Birden çok işlem birimi olan bir bilişim sistemi için kullanılır.
—ANSİKL. Çokişlemcili bir bilgisayar, bir ya da birçok ana belleği paylaşan, aynı yardımcı belleklere ve giriş-çıkış birimlerine erişimi olan en az iki işlem biriminden oluşur. Çokişlemcili bir sistemin, tekişlemcili sisteme göre temel üstünlüğü, kullanılabilirlik ve güvenilirlik düzeyinin yüksekliğidir. İşlemcilerden birinin bozulması, sistemin tamamen durmasına yol açmaz, yalnızca gücünü düşürür. Bir çokişlemcili sistemin kullanımı, hem donanım, hem de yazılım düzeyinde çok gelişmiş teknikler gerektirir; bu teknikler içinde, işlemciler arası iletişim, kaynak paylaşımı ve ortak verilere aynı anda erişim sayılabilir; ayrıca bu verilerin uyumluluğu ve bir işlemciden diğerine aktarımı sorunları da sözkonusudur. Öte yandan, çok güçlü bilgisayarlar elde etmek için, eldeki teknolojinin olanak verdiği ölçüde en ekonomik ve en güçlü hesap işlemcilerinden oluşan çokişlemcili sistemler gerçekleştirme yoluna gidilir; ayrıca bu işlemcilere, özellikle çabuk yapılması istenen hesap işlemlerini yürütmek için, en iyi, özgün süreçler eklenir.

ÇOKİŞLEVLİ sıf. Kim. Özdeş ya da farklı, işlevsel birçok kimyasal grup içeren bileşikler için kullanılır.

ÇOKKADEMELİ sıf. Mak. san. Seri ya da koşut yerleştirilmiş birçok çark içeren türbomakine için kullanılır.

ÇOKKADRANLI sıf. Saatç. Bir yapının içine ya da dışına yerleştirilmiş birçok kadranı besleyen saat için kullanılır.

ÇOKHÜCRELİLERİN SINIFLANDIRMASI

ÇOKKANALLI sıf. ve a. Telekom. MÜLTİPLEKS'in eşanlamlısı.

ÇOKKANATLI sıf. Güz. sant. Birçok panonun bir araya getirilmesiyle oluşan resim (kimi zaman da heykel) bütünü. (Bu panolar ya sabittir ya da bunlardan bazıları [genellikle iki yüzü de resimli olan yan kanatlar] menteşeler sayesinde merkeze doğru katlanabilir.) [Ortaçağ ve Rönesans sunakarkalıkları.]
—Havc. Birçok tutunma yüzeyi olan uçak için kullanılır.

ÇOKKAPILI a. Elekt. n kapı biçiminde gruplanmış çift sayıda (2n) uçtan oluşan devre.

ÇOKKARILI sıf. Antropol. Birden çok karısı olan erkeğe denir.

ÇOKKARILILIK a. Antropol. Bir erkeğin birden fazla kadınla evlenebildiği özel bir tür çokeşlilik.

ÇOKKARPELLİ sıf. Bot. Çiçeği çok karpelli olan ve karpelleri çiçektablasına ayrı ayrı yapışık bulunan bitkiye denir (örneğin düğünçiçeği).

ÇOKKATLI sıf. Biyol. Birçok hücre tabakasından oluşan bitki ya da hayvan dokusu için söylenir.
—İnş. Teraslarda uygulanan ve birbirlerine döşemenin ve üstlerine gelecek kaplama gereçlerinin genleşme ve çekmelerinden zarar görmeyecek biçimde yapıştırılmış ince levhalardan oluşan sızdırmazlık kaplaması için kullanılır.
—Kâğ. san. Yaş haldeyken yapıştırıcı kullanmadan birleştirilen ve birçok kattan oluşan karton için kullanılır.
—Polim. Plastik maddeden birçok katmanın üst üste bindirilmesinden oluşan gereçler için kullanılır. (Çokkatlı yapılar, [plakalar, yapraklar, kablo yalıtım kılıfları] eşfışkırtma ile elde edilir. Bu yolla altı katlı yapılar oluşturulabilir; bu katmanlardan her biri gerek görünüm, gerek aşınma dayanımı ve gerekse iki katman arasındaki yapışmayı sağlama gibi çeşitli işlevler üstlenir.)

ÇOKKATMANLI sıf. Elektron. Birçok iletken katmanı içeren ve karmaşık kablo bağlantılarına olanak veren bir baskı devre için kullanılır. (Eşanl. ÇOKTABAKALI.)
—Kâğ. san. Islak halde yapıştırıcı kullanmadan birleştirilen ve her biri bir ya da çok katlı birçok katmandan oluşan karton için kullanılır.
—Teknol. İnce sac katmanları germeli bağlamayla iç içe geçirilerek yapılan ve yüksek basınçlarda kullanılan aygıt için kullanılır.

ÇOKKATOTLU sıf. Elektrotekn. Birçok katotu olan aygıtlar için kullanılır (örneğin çokkatotlu değiştirici).

ÇOKKILLILAR a. Birçok kılı olan deniz halkalısolucanları sınıfı.(Bil. a. *Polychaeta.*)
—ANSİKL. Çokkıllı halkalısolucanlar, bölütleri çok belirgin biçimde görünen kurtlardır. Başta birçok organ bulunur: çeneler, hortum, dokunaçlar (yiyeceği yakalamaya yarar), palpler, duyargalar, gözler, ense organı (duyu organları). Ağzın arka kesiminde, hepsi birbirine benzeyen bölütler, kıllar ve sirlerle donanan yanal parapotları içerir. Çokkıllı halkalısolucanlar ikiye ayrılır: yüzebilen, sürünebilen ya da kaçabilen, hep avlanarak beslenen *gezici* çokkıllı halkalısolucanlar; koruyucu borucuklar yapan ya da kuma gömülen ve mikrofaj olarak beslenen (genellikle, aynı zamanda solunuma da yarayan ve solungaç adı verilen bir dokunaç sorgucu sayesinde avlanır) *yerleşik* çokkıllı halkalısolucanlar. Çokkıllıların üremesi, ya çeşitli eşeysiz üreme biçimleriyle ya da eşeyli üremeyle gerçekleşir; eşeyli üremede, bedenin arka kesimi eşeylik kazanır ve biçim değişikliği geçirmiş parapotları bulunmayan bu bölüm gövdeden ayrılarak türün yayılmasını sağlar (epitoki*). Çatlayan yumurtadan, topaç biçiminde, yüzen bir larva (trokofor*) çıkar.

ÇOKKISA sıf. Radyotekn. *Çokkısa dalga*, SANTİMETRELİK* DALGA'nın eşanlamlısı.

ÇOKKIZGIN sıf. Zootekn. *Çokkızgın hayvan*, bütün yıl boyunca düzenli aralıklarla kızgınlık gösteren ve bu dönemlerde döllenme şansına sahip olan hayvan.

ÇOKKİPLİ sıf. Fiz. Birçok elektromanyetik kipi olan ya da bu tür birçok kiple çalışan bir aygıt için kullanılır.

ÇOKKİSTLİ sıf. Patol. **1.** Çok kist içeren. **—2.** *Çokkistli hastalık*, böbreklerde, karaciğerde, pankreasta, akciğerlerde ya da bu organların birçoğunda birden, doğuştan çok sayıda kistin bulunmasıyla belirgin hastalık. (Eşanl. POLİKİSTOZ.) || *Çokkistli böbrek hastalığı* ya da *çokkistli böbrek*, başat otozomlarla geçen ve ağır sonuçlar doğuran kalıtımsal hastalık. (Eşanl. POLİKİSTİK BÖBREK.) || *Çokkistli karaciğer hastalığı*, başat otozomlarla geçen ve genellikle tehlike yaratmayan kalıtımsal hastalık. (Eşanl. KARACİĞER POLİKİSTOZU.)

ÇOKKLAVYELİ sıf. Bilş. Orta boy bir bilgisayara bağlı birçok bilgi yükleme organından (genellikle görüntüleme ekranlarıyla donatılmış klavyeler) oluşan bir düzenek için kullanılır; bilgisayarın bir ana belleği ve yüklenen bilgileri kaydetmek üzere şerit ya da diskten oluşan oldukça büyük bir yardımcı belleği vardır.

ÇOKKOCALI sıf. Antropol. Birçok erkekle evli bulunan kadına denir.

ÇOKKOCALILIK a. Antropol. Bir kadının birden fazla erkekle evlenebildiği özel bir tür çokeşlilik. [Eşanl. POLİANDRİ.]

ÇOKKONAKLI sıf. Üreme çevrimini önce belli türden bir konakta, sonra başka türden (hatta distomatoza yol açan bazı kelebeklerde olduğu gibi, bazen üç ayrı türün üyelerinde) bir konakta tamamlayabilen hayvan ya da bitki asalakları için kullanılır. (Eşanl. POLİKSEN.) [Karşt. TEKKONAKLI.]
—Bot. Üreme çevrimini birçok konağı dolaşarak tamamlamak zorunda olan asalak bitkilere denir. (Buğdaypası çokkonaklıdır.)

ÇOKKONUMLU sıf. Fizs. kim. Birçok eşkonum yeri içeren bir eşkonum bileşeni için kullanılır. (Analitik kimya, 1945'ten bu yana çokkonumlu bileşenleri olan komplekslerden geniş ölçüde yararlanmaktadır.)

ÇOKKRİSTALLİ sıf. Kim. Birçok mikrokristalden oluşan bir madde için kullanılır.

ÇOKKROMOZOMLULUK a. Biyol. Diploit kromozom sayısına fazladan bir ya da birçok kromozom eklenmesi.

ÇOKKUŞAKLI sıf. Foto. ve Haritc. *Çokkuşaklı fotoğraf*, çokkuşaklı bir karanlık odayla elde edilen fotoğraf. || *Çokkuşaklı fotoğraf çekme*, birçok fotoğraf aygıtını aynı anda kullanarak görüntü elde etmeye dayanan yöntem. (Bu yöntemde fotoğraf makineleri ya değişik duyarkatlarla ya da aynı duyarkatla birlikte çeşitli filtrelerle donatılır.) || *Çokkuşaklı karanlık oda*, uzay havacılığında, uzaktan algılamayla bir sahnenin görüntüsünü aynı anda çeşitli tayf kuşaklarına kaydetmeye yarayan karanlık oda. || *Çokkuşaklı tarayıcı*, verileri aynı anda birçok tayf kuşağına yükleyen tarayıcı.

ÇOKKUTUPLU sıf. Elektrotekn. **1.** İkiden çok kutbu olan aygıtlar için kullanılır. **—2.** Birçok temel manyetik kutup içeren makineler için kullanılır. **—3.** Birbirinden elektriksel olarak yalıtılmış ve aynı anda çalışabilecek biçimde mekanik olarak bağlanmış birçok kutup taşıyan aygıtlar (anahtarlar, ayırıcılar vb.) için kullanılır. **—4.** ÇOKİLETKENLİ'nin eşanlamlısı.

ÇOKLU sıf. İstat. *Çoklu doğrusallık*, ikişer ikişer alındıklarında birbirlerine bağlı oldukları halde, üç olay arasında orantı olmaması.
—Küm. kur. Bir E kümesinde, E nin bir elemanının olabildiğince yinelenmesiyle, belli bir sıralamada yerleştirilmiş *n* elemandan $(x_1, x_2, ..., x_n)$ oluşan sistem: *En yalın çoklu örnekleri*, (x_1, x_2) *ikilisi* ve (x_1, x_2, x_3) *üçlüsü*'dür.
—Mant. *Çoklu yüklem*, çok-değişkenli yüklem. (Karşt. *tekli yüklem.*)
—Yerbil. *Çoklu başkalaşım*, birçok başkalaşım evresinin birbirini izlemesi.

ÇOKLUK a. **1.** Sayıca, nicelikçe aşırı, yoğun olma durumu. **—2.** Çoğunluk.
—Atom fiz. ve Çekird. fiz. Tayfgözlemde, yozlaşmış kimi atom ya da çekirdek düzeylerini belirtmek için kullanılan terim. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Çekird. fiz. *Eşkütleli çokluk*, tamamen aynı yapısı olan farklı çekirdeklere ilişkin nükleer hallerin tümü. (Bu çoklukta bir ya da birçok proton, bir ya da birçok nötrona dönüşmüştür. Eşkütleli bir çokluğa ait farklı haller için, eşspin kuvantum sayısı aynıdır.)
—Mant. Cantor'un bugün küme dediğimiz şeye oldukça yakın matematiksel bir nesneye verdiği ad. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tem. parç. Enerjileri özdeş ya da benzer olan, farklı hallerin tümü. (Örneğin hadronların çeşitli yük halleri, çokluklar oluşturur: nükleon çifti [proton ve nötron], π mezonun üçlüsü [π^+, π^0, π^-] vb.)
◆ be. Çoğu kez, çoğunlukla: *Çokluk eve yürüyerek giderdim.*
—ANSİKL. Atom fiz. ve Çekird. fiz. Bir düzeyin çokluk olması için bu düzeyi birçok farklı kuvantum halinin karşılaması gerekir. Belli deneysel koşullarda, bu çokluluk görülebilir: çokluk düzeyi, birbirine çok yakın birçok düzeye bölünür; bölünme atomun yayım tayfının belli bölgelerinde çok yakın birçok tayf çizgisi biçiminde ortaya çıkar.
Atom fiziğinde, aynı çokluğu oluşturan çeşitli kuvantum halleri, yörünge açısal momentinin (L) ve spin açısal momentinin (S) özdeş değerleriyle nitelenir; bu haller, (J) sisteminin bileşke açısal momentini oluşturmak için sözkonusu büyüklüklerin aralarındaki birleşme biçimine göre birbirinden ayrılır. Her (L, S) ikilisine, J'nin olası bir değerler kümesi karşılık düşer: (L+S), (L+S−1), ... L−S. S'nin L'den küçük olması (en yaygın) halinde çokluk, J değerleri farklı 2S+1 hal taşır. (2S+1) sayısı çokluğun çokluluğudur. Sıfır spinli (S=0) hale "teklik" adı verilir; S=1 değerini karşılayan haller bir "üçlü" oluşturur. Tayfgözlemle gösterimde, çokluluk, çokluğun L değerini belirten harfin sol üst bölümünde indis biçiminde belirtilir; nitekim ^3D, 3 hali aynı L=2 ve S=1 değerleriyle nitelenen, ama J değerleri 3, 2 ya da 1 olan bir çokluğu gösterir.
Çokluk kavramı, çekirdek fiziğinde yaygınlaştırılmıştır.
—Mant. Cantor iki tür çokluk ayırt eder: "Bir çokluk öyle kurulmuş olabilir ki, bu çokluğun bütün üyelerinin bir araya gelmesinden oluşmuş bir varlık *(Zusammensein)* varsayımı bir çelişmeye götürür; öyle ki, bu çokluğu "bitmiş bir nesne" olarak düşünmek olanaksızdır. Bu türlü çokluklara mutlak olarak sonsuz veya tutarsız çokluklar diyorum [...]. Buna karşılık, bir çokluğun öğelerinin tümünü çelişmeye düşmeden "bir arada" düşünebiliyorsak, dolayısıyla "bir nesne" gibi tasarlayabiliyorsak, böyle bir çokluğa *tutarlı çokluk* veya *küme* diyorum [...]. Eşgüçlü olan iki çokluktan ya ikisi de birer "küme"dir, ya ikisi de tutarsızdır" (*Dedekind*'e 28 temmuz 1899 tarihli mektubundan).

ÇOKLULUK a. Atom fiz. ve Çekird. fiz. Bir çokluğun taşıdığı haller sayısı.

ÇOKMAKAMLI sıf. Çokmakamlılık tekniğine ilişkin; bu teknikle yazılmış. (Eşanl. POLİMODAL.)

ÇOKMAKAMLILIK a. Müz. Her biri başka bir makamda yazılmış birden çok ezgiyi üst üste getirme. (Eşanl. POLİMODALİTE.)

ÇOKMAKSATLI a. Denizc. ve Havc. ÇOKAMAÇLI'nın eşanlamlısı.

ÇOKMAKSATLILIK a. Savunm. ÇOKAMAÇLILIK'ın eşanlamlısı.

ÇOKMEMELİLİK a. Dölütün ilkel meme çıkıntısı üzerinde az ya da çok gelişmiş, ek memeler bulunması biçiminde anomali. (Eşanl. POLİMASTİ.)

ÇOKMERCEKLİ a. Opt. Birçok mercek içeren ve merkezlenmiş bir sistem oluşturan bütün.

ÇOKMERKEZCİLİK a. Tar. Birçok yönetim ve karar merkezini öngören sistem. (Çokmerkezciliğin varlığına özellikle II. ve III. Enternasyonal'in tarihinde ya da Kominform'un dağıtılmasından sonra, komünist partiler arasındaki ilişkilerin tarihinde rastlanabilir)

ÇOKMERKEZLİ sıf. Coğ. ÇOKÇEKIRDEKLİ'nin eşanlamlısı.
—Mim. ve Şehirc. Çokmerkezlilik özellikleri taşıyan bir düzenleme, bir plan, bir yapı için kullanılır.

ÇOKMERKEZLİLİK a. Mim. ve Şehirc. Düzlemsel ve uzamsal olarak birçok merkezli geometrik düzenleme biçimi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Parac. *Parasal çokmerkezlilik*, tek bir paraya değil, birçok paraya dayanan para sistemi.
—ANSİKL. Mim. ve Şehirc. Roma İmparatorluğu son dönemlerinde büyük sayıda çokmerkezli düzenleme gerçekleştirmişti (Minerva medica tapınakları). Maniyerist ve barok mimarlık, Borromini, Guarini, Neumann, vb. ile bu uygulamaların çeşitli biçimlerini ortaya koydu. F. L. Wright ya da L. L. Kahn gibi XX. yy. mimarları, organik bir mimarlıkla pek de bağdaşmayan bu temaları yeniden ele aldılar.

ÇOKMETALLİ sıf. Matbaac. *Çokmetalli plaka*, ofset baskı makinelerinde kullanılan plaka.
—ANSİKL. Matbaac. Çokmetalli plakalar temelde, çelik bir altlık üzerine elektrolizle çöktürülen iki metalden oluşur. Yüzeyde yer alan krom, suseverlik özelliğiyle nemlendirme suyunu baskı yapmayan bölümlerde tutar; krom katmanı altındaki bakır katmanı ise yağseverlik özellikleriyle baskı yapan bölümlere düzenli boya verilmesini sağlar. Yüzeye kaplanan ve montajda ışığa tutulan duyarlı katman izhar banyosundan geçirildikten sonra bir tür şablon oluşturur; bu şablon, krom katmanının asitle kemirilmesini ve böylece baskı yapacak bölgelerde bakır katmanının açığa çıkmasını sağlar. Bu yöntemle elde edilen kalıplar, güvenirlikleri ve dayanımları nedeniyle yüksek tirajlı baskılarda yaygın biçimde kullanılır.

ÇOKMİLLİ sıf. Teknol. Birçok iş mili olan takım tezgâhı (özellikle matkap ve torna tezgâhı) için kullanılır.

ÇOKMİNERALLİ sıf. Yerbil. Birçok mineralden oluşan katmanlar için kullanılır.

ÇOKMODLU sıf. İstat. ÇOK* EGEMEN DEĞERLİ'nin eşanlamlısı.

ÇOKMOLEKÜLLÜ sıf. Kim. Birçok molekülden oluşan bir madde için kullanılır.

ÇOKMOTORLU sıf. Havc. Birçok motorla itilen bir uçak için kullanılır.

ÇOKNAMLULU sıf. Birden çok namlusu olan silahlar için kullanılır. || *Çoknamlulu kundak*, birden çok namlu taşıyan kundak.

ÇOKODAKLI sıf. Mat. çözlm. Ters çembersel fonksiyonlar ve karmaşık düzleme yayılmış neper logaritma fonksiyonu gibi, çıkış kümesi aynı birçok kol ya da belirtim kabul eden bir fonksiyon için kullanılır.

ÇOKORGANLILIK a. Normaldekinden çok fazla sayıda organ bulunmasıyla belirgin biçim bozukluğu. (Eşanl. POLİMERİZM.)

ÇOKORNATMALI sıf. Org. kim. Bir hidrokarbondaki birçok hidrojen atomunun yerine, başka atom ya da köklerin geçmesiyle oluşan bileşikler için kullanılır.

ÇOKÖLÇÜTLÜ sıf. *Çokölçütlü çözümleme*, bir yatırım programının ya da bir kararın bütün maliyet ve yararlarını belirlemeye çalışan, ama gerektiğinde parasal olmayan ölçütlere ve hatta niteliksel değerlendirmelere başvuran çözümleme yöntemi. (Birden çok amacın gerçekleşmesini tek bir parasal ölçütle hesaplamanın güç ya da olanaksız olması durumunda, fayda-maliyet çözümlemesinde öncelikle bu yöntem kullanılır.)

ÇOKÖZEKLİLİK a. Bot. Aynı kabuğun içinde bir arada yer alan, ama her birinin ayrı çevretekeri ve endodermi bulunan birçok iletim demetinin varlığıyla belirgin sap ya da kök yapısı. (Eğreltilerin köksapı ve ağaçsı eğreltilerin sapları böyledir.) [Karşt. TEKÖZEKLİLİK.]

ÇOKÖZELLİKLİ-ÇOKYÖNTEMLİ a. Ruhbil. *Çoközellikli-çokyöntemli yaklaşım*, aynı bireyler üzerinde, çeşitli özelliklerin (örneğin çeşitli kişilik özellikleri), çeşitli yöntemler kullanılarak değerlendirilmesini öngören deney planı. (Aynı bir özelliğin çeşitli yöntemlerle yapılan ölçümleri, çeşitli özelliklerin aynı bir yöntemle yapılan ölçümleri ve çeşitli özelliklerin çeşitli yöntemlerle yapılan ölçümleri arasındaki karşılıklı ilişkilerin incelenmesi, ölçümlerin geçerliliğini çeşitli yanlarıyla çözümlemeyi olanaklı kılar.)

ÇOKPARÇALI sıf. Birçok parçaya bölünmüş çanakyaprak, taçyaprak ve yaprak için kullanılır.

ÇOKPARMAKKEMİKLİGİLLER a. Eski dünya'nın tropikal ormanlarında yaşayan, parmaklarında fazladan iki parmak kemiği taşıyan ağaç kurbağalarını içeren familya. (Kurbağagillere benzerler. Bil. a. *Polypedatidae.*)

ÇOKPARMAKKEMİKLİLİK a. Bazı parmaklarındaki ya da bütün parmaklarındaki parmak kemiklerinin sayısı üçü aşan dörtayaklı omurgalı türlerinin özelliği. (Çokparmakkemiklilik, sürüngenlerde ve günümüzdeki ve fosil deniz memelilerinde genel bir özelliktir: üyelere yüzgeç görevi yapma olanağı verir.)

ÇOKPARMAKLI sıf. Normaldekinden fazla parmağı olan.

ÇOKPARMAKLILIK a. Fazladan bir ya da birkaç parmak bulunması.
—ANSİKL. Hayvanlarda olduğu gibi insanda da olabilen çokparmaklılık elde ve ayakta aynı sıklıkta görülür. Üç çeşit parmaklılık vardır: 1. başparmak dışındaki parmaklarda fazlalık; 2. normal başparmağa bitişik başparmak fazlalığı; 3. elin iç kenarına yapışık parmak fazlalığı. Çokparmaklılık genellikle başat yolla geçen kalıtımsal bir anomalidir.

ÇOKPARTİLİLİK a. Siyas. bil. Tek parti sistemlerinin tersine, birden çok partinin yasal olarak bir arada yaşama ilkesini benimseyen siyasal sistem.

ÇOKPASOLU sıf. Kaynakç. Birçok pasoda yapılan kaynak için kullanılır.

ÇOKRAĞAN a. Suyu gür kaynak.

ÇOKRAMAK gçz. f. *Yörs.* Fıkır fıkır kaynamak, fokurdamak.

ÇOKRENKLİ sıf. Opt. Işığın girdiği doğrultuya göre birçok renk gösteren cisimler için kullanılır. || *Çokrenkli ışık*, HETEROJEN* IŞIK'ın eşanlamlısı.

ÇOKRENKLİLİK a. Birden fazla rengi olan şeyin niteliği. (Bir yapının ya da bir yapı bölümünün, bir heykelin, bir sanat nesnesinin çokrenkliliği, ya onun yapımında kullanılan gereçlerin çeşitliliğinden, ya da sıva, boya, kakma, metal yaprak gibi bir örtüyle kaplanmasından ileri gelir.)
—Opt. Saydam bir cismin, ışığın geçtiği doğrultuya göre farklı renkler göstermesi olayı.

ÇOKRİTİMLİ sıf. Müz. Çokritimlilik özelliği taşıyan.

ÇOKRİTİMLİLİK a. Müz. Farklı yapılarda iki ya da daha çok düzenlemelerin aynı zamanda kullanımı. (Bu yöntem, geleneksel müziklerde doğaçlama olarak görülüyordu; XIV. yy.'da Batı'da bilinçli olarak işlendi [Guillaume de Machaut]. İgor Stravinski, O. Messiaen, B. Bartók ve başka birçok XX. yy. bestecisi, çokritimliliği sistemli bir biçimde kullandı. Dizisel müzik tekniğiyle yazan tüm besteciler de bu yönteme başvurmuşlardır.) [Eşanl. POLİRİTMİ.]

ÇOKSAÇAKLIGİLLER a. Afrika'da tatlı sularda yaşayan kemiklibalık familyası. (Üyelerinin [*Polypterus*, *Calamoichthys* cinsleri] özel bir tipi vardır. Bil. a. *Polypteridae.*)
—ANSİKL. Çoksaçaklıgiller, parlak pulları, sarmal kapakçıkları, heteroserk kuyruk yüzgeçleri ve bir akciğerlerinin bulunmasıyla tümkemiklilere benzerlerse de, göğüs iskeletleri ve fırlak tümbeyinleriyle kemikiibalıkları andırırlar; ayrıca Paleonisciformes öbeğinden fosil balıklarla da akrabadırlar. Bu özelliklerinden ötürü bazı bilim adamları, çoksaçaklıgilleri bir altsınıf *(Brachiopterygii)* sayar.

ÇOKSAMAK ya da **ÇOĞUMSAMAK** g. f. Bir şeyin gereğinden çok olduğunu düşünmek, onu çok bulmak.

ÇOKSESLENDİRMEK g. f. Müz. **1.** *Bir parçayı, bir ezgiyi çokseslendirmek*, onu çoksesli duruma getirmek. **—2.** Armonize etmek.

ÇOKSESLİ sıf. Müz. Çoksesliliğe ilişkin; bu anlayışla yazılmış. (Eşanl. POLİFONİK.) —Dilbil. Birçok farklı sesi aktarabilen yazı özelliği için kullanılır.

Çoksesli koro *(TRT Ankara radyosu, —su)*, TRT genel müdürlüğü'ne bağlı, çalışmalarını Ankara'da yürüten karma koro. Kuruluşundan (1974) 1983'e değin alman koro şefi Walter Strauss, sonra Bujor Hoinic (1983-85), Jan Szelepcseny (1986-88), Mustafa Apaydın ve Seval Irmak (1990-91) tarafından yönetildi. 60 kişilik koronun repertuvarında, Batı çoksesliliğinin ilk dönemlerine ait yapıtların yanı sıra, modern koro yapıtları ve çokseslendirilmiş halk türkülerimiz de yer alır. Düzenli radyo programları yapan, yurt içinde ve dışında konserler veren koroyu, ocak 1992'den beri azerbaycanlı kadın şef Elnara Kerimova yönetmektedir.

ÇOKSESLİLİK a. Müz. **1.** Birçok ses ya da çalgının türleri hesaba katılmadan bir araya getirilmesine verilen ad. **—2.** Birçok sesin, kontrapunto kurallarına uygun olarak yazımı. (Bk. *ansikl.* böl.) [Eşanl. POLİFONİ.]
—Dilbil. Çoksesli yazı göstergelerinin belirgin niteliği.
—ANSİKL. Çoksesli müzik, teksesli bir ezgiye doğaçlamadan bir ses ekleyerek eşlik etmekten doğdu. Eşlik eden bu ses, ezgisel ve ritmik bağımsızlığını XI. yy.'da kazandı. XII. ve XIII. yy.'larda, Notre-Dame de Paris okulunun *conductum*'larında ve *Ars antiqua*'nın motet'lerinde, bu iki partiye, tiz tarafta özgür ya da teması gregorius ilahilerinden alınmış bir ya da iki parti daha eklendi. Bu ezgiler, ritim dayanakları üzerinde birleşiyor ve bundan da uyumlu ya da uyumsuz akorlar ortaya çıkıyordu. XIV. yy.'da *Ars nova* bu akorların önemini vurgulayarak armoni duygusunu ön plana aldı. XV. yy.'da müzik bas partisine dayandırılarak, çoksesliliğin ritmik ve melodik türdeşliği artırıldı. Bas partisi, dikey karşılaşmalarda belirleyici bir rol oynamaya başladı. Başlıca özelliği yatay (ezgisel) hareketlerle dikey (armonik) hareketler arasındaki denge olan ve Palestrina, Victoria, Lassus gibi bestecilerin sonra yeniden ele alacakları taklit yöntemini

kullanan bu sanatın başlıca temsilcileri Josquin Des Prés, G. Dufay, J. Ockeghem'dir. 1600 dolaylarında, müzikli dramın doğuşuyla gerçekleşen reform, çalgı müziği alanına (ricercare, fûg) kaydırılmış olan bu besteleme tekniğini bir kenara itti.

Bununla birlikte vokal çokseslilik, J. S. Bach'ın kantatlarında, Mozart'ın missalarında, Händel, Mendelssohn ve Honegger gibi bestecilerin oratoryolarında ya da Liszt, Verdi, Debussy, Ravel, Poulenc gibi bestecilerin motetlerinde ya da a capella şansonlarında gelişimini sürdürdü.

ÇOKSİLİNDİRLİ sıf. Teknol. Birçok silindiri olan motor ya da pompa için kullanılır.

ÇOKSİSTEMLİ sıf. TV. Birçok sisteme ya da standarda uygun yayınları alabilen bir televizyon alıcısı için kullanılır. (Eşanl. ÇOKSTANDARTLI.)

ÇOKSPERMALILIK a. Biyol. Olgun yumurtaya birçok spermatozoitin birden girmesi. (Eşanl. POLİSPERMİ; Karşt. TEKSPERMALILIK.)

—ANSİKL. Genellikle olgun yumurta, içine bir tek spermatozoitin girmesiyle döllenir; döllenen yumurta, öbür erkek gametlerin girmesini önlemek için çevresini hemen bir zarla kapatır. Fakat, yumurtası çok büyük olan canlılarda, genellikle telolesit yumurtalarda (kuşlar, sürüngenler, kuyruklu amfibyumlar, kıkırdaklı balıklar, akrepler, böcekler) çokspermalılık vardır. Yumurtaya yalnız biri döllenme yeteneğine sahip yüze yakın spermatozoit girer. Kuşlarda, vitellüs kesesince geri çevrilen spermatozitler vitellinin oluşumuna katılır. Böceklerdeyse vitellüs kesesinde yozlaşır.

ÇOKSTANDARTLI sıf. TV. ÇOKSİSTEMLİ'nin eşanlamlısı.

ÇOKTABAKALI sıf. Elektron. ÇOKKATMANLI'nın eşanlamlısı.

ÇOKTAN be. **1.** Çok zaman önce: *Sofrayı çoktan hazırlamış, konukları bekliyordu.* **—2.** Bir eylemin, bir işin yapıldığını vurgulamak için yanıt olarak kullanılır: *Geldi mi? Çoktan (geldi).* **—3.** *Çoktan beri, çoktandır,* uzun süredir: *Çoktandır bize uğramıyor.* || *Çoktan razı,* "severek, memnuniyetle istiyor" anlamında söylenir: *O, bu işe çoktan razı.*

ÇOKTANRICILIK a. Birçok tanrının varlığını kabul eden felsefi ya da dini görüş.

—ANSİKL. Doğal güçlerin kutsallaştırılmasından doğan çoktanrıcılık, kutsal varlığın parçalara bölünmesi değil, fakat onun, tanrısal birlik sorununu ortaya koymaksızın, insan biçiminde birtakım figürlere bölünmüş olarak tasarlanmasıdır. Çeşitli tanrılardan her birinin ayrı bir işlevi vardır, çünkü efsane ve gelenek onların her birisine gerçek varlık alanında bir rol vermiştir. Çoktanrıcılıkta, tanrıların çokluğu, mutlak varlığı bölmez ya da inkâr etmez, yalnızca onu çeşitli biçimler altında cisimleştirir.

ÇOKTELLİ sıf. Elektrotekn. Bükülü ya da değil, yalıtılmamış birçok telden oluşan bir iletken için kullanılır.

ÇOKTERİMLİ sıf. Olasıl. *Çokterimli yasası, k* sayıda kesikli değişkeni olan bir X_i kümesinin olasılık yasası; $x_1 + x_2 + ... + x_k = n$ olacak şekilde x_i ($x_i \in \{0,1,...,n\}$)değerlerini alan kümenin dağılım fonksiyonu şu bağıntıyla verilir:

$$P[X_1 = x_1, X_2 = x_2,..., X_k = x_k] = \frac{n!}{x_1!\,x_2!\,...\,x_k!}\,p_1^{x_1}p_2^{x_2}...\,p_k^{x_k}$$

bu bağıntıda $0 < p_i < 1$ ve $\sum_{i=1}^{k} p_i = 1$ dir.(KATLI TERİM YASASI da denir.)

◆ a. Ceb. POLİNOM'un eşanlamlısı.

ÇOKTİPLİ sıf. Biyol. Birçok tipi olan tür için kullanılır.

ÇOKUÇLU sıf. Balıkç. İki ya da üç uçlu iğne için kullanılır.

—Elekt. n uçlu elektrik devresi için kullanılır.

ÇOKUE a. Çokueler'in konuştuğu bantu dili.

ÇOKUELER, Angola, Zaire ve Zambiya'da yaşayan bantu kavmi, sayıları bir milyon kadardır. Çokueler anasoylu ve babayerli bir toplum oluştururlar. Toplumu, merkezileştirilmemiş birtakım alt şeflikler yönetir. Eskiden kölecilik yapan ve Lundalar ile yakınlığı olan Çokueler, çevre koşulları farklı alanlardan oluşan bir bölgede yaşarlar. Kvilu ve Kasai ırmakları arasında kalan ve Ovimbundular ile Lovaller'in topraklarını da kapsayan bu bölgenin kuzeyinde avcılık, orta ve güney kesimlerinde ise yiyecek tarımı hâkimdir. Büyücülük, sihirbazlık, üstün bir varlığı inanma, Çokueler'in dinsel inançlarının temel özelliğini oluşturur.

ÇOKULUSLU sıf. Birçok ülkeye yayılmış olan.

—İkt. *Çokuluslu şirketler,* şubeleri ya da bağımlı şirketleri ile birçok ülkeye yerleşmiş şirketler. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. İkt. C. A. Michalet bu şirketleri çeşitli tiplere ayırmıştır: 1- *"ilkel" çokuluslu şirketler,* çokuluslu şirketlerin en eski biçimidir. İş alanları, genellikle madencilik, petrol ve tarımdır; 2- *ticari stratejili çokuluslu şirketler,* yerleştiği ülkede ana şirketten kopya ürünlerin imalini ya da montajını yaparlar; 3- *üretim amaçlı çokuluslu şirketler,* üretim sürecine uluslararası bir yapı kazandırırlar; dünya üretimlerini,her biri belirli bir mamul maddenin üretiminde uzmanlaşmış ya da grubun başka birimlerince üretilmiş yarımamullerin montajını gerçekleştiren imalatçı şubeleri arasında paylaştırırlar; bir ülkede çalışma kararını, üretim maliyetlerinin en aza indirilmesi ve ucuz emek gücü bulunması ölçütlerine göre verirler; 4- *teknik ve mali stratejili çokuluslu şirketler,* bu gruba giren çokuluslular, üretim faaliyetlerinin doğrudan içinde bulunmamakla birlikte, yüksek düzeyde uzmanlık isteyen mali ve teknik hizmet üretirler. Mühendislik, danışmanlık ve yatırım finansmanı konularında beyin gücü satışı yaparlar. Üretim faaliyetlerinin dolaylı denetimi için, bankalar, sınai şirketler, dış ticaret ve mühendislik şirketleri istikrarlı yapılar içinde iç içe çalışırlar.

Çokuluslu barış gücü, Lübnan hükümetinin isteği üzerine, eylül 1982'den başlayarak, ABD, Fransa ve İtalya tarafından Beyrut'a yerleştirilen birliklerin tümü.

ÇOKUM (Sevinç), türk hikâye ve roman yazarı (İstanbul 1943). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi türk dili ve edebiyatı bölümü'nü bitirdi (1970), öğretmenlik yaptı (1970-1975). Geleneksel değerlere bağlı dünya görüşünü savundu; alışılmış anlatım biçimini sürdürdü. Büyük kentin yoksul insanının yalnızlığını ve dayanışma çabasını konu edindiği hikâyelerini *Eğik ağaçlar* (1972), *Bölüşmek* (1974), *Makina* (1976) kitaplarında topladı. *Zor* (1976) romanı ile Dündar Taşer roman ödülü'nü kazandı (1977). *Bizim diyar* (1979), *Hilal görününce* (1984) ve *Ağustos başağı* (1989) adlı üç romanı daha vardır.

ÇOKUSEN VAKAŞU, imparatorluk buyruğuyla 905-1439 arasında derlenen yirmi bir japon şiir antolojisine verilen ad.

ÇOKUZAMLI a. Geom. ve Mat. çözlm. *n* boyutlu bir afin uzayda, içi boş olmayan dışbükey ve tıkız çokyüzlü. ($n = 2$ için çokgenden söz edilir. Eşküp bir çokuzamlıdır.) [Eşanl. POLİTOP.]

ÇOKYAKITLI sıf. Değişik türde yakıtlarla (gaz, mazot, odun, kömür, çöp artıkları vb.) çalışabilen yanmalı ısıtma aracına denir.

—Isıl mot. Birçok yakıt türüyle çalışabilen bir motor için kullanılır.

ÇOKYANLI sıf. Sesbilg. Karşılaştırma tabanı yalnız sözkonusu karşıtlıktaki iki ses birimde değil aynı dizgedeki öbür öğelerde de ortak olan sesbilimsel karşıtlık için kullanılır. (Örneğin, türkçede [d] ve [b] kapantılı ve titreşimli özellikleri [g] de de bulunduğu için çokyanlı karşıtlıktadır.)

ÇOKYILLIK sıf. Yıllarca canlı kalıp gelişebilen, hatta toprakaltındaki kısımları yalnız kışın var olan bitkiye denir. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tarım. *Çokyıllık bitki,* ömrü ve bazen ürün alınması birkaç yıl süren tarım bitkisi.

—ANSİKL. Bir mevsimi soğuk (kış) ya da sıcak ve çok kuru (yaz) geçen iklimlerde, bazı otsu bitkilerde uzun süre dona ya da kuraklığa dayanamayan topraküstü kısımları bu kötü mevsimin başında ölür; genellikle yedek besin bakımından zengin olan ve "uzun ömürlü" olarak nitelendirilen çokyıllık bitkiler toprak altındaki kısımlarını (köksap, soğan, yumru) kaybetmezler. Ağaç ve çalı biçimindeki bitkilerse, tersine, yalnız yapraklarını kaybederler; hatta yaprakları yeterince kalın bir kutikulayla kaplı olanlar (kozalaklılar, çobanpüskülü, ökseotu, vb.) ya da sıcak ve nemli bölgelerde (ekvator ormanları) yetişenler onları bütün yıl boyunca kaybetmezler.

ÇOKYUVALI sıf. Böcbil. Kolonileri başlıca yuvanın yanı sıra birçok ikincil yuva da içeren, topluluklar halinde yaşayan böcek türleri (özellikle karıncalar: örneğin orman karıncası [*Formica rufa*]) için kullanılır.

ÇOKYÜZLÜ a. Geom. Sınırı, düzlem parçalarının birleşiminden oluşan 3 boyutlu uzay cisimi. (Bir çokyüzlünün yüzlerinden, ayrıtlarından ve köşelerinden söz edilir.) [Bk. *ansikl.* böl.] || Bu cismin sınırı.

—ANSİKL. Geom. E_3 te, şu özellikler vardır: her dışbükey çokyüzlü, en az dört (sınırlı) yarıuzayın arakesitidir; bu aynı zamanda, düzlemdeş olmayan en az dört noktanın dışbükey zarfıdır. E_3 te yıldız çokyüzlülerin sayısı dörttür: Kepler ve Poinsot çokyüzlüleri. 5. boyuttan sonra, artık yıldız çokyüzlüye rastlanmaz. Aşağıdaki konu başlıklarında, çokyüzlü örnekleri ve bunlara ilişkin özellikler görülebilir: ALTIYÜZLÜ, ARKHİMEDES* ÇOKYÜZLÜSÜ, AŞIRIKÜP, BİLEŞKE, ÇİFTPİRAMİT, DELTAYÜZLÜ, DÖRTYÜZLÜ, DÜZGÜN, İKİL, KEPLER* ÇOKYÜZLÜLERİ, KESİK, KONİSEL KESİK*, KOŞUTYÜZLÜ, KÜP, ONİKİYÜZLÜ, PİRAMİT, PLATON* ÇOKYÜZLÜLERİ, POİNSOT* ÇOKYÜZLÜLERİ, PRİZMA, SEKİZYÜZLÜ, TUĞLALAMA, YİRMİYÜZLÜ.

ÇOLA, bir tamul hanedanının adı. Başkentleri, Kanci (Kançipuram) idi. Çola kralları, VII. yy.'a doğru, Pallavalar ile yaptıkları savaşlarla (888-890'da bunları yendiler) tarih sahnesine girdiler. Ama, onlar da 1279'da iktidarı Pandyalar'a bırakmak zorunda kaldılar. Çola kralları, caynacılığa karşı hinduculuğun yayılmasını desteklıyorlardı. İktidarları döneminde birçok dini çekişmeler ortaya çıktı ve bunlardan bazıları büyük üstat Ramanuca'nın etkisiyle gelişti.

—Güz. sant. Çola sanatı "dravid"* sanatların ilkidir (850-1110'a doğr.) ve Pallava* sanatını sürdürür, ancak tapınakların özelliği piramit damlı tapınağın gelişmesidir (Tancavur*'daki *vimana* 60 m yükseklik [1009]). Heykelcilikte, alçakkabartma ve bronz heykellerin teknik ve plastik nitelikleri yüksektir (dans eden Şiva). Ender ama güzel duvar resimleri vardır (Tancavur'daki *vimana*).

ÇOLAK sıf. ve a. Bir eli ya da kolu olmayan, ya da sakat olan kimse için kullanılır.

ÇOLAK (İbrahim), türk asker (Bursa 1881-İstanbul 1944). Harp okulu'nu bitirdi (1901). Balkan, Birinci Dünya ve Kurtuluş savaşlarına katıldı. Bolu, Düzce, Yozgat ayaklanmalarının bastırılmasında önemli rol oynadı. Komutanı olduğu 3. Süvari tümeni'yle birlikte Birinci ve İkinci İnönü savaşlarında, Sakarya muharebesi'nde, Büyük taarruz'da görev aldı. 1922'de albaylığa yükseldikten sonra emekli oldu.

Kurtuluş savaşı'ndaki hizmetleri, TBMM tarafından İstiklal madalyası ile ödüllendirildi. TBMM'nin ikinci, üçüncü ve beşinci dönemlerinde Bursa milletvekiliydi.

ÇOLAK (Tanju) → TANJU.

ÇOLAK MÜMİN, Çolak Molla da denir, türk pehlivan (Kavala 1873 - *ay. y.* 1914). Sol kolu sakat olduğundan "Çolak", medrese öğrenimi gördüğünden "Molla" lakaplarıyla anıldı. Kısa boyu ve çolaklığına karşın, üstün tekniği ve acı kuvvetiyle başarı kazandı. Ünlü pehlivanlardan Adalı Halil'i üç kez yendi. Koca Yusuf'u açık düşürdüyse de hakemlerin yan tutması sonucu güreş berabere ilan edildi.

ÇOLAKLI, Antalya'nın Manavgat ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 5 735 nüf. (1990).

ÇOLAKLIK a. Çolak olma durumu.

ÇOLAKOĞLU (Vahit), türk spor yöneticisi (Uşak 1923). Galatasaray'da öğrenim gördüğü yıllarda voleybol ve basketbol oynadı. Voleybol hakemliği ve yöneticilik yaptı. Voleybol federasyonu başkanlığında bulunduğu yıllarda (1958-1970), bu sporun Türkiye çapında yaygınlaşması ve gelişmesi için uğraş verdi. Uluslararası voleybol federasyonu'na üye seçildi. Avrupa Voleybol federasyonu başkanlığı yaptı (1978-1979).

ÇOLAKOĞLU (Hamiye), türk seramikçi (Sürmene 1934). Floransa'da, Instituto stale d'arte per la ceramicade'de seramik öğrenimi gördü. Washington'da açılan Dünya seramik sergisi'nde "en iyi seramikçi" seçildi ve Dünya seramikçiler derneğine üye oldu (1963). Türk halk motiflerinden yaptığı kompozisyon ve figürlerle dikkatleri çekti. Son yıllarda soyut anlayışa yönelen sanatçı, 43. Devlet resim ve heykel sergisi'nde, heykel dalında başarı ve aynı yıl İş bankası sanat ödülü'nü kazandı (1982). Hacettepe üniversitesi Güzel sanatlar fakültesi seramik ve cam ana sanat dalını kurdu (1983). Aynı bölümde öğretim görevlisidir.

ÇOLPA sıf. (fars. *çulāh*, saran,dolaştıran, ve *pa*, ayak, *çūlāh-pā*'dan). *Esk.* **1.** Bir ayağı sakat olan, eğri ayaklı: *Çolpa adam.* **—2.** Yürümeye soldan başlayan, solak ayaklı. **—3.** Eli ayağı dolaşan, beceriksiz: *Bu adam pek çolpadır.*

ÇOLPAN ya da **ÇULPAN** a. VENÜS'ün eşanlamlısı.

ÇOLPAN (Abdülhamit Süleyman), özbekistanlı türk şair (Fergana 1897-Türkistan 1938). Medresede okudu. Türkistan edebiyatını yabancı etkilerden korumayı, bu edebiyatın ulusal özünü ve geleneksel yapısını geliştirmeyi amaçlıyordu. Orenburg'da Vakit gazetesinde çalıştı. Türkistan'ın bağımsızlığa kavuşması için uğraş verdi. Başkurt milli hükümetinin sekreterliğini yaptı (1917-1918). Sovyet yöneticileri tarafından birçok kez tutuklandı. İdam edildi. Türkistan halkının en çok sevdiği şairlerdendir. Türkiye türkçesiyle de şiirler yazdı. Özbek dilinin gelişmesinde etkin oldu. Rus yazarlarını, hint şairi R. Tagore' un şiirlerini, Shakespeare'in *Hamlet*'ini özbek türkçesine çevirdi. Duru ve akıcı bir üslupla kaleme aldığı şiirlerinde ulusunun duygularını, doğa sevgisini lirik bir biçimde dile getirdi. Şiirlerini *Uyganış* (1922), *Bulaklar* (1924), *Tan sırları* (1926) kitaplarında topladı. *Yarkın ay* ve *Halil Fereng* adlı iki oyun yazdı.

ÇOLUK ÇOCUK a. **1.** Çocuklarla birlikte tüm aile: *Çoluk çocuk açıkta kalmak.* **—2.** Kimi gençlerin yaşça küçük ve deneyimsiz olduklarını belirtmek için kullanılan küçümseme sözcüğü: *Çoluk çocukla iş yürümüyor.* **—3.** İçinde çocukların da bulunduğu kalabalık: *Çoluk çocuk doluşmuşlar Genç, ihtiyar, çoluk çocuk.* **—4.** *Çoluk çocuk elinde kalmak*, çok genç, deneyimden yoksun kimselerin yönetimine bağlı kalmak. || *Çoluk çocuk sahibi olmak*, evli ve çocuklu olmak. || *Çoluğa çocuğa karışmak*, evlenip çocukları dünyaya gelmek.

ÇOLUM a. Balıkç. Bir geminin güvertesinde, direkler ve palangalar sistemiyle çalıştırılan çökertme ağı. (Ağa bağlı olan direklerden, palangalardan ve çıkrıktan bir ip [ip çıkrığa dolanır] geçirilir.)

ÇOMAK a. (esk. türkç. *çommak*, batmak, dalmak'tan). Değnek.

ÇOMAK a. X. ve XI. yy.'larda, Uygurlar'ın ve müslüman olmayan Türkler'in islam dinini benimsemiş olanlara verdikleri ad. (Milliyeti ne olursa olsun, islam dinini benimsemiş olanlara "müslüman adam" anlamında *çomak eri* denirdi.)

ÇOMAKÇIK a. Küçük çomak.
—Dokubil. *Epitelyum çomakçıkları*, temel çizginin boyanabilir dikey çomakçığı; hücrenin üst kutbundaki kısa, sert ve dik çomakçık (fırça kenar); kamçılı hücrelerin kamçısını taşıyan çomakçık. || *Retina çomakçığı*, görme hücrelerinin yüzeyde bulunan bir çeşidi; ötekisi konihücrelerdir. (Çomakçık ince uzun bir silindir biçimindedir; derin bölümüyle hücre gövdesi devam eder: görme işlevinde çok önemli rol oynar, çünkü içinde ışığın etkisiyle beyaza dönüşen eritropsin ya da retina kırmızısı vardır.)

ÇOMAKDAR ya da **ÇOMAKDAR** a. (türkç. *çomak* ve fars. *dār*'dan *çomak-dar*). Memluklar'da saray görevlilerinden biri. (Alay ve törenlerde hükümdarın sağında yer alır, yaldızlı ve başı topuzlu bir değnek [çomak] taşırdı.)

ÇOMAKKURTGİLLER a. Bazen serbest, bazen asalak yaşayan, nemli toprakları yeğleyen, ipsisolucanlardan kurt familyası. (Örnek cinsleri *Rhabditis* ve *Rhabditolaimus.* Bil. a. *Rhabditidae.*)

ÇOMAR a. İri köpek, çoban köpeği.

ÇOMBE (Moiz), zaireli siyaset adamı (Elisabethville, günümüzde Lubumbashi yakınında,1919-Cezayir 1969). Lunda soylularından bir ailenin çocuğu. Katanga eyalet meclisi üyesi (1951), daha sonra hükümet konseyi ve Lundalar arası yardımlaşma derneği üyesi oldu. Brüksel yuvarlak masa toplantısından (1960) başlayarak, Patrice Lumumba'ya ve onun birlikçi tezlerine karşı çıktı. 11 temmuz 1960'ta, Katanga'nın bağımsızlığını ilan etti. Ocak 1961'den, ocak 1963'e kadar BM birliklerine karşı direndi ve bu son tarihte ayrılıkçılıktan vazgeçti. Temmuz 1964'te, bir isyanla başa çıkmaya ve bozulan birliği yeniden kurmaya çalışan Kinshasa'ya gelip yeni hükümeti kurması için sürgünden geri çağrıldı. Meclis seçimlerinde önemli bir başarı kazandı, ama Kasavubu tarafından görevinden uzaklaştırıldı (ekim 1965). Mobutu'nun iktidara el koyması (kasım 1965) üzerine ölüme mahkûm edildi. Avrupa'da barınmak istedi; 1967'deki kaçırma girişimi Cezayir'de sonuçlandı, isteğine rağmen Zaire'ye gönderilmedi ve hayatını orada tamamladı.

Çomçom, açık havada topla oynanan istop*'a benzer bir çocuk oyunu. (İstoptan farkı, topun hızlıca yere vurularak havalandırılması ve topu en uygun konumda olanın yakalamasıdır. İstoptaki gibi, top atılırken ad söylenmez.)

ÇOMOLANGMA FING ya da **QOMOLANGMA FENG,** Everest dağının çince adı.

ÇOMOLHARİ ("Dağların kutsal kraliçesi"), Himalaya'da doruk, Bhutan ile Tibet' in kenarında, sınırın henüz çizilmediği bir bölgede; 7 315 m. Tibetliler'in kutsal dağlarından biridir. Dağa ilk defa 1937'de F. Spencer Chapman ile şerpa Pasang Dava tırmandı.

ÇOMO LÖNZO, Orta Himalaya'da dağ, Tibet'te, Makalu'nun K.-K.-D.'sunda; 7 790 m. Dağa ilk defa fransız J. Couzy ve L. Terray 1954'te tırmandı.

ÇOMOLUNGMA, Everest'in tibetçe adı.

ÇOMU sıf. *Yörs.* Tarım. Küçük kulaklı koyun ya da keçiye denir.

ÇOMUK sıf. *Yörs.* Tarım. Boynuzsuz koyuna denir.

ÇON a. Kuzey ve Güney Kore'nin, temel para birimi Von'un % 1'i değerindeki madeni para.

ÇONA a. *Yörs.* Tarım. **1.** Çoban yamağı. **—2.** Dananın büyüğü; tosun.

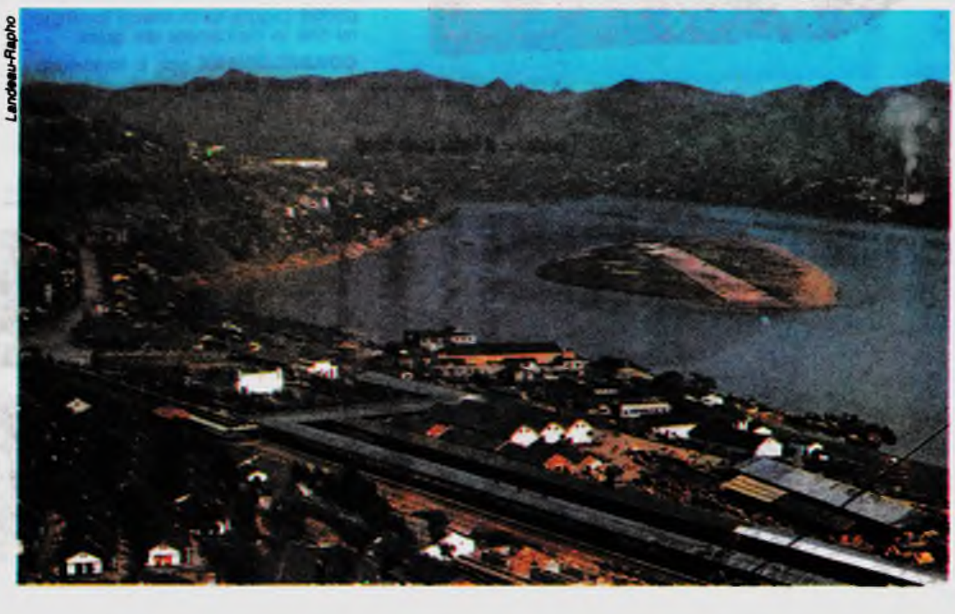
ÇONBURİ, Tayland'da liman kenti, il merkezi, Bangkok'un G.-D.'sunda; 43 000 nüf. Şekerkamışı işleme. Yapay tekstil. — *Çonburi ili*, 4 485 km²; 542 000 nüf.

ÇONGCİN, Kuzey Kore'de kent, il merkezi, Japon denizi kıyısında, Vladivostok'un G.-B.'sında; 520 000 nüf. (1987). Sanayi merkezi.

ÇONGCU, Güney Kore'de kent, Seul'ün G.-G.-D.'sunda, Kuzey Çungçong ilinin merkezi; 497 429 nüf. (1990). Tütün imalatı. Tekstil sanayisi.

ÇONGÇİNG ya da **CHONGQİNG,** Orta Çin'de (Sıçuan) kent, Yangzi Ciang ırmağının kıyısında; 520 000 nüf. (1987). Kent, demiryoluyla gelen malların Çongçing'den Çingdu'ya aktarıldığı yerde bir mavnacılık merkezidir. Demir-çelik sanayisi, hidroelektrik santralı.

Çongçing
Yangzi Ciang kıyısındaki kentten bir görünüm

Landeau-Rapho

—Tar. 1938'de Çankayşek'in geçici başkenti olan Çongçing, komünistlerle milliyetçilerin Japonlar'a karşı eylem birliği yapmalarıyla sonuçlanan gizli pazarlıklarda önemli bir rol oynadı: ekim 1945'te, burada, amerikan büyükelçisinin desteğiyle, Mao ile Çankayşek arasında düzenlenen konferans, olumlu sonuç vermedi.

ÇONGLAR, Kampuçya'nın yüksek bölgeleri (Tonle Sap'ın B.'sı, Cardamom sıradağları) ile Tayland'ın doğusunda yaşayan mon-khmer halk. Saoçlar'a yakın ve iyice khmerleşmiş olan Çonglar, çeltik ekicisi köylü bir halktır.

ÇONGMİNG ya da **CHONGMİNG,** Çin'de (Ciangsu) ada, Şanghay'ın karşısında, Yangzi Ciang deltasında.

ÇONTU a. *Yörs.* Tarım. Kuzu çobanı.

ÇO OYU ya da **CHO OYU** ("Firuze taşlarının tanrıçası"), Orta Himalayalar'da doruk, Çin (Tibet) ile Nepal sınırında, Everest'in B.-K.-B.'sında; 8 154 m. Doruğa ilk tırmanışı Avusturyalı H. Tichy ve S. Jöchler, şerpa Pasang Dava ile birlikte gerçekleştirdi (1954).

ÇOPRA a. Zool. ÇİPURA'nın eşanlamlısı.

ÇOP SUEY a. (çince sözc.). Genellikle tavuğun, dilimlenmiş sığır ya da domuz etinin yanında sunulan ince ince kıyılarak kızartılmış sebze karışımı.

ÇOPUL a. *Yörs.* Bostan sulamak için içinde yağmur suyu biriktirilen çukur yer.

ÇOPUR sıf. Çiçek hastalığından kalma izler taşıyan, çiçekbozuğu olan: *Çopur yüzlü. Çopur bir adam.*

ÇOPUR a. Bir geyik çeşidi. || Bedeni benekli bir antilop.

ÇOPURBÖCEK a. İri, siyah parlakböcek (Bedeninin bir bölümü beyaz tüycüklerle kaplıdır. *Capnodis tenebrionis* şeftali, kayısı, kiraz ağaçlarında yaşar ve büyük zararlara yol açar. Bil. a. *Capnodis.* Kınkanatlılar takımı, parlakböcekgiller familyası.)

Afyon'dan el örgüsü çorap örneği

ÇOPURLUK a. Çopur olma durumu.

ÇOR a. *Yörs.* Dert, keder, hastalık.

ÇOR. Mit. Altay şamanlığında hastalık yapan kötü ruh ya da cin. Anadolu'nun kimi yörelerinde "çor vurdu" sözü, "cin çarptı, hastalandı" anlamında kullanılır.

ÇORA BATIR, tatar politikacı (öl. 1546). Kırım hanının yakını olan Narik'in oğlu. Babasını aşağılayan Ahtacı Ali Bey'i öldürerek Kırım'dan Kazan Hanlığı'na kaçtı (1528). Orada rus yanlısı Kazan partisi'ne bağlandı. Bağımsızlık yanlısı olan kırımlı Safa Giray Han'ın Kazan'dan kaçmasına yol açan ayaklanmada önemli rol oynadı (1532). İkinci kez han olan Safa Giray'ın yeniden ülkeden çıkarılması için Kazan partisi önde gelenlerinden Pulat Bey tarafından Moskova'ya gönderildi. Ruslar'ın desteğiyle çıkardığı ayaklanma sonunda Safa Giray, Kazan'ı terk etmek zorunda kaldı (1546). Kısa süre sonra üçüncü kez han olarak dönünce, Çora Batır yoldaşı Kadiş Bey ile birlikte Moskova'ya kaçmaya çalıştığı sırada yakalandı ve Safa Giray'ın buyruğuyla öldürüldü.

ÇORABAŞ → ÇARABAŞ

ÇORAK sıf. (fars. *şūrek*, tuzlu yer). **1.** Üzerinde bitki yetişmeyen, bitek olmayan toprak için kullanılır: *Çorak bir arazi.* **—2.** Acı, içime elverişli olmayan su için kullanılır.

◆a. **1.** Toprak damlara su geçirmesini önlemek için çekilen killi toprak. **—2.** Kimi toprakların yüzünde bulunan ve eskiden barut yapmakta kullanılan potaslı tuz. —Seram. Kütahya çiniciliğinde kullanılan, kumlu, taşlı, niteliksiz bir tür bora*.

ÇORAK, Çorum'un merkez ilçesine bağlı Cemilbey bucağının merkezi; 315 nüf. (1990).

ÇORAK gölü, Akgöl de denir. Akdeniz bölgesi, Antalya bölümünün Göller yöresinde, dışa akışsız, yazın kuruyan küçük göl. 12 km². Denizli'nin yaklaşık 60 km D.'sunda, Acıgöl'ün 10 km G.'inde karstlaşmaya uğramış jüra kireçtaşları içinde oluşmuştur Özellikle Söğüt dağının B. yamacından inen sellerin sürüklediği alüvyonlarla giderek dolmakta ve bir bataklığa dönüşmektedir.

Çorak ülke *(the Waste Land)*, T. S. Eliot'un şiiri (1922). Kral Arthur romanlarından esinlenen T. S. Eliot (fakat burada betimlediği Graal'ın aranmasından önceki çöldür), çağdaş kentin manevi kuruluğunu öfke ve merhametle dile getirir.

ÇORAKLAŞMAK gçz. f. Verimsizleşmek, çorak duruma gelmek.

◆ **çoraklaştırmak** ettirg. f. Çorak duruma getirmek.

ÇORAKLAŞTIRMAK → ÇORAKLAŞMAK

ÇORAKLIK a. **1.** Çorak, verimsiz olan toprağın durumu. **—2.** Çorak olan suyun niteliği; acılık.

ÇORAKOTU a. Eski ve yeni dünyada, deniz kıyısında ya da tuzlu topraklarda yetişen bir ya da çok yıllık bitki. (Dalları karşılıklı ve yapraksızdır; üst dallardaki küçük oyuklarda üçerli gruplar halinde bulunan çiçekleri taçsızdır. Meyvesi küçük bir kapsül biçimindedir. Çorakotları, dokularında çok miktarda mineral tuz biriktirebilir. Bil. a. *salicornia*, kazayağıgiller familyası.)

ÇORAP a. (fars. *güreb*, ar. *çevreb*'den). **1.** Ayağa geçirilip baldırın yarısına ya da dize kadar çıkarılan örgü giyecek. (Çorap, tabii [yün, pamuk] ya da suni [poliamit, akrilik, vb.] ipliklerden ya da ikisinin karışımından oluşan liflerle örülür). **—2.** *Çorap kaçmak*, ince çoraplarda ilmeğin kopması nedeniyle uzunlamasına bir seyrelme oluşmak. || *Çorap söküğü gibi gitmek, gelmek*, bir iş başladıktan sonra arkası ve ona bağlı öteki işler kendiliğinden, kolayca gerçekleşmek. || *Çorap örmek* → BAŞ*INA ÇORAP ÖRMEK.

—Çamaşır san. *Desenli çorap*, ilmek alınarak ya da ajurlar oluşturularak desenli yapılan çorap. || *Dikişli kadın çorabı*, Cotton tipi düz tezgâhta, uzunlamasına bir dikişle kapatıldıktan sonra bacağın biçimini alabilecek türden eksiltmeler ve artırmalarla dokunmuş çorap. || *Dikişsiz çorap*, küçük çaplı yuvarlak tezgâhta dokunan, biçimi örgü ayarının derece derece değiştirilmesiyle elde edilen çorap. (Sentetik ipliklerin [poliamit] yeni özelliklerinden yararlanan dikişsiz çoraplar dikişli kadın çoraplarının yerini tümüyle almıştır) ||*File çorap, kaçmaz çorap*, file ilmek ya da kaçmaz örgü biçiminde oluşturulmuş yüzeyler üzerine yerleştirilmiş bir kalıbın biçimine göre kesilerek üretilen çorap. ||*Yarım çorap*, dize kadar çıkan kadın çorabı. (→ PANTOLON* ÇORABI.)

—Giy. *Ala çorap* ya da *alaca çorap*, kısa aralıklarla çeşitli renklere boyanmış ipliklerle örülmüş bir tür kadın çorabı. (Renklerin belirli bir sıra izlemeden gelişigüzel dağılımı, çoraba alaca bir görünüm verir.) || *Deveci çorabı*, yünden, kendi kendine ayakta durabilecek kadar sıkı örülmüş, üzeri çeşitli nakışlarla bezeli çorap. (Genellikle beyaz zemin üzerine al ve kara nakışlı olarak dokunur. Daha çok deveciler giyer.)

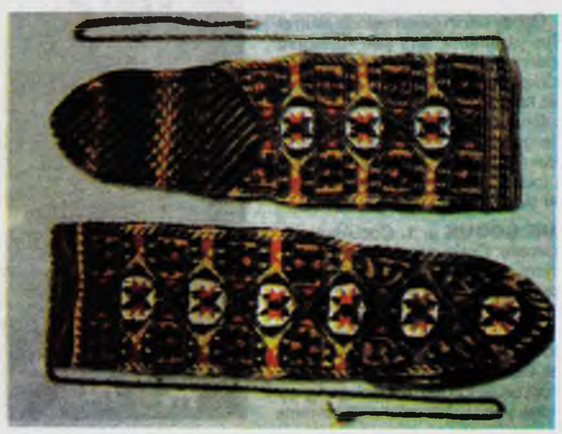
—Tıp. *Varis çorabı*, güçlü esnekliğiyle baldırı sıkarak, toplardamar çeperlerindeki yetersizliği gideren çorap.

—ANSİKL. El sant. Türk el sanatları içinde ayrı bir yeri olan el örgüsü çoraplar, malzemesi ve her biri ayrı bir anlam taşıyan motifleriyle başlı başına bir inceleme

Niğde'den el örgüsü çorap örneği

Sivas'tan el örgüsü çorap örneği

konusudur. Makineleşmenin başladığı XIX. yy.'ın ikinci yarısından önce, çorapların hemen hemen tümü elde örülüyordu. Geleneksellliğini koruyan yörelerde günümüzde de bu sürmektedir.

Malzemesi yün, tiftik, pamuk ya da ibrişim inceliğinde ipek iplik olan çoraplar beş küçük şişle örülür. El örgüsü çorapların en belirgin özelliğini motifleri oluşturur. Yörelere göre farklılıklar göstermekle birlikte, çorabın motiflerinden giyenin sosyal konumunu, evli ya da bekâr olduğunu, kız ve erkek çocuk sayısını anlamak mümkündür. Kadının, erkeğin, çocuğun, yeni gelinin, dul kadının, yaşlıların çoraplarındaki motifler farklıdır. Çorap motifi, duyguların dile getirilmesine de aracı olur. Genç kızlar özel olarak seçtikleri motiflerle dokudukları çorapları sevdiklerine armağan ederek duygularını açmış olurlar. Çoraplar motiflerine göre çeşitli adlar alır. *Akıtmalı* denilen çorap beyaz zemin üzerine, topuktan başlayıp konca değin uzanan helezon çizgilidir. Bunların rengi ve sayısı giyenin kaç çocuğu olduğunu ve bunlardan kaçının kız, kaçının erkek olduğunu gösterir. Pembe çizgi kız çocukları, siyah çizgi erkek çocukları belirtir. Kızdan biri evlenmişse pembe çizginin hemen yanına siyah bir çizgi eklenir. Yaşlılar düz renkli beyaz, kahverengi ya da devetüyü renginde çorap giyerler. *Büyük ağa* yalnızca evli erkek çorabı motifidir. Bekâr erkek çorabına *küçük ağa* denilen motif işlenir. *Baş ağa* adlı motif ise, giyenin toplum içinde önemli bir yeri olduğunu gösterir. *Elibelinde* motifi analık ve doğurganlığın, koçboynuzu yiğitlik ve bereketin, küpe evlenme isteğinin, köstek bağlılığın, yıldız mutluluğun, akrep düşmanlığın simgesi olarak kullanılır. Motiflerin dili birçok yörede farklılıklar göstermekle birlikte yukarıda sayılan temel motiflerin taşıdığı anlamlar genellikle aynıdır. Anadolu halk çoraplarından derlenmiş zengin örnekler çeşitli etnografya müzelerinde sergilenmektedir. Ayrıca çok zengin özel koleksiyonlar da vardır. Bunlar içinde Kenan Özbel' in İstanbul Resim ve heykel müzesi'ne bağışladığı koleksiyon özellikle dikkate değer.

ÇORAPÇI a. Çorap ören ve/ya da satan kimse; çorap satılan dükkân.

ÇORAPÇILIK a. **1.** Çorap üretme işi. **—2.** Çorap alım satımı.

ÇORAPLI sıf. Çorabı olan ya da çorabı belirtilen nitelikte olan: *Beyaz çoraplı.*

ÇORAPSIZ sıf. Çorabı olmayan, çorap giymemiş.

ÇORAŞ a. *Yörs.* Tarım. Üç çift öküzlü pulluk takımı.

ÇORBA a. (ar. *şurbe*'den). **1.** Yemeğin başlangıcında sıcak olarak yenen sulu ya da kıvamlı yemek. **—2.** *Bir şeyi, bir işi çorba etmek, çorbaya çevirmek,* onu karıştırmak, karmakarışık duruma sokmak. ‖ *Çorba gibi,* suyu çok fazla olan yemek için kullanılır. ‖ *Bir kimseyi çorba içmeye çağırmak,* onu yemeğe çağırmak. ‖ *Çorba kaşığı* → KAŞIK. ‖ *Çorbada tuzu bulunmak,* yapılmakta olan bir işte az da olsa katkısı olmak, emeği geçmek. ‖ *Çorbaya dönmek,* bir iş sözkonusuysa, içinden çıkılması güç, karmakarışık bir duruma girmek.

—Folk. *Çorba kapma* → ÇANAK* YAĞMASI.

—Kur. tar. *Çorbayı içmek,* ulufe zamanı kapıkulu askerlerinin kendilerine verilen yemeği itiraz etmeden yemeleri. (Üç aydan üç aya ulufe dağıtılırken kapıkulu askerlerine yemek de verilirdi. Askerler yemeği yemezlerse, bu davranışları bir ayaklanma belirtisi sayılırdı.)

■ —Mutf. *Çorba kâsesi,* içine servis yapılmak üzere konan kapaklı, yanları kulplu, büyük ve çukur kâse. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Oy. *Çorba parası,* eskiden oyun salonlarında, parasını tüketenlere kasadan verilen para.

—ANSİKL. *Çorba kâsesi,* daha çok porselen, seramik ya da camdan yapılır. Eskiden altın, gümüş gibi değerli madenlerden ya da bakırdan yapılanları da vardı. Genellikle üzeri ve kapağı çeşitli motiflerle bezelidir. Kapağın üzerinde tutup açmaya yarayan bir çıkıntı ve bazılarının kenarında kepçe sapının geçmesi için ufak bir oyuk bulunur.

ÇORBACI a. **1.** Çorba pişirip satan kimse; çorba satılan dükkân. **—2.** Eskiden halkın hıristiyan ileri gelenlerine verdiği san. **—3.** Tayfaların gemi sahiplerine verdiği ad.

■ —Ask. tar. Kapıkulu ocaklarına kaynaklık eden 31 bölüklü acemi ocağı ile osmanlı ordusunun yaya askerini oluşturan bölük subaylarına verilen ortak ad. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Çorbacı keçesi,* Yeniçeri ocağı subaylarından olan çorbacıların başlarına giydikleri ve "börk" adı da verilen, çevresi sırmalı ve ipek işlemeli külah. ‖ *Çorbacı üsküfü,* çorbacıların başlarına giydikleri ve "yayabaşı keçesi" de denilen başlık ‖ *Çorbacı yamağı,* Yeniçeri ocağı'nda küçük rütbeli subay. (Bunlar başlarına bükülmüş bir astardan külah şekline getirilmiş bir serpuş geçirir, kırmızı apteslik, yemeni, şalvar ve mintan giyerlerdi.)

—Tar. Osmanlılar döneminde, Bulgaristan'da, XVIII. yy. sonlarına doğru ortaya çıkan tacir ve tefecilere verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Ask. tar. "Cemaat" denilen yeniçeri ortası çorbacılarına "Yayabaşı" ya da "Serpiyadegân" denilirdi. Ağa bölükleri çorbacılarına da "bölükbaşı" adı verilirdi. Çorbacılar, bazen "subaşı" unvanını da alırlardı. Çorbacıların kıdemlisine, cemaatlerde "baş yayabaşı", bölüklerde de "başbölükbaşı" denilirdi. Çorbacılar, kırmızı çuhadan kollu cübbe, ince mintan, kırmızı şalvar, ayaklarına da sarı mest giyerlerdi. Başlarına, üzerine tüy sorguç takılan kenarı sırmalı ve "çorbacı keçesi" denilen börk takarlardı. Çorbacılar bölüklerinin bütün işlerinden sorumlu idiler. Maiyetlerindeki askerleri cezalandırma yetkileri vardı. Büyük suçlarda ise, yeniçeri ağasının uygun göreceği ceza uygulanırdı. Mahmut II, çorbacı unvanını "orta ağası"na çevirdi (1825). Yeniçerilik, vilayetlerdeki eşraf ve zenginler arasında yayıldıktan ve bunlar şeref olsun diye ya da bazı çıkarlar sağlamak üzere ocağa kaydedildikten sonra bu gibi kimselere de bir aralık çorbacı denildi. Çorbacı deyimi yakın zamanlara kadar zengin hıristiyan tüccarlar için patron anlamında kullanıldı. Eskiden, ticaret gemileri tayfaları tarafından gemi sahipleri hakkında da kullanılan bir deyimdi.

—Tar. Çorbacılar türk yönetiminde görev alıp türk makamlarıyla işbirliği halinde çalışırlardı. Bulgaristan bağımsızlığını kazandıktan sonra ortadan kalktılar. Bulgarcada bu sözcük, varlıklı olan kişiler için de kullanılırdı.

ÇORBACILIK a. Çorba pişirip satma işi.

J. Benazet-Pix

çorba kâsesi

ÇORBALIK sıf. Çorba pişirmeye elverişli yiyecek için kullanılır: *Çorbalık bulgur.*

■ **ÇORLU,** Marmara bölgesinin Trakya kesiminin Ergene bölümünde, Tekirdağ iline bağlı ilçe; 104 303 nüf. (1990); 22 köy. Merkezi, Tekirdağ'ın 38 km kuzeydoğusunda, İstanbul'dan 140 km uzaklıkta *Çorlu,* 74 681 nüf. (1990). Askeri garnizon. Demiryolu güzergâhı. Ticaret ve sanayi merkezi: un, bitkisel yağ, metal eşya ve makine, cam, çimento, karton ve mukavva, tarım alet ve makineleri sanayisi. Kent, kara ve demiryolu üzerinde bulunduğundan ve tarımsal bir merkez olduğundan 1960'tan sonra hızla gelişmiştir.

—Tar. Kent, adını Ortaçağ'da İstanbul'u koruma amacıyla Bizanslılar tarafından yaptırılan Tzurulon kalesinden alır. 1357'de, Osmanlılar'ın eline geçen kent, daha sonra Bizanslılar tarafından geri alındı. Murat I döneminde Lala Şahin Paşa tarafından kesin olarak osmanlı topraklarına katıldı ve surları yıktırıldı (1361). Rumeli yolları üzerinde önemli bir konak yeri durumuna gelerek cami, han ve hamamlarla donatıldı. XVIII. yy.'da Kırım'dan uzaklaştırılması gereken hanzadelerin ve girayların sürgün yerlerinden biri oldu. 1877-1878 Türk-Rus savaşı'nda rus işgaline uğradı. Balkan savaşı'nda türk doğu ordusu komutanlığı karargâhı olan kent, Bulgarlar'ın eline geçti (7 kasım 1912), geri alındı (14 temmuz 1913). Birinci Dünya savaşı sonunda Yunanlılar'ca işgal edildi (20 temmuz 1920). Kurtuluş savaşı'nın zaferle sonuçlanması üzerine türk kuvvetlerine teslim edildi (15 ekim 1922).

—Arkeol. ve Mim. İlçe çevresinde Şerefliçiftlik, Toptepe gibi İlk Tunççağ yerleşmeleriyle Perinthos* antik kentinin kalıntıları vardır. İlçe merkezindeki en önemli tarihsel yapı, Mimar Sinan'ın ürünü olan Süleymaniye camisi'dir (1521). Kare planlı, kubbeli bir ana mekân ile üç kubbeli son cemaat yerinden oluşan caminin önünde, kubbemsi bir çatıyla örtülü şadırvan yer alır.

ÇORLU suyu, Trakya'da, Ergene ırmağının önemli kollarından biri; yaklaşık 65 km. Yıldız dağlarının (esk. Istrancalar)

çorbacı
Atatürk kitaplığı, İstanbul

Çorlu'dan bir görünüm

Çoruh ırmağı ve vadisinden bir görünüm

G.-D. uzantısını oluşturan tepelik alanlardan doğar. Batıya açık geniş bir yay çizerek Çerkezköy ve Çorlu'dan geçer, Muratlı'nın biraz ilerisinde Ergene'ye kavuşur. Sol yamacını oluşturan diklikler, akarsu ağı ve topografya bakımından Ergene havzasının D. sınırını oluşturur. Geniş bir yatakta akar; rejimi düzensizdir; ilkbaharda kabaran suları, yazın büyük ölçüde çekilir.

ÇORLULU ya da **ÇORLULU ÂŞIK,** türk besteci (XIX. yy.). Yaşamı konusunda bilgi yoktur. Günümüze ulaşabilmiş 8 şarkısından hicazkâr makamındaki ikisi çok ünlüdür: *Ben sana gönül vereli bak ne hal oldum; Aldı beni iki kaşın arası.*

ÇORLULU ALİ PAŞA Silahtar, türk sadrazam (Çorlu 1670-Midilli 1711). Enderun'da yetişti, Mustafa II döneminde silahtar oldu (1701). Bu görevdeyken, bütün saray görevlilerinin rütbe ve derecelerini belirleyen bir tür tüzük hazırladı ve silahtarlığı Enderun'un en önemli görevi durumuna getirdi. Devlet işlerindeki etkinliğini ve padişaha yakınlığını çekemeyen sadrazam Rami Mehmet Paşa ve şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin çabasıyla kubbealtı vezirliği ile Saray'dan çıkarıldı (1703). Aynı yıl Ahmet III padişah olunca, Edirne'de sadaret kaymakamı oldu ve Halep'e vali olarak atandı. Halep valiliğine gitmediği gibi rikap kaymakamı oldu. Kalaylıkoz Ahmet Paşa sadrazamlığa getirilince, kendisini Trablusşam valiliği ile İstanbul'dan uzaklaştırmak istediyse de bunu başaramadı, görevinden alındı ve yeniden kubbe vezirliğine atandı. Sadrazam Baltacı Mehmet Paşa görevinden uzaklaştırılınca yerine sadrazam oldu (3 mayıs 1706). İki yıl sonra Mustafa II'nin kızı Emine Sultan ile evlenerek Saray'a damat oldu. Sadrazamlığı sırasında devlet hazinesinde savurganlığın önlenmesi için özen gösterdi, ordunun ve donanmanın güçlendirilmesine çalıştı. Özellikle tımar dağıtımındaki yolsuzlukları önlemek için çaba gösterdi. Dış siyasette Rusya'ya karşı İsveç ile işbirliğinden yanaydı ve bu tutumu görevden alınmasına neden oldu (16 haziran 1710). Önce Kefe muhafızlığına atandıysa da, yoldan çevrilerek Midilli'ye sürüldü. Şeyhülislam Paşmakçızade Seyyit Ali Efendi'nin fetvası ile burada başı kesilerek idam edildi. Kesik başı, İstanbul'a getirilerek Babıhümayun'da teşhir edildikten sonra, İstanbul'da Çarşıkapı'da kendi adıyla anılan külliyenin hazıresine gömüldü. Ali Paşa'nın Arnavutköy'deki yalısı dönemin en güzel yalılarındandı. İstanbul'da kendi adını taşıyan iki cami, Tersane'de bir hamam ve üç çeşme, Çorlu'da bir mektep ile çeşme yaptırdı.

ÇORUH → ARTVİN.

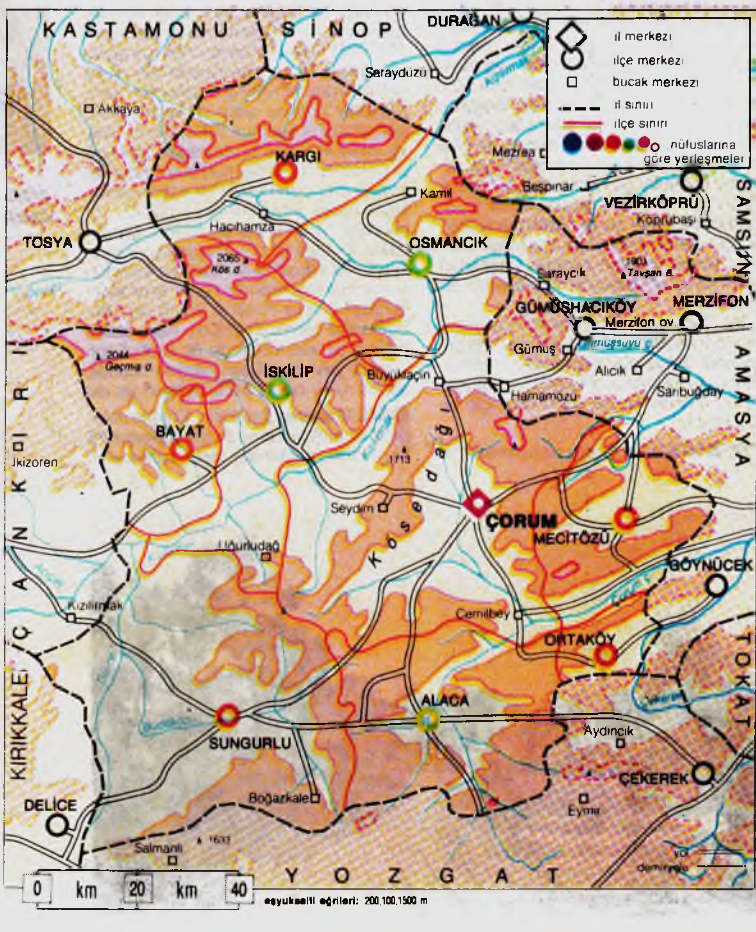
Çoruh barı → ARTVİN BARI.

ÇORUH ırmağı, antik **Akampsis,** Doğu Karadeniz bölgesinin en önemli akarsuyu. Çığırının en büyük bölümü (442 km) Türkiye topraklarında, 24 km'lik aşağı çığırı Gürcistan topraklarındadır; sınırımızın 8 km kadar ötesinde Batum'un hemen güneyinde Karadeniz'e dökülür. Toplam uzunluğu 466 km; akaçlama havzası yaklaşık 20 000 km². Kaynağını Erzurum'un K.'inde Mescit dağının (3 230 m) B. yamaçlarından alan Çoruh, önce B.'ya doğru akar, Bayburt ovasında keskin bir dirsek çizerek D.'ya döner ve bundan sonra Artvin yakınlarına kadar D. Karadeniz dağlarının kıyı sıralarını iç sıralardan ayıran tektonik bir oluğu izler. Bayburt ovasında yüksek dağlardan inen bazı kollarla (özellikle Lori çayı) beslenen ırmağa, Yusufeli'nin biraz aşağısında bol su getiren ve soldan Tortum çayını da alan Oltu suyu kavuşur. Artvin'den biraz önce keskin bir dirsek yaparak K.'e döner ve D. Karadeniz dağlarını yararak Karadeniz'e ulaşır. Ağzında, kıyıları düzenlenmiş küçük bir delta vardır. Irmak üzerinde, sınırımızı terk etmeden biraz önceki bir istasyonda (Muratlı, esk. Maradit) yapılan uzun süreli gözlemlere göre Çoruh'un ortalama akımı saniyede 202 m³'tür. Ölçülen en yüksek akım 2 431 m³, en az akım 39 m³'tür. Irmak, yağmur ve özellikle kar suyu ile beslenir, bu nedenle suları nisan-mayıs aylarında en yüksek, yaz sonunda en alçak düzeye ulaşır. Bol su geçiren ve aşağı çığırında oldukça derin olan Çoruh'tan kayıklarla sınırlı ölçüde ulaştırmada da yararlanılır. Bu kesimde Karadeniz kıyılarını D. Anadolu'ya bağlayan karayolu da ırmağın Karadeniz dağlarındaki yarma vadisinin yamaçlarını izler.

ÇORUM (19), Karadeniz bölgesinde il. Orta Karadeniz bölümünün iç kesimi ile İç Anadolu'nun Orta Kızılırmak bölümü arasında yer alır; 609 863 nüf. (1990); 12 820 km²; merkez ilçe dışında 13 ilçe, 4 bucak, 750 köy. Merkezi *Çorum,* 116 810 nüf. (1990).

• Yönetim bakımından Osmanlı İmparatorluğu'nun önce Sıvas, sonra Ankara vilayetlerine bağlı bir sancak olan ve Cumhuriyet döneminde il durumuna gelen Çorum, K. Anadolu sıradağlarının parmaklar halinde açılarak İç Anadolu'ya doğru uzandıkları bir geçiş alanında yer alır. İlin daha yüksek olan K. ve D. kesiminde Devrez çayının K.'inde Ilgaz dağlarının D. uzantıları, Kızılırmak ile Devrez çayı arasında Geçmiş dağı 2 044 m ve Kös dağı 2 065 m; Kızılırmak'ın G.'inde ise Köse dağı 1 713 m gibi 2 000 m'ye yaklaşan, hatta bazıları aşan engebeler G.-B.-K.-D. doğrultusunda uzanırlar G. kesiminde en geniş yeri Kızılırmak boyunca aynı doğrultuda uzanan geniş bir tepelik alan ile Çorum ve Alaca havzaları gibi ovalar kaplar. Anadolu'yu oluşturan bazı yerkabuğu plakaları arasındaki bir kenet kuşağında bulunan ve K. kesimi, K. Anadolu fay sistemi ile parçalanmış bulunan ilin jeolojik yapısı oldukça karışıktır. Havzalar genellikle kayatuzu ve jips de içeren neojen tortulları ile kaplıdır; havza tabanlarında akarsular boyunca geniş alüvyal düzlükler uzanır. Faylarla kesilmiş jeolojik yapısının bir sonucu olarak ilin özellikle K. yarısı etkin bir deprem alanıdır ve tarih boyunca birçok kez yıkıcı depremlerden zarar görmüştür. İlin başlıca akarsuları, tektonik hatlara bağlı olarak yerleşmiş olan Kızılırmak ile onun bir kolu olan Devrez çayı ve bir kolu ile Çorum ovasının sularını da toplayarak Yeşilırmak'a dökülen Mecitözü suyudur. Çorum ili nemli Karadeniz kıyıları ile karasal İç Anadolu bozkırları arasında bir geçiş alanıdadır, iklim özellikleri bu geçişi yansıtır. Kışlar, genellikle soğuk (Çorum'da ocak ayı ortalaması -0,6°C) ve karlı, yazlar sıcaktır (temmuz ayı ortalaması 21,4°C). En çok yağış ilkbaharda düşer. Yazlar belirgin biçimde kurak geçer. Yıllık yağış miktarı K.'e gidildikçe ve yükseltiye bağlı olarak artarak çukur alanlarda 400 mm dolayında iken, K.'deki dağlar üzerinde 1 000 mm'yi aşar. Çorum ili sınırları

Çorum il haritası

içinde ilksel bitki örtüsü geniş ölçüde ortadan kalkmış, ancak yerleşmeye daha az elverişli K.'deki dağlık kesimde korunmuştur. Bu nemli kesimde daha çok sarıçamdan oluşan ve ayrıca karaçam ve köknar koruları da içeren geniş ormanlar yayılır. İlin daha az yağışlı orta ve doğu kesimindeki dağlar üzerinde meşe ormanları görülür. Çukur havzalar genellikle orman tahripleri sonunda oluşmuş bozkırla kaplıdır.

Çorum'un birbirinden çok farklı iki bölge arasında geçiş alanı olma özelliği, nüfuslanma bakımından da kendini gösterir. Yoğun nüfuslu Karadeniz kıyıları ile seyrek nüfuslu İç Anadolu arasında yer alan ilde km²'ye 48 kişi düşmektedir. Bu sayı, kıyıdaki yerleşmelerden düşük, İç Anadolu'daki yerleşmelerden daha yüksektir, Türkiye ortalamasının ise altındadır. Nüfusun % 66'dan çoğu kırsal yerleşmelerde, kentsel nüfusun hemen hemen yarısı il merkezi olan Çorum kentinde yaşar. İlçe merkezlerinden ancak 4'ü (Sungurlu, Alaca, Osmancık, İskilip) nüfusları 20 000'e ulaşan veya aşan büyük kasabalardır. Ötekiler, nüfusları 3 000 ile 10 000 arasında değişen yerleşmelerdir. Yıllık nüfus artış oranı ‰ 14 ile Türkiye ortalamasının yarısından azdır. Bunun nedeni, özellikle kırsal kesimden büyük kentlere doğru yönelen iç göçlerdir. Çorum, % 31'i ekilidikili toprakları ile çok önemli bir tarım alanıdır. İldeki ekili alanların % 80'den çoğunu tahıllar kaplar. Önemli miktarda buğday (1 900 000 dekar) ve arpa (545 500 dekar) tarımı yapılır, ayrıca mercimek ve şekerpancarı ile çok çeşitli sebze ve meyve yetiştirilir. Küçükbaş hayvan yetiştiriciliği de (490 000 baş koyun) kırsal kesimin başlıca uğraşlarındandır. Kaya tuzu ve jips yataklarından başka kimi yörelerde rastlanan bakır ve manganez cevherleri ile linyit yatakları (Dodurga, Alpagut), Çorum'un başlıca yeraltı zenginlikleridir. Halı ve kilim dokumacılığı ile bakırcılık yapılmaktadır. Sanayi fazla gelişmemiştir. Başlıca kolları çeşitli besin sanayisi dalları ile 1957'de kurulan çimento fabrikasıdır. Ankara'yı Samsun'a bağlayan en kısa karayolu, il topraklarının ortasından geçer. Bu yolu izleyen yoğun trafik ve ticaret, özellikle karayollarının düzenli hale geldiği 1950'li yıllardan sonra Çorum iline büyük bir canlılık kazandırmıştır. Ayrıca il, görkemli hitit kalıntılarını barındırdığı için turizm bakımından da büyük önem taşır.

ÇORUM, Orta Karadeniz bölümünün iç kısmında, İç Anadolu'nun Orta Kızılırmak bölümünün sınırı yakınında kent; aynı addaki ilin merkezi. Ürünleri ve ekonomileri farklı iki bölgeyi birleştiren Samsun-Ankara karayolu üzerinde hareketli bir ticaret merkezi; 116 810 nüf. (1990). Ankara'dan 243 km, Samsun'dan 174 km uzaklıkta. En yakın demiryolu istasyonu Amasya (94 km).

•COĞRAFYA. Tarihöncesi'nden beri yerleşilmiş bir yöredeki kent, tarıma elverişli bir ovanın kenarında, bu ovanın sularını boşaltan Çorum suyunun D.'sunda ortalama 800 m yükseklikteki bir alanda kurulmuştur. Çorum'un 1950'li yıllara kadar tarihi görünümünü koruyan çekirdeğini Saat kulesi ve Ulucami çevresindeki eski mahalleler oluşturur. Burası aynı zamanda başlıca iş ve ticaret merkezidir. 1950'li yıllardan sonra tarımsal üretimde, ulaştırmada ve ticarette meydana gelen gelişmelerle kent hızla kalabalıklaşarak, 1950'ye kadar 20 000 dolayında duraklayan nüfus 1990'da 116 000 kişiyi aşmıştır. Bu gelişmelere paralel olarak kent, özellikle Samsun-Ankara yolu boyunca eklenen yeni mahalleler, parklar ve sanayi tesisleri ile genişlemiş ve modern bir görünüm kazanmıştır. 1957'de işletmeye açılan çimento fabrikası, bazı besin sanayisi (özellikle un) kolları ve tuğla-kiremit yapımı ile geleneksel bakırcılık ve halıcılık Çorum'un başlıca sanayi etkinlikleridir.

•TARİH. Kentin ilk adının ne olduğu ve ne zaman kurulduğu saptanmış değildir. Bazı arkeolojik buluntulardan, burasının Bakırtaş döneminden (İ.Ö. 5000 - İ.Ö. 3000) başlayarak bir yerleşim merkezi olduğu anlaşılmıştır. Asurlular, kentte bir ticaret kolonisi kurdular (İ. Ö. XIX. - XVIII. yy.'lar). Kente daha sonra Hititler,Phrygialılar, Kimmerler, Medler ve Persler egemen oldular. Büyük İskender Persler'in egemenliğine son verdi (İ.Ö. 333). İskender'in ölümünden (İ.Ö. 323) sonra bölge ve kent Selefkiler'in eline geçti. Selefkiler'in egemenliğine son veren (İ.Ö. III. yy. başları) Galatlar, buraya İ.Ö. I. yy.'a kadar egemen oldular. Romalılar döneminde Çorum ve yöresi Galatia eyaletine bağlandı. Daha sonra Bizans İmparatorluğu sınırları içine giren kenti, islam orduları birkaç kez kuşattılar.

Malazgirt zaferinden (1071) kısa bir süre sonra Danişmentliler'den Melik Gazi, 30 000 kişilik bir orduyla kenti ele geçirdi (1075). Yöreye Alayuntlu Türkmenleri'nden Çorumlu oymağı yerleştirildi. Bu nedenle kentin adı, önceleri Çorumlu diye anılırken, bu ad daha sonra Çorum'a dönüştü. Kılıç Arslan II'nin Anadolu selçuklu topraklarına kattığı (1175) kent Baba İshak ayaklanmasından (1240), büyük ölçüde etkilendi. Kent ve yöresi Kösedağ savaşı'ndan (1243) sonra, İlhanlılar'ın egemenliğine girdi; daha sonra Eretna beyliği'nin (1335), onlardan da Kadı Burhanettin'in (1381) eline geçti. Bayezit I, 1398'de Çorum'u osmanlı topraklarına kattı. Bayezit I'in Timur'a Ankara savaşı'nda (1402) yenilmesini izleyen Fetret döneminde, kent ve çevresi Çelebi Mehmet'in yönetiminde kaldı. XV. yy.'da başlayarak çeşitli aralıklarla XVII. yy.'a kadar süren celali ayaklanmaları Çorum ve çevresinde geniş ölçüde zararlara yol açtı. Çeşitli yıllardaki (1075, 1445, 1509, 1514, 1559, 1579, 1793, 1800, 1824, 1908, 1939 ve 1943) yersarsıntıları da kenti yıkıma uğrattı.

Çorum, osmanlı topraklarına ilk katılışında Eyalet-i Rum adı verilen ve merkezi Sıvas olan eyaletin sancak merkezlerinden biriydi. Murat II döneminde (1423) Amasya'ya, 1591'de Ankara'ya, 1595'te yeniden Amasya'ya bağlandı. Daha sonra Sıvas'a bağlanan kent, 1841'den sonra da Ankara'ya bağlı bir sancak merkezi olarak yönetildi. 1864'te Yozgat'a bağlı bir kaza durumuna getirildi. 1894'te, yine Ankara'ya bağlı bir sancak merkezi; Cumhuriyet döneminde il oldu (20 nisan 1924).

• MİMARLIK. Bizans döneminden kalma Çorum kalesi, yüksekçe bir tepeye kurulmuştur. Kare planlı yapının köşelerine ve kapı üstlerine burçlar yerleştirilmiştir. Birkaç kez onarım geçiren kalenin duvarlarında ve kapılarında yunanca ve latince yazıtlar vardır. Kale içinde ahşap evler ve minaresiz bir mescit bulunur. Anadolu Selçukluları döneminde en önemli anıt, Ulu cami'dir (XIII. yy.). Alaettin Keykubat I'in azatlı kölesi Hayrettin tarafından yaptırılan cami, Murat III ve Selim III dönemleriyle XIX. yy.'da onarılmış ve yenilenmiştir. Dıştan düz çatılı olan ana mekân içten büyük kubbeyle, son cemaat yeriyse üç küçük kubbeyle örtülüdür. Mermer mihrabı barok üsluptadır. 1306 tarihli yazıtı bulunan ahşap minber, kündekâri işçiliğinin en güzel örneklerindendir. XVI. yy. ortalarında Rüstem Bey tarafından yaptırılan Hamit camisi düz çatılı, dikdörtgen planlı yalın bir camidir; günümüze ulaşmayan Beyler camisi'nden aktarılmış ahşap minberi, türk ağaç işçiliğinin önemli yapıtlarındandır. Bir depremde yıkılan Hıdırlık camisi, Yedi Sekiz Hasan Paşa tarafından yenilenmiştir (1883). Tekke ya da zaviye planlı yapı dıştan düz çatılı, içten kubbelidir. Bunların dışında Han camisi (1580), Kubbeli cami (onarım 1883), ana mekânı ağaç sütunlara oturan ahşap kubbeyle örtülü, ulu camiler planındaki Kulaksız camisi (onarım XIX. yy. ortaları), anılması gereken anıtlardır. Güpür hamamı (XV. yy.), Paşa hamamı (XV. yy.) ve Alipaşa hamamı (1573), çifte hamam planında büyük yapılardır.

Çorum barajı, Çorum ilinin Alaca ilçesinde, Çomar suyu üzerinde kurulu baraj. 1977'de işletmeye açıldı. Sulama ve içme suyu sağlama amacıyla yapılan barajın gövdesi toprak dolgu tipinde, su toplama hacmi 7,18 milyon m³, göl alanı 0,56 km², sulama alanı 1 589 ha'dır. Barajdan yılda 2 milyon m³ içme suyu sağlanmaktadır.

Çorum bezi, geleneksel el tezgâhlarında pamuk iplikle bezayağı örgüde dokunan bir tür bez. (Çamaşır ve çarşaf yapımında kullanılır. *Evbezi, kenefi* de denir.)

Çorum halayı, Çorum ve çevresinde, erkekler tarafından oynanan, halay türü bir halk oyunu. Davul zurna eşliğinde oynanan oyunda, ritim ağırdan başlayıp giderek hızlanır. Oyunun figürleri dostluğu ve birlikteliği simgeler.

Çorum müzesi, Çorum kentinde açılan müze (1968). Çevredeki Alacahöyük, Boğazköy, Alişar, Pazarlı ve Kuşsaray kazılarından getirilen buluntuların yanı sıra türk-islam döneminden giyim ve süs eşyaları, yazıtları, el işleri, elyazmaları, ahşap kapı kanatları (Elvançelebi ve Koyunbaba türbeleri) ve Muzafferpaşa camisi'nin ahşap minberi müzenin önemli yapıtları arasındadır.

Çorum olayları, mezhep ayrılığı yü-

Çorum müzesi
Hamit camisi
ahşap minberinden ayrıntı

Çorum'dan bir görünüm

zünden Çorum ilinde ortaya çıkan kanlı olaylar (1980). Cuma namazını kılmakta olan (4 temmuz 1980) cemaat, "komünistler camilere silah ve bombalarla saldırdılar" gibi asılsız haberlerle kışkırtıldı. Halk, sokaklara dökülünce, olayın hazırlayıcıları eyleme geçerek evlere, iş yerlerine saldırdılar. Sünniler ile aleviler arasında sokak çatışmaları başladı. Alevilerin konutları, iş yerleri kundaklanarak yakıldı; ölenler oldu. Olayların yatıştırılabildiği 10 temmuz tarihine gelindiğinde 26 kişi yaşamını yitirmiş, çok sayıda yurttaş yaralanmış, evler, iş yerleri yakılıp yıkıma uğramıştı. Bu olaylardan sonra, Çorum'dan 600 kadar aile başka yerlere göç etmek zorunda kaldı.

ÇOSEN, Kore'nin japonca adı.

ÇOŞİ, Japonya'da (Honşu) kent, Tokyo'nun D.'sunda, Büyük Okyanus kıyısında; 95 000 nüf. Balıkçı limanı.

ÇOTA NAGPUR, Hindistan'da bölge. Dekkan'ın D.'sunda, Bihar'ın G.'inde, Madhya Pradeş'in K.-D.'sunda, K.'de Ganj ile Son ve G.'de Mahanadi arasında. Orman hâlâ yaygınsa da çoğunlukla gerilemiştir. Tarım pek gelişmemiştir. Başlıca gelir kaynağı madenlerdir. Hidroelektrik tesisleriyle donatılmış Damodar vadisinde bir madenkömürü havzaları dizisi uzanır ve vadideki bu hidroelektrik tesisleri Çota Nagpur'u Hindistan'ın başlıca sanayi (demir-çelik) merkezlerinden biri haline getirir. Bölgedeki öbür maden zenginlikleri arasında bakır, boksit, manganez, mika ve özellikle de demir sayılabilir.

ÇOTİRABALIĞI → ÇÜTREBALIĞI.

ÇOTİRABALIĞIGİLLER → ÇÜTREBALIĞIGİLLER.

ÇOTRA a. (yun. *tsotra*). Ağaçtan yapılmış küçük su kabı.

ÇOTUK a. Kesilen ya da kırılan bir ağacın ya da dalın yere ya da gövdeye bağlı kalan artığı.

ÇOTURMA a. *Yörs.* İnce yarma tahtalarıyla yapılan su kabı.

ÇOV-ÇOV a. (ing. *chow-chow*). Çin kökenli, bol tüylü, başı aslan başına benzeyen refakat köpeği.

—ANSİKL. Çov-çov, orta boylu, bol, uzun ve sık tüylü, çoğunlukla pasrenkli bir köpektir. Kuyruğu kıvrılmış olarak sırtında durur ve başı aslan başına benzer; dili ve dişetleri mavidir. Uzakdoğu'da çov-çov bir iş köpeğidir ve özellikle, önce besle-

çov-çov

nip iyice yağlandırıldıktan sonra yenebilen bir köpektir. Oysa, XIX. yy. sonuna doğru Avrupa'ya getirilen çov-çov Avrupa'da refakat köpeği oldu. Cesareti ve bağımsızlığıyla ünlü olan çov-çov yalnızca bir tek efendi tanır.

ÇOYBALSAN, esk. **Bayan-Tümen,** Moğolistan'da kent, Kerulen kıyısında, Çin sınırı yakınında; 31 300 nüf. (1987). Demiryolu ile Transsibirya boruhattına bağlıdır. Besin sanayisi. Kente adı, mareşal *Çoybalsan*'ın adından ötürü verilmiştir. —Yakınlarda maden kömürü (termik santral) ve flüorspat yatakları.

ÇÖĞDÜRMEK → ÇÖĞMEK.

ÇÖĞEN a. Türkler'in en eski atlı oyunlarından. (Cirit ile polonun benzeridir. *Selçukname*'ye göre Alaettin Keykubat I, Alanya seferine çıkarken büyük çöğen oyunları düzenletmişti.)

ÇÖĞMEK g. f. *Yörs.* Aşağıya doğru inmek; alçalmak.

◆ **çöğdürmek** ettirg. f. **1.** Dayanma noktası ortada olan bir kaldıracı bir ucuna basarak kaldırmak. **—2.** İleri doğru işemek.

◆ **çöğünmek** dönşl. f. Bir şey, özellikle tahterevalli sözkonusuysa, bir yanı inerken öbür yanı kalkmak; sallanmak.

ÇÖĞRE YAĞI → ÇÖREOTU* YAĞI.

ÇÖĞÜNCEK a. *Yörs.* Tahterevalli gibi dayanma noktası ortada olan kaldıraç.

ÇÖĞÜNMEK → ÇÖĞMEK.

ÇÖĞÜR a. **1.** İri gövdesine göre sapı kısa olan bir tür halk sazı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Çöğür şairi*, saz şairi, âşık. (Bk. *ansikl.* böl. Ed.)

—ANSİKL. Germiyanoğlu Yakup Bey tarafından bulunduğu sanılan çöğür, biçimsel olarak bağlamaya benzer. Evliya Çelebi, XVII. yy.'da yeniçeriler arasında rağbet gördüğünü, hatta, saray müziğinde kullanıldığını yazar. Günümüzde, özellikle Ege bölgesinde, divan sazı için "çöğür" adı kullanılmaktadır.

—Ed. XVII. yy.'dan başlayarak yeniçeri ortalarından yetişen bazı şairlerle bazı alevi ve bektaşi şairleri bu adla anıldı. Evliya Çelebi bu yüzyılda sazını ve şiirlerini dinlediği Itaki adlı çöğür şairinin Köroğlu, Kuloğlu, Fartaloğlu, Kayıkçı Mustafa, Geda Muslu, Turabi, Gedayi, Kâtibi vb.'den daha iyi çöğür çaldığını ve şiir söylediğini anlatır. Gene bu yazar İpşir Paşa'nın sadaret alayında "12 eli çöğürlü yeniçeri şairinin" yer aldığını bildirir. Tanzimat yazarları "çöğür şairi" terimini halk şairi, saz şairi anlamında kullandılar: "Bizim şiirimiz, hani şairlerin namevzun diye beğenmedikleri avam şarkıları ve taşralarda ve çöğür şairleri arasında deyiş ve üçleme ve kayabaşı tabir olunan nazımlardır" (Ziya Paşa).

ÇÖĞÜR a. **1.** Tohumdan yetişmiş ve henüz aşılanmamış küçük fidan. **—2.** Ağaç dikeni, çalı.

—Ağ. yet. *Çöğüre aşılamak*, bir aşı parçasını aynı türün tohumundan yetişen bir aşıanacına aşılamak.

ÇÖĞÜRCÜ a. *Esk.* Çöğür çalan kimse.

ÇÖK a. Oy. ÇİZGİLİ'nin eşanlamlısı.

ÇÖKEK a. (*çökmek*'ten *çök-ek*). **1.** Çökmüş olan yer, çukur. **—2.** Sazlık, bataklık.

ÇÖKEL a. **1.** Taşan bir akarsuyun çekildikten sonra bıraktığı çamur. **—2.** *Yörs.* Tarım. Haşhaş ya da susam tohumu küspesi.

—Denizbil. *Deniz çökeli*, denizlerde yakın geçmişte oluşmuş tortulları (çamur, pelajit, türbidit, kıyı çamuru) belirten genel terim.

—Yerbil. ve Denizbil. *Derin deniz çökelleri*, denizlerde, 2 000 m'den derinde oluşmuş çökeller. (Globigerinalar ve ışınlılar içeren çamurlar, kırmızı killer ve türbiditler doğada en sık görülen derin deniz çökelleridir.)

—Yerbil. ve Hidrol. Herhangi bir etkenle Yer yüzeyine taşınan mineralli malzeme. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ Su ve rüzgâr gibi dış dinamik etkenlerin bıraktığı tortu. (Eşanl. DEPO.)

◆ sıf. Yerbil. ve Hidrol. *Çökel kayaç*, TORTUL* KAYAÇ'ın eşanlamlısı.

—ANSİKL. Hidrol. Aşındırma gücü artan bir akarsuda küçük yatak çökelleri yerli kayaçtan daha kolay harekete geçer; büyük yatak çökelleri ise ancak bir taşkın sırasında yerlerinden oynar. İki tür çökel vardır: *taban çökelleri* ve *yanal çökeller;* her iki tür de az çok iri, heterojen ve katmanlıdır. Çok genel bir kural olarak, akarsu kollarından gelen malzeme dışında, eğimin ve aşındırmanın gittikçe azalması nedeniyle çökellerin tane boyutları akarsu ağzına doğru küçülür. (→ GÜÇ, DOLDURMA, TAŞIMA* YÜK.)

—Yerbil. Tortul kayaçlar, biriktikten sonra değişime uğrayan ya da uğramayan eski çökellerdir. Bunlar, taşıyıcı etkenlere (rüzgâr, buzul, sel, akarsu çökelleri), çökelme ortamına (alüvyon, göl, lagün, delta, okyanus çökelleri), kökenlerine (kırıntılı, kimyasal, biyolojik, volkanik, artık çökeller), bileşimlerine (kireçli, silisli, killi çökeller) ya da yaşlarına (Kretase devri çökelleri) göre sınıflandırılır.

ÇÖKELBİLİM a. Çökellerin oluşumunu, yapısını, biçimlenişini, dağılımını, düşey ve yatay uzanımlarını inceleyen yerbilim dalı.

ÇÖKELEK a. **1.** Beyazımsı renkte ve torba yoğurdu kıvamında, yağsız bir peynir türü. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Kim. ÇÖKELTİ'nin eşanlamlısı.

—Teknol. *Çökelek sökücü*, çökelekleri kazımaya yarayan aygıt için kullanılır.

—ANSİKL. Çökelek, yoğurttan tereyağı elde edildikten sonra artakalan yağsız ayrandan yapılır. Ekşi olan bu ayran, laktik asit içerir. Bu nedenle, çoğu kez peynir mayası kullanılmadan ayran ısıtılır ve kolaylıkla pıhtılaşan teleme çöker. Tuzlanırsa 1-2 ay dayanır, tuzlanmazsa taze olarak tüketilmesi gerekir. Tuzlanıp tuluma bastırılarak tulum peyniri elde edilir. Çökelek, % 80 oranında su içerir.

ÇÖKELİM a. Yerbil. ve Jeomorfol. Bir çökelin oluşumuna ve birikimine yol açan olayların tümü.(Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Çökelim oranı*, birim zamanda elde edilen çökelin kalınlığı.

—ANSİKL. Çökelimi bölgesel biyoklimatik ortamlar ve dağoluşum devinimleri düzenler. Henri Erhart'ın biyolojik aşırıaşınım kuramı (1955), yerbilim tarihinde, etkin bir toprak oluşumu ve çözelti halindeki ürünlerin uzaklaşması ile ayırtedici özellik kazanan dönemleri, sağlam bir kayaca ve daha önce birikmiş temel topraklara etkiyen yüzeysel aşınma ağırlıklı dönemlerden ayırma olanağı verir. Kıtaların bitki örtüsünün değişimine bağlı olarak ilk aşamada kimyasal ve biyokimyasal çökelim doğar, ikinci aşamada da kırıntılı çökelim oluşur. Bununla birlikte toprak oluşum dengesinin bozulmasına, genç engebeleri doğuran bir tektonik olay yol açabilir. Ayrıca çökellerin türü, kıtalar üstündeki eğim sistemlerine ve kıyının çökelim yerlerine yakınlığına bağlı olabilir. Dağoluşum devinimleri molaslar gibi büyük karasal birikimleri doğurur; molasların birikim yerleri ise flysch'ların tamlayıcı biçiminde katıldığı sıradağların çevresinde bulunur. Böylece çökel dizileri çökel alanlarının çevresindeki evrimi aynen yansıtır ve Yer tarihinin en ilgi çekici olaylarını saptamaya yardımcı olur.

ÇÖKELİR sıf. Kim. Çökelmeye elverişli bir ürün için kullanılır.

ÇÖKELME a. Kim. Çözelti içinde bulunan bir cismin, çözücüsünden ayrılarak dipte birikmesine yol açan kimyasal olay.

—Hidrol. ve Denizbil. *Çökelme süreksizliği*, bir su akıntısının çökel bırakmadan yükünü sürüklemesinden kaynaklanan çökelim kesikliği.

—Metalürj. Kimi alaşımların dönüşümü sırasında, katı halde, genellikle mikroskobik düzeyde çökeltilerin (metal-metal ya da metal-ametal) oluşumu. (Alaşımın elementler bakımından aşırıdoygunluğundan kaynaklanan çökelme, ısıtma ya da kalıcı biçim değiştirmeyle hızlanabilir.)

—Şarapç. Dinlendirme sırasında şarap şişelerinin dibinde birikinti oluşması. (Bu birikintiler çeşitli kaynaklardan ileri gelebilir; örneğin, tartarik asidin potasyum tartarat asidi halinde kristalleşmesiyle oluşan tortu birikintileri ya da eski şişelerin dibinde toplanan boyarmadde ve tanen birikintileri gibi.)

ÇÖKELMEK gçz. f.Kim.Çökelti haline gelmek.

—Yerbil. Çökelim sürecinden etkilenmek.

◆ **çökeltmek** ettirg. f. Kim. Çökelti oluşturmak.

ÇÖKELTİ a. Kim. Sıvı içine konan bir ayracın etkisiyle çözücüsünden ayrılarak kabın dibinde biriken madde. (Eşanl. ÇÖKELEK.)

—Cev. hazl. Hidrolik sınıflandırma sırasında elde edilen değersiz ürün.

—Denizbil. *Buz çökeltisi*, denizin sürüklediği buz döküntüsü. || *Schorre çökeltisi*, deniz kabarmasının yerinden oynattığı buzlarla birlikte bataklıktan kopan bitki ve mineral örtüsü parçası.

—Eczc. Elde edilme yöntemleri nedeniyle cıva tuzlarına verilen ad. (Çökeltiler deri ve göz hastalıklarında kullanılır; örneğin sarı çökelti [hem sarı cıva oksite, hem alkali cıva sülfata verilen ad] ve kırmızı çökelti [kırmızı cıva oksit] bunlar arasındadır.)

—Isıbil. Besleme suyundaki tuzların ya da diğer maddelerin bir kazanın çeperleri üzerinde birikimi. (Çökelti bazen çözünmüş ya da katı asıltı halindeki cisimlerin kimyasal dönüşümünden kaynaklanır.)[Bk. *ansikl.* böl.]

—Metalürj. Bir alaşımın dönüşümü sırasında bir ya da birçok bileşenin çözünürlüğünün azalması sonucu oluşan kimyasal bileşik.

—Patol. Organik bir sıvı ve özellikle idrar içinde asıltı halinde bulunan maddelerin çökmesiyle meydana gelen tortu. (İdrar çökeltisi her zaman patolojiktir. Kristal maddelerden [fosfatlar, okzalatlar, üratlar ya da kalsiyum], hücrelerden [idrar yolları, böbrek leğeni, üreter, idrar torbası epitelyum hücreleri, akyuvarlar] ve mikroplardan oluşur.)

—ANSİKL. Isıbil. Çökeltiler *çamur* kıvamında ya da daha sert olabilir. Sert çökeltiler, ısıtma yüzeyinin en etkin bölümlerinde toplanır; bunlara *kefeki* ya da *taş* adı verilir (bu terimlerden birincisi daha çok kalsiyum sülfat ya da karbonattan oluşan maddeyi, ikincisi ise çökeltinin yapışma niteliğini belirtir). Bu çökeltiler, metalle su arasındaki ısı iletimini engelleyen yalıtıcı katmanlar oluşturur, dolayısıyla verimi düşürür ve arızalara (ateş darbeleri, yırtılmalar, patlamalar) yol açabilir; ayrıca su borularının kesiti daralır, bu da dolaşımı engeller ve tehlikeleri daha da artırır. Dolayısıyla bu çökeltileri bir minimumda sınırlamak gerekir; yüksek basınçlı üreteçlerde ise, bu çökeltiler, kaçınılmaz olarak, tümüyle önlenmelidir. Çamurlar çok daha az tehlikelidir, çünkü bunlar alt bölümlerde toplanıp boşaltılabilir; ama bu bölümlerin ısınmamış olması ve çamurların dolaşımı engellemeden gelmesi gerekir; bu çözüm, küçük, orta güçte ve uygun basınçlı kazanlarda çok kullanılır. Bu çözümden, suyun içerdiği tuzları çamur biçimine dönüştüren kimyasal ya da fiziksel yöntemlerle birlikte yararlanılabilir. Büyük güçlü ya da yüksek basınçlı üreteçlerde, besleme suyu önceden işlenerek, çamurların, taşların oluşumu önlenebilir.

ÇÖKELTME a. Bes. san. Elma şarabı yapımında, berrak bir özsu elde etmek amacıyla, mayalanmadan önce ve enzimlerin etkisiyle, elma şırasındaki pektinli maddelerin bir kısmını çöktürme işlemi.

—Petr. san. *Asfalt çökeltme*, propan gibi bir çözücüyle ağır yağlardan asfalt giderme yöntemi.

—Teknol. *Elektrostatik çökeltme*, bir gaz içindeki tozları ya da yağ sisini elemek için parçacıkları elektrikle yükleyip bir elektrik alanından geçirerek toplayıcı üzerine çökelmelerini sağlama. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. *Elektrostatik çökeltme.* Bir yer elektroduna göre −30 ile −60 kV'luk bir gerilim altında tutulan ince ya da dikenli tellerle gaz içinde tek kutuplu iyon akısı oluşturarak parçacıklar, maddi temas olmaksızın, yüklenirler; çok daha kararlı bir akı oluşturması nedeniyle genellikle eksi kutupluluk seçilir. Çökelme hızının düşüklüğü gaz hüzmesinin genişliğinin sınırlı tutulmasını zorunlu kılar; bu nedenle uzun metal kanallar kullanılır ve iyonlaştırıcı tel bu kanallar içinde yer alır. Kanalın düşey çeperleri toplayıcı elektrodu oluşturur; çökelen taneler vurularak ayrılır ve bir huniye düşürülür. Yüksek gaz debileri için kullanılabilen bu teknik, büyük sınayi kuruluşlarında (termik santrallar, demir çelik fabrikaları, çimento fabrikaları, kimyasal madde üreten fabrikalar) uygulanır.

ÇÖKELTMEK → ÇÖKELMEK.

ÇÖKELTMEZ sıf. Kim. Yıkama suyunda katı asıltı halinde bulunan kirlerin yeniden çamaşır üzerine tutunmasına engel olan temizleyici bileşikler (özellikle fosfatlar ile karboksimetilselüloz) için kullanılır.

■ **ÇÖKERTME** a. Çökertmek eylemi.

—Balıkç. Deniz dibine indirilen ve balık gelince dört kenarına bağlanmış ipler sayesinde dışarı çekilen kare biçimli balık ağı. (Ağın köşelerindeki iplerin ikisi kıyıya ya da kazıklara, öbür ikisi kaldırma sırıklarına ya da bucurgatlara bağlanır.)|| Bir sırığın ucuna asılmış çapraz iki çembere takılmış örtü biçiminde ağ. (Küçük balıkları avlamada kullanılır.) ||*Çökertme kaldıracı*, terazi gibi kaldıracı su içinde asılı tutulan.tahta bir çatalla kaldırılan sapsız çok büyük kepçe.

—El sant. Maden işleme sanatlarında, derinliği az ve ağzı geniş olan tabak, sini, sahan, tas vb. yapımında kullanılan içten çekiçleme işlemi. (Bu işlemde küre yüzlü çekiçler kullanılır.)

—Ger. day. *Çökertme deneyi*, belirli bir biçimi olan bir zımbayla, sacın biçim değiştirmesini teknolojik olarak deneme yöntemi. (Biçim değiştirme derinliği, sac tam kopma durumuna geldiğinde ölçülür [Persoz, Erichsen, K. W. İ. deneyleri]; zımba yerine hidrolik basınç kullanılabilir [Jovignot tipi deney]. Yerel biçim değiştirme ölçümleri, sac üzerine önceden basılan damalar üzerinde yapılır.)

—Kuyumc. Metali yüzden işlemeye yönelik çarpma tekniği.

ÇÖKERTMEK → ÇÖKMEK.

ÇÖKKÜN sıf. **1.** Çökmüş olan. **—2.** Ruhsal bir çöküntü, bunalım içinde olan; bitkin, perişan.

ÇÖKKÜNLÜK a. Genellikle ileri derecede ihtiyarlıkla birlikte gelen beden, akıl ve ruh zayıflığı.

ÇÖKME a. Çökmek eylemi.

—Bayınd. Karayolunun bir noktasında, bu noktaya ya da çevresine uygulanan yüklerin etkisiyle oluşan düşey biçim değiştirme. (En güçlü çökmeler genellikle kış sonunda görülür.)

—Denizc. BELVERME'nin eşanlamlısı.

—Fizs. kim. *Çökmeyi önleme*, çözünmeyen parçacıkları katı asıltı halinde tutmak için kimi bileşiklerin yaptığı etki.

—Hidr. bağl. *Çökme deneyi*, bir betondan alınan belirli hacimdeki bir kütlenin kendi ağırlığının etkisiyle çökmesini ölçerek bu betonun işlenirliğini belirleme. (Abrams konisinde elde edilen sonuç santimetre olarak belirtilir. Betonun kıvamına göre çökme 0'la [çok kuru beton] 22 cm [akışkan beton] arasında değişir. 22 cm'nin ötesinde ölçüm yapılamaz.) [Eşanl. SLUMPTEST.]

—Jeomorfol. Ani toprak alçalması.

—Meteorol. Bir hava kütlesini etkileyen genel alçalma hareketi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Seram. Suda katı asıltı durumunda bulunan plastik olmayan maddelerin kabın dibinde, çok sert ve yeniden suya karışması çok güç bir kütle oluşturacak biçimde birikmesi.

—ANSİKL. Dy. Yol platformu çökmesi balçıklı ya da killi arazilerde çok sık görülen bir olaydır. Çökme, su akımlarının etkisi ya da platforma destek görevi yapan yapıların yıkılarak dolgu topraklarının oturması ve dolgu malzemesinin ansızın akması ya da yuvarlanması sonucunda oluşur. Çökme tehlikeli sonuçlar doğurur. Özellikle virajlarda, ray dizilerinden birinin az da olsa düzey kaybetmesi hızla giden demiryolu taşıtlarının raydan çıkmasına yol açar.

—Meteorol. Alçalma, basınca, dolayısıyla adyabatik ısınmaya ve kütlenin kurumasına yol açar. Ayrıca, gökyüzündeki bulutlar kaybolur ya da önceden var olan bulut kütlesinde delikler belirir. Bir üst katman, çökmemiş bir katman üzerine alçaldığında göreli nemin düşmesiyle birlikte bir sıcaklık terselmesi ortaya çıkar *(çökme terselmesi)*. Çökme nedenleri ısıl (kar üstünde oluşan ışıma antisiklonları) ya da çoğunlukla dinamiktir (ıraksama, soğuk kesimlerin alçalma devinimi, üst üste bulunan iki katmanın hız eşitsizliği).

ÇÖKMEK gçz. f. **1.** Bir yüzey, bir kitle sözkonusuysa, içeri doğru girmek; göçmek: *Toprak bir metre çöktü. Avurtları çökmek.* **—2.** Bir yapıdan, yapının bir bölümünden söz ederken, yıkılmak, göçmek: *Köprü çöktü. Çöken binadan çıkarılan yaralılar.* **—3.** *(Bir yere) çökmek*, çömelerek oturmak: *Suyun başına çöküp yüzünü yıkadı.* **—4.** *Bir yere çökmek*, kendini oraya bırakmak, oturmak, oturuvermek: *İskemlenin üzerine çökmek. Kötü haberi duyunca olduğu yere çöktü, ağlamaya başladı.* **—5.** Bir kimse sözkonusuysa, dinçliğini yitirmek, sarsılmış, yıpranmış olmak; yaşlanmış görünmek: *Oğlunun ölümünden sonra iyice çöktü. Ne kadar çökmüş.* **—6.** Bir uygarlıktan, bir devletten, toplumsal bir değerden vb. söz ederken, eski niteliğini, gücünü yitirmek, yıkılmak, yok olmak: *Çöken uygarlıklar, imparatorluklar, değerler.* **—7.** Sis, duman vb. sözkonusuysa, inerek bir yeri kaplamak, basmak: *Sis çökünce yolu kaybettik.* **—8.** *(Bir yere) çökmek*, genellikle olumsuz bir durum sözkonusuysa, bir ortamda kendini duyurmak; basmak, bastırmak: *Cıvıl cıvıl plajlara kışla birlikte garip bir sessizlik çöktü. Evin içine bir huzursuzluk çöktü.* **—9.** *İçine, yüreğine vb. çökmek*, olumsuz bir durumu, duyguyu yoğun olarak yaşamak: *İçine bir korku çöktü. Acısı yüreğine çökmek. Zihnine bir durgunluk çökmüştü.* **—10.** Deve, sığır vb. hayvanlardan söz ederken, bulunduğu yere oturmak.

—Ask. Ordunun bir kanadı sözkonusuysa, bozguna, yenilgiye uğramak.

—Kim. Sıvı içindeki bir madde sözkonusu olduğunda, bu sıvıdan ayrılarak kabın dibinde birikmek, çökelti oluşturmak, durulmak: *Dibe çöken tuzu almak.*

◆ **çökertmek** ettirg. f. (*çök-er-t-mek*). **1.** *Bir şeyi, bir yeri çökertmek*, onun çökmesine, göçmesine yol açmak: *Tanklar asfaltı çökertti.* **—2.** *Bir kimseyi, bir hayvanı çökertmek*, onu olduğu yere oturtmak; çöktürmek. **—3.** *Bir kimseyi çökertmek*, onu yıkmak, üzgün ve kederli duruma getirmek, onda ruhsal bir çöküntü yaratmak. **—4.** *Ordunun bir kanadını çökertmek*, bozguna, yenilgiye uğratmak. **—5.** *Bir şeyi (soyut) çökertmek*, onun yıkılmasına, yok olmasına yol açmak: *Osmanlı İmparatorluğu'nu çökerten nedenler*

Cl. Rives-C. E. D. R. I.

Saint-Gildas burnunda (Loire-Atlantique, Fransa) bir **çökertme** ağı

—Ask. *Düşmanı çökertmek*, taarruz eylemiyle düşman cephesinin dağılmasını sağlamak.
—Seram. Çökme işlemini gerçekleştirmek.

◆ **çöktürmek** ettirg. f. Çökmesini, oturmasını sağlamak ya da buna yol açmak: *Deveyi çöktürmek.*

◆ **çöküşmek** işt. f. Kuşlardan söz ederken, birlikte bir yere, bir şeyin üzerine inerek toplanmak: *Kuşlar tarlaya çöküştüler.*

ÇÖKTÜRMEK → ÇÖKMEK.

ÇÖKTÜRÜCÜ a. Cev. hazl. Çökmeye yol açan tepkin.

ÇÖKÜK sıf. **1.** Çökmüş olan: *Çökük damlı ev.* **—2.** İçeri girmiş, çukurlaşmış: *Çökük gözler, yanaklar.*

ÇÖKÜNTÜ a. **1.** Genellikle iç kuvvetlerin yol açtığı düşey doğrultudaki hareketler sonucunda yerkabuğunda oluşmuş kapalı ya da açık çukur. **—2.** Çöken bir şeyin kalıntısı; enkaz. **—3.** Suyun dibine çöken tortu.
—Mad. oc. Toprağın sert kenarlı düden biçiminde bölgesel olarak çökmesi sonucu oluşan göçük. (Bir yeraltı boşluğunun üzerindeki arazinin yavaş yavaş alçalmasından kaynaklanır ve genellikle, marnlı ya da kumlu arazilerin üzerinde bulunan yeraltı alçıtaşı ocaklarının üstünde görülür.)
—Psik. *Çöküntü (sinirsel)*, bireyin, aslında normal duygunluk durumlarından biri olan üzüntünün, yoğunluk ve süre bakımından yoğunlaşmış biçimi. (Bk. *ansikl.* böl.) [DEPRESYON, BREAKDOWN da denir.]
—Teknol. Döküm parçasında, malzemenin çekmesi sonucu oluşan yüzeysel çukur.
—Yerbil. ve Jeomorfol. Genellikle iç kuvvetlerin yol açtığı düşey doğrultudaki hareketler sonucunda yerkabuğunda oluşmuş kapalı ya da açık çukur.
—Zool. İkiçenetli yumuşakçalar ve kolsuayaklılarda, çenetlerin iç yüzünde bulunan az ya da çok derin göçük. (İkiçenetlilerin kavkısı, ya örteneğin kenarına [örtenek çöküntüsü], ya da buraya sıkışmış kaslara [kas çöküntüleri] ait çeşitli çöküntüler taşır; kas çöküntülerine kolsuayaklılarda da rastlanır.)
—ANSİKL. Psik. "Çöküntü", psikiyatride geniş ölçüde kullanılan bir terimdir. Bu da, olayın klinik sıklığını ve psikopatolojik karmaşıklığını gösterir. Çöküntü kavramı, ya marazi bir süreçte yer alan bir belirtiyi, ya bir sendromu, ya da iyice belirli bir hastalığı akla getirir.
Klinik bakımdan çöküntü, bir yanda melankolik çöküntü ve endojen çöküntüler; öbür yanda psikojen ve tepkisel çöküntüler olmak üzere iki kutba ayrılır. Bunlara, organik bir hastalığa ilişkin belirtisel durumları da eklemek gerekir.
Melankoli nöbeti ya da *endojen çöküntü.* Bunun belirgin yanı, çöküntünün şiddetidir: manevi acı, kendini değersiz görme, ölme isteği, –ki bunun gerçekleşmesi ancak ketlemenin gücü oranında gecikir– , somatik belirtiler (iştahsızlık, uykusuzluk). Buna kimi zaman, zavallılık, suçluluk, iflah etmezlik ve yıkılmışlık gibi hezeyan türünden düşünceler de katılır. Bu durum, çoğu olayda, birkaç ay içinde iyileşmeye yüz tutar, ama intihar tehlikesi büyüktür. Çöküntü evrelerine, başka bazı psikozlarda da (süreğen hezeyanlar) rastlanabilir: Bu durumda, *atipik çöküntüler'*den söz edilir.
Psikojen çöküntüler. Nevrozlu çöküntülerle (→ NEVROZ) tepkili çöküntüler (→ TEPKİ) genellikle bu çöküntüler arasında sayılır. Bu tür çöküntüler, çokbiçimli bir görünüş sunarlar. Kişi, endişeli, yorgun, hüzünlü, yaşamdan bıkkın olur; kendisini başarısız ve terk edilmiş hisseder; bedensel bozukluklarsa çeşitlidir. Bu tür çöküntü, zor bir duruma (ayrılık, kayba uğramışlık, bitkinlik) karşı tepki niteliğinde olabileceği gibi, bir iç çatışmaya bağlı da olabilir (nevroz, terk edilmişlik sendromu). İntihar niyetleri, kimi zaman apaçık bir sevgi ve şefkat arayışı gibi gözükse bile, her zaman ciddiye alınmalıdır.
Çöküntü durumları, çeşitli bedensel hastalıklardan kaynaklanabilir; kimi zaman bu türden bir hastalığın (özellikle, ihtiyarlık öncesi bunama, skleroz) ilk belirtisi olabilir. Ama genellikle, çöküntülerin en büyük kaynağı, sinir ve salgı bezleri rahatsızlıklarıyla, bitkinliğe yol açan bütün öteki hastalıklardır. Alkol ya da uyuşturucu madde alışkanlığından kurtarmak için uygulanan tedavilerin son evresinde de, bir çöküntü ortaya çıkabilir.
Klinik alanda biri endojen, diğeri psikojen olmak üzere iki kutuplu olarak ortaya çıkan çöküntü, aynı niteliğini tedavi alanında da gösterir: çöküntü tedavisinde kullanılan ilaçların (anksiolitik, çöküntü giderici, nöroleptik ilaçlar) hepsi, her zaman aynı derecede etkili olmaz. Bu durum, çöküntünün etyolojisi sorununu karşımıza çıkarır. Çeşitli bilginlere göre, çöküntünün etyolojisi, ya beyin monoaminlerinin (çöküntü geçirenlerde bunun eksikliği kalıtımsal olabilir) mizaç düzenleyici rolünün keşfiyle de desteklenen organogenezle ya da psikogenezle açıklanabilir. Psikanaliz akımı içinde yer alan yazarlar, özellikle bu ikinci tutumu benimserler. Bunlara göre, kişi gerçek ya da hayali bir kayıp karşısında bulunur: kaybedilen şeye yöneltilen sitem ve kınamalar, sonunda kişinin kendisine yönelerek, onun kendi gözünde değerini yitirmesine yol açar.
Çöküntü durumlarının tedavisi, çekilen acıyı ve nöbetlerin süresini azaltma ve aynı zamanda intihar eylemine kalkışmayı önleme amacını güder. Bu konuda, çöküntünün niteliğine, hastanın kişiliğine ve toplumsal-kültürel durumuna göre seçilebilecek birçok yol vardır. Ancak, önemli çöküntü olaylarında hasta, hiç bekletilmeden hastaneye kaldırılmalıdır. Sınır çöküntüsünü gideren ilaçlar, ruhsal çöküntüyü tedavi için kullanılan kemoterapi araçlarıdır. Geçmişe oranla çok daha az kullanılan sismoterapiyse, bu tür ilaçlara cevap vermemekte direnen çöküntü olaylarında hâlâ başvurulan bir tedavi yöntemidir. Lityum tedavisi uygulayanlar da vardır. Bütün bu müdahalelere, aynı zamanda bir psikoterapinin de eşlik etmesi gerekir. Hatta psikoterapi, kimi zaman, sonuç verici biricik tedavi yoludur.

ÇÖKÜNTÜLÜ sıf. **1.** Sinirsel çöküntü geçiren kimseye denir (ancak, *çökmüş* terimine oranla daha hafif bir durumu belirtir). **—2.** Bir ruhsal çöküntüye özgü nitelikler gösteren şeye denir: *Çöküntülü evre. Çöküntülü durum.*
—Psikan. *Çöküntülü durum*, Melanie Klein'ın, çocuğun gelişim sürecinde yer aldığını gösterdiği ve açıkladığı bir aşama. Yaşamının 6. ayına doğru ortaya çıkan bu aşamada süt bebeği, artık bir nesneyi bütünüyle tanır ve tutumunu o nesneye göre ayarlar. (M. Klein, daha sonra, bu aşamayı, insanın içine girerek bütün yaşamı boyunca düzenlemeye çalıştığı bir nesnelerarası ilişki alanı olarak gördü.) [Bk. *ansikl.* böl.]

◆sıf. ve a. Çöküntüler geçirme eğilimi taşıyan kimseye denir.
—ANSİKL. Psikan. Çöküntülü durum yavaş yavaş yerleştikçe, tüm güçlü çocuksal tutum, yarılma, ideelleştirme, yansıtma süreçleri hafifler ve güçlenen ben, bağımlılık ilişkisi kurduğu bir besleyici iyi nesneyi kendisiyle bütünleştirir ve içselleştirir. Böylece, iç nesne düzeyinde daha büyük bir inanma ve güven duygusu doğar ve yas* işleminin kotarılması kolaylaşır. Nesne düzeyinde, yarılma azaldığından, iyi ve kötü yanlar birbirine yaklaşır ve ikiyanlı bir tutum ortaya çıkar. Özne, nesnenin kötü yanlarının iyi yanlarını yok etmemesinden kendini sorumlu tutar; suçluluk duyar ve onarmak istediği nesne konusunda kaygılanır. Bu süreçte üstben, bir müttefik olarak yer alır. Çocuk, iyi bir çiftleşme içinde, nesnelerin birbirlerini onardıklarını kabul eder. Oysa, manyakça onarım ya da sözde onarımda, nesnelere yeniden yaşam vermek için hiçbir gerçek işlem yapılmaz.
Yıkıcı güçler, zulme uğrama düşüncesine dayanan aşırı boğuntu duygusu ya da self'in iyi taraflarında ruhsal acıya karşı uyanan bir hoşgörüsüzlük, gerileme hareketine ve çöküntü durumunun hazırlanmasında bir başarısızlığa yol açabilir ve bu başarısızlık, manyakodepresif psikoza neden olabilir.

ÇÖKÜŞ a. **1.** Çökmek eylemi ya da biçimi. **—2.** Gücünü ve niteliğini gittikçe yitiren bir uygarlığın, bir kültürün, bir devletin, bir işletmenin, vb. durumu; düşüşün, gerilemenin, yıkılmanın başlangıcı. **—3.** Bir toplumun siyasal gerilemesine denk düşen tarihsel dönem. *Roma İmparatorluğu'nun çöküşü. Çöküş dönemi.* (Esk. eşanl. İNHİTAT).
—ANSİKL. Nietzsche'ye göre çöküş, topluluk ya da bireylerin, kendiliğinden ayarlanma yeteneklerini yitirmelerinin yol açtığı toplumsal ya da ruhsal bir durumdur: "Zararlı olanı içgüdüsel olarak seçmek, kişisel çıkarlara ters düşen güdülerin çekiciliğine kapılmak, *çöküş*'ün tanımıdır denebilir" (*Göttendämmerung* [Tanrıların alacakaranlığı], 35). Çöküş içindeki kişi, bölünmüş bir kişidir, kendisiyle savaşım durumundadır; varlığından hoşnut değildir; öz bilinci, kendisinden tiksinmedir; kısacası, kişisel mutluluğunu, ancak kendini paralamakta bulur: "İçgüdülerine karşı savaşmak zorunda olmak; işte çöküşün gerçek tanımı: yaşam, *yükselen* bir eğri çizdikçe, mutluluk içgüdüye denktir" *(ay. ypt.)*

ÇÖKÜŞMEK → ÇÖKMEK.

ÇÖL a. **1.** Yeryüzünde genellikle yağış oranı yılda 100 mm'nin altında ve iklim koşulları (kuraklık, soğuk) nedeniyle nüfus yoğunluğu son derece düşük olan bölgelere verilen ad. (Ilık [Moğolistan], soğuk [Antartika] ve sıcak [Büyük Sahra] çöller vardır.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** SAHRA'nın eşanlamlısı. **—3.** *Çöle dönmek*, bir yer sözkonusuysa, bakımsız, perişan bir duruma gelmek, harap olmak.|| *Çöl gibi*, ıssız, kurak yer için kullanılır.
—Miner. *Çöl gülü*, KUM* GÜLÜ'nün eşanlamlısı.
—ANSİKL. Coğ. • *İklim.* Çöl hangi enlemde bulunursa bulunsun, çöl ikliminin başlıca özelliği yağışların azlığıdır. Çöllerin çoğu yılda 200 mm'nin altında yağış almakla birlikte, Gobi çölüne ancak 100 mm, Büyük Sahra'nın büyük bölümüne 20 mm'den az, Ellesmere toprağına 25 mm yağış düşer; yıllık ortalama yağış oranının en düşük (0,8 mm) olduğu yerse, Şili'nin kuzey kesimindeki Arica'dır. Sıcak çöllerde, sıcaklık genlikleri çok büyüktür: gündüzleri 50°C'ı aşan sıcaklıklar, geceleri 0°C'ın altına düşer; Orta Asya çöllerindeyse, soğuk bir mevsimi, sıcak bir mevsim izler.
• *Yüzey şekilleri.* Bitki örtüsünün koruyucu rolünün çok az olması, mekanik aşındırma süreçlerinin büyük ölçüde ağır basmasına yol açar. Rüzgârların kumullar ve regler oluşturarak yalnızca kumları etkilemesine karşılık, akarsular, sayıları çok az olmakla birlikte, bitki örtüsü bulunmaması nedeniyle çöllerde çok etkili olur. Sağanaklar bütün yamaçları yararak, en küçük tepelere bile çıplak bir görünüş verir. Ama bu sağanak suları, tepelerin eteğinde örtü halinde yayılarak yitip gider. Böylece, tepeleri çevreleyen tatlı eğimler oluşur. Tatlı eğimler denizdeki adalar gibi birdenbire yükseldiklerinden bu yüzey şekillerine adatepe adı verilir. Çöllerdeki yüzey şekillerinin evrimi, kuşkusuz, iklim ne denli kurakса o denli yavaş gerçekleşir: çöllerin kenar kesimlerinde yüzey şekillerinin gelişimi, orta kesime oranla daha hızlıdır.
• *Bitki örtüsü.* Bitkiler, çöllerde yaşayabilmek için, fizyoloji, morfoloji ve anatomi açısından çeşitli uyarlanmalar geçirmişlerdir.

Erwan Quemere-C.E.D.R.I.

Kuraklığı sevmeyen çöl bitkileri, genellikle yıllık bitkilerdir; bunlar bitkisel çevrimlerinin büyük bölümünü tohum biçiminde geçirir, filizlenmek ve üremek için kısa yağışlardan yararlanırlar. Etlisulu türler gibi morfoloji açısından geçirdikleri uyarlanma sayesinde kuraklığa karşı dayanıklılık kazanmış bitkiler, özel organlarda su biriktirir, ya geniş alanlarda su araştırmalarına olanak veren ya da yeraltı su örtüsüne ulaşmalarını sağlayan önemli bir kök sistemi geliştirirler. Bazı etlisulu türler, az su harcamak ve terlemeyi azaltmak için, gözeneklerini yalnızca gece açar ve malik asit biçiminde karbon depolar; bu malik asit ertesi gün, fotosentez süreciyle karbonhidratlara dönüştürülür. Kuraklığa dayanıklı bitkiler, az su harcamaya ve su biriktirmeye uyarlanmışlardır. Bunu, yapraklarının küçük ve kalın, gözeneklerinin hem küçük, hem iyi korunmuş olması ve derilerinin çoğunlukla mum ya da reçineyle örtülmesi sayesinde gerçekleştirirler.

Topraklarının tuzluluk oranı yüksek olan kimi çöl bölgelerinde, büyük miktarda tuza dayanabilen tuzcul türlere rastlanır.

• *Fauna.* Çöllerde yaşayan az sayıda hayvanın tümünde, özel uyarlanmalar gözlenir: terlemeyi azaltan morfoloji uyarlanmaları; sidiklerini yoğunlaştırmalarını ya da yağları ve şekerleri (karbonhidratları) yakarak metabolizma suyunu kullanmalarını sağlayan fizyoloji değişiklikleri (özellikle çift ve tek hörgüçlü deve); gölgeye sığınmalarına ve geceleri ortaya çıkmalarına yol açan davranış uyarlanmaları.

• *Çöllerde insan.* Sıcak ya da ılık çöllerin tümünde, yoğun nüfuslu merkezlerle nüfusun seyrek olduğu kesimler arasında bir karşıtlık gözlenir: vahalar ile göçebelerin (tarih boyunca sık sık, yerleşik halka egemen olmuşlardır) dolaştıkları bölgeler arasındaki karşıtlık. Eski dönemlerde çöl halkları, geçimlerini hayvancılıkla birlikte yürüttükleri yağmacılık ya da ticaretle (tuz ve hurma taşımacılığı) sağlamışlardır. Ulaşım araçlarının gelişmesi, çöl bölgelerinin sulamayla değerlendirilmesini (Türkmenistan, İsrail, vb.) sağlamıştır. Ama kimi çöl bölgelerinin (Libya, Büyük Sahra'nın Cezayir kesimi, Suudi Arabistan) iktisadını, özellikle maden yataklarının, en başta da petrol yataklarının işletilmesi tepeden tırnağa değişmiştir.

Kurak ya da yarı kurak alanlar, kıtaların yaklaşık üçte birinde altmış kadar ülkeyi kaplar; ama daha çok Afrika'da (özellikle Yengeç dönencesinin K.'inde ve G.'inde), Batı ve Orta Asya'da (yer yer daha kuzey enlemlerde: Batı Çin, Gobi) ve Avustralya'da (Oğlak dönencesinin K.'inde ve G.'inde) yayılırlar. Toprakların kullanılma düzünü hızlanmış, aşırıotlatma, yangınlar, sürülerin artık göçebe yöntemlerle yetiştirilmemesi, yarı kurak bölgelerin çevre koşullarına zarar vermiş ve bu bölgelerin yer yer çöllerin üretim düzeyine düşmelerine yol açmıştır.

ÇÖL ÇINGIRAKLIYILANI a. Florida ve Georgia'da (ABD) yaşayan zehirli yılan.

çöl çıngıraklıyılanı *(Crotalus atrox)*

(Uzunluğu 2,5 m'yi bulur ve çıngıraklıyılanların en tehlikelisi sayılır. Engerekgiller familyası.)

ÇÖL DEVESİ → TEK HÖRGÜÇLÜ DEVE.

ÇÖL KOŞARI a. Yarı çöl bölgelerinde, hafifçe perdeli uzun ayaklarıyla hızla koşan uzun bacaklı kuş. (Yelveye benzeyen çöl koşarı, böcekler ve kertenkelelerle beslenir. 9 türü bilinir; örnek türü çöl koşarı'dır [Cursorius cursor]. Bataklıkkırlangıcıgiller familyası.)

ÇÖL TİLKİSİ DOĞANI a. Doğan besleyenlerin bir yün doğanına verdikleri ad. (Bil. a. *Falco biarmicus.*)

ÇÖL VAŞAĞI a. Çok kısa ve kulamsı renkli tüylü kedigil. (Bacakları uzun, kulaklarında sert bir kıl tutamı bulunan, vaşağa benzeyen bu hayvan Afrika'ya ve Güney-Doğu Asya'ya yayılır. Bil. a. *Felis caracal:* kedigiller familyası.) [Eşanl. İRAN VAŞAĞI.]

ÇOLAŞAN (Ümran Emin), türk meteorolog (İstanbul 1913). Ankara Üniversitesi ziraat fakültesi'ni bitirdi (1937). Aynı yıl Devlet meteoroloji genel müdürlüğü'nde görev aldı. Ziraat fakültesi'nde 1949'dan başlayarak meteoroloji dersleri verdi; doçent ve profesör oldu. Devlet meteoroloji işleri genel müdürlüğü yaptı (1960-1974). Başlıca yapıtları: *Pratik meteoroloji* (1944), *Mikroklima ve bitki iklimi* (1945), *Türkiye iklim rehberi* (1946), *Ziraat meteorolojisi* (1947), *Türkiye İklim diyagramı* (1957), *Meteoroloji, iklim ve ziraat* (1959), *Türkiye'nin iklimi* (1960), *Türkiye'nin fenolojik atlası* (1961).

ÇOLAŞAN (Emin), türk gazeteci (Ankara 1942). ODTÜ idari bilimler fakültesi'ni bitirdi (1965). Çeşitli devlet dairelerinde görev aldıktan sonra Milliyet'te gazeteciliğe başladı (1977). Röportaj ve araştırmalarıyla adını duyurdu. 1985'te Hürriyet'e geçerek röportaj ve köşe yazarı oldu. Çeşitli basın kuruluşlarından ödüller kazandı. Başlıca yapıtları: *24 ocak bir dönemin perde arkası* (1983), *12 eylül*

çöl
Tunus'un güneyinde şot el-Cerid kıyısında tuzlu toprak kabukları

çöl koşarı
(Cursorius cursor)

Tar çölü (Hindistan'da Racastan ili)

Fred Kohler

Özal ekonomisinin perde arkası ve *Banker skandalının perde arkası* (1984), *Yalçın nereye koşuyor* ve *Yalçın'ı kim kurtaracak* (1985), *Önce insanım, sonra gazeteci* (1987), *Sor bakalım* ve *Turgut nereden koşuyor* (1989), *Bir dönemin yazıları* (1990), *Turgut'un serüveni* (1991).

ÇÖLCÜL sıf. Çöllerde yaşayan hayvan ve bitki türleri için kullanılır.

ÇÖLEMERİK → HAKKÂRİ.

ÇÖLGEÇEN (Sami), türk deniz subayı, siyaset adamı (Berkofça, Bulgaristan, 1877 - Çankırı 1935). Heybeliada Deniz harp okulu'nu bitirdi. Abdülhamit II döneminde, Jön Türk hareketine katıldığı için yargılanarak iki kez ölüme hüküm giydi. Cezası, yaşam boyu kalebentliğe çevrilerek Fizan'a sürgüne gönderildi. Büyük Sahra çölünü tek başına aşarak kalebentlikten kurtuldu. II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra Fizan, Necid ve Kerbela'da çeşitli resmi görevlerde bulundu. Horasan, Rumiye ve Bağdat konsolosluklarında çalıştı. Osmanlı meclisi mebusanı'nda kısa süre Kerbela mebusu (1916), TBMM'de Ankara (1927-1931) ve Çankırı'dan (1935) milletvekili olarak görev yaptı.

ÇÖLGEÇEN (Nesli), türk film yönetmeni (Manisa 1955). 1976'da Ankara üniversitesi siyasal bilgiler fakültesi basın yayın yüksek okulu'nu bitirdi. Öğrencilik yıllarında önce yönetmen yardımcısı, sonra yönetmen olarak çalıştı. Bir dizi belgesel ve tanıtım filmi çekti. 1983 yılında çektiği ilk uzun filmi *Kardeşim benim* ile 1983 Sedat Simavi ödülü'nü kazandı. 1985'te çektiği *Züğürt ağa* ve 1987'deki *Selamsız bandosu* ile geniş yankı uyandırdı. Son filmi *İmdat ile Zarife* dir (1990).

çizgili göğüslü **çömlekçi kuşu** *(Peru)*

çömlekçi kuşunun yuvası

ÇÖLLEŞME a. Nispeten yağışlı bir bölgenin, iklimin giderek kuraklaşması sonucunda ve/ya da yarı-kurak bir bölgenin, toprakların ve bitki örtüsünün insan eliyle yok edilmesi sonucunda çöle düşmesi.

—ANSİKL. Günümüzde yeryüzünde çölleşme tehlikesiyle karşı karşıya olan bölgeler, 5 milyon km²'ye yakın bir alanı kaplamaktadır; en çok tehlikede olan bölgeler, Tunus'ta Gafsa bölgesi, ABD-Meksika arasındaki sınır kesimi ve Şili ile Arjantin'deki çeşitli bölgelerdir. Çölleşme günümüzde 50 milyon kişinin varlığını tehdit etmektedir ve sözkonusu alan bütünüyle çölleştiğinde, bu sayı 600 milyonu bulabilir.

Aşırı otlatma, bitki örtüsünün seyrelmesine yol açarak çölleşmeyi büyük ölçüde hızlandırmaktadır. Veterinerlerin uyguladıkları hayvanları hastalıklardan korumayı amaçlayan önlemlerin yaygınlaşması sonucu sürülerin kalabalıklaşması, insan nüfusunun artması, hayvan otlatmaya ayrılmış geleneksel alanların bir bölümünde ekim yapılması, geri kalan otlaklarda aşırı otlatmaya yol açmaktadır. Ekip biçerek elde edilen verimin düşük olması ve dolayısıyla da ekilen alanları sürekli genişletmek zorunluğu, toprakların tuzluluğunun giderek artması ve sulama çalışmalarının gerektiğince uygulanmaması (yeryüzünde sulama uygulanan 200 milyon hektar toprağın her yıl % 1'i, aşırı tuzluluk yüzünden yok olup gitmektedir) nedeniyle, otlaklar giderek yerlerini ekim alanlarına bırakmaktadır. Yakıt olarak aşırı ölçüde odun kullanılması ve ormanlardan otlatmada yararlanılması çevre sisteminin korunmasında son derece önemli rol oynayan odunsu türlerin ortadan kalkmasının başlıca nedenlerinden biridir.

• *Çölleşmeye karşı savaş.* Yapay yağmurlar, kimi zaman ilgi çekici sonuçlar verirse de aslında yağış (sağanak) kuşağının yer değiştirmesini sağlamaktan başka bir işe yaramaz, yani toplam yağış oranını artırmaz. Çölün ilerlemesini önlemek için özellikle Büyük Sahra, İran ve Rusya'da orman setleri oluşturulmuştur. Çok büyük bir çalışma gerektiren ve gerçekleştirilmesi güç olan (çünkü, ağaçların dikildikleri yerde elverişli koşullar bulmaları gerekir) bu tekniğin uygulanma alanı sınırlıdır. Toprakların tuzluluk oranının artmaması ve yeterli miktarda su kaynağı bulunması koşuluyla sulama, çölleşmeye karşı savaşta etkili bir önlemdir.

Çölleşmeyi ortadan kaldırmak için yalnızca çevresel değil, aynı zamanda toplumsal, hattâ kimi zaman da siyasal pek çok etmenin göz önüne alınması gerektiğinden, çölleşmeye karşı basit çareler önerilememektedir.

ÇÖLLEŞMEK gçz. f. Çöle dönüşmek.
◆ **çölleştirmek** ettirg. f. Çöl durumuna getirmek.

ÇÖLLEŞTİRMEK → ÇÖLLEŞMEK.

ÇÖLLÜK sıf. ve a. Çöllerle kaplı alan için kullanılır.

ÇÖLOM → SÖLOM.

ÇÖLTAVUĞUGİLLER a. Eski Dünya'nın bozkırlarında ve çöllerinde yaşayan uzun gövdeli, kısa ve çarpık bacaklı, güvercine benzeyen kuşları içeren familya. (Bil. a. *Pteroclididae* ya da *Pteroclidae.*) [Eşanl. BOZKIRTAVUĞUGİLLER.]

—ANSİKL. Çöltavuğugillerin gagaları kısa, kanatları uzun ve sivri, kuyrukları kama biçimindedir. Türkiye'de rastlanan türleri, bağırtlak *(Syrrhaptes paradoxus)*, arap tavuğu *(Pterocles alchata)*, taçlı bağırtlak *(P. coronatus)*, kum bağırtlağı *(P. orientalis)*, Senegal bağırtlağı *(P. senegalensis)*, kurakçıl bağırtlak (*P. senegallus* ya da *P. guttatus*)

ÇÖLYAK sıf. (lat. *coeliacus;* yun. *koiliakos*'tan). **1.** Karın boşluğunun, enine kalınbağırsağın üstünde kalan ve kabataslak, mideye denk gelen bölümüne denir. **—2.** *Çölyak atardamar,* aortun önemli dallarından biri. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Patol. *Çölyak ağrısı,* karnın içinde duyulan sempatik sinir kökenli ağrılara verilen ad. ‖ *Çölyak hastalık,* incebağırsakta glüteni kaldıramamaktan ileri gelen soğurma bozukluğu. Özellikle süt çocuklarında görülür; şiddetli ishal, gaz şişkinliği ve hipotrofi yapar. (Eşanl. GEE-HERTER HASTALIĞI.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Anat. *Çölyak atardamar,* diyaframın altında, pankreasın üst kenarı hizasında aorttan çıkan büyük bir daldır. 1 ila 3 cm boyunda olan bu atardamar üç dala ayrılır: mide sol atardamarı, karaciğer atardamarı ve dalak atardamarı. Çölyak atardamarı bunlarla karaciğer ve dalağa gerekli tüm kanı sağlar, ayrıca midenin, pankreasın ve büyük epiploonun kanlanmasına yardımcı olur.

Çölyak atardamar, güneş sinir ağından gelen karın sempatiğinin liflerinden oluşan çölyak sinir ağı ile çevrilidir.

—Patol. Glüteni kaldıramamak en çok onikiparmak bağırsağı ile incebağırsakta, bağırsak pütürlerinin yarı yarıya ya da tümüyle atrofiye uğramasına yol açar; bunun sonucunda iki yönlü bir soğurma bozukluğu ortaya çıkar; hastalık önce sindirim bozukluğuyla başgösterir, sonra beslenme yetersizliği halini alır. 3 aylıkken buğday unlarıyla beslenmeye başlayan bebeklerde teşhis şu belirtilere dayanılarak konmalıdır: 1. 3-6 ay arası ağırlık eğrisinde az ya da çok belirgin bir azalma; 2. gaz şişkinliğiyle birlikte yağlı ishal, bazen kusma ve iştahsızlık; 3. huy değişikliği, uyuşukluk, hüzün, husumet; 4. sık sık havuç çorbası verilmesine rağmen kanda karotenin azalmasına bağlı solukluk. Boru salınarak yapılacak bir bağırsak biyopsisi, bağırsak pütürlerindeki bozukluğu ortaya çıkararak teşhisi kolaylaştırır. Tedavi glütensiz bir yemek rejimi uygulanarak sağlanır.

ÇÖLYOSKOPİ a. (fr. *coelioscopie*'den). Küçük leğen organlarına uygulanan endoskopi tekniği.

—ANSİKL. Kad. hast. Çölyoskopi, karın zarı arasına karbon gazı verilerek ve göbek hizasında açılan küçük bir delikten soğuk ışık veren bir aygıt sokularak yapılır. Bu yöntemle iç cinsel organların tümünü gözle görmek olanağı doğduğu gibi bazı küçük ameliyatlar da yapılabilir. Çölyoskopi dış gebeliklerin, endometriyozun, leğen içi enfeksiyonların ve kısırlığın teşhisinde kullanılır.

ÇÖMÇE a. Büyük tahta kepçe.

—Folk. *Çömçe gelin,* Anadolu'nun birçok yöresinde, çocuklar tarafından düzenlenen bir tür yağmur duası; bu tören sırasında birlikte gezdirilen kadın biçiminde, ağaçtan yapılmış kukla. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Folk. *Çömçe gelin,* kurak aylarda, özellikle ilkbaharda yağışların bol olması için düzenlenir. Çocuklar iki ağaç dalını haç biçiminde birbirine bağlayıp üzerine elbise giydirerek irice bir kukla yaparlar. Bunu kollarından tutup "çömçe gelin ne ister, bir kaşıkçık su ister, ver Allahım ver, yağmur ile sel" sözleriyle başlayan ezgili bir tekerleme söyleyerek ev ev dolaşırlar. Her ev sahibi çömçe gelinin başına bir tas su döker, çocuklara çeşitli yiyecekler verir. Bütün evler dolaşıldıktan sonra verilen yiyecekler topluca yenir. Çömçe gelin töreni sırasında verilen yiyeceklerle pişirilen yemeğe *adak** *aşı* denir. Anadolu'nun birçok yöresinde günümüzde de süren bu geleneğin şaman inanışlarından kaynaklandığı ve şamanların yağmur yağdırmak için başvurdukları büyüsel bazı işlemlerin devamı olduğu öne sürülür. Yörelere göre *kepçe kadın, çullu kadın, kepçecik, gelin gok* gibi adlar da alır.

ÇÖMELMEK gçz. f. (*çömmek*'ten *çöm-el-mek*). Dizlerini bükerek, yere oturmadan oyluk ve baldırlar üzerine çökmek.

—Oy. *Çömel kurtul,* bir çocuk oyunu. (Oyunculardan biri ebe olur, çocukların arasında dolaşır. Oyuncuların, ebe elini değdirmeden çömelmesi gerekir. Çömelemeyen, ebeyle yer değiştirir.)

◆ **çömeltmek** ettirg. f. Çömelmek eylemini yaptırmak.

ÇÖMELTMEK → ÇÖMELMEK.

ÇÖMEZ a. (lat. *comes,* yoldaş'tan). **1.** Bir ustanın eğittiği, onun yolunda giden kimse. **—2.** Eskiden medreselerde müderrisin hizmetine bakan ve ondan ders alan öğrenci. (Genellikle yoksul aile çocukları olan çömezler, görecekleri eğitim ve öğrenim karşılığında müderrisin günlük hizmetlerini yerine getirdikleri gibi "muid" ya da üst derecedeki öğrencilerin hizmetlerine de bakarlardı.)

ÇÖMEZLİK a. Çömez olma durumu.

■ **ÇÖMLEK** a. **1.** Pişmiş topraktan her türlü kap kacak, tabak, testi vb.'ye verilen genel ad. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Çömlek hesabı,* bilgisiz kimselerce yapılan basit ve doğruluğuna güvenilmez hesap.

—Mutf. *Çömlek kebabı,* kuşbaşı doğranmış kuzu etini çömlekte pişirerek yapılan et yemeği. (Yağda pembeleşinceye değin kavrulan etler çömleğe yerleştirilir. Üzerine arpacık soğanı, havuç, dilim dilim kesilmiş dolmalık biber, baharat, tuz ve çok az su konarak fırına sürülür. Bazı yörelerde kuyu ateşinde pişirilir.) ‖ *Çömlek peyniri,* çömlek içine bastırılıp uzun süre toprak altına gömülerek bekletilen bir tür peynir. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Müz. → DÜMBELEK.

—Oy. *Çömlek kapmaca,* açık havada oynanan bir çocuk oyunu. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Çömlek patladı,* çocuk oyunlarında "oyun bozuldu" anlamında söylenir.

—ANSİKL. Sırsız ve sırlı olmak üzere iki tür çömlek vardır. Birinciler, hiçbir koruyucuyla kaplı değildir ve gözeneklidir. Özlü kile, bir biçim verilerek pişirilmekle yetinilmiştir. Çiçek saksıları, kiremitler, toprak testiler, vb. ile birçok eskiçağ çömlekleri (amforalar, küpler, kupalar, vb.) bu sınıfa girer

Sırlı çömlekler, yani renksiz ya da oksitlerle renklendirilmiş kurşunlu bir sırla kaplı çömleklerse, belli ölçüde su geçirmez ve

hafif ateşte kullanılabilir, ama darbeye dayanıksızdır.

Çömlek yapımı, önce toprakların yıkama, süzme, çürütme, dövme ya da çiğneme yoluyla hazırlanması ve karılması (saf olmayan kil ve marn alınır ve kilin pişince çekmesini önlemek için buna silis katılır) işlemini içerir. Böylece elde edilen homojen mase, yüksek parçalar için tornada, yassı parçalar için de kalıpta biçimlendirilir. Kurutulduktan sonra, çömlek yaklaşık 1 000 °C sıcaklıkta pişirilir. Kurşunlu sır (minium kil ve kum karışımıdır — bunların ateşte eritilmesiyle parlak ve şeffaf bir kurşun silikatı elde edilir), parça pişirilmeden öne üzerine sürülerek onunla birlikte pişirilebileceği gibi, pişirilmiş parçanın üzerine de uygulanabilir. Bu durumda, parçanın düşük sıcaklıkta bir kez daha pişirilmesi gerekir.

Çömlekler, oyma (merdanede dekorlandırma) ya da ıstampalama (damgayla dekorlandırma) yoluyla ya da parçanın kendi renginden farklı renkte ince bir astar tabakası kazınarak dekorlanır. Sır hamuru sıkan bir şırıngayla kabartma süsler de yapılabilir. Çömlek daha önce sırlanmışsa, boyalı sırlarla (yeşil, sarı, kahverengi ve mavi) renk etkileri oluşturulabilir ve bunların karışımıyla, "alacalı" ya da "mermer desenli" bir zemin elde edilebilir.

—Mutf. *Çömlek peyniri* yapımında, daha çok yağlı koyun ya da inek sütü kullanılır. Yağsız sütlerden yapılanı makbul değildir. Hazırlanışı tulum ya da lor peyniri gibidir. Özelliğini, hazırlandıktan sonra bir çömleğe sıkıca basılıp hava almayacak biçimde ağzına bir deri geçirildikten sonra toprağa gömülmesi oluşturur. Uzun süre toprak altında bırakılan bu peynirin özel bir lezzeti vardır.

—Oy. Oyuna katılanlar ikişer ikişer eşleşir. Tek kalan ebe olur. Eşlerden biri oturup öteki hemen onun arkasında durur ve bir halka oluştururlar. Ebe halkanın dışında dolaşırken, ansızın ayakta duranlardan birine dokunur. Dokunulan oyuncuyla ebe, birbirine ters yönde halkanın çevresinde koşmaya başlarlar. Eşi koşmakta olan çocuğun yanına ilk varan, onun eşi olur, öteki ebe olarak oyuna devam eder. Oyun, bazı yörelerde oturan oyunculara *çömlek* dendiğinden bu adı almıştır.

Çömlek *(Aulularia)*, Plautus'un komedisi (İ.Ö. 195'e doğr.). Yaşlı cimri Euclion, evinde altın dolu bir çömlek bulur. Genç Lyconidus'un Euclion'un kızıyla evlenebilmesi için, köle Strobilus bu çömleği ondan çalar. Euclion'un, saplantı nitelikli bir kusur olarak gösterilen cimriliği, Molière'in *Cimri*'sine esin kaynağı olmuştur.

ÇÖMLEKÇİ a. Çömlek yapan ya da satan esnaf.

—Miner. *Çömlekçi kili*, dile yapışan ve demir oksitle karıştırıldığında kırmızı ya da sarı bir renk alan killerin genel adı. (Bu silikatlar hamlaçta eriyerek sarı ya da kahverengi emaya dönüşür; plastik değildir.)

—Seram. *Çömlekçi bıçağı*, bir sapla bu sapa eklenmiş metal bir çubuktan oluşan alet. Bu çubuğun üzerinde, biçimi kullanıma göre değişen ve çekme için yararlanılan bir bıçak bulunur. || *Çömlekçi çamuru*, kiremit ve çömlek yapımında kullanılan az miktarda kireçtaşı içeren, gevşek, gevrek, suyu kolayca emen bir tür plastik.

ÇÖMLEKÇİ, Muğla'nın Bodrum ilçesi Karaova bucağına bağlı köy; 636 nüf. (1990). 1968'de, Yusuf Boysal'ın yaptığı kazılarda geç Mykenai döneminden (yaklş. İ.Ö. 1200-1050) dokuz mezar saptandı. Dikdörtgen planlı tonoz örtülü ya da yuvarlak, kubbeli mezarlarda çok sayıda çanak çömlek bulundu.

ÇÖMLEKÇİKUŞU a. Güney Amerika'da ya da pampalarda yaşayan, donuk renkli tüylü ötücü kuş. (Adını, topraktan yaptığı çömleğe benzeyen yuvasından alır. Çömlekçikuşugiller familyası.)

—ANSİKL. Panama ile Ateş Ülkesi arasında, dış görünüşü çok farklı 200'ü aşkın türü vardır. Genellikle iyi uçamazlar, beslenme rejimleri de çok çeşitlidir. Bazıları kemirgenlerin yeraltı yuvalarında yaşar; bazılarıysa ağaçların içine, boyutları kendi bedenleriyle orantısız yuvalar yapar.

ÇÖMLEKÇİKUŞUGİLLER a. Topraktan yuvası çömleğe benzeyen Amerika ötücukuşlarını içeren familya. (Bil. a. *Furnaridae*.)

ÇÖMLEKÇİLİK a. **1.** Çanak, çömlek, testi vb. toprak eşya yapma sanatı. **—2.** Çömlekçinin işi.

ÇÖMLEKÇİLİK a. Pişirilebilir gre ya da topraktan vazo, tabak, testi ve çeşitli mutfak aletleri yapımı.

—Antropol. Çömlek yapımında kullanılan kilin, pişimi sırasında daha dayanıklı olması için, bir hazırlık işleminden geçirilmesi gerekir. Saman, ot, talaş, odun külü, hayvan kılı ya da tüyü gibi organik maddelerin eklenmesiyle (bu maddeler, pişim sırasında, genellikle kara izler bırakarak yok olurlar ve hamuru daha hafif ve gözenekli duruma getirirler) kil, arıtılıp yağsızlaştırılır. Bu işlem, yağsızlaştırıcı minerallerin (çoğunlukla kum) ve kimi zaman, pışmemiş kille aynı bileşimdeki şamotların kullanılmasıyla da yapılabilir. Böylece hazırlanan mase, şekil verilmeden önce, daha iyi tutması için, yumruk ya da tokmakla yoğrulup dövülür. Üç tür şekil verme vardır: birincisine *modlaj* denir. Bu yöntemin de çeşitli türleri vardır: blok modlaj (mase topağı oyularak kenarları elle ya da tokaçla yavaş yavaş inceltilir) [zenci Afrika, Güney Amerika]; ayrı parçalarla modlaj (yoğrulmuş mase topakçıklarının ya da levhacıklarının eklenmesiyle); son olarak da, kolombin tekniğiyle yapılan modlaj (çömlek, yarım silindir biçimindeki mase ve sarmal bir biçim verilerek ve kenarları perdahlanıp yükseltilerek oluşturulur) [Afrika, Melanezya ve Amerika]. İkinci şekil verme biçimi, *kalıplama* tekniğidir. Gelişmiş toplumlarda (Akdeniz dünyası, Uzakdoğu) da rastlandığı için, bunun yalnızca çok eski çağlara özgü bir teknik olduğu söylenemez. Kiremit, boru ya da heykelciklerin yapımında kullanılan kalıplama tekniği, ya heykelciklerin yapımında olduğu gibi bir dışkalıbın ya da eriyen balmumu tekniğinde olduğu gibi yok olup giden bir iç kalıbın (örneğin, pişirme sırasında yok olan saman tıkaç) kullanılmasıyla gerçekleştirilir. Üçüncü şekil verme biçimi, *çekme*'dir. Bu, apayrı iki tekniği kapsar: birincisinde çömlek, şekil verildiği sürece bir eksen çevresinde ağır ağır dönen bir altlık üzerine yerleştirildiği halde, ikincisinde, sürekli olarak çok hızla dönen bir çark üzerine yerleştirilir ve maseyi yükseltip şekillendirmek için çömlekçinin parmaklarıyla hafifçe bastırması yeter. Kurutma, birçok aşamada gerçekleştirilir. Mase sertleşince, dış çıkıntılar (kulplar, vb.) eklenir, taslak cilalanır ve baskıyla ya da bir boya ya da astar uygulamasıyla süslenebilir; sır, emay ya da reçineyle sugeçirmez duruma getirilebilir. Bundan sonra pişirme işlemine geçilir. En ilkel fırınlar, toprak üzerine istiflenmiş çömleklerin, çalı çırpıyla kaplanması sonucu oluşturulur Ama bu tür fırınlar, yüksek sıcaklıklara ulaşma ya da pişirmeyi ayarlama (Afrika) olanağı vermez. Avrupa ve Asya'da, pişirme sıcaklığını daha iyi ayarlamayı sağlayan çeşitli tipten fırınlar (yuvarlak, tünel fırın) kullanılır.

Çömlekçilik ürünlerine ilişkin çeşitli sınıflandırmalar vardır. A. Brongniart'ın sınıflandırması, masenin sertliğini, P. Munier'ninkiyse, masenin bileşim ve niteliğini göz önüne alır. Böylece, iki büyük çömlekçilik kategorisi ayırt edilir. Yumuşak çömlekçilik, en eski çömlekçilik türüdür ve gözenekli, çelikle çizilebilir, az çok tıkız, ama her zaman mat renkli ve yüksek sıcaklıkta pişirime dayanıksız masesiyle ötekilerden ayırt edilir. Pişmiş topraktan sırsız çömlekler, sırlı çömlekler, fayans denilen çinili çömlekler, genellikle bu ad altında toplanır. Katı çömlekçilikse, yapım ya da süsleme tekniklerinin büyük farklılık göstermesine karşılık, nitelikli fayanslarla greleri kapsar. Son olarak, bir üçüncü kategoriden de söz edilebilir: islam dünyasına özgü silisli çömlekçilik. Fransa, çömlekçilikte kullanılan toprak yatakları bakımından çok zengindir. Galya-Roma döneminden başlayarak birçok çömlekçilik merkezi etkinlik göstermiş ve ürünleri hem teknik, hem de biçim bakımından farklı birçok merkez, daha sonra bunların yerini almıştır. Daha XVI. yy. ortalarında, üstün nitelikleriyle dikkati çeken Beauvaisis, Saintonge ve Normandiya çömleklerini bu arada sayabiliriz. Maine, Ligron ve Courcelles çömlekçilik merkezleri, özgün ürünleri dolayısıyla XVIII. yy.'da ün kazanmışlardır. Le Berry, topraklarının bileşimi dolayısıyla, yüzyıllardan beri gre çömlekçilerinin en sevdikleri yerdir. İlkin Fransa'nın kuzeyinde başlayan nitelikli fayans yapımı, XIX. yy.'da, tüm ülkeye yayılmıştır (Lunéville, Douai, Creil, Montereau).

Grandadam-Explorer

Senufo'da (Fildişi Kıyısı) bir **çömlek**'e biçim verilmesi

Lauros-Giraudon

Ligron (Sarthe) **seramik** merkezi'ne ait bir ısıtıcı cilalanmış **çömlek** XVII. yy. sonu - XVIII. yy. başı *Ulusal seramik müzesi, Sèvres*

M. Claye-Explorer

çark başında **çömlekçi**

boya bezemeli çömlek
Hacılar, İ.Ö. VI. binyıl'ın ilk yarısı
Anadolu medeniyetleri müzesi, Ankara

boya bezemeli çömlek küp
Canhasan, İ.Ö. V. binyıl'ın ilk yarısı
Anadolu medeniyetleri müzesi, Ankara

antilop şeklinde çömlek
içki kabı, Kültepe, İ.Ö. 1950
Anadolu medeniyetleri müzesi, Ankara

ANADOLU'DA ÇÖMLEKÇİLİK

Anadolu'da çömlekçiliğin geçmişi Yenitaş dönemine (yaklş. İ.Ö. 7250-5500) değin inmektedir. En önemli yenitaş dönemi yerleşmelerinden olan Çatalhöyük'ün ilk katmanlarında el yapımı, krem renkli, perdahlı, basit kâseler, dar ağızlı çömlekler, koyu renkli, ince astarlı mutfak kapları, daha üst katmanlardaysa boyalı, kırmızı ve devetüyü renkli kaplar ele geçmiştir. Bunlar basit, az bezemeli örnekler olmakla birlikte, tekniklerinin üstünlüğüyle dikkati çekerler. Krem rengi astarlı, perdahlı Hacılar çanak çömlekleri arasında fincanlar, kâseler, hayvan biçimi kaplar vardır. Mersin Yümüktepe'de, el yapımı, tümü iyi pişirilmiş ve perdahlanmış, kimileri bezemeli kâseler, çömlekler, tabaklar, siyah, gri, kahverengi ya da kırmızı renkli kaplar bulunmuştur. Bakırtaş döneminde de el yapımı çömlekçiliğin sürdüğü görülür. Bu dönemde Hacılar çömlekçiliği, yapım tekniği ve bezemeleriyle tüm Onasya ve Ege dünyasında doruğa ulaşmıştır. Kuruçay'da ortaya çıkarılan çanak çömlekler Hacılar düzeyinde değildir. D. Anadolu'da Erzurum ve çevresinde Karaz türü bir çömlekçilik gelişmiştir. Bakırtaş döneminden İlk Tunççağ'a geçiş evresinde D. ve G.-D. Anadolu'da çokça rastlanan bu tür, siyah ya da kırmızı boyalı, astarlı, perdahlı, geniş şerit kabartmalıdır. Kaplar yuvarlak karınlı, dar ve yuvarlak diplidir. Bir bölümünde karınlar dirsekli, ağızlar dışa taşkındır.

İlk Tunççağ'da çarkın kullanılmaya başlamasıyla çömlekçilik daha da gelişmiş, üretim artmış, dışsatım başlamıştır. Dönemin en önemli buluntu yerlerinden biri, Truva'dır. Özellikle VI A katmanında, üstün teknikte, çark yapımı, koyu buğday rengi astarlı kâseler, kadehler, meyvelikler, çift kulplu kaplar ortaya çıkarılmıştır. Özellikle çift kulplu kaplar Orta Anadolu ve G.-D. Anadolu'ya değin çok geniş bir alana yayılmıştır(Karaoğlan,Hacıbektaş, Gedikli). Truva ve B. Anadolu çömlekçileri, ana tanrıça motifini yapıtlarında çeşitli biçimlerde işleyerek, Anadolu'nun eski ana tanrıça geleneğini sürdürmüşlerdir. Bir yangınla son bulan Truva VI A katmanının üzerindeki VII B 2 katmanında, yabancı bir kültürün ürünü olan, kaba nitelikli, el yapımı çanak çömlekle karşılaşılır. Bir başka önemli merkez olan Babaköy-Yortan çanak çömleğinin önemli bölümü, ölü armağanları türünde, çeşitli büyüklükte gaga ağızlı testiler, güzellik malzemelerinin konduğu kapaklı kutular, koku şişesi biçiminde kaplardır.

Asur ticaret kolonileri çağı örnekleri, çeşitliliği ve oranlarındaki uyumla dikkati çeker. Bunların iki kulplu olanları yunan kantharoslarına, dört kulplularıysa Truva VI A kaplarına benzetilir. Kaneş karum (Kültepe) buluntularının en ilginçleri, hayvan biçiminde kült kaplarıdır. Bu dönemden Acemhöyük buluntularında madeni yapıtlardan esinlenildiği görülür. Çift kulplu içki kaplarının bir bölümünde gövde ve kulplar burmalıdır.

Eski Anadolu geleneğini sürdüren hitit çanak çömlekleri, başlangıçta tek renkli ve boya bezemelidir. Dinsel işlevi olanların yapımı daha özenlidir. Hayvan biçiminde kült kapları, gaga ağızlı testiler, çift kulplu içki kapları, çoğunlukla madeni yapıtları örnek alır. Boğazköy'de bulunmuş üzüm salkımı ve kule biçimindeki tören kapları, dönemin özgün ürünleridir.

Urartular'ın parlak perdahlı, tek renkli çanak çömlekleri de Anadolu geleneğini sürdürür. Madeni yapıtların biçim ve süslemelerinden etkilenen Phrygia kapları tek ya da çok renklidir. Bunların bir bölümünde tüm yüzey geometrik motiflerle kaplanmış, bir bölümünde de bu motiflerin arasına hayvan figürleri işlenmiştir. Yandan oluk emzikli ve süzgeçli, dik yüksek kulplu kaplar dönemin özgün örnekleridir. Lydia çanak çömlekleri özellikle biçim açısından yunan etkisi gösterir. Ancak koku ve krem kabı olan lydionlar Lydia'ya özgüdür.

Anadolu çömlekçiliği Eskiçağ'dan beri gelişkin olduğu yörelerde, kısıtlı ölçülerde de olsa etkinliğini sürdürmektedir (Çanakkale, Kütahya, Nevşehir [Avanos], Erzurum [Aşkale, İspir], Diyarbakır, Elazığ, Erzincan [Tercan], Gümüşhane, Tunceli, Malatya, Konya [Aksaray], Bilecik [Pazareli], vd.). Kimi küçük ayrılıklarla benzer biçimlerdeki küpler, güveçler, ibrikler, çanaklar, tencereler, mangal kapakları, kulplu ve kulpsuz bardaklar, tabaklar, kâseler, saksılar ve vazolar sırlı ya da sırsızdır. Bu kaplar yöreden yöreye değişen adlarla anılırlar (çatal, bocut, cebece, duğran, yüzlük, kürsü, petek, alibaba, aslanağzı, lenger, dağar gibi).

ÇÖMMEK gçz. f. Dizlerini bükerek ayak üzerine oturmak; çömelmek.

ÇÖP a. (fars. *çub*'dan). **1.** Gündelik tüketimden artan ve atılan artıklar, döküntüler: *Her sabah çöpleri toplamak. Bir sürü çöp birikti.* (Bk. *ansikl.* böl. Şehirc.) **—2.** Saman, ot kırıntısı ya da çok ince dal, tah-

iki kulplu çömlek kap
Eskiyapar, İ.Ö. XVI. yy.
Anadolu medeniyetleri müzesi, Ankara

kulplu çömlek vazo
Gordion, İ.Ö. VIII. yy.
Anadolu medeniyetleri müzesi, Ankara

ta parçası: *Gözüne çöp kaçmış. Kibrit çöpü.* **—3.** Bazı meyveleri asıl sapa bağlayan ince sap: *Üzüm çöpü. Kiraz çöpü.* **—4.** *Çöp arabası*, çöplerin taşındığı araba. ‖ *Çöp atlamamak*, çok dikkatli olmak, gözünden hiçbir şey kaçmamak. ‖ *Çöp atlamaz*, kılı kırk yaran, dikkatli, ince eleyip sık dokuyan kimse için kullanılır. ‖ *Çöp gibi*, ince, çok zayıf. ‖ *Çöp kapan*, kızgın ateş. ‖ *Çöp kovası, çöp kutusu*, süprüntülerin içine konulduğu teneke ya da plastik kap. ‖ *Çöp sepeti*, gereksiz kâğıt ve benzeri şeylerin içine atıldığı sepet. ‖ *Çöp taşlamak*, ad çekmek. ‖ *Çöp torbası*, bir çöp kutusunun içine yerleştirilen ve toplu toplama için çöpleri dışarıya koymaya yarayan plastik torba. ‖ *Çöpe dönmek*, çok zayıflamak. ‖ *Çöpten çelebi*, çok zayıf, güçsüz, ince yapılı kimseler için söylenir.

—El sant. *Çöp iğnesi*, daha çok çocuk giyim eşyalarını süslemede kullanılan basit bir işleme iğnesi. (Kumaşın altından batırılarak yüze alınan iğneyi, kısa bir ara bırakıp yeniden kumaşa batırarak yapılır. Başka işleme iğneleriyle birlikte kullanılarak, daha zengin süslemeler elde edilebilir.)

—İnş. *Çöp bacası*, bir binanın tüm katları boyunca düşey olarak yerleştirilen ve kapaklarından ev çöplerinin atıldığı oyuk. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kibrç. *Kibrit çöpü*, kibrit yapımında kullanılan çöp. —Kibritin baş dışında kalan bölümü.

—Mutf. *Çöp kebabı*, küçük kesilmiş kuzu etlerini çöplere geçirip ızgarada pişirerek yapılan kebap. —Patlıcan ve kuşbaşı etle yapılan bir fırın kebabı. (Kızartılmış uzun patlıcan dilimleri çarpı işareti biçiminde üst üste getirilip ortasına daha önce kavrulmuş olan etten konur. Dilimlerin ucu etlerin üzerine kapatılıp bir domates dilimiyle örtülür ve dağılmaması için üzerine bir çöp batırılır, düşük ısılı fırında pişirilir.)

—Sıh. tes. *Çöp eviyesi*, akış borusu yerine, tüm artıkların boşaltılmasını sağlayan özel bir düzenek yerleştirilmiş eviye. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Şarapç. *Çöp ayırma*, küvlerde mayalanmaya bırakmadan önce üzüm tanelerini çöplerinden ayırma. (Şaraptaki burukluğun azalmasını sağlayan bu işlem genellikle üzüm ezme makinelerine ekli, mekanik çöp ayırma makineleriyle gerçekleştirilir.)

—ANSİKL. İda. huk. ve Şehirc. Türkiye'de belediye sınırları içindeki çöplerin kaldırılması bir kamu hizmetidir. 3 nisan 1930 tarih ve 1580 sayılı Belediye kanunu'nun 15. maddesinde bu hizmetin belediyelerce yerine getirileceği açıkça belirtilir. İstanbul'da belediye kurallarına göre ana caddelerde hergün, ara sokaklarda ise haftada iki kez çöplerin toplanması gerekir. 9 ağustos 1983 tarih ve 2878 sayılı Çevre kanunu ve 1991'de kurulan Çevre bakanlığı, doğa ve çevre kirliliğine ilişkin genel ilkeler koymuştur. Yasalara göre çevrenin korunması gerçek ve tüzel kişilerle yurttaşların görevidir.

—İnş. *Çöp bacası*, üst bölümünde bir havalandırma kanalı bulunan ve bir çöp kutusuna boşalan düşey bir borudan oluşur. Sağlık nedeniyle boşaltma kapağı, genellikle mutfağa değil, kat sahanlıklarında bulunan özel bir bölüme yerleştirilir.

—Sıh. tes. Mutfağa yerleştirilen çöp eviyesi, merkezi deliği hareketli bir ızgara ya da bir tapayla kapatılan derin bir tekneden oluşur. Boşaltılacak artıklar, bu ızgara ya da tapanın altındaki haznede birikir. Çöpler otomatik olarak ya da istendiğinde basınçlı su düzeneğiyle uzaklaştırılır. Bu sistemde, borunun tabanı doğrudan kanalizasyona ya da katı maddeleri tutan alıcı merkeze bağlanabilir.

—Şehirc. Orta büyüklükteki bir kentte toplanan günlük çöp miktarı kişi başına ortalama 0,7 ile 1 kg arasında değişir. Yerlere ve mevsimlere göre bileşimleri değişse bile genelde su ile organik ve yansız maddelerin her biri toplam çöpün üçte birini oluşturur. Elle ayıklamanın yerini, günümüzde değişik yoğunluklara göre ayıklama yöntemleri almıştır: daldırma (hidrolik ayıklama), hava akımından geçirme (pnömatik ayıklama) ve yatay fırlatma (balistik ayıklama). Ayrıca manyetik ayıklama ile demir hurdaları ayrılır. Tüm bu yöntemler bir önöğütmeyi zorunlu kılar. Ev çöpleri denetim altında boşaltılabilir, gübre olarak kullanılabilir ya da yakılabilir. (→ KOMPOSTOLAMA ve YAKMA.) Son iki durumda ikincil artıklar ortaya çıkar (kompostolama eleküstüsü ya da cüruf); bunların da işlenmesi gerekir, ancak hacimleri öbürlerine oranla daha az ve yok edilmeleri daha kolaydır.

ÇÖPÇATAN a. Evlenmelerde iki taraf arasında aracılık yapan kimse. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Folk. Kimin kimle evleneceğini belirlediğine inanılan tinsel güç. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Cumhuriyet öncesi dönemlerde evliliklerin çoğunluğu çöpçatanlar aracılığıyla gerçekleştirilirdi. Falcılık, bohçacılık, kurşun dökücülük, masalcılık vb. işlerle uğraşan pek çok kadın bunun yanı sıra çöpçatanlık yapardı. Uğraşları nedeniyle rahatlıkla evlere girip çıkabildiklerinden taraflar arasında haber taşır ya da aileleri, kızları veya oğulları için uygun olacak eşlerden haberdar eder, bunun karşılığında ailelerin ekonomik durumuna göre bahşiş alırlardı.

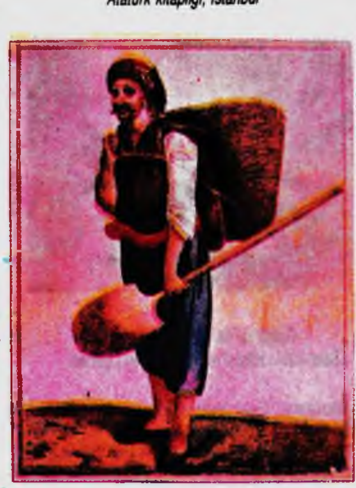
—Folk. Anadolu folklorunda *çöpçatan*, insanların yazgısını belirlediğine inanılan feleğin buyruğunda bir kadın olarak düşlenir. İnanışa göre elinde evlenme çağındaki kız ve erkekleri simgeleyen çöpler bulunur. Bunlardan ikisini birbirine sürterek o iki kişinin evlenmesini sağlar.

ÇÖPÇATANLIK a. Çöpçatanın yaptığı iş.

ÇÖPÇIKARAN a. Folk. Çöp toplama görevi belediyelere verilmeden önce, evlerde ve dükkânlarda biriken çöpleri alan kişilere verilen ad.

—ANSİKL. Çöp toplama görevinin, belli bir vergi karşılığında belediyelere verildiği 1868 tarihinden önce, halk, evlerinin ve dükkânlarını çöplerini toplayıp atmak ya da attırmak zorundaydı. Bu işi, genellikle, ellerinde zembille sokak sokak dolaşan ve belli bir ücret karşılığında çöpleri toplayan kişiler yapıyordu. Bunlar topladıkları çöpleri deniz kıyısına götürüp yığıyor, işe yarayabilecek olan şeyleri ayırdıktan sonra kalanı denize döküyorlardı. 1868'den sonra *çöpçıkaranlar* da ortadan kalkmıştır.

çöpçü
Atatürk kitaplığı, İstanbul

Büyük Larousse

ÇÖPÇÜ a. **1.** Günlük çöpleri kaldırmakla görevli temizlik işçisi. **—2.** Görevi sokakları süpürmek olan işçi.

ÇÖPGAGALI sıf. Kuşbil. İnce uzun gagası olan.

ÇÖPİÇİNİ → ÇİNSAPARNASI.

ÇÖPKÖY, Edirne'nin Uzunköprü ilçesine bağlı bucak; 11 581 nüf. (1990); 14 köy. Merkezi *Çöpköy*, 2 022 nüf. (1990).

ÇÖPLEME a. **1.** Batı Asya'da ve Orta Avrupa'da yetişen çokyıllık otsu bitki. (Bil. a. *helleborus;* düğünçiçeğigiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Ak çöpleme*, Kuzey-doğu Anadolu dağlarında ve Avrupa'da yetişen, yeşilimsi beyaz çiçekli, 50-100 cm boyunda otsu bitki. (Bil. a. *Veratrum album*, zambakgiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Çöplemenin kara çöpleme *(Helleborus niger)*, yeşil çöpleme *(H. viridis)* gibi türleri Avrupa'da, doğu kara çöplemesi ya da çöplemecik *(H. orientalis)* ve patlakot *(H. vesicarius)* gibi türleri Anadolu'da yetişir. Karadeniz bölgesinde dağlarda çok yetişen kara çöpleme 60 cm kadar yükselebilen çokyıllık otsu bir bitkidir. Kışın yaprak dökmez. Yaprakları çok parçalı, çiçekleri yeşilimsi beyazdır. Meyvesi çok tohumlu olur. Bunun 3-5 cm uzunluğunda ve 0,5-1 cm çapındaki kara kök sapları, özellikle veteriner hekimliktc hayvanların derilerine yerleşen asalakları öldürmek için kullanıldığı gibi sancılanan hayvanları iyileştirmek için de kullanılır. Güney-doğu Anadolu'da yetişen *H. vesicarius* tedavi amacıyla kullanılmaz. Her ikisi de yiyen hayvanda zehirlenme yapar.

• Ak çöpleme zehirli bir bitkidir. Halk hekimliğinde kullanılan kökleri sonbaharda sökülüp güneşte kurutulur. Tadı acı, tozu şiddetle aksırtıcıdır. İçinde % 0,5 oranında çeşitli alkaloitler bulunur. Çok tahriş edici olduğundan infusyonu içilmez, dıştan deriye sürülerek bazı hastalıklara ve asalaklara karşı kullanılır. Eskiçağ'dan beri doğu ülkelerinde kullanılan bir eczadır. Türkiye'de tozu özellikle nezleden doğan burun tıkanıklıklarına karşı kullanıldığından İstanbul aktarlarında "kökenfiye" adıyla satılır. Kara çöpleme gibi bu da hayvanlarda zehirlenme yapar.

ÇÖPLEMECİK → ÇÖPLEME.

ÇÖPLENMEK gçz. f. **1.** *(Bir şeyden, şeylerden) çöplenmek*, türlü yiyeceklerden azar azar yemek; kırıntı ile yetinmek. **—2.** Bir kimse sözkonusuysa, açıktan ufak tefek çıkarlar sağlamak.

—Balıkç. Yiyecek arayan balıklardan söz ederken, dibi karıştırmak.

ÇÖPLÜ sıf. **1.** Çöpü üstünde olan meyve için kullanılır. **—2.** İçine çöp, süprüntü karışmış şey için kullanılır.

ÇÖPLÜK a. **1.** Çöplerin, süprüntülerin atıldığı yer, mezbelelik. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Pis ve kirli yer. **—3.** *Çöplük horozu*, güzel, çirkin ayrımı yapmadan her türlü kadınla ilişki kuran, kadın düşkünü erkek.

—ANSİKL. Çöplerin işlenmeden ve özel önlem alınmadan çöplüklere atılması günümüzde yasaktır. Çoğu Avrupa kentlerinde, denetimli boşaltımda, çöpler 2 m kalınlığında katmanlar halinde yayılır, sonra hava geçiren gözenekli bir malzeme (kum) ile örtülür. Sıkıştırılmış çöplerde (→ ÇÖP SIKIŞTIRMA*) katmanlar yaklaşık 12 m kalınlığa ulaşır. Sızıntı ve akıntı biçiminde dış sulara karışmasını önlemek için sanayi atıkları çöplüklere boşaltılırken büyük özen gösterilmesi gerekir; kusursuz bir sızdırmazlık sağlanması ve döküntü üstünde toplanan sulara özel işlemler uygulanması zorunludur. Bu gibi çöplüklere sıvı atıkların boşaltılmasına izin verilmemelidir.

Türkiye'de özellikle büyük kentlerin yerlişim alanları dışında çöplük alanları vardır. Toplanan çöpler bu alanlara dökülerek ilaçlanır.

ÇÖPSÜZ sıf. **1.** Çöpü olmayan. **—2.** *Çöpsüz üzüm*, bir kimsenin evlilikte sorun çıkaracak bir yakını bulunmadığını; bir

kara çöpleme
(Helleborus niger)

yeşil çöpleme
(Helleborus viridis)

ak çöpleme
(Veratrum album)

S. Held

Ladak'ta (Hindistan) Phyang manastırı'nın çörteni

işin kolayca yapılabilecek kârlı bir iş olduğunu belirtmek için söylenir.

ÇÖPÜR a. Yünün kirli ve çöplü yerleri.

ÇÖPYAKAR a. Artıkları yakmaya yarayan aygıt. (Eşanl. İNSİNERATÖR.)

ÇÖRÇİL a. (ingiliz başbakanlarından W. Churchill'in adından). Küt burunlu, kısa konçlu, altı lastik asker postalı.

ÇÖRDEK a. Denizc. Yelkenlerde kandilisaya bağlanan köşe yakalarına, randa yelkenlerinde de serenin kıça bakan köşelerine verilen ad. ‖ *Çördek tornosu*, pruva, grandi ve gabya kolombirinde, yastıkların üzerinde bulunan demir ya da zincir tiringaya anele ile tutturulmuş demir sapanlı torno. ‖ *Çördek yakası*, flok, valena gibi üç köşe yelkenlerin üst köşe yakalarına ve diğer yelkenlerin seren yakalarının kıça bakan köşelerine verilen ad.

ÇÖREK a. **1.** Mutf. Yumurtalı ve yağlı hamurla hazırlanıp çeşitli biçimler verilerek fırında pişirilen şekerli ya da tuzlu yiyecek. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Tekerlek biçimindeki şey.

—Arıc. *Çörek arı*, kovanda petekleri uçma deliğine paralel yapan arılara verilen ad.

—Denizc. Bir halatın çımasındaki düğüm. ‖ İplerden yapılmış can yeleği.

—ANSİKL. Mutf. Çörekler içine katılan malzeme ve biçimlerine göre tahinli çörek, ay çöreği, paskalya çöreği gibi çeşitli adlar alırlar. Bazı çöreklerin içine kuru üzüm, küçük doğranmış meyve, fındık, ceviz gibi kuru yemişler de katılabilir. Çoğunlukla mayalı hamurdan yapılmakla birlikte mayasız hamurdan yapılanları da vardır.

ÇÖREKÇİ a. Çörek yapan ve/ya da satan kimse.

Büyük Larousse

çörekçi
Atatürk kitaplığı, İstanbul

—Folk. Çörekçilik, özellikle Tanzimat döneminden önce başlı başına bir iş koluydu. Çörekçiler, ekmekçi esnafına yamak esnaftan sayılırdı. Evliya Çelebi *Seyahatname*'sinde XVII. yy.'da, İstanbul'da 200 çörekçi dükkânı olduğunu, bu dükkânlarda 2 000 kadar çörekçi esnafının çalıştığını belirtir. 1640 tarihli bir narh defterinde çöreklerin dirhemleri ve kaç akçeye satılacakları tek tek belirtilmiştir. 1680 tarihli bir narh defterinde ise belirlenen ölçülerden az malzemeyle çörek yapanlardan her eksik dirhem için 1 akçe ceza alınacağı kayıtlıdır.

Tanzimat döneminden sonra çörekçi esnafı giderek azalmış, çörek günümüzde olduğu gibi pastanelerde yapılmaya başlamıştır.

ÇÖREKÇİLİK a. Çörek yapma ve/ya da satma işi.

ÇÖREKHANE a. (türkç. *çörek* ve fars. *ḫāne*'den *çörek-ḫāne*). *Esk.* Saray fırını.

ÇÖREKLENMEK gçz. f. **1.** Yılan sözkonusuysa, kendi etrafında halka biçiminde kıvrılıp toplanmak: *Sandıkların arasında çöreklenmiş bir yılan.* **—2.** Bir kimse sözkonusuysa, bir yerde oturup kalmak: *Geldi çöreklendi, gitmek bilmedi.* **—3.** *İçinde, yüreğinde çöreklenmek*, bir duygu, bir düşünce sözkonusuysa, akıldan hiç çıkmamak, yerleşip kalmak: *İçinde çöreklenen korkudan kurtulamamak.*

ÇÖREKLİK sıf. Çörek yapmak için gerekli olan ya da çörek yapmaya elverişli şey için kullanılır: *Çöreklik hamur. Çöreklik un.*

ÇÖREOTU ya da **ÇÖREKOTU** a. Akdeniz bölgesinde ve Anadolu'da yetişen, mavi çiçekli otsu bitki. (Bil. a. *nigella*; düğünçiçeğigiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Çöreotu yağı*, çöreotu tohumlarının sıkılmasıyla elde edilen, kırmızımsı kestane renginde sıvı yağ. (Eşanl. ÇÖĞRE YAĞI.) Çöreotu yağı kepeklenmeye ve saç dökülmesine karşı başa sürülerek kullanılır.

—ANSİKL. Türkiye'de on kadar çöreotu türü yetişir: *Nigella arvensis, N. damascena, N. elata, N. sativa, N. tuberculata*, vb. Adi çöreotu *(N. sativa)* mavi çiçekli, uzun saplı, biryıllık bir bitkidir. Tohumu için Afyon, Burdur ve Isparta yöresinde yetiştirilir. Tohumları sabit yağ (% 30-45), uçucu yağ, acı madde ve saponin içerir. İdrar ve süt artırıcı, iştah açıcı ve âdet söktürücü etkileri vardır. Yakındoğu'da ekmek ve çöreklerin üzerine konur. Olgun tohumlarından kırmızımsı kestane renkli sıvı bir yağ elde edilir. Saç dökülmesi ve kepeğe karşı başa sürülerek kullanılır. Şam çöreotu (N. damascena) 20-50 cm boyunda biryıllık bir bitkidir. Çiçek ve meyvesi adi çöreotununkine benzer. Trakya ve Kuzey Anadolu'da yabani olarak yetişir. Bahçelerde süs bitkisi olarak da yetiştirilir. Tohumları sabit yağ (% 30-35), uçucu yağ (% 0,5) ve alkaloitler içerir. Kuvvet verici, uyarıcı, idrar artırıcı ve âdet söktürücü özellikler taşır. Çilek kokulu uçucu yağı parfüm sanayisinde kullanılır. Yabani çöreotu (N. arvensis) 20-50 cm boyunda biryıllık bir bitkidir. Türkiye'de çok yaygındır. Sabit yağ ve alkaloitler içeren tohumu idrar artırıcı olarak kullanılır.

ÇÖRKÜ a. Mat. ABAK'ın eşanlamlısı.

ÇÖRT a. Taşoc. Bir kireçtaşındaki çok sert, silisli nodozite. (Eşanl. YUMRU.)

ÇÖRTEN a. (ermenice *çortan*, boru'dan). **1.** Yağmur sularını çatı çevresindeki oluklardan alarak yapının temelinden uzağa akıtmaya yarayan boru. **—2.** *Çörten gibi*, çok gür, oluk gibi.

—İnş. Bir dam deresinin, bir çeşmenin, genellikle bir maskeyle, bir figürle bezenmiş, dışarı doğru uzanan, serbest akışlı oluğu; bu figürün kendisi. (Bk. *ansikl.* böl.)

J. Guillard-Scope

Guérande'da (Loire-Atlantique) Saint-Aubin kilisesi'nin (XII.-XV. yy.) çörteni

—ANSİKL. Eski Yunan'da ve Roma'da, tapınakların çatısında yer yer çörtenlerle kesintiye uğrayan bir korniş silmesi bulunurdu. Çörtenlerin işlevi, yağmur sularının duvarlara akmasını önlemekti. Aynı nedenle, gotik yapım da XIII. yy.'da derelere ve çok taşkın çörtenlere başvurdu. Bu öğeler çok özgün bezemelerin yapıldığı yerlerdi: önceleri büst biçiminde, daha sonra bütün vücuduyla betimlenen alegorik hayvan figürleri, dikkate değer heykelcilik ürünlerine dönüşen insan figürleri. XVI. yy.'da ise çörtenler, yağmur iniş borularının yaygınlaşmasıyla, kaplamalı yalın bir bezemeye dönüştü.

ÇÖRTEN, stupa*yı belirten tibetçe sözc. Kimi zaman kutsal bir kişinin küllerini ya da eşyalarını da barındıran bu anıt, hem buddha dininin hem de Buddha'nın kendisinin simgesidir; bir mandala olarak evrenin doğuşunu çağrıştırır. Beş bölümü beş öğeyi temsil eder: kare bir teras (toprak) üzerinde yarıküresel ya da çan biçiminde bir cisim (su) kare bir tabanı (ateş) taşır ve tabandan buddha göklerini simgeleyen huni biçiminde on üç katlı bir ok yükselir (hava), bunun üstünde de hilal ve güneş (esir) yer alır.

ÇÖRTÜ a. Değirmende buğday teknesi oluğu.

ÇÖRTÜKOTU a. Bodur çalı görünümünde, dikenli ya da dikensiz çokyıllık otsu bitki. (Bil. a. *echinophora;* maydanozgiller familyası.) [Türkiye'de iki türü yetişir: *Echinophora tenuifolia, E. tournefortii* ya da *E. anatolica*. Yara iyileştirici niteliklerinden dolayı çiçekleri ve yaprakları haşlanarak suyu halk hekimliğinde mide ülserlerine karşı kullanılır.]

ÇÖRÜNTÜ a. *Yörs.* Tarım. Buğday ve arpa elentisi.

ÇÖRÜŞ a. *Yörs.* Tarım. Çıvgar.

ÇÖTELE a. (*çetele*'den). *Yörs.* Bir tehlikeyi belirtmek amacıyla dikilen işaretli değnek.

ÇÖTÜRE a. *Yörs.* Çam ağacından oyularak yapılan su kabı; ağaçtan yapılmış su testisi.

ÇÖVEN a. Anadolu'da yetişen kalın köklü, basit yapraklı ve küçük çiçekli çokyıllık otsu bitki. (Bil. a. *Saponaria officinalis*, karanfilgiller familyası.)

—ANSİKL. Suyu sabun gibi köpürten ve kir temizleyici özellik taşıyan bu bitkinin köklerinden yünlü kumaşların temizlenmesinde yararlanılır. Ayrıca, rezin ve tripenten sınıfı saponinlerle şeker içeren kökler bir çeşit tahin helvası yapımında kullanıldığı gibi halk hekimliğinde, seyrek de olsa, idrar ve balgam söktürücü olarak da kullanılır.

Halk arasında çevgen, çövenotu, dişiçöven, helvacı çöveni, şark çöveni, tarla çöveni adlarıyla da bilinir.

ÇÖZ a. *Yörs.* **1.** Bumbar, bağırsak. **—2.** Kasaplık hayvanlardan çıkarılan iç yağı; bumbar yağı.

ÇÖZDÜRMEK → ÇÖZMEK.

ÇÖZELTİ a. Kim. Çözünmüş halde bir cisim içeren sıvı.

—Cev. hazl. *Tepkime çözeltisi*, bir cevherin kimyasal yolla çözündürülmesinde kullanılan sulu tepken çözeltisi. —Bu kimyasal tepkime sonucu elde edilen zengin çözelti.

—Ecz. İlaç olmaya elverişli bir ya da birçok maddenin çözücü bir sıvı içinde çözündürülmesiyle elde edilen sıvı ilaç. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Fiz. İki ya da birçok cismin, tek bir evre gösteren homojen karışımı. ‖ *İdeal çözelti*, birçok sıvıdan oluşan karışım; bu karışımda, her molekülün çevresiyle girdiği etkileşimlerin, karışımı oluşturan her arı cisimdeki etkileşimlerle aynı olduğu varsayılır. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Seyreltik çözelti*, çözünen derişimi düşük olan çözelti. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Metalürj. *Katı çözelti*, bir metal kristal ağı içinde (matris), metal ya da ametal ikinci element atomlarının çözünmesinden oluşmuş karışım. (Çözücü içinde bu atomların doldurduğu konuma göre katı arayer* çözeltisi [matris atomları arasında yer alan atomlar] ya da katı yeralma* çözeltisi [matris atomları yerine geçmiş

atomlar] sözkonusu olur.)
—ANSİKL. Eczc. Çözeltiler dıştan kullanılanlar (alkollü iyot çözeltisi ya da tentürdiyot, vb.) ve içten kullanılanlar olmak üzere ikiye ayrılır. İçten kullanılanlar ayrıca içilebilen çözeltiler ve iğneyle verilen çözeltiler olarak ikiye ayrılır. Bu sonuncular, hacimlerine göre değişik kurallar uygulanarak hazırlanır: hepsi steril, hacmi 20 ml'yi geçenler ayrıca apirojen (ateş yapmayan) olmalıdır. Kan miktarını eski düzeyine getirmek, kalori ve elektrolit eksikliğini gidermek için kullanılan perfüzyon çözeltileri ya da çok verilmesi gereken çözeltiler ayrıca ilaçların damar yoluyla yavaş yavaş verilmesine de yarar. Perfüzyon şeklinde verilmeyen çözeltiler yaraların, idrar torbasının yıkanmasında, vb. kullanılır.

Çeşitli çözeltiler arasında, özel saklama, etiketleme ve kullanma kurallarına bağlı olarak iğneyle vücuda verilebilen radyoaktif koloidal altın çözeltisi ve kullanmadan önce 1/35 oranında seyreltilen koyu hemodializ çözeltisi sayılabilir.

—Fiz. • *İdeal çözeltiler*. Toluen ve benzen gibi kimi sıvılar, hemen hemen ideal çözeltiler oluşturur. Öte yandan, çözeltinin bileşimine giren cisimlerden, biri dışında tümünün derişimi düşük olursa, bu çözelti de ideal olarak düşünülebilir. i bileşeninin n_i molünü içeren ideal bir çözeltide, bu bileşenin kimyasal potansiyeli şu eşitlikle verilir:

$$\mu_i = \mu_i^0(p, T) + RT \ln(n_i/N);$$

bu eşitlikte R ideal gazlar değişmezi, N çözeltinin içerdiği toplam mol sayısı ve $\mu_i^0(p, T)$ p basıncında ve T sıcaklığında arı olan i sıvısının potansiyelidir. Bu bağıntıdan Henry yasası elde edilebilir: çözeltiyle denge halindeki i bileşeninin kısmi buhar basıncı,

$$(n_i/N)\, p_i^0(T)$$

değerindedir; bu bağıntıda, $p_i^0(T)$, aynı sıcaklıkta arı olan i bileşeninin doymuş buhar basıncıdır.

• *Seyreltik çözeltiler*. Bunlar, diğerleri arasında, donmabilim, kaynamaölçüm ve tonometriye ilişkin Raoult yasalarını, geçişim basıncına ilişkin Van't Hoff yasasını ve çözücü için Henry yasasını gerçekler. Seyreltik bir çözeltide, çözünen moleküllerin kendi aralarındaki etkileşimler göz önüne alınmayabilir, bu da p basıncında ve T sıcaklığında, çözücü ve çözünenin $\mu(p, T)$ ve $\mu'(p, T)$ kimyasal potansiyel bağıntılarını elde etmeye olanak verir:

$$\mu(p, T) = \mu_0(p, T) - RTc$$
$$\mu'(p, T) = \psi(p, T) + RT\mathrm{Log}\, c$$

bu bağıntılarda $\mu_0(p, T)$ arı çözücünün kimyasal potansiyeli, R ideal gazlar değişmezi, c çözeltinin derişimi (çözünen mol sayısının, çözücü mol sayısına oranı) ve $\psi(p, T)$, çözünenin ve çözücünün yapısına göre değişen bir basınç ve sıcaklık fonksiyonudur. Bu bağıntılardan, termodinamik denge halindeki seyreltik çözeltilerin bütün özellikleri çıkarılabilir.

ÇÖZEN a. Ceb. *Belli bir denklemin çözeni*, çözümüyle bir başka denklemin çözümünü kolaylaştıran ikinci denklem.

ÇÖZGÜ a. Tekst. Bir dokuma parçasında düzgün aralıklarla boyuna yerleştirilmiş koşut ipliklerin tümü. ‖ *Çözgü altta*, mekiğin attığı bir atkı ipliğinin altında kalan çözgü ipliği. ‖ *Çözgü bağlama*, yeni bir çözgünün tüm ipliklerini tek tek bükerek, bitmiş çözgü ipliklerinin uçlarına bağlamaya dayanan dokumaya hazırlık işlemi. ‖ *Çözgü çözme*, eşit uzunluktaki belli miktarda ipliği, kendi aralarında koşut olarak birleştirerek çözgü oluşturmaya dayanan dokumaya hazırlık işlemi. ‖ *Çözgü çözmek*, dokuma tezgâhına takılacak çözgüyü, çözgü tezgâhı üzerinde hazırlamak. ‖ *Çözgü durdurma düzeneği*, bir çözgü ipliği koptuğunda, dokuma tezgâhını otomatik olarak durduran düzenek. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Çözgü düşmesi*, jakar tezgâhının çalışması sırasında, bir kopçayı kancanın kaldırmaması sonucu bu kopçanın, iplikleri atkının altında bırakmasından kaynaklanan kaza. ‖ *Çözgü düzeni*, değişik renkte ya da cinste çözgü ipliklerin kullanımını gerektiren bir dokumanın üretiminde çözgüyü oluşturan iplikleri düzenleme biçimi. ‖ *Çözgü ipliği*, çözgü tellerini oluşturmak üzere bir ya da birkaç katına büküm verilerek sağlamlık kazandırılmış özel iplik. (Elle ya da makineyle büküm verilmiş çeşitli kalınlıkta pamuk, yün ve ipek iplikten oluşur.) ‖ *Çözgü planı*, armürün enlemesine devinimini gösteren plan. (Eşanl. TAHAR PLANI.) ‖ *Çözgü sehpası* → CAĞLIK. ‖ *Çözgü sonu*, kumaş dokunduktan sonra dokuma tezgâhında bağlı kalan çözgü parçası. ‖ *Çözgü tel sayısı*, bir dokumanın çözgüsünü oluşturan iplik sayısı. ‖ *Çözgü tezgâhı*, tekstil ya da halat sanayisinde, çözgü çözme işlemi yapmaya yarayan makine. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Çözgü üstte*, kareli desen kâğıdında çözgü ipliğinin atkının üzerinden geçtiğini belirten boyanmış kare. ‖ *Çözgü yedeği*, biten çözgüleri tamamlamak için kullanılan ve ayrı ayrı sarılan bir miktar iplik topluluğuna dokumacıların verdiği ad. ‖ *Boş çözgü*, çözgü düşmesi sonucu kumaşta oluşan kusur. ‖ *Sabit çözgü ipliği*, gaze kumaş dokumada, atkı ipliğinin sürekli altında bulunan gergin iplik. ‖ *Tezgâha çözgü çekmek*, dokumaya başlamak için çözgüyü tezgâha yerleştirmek.

—Halıc. *Çözgü gerdirme boşluğu*, halı tezgâhında çözgüler hazırlanmadan önce, burguların açılması ve alt leventin yükseltilmesiyle oluşan boşluk. (Çözgü iplikleri leventlerden geçirilip çözgü hazırlama işlemi tamamlandıktan sonra burgular sıkıştırılır, alt levent yerine oturtularak çözgü ipliklerinin gerilmesi sağlanır.) ‖ *Çözgü gerdirme vidaları* → BURGU. ‖ *Çözgü hazırlama*, halı tezgâhlarında ağaç kazıklar arasına, leventlerden geçirerek çözgü ipliklerini germe ve gücü işlemi tamamlanıncaya değin yapılan hazırlık çalışmaları. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Çözgü kazığı*, halı tezgâhlarında çözgü hazırlamak için toprağa karşılıklı çakılan, ucu sivriltilmiş ağaç parçası. (AĞAÇ KAZIK da denir.)

—ANSİKL. Tekst. *Çözgü durdurma düzeneği*. Çözgü durdurmada kullanılan en basit düzenek, her ipliğin taşıdığı metal düz bir puldan ya da U biçiminde basit metal bir askıdan oluşur. İplik koptuğunda, bu pul ya da askı düşerek sürekli vargel devinimi yapan kertikli iki çubuğu kilitler. Kilitlenme leyelerle tezgâh kumanda düzenine etki ederek tezgâhı durdurur. Günümüzde elektrikli çözgü durdurma düzenekleri gittikçe yaygınlaşmaktadır; bu tür düzeneklerde pul ya da askı düştüğünde bir elektrik devresi kapanır ve tezgâhı durdurur.

• *Çözgü tezgâhı*. Bütün çözgü tezgâhları iki bölümden oluşur: cağlık ve gerçek anlamıyla çözgü makinesi.

Cağlık düşey bir çerçevedir ve üzerine, çözülecek iplik bobinleri özel iğlerle yerleştirilir. Dokunacak kumaş türü ve malzemeye göre cağlıkların kapasitesi 400 ile 1 000 bobin arasında değişir. Çözgü makinesince çekilen ve düzgün olarak yönlendirilen bütün iplikler makine girişinde bir tülbent biçiminde toplanır. Dokuma tezgâhına takılacak çözgü, genellikle cağlığın kapasitesini aşar, dolayısıyla gerekli miktarda çözgü elde etmek için çözgü çözme işlemini birçok kez yinelemek zorunludur. Başlıca iki tip çözgü tezgâhı vardır:

Klasik çözgü tezgâhı, şu parçalardan oluşur: cağlıktan gelen tülbentin ipliklerini makinenin girişinde koşutlaştıran bir tarak; küçük kılavuz silindirleri; tülbentin genişliğini ayarlayan ikincil bir tarak (çözgünün genişliğine eşit); ekseni çevresinde dönen ve iplik tülbenti sarılan bir tambur. Bu makinede dokumada kullanılacak çözgüyü oluşturmak için yeterli sayıda çözgü leventi hazırlanır.

Bölümlü çözgü tezgâhı, 120 ile 180 cm çapında büyük bir tamburdan oluşur. Cağlıktan gelen iplik tülbenti, genişliği yaklaşık 20 cm olan dar bir taraktan geçer. Aynı genişliğini koruyarak büyük tambura sarılır. Böylece yeterli uzunlukta iplik çözüldükten sonra (bu bir bölüm oluşturur) girişteki tarağın yeri değiştirilir ve birinci bölümle yan yana gelecek biçimde 20 cm genişliğinde ikinci bölüm sarılır. Bu yolla, çözgünün tümü tambur üzerinde bölüm bölüm oluşturulur. İşlem sonunda, çözgünün tümü dokuma tezgâhına takılacak levente sarılır. Kimi kez, çözgü tezgâhının büyük tamburu hareketlidir ve doğrudan doğruya haşıl makinesinin arkasına yerleştirilebilir. Modern makinelerin sarım hızı çok yüksektir: klasik çözgü tezgâhlarında, bu hız dakikada 500 ile 1 000 m'ye, hatta daha büyük boyutlara ulaşır. Genellikle elektrikle çalışan ve cağlığın üzerine yerleştirilen iplik durdurma düzenekleri bir ipliğin kopması halinde hemen makineyi kilitler.

Klasik çözgü tezgâhları tekrenkli pamuk çözgü hazırlamada kullanılır. Farklı renklerde çözgü çözmede bölümlü çözgü tezgâhları yeğlenir.

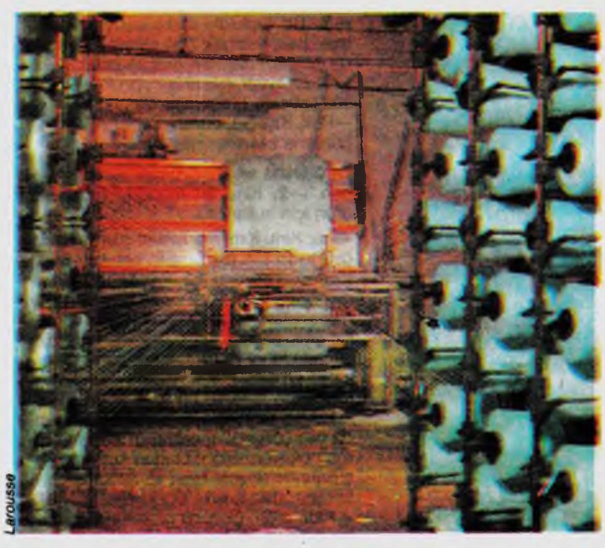
ÇÖZGÜCÜ a. Çözgü işini yapan işçi.
—Tekst. Dokuma tezgâhına takılacak çözgüyü, bir halatı oluşturacak kınnap ipliklerini çözen işçi.

ÇÖZGÜN sıf. **1.** Çözülmüş, dağılmış, bağlı olmayan şeyler için kullanılır. **—2.** Erimeye başlamış, yumuşamış kar ya da buz için kullanılır.

ÇÖZGÜNLÜK a. Çözgün olma durumu.

ÇÖZME a. Çözmek eylemi.
—Ceb. Bir denklemin, bir denklem sisteminin sonucunu bulmak.
—Dokmc. El tezgâhlarında dokunan, genellikle yatak, yorgan çarşafı yapmakta kullanılan ince bez.
—Dy. İki demiryolu taşıtı arasındaki koşum takımı organlarını, fren kondüvitlerini vb. ayırma.
—Huk. *İpoteği çözme*, ipoteğin güvence altına aldığı borcun ödenmesi halinde, alacaklının onayı ya da mahkeme kararıyla ipoteğin kaldırılması. (İpoteğin çözülmesi tapu sicilindeki ipotek kaydının silinmesiyle tamamlanır.)
—Opt. *Çözme gücü*, dağıtıcı bir sistemde (prizma, ağ) $\lambda/\delta\lambda$ oranı; burada λ ve $\lambda + \delta\lambda$ aralarında sistemin ayırt edebileceği en küçük $\delta\lambda$ değeri kadar fark bulunan tekrenkli iki tayf çizgisinin dalga boylarıdır. (Eşanl. ÇÖZÜCÜLÜK.) ‖*Çözme gücü* ya da *sınırı*, bir görüntüleme sistemi için, AYIRMA* GÜCÜ'nün eşanlamlısı.
—Soğut. san. Dondurulmuş ya da derin dondurulmuş bir besin maddesini çevre sıcaklığına değin ısıtarak eski haline ge-

çözgü tezgâhı (dipte) ve cağlıklar

tirme. (Eşanl. DEFROST.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Tekst. Bir tekstil elyafı kütlesinin liflerini düzeltip koşut hale getirerek yönlendirme işlemi. (Bu işlem, yünde, pamukta genellikle bir tarak üzerinde, ketende ise bir tarama makinesinde uygulanır. Çözme daima tekstil malzemesini temizleme ve arılaştırma işlemleriyle bağıntılıdır.)

—Telekom. *Kod çözme*, bilgilerin işaret biçiminde gösterimlerini sağlamak için oluşturulan bir kodu ters yönde uygulayarak bu bilgileri ilk biçimlerine dönüştürme.

—ANSİKL. Soğut. san. Dondurulmuş ya da derin dondurulmuş besinleri çözerken, lezzet ve tazelik niteliklerini olabildiğince korumak için büyük özen göstermek ve besin maddelerine göre değişen sıkı kurallara uymak gerekir. İşlem, sanayide özellikle donmuş etlere ve balıklara uygulandığında, ürünün cinsine göre değişen çeşitli tekniklerden yararlanılır: düşük sıcaklıkta (6-8°C) yavaş çözme; orta sıcaklıkta (18-20°C) daha hızlı çözme; su ya da su buharı eşliğinde ısıtma; ışımayla, özellikle mikrodalgalarla ısıtma. Tüketim evresinde, kimi ürünlerin kullanmadan önce çözülmesi zorunludur; kimi ürünler de çözülmeden pişirilebilir, hatta pişirilmelidir.

ÇÖZMEK g. f. **1.** *Bir şeyi çözmek*, düğümlü, bağlı, sarılı bir şeyi açmak: *Kravatını çözmek. İpin düğümlerini çözmek.* **—2.** *Düğmeyi çözmek*, düğmeyi iliğinden çıkarıp açmak; *Gömleğinin düğmelerini çözmek.* **—3.** *Bir problemi, bir bilmeceyi, bir olayı vb. çözmek*, belli öğeler yardımıyla sonucu ortaya çıkarmak; yanıtını bulmak; halletmek. **—4.** *Bir sorunu çözmek*, onu bir sonuca götürmek; çözümlemek, halletmek: *Bir uyuşmazlığı çözmek.*

—Bank. Dondurulmuş, bloke edilmiş kredileri serbest bırakmak.

—Ceb. *Bir denklemi, bir denklem sistemini bir küme içinde çözmek*, bunların çözümler kümesini belirlemek.

—Telekom. *Kod çözmek*, kodlanmış bilgileri ilk biçimlerine dönüştürmek.

—Soğut. san. Donmuş bir madde sözkonusu olduğunda, çevre sıcaklığına getirerek ya da pişirerek durumunu değiştirmek.

—Urganc. ve Denizc. Bir halatı oluşturacak isparçenaları ve kınnap ipliklerini yaymak, ayırmak.

◆ **çözdürmek** ettirg. f. Çözmek eylemini yaptırmak.

◆ **çözülmek** edilg. f. ve dönşl. f. **1.** Çözmek eylemine konu olmak: *İpler çözülünce paketin içindekiler yere saçıldı. Bütün sorunlar çözüldü. Bu olayın gizleri bugüne kadar çözülememiştir.* **—2.** Buz, kar vb. ya da buzlanmış, donmuş şeyler sözkonusuysa, ısı etkisiyle erimeye başlamak, gevşeyip yumuşamak: *Buzlar çözüldü. Buzdolabındaki eti çıkar da çözülsün.* **—3.** Bir topluluk sözkonusuysa, dağılmak, parçalanmak: *Son saldırılar karşısında çözülen düşman ordusu geri çekildi.* **—4.** *Eli ayağı, bacakları çözülmek*, güçsüz kalmak, gevşemek.

—Psik. Kişiliğin, düzenini yitirmesi. ||Klinik çözülme belirtileri göstermek.

ÇÖZÜCÜ sıf. **1.** Çözmek eylemini yapan. **—2.** Kim. Bir maddeyi çözen bir ürün için kullanılır.

◆ a. Kim. Kimi maddeleri çözme özelliği taşıyan sıvı. (Bk. *ansikl.* böl. Petr. san.) ||*Seçimsel çözücü*, işlenmiş bir ürünün temel özelliklerini bozmadan kimi katışkıları çözebilen madde. (Petrol yağları seçimsel çözücülerle arıtılır; aromatikleri özütlemede fenol ya da furfurol, asfalt gidermede propan, parafin gidermede de metiletilketon kullanılır.) [Eşanl. SOLVENT.]

—Boyac. Bir bağlayıcıyı yüksek derişimde bile çözündürme özelliği taşıyan, katman oluşturmayan, olağan kurutma koşullarında uçucu, basit ya da karışık sıvı bileşen. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kim. müh. *Çözücü giderme*, bir gazı, bir sıvıyı ya da bir akışkanı, kolayca sıvılaşabilen bileşiklerden arındırma işlemi.

—Kozmet. Tırnaklara sürülen cilanın kolayca çıkarılmasını sağlayan kozmetik ürünü. (Bu tür ürünlere [aseton, butil asetat, etil asetat] tırnakların aşırı ölçüde kurumasını önlemek için genellikle yağlandırıcılar [hintyağı, vizon yağı vb.] katılır.)

—Siber. Bir stator ile bir rotordan oluşan ve rotorun açısal konumuyla orantılı doğru ya da almaşık elektrik işareti veren elektriksel açısal konum algılayıcısı. (Doğru akımlı çözücüler, potansiyometreler sınıfına girer.) ||*Eşzamanlı çözücü*, çıkış işareti, rotorun açısal konumuyla orantılı bir faz kayması gösteren almaşık akımlı çözücü.

—Tekst. Çözmek işlemini yapan kişi.

—Telekom. *Kod çözücü*, sayısal bir işareti, otomatik olarak karakter, ses, görüntü gibi örneksemeli işaretlere dönüştüren düzenek.

—Yağ. mad. *Çözücü giderme*, yağlı tohum küspelerinde ya da çözücüyle yağı giderilmiş et unlarında bulunan özütleme çözücüsünü eleme. —Yağlı maddeleri özütleme aygıtlarının atmosferinde bulunan çözücüyü yeniden kazanma. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Boyac. Çözücü, verniğin ya da boya katmanının kuruması sırasında tamamen uçar. En çok kullanılan çözücüler arasında şunlar sayılabilir: terebentin, white-spirit, nafta çözücüsü, ksilen, toluen, su, hidrokarbonların çeşitli klorlu türevleri (trikloroetilen), bazı alkoller, eterler, ketonlar (aseton) ve esterler.

—Petr. san. Petrolden üretilen çözücüler, white-spirit ve özel benzinlerden oluşur; white spirit boya üretiminde seyreltici olarak kullanılır; özel benzinlerden ise boyama, yağ giderme, parfüm, kauçuk, yağlı madde, cila, içyağı, matbaa mürekkebi, selüloz lakı vb. sanayilerinde yararlanılır.

Bu çözücüler, normal benzinlerden yeniden damıtma ya da geri akışlı damıtma ile elde edilir; bu işlemlerin ardından, olabildiğince hafif bir koku sağlamak ve asitli, sülfürlü ya da aşındırıcı bileşikleri gidermek için kimyasal bir arıtma işlemi uygulanır. Kimi durumlarda, aromatik hidrokarbonlar bakımından düşük oranlı bir ürün elde etmek amacıyla bunlar aromatiklik giderme işlemlerinden geçirilir. Öte yandan lakların ve sentetik reçinelerin seyreltilmesi gibi özel kullanımlar için, aromatikliği yüksek çözücüler yeğlenir.

—Yağ. mad. Yağlı maddeleri özütlemede, aygıtlardan çıkan hava, çözücüyle doymuştur ve bu çözücü yeniden kazanılabilir. Bu amaçla soğurucu bir sıvı ya da yağ içeren kolonlardan yararlanılır. Doymuş soğurucu damıtılır ve yeniden kullanılır. Benzini yeniden kazanma işlemi, kolonların arkasına etkin kömür soğurucuları eklenerek tamamlanabilir.

ÇÖZÜCÜLÜK a. Opt. ÇÖZME* GÜCÜ'nün eşanlamlısı.

ÇÖZÜK sıf. Çözülmüş olan.

ÇÖZÜLEBİLİR sıf. Ceb. *Çözülebilir grup*, sıkı azalan, değişmeli bir altgruplar dizisini kabul eden G grubu; bu altgruplar $G_0 = G \supset G_1 \supset G_2 \supset \ldots \supset G_n = \{e\}$ eşitliğini gerçekler ve $\forall i$ için, G_{i+1}, G_i nin seçkin bir altgrubudur. (G nin sonlu olması halinde grup, ancak ve ancak bir Jordan -Hölder dizisini kabul ederse çözülebilirdir; böyle bir dizide her altgrup birinci basamaktan çevrimseldir) ||*Bir K cisminin çözülebilir genişlemesi*, Galois grubu çözülebilir olan K genişlemesi.

ÇÖZÜLME a. Çözülmek eylemi.

—Ask. Muharebe sırasında çekilmek isteyen birliğin, daha geride bulunan savunma hattına, planlı ve kademeli olarak düşman kuvvetlerinden sıyrılarak yerleşmesi.

—Bes. san. Pastırma yapımında, hayvanların kesiminden 1-8 saat sonra başlayan ve ortalama 24 saat süren ölü katılığının ardından, ette ortaya çıkan gevşemeye verilen ad.

—Çekird. fiz. *Radyoaktif çözülme*, radyoaktif bir maddenin, üstel bir yasayla yönetilen, zaman içindeki evrimi; bu yasa bozunma hızının ya da her an yok olan atom sayısının, var olan atom sayısıyla orantılı olduğunu belirtir. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Fels. Hegel'e göre, kendisini ne ise o yapan özdeki gücün etkisi altındaki bir gerçekliğin, yeni ve daha uygun bir güçte kendini tanıtmak için donmuş dolayımsızlığından sıyrıldığı an (uğrak). (Bk. *ansikl.* böl.)

—Genet. DNA molekülünün *parçalama enzimleri* denen bazı enzimlerce parçalara ayrılması. (Bu enzimlerden her biri, DNA'nın çift zincirini kendine özgü bir noktadan keser. Parçalama enzimleri, kalıtımsal etmenleri arayıp bulmak ve molekülsel düzeyde gen haritasını okuma olanağı veren "sondalar" [DNA parçaları] elde etmek amacıyla genetik mühendisliğinde çok kullanılmaktadır.) ||*Kromozom çözülmesi*, kromozomların helezon biçimini kaybederek düzleşmesi.

—İklimbil. Sıcaklığın yükselmesi sonucunda karların ve buzların erimesi. (Çözülme ilkbaharda görülür. Kar birikimi geriler, donmuş akarsularda buzlar erir; dolayısıyla, akarsu debilerinin yükselmesine ve çoğunlukla su baskınlarına yol açar.)

—Soğut. san. Gerek serbest sudan, gerek bir maddenin ve özellikle besinlerin içerdiği sudan oluşan buzun erimesi. ||*Çözülme sıvısı*, çözülme sırasında, bir besin maddesinden çıkan sıvı.

—Tıp. Bir doku ya da organın işlevini yapamayacak derecede bozulması.

—Yerbil. ve Jeomorfol. Sert bir kayaçta, fiziksel olayların (don ve çözülme ardışıklığı) etkisi ya da bazı bileşenlerin bozunması (feldispatların kile dönüşümü) sonucu tanelerin ayrılması. (Çözülme, yerinde birikebilen [arena] ya da sellenme sularıyla sürüklenen dirençsiz kayaçların oluşumuna yol açar.)

—ANSİKL. Çekird. fiz. t anında var olan çekirdek sayısı N ise, dt süresi sonunda dN çekirdek bozunur. Tanım gereği, birim zamandaki bozunma sayısını veren dN/dt bağıntısına *etkinlik* adı verilir. Dolayısıyla, radyoaktif çözülme, etkinliğin zamanla azalması demektir. Bir çekirdeğin, birim zamanda kendiliğinden bozunma olasılığı λ ile gösterilirse, $dN/dt = -\lambda N$ elde edilir. λ niceliği, *radyoaktif değişmez*'dir. Bunun tersi olan $\theta = 1/\lambda$ ise, sözkonusu maddenin *ortalama ömür*'ü adını alır.

Aynı şekilde T *yarı ömür*'ü, etkinliğin yarıya inmesi için gereken zaman olarak tanımlanır. Radyoelementin bu ayırtedici niteliği, saniyenin kesrinden, milyarlarca yıla değin uzanan çok büyük sınırlar arasında değişir. Bu büyüklük, radyoaktif değişmez λ ve ortalama ömür θ'ya aşağıdaki eşitliklerle bağlıdır:

$$\lambda = \frac{\ln 2}{T} = \frac{0{,}693}{T} \quad \text{ve} \quad \theta = \frac{T}{0{,}693} = 1{,}443\ T$$

—Fels. Hegel'e göre çözülme *(Auflösung)*, evrensel geçerliği içinde kendini, ancak dolayımsızlığından kaçtığı an gösterir. "Spekülatif olmayan düşüncenin çelişki karşısında duyduğu dehşet (doğanın boşluk karşısında duyduğu dehşet gibi), bu sonucu reddetmesine yol açar. Çünkü bu düşünce, çelişkinin çözülmesinin tek yanlı olarak hiçliğe dönüşmesi gerektiğini ileri sürer ve bu çelişkinin, mutlak etkinlik ve mutlak temel haline gelmesine yol açan olumlu yanını görmez" (*Wissenschaft der Logik*, "Wesen" 1, 2).

ÇÖZÜLMEK → ÇÖZMEK.

ÇÖZÜLÜM a. Çözülmek eylemi.

—Müz. Bir akordaki ya da aralıktaki uyumsuzluğu (ya da uyumsuzlukları) başka bir dereceye götüren, inici ya da çıkıcı, diatonik ya da kromatik yarımton hareketi.

ÇÖZÜLÜŞ a. **1.** Çözülmek eylemi ya da biçimi: *Düğümün çözülüşü.* **—2.** Sıvılaşma, erime olgusu: *Karın, buzulun çözü-*

lüşü. **—3.** Dağılış, bozgun: *Düşman ileri hatlarının çözülüşü.*

ÇÖZÜM 1. Bir problemin, bir sorunun yanıtı: *Bir bilmecenin, denklemin çözümü.* **—2.** Bir güçlüğü çözen, karışık bir durumu aydınlığa çıkaran şey; o amaca yönelik araç, karar ve eylem biçimi: *Bu bir çözüm değil.* **—3.** Bir sorunu, bir güçlüğü giderme, sonuçlandırma: *Çözüm bekleyen sorunlar.* **—4.** *Çözüm yolu*, bir güçlüğü gidermek için başvurulan çare: *Bu soruna bir çözüm yolu bulmak zorundayız.*

—Ceb. *Bir* E *kümesi içinde bir denklemin* ya da *bir denklem sisteminin çözümü*, E nin, eşitliği ya da eşitlik sistemini sağlayan elemanı. (Bk. *ansikl.* böl. Says. çözlm.)

—Ed. Bir yapıtı çeşitli öğelerine ayrıştırma olanağı veren ve kullanımı eleştirel bir bakış açısı gerektiren çözümleme yöntemi. || Yazarın bu yöntemi bir yapıt, bir anlatı üretmede kullanması. || Edebi bir yapıtın, özellikle de bir tiyatro oyununun, konunun ya beklenmedik bir olay ya da kişilerin doğal davranışları sonucu bir çözüme bağlandığı son bölümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

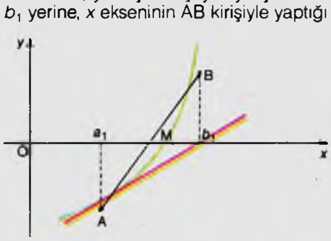
—İkt. *Bir modelin çözümü*, içsel değişkenler kümesinin, veri bir dışsal değişken değerler kümesi için aldığı değer.

—Mat. çözlm. $F[x, y, y', \ldots, y^{(n-1)}, y^{(n)}] = 0$ biçiminde, *n* inci basamaktan bir diferansiyel denklem için, gerçek değişkenli (çoğu kez gerçek) ψ fonksiyonu; burada F, $n+2$ gerçek değişkeni olan gerçek bir fonksiyondur ve $x \mapsto F[x, \psi(x), \psi(x), \ldots, \psi^{(n)}(x)]$ fonksiyonu bir I aralığında tanımlı olmak ve I üzerinde sıfır fonksiyonla çakışmak üzere, ψ fonksiyonu, I de tanımlanabilir ve *n* kez türevlenebilir. (ψ nin, diferansiyel denklemin bir integrali olduğundan da söz edilir.)

—Says. çözlm. *Bir denklemin yabancı çözümü*, çözme yönteminden kaynaklanan, ama problemin verilerini sağlamayan görünür çözüm. || *Eğreti çözüm kuralı*, bir denklemin köklerini, bır dizi denemeyle belirtmeye dayanan temel yöntem. (Bu kural temel iç değer biçme yöntemi kuramından başka bir şey değildir.)

—ANSİKL. Ed. XVII. ve XVIII. yy. tiyatro kuramcıları, Aristoteles'in *Peri poietikes*'inde yaptığı gibi, bir oyundaki düğümün çeşitli bölümlerini ortaya koydular. Marmontel'e göre çözüm, "bir düğümün [...], ya engellerin ortadan kalkması ya da mutsuzluğun son bulması ile [...] çözüldüğü bölüm" dür. Abbé d'Aubignac, çözümün "oyundaki ilk durumların bir tersine dönmesi, bir son düğüm" olduğunu belirtiyordu. Fransız klasik tiyatrosunda çözümün, ilgiyi dağıtmamak için *hızlı, tam* (yani bütün oyun kişilerinin yazgısını bir sonuca bağlayıcı) ve özellikle *doğal* olması, durumlardan ve kişilerden mantıksal olarak ortaya çıkması gerekiyordu. Ama bu Molière *(Tartuffe)* ya da Racine'i *(Phèdre)*, krallık gücünü ya da tanrısal kudreti *(deus ex machina)* işin içine karıştırmaktan alıkoymadı. Klasik çözüm, *görgü kurallarına* ve *yer birliğine* uymak için genellikle anlatı biçiminde ortaya çıkar; oysa dokunaklılığa her şeyden çok önem veren romantiklerde çözüm çok şiddetli olacaktır.

—Says. çözlm. *Bir denklemin çözümlerinin yaklaşık hesabı.* $f(x)$ fonksiyonu, şekildeki gibi gösterildiğine göre $(a_1\ b_1)$ aralığında (M nin apsisi) bir çözüm göz önüne alınsın; yaklaştırım şöyle iyileştirilir: 1. b_1 yerine, *x* ekseninin AB kirişiyle yaptığı

bir denklemin **çözüm**lerinin yaklaşık hesabı

arakesitin apsısı konur *(orantılı parçalar yöntemi)*; 2. a_1 yerine ise, *x* ekseninin, A dan geçen teğetle kesişme noktasının apsisi alınır *(Newton yaklaştırım yöntemi)*.

Her iki yöntemi (aynı anda ya da değil) yineleyerek uygulamak, istenen duyarlığı elde etmeye olanak sağlar.

ÇÖZÜMLEME a. **1.** Özellikle incelemek amacıyla, bir maddeyi kendisini oluşturan öğelere ayrıştırmak eylemi. (Eşanl. TAHLİL, ANALİZ.) **—2.** Fels. Parçalardan oluşan bir bütünlüğü, parçalarının özerkliğini ortaya çıkarmak, uygunluk ya da erekliliğini daha iyi saptamak ya da sadece öğelerinin her birini anlaşılır duruma getirmek üzere, ayrıştırma işlevi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** Bir bütünü açıklamak, aydınlatmak için, onu oluşturan öğeleri ya da öğeler arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmayı amaçlayan titiz ve özlü çalışma: *Dış politikadaki son durumun geniş bir çözümlemesini yaptı.* **—4.** Bir yapıtı, bir metni, ana öğelerine ayırarak inceleme; bu incelemenin sonucu: *Bir tiyatro oyununun çözümlemesini yapmak.*

—Anal. kim. Bir maddede bulunan elementler ile bileşikleri saptamaya (nitel çözümleme) ve bunlardan her birinin oranlarını belirlemeye (nicel çözümleme) yarayan yöntemlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) [Eşanl. ANALİZ.] || Yalnızca incelemek amacıyla, bir maddeyi bileşenlerine ayırma.

—Bes. san. *Duyumsal çözümleme*, bir besin maddesinin belli işlemlerden geçirilerek duyu organlarını etkileme özelliklerinin (koku, tat, yapı, vb.) değerlendirilmesi.

—Bilş. Bilgisayarda işlenecek problemi inceleme, çözümüne yönelik algoritmaları araştırma ve bir programcının kullanabileceği biçimde özelliklerini yazma gibi çözümleyicinin yapacağı işlemlerden oluşan programlama aşaması. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Anlamsal çözümleme*, sözdizimsel çözümleme evresini izleyen ve programcının yazdığı program komutlarını, bilgisayarda yürütülebilecek bir dizi temel komuta dönüştürmeyi amaçlayan program derlemesi evresi. || *Fonksiyonel çözümleme*, bilişimde bir problemi ya da *uygulama*'yı çözmeye elverişli bir sıra içinde, fonksiyonel modüller ya da yöntemler kümesini belirleyen çözümleme evresi. || *Organik çözümleme*, yapılacak işlemlerı (programlar) ve kullanılacak verileri (fişlikler) tanımlamak için, fonksiyonel çözümlemenin ardından çeşitli fonksiyonel modülleri inceleyen programlama evresi. (Her organik modül ele alınacak programlama yöntemleriyle birlikte, kendi verilerinin [girişler] ve sonuçlarının [çıkışlar] kesin gösterimini de tanımlar.) || *Sayısal çözümleme*, genellikle sayısal bir bilgisayarda matematik problemlerinin sayısal çözümünde kullanılan algoritmaları inceleme. || *Sözlüksel çözümleme* ya da *sözdizimsel çözümleme*, makinede programın gösterimini incelemek ve bu gösterimin, izin verilen sözvarlığının tanımına uyup uymadığını doğrulamak için yapılan program derleme evresi.

—Dilbil. Bir metin (sözlü ya da yazılı) ele alındığında, birimlerin (sesbirim, biçimbirim, sözcük, vb.) ve bu birimleri birleştiren bağıntıları ortaya koymayı amaçlayan yöntem. || *Söylem çözümlemesi* → SÖYLEM. || *Dilbilgisel çözümleme*, bir cümleyi oluşturan sözcüklerin tür ve işlevini bulmayı amaçlayan okul alıştırması. || *Mantıksal çözümleme*, karmaşık bir cümleyi oluşturan tümcelerin tür ve işlevini bulmayı amaçlayan okul alıştırması. || *Yapısal çözümleme*, üretici dilbilgisinde, bir sıranın çözümlenebilirliğini, bu ya da şu dönüşümün uygulanmasına olanak tanıyacak bir yapı içerip içermediğini inceleme dayanan yöntem.

—Diplom. *Bir belgenin çözümlenmesi*, kişiye ve yere ilişkin ayırtedici bilgileri, belgenin tarih ve özünü içeren metin özeti.

—Etol. *Davranışın dizisel çözümlemesi* → DAVRANIŞ.

—İstat. *İlerlemeli çözümleme*, örneğe dayanarak karar verme yöntemi olan bu tür çözümlemede, veri toplandıkça, bir tabloya başvurulur. Bu başvuru, eldeki verilere göre, bir karar alınabilmesi için örneklemin artık yeterince büyük olduğunu tablo belirtinceye dek sürer. (ABD'de matematikçi Abraham Wald'un tasarladığı ilerlemeli çözümleme, 1943'te, sanayinin sağladığı askeri erzak örneğinin denetimi için kullanılmıştır. Denetimi daha etkin kılan bu yöntem, 1945'e dek gizli tutulmuştur.) [Eşanl. ARDIŞIK ÇÖZÜMLEME.] || *İstatistik çözümleme*, istatistik yöntemlerin, istatistiklerin hazırlanmasını, çizelgeler ya da grafiklerle sunulmasını izleyen bölümüne karşılık, bunların doğru yorumuna ilişkin yöntemleri içeren bölümü. (İstatistik çözümleme yöntemleri iki büyük kategoriye ayrılabilir: istatistik çıkarsamayla [tümevarımla] ilgili olanlar ve daha yakın tarihli olup "verilerin çözümlenmesi" adı altında toplananlar.)

—Mat. çözlm. *Sonsuz küçükler hesabı* (diferansiyel ve integral hesap), *fonksiyonlar kuramı* (özellikle, limit, süreklilik vb. kavramlarını kullanan gerçek değişkenler kuramı) ve *değişimler hesabı* gibi birçok kuram içeren matematik dalı. (Çözümleme, matematiğin diğer birçok dalında olduğu gibi, fizikte de uygulama alanı bulur.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Ruhbil. Pavlov'a göre yüksek sinirsel etkinliğin iki temel işlevinden biri. (Çevreleyen ortamın çözümlenmesi, Pavlov'a göre, çevre değişimlerinin [örneğin, kokulara, seslere, ışıklara ilişkin değişimler] sınırları iyice belirlenmiş bir kategorisi üzerine organizmaya bilgi veren özelleşmiş duyu organlarının - çözümleyenler - varoluşu dolayısıyla daha önceden gerçekleşmiştir. Bundan daha gelişmiş bir çözümleme biçimi farklılaşma* olaylarında ortaya çıkan çözümlemedir. Pavlov çözümlemeyi, ikinci büyük işlevden [bireşimden] ayrılmaz bir işlev olarak görür ve ve sinir sisteminin "çözümsel-bireşimsel" etkinliğinden sık sık söz eder.)

—Ruhbil. ve Psikan. Bir bireyin ruhsallığını ya da bir grubun etkinliğini, genellikle tedavi amacıyla araştırma süreci. (Freudçu çözümleme ya da psikanalizden başka [eğitsel çözümleme bunun içinde yer alır] özellikle varoluşsal çözümleme, dolaysız çözümleme, kurumsal çözümleme ve grup çözümlemesi gibi çözümlemeler de vardır.) || *Çözümlemede olmak*, psikanalize başlamak.

—Tarım. *Toprak çözümlemesi*, kullanılacağı iş için elverişli olup olmadığını anlamak amacıyla toprağın fiziksel, kimyasal ve biyolojik özelliklerinin incelenmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yaprak çözümlemesi*, bir bitkinin, özellikle yaprakların, belli bir evredeyken içerdiği çeşitli madde miktarının, aynı evredeki çok iyi beslenmiş bir bitkinin içerdiği çeşitli madde miktarıyla karşılaştırılmasına dayanan inceleme. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Telekom. ve TV. *Görüntü çözümlemesi*, bir görüntüyü ışık ya da elektron demetiyle işlemeye ve işlenen noktanın karakteristiklerini her an gösteren bir elektrik işareti üretmeye dayanan işlem. (→ TARAMA.) [Eşanl. ANALİZ.]

—Tıp. Teşhis amacıyla suyuklar ya da dokular üzerinde yapılan kimya, bakteriyoloji, sitoloji, seroloji, histolojiyle ilgili çeşitli incelemelerin tümü.

—Topruhbil. *İçerik çözümlemesi* → İÇERİK.

tarımda çözümleme

• *Toprak çözümlemesi*. En başta bitkiler için gerekli besin maddelerinin düzeyini belirlemeye (verimlilik denetimi), tarım bitkileri için zararlı her çeşit maddeyi (çevre kirletici gözle görülmeyecek kadar ufak maddeler, ot öldürücü ilaçların kalıntıları, vb.) araştırıp ortaya çıkarmaya, gene tarım bitkilerine zararlı hayvansal ve bitkisel asalakları araştırıp bulmaya, vb. yarar. Toprağın biyolojik çözümlemesi onun

biyolojik etkinliği hakkında bilgi verir. Öteden beri yapılagelen toprak çözümlemeleri, verimlilik teşhisi koymak ve buna göre atılacak gübre miktarını belirlemek amacıyla yapılan çözümlemelerdir. Bu tür çözümlemeler uzun süreli tarımsal deneyime dayalı bir dizi fiziksel ve kimyasal incelemeden oluşur; bu incelemeler bir tarladan ya da bir tarla parçasından alınan toprak örnekleri üzerinde yapılır. İncelemelerde çoğunlukla mineral kimyasına ve toprak fiziğine başvurulur. Fiziksel inceleme olarak şunlar sayılabilir: granülometrik çözümleme, toplam kireç oranı, toprak asitliği (pH), su tutma yeteneği. Kimyasal inceleme olarak: toplam azot, organik maddeler. Topraktakı besleyici madde düzeyi potasyum, magnezyum, kalsiyum, "değişik tokuş edilebilir" sodyum, "özümlenebilir" fosfor oranı ölçülerek ve oligoelementlerin ("eriyebilir" bor, çinko, manganez, "özütlenebilir" bakır) dozu belirlenerek değerlendirilir. Bununla birlikte, bir toprağı verimli kılan öğeler ne denli kolaylıkla ve hızla ortaya çıkarılırsa çıkarılsın, çözümleme sonuçlarının yorumu yalnız kullanılan yöntemlere değil, aynı zamanda elde edilmesi uzun zaman alan birtakım bölgesel yorum ilke ve ölçülerine de bağlıdır (en elverişli besin düzeyi, bitkilerce soğurulup alınan madde düzeyi, vb. gibi).

• *Yaprak çözümlemesi.* Yaprakların üzerinde yapılacak bir çözümleme, bir tarım bitkisinin bir ya da birçok besleyici maddeye olan o sıradaki gereksinimi hakkında bilgi verir. Gerçekten, toprakta besleyici madde oranı yüksek olabilir, ama elverişsiz iklim ya da kökleşme koşulları yüzünden bitki bu maddeleri iyi kullanamayabilir. Biryıllık bitkiler için yaprak çözümlemesi yapmak pek yaygın bir uygulama değildir, çünkü örnek alma güçlükleri nedeniyle çok nazik bir iştir. Yaprak çözümlemesi tarım alanında uygulanan sıradan bir çözümleme yöntemi olmaktan çok bitkilerin beslenmesi konusunda yapılacak incelemeler için başvurulan bir araştırma aracıdır. Buna karşılık, çokyıllık bitkiler için (bağlar, meyve ağaçları, vb.) yaygın bir uygulamadır ve atılacak gübre bakımından yararlı bir teşhis olanağı sağlar.

matematiksel çözümleme

Çağdaş çözümlemeyi oluşturan çeşitli matematik dallarının tümü -sonsuz seriler, değişimler hesabı, diferansiyel geometri, diferansiyel denklemler kuramı, çözümsel fonksiyonlar kuramı, gerçek değişkenli fonksiyonlar kuramı ve fonksiyonel çözümleme- ortak bir gövdeye bağlıdır: sonsuz küçükler hesabı. XVII. yy.'a ait bu hesap türünün kökeni, Yunanlılar'ın, süreklilik ve limit kavramlarına ilişkin belirsiz önsezilerine dek uzanır. Knidos'lu Eudoksos, haklı olarak, limit kavramından kaçınmak ve yunan geometricilerine, sonsuz küçükler hesabına konu olacak problemleri (eğrilerin teğetlerini belirtme, eğrisel alanların hesabı, eğrileri doğrulaştırma) inceleme olanağı vermek için tüketme yöntemini buldu. Skolastiklerin, nicel olarak değişkenlikleri incelemesi (XIV. yy.) ve Galilei'nin devinim üzerine araştırmaları, analitik geometriyi kurmaya ve değişken nicelikleri sistematik olarak göstermeye olanak verdi. Özellikle bu sistematik gösterim, alan ve teğet problemlerini genel olarak formülleştirmeyi sağladı. Descartes, Fermat, Pascal ve Barrow teğet çizme yöntemleri geliştirdiler. Newton (1670'e doğru) ve Leibniz (1673) alan hesapları ile teğet belirleme arasındaki bağın genelliğini gördüler ve genel bir yöntem ortaya koydular; bu arada, temel kavramları tanımlamaksızın, türev ve integral hesaplarının algoritmalarını kesin olarak açıkladılar. XVIII. yy. matematikçileri, uygulamaları çeşitlendirerek, bu yeni hesap türünü genişlettiler; ne var ki bu hesabın temel kavramlarını tanımlama zorluğu aşılamadı.

Tüm XVII. yy. boyunca matematikçiler, serileri ve sonsuz çarpımları göz önüne aldılar; $\frac{\pi}{2}$'yi, sonsuz bir çarpım biçiminde gösteren Wallis formülü, bu çalışmaların en ünlü örneğidir. Ayrıca temel fonksiyonların (oransal ve çembersel fonksiyonlar, üslüler, logaritmalar) tam serilere açıldığını ortaya koydular. XVIII. yy.'da Euler, sonsuz seriler üstünde çalıştı ve bu alanda, olağanüstü bir teknik geliştirdi. Lagrange'ın, sonsuz küçükler hesabını cebire indirgeyerek sağlam bir tabana oturtma girişiminde, biçimci görüş açısı egemendi. Ancak, yüzyılın sonunda Gauss, Bolzano, Abel ve Cauchy, sonsuz serilerin kullanımının problemler doğurduğunu gördüler. Cauchy, *Cours d'analyse* (Çözümleme dersleri) [1821] adlı yapıtında, temel fonksiyonların incelenmesine kesinlik getirerek yakınsaklık ve süreklilik kavramlarına açıklık kazandırdı. XIX. yy. başlarında çözümlemeciler, ıraksak serileri hesaplarında bir yana bıraktılar; ama yüzyılın sonunda matematikçiler, XVIII. yy. çözümlemecilerinin görüşünü de kullanarak karma bir görüşle bu ıraksak serilere yeniden saygınlık kazandırdılar: ıraksak seriler, fonksiyonların yaklaştırımlarını hesaplamak için kullanılabilir: Poincaré'nin sonuşmaz ya da Stieltjes'in yarı yakınsak serileri bilinirse, Cauchy'nin tasarladığı gibi ıraksak kimi serilere, bir toplam eşlik ettirilebilir; seriler kuramı, integralleme kuramıyla birlikte, uyumlu çözümlemenin temelini oluşturur; bu çözümleme türü ise, kısmi türevli doğrusal denklemler kuramında önemli rol oynar. Sonsuz küçükler hesabı, ortaya çıkar çıkmaz, o döneme değin diferansiyel denklemlerle açıklanan mekanik ve fiziksel olayları çözümlemede de kullanılmaya başlandı. Titreşen teller problemini betimleyen kısmi türevli denklemi, D'Alembert'in integrallemesi, ortaya keyfi bir fonksiyonun çıkmasına neden oldu; oysa D. Bernoulli'nin çözümü, trigonometrik seri biçiminde ifade ediliyordu; keyfi fonksiyonların yapısı ile bunların trigonometrik serilere açılımı üstündeki çatışma işte bu noktada başladı; bu çatışmanın uzantıları, XIX. yy.'da çağdaş fonksiyon kavramının doğmasına olanak verdi. XVIII. yy. sonlarına doğru, diferansiyel denklemler, fiziksel içeriklerinden ayrılıp, başlı başına bir inceleme konusu olmuştu. Bu konuda ortaya konan kuramlar olağanüstü bir gelişme gösterdi ve potansiyel kuramı gibi, çok sayıda yeni kurama öncülük etti.

Öte yandan, fiziksel bilimlerin matematikleştirilmesi, en kısa zaman eğrisi, eşçevre eğrileri ya da jeodezi eğrileri gibi özel problemlerin incelenmesinden doğan değişimler hesabının gelişimine de temel gerekçe oluşturdu. Matematikçiler bu alanda, integral işareti altında, integralin değeri maksimum ya da minimum olacak şekilde bir fonksiyon belirleme problemiyle karşılaştı. Bu problemi, sistemli olarak, ilk kez Euler inceledi ve integralin ekstremum olması için, gerekli bir koşul koydu; bu koşulu daha sonra Lagrange genişletip, sadeleştirdi. Ancak, yeterli koşulların açıklanması için XIX. yy.'ı beklemek gerekecekti (Jacobi, Weierstrass).

Bir noktadan ötekine değişen eğri özelliklerini (eğrilerin tegetleri, normalleri vb.) incelemek için diferansiyel geometrinin temelini oluşturan diferansiyel teknikler gerekiyordu. Nitekim Euler ve Monge'dan sonra Gauss tümüyle yeni bir bakış açısıyla yüzeyler kuramına yaklaştı ve yüzeyler geometrisine son biçimini verdi. Gauss, yüzeyi, kendi başına bir uzay biçiminde göz önüne aldı ve bulunduğu uzayın özelliklerinden soyutladı. Dolayısıyla yüzeyin özelliklerini, iki noktası arasındaki uzaklık öğesi olan ds^2 temel ikilenik biçimine bağladı. Riemann, herhangi bir boyutta "özünlü" uzaylar geometrisini inceleyerek bu görüşü genelleştirdi. Gerçekte ds^2 temel biçiminin farklı ifadelerini seçerek, Riemann "katlı uzay"ına, çeşitli geometriler getirilebilir. Nitekim katlı uzay, belli sayıda "kart"la verilebilir; bu kartlar, katlı uzay parçalarının düzlemdeki yörel gösterimleridir ve yapışma koşullarını gerçeklemesi gerekir. Ne var ki diferansiyel katlı uzayların tümel tanımı ancak yeterince duyarlı topoloji aletleri ortaya çıktıktan sonra hazırlanabildi. Yaklaşık 1940'tan bu yana çözümlemeciler, diferansiyel katlı uzaylardaki tümel problemleri incelemeye yöneldi ve Lie cebirinin incelenmesi, lifli uzay kavramına dayanan verimli yöntemlerin hazırlamasını sağladı. Fonksiyon kavramı, çözümlemede temel bir kavramdır. "Fonksiyon" sözcüğünü ilk kez Leibniz kullanmıştı; Euler (1748), bunu matematiğin temel kavramı biçimine dönüştürdü; bu da XIX. yy.'da süreklilik ve yakınsaklık kavramlarının doğmasına olanak verdi. Cauchy'nin, çözümlemeye getirdiği kesinlik, tam serilerin yakınsaklık incelemelerinde geniş bir kullanım alanı buldu. Bir fonksiyonun seriye açılımı için yeterli koşulların aydınlığa kavuşması bir fonksiyon sınıfının, yani değişkenin karmaşık bölgesinde sonsuz kez türevlenebilen analitik fonksiyonların yalıtımını sağladı. Hemen bu konuya eğilen Cauchy, uygun bir araç olan ve kendisine, temel teoremleri kanıtlama olanağını sağlayan eğrisel integrali buldu. Weierstrass "fonksiyon öğesi" (kuvvet serisi) karamına dayanan yeni bir yaklaşım geliştirdi ve bunu analitik uzantı yöntemiyle, kendisine ait yakınsaklık çemberinin ötesine genişletti. Abel ve Jacobi, karmaşık değişkenli fonksiyonların sonuçlarını ve yöntemlerini (XVII. yy.) eliptik fonksiyonlara başarıyla uyguladı; bu fonksiyonlar bir elips yayı uzunluğunun hesabında daha önce gösterilmişti (XVII. yy.). Riemann, tamamen geometrik bir yaklaşımla, analitik fonksiyonlar kuramını, çokbiçimli fonksiyonlara genişletti ve incelemeyi birbiçimli fonksiyonlara indirgemek için "Riemann yüzeyleri"'nı tasarladı. Weierstrass'ın başlattığı, birçok değişkenli fonksiyonlar kuramı XX. yy.'da olağanüstü gelişme gösterdi ve analitik uzaylar kuramıyla sonuçlandı.

Bununla birlikte fonksiyon kavramı gerçek değişkenli fonksiyonlar kuramının merkezi olmayı sürdürür. Sonsuz küçükler hesabının tanımları, XIX. yy. başında elde edilmişti; matematikçiler bunları gerçek değişkenli keyfi fonksiyon sınıflarına yaymaya giriştiler. Bir yandan türevlenemeyen sürekli fonksiyonların ve integrallenebilir süreksiz fonksiyonların bulunuşu, öte yandan süreksiz fonksiyonların trigonometrik serilerle belirtimi (Fourier, 1822) sonucu, matematikçiler, süreksiz fonksiyonların yapısını daha iyi anlamaya başladı. Riemann Cauchy integralini (toplamlar limiti olarak tanımlarını), her yerde yoğun süreksizlik noktaları kümesi taşıyan fonksiyonlara genişletti. Gerçek sayıların kurulmasına bağlı sorunsallık kadar, süreksizlik noktaları kümesinin incelenmesi de, Cantor'u sonsuz kümelerin yapısı üzerinde düşünmeye yöneltti ve kümeler kuramının temelini atmasını sağladı. Baire, Cantor'un düşüncelerini süreksiz fonksiyonların sınıflandırılmasında, sayılabilir ve sonlu ötesine uyguladı ve gerçek değişkenli fonksiyonlar kuramının genel çerçevesini çizdi. Fonksiyonların süreksizlik noktaları kümesinin tasarımı, bu kümeleri ölçme düşüncesini doğurdu. Lebesgue bu kavramı kesin olarak çözümlemeye uyguladı ve bu alanda kendi integralleme kuramını kurdu; ayrıca integrallenebilirliği, fonksiyon eğrisi, apsisler ekseni ve *y* eksenine koşut iki doğruyla sınırlı düzlem kümesi ölçülebilen fonksiyonlara genişletti. Radon (1913) ve Carathéodory, bu tanımı genelleştirerek, soyut uzaylara uyguladı. Bu kuram daha sonra, fonksiyonel çözümlemede ve olasılıklar hesabında güçlü bir araç olarak kullanıldı.

Fonksiyonel çözümleme, XIX. yy.'ın sonlarına doğru, değişimler hesabında,

diferansiyel ve integral denklemler kuramında kullanılan işlemciler üzerinde soyut incelemelerden doğmuştu. İntegral denklemler üzerindeki çalışmaları çerçevesinde, Hilbert, $\sum_{1}^{\infty} x_n^2 < \infty$ bağıntısını gerçekleyen (X_n) gerçek sayılar dizilerinin incelenmesine koşut olarak,bunların Fourier katsayıları dizileriyle verilen fonksiyonları (yukarıdaki Parseval eşitsizliğini gerçekler) araştırdı. Schmidt ve Fréchet bu dizileri, sonsuz boyutlu soyut bir uzayın (Hilbert uzayı) koordinat noktaları olarak yorumladı. Fonksiyonel uzayların, yani elemanları fonksiyonlardan oluşan kümenin soyut bir kuramını kurmayı ilk tasarlayan Fréchet oldu. Dolayısıyla araştırmalar önce düzgülü uzay, sonra daha genel uzaylar kavramı çevresinde gelişti.

kimyasal çözümleme

İki tür kimyasal çözümleme vardır: *doğrudan çözümleme* bir karışımı yalnızca bileşenlerine ayırmada kullanılır; *element çözümlemesi* ise bir bileşiğin elementlerini belirlemeye ya da bu elementlerin bileşik içindeki oranlarını bulmaya yarar. Ayrıca incelenen maddelerin yapısına göre çözümleme, organik ve anorganik olmak üzere iki alt gruba ayrılır.

ÇÖZÜMLEME TÜRLERİ VE YÖNTEMLERİ

Her kimyasal dönüşümdeki evrimi izlemek için kimyasal çözümleme zorunludur. Ayrıca kimyasal çözümlemenin sürekli gelişimi, organik ve anorganik kimya, metalürji ve biyolojideki ilerlemenin temelini oluşturur.

• *Çözümleme türleri:*
Nitel çözümleme, genel olarak bir örnekte bulunan elementleri saptama amacı güder; ayrıca bu elementlerin kimyasal bağlanma biçimini (örneğin oksit, sülfür, organik işlev vb.) tanımlamaya ya da bu örneğin yapısına nasıl katıldıklarını göstermeye çalışır. Anorganik nitel çözümleme, uzun yıllar Frésenius yöntemiyle (1841) sınırlı kaldı; bu yöntemde elementler, sülfürlerinin çözünürlük işlevine göre ayrılıyordu. Gerek bu yöntemin, gerekse aynı ilkeye dayanan ve birkaç örnekle sınırlı kalan sistemsiz öteki yöntemlerin, günümüzde eğitsel önemi dışında hiçbir değeri yoktur. Bunların yerini elektrokimyasal yöntemler, spektrofotometri, elektron mikroskobu, kromatografi vb. gibi hem fiziksel, hem de fizikokimyasal teknikler almıştır. Bu yöntemler hızla uygulanabilmeleri dışında büyük duyarlıkları ve özgül olaylarda kullanılabilmeleri ile önceden herhangi bir ayırıma gitmeksizin son derece küçük oranlardaki (katışkılar, eser miktarda kalıntılar)birçok elementin ayırt edici niteliklerini belirlemeye olanak verir. Organik kimyadaki nitel çözümleme, maddenin doğasına ve kökenine göre çeşitli görünümler alır: doğal ürün, bireşimsel ürün, biyolojik ürün vb. Bu çözümlemede önce oksijen, azot, halojenler, kükürt vb. gibi elementler aranır. İşlevsel çözümleme ise kendine özgü deneylerle gerçekleştirilir. Bu deneylerde eskiden beri kullanılan kimyasal nitelik saptama yöntemleri, yerini giderek fiziksel tekniklere bırakmaktadır.

Nicel çözümleme, bir örnekteki elementlerin görece niceliklerini belirlemeye dayanır. Elde edilen sonuç, genellikle ağırlık ya da hacim yüzdesi, derişim, elementin ya da incelenen bileşiğin bölümsel basıncı biçiminde gösterilir. Nicelik belirleme, bazen örnek üzerinde dolaysız olarak da gerçekleştirilir. Örneğin ark ya da kıvılcım tayfgözlemi, kütle tayfölçümü, ısılağırlık ölçümü "dolaysız" denilen tekniklerdir. Ancak bu yöntemleri uygulama olanağı bulunmayan hallerde, incelenen örnek çözelti haline getirilir ve alev spektrofotometrisi ile niceliği belirlenir. Çözeltide uygulanacak nicelik belirlemede genellikle ayraç kullanımı zorunludur ve ağırlık ölçüm, hacimölçüm ya da elektrokimyasal çözümlemeye başvurulur. Fiziksel tekniklerin gelişimi, kimyasal ve elektrokimyasal yöntemlerde otomatikleşme çok büyük ölçüde güvenilir sonuçların alınmasını sağlar, daha kesin ölçümler yapma (işlemlerin elle yapılmasından doğan hata nedenleri ortadan kalkar) ve istatistik yöntemlerden gittikçe daha geniş oranda yararlanma (sonuçları bilgisayarda işleme) olanağı verir.

• *Çözümleme yöntemleri:*
İki tür çözümleme yöntemi vardır: birinci kategoriye, çözümsel araştırmalarla bilgi elde etmek için kimyasal ya da elektrokimyasal tepkimelerden yararlanan fiziksel ve fizikokimyasal yöntemler girer. İkinci kategoride ise maddenin fiziksel özelliklerinden yararlanan ve çoğunlukla doğrudan bir ölçüm sağlayan tümüyle fiziksel yöntemler yer alır. Fiziksel yöntemlerin günümüzde gösterdiği gelişme, bu yöntemlerin kesin, hızlı ve özgül oluşundan kaynaklanır.

—*Kimyasal yöntemler.* Bunlar ağırlıkölçüm ve hacimölçüm işlemlerine başvurur. *Ağırlıkölçüm.* Bu yöntem, özgül koşullarda çökeltilmiş bir bileşiğin niceliğinin tartımla belirlenmesine dayanır. Çok kesin bir yöntem olmasına rağmen (teraziler miligramın onda birini tartabilir) uzun süreli ve özenli bir çalışma ister.
Hacimölçüm. Titre edilmiş çözeltilerin kullanımına dayanan nitel bir çözümleme tekniğidir; niceliği belirlenecek iyon içeren çözeltiye, titre edilmiş çözelti bir tepkime belirteci eşliğinde katılır. Basit ve kısa sürede yapılmasına rağmen, ağırlıkölçüm çözümlemesi kadar duyarlı değildir. Bu yöntemde, normu çok iyi tanımlanmış ve titre edilmiş çözeltiler kullanma, eksiksiz ve yinelenebilir kimyasal tepkimelerden yararlanma, uygun bir belirteç seçilerek tepkime sonucunu kesin biçimde belirleme zorunludur. Ayrıca hataların ana kaynağını oluşturan hacim ölçümlerinin (ölçekli araç-gereç) çok duyarlı yapılması gerekir.

—*Elektrokimyasal yöntemler.* Bu yöntemler, çözelti halindeki bileşiklerin ve elementlerin termodinamik özelliklerinden yararlanır. Elektrokimyasal tepkimeler, bir elektrotta oluşan yükseltgeme-indirgeme tepkimeleridir. Çözümleme, ilgili elektrottaki iki temel büyüklük olan akım ve gerilim aracılığı ile bu tepkimeleri hızlarıyla birlikte tanımaya dayanır. Bu büyüklükler ideal koşullarda, elektrikle ayrıştırılan cismin yapısına ve derişimine bağlıdır. En çok kullanılan elektrokimyasal teknikler şunlardır: *gerilimölçüm*'de, değişmez akımda gerilim ölçülür; *amperleölçüm* ise, değişmez gerilimde akımın ölçümüne dayanır; *kutupçizimi*'nde kutuplanmayan bir elektrota (cıva damlalı elektrot) uygulanan gerilimin işlevine bağlı olarak bir iyonun yayınma akımı belirlenir.

Elektrokimyasal yöntemlere, bir çözeltinin iletkenliğini genel olarak elektrik ölçümüyle belirleyen *iletkenlikölçümü*'nü de katmak gerekir. Bu büyüklük, çözeltideki bileşiklerin derişimine doğrusal olarak bağlıdır.

—*Fiziksel yöntemler.*
Isıl yöntemler. Isılağırlıkölçümü, bir örneğin kütle evrimini, sıcaklık ve zamana göre gösteren çözümleme tekniğidir. Bu yöntemde kullanılan aygıta, ısılterazi denir. Diferansiyel ısıl çözümlemede, sıcaklığın doğrusal artışı sırasında örnek ile eylemsiz karşılaştırma maddesi arasındaki sıcaklık farkları ölçülerek örnek alınan bileşiğin yapısındaki evrim izlenir. Isılölçüm ve mikro-ısılölçüm, kimyasal dönüşümler sırasında açığa çıkan ısı niceliğini ölçer. *Kromatografi* ise kararlı bir evre ile kararsız bir evre arasındaki özgül dağılıma dayanarak iki ya da daha çok bileşiğin ayrılmasını sağlar.
Optik yöntemler. Optik çözümleme yöntemleri, madde ile ışıma arasındaki etkileşimlerden yararlanır. *Soğurmaölçüm* adından, genellikle, ışığın soğrulmasına dayanan spektrofotometrı anlaşılır. Kızılaltında kullanılan soğurmaölçüm, organik kimyada, kimyasal bağların incelenmesi ve tanınmasında çok yararlanılan bir yöntemdir. Görünür ışıkta (renkölçer) ya da morötesinde kullanılan spektrofotometrelerden özellikle nicel çözümlemelerde yararlanılır. Bunlar, soğurucu bir cismin derişimiyle orantılı olarak değişen optik yoğunluğu verir. *Fluorölçüm*, kimi cisimlerin, morötesi ışınımların etkisiyle yaydıkları fluorışı yoğunluğunun ölçümünde kullanılır. *X-fluorışı* ile çözümleme, elektron bombardımanı sonucu bir maddenin yaydığı çeşitli dalga boylarındaki ışınımların tayfçekimle çözümlenmesine dayanır. Niceliği belirlenecek element ne kadar ağırsa, çözümleme de o kadar duyarlı olur. X-fluorışı ile aynı çalışma ilkesine dayanan *elektron mikrosondası* ile çözümleme, boyutları birkaç mikrometre düzeyindeki bir bileşeni yerel olarak saptamaya ve niceliğini belirlemeye olanak verir. *Taramalı elektron mikroskobu*, bir önişlemle iletken duruma getirilmiş bir yüzeyin, yüz ile otuz -kırk bin arasında büyütülerek gözlemini sağlar. Bu yöntemin çalışma ilkesi, yüzeyin odaklaştırılmış elektron bombardımanıyla ardışık satırlar biçiminde taranmasına ve ikincil bir yayımın, içi ışıldar pigmentle kaplı, saydam bir ekran üzerinde toplanmasına dayanır. *Yayım tayfgözlemi*'nde, bir ark ya da kıvılcımla ısıl olarak uyarılan örnekteki elementler, kendilerine özgü dalga boylarında ışınım yayar. Tayf incelenerek, örnek nitel olarak çözümlenir. İncelenen örneğin tayfına yakın tayf çizgileri veren bir elementten oluşmuş bir iç ölçekle karşılaştırma ya da önayarlama yoluyla nicel ölçüm elde edilir. *Alev spektrofotometrisi* de bu tekniği tamamlar. Niceliği belirlenecek madde, çözelti haline getirilerek homojen biçimde alev içine püskürtülür. Alev enerjisinin sınırlı olması yüzünden bu yöntem, daha çok alkali ve toprak alkali metallerin niceliğini belirlemede kullanılır. *Atom soğurma spektrofotometrisi* de aynı ısıl kaynaktan yararlanır. Buna karşılık bu yöntem, bir elementin yansız atomlarının temel düzeyde, bu elemente özgü ışık ışınlarını, yani ısıl uyarma sonucu yaydığı ışınımları soğurma yeteneğine dayanır. Sözkonusu elementin düşük derişimlerinde, optik yoğunluk, Beer -Lambert yasasını izler ve nicelik belirlenmesini sağlar.

Bu optik yöntemlere, kimi kristal yapılı maddelerin, alaşımların ve tozların yapılarını incelemede, tanımada ve niceliklerini belirlemede kullanılan *X ışınları kırınımı* ile *elektron kırınımı*'nı da eklemek gerekir.

Manyetiklikölçüm yöntemleri. Nükleer manyetik çınlama, nükleer spin geçişi olayından yararlanır. Spinin iki hali arasındaki enerji farkı, uygulanan manyetik alan ile her izotop çekirdeğinin ayırtedici manyetik momentinin fonksiyonudur. Çınlama frekansı, hem elementi tanımaya, hem de bu elementin niceliğini belirlemeye olanak verir. İşaretin kimyasal olarak yer değiştirmesi, molekülsel yapıyı gösterir.

Paramanyetik elektron çınlaması, paramanyetikliğin algılanmasını sağlayan soğurma tayfgözlemi tekniğidir. Bu yöntem, eşleşmeyen elektronlarla iyonlara, geçiş metalleri komplekslerine, serbest köklere uygulanır ve tümünün ayırtedici özelliği eşleşmeyen elektronlar taşımalarıdır.

Kütle tayfölçümü. Kütle tayfölçümü, oldukça etkili çözümsel bir yöntemdir; organik bileşiklerin yapısal çözümlemesinden, karışımların ve arı maddelerin birleşimini ya da izotop niceliklerini belirlemeye kadar çok çeşitli alanlarda kullanılır. Bir kütle tayfölçerinde, örnek, elektron bombardımanına tutularak elde edilen iyonlar, manyetik bir alanda önce hızlandırılır, sonra saptırılır; böylece iyonların kütle sayısına bağlı olan belli sayıda demet oluşturulur (yük/kütle oranı). Çeşitli iyonların

yapısı ve oranları, örnekte yer alan bileşenlerin yapı ve derişimlerine bağlıdır; dolayısıyla bu yolla bileşenler tanınabilir ve nicelikleri belirlenebilir.

Radyokimyasal yöntemler. Radyoelementler, günümüzde çok değişik alanlarda kullanılmaktadır. Radyoaktif bir cismin yaydığı ışınımların ayırtedici özellikleri, bu cismin atomlarına özgüdür. Radyoaktif parçalanma hızının birinci basamaktan bir kinetik yasaya uyması, parçalanma ürünlerini tanımaya ve niceliklerini belirlemeye olanak verir. *Etkinleştirmeyle çözümleme,* bir örneğin uygun parçacıklarla bombardıman edilmesine dayanır. Bir tanık örnek de aynı koşullarda bombardıman edilebilir. Bunların radyoaktiflik ölçümlerinin karşılaştırılması, ilgili elementin niceliğinin belirlenmesini sağlar.

Fiziksel çözümleme tekniklerinin tamamı, kuşkusuz bu kadar değildir; döner kutuplanma, manyetik mıknatıslanırlık, çiftkırıcılık, elektrikle göç vb. gibi çeşitli fiziksel özelliklerden de yararlanılabilir.

ORGANİK ÇÖZÜMLEME

Organik çözümleme, aygıt kullanan yöntemlerin gelişmesiyle 1950'den bu yana köklü bir değişime uğradı.

• *Element çözümlemesi,* bir bileşiğin kapalı formülünü inceler; birbirinden tamamen farklı iki ayrı tekniğe dayanır: bunlar *yüksek çözümlemeli kütle tayfölçümü* (YÇKT) ile *kimyasal dönüştürmeli çözümleme*'dir (KDÇ). —Kimyasal dönüştürmeli çözümleme (KDÇ) daha eskidir: bu yöntemin kimi kuralları, yaklaşık 150 yıldan beri kullanılmaktadır (Dumas ile Liebig' in bir bileşiğin azot, su ve karbondioksit haline yükseltgenmesine dayanan yöntemleri). Yükseltgenmeye (Carius, Kjeldahl, Van Slyke) ya da indirgemeye dayanan diğer yöntemler (Ter Meulen) çok daha yenidir ve halojenlerin, kükürdün, fosforun, azotun (kimi durumlarda), hatta oksijenin nicelik belirlemesine olanak verir. 1920'ye doğru Pregl, kimyasal dönüştürmeli çözümleme (KDÇ) yöntemlerinde, örneğin miktarını düşürerek önemli bir ilerleme sağladı: çözümlenecek bileşiğin ağırlığını, 300'den 10 mg'a indirdi. Kimyasal dönüştürmeli çözümlemede (KDÇ) ikinci önemli gelişme, 1960 yılına doğru *gaz evreli kromatografi*'nin kullanımı sonucu otomatikleşmenin sağlanması oldu; bu gelişimden sonra su, karbondioksit ve azot otomatik olarak "tartılabilmektedir". Nitekim karbon, hidrojen ve azotun niceliğini belirlemede elle yapılan işlem, yalnızca, 1 mg'a değin düşürülebilen örneğin tartılmasıdır. Bu koşullardaki element çözümlemesi uzmanlaşmış teknisyenler gerektirir.

—*Yüksek çözümlemeli kütle tayfölçümü* (YÇKT) zayıf, ama kütle tayfölçerine enjekte etmek için yeterli uçuculukta bileşiklere uygulanır (bu işlem, çözümlenecek cisimlerin molekül kütlesini yaklaşık 1 500'le sınırlar). İzotopların kütleleri ve doğada bulunan türleri kesinlikle bilinirse, ilke olarak, çözümlenecek bileşiğin molekül kütlesi belirlenip, elementsel bileşimlerini eksiksiz bulma olanağı vardır. İyi bir tayfölçer, molekül kütleleri sırasıyla 27,9949, 28,0062 ve 28,0313 olan CO, N_2 ve C_2H_4'ü ayırabilir. Yüksek çözümlemeli kütle tayfölçümü için 0,1-0,01 mg ağırlığında örnekler yeterlidir.

• *Yapısal çözümleme,* bir bileşiğin açık formülünü inceler; aygıt kullanımı sonucu element çözümlemesinden daha büyük çapta değişikliğe uğradı. Aygıt kullanan yöntemlerin özellikle kimyasal yöntemlerden üstünlüğü, incelenecek bileşiğin çözümleme sonucu bozunmaması ve bir moleküldeki atom ya da atom gruplarının kolayca ortaya çıkmasıdır. Moleküllerin iç titreşimleri, bu atom gruplarından bazısını açıkça ortaya koyar. 1930'dan sonra Raman etkisi ve kızılaltı ışınlarının soğurulması, bu titreşimleri incelemeye olanak verdi. 1940'tan sonra öncelikle kızılaltı alanında teknik gelişmeler sürdü; İkinci Dünya savaşı boyunca penisilin üstüne yürütülen araştırmalar, kızılaltı spektrofotometrisine, olağanüstü bir atılım sağladı ve 1960'a doğru doruk noktasına ulaştı. Öte yandan Woodward'ın (1941) gözlemleri sonucu, morötesi spektrofotometrisi önemli bir gelişme göstermişti.

1960'a doğru ortaya çıkan nükleer manyetik çınlama tayfölçümü (NMÇT) ve yüksek çözümlemeli kütle tayfölçümü (YÇKT) organik çözümlemeye köklü bir değişim getirdi. Protonun (^1H) nükleer manyetik çınlama tayfölçümü, bir moleküldeki bütün hidrojen atomlarının "görülmesini" sağladı. Bir süre sonra karbon 13'ün (^{13}C) tayfölçümü, bütün karbon atomlarının görülmesine olanak verecekti. Bu yöntemlerden hiçbiri, örneği bozmaz. Yalnızca yüksek çözümlemeli kütle tayfölçümü (YÇKT), çok küçük örnekler üzerinde inceleme yapıldığında örneği parçalar. Bu tayfölçüm, molekül kütlesini ve elektron etkisiyle molekülden kopan parçaların kütlesini de verir. Parçaların oluşum biçimlerinin bilinmesi ve tanınması, genellikle bileşiğin açık formülünün elde edilmesini sağlar.

• *Kristalografi çözümlemesi.* Bilgisayarların gelişimi sonucu kullanımı kolaylaşan X ışınıyla kristalografi çözümlemesi, kristal halindeki organik moleküllerin yapısını tanıtır, dolayısıyla moleküllerin elementsel bileşimini aydınlığa kavuşturur.

bilişim çözümlemesi

Bilişimde çözümleme, bilgisayarda çözülmeye elverişli bir problem önermesinden yola çıkarak, programların özelliklerini yazmaya olanak veren çeşitli evreleri içerir. Bu programlar, bir programcı tarafından bir kez yazılıp son biçimi verildikten sonra, sorulan problemi çözmek için bilgisayarca yürütülebilir. *Çözümleme* terimi özellikle yönetim bileşimi alanında kullanılır. Çözümlemede genel ilke, *uygulama*'yı parçalara indirgeyerek sadeleştirmek, yani ele alınan problemi gittikçe basitleşen, daha açık altproblemler dizisine ayırmaktır. *Fonksiyonel çözümleme* adı verilen ilk evrede, girişteki veriler ile çıkıştaki sonuçlar arasında kurulacak bağıntıları belirleyen çeşitli fonksiyonel modüller tanımlanır; bu modüller belli bir sırayla uygulandığında problemin çözülmesini sağlaması gerekir. İkinci evrede *organik çözümleme* yapılır ve her fonksiyonel modül, programların yürütüleceği bilişim sistemi göz önüne alınarak, özgün organik modüllere ayrılır. Çözümlemenin sonucu, çoğu kez bir *akış* şeması* biçiminde verilebilir.

Sayısal çözümleme, matematik problemlerini çözebilecek çeşitli hesap yöntemlerini ya da algoritmaları inceler. Bilgisayar kullanımı, hesapların uzunluğu nedeniyle sayısal çözümleri bulunamayan problemleri kesin ve sayısal olarak çözme olanağı verdi. Öte yandan, sayısal bilgisayar kullanımı, incelenen denklemlerin kuvantalanmasına bağlı yaklaşıklıklar getirmeyi, dolayısıyla sayısal algoritmaların yakınsaması üzerine araştırmalar yapmayı zorunlu kıldı. Ayrıca, bilgisayarda çok sık kullanılan bir başka hesap yöntemi de yineleme yöntemidir; bu yöntemde, yinelendiğinde bir çözüme doğru yakınsaması gereken bir algoritma tanımlanır; bu yüzden benzer algoritmaların yakınsama hızını da incelemek zorunludur. Öte yandan sayısal çözümlemenin doğurduğu özel bir problem sınıfı da, algoritmaların karmaşıklığıdır; bu nedenle belli bir algoritma için, hesaba konu olan öğe sayısına göre hesap süresindeki artışı incelemek gündeme gelir.

felsefede çözümleme

Condillac gibi Arnauld ve Nicole *(Logique de Port-Royal)* da çözümlemeyi (analizi), bir anlam taşıması önsel (a priori) olarak beklenen bir bütünün (örneğin bir metin) kavranması için uygularlar. Burada sözkonusu olan, bir nesnenin niteliklerini, art arda gelen bir düzen içinde gözlemlemek ve bunu da nesneye, bu niteliklerin eşzamanlı düzenini zihnimizde yeniden kazandırmak için yapmaktır [...]. Düşüncenin çözümlenmesi de dış nesnelerinki gibi gerçekleştirilir; aynı biçimde bir ayrıştırma yapılır, yani düşüncenin bölümleri, art arda geliş düzeni içinde izlenir ve düşünce, eşzamanlı düzen içinde yeniden kurulur: "bu ayrıştırma ve bileştirme de, şeylerin arasındaki bağıntılar uyarınca yapılır" (*Logique de Port-Royal* 1, 2, 6). Hegel'e göre çözümleme, "sağlam ve değişmez belirleyiciler olan [...] düşüncelerden başka bir şeye ulaşmayan bölücü anlama yetisinin (anlığın) gerçekleştirdiği bir iştir" (*Tinin fenomenolojisi*, "Önsöz" [Phaenomenologie des Geistes, "Vorwort"]). Bundan ötürü de bireşimle (sentezle) tamamlanması gerekir ve bu iki girişimin birliği, "diyalektik"i oluşturur. Demek ki bu topyekûn süreç, tam anlamıyla, ilk çözümleyici evreyle koşullanmıştır ve bu evrede: "Bu ayrılmış-olan, bu somut-varlığı-olmayan, özsel bir uğraktır; çünkü somut olan, ayrılabildiği ve somut varlık olmaktan çıktığı içindir ki olabileceği şeydir" (*ay. y.*).

Çözümleme paradoksu, Analizandum'u temsil eden deyim, analizans'ı temsil eden deyimle aynı anlamdaysa, çözümlemenin sudan bir özdeşlikten öteye geçmediğini doğrulayan, Moore tarafından dile getirilmiş (1942) paradoks. Her iki deyim, değişik anlamlara geliyorsa, çözümleme yanlış demektir. Buna göre, bir kavramın çözümlemesi yeni bilgiler getiriyorsa yanlış, getirmiyorsa yararsızdır.

ÇÖZÜMLEMEK g. f. **1.** *Bir maddeyi, bir ürünü çözümlemek,* onun çözümlemesini yapmak, onu oluşturan öğelerini belirlemek; tahlil etmek. **—2.** *(Soyut) bir şeyi çözümlemek,* onun başlıca etkenlerini belirlemek, temel öğelerini ortaya çıkarmak için derinlemesine bir inceleme yapmak: *Toplumsal bir olayı çözümlemek.* **—3.** *Bir sorunu, bir anlaşmazlığı çözümlemek,* ona bir çözüm yolu bulmak, onu bir sonuca bağlamak; çözmek: *Trafik sorununu çözümlemek. Uluslararası bir anlaşmazlığı çözümlemek için arabuluculuk yapmak.*

—Dilbil. *Bir cümleyi çözümlemek,* cümlenin dilbilgisel ya da mantıksal çözümlemesini yapmak.

◆ **çözümlenmek** edilg. f. Çözümlemek eylemine konu olmak.

ÇÖZÜMLEMELİ sıf. Dilbil. Kendisini oluşturan terimlerin anlamsal özelliklerinden ötürü, zorunlu biçimde doğru olan tümceye denir (örn. *Babam erkektir; cuma, cumartesiden önce gelir).* || *Çözümlemeli dil,* YALINLAYAN* DİL'in eşanlamlısı.

—Topol. *Çözümlemeli uzay,* ANALİTİK* UZAY'ın eşanlamlısı.

ÇÖZÜMLENEBİLİR sıf. Dilbil. Üretici dilbilgisinde, bir dönüşüm uygulanabilmesi için gerekli yapıyı gösteren bitimli dizim için kullanılır. (Örneğin *hoşlanmak* eylemini kapsayan son dizime edilgen dönüşüm uygulanamaz.)

ÇÖZÜMLENEBİLİRLİK a. Dilbil. Çözümlenebilir bitimli bir dizimin özelliği.

ÇÖZÜMLENMEK → ÇÖZÜMLEMEK.

ÇÖZÜMLEYEN a. Ruhbil. Pavlov terminolojisinde, çevreleyen ortamın bazı niteliklerinin özgül bir çözümlemesini gerçekleştiren sinirsel öğeler bütünlüğü (örneğin görsel çözümleyen, işitsel çözümleyen, kokusal çözümleyen, vb.). [Bu görüş bakımından, çözümleyen, yalnız gerçek anlamıyla alıcı organları değil, ayrıca bu organların bağlı olduğu beyin bölgelerini de kapsar.]

—Topruhbil. Bilinçdışı ve genellikle önceden kestirilmez nitelikteki eylemi bir etkiye yol açan ve daha önce ben'in imgeleri içinde birleşmiş olan grup ve kişileri ayıran olay ya da nesne. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Topruhbil. Bir belli kişi, ya da bir uğraş sahibi olan çözümleyicinin tersine, çözümleyen, bir kişi ya da bir uğraş sahibi değil, bir olaydır. Kimilerine göre çözümleyenler tamamen akıldışı biçimde ortaya çıkarlar; çözümleyicinin bunları yakalamak ya da çiğneyip geçmekten başka bir olanağı yoktur. Bazıları ise, her biri günlük gerçeklikte birer kopukluk oluşturan çözümleyenlerin (ya da olayların) ortaya konmasının sürekli bir çalışmanın ödülü olduğunu ileri sürerler. Kartları yeniden dağıtmak, güç ilişkilerini değiştirmek, başka bir alanda yeni kopukluklar gerçekleştirme olanağını verecek olan şeyi ayırıp almak üzere, toplumsal bir nesnenin (ya da tikel isteğe bağlı bir nesnenin) belirlediği şu ya da bu alanı etkileyecek araçları hazırlamak gerekir. Çözümleyenler aslında göçebedirler: aynı çözümleyen, kendi sorgulama eleğinden geçirdiği birçok grubun birinden ötekine geçer. Ama bir grup içinde kaldığında, genellikle kısa ömürlüdür.

ÇÖZÜMLEYİCİ sıf. Çözümleme yoluyla ilerleyen: *Araştırma yöntemi zorunlu olarak çözümleyicidir. Çözümleyici zihin, çözümleyici girişim.*
—Mant. Çözümleyicilik niteliği taşıyan önerme ya da yargılar için kullanılır. || *Çözümleyici felsefe,* felsefenin yöntemini, bir tür çözümleme olarak anlayan düşünce akımlarına verilen ad. (ANGLOSAKSON FELSEFESİ deyimi de kullanılır.) [Bk. *ansikl.* böl.]

◆ a. Akust. *Ses* ya da *titreşim çözümleyicisi,* bir sesin ya da maddesel bir titreşimin tayfını belirlemeye yarayan aygıt.
—Bilş. Kendisine verilen problemleri çözümlemek ve bunları bir bilgisayar yardımıyla çözebilecek yöntemleri ya da algoritmaları belirlemekle yükümlü bilişimci. || *Diferansiyel çözümleyici,* diferansiyel denklemlerin çözümünde kullanılan kimi örneksemeli bilgisayarlara verilen ad; bunlar, çözülecek denkleme yakın bir denklemle yönetilecek biçimde parametreleri (dirençler, indüktanslar, sığalar) ayarlanmış bir elektrik devresinden oluşur. || *Sözdizim çözümleyicisi,* sözdizim çözümlemeleri yapmaya yarayan ve genellikle bir derleyicide yer alan program. (Bu program bir yandan çözümleme algoritmalarını, diğer yandan sözdizim çözümleyicisine verilecek komutların uymak zorunda olduğu dilbilgisi kurallarını tanımlayan tablolar içerir.) || *Yönetim çözümleyicisi,* yönetim bilişimi alanındaki problemleri (fonksiyonel ya da organik olarak) çözümlemekle yükümlü bilişimci.
—Elektron. *Dalga çözümleyicisi,* temel olarak, donanımların (kaynak makineleri, rotatif grupları, aydınlatma vb.) oluşturduğu harmoniklerin ve dağıtım ağlarının (akım ve gerilim) dalga biçimlerini incelemeye yarayan aygıt. || *Mantıksal durum çözümleyicisi* ya da *mantıksal çözümleyici,* sayısal tekniklerde kullanılan ölçü aygıtı; çok sayıda sayısal yolun mantıksal durumlarını gözlemlemeye (zaman serisi grafikleri), bu durumları ikili ve onaltılı sistemlerde göstermeye olanak verir; ayrıca çok gelişmiş eşzamanlama başlatma olanakları vardır. || *Tayf çözümleyicisi,* bir işareti oluşturan çeşitli tayf çizgilerinin genliğini, frekansa göre katot ışınlı bir tüpün ekranında göstermeye yarayan elektronik ölçü aygıtı.
—Kim. müh. Kimya ve petrol sanayilerinde operatörlere, elde edilen ürünlerin niteliği hakkında sürekli ya da dönemsel olarak bilgi vermek için kullanılan denetim aygıtı.
—Opt. Bir ışığın polarma halini belirlemeye olanak veren sistem. (Nicol ve Glazebrook prizmaları, polaroit filmler, turmalinler doğrusal çözümleyicilerdir.)
—Sibern. *Diferansiyel çözümleyici,* örneksemeli ya da sayısal toplama ve integral alma devreleri ağından oluşan ve diferansiyel denklem sistemlerini çözmeye yarayan hesap makinesi. (Örneksemeli biçimde, toplama ve integral alma devreleri, işlemsel yükselteçlerden oluşur. Ağ, çözülecek denklem sisteminin bir modelini oluşturur.)
—ANSİKL. Mant. *Çözümleyici felsefe.* Bu deyim, XX. yy. boyunca genellikle anglosakson ülkelerinde gelişmiş olan birbirinden oldukça farklı düşünce akımlarının tümünü kapsar. Bu akımların ortak kanısı, en iyi felsefe yönteminin, çoğunlukla modern mantığın gün ışığına çıkardığı araçları kullanan belirli bir çözümleme türü olduğudur. Geniş kapsamlı sentezler yapmaya düşkün kıta felsefecilerinden farklı olarak çözümleyici felsefeciler, kendilerine özgü felsefe üsluplarından kolaylıkla tanınabilirler. Nitekim bu tür felsefe, amaçlarının alçakgönüllülüğünü vurgulamaktan geri durmaz (bunda da, programının gerçekleşme umudunun en kesin güvencesini görür). Russell bir yapıtında, kendi felsefesinin, "Galilei'nin fizikte gerçekleştirdiğine benzer bir gelişmeyi temsil ettiğini [...]" yazar. "Bu da, hayalgücüne hitap etmekten başka bir üstünlük taşımayan ve varlığın bütününe yönelik olan temelsiz iddialar yerine, konusu sınırlı ve ayrıntılara yönelik, ama doğrulanabilir sonuçlar ortaya koymaktır."
Çözümleyici felsefenin tarihsel kalkış noktalarından biri, hiç şüphesiz Büyük Britanya'da, Russell ile Moore'un aracılığıyla Bradley'nin monist hegelciliğine (*Appearance and Reality* [Görünüş ve gerçeklik], 1893) karşı gelişen tepkidir. Bir yandan Russell özellikle dış-bağıntılar ilkesiyle, öte yandan Moore (*The Refutation of İdealism* [İdealizmin çürütülmesi], 1903), Bradley'nin şu savına karşı çıkarlar: gerçek, "organik bütünler"den kurulu olup bu bütünü parçalarına ayırmak her zaman az veya çok akla aykırıdır. Russell *On Denoting* (1905) başlıklı yazısında, biçimsel mantığın olanaklarından yararlanarak, uzun süre felsefi bir çözümleme modeli (Ramsey, Ryle) sayılacak olan "tekil betimlemeler kuramı" yardımıyla, "şimdiki Fransa kralı dazlaktır" türünden bir cümlenin anlamı ve doğruluk değeri olduğunu ileri sürmek için, şimdiki Fransa kralı gibi gizemli bir nesnenin var olduğunu varsaymamız gerekmediğini göstermiştir. Russell'in bu incelemesi, çözümleyici düşüncenin nesneleri elden geldiğince azaltma (ontolojik kısıtlama) programına yardımcı olabileceğini göstererek bu tür felsefeye sürekli bir itici güç kazandırmıştır. Bundan böyle çözümleyici felsefe, "Occam'ın usturası"nı (tutumluluk ilkesi) benimsemiş bulunuyor. Russell bu ilkeyi, işlemsel açıdan şöyle dile getirir: elden geldiğince, türetilmiş nesneler yerine mantıksal kuruluşlar (konstrüksiyonlar) koymak! Çözümleme işinin bu yönü, iki değişik akımın doğuşuna yol açar: 1) Viyana çevresi'nin çalışmalarından kaynaklanan ve Carnap, Schlick, Waismann'ın öncülük ettiği mantıksal deneycilik (ampirizm). Wittgenstein'in *Tractatus*'unun oldukça su götürür metafizik düşmanı ve deneyci bir yorumundan yola çıkan bu yazarların ana kaygısı, geleneksel metafizik önermelerinin gerçekte anlamdan yoksun olduklarını göstererek felsefi çözümlemeye "tedavi edici" bir değer kazandırmak ve felsefenin kendisinin, bilim dilinin mantıksal çözümlemesinden başka bir şey olmadığını ortaya koymaktır. (Bu arada, bilimsel bir kuramın bütün önermelerinin, tutanak önermeleri [*Protokollsätze*] üzerine kurulabileceğini veya bunlardan türetilebileceğini göstermek gerekiyordu.); 2) Quine'ın deneyci felsefesi.
Çözümleyici felsefenin ilk örneklerinde, Frege'nin izinden giderek, günlük dilin temelden yetersiz olduğunu, dolayısıyla mantığınki gibi dillere başvurmak gerektiği sürekli olarak vurgulanıyordu. Ancak Wittgenstein'ın *Tractatus*'ta dile getirdiği "ilk felsefe"sini eleştirmesinden ve *Philosophical İnvestigations*'da (Felsefi araştırmalar) büsbütün farklı bir görüşü benimsemesinden sonra durum hayli değişti. Özellikle Austin ile Ryle'ın öncülük ettiği "günlük dil felsefesi", ikinci Wittgenstein'ın görüşünü sürdürmeye yöneldi ve günlük dilin kullanımlarının kılı kırk yaran bir çözümlemesinin felsefi değerini vurguladı.

ÇÖZÜMLEYİCİLİK a. Fels. ve Mant. Özne içinde, yüklemin mantıkça yer aldığı önermelerin niteliği. (Bunlara, doğruluğu anlamından çıkan önermeler de denir: "Amca babanın erkek kardeşidir", önermesinde olduğu gibi.)
—ANSİKL. Fels. ve Mant. Mantıkçı deneyciliğe (ampirizm) göre, mantıkla matematiğin konusunu oluşturan bütün çözümleyici (analitik) önermeler önseldir (a priori) ve bu tür önermeler, bütün öteki bilimlerin içeriğini oluşturan bireşimsel (sentetik) ve sonsal (a posteriori) önermelerin tam karşıtı olarak gösterilir. Buna karşı Quine, ünlü bir yazısında (*Two Dogmas of Empiricism* [Deneyciliğin iki dogması], 1951), çözümleyicilik kavramının, gerçekte iki değişik önerme türünü kapsadığını göstermiştir: 1. "Bütün bekârlar bekârdır" türünden mantıkça doğru önermeler; burada geçen bütün mantıksal-olmayan terimleri (aynı sentaktik kategoriden) başkalarıyla değiştirdiğimiz zaman da, önermenin doğruluk değeri aynı kalır. Çünkü önerme, "Bütün A'lar A'dır" biçiminden ötürü mantıkça doğrudur: 2. "Hiçbir bekâr evli değildir" türünden, dildeki bazı sözcüklerin anlamını saptama amacıyla kullanılan önermeler.

ÇÖZÜMLEYİCİ-PROGRAMCI a. Çözümleme problemleri ve programlamayla yükümlü bilişimci.

ÇÖZÜMSEL sıf. Çözümlemeli.

ÇÖZÜMSÜZ sıf. Çözümü olmayan.

ÇÖZÜNDÜRME a. Kim. Çözündürmek eylemi; çözünmüş duruma getirme.

ÇÖZÜNDÜRMEK → ÇÖZÜNMEK.

ÇÖZÜNEN a. Fiz. Bir çözücüde çözünmüş madde.

ÇÖZÜNME a. **1.** Çözünmek eylemi. **—2.** Fizs. kim. Katı, sıvı ya da gaz halinde bir maddenin çözelti haline dönüşümü. (Bk. *ansikl.* böl. Bot., Fizs. kim. ve Jeomorfol.) || *Çözünme giderme,* bir madde ile çözücüsü arasındaki birleşmeyi ortadan kaldırma.
—Pedol. Kayaç minerallerinin, topraklarının oluşumuna yol açan fizikokimyasal ve biyolojik kökenli evrimi. (Toprak faunasının mekanik etkilerinin [halkalısolucanlar] ve mikropların ya da enzimlerin yol açtığı bozunma sonucunda bitki döküntüleri humusa dönüşür.)
—ANSİKL. Bot. *Gazların çözünmesi.* Su bitkilerinde, daha önce suda erimiş olan gaz, suyla birlikte bitkiye girer. Kara bit-

bir çizici (aygıt üzerinde) ve bir görüntüleme ekranıyla (solda) eşleştirilmiş bir tayf çözümleyicisiyle yatay bir tornanın gürültü ve titreşimlerinin çözümlenmesi

Larousse-Acutronic

kilerinde benzer bir giriş, özellikle çözünmüş oksijen ve karbondioksit ve genellikle bölgeye göre çeşitli gaz ve az çok zehirli katı madde (anhidrit, sülfit, hidrokarbon, nitrolu türevler) içeren yağmurlarla gerçekleşir. Bitkiye giren gazlar içerde zorunlu olarak çözelti haline gelir, çünkü sitoplazma zarından ancak bu biçimde geçebilir ve hücre sitoplazmasında kullanılabilir.

—Fizs. kim. Katı, sıvı ya da gaz halinde bir madde, bir sıvı içinde tek evreli bir bütün oluşturarak kayboluyorsa çözünüyor demektir. Ancak şekerin su içindeki çözünmesi ile bir metalin bir asitte, örneğin demirin sülfürik asitte çözünmesini birbirinden ayırmak gerekir. Çünkü birinci halde, çözünen şekeri, çözeltiyi buharlaştırarak yeniden elde etme olanağı vardır; oysa ikinci halde, kimyasal bir tepkime olduğundan aynı sonuca ulaşılamaz.

Kimyasal bir tepkimeye girmeden bir cismin çözünmesi iki şekilde gerçekleşir: çözünme ya ısı alıcı ya da ısı vericidir. Soğutucu karışımlarla elde edilen düşük sıcaklık bu şekilde açıklanır.

Bir madde, sıvı içinde, belirli bir sıcaklıkta, genel olarak sınırlı nicelikte çözünür; çözünme niceliği, bu sınıra geldiğinde, çözeltinin doymuş olduğu söylenir. Isıalıcı çözünme gösteren bir maddenin çözünürlüğü, sıcaklıkla artar.

Klor ve amonyağın suda çözünmesi gibi gazlar da, sıvılarda büyük oranlarda çözünebilir.

—Jeomorfol. Eskiden kireçtaşının kimyasal aşınması gibi hemen hemen tüm korozyon olayları basit çözünme olarak değerlendiriliyordu; gerçekte bu aşınma çözünebilir bir bikarbonatın oluşumundan kaynaklanır. Bu yüzden, çözünme terimi kimyasal aşınmaya ilişkin birçok deyimde yer alır: *çözünme petekleri, çözünme olukları, çözünme çanakları* vb. Terimin bu biçimde kullanımı benimsense bile hatalıdır.

ÇÖZÜNMEK gçz. f. Kim. Katı ya da gaz halinde bir madde için, bir sıvı içinde parçalanmak, kıvamını yitirmek.

◆ **çözündürmek** ettrg. f. Uygun bir işlemle bir ürünün çözünmesini sağlamak.

ÇÖZÜNMEZ sıf. Bir sıvı içinde çözünmeyen şey için kullanılır.

—Kim. Çözelti oluşturmayan bir madde ya da bir cisim için kullanılır: *Reçine suda çözünmez.*

—Mad. oc. Belirli bir ısıl işlemde ateşe dayanıklı malzeme oranı. (Potas cevherinde, çözünmezler % 10 oranındadır.)

ÇÖZÜNMEZLEŞME a. Fizs. kim. Çözeltisine, çözünür başka bir tuzun katılması sonucu bir tuzun çözünürlüğünde görülen azalma.

ÇÖZÜNMÜŞ a. Metalürj. *Çözünmüş karbon,* demirde ya da başka bir metalde çözeltı halinde bulunan karbonun hali. (Örnek: austenit.)

ÇÖZÜNTÜ a. **1.** Çözülme, dağılma durumu. **—2.** Sökülmüş iplik. **—3.** Irmakta yüzen buz parçası.

ÇÖZÜNÜR sıf. Kim. Belli bir çözücü ile çözelti oluşturan madde için kullanılır: *Tuz, şeker suda çözünür maddelerdir.* || *Suda çözünür,* suda ya da sulu ortamda çözünen bir ürün için kullanılır. (YAĞDA ÇÖZÜNÜR'ün karşıtıdır.) || *Yağda çözünür,* yağlarda çözünebilen bir ürün için kullanılır.

ÇÖZÜNÜRLEŞTİRME a. Sütç. *Anında çözünürleştirme,* topakçıklar halinde süttozu elde etmek için iki aşamada gerçekleştirilen süt kurutma tekniği. (Bu şekilde hazırlanan süttozu suya katıldığında hemen erir.)

ÇÖZÜNÜRLÜK a. Eriyebilme niteliği ve durumu.

—Fizs. kim. Bir maddenin bir başka madde içinde çözünme özelliği. (Bk. *ansikl.* böl. Polim.) || *Çözünürlük çarpımı,* çok az çözünen bir MA elektrolitinin (M metal ya da hidrojeni, A asit kökünü gösterir) doymuş çözeltisi için, $[M^+]$ ve $[A^-]$ iyon derişimini gösterdiğine göre, $P = [M^+] \times [A^-]$ çarpımı. (Çözünürlük çarpımı, M^+ ve A^- iyonlarına ayrışan ve MA'ya uygulanan kütle etkisi yasası bağıntısında birinci yanın payını oluşturur:

$$\frac{[M^+] \times [A^-]}{[MA]} = K.)$$

|| *Çözünürlük katsayısı,* doymuş bir çözeltide 100 g çözücünün çözdüğü cismin kütlesi. (Katsayı, sıcaklık ile basınca bağlıdır. Çözünmüş bir katı için basıncın etkisi zayıftır. Değişmez sıcaklıkta çözünme olayı ısıalıcı ise, sıcaklık yükseltildikçe çözünürlük katsayısı da artar; tersi durumda katsayı azalır. Sonuçlar, çözünürlük katsayısını ya da doymuş çözeltideki çözünen maddenin niceliğini, sıcaklığa göre veren çözünürlük eğrileri biçiminde gösterilir. Çözücü ile çözünmüş madde bir bileşik oluşturduğunda bu eğriler, bileşme noktası gibi kimi özellikler taşır.)

—Sütç. Bir sıvıya katılan süttozunun sıvı içindeki davranışı. (Süttozu sıvının içinde topaklanmadan eriyip dağılırsa çözünürlüğü iyidir.)

—ANSİKL. Polim. Bir polimer, çözelti içine atıldığında önce şişer sonra dağılır. Çözeltiye yeniden polimer eklendiğinde ya polimer peltesinden ya da çözünmüş madde bakımından zengin başka bir sıvı evreden oluşan ikinci bir evre ortaya çıkabilir. Makromoleküllü olmayan maddelerin tersine, doymuş çözeltiye, çözünen başka bir katı madde katılarak çözeltinin derişimi artırılabilir. Polimerler, çok değişik boyutlardaki makromoleküllerden oluştuğu için çözelti, boyları belirli bir sınırın üzerindeki makromoleküllere doymuş olabilir; oysa küçük makromoleküller sözkonusu olduğunda çözeltinin doyduğu söylenemez.

Makromoleküllü bir maddenin çözünürlüğü birçok parametreye bağlıdır:

1. Zincir uzunluğu (ancak bunun etkisi kısa sürede bir sınıra ulaşır).

2. Zincirler arasındaki etkileşimler (hidrojen bağı, Van der Walls kuvvetleri vb.). Bu bağlar kuvvetlendikçe çözünürlük zayıflar; poliamitlerin çok zayıf çözünürlüğünün nedeni de budur.

3. Zincirin bükülmezliği; zincirler zenginleştikçe, çözünürlüğü azalır; son derece bükülmez olan politetrafluoroetilenin uygulamada kullanılan bir çözücüsü yoktur.

Aynı yapıda kristallilik arttıkça çözünürlük azalır. Zincirler arasında ortak değerlikli bağlar varsa (ağıaşık polimer) polimer çözünmez, yalnızca şişer.

ÇRİVİCAYA → ŞRİVİCAYA.

ÇU, Kırgızistan'da ırmak; 1 068 km (havzası 62 500 km^2). Kırgız sıradağlarını aşarak Bişkek bölgesindeki dağ eteklerini akaçlar (burada sularının bir bölümü sulama kanallarına dağıtılır); sonra, *Çu* kentinin yukarısında çölsü bozkıra girer ve Kızıl-Orda'nın D.'sunda, bir denizkulağı çöküntüsü olan Aşçikol'da kaybolur.

ÇÛ, ÇÜ, ÇÛN ya da **ÇÜN** ilg. (fars. *çu, çü* ya da *çūn, çün*). *Esk.* **1.** Gibi. **—2.** Nasıl, niçin.

◆ bağ. Zira, çünkü, ne zaman ki, mademki.

-ÇU → -CI.

ÇUANCOU ya da **QUANZHOU,** esk. **Chüanchow,** Çin'de (Fucien) liman kenti, Cin Ciang ırmağının ağzında, Tayvan boğazının karşısında; 172 200 nüf. (1990). Bölgesel pazar (şekerkamışı, yerfıstığı) ve ticaret merkezi. Tarım gereçleri; gübre; besin sanayileri. Üniversite.

ÇÛB a. (fars. *çūb*). *Esk.* **1.** Değnek, odun, çöp, sopa, çomak. **—2.** *Çûbe, çûbnân,* oklava. || *Çûbek,* davul tokmağı. || *Çûbhâr,* ağaç kurdu. || *Çûbi ta'lim,* öğretmen değneği.

ÇUBEK (Sadık), iranlı yazar (Bender Buşehr 1916). Zengin bir tüccarın oğluydu; memurluk yaptı, sonra önemli bir yönetim makamına getirildi, daha sonra Londra'ya yerleşti. Yakın izleyicisi olduğu Sadık Hidayet'e her zaman bağlı kaldı. Joyce ve Hemingway gibi anglosakson düzyazı ustalarını yakından tanıyordu. Farsça öyküleriyle adını duyurdu. Koyu bir milliyetçi ve İran'daki dinsel batıl inançlara şiddetle karşı olan Çubek, kendi toplumunu çok karamsar bir bakışla anlatır.

ÇÛBİN sıf. (fars. *çūbīn*). *Esk.* Ağaçtan yapılan şey için kullanılır.

◆ a. Başa bağlanan mendil ya da gelin duvağı.

—Esk. zool. Ağaçkakan ya da kervankuşu.

ÇUBU, Japonya'da bölge; 20 929 000 nüf. (1989). Honşu adasının en geniş kesimini kaplar. Tokai (Büyük Okyanus kıyısında), Hokuriku (Japon denizi kıyısında) ve Tosan (iç kesimde) yönetim bölümlerini içine alır. Çok az sayıda havza (Nagano, Matsumoto, Suva gölü) kapsayan, sanayisi pek gelişmemiş bir dağlık kesim (Hida dağları vb.) olan Tosan ile kıyı kesimi Tokai (Suruga koyundan İse [Nagoya] koyuna kadar takımadanın en canlı bölgelerinden biridir) arasında büyük bir çelişki gözlenir.

ÇUBUK a. (fars. *çūbek,* sopa'dan). **1.** Sert ve dayanıklı, ince, uzun değnek: *Demir çubuk. Bakır çubuk.* **—2.** Kesilerek ağacın gövdesinden ayrılmış ince, uzun dal. **—3.** Kök saldığında kütük olan taze, körpe dal, özellikle asma dalı. **—4.** Tütün içmekte kullanılan uzun ağızlık. (Bk. *ansikl.* böl. El. sant.) **—5.** Uzakdoğu ülkelerinde çatal, kaşık olarak kullanılan tahta, plastik, fildişi vb. değneklerden her biri. **—6.** *Çubuğunu tüttürmek,* sorunsuz ve sıkıntısız bir yaşam sürmek.

—Akust. Boyutuyla orantılı değişik frekanslarda ses verecek şekilde titreşebilen, çeşitli maddelerden yapılmış parça.

—Bür. ger. Hesap makinelerinin ya da yazarkasaların baskı parçası.

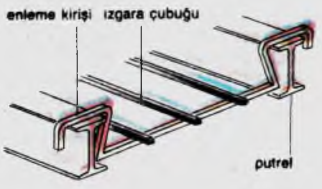
—Camc. Son biçimlerini vermek amacıyla taslak halindeki nesneleri tutmaya yarayan hamurumsu bir cam topakla bir ucu donatılmış demir çubuk. || *Üfleme çubuğu,* erimiş camı üflemede kullanılan 1 -3 m uzunluğunda demir boru. (Eşanl. FONGA, PİPO.)

—Denizc. Ana direklerin boyunu uzatmak için cundalarına sürülen, ağaçtan, metalden hatta plastikten yapılmış ikinci ya da üçüncü parça direk: *Gabya çubuğu.* || *Baba çubuğu,* demir atıldığında zincirin babadan kurtulmasını önlemek için babanın tepesinden yatay olarak geçirilen metal çubuk. || *Destek çubuğu,* makara sapanlarını, palamarları, halat bağlarını tutmak için levye olarak kullanılan çubuk.

—Dülg. Üçgenlerden oluşan modern çatıkıda (kafes sistem örtüler) kullanılan ahşap ya da demir parça.

—Dy. Ray parçası. (Demiryollarına kısa çubuklar yerine giderek uzun çubuklar döşenmektedir.) || *Akım* ya da *cer çubuğu,* elektrikli taşıma araçlarında cer motorları ile yardımcı aygıtları enerji bakımından beslemeye yarayan metal kiriş. (Akım çubuğu yolun bir ya da iki yanına ya da ortasına yerleştirilir. Akım bir patenle çubuğun üstünden, altından ya da yanından alınır.) || *Eksantrik çubuğu, çekmece çubuğu, kaldırma çubuğu,* lokomotifin çeşitli organlarını (çekmece, yön değiştirici, kızak yolu) bağlamaya ya da kumanda etmeye yarayan çubuk. || *Kılavuzlama çubuğu,* lastik tekerlekli metrolarda trenlerin kılavuzlamasını sağlamak için bojinin yan ve yatay tekerleklerinin dayandığı, yolun iki yanına yerleştirilmiş iki metal çubuktan her biri. (Paris metrosunda bu çubuklardan cer akımını beslemek amacıyla da yararlanılır.) || *Koşum* ya da *bağ-*

lantı çubuğu, iki taşıtı birbirine bağlamaya yarayan ve darbesiz, sarsıntısız bir çekim sağlayan düzenek. (İki tramvay arasındaki bağlantı çubuğu genellikle tampon kullanımını gerektirmez.)
—Elektrotekn. Bir komütatörde, sökülmez bağlantılı sabit kontak. || Bir aygıtta, devre öğelerini birleştiren sabit metal parça. || *Akümülatör çubuğu,* levhaları birbirinden ayıran yalıtkan çubuk. || *Kesme çubuğu,* bir aygıtta, bir iletkenin sürekliliğini kesmeye yarayan, sökülebilir bölüm. — Bu bölümü içeren aygıt.
—Fişekç. Dikdörtgen biçiminde, kalınlığı az barut taneciği. (Toplarda kullanılan B barutları çubuk barutlardandır.) || Silindir ya da prizma biçiminde içi dolu barut çubuğu. (Çubuklar, tüplerin karşıtıdır.) || Bir şenlik fişeğini mermi yoluna oturtmaya yarayan ahşap parça.
—Folk. *Çubuk odası,* saray ve konaklarda çubukların konduğu dolabın bulunduğu oda.
—Halıc. *Çubuk demiri,* gücü tezgâhlarının leventlerine, halının başlangıcını ve çözgünün ucunu tutturmaya yarayan iki çubuktan her biri.
—İnş. Bir inşaatta payanda işlevi gören ahşap ya da demir parça. || *Izgara çubuğu,* alçı bir yapı öğesinde (özellikle baca kanalı ya da putrel ve enleme kirişlerinden oluşan döşeme dolgusu) donatı işlevi gören kare kesitli metal çubuk. || *Menteşe çubuğu,* bir parmaklığın kapı menteşelerini taşıyan dikmesi. || *Sondaj çubuğu,* bir duvarı deldiğinde olası engellerin yerini belirlemeye yarayan uzun muayene iğnesi.

—Kuyuc. Birbirine vidalanarak (çubuk dizisi) döner tablanın devinimini matkaba iletme organını oluşturan, yaklaşık 9 m uzunluğunda, çelik çekme borulardan her biri. (Kuyu açma çubukları, matkabı kuyu dibinden çıkarma ya da kuyu dibine indirme süresini kısaltmak için genellikle ikili ya da üçlü gruplar halinde birleştirilir.) || *Çubuk contası,* kuyu açma çubuklarının uçlarına vidalanan ve matkabın iniş ya da çıkış devinimleri sırasında birleştirme işlemlerinin hızla yapılmasını sağlayan iki parçalı manşon. || *Ağırlık çubuğu,* normal kuyu açma çubuklarından daha geniş, daha ağır ve daha sağlam olan ve matkaba belli bir ağırlık vermek için sondaj dizisinin alt bölümüne yerleştirilen çubuk. || *Köşeli çubuk* ya da *devindirici çubuk,* çubuk dizisinin üst bölümüne vidalanan ve döner tablanın deliğinden geçerek matkabın dönmesini sağlayan kare (ya da altıgen) kesitli özel çubuk.
—Mad. oc. *Kavlak düşürme çubuğu,* tavanlardaki ve yan yüzeylerdeki kavlakları düşürmede kullanılan, lağım deliği çubuğuna benzeyen, ancak ondan daha hafif olan, genellikle alüminyumdan yapılmış çubuk. || *Lağım deliği çubuğu,* gerek bir lağım deliğine elle patlayıcı doldurmada, gerek levye biçiminde (özellikle taşocağında) kullanılan ucu eğik çelik çubuk.
—Mak. san. Devinimli iki organ arasında mekanik bir bağ kurmaya yarayan, kesiti boyundan küçük, doğrusal, metal parça.
—Manyet. *Mıknatıslı çubuk,* ferromanyetik malzemeden yapılmış bir parçadan oluşan yapay mıknatıs.
—Metalürj. Yuvarlak, kare ya da dikdörtgen kesitli, uzun, doğrusal ürün.
—Mim. *Kırma çubuklar,* sarakları, taçkemerleri vb. süsleyen, kırık sopa ya da parmak biçiminde bezemeler.
—Mobc. Merdiven halısını, her basamağın alt bölümünde tutan ve yerinden kaymasını önleyen metal sopa.
—Nük. müh. *Kontrol çubuğu,* nötron soğurucu bir gereç içeren ve bir nükleer reaktör kalbine daldırılabilen çubuk biçiminde devingen öğe. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yakıt çubuğu,* nükleer yakıt içeren silindir biçiminde, küçük çaplı öğe. (1 300 MW'lık bir nükleer santralın, basınçlı suyla çalışan reaktör kalbinde 50 000'den çok yakıt çubuğu bulunur; bu çubukların her biri, zirkonyum alaşımından yapılan ve zenginleştirilmiş uranyum oksit lokumları yerleştirilen bir zarftan oluşur; çapları 9,5 mm ve uzunlukları yaklaşık 4,8 m'dir.)
—Oto. *Burulma çubuğu,* otomobillerde ve bazı motosikletlerde süspansiyonu sağlamak için klasik yayların yerine kullanılan esnek çubuk. (Burulma çubuğu bir ucundan şasiye, öteki ucundan da tekerlek kovanı desteğindeki bir kola ya da dingile bağlıdır. Çubuk, ekseni çevresinde esnek burulma biçiminde çalışır.) [Eşanl. TORSIYON ÇUBUĞU.] || *Direksiyon çubuğu,* kovan kumanda kolunu, dişli kutusu üstündeki direksiyon kumanda koluna bağlayan ve *bağlantı biyeli* de denen parça. || *İtme çubuğu,* devindirici tekerleklerin dönüşünden kaynaklanan itme gücünü arabanın şasisine aktaran bağlantı çubuğu. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Külbütör çubuğu,* itecekle külbütör arasında yer alan ve supaba kumanda eden parça. || *Tepki çubuğu,* otomobil transmisyonlarında şasiden destek alan ve kuvvet çiftini dingile ileten parça.
—Oy. *Sihirli çubuk,* sihirbazların ve gözbağcıların özellikle gizemli şekiller çizmek için kullandıkları geleneksel yardımcı araç.
—Parac. *Altın çubuk* ya da sadece *çubuk,* ağırlığı yaklaşık 12,5 kg (400 ons), en az 995 milyem ayarında olan ve borsada işlem gören bir birim. || *Ticari gümüş çubuk,* yaklaşık 33 kg (1 000 ons) ağırlığında ve en az 999 milyem ayarında çubuk.
—Saatç. Taşların deliklerini ve fener dişlisinin dişlerini temizlemede kullanılan taflan ağacından yapılmış parça.
—Tekst. *Çözgü düşürme çubuğu,* gücü tellerinin arasına yerleştirilen ve mekiklerin geçmesinden sonra havada kalan iplikleri düşüren çubuk. ||*Sargı çubuğu,* arabalı vargel makinelerinde boydan boya, iğlerin yanında yer alan demir çubuk. (Bu çubuğun devinimi, *karşı-çubuk* ile birlikte, arabanın girişinde ipliğin sarılmasını sağlar.)
—Terz. Uzun ya da kısa bir çorabın yanındaki dikey süs.
—Tuhf. *Yelpaze çubuğu,* bir yelpaze iskeletinin en dışta bulunan iki çubuğundan her biri. (Tahta, kemik, sedef, vb.'den yapılan yelpaze çubuklarının işlevi, yelpaze kapalıyken yaprağı korumaktır.)
◆ sıf. El sant. *Çubuk bağlama,* makrame* yapımında, yan yana gelen bir dizi ipliğe sık ilmik* yaparak oluşturulan çubuk biçimli yatay süsleme.
—Elektrotekn. *Çubuk sargı,* kütlesel ya da üst üste yığılı iletkenlerden oluşan büyük kesitli sargı.
—Ölçbil. *Çubuk mastar,* karşılaştırma değeri olarak alınan ve boyu isteğe göre seçilen çubuk. —Karşılaştırmalı ölçüm yapmada kullanılan ve boyu isteğe göre seçilen çubuk. —Bir büyüklüğün birçok değerini (uzunluk, düzey vb.) işaretlemeye yarayan ve üstünde bölmeler taşıyan çubuk.
—ANSIKL. El sant. Çubuk yapımı, özellikle tütün tiryakiliğinin yaygınlaştığı XVII. yy. ortalarında, küçük el sanatlarının önemli kollarından birini oluşturuyordu. Bunlar arasında gövdesi ve imamesi çeşitli değerli taşlarla, kakmalarla, altın çemberlerle süslü olanları vardı. Çubuklarda tütünün konduğu lüle bölümünün yapımı başlı başına bir sanat dalı olmuştu. Çubuk yapımında kullanılan değerli malzemenin boyutları o denli artmıştı ki, 1781'de bunu engellemek üzere bir ferman yayımlanmış ve değerli taşlarla, altınla süslü çubuk yapanların cezalandırılacağı belirtilmişti.
Çubuklar başlıca üç bölümden oluşuyordu. Tütünün konduğu *lüle** bölümü, yasemin ya da kiraz ağacından yapılan içinden dumanın geçtiği, boru biçimindeki *gövde* bölümü ve ağza alınan *imame** bölümü. Çubukların lüleleri lüleci* esnafı tarafından yapılıyordu. Gövde bölümünde yasemin ve kiraz ağacı yanında gül ağacı ve pelesenk de kullanılıyordu. Birkaç parçadan oluşan fildişi gövdeler de yapılıyordu. İmamelerin hemen hemen tümü sarı, kırmızı ya da siyah kehribardandı.
Çubuklar başlıca iki türlüydü. Kahvelerde, evlerde ve hamamlarda kullanılanlar 2-2,50 m boyundaydı. Tek parça olanları yanında birkaç parçanın birleşmesiyle oluşanları da vardı. Bu türlerin lüleleri de büyük olurdu. Kahvelerde, evlerde ya da hamamlarda içileceği zaman ilkin ortaya *takatuka** denen pirinç ya da gümüşten yapılmış büyük bir kül tablası gelir, çubukların lüleleri buraya dizilirdi. Bundan sonra imameler içecek olanlara uzatılır, zincirle taşınan küçük bir mangaldan alınan kor parçası lüleye konduktan sonra içilmeye başlanırdı. Saray ve konaklarda bu işe görevli kişiler bulunurdu. Çubuğun ikinci türü de tiryakilerin her yerde içebilmeleri için küçük olarak yapılmıştı ve özel bir kesenin içinde kuşakta taşınırdı. Boyları 30-40 cm kadardı. Kadınların kullandığı çubuklar ise ince ve zarif yapılır, özellikle imamesi çeşitli çiçek motifleriyle bezenirdi.
Değerli madenlerle ve taşlarla süslü çubukların en güzel örnekleri Topkapı sarayı müzesi'ndedir. XIX. yy'da tütünü sigara kâğıdına sararak içme alışkanlığının yaygınlaşmasıyla çubukların yerini ağızlıklar almıştır.
—Nük. müh. İki tür kontrol çubuğu vardır. *ayar çubukları* ve *güvenlik çubukları.* Birinci tür çubuklar yakıtın yıpranmasını dengeler *(denkleştirme çubukları)* ve duyarlı bir güç ayarı sağlar *(pilotaj çubukları);* güvenlik çubukları ise nükleer tepkimeyi çok kısa sürede durdurmaya olanak verir.
—Oto. *İtme çubuğu.* Otomobilde, motordan arka köprüye ve devindirici tekerleklere iletilen gücün şasiye aktarılması gerekir. Küçük arabalarda arka köprüyü kadroya bağlayan yaylar itmeyi iletir. Daha güçlü arabalarda ise iki itme çubuğu kullanılır; bir üçgen oluşturan bu çubukların birer ucu şasi üstündeki bir ortak noktaya, öbür uçları da arka dingilin iki başına bağlanır. Bu çubuklar dingilin devinimiyle uyum sağlamaları için eklemli bir yapı taşır. İkinci çözüm yolu transmisyon milini çevreleyen bir borudan oluşmuş tek bir itme çubuğu kullanmaktır; bu çubuk bir ucundan vites kutusu çıkışında şasiye bir küre eklemle bağlanır, öteki uçtan da diferansiyel karterine cıvatalanır. Bu sisteme borulu merkezsel itme denir. Bu tür sistemler hâlâ arkadan itmeli arabalarda ve ağır kamyonlarda kullanılır.

ÇUBUK, İç Anadolu bölgesinde Ankara iline bağlı ilçe; 51 964 nüf. (1990); merkez bucağı dışında 1 bucak, 85 köy. Merkezi, Ankara'nın 33 km kuzeyindeki *Çubuk,* 22 935 nüf. (1990). Arıcılık, buğday, arpa, baklagiller üretimi. Perlit yatakları.

ÇUBUK, selçuklu beyi (XI. yy.). Sultan Melikşah döneminde Anadolu'daki fetihlere katıldı. Musul emiri Şerefüddevle Müslim'e karşı Harran'ı savunmak için girişimde bulunduysa da Cülap suyu kıyısında yenilgiye uğradı (1083). Melikşah aynı yıl onu ve Artuk Bey'i Diyarbakır'a yolladı. Kent, Selçuklular'a teslim olunca (1085), emir Yakut'un yönetimindeki Hısn Ziyad (Harput) Çubuk'a verildi. Böylece burada bir süre hüküm sürecek olan Çubukoğulları beyliği kurulmuş oldu. Çubuk, daha sonra Melikşah'ın Mısır'da egemen olan şii-fatımilere karşı açtığı sefere katıl-

dı (1091). Ertesi yıl emir Türkşek'in komutasındaki bir ordu ile Hicaz'ın denetimi, Yemen ile Aden'in fethi için Arabistan'a gitti. Gitmeden önce beyliği oğlu Mehmet Bey'e bıraktı. Mehmet Bey'in ölümünden (1112) sonra, Çubuk beyliği emir Belek'in eline geçince, Çubuk'a bağlı olan beyler batıya göçerek Germiyan'a yerleştiler ve bir süre sonra "Germiyanlı" adını aldılar.

Çubuk I ve Çubuk II barajları, Ankara ilinde, Çubuk çayı üzerinde kurulu iki baraj. Çubuk I barajı 1936'da kuruldu. Gölde dolgu tipi beton ağırlıklı olan barajın su toplama hacmi 12,50 milyon m^3, göl alanı 0,94 km^2, sağladığı içme suyu 3 milyon m^3'tür. 1964'te işletmeye açılan Çubuk II barajının ise gövdesi toprak dolgu tipinde, su toplama hacmi 24,60 milyon m^3, göl alanı 1,20 km^2, sağladığı içme suyu 38 milyon m^3'tür.

ÇUBUK boğazı, Akdeniz bölgesinde B. Toros dağları üzerinde, Antalya'yı Göller yöresine bağlayan karayolunun izlediği geçit; 875 m.

ÇUBUK çayı, İç Anadolu bölgesinde Ankara suyunun kaynak kollarından biri; 84 km. Ankara'nın K.-K.-D sunda Aydos dağının (1 754) güney yamaçlarından doğar, Çubuk ovasından geçtikten sonra Ankara ovasına çıkar, Hatip suyu ve İncesu ile birleşerek Ankara çayını oluşturur. Yukarı (Çubuk II) ve aşağı (Çubuk I) çığırında Ankara'ya su sağlayan iki baraj vardır.

ÇUBUK ovası, Ankara'nın K.-D.'sunda tektonik kökenli ova 20 km'yi bulan ekseni G.-B.-K.-D. doğrultusunda uzanan ovanın çevresini neojen oluşukları meydana getirir, tabanı alüvyonlarla kaplıdır. Sularını, ortasından geçen Çubuk çayının boşalttığı ovanın düz tabanında Ankara'nın uluslararası Esenboğa hava limanı yer alır. Yıldırım Bayezit ve Timur arasındaki Ankara savaşı'nın (1402) yapıldığı yer.

ÇUBUKBALIĞI a. Güney Amerika'da tatlı sularda yaşayan, genellikle kafası su dışında dik olarak duran küçük balık. (Bil. a. *Poecylobrycon eques; Characidae* familyası.)

ÇUBUKÇU a. Tütün içmekte kullanılan çubukları yapan ve satan kimse.
—Kur. tar. Osmanlılar döneminde saraylarda ve konaklarda tütün çubuklarını hazırlamakla görevli kişi. (Saraylarda ve büyük konaklarda birden fazla çubukçu bulunur, bunlar çubukçubaşına bağlı olarak çalışırlardı. Çubukçular, tütüncübaşının yamağı durumundaydılar.)

ÇUBUKÇU (Osman Cevdet), türk hekim (Ankara 1894 - İstanbul 1965). Darülfünun tıp fakültesi'ni bitirdi (1918). Tıp fakültesi nöro-psikiyatri kliniği'nde asistan, başasistan (1921-1925) ve müderris muavini olarak çalıştı (1925-1926). Fransa'ya gönderildi (1927). Haydarpaşa'da bulunan tıp fakültesinde Türkiye'nin ilk fizik tedavi enstitüsünü kurdu. Profesör (1937) ve ordinaryüs profesör oldu (1955). Başlıca yapıtları: *Sur quelques actualités de la physiothérapie* (1928), *Fizyoterapi* (Elektrik ve ziya tedavisi) [1931], *Masaj ve hareket tedavileri* (1933), *Su ile tedavi* (hydrothérapie) [1934], *Diyatermi ve kısa ondlarla tedavi* (1935), *Kronik romatizmalar ve fizik tedavileri* (1937), *Kısa dalgalarla tedavi* (1949), *Tedavide fizik vasıtaları ve tatbikatı* (1954), *Pratikte romatizmalar, teşhis ve tedavileri* (1962).

ÇUBUKDAĞI, Aydın'ın Kuyucak ilçesine bağlı 8 köylü bir bucak iken 1987 yılında Buharkent adıyla ilçe yapıldı. (→ BUHARKENT.)

ÇUBUKKARASI a. Çubuk'ta yetişen kırmızı üzüm çeşidi. (Asit oranı nispeten yüksek, alkol oranı % 11-12 olan dolgun ve dengeli bir şarap verir.)

ÇUBUKKOYAĞI, İçel'in Anamur ilçesine bağlı köyken Bozyazı köyüyle birleştirilip aynı adla ilçe yapıldı. (→ BOZYAZI.)

ÇUBUKLAMAK g. f. *Bir şeyi çubuklamak,* tozunu almak ya da kabartıp düzeltmek için üzerlerine değnekle vurmak: *Halıyı çubuklamak. Yatakları çubuklamak.*

ÇUBUKLU sıf. **1.** Çizgileri olan: *Çubuklu örtü.* **—2.** Ağaçlık ya da fidanlık yer.
—Bilş. *Çubuklu kod,* küçük boyutlu dikey çizgilerden oluşan ve belli bir biçim uyarınca bir belge ya da bir ambalaj üstüne basılan kod. (Belge ya da ambalajlanmış ürüne özgü bilgiler taşıyan bu kod, optik okumadan sonra, otomatik olarak işlenebilir.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Binc. *Çubuklu kantarma,* gemin kaçmasını engellemek amacıyla geme dik iki çubukla donatılmış kantarma. Atın ağzını yırtabileceği için Türkiye'de yarış atlarına vurulması yasaklanmıştır.
—Tekst. *Çubuklu kumaş,* dokuma sırasında farklı kalınlıkta ya da değişik renkte ipliklerle çizgiler ya da yollar oluşturulmuş kumaş. (İplik ya da renk farkları, çözgü hazırlama sırasında verilirse boyuna, atkılar atılırken oluşturulursa enine çubuklu kumaşlar elde edilir.)
—ANSİKL. Bilş. *Çubuklu kod.* Çoğu kez bir ürünün ambalajına basılan bu kod, optik okumayla fiyat saptama, stok belirleme, sipariş hazırlama vb. gibi amaçlarla kullanılır. Kod, ince ve uzun 2 çizgi içeren üç grupla ayrılmış 3 bölgeden oluşur: birinci bölgede ürünün üretildiği ülkeyi belirten bir sayı yer alır; ikinci bölge, üreticinin sayısal kodunu taşır; üçüncü bölgede ise bu ürünün, üretici kodunu belirten bir sayı bulunur. Her rakam, koyu renk iki çubukla ayrılan açık renk iki çubukla kodlanır; bu çubukların kalınlıkları sayıyı belirler. Oldukça karmaşık olan rakam kodlama biçimi üretim ve satış bölgelerinde farklıdır.

ÇUBUKLU, Bizans döneminde **Elranalon,** İstanbul'da Boğaziçi'nin Anadolu yakasında semt, Kanlıca'nın K.'inde, Paşabahçe'nin G.'indedir. Adını, burada yapılan çubuk lülelerinden aldığı sanılmaktadır. Osmanlı döneminde özellikle sultanlara özgü bir mesire yeri olan semtteki, Mısır hidivi Abbas Hilmi Paşa'nın köşkü, Türkiye turing ve otomobil kurumu ile belediyenin ortak çalışması sonucu onarılarak otel, lokanta ve çayhane olarak halka açıldı. Deniz kuvvetleri komutanlığı seyir, hidrografi ve oşinografi dairesi ile Kurtarma ve sualtı komutanlığı da bu kesimdedir.

ÇUBUKLUK a. Eskiden tütün içmekte kullanılan çubukların saklandığı uzun dolap.

Çubu sangaku, Japonya'da (Honşu) ulusal park, Matsumoto'nun K.-B.'sında; 1 698 km^2.

ÇUÇU, *Divanü Lügat it-Türk*'te (XI. yy.) adı geçen türk şair. Hangi boydan olduğu, nerede, ne zaman yaşadığı belirtilmemiştir. *Divan*'daki şiir örnekleri arasında ona ait olanlar bulunup bulunmadığı da belli değildir. Türk şiirinin adı bilinen en eski temsilcilerinden biri olarak önem taşır.

ÇUDLAR, Ruslar'ın Ortaçağ'da, fin kabilelerine, özellikle de Baltık denizi ve Beyaz deniz yakınlarında yaşayan kabilelere verdikleri ad. Bu küçük topluluklardan, Ruslar ile ya da Baltıklar ile karışmamış olanlar çok azdır.

ÇUDLAR gölü ya da **PEYPUS gölü,** Estonya ile Rusya arasında göl; 2 670 km^2. Başlıca kolu G.'deki Velikaya'dır. Narva ise, Estonya ile Rusya arasında sınır çizdikten sonra Finlandiya körfezine dökülür. Gölün kıyıları bataklıktır ve derinliği 15 m'yi geçmez (ortalama 7,1 m). Balıkçılık. Göl, bir boğazla güneyde Pskov gölüne (170 km^2) bağlanır, Aleksandr Nevskiy Töton şövalyelerini buz tutmuş bu kanalın üzerinde yendi (1242).

ÇUGOKU, Japonya'da bölge, Kansai'nin B.'sında; 7 779 000 nüf. (1989). Honşu adasının B. kesimini kaplar. İç deniz kıyısında birçok büyük kenti (Himeci, Okayama, Hiroşima) bulunan ve kenar kesiminde büyük sanayi tesisleri yer alan güney yamacı (*Sanyo,* "günyönü" denir) ile, yaklaşık 500 km boyunca Japon denizi kıyısında uzanan, geleneksel etkinliklerin sürdürüldüğü eski bölgeleri ve küçük kentleri (Tottori, Matsue, Hagi) kapsayan kuzey yamacı (*Sanin,* "ubac") arasında büyük bir çelişki gözlenir.

ÇUHA a. (fars. *çuha*). **1.** Çözgü ve atkısı tek kat yün ipliğinden, genellikle dimi ya da bezayağı örgüyle oldukça sık dokunmuş kumaş. (Çuka da denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]. **—2.** *Çuhasını giymedikse kenarını kuşandık,* güzel ve incelikli bir şeyden söz edilirken, "onu biz de biliriz, benzerlerini biz de kullandık" anlamında söylenir.
—Oy. Bilardo ve oyun masalarını kaplayan kumaş döşeme. || *Çuha yırtmak,* kötü bir vuruş sonucunda bilardo masasının çuhasını delmek.
—ANSİKL. *Çuha*ya dokunduktan sonra dinkleme*, fırçalama*, makaslama* işlemleri uygulanır ve mengeneden geçirilip perdahlanır. Çözgüsü atkıya oranla daha sıktır.

Osmanlılar döneminde, askerlerin kışlık giysi gereksinimleri çuhadan yapılıyordu. Selanik, Edirne, İstanbul, Bursa ve Şam'da dokunan yerli çuhalar gereksinimi karşılayamadığından önceleri İran, Mısır ve Türkistan'dan, daha sonra Avrupa ülkelerinden çuha ithal edilmeye başlandı. XV. yy. sonlarında Osmanlılar'a sığınan ispanyol ve portekiz Yahudileri'nin yerleştiği Ege yöresinde ve özellikle Selanik'te dokunan çuhalar ünlüydü. Devlet önde gelenleri, daha çok, ithal malı çuha giyiyor, askerlerin ve halkın giyebileceği çuhaların cinsi ve miktarı, devlet tarafından belirleniyordu. Tüketimin fazla olması nedeniyle bir süre sonra yalnız zabitlerin çuha giymesi, neferlerinse aba ve şayaktan yapılmış giysiler kullanmaları karara bağlandı. XVI. yy.'da İngilizler Londrin adı verilen çuhalarıyla osmanlı pazarına girmişti. Bunun yanı sıra Fransızlar, Hollandalılar ve İtalyanlar da bu pazardan pay almak istiyorlardı. Bu nedenle yarış halindeydiler ve birbirlerinin üretimlerini taklit ediyorlardı. Bu çuhalar halk arasında fransız çuhası ya da Paris çuhası, Felemenk çuhası, sâye çuha, Londra çuhası gibi adlarla tanınıyordu. Cins ve desenlerine göre *mor, miskî, poturlu* vb. adlar taşıyanları da vardı. Ayrıca, yedi endazelik çuhaya *yağmurluk,* altı endazeliğine *miriahûri* ya da *mirahori,* dört endazeliğine *çakşır* deniyordu. Edna (adi), evsat (orta) ve âlâ (iyi) olmak üzere başlıca üç kalitesi vardı. Askeri giyim yanında halk arasında ferace, dolama, yelek, çakşır, eyer teğeltisi yapımında ve döşemelik olarak da kullanılıyordu. Müslüman olmayanlar yalnızca çakşır türü kara çuha kullanabiliyorlardı.

1832'de gerekli tezgâhlar ve ustalar Fransa'dan getirtilerek İstanbul Beykoz'da bir çuha fabrikası açıldı. Yapağı gereksinimi Aydın, Kütahya ve Bergama'dan sağlanıyordu. 1835'te de İslimye'de (Bulgaristan) bir çuha fabrikası kuruldu ve 1836'da yerli yapağıyla deneme üretimi başlatıldı. 1848'de tam anlamıyla üretime geçen fabrikada dokunan çuhalar, askeri giyim yapımında kullanılıyordu.

Törenlerde verilen armağanlar içinde de yeri olan çuha, giyim kuşamdaki değişimlere koşut olarak daha az tüketilmeye başlandı ve üretimi giderek düştü.

ÇUHA → KYTHİRA.

ÇUHACI a. Çuha dokuyan ve / ya da satan kimse; çulha.

ÇUHACILAR a. Kur. tar. Osmanlılar döneminde dokumacılık ve dokuma ticaretiyle uğraşan esnafın bağlı olduğu lon-

ca. (Aralarında Türkler dışında hıristiyan ve yahudi esnafın da bulunduğu bu lonca, kethüdalar ve yiğitbaşları tarafından yönetilirdi.)

ÇUHACIYAN (Dikran), ermeni asıllı türk besteci (İstanbul 1840 ? - İzmir 1898). Opera ve operet düşkünü Abdülmecit I tarafından, Milano'ya müzik öğrenimine gönderildi. Librettoları türkçe olmayan ilk yapıtları Beyoğlu'nda oynandıktan (*Arsas*, 1868; *Olimpiya*, 1869) sonra gösterilerini Beyazıt'ta sunan Operahane-i osmani adlı kumpanyayı kurdu; ilk türk opereti sayılan *Arif'in* hilesi*'ni burada sahneletti (1872). Daha sonra kumpanyasını Güllü Agop'un topluluğuyla birleştirdi. *Köse* kâhya* (1875) ve *Leblebici* Horhor* (1876) adlı yapıtları, bu güçlü kadroyla sahnelendi. 1891'de İstanbul'da oynanan *Zemire* adlı operasını 1895'te Paris'te sahneletmeyi başardı. *İndiana* operası ise hiç sahnelenmedi. İzmir'de sefalet içinde öldü. Sahne yapıtlarında türk makamlarını kullandı. Ayrıca dinsel parçalar, lied'ler, piyano parçaları ve marşlar besteledi.

ÇUHAÇİÇEĞİ a. Hepsi kökten sürme rozet yapraklı, genellikle şemsiyemsi, gevşek salkım ya da katmerli çevrem biçiminde dizili beyaz, kırmızı ya da sarı çiçekli çokyıllık otsu bitki. (Bil. a. *primula*, çuhaçiçeğigiller familyası.)

—ANSİKL. Çuhaçiçeğinin çanağı borumsu, taçyaprakları huni ya da beş parçalı çanak biçimindedir. Erkekorganlar ya taç borusunun ortasında (uzun boyuncuk) ya da bu borunun ucunda (kısa boyuncuk) yer alır. Meyve, yumurta biçiminde bir kapsüldür.

Çuhaçiçeğinin 200 kadar türünden bir kısmı Türkiye'de de yetişir: *P. officinalis* ya da *P. veris*, *P. elatior*, *P. vulgaris*... Doğru Anadolu dağlarında sulak çayırlarda yetişen şifalı çuhaçiçeğinin (*P. officinalis* ya da *P. veris*) kurutulmuş kökleri saponin glukozitleri içerdiğinden balgam söktürücü, idrar artırıcı ve hafif yatıştırıcı etki gösterir. Taze yaprakları çıban tedavisi için, çıbanın üzerine sarılır ve sık sık taze bir yaprakla değiştirilir. Çiçekleri terletici, yatıştırıcı ve balgam söktürücü etki taşır. Eskiden özellikle göz hastalıklarına karşı kullanılırdı. Aktarlarda satılan çuhaçiçeği yöresel olarak başka adlarla da anılır: ayıkulağı, tutya çiçeği, su çiçeği, evvelbaharotu, felçotu.

ÇUHAÇİÇEĞİGİLLER a. Genellikle rozet biçiminde yaprak süren, ikievcikli düzgün erdişi çiçekli, boylamasına açılan kapsül meyveli, ikiçenekli otsu bitkiler familyası. Başlıca türleri: çuhaçiçeği *(primula) androsace, siklamen, hottonia.* (28 cins ve 800 türden oluşan familya, dünyanın her yanında, ama daha çok Kuzey yarıkürede yaygındır. Bil. a. *primulaceae*, çuhaçiçekleri takımı.)

ÇUHAÇİÇEKLERİ a. Çuhaçiçeğigillerle dişotugiller familyalarını içeren bitki takımı. (Bil. a. primulales.)

ÇUHADAR a. (fars. *çuha* ve *dar*, tutan' dan *çūḫa-dār*). Ask. ve Kur. tar. Osmanlılar'da padişahın hizmetinde bulunan yüksek düzeydeki görevlilerden bir bölümüne verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Çuhadar ağa*, protokolde hasodabaşı ve silahtardan sonra üçüncü sırada yer alan saray görevlisi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Baş çuhadar* → BAŞ. ‖ *Çuhadar-ı bab-ı ocak*, Yeniçeri ocağı'nın resmi dairelerdeki işlerini izleyen görevli.

—Mutf. *Çuhadar zerdesi* → ZERDE.

—ANSİKL. Bazı eski metinlerde ve kanunnamelerde "çukadar" diye de söz edilen bu görevli, günümüzdeki maiyet memurlarının görevini yapardı. Sözcük, sonraları veziriazam, vezir vb. gibi devlet görevlilerinin makamlarının perdelerini açıp kapayanlar için de kullanıldı. Çuhadan yapılmış perdelerin önünde durdukları ya da çuhadan giysiler giydikleri için bu adla anıldıkları söylenir.

Osmanlı devlet kurumlarında bunun dışında sadrazam iç çuhadarı, sekban çuhadarı, kapı çuhadarı ve tebdil çuhadarı denilen görevliler de vardı. Bunlar, alt düzeydeki hizmetlilerdi.

• *Çuhadar ağa.* Çelebi Sultan Mehmet döneminde (1402, 1413, 1421) bu görevliden ve yaptığı işlerden Fatih kanunnamesi'nin "Umur-u saltanata müteallik tertib-i ayin" adlı bölümünde söz edilir. Görevleri, padişahın giysilerini taşımak, kürk ve kaftanlarını koruyup saklamaktı. Bunun dışında, savaşlarda padişahı korur, alaylarda halka padişah adına gümüş para saçar, seferde düşman topraklarına girilirken hemen arkasında yer alırdı. Bu görevde bulunanlar taşrada göreve çıkmazlarsa terfi zamanlarında silahtar olur, çıkarlarsa kendilerine beylerbeylik, vezirlik gibi payeler alırlardı.

ÇUHÇUH a. (yansıma sözc.). Çocuk dilinde tren.

ÇUHRAY (Grigoriy), ukraynalı sinemacı (Melitopol 1921). İlk filmi olan *Sorok pervij* (1956), onu ülkesinin en fazla gelecek vaat eden yeni kuşak sinemacıları arasına soktu. Daha sonraki yapıtları olan, *Ballada o soldate* (1959), *Çistoye nebo* (1961), *Tsili bıyli stanık so staruhoj* (1965), gerçekçi ve şiirsel bir anlatıma sahip olmakla birlikte, psikolojik değerlendirmeleri açısından zaman zaman çok şematiktir. Çalışmalarına birkaç yıl ara verdikten sonra, 60'lı yılların sonunda belgesel bir film olan *la Mémoire*'la (fr. çev.) [1971] yönetmenliğe döndü, sonra da *Une histoire banale* (fr. çev.) [1977] ve *La vie est belle* (fr. çev.) [1980] adlı filmleri gerçekleştirdi.

-ÇUK → -CIK.

ÇUKA ya da **ÇUHA adası,** Kythira adasına Türkler'in verdiği ad. (→ KYTHİRA.)

ÇUKABALIĞI a. Doğu Avrupa ve Batı Asya'da yaşayan, göçmen olmayan tatlı su mersinbalığı türü. (Bil. a. *Acipenser ruthenus;* mersinbalığıgiller familyası; boyu 1 m'yi aşabilir.) [Eşanl. ÇIGABALIĞI.]

ÇUKAL → ÇOKAL.

ÇUKÇİ denizi, rusçası *Çukotskoye more*, Kuzeybuz denizi'nde sığ deniz, Wrangel adasıyla Point Barrow meridyeni (157° B.) arasında; 582 000 km². Bering boğazıyla Büyük Okyanus'a bağlanır. Orta kesimler dışında, hafifçe engebeli denizdibinin sularında tuzluluk oranı değişiklikler gösterir (‰ 30; Asya kıyıları yakınında daha az). Büyük Okyanus'tan gelen akıntılar, K.-D. ve K.-B. yönünde ikili bir hareketle Sibirya önlerinde körfez karşı-akıntıları oluşturur. Bankizler (süresi: ortalama 6 ay) ancak kıta sahanlığı kenarlarında süreklilik kazanır.

ÇUKÇİLER ÖZERK BÖLGESİ, Rusya Federasyonu'nda özerk yönetim birimi. Asya kıtasının K.-D. ucunda; 737 700 km²; 129 000 nüf. (1989). Merkezi *Anadır.* Bu topraklar tundra ile kaplı, çıplak dağların yer aldığı bir bölgedir. Maden kaynakları (kömür, doğal gaz, cıva).

ÇUKÇİCE a. **1.** Sibirya'nın kuzey-doğu'sunda yaklaşık 12 000 kişinin konuştuğu paleosibirya dili. **—2.** Çukçice dışında koryak ve kamçadalı da içeren paleosibirya dilleri öbeği.

—ANSİKL. Çukçice'nin sesli düzeni ünlü uyumu ve özel bir ünsüz almaşmasıyla düzenlenir. Sesli düzeninde ayrıca anlamlı ünlü almaşmaları da vardır. Dilbilgisel yapının belirgin özelliği, eskimocadaki gibi çokbirleşimli olmasıdır. Dilin sözlüğü adlardan ve yüklem (eylem, sıfat) veren sözcüklerden oluşur. Ayrıca sonek ve öneklerin kullanımına da sık rastlanır. Ad çekiminde özne durumu bulunur.

ÇUKÇİLER, Sibirya'nın uzak kuzey-doğu'sunda yaşayan halk, Lena ile Bering boğazı arasında kalan büyük alana yayılmışlardır. Çukçiler birbirinden ayrı, iki mekânsal-iktisadi grup oluştururlar: kültürel açıdan Eskimolar'a benzeyen denizci ve yerleşik Çukçiler, kuzey kıyılarında, genel olarak ortaklaşa gerçekleştirilen deniz avcılığıyla geçinirler. Hayvan yetiştiricisi (Ren geyiği) ve yarı göçebe olan Çukçiler ise yazın Kuzeybuz denizi kıyısında, kışın ormanlık bölgelerde, 4-5 aileden (içten evliliğe dayalı) oluşan gruplar halinde yaşarlar; bu gruplarda çokkarılılık geçerlidir. XIX. yy.'dan başlayarak dıştan evlenme (komşuları Koryaklar, Eskimolar ve Tunguzlar ile) eğilimi başgösterdi. Şamanlık çukçi toplumunun rus kolektivizmi ilkeleriyle bütünleşmesi açısından belirleyici rol oynadı: şamanlar yerel önderler olarak atandılar.

Çukobirlik (Çukurova Pamuk, Tarım, Satış Kooperatifleri Birliği), Çukurova bölgesinde pamuk üreticilerinin ürünlerini değerlendirmek, üreticiye destek olmak amacıyla 1940 yılında 2834 sayılı yasayla, Adana, Ceyhan ve Tarsus satış kooperatiflerinin oluşturdukları bir birliktir. Zamanla gelişen Çukobirlik, Çukurova bölgesiyle sınırlı kalmayıp G. ve G.-D. Anadolu bölgelerine kadar faaliyet alanını genişletmiştir. Günümüzde, pamuğun yanısıra soya ve yerfıstığı alımı da yapar. Kooperatif sayısı 43'e, üretici ortak sayısı 54 000'e ulaşmıştır. Bağlı kooperatifler aracılığı ile aldığı pamuğu kendi tesislerinde işleyen birliğin 14 Sawgın ve Rollergın prese fabrikası, tarıma dayalı bir entegre tesisi vardır. Amacı, ürün ekiminden satımına kadar her aşamada ortaklarına hizmet vermektir. Çukobirlik entegre tesislerinde yer alan fabrikalar şunlardır: Sawgın fabrikası (100 t/gün, eleman sayısı 85), yağ fabrikası (kapasite 120 000 t/yıl, eleman sayısı 318), iplik-dokuma fabrikası (kapasite yılda 14 000 t/iplik, 54 milyon m dokuma, eleman sayısı 2 604), boya apre fabrikası (kapasite 54 milyon m/yıl, eleman sayısı 629), soya kurutma tesisi (kapasite 150 t/gün, eleman sayısı sezonda 60, diğer zamanlarda 9), bakım idame fabrikası (eleman sayısı 138).

ÇUKOTSKOYE MORE → ÇUKÇE denizi.

ÇUKOVSKİY (Nikolay Vasilyeviç KORNEYÇUKOV, *Korney İvanoviç* —denir), rus edebiyat eleştirmeni (Petersburg 1882 - Moskova 1969). Önceleri simgeciliğe yakınlık duyan Çukovskiy, "dekadanlar"ı ve fütüristleri kıyasıya eleştirdi ve kendini, Nekrasov'un yapıtlarını özgün biçimlerine dönüştürmek için çalıştı (*Nekrasov'un sanatı*, 1952). Döneminin büyük sanatçıları üzerine (Blok, Ahmatova, Mayakovskiy) kesin yargılardan kaçınan denemeler yazdı. çocuklar için şiirler kaleme aldı ve halk tarafından çok sevilip tutulan *Doktor Aybolit*'i (1929) yarattı.

ÇUKUR a. **1.** Toprakta kazılarak açılan ya da herhangi bir nedenle oluşan oyuk: *Ağaç dikmek için bir çukur açmak. Çukura düşmek.* **—2.** Bir yüzeydeki oyuk, boşluk, girinti: *Göz çukuru.* **—3.** Bir düzeye göre daha aşağıda bulunan yer: *Çukurda kalan semtleri zaman zaman su basıyor.* **—4.** Çene ya da yanaktaki çukurluk, gamze. **—5.** Ölüyü gömmek için açılan oyuk; mezar: *Bir tabutu çukura indirmek. Bir ayağı çukurda.* **—6.** *Çukura kaçmış*, derindeymiş gibi görünen, içerlek göz için kullanılır. ‖ *Çukurunu kazmak*, bir kimseyi yıkıma uğratmak için plan hazırlamak, tuzak kurmak.

—Anat. İskeletin herhangi bir yerinde bulunan az çok derin girinti: örneğin alın, kalça, burun, göz, şakak çukuru gibi. ‖ *Köpekdişi çukuru*, üstçene kemiğinin, yanağın yumuşak kısımlarına komşu parçası; aslında köpekdişi hizasında değil, ikinci büyük azıdişiyle ilk iki azıdişi hizasında, yani köpekdişi tümseğinin arkasındadır. ‖ *Taban çukuru*, ayağın alt tarafında bulunan içbükey eğrilik. (Taban çukuru, biri dış,

çuhadar ağa
Atatürk kitaplığı, İstanbul

biri iç, biri ön olmak üzere üç kıvrımdan oluşur. Taban çukuru olmayanlara düz taban denir.) || *Üç* ya da *dört sütunlu çukur,* beyin üçgeni.

--Avc. Yabanıl hayvanları yakalamak için toprakta kazılan ve üzeri dallarla ve yapraklarla örtülen yarık.

—Bayınd. *Temel çukuru,* bir duvarın temellerini oturtmak için zeminde açılan çukur. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Denizbil. Tektonik nedenler ya da aşındırma sonucu sürekli ya da geçici bir süre için ortaya çıkan denizaltı çukuru. || *Dalga çukuru,* bir dalga kesitinin alt düzeyi. || *Tarak çukuru,* yanaşacak gemilerin su altı derinliğini artırmak amacıyla bir demirleme alanında, gelgit havzasında ya da rıhtım kenarında dibin taraklanarak suyun derinleştirilmesi. —Kablo ya da herhangi bir tesisat döşemek amacıyla deniz dibinde açılan hendek.

—Der. hast. *Kellik çukuru,* kelliğin özgül belirtisi.

—El sant. *Çukur demiri,* çukurlama yöntemiyle bakır kap yapımında kullanılan, yayvan "S" harfi biçimli örs. (60-70 cm uzunluğunda ve kare kesitlidir.)

—İnş. *Çamur toplama çukuru,* taşıdıkları katışkıları bırakarak yavaş yavaş toprak içine sızan lağım sularını tutmaya yarayan, kapalı, düşey kanalizasyon borusu. —Bir yapının bütününden daha alçak olan ve en yoğun sularla çamurlarını biriktiren bölümü. || *Temel çukuru,* bir duvarın temellerini inşa etmek için kazılan küçük çukur. || *Yıkma çukuru,* bir duvarın, bir yapının altına, onu yıkmak için kazılan çukur.

—İstat. Süreksiz bir zaman serisinde komşu iki gözlemin altında kalan ve serinin minimum noktasına özdeş olan gözlem değeri.

—İstıhkc. *Su toplama çukuru,* tahkim edilmiş bir direnek noktasındaki hendeğin sularını boşaltmaya yarayan küçük kanal.

—Jeomorfol. *Çevresel çukur,* eski bir masif ile tortul bir havza arasında, örtünün temel kayacı yumuşak bir katmanla oturması halinde görülen dokanak türü. (Bu yumuşak katman oyularak çukurun doğmasına yol açar, eski masif üzerinde tortulaltı uyumsuzluk düzleminin yükselmesiyle uzanan bu çukurun üstünde bir cuesta alnı yükselir, uyumsuzluk düzlemi yeraltından yeryüzüne çıkmış bir yontulma yüzeyidir.) [Eşanl. ÇEVRESEL DEPRESYON.] || *İliksi çukur,* bir antiklinal tümseğin eksen bölümünün aşınması sonucu oluşan çukur. (Eşanl. BRAY.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Kapalı çukur,* atmosfere çıkışı olmayan çukur. (Ters eğimleri iki ayrı kökeni olabilir: yapısal kökenler [çökme çukurları, kraterler, karstik çukurlar] ve özgül morfojenik kökenler [su-rüzgâr etkisiyle yüzden aşınma, buzulun aşırıoyması, buzul segragasyonlarının erimesi]. Kayacın geçirgenliği ya da iklimin kuraklığı engel olmadığı sürece kapalı çukurlar içinde kalıcı göller oluşabilir: bu göllerin su fazlası bir kanalla boşalırsa, olay genel akaçlama içinde yer alır.)

—Karş. anat. *Şakak çukuru,* amnioslu omurgalıların kafatasında bulunan delik; kafatasını hafifletmek ve bu şekilde meydana gelen kemik kıvrımlarının üzerine çiğneme kaslarının yapışmasını sağlamak için bazı çift kemiklerin birbirinden ayrılmasıyla gerçekleşir. (Derisel tavanı tam olan cotylosauria ve kaplumbağa tipi sürüngenlerden başlayarak, iki şakak çukurlu sauropsidae çoğunluğunun özelliği olan *diyapsit* tipi ve şakak çukuru sırtlarında olan plesiosauraya özgü *euryopsida* tipi, çukurları sırtlarının ortasında bulunan ichtyosauriaya özgü *parapsida* tipi ve nihayet şakak çukurları yanda olan memelilere özgü *synapsida* gibi çeşitli tipleri vardır.)

—Metalürj. Bir döküm parçası ya da külçedeki metal eksikliği.

—Müz. *Orkestra çukuru,* bir operada, bir müzikholde orkestranın bulunduğu yer.

—Oy. *Çukur atma oyunu,* iki kişiyle oynanan bir çocuk oyunu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Seram. Düz parçalara karşıt olarak, derinliği olan parçalar için kullanılır: *Çukur tabak.*

—Sil. *Geri tepme çukuru,* büyük açılı atışlar sırasında topun toprağa çarpmadan geri tepmesini sağlamak için, kundak okları arasında toprakta açılan oyuk.

—Su işler. *Hela çukuru,* bir konutun artıklarını toplamaya yarayan ve kanalizasyon şebekesine bağlı olmayan çukur. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tıp. *Çukur belirtisi,* ödemle dolu dokulara parmakla bastırınca parmağın yerinde kalan iz.

—Vet. *Gözyaşı çukuru,* atlarda burun kemiğindeki alt birleşeğin kenarında (2-3 cm) yer alan gözyaşı kanalının bitim noktası.

—Yerbil. *Çökme çukuru* ya da *tektonik çukur,* olağan kırıklarla sınırlanan ve yüksek kenarlı iki blok arasında yer alan çökmüş kuşağın oluşturduğu gerilimli yapı. (Eşanl. GRABEN, RIFT.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Okyanus çukuru,* etkin kıta kenarlarıyla ada yaylarının eteğinde oluşan, yüksek ve yer yer bakışımsız diklikle çevrili, derin (5 000 m'den çok), uzun ve dar derindeniz çöküntü alanı. (En çok sayıda ve en derin çukurlar Büyük Okyanus'un batı kesimindedir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Zootekn. *Açlık çukuru,* gevişgetirenlerde karın çeperinin üçgen biçimindeki üst bölümü. İşkembenin dolup dolmadığı buradan anlaşılır. Hayvanın karnında gaz şişkinliği varsa bu bölgeden trokar sokularak gaz giderilir. || *Göz üstü çukuru,* bazı dörtayaklılarda gözün üstünde, şakakla alın arasında yer alan ve hayvan yaşlandıkça derinleşen çöküntü kısım.

◆ sıf. **1.** Oyuk ya da içbükey olan şey için kullanılır: *Çorba çukur tabaklarda sunulur. Çukur ayna.* **—2.** Alçakta bulunan yer için kullanılır: *Çukur mahalle.* **—3.** *Çukur gözlü,* gözleri göz çukuruna gömülü.

—Binc. *Çukur belli,* dörtayaklılarda, özellikle atlarda, cıdagoyla kalçalar arasındaki kıvrımın fazla çukur olduğunu belirtmek için kullanılır. || *Çukur diz,* bazı atlarda, profilden bakıldığında düşey hattın gerisine kayan dizler için kullanılır.

—Dokmc. *Çukur tezgâh,* gücü çerçevelerini hareket ettiren pedalların, tezgâhın kurulduğu zemine açılan bir çukur içinde bulunduğu yatay tezgâh türü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Zootekn. *Çukur baş,* yandan bakıldığında, atlarda baş profilinin (alından buruna inen çizginin) içbükey oluşu. || *Çukur bel* ya da *sırt,* atlarda ortası aşağıya doğru bükülmüş durumdaki bel. (Büyeme çağında kötü beslenme, kötü bakım yüzünden kasların iyi gelişmemesi, dikey duruş bozuklukları, çeşitli hastalıklar, çok yük taşıma, gebelik, doğum gibi etkenler bu duruma neden olur.) || *Çukur cidago,* atlarda kasların zayıflığından dolayı ortaya çıkan silik ya da alçak cidago. (Bu biçimdeki cidago kusurlu kabul edilir.) || *Çukur göğüs,* atlarda omuz eklemlerinin ileriye kaymasından ve göğsün önüne çukur bir görünüm vermesinden doğan çökük göğüs. (Çukur göğüslü hayvanlar yürürken diz oynaklarını fazla yukarı kaldırırlar. Kasları genellikle zayıftır. Görünüşü bozan ve iş yeteneğini azaltan bu tip göğüs yapısı, hayvan gelişme çağındayken iyi beslenememesinden ve iyi idman verilememesinden kaynaklanır.)

—ANSİKL. Bayınd. Temel çukurlarında şevler, göçme tehlikesi doğurmayacak bir eğimle düzenlenir. Bu eğim kayalık bölgelerde düşey konuma gelebilir. Toprak zeminlerde genellikle 2/3 oranında bir eğim verilir. Temel çukuru zeminin dengesini bozar ve özellikle kil kuşaklarını kestiğinde, göçüklere yol açabilir. Bu tür zeminleri ya önceden akaçlamak (kaptaj, kuruttma vb.) ya da yan duvarları iksalamak gerekir (kentlerde yer darlığı yüzünden düşey duvarlı temel çukurları açılması hali).

—Dokmc. *Çukur tezgâh,* Anadolu'da en çok kullanılan mekikli el dokuma tezgâhlarındandır. Zemine çakılan kazıklar üzerine oturtulduğundan daha az malzeme gerektirir ve daha sağlamdır. Dokumacı açılan çukurun kenarına ya da basamak biçiminde yapılmış bölümüne oturur, ayaklarını çukur içindeki pedallara basarak dokuma işlemini sürdürür. Bu tip tezgâhların gücüleri, örme ip gücülerdir. Taraklarıysa kamıştan yapılır. Tefe ve gücü takımları iplerle tavana asılır. Tezgâhta levent yatakları ve leventler dışında hemen hiç ağaç kullanılmaz. Levent yatakları toprak zemine çakılmış kazıklar üzerindedir. Çözgü, dokumacının üstünde ve tavana tutturulmuş döner bir ağaç üzerinden geçilerek bir ip ile dokumacının arkasındaki bir kazığa bağlanır. Çözgünün fazlası yumak yapılıp duvardaki bir çengele asılır.

Çukur tezgâhların Karadeniz bölgesinde kullanılan tipi, evlerin ikinci katına kurulduğundan daha farklıdır. Bunlarda çukur görevini, döşemeye açılan bir deliğe yerleştirilmiş sandık görür. Dokumacı sandığın kenarına yani döşemeye oturur. Bu tiplerde ağaç aksam daha fazladır. Tefe ve gücü çerçeveleri tavana asılmayıp tezgâh çatısındaki yerlerine takılmıştır.

—Jeomorfol. *İliksi çukur,* komb gibi bir engebe terslenmesi biçimidir. Bununla birlikte komb ile iliksi çukur arasında yapısal bir ayrım vardır: komblar kıvrımlı yapıların büyük ölçüde eğilmiş katmanlarında görülür; iliksi çukurlar ise platform bölgelerindeki geniş dalgalanmalardan (tortul havzalar) kaynaklanır ve boyutları genellikle komblardan daha büyüktür. İliksi çukurun klasik bir örneğine Bray bölgesinde rastlanır.

—Oy. Oyuncular yere bir çukur açar, oyuna başlayacak olan çukurdan iki üç metre uzakta durarak elindeki zerdali ya da erik çekirdeklerini çukura atmaya çalışır. Çekirdeklerden bir bölümü çukura düşer, bir bölümüyse çukurun dışında kalır. Çukur dışında kalanlar çift sayıda ise, çekirdeği atan öteki oyuncudan çukurdakilerin sayısı kadar çekirdek alır, tek sayıda ise oyun sırası ötekine geçer.

—Su işler. Kullanılmış suları (yağlı ve kirli konut suları, lağım suları, artıklar) boşaltma yerleşim bölgelerinde her zaman bir sorun olmuştur. *Çamur toplama çukurları* ile çözülen bu sorun içme suyu kuyuları için ciddi bir kirlenme tehlikesi doğuruyordu. Bu tehlike, XIX. yy.'da, havalandırılabilen sızdırmaz, *sabit çukurlar*'ın yapımı koşulunun getirilmesi sonucu bir ölçüde önlendi; ne var ki bu basit yöntemde, çukurun belli aralıklarla boşaltılması gerekmekteydi; atıkları kent yöresindeki bir çöplüğe aktarma ise, enfeksiyon kaynağının

çukur tezgâh

yer değiştirmesinden başka bir şey değildi. Kentlerde apartman katlarına basınç altında su dağıtımı ve sifon kullanımı, kirli suların doğrudan kanalizasyon şebekesine boşaltılmasını yaygınlaştırdı.

Kentlerin çevresindeki dağınık yerleşim bölgelerinde sabit çukur sistemi hâlâ kullanılmaktadır; kimi yerlerde galvanizli saçtan yapılmış taşınır tanklar zemin altına yerleştirilir ve her hafta boşaltılır. Yerleşme bölgelerinin artması kimi ülkelerde sağlık koruma yönetmeliklerinin çıkarılmasına neden oldu; bu yönetmelikler lağım sularının bakteriyolojik işlemden geçirilmesini zorunlu kılar.

—Yerbil. • *Çökme çukuru,* kıtasal alanda taşkürenin kubbeleşmesinden ve eksen çökmesinden (ing. *rifting*) sonra görülür. Kırıntılı kalın çökeller bu alanda yığılır ve alkali bir volkanizma ortaya çıkar (Batı Avrupa'nın Üçüncü Zaman çökme çukurları, Vosges ile Karaorman arasında Ren çukuru, Limagnes çukuru, Doğu Afrika çukurları). Gerilme düzeninin sürmesi okyanus kabuğunun oluşumuna, dolayısıyla okyanusların doğmasına ve yayılmasına yol açar (genç evre günümüzde Kızıldeniz'de, olgun evre ise Atlas okyanusu'nda görülür.)

Denizaltı gözlemlerine konu olan ve yayılma alanı yaklaşık 60 000 km'ye ulaşan okyanus sırtı riftleri, 10 ile 40 km genişliğinde ve 1-2 km derinliğinde yığışım kuşaklarıdır; yeni okyanus taşküresi, astenosferden başlayarak bakışımlı biçimde bu bölgede oluşur. Ayrıca, hidrotermal olayların eşliğinde görülen toleit türü magma etkinliğine (yastık lavlar) yine bu kuşaklarda rastlanır. Bazı hallerde rift kuşakları (örneğin İzlanda, Assal gölü rifti [Cibuti Cumhuriyeti]) su üstüne çıkabilir.

• *Okyanus çukuru.* Astenosfere dalma (dalma-batma) olayı nedeniyle okyanus kabuğunda oluşan bozulmadır. Dünyanın, aynı yöndeki iki taşküre levhasını ayıran deprem sınırı boyunca yer alan başlıca yer şekillerinden biri okyanus çukurlarıdır. Çoğu durumda, okyanus kökenli bir levha bir kıta levhasının altına girer. Okyanus çukurunu oluşturan öğeler şunlardır: bazaltlı temelde görülen kabarıklığın ve kırılmanın oluşturduğu, pelajitlerle kaplı dış yamaç (ya da okyanus yamacı), kabukların üst üste binişmesiyle biçimlenmiş ve girdap çökertileriyle örtülü çukur dibinin üstünde, banketler, sekiler ya da alın yayları şeklinde yükselmiş iç yamaç.

Trieste batiskafı, ocak 1960'ta Mariana çukurunun en derin bölümüne (11 000 m) ulaştı. Zor koşullara (çok yüksek basınç, oksijen yetersizliği, seyrelmiş bakteri toplulukları) karşın yaşam, en derin çukurlarda bile sürmektedir.

Derinliği 9 000 m'yi aşan çukurlar (tahmini derinlikler)

Mariana	11 034 m
Tonga	10 882 m
Kuril-Kamçatka	10 542 m
Filipinler	10 540 m
Bonin	10 340 m
Kermadec	10 047 m
Porto-Riko	9 218 m
Yeni Britanya	9 140 m

ÇUKUR, Bitlis'in merkez ilçesinde bucakken, merkezi Güroymak'ın adıyla 1987 yılında ilçe yapıldı. (→ GÜROYMAK.)

ÇUKUR, Kayseri'nin Felahiye ilçesine bağlı bucak iken 1987 yılında Özvatan adıyla ilçe yapıldı. (→ ÖZVATAN.)

ÇUKUR SA'D, Sürmeli çukuru da denilen Iğdır depresyonunun, Aras nehri K.'inde kalan ve Erivan'dan Arpaçay kavşağına kadar, Alagöz dağının güney eteklerinde uzanan kesimine verilen tarihi ad.

—Tar. XIV. yy.'da burada yaşayan Türkistan beyi Sa'd dolayısıyla bölgeye bu ad verildi. Arpaçay'ın Aras ırmağına karıştığı yerden Erivan'ın batısına kadar olan bölge, XIV. ve XV. yy.'larda, bir Karakoyunlu kabilesi olan Saidlüler'in kışlağıydı. Safeviler döneminde ise bir beylerbeylik durumuna getirilerek Beyazıt, Mahû ve Nahcivan kaleleri de buraya bağlandı. Çukur Sa'd, "Saad çukuru" biçiminde *Emrah ile Selvi Han* adlı halk hikâyesinde de geçer.

ÇUKURBASKI a. Fotomekanik yolla, oyularak baskı kalıpları elde etme yöntemi. || Bu kalıpları kullanan baskı yöntemi. (Eşanl. HELYOGRAVÜR, TİFDRUK.)

—Grav. *Çukurbaskı gravürü,* metal bir planş üzerine çizgi ya da noktalar kazılarak oluşturulan gravür. (Mürekkeple doldurulan bu çizgi ve noktalar, baskı sırasında estampın desenlerini verir.) [Eşanl. TARAMA GRAVÜR.]

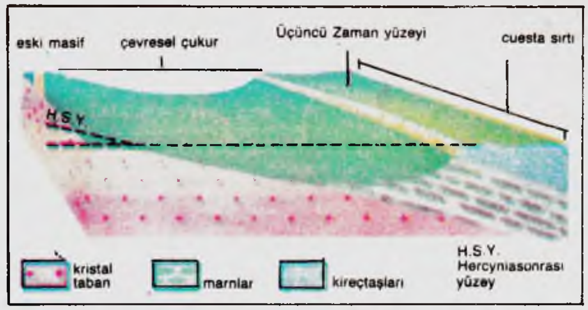
—ANSİKL. Çukurbaskı, zanaatkârların tarama gravür yönteminde kullandıkları bakır levhaları oyma gravürle kazıma ilkesinin sanayideki bir uygulamasıdır; bu levhalar ya elle bir kalem kullanarak kazılır ya da asitle oyulur.

Baskı kalıbı fotoğraf yöntemiyle kapatılan levha, kimyasal yolla kemirilerek hazırlanır. Baskı ilkesi aynıdır: metal levhadaki çukur bölümler mürekkeple doldurulur; yüzeyi silinir ve çukurlarda kalan mürekkep kâğıda aktarılır. Çukurbaskıyı Karl Klietsch buldu; 1875'te Viyana'da, reçineden ilk baskı kalıbını elde etti ve 1890 ile 1895 arasında İngiltere'de Lancaster'de ilk tramlı baskı kalıbı denemelerini yaptı.

Çukurbaskıda baskı kalıpları, geleneksel yöntem içinde kimyasal yolla oyularak hazırlanmış, genellikle bakır kaplama silindirlerdir. Bu silindirlerin bütün yüzeyine mürekkep verilir; yumuşak çelikten yapılmış bir rakle silindir yüzeyinde baskı yapmayan bölgelerdeki mürekkebi sıyırarak alır. Böylece mürekkep yalnızca baskı yapan bölgelerde, yani çukurlarda kalır.

Silindirlerin kimyasal olarak oyulmasında fotomekanik yönteme başvurulur: metinler ve resimler, pozitif film biçiminde monte edilerek birleştirilir. Bu montaj, duyarlı ve tramlı bir ara destek üzerine (kâğıt ya da film) doğrudan pozlandırma yoluyla kopya edilir. Bu destek daha sonra montaj öğelerinin silindir üstüne aktarılmasını sağlar; aktarma işleminde kâğıt ya da film kullanılır. Banyodan sonra silindir yüzeyinde montajın yerel yoğunluklarına göre ışık almış az çok kalın jelatin katmanlar oluşur. Kimyasal kazıma, genellikle bilgisayarlarla donatılmış makinelerde uygulanır. Kontak şasi, kazımadan sonra, farklı derinliklerde gözeneklerin yapısını belirler; bu gözenekler, kontak şasiyle benzer işler gören ve sıyırma raklesine destek olan karelerle birbirinden ayrılır. Silindirlerin dayanımı krom kaplamayla artırılır.

Ayrıca, pozitif kontak şasiler kullanan başka tramlı çukurbaskı yöntemleri de vardır. Nihayet, en gelişmiş elektronik sistemlerle donatılan makineler gerek mekanik kazıma kafalarıyla, gerekse laser ışınlı kazıma teknikleriyle silindirleri programlı olarak hazırlar. Çok kez "ağır" sanayi olarak nitelenen çukurbaskı, katalogların, yüksek tirajlı süreli yayınların ve ambalaj kâğıtlarının siyah beyaz ya da renkli baskısında yaygın olarak kullanılır.

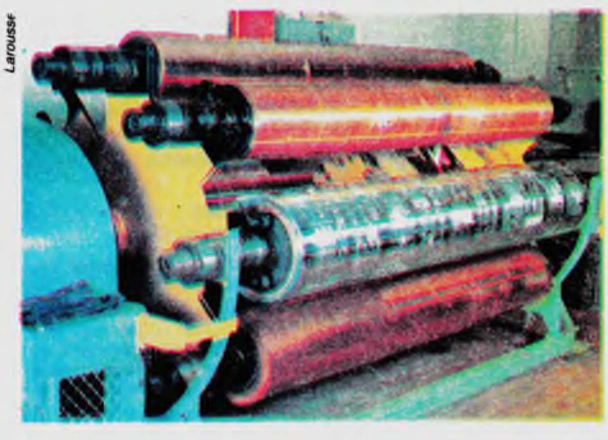
çevresel çukur

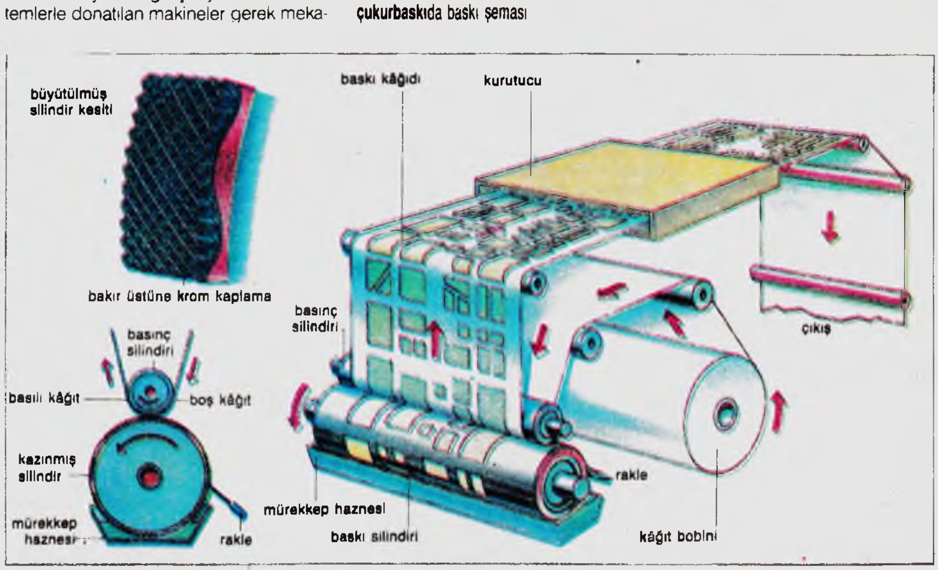
ÇUKURBASKICI a. Çukurbaskı yapan kimse.

Çukurbostanlar, Bizans döneminde, İstanbul'un su gereksinimini karşılamak üzere yapılmış açık hava sarnıçları. Osmanlılar döneminde bu sarnıçlar doldurularak bostana dönüştürülmüştür. Bunların başlıcaları, Edirnekapı Çukurbostanı, Altımermer Çukurbostanı ve Sultanselim Çukurbostanı'dır.

ÇUKURCA, Doğu Anadolu bölgesinde Hakkâri iline bağlı ilçe; 20 351 nüf. (1990); 1 009 km^2; merkez bucağı dışında 1 bucak, 16 köy. Merkezi, Hakkâri'nin 73 km G.'indeki *Çukurca,* 5 205

Larousse

bir **çukurbaskı** atölyesinde baskıya hazır durumdaki kazınmış krom kaplama silindir ve bakır kaplama silindirler

Hélio Corbeil matbaası belgesine göre

çukurbaskıda baskı şeması

nüf. (1990). Tahıl (buğday, arpa) ve meyve üretimi, bağcılık.

ÇUKURCUK a. Küçük çukur.

—Anat. Derinliği az olan birçok girintiye verilen ad. (Koronoit, lokma, altçene, kasık, gözyaşı, dilaltı çukurcukları, vb.)

—Bot. Bir organda bulunan küçük çukur. (Bileşikgillerin bazılarında çiçek tablasının yüzeyi çiçekçiklerin bağlı bulunduğu çukurcuklarla doludur.)

—Zool. Sarmal kavkılı yumuşakçaların kavkılarındaki dış oyuk ya da çöküntü; çukurcuk, dolanma ekseninde (ammonitler) ya da, kolumela çukur olduğunda (karındanbacaklılar), kolumela ekseninin kaidesinde bulunur. || Hortumlukınkanatlıların rostrumlarında bulunan ve içinde duyarganın kaidesi bulunabilen yanyutak. || *Altçene çukurcuğu,* bazı böceklerde altçenelerin dış yanında bulanan uzun girinti.

ÇUKURÇAYIR, Trabzon'un merkez ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 2 491 nüf. (1990).

ÇUKURHİSAR, Eskişehir'in merkez ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 462 nüf. (1990).

ÇUKURKÖY, Kütahya'nın Tavşanlı ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 732 nüf. (1990).

ÇUKURKUYU, Niğde'nin Bor ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 538 nüf. (1990). Belediye.

ÇUKURLAMA a. El sant. Bakır kap yapımında, kenardan başlayarak dibe doğru inme yöntemi.

ÇUKURLANMAK → ÇUKURLAŞMAK.

ÇUKURLAŞMAK ya da **ÇUKURLANMAK** gçz. f. Bir şey sözkonusuysa, çukur duruma gelmek, içeri çökmek: *Zayıflıktan gözleri, yanakları çukurlaştı.*

◆ **çukurlaştırmak** ettirg. f. **1.** Çukur duruma getirmek. **—2.** Derinliğini artırmak; derinleştirmek.

ÇUKURLAŞTIRMAK → ÇUKURLAŞMAK.

ÇUKURLATMAK g. f. Çukur duruma getirmek, çukurlaştırmak.

ÇUKURLU sıf. Üzerinde çukurlar olan yer, yüzey için kullanılır.

—Metalürj. Alaşımın döküm yüzeyinin çok sayıda bitişik oyuktan oluşan özel görünümü için kullanılır. (Sakinleştirilmemiş çeliklerde kabuk katmanındaki gaz boşlukları yüzeye açılarak bu tür bir görünüm verir.)

ÇUKURLUK a. **1.** Çukur olma durumu. **—2.** Çukur yer.

ÇUKUROVA, rumca **Kuru Monastir,** KKTC'de Lefkoşa ilçesine bağlı köy.

ÇUKUROVA, K.'de Orta Toroslar'ın etekleri, D.'da alçak Misis tepeleri, G.'de Mersin ve İskenderun körfezleri arasında yayılan alüvyonlardan oluşmuş geniş ova. Antikçağ'da **Kilikia pedia** olarak anılıyordu. Yaklaşık 2 700 km²'yi aşan yüzölçümüyle Türkiye'nin en büyük deltası. Dar anlamda Adana ovası ya da Aşağı ova denir ve böylece, Misis tepelerinin D.'sundaki Yukarı ova adı verilen Ceyhan ovasından ayırt edilir. Çukurova, Ceyhan (antik **Pyramos**) ve Seyhan (antik **Saros**) nehirleriyle, daha batıdaki Tarsus ırmağının (antik **Kydnos**) ve Deliçay'ın eski ve yeni alüvyonlarının birikmesiyle denizden kazanılmış bir toprak parçasıdır. Kuzeyde, Toros eteklerindeki denizsel neojenden oluşan tepelerin önünde sona eren bu alüvyal dolgu, denizaltında geniş bir delta halinde uzanır. Oluşumunda başlıca etken olan Ceyhan ve Seyhan nehirleri, ovada sık sık yatak değiştirerek alüvyonlarını yaymış, zaman zaman birleşmiş bazı tarihi kaynaklara göre İ.Ö. V. yy. ortalarında tekrar ayrılmışlardır. Çukurova'nın bu iki nehir arasında kalan kesimine Yüreğir ovası denir. Uzun bir süre Karataş burnunun batısında denize dökülmüş olan bu iki akarsudan Ceyhan, zamanımızdan yaklaşık 2 500 yıl önce bir taşkın sırasında Bebeli boğazını aşarak İskenderun körfezine yönelmiş ve burada D.'ya doğru sivri bir dil gibi uzanan yeni bir delta oluşturmuştur. Çukurova basit bir delta değildir; aslında, zamanımızdan yaklaşık 10 bin yıl kadar önce başlayan holosen döneminde meydana gelmiş güncel delta ile, onun gerisindeki pleistosen yaşta üç taraçadan oluşan ve toplam kalınlığı 100 m'yi bulan bir alüvyal dolgu taraçaları sisteminden meydana gelir. Holosen'de oluşmuş olan güncel delta, Çukurova'ya en son eklenen kesimdir. Yükseltisi 5-6 m'yi geçmeyen ve karaya doğru tuzları tamamıyla yıkanmamış topraklar ve Tarihöncesi'ne ait höyüklerle sınırlanmıştır. Güncel deltanın kıyıları, yerli kayadan oluşan Karataş burnunun B.'sında dalgalar ve akıntılarla düzenlenmiş geniş yaylar halinde uzanır. Bu kesimde başlıca çıkıntıyı, Tarsus'un G.'inde Seyhan'ın geliştirmekte olduğu üçgen biçimli yeni deltası (Deliburnu) meydana getirir. Kıyı çizgisinin gerisinde birkaç sıra halinde, bazılarının yüksekliği 10 m'yi bulan kumullar, bunların arasında denizden ayrılmış ve kenarları tuzlu topraklarla çevrili sığ lagünler (B.'dan D.'ya doğru Dipsizgöl, Tuz gölü ve Akyatan) yer alır. Denize sığ bir gedikle bağlı olan Akyatan'ın önünde uzanan ve üzeri kumullarla kaplı olan kıyı kesimine "Kapı" denir. Ceyhan'ın güncel deltası ise, Karataş'ın doğusunda Yumurtalık limanına doğru uzanır. Bunun aynı etkenlerle düzenlenmiş kıyılarında da, üzeri kumullarla kaplı ve "Torluk" denilen kıyı okları kesimi ile bunların hemen arkasında Kokarot ve Akyayan lagünleri yer alır. Burada, uzun bir süre deltasını D.'ya doğru uzatan Ceyhan, 1935 yılındaki bir taşkın sırasında güneye dönerek Hurma boğazında denize dökülmeye başlamıştır. Güncel deltanın gerisinde, sıra ile 10-15 m yükseklikteki alt; 25-30 m yükseklikteki orta; dağların eteğine doğru 50-60 m yükseklikteki çok daha dar üst taraça düzlükleri yer alır. Toprakları, uzun süre dış etmenlerin etkisinde kaldıkları için ayrışma ve tabakalaşma gösterir; yüzeyleri, güncel deltadan farklı olarak, yaşlarıyla orantılı biçimde hafifçe yarılmıştır. Tarsus ve Adana gibi önemli yerleşmeler ikinci taraça üzerinde kurulmuşlardır. Bunlardan Tarsus'un Antikçağ'da bir kıyı kenti olduğu söylentisi yaygındır. Ancak jeomorfolojik verilere göre Tarsus on binlerce yıl öncesinde oluşmuş ikinci taraça üzerinde bulunduğuna göre, bir kıyı kenti değil, olsa olsa yapılan henüz mille dolmamış ve gemilerin sokulmasına elverişli Tarsus ırmağı üzerinde bir nehir limanı olabilir.

Ksenophon'un kaydettiği gibi, Antikçağ'da verimliliği, sularının bolluğu, her türlü ağaçları, bağları, ve susam, darı, buğday, arpa yetiştirmesiyle ünlü olan Çukurova günümüzde de Türkiye'nin sulu, kuru ve makineli tarımın yapıldığı ve özellikle çok çeşitli tarım ürünlerine (pamuk, buğday, yağlı tohumlar, turfanda sebzeler) dayalı sanayisi çok gelişmiş ve büyük bir kentsel nüfusun kümelendiği yörelerden biridir. Şiddetli don olayının ancak 5-10 yılda bir görüldüğü sıcak bir iklimin desteklediği bu gelişme, XIX. yy.'ın ikinci yarısında pamuk tarımının ve ticaretinin önem kazanmasıyla başlamış ve Cumhuriyet döneminde drenajın düzenlenmesi, taşkınları önleyen ve sulu tarıma olanak veren tesislerin yapımı, ulaşım ağının düzelmesi, ürünlerin çeşitlenmesi ve yörenin Mersin limanı üzerinden dış ticarete açılmasıyla hızlanmıştır.

—Ed. Çukurova'da göçebe Türkmenler ve Yörükler arasında oluşmuş sözlü zengin bir edebiyat geleneği vardır. Karacaoğlan, Dadaloğlu, İlbeylioğlu, Gündeşlioğlu gibi şairler, yörenin doğa ve insan gerçeğini yansıtan şiirler söylediler. Kozanoğlu ağıtı, Lokman hekim efsanesi gibi ürünler Çukurova'daki halk edebiyatının verimleri arasındadır. Çağdaş türk edebiyatında Reşat Enis Aygen *Toprak kokusu* (1944) romanıyla, yörenin toplumsal yaşamını ilk kez dile getiren yazarlardan biri oldu. İkinci Dünya savaşı sonrasında tarımda makineleşmeye geçiş sürecini, pamuk işçilerinin yaşamını, köyden kente nüfus göçünü, çırçır fabrikalarındaki yaşamı Orhan Kemal (*Bereketli topraklar üzerinde* [1954], *Vukuat var* [1959], *Hanımın çiftliği* [1961], *Kanlı topraklar* [1963] vd.), Yaşar Kemal (*İnce Memed* [1955-1987], *Ortadirek* [1960], *Yer demir gök bakır* [1963], *Ölmez otu* [1969] vd.) gibi yazarlar konu edindiler. Fazıl Hüsnü Dağlarca *Çukurova koçaklaması*'nda (1979) bu bölgede Kurtuluş savaşı'nda yaşanmış olayları destanlaştırdı.

Çukurova atı, genellikle Çukurova bölgesinde yetiştirilen yerli at tipi. (Çukurova'nın Kozan ve Osmaniye yöresinde yetişen bu atlar, Anadolu yerli tipine göre biraz daha yüksektir [1,37 m]. Eskiden arap atı aygırlarıyla döllenerek elde edilen tipleri oldukça gösterişli ve kolay eğitilebilir olduklarından orduda çok kullanılırdı.)

Çukurova çelik endüstrisi aş, İzmir'in Aliağa ilçesinde, yapı çeliği ve çelik kütük üretiminde uzmanlaşmış sanayi kuruluşu. 1978'de Çukurova holdinge bağlı bir işletme olarak kuruldu. 1982'de, yılda 350 000 ton kapasiteyle üretime başladı, kapasitesi aynı yıl 1,5 milyon tona yükseltildi. Tesiste her biri 75 ton kapasiteli 4 elektrik ark ocağı, toplam 20 yollu sürekli döküm makinesi, toz tutma tesisi, oksijen tesisi, yükleme ve boşaltma işlemleri için iskele ve gemi sökme alanları bulunmaktadır. 1991'de 1 168 kişinin çalıştığı kuruluşun en büyük ortağı Çukurova sanayi işletmeleri'dir.

Çukurova çimento sanayii taş, Adana ilinde, Türkiye çimento sanayii taş'a bağlı olarak kurulmuş şirket. 1957'de 150 000 t/yıl klinker kapasite ile üretime geçmiş, 1965, 1972 ve 1977'de yapılan eklemelerle kapasitesi 1 350 000 t/yıl klinker olmuştur. Günümüzde 3 hammadde kırıcısı, 4 farin öğütme, 4 döner fırın, 5 çimento değirmeni, 2 kömür değirmeni ile 1989'da üretime başlayan 90 000 m³ beton/yıl kapasiteli hazır beton üretim tesislerine sahiptir. 1993 başından

Çukurova'da pamuk hasadı

itibaren Adana'da 120 000 m³/yıl ve Mersin'de 90 000 m³/yıl kapasiteli iki hazır beton tesisi daha üretime başlayacaktır. 1991'deki özelleştirme uygulamasından sonra Adana çimento sanayii taş adını olan kuruluşun, 199 830 000 000 TL'lik sermayesinde, OYAK'ın % 54,42, diğer ortakların % 45,58 payı vardır (1992).

Çukurova elektrik aş (ÇEAŞ), Çukurova bölgesinde, elektrik enerjisi üretimi yapan özel kuruluş. Adana, Mersin ve Tarsus kentlerinin elektrik gereksinimlerini karşılamak üzere, 1929'da Mersin'de işletmeye açılan küçük bir termik santralı devralarak, 1952'de kuruldu. Bu santral, 1956'da Seyhan hidroelektrik santralına bağlandı. 1965'te 154 kWh'lık enerji nakil hattıyla Hatay'a da elektrik verilmeye başlandı. 1970'te ÇEAŞ, enterkonnekte sisteme katıldı ve şirkete ait santrallar bu sistem içinde çalışmaya başladı. 1973'te, Hatay'a uzanan enerji nakil hattının Antakya-İskenderun bölümü tamamlandı. ÇEAŞ'nin, 1960'ta 151,4 milyon, 1980'de 1,452 milyar kWh olan toplam elektrik enerjisi üretimi, yeni kapasite artırımlarıyla yükselerek 1,756 milyarı buldu. Çukurova elektrik aş'ye bağlı elektrik santralları şunlardır:

Defne-Harbiye hidroelektrik santralı: 1953'te, İller bankası'nca Hatay'ın Merkez ilçesine bağlı Harbiye bucağında Asi ırmağı üzerinde kuruldu, 1966'da ÇAEŞ' ne devredildi. Santralın kurulu gücü 3 MW, yıllık elektrik enerjisi üretimi 15 milyon kWh'tır.

Seyhan hidroelektrik santralı: 1956'da, DSİ tarafından Adana'da Seyhan ırmağı üzerinde kurularak, aynı yıl ÇEAŞ'ne devredildi. Kurulu gücü 59 MW, yıllık elektrik enerjisi üretimi 350 milyon kWh'tır.

Mersin termik santralı: Mersin'de kurulu santralın 1. ve 2. birimleri 1966'da, 3. ve 4. birimleri 1969'da hizmete girdi. Toplam kurulu gücü 106 bin MW, yıllık elektrik enerjisi üretimi 700 milyon kWh'tır. Girdi olarak petrol kullanılmaktadır.

Yüregir hidroelektrik santralı: DSİ tarafından yapılarak ÇEAŞ'ne devredilen santral, Adana ilinde, Seyhan ırmağı üzerinde, 6 MW gücündedir. Yılda 21 milyon kWh elektrik enerjisi üretir.

Kadıncık I ve Kadıncık II hidroelektrik santralları: ÇEAŞ tarafından yapılan santrallar, İçel'de, Tarsus çayının bir kolu olan Kadıncık deresi üzerinde kurulmuştur. 1971'de işletmeye açılan I. santral 70 MW gücünde, yılda 345 milyon kWh elektrik enerjisi üretebilecek kapasitededir. 1974' te kurulan II. santralın gücü 56 MW, ürettiği elektrik enerjisi ise 320 milyon kWh'tır.

Çukurova radyosu, İçel'in Kazanlı bucağında 1968'de kurulmuş olan bölgesel radyo. Yayın yaptığı bölge İçel, Adana, Hatay ve Niğde illeri ile Kıbrıs'ı kapsar. Orta dalga üzerinde 476 metre 630 kHz'ten 300 kW güçle yayın yapar. Günde 20 saatlik bölgesel yayın yapmakta olan Çukurova radyosu, 1976'dan beri TRT-1 ile ortak yayın da yapmaktadır.

Çukurova tarım işletmesi, Adana' nın Ceyhan ilçesi sınırları içinde devlet tarım işletmesi. 1896'da Anavarza çiftlikat-ı hümayunu askerisi adı ile 1 104 660 da alan üzerinde kuruldu. Önce Bozdoğan aşiretinin, sonra Kırım ve Balkan savaşları göçmenlerinin bu bölgeye yerleştirilmesi ile arazisi 35 140 da'a düştü. 1927'de hara konumuna getirilerek Ziraat vekâleti' ne devredildi. 14 haziran 1934 tarih ve 2508 sayılı Kanun'la, 867 sayılı Kanun'la kurulan haralar hükmüne tabi kılındı. 1984'te Tarım işletmesi müdürlüğü'ne bağlanarak Çukurova tarım işletmesi müdürlüğü adını aldı.

Çukurova üniversitesi, merkezi Adana'da olan yükseköğrenim kurumu. Kuruluş çalışmalarına 65 000 dekarlık bir alanda başlandı (1970). Üniversitenin çekirdeğini oluşturan ve 1970 yılından beri Ankara Üniversitesi'ne bağlı olarak öğretim yapan Adana Ziraat fakültesi ile Erzurum Üniversitesi'ne bağlı Çukurova Tıp fakültesi'nin birleştirilmesiyle resmen kuruldu (1973). Temel bilimler fakültesi 1977-1978, Mühendislik ve mimarlık fakültesi ile İktisadi ve ticari bilimler fakültesi ise 1978-1979 ders yıllarında öğretime başladı. Mersin Turizm işletmecilik ve otelcilik yüksekokulu, İktisadi ve ticari bilimler fakültesi'ne bağlandı (1981). 1983'te yükseköğrenim kurumlarını yeniden düzenleyen 2809 sayılı yasa uyarınca yeni yüksekokullar ve enstitülerin bağlanmasıyla kapsamı genişledi. Bu düzenlemeyle üniversite 6 fakülte (Tıp, Fen-edebiyat, Eğitim, İktisadi ve idari bilimler, Ziraat, Mühendislik ve mimarlık), 3 enstitü (Fen bilimleri, Sağlık bilimleri ve Sosyal bilimler), 4 yüksekokul (Su ürünleri, Eğitim, Hatay Eğitim, Mersin Turizm işletmecilik ve otelcilik okulu) ve 5 meslek yüksekokulundan (Antakya, Ceyhan, İskenderun, Mersin, Osmaniye) oluştu. Üniversiteye bağlı Yabancı diller yüksekokulu ve lisansüstü eğtimi kaldırıldı. Çukurova üniversitesi'nde 1989-1990 öğretim yılında 12 221 öğrenci bulunuyordu.

ÇUKURZEMİN a. Bir erkek para kalıbının yapımında kullanılan ve zeminin oyularak elde edilmesine dayanan yontem. Asıl zemin karşı kalıpta, yani vurma kalıbında ya da dişi kalıpta düzelmeyle elde edilir.

ÇUKVALA a. (ing. *chukwalla*). ABD' nin batısındaki çöl bölgelerinde yaşayan, hantal bedenli kertenkele. (Yılda yalnızca 5 ay etkinlik gösterir, daha sonra uyuşukluk dönemine girer. Böceklerle, çiçeklerle, özellikle de kaktüsgillerle beslenir ve kayaçların yarıklarına sığınır. (Bil. a. *Sauromalus obesus;* iguanagiller familyası.)

ÇUKYO, Japonya'da (Nagoya) sanayi bölgesi, Tokyo ile Kiyoto arasında, Mie, Aiçi ve Gifu illeri topraklarında. Tokyo ve Osaka körfezleri kıyılarından sonra ülkenin en önemli üçüncü sanayi bölgesi olan Çukyo, Nobi ovasında (Toyota, Seto [otomobil, seramik, tekstil sanayileri]) ve İse koyu kıyısında (Nagoya, Kuvana, Yokkaiçi, Tsu [petrokimya, ağır metalürji]) uzanır.

ÇUL a. **1.** Kıldan bezayağı örgüyle dokunmuş kaba kumaş. **—2.** Kıl ya da yünden bezayağı örgüyle dokunmuş hayvan örtüsü. **—3.** *Tkz.* Giysi, elbise. **—4.** *Çul çaput,* her türlü dokuma, özellikle eskimiş kılım, halı, giysi vb: *Evlerinde birkaç çul çaput dışında bir şey yoktu. Öte beriyi pazarda satar, aldıkları parayı çul çaputa verirlerdi.* || *Çul tutmaz,* kazandığının tümünü harcayan, hiçbir şeyi bulunmayan kimse için söylenir. || *Çulu düzmek,* giyimini kuşamını yenilemek; maddi durumu iyileşmek.

—Zootekn. *Çul yırtmak,* ahırda beslenen atlarda görülen kötü huy. (At üzerine konan çulu ya da örtüyü dişleriyle çekip yırtar. Bunu önlemek için yemleme zamanı dışında atın başına sepetli bir başlık takılır.)

-ÇUL → -CIL.

ÇULALONGKORN ya da **RAMA V** (Bangkok 1853- *ay. y.* 1910), siyam kralı (1868-1910), kral Mongkut'un oğlu. Fransa ile İngiltere'nin birbirleriyle yarışan ihtiraslarına karşı direnebilmek için, ülkesini çağdaşlaştırmak kaygısıyla krallığının bütün bölgelerini denetimi altına alabilmesini sağlayacak modern bir ordu ve yönetim kurdu. Köleliği ve toprak kulluğunu kaldırdı, büyük bayındırlık işleri için çinli coolieler getirilmesini destekledi, ilk demiryollarını kurdu. Fakat, Siyam yine de, kendileriyle antlaşmalar imzaladığı büyük devletlerin -Fransa, Büyük Britanya, ABD, Rusya, Japonya- bir ölçüde himayesi altında kalmaktan kurtulamadı. Krallık sınırlarının kesin olarak belirlenmesi, Çulalongkorn döneminde gerçekleşti: Angkor ve Battambang'ı, fransız egemenliğindeki Kampuçya'ya (1907); metbuluğu altındaki dört Malaylar devletini de Büyük Britanya'ya (1909) bırakmak zorunda kaldı. Çulalongkorn, modern Siyam'ın babası ve en büyük hükümdarlarından biri olarak kabul edilir.

ÇULARA a. Sıcak ve ılık denizlerde ve bu denizlerin çevresindeki tatlı sularda, acısularda yaşayan kemiklibalık. (Ürkek ve çevik bir balık olan çulara, bitkisel ve hayvansal organizmalarla beslenir. Bil. a. *Liza saliens;* kefalgiller familyası; Türkiye sularında boyu 40 cm'ye ulaşabilir.) [Eşanl. KOBAR.]

ÇULHA a. (fars. *çulha*). *Esk.* Dokumacı; çuhacı.

—Dokmc. *Çulha çukuru,* çukur tezgâhlarda, zemine açılarak içine pedalların yerleştirildiği ve kenarına dokumacının oturduğu çukur. || *Çulha tarağı,* dokuma tezgâhlarında, dişleri arasından çözgü ipliklerinin geçirildiği tarak biçimli alet. || *Çulha tezgâhı,* dokuma tezgâhı.

ÇULHAKUŞU a. Avrasya'nın ılıman bölgelerinde yaşayan küçük baştankara. (Yanında bir deliği bulanan, kese biçiminde, kıvrılabilen bir dala asılmış, bitki liflerinden oluşan kalın bir keçeden yapılmış yuvası çok ilginçtir. Çulhakuşu suyun yakınında yaşar ve küçük böcekler, örümcekler, tanelerle beslenir. Kışın Afrika'ya göç ettiği olur Bil. a. *Remiz pendulinus;* baştankaragiller familyası; uzunluğu 11 cm.)

çulhakuşu *(Remiz pendulinus)*

çulhakuşunun asılı yuvası

ÇULIM TÜRKLERİ, Rusya'nın B. Sibirya'daki Toms bölgesinde, Çulım ırmağı boyunda yaşayan bir türk boyu. Aşağı Çulım'daki Selkuplar ve Orta Çulım'daki Ketler'in Türkler'le karışmasıyla ortaya çıktıkları öne sürülür. Sibirya hanlığının çökmesiyle doğuya göç eden Tatarlar ve XVII. yy.'da bu bölgeye gelip yerleşen Buharalılar'dan da etkilenmişlerdir. XVII. yy.'dan başlayarak ortodoksluğu kabul etmelerine karşın, gelenek ve göreneklerinde şaman inanışlarının izlerine rastlanır. Yerleştikleri bölgede küçük dağınık yerleşmeler oluşturmuşlardır. Geçimlerini avcılık ve balıkçılıkla sağlar, orman ürünlerinden de yararlanırlar. Yapılan araştırmalar sayılarının giderek azaldığını ve dil gelenek ve görenek yönünden Ruslar'ın etkisine girdiklerini göstermektedir.

• *Dilbil. Çulım türkçesi,* doğu türkçesinin hakas dilleri alt grubunda kamasin, şor, kuzey altay lehçeleri ve sarı uygurca ile birlikte yer alır. Çulım Tatarları ile birlikte Küerikler, Kezikler (ya da Meletsk Tatarları) tarafından konuşulur. Aşağı ve orta çulım boylarında konuşulan kolu, baraba türkçesine yakındır. Orta çulım boylarındaki kolu, kızıl türkçesine benzer. Türkiye türkçesindeki ç sesi çulım türkçesinde *ts* biçimindedir: *ağaç > ağats*. İkili ünlüler görülür: örn. *ua* (*suak* "soğuk"). Bazı farklı gelecek zaman biçimleri dikkati çeker: *men pargöm* (*pargoğum* "ben gideceğim"; *ol parruk* "o gidecek".

ÇULLAMA a. Mutf. Parça ya da kuşbaşı doğranmış eti tencere kebabı olarak pişirdikten sonra yufka içine yerleştirip fırında kızartarak yapılan yemek. || Üzerine kebap edilmiş koyun, kuzu, dana ya da çeşitli kümes hayvanları eti konarak yenen pilav.

ÇULLAMAK g. f. Hayvana çul örtmek.

ÇULLANMA a. Denizc. *Denizin çullanması,* fırtınalı havada, denizi baştan ya da bordadan alan bir gemide, dalgaların güverteyi basması.

ÇULLANMAK gçz. f. *(Bir kimseye, üstüne) çullanmak,* alta alacak biçimde bir kimsenin üzerine abanmak, onu bıktırıcı biçimde sürekli tedirgin etmek, ona saldırmak, yüklenmek: *Adamın üstüne çullanıp yaka paça götürdüler. Bu işin tek sorumlusuymuş gibi, herkes ona çullanıyor.*

ÇULLU FERRUH, türk okçu (XVII. yy.). Acı kuvvetiyle tanındı. Üç yayı birden ku-

rarak atış yapabilirdi. 1 223 gezlik (807, 18 m) atışıyla rekor kırdı ve adına taş dikildi.

Çullu kadın → ÇÖMÇE* GELİN.

■ **ÇULLUK** a. Av hayvanı olarak tanınan, uzun gagalı, kısa bacaklı kuş. (Bil. a. *Scolopax rusticola;* çullukgiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Su çulluğu,* büyük kervan çulluğuna ve istiridye avcısına bazı yörelerde verilen ad.

—Mutf. *Çulluk çevirmesi,* temizlenmiş çulluğu tuzlayıp ayaklarını bağladıktan sonra yağlanmış fırın tepsisine koyup arada bir çevirerek yapılan yemek. || *Çulluk kebabı,* tüyleri yolunmuş ve temizlenmiş çulluğun ayaklarını bağlayıp gagasını butlarının arasından geçirdikten sonra şişe takıp kızartarak yapılan kebap. || *Çulluk kızartması,* fırında ya da tencerede kızartılarak yapılan çulluk yemeği. (Temizlenen çulluklar tuz ve karabiberle ovulup sade yağ ile tencerede ya da fırında kızartılır. Tencerede pişirilirken azar azar sıcak su katılır.) || *Çulluk pilavı,* domatesli pilavın üzerine tereyağında kızartılmış çulluk koyarak yapılan yemek. || *Çulluk sahanda,* yağda kızartılmış çullukları bölüp tepsiye yerleştirdikten sonra üzerine tuz, biber, kıyılmış sarmısak, beyaz şarap, limon suyu ve biraz tereyağı koyup ağır ateşte pişirerek yapılan yemek. || *Çulluk salması,* kızartılmış çullukların etlerini derilerinden temizledikten sonra bunları tereyağında kızarmış ekmekler üzerine yerleştirip üzerine maydanoz sarmısak, defne yaprağı,

çulluk (erkek)

kekik, tuz, biber ve çulluğun suyuyla hazırlanan sosu dökerek yapılan yemek. || *Çulluk yahnisi,* kızartılmış çulluk etlerini ince doğranmış soğan, domates, tuz ve biberle ağır ateşte pişirerek yapılan yemek. (Ocaktan indirmeden biraz önce içine konserve bezelye konur.)

—ANSİKL. Çulluk Avrasya'nın ılıman bölgelerinde yaşayan, Hindistan ve Afrika'da kışlayan bir kuştur. Gündüzleri baltalıkların kapalı kesimlerinde gizlenen çulluk, geceleri çoğunlukla açıklık yerlerde (tarlalar, çayırlıklar, bataklıklar) dolaşır ve buralara çok düzenli saatlerde ve çok düzenli uçuş yollarını (geçit) izleyerek gider. Kızgınlık dönemlerinde çok karmaşık törenler gerçekleştirir; çiftleşme törenleri gece ile sabah uçuşu saatlerinde ve özel çağırı sesleriyle yapılır. İlkbaharda, erkekler, tüylerini kabartarak, gagalayarak ve akşama kadar öterek dişileri çağırır. Günümüzde aşırı avlanma nedeniyle çullukların sayıları çok azalmıştır.

Çulluk, Mahmut Yesari'nin romanı (1927). Baş kişisi Murat'ın, İstanbul'da Cibali tütün fabrikası'nda, daha sonra da Anadolu'da bir köyde geçen serüveni aracılığıyla, türk edebiyatına yeni toplumsal çevreleri tanıttı. Fabrikayı konu edinen bölüm, işçilerin yaşam koşullarını, insan ve iş ilişkilerini gerçekçi çizgilerle sergiler. Kahramanın köyde sevdiği kızı kaçırması, izlenmesi, genç kızın yolda ölmesi, delikanlının vurulması gibi olaylar merakla izlenmiş gerçekçi bir halk romanının hareketli sahnelerini oluşturur.

ÇULLUKGİLLER a. Kuzey yarıkürede yaşayan, büyük göçler yapan, uzun bacaklı kuşları içeren familya. (Başlıca üyeleri arasında kıyı çulluğu, albacak, çulluk, bataklık çulluğu, kolyeli yağmurkuşu vb. sayılabilir. Bil. a. *Scolopacidae.* Yağmurkuşları takımı.)

Çullukkapan sözlüğü, Konyalı Eyüp bin Ahmet'in arapçadan türkçeye sözlüğü (1544). H. K. Kadri'nin *Büyük türk lügati*'nin kaynaklarından biridir. Bu kaynaktan seçilmiş 355 sözcük, TDK'nin *Tarama dergisi*'nde (1934) yer almıştır.

ÇULLUKSİNEĞİGİLLER a. Ortoraf sinekler familyası. (*Leptis* cinsini ve buna yakın cinsleri içerir. Etçildirler; ağaç kütükleri üstünde başları aşağıda avlanırlar. Bil. a. *Rhagionidae* ya da *Leptidae.*)

ÇULPAN a. Gökbil. VENÜS'ün eşanlamlısı.

ÇULSUZ sıf. Çulu olmayan.

◆ sıf. ve a. Varlıksız, yoksul: *Çulsuz adama kız mı verilir?*

ÇULTARI a. *Yörs.* Eyerin ya da palanın üzerine örtülen halı, kilim vb. örtü.

■ **ÇUMRA,** İç Anadolu bölgesinin Konya bölümünde ilçe; 74 040 nüf. (1990). Merkez bucağı dışında 1 bucak, 37 köy. Merkezi, Konya'nın 43 km güneydoğusunda *Çumra,* 28 781 nüf. (1990). 1926'da ilçe merkezi olan bugünkü Çumra, XIX. yy.'ın sonlarında döşenen Konya-Karaman demiryolu üzerinde, o tarihlerde yapımına başlanan sulama tesisleriyle ilgili binaların bulunduğu yerde hızla gelişmiş yeni bir yerleşmedir. Eski yeri, bugün 13 km daha B.'da karayolu üzerindeki İçeri Çumra'dır.

ÇÜN → ÇÜ.

ÇÛNAN ya da **CUNAN** sıf. be. (fars *çūnān, cūnān*). *Esk.* Öyle. böyle; bunun gibi.

Çunçlu → BAHARLAR VE GÜZLER.

ÇUNÇON, Güney Kore'de kent, Seul'ün K.-D.'sunda; 174 153 nüf. (1990). Tarım ürünleri pazarı. Tarım öğretim ve deneme merkezi.

ÇUNGARLAR ya da **CUNGARLAR,** Oyrat Moğolları ya da federe Kalmuklar (bazı batılı yazarlarca, Eleutlar olarak adlandırılırlar). Kurdukları ilk imparatorluk (1439-1455) kısa sürede parçalandı. XVII.-XVIII. yy.'larda, merkezi Çungarya olan bir imparatorluğa egemen oldular. Hükümdarları Galdan (1676'ya doğr.- 1697) Kâşgar'ı ve asıl Moğolistan'ı zaptettiyse de, Çin imparatoru Kangşi'nin (1690-1696) topları karşısında yenik düştü. Ardılları olan Tsevang Rabdan (1697-1727) ile Galdan Tsereng (1727-1745) imparatorluğu yeniden kurdular ve en parlak dönemine ulaştırdılar (Taşkent'e kadar bütün Orta Asya'nın fethi). Çungarlar, Çin imparatoru Çienlong tarafından alt edildiler. Çienlong, Çungarya'yı ele geçirdi ve halkını ortadan kaldırdı (1754-1756).

ÇUNGARYA, Orta Asya'da K.'de Altay ile G.'de Tanrı dağlarının D. kesimi arasında yer alan kurak bölge. B.'sını Çungarya Aladağları çevirir, D.'sundan Gobi çölüne geçilir. Başlıca yerleşmeler, G.-B. kesiminde daha alçak ve Tanrı dağlarından inen bazı ırmaklarla sulanan bir havzanın kenarında sıralanmıştır. Önemli tarihi göç yolları üzerindedir. Kazakistan'daki Batı Türkistan ile Çin Halk Cumhuriyeti yönetimindeki Doğu Türkistan arasındaki İli geçidine *Çungarya kapısı* adı da verilir.

ÇUNGARYA Aladağları ya da **Alatauları,** Orta Asya'da, Kazakistan'ın doğusunda, yaklaşık 300 km uzunlukta sıradağlar. Kuzey-doğu kesiminde doruk çizgisi, Kazakistan ile Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki sınırı oluşturur. K.-D. ucunda, tarihi göçlerin geçit yeri olan Çungarya kapısı yer alır. Jeolojik bakımdan genç faylarla kırılarak yükselmiş eski bir kütle olan Çungarya Aladağları G.-B.-K.-D. doğrultusunda uzanan birkaç sıradan meydana gelir ve bazı dorukları 4 000 m'yi aşar. Çevresi kurak çöllerle kuşatılmıştır. Daha yağışlı ve yüksek kesimleri ormanlarla kaplı olan Aladağlar'dan inen dereler K.'de Balkaş ve Alakul göllerine, G.'de İli ırmağına ve Çin topraklarındaki Ebinor gölüne yönelir. Dağlar kimi maden cevherleri (gümüş, kalay, çinko) bakımından zengindir.

ÇUNGCU, Güney Kore'de kent. Han ırmağı kıyısında, Seul'ün G.-D.'sunda; 129 994 nüf. (1990). Ticaret ve sanayi.

ÇUNGÇONG BUK DO, Güney Kore'nin orta-batı kesiminde il; 7 437 km^2; 1 342 000 nüf. (1990). Merkezi *Çongcu.*

ÇUNGÇONG NAM DO, Güney Kore'nin orta-batı bölgesinde il; 8 759 km^2; 3 005 000 nüf. (1990). Merkezi *Decon.*

ÇUNGKİNG → ÇONGÇİNG.

ÇUNGMU, Güney Kore'de kent, Pusan'ın G.-B.'sında, güney kıyı bölgesinde; 67 000 nüf.

ÇÛNİN ya da **GÛNİN** sıf., be. (fars. *çūnīn, cūnīn*). *Esk.* Böyle, bunun gibi, böylece.

ÇUPİ (İslam), türk gazeteci (Tiran 1932). Vefa lisesi'ni bitirdi (1951). Gazeteciliğe Günlük spor gazetesinde spor yazarı olarak başladı (1957). Son havadis, Türkiye spor, Yeni İstanbul, Akşam, Tercüman gazetelerinde aynı dalda çalıştı. 1981'den sonra Milliyet'te çalışmaya başladı. Değişik, özgün benzetmelere dayanarak oluşturduğu bir üslupla kaleme aldığı yazıları geniş bir okuyucu topluluğu tarafından ilgiyle izlendi. Çeşitli gazetecilik kuruluşlarından 25 ödül kazandı.

ÇUPRA a. *Yörs.* Tarım. Küçük kulaklı keçi.

ÇUPRA a. Zool. ÇIPURA'nın eşanlamlısı.

ÇURAN a. *Yörs.* Tarım. Hindi.

ÇUREN HİMAL, Himalayalar'da (Nepal) doruk, Dhaulagiri öbeğinde; 7 371 m. Doruğa ilk kez 1970'te Güney Koreli Kim Ho Sup bir şerpa ile birlikte tırmandı.

ÇURİ a. *Yörs.* Tarım. Kaz yavrusu.

Çuson-ci, Hiraizumi'de tendai tarikatına ait tapınak (İçinoseki yakınında, Honşu). Tapınağın kondo"su, XII. yy.'ın başında Fucivaralar ile akraba olduğunu ileri süren Matsu'daki seçkin bir klanın anıtkabri oldu; basık bir yapı olan Çusonci, sedef ve altın kakmalı siyah lakelerle gösterişli bir biçimde süslenmiştir.

ÇUSOVAYA, Rusya'da ırmak, Kama'nın kolu (sol kıyı); 592 km (havzası 23 000 km^2). Urallar'ın batı yamacından doğar ve Perm'in yukarısında Kama'ya kavuşur.

ÇUSOVOY, Rusya Federasyonu'nda kent, Ural sıradağlarının batı kenarında, Perm'in D.-K.-D.'sunda; 58 000 nüf. Ağır metalürji. Demiryolu gereçleri yapımı. Besin sanayisi.

Çutsi, çinli yazar Çü* Yüen'in şiir kitabı.

Büyük Larousse

Çumra'dan bir görünüm Konya

ÇUVAL a. (fars. *cūval*). **1.** Pamuk, kenevir ya da sentetik iplikten seyrekçe dokunmuş büyük torba: *Un çuvalı. Buğday çuvalı.* (Bk. *ansikl.* böl. El. sant.) **—2.** Bu torbanın içindeki: *İki çuval un almak.*

—Aktar. *Çuval yükleyici*, un fabrikalarında, doklarda vb. un ya da tahıl dolu çuvalları üst katlara çıkarmaya yarayan yük asansörü ya da elevatör. || Çuvalları bir taşıta yüklemede kullanılan taşınır konveyör ya da bir tür mekanik kızak.

—Tekst. *Çuval bezi*, kendir ya da jüt ipliğinden bezayağı örgüde dokunmuş seyrek ve kaba bir bez türü. (Çuval yapımında, ambalaj işlerinde, duvarlara germekte ve bazı dekoratif eşya yapımında kullanılır.)

—ANSİKL. El sant. Konar göçer yaşam sürdüren topluluklarda çuvalın ayrı bir önemi vardır. Evin her türlü gereksinimini taşıma, yiyecekleri depolama yanında, çadırlarda iç mekânın bölümlenmesinde de kullanılır. Anadolu'nun çeşitli yörelerinde konar göçer bir yaşam sürdüren Yörükler'in basit el tezgâhlarında zili, cicim, kilim, sumak teknikleriyle dokudukları çuvallar ilgi çekicidir. Bunlar, içine konacak malzemenin türüne göre pamuk ipliği, kıl ya da yünden dokunur. Yörük çuvallarının en ilginç yönünü oluşturan motifler, doğal boyalarla boyanmış ipliklerle yapılır. Çuvallar kullanıldıkları yere göre çeşitli adlar alırlar. İçine giyeceklerin konduğu çuvallara *sırt çuvalı* ya da *esvap çuvalı* denir. Bunlar yastık olarak da kullanılır. Keçi kılından sık bir biçimde dokunan yağ, peynir çuvalları *toplu çuval* adıyla anılır. Bulgur, makarna, dövme türü yiyeceklerin konduğu çuvallaraysa *yoz çuval* ya da *kıl çuval* denir. Bunlar kıldan dokunmuş pek sık olmayan çuvallardır. Un çuvalları genellikle pamuk ipliğinden ve çok sık dokunmuştur, bir yüzü motiflidir. Öteki çuvallarda motifler dikineyken, un çuvallarının motifleri eninedir. Yörük çuvalları üzerlerindeki desene göre de *kırkbudak, alyanak, karaburun* vb. adlar alırlar. Çarpana dokuma tekniğiyle dar şeritler halinde dokunup birleştirilerek yapılan çuvallar da vardır. Bunlar daha çok giysi çuvalı olarak kullanılır.

ÇUVALCI a. **1.** Çuval yapan ya da satan kimse. **—2.** Tarım işlerinde ürünü çuvala dolduran işçi.

ÇUVALCILIK a. **1.** Çuval yapma ya da satma işi. **—2.** Ürünü çuvala doldurma işi.

ÇUVALDIZ a. (fars. *çuvāl* ve *dūz*, diken' den *çuvāl-dūz*). Kaba dokumaları dikmeye yarayan ucu yassı ve hafif eğri, büyük iğne.

ÇUVALLAMAK gçz. f. **1.** Çuvala koymak, doldurmak. **—2.** *Arg.* Bir işte başarısızlığa uğramak, bir işte, bir sınavda vb. iyi bir sonuç alamamak: *Yine çuvalladın. Matematikten çuvallamak.*

ÇUVAŞÇA a. Rusya'da, Orta Volga bölgesinde yaşayan Çuvaşlar tarafından konuşulan bir türk dili. Konuşanların sayısı yaklaşık 1 750 000 (1990). Aşağı ve yukarı çuvaşça olmak üzere iki ana kola ayrılır. Bunları ayıran en yaygın özellik, o'nun u'ya çevrilmesidir: aşağı çuvaşça pus (=baş)~ yukarı çuvaşça pos, vb.

Çuvaş yazı dili, ana çizgileriyle aşağı çuvaşçaya dayanır. Çuvaşça, türk dillerinin s- grubuna girer. Ses, biçim yapısı ve söz varlığı yönünden birçok değişik özellikler gösterir. Bugünkü çuvaşça, eski bulgarcanın bir devamı ve kalıntısı olarak kabul edilmektedir. Çuvaşçanın söz varlığında, türk dilleriyle ortak olan sözcükler yanında, tatarca, rusça, moğolca ve çevemişçe gibi komşu dillerden alınan sözcükler de görülür.

Çuvaşlar, eski çuvaşça döneminde arap yazısını kullanmış; XIX. yy.'dan sonra da rus abecesini benimsemişlerdir.

• *Sesbilgisi.* Çağdaş çuvaş ağızları üzerinde yapılan araştırmalar sonucunda, çuvaşçada: "a, u, ǎ, a, ı, i̯, e" ünlüleri ile "p (B,b); v; m; n; t (D,d); s (Z,z); ś; ş; ç; l; k (G,g); x, h, y." ünsüzlerinin bulunduğu saptanmıştır.

Çuvaşçada, ortak türkçeye göre şu ünlü değişmeleri görülmektedir: 1. a>u: türk. at ~ çuv. ut; türk. ayak (<adak) ~ çuv. ura, vb. —2. a>i̯: türk. bar-(=varmak)~ çuv. pi̯r-; türk. tana(=dana) ~ çuv. ti̯na, vb. —3. Birçok sözcükte de a'nın korunduğu görülür: türk. karpuz ~ çuv. arBus, türk. kavun ~ çuv. kaván, vb. —4 e>a: türk. keç-(= geçmek) ~ çuv. kaś-, türk. eşik ~ çuv. alák, vb. —5. ı>a: türk. kız ~ çuv. xar; i>a: türk. iç- ~ çuv. aś-, vb. —6. o>u: türk. tol-(=dolmak)~ çuv. tul-; ö>u: türk. kör-(=görmek) ~ çuv. kur-, vb. —7. u>á: türk buz ~ çuv. pár; ü>a: türk. yüzük ~ çuv. śara, türk. kül ~ çuv. kal, vb.

Ünsüz değişmeleri: 1. b>p: türk. buzağı ~ çuv. páru, türk. barmak (=parmak) ~ çuv. purne, türk. boyun ~ çuv. máy, vb. —2. ç>ś: türk. çevir- ~ çuv. śavár-, türk. iç- ~ çuv. aś-, vb. —3. d>r: türk. ayak (<adak) ~ çuv. ura, türk. koy- (<kod-) ~ çuv. xur- vb. —4. k>x: kız ~ çuv. xar, türk. sakal ~ çuv. suxal, vb. —5. k>y (bazen): türk. kan ~ çuv. yun, türk. kar ~ çuv. yur, vb. —6. ş>l: türk. taş ~ çuv. çul, türk. kümüş (=gümüş) ~ çuv. kamal, vb. —7 y>ś (sözcük başlarında): türk. yeni ~ çuv. śana, türk. yaz ~ çuv śur, vb. —8. z>r: türk. sakız ~ çuv. suxár, türk. güz ~ çuv. kar, türk. sekiz ~ çuv. saGár, vb.

• *Biçimbilgisi.* Bütün türk dillerinde olduğu gibi, çuvaşçada da erillik, dişillik ayrımı yoktur. Adlar altı durumda bulunurlar: yalın durumun özel bir eki yoktur. *Tamlayan durumu* -án, -nán, -n; *yükleme durumu* -a, -ya (~ -ye), -na ~ -ne; *yönelme durumu*, -a; *bulunma durumu* (ünlülerden ve r,l,n seslerinden başka, bütün ünsüzlerden sonra) -ra ~ -re, (r,l,n seslerinden sonra) -ta ~ -te; *çıkma durumu* -ran ~ -ren, -tan ~ -ten'dir

Kişi adılları: eBa=ben, eZa=sen, vál=o; eBir=biz, eZir=siz, vaZem=onlar'dır. İşaret adılları: ku=bu, kaZem=bunlar, śak=bu, şu, śavá, śav=şu. Soru adılları: kam=kim, mán=ne, vb.

Fiil kip ekleri ise, Türkiye türkçesine göre çok değişik özellikler gösterir. (→ Kayn.)

ÇUVAŞLAR, çoğunluğu Rusya Federasyonu'nda, Çuvaş Özerk Cumhuriyeti'nde yaşayan türk boyu. 1990'da 1 750 000 dolayında olan toplam nüfusun yaklaşık 935 000'i özerk cumhuriyette, 815 000'i ise Tataristan ve Başkırdistan özerk cumhuriyetleriyle, Ulyanov, Kuybişev, Saratov ve Sibirya'da yaşar. Kendilerine tatarca "yavaş" anlamında *Çıvaş* adını vermişlerdir. Bazı araştırmacılar Çuvaşlar'ın *Suvar* ya da *Suvaz* adlı türk boyundan geldiklerini, çuvaş sözcüğünün *suvaz* adının fonetik değişimlere uğrayarak aldığı biçim olduğunu öne sürerler. "Çuvaş" adına, ilk kez, XVI. yy. rus kaynaklarında rastlanmaktadır. Çuvaşlar, Orta Volga bölgesinde oturan ulusların en eskilerinden sayılırlar. Yapılan tarih ve dil araştırmalarına göre, Bulgarlar ile yerli etnik grupların kaynaşmasıyla ortaya çıkmışlardır X. yy. başlarında Volga (İdil) Bulgarları'nın, XIII. yy. ortalarında Moğollar'ın, XV. yy.'da Kazan hanlığı'nın, XVI. yy.'da da Ruslar'ın yönetimine girdiler. Korkunç İvan döneminde (1530-1584), ortodoksluğu kabule zorlandılar. Bu amaçla rus misyonerlere çuvaş dili öğretildi, Kutsal Kitap çuvaşçaya çevrildi. Çuvaşlar, sonunda hıristiyanlığı resmi din olarak benimsediler se de kendi dinsel inanışlarına uzun süre bağlı kaldılar. Çuvaşlar'ın benimsediği şaman inanışları, Altay Türkleri'ninkinden farklıydı. Çuvaşlar arasında iyi-kötü ruhlar kültü zayıflamış, din adamı olarak şamanların etkisi azalmıştı. İnanışları, tektanrılı dinlerle yakınlık gösteriyordu. Bazı araştırmacılar, bunun islam dininin etkisiyle olduğunu öne sürer ve çuvaş dini terminolojisine girmiş çok sayıda arapça sözcüğü de kanıt olarak gösterirler.

Çuvaşlar geçimlerini çiftçilik, hayvancılık, avcılık ve balıkçılıkla sağlar, orman ürünlerinden de yararlanırlar.

•*Edebiyat.* Türkü ve şarkıların yanı sıra hikâye, masal, destan, atasözleri, manzum muamma türlerinde zengin bir halk edebiyatına sahip olan Çuvaşlar'dan günümüze ulaşan ilk yazılı metinler İncil çevirileri, dua kitapları ve hıristiyan azizlerinin yaşamını anlatan kitaplardır. XIX. yy.'ın ilk yarısından başlayarak A. A. Fuchs, V. Sboev, N. İ. Zolotnikiy vb. gibi araştırmacılar, çuvaş halkı arasında sözlü edebiyat ürünlerinin Çarlık döneminde ortaya çıktığını ve siyasi olaylara koşut olarak geliştiğini saptadılar. 1840'ta Fuchs'un *Çuvaş halk edebiyatından malzemeler* adlı incelemesini sonraki yıllarda Nikolay İvanoviç Polorusov'un yayımladığı *Puler ilni* (Beyler şehrinin fethi) adlı destan izledi. Macar araştırmacılarından Meszaros da, Macar ilim akademisi'nce yayımlanan *Cauvas nepköltesi gyüjtemeny* (Çuvaş halk edebiyatı) adlı yapıtında bu edebiyatın ilginç örneklerini bir araya topladı.

XIX. yy.'ın ikinci yarısında V. İ. Lebedev' in çuvaş halkının şiirini ve yaşamını anlatan *Genç çuvaş manzumeleri*, İ. İvanov' un çuvaş gelenek ve göreneklerini ele alan bir çalışması, İ. N. Jurkin'in kırsal yörelerdeki yaşamdan esinlenerek yazdığı kısa hikâyeleri başlıca ürünlerdir. M. F. Federov'un yazdığı *Arsurri* (Akıl ormanı) ise çağdaş çuvaş edebiyatının başlangıcı sayılır. 1905'te haftalık olarak yayımlanmaya başlayan Hypar (Haber) adlı ilk çuvaşça gazete, çevresine toplanan genç yazarlarla iki yıl kadar çuvaş edebiyatının yayılmasına ve yerleşmesine katkıda bulundu. Çarlık hükümeti 1907'de gazeteyi kapattı ve çuvaşça yayınları yasakladı. Bununla birlikte 1911'de N. V. Vasilev çuvaşça 7 şiirle birkaç hikâyeden oluşan bir antoloji, T. Kirillov, Efimov, Korenkov gibi yazarlar da kitaplarını yayımladılar.

1917 şubat devrimi'nden sonra iktidara gelen Kerenskiy, beş bin dolayında çuvaşça kitabı imha ettirdiyse de kısa bir süre sonra Hypar gazetesi yeniden çıkmaya başladı. 1918'de Kazan kentinde Kanas gazetesi, 1919'da Surampus (Şafak) gazetesi ve daha başka gazeteler yayımlandı. Devrimden sonra yeniden canlanma gösteren çuvaş edebiyatında Semen Vasileviç Elger, V. Rzaj, P. Morozov, M. Sumilov-Ujap vb. yazarlar ve şairler kalıcı nitelikte yapıtlar verdiler. Bunlardan bazıları yâbancı dillere de çevrildi.

Yine devrimin ilk yıllarında Kazan'da ilk çuvaş tiyatrosu kuruldu. Burada rus ve yabancı yapıtlarının yanı sıra çuvaş oyun yazarlarının özgün ürünleri de sahnelendi.

ÇUVAŞ ÖZERK CUMHURİYETİ ya da **ÇUVAŞYA,** Rusya Federasyonu'na bağlı özerk cumhuriyet, Orta Volga kıyılarında; 18 300 km^2; 1 336 000 nüf. (1990). Merkezi *Çeboksarı.*

ÇUYKOV (Vasiliy İvanoviç), sovyet mareşal (Serebrianı Prudıy, Tula yakınında, 1900 - Moskova 1982). Fabrika işçisiyken Kızılordu'ya katıldı, 1919-20'de Beyazlar ile savaştı ve Komünist partisi'ne girdi. 1921'de bir alaya komuta etti, daha sonra Çin'e giderek uzun yıllar Çankayşek' in nezdinde askeri ataşe olarak bulundu. 1942'de Stalingrad cephesini savunmakla görevli LXII. Ordu'nun başına getirildi. Ertesi yıl, Tolbuhin'in komutası altına verilen Çuykov, 1943 yazında Maryupol (günümüzde Jdanov) ile Nikopol'ü, 1944'te de Odesa'yı kurtardı. Kısa bir süre sonra, Jukov'un komuta ettiği cephenin orta kesiminde VIII. muhafız ordusu'nun başına geçti, Polonya'ya girdi ve birliklerini Berlin'e saldırıya geçirdi. 1945'te Thüringen askeri valisi oldu, 1948'de orgeneralliğe yükseltildi, ertesi yıl da Sokolovskiy'in yerine Almanya'daki sovyet kuvvetlerinin komutanlığına atandı. Çuykov, beş yıl bo-

yunca, o arada Alman Demokratik Cumhuriyeti olan sovyet bölgesini yönetti. 1953'te yerini, Greçko'ya bıraktı; 1955'te mareşalliğe yükseltildi. 1960-1964 arasında kara kuvvetleri komutanlığı yaptı.

ÇÜ → ÇÜ

-ÇÜ → -CI

ÇÜÇU a. *Yörs.* Tarım. Dişi hindi.

ÇÜFU ya da **QUFU,** Çin'de (Şandong) kent, Cining'in K.-D.'sunda; 30 000 nüf. Dinsel merkez. Tapınakların ve anıtların hepsi, burada ders vermiş olan Konfuçius'a adanmıştır: Kongmiao (Konfuçius tapınağı) ve binlerce dikiti, mezarını içeren Cişingling (Büyük Bilge'nin Ormanı), Konfuçius'un soyundan gelenlerin oturduğu konut, vb.

ÇÜK a. *Tkz.* Erkeklik organı.

-ÇÜK → -CIK.

ÇÜKÜR a. *Yörs.* Bir ağzı balta, diğer ağzı kazma olan araç.

-ÇÜL → -CIL.

ÇÜN → ÇÜ.

ÇÜNGÜŞ, Diyarbakır'ın D. Anadolu bölgesi sınırları içinde kalan kesiminde ilçe; 17 067 nüf. (1990); 489 km²; 35 köy. Merkezi, Diyarbakır'ın 110 km K.-B.'sındaki *Çüngüş*, 3 935 nüf. (1990).

ÇÜNKİ →ÇÜNKÜ.

ÇÜNKÜ bağ. (fars. *çün* ve *ki*'den *çünki*). Gerekçeyi, bilinen ya da ortada olan nedeni belirtir: *Bu kenti iyi tanırım, çünkü çocukluğum burada geçti. Gelemem, çünkü yorgunum. Geç kaldım, çünkü yol tıkalıydı.*

◆ **çünki** be. *Esk.* **1.** Madem ki: *"Sevdiğim cemalin çünki göremem / Çıkmasın hayalin dil-i şeydadan"* (Nedim, XVIII. yy.). **—2.** Ne vakit ki, vakta ki: *"Arap diyarında bir ağaçtır, çünki biri birine sürerler od çıkar"* (Câmi ül-Fürs, XVI. yy.).

Rhône-Poulenc

şeftali ağacının kökünde **çürüklük**

ÇÜRÜK sıf. **1.** Çürümüş olan şey ya da bir şeyin çürümüş olan bölümü için kullanılır: *Çürük yumurta. Dişindeki çürükleri tedavi ettirmek.* **—2.** Sağlamlığı, dayanıklılığı olmayan şey için kullanılır: *Çürük bir yapı.* **—3.** Sağlam bir temele, sağlam kanıtlara dayanmayan bir önerme için kullanılır: *Çürük bir iddia.* **—4.** *Çürük çarık,* eski, kırık dökük, işe yaramaz şeyler için kullanılır: *Evde çürük çarık ne kadar eşya varsa toptan bir eskiciye sattık.* ‖ *Çürük çıkmak,* dayanıksız olduğu anlaşılmak. ‖ *Çürük tahtaya basmak,* dikkatsizlik ve tedbirsizlik yüzünden, sonucu zararlı, tehlikeli olabilecek bir işe girişmek ya da aldatılmak. ‖ *Çürük yumurta,* bayatlayarak bozulup kokmuş yumurta.

—Denizc. *Çürük su,* gemi pervanesinin dönüşünden kaynaklanan ve dümen suyuna karışan zayıf akıntı.

—Nümism. Osmanlı döneminde, halk arasında ayarı düşük olan sikkeler için kullanılırdı: *çürük akçe, çürük kuruş, çürük para.*

—Taşoc. Çok gevşek katmanlar içeren taş ya da mermer için kullanılır.

◆ a. Darbe ya da sıkışma sonucunda deride oluşan morluk; bere.

—Ask. Sağlık nedeniyle, askerlik yükümlülüğünden bağışık tutulan asker adayı. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Çürüğe ayırmak,* birisini sağlık nedeniyle, askerlik hizmetinden bağışık tutmak. ‖ *Çürüğe çıkma,* askerlik yükümlüsünün sağlık yönünden askerlik yapmaya elverişli olmaması durumunun raporla saptanması. ‖ *Geçici çürük,* çeşitli nedenlerle askere sevk tarihinde sağlık durumu elverişli olmayan asker adaylarına verilen ad. (Sağlık durumu belirli bir zaman sonunda düzelenler, yapılan ikinci bir muayene sonunda askere alınırlar)

—Dişç. *Diş çürüğü,* dişin mine ve dentin kısmını harap eden hastalık. (Çürük dıştan [mine] içe [dişözü] doğru ilerler ve dişin içinde bir boşluk oluşmasına yol açar. Hiç bekletilmeden tedavi yoluna gidilmelidir. Çünkü çürük ilerlerse dişin kurtarılması olanağı kalmaz.)

—ANSİKL. Askerlik meclisinin, ilçe merkezlerinde yaptığı son yoklama sırasında, askerlik adayları Kabiliyeti bedeniye yönetmeliği'ne göre "sağlam", "sakat", "çürük" olmak üzere üç gruba ayrılır. Çürüklerden, geçici çürüğe ayrılanlar, kesin karar verilmek üzere ertesi yıla bırakılırken kesin çürükler ise askerlik hizmetine hiçbir yönden yararlı olamayacakları saptandığından askerlikle tüm ilişkileri kesilir.

Çürük temel, İstanbul Şehir tiyatrosu' nun (o zamanki adıyla Darülbedayi) kuruluş hazırlıkları tamamlandıktan sonra, 20 ocak 1916'da sahnelediği ilk oyun. Fransız oyun yazarı Émile Fabre*'ın *La Maison d'argile* adlı oyunundan Hüseyin Suat tarafından türkçeye çevrilen yapıt, Asker ailelerine yardımcı hanımlar cemiyeti yararına Tepebaşı tiyatrosu'nda oynandı. Bernard Rosenthal adlı bir alman ressamı tarafından uygulanan sahne tasarımı o dönemin türk tiyatrosu için büyük yenilikler içeriyordu. Belli başlı rolleriyse Ertuğrul Muhsin, Nurettin Şefkat, Muvahhit, Kınar Hanım, Felekyan Hanım, Eliza Binemeciyan Hanım, Sara Mannik Hanım vd. sanatçılar paylaşmıştı.

ÇÜRÜKÇÜL a. ve sıf. Cansız organik maddelerle beslenen (bitki, mantar ve mikroorganizma). [Eşanl. SAPROFİT.]

ÇÜRÜKÇÜLLÜK a. Çürükçül bitkilerin yaşama biçimi.

ÇÜRÜKDAMAR a. Taşoc. Bir mermeri bölen, çok gevrek gereçten oluşmuş damar.

ÇÜRÜKLÜK a. **1.** Çürük olma durumu; çürük olan şeyin niteliği. **—2.** İşe yaramayan şeylerin atıldığı yer; mezbelelik.

—Bitki patol. Bitkilerde genellikle mantarların ya da bakterilerin yol açtığı birçok hastalığa verilen genel ad. ‖ Üzüm taneleri üzerinde bir mantarın *(Botrytis cinerea)* gelişmesiyle ortaya çıkan durum. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Meyvc. *Kök çürüklüğü,* asalak bir mantardan ileri gelen ve ağaçların çürüyüp ölmesine neden olan kök bozukluğu.

—Taşoc. Bir taşın, bir mermerin çok gevrek ya da balçık dolu bir damardan oluşan özürü.

—ANSİKL. Bitki patol. Sıcaklık ve nem koşullarına göre, mantar yerleşir yerleşmez hızla yayılarak üzüm tanelerinin üzeri kalın bir küf tabakasıyla kaplanır. *Boz çürüklük* denen bu hastalık önemli ölçüde zarara neden olur. Buna karşılık mantar çok hafif ve ölçülü gelişirse üzümün şeker yoğunluğunu artırır ve bileşiminde önemli değişikliklere neden olur. *Soylu çürüklük* denilen bu çeşit çürüklük bazı ünlü tatlı şarapların yapımına yarar.

ÇÜRÜME a. Bozulma, kokuşma.

—Fırınc. Hamurun, fazla maya katma ya da uzun süre bekletme sonucu sertleşip kabarmaması ve kokuşması.

—Kim. Azotlu organik maddelerin, mikro -organizmaların etkisiyle bozunması. ‖ *Çürüme önleyici,* çürümeye engel olan bir madde için kullanılır.

—Seram. Çürütme işlemi sırasında seramik toprağının mayalanması.

ÇÜRÜMEK gçz. f. **1.** Organik bir madde sözkonusuysa, ayrışma yoluyla bozulmak, kokuşmak; özelliklerini yitirmek: *Çürüyen meyveleri ayırmak. Hamur çürüdü, açılmıyor. Dişi çürümek.* **—2.** Dış etkenlerle bozulmak, sağlamlığını, dayanıklığını yitirmek: *Balkon demirleri boyasızlıktan çürüdü.* **—3.** Bir darbe ya da sıkışma nedeniyle deride mor lekeler oluşmak. **—4.** *Bir yerde çürümek,* orada uzun bir süre kalmak, küflenmek: *Hapiste çürümek. Bir işte çürümek. Burada çürümek istemiyorum.* **—5.** Bir önermeden söz ederken, yanlışlığı kanıtlanmak, geçersiz olduğu anlaşılmak: *Bu sav, yeni buluşlarla çoktan çürüdü.* **—6.** *Ed.* Ahlaki açıdan kokuşmak, yoldan çıkmak: *Çürümüş bir toplum.*

◆ **çürütmek** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi çürütmek,* onun bozulmasına, kokmasına yol açmak. **—2.** *Eti çürütmek,* bayatlatarak yumuşatmak. **—3.** *Bir önermeyi çürütmek,* karşıt kanıtlarla bir önermenin yanlışlığını ortaya koymak, onu geçersiz kılmak: *Bir savı, bir düşünceyi çürütmek.*

—Dişç. Çürüme ya da diş çürüğü yoluyla diş minesini ya da kemik dokusunu harap etmek. (Hasta bir diş komşu dişleri çürütebilir.)

—Mutf. Bir av hayvanının öldürülmesinden sonra üç-sekiz gün bekleterek bozulmaya başlamasını ve etin özel bir tat almasını sağlamak.

—Tekst. HAVUZLAMAK'ın eşanlamlısı.

◆ **çürütülmek** edilg. f. **1.** Çürütmek işine konu olmak. **—2.** Yanlışlığı, geçersizliği kanıtlanmak.

ÇÜRÜTME a. Çürütmek eylemi.

—İnş. Kâgir bir duvarı, daha önceden çıkarılmış bozuk gereçlerin yerine yenilerini gömerek onarma işlemi.

—Kâğ. san. Eski kâğıt fabrikalarında, kâğıt üretiminde kullanılacak paçavralara uygulanan suya yatırma işlemi. ‖ *Çürütme havuzu,* kâğıt hamuru üretiminde kullanılan paçavraların aşırma işleminden sonra mayalanmasını sağlayan sarnıç biçiminde depo.

—Seram. Seramik toprağını, asit salgılayan bakterileri geliştirmek, dolayısıyla da toprağı özlüleştirmek için serin ve nemli mahzenlerde ya da çukurlarda bekletme. (Çürütme, toprağın homojenliğini de artırır.)

—Su işler. *Çamur çürütme,* çöken çamurların organik maddelerini bakteri etkisinde bırakarak dönüşüme uğratma. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Su işler. *Çamur çürütme. Anaerobi* çürütme, ya açık hava çukurlarında ya da 35° C (mezofil çürütme), bazen 50° C sıcaklıkta (ısısever çürütme) kapalı yapılarda (çürütme havuzu) uygulanır. Çamurların aminoasitleri organik asitlere dönüşür; bu asitler de kısa sürede özümlenerek % 70 oranına kadar metan içeren gazlar açığa çıkarır. Elde edilen metan çürütme havuzlarını ısıtmada, motorları (pompalar) beslemede, hatta elektrik üretiminde kullanılabilir. *Anaerobi* çürütmede ya da kararlılaştırmada ise, çamurlar günlerce süren bir yükseltgeme işlemine tutulur. Çürütmeden sonra, çamurdaki kuru maddeler ağırlıklarının yaklaşık üçte birini yitirirken, uçucu maddelerin ağırlığı yarıya iner; üstelik evrimleri çok yavaş ge-

R. Baumgartner-Explorer

Gueivıngı (Kütüphaneler binası [XI-XII. yy.]) Çüfu'daki Konfuçius tapınağı'nın ahşap yapılarından biri

lişir, dolayısıyla denetimli bir boşaltıma olanak sağlar ve bu maddelerin tarım alanında kullanımını kolaylaştırır.

ÇÜRÜTMEK → ÇÜRÜMEK.

ÇÜRÜTÜLMEK → ÇÜRÜMEK.

ÇÜŞ ünl. **1.** Eşeği durdurmak için kullanılan söz. **—2.** *Kaba.* Yakışıksız, yersiz, çirkin bir davranış karşısında söylenen söz.

ÇÜTREBALIĞI a. Sıcak ve ılık denizlerin kıyı kesiminde yaşayan, çotiragiller familyasından kemiklibalıklara verilen genel ad. (Eşanl. ÇOTİRABALIĞI.)

—ANSİKL. Türkiye denizlerinde yaşayan tek türü *Balistes carolinensis* Akdeniz'de ve ender olarak da Ege ve Marmara'da görülür. Boyu 45 cm'yi bulabilir. Alışkanlıkları konusunda bilgi az olmakla birlikte, kabuklular, mercanlar, küçük balıklar ve ölmüş büyük balık artıklarıyla beslendiği bilinir.

ÇÜTREBALIĞIGİLLER a. Sıcak ve ılık denizlerde, mercan kayalıkları arasında yaşayan, gözalıcı parlak renkli kemiklibalıklar familyası. (Bunlarda dişler birbirine kaynaşarak az sayıda levhaya dönüşmüştür; sırt yüzgecinin diken biçimindeki birinci kılçığı hiç oynamadan hep dik durabilir. Çütrebalığı bu familyadandır. Bil. a. *Balistidae.*) [Eşanl. ÇOTİRABALIĞIGİLLER.]

ÇÜ YÜEN ya da **QU YUAN,** çinli şair (İ.Ö. 343'e doğr. - öl. 277'ye doğr. ?). Çin şiirinin babası sayılır. Yapıtları, *Çutsi* (Çu ülkesinin elejileri) adı verilen şiir antolojisinin büyük bir bölümünü oluşturur. Çu krallığı'nın başbakanıyken, bir iftira yüzünden görevinden uzaklaştırıldı ve bir nehirde boğularak öldü. Bu olay, her yıl mayıs ayında yapılan Ejderha bayramında anılır. Çü Yüen'in başyapıtı olan *Lisao* (Ayrılık acısı), doğanın simgesel betimlemeleriyle lirik, gizemci ve fantastik duyguların bir karışımıdır.

ÇYORNİY (Dangil) → ÇERNİY.

ÇYURLYONİS (Mikaloyus), litvanyalı besteci ve ressam (Varena 1875-Pustelnik, Varşova yakınında, 1911). Genellikle pastel ya da detrampla kâğıt üzerine yaptığı -yer yer soyutun sınırlarını zorlayan- resimleri,özü bakımından simgecidir. *Dünyanın yaratılışı* (1904-1906), *Zodyak burçları* (1907), *Denizin sonatı,* (1908) gibi çevrimlerinde fantastik, mistik ve hayali bir dünya yarattı. (Resimleri Kovno müzesi'ndedir.)

KAYNAKÇA

Çağatay. J. Eckman, *Çağatay dili örnekleri* (Edebiyat Fakültesi Türk dili ve edebiyatı dergisi, c. X, İstanbul, 1960); *Die Tschagtaische literatur* (Philologiae Turcicae Fundamenta II, Wiesbaden, 1964). —O. F. Sertkaya, *Osmanlı şairlerinin çağatayca şiirleri* (Edebiyat Fakültesi Türk dili ve edebiyatı dergisi, c. XVIII. İstanbul, 1970; c. XIX, 1971; c. XX, 1972; c. XXII, 1977).

Çağlar (Behçet Kemal). E. N. Gökşen, *Behçet Kemal Çağlar* (Ankara, 1970).

Çağrı Bey. İ. Kafesoğlu, *Selçuklu tarihi* (İstanbul, 1972). —K. Gürün, *Türkler ve türk devletleri tarihi* (Ankara, 1981). —Haz. Genelkurmay askeri tarih ve stratejik etüt başkanlığı, *Çağrı Bey, Sultan Alpaslan, Cezzar Ahmet Paşa, Serdar-ı Ekrem Lütfi Paşa* (Ankara, 1981). —O. Turan, *Selçuklular zamanında Türkiye tarihi* (İstanbul, 1984).

Çakmak (Mustafa Fevzi). S. Külçe, *Mareşal Fevzi Çakmak* (İstanbul, 1946). —C. Kutay, *Fevzi Çakmak Atatürk'ü tevkif edecekti* (İstanbul, 1956). —S. Onur, *Büyük Mareşal Fevzi Çakmak'ın askeri dehası ve siyasi hayatı* (İstanbul, 1962).—Derleyen: T. Gönel, *Milli kahraman Mareşal Fevzi Çakmak* (İstanbul, 1976). —Ü. S. Topçuoğlu, *Mareşal Fevzi Çakmak* (İstanbul, 1977).

Çaldıran meydan savaşı. Halit-Eyüp Sabri-Kazım-Hüsnü, *Çaldıran ve Ridaniye* (İstanbul, 1930). —N. A. Banoğlu, *Yavuz Sultan Selim* (İstanbul, 1943). —F. Gücüyener, *Yavuz Sultan Selim* (İstanbul, 1945; 2 c.).— K. Su, *Yavuz Sultan Selim* (İstanbul, 1949). —T. Y. Öztuna, *Türkiye tarihi,* c.5 (İstanbul, 1965).

Çalıkuşu. B. Emil, *Reşat Nuri Güntekin'in romanlarında şahıslar dünyası* (İstanbul, 1984).

Çamlıbel (Faruk Nafiz). N. S. Banarlı, *Faruk Nafiz ve seçilmiş şiirleri* (İstanbul, 1944). —H. F. Ozansoy, *Edebiyatçılar çevremde* (İstanbul, 1970). —H. Yücebaş, *Bütün cepheleriyle Faruk Nafiz Çamlıbel* (İstanbul, 1974).

Çamlıca'daki enіştemiz. S. S. Uysal, *Abdülhak Şinasi Hisar, hayatı, sanatı, eserleri* (İstanbul, 1961).

Çanakkale savaşları. F. C. Roux, *Çanakkale seferi,* çev. Muhiddin Nihad-Asım (İstanbul, 1918). —F. Belen, *Çanakkale savaşı* (İstanbul, 1935). —T. Çelebican, *Çanakkale'de nasıl kazandık* (İstanbul, 1937). —K.Perk, *Çanakkale savaşları tarihi* (İstanbul, 1939). —C. F. Aspinall - Olgander, *Çanakkale Gelibolu askeri harekâtı,* çev. T. Tunay - M. Hulusi (İstanbul, 1939-1944; 4 c.). —A. Ç. Saraçoğlu, *Çanakkale zaferi 18 mart 1915* (İstanbul, 1953). —R. E. Ünaydın, *Çanakkale'de savaşanlar dediler ki* (Ankara, 1960). —Mustafa Kemal, *Anafartalar muharebatına ait tarihçe,* yay. U. İğdemir (Ankara, 1962); *Arıburnu muharebeleri raporu,* yay. U. İğdemir (Ankara, 1968). —İ. Ilgar, *Çanakkale savaşları* (Ankara, 1982).

Çandarlı ailesi. M. T. Gökbilgin, *XV.-XVI. asırlarda Edirne ve Paşa livası* (İstanbul, 1952). —İ. H. Uzunçarşılı, *Çandarlı vezir ailesi* (Ankara, 1974).

Çarhname. M. Mansuroğlu, *Ahmad Fakih, Çarhname* (İstanbul, 1956). —T. Gencei, *Çarhname'nin müellifi ve tarihi hakkında notlar* (Türk kültürü, sayı 286, Ankara, 1987).

Çatalhöyük. J. Mellaart, *Excavations at Çatal Höyük - First preliminary report, 1961* (Anatolian studies, XII, 1962); *Excavations at Çatal Höyük* (Anatolian studies, XIII, XIV, XVI, 1963, 1964, 1966); *Çatal Höyük West* (Anatolian studies, XV, 1965); *Çatal Höyük, a Neolithic town in Anatolia* (1967).

Çavuştepe. A. Erzen, *Çavuştepe kazıları* (VII. Türk tarih kongresi - kongreye sunulan bildiriler, Ankara, 1972); *Çavuştepe, Yukarı kale ve Toprakkale 1976 dönemi kazıları* (Anadolu araştırmaları IV-V, İstanbul, 1977); *Çavuştepe I* (Ankara, 1978); *Çavuştepe 1979 kazıları* (II. Kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1981); *Çavuştepe 1980 yılı kazıları* (III. Kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1981); *Çavuştepe kazısı çalışmaları* (IV. Kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1983); *Çavuştepe kazı çalışmaları* (V. Kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1984); *Çavuştepe 1983 kazısı çalışmaları* (VI. Kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1985).

Çayönü. H. Çambel - J. Braidwood, *An early farming village in Turkey* (Old world Archaeology; Foundations of Civilization, San Francisco, 1972); *Güneydoğu Anadolu tarihöncesi araştırmaları* (İstanbul, 1980); *Çayönü kazısı ve Hilar mağaraları* (II. Kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1981); *Çayönü kazısı 1981 yılı çalışmaları* (IV. kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1983).

Çelebi (Asaf Halet). S. Güngör, *Asaf Halet Çelebi* (İstanbul, 1985).

Çengname. G. Alpay, *Ahmed-i Dai and his Çengname* (Cambridge, USA, 1973).

Çerkez Ethem. Y. Nadi, *Çerkez Ethem kuvvetlerinin ihaneti* (İstanbul, 1955). —C. Kutay, *Çerkez Ethem hadisesi* (İstanbul, 1955); *Çerkez Ethem dosyası* (İstanbul, 1973; 2 c.). —*Çerkez Ethem'in hatıraları* (İstanbul, 1962). —Z. Saruhan, *Çerkez Ethem'in ihaneti* (İstanbul, 1984). —C. Şener, *Çerkes Ethem olayı* (İstanbul, 1984).

Çerkezler. M. Fethgerey, *Çerkezlerin aslı* (İstanbul, 1922); *Çerkezler* (İstanbul, 1922).

Çeşme deniz savaşı. Piri Reis, *Kitab-ı Bahriye* (İstanbul, 1938). —Ali Rıza Seyfi, *Çeşme deniz muharebesi faciası ve Akdeniz' de ilk Rus donanması* (İstanbul, 1943). —H. Kubat, *Çeşme muharebesi ve İstanbul'daki akisleri* (İstanbul, 1946).

çeşmibülbül. F. Bayramoğlu, *Türk cam sanatı ve Beykoz işleri* (İstanbul, 1974). —Ö. Küçükerman, *Cam sanatı ve geleneksel türk camcılığından örnekler* (Ankara, 1985). —Ü. Canav, *Cam eserler koleksiyonu* (İstanbul, 1985).

çeviri. İ. H. Sevük, *Avrupa edebiyatı ve biz, garpten tercümeler* (İstanbul, 1940-1941, 2 c.). —*Çeviri sorunları özel sayısı* (Türk dili, sayı 322, Ankara, 1978).

Çıldırlı Âşık Şenlik. E. Arslan, *Çıldırlı Âşık Şenlik, hayatı, şiirleri ve hikâyeleri* (Ankara, 1975).

çiftlik. A. Zakaryan, *Çiftlik idaresi* (İstanbul, 1891). —İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı teşkilatına medhal* (İstanbul, 1941). —Ö. L. Barkan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda zirai ekonominin hukuki ve mali esasları* (İstanbul, 1942); *Türkiye'de toprak meselesi* (İstanbul, 1980). —M. Akdağ, *Türkiye'nin iktisadi ve içtimaî tarihi* (Ankara, 1959; 2 c.).

çini. O. Aslanapa, *Osmanlılar devrinde Kütahya çinileri* (İstanbul, 1949); *Anadolu'da türk çini ve seramik sanatı* (İstanbul, 1965). —Ş. Yetkin, *Anadolu'da türk çini sanatının gelişmesi* (İstanbul, 1972). —G. Öney, *Türk çini sanatı* (İstanbul, 1976).

Çobanoğulları. C. Cahen, *Osmanlılar'dan önce Anadolu'da Türkler* (İstanbul, 1979). —Y. Yücel, *XIII.-XV. yüzyıllar kuzey-batı Anadolu tarihi Çobanoğulları beylikleri* (Ankara, 1980). —C. E. Boswort, *İslâm devletleri tarihi* (İstanbul, 1980). —E. Merçil, *Müslüman - Türk devletleri tarihi* (İstanbul, 1985).

Çobanzade (Bekir Sıtkı). A. B. Taymas, *Kırımlı filolog ve şair Bekir Çobanzade* (Türk dili ve araştırmaları yıllığı. Belleten 1954, Ankara, 1954). —H. Ayan, *Bekir Çobanzade* (Türk kültürü araştırmaları yıllığı, Yıl XXIII, sayı 1-2, Ankara, 1980).

çocuk. M. Alpay ve R. Anhegger, *Çocuk edebiyatı ve çocuk kitapları* (İstanbul, 1975). —M. Alpay, *Türk çocuk edebiyatı* (Güney-Doğu Avrupa araştırmaları dergisi, sayı 8-9, İstanbul, 1980). —*Nesin Vakfı edebiyat yıllığı 1980* (İstanbul, 1980). —*Çocuk edebiyatı özel sayısı* (Türk dili, sayı 400, Ankara, 1985). —M. R. Şirin (haz.), *Çocuk edebiyatı yıllığı* (İstanbul, 1987).

Larousse

D

D a. **1.** Türk abecesinin beşinci harfi. (Bk. *ansikl.* böl. Dilbil.) **—2.** Kapantılı, dişsil, ötümlü ünsüz. (Bk. *ansikl.* böl. Dilbil.)

—Ask. *D. günü,* Silahlı kuvvetler'in başlamasına karar verdiği bir harekâtın açıklanmayan gününü, planını, emirlerini belirtmek amacıyla kullanılan deyim. (Burada harekâtın gelişmeleri H, J, M harfleriyle gösterilir. H asıl harekâtın zamanını, J ile M ikinci dereceden olan herekâtın zamanını gösterir. D günü öncesi yapılacak harekât ve hazırlıklar – sonraki günlerde yapılacaklar ise + işareti verilerek belirtilir.)

—Binc. *D gem,* halkası D biçiminde olan gem.

—Isıbil. *D- çekmece,* bir buhar makinesinde, dağıtıcı organın özel biçimine verilen ad; Watt'ın geliştirdiği bu çekmece, dik kesitinin özel biçimi nedeniyle bu adla anılır.

—ANSİKL. Dilbil. Fenike dilindeki *delt* ve ibranicedeki *dalet* sözcükleri "kapı kanadı" anlamına gelir ve "bir çadırı kapamaya yarayan deri yüzey" de harfin üçgen biçimini açıklayabilir. Eski latince *D*'nin yuvarlak biçimi, batı yunanca abecesinden aktarılmıştır. I. yy.'a doğru yuvarlak kısmının üst ucunda beliren çıkıntı, daha sonraki bütün yazı biçimlerinde ve özellikle de duvar yazılarında açıkça görülür.

• *Sesbilgisi.* Akustik açıdan (d) şu özelliklerle tanımlanabilir: (+ ünsüz + kesintisiz, + dağınık, + titreşimli). Türkiye türkçesinde *ad, od* (ateş) *yad* (yabancı) gibi sayılı birkaç örnek dışında bugün sözcük sonlarında *d* sesi bulunmaz. *T* ile biten birden çok heceli sözcükler, ünlü ile başlayan bir ek aldıklarında sonda bulunan *t* sesi *d* sesine dönüşür: *yiğit + i > yiğıdi, kanat + ı > kanadı, öğüt + ü > öğüdü.* Tek heceli sözcüklerde ise *t > d* değişimi görülmez: *at-ar > atar.* Ötümsüzlerle biten sözcüklerin sonuna geldiğinde *d* sesi, benzeşme yoluyla *t* olur. *iç + di > içti, düş + dü > düştü, kap + dı > kaptı.*

•*Tarihsel sesbilgisi.* Eski türkçede *d* yalnız içseste bulunur; sözcük başında *d-* yoktur. Bugünkü *d-* sesleri eski *t-* sesinin tonlulaşmasıyla ortaya çıkmıştır: *dağ < tag, dal < tal, demek < timek, diş < tiş, deniz < teniz* gibi. Eski Anadolu türkçesinde, bugün *t-* ile kullandığımız birtakım sözcüklerin *d-*'li biçimleri görülür: *der 'ter', derle- 'terlemek', doprak 'toprak', dak- 'takmak', dart- 'tartmak'* vb.

Eski türkçede *d* sesi yanında aynı harfle gösterilen bir *ḍ* sesi vardır. Göktürkçede ve uygurcada *d* sesinden ayrılmadan yazılırsa da karahanlı türkçesinde (') ile yazılır. Bu yüzden de çevriyazı sisteminde (*ḍ*) ya da batılı türkologların kullandıkları (*δ*) işareti ile gösterilir. Türkiye türkçesinde bu sesler *y*'ye dönüşmüştür: (*ḍ*>y): *aḍak > ayak, aḍır- > ayır-, aḍrug > ayrı, beḍize- > beyize- > beze-, beḍük > büyük, öḍün >* öyün gibi. Eski türkçede fiillere gelerek kuvvetlendirme görevinde kullanılan bir *-ḍ-* eki vardır. Bu ek de Türkiye türkçesinde kalıplaşmış bir biçimde -*-y-* olmuştur: *To-ḍ- > toy- > doy, ko-ḍ- > koy-, sa-ḍ- > say-*

D sesi, türkçenin lehçe sınıflamalarında da ayraç olarak kullanılmıştır. Samoyloviç'in lehçe sınıflamasında "D grubu" adı altında toplanan lehçeler üçe ayrılır: 1) *ḍ* Bölümü: tarihsel lehçelerden orhon, uygur ve yaşayan lehçelerden soyon, karagas, salar. 2) *t* Bölümü: yakut. 3) *z* Bölümü: sarıg, uygur, kamasin, koybal, sagay, kaça, beltir, şor, kızıl ve küerik lehçeleri.

Kaşgarlı Mahmut, Yağma, Tohsı, Kıpçak, Yabaku, Tatar, Kay, Çomul ve Oğuzlar'ın *ḍ* sesini her zaman *y*'ye çevirdiklerini; bulgar, yemek, suvar, kimi kıpçak (kıfçak) boylarının ise *z*'ye çevirdiklerini belirtir ve ekler: "Sözün kısası, çiğil dilinde bulunan *ḍ* harfi (=sesi) Rum diyarına kadar yağma, tohsı, oğuz boylarıyla Argular'dan birtakımlarının dilinde -Çin'e doğru gidilerek bütün boylarda *-y* olur Kıfçaklar'da ve onlara uyanlarca, rum ülkesine doğru ininiz, *-ḍ >-z* olur"

Çuvaşçada ise *ḍ>r* olmuştur: *aḍak > ura* 'ayak', *oḍğan- > vıran-* 'uyanmak', *kaḍın > hurın* 'kayın ağacı', *toḍ- > tır-* 'doymak', *koḍ- > hıvar-* 'koymak'. Çuvaşçada eski *ḍ* sesinin *y* ve *v* olarak kullanıldığı sözcükler de vardır. Bu sözcüklerin çuvaşçaya sonradan başka türk lehçeleri aracılığı ile geçtiği sanılmaktadır.

Yakutçada ise *ḍ>t* gelişmesi olmuştur: *aḍağ > atah* 'ayak', *yaḍağ > sati* 'yaya', *aḍğır > atır* 'aygır', *kıḍığ > kıtı* 'kıyı', *keḍ- > ket-* 'giymek', *toḍ- > tot-* 'doymak', *kudruk > kuturuk* 'kuyruk', *küḍegü > kütüö* 'güvey'.

Türkçeden moğolcaya geçen ya da moğolca ile ortak olan sözcüklerde eski *ḍ* sesi kendini korumuştur. *boḍu- > budu-* 'boyamak' gibi.

D, romen sayılamasında 500 ü gösteren simge.

—Anorg. kim. *Döteryum*'un simgesi (hidrojenin ağır izotopu).

—Biyokim. Yağda çözünen bir vitamin grubunu gösterir.

—Din ve Diplom. İspanyol soylularıyla italyan din adamlarının taşıdığı unvan olan *don*'un ve benedikten papazların, Cîteaux rahiplerinin taşıdığı ya da portekizcede, ispanyol "don" unvanına denk düşen ve krala verilen *dom* unvanının kısaltılmışı. (*D. Carlos*, don Carlos; *D. Mabillon*, dom

bir **dantel** parçasından ayrıntı
XVIII. yy. başı
Güzel sanatlar müzesi, Paris

Mabıllon; *D. Pedro*, dom Pedro.)
—Elektromanyet. Elektriksel indüklemeyi (ya da yer değiştirmeyi) belirtir.
—Hematol. Alyuvarların taşıdığı rhesus sisteminin başlıca antijenini simgeler. Bu sistem 1940'ta Landsteiner ve Wiener tarafından keşfedilmiştir. (Tanımlama bakımından bu sisteme sahip olan kişi rhesus pozitif, olmayan ise rhesus negatif olarak adlandırılır.) || *Du antijenleri*, D antijeninin güçsüz değişik şekilleri. || *Kısmi D antijenleri*, D antijeninin bir "alt birim"inden yoksun antijenler.
—Jeofiz. *D bölgesi* ya da *katmanı*, Yer iyonosferinin, 50 ile 85-90 km yükseklikte yer alan bölgesi.
—Müz. Anglosaksonlar'da ve Almanlar'da, *do* gamının ikinci derecesini, yani *re*'yi belirtir.
—Nük. müh. Soğurulan bir dozu belirtir.
—Org. kim. ve Biyokim. Şeker ve aminoasit kimyasında yıldızlı karbon için (+) gliserın aldehitinin ($HOCH_2—\overset{*}{C}HOH—CH=O$) salt biçimlenmesini gösteren $HO—CH_2—\overset{*}{C}HOH—R$ ozlarını ve (+) serin'in [$HOCH_2—\overset{*}{C}H(NH_2)—CO_2H$] salt biçimlenmesini gösteren $R—\overset{*}{C}H(NH_2)—CO_2H$ amınoasitlerini belirtmede kullanılır. (Her iki durumda da salt R biçimlenmesi sözkonusudur.)
—Ruhbil. *D 48 testi*, Anstey'in, ingiliz ordusu için tasarladığı bir genel etken testi olan *dominolar testi*'nin Fransa'daki uyar-

Cemal Tollu
Keçili Kompozisyon

laması. (Sınama, belirli bir ilkeye göre düzenlenen domino dizilerine dayanır. Değneğin görevi, her dizinin düzenlenme ilkesini bularak tüm diziyi tamamlamaktır.)

d Atom fiz. Yörünge kuvantum sayısı *l*'nin 2 değerinde olduğunu belirtir. (Tayfgözlem kökenlidir [ing. *diffuse*].)
—Mat. çözlm. Bir uzaklığı belirtir. || Bir diferansiyeli belirtir. || Yuvarlak *d* denen ∂ kısmi türevi belirtir ($\frac{\partial f}{\partial x}$, *f* nin *x* e göre kısmı turevı.)
—Ölçbil. *Deci* önekinin simgesi.

$\mathbb{D}$ Arit. Ondalık sayılar kümesini gösteren simge.
—ANSİKL. $\mathbb{D}$, *n* bir doğal tamsayı olmak üzere, *r* 10^n'yi gerçekleyen *r* oransal sayılarının kümesidir. Ondalık sayılamada, ondalık sayılar, "tam" denilen bölümle "ondalık" denilen bölümü ayıran bir virgül yardımıyla yazılır; ondalık bölüm "sınırsız" olamaz. Uygulamada, 10 un kuvvetleriyle yazım yeğlenir; nitekim, 3, 024 = 3024 10^{-3} tür. $\mathbb{Z}\subset\mathbb{D}$ ve $\mathbb{D}\subset\mathbb{Q}$ kapsamaları vardır. Çarpma ve toplama $\mathbb{D}$ içinde iç işlemlerdir; $\mathbb{D}$ toplamayla donatılınca bir grup yapısı kazanır.

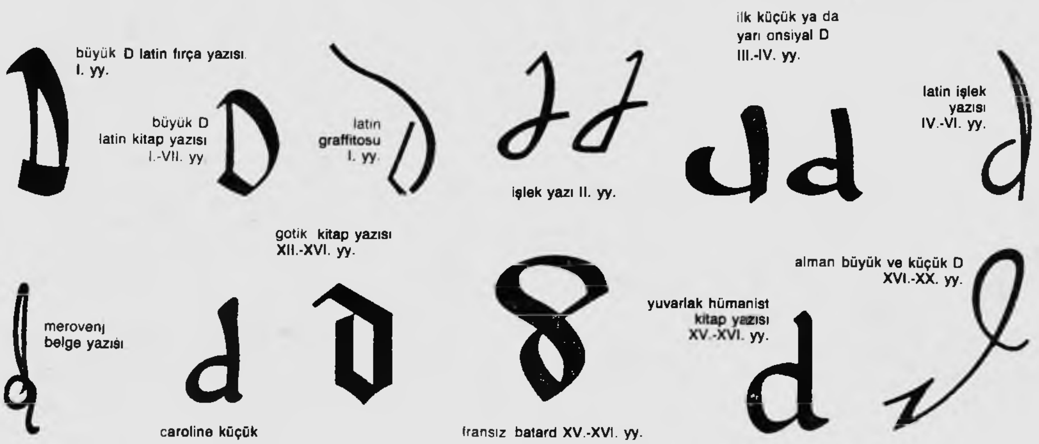

Elif Naci
Kompozisyon

D grubu, türk ressamlar topluluğu. Beş ressam (Nurullah Berk*, Abidin Dino*, Zeki Faik İzer*, Elif* Nacı, Cemal Tollu*) ve bir heykelci (Zühtü Müritoğlu*) tarafından kuruldu (eylül 1933). Grubun isim babalığını Nurullah Berk yaptı ve Türkiye'de kurulan dördüncü resim topluluğu olduklarından alfabenin dördüncü harfi "D"yi kendilerine ad aldıklarını açıkladı. Türkiye'de halka sanat zevkini geliştirmek, çağdaş sanat akımlarını tanıtıp bu akımlardan örnekler vermek amacını güden grup, ilk sergisini Beyoğlu'nda Narmanlı hanı'nın altındaki bir mağazada açtı (8 ekim 1933). Sergı, kamuoyunda ilgi ile karşılandığı gibi, basında olumlu ve olumsuz eleştirilere neden oldu. Topluluk, 1947'ye kadar çeşitli tarihlerde yurt içinde ve dışında (Atina, Moskova, Budapeşte, Viyana, Leningrad, Bükreş) çeşitli sergiler açtı. 1934'teki sergiye Cemal Nadir Güler*, 1935'tekine Bedri Rahmi Eyüboğlu* ve Turgut Zaim* de katıldılar.

Bk. resim sayfa 2812

Daha sonra Eşref Üren*, Salih Urallı*, Eren Eyüboğlu*, Halil Dikmen*, Arif Kaptan*'ın (1939); Hakkı Anlı*, Zeki Kocamemi*, Sabri Berkel*, Nusret Suman* ve Fahrunnisa Zeyd*'in de katılmalarıyla (1947) gruptaki sanatçı sayısı 16'ya yükseldi. Bu tarihten sonra grup, toplu sergi açmadı.

Nurullah Berk
Ütücü kadın

Abidin Dino
Köylü

Zeki Faik İzer
Boğaz'dan

D GRUBU

Zühtü Müritoğlu'nun bir heykeli

DA bağ. (ince ünlü ile biten sözcüklerden sonra *de* biçimine girer). **1.** Sonuna geldiği sözcüğü, söylemde daha önceden geçen ya da geçmiş gibi düşünülen eş görevli bir sözcüğe bağlar: *Sen de gelecek misin?* (O gelecek.) *Bu kitabı da okumalısın.* (Ötekileri okuduğun gibi.) **—2.** Cümle içinde yinelenerek kullanıldığında eş görevli öğeleri sıralama, karşılaştırma gibi ilişkilerle birbirine bağlar: *Sen de kardeşin de, arkadaşların da gelsin. Bilen de konuşuyor, bilmeyen de. Testiyi getiren de bir kıran da.* **—3.** Kimi ilgeç ve belirteçlerden sonra anlamı güçlendirip vurgular: *Hakkın bu kadar da etmez. Hiç de iyi karşılamadılar.* **—4.** Bağımsız önermeleri birbirine bağlarken aşağıda belirtilen anlamları ve duyguları güçlendirir: 1. paylama, çıkışma: *Aklını başına al da doğru dürüst çalış.* 2. beğenme, övme: *Sen asıl bahar gelsin de gör buraları.* 3. küçümseme, alay: *Çalışacak da zengin olacak da, bize yardım edecek.* 4. yakınma: *Oraya gitti de bizleri unuttu.* 5. neden sonuç ilişkisi: *Çalışmış da başarmış. İyi beslenmemiş de hastalanmış.* **—5.** Özne olarak kullanılan adıllardan sonra şaşma ya da küçümseme, aşağılama belirtir: *Sana da ne oluyor?* **—6.** Yinelenen yüklemler arasında ya da ikincisinden sonra gelerek eylemin uzun bir süre sürüp gittiğini anlatır: *Bir yatar, bütün gün uyur da uyur. Yemez yemez de bir de yemeye başladı mı üç ekmeğe bana mısın demez.* **—7.** Yinelemeli iki adın, sıfatın arasına gelerek anlama üstünlük, aşırılık katar: *Ev de ev hani, koca bir saray gibi. Adam zayıf da zayıf, sanki kemik yığını.* **—8.** -ip, -erek eki alan bağfiillerden sonra eylemin oluş biçimini ya da temel önermenin nasıl gerçekleşeceğini belirtir: *İnsan gezerek de çok şey öğrenir. Düşünüp de bir çıkar yol bulamadık işte.* **—9.** Emir kipiyle kurulmuş tümcelere kesinlik anlamı katar: *Ödevini bitir de gel.* **—10.** Karşıt anlamlı eylemlerle kurulmuş iki cümleyi birbirine bağlarken birincisinin çok geçmeden yerini ikinciye bırakacağını belirtir: *Gel de yine git. Suya bir dal da çık, serinlersin.* **—11.** Dilek anlamlı emir kipiyle kurulan iki yargıdan önce gelenin sonuna getirildiğinde bunun yeğlendiğini, üstün tutulduğunu bildirir: *Borcunu unutmasın da, ne zaman verirse versin. Çalışmaya başlasın da, işi nasıl yaparsa yapsın.* **—12.** Yinelenen sözcükler arasında güçlü bir istek, direnme anlatır: *Çocuk dondurmacıyı görünce dondurma da dondurma diye tutturdu.* **—13.** Koşul kipiyle oluşan bir tümceyi başka kipten bir tümceye bağlarken "bile, dahi" anlamına gelerek karşıtlık belirtir: *Ölse de söylemez. Sorsa da anlatmam. Çağırmasan da o yine gelir.* **—14.** Ünlemli tümcelerde önlemi güçlendirir: *Aman sen de! Ne de güzel!* **—15.** Kimi kesik tümcelerde yargının sürdüğünü belirtir: *Yağmur dinse de...* (yola çıksak).

da, *deca* önekinin simgesi.

DÂ a. (ar. *da'*). *Esk.* Hastalık, dert.
—Esk. tıp. *Dâ-i dalton*, renk körlüğü, daltonizm. ‖ *Dâ-i ezrek*, cildin mavi, mor ya da soluk bir renge girdiği hastalık. ‖ *Dâ-i merak*, karasevda, fr. *hypocondrie*. ‖ *Dâ-i udal*, tedavi edilemeyen müzmin hastalık. ‖ *Dâ-ül-alik*, bir çeşit cilt hastalığı. ‖ *Dâ-ül-aseb*, sinir hastalığı. ‖ *Dâ-ül-benr*, nefes darlığı. ‖ *Dâ-ül-caversiye*, darı iriliğinde kabarcıklarla ortaya çıkan hastalık. ‖ *Dâ-ül-efrenc, dâ-üz-zehr*, frengi hastalığı. ‖ *Dâ-ül-esed, dâ-ül-fil*, cildin fil derisi gibi sertleştiği hastalık. ‖ *Dâ-ül-fecl*, birçok hastalığa neden olan hastalık.‖ *Dâ ül-ferfir*, bir tür cilt hastalığı. ‖ *Dâ-ül-hader*, uyku hastalığı. ‖ *Dâ-ül-kelb*, kuduz hastalığı. ‖ *Dâ-üs-salib*, saçkıran.

-DA [-DE]. Yapım eki. Yansıma değerli sözcüklerin sonuna getirilerek, bunlardan köklerdeki sesin oluşunu anlatan fiiller türetilir: *gürüldemek* (gürül-de-mek), *şırıldamak* (şırıl-da-mak), *fısıldamak* (fısıl-da-mak) vb.

-DA [-DE, -TA, -TE]. Ad durum eki. Yapım eki işlevini kazanmıştır: *gözde* (göz-de), *sözde* (söz-de) vb. → BULUNMA* DURUMU.

DAAVİ → DEAVİ.

DABAK a. *Yörs.* Hayvc. ŞAP* HASTALIĞI'na halk arasında verilen ad.

DABAK HURREMİ, asıl adı **Mahmut,** türk halk şairi (Zile, Tokat, 1850 - *ay. y.* 1914). Dabak olduğu, uzun süre dabakların reisliğini yaptığı biliniyor. Halk şairi Ceyhuni ile karşılıklı şiir söyleşmesi ve bir destanı bilinmektedir.

DABAŞAN ya da **DABASHAN,** Çin'de B.'dan D.'ya doğru uzanan dağ zinciri. K.'e doğru, Kızıl havza'nın Sıçuan'daki bölümünün yanı başında yükselir ve onu Han vadisinden ayırır. Kireçtaşlı bu dağlar, 2 700 m'ye kadar yükselen bir set oluşturur.

DABBE a. (ar. *dabbe*). *Esk.* **1.** Her türlü binek ve yük hayvanı. **—2.** *Dabbe-süvar*, binici, süvari.
—İsl. *Dabbet ül-arz*, kıyamet günü ortaya çıkacağına inanılan korkunç hayvan, canavar. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Kuran'da Neml suresinin 82. ayetinde adı geçen bu yaratık, 30 m boyunda olacak ve arapça konuşacak; bir elinde Hz. Süleyman'ın mührü, bir elinde Hz. Musa'nın asası bulunacaktır. Hz. Süleyman'ın mührü ile inananların alnını "mümin", inançsızların alnını "kâfir" diye damgalayacaktır. Müminlerin damgası ak, kâfirlerinki kara olacaktır. İslam inancına göre, bu korkunç hayvanın başı boğanın başı, ayakları devenin ayakları, kulakları filin kulakları biçimindedir ve kıyamet günü Safa ile Merve arasındaki topraklarda ortaya çıkacaktır.

Kuran'da Nur suresinin 45. ayetinde "dabbe" sözcüğü "sürünen ve yürüyen bütün canlılar" anlamına da kullanılmıştır. Ayette şöyle denir: "Allah bütün dabbeyi sudan yarattı, bunların bir bölümü karınlarının üstünde sürünürler, bir bölümü de iki ya da dört ayak üstünde yürürler."

DABBİ (Ebu Cafer Ahmet bin Yahya), endülüslü arap bilgin (Velez, Lorca, ?-? 1203). Öğrenimini Lorca'da yaptıktan sonra K. Afrika'da Septe, Marakeş, Bicaye ve İskenderiye'yi gezdi. Yaşamının büyük bölümünü Mürsiye'de geçirdi. *Bugyet ül-mültemis fi tarihi ricali ehl il-Endülüs* adlı yapıtı, endülüslü bilginlerin yaşamöykülerini içerir.

DABCEVİC - KUCAR (Savka), hırvat kadın iktisatçı ve siyasetçi (Korcula 1923). Hırvat Federe Devleti'nde başbakanlık yaptı (1967-1969), sonra Hırvat komünist partisi merkez komitesi başkanlığına getirildi. Aşırılık yanlısı hırvat

milliyetçiliğinin gelişmesine göz yummakla suçlandı ve 1971'de istifa etti.

DABEMA a. Tropikal Afrika'da yetişen ve çatı, doğrama ve araba yapımı işlerinde kullanılan, sarımsı esmer ya da gri esmer renkte, kaba dokulu, yarı sert, yarı ağır odunlu ağaç. (Odununun tazeyken kötü bir kokusu vardır. Çiçektozları, alerjik kimseler için tahriş edicidir. Bil. a. *Piptadeniastrum africanum*. Küstümotugiller familyası.)

DABILBOTUM a. (ing. *double-bottom*). Denizc. ÇİFTDİP'in eşanlamlısı.

DABİE gölü, Polonya'da göl, Oder ırmağının aşağı vadisinde, Szczecin'in D.'sunda; 56 km²; derinliği azdır: 4-7 m. Adalar içeren bu gölü, Oder'in kollarından biri aşar. Kıyılarındaki *Dabie*, bir turizm merkezi ve balıkçı limanıdır.

DABLİN a. (ing. *doubling*). Denizc. Bir geminin güverte ya da borda kaplamalarını berkitmek için perçinle ya da kaynakla kaplanan ikinci kat sac levha. ‖ Ağaç tekne inşaatında, ağaç parçayı kuvvetlendirmek ve çiftlemek için üzerine vurulan ikinci ağaç parça.

DABOECİA a. Asor adalarında ve Batı Avrupa'da yetişen fundaya benzer bodur çalı (20-50 cm). [Fundagiller familyası.]

DABOLA, Gine'de kent; 6 500 nüf. Gineötesi demiryolu (Conakry-Kankan) Dabola'dan geçer. Yağcılık. — Yakınlarında, önemli boksit yatakları.

DABROWA GORNİCZA, Polonya'da kent; 136 000 nüf. (1990). Madencilik (kömür) ve sanayi (demir-çelik sanayisi, makine yapımı) merkezi.

DĄBROWSKA ya da **DOMBROWSKA** (Maria), polonyalı kadın romancı (Russów, Kalisz yakınında, 1889 - Varşova 1965). Gerçekçi geleneğin mirasçısı olan Dąbrowska, tarım işçilerinin yaşantısını anlatan *Ludzie stamtad* (1925) adlı yapıtıyla üne kavuştu. Dąbrowska'nın *Noce i dnie* (1932-1934) adlı yapıtı, 1863 ile Birinci Dünya savaşı arasında, köy soylularından oluşan bir ailenin yaşamını anlatır. Dąbrowska bunların dışında, hikâyeler, yeni Polonya'nın gelişmesi karşısında duyduğu sevinci belirten bitmemiş bir roman (*Przygody cztowieka myślacego*, 1961) ve bir de, henüz yayımlanmamış olan bir günce bıraktı.

DĄBROWSKİ ya da **DOMBROWSKİ** (Jan Henryk), polonyalı general (Pierzchowice, Kraków yakınında, 1755 - Winnogóra, Poznań, 1818). 1771-1792 arasında Saksonya seçiciliği yaptıktan sonra Polonya'nın hizmetine girdi ve 1794'te Kościuszko ayaklanmasında kurmay başkanı oldu. 1796'da Sambre-et-Meuse ordusu genelkurmayında gönüllü olarak görev aldı. Fransa hizmetinde bir Polonya lejyonu kurmakla görevlendirildi. Bu lejyonun başında 1797'den 1801'e değin İtalya seferlerine katıldı. 1800'de generalliğe atandı. 1806-07 seferlerinde yer aldıktan sonra Varşova büyük düklüğü ordusuna girdi. Rusya seferi sırasında Berezina'da yaralandı. 1813'te Leipzig savaşı'ndan sonra mareşal Poniatowski'nin yerine geçti ve 1814'te Polonya birliklerinden arta kalan kuvvetleri ülkesine geri getirdi. Alexander I tarafından yeni Polonya krallığı senatörlüğüne atandı. 1816'da sivil yaşama döndü. Kendisine bağlı birliklerin söylediği Dąbrowski mazurkası Polonya milli marşı oldu.

DĄBROWSKİ ya da **DOMBROWSKİ** (Jarosław), polonyalı devrimci (Jitomir, Ukrayna, 1836 - Paris 1871). Rus harp okulu'nda yetişti. 1863 Polonya ayaklanması'na katıldı, Sibirya'dan kaçtı ve Paris'e gitti. Paris kuşatmasında fransız birliklerinde görev aldı (1871). Komün merkez komitesi üyeliğine, sonra da Paris mevki komutanlığına atandı. Versailles'lılara karşı kentin savunmasını örgütledi. Barikatlarda çarpışırken öldürüldü.

DABU, Fildişi Kıyısı'nda yer, Ebrie denizkulağı kıyısında, Abican'ın D.'sunda. Sıvı yağ fabrikası. Kauçuk işletmesi.

DA CAPO be. ("baştan" anlamında ital. dey.). Müz. Bir müzik yapıtının belli bir yerinde, yorumcunun (ya da yorumcuların), yapıtı başından başlayarak *fin, fine* ya da *son* yazılı yere kadar bir kez daha seslendirmesi gerektiğini belirtir. (D. C. biçiminde kısaltılır.)

DACELONİNAE a. Yalıçapkınına benzeyen kuş. (Yalıçapkını gibi kıyılarda değil, su alanlarından uzakta, ağaçlık yerlerde yaşar, böcek, sürüngen, küçük kemirgen hayvan ve kuş yavrularıyla beslenir. Avustralya'da yaşayan kookaburra bu kuşların en irisidir. Yalıçapkınıgiller familyası.)

DACH (Simon), alman şair (Memel, bugün Klaypeda, 1605 - Königsberg, bugün Kaliningrad, 1659). Königsberg Üniversitesi'nde edebiyat profesörüydü. Dinsel şiirler yazdı. Bestelenmiş olan bu metinler protestan ayinlerinde bugün de yer almaktadır.

DACHAU, Almanya'da kent (Bavyera eyaletinde), Münih'in kuzey-batısında; 33 000 nüf. *Dachauer Moos* turba yatakları kenarında. Kırtasiye. Makine sanayisi.
—Tar. III. Reich'ın ilk toplama kampı 1933 martında burada kuruldu. Bu kamp 1939'dan sonra yabancılar için sürgün kampı haline getirildi. Dachau arşivlerinin kaybolması sonucu sağlıklı istatistikler yapılamadı. Bununla birlikte, 80 000 kişinin buraya kaydedildiği, getirilirken kaybolan binlerce insan sayılmazsa, 32 000 kişinin öldüğü biliniyor; 29 nisan 1945'te Amerikalılar, Dachau'da sağ kalan 30 000 kişiyi kurtardılar. Bunların yarıdan çoğu tifüse yakalanmıştı. 1964'te imha kampının eskiden bulunduğu yerde bir manastır ve hıristiyan kiliseleri kuruldu. 7 mayıs 1967'de de kampta ölen Yahudiler'in anısına bir anıt dikildi.

Dachigam Wild Life Sanctuary, Hindistan'da vahşi hayvan rezervi, Srinagar yakınındaki Cammu ve Keşmir eyaletinde.

DACHSHUND a. Alman basesi ya da tekelin almanca adı.

DACHSTEİN, Avusturya Önalpleri'nde kütle. Salzkammergut'un en yüksek noktası (2 996 m) bu kütlededir. Ziyaretçilere açılmış mağaralar içeren kireçtaşlı yüksek plato.

DACİENLU → KANGDING

DACİER (Anne LEFEBVRE, Mme —), fransız kadın filolog (Saumur 1647 - Paris 1720). İlk kocasının ölümünden sonra André Dacier ile evlendi (1683). İki yıl sonra kocasıyla birlikte katolikliği kabul etti. *Ad usum Delphini* koleksiyonu için yunan ve latin yazarlardan yaptığı çevirilerle büyük ün kazandı. Bu alandaki çalışmaları, Anakreon, Sappho, Aristophanes ve Terentius'tan yaptığı çevirilerle sürdürdü. *İlyada* (1699) ve *Odysseia* (1708) çevirmeni olarak Eskiler* ve Yeniler tartışmasına katıldı. Yaptığı çeviride Homeros'a saygısızlık ettiği gerekçesiyle suçladığı Houdar de La Motte'a karşı *Causes de la corruption du goût* (Beğeninin bozulmasındaki nedenler) [1714] adlı yapıtı yazdı.

DACİER (André), fransız filolog (Castres 1651 - Paris 1722). 1685'te din değiştirerek katolikliği kabul etti. Karısıyla birlikte *ad usum Delphini* koleksiyonu için çalıştı ve Louvre kitaplığı'nın yöneticisi oldu. Horatius, Platon, Plutarkhos'tan çeviriler yaptı. Sophokles'in *Oidipus* ve *Elektra*'sının bir baskısını hazırladı. *Vie de Pythagore* (Pythagoras'ın yaşamı) [1706] adlı bir yapıtı da vardır. Dacier, 1695'te Fransız akademisi'ne seçildi.

DACKE (Nils), isveçli asi (öl. Blekinge 1543). Gustaf Vasa Danimarka sınırından ticareti yasaklayınca, Dacke'nin önderliğindeki Småland köylüleri 1542'de ayaklandılar. Asiler elde ettikleri ilk zaferden sonra büyük bir bozguna uğradılar. Yaralanan Dacke sürgünde öldü. Ayaklanmanın elebaşıları idam edildiler ya da sürgüne gönderildiler. Ayrıca eyalet, krallığa ağır bir vergi ödemek zorunda kaldı.

DACKO (David), orta afrikalı devlet adamı (Buşia, Lobaye yönetim bölümü, 1930). Öğretmenlik yaptı. 1957'de Yerel meclis'e, yeğeni Barthélemy Boganda tarafından kurulan Kara Afrika'nın toplumsal kalkınma hareketi (MESAN) saflarından milletvekili seçildi ve bakanlık görevi üstlendi. Boganda'nın 1959'da ölümü üzerine başbakan oldu ve bağımsızlıktan sonra cumhurbaşkanı seçildi (ağustos 1960). Aynı göreve 1964'te yeniden getirildi. Uyguladığı sert politika tepkiyle karşılandı ve yeğeni Bokassa'nın 31 aralık 1965'te iktidara el koymasına yol açtı. Bununla birlikte Dacko, 1976'da Bokassa'nın kişisel danışmanı oldu. Fransa'dan destek alarak imparatoru devirdi; imparator 21 eylül 1979'da yurtdışına kaçtı. Ancak 15 martta, altı yıl için yeniden cumhurbaşkanı seçilmesine karşın, askerlerin baskısıyla eylül 1981'de iktidarı bırakmak zorunda kaldı.

DAC LAC, Vietnam'ın G.'inde il; 19 208 km²; 974 000 nüf. (1989). Merkezi *Buôn Ma Thuôt*. Eski *Quang Duc* iliyle Dac Lac bölgesini kapsar. Dac Lac bölgesi Moi ülkesinin bazaltlı yüksek platolarından biri (Srepok'un yukarı çığırının K.'inde, 700 m yükseltide) ile Srepok yukarı havzasının oluşturduğu az çok bataklık bir çöküntüyü içine alır. İlin verimli topraklarında büyük çay, kahve ve kauçuk ağacı işletmeleri kurulmuştur; çöküntü bölgelerindeyse pirinç tarımı yapılmaktadır.

DACNUSA a. (yun. *daknein*, ısırmak'tan). Çeşitli ikikanatlılarda (*Agromyza*, *Phytomyza*, vb.) asalak yaşayan zarkanatlı küçük böcek.(*Braconidae* familyası.)

Dacokan, 702'de, Japonya'da Taiho dönemi temel yasasına göre oluşturulmuş yüksek kurul. Üç *daicin* (bakan), dört *dainagon* (saray başdanışmanları) ve üç *şonagon*'dan (ikinci derece saray danışmanları) oluşuyordu.

DA COSTA (İsaac), hollandalı şair (Amsterdam 1798 - *ay. y.* 1860). Yahudi bir aileden gelen Da Costa 1822'de calvinci oldu ve Fransız devrimi'ni Tanrı'ya karşı yapılmış bir başkaldırı sayarak, militan bir hıristiyanlığı savundu (*Objections contre l'esprit du siècle* [fr. çev.], 1823). Bilderdijk*'in tilmizi olarak, siyasal alanda sert bir tutucu oldu. Öbür yapıtları: *Noels* (fr. çev.) [1829], *Vingt-Cinq Ans* (fr. çev.) [1840], *Hagar* (1847), *Chants politiques* (fr. çev.) [1854], *Bataille de Nieuport* (fr. çev.) [1859].

DACRYDİUM a. Yeni Zelanda, Tasmanya ve Okyanusya'da yirmi kadar türü yetişen, porsukgiller familyasından, çok reçineli, açıktohumlu ağaç ya da ağaççık. (Bir türü Şili'de yetişir; *Dacrydium franklinii* ve *D. cupressinum* kaplamacılıkta değerli sayılan bir odun verir.)

DACTYLOCHİROTİDEA a. (yun. *daktylos*, parmak, ve *kheir, kheiros*, el'den). Her biri 8-30 dokunaçlı ayak uzantılarıyla donanan bireyleri içeren denizhıyarları takımı. (Bunlarda beden üst üste binişmiş levhalarla kaplı dokunaçlar, *Dendrochirota* takımındakilerin tersine dalsız, kolsuz, ama basit ya da çatal parmak biçiminde ya da parmağımsıdır. Takımda üç familya yer alır: *Ypsoluthuniidae, Rhopalodinidae, Vanegellidae*.)

DACTYLOGYRUS a. (yun. *daktylos*, parmak, ve *gyros*, çember, yuvarlak'tan). Çeşitli tatlı su balıklarının solungaçlarında asalak yaşayan yassısolucanlar şubesinden yapraksolucan.

Jarosław Dąbrowski
Bibliothèque nationale, Paris

Fiore-Explorer

Daçya savaşları
Traianus bir daçya kentinin yağmalanmasını ve daçya ordusunun bozgununu seyrediyor Roma'daki Traianus sütununun bir alçakkabartmasından ayrıntı beyaz mermer, İ.S. 113

dada akımı
Francis Picabia'nın yağlıboya ve kolaj (perde halkaları, düğmeler, vb.) resmi *Y'a bon* (1920) *C.N.A.C. Georges-Pompidou, Paris*

Lauros-Giraudon

DACTYLOPİUS a. Dişisi üreme çevriminin hiçbir evresinde hareketsiz kalmayan ve pamuk görünüşünde mumsu bir madde salgılayarak ona tutunan kırmızböceği. (*Dactylopius cacti,* Meksika'da yetişen frenkinciri üzerinde yaşar; bu böcek eskiden kırmızı boya yapımında kullanılırdı. İspanyollar 1826'da onu Kanarya adalarına götürdüler ve anilin boyaların bulunmasına kadar orada yetiştirdiler. Eşkanatlılar takımı, kabuklubitgiller familyası.)

DACTYLOPSİLA a. (yun. *daktylos,* parmak, ve *psilos,* çıplak'tan). Avustralya'da yaşayan keseli memelileri içeren cins. (Beyaz postu boyuna siyah çizgilidir; başlıca özelliği, beslendiği böcekleri ağaç yarıklarından çıkarmada kullandığı uzun ve ince dördüncü parmağıdır. Kozalaklıların tomurcuklarını da yer. Kuskusgiller familyası.)

DACTYLOTHECA a. (yun. *daktylos,* parmak, ve *theke,* kutu'dan). Üreme organlarıyla bilinen fosil eğrelti. (Bu üreme organlarına karbon ve perm devri tabakalarında bazı procopterisler üzerinde rastlanır.)

DACUS a. Küçük sinekleri içeren cins. (*Dacus* cinsinin türlerinden biri, zeytinsineği [*Dacus oleae*] zeytinlere saldırır ve larvaları zeytinler içinde gelişerek büyük zararlara yol açar. Meyvesineğigiller familyası.)

DAÇİNG, TAÇİNG ya da **DAQİNG** ya da **TACHİNG,** Çin'de kent, Heilongciang'da, Harbin'in K.-B.'sında. "Sanayi gelişmesi"ne örnek gösterilir. Petrol çıkarma. Eczacılık kompleksi.

DAÇYA, lat. **Dacia.** Esk. coğ. Tuna'nın sol kıyısında bulunan ve bugünkü Romanya'nın büyük bölümünü içine alan ülkeler bütünü. İ.Ö. I. yy.'da Traklar ile akraba olan Daçyalılar, şefleri Burebista'nın yönetiminde, Roma eyaleti Moesia'nın yakınındaki aşağı Tuna bölgesini aldılar. Daçya* savaşlarından sonra Romalılar'a boyun eğen Daçya bir Roma eyaleti oldu (106); sonra, 119'da, ikiye ayrıldı: *Yukarı Daçya* (Transilvanya) ve *Aşağı Daçya* (Oltenia). Antoninus döneminde, büyük olasılıkla, ülke üçe ayrıldı: adları Porolissum, Malva ve Apulum (bugün Alba Iulia) kentlerinin adlarından alınan *Porolissensis, Malvensis* ve *Apulensis.* Maden zenginlikleri (altın, demir, tuz) Romalılar'ın dikkatini ülke üzerine çekti. Ülke büyük bir refaha erişti ve oldukça karışık, ama romalılaşmış, çok kalabalık bir halkla doldu. Yerli halkın başkenti *Sarmizegetusa* (Colonia Ulpia Trajana) ülkenin başlıca kentiydi. Romalılar'ın sınır bölgesi olan ve sık sık başka halkların saldırılarına uğrayan Daçya'yı, Aurelius Gotlar'a bıraktı (271) ve Romalılar'ın bir bölümünün bölgeyi boşaltmasını sağladı. Bunun üzerine Daçya adı, Tuna'nın sol kıyısında Moesia topraklarında oluşturulan iki yeni eyalete verildi: *Dacia Ripensis* (başkenti Ratiaria) ve *Dacia Mediterranea* (başkenti Serdica [Sofya]).

DAÇYA RUMENCESİ a. Rumencenin dış lehçelerine (makedonya rumencesi, meglena rumencesi) karşıt olarak Tuna'nın kuzeyinde (bugünkü Romanya, Boğdan) konuşulan birbirlerine yakın çeşitli biçimlerine verilen ad.

Daçya savaşları, Traianus'un İ.S. 101-107 yılları arasında Daçyalılar'a karşı yaptığı savaşların tümüne verilen ad. Augustus'a yenilen Daçyalılar, 69'daki karışıklıklardan yararlanarak Moesia'yı istila etmek istediler. Domitianus, buna, Daçya'nın içerlerine yaptığı bir akınla karşılık verdi. Ancak, bu akın bir sonuç getirmedi. Traianus, 101'de Daçyalılar'a karşı 13 lejyonla savaşa girişerek 102'de Sarmizegetusa'yı aldı. Daçyalılar'ın başı Decebalus, Roma'nın himayesine girmek ve ülkesinde bir roma garnizonunun varlığına katlanmak zorunda kaldı. Kesin bir sonuç alabilmek için bir savaş daha yapmak gerekti (105-106) ve bu yeni savaşın sonunda Decebalus intihar etti. Böylece, Daçya bir roma eyaleti oldu. Daçya'daki çeşitli sanat yapıtları, özellikle de savaşın çeşitli evrelerini anlatan Roma'daki Traianus sütunu, Daçya savaşlarının anısını sürdürür.

DAD a. (ar. *dād*). *Esk.* Arap abecesinin 15., fars ve osmanlı abecesinin 18. harfidir. Ebced hesabındaki değeri: 800. Arapçada dişarası, sızıcı ve avurtlar doldurularak çıkarılan tumturaklı ünsüzlerdendir. Farsçada sürekli olarak Z telaffuz olunur. Türkçede ise, bazı sözcüklerde ḍ (kadı, ḍarb vb.) bazılarında ẓ (razı, rıza vb.) ünsüzlerini gösterir.

DÂD a. (fars. *dād*). *Esk.* **1.** Adalet, doğruluk: *"Şimdi o taleb ederse bir dâd / Lâyık mı ki etmeyeyim ben imdâd?"* (A. H. Tarhan). **—2.** Bağış, vergi: *Dâd-ı hak* (Tanrı vergisi). **—3.** Sızlanma, şikâyet. **—4.** İnleme, feryat. **—5.** Ululanma, saygı gösterme. **—6.** İnsaf, hak. **—7.** *Dâde gelmek,* acımak. || *Dâdını almak,* birisinin hakkını ya da öcünü almak. **—8.** *Dâd-aferin, dâd-âver, dâdâr, dâd-ger,* adil tanrı. || *Dâd-res,* yardımcı, yardıma koşan. || *Dâd ü feryad,* ah vah, eyvah! || *Dâd ü sited,* alışveriş.

—Esk. tıp. Temriye denilen bir tür cilt hastalığı.

Dada, dada akımının dergisi. T. Tzara'nın yönettiği bu dergi (8 sayı, Zürich, 1917 - Paris 1921), avrupalı öncüleri bir araya getirdi. Sayfalarında, katkıda bulunanların saldırganlığına, yıkıcı alay ve buluşlarına yer verdi. Sayfa düzeni ve dizgisiyle de öbür dergilerden ayrılıyordu.

dada akımı, Zürich'te (1916) doğduğu ve (rasgele seçilmiş olan) adını aldığı sıralarda New York'ta da görülen, 1923'e dek tüm Avrupa'ya yayılan ve birçok öncü akım üzerinde kesin bir etkisi olan, temelde yıkıcı, sanat ve düşünce akımı. (Eşanl. DADAİZM.)

Daha önceleri anlatımcılık akımının ortaya attığı "ideolojik ve estetik sınırlamaların reddi", şair boksör Arthur Cravan'ın 1912-1915 yılları arasında Paris'te yayımladığı Maintenant adlı dergide özellikle sert bir biçimde vurgulanmıştı. Ama 1916' da Zürich'te, Voltaire kabaresinde, Hugo Ball, Tristan Tzara, Marcel Janco, Richard Huelsenbeck, Hans Arp ve Hans Richter, değişik anlatım biçimlerinin birbirine karıştığı ve "dada" adıyla gitgide daha kışkırtıcı bir hal alan gösteriler düzenlediler. Aynı dönemde, New York'ta, 1913-14 yıllarında Paris'te ilk *ready-made*'lere imzasını attıktan sonra 1915'te ABD'ye yerleşen Marcel Duchamp'ı, mekanik görünümlü yapıtlar veren Francis Picabia ve Man Ray'i, fotoğrafçı Alfred Stieglitz'in 391 adlı dergisi çevresinde toplayan başka bir merkez gelişti. Savaş sonrasında Almanya'yı sarsan devrimci dönemde dada, Huelsenbeck, Johannes Baader, George Grosz ve fotomontajın üç yaratıcısı, Raoul Hausmann, John Heartfield ve Hannah Höch'ün el ilanları, afişleri ve ortak bildirileriyle Berlin'e girdi, Max Ernst (o sırada kolajlar yapıyordu), Johannes Baargeld ve Arp ile Köln'e geçti ve Kurt Schwitters ve yapıtı "Merz" ile Hannover'de göründü.

Akım olarak dada, Paris'te doruğuna ulaştı ve 1920'de Tzara'nın, Littérature adlı dergi çevresinde toplanan André Breton, Philippe Soupault ve Louis Aragon ile karşılaşmasıyla da son buldu. Bunlar, büyük skandallara yol açan gösteriler düzenlediler. Ancak, geleceğin gerçeküstücülerince kışkırtılan ya da belirginleştirilen anlaşmazlıklar "Barrès davası" (1921) sırasında ortaya çıktı, 1922'de Breton'un toplamak istediği, ama Tzara'nın karşı çıktığı, çağdaş düşüncenin yönelişleri ve bakış açıları üzerine bir kongre hakkındaki polemikle büyüdü ve dadacılarla, sonunda kazanan taraf olan geleceğin gerçeküstücülerini karşı karşıya getiren "Coeur à barbe" (1923) gecesinde dada sona erdi. Gerçi, yapısı gereği ve "sanata karşı" sert tutumuyla dada'nın uzun ömürlü olması beklenemezdi; buna rağmen, bütün yerleşik değerleri silip süpürmesiyle, önce gerçeküstücülüğe, daha sonra da, öncü akımlar çerçevesinde (happening, pop art, yeni gerçekçilik, kavramsal sanat, vb.), onun mirasını, zaman zaman ihanet ederek de olsa sürdüren çeşitli sanat akımlarına zemin hazırladı.

DADABHAİ NAOROCİ → NAOROCİ (Dadabhai).

DADACI sıf. ve a. Dadacılıkla ilgili olan; dadacılık yanlısı (Eşanl. DADAİST.)

DADACILIK a. Dada akımına verilen ad.

DADAİST sıf. (fr. *dadaïste*) → DADACI.

DADAİZM a. (fr. *dadaïsme*) → DADA AKIMI.

DADALOĞLU, asıl adı **Veli,** türk halk şairi (? Toroslar ? 1785 - ? 1868). Yaşamıyla ilgili bilgi azdır. Toroslar'da dolaşan gö-

Giraudon

Giraudon

üstte solda
Dada Cino (1920-21)
Raoul Hausmann'ın kolajı
özel kol., Cenevre

üstte sağda
Max Ernst'in tuval üzerine yağlıboya çalışması (adsız) [1920'ye doğru]
Thyssen kol., Lugano

çebe türkmen aşiretlerinin avşar boyundandır. Âşık Musa adlı bir halk şairinin oğludur. "Dadaloğlu"nun aile adı olduğu kabul edilmektedir. Yerel aşiret beyleri olan Ramazanoğulları ile Kozanoğulları arasındaki çatışmalara Dadaloğlu ailesi de katılarak Kozanoğulları'nın yanında yer aldı. XIX. yy.'ın ikinci yarısında Kozan ve çevresindeki aşiretlerin Çukurova'ya zorunlu yerleştirilmeleriyle ilgili sıkıntıları yaşayan Dadaloğlu osmanlı ordusuna karşı sürdürülen direniş hareketini destekledi. Kanlı, uzun olaylardan sonra Avşarlar Sıvas'ın Aziziye ilçesinin Sindel köyüne yerleştirildi. Bu olayların uyandırdığı duygular, aşiretinin yerleşik yaşama karşı çıkışı, özgürlüğe bağlılığı, osmanlı ordusuna karşı girişilen savaşlar Dadaloğlu'nun şiirini geniş ölçüde besledi: *"Hakkımızda devlet etmiş fermanı / Ferman padişahın dağlar bizimdir."* Dadaloğlu'nun bir süre öğrenim gördüğü, köylerde imamlık yaptığı, avşar beylerinin yanında kâtip olarak çalıştığı ileri sürülmüştür. Söylentilere göre bir süre Sıvas'ta yaşadıktan sonra son yıllarını Çukurova'da geçirmek üzere dönmüş, 80-85 yaşlarında olduğu sıralarda Adana pazarlarında eski günleri dile getiren türkülerini söylemiştir. Yaşadığı yüzyılda halk şiiri artık divan edebiyatından biçim ve içerik yönleriyle geniş ölçüde etkilendiği halde Dadaloğlu'nun şiiri sözlü halk edebiyatının geleneksel özelliklerini, yerel nitelikleri kuvvetli bir biçimde sürdürmüştür. Onun şiirinde başkaldıran aşiretinin katıldığı savaşlar, özgürlük duygusu yanında göçebelerin günlük yaşamı, gelenekleri, doğa güzellikleri, yaşanmış deneylere dayanan ve kuşaktan kuşağa aktarılmış halk felsefesi dile getirilir. Köroğlu'nun şiirleri kadar güçlü savaş, yiğitlik şiirleri yanında Karacaoğlan'ın şiirleri kadar etkileyici sevgi şiirleri söylemiştir. Güney, Güney-doğu, Orta Anadolu'ya ait yer adlarının (Gâvur dağları, Kozan, Feke, Yarsuvat [Ceyhan], Çiçek dağı, Binboğa, Aladağ vb.) bol bol kullanıldığı şiirlerine sıla özlemi, yurt sevgisi yansımıştır. Katıksız, duru türkçesi kadar anlatımının canlılığı, benzetmelerinin özgünlüğü de dikkati çeker: *"Bir yiğit sevdiğin sesini duysa / Gölde gövel ördek ötmüş gib' olur".*

DADANDIRMAK → DADANMAK.

DADANMAK gçz. f. **1.** *Bir şeye dadanmak,* hoşlandığı bir şeyi sık sık istemek; *Çocuklar son günlerde çikolataya dadandılar.* **—2.** *Bir şeye (faaliyet, alışkanlık vb.) dadanmak,* büyük bir istekle kendini ona vermek, özellikle de zararlı bir alışkanlığa düşkünlük göstermek: *Sinemaya dadanmak. İçkiye dadanmak.* **—3.** *Bir yere dadanmak,* alışkanlıkla ya da yarar sağlamak amacıyla oraya çok sık gitmek: *Gençler, şimdi de köşedeki kahveye dadandılar, her gün oradalar.* **—4.** *Bir yere, bir hayvan topluluğuna, dadanmak,* bir hayvan sözkonusuysa, bir yere, özellikle de hayvanların toplu olarak bulunduğu bir yere beslenme amacıyla çok sık gitmek: *Bu kedi de bizim eve dadandı, mutfak penceresinde miyavlayıp duruyor. Sürüye bir kurt dadandı. Kümese dadanan tilki.*

◆ **dadandırmak** ettirg. f. *Bir kimseyi, bir hayvanı bir şeye, bir yere dadandırmak,* onun oraya dadanmasına yol açmak: *Bu kediyi mutfağa sen dadandırdın.*

DADANT (Charles), modern arıcılığın öncüsü (Vaux-sous-Aubigny, Haute Marne, 1817 - Hamilton, İllinois, 1902). Günümüzde de kullanılmakta olan "dadant" tipi arı kovanını icat etti. Dünyanın başlıca arıcılık gereçleri fabrikasını kurdu ve arıcılıkla ilgili birçok kitap ve makale yazdı.

Dadaohuei ("Büyük Bıçak"), kötü yö-

sağda: Tristan Tzara'nın yönettiği **Dada** dergisinin üçüncü sayısının (1918) kapağı
Bibliothèque nationale, Paris

B. N., Paris

aşağıda: *Cadeau* (Armağan) (1921) Man Ray'in ready-made'i
Schwarz galerisi, Milano

Magnin

Scala

Bernardo Daddi
İsa'nın doğumu
küçük bir üçkanatlının sol kanadından ayrıntı (1333)
Bigallo müzesi, Floransa

netim, yasadışı afyon ticareti, tuz kaçakçılığı, vb. yüzünden ortaya çıkan gizli çin derneği. Bokserler derneği Dadaohuei' nin Şandong'daki yerel adıdır.

DADASON (Sigfús), izlandalı şair (Snaefellsnes bölgesi 1928). Felsefeden esinlenen şiirler yazdı (*Ljód*, 1951).

DADAŞ a. **1.** Yiğit kimse, delikanlı. **—2.** Erkek kardeş.

◆ ünl. Özellikle Doğu illerinde erkekler için seslenme sözü olarak kullanılır.

DADAŞ, esk. **Kanköyü,** Erzurum'un merkez ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 586 nüf. (1990). Belediye.

DADAY, B. Karadeniz bölümünde, Kastamonu iline bağlı ilçe; 15 131 nüf. (1990); 973 km²; 63 köy. Merkezi, Kastamonu'nun 32 km K.-B.'sındaki *Daday*, 3 502 nüf. (1990). Tarım (tahıl, kenevir, şekerpancarı, patates), hayvancılık, ormancılık; besin ve orman ürünleri sanayisi.

DADD (Richard), ingiliz ressam (Chatham, Kent, 1817-Londra 1887). Royal Academy'de öğrenci oldu. Önceleri edebi yapıtlardan canlandırılan sahnelere ilgi duydu. Byron ve Tasso'nun yapıtlarından etkilendi. 1842-43 arasında İtalya, Yunanistan ve Mısır'a yolculuklar yaptı ve ilk zihinsel bozukluk belirtileri bu yolculuklar sırasında ortaya çıktı. 1843'te babasını öldürdü. Cezai ehliyeti olmadığından mahkûm edilemedi ve ölümüne değin bir akıl hastanesine kapatıldı. Bundan sonraki yapıtlarında, sağlam bir teknik ustalığa dayanan kaygılı ve sanrılı bir görünüş egemen oldu (*The Fairy Feller's Masterstroke*, 1855 - 1864, Tate Gallery).

DADDAH (Moktar Uld Muhamedun), moritanyalı devlet adamı (Butilimit 1924). Dakar barosu'nda avukatlık yaptı. 1957'de Adrar'da danışman ve Moritanya hükümet konseyi başkan yardımcısı, 1958'de başbakan oldu. 26 haziran 1958'de Moritanya İslam Cumhuriyeti'nin ilk başbakanlığına getirildi ve 20 ağustos 1961'de cumhurbaşkanlığına seçildi. Ağustos 1966'da, 1971'de ve 1976'da yeniden bu görevi üstlendi. 10 temmuz 1978'de askeri bir hükümet darbesiyle devrildi.

■**DADDİ** (Bernardo), italyan ressam (Floransa 1300'e doğr. *ay.y.* 1348). Giotto' nun öğrencisiydi; 1330'dan sonra Siena ressamlarının etkisine girdi. Ustasındaki uzamsal araştırma kaygısı Daddi'de yoktu; anlatıcı olmakla yetindi. Meryem'i ya da ermişlerin yaşamlarını konu alan, süsleme açısından son derece incelikli mihraplar yaptı (Floransa'da, Bigallo müzesi'ndeki küçük *Üçkanatlı* tablo, 1933; *Sacra cintola*'nın tablo altı bölümü Prato müzesi; Yüce Modanna Orsammichele, Floransa, 1347).

DÂDE sıf. (fars. *dāden*, vermek'ten *dade*). *Esk.* "Vermiş, verilmiş" anlamlarında bileşik sözcükler yapar: *dil-dāde* (gönül verilen, sevgili), *karar-dâde* (karar verilmiş), *rıza-dâde* (rızasını vermiş, razı olmuş).

◆ a. Verilmiş olan şey, vergi: *Dâde-i Hüda* (Allah vergisi).

DÂDENDER ya da **DÂDERENDER** a. (fars. *dadender, daderender*). *Esk.* Üvey erkek kardeş.

DÂDER a. (fars. *dāder*). *Esk.* Erkek kardeş.

DÂDERANE sıf. (fars. *dader*, ve *-ane*'den *daderane*). *Esk.* Kardeşçe, kardeşçesine.

DÂDERENDER → DÂDENDER.

DADES ya da **DEDİS** *(uved)*, Güney Fas'ta ırmak; 220 km. Yüksek Atlas'ın doğusundan doğar, yukarı çığırı tarım yapılan birçok küçük havzalar ve boğazlar dizisinden geçer; Güney Atlas dağları boyunca akar ve Cebel Sago'nun kuzey yamacı boyunca ilerledikten sonra Varzazet'in D.'sunda Draa'ya karışır.

DÂDGÂH a. (fars. *dād* ve *-gāh*'tan *dādgāh*). *Esk.* Adalet dağıtılan yer, mahkeme divanı.

DADI a. (fars. *dada*'dan). Çocuğa bakmakla görevlendirilmiş kadın.
—Kur. tar. → DÂYE.

DADILIK a. Dadı olma durumu; dadının yaptığı iş.

DADİE (Bernard BİNLİN), fildişi kıyılı yazar ve siyasetçi (Assinie 1916). Dakar'daki William-Ponty öğretmen okulu'nu bitirdi. Gazete yazılarından tiyatroya, şiirden romana kadar bütün türleri denedi. Bu arada Présence africaine dergisini kuranlar arasında yer aldı. Öykücü (*Légendes africaines*, 1953; *le Pagne noir*, 1955), şair (*Afrique debout*, *1950; la Ronde des jours*, 1956; *Hommes de tous les continents*, 1967), romancı (*Climbié*, 1956; *Un nègre à Paris*, 1959; *Patron de New York*, 1964; *les Jambes du fils de Dieu*, 1980) olan Dadie, ününü özellikle çağdaş Afrika'ya çoğu kez alaycı bir tavırla tanıklık eden tiyatro yapıtlarına borçludur (*Assemien Déhylé*, 1949; *Monsieur Thogo -Gnini*, 1970; *les Voix dans le vent*, *1970; Beatrice du Congo*, *1970; Îles de tempête*, 1973; *Papassidi maître-escroc*, 1975). 1980'de *Commandant Taurcault et ses nègres* adlı romanı yayımlandı.

DADJA, Togo'da yer, Atakpame'nin G.-B.'sında. Tekstil kompleksi.

■**DADO** (Miodrag DJURIC, —denir), yugoslav ressam (Cetinje, Karadağ, 1933). 1956'da Paris'e yerleşti. Hem anlatımcılıktan, hem de gerçeküstücülükten kaynaklanan, özenli ve karmaşık bir yapıt ortaya koydu. Sütbeyaz bir ışık altında ve kâbus izlenimi veren havayla zıtlaşan pastel renklerle dağılma halindeki bir dünyanın korkunç görünümünü verdi (*Büyük çiftlik*, *Bernard Réquichot'nun anısına*, 1962-63, özel kol.; *Hérouval'in iki kanatlısı*, 1975-76, Ulusal modern sanat müzesi).

DADOKSİLON a. (yun. *dais*, *daidos*, reçineli odun, ve *ksylon*, odun'dan). Hem cordaitales takımından, hem araucariaceae familyasından ağaçlara benzeyen aralıklı, ezik ve almaşık noktalarla dolu fosil odunlara uygulanan cins bildirir terim.

DADRA, Hindistan'da eski portekiz sömürgesi; Nagar Haveli ile birlikte Gucerat ile Maharaştra arasında *Dadra ve Nagar Haveli toprağı*'nı oluşturur; 491 km²; nüf. 103 600. Merkezi *Silvassa*.

DADUKHOS ("meşale taşıyan" anlamında yun. sözc.). Esk. Yun. Eleusis "din adamlığına kabul" ayinlerini başrahiple birlikte kutlayan ve ikili meşale taşıyan rahip. (Dadukhos'lara dionysos şenliklerinde de rastlanırdı.)

—ANSİKL. Dadukhos, eleusis hiyerarşisinde ikinci kişiydi. İkinci gece oturumu *(epopteia)* sırasında, yeni din adamlarına kılavuzluk ederdi. Atina'nın büyük Kerykes ailesinden ömür boyu seçilirdi; bu aile çökünce Lykomides ailesinden seçilmeye başlandı.

DADUKOU, Çin'de (Sıçuan) kent, Çongçing yerleşmesinin güney-batı'sında. Demir-çelik sanayisi.

DADU-PANTHİ, XVI. yy.'ın sonlarında kurulan vişnucu tarikat. Dadu, *bhakti*'nin (kendiliğinden ve akıldışı inanç) erdemden, öğrenimden ve nefse eziyet etmekten daha güvenli bir biçimde kurtuluşa (yani evrensel ruh içinde eriyiş) götürdüğünü söylüyordu.

DADYA → DATÇA yarımadası.

DAEDALA → DAİDALA.

DAENDELS (Herman Willem), hollandalı general (Hattem, Gelderland, 1792 - Elmina, Gine, 1818). "Vatansever"lerden yanaydı; Fransa'ya kaçmak zorunda kaldı (1787), Devrim sırasında Batav lejyonunun kurucularından biri oldu. Hollanda kralı Louis Bonaparte tarafından Doğu Hindistan valiliğine getirildi (1808-1810). Burada jakoben tarzı merkezi bir yönetim kurdu, yerli "naip"lerin yetkilerini azalttı ve XIX. yy. boyunca yayılacak zorlama bir tarım sistemini yerleştirdi. İngiliz donanmasının tehdit ettiği sömürge bölgesinin savunmasını güçlendirmek için de çaba harcadı. Rusya seferine katıldı. Gine'yi almakla görevlendirildi ve orada öldü (1818).

DAENGEAN, ing. **Dingle,** İrlanda Cumhuriyeti'nde liman (Munster yönetim bölgesi, Chiarraighe yönetim bölümü), derin *Daengean koyu*'nun kuzey kıyısında. Gezinti merkezi. Balıkçılık limanı.

DÂFIK, DÂFIKA sıf. (ar. *dafık*, dişl. *dafıka*). *Esk.* Fışkıran su, sel vb. şeyler için kullanılır.

DÂFIKA → DÂFIK.

DÂFİ, DÂFİA sıf. (ar. *dāfi'*, dişl. *dafi'a*). *Esk.* **1.** Uzaklaştıran; süren, kovan, savuşturan: *Dâfi-i beliyat* (belaları savuşturan).

Lauros-Giraudon

Dado
Sinek başlı adam
(1975'e doğr.-76)
M.N.A.M., C.N.A.C. Georges-Pompidou, Paris

Kuvve-i dâfia (itici kuvvet). **—2.** Kötülükleri, hastalıkları uzaklaştırıcı anlamında Tanrı için kullanılır.
—Esk. tıp. *Dâfi-i humma*, ateş düşürücü. || *Dâfi-i taaffün*, pis kokuları defeden; antiseptik.

DÂFİA → DÂFİ.

DAFLALAR, Kuzey-doğu Hindistan'da halk. Arunaçal Pradeş dağlarında yaşarlar. Sayılarının 50 000 olduğu sanılmaktadır. Tibet-birman lehçesiyle konuşurlar. Daflalar, "long house" (uzun ev) tipi köylere dağılmış bir kabiledir. Avcılık ve toplayıcılık yaparlar. Yaktıkları orman alanları (chum) üzerinde tarım ve hayvancılıkla uğraşırlar. Ayrıca bambu işlerler.

DAFNE a. Kuzey Avrupa'da, Asya'nın ılıman bölgelerinde ve Türkiye'de yetişen çokyıllık çalımsı bitki. (Bil. a *daphne;* thymelaeaceae familyası.)
—ANSİKL. Dafnenin Anadolu'da yetişen yedi türü bilinmektedir. (*Daphe mezereum, D. oleoides, D. pontica, D. laureola, D. guidium*, vb.). Bunların hepsi içerdikleri rezin yüzünden tehlikeli bitkilerdir. Meyveleri yenildiğinde zehirlenmelere, hatta fazla miktarda alınırsa ölüme yol açabilir. Kuzeydoğu Anadolu dağlarında rastlanan *Daphe mezereum* 50-150 cm yükseklikte bir bitkidir. Yaprakları kısa saplı, düz kenarlı, tüysüz, 3-9 cm uzunluktadır. Çiçekler koyu ya da açık pembe renkte, hoş kokuludur. Meyve kırmızı renkte ve bezelye büyüklüğündedir. Tanen, yağ, kumarin türevleri ve rezin içerir. Bu türün kurutulmuş kabuklarının idrar artırıcı, terletici ve müshil etkisi vardır. Dekoksiyon (% 1) halinde, balla tatlandırılarak günde 1-2 bardak içilir.
Anadolu dağlarında yetişen ve yöresel olarak *havadana* ve *develikotu* adıyla anılan *D. oleoides*, 20-60 cm yükseklikte, genç dalları tüylü bir bitkidir. Yapraklar sapsız, derimsi, 1-2,5 cm uzunlukta, oval biçimdedir. Çiçekleri hoş kokulu, beyaz renklidir. Meyveler turuncu-kırmızı renkte, yumurta biçiminde, 4-6 mm uzunluktadır. Bu türün taze dalları, Orta Anadolu köylerinde, hayvanlarda ağır yük taşımaktan ileri gelen topallığın tedavisinde kullanılır. Hasta hayvanın göğüs derisinde açılan bir deliğe sokulan dal, kabuğundaki rezinden dolayı sarı bir sıvının akmasına yol açar ve hayvan genellikle iyi olur.
Kurtbağı ya da *sırımbağı* adı verilen *D. pontica*, Anadolu'da orman açıklıklarında yetişen 50-100 cm yükseklikte, tüysüz, sarımsı yeşil, küçük çiçekli, hepyeşil zehirli bir bitkidir.

DAFNETİN a. (fr *daphnétine*). Org. kim. Dafninin aglükonu dihidroksi-7,8 kumarinin yaygın adı.

DAFNİN a. (fr. daphnine). Org. kim. Formülü $C_{15}H_{16}O_9$ olan glukosit; dafneden ve dafne ağacının çeşitli türlerinin kabuklarından özütlenir; suyla, dafnetin ve glukoza ayrışır.

DAG, İskandinav mitolojisinde "gün"ün kişileştirilmesi; Delling ve Nott'un oğlu; arabası, at Skinfaxi ("parlak yeleli") tarafından çekilir.

DAGA a. (ital. sözc.). 40-50 cm boyunda geniş lamalı, kesici el silahı.

DAGABA ya da **DAGOBA,** pali dilinden (*dhatugabbha*, kutsal eşya mahfazası) gelen sözcük. Sri Lanka'da *stupa* (pali dilinde *thupa*) anlamındadır.

DAGAL a. (fars. *dağal*). *Esk.* **1.** Hile, düzen, aldatma. **—2.** Geçmez akçe. **—3.** Çerçöp.
◆ sıf. **1.** Hile yapan, aldatan. **—2.** *Dagal-baz*, hilekâr. || *Dagal-dar*, hile arayan, münafık.

DAGAN ya da **DAGON,** Suriye geçidiyle Mari bölgesinin tanrısı: Mari tapınağındaki tanrılar arasında ilk sırada yer alır. Filistiler ona Aşdod'da rastladılar. Dini, aşağı Mezopotamya'da yayıldı.

DAGANA, Senegal'in kuzey kesiminde yer, Senegal ırmağı kıyısında. Irmak limanı. XVII. yy.'dan başlayarak fransız ticaret karteli.

DAOBANE a. Volta dilleri öbeğinden, Gana'nın kuzeyinde yaklaşık 150 000 kişinin konuştuğu nijer kongo dili.

DAGENHAM, Londra'nın doğu banliyösünün konut ve sanayi (otomobil, kimya) kesimi, Thames'ın K.'inde.

Dagens Nyheter, 1864'te kurulan ve Stockholm'de yayımlanan, liberal eğilimli isveç gazetesi. 1944'te 450 000'lik tirajıyla ülkenin en önemli akşam gazetelerinden biri olan Expressen'in kuruluşuna katıldı.

DAGERMAN (Stig), isveçli yazar (Älvkarleby 1923-Enebyberg, Stockholm yakınında, 1954). "40'lı yıllar" adıyla anılan kuşağın yetenekli bir temsilcisiydi. Bıraktığı güçlü yapıtlarda savaş sonrasının maddi ve manevi yıkıntılarının etkisinde kalan bir gençliğin acılarını yansıttı. Romanları (*Ormen*, 1945; *Brant Barn*, 1948) ve röportajlarıyla (*Tysk höst*, 1947) suçluluk ve ölüm düşüncesi saplantısını anlattı.

DAGERREYOTİP a. (fr. *daguerréotype*). **1.** Bir görüntünün gümüş iyodür kaplı bir levha üzerine kaydedilmesini sağlayan düzenek. **—2.** Bu yolla elde edilen görüntü ya da resim.
—ANSİKL. Dagerreyotip yönteminde gümüş kaplı bir bakır levha iyot buharına tutularak ışığa duyarlı gümüş iyodür katmanı oluşturuluyordu; sonra karanlık odada poz veriliyor ve görüntü cıva buharıyla açınlanıyordu (doğrudan doğruya pozitif resim); görüntünün tespiti ise sodyum hiposülfitle sağlanmaktaydı.

DÂGİ, DÂGİYE sıf. (ar. *dāği*, dişl. *dāğiye*). *Esk.* Azgın, başkaldıran.

DÂGİYE → DÂGİ.

DAGO, Estonya dilinde **Hiiumaa,** Baltık denizinde Estonya'ya ait ada, Estonya'nın batı kıyıları açığında.

DAGOBA → DAGABA.

DAGOBERT I (VII. yy.'ın başı -Saint-Denis, Paris yakınında, 639'a doğr.), Franklar'ın kralı (629-639). Babasının ölümünden sonra Bourgogne, ardından da Neustria kralı olarak tanındı. 638'de Gaskonlar'ın ayaklanmasını bastırdı ve Domnonea (Bretagne) prensi Samo'yu egemenliği altına aldı, ama Samo'nun kurduğu imparatorluğa (wende) engel olamadı. Ölümünden sonra krallık iki oğlu arasında, 634 ten beri Austrasia kralı olan Sigebert III ile 635'ten beri Neustria kralı olan Clovis II arasında bölündü.

DAGOBERT II, Austrasia kralı (676-679); Sigebert III'ün oğlu ve Dagobert I'in torunu. Babasının 656'da ölümünden sonra Pépin de Landen'in oğlu olan ve kendi oğlu Childebert'i kral yapmak isteyen Grimoald sarayı yöneticisi tarafından İrlanda'da bir manastıra gönderildi. Kralları Childerich'in ölümünden sonra Austrasialılar tarafından 676'da tahta çıkartıldı. Dagobert II adıyla Stenay yakınındaki Woevre ormanında öldürüldü.

DAGOBERT III, Neustria ve Bourgogne kralı (711-715); Childebert III'ün oğlu. Pépin de Herstal'in vasiliği altında babasının yerine geçti. Pépin ölünce de onun dul karısı Plectrude'ün vasiliği altında (714-715) hüküm sürdü.

Dagobert'in tahtı, fildişi iskemle biçiminde bronz koltuk. Dagobert I'in kuyumcusu Eligius'a (aziz Eloi) [VII. yy.] mal edilir Dirsek dayanakları ve arkalığı sonradan eklenmiştir (XI. yy.'da Suger tarafından). Fransız devrimi'ne kadar Saint-Denis manastırı'nda korunan bu görkemli koltuk, 1791'de Bibliothèque nationale'in (Paris) Madalyalar ve antikalar dairesine alındı.

DAGON → DAGAN.

Larousse

DAGU a. Çad ve Sudan'da konuşulan, Doğu Sudan öbeğinden nil-çad dili.

DAGUERRE (Louis Jacques Mandé), fransız mucit (Cormeilles-en-Parisis 1787 - Bry-sur-Marne 1851). On yedi yaşında Paris'te tiyatro dekorları hazırlayan bir atölyede çalışmaya başladı. Önce Ambigu'nün, sonra Opéra-Comique ve Opéra'nın dekorculuğunu yaptı. Birçok panoramanın gerçekleştirilmesinde yer aldıktan sonra, 1822'de *diorama*'yı tasarladı; buna göre perdenin önden ve arkadan ışıklandırılmasıyla bir gündüz etkisinden bir gece etkisine geçiş sağlanıyordu. Diorama krokilerini gerçekleştirmek için karanlık odadan yararlandı ve Nicéphore Niepce ile işbirliği yapmaya çalıştı; optikçi Chevalier'den Niepce'in 1826'da görüntüleri sabitleştirmeyi başardığını öğrenmişti. Uzun bir süre direndikten sonra iflas etmek üzere olan Niepce, Daguerre'in buluşunu geliştirmek için 1829'da birleşmeyi kabul etti. Ancak 1833'te öldü ve Daguerre tek başına çalışmak zorunda kaldı. 1835'te cıva buharının, etkilenmiş gümüş iyodür üstündeki etkisini buldu ve iki yıl sonra da iyodür tortusunu sıcak bir deniz tuzu çözeltisinde çözündürmeyi başardı. Böylece 1838'de ilk *dagerreyotipler*'i yaptı.

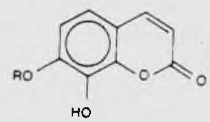
DAGUET (Alexandre), isviçreli tarihçi (Fribourg 1816-Couvet 1894), *Histoire de la Confédération suisse* (İsviçre konfederasyonu tarihi) [1851] adlı kitabın yazarıdır.

DAGUPAN, Filipinler'de liman kenti, Luzon'un batı kıyısında, Lingayen körfezi kıyısında; 122 000 nüf. (1990). Balıkçılık. Tuzlalar. Pirinç bölgesinin ticaret limanı.

DAGUR DİLİ a. Dagurlar'ın konuştuğu moğol öbeğinden dil.

DAGURLAR, Çin'in kuzey-doğu'sunda (Mançurya ve İç Moğolistan) yaşayan moğol kavmi. Nüfusunun 50 000 dolayında olduğu sanılmaktadır. Kültürce ve dince ruslaştırılmak istenen Dagurlar, XIX. yy.'da Çinliler tarafından doğuya göç etmek zorunda bırakıldılar. Çiftçilik ve hayvancılık yapan ve sibirya şamanlığını, kısmen de tibet buddhacılığını benimsemiş olan Dagurlar'ın geleneksel yapılarından çoğu, çin baskısı altında zamanla kaybolmuştur.

üstte: alman **dagası** (XVI. yy. başı) *Askeri müze, Paris*
altta: ispanyol **dagası** (XV. yy.) *Askeri müze, Paris*

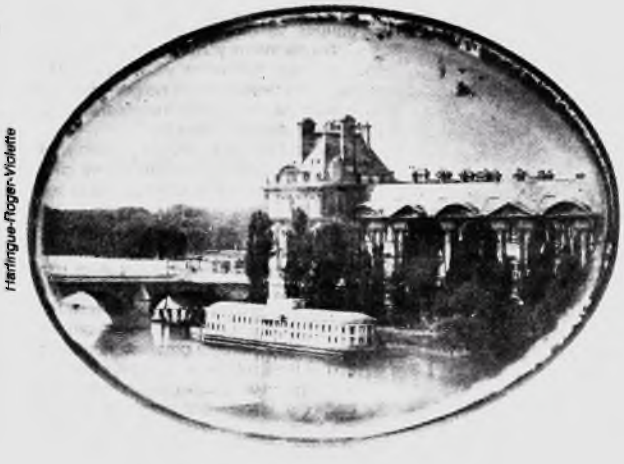

dafnetin R=H
dafnin R=$C_6H_{11}O_5$

Louis Jacques Mandé **Daguerre**

Flore pavyonu (Louvre) ve Paris'teki Royal köprüsü 1839'da yapılan **dagerreyotip**

Harlingue-Roger-Viollet

DAĞ a. **1.** Doğal ve çok önemli boyutta arazi yükseltisi.(Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Tamlayan olarak, yüksek yerlerde kendiliğinden yetişen bitki ya da hayvanları belirtir; yabani: *Dağ çileği. Dağ keçisi.* **—3.** *Dağ adamı*, görgüsüz kaba kimse. || *Dağ ardında olsun, yer altında olmasın*, sevilen birinden söz ederken, uzakta oluşunun önemli olmadığını vurgulamak için söylenir. || *Dağ ayısı*, kent yaşamına yabancı, yol yöntem bilmeyen kaba saba kimse. || *Dağ başı*, kent dışında, ıssız, yasaların egemen olmadığı yer: *Bu dağ başında kim kuvvetliyse onun sözü geçer.* || *Dağ bayır*, düz olmayan yer, kır. || *Dağ (doğura doğura) fare doğurdu*, kendisinden büyük işler beklenen bir kimse ya da kuruluşun bunu gerçekleştiremediğini belirtmek için söylenir. || *Dağ gibi*, çok güçlü, iriyarı, heybetli; pek çok: *O çelimsiz çocuk, dağ gibi adamı bir vuruşta yere sermiş. Dağ gibi bulaşık yığıldı.* || *Dağ taş*, her yer, her taraf. || *Dağa çıkmak*, hükümete başkaldırıp dağda bayırda eşkıyalık etmek: *O olaydan sonra dağa çıkmış, af çıkıncaya kadar kente inmemişti.* || *Bir kimseyi dağa kaldırmak*, istediğini elde etmek için bir kimseyi dağa kaçırıp orada tutmak: *Ağanın kızını dağa kaldırmış.* || *Dağda büyümüş, dağdan inme*, görgüsüz, kaba saba. || *Dağdan gelip, bağdakini kovmak*, bir işe ya da bir yere sonradan gelen biri sözkonusuysa, o işte ya da o yerde öteden beri çalışan, oturan kimsenin yerini almaya çalışmak. || *Dağlar anası*, çok iriyarı kadın. ||*(Bu acıya) dağlar dayanmaz*, bir yıkım, acı ya da felaketin büyüklüğünü, dayanılmayacak kadar olduğunu vurgulamak için söylenir. || *Dağlara düşmek*, büyük bir acı ya da üzüntü nedeniyle insanlardan kaçıp kırlarda, bir başına dolaşmak. || *Dağlara taşlara*, kötü bir durum ya da felaketten söz ederken, "bizden, yakınlarımızdan uzak olsun" anlamında söylenir. || *Dağları devirmek*, üstesinden gelinmeyecekmiş gibi görünen güç işler başarmak. || *Dağların misafir aldığı mevsim*, yaz mevsimi için şaka yollu söylenir. ||*Dağların şenliği*, ayı için alay yollu söylenir; ayı gibi kaba, anlayışsız kimse.

—Ask. *Dağ birliği*, dağlık bölgelerde muharebe etmek üzere kurulmuş ve bu amaçla donatılarak eğitilmiş özel nitelikli askeri birliklere verilen ad. || *Dağ çantası*, dağ birliği personelinin yiyeceğini, kişisel donatım gereçlerini beraberinde taşıyabilmesi için yapılmış özel torba. || *Dağ değneği*, dağ birliği personelinin harekât sırasında kolayca tırmanabilmesine olanak sağlayan, itme ve çekme hareketlerinde kullandıkları uzunca sopaya verilen ad.|| *Dağ potini (kayak potini* de denir), dağ koşullarına gerö yapılmış, pençesi çivili konçları uzun, su ve soğuğa karşı dayanıklı özel ayakkabı. || *Dağ taktiği*, dağda yürütülen harekât sırasında olağan koşullardaki harekâttan farklı olarak uygulanan özel taktik. || *Dağ topu*, parçalara ayrılarak taşınabilen, hareket ve manevra yeteneği yüksek hafif toplara verilen ad. || *Dağ topçusu*, dağlık bölgelerde yapılan harekât ve muharebelerde kullanılmak üzere dik mermi yollu toplardan kurulmuş hafif topçu birliklerine verilen ad. || *Dağlarda muharebe*, dağlık bölgelerdeki özel koşullarda, dağ taktiği kullanılarak yürütülen muharebe harekâtı.

—Dağc. *Dağ yarışı*, dağda yapılan yarış. Bu yarışta belirli bir yoldan tepeye çıkılır ve genellikle bu yola karşıt bir yolda aşağı inilir.

—Denizbil. *Denizaltı dağı*, dar, çoğunlukla çevreyle bağlantısız, görece yüksekliği 1 000 m'yi aşan deniz dibi yüksekliği. (Denizaltı dağı, tepesinin sivri ya da düzleşmiş olmasına göre doruk ya da guyot diye adlandırılır. Denizaltı dağları, birbirlerine yakın ama aynı çizgi üstünde olmadıkları zaman *öbekler*, aynı çizgi üstünde yer aldıkları ve tabanlarından birbirlerine bağlı oldukları zaman *sıradağcıklar*, aynı çizgi üstünde yer aldıkları ama tabanları oldukça düz diplerle ayrıldığı zaman *sıradağlar* oluştururlar. Dağlar, okyanuslardaki büyük kırık çizgileri boyunca ya da sıcak noktalardaki magma yükselmelerinin üstünde bulunan yanardağ kökenli yapılardır.)

—Mit. *Dağ tanrıları*, Önasya'daki devletlerin panteonlarında dağları simgeleyen tanrılar. (Hititler'de Zaliyanu, Urartular'da Arni bunlardandır. Boğazköy'deki Yazılıkaya açık hava tapınağının duvarlarında, hitit tanrıları arasında dağ tanrılarının da kabartmaları vardır.)

—Patol. *Dağ tutması*, dağa tırmanılırken ortaya çıkan ve havadaki oksijenin azlığından ileri gelen özel bunaltı. (Anoksi belirtileriyle kendini gösterir: başdönmesi, bayılma eğilimleri, görme ve işitme bozuklukları, kasların iyi çalışmaması, aşırı yorgunluk.)

—Zool. *Dağ köpeği*, dağda insanları aramada ve sürülerin korunmasında yararlanılan köpeklerin genel adı. (Bunlar güçlü ve çok dayanıklı hayvanlardır.)

—ANSİKL. *Dağların oluşması* → DAĞOLUŞ, TEKTONİK ve VOLKANİZMA.

• *Dağda aşınma.* Yükselmeye başlamasıyla birlikte, dağlar yıkıcı güçlerin etkisinde kalır; dağın yükseltisi arttıkça yıkıcı etkiler de giderek daha yıpratıcı olur. Yüksek yerlerde, sıcaklık farklarının çok fazla olması kayaçları parçalayabilir ya da gözenekliliğini çoğaltarak don etkisini yıpratıcılığını artırır; don, boşluklara dolmuş suların hacmini genişletir, bağlantıları çatlatır ve kayaç molozları yamaçlardan yuvarlanır. Dağın yıpranmasında akarsular da etkili olur: akarsular, dağınık gereçleri alıp taşımaya başlar, dolayısıyla taşıdığı yük artar ve böylece dağın yamaçlarını yaran bir sel yatağı kazar. Karın ve buzun rolü de önemlidir. Kar doruklardan kayar, çukurlarda toplanır ve burada buza dönüşür; buz, yığıldığı çukurların çeperlerini geriletir ve onları buzul yalağına dönüştürür (buzul yalaklarını birbirine bağlayan kenarlar önce keskin sırtlara, sonra sivri doruklara dönüşür). Buzul yalaklarından taşan buz, yatağını oyarak biçimlendiren dev ırmaklar halinde vadilerde ilerler; burada da yamaçlar diktir; oysa taban genişleyerek buzul vadisine bir "tekne" biçimi verir.

Böylece aşındırma başlangıçtaki biçimleri değiştirir. Bunu da, yükseltiye, kayaçların yapısına, anahtar katmanların konumuna, iklim tipine bağlı olarak çeşitli biçimlerde gerçekleştirir. Çıkıntı yapan hacim ne kadar büyükse, aşındırma o kadar güçlü olur ve dağ da o ölçüde parçalanır ve oyulur. Kayaçta donun sokulabildiği çatlaklar ne kadar azsa, bu kayaç, "dondan etkilenmiş" kayaca oranla daha dayanıklı olur; sert ve birbirine iyice bağlı anahtar katmanlar akarsu ya da buz akıntısından daha az zarar görecektir: bazı kayaçlar, diğerlerine oranla kimyasal aşındırmaya karşı daha az duyarlıdır. Sıkışık ve kırılmış kıvrımlar, çeşitli kayaçları etkilere açık tutarak parçalanmayı kolaylaştırır. Nihayet, aşındırma olayında, iklim birinci derecede rol oynar. Serin ılıman bölgelerde bütün aşındırıcı etkenler bulunur ve büyük etki yapar; ani sıcaklık değişiklikleri, donma, suların ve buzların gücü, etkilerini birleştirerek dağı aşındırır. Bol "soyulma" ürünlerini taşıyacak akarsuyun çok ender bulunduğu çöl bölgelerindeki yüksek araziler yavaş yavaş kendi döküntüleri altına gömülür. Çok nemli bir mevsimi olan tropikal bölgelerde kimyasal aşındırmadan geriye kalan kayaç kökleri ve çok büyük aşındırma yarmaları yan yana sıralanır. Tropikal bölgelerin yanardağları daha doğar doğmaz yamaçlarını aşındıran barranco'larla yarılır.

• *İklim.* Yükselti öncelikle sıcaklıkları etkiler: her 100 m'lik yükseklik ortalama 0,6°C'lık bir sıcaklık azalmasına neden olur. Böylece, kaba bir hesapla, 1 000 m yükseklikte sıcaklığın deniz düzeyindekinden 6°C düşük olacağı söylenebilir. Bununla birlikte, güneş gören yamaçlar, aynı yükseklikteki gölgelik yamaçlardan daha sıcak olur. Ayrıca, serin mevsimlerde, soğuk hava aşağılarda toplandığından, yamaçlar yanıbaşlarında yükseldikleri çukur alanlardan daha az don etkisinde kalır.

Öte yandan, dağ, sıcaklıkları değiştirebilen özel tipte rüzgârların etkisindedir. Atmosferdeki genel dolaşıma bağlı önemli bir hava akımı bir dağ sırasını aştığında, alçalırken vadilere doğru yönelerek şiddetlenir; bunun sonucunda, rüzgâr, ısınır, sıcaklığı hızla yükseltir ve karları eritir: bu kar eritici rüzgârlara Kayalık dağlar'da chinook, Alpler'de fön adı verilir. Yazın güneş, öğleye doğru, hava katmanlarını yamaçlarda yükseltir; bunun sonucunda, aşağıdan yukarıya doğru vadiler boyunca yükselen, bazen çok sert bir hava akımı başlar ve yamaçlardaki sıcaklığı azaltır; buna karşılık, geceleri hava yamaçlardan aşağı iner ve vadilerde serin bir meltem biçiminde eser.

Bununla birlikte, sıcaklığı düşürmesinin yanı sıra dağın iklim üzerine yaptığı en büyük etki nemi artırmasıdır. Atmosfer dolaşımının yüksek topraklara yönelttiği hava kütleleri yükselirken soğur ve soğumasıyla birlikte içindeki nem yoğuşarak yağmur ya da kara dönüşür. İşte bu yüzden dağ, çevresindeki alçak topraklardan daha yağışlıdır: aşağı Dauphiné tepelerinin yılda yaklaşık 1 m yağış almasına karşılık çok yakındaki Chartreuse kütlesi doruklarına, 2,5 m yağış düşmesinin, Cévennes'lerdeki Aigoual 2,5 m yağış alırken, Lion körfezi kıyılarının 500 mm yağışla yetinmesinin; Batı Adriya denizi kıyılarındaki az yağışlara karşılık, İllyria sıradağlarını sele veren 4 m'lik yağışların, Aşağı Bengal zaten çok yağışlıyken (1,5 m'den çok), hemen K.-B.'sında yer alan ve pek de yüksek olmayan Hasi tepelerinin yağmura boğulmasının (12 m), Karadeniz kıyılarının 1 000 - 2 000 mm arasında yağış almasına karşılık, K. Anadolu dağlarının G.'inde bu oranın 400 - 600 mm ve İç Anadolu bölgesinde de 350 mm'ye kadar düşmesinin, D. Anadolu'nun yüksek dağları üzerine 1 000 mm yağış düştüğü halde dağlar arasındaki çukur sahaların 200 - 300 mm yağış almasının (Iğdır 272 mm) nedeni işte budur. Aynı karşıtlığa çöllerde de rastlanır: Büyük Sahra'da ender sağanaklar Hoggar'ı döverken, alçak topraklara yağış düşmez.

Yüksek topraklar gerçek su hazneleridir; ne var ki sular, belli bir süre kar ya da buz biçiminde saklanır. Kutup enlemleri dışında, yükseltinin yeterli olması koşuluyla buzullara günümüzde yalnızca dağlarda rastlanır. Dağlardan inen ve buzul sularıyla beslenen ırmaklar bol suludur: Olympus dağlarındaki (Washington eyaleti) Hoh ırmağı, havzasının km²'si başına 112 litre, Fransa'daki Saône 13,7 litre ve Marne 7,6 litre su akıtır. Türkiye'de Fırat nehrinin (ort. 909 m³/sn) debisi ilkbaharda eriyen karların etkisiyle artar, hatta bazı yıllar taşkınlara yol açar (ölçülen en yüksek akım 5 374 m³/sn). Karlar ve buzlarla beslenen akarsularda bu büyük debiler bazen kesintiye uğrar; yağışların katı olarak düştüğü kış mevsiminde debi azalması doruk noktasına ulaşır; buna karşılık ilkbaharda karların erimesiyle debi artar. Buzullar yüksek havzalarda yer alıyorsa yüksek debiler yazın da sürer.

•*Bitki örtüsü.* Bitki örtüsünün görünümü yükseltiye bağlı olarak değişir ve her yükselti düzeyi kendine özgü bir "bitki katı"yla ("bitki kuşağı") donanır. Bu çeşitliliği, temelde, iklim koşulları belirler. Yükselti arttıkça hava yoğunluğu azalır ve hava, güneş ışınlarını daha az tutar.

Havanın yıllık ortalama sıcaklığı yükseklere çıkıldıkça düşer; buna karşılık, toprak daha çok ışın alır, daha çok ısınır. Ama, gölgede ya da geceleri toprak kolayca soğur, çünkü az yoğun hava, ovalarda gölenenden çok daha büyük boyutlarda, sıcaklık kaybına yol açar: bu yüzden dağlarda, geceleri don, gündüzleri büyük sıcaklar almaşık olarak görülebilir. Bu du-

rum, gece süresinin hemen hemen gündüze eşit olduğu ve bu özelliğin bütün yıl boyunca sürdüğü ekvator bölgesi dağlarında daha belirgindir; oysa bölgelerimizde benzeri olaylara rastlanmaz, çünkü yaz mevsiminde günün aydınlık bölümü, karanlık bölümünden çok daha uzundur. Dağda ışımanın çoğalması, yükseltiye bağlı olarak güneş ışığı almanın yarattığı etkiyi artırır; bu olaya, güneşin hemen hemen başucunda bulunduğu ekvatora yakın bölgelerden çok, orta enlemlerdeki dağlarda rastlanır: vadilerin güneş alan yamaçlarında katırtırnaklarından oluşan fundalıklar, sarıçam ormanları, meşe ağaçları, buna karşılık, gölgelik yamaçlarda köknar ağaçları bulunur.

Yağışlar kışın kar örtüsü oluşturur; kar örtüsü örneğin Fransız Alpleri'nde,1 000 m yükseltide 4 ay, 1 500 m yükseltide altı ay, 1 800 m yükseltide yedi ve 2 400 m'de dokuz ay sürer ve yükselti arttıkça bitki örtüsünün yıllık ömrü kısalır. Ne var ki, bu ortalama süre topografya etkenlerine bağlı olarak büyük değişiklikler gösterir; örneğin rüzgâr alan bazı doruklarda kar örtüsü uzun süre kalmayabilir; oysa rüzgârdan korunan bazı çukurlarda kar, özellikle orta yükseltilerde, bütün yaz mevsimi boyunca kalabilir ve kar altında uzun süre kalabilen mikrofloranın yerleşmesine olanak sağlar (bodur söğüt, sorguçotu). Bu kar örtüsü, kar yığınları kaydığında kırılmalara ve kopmalara yol açabilen aşırı bir yük yaratır. Ama kar tabakasının bitkilere yararlı bir etkisi de vardır: olgunlaşmış organlara zarar veren don etkisine karşı bitkileri korur ve yalnızca kar tarafından korunan dalları kış mevsimine dayanabilen bazı çalılar (ormangülü) bu özellikleri nedeniyle bodur kalırlar. Nitekim, kuzeye bakan yamaçlarda ağaççık örtüsü daha gürdür; çünkü kar örtüsü onları, güneye bakan yamaçlarda ilkbaharda sık görülen ardışık donma ve çözülmelerden korur. Nihayet, dağ katında (1 000 m-1 600 m) oldukça yüksek olan atmosfer nemi bu yükseltide Alpler'de ve Pireneler'de çok gür ormanların (kayın, köknar) yerleşmesine olanak veren, sık sık bulutlu (bulut denizi) ve sisli bir kuşak oluşturur.

Tersine, alpaltı ve alp katlarında atmosferin nemi çok düşer ve bunun sonucunda duru bir hava oluşur. Alçak bölgelere oranla daha az filitrelenmiş olan güneş ışığı, deniz kıyısına oranla dört kat daha çok morötesi ışın içerir ve bu durum bazı morfolojik ve fizyolojik özelliklerin belirleyici etkeni olabilir: düğüm arasının kısalığı, az çok yükseklerdeki türlerin göz alıcı renklerde olması. Deniz düzeyindekine oranla 6 000 m'de 10 kat daha fazla olan kozmik ışıma, değişinimlerin oranını büyük ölçüde artırarak belirleyici bir etken oluşturabilir.

Rüzgâr da biyolojik önemi çok yüksek bir etkendir; çünkü karın korumadığı bitkileri kurutur, ani etkisiyle genç tomurcukları, yeni sürgünleri öldürür ve böylece bazı türlerin boyunu ufaltır ya da bazı türlere "bayrak" görünümü kazandırır (anemomorfoz = rüzgâr biçimlendirmesi).

Bu iklim koşulları, yükseltiye bağlı olan bitki katlarını belirler. Akdeniz havzasının bitki katları şöyle sıralanabilir:

1. *tepe* katı (0 ile 600-700 m arasında), Akdeniz bölgesinde mantar meşesi, halep çamı ve onlardan yukarıda pırnal topluluğu biçiminde bulunur;

2. *dağ* katı (600-700 m ile 1 600 m arasında), daha çok kayın alanıdır; bölgelere bağlı olarak kayınla birlikte sarıçam ya da (Korsika'da olduğu gibi) alt kesimlerde karaçam görülür. Doğu Pireneler'de, kayın ormanlarının alt bölümü, fundalık oluşturma yönünde gelişebilen (kireçli topraklarda şimşir, silislilerde katırtırnağı), çobanüzümü, luzula ve yapışkanotlarıyla doludur. Doğu bölümünden daha kurak olan orta bölümünde, kayın ağaçları yerlerini sarıçama ve orman altı olarak ayıüzümüne bırakır; fundalıklar katırtırnağı çalıları ve ardıç ağaçlarıyla doludur;

3. *alpaltı* katı (1 600 - 2 400 m), daha çok kıvrık yapraklı çam ağaçlarıyla kaplıdır; bunlar Pireneler'de güzel ormanlar oluşturur. Bu katta, daha sert iklimli olan Orta Alpler'de kayının yerini melez çamı alır; buralarda, Dördüncü Zaman'daki göçleri sırasında Pireneler'e ulaşmamış olan cembro çamına ve ladinlere rastlanır; bu katta kızılağaç da oldukça yaygındır. Alpaltı katında çalı ve çimen toplulukları da vardır: ormangülü, çobanüzümü, bodur ardıç gibi çalılar, yumak ve çayırsazı çimenlikleri;

4. *alp* katı, Alpler'in dış kütlelerinde bulunmayan bu kat, daha çok ağaçların yokluğu ve floranın cılızlaşmasıyla tanımlanır. Bu nedenle, çimenlikler burada geniş yer tutar ve genellikle çayırsazı *(carex)* türlerinden oluşur. Alpler'de en yüksekte (4 270 m) yetişen bitki, küçük buzul düğünçiçeğidir; ayrıca 4 400 m yükseklikte Monte Rosa'da iki yosun türüne, 4 700 m'de Mont-Blanc kütlesinde de iki liken türüne rastlanmıştır.

Bu kat şemasına Akdeniz havzasını çevreleyen bütün dağlarda (Apenninler, Dinar Alpleri, Balkan yarımadası ve Anadolu'daki dağ sıraları [Türkiye'nin Akdeniz kıyılarında Toroslar'ın etekleri ortalama 700 m'ye kadar tipik Akdeniz formasyonları ile kaplıdır. Bunların üzerinde 1 500 m'ye kadar yükselen yapraklı ormanlar (meşe türleri), 1 500 - 2 000 m arasında ise iğne yapraklı ormanlar yer alır. Daha yükseklerde ise orman sona erer ve alp katı başlar], Kafkas dağları, Kuzey Afrika'daki dağ sıraları) rastlanır. Ama her bölgede flora hiç değilse kısmen farklıdır.

Afrika'nın ekvator bölgesinde, özellikle

dağda hayvan ve bitki katları (Alpler örnek alınmıştır)
1. Kestane (Kestane ağacı); 2. Söğüt; 3. Meşe; 4. Fındık tavuğu; 5. Dağ kuyruksallayanı; 6. Sırtıyeşil kanarya; 7. Meşe; 8. Sarıçam; 9. Dağ öteğeni; 10. Su karatavuğu; 11. Tringa hypoleucos; 12. Kukumav; 13. Kayın; 14. Kara ağaçkakan; 15. Köknar; 16.Argerden; 17. Ev kızılkuyruğu; 18. Cypripedium; 19. Tepeli baştankara; 20. Kaya ardıcı 21. Melez; 22. Hasekiküpesi; 23. Su incirkuşu; 24. Vınlayan kuyrukkakan; 25. Kırmızı alınlı ketenkuşu; 26 Çaprazgaga; 27. Büyük alaca ağaçkakan; 28. Şakrak kuşu; 29. Ökse ardıcı; 30. Kayın ispinozu; 31. Kuzey kutbu baştankarası; 32. Kızılağaç; 33. Tarla kuşu; 34. Karaçam; 35. Ağaç incirkuşu; 36. Dağzambağı; 37. Çengel yapraklı çam; 38. Köknar kargası; 39. Anemonia; 40. Bahçe öteğeni; 41. Ardıç; 42. Ladin; 43. Çalıkuşu; 44. Ormangülü; 45. Kayın tavuğu; 46. Kayın ispinozu; 47. Çit öteğeni; 48. Kolyeliardıçkuşu; 49. Sorguç; 50. Centiyan; 51. Dağ sıçanı; 52. Aslanpençesi; 53. Kerkenez; 54. Doğan; 55. Kaya kartalı; 56. Dağ karanfili; 57. Dağkeçisi; 58. Kar tavşanı; 59. Çengel boynuzlu dağkeçisi; 60. Kuyrukkakan; 61. Apollon; 62. Kırmızı gagalı dağ kargası; 63. Kara karga; 64. Kınalı keklik; 65. Kar tavuğu; 66. Taşkıran; 67. Dokumacıkuşu; 68. Sarı gagalı dağ kargası.

Ruvenzori'de 1 000 - 1 200 m'ye kadar, nemcil ve gölge sever, sarmaşıcı ve epifit bitki toplulukları bulunur. Daha yukarılarda, 1600 - 1 700 m'ye doğru, bu ormanı ağaçlıklı bir savan, 2 000 m'ye doğru yüksek boylu buğdaygillerden oluşan bir savan izler; bunun da ötesinde, 2 200 -3 000 m'ler arasında, *podo-carpus*, ağaçsı eğreltı ve bambulardan oluşan bir dağ ormanı yer alır. 3 500 m'ye doğru, sıcaklık çok düşer, bulutluluk artar; burada, süpürgeçalılı ve eğreltili, dallardan sarkan likenlerle kaplı bir çalılık vardır; bataklık yosunları burada kalın bir süngersı örtü oluşturur; 3 500 m ile 4 000 m arasında, Akdeniz bölgesi dağlarının alpaltı katıyla karşılaştırılabilecek daha kurak bir iklimde, dünyada bir eşi daha bulunmayan ilginç bir bitki topluluğuna rastlanır: ağaçsı kanaryaotları, dev lobelyalar ve bunlara eşlik eden fundagiller ve ölmezçiçek türleri. Nihayet, 4 000 m'den başlayarak, Avrupa'dakinden az farklı türlerin yaşadığı çok kısa bir çayırlıkla nitelenen son alp katı yer alır (yumak, salkımotu, düğünçiçeği, centiyan, çuhaçiçeği, civanperçemi, ölmezçiçek, vb.). 4 800 m'nin üzerinde yalnızca sürekli karlar ve buzullar vardır.

Himalaya sıradağlarının en bol yağış alan güney bölümü, son derece zengin ve 4 500 m'den öteye değin katlar oluşturan topluluklarla son derece çeşitli bir bitki örtüsüyle kaplıdır. Ekili ovanın sınırında, kamışlarla ve yüksek boylu otlarla kaplı bir bataklık cengeli *(terai)* yer alır; bazı kurak bölümlerde, çalılarla ve yüksek boylu, sert saplı otlarla kaplı seyrek bir orman bulunur. Daha üstte, yağışların en fazla olduğu kuşakta, bambularla (boyu 30 m'den yüksek), epifit ve sarmaşıklarla kaplı dev ağaçlardan oluşan çok güzel bir tropikal orman vardır; 1 500 m'ye doğru, tropikal türlerle, meşe, huş, akçaağaç ve böğürtlen türlerinin karışık bulunduğu bir ormana rastlanır. 2 000 - 3 000 m arasında, yaprak döken ormanlar (meşe, kestane, ceviz, huş) ile geniş manolya toplulukları bulunur; bu ağaçlar da epifit bitkilerle (salepgiller), yosunlarla ve nem yüklü likenlerle kaplıdır. 2 700 m'nin üzerinde gümüşi köknar giderek sıklaşır. Bu yükseltide ormangülleri ortaya çıkar ve yükseklere çıkıldıkça giderek kuraklaşan alpaltı katına egemen olur. Alp kuşağında da (4 000 - 5 000 m) ormangüllerine rastlanır; alp bozkırları, iç vadilerde 5 500 m'den en yüksek noktasına ulaşır.

Güney-doğu Asya'da, Filipinler'de ve Endonezya'da, 1 200 m'ye kadar, çok sık, gölsever bir orman, bunun ötesindeki etli yapraklı ağaçlar, (defnegiller, mersingiller, manolyagiller), sarmaşığımsı palmiyeler, ağaçsı eğreltiler ve birçok bambu topluluğu yer alır. 2 500 m'nin üzerinde, eğri büğrü ve bodur ağaçlı bir orman belirir; bu ormanı küçük yapraklı sık çalılıklar ve alpaltı katındakine benzeyen bir ormangüllü maki izler. Daha yükseklerde, çuhaçiçekleriyle, centiyanlarla, beşparmakotlarıyla dolu bir alp katı bulunur.

Güney Kayalık dağlar'da, mezofil batı ormanı, alt bölümlerinde çam topluluklarıyla *(Pinus ponderosa)* ve bunların altında 2 400 m'ye kadar çeşitli kurakçıl otları ve ardıçları içeren bir bitki örtüsüyle belirginleşir. Daha yukarıda yağışlar 500 mm dolayındadır ve Douglas köknarı giderek yaygınlaşır. 3 000 m'ye doğru, bir ladin ormanı ve orman altı olarak avcıüzümü çalıları bulunur; 3 500 m'den yukarıda, yani orman üstü katında kısa ve sık alp tipi çayırları yer alır, bu çayırlar çoğunlukla papirüsgillerden *(kobresia)*, dağ florası özellikleri taşıyan rengârenk büyük çiçekli, rozet ya da yatık yapraklı çeşitli bitkilerden (centiyan, çuhaçiçeği, taşkıran, myosotis) ve bodur bitkilerden oluşur.

Meksika'da, körfezin alçak ovalarında, 800 m'ye kadar kauçuk, palmiye, dendropanax ve epifit bitkilerden oluşan nemli ve tropikal kat bulunur; üstte 2 000 m'ye kadar uzanan yarı tropikal katta, yapraklı ağaçlar (pırnal, kocayemiş) yer alır; 2 000 - 4 000 m arasında, alt kesimden doruğa doğru, bir çam, meşe ve servi altkatı, ikinci bir nemli *Abies religiosa* alt katı ve nihayet çamlarla (4 000 m'ye doğru giderek azalır) ve ardıçlarla dolu üçüncü bir alt kat içeren soğuk bir kat yer alır; yüksek doruklar, buğdaygiller, acıbakla ve boğadikeni türlerinden oluşan çayırlarla örtülüdür; sürekli karlar 4 500 m'de başlar.

Güney Amerika'nın kuzeyinde, dağların eteği gölge sever ormanla kaplıdır; bunu, 2 500 m'de son bulan yarı tropikal nemli orman izler. Daha yukarıdaki *ceja*, çok gerilemiş cılız bir ormandır. 3 300 m'den başlarak ve 1 000 m'lik bir düzey değişikliğinde, buğdaygillerin ağır bastığı ve ananasgillerle ve bileşiklerin çok olduğu nemcil bir bitki topluluğuna *(páramo)* rastlanır. Yüksek doruklar bir alp katı oluşturur ve 5 100 m'de de yaşayabilen yastık tipi bitkilerle *(azorella)* kaplıdır. And sıradağlarında 38° enlemine doğru, arokarya *(Araucaria imbricata)* ormanı ortaya çıkar; 39° ile 40° arasında, 700-1 100 m yükseltide, yaprak dökmeyen kayın ormanı *(Nothofagus pumila)* ve bir bambu alt katı bu katı izler; daha güneyde, 50° enleminde, sonuncuları 900 m'ye doğru en yüksek noktasına ulaşan *N. antarctica* ve bir bambu alt katı bulunur.

•*Dağ ve insan.* Dağdaki bütün etkinlikler, –özellikle de, sarp yamaçlara uyum sağlamak, buralarda taraçalar halinde tarlalar düzenlemek, kayan toprağı yeniden yukarı taşımak zorunluğuyla karşı karşıya kalan tarım etkinlikleri– eğimden etkilenir; bazı ülkelerde, yolların bulunmaması nedeniyle, çalışmalar, taşımalar, kısacası her şey kol gücüyle yapılır. Başka ülkelerdeyse, toprak kaymaları, goçmeler, taşların düşmesi sık rastlanan tehlikelerdir; bunlar bir de şiddetli sağanaklar ya da karın ani erimesiyle birleşince suların yarattığı zararı artırır: dereler toprağı yarar, sel yatakları çok büyük miktarda gereci taşır ve vadilerde taşkınlara, yıkımlara yol açabilir. Ayrıca kar, insanları ve hayvanları evlerine, ahırlarına hapseder, çığların yuvarlanmasına neden olur.

Bununla birlikte dağın birçok çekici yanı da vardır. Çöl ülkelerinde dağlar, suyu ve bitkisi az olmakla birlikte, insanların yeğledikleri yerlerdir (örneğin insanlar Yemen'deki Tihame'nin üst kesiminde kalan yerleri, Kolombiya ve Ekvador'daki And sıradağlarının yüksek kesimlerini komşu alçak ovalardan daha çok yeğlemektedir). Akdeniz ülkelerinde, sıtma alçak yerleri kırıp geçirirken, dağ kütlelerinin temiz ve sağlıklı havası halkı çekmekteydi. Kıvrımları sayesinde dağ bir sığınaktır, çünkü ulaşma güçlükleri saldırganı yıldırır: Romanyalılar uzun süre Karpatlar'a çekildiler; Kafkaslar kaçak halklarla doldu taştı; Dürziler kendi adlarını taşıyan dağlara, sığındılar; Kâfirler, Hindu Kuş'un güney kollarına yerleştiler. Geçmişte, dağın sağladığı en önemli yararın dağ otlakları olduğu sanılır; sürüleri yaylaya çıkarma eyleminin dağlara ilk yerleşme biçimini oluşturduğu sanılmaktadır. Öte yandan, dağlarda güzel ormanlar da bulunur; dağ ormanlarını işletmek ova ormanlarını işletmekten daha güç olduğundan, dağ ormanları daha uzun süre varlıklarını sürdürerek çevrenin gereksinimlerini karşılamaya devam etti. Dağda bol su da vardır ve bu suyun enerjisinden, eski zamanlardan beri çırpıcı değirmenlerinin, demirci körüklerinin ve şahmerdanlardan çalıştırılmasında yararlanılmıştır. Nihayet, yüzey şekilleri maden damarlarının da habercisidir: birçok dağ metalürjinin merkezi olmuştur.

Üstünde insan yaşamayan dağ pek enderdir; hatta çevredeki çukur alanlara oranla daha kalabalık olan dağlar da vardır: örneğin Summam vadisinin yanı başında yükselen Kabiliye ya da Beka'nın yanındaki Lübnan dağları.

•*Dağda yaşam.* Engebeler büyük enerji tüketimine yol açar. Ayrıca işletilebilir alanları, hemen her zaman sınırlı ve çoğunlukla güç ulaşılabilir yerler haline getirir. Sonuncu olarak da, dağlarda çalışma mevsimi kısadır.

Bu yüzden dağ köylüleri gerçek bir göçebe yaşamı sürmüşler, topraklarının çeşitli katları arasında durmadan gidip gelmişler, otlaklara tırmanmışlar, sonra yeniden tarlalarına inmişler, çeşitli dağ katlarında bulunan barınaklarında yalnızca birkaç hafta geçirebilmişlerdir. Bu güç meslek, dağ köylülerini sağlam insanlar haline getirmiş, ama zenginleştirmemiştir. Üstelik hiç bir şey üretmeden geçirilecek uzun ölü mevsim sorunu ortaya çıkmış ve dağ köylüleri bu sorunu geçici göçlere girişerek çözmüşlerdir.

Yüzyıllardır süren bu denge, XIX. yy.'ın ortasından bu yana ılıman ülkelerin dağlarında bozulmuştur. Demiryollarının ve karayollarının gelip geçtiği bu kütlelerin eski yöntemlerden başka bir şey bilmeyen halkı modern dünyayla çatıştı. Çerçilik verimli olmamaya ve tarım makineleri dağ köylülerinin el emeğine gerek bırakmamaya başladığından beri alçak topraklara yönelik mevsimlik göç ortadan kalktı; bundan sonra, kârlı olmayan tarım tek başına çok kalabalık bir nüfusu besleyemediğinden, yüksek bölgelerin nüfusu buralara çok gelmeye başladı. Geçici göçlerin yerini kesin göçler aldı. Akarsulardan elde edilen elektrik, sonra da turizm, bu evrimi bir ölçüde yavaşlattı. 1869'dan beri sellerin gücünden yararlanılmaya başlandı; dağlar çok büyük enerji üreten santrallarla donandı ve üretilen enerjinin bir bölümü gene üretildiği yerde, yerel iş gücünden yararlanan imalathanelerde kullanıldı, ne var ki bu sanayiler ulaşım olanakları bulunan bazı ayrıcalıklı vadilerde kurulabildi. Ayrıca, turizm de imdada yetişti: giderek artan bir kalabalık yaz-kış dağlara akın etti. Beyaz kömür, sanayileşme ve turizm, bütüne bakıldığında nüfus azalmasını durdurduysa da, nüfusun çoğunlukla bazı ayrıcalıklı yerlerde toplanmasına yol açtı. Şimdi sorun, tarımla uğraşan (en azından bir ölçüde) bir kitlenin varlığını korumak ve kitle turizmindeki "hoyrat" gelişmenin tehdit altında tuttuğu doğal çevrenin korunmasını sağlamaktadır. Ulusal ya da bölgesel parkların ya da rezervlerin kurulması işte bu kaygının ürünüdür.

—Ed. Ergenekon destanı'nda Türkler'in bulundukları yerden demir bir dağı eriterek çıktıkları ve yeni ülkelere yerleştikleri anlatılır. Uygur destanında kutsal dağ motifi yer alır. *Dede Korkut kitabı*'nda dağlar "göğsü güzel kaba dağ" diye anılır. Divan edebiyatında yüksekliğinden, yankı vermesinden, parçalanmaz, aşılmaz oluşundan söz edilerek canlandırılır. Ferhat ile Şirin halk hikâyesinde ve bu hikâyeye dayanan divan şiirlerinde "Bisütun" delinmez, aşılmaz bir dağ olarak tanımlanır. Masallarda ve divan şiirinde anlatılan Kaf dağı da ulaşılması olanaksız bir yer niteliğindedir. Musa'nın Tanrı ile karşılaştığı Tur dağı eski edebiyatta sık sık konu edinilir. Halk şairleri doğayı anlatırken ya da ayrılık, özlem gibi duyguların, kahramanlığı dile getirirken dağlardan söz ettiler (*Bakarım bakarım sılam görünmez / Aramızda yıkılası dağlar var* [Karacaoğlan]; *Dağlar gümbür gümbür seslenmelidir* [Köroğlu]). Yeni türk şiirinde Ahmet Muhip Dıranas "Ağrı" şiirinde temayı yücelik, sonsuzluk kavramlarını anlatacak bir motif olarak kullandı. Yaşar Kemal *Ağrıdağı efsanesi* (1970), *Binboğalar efsanesi* (1971) gibi yapıtlarında iki büyük dağı destanlaşmış iki aşk hikâyesinin doğal çevresi olarak tasvir etti. Kemal Bilbaşar *Cemo* (1966), *Memo* (1968-1969) romanlarında Doğu Anadolu dağlarından görünümler sergiledi.

DAĞ a. (fars. *dāğ*). **1.** Kızgın demirle vurulan damga, nişan, iz. **—2.** Dağlama sonucunda bedende oluşan yanık. **—3.** Esk. Ed. Yara; büyük üzüntü, acı: *"Açıldı*

dağlar sinemde çak ettim giribanım'' (Baki, XVI. yy.). *''Dağda bağın var, yüreğinde dağın var''* (atasözü). [Bk. *ansikl.* böl.]
—*Esk. Dağ-be-dağ* (yara üstüne yara), katmerli üzüntü. || *Dağ-be-dil* (gönlü yaralı), üzgün. || *Dağ-dar,* yaralı, çok üzgün. || *Dağ-zer,* gönül yaralayan. || *Dağ-ı derun,* (gönül yarası) iç sıkıntısı. || *Dağ-ı dil,* gönül yarası. || *Dağ-ı elem,* üzüntü yarası. || *Dağ-ı hicran,* ayrılık üzüntüsü. || *Dağ-ı ışk,* aşk derdi.
—ANSİKL. Ed. Divan şiirinde âşığın göğsünde, yüreğinde, ciğerinde dağ açıldığı anlatılır. Sevgilinin kirpikleri, gamzeleri, kaşları, âşığına çektirdiği gam, ağyar, rakip vb. âşığı yaralar. Bunlar ok, kılıç, hançer, taş vb. ile meydana gelir. Vücuttaki yara, biçimi ve rengi dolayısıyla güle benzetilir; gül ile dağ arasında bağ kurulur: *Dağ-ı dilde ideliden gül yüzün şevki makam / oldu ben Mecnun'a ey leyli sıfat dağ üstü bağ* (Ey Leyla'ya benzeyen sevgili, gül yüzünün parlaklığı gönül yarası üzerine düşeli ben Mecnun için dağın [aynı zamanda yaranın] üstü bağ oldu) [Necati]. Lalenin ortasındaki siyah leke de ''dağ'' diye adlandırılır: sevgilinin yanağı, laleye, benleri dağa benzetilir. Laledeki dağın ise sevgilinin benini kıskanma sonucu oluştuğu belirtilerek hüsn-i talil yapılır.

DAĞ, Antalya'nın merkez ilçesine bağlı bucak; 8 089 nüf. (1990); *2* köy. Merkezi *Dağbeli,* 3 702 nüf. (1990).

DAĞ (Şevket), türk ressam (İstanbul 1875 - *ay.y.* 1944). Sanayii nefise mektebi'ni bitirdi. Galatasaray lisesi ve öğretmen okullarında resim öğretmenliği yaptı. V. dönemde Konya'dan, VII. dönemde Siirt'ten milletvekili seçildi. Osman Hamdi kuşağının temsilcilerinden biri sayılan sanatçı, Osmanlı ressamlar cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı. Çalışmalarında konu olarak, eski türk çinileriyle süslü duvarları, ev, cami, avlu içleri, eski çarşı ve hanları ele alarak sağlam bir perspektif bilgisiyle işlendi. Gerçekçi ve renkli bir üslubu olan sanatçı, yaşamının son yıllarında manzara resimlerine yöneldi. Atina Uluslararası resim sergisi'nde (1907) ve Münih Sergisi'nde (1909) altın madalya kazandı. Başlıca yapıtları: *Camide güneş, Ayasofya camisi son cemaat yeri, Rüstempaşa camisi son cemaat yeri ve türbesi.*

DAĞ ASLANI a. Zool. PUMA'nın eşanlamlısı.

DAĞ BABASI a. Zool. DAĞ İSPİNOZU' nun eşanlamlısı.

Dağ başını duman almış → GENÇLİK MARŞI.

DAĞ FARESİ a. Zool. HAMSTER'in eşanlamlısı.

DAĞ HAN. Mit. Oğuz Kağan'ın, bir göl ortasındaki ağaç kovuğunda bulup sevdiği ikinci karısından olma üç oğlunun ortancası. Babası, onu kardeşleri Gök Han ve Deniz Han ile birlikte. B.'ya gönderdi.

DAĞ İSPİNOZU a. Zool. Kuzey Asya ve Kuzey Avrupa'da çam ve huş ormanlarında yaşayan ötücükuş. (Göçmen bir kuştur: kışı Güney Avrupa ve Güney Asya'da geçirir. Geceleri büyük sürüler halinde ağaçlara tüner. Bil. a. *Fringilla montifringilla;* ispinozgiller familyası.)[Eşanl. DAĞ BABASI.]

DAĞ KOYUNU a. Kuzey Amerika dağlarında yaşayan, argaliye benzeyen, sarmal boynuzlu koyun. (Bil. a. *Ovis montana;* boynuzlugiller familyası *Caprinae* oymağı.)

DAĞ KUNDUZU a. Zool. YALINDİŞLİ' nin eşanlamlısı.

DAĞ KUYRUKSALLAYANI a. Zool. Asya ve Avrupa'nın büyük bölümüne yayılan ötücükuş. (Kuzeyde kuluçkaya yatanlar göçmen, gezici ve yerli bireylerdir. Dağları, tepeleri, sulak yerleri yeğler. Çoğunlukla uçarken yakaladığı böceklerle beslenir. Bil. a. *Motacilla cinerea;* kuyruksallayangiller familyası; uzunluğu 21 cm.)

DAĞ ÖTLEĞENİ a. Zool. Anadolu'da, Kuzey-Batı Afrika, Güney ve Orta Avrupa' da dağlık kesimlerde kuluçkaya yatan ötücükuş. (Sarp, güneye bakan, kurak dağ yamaçlarını yeğleyen dağ öteğeni uçarken yakaladığı böceklerle beslenir. Bil. a. *Phylloscopus bonelli;* öteğengiller familyası; uzunluğu 12 cm.)

DAĞ TAVUĞU a. Zool. FINDIK TAVUĞU' nun eşanlamlısı.

DAĞ TEKESİ a. Etyopya dağlarında yaşayan iri antilop. (Bil. a. *Tragelaphus buxtoni.*)

Dağ ve komando okulu, Silahlı kuvvetler'in dağ harekât ve muharebelerinde kullanılacak personelin eğitimi için dağcı öğretmen yetiştiren askeri okul. Türk silahlı kuvvetleri'nin dağcı öğretmeni gereksinimini karşılamak amacıyla Eğirdir'de (Isparta), 1926 yılında kurulan okulun adı önceleri ''Dağ talimgâhı'' idi. 1956'da ''Dağ ve komando okulu'' adını alan kurumda dağcılık eğitimi ile komando eğitimi birlikte yürütülür. Genel olarak piyade subay, astsubay ve erlerine eğitim veren okulun dağcılık bölümü altı ay kış dağcılığı, dört ay da yaz dağcılığı eğitimi verir.

DAĞ YAĞMURKUŞU ya da **DAĞ YAĞMURCUNU** a. İskandinav ülkelerinde yuva yapan ve kışlamak için Akdeniz ülkelerine göçen yağmurkuşu. (Bil. a. *Charadrius morinellus;* yağmurkuşugiller familyası.)

DAĞALASI a. Zool. Kuzey yarıkürenin oldukça soğuk tatlı sularında yaşayan kemiklibalık. (Bil. a. *Salvelinus alpinus;* alabalıkgiller [Salmonidae] familyası; boyu 30 cm'ye kadar.)
—ANSİKL. Dağalası, Türkiye'nin kuzey bölgelerindeki, Uludağ gibi hemen hemen her mevsimi karlı ve ormanlık kesimlerdeki tatlı sulu göl ve akarsularda bulunur. Bedenleri yanlardan hafifçe basıktır ve küçük pullarla kaplıdır. Karınyüzgeçlerinin yanında birer küçük eklenti vardır. Sırtları soluk mavi, yanları mavimsi gri ya da yeşilimsi (üzerlerinde koyu kırmızı ya da koyu portakal rengi benekler bulunur), karnı parlak beyazdır.

DAĞAR a. **1.** Topraktan yapılmış, ağzı geniş, dibi dar küp. **—2.** Hamur yoğurmaya yarayan, iki kulplu büyük toprak çanak. **—3.** Deriden yapılmış büyük torba.
—Güz. sant. Bir sanatçıya, bir döneme, bir uygarlığa özgü, süsleyici, biçimsel, ikonografik öğeler bütünü.
—Tiyat. → REPERTUVAR.

DAĞARCIK a. **1.** Meşin torba; çoban ya da avcı torbası. **—2.** Bir kimsenin sözcük, bilgi vb. birikimi. **—3.** *Dağarcığı yüklü,* bilgi ve deneyimce zengin olan kimse için söylenir. || *Bir şeyi dağarcığına atmak,* bir bilgiyi bir gün gerekir diye eski bilgilerine eklemek; kötü bir söz ya da davranışı sineye çekmek. || *Dağarcığındakini çıkarmak,* söylemek istediğini ortaya koymak. || *Dağarcıkta bir şey kalmamak,* sözü ve/ya da parası tükenmek.
—Bot. Ciğeryosunlarında, eşeysiz yoldan bitkinin üremesine elverişli gemula ya da soğancıkları içeren, kupa biçiminde kenarları kalkık ve değirmi organ.

Dağarcık, Ahmet Mithat Efendi'nin çıkardığı 15 günlük dergi (1872-1873, 10 sayı). Yeni buluşlara, eski ve yeni düşünürlerin görüşlerine, yararlı bilgilere, yaşamöykülerine yer vermeyi amaçlıyordu. Edebiyat, fen, felsefe konularını işledi. Yazıların çoğu Ahmet Mithat Efendi'nin kaleminden çıktı. Recaizade Ekrem'in yazıları ve çevirilerinin de yer aldığı dergide Voltaire, Fénelon, Chateaubriand gibi yazarlardan çeviriler yayımlandı.

DAĞARDI, Kütahya'nın Simav ilçesine bağlı bucak; 6 231 nüf. (1990); 21 köy. Merkezi *Dağardı,* 440 nüf. (1990).

DAĞAŞAN, rumca **Vretsia,** G. Kıbrıs rum kesiminde, Baf ilçesine bağlı köy.

DAĞBAŞI, esk. **Haruksa,** Trabzon'un Araklı ilçesine bağlı bucak; 15 319 nüf. (1990); 14 köy. Merkezi *Dağbaşı,* 901 nüf. (1990)

DAĞBAŞI, esk. **Karahan,** Urfa'nın Siverek ilçesine bağlı bucak; 6 692 nüf. (1990); 6 köy. Merkezi *Dağbaşı,* 1 161 nüf. (1990).

DAĞBELİ, Antalya'nın merkez ilçesine bağlı Dağ bucağının merkezi belde; 3 702 nüf. (1990).

DAĞCI a. Dağa tırmanma sporu yapan kimse.
—Ayakkc. *Dağcı ayakkabısı,* genellikle kırda ya da dağda giyilen ve altı çivili kalın bir dıştabanı bulunan kaba postal.
—Dağc. *Dağcı kazması,* dağcıların, kar ve buz kaplı yerlere tırmanırken kullandıkları kazma biçimindeki alet.
—ANSİKL. İlk dağcı kazmaları, dikey burunlu basit birer baltaydı. Bunların bugünkü biçimi, 1860'lara doğru kendini kabul ettirdi. Dağcı kazması, bir vidalı yuvayla birbirine eklenen iki bölümden oluşur. Bunlardan bir saptır ve sivri bir uçla son bulur; diğeriyse, bir burunla yine sivri bir uçtan oluşan bir tür kazmadır. Eskiden dişbudak ağacından yapılan sapın yerine, daha dayanıklı olduğu için, artık genellikle madeni sap kullanılmaktadır. Burunla sivri uç, çeliktendir. Dağcı kazması, kolay çıkılabilen karlı yokuşlarda baston, karla kaplı çukurları belirlemek için sondaj sopası, basamak açmak için balta, sap bölümü kara ya da sivri uç buza saplanarak emniyet aracı olarak kullanılır; bunun için, dağcı kazmasının baş tarafında, çoğu kez, karabina halkası geçirmeye yarayan bir delik bulunur.

Roy-Explorer

dağcı kazması yardımıyla bir buz duvarına tırmanış

DAĞCI (Cengiz), kırımlı türk romancı (Yalta 1920). Sovyet ordusunda subay olarak İkinci Dünya savaşı'na katıldı. Almanlar'a tutsak düştü. Savaşın son yıllarında İngiltere'ye sığınarak Londra'ya yerleşti (1946). *Korkunç yıllar* (1956), *Yurdunu kaybeden adam* (1957) gibi romanlarında, savaş yıllarında soydaşlarının çektiği acıları dile getirdi. Çocukluğunun geçtiği yerleri, soydaşları üzerinde siyasal baskının yol açtığı acıları, savaş yıllarının yaşam deneylerini bir dizi romanında (*Onlar da insandı,* 1958 vd.) anlattı.

DAĞCIL sıf. Dağ ortamına uyarlanmış bitkilere denir.

Dağcılar birliği *(Uluslararası),* 1931'de kurulan ve elli kadar ulusal dağcılık kuruluşunu bünyesinde toplayan örgüt (Merkezi Cenevre). Uluslararası Dağcılar birli-

Şevket Dağ
Rüstempaşa camisi'nin içi

Niepce-Rapho

bir buzulun geçilmesi

Marcel Ichac

Midi sivri doruğunda (Mont-Blanc) yapay tırmanışta bir çıkıntının geçilmesi

Rebuffat-Rapho

yarıktan iniş

Marcel Ichac

Midi sivri doruğuna (Mont-Blanc) tırmanan iki dağcı

ği'nin amacı, dağcılar için, dağcılık araç gereçleri, dağcıların güvenliği ve yükseklik fizyolojisi konularında ortak eğitimdir. Uluslararası Dağcılar birliği uzman bir komisyon tarafından tanımlanan güvenlik ölçülerine uygun araç ve gereçlere onay verir.

DAĞCILIK a. Dağa tırmanma sporu.
—ANSİKL. Dağcılıkta ilk gerçek başarı olan, 1492'de Antoine de Ville'in Aiguille dağına tırmanışı bir yana bırakılırsa dağcılık sporu Chamonix'de doğmuştur. Mont-Blanc dağına tırmanış cenevreli doğabilimci H. B. de Saussure'ün isteği üzerine 1786'da J. Balmat ve M. G. Paccard tarafından gerçekleştirildi. H. B. de Saussure daha sonra 1787'de bu dağa kendisi tırmandı. Bu tırmanışların nedeni bilimseldi (atmosfer basıncının incelenmesi, yükseklikte suyun kaynama deneyi, vb.). Alp dağlarındaki dorukların çoğuna 1850'den önce ulaşıldı: Jungfrau (1811) Breithorn (1813), Pelvoux (1828), Finsteraarhorn (1829), vb. Pireneler'deki Aneto doruğuna 1842'de tırmanıldı. Önce Saussure, sonra da Bourrit, Forbes, L. Agassiz tarafından betimlenen Alpler moda haline geldi. İlk dağcılık istasyonları (Chamonix, Zermatt, Courmayeur, Grindelwald) turizmin gelişmesi ve taşımacılığın ilerlemesi sayesinde ortaya çıktı. Chamonix rehberleri birliği 1821'de kuruldu. Geriye kalan son büyük doruklar da fethedildi. Rosa dağındaki Dufourspitze (1855), Mischabel ve Eiger (1858), Aletschhorn (1859), Weisshorn (1861), Écrins domuz sırtı (1864) ve Verte sıvrı doruğu, Grandes Jorasses'ın Whymper doruğu ve Matterhorn (1865). Matterhorn'un etkileyici fethi, dağcılık sporunun ilk evresindeki en büyük başarı oldu. Bu evrede dağlar belirli bir yöntemle keşfedildi, sistemli bir biçimde birer birer tırmanıldı. Bu serüvenin öncüleri ilk büyük rehberlerden (Almer, Anderegg Burgener vb.) yardım gören İngilizler'dir (Whymper, Tyndall, vb.).

Böylece dağcılık bir spor olmaya başladı. Daha önce keşfedilmiş tepelere değişik yönlerden, sarp yamaçlardan ve sırtlardan çıkılmaya başlandı. "İlk"leri gerçekleştirme olanakları çoğaldı; tepelere çıkmaktan çok zorluklar amaçlandı. İngiliz Mummery bu akrobatik dağcılığın öncüsüdür. O zamana dek çıkılması olanaksız kabul edilen son tepeler de fethedildi. Meije (1877). Büyük Dru (1878), Küçük Dru (1879), Grépon (1881), Géant dişi (1882). Büyük tepelere yeni tırmanma yolları bulundu: Matterhorn'da Zmutt (1879), Meije'nin kuzey koridoru (1898), Mont-Blanc'da Peuterey (1893) ve Brouillard sırtları (1908). "Gereksizin ilk fatihleri" Mummery dışında Ryan, Lochmatter, Young, Dibona'dır.

Bu sıralarda Avrupa dışındaki dağlara da sık sık tırmanıldı. İlkönce And dağlarına Whymper ve Carrel tırmandılar: Chimborazo (1880), Aconcagua (1897) ve Huascarán (1908). Yeni Zelanda'da Cook tepesi (1894) Afrika'da Kılimancaro (1889), Alaska'da McKinley (1913) sırayla fethedildi. 14 tane "8 000 m'den yüksek" doruğuyla Himalaya, çoktandır dağcıların buraya göz dikmesine yol açmıştı. Mummery, Nanga Parbat'ta kaybolurken (1895), Abruzzes dükü Bride Peak'e ulaştı (1909) ve Karakurum'da K2'nin dağ kollarını keşfetti. Çok sayıda ingiliz, fransız, avusturya ve alman seferi Everest, K2, Kangçıncunga, Nanga Parbat dağlarında başarısızlığa uğradı ve dağcılar fetih susuzluklarını pahalı ödediler. Mallory ve İrvine 1924'te Everest tepesi'nin yakınında kayboldu. İkinci Dünya savaşı nedeniyle dağcılık sporu durduğu zaman yalnızca Nanda Devi'ye çıkıldı (1936).

İki Dünya savaşı arasında Alpler'de ortaya çıkan yeni bir dağcı kuşağı çok iyi antrenmanlı, yeni teknik ve aletlerle donanımlı olarak sportif düşüncenin yanında milliyetçi duygularla, günlerce süren çabalarla son büyük sarp yamaçlara tırmandı: Matterhorn'un (1931), Dru'nun (1935), Grandes Jorasses'ta Walker mahmuzu-

nun, Eiger'in kuzey taraflarına (1938) böylece tırmanılabildi. 30'lu yıllarda Alpler' de açılan yollar, savaş sonrası daha sık bir biçimde kullanıldı. Yapay tırmanma sayesinde son büyük fetihler yapılabildi: Dru' nun batı yüzü (1952) ve güney eteği (1955), Frêney'nin orta eteği (1961). Tüm cephe ve sivri köşeler tırmanıldıktan sonra sıra doğru yollara geldi: Dru'nun batı tarafında (1965) Eiger'de (Harlin yolu, 1966). Kış dağcılığı da gelişti ve en zor yolların hepsi açıldı: Dru'nun batısı (1957), Matterhorn'un kuzey tarafı (1962), Walker mahmuzu (1963), Grandes Jorasses'ta Whymper mahmuzu ve Ailefroide (1974). Nihayet bazıları tek olarak dağcılığa başladı. H. Buhl ve W. Bonatti ile günümüzde R. Desmaison, R. Messner, N. Jaeger.

Ama en büyük başarılar Himalayalar' da gerçekleşti. Birer birer tüm tepeler hücuma uğradı ve fethedildi. İlk "8 000" olan Annapurna'ya (1950), M. Herzog öncülüğündeki fransız ekibi ulaştı. Daha sonra J. Hunt ve E. Hillary Everest'e (1953) çıktılar. Daha sonra K2'de, Nanga Parbat'ta (1953), Ço-Oyu'da (1954), Kangçıncunga ve Makalu'da (1955), Lhotse'de (1956) zaferler kazanıldı. Günümüzde tüm "8 000'ler" ve çoğu "7 000"lere çıkılmıştır. Şimdi Alpler'de iki yüzyıl öncesindeki gibi iki yöneliş var: ikinci derecede, fakat teknik olarak çıkılması en zor olan tepelere tırmanma (Mustag 1956, Cannu 1962) ve özellikle de dünyamızın devleri olan Annapurna'nın güneyine (1970), Makalu'nun batı eteğine (1971) ve Everest'in şahane batı yamacına (1976) henüz bilinmeyen yollardan çıkılması. Everest'e ilk kez kışın çıkılması 1980'de başarıldı. Bu yolculukların hepsi de sağlam, kalabalık ve çok iyi donatılmış ekipler ister. Everest'e ilk kez Marc Batard 1988'de, tek başına ve 24 saatten az bir sürede tırmandı.

teknik

• *Kayalık*. Tutunma yerlerinin sayısına, konuma ve büyüklüğüne göre kayalıkların tırmanılması az veya çok zordur. Çatlaklar, ayakların, kolların veya ellerin sıkıştırılması için kullanılır. Dağcı, baca tırmanışı tekniğiyle ilerler. Kayaya tırmanışta altı "Vibram" kauçuk olan ve daha iyi tutunma sağlayan ayakkabılar kullanılır. Eğer sarp yamaç çok zorsa, dağcı çatlaklara çekiçle özel çiviler (piton) çakar. Bu çivilere karabina halkasıyla ip geçirir ve böylece emniyetini sağlar. Serbest tırmanışa elverişli olmayan sarp yamaçta pitonlara takılı ip merdivenler kullanılır: bu, yapay tırmanıştır. Sarp yamaca tırmanma, sabit ip üzerindeki jumar tutamakları sayesinde olur. Bir takoz kalemiyle açılan deliğe çakılan genleşmeli piton, en azından kuramsal olarak, her sarp yamaca tırmanabilme olanağı verir. Zorluklar dereceyle sınıflandırılmıştır: en kolay olan I. dereceden en zor ya da insan olanaklarının sınırında sayılan VI. dereceye kadar.

• *Buz*. Buzlu eğimlerde dağcı kazmasıyla basamaklar oyulur ve ayakkabıların altına çiviler takılır. En son model kramponlu ayakkabıların çivileri özel alaşımdandır ve önde iki ya da dört çivi bulunur. Böylece dik yamaçlara çıkılabilir. Buz sikkeleri ve buz vidaları, aletleri tamamlar.

• *Yarış*. Genellikle bir sığınaktan başlar (fransız Alpleri'nde 120'den fazla sığınak vardır). Çıkış sabah erken saatlerde çoğu zaman da geceleyin, don, taşları betonlaştırmışken ve kar yapışıklığını korurken başlamalıdır. İdeal ekip iki ya da üç kişiden oluşur. Zor bir yarışta iki kişilik ekip daha çevik ve hızlıdır. Dağda sürat çoğu zaman başarı ve emniyet etkenidir. Daha esnek, darbelere daha dayanıklı olan ve çürümeyen naylon ipler, kenevir iplerin yerini almıştır.

yeni bir töre

• Günümüzde bütün tepelere çıkıldığından, bütün cephe ve yamaçlar kış tırmanışında tek olarak geçildiğinden, dağda yarışın yeni bir türü gelişmektedir. Piton kullanılmasına ve yapay tırmanışın aşırı olanaklarına bir tepki olarak, günümüzün en iyi dağcıları şimdiye kadar yapay tırmanışla çıkılan tepelere doğal olarak tırmanmaktadır. Kendilerine özgü, kayaların doğallığını bozmayan bir tırmanış yapma çabasıyla, dağcılar pitonların yerine, çatlaklara takozlar koymaya yönelmektedirler. Genleşen pitonların kullanılması herkesçe reddedilmektedir. Ayrıca Alp dağlarındaki yarışlarda sabit iplerle himalaya tekniği de kullanılmamaktadır: tırmanış bir seferde gerçekleştirilmelidir.

Aynı arayış Avrupa dışı ve özellikle Himalaya-Karakurum dağlarındaki tırmanışlarda da vardır. Ortaya konan parasal, insansal ve teknik olanaklar eleştirilmektedir. 8 000 m'den yüksek tepelere ufak ekiplerle ve Alp teknikleriyle ulaşıldı: R. Messner ile P. Habeler, Hidden Peak'e (1975), Y. Seigneur ile G. Bettembourg da, 1978'de, Broad Peak'e tırmandılar. Nihayet, dünyanın en yüksek tepelerine oksijen tüpü olmaksızın çıkma, R. Messner ile P Habeler'in 1978'de bu biçimde Everest'e çıkmalarından sonra başladı. Ne var ki bu tür dağcılık şimdilik çok az sayıda dağcının tekelindedir.

• Türkiye'de spor olarak dağcılık çalışmaları 1920'lerde başladı. Daha önceleri Türkiye'de ilk tırmanışı Hamilton adlı bir ingilizin (Erciyes dağı) yaptığı ve 26 temmuz 1906'da Ali Vehbi (Prof. Türküstün) adında bir türkün Alp dağlarının Mont-Blanc doruğuna çıkıp türk bayrağını diktiği bilinir.

Birinci Dünya savaşı sonrası dağcılık, daha çok bir askeri hareket olarak uygulandı. 1924'te albay Cemil Cahit Bey (general Toydemir), subay ve erlerden kurulu ekibiyle Erciyes dağının doğusundan doruğa çıktı. Doruğa çıkışlarını belirtmek amacıyla ekip bir sigara tabakası içine adlarını yazdıkları bir kâğıt bıraktı. 1928'de Eugen Ritter başkanlığında üç alman dağcı aynı doruğa çıkıp albay Cemil Cahit Bey ve ekibinin adlarını sigara tabakasından alarak kendi imzalarıyla birlikte beraberlerinde getirdikleri bir doruk defterine yazdılar. Bu tarihten sonra doruğa çıkan dağcılar imzalarını bu deftere atmaya başladılar.

Daha sonraki yıllarda bazı askeri birlikler, Ağrı dağına çıkmayı denediler. 1926'da kurulan "Dağcılık talimgâhı" yurdumuzda açılmış ilk dağcılık okulu oldu. Erciyes dağına tırmanışların ardından 1925'te Dr. Osman Şevki Bey'in önderliğinde, Bursa Uludağ'a tırmanış gerçekleşti. Bu tırmanışın ardından birçok yabancı dağcı da Uludağ'a tırmandı.

Dağcılık sporunda önemli gelişmeler 1930'lu yıllarda gerçekleşti. İlk dağcılık kulübü, döneminin İstanbul valisi Muhittin Üstündağ tarafından "Türk yürüyücülük, dağcılık ve kış sporları kulübü" adıyla kuruldu (1933). Bu kulübün adı daha sonraları "Tenis eskrim ve dağcılık kulübü" olarak değiştirildi. Aynı yıl "Bursa Dağcılık ve kış sporları kulübü" Dr Cevat Paksoy başkanlığında kuruldu. Dağcılık sporu tarihinde ilk federasyon, 1938'de "Dağcılık ve kış sporları federasyonu" adıyla gerçekleşti. 1939'da adı "Türkiye Dağcılık ve kayak federasyonu" şeklinde değiştirilerek başkanlığına Lâtif Osman Çıkıgil getirildi. Yalnız dağcılıkla ilgili ilk federasyon ise, 1966'da "Türkiye Dağcılık federasyonu" adıyla, Lâtif Osman Çıkıgil başkanlığında, asbaşkan Muzaffer Erol Gez, teknik direktör Dr. Bozkurt Ergör ve üyelerden (İsmet Ülker, İlknur Kumul, Melih Germen, Muvaffak Uyanık, Haluk Ataman ve Cem Kiper) oluşan bir ekiple kuruldu. Bu ekibin izlediği eğitim sistemiyle dağcılık sporuna ilgi çoğaldı. 1969'da, ilk kez avusturyalı ve alman dağcılarla birlikte Cilo ve Ağrı dağlarına ortak tırmanışlar gerçekleştirildi. Türk dağcıları bir yıl sonra da İtalya, Almanya ve Avusturya'da bu ülkenin dağcılarıyla tırmanışlar yaptı (1970).

Dağcılık sporundaki gelişimin sürdürülebilmesi için, 1977'de, Dünya Dağcılar birliği'ne (UIAA) üye olundu. İstanbul Üniversitesi spor birliği, İstanbul Teknik üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi gibi üniversite ve spor kuruluşları gösterdikleri etkinlikler ve gerçekleştirdikleri yayınlarla türk dağcılık sporunun gelişmesinde etkin rol oynadılar. 1982'de dağcılık faaliyetlerini yoğunlaştırmak amacıyla doruğuna çıkılan her dağa, birer Atatürk büstü koyma çalışmaları başlatıldı.

DAĞÇAYI a. Türkiye'de yetişen bazı *sideritis, stachys* ve *phlomis* türlerinin kırsal yörelerde çay olarak geniş ölçüde kullanılan çiçekleri ya da yaprakları.
—ANSİKL. Dağçayı olarak kullanılan türler genellikle uçucu yağ; tanen ve acı madde taşır. Bu maddelerin uyarıcı, gaz söktürücü, iştah açıcı ve mide ağrılarını kesici özellikleri vardır. Çay yapmak için bir bardak sıcak suya çiçekli bir dal ya da birkaç yaprak atılır. Bardaktaki su sarımsı bir renk alınca süzülüp şekerle tatlandırılarak içilir. Kullanılan türler ve bu türlere verilen isimler yörelere göre değişiktir Çok kullanılan türler şöyle sıralanabilir: *stachys* türleri: *S. lavandulifolia, S. recta; sideritis* türleri: *S. arguta, S. argyrea, S. bilgerana, S. congesta, S. hispida, S. libanotica, S. perfoliata, S. pisidica, S. syriaca, S. tmolea;* phlomis türleri: *P. armeniaca, P. lunariifolia, P. lycica.*

Dağda vaaz, aziz Matta (V-VII) tarafından anlatılan, aziz Luka (VI, 17-49) tarafından özetlenen ve hıristiyan dininin temel dayanağı sayılan İsa'nın bir konuşmasına verilen ad; gerçek adaleti ve İsa tarafından kurulan yeni düzeni anlatır.
—İkonogr. Olay, Moissac manastırı'nın sütun başlıklarında, C. Rosselli'nin Sistina capellası mihrabındaki bir tablosunda, Rembrandt'ın bir yedirme baskı resminde, Paris, İnstitut sarayı'nda Desjardins' in alçakkabartmasında betimlendi.

DAĞDAĞA a. (ar. *dağdağa*'dan). Gürültü patırdı; telaş, sıkıntı. *Günlük dağdağa, çatışma, gelgit içinde olayları iyi değerlendiremedi. Uzak bir köye yerleşip bu dağdağadan kurtuldu.*
—*Esk. Dağdağa-ferma,* gürültü patırtı uyandıran. || *Dağdağa-yı âlem, dağdağa-yı cihan, dağdağa-yı dünya, dağdağa-yı hayat, dağdağa-yı maişet,* geçim derdi, dünya telaşı, yaşama çabası.

DAĞDAĞALI sıf. Gürültülü, patırtılı, telaşlı.

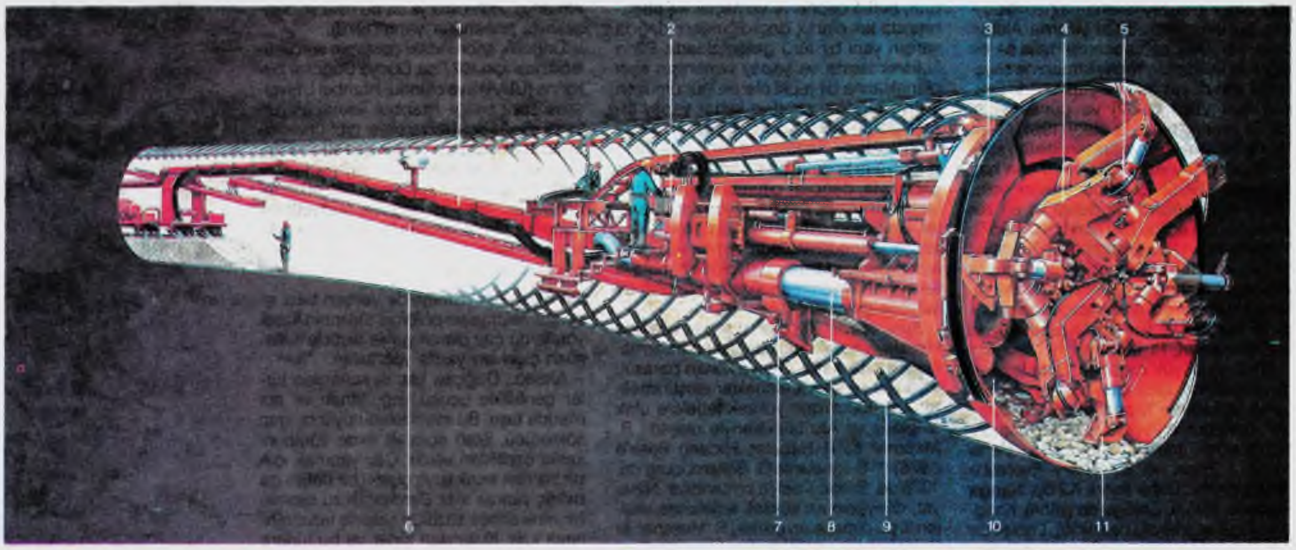
DAĞDAĞAN a. *Yörs.* Ormanc. Çitlembik.

DAĞDAĞASIZ sıf. Dağdağası olmayan, gürültüsüz patırtısız, telaşsız.

Dağdaki İhtiyarlar, Haçlılar'ın ve batılı tarihçilerin, haşhaşilerden ismaililer şii mezhebi başkanlarına verdikleri ad.

DAĞDAŞ (Bahri), türk siyaset adamı (Kars 1919-Ankara 1984). İsviçre'de yüksek ziraat mühendisi oldu. Şeker fabrikalarında çalıştı, AP'den Konya milletvekili seçildi (1965) ve Süleyman Demirel başkanlığındaki hükümette tarım bakanı oldu (1965-1968). AP'den ayrılarak Demokratik parti kurucuları arasında yer aldı (1970). 1973 seçimlerinde bu partinin Konya milletvekili olarak TBMM'ye döndü. Yeniden AP'ye katıldı (1975). 1977 seçimlerinde AP'den Kars milletvekili seçildi. 12 eylül 1980'den sonra siyasal yaşamdan çekildi.

DAĞDELEN a. Patlayıcı kullanmadan tam çembersel kesitte tünel, galeri ya da kuyu açmak için yapılmış döner delme makinesi.
—ANSİKL. Araziyi kazmak için ayak arını kayacına döner bıçakların uyguladığı iki tür etkiden yararlanılır; bu etkiler, itici krikoların başlık üzerine uyguladığı itme kuvvetinden ve motorların bir eksen çev-

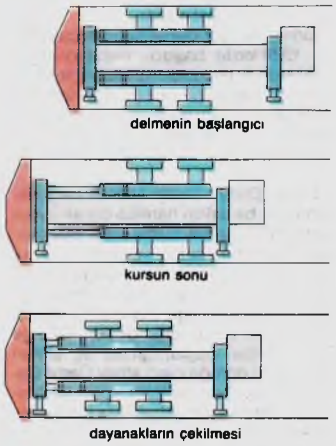

Bouygues belgesine göre

dağdelen (Nord ve Pas-de-Calais kömür ocaklarında 5 m çapında bir galeri kazarken) 1. Bağlantı kirişi; 2. Kumanda postası; 3. Kalkan; 4. Tarama kolu; 5. Delme başlığı (döner bıçak); 6. Zincirli posta konveyörü; 7. Dayanak krikosu; 8. İlerleme krikosu; 9. Metal kuşak; 10. Postaların geçiş yolu; 11. Mekanik kürek.

resinde döndürdüğü başlığın çembersel deviniminden kaynaklanır. Kazının gelişimi kesiklidir; dayanaklar art arda tünel çeperlerine dayanıp çekilerek makinenin ilerlemesini sağlar. Dağdelenlerin çapı 3 ile 11 m arasında değişir. Bu makinelerin sağladığı üstünlükler şunlardır: kayaç kütlesinde aşırı dağılma ve düzensizlik görülmez; kazının gelişmesi için gereken geçici tahkimat gereçleri kısa vadede azalır; kaplama betonu miktarı düşer; elverişli arazilerde patlayıcı kullanan yöntemlere oranla ilerleme hızı artar ve çalışanlar için daha iyi çalışma koşulları sağlar. Bu makinelerin sakıncaları ise şunlardır: fiyatı yüksektir; geri çekmede ve arına erişmede güçlüklerle karşılaşılır; tasarımlarına uymayan kimi elverişsiz arazilerde (çok sert kayaç, kırık, karst vb.) verimleri düşer, hatta geleneksel yöntemlere başvurma zorunluğu doğar.

DAĞDELEN (Yıldız), türk mezzosoprano (İstanbul 1929). Frankfurt'taki (Almanya) Hochschule für Musik'in şan ve opera bölümlerini bitirdikten (1960) sonra, iki yıl Lübeck operası'nda çalıştı. Yurda dönünce İstanbul Şehir operası'nda görev aldı, 1964'te Ankara Devlet opera ve balesi'ne geçti. *Cavalleria rusticana, Carmen, Hoffmann'ın masalları, Cosi fan tutte, Rigoletto* gibi operalarda başrol oynadı. 1967-80 arasında İstanbul Belediye konservatuvarı'nda, daha sonra da Mimar Sinan üniversitesi devlet konservatuvarı'nda şan öğretmenliği yaptı.

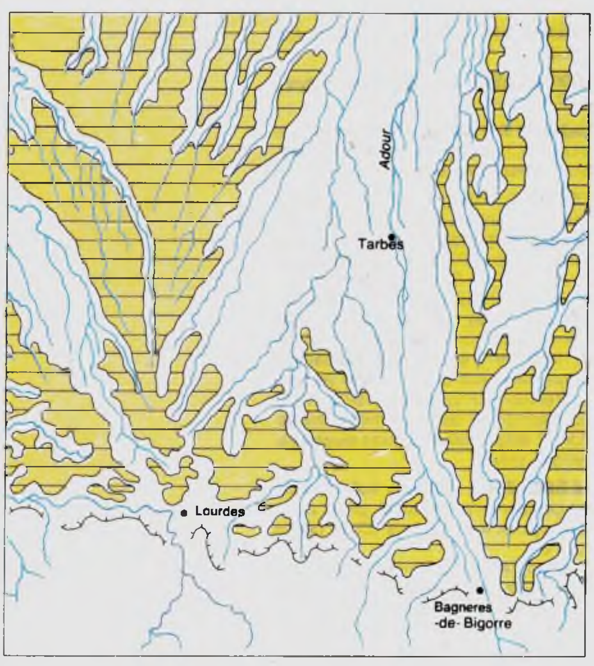
bir **dağdelen**in çalışma ilkesi

DAĞDERE, Manisa'nın Akhisar ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 355 nüf. (1990).

DAĞETEĞİ a. Jeomorfol. Dağlık bir kütlenin eteğinde yer alan ovalık ya da tepelik kesim. (Eşanl. PİYEMON.)

—ANSİKL. Engebe, dağa sıkı sıkıya bağlıdır ve dağdaki yıkımlar kırıntılı zengin bir çökelimi besler; bu çökelim, bir önülke konumunda son tektonik devinimlere katılsa bile, doğal olarak yapının dengelenmesinden sonra da sürer. Bu malzeme egemen engebenin eteğinde alüvyon konileri biçiminde yığışır; konilerin kaynaşması ise bir alüvyon ovası oluşturur. Bu ova tektonik olaylara ve iklime göre değişimlere uğrar; alçalma sürerse, ova dağ kıyısına gelip dayanır. En genel hal tektonik olaylar yatıştıktan sonra görülen oluşumlardır; bu halde alüvyon birikimi üzerinde etkili olan bir aşınma olayı ile karşılaşılır: yumuşak bir eğim (Büyük Atlas'ın güney dağeteği ya da Mendoza dağeteği) ya da bir yarılma (Kuzey Pireneler dağeteği ya da Bavyera dağeteği) ortaya çıkar.

dağeteği kesiti örneği (Lannemezan yaylasının batı kesimi)

DAĞHALİLİNCELİ, Kırıkkale'nin Sulakyurt ilçesinde merkez bucağına bağlı köy; 1985'ten sonra adı Güzelyurt oldu.

DAĞILABİLİRLİK a. Küm. kur. Bir iç bileşim yasasının bir diğerine göre dağılımlı olma niteliği.

DAĞILGANLIK a. Bir sıvıya katılan süt tozunun dağılma tepkisi. (Süt tozu topaklanmadan sıvıya dağılıp erirse dağılganlığı iyi demektir.)

DAĞILIM a. **1.** Dağılmak eylemi. **—2.** Varlıkların ya da şeylerin yayılma, bölünme, düzenleme biçimi: *Bir türün, yeryüzündeki belli başlı dağılım bölgeleri. Haksız bir gelir dağılımı. Bir resimde renklerin uyumlu dağılımı.* **—3.** Gösteri sanatlarında rollerin oyuncular arasında paylaştırılması: *İyi bir rol dağılımı.*

—Akust. Karmaşık bir akustik dalganın çeşitli bileşenlerine ayrılması; genellikle dalga hızının, yayılma ortamında, frekansa bağlı olarak değişiminden kaynaklanır.

—Anal. kim. *Dağılım katsayısı*, bir cismin karışmaz iki evre (özellikle farklı iki çözücü) arasında paylaşılan kütlelerinin birbirine oranı.

—Bitki patol. Asalak hastalıklarını yapan etkenlerin rüzgâr, su, insan, böcek, kurt, vb. aracılığıyla bir yerden başka yere taşınması.

—Bot. Diyasporların ve çiçektozlarının rüzgâr, su, buz, hayvan, insan ve bazı hallerde ana bitkideki maddi mekanizmalar yoluyla yeryüzüne dağılıp saçılması. (Eşanl. YAYILMA.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Bür. ger. Mikrografide, resim çerçevelerinin bir mikroforma üzerindeki yayılımı.

—Dilbil. Bir dilsel birimin (sesbirim, biçimbirim, vb.) ortaya çıktığı çevrelerin (ya da bağlamların) toplamı. (Örneğin, XYZ, WYZ, MY söylemlerini kapsayacak bir bütüncede, Y birimi: X—Z; W—Z; M—Ø dağılımında yer alışına göre tanımlanacaktır.)

—Fels. Ürünlerin ve hizmetlerin, ulusal çerçeve içinde tüketiciler arasında bölüşülmesini sağlayan işlemlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl. Fels. ve İkt.)

—Fiz. ve Kim. *Elektron dağılımı* ya da *biçimlenmesi*, bir atomda (ya da bir molekülde), elektronların olası çeşitli bireysel kuvantum hallerine yayılmalarına dayanarak betimlenen ortak hal. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İstat. Bir özelliğin şıkları ya da değerleri ile salt ya da göreli sıklıkları arasındaki ilişki. (Özellik nicelse, TEK DEĞİŞKENLİ DAĞILIM da denir. Dağılım çoğunlukla şıkların, değerlerin ya da sınıfların, sıklık ya da sıklık oranlarıyla birlikte listesini veren bir çizelgeyle gösterilir. Bir dağılımı niteleyen değerler genel eğilim, dağılma, çarpıklık ve basıklık konularında bilgi edinmek üzere hesaplanan katsayılardır. Karl Pearson çarpıklığı ve normal [Gauss] dağılıma göre *kurtosis* denen basıklığı, momentler yardımıyla tanımlamıştır.) || *Tekmodlu dağılımlar*, olasılık dağılımlarında egemen değeri bir tane olan dağılımlar.

—Kim. İki bileşenin kabaca karışımı. (Bu tür bir karışımda, bileşenlerden biri, ikinc

bileşenin oluşturduğu ortamda yüzen tanecik ya da damlacıklar biçiminde bulunur: sis, suyun hava içindeki bir dağılımıdır. Sıvı yağın suda, ya da suyun sıvı yağdaki dağılımları, çok yaygın görülen emülsiyonlardır [sıvı asıltı]. Dağılım, çözeltinin karşıtıdır; çünkü çözeltilerde, bir bileşenin her molekülü, diğer bileşenin molekülleriyle temas halindedir.) [Eşanl. DISPERSIYON]

—Mat. çözlm. Sonsuz kez diferansiyellenebilen ve $\mathbb{R}^n$ nin parçası içinde tıkız taşıyıcıları olan fonksiyonların, $\mathfrak{D}(\Omega)$ vektör uzayı üzerindeki T doğrusal biçimi; bu biçim,

$$\lim_{n \to \infty} u_n = u \quad \text{olduğunda} \quad \lim_{n \to \infty} T(u_n) = T(u)$$

eşitliğini gerçekler [$\mathfrak{D}(\Omega)$ nin bir φ elemanı için, T nin aldığı değer, $T(\varphi)$. $\langle T, \varphi \rangle$ ya da kimi kez,

$$\int_{\Omega} T(x) \cdot \varphi(x) \cdot dx$$

biçiminde gösterilir.]

—Mim. Bir kent düzenlemesinin, bir binanın ya da bir donanımın çeşitli bölümlerini, karşılıklı ilişkileri ve işlevleri gözeterek belirli bir düzen içinde bir araya getirme. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Olasıl. Çıkma olanağı bulunan hallerin ve bunlara ilişkin olasılıkların bölünümü. || *Bir X rastlantısal değişkeninin dağılım fonksiyonu*, gerçek her x değişkeni için $F(x) = P\{X < x\}$ ile tanımlı F fonksiyonu (X kesikli bir değişken ise $F(x)$ şu bağıntıyla verilir:

$$F(x) = \sum_{x_i < x} P(X = x_i);$$

X sürekli bir değişkense, $F(x)$, $x = -\infty$ için sıfır, $x = +\infty$ için 1 olan pozitif, tekdüze, azalmayan bir fonksiyondur.)

—Pedol. *Hidrolik dağılım*, toprağa sızan çözeltilerin karışımı. || *Killi parçacıkların* (ya da *organik misellerin*) *dağılımı*, bu parçacıkların sızıntı sularındaki kararlı asıltısı. (Dağılım, parçacıkların derinlere doğru taşınmasını önleyen yumaklanmanın karşıtı bir olaydır.)

—Polim. *Dağılım eğrisi*, belirli bir polimerleşme derecesi olan makromoleküllerin sayısını ya da bunların temsil ettiği maddenin kütlesini, polimerleşme derecesine göre veren eğri. (Eşanl. BÖLÜMLEME EĞRİSİ.) [Bu eğri, bir polimerin makromoleküllerinden her birinin, polimerin molar kütlesindeki yerini açıklamaya yarar.]

—Res. *Işık dağılımı*, bir tabloda, ışığın, nesnelerin üstüne önemleriyle orantılı olarak vurması. || *Ton dağılımı*, bir tablonun gerek en canlı rengini, gerek başat rengini anımsatan tonların tabloya serpiştirilmesi.

—Tek. res. *En büyük bileşke dağılım*, bir ölçü çizgileri zincirinde, zinciri oluşturan ölçü çizgilerinin dağılımları toplamına eşit olan bileşke ölçü çizgisinin istatistik dağılımı.

—Verg. huk. *Verginin oransal dağılımı*, miktarı saptanmış bir vergi gelirinin, birçok kişi arasında oransal dağılımı.

—ANSİKL. Bot. Rüzgârla dağılma hafif organlarda (sporlar, çiçektozu, çok küçük ya da tüylü tohum ya da meyve) ya da meyveleri tekerlenip giden bitkilerde (boğadikeni, meryemçiçeği) olur. Deniz akıntıları, akarsular ve hatta yüzen buzlar da birtakım bitkilerin bir yerden başka yere yayılmasında rol oynar (hindistancevizi, nilüfer, eichhornia, elodea...). Çiçek çiçek dolaşan böcekler pek çok bitki türünde çiçektozunun başka yerlere yayılmasını sağlar (→ TOZLAŞMA), öte yandan üstün yapılı hayvanlar (memeliler ve kuşlar) tüylerinin ya da kıllarının arasında ya da sindirim aygıtlarında çengelli (boğadikeni), yapışkan (ökseotu) ya da etlisulu (elma) pek çok meyve ya da tohumu bir yerden başka yere taşırlar. İnsanlar da pek çok bitki türünü ana yurtlarından çok uzaktaki yerlere bilerek ya da bilmeyerek götürüp dikerler (beslenme amacıyla egzotik bitkilerin iklime uyarlanması, süs bitkileri ya da sanayi bitkileri); eğer çevre koşulları elverişli değilse türlerin bu yer değiştirmesi çabucak son bulur, elverişliyse uzun süre devam eder. Bazı bitkilerin (*ecballium, impatiens, hura*), tohumlarını birkaç metre uzağa (5 m) fırlatabilecek mekanizmaları vardır.

—Fels. Marxçılara göre, üretim ile dağılım birbirinden ayrılamaz. Bunlar ekonomik etkinliğin iki biçimidir. Marx, bu anlamda bölüşüm sözcüğünü de kullanır. Emtia değişimi ile dağılımı birbirinden ayıran iktisatçıları eleştirirken de şöyle der: "Ürün değerinin kapitalist ile işçi arasında dağılımı, metalar (emtia) arasındaki değişime, yani metalar ile işgücü arasındaki değişime dayanır(*Theorien über den Mehrwert* [Artı değer üzerine kuramlar], 1). "Sorun, zorunlu çalışma süresinin, üretimin farklı alanlarına ne miktarlarda dağıldığını bilmektir. Rekabet, bu dağılımı sürekli olarak düzenler" (*ay. ypt.*, 1). "Dağılım ilişkileri, üretim ilişkilerinin değişik bir türünden başka bir şey değildir" (*ay. ypt.*,3).

—Fiz. ve Kim. *Elektron dağılımı* ya da *biçimlenmesi*. Moleküllerde olduğu gibi, serbest atomlarda da elektronlar enerji düzeyleriyle nitelenir. Birbirinden farklı olan bu enerji düzeylerinde ikiden çok elektron bulunamaz ve elektronlar spinleriyle (öz manyetik moment) ayırt edilebilir. Bir atomun elektron dağılımı, hangi düzeylerde bir, hangi düzeylerde iki elektron bulunduğunu belirtir. Dağılım, çeşitli katmanların(n = 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 kuvantum sayılarıyla belirtilen) bileşimi sırayla yazılarak gösterilir; bu katmanların her alt katmanı, yörünge kuvantum sayısını gösteren bir harfle (*s, p, d, f, g, h*) simgelenir; bir altkatmanın içerdiği elektron sayısı, harfin sağında indis biçiminde verilir.

Böylece, sekiz elektron içeren oksijen atomu göz önüne alındığında, üçlü temel hali (en kararlısı) aşağıdaki elektron dağılımı ($1s^2\ 2s^2\ 2p^4$ ile simgelenen) karşılar: birinci katmanda iki elektron yer alır; ikinci katmanda altı elektron bulunur ve bunların ikisi birinci (*s*) altkatmanında, dördü ikinci (*p*) altkatmanındadır. Bu son altkatman eşdeğer, ama farklı uzay özellikleri olan üç *px, py, pz* enerji düzeyi içerir; bu düzeylerden birinde iki, diğer ikisinde birer elektron yer alır. Oksijen atomunun, daha az kararlı, olası uyarılmış hallerinden biri, ikinci altkatman düzeyinde yer alan elektron sayısıyla temel halden ayrılır: bir boş düzey ve ikişer elektron bulunan iki dolu düzey.

Temel ve uyarılmış hallerin elektron dağılımları farklıdır. Elektron dağılımı, genel olarak, bir atom sisteminin yayım ya da soğurma tayfının yapısını belirlemeye yeter. Biraz daha karmaşık olsa bile, bir molekülün elektron dağılımı da, benzer ilkelere göre gösterilir.

—İkt. "Dağılım" terimi, çeşitli kategoriden işlemleri kapsar (ambalajlama, stoklama, taşıma, satış, vb.) ve bunlar her zaman maddesel işlemlere indirgenemez (danışma, reklam, kredi) ve kimi zaman üretim ile müşteriye sunuş birbirinden ayrılamaz (berberlik, otelcilik, lokantacılık). Nihayet sözkonusu işlemler, bunları sürekli ya da geçici etkinlikler olarak benimseyen kimseler (üreticiler, tüccarlar, aracılar, bizzat tüketiciler) tarafından gerçekleştirilir. Yanı dağılımın incelenmesinde karşılaşılan ilk güçlük yöntembilimseldir ve dağılımın ticaretle özdeşleştirilmesi o kadar kolay bir şey değildir.

—Mim. Mimari mekânlar arasında bağıntı kurmanın nedeni, yapısal ya da toplumsal zorunluklardan da önce, buralarda dolaşımı, bu mekânlara giriş çıkışı sağlamaktır. Bu bağıntılar geometrik ya da organik olabilir. Birleşme biçimleri nasıl olursa olsun, ister açık havaya (avlular, revaklar, meydan ve sokaklar), ister kapalı bir mekâna (sofa, hol, koridor, galeri ve geçitler, merdiven ve merdiven boşlukları) çıkılsın, geometrik bağıntılar sözkonusu olduğunda bunlar doğrusal, bir çekirdek çevresinde gelişen ya da birbirini kesen bir düzenlemeye uyar. Daha esnek olan organik bağıntılar, başlangıçta birbirinden ayrı olan öğeleri (örneğin yangın tehlikesine karşı birbirinden yalıtılmış ahşap binalar) bir araya getirmeyi amaçlar.

Kolomböncesi dönemdeki ve Asya'daki benzerlerinde olduğu gibi antik sitede de, modern çağda da uygulanan ağ biçiminde dağılımlar görülür. İster çok işlevsel dağılım şemaları gösteren manastırlarda, ister hizmet, dolaşım, savunma gibi eylemleri çevreye yerleştirmek için ana mekânın olabildiğince serbest bırakıldığı derebeylik malikânelerinde olsun, Ortaçağ sitesi özellikle organik çözümlere başvurur. Buna karşılık, Rönesans ile birlikte, humanist anlayışlar ve topçuluğun gösterdiği gelişmeler kale, saray ve kentlerde, dağılımı, meydan okuyan geometrik düzenlemelere boyun eğmeye zorlamıştır. Bu dönemde yollar ve krallık meydanları çeşitli düzenlemelerle çevrelenirken, herşeyin gösteriş merakıyla yapıldığı saray ve konaklarda anıtsal merdivenler ve peşpeşe sıralanan küçük daireler dağılımı sağlıyordu. Merdiven, bodrum, tavan arası gibi gizli öğeler, dağılımın yetersiz kaldığı durumlarda imdada yetişiyordu.

XVIII. yy.'da, servisi kolaylaştıran ve mahremiyeti sağlayan giriş çıkışları ve koridorlarıyla geniş daireler çoğaldı. XIX. yy.'a gelindiğinde kentlerdeki nüfus yoğunluğu, kiralık binaların kat sayısının artması, yeni dağılım türlerine yol açtı: mekanik sirkülasyon (asansör, yürüyen merdiven), su, havagazı ve elektrik şebekeleri.

DAĞILIMCILIK a. Dilbilg. DAĞILIMSAL* ÇÖZÜMLEME ya da DAĞILIMSAL* DİLBİLİM* in eşanlamlısı.

DAĞILIMLI sıf. Küm. kur. *Bir ⊥ bileşim yasasına göre dağılımlı*, T *bileşim yasası*, hem soldan hem sağdan dağılımlı yasa. (Tam sayılar aritmetiğinde, çarpma toplamaya göre dağılımlıdır.) || *Bir ⊥ bileşim yasasına göre sağdan dağılımlı bileşim yasası*, her (a, b, c) üçlüsü için $(b \perp c)\ \mathrm{T}\ a = (b\ \mathrm{T}\ a) \perp (c\ \mathrm{T}\ a)$ eşitliğini sağlayan T yasası. || *Bir* M *kümesi üzerinde tanımlı bir ⊥ iç bileşim yasasına göre soldan dağılımlı, aynı küme üzerinde tanımlı* T *iç bileşim yasası*, M nın elemanı her (a, b, c) üçlüsü için $a\ \mathrm{T}\ (b \perp c) = (a\ \mathrm{T}\ b) \perp (a\ \mathrm{T}\ c)$ eşitliğini sağlayan T yasası.

—Ruhbil. *Dağılımlı öğrenme*, zaman aralıklarıyla ayrılmış birçok dönem içeren öğrenme.

DAĞILIMLILIK a. Polim. *çoğul dağılımlılık*, farklı uzunluklarda (dolayısıyla kütlelerde) makromoleküller içeren bir maddenin ayırtedici özelliği. (Dağılımlılık yükseldikçe, ayrıklık büyür.) [Eşanl. ÇOĞULMOLEKÜLLÜLÜK.]

DAĞILIMSAL sıf. Dilbilg. **1.** Dağılımsal çözümleme yardımıyla elde edilen özellik ya da sınıflar için kullanılır. **—2.** *Dağılımsal çözümleme* ya da *dağılımsal dilbilim*, dilsel öğelerin dağılımının gözlemlenmesine dayalı söylem yapılarını betimleme yöntemi. (DAĞILIMCILIK da denir.)

—ANSİKL. Dağılımsal çözümleme, 1930'lu yıllarda, L. Bloomfield'in etkisiyle, ABD'de doğdu; özellikle Z. S. Harris tarafından geliştirildi ve biçimlendirildi; 50'li yıllarda, bugünkü yetkinlik derecesine ulaştı. Dağılımsal çözümleme, bir dilin oluşturucu birimlerinin karşılıklı konumlarına göre tanımlanabileceği ilkesine dayanır. Bu durumda da, anlama ilişkin her tür gözlemi dışlayan salt biçimsel bir yaklaşım sözkonusudur. Tümevarımla işlem yapan dilbilimci, dili yansıtabilen bir bütüncenin (bir başka deyişle söylemler bütünü) gözleminden yola çıkar ve genelleştirme yoluyla bu bütünceden dilin yapısını çıkarsar. Birimler, söylemlerin ya da söylem parçalarının karşılaştırılmasından kay-

naklanan bir bölümleme yöntemiyle elde edilir. Böylece, her öğenin özelliği bir üst düzeye katılabilmesiyle belirlenen aşamalı bir yapı ortaya çıkar: cümlelere göre sentagmalar, sentagmalara göre biçimbirimler, biçimbirimlere göre sesbirimler. Bu yolda her düzeyde elde edilen öğelerin ortaya çıktığı çevreler ortaya konulabilir, bir başka deyişle sağında ve/ya da solunda birlikte ortaya çıkan öğeler gösterilebilir. Bu durumda, bir öğenin dağılımı, bu öğenin ortaya çıkabileceği çevrelerin toplamı biçiminde tanımlanabilir. Sonuç olarak, dağılımların karşılaştırılması, ortak dağılımlar sunan öğelerin aynı dağılımsal sınıfta toplanmasını sağlar. Örneğin, belirleyenler sınıfı, özel anlamsal niteliklerle değil, bu sınıftaki birimlerin adların önünde ortaya çıkmasıyla belirlenecektir.

Anlamsal düzeye uygulandığında, dağılımsal yöntem, bir sözcüğün farklı anlamlarını (çokanlamlılığını) ayırt etmek sözkonusu olduğu zaman, her kullanımın özgül çevrelerce belirlenebildiği ölçüde, sözlükbilimciye ve sözlükçüye değerli bilgiler verir. Yine, iki ya da daha çok terimin aynı çevre içinde karşılaşabilmesi, bunların ortak özelliklerinin belirlenmesini sağlar.

Bütüncelerin her zaman sonlu, parçasal ve doğası gereği rastlantısal niteliği konuşucuların sürekli yeni söylemler üretmesini ve yeni söylemleri anlamasını sağlayan sonsuz yetiyi açıklamaya pek elverişli olmadığından dağılımsal çözümleme sınırına ulaşır. Varsayımsal-tümdengelimli türden bir örneği, üretici dilbilgisini yaratma düşüncesi bunun sonucunda doğdu. Bu bakış açısında, dağılım incelemesi, varsayımlar geliştirmeyi ve varsayımları çürütmeyi sağlayan görgül bir kanıt oluşturduğu ölçüde yöntemsel temel ilke niteliğini sürdürür.

DAĞILIŞ a. **1.** Birbirinden ayrılmak; parçalanıp saçılmak; bölünmek eylemi ya da biçimi. **—2.** Yıkılış, çöküş: *İmparatorluğun dağılışıyla birlikte, bölgede irili ufaklı birçok devlet ortaya çıktı.*

DAĞILMA a. Dağılmak eylemi.
—Anat. Bir damar ya da sinirden ayrılan dalların iş görecekleri çeşitli alanlara yayılması.
—Ask. havc. *Dağılma alanı*, bir hava üssünde askeri uçakların park ettiği beton platformların tümü. (Uçakları bombardımandan korumak için birbirinden uzakta kurulan bu platformların arasındaki bağlantı bir taksirutla sağlanır.)
—Balist. Bir merminin ulaştığı ve ulaşması gereken noktalar arasındaki uzaklık. || Özdeş koşullarda, aynı silahla yapılan atışların vuruş noktaları çakışmayıp, farklı olmasına yol açan balistik olay. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Dağılma dikdörtgeni*, mermilerin düşme noktalarının dağıldığı dikdörtgen biçimindeki alan. || *Muhtemel dağılma*, biri orta vuruş noktasından geçmesi koşuluyla iki koşut doğru arasındaki uzaklık. (Bu iki doğrunun oluşturduğu arazi şeridi atışların % 25'ini içerir. Doğrular atış doğrultusuna dik olduklarında muhtemel menzil dağılmasını, ona koşut olduklarında ise muhtemel doğrultu dağılmasını belirler.) || *Muhtemel dağılma çemberi*, gerek araziye, gerek düşey bir hedefe yapılan atışlarda olası vuruş noktalarının % 50'sini içeren çember.
—Elektrotekn. *Manyetik dağılma*, MANYETİK KAÇAK*ın eşanlamlısı.
—Hidr. bağl. Beton kütlesinden, ince katmanların ya da pulların ayrılması olayı.
—İkt. Daha önce birleşik durumda olan iktisadi büyüklüklerin birbirinden ayrılması.
—İstat. Bir serideki terimlerin ya birbirlerinden ya seçilen herhangi bir merkezi değerden ya da aritmetik ortalamadan az ya da çok uzaklaşmalarının dile getirilişi. || *Dağılma katsayısı*, DEĞİŞİM* KATSAYISI'nın eşanlamlısı. || *Dağılma ölçüleri*, istatistik bir dağılım incelenirken, örnek değerlerinin az ya da çok yayılıp yayılmadıklarını göz önünde tutan göstergeler. (Başlıca dağılma ölçüleri, ortalama sapma, standart sapma ya da tipik sapma, değişim aralığı, bölenler aralıkları ve değişim katsayısıdır.)
—Opt. Bir ışımanın herhangi bir ortamdaki yayılma hızının, frekansa bağlı olarak değişiminden kaynaklanan olay. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Psik. Fikirlerin art arda gelişinin başıboş bir çözülmeye uğramasına yol açan düşünce akışı bozukluğu. (Bu durum, özellikle şizofrenide görülür.)
—Tıp. Toplanmış patolojik bir sıvının, bir urun, bir yabancı cismin, bir organın zamanla, soğurularak yok olması ya da körelmesi.
—ANSİKL. Balist. *Atış dağılması*. Aynı nişan öğeleriyle, belirli bir silahla yapılan atışın koşulları, bir atımdan diğerine değişir. Atışlardaki bu düzensizlik, balistik nedenlerden, hava koşullarından, nişancı ve nişan araçları kusurlarından kaynaklanır. *Balistik nedenler* mermiler ya da barut hakları arasındaki ağırlık farkından, kullanılan miktara göre barutun etkinliğindeki değişimlerden doğar, bu etkenler merminin ilk hızını etkiler ve bu hız bir atımdan ötekine az da olsa değişiklikler gösterir. *Hava koşullarıyla ilgili nedenler*'in kaynağı atış alanındaki havanın basınç, sıcaklık ve nemlilik değişimleridir, bu etkenler havanın balistik yoğunluğunu, dolayısıyla direncini değiştirir; menzil ve sapma farkları işte bu olgudan kaynaklanır.

Tapalı mermiler'le yapılan atışta, arazi üzerindeki dağılma, tapaların patlama yükseltilerindeki farklardan dolayı artar. Roketler ise uçuş boyunca, özellikle rüzgârdan çok etkilenir.

Bütün bu düzensizliklerden şu sonuç çıkar: özdeş koşullarda atılan bir dizi mermi aynı noktada toplanmaz, arazide dağılır; deneyler düşüş noktalarındaki dağılmanın Gauss yasasına uyduğunu gösterir. Atım sayısı azaldıkça mermilerin arazi üzerinde gelişigüzel dağıldığı izlenimi edinilir. Ama atım yeterli sayıya ulaşırsa (örneğin 100), düşüş noktalarının *dağılma dikdörtgeni*'nin merkezinde yoğunlaştığı gözlenir. Öte yandan bu dikdörtgenin, *orta vuruş noktası* denilen merkezinden atış doğrultusuna dik bir doğru çizilerek oluşturulan iki yarıdikdörtgenden her birinin aynı atım sayısını içerdiği görülür. Dağılma dikdörtgeninde M orta vuruş noktası, AB atış doğrultusu, CC′ orta vuruş noktasından geçen ve atış doğrultusuna dik olan doğru, DD′ ve EE′, CC′ ye koşut ve CC′ ile atışlardan %25'lik isabet alacak bir şerit oluşturan iki doğru olursa, CC′ ile DD′ ya da EE′ arasındaki e uzaklığı *muhtemel menzil dağılması*'dır. *Muhtemel doğrultu dağılması* da AB'ye göre tanımlanır. CC′nin her iki yanından *e*, *2e*, *3e*, *4e* uzaklıkta CC′ye koşut doğrular çizilerek 8 şerit belirlenir; bu şeritler M noktasından uzaklaştıkça sırayla % 25, % 16, % 7 ve % 1,5 oranlarında isabet alır. Aynı işlem AB atış doğrultusuna göre yapılır ve M den uzaklaştıkça aynı isabet yüzdelerini içeren 8 şerit daha elde edilir. Böylece oluşturulan dikdörtgendeki 4 muhtemel menzil dağılımı uzaklığına çatal adı verilir; bu kavram atış tanziminde çok kullanılır.
—Opt. Bir ışımaya yatak olan herhangi bir ortam için, ışıma frekansı ile λ dalga boyu arasında daima bir bağıntı bulunduğu gösterilebilir. Işımanın $v(\nu)$ yayılma hızı kavramı, bu "dağılma bağıntısı"na bağlıdır. Dağılma bağıntısı doğrusal olduğunda, ortamın dağıtıcı olmadığından söz edilir; bu halde yayılma hızı, frekanstan bağımsız bir değişmezdir. Karşıt halde, yani yayılma hızı frekansa bağlıysa, ortam dağıtıcıdır. Fiziksel olayların, Kramers-Kronig bağıntısıyla betimlenen nedenselliği, ortamın soğurma oranının da ışıma frekansına bağlı olduğunu gösterir. Dağılma etkisi, örneğin, beyaz ışığı bir prizmayla çeşitli renklerde ışınımlara ayırma deneyinde de ortaya çıkar. Prizmayı oluşturan camın kırılma indisi $n(\nu)$, cam içindeki dağılma bağıntısıyla frekansa bağlıdır: $n(\nu) = c/v(\nu)$; bu bağıntıda ışığın boşluktaki hızını gösteren *c*, evrensel bir değişmezdir. Kullanılan ışığın dalga boyu azaldığında, kırılma indisi artar ve ışığın soğurma bantları yakınında bu indiste büyük değişimler gözlemlenir. Bu değişimlere, döndürme gücünün dalga boyuna göre değişimi olayı olan dönel dağılmada da rastlanır (döndürme gücü kırılma indisinin bir fonksiyonudur). Optik açıdan etkin bileşiklerin soğurma bantları çevresinde görülen, döndürme gücünün bu büyük değişimleri (Aimé Cotton' un bulduğu olay) organik bileşiklerin yapılarını belirlemede güçlü bir araç oluşturur.

ep				25 p. 100	16 p. 100	7 p. 100	1,5 p. 100	
			D	C	E			
0,02	0,10	0,24	0,37	0,37	0,24	0,10	0,02	% 1,5
0,10	0,49	1,12	1,75	1,75	1,12	0,49	0,10	% 7
0,24	1,12	2,56	4,00	4,00	2,56	1,12	0,24	% 16
0,37	1,75	4,00	6,25	6,25	4,00	1,75	0,37	% 25
A				M			B	
ed 0,37	1,75	4,00	6,25	6,25	4,00	1,75	0,37	atış doğrultusu
0,24	1,12	2,56	4,00	4,00	2,56	1,12	0,24	
0,10	0,49	1,12	1,75	1,75	1,12	0,49	0,10	
0,02	0,10	0,24	0,37	0,37	0,24	0,10	0,02	
			D′	C′	E′			

M, orta vuruş noktası; ed, muhtemel doğrultu dağılması; ep, muhtemel menzil dağılması
her küçük karede gösterilen rakamlar orta vuruş noktasına yakınlığına göre bu karelerin aldıkları isabet yüzdesini verir
dağılma diktörtgeni topçu atışlarında daha uzundur
(ed, ep'den daha küçüktür)

DAĞILMAK gçz. f. **1.** Bir arada, toplu olarak bulunan şeylerden ya da insanlardan söz ederken, birbirinden ayrılmak, uzaklaşmak. *Dağılın polis geliyor. Konuşma biterken alandaki kalabalık da dağılıyordu. Zinciri kopunca inciler dört bir yana dağıldı.* **—2.** Belli bir değerden, birimden söz ederken, bölünmek, paylaşılmak: *Bu seçim bölgesinde oylar partiler arasında eşit biçimde dağıldı.* **—3.** Bir şey sözkonusuysa, öğeleri birbirinden ayrılmak, parçalanmak ya da bütünlüğü bozulmak; ufalanmak: *Patatesler çok kaynatılırsa dağılır.* **—4.** Bir yer, bir şey sözkonusuysa, karmakarışık, düzensiz duruma gelmek: *Oda iyice dağıldı. Rüzgârda saçların dağılmış.* **—5.** Bir topluluk sözkonusuysa, birliği, bütünlüğü bozulmak: *Bu olaydan sonra aile dağıldı.* **—6.** Bir topluluk, kuruluş sözkonusuysa, varlığı son bulmak, ortadan kalkmak: *Şirket, ortaklar arasında çıkan anlaşmazlık nedeniyle dağıldı.* **—7.** Bir şey sözkonusuysa, gitgide kaybolmak, yok olmak, etkisini yitirmek: *Sis günlerdir dağılmadı. Onun gelmesiyle çevremizi saran kederli hava birden dağıldı.* **—8.** *Dikkati, aklı, ilgisi vb. dağılmak,* onu bir noktada toplayamamak, yoğunlaştıramamak: *Lütfen yüksek sesle konuşmayın, dikkatim dağılıyor, filmi izleyemiyorum.* **—9.** Bir kimse sözkonusuysa, aynı anda birçok etkinliğe girişerek verimli olamamak: *Bu günlerde çok dağıldın, hiçbir iş yolunda gitmiyor.*

—Ask. Eğitim sonunda bir komutla yanaşık düzenden ayrılmak (komut: *Dağılın, marş marş!*). || Hava saldırısına hedef olmamak için yürüyüş kolundan ayrılmak, araziye yayılmak.

—Bilş. Bir bilişim sisteminden söz ederken, işlem, bellek ya da erişim (uç birimleri) birimleri birbirinden uzakta bulunmak ve yörel ya da kamu iletişim ağlarıyla bağlanmak.

—İstat. İstatistik bir kütlenin bireylerinin belli bir dağılım yasalarının olması.

DAĞINIK sıf. **1.** Eşyaların yerinde olmadığı, düzensiz bir yer; sınıflanmamış, sıralanmamış, düzenlenmemiş şeyler için kullanılır: *Bu oda ne kadar dağınık. Kitapların çok dağınık; onları topla lütfen.* **—2.** Öğeleri birbirinden oldukça uzak; oraya buraya saçılmış bir bütün için kullanılır: *Dağınık bir kent. Birliklerimiz dağınık bir durumda, geri çekilip toplanmamız gerekli.* **—3.** Düzenli, derli toplu olmayan kimse için kullanılır: *Ne dağınık adamsın.* **—4.** Düşünceleri belli bir düzen izlemeyen ya da dikkatini yoğunlaştıramayan kimsenin zihinsel durumu için kullanılır: *Düşünceleri çok dağınık; ne demek istediğini anlayamıyorum. Bugün kafam dağınık.*

—Binc. *Dağınık yürüyüş,* adımlarını aksatan, eşit atmayan bir atın süratli ya da dörtnal yürüyüşü (Buna yorgunluk, ağrı, yaralanma, idmansızlık ya da yapısal bir kusur neden olabilir.)

—Jeokim. *Dağınık element,* Rb, Hf, Ga gibi oranları belirgin düzeyde olan (1 g/t'un üzerinde) ama mineral niteliği taşımayan element. (Bu deyimi ilk kez 1959'da, Vinogradov düşük oranlı elementleri jeokimyasal sınıflandırmasını yaparken önerdi.)

—Metalürj. *Dağınık fazlı alaşım,* güçlendirmek amacıyla metal ya da metal olmayan ince parçacıklar katılmış alaşım. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Sesbilg. Akustik özellikler kuramında, tayftı kimi zaman ilk iki oluşturucunun uzaklaşması ya da yakınlaşmasıyla, kimi zaman da gürültünün yoğun olmayan biçimde dağılması ve bitişik ünlülerin (ünsüz) ikinci ve üçüncü oluşturucularında yöndeşlik olmamasıyla tanımlanan sesbirimler için kullanılır.(Bu özellik [i], [y], [y] gibi kapalı ünlülerde, [p], [b] gibi dudaksıl ünsüzlerde ve [t], [d] gibi dişsillerde görülür).

—ANSİKL. Metalürj. Dağınık fazlar, metallerarası bileşiklerden ya da oksitli, karbürlü ve sülfürlü mineral parçacıklarından oluşur. Dağınık fazların katılma teknikleri çeşitlidir. Bu yolla yüzeysel olarak yükseltgenmiş alüminyum tozları ile yükseltgenmemiş alüminyum tozları karıştırılabilir ve karışım toz metalürjisi teknikleriyle sinterlenebilir; böylece markası SAP olan (Sintered Aluminium Product, Sinterlenmiş Alüminyum Ürünleri), hafif ve 500°C'a değin akmaya karşı yüksek dayanım gösteren bir ürün elde edilir; oysa alışılmış alüminyum alaşımlarının akma dayanımı 300-350°C'tır.

Titanın sıcakta dayanımını iki katın üstüne, yani 700°C'a çıkaracak dağınık fazlar yaratmak için de toz metalürjisi tekniklerine başvurulur; bu amaçla titana katılan maddeler, molibden lifleri ya da TiC, Ti_2Cu, TiAl, Al_2O_3, MgO, ZrO_2 gibi ateşe dayanıklı çözünmez bileşiklerdir.

DAĞINIKLIK a. Dağınık olma durumu, düzensizlik, karışıklık.

—Nöropsikol. Bazı duyusal sözyitimlerinde görülen ve ayırtedici özelliği, cümlenin yarıda kalması, eksik deyişlerin birbirini izlemesi olan söz dağınıklığı.

DAĞINTI a. Bir yere karışık, gelişigüzel atılmış olan öteberi.

—Metalürj. Bir metale, onu sertleştirmek için dağınık biçimde katılan ince parçacıklar topluluğu. (Alümin parçacıkları, tungsten, bor ya da silikat lifleri gibi birkaç mikrometre çapındaki dağıntılar, toz metalürjisi teknikleriyle ana metale katılır.) [Eşanl. DİSPERSOİT.]

DAĞISTAN, Rusya Federasyonu'nda özerk cumhuriyet; 50 300 km^2; 1 792 000 nüf. (1989). Başkenti *Mahaçkale.*

• COĞRAFYA. Dağıstan'ın güney kesimi Doğu Kafkaslar'da (burada platolar yüksek sıradağların önünde yer alır), bu dağların en geniş alanı kapladığı bölümde uzanır. Kuzeyde, Kafkaslar'dan inen ırmakların (Terek, Kuma) suladığı yarı çorak ova, Aral-Hazar çöküntüsünün bir parçasıdır. Dağıstan'da yaşayan "küçük toplulukların" tarihsel sığınağı olan Kafkaslar'da geleneksel yerleşme noktaları (avul), taraçaları ekilip biçilen vadilerde toplanır; yükseklerdeyse koyun sürüleri yayılır. Dağeteklerinde büyük köyler biçiminde örgütlenen nüfus, sulama yapılan bölgelerin çevresinde (tahıl, meyve bahçeleri, bağlar, sebze bahçeleri) yoğunlaşır. Pek sanayileşmemiş olan Dağıstan'da az sayıda kent vardır; başlıca kentler Hazar denizi kıyılarında (Mahaçkale ve Derbent) ya da dağeteğiyle dağın birleştiği kesimde (Hasavyurt) yer alır. Dağıstan, etnik açıdan son derece karışıktır (32 ulus); müslümanlığı kabul etmiş bulunan yerli halk nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturur (% 78) ve nüfus artışındaki dinamizmiyle kültürel kişiliğini koruma isteğini vurgular.

• TARİH. Güneydeki yerleşik büyük imparatorluklar ile kuzeydeki bozkır göçebeleri arasında yerleşmiş ve yüksek dağlar üzerinde kurulu bir ülke olan Dağıstan, yüzyıllar boyunca bağımsızlığını ve kendine özgü kimliğini korumayı başardı.

Hıristiyanlık ve yahudilik buraya IV. yy.'da girdi. İslamlık ise VII.-yy.'da Araplar tarafından sokuldu. Bununla birlikte, ülkenin islamlaşması yavaş oldu (Timur zamanında [XV. yy.'ın başları] hâlâ hıristiyan ve animist azınlıklar vardı). Dağıstan sırasıyla Altın Ordu devletinin (XII.-XIV. yy.), Timur İmparatorluğu'nun, Osmanlı İmparatorluğu'nun (XV. yy.'ın ikinci yarısı -XVI. yy.) ve Safevi İmparatorluğu'nun (XVII. yy.) egemenliğine girdi, ama yönetim fiilen üç yerli prensliğin, kuzeyde Tarkiler'in *şamhal,* orta kesimde Kaytaklar'ın *usmi* ve güneyde Taberseranlar'ın *maşum* prensliklerinin elindeydi. XVII. ve XVIII. yy.'larda Dağıstan'da arap kültürü gelişip yayıldı.

Ruslar 1722'de Büyük Petro'nun Derbent'i işgal etmesiyle Dağıstan'a girdiler; ama 1735'te ülkeyi İran'a geri vermek zorunda kaldılar. 1813 tarihli Gülistan antlaşması ile İran, Dağıstan üzerindeki iddialarından vazgeçti. Üç yerli prenslik ortadan kaldırıldı (1819-1867); ancak Yukarı Dağıstan'da, imam (dinsel-siyasal önder) seçilen Şeyh Şamil, çeşitli kafkas boylarını birleştirerek Ruslar'a karşı otuz yıl süren çete savaşını başlattı (1828-1859). Bölgeye büyük bir ordu gönderen Ruslar, Şeyh Şamil'i tutsak alarak direnişi kırdılar. 13 kasım 1920'de Dağıstan SSC kuruldu. 1991'de SSCB dağılınca, Dağıstan, Rusya Federasyonu'na bağlı bir özerk cumhuriyet haline geldi.

• GÜZEL SANATLAR. Müslüman Türkler'in etkisiyle XI.-XIV. yy.'lar arasında ilgiye değer bir figüratif taş heykelciliği okulu gelişti. Bu okulun merkezinin küçük Kubaçi kenti olduğu sanılmaktadır. Selçuklu sanatını andıran yapıtlar, kabartma kaygısı göz önüne alındığında islam sanatından çok gürcü sanatına yakındır. Yapıtların pek çoğu Rusya'da (Sen-Petersburg müzesi) korunmakla birlikte, Louvre gibi Avrupa ve ABD müzelerine ulaşabilmiş birkaç değerli parçaya da rastlanmaktadır. Kubaçi adı ayrıca, XV. ve XVI. yy.'larda İran'da yapılan ve büyük bir bütünlük gösteren bir grup islam seramiği için de kullanılmaktadır.

Dağıstan'da demircilik ve halıcılık da geleneksel el sanatları arasındadır. Ticari adıyla Kabistan (Kuba'da) adıyla bilinen bu halılar, küçük boyutlu, kısa tüylüdür; atkıları yünden, çözgüleri genellikle pamuktandır. Halılar üzerindeki parlak renkli geometrik motifler mozaik etkisi yaratır.

• EDEBİYAT. Dağıstan'ın yüksek bölgelerinde; orta, kuzey ve batı Dağıstan'da avarca konuşulur. Avarca dışındaki dillerin yazılı edebiyatı, ancak XIX. yy.'da oluşmuştur. Dağıstan'da güçlü bir sözlü edebiyat etkinliğini sürdürmüştür. Müslüman halkın dinsel motifli destanlarında Dağıstan bir cennet olarak betimlenir ve doğa güzelliklerinin tanrı lütfu olduğu işlenir. Laklar'ın edebiyatında *şanba* (üçlük) denilen türküler ve *ballay*'lar (manzum destan) önemli yer tutar. Şanbaların yaratıcıları çoğunlukla kadınlardır; konuları ise aşk ve aşk için çekilen acılardır. Ballayların konusu çoğunlukla dinseldir; Peygamber'in ve soyunun yaşamı ve dinsel yaşam kuralları işlenir.

Avarlar ve Laklar'ın yazılı edebiyatı XVII. yy.'da başlar. Lezgiler ve Kumuklar XIX. yy.'da yazılı edebiyata geçebilmişlerdir. Bu toplulukların dilindeki Doğu kökenli halk hikâyeleri (Leyla ile Mecnun, Tahir ile Zühre gibi) 1928'den sonra yayımlanmıştır. Dağıstan edebiyatında Kafkasya ve Rusya arasındaki savaşlar önemli yer tutar. Gazi Molla Muhammet, Şeyh Şamil ve Hacı Murat, ulusal kahramanlar olarak manzum destanların baş kişileri olmuşlardır. Kumuklar'ın edebiyatında yırların (manzum destan) konusu, ulusal özgürlüktür. Ünlü kumuk halk şairi Irçı Kazak, bu edebiyatın en önemli temsilcisi sayılır. XIX.-XX. yy.'larda Manay Alibeyoğlu, Nugan Batır-Mazur ve Temir Bulat'ın, kumuk edebiyatının gelişmesinde önemli katkıları olmuştur. Avar edebiyatı, Dağıstan edebiyatının en gelişkin olanıdır. XIX. yy.'da halk şairi Mahmut, Hamza Tsadas ve XX. yy.'da şair Resul Hamzatov, bu edebiyatın en önemli temsilcileridir. Resul Hamzatov'un Dağıstan edebiyatı üzerine yazdığı *Benim Dağıstanım* adlı yapıtı, türkçeye de çevrilmiştir.

DAĞISTAN DİLLERİ a. Dilbilg. Kuzey -Merkez öbeğiyle akraba (nah), Kuzey -doğu kafkas dilleri öbeği. (1 400 000 kişinin konuştuğu 26 dil üç bölgesel parçaya ayrılır: Dağıstan'ın kuzeyinde avar -andi-dido öbeği, ortada lak ve dargva, güneyde lezgi dilleri.)

DAĞISTANLI sıf. ve a. Dağıstan halkından olan.

DAĞISTANLI (Mustafa), türk güreşçi (Çarşamba, Samsun, 1931). Güreşe genç yaşta başladı. 7 kez Türkiye birincisi oldu. Uluslararası alanda ilk başarısı, 1954

Mustafa **Dağıstanlı**

bir damla **dağıtıcı**sının çalışma ilkesi

Dünya şampiyonluğu oldu. Bunu 1957 ve 1959'da yineledi. 1956 ve 1960 olimpiyatlarında birincilik kazandı. 1960'ta Balkan, 1955'te Akdeniz Oyunları şampiyonluğunu elde etti. 1956'da İstanbul'da Dünya kupası birincisi, 1958'de Sofya'da ise ikincisi oldu. Kısa dönem içinde en fazla uluslararası şampiyonluk kazanan en teknik güreşçilerden biri olarak kabul edildi. Milli formayı 70 kez giydi. Güreş yaşamı boyunca yurt içinde ve dışında yaptığı 393 resmi karşılaşmanın 389'unda galip geldi. Güreşi 1960'ta bıraktı. Antrenörlük ve Güreş federasyonu üyeliğinde bulundu. AP'den Samsun milletvekili seçilerek iki dönem TBMM'de görev yaptı (1973-1980).

DAĞITICI a **1.** Gazete, mektup vb. şeyleri dolaşarak dağıtan kimse. (Esk. eşanl. MUVEZZİ.) **—2.** Dağıtma işleri gören araç, gereç, düzenek.

—Aktar. Genellikle bir depolama kabının (huni, silo) altına yerleştirilerek, toz ya da tane halindeki maddelerin kimi zaman çok kısa yoldan düzgün ve denetimli bir debiyle aktarılmasına yarayan aygıt. (Dağıtıcılar, dağıtılan ürünlerin hem dozunu belirler, hem de nicelik ölçümlerini yapar ve bu nedenle çoğu kez dağıtıcı doz aygıtları olarak adlandırılır. Üstelik bunlar, huninin kapanmasını da sağlar. Belli başlı dağıtıcı türleri sonsuz kayışlı ya da paletli, döner gözlü, vargelli, döner geçme tabanlı, titreşimli vb.'dir.) || *Paletli dağıtıcı*, birçok paletten oluşan donanım; elle ya da otomatik olarak çalışan bir paletleme aygıtının mekanik olarak beslenmesini sağlar.

—Arıc. *Çiçektozu dağıtıcısı*, planlı tozlaşma amacıyla kullanılan ve kovanda uçma deliğinin önüne yerleştirilerek buradan geçen arıların üzerine çok az miktarda çiçektozu serpen düzenek. (Arılar üzerlerine dökülen bu çiçektozlarını dolaştıkları çiçeklerin dişiorgan tepeciklerine bulaştırırlar.)

—Camc. Bir şişe makinesini camla besleyen ve belli bir hızla değişmez ağırlıkta damlaları otomatik olarak veren, dağıtım kanalı çıkışına yerleştirilmiş düzenek. (Bir dağıtıcıda bulunan ateşe dayanıklı parçalar şunlardır: cam çıkışına göre çaplanmış bir delik içeren *küvet;* küvet deliğinin ekseni üzerinde bulunan ve camın içine dalarak var-gel devinimi yapan bir düşey *mil;* bu mili eksen alan ve dönerek camı sürükleyen bir *silindir.* Küvet altında yer alan soğuk metal *makas,* damlaları keser.)

—Dy. Demiryolu taşıtlarında frenleri kademeli sıkma ve kademeli gevşetme olanağı veren fren organı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Elektrotekn. Yan devrelerden her birini, iletkenleri sökmeden isteğe göre temel devrelerden herhangi birine bağlamaya yarayan bağlama kutusu. (Eşanl. DİSTRİBÜTÖR.)

—Ev eşy. Otomatik çamaşır makinesinde ya da bulaşık makinesinde, çekim gücü (deterjanın dökülmesi için bir kapağın açılması) ya da taşırma ile (dağıtıcıya gelen suyun deterjanı beraberinde sürüklemesi) yıkama aşamasında gerekli maddeleri kazana otomatik olarak aktaran düzen.

—Hidr. pnöm. Hidrolik ve pnömatik bir devrede, akışkanın geçtiği bir ya da birçok yolu açmaya ya da kapamaya yarayan aygıt. (Eşanl. DİSTRİBÜTÖR.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Isıbil. Buhar makinelerinde kullanılan ve bir yandan kazan ile motor pistonunun yüzlerinden biri, diğer yandan bu pistonun diğer yüzeyi ile atmosfer ya da kondansör arasında almaşık olarak bağlantı kurmaya yarayan aygıt.

—Kâğ. san. *Hamur dağıtıcısı*, hamur dalgasına eşit bir hız vermeye yarayan ve hamur kasasının bir öğesini oluşturan düzenek.

—Kim. müh. *Burgaçlı dağıtıcı*, kanatlı stator ile türbin arasına yerleştirilmiş bir elekten oluşan karıştırma aygıtı.

—Mad. oc. Gerek bir zaman diliminde tek bir aygıtta, gerek koşut olarak yerleştirilmiş birçok aygıt arasında, herhangi bir madde (katı, posa, sıvı) akısını tekdüze olarak dağıtmaya yarayan düzenek.

—Mak. san. Otomatik takım tezgâhlarında işlenecek parçaları işleme postalarına dağıtmaya yarayan aygıt. || Türbomakinelerde, akışkanı, uygun bir akış yönü vererek, makineye giriş bölümünden devingen çarka göndermeye yarayan sabit organ. (Hidrolik türbinlerin önemli bir öğesi olan dağıtıcı, tekkademeli türbopompalarda basit bir boru donanımına indirgenir. Bu durumda, sabit ya da yönlendirilebilir kanatlarla donatılır ve sarmal bir açık deponun arkasında [eksenel ve yarıeksenel merkezcil türbinler] yer alabilir.)

—Oto. DİSTRİBÜTÖR'ün eşanlamlısı.

—Petrokim. Su üzerine yayılan hidrokarbonları seyreltmek ve çözündürmek için kullanılan gerilimetkin ürün. (Denizin petrolle kirlenmesi durumunda, dağıtıcılar petrolün doğal biyolojik parçalanmasını hızlandırır.)

—Petr. san. Petrol ürünlerinin, bir boruhattı içinde akışından sorumlu görevli.

—Soğut. san. *Soğutucu akışkan dağıtıcısı*, bir buharlaştırıcının paralel bağlı çeşitli bölümlerine soğutucu akışkanı dağıtan düzenek. (Eşanl. DİSTRİBÜTÖR.)

—Tarım mak. Bir ürünü (gübre, hayvan yemi) düzenli olarak dağıtmak için kullanılan makine. (Bk. *ansikl.* böl.) || Tohum ekme makinelerinde bulunan ve tanelerin ya hacim olarak (geniş tarım alanları için tohum ekme makineleri) ya da sayı olarak (sayıyla ekme makineleri) düzenli bir şekilde dağıtılmasını sağlayan döner organ.

—Telekom. İçindeki devrelerin uçları ya da bağlantı noktaları dış yüzeyinde yer alan kutu, bu uçlar ya da noktalar gereksinime göre, devreleri yarı kalıcı biçimde birbirine bağlamaya ya da bağlantı kablolarıyla kullanım amaçlarını değiştirmeye olanak verir. (Dağıtıcılar anahtarlama merkezlerinde, tekrarlama istasyonlarında ya da diğer devre yoğunlaşma noktalarında bulunabilir.)

—Tic. Bir petrol ürününün akış miktarını, hacmini, ağırlığını ya da fiyatını ölçen dağıtım ya da satış aygıtı. || *Otomatik dağıtıcı*, bir yarıktan içeri ödeme aracı sokulduğu zaman, çeşitli nesneler (posta pulu, taşıma aracı bileti, sigara, katı yiyecek maddeleri [bonbonlar, pastalar, vb.] ya da içecekler [kahve, şokola, vb.] veren aygıt). [Bk. *ansikl.* böl.] || *Tek dağıtıcı*, belirli bir kesimde, mal ya da hizmet satışında tekel ayrıcalığından yararlanan kişi. || *Yetkili dağıtıcı*, bir malın dağıtımını en iyi koşullarla yapabilmesini sağlayan teknik bilgilere ve donanıma sahip bulunan ve bir tekel ayrıcalığından yararlanmamakla birlikte, üretici tarafından son el müşterilere önerilen tüccar.

◆ sıf. Dağıtan, dağıtma işi yapan.

—Boyac. Boya ve sıvaların katı asıltı ortamlarında bileşenlerin temel tanelerinin dağılımını kolaylaştıran etken için kullanılır.

—Fels. *Dağıtıcı adalet*, herkese hakkını veren adalet.

—Fizs. kim. *Dağıtıcı etken*, kolloidal bir asıltı oluşturmaya ya da bu asıltıyı kararlılaştırmaya yarayan katkı maddesi. (Örneğin amfifil moleküller.)

—Isıl mot. *Dağıtıcı yağ*, TEMİZLEYİCİ* YAĞ'ın eşanlamlısı.

—Mak. san. *Dağıtıcı kanat*, bir türbinde devindirici akışkanı, devingen çarkın alıcı kanatlarına yönelten, genellikle sabit kanatlardan her biri; akışkan enerjisini bu kanatlara bırakır.

—Opt. Işığı dağıtan nesneler için kullanılır.

—Tarım mak. *Dağıtıcı araba*, hayvanların barındırıldığı yerde, bazen ray üzerinde hareket eden özdevinimli yem arabası. (Yemi dağıtabılmek için yan tarafında bir arşimet vidası ya da bir döner bant sistemi bulunur.) || *Dağıtıcı fırça*, bir maddenin, örneğin dağıtıcı bir tarım arabasında bulunan gübrenin dağıtılmasını kolaylaştır mak için kullanılan ışınsal dizili parmaklarla donatılmış döner organ.

—ANSİKL. Dy. Günümüzde dağıtıcılar, frenlerin yalnızca kademeli sıkılmasına olanak veren üçlü valfın yerini almıştır. Bu organ fren silindirine giren hava basıncının ayarlanmasını ve bu basıncın genel boruya gelen hava basıncına göre kademelenmesini sağlar. Ayrıca kimi dağıtıcılar, fren silindiri basıncı ile genel hava borusu basıncı arasındaki oranı değiştiren düzenekler kullanarak taşıtın yüküyle orantılı bir fren gücü elde etme olanağı verir.

—Hidr. pnöm. Bir dağıtıcı, silindir biçiminde yuvası bulunan bir gövde ve bu yuva içinde öteleyen ve halka biçiminde boğazlar taşıyan dönel bir çekmeceden oluşur; akışkanın giriş ve akış delikleri, gövdenin silindirsel yuvasına açılır. Çekmecenin devinimi sırasında, boğazlar yer değiştirerek iki ya da daha çok delik arasında bağlantı kurar ya da bunların bağlantılarını keser. Böylece, krikoların ya da motorların çalışmasına kumanda edecek şekilde, devrenin kimi bölümleri basınç altında tutulabilir, yalıtılabilir ya da boşaltılabilir. Çekmece mekanik olarak elle, basit ya da çift pilot hattıyla kumanda edilebildiği gibi bir elektromıknatısla da çalıştırılabilir; elektromıknatıs ya doğrudan çekmeceye (elektriksel kumanda) ya da bir pilot hattı devresine (elektropnömatik, elektrohidrolik kumanda) etki eder. Yüksek debili hidrolik donanımlarda dağıtıcı, kumanda kartuşları taşıyabilir. Sanayide, özellikle iki ya da üç konumlu dağıtıcılar kullanılır; hidrolik vites kutularını ise, genellikle dört ya da beş konumlu dağıtıcılar kumanda eder. Kimi servokumanda düzeneklerinde boğulmalı dağıtıcılardan yararlanılır; bu aygıtlarda gövde, çekmecenin kumanda ettiği organın devinimine bağlı olarak yer değiştirir.

—Tarım mak. *Gübre dağıtıcıları* tane ya da toz halindeki gübreyi düzenli olarak ve ayarlanabilen miktarlarda dağıtır. Bunlar üç çeşittir. Gübreyi ince bir tabaka halinde dağıtan bantlı dağıtıcıların dağıtma genişliği 3-4 m'dir; *merkezkaçlı dağıtıcılar* 6-20 m genişlikte bir alana döner diskler yardımıyla dağıtım yapar, dağıtma genişliği 9-12 m olan *havalı dağıtıcılar* gübre tanelerini hava akımıyla iletip dağıtır.

Hayvan yemi dağıtıcıları, kaba ya da derişik yoğun yemi, ahırda bulunan hayvanların yemliğine kadar otomatik olarak taşır. Dağıtım bir arşimet vidası ya da sonsuz bant ve eğik bir kazıyıcı ile yapılır. Dağıtım her hayvanın gereksinimine göre, elektromanyetik belirleme sistemleri kullanılarak da yapılabilir.

—Tic. *Otomatik dağıtıcı*, XIX. yy.'ın sonlarında ortaya çıkan otomatik dağıtıcılarla satış, hem mağazayı hem de satıcıyı aradan kaldırdığı gibi, 24 saat hizmet de sağlar. Bu tip aygıtlardan, asıl satış alanı dışında, çeşitli hizmetlerin sunulmasında da geniş ölçüde yararlanılır. Bunlar ya belli bir fiyatın ödenmesinden sonra (örneğin otomatik ayakkabı boyama aygıtından, otomatik telefon kabinlerine kadar), ya da gerekli komutun numara çevrilerek verilmesinden sonra (otomatik bilet dağıtıcıları) görülen hizmetlerdir.

DAĞITICILIK a. Dağıtmak eylemi: *Dergi dağıtıcılığı.*

—Oto. Otomobillerde kullanılan yağın, kömürsü parçacıkları dağıtma ve motorda çökmelerini önleme özelliği.

DAĞITILMAK → DAĞITMAK.

DAĞITIM a. Dağıtmak eylemi, işi: *Kitap dağıtımı. Posta dağıtımı.*

—Ask. Kaynak birliklerde (eğitim birliği vb.) bulunan personelin birlik ya da kurumların gereksinimine göre ilgili yönetmelik esasları uyarınca paylaştırılması. || Askeri birlik ya da kurumların gereksinimi olan her türlü ikmal maddesinin görevli saymanlıkça gerekli yerlere verilmesi. || *Dağıtım belgesi*, bir mal saymanlığına

bağlı mal sorumlularının aldıkları ikmal maddeleri karşılığında saymanlara verdikleri belge || *Dağıtım noktası*, birliklerin gereksinim duydukları ikmal maddelerinin dağıtıldıkları yer. (Bu noktalar genellikle tatbikat ve manevralar sırasında arazide açılır.)

—Basın. Gazete, dergi, kitap vb. basın yayın ürünlerini okuyuculara ulaştırma işi (Bk. *ansikl.* böl.)

—Dy. Büyük triyaj garlarını, işlev bölgeleri biçiminde daha küçük garlara ayırma. || Çeşitli triyaj yollarına göndermek amacıyla bir trenin vagonlarını diziden ayırma. || *Dağıtım demeti*, dağıtım işleminde kullanılan triyaj yolları grubu. || *Dağıtım işareti*, bir vagonun sevk etiketi üzerine konulan, vagonun gideceği bölgeyi, triyaj garını ve yer alacağı vagon grubunu belirten simgesel işaret || *Dağıtım yolları*, bir ana yolun sağından ya da solundan ayrılan ve bir antrepo ya da bir fabrika içindeki çeşitli ambarlara dağıtım yapmaya yarayan kısa mesafeli kör yolların tümü. || *Elektrik dağıtım istasyonları*, bir elektrikli hattı doğru akımla besleyen, yalnız bir tek doğrultucu grubuyla donatılmış ara istasyonlar; bu istasyonlar, arıza ya da bakım nedeniyle herhangi birinde akım kesildiğinde, beslemeyi diğerinden sağlamak için kısa aralıklarla kurulur.

—Elektrotekn. Elektrik enerjisini, çok katlı gerilim ağlarıyla kullanıcı donanımlara, gereksinime göre paylaştırma.

—Isıl mot. Pistonlu bir makinede devindirici akışkanın silindire dağılış ve etkime biçimi. || *Dağıtım düzeni*, devindirici akışkanın giriş ve çıkışını düzenleyen mekanik organların tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Isıt. havld. *Hava dağıtımı*, havanın bir konuta giriş yolu; buna ilişkin donanım.

—İnş. *Düşey dağıtım*, yükselen kolonlarla gerçekleştirilen su dağıtım sistemi. || *Şemsiye dağıtım*, ana kuşağın yapının en yüksek katına çıkarıldığı su dağıtım sistemi. (Çeşitli katları besleyen kolonlara bu durumda alçalan kolonlar denir.)

—İş örgüt. *Dağıtım kanalı*, bir malın üreticiden tüketiciye ulaşıncaya değin izlediği yol.

—Koregr., Sine., Tiyat., TV. *Rol dağıtımı*, bir tiyatro oyunu, bir bale sahnelemek, bir film ya da bir televizyon filmi çevirmek için, oyuncuların seçilmesi ve bu oyunculara rollerin dağıtılması; gösteriye, filme katılan oyuncuların tümü. *Bir filmin dağıtımıyla görevli olmak. Çok parlak bir dağıtım.*

—Petr. san. Bir rafinerinin, işlenmiş ürünleri depolayan, gideceği yerlere göre ayıran, tüm dağıtım araçlarını dolduran ve yükleyen son etkinlik kesimi. || Petrol sanayisinin, petrol ürünlerini rafinerilerin çıkışında toptan alan ve bunlara son biçimlerini verdikten sonra kullanıcılara sunan son etkinlik. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Postc. Mektup, matbua, paket ve havalelerin postacı tarafından adreslerine götürülmesi işi. || *Günlük dağıtım trajesi*, bir postacının gün boyu izlediği yol.

—Sine. Dağıtımcının etkinliği. || Sinema iktisadının bu etkinliği yürüten dalı.

—Su işler. ve Şehirc. Bir kentin içme suyu, gaz vb. gibi gereksinimlerini karşılamaya yarayan araçların tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tic. *Dağıtım şebekesi*, bir mal ya da hizmetin, üreticiden son tüketiciye değin ulaşmasını sağlayan gerçek ve tüzel kişiler bütünü.

—TV. *Uzaktan dağıtım*, görsel ya da işitsel programları kablo ağlarıyla belli kullanıcılara iletmeye yarayan dağıtım. (Eşanl. KABLOYLA DAĞITIM.)

—ANSİKL. Basın. Osmanlılar'da ve Cumhuriyet döneminde 1957'ye gelinceye kadar basın sanayisinin merkezi olan İstanbul dışında dağıtım daha çok posta ile yapılırdı. Tren, otobüs vapur ve uçaklarla taşınan gazete ve dergiler; havaalanı ve uçak seferi bulunmayan yerlere geç ve birikmiş olarak ulaşırdı. İlk olarak Malık Yolaç, sahibi olduğu Akşam gazetesini İstanbul'dan kamyonlarla günü gününe Ankara'ya taşıyıp Anadolu dağıtımını buradan yapmaya başladı (1957). Akşam gazetesini öteki İstanbul gazeteleri izledi. 1960'lı yıllarda ise basın yayın ürünlerinin genel dağıtımı Türkiye çapında büyük dağıtım şirketleri aracılığıyla yapılmaya başlandı. Bu şirketler, kentlerde basın ürünlerini önce çeşitli başbayilere ulaştırır, başbayiler de bunları gezici ya da yerleşik (büfe, bakkal, market, kitabevi vb.) bayilere dağıtır.

—Isıl mot. Patlamalı motorlarda, silindirlerdeki yüksek sıcaklık, supaplarla dağıtımı zorunlu kılar. Bu supapların kalkışını krank milinden devinimini alan bir dağıtım milinin taşıdığı kamlar kumanda eder; inişi ise helisel yaylarla sağlanır; yüksek devirli ve yüksek sıkıştırmalı motorlarda helisel yayın yerini "makas yaylar" alabilir.

Supapları silindir kapağına yerleştirmede ve kumanda etmede kullanılan birçok yöntem vardır. En eski yöntem olan "yandan supaplı" düzende, iki supap (emme ve egzos) silindir kapağının uzantısına yerleştirilerek ya doğrudan doğruya kamla ya da iticilerle devindirilir. Eskiden çok yaygın olan bu düzen günümüzde terk edilmiştir. Isıl verimi iyileştirmek için tasarımcılar yarıküreye yakın biçimde yanma odaları üzerinde çalışmaktadır. Bu düzende supaplar başı aşağı gelecek şekilde silindir kapağı dibine yerleştirilir: böylece önden supaplı dağıtım elde edilir. Ayrıca kam mili karterin içinde yer alırsa, supapları, iticiler, çubuklar ve külbütörler kumanda eder, kam mili ya da milleri silindir kapağında bulunursa, ya doğrudan ya da deviriciyle devindirilir.

Kam mili silindir kapağında yer alması halinde, supaplara kumanda etmenin bir başka biçimi de, külbütörleri ortadan kaldırmaktır. Nihayet, kimi motorlar hidrolik iticilerle donatılır; bunlar, supap çubuğuyla itici arasında bir aralık bulunmadığından çok sessiz çalışır. İki zamanlı motorda ise, dağıtım işlevini piston üstlenir.

Diesel motorlarında, silindir kapağının başında yer alan iki supaplı (hava girişi ve egzos) bir dağıtımda yararlanılır; öte yandan bu dağıtım sistemi, bir sıvı yakıt dağıtıcısı da içerir. Bu dağıtıcı, silindir kapağının ortasına yerleştirilen bir lüleden oluşur; lüle içinde yer değiştiren ve istenen zamanlarda kalkan çelik iğne püskürtülen yakıtın geçmesini sağlar.

—Petr. san. Dağıtım aşağıdaki çeşitli aşamaları içerir: bazları karıştırma ve katkı maddeleri ekleme yoluyla ticarı ürünler oluşturma; şişelere, bidonlara, fıçılara, vb. doldurma; denizyolu, nehiryolu, demiryolu ya da karayoluyla taşıma; gittiği yerdeki depolarda ve satış istasyonlarında depolama; taşıtlara yükleme ve petrol ürünleri alıcılarına teslim etme.

—Su işler. ve Şehirc. *Su dağıtımı*'ı aşağıdaki evreleri içerir: yer altı ya da yüzey sularını toplama; özel tesislerde işleme (→ SU); bir ya da birçok depoya basıp düzeyini yükselterek boru ağında gereken basıncı sağlama ve tüketim değişimlerine göre üretimi ayarlama. Bu depolardan çıkan ana borular, dallanarak suyun kamu (yangın ve yıkama muslukları) ve özel hatlara dağıtımını sağlar.

Gaz dağıtımı'ı, bir yeraltı boru ağı gerektirir. Ana ya da ikincil borulardan çıkan ve "bağlantı" adı verilen boru donanımları, kolon ana musluklarına ya da sayaç giriş musluklarına bağlanır.

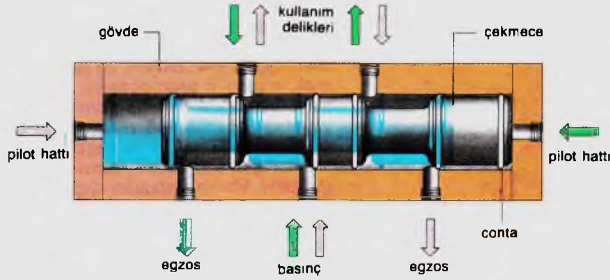
DAĞITIMCI sıf. ve a. Kimi ürünlerin, özellikle de kitap ya da filmlerin dağıtımıyla uğraşan kimse ya da kuruluş için kullanılır; dağıtıcı, distribütör.

—Sine. Yapımcının gerçekleştirdiği bir filmin sinema salonlarına dağıtımını üstlenen ve çoğu kez filmlerin finansmanında etkili olan kişi ya da kuruluş.

—Tic. Bir malı ya da hizmeti ticari hale getirme işini gören kişi ya da firma.

DAĞITIMCILIK a. Dağıtımcının yaptığı iş.

DAĞITIMEVİ a. Bir malın dağıtımını yapan kuruluş.

dağıtıcı 5-2
(5 delik, 2 konum)

DAĞITMA a. Dağıtmak eylemi.

—Ciltç. El ciltçiliğinde, broşlanmış bir cildin kapağını çıkarmaya ve formaları sökmeye dayanan hazırlık işlemi.

—Dilbil. Bir sözlükte, bir sözcüğün genellikle aynı maddeden toplanan değişik anlamlarının birçok maddede sunulması. (Dağıtma, anlambilimsel ve/ya da dağılımsal ölçütlere uyar.)

—Matbaac. Dizgideki harfleri dağıtmak eylemi.

—Opt. *Dağıtma gücü*, Δn, görünür tayfın bir ucundan diğer ucuna, maddenin kırılma indisindeki değişimi, n orta ışınlar için kırılma indisini göstermek üzere $\frac{\Delta n}{n-1}$ oranı.

DAĞITMAK g. f. **1.** *(Kişilere) bir şey (somut) dağıtmak*, bir grubun, bir topluluğun her üyesine, ona düşen bölümü, öğeyi vermek; aynı cinsten şeyleri çeşitli kimselere bölüştürmek; tevzi etmek: *Oyunculara kart dağıtmak. Postacı mektupları dağıtıyor. Şirketimiz bu yıl ortaklarına yüksek oranda kâr payı dağıtacak. Mirasını çeşitli hayır kurumlarına dağıtmak. Ödül dağıtmak.* **—2.** *Bir şeyleri dağıtmak*, onları, oraya buraya saçmak, serpiştirmek: *Rüzgâr sısı, bulutları dağıttı. Arama sırasında ortalığı altüst edip bütün dosyaları, kâğıtları dağıtmışlar.* **—3.** *Bir topluluğu, bir bütünü dağıtmak*, topluluğun ya da bütünün öğelerini (insan ya da şey) değişik

altta
gübre dağıtıcısı

en altta: hayvanlar için yem dağıtıcısı

Photothèque de Barbizon

Photothèque de Barbizon

yerlere göndererek, bir araya gelmelerini, toplanmalarını engellemek: *Polis göstericileri dağıttı.* **—4.** *Bir yeri, bir şeyi dağıtmak,* o yerin, o şeyin düzenini bozmak, orayı, onu dağınık duruma getirmek: *Odayı, yatağı dağıtmak.* **—5.** *Bir topluluğu, bir grubu vb. dağıtmak,* bir derneğin, bir partinin varlığına son vermek; feshetmek: *Abdülhamit, Meclisi mebusanı dağıtıp koyu bir baskı yönetimi kurdu.* **—6.** *Bir şeyi (soyut) dağıtmak,* onun etkisini, gücünü azaltmak, ona son vermek; gidermek: *Bu konuşma kuşkularımı dağıttı.* **—7.** *Bir kimsenin dikkatini, ilgisini dağıtmak,* onun ilgisini, dikkatini bir noktada toplamasına engel olmak: *Ders çalışırken müzik dinlemek dikkatini dağıtmıyor mu?* **—8.** *Yuvasını, evini dağıtmak,* kurulan düzenini bozmak: *Metresi uğruna yuvasını dağıttı.* **—9.** *(Kendini) dağıtmak,* herhangi bir nedenle ne yaptığını bilemez duruma gelmek; bilinçsiz davranışlarda bulunmak: *Bu kadar çok içmeseydin, kendini dağıtıp herkese rezil olmazdın. Son zamanlarda büsbütün dağıttı.* **—10.** *Konuyu vb. dağıtmak,* bir yazıda, bir konuşmada belirlenen çerçevenin dışına çıkmak: *Konuyu bu kadar dağıtmasaydın, metnin daha sağlam olurdu.* **—11.** *Tkz. Bir yeri dağıtmak,* kavga çıkarıp orayı altüst etmek: *İki serseri ortalığı dağıttı.* **—12.** *Tkz. Bir şeyi dağıtmak,* şiddetli bir vuruşla onu paramparça etmek: *Bir vuruşta camı dağıttı.*

—Ask. Bir saldırıyla düşman cephesinin parçalanmasını sağlamak.

—Ciltç. Ciltlenmiş bir kitabı, yırtılmasını önlemek için hafifçe nemlendirerek yan kâğıtları söküp, kapak derisinin kıvrımlarını açmak.

—Koregr., Sine. ve Tiyat. *Rol dağıtmak,* bir oyunda, bir filmde vb. ya da bir balede, yönetmenin ya da koregrafın istekleri doğrultusunda, aktörlere ya da dansçılara roller vermek.

—Matbaac. Basım işi bittikten sonra dizgideki harfleri hurufat kasasının gözlerine yerleştirmek.

—Oy. *Kâğıt dağıtmak,* oyun arkadaşına ya da arkadaşlarına desteden kâğıt vermek.

—Tıp. Bir uru, patolojik bir sıvıyı emilme yoluyla yok etmek.

◆ **dağıtılmak** edilg. f. Dağıtmak eylemine konu olmak: *Göstericiler sis bombasıyla dağıtıldı. Bütün eşyalar sağa sola dağıtılmış.*

dağkeçisi

DÂĞÎ sıf. (*dağ*'dan). Müz. Türkülerinkine yakın melodik yapıda şarkı, köçekçe vb. için kullanılır. || *Dâğî bayati,* klasik türk müziğinde, XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.) || *Dâğî hüseyni,* hüseyni makamının halk müziğinde kullanılan biçimi. (Hüseyni ile dâğî hüseyninin dizileri aynı olmakla birlikte, ikincisinde, *sol-mi* ve *la-mi* aralıkları ısrarla kullanılır.)

◆ a. Türk müziğinde, gerçekte ritimli olmakla birlikte uzunhavayı andıran sözlü form. (Daha çok dâğî hüseyni, garip hicaz gibi makamlarda bestelenir.)

Fazıl Hüsnü Dağlarca

DAĞKEÇİSİ a. Avrupa ve Asya dağlarında yaşayan bazı yabanıl keçilerin genel adı. (Boynuzlugiller familyası, *Caprinae* oymağı.) || *Çengel boynuzlu dağkeçisi,* Pirene dağlarında yaşayan yaban keçisi. (Bil. a. *Rupicapra rupicapra*; boynuzlugiller familyası; *Caprinae* oymağı.)

—ANSİKL. Dağkeçilerinin erkeklerinde güçlü, süslü boynuzlar, dişilerinde daha ince ve kısa boynuzlar vardır. Özel yaşama alanları çok dağınık olduğundan (Pireneler, Alpler, Türkiye, Kafkasya, Arabistan, Etyopya, Tibet ve Sibirya), uzmanlar, dağkeçilerinin türleri konusunda anlaşamamaktadır. Dağkeçileri yabankeçisine *(Capra hircus aegagrus)* benzer; yazın harem kurarak yaşar; ama kışın kalabalık sürüler oluşturur. Başlıca türleri arasında Alp taş keçisi *(C. ibex)*, Pirene taş keçisi *(C. Pyrenaica)* sayılabilir. Yabankeçisi ve taş keçisine Türkiye'de rastlanır.

DAĞKESTANESİ a. Amerika'nın sıcak bölgelerinde (Martinique, Guadeloupe, vb.) yetişen ağaç ve bu ağacın meyvesi. (Bil. a. *Sloane berteriana*; ıhlamurgiller familyası.) [Dağkestanesinin ağacı marangozlukta kullanılır. Kabuğu peklik vericidir. Meyvesi kestane biçiminde ve tadındadır.]

DAĞKIZILCA, İzmir'in Torbalı ilçesine bağlı bucak; 3 576 nüf. (1990); 5 köy. Merkezi *Dağkızılca,* 1 146 nüf. (1990).

DAĞLAĞI a. *Yörs.* **1.** Dağlama işinde kullanılan araç. **—2.** Vet. Yakılarak dağıtılmak istenen bir uru dağlamaya yarayan madeni alet.

—Zootekn. *Boynuz dağlağısı,* yavru hayvanda ilerde boynuzun çıkacağı yerdeki kabartıyı yakmaya yarayan alet.

DAĞLAK DEMİRİ a. Esk. sil. Ok yeleğinin ütülenmesinde kullanılan, ucu maşa gibi yassı ve cilalı alet.

DAĞLALESİ a. Dağlarda yetişen soğanlı bitki. (Manisalalesi [anemon] cinsinden olan ve güllale de denen dağlalesinin *Anemone coronaria* ve *A. nemorosa* türlerinin çiçekli dalları balgam söktürücü ve idrar artırıcı olarak kullanılır.)

DAĞLAMA a. Dağlamak eylemi.

—Cerr. Bir dağlağı ya da yakıcı bir madde kullanarak, sıcaklıkla ya da elektrikle bir dokuyu yakma. (Eşanl. KOTERİZASYON.)

—Kim. Bir metalin ya da başka herhangi bir cismin yüzeyinde gerçekleştirilen kimyasal ya da elektrokimyasal eylem. (Dağlama, bir metalin metalografik yapısını ortaya çıkarmaya yarar.)

—Metalürj. *Tanelerin ayrım yüzeylerini, dislokasyonları dağlama,* parlatmadan sonra taneleri ya da dislokasyonları ortaya çıkaran metalografi yöntemi.

—Süslem. sant. Kızdırılmış sivri uçlu bir madenle tahta üzerine gravür yapma yöntemi.

—Ted. ve Vet. *Nokta nokta dağlama,* vücudun bir yerinde kızarıklık yaratmak ya da şiddetli kan hücumu sağlamak için kullanılan dağlama yöntemi. (Nokta nokta dağlama kızgın dağlağı ya da elektrikli dağlağıyla yapılır. Tıpta kullanımına artık pek yer verilmemektedir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Zootekn. Hayvanın işaretini ya da numarasını kızgın demirle vücudun uygun bir yerine uygulayarak her zaman görülüp okunacak biçimde belirginleştirmek. || Hastalıklı kısımları tedavi etmek ve akan kanı durdurmak için vücudun ilgili bölümünü, madenden yapılmış ve kızdırılmış bir aletle yakmak.

—ANSİKL. Cerr. Dağlama, bugün çok az kullanılmaktadır. Eskiden vücudun bir yerine şiddetli kan hücumu sağlamak (nokta nokta dağlama) ya da başka yöntemlerle durdurulamayan kanamaları kesmek için kullanılırdı. Bunun için en çok kullanılan aygıt kızgın dağlağıdır. Kimyasal dağlama, yakıcı maddeler kullanılarak günümüzde de uygulanmaktadır.

—Süslem. sant. XIX. yy.'ın sonlarında revaç bulan dağlama yöntemi, karbon buharlı hava verilen bir tüp olan termokoterle yapılıyordu. Bu hava, bir alkol lambasının alevinde kızdırılmış sivri uçlu oyuk bir madenin deliğinden çıkar. Bu uçla, tahtanın üzerine çizgiler ya da gölgeler çekilir. Günümüzde, gravür yapmaya yarayan ucu bir rezistansla ısıtılan elektrikli dağlama aletleri bulunmaktadır. Uçlar, gerektiğinde değiştirilerek yapılan işin niteliğine uydurulabilir. Dağlama yöntemiyle gravürcülükte daha çok dişbudak, akağaç, şimşir, kestane, armut ve kiraz ağaçları kullanılır.

—Vet. *Nokta nokta dağlama.* Özellikle atlarda, daha çok bir eklem ya da kiriş iltihabını tedavi amacıyla kullanılır. Bunun için, süreğen bir iltihabı akut bir iltihaba dönüştürerek iyileşmeyi hızlandırmak amacıyla ayak derisi bir dağlağıyla (kızdırılmış sivri demir) dağlanır.

DAĞLAMAK g. f. **1.** *Bir hayvanı dağlamak,* kızgın bir demirle üzerine damga vurmak. **—2.** *Bedenin bir bölümünü dağlamak,* işkence amacıyla oraya kızgın demir basmak: *Birinin gözlerini dağlamak.* **—3.** *Bir yeri, bir yarayı dağlamak,* akan kanı dindirmek ya da sayrılıklı bölümleri ortadan kaldırmak için orayı kızdırılmış bir metal araçla yakmak. **—4.** *Bedenin bir bölümünü dağlamak,* çok sıcak, soğuk ya da acı bir şey sözkonusuysa, orada güçlü bir acı duyumu yaratmak; yakmak: *Biber ağzımı dağladı.* **—5.** *İçini, yüreğini dağlamak,* bir kimseye büyük bir üzüntü vermek: *Onun zavallı, kimsesiz hali içimi dağlamıştı.*

◆ **dağlanmak** edilg. f. Dağlamak eylemine konu olmak.

◆ **dağlatmak** ettirg. f. Dağlamak işini yaptırmak.

DAĞLANMAK → DAĞLAMAK.

DAĞLARCA (Fazıl Hüsnü), türk şair (İstanbul 1914). Harp okulu'nu bitirdi (1935); piyade subayı olarak on beş yıl hizmetten sonra 1950'de görevinden ayrıldı. Basın-yayın ve turizm genel müdürlüğü'nde (1952-1953), Çalışma bakanlığı'nda (1953-1959) çalıştı. 1959-1970 arası İstanbul'da Kitap kitabevi'ni işletti. Türkçe adında aylık bir dergi çıkardı (1960-1964), TDK yönetim kurulu üyeliği yaptı.

İlk kitaplarından *Çocuk ve Allah* (1940) ile dikkati geniş biçimde çeken şiiri Garipçiler ve 1940 toplumcu kuşağı gibi çağdaşlarının ürünlerinden alabildiğine ayrı bir kişilik sergiliyordu. Bu özgünlüğünü akımların ve modaların dışında kalarak daima sürdürdü. Ancak şiiri yeni temalar ve anlatım özellikleriyle değişiklikler de gösterdi. Başlangıçta temaları arasında en önemli yeri Tanrı-insan ilişkileri, doğa, zaman, ölüm vb. tutuyordu. Gece, gökyüzü, yıldızlar, bitkiler zengin bir evren canlandırıyor, bunların kuşattığı çevrede yalnızlığını duyan insan sonsuzluk, Tanrı, inanç, ölüm konularında yanıtlar arıyordu. Ele aldığı insanı kimi zaman en eski uygarlıkların bilinçaltına sinmiş etkileri içinde (*Taş devri,* 1945; *Asû,* 1956, Yeditepe şiir armağanı), kimi zaman uzay çağının yenilikleri arasında (*Aylam,* 1962) canlandırmayı denedi. Destan onun düşkünlük gösterdiği türlerden birini oluşturdu. Bu türde türk tarihinin kimi dönüm noktalarını *Malazgirt ulularnası* (1971), *İstanbul destanı* (1953) gibi yapıtlarında konu edindi. Ancak destan çalışmaları asıl Kurtuluş savaşı üzerinde yoğunlaştı. Bir bağımsızlık hareketi olarak yorumladığı savaşı bütün olarak *Samsun'dan Ankara'ya* (1951), *İnönüler* (1951), *Sakarya kıyıları* (1973), *30 ağustos* (1973), *İzmir yollarında* (1973) dizisinde işledi. Kimi zaman daha çok belgelere, yaşanmış gerçek olaylara dayanan çalışmaları (*Üç şehitler destanı,* 1949; *Çukurova koçaklaması,* 1979; *Bir elde yaşamak* [*Reşat Bey destanı*], 1979), kimi zaman daha özgün düş gücüne, zengin simgelere (*Delice böcek,* 1957, TDK şiir ödülü; *Yedi Memetler koçaklaması,* 1964) dayanıyordu. Kurtuluş savaşı'nın önderi Atatürk'ü özgürlük, bağımsızlık, vatan sevgisi, evrensel barış gibi temel düşünceler çevresinde yorumlayarak *Anıtkabir* (1953) kitabında derlediği şiirleri yazdı. "Bozkurt'a kavak", "Mustafa Kemal'in vakti" vb. gibi şiirlerinde yer yer destan kişisi olarak canlandırdığı kahramanın devrimci kişiliğini, yeni Türkiye'nin oluşumundaki yerini *Gazi Mustafa Kemal Atatürk* (1973), *Anıtlarında soluk alan* (1979) gibi kitaplarında yansıttı. Devrimler türlü yönleriyle *Kubilay destanı* (1986), *Türk dil kurumu koçaklaması* gibi yapıtlarına da konu oldu. Anadolu insanının yaşamına, toplum sorunlarına yönelik gözlemleri şiirine gerçekçi boyutu kazandırdı. Bir halk adamını sıkıştıran acımasız koşulları *Çakırın destanı*'nda (1945, bir şiiriyle CHP Şiir yarışması'nda 3'lük aldı) konu edindi; *Toprak ana*'da (1950) Orta Anadolu köylerinin yaşama güçlüklerini yansıttı. Zamanla güncel siyasete, toplum olaylarına

daha geniş yer verdi. *Türk olmak* (1963), *Ağrıdağı bildirisi* (1977), *Almanya'larda çöpçülerimiz* (1977), *Horoz* (1977 Sedat Simavi vakfı ödülü'nü Peride Celal ile bölüştü) gibi kitaplarında artık çok geniş okur kitleleri üzerinde etki uyandırabilecek nitelikte zaman zaman halk edebiyatından etkilenen şiirlerini derledi. Ağır çalışma koşullarını, ücret dengesizliklerini, sağlık sorunlarını, köyden kente ve yurt dışına nüfus göçünü, toplumsal çelişkileri, uluslararası siyasal ilişkileri, siyaset adamlarını vb. eleştiren bu şiirler yüzünden kovuşturmalara uğradı, aklandı. Çağdaş dünyanın sorunlarıyla da yakından ilgilendi. Bütün insanların kardeşliği, evrensel barış konularını işledi (*Sıvaslı karınca*, 1951). Çağdaş uygarlığın özgürlüğü kısıtlayan, eşitliği kaldıran uygulamalarını sergilediği *Batı acısı*'nın (1958) ardından yeryüzündeki bağımsızlık savaşlarını destekleyen (*Cezayir türküsü*, 1961; *Vietnam savaşımız*, 1966), savaşa karşı çıkan (*Hiroşima*, 1970; *Nötron bombası*, 1981) şiirler yazdı. *Çocuk ve Allah*'ta duyarlıklarını konu edindiği çocuklarla ilgili bir dizi yapıt kaleme aldı. Çocuklara seslenen, onları eğlendirirken evrenin gizlerini önlerine seren, insan ilişkilerini konu edinen, uygarlığın değerlerini tanıtan, öğreten bu yapıtlar (*Balina ile mandalina*, 1977; *Yazıları seven ayı*, 1979; *Şeker yiyen resimler*, 1980 vb.) yansıttıkları zengin düş gücüyle de dikkati çeker.

Dağlarca'nın şiiri başlangıçta daha karanlık yanlar taşımış, güç anlaşılmıştır. Toplumsal sorunlarla ilgili ürünleriyse bildirisini geniş kitlelere ulaştıracak niteliktedir. Ancak şiirinin zengin çağrışımlara, düş gücüne açık olması, simgelerle beslenmesi onda pek çok kapanık nokta da bırakmıştır. Anlatımı zaman boyunca yabancı sözcüklerden arınmıştır. Öztürkçe sözcüklerin şiir yapısı içinde kullanılma olanaklarını en geniş biçimde deneyen şairdir. *Çakırın destanı*, *Asû*, *Delice böcek*, *Horoz* yapıtları için aldığı ödüllere ek olarak yurt dışında da Amerika Birleşik Devletleri'ndeki İnternational Poetry Forum (Uluslararası şiir forumu) tarafından yaşayan en iyi türk şairi seçilmiştir (1967). Son şiir kitabı *Uzaklara giyinmek* 1990 yılında yayımlandı.

DAĞLATMAK → DAĞLAMAK.

DAĞLAYICI a. Metalürj. Metallerin yüzeyini dağlamada kullanılan korozyon etkeni. || *Metalografi dağlayıcısı*, alaşımların metalografik yapısını ortaya çıkarmaya yarayan kimyasal ya da elektrokimyasal dağlama çözeltisi. (Çok zayıf olması gereken kimyasal dağlama, taneler ve fazlar [kimyasal bileşikler] arasında genellikle izler oluşturur; kimi dağlayıcılar, bu fazları farklı biçimde renklendirir, kimisi de aynı fazın kimyasal bileşim değişikliklerini ortaya koyar.)

DAĞLI sıf. **1.** Dağlık bölge halkından olan ya da dağda yaşayan kimse için kullanılır. **—2.** Kaba, eğitim ve incelikten yoksun bir kimse için kullanılır, kaba saba: *Ben dağlıyım, incelik bilmem.*

◆ a. *Arg.* İskambil kâğıdında papaz.

DAĞLI sıf. (fars. *dağ*, yara'dan). **1.** Yarası olan ya da dağlanmış olan. **—2.** Üzüntülü.

DAĞLI (Hüseyin Muhtar Yahya), türk halkbilimci (Manastır 1892 - İstanbul 1960). Çeşitli devlet memurluklarında çalıştı, Arşiv genel müdürlüğü'ndeki görevinden 1956'da emekli oldu. Bektaşi edebiyatı ve İstanbul mahalle bekçilerinin destan ve manileri konusundaki araştırmalarıyla tanındı. Başlıca yapıtları: *Bektaşi tomarı ve nefesleri* (1935); *Kaygusuz Abdal, hayatı ve eserleri* (1941); *Tokatlı Gedayı, hayatı ve eserleri* (1943); *İstanbul mahalle bekçilerinin destan ve mani katarları* (1949).

DAĞLI (Hazım), türk siyaset adamı (Çankırı 1906). İstanbul Üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirdi. CKMP'den Kurucu meclis üyeliğine seçildi (1960). Senatör oldu (1961). Senato başkan vekili olarak görev yaptı (1963). Suat Hayri Ürgüplü başkanlığındaki hükümette milli savunma bakanlığına getirildi (1965). AP'den Çankırı milletvekili seçildi (1969). Dönemini tamamladıktan sonra politika hayatından çekildi.

DAĞLI (Halil), türk basketbolcu (Konya 1943). Basketbole Konya Zaferspor'da başladı, kısa sürede başarılı olarak Fenerbahçe spor kulübü'ne transfer oldu (1959). Başarılarını bu kulüpte de sürdüren basketbolcu sırasıyla İzmir Altınordu, Ankaragücü, Ankara Kolej ve yeniden Fenerbahçe'de oynadı. 66 kez milli takımda yer alan Halil Dağlı, 1982 yılında basketbolü bıraktı.

Dağlı eşkıyası, XIX. yy. başlarında, Rumeli'de etkinlik gösteren çeteler. Selim III döneminde Balkanlar'da üçer-beşer yüz kişilik topluluklar halinde dolaşan dağlı eşkıyası, köy ve kasabaları basarak yağmalardı. Rumeli'de büyük kargaşaya neden olan dağlı eşkıyasını temizlemekle görevlendirilen Konya valisi Kadı Abdurrahman Paşa, 25 000 nizamı cedit askerinin başında Edirne'ye doğru yola çıkarıldı (1806). Ancak, bu askerin yollanmasından kaygıya kapılan Rumeli âyanı Edirne'de toplanarak, Abdurrahman Paşa'ya karşı koyacaklarını duyurunca nizamı cedit ordusu İstanbul'a geri çağrıldı. Meydanı boş bulan dağlı eşkıyası da etkinliğini sürdürdü.

DAĞLI MUSTAFA, türk halk şairi (XVII. yy.). Doğum yeri ve yaşadığı yer bilinmiyor. Âşık Ömer ve Suni'nin şairnamelerinde adı geçmektedir. XVII. yy.'da yaşamış halk şairlerinden Kayıkçı Kul Mustafa ile aynı kişi olabileceği ileri sürülmüştür.

DAĞLICA, Hakkâri'nin Yüksekova ilçesine bağlı bucak; 9 410 nüf. (1990); 12 köy. Merkezi *Dağlıca*, 1 321 nüf. (1990).

DAĞLICA, Kahramanmaraş'ın Afşin ilçesi Tanır bucağına bağlı belde; 5 003 nüf. (1990). Belediye.

DAĞLIÇ a. İç Batı Anadolu'da yetiştirilen yağlı kuyruklu yerli koyun ırkı.
—ANSİKL. Dağlıçta renk genellikle beyazdır; alaca ve siyah olanı seyrek bulunur. Ağız, burun ve göz çevresinde siyah ve kahverengi lekeler görülür. Koçlar büyük helezon boynuzludur. Koyunlar genel olarak boynuzsuzdur. Kuyruk tek parça, oval ve az çok uzuncadır ve uca doğru oldukça daralır. Anaç koyunlarda canlı ağırlık 35-40 kg, bir süt dönemindeki süt verimi, kuzunun emdiği dışında 25-30 kg'dır. Bir kırkımda bir koyundan 2 kg kadar kaba kirli yapağı alınır. Dağlıç* kıvırcık melezlerine *kamakuyruk*; dağlıç* karaman melezlerine yerel olarak *çandır* ve *kesber* adı verilir.

DAĞLIK sıf. Birçok dağın bulunduğu, dağlardan oluşan yer için kullanılır: *Dağlık bir ülke, arazi.*

DAĞLIK KİLİKİA, yun. **Klikia Trakheia.** Tar. coğ. Eskiçağ'da, Anadolu'nun Kilikia bölgesinin dağlık kesimine verilen ad.

DAĞMAYDANOZU a. Parçalı tüysü yapraklı, genellikle bileşik şemsiye biçiminde beyaz çiçekli otsu bitki. (Bil. a. *selinum*; 25 tür; maydanozgiller familyası.)

DAĞMUŞMULASI a. Basit yapraklı, tek tek ya da demet biçiminde beyaz ya da pembe çiçekli çalı. (Bil. a. *cotoneaster*; gülgiller familyası.) [Eşanl. KOTONEASTER.]
—ANSİKL. Dağmuşmulası batı bölgesi dışında, Anadolu'nun her tarafında yetişir. Parlak kırmızı ya da siyah renkli ve çekirdekli meyveleri, bütün kış dallarda kalabilir; bu da bitkiye çok süslü bir görünüm verir. Bu nedenle, bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Başlıca türleri: *Cotoneaster horizontalis*, *C. microphylla*, *C. franchetti*, *C. conspicua decora*, *C. nummularia*.

Türkiye'de yetişen *C. nummularia* türünün meyveleri halk hekimliğinde mide yatıştırıcı ve balgam söktürücü olarak kullanılır. İran'da bu bitkiden "şirkhışt" denilen bir çeşit kudrethelvası elde edilir.

DAĞOLUŞ a. Yerbil. Başlangıçta bir okyanus alanıyla ayrılmış iki kıta kütlesinin birbirine yaklaşması sonucu oluşan sıradağ türü. (Sıkışmalı süreç yerine gerilmeli süreçten kaynaklanan dağlık yapılar ile özellikle yanardağ engebeleri bu kategori içinde yer almaz.) [Eşanl. OROJEN.]

DAĞOLUŞUM a. Yerbil. Sıradağların oluşmasına neden olan jeodinamik süreçlerin tümü. (Eşanl. OROJENEZ.) || *Dağoluşum devinimleri*, sıradağların oluşum dönemindeki yerkabuğu devinimleri.

DAĞPALMİYESİ a. Meksika ve Doğu Brezilya'da dağlık bölgelerde yetişen ve 2-3 metre kadar boylanan, ince gövdeli palmiye (*Chamaedorea*). [Yaprakları tüysü ya da tüysü kesitlidir; dağpalmiyeleri, çoğunlukla evlerde süs bitkisi olarak kullanılır.]

DAĞPINAR, esk. **Pazarcık,** Kars'ın Digor ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 814 nüf. (1990). Belediye.

■ **DAĞSERÇESİ** a. Kentlerden çok kırlarda yaşayan, yanağını süsleyen kara lekeden tanınan serçe. (Bil. a. *Passer montanus*; dokumacıkuşugiller familyası.)

dağserçesi

DAĞSERVİSİ → SEDİR'in eşanlamlısı.

■ **DAĞSIÇANI** a. Kuzey yarıkürede yaşayan, 8 ay süreyle kış uykusuna yatan, ağır cüsseli kemirgen hayvanların genel adı. (Cinsi *Marmotta*; sıncapgiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Dağsıçanları bir düzine kadar türü bulunan yer sincaplarıdır. Dağsıçanı (*Marmotta marmotta*) gibi bazı türleri dağlarda, bobak (*M. bobak*) gibi türleri Doğu Avrupa ve soğuk ılıman Asya bozkırlarında, odun dağsıçanı (*M. monax*) gibi türleriyse çayırlarda ve ekilmiş tarlalarda yaşar. Bütün dağsıçanı türleri çeşitli bitkilerle beslenir, kış uykusu dönemi için yedek besin biriktirirler. Dağsıçanları yirmi yıl kadar yaşar ve düşmanlarından (kartal, tilki), tehlike anında ıslık sesi çıkaran nöbetçiler dikerek korunurlar.

dağsıçanı

DAĞTEKİN (Hüseyin), türk tarihçi, haritacı (Antalya 1915). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi ile İstanbul Yüksek öğretmen okulu'nu bitirdi (1941). Türk tarih kurumu'nun tarih haritalarını hazırlamakla görevlendirildi (1944-1950). Ankara Dil ve tarih-coğrafya fakültesi türk inkılabı tarihi enstitüsü'nde asistan oldu. Çeşitli okullarda türk tarihi ve milli eğitimi konularında ders verdi. Türk tarihi ve haritacılığına ilişkin makalelerinin ve kitaplarının yanı sıra, *Genel tarih atlası*'nı yayımladı (1980).

DAĞYOLU, esk. **Şeteri,** Tunceli'nin Pülümür ilçesine bağlı bucak; 1 459 nüf. (1990); 12 köy. Merkezi *Dağyolu*, 105 nüf. (1990).

DAĞYOLU, rumca **Fotta,** KKTC'de Girne ilçesine bağlı köy.

DAH a. *Etmek* yardımcı fiiliyle birlikte eşek, at, katır gibi hayvanları sürmek: *Eşeğini dah edip yola koyuldu*; atmak, koymak: *Yemeğe bir avuç dolusu tuz dah etmek.*

◆ ünl. → DEH.

DAH a. Tekst. KENAF'ın eşanlamlısı.

DÂH a. (fars. *dah*). *Esk.* Cariye, hizmetçi.

◆ sıf. **1.** On. **—2.** Korkak, alçak, aşağılık kimse için kullanılır.

DAHA be. **1.** *(-den)* + *daha* + *sıf.* ya da *be.*, karşılaştırmalı bir üstünlük belirtir: *O senden daha çalışkan. Bundan daha iyi bir kalem bulamazsın. O senden daha önce geldi. Daha güzel yazmalısın* (yazdıklarından). *Soğanları daha küçük doğra* (doğradıklarından). **—2.** Bir eylemin, yan önermedeki eylemin başlangıcında gerçekleştiğini belirtir: *Daha içeri girerken gördüm onu.* **—3.** Olumsuz bir cümlede bir olaya

ya da öngörülmüş ancak gerçekleşmemiş bir duruma göre öncelik belirtir; henüz, şu ana kadar: *Daha hazırlanmamışsın. Daha kimse gelmedi. Daha anlamadın mı?* **—4.** Hâlâ: *Daha uyuyor musun?* **—5.** Başka: *Yemekte daha neler var? Daha ne istiyorsun?* **—6** Katma, ekleme, yineleme belirtir: *Bir saat daha bekle, sonra git. Bin lira daha vereceksin. Bir daha yapma. Daha gelme, seninle görüşmek istemiyorum.* **—7.** Toplama işleminde artı olarak kullanılır: *Dört üç daha yedi eder.* **—8.** *Daha daha,* "sonra neler oldu, başka neler var" anlamında kullanılır. || *Daha iyisi can sağlığı,* bir şeyin eksiksiz, mükemmel olduğunu ya da yapıldığını düşünen kimsece söylenir. || *Daha neler,* "böyle şey olmaz" anlamında şaşma bildirir: *Daha neler, kedi hiç zeytin yer mi?* || *Dahası,* önce söylenenlere ek olarak; üstelik: *Dahası kurduğu düşlerin gerçek olduğuna inanır. Dahası bir de yalan söylemişsin.* || *Dahası var,* "bitmedi başka söylenecekler de var" anlamında kullanılır.

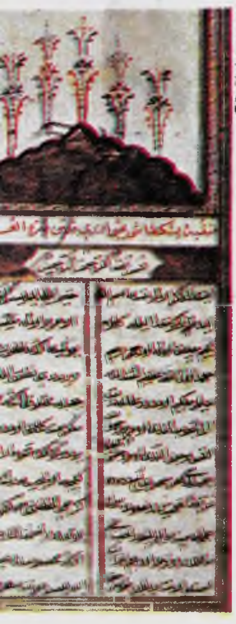
DAHA SONRA a. Psikan. Bazı travma olaylarının, kapsamlarını, ancak daha sonra ve onlara yeni bir anlam kazandıran bir başka yaşantı bağlamı içinde edinmeleri süreci. (Bu terim, freudçu zamanlılık görüşünü özet olarak dile getirir. Freud, bu terimle, ortaya çıkmalarından çok sonra işlemleyici olarak kabul edilebilen olayların var olduğunu belirtir. Demek ki bu olaylar, ancak belleksel izler olarak etkide bulunurlar. Bu izler de ancak, daha sonraki bir bağlam içinde ele alındıklarında kavranabilir duruma gelirler.)

DAHALET → DEHALET.

DAHÂME ya da **DAHÂMET** a. (ar. *dahāme, dahamet*). *Esk.* tıp. İrilik, büyüklük; kabalık: *Dahâme-i kebed* (karaciğer büyümesi). *Dahâme-i izâm* (kemik irileşmesi).

DAHÂMET → DAHÂME

DAHANAYAKE (Vijeyananda), srı lankalı siyaset adamı (Galle 1902). Solomon Bandaranaike hükümetinde 1956-1959 yılları arasında milli eğitim bakanlığı yaptı. Bandaranaike'nin öldürülmesinden (26 eylül 1959) sonra başbakan oldu. Ancak mart 1960 seçimlerinde ölen liderin karısı bayan Bandaranaike karşısında yenilgiye uğradı. 1965-1970 yılları arasında muhafazakâr Dudley Senanayake hükümetinde içişleri bakanı olarak görev aldı.

Büyük Larousse

Dai'nin *Menakıp*'ından bir sayfa
Süleymaniye kütüphanesi, İstanbul

DAHAR (ar. *zahr,* sırt), G. Tunus'ta kireçtaşlı geniş plato. B.'da Şot el-Cerid çöküntülerine ve D. Erg'ine doğru alçalır. D.'sunda bir kıyı engebesi ("Cebel"), Ceffare ovası yükselir. Bu kurak plato (yılda 100-200 mm yağmur), yazı daha yağışlı Ceffare ovasında geçiren göçebe ve yarı göçebelerin sürülerinin kışlık otlağıdır.

DAHDAH ya da **DEHDEH** a. (yansıma sözcük). Çocuk dilinde at.

DAHELER, Sakalar'ın bir kolu. Hazar denizi'nin kuzeyindeki otlaklarda konar göçer bir yaşam sürdürüyorlardı. Bir bölümünün Dara III'ün ordusunda görev aldığı bilinmektedir. Büyük İskender ve Antiokhos'un ordularına katılanları da vardı.

DAHHAK sıf. (ar. *dıhk*'tan *dahhak*). *Esk.* Çok gülen.
—Esk. mant. *Dahhak-ı bi-t-tab,* insan.

DAHHÂK. Mit. İran efsane kahramanlarından. (Efsanesi hint mitolojisinden İran'a, oradan da islam mitolojisine geçmiştir. İnanışa göre Nuh tufanından bin yıl sonra yaşadı ve bin yıl boyunca tüm dünyayı zalimce yönetti. Sonunda İsfahan'lı bir demirci olan Gave tarafından öldürüldü.)
—ANSİKL. Ed. Omuzlarında iki yılan başı taşıdığı için divan şiirinde Dahhak ile mar (yılan) birlikte anılır. Feridun'un onu yenerek adaleti getirdiğine değinilir. Dahhak'a savaş açan demirci Gave ve Feridun adlarıyla tenasüp ve telmih sanatları yapılır. Dahhak ile ilgili efsane anımsatılarak sevgiliden söz edilirken iki omuzdaki zülüf yılana, gülen dudaklar Dahhak'e benzetilir.

DAHHAK BİN KAYS EL-FİHRİ, Kays kabilesi reisi (öl. 684). Muaviye yanlısı olarak, Hicaz'daki Ali taraftarlarının üzerine yürüdü (660), ama püskürtüldü ve Şam'a döndü. Kûfe valisi atandı (675). Muaviye öldükten sonra Yezit'ın halife olmasında önemli rol oynadı. Abdullah bin Zübeyr ile Mervan bin Hakem arasındaki halifelik kavgasında Abdullah'ı destekledi. Kabilesinin başında, Mervan'ı tutan Kelb kabilesine karşı savaşırken öldü.

DAHHAK BİN KAYS EL-ŞEYBANİ (ED), harici önderi (öl. 747). Sait bin Behdel el-Şeybani'nin ölümü üzerine haricilerin başına geçti (745). Kûfe üzerine yürüdü; Mervan II'nin kendisini durdurmakla görevlendirdiği Kûfe ve Hire valilerinin birleşik kuvvetlerini yenerek Kûfe'yi ele geçirdi. Ardından Musul halkının isteği üzerine bu kenti de aldı (746). Haricilerin gıderek güçlenmesinden tedirgin olan halife Mervan, bu kez üzerine oğlu Abdullah'ı gönderdi. Ancak, Nusaybin yakınlarında yapılan savaşta oğlunun da yenilerek kente çekildiğini ve haricilerin Nusaybin'i kuşattığını öğrenen Mervan, güçlü bir ordunun başında Dahhak'ın üzerine yürüdü. Kefertusa yakınlarında yapılan savaşta (747) Dahhak öldürülünce bozulan hariciler, Musul'a çekildiler.

DAHİ bağ. **1.** "Düşünülen, anılan ya da var olana ek olarak" anlamında güçlendirme işleviyle kullanılır; bile, de/da: *Konuklara çilekli dondurma dahi ikram ettiler. Bunu bir çocuk dahi kaldırır.* **—2.** Bir koşula bağlı eylemden sonra gelerek koşulun geçersizliğini belirtir: *Gitsem dahi yetişemem ki...*

DÂHİ sıf. ve a. (ar. *dehā*'dan *dahī*). Olağanüstü bir yeteneği ve yaratıcı gücü olan kimse, deha sahibi: *Einstein, bir dâhidir.*

DÂHİCE sıf. (ar. *dahi*'den). Deha belirtisi taşıyan: *Dâhice bir buluş. Dâhice bir plan.*

DÂHİK sıf. (ar. *dāhik*). *Esk.* Gulen, gülücü.

DAHİL ya da **DAHL, -hli** a. (ar. *dahl*). *Esk.* **1.** Bir işe karışmış olma, karışma: *"Karındaşın oğlu bizim dinimize dahl ve taarruz ediyor"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). *Bu işte benim dahlim yok.* **—2.** Din bilginlerinde ilk aşama. **—3.** *Dahl etmek* → DAHLETMEK.

DAHİL a. (ar. *dahil*). **1.** İç, içeri: *Bina dahilinde sigara içmeyiniz.*
—Ed. Kafiyede arap abecesiyle imlaya göre son harf (revi) ile elif (te'sis) arasında bulunan harf: *"Oldukça zaman zaman müsadif / Hayranım olur nigâh-ı arif"* beyitindeki *"müsadif"*in *d*'si ile *"arif"*in *r*'sı gibi.
◆ be. **1.** Bir şeyi ya da bir kimseyi kapsayarak; beraber olmak üzere, ile birlikte: *Bizler de dahil geziye gidecekler 30 kişi. KDV dahil 500 TL.* **—2.** Bir şeyin kapsamında, içinde: *Yakıt masrafları kiraya dahil. Biz de bu sayıya dahil miyiz?* **—3.** *Bir işe, bir şeye dahil olmak,* ona katılmak, onun içinde yer almak: *Listeye biz de dahil olduk.* || *Bir kimseyi, bir şeyi (bir şeye) dahil etmek,* onu içine almak, sokmak: *Bizi de masrafa dahil edin.*

DAHİL sıf. (ar. *dahil*). *Esk.* **1.** Birinin acıma ve korumasına sığınan, sığıntı; yabancı. **—2.** *Dahil düşmek,* sığınmak, korumasi altına girmek: *"Sığınacak yer bulamayıp nihayet Resul-i Ekrem'e dahil düştü"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

DAHİLE (ED-), Mısır'da vaha, Mısır'daki çölün doğusunda, Nil'e 300 km uzaklıkta ve Harge'nin 150 km B.'sında. Fosfat yatakları.

DÂHİLE sıf. (ar. *dahil*'in dişl. *dahile*). *Esk.* İçle ilgili, içe ait.
◆ a. **1.** İç, bir şeyin içi, iç yüzü. **—2.** Bir insanın içinden geçen düşünce.

DAHİLEK ünl. (ar. *dahil* ve *-ke* seni, sana'dan *dahilek*). *Esk.* "Sana sığınırım", "yalvarırım" anlamında dua sözü: *Dahîlek yâ resûlallah!* (Ey Tanrı'nın elçisi sana sığınırım!)

DAHİLEN be. (ar. *dahilen*). *Esk.* **1.** İçeriden, içten. **—2.** İlacın içilerek kullanılacağını belirtir: *Günde üç kez dahilen alınmalıdır.*

DAHİLİ sıf. (ar. *dahil* ve *-i*'den *dahili*). İçle ilgili, içe ait olan şey için kullanılır: *Dahili merdiven. Dahili savaşlar. Dahili konuşma. Bir ülkenin, ailenin dahili sorunları, işleri.*
—Sine. → İÇ SAHNE.
—Verg.huk. *Dahili teslim,* bir katma değer vergisi yükümlüsünün, kendi işletmesinin gereksinimleri için yapmış olduğu teslim işlemi. (Bu işlem, KDV yükümlüsü sanki sözkonusu teslimatı piyasada yapmışçasına ele alınır ve ödemiş olacağı vergileri mahsup etmesine olanak tanınır.)

DÂHİLİK a. Üstün bir yeteneğe, üstün bir zihinsel güce sahip olma durumu.

DAHİLİYE a. (ar. *dāhıliyye*). **1.** Tıbbın iç hastalıklarıyla uğraşan dalı. **—2.** Hastanelerde iç hastalıklarıyla ilgilenen bölüm. **—3.** Bir kuruluşun ya da bir devletin kendi yapısını ilgilendiren işleri; iç işleri: *Dahiliye müdürü.* **—4.** *Dahiliye mütehassısı,* iç hastalıkları uzmanı. || *Dahiliye subayı,* hastane, askeri okul gibi kuruluşların iç yönetiminde görev alan subay.

DAHİLİYECİ a. Uzmanlık alanı iç hastalıkları olan hekim.

DAHİNİ a. Hindi-urdu'nun Dekkan'da konuşulan biçimi.
—ANSİKL. Hari boli lehçesine dayanan dahiniyi Dekkan'a getiren Moğollar'dır (XIV. yy.). Bu dil Behmeni hanedanı döneminde yönetim dili olarak kullanılmış ve arap -fars harfleriyle yazılmıştır. Bicapur, Golconda, Ahmednagar bölgesinde konuşulan dahini, XVIII. yy.'da doruk noktasına ulaşan urdu edebiyatının kaynağını oluşturur. Farsçadan yapılan aktarımlar dışında, özellikle kannada ve marathi gibi komşu diller de dahiniyi etkilemiştir.

DAHİYA, Belgrad yamakları ya da **Belgrad dayıları** da denir, Pazvantoğlu Osman Ağa ile birlikte Osmanlı devletine karşı ayaklanan üç türk subayına, sırp kaynaklarında verilen ad. Ayaklanarak çetelerini kurduktan sonra ortalığa dehşet saçan ve sırp köylerini haraca bağlayan bu ayaklanmacı subaylar, sırp soylusu Kara Yorgi (Yorgiviç) önderliğindeki büyük sırp ayaklanmasının çıkmasına yol açtılar. İlki 1804'te patlak veren ve güçlükle bastırılan bu ayaklanma, 1806 ve 1813'te yinelendi. Daha sonraki tarihlerde Sırbistan'ın Osmanlı devletinden ayrılmasına neden oldu.

DÂHİYANE sıf. ve be. (ar. *dahi* ve fars. *-ane*'den *dahiyane*). *Esk.* Dâhice.

DÂHİYE a. (ar. *dāhiye*) *Esk* **1.** Büyük bela, felaket, afet. **—2.** Bunaklık.
◆ sıf. Çok kurnaz adam.

DAHKİ (Mustafa Efendi), türk fıkıh bilgini (Syra? - İstanbul 1679). Kadılıklarda bulundu. *Levazım ül-kuzzat ve'l-hükkâm, Matlub ül-fukaha ve mergub ül-enbiha* adlı fıkıh kitaplarıyla tanındı. Ayrıca, düzyazı kurallarıyla ilgili bir *Münşeat'ı* vardır.

DAHL → DAHİL.

DAHL (Michael), isveçli ressam (Stockholm 1656 - Londra 1743). Ehrenstrahl'ın öğrencisi olan Dahl, ilk kez 1682'de yerleştiği Londra'ya daha sonraları, İtalya'ya yaptığı bir yolculuğun ardından (1685-1688), 1689'da kesin olarak yerleşti. Uzun yıllar süren portre ressamlığı sırasında, Lely ile Kneller'in temsil ettikleri soylu ingiliz portre türünü özümlemeyi ba-

şardı (Stockholm Ulusal müzesi; National Gallery, Londra).

DAHL (Johan Christian CLAUSEN), norveçli ressam (Bergen 1788 - Dresden 1857). Kopenhag Akademisi'nde yetişti (1811-1818). Claude Lorrain'i ve hollandalı ressamları inceleyerek işe başladı; ülkesinin kendi doğal güzelliklerini fiyordlarıyla, selleriyle, ormanlarıyla, kayalıklarıyla ilk keşfeden ressam oldu. Norveç okulunun babası sayılan bu sanatçı İtalya'ya yaptığı geziden sonra (1820-1821) yaşamının geri kalan yıllarını Dresden'de geçirdi ve bu kentin akademisinde profesör olarak çalıştı. Norveç'e birçok kez gidip geldi; yaptığı coşku dolu büyük doğa görünümlerinin taslaklarını oradan çizip getirdi. Bu doğa görünümlerinin bazılarında dostu C. D. Friedrich'in etkisi belli olur. (Oslo, Kopenhag, Berlin ve Hamburg müzeleri.)

DAHL (Vladimir İvanoviç) → DAL.

DAHL (Tora), isveçli kadın romancı (Stockholm 1886 - Södertälje 1982). Edebiyata geç başladı. Ruhsal olguları derinlemesine işledi. Romanlar (*Logement* [fr. çev.], 1937; *Service numéro 2, salle 3* [fr. çev.], 1948) ve ayrıntılı bir özyaşamöyküsü kaleme aldı (1954-1978).

DAHL (Roald), ingiliz yazar (Llandaff, G. Walles, 1916 - Oxford 1990). Büyüklerin kabalığı ve anlayışsızlığına karşı duyduğu nefreti dile getiren çocuk romanlarında (*Gremlins*, 1943) çocukların anarşi hevesiyle cezalandırılma korkusu arasındaki bocalamalarını anlattı. Soğuk, hatta iç karartıcı hikâye ve senaryolarında (*Kiss, Kiss*, 1960; *Chitty-Chitty-Bang-Bang*, 1967; *Switch Bitch*, 1974; *Tales of the Unexpected*, 1979) kadın düşmanlığını mizahla örtmeye çalışır.

DAHLA, esk. **Villa Cisneros,** Batı Sahra'da liman. Balıkçılık. Tuzlalar.

DAHLAK adaları, Kızıldeniz'de Etyopya'ya bağlı takımada, Eritrea kıyısı açığında. Rusların 1980'den sonra bir süre deniz üssü olarak kullandığı *Dahlak Kebir* takımadası 122 adadan oluşur.

DAHLBERG (Edward), amerikalı yazar (Boston 1900 - Santa Barbara, Kaliforniya, 1977). Öykülerinde piçlik ve yoksulluk konularını işledi (*Bottom Dogs*, 1930; *From Flushing to Calvary*, 1932). Uzun süre yurdundan uzakta yaşayan Dahlberg, D.H. Lawrence'dan etkilenerek edebiyat incelemeleri kaleme aldı. (*Do these Bones live*, 1941), ayrıca bir özyaşamöyküsü ile (*Because I was Flesh*, 1964) romanlar (*The Carnal Myth*, 1968; *The Confessions of Edward Dahlberg*, 1971) yazdı.

DAHLBERGH (Erik Jönsson, —*kontu*), isveçli istihkâm subayı (Stockholm 1625 - ay. y. 1703). 1658'de Karl Gustaf'ın ordusunu Belt buzları üzerinden geçirme sorumluluğunu üstlendi. 1674'te tahkimat genel müdürlüğüne getirildi. Mühtahkem mevkilere saldırmada ve buraların savunulmasındaki başarısıyla sivrildi. Mimar ve desinatör de olan Dahlbergh, *Suecia antiqua et hodierna* adlı topografik yapıtın başlıca yazarıydı.

DAHLEM (Franz), alman siyaset adamı (Rohrbach, bugün Rohrbach-lès-Bitche, Moselle, 1892 - Berlin 1981). Ahşap doğrama işçisi, Alman komünist parti yöneticisi (1928'den başlayarak Merkez komite üyesi) ve Reichstag'da milletvekili (1928-1933) olan Dahlem, 1920'li yıllarda Fransız komünist partisi'nde, ardından İspanya'daki uluslararası tugaylarda (1936-1939) Komünist enternasyonal temsilciliği yaptı. 1939'da Fransa'da göz altına alındı. Vichy tarafından Hitler hükümetine teslim edildi ve toplama kampına gönderildi. Haziran 1945'te W. Pieck ve W. Ulbricht ile birlikte Alman komünist partisi'nin başlıca üç yöneticisinden biriydi. Mayıs 1953'e kadar Birleşik sosyalist parti politbüro üyeliği de yaptıktan sonra, bu tarihte görevlerinden alındı, 1957'de yeniden Merkez komite üyesi, ardından 1963'ten başlayarak Halk meclisi'ne yeniden milletvekili seçildi.

DAHLETMEK gçz. f. **1.** Bir şeye, bir kimseye karışmak, sataşmak. **—2.** *Dinime dahleden müslüman olsa* → DİN.

DAHLGREN (John Adolphus Bernard), amerikalı amiral (Philadelphia 1809 - Washington 1870). Deniz kuvvetleri topçuluk dairesi müdürüydü; kendi adını taşıyan topu geliştirdi ve gemilerde kullanılan havan topunu icat etti.

DAHLMANN (Friedrich Christoph), alman tarihçi ve devlet adamı (Wismar 1785 - Bonn 1860). Kopenhag (1811), Kiel ve Göttingen'de profesörlük yaptı (1825), Hannover anayasası'nın yürürlükten kaldırılmasına karşı çıktı, yedi meslektaşı ile birlikte görevden alındı (1837) ve Bonn'da ders vermeye başladı (1842). Frankfurt (1846) ve Lübeck (1847) alman kongrelerine katılarak Almanya'da liberal ve ulusal düşüncelerin ikili zaferi için çalıştı. 1848'de devrim patlak verince, Bonn'daki profesörlerin Prusya'yı Almanya'ya karşı göreve çağıran bir bildirge yazmalarına ön ayak oldu. Almanya'yı yeniden örgütleyecek bir plan hazırladı, ancak 10 mart 1848'de Diyet tarafından anayasayı değiştirmekle görevlendirilen On yediler komisyonu'na sunduğu bu plan reddedildi. Frankfurt parlamentosu'na seçildi, Droysen ile birlikte, Avusturya'dan kurtulmuş bir Almanya'da düzenin güvencesi olan krallık iktidarını korumak isteyen güçlü Casino partisi'ni yöneterek bu parlamentonun en etkili üyelerinden biri oldu. Anayasanın hazırlanmasına geniş ölçüde katıldı, Prusya'ya dukalıkları boşaltma zorunluluğunu yükleyen Malmö antlaşması'nın meclis tarafından reddedilmesini sağladı, ancak hükümeti kuramadı. Prusya'da Landtag üyesi seçildi, gericilikle savaştı, sonra ansızın siyasal yaşamdan çekilerek kendini tarih çalışmalarına verdi. Alman tarih okulunun seçkin bir temsilcisiydi, alman tarihi üzerine, sık sık yeniden basılan ve güncelleştirilen bibliyografik bir elkitabı yazdı: *Quellekunde der deutschen Geschichte* (Alman tarihinin kaynakça elkitabı) [1830].

DAHME a. (fars. *dahme*). *Esk.* **1.** Yeraltında ölülerin konduğu oda; Mecusi mezarı, katakomp. **—2.** Mezar, türbe. **—3.** Donanma fişeği. **—4.** *Dahme-endaz*, fişek atan. ‖*Dahme-feşan*, fişek saçan. ‖ *Dahme-güşa*, mezar yeri açan, mezarcı.

DAHN (Felix), alman tarihçi (Hamburg 1834 - Breslau 1912). Germenler ve Almanya'nın İlkçağ tarihi (*Die Könige der Germanen* [Germen kralları] (20 cilt, 1861-1911) üzerine birçok yapıt yayımladı. Aynı zamanda tarihsel romanlar yazdı; başyapıtı sayılan *Ein Kampf um Rom* (Roma için savaş) [1876-1878] adlı romanında, Ostrogotlar tarafından alınan Roma'nın yeniden kuruluşunu canlı bir biçimde verir.

DAHOMEY, BENİN'in eski adı.

DAHOMEYLİLER → FONLAR

DAHRA, Cezayir'de kütle, Şelif vadisiyle deniz arasında; 1 157 m. Yükseltisi ender olarak 500 m'yi aşan platolardan oluşur Cılız çalılıklarla örtülü, yumuşak kayaçlardan oluşan bu bütün, dar ve derin vadilerle yarılmıştır. Yamaçları yabanıl görünümlüdür ve tenhadır. Tek önemli liman Tenes'tir.

DAHRA *(Doğu)*, Fas ve Batı Cezayir'de yüksek platolar bölgesi. Yükseltisi 1 200 m'ye yaklaşan bu tekdüze platolar, yalnızca birkaç çanak ve Za uvedi kollarının derin vadileriyle engebelenir.

DAHRAN, Suudi Arabistan'da (Hasa ili) kent, 130 000 nüf. (1989). Basra körfezinin üst kesiminde Amerikalılar'ın kurduğu bu kent önemli bir petrol ve yönetim merkezidir. Hava limanı.

DAHRENDORF (Ralf), alman toplumbilimci ve siyaset adamı (Hamburg 1929). *London School of Economics*'in müdürüdür. Birçok üniversitede toplumbilim profesörlüğü, Bundestag (1969-70) ve Avrupa toplulukları komisyon üyeliği (1970-1974) yaptı. Marxçı kuramlarla yapısalcı ve işlevselci amerikan toplumbilim kuramları arasında bir ilişki kurarak, toplumsal çatışmaların ve toplumsal değişimin çözümleme temellerini yeniden biçimlendirmeye çalıştı. Başlıca yapıtları şunlardır: *Marx in Perspektive* (1953), *Soziale Klassen und Klassenkonflikt in der industriellen Gesellschaft* (Sanayi toplumunda sosyal sınıflar ve sınıf çatışmaları) [1957], *Homo sociologicus* (1959), *Pfade aus Utopia* (Ütopya darboğazı) [1967], *Essays in the Theory of Society* (Toplum kuramı üzerine denemeler) [1969], *Konflikt und Freiheit* (Çatışma ve özgürlük) [1972], *The New Liberty: Survival and Justice in a Changing World* (Yeni özgürlük: Değişen bir dünyada varlık gösterme ve adalet) [1975].

DAHŞUR, Mısır'da, Sakkare yakınında arkeolojik sit. Nekropolisinde beş piramit vardır. Bunlardan ikisi kral Snefru (IV. hanedan)tarafından - 'kırık piramit'' diye anılan koşutkenar yüzlü piramit- yaptırıldı. Öteki üçü Orta İmparatorluk dönemine tarihlenir. Plato üzerinde IV. hanedan mastabaları ve XII. hanedan mezarları bulunmaktadır.

DAHURLAR → DAGURLAR.

DAİ Ahmet → AHMET DAİ.

DAİ (Mehmet), türk şair (? - İstanbul 1659). Beykoz'da sıbyan okulunda öğretmenlik, ayrıca imam ve hatiplik yaptı. Bir öğrencisiyle arasında geçen duygusal aşkı, 1647'de yazdığı *Nevhat ül-uşşak* (bas.1845) adlı bin beyitlik mesnevide anlattı. Yapıtta cinsel ve tasavvufi aşk konusunun yanı sıra, dönemin yaşam özellikleri, hastalık ve ölüm karşısındaki duygular içten bir anlatımla dile getirilir.

DAİ, Beşiktaşlı Mehmet, türk şair (XVII. yy.). Beşiktaşlı şeyh Yahya Efendi'nin müritlerindendi. Onunla ilgili olarak babasından ve çevresinden dinlediklerine kendi gözlemlerini de katarak 4 000 beyitlik bir *Menakıp* yazdı. Bir nüshası Süleymaniye kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi (No: 4592) bölümündedir.

DÂİ sıf. (ar. *du*ᶜ*a* ve *da*ᶜ*vet*'ten *da*ᶜ*i*). *Esk.* **1.** Dua eden: *Dâi-i dirîne* (eskiden beri dua eden). **—2.** Davet eden, çağıran. **—3.** Dine çağıran, misyoner: *''Fatımî halifeleri icrayı hükümete başlamışlar ve alelusul her tarafa 'dâiler' göndermişlerdi''* (F. Köprülü). **—4.** Sebep olan, neden olan: *Dâi-i mazarrat* (zarar veren). *Dâi-i şüphe* (şüpheye yol açan). **—5.** *Dâileri, dâiniz,* ulema sınıfı üyelerinin kendilerinden söz ederken, ''bendeniz'', ''bendeleri'' sözü yerine kullandıkları ve ''duacıları'', ''duacınız'' anlamına gelen nezaket sözü.
—İsl. İsmailiye (batınilik), dürzilik ve karmatilik gibi sünnet ehli dışında kalan mezheplerde, halkı mezhebe inandırmak ve kazandırmakla görevlendirilen kişi (bunların çeşitli dereceleri vardı. Mezhebin hem yayıcısı hem de koruyucusu durumundaydılar).

Daibutsu, Japonya'da özellikle Nara, Kyoto ve Kamakura tapınaklarındaki çeşitli Buddha tasvirlerinin yaygın adı.

Kester-Bavaria Verlag

Friedrich Christoph Dahlmann

H. Stierlin-Ziolo

Dahşur
kral Snefru'nun
kırık piramidi
Eski İmparatorluk, IV. hanedan

DAİCİN a. Japonya'da 645'te gerçekleştirilen Taika reformuyla ihdas edilen, devlet bakanlığına denk unvan. 1885'e kadar üç devlet bakanlığı vardı: Yönetim, İçişleri ve Adalet. On daicinden oluşan batı tipinde ilk hükümet bu tarihte kuruldu.

DAİ CİN ya da **DAİ JİN,** çinli ressam (Çientang, Cıciang, 1388'e doğr. - ? 1462). Cıciang peyzajcılar okulunun önde gelen savunucusu ve Mingler dönemi profesyonel ressamlığının temsilcisi. Aydınların sürekli eleştirisine uğradı.

DAİDALA a. (yun. sözc.). Esk. Yun. Zeus ve Hera onuruna Plataia'da düzenlenen şenlikler. Bu tanrısal evliliğin kutlandığı şenliklerde Zeus ile Hera'nın ağaçtan suretleri yapılırdı.

DAİDALA ya da **DAEDALA.** Tar. coğ. Karia ile Lykia bölgelerinin sınırında kent. Bugün, Muğla'nın Fethiye ilçesi merkez bucağına bağlı İnlice köyünün yerindeydi. Yörede, Karia ve Lykia yazıtları ve Lykia tipi kaya mezarları bulunmuştur.

DAİDALİON. Yun. mit. Keyks'in erkek kardeşi. Artemis ile boy ölçüşmeye kalkışan kızı Khione'nin bu tanrıça tarafından öldürülmesi üzerine umutsuzluğa kapılan Daidalion Apollon tarafından atmacaya çevrilir.

DAİDALOS. Yun. mit. Yunanlı mühendis. Özellikle, Girit'ten uçarak kaçmasıyla tanınır. Kendisine kızan Knossos prensi tarafından kapatıldığı Labyrinthos'tan, oğlu İkaros ile birlikte, balmumu ve kuş tüylerinden yapılmış kanatlar takarak kaçtı. Daidalos'la ilgili tek efsane bu değildir. Onun Atina'da, Girit'te, Tesalya'da yaşadığını ileri süren ve birçok teknik ve mimari (Labyrinthos) yapıtları kendisine mal eden başka efsaneler de vardır. Bu efsanelerde, özellikle onun yaratıcı zekâsı vurgulanır.

DAİGO I, Japonya imparatoru (897-930), imparator Uda'nın oğlu, 12 yaşında babasının yerine geçti. Fucivaralar'ın iftiralarına kandı ve bakanı Sugavara Miçizane'yi, Dazaifu'ya sürgüne gönderdi (901).

DAİGO II ya da **GO-DAİGO,** japon imparatoru (1318-1339). Kuzeni Hanazono'nun yerine geçti. Aşikaga Takauci'nin desteğiyle Kamakura'daki Bakufu'ya son vererek Hoco naiplerinin egemenliğinden kurtuldu (1333). Sağladığı destek karşılığında kendisine verilen armağandan memnun kalmayan Takauci, Daigo'yu Kyoto'nun G.'ine sığınmaya zorladı (1336) ve imparatorluğa kendisine bağlı olan Komiyo'yu getirerek altmış yıl sürecek bir hanedan bölünmesine yol açtı.

DÂİ-İ KEBİR, asıl adı **Hasan bin Zeyd Alevi-i Hasani,** Taberistan'da bir alevi devleti kuran dâi* (öl. 888). Taberistan'da yaşayan halk, Horasan emiri ile anlaşmazlığa düşünce Dâi-i Kebir'i çağırarak başa geçmesini istedi. Çağrıyı kabul eden Dâi, yandaşları ile birlikte Sâri kentini ele geçirdi (868). Ölümüne kadar süren saltanat yıllarında, ülkesini barış ve esenlik içinde yönetti. Öldükten sonra yerine Dâi lakabıyla kardeşi Muhammet bin Zeyd geçti.

DAİ JİN → DAİ CİN.

DAİKOKU, Japonya'da yedi Mutluluk tanrısından biri olan Talih tanrısı. Çoğu zaman pirinç balyaları üzerine oturmuş olarak betimlenir.

DAİKON a. (jap sözc.). Uzakdoğu'da yetiştirilen önemli bir sebze ve yem bitkisi. (Japon turpu ya da satsuma da denen daikon kısa sürede yetişen bir bitkidir, temmuz-ağustosta ekilir, kasımda hasat edilir. Ağırlığı 10 kg'ı bulan beyaz ve uzun kökü, silolarda ya da serin bodrumlarda saklanır. Yumuşak ve lezzetli olduğundan salata halinde çiğ yenebildiği gibi turşusu ve yemeği de yapılır. Kökü ve yaprakları hayvanlar için çok değerli bir yemdir.)

Dáil Eireann (*İrlanda meclisi*), İrlanda Cumhuriyeti Millet meclisi'nin gaelcedeki adı. 21 ocak 1919'da, Dublin belediyesi'nde toplanan seçim galibi 29 cumhuriyetçi milletvekili, oluşturdukları parlamentoya bu adı verdiler. 1922 ve 1937 anayasaları çift meclis sistemini benimsediğinden, Dáil Eireann, Millet meclisi'nin adı oldu; ikinci meclise de *Seanad* Eireann (İrlanda senatosu) adı verildi.

Daily Express, 1900'de emperyalist tezleri savunmak için Arthur Pearson tarafından kurulan günlük ingiliz gazetesi. Yarım penilik bu gazete, özellikle en can alıcı haberlerin başlıklarını ilk sayfada toplamak gibi amerikan yöntemlerini taklit eden ilk ingiliz gazetesi olmuştur. 1912'de lord Beaverbrook'un denetimine geçti ve lordun çabalarıyla atılım yaptı. 1958'de 4 milyonu aşan tirajıyla Daily Mirror'dan sonra ikinci sırayı alıyordu. Ocak 1991 ortalamalarına göre tirajı 1 554 000 dir.

Daily Mail, 1896'da Alfred (lord Northcliffe) ve Harold Harmsworth kardeşler tarafından kurulan günlük ingiliz gazetesi. Hemen tutuldu ve tirajı 1900'de bir milyonu aştı. 1904'te A. Harmsworth Paris'te The Continental Daily Mail'i çıkardı. 1920 ile 1930 arasında Daily Mail tiraj olarak dünyanın bir numaralı günlük gazetesi oldu. Zamanla bu sırayı kaybetti. Tirajı 1991 başında 1 720 000 olarak saptanmıştır.

Daily Mirror, 1903'te İngiltere'de Alfred Harmsworth (lord Northcliffe) tarafından kurulan resimli günlük gazete. Yazı işlerinde kadınların çalıştığı, kadın okurlara seslenen bir gazeteydi. Bu girişim kurucusunu Daily Mirror'u ilk resimli günlük haber gazetesi yapmaya yöneltti ve başarısı gazeteyi 1991'de 2 956 000'lik tirajıyla, The Sun gazetesinden sonra, ingiliz basınının ikinci büyük gazetesi yaptı.

Daily Telegraph and Morning Post, Londra'da yayımlanan günlük ingiliz gazetesi. 1855'te Arthur B. Sleigh tarafından Daily Telegraph and Courier adı altında kuruldu ve üç ay sonra J. M. Levy'nin denetimine geçti. Orta sınıfların yayını olan bu gazetenin tirajı 1925'e doğru 100 000'in altına düştü, fakat 1928'de Berry kardeşlere (Camrose ve Kemsley vikontları) satıldıktan sonra hızla önemli bir yere geldi. 1937'de Daily Telegraph, Morning Post'u bünyesine aldı. Morning Post 1772'de piyangolar için reklam organı olarak kurulmuştur. Daily Telegraph and Morning Post'un tirajı ocak 1991'de 1 074 000 olarak saptanmıştır.

DAİM sıf. (ar. *devam*'dan *dā'im*). *Esk.* **1.** Sürekli, sürüp giden. **—2.** *Bir şeyi daim etmek, eylemek,* onu sürekli kılmak. **—3.** *Daim olmak,* sürüp gitmek, kesintisiz olmak. **—4.** *Daim ül-evkat, daim ül-eyyam,* her zaman, her gün.

DAİMA be. (ar. *da'imā*). Sürekli olarak, her zaman: *Onu daima seveceğim. Bu kapı daima açık durur.*

DAİMBERTO, Pisa başpiskoposu, sonra Kudüs latin patriği (1050'ye doğr. - öl. Messina 1107). 1095'te Clermont konsili'ne katıldı ve 1099'da pisalı haçlılarla birlikte Filistin'e gitti ve Kudüs patrikliğine getirildi (1099). Kral Baudouin tarafından azledildi (1102). Papa Paschalis II tarafından makamına iade edildi, ama görevini teslim almak için çıktığı yolculukta öldü.

DAİMİ sıf. (ar. *da'im* ve *-i*'den *da'imi*). **1.** Aralıksız, sürekli; kalıcı: *Bu anı içimde daimi bir derttir.* **—2.** Bir etkinliği geçici olarak değil de sürekli biçimde sürdüren kimse için kullanılır: *Türkiye'nin Birleşmiş milletler'deki daimi temsilcisi.*

—Ask. *Daimi ordu,* zorunlu askerlik yükümlülüğünün bulunduğu ya da askerlik hizmetinin ücretli olarak yerine getirildiği ülkelerin her zaman göreve hazır olarak bulundurdukları silahlı kuvvetlere verilen ad.

DAİMİ Âşık, türk halk şairi (İstanbul 1932). Tercanlı (Erzurum) bir ailedendir. O yörenin halk edebiyatı zenginliklerini yansıtan şiirleri ve ezgileriyle tanındı. Başlangıçta halk şiirinin geleneksel konularını işledi, daha sonra toplumsal sorunları ele almaya koyuldu.

DAİMİLİK a. Süreklilik, kalıcılık.

DAİMİYET a. (ar. *da'im* ve *-iyyet*'ten *dā'imiyyet*). *Esk.* Devamlı olma, süreklilik.

DAİMLER (Gottlieb), alman mühendis (Schorndorf, Württemberg, 1834 - Cannstatt, bugün Stuttgart - Bad Cannstatt, Stuttgart yakınında, 1900). Önceleri bir silah imalatçısının yanında çıraklık yaptı, sonra 4 yıl boyunca Alsace'da Graffenstaden lokomotif fabrikasında çalıştı. 1860'ta Paris'te, E. Lenoir'ın henüz icat ettiği gazlı motoru tanıdı. Almanya'ya döndüğünde 1863'ten 1872'ye kadar önce bir teknik okulu, ardından da bir makine yapım kuruluşunu yönetti. 1872'de W. Maybach ile birlikte, N. A. Otto ve E. Langen'in 1864'ten beri gazlı aşırıdoldurmasız bir motoru başarıyla ürettikleri Köln yakınlarındaki Deutz fabrikasını genişletmek ve yeniden düzenlemekle görevlendirildi. Kısa bir süre sonra Deutz fabrikası içten yanmalı dört zamanlı bir motorun yapımına başladı (1876). Bu başarıya karşın ortaya çıkan kimi anlaşmazlıklar sonucu Daimler ve Maybach 1882'de Cannstatt'ta

Dai Cin
Balıkçı kayıklarıyla sonbahar peyzajı (makimonodan ayrıntı) *Smithsonian Institution Freer Gallery of Art, Washington*

Smithsonian Institution, Freer Gallery of Art

kendi özel şirketlerini kurdular ve büyük hız yapabilen hafif motora yöneldiler. Ertesi yıl bir ilkörneği çalıştırmayı başardılar ve 1886'da çeşitli deneyler sonucu istenen bütün bu özellikleri taşıyan bir otomobil yapılabildi (nisan 1887'de ilk deneysel geziler). Bu sıralar C. F. Benz, Mannheim'da ilk otomobilini deniyordu. 1889'da Uluslararası Paris fuarı'nda Daimler ve Maybach tümü çelik ilk otomobili sergilediler. Daimler Deutz'de, fransız E. Sarrazin ile bağlantı kurdu; ne var ki Sarrazin 1887'de öldü. Dul karısı, Panhard-Levassor şirketinden E. Levassor ile evlendi; Panhard-Levassor şirketi, Fransa'da Daimler motorunun üretimine girişti. Bu motorları önce Peugeot şirketi, kendi yapımı olan otomobil şasilerinde başarıyla kullandı; bu başarı Panhard-Levassor şirketini aynı yolu izleme konusunda yüreklendirdi.

Daimler-Benz AG, Almanya'nın ve dünyanın en eski otomobil fabrikası. 1883'te Mannheim'da "Benz ve Ortakları" ticaret unvanıyla, sanayide ilk benzin motoru üretimini gerçekleştirmek için kurulan şirket, 1886'da dünyanın ilk otomobilini piyasaya sürdü. 1926'da, Benz ve Ort. ile Daimler Motoren Gesellschaft'ın (kuruluşu 1890) tümüyle birleşmeleri sonucunda Daimler-Benz şirketi doğdu. Yeni şirket, kurulur kurulmaz, motorlu karayolu araçları (Mercedes-Benz) yapımından başka, demiryolu, deniz ve hava taşıtları için motor üretimine de girişti. *Hindenburg* ve *Graf Zeppelin* adlı dev güdümlü balonlarda kullanılan itici motorları imal etti. 1936'da dizel motorlu gezi arabalarının seri üretimini başlattı. İkinci Dünya savaşı arifesinde, Daimler-Benz şirketinin sanayi varlığı, Sindelfingen-Gaggenau, Stuttgart-Untertürkheim, Mannheim ve Berlin-Marienfelde'de yer alan dört güçlü üretim birimini içermekteydi. 1943-44'te % 70'i yıkıma uğrayan bu çeşitli tesisler -Sovyetler tarafından sökülen Berlin'deki tesisler hariç- savaş biter bitmez yeniden çalışmaya başladı. 1958'de, Stuttgart-Untertürkheim'daki Daimler-Benz, Auto-Union'un hisse senetlerinin % 85'ini satın aldı. 1969'da, Daimler-Benz, iki büyük alman grubu olan Hanomag-Henschel ile Krupp'un, endüstriyel taşıt araçları faaliyetlerini kendi bünyesine kattı. Halen, dünya otomobil sanayisinde altıncı, avrupa hizmet araçları sanayisinde birinci sırayı tutan Daimler-Benz'in Almanya'da on bir fabrikası bulunmaktadır. Ticari ve teknik Mercedes-Benz şebekesi, tüm kıtalara yayılmıştır. Daimler-Benz, üretiminin yarıdan fazlasını ihraç etmektedir. Belli başlı müşterileri, Fransa ve ABD'dir.

DAİMON a. (tanrı, cin anlamında yun. sözc.). *Sokrates'in daimonu,* öğrencilerinin tanıklığına göre Sokrates'in, söylediklerinin özünü kendisinden aldığını ileri sürdüğü tanrı.

DAİMYO a. (japonca sözc.). Japonya'da bir fief ya da bir klanı yöneten, yalnız kâğıt üzerinde imparatora bağlı derebeyi.

—ANSİKL. Merkezden kopmuş derebeylik döneminde, yani XVII. yy.'ın ilk yıllarına değin, daimyolar ("büyük ad") imparator tarafından az çok geniş bir arazinin yönetimiyle görevlendirilen soylulardı. Bu timar sahipleri, hemen hemen tam bir bağımsızlık içindeydiler ve topraklarında sürekli samuray birlikleri besliyorlardı. Tokugavalar'ın şogun yönetimini kurmalarından (1603) sonra, Sekigahara savaşı öncesinde şogun İeyasu'nun partisini benimseyen *fudai-daimyo*'larla şogunun otoritesini ancak uğradıkları bozgundan sonra kabul eden *tozama-daimyo*'lar arasında bir ayrım yapıldı. Tozama-daimyo'lar fudai-daimyo'lara göre çok daha bağımsızdılar: Satsuma, Çoşu ve Hizen daimyo'ları gibi kimileri 1868 restorasyonunda büyük rol oynadılar.

DAİMYOLUK a. Bir daimyo'nun fief'i. (İeyasu döneminden [XVII. yy.'ın başları] Meici restorasyonuna dek [1868], Japonya'da 200'ü aşkın daimyoluk vardı.)

DÂİN ya da **DÂYİN** sıf. (ar. *deyn,* borç'tan *dā'in, dayin*). Esk. huk. **1.** Borç veren, kredi açan; alacaklı. **—2.** *Dâinler vekili,* Düyunu umumiye'deki alacaklı temsilcisi.

DAİNAGON a. (japonca sözc.). Japonya'da saray danışmanlarını belirten unvan. (Bu idari görev, Taiho dönemi reformuyla 702'de oluşturulmuştu. XII. yy.'ın sonundan başlayarak dainagonların sayısı sekize çıkarıldı.)

Dai-Nihon-Şi *(Büyük Japonya Tarihi),* Mito prensi Tokugava Mitsukuni'nin (1622-1700) buyruğuyla yazımına başlanan ve 1906'da tamamlanan 243 ciltlik geniş tarih derlemesi. Bu yapıt, imparatora bağlılığı yüceltmeye ve Tokugava şogunlarını gaspedici zorbalar olarak tanıtmaya çalışıyordu. Bununla birlikte, Dai-Nihon-Şi'nin imparatorluğun restorasyonunda (1868) oynadığı rolün önemini abartmamak gerekir, çünkü ancak 1851'e doğru (o da kısmen) basılabildi ve klasik üslubu, sıradan samuraylar tarafından kolayca anlaşılabilecek gibi değildi.

DAİNZU, Meksika'da (Oaxaca eyaleti) arkeolojik sit. Arkeolojik araştırmalar sonucunda bir top alanı kalıntısıyla üzerlerinde Monte Albán'daki ünlü *danzante*'lerin üslubunu çağrıştıran insan figürlerinin yer aldığı işlenmiş kapak taşları gün ışığına çıkarıldı.

DAİR sıf. (ar. *devr*'den *dā'ir*). **1.** *Bir şeye, bir kimseye dair,* ona ilişkin, onun üstüne: *Ona dair bir haber işittim. Dün geceye dair anlatılanlar beni çok şaşırttı. Aşka dair* **—2.** *Esk.* Dönen, devreden. **—3.** *Dair ve sair,* (dönen ve dolaşan) gezgin (esk.).

DAİRE a. (ar. *dā'ire*). **1.** Mat. Bütün noktaları merkez denilen bir iç noktaya eşit uzaklıkta olan kapalı düzlemsel eğrinin çevrelediği alan. **—2.** Bu alanın çevresi; çember: *Rakamları daire içine almak. Daire çizmek.* **—3.** Bir yapının, biribiriyle bağlantılı birden çok odayı içeren ve hepsi birlikte içinde oturmaya elverişli bir bütün oluşturan bölümü: *Bir katta dört daire var. Geniş bir daire. Kat 3 Daire 9.* **—4.** Devlet yönetim bölümlerinden her biri; buradaki memurların çalışma yeri: *Tapu dairesi. Devlet daireleri. Daireye gitmek. Daire arkadaşları.* **—5.** Bir yapının, geminin belli bir işe ayrılmış bölümü: *Kalorifer dairesi. Makine dairesi.* **—6.** *Bir şey (soyut) dairesinde,* onun sınırları içinde, çerçevesinde: *Terbiye dairesinde davranma... Mantık dairesinde konuşmak.* **—7.** *Esk.* Zilli tef.

—Binc. *Daire binişi,* bir ata daire üzerinde her üç yürüyüşü yaptırmaya dayanan çalıştırma.

—Coğ. Bir yerin konumunu belirtmek için yeryuvar üzerinde geçirildiği varsayılan çember, enlem (paralel) ve boylam (meridyen) çemberleri.

—Denizbil. *Dalıcı daire,* özel biçiminden ve kullanışlı olmalarından dolayı kimi denizaltılara verilen ad.

—Denizc. *Büyük daire izi,* ORTODROMİ'nin eşanlamlısı. ||*Kazan dairesi,* gemilerde kazanın bulunduğu bölüm. ||*Makine dairesi,* bir gemide ana ve yardımcı makinelerin yer aldığı bölüm. ||*Tulumba dairesi,* bir petrol tankerinde petrolü boşaltmada kullanılan tulumbaların bulunduğu bölüm.

—Ed. Aruz vezninin birbirine yakın bahirlerinin yer aldığı bölümlerden her biri. 14 bahir (Hezec, recez, remel, hafif vb.), 4 daireye bölünmüştür. ||Divan edebiyatında sevgilinin ağzı ile ilgili benzetme öğelerinden biri. Sevgilinin ağzı noktaya, âşık ise o merkezin çevresinde dönen pergele benzetilir. ||*Destan dairesi,* doğuş yerleri, konuları ve zamanları bakımından birbirlerini tamamlayan destanların oluşturduğu bütün.

—Esk. coğ. *Üstüva dairesi* ya da *hattı üstüva,* yeryuvarı iki yarımküreye bölen ve kutup noktalarından eşit uzaklıktan geçen çember, ekvator çemberi ya da ekvator çizgisi. ||*Daire-i arz,* enlem (paralel) çemberi. ||*Daire-i kutbi,* 66° 33′ K. ve G. enlemlerinden geçen iki çemberden biri, K. ve G. kutup çemberleri. ||*Daire-i medari,* 23° 27′ K. ve G. enlemlerinden geçen iki çemberden biri, oğlak ve yengeç dönenceleri. ||*Daire-i tul,* boylam (meridyen) çemberi.

—Esk. müz. TEF'in eşanlamlısı.

—Geom. *Daire kesmesi,* bir daire ile köşesi daire merkezinde bulunan açısal bir kesmenin arakesiti. ||*Daire parçası,* bir daire, sınır çemberi ile bir kirişin tanımladığı parçaların her biri. (Yanlış olarak ÇEMBER PARÇASI da denir.) ||*Açık daire,* bir düzlemde, belli bir O noktasına belli bir R uzaklığından sıkı küçük uzaklıkta yer alan noktaların kümesi. (O dairenin merkezi, R yarıçapıdır.) ||*Kapalı daire,* bir düzlemde, belli bir O noktasına, belli bir R uzaklığından küçük ya da ona eşit uzaklıkta yer alan noktaların kümesi.

—Giz. bil. Gökyüzünün ve gelişen ilke birliğinin (merkez noktası) simgesi. (Dairenin kareyle olan simgesel ilişkisi, gökyüzünün yeryüzüyle olan ilişkisidir; uyum simgesi. Astrolojide, bütün yörüngeler daire biçimindedir. Çember içindeki bir daire, aşılması mümkün olmayan bir sınırı en kusursuz şekilde gösterir, koruyucudur, bu nedenle de yüzük, bilezik, gerdanlık, kemer, taç, vb. biçiminde tılsım yapmada kullanılır, törensel büyülerde yararlanılır: büyücü, kendisini ya da başvuran kişiyi, bir kılıçla, kömürle, tebeşirle çizdiği bir dairenin içine kapatır.

—Gökbil. Gökküresi üzerinde çizili varsayılan ve gökcisimlerinin koordinatlarından başka görünür devinimlerini de saptamaya yarayan saymaca çizgilerden her biri. ||*Bir yıldızın günlük dairesi,* bir yıldızın Yer ekseni çevresinde yaptığı görünür dönme devinimi sırasında çizdiği yörünge. (Bu günlük daire, gökküresine koşuttur.) ||*Duvar dairesi,* meridyenden geçişleri sırasında gökcisimlerinin yüksekliğini ölçmeye yarayan eski aygıt. (Bir duvara yerleştirilerek kullanıldığından bu adı almıştır.) ||*Meridyen dairesi,* MERİDYEN* DÜRBÜNÜ'nün eşanlamlısı. ||*Saat dairesi,* gökkürenin iki gök kutbu ile sınırlı büyük yarıdairesi. ||*Yükseklik dairesi,* belli bir yerde, ufka koşut gökküresi dairesi.

—Huk. Bir kamu hizmeti örgütünün toplandığı ve bu hizmetin görüldüğü yer. ||Bir yargı organının alt bölümleri: *Yargıtay 1. Hukuk dairesi. Yargıtay Ceza daireleri genel kurulu. Danıştay 8. dairesi* (→ YARGITAY, DANIŞTAY.)

—İnş. *Örnek daire,* inşaatı süren yeni bir binada müşterilere gösterilmek üzere bitirilmiş ve döşenmiş daire.

—Mak. san. *Bölüm dairesi,* bir dişli düzeninde, birbirleri üzerinde kaymadan yuvarlanan dişli çarklardan her birinin saymaca dairesi. || *Dişdibi dairesi,* bir dişli düzeninde, dişleri birbirinden ayıran boşluğun tabanından geçen daire. ||*Dişüstü dairesi,* bir dişli düzeninde, dişlerin tepesinden geçen daire. ||*Temel daire,* bir dişli düzeninde, açınımları dişlerin profili olan daire.

—Marangl. *Daire testere makinesi,* boy kesmede, zıvana, lamba, kiriş açmada, parçaları gönyeye getirmede ve boyutlamada kullanılan aygıt. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Psik. *Tedavi dairesi,* benzer toplumsal-meslekler uyarlanmazlıkları olan ve/ya da benzer bir psikiyatri tedavisi görmüş bulunan (psikiyatri hastanesinden çıkmış süreğen psikozlular, toksikomanlar, genç suçlular) ergenleri ve yetişkinleri barındırma amacıyla kurulmuş olan ve hastaneden çıkanların, normal yaşama dönmeden önce bakıldıkları tedavi kurumu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tar. *Dairei hususiye,* Dolmabahçe, Yıldız, Beylerbeyi ve Çırağan saraylarında padişahın kendisine çalışma yeri olarak ayırdığı Mabeyn bölümü. (Maruzata burada

Daimler-Benz AG

Gottlieb Daimler
Daimler-Benz müzesi
Untertürkheim

bakılır, buyruklar burada verilirdi. Buraya *dairei seniye* ya da kısaca "hünkâr dairesi" de denirdi.) ||*Dairei hümayun*, Babıâli'de padişaha ayrılan özel salon. (Tanzimat'tan sonra kimi padişahlar, özellikle Abdülmecit, Babıâli'ye gelerek burada önemli toplantılara başkanlık ederdi. Ayrıca, Maarifi umumiye meclisi de aylık toplantılarını bu salonda yapardı.) ||*Dairei sadaret*, başbakanlık makamı. ||*Dairei sâdise*, belediye altıncı (Beyoğlu) bölümü. (→ ALTINCI DAİREİ BELEDİYE.) ||*Dairei umurı askeriye*, BAB-I SERASKERİ'nin eşanlamlısı.

—Teknol. Belirli işlemlerin gerçekleştirildiği ve elde edilen ürünlerin çeşitli kullanıcı postalarına dağıtıldığı tesis ve düzeneklerin genel adı. (Örnek: iklimleme dairesi, paketleme dairesi, sıkıştırılmış hava dairesi vb.)

—TV. *Program dairesi*, bir televizyon kanalında belirli bir yayın türünün (eğlence programları, belgeseller, vb.) seçiminden ve yayınlanmasından sorumlu yönetim bölümü.

—ANSİKL. Marangl. Daire testere makinesi, gövde, tabla, testere ve bir motordan oluşur. Tablanın üstünde testereye koşut olarak devinen bir siper bulunur ve kesilecek parçalar bu siper ile tabla arasına yerleştirilir. Daire testere makinelerinde kullanılan testerelerin çapları 80-80 mm, kalınlıkları 0,8-35 mm, delik çapı ise 10-40 mm arasında değişir. Kesilecek parçanın sert ya da yumuşak, makta ya da lif yönünde oluşuna göre farklı dişler kullanılır.

—Psik. Büyük Britanya'da karşıpsikiyatri akımı içinde ortaya çıkan bu kurum, tedavi görenlerin, özerkliklerini yavaş yavaş kazanmaları amacını güder. Kentsel doku içinde yer alan ve herhangi bir apartmandan farklı olmayan tedavi dairesi, genellikle küçük bir grubu (üyelerinin sayısı, altıyı geçmez) barındırır. Psikiyatrlardan, hastabakıcılardan, eğitimcilerden ve sosyal hizmet uzmanlarından oluşan ve üyeleri zaman zaman değişen bir ekip, burada hizmet verir.

Genellikle, kâr amacı gütmeyen özel dernekler tarafından yönetilen tedavi dairelerine, hastalar da mali açıdan katkıda bulunur ve günlük işlerin genel düzenlenmesi, bu dairede kalanlara bırakılır.

Bu kurum, masraflarının az olmasının yanı sıra, barındırdığı hastaların gereksinimlerine çok esnek bir biçimde uyarlanma üstünlüğüne de sahiptir. Ayrıca, psikiyatri hastanesinin yol açtığı edilginliği ve yalnızlığı giderme olanağını ve onların topluma katılmalarını sağlar.

DAİRELENME a. Der. hast. Bazı deri lezyonlarının çok çemberli biçimler oluşturacak tarzda birleşmelerinden doğan daire yayı konumu. (Dairelenme halkalı eritem ve mikoz gibi birçok deri hastalıklarında görülür. İkinci ve üçüncü derece frengilerde özellikle çok belirgindir.)

DAİREN be. (ar. *da'ire*'den *da'iren*). *Esk.* **1.** Dönerek. **—2.** *Dairen-mâdar*, çepçevre, fırdolayı.

DAİRESEL sıf. **1.** Daire ya da bir daire yayı biçiminde olan ya da onu anımsatan şey için kullanılır: *Dairesel alan.* **—2.** Bir daire çizen şey için kullanılır: *Dairesel hareket.*

—Der. hast. Ortaları genellikle sağlam olan daire ya da daire parçası biçiminde kümelenmiş deri lezyonlarına denir.

—Fizs. mekan. *Dairesel devinim*, ÇEMBERSEL DEVİNİM'in eşanlamlısı.

DAİREVİ sıf. (ar. *da'ire* ve -*i*'den *da'irevi*). *Esk.* Daire biçiminde, değirmi.

DAİREZEN sıf. (ar. *da'ire* ve fars. *zen*' den *da'ire-zen*). Esk. müz. TEFÇİ'nin eşanlamlısı.

—Sey. oy. Karagöz oyunlarında, perde arkasında tef çalarak şarkıları söyleyen yardak'a eşlik eden kişi. (Yardağın yardımcısı olan dairezen, oyun sırasında gerektiğinde velvele yapar, şarkı da söylerdi.)

DAİRY BELT, ABD'nin süt sanayisi için çok elverişli bölgesine verilen ad. Büyük Göller çevresini, Apalaş dağlarının kuzeyini ve Yeni İngiltere'yi içine alır.

Daisetzu Zan, Japonya'da ulusal park, Hokkaido adasının orta kesiminde, Asahikava'nın G.-D.'sunda.

Nico Naeff

Johan Daisne (1974'te)

DAİSNE (Herman THIERY, **Johan** — denir), hollandaca yazan belçikalı yazar (Gent 1912 - *ay y.* 1978). Lampo ile birlikte "büyülügerçekçilik" akımınınülkesindeki öncüsüdür. Tiyatro oyunları, romanlar (*De Man die Zijn Haar Kort Liet Knippen*, 1948), şiirler ve öyküler, dünya edebiyatı üzerine bir deneme (1978) ve romanlaştırılmış özyaşamöyküleri (*Lago Maggiore*, 1957; *Baratzeartea*. 1963) yazdı.

DAİŞİ, *Büyük Üstat* anlamında japonca ad. Sanskritçe *Mahasattva* ya da *Mahasthamaprapta*'nın eşanlamlısı; çoğunlukla Amitabha ve Avalokiteşvara'yla birlikte gösterilen Mahayana buddhacılığı'nın ünlü bodhisattva'sı.

DAİTO, Japonya'da (Honşu) kent, Osaka'nın banliyösünde; 126 460 nüf. (1990)

Dai-Viêt Su-Ky Toan Thu (Büyük Viêt'in tüm tarihi), XIII. yy.'dan XV. yy.'a kadar çince olarak kaleme alınan ve 1697'de yayımlanan vietnam yıllıkları.

DAİX (Pierre), fransız yazar ve gazeteci (İvry-sur-Seine 1922). 1939'da Komünist partisi'ne girdi, Mauthausen'e sürüldü, Lettres françaises dergisinin başyazarlığını yaptı (1948-1972), 1969'da partiden ayrıldı. Romancı ve eleştirmen olan Daix, Aragon üzerine, Fransız Komünist partisi üzerine, SSCB ve "Prag baharı" üzerine yazdığı inceleme yazılarında, Soljenitsin'i Batıda tanıtan *İvan Denisoviç'in hayatında bir gün*'un önsözündeki çizgiyi sürdürdü. Ayrıca, Picasso üzerine çeşitli incelemeleri de vardır.

DÂİYAN a. (ar. *da'i*'nin fars. çoğl. *da'iyan*) *Esk.* **1.** Dua edenler, duacı olanlar. **—2.** *Dâiyan-ı devlet*, devlete dua edenler; din bilginleri.

DÂİYE a.(ar. *du'a* ya da *da'vet*'ten *da'iye*). *Esk.* Neden, harekete geçirici duygu ya da etken, istek, dürtü, hırs: *Dâiye-i istiklal* (özgürlük arzusu). *Dâiye-i teferrüd* (benzersiz olma isteği). *Dâiye-i tefevvuk* (üstünlük isteği).

DAJBOG ya da **DAMBOG,** eski Doğu Slavları'nın mitolojisinde Güneş tanrısı.

DAK a. (ar. *dakk*). *Esk.* **1.** Çalma, vurma, vuruş: *Dakk-ı bab* (kapı çalma). **—2.** Ezme, toz haline getirme. **—3.** *Dakk etmek*, vurmak, çalmak; ezmek. **—4.** *Men dakka dukka*, başkasının kapısını çalanın kapısı çalınır; "eden bulur" anlamında kullanılır.

—Folk. G.-D. Anadolu bölgesinde, özellikle Urfa, Mardin, Diyarbakır ve çevresinde, daha çok kadınların çeşitli yerlerine yaptırttıkları bir tür dövme. (DEK de denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Dak, genellikle çocuk daha 3-4 aylıkken yapılır. Dak yapmak için çıra isi, yeni doğum yapmış ve kızı olmuş bir kadının sütüyle karıştırılır. Çocuğun dak yapılacak yeri, istenen şekle göre bir iğneyle sık sık dürtülerek kanatılır. Kanatılan yere yapılan karışım sürülür. Birkaç hafta sonra dak istenen biçimi alır. Dak en çok kadınların dudak, alın, burun, gerdan, yanak, göğüs, kol ve bacaklarına yapılır. Yapılan daklar çeşitli biçimlerdedir ve her birinin ayrı bir anlamı vardır. En çok artı, çarpı, nokta, üçgen, yarım ay, tarak, çiçek ve değişik geometrik şekiller uygulanır. Bunların genellikle birkaçı bir arada yapılır. Az rastlanmakla birlikte erkeklerde de görülür, erkek dakları genellikle şakak ve burun uçlarında birer nokta ya da yanaklarda tekli çiftli birer benek biçimindedir. Kollarda, göğüste silah, yılan, kurt vb. biçimde daklara da rastlanır.

Dakların kadınlara güzellik, erkeklere yiğitlik verdiğine inanılır.

DAK a. Hindistan'ın Ganj nehrinde XIX. yy.'da posta ulaşımı için kullanılan sandal.

DAKAİK → DAKAYIK.

Dakaik ül-hakaik, Kemalpaşazade' nin farsça-türkçe sözlüğü (XVI. yy.). Sözlükte eşanlamlı ve benzer 400 kadar farsça sözcüğün türkçedeki anlam ve kullanış farkları açıklanmıştır. Sadrazam maktul İbrahim Paşa adına düzenlenen yapıtın bir nüshası Nuruosmaniye kütüphanesi'ndedir (no. 4751).

DAKAR, Senegal'in başkenti, Cap-Vert bölgesinin merkezi; 1 490 450 nüf.

• COĞRAFYA. Açık denizin soluğanlarından etkilenmeyen derin bir koyun kıyısın-

Wehrlin-A.A.A.

Dakar'dan bir görünüm

da, Avrupa ile Güney Amerika arasında bir konaklama yeri durumunda olması, 1857'de bir balıkçı köyü yakınında kurulan kentin gelişmesini sağladı.

220 ha'lık su düzlemini kaplayan bir ticaret limanı, fosfat, yerfıstığı, hidrokarbür ve çeşitli malları yükleme-boşaltma bakımından oldukça iyi donatılmıştır; ayrıca bir soğukhava deposuyla bir gemi onarım ve bakım merkezi vardır. Liman trafiği 6 Mt'a yaklaşır. Modern bir balıkçılık limanı olan Dakar'da 100 000 t'un üstünde balık (ton) işlenir. Bu liman etkinliği, birçok sanayi etkinliğinin (besin [sıvı yağ, balık konservesi, bira, büyük değirmenler], makine, tekstil, kimya [petrol rafinerisi]) kurulmasını sağlamıştır. Senegal'deki işletmelerin % 90'ına yakını Dakar kentinde ve bölgesinde toplanmıştır. Uluslararası Yoff havalimanına yılda 1 milyon yolcu gelir ve gider. Saint-Louis ve Bamako yönüne giden iki demiryolu da Dakar'da başlar.

Senegal'in siyasal, yönetimsel, ekonomik ve kültürel merkezi olan Dakar aynı zamanda uluslararası bir anakenttir. Büyük uluslararası kuruluşların burada büroları vardır; Batı Afrika devletleri merkez bankası (B.C.E.A.O.) ve Afrika ve Madagaskar hava güvenliği ve seyri'nin (A.S.E.C.N.A.) merkezi buradadır.

Liman çevresinde gelişen kent, Cap -Vert yarımadasının batı kesimi üstünde yayılır. Afrika'nın aşırı kalabalık bu eski kentinde yaşayanların bir bölümü, yeni kırsal göç dalgalarının yöneldiği yeni banliyölere yerleştirilmiştir.

• TARİH. 1677'de, Fransa'nın Hollandalılar'dan ele geçirdiği Gorée adacığı, yerleşim yerinin ilk çekirdeğidir. Anakaradaki yerleşim yeri Dakar, 1857'de işgal edildi; kent, 1887'de, komün haline getirildi; Gorée, buraya 1929'da katıldı. 1902'de, Fransız Batı Afrikası'nın (FBA) yönetim merkezi, 1957'de, Senegal'in başkenti (Saint-Louis'nin yerine) olan Dakar, 1964'te, tüm Cap-Vert yarımadasını ve Rufisque yerleşim yerini kendi topraklarına kattı.

—Ask. tar. Önemli bir stratejik konuma sahip olan Dakar, Batı Afrika'daki fransız birliklerinin yüksek komutanlığının merkeziydi: Brest ile birlikte, Fransa'nın Atlas okyanusu'ndaki en önemli destek noktasını oluşturdu. 1940 ateşkesinden sonra, Banque de France'ın altın rezervinin büyük bölümü buraya aktarıldı; Brest'te, Almanlar'dan kıl payı kurtulan 35 000 t'luk *Richelieu* zırhlısı da Dakar'a sığındı. 8 temmuz 1940'tan sonra bu zırhlı, burada ingiliz uçakları tarafından tahrip edildi. 23 eylülde, de Gaulle, Cunningham komutasındaki bir ingiliz filosuyla, FBA'yı (Boisson o sıra genel valiydi) özgür Fransa'ya katmak için Dakar'a çıkmayı denediyse de başaramadı.

29 mart 1974'te, Fransa ile Senegal arasında imzalanan antlaşmalardan sonra, Dakar askeri üssü Senegal devletine devredildi. Bununla birlikte, Fransa burada, küçük bir garnizonun denetlediği bir "destek noktası"nı korudu.

DAKAYIK, DAKAİK ya da **DEKAİK** çoğl. a. (ar. *dakîka*'nın çoğl. *daka'ik*). *Esk.* **1.** Dakikalar. **—2.** Anlaşılması için dikkat isteyen ince ya da güç konular, bir işin incelikleri. *Dakayık-ı edebiye* (edebiyatın incelikleri). *Dakayık-ül-hakayık* (gerçeklerin incelikleri).

DAKHMA a. Parsiler'in akbabalar tarafından görülüp yenilmesi için ölülerini koydukları cenaze kuleleri. (Kemikler, daha sonra merkezi bir kuyuda toplanır ve toz haline gelmeleri için burada bırakılırdı. Böylece, cesetler ateşe ve toprağa dokunmamış, onları kirletmemiş olurdu.)

DAKİBYZA. Tar. coğ. Kocaeli'ne bağlı Gebze ilçesinin antik adı.

DAKİK sıf. (ar. *dikkat*, incelik'ten *dakîk*). **1.** Düzenli işleyen: *Çok dakik bir saat.* **—2.** Randevusuna, görevine saptanan saatte gelen, gecikmeyen kimse için kullanılır: *Çok dakiktir, tam saatinde gelir.* **—3.** *Esk.* İnce, anlaşılması emek isteyen şey için kullanılır: *Fikr-i dakik* (ince düşünce).

—Dy. *Dakik olmak*, bir trenden söz ederken özellikle istasyona varışta zaman tarifesine uymak.

◆ a. Toz haline getirilmiş olan şey; un, nişasta vb: *Dakik-i has* (kaliteli, saf un).

DAKİKA a. (ar. *dakîk*, ince'nin dişl. *dakîka*). **1.** Saatin altmışta birine eşit olan zaman birimi. (Dakika da kendi içinde altmış saniyeye bölünür.) **—2.** Göreceli olarak çok kısa bir zaman dilimi; an, lahza. *Dakikada yaptı. Bir dakika beni bekleyin. Yalnızca bir dakika sürdü.* **—3.** *Dakikada*, hemen, çarçabuk: *Dakikada bitirdi işimizi.* || *Dakikası dakikasına*, tam zamanında: *Tren dakikası dakikasına geldi.* || *Dakikası dakikasına uymaz*, sürekli değişiklik gösteren, bir anı bir anını tutmayan kimseler in bu yönünü belirtmek için söylenir. || *Dakikasında*, hemen o anda.

—Geom. Altmışlı tabanda, derecenin altkatı olan pozitif evre; dönemi 21 600'dür. (Simge ′; 1′ = 1/60 derece)

—Ölçbil. *Altmışlı dakika*, bir açı derecesinin altmışta birine eşit olan açı birimi (simgesi ′).

◆ sıf. *Esk*. İnce; dikkat, özen gerektiren şey için kullanılır. || *Dakika-bin*, incelikleri gören, en küçük ayrıntıyı bile kaçırmayan. || *Dakika-dan*, anlaşılması güç incelikleri bilen. || *Dakika-senc*, incelikleri değerlendiren. || *Dakika-şinas*, incelikleri, anlaşılması güç şeyleri kavrayabilen.

DAKİKALIK sıf. Çok kısa süren: *Bir dakikalık yol. Üç dakikalık bir konuşma.*

DAKİKİ, DAKİKİYE sıf. (ar. *dakık* ve *-î*'den *dakîkî*, dişl. *dakîkiyye*). *Esk.* Un gibi olan, unlu, içinde un bulunan: *Mevad-ı dakikiye* (unlu maddeler).

—Esk. bot. Patates, fasulye gibi nişastalı bitkiler.

DAKİKİ (Ebu Mansur Muhammet bin Ahmet), iranlı şair (? 940-? 976). Samani hanedanları için övgüler yazdı. Genç yaşta kölesi tarafından öldürüldü. Nisbesine bakılarak kendisinin ya da babasının uncu olduğu sanılan Dakiki (uncu), İran ulusal destanını manzum olarak yazmaya başlayan ilk şairdir. Güştasp'ın hükümdarlık döneminden, Zerdüşt'ün ortaya çıkışına kadarki olayları anlatan 1 000 beyitlik manzumesi Firdevsi tarafından *Şehname*'nin baş tarafına olduğu gibi alındı. Aşk ve şarapla ilgili şiirlerinden ancak bir bölümü günümüze ulaşabilen şairin bir beyitinden zerdüştçülük'e bağlı olduğu anlaşılmaktadır.

DAKİKİYE → DAKİKİ.

DAKİN a. (ingiliz kimyacı H. D. *Dakin*'in [1880-1952] adından). Eczc. Yaraları yıkamak için antiseptik olarak kullanılan morumsu pembe renkli sıvı. (Özellikleri, içerdiği klordan [litrede 5 g] ve potasyum permanganattan [litrede 0,01 g] ileri gelir.) [DAKİN ÇÖZELTİSİ ya da SIVISI da denir.]

DAKKA, Bangladeş'in başkenti, Ganj ve Brahmaputra deltasının doğu sınırında; 6 105 160 nüf. (1991). Dakka, jüt sanayilerinin egemen olduğu (özellikle Narayanganc uydu kentinde) ve özellikle pamuklu kumaş, kauçuk, şeker, cam, kibrit imal edilen bir sanayi bölgesinin merkezidir. Elde dokuma (ipek, pamuk), jütlü mallar ve ünlü Dakka müslini el sanatlarının başlıca ürünleridir.

—Tar. Tarihi I. binyıla dayanan kent, ancak XVII. yy.'da, Moğol İmparatorluğu döneminde Bengal eyaletinin merkezi olunca (1608-1639 ve 1660-1704) önem kazandı. 1704'te eyalet merkezi Murşidabad olunca Dakka geriledi. İngiliz yönetimi sırasında, 1905-1912 arasında Doğu Bengal ve Assam'ın başkenti oldu ve yeniden önem kazandı. 1947'de Doğu Bengal'in, 1956'da Doğu Pakistan'ın, büyük acılar çektiği, 1971 bağımsızlık savaşından sonra Bangladeş'in başkenti oldu. Tarihsel anıtları müslümanlık döneminden kalmadır.

DAKKAK sıf. (ar. *dakkâk*). *Esk.* **1.** Kapı çalan. **—2.** Kapı kapı dolaşan, eşik aşındıran.

DAKOTA, ABD'de eski bölge. Adı kızılderili halkı *Dakotalar*'dan gelir. Bölgeyi XIX. yy. başında federal hükümet işgal etti: 1803'te Louisiana federasyondan ayrıldı; 1818'de bölge sınırı 49. enleme kadar genişletildi. Nüfus kısa sürede arttı ve bu geniş alanın siyasal açıdan parçalanmasına yol açtı: on yıl içinde (1858-1868). D.'da Minnesota, B.'da Wyoming ile Montana bölgeden ayrıldı. 1861'de "arazi" statüsüne giren Dakota ikiye bölünerek bugünkü Kuzey ve Güney Dakota eyaletlerini (1889'da resmen tanındı) oluşturdu.

DAKOTA *(Güney)*, ing. **South Dakota,** ABD'nin orta-kuzey kesiminde eyalet; 199 551 km², 699 999 nüf. (1990). Merkezi *Pierre*. Eyalet D.'ya doğru alçalan, bazen kırgıbayırlar halini alan tortul ovalardan oluşur. En B.'daki Black Hills dağı (2 207 m) yükselme geçirmiş, kireçli cuestalarla çevrili, yüzeye çıkmış bir cambriaöncesi tabanıdır. Eyalet daha çok kırsal kesimlerden oluşur. Yarı çorak B.'da yaygın yöntemlerle hayvancılık yapılırken, D.'daki topraklarda tahıl (buğday, yulaf, arpa, çavdar) ekilir. Büyük baraj gölleri Missouri'nin rejimini düzenler ve sulama ağını besler. Tek yeraltı kaynağı altındır. Sanayiler (besin, makine, ağaç, elektronik bileşenler) kentlerde (Sioux Falls, Rapid City, Aberdeen) yoğunlaşmıştır.

DAKOTA *(Kuzey)*, ing. **North Dakota,** ABD'nin orta-kuzey'inde eyalet; 183 022 km²; 641 364 nüf. (1990). Merkezi *Bismarck*. Eyalet, Missouri'nin aştığı, B.'dan D.'ya doğru, çoğunlukla verimsiz "kötü topraklarla" yarılmış bir yüksek ova, (yüksl. 600 m'den çok), Missouri sırtları adı verilen ve birçok vadi içeren bir alçak ova (yüksl. 300-500 m) ve geniş Red River vadisini kapsar. Eyalet yarıkurak kuşakta yer alır (500 mm'den az yağış); Missouri üstündeki büyük baraj göllerinden sulamada yararlanılır. Eyalet büyük ölçüde kırsal bölgelerden oluşur. Sulanmayan bölgelerde kuru tarım (buğday, arpa, yulaf ve yaygın yöntemlerle hayvancılık (kasaplık hayvan) yapılır. Sulanan alanlardaysa şeker pancarı, keten, ayçiçeği tarımı yaygındır. Linyitle (12 Mt) az miktarda petrol ve doğal gaz yörenin yeraltı kaynaklarıdır. Sanayi (tarıma dayalı besin maddeleri, makine) kentlerde (Fargo, Grand Forks, Bismarck) yoğunlaşmıştır.

DAKOTALAR, Önceleri Yukarı Mississippi'deki topraklarda oturan, daha sonra Ojibwaların baskısı altında Batı'nın büyük ovalarına dağılan ve burada, bizon alanına

Dakka'daki Beyt ül-Mükerrem camisi

Pasigny

Keystone

Édouard **Daladier** (1938'de)

Camera-Press-Parimage

dalai-lama sürgünde (1973'e doğr.)

(Midwest) özgü göçebe bir yaşam süren ABD Kızılderilileri. 1862 tarihli Homestead Act'a kadar Dakotalar, Kuzey Amerika'nın en önemli kızılderili topluluklarından birini oluşturuyordu; bu sözleşmeyle yurtlarından olup, özel bölgelere yerleştirildiler.

DAKRİYOADENİT ya da **DAKRİYADENİT** a. (fr. *dacryoadénite* ya da *dacryadénite*). Oftalmol. Gözyaşı bezinin iltihaplanması.

DAKRİYOHEMORİZİS a. (fr. *dacryohémorrhysis*). Oftalmol. Kanlı gözyaşı akması. (Konjonktiva kaynaklı olup çoğu zaman aybaşı kanamalarının yerini tutan kanamalarla ilintilidir.)

DAKRİYOLİT a. (fr. *dacryolithe*). Oftalmol. Gözyaşı kanalcığı içinde oluşan taş.

DAKRİYOMEGALİ a. (fr. *dacryomegalie*). Oftalmol. Gözyaşı bezinin hacimce büyümesi.

DAKRİYOPS a. (fr. *dacryops*). Oftalmol. Gözyaşı bezinin gözkapağından yana olan kısmında oluşan kist.

DAKRİYOSİSTEKTOMİ a. (fr. *dacryocystectomie*). Oftalmol. Dakriyosistit tedavisinde gözyaşı kesesinin çıkarılması.

DAKRİYOSİSTİT a. (fr. *dacryocystite*). Oftalmol. Akut ya da süreğen gözyaşı kesesi iltihabı. (Çoğunlukla gözyaşı yolunun [gözyaşı kesesi-burun kanalı] alt başındaki bir tıkanıklıktan ileri gelir.)

DAKRİYOSİSTOGRAFİ a. (fr. *dacryocystographie*). Oftalmol. Gözyaşı yolunun röntgenle muayenesi.

DAKRİYOSİSTORİNOSTOMİ a. (fr. *dacryocystorhinostomie*). Oftalmol. Bazı dakriyosistit hallerinde uygulanan ve gözyaşının burun boşluğuna akmasını sağlamak için gözyaşı kesesi ile burun boşluğu arasını açmayı gerektiren ameliyat.

DAKRİYOSİT a. (fr. *dacryocyte*). Hematol. Kan lam üzerine yayılınca gözyaşı damlası biçimini alan alyuvar. (Dakriyositlerin görülmesi, kan yapımının anormal olarak kemik iliği dışında, özellikle dalakta olduğunu akla getirir.)

DAKRON (tesc. edil. ad *Dacron*'dan). Dupont de Nemours tarafından üretilen kimyasal poliester elyafı.

DAKTİLİ a. (fr. *dactylie*; yun. *daktylios*, halka). İnsanın sindirim sisteminde asalak yaşayan ve az bilinen bağırsak kurdu.

DAKTİLİYOLOJİ a. (fr. *dactyliologie*). Arkeolojinin, yüzük, bilezik ve işlenmiş değerli taşları inceleyen bölümü.

DAKTİLO a. (yun. *daktylos*, parmak'tan fr. *dactylographe*'ın kısaltılmışı *dactylo*). **1.** Bir klavye yardımıyla hareket ettirilen ve mürekkepli bir düzenekle kâğıt üzerine basılan harflerle yazı yazmayı sağlayan aygıt. (Eşanl. YAZI MAKİNESİ.) **—2.** Mesleği daktiloyla yazı yazmak ya da yazıları kopya etmek olan kimse, daktilograf. **—3.** Daktilo ile yazılmış metin: *Hatasız yazılmış bir daktilo*. **—4.** Daktilo kullanma tekniği; daktilografi: *Daktilo öğrenmek. Daktilo kursu*. **—5.** *Bir metni daktilo etmek, daktiloya çekmek*, onu yazı makinesiyle yazmak. || *Daktilo edilmek*, daktilo makinesiyle yazılmış olmak: *Mektubu el yazısıyla değil, daktilo edilmiş olarak göndermek*.
—İş örgüt. *Daktilo merkezi*, bir işletmenin ya da bir kuruluşun öteki servisleri için, istek üzerine, notlar alan ve daktiloda metinler yazan servis.

DAKTİLODİYASTROFİ a. (fr. *dactylodiastrophie*; yun. *daktylos*, parmak, ve *diastrophe*, burkulma'dan). Parmaklarda soydan gelen biçim bozukluğu. (Kirişlerdeki aşırı gevşeklikten doğar ve ikinci dizideki kemiklerin birinciler üzerine ileri derecede kıvrılmasıyla oluşur.)

DAKTİLOGRAF a. (fr. *dactylographe*). → DAKTİLO.

DAKTİLOGRAFİ a. (fr. *dactylographie*). → DAKTİLO.
—Oftalmol. Sağır ve dilsiz bir körle parmaklarla dokunup işaretler yaparak konuşma yöntemi.

DAKTİLOGRAM a. (fr. *dactylogramme*). → PARMAK* İZİ.

DAKTİLOLOJİ a. (fr. *dactylologie*; yun. *daktylos*, parmak, ve *logos*, söz'den). Sağır dilsizlerle anlaşmayı sağlayan işaret dili. (Rahip *Epée* tarafından geliştirilen bu konuşma biçimi dilsiz çocuk tarafından ağızla konuşmaktan daha kolay öğrenilir. (→ DİLLENDİRME.) Ne yazık ki, fakır bir dil olduğundan, sağırlar için yararlıdır, ama onların toplumla bütünleşmesini kolaylaştırmaz; bununla birlikte, onlarda başkalarıyla anlaşma isteğinin körelmesini önler.) [Eşanl. PARMAKLA KONUŞMA.]

DAKTİLOPODİT a. (yun. *daktylos*, parmak, ve *podos*, ayak'tan fr. *dactylopodite*). Zool. Kabukluların tipik eklentilerinin son eklemi. (*Malacostraca* öbeği üyelerinde, göğüs bacaklarının yedinci eklemidir. Genellikle kıvrık bir tırnak biçimindedir ve bir önceki eklemin bir uzantısına yapışarak bir kıskaç oluşturabilir.)

DAKTİLOSKOPİ a. (fr. *dactyloscopie*). → PARMAK* İZİ İNCELEMESİ

DAKTİLOTEKNİ a. (*dactylo* ve *technie*'den). Kriminalistikte, suçlunun suç yerinde bıraktığı izleri araştırmak ve ortaya çıkarmak suretiyle onun kimliğini bulmaya yarayan yöntemler bütünü.

DAKTİLOZOİT a. (yun *daktylos*, parmak ve *dzoon*, hayvan'dan fr. *dactylozoïde*). Hidra ya da sifonofor (knidliların şubesi) kolonilerinde bulunan, çok hareketli, ağızsız ve dokunaçsız polip. (Daktilozoitler, savunma görevi yapan yakıcı hücre bataryalarıyla donanır.)

DAKTİLYOGLİFİ a. (fr. *dactylioglyphie*). Hastaşları oyma sanatı.

DAKTYLOİ, (yun. sözc.). Esk. Yun. İkincil tanrısal varlıklar; anneleri Rhea'nın maiyetinde Girit'te, İda dağında ve Phrygia'da yaşarlardı. Adları "parmaklar" anlamına gelirdi ve efsaneye göre usta zanaatçılar olan bu varlıklar, özellikle demircilerin efsanevi ataları olarak kabul edilirdi.

DAKTYLOS a. (parmak anlamında lat. *dactylus*). Bir uzun (ya da vurgulu) ve onu izleyen iki kısa (ya da vurgusuz) heceden oluşan ayak. (Parmağın üç kemiği göz önüne alınarak böyle adlandırılan daktylos, inişli bir ritim verir. Spondeios ile birleşmiş, Antikçağ şiirinde yaygın olarak kullanılmıştır.) || *Daktylos altılısı*, daktylos ya da spondeios'lardan oluşan heksametros. Beşinci ayak zorunlu olarak bir daktylos, sonuncusu ise bir spondeios' tur. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ölçbil. Ayağın on altıda biri değerinde yunan uzunluk ölçüsü.
—ANSİKL. Daktylos altılısı, kuşkusuz en eski ve antikçağ şiirinde en çok kullanılan dizedir. Homeros ve diğer epik şairler bu dizeyi kullandı. Ennius'un Roma'ya soktuğu bu dize, latin şiirinde, alexandrin'in (on iki heceli dize) fransız şiirindeki yerine benzer bir yer tutar. En sık rastlanan durak, dizeyi iki eşit parçaya bölen penthemimeres'tir Vergilius ve Ovidius dizeyi dengeli üç parçaya bölen hephtemimeres'i de kullanmıştır.

DAKURA ya da **MANASLU II,** Himalaya'da (Nepal) doruk; 7 835 m. Buraya ilk kez 1970'te japon dağcılar (H. Vatanabe ve şerpa L. Tsering inişte öldü) tırmandı.

DAL a. **1.** Ağaç, ağaççık ve çalıların odunsu gövdelerinin kollara ayrılmasıyla ortaya çıkan ince gövdeler: *Defne dalı, zeytin dalı*. (Bk. *ansikl.* böl. Bot.) **—2.** Bir bilimin, bir etkinliğin, bir örgütlenmenin bölümleri; kol, alan: *Fakültenin anabilim dalları. Uzun atlama dalında yarışacak sporcular. Bu dalda eleman açığı yok.* **—3.** Bir kimsenin etkinlik alanı: *Kendi dalının en iyisidir*. **—4.** *Dal budak salmak*, bir konu ya da sorun sözkonusuysa, değişik açılardan büyüyüp genişlemek, yayılmak. || *Dal gibi*, ince zarif kimse: *Onu dal gibi kız karşıladı*. || *Dal gibi kalmak*, çok zayıflamak. || *Daldan dala konmak*, sık sık iş, düşünce, konu vb. değiştirmek.
—Ağ. yet. *Dal kırımı*, bir ağacın dallarını koparmak eylemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Anat. Bir damarın ya da bir sinirin ayrıldığı kollardan her biri. (Yol boyunca ana gövdeden çıkan dallara *yan dal*, uçtan çıkanlara *uç* ya da *son dal* denir.)
—Bot. *Dal dökülmesi*, bazı ağaçlarda, yaprak düşmesine benzer bir mekanizmayla dalların kopup düşmesi.
—Bot. ve Zool. Çok büyük hayvan ya da bitki öbeği. (Dala giren canlılar, fosil biçimlerin de hesaba katılması koşuluyla, aynı yönde gelişen bir evrim bütünü boyunca, birbirlerinin soyundan gelmiş olabilirler ve çeşitli uyarlanmalarla ve çeşitli gelişme dereceleriyle aynı genel örgütlenmeyi sergilerler. Kordalılar, omurgasız sölomlular, saplı yeşil bitkiler, tür bakımından en zengin üç daldır.) [Eşanl. KLADUS.]
—Elektrotekn. Bir ağda, seçilen bir ağacın öğelerinin her birine verilen ad.
—İnş. *Dal döşeme*, çift doğrultuda çalışan nervürlü ya da nervürsüz tek parçalı betonarme döşeme.
—Meyvc. *Meyve dalı*. Meyve ağacında üzerinde yaprakların ve çiçeklerin oluştuğu sap (yetiştirme tarzına göre az ya da çok kısa budanır ya da hiç budanmaz). Asmalarda kış budamasında, ana dalın üzerinde bırakılan ve bir, iki ya da üç göz taşıyan sürgün.
—Nöroanat. *Birleştirici ak dallar*, omuriliğin ön boynuzundan sempatik gangliyonlara giden gangliyon önü sinir lifleri. || *Birleştirici boz dallar*, gangliyon sonrası çeşitli çevre sinirlerini meydana getiren liflerin tümü.
—Ormanc. *Dal odunu*, koru ormanı ağaçlarının dallarından elde edilen ve yakacak ya da kömür odunu olarak kullanılan ince yuvarlak odun.
—Su işler. *Dal şebeke*, bir ucundan beslenen ve özel bağlantılara değin dallanmış birçok kola ayrılan bir ya da birçok ana borudan oluşmuş şebeke.
—Süslem. sant. Yapma çiçeği oluşturan çeşitli öğelerin bağlı olduğu sap olarak kullanılan sert bölüm. || Tezhipte, levhaların köşelerine yapılan çiçek demeti. || *Dolama dal*, iç içe kıvrık dal ve yapraklardan oluşan süslemenin yuvarlak bölümlerine verilen ad. || *Sarma dal*, birbirine sarılmış çiçek ve yaprak dallarından oluşan süsleme.
—Tıp. *Yan dal*, büyük bir sinir ya da damardan çıkarak başka bir organa ulaşan sinir ya da damar dalı.
—ANSİKL. Ağ. yet. Dal kırımı doğal bir afetten doğabileceği gibi (rüzgârın, karın etkisi, vb.) insan eliyle de yapılabilir. Birincisinde dal genellikle kırılır ve o zaman çotuğun dipten kesilmesi uygun olur; hatta yara koruyucu bir macunla da kapatılabilir. Bazen dal kırımı ağacın kesilmesinden önce uygulanır, böylece hem ağacın, hem de düşeceği yerdeki ağaçların fazla zarar görmemesi sağlanır.
—Bot. Ağaç yetiştirmede, bir ağacın kalın kollarına "dal" adı verilir; dalların üzerinden dalcıklar, bunlardan da taze sürgünler ya da filiz çıkar. Ağacın dış görünüşü, bu çeşitli birimlerin gelişmesine ve dizilişine bağlıdır. Ağacın çatısını oluşturan kalın dallara *kerestelik dal* denir.

DAL a. (ar. *dal*). *Esk.* Arap abecesinin 8., fars ve osmanlı abecesinin 10. harfi. Ebced hesabındaki sayı değeri: 4. Her üç dilde de türkçedeki d sesini gösterir.
—ANSİKL. Ed. Arap abecesindeki dal (d) harfi, açı biçiminde (د) olması nedeniyle divan şiirinde âşığın iki büklüm olmuş boyuna, bükülmüş beline benzetilir. Ayrıca, sevgilinin saçlarının kıvrımlarıyla ilgili bir benzetme öğesidir.

DAL sıf. **1.** Çıplak, yalın. **—2.** Kimi sözcüklerin başına getirilerek bileşik sözcükler oluşturulur: *Dalkılıç. Daltaban. Dalkavuk.* **—3.** *Dal fes*, üstünde sarık bulunmayan fes. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Dal taşak*, bir erkeğin çırılçıplak olduğunu belirtir (kaba.).
—ANSİKL. Giy. Cezayirli gemiciler aracılığıyla osmanlı giyim kuşamına giren fes, 1826'da denizciler için resmi başlık olarak kabul edilmiş, daha sonra kurulan Asakiri Mansurei Muhammediye'de de asker ve subaylara dal fes giydirilmiştir. Halk arasında da yaygınlaşan fesin çevresine, yaşlılar mutlaka bir sarık sarmış, ordudan olanlar ve gençlerse dal fes kullanmışlardır.

DAL a. **1.** Arka, sırt: *Heybesini dalına asmak.* **—2.** *(Bir şeye) dal vermek*, bir şeye dayanmak, yaslanmak. || *Dalına basmak*, bir kimsenin hoşlanmadığı şeyleri yaparak onu kızdırmak: *Bırakın bu konuyu, dalına basmayın çocuğun.* || *Dalına binmek*, bir kimseye bir şey yaptırmak için onu sürekli sıkıştırmak.

DAL sıf. *Yörs.* Zaman belirten kimi sözcüklerin başına geldiğinde sözcüğün anlamını güçlendirir: *Dal gündüz* (güpegündüz). *Dal öğle* (tam öğle vakti).

DAL → DALSLAND.

DAL ya da **DAHL** (Vladimir İvanoviç), Danimarka asıllı rus yazar ve dilbilimci, (Lugansk 1801 - Moskova 1872). Denizci ve askeri hekim olarak çalıştıktan sonra devlet hizmetine girdi ve yaptığı geziler sırasında rus dili ve görenekleri üstüne derin bilgi sahibi oldu. "Natüralist" bir üslupla belgesel değeri olan bölgesel öyküler yazdı. En önemli yapıtı *Tolkoviy Slovar Jovogo Velikoruss kogo Yazıka*'dır. (Yaşayan büyük rus dilinin açıklamalı sözlüğü 1863-1866).

DÂL sıf. (ar. *delalet*'ten *dall*). *Esk.* Yol gösteren, işaret eden; belgeleyen.
—İsl. huk. *Dâl b'id-delâle*, anlam bakımından başka şeyleri de çağrıştıran söz. || *Dâl b'il-ibâre*, amacı açıkça belirten söz. || *Dâl b'il-iktizâ*, daha önce var olan hukuki bir hükmü çağrıştıran söz. || *Dâl b'il işâre*, açıkça belirtmediği bazı anlamlar çağrıştıran söz.

DÂL, DÂLLE sıf. (ar. *ḍalalet*'ten *ḍall*, dişl. *ḍâlle*). *Esk.* **1.** Sapmış, doğru yoldan ayrılmış, günaha girmiş: *Firak-ı dâlle* (doğru yoldan ayrılmış din grupları). **—2.** *Kral-ı dâl*, hıristiyan kral.

DALABA, Gine'de yer, bölge yönetim merkezi, Futa-Calon'da; 12 500 nüf. Deneme bahçesi. *—Dalaba bölgesi*, 6 000 km²; 132 308 nüf.

DALABABALIĞI a. Zool. YOLLU DİŞLİ-SAZANCIK'ın eşanlamlısı.

DALABIMAK gçz. f. *Yörs.* Hayvc. Dişi bir hayvan sözkonusuysa, çiftleşmek istemek.

DALADİER (Édouard), fransız siyaset adamı (Carpentras 1884-Paris 1970). Radikal sosyalist; 1919'da meclise girdi. 1924'te ilk kez bakan oldu. 1933 ve 1934'te hükümet başkanlığı, Blum'un cephe hükümetinde (1936-1937) savunma bakanlığı, 1938-1940 arasındaki yeni hükümette tekrar hükümet başkanlığı yaptı: Avrupa'da giderek artan nazi tehdidine karşı Münih paktı'nı imzaladı (1938), 3 eylül 1939'da Almanya'ya savaş ilan etti. 1940'ta savaş bakanı olduğu sırada işbirlikçi Pétain hükümetinin emriyle tutuklandı. 1946'da Ulusal meclis'e seçildi, 1957'de Radikal parti'nin başkanlığına getirildi. V. Cumhuriyet anayasası'na muhalif olarak 1958'de siyasetten ayrıldı.

DALAİ-LAMA a. (çev. Tibet moğolcası *rgyal-tso* [*rgyamço*]). Genellikle, Lasa'da (Potala sarayı) oturan ve dinsel iktidarı yalnız Tibet'te değil, Moğolistan, Batı Çin'in bir bölümü, Bhutan, Ladak ve Sıkkım'a uzanan buddha önderine verilen unvan.
—ANSİKL. Dalai-lama, Tibet'in sahibi bodhisattva Avalokiteşvara'nın insanda cisimleşmesi olarak kabul edilir. Öldüğü zaman, onda barınan tanrısal ruh, en az 49 günlük bir aradan sonra, doğar doğmaz olağanüstü belirti gösteren bir çocuğa yeniden iner. Cisimleşmenin resmi tutanakları Çin hükümetine verilir ve seçim bu hükümet tarafından onaylanırdı. Son dalai-lama Tenzin Gyatso 1935'te Çinghai'de (Çin) doğdu. Dört yaşında on dördüncü cisimleşme olarak, bodhisattva Avalokiteşvara ile özdeşleştirildi, 1940'ta Tibet'in hâkimi olarak ilan edildi ve ülkesinin bütün buddhacı tarikatlarının en büyük şefi oldu. Ekim 1950'de, çin istilası sırasında, Tibet sınırı yakınındaki Yatung'a kaçtı, ancak Nehru'nun desteğini alamadı. Ülkesinin özerkliğini sağlayan Pekin antlaşmasını yapmak zorunda kaldı (1951). Tibetliler ile Çinliler arasındaki anlaşmazlıklar sürdü. Bu anlaşmazlıklar, 1956'da Doğu Tibet'in başkaldırmasına ve 1959'da ülkenin Çinliler tarafından işgaline kadar vardı. Kaçmak zorunda kalan Tenzin Gyatso, 1959'dan beri Hindistan'da sürgünde yaşamaktadır. Barışa katkılarından dolayı 1987 Albert Schweitzer ve 1989 Nobel Barış ödüllerine layık görülmüştür.

DALAK a. Anat. Sol geğrek bölgesinde bulunan lenfoit organ. || *Dalak atardamarı*, çölyak atardamarın, pankreasın üst kenarını izleyerek dalağa ulaşan dalı. || *Dalak toplardamarı*, kirli kanı dalaktan kapı toplardamarına götüren toplardamar.
—Asalbil. *Dalak göstergesi*, sıtma biliminde kullanılan yaygınlık göstergesi. (Dalak indeksiyle dalakları orta derecede büyümüş kişilerin sayısı çarpılarak elde edilir.) || *Dalak indeksi*, sıtmanın yaygınlığını ölçmek için kullanılan salgın bilimi indeksi. (Dalakları büyük olan kişilerin yüzde olarak oranını verir.)
—Cerr. *Dalağın çıkarılması*, ağır travmalarda ve bazı kan hastalıklarında dalağın ameliyatla alınması.
—Patol. *Dalak büyümesi*, dalak hacminin artması. (Eşanl. SPLENOMEGALİ.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Miyeloit dalak büyümesi*, miyeloit dokunun sürekli artması. (Dalak ve karaciğerde eritromiyeloit doku değişimi ve miyelofibroz ile belirgindir.)
—ANSİKL. Anat. İnsanda dalak koyu kırmızı renkte ortalama 200 g ağırlığında bir kütledir; diyaframın altında, midenin arkasında, kalınbağırsak sol kıvrımı ile sol böbreğin üzerinde, sol geğrekte bulunur.
—Hematol. Dalak, gerek lenfoit dokusuyla (ak öz), gerek damar dokusuyla (kırmızı öz), dölüt yaşamının son ayına kadar, kan yapıcı bir lenf-damar organıdır; ayrıca fizyolojik ve bazen patolojik olarak kan eritme görevi de vardır.
—Karş. anat. Dalak yuvarlakağızlılarda ele gelir bir organ halinde değildir, bağırsağı saran yaygın bir ağ dokusu biçimindedir. Çeneliağızlılarda bağımsız bir organ halindedir. Omurgalıların birçok sınıfında önemli bir görevi vardır, yalnız kemiklibalıklarda böbrek lenfoit dokusu ondan daha önemlidir.
—Patol. *Dalak büyümesi*, birçok hastalıkta görülür. Başlıca nedenleri: enfeksiyonlar (verem, sarkoidoz, brüselloz, vb.), asalak hastalıkları (sıtma, kala-azar, vb.), kapı toplardamarında basınç yüksekliği (özellikle karaciğer sirozu), kan hastalıkları (kötü huylu kan hastalıkları, süreğen lenfoit lösemiler, retikülo ya da lenfosarkomlar), aşırı yüklenme hastalıkları (Gaucher ve Niemann-Pick hastalığı). Dalak büyümesinin nedeni bilinmeyebilir de, tropikal bölgelerde olduğu gibi. Dalağın çıkarılması (splenektomi) normal bir yaşam sürmeye engel değildir.

DALAKLAŞMA a. Pnömol. Dalak dokusuna benzer kıvamda sertleşme biçiminde akciğer lezyonu.

DALAKOTU → KISAMAHMUT.

DALÂL → DALÂLET.

DALÂLET ya da **DALÂL** a. (ar. *ḍalâlet, ḍalal*). *Esk.* **1.** Sapma, sapkınlık, doğru yoldan ayrılma, yanılma: *"Bu tarîk ile dalâletden özün eyler reha"* (Fuzuli, XVI. yy.). **—2.** Yanlış düşünce, yanlış yol: *"...eğer hassasiyetimiz dalâlete sevk edilmemişse..."* (H. C. Yalçın). **—3.** *Dalâlete düşmek*, yanlış yola sapmak, doğru yoldan ayrılmak. **—4.** *Dalâlet-şiar*, sapkın, sürekli yanılan, yanlış iş yapan. ||*Dalâl-ı baid*, doğru yoldan uzaklaşma.

DALÄLVEN, Orta İsveç'te ırmak; 520 km. Botten körfezine dökülür. Osterdalälven (Siljan gölünü aşar) ve Västerdalälven'in birleşmesiyle oluşan çığırında birçok hızlı akışlı kesime rastlanır. Hidroelektrik tesisleri.

DALAMA a. Dalamak eylemi.

DALAMA, Aydın'ın merkez ilçesine bağlı bucak; 8 491 nüf. (1990); 9 köy. Merkezi *Dalama*, 2 224 nüf. (1990).

DALAMAK g. f. **1.** *Bedeni, bedenin bir bölümünü dalamak*, ısırganotu, zehirli böcek vb. ya da sert, batıcı bir kumaş, yün vb. sözkonusuysa, bedende değdiği yeri kızartmak, yakmak, kabartmak: *Isırganotu bacaklarını dalamış. Dalayan bir kumaş.* **—2.** *Bir kimseyi, bedenin bir bölümünü dalamak*, köpek, kurt vb. sözkonusuysa, ısırmak, dişlemek.

◆ **dalaşmak** işt. f. **1.** Köpeklerden söz ederken, boğuşup birbirlerini ısırmak. **—2.** *Bir kimseyle dalaşmak, (birbirleriyle) dalaşmak*, çok sert bir kavgaya ya da tartışmaya girmek, ağız kavgası etmek; çekişmek, tartışmak: *Böyle bir konu için dalaşmaya değer mi?*

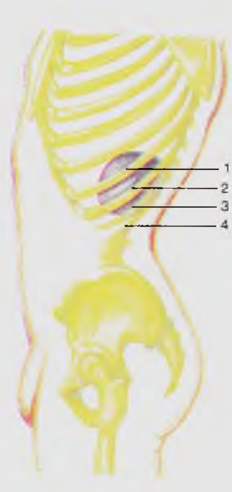
DALAMAN, Muğla ilinin Akdeniz bölgesi sınırları içinde kalan kesiminde ilçe; 26 408 nüf. (1990); 16 köy. Merkezi, Muğla'nın 94 km G.-D.'sundaki *Dalaman*, 15 025 nüf. (1990). Meyve (turunçgiller), sanayi bitkileri (pamuk) üretimi, ormancılık ve ormanlardan elde edilen yan ürünler (sığla yağı, reçine), SEKA kâğıt fabrikası. 1982'de açılan Dalaman havaalanı, yöredeki turizm potansiyelinin harekete geçirilmesinde önemli rol oynamıştır.

Dalaman havaalanı, ilçe merkezine 6 km uzaklıkta havaalanı. 1981'de hizmete girdi. Uluslararası tarifeli ve tarifesiz dış hat seferleriyle, iç hat seferlerine açıktır (günde 8 saat). Havaalanının uçak trafiği kapasitesi yılda 8 760 iniş-kalkış, yolcu trafiği kapasitesi 500 000 kişidir. 1991 yılı içinde 7 806 iniş-kalkış yapılmış, toplam 619 948 yolcu taşınmıştır. Taşınan yük ise (iç hat-dış hatlar) 7 105 ton'dur.

DALAMAN çayı, antik **İndos,** Akdeniz bölgesinin Menteşe ve Teke yöreleri arasında akarsu; 229 km. Fethiye'nin K.-D.'sunda B. Toroslar'ın Göktepe, Yaylacık dağı gibi doruklarından inen kollarını birleşmesiyle oluşur. Toros sıraları arasında dar ve derin bir vadi içinde akar; kıyıda, geniş bir taşkın ovası yaparak, Ortaca'nın 8 km G.'inde denize dökülür. Düzensiz bir rejim gösterir. Ortalama akımı saniyede 49 m³.

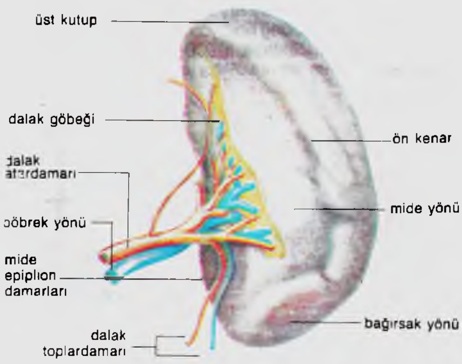

dal
en-Nihaye fi Garaibi'l Hadis
Süleymaniye kütüphanesi, İstanbul

dalak: karın içindeki konumu
(1, 2, 3, 4: 9., 10., 11., 12. kaburgalar)

dalak

daldırma

Dalaman müessesesi (SEKA), Muğla'nın Dalaman ilçesinde, kâğıt, karton ve selüloz üreten SEKA'ya bağlı kuruluş (1971). 1976'da kolofan tesisi, 1978'de klor-alkali fabrikası, 1982'de kâğıt, karton ve kullanılmış kâğıt kuşeleme tesisleri eklendi. Yılda 70 000 t sülfat selülozu, 15 000 t viskoz selülozu, 35 000 ton yazı baskı kâğıtları, 40 000 t karton, 45 000 ton kuşe kâğıt üretim kapasitesine sahiptir. Günde 100 t atık kâğıt işlenmektedir.

DALAN a. Mim. Bir yapıda dış kapıyla odalar arasındaki giriş bölümü sofası.

DALAN (Bedrettin), türk mühendis ve yönetici (Eskişehir 1941). İTÜ elektrik fakültesi'ni bitirdi (1963). Devlet demiryolları genel müdürlüğü mühendislik hizmetlerinde görev aldı. Trenlerde otomatik kontrolü sağlayan sinyalizasyon sistemini kurdu. Bir süre serbest çalıştıktan sonra Anavatan partisi'nin kurucuları arasında yer aldı (20 mayıs 1983). Bu partinin İstanbul il başkanlığını yaptı. İstanbul büyükşehir belediye başkanlığına seçildi (25 mart 1984). İstanbul'da altyapı tesislerinin geliştirilmesi, kent içi deniz ve kara trafiğinin (deniz otobüsleri, metro projesi vb.), Boğaziçi kıyılarının, özellikle Haliç kıyılarının düzenlenmesi, tarihsel yapıların onarımı, yeni Galata köprüsü'nün yapımı gibi konulardaki çalışma ve uygulamalarıyla adını yurt içinde ve dışında duyurdu. Çevre sağlığı konularındaki çalışmalarından ötürü Dünya çevre teşkilatı tarafından ödüllendirildi (1987).

Merkez yönetimiyle anlaşmazlığa düşerek kasım 1989'da ANAP'tan istifa etti. Demokrat Merkez partisi'ni kurdu ve genel başkan oldu (mayıs 1990). Ekim 1991 seçimlerinde partisiyle birlikte DYP'ye katıldı ve İstanbul milletvekili seçildi.

DALARNA ("Vadiler"), Orta İsveç'te eski il. Başlıca kenti *Falun*.

DALASİ a. Gambiya para birimi.

DALAŞ a. Birkaç kişi arasında geçen gürültülü kavga, bağrışma: *Ağız dalaşı.*

DALAŞMAK → DALAMAK.

DALAT ya da **DA LAT**, Vietnam'da kent, moi (Güney Annam) platoları bölgesinde Lâm Đồng ilinin yönetim merkezi; 105 000 nüf. Yaklaşık 1 000 m yükseltide kurulmuş, iklimi sağlığa yararlı tedavi merkezi.

yerinde daldırma

sürgün daldırma

yatırarak daldırma

DALATİİDAE a. KILIÇSIZYÜZGEÇLIGILLER familyasının bilimsel adı.

DALAVERE a. (ital. *il dare e l'avere*, alacak ve verecek'ten). *Tkz.* **1.** Bazı çıkarlar elde etmek ya da bir kimseye zarar vermek için yapılan gizli ve dürüst olmayan oyunlar; düzen, entrika: *Aptal değilim, çevirdiğin dalavereleri görüyorum. Seçim dalavereleri.* **—2.** *Dalavere çevirmek, dalavere döndürmek*, dürüst ve yasal olmayan yollarla iş becermek.

DALAVERECİ sıf. ve a. Amacına ulaşmak için dürüst olmayan oyunlara başvuran kimse için kullanılır; dümenci, düzenbaz.

DALAVERECİLİK a. Dalavereci olma durumu.

DALAYRAC ya da **D'ALAYRAC** (Nicolas Marie), fransız besteci (Muret, Haute-Garonne, 1753-Paris 1809). Bir yandan hukuk öğrenimi görürken bir yandan da keman dersleri aldı. 1774'te orduya girdi ve Langlé ile armoni çalıştı. *l'Eclipse totale* (1782) adlı operasının başarı kazanması üzerine ordudan ayrılarak kendini besteciliğe verdi. Monsigny ve Grétry geleneği doğrultusunda 50'yi aşkın opera-komik besteledi. *Nina ou la Folle par amour* (1786), *Gülistan* (1805). Yapıtları, ezgilerinin güzelliği ve üslubunun zarafetiyle beğeni topladı.

DALAYSEL (Oktay), türk kemancı (Yalvaç, Isparta, 1938). Ankara Devlet konservatuvarı'nda Lico Amar'ın, Freiburg Yüksek müzik okulu'nda (Almanya) Grehling'in öğrencisi oldu. Yurda dönünce Cumhurbaşkanlığı senfoni orkestrası'na (CSO) girdi. Yurtiçinde ve dışında birçok kez resital verdi. CSO'nun konzertmeister'liğini yapmakta, konservatuvarda keman öğretmektedir. *Gam metodu* adlı kitabı, yabancı uzmanların da beğenisini kazandı.

DALBASTI a. Mayıs sonlarında olgunlaşan, meyvesi irice, sarı üzerine parlak kırmızı renkte, sulu, küçük çekirdekli, yerli kiraz çeşidi.

DALBAŞAR (Mehmet Kenan), türk asker (İstanbul 1885-*ay. y.* 1935). Harp okulu'nu (1902), Harp akademisi'ni (1912) bitirdi. Kurmay yüzbaşı olarak orduya katıldı. Balkan ve Birinci Dünya savaşlarına katıldı. Kurtuluş savaşı'nda XIII. Kolordu komutan vekili (1919-1921) ve 41. Tümen komutanı (1921-1922) olarak bulundu. Harp akademisi komutan vekilliğine getirildi (1923). Korgeneral ve VII. Kolordu komutanı iken hastalanarak öldü.

DALBERG, esk. **Dalburg,** XV. yy.'dan başlayarak güç ve etki kazanan alman aile. En ünlü üyeleri şunlardı: JOHANN **von Dalberg** (Oppenheim 1455 - Heidelberg 1503), Worms piskoposu, hümanist ve sanat koruyucusuydu; —KARL THEODOR, **von Dalberg** baronu (Herrnsheim 1744-Regensburg 1817), son Mainz seçicibaşpiskoposuydu; Napoleón onu Germanya primat'ı unvanıyla 1803'te Regensburg'a, sonra 1806'da Frankfurt'a gönderdi. Aynı zamanda Ren konfederasyonu başşansölyesi ve Diyet başkanıydı. Regensburg'u Bavyera'ya bırakmak zorunda kalınca (1810), karşılığında Fulda ve Hanau'yu aldı. Frankfurt büyük düklüğüne yükseldi, egemen olduğu bölgelerde idari ve adli bir birlik kurdu (16 ağustos 1810 patenti), serfliği kaldırdı, din ve çalışma özgürlüklerini sağladı. Medeni yasa'yı (1810) ve Ceza yasası'nı kabul etti (1812). Sanat koruyucusu, Goethe, Schiller ve Wieland'ın dostu olan Dalberg, bu reformların yararını anlayan, ama tutkusu olmayan bir XVIII. yy. insanıydı. 1813'te büyük dük unvanından feragat ettiyse de Regensburg başpiskoposu olarak kaldı; —WOLFGANG HERİBERT, **Dalberg** baronu (Herrnsheim 1750 - Mannheim 1806), Karl Theodor'un kardeşi ve Mannheim tiyatrosu yöneticiydi, Schiller'in dramlarını ilk kez o oynattı; —EMMERICH JOSEPH, **Dalberg** dükü (Mainz 1773-Herrnsheim 1833), Wolfgang Heribert'in oğluydu, 1809'da Fransa hizmetine girdi, Talleyrand çevresinde yer aldı, Napoleon ile Marie-Louise'in evlilik görüşmecileri arasına katıldıktan sonra, Viyana kongresi'nde (1815) Talleyrand'a yardımcılık etti. İmparatorluk dükü, ardından Fransa yüksek meclis üyesi ve Fransa'nın Torino elçisi oldu.

DALBERG (John), 1. **Acton** baronu → ACTON.

DALBERGİA a. (isveçli botanikçi K. *Dalberg*'in adından). Tropikal bölgelerde yetişen, kelebekçiçekligiller familyasından çeşitli ağaç türlerinin cins adı.

—ANSİKL. *Dalbergia* türlerinin birçoğundan ticari önem taşıyan kereste elde edilir. Amerikan dalbergiaları: *Dalbergia cearensis* (mor odunlu), *D. decipularis* (pembe odunlu), *D. granadilla* ve *D. retusa* (kokobolo), *D. nigra* ve *D. spruceana* (Brezilya pelesengi), *D. stevensonii* (Honduras pelesengi), *D. variabilis* (pembe odunlu). Afrika dalbergiaları: *D. melanoxylon* (Afrika çarkıfeleği). Madagaskar dalbergiaları: *D. greveana*, *D. baroni* (Madagaskar pelesengi). Asya (Hindistan) dalbergiaları: *D. latifolia*, *D. sissoo*. Bu sonuncu dalbergia türü, Afrika'da, Büyük Sahra'nın güneyindeki Sahil kuşağında ağaçlandırmalarda kullanılmaktadır.

D'ALBERTİS (Luigi Maria), italyan gezgin (Voltri, Cenova ili, 1841 - Sassari, Sardinya, 1901). Beccari ile birlikte 1871 ve 1872'de Yeni Gine'nin kuzey-batı kıyısını ve Arak tepelerini dolaştı. 1875'te, Tomasinelli ile birlikte, Papua körfezinin doğu bölümünü, sonra büyük britanyalı MacFarlane ile birlikte Fly ırmağını dolaştı.

DALBONO (Edoardo), italyan ressam (Napoli 1841 -*ay. y.* 1915). D. Morelli'nin çevresinde gelişen ve "Posillipo" denilen resim okuluna bağlı bir sanatçıdır. Tarihi ve denizi konu edindiği birkaç tablonun yanı sıra eski Napoli manzaraları çizdi (*Teras*, Roma, Modern sanatlar ulusal galerisi).

DALCIK a. Bot. Bir dalın kollarından her biri; küçük dal.

—ANSİKL. Bot. Dalcık ya bir yaprağın koltuğunda ya da bir dalın ucundan çıkar. Meyve ağaçlarında iki çeşit dalcık bulunur: çiçeksiz dalcıklarda yalnız yaprak olur, karma dalcıklarda hem yaprak, hem çiçek bulunur. Büyümeleri sınırlı, yaprakları çok sık olan dalcıklara *kısa dalcık*, büyümesi sınırlı olmayan ve hem tepe tomurcuğu, hem yan tomurcuk taşıyan dalcıklara *uzun dalcık*, çamlarda tepe tomurcuğu ya da ibre taşıyan dalcıklara *kısa sürgün* denir. Dalcıklar sülükdal (asma), yumru (patates) ya da diken (akdiken, katırtırnağı, vb.) haline gelebilir.

DALCQ (Albert), belçikalı biyolog (Dampremy 1893 - Brüksel 1973). Embriyoloji ve özellikle de denizyıldızları, tulumlular, amfibyumlar ve memelilerde yumurta ve embriyon üzerine önemli inceleme yapıtları ortaya koydu. Ayrıca, aşırı iyon yüklü deniz suyu kullanılarak yapılan bir deneysel döllenmesiz üreme yöntemi buldu. *L'Œuf et son dynamisme organisateur* (1941) [Yumurta ve düzenleyici dinamizmi] adlı, öğretici nitelikli bir yapıtı vardır. Belçika Krallık tıp akademisi sürekli sekreteri oldu ve 1957'den ölümüne değin bu görevini sürdürdü.

DALCROZE (Emile JAQUES—) → JAQUES-DALCROZE (Emile).

DALDALAN a. (belki de yörs. *dal*, omuz, sırt, ve *dalan*, dönme'den). Halk oy. Artvin ve çevresinde, kadın erkek birlikte oynanan, bar türü bir halk oyunu. (Oyunda sık yinelenen dönme figürü dikkati çeker.)

DALDIRILMAK → DALMAK.

DALDIRIM a. Ceb. *Bir A tamlık halkasının, bir K cismine daldırımı*, A ile eşyapılı

bir althalkayı içeren, değişmeli minimal cismi (yakın bir eşyapı uygulamasına denk) bulmaya dayanan problem. (Örneğin, ℤ halkasının, gerçek sayıların ℝ cismine daldırımı, oransal sayıların ℚ cismini verir.)

DALDIRMA a. Daldırmak eylemi.

—Bağc. Eksik bir çotuğun yerini doldurmak amacıyla tüm bir asma çubuğu ya da bir dalı toprağa gömme.

—Bahç. *Yerinde daldırma,* ana bitkiden ayırmadan önce, otsu ya da odunsu körpe bir dalın bir bölümünün, kök sürdürmek amacıyla toprağa gömülmesi ve bu yolla bitki çoğaltma yöntemi. (Bk.*ansikl.* böl.) || *Yerinde daldırma dalı,* ek kökler çıkarsın ve ana bitkiden ayrıldıktan sonra yeni bir bitki versin diye ana bitkiden koparılmadan toprağa ya da başka nemli bir ortama gömülen dal.

—Balıkç. *Daldırma kepçe,* küçük balıkları tutmaya yarayan, uzunca saplı, bir çembere takılmış ağ.

—Boyac. Bir nesneyi boya, vernik ya da benzeri ürün banyosuna batırarak boyama yöntemi. (Daldırmayla boyama ve vernikleme sınayide başvurulan bir yöntemdir ve yalnız bitirme işleminde değil, astar vurmada da kullanılır.)

—Fişekç. B barutu üretiminde, çözücülerden arındırmak için barutu uzun süre sıcak suda (80° C'a kadar) tutma işlemi. || Pamuk barut üretiminde pamuğu nitrolama banyosuna batırma.

—Polim. *Daldırmayla dökme kalıplama,* kalıbın, biçim verilecek malzemeye batırılması sonucu bir polimer katmanıyla kaplanmasına dayanan kalıplama.

—Seram. İlk pişimi yapılan parçayı, sıvı emaya daldırarak sırlama.

—Tekst. İpek desenlerini boyaya batırma. || *Daldırma çubuğu,* ipek destelerini taşıyan ve bunları boya içinde hızla çalkalamaya yarayan çubuk.

—Tüt. Ana damarı alınmış tütün yapraklarının, sulu bir çözeltiye batırıldıktan sonra çıkartılıp suyun ya da sosun içe işlemesi için dinlendirilmesi işlemi.

—Yağ. mad. Mum yapımında parafin, balmumu, stearin vb. gibi hammaddelerin bulunduğu tanka fitili batırmak eylemi.

—ANSİKL. Yerinde daldırma yöntemi bazı fındık ve incir çeşitlerini, en çok da ayva gibi daldan üretilen anaçları ve ıslah edilecek elma çeşitlerini doğrudan doğruya çoğaltmak amacıyla kullanılır. Bunun için odun talaşıyla ya da kumla karıştırılmış hafif topraklar kullanılır. En çok başvurulan yöntem *yerinde sürgün daldırma* yöntemidir. Bu yöntemde bitki kışın toprak hizasından kesilir, ilkbaharda yeni sürgünler vermesi sağlanır, sonra bu sürgünlerin dibi nemli toprakla doldurularak kök sürmeleri kolaylaştırılır. Fındık ve kestane ağaçlarında, dip doldurmadan önce, büyüme sırasında tedrici bir boğumlanma yaratmak için sürgünlere birer halka geçirmek iyi olur. Köklenmiş dallar kışın, olursa makineyle kesilip alınır. *Yatırarak yerinde daldırma,* kışın bütün bir dal uzun bir çukura yatırılıp üzeri toprakla örtülerek yapılır. Bahar gelince daldan çukur boyunca dikey sürgünler çıkar ve kök uzanır. Ertesi kış köklü sürgünler kesilip alınır. *Yerinde açık daldırma,* bir dalın dip kısmına plastik bir torba içinde turba ya da nemli yosun (örneğin kauçuk için) sarılarak yapılır, gerekirse dalın ucu kesilip atılır.

DALDIRMA a. Cam ve seramikten yapılan bir tür kulplu kap.

DALDIRMAK → DALMAK.

DALDIRMALI sıf. Opt. *Daldırmalı objektif,* bir mikroskopta, çözme gücünü artırmak amacıyla cisimle arasına yüksek kırma indisli bir sıvı konan objektif.

DALDIZ a. *Yörs.* **1.** Marangozlarca ağaç oymakta kullanılan oluklu kesici aygıt. **—2.** Ağaçtan oyulmuş arı kovanı. **—3.** Arı kovanından bal almakta kullanılan demir kepçe. **—4.** Ağaçtan oyulmuş yayık.

DALE (*sir* Thomas), ingiliz deniz subayı ve yöneticisi (öl. Masulipatam, bugün Maçilipatnam, 1619). 1611'de, Virginia'yı yönetmekle görevlendirildi, Virginia valisi oldu (1614); burada var gücüyle düzeni yeniden sağladı ve ilk yasaları çıkarttı. 1616'da, Virginia'yı terk etti ve Hollandalılar'a karşı Doğu Hindistan Şirketi'nin ingiliz filosu komutanlığına getirildi. Batavia açıklarında Hollandalılar'ı yenilgiye uğrattı (1618).

DALE (David), ingiliz sanayici ve insansever (Stewarton, İskoçya, 1739 - Glasgow 1806). 1785'te, New Lanark'ta, Clyde ırmağı kıyısında bir pamuk ipliği fabrikası ve önemli bir işçi sitesi kurdu.

DALE (*sir* Henry HALLETT), ingiliz fizyolog ve farmakolog (Londra 1875 - Cambridge 1968). Sinir dokusunun kimyası üstüne yaptığı çalışmalarla 1936 Nobel tıp ödülü'nü kazandı.

Dale ilkesi. Nörobiyol. Sir H. H. *Dale* tarafından 1935'te ortaya atılan ve her nöronun tüm sinaps uçlarından bir tek madde açığa çıkaracağını öngören nöronların fizyolojik birliği varsayımı. J. C. Eccles bu varsayımı "Dale ilkesi" olarak adlandırmayı önerdi. Ancak, son zamanlarda yapılan araştırmalar, bazı sinir hücrelerinde birçok kimyasal maddenin birlikte açığa çıkabileceğini (örneğin bir polipeptit ve serotonin) gösterdiğinden bu ilke geçerliğini yitirdi.

DALE (Margaret), kızlık soyadı **Bolam,** ingiliz kadın dansçı ve koregraf (Newcastle-on-Tyne 1922). Solocu olarak Sadler's Wells Theatre Ballet'e girdi (1942), karakter rollerinde kendini kabul ettirdi. Bu topluluk için *The Great Detective*'in koregrafisini hazırladı (1953). 1954-76 arasında çalıştığı BBC'de dans ve bale üzerine birçok program yaptı (*Ballet Class,* 1964; *Cranko's Castle,* 1967; *Ballet by the Black Sea* [4. Uluslararası Varna festivali'nin filmi], 1968; *Rambert Remembers,* 1970; *The Kabuki Theatre of Japan,* 1972; *Gene Kelly,* 1974). York University'nin (Toronto) dans bölümünde yönetici ve öğretmen olarak Grant Strate'in yerini aldı (1976).

DALEA a. (öz. a. *Dale*'den). Avrupa'da bazen bahçelerde yetiştirilen, Amerika kökenli süs bitkisi. (110 tür; baklagiller üstfamilyası.)

D'Alembert'in rüyası (le Rêve de d'Alembert), Diderot'nun 1769'da yazdığı diyalog (1830'da basıldı). *D'Alembert ile Diderot arasında konuşma*'ya (l'Entretien entre d'Alembert et Diderot) ek niteliğinde olan ve *Geçen konuşmanın sonu*'ndan (Suite de l'Entretien) önce yer alan bu yapıtında Diderot, deneysel maddeciliğini biyolojiye uygular.

DALÉN (Gustaf), isviçreli mühendis (Stenstorp 1869 - Stockholm 1937). Zürich'te Polytechnicum'da okudu; önce türbinleri inceledi. 1906'da asetilenli fenerlerin otomatik olarak yanmasını sağlayan buluşu sayesinde deniz kıyısına fenerler dikilebildi. (1912 Nobel fizik ödülü.)

Dales ırkı, İngiltere'nin kuzey-doğu'sunda, Yorkshire, Northumberland ve Durham yönetim bölümlerinde yetiştirilen, oldukça yüksek boylu midilli ırkı. Eskiden kurşun madenlerinden kıyıya maden taşımak için kullanılan ırkın soyu, 1950'ye doğru hemen hemen tükenmiş gibiydi. Günümüzde turizm sayesinde üyelerinin sayısı yeniden artmaktadır.

DALGA a. **1.** Deniz ya da bir göl yüzeyinde rüzgârın sürtünmesiyle oluşan kabarma, çalkantı: *Dip dalgası.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Birdenbire gelen ve sıcaklığı büyük ölçüde yükselten ya da düşüren sıcak ya da soğuk hava kitlesi: *Sıcak, soğuk dalgası.* **—3.** Birlikte yer değiştiren önemli sayıda insan kitlesi: *İlk turist dalgası.* **—4.** Birdenbire ortaya çıkan önemli yoğunluktaki olgu: *İntihar dalgası.* **—5.** Etkili bir duygunun ya da duyunun bütün benliğimize yayılması, benliğimizi sarması: *İçimi bir sevinç dalgası kapladı.* **—6.** Devinimi ya da görünümüyle deniz dalgalarını anımsatan şey: *Saçların dalgaları.* **—7.** *Arg.* Hile; gizli, dalavereli iş: *Bu işte bir dalga var ama henüz anlayamadım.* **—8.** *Arg.* Sevgili: *Köşede dalgasıyla buluşacakmış.* **—9.** *Arg.* Esrar vb. uyuşturucu maddelerin verdiği keyif hali. **—10.** *Dalga dalga,* bir boyanın bir yüzeye açıklı koyulu sürüldüğünü; bir kimsenin saçlarının kıvrımlı olduğunu; bir şeyin dalgalar halinde yayıldığını belirtmek için kullanılır. || *Dalga geçmek,* sezdirmeden karşısındakiyle alay etmek; elindeki işle ilgilenmeyip başka şeyler düşünmek; biriyle gelip geçici gönül ilişkisi kurmak: *Niyetin o kızla evlenmek mi, yoksa dalga geçmek mi?* (arg.) || *Dalga motor,* sevgili (arg.). || *Dalgasına taş atmak,* bir kimsenin keyfini kaçırmak ya da yolunda giden bir işini bozmak (arg.). || *Dalgaya düşmek, dalgaya gelmek,* dalgınlığı yüzünden bir şeyi yapmamak, unutmak. || *Birini dalgaya getirmek,* dalgınlığından yararlanarak onu istemediği bir duruma sokmak. || *Yeni dalga,* 1960'larda özellikle genç yönetmen ve romancılardan oluşan yeni kuşak.

—Akışkan. mekan. *Şok dalgası,* atmosferde, havanın akış hızının ses hızını aştığı bölgelerde oluşan hızların süreksizlik yüzeyi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Balist. *Namlu ağzı patlama dalgası,* top atışında merminin namlu ağzından çıktığı anda oluşan ses dalgası.

—Camc. Camda kütle içindeki ayrıklıklardan ya da yüzey bozukluklarından ileri gelen ve dalgalı çizgiler biçiminde beliren optik kusur. || Çok soğukta haddelenmiş camın yüzeyinde görülen düzlemsellik kusuru.

—Denizbil. *Okyanus dalgası,* okyanuslarda, dalga yüksekliği, dalga boyu ve dalga periyoduyla tanımlanan sırtların oluşmasına neden olan devirsel değişiklik. (Okyanus dalgaları periyotlarına göre sınıflandırılır.) *Kısa dalgalar* (periyotları birkaç dakikadan az) ya da *yüzey dalgaları,* dalgalar ve soluğanlar gibi, rüzgâr tarafından oluşturulur. *Uzun dalgalar,* salınım dalgalarını, iç dalgaları ve gelgitleri içerir; yüzeyde ya da derinlerde oluşan salınım dalgalarının periyodu, birkaç on saniye ile birkaç saat arasında değişir ve fırtınaların, depremlerin (tsunamiler), atmosfer basıncının yerel değişikliklerinin (seşler) sonucudur. Periyot 3 saati aştığında, iç dalgaların (kökenleri değişik nedenlere dayanır) ve gelgitlerin (gök olaylarının sonucudur) büyük bölümü ortaya çıkar. Bir dalganın bir noktadan geçmesinin yol açtığı düşey hareketler, çoğunlukla gelgit akıntıları gibi yatay hareketlerle birlikte görülür.

—Denizc. *Dalga çukuru,* birbirini izleyen iki dalga arasında kalan çukur. || *Dalga önüne düşmek,* dalgaları geminin kıçına alarak seyretmek. || *Dalga yüksekliği,* bir dalganın tepesiyle çukuru arasındaki düşey uzaklık. || *Kabaran dalga,* iki dalga ya da soluğan çukuru arasında deniz yüzeyinin yükselen bölümü. (Koşullara göre kabaran dalga *kısa, sert, uzun, kaba* olabilir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Elektromanyet. *Dalga uzunluğu,* sinüzoidal elektromanyetik bir dalganın, yayılma doğrultusunda ya da belirtilen başka bir doğrultudaki faz hızı genliğinin, bu dalganın frekansına oranı.

—Elektrotekn. *Şok dalgası,* çok kısa süreli (30-40 mikrosaniye) elektromanyetik dalga; bu dalga hemen hemen salınımsız olarak akımının ya da geriliminin maksimum değerine hızla yükselir, sonra aynı hızla sıfıra düşer. (Elektrik enerjisi taşıyan ve dağıtan ağlarda, böyle dalgalar yıldırım ya da işletme şoklarının yol açtığı aşırıgerilimlerden kaynaklanır.)

—Fişekç. *Gerileyen dalga,* bir gaz karışımının patlamasında patlama dalgasıyla aynı anda oluşan ama bu dalgayla ters

yönde gelişen dalga. (1900'de Le Chatelier'nin bulduğu gerileyen dalga, daha önce yanmış gazlardakı şok dalgasından başka bir şey değildir. Bu dalga gazlardaki kimyasal tepkimenin tamamlanmasına ve dolayısıyla gazların ışık saçmasına yol açabilir.) || *Patlayıcı dalga,* Berthelot ve Vieille'in 1881'de buldukları ve gazlarda oluşan patlama dalgasına verdikleri ad.

—Fiz. Yerel bir etki sonucu, geçtiği ortamların ayırtedici niteliklerinin belirlediği sonlu bir hızla yayılan, maddesel ya da maddesel olmayan bir ortamın fiziksel halindeki değişim. (Bk. *ansikl.* böl. Dalga ve titr., Fiz., Opt.) || Bir sıvının yüzeyinde, bu yüzeyin sarsılma noktasından başlayarak yayılan kırışıklıkların her biri: *bir taşın suya düşmesiyle oluşan eşmerkezli dalgalar.* || *Dalga fonksiyonu,* bir kuvantonun halini niteleyen, karmaşık değerli uzay koordinatları fonksiyonu; bu fonksiyonda, modülün karesi, kuvantonun var olma olasılığının sıklığını gösterir. (Schrödinger denkleminin belirlediği bu fonksiyon, kuvanton halinin, uzayın çeşitli noktalarında yerleşim hallerinin kümesi üstündeki izdüşümüdür, yani yerleşimin kuvantum genliğidir. Tamamen taneciksel yerleşim düşüncesine bağlı olan ve dolayısıyla dalga kavramıyla çelişen dalga fonksiyonu, adını kuvantum mekaniğine borçludur.) || *Dalga mekaniği,* kuvantum kuramının ilk biçimlerinden biri; 1924'te Louis de Broglie ileri sürmüş ve Erwin Schrödinger geliştirmiştir. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Dalga uzunluğu,* sinüzoidal dalga genliği maksimum ya da minimum olan iki uzay noktasını, yayılma doğrultusunda aynı anda ayıran en küçük uzaklık. || *Düzlemsel (küresel, silindirsel) dalga,* bütün dalga yüzeyleri koşut düzlemlerden (küreler, silindirler) oluşan dönemsel dalga.

—Jeofiz. *Manyetosferik şok dalgası,* Güneş rüzgârı ile bir gezegenin manyetosferi arasındaki etkileşimden doğan hidrodinamik şok dalgası. (Yerküre manyetosferinin sınırında Güneş doğrultusunda yerküre yarıçapının 14 katı kadar uzaklıkta bir şok dalgası belirir.) || *Sismik dalga,* bir depremin yol açtığı şoktan kaynaklanan ve yerkürenin içinde ya da yüzeyinde yayılan dalga.

—Kardiyol. *P, Q, R, S, T dalgaları,* kalbin kulakçık ve karıncıklarının kasılmasıyla doğan ve elektrokardiyogramda görülen gerilim değişiklikleri.

—Meteorol. Belli bir noktada, bir meteoroloji öğesinin değerlerinin zamana göre sinüzoidal değişimi. || *Dalga oluşumu* ya da *siklon dalgası,* durağan bir cephe boyunca kendiliğinden oluşan dalgalanma.

—Mim. ve Süslem. sant. *Sıra dalgalar,* birbirine koşut dalgalı birçok çizgiden oluşan bezeme.

—Nörobiyol. *α, β, γ, Δ dalgaları,* elektroansefalogramda görüntülenen beyin kabuğu güç değişiklikleri. || *Berger dalgaları,* elektroansefalografik yazım. || *Dik yanlı dalga,* YAVAŞ DİKEN*'in eşanlamlısı.

—Opt. *Dalga yüzeyi,* eşmerkezli bir ışık demetinin çeşitli ışınlarına dik yüzey. || *Dalgalar kuramı,* bütün uzaya yayılmış, bütün cisimlere girebilen, esnek, ağırlıksız bir ortamın, titreşim devinimlerini bütün doğrultularda ilettiği varsayımına dayanan ışık olayları kuramı; bu ortama "eter" adı veriliyordu. (→ OPTİK.)

—Petr. san. *Dalga şoku önleyicisi,* denizde kuyu açma malzemesini dalgaların şokuna karşı korumaya yarayan her tür aygıt.

—Psik. *Hezeyan dalgası,* yoğun hezeyanlı ve/ya da sanrılı durum. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Radiletş. *Doğru dalga,* iki nokta arasında, doğrusal ya da kırılmadan dolayı hafifçe eğri, en kısa yörüngeyi izleyerek yayılan radyo dalgası. || *İyonosfer dalgası,* iyonosferden yansıyarak Yer'e dönen radyo dalgası. || *Pilot dalga,* faz ya da frekans karşılaştırma sistemi sağlamak için iletilen dalga. || *Radyo dalgası, Hertz dalgası,* uzlaşma gereği frekansı 3 000 GHz'den küçük olan ve uzayda yapay kılavuz gerektirmeden yayılan elektromanyetik dalga. (Frekansı 300 - 3 000 GHz arasında yer alan dalgalar hem radyo dalgaları, hem de optik dalgalar biçiminde göz önüne alınabilir.) || *Troposfer dalgası,* tamamen troposferde yayılan ve yayılımı, troposferin ayırtedici özelliklerince belirlenen radyo dalgası. || *Yüzey dalgası,* Yer yüzeyinin yakınında, bu yüzeyin fiziksel özelliklerine bağlı olarak yayılan radyo dalgası.

—Sil. *Balistik dalga,* patlama sonucu oluşan çok büyük güçte hava akımı. (Merminin namluyu terk ettiği anda barut gazının yayılması, hava fotoğraflarında izler bırakacak ölçüde dalga etkileri doğurur. Nükleer patlamaların yol açtığı dalga etkileri ise dev boyutlara ulaşır.)

—Sine. *Yeni dalga,* 1960'lı yıllarda çoğunluğu genç olan yönetmen ve romancıların oluşturduğu yeni kuşağa denir.

—Siyas. bil. *Dalgalar savaşı,* rakip tarafların radyo yayınını ve televizyonu düzenli biçimde propaganda aracı olarak kullanmaları.

—ANSİKL. Akışkan. mekan. *Şok dalgası.* Bu dalgalar, devinim halindeki her cismin hızı en az ses hızına ulaştığında çevresine yaydığı basınç dalgalarının (ses dalgaları) birikiminden kaynaklanır. Bu koşulda hava, cisimle birlikte yer değiştiren bir yüzey boyunca, ani bir basınç ve sıcaklık dedeğişimine uğrar: işte, dönel bir koni çizen bu yüzey şok dalgasını oluşturur ve bu koni, devinen cismin boyutları yeterince küçük olursa cismin anlık konumunu tepe alır.

Dalganın, devinim doğrultusuna göre eğimi, hızın bir fonksiyonudur. Koninin tepesindeki α yarıaçısı şu bağıntıyla verilir:

$$\sin \alpha = \frac{a}{V} = \frac{1}{M},$$

bu bağıntıdan çıkarılan $M = \frac{V}{a}$ eşitliğine Mach* sayısı denir ve bu sayı cismin hızı V nin, sesin yörel hızı *a* ya oranıdır.

Şok dalgaları, sesüstü havatünellerinde olduğu gibi, bir gazın yakınsak-ıraksak bir lülede (Laval lülesi) akışında ve patlayıcıların havada ya da suda patlaması sırasında da gözlemlenir.

Şok dalgalarının temel kuramını Riemann (1860) ve Hugoniot (1885) oluşturdu ve sözcüğün matematiksel anlamıyla süreksizliğe benzettiler. Bu varsayıma göre bir şok dalgası geçtiği yerde ani bir basınç ve sıcaklık artışına yol açar. Dalga, V den küçük bir *u* hızıyla akışkanı sürükler.

Aslında, gerçek bir süreksizlik sözkonusu değildir ve milimetrenin binde biri düzeyinde, çok ince bir geçiş bölgesi vardır. Basınç ve sıcaklık sıçramaları işte bu geçiş bölgesinde oluşur; bu olgu patlayıcıların patlamasından doğan şok dalgaları gibi yeğin şok dalgalarının yıkıcı etkilerini açıklar.

Bir uçak sözkonusu olduğunda, şok dalgaları ses hızına geçişten çok önce belirir. Gerçekte, kanat üstyüzeyi gibi kimi bölgeler yerel aşırıhızların oluştuğu merkezlerdir. Uçak, sesyakını hızlar (yani 800 ve 900 km/sa) bölgesine girer girmez yerel olarak, lambda (λ) biçiminde şok dalgaları belirir: sesüstü akış bölgesi, lambdanın iki ayağı arasında yer alır.

Şok dalgaları, ilerlemeye karşı ek bir direnç yol açar ve sesüstü uçakların çıkardığı patlama gürültüsünün nedenini oluşturur.

—Balist. *Namlu ağzı patlama dalgası.* Ses hızından (340 m/sn; bu hız, modern silahlarla atılan mermilerin hızından çok daha azdır) daha yüksek bir ilkhızla mermi atan bir silahın atış düzleminin yakınındaki bir gözlemci, silah ateşlendiğinde iki ses duyar: birincisi, kısa ve tizdir; kamçı vuruşuna benzediği için "şaklama" denir. Kalın ve uzun olan ikinci ses, namlu ağzı patlama dalgasından kaynaklanır.

Bu olayın nedenleri şunlardır: merminin namludan çıkışı, namlu ağzı dalgasının oluşmasına yol açar; bu dalga ses hızıyla küresel dalgalar biçiminde havada yayılır. Merminin hızı ise, ses hızından daha yüksektir, dolayısıyla mermi namlu ağzı dalgasının oluşturduğu sesin önünde yer alır ve hava katmanlarını sarsarak şaklama sesi biçiminde duyulan bir şok dalgası doğurur. Bu olay, ses yoluyla yer saptamada kullanılır.

—Dalga ve titr. Bir ortamın bir noktasına uygulanan kimi tedirginlikler, ortamın bütün noktalarına iletilebilir. Bu iletim belli bir hızda gerçekleşirse, bir dalganın yayıldığından söz edilir. Örneğin durgun su yüzeyine bir taş atıldığında, böyle olay doğar. Sıvı yüzeyinin her noktası, dalga kendisine ulaştığında, sıvı yüzeyine ve dolayısıyla dalganın yayıldığı doğrultuya dik bir salınım yapar; bu dalgaya *enine* dalga adı verilir. Öte yandan yayılma ortamındaki çeşitli noktaların, yayılma doğrultusuna koşut olarak yerdeğiştirmelerine yol açan dalgalar da vardır. Bunlara, *boyuna dalgalar* denir. Gazlarda ve sıvılarda yayılan *ses dalgaları* bu türdendir.

Ortam tek bir tedirginliğin değil, eşit zaman aralıklarında, yani dönemsel olarak çoğalan birbirine eşdeğer bir dizi tedirginliğin etkisindeyse, bir T dönemi sonunda, kaynağın ilk titreşim hali, λ=VT bağıntısı ile verilen λ uzaklığına iletilir; bu bağıntıda, V, dalgaların ortamdaki yayılma hızını gösterir. Dalganın bir dönemde aldığı bu yola, *dalga boyu* adı verilir. Bu T zamanı sonunda, kaynak ilk haline döner; kaynağın ve ondan bir dalga boyu uzaklıktaki bütün noktaların titreşim halleri aynıdır. Bütün bu noktalar, her an özdeş devinimler yapar. Bunların titreşimleri "faz* halinde"dir denir. Titreşimleri faz halinde olan bütün noktalar, *dalga yüzeyleri* adı verilen yüzeyler üzerinde dağılır. Tedirginlik kaynağı bir nokta, yayılma ortamı homojen ve izotrop olursa, dalga yüzeyleri bu noktayı merkez alan kürelerdir. Kaynağa en uzak dalga yüzeyine, *dalga alnı* adı verilir.

• *Durağan dalgalar.* Yayılma ortamı sınırlıysa, tedirginlik kaynağından doğan her dalga, ortamın sınırlarına ulaşarak yansır. Kaynağın etkisi dönemsel olursa, doğrudan kaynaktan gelen dalga ile bütün yansıyan dalgaların, üst üste binmesi, durağan dalga olayına yol açar; bu dalgalarda, ortamın *düğüm* adı verilen kimi noktaları değişmez bir dinginlik gösterirken, *karın* adı verilen öteki noktalarda titreşim genliği maksimum düzeye ulaşır. Örneğin bir ucundan sabit bir noktaya tutturulan ve diğer ucundan dönemsel olarak elle sallanan kauçuk bir tel uygun salınım frekanslarıyla titreşerek, düğümlerle ayrılmış bir, iki, üç vb. dilim oluşturur. Tel, her konumda *enine* bir durağan dalganın doğduğu yerdir. Titreşen tellerin* çeşitli titreşim biçimleri, bu tellerde elde edilebilecek bütün enine durağan dalgaları, yani telin iki ucu sabit olduğuna göre her uçta bir düğüm sunan bütün durağan dalgaları karşılar. Öte yandan bir ses borusundaki* hava sütunu, boru bir ses yayınladığında, *boyuna* durağan dalganın kaynağını oluşturabilir. Ses borularının çeşitli titreşim biçimleri, boruyu dolduran hava sütununda yerleşebilecek boyuna durağan dalgalar doğurabilir; daha doğrusu borunun ucu açıksa bir karın, kapalıysa bir düğüm taşıyan, flüt ağızlığı sözkonusuysa bir karın, dilli bir ağızlık olursa bir düğüm sunan dalgalar ortaya çıkar.

Bütün hallerde, ortamın çeşitli noktaları yerlerinde titreşiyormuş izlenimi verir; olaya "durağan dalga" denmesinin nedeni işte budur. Oysa, öteki normal dalgalarda, titreşimin yayılması algılanabilir, bu yüzden de bunlara *ilerleyen dalgalar* adı verilir.

—Denizbil. Denizde esen yerel rüzgârlardan kaynaklanan dalgalar, yüzeyde düzensiz çalkalanmalara yol açar. Bu dalgalar, doğdukları alandan uzaklaştıkça, boyut (yükseklik, dalga uzunluğu), hız ve doğrultuları düzene girer ve soluğanlara dönüşür. Dalgalar ve soluğanlar, derinli-

ği boylarının yarısından küçük olan yerlerden geçerken profil (devrilme) ve iz (kırılma, kırınma, yansıma) değişikliklerine uğrar. Deniz dalgalarına eşlik eden mekanik güç, enlemlere ve iklimlere göre değişir; K. Atlas okyanusu bölgelerinde yüksekliği 1 m, dönemi 10 sn olan bir soluğan 1 metrelik kıyı başına 10 kilowatlık bir güce ulaşabilir. Bütün İngiltere kıyılarında toplam potansiyel 2 000 gigawatt düzeyindedir.

Bu mekanik gücü toplamak ve elektriksel güce dönüştürmek için birçok düzenek türü önerildi. Hemen hemen bütün önerilerde soluğana olabildiğince duyarlı öğelerle donatılmış esnek ve yüzer bir baraj yapımı tasarlanıyordu. Örneğin, ingiliz tasarılarından birinde, bu öğeler –"ördekler"– sızdırmaz sandıklardan oluşur; bu sandıkların içinde yer alan pompalar yalpa etkisiyle çalışır ve akışkanı, elektrik üreten türbinlere gönderir. Japonya'da incelenen bir başka tasarıda, etkin öğeler düşey şamandıralardır; bunların alçalma ve yükselme devinimleri, bir elektrik üreteciyle eşleştirilen eşeksenli pervaneleri çalıştırır. Yine Japonlar'a ait bir üçüncü tasarıda, supaplı sıkıştırma odaları taşıyan sallardan yararlanılır; bu supaplar bir hava türbininin dönüşüne kumanda eder.

Japonlar'ın, 500 t ağırlığında ve 80 m uzunluğunda bu son düzeneğin bir prototipini geliştirmelerine rağmen, dalga enerjisi ancak çok küçük ölçekteki uygulamalarda kullanılabilmektedir: Japonya'da birkaç yüz küçük şamandırayı elektrikle besleme. Bu şamandıralar, havanın emilmesini sağlayan bir eylemsizlik sistemiyle donatılmıştır; bu hava küçük bir türbini döndürür.

—Denizc. Kabaran dalgaları çok sert rüzgârlar doğurur; rüzgâr deniz yüzeyinde dalga devinimi oluşturduktan sonra dalga sırtının sivrilmesine ve kıvrımlar yaparak kırılmasına yol açar. Burunlardaki kaba denizlerde ya da Büyük Okyanus'un kuzeyinde yüksekliği 13-15 m'ye ulaşan kabaran dalgalar görülür. Boyları gibi oluşum dönemleri de çok değişkendir ve gemiler, güverteyi basmasını önlemek için dalgayı genellikle baştan almak zorunda kalır. Ayrıca rüzgârı arkadan alarak dalgaların önüne düşülür; ancak bu durumda gemi yıpratıcı ve tehlikeli yalpalar yapar.

—Fiz. Dalga kavramı, temelde, sürekli bir nitelik gösterir; ilke olarak uzayda sonsuza değin uzanan ve yeri belirlenemeyen olayları betimler. Bu niteliğiyle dalga kavramı, temelde yeri belli ve kesikli olan parçacık kavramına ters düşer. Ayrıca bir dalganın, "yayılma denklemi"nce belirlenen ve alın tipi bir "devinim" oluşturan yayılışı, bir parçacığın bir yörünge boyunca deviniminden farklıdır. Dalgalar, üst üste gelme ilkesine uyarlar: aynı noktada karşılanan iki dalga üst üste gelir, yani birbirine eklenir. Başka bir deyişle, dalgalar bu noktada girişim olaylarına uğrar; oysa parçacıklar aynı zamanda aynı noktada yer alamaz ve karşılaştıklarında birbiri üzerinden sıçrar.

• *Dalga-parçacık ikiliği.* Klasik fizikte her nesne, hem dalga, hem de parçacık olarak sınıflandırılabilir ve her fizik olayı ilke olarak yalnız bu kavramlarla anlaşılabilir. Fizikçiler XX. yy. başında, o güne değin dalga kavramına bağlı olduğu sanılan bazı nesnelerin parçacıklara özgü ayırtedici özellikler taşıdığı anlaşılınca şaşırdılar ve tedirgin oldular. Işığın gerçek yapısına (dalga ya da parçacık ?) ilişkin bilimsel tartışma yeniden gündeme geldi; oysa Fresnel'den beri bu soru dalga kavramıyla açıklanıyordu. (→ OPTİK.) Bir an, fiziksel nesnelere hem dalga hem parçacık biçiminde iki yapı vererek bu çelişkinin çözülebileceği sanıldı. Bu görüşe göre ("dalga-parçacık ikiliği" adı verilen), her parçacığa, λ dalga boyu De Broglie bağıntısıyla ($p = h/\lambda$), p devinim miktarına bağlı olan bir "dalga" eşlik eder; öte yandan buna koşut olarak, ν frekanslı bir dalga, enerji paketçikleri halinde kuvantalanır ve her paketçik $E = h\nu$ enerjisini taşır (Planck-Einstein bağıntısı).

Doğurduğu sorunlara rağmen, klasik kuramının hatalarını ortaya koyan deneylerin bu yorumu, kuvantum kuramında Schrödinger denkleminin kurulmasıyla sonuçlanan "dalga" biçimciliğinin gelişimini sağladı. Bununla birlikte araştırmalar, kuvantonların ikili niteliğini (*hem* dalga, hem parçacık) göstermekten uzak olan De Broglie ve Planck-Einstein bağıntılarını, kuvantonların klasik olmayan özellikleriyle, yani *ne* dalga *ne de* parçacık olma biçiminde yorumlamak gerektiğini gösterdi. Sözkonusu bağıntılar, h kuvantum değişmezliğiyle bir dalga büyüklüğünü, bir tanecik büyüklüğüne bağladıkları ölçüde (bunun klasik kuramda anlamı yoktur) kuvantum alanına, klasik dalga ve parçacık kavramlarının giremeyeceğini açıkça ortaya koyar.

Dalga mekaniği. De Broglie, h kuvantum değişmeziyle tanecik türünden bir büyüklüğü (p devinim miktarı), dalga kuramına ilişkin bir büyüklüğe (λ dalga boyu) bağlayan ve kendi adını taşıyan bağıntıdan ($p = h/\lambda$) yola çıkarak, 1924'te, kuvantum "parçacıkları"nın davranışları üstüne bir "dalga" kuramını ortaya attı. Çok geçmeden E. Schrödinger, kuvantum "dalgaları" için bir yayılma denklemi kurdu; ardından M. Born, olasılık genlikleri biçiminde bu denklemin, fiziksel yorumunu yaptı. Klasik fiziğin bakış açısına aykırı olarak, kesin çizgilerle ayrı iki cismin sınıfına ilişkin terimleri (parçacıklar ve dalgalar) birleştiren "dalga mekaniği" adı bile, ne dalga ne de tanecik olan kuvantonların doğal yapısını anlamaya yönelik çalışmaların çekirdeğini oluşturdu. Nitekim 1927'ye doğru, Dirac dalga mekaniğini, genel kuvantum kuramının özel bir biçimi halinde formülleştirdi.

—Opt. *Dalga yüzeyi.* Işığın her doğrultuda aynı hızla yayılmasına olanak veren boşlukta, havada ve bütün izotrop ortamlarda, noktasal bir kaynağın yayımladığı dalga yüzeyi bir küredir. Ama anizotrop ortamlarda ışığın yayılma hızı doğrultuya göre değişir ve farklı iki hal ortaya çıkar.

Birinci hal, ikiden daha büyük basamaktan bakışım ekseni olan ve spata benzer özellikler taşıyan kristallerde görülür; dalga yüzeyi iki yaygılıdır: bunlardan biri olağan ve homojen ortamlarda rastlandığı gibi küreseldir; öteki olağanüstü ve bir dönel elipsoit biçimindedir; bu yaygıda kristalin bakışım eksenine koşut olan elipsoit ekseni, "optik eksen" adını alır. Bu tür kristallere "tekeksenli kristaller" denir. (→ ÇİFTKIRICILIK, KIRILMA.)

İkinci hale ise, ikinci basamaktan büyük hiçbir bakışım ekseni olmayan kristallerde rastlanır; dalga yüzeyi, iki yaygılı, dördüncü dereceden bir yüzeydir ve yaygılardan hiçbiri küresel değildir; bu yüzeyin, "optik eksenler" adı verilen iki ekseni vardır; bu eksenler boyunca yayılma hızları birbirine eşittir; bu hali gösteren kristallere "çifteksenli kristaller" denir. İzotrop ortamlardan oluşan bir optik aletin çıkışında, dalga yüzeyi ışık ışınlarına diktir; dalga yüzeyinin biçimi ve ışık yeğinliğinin bu yüzey üzerindeki dağılımı iyi bilinirse, eksiksiz bir görüntü elde edilebilir. (→ HUYGENS *ilkesi*.)

—Psik. *Hezeyan dalgası* kavramını, V. Magnan ortaya attı. Daha önce açık ruhsal bozukluklar göstermeyen bir öznede ansızın ortaya çıkan bir hezeyandır. Temaları ve mekanizması çokşekilli ve değişken olduğu için bu hezeyan bir sisteme bağlanamamıştır. Apansız bastırır ve önlenmez. Rüya, kendini, rüya görene nasıl kabul ettirirse, hezeyan da kendini özneye öyle kabul ettirir. Özne, hezeyanı benimser ve duygusal tepkilerinin çok şiddetli oluşu da bundan kaynaklanır. Özne, hezeyanıyla büyülenmiş gibidir; bilinç bulanıklaşması, yarı uykulu evrelerde daha da artar.

Hezeyan dalgası, özellikle belirli bir ruhsal dayanıksızlık gösteren gençleri (psikopat kişilikler) etkileyen derin bir psikoz bozukluğudur.

Özneyi etkileyen yeni olaylarda, travma etkisi gösterebilecek bir öğe çoğunlukla vardır: heyecansal şok, duygunluk yaşantılarındaki başarısızlık, terk edilme, ilk cinsel deneyim, gibi. Sanrı uyandırıcı maddeler (LSD, peyotl, meskalin) dayanıksız kişiliklerde, hezeyan dalgalarına yol açabilir.

Hezeyan dalgasının, tanımı gereği, geçici olduğu apaçıktır. Sinir yatıştırıcıların kullanımı, evrim süresini büyük ölçüde kısalttığından, hezeyan dalgası, birkaç gün ya da birkaç haftada geçer. Ama, yeniden ortaya çıkması ve psikoza dönüşmesi tehlikesi de vardır.

—Radiletiş. Radyo dalgaları uzlaşma gereği, dalga boylarına ya da frekanslarına göre, dizilere ayrılır. Bu dizilerin uç sınırları 10'un katlarıyla orantılıdır. Eskiden özellikle radyo yayınlarında kullanılan "uzun dalgalar", "orta dalgalar", "kısa dalgalar", "çok kısa dalgalar" terimlerinin yerini artık, "kilometrelik dalgalar", "dekametrelik dalgalar", "metrelik dalgalar", "desimetrelik dalgalar" almıştır. (→ FREKANS.) Uluslararası telekomünikasyon birliği, böylece sınırlanan frekans bölgelerinden, çeşitli radyoiletişim kuruluşlarına frekans bantları ayırır.

Frekans dizilen ve frekans bantları arasındaki uyum	*Radyoiletişim kuruluşları ve temel uygulamalar*
miryametrelikler 3-30 kHz	Sabit, uzun mesafeli
kilometrelikler 30-300 kHZ	Orta mesafeli radyo yayını Radyoseyir
hektometrelikler 300-3 000 kHZ	Bölgesel radyo yayını Devingen istasyonlarla deniz radyoiletişimi
dekametrelikler 3-30 MHz	Sabit, uzun mesafeli Devingen deniz ve uzay radyoiletişimi Uzun mesafeli radyo yayını Amatörler
metrelikler 30-300 MHz	Sabit, kısa mesafeli Devingen, deniz, hava ve kara radyoiletişimi Yörel radyo ve televizyon yayınları Amatörler
desimetrelikler 300-3 000 MHz	Sabit: Hertz demetleri Yörel televizyon Uzay radyoiletişimi: uydu aracılığıyla Amatörler
santimetrelikler 3-30 GHz	Sabit: Hertz demetleri Uzay radyoiletişimi: radyosaptama radyoseyir

DALGABEZEK a. Stilize dalga dizilerinden oluşan şerit biçiminde bezeme motifi.

DALGABOYUÖLÇER a. Astrofiz. Tayf çizgilerinin dalga boyundaki dalgalanmaları duyarlı biçimde ölçmeye yarayan aygıt.

DALGACI sıf. ve a. **1.** İşine gereken özeni göstermeyen, güvenilmez kimse için kullanılır. **—2.** *Dalgacı Mahmut,* kendisine verilen işi ciddiye almayan, kaytarıcı kimse için alay yollu söylenir.

DALGACIK a. Küçük dalga.

DALGACILIK a. *Arg.* Dalgacı olma durumu, kaytarıcılık.

DALGAKIRAN a. Kıyıdaki yapıları, tekneleri vb. dalgaların olumsuz etkilerinden korumak amacıyla liman, koy ya da iskele önlerine yapılan uzun set.

—Deniz yap. Bir demir yerinin ya da limanın girişine, bunları açık denizin soluğanlarından korumak için yapılan yüksek yapı. (Eşanl. MENDİREK.) ‖ Göreli olarak sakin denizlerde ya da akarsularda, hem limana girişi kolaylaştırmak, hem de giriş kanallarında gemilerin kolayca manevra yapmasını sağlamak amacıyla kıyıya bağlantılı olarak kurulan yapı. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ Bir kıyının açığına, bu kıyıyı soluğanın etkilerinden korumak için yapılan ve boyu korunacak kıyıya göre değişen, genel-

likle yamuk profilli, kütlesel yapı.
—Su yapı. *Kazıklı dalgakıran,* kazıklar, kolonlar vb. gibi aralıklı dayanaklar üzerine kurulmuş yapı. (Kazıklı dalgakıran bir limanda, uzaktaki bir yapı [fener, işaret feneri] ile bağlantı kurmaya ya da küçük deniz araçlarının [kano vb.] yanaşmasına yarar.)
—ANSİKL. Deniz yap. Dalgakıranları seddelerden ayıran özellik, ilke olarak yalnızca limanı denizden korumak amacı gütmemeleri ve sedde yapılan bölgenin içinde kurulmalarıdır. Bunlar kıyıya bağlantılıdır ve liman havuzlarına girişi sağlayan kanalları sınırlar. Egemen rüzgârın yönüne dik konumda inşa edilirler ve rüzgâr altındaki dalgakıran en uzun olandır. Platformları en kabarık denizlerden birkaç metre yüksektir. Genellikle kanal yönünde düşey olan çeperleri kütlesel bir taban üstünde yükselir ve uç kısımlarında liman işaret fenerleri ile giriş ve çıkış işaret direkleri bulunan bir bölüm yer alır.

DALGALANAN sıf. Fiz. Dalgalanmaya uğrayan bir fiziksel büyüklük için kullanılır.

DALGALANDIRMAK → DALGALANMAK.

DALGALANMA a. **1.** Dalgalanmak eylemi. **—2.** *Dalgalanmaya bırakmak,* bir işi oluruna, akışına bırakmak.
—Ask. Savaş sırasında, beklenmedik bir düşman saldırısıyla karşılaşan birlik saflarındaki düzensiz devinim.
—Bayınd. Bir karayolunun boy kesitinde, dalga biçimindeki çok düzgün biçim değiştirme.
—Boyac. Az çok düzgün ve küçük genlikli dalgalar biçiminde ortaya çıkan akma türü.
—Camc. Haddelenmiş cam yaprağında, sıcak bölgede cam henüz yumuşakken yaprağı taşıyan rulonun biçim değiştirmesiyle oluşan ve yinelemeli enine dalgalar biçiminde görülen düzlemsellik kusuru.
—Fiz. Makroskobik bir fiziksel büyüklüğün ortalama değer dolayında kendiliğinden değişmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İkt. Başka paralara sabit bir kambiyo paritesiyle bağlı bulunmayan bir paranın kur değişiklikleri.
—İstat. *Kısa dönem dalgalanmaları (mevsimlik hareketler),* zaman serilerini oluşturan dört öğeden biri. (Ötekiler genel eğilim [trend], uzun dönem hareketleri ve düzensiz hareketlerdir. Yalnız yıllık verilerden oluşan bir zaman serisinde bu dalgalanmalar irdelenemez.)
—Telekom. Elektrik işaretinden üretilmiş bir görüntüde, yayın karışması gibi yinelemeli bozucu bir etkinin yol açtığı, az çok düzenli ışık ya da renk değişimleri biçiminde beliren bozukluk.
—ANSİKL. Fiz. Makroskobik sistemlerde, kimi fiziksel parametrelerin (enerji, gaz basıncı, mıknatıslanma) uymaları gereken tek bir değeri yoktur ve bunlar zaman içinde değişirler. Bununla birlikte, büyük sistemlerde dalgalanmalar çok zayıftır ve incelenen büyüklüğün her zaman ortalama değeri ölçülebilir. Ne var ki Brown devinimi gibi belli sayıda olayda dalgalanmalara rastlamak olasıdır.

Hewitt-Rapho

klasik **dalgıç** elbisesi

Claude Rives - Marina - C.E.D.R.I.

bağımsız **dalgıç** elbisesi

DALGALANMAK gçz. f. **1.** Deniz ya da göl sözkonusuysa, kabarmak, dalgalı duruma gelmek: *Lodosun etkisiyle deniz dalgalandı.* **—2.** Esnek ve hafif bir şeyden söz ederken, rüzgârın etkisiyle kıpırdamak, kımıldamak, dalgalar oluşturmak: *Rüzgârda dalgalanan bayrak.* **—3.** Bir topluluktan söz ederken kıpırdanmak, dalga dalga hareket etmek: *Yağmur şiddetlenince kalabalık dalgalanmaya başladı.* **—4.** Saç sözkonusuysa kıvrıntılı duruma gelmek: *Nemden saçları dalgalanmak.*
—Bank. Bir değer, bir kur, vb. sözkonusu olduğunda, rakkas hareketiyle gidip gelmek, inişler ve çıkışlar göstermek: *Frankın değeri, marka oranla sürekli dalgalanıyor.*
—Fiz. Fiziksel bir büyüklükten söz ederken, bir dalgalanmaya uğramak.
—İkt. Bir para sözkonusu olduğunda dalgalanmaya tabi olmak.
◆ **dalgalandırmak** ettirg. f. *Bir şeyi dalgalandırmak,* onu dalgalı duruma getirmek; hareketlendirmek.

DALGALI sıf. **1.** Yüzeyinde dalgalar bulunan şey için kullanılır: *Dalgalı deniz. Dalgalı yol.* **—2.** Hafif kıvırcık, kıvrımlı saç için kullanılır. **—3.** Açıklı koyulu bir rengi olan şey için kullanılır: *Dalgalı kumaş.*
—Arit. *Dalgalı sayı,* ondalık bir sayıyla (eşçarpan ya da mantis denen), 10 un, üssü bir tamsayı olan kuvvetinin çarpımı biçiminde gösterilen sayı. ("Dalgalı" nitelemesi, ondalık sayının seçilen üsse göre değişmesinden kaynaklanır. Örneğin, ondalık tabanda {0,637, — 2} ile gösterilen dalgalı sayı 0,637 × 10^{-2}, yani 0,00637 ye karşılık gelir.) || n. *basamaktan normallenmiş dalgalı sayı,* eşçarpanı, virgülün sağında *n* rakam içeren normallenmiş sayı (4,237 × 10^{-2} 3. basamaktan normallenmiştir.) || *Normallenmiş dalgalı sayı, x* ile gösterilen eşçarpanı $10 > |x| \geq 1$ eşitsizliğini sağlayan dalgalı sayı. (42, 37 × 10^{-3} dalgalı sayısı, normallendiğinde 4,237 × 10^{-2} biçimini alır.)
—Bayınd. *Dalgalı yüzey,* kaplamasız karayollarında, araçların geçişi sonucu, bazen düzenli aralıklarla oluşmuş enine kıvrımlar içeren yüzey.
—Dy. *Dalgalı aşınma,* rayların yuvarlanma yüzeyinde çeşitli dalga boyları taşıyan aşınma. (Başlıca iki türü görülür: *kısa dalgalı aşınma*'nın [yaklaşık 6 cm] kökeni henüz kesin olarak açıklanamamıştır; bununla birlikte rayın türü ve fabrikada işlenme koşulları, tekerleklerin eğimlerde enine, alinyimanlarda ise boyuna salınımları gibi aynı anda oluşan birçok nedenden kaynaklandığı sanılmaktadır; *uzun dalgalı aşınma* [10 cm - 2 m] ise, rayın dinamik düşey yükün etkisi altında aşınmasıdır. Dalgalı aşınmaya karşı alınabilecek tek önlem, birçok döner taşlama taşıyla donatılmış özel bir trenle ray yüzeyini taşlayarak eski durumuna getirmektir.)
—Fiz. İşareti hiç değişmeyen, çarpıntılı bir büyüklük için kullanılır.
—İkt. *Dalgalı para,* dalgalanmaya bırakılmış para.
—Kuyumc. *Dalgalı taraklama* → SETİNA.
—Mim. *Dalgalı ayak,* geç gotik döneminde, silmeleri dalgalı bir profil oluşturan ayak.
—Orm. san. *Dalgalı odun,* lifleri düzenli ve hafif bir dalgalanma gösteren ve bu nedenle kerestecilikte değerli sayılan odun.
—Sibern. *Dalgalı ayarlama,* ayarlanan ve ayarlayan büyüklükler arasında birebir bağıntı olmaksızın, bu büyüklüklerin yalnızca sapma yönüne ve zamana bağlı olmaları biçiminde uygulanan ayarlama yöntemi.
—Tekst. *Dalgalı iplik,* bileşenlerine farklı kalınlık ve büküm verilmiş, çokkatlı iplik.
—Tıp. BRÜSELLOZ'un eşanlamlısı. || *Dalgalı humma,* birbirine çok yakın nöbetlerin yarı ateşsiz evrelerle kesintiye uğradığı humma.

DALGALIK a. Denizc. Baş taraftan girecek ve güverte üzerinde ilerleyecek suyun yönünü değiştirerek dışarı akıtmak için kimi gemilerin başüstüne yapılan set.

DALGALILIK a. Elektron. Geçirme bandında, bir filtre özeğrisinin değişimlerinin genliği.
—Elektrotekn. Bir doğrultucunun çıkışındaki akımın almaşık bileşeni.

DALGAÖLÇER a. Denizbil. Soluğanın genliğini ve periyodunu kaydeden aygıt. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Radyotekn. Rezonans yoluyla dalga boylarını ölçen aygıt. (Bir dalgaölçer her şeyden önce, dalga boylarına göre derecelendirilmiş değişken kondansatörlü ayarlanabilir bir rezonans devresi ve bu devrenin öz frekansının ölçülecek dalganın frekansıyla çakışmasını belirlemeye yarayan bir göstergeden oluşur.) [Eşanl. ONDMETRE.] (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Denizbil. Elektrik direncinin değişikliklerini ölçmeye dayanan sabit dalgaölçerler ve gemilere ya da bağımsız şamandıralara yerleştirilmiş, basıncın ve ivmenin değişikliklerini ölçen (ivmeölçer aracılığıyla) dalgaölçerler vardır. Aynı zamanda dibe yerleştirilen deniz altı aygıtları da vardır; bunlar ya basınç değişikliklerini kaydeden manometreler ya da deniz yüzeyindeki yankıları kaydeden evirtilmiş akustik sondalardır.
—Radyotekn. Gerçekte dalgaölçerler, λ dalga boyunu *f* rezonans frekansına ve *c* ışık hızına bağlayan $\lambda = c/f$ bağıntısına göre ölçeklendirilmiş bir sığa -indüktans rezonans devresi gibi devreler kullanan frekansmetrelerdir.

DALGIÇ a. **1.** Dalgıç elbisesi ya da donanımı kullanarak dalış yapan kimse. **—2.** *Arg.* Bir kimseden, onun haberi olmaksızın bir şey alma alışkanlığında olan kimse.
—Balıkç. *Dalgıç gözlüğü,* su altında balık avlayanların kullandığı, gözlere ve burna suyun değmesini engelleyen yardımcı araç.
—Denizc. *Dalgıç elbisesi,* sualtı dalışlarında kullanılan ve dalgıcın solunumunu sağlamak için yüzeyle bağlantısı olan kişisel ağır donanım. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Dalgıç göğüs kurşunu,* bir dalgıcın sualtına kolayca inmesini sağlamak için sırtına ve göğsüne takılan değişik biçimlerde kurşun levhalar. || *Dalgıç kampanası,* dalgıcın sualtında çalışırken kullandığı çan bi-

çiminde araç. || *Dalgıç mevkisi,* bağımsız dalgıç elbisesi giymiş bir dalgıcın yüzey ile dip arasında işaret noktaları olmaksızın bulunduğu derinlik. (Tek belirti, yüzeye doğru yükselen hava kabarcıklarının doğrultusudur.) || *Bağımsız dalgıç elbisesi,* sualtında ivedilikle yapılması gereken sivil ve askeri işlerde yararlanılan taşınabilir solunum aygıtı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Hidr. pnöm. *Dalgıç piston,* özellikle sıvı pompalarında kullanılan, basit etkili piston.

—Kuşbil. → DALICI.

—ANSİKL. Denizc. Sağlam ve idmanlı bir dalgıç özel bir düzenek olmaksızın sualtında birkaç dakikadan çok kalamaz. Antikçağ'dan bu yana insanlar sualtında daha uzun süre kalmanın yollarını araştırmıştır. Büyük İskender'in atmosferle bağlantılı bir araç içinde sualtına indiğinden söz edilir. XVI. yy.'dan başlayarak çeşitli modellerde dalgıç çanları yapıldı. Ancak başarı kazanan ilk kişisel dalgıç elbisesi, XIX. yy.'ın başında Kingert, de Breslau ve Augustus Siebe tarafından gerçekleştirildi. Sürekli iyileştirilen bu elbise İkinci Dünya savaşı'na kadar en çok kullanılan tek dalgıç elbisesiydi.

• *Klasik dalgıç elbisesi.* Su geçirmez bir kumaştan yapılan bu elbise, bileklerde, elleri serbest bırakacak biçimde sızdırmaz bağlantılarla son bulur. Göğüs düzeyinde metal bir göğüslük yer alır ve göğüslük üstünde de başlığı takmaya yarayan geniş bir yakalık bulunur. Küre biçimindeki başlıkta kalın camlı bir lomboz vardır. Dalgıç su altında dengesini ve kararlılığını sağlamak için kurşun tabanlı özel bir ayakkabı giyer. Ayrıca beline, gerekli aletleri asmaya yarayan bir kemer takar; bu kemere "güvenlik ipi" denilen bir ip bağlanır; ipin öteki ucu su yüzeyine çıkar ve dalgıç istediğinde ya da kaza durumunda onu yukarı çekmeye yarar. Hava, bir pompadan ya da sıkıştırılmış hava içeren tüplerden sağlanır ve esnek bir boruyla başlığa gelir. Başlıkta yer alan iki supaptan biri havanın geri dönmesini önlerken, diğeri solunumla kirlenen hava artığının boşaltılmasını sağlar. Dalgıç, sürekli olarak bulunduğu derinlikteki suyun basıncına çok yakın bir basınç altındadır. Bu dalgıç elbisesi tipi 100 m'ye değin inmeye olanak verir. Bu derinlikte kalma süresi 20 dk'yı aşmamalıdır. Hızlı basınç değişikliklerinin etkisini önlemek için dalgıcın çok yavaş, duraklarla inmesi ve çıkması gerekir; özellikle çıkışta, basınç düşmesi ölümcül kazalara (vurgun) yol açar.

60 m'yi aşan derinliklerde esnek olmayan, bükülmez ve eklemli dalgıç elbiseleri kullanmak daha doğrudur. Dalgıç bu elbiselerin içinde, su basıncıyla karşılaşmaz, ama devinimleri çok sınırlıdır. Brest açıklarında, 120 m derinlikteki *Artiglio* gemisinin yükünü bükülmez dalgıç elbiseleri giyen ve gözlem kulelerinden yararlanan dalgıçlar çıkarmıştır. Gözlem kuleleri 500 m, hatta daha büyük derinliklerdeki su basıncına dayanan çelik silindirlerdir. Lombozlarla, güçlü ışıldaklarla ve telefonlarla donatılmış bu kuleler özel donanımlı bir kurtarma gemisinden çelik halatlarla suya indirilir ve yönlendirilir. Derin dalışlarda kullanılan daha etkin araçların hizmete girmesi sonucu bu kuleler önemini yitirmiştir.

• *Bağımsız dalgıç elbisesi.* Bağımsız dalgıç elbiselerinin ilk denemeleri XIX. yy.'ın ikinci yarısında Fransa'da ve Büyük Britanya'da yapıldı. İlk kez, 1910'a doğru denizaltıların mürettebatını kurtarmada kullanıldı. Bağımsız dalgıç elbisesinin bir modelini Fransa'da Le Prieur yaptı.

İkinci Dünya savaşı boyunca, savaşan ülkelerin deniz kuvvetleri "savaş yüzücüleri" ya da "kurbağaadam" birlikleri kurmaya çalıştı. Bu birlikleri oluşturan dalgıçlar, hava kabarcıklarını yüzeye bırakmayan kapalı devreli bağımsız dalgıç elbiseleriyle donatıldı. Savaşan ülkelerin deniz kuvvetleri, bu birliklerden, mayınları, engelleri, enkazları arayıp bulmak, limanlarında ya da nehirlerde düşman gemilerine saldırı düzenlemek, köprü ayaklarını yıkmak için yararlandı. 1944'te, Fransız deniz kuvvetleri yarbay Cousteau yönetiminde, Toulon'da bir Deniz-altı araştırmaları merkezi kurdu. 1946'da yarbay Cousteau mühendis Gagnan'ın yardımıyla kendi adlarını taşıyan ve bütün dünyaya yayılan ünlü aygıtı yaptı. Bugün, bütün ülkelerde deniz kuvvetleri sualtı araştırma merkezleri ve kurbağaadam birlikleri kurmaktadır.

Askeri amaçla kullanılanların dışında, bağımsız dalgıç elbiseleri genellikle açık devrelidir; kirlenen havayı temizleyerek yeniden devreye sokmak yerine denize boşaltır. Solunum aygıtı 200 kg/cm² basınçla sıkıştırılmış hava içeren yaklaşık 5 L'lik bir ya da birkaç tüpten oluşur; bu tüpler dalgıcın sırtına bağlanır ve genişletici bir aygıt ile esnek borular, genişleyen havayı "isteğe göre" başlığa iletir. Donanımda ayrıca bir dalma gözlüğü ile ayaklara takılan bir çift palet bulunur; bunlara ek olarak, soğuk sularda dalış yapmak için vücudu saran kauçuk bir giysi kullanılır. Donanımın sudaki ağırlığı dalış sırasında hemen hemen sıfırdır. Yüzücü, gerektiğinde atabileceği birkaç kiloluk safrayla donatılmıştır. Tam donanımlı bağımsız dalgıç elbisesi, deniz dibi araştırmalarında ve sualtı fotoğrafları çekiminde kullanılır. Klasik elbiseli bir dalgıç gibi bağımsız elbiseli dalgıç da 50-60 m'nin altına tehlikesizce inemez. Bununla birlikte, solunum için uygun karışımların kullanılması ve basıncın etkisini azaltmak için duraklı inişin titizlikle uygulanması, su dalış rekortmeni J. Verpeaux'nun 1977'de 501 m derinliğe ulaşmasını sağlamıştır.

DALGIÇ AHMET PAŞA → AHMET PAŞA Dalgıç, Çavuş, Ağa.

DALGIÇ ÖRDEK a. Zool. DALICI ÖRDEK'in eşanlamlısı.

DALGIÇKUŞLARI a. Dalgıçkuşugiller ve yumurtapiçigiller familyasını içeren kuş takımı. (Bil. a. *Colymbiformes* ya da *Gaviiformes.*)

DALGIÇKUŞU a. **1.** Beyaz benekli, esmer külrengi tüylü, büyük düz gagalı, çok geriye yakın perde ayaklı, kısa kuyruklu, küçük kanatlı, büyük boylu su kuşu. (Dalgıçkuşları takımı, dalgıçkuşugiller familyası.) **—2.** Tatlı suların yakınında yaşayan, gündüz dolaşan, orta irilikte ya da küçük (uzunluğu 25-50 cm) kuş. (Çiftleşme dönemi [balıkçıl] dışında tüyleri donuktur. Parmaklarının her birinde bağımsız loplu bir perde vardır. Ayakları çok geride olduğundan karada güçlükle ve acemi acemi yürüyebilir. Yumurtapiçigiller familyası.)

—ANSİKL. Dalgıçkuşugiller familyasına giren dört tür dalgıçkuşu vardır; bunlardan ikisi kışın Akdeniz ve Karadeniz kıyılarında görülür: pas gerdanlı dalgıçkuşu (*Gavia stellata* ya da *Colymbus stellatus*), siyah gerdanlı dalgıçkuşu (*G. arctica* ya da *C. arcticus*). Bu türler kutup çevresi tundralarında, tatlı sulu göllerin kıyısında yuvalanır ve kışı ılıman ya da sıcak denizlerde geçirir. Çok geride bulunan bacakları yerde yürümelerine engel olduğundan hemen su kıyılarında yuva yaparlar. Kısa ve sivri kanatlarına rağmen iyi uçar ve balık yakalamak için 10 m derinliğe, hatta daha derinlere dalarlar. Gerdanlı dalgıçkuşu ya da büyük dalgıçkuşu (*G. immer* ya da *C. immer*) da Akdeniz bölgesinde rastlanan kuşlardandır. Yumurtapiçigiller familyasına giren *Podiceps* cinsinden dalgıçkuşlarının Amerika'ya ya da dünyanın çeşitli yerlerine yayılmış yirmi kadar türü vardır. Dalgıçkuşları geniş su örtülerinin yakınında yaşarlar ve balıklar, böcek larvaları, kabuklular, yumuşakçalarla beslenirler. *Podiceps* cinsinin Türkiye'de beş türüne rastlanır: yumurtapiçi (*Podiceps ruficollis;* uzunluğu 25 cm); siyah boyunlu dalgıçkuşu (*P. nigricollis;* uzunluğu 30 cm); kulaklı dalgıçkuşu (*P. auritus;* 33 cm); elmabaş ya da tepeli dalgıçkuşu (*P. cristatus;* 50 cm); kırmızı boyunlu dalgıçkuşu (*P. griseigena;* 44 cm).

DALGIÇKUŞUGİLLER a. Dalgıçkuşlarını içeren kuş familyası. (Bil. a. *Colymbidae* ya da *Gaviidae.*)

DALGIÇLIK a. Dalgıcın yaptığı iş.

DALGIÇSUTAVUĞUGİLLER a. *Podicas* cinsi üyelerini ve dalgıçsutavuklarını içeren kuş familyası. (Bil.a. *Heliornithidae;* bataklıkkuşları takımı.)

DALGIN sıf. ve a. Ara sıra ya da çoğunlukla söylediğine ya da yaptığına dikkat etmeyen, aklı başka yerde olan, dikkatini toplayamayan kimse için kullanılır: *Ne kadar dalgınım, şemsiyemi otobüste unuttum.*

◆ sıf. Dalgınlığı açığa vuran şey için kullanılır: *Etrafı dalgın gözlerle seyretmek.*

◆ be. **1.** Dalgın olarak: *Dalgın yürürken direğe çarptı.* **—2.** Kendinden geçmiş olarak: *Hasta dalgın uyuyor.* **—3.** *Dalgın dalgın,* kendi içine kapanmış olarak, hiçbir şeyle ilgilenmeden.

DALGINLAŞMAK gçz. f. Dalgın duruma gelmek: *Son günlerde iyice dalgınlaştı, ne derdi var, bilmiyorum.*

DALGINLIK a. **1.** Bir konu üzerinde yoğunlaşamayan, ilgilenmesi gereken şey üzerinde dikkatini toplayamayan kimsenin çoğunlukla ya da geçici olarak içinde bulunduğu durum: *Bilginlerin dalgınlığı dillere destandır.* **—2.** Dikkatsizlik, ihtiyatsızlıkla yapılan davranış: *Bugünlerde öyle çok dalgınlıklar yapıyor ki, bir derdi var sanırım. Kitabını dalgınlıkla almışım.* **—3.** Derin uyku durumu. **—4.** *Dalgınlığına gelmek,* dalgınlığı yüzünden bir şeyin ayrımına varamamak. || *Dalgınlığına getirmek,* bir kimsenin dalgınlığından yararlanarak bir isteğini gerçekleştirmek.

—Ruhbil. Dikkatini bir şey üzerinde toplayamama.

—Tıp. Tifo, tifüs gibi bazı ağır hastalıklarda görülen etrafla ilgisizlik ve derin uyuşukluk hali. (Eşanl. TUFOS.)

DALHAN (Halil), türk yüzücü (İstanbul 1915). Yüzmeye Galatasaray kulübü'nde başladı. Adana Demirspor kulübü'nün formasını giydi. Önceleri kısa ve orta mesafe yüzdü; daha sonra maratona yöneldi. 1938'de Bebek-Salacak arasını 1 saat 3 dakika 5 saniyede yüzdü. 200 m, 400 m ve 1 500 m serbestte 9 Türkiye rekoru kırdı.

DALHAN (Mahmut), türk yüzücü (İstanbul 1917). Yüzmeye 16 yaşında Fenerbahçe'de başladı, Galatasaray kulübü'ne geçti. Halil Dalhan'ın kardeşidir. Kravl stili Türkiye'de ilk uygulayan yüzücülerden oldu. 1937'de yüzme milli takımına seçildi. 100 ve 400 m serbest, 100 m sırtüstünde 4 Türkiye rekoru kırdı.

DALHOUSİE, Hindistan'da (Himaçal Prades) sayfiye merkezi, Himalaya'nın güney yamacında; yüksl. 2 340 m; 3 700 nüf.

DALHOUSİE (George RAMSAY, 9. *—kontu*), ingiliz yönetici (Dalhousie Castle 1770 - *ay. y.* 1838). 1819-1828 arasında, Kanada valiliği yaptı. Papineau'nun meclis başkanlığına seçilmesini tanımayı reddetti (1827).

DALHOUSİE (James RAMSAY, 1. *—markisi*), ingiliz yönetici (Dalhousie Castle, İskoçya, 1812 - *ay. y.* 1860), öncekinin oğlu. 1837'de Avam kamarası'na girdi. 1838'de ise Lordlar kamarası'na geçti. Ateşli bir Peel yandaşı olarak, 1845-46'dan itibaren serbest mübadeleyi savundu. Lord Hardinge'den boşalan Hindistan valiliğine atanmayı ancak ingiliz partileri karşısında tam bir bağımsızlığa sahip olma koşuluyla kabul etti (1847). Genel valiliği sırasında (1848-1856), birbirinden uzak bölgelerin yönetim bütünlüğünü ve batılı anlamda çağdaşlaşmalarını sağlamaya çalıştı. Yerli devletler arasında izlediği siyaset, "bağımsız" devletler ile bağımlı devletler ara-

dalgıçkuşları

siyah gerdanlı *(Gavia arctica)*

pas gerdanlı *(Gavia stellata)*

tepeli *(Podiceps cristatus)*

siyah boyunlu *(Podiceps nigricollis)*

yumurtapiçi *(Podiceps ruficollis)*

dalgıçkuşunun loplu ayağından bir ayrıntı

sında yaptığı ayrıma dayanıyordu. Bağımsız devletler konusunda, müdahaleden kaçınan ihtiyatlı bir siyaset güttü. 1849'da İkinci sihler savaşı'nın sonunda Pencab'ın ilhakı, 1852'de Birmanya'da Pegu'nun ilhakı ve 1854'te Belucistan'a dayatılan himaye antlaşmasında olduğu gibi önemli ingiliz çıkarlarının bahis konusu olduğu durumlarda müdahaleden kaçınmadı. Bağımlı devletlere karşı ise daha saldırgan bir siyaset uygulayarak Hindistan Şirketi'ne ait topraklarının iletişimini iyileştirmek amacıyla her yola başvurdu. Taht veraseti konusunda yerel görenekleri hiçe sayarak ve yerel çatışmaları körükleyerek sömürge sınırlarını genişletti ve sağlamlaştırdı. Bu ilhakların en fazla yankı uyandıranı Audh'un ilhakı oldu (1856).

National Portrait Gallery

James Ramsay
1. **Dalhousie** markisi
sir John Watson Gordon'un
bir tablosundan (1847) ayrıntı
National Portrait Gallery
Londra

DALICI ya da **DALGIÇ** a. Kuşbil. Beslenmek için suyun altına dalan su kuşlarını belirten ad.

DALICI ÖRDEK a. Bedeni bütünüyle su içinde kaybolacak biçimde suya dalabilen, hantal bedenli, ayakları çok geride bulunan, kanatları aynasız (renkli lekeler) ördeklerin genel adı. (Bütünüyle suya dalabilmesi nedeniyle *Aythyinae* oymağına girerler; ördekgiller familyası.) [Eşanl. DALGIÇ ÖRDEK.]

—ANSİKL. Dalıcı ördek (üyelerine Türkiye'de rastlanmaz) türleri arasında, kamışlıklarda yuva yapan kızılımsı esmer dalıcı ördek ya da kamış dalıcı ördeği *(Aythya ferina)* ve siyah dalıcı ördek ya da sazlık dalıcı ördeği *(A. fuligula)*, kışı Güney Avrupa kıyılarında geçiren boz dalıcı ördek ya da iskandinav dalıcı ördeği *(A. marila)*, halkalı gagalı dalıcı ördek *(A. collaris)* sayılabilir.

DALICIBÖCEKGİLLER a. Suda yaşayan, etçil kınkanatlı böcek familyası. (Familya üyelerinin hem iri, hem küçük bedenli türleri vardır; bedenleri genellikle yassı ve kürek biçimindedir. Bil. a. *Dytiscidae*.) [Eşanl. YÜZERKINKANATLIGİLLER.]

—ANSİKL. Dalıcıböcekgiller, suda yaşamaya uyarlanmış koşarkınkanatlıgillerdir; başları, gözlerine kadar göğüslerinin içine gömülmüştür; erkeklerin ön tarsusları büyümüş ve yakalayıcı kupulalarla donanmıştır; elitraları kaygandır; oysa dişilerin elitraları çizik çiziktir ve biçimleri çok farklı olabilir. Mekik biçiminde uzun gövdeli larvaların başı yassı, orak biçiminde büyük altçenelidir. Larvalar, yakaladıkları avlarının bedeni içine sindirici bir maya akıtır; sonra, altçeneleriyle bu dış sindirimin ürünlerini emer. Dalıcıböcekgiller, çok etçil böceklerdir: her çeşit su hayvanlarını, hatta küçük balıkları bile yerler. Erişkinler, sıcak yaz gecelerinde sudan çıkarak rahat rahat uçarlar. Dalış yaptıkları suda, karın yüzlerinde bulunan hava kabarcıklarındaki havayla solurlar.

DALIÇ a. *Yörs.* Hayvc. Koyun kuyruğu, kuyruk ucu.

DALIM a. Yerbil. Eğimli yapısal bir çizginin (kıvrım ekseni, çizik, çizgilenme vb.) yatayla oluşturduğu dar açının değeri.

DALINÇ a. Güzel bir görünüm ya da düşünce karşısında kendinden geçme; istiğrak.

DALIŞ a. Dalmak eylemi ya da biçimi: *Odaya böyle dalışı hoş karşılanmadı. Dalışımı beğendin mi?*

—Spor. *Su altına dalış*, sportif, bilimsel ya da askeri amaçla çeşitli aletlerle donanmış olarak su altına inme, dalma.

—ANSİKL. Su altına dalış, temelde tümüyle farklı olan iki dalda yapılır: nefesle ya da serbest dalış; aletle dalış (en çok yapılanıdır). Bu dalışta üç çeşit alet kullanılabilir. Açık devreli: havayla işler (Cousteau-Gagnan tipi); kapalı devreli: oksijenle çalışır; yarı kapalı devreli: çeşitli gaz karışımlarıyla çalışır. Son iki tip alet özellikle askeri dalgıçlar tarafından kullanılır. Bu sporun tehlikeleri şöyle sıralanabilir:

1. Nefesle dalışlardaki kazalar: çok derinlere (25 m'den fazla) dalmanın yol açtığı kazalardır. Akciğerlerdeki hava basıncı derindeki su basıncına göre düşük olduğundan göğüs içi büzülme olayı meydana gelir ve kandaki plazma akciğer keseciklerinin içine dolar ve akciğerin akut su toplamasına benzer bir rahatsızlık meydana getirir.
2. Aletli dalışla ilgili kazalar: nefeslerini tutarak su yüzeyine çok çabuk çıkan dalgıçlarda akciğerler işlevini durdurur. Bu kaza beyin bölgesinde gaz ambolisi ve sara krizi, koma ya da felç hali yaratır. Gene bu tür kazalar karın bölgesi organlarının koliği, derinin, mafsalların, kasların şişmesiyle beliren basınç azalması, sinirsel krizler, şok hali yaratabilir.
3. Her iki dalış türünde meydana gelebilecek kazalar: kulak basıncı travmaları ağrı ile kanamaya, kulak zarında kan akıntısına, kan birikmesine, kulak zarının ya da sinüslerin yırtılmasına (frontal sinüsler, maksiler sinüslerden daha fazla kazaya maruz kalırlar: sinüs basıncı travması, büyük bir acı ve burun kanaması biçiminde ortaya çıkar) yol açar. Boğulma ise su içinde bayılmanın sonucudur.

DALIŞMAN, türk halk şairi (XVI. yy.). Cezayir ocaklarına bağlı âşıklardandır. Yaşamı konusunda bir bilgi yoktur. Günümüze kalan tek şiirinde, Akdeniz'de sefer yapan deniz savaşçılarının serüvenleri anlatılır.

DALIZ a. Anat. İçkulaktaki kemik dolambacın orta bölümü.

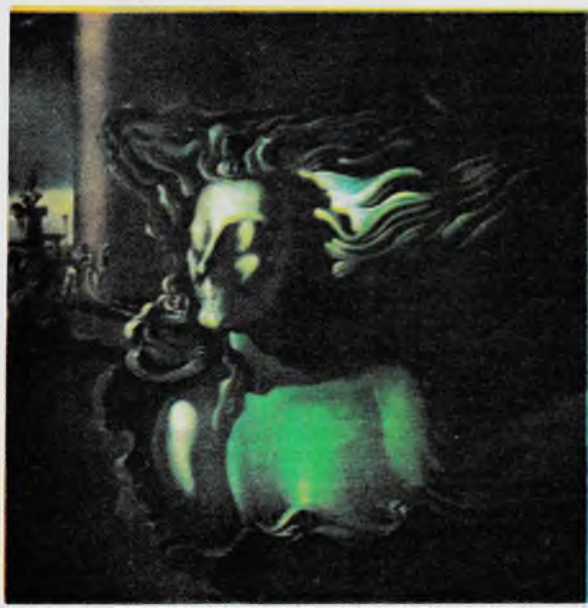
—Nörol. *Dalız deneyi*, yarımdaire kanallarını ısıtma ya da fırdönme yoluyla uyararak, bu şekilde harekete geçirilen nistagmusları ve kol ve bacak hareketi sapmalarını çözümleme ve dolambacın uyarılma derecesi ile bozukluğun bir yanlı mı yoksa iki yanlı mı olduğunu belirleme deneyi. ||*Dalız sendromu*, dalız sisteminde ortaya çıkan bozuklukların tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Dalız yolları, merkezleri*, denge işlevini sağlayan içkulak dalızından gelen sinirleri, 8. kafa siniri aracılığıyla alan sinir yolları ya da merkezleri.

—ANSİKL. Nörol. Fırdönmekten doğan başdönmeleri, denge bozuklukları, bulantı ve kusmalar dalız sendromunun en önemli öznel belirtileridir. Nesnel belirtiler arasında salınımlı nistagmus, ayakta durma güçlükleri (Romberg dolambaç belirtisi, kol gerginken işaretparmağının yönden sapması) ve yürüme bozuklukları (yana sapma, yıldız kenarı yürüme) sayılabilir. Isısal ya da dönmeli dalız deneyleri ve elektronistagmografi teşhisi doğrular. Dalız sendromu şu bozukluklardan doğabilir: 1. Dolambaç iltihabı, kulak enfeksiyonu, zehirlenmeler, köprü-beyincik köşesinde ur gibi çeşitli hastalıklara bağlı alıcı organ ve dalız siniri lezyonları (çevresel köken); 2. dalızı yöneten sinir çekirdeklerinde ya da eklentilerinde başka sinirsel yapılarla birlikte meydana gelen lezyonlar (merkezi köken); burada iki neden özellikle sık görülür: plakalı skleroz ve artkafa çukuru urları.

DALİ, Çin'de (Yünnan) kent ve özerk yönetim bölgesi, Ir Hai gölünün sol kıyısında.

DALİ, G. Kıbrıs rum kesiminde, Larnaka ilçesine bağlı köy.

DALİ (Salvador), ispanyol ressam (Figueras 1904 - *ay.y.* 1989). İlk resimleri, Madrid Güzel sanatlar akademisi'nde edindiği beceri ve çağdaş akımların, özellikle de kübizmin etkisini yansıtır. Ancak, Lorca ve Bunuel'i (onunla birlikte 1928'de *Endülüs köpeği*, 1929'da da *Altın çağ* filmlerini yaptı), ardından De Chirico, Miró, Magritte, Masson, Tanguy ve Ernst gibi ressamları tanıdıktan sonra, titiz bir kuruluşa dayanan çok ustalıklı bir hezeyanı yansıtan özgün resimler yapmaya başladı (*Üzüntülü oyun*, 1929, özel koleksiyon). Bu resimler parisli gerçeküstücü grup içinde ona seçkin bir yer sağladı. Freud'un kitaplarını okuyunca, "hezeyanlı (fikir) çağrışımlarının özgün yorumu"-

Lauros-Giraudon

Salvador **Dali**
Rüya (1931)
özel kol., New York

Salvador **Dali**: *Üç incirli komposto kâsesi biçimindeki García Lorca'nın yüzünün kumsalda görünmesi ve görünmeyen afganlı* (1938) [*özel kol.*]

Lauros-Giraudon

na dayanan "eleştirel-paranoyak yöntem" araştırmalarını geliştirdi (*Lenin'in bir piyano üstünde altı görünüşü*, 1931, Ulusal modern sanat müzesi, Paris). Titiz bir gözaldatmacasına dayanan "ikili imgeler" (*Sonsuz bilmece*, 1938, özel koleksiyon), şaşırtıcı başkalaşım ya da erimeler (*Belleğin direnci*, 1931, Modern sanat müzesi, New York), karmaşık benzeşimler (*Eleştirel-paranoyak kentin banliyösü; Avrupa tarihinin kıyısında öğlesonrası*, 1936, Boymans-Van Beuningen müzesi, Rotterdam) ya da Millet'nin *Angélus*'ü gibi yapıtların saplantılı yorumları işte böyle doğdu. Ama Dalí'nin hem kendisine, hem karısı Gala'ya (öl. 1982), hem klasik ve akademik büyüklüğe, hem ahlakı ve siyasi düzene ve hem de paraya karşı gösterdiği ve gitgide artan şaşırtıcı tapma eğilimi, onu gerçeküstücülerin gözünden düşürdü. Gerçeküstücüler 1934'te, Dalí'nin ünü artarken onunla bozuştular. ABD'de (1940-1948), sonra da İspanya'da, dini resimden çeşitli görsel araştırmalara varan (stereoskopik, holografik, vb.) yapıtlar verdi.

Dalí'nin hezeyanlı imgeleme gücü yalnız oymalarında ve asamblajlarında değil, mücevherlerinde de görülür. Kendisinin de "takılmaz" olarak nitelediği bu mücevherler, biçimlerin parçalanması ve simgelerin yan yana gelmesindeki şaşırtıcı kısaltımlar ile, gerçeküstücü bir dünya görüşünü dile getirirler: "örümcek ayaklı fil", bir damla gözyaşının aktığı "Zamanın gözü" ve bu gözün bebeğine yerleştirilmiş saat, ya da sözü ve dinlemeyi bir arada simgeleyen "telefon-kulak küpeleri". New York'ta Alemany tarafından imal edilen Dalí'nin mücevherleri koleksiyonu, 1958'de ABD'deki Owen Cheatham Foundation tarafından satın alındı.

Dalí'nın birçok yazısı arasında, *la Femme visible* (Görünür kadın) [1930], *Conquest of irrational* (Akıldışının fethi) [1936], *la Métamorphose de Narcisse* (Narkissos'un değişimi) [1937], *la Vie secrète de Salvador Dalí* (Salvador Dalí'nin gizli yaşamı) [1942], *Fifty Secrets of the Art of Magic* (Büyü sanatının elli sırrı) [1942], *les Cocus du vieil art moderne* (Eski modern sanatın boynuzluları) [1956], *Journal d'un génie* (Bir dâhinin günlüğü) [1964], *Hommage à Meissonier* (Meissonier'ye saygı) [1968] gibi yazılarını sayabiliriz. Sanatçının yapıtları, biri Figueras'ta (Dalí'nin kendisi tarafından düzenlenen "tiyatro-müze"), biri de ABD'de (Reynold Morse koleksiyonunu barındıran müze) olmak üzere, iki müzede toplanmıştır.

DALİAN → DALİEN.

DALİAS, İspanya'da kent, Andalucía'da, Almería'nın B.'sında; 21 200 nüf. Bir sulu tarım bölgesinin merkezi (turfanda sebze ve meyve).

Dalibour suyu, pomadı, (Louis XIV'ün jandarma birlikleri cerrahı Jacques *Dalibour*'un [öl. 1735] adından), deri hastalıklarında kullanılan ve bakır sülfat ile çinko sülfattan yapılan antiseptik ilaç.

DALİEN ya da **DALİAN,** esk. **Dairen** ve rusça **Daini,** K.-D. Çin'de (Liaoning) kent; 1 663 300 nüf. (1990). Lüşun'u (Port-Arthur) da içine alan ve Lüda adı verilen geniş yerleşmenin bir bölümüdür. Liaodong yarımadasının G.-D. ucundadır. Port-Arthur gibi, Dalien de sırasıyla çarlık Rusyası'nın, Japonya'nın ve karma Çin-Sovyet yönetimine girdikten sonra, 1954'te yeniden Çin'e katıldı. Bir liman ve sanayi merkezidir (tersaneler, demiryolu gereçleri, takım tezgâhları, kimya, besin sanayileri, tekstil).

DALİLA, Samson'un âşık olduğu yahudalı kadın. Filistiler kendisine para vererek Samson'un gücünün sırrını öğrenmesini istediler. Samson ona gücünün, Tanrı'ya (→ NEZİRE GİRME) bağlılığının işareti olan saçlarından kaynaklandığını açıkladı. Dalila, Samson uykudayken saçlarını kesti ve onu Filistiler'e teslim etti.

Dalimil kroniği, kafiyeli olarak çekçe yazılmış en eski kronik (1308-1314). Babil kulesi'nin inşasından Johann von Luxemburg'un Bohemya tahtına çıkışına kadar ülkenin tarihi ve geleneklerini anlatır. Bu kronik yazarının, ülkenin germenleştirilmesine şiddetle karşı çıkmış olan aydın Prag piskoposu Dubâlı Hynek Žâk olduğu sanılmaktadır (? - öl. 1333).

DALİN (Olof VON), isveçli şair ve tarihçi (Vinberg 1708 - Drottningholm 1763). Mizahi yergi gazetesi Then swänska Argus sayesinde (1732-1734), saray kütüphaneciliğine getirildi (1737). Veliaht prensin öğretmeni (1750) ve krallığın tarihçisi oldu (1755), fakat ruhban sınıfını hedef alan taşlamalarında aşırıya kaçtığı için görevlerinin bir kısmından geçici olarak azledildi. Voltaire ile Montesquieu'ye hayran olan Dalin, fransız beğenisinin İsveç'te yayılmasına katkıda bulundu. İsveç edebiyatında düz yazının kurucusu sayılır. *Svea Rikets historia*'yı (İsveç krallığı'nın tarihi) [1747-1762] yazdı. Bir trajedisi *Brynilda* (1738) ve dört şarkıdan oluşan bir şiiri (*Den Svenska friheten*, 1742) vardır.

DALİO (Marcel), fransız sinema ve tiyatro oyuncusu (Paris 1899 - *ay. y.* 1983). Sinemada ilk önemli role *Cezayir batakhaneleri*'nde (Pépe le Moko) [J. Duvivier, 1937] çıktı. Gittiği Hollywood'da *Şanghay harekâtı* (Shanghai Gesture) [J. von Sternberg, 1942] gibi filmlerde rol aldı.

DALİYE a. (ar. *dāl*, dal harfi ve *-iyye*'den *dāliyye*). *Esk.* Dal harfi gibi kıvrık şey.
—Esk. anat. Yunanca delta harfi biçimindeki kaslar. (XX. yy.'da "deltoid" karşılığı olarak kullanılmıştır.)

DALKAVUK a. (türkç. *dal*, çıplak, ve *kavuk*'tan sarıksız kavuk giyen). Tar. Tanzimat'tan önce işleri, soylularla zenginleri eğlendirmek olan esnaf sınıfı. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ sıf. ve a. Kendisinden çıkar sağlayabileceği kimseyi aşırı bir hayranlıkla öven, pohpohlayan ikiyüzlü kimse için kullanılır.

—ANSİKL. Doğu saraylarında bulunanları güldürme ve eğlendirme amacıyla dalkavukluk yapmayı meslek edinmiş kişiler öteden beri vardı. Bir söylentiye göre *dalkavuk* sözcüğü Gazneli Mahmut'un dalkavuğu olan Telhek'in adından gelmedir. Harunurreşit döneminde Eşebî Temma, Ebülhasan Halil gibi islam dünyasının en ünlü dalkavukları yaşadı. Halife Mütevekkil döneminde dalkavukluk yaygınlık kazandı. Hükümdarların gözüne girerek güvenini kazanan bu dalkavuklar, güzel nükteler yanında iğneleyici sataşmalar da yaparlardı. Tanzimat'tan önce Osmanlı devletinde, profesyonel dalkavukların kendilerine özgü yönetmelikleri, gördükleri iş ve hizmet karşılığı alacakları ücreti belirten tarifeleri ve narhları vardı. Dalkavuğun burnuna fiske vurma, fiske başına 20 para; yüzüne mürekkep ya da kömür sürme 37 para; kafasına yumruk indirme, yumruk başına 40 para; merdivenden aşağı yuvarlama 180 para; kuyruğu dışarda kalmak koşuluyla canlı bir fındık faresini ağzının içine kapatma 400 para; bostan kuyusuna sarkıtarak su içinde bir süre bırakma 600 para vb. Bu şakalar sırasında dalkavuk ölürse, cenaze masrafı şakayı yapan tarafından karşılanırdı. Dalkavuklar bazen kendi adları, çoğu zaman da Şâpur Çelebi, Letaif Çelebi, Kahkaha Molla, Ebülenf Efendi, Malak Ağa, Çıplak Kadı, Kız Pehlivan, Hacı Fışfış, Hacı Şamandıra gibi takma adlarıyla anılırlardı.

Dalkavuk, haftalık mizah dergisi. Mahmut Kenan tarafından, İstanbul'da 25 sayı çıkarıldı (1908-1909). Dergide yazılar takma imzayla yayımlandı, karikatürler A. Sami tarafından çizildi.

DALKAVUKÇA sıf., be. Dalkavukluk, çıkarcılık gösteren davranış, eylem için kullanılır.

DALKAVUKLAŞMAK gçz. f. Dalkavukça davranmaya başlamak.

DALKAVUKLUK a. **1.** Tar. Dalkavuğun yaptığı iş. **—2.** Dalkavuk olma durumu. **—3.** Bir kimseye yaranmak için gösterilen aşırı hayranlık, övgü, dalkavukça davranış: *Dalkavukluğu bırak da ne istiyorsan onu söyle.* **—4.** *Dalkavukluk etmek*, birine yaranmak için dalkavuğa yaraşır biçimde davranmak.

DALKEY → DEİLGİNİS.

DALKILIÇ sıf. Kılıcını kınından çekmiş olan.

◆ be. Kılıcını çekmiş olarak: *Düşmanın üzerine dalkılıç atılmak.*

DALKILIÇ (Muharrem), türk atlet (Gaziantep 1938). Spora Gaziantep Kale gençlik kulübü'nde, futbolla başladı. Atletizmde ilk antrenörü Saip Aksoy oldu. 1956'da 1 500 ve 5 000 m'de ilk Türkiye birinciliklerini kazandı. Ankara'da Besim Aybars tarafından yetiştirildi. Büyükler kategorisinde 1958-1965 arasında, krosta 9 kez Türkiye şampiyonluğunu kazandı. 800, 5 000 m (1963) ve krosta (1965) Balkan şampiyonu oldu ve Balkan karmasına seçilerek aynı yıl Helsinki'de İskandinavya karması'na karşı yarıştı. Burada, 5 000 m'de 14.02.2 ile Türkiye rekoru kırarak Finlandiya Cumhurbaşkanlığı kupası'nı kazandı. Ömer Besim krosu'nda 4 kez birinci geldi. 1 500 m'de 3.46.6 ile (1960) rekor kırdı. Tokyo olimpiyatlarında 10 000 m'de, finalde yarışma başarısını elde etti. Atletizm ajanlığı, antrenörlüğü ve yöneticiliği yaptı. 70 kez milli oldu.

DALKIRAN a. Böcbil. Açtığı dehlizlerde fındık, kayısı, kestane ve elma ağaçlarına büyük zararlar veren böcek. (Bedeni açık siyah, ayakları ve duyargası pembedir; dişisi 3-3,5 mm, erkeği 2 mm kadardır. Bil. a. *Xyleborus dispar;* kabukböceğigiller familyası.)

DALKURUTAN a. Böcbil. Açtığı dehlizlerle zeytin dallarına zarar veren böcek. (Siyah bedenlidir; elitrasının üstü ince, kısa ve koyu renkli kıllarla kaplıdır. Bil. a. *Hylesinus oleiperda;* kabukböceğigiller familyası.)

DALL 'ABACO (Evaristo), italyan besteci (Verona 1675 - Münih 1742). Torelli ve Vitali'nin öğrencisi. 1704'te Bavyera prensinin çellocusu, 1715'te de Saray'ın *Konzertmeister*'i oldu. Yapıtlarında italyan, fransız ve alman üsluplarını birleştirdi. Yaylı çalgılar ve sürekli bas için 24 *sonata da camera*, 10 *concerto da chiesa*, 12 *sonata a tre* ve 12 *concerto a più istrumenti* besteledi.

DALLA CHİESA (Carlo Alberto), italyan general (Saluzzo 1920 - Palermo 1982). Direnişe katıldıktan sonra 1945'te Mafia ile mücadele etmesi için Sicilya'ya gönderildi ve Frank Coppola gibi bazı liderleri tutuklayarak ün yaptı. Jandarma komutanı olan Dalla Chiesa, 11 mayıs 1947'te Alessandria'da ayaklanarak rehin aldıklarının 7'sini öldüren mahkûmların bulunduğu bir hapishaneye baskın emri verdi. Kızıl tugaylar'ın kurucusu Renato Curcio'nun tutuklanmasıyla doğrudan ilgili olan Dalla Chiesa 1978'de teröre karşı savaşımın başına getirildi. Mayıs 1982'de Mafia'yı temizlemek göreviyle Sicilya'ya atandı. Ancak pusuya düşürülerek eşiyle birlikte öldürüldü.

DALLAMA a. El sant. Yapma çiçekçilikte, salkım biçimindeki çiçekleri yaparken, çiçek ve tomurcukları saplarından birbirine bağlayarak dal biçimi verme. ||*Asıl dallama*, dal biçimi verilmiş çiçekleri, gövdeyi oluşturacak, telden yapılmış tek bir sap üzerinde birleştirme, salkım haline getirme.

DALLANDIRMA a. Dallandırmak eylemi.

DALLANDIRMAK → DALLANMAK.

erkek kızılımsı esmer
çiftleşme dönemi tüyleriyle
(Aythya ferina)

dalıcı ördekler

erkek siyah
(Aythya fuligula)

Boutin-Atlas-Photo

Dallas'tan bir görünüm

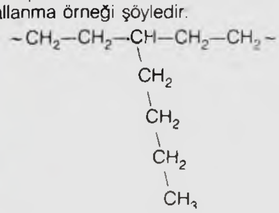
Ahmet **Dallı**

Everts-Rapho

Dalmaçya
Dubrovnik'in K.-B.'sında Slano koyu

DALLANMA a. Dallanmak eylemi.
—Bilş. Bir programda olası birçok diziden bir komut dizisinin seçimi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Dallanma komutu*, bir programda, komutların sıralı otomatik akışını kesmeye olanak veren ve yazım sırasına göre yürütülen komuttan önce ya da sonra hangi komutun geldiğini belirten komut.
—Bot. Bitkinin ikincil öğelere bölünmesi, kollara ayrılması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Coğ. Bir akarsuyun, bir buzulun, bir delta içinde ya da dağda olduğu gibi, buzul dönemleri sırasında bir daha birleşmemek üzere kollara ayrılması. (Dallanma, eğim azalması, suyun taşıdığı yükün artması ya da - bir buzul sözkonusu olduğunda - bir ana dilin bir *dallanma boğazı* aracılığıyla komşu vadiye taşmasının sonucudur.)
—Elektrotekn. Bir dağıtım donanımını, bir dağıtım ağına bağlayan elektrik hattı.
—Giz. bil. El falında, avuç içindeki çizgilerin bir noktadan çeşitli yönlere doğru, ağaç dalı gibi ayrılması.
—Krist. Minerallerin yüzeyinde ya da kimi kez içinde görülen ve bitkileri andıran doğal desen. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Nöroanat. *Uç* ya da *sinaptik dallanma*, aksonun ucundaki saçak dalların tümüne verilen ad. (Bunların her birinde *sinaptik düğüm* denen bol mitokondrili bir şişkinlik ve sinaptik kesecikler bulunur; bu keseciklerde de komşu dendritin sinaps sonrası zarını etkileyebilen kimyasal aracılar yer alır.)
—Polim. Bir makromolekül zincirine bir yanal zincirin bağlanması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Topol. Bir analitik uzaydan diğeri içine tanımlı, holomorf bir uygulamaya uğrayabilen olay.
—ANSİKL. Bilş. Dallanma yönteminde bir programın yürütülmesi sırasında dallanma komutunu kullanarak, örneğin bir deneme sonucuna göre bu programın bölümlerinden biri ya da öbürü seçilebilir. Deneme ve dallanma çoğu kez aynı komutla birbirine bağlıdır. Özel dallanma komutları, sonradan olası bir dönüşü kolaylaştırmak için dallanma komutunun adresini saklamaya olanak verir; ayrıca alt-programların yazımını sağlar.
—Bot. Bitkinin görünüşüne göre dallanma dikey, dağınık, yatay, sarkık, salkımsaçak, vb. olabilir. Öte yandan, bazı ağaçlarda dallanma tarzı farklıdır. Örneğin akçaağaç ya da dişbudakta *karşılıklı* (biri öbürünün tam karşı tarafında ve aynı yükseklikte gövdeye bağlı dallar); karaağaçta *şaşırtmalı* (almaşık olarak aynı düzlemde bir sağda, bir solda yer alan dallar); çamlarda *halkavari* (ana dalın çevresinde dizili dallar); ıhlamurda *almaşık* (aynı düzlemde olmamak üzere ana dal boyunca birer birer sıralanan dallar) bir dallanma görülür.
Tepe tomurcuğu iki eşit parçaya bölünerek aynı güçte iki dal verdiği zaman dallanmaya *çatal dallanma* denir. Bu durum pteridophyta grubunda ve fosil bitkilerin çoğunda pek yaygındır.
—Krist. Kışın camları kaplayan buzul dallanması, dış ortamın etkisiyle soğuyan camların üzerinde su buharının yoğuşmasından kaynaklanır. Altın, gümüş, bakır, kimi mineraller katılaşırken, genellikle görünümü bir ağacı andıran kristal grupları oluşturur (manganez oksit dendritleri, demir ve manganez oksit dallanmaları içeren akikler).
—Polim. Makromolekül zincirlerinde dallanma, polimerleşme ya da çoğulyoğuşma sırasında gerçekleşen ikincil tepkimelerden kaynaklanır. Polimerleşme durumunda dallanmalar, temel olarak aktarma tepkimelerinden doğar.
Bir polietilen zinciri üzerindeki kısa bir dallanma örneği şöyledir.

Dallanmaların, makromoleküllü maddelerin özellikleri üzerinde çok önemli etkileri vardır. Diğer etkileri arasında özellikle kristalliliği azaltma etkisi önemli bir yer tutar. Bir polimerin çok sayıda dallanması sözkonusuysa, buna çok dallı denir.

DALLANMAK gçz. f. **1.** Ağaç sözkonusuysa, dal vermek. **—2.** *Dallanmak, dallanıp budaklanmak*, bir sorun, bir iş sözkonusuysa, büyümek, yayılmak, genişlemek; karışık, çözümü güç bir duruma gelmek: *Olay giderek dallanıp budaklanıyor.*
—Org. kim. Karbonlu bir zincirden söz ederken, en az üç karbon atomu içermek.
—Polim. Bir polimerden söz ederken, yanal zincirleri taşıyan bir ana zincir içermek.
—Topol. Bir fonsiyondan söz ederken, tanımlandığı analitik uzay noktalarında, 1 den farklı bir dallanma indisi taşımak.

◆ **dallandırmak** ettirg. f. **1.** *Bir bitkiyi dallandırmak*, onun dallanmasını sağlamak. **—2.** *Bir sorunu, bir işi vb dallandırmak*, onu büyütüp, karışık, içinden çıkılmaz duruma getirmek.

■ **DALLANTI** a. Krist. ve Metalürj. DENDRİT'in eşanlamlısı.

DALLAPİCCOLA (Luigi), italyan besteci (Pisino d'Istria 1904 - Floransa 1975). Uluslararası ününü, konusu Saint-Exupéry'nin aynı adlı yapıtından alınmış *Gece uçuşu* (Vol de nuit, 1940) adlı operasına borçludur. Bu yapıtla, onikitonculuğa eğilimini belli etmeye başladı. Viyana okulundan sonra bu tekniği ilk kullananlardan olan Dallapıccola, *Yunan şiirleri* (1942-1945) başlıklı çevirimle, özellikle de konusunu Villiers de L'Isle-Adam'ın yapıtından aldığı *Mahpus* (1950) adlı ikinci operasıyla bu tekniği iyice benimsediğini gösterdi. Bu yapıtında da, her zaman olduğu gibi, tutsaklık temasını ele aldı. Daha sonra tek perdelik *Job* adlı dinsel oyunu (1950) ve koro ile orkestra için *Kurtuluş şarkıları*'nı (1955) besteledi. Üçüncü operası *Ulisse* ilk kez 1968'de sahnelendi. Bunu *Sicut umbra* (1970) ve *Commiato* (1972) gibi insan sesi ve çalgılar için bestelediği yapıtları izledi.

■ **DALLAS,** ABD'de, Texas'ta kent; 1 006 837 nüf. (1990). Büyük bir sanayi (petrol, elektronik, otomobil, uzay, kimya, besin, hazır giyim) ve üçüncü kesim etkinlikleri (bankacılık, sigortacılık, bölgesel ve ulusal çapta çeşitli teknik ve ticari hizmetler) merkezi. Karayolları ve demiryolları kavşağı olan Dallas ticari etkinlik alanını Denver, Kansas City ve en büyük rakibi olan Houston'a kadar genişletmiştir. Dallas, çok geniş bir havaalanını paylaştığı Fort Worth ile birlikte, 3 885 415 nüfuslu bir bitişik kent oluşturur (1990). Kennedy 22 kasım 1963'te Dallas'ta öldürüldü.

DÂLLE a. (ar. *dalalet*'ten *dalle*). *Esk.* Determinant.

DÂLLE → DÂL.

DALLI sıf. **1.** Dalları olan. **—2.** Üzerinde dal şekilleri bulunan kumaş için kullanılır: *Dallı basma.* **—3.** *Dallı budaklı*, karmaşık ayrıntılı. ‖ *Dallı güllü*, çok renkli.

DALLI (Ahmet), türk bankacı ve siyaset adamı (İstanbul 1907 - Londra 1971). Özel öğrenim gördü ve Türkiye İş bankası'nda çalışmaya başladı (1927); bu bankada her kademede görev aldı; kuruluşun girişim ve katılmasıyla gerçekleştirilmiş olan çeşitli şirketlerde yönetim kurulu başkanı, başkan yardımcısı ve üyesi olarak çalıştı. Genel müdürlüğü sırasında cam, lastik, yapay sabun ve soda fabrikalarının kurulmasını gerçekleştirdi. Türkiye ticaret ve sanayi odaları ve borsaları birliği yönetim kurulu başkanlığına ve aynı dönemde ODTÜ mütevelli heyeti üyeliğine seçildi (1959). Bankalar birliği yönetim kurulu başkan yardımcılığı ve banka kredilerini tanzim komitesi üyelikleri yaptı. 27 Mayıs'tan sonra kısa bir süre Davutpaşa kışlası'nda tutuklu kaldı. Serbest bırakılınca emekliliğini istedi

1962'de geniş yetkilerle Akbank yönetim kurulu başkanlığına getirildi (1962) ve Akbank'ın gelişmesine büyük katkıda bulundu. Bu dönemde siyasete atılarak Adalet partisi'nden milletvekili seçildi (1965 ve 1969); ikinci Demirel hükümetinde ticaret bakanı oldu (1969-1970).

DALLIBAHÇE, esk. **İresi,** Tunceli'nin Nazımiye ilçesine bağlı bucak; 1 914 nüf. (1990); 6 köy. Merkezi *Dallıbahçe,* 245 nüf. (1990).

DALLIA PECTORALIS a. Alaska ve Sibirya'daki turbalıklarda ve bataklıklarda yaşayan, güçlü çenesi ve bedenin arka bölümünde karşılıklı yer alan sırt ve anus yüzgeçleriyle turnabalığına benzeyen kemiklibalık. (*Daphnia*'larla ve böcek larvalarıyla beslenir. Eskimolar hem kendilerinin, hem köpeklerinin beslenmesinde bu balıktan yararlanırlar. *Salmoniformes* takımı, *Dalliidae* familyası.)

DALLOL, Nijer'in sol kıyısında, büklümünün aşağı kesiminde bulunan fosilli vadilere verilen ad. Başlıcaları Bosso dallolu ve Mauri dallolu'dur.

DALL' ONGARO (Francesco), italyan yazar (Mansue, Treviso, 1808 - Napoli 1873). *Il fornaretto di Venezia* (1855) adlı tarihsel bir dramla, yurtseverlik temaları üzerine halk türküleri derlemesini (*Stornelli italiani,* 1883) yazdı.

Dalloz, 1824'te, Paris'te, Désiré ve Armand Dalloz adlı avukatlar tarafından kurulan fransız yayınevi. Kuruluşundan bu yana hukuk ve ekonomi bilimleriyle ilgili yapıtlar konusunda uzmanlaştı. Halen çeşitli yasa kitapları, *Recueil Dalloz*'u (hukuk bilimi derlemesi) ve üniversite öğrencileri için ders kitapları yayımlamaktadır.

DALMA a. Dalmak eylemi.
—Denizbil. *Su dalması,* bir sıcaklık azalması ya da bir tuzluluk artması (buharlaşma) nedeniyle anormal ölçüde ağırlaşan yüzey suyunun yavaş yavaş aşağıya inmesi. (Yukardan gelen su, yoğunluğu kendisininkine eşit suların düzeyine kadar iner. İniş kanyonlar yoluyla da olabilir.)
—İşlem. Bir tornada işlenecek malzemeye, çakının dönme eksenine dik konumda girmesini sağlayan işlem. (Kesme ve biçim verme çakıları daima dalma yoluyla çalışır.)
—Oto. *Önüne dalma,* bir taşıtın, başka bir taşıtı sollayarak ansızın önüne geçmesi.
—Spor. Güreşte (grekoromen dışında) bir oyun. Güreş, ayaktayken, güreşçinin ansızın eğilip rakibinin belinden aşağısını kapması. Güreşçi, rakibinin bir ayak bileğini ya da kıspetinin paçasını yakalarsa, buna "dalarak tek paça kapma"; iki ayağının bileğini ya da kıspetinin paçalarını yakalarsa "dalarak çift paça kapma" denir. Dalma sırasında yüzükoyun yatarak ya da dizüstü gelerek rakibin ayaklarını iki kolla sarmaya ise "dalarak köstek vurma" adı verilir. || *Dalma atış,* azami menzil açısından (45°) daha düşük düzeyde bir açıdan yapılan atış.

DALMA-BATMA a. Yerbil. Okyanus kökenli taşküre levhasının, genellikle kara kökenli bitişik başka bir levhanın altına girmesi. (Bu mekanizma okyanus çukurlarının oluşumuna, yüksek basınç ve yüksek sıcaklıkta görülen başkalaşıma, nihayet dışmerkezleri Benioff düzlemi boyunca dağılan deprem dalgalarına yol açar.)

DALMAÇYA, sırpça **Dalmacija,** ital. **Dalmazia,** Hırvatistan'da, Adriya denizi kıyısı boyunca uzanan bölge. Roma döneminden beri farklı büyüklükteki yönetim bütünlerini belirten bu terim, günümüzde, K.-B.'daki Pag adasından G.-D.'daki Kotor körfezi ağzına kadar uzanan adalar *(Dalmaçya takımadaları)* ve dağlık artülkesiyle birlikte Hırvatistan kıyısı için kullanılır. Akdeniz kıyılarının en önemli gelir kaynağı, geleneksel etkinlikler olan tarım (bağlar, zeytinlikler, turunçgiller), hayvancılık ve balıkçılıktan çok turizm ile sanayidir. Bölge merkezi Split ile Zadar, Sibenik, Ploce ve Dubrovnik limanları başlıca kentlerdir. Nüfus buralarda yoğunlaşırken, karstlı dağlık kesimde ve adalarda azalmaktadır.

—Tar. Başlangıçta, İllyrialılar'ın yaşadığı Dalmaçya'da, İ.Ö. IV. yy.'dan başlayarak yunan kolonileri kuruldu. İ.S. I. yy. başında, bölge Roma İmparatorluğu'nca ele geçirildi ve İllyria'nın eyaletlerinden biri haline geldi. V. yy.'dan sonra, Bizans'ın egemenliğine giren Dalmaçya, VII. yy. başında Slavlar ve Avarlar tarafından istila edildi. Bölgenin egemenliği için, önce uzun süre Bizanslılar ile Franklar, sonra da Venedikliler ile Hırvatlar ve Macarlar çarpıştılar. Macaristan ve Venedik arasında yapılan Zadar antlaşması ile (1358), kıyı bölgelerinin büyük bölümü Macarlar'a geçti. Macarlar, bu toprakları 1420'ye dek ellerinde tuttular. Dalmaçya, 1420'den 1797'ye kadar Venedik hâkimiyetinde kaldı ve değerli yerel zenginlikleriyle (kereste, zift, vb.) Venedik'e destek oldu. 1797'de, Avusturyalılar'ın egemenliğine geçti (Campoformio antlaşması), 1805'te Fransa'ya verildi ve 1809'dan 1813'e kadar, Napoléon I'in kurduğu İllyria eyaletleri'nden biri oldu; sonra yeniden Avusturya'ya bırakıldı (Viyana antlaşması, 1815). Bölge halkının çoğunluğunu Slavlar meydana getiriyordu, ama özellikle kentlerde italyan kültürü egemendi. Dalmaçya XIX. yy.'da iki siyasal eğilimin çarpışmasına sahne oldu: Hırvatistan'a bağlanmadan yana olan ilhakçılık ve hem Sırplar'ın hem de italyan irredentismocuların savunduğu ayrılıkçılık. Birinci Dünya savaşı'ndan hemen sonra Dalmaçya üzerinde İtalya ve Yugoslavya hak iddia ettiler. Rapallo antlaşması ile (1920), Zadar (Zara) limanı ve Kvarner adaları hariç tüm Dalmaçya Yugoslavya'ya verildi. İtalya'ya verilmiş olan Zadar limanı ve Kvarner adaları, İtalya'nın 10 şubat 1947'de Birleşmiş Milletler ile yaptığı antlaşmayla eski Yugoslavya'ya bırakıldı. Bugün Hırvatistan Cumhuriyeti sınırları içindedir.

DALMAÇYA *dükü* → SOULT.

DALMAÇYA kıyısı, birçok girinti ve çıkıntısı, adaları ve kıyıya paralel derin deniz dipleri, yakın dönemde deniz suları altında kalan bir kıvrımlanmanın yüzey şekillerine bağlı olarak biçimlenmiş kıyı. (Eşanl. BOYUNA KIYI.)

DALMAÇYA köpeği a. Kısa tüylü, beyaz renkli, siyah benekli, yaklaşık 0,50 m boyunda süs köpeği. (Tamamen İngiltere'de geliştirilmiş olan bu ırkın kökeni büyük olasılıkla Dalmaçya değildir; pek çok ülkede beslenir.)

DALMAÇYA takımadaları, Adriya denizi'nde Hırvatistan'a bağlı ada öbeği. İstria'dan Dubrovnik'e kadar kıyıya paralel olarak uzanır. Tarihsel Dalmaçya içinde yer almayan Kvarner körfezindeki adalar, genellikle bu öbeğin dışında bırakılır. Altı yüz adadan yalnızca altmış kadarında insanlar yaşamaktadır. Başlıcaları: K.'de Zadar ve Šibenik (Dugi Otok' la) takımadası; G.'de Split enleminden Pelješac yarımadasına kadar Orta Dalmaçya takımadası (Šolta, Brač, Hvar, Korčula, Vis, Lastovo), Pelješac'ın G.'inde Mljet. Bu adalardaki başlıca etkinlikler balıkçılık, tarım ve turizmdir.

DALMAK gçz. f. **1.** Bütünüyle suyun içine girmek, gömülmek: *Denizaltı suya daldı. Dalıp midye çıkarmak.* **—2.** *Bir yere dalmak,* oraya girmek, genellikle hızla girmek; izin almadan girmek: *Evi buluncaya kadar kaç sokağa daldık, çıktık. Karşımıza ilk çıkan dükkâna daldık. Hırsız fırsattan istifade kalabalığa dalıp kayboldu. Selamsız sabahsız müdürün yanına daldı.* **—3.** *Bir şeye (içine) dalmak,* bütünüyle onun içine gömülmek: *Uçak sisin içine dalarak görünmez oldu.* **—4.** *Bir şeye, bir etkinliğe dalmak,* kendini bütünüyle ona vermek, onun içine gömülmek: *Elindeki kitaba dalmış, bizi görmüyor. İşe dalınca zamanı unutuyorum.* **—5.** *(Bir şeye)* [soyut] *dalmak,* çevresiyle ilişkisini keserek derinliğine onun içine gömülmek: *Düşüncelere, anılara, hülyalara dalmak. Gene daldın.* **—6.** Hasta sözkonusuysa, kendinden geçmek. **—7.** Uyumaya başlamak: *Çocuk şimdi daldı, gürültü etmeyin uyanmasın.* **—8.** *Dala çıka,* bin bir güçlükle. || *Dalıp çıkmak,* gölde ya da denizde önce gözden yitip sonra yeniden görünmek; göle ya da denize çok kısa bir süre için girmek: *"Bekle, biz şöyle bir dalıp çıkacağız.* || *Dalıp gitmek,* bir hayal ya da düşünceyle kendinden geçerek bulunduğu ortamdan uzaklaşmak.
—Ask. denizc. Bir denizaltıdan söz ederken, su altına inmek, dalışa geçmek.
—İşlem. İşleme sırasında çakıyla, isteyerek ya da kaza sonucu parçaya girmek.
—Tıp. Bilinç yitimine varacak kadar kendinden geçmek: *Uykuya dalmak.*

◆ **daldırmak** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi (bir şeye) daldırmak:* Onun tümünü ya da bir bölümünü bir şeyin, genellikle de bir sıvının içine sokmak: *Taşı suya daldırmak. Kepçeyi çorba kâsesine daldırmak. Beton blokları suya daldırmak.* **—2.** Ana bitkiden bir parçasını ayırıp, onu kök salıp eksiksiz bir bitki olarak gelişeceği bir ortama yerleştirmek (daldırmak ile gelişen bir bitki ana bitkinin özelliklerini tohumla üretilen bitkiye göre daha çok taşır).
—Bahç. Daldırma yapmak.
—Mutf. Dokusunu sıkılaştırmak ve kabuğunu kolaylıkla soyabilmek için, bir besin maddesini kaynar suya hızla sokup çıkarmak.
—Pastac. Bir pastayı, alkol, likör, şurup vb.'ne batırmak.
—Tekst. Teknenin kenarına yerleştirilmiş daldırma çubuklarınca taşınan ipek destelerini boya içinde hızla çalkalamak.

◆ **daldırılmak** edilg. f. Daldırmak eylemine konu olmak.

DALMANİTİNA a. Paleont. Başlıca özelliği, öne doğru genişleyen glabella'sı, çok gelişmiş gözleri, gena uçları ve iğnemsi bir kuyruk dikeniyle devam eden üçgen pigidyum'u olan trilobit cinsi. (Ordovices devrinde yaşamıştır; *Dalmanitidae* familyası.)

DALMASİO, XIV. yy.'ın ikinci yarısında, Toscana'da ve Bologna'da yapıtlar vermiş italyan ressam. İki fresk çevriminin ona ait olduğu sanılmaktadır: Floransa'da, *Aziz Gregorius'un öyküsü,* Bardi capellası, S. Maria Novella ve Pistoia'da *Aziz Francesco'nun öyküsü,* S. Francesco koro yeri. Bu resimler, Vitali'nin Bologna anlatımcılığıyla Giotto'nun ve Orcagna'nın öğrencilerinin Floransa üslubu arasında ince bir uyum sağlayabilmiş güçlü bir kişiliği sergiler. — Oğlu LIPPO DI DALMASIO (1352'ye doğr. - 1410'dan sonra) da Pistoia'da, sonra Bologna'da yapıt verdi.

DALMATICA → DALMATİKE.

DALMATİKE a. Din. Diyakozların giydiği kısa kollu giysi.

Levi

Luigi Dallapiccola

dalmaçya köpeği

altın brokar **dalmatike** (Flandre 1518'e doğr.)
Sint-Baafskathedraal hazine dairesi, Gent

Giraudon

Lauros-Giraudon

Luis **Dalmau**
Meryem Ana ve çocuk İsa
Danışmanlar Meryem Ana'sı
sunakarkalığından (1445) ayrıntı
Katalonya Sanat müzesi, Barcelona

—ANSİKL.Romalılar lüks bir giysi olarak kullanacakları dalmatikeyi II. yy.'da Dalmaçyalılar'dan aldılar. Bu giysiyi ilk kez Commodus ve Heliogabalos tanıttı. Dalmatike, aziz Cyprianus dönemine doğru dinsel törenlerde giyilmeye başlandı. Çok bol giysi kısa kollu olup topuklara kadar iniyordu. Roma'da ancak papanın giyebildiği özel bir giysi haline geldi. Aziz Silvester döneminde Roma kilisesi diyakozlarının özel simgesi oldu. Bazı piskoposlar tarafından da kullanıldı. IX. yy.'da yaygınlaştı, daha sonra tüm diyakozların kullanmasına izin verildi.

Roma katolik kilisesi'nce günümüzde terk edilmiş olan dalmatike yunan kilisesi tarafından hâlâ kullanılmaktadır.

DALMATİOS *(aziz)* [350'ye doğr. - öl. 437'den sonra]. Konstantinopolis manastırı başrahibi, Nestorius'un sapkın düşüncelerine karşı mücadele verdi. Efes konsili sırasında iskenderiyeli Kyrillos'un görüşünü kabul ettirdi.

Larousse

John **Dalton**

DALMATİUS (öl. 337), Constantius Chlorus'un oğlu ve Constantinus'un kardeşi. 333'te konsül oldu ve imparatorluk ailesiyle birlikte katledildi. —Flavius Julius **Dalmatius** (öl. 337), öncekinin oğlu, 335'te imparator oldu. Babasıyla birlikte boğularak öldürüldü.

DALMAU (Luis), XV. yy.'da yaşamış, Valencia kökenli ispanyol ressam. 1431'de Brugge'de bir süre kaldı. İspanya'ya döndüğünde 1461'e kadar Barcelona'da çalıştı. En önemli yapıtı olan *Danışmanlar Meryem Ana'sı* sunakarkalığı (1445, Katalonya Sanat müzesi, Barcelona) büyük ölçüde Van Eyck'i anımsatır.

DALMIŞ sıf. Ask. denizc. *Dalmış denizaltı,* deniz yüzeyinin altında seyreden denizaltı.

DAL MONTE (Antonietta MENEGHEL, **Toti** —denir), italyan soprano (Mogliano Veneto 1893 - Pieve di Soligo, Treviso, 1975). B. Marchisio'nun öğrencisi. Rossini geleneğine bağlı kaldı. Sanat yaşamına 1916'da Scala di Milano'da başladı. Toscanini'nin yönlendirmesiyle, 1922'den sonra dönemin en iyi italyan opera şarkıcısı olarak kendini kabul ettirdi. Pek çok ülkede opera rollerini pürüzsüz sesi ve eşsiz bir duyarlılıkla yorumladı. 1945'ten sonra tiyatro oyuncusu olarak da sahneye çıktı.

DALNEGORSK, Rusya'da kent, Doğu Sibirya'da, Vladivostok'un K.-D.'sunda. Rudnaya Pristan aracılığıyla Japon denizi'ne ulaştırılan çinko ve kurşunun yatakları Dalnegorsk'tadır.

DALNİ → DALİEN.

DALOA, Fildişi Kıyısı'nda kent, 123 000 nüf. (1988). Bıçkıevi. Kahve işleme. Bira fabrikası. —*Daloa yönetim bölgesi,* 12 640 km²; 370 000 nüf.

DALOKAY (Vedat), türk mimar (Elazığ 1927 - Kırıkkale yakınları 1991). İstanbul Teknik üniversitesi mimarlık fakültesi'ni bitirdi (1949). Paris'te Sorbonne şehircilik enstitüsü'nün kurslarına katıldı (1951-1953). 1950 yılından sonra pek çok ulusal ve uluslararası mimarlık proje yarışmasında birincilik ve çeşitli ödüller kazandı. Türkiye mühendis ve mimar odaları birliği'nin (TMMOB) yönetim kurulunda görev aldı. Ankara belediye başkanlığı sırasında (1973-1977) kentin bayındırlık ve şehircilik sorunlarına eğildi. Maçka askeri müzesi, Konya koleji, Eskişehir Porsuk oteli (bugün Orduevi), Bitlis hükümet konağı, İzmir Teknik okulu, Zonguldak Kız öğretmen okulu, Ankara Türk standartları enstitüsü gibi pek çok yapının yanı sıra, Pakistan'da İslamabad büyük camisi'nin projelerini gerçekleştirdi. 1983 yılında, Cidde'de yapılacak İslam kalkınma bankası genel merkezi proje yarışması'nda dört birincilikten birini aldı. Edebiyat dalında da *Kolo* adlı çocuk kitabıyla, 1980 Türk dil kurumu çocuk yazını ödülü'nü kazandı. Kırıkkale yakınlarında geçirdiği bir trafik kazasında öldü (1991).

Vedat **Dalokay**
Pakistan İslamabad
Büyük camisi'nin maketi

DALOU (Jules), fransız heykelci ve desinatör (Paris 1838 -*ay. y.* 1902). Paris komünü sırasında Louvre müzesi'nde yöneticiydi, Londra'ya kaçmak zorunda kaldı (1871-1879); orada yaptığı aile yaşantılarını konu alan yapıtlarında model olarak daha çok karısını ve çocuğunu kullandı (*Nakışçı kadın,* 1870, alçıdan taslak, Petit Palais). Paris'e döndükten sonra, yirmi yıl boyunca (1879-1899), Nation meydanındaki *Cumhuriyetin zaferi* adlı bronz heykel için çalıştı. Courbet gibi Dalou da çalışma dünyasını anlatan alegorilerinde 1848 komünü havasını yansıtır. Natüralizm ile simgeciliği birleştiren *Delacroix anıtı,* (1390, Luxembourg parkı), özellikle de *Victor Noir*'ın mezarı için yaptığı anıt (1890, bronzdan, Père-Lachaise), anıt heykelciliği tarihi bakımından önemlidir.

DALRİADA, VI. yy.'da İskoçya'nın batı kıyısında (Argyll kontluğu) kurulan scot krallığı. Başkenti *Dunadd.* Krallık, İ.S. 500'e doğru. Ulster'ın kuzey-doğu'sundaki küçük Ulster krallığı'ndan, Fergus Mór yönetiminde ayrılan göçmenler tarafından kuruldu. Başlangıçta bu krallığın bir eyaleti niteliğindeydi. 575'e doğru kral Aidan döneminde bağımsızlığına kavuştuğu sanılmaktadır. 563'e doğru Hy (İona) adasına yerleşerek otuz yıl boyunca ülkede yaşayan Gaeller'i hıristiyanlaştıran aziz Colomba'nın da bağımsızlık mücadelesine yardım ettiği söylenir. Krallarından Kenneth MacAlpin, 843'te, kendi çıkarları için Pictler ile Scotlar'ın kesin birleşmesini sağladı ve böylece İskoçya'nın temellerini atmış oldu.

DALRYMPLE (James), 1. **Stair** vikontu, iskoçyalı siyaset adamı ve yönetici (Drummurchie, Ayrshire, 1619 - Edinburgh 1695). Covenanter ve krallık yanlısıydı. 1671'de Court of Sessions başkanlığına atandı. Ancak kısa süre sonra York dükü James'e karşı çıktı. York dükünün 1680'de İskoçya'nın gerçek hâkimi olması sonucu, Birleşik Eyaletler'de (1684-1688) William III'ün himayesine sığınmak zorunda kaldı. William III tarafından yeniden Court of Sesssions başkanlığına getirildi (1689). *Institutions of the Law of Scotland* (İskoçya hukuk kurumları) [1681] adlı yapıtı ilk ve en önemli iskoç yasa kodlarından biridir.

DALRYMPLE (John), 1. **Stair** kontu, iskoçyalı siyaset adamı ve avukat (1648 - Londra 1707), James Dalrymple'in büyük oğlu. William III'ün başdanışmanlarından biri oldu. William III onu 1691'de İskoçya sorumlusu yaptı. Highlandlar'da baş gösteren ayaklanmayı bastırmak için 1692'de "MacDonalds of Glencoe katliamı"nı emretti. Bu zalimliği bir süre görevden uzaklaştırılmasına yol açtıysa da eski gücüne yeniden kavuşarak İskoçya birliği'nin kurulmasında önemli rol oynadı (1707).

DALRYMPLE (John), 2. **Stair** kontu, iskoçyalı mareşal ve diplomat (Edinburgh 1673 - *ay. y.* 1747). James Dalrymple'in oğlu. Marlborough'un seferlerinde (1702-1711) başarılar kazandı. 1715-1720 arasında Fransa büyükelçisi oldu. Jacobitelar'ın entrikalarına karşı mücadele etti.

DALRYMPLE (David), baron **Hailes,** ingiliz yönetici ve tarihçi (Edinburgh 1726 - öl. 1792). Birinci Stair vikontu'nun ikinci göbek torunu. 1776'da Dr. Johnson ile birlikte *Annals of Scotland*'ı (İskoçya tarihi) yazdı.

DALRYMPLE (Alexander), ingiliz hidrograf ve denizci (New Hailes, İskoçya, 1737 - Londra 1808). Madras'taki Doğu Hindistan şirketi'nde çalışmaya başladı. Güney denizlerini dolaştı, çeşitli takımadaların yetkin haritalarını çizdi ve ingiliz deniz kuvvetlerinde hidrografyacı oldu (1795). Birçok yapıtın yanı sıra *An historical collection of several voyages and discoveries in the South Pacific Ocean*'ı (Büyük Okyanus'un güneyindeki yolculukların ve buluşların tarihsel derlemesi) [1770-71] yayımladı. Cook, Dalrymple'ın çalışmalarına dayanarak, 1768'de ilk seferini düzenledi.

DALSI sıf. Dalı andıran; biçimi dala benzeyen.

DALSKİ → GJALSKI (Ljubomir Babić, Ksaver Šandor —denir).

DALSLAND, İsveç'te eski il, Vänern gölü ile Norveç sınırı arasında. Başlıca kenti: Åmål. Ormanlarla kaplı ve göl bakımından zengin bu engebeli bölge, günümüzde *län* Älvsborg sınırları içindedir.

DALTABAN sıf. **1.** Ayakları çıplak. **—2.** Aşağılık, bayağı kimse için kullanılır.

DALTABAN MUSTAFA PAŞA → MUSTAFA PAŞA DALTABAN.

DALTON (John), ingiliz fizikçi ve kimyacı (Eaglesfield, Cumberland, 1766 - Manchester 1844). Bir dokumacının oğluydu: önceleri ilkokul öğretmenliği yaptı ve boş zamanlarını matematik ve fizik çalışarak geçirdi. Manchester'daki New College'da profesör oldu (1793), yaptığı birçok meteoroloji gözlemiyle tanındı; Royal Society of London'a üye ve sonra İnstitut de France'ın misafir üyesi oldu (1830). Atom kuramının gerçek kurucusu Dalton'dur. Eskilerin maddenin bölünmezliği varsayımını ele aldı, ama buna ilk kez bilimsel bir temel ve nicel bir tanım getirdi. Her arı maddenin, tümü birbirine benzeyen atomlardan oluştuğunu varsayarak, bu kuramın hem gaz-

John Dalton'un elementler tablosu (katlı oranlar yasası)

Thomas de Galiana

ların fiziksel özelliklerinin yorumlanmasını, hem de adını taşıyan katlı oranlar yasası başta olmak üzere kimyasal bileşiklerin ağırlık yasalarının açıklanmasını sağladığını gözlemledi. Buna bağlı olarak gaz karışımlarının sıkışabilirliğini inceledi ve 1801'de kısmi basınçların birbirine eklenmesi yasasını açıkladı. Doymuş su buharı basınçlarının değişik sıcaklıklarda belirlenmesini ve gazların özgül ısılarının ölçümünü de ona borçluyuz. Dalton bugün *diskromatopsi* ya da *daltonizm* adıyla bilinen hastalığı kendi üzerinde inceledi. Dilbilimle ilgileniyordu ve bir ingilizce dilbilgisi kitabı yazdı. Önemli yapıtları: *Meteorological Observations and Essays* (Meteoroloji gözlemleri ve deneyleri, 1793) ve özellikle *New System of chemical philosophy* (Kimya felsefesinde yeni sistem, 1808-1810).

Dalton yasası, 1. Fizs. kim. KATLI ORANLAR* YASASI'nın eşanlamlısı. **—2.** Fiz. Dalton yasasına göre bir gaz karışımının basıncı, bu karışımda yer alan gazlardan her birinin aynı sıcaklıkta ve tek başlarına tüm karışımın hacmine ulaştıklarında yapabilecekleri bölümsel basınçların toplamına eşittir. İdeal gazlar için kesin doğru olan bu yasa, gerçek gazlar için yaklaşık bir doğruluk gösterir. (Eşanl. GAZ KARIŞIMI YASASI.)

DALTON (Hugh), ingiliz siyaset adamı ve iktisatçı (Neath, Glamorganshire, 1887 - Londra 1962). 1924'ten başlayarak işçi partisi milletvekili, savaş ekonomisi bakanı (1940-1942), sonra da W. Churchill'in koalisyon hükümetinde ticaret bakanı oldu (1942-1945). İşçi partisi'nin 1945 seçimlerindeki zaferi üzerine maliye bakanlığına getirildi (1945-1947). Daha ileride sir S. Cripps'in devam ettireceği kemer sıkma politikasını başlattı. İstifa ettikten sonra şehircilik ve bölgesel kalkınma bakanlığına atandı (1950-51).

DALTONİT a. (fr. *daltonide;* öz. a. *Dalton'*dan). Fizs. kim. Özellikleri, belirli bir homojenlik bölgesi içinde bir ekstremum gösteren kimyasal bileşik; bu özellikler, bileşimi her zaman yalın ve kararlı olan bir bileşiğin varlığını belirtir. (*Bertholitlerin* karşıtı olan daltonitler, Proust'un belirli oranlar yasasına uyar.)

DALTONİZM a. (fr. *daltonisme;* öz. a. J. *Dalton'*dan). Oftalmol. Renk körlüğü. (Ya tüm renklerin ayırt edilememesi [*akromatopsi*] ya da birkaç rengin, özellikle kırmızı ile yeşilin birbirinden ayırt edilememesi [*asıl daltonizm*] biçiminde olur.)
—ANSİKL. Daltonizm, diskromatopsinin bir türüdür. Nadiren edinseldir (göz travmaları). Bu takdirde bazen iyileştirilebilir. Çoğunlukla kalıtımsaldır ve iyileştirilemez. Yapılan araştırmalar, kusurun, cinsel X kromozomu üzerindeki çekinik genlerle geçtiğini göstermiştir (cinselliğe bağlı kalıtım). Bundan ötürü bu anomali erkekte kadından çok daha fazladır (nüfusun % 2 ila 8'i). Daltonizm önemli bir hastalık değildir, ama tutulanlara kırmızı ya da yeşil işaretlerin kullanıldığı mesleklerin (demiryolları, denizcilik) yasaklanmasını gerektirir. Çoğu zaman hasta tarafından bilinmeyen bu anomali, değişik renkte ipek çileleri ya da çeşitli renkte boyalı tablolar (İshihara tabloları) ile yapılan deneylerle ortaya çıkarılır. Yeşil daltonizmi (*döteronomali*) ile kırmızı daltonizminin (*protanomali*) yanı sıra bir de nadir olarak mavi daltonizmi (*asiyanopsi*) bulunduğu ortaya çıkarılmıştır. Bu bozukluğun kaynağı konusunda yapılan araştırmalar retinanın koni ve çomak hücrelerinin renkli ışınlara karşı değişik yanıtlar verdiğini göstermiştir. Koniler daha uzun (kırmızı, pembe) titreşimlere tepki gösterirken çomaklar daha kısa (yeşil-mavi ve mor) titreşimlere tepki gösterirler.

DALUEGE (Kurt), alman siyasetçi ve polis yetkilisi (Kreuzburg 1897 - Prag 1946). Mühendisti, 1922'de nazi partisine girdi. SA ve SS'te önemli görevler üstlendi. 1933'te milletvekili olarak Reichstag'a girdi, Prusya polis şefliğinden sonra Reich resmi polis örgütünün başına getirildi (1936). Heydrich'in öldürülmesinden (haziran 1942) sonra Bohemya-Moravya geçici valisi oldu ve kanlı misillemelere kalkıştı (Lidice katliamı, "Bohemya'nın Oradour'u"). 1945'te tutuklandı, Çekler'e teslim edildi, yargılanarak asıldı.

DALUYKU a. Çok derin uyku: *Daluykulara dalmak.*

DALWOOD (Hubert), ingiliz heykelci (Bristol 1924 - Londra 1976). K. Armitage' in öğrencisiydi (1946-1949). Önce insan figürleri üzerinde çalıştı. 1950'li yılların sonunda, önce bağımsız biçimlerden oluşan, ama kısa sürede mimari ve kutsal anlayışın ağır bastığı bir geometrik biçim soyutlamasına yöneldi (alüminyumdan "Kuleler" ve "Kolonlar", 1966-67).

DALY (Reginald Aldworth), amerikalı yerbilimci (Napanee, Kanada, 1871 - Cambridge, Massachusetts, 1957). Harvard'da profesör olan Daly, Dördüncü Zaman'ın büyük buzullanmalarında suyun, katı halde depolamasının neden olduğu deniz yüzeyi alçalmasını hesapladı.

DALYA ünl. (ital. *taglia,* kesme, kesim'den). Sayı sayma sırasında birim kabul edilen sayıya gelindiğinde söylenen uyarma sözü.

DALYAN a. **1.** Balıkç. Ağlardan ve kazıklardan oluşan sabit balık avı aygıtı. (Balıklar bir çeşit labirentten geçerek kapalı bölüme gelince, bu bölümün dibinde bulunan bir ağ yukarı çekilerek balıklar yakalanır. **—2.** *Dalyan gibi,* güzel, boylu boslu kimseler için kullanılır: *Dalyan gibi bir kadın.*
—Balıkç. *Dalyan ağı,* çok dar gözlü huni biçiminde balık ağı. —Kare biçiminde gözlü dörtköşeli büyük ağ. (Yalnız yenecek büyüklükteki balıkların avlanmasında kullanılır, yavru balıklarsa ağın gözlerinden geçerek kurtulur.) ‖*Dalyan kapısı,* bir dalyanda balıkların çıkmasına engel olan, dikine hareket ettirilebilen ve aşağı indirildiğinde teknelerin geçmesine engel olmayan ağ örtüsü. ‖ *Dalyan sepeti,* balıkçıların, dalyanın denizden yana olan dip tarafındaki açıklığı kapamak için kullandıkları büyük sepet. (Istakoz, böcek, yengeç vb. avında kullanılır.) —Yılanbalığı avlamak için dalyanın uçlarına yerleştirilen sepet.
—Huk. *Dalyan yeri,* sabit ya da yüzer dalyan kurmaya elverişli avlanma yeri. ‖*Sabit dalyan,* denizlerde ve iç sularda su ürünlerini avlamak için kazık, çit, çubuk, tel, taş ya da beton ve bunlara benzer engellerle çevirerek, sınırları değişmeyecek bir biçimde kurulan ya da doğal olarak çevrilmiş su alanlarından oluşan, diple bağlantılı tesis. ‖*Yüzer* ya da *muvakkat dalyan,* şamandıra, duba, tekne vb. araçlara bağlı ağlarla çevrilerek kurulan, su ürünleri avlamaya elverişli tesis (Su ürünleri k. md. 2).
—Mutf. *Dalyan köftesi,* arasına haşlanmış yumurta, bezelye, küçük doğranmış havuç konularak rulo biçimi verilmiş köfte. (Köftelik olarak hazırlanan kıyma, elle bastırılarak düz bir zemine yayılır. Arasına malzemesi konup rulo biçimi verildikten sonra fırında pişirilir, salçalı sosla servis yapılır.)

DALYAN, Muğla'nın Ortaca ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 093 nüf. (1990). Belediye. Beldenin karşısında, Dalyan çayı kıyısında, antik Kaunos* kentinin kalıntıları vardır.

DALYANCI a. Dalyanı olan ya da dalyanla balık tutan kimse.

DALYARAK sıf. *Kaba.* Yakışıksız, saygısız davranan.

DALYASAN → TAYLASAN.

DALY CİTY, ABD'de kent, Kaliforniya'da, San Francisco'nun güney banliyösünde; 66 900 nüf.

DALYELL ya da **DALZELL** (Thomas), iskoç komutan (Binns, Linlithgow kontluğu, 1599 ? - Edinburgh 1685). Cromwell'e karşı savaştıktan sonra Rusya'ya gitti ve çarın hizmetine girdi (1655-1665). Charles II tarafından geri çağrıldı ve İskoçya'daki kuvvetlerin başkomutanlığına getirildi. Covenanter ayaklanmalarını zalimce bastırmasıyla ün kazandı.

DAM a. (esk. türkç. *ṭam,* ev'den). **1.** Bir binanın, bir yapının üst yüzü. **—2.** Küçük ev. **—3.** Ahır: *Hayvanları damdan çıkarmak.* **—4.** *Tkz.* Hapishane: *Mahpus damlarında çürümek.* **—5.** *Dam aktarma,* damın kiremitlerini elden geçirerek kırıklarını değiştirme. ‖*Dam altı,* açıkta kalmaktan koruyacak, sığınılacak yer. ‖*Dam üstünde saksağan vur beline kazmayı,* durum ve ortamla bağdaşmayan saçma sapan sözler söylendiğinde kullanılır. (Bk. *ansikl.* böl. Tar. telm.) ‖*Dam yandı, içindeki sıçan da yandı,* uğranılan bir kayıp karşısında "kaybımız büyük, ama onun varlığından doğan sıkıntılar da bitti, anlamında söylenir. ‖*Dama çıkmak,* cinsel isteğini dışa vurmak. ‖*Damdan çardağa atlamak,* hiçbir düşünsel bağlantı kurmadan bir konudan ötekine geçmek. ‖*Damdan düşer gibi, damdan düşercesine,* birdenbire, yersiz ve gereksiz olarak söylenen söz için kullanılır: *Damdan düşer gibi bizi aldattığını söyledi.*
—Coğ. Hayvanları ve sahiplerini barındırmak için, meralarda kurulmuş basit kırsal yerleşme. ‖Bazı bölgelere bağ ve bahçe alanlarında kurulmuş yazlık yerleşmelere verilen ad.
—İnş. *Dam başağı,* bir çatıda kalkan duvarının tepesini, mahyanın uçlarını süsleyen metal, seramik, vb. bezeme öğesi. (Ortaçağ ve Rönesans döneminin dam

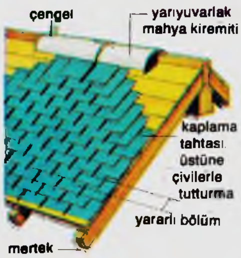
Lauros-Giraudon

Jules Dalou
Çocuğunu emziren köylü (1875'e doğr.), alçı
Petit Palais müzesi, Paris

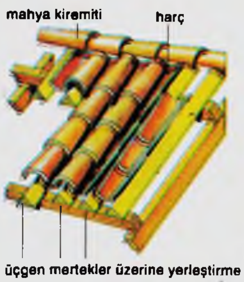

Lauros-Giraudon

bir demirhanenin **dam başağı**
tuzlu gre, XIX. yy.
Güzel sanatlar müzesi, Bourges

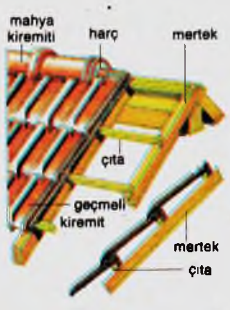
arduvaz **dam** örtüsü

oluklu kiremitle **dam** örtüsü

çinko **dam** örtüsü

makine kiremitiyle (Marsilya kiremiti) **dam** örtüsü

başakları eşsiz demir işleridir; kurşun, çinko ve seramik olanları da vardır; sırlı toprak ya da fayansla yapılan en güzel fransız dam başakları Normandiya'da bulunmuştur.) [→ SÜNBÜLE.] ‖*Dam kapağı*, dam sağrısıyla aynı eğimde olan, açılabilir camlı çerçeve. (Bir telarodan ve iki kenet ve yastık üzerinde dönen bir kanattan oluşur.) ‖ *Dam örtüsü*, çatı iskeleti ve kaplama öğeleriyle bir evin damı: *Dam örtüsünü tamir ettirmek. Kiremit, arduvaz dam örtüsü.* (Bk. *ansikl.* böl. İnş.)

—ANSİKL. İnş. Düz damlar daha yakın zamanlara kadar, yalnız kurak ülkelerde rastlanan bir uygulamaydı. Bunun dışında, her yerde ve bütün çağlarda, bir damı su geçirmez hale getirmek için belli standartlara göre yapılmış, serbest genleşmeli bir malzeme ile yağmur ve kar sularının hızla akıp gitmesini sağlayacak (dam çevresinden doğrudan doğruya yere düşerek ya da dereye oluk aracılığıyla yöneltilerek) eğimli bir çatının kullanılmasına gerek duyulmuştur. Dam örtüsünün kısa sürede yapılabilmesi ve kolayca onarılabilmesi için zorunlu olan standartlaştırmaya, henüz doğal gereçlerin kullanıldığı zamanlarda bile rastlanır. Başlangıçta, dövülüp üzerinde merdane gezdirilerek sıkıştırılan toprak, düz bir dam elde etmeye yetiyordu. Kuzey bölgelerinde, şerit halinde kesilmiş ot ve turbalar sıkı bir dam örtüsü oluşturduğu gibi, ekvator bölgelerinde de iç içe sokulmuş alelade yapraklar hafif ve havadar bir örtü sağlıyordu. Daha yaygın olan kamış ya da samandan oluşan saz damlar ise, mükemmel bir yalıtım aracıydı; bu yüzden de yangın tehlikesine rağmen, yaygın bir biçimde kullanıldı.

Bu toplama maddelerin karşısında, Antikçağ'dan beri, biçim verilmiş ya da imal edilmiş malzemeler yer alır: tahta, taş, seramik, metal. Elde edilmesi en kolay olan örtü malzemesi, tamamen düz olanıdır. Bu tür malzemede örtü elemanlarının birbirlerinin yüzeylerinin üçte ikisini kaplayacak biçimde üst üste bindirilmesi gerekir. Bu belli başlı kaplama tarzı, suların muhtemel yükselmesiyle başta ve yanlarda aralıklar meydana gelmesi tehlikesine karşı zorunludur. Bu gibi sakıncalar, ancak geçmeler yapılarak önlenebilir ki, bu da daha karmaşık bir üretimi gerektirir. Ama öyle ya da böyle, dam örtüsü, bir işçinin ya da kar yüklerinin ağırlığını çekebilecek ve, özellikle de, şiddetli bir rüzgârın neden olabileceği sarsıntılara dayanabilecek sağlamlıkta olmalıdır. Ayrıca, örtünün iki yüzü arasında sıcaklık farkı olmasını önlemek için hava alışverişi de gerekir, çünkü yüksek sıcaklık farkı, malzemenin bozulmasına yol açar. Böyle bir havalandırma, sugeçirimsizlikten bağımsız bir ısı yalıtımını şart koşar. Düz kaplama öğeleri, boyuna kesilmiş ağaçtan (tahta kiremit, padavra...), kireçtaşı ve şist levhalardan ya da yine boyuna kesilmiş arduvazdan olur. Yassı seramik kiremitler, balıksırtı biçiminde yerleştirilen metal ya da asbestli çimento levhalar da bu kategoriye girer. Bindirilmeden kullanılmasına rağmen, boyuna biçilmiş ağaç levhalardan dam örtüleri de bu kategoriye sokulabilir. Ancak, ek yerlerinde derz örtüsü kullanılması, bunu bir ara tarz yapar. Özellikle dağlık bölgeler için uygun olan bu tür dam örtüsüne hafif bir eğim verilerek karın yalıtıcı bir döşek gibi tutulması sağlanır.

Buna karşılık, yunan ve roma Antikçağı, taştan ya da pişmiş topraktan levhaları yan yana dizerek kullanmakta ve bunların yan kenarları ayrı derz örtüleriyle birbirine bağlanmaktaydı. Baş taraf ise bir örtüyle kaplanıyordu. *Tegula-imbrex* adı verilen bu yöntem, roman dönemine kadar, küçük ölçüde varlığını sürdürdü. Rüzgârı zorlu olduğu için ağır bir dam örtüsüne gerek gösteren yerlerde çatılara yalnızca, günümüzde de kullanılan oluklu kiremit kaplanıyordu.

Ortaçağ'dan başlayarak, dik çatılarda ve klasik dönemde düz damlarla kubbelerde kullanılan kurşun levha da, bindirmesiz dam örtüsü kategorisine girer. Burada, derz örtülerinin yerini bindirmeli bükümler alır ve baş taraf düz bir örtüyle kaplanarak bir kenetle sıkılanır. Kurşun yerine bakır, teneke, çinko ya da alüminyum kullanılacak olursa, yine ayrıca derz örtüsü yapılır. Genleşme katsayısı yüksek olan bütün bu ince metal örtülerde hemen hiç aralıksız bir taşıyıcı gerekir. Yapma ondüle levha (galvanize sac, asbestli çimento ya da plastik), daha sonra, büyük sağlam yüzeyler elde etme sorununu çözümlemiştir. Böylece, dayanakların arasını açmak ve yalnız bindirme yoluyla levhaları birleştirmek mümkün olmaktadır. Flaman kiremiti denilen S kiremit (Japonya'da da vardır), aslında oluklu kiremitlerden oluşan bir bütün değil, ondüle bir levhadır.

XIX. yy. seramik sanayisi, "makine kiremiti" adı verilen ve geçmeli oldukları için, üst üste iyi bir sugeçirmezlik sağlayan, kalıplama ve presleme yoluyla elde edilen kiremit çeşitleri ortaya koydu. Binişli ya da binişsiz, çaplanmış ve cilalı olan bu kiremitler, kabartmaları (damarlar, baklavalar) ve solmayan renkleriyle tekdüze bir görünüş sergilemekteydi. Bu yüzden üstün niteliklerinin değeri önemsenmedi. Günümüzde kimi zaman bunların yerine, manganez boyalı betondan yapılmış olanları da kullanılmaktadır.

Çıkıntısız derz örtüleriyle birleştirilen bindirmesiz ve genleşebilir büyük betonarme döşeme plakları sayesinde sağlam düz damlar yapılması mümkün olmuştur. Fakat, düz damların sugeçirmezliği daha çok katranlı muşamba ve plastik filmlerle gerçekleştirilir. Beton çatılara arduvazla kaplanmış görüntüsü vermek için bitümlü keçe de kullanılmaktadır. Bu gereçlerin hiçbiri saydam değildir; yalnız cam (telli ya da telsiz) ve plastik-maddeler ışık geçirir: kalıplanmış döşeme taşları, geçmeli kiremitler, ondüle levhalar ya da düz cam (bu sonuncusu, başka dam örtülerinin tersine, sera etkisi ile ışınları hapsetmeye çalışan seralarda üç yüzyıldan beri kullanılmaktadır). Bir çatının aydınlatılması ve havalandırılması, bazı özel düzenlemeler de gerektirir (çatı penceresi, göz pencere, nefeslik, camlı çerçeve, hava deliği); ayrıca, ayrıt ve olukların korunması, bacalara çıkılabilmesi ve gerekli onarımların yapılabilmesi için başka bazı düzenlemelere de gerek vardır.

—Tar. telm. Eskiden köylüler ekim ya da hasat zamanı tarlalarına saksağan, karga ve kuzgun konmasını uğursuzluk belirtisi sayarlardı. Tarlaya, genel olarak, önce saksağan, ardından karga, daha sonra da kuzgun konardı. Damda saksağan gören köylüler, başlarına gelecek üçlü felaketi engelleyemeyeceklerini anlatmak için "dam üstünde saksağan vur beline kazmayı" deyimini kullanırlardı. Zamanla bu deyim öz anlamını yitirerek, yersiz ve saçma sapan sözleri belirtmek amacıyla kullanılmaya başlandı.

DAM (Henrik), danimarkalı biyokimyacı (Kopenhag 1895 - *ay. y.* 1976). Kopenhag Politeknik enstitüsü'nde profesördü; K vitaminini buldu ve bazı hemorajik hastalıklardaki önleyici etkisini inceledi. 1943'te bu vitaminin bireşimini gerçekleştiren amerikalı Doisy ile birlikte Nobel fizyoloji ve tıp ödülü'nü aldı.

DÂM a. (fars. *dam*). *Esk.* **1.** Tuzak, kapan. **—2.** Birini kandırmak için yapılan hile, oyun: *Dâm-ı tezvir* (yalan tuzağı). **—3.** Yırtıcı olmayan yabanıl hayvanlara verilen ad. **—4.** *Dâm-ı ankebut*, örümcek ağı. ‖ *Dâm-ı bela*, bela, felaket tuzağı. ‖ *Dâm-ı mahi*, balık ağı. ‖ *Dâm-ı tair*, kuş kapanı. ‖ *Dâm-ı girih-gîr*, düğümlü, çapraşık tuzak.

—ANSİKL. Ed. Divan şiirinde sevgilinin âşığa tuzak kurarak onun gönlünü avlamaya çalıştığı anlatılır. Âşık sevgilinin ağa benzetilen saçlarına, kuş avlamak için serpilmiş yeme benzetilen benlerine yakalanır: *Ne anber daneler saçmış, ne müşkin dâmlar kurmuş/Gönüler saydın etmeğe bu hal ü zülf ile giysu.* (Bu ben, saç lülesi, perçem gönüller avlamak için ambere benzeyen ne çok yem taneleri saçmış, ne kadar güzel kokulu tuzaklar kurmuş) [Ahmedî].

DÂM a. Nümism. Moğol İmparatorluğu döneminde bastırılmış gümüş sikke. Ebulfazl, 19,836-21,389 g ağırlığındaki dâmların, yarım (adhela, nîm-dâm, nısfî), çeyrek (pavla, damre) ve sekizde bir (damrî, heştum-hisse) gibi askatlarıyla, tanka gibi katları olduğunu bildirir. Ancak dönemin bakır sikkelerinde çoğunlukla fulûs (bakır sikke) sözcüğü yer alır.

—DAM [-DEM, -TAM, -TEM]. Yapım eki. Ad soylu sözcüklerden ad türetilir: *saydam* (say-dam), *gündem* (gün-dem), *yordam* (yor-dam), *erdem* (er-dem), *yöntem* (yön-tem) vb.

Dam ardına dolaştım, İzmir, Acıpayam ve çevresinde söylenen bir türkü ve bu türkü eşliğinde kadınlar tarafından oynanan, zeybek türü bir halk oyunu.

DAMA (ital. *dama*). **1.** Bir dama tahtası üzerinde iki kişi tarafından oynanan oyun. (Dama tahtasındaki hane sayısına [Türkiye'de 64; kimi Batı ülkelerinde 100] ve taş sayısına [Türkiye'de 16; kimi Batı ülkelerinde 20] göre değişik uygulamaları vardır.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Dama demek*, bir işi sürdüremeyecek duruma düşmek, gücü tükenmek; somut bir şey sözkonusuysa bitmek, kalmamak. ‖ *Dama taşı gibi*, görevi ya da görev yeri sık sık değiştirilen kimse için kullanılır. ‖ *Dama taşı gibi oynatmak*, bir kimsenin yerini keyfi olarak değiştirmek, bir yerden bir yere atamak.

—Geom. Bir düzlemde, iki doğru ailesinden oluşan küme: bu doğru ailelerinden biri yatay, öteki bunlara dik ve düşey konumdadır; biri yatay ($x'Ox$), öteki düşey ($y'Oy$) iki özel doğru derecelenir ve ailelerin bütün doğruları bu özel doğruların tam sayılı apsislerinden geçer Damalama, düzlemin noktalarını işaretlemede kullanılan "kaba" bir yöntemdir.

—Mim. *Dama tahtası*, kabarık ya da oyuk, almaşık birçok kare ya da dikdörtgen şeritten oluşan bezeme.

—Oy. Dama oyununda üstüne aynı renkten ikinci bir taş konulmuş olan ve dikey yönde tahtanın sonuna kadar gidip, yolu üstündeki bütün hasım taşlarını alabilen taş. ‖ Taşın damaya çıktığını duyurmak için kullanılan sözcük. ‖ *Dama çıkmak*, dama oyununda bir taşı dama durumuna getirmek. ‖ *Dama tahtası*, üzerinde dama oynanan, karşılıklı olarak beyaz ve siyah olmak üzere yüz kareye bölünmüş oyun tahtası. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Dama taşı*, dama oyununda kullanılan piyon biçiminde taş. (Dama oyununda oyuncuların on altışar dama taşı vardır.)

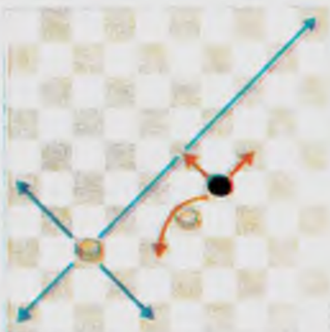
—Says. çözlm. *Aritmetik dama tahtası*, her birinde bir sayı bulunan hanelerden oluşmuş tablo; çeşitli sayılar belirli bir yasayı doğrular. (Dama tahtasının yaratıcısı ilk kez E. Lucas gösterdi ve özellikle dikdörtgen biçiminde tahtalar kullandı. Daha sonra olasılık problemleri gibi çoğu kez karmaşık problemleri çözmede, üçgen, beşgen ve altıgen biçiminde dama tahtalarından yararlanıldı.)

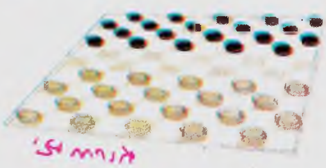
—ANSİKL. Oy. Dama (türk) oyununda, dama tahtasının iki yanında yer alan oyuncular kendi önlerine gelen ilk sırayı boş bırakıp ikinci ve üçüncü sıralara ellerindeki 16'şar dama taşını yan yana dizerler. Oyunu karşı tarafın taşlarının tümünü alan kazanır. Taşlar, oyuncular tarafından sırayla sürülür. Sürme, taşın ön, sağ ya da solundaki boş kareye geçirilmesidir. Karşı tarafın taşının alınabilmesi için o taşın arkasındaki (öte yanındaki) karenin boş olması ve o taşın üstünden atlayabilmek gerekir. Alınacak taş bitişik karede olmalıdır. Taşı ya da taşları alan taş, atladığı kareye yerleşir. Taş alabilecek duruma gelen oyuncu karşı tarafa taşı kaçması gerektiğini

"taş kaç" diye anımsatır. Karşısı taşı kaçmaz ya da kaçamazsa, oyuncu bindiği taşı almak zorundadır. Oyuncunun alabileceği durumda olan taşlar iki yönde dağınıksa, hangi yönde daha çok taş alabilecekse o yönde taş alması kuraldır. Karşı oyuncunun önündeki ilk sıraya ulaşan taş dama olur. Dama olan taş yatay ve dikey olarak tahta üzerinde uzak karelere gidebilir. Aralarında boş kareler bulunan karşı taşların üstünden atlayarak bir hamlede birkaç taş (bazen 16 taşı birden) alabilir. Oyunda, çeşitli durumlarda taş vererek karşı tarafın daha çok taşını alma, damaya çıkma ya da tüm taşlarını toplama için hazırlanan problemlere *açmaz* ya da *hurda* adı verilir.

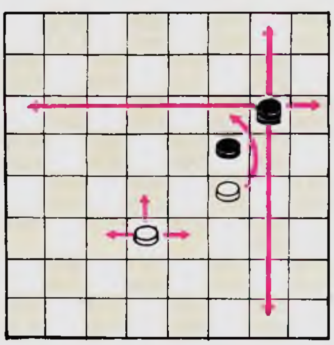
Dama oyunu Batı'ya haçlı seferleri sırasında Doğu'dan getirildi. XIII. yy.'dan başlayarak, "alkerk" adı altında bütün Avrupa'da büyük bir rağbet kazandı. Bizim bugün *taş* ya da *piyon* dediğimiz şeye, o tarihte dama deniyordu. Bu oyun, beyazlı siyahlı 100 haneye bölünmüş bir tahta (dama tahtası) üzerinde iki kişiyle oynanır. Her oyuncunun 20'şer taşı bulunur (birinin beyaz, öbürünün siyah olmak üzere) ve bu taşlar, kural olarak, siyah hanelere yerleştirilir. Oyunun amacı, giderek hasmın bütün taşlarını almaktır. Oyuncular sırayla taşlardan birini, haneden haneye ya ileriye doğru ya da çaprazlamasına sürerler; geriye taş sürmek yasaktır; bu ancak karşı tarafın taşını almak için yapılabilir. Bir taşı almak için (alınma durumundaki taşların alınması, "kaçırılmış" olmamak şartıyla zorunludur), hasım taşın bulunduğu haneye çapraz bir hanede bulunmak ve hasım taşın arkasındaki hanenin de boş olması gerekir. Hasmın taşı tek başına değil de, dizi halinde bırkaç tane ise, alıcı taş, teker teker hepsinin üstünden atlayarak boş bir haneye gelinceye kadar karşı tarafın bütün dizili taşlarını alır. Alıcı taş, çaprazlamasına olmak şartıyla, her yönde, yani ileriye, geriye ve sağa, sola hareket edebilir. Alıcı taş hamlesini bitirince, alınan taşlar oyun tahtasından kaldırılır. Taşlarından birini karşı tarafın birinci yatay haneler sırasına sürebilen oyuncu, "damaya çıkmış" olur; bu sıra hanelerinden birine varan taş, *dama* sayılır. Bu taşı diğerlerinden ayırt etmek için üstüne aynı renkten ikinci bir taş konur. Dama taşı, öbür taşlar gibi hane hane yürüyecek yerde, birçok boş haneyi birden atlayabilir ve etkisi altındaki çapraz haneler sırası üzerindeki bütün korunaksız taşları alabilir. Hasmının bütün taşlarını alan ya da onu taşlarını kımıldatamaz duruma sokan oyuncu, oyunu kazanmış olur.

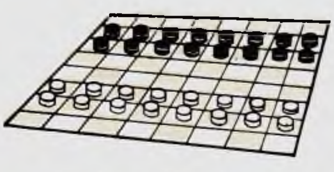
• Eski dama tahtaları ya da masaları, çoğu zaman XVII. yy.'a kadar gümüş, sedef, abanoz, fildişi ile süslenmiş değerli eşyalardı. 1750'ye kadar dama tahtası, satranç tahtasından farksızdı ve yalnızca 74 karesi vardı; çiniden dama tahtası yapımı (Rouen), 100 kareli modern dama tahtalarının ortaya çıkması ile hemen hemen aynı döneme rastlar.

dama (avrupa): taşların yürüyüşü
oyun başında tahta üzerine yerleştirilmesi

dama (türk): taşların hareketi, taş alma
ve taşların dizilişi

Dama vurdum bir tepik, Adana ve çevresinde kadın erkek karşılıklı oynanan halay türü bir halk oyunu. (Özellikle düğünlerde, gelin odasının damına çıkılıp topuk vurularak oynanır.)

DAMACANA a. (fr. *dame-jeanne*; şişenin biçimine anıştırma yaparak kadın adı *Jeanne*'dan). Kumtaşı ya da camdan yapılan ve sıvıları taşımada kullanılan, 20 ile 50 litre hacminde, genellikle hasır kaplı büyük şişe.

DAMACI a. Dama oyuncusu.

DAMAD ABDURRAHMAN, türk fıkıh bilgini (öl. İstanbul 1667). Medrese öğrenimi gördü. Rumeli kazaskerliğine yükseldi. Fıkıh ile ilgili *Mecmᶜül-enhür fi şerhi mülteka'l-ebhur* adlı yapıtı Maturidîlik ile Eşarilik arasındaki tartışmalı konuları inceleyen *Nazm ül-ferâiz* adlı yapıtı vardır.

DAMAEUS a. Zool. Genellikle çok uzun ince bacaklı, çan biçiminde yuvarlak ya da bombeli gövdeli akarları içeren cins. (*Dameidae* familyası.)

DAMAK a. **1.** Ağız boşluğunun tavanı. (Bk. *ansikl.* böl. Anat.). **—2.** *Damağı kurumak*, çok susamak. ‖ *Damağını kaldırmak*, korkmuş birinin korkusunu gidermek için damağına parmakla bastırarak yukarı doğru itmek. ‖ *Damak zevki*, yemekten anlama, haz duyma.
—Anat. *Damak-dil kası*, damak eteğinin yapısına giren küçük çift kas. ‖ *Damak kemiği*, üstçene kemiğinin başlangıcı olan ve damağın başlangıçtakı ön bölümünü oluşturan damak-kanatçık-kare kıkırdağının ön parçasının kemikleşmesi sonucunda oluşan kıkırdaksı çift kemik. ‖ *Damak kubbesi*, damağın kemikli ön bölümü. ‖ *Damak-yutak kası*, burun-yutak arası kıstağını daraltan ve damak eteğini aşağı çeken damak eteği kası.
—Cerr. *Damak dikimi*, doğuştan bir kusuru (damak çatlakları), kaza ya da ameliyat sonucu ortaya çıkan lezyonları (gizli kalan üst köpekdişlerinin çekilmesi) düzeltmek için damak eteğini dikmeyi öngören ameliyat. (Eşanl. PALATORAFİ.) ‖ *Damak plastiği*, damakta doku kaybını gidermek için yapılan cerrahi müdahale. (Hastanın kendisinden alınan bir parça ameliyatla damağa yerleştirilerek gerçekleştirilir.) [Eşanl. PALATOPLASTİ.]
—Denizc. *Tahdit damağı*, TAHDİT DİL*i'nin eşanlamlısı.
—Koşumc. Gem ağızlığının damağa değen bölümü.
—Nörol. *Damak eteği felci*, damak eteğinin kasılamaması. Bu yüzden birtakım kusurlar ortaya çıkar: konuşma sırasında hımhım konuşma, yutma sırasında sıvıların buruna kaçması ve doğrudan doğruya uyarmaya rağmen damak eteği refleksinin yok olması. (Vagusun ya da iç spinal sinirin zedelenmesinden doğan çevresel sinir sistemi lezyonlarında ve yalancı soğanilik sendromu sırasında doğan merkez sinir sistemi lezyonlarında rastlanır.)
—Oto. Araba lastiklerinin iç kenarlarında bulunan iki sert parçadan her biri. (Bu parçalar jantın lastiğe geçirilmesini sağlar.) ‖ *Damak teli*, dış lastiklerin tekerlek jantına temasını sağlayan ve onlara sertlik veren, kauçuğa gömülü çembersel tel.
—Patol. *Damak bölünmesi*, ağızla burun boşlukları arasında bir yarık bırakan doğuştan kusur. (Çoğu zaman bir tavşan dudağı ile birlikte görülür, ameliyatla düzeltilmeyi gerektirir.)
—Sesbilg. *Damak çizelge*, ses üretimi sırasında dil ile damağın birbirine değme bölgelerini gösteren belge. (Damak çizelgelerin yorumuyla çeşitli ses eklemleme yerleri kesin olarak belirlenebilir.) ‖ *Damak çizim*, bir sesin, özellikle bir ünsüzün eklemlenmesi sırasında dil ile damağın birbirine değdiği alanları belirten deneysel teknik.
—Tıp. *Damak iltihabı*, ağız iltihapları sırasında damağı kaplayan mukozanın iltihaplanması. (Eşanl. PALATİT.)
—ANSİKL. Anat. Damak iki kısımdan oluşur: *damak kubbesi* denen öndeki kısım, üstçene kemiğinin damak çıkıntıları ile damak kemiklerinin yatay laminalarından oluşur; *damak eteği* denen arkadaki kısım bağ dokusu ile kaslardan oluşur. Damak içbükey biçimdedir ve ağzı burun boşluklarından ayırır. Damak kubbesinin arkada üst kenarı üzerinde küçük dil ve damak eteği ayakları bulunur. Bu ayaklar arasında bademcikler yer alır. Damak eteği hareketlidir, alçalıp yükselebilir ve bu nedenle emmede ve yutkunmada önemli rol oynar.
—Sesbilg. Sesbilgisel betimleme gereğince, damak iki bölüme ayrılır: önde, damaksılların eklemlenim alanını oluşturan kemikli damak (ya da sert damak), arkada, artdamaksılların eklemlendiği damak perdesi (ya da yumuşak damak). Genizsil seslerin çıkartımında yumuşak damak alanı etken durumdadır. Sert damak ve yumuşak damak üç bölüme ayrılır: bir yandan öndamaksıl, ortadamaksıl, artdamaksıl; öte yandan ön artdamaksıl, arka artdamaksıl, ve küçük dil ünsüzü.
• *Dolaysız damak çizim*, deneğin diline renkli bir madde sürülür. Sesin söylenişinden sonra damakta kalan izlerin fotoğrafı çekilir. *Dolaylı damak çizim*'de de benzer bir yöntem izlenir; ancak bu yöntemde bireyin damağını kalıba alarak elde edilen yapay bir damak kullanma zorunluğu vardır. *Damak çizim elektrosu* daha yeni bir tekniktir. Bu yöntemde, kullanılan yapay damağa elektrotlar yerleştirilir. Dilin değdiği noktalar bir tabloda görselleştirilebilir ya da grafik biçiminde kaydedilebilir.

DAMAKLI sıf. Damağı olan.
—El sant. Ağza alınan uç kısmı yassı olarak yapılmış ağızlık. (→ AĞIZLIK.)

DAMAKSIL sıf. Sesbilg. **1.** Alveollerden damak perdesinin başlangıcına değin uzanan eklemleme bölgesi için kullanılır. **—2.** Temel eklemlemesi, sert damak düzeyinde yer alan (ünlü ya da ünsüz) sesbirim için kullanılır. (Örn. *kim* sözcüğünde [k], kedi sözcüğünde [e].) [Akustik olarak, damaksıl ya da orta ünsüzler, dağınık yan ünsüzlere karşıt olarak toplu diye tanımlanırlar.]

DAMAKSILLAŞMA a. Sesbilg. Bir ünlü ya da ünsüzün, damaksıl bir sesle te-

damaliscus dorcas

daman

mas edince, eklemleme yerinin değişmesi. (Örneğin [k] nın *ki*'de, [t] nin *ti*'de damaksıllaşması gibi.) [Tarihsel sesbilgisinde damaksıllaşmanın önemli bir yeri vardır; latince [k] nın fransızcaya [ʃ] olarak geçmesi: *caballu* > *cheval*. || *Tümturaklı damaksıllaşma*, kimi doğu kafkas dillerinde gözlemlenen damaksıllaşmanın özel bir biçimi. Bu olgu, komşu ünlülere uzanan sürtüşme gürültüsünün çıkmasıyla gerçekleşir.

DAMAKSILLAŞMAK gçz. f. Sesbilg. Bir ünsüz sözkonusu olduğunda, damaksıllaşmaya uğramak. (Damaksıllaşmış ünsüzlerin damaksıl eklemlenimi, ikincil derecede eklemlenme yeridir; buna karşılık, damaksıllarda bu eklemlenim temel noktayı oluşturur.)

◆ **damaksıllaştırmak** ettirg. f. Sesbilg. Bir sesbirimi damaksıllaştırmaya uğratmak.

DAMAKSIZ sıf. Balıkç. *Damaksız iğne*, sapı sivri uçla biten balıkçı iğnesi.

DAMAL, Doğu Anadolu'da, Ardahan iline bağlı ilçe; 11 240 nüf. (1990); 15 köy. Merkezi, Ardahan'ın 30 km kuzeyinde *Damal*, 2 326 nüf. (1990).

DAMALI sıf. Üstünde, birbirini izleyen iki ayrı renkte kareler bulunan şey için kullanılır: *Damalı kumaş. Damalı taksi.*

—Binc. Bir atın sağrısı üzerindeki tüylerin kareli biçimde kesilmesi veya taranması. (Atları süslemek için yapılır.)

—Şehirc. *Damalı plan*, kare açıklıklı dik plan. (Eşanl. DİK PLAN.)

—Tekst. Bir dama tahtası gibi, bitişik karelere bölünmüş bir dokumanın, bir kumaşın yüzeyi için kullanılır. (Bu etki düz damasko dokumalarda olduğu gibi renkli ipliklerin yerinde kullanımı ya da armürlerin birleşimi sonucu elde edilir.) [Eşanl. KARELİ.]

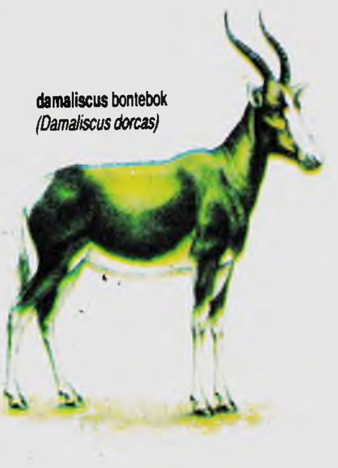
DAMALIKINKANATLIGİLLER a. Genellikle parlak renklerle süslü, tüylü uzunca bedenli kınkanatlı böcekler familyası. (Bil. a. *Cleridae*.)

—ANSİKL. *Alacalıböcekgiller* adıyla da bilinen damalıkınkanatlıgiller familyasında pekçok tür vardır ve bu böcekler larvayken de, erginken de etçil beslenirler. İçlerinden birçok tür odun böceklerini deliklerinde kovalayıp kıstırır ve avlar. Bazılarıysa zarkanatlıların yuvalarında, düzkanatlıların yumurtlama yerlerinde ya da leşlerin altında gelişir.

DAMALİSCUS a. (yun. *damalis*, düve'den). *Bubalus* cinsinden mandalara benzeyen, ama boynuzları arkaya kıvrık afrika antilobu cinsi. (Boynuzlugiller familyası; *Hippotraginae* oymağı.)

—ANSİKL. *Damaliscus* cinsinde 5-6 tür vardır: mavi benekli topi *(Damaliscus korrigum)*; (Güney Afrika'da yaşayan *D. dorcas*) türünün iki ırkı olan blesbok ve bontebok; Somali'de bulunan Hunter antilobu *(D. hunteri)*.

DAMALİSCUS DORCAS a. Güney Afrika'da yabani halde yaşayan, iki ırkı blesbok ve bontebok adıyla evcilleştirilmiş olan antilop. (Bil. a. Boynuzlugiller familyası; *Hippotraginae* altfamilyası.)

damaliscus bontebok
(Damaliscus dorcas)

DAMAN a. (ar. *daman* [israil], [israil] kuzusu). Birçok bedensel özelliğiyle file benzeyen ve ayaklarında küçük toynaklar bulunan tavşan iriliğinde memeli hayvan. (Kırsıçanımsılar takımı; kırsıçanımsıgiller familyası.)

—ANSİKL. Damanlar, sık kıllı, kalın kısa bacaklı, yuvarlak küçük kulaklı, kısa kuyruklu hayvanlardır. Ön bacaklarının 4 parmağı ile art bacaklarının 3 parmağı küçücük toynaklı, arkanın iç parmağı tırnaklıdır. Diş düzeni kemirgenlerinkine benzer: azılar otçul beslenme rejimine uyarlanmıştır. Damanların on bir türü bilinmektedir (*Procavia* ve *Dendrohyrax* cinsleri); bunlar Afrika'da Büyük Sahra'nın güneyine, Yakındoğu'ya, özellikle Filistin'e yayılır; Kutsal Kitap'ta adı geçen "tavşan"ın daman olduğu sanılır. Güney Afrika damanı *(Procavia capensis)* gibi, birçoğu kayalık bölgelerde yaşar. Suriye damanı denen bir alttürü, kaya kovuklarında yaşar, böylece aşırı sıcaklık değişimlerinden korunur ve zehirli bitkileri hiç zarar görmeden otlayabilir. Ağaç damanı *(Dendrohyrax arboreus)* gibi bazı türleri ağaçlarda yaşar. Damanların pek çok düşmanı vardır, ama çok düzenli toplumsal bir yaşam sürdüklerinden, dağsıçanlarında olduğu gibi gözcülerin kopardıkları keskin çığlıklar onları düşmanlarından korur.

DAMAN, esk. **Damão,** Hindistan'da Gucerat'ın güneyinde liman kenti; 17 300 nüf. 1558'den bu yana Portekiz egemenliğinde bir ticaret karteli olan Daman, 1961'de, Goa ve Diu ile birlikte Hindistan ordusunca işgal edildi. 1961'den beri, bu iki yerle beraber Hint Birliği'nin bir parçasıdır.

DÂMAN → DÂMEN

DAMAN SIÇANI a. Afrika'nın güney kesiminde yaşayan, damana çok benzediğinden bu adla anılan oklukirpimsilerden kemirgen hayvan. (Kayalık tepelerde yaşar ve bir tehlike anında çatlakların arasına saklanır. Bil. a. *Petromus typicus; Petromyidae* familyası.)

DAMANHUR, yun. **Hierakonpolis,** Mısır'da kent, Aşağı Mısır'da, el-Buhayre ilinin merkezi, Nil deltasının batısında; 190 840 nüf. (1986). Tekstil sanayisi (pamuk ve yün). Kimya.

DAMÃO → DAMAN.

DAMAR a. **1.** Canlılarda, kanın, lenfin ya da besisuyunun dolaşımına yarayan kanal (atardamar, toplardamar, kılcal damar, lenf damarı, odun ve soymuk damarlar). **—2.** Bir taşta, bir tahtada bulunduğu kesimden değişik olan, renkli, uzun, dar çizgi: *Mermerin damarları.* **—3.** Başka bir katman arasında uzanıp giden akışkan ya da maden katmanı: *Altın damarı. Petrol damarı.* **—4.** Soy, yaradılış: *Damarı bozuk.* **—5.** Huy, mizaç (bunu gösteren bir tamlayanla kullanılır): *İnatçı damarı.* **—6.** *Damar damar*, çok damarlı, katmanlı: *İnsan çeşit çeşit, yer damar damar* (atasözü).|| *Damarı bozuk*, kötü yaradılışlı. ||*Damarı, damarları kabarmak*, bir duygu, bir huy ya da alışkanlık sözkonusuysa, güçlü bir biçimde belirmek: *Doğru sözlülük damarı kabarmıştı, herkesin kusurunu sayıp döküyordu.* || *Damarı kurusun*, bir kimseye karşı duyulan kızgınlığı belirtmek için söylenen ilenme sözü. || *Damarı tutmak*, huysuzluğu üstüne gelmek, aksileşmek: *Damarı tutmayagörsün, yapmadığını bırakmaz.* || *Damarına basmak*, bir kimsenin hoşlanmadığı şeyler yaparak onu kızdırmak. || *Damarına çekmek*, soyuna, ailesine özgü nitelikler taşımak. || *Damarına dokunmak*, bir kimseyi kızdırıp öfkelendirmek. || *Damarına girmek*, bir kimsenin hoşuna gidecek davranışlarda bulunmak, onun sevgisini kazanmak. || *Damarına, damarlarına işlemek*, bir kimsede huy durumuna gelmek, benliğine sinmek: *İkiyüzlülük onun damarına işlemiştir.* || *Damarını bulmak*, bir kimsenin hoşlanacağı şeyleri bularak onu yatıştırmak, uysallaştırmak.

—Akışkan. mekan. Bir akışkanın, gruplaşmış ipçikler kümesi.

—Anat. *Damar örgüsü*, bir bölgenin, bir organın damarlarının konumu (örneğin elin damar örgüsü). [Bk. *ansikl.* böl. Nöroanat.]

—Bot. Bitkilerde ham besisuyunun dolaşımını sağlayan ve odun doku hücrelerinin üst üste gelmesiyle oluşan boru. (Üst üste gelen hücrelerin arasındaki bölmeler [zar], su akışını kolaylaştırmak için erir. Böyle borulasa *tam boru* ya da *trake* denir. Bazen zar tam erimez; böyle borulara da *yarı boru* ya da *trakeit* denir. || *Damar düzeni*, bir yapraktaki damarların konumu ve örgüsü. || *Yaprak damarı*, yapraksı organların (yaprak, çanakyaprak, taçyaprak, vb.) alt yüzünde yer alan ve yaprak ayasına yayılarak hem yaprak iskeletini hem de iletim ağını oluşturan çizgimsi kabartılar.

—Camc. Emprime camda koşut izler biçiminde görülen ve cam yaprağının düzensiz biçimde hadde rulolarından çıkışı sonucu oluşan kusur. || Cam kütlesinde, farklı yoğunlukta enine izler biçiminde ortaya çıkan aşırı ayrıklık. || Cam kütlesinde ince çizikler biçiminde oluşan kusur.

—Ciltç. Cilt derisinde taş ya da ağaç damarını anımsatan renkli ya da kamayölü bölüm.

—Hidrol. Yeraltı suyu sızıntısı.

—Mad. oc. Yantaş oluşumlarını kesen düzlemsel kayaç yapısı. (Damarlar biçimlerine [kama, katmanlı, halkasal vb.] ve onu oluşturan malzemeye göre [aplit, granit, bazalt vb.] sınıflandırılır; ayrıca ekonomik açıdan mineralleşmiş damarlar [cevher içerenler] kısır damarlardan ayrılır.) [Eşanl. FİLON.] (Bk. *ansikl.* böl.) || *Damar ağı*, bileşenlerden birinin işletilmesi, diğerlerini etkileyecek ölçüde birbirine yakın cevher katmanları topluluğu. (Bu katmanlar, arazinin genişlemesi ya da gaz yitimi sonucu birbirini etkiler.) || *Damar aralığı*, iki taşkömürü ya da cevher katmanı arasında yer alan, doğal toprakla dolu aralık. —Bu aralığın kalınlığı. || *Damar atımı*, ters eğimli bir kırık etkisiyle aynı düşey doğrultuda üst üste iki damar oluşturan ve bir yatakta yerel olarak görülen ikiye bölünme. || *Damar grubu*, geniş bir alana yayılan az çok dallanmış karmaşık damarlar topluluğu. || *Damar kalınlığı*, kontak taşlarına dik yönde ölçülen bir katmanın, bir damarın, bir cevher yığınının kalınlığı. || *Damar kökü*, bir damarın alt sınırı. || *Damar sıkması*, bir katmanın ya da bir damarın sıkışık bölümü. || *İndirgenmiş damar kalınlığı*, kontak taşlarına koşut, kütlesel bir damar biçiminde cevherin derişmesi halinde görülen ortalama cevher kalınlığı. (Kömür katmanlarında bu kalınlığa *yararlı kalınlık* da denir: toplam kalınlıktan, kısır ara bankların kalınlığı çıkarılarak elde edilir.) || *Katman yapılı damar*, tortul arazilerdeki katmanlaşmaya koşut damar parçası. —Katmanlar arasında yer alan bir katman görünümünde mineralleşmiş damar.

—Metalürj. Kalıplanmış bir parçanın yüzeyindeki yuvarlak kenarlı iz. || Kum kalıbın yüzeyindeki çatlaklar nedeniyle kısa ve düzensiz nervür biçiminde oluşan ya da yetersiz sıcaklıkta dövülmüş ve haddelenmiş parçalarda yarık biçiminde görülen özür. || Büyük dövme parçalarının tornalanması sırasında ortaya çıkan karanlık çizgi. (Büyük çelik külçelerinin bölgesel ayrışmasından kaynaklanır.)

—Patol. İltihaplı bir dokuda ya da ur dokusunda damarların düzeni. || *Damar hastalıkları, bozuklukları*, spazm, tromboz, amboli gibi bir nedene ya da yerel bir kanamaya yol açan bir damar yırtılmasına bağlı olarak dokuların kanla beslenmesindeki bir kusurdan doğan hastalıklar.

—Süslem. sant. *Damar mühresi*, tezhipte, yaldızlanan yaprak damarlarını, süslemelerin girintili çıkıntılı yerlerini parlatmakta kullanılan, kurşunkalem biçiminde mühre. ("Tırnak mühresi" de denir.)
—Taşoc. Bir taş kütlesindeki kesme çizgisi. || *Killi damar*, inşaat taşlarında rastlanan ve bir özür oluşturan toprak çökeli.
—Tıp. *Damar büzücü*, damarın büzülmesini sağlayan ya da ayarlayan madde ya da sinir. || *Damar daralması*, damar büzücü madde ya da sinirlerin atardamar çeperlerindeki alfaadrenerjik alıcıları uyarması sonucunda damarların çapının küçülmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Damar genişlemesi*, atardamar çeperindeki betaadrenerjik alıcıları uyaran ya da alfaadrenerjik alıcıları baskı altına alan otonom sinir sisteminin ya da ilaçların etkisi altında damar çapının artması. || *Damar genişletici*, damar çapını artıran madde ya da sinir. || *Damar hastalığı* → ANJİYOPATİ || *Damar kasılması* → ANJİYOSPAZM. || *Damar sertliği* → ARTERYOSKLEROZ.
—Tüt. *Damar ayıklama*, sigara makinelerinde kıyılmış tütünlerin odunsu parçalarını otomatik makinelerde ayırma. || *Damar çekme*, mekanik araçlar kullanarak tütün yapraklarındaki ana ve yan damarları, bağlı oldukları ozekdokudan ayırıp ayıklama işlemi. || *Damar çekme makinesi*, tütün yapraklarının damarlarını kesip çıkarabilen döner diskli makine.
—Zool. Böceklerin kanatlarında bulunan, içinde sinirlerin ve solunum borucuklarının (beden sıvısı bu borucuklarda dolaşır) yer aldığı, kitinli, boru biçiminde kalın yapı. (Boyuna damarlar, önden arkaya doğru şöyle sıralanır: kosta, subkosta, radius ya da ışınsal damar, media, kubitus, anal damar.)
—ANSİKL. Mad. oc. Damarlar, iki yanda bulunan arazilerin yer değiştirmesine ya da değiştirmemesine göre ya *kırık* ya da *çatlak* tipinde görülür. Damarı çevreleyen araziler *kontak taşları*'dır; üst kontak taşı tavanı, diğeri de tabanı oluşturur; kontak taşlarının arasında kalan *damarlı çanak*, damar dolgusunu verir. Çanağa bitişik olan tavan ve taban, *ayna* denilen, kaygan, cilalı ya da çizgili yüzeyler gösterir. Bu görünüm kırık kanatlarının, yer değiştirirken sürtünmelerinden kaynaklanır; bu yüzeyler kimi kez *salband* adı verilen, yağlı, ince bir kil katmanıyla da örtülebilir. Öte yandan kontak taşları lekeli, düzensiz, bozuk, hatta mineralleşmiş olabilir. Damar eğimi *(katman eğimi)* geçtiği arazilere göre değişir, genellikle keskin ve düzensizdir; doğrultusu ise hemen hemen doğrusaldır. Bir damarın kalınlığı *(açıklık)* belirgin düzensizlikler ve farklı mineralleşme gösterir; nitekim bir damarın bir uçtan öbür uca mineralleşmesine çok seyrek rastlanır; işletilebilir cevher damarları genellikle, *mineralleşmiş kolonlar* denilen uzun mercekler oluşturur. Bir damar sıkışarak kalınlığı bir santimetrenin altına inebilir ve galeri içinde bir ip biçimini alır (damar adı buradan gelir); bu tür damarların ileride genişleme olasılığı vardır ve bu yüzden izlenerek araştırılır.

Bir damarın boyu 20-30 m'nin altına düşebileceği gibi kilometrelerce uzunluğa ulaşabilir. Örneğin Kaliforniya'daki ünlü "Mother Lode" altın damarının boyu 200 km'ye yaklaşır. Damarın derine doğru yayılışı duruma göre çok değişkendir: 20-30 m'den 3 000 m'ye değin inebilir; ancak belli bir derinlikten sonra önemli bir mineralleşme görülmez; ayrıca derinliğe göre cevherin yapısı ve oranı değişebilir. Bir damara tek başına rastlamak çok seyrek görülen bir olaydır; genellikle birbirine koşut ya da ışın biçiminde yayılan birçok çatlak yer alır ve çatlaklar mineralle doludur; ana damarları kesen ve *çapraz damarlar* denilen, eğik çatlaklar genç oluşumlarda damarların kaymasına yol açabilir. Böylece bir damar *grubu* ya da *ağı* oluşur. Bir kırık, çeşitli katmanlardan geçiyorsa, sert banklarla karşılaştığında eğimi düşeye yaklaşır; buna karşılık, yumuşak ve şistli banklarda eğim daha zayıftır; genellikle düşey eğimli bölümlerde damar çok daha geniştir; az eğimli bölümlerde ise tavan, tabanın üzerine kayar ve damar incelir. Bir cevher damarı toprak yüzeyine çıkarsa sülfürlü mineraller, üst bölümde oksijen ve karbondioksit yüklü sızıntı sularıyla tepkimeye girer ve metal oksitlere dönüşür; bu bölge, damarın yükseltgenme kuşağıdır; yüzeyde yalnız, piritlerin ve taşlaşmış ikincil silisin yükseltgenmesi sonucu oluşan limonit ile tepkimeye pek girmeyen ilkel kuvars karışımı yer alır: bu oluşum damarın klasik *demir başlığı*'dır. Alt bölümde hidrostatik düzeyin yakınında, yükseltgenmiş mineralleşme yüzeyden sızan etkin sularla zenginleşir: bu bölge, *semantasyon* kuşağını oluşturur. Hidrostatik düzeyin altında, genellikle gang içinde metal sülfürleri halinde bulunan ilkel cevher yer alır.

Mineralleşmeye, çok yüksek basınç altında çok sıcak mineralleştirici akışkanlar yol açar; bu olay sertleşme sırasında mineralleşmiş fümeroller yayan püskürük kayaçların ve pegmatitlerin hemen yakınında başlar. Diğer damarlar dolaşım sularının inişi sonucu dolar. Ama bu damarların en önemlileri, bu suların çıkışı sonucu dolmuş *hidrotermal* tipteki oluşumlardır; bunlar, 500° C'tan düşük olduğu sanılan sıcaklıklarda ve az çok yüksek basınçlar altında,derin püskürük kayaçlardan katılaşma sırasında çıkan sulu çözelti çökellerinden oluşur; azalan sıcaklık ve basınç sırasına göre, bu oluşumlar yüksek sıcaklık, orta sıcaklık ve düşük sıcaklık damarları biçiminde sınıflandırılır.

Orta kalınlıkta (bir metre düzeyinde) hidrotermal bir damarın dolması binlerce yıl sürer; kırık boşluğu uzun süre aynı kalmaz ve doldukça, sarsıntılarla yavaş yavaş açılması olasıdır; kimi damarların *şeritli* görünümü bu olgudan kaynaklanır; diğer damarlarda, kırık döküntüleri yer alır; bu döküntüler, mineralleşme sonucu çimentolaşarak *fiyonk* dokulu sürekli kuşaklar biçimindeki blokların çevresine çöken mineraller ile *breşli* bir damar oluşturur. Kimi damarlarda, güzel kristallerle kaplı ve *druse* ya da *jeot* adı verilen boşluklar yer alır. Kuvars, granit, pegmatit, aplit, bazalt, andezit vb. gibi kayaçlardan oluşan kısır damarlar da vardır.
—Nöroanat. • *Beynin atardamar örgüsü*. Kan beyne iki atardamar sistemiyle gelir: karotis sistemi ve beyin alt atardamarı sistemi. Bu iki sistem birbiriyle ağızlaşarak Willis atardamar çemberini oluşturur. Beynin başlıca atardamarları buradan çıkar.
• *Toplardamar örgüsü*. Beyin yarımkürelerinin iç kısmındaki kirli kanı, beynin iki iç toplardamarı toplar ve bu ikisi birleşerek Galenos büyük toplardamarını meydana getirir; bu damar doğru sinüse, o da arka toplardamar kavşağına açılır. Arka kavşaktan iki yan sinüs ayrılır; bunlar arka yırtık deliklere açılır ve kirli kanı kalbe götürecek olan boyun iç toplardamarlarını oluşturur. Türk eyerinin iki yanındaki kovucuklu sinüsler kafa altı toplardamarlarını alır; buradan ayrılan şakak sinüsleri yan sinüslere ve boyun iç toplardamarına dökülür.
—Tıp. Damarları daraltabilen ilaçlar gerek sinir merkezlerini gerek çevre organlardaki damar büzücü sempatik sinirlerin uçlarını ya da doğrudan doğruya damarların düz kas liflerini etkiler. Kafein, adrenalin, lobelin, efedrin, hipofizin arka lobu özütü damar daraltıcıdır.

DAMAR, esk. **Zansul,** Artvin'in Murgul ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 4 296 nüf. (1990). Belediye.

DAMAR (Arif), türk şair (Çanakkale 1925). İstanbul Erkek lisesi'ni bitirmeden ayrıldı (1943). Memurluk, işportacılık, kitapçılık yaptı. 1951'de, Türk Ceza kanunu' nun 141. maddesine aykırı eylemden 2 yıl tutuklu kaldıktan sonra aklandı. İlk şiirleri, 1940 kuşağının toplumcu şiirleri çizgisindeydi. 1950 sonrası şiir akımlarının biçim arayışlarından da etkilendi. Başlıca yapıtları: *İstanbul bulutu* (-Yeditepe armağanı- 1958), *Saat sekizi geç vurdu* (1962), *Yoksulduk dünyayı sevdik* (1988).

DAMARA a. Eskiden Hindistan'da dokunan canfes cinsinden, daha düşük kalitede çiçekli tafta.

DAMARALAND, Namibya'nın orta kesiminde dağlık bölge; 2 421 m. Başlıca kenti *Windhoek*.

DAMARAN a. (fr. *dammarane*). Org. kim. Formülü $C_{30}H_{54}$ olan dört halkalı doymuş hidrokarbon. (Bu hidrokarbonun karbonlu iskeletine, dammar reçinesinin, triterpenlerinde rastlanır.)

DAMARCIK a. Küçük damar.
—Anat. Derinin altında gözle görülebilen yüzeysel küçük toplardamar.

DAMARDARALTAN sıf. Fizyol. Damarların büzülmesini sağlayan ya da ayarlayan (sinir, madde).

DAMARGENİŞLETEN sıf. Fizyol. Damarların çapını artıran (sinir, madde).

DAMARLANDIRMA a. Cerr. Yeteri kadar damarı bulunmayan bir organa yeni kan damarları sağlamayı öngören ameliyat.

DAMARLANMA a. Boyac. Bir boya katmanında düzensiz dağılmış leke damarları biçiminde görülen renk bozulması.

DAMARLI sıf. **1.** Damarları olan, damarları belirgin görünen: *Damarlı el.* **—2.** Baştan başa damarlarla kaplanmış olan taş ya da bitki için kullanılır: *Damarlı bir mermer.* **—3.** Bir sıfatla birlikte, damarları belirtilen nitelikte olan: *Beyaz damarlı siyah mermer.* **—4.** Aksi, huysuz.
—Kâğ. san. *Damarlı kâğıt* ya da *karton*, görünür biçimde ve az miktarda değişik renkli elyaf içeren kâğıt ya da karton. (Bazı damarlı kâğıt türleri şunlardır: "silüryen kâğıt", "granit kâğıt", "benekli kâğıt".)
—Karb. kim. Kısır bir bölüm içeren kömür, cevher ya da katman için kullanılır. (Damarlı kömür, kül oranının yüksek olması yüzünden zayıf bir yanıcıdır; damarlı iri parçalar kırılıp yıkanarak kısır bölümler ayrılabilir.) [Eşanl. KARIŞIK ÜRÜN.]
—Marangl. Elyafları düzensiz ve uyumsuz olan bazı ağaçlar için kullanılır.
—Metalürj. *Damarlı kırılma yüzeyi*, sünek bir metalin kopma yüzeyindeki makrografik görünüm. (Yüzey, ipeksi, yönlü [biçim değiştirme doğrultusuna koşut ince çizgiler] ve görünür yanal biçim değiştirmeye uğrar [büzülme]. Genellikle, sünek mekanik parçaların "taneli kırılma yüzeyi" denilen, çekme ya da darbeyle kopmuş bölgesini çevreler.)
—Orm. san. *Damarlı odun*, çatlamaya ve yarılmaya yatkın ve çok yüksek bir büzülgenliğe sahip olan ve bu yüzden kullanılma olanakları azalan odun.

DAMARLIBİTKİLER a. Bot. Özsu iletim demetleri bulunan bitkiler grubu. (Damarlıbitkiler, bitkiler âleminin bir altâlemi sayılır.) [Eşanl. TRAKEOFİT.]

DAMARLIDİŞLİLER a. Afrika'da yaşayan memelilerden bir yerdomuzu türü için oluşturulan takım. (Eskiden karışık dişsizler takımının bir alttakımı sayılırdı. Bil. a. *Tubulidentata*.)

DAMARLILIK a. Orm. san. Damarlı bir odunun özelliği.

DAMARSIZ a. **1.** Damarı olmayan ya da damarları belirgin olmayan. **—2.** Uysal, iyi huylu.

DAMARU a. Şivacı ve tantracı dinsel törenlerde kullanılan davul. (İki yüzünde deri gerili bir saat camı biçimindedir ve gövdeye bağlı, ses çıkarmaya yarayan iki topçuğu vardır. İnanışa göre kutsal âlemle iletişim kurmaya yarar. Birçok betimlemede, Şiva ayırtedici başka simgelerin yanında, elinde bir damaru tutarken gösterilir.)

DAMAS (Leon Gontran), fransız şair

J.-C. Revy

polarize ışıkta görülen basamaksı **damarlar**

J.-C. Revy

bir atardamarın enine kesiti

Arif Damar

Lauros-Giraudon

damasko
Fransa, 1710'a doğr.
Dekoratif sanatlar müzesi, Paris

Damat Ferit Paşa

Damatibrahimpaşa külliyesi camisinden görünüm, *Nevşehir*

(Cayenne 1912 - Washington 1978). A. Césaire ile L.S. Senghor'un yanında, eğreti bir kültüre tepki göstererek, zenciliği hiçbir ödün vermeden savundu (*Pigments*, 1937; *Veillées noires*, 1943; *Graffiti*, 1952; *Black Label*, 1956).

DAMASKET a. (fr. *damasquette*). Tekst. Levant ile ticaret amacıyla, XVIII. yy.'da Venedik'te dokunan, altın ya da ipek işlemeli çiçekli kumaş.

DAMASKİN a. (fr. *damasquin*). Tekst. XVI. ve XVII. yy.'larda dokunan, lampas ya da brokatel cinsinden çokrenkli ipekli kumaş.

DAMASKİOS, yunanlı filozof (Şam İ.S. 480'e doğr. - VI. yy.'ın ilk yarısı), Atina felsefe okulu'nun son başkanı. Önce İskenderiye'de, sonra Atina'da öğrenim gördü. İmparator İustinianos pagan felsefesinin okutulmasını yasaklayınca (529), Damaskios, Pers kralı Hüsrev'in yanına sığındı ve onun yardımıyla 533'te yurduna dönebildi. Günümüze kalan yapıtları şunlardır: *İsidoru Bios* (İsidoros'un yaşamı) [İsidoros, Damaskios'un öğretmenlerinden biridir]; Platon'un *Parmenides* adlı yapıtının son bölümünü yorumlayan *Aporiai Kai Lyseis Peri ton proton Arkhon* (İlk ilkeler üzerine kuşkular ve çözümler). Aristoteles'in yapıtları üzerine açımlamaları kaybolmuştur.

DAMASKO a. (öz. a. *Damas*'tan). Tekst. Aynı armürün atkı yüzü ve çözgü yüzü ile oluşturulan bir zemin ya da desen etkisi verilmiş, tekrenkli, ipekli ya da kimi kez iplik, yün, pamuk karışımı döşemelik kumaş. || *Damasko dokuma,* yalnız atkı ve çözgü etkili armürlerin karşıtlığından yararlanarak desenler verilmiş dokuma; zemin armürü olarak genellikle dimi ve saten kullanılır. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Güz. sant. XV. ve XVI. yy.'larda vitrayların kumaş ve zemin bölümlerini süslemede yaygın olarak kullanılan dallı desenler.

—ANSİKL. Bir damasko dokumada, ışık, armürlerin atkı ve çözgü atlamaları üstünde değişik etkiler yaparak desenlerin daha iyi görünmelerini sağlar. Düz damasko dokumalar, atkı ve çözgüye koşut raporlu desenlerle dama etkisi yapar. Buna karşın eğri çizgili damasko dokumalarda tüm süsleme motiflerinden yararlanılır; bu dokumalar, çözgü etkili bir zemin armürü ve motifler içinde atkı etkili bir armür uygulanarak elde edilir. Bu kumaşlarda jakar makineleriyle çok büyük desenler oluşturulabilir: çiçekler, meyveler, insan resimleri. Pamuktan, metisten ya da saf ketenden dokunan damasko dokumalar masa örtüsü yapımında kullanılır. Ayrıca dokunurken çözgüde ve atkıda değişik renkli iplikler kullanarak daha belirgin etkiler elde edilebilir.

DAMASKOS. Yun. mit. Suriye'de Damas'a (Şam) adını veren Arkadhia kökenli kahraman. Bir efsaneye göre de Damaskos, Dionysos'un yoldaşıdır. Onun asma kütüğünü kesmiş, Dionysos da Damaskos'un diri diri derisini yüzmüştür.

DAMASONİUM a. Birçenekliler grubundan, küçük su bitkisi. (*Damasonium stellatum* havuz dekorasyonunda kullanılabilir; pembemsi-beyaz şemsiye biçiminde çiçekleri ve yıldızımsı bir meyvesi vardır. Çeşitli türlerine Eski Dünya'da, Avustralya ve Kaliforniya'da rastlanır. Suokugiller familyası.)

DAMASTES. Yun. mit. Prokrustes* diye de anılan haydut.

DAMASUS I *(aziz)* [öl. 384], 366'dan 384'e kadar papa. Liberius'un yerine papa seçildi. Ama bir grup muhalif ona karşı, düzmece papa Ursinus'u çıkardı. Damasus, apollinarisçileri ve Makedonyalılar'ı mahkûm etti ve birçok konsil topladı; bunlardan en önemlisi 381'de Konstantinopolis'te toplanandır.

DAMASUS II (öl. Palestrina 1048), 17 temmuz - 9 ağustos 1048 arasında papalık yaptı. Brixen (Tirol) piskoposu oldu ve imparator Heinrich III tarafından papalığa atandı. Roma halkı onun bu göreve getirilmesini hoşnutsuzlukla karşıladı; Damasus II bir ay sonra öldü.

DAMASUS HARFLERİ a. Paleogr. Papa Damasus döneminde Philocalus tarafından bulunan büyük yazıt harfleri. Bunlara *Philocalus harfleri* de denir.

DAMAT a. (fars. *dāmād*). Anne ve babaya göre kızlarının kocası.

—Tar. Osmanlı hanedanından kız almış olan erkek. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Osmanlı devletinde padişah kızları, kız kardeşleri ya da erkek kardeşlerinin kızlarıyla evlenerek osmanlı hanedanıyla akrabalık kuran erkekler "damat" diye anılırlardı. Damatları önceleri "güvey", XVI. yy.'dan başlayarak "damat", daha sonra da "damadı hazreti şehriyari" ya da "damadı hazreti padişahi" dendi. Padişahın kız kardeşleriyle evlenen damat da "enişte" adıyla anılırdı. Saraya damat seçilirken daha çok adayın gelecekteki konumu dikkate alınır, yaş, rütbe ya da soyluluk gibi öğelere bakılmazdı. Devletin kuruluş döneminde, Anadolu beyleri ailelerinden kişiler damat olarak seçilirdi. Daha sonra saray, kendisine bağlı sancak beylerini yeğlemeye başladı. Murat I'in kızı Nefise Hatun ile evlenen Karamanoğlu Alaettin Bey, Mehmet I'in kızlarıyla evlenen Candaroğlu İbrahim ile Kasım, Karamanoğlu İbrahim, Ali ve İsa beyler ilk damatlar arasında sayılırlar. Kızını Emir Sultan'a veren Bayezit I dışında ilmiye sınıfından damat seçilmedi. Fatih Sultan Mehmet'in kızıyla evlenen Uzun Hasan'ın oğlu Uğurlu Mehmet Mirza da, eski türk aileleri arasından seçilen damatlardan biridir.

Doğrudan padişah kararıyla damat seçilen kişiye bu müjde haber verilir ve hazırlanması istenirdi. Hanedana duydukları saygı nedeniyle damatlar sultan hanımların tüm isteklerine boyun eğerlerdi. Ancak, bu arada birbirine gerçekten tutkun çiftlere de rastlanır: Murat IV'ün kızı Kaya Sultan ile Melek Ahmet Paşa gibi.

Padişah akrabalarıyla evlendirilecek kişiler evliyseler eski eşlerini boşamak zorundaydılar. Buna karşılık, "sultan hanım" olan eşlerini boşayamazlardı. Ancak sultan hanımlar, isterlerse padişahtan izin aldıktan sonra kocalarından boşanabilirlerdi. Bazen bu evliliklere padişahın kendisi de son verirdi: Kanuni kız kardeşi Şah Sultan'ı aşağıladığı için Lütfi Paşa'nın damatlığıyla birlikte sadrazamlığına da son vermişti. Çatalcalı Hasan Paşa padişahı öfkelendirdiği için Murat IV'ün kız kardeşi olan eşi Fatma Sultan'dan boşanmak zorunda kalmış, Abdülhamit II'nin kızı Naime Sultan'ın kocası Kemalettin Paşa, eski hükümdar Murat V'in kızıyla sevgiştiği haber alınınca damatlıktan çıkarılmakla yetinilmeyerek Bursa'ya sürülmüştü.

Eşleri olacak sultan hanımların İstanbul'dan ayrılmalarına izin verilmediği için taşrada görev yapan damat adayları merkeze alınırlardı. Bunlara genellikle "paşa"lık unvanı da verilirdi. Memur aylıkları yanında damatların, günde 1 000 ile 1 500 akçe arasında değişen ödenekleri ve sultan paşmaklıkları vardı. Pek çok damadın yer aldığı osmanlı tarihinde, bunlar arasından çıkmış olan başlıca devlet adamları Hersekzade Ahmet Paşa, Makbul (Maktul) İbrahim Paşa, Çorlulu Ali Paşa, Sokullu Mehmet Paşa, Kanijeli İbrahim Paşa, Nevşehirli İbrahim Paşa, Koca Ragıp Paşa, Muhsinzade Mehmet Paşa, vb.'dir. Abdülmecit'in kızıyla evli olup Vahdettin'in eniştesi olarak sadrazamlık yapan Damat Ferit Paşa, Mehmet Reşat'ın yeğeni, Şehdaze Süleyman Efendi'nin kızı Naciye Sultan'ın eşi başkomutan vekili ve harbiye nazırı Enver Paşa da bu damatların son örneklerindendir.

DAMAT ALİ PAŞA → ALİ PAŞA **Damat, Şehit** (Silahtar).

DAMAT CAFER PAŞA, türk vezir (öl. İstanbul 1609). Enderun'da yetişerek çuhadar, yeniçeri ağası (1586), Anadolu beylerbeyi (1588), Rumeli beylerbeyi (1590) oldu. Kubbealtı vezirleri arasına katıldı (1593). Mısır beylerbeyliği görevini yürütürken (1597-1601), Fatma Sultan ile evlendirilerek padişah damadı olarak Tuna muhafızlığına atandı. Bir süre, sadaret kaymakamlığı da yaptı.

DAMAT FERİT PAŞA, türk sadrazam (İstanbul 1853 - Nice, Fransa, 1923). Şûrayı devlet üyesi Seyyit Hasan İzzet Efendi'nin oğlu. Hariciye nezareti hizmetine girerek Paris, Berlin, Petersburg ve Londra elçiliklerinde kâtip olarak görev yaptı. Sultan Abdülmecit'in dul kızı Mediha Sultan ile evlenerek saraya damat oldu (1886) ve hanedana yakınlığının sağladığı olanaklarla şûrayı devlet üyeliğine getirildi; 1888'de vezirlik rütbesi aldı. Londra büyükelçiliğine atanma isteğinin Abdülhamit II tarafından reddedilmesi sonucu eşinin Baltalimanı'ndaki konağında devlet işlerinden uzak yaşamaya başladı. İkinci meşrutiyet'in ilanından sonra âyan meclisi üyeliğine atandı (1909). İttihat ve Terakki'ye yaranmak için çaba harcamasına karşın, bu girişimlerinde başarılı olamayınca, cemiyetin karşısında yer aldı. Hürriyet ve İtilaf fırkası kurucu ve başkanı oldu (1911). Birinci Dünya savaşı sonunda Osmanlı devleti yenilgiyi kabul edip İtilaf devletlerine ateşkesmeyi önerdiğinde, eniştesi padişah Vahdettin tarafından Mondros'a gönderilerek delegasyon başkanlığına getirilmesine sadrazam Ahmet İzzet Paşa tarafından "budala" olduğu gerekçesiyle karşı çıkıldı. Mütarekeden sonraki sadrazam Tevfik Paşa'nın görevden ayrılması üzerine sadrazamlığa getirildi (4 mart 1919). Yunanlılar'ın İzmir'i işgal etmeleri üzerine iki ay sürdürdüğü görevinden ayrılmak zorunda kaldıysa da üç gün sonra yeniden sadrazamlığa atandı (19 mayıs 1919). Yine iki ay kadar kaldığı bu iktidar süresi içinde yurttan kaçan İttihat ve Terakki partisi önderleri Enver, Talat ve Cemal paşaların gıyaplarında ölüm cezasına çarptırılmalarını sağladı. Başarısız olduğu Paris Barış konferansı'na katıldıktan sonra görevinden istifa etti (20 temmuz 1919). Ancak, ertesi gün yeniden hükümeti kurmakla görevlendirildi. Anadolu'da gelişen ulusal direniş hareketine karşı Anzavur yönetiminde Kuvayı inzibatiye'yi kurdurdu, Sıvas kongresi'ni engellemeye çalıştı (Ali* Galip olayı). Meşru bir hükümet işbaşına geçinceye kadar İstanbul'la ilişkiyi kesmeye karar veren ulusal hareketin baskısı karşısında istifa etmek zo-

runda kaldı (30 eylül 1919). Bazı Mebusan meclisi üyelerinin karşı çıkmasına karşın, dördüncü kez sadrazamlığa atandı (5 nisan 1920). İşbirliği yaptığı işgal kuvvetlerinin isteğiyle Mebusan meclisi' nin kapatılmasını sağladı (11 nisan 1920). Ardından Anadolu'daki ulusal kurtuluş hareketini eşkıyalıkla suçlayan fetvayı yayımlattı. Hükümetini yenilemek amacıyla görevden ayrıldı (30 temmuz 1920), ertesi gün beşinci kez sadrazamlığa getirildi. Sevr antlaşması'nı imzalamasından (10 ağustos 1920) kaynaklanan gelişimlerin Anadolu'da şiddetli tepkiye yol açması üzerine Ankara hükümeti ile İstanbul hükümetinin uzlaşmasına engel olduğunu öne süren işgal kuvvetleri komutanlığının önerisiyle görevden çekildi (27 ekim 1920). Ulusal kurtuluş savaşı'nın başarıya ulaşmasından sonra, yurtdışına kaçtı (22 eylül 1922).

DAMAT İBRAHİM PAŞA Nevşehirli → NEVŞEHİRLİ DAMAT İBRAHİM PAŞA.

Damatİbrahimpaşa külliyesi, Nevşehir'de, Damat İbrahim Paşa'nın mimarbaşı Mehmet Ağa'ya yaptırdığı (1718-1726), cami, medrese, kitaplık, sübyan mektebi, imaret, hamamdan oluşan külliye. Kare planlı, kubbeli cami (Kurşunlu cami), Lale devri'nin özelliklerini yansıtan kalem işleriyle bezelidir. Günümüzde, açık avlulu, eyvanlı klasik osmanlı medreseleri planındaki medresesi kitaplık, imareti ise müze olarak değerlendirilmektedir.

DAMATLIK a. **1.** Damat olma durumu. **—2.** Damat için alınmış giysi, armağan (bunu belirten bir adla birlikte kullanılabilir): *Damatlığını (damatlık gömleğini) giymiş.* **—3.** *Damatlıklarını giymek*, en yeni, en güzel elbiselerini giymek.

DAMATZADE EBÛLHAYR AHMET EFENDİ → EBÛLHAYR AHMET EFENDİ Damatzade.

DAMATZADE FEYZULLAH EFENDİ → FEYZULLAH EFENDİ Damatzade.

DAMBASLAR, Tekirdağ'ın Hayrabolu ilçesine bağlı bucak; 5 073 nüf. (1990); 11 köy. Merkezi *Dambaslar*, 605 nüf. (1990).

DAMBOG → DAJBOG.

D'AMBOİSE (Jacques), amerikalı dansçı (Dedham, Massachusetts, 1934). American Ballet School'da yetişti. New York City Ballet'e girdi (1950). *Afternoon of a Faun* (J. Robbins'in, 1953) adlı yapıtın prömiyerindeki başarısıyla dikkati çekti. Daha sonra G. Balanchine'in birçok yapıtının (*Western Symphony*, 1954; *Stars and Stripes*, 1958; *Raymonda Variations*, 1961; *Brahms-Schönberg Quartet*, 1966; *Who cares?*, 1970; *Cortège hongrois*, 1973) prömiyerinde başrolü yorumladı. Yorumladığı en iyi rollerden biri "Apollon" dur. 1975'te Suzanne Farrell ile birlikte *Don Kişot*'ta dans etti. *The Chase* (1963), *Quatuor* (1964), Prologue (1967), *You are Love* (1971), Saltarelli (1973) adlı yapıtların koregrafisini hazırladı.

DÂMBOVİŢA → DÎMBOVIŢA.

D'AMBRA (Renato Eduardo MANGANELLA, **Lucio** —denir), italyan yazar (Roma 1880 - *ay. y.* 1939). Oyun yazarı olan D'Ambra (*Il cavallino rosso*, 1928) aynı zamanda D'Annunzio'nun etkisinde romanlar yazdı (*Trilogia della vita in due*, 1924-1937).

DAMBULLA, Sri Lanka'da Kandy'nin 72 km K.'inde dinsel merkez. Kayalık yüksek bir tepenin yamacında bulunan beş doğal mağaranın İ.Ö. II. yy.'da buddhacı rahipler tarafından kullanıldığı ve kral Vattagamani Abhaya'nın (İ.Ö. 89-77) bir tamul saldırısı sırasında buraya sığındığı sanılmaktadır. Bu kaya tapınaklarında (içlerinden biri 53 m uzunluğunda, 23 m genişliğinde ve 7 m yüksekliğindedir) tarihi henüz belirlenememiş çok sayıda heykel bulunur (Buddha, geleceğin Buddha'sı Maitreya, Vişnu ve Saman tanrıları ve birkaç kral heykeli). Çoğunluğu XVIII. yy.'dan kalan ve Buddha'nın yaşamını ve Seylan tarihinin kimi bölümlerini canlandıran kaya resimleri, mağara duvarlarını süsler.

DAMDAZLAK sıf. (*dazlak*'tan pekiştirilerek). Başın saçsızlığını vurgulamak için kullanılır.

DAME a. (lat. *domina*, sahibe'den fr. sözc.). Fransa'da, yüksek düzeydeki kadınlara çeşitli dönemlerde verilen unvan. ||*Dames de France*, Fransa kralının kızları. —Hırist. Fransa'da kimi rahibe topluluklarının unvanı: *Dames de Saint-Maur.* || *Notre Dam*, Fransızlar'ın XII. yy.'dan bu yana Meryem Ana'ya verdikleri unvan; ona adanan kiliselerin adı (bu anlamda genellikle tireyle yazılır): *Notre-Dame-de Paris.*

DÂME ya da **DÂMET** ünl. (ar. *dâme, dâmet*). *Esk.* **1.** Devam etsin, sürsün. **—2.** Eskiden devlet ileri gelenlerine, yüksek makam sahiplerine yazılan resmi yazılarda adlarına eklenen kalıp sözlerde geçer: *Dâme iclalühü* (şerefi, büyüklüğü sürsün). *Dâme ikbalühü* (bahtı açık, mevkisi kalıcı olsun.) *Dâme izzühü* (izzeti, şanı devamlı olsun). *Dâme kadrühü* (rütbesi, derecesi, mertebesi sürsün). *Dâme mecdühü* (büyüklüğü, azameti sürsün). *Dâme mülkühü* (ülkesi kalıcı olsun). *Dâme saadetühü* (mutluluğu sürekli olsun). *Dâme sırrühü* (huzur içinde yatsın). *Dâme ulüvvühü* (büyüklüğü, yüceliği sürsün).

DÂMEN ya da **DÂMAN** a. (fars. *dâmen, dâman*). *Esk.* **1.** Elbise ya da dağ eteği: *"Dâmenin duta ayağına düşe yalvara su"* (Fuzuli, XVI. yy.). **—2.** *Dâmen-âlude*, iffetsiz. ||*Dâmen-âludegi*, iffetsizlik. ||*Dâmen-bûs*, etek öpen; yaltaklanan. ||*Dâmen-bûsi*, etek öpme; padişahın eteğini öpme töreni. || *Dâmen-der-meyan*, eteği belinde; çalışkan.
—ANSIKL. Ed. Divan edebiyatında sevgilinin eteği, âşıkların kavuşmak istedikleri yerdir. Âşık için sevdiği güzelin eteğini tutmak mutluluk, ayrılmak ise yas, gözyaşı hatta ölümdür: *"Ölme var ayrılma yoktur, öyle tuttum dâmenin / Gizlesem de âşikâr etsem de canımsın benim"* (Şeyh Galip).

DÂMENE a. (fars. *damene*). *Esk.* Dağ eteği, çevresi.

DÂMENİ a. (fars. *dâmen* ve *-î*'den *dâmeni*). *Esk.* **1.** Eteklik. **—2.** Kadın başörtüsü.

DAMER (ED-), Sudan'da kent, Kuzey ilinin merkezi, Atbara ile Nil'in kavuştuğu yerin yakınında; 7 000 nüf. —Kentin yakınında, Meroe* harabeleri ve piramitleri.

DAMERGU, Güney Sahra'da (Nijer) bölge. Ayr'ın G.'indeki ova ve alçak platolardan oluşur.

DAMERY (Walther), güney hollandalı ressam (Liège 1610 - *ay. y.* 1672). Eğitimini İtalya'da, Pietro da Cortona'nın atölyesinde tamamladıktan sonra, Carmes kilisesi'nin kubbe dekorunu yapmak için Paris'e gitti. 1644'te Liège'e döndüğünde, kentin ve yörenin kiliseleri için çalıştı. (Liège ve Münih müzeleri.)

Dames du bois de Boulogne *(les)* [Boulogne ormanının kadınları], Robert Bresson'un yönettiği fransız filmi (1945). Diderot'nun *Kaderci Jacques ile efendisi* (Jacques le Fataliste) adlı romanının bir bölümünden Bresson, R.P. Bruckberger ve diyalogları yazan Jean Cocteau tarafından XX. yy.'a yapılan bu özgür uyarlama, yönetmene "uygunsuz evlilik" konusunda dokunaklı ve değişik bir bakış getirme olanağı verdi. (Kendisini terk eden sevgilisinden öç almak isteyen yüksek tabakadan bir kadın, annesinin de yardımıyla adamın bir yarı-fahişe ile evlenmesini sağlar.) Başrollerini Maria Casarès, Paul Bernard, Elina Labourdette ve Lucienne Bogaert'in paylaştıkları film, fransız sinemasının işgal döneminde çevrilmiş en dikkat çekici yapıtlarından biridir.

DÂMET → DÂME.

DAMGA a. **1.** Bir şey üzerine basılan işaret, yazı vb.: *Soğuk, sıcak damga. Damgası olmayan eski bakırlar. Damgası silinmiş altın bilezik.* **—2.** Bu işareti basmakta kullanılan araç: *Damgayı kızdırıp hayvanlara basmak.* **—3.** Bir kimsenin herkesçe bilinen utanç verici durumu: *Bir kez hırsız damgası yedikten sonra hiçbir yerde iş bulamadı. Bir damgadan kurtulmaya çalışmak.* **—4.** Bir kimsenin bir etkinlik, bir yapıt üzerinde belirginleşen kişisel üslubu: *Süleymaniye Camisi Sinan'ın damgasını taşır.* **—5.** *Damga vurmak, damga basmak*, damgalamak. ||*Damga yemek*, kötü bir yargıya uğramış olmak. || *Bir kimseye + ad + damgasını vurmak*, onun hakkında kötü bir yargıya ulaşmak: *Ona kötü kadın damgasını vurdular.* || *Bir şeye (kendi) damgasını vurmak*, bir şeyin kendisiyle ilgili olduğunu belirleyecek bir üslup oluşturmak: *Romanlarındaki kişilere kendi damgasını vurmuştur.*
—Arkeol. Bir eşyanın, bir ürünün, bir belgenin üzerine basılan, kökenini ve gerçekliğini kanıtlayan işaret. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Bür. ger. Marka ya da mühür basmaya yarayan aygıt. (İki türlü damga vardır: *ıslak damga*, üzerine koyu mürekkep sürülen kauçuk bir yüzeyden oluşur; *soğuk damga*, belgenin üzerinde kabartma bir iz bırakır. Bu damga bakır ya da çeliğin oyulmasıyla yapılır.) || Üstünde bir sapı olan, altı kabartmalı metal ya da elastoner plaka. (Bu plaka mürekkeple ıslatıldığında, kabartmalı yazı sayesinde mektup ya da belge üzerine istenilen şekil ya da yazıyı basar.)
—Dülg. *Damga zımbası*, dülgerlerin ağaç parçalarını damgalamada kullandıkları alet.
—Isıbil. *Bir buhar aygıtının damgası*, resmi makamların, deneme sonucu bir buhar aygıtına bağladıkları maksimum buhar basıncını gösteren levha.
—İşl. ikt. Bir ticarethanenin, bir resmi dairenin bir belge üzerine basılmış işareti (markası).
—Nümism. Önceki bir dönemde ya da bir başka ülkede basılmış bir sikkenin üzerine, bulunduğu dönem ya da ülkede geçerli olduğunu göstermek amacıyla, devletçe ya da yerel yönetimlerce basılan denetim simgesi.
—Ormanc. *Damga çekici*, bir tarafı ağaçların gövdesi üzerinde ya da kök boğazında ayna açmaya yarayan keskin ağızlı, diğer tarafı topuz biçiminde başlı ve bu başın düzlenmiş uç kısmında mal sahibinin özel işaretleri ya da harfler kazılmış çekiç. (Bu harfler ya da işaretler ağaç gövdesinde açılmış aynaya vurulur. Türkiye' de damga çekiçleri üzerinde Orman umum müdürlüğü'nün baş harfleri ile bir numara bulunur.)
—Postc. *Posta damgası*, PTT aracılığıyla gönderilen her türlü eşya (mektup, koli...) üzerine postane tarafından damgayla vurulan ve eşyanın postaya veriliş tarihini ve saatini gösteren işaret.
—Pulc. *Damga koleksiyonu*, posta servisi tarafından yerine iletilecek mektuplardaki damga ve özel damgalı pullar derlemesi. || *Damga pulu*, resmi bazı makbuz ya da evraka yapıştırılan pul.
—Teknol. *Soğuk damga aygıtı*, delme yoluyla ya da mürekkepsiz bir yöntemle numaralamaya ya da damgalamaya yarayan aygıt. (Aygıt elle kumandalı ya da otomatik olabilir.)
—Tüt. Sigarada filtrenin yakınına ya da sigaranın herhangi bir yerine basılan işaret ya da simge.
—Verg. huk. *Damga harcı*, kamunun sunduğu faydası bölünebilir nitelikteki mal ve hizmetlerin finansmanına vatandaşın piyasa ekonomisi koşulları içinde katılım biçimi. || *Damga vergisi*, kişiler arası ya da kamu kuruluşları arası hukuki işlemlerin kanıtlanmasına yarayan belge niteliğinde-

M. Gatellier

Dambulla
kral Nissankamalla'nın (1187-1196) ikinci kaya tapınağındaki çokrenkli ağaç heykeli

damga çekici

Damga pulu (osmanlı dönemi)

altında Yaşlı Sene denilen Jean-Baptiste Sené'nin **damga**sını taşıyan Louis XVI dönemi sandalye

ki kâğıtların düzenlenmesi sırasında alınan bir vergi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Zootekn. Bir ucunda yassı bir parça ve bunun üzerinde bir şekil bulunan ve ateşte kızdırıldıktan sonra hayvanların derisine basılarak orada iz bırakan ve bu izle hayvanın kime ait olduğunu belirlemeye yarayan demirden alet. (Özellikle sığırlar ve atlar için kullanılır.)
—ANSİKL. Arkeol. *Antikçağ*. Kili pişirmeden önce, üzerine kaşe ya da mühürle basılan damga, pişmiş toprak çanakların, kiremit ve tuğlaların tarihleri ve kökenleri konusunda değerli bilgiler veren bir tür markadır. Damgalar, tuğlaların üzerine önceleri yatay olarak, sonraları (İ.S. II. yy.'da) eşmerkezli çemberler biçiminde yerleştirilmiştir: bunlar, kilin elde edildiği alanın, bu kilin biçimlendirildiği fabrikanın adını (çoğu kez askeri bir yapımevi), bazen de ticaret tarihini belirtirlerdi. İtalya'da *bolli laterizi* adı verilen bu belgeler Roma yönetim tarihi açısından büyük önem taşırlar. Vazolarda (özellikle lambalar), çoğunlukla kısaltılmış damga (yapımcının parafı), genellikle dip bölümde bulunur. Augustus döneminden başlayarak ad, bazen ayak biçimindeki bir mühürün içindedir. Bu kayıtlar özellikle mühürlere göre bölgesel tarihi izlemeye olanak verirler.
Antikçağ'da Anadolu'da da kil üzerine uygulanan damgalara çanak çömlekler, tabletler, kap kapakları, sandıklarda ve depo, kent kapılarında rastlanmaktadır. Bunlar bir kurum ya da kişiyi belirlemenin yanı sıra, ürünün niteliğini de göstermektedir.
• *Damga mühürler.* Antikçağ'da Yakındoğu'da damga ve silindir olmak üzere iki tür mühür kullanılıyordu. K. Suriye ve Anadolu'da İ.Ö. VI. binyıl'dan beri görülen damga mühürler önceleri büyüyle ilgili olan ve taşıyan kişiyi koruyucu özelliği bulunan nazarlıklar biçimindeydi. Sonra belli kurumları simgeleyen mühürler, toplumsal ve ekonomik yapılaşma içinde krallar, yüksek memurlar, büyük tüccarlar ve kâtipler tarafından kullanılmış; daha sonra da her özgür kişi mühür kullanma hakkını kazanmıştır. İ.Ö. III. binyıl'da silindir mühürler ortaya çıkmış olmakla birlikte, Anadolu'da damga mühürlerin kullanımı sürmüştür. Bunlar bezemenin yer aldığı baskı yüzeyi ile bir saptan oluşur. Dışbükey ya da düz yüzeyli damga mühürler çoğunlukla pişmiş topraktan, taştan, fritten, kemikten, fildişinden, madenden (altın, gümüş, bronz, kurşun) yapılıyordu. Çok çeşitli biçimlerde olan bu mühürler arasında yüzük mühür, düğme mühür ve silindir damga mühürlere de rastlanır. Anadolu'da damga mühürlerin ilk örnekleri Çatalhöyük'te ortaya çıkarılmıştır. Yenitaş dönemine (yaklş. VI. binyıl) tarihlenen bu mühürler pişmiş topraktan yapılmış olup, yuvarlak baskı yüzeyli ve kulpludur. Baskı yüzeyine kazıma tekniğiyle yuvarlaklar, yarım daireler ve iç içe ters V motifleri işlenmiştir. Değirmentepe'de (Malatya) bulunmuş, Bakırçağ döneminden steatit damga mühürler üzerinde ise geometrik motiflerin yanı sıra stilize ağaç, geyik ve bitkiler işlenmiştir. Yümüktepe ve Alişar'da ortaya çıkarılan geometrik bezemeli taş mühürler de Bakırtaş dönemine tarihlenir. İlk Tunç çağ örnekleri arasında Arslantepe, Ahlatlıbel, Kusura, Yümüktepe, Gözlükule ve Alişar'da bulunmuş damga mühürler sayılabilir. Hititler de genellikle altın, gümüş ve bronzdan yapılmış damga mühürler kullanmıştır.
• *Modernçağ.* Bir sanat yapıtının üzerinde işaretlerin (damga, mühür, kaşe) kullanılması, Fransa'da kuyumcular, terazi yapımcıları, bıçakçılar ve kalaydan çömlek yapanlar arasında uzun süredir yaygınlaşmışken, 1743'te ince marangozlar loncası, imza taşımayan her parçanın kaçak mal sayılmasını kararlaştırdı; her ustanın, lonca merkezinde kurşun bir levha üzerinde yer alan özel damgası oldu. Ustalık işareti J.M.E.'nin (ince marangoz loncası üyeleri) ardından ustanın adlarının baş harfleri geliyordu. Genellikle, başucu masalarının, çalışma masalarının, şifonyerlerin ayaklarından birinin üst kısmına, koltuk arkalıklarının arka yüzüne ya da öndeki parçanın altına, tokmakla vurulan ya da kızgın olarak bastırılan kabartmalı bir demirle, ender olarak da yağlı mürekkep kullanılarak damgalama işlemi yapılırdı. Yine de, (ince maragnoz ustaları tarafından özel sipariş olarak yapılıp, doğrudan müşteriye satılan) çok güzel bazı eski eşyaların damga taşımadığını belirtelim.
—Orm. san. Ağaçlara, dikili oldukları yerde vurulan damgadan başka (→ DAMGALAMA) kesildikten sonra, tomruk halindeyken çekiçle ya da boyayla damga vurulur; bu işaret ağacın nereden elde edildiğini gösterir. Ağaçların ırmaklara atılarak taşındığı ülkelerde varış ya da biçme yerinde malın kime ait olduğunu anlamak bakımından da çok yararlı olur.
Biçmeden sonra da ağacın bir ucu damgalanarak üretim yeri ve sahibi belirtilebilir.
—Verg. huk. *Damga vergisi*, hukuken geçerli belgenin düzenlenmesi sırasında, belirli bir tarifeye dayandırılarak ya pul yapıştırılmak ya da doğrudan devletçe bastırılan sözkonusu belgenin satın alınmasıyla ödenebilir. Türkiye'de bir bölüm sözleşmelerin, kararların ve mazbataların, ticari senet ve belgelerin, makbuzların ve beyannamelerin düzenlenmesi damga vergisine tabi tutulmuştur. Damga vergisi yükümlüsü, ilgili belgelerdeki imza sahibi ya da sahipleridir. Matrah olarak alınan tutar, kâğıtların niteliğine göre iki türlüdür: kâğıtlarda yazılı para miktarı üzerinden belirli bir oranda vergi alınırsa buna "nisbi vergi", kâğıdın türüne göre alınırsa "maktu vergi" adı verilir.

Damga, Reşat Nuri Güntekin'in romanı (1924). İstibdattan Birinci Dünya savaşı yıllarına kadar gelen dönemde toplum yaşamını ele alır. Yasaların mahkûm ettiği kişilerin her zaman suçlu olmadığı düşüncesini işler. Paşazade oluşundan dolayı ayrıcalıklı yaşamaktan sıkılan duygulu, idealist İffet, işlemediği bir suçu üzerine alarak sevgilisinin namusunu kurtarır ve hapse düşer. Olaylar delikanlının hapisten çıkmasından sonra "damgalı" insan olarak yaşamasının ezikliği, yalnızlığa itilişi, babasının mirasına konduktan sonra yeniden saygınlık kazanması gibi konular çevresinde gelişir. Ahlaksız bir insan olarak kınanan roman kahramanı ile savaş yıllarının fırsatçı zenginlerinin ahlaksızlığı karşılaştırılarak toplumun değer yargılarına eleştiriler getirilir.

DAMGACI a. Damga vurmakla görevli kimse.

DÂMGÂH ya da **DÂMGEH** a. (fars. *dam*, tuzak, ve *-gah*, *-geh*'ten *damgāh*, *dāmgeh*). *Esk.* **1.** Tuzak kurulan yer. **—2.** İnsanın her an bir tuzağa düşebileceği dünya: *"Gördün mü bu dâmgehte âzâd"* (Muallim Naci, XIX. yy.).

DAMGALAMA a. Damgalamak eylemi.
—Hayvc. Sahibini belirtmek amacıyla evcil büyükbaş ve küçükbaş hayvanları, ateşte kızdırılan bir damgayla işaretleme. (→ IŞARETLEME.) || *Kezzapla damgalama*, postu renkli olan hayvanları, özellikle sığırları kezzapla işaretleme yöntemi. (Bunun için damga demiri kezzaba batırılıp hayvanın derisine basılır, oranın kılları dökülünce yerinde renksiz kıllar çıkar.)
—Isıbil. Buharlı bir aygıta damga vurma.
—Kasapl. Kesim hayvanlarının gövdesine, hayvanın sağlık denetiminden geçtiğini gösteren damgayı vurma.
—Ormanc. Bir kesimde, kesilmesi gereken ağaçların her birinin dip kütüğüne bir aletle yapılan işaretleme. (Türkiye ormanlarında, özellikle koru ormanlarında amenajman ve işletme planlarına göre kesilmesi gereken ağaçların işaretlenmesinde "damga" ya da "ağaç damgası" denen, biçimi ve ölçüleri belli bir çekiç [damga çekici] kullanılır. Ormanda yapılan bu işe dikili damga denir. Ağaçların kesiminden ve işlenmesinden sonra aynı çekiçle "tomruk damgası" ve "mamul damgası" yapılır.)
—Teknol. Bir nesne üzerine bir yazı ya da resim (fabrika markası, numara, adres, işaret vb.) basma işlemi. (Eşanl. MARKALAMA.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Teknol. Çağdaş ambalajlama ve dağıtımda damgalama çok büyük bir yaygınlık kazanmıştır. Bu amaçla kullanılan yöntemlerde çukur ya da kabartma biçiminde bir iz vurulur ya da baskı yapılır. İz bırakan yöntemler arasında soğuk çekme (kalınlığı az olan metaller için), basınçla ya da yuvarlayarak kalıpta dövme, aşındırma, elektrolitik damgalama sayılabilir. Sıcak aktarma yönteminde, bir şerit üzerinde yer alan pigment ya da metal çökeli, damgalanacak yazıyı taşıyan ısıtılmış bir zımbayla yüzeye basılır. Baskı tekniklerinde ofsetten ve tipografi ve çukurbaskıdan yararlanılır. Kimi malzemeler için tampon, serigrafi, mürekkep püskürtme ya da laser demeti gibi damgalama yöntemlerine başvurulur.

DAMGALAMAK g.f. **1.** *Bir şeyi damgalamak*, onun üzerine damgayla işaret koymak, damga vurmak: *Pasaportu damgalamak. Bir hayvanı damgalamak.* **—2.** *Bir kimseyi (bir şeyle, bir şey diye) damgalamak*, ona gerçeğe dayanmayan kötü bir nitelik yüklemek: *Bir kimseyi hırsız diye damgalamak.*
—Büro. *Bir belgeyi damgalamak*, bu belgeye bir kaşe, bir damga, bir mühürle damga basmak: *Bir pasaportu damgalamak.*
—Kasapl. Kasaplık hayvanların gövdelerine damga vurmak.
—Kuyumc. Altın, gümüş ya da platin eşya üzerine ayar damgası vurmak.
—Teknol. Bir cisme damga vurmak. (Eşanl. MARKALAMAK.) || Mekanik bir aygıt kullanarak, mürekkepsiz ya da mürekkeple baskı yapmak. || Bir damga aygıtıyla markalamak, numaralamak.
—Zootekn. Bir hayvana belirleyici işaret vurmak.

◆ **damgalanmak** edilg. f. **1.** Üzerine damga basılmak: *Belgeler, pullar damgalandı.* **—2.** Kötü tanınmak, tanıtılmak: *O artık damgalandı, kimse ona iş vermez. Hırsız olarak damgalanmak.*

◆ **damgalatmak** ettirg. f. Damgalanmasını sağlamak ya da damgalanmasına neden olmak.

DAMGALANMAK → DAMGALAMAK.

DAMGALATMAK → DAMGALAMAK.

DAMGALI sıf. **1.** Üzerinde damgası olan: *Damgalı pul. Damgalı hayvanları ayırmak.* **—2.** Kendisine bir suç yüklenmiş kimse için kullanılır: *Politik düşüncelerinden dolayı damgalıydı.* **—3.** *Damgalı eşek*, olumsuz yönleri yüzünden herkesin tanıdığı kimse (kaba.).
—Tar. *Damgalı kâğıt*, 1845'ten sonra Osmanlı devletince satılan üzeri siyah ya da soğuk damgalı kâğıt. (1873'te, damga pulunun kullanılmaya başlamasına değin, devlete gelir sağlamak üzere hazırlanan bu kâğıtlara "varakai sahiha" da deniyordu.)

DAMGALI KOB a. Orta Afrika'da yaşayan, sağrısında geniş, beyaz bir leke bulunan kob. (Hilalli kob ile döl verebilir. Bil. a. *Kobus defassa*; boynuzlugiller familyası, *hippotraginae* oymağı.)

DAMGAN, İran'da kent, Elburz'un güney eteğinde. Ticaret merkezi. Tari Hane camisi İran'ın en eski camisidir (IX. yy. ?) ve temel duvarına dik birçok sanınlı arap planını korumuştur. Kentte birçok mezar kule vardır: Pir Alemdar'ın ünlü mezarı (1026'ya doğr.), Çıhıl Duhteran (Kırkkızlar) mezarı vb.

Damgan camisi, İran'ın Damgan kentinde, Abbasiler döneminden cami. Tar Hane (Allahın Evi) olarak da anılan cami

nın 750-786 tarihleri arasında yaptırıldığı sanılmaktadır. Avlu üç yandan revaklarla çevrilidir. Ana mekân mihrap duvarına dikey yedi sahınlıdır. Yuvarlak gövdeli tuğla minare, Selçuklular dönemindendir.

DAMGASIZ sıf. Üzerinde damgası olmayan ya da henüz damga vurulmamış olan.

DÂMGEH → DÂMGÂH.

DÂMIGA a. (ar. *dāmiġa*). Esk. tıp. Baş ya da yüzde açılan beyin zarını yırtarak beyni de zedeleyen yara.

DAMITICI a. **1.** Temel maddelerin elde edildiği maddeleri damıtan kimse. **—2.** Damıtma işinde kullanılan aygıt.
—Bes. san. ve Kim. müh. *Geri akışlı damıtıcı*, geri akış ilkesiyle çalışan damıtma aygıtı.

◆ sıf. Damıtmaya yarayan.

DAMITIK sıf. Buharlaştırıldıktan sonra yoğuşturularak arı halde elde edilen maddeler için kullanılır.
—İçit san. *Damıtık içki*, rakı, votka, cin, kanyak, viski gibi alkol miktarı çok yüksek olan içki.
—Kim. *Damıtık su*, kaynatıp yoğuşturularak çözünmüş gazlardan, organik ve anorganik katışkılardan arındırılan su.

DAMITILMAK → DAMITMAK.

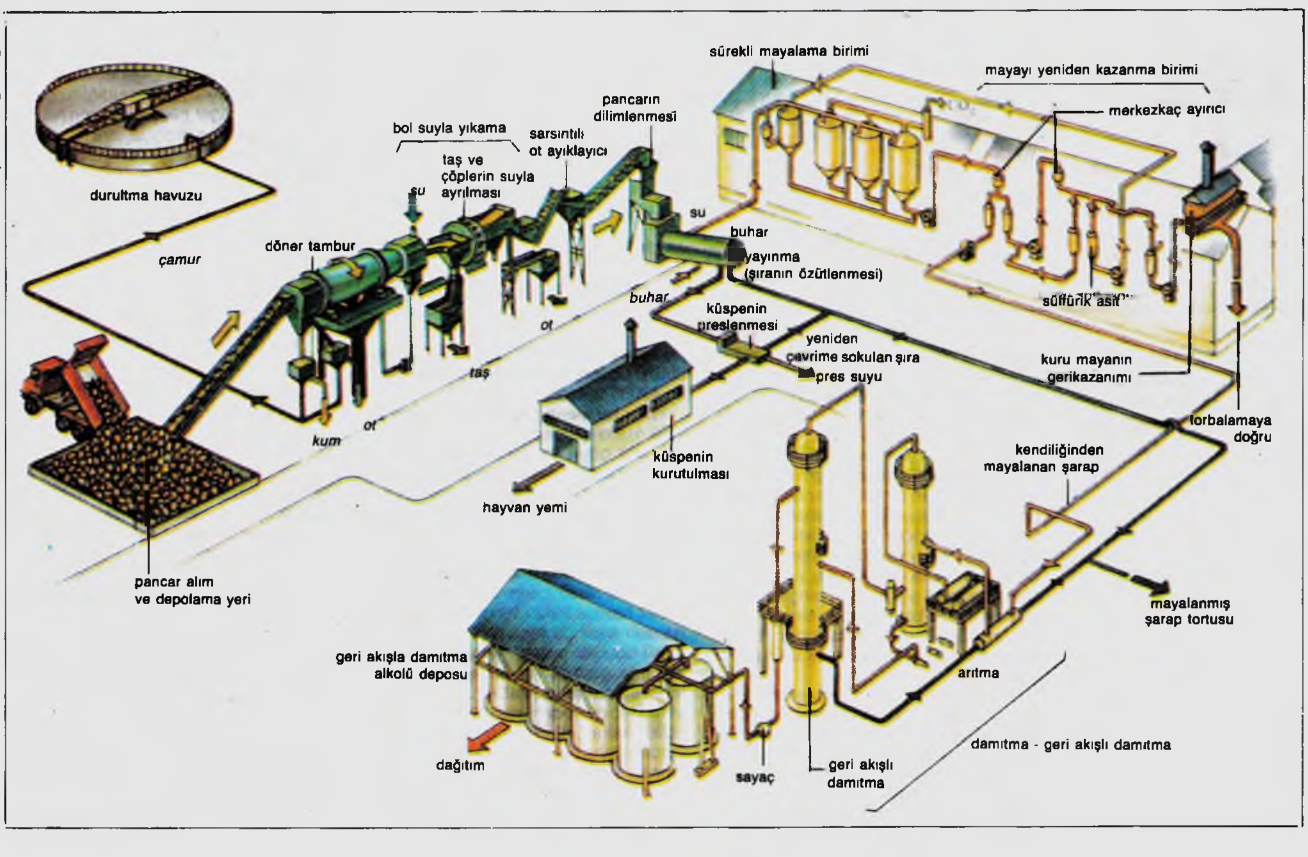
DAMITMA a. Damıtmak eylemi; bir karışımı kaynatarak bileşenlerine ayırma yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl. Kim. müh., Parf. ve Petrokim.)
—Fiz. *Damıtma kazanı*, damıtma aygıtında damıtılacak maddelerin yer aldığı alt bölüm. (İMBİK KAZANI da denir.)
—Fiz. ve Kim. *Damıtma ürünü*, damıtma sonunda toplanan buharın yoğuşturulmasından elde edilen sıvı.
—Kim. müh. *Geri akışlı damıtma*, uçucu bir sıvıyı, bileşenlerine ayırmak ya da arıtmak için yapılan ayırımsal damıtma. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Geri akışlı damıtma bölmesi*, besleme tablasının üstünde yer alan ve ayırma işlemi büyük ölçüde geri akış oranına bağlı olan kule bölümü.
—Metalürj. Bir metali (cıva, çinko, kadmiyum vb.) ayırmak ya da arılaştırmak için buharlaştırmaya dayanan işlem.
—Orm. san. *Katkılı damıtma*, damıtmayı güçlendirmek amacıyla, ayrıştırılacak cismin buharlaşma özelliklerini değiştirmeye yarar bir madde eklenmesiyle yapılan özgün damıtma biçimi. (Eritici denen katkı maddesi, ayrışacak bileşenlere göre daha zayıf uçucu nitelik taşır. Katkı maddesi damıtma borusuna üstten eklenir ve alttan alınır.) ‖ *Kuru damıtma*, bazı organik maddelerin (odun, odun kömürü, şist, tortulu mineral yağlar) kimyasal ayrışmasını başlatmak için, hava akımı olmayan bir ortamda ısıtılmasıyla yapılan damıtma işlemi. (Bk. *ansikl.* böl. Orm. san.)
—Petrokim. *Özütlemeli damıtma*, yağlama yağlarını, soğurucu bir ürün içinden geçirerek işleme. (Ağartma toprağı, kalsine edilmiş boksit ya da silis peltesi, taneli halde silindir biçimindeki büyük filtrelere yerleştirilir; yağ, akmasını engellemeyecek kadar düşük sıcaklıkta bu filtrelerden ağır ağır geçirilir.)
—Petr. san. *Damıtma kulesi*, petrol arıtma işleminde kullanılan tablalı kule.
—Tarım. İmbiklerde ya da damıtma kolonlarında etil alkolü önce buharlaştırıp sonra yoğunlaştırarak ayırabilmek için, şekerli (meyveler, şekerpancarı, şekerkamışı), nişastalı (tahıllar) ya da selülozlu maddelerin (reçineli odunlar) mayalanmasıyla elde edilen alkollü sıvıları ısıyla işlemek. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Kim. müh. İki sıvıdan oluşan bir karışım kaynatıldığında, ilk çıkan buharın bileşimi, kaynak sıvının bileşimiyle aynı değildir: en uçucu maddenin buhar içindeki oranı çok yüksektir ama kapta kalan sıvıda en az uçucu olan madde oranı gittikçe artar. En uçucu madde arı olarak elde edilmek istenirse, kaynama başlangıcında oluşan buhar toplanarak yoğuşturulur ve sonra yeniden kaynatılır. Yeni kaynama sıcaklığı daha düşük, elde edilen yeni buhar daha zengindir. Bu işlem birçok kez yinelenir (bölümsel damıtma); böylece buhar içindeki en uçucu madde oranı, her damıtmada bir miktar yükselir. Bölümlemeli damıtma, üst üste yerleştirilmiş tablalar içeren bir aygıtta yapılır. Damıtma ürünü, aygıtın tepesinde toplanan buharlar soğutularak elde edilir. Bir karışımı oluşturan maddelerin kaynama noktaları eşit olursa, damıtma yoluyla eşkaynama derişimi değiştirilemez. Örneğin, başlangıç sıvısının derişimi eşkaynar derişimin, yani % 96,5'in üzerinde değilse, su ve alkol karışımından damıtma yoluy-

Charente imbiğinde **damıtma** (kanyak üretimi)

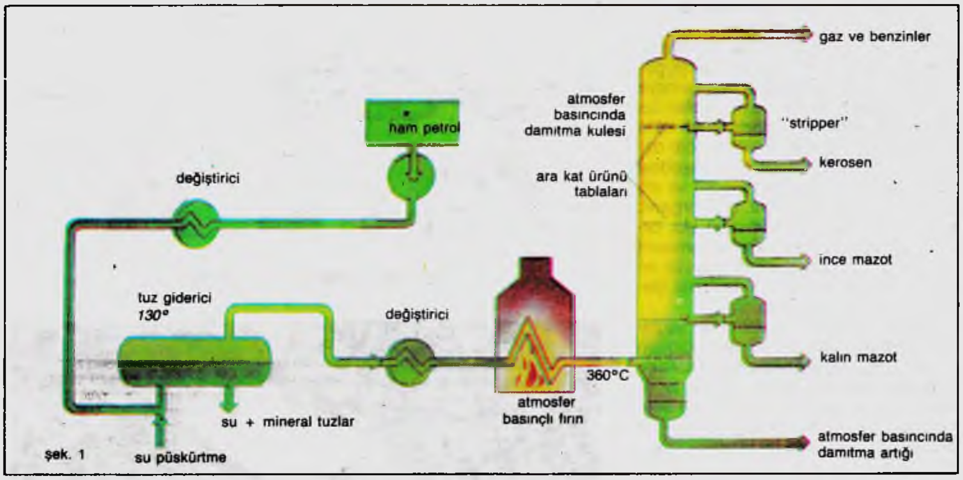
Butagaz

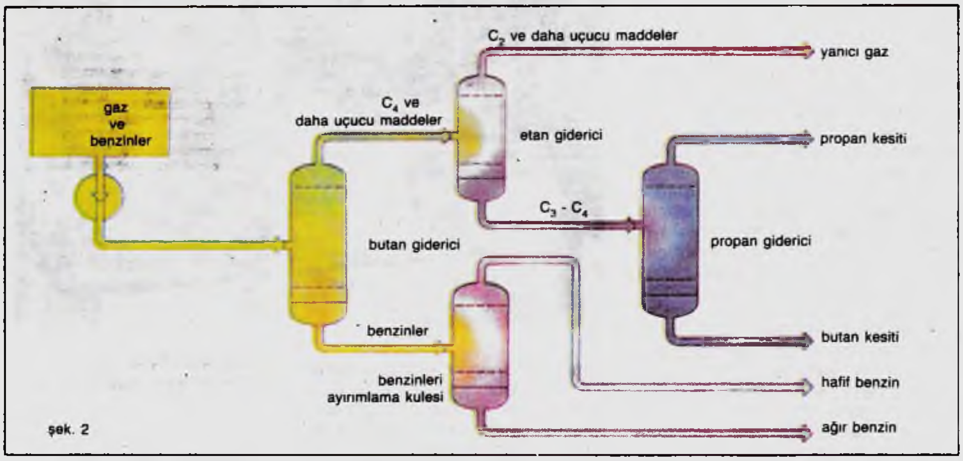

damıtmada kullanılan imbikler (Charente'ta kanyak üretimi)

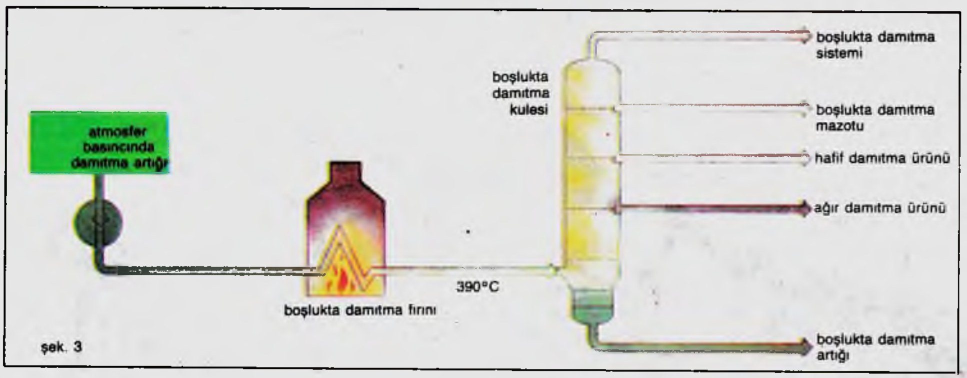

Speichim belgesine göre

şekerpancarından geri akışlı **damıtma** ile yansız alkol üretim şeması

şek. 1. ham petrolü atmosfer basıncında damıtma
şek. 2. gazları ve benzinleri ayırma
şek. 3. atmosfer artığını boşlukta damıtma

la arı alkol elde edilemez. Bununla birlikte, su-alkol-benzenin üçlü karışımından damıtma ile arı alkol üretilebilir.

• *Geri akışlı damıtma,* büyük miktarlarda ürün işleyebilen tablalı kulelerde gerçekleştirilir. Buhar kazanının üstünde, bir dizi tablayla bölünmüş silindir biçiminde ya da koşutyüzlü uzun bir kolon yer alır. Kazandan birinci tablaya gelen buharın bir bölümü yoğuşur, diğer bölümü ise yoğuşma olayının yinelendiği ikinci tablaya ulaşır. Üçüncü tablada da aynı olay yinelenir ve işlem böylece sürer. Çok zengin buhar, kulenin en üst bölümünden alınır. Yoğuşma ürününe doyan her tabladan, buhar kazanına doğru inen bir artık ürün akımı oluşur.

—Orm. san. • *Odunun damıtılması.* Bileşimine giren çeşitli maddeleri odundan ayırmak amacıyla yapılan damıtmadır. Dikey ya da yatay karnilere istiflenmiş, aynı boyda, yuvarlak ya da yarılmış odunların ısıtılmasıyla gerçekleştirilir.

Her biri 1 300-2 000 kg odun alabilen dikey karnilerde damıtma için, 12-15 saat gereklidir; sıcaklığın ilk 10 saat içinde 350°C'ı geçmemesi gerekir; sonra sıcaklık 430°C'a kadar yükseltilir.

Yatay karnilerin çapı 1,35 m, yüksekliği 2,66 m dolayındadır.

Büyük odun damıtma tesislerinde, kaloriferle devamlı ısıtılan fırınlar da kullanılır.

Odunun damıtılmasıyla elde edilen ürünler, odun kömüründen başka: 1. genellikle sudan daha ağır katran; 2. ham odun asidi (arı olmayan ya da karışık sirke asidi) ve metilen (arı olmayan ya da karışık metil alkol) içeren sulu bir eriyik; 3. gerek havaya atılan ve gerek ocağın ızgaraları arasında yanan atık gazlardır. Reçineli odunlar ayrıca, damıtma işleminin başında, *çam esansı* denilen ve terebentin esansının yerini tutabilen özel bir esans verir. Reçineli odunların damıtımı ile elde edilen katran, öbür odunlardan elde edilenden daha bol ve daha kalitelidir; buna karşılık, reçineli ağaçlar daha az metilen ve odun asidi verir.

• *Taşkömürünün damıtılması.* Kapalı ve havasız bir yerde (fırın) yüksek sıcaklıkta (1 000°C'a kadar) ısıtılarak damıtılan taşkömüründen, kentlerde kullanılan havagazı, amonyaklı su ve katran elde edilir. Arıtma artığı, yakıt olarak evlerde ya da yüksek fırınlarda ve dökümhanelerde kullanılan kokkömürüdür. Kömürün 450° -600°C arasında ısıtıldığı alçak sıcaklıkta damıtma, kömürün bir kısım gazının alınması ve sömikok üretimi için yapılır. Kömüre subuharı ya da hidrokarbür katmadan yapılan damıtmaya *kuru* denir. Kömür dolu bölmelere aşağıdan su buharı verilerek yapılan damıtmaya *buharlı* ya da *yaş* denir. *Kesintili* damıtmada, daha önce meydana gelen kokkömürünün tümü fırından çıkarıldıktan sonra, damıtma bölmeleri, periyodik olarak kömürle doldurulur. Bugün, *kesintisiz* (sürekli) damıtma yöntemi yeğlenmektedir; bu damıtmada, kesintisiz olarak kömürle beslenen bölmeli fırınlar kullanılır ve oluşan kokkömürü aynı tarzda boşaltılır.

—Parf. *Kokulu ürünlerin damıtılması.* Kokulu ürünleri elde etmek için atmosfer basıncında damıtma, çözücüleri eleme dışında çok ender olarak kullanılır. Bu alanda başvurulan yöntemler şunlardır:

-*su buharında sürüklemeli damıtma,* esansların üretiminde kullanılır. Bitkisel madde ya kaynar suya daldırılır ya da atmosfer basıncında kütle içine aşırı ısıtılmış su buharı püskürtülür;

-*düşük basınçta damıtma*'da esans vakum altında ve düşük sıcaklıkta damıtılır; böylece hem ana maddenin ayrılması, hem de oranının yükselmesi sağlanır. Aynı ilkeden ayrıca kimi elementleri elemede (terpen giderme), çeşitli doğal ya da sentetik ürünleri arılaştırmada (geri akışlı damıtma ve bölümleme) yararlanılır.

-*molekül damıtması* düşük basınçta (1 mm Hg) uygulanan bir damıtma yöntemidir; az uçucu ürünlerin parçalanmasını önlemek için buharı kısa aralıkta buharlaştırmaya dayanır. Bu yöntem renkli esanslardan saydam ürünler elde etmeye yarar (tefarikotu esansı).

—Petrokim. *Petrolü damıtma.* Bir rafineride ham petrole uygulanan ilk işlem *ayırımsal* ya da *bölümsel damıtma*'dır. Bu işlemle, on kadar temel petrol kesiti elde edilir ve bu kesitlerin ayırtedici özellikleri, arıtma şemasının altında yer alan dönüştürme ve arılaştırma tesisleriyle iyileştirilir. Bu kesitlerden herbiri, genellikle karbon atomları sayısıyla ya da içerdiği hidrokarbonların ve diğer bileşiklerin normal kaynama sıcaklıkları dizisiyle tanımlanan bir uçuculuk aralığında yer alır. Damıtmayla ham petrolü ayırımlama, üretim gereklerinin işlevine göre önemli değişiklikler gösterebilir. Özet olarak, azalan uçuculuğa göre aşağıdaki ürünler elde edilir:

—yanıcı gaz (C_1, C_2),
—propan kesiti (C_3),
—butan kesiti (C_4),
—hafif benzin (C_5, C_6 ya da 20-80°C),
—ağır benzin (C_7 ile C_{10} arası ya da 80-180°C),
—kerosen (180-230°C),
—iki ya da çeşitli mazot (230-380°C),
—birçok damıtma ürünü (380-550°C)
—boşlukta damıtma artığı (550°C'ın üstünde).

Bu sonuç, üç değişik işlemle elde edilir: ham petrolü atmosfer basıncında damıtma; gaz ve benzinleri ayırma; atmosfer basıncında damıtma artığını boşlukta (vakumda) damıtma.

Ham petrolü atmosfer basıncında damıtma (şek. 1), atmosfer basıncından çok az yüksek bir basınçta (1,5 ile 3 bar) yapıldığından bu adı alır ve ara kat ürünleri veren bir damıtma kulesinde, ham petrolün birçok ana kesite ayrılmasını sağlar: gaz ve benzinler, kerosen, mazotlar, atmosfer artığı. Ham petrol, kuleden çekilen ürünlerin ısıl enerjisini kullanan ısı değiştiricilerde ısıtıldıktan ve borulu bir fırında (atmosfer basınçlı fırın) bölümsel olarak buharlaştırıldıktan sonra, 340 ile 380°C'ta, kulenin alt bölümüne yarı buharlaşmış halde verilir Aynı anda, tesisteki

kirlenmeyi ve korozyonu sınırlandırmak için ham petrole tuz giderme işlemi uygulanır: üretim ya da taşımadan kaynaklanan mineral tuzlarını özütlemek için önce ham petrole su püskürtülür; ardından yaklaşık 130°C sıcaklıkta tuz giderme balonunda elektrikle su ve ham petrolün karışması hızlandırılır ve karışım durultulur. Gazlardan ve benzinlerden oluşan en uçucu kesit, damıtma kulesinin tepesinde toplanır; keorsen ve mazotlar kulenin yan bölümünden alınır, sonra her biri daha küçük başka bir kuleye gönderilerek uçucu madde oranları ayarlanır. Atmosfer basıncında damıtma artığı ana kulenin tabanından alınır.

Gazları ve benzinleri ayırma işleminde (şek. 2), genellikle çift ürünlü birçok damıtma kulesi kullanılır. Gazlar (C_4 ve daha uçucu olanlar) önce kararlılaştırıcı ya da butan giderici bir kulede benzinlerden ayrılır; sonra bir etan giderici ve bir propan gidericide, bölümsel damıtmayla propan ve butan yanıcı gaz halinde ayrı ayrı özütlenir. Nihayet benzinleri bölümsel damıtma kulesinde ayırarak hafif ve ağır benzinler elde edilir.

Atmosfer artığını boşlukta damıtma (şek. 3), ara kat ürünleri veren bir damıtma kulesinde gerçekleştirilir; bu kulenin çalışma ilkesi tepe bölümünde basınç 10 ile 70 mbar arasında değişen bir boşluk oluşturmak ve böylece atmosfer artığı bileşenleri, ısıl parçalanmaya yol açmayacak düşük sıcaklıkta damıtmaktır. Artıklar, borulu bir fırında (vakum altındaki fırın) bölümsel olarak buharlaştırıldıktan sonra kulenin alt bölümüne 370-410°C sıcaklıkta yollanılır. Boşluğu, kulenin tepesinde yoğuşmamış gazları emen buhar ejektörleri sağlar. Böylece, ilk ara kat ürünü olarak bir mazot, alt ara kat ürünlerinden iki ya da daha çok boşlukta damıtma ürünü ve kulenin dibinde ise boşlukta damıtma artığı elde edilir.

Bu üç tesis genellikle, tek bir üretim birimi içinde toplanır ve sığa göz önüne alındığında ayırtedici özelliğini, aygıtların, fırınların, özellikle kulelerin dev boyutları oluşturur. Bir atmosfer basıncında damıtma kulesinde yaklaşık 50 tabla yer alır; bu da yılda 10 Mt ham petrol işleme sığası için yüksekliği 50 m'ye ve çapı yaklaşık 9 m'ye ulaşan bir kule demektir.

—Tarım. *Tarım ürünlerinin damıtılması.* Damıtmada mayalanabilir şeker verebilen hammaddeler kullanılır. Bunlar meyve (elma, armut, vb.), yaprak (agav), sap (şekerkamışı, kocadarı), kök (şekerpancarı) gibi şekerli ürünler, tahıl taneleri, patates ve yer elması gibi nişastalı ürünler ya da selülozlu maddelerdir (odun, kâğıt hamurundan çıkan sülfitli su). Damıtma ya içmek için alkol, özellikle içki ispirtosu üretmek ya da sanayide kullanılacak alkol elde etmek için yapılır.

İçmek için üretilen kaliteli ispirtoların damıtılmasında genellikle imbik* kullanılır.

Türkiye'de sanayide kullanılacak ispirto üretiminde patates, pancar, şarap ya da melas kullanılır. İyice yıkanan pancarların rendelenmesiyle elde edilen dilimlerden genellikle asit bir ortamda difüzyon, bazen de yoğurma, eleme ve sıkıştırma yoluyla şıra çıkarılır. Şıra soğutulduktan sonra katılan mayanın etkisiyle mayalanmak üzere fıçılara konur. Böylece elde edilen alkollü sıvılar, şıra ısıtıcısından ya da ısı değiştiricisinden geçirildikten sonra sahanlı kolonlarda damıtılır. Elde edilen ve içinde organik asitler, aldehitler, esterler, vb. yakıcı maddeler bulunan alkol bir başka kolonda damıtılır ve 90°'lik arınmış alkol ya da nötr alkol elde edilir.

Nişastalı maddelerin işlenmesi sırasında nişastanın önce dekstrinlere, sonra maltoza ve glikoza dönüştürülebilmesi için bu maddelerin hidroliz edilmesi gerekir. Hidroliz ya asitlerle ya da tanelerin çimlendirilmesinden doğan (malt hidrolizi) ya da mantarlarca salgılanan (mucor ya da amylomices hidrolizi) diyastazlarla (amilaz) sağlanır.

DAMITMAK g. f. (Esk. türkç. *tammak,* damlamak'tan *dam-ıt-mak*). Bir karışım içindeki uçucu ürünleri, önce buhar haline dönüştürüp, sonra bu buharları soğutmayla yoğuşturarak özütlemek.

◆ gçz. f. Uçucu bir üründen söz edildiğinde, damıtma işlemi sırasında ayrılmak.

◆ **damıtılmak** edilg. f. Damıtmak eylemine konu olmak.

DAMIZ a. *Yörs.* Ahır.

DAMIZLIK sıf. ve a. Yalnızca iyi döl almak için yetiştirilen yüksek nitelikli hayvan ya da bitki için kullanılır.

—Zootekn. Yavru doğurmak ya da doğurtmak amacıyla kullanılan erkek ya da dişi hayvan. || *Damızlık kısrak,* at üretiminde kullanılan kısrak. (Aygırı kabule hazır kısrağa "kızgın" ya da "kösnü", aygır aştıktan sonra gebe kalmayan kısrağa "kısır" ya da "dölsüz", gebe kalana "döllü", yavrusu ardında olana "taylı" denir.) || *Sıradan damızlık,* üstün bir nitelik taşımadan (performans noksanlığı) üretimde kullanılmaya elverişli erkek ya da dişi hayvan.

DAMİA. Yun. mit. Troizen'de yanlışlıkla taşlanarak öldürülen ve sonra kız arkadaşı (Auksesia) ile birlikte tanrılaştırılan giritli genç kız.

DÂMİA a. İsl. huk. Baş ya da yüzde açılan, fakat kanı dışarı akmayacak kadar az olan yara.

DAMİANİ (Damiano), italyan film yönetmeni (Pasiano, Udine ili, 1922). Önceleri senaryolar yazdı (özellikle Carlo Lizzani'nin 1954'te çektiği *Fakir âşıkların hikâyesi* [Cronache di Poveri Amanti] için). Pek çok kısa belgesel yaptıktan sonra ilk uzun filmini gerçekleştirdi (*Il rossetto,* 1959). Daha sonraki başlıca yapıtları şunlardır: *L'isola di Arturo,* 1961; *La noia,* 1963; *Baykuşun günü* (Il giorno della civetta) [1969], *Confessione di un commissario di polizia al procuratore della Republica,* 1971; *L'Avvertimonto,* 1980, *L'Inchiesta,* 1986.

DAMİANİ PİETRO *(aziz),* italyan kardinal (Ravenna 1007 - Faenza 1072). Yaşamı boyunca yazılarıyla din sömürücülüğüne, kilise adamlarının ahlaksızlıklarına karşı savaştı ve Rahiplik ile İmparatorluk arasında bir uzlaşmayı savundu. Radikal bir felsefeyi benimseyerek, Tanrı'nın her an doğanın düzenini değiştirebileceği savından hareketle, bilginin ve bilgi edinmenin *(trivium)* hiçbir kesinliği olamayacağını ileri sürdü. 1828'de Kilise doktoru oldu.

D'AMİCO (Silvio), italyan yazar (Roma 1887- *ay. y.* 1955). Tiyatro tarihçisi ve eleştirmeniydi (*Storia del teatro drammatico,* 1939-40; *Mettere in scena,* 1954).

DAMİEN (Jozef DE VEUSTER, *peder* —), belçikalı misyoner (Tremelo 1840 - Molokai, Hawaii, 1889). Sacrés-Coeurs ya da Picpus tarikatı üyesiydi; 1863'te misyoner olarak Hawaii'ye gönderildi. 1873'ten başlayarak Molokai adasında cüzamlılarla birlikte yaşamaya başladı. Kendisi de cüzama yakalandı.

DAMİETTA → DIMYAT.

DAMİKLİŞU, İ.Ö. II. binyılda, Aşağı Mezopotamya'nın İsin kentinde hüküm sürmüş olan sülalenin son kralı.

DÂMİYE a. İsl. huk. Baş ya da yüzde açılan ve çok az kan akan yara.

DAMKİNA. Mit. Sümerler'de, tanrı Ea'nın karısı.

DAMKORUĞU a. **1.** Kuzey yarıkürenin ılıman ve soğuk bölgelerinde yetişen, kimisi etlisulu, kimisinin dip kısmı odunsu, yıllık, ikiyıllık ya da çokyıllık otsu bitki. (350 tür; cinsi *sedum;* damkoruğugiller familyası.) **—2.** *Acı damkoruğu,* kayakoruğu da denilen bitki *(Sedum acre).*

—ANSİKL. Damkoruğu *(sedum)* üst üste binişik ya da almaşık dizili, etli, düz ya da silindirimsi yapraklı, uç talkımı ya da koçan durumunda beyaz, mavi, koyu kırmızı ya da sarı çiçekli bir bitkidir. Genellikle çorak ve ham yerlerde biter. Güzel çiçeklerinden dolayı birçok türü süs için yetiştirilir. Tohumla ya da çelikle üretilir. Yaraotu da denilen büyük damkoruğunun *(Sedum telephium)* yaprakları peklik verici ve yara iyileştiricidir, özellikle basura karşı kullanılır. Beyaz damkoruğunun *(S. album)* yaprakları da yara iyileştiricidir.

DAMKORUĞUGİLLER a. Sıcak ve ılıman bölgelerde duvar ve taşlık gibi kurak yerlerde yetişebilen etlisulu bitkiler familyası. (Yaklaşık 500 türü içeren damkoruğugiller familyasının en iyi bilinen türü nasırotudur [*sempervivum*]. Bu familyada dalların ucunda, sapsız ve genellikle rozet biçiminde birbirine yaklaşık etlisulu yapraklı çokyıllık türler ve dip kısmı odunsu bitkiler yer alır. Çiçeklerse genellikle 5'li tiptedir. Bil. a. *crassulaceae.*)

DAMLA a. **1.** Az çok yuvarlak biçimde kopan çok küçük miktardaki sıvı kütlesi: *Su, yağmur, yağ, ter damlaları.* **—2.** Yağmur damlası: *Dün birkaç damla düştü.* **—3.** Damla ölçüsüyle kullanılan ilaç: *Göz damlası. Burun damlası. Doktor yalnızca damla verdi.* **—4.** Birdenbire kalbe gelen inme: *Damladan ölmek. Damla inmek.* **—5.** *Damla damla,* azar azar, bir damla ardından bir damla daha: *Limon suyunu, zeytinyağına damla damla akıtınız.* || *Bardağı taşıran son damla* → BARDAK. || *Son damlasına kadar,* sonuna kadar: *Kanının son damlasına kadar savaşmak. Bir şeyi son damlasına kadar içmek.*

—Anal. kim. *Damla denemesi,* incelenmiş cisimden alınan bir damlayı bir ayraçla tepkimeye sokarak, bir iyon ya da cismin tanınmasını sağlayan nitel çözümleme yöntemi. (Eşanl. LEKE DENEMESİ.)

—Asalbil. *Kalın damla,* bir lam üzerine koyulan kan damlası içinde, birkaç basit hareketten sonra kan asalaklarının (bazı filaryozların mikrofilaryaları ya da sıtma plazmodyumları) bulunduğunu ortaya çıkarmaya yarayan teşhis yöntemi.

—Astrofiz. *Kara damla,* bir iç gezegenin Güneş'in önünden geçişi sırasında gözlemlenen kırınma olayı; gezegen diskinin Güneş'in üzerine tam girişinden hemen sonra ya da çıkışından hemen önce gözlemlenen bu olay, iki gökcisminin kenarını birleştiren karanlık ince bir bağ görünümünde ortaya çıkar.

—Bayınd. Trafik akımını, hızı azaltarak yönetmek ve yönlendirmek için kavşak girişine yerleştirilen, genellikle üçgen biçimindeki adacık.

—Camc. İşlemek ve perdahlamak için döküm masasına dökülen ayna camı. || Cam eşya yapmak için fırının eritme bölmesinden üfleme çubuğuyla alınan ya da makinede akma camdan mekanik olarak kesilen (şişe yapımı) erimiş cam kütlesi. || *Dekoratif damla,* bileşimi temel camdan farklı, yumru biçiminde cam katışkısı. || *Tekli, ikili* ya da *üçlü damla makinesi,* aynı anda bir, iki ya da üç damla keserek şişeye dönüştüren sürekli şişe üretim makinesi.

—Eczc. Bazı sıvı ilaçların reçetesine yazılan doz birimi. (Normal damlalık yardımıyla ölçülür. Reçeteye yazılan damla sayısı romen rakamlarıyla gösterilir.) || Dozu damla olarak ayarlanıp hastaya verilmek üzere bir şişe içinde satışa sunulan ve damlalıkla kullanılabilen sıvı ilaç. || Açık havada koyulaşarak sarkıtımsı parçalar biçiminde katılaşan özsu. (Sakızağacından sızan damlasakızı, dişbudak ağacı çizilerek sızdırılan kudrethelvası ya da günlükağacından sızdırılan aselbent bu biçimde elde edilir. Bu özel sızdırma şekli ürünün saf olarak elde edilmesini sağlar.)

—Kâğ. san. Üretim sırasında yaprak üzerine bir su damlasının düşmesi sonucu bazen kâğıt üzerinde görülen yuvarlak iz.

—Meteorol. Oluştuğu bölgeden uzaklaşmış ve daha sıcak *(soğuk damla)* ya da daha soğuk *(sıcak damla)* kütlelerle çev-

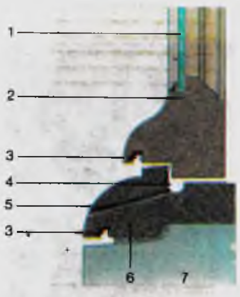
Belediye pinakoteki, Ravenna

aziz **Damiani Pietro**
Antonio da Fabriano'nun bir resminden ayrıntı, XV. yy.'ın ikinci yarısı
Belediye pinakoteki, Ravenna

Picpus tarikatı arşivleri

peder **Damien**
(Molokai adasına yerleştiği ilk günlerde [1875'e doğr.])

damlalık
1. Cam; 2. Alt başlık; 3. Damlacıklar; 4. Su toplama kanalı; 5. Buhar çıkış borusu; 6. Telaro; 7. Parapet

Damlataş mağarası'ndan bir görünüm
Alanya

relenmiş hava kütlesi. (Soğuk damlalar Avrupa'da sık sık görülür. Bunlar, oluştukları bölgeyi kesen akıntılardan ileri gelir. Soğuk damlaların havası, onu çevreleyen havadan daha soğuktur; bu da sürekli kötü bir havaya yol açan çok kalın bir alçak basınç katmanı oluşturur.)

—Mim. Dor üslubundaki bir saçaklıkta damlalık furuşları ve friz üçüzyivleri altına asılan huni biçimindeki küçük bezemelerden her biri. (Taş mimaride bir işlevi olmayan damlalara, bazı arkeologlar ilkel ahşap mimarlığındaki kamaların bir kalıntısı gözüyle bakmaktadır.)

—Ölçbil. *Damla sayacı*, taşıdığı sıvıyı damla damla akıtarak belli miktarda alma olanağı veren sifon biçiminde sayaç.

—Tekst. *Damla izi*, sulu ince dağılım biçiminde, çözünmez halde uygulanan boyarmaddenin dokuma yüzeyinde kalın bir parçacık halinde birikimi sonucu oluşan küçük leke.

—Tıp. *Damla hastalığı* → GUT.

—Yerbil. 3 ile 20 mm çapında küremsi yanardağ püskürtüsü.

◆ sıf. **1.** *(Bir) damla*, çok küçük bir nicelikte olan şey için kullanılır: *Evde damla su kalmadı. Sende bir damla akıl olsaydı dediğimi yapardın.* **—2.** Damla biçimindeki değerli taş için kullanılır: *Damla yakut.*

DAMLACIK, Adıyaman'ın Kâhta ilçesine bağlı bucak; 5 948 nüf. (1990); 10 köy. Merkezi *Damlacık* (esk. *Alut*), 1 070 nüf. (1990).

Damlacık mezarı. Arkeol. Muğla'nın Milas ilçesinde, Sodra dağı eteğinde, Helenistik dönemden mezar. Mermerden yapının içinde, ölü yatakları ve bir lahit bulundu.

DAMLA-DAMLA a. İçlerinde ilaç bulunan ya da bulunmayan perfüzyon sıvıları denetimli (azar azar) ve düzenli (az ya da çok hızlı) olarak organizmaya verme yöntemi. (Başta damar olmak üzere, mide, makat, nadiren de derialtı yoluyla uygulanabilir.) [Eşanl. PERFÜZYON.]

DAMLALIK a. Bir sıvıyı damla damla akıtmak için bir ucunda kauçuk başlık bulunan, öbür ucu sivri ve delikli olan camdan ya da plastikten yapılmış borucuk.

—İnş. Dış kapılarda ya da içeriye doğru açılan pencerelerde, yağmur sularının yağmurlukla alt başlık arasından sızmasını önlemek için yağmurluğun altına açılan, bir yanı yuvarlaklaştırılmış küçük oluk. || Yağmur sularının düşey bir yapı öğesini yalamadan ileri akması için boydan boya yapılan çıkıntı ya da yiv. || Metal çatı örtülerinde bir kıvrım, bir pah ve bir büklümden oluşan bütün. || *Damlalık duvarı*, bir yapıda dam deresi tabanının yaslandığı duvar. (Damlalık duvarları kalkan duvarlarının tersidir.)

—Mim. Dekoratif bir bütünün tepesine çıkıntılı olarak yerleştirilen ve suları doğrudan yere akıtmaya yarayan küçük yivi sayesinde bu bezemeyi koruyan düz silme. || Bir köprü ayağını bezemeye yarayan pervaz ya da kordon. || *Baca damlalığı*, bir baca kürsüsünün tacı.

—Teknol. Bir şamdanda mum yerleştirilen bölüm.

—Tıp. Bir ucu delik olan ve üretranın ya da idrar torbasının belirli bir yerine ilaçlı bir maddenin verilmesine yarayan, içi boş sert sonda.

DAMLALIKLI sıf. Eczc. *Damlalıklı şişe*, ağzı ve tıpası içerdiği sıvıyı damla damla akıtacak biçimde yapılmış küçük şişe.

DAMLAMA a. Damlamak eylemi.

—Bot. Bitkilerin "gözenek" denen üstderi organlarınca su kaybetmesi. (Bu olay özellikle bitki çok su emdiği ve gerek sıcaklık düşüşünden, gerek doymuş bir atmosfer yüzünden terleme azaldığı ya da durakladığı zaman görülür. Gerçekte bu sıvı, bitkinin çıkardığı yoğunluğu azalmış bir eriyiktir [glusitler, azotlu maddeler, madensel tuzlar, kalsiyum].) [Eşanl. TERLEME.] || Kesilen bir bitki sapından özsu kaybı. (Bundan sapın özsu verdisini ölçmek için yararlanılır.)

DAMLAMAK gçz. f. **1.** *(Bir şeye, üstüne) damlamak*, damla halinde düşmek, düşüp iz bırakmak: *Örtüye yağ damlamış.* **—2.** *(Bir yerden) damlamak*, bir sıvı sözkonusuysa, damla damla akmak: *Musluktan su damlıyor.* **—3.** Bir şey sözkonusuysa, damla damla akıtmak: *Musluk damlıyor.* **—4.** Tkz. *(Bir yere) damlamak*, bir kimse sözkonusuysa, beklenmedik bir anda çıkagelmek: *Haberi duyar duymaz damladı.*

◆ **damlatmak** ettirg. f. Damla damla akıtmak: *Suyun içine biraz kolonya damlat. Gözüne ilaç damlatmak.*

◆ **damlatılmak** edilg. f. Damlatmak eylemine konu olmak.

DAMLASAKIZI a. İri taneli, duru, parlak renkli iyi cins sakız.

DAMLATAŞ a. Kuyumc. Yuvarlak, küre ya da damla biçiminde, cilalanmış değerli taş. (Eşanl. KABUŞON.)

Damlataş mağarası, Alanya'da, sarp yamaçlı yarımadanın D. kıyısında, karstik mağara. Girişi denizden 1-2 m yükseklikte olan mağaranın içinde, yüksekliği 14 m ve çapı 13 m olan bir salon vardır. Günümüzde elektrikle aydınlatılan damlataşı saçaklarının görünümü, nefes darlığına iyi geldiği ileri sürülen nemli havası (nem oranı % 90-95) nedeniyle, turistlerin ve şifa arayanların uğrağı olmuştur.

DAMLATAŞI a. Yapılarda bezeme öğesi olarak kullanılan damla biçimindeki taş kabartma.

DAMLATILMAK → DAMLAMAK.

DAMLATMA a. Damlatmak eylemi.

—Tıp. Organizmadaki doğal bir boşluğa ya da kanala bir ilacın damla damla akıtılması. (Damlatma, özellikle göze, kulak yoluna ya da burun boşluğuna sıvı ilaç, idrar kesesi ya da üretraya dezenfektan madde akıtmak için uygulanır.)

DAMLATMAK → DAMLAMAK.

DAMLOOPER a. (hollandaca sözc.) İç denizcilikte kullanılan, dibi düz Hollanda teknesi.

DAMMAM, Suudi Arabistan'da liman, Basra körfezi kıyısında, Hasa'nın yönetim merkezi; 128 000 nüf. Eskiden bir mercan kayası üzerine kurulmuş olan Dammam, adını taşıyan petrol yatağı ve Riyad demiryolunun yapılması (demiryolu Dammam'da başlar) sayesinde gelişti. Petrokimya. Çimento fabrikası.

DAMMAR a. (malayca sözc.). Endonezya, Hindistan, Güneydoğu Asya, Yeni Zelanda ve Avustralya'da kozalaklılardan ve dipterocarpaceae familyasına bağlı ağaçlardan elde edilen oleorezin. (Ağaçların üzerinde katılaşmış sızıntı halinde ya da daha çok fosil olarak bulunur. Dammar reçinesi terpen, hidroterpenik alkol ve değişik reçinelerin karışımıdır; vernik, boya, linoleum gibi maddelerin yapımında hammadde olarak ve eczacılıkta hapların kaplanmasında kullanılır.)

DAMMARA a. Ormanc. AGATHIS'in eşanlamlısı.

DAMMARTİN (DE), fransız mimar ve heykelci aile. DROUET (öl. Jargeau 1413), Raimond du Temple ile Charles V'in Louvre sarayı'nın yapımında bulundu, sonra Jean de Berry için çalıştı, ardından Bourgogne düklerinin hizmetine girdi ve 1383'te başmimar oldu. Champmol manastırı'nı ve Dijon'daki kilisenin taçkapısını inşa etti (1387). Berry'ye döndü (1396), dük Jean'ın yaptırdığı birçok binanın planlarını çizdi: Mehun-sur-Yevre, Poitiers, Bourges şatoları. Alevli gotiğin ilk mimarlarından biridir. —Oğlu JEAN bir süre Tours ve Mans katedrallerinin mimarlığını yaptı. —Drouet'nin kardeşi GUI (öl. 1398'e doğru). Louvre sarayı merdiveni için Philippe de Bourgogne'un heykelini yaparak kardeşinin mesleğini sürdürdü. Berry dükünün başmimarı oldu (1370), Bourges ve Concressault şatolarının yapımında çalıştı, Poitiers'deki büyük saati yaptı (1390) ve aynı kentte İngilizler tarafından çıkarılan bir yangın sonucu harap olan Jean de Berry'nin konağını onardı (bugün adalet sarayı); konağın şöminesini süsleyen heykellerin onun eseri olduğu söylenir (Charles VI, Jean de Berry ve eşleri).

DAMME, Belçika'da (Batı Flandre), Brugge'nin K.-D.'sunda komün; 9 800 nüf. XII. yy.'dan XVI. yy. sonlarına kadar Brugge'nin dış limanı olan bu eski kent, tarihsel işlevlerinin izlerini taşır. XIII. - XV. yy.'dan kalma Notre-Dame kilisesi (özellikle barok eşyalar). St. Jean hastanesi (XIII. - XVII. yy., küçük müze). 1464'ten kalma belediye konağı. XV. ve XVI. yy.'lardan kalma iki evde Van Maerlant müzesi.

—Tar. Damme, XII. ve XIII. yy.'larda Ecluse gibi deniz limanlarını canlandırmak için Zwin'in kumla doldurulması üzerine önemli bir ticari rol oynadı. Flandre kontu Ferrand'a karşı düzenlediği sefer sırasında Philippe Auguste limanı işgal ettirdi fakat burada zayıf bir garnizon bıraktığından 1213'te İngilizler yaptıkları bir baskınla fransız donanmasını yok ettiler.

damnatio memoriae. Esk. Rom. *Anılmamaya mahkûmiyet* anlamına gelen ve davranışlarıyla eylemlerinin "kötü" olduğuna hükmedilen ölmüş imparatorlar hakkında Senato tarafından alınan kararı belirten latince deyim. Bu cezaya çarptırılan imparatorların heykelleri ve resimleri yok ediliyor, adları gerek kamu yapıları gerekse özel yapılardan siliniyor ve koydukları tüm yasalar yürürlükten kaldırılıyordu. Neron ve Domitianus damnatio memoriae ile belleklerden silinmeye çalışılmış imparatorlardandır.

DA MO → BODHIDHARMA.

DAMODAR, Hindistan'da (Bihar ve Batı Bengal) ırmak; 545 km. Çota Nagpur platosundan doğar, D.'ya doğru akarak Hindistan'ın başlıca kömür havzasını aşar, Ganj deltasının B. kolu olan Hugli'ye ulaşır. Irmağın havzasını, Hindistan'ın bağımsızlığa kavuşmasından sonra *Damodar Valley Corporation* düzenlendi. Damodar havzasında on kadar baraj vardır (elektrik santralları yapılmakta ve sulama geliştirilmektedir). Charia ve Raniganc kömür havzalarının işletilmesiyle birlikte, bu görkemli tesisler sayesinde Bokaro, Asansol, Durgapur kentlerinde Hindistan metalürjisinin temelleri atıldı ve Sindri'de gübre sanayisi kuruldu.

DAMON, yunanlı müzikçi ve filozof (Atina İ.Ö. V. yy.'ın son otuz yılı). Prodikos ve Lamprokles'in çömeziydi. Sokrates'in, müzikçi Drakon'un ve Perikles'in öğretmeni oldu.

Müziğin ahlaksal değeri konusundaki düşünceleriyle Platon'u etkiledi. Yaşlılığında, Perikles'in dostu olması nedeniyle siteden kovuldu.

DAMOPHON Messinili, yunanlı heykelci (İ.Ö. II. yy.). Doğduğu kent (Messini'deki Tykhe) için birçok eser verdi; Aighion ve Megalopolis için de akrolitler yaptı. Pheidias'ın Olympia'daki Zeus heykelinin fildişi kaplamalarını onardı. Lykosura'da Despoina tapınağı için mermerden yaptığı anıtsal heykel grubundan önemli bazı parçalar Atina müzesi'ndedir (Demeter, Artemis ve titan Anytos'un başları, Demeter ve Despoina'nın harmaniyeleri vb.).

DA MOSTO (Alvise CA) → CA'DA MOSTO (Alvise).

DAMOURETTE (Jacques), fransız dilbilimci (Paris 1873 - Sarcelles 1943). Psikiyatr Édouard Pichon ile (1890-1940) birlikte fransızcanın eşzamanlı bir incelemesi olan yedi ciltlik dev bir yapıt yazdı: *Des mots à la pensee. Essai de grammaire de la langue française* (Sözcüklerden düşünceye. Fransızcanın grameri üzerine deneme) [1927-1950].

DAMOURİT a. (fr. *damourite;* fransız mineraloji uzmanı Alexis *Damour*'un adından). Miner. Muskovit cinsinden beyaz mika çeşidi.

DAMOURİTLEŞME a. Petrogr. Feldspatların damourite dönüşmesi.

DAMPER a. Isıl mot. Bir ısıl motorda, krank milinin ucuna yerleştirilen ve bu organda oluşan burulma titreşimlerini gidermeye yarayan sönümleme düzeneği. (Eşanl. SÖNÜMLEYİCİ.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Bayınd. DEVRİLİR KASA'nın eşanlamlısı.
—Denizc. Bacalarda ve kazanlarda hava akımının denetimini sağlayan kapak.
—Hidr. pnöm. ve Isıbil. Bir hava borusu, bir duman borusu ya da genel olarak her tür boruda akışkan debisini ayarlamaya yarayan organ; bir ya da birçok eksen çevresinde döndürülen bir ya da birçok lamadan oluşur.
—ANSİKL. Isıl mot. Damper, iki küçük volandan oluşur; birincisi krank miline bağlıdır ve sürtünmeyle ikinciyi sürükler. Ani bir rejim değişikliği olduğunda ikinci volan, eylemsizliğiyle, birinciye göre küçük bir açısal yer değiştirmeye uğrar; böylece, krank milinin kritik biçim değiştirmesine yol açabilecek burulma titreşimlerinin başlamasını önler.

DAMPERLİ sıf. Damper düzeni olan.
—Mad. oc. *Damperli kamyon,* dökme yük alması için bir damperle donatılmış kamyon. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Mad. oc. *Damperli kamyon,* bir mekanik kepçe ya da bir yükleyici ile yüklenir. Maden ocaklarında kullanılan bu kamyonlarda ya damper kalkarak ya da itici bir düzenek kullanarak (damperin çeperlerinden biri devinimlidir ve yükü iter) yükü boşaltır.

DAMPİER, Avustralya'da liman, Batı Avustralya'nın kuzey-batı kıyısında. Demir filizi dışsatımı. —Yakınında tuzlalar.

DAMPİER (William), ingiliz denizci (East Coker, Somerset, 1652 - Londra 1715). Yetimdi; çok genç yaşta denizlere açıldı, donanmaya girdi sonra izinsiz olarak ayrıldı. Haiti'nin Tortue adasındaki korsanlara katıldı; Horn burnunu dolaşarak Galápagos adalarına, Filipinler'e ve büyük güçlüklerle Sumatra'ya ulaşan bir sefere katıldı. Hindistan'a geçti ve ingiliz ordusunda görev yaptı; ardından bir kez daha ordudan ayrıldı ve 1691'de Londra'ya geri döndü. Büyük başarı kazanan *A New Voyage Round the World* (Dünya çevresinde yeni bir gezi) adlı yapıtını yayımladı. Askeri makamlarla olan anlaşmazlığına karşın, sir Charles Montagu tarafından korundu ve kendisine Avustralya'yı keşfetme görevi verildi. 1699'da *Roebuck* gemisiyle Ümit Burnu'nu izleyerek Avustralya'nın batı kıyılarına ulaştı, Timor açıklarında Hollandalılar'ın gizli tutmaya çalıştıkları bir geçit buldu. Yeni Gine'nin çevresini dolaştı, Melanezya'yı keşfetti ve şubat 1701'de Atlas okyanusu'nun güneyindeki Ascension adası yakınlarında gemisi karaya oturdu. Bir ingiliz gemisi onu ve mürettebatını kurtardı, ancak Dampier gemi teğmenine acımasızca davrandığı için savaş konseyinin önüne çıkarıldı. Ancak koruyucuları tarafından desteklenen Dampier İspanyollar'a karşı Büyük Okyanus'ta bir sefere yollandı. 1708'de bir gemiye kılavuzluk ederken Juan Fernández adalarında Defoe'nin Robinson Crusoe adıyla ölümsüzleştirdiği Alexander Selkırk'i buldu. Korsanlar daha sonra birçok ganimet ele geçirdiler ve Galápagos adalarında mola vererek bu adaları yakından tanıdılar. Dampier 1711'de döndü.

DAMPİERRE-EN-YVELİNES, Chevreuse'ün 4 km B.'sında; 880 nüf. Tarihi kardinal Charles de Lorraine'e (XVI. yy) dek uzanan şato, Hardouin-Mansart tarafından Luynes ailesi için yeniden yapıldı (1675-1683). Yanlardan revaklı iki binayla kuşatılmış şeref avlusundan şatonun ön bölümüne geçilir. Tuğla ve taştan inşa edilmiş bu çok zarif yapılar bütünü, planı Le Nôtre tarafından çizilmiş bahçe ve tepeye doğru uzanan park, Dampierre'i, Île-de-France'ın en güzel malikânelerinden biri durumuna getirmiştir. Şato XIX. yy.'da Duban tarafından restore edildi.

DAMPİNG a. (amerikanca *dumping, to dump*'tan, boşaltmak, dökmek, atmak). İkt. Belirli bir ürünü, dış pazarlarda, iç pazara oranla daha ucuza, hatta bazen maliyet altında bir fiyatla satma.

DAMPİNGCİ a. İhraç ettiği ürünlere damping uygulayan ülke.

DAMPİNGLEMEK g. f. İkt. Damping yapmak.
◆ **dampinglenmek** edilg. f. *Dampinglenen ülke,* ekonomisi, başka ülkelerce yapılan bir damping eylemi ile karşılaşan ülke.

DAMPİNGLENMEK → DAMPINGLEMEK.

DAMROSCH (Leopold), alman kemancı, besteci ve orkestra yöneticisi (Posen [bugün Poznan] 1832 - New York 1885). Almanya'nın Magdeburg, Weimar ve Breslau kentlerindeki orkestralarda çalıştıktan sonra 1871'de New York'a gitti ve burada bir alman opera tiyatrosu, çeşitli koro ve senfoni dernekleri kurdu. Dostu olduğu Wagner ve Liszt'in yapıtlarının yanı sıra Berlioz'un yapıtlarını da yaymaya çalıştı. Besteci olarak uvertürler, serenadlar, liedler ve birçok keman konçertosu yazdı.

Damsa barajı, Nevşehir ilinin Ürgüp ilçesinde, Damsa suyu üzerinde kurulu baraj. Sulama amacıyla yapılan tesis, 1971'de işletmeye açıldı. Barajın, gövdesi toprak dolgu tipinde, su toplama hacmi 7,12 milyon m^3, göl alanı 0,82 km^2, sulama alanı 1 390 ha'dır.

DAMÜLS, Avusturya'da sayfiye ve kış sporları (yüksl. 1 430-2 000 m) merkezi, Vorarlberg'de, Bludenz'in K.'inde; 320 nüf.

DAMYAN a. *Yörs.* Hayvc. Mandıra.

DAMYSOS. Yun. mit. Devlerin en çevik olanı. Kheiron onun cesedinden sağ topuğunu alır ve bunu Akhilleus'un ayağına takar. Böylece Damysos'un koşudaki sürati Akhilleus'a geçer.

DAN sıf. (fars. *dānisten,* bilmekten *dan*). *Esk.* "Bilen", "bilir", "anlayan" anlamında bileşik sıfatlar türetilmiştir: *kadir-dan* (değer bilir), *nükte-dan* → NÜKTEDAN, *suhan-dan* (söz bilen, güzel konuşmasını bilen) vb.

DAN a. (sınıf, sıra anlamında japonca sözc.). **1.** Judoda ve başka birçok Uzakdoğu sporunda, siyah kuşağın birden ona kadar giden unvan derecesi. **—2.** *Birinci, ikinci, vb. dan,* bu dereceyi alan judocu.

DAN. Esk. coğ. Filistin'de kent, Dan kabilesinin topraklarında, Ürdün ırmağı kaynaklarının yakınında. Adı önce *Lais*'ti; daha sonra, kenti alan İsrail kabilesinin adı kente verildi. Tapınağı, Kuzey krallığı'nın dinsel merkezlerinden biri oldu. İsrail devletinin kuzey ucundaki *Tel ül-Kadi*'de (günümüzde Tel Dan) harabelerine rastlanır.

DAN, Yakup ile Bala'nın oğlu, Rahel'in hizmetçisi. On iki İsrail kabilesinden birine adını vermiştir.

DAN I, Eflak prensi (1385-1386). Radu'nun büyük oğlu. Bulgarlar ile yapılan savaşta öldürülünce, yerine tahtta hak ileri süren kardeşi Mircea geçti. **—Dan II** 1420'ye doğru tahta çıktı ve 1431'de öldü. **—Dan III** 1446'da tahta çıktı ve Kosova meydan savaşı'nda öldü (1448).

-DAN fars. ek. *(-dan).* Arapça, farsça, kimi zaman da türkçe sözcüklere getirilerek aygıt, araç adları yapılmıştır: *buhurdan, cüzdan, iğnedan* (iğnelik), *kalemdan* (kalemlik), *nemekdan* (tuzluk), *sürmedan* (içinde sürme saklanan kap, sürmelik) vb.

DAN DAN ya da **DAN DUN** a. (yansıma sözc.). Kalın ve sürekli bir ses. (Özellikle patlayan bir silahtan çıkan sesi betimler.)
◆ be. Kaba ve kırıcı ya da yersiz ve anlamsız: *Dan dan konuşmak. Dan dun etmek.*

DAN DUN → DAN DAN.

DAN kabilesi, İsrail kabilelerinden biri. Kenan ülkesinin paylaşılması sırasında kabilenin payına, Filistiler'in oturduğu bir arazi şeridi düştü. Burada tutunamayan kabile, Filistin'in kuzeyine yerleşti; Davut döneminde ortadan kalktı.

DAN KATI a. (Danimarka'dan). Paleojen sistemin ilk katı. (→ KATMANBİLİM.) [Eşanl. DANİYEN.]

DANA a. **1.** Sütten kesilen inek yavrularının erkeğine verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl. Zootekn.) **—2.** Bu hayvanın eti. (Bk. *ansikl.* böl. Kasapl.) **—3.** *Danalar gibi bağırmak, böğürmek,* çok güçlü biçimde haykırmak. ‖ *Dananın kuyruğu kopmak,* beklenen ya da korkulan bir durum gerçekleşmek: *O toplantıda dananın kuyruğu kopacak, her şey ortaya konacak.*
—Deric. *Dana derisi,* genç bir sığırdan yüzülen ve belli bir ağırlığı geçmeyen ham deri. ‖ Bu deriden elde edilen sepilenmiş deri. ‖ *Hunting dana derisi,* üstü kadife gibi ve iç kısmı işlenmiş, iri gövdeli bir danadan elde edilen ve kadife tüylü dana derisinden daha kaba olan deri.
—Kasapl. *Dana sokumu,* dananın but kısmının üstünden enine kesilerek elde edilen kalın parça. ‖ *Besi danası,* sütten kesilip çayıra salınan dana. ‖ *Süt danası,* hâ-

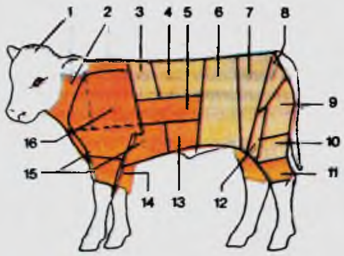

National Portrait Gallery

William Dampier
T. Murray'ın portresinden ayrıntı (1697'e doğr.-98)
National Portrait Gallery
Londra

dana etlerinin sınıflandırılması

vücut bölgesi	*parçaların adı*	*pişirilme tarzı*	
		hafif ateşte	*kuvvetli ateşte*
arka bacak	arka incik	*	
	nuaaltı		*
	rosto nuası		*
	nua		*
	but		*
	yumurta but		*
bel bölgesi	sokum		*
sırt	antrkot		*
	pirzola	*	
ön bacak	kürek		*
	ön incik	*	
göğüs boşluğu	göğüs	*	
	döşaltı (karın)	*	
	döş	*	
boyun	gerdan	*	

dana etlerinin sınıflandırılması.
ızgaralık parçalar:
4. Antrkot
9. Nua
ızgara ve buğulama için parçalar
2. Gerdan; 3. Pirzola; 6. Sokum; 7. Yumurta but; 8. But; 10. Nuaaltı; 12. Rosto nuası.
ızgara, buğulama ve haşlama için parçalar
1. Baş; 5. Döş; 13.Döşaltı (karın); 15. Göğüs; 16. Kürek
buğulama ve haşlama için parçalar
11. Arka incik; 14. Ön incik.

dana

lâ ana sütüyle beslenen ya da sütten başka besinle beslenmeyen dana.

—Spor. *Dana bağı*, serbest güreşte rakibin koltuk altına boyun sokulduktan sonra bir elle kolu dirsekten sarılırken öteki elle de aynı taraftaki baldırının kavranmasıyla uygulanan oyun.

—Vet. *Dana humması*, inekte buzağıyı doğurduktan birkaç saat sonra ortaya çıkan aşırı kalsiyum azlığına bağlı doğum sonrası bir paraplejiyle belirgin nevroz.

—Zootekn. 6 aylıktan 12 aylığa kadar erkek ve dişi sığır. ‖ *Ot danası*, sütten kesilme çağına varan ve ana sütüne ek olarak merada otlayan 6-8 aylık dana.

—ANSİKL. Din tar. *Altın dana*. Kutsal Kitap metinlerine göre İbraniler'in Sina dağı eteklerinde diktikleri altın dana (Çıkış XXXII) bir put değildir ve İbrahim'in Tanrısı'ndan yüz çevirme anlamında yorumlanmamalıdır. Eski geleneklere göre, Yehova'nın halkının arasında bulunduğunu belirten bir simgedir. Daha sonraki gelenek onu bir put gibi görecek ve hıristiyanlık da bu görüşü benimseyecektir.

—Kasapl. Kasaplık dananın kalitesi, etinin rengine ve iskeletlerin semirtilme durumuna göre değerlendirilir. En iyi danaların eti açık pembedir ("beyaz" dana). Memeyle beslenen ("anne altında yetiştirilen" dana) danalar çok kez et ırklarından gelmektedir.

Diğer danaların (yalnızca sütün dışında besinlerle semirtilen, süt ırkı danalar) beslenmesine ilişkin çağdaş teknikler 50'li yıllardan bu yana, büyük ölçüde iyileştirildi ve halkın geniş bir kesiminin hoşnut kalacağı kalitede et üretilmesini sağladı. Danadan çıkarılan çeşitli parçalar ağır ateşte (haşlama, salçalı ya da yahni olarak), kuvvetli ateşte (rosto [tencerede ve. fırında] ya da ızgarada [köfte, biftek vb.]). pişirilebilir.

—Zootekn. Yeni doğan dana, yani buzağı önce anasının yanında bırakılmalıdır; anası onu yalayarak kurutur ve mevsim soğuksa ısıtır. Dana ağız sütünü, yani özgün nitelikler taşıyan ilk sütü hızla emip tüketmelidir (iç sürdürücü ve sağlıklı olan bu süt A vitamini ve antikor bakımından zengindir). İlk günler dananın beslenmesi ana sütüne dayanır. Sonra yetiştirilme amacına göre, yani kasaplık ya da damızlık olacağına göre düzenlenir. Kasaplık dana (süt danası) üç aylıkken kesime gönderilir; bu süre içinde ister doğal yoldan, ister yapay olarak sütle beslenir. Salt sütle beslenme, çok az renkli bir et üretimine elverişli, kansız bir durum yaratır ("beyaz" dana eti). Anasını emen kasaplık danaya "emzikli dana" denir. Giderek katıksız süt yerine, kreması alınmış sütle çeşitli yağlı maddelerin bileşiminden oluşan "besleme sütleri" kullanılmaktadır. Bu tekniği kullanan hayvan üreticiliğinin gelişmesi "sürü halinde dana üretimi"ne olanak sağlamıştır. Damızlık ya da kasaplık büyük sığır üretimine yönelik çiftlik danasının beslenmesi ırklara göre değişiklik gösterir. Et ırklarında dana genellikle kış sonunda ya da ilkbaharda doğar ve yaz boyunca otlakta anasıyla dolaşıp onu emer: buna ot danası denir. Süt ırklarında dana erkenden anasından ayrılır ve hazır süt, yoğun yem ve kuru otla beslenir.

DANA (James Dwight), amerikalı doğabilimci ve yerbilimci (Utica 1813 - New Haven, Connecticut, 1895). Zoofitler (1846), kabuklular (1852-1854), Büyük Okyanus'un jeolojisi (1849) ve mineraloji (1837) vb. üstüne yaptığı çalışmalarını yayımladı. Ayrıca American Journal of Science'ın editörlüğünü yaptı. Jeosenklinal kavramını buldu (1873); kıvrılmış dağ sıralarını tekyanlı basınçların etkisine bağladı.

DANA (Richard Henry), amerikalı hukukçu ve yazar (Cambridge, Massachusetts, 1815 - Roma 1882). Genç bir muço olarak Boston'dan Kaliforniya'ya yaptığı yolculukla ilgili anlatılarını imzasız olarak yayımladı (*Two Years before the Mast*, 1840) ve gemicilerin çalışma koşullarını gözler önüne sererek amerikan edebiyatında gerçekçiliğin ilk örneklerini veren bir yazar oldu.

DÂNÂ sıf. (fars. *danişten*, bilmek'ten *dana*). *Esk.* **1.** Bilen, bilgili, bilgin: *"Ne ehl-i bilâd olmağla nâdân sâhib-i kabûl-i vahşet olur" / Ve ne beyâbânlarda durmağla dânâ kabûl-ı vahşet olur"* (Fuzuli, XVI. yy.). **—2.** *Dânâ-dil*, gönlüyle anlayan, hikmet sahibi. ‖ *Dânâ-yı Tus*, Tus şehrinin bilgini; Firdevsi. ‖ *Dânâ-yı Yunan*, Yunan bilgini; Eflatun.

DANA adası, Akdeniz kıyılarımızın orta kesiminde, Göksu deltasının ucunu oluşturan İncekum burnunun 15 km kadar B.'sında elips biçimli küçük ada.

DANA DİLİ → CÖNK.

DANABURNU a. **1.** Parmakta çıkan dolama. **—2.** Denizc. PRUVA LOÇASI*'nın eşanlamlısı.

DANABURNU a. Karnı tam örtmeyecek kadar kısa elitralı kazıcı büyük böcek. (Bil. a. *Gryllotalpa vurgaris*; düzkanatlılar takımı; danaburnugiller familyası.)

—ANSİKL. Danaburnu, gevşek topraklarda yaptığı uzun ve geniş yeraltı yuvalarında barınır. Kadife tüylü, kırmızımsı renkli, ağır yürüyüşlü bir böcek olan danaburnu ancak akşamları ortaya çıkar, çok ağır uçar. Türkiye'de çok yaygın olan danaburnu sebze bahçelerine çok zararlıdır, çünkü kendisine delik açarken sebzelerin köklerini keser; daha çok böcek larvalarıyla beslenir. Danaburnunu yok etmek için yuvasına karbon sülfür ya da başka toprak dezenfektanları sıkılır, ya da deliklerinin ağzına yemli tuzaklar konur.

DANACAEA a. Çiçekle beslenen, siyah tüylü kınkanatlı böcek. (Telephoridae familyası.)

DANACILIK a. Hayvc. Genç sığır üretimine ilişkin özel hayvancılık.

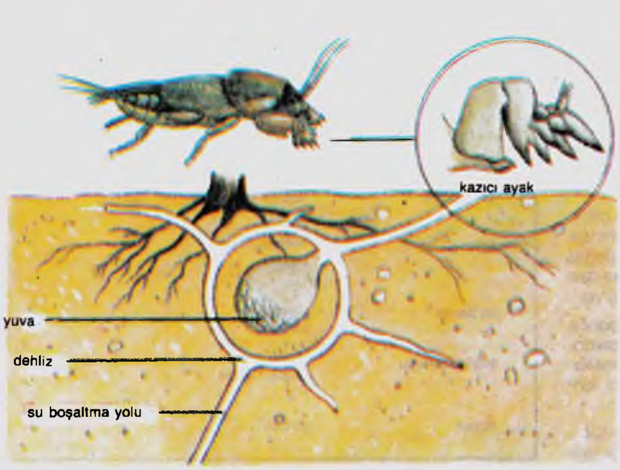
DANAE. Yun. mit. Argos kralı Akrisios'un kızı. Babası tarafından kapatıldığı kuleye Zeus bir altın yağmuru şeklinde girer ve birleşmelerinden Perseus dünyaya gelir. Akrisios Danae ile oğlu Perseus'u denize attırır ve dalgalar onları Seriphos adasına çıkarır. Daha sonraları Perseus, Danae'yi Argos'a geri götürür.

—İkonogr. Danae ve altın yağmuru teması Antikçağ'da özellikle Pompei sanatçılarına esin kaynağı olmuştur. İl Correggio (Borghese galerisi), Tiziano (Prado müzesi, Madrid), il Tintoretto (Lyon), Primaticcio (François I galerisi, Fontainebleau), D. Calvaert (Lucca), Rembrandt (Leningrad), Van Dyck (Dresden), Boucher (Angers) aynı temayı işleyen XVI.-XVIII. yy. ressamları arasındadır.

DANAİS a. (mitolojideki *Danaos kızları*'nın adından). Eski Dünya'nın daha çok sıcak bölgelerinde yaşayan, oldukça iri kelebekleri içeren cins.(Güdükbacaklıkelebekgiller familyası.)

—ANSİKL. Siyah kenarlı, beyaz lekeli ve parlak sarı renkli kanatlı *Danais chrysippus*, Afrika'da ve Asya'nın bir bölümünde yaşar. Bu kelebeğe Güney Avrupa'nın bazı yerlerinde de rastlanır. 90-100 mm büyüklüğünde, iri, Amerika'da bulunan göçmen tür hükümdar kelebek *(D. plexippus)* gibi bu kelebeğin tırtılı da *Asclepiadacea*'lar üzerinde yaşar.

danaburnu ve yuvası

Danae (1554): Tiziano'nun yapıtı, *Prado müzesi, Madrid*

DÂNAK a. (fars. *dang*'dan). Nümism. İslam öncesinde ve islam döneminde kullanılan bir ağırlık ölçüsü ve sikke birimi. (Ağırlığı dönemlere göre farklı olan dânak, önceleri dinar ve dirhemin altıda birine eşitti. İslam öncesinde Mekke'de bir dânak, 8 2/5 habbeydi. Genellikle 1 dirhem 4 dânak, 1 dânak 4 kırat ya da 0,708-0,800 g olarak kabul edilir.)

DANAKAYA. Arkeol. Adana'nın Kadirli ilçesinde, Karatepe yakınında, Geç Hitit döneminden buluntu yeri. U. B. Alkım'ın yaptığı araştırmalarda (1947), Karatepe ile çağdaş duvarlar, Roma döneminden yapı kalıntıları ve seramikler ortaya çıkarıldı.

DANAKE a. Antik. **1.** Ahemeniler'in hemen hemen yunan obolosu değerinde olan gümüş parası. **—2.** Cehennemdeki Styks nehrini geçebilmek için Kharon'a verilmek üzere ölülerin ağzına konan obolos.

DANAKIRANOTU a. Bataklık yerlerde yetişen genellikle oval yapraklı ve çıkık damarlı otsu bitki. (Bil. a. *epipactis*; salepgiller familyası.)

DANAKİL çöküntüsü, Etyopya'da geniş çöküntü alanı, Eritrea kıyı sıradağlarıyla Etyopya kütlesi arasında. Acısulu birçok göl içerir. En alçak noktası deniz düzeyinin 116 m altındadır. Çok sıcak ve çorak iklim koşullarında göçebeler bu bölgeden topladıkları tuz kütlelerini yüksek topraklara taşırlar.

DANAKİLLER → AFARLAR.

DANALİT a. (ing. *danalite*; amerikalı kimyacı J. F. *Dana*'nın adından). Miner. Demir, çinko, berilyum ve manganezin doğal sülfürlü silikatı. (Pembe ya da gri bir maddedir; sekizyüzlüler ve koşutkenarlı onyüzlüler biçiminde kübik sistemde kristalleşir.)

DANALYA a. Ayakkc. Sayayı çekmeye ve çivilemeye yarayan el aleti.
—Saraç. Eyer yapımında deriyi germek için kullanılan, penseye benzer ve ağızlarının iç bölümü yivli alet.

DANANE, Fildişi Kıyısı'nın batısında kent, Nimba dağının yakınında, yönetim bölgesi merkezi; 17 000 nüf. —*Danane yönetim bölgesi*, 5 585 km²; 170 000 nüf.

DA NANG, esk. Tourane, Vietnam'da liman, Quang Nam-Da Nang ilinin merkezi; 370 670 nüf. (1989). Ticaret merkezi. Tekstil sanayisi. Çampa sanatı müzesi.
—Tar. Güney Vietnam'ın en emin koylarından biri olan Da Nang kıyılarında, 1965'te, Amerikalılar askeri bir üs kurdular, buraya önemli deniz birlikleri yerleştirildi ve 1966'dan itibaren, üs modern bir havaalanı ve limanla donatıldı. Buddhacı muhalefet tarafından denetim altında tutulan kent, general Nguyên Cao Ky (nisan 1966) hükümetinin iktidarına karşı Huê ile aynı zamanda ayaklandı. Nguyên güç kullanarak kontrolü yeniden ele geçirdi (mayıs 1966). Da Nang, nisan 1975'te, komünistler tarafından alındı.

DANAOS. Yun. mit. Poseidon'un torunu ve Danaos* kızları'nın babası. Argolis'te uzun süre hüküm sürdü.

DANAOS KIZLARI, yun. **Danaides.** Yun. mit. Kardeşi Aigyptos ile savaştıktan sonra Mısır'dan Argolis'e kaçan Danaos, elli kızının Aigyptos'un elli oğluyla evlenmesine razıymış gibi gözükür. Düğün gecesi biri dışında hepsi kocalarını boğazlar. Yalnız Hypermnestra Lygkeus'u esirger. Hermes ve Athena tarafından günahlarından arındırılan Danaos kızları bu sefer Argolisliler ile evlenir ve onlardan Danae soyu doğar. Daha sonra babaları gibi Lygkeus tarafından öldürülürler ve Ölüler ülkesinde sonsuza değin dipsiz bir küpü suyla doldurmaya mahkûm edilirler.
—İkonogr. Danaos kızları'nın çektiği çile Antikçağ'da birçok kez betimlenmiştir. (Vatikan alçakkabartmaları, Münih müzesi'n-

Krüger-Moessner-Bavaria Verlag

Danaos kızları'nın çilesi
bir Attike amforasından ayrıntı
Antikensammlungen, Münih

deki boyalı vazolar). Ovidius ve Propertius Danaos kızları'nın Roma'da Apollon Palatium tapınağı'nda bulunan heykellerinden söz ederler. Bu heykelleri Vatikan'da korunan iki mermer figürle bir tutanlar da olmuştur.

DÂNÂYAN çoğl. a. (fars. *dana*'nın çoğl. *danayan*). *Esk.* Bilenler, bilgililer, bilginler.

DÂNÂYİ a. (fars. *dana* ve *-i*'den *danayı*) *Esk.* Bilirlik, bilgililik, bilginlik.

DANAYİT a. (fr. *danaïte*). Miner. Kobaltlı mispikel çeşidi.

DAN BÂU a. Bükülebilir bir sapı ve asmakabağından bir teknesi olan tek telli Vietnam çalgısı. (Sesler, sapın hareketiyle telin gerginliğinin değişmesiyle elde edilir.) [Eşanl. DAN DÔC HUYÊN.]

DANBURİT a. (öz. a. *Danbury*'den). Miner. Doğal kalsiyum borosilikat ($CaB_2Si_2O_8$)

DANBURY, ABD'de kent, Connecticut'ta, Stamford'un K.'inde; 50 800 nüf. Sanayi ve ticaret merkezi.

DANBY (Thomas OSBORNE, —*kontu*) → OSBORNE (Thomas).

DANCA a. Daha çok Danimarka'da konuşulan, kuzey-doğu öbeğinden bir germen dili.
—ANSİKL. Danimarka'nın ulusal dili olan dancayı, ayrıca Almanya'nın kuzeyinde ve İsveç'in güneyi ile Faerøerne adalarında birkaç topluluk da konuşur. Birlikte kuzey dillerinin doğu öbeğini oluşturduğu isveççeye ve norveççeye çok yakındır. Tarihçesi üç evreye bölünebilir: rune dancası (XI. yy.'a değin), eski danca (XI-XVI. yy.'lar) ve çağdaş danca. Rune döneminde dil, ana çizgileriyle, değişimlerin dancada daha eski olması dışında isveççeyle aynı dildir. XI. yy.'dan başlayarak vurgusuz ünlüler *a*, *i*, *u*'nun *e*'ye doğru zayıflamasıyla ve özellikle de dancanın ses dizgesinin en belirgin özelliği olan gırtlak vuruşunun (stød) ortaya çıkmasıyla kesin olarak isveççeden ayrılır. Öte yandan, özellikle Töton hansası tüccarları aracılığıyla yakın alman canın etkisini ve yazınsal dil üstünde roman (özellikle fransız) etkilerini belirtmek gerekir. Luther'in İncil çevirisi (1550), yazılı dilin oturmasına katkıda bulunur. XVIII. yy.'da bir arılaştırma reformu, germen kökenli sözcükleri koruyarak birçok fransızca aktarımı dilden temizleyecektir.

Çağdaş dönemde Danimarka'nın siyasal gücünden ötürü danca, isveççeyi ve İzlanda dilini etkiledi ve Reform dönemiyle XIX. yy. arasında Norveç'in resmi dili olarak kaldı.

DANCE (George), **Genç** denir, ingiliz mimar (Londra 1741 - *ay. y.* 1825). 1768'de babası Yaşlı GEORGE'un (Londra 1700 -*ay. y.* 1768) yerine Londra Kenti yapılarının denetleyicisi görevine atandı ve Kraliyet akademisi'nin ilk dört mimarından biri oldu. Yeniklasik üslup çerçevesinde parlak bir yaratma gücüne sahip olan Dance, öğrencisi Soane'ın üslubunun habercisi oldu (All Hallows kilisesi, London Wall, 1765; Newgate hapishanesi, 1770'e doğr. yıkıldı; Londra'da Guildhall, 1788).

Dance Centre *(the)*, Covent Garden'da (Londra) Floral Street'te bulunan bina. Başlangıçta (1965) Gary Cockrell'ın kurduğu bir dans okulunu barındırırken, 1970'te bir dans eğitim kompleksi haline getirildi. Birçok dans ve prova stüdyosuna sahiptir. Resmi toplulukların (Royal Ballet, London's Festival Ballet) öğretmenleri burada özel dersler verirler. Dance Centre'ın örgütlenmesi ve yapısı bir ölçüde Paris'teki eski Studio Wacker'i andı

Dance Notation Bureau, Rudolf von Laban tarafından hazırlanan notalama sisteminin uzmanları tarafından (Ann Hutchinson, Eve Gentry) labanotasyonu öğretmek ve yaymak için 1940'da New York'ta kurulan enstitü. Bu kurum, yazıcıları yetiştirir. Dans yazısına geçirilmiş yapıtların sinetogramları, Dance Notation Bureau'da saklanmaktadır.

Dances at a Gathering, konusunu ve koregrafisini Jerome Robbins'in hazırladığı bale. Müziği Chopin'indir. Kostümleri Joe Eula, ışıklandırmayı Thomas Skelton yaptı. İlk kez 1969'ta New York City Ballet tarafından New York'ta State Theatre'da sahnelendi. Başlıca rollerde Allegra Kent, Sara Leland, Kay Mazzo dans etti.

DANCİANGKOU ya da **DANJİANGKOU,** Çin'de göl, Hubei'nin kuzey-doğu'sunda ve Hınan'ın güney-doğu'sunda. Temelde Han Şuei ve Dan Ciang'ın sularından oluşur.

D'ANCONA (Alessandro), italyan yazar (Pisa 1835 - Floransa 1914). Edebiyat tarihçisiydi (*Studi di critica e storia letteraria* [Eleştiri ve edebiyat tarihi incelemeleri], 1880).

DANCOURT (Florent CARTON, **Ancourt** *sieur*'u, —denir), fransız oyuncu ve oyun yazarı (Fontainebleau 1661 - Courcelles-le-Roi, Gâtinais, 1725). Komedyen La Thorillière'in kızıyla evlendikten sonra tiyatroya yöneldi. 33 yıl boyunca (1685-1718) Comédie-Française'de sahneye çıktı, çok sayıda oyun yazdı. Kent göreneklerinin gözlemcisi olan Dancourt, kırsal kesimle ilgili önemli yapıtlar da verdi (*La Maison de campagne*, 1688).

DANDANAKAN. Tar. coğ. Merv'i (Türkistan) Serahs'a (Horasan) bağlayan ana yolun üzerinde, Merv'in yaklş. 50 km G.-B.'sında eski kent. Selçuklular ile Gazneliler arasındaki Dandanakan* savaşı (1040) burada geçti.

Dandanakan savaşı, Selçuklular ile Gazneliler arasında meydan savaşı (23 mayıs 1040). Selçuklular'ın gazneli topraklarına sürekli akınlarından rahatsız olan Sultan Mesut, Selçuklular'a karşı harekete geçti. Tuğrul ve Çağrı beylerin komutasındaki Selçuklular, gazneli ordusu önünde Serahs'tan kuzeye, çöle doğru çekildiler. Su kuyularını bozarak susuz bıraktıkları gazneli kuvvetlerini sürekli baskınlarla yıprattıktan sonra Merv yakınında, Dandanakan hisarı önünde savaşı kabul ettiler. Üç gün süren savaş sonunda gazneli ordusu büyük bir yenilgiye uğradı. Mesut, güçlükle kaçabildi; tüm ağırlıkları Selçuklular'ın eline geçti. Bu zaferden sonra selçuklu beyleri Tuğrul Bey'i "Horasan emiri" ilan ettiler. Böylece kısa sürede bir imparatorluk durumuna gelecek olan Selçuklu devletinin kuruluşu kesinlik kazandı.

DANDELOT (Georges), fransız besteci ve armoni profesörü (Paris 1895 - Saint-Georges-de-Didonne 1975). Ch.-M. Widor, P. Dukas ve A. Roussel'in öğrencisi.

1942-1965 arasında Paris Konservatuvarı'nda armoni dersleri verdi. Günümüzde de çok yararlanılan ders kitapları yazdı. Yapıtları arasında *Bilitis'in on beş şansonu* (1929-30) ve *Pax* (1937) adlı oratoryo anılmalıdır.

DANDİ a. (ing. *dandy*'den). Giyiminde, tavırlarında, beğenilerinde ve toplumsal davranışlarında aşırı bir özenti içinde olan erkek; züppe.

DANDİN, sanskrit yazar (İ.S. VI. ya da VII. yy.). Çağının gelenek ve görenekleri üzerine zengin ayrıntılarla süslü düzyazı öyküler (*Daşakumaracarita* [On genç adamın öyküsü]) yazdığı sanılır.

DANDİNİ ünl. Bebekleri uyuturken ya da oyalarken söylenen tekerlemelerde geçer.

◆ sıf. **1.** Bir yerin dağınık, karışık olduğunu belirtmek için kullanılır: *Her yer dandini.* **—2.** *Dandini bebek*, yaşıyla bağdaşmayacak derecede çocuksu davranışlarda bulunan kimse için söylenir. ‖ *Dandini beyim, hoppala paşam*, bir işi yapmaya nazlanan kimseler için alay yollu söylenir.

DANDLİKER (Karl), isviçreli tarihçi (Elsau, Zürich yakınında, 1849 - Zürich 1910). Zürich Üniversitesi'nde profesörlük yaptı (1887), İsviçre tarihiyle ilgili çalışmalarının *Geschichte der Schweiz* (İsviçre tarihi) [1883-1888] adlı yapıtında topladı.

DAN DÔC HUYÊN → DAN BÂU

DANDOGRAM a. (fr. *dendro* ve *gramme* sözcüklerinden). İstat. *Ağaç diyagramı*, yükselen hiyerarşik sınıflamada, öğelerin ikil toplamlarıyla yapılan ardışık gruplamaların bir ağaç biçiminde grafikle temsili.

DANDOLO, venedikli büyük aile. Venedik Cumhuriyeti'nin birçok dogesi bu aileden geldi. Bu dogelerin en ünlüleri şunlardır: ENRİCO (Venedik 1107'ye doğr. -Konstantinopolis 1205), 1192'de doge seçildi. Pola'yı (bugün Pula) [İstria] Pisalılar'dan geri aldı. Levant'taki venedik ticari çıkarlarını gözetti ve 20 yıl önce Venedik'in elinden alınan Zara'yı (bugün Zadar) [1202], sonra da Konstantinopolis'i (1204) geri almak üzere, papa İnnocentius III'ün isteğine aykırı olarak dördüncü haçlı seferinin yolunu değiştirdi. Konstantinopolis'i yağma ederek birçok sanat başyapıtını Venedik'e götürdü. Böylece bir Latin İmparatorluğu'nun kurulmasına katkıda bulundu ve Hadrianopolis'ten (Edirne) Marmara denizi'ne kadar uzanan bir toprak parçasını, bu denizin kıyı şeridini, Peloponisos, Euboia (Eğriboz adası) ve İonia takımadalarının büyük bir bölümüyle birlikte Epeiros'u, Akarnania'yı ve Aitolia'yı Venedik'e bağlattı. Baudouin I'den despot unvanını alarak ardıllarının XIV. yy. ortasına kadar taşıyacakları "Romania'nın bir buçuk çeyreğinin efendisi" unvanını kazandı; —GİOVANNİ (öl. Venedik 1289). Venedik'teki iç bunalım ve Cenova ile genel savaş döneminin tam ortasında, 1280'de doge seçildi. Dogeliği sırasında, Aragónlular'dan yana olan Venedik, Sicilya kralı Anjou'lu Carlo I'den yana olan papa Martinus IV'e karşı savaştı; —FRANCESCO (öl. Venedik 1339), 1329-1339 arasında dogelik yaptı. Flandres yolunu kapayan Veronalı Della Scala ailesinin düşmanlığı yüzünden, Venedik siyasetini o zamana kadar deniz yayılmacılığı ve Cenova ile savaş nedeniyle ihmal edilen kara yayılmacılığına yöneltti; —ANDREA (Venedik 1307'ye doğr. *ay. y.* 1354). 1343'te doge seçildi, 1346'da Türkler ile parlak bir antlaşma imzaladı ve ünlü bir kuşatmadan sonra Zara'yı geri aldı. Cenovalılar'a karşı kanlı bir savaşa girişti ve bu yüzden zorlu bir muhalefetle karşılaştı. Bu muhalefet, ondan sonra ardılı Marino Falier'i iktidara getirerek başarıya ulaştı. Petrarca'nın dostuydu, 1280'e kadarki Venedik üzerine latince bir kronik yazdı ve Venedik Cumhuriyeti'nin siyasi ve ticari tarih kaynaklarıyla ilgili bir koleksiyon derledi.

DANDRE (Victor E.), rus asıllı balesever (1870 - Londra 1944). Pavlova ile ortak oldu. Daha sonra onun emprezaryoluğunu yaptı. Pavlova ölünce kendi topluluğunu kurdu. *Anna Pavlova in Art and Life* (Anna Pavlova'nın sanatı ve yaşamı) [1932] adlı kitabı yazdı.

D'ANDREA (Gerolamo), italyan rahip (Napoli 1812 - Roma 1868). 1852'de Sabina kardinal piskoposluğuna ve yasak kitaplar listesini hazırlamakla görevli kurulun başkanlığına getirildi. Papalık devletlerinin istilasından (1860) sonra Vatikan'ın siyasetini açıkça eleştirdi. Yasak kitaplar kurulundan istifa etti ve Napoli'ye çekildi. Pius IX tarafından tüm kardinallik ayrıcalıklarından yoksun bırakıldı.

DANDRİDGE (Bartholomew), ingiliz ressam (Londra 1691 - *ay. y.* 1754'e doğr.). Portre ressamlığının yanı sıra (*Wales prensi Frederick Louis*, National Gallery), özellikle, Hogarth ile Highmore'dan farklı olarak, süsleme kaygılarının ağır bastığı, "sohbet tabloları" ile ünlendi (*Price ailesi*, 1728, Metropolitan Mus. of Art, New York; *Noel ailesinin üç kızı*, 1740, Manchester).

DANDY (Walter Edward), amerikalı cerrah (Sedalia, Missouri, 1886 - Baltimore 1946). Baltimor Johns Hopkins üniversitesi'nde beyin cerrahisi kliniğinde profesör olarak çalıştı, hidrosefaliyi inceledi; gazlı vantrikülografiyi ve ansefalografiyi buldu, ilk olarak disk fıtıklarını tanımladı ve beyin içi anevrizmaları ameliyatla tedavi etti.

Dandy-Walker sendromu, Magendie ve Luschka deliklerinin (beyin-omurilik sıvısının beyin-omurilik zarları arasındaki boşluklara akmasını sağlayan beyindeki 4. karıncığın orta delikleri) doğuştan darlığı. Bir hidrosefaliye ve 4. karıncığın genişlemesine neden olur.

DANE → TANE.

Danebrog nişanı, Reval (bugün Tallin) savaşı'nın anısına kral Valdemar II tarafından ihdas edilen danimarka nişanı. Bu savaşta Danimarka ordusu, Danebrog denilen, kırmızı zemin üzerine beyaz haç bulunan sancağı görünce cesaretini yeniden kazanmıştı; sancak, 1300 yılına doğru krallığın bayrağı olarak kabul edildi. 1671'de Christian V tarafından belirli bir yönetmeliğe bağlanan, 1808'te Frederik VI tarafından yeniden düzenlenen nişan, sivil ve askeri başarıları ödüllendirmede kullanılmakta ve 1951 yılından beri kadınlara da verilmektedir. Altı derecesi ve kırmızı kenarlı beyaz şeridi bulunan nişan, ortası beyaz, kenarları kırmızı mineli kolları uçlara doğru genişleyen bir latin haçından oluşur. (→ NİŞAN levhası.)

DANEG a. (ing. *dunnage*). Denizc. *Daneg tahtası*, ambarlara düzenli biçimde yerleştirmek ve korumak için yüklerin arasına konulan tahta, hasır vb. gereç.

—ANSİKL. Daneg tahtaları, yükleme-boşaltmada kolaylık sağlar. Alabanda terlemesi ve balast sızması sonucu ambar sintinelerine biriken sudan yükün korunmasını, ayrıca sıkışmasını ve ezilmesini önler. Öte yandan daneg tahtalarıyla yüklemede büyük boyutlu yükler arasındaki boşluklara küçük yükler doldurularak yer kazanılır.

DANEGELD a. Tar. İngiltere'ye yerleşmiş istilacı Danimarkalılar'a haraç vermek için anglosakson krallar tarafından X. yy.'da konulan vergi. (Bu vergi, Danimarka işgalinden sonra da sürdü ve ancak 1162'de kaldırıldı.)

DÂNEK a. (fars. *dānek*). *Esk.* Tanecik, tohumcuk.

DANELAW ya da **DANELAGH** a. Tar. **1.** IX.-XI. yy.'larda İngiltere'ye yerleşmiş Danimarkalılar'a tanınan hukuksal özerklik. **—2.** Danimarkalı istilacıların yaşadıkları ve onların yasa ve töreleriyle yönetilen toprak. (Yaklaşık olarak Northumbria'yı ve East Anglia ile birlikte doğu Mercia'yı kapsıyordu. Bölgenin bazı lehçelerinde, İskandinav sömürgeciliğinin etkisini gösteren kuzey kökenli sözcük kökleri ve sözcükler bugün de kullanılmaktadır.)

DÂNENDE sıf. (fars. *danende*). *Esk.* Bilen, bilgili, haberli: *Dânende-i serâir* (gizli şeyleri bilen).

DANER, VI. yy.'da Jylland'ın G.'ine yerleşen iskandinav halk. Jordanes'e göre ataları "Svealar"dır ve 500'e doğru Heruller'i geri püskürtmüşlerdir (bu olaydan sonra Heruller tarihten silindiler). Danerler ya da Batı Avrupa Vikingleri, aynı yıllarda İsveç'in güneyini, çevredeki adaları işgal ettiler ve adlarını Danimarka halkına verdiler; ama bu ad daha sonra, Norman adı gibi, tüm Vikingler için kullanıldı. Kökeni belirsiz kalan *Daner* sözcüğü, ancak Ortaçağ'da "danımarkalı"ya dönüştü.

Danevirke ya da **Dannevirke** ya da **Dannewerk,** Danimarka'yı frank istilasından korumak için yapılan ve Jylland kıstağı'nı kapayan sur. Yapımına VIII. yy.'ın sonunda Charlemagne İmparatorluğu'nun yayılışını durdurmak amacıyla Schlei fiyordu ve Eider ırmağı arasında kral Godfred tarafından başlatıldı; X. yy.'da kral Yaşlı Gorm tarafından sürdürüldü. XII. yy.'ın sonuna doğru Büyük Valdemar I tarafından yeniden ele alındı; daha sonra bir yana bırakıldı. 1848'de ivedilikle yeniden yapıldı; 1864'te alman tehdidi karşısında yapımı sürdürüldü.

DANG ya da **DENG** a. (amerikanca *dengue*; Afrika dillerinden suahili dilinde *denga*'dan). B grubu arbovirüslardan birinin yaptığı arboviroz. (Asya'da yerleşik-salgın halinde görülür, tropikal Amerika'da, Pasifik'te, bazen de Afrika'da rastlanır.)

—ANSİKL. Dang insanlara *aedes* cinsi sivrisineklerle geçer. 5-8 günlük bir kuluçka devresinden sonra hastalık grip belirtileriyle başlar: 39-40°C ateş, şiddetli baş ağrıları, genel ağrılar (kaslarda, belde, eklemlerde), bulantı, hatta kusma. Gelişmesi 5-7 gün sürer. Hastalığa kızılı andıran purpuramsı lekeli-kabarcıklı bir döküntü eşlik eder. Kan sayımında akyuvarların ve trombositlerin azaldığı saptanır. Sonuç genellikle iyidir. Gün geçtikçe Uzakdoğu'da daha sık rastlanan ve özellikle çocuklarda görülen kanamalı şekilleri, bu görüşün dışında sayılmalıdır, çünkü çoğunlukla ölümle sonuçlanır. Bir salgın kuşkusu olmadığı hallerde dangı öteki arbovirozlardan ayırabilecek tek yol viroloji yöntemiyle teşhistir.

DANGALAK sıf. ve a. *Tkz.* Duyarsızlığı, düşüncesizliği, yersiz ve kırıcı konuşmalarıyla çevresindekileri tedirgin eden kimse için kullanılır; düşüncesiz, budala: *Ona bakma, dangalağın biridir, ne dediğini bilmez.*

DANGALAKÇA sıf., be. *Tkz.* Yersiz, kırıcı konuşmalarıyla çevresindekileri tedirgin eden bir kimseye özgü şey, bu biçimde yapılan eylem için kullanılır: *Dangalakça bir yanıt. Dangalakça konuşmak.*

DANGALAKLIK a. Dangalak olma durumu; dangalakça yapılan davranış: *Sen üzülme, onun dangalaklığını herkes bilir.*

DANGHİ a. Denizc. Tonajı 50 ile 200 arasında değişen, *bagala* tipinde, ancak ondan daha küçük, iki direkli ve serenli hint gemisi; yan yelkenlerle donatılır.

DANGIL DUNGUL sıf. (yansıma sözc.). Konuşması ve davranışları kaba: *Dangıl dungul bir adam.*

◆ be. Kaba bir biçimde: *Dangıl dungul konuşmak.*

DANGILDAMAK → DANGIRDAMAK.

DANGIRDAMAK ya da **DANGILDAMAK** gçz. f. Kaba bir biçimde ve yüksek sesle konuşmak.

DANGREK ya da **DANG REK,** Tay-

land'ın güney-doğu'sunda ormanlık dağ kütlesi, Kampuçya-Tayland sınırında, Mekong vadisinin B.'sında. Güneye doğru, kumtaşından oluşmuş bir kıyı engebesiyle Kampuçya düzlüklerinin yanında yükseldikten sonra, kuzeyde Mun vadisine doğru alçalır.

DANG TRÂN CÔN (?- Nhân Muc, Ha Dông eyaleti, bugün Hanoi, 1750'ye doğr.), *Chinh-Phu Ngâm*'ın çincesini kaleme alan vietnamlı yazar.

DANHAUSER (Joseph), avusturyalı ressam (Viyana 1805 - *ay. y.* 1845). Burjuva bir aileden geliyordu, yapıtlarında yaşadığı toplumsal ortamı yansıttı. Biedermeier döneminde, ahlakçı türün en tutulan ressamı oldu (*Sefih*, 1835, Viyana).

DANIŞ a. Önemli bir konuyla ilgili olarak birkaç kişinin birlikte yaptıkları görüşme; müşavere.

DANIŞIK a. Olmayan bir durumu varmış gibi göstermek ya da bir durumu olduğundan başka türlü anlatmak için önceden anlaşma; muvazaa.
—Folk. *Danışık yemeği*, düğün hazırlıklarının başladığını bildirmek üzere çatıya bayrak asıldıktan sonra, oğlan babasının köy ileri gelenlerine verdiği yemek. (Bu yemekte oğlan babası düğüne köyden ve başka köylerden kimlerin çağrılacağı, bunların nerede konuk edilecekleri ve düğün hazırlıkları konusunda, köyün ileri gelenleriyle konuşur, yapması gereken işler için onlara danışır. Bayrak asıldıktan sonra verilmesi nedeniyle *Bayrak yemeği* de denir.)

DANIŞIKLI sıf. **1.** Önceden yapılan bir anlaşma sonucu, olduğundan farklı gösterilen durum için kullanılır; muvazaalı. **—2.** *Danışıklı dövüş*, bir amaç için kendi aralarında önceden anlaşmış olmalarına karşın, başkalarının önünde böyle bir anlaşma yokmuş gibi davranma.

DANIŞILMAK → DANIŞMAK.

DANIŞMA a. **1.** Bir kimseye danışmak, onun görüşlerini almak eylemi. **—2.** Bir kurumda, kurumun hizmetlerine ilişkin herhangi bir bilgi almak için başvuranların sorularını yanıtlamak üzere açılmış büro. (*Danışma bürosu* da denir.) [Eşanl. ENFORMASYON.] **—3.** *Danışma kurulu*, bir kurumda danışmanların oluşturduğu kurul.
—İşl. ikt. ve Topbil. Bir işyerinde, yönetimin işletme personelinin temsilcilerine danışarak karar alması. || *Danışma komisyonu*, bir işyeri bünyesinde, işyeri yönetimi ve bilgi dolaşımına ilişkin alanlarda yönetim ve kadrolar arasında düzenli bir diyaloğu kurmak için oluşturulan organ. (Yalnızca danışma işlevine sahiptir.) || *Doğrudan danışma*, bazı işyeri yönetimlerince benimsenen ve ücretlilerin seçilmiş temsilcilerini ve sendikalarını atlayarak patronlarla ücretli grupları arasında görüşme ve anlaşma sağlamayı amaçlayan karar yöntemi.
—Otelc. Şirket, otel gibi kuruluşlarda ziyaretçilerin karşılandığı büro; bu büroya bağlı personel: *Danışmadan odanın anahtarını istemek.* (Eşanl. RESEPSIYON.)
—Siyas. bil. Karardan önce ilgili taraflara danışılmasını öngören uygulama. (Danışma, özellikle ekonomi alanında [uyumlu ekonomi] sözleşmeler biçiminde [sözgelimi istikrar sözleşmeleri] gelişmiştir, ama yine de belli bir siyasal yaklaşımı ortaya koyar.) || *Danışma meclisi*, meclislerin eşit yetkilere sahip olmadığı çift meclis sisteminde, yasama alanında kesin karar verme yetkisi olmayan meclis.

Danışma meclisi. 1982 Anayasası'nı hazırlayan Kurucu meclis'i oluşturan iki organdan biri. (Diğeri Milli güvenlik konseyi.)
—ANSİKL. Danışma meclisi, 29 haziran 1981 tarih ve 2485 sayılı Kurucu meclis hakkında kanun'la oluşturuldu. Adı geçen yasaya göre Kurucu meclis Milli güvenlik konseyi ile Danışma meclisi'nden oluşuyordu. Danışma meclisi'nde 160 üye vardı. Bu üyelerin 120'si yasada belirtilen ilkelere göre her ilin göstereceği adaylar arasından Milli güvenlik konseyi tarafından seçiliyordu. Geri kalan 40 üye ise doğrudan doğruya Milli güvenlik konseyi'nce belirleniyordu. Danışma meclisi'nin başlıca görevleri anayasa, siyasal partiler ve seçim yasalarını hazırlamak ve TBMM çalışmalarına başlayıncaya kadar Milli güvenlik konseyi'nin yanında yasama çalışmalarında bulunmaktı. Danışma meclisi'nin kesin karar alma yetkisi yoktu. Kararlarının Milli güvenlik konseyi'nin onayından geçmesi gerekiyordu. Meclis, ilk toplantısını 23 ekim 1981 tarihinde yaptı. 20 kasım 1981'de iç tüzüğünü hazırladıktan sonra anayasa hazırlama çalışmalarına başladı. 15 üyeden oluşan bir anayasa komisyonu seçildi. Komisyon, 8 aylık çalışma sonunda hazırladığı anayasa taslağını 17 temmuz 1982 tarihinde Danışma meclisi başkanlığı'na sundu. Meclis bu taslak üzerinde yaptığı görüşmelerden sonra 23 eylül 1982'de bir anayasa metni hazırladı. Bu anayasa metni Milli güvenlik konseyi'ne sunuldu. Konsey metni değiştirerek onayladı. Anayasa'nın geçici 3. maddesi gereğince Danışma meclisi, 6 kasım 1983 tarihinde yapılan milletvekili genel seçimleri sonunda TBMM'nin toplanarak başkanlık divanını seçmesiyle varlığını yitirdi.

DANIŞMAK g. f. *Bir kimseye danışmak*, bir konuda, bir şey hakkında ondan bilgi almaya çalışmak, ondan görüş, akıl istemek: *Bu konuda bilgim yeterli değil, bir avukata danışmalısınız. Böylesine önemli bir konuyu halka danışmak gerekir. Daha önce bir bilene danışsaydın, boş yere zaman yitirmezdin.*

◆ **danışılmak** edilg. f. Danışmak eylemine konu olmak.

DANIŞMAN a. Uzman olduğu bir alanda görüşlerine başvurulan görevli; müşavir: *Başbakanlık danışmanı.*
—İş örgüt. *Genel danışman*, bir işletme müdürünün yanında çalışan, özel tekniklere ve yönetim işlevine özgü konulara egemen, sorunları çok genel bir çerçeve içinde inceleyip çözümleyerek yardımda bulunan ve işletme dışından gelen danışman.

DANIŞMANLIK a. Danışmanın işi, görevi; müşavirlik.

Danıştay, türk Anayasasıyla görevlendirilmiş yüksek idare mahkemesi. (Eşanl. DEVLET ŞÛRASI.)
• *Tarihçe.* Türkiye'de Danıştay, ilk kez Şûrayı devlet adı altında 1868'de kuruldu. 1838'de kurulmuş olan Meclisi vâlâyı ahkâmı adliye'nin 1868'de kaldırılması üzerine bu organın idari yargı, denetim ve nizamnamelerin incelenmesi işlerini üstlenen Şûrayı devlet, beş daireye ayrılmıştı: bunlar, idari ve adli mahkemeler arasında çıkan anlaşmazlıklarda görevli yeri saptamak, her türlü yasa ve tüzük tasarılarını hazırlamak, yetkileri içindeki her türlü idari işlem hakkında karar vermek ve devlet yetkililerine görüş bildirmekle görevliydi. Şûrayı devlet başkanı, nazır sıfatını taşıyordu. 1876 Kanunuesasisi ile Şûrayı devlet'in yargısal görevlerine son verilerek, yeni filizlenen idari yargı anlayışından vazgeçildi ve Kanunuesasi'nin 85. maddesi ile kişiler ile hükümet arasındaki davalara bakma görevi genel mahkemelere bırakıldı.
Cumhuriyetin ilanından sonra Danıştay, 1924 Teşkilatı esasiye kanunu'nda yer aldı. Bunun 51. maddesine göre idari davalara bakmak ve idari uyuşmazlıkları çözmek, hükümetçe hazırlanarak kendine verilecek kanun tasarıları ve imtiyaz sözleşme ve şartlaşmaları üzerine görüş bildirmek, gerek kendi özel kanunu ve gerek başka kanunlarla gösterilen görevleri yapmak üzere bir Şûrayı devlet kurulacaktı. Danıştay'ın ilk kuruluş yasası, 23 kasım 1341 tarih ve 669 sayılı yasadır. Daha sonra 21 aralık 1938 tarih ve 3546 sayılı Devlet şûrası kanunu ile, Danıştay'ın kuruluş ve görevleri yeniden düzenlendi. Bu yasa ilk olarak 27 mayıs 1946 tarih ve 4904 sayılı yasa ile, daha sonra da 12 haziran 1959 tarih ve 7354 sayılı yasa ile değişikliğe uğratıldı; Devlet şûrası adını alan Danıştay, dördü idari ve beşi dava işlerine bakan dokuz daireye ayrıldı. 1961 Anayasası'nın 114. maddesi "idarenin hiçbir eylem ve işleminin hiçbir halde yargı mercilerinin denetimi dışında bırakılamayacağı" hükmünü getirdi. 140. maddesi ise "kanunların başka idari yargı mercilerine bırakmadığı konularda ilk derece ve genel olarak üst derece mahkemesi" olan Danıştay'ın "idari uyuşmazlıkları ve davaları görmek ve çözümlemek, Bakanlar kurulu'nca gönderilen kanun tasarıları hakkında düşüncesini bildirmek, tüzük tasarılarını ve imtiyaz şartlaşma ve sözleşmelerini incelemek ve kanunla gösterilen diğer işleri yapmakla" görevli olduğunu bildirmekteydi. Danıştay, 1961 Anayasası'nda, 1924 Anayasası'nda olduğu gibi yürütme başlığı altında değil, yargı başlığı altında düzenlenmiş ve Yüksek mahkemeler arasında sayılmıştı. 24 aralık 1964 tarih ve 521 sayılı yasa ile Danıştay'ın kuruluş ve görevleri yeni anayasaya uygun olarak yeniden düzenlendi. Bu yasaya göre Danıştay, bağımsız bir yüksek idare mahkemesi, danışma ve inceleme mercisi idi; üçü idari ve danışma, dokuzu da dava işlerine bakan on iki daireden oluşuyordu.
1971 tarihinde 1488 sayılı yasayla gerçekleştirilen anayasa değişikliği, Danıştay'ın görevlerinde de değişiklikler yaptı: asker kişilere ait işler Askeri yüksek idare mahkemesi'ne verildi, Yüksek hâkimler ve savcılar kurulu'na ait kararlar idari yargı denetiminden çıkarıldı, Danıştay başkanı ile başkanun sözcüsünün seçimi Anayasa mahkemesi'nin görevleri arasından çıkarılarak Danıştay'a bırakıldı. Danıştay'ın yetkilerini sınırlayan bu anayasa değişikliklerine paralel olarak 18 haziran 1973 tarih ve 1740 sayılı yasayla Danıştay'ın daire sayısı on üçe çıkarıldı, ama görev alanı daraltıldı.
1982 Anayasası'nın 155. maddesine göre "Danıştay, idari mahkemelerce verilen ve kanunun başka bir idari yargı mercisine bırakmadığı karar ve hükümlerin son inceleme mercisidir. Kanunla gösterilen belli davalara da ilk ve son derece mahkemesi olarak bakar. Danıştay, davaları görmek, başbakan ve Bakanlar kurulu'nca gönderilen kanun tasarıları hakkında düşüncesini bildirmek, tüzük tasarılarını ve imtiyaz şartlaşma ve sözleşmelerini incelemek, idari uyuşmazlıkları çözümlemek ve kanunla gösterilen diğer işleri yapmakla görevlidir". Danıştay'ın kuruluş ve görevlerini düzenleyen son yasa, 6 ocak 1982 tarih ve 2575 sayılı Danıştay kanunu'dur.
• *Kuruluşu.*
Daireler. Danıştay, sekizi dava ve ikisi idari olmak üzere on daireden oluşur. Her daire bir başkan ve en az dört üyeden kurulur, kararları çoğunlukla verir.
Danıştay genel kurulu. Danıştay başkanı, başsavcı, başkanvekilleri, daire başkanları, üyeler ve genel sekreterlerden oluşur, kararlarını çoğunlukla verir.
İdari işler kurulu. İdari daireler başkan ve üyeleri ile her yıl genel kurul tarafından seçilecek on dava dairesi başkan ve üyelerinden oluşur, kararlarını oy çokluğuyla verir.
İdari dava daireleri genel kurulu. İdari dava dairelerinin başkan ve üyelerinden oluşur, kararlarını oy çokluğuyla verir.
Vergi dava daireleri genel kurulu. Vergi dava dairelerinin başkan ve üyelerinden oluşur, kararlarını oy çokluğuyla verir.
İçtihatları birleştirme kurulu. Danıştay başkanı, başsavcı, başkanvekilleri, dava daireleri başkanları ve üyelerinden oluşur, esas hakkındaki kararlarını birinci toplantıda kurul üye tamsayısının salt çoğunluğu ile, bu toplantıda karar yetersayısı sağ-

lanamazsa ikinci toplantıda mevcudun salt çoğunluğu ile verir. Diğer konularda oy çokluğuyla karar verir.
Başkanlık kurulu. Danıştay başkanının başkanlığında, başkanvekilleri ile genel kurulca seçilecek bir idari daire başkanı, bir idari dava dairesi başkanı, bir vergi dava dairesi başkanı ve bir üyeden oluşur, kararlarını oy çokluğuyla verir.
Yüksek disiplin kurulu. Danıştay başkanının başkanlığında, her takvim yılı başında Danıştay genel kurulu'nca her daireden seçilecek birer üye ile ikisi dava daireleri ve birisi idari daireler başkanları arasından seçilecek üç daire başkanından kurulur. Danıştay başsavcısı kurulun doğal üyesidir. Kurul, kararlarını üye tamsayısının üçte iki çoğunluğuyla verir.
Disiplin kurulu. Genel kurul'un her takvim yılı başında seçeceği bir daire başkanıyla bir üyeden ve birinci sınıfa ayrılmış bir tetkik hâkimi ile bir danıştay savcısından oluşur. Daire başkanı kurula başkanlık eder; genel sekreter kurulun doğal üyesidir. Kurul, kararlarını oy çokluğu ile verir.
• *Görevleri*
2575 sayılı yasaya göre Danıştay'ın görevleri şunlardır:
1. İdare mahkemeleri ve vergi mahkemelerinden verilen kararlara karşı temyiz istemlerini inceler ve karara bağlar.
2. Yasada belirtilen idari davaları ilk ve son derece mahkemesi olarak karara bağlar.
3. Başbakanlık ya da Bakanlar kurulu'nca gönderilen yasa tasarı ve teklifleri hakkında görüşünü bildirir.
4. Tüzük tasarılarını ve imtiyaz sözleşme ve şartlaşmalarını inceler.
5. Devlet başkanlığı ya da Başbakanlık tarafından gönderilen işler hakkında görüş bildirir.
6. Yasayla verilen görevleri yapar.
• *Danıştay'ın idari görevleri:* Danıştay'ın idari görevleri iki idari daire, İdari işler kurulu ve Genel kurul tarafından yerine getirilir:
Birinci daire; Başbakanlık ya da Bakanlar kurulu'nca gönderilen yasa tasarı ve önerilerini, Başbakanlık'tan gönderilen tüzük tasarılarını, maden imtiyazlarına ilişkin işleri, idari makamlar arasında görev ve yetkiden doğan ve Başbakanlık'tan gönderilen uyuşmazlıkları, yasalarda Danıştay'dan alınacağı belirtilen düşüncelere ilişkin istekleri, Devlet başkanlığı ya da Başbakanlık'tan gönderilecek danışma niteliğindeki işleri, vb. inceler; gereğine göre karara bağlar ya da düşüncesini bildirir.
İkinci daire; Memurin muhakematı hakkındaki kanunu muvakkatı hükümlerine göre Danıştay'da görülecek işleri karara bağlar.
Genel kurul; yasalarla belirtilen seçim görevleri ve öteki görevleri yapar.
İdari işler kurulu; yasa ve tüzük tasarılarını, imtiyaz verilmesine ilişkin sözleşme ve şartlaşmaları, yasalarda bu organa verilen işleri, Danıştay idari daire ve kurulları arasında çıkacak görev uyuşmazlıklarını, vb. inceler, gereğine göre karara bağlar ya da görüş bildirir.
• *Danıştay'ın yargı görevleri.* Danıştay'ın yargısal görevleri sekiz dava dairesi, İdari dava daireleri genel kurulu, Vergi dava daireleri genel kurulu ve İçtihadı birleştirme kurulu tarafından yerine getirilir.
Üçüncü daire; vergi mahkemeleri arasında görev ve yetkiye ilişkin uyuşmazlıklarda ve bağlantılı davalarda merci tayinine; vergi, resim ve harçlarla ilgili olup diğer vergi dava dairelerinin görevleri dışında kalan işlere ilişkin dava ve işleri çözümler.
Dördüncü daire; gelir ve kurumlar vergilerine ilişkin davaları çözümler.
Beşinci daire; kamu görevlilerine ait mevzuattan doğan uyuşmazlıklara ilişkin davaları çözümler.
Altıncı daire; imar, kamulaştırma ve yıkma işleri ile bunlara bağlı işlere ve eski eserler mevzuatından doğan uyuşmazlıklara ilişkin davaları çözümler.
Yedinci daire; gümrük ve gider vergileri ile ithale ilişkin vergilere, işletme vergisine, motorlu taşıtlar ve taşıt alım vergilerine, veraset ve intikal vergilerine, damga vergisine ve dış seyahat harcamaları vergilerine ilişkin davaları çözümler.
Sekizinci daire; köy, belediye ve özel idareleri ilgilendiren mevzuatın uygulanmasına, mahalli idarelerin seçimle gelen organlarının organlık sıfatlarını kaybetmeleri konusuna, sınır, iskân, toprak edinme mevzuatına; maden, taşocakları ve orman mevzuatına; kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları mevzuatına; öğrenci ve öğrenim işlerine; esnaf derneklerinin feshi konusuna; Karayolları trafik kanunu'na ilişkin davaları çözümler.
Dokuzuncu daire; emlak ve emlak alım vergisine, gayri menkul kıymet artışı vergisine; köy, belediye ve özel idare vergi, resim, harç ve payları ile bunların diğer gelirlerine ve bunlara ait tarifelere; ve Harçlar kanunu'na ilişkin davaları çözümler.
Onuncu daire; idare mahkemeleri arasında görev ve yetkiye ilişkin uyuşmazlıklarda ve bağlantılı davalarda merci tayinine; vergi davalarına bakan dava daireleri hariç, diğer idari dava dairelerinin görevleri dışında kalan uyuşmazlıklara, Türk parasının kıymetini koruma mevzuatı'na ilişkin uyuşmazlıklara ilişkin dava ve işleri çözümler.
İdari dava daireleri genel kurulu; idare mahkemelerinden verilen ısrar kararlarını inceler, Bakanlar kurulu'nun düzenleyici işlemlerine karşı açılan ilgili davaları çözümler.
Vergi dava daireleri genel kurulu; vergi mahkemelerinden verilen ısrar kararlarını inceler, Bakanlar kurulu'nun düzenleyici işlemlerine karşı açılan ilgili davaları çözümler.
İçtihadı birleştirme kurulu; dava dairelerinin ya da idari ve vergi dava daireleri genel kurullarının kendi kararları ya da ayrı ayrı verdikleri kararlar arasında aykırılık ya da uyuşmazlık görüldüğü; ya da birleştirilmiş içtihatların değiştirilmesi gerekli bulunduğu takdirde, danıştay başkanının havalesi üzerine, başsavcının düşüncesi alındıktan sonra işi inceler ve gerekli görürse içtihadın birleştirilmesi ya da değiştirilmesi hakkında karar verir.
Danıştay üyelerinin nitelikleri. Danıştay üyeleri; idari yargı hâkim ve savcılığı, bakanlık, müsteşarlık, müsteşar yardımcılığı, elçilik, valilik, generallik, amirallik, Devlet başkanlığı genel sekreterliği, genel ve katma bütçeli dairelerde veya kamu kuruluşlarında genel müdürlük ya da en az bu derecedeki tetkik ve teftiş kurulları başkanlığı, yükseköğrenim kurumlarında hukuk, iktisat, maliye, kamu yönetimi profesörlüğü, bakanlıkların başhukuk müşavirliği veya birinci hukuk müşavirliği ya da Maliye bakanlığı'nda bu derecelerdeki hukuk müşavirliği, müşavir avukatlığı ya da muhakemat müdürlüğü yapmış olanlar arasından seçilir.
Üye seçimi. Danıştay'da boşalan üyeliklerin dörtte üçü idari yargı hâkim ve savcılığından, dörtte biri ise diğer görevliler arasından seçilir. İdari yargı hâkim ve savcıları Hâkimler ve Savcılar yüksek kurulu'nca, diğerleri ise devlet başkanınca seçilirler.
Danıştay başkanı, başsavcısı, başkanvekilleri ve daire başkanları, kendi üyeleri arasından, Danıştay genel kurulu'nca üye tamsayısının salt çoğunluğu ile seçilir.

DANİCAN, Philidor —denir, fransız müzikçi aile → PHİLİDOR.

DANİČİĆ (Djura), sırp dilbilimci (Novi Sad 1825 - Zagreb 1882). 1867'de Zagreb Yugoslav akademisi'nde sekreter, 1873'te Belgrad'da slav filolojisi profesörü oldu. Sırp-hırvat dili üstüne çalışmalarıyla Vuk Karadžić'in reformuna katkıda bulundu. 1877'de sırpça-hırvatça sözlük' ün yayımına başladı. Bu sözlüğün ilk cildi 1880'de çıktı.

DANİEL (Samuel), ingiliz şair (Taunton, Somerset, 1562 - Beckington, Wiltshire, 1619). Elizabeth I'in müzik öğretmeninin oğlu, James I'in şairi, Shakespeare ve Marlowe'un dostu, Ben Jonson'ın hasmıydı. Devletin korumacılığına bel bağladı. Bilginin evrenselliği üzerine şiirsel bir diyalog olan *Musophilus* (1592) ile, Henry II'nin metresinin hayali itirafı biçiminde yazdığı *The Complaint of Rosamond* (1592) adlı yapıtların ardından dizeler halinde *The Civile Warres*'ı (İç savaşlar) [1595-1609] ve Seneca tarzında birçok trajedi (*The Tragedie of Cleopatra,* 1594; *The Tragedie of Philotas,* 1605) kaleme aldı. Artemis'e ithaf ettiği sonelerinde (*Delia,* 1592) ve maskelerinde (*The Vision of the Twelve Goddesses,* 1604; *Tethys' Festival,* 1610) krallık debdebesine bağlı bir klasikçiliğin inceliği vardır.

DANİELE da Volterra → RİCCİARELLİ.

DANİELİAN (Leon), amerikalı dansçı ve koregraf (New York 1920). Mordkin, Fokine ve Dolin'in öğrencisi. American Ballet School'un derslerini izledi. Klasik ve romantik rolleri büyük başarıyla yorumladı. Massine'in, Ballet russe de Monte-Carlo tarafından sahnelenen *Mavi Tuna* ve *la Gaieté parisienne* adlı yapıtlarında dikkat çekti. American Ballet Theatre School'un yönetmeni oldu.

DANİELL (John Frederic), ingiliz fizikçi ve kimyacı (Londra 1790 -*ay. y.* 1845). 1814'te Royal Society'ye üye oldu ve 1831'de Londra King's College'a profesör olarak atandı. Yoğuşmalı bir nemölçer (1820), bir pirometre (1830) ve kendi adını taşıyan iki sıvılı elektrik pilini* icat etti (1836). İyonları açığa çıkarmak amacıyla, Berzelius'un ikiciliğine dayanan formülleri elektrolitler için değiştirdi. Yapay iklim deneylerini ele aldığı *Meteorological Essays* (Meteoroloji deneyleri, 1823) ve *Introduction to the Study of Chemical Philosophy* (Kimya felsefesinin incelemesine giriş, 1839) yayımlanmış yapıtlarıdır.

Daniell integrali [matematikçi P. J. *Daniell*'in (1889-1946) adından]. Mat. çözlm. X bir küme, V, X üzerinde tanımlı bütün gerçek fonksiyonlara ilişkin vektör uzayının ağsı bir vektör altuzayı ve I, V üzerinde tanımlı pozitif, doğrusal bir biçim olmak üzere (X, V, I) üçlüsü, (f_n) azalansa ve n sonsuza yaklaştığında, 0 a yaklaşıyorsa, $I(f_n)$ de 0 a yaklaşır. (Örneğin ($\mathbb{R}$,V, I) üçlüsü; burada V, tıkız taşıyıcılı sürekli fonksiyonların uzayı ve

$$I(f) = \int_{-\infty}^{+\infty} f(x) \, . \, dx \, . \text{tir.})$$

DANİEL NEVSKİY, rus prensi (1261-1303), Aleksandr Nevskiy'in üçüncü oğlu. Has olarak Moskova bölgesini aldı. Pereslavl-Zaleskiy miras yoluyla kendisine geçince Vladimir-Suzdal'a bağımlı küçücük prensliğini genişletti. 1598'e kadar Moskova'da hüküm süren prensler ya da çarlar kuşağının ilk üyesidir.

DANİEL ROMANOVİÇ GALİTSKİY ya da **DANİEL Haliczli** (1201-1264), Galiçya-Volinya prensi, sonra kralı (1255-1264). Roman Mstislaviç'in (1199-1205) oğlu. Birçok kez iktidara çağrıldıysa da boyarlar tarafından tahttan uzaklaştırıldı: bu durumdan yararlanan macar ve polonya kralları Galiç (Halicz) ve Przemysl'e yerleştiler. Daniel, tüm Volinya (1229), Galiçya (1238) ve Kiev (1239) üzerinde kendi ya da kardeşi Vossilko'nun otoritesini kurmayı başardı. Çernigov prensinin müttefiği macar kralını bozguna uğrattı (1245). Gücünün doruğundayken, Altınordu hanının ayağına giderek (1250), onun egemenliğini tanımak zorunda kaldı. Moğollar'a karşı savaşabilmek için papa İnnocentius IV ile ilişki kurdu. Papa ona krallık unvanı verdi (1254) ve yeni bir haçlı ordusu kurmayı vaat etti. Roma'dan hiçbir yardım görmeyince, Papa-

lık ile kurduğu ittifakı bozdu. Daniel Romanoviç, özellikle krallığının başkenti yaptığı Holm (bugünkü Chełm) dahil olmak üzere, pek çok kentin kurucusudur.

DANİEL-ROPS (Henri PETIOT, —denir), fransız yazar ve tarihçi (Épinal 1901 - Chambéry 1965). Tarih profesörü olan Daniel-Rops, ilkin denemeleri ve romanlarıyla tanındı. Daha sonra, hıristiyan bir hümanizmden esinlenerek, insan zekâsıyla tekniğin ilişkileri ve uygarlığımızın maddi ilerlemeye ayak uyduramaması konularıyla uğraştı. Başlıca yapıtları: *Histoire Sainte* (1943), *Jésus en son temps* (1945); *Histoire de l'Église du Christ* (1948-1960) [1955'te Fransız Akademisi'ne seçildi.]

DANİELS (William), amerikalı görüntü yönetmeni (Cleveland, Ohio, 1895 - Los Angeles 1970). Uzun süre Metro Goldwyn Mayer yapımevine çalıştı. Birçok Greta Garbo filminde görev aldı (*Kraliçe Kristin* [Queen Christine], 1933; *Anna Karenina*, 1935; *Ninotchka*, 1939); ışık ve çerçevelemedeki derin bilgisiyle Garbo'nun ünlenmesine katkıda bulundu. Daha sonra özellikle Jules Dassin ve Anthony Mann' in filmlerini görüntüledi.

Daniels preskalenik biyopsisi, içinde lenfatik oluşumlar bulunan yağlı hücre dokusunun ameliyatla alınması. Bu dokunun incelenmesi daha güçlükle ulaşılan mediyastin bezlerinin durumu hakkında bilgi sağlar (sarkoidozun, bir urun, Hodgkin hastalığının vb. tanımlanması).

DANİELSON-KALMARİ (Johan Richard), finlandiyalı tarihçi ve siyaset adamı (Hauho 1853 - Helsinki 1933). Tarih profesörüydü, önemli bir yapıt yayımladı: *Die Nordische Frage in den Jahren 1746 -1751* (1746-1751 yıllarında kuzey sorunu). Ülkesini ruslaştırma siyasetine karşı savundu (*Finlandiya ve Rus Çarlığı Birliği*, 1890). Diyet üyesi olarak, Eski Finlandiya halk partisi'nin en kararlı üyelerinden biri oldu; 1907'den 1914'e kadar aynı partinin başkanlığını yaptı.

DANİELSSON (Axel Ferdinand), isveçli gazeteci ve siyaset adamı (1863 - Esternberg, Avusturya, 1899). Wärmlandlı bir işçinin oğluydu, Uppsala Üniversitesi'nde öğrenim gördü; gazetecilik mesleğine atıldı ve toplumsal eşitsizliklerle mücadele etmek için Social-Demokraten (1885-86) gazetesiyle işbirliği yaptı, Malmö'de Arbetet ("Emek") adlı günlük gazeteyi kurdu ve İsveç sosyal demokrat partisi'nin ilk siyasal programını hazırladı (1897).

DANİİL, rus papaz (1492'den önce - Volokolamsk manastırı 1547). Volokolamsklı İossif Volotski'nin tilmizi. Onun kurduğu manastırda hegumenos, sonra Moskova metropoliti oldu (1522-1539). Manastırların toprak mülkiyeti edinmesine karşı çıkan Yunanlı Maksimos'u, Vassian Patrikeyev'i ve yandaşlarını 1525-1531 konsilleri tarafından mahkûm ettirdi. Şuyskiyler iktidara gelince metropolitlik makamını terk etmek zorunda kaldı.

DÂNİK a. (ar. *dānik*). İsl. huk. Bir dirhemin altıda biri ağırlığında tartı birimi. (Yaklaşık 0,496 g.)

DANİLER, Batı Yeni Gine'nin orta bölümünde (İrian Jaya) Baliem vadisinde oturan halk. Nüfusu 50 000 kişi kadardır. Daniler'in geçim ekonomisi tarıma (taro, yam ve muz), orman toplayıcılığına, balıkçılık ve avcılığa dayanır. Kadınlar tarafından yetiştirilen domuz her 4-6 yılda bir yinelenen büyük şenliklere vesile olur; bu şenlikler sırasında topluma giriş ve evlenme törenleri yapılır. Daniler, toplumsal olarak toprağa bağlı olmayan patriklanlar halinde, siyasal açıdansa değişken konfederasyonlar biçiminde örgütlenen savaşçı bir toplumdur.

DANİLEVSKİY (Nikolay Yakovleviç), rus siyaset yazarı (Oberez, Orel, 1822 - Tiflis 1885). Aleksandr II döneminde panslavcılığın ateşli savunuculuğunu yapan Danilevskiy, 1869'da *Rossiya i Evropa* (Rusya ve Avrupa) adlı bir yapıt yayımladı. Bu yapıt, 1876-1878 balkan bunalımı arifesinde büyük yankılar uyandırdı. Danilevskiy, bu yapıtında, Rusya'nın avrupalılaştırılması çabalarını açıkça yermekte ve ülkesinin tarihsel bir görevi olduğunu ileri sürmekteydi: Balkan milletlerini Türkler' in egemenliğinden kurtarmak, bir panslav federasyonunu kurmak ve korumak.

DANİLEVSKİY (Grigoriy Petroviç), rus romancı (Danilovka, Harkov ili, 1829 - Petersburg 1890). Rus resmi gazetesi Pravitelstvenniy Vestnik'in (Hükümetin habercisi) başyazarı olan Danilevskiy, Güney Rusya'nın yaşantısını anlatan etnografik romanlar yazdı (*Volya* [Mülteciler], 1864). İlerici eleştirmenlerce zayıf olarak nitelendirilen tarihsel romanları yine de oldukça başarı kazandı (*Sojjenmaya Moskva* [Moskova alevler içinde], 1886).

DANİLEWİCZ (Tadeusz, **Kuba** —denir), polonyalı subay (Przedrzymichy 1895 - Hudderfield, Büyük Britanya, 1972). Alman işgali sırasında genelkurmay başkanlığı görevini yürüttü, sonra 1942'den 1945'e kadar Polonya içindeki gizli ordunun (*Narodowe Siły Zbrojne* [*NSZ*], Ulusal silahlı kuvvetler) bir bölümünün başkomutanlığını yaptı. Komünistlerin saldırıları karşısında Polonya'dan ayrılarak önce Fransa'ya, daha sonra da Büyük Britanya'ya sığındı.

DANİLO, sırp başpiskopos (öl. 1338). Athos (Aynaroz) tepesindeki sırp manastırında hegumenos. *Rodoslov* (Soyağacı) adlı yapıtında birçok sırp prensinin öyküsünü anlattı.

Danilo nişanı ya da **Bağımsızlık nişanı,** 1852'de Karadağ prensi Danilo I tarafından ihdas edilen bu nişan, Karadağ'ın Yugoslavya'ya katılması üzerine kaldırıldı (1918). Dört rütbesi vardı. Kırmızı zırhlı beyaz kurdela ile takılırdı. Çevresi beyaz, ortası mavi mineli dört kollu bir haçı bulunuyordu.

DANİLO-KAKANJ KÜLTÜRÜ a. Yugoslavya'da orta yenitaş çağı kültür evresi. Bu kültür, IV. binyılın ilk yarısında Vinča kültürüyle birlikte gelişti.

DANİLO PETROVİC, Karadağ prensleri → PETROVIC.

DANİLOV (Fyodor Daniloviç), XVIII. yy.'da Petersburg'da yaşamış rus ressam, dekoratör ve mimar. Yekaterina II ve Pavel I dönemlerinde, özellikle Oranienbaum, Peterhof, Pavlovsk saraylarının dekorlarını yaptı.

DANİLOVA (Marya), rus kadın dansçı (Petersburg 1793 - ay. y. 1810). Didelot' dan ders aldı. Duport'a eşlik etti. Güzelliği, zarafeti ve çevikliğiyle tanındı. Üstün bir tekniğe sahipti.

DANİLOVA (Aleksandra Dionisevna), rus asıllı kadın dansçı ve eğitimci (Peterhof, bugün Petrodvorets, 1904). Petersburg imparatorluk okulu'nda öğrenim gördükten sonra Devlet balesi'ne katıldı. 1924'te Balanchine'in kurduğu küçük grupla SSCB'den ayrıldı. Rus baleleri'nde çalıştı (1925-1929), Monte-Carlo operası balesi'nde solocu oldu, sonra V. Voskresenskiy Basil'in Rus balesi'nde (1933 -1938) ve Ballet russe de Monte-Carlo'da çalıştı (1938-1952). Birçok uluslararası toplulukta konuk sanatçı olarak dans etti (1952-1954), daha sonra kendi topluluğunu yönetti (1954-1956). Rus okulunun klasik dans geleneğini ABD'de sürdüren dansçılardandır. Klasik repertuvarın büyük rollerini (Odile-Odette, *Kuğu gölü*) yo-

DANİMARKA

rumladı, Massine'in *(Mavi Tuna, la Boutique fantasque)* ve Balanchine'in *(Danses concertantes, Sonnambula)* adlı yapıtlarının prömiyerinde başrolü yorumladı. Çok güçlü bir belleği olan Danilova 1961'de *Coppelia* (Scala di Milano) ve *Fındıkkıran* (Washington Ballet) adlı yapıtları özgün biçimleriyle sahneledi. School of American Ballet'de öğretmenlik yaptı.

DANİMARKA, danca **Danmark,** Kuzey Avrupa'da devlet; 43 070 km²; 5 146 000 nüf. (1991). Başkenti *Kopenhag.* Resmi dili *danca.*

COĞRAFYA
doğal çevre

Bütünüyle denize bakan ve 7 400 km uzunluğunda kıyısı olan Danimarka, 500'ü aşkın adaya (başlıcaları Sjaelland, Fyn, Lolland, Falster, Møn ve Bornholm) yayılır ve Jylland'ın karşısında, 68 km genişliğindeki bir boğazla Avrupa'ya bağlanır. Bu nedenle Danimarka, kimi zaman önemli mimarlık yapıtlarıyla (Jylland'ı Fyn'e ya da Falster adasını Sjaelland'a bağlayan köprüler gibi) ve çoğunlukla da araba vapurlarıyla çözümlemeye çalıştığı ulaşım sorunlarıyla karşı karşıyadır.

İklimin okyanus iklimi özellikleri taşıması, ülkenin bu yüzey şekli özellikleriyle açıklanır. Enlemlerin yüksekliğine karşın sıcaklık ortalamaları aşırı değildir: ocak ortalaması -1 ve +1°C arasında, temmuz ortalaması 15 ve 17°C arasında değişir. Yağışlar, bütün yıl boyunca oldukça boldur: bunun nedeni, kutup cephesine bağlı hava bozulmalarının Finlandiya'da sıkça görülmesidir.

Bununla birlikte, bütünüyle okyanus iklimi özelliği taşıyan Jylland'ın batı kıyısı ile daha karasal iklimli boğazlar kesimi (doğuda 400 mm'lik yağışa karşılık batıda 800 mm yağış; en yağışlı ay ağustos, daha sıcak yazlar) arasında bölgesel bir iklim ayrılığı vardır. Öte yandan, kışın şiddeti, özellikle Jylland'da ve daha geniş adaların iç kesimlerinde hissedilir; kıyılardaysa, iklimin oldukça ılımlı olması, deniz buzlarının yayılmasının sonucudur: Kuzey denizi pek ender donmasına karşılık, ocak ve şubat aylarında Baltık boğazlarının buz tutması oldukça sık rastlanan bir olaydır.

Bk. resim sayfa 2869

Pek önemli engebeleri bulunmayan bu takımadada günümüzde görülen yüzey şekli farklılıkları buzul olaylarının sonucudur; düzleşmiş tortul örtüsü, Dördüncü Zaman buzlarının yayılmasını engelleyememiştir, ama Danimarka gene de, Würm devrinde oluşmuş İskandinav buzul takkesinin sınırında yer alır. En yüksek yeri 170 m olan (bu ülkenin de en yüksek noktasıdır) ve Jylland'ı birbirinden kesinlikle farklı iki bölgeye (batıda, buzulöncesi alüvyon ovasının fundalıkları ve turbalıkları; doğuda, buzul yüzey şekillerinin bütün örneklerini sunan tanıktepeler ve göller) ayıran, ormanlık, uzun bir yamaç oluşturan buzultaş şeridi bu sınırı açıkça belirler. Buzul devrinin sona ermesiyle buzullar gerileyince Baltık denizi, Danimarka'nın büyük bölümünü deniz tortullarıyla örterek Kuzey denizi'ne doğrudan bağlandı; bununla birlikte, buzul devrinden sonra deniz düzeyindeki yükselme Danimarka boğazlarını incelterek günümüzdeki biçimlerini verdi. Burada da batı ve doğu arasında bir karşıtlık vardır: Jylland'ın batı kıyısı, düz, alçak ve kumullarla kaplıdır; doğu kıyılarıysa denizin bastığı harklarla delik deşik olmuş buzul çökelleridir.

tarım zenginliği

Toprak ve iklimin elverişliliği (engebelerin azlığı, yumuşak iklim, alüvyonlu topraklar), toprakların çoğunun (% 61) ekilebilmesini sağlamıştır. Verimin yüksekliği ve kullanılan gübre miktarının gittikçe artması Danimarka'da bilimsel bir tarım yapıldığını gösterir. Bu tarımın büyük ölçüde makineleştiği, aktif nüfusun ancak % 5,7'sinin bu alanda çalışmasından bellidir. Makineleşme işletmelerin genişlemesine yol açmıştır (34 ha'a değin yükselmiş); bu da, tarımın, hayvan yetiştirmeye yönelmesinden ileri gelir (tarım gelirinin % 90'ı). Tarım, özel bir eğitime ve kooperatifleşmeye dayanır.

İşlenebilir toprakların büyük kısmını kaplayan arpa (yaklaşık 5 Mt), hayvanların beslenmesi ve bira yapımı için kullanılır. Hayvancılık, yumru bitkilerin (pancar, patates) ve lahananın büyük ölçüde üretilmesinden ve özellikle Jylland'da yapay ve doğal çayırların çok geniş olmasından yararlanmaktadır. Sığırlar (2,2 M baş), et ve süt verecek biçimde seçilerek yetiştirilir. Süt, bu ürünü satmayı ya da tereyağı ve peynir yapmayı sağlayan kooperatifler tarafından toplanır. Peynir suyu ise, evcil domuzların (yaklaşık 9,5 M baş) beslenmesinde kullanılır ve bu domuzlar *Danimarka bacon*'ı diye ün salmıştır. Kümes hayvanları, yumurta (son senelerde düşmesine rağmen) ve vizon (Danimarka bu alanda dünya üçüncüsüdür) üretiminin de çok yüksek olduğu söylenebilir. 1990'da 1,4 Mt'a yaklaşan ürünüyle balıkçılık (bu, Türkiye'nin on kat az nüfusu olan bir ülkenin, onun ürününden 4,5-5 kat daha fazlası demektir) önemli bir rol oynar ve dış satımı besler.

dışsatıma dayanan bir sanayi

Aktif nüfusun % 26,3'ü sanayi kesiminde çalışır. Tarım-besin kesiminin dışında bütün öteki kesimler dışalımla desteklenir. Enerji bakımından ülke tam anlamıyla bağımlıdır (Kuzey denizi'nde hidrokarbür bulunmuş olmasına rağmen). Sanayinin, kömür (üretim yoktur, 111 000 t tüketim) ve petrol (1990'da 6 Mt üretim) limanlarında yoğunlaşması bu nedenledir. 25 GW saat olan elektrik üretiminin tamamı termiktir. İşgücü gereksinimi, yüksek nüfus yoğunluğuyla (km²'ye 120 kişi kadar) ve tarım alanında işgücüne daha az gerek duyulması dolayısıyla rahatlıkla karşılanmaktadır. Son yıllarda sanayide yerinden yönetimin ortaya çıkmasının nedeni de budur.

İki kesim ağır basar: makine ve besin (birincisi, işletmelerin % 25'i, ikincisi % 12'si). Makine ve maden sanayisi, gemi, motor ve çiftliklerde konserve yapımevlerinde kullanılan frigorifik malzemenin üretilmesine dayanarak ilerlemiştir. Başlıca gemi yapım tesisleri Helsingør, Odense ve Ålborg'dadır. Besin sanayileri de tarımdaki aşırı üretime dayanır. Bazı kesimlerde genişleme görülmektedir: balık işleme (konserveler, balık unu) ve bira üretimi (8,3 Mhl). Ama şekerli besin yapımını, yağhaneleri ve arıtımevlerini de (Ålborg) unutmamak gerekir. Kopenhag ile Jylland arasında bölüşülmüş olan tekstil sanayisi, dışardan alınan malların değeri dışarıya satılanlardan iki üç kat fazla olmasından ötürü güç bir durumdadır.

etkin bir ticaret

Danimarka'nın durumu, ticarete yatkınlığını açıkça belirtir. Bu ticaret, tarımla da beslenmektedir. Bugün, tarım ürünleri tüm dışsatımın % 26'sını, sanayi ürünleri ise % 74'ünü oluşturmaktadır. Bu dışsatım, ilksel maddelerin ve enerji ürünlerinin değerinin çok fazla yükselmesinden ötürü, dışalımı karşılayamamaktadır. Ticaret dengesindeki bu gittikçe artan açık, hizmetlerle (Danimarka gemileri yabancı ülkeler için mal taşır) ve lehte sonuç veren transferlerle giderilmektedir. Mübadelelerin yarısına yakın bölümü AET'nin öteki devletleriyle yapılmaktadır.

Kopenhag, Iskandinavya'nın her zaman pazarı olmuştur ve ayrıca, Viborg ile Hamburg arasındaki kuzey-güney yolu da birçok mübadelenin yapılmasını sağlamıştır. Kuzey-güney yönünde iki yol büyük önem taşır: daha eski olanı, Ålborg'u Schleswig'e bağlar ve Orta Jylland'ın yoğun nüfuslu kesiminden geçer ve böylece özellikle ulusal ulaşıma hizmet eder; öteki ise, Hamburg'u Stockholm'a bağlar ve Kopenhag'dan geçerek, iki araba vapuru aktarmasıyla doğudaki kuzey-güney ekseninden yararlanır. Bu Avrupa trafiğine, Kopenhag havaalanında da (Kastrup) rastlanır. Bu ada ülkesinde, demiryolu trafiği daha az önemlidir. Dar boğazlardan büyük gemilerin geçmesi olanaksız olduğu halde (bunlar Rotterdam'da kalırlar), liman trafiği 40 Mt'a ulaşır (ulusal trafik).

nüfus ve kentler

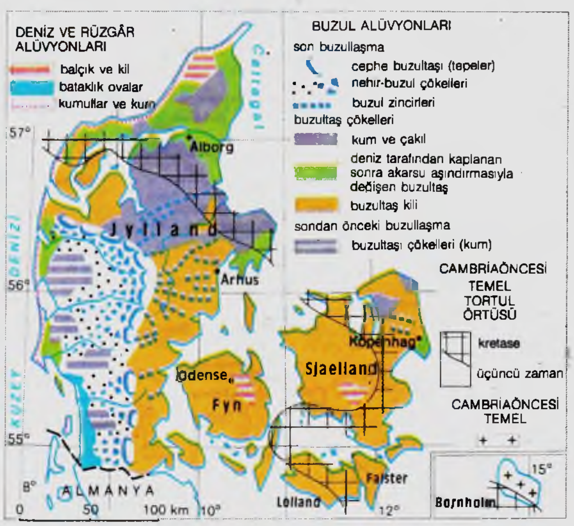
Nüfus 5 milyonu pek az geçmekte ve hemen hiç artmamaktadır. Doğum oranı ‰ 13'ün altına düşmüştür; ölüm oranı ise ‰ 12'ye yakındır. Başlıca kentler, limanlardır. Kopenhag dışında en büyük kent, Jylland'ın başkenti ve ülkenin ikinci limanı olan Århus'tur. Üçüncü liman ise Jylland'ın kuzeyindeki Ålborg'dur. Esbjerg, ülkenin en önemli balıkçılık limanıdır. Bu büyük kentlerin yanı sıra, önemli bir kentsel doku vardır. Çünkü nüfusun % 84,4'ü kentlerde yaşar. Ama Kopenhag'ın egemenliğinde olan ve istihdam üreten büyük yerleşmelerin yakınındaki küçük kentsel merkezlerden oluşan bu doku, kent ile kırsal alanın bir ortak yaşam içine girdikleri iskandinav kentleşmesinin ilginç bir örneğidir.

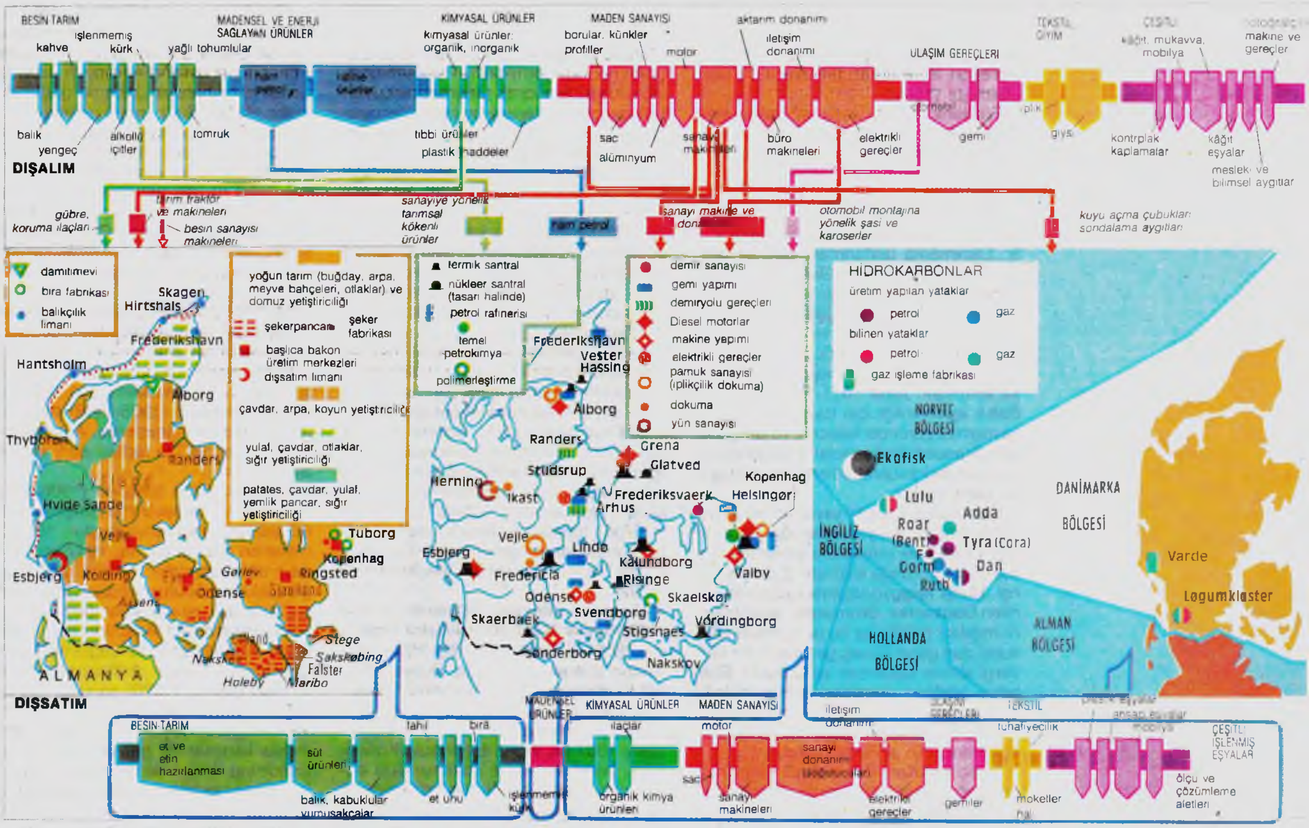
TARİH

• *Vikingler dönemi. Krallığın yayılması ve sınırlarını belirlemesi* (800-1050). IX. yy.'da, nüfus patlaması, toplumun yapısı ve çok gelişmiş gemi yapım teknikleri, Vikingler'in önce İngiltere, sonra Fransa'ya seferler düzenlemelerine yol açtı: 200 yıl sürecektir bu seferler ve Doğu İngiltere'de bir Danimarka krallığı'nın kuruluşuyla sonuçlanacaktır *(danelaw);* bu krallık Wessex kralı Büyük Alfred tarafından tanındı. 800'e doğru, Jylland krallarından Godfred, Charlemagne İmparatorluğu'nun baskısına karşı direndi. Yerine geçen kral, 811'de Eider ırmağını sınır kabul eden bir barış antlaşması imzaladı; bu sınır çok geçmeden bir savunma hattı biçimini aldı *(Danevirke).* 826'da kral Harald, İskandinavya'yı hıristiyanlaştıracak olan benedikten rahibi Ansgar'ı ülkesine çağırdı.

Jylland hanedanının kurucusu Yaşlı Gorm ve oğlu Harald Blåtand, X. yy.'da ülkeyi birleştirdiler. Harald, güçlü bir askeri örgüt kurmuş ve Norveç ile Pomeran-

JEOMORFOLOJİK BÖLGELER

ya kıyılarının bir bölümünü egemenliği altına almıştı. Danimarka yavaş yavaş hırıstiyanlaşmaktaydı. Çatalsakallı Sven I'in (986-1014) tüm İngiltere'yi ele geçirmesinden sonra Büyük Knud (1018-1035) İngiltere, Danimarka ve Norveç'i kapsayan büyük bir imparatorluğun başına geçmişti. Ama 1042'den başlayarak İngiltere, Danimarka egemenliğinden kurtulacak, veraset kavgalarıyla bölünen Danimarka, ayrıca wend saldırılarına da karşı koymak zorunda kalacaktır.

• *Kilise ve soylulara karşı feodal devlet. Valdemar'lar çağı* (1050-1241). Sven II Estridsson (1047-1076) krallık iktidarını güçlendirmek amacıyla Kilise'yi birçok piskoposluğa bölerek yeniden kurmuş; Harald Hen (1076-1080) para sistemini düzenlemiştir; 1103'te Lund başpiskoposluğu kurulmuştur; Niels (1104-1134) bir hazine bakanlığı oluşturmuş, feodal bir ordu ve toprak aristokrasisine dayalı bir devlet yönetimi gerçekleştirmiştir.

1134'ten 1157'ye dek taht şiddetli kavgaların hedefi olmuştur; siyasal kargaşaya rağmen, yeni tarım alanları açılması sayesinde ülke ekonomik yönden gelişmektedir; birçok kilise ve manastır inşa edilmiştir. Büyük Valdemar I (1157-1182), Saray, Kilise ve soylular arasında sıkı işbirliğine dayanan güçlü bir monarşi kurarak ülkeyi birleştirmiştir; aynı dönemde krallık Baltık denizi'nde yayılmacılığa dayanan bir siyaset izlemeye başlayacak, Rügen adası ve Pomeranya kıyılarında stratejik üsler ele geçirilecektir. 1165'te Kopenhag kurulmuştur.

Kral naibi başpiskopos Absalon, sonra da Kral Knud VI Valdemarsson, germen imparatorunun vasallarını yenerek, Danimarka'nın egemenlik bölgesini daha da genişlettiler ve Ortaçağ Danimarka uygarlığının doruğa ulaştığı Muzaffer Valdemar II'nin saltanatını hazırladılar (1202-1241). Valdemar, ülkenin yasalarına kesin bir şekil vermiş ve krallığın vergi envanterini çıkarttırmıştır. Bu hükümdarın döneminde, ringa balığı avı ile at yetiştiriciliğine dayanan ticaret iyice gelişmiş, pek çok yeni kent kurulmuştur. Valdemar II, Estonya'ya kadar uzanan Baltık kıyılarını ele geçirmiş ve orada Reval kentini kurmuştu (1219). Ama 1227'de Bornhöved'de Almanlar karşısında uğradığı bozgun yeni bir karışıklık dönemi başlatacaktır.

• *İç mücadeleler ve dış savaşlar* (1241-1375). Valdemar II'nin ölümünden (1241) sonra, krallık iktidarı, soylular ve Lund başpiskoposlarının büyük gücü karşısında zayıfladı. Öyle ki kral Erik Klipping, kralın iktidarını sınırlayıp soylulardan oluşan bir parlamento kuran (1282) ülkenin ilk ulusal antlaşmasını imzalamak zorunda kaldı. Onun öldürülmesi (1286) bir iç savaşa yol açacaktır: ülke vergilere ve gelirlere el koyan bir Alman yöneticiler sınıfının eline geçmiştir.

Valdemar IV Atterdag (1340-1375) durumu yeniden düzeltti; İsveç kralını yenerek Skane bölgesindeki Blekinge ve Halland eyaletlerini yeniden ele geçirdi (1360); İsveç'in Gotland adasını fethedip Hansa kenti Visby'yı yağmaladı (1361). Ancak 1368-1370 arasında büyük Hansa savaşı yaşanacaktı: bir araya gelen 75 Hansa kenti Danimarka kıyılarına saldırarak Øresund boğazını alacak ve 15 yıl boyunca egemenlikleri altında tutacaklardır.

• *İskandinav devletleri birliği* (1375-1440). 1375'te, Valdemar'ın torunu ve Norveç tahtının vârisi Genç Olav II (doğm. 1370) Danimarka kralı seçildi. 1380'de Norveç kralı Haakon VI Magnusson ölünce Valdemar IV Atterdag'ın kızı olan ve oğlu Olav'ın küçüklüğü nedeniyle Danimarka kral naipliğini yürüten Magnusson'un karısı Margrethe, Norveç'te de kral naipliğine getirilecekti.. Margrethe, 1387'de Olav'ın ölümü üzerine iki devletin birden kraliçesi olmuş ve bu birleşme 1814'e dek sürmüştür.

Margrethe, Mecklenburgluları İsveç'ten kovacak (1389) ve tüm İskandinavya'da iktidarı ele geçirecektir. İskandinavya'nın ortak sorunu, Baltık'taki alman egemenliğini yıkmaktır. 1397'de Margrethe'nin küçük yeğeni Pomeranyalı Erik, Kalmar birliği'nin birleştirdiği üç krallığın başına getirildi. Bu hükümdarın Margrethe'nin ölümünden sonra tek başına saltanat sürdüğü 1412-1439 dönemi, bir yandan Holstein kontları ve Hansa ticaret kentlerine karşı savaşlar, öbür yandan İsveç'in çıkardığı karışıklıklarla uğraşmakla geçmiştir. 1429'da kral, Øresund boğazından geçen gemilerden geçiş ücreti almaya başlayacak ve Danimarka bu gelir kaynağını 1857'ye dek elinde tutacaktır.

• *İsveç ile mücadele* (1440-1523). Bavyeralı Kristof'un saltanatı boyunca (1440-1448), iktidar danimarka ve isveç soylularının ellerindedir. Oldenburglu Christian I döneminde (1448-1481) de üstünlüklerini korumuştur bu soylular. Ancak isveç soyluları ayrılıkçı bir siyaset izleyerek Kalmar birliği'ne sürekli karşı çıkmışlardır; bu özellikle 1470'ten başlayarak Sture ailesinde görülmüştür. Bununla birlikte Danimarka parlak bir uygarlık dönemi yaşayacaktır: 1479'da Kopenhag Üniversitesi kurulmuştur.

Birlik, kral Jan döneminde geçici olarak yeniden oluşacaktı (1481-1513). Christian II (1513-1523) İsveç'e bir dizi sefer düzenlemeyi ve orada kendini kral kabul ettirmeyi başarmış (1520); ama Stockholm'ün "bir kan gölü"ne dönüşmesine meydan vermekle (kasım 1520) Birlik'in kesin dağılışına yol açmıştır.

• *Baltık denizi'nde Danimarka-İsveç rekabeti* (1523-1660). Danimarkalılar'ı ülkesinden kovan Gustaf Vasa, 1523'te İsveç'te kral ilan edildi. Christian II de Danimarka tahtından indirildi ve yerine Frederik I geçti. Bu sonuncu hükümdarın saltanatı (1523-1533) ülkeye sızan luthercilığin yol açtığı dinsel, toplumsal ve siyasal gerilimlerle çalkalanacak ve bu çalkantılar "kontlar savaşı" denilen ve Danimarkalılar ile Lübeckliler'i karşı karşıya getiren bir iç savaşla sonuçlanacaktır (1534-1536). İç savaş sonunda danimarka soyluları ve İsveç donanması tarafından desteklenen Christian III (1534-1559) krallığı ele geçirdi. Bu dönemde Danimarka'da Reform benimsenmiş ve yerleşmiş; kral, Kilise'nin de başkanı haline gelmiş; Kilise'nin malları, kutsallığını yitirerek kralın kişisel mal

DANİMARKA'NIN EKONOMİSİ

varlığı arasına girmişti. Aynı zamanda Norveç, Danimarka'nın bir eyaleti haline gelmiş; Schleswig ve Holstein dükalıkları Christian III ve kardeşleri arasında paylaşılmıştır (1544).

Frederik II'nin saltanat dönemine (1559-1588), Danimarka ile İsveç arasında Baltık denizi egemenliği için kuzeyde çıkan Yedi Yıl savaşı (1563-1570) damgasını vurmuştur. Stettin barışı, bu savaşı noktalarken Baltık denizi'ndeki Hansa kentlerinin egemenliğine de son verecektir. Danimarka donanması yeni bir gerçeklik olarak ortadadır. Øsel adasının ele geçirilmesi de bunun bir kanıtı olacaktır (1588). Christian IV (1588-1648) ticaret şirketleri, ticaret kentleri ve denizaşırı yerlerde (örn. Hindistan) ticaret acentaları kurmuş ve güçlü bir savaş donanması inşa ettirmiştir. Ama 1611-1613 arasında Baltık egemenliği için İsveç ile yeniden savaşmak zorunda kalacak; Knäred barışı, Øresund boğazından geçişlerde İsveç gemilerinin ücret ödeme zorunluluğunu kaldıracaktır.

Danimarka, Otuz Yıl savaşları'na da katılmış; ama bir dizi yenilgiye uğrayınca Almanya'ya artık müdahale etmemeyi kabul etmek zorunda kalmıştır (Lübeck barışı, 1629). İsveç'in saldırısı karşısında yenilen Danimarka, Brömsedro anlaşmasını imzaladı (1645) ve bu anlaşmayla Øresund'dan geçen İsveç gemilerinden tüm vergi alımını kaldırmak ve Gotland, Øsel adası, Halland, Jämtland ve Härjedalen'i otuz yıl için İsveç'e bırakmak zorunda kaldı. Bu barış, Danimarka'nın kuzeydeki egemenliğinin sonu olmuştur.

İsveç kralı Karl X'un ordusu karşısında uğradığı bozgundan sonra, Frederik III (1648-1670) Roskilde barışını imzalamak zorunda kalacaktır (1658); bununla özellikle zengin Skane bölgesini İsveç'e bırakmış ve Baltık denizi böylece bir İsveç gölü haline gelmiştir. Karl X, birliklerini Kopenhag'a sürmüş ve iki yıl boyunca Danimarka'yı işgal altında tuttuktan sonra Danimarka'nın müttefikleri Brandenburglular ve Polonyalılar'ca ülkeden kovulmuştur. Kopenhag barışı, Bornholm ve Trondheim'ı Danimarka'ya geri getirmiştir (1660).

• *Mutlak monarşi ve yeniden toparlanma dönemi. Danimarka ve İsveç arasında Baltık'taki son çatışma (1661-1720).* 1661'de mutlakçı krallık kurulmuştur; soylu sınıf vergi bağışıklığını ve devlet memurlukları tekelini yitirmiştir. Christian V'in saltanatının (1670-1699) başlarında krallık danışmanı Griffenfeld'in etkisi gittikçe artmıştır. Ancak Griffenfeld daha sonra gözden düşecek ve hapsedilecektir (1676). Aynı dönemde Skane'yi İsveç'ten geri almak için girişilen savaş da yenilgiyle sonuçlanmış (1676 Lund muharebesi), 1683'te eski taşra yasaları yerini Danimarka temel yasası'na bırakmıştır.

Polonya ve Rusya'nın müttefiki Frederik IV (1699-1730), Skane'yi geri almaya çalışmıştı; ama Karl XII onu teslim olmak zorunda bırakmıştı (Travendal barışı, 1700). İsveçliler'in Rusya'daki yenilgileri üzerine, Frederik IV, Karl XII'ye karşı yeniden saldırıya geçti -"Büyük Kuzey savaşı"-; ama Hälsingborg'da (1710) ve Gadebuch'da yenildi (1712). Karl XII'nin Fredrikshald kuşatmasında ölümü (1718), Danimarka'nın Schleswig'in güney bölümünü ele geçirmesini ve Øresund boğazı geçiş gelirlerinden pay almaya başlamasını sağlamıştır. 1721'de, Hans Egede Grönland'a misyonerler yollayarak burayı bir Danimarka sömürgesi haline getirmiştir.

• *Tarafsızlık ve büyük toplumsal reformlar (1720-1800).* Christian VI döneminde (1730-1746) ülke belirgin bir ekonomik gelişme gösterdi: Kanton'da bir ticaret acentası açılması (1730); Afrika kıyılarında ve Virgin İslands'ta (Antiller) koloniler kurulması, Norveç'te yeni toprakların tarıma elverişli hale getirilmesi, vb. 1733'te *Stavnsbandet* (köylünün doğduğu yerde yaşama zorunluluğu) uygulamasına başlandı.

Frederik V (1746-1766), bakanı Johann Hartwig Ernst Bernstorff'un kılavuzluğunda, ülkenin ekonomik gelişmesine büyük katkıları olacak başarılı bir tarafsızlık siyaseti izlemiştir. Daha sonra, kral Christian VII'nin (1766-1808) doktoru ve danışmanı Johann Friedrich Struensee, Danimarka'ya bir aydınlıkçı despotizm rejimi getirdi. Ne var ki yaptığı yeni düzenlemeler (serfliğin ve loncaların kaldırılması, birey ve basın özgürlüklerinin tanınması, dinsel alanda hoşgörü, adaletin insancıllaştırılması, vb.), iktidardan düşürülüp öldürülmesinden (1772) sonra kesin bir biçimde durdurulacaktı.

1784'te gerçekleşen bir hükümet darbesi, veliaht prensin (ki 1808-1839 arasında Frederik VI adıyla krallık yapacaktır) naipliği altında Andreas Peter Bernstorff, C.D. Reventlow ve E.H. Schimmelmann gibi liberal bakanların yönlendirdiği bir hükümetin kurulmasına yol açmıştır. Barışçı ve ilerici bir siyaset izlemiştir, bu hükümet: okul reformu, serfliğin kaldırılması (1788), toprakların yeniden dağıtımı ve tarım tekniklerinin geliştirilmesi, Danimarka'da zenci ticaretinin yasaklanması (1792).

• *Norveç'in yitirilmesi. Düklükler sorunu (1800-1864).* Napoléon savaşları sırasında, 1800'de Tarafsızlar birliği, Baltık devletlerini (Danimarka, İsveç, Rusya, Prusya) İngiltere'ye karşı birleştirmiş; İngiltere Kopenhag'a saldırmış (1801) ve Danimarka'yı birlikten ayrılmaya zorlamıştır. Gene 1807'de, ingiliz donanması Kopenhag'ı bombalamış ve Danimarka'yı donanmasını teslim etmek zorunda bırakmış ve donanma tahrip edilmiştir. Bunun üzerine Danimarka Fransa ile ittifak yapacak ve İsveç'e karşı fransız-rus saldırısına katılmayı yükümlenecektir. 1814'te yapılan Kiel anlaşması, Norveç'i Danimarka'nın elinden almış; ama bu zararı karşılamak için de Frederik VI'ya kişisel mülk olarak yeni germen konfederasyonunun üyeleri Schleswig ve Holstein düklüklerini vermiştir. Christian VIII'in saltanatı (1839-1848) barış ve refah içinde geçecek; ancak sonlarına doğru düklüklerde alman etkisinin artmasıyla karışıklıklara sahne olacaktır. Frederik VII (1848-1863) Danimarka, Schleswig ve Holstein için ortaklaşa, geçerli demokratik eğilimli bir anayasa çıkarmıştır. Bunun üzerine Prusya tarafından desteklenen düklüklerdeki ayrılıkçılar hemen ayaklanmışlardır. Londra konferansı (1852), Danimarka'nın Avrupa dengesi bakımından vazgeçilmez bütünlüğünü korumak amacıyla Glücksburg'lu prens Christian'ın Christian IX adıyla (1863-1906) Frederik VII'den sonra tahta geçmesini kararlaştırmış; yeni kral, tahta çıkar çıkmaz, büyük devletlerin desteğini almaksızın, birlikçi bir anayasa yayımlamıştı. Almanlar hemen, düklükler üzerindeki haklarını ileri sürdüler. Bunun üzerine 1864'te, Prusya ve Avusturya'yı Danimarka ile karşı karşıya getiren Düklükler* savaşı patlak verdi: Viyana antlaşması ile (30 ekim 1864), savaştan yenik çıkan Danimarka, üç düklüğü (Schleswig, Holstein ve Lauenburg) ve Kiel kentini Avusturya ve Prusya'ya bırakmak zorunda kaldı.

• *Parlamenter rejim için mücadeleler (1866-1901).* 1866'da oylanıp kabul edilen bir anayasa değişikliği, iki meclis esasını getirmiştir: üyeleri dereceli seçimlerle belirlenen *Landsting* ve halkı temsil eden partilerin ağır bastığı *Folketing*. Bu meclisler arasında, özellikle ulusal savunma kredileri konusunda, otuz yıl kadar sürecek bir uyuşmazlık başlayacaktır.

1875-1894 yılları arasında ülke, kralın desteklediği ve Landsting'e dayanan muhafazakâr J.B.S. Estrup tarafından yönetildi. Folketing'i birçok kez dağıtmaya çalışıp başarısızlığa uğrayan Estrup, sonunda ülkeyi kralın çıkardığı geçici mali yasalar yardımıyla yönetmeye başladı. Önce Ch. Berg, sonra J.C. Christensen tarafından yönetilen sol, gerçekten parlamenter nitelikli bir programla muhalefet yaptı. Tarım kesimini etkileyen uzun bir bunalım, muhalefeti daha da güçlendirmiştir (1880-1890); tarım ekonomisi o günden sonra, kooperatifler yoluyla, ingiliz pazarını hedef alan bir hayvan ve süt ürünleri üretimine yönelecektir. Öte yandan 1899'da, işçi sendikalarıyla işveren örgütleri arasında ciddi bir iş uyuşmazlığı patlak vermiş; sonunda patronlar ve emekçiler arasında bir hakemlik kurumu oluşturan genel bir sözleşme imzalanmıştır.

• *1901'den 1940'a Danimarka.* 1901 seçimlerinde muhafazakârların bozguna uğraması, kralı, ılımlı sola hükümeti kurma çağrısında bulunmak zorunda bıraktı: böylece J.H. Deuntzer (1901-1905) ve J.C. Christensen (1905-1908) birbiri ardı sıra hükümet etmişlerdir. Ama sol bölünecek ve 1903'te radikal parti sol'dan ayrılacaktır.

Frederik VIII'in saltanatı (1906-1912) boyunca, ulusal savunma tartışması siyasal yaşama egemen olmuştur. 1912'de Christian X tahta çıkmış; 1947'ye kadar da krallık yapmıştır. 1913'te radikal çoğunluklu bir hükümet iktidara geldi. Birinci Dünya savaşı süresince ülke, tarafsızlığını sürdürmüştür. Ama Versailles antlaşması ile savaştan yarar sağlamaktan da geri kalmayacaktır. Antlaşma uyarınca yapılan plebisit (1920) sonucu, Schleswig'in kuzeyi Danimarka'ya verilmiştir. 1915'te gerçekleşen bir anayasa reformuyla kadınlar oy hakkına kavuşacak; Landsting üyeleri de tek dereceli seçimle iş başına gelmeye başlayacaklardır; bir yıl sonra da Danimarka Antilleri ABD'ye satılmış, 1918'de İzlanda bağımsızlığını elde etmiş, ama kralın kişiliğinde Danimarka'ya bağlı kalmıştır. 1919'da yeni bir toprak yasasıyla büyük toprak mülkiyeti tasfiye edilecektir.

Schleswig'in bölünmesi konusunda ortaya çıkan bir anlaşmazlık (1920) radikal hükümetin düşmesine neden olmuştur. Onun yerine geçen sol hükümet toplumsal nitelikli önemli yasaların çıkmasını sağlayacaktır (hastalık, işsizlik ve emeklilik sigortası). 1924'ten 1940'a kadar, kısa bir dönem dışında, ülke Thorwald Stauning'in başkanlığında, Sosyal-Demokrasi tarafından yönetilmiştir. Stauning hükümeti, işsizliğe ve ingiliz korumacılığı ile 1929 dünya bunalımının yol açtığı ekonomik bunalıma karşı etkin bir müdahale siyaseti geliştirmiştir. Bir toplumsal ilerleme dönemi olacaktır bu: ücretli izinler, eğitim reformları, vb.

• *İkinci Dünya savaşı ve alman işgali (1940-1945).* Var olan saldırmazlık antlaşmasına rağmen Almanlar 9 nisan 1940'ta Danimarka'yı işgal etmişlerdir. Dışişleri bakanı Erik Scavenius, hükümetin genel siyasal çizgisini nazi isterlerine tıpatıp uygun şekilde belirlemiştir. Ancak halkın direniş hareketi de oluşmakta gecikmeyecektir.

1941'de Danimarka'nın Washington büyükelçisi Henrik Kauffmann, ABD'nin Grönland'ı, Danimarka sömürgesi statüsüne saygı gösterme sözü vererek işgal etmesini kabul etmiştir. Ertesi yıl, T. Stauning'in ölümü üzerine E. Scavenius başbakan olmuştur. John Christmas Møller, Londra BBC'sinden Danimarka halkına direniş çağrısında bulunmuş; bu direniş, alman otoriteleriyle ilişkilerin kopmasına yol açmıştır. Hükümet istifa etmiş, alman ordusu tüm yetkileri ele almış; kral, sarayında gözetim altında tutulmaya başlanmıştır (1943). Bunun üzerine Danimarkalılar kendi donanmalarını batırmışlardır. Ülkenin tek hâkimi haline gelen naziler, yahudilere baskı ve işkenceye başlayacak; bunların çoğu da İsveç'e sığınacaktır. Bu tutum, Danimarka direniş hareketini kamçılamıştır. Tüm siyasal partilerin temsilcilerini bir araya getiren bir Danimarka kurtuluş konseyi oluşmuştur.

1944'te İzlanda, Danimarka'dan tamamıyla ayrılacaktır.

• *Savaş sonrası.* 1945 mayısında, kurtuluşla birlikte anayasaya dayalı monarşi yönetimi yeniden kurulmuştur. Geçici bir koalisyon hükümeti, direnişçileri ve eski hükümet güçlerini bir araya getirecek; Danimarka, Birleşmiş milletler'e girecektir. 1947'de Frederik IX kral olmuştur. Hükümet yeniden sosyal demokratlara geçecek; bundan böyle sosyal demokratlar kurulacak hükümetlerin çoğunda yer alacaklar ve ülkeyi savaşın yıkıntılarından çıkarıp kalkındırmaya çalışacaklardır. 1948'de Danimarka, Marshall planı yardımını kabul etmiş, NATO'ya (1949) ve Kuzey konseyi'ne (1951) üye olmuştur. 1953'te yürürlüğe giren yeni bir anayasa, tek meclisli *(Folketing)* bir parlamento kurarak Landsting'i kaldıracak ve kadınlara veraset hakkı tanıyacaktır. Grönland Danimarka'nın bir ili haline gelmiştir. Faerøerne adalarındaki çatışmalar, Danimarka ile birleşme yanlılarının seçim zaferiyle son bulacaktır (1955).

1960'ta Danimarka, Avrupa serbest değişim birliği'ne üye olmuştur. 1962'de Helsinki'de 4 iskandinav ülkesi arasında bir işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Siyasal yaşamın başlıca tartışması, Danimarka'nın Ortak pazar'a girip girmemesi olacaktır artık (1972 ekimindeki plebisitin olumlu sonuçlanması üzerine üyelik 1973'te gerçekleşmiştir). Ortak pazar'a giriş, ulusal ekonominin geniş çapta yeniden yapılanmasını gerektirmiş; fiyatlardaki genel artış halkın hoşnutsuzluğuna ve toplumsal karışıklıklara neden olmuştur. Sık sık yapılan erken seçimlerde tek başlarına iktidar için yeterli oy çoğunluğunu elde edemeyen sol ve sağ, hassas dengelere dayalı koalisyon hükümetleri kuracaklardır. 1960-1981 arasının başbakanları ve koalisyon partileri şunlardır: V. Kampmann (sosyal demokrat, radikal ve muhafazakâr koalisyon 1960-1962), J.O. Krag (sosyal demokrat ve radikal koalisyon, 1962-1968 ve 1971-72), H. Baunsgaard (radikal, liberal ve muhafazakâr, 1968-1971), A. Jørgensen (sosyal demokrat, 1972-73, 1975-1978; sosyal demokrat ve liberal koalisyon, 1978-79; sosyal demokrat, 1979-1981), P. Hartling (liberal, 1973-1975). 1972'de kraliçe Margrethe II, babası Frederik IX'un yerine tahta çıktı. Grönland seçimlerini Siumut partisi'nin kazanmasından (nisan 1979) sonra, 1 mayısta, bu ülkeye içişlerinde özerklik tanınmıştır.

1981 seçimlerinde, parlamentoda Sosyal demokrat parti 9, Liberal parti 1 sandalye yitirdi; Halkçı sosyalist parti ve Merkez demokrat partisi ise 9'ar sandalye kazandılar. A. Jørgensen 8 aralık 1981'de istifasını verdi. Parlamentonun öbür gruplarıyla görüşmeler yaptıktan sonra da, 30 aralıkta bir sosyal demokrat azınlık hükümeti kurdu.

Bütçe açığını kapatmak için önerilen kısıntılar mecliste kabul edilmeyince hükümet eylül 1982'de istifa etti. Muhafazakârlar Poul Schlüter'in önderliğinde iktidara geldiler; 1984, 1987 ve 1988 seçimlerinde de yerlerini korudular. Mayıs 1988'de eşcinsellere hak eşitliği tanıyan yasa kabul edildi. Mart 1991'de iki ülke arasında 18 km uzunluğunda bir köprü yapılması için İsveç ile bir anlaşma imzalandı. 2 haziran 1992'de Maastricht kararları için yapılan referandumda Danimarkalılar'ın çoğu (% 50,7) red oyu kullandı.

EDEBİYAT

Pagan dönemden, rüne yazıtlar dışında hiçbir belge kalmadı. Ama bu düzyazı ve manzum anlatılar, XII. yy.'da *Gesta Danorum*'da ülkesinin tarihini latince yazan kronikçi Saxo Grammaticus tarafından kısmen toplandı. Kimin yapıtı olduğu bilinmeyen ve daha sonraki yüzyıllarda sözlü gelenekle aktarılan ve derlenen halk şarkıları bir yana, Ortaçağ edebiyatı latinceydi. Reform'un bir sonucu da, Kutsal Kitap'ın halk diline çevrilmesiydi ve bu, Danimarka dilinin evrimi bakımından büyük önem taşıyordu. Aynı şey, Anders Vedel (1542-1616), Ole Worm (1588-1654) ve Peder Syv'in (1631-1702) dilbilimsel ve tarihsel incelemeleri için de söylenebilir. Dinsel şiir, ilahileri hâlâ okunan Thomas Kingo'nun (1634-1703) gözkamaştırıcı yapıtları ve Anders Arrebo'nun (1587-1637) bilgili sanatıyla doruk noktasına ulaştı. Søren Terkelsen'in ve Anders Bording'in (1619-1677) dın dışı şiirleri, ancak tarihsel bir önem taşır. XVI. yy. sonunun aydınlar ya da öğrenci tiyatrosu için de aynı şey söylenebilir.

Tam anlamıyla yazarlık yapmadıkları halde iki düzyazıcının üzerinde durmak gerekir. Bunlar *Visitatsbog*'u (Ziyaret kitabı) Danimarka düzyazısının ulaştığı yetkinliği gösteren piskopos Peder Palladius (1503-1560) ile kapatıldığı Mavi kule'de birkaç yüzyıl sonra yayımlanan *Yammers Minde*'yı (Acılarımın anısı) yazan prenses Leonora Christina Ulfeldt'tir.

XVIII. yy.'da tarih, hukuk, hiciv yapıtları ve özellikle Kuzey ülkelerinin Molière'i olmasını sağlayan komediler yazmış olan Ludvig Holberg'in (1684-1754) kişiliği o kadar ağır bastı ki, bütün bu dönem "Holberg'in yüzyılı" diye anıldı. Holberg'in aklı ve alaycılığı temsil etmesine karşı, Hans Adolf Brorson (1694-1764) ilahilerinde, duygunun temsilcisi olarak ortaya çıktı ve Kingo gibi yüce ve korkunç bir Tanrı'yı değil, İsa'nın kanını ve günahkârın gözyaşlarını dile getirdi. Ambrosius Stub da (1705-1758) hoşa giden şarkılar bıraktı.

XVIII. yy.'ın ikinci yarısında, Danimarka'da uzun süre yaşayan alman Klopstock'un etkisinde kalan Johannes Ewald (1743-1781), trajedilerinin konularını kuzey mitolojisinden çıkardı ve böylece "Alman rönesansı"na zemin hazırladı. Fransız klasikçiliğine karşı çıkanlar, Kopenhag'da, seçkin bir kişiliği olan Johan Herman Wessel'in (1742-1785) çevresinde küçük bir norveçli yazarlar topluluğu oluşturmuşlardı. Jens Baggesen (1764-1826), düşüncesiyle XVIII. yy.'a, duygusuyla romantizme bağlıydı. Genç romantikler, Pram, Rahbeck (1760-1830) ve karısı Kamma Rahbeck çevresinde toplandılar. En önemlileri olan Adam Oehlenschläger (1779-1850), şiirleri ve büyük trajedileriyle, romantik dönemi parlak bir biçimde açarken, gene bir şair olan Nikolai Grundtvig (1783-1872) ise, kendi çağında ve hıristiyanlık görünümü altında viking ataların erkekçe gücünü yeniden yaşatmaya çalıştı. Bunların yanı sıra, Almanya kökenli gizemci romantizme daha yakın olan Wilhelm Schack von Staffeldt (1769-1826), ilahiler ve güçlü tarihsel romanlar yazarı B.S. İngemann (1789-1862), Poul Martin Møller (1794-1838) ve yapıtları gerçekçiliğe doğru belirgin bir yönelim gösteren Steen Steensen Blicher (1782-1848) gibi genç romantikleri de saymak gerekir.

"İkinci kuşak", burjuva ve rahat bir romantizm içinde yuvalandı. Alaycı ama soğuk J. L. Heiberg (1791-1860), hem eleştirmen hem de romantik dramlar ve vodviller yazarıydı. Onu parlak bir biçimde Henrik Hertz (1798-1870) izliyordu. Winther (1796-1876) ve Aarestrup (1800-1856) gibi şairler, aşkı ve kadını dile getiriyor, *Corsaren* yazarı Meïr Aron Goldschmidt (1819-1887) bol bol roman yazıyordu. Ama bu dönemde, *Masallar*'ı bütün dünyada ün kazanmış olan gerçek bir dâhi, yani Hans Christian Andersen (1805-1875) ağır bastı. Frederik Paludan-Müller'in (1809-1876) ve özellikle filozof ve şair Kierkegaard'ın (1813-1855) yapıtları ise, çağdaş dünyanın habercisi olan yeni bir tedirginliği dile getirdi: Hans Egede Schack (1820-1859), *Phantasterne* adlı romanında, bovaryciliği kınadı.

Ama burjuvalaşmış romantizme karşı kesin saldırı ancak 1871'de, eleştirmen Georg Brandes'ın (1842-1927) ünlü konferanslarıyla başladı. Büyük Politiken gazetesinin kurucusu olan kardeşi Edvard Brandes ile birlikte Georg Brandes, XIX. yy.'ın son yıllarında, İskandinav edebiyatlarının gerçek bir diktatörü oldu. Toplum ve ahlak sorunlarını, onun ileri sürdüğü formül uyarınca, tartışmaya açan yazarlar, örneğin şair ve romancı Holger Drachmann (1846-1908), Karl Gjellerup (1857-1919) ve en seçkin danimarkalı düzyazıcılardan biri olan J. P. Jacobsen (1847-1885) onun çevresinde toplandı. Natüralizm ve onun kötümser havası, XIX. yy.'ın son yıllarında bir tepkiye yol açtı. Viggo Stuckenberg (1863-1905), Helge Rode (1870-1937), Ludvig Holstein (1864-1953) ve hepsinden daha parlak ve daha gerçek bir simgeci olan Sophus Claussen (1865-1931) ile şiirde bir yenileşme gerçekleşti. Ama Herman Bang'ın (1857-1912) romanlarında, Johannes Jørgensen'in (1866-1956) şiirlerinde ve Gustav Wied'in (1858-1914) oyunlarında dile gelen bir bezginlik ve umutsuzluk da görüldü. Henrik Pontoppidan'ın (1857-1943) roman ve öyküleri, son derece kötümser olmalarına karşın, bir cesaret ve güçlülük dersi veriyorlardı.

XX. yy. Danimarka şiiri, İkinci Dünya savaşı'nın ayırdığı iki döneme bölündü. Birinci dönemde olguculuk ağır bastı, savaş sonrası dönem ise varoluşçuluğun etkisindeydi. Birinci Dünya savaşı öncesinin en göze çarpan yazarı, 1890 yılları simgeciliğine karşı çıkan ve *Den lange Rejse*'de (Uzun yolculuk) [1908-1921] darwinci evrimciliğe bağlı olduğunu açıklayan Johannes V. Jensen'di (1873-1950). Johannes V. Jensen, *Himmerlands-historier*'i ile (1898-1940), çağının en büyük edebiyat hareketi olan bölgeci şiire öncülük etti. Bu bölgeci şiir hareketinin daha sonraki önemli temsilcileri şunlardır: Jeppe Aakjaer (1866-1930), Johan Skjoldborg (1861-1936), Marie Bregendahl (1867-1940), Thøger Larsen (1875-1928) ve Jacob Knudsen (1858-1917). Martin Andersen Nexø (1869-1954) bu şiire toplumsal bir hava da kattı. Ama 1890 yıllarının simgeciliği Harald Kidde (1878-1918) ile Knud Hjortø'da (1869-1931) etkisini hâlâ sürdürüyordu. Birinci Dünya savaşı'ndan sonra, Danimarka şiirinde değerlerin bir çöküşü ile karşılaşıldı. Yazar Helge Rode (1870-1937) insan ruhunun derinliklerini irdelerken, genç şairlerin çoğu, büyük bir coşkuyla çağımızın temalarını (mekanik, hız, büyük kentlerin sanayileşmesi) ele alıyordu. Bu arada Emil Bønnelycke (1893-1953), Otto Gelsted (1888-1968) ve Tom Kristensen (1893-1974) gibi anlatımcıları özellikle saymak gerekir. Romancı Jacob Paludan (1896-1975) ve 1920'lerin oyun yazarları Svend Borberg (1888-1947)ile Sven Clausen(1893-1961), savaştan doğan kargaşa ve kültür bunalımını açıklamalı bir biçimde dile getirirlerken, 1920'lerin ikinci yarısının Per Lange (1901-1956), Jens August Schade (1903-1978), Nils Petersen (1897-1943) ve daha sonra düzyazıya geçen William Heinesen (doğm. 1900) gibi yeni kuşak şairleri, dünyaya daha büyük bir açılış gösterdiler.

1930'lu yıllarda edebiyat, toplumsal eleştiriye daha da çok yer verdi. Poul Henningsen (1894-1967) bir revü tiyatrosu kurarken, Hans Kirk (1898-1962), Knuth Becker (1893-1974), Harald Herdal (1900-1978), Hans Scherfig (1905-1979), Leck Fischer (1904-1956) ve Jørgen Nielsen (1902-1945), toplumsal eleştiriye dayanan gerçekçi romanlar yazdılar.

Gene aynı dönemde, Knud Sønderby (1909-1966), Aage Dons (doğm. 1903) ve H. C. Branner (1903-1966) gibi yazarlar kesinlikle ruhbilimsel romana yöneldi ve aynı eğilim Martin A. Hansen (1909-1955) ile Karen Blixen (1885-1962) gibi daha önemli yazarlarda da görüldü. Karen Blixen'in düşselliğe dayanan ve dünyaya alabildiğine açık olan yapıtları, Da-

hayvan biçimli dekoruyla viking miğferi (tepesi üsluplaştırılmış kuş biçiminde) bronz İ.S. VII. yy. *Tarih müzesi, Stockholm*

Belzeaux-Rapho

nimarka edebiyat okullarının ölçütlerini aşıp geçti. Dönemin oyun yazarları arasında da, Kaj Munk (1898-1944), Carl Erik Soya (doğm. 1896) ve Kjeld Abell (1901-1961) vardı.

Birinci Dünya savaşı'nın dış dünyaya yönelik bir anlatımcılık akımı getirmesine karşılık, İkinci Dünya savaşı'ndan sonra bunun tersine, Danimarka edebiyatında içedönük çözümleme ağır bastı. Kimlik, sorumluluk ve suçluluk gibi varoluşçu sorunlar savaş sonrasının ana konularını oluşturdu. Bu sorunlara Gustaf Munch -Petersen (1912-1938), Tove Ditlevsen (1918-1976), Halfdan Rasmussen (doğm. 1915) ve Morten Nielsen (1922-1944) gibi geçiş yazarlarının yapıtlarında da rastlanıyordu. Ama bireyin yalnızlığı savaş sonrasındaki yeni kuşağın, özellikle Ole Sarvig (1921-1981), Ole Wivel (doğm. 1921), Thorkild Bjørnvig (doğm. 1918), tiyatro oyunları da yazan Erik Knudsen (doğm. 1922), İvan Malinovski (doğm. 1926) Jørgen Nash (doğm. 1920) ve Frank Jaeger (1926-1977) gibi şairlerin üzerinde en çok durdukları tema oldu. Bu dönemin şairlerinin çoğu, Heretica dergisi çevresinde toplandı.

Roman ve öykü, 1950'li yılların en gözde edebiyat türleriydi. Yalnızca yönelişler

Vermund Bendtsen

İsa ile Bakire Meryem'in yaşamından sahneler Odense'deki (Fyn) Sankt Knud kilisesi'nin sunakarkalığı Claus Berg boyalı ve yaldızlı tahta (1520'ye doğr.)

değişiyordu. Nitekim, Erik Aalbæk Jensen (doğm. 1923), Willy August Linnemann (doğm. 1914) ve Tage Skou -Hansen (doğm. 1925), psikolojiye ve gerçekçiliğe, Peter Seeberg (doğm. 1925) ve Villy Sørensen (doğm. 1929) ise varoluşçuluğa ve saçmadan esinlenen felsefi bir görüşe, Elsa Gress (doğm. 1919) ise toplumu köklü bir biçimde eleştirmeye yönelmişlerdi.

1960'lı yıllara doğru "modernizm" ve özdeşlik sorunsalı ile bu sorunsalı gündeme getiren dış dünya sayesinde şiirde bir yenileşme hareketi başladı; bu hareketin başını çeken Klaus Rifbjerg (doğm. 1931), aynı zamanda bir romancı ve tiyatro adamıdır. Bu dönem yazarları arasında şunları da sayabiliriz: Jørgen Sonne (doğm. 1925), Jørgen Gustava Brandt (doğm. 1929), Poul Borum (doğm. 1934), Benny Andersen (doğm. 1929), Uffe Harder (doğm. 1930), Cecil Bodker (doğm. 1927) ve Jess Ørnsbo (doğm. 1932). Yukarıda sözünü ettiğimiz özdeşlik ve dış dünya kaygılarına her ne kadar Leif Panduro (1923-1977), Sven Holm (doğm. 1940) ve Svend Åge Madsen (doğm. 1939) gibi romancıların yapıtlarında rastlıyorsak da, Thorkild Hansen (doğm. 1927) gibi bazı romancılar tarihi romana kaymış, bu arada, 1960'lı yılların sonunda, başında Henrik Stangerup (doğm. 1937), Anders Bodelsen (doğm. 1937) ve Chiristian Kampmann'ın (doğm. 1939) bulunduğu bir küçük topluluk da yeni gerçekçiliği benimsemiştir. Bu dönemde tiyatroyu temsil edenler, Brecht, İonesco ve Pinter'in büyük etkisi altında kalan Finn Metling (doğm. 1917), Ernst Bruun Olsen (doğm. 1923) ve Leif Petersan'dır (doğm. 1934).

1968 gençlik hareketiyle toplumbilim ve politikanın ağır bastığı yeni bir edebiyat ve şiir araştırma dönemi başladı. Çoğu kadınlığın kurtuluş hareketiyle ilgili, tartışma, rapor, soruşturma niteliğinde yeni yeni edebiyat türleri ortaya çıktı. Bu hareketin başında özellikle üç kadın edebiyatçı yer alır: Dea Trier Mørch (doğm. 1941), Jette Drewsen (doğm. 1943) ve Suzanne Brøgger (doğm. 1944). Şiirde de, anlatım aracı olarak günlük dili seçen Vita Andersen (doğm. 1944), Marianne Larsen (doğm. 1951), Lean Nielsen (doğm. 1935), Kristen Bjørnkjaer (doğm. 1943), Peter Poulsen (doğm. 1940) ve Sten Kallø (doğm. 1945) ile toplumbilime yönelme başladı. Bu harekete karşıt olarak çıkan çok önemli başka bir şiirsel eğilim, şiirin yapısal ve dilsel yönünü vurgulamaya çalıştı. Her ne kadar İnger Christensen(doğm. 1935), Per Højholt (doğm. 1928) ve Hans Jørgen Nielsen (doğm. 1941) günümüzde de 1960'lı yılların geçiş döneminden sayılırlarsa da, Dan Turell (doğm. 1941) ve Rolf Gjedsted (doğm. 1947) 1970'li yılların kuşağını temsil ederler. Hiçbir sınıflandırmaya girmeyen simgeci şair Henrik Nordbrandt'ın (doğm. 1945) ve ağırlığı hayalgücüne veren Kirsten Thorup (doğm. 1942), İb Michael (doğm. 1945), özellikle de Ebbe Kløvedal Reich (doğm. 1940) gibi yazarların siyasal eğilimli şiirden tarihi romanlara kadar uzanan geniş bir üretim yelpazeleri vardır. 1980 yılında Danimarka edebiyatının başlıca özelliği bolluk ve tüketim toplumuna karşı başkaldıran yeni bir kuşağın ortaya çıkmasıdır.

GÜZEL SANATLAR

Danimarka, Tarihöncesi çağlardan Vikingler dönemine kadar el sanatları ve dekoratif eşya açısından çok zengindir (silahlar, mücevherler, yenitaş dönemi seramikleri; mücevherler, tunç çağından üflemeli çalgılar ["lur"]; kelt, roma, "barbar" ve viking eşya ve mücevherleri).Jelling'deki rune alfabesiyle yazılı taş kitabe (X. yy. sonu), Vikingler'den kalan en önemli yapıtlardan biridir. Bu yapıt figüratif ve hayvanbiçimli süslemeleriyle viking sanatının belirgin bir örneğidir ve İsa figürüyle hıristiyanlığın ülkeye girişini haber verir.

Ortaçağ'da son derece verimli bir roman mimarlığı (XII.-XIII. yy.'lar) gelişti. Özellikle köylerde yaygınlaşan bu üslup, ingiliz, irlanda daha sonra da fransız (Ringsted, Fjenneslev, Slaglille, Sorø, Tveje Merløse, Tuse, Brøns, Råsted, Kalundborg, Ribe ve Vestervig [kısmen gotik] kiliseleri) etkisinde kaldı. Her ikisi de roman unsurlar taşıyan Roskilde ve Århus katedralleri ve Odense S. Knud katedrali gotik sanatın örnekleridir. Yaldızlı sunaklar, sunakarkalıkları ve vaftiz kurnaları bu kiliseleri süsler; ama bu süslerin en özgünleri duvar resimleridir (XII.-XVI. yy.). Bu resimlerde yerel buluşlarla yabancı etkiler birbirine karışmıştır.

Uzun süre komşu ülkelerle ayrıcalıklı bağları bulunan Danimarka, bu ülkelerin en iyi sanatçılarından yararlandı: alman Bernt Notke (Århus katedralı sunakarkalığı, 1479) ve Claus Berg (Odense S. Knud katedrali sunakarkalığı, 1520'ye doğr.) ve Reform'dan sonra hollandalı ressamlar İsaac İsaacsz, Carel Van Mander III ve Abraham Wuchters. Mimarlıkta Rönesans'ın başlangıç dönemlerini (Hesselager ve Egeskov şatoları), Rönesans dönemini (Kronborg ve Frederiksborg şatoları; Kopenhag'da Christian IV'e ait yapılar [Rosenborg şatosu gibi]) ve barok dönemi (Nysø şatosu, Kopenhag'da Charlottenborg sarayı) belirleyen de kuzey üslubudur. XVIII. yy. başında Frederiksberg (Kopenhag'da) ve Fredensborg şatolarıyla italyan baroku ortaya çıktı. XVII. yy.'da heykelde fransız-italyan beğenisi gelişti (fransız Abraham Lamoureux ve anversli Thomas Quellinus). Bu moda fransız ressamları Jacques d'Agar ve Benoît Le Coffre ile XVIII. yy.'da da sürdü. Bu dönemde fransız etkisi çok belirgindir: 1754'ten 1771'e kadar Krallık Güzel sanatlar akademisi'nin müdürlüğünü yapan heykelci J. F. Saly (Frederik V'in atlı heykeli, Amalienborg, Kopenhag; XVIII. yy.'ın ikinci yarısı), Louis XVI üslubunun uygulayıcısı (Kont Bernstorff'un malikânesi) ve yeni klasik mimar Caspar Frederik Harsdorff'un ustası mimar N. H. Jardin ve Louis Tocqué buluşlarıyla bu akıma katkıda bulunurken, isveçli Karl Gustaf Pilo en önemli rokoko ressamı olarak dikkati çekti. Portreci ve manzaracı Jens Juel ve yeniklasik, tarihsel konular ressamı ve romantizmin öncüsü N. A. Abildgaard, çalışmalarını bu ortamda sürdürdüler; bu sanatçılar Danimarka resminin "altın çağ"ını başlattılar. XIX. yy.'ın ilk yarısını kapsayan bu dönemin en parlak temsilcileri, doğayı ve burjuva yaşamını derinlemesine ve büyük bir incelikle yansıtan C. W. Eckersberg ve öğrencileridir (Christen Købke, Constantin Hansen, Wilhelm Marstrand, Jørgen Roed, vb.). Thorvaldsen bu dönemin en büyük heykel ustasıydı; mimarlıkta ise, XIX. yy.'ın ilk yarısında Christian Frederik Hansen'in yeniklasikçiliğinin, ikinci yarısında ise seçmeci bir tarihselciliğin etkisi görüldü.

Danimarka manzaraları romantiklerin (Peter Christian Skovgaard, Johan Thomas Lundbye) ve XIX. yy.'ın ikinci yarısında hem natüralist hem ulusçu bir akımın başlıca temasıydı. Açıkhava ressamları (XIX. yy. sonunda Skagenli ressamlar grubu, daha sonraysa "Fyn okulu") izlenimci geleneğe bağlanırken (Theodor Philipsen), J. F. Willumsen, sırayla fransız Pont-Aven okulunu, simgeciliği ve anlatımcılığı izledi. XX. yy.'da açıkhava ressamlığı ve renk araştırma geleneği ile Cé-

Frederiksborg şatosu (1602-1620) Hillerød yakınında (Seeland)

Lauros-Giraudon

galerie de France

Siyah ve kırmızı (1967)
Robert Jacobsen'in demir ve tahtadan heykeli
özel kol.

zanne ve Matisse'in etkisi (Isveç asıllı Karl İsakson, Harald Giersing, Sigurd Swane, Edvard Weie vb.), daha sonra da kübizmin etkisi (William Scharff, Vilhelm Lundstrøm) birleşti, buna karşılık 20'li yıllarda kuzey manzaralarını daha çok primitivist ve anlatımcı bir üslupla işleyen bir akım doğdu (özellikle Jens Søndergaard).

Ancak, daha 30'lu yıllarda soyutlamacı ve Kandinsky, Klee) Miró ve Picasso' dan kaynaklanan gerçeküstücü akımlar (Danimarka'ya ressam Vilhelm Freddie' nin etkisiyle girdi), ilkel sanatın ve halk sanatının, ayrıca kuzey mitlerinin zenginliğini vurgulayan ve anlatımcı ve lirik bir sanat anlayışını savunan bir sanatçılar grubunun doğmasını sağladı. Hepsi de akademizme karşı olan Egill Jacobsen, Ejler Bille, Wilhelm Bjerke Petersen, R. Mortensen, A. Jorn, Else Alfelt, Carl Henning Pedersen, Henry Heerup, vb., büyük bir sanatsal verim ortaya koydular (Helhesten dergisi, 1941-1944); bu verimin en önemli sonucu, danimarkalı sanatçıların Cobra hareketi içinde yer almalarıydı (1948 -1951); bu hareket bütün bir sanatçı kuşağını etkiledi (Mogens Andersen, Tonning Rasmussen, vd.). Mortensen geometrik kesinlikte bir resim anlayışına yöneldi; aynı eğilim bir ölçüde Robert Jacobsen'in heykellerinde de görülür; somut sanata yaklaşan bu anlayış, ressam Ole Schwalbe'de ve heykelci Søren Georg Jensen'de de vardır.

Mimarlıkta, arı bir tarihselcilikten sonra (1920'lerde Pedar Vilhelm Jensen Klint' in Kopenhag'da yaptığı Grundtvig kilisesi), 30'lu yıllarda, özellikle Le Corbusier' nin etkisiyle işlevselcilik ağır bastı (Poul Henningsen, Poul Holsøe); sonraki dönemin en önemli danimarkalı mimarlarıysa A. Jacobsen ve J. Utzon'dur.

60'lı yıllarda danimarkalı sanatçılar pop art'ta olsun (Per Kirkeby, Peter Ludvig Jensen), yenilenmiş bir anlatımcılıkta (Arne Haugen Sørensen, Hans Christian Rylander), yeni figüratif sanata (Poul Janus İpsen) ya da hiperrealizme yakın bir gerçekçilikte olsun (Kurt Trampedach) uluslararası akımlara yabancı kalmadılar.

MÜZİK

Danimarka'nın Ortaçağ'daki müzik yaşamı üzerine pek az bilgi vardır. Bu dönemden günümüze, ilahiler, sekanslar ve notaları XIX. yy.'da C.E.F. Weyse, A.P. Berggreen ve Th. Laub tarafından yayımlanan zengin bir dindışı şanson repertuvarı ulaştı.

Kral Christian IV döneminde (1588 -1648), J. Dowland ve H. Schütz gibi ünlü yabancı müzikçiler saraya davet edildi; bilgi ve deneyimlerini artırmaları için Venedik'e gönderilen M. Pederson gibi genç besteciler G. Gabrieli'den ders aldılar. Gençliğinde Helsingør'de orgcu olarak çalışan ve "barok" dönemin en önemli bestecisi olan Buxtehude, Avrupa müziği tarihine mal olmuştur.

XVIII. yy. Danimarka müziği, rakip alman ve italyan akımlarından büyük ölçüde etkilendi. Alman J.A.P. Schulz (1747-1800), fransız opera-komiğini Danimarka'ya getirdi. C.E.F. Weyse (1774-1842), tümüyle Danimarka'ya özgü bir müzik dili geliştirirken, çağdaşı F. Kuhlau (1786-1832), Weber ve Rossini'ninkini andıran, daha az ulusal bir üslupla yazdı.

Romantik döneme egemen iki müzikçiden J.P.E. Hartmann (1805-1900), yalın bir üslup ve kuzeylilere özgü anlayışla yazarken, Niels W. Gade (1817-1890), lirizmini, Mendelssohn etkisiyle birleştirdi: *Elverskud* adlı koro yapıtı, Danimarka müziğinin en güzel örneklerindendir. P. Heise (1830-1879), P.E. Lange-Müller (1850-1926), dönemin en gözde türü olan lied alanında, önde gelen bestecilerdir.

Carl Nielsen (1865-1931), ülkesinde modern müziğe öncülük eden büyük bir bestecidir. Altı senfonisi ve *Şaul ile Davut* ve *Mascherata* adlı operaları, Brahms'ın romantik-klasik müziğinden çıkıp ileri bir modern üsluba ulaşan gelişim çizgisini belirtir. Nielsen Danimarka müziğine büyük katkıda bulundu ve birçok danimarkalı çağdaş besteciyi yetiştirdi.

Günümüzde Nielsen'in etkisi, gücünü yitirmiş ve yerini, çeşitli Avrupa akımlarının yol açtığı bir gelişime bırakmış görünmektedir. Knudåge Riisager (1897-1974), Roussel'den; Poul Schierbeck (1888 -1949) Debussy'den; Vagn Holmboe (doğm. 1909) Messiaen'dan; Jørgen Bentzon (1897-1951), Henning Wellejus (doğm. 1919), Leif Thybo (doğm. 1922), Bernhard Lewkovitch (doğm. 1927) gibi yeniklasikçi besteciler Bartók, Hindemith ve Stravinskiy'den; Poul Rovsing Olsen (doğm. 1922), İb Nørholm (doğm. 1931), Niels Viggo Bentzon (doğm. 1919) gibi besteciler de diziselcilikten etkilendi. Kopenhag ve Århus'ta elektroakustik müzik stüdyolarının kurulması da, öncü bestecilerin verimini önemli ölçüde artırdı. Bu alanda şu besteciler anılabilir: E.M. Pade (doğm. 1924), Jørgen Plaetner (doğm. 1930), Per Nørgård (doğm. 1932), Bent Lorentzen (doğm. 1935), G.M. Pedersen (doğm. 1943), Axel Borup-Jørgensen (doğm. 1924), K.A. Rasmussen (doğm. 1947), Ole Buck (doğm. 1945).

Georges-Pompidou sanat merkezi

Kırmızı gemi (1948)
Carl Henning Pedersen
özel kol.

SİNEMA

Danimarka sineması, 1910'ların başında kısa süren ama parlak bir uluslararası üne sahip oldu. 1906'da Ole Olsen'in kurduğu Nordisk Films Kompagni şirketi, 1909'dan 1918'e değin Avrupa'nın en etkin film yapımevlerinden biriydi; ayrıca uzun metrajlı filmi yaygınlaştıran ilk kuruluş oldu. Romansı, duygusal film, dokunaklı film, açık saçık ve ahlakçı melodram türlerinin ağırlık kazandığı Danimarka sineması, yetenekli yönetmenler (Urban Gad, August Blom, Holger-Madsen, Benjamin Christensen, A.-W. Sandberg), teknik adamlar (bunlar görsel anlatım yönünden en yaratıcı öncüler arasında yer aldılar) ve oyuncular çıkardı (bunlar çoğunlukla tiyatrodan gelme ama beyazperdeye kusursuz bir biçimde uyum sağlayabilen oyunculardı: Asta Nielsen, Valdemar Psilander, Olaf Fønss). Bu ticari ve sanatsal başarı, Birinci Dünya savaşı biter bitmez söndü. Danimarka filmlerinin en büyük dışalımcıları olan İsveç ve özellikle Almanya, sinemalarını gitgide belli bir donanıma kavuşturdular ve bu ülkelerin sinema sanayisi, kısa sürede Danimarka sinemasının yerini ele geçirdi. Kopenhag' ın tüm yapımevleri bu rekabetten zarar gördü ve üretim düştü. Danimarka sineması tutkulu projelerini büyük ölçüde kıs-

DANİMARKA SİNEMASI

solda
Benjamin Christensen'in *Haxan* (1921) adlı filminden bir sahne

sağda
Carl Dreyer'in filmi *Dies irae* (1942)

Danske Filmmuseum - J.-L. Passek kol.

Danske Filmmuseum - J.-L. Passek kol.

mak zorunda kaldı ve üretim kısa sürede, yalnız iç pazarla sınırlandı. Tıpkı Benjamin Christensen gibi Carl Dreyer de tasarılarını istediği gibi gerçekleştirmek için ülkesinden ayrılmak zorunda kaldı. Önce İsveç'e, sonra Almanya'ya, sonunda da Fransa'ya gitti. Christensen ise İsveç'te ünlü *Haxan*'ını (1921) çekti. Danimarka uzun süren bir sanatsal durgunluk dönemi yaşadı. Bununla birlikte sesli sinema öncesi yıllarında, İskandinav Laurel -Hardy'si sayılan bir güldürü ikilisini anmak gerekir: Carl Schenstrøm ve Harald Madsen. 1920'li ve 1930'lu yılların yönetmenleri (A.-W. Sandberg, Lau Lauritzen, George Schneevoigt) değişik sanatsal başarılara ulaştılar. Ulusal üretimin yeniden belli bir canlılık kazanması için Christensen ve özellikle Dreyer'in anayurda dönmelerini beklemek gerekti. Bodil İpsen ve Lau Lauritzen Jr, 1942'de *Varoşların prensesi*'ni çektiler. Ertesi yıl da Carl Dreyer *Dies irae*'yi gerçekleştirdi.

İkinci Dünya savaşı'nın sonunda, birçok nitelikli film, direniş ve kurtuluş savaşı temalarını işledi: Bodil İpsen ve Lau Lauritzen Jr'un *Toprak kızıl olacak* (1945) ve Johan Jacobsen'in *Görünmez ordu* (1945) gibi filmleri. Ayrıca birkaç yeni yönetmen de kendini gösterdi: sırasıyla *Ditte Menneske Barn* (1946) ve *Pokker Unger* (1947) filmlerini çeviren Bjarne ve Astrid Henning-Jensen, *Schmidt ailesi*'nin (1950) yönetmeni Ole Palsbo (1909-1952) ve Soya'nın *Asker ile Jenny* (1947) adlı oyununu ustalıkla uyarlayan Johan Jacobsen. 1950'den başlayarak, Danimarka sinemasının üretimi nicelik yönünden arttı (1950-1955 arasında 75'in üstünde film yapıldı); ama nitelik yönünden Carl Dreyer'in *Ordet*'ine (1955) dek pek az sayıda yapıt dikkati çekebildi. Dreyer bu filmiyle Kaj Munk'un bir dramını ikinci kez sinemaya aktardı (oyunun ilk sinema uyarlaması 1943'te isveçli G. Molander tarafından gerçekleştirilmişti).

1956'dan başlayarak şu yönetmenler kendilerinden söz ettirdiler: Erik Balling (*Qitivoq*, 1956); Gabriel Axel (*Kırmızı manto*, 1966); Knud Leif-Thomsen (*Tine*, 1965); Palle Kjaerulff-Schmidt (*Hafta sonu* [Week -End] 1962; *To* 1964; *Der Var Engang en Krig*, 1966) ve özellikle Knut Hamsun'un *Açlık* (Sult) adlı romanının ilginç uyarlamasıyla (1966) Henning Carlsen. 1964'te Carl Dreyer çok tartışılan bir yapıt gerçekleştirdi: *Gertrud*.

Danimarka yetkin bir belgesel sinemacı topluluğuna sahiptir. Bunlardan filmleri en etkili ve en şiirsel olanı Jørgen Roos'tur (*En by Ved Kobenhavn*, 1960; *Knud*, 1966).

Carl Dreyer'in (1968) ve uluslararası üne sahip ilk büyük yıldızlardan Asta Nielsen'in ölümünden (1972) sonra, Danimarka sineması kendinden söz ettirmekte güçlük çekti. Bununla birlikte şu yönetmenlerin adlarını anmak gerekir: Franz Ernst, Jesper Høm, Sven ve Lene Grønlykke, Jens Jørgen Thorsen, Henrik Stangerup (*Tanrı pazar günleri vardır*, 1970; *Tehlikeli öpücükler*, 1973), Hans Kristensen, Nils Sigurd Malmros, Morten Arnfred, Carsten Brandt.

DANİMARKA boğazı, Kuzey Atlas okyanusu'nda Grönland ile İzlanda arasında geçit. Grönland havzasını İrminger denizi'nden ayırır; genişliği 250 km; en sığ yeri: 435 m. Batı yarısı sürekli olarak bankizlerle kaplıdır; boğazda, çok sayıda buzdağı getiren Doğu Grönland akıntısı vardır.

DANİMARKA DOMUZU a. Yerel kelt domuzlarından yararlanılarak Danimarka'da ayıklama yoluyla geliştirilmiş domuz ırkı. (Danimarka domuzu, iki dünya savaşı arasında tüm İskandinav ülkelerinde geliştirildi, sonra yerli domuz ırklarının ıslahı amacıyla öbür Avrupa ülkelerine satıldı.)

Danimarka krallık balesi, Kopenhag krallık tiyatrosu'na bağlı bale topluluğu. 1748'de kuruldu. İlk bale yöneticisi olan Des Larches (ya da de Larches) adlı fransız, 1748'den 1775'e dek dansçıları yönetti; onun yerini Vincenzo Galeotti (1775-1816) aldı. Antoine Bournonville 1816-1829 arasında topluluğun başındaydı. Oğlu August onun yerini aldı (1829-1877). August, topluluğu şaşılacak ölçüde geliştirdi, 50'den çok yapıt düzenledi. Bunlar, günümüzde de yorumlanan zengin bir repertuvar oluşturur (*Sylphide* versiyonu, *Kermesse à Bruges, Konservatoriet, Napoli, Danimarka'dan uzakta*). Sönük bir dönemden sonra yönetimi ele alan Hans Beck, özellikle de onun ardılı Harald Lander (1932-1951), Danimarka krallık balesi'ni yeniden parlak bir topluluğa dönüştürdü. Harald Lander öldükten sonra öğrencilerinden Niels Bjørn Larsen ve Frank Schaufuss onun yerini aldılar. Dansçı ve koregraf Flemming Flindt topluluğu 1966'dan 1978'e dek yönetti.

DANİMARKA KÖPEĞİ a.Zool.DANUA'nın eşanlamlısı.

Danimarka'dan uzakta (*Fjernt fra Danmark*), 2 perdelik vodvil-bale. Koregrafiyi ve librottoyu August Bournonville; müziği Josef Glaeser (Louis Moreau Gottschalk, Hans Christian Lumbye, Édouard Dupuy ve Andreas Frederik Lincke'nin katkılarıyla); dekorları Christensen ve Lund; kostümleri Lehmann yaptı. İlk kez 1860'ta Danimarka krallık balesi tarafından Kopenhag krallık tiyatrosu'nda sahnelendi.

DANİMARKAİŞİ a. Çeşitli iğne işleriyle çevrelenmiş ajurlu motiflerden ve geometrik biçimli britlerden oluşan beyaz işleme. (Günümüzde her türlü kumaş üzerine ve her renkte yapılmaktadır.)

DANİMARKALI sıf. ve a. Danimarka halkından olan.

DANİMARKA-NORVEÇÇE a. BOKMAL'ın eşanlamlısı.

DANİNOS (Pierre), fransız yazar (Paris 1913). *Tanrı babanın hatıra defteri* (Carnet du bon Dieu) [1947 İnterallié ödülü] adlı yapıtıyla tanındı ve *Carnets du major Thompson* (1954) ile ünlendi. Bunu *Secret du major Thompson* (1956) izledi. Romancıdan çok bir denemeci olarak, çağdaşlarının ve özellikle de yurttaşlarının önyargılarını ortaya koydu (*le Jacassin*, 1962; *Made in France*, 1977; *la France dans tous ses états*, 1985).

DANİO a. Hindistan'da tatlısularda yaşayan, akvaryumlarda süs balığı olarak da yetiştirilen, boylamasına çizgili etçil küçük kemikli balık. (Bil. a. *Brachydanio rerio*; dişlisazangiller familyası.)

DANİSKA sıf. (alm. *Danzig* kentinin adından). *Tkz. Bir şeyin daniskası*, onun en iyisi, en güzeli, en büyüğü; âlâsı: *Ben bu işin daniskasını bilirim. Bu senin söylediğin yalanın daniskası.*

DANİŞ a. (fars. *daniş*). *Esk.* **1.** Bilgi, bilim, irfan. **—2.** *Daniş-âmûz*, bilgi, hikmet öğreten; bilgin. || *Daniş-pezîr*, bilgiye düşkün. || *Daniş-penah*, öğrenci, çırak. || *Danişver*, bilgili, âlim.

DANİŞ (Ahmet Mahdum bin Nasır), tacikistanlı yazar (Buhara 1827 - *ay. y.* 1897). Saraya bağlı bir yazar olan Daniş, Rusya'daki elçilik görevleri sırasında keşfettiği Avrupa kültürünün havarisi oldu (*Olağanüstü olaylar*, 1875-1882). Daha sonraları, yenilikçi bir yazarlar grubunun önderi olarak, gizli yazılarında, ülkesinde köklü siyasal reformlar gerektiği fikrini savundu.

DANİŞ (Naci Sadullah), türk gazeteci ve yazar (İstanbul 1909 - *ay. y.* 1975). Grenoble Üniversitesi eczacılık fakültesi'ni bitirdi (1933). Bir süre eczacılık yaptıktan sonra Son posta'da muhabir olarak gazeteciliğe başladı (1934). Yedi gün, Cumhuriyet, İzmir, Demokrat İzmir, Havadis, Yeni asır gazetelerinde ve Akbaba dergisinde bir kısmı takma adlarla fıkra, mizah öyküsü ve tefrika romanlar yazdı. Şair ve yazarlarla, ileride edebiyat tarihçilerine belge olacak nitelikte röportajlar yaptı. Türkiye gazeteciler cemiyeti'nin açtığı mizah yarışmasında birinci oldu (1965).

DANİŞ BEY, türk matematikçi (İstanbul ? - Trablusgarp 1887). Harbiye'yi bitirdikten sonra kurmay yüzbaşı rütbesiyle Bursa askeri rüştiyesi matematik öğretmenliğine atandı (1874). Burada uzun süre görev yaptı. Abdülhamit II yönetimine aykırı görüşleri nedeniyle Trablusgarp'a sürüldü. Yüksek matematikle ilgili *Hesab-ı tefâzuli ve temami* adlı bir kitabı vardır. Çözümsel geometri ile ilgili *Hendese-i halliye* adlı yapıtı ise basılmadı.

DANİŞ MEHMET, türk şair (İstanbul 1805 - *ay. y.* 1830). Küçük yaşta Babıâli'ye girerek Divanı hümayun ve Mühimme kalemlerinde çalıştı. Âkif Paşa'ya yazdığı bir mersiyeden ona bağlı olduğu anlaşılıyor. Şeyh Galip'in *Hüsn ü aşk*'ına *Gülşen-i daniş* adlı bir nazire yazmaya başladı, ancak bu çalışmasını bitiremedi. Şiirlerini İrfan Paşa *Divan* haline getirdi (bir nüshası İstanbul Üniversitesi merkez kütüphanesi'nde T. 287). 1824 yılında meydana gelen olayları, İstanbul'da Nusretiye camisi'nin tamamlanması, Hüsrev Paşa komutasındaki türk filosunun denize açılması, yeniçeri kıtalarının durumu vb.'yi anlatan *Neticet ül-vekayi* adlı yapıtın ona ait olduğu ileri sürülür.

DANİŞMEND (İsmail Hami), türk tarihçi ve yazar (Merzifon 1880 - İstanbul 1967). Mektebi mülkiye'yi bitirdi (1912). Bir süre Paris'te Collège de France'ta öğrenim gördü. Türkiye'ye döndükten sonra Darülfünun edebiyat şubesi (fakültesi), Mektebi mülkiye ve Maliye mektebi âlisi'nde (yüksekokul) dinler tarihi, yakınçağ tarihi, uygarlık tarihi ve siyasal tarih dersleri verdi (1912-1914). Bağdat'ta Mektebi hukuk'un müdürlüğünü yaptı (1914-1918). Mütareke döneminde, İstanbul'da Memleket adlı bir gazete çıkardı (nisan-ağustos 1919). Sıvas kongresi'ne İstanbul delegesi olarak katıldı ve başkanlık divanı üyeliği yaptı. Kongrede amerikan mandasını savunmakla birlikte, daha sonra Kuvayı milliyeciler tarafından yayımlanan İradei milliye ve Hâkimiyeti milliye gazetelerine bir süre başyazılar yazdı. Büyük zafer'den (30 ağustos 1922) sonra İstanbul'a yerleşti ve resmi bir görev almayarak yalnızca tarih çalışmalarıyla uğraştı: Yapıtlarından başlıcaları: *Türkçe-osmanlıca-fransızca sözlük* (1935), *Türkler'le Hint Avrupalıları'nın menşe birliği* (2 c.: 1935, 1936), *Tarih ve coğrafyaya ait değişik isimler lügatı* (1937), *Destan ve divan edebiyatında İstanbul sevgisi* (1941), *Ali Suavi'nin türkçülüğü* (1942), *İzahlı osmanlı tarihi kronolojisi* (4 c., 1947, 1948, 1950,1955), *İstanbul'un fethinin insani ve medeni kıymeti* (1953), *Türk ırkı niçin müslüman olmuştur* (1959), *İzahlı islam tarihi kronolojisi* (1962), *Türk meseleleri* (1966), *Sümer-türk dil birliği* (2 c., 1967).

Danişmend, *Rabia hatun* takma adıyla yayımlanan ve edebiyat dünyasında geniş ilgi uyandıran şiirlerin kendisine ait olduğu ortaya çıkınca, bu şiirleri de *Rabia hatun şiirleri* (1961) adlı kitabında bir araya topladı.

DANİŞMENDAN çoğl. a. (fars. *danişmend*'in çoğl. *danişmendān*). *Esk.* **1.** Bilginler. **—2.** Öğrenciler; kadı yardımcıları.

DANİŞMENT sıf. (fars. *dāniş* ve *-mend*' den *danişmend*). *Esk.* Bilgili, bilgi sahibi.

◆ a. Tanzimat'tan önceki kadı yardımcısı.

—Esk. eğit. Sahn medreselerinde oda sahibi olabilen öğrenci. Günümüz anlamında asistan, yardımcı. Sahn medreselerinin orta kısımları olan *Mûsıla-ı sahn*'da (Tetimme medresesi), *softa* adı verilen öğrencilere ders gösterirlerdi.

DANİŞMENT, Balıkesir'in Balya ilçesine bağlı bucak; 3 669 nüf. (1990): 7

köy. Merkezi *Danişment*, 572 nüf. (1990).

DANİŞMENT, Sıvas'ın Divriği ilçesine bağlı bucak; 1 495 nüf. (1990); 12 köy. Merkezi *Arıkbaşı*, 123 nüf. (1990).

DANİŞMENT GAZİ, Danişmentliler beyliği'nin kurucusu (öl. Niksar 1104). Gerçek adı Taylu (Tablu ya da Tatlu); müslüman olduktan sonra aldığı adın da Ahmet olduğu öne sürülür. Kökeni ve ilk fetihleri karanlıktır. Selçuklu sultanı Süleyman bin Kutalmış'ın ölümü (1085) üzerine başlayan karışık dönemde, ilk haçlı seferleri sırasında ortaya çıktığı görülür. Haçlılar ile yaptığı savaşlar nedeniyle ünlendi. Batı kaynaklarında Tanışman, Tanuşman, Danişman, Daliman adlarıyla anılır Malatya emiri Ömer bin Ubeydullah bin Mervan'ın oğlu olduğu söylendiği gibi, Anadolu fatihi sultan Süleyman bin Kutulmuş' un dayısı olduğu söylentileri de yaygındır. Arap kaynakları onun Türkmenler arasında danışmanlık (öğretmenlik) yaptığını ve döneminin bilginleri arasında sivrilerek beyliğe kadar yükseldiğini yazarlar. Adına yazılmış *Danişmentname* adlı destanda anlatılanlara göre Battal Gazi soyundan olan Danişment Gazi, abbasi halifesinden aldığı izinle ve çevresindeki Tursan, Çavuldur, Çaka, Kara Toğan, Hasan, Süleyman bin Numan, Eyüp bin Yunus, Kara Tigin beylerle birlikte Malatya üzerine yürüyerek kenti Bizanslılar'dan aldı (1070). Ardından Sıvas'ı, Kastamonu ile Canik yörelerini, daha sonra da Tokat ve Amasya'yı ele geçirerek bir efsane kahramanı kişiliğine büründü. Sultan Melikşah tarafından Anadolu'nun Büyük Selçuklu devletine bağlanmasıyla görevlendirildi (1085). Kızılırmak ile Yeşilırmak arasında yer alan vadileri ve Kelkit'i ele geçirdikten sonra kurduğu beyliği çevresindeki diğer türk beyliklerine kabul ettirdi. Kılıç Arslan I ile Haçlılar'a karşı giriştiği savaşlarda Godefroi de Boulogne'u yenip tutsak alarak Malatya'yı hıristiyanlardan geri aldı (1099). Eskişehir yakınlarında yapılan savaşta birbiri ardına gelen üç haçlı ordusunu bozguna uğratarak ününe ün kattı (1101). Tutsak aldığı Antakya prensi Bohémond'un Bizans imparatoru tarafından ödenen fidyesinin yarısını vermediği için (1104) Kılıç Arslan I tarafından öldürtüldü. Yerine büyük oğlu Emir Gazi geçti.

DANİŞMENTLİ ELİ, Selçuklular ile birlikte Anadolu'ya gelen ve 24 boydan oluşan konar göçer türkmen birliği. Danişmentli eli'nden bazı boylar zamanla yerleşik yaşama geçerek Danişmentliler* beyliği'nin (1071-1175) kaynağını oluşturdular. Sarıkamış, Havza, Boyabat, Çarşamba, Ünye, Divriği, Hendek, Devrek ve Salihli yörelerindeki bazı yer adları, bu ele bağlı Yağıbasan boyunun bu yörelere yerleştiğini göstermektedir. Moğol istilası sırasında (1243) Danişmentli eli'nden bazı boylar Toroslar'ın güneyine ve Fırat nehrinin doğusuna geçerek Ramazanlı, Dulkadırlı, Halep Türkmenleri ve Bozulus arasına katıldı, bazı kolları ise Sıvas'ın güneyindeki Yeni el'in çekirdeğini oluşturdu. Danişmentli eli Balıkesir'deki Karesi (1300-1336) ve Bergama'daki Yahşı eli beyliği'nin (1336-1352) kurulmasında önemli rol oynadı. Osmanlılar'ın Trakya' yı almasından sonra, Danişmentli eli'nin sol kolundan on iki boy 1358-1368 yılları arasında Tekirdağ ve Edirne yörelerine yerleştirildi ve bu bölgelerin türkleşmesine katkıda bulundu. Yerleşik düzene geçmemekte direnen ve karışıklıklar çıkaran bazı obalar ise Kıbrıs'ın alınmasından sonra (1571) buraya gönderilerek yerleşmeye zorlandılar.

Danişmentli eli, Osmanlılar döneminde de oğuz geleneklerine bağlı kaldı ve on iki boydan oluşan sağ kolu doğuya, on iki boydan oluşan sol kolu da batıya, daha sonra da Rumeli'ye yerleşti.

Bu ele bağlı Boynuinceli boyu 1718 -1730 yılları arasında Nevşehir'e yerleşti ve buranın yerli halkını oluşturdu. Civanşir, Gölegir, Kürt Mehmetli, İnceli, Sarucalu adlı beş boyun ana kolları Azerbaycan'ın Kür, Aras ve Tebriz yörelerinde yerleşik yaşama geçmişlerdi. Günümüzde de Azerbaycan'ın kuzey ve güneyinde Danişmentli eli'ne bağlı oymaklar yaşamaktadır.

Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli yöreler inde Danışman, Danışmanlı, Danişmentler, Danışmant adlı ya da Danişmentli eli'ne bağlı boy, oymak ve obaların adını taşıyan pek çok yer adı vardır. Hanefi-sünni olan Danişmentli eli göçerleri arasında el sanatları çok gelişmişti ve okur yazarlık oranı yüksekti.

DANİŞMENTLİLER, Anadolu türk beyliği. Malazgırt savaşı'ndan (1071) sonra Amasya, Tokat, Sıvas, Niksar, Malatya ve Yozgat'ı ele geçiren Danişment Gazi kendi adıyla anılan beyliği kurdu. Ölümünden (1104) sonra yerine oğlu Emir Gazı geçti. Bu arada Danişment Gazi'nin ölümünden yararlanan Kılıç Arslan I Malatya'yı ele geçirdi. Emir Gazi, Kılıç Arslan I'in ölümünden sonra selçuklu şehzadeleri arasındaki taht kavgalarına karıştı; damadı Mesut'un selçuklu tahtını ele geçirmesine yardımcı oldu (1116). Malatya meliki Tuğrul Arslan ve onun atabeyi Belek ile birleşerek, damadı Erzincan emiri Mengücekoğlu İshak ve onun müttefikı Trabzon dükünü yendi ve ikisini de tutsak aldı. Belek ölünce Malatya'yı yeniden ele geçirdi (1124); ardından Kayseri ve Ankara'yı beyliğine kattı (1127). Kilikia'daki Ermeniler'e boyun eğdirdi; Antakya prensi Bohémond II'yi yendi. Danişmentliler'i Anadolu'nun en büyük beyliği durumuna getiren Emir Gazi'nin "Melik" unvanı büyük selçuklu sultanı Sencer ve abbasi halifesi tarafından onaylandı. Ölümünden sonra (1134) yerine geçen büyük oğlu Melik Muhammet, taht kavgasına girişen kardeşleri Yağan ve Aynüddevle ile uğraşmak zorunda kaldı: Yagan'ı öldürttü; öteki kardeşi Aynüddevle'yi de denetiminde bulunan Elbistan'dan uzaklaştırdı (1137). Bu arada Niksar'ı kuşatan Bizans imparatoru Komnenos'u çekilmek zorunda bıraktı (1140). Melik Muhammet ölünce (1142), yerine oğlu Zünnun geçti. Ancak, Sıvas emiri olan amcası Yağıbasan, Melik Muhammet'in dul eşiyle evlenerek hükümdarlığını ilan etti. Bu arada, Zünnun Kayseri'yi, Aynüddevle de geri dönerek Elbistan ve Malatya yörelerini yönetimi altına aldı. Selçuklu sultanı Mesut, akrabalar arasındaki bu iktidar çekişmesinden yararlandı ve Sıvas üzerine yürüyerek Yağıbasan'ı kaçırdı. Ardından Aynüddevle' nin elindeki Malatya'yı kuşattı (1143); Aynüddevle, sultan Mesut'a bağlanmak zorunda kaldı. Mesut'un yerine geçen Kılıç Arslan II'ye karşı yeğenleri Zünnun, İbrahim ve Aynüddevle ile ittifak kuran Yağıbasan, Konya üzerine yürüdüyse de, Aksaray yakınlarında yapılan savaşta yenildi (1155). Daha sonra Kılıç Arslan II'yi yenerek Elbistan'ı ele geçirdi (1160). Artuklu Kara Arslan'ın denetimindeki Harput ve Çemişkezek bölgelerini yağmaladı; Mardin artuklu hükümdarı Necmettin Alpı'nın üzerine geldiğini duyunca geri çekildi. Suriye hükümdarı Nurettin Mahmut aracılığıyla Artuklular'la barış yapan Yağıbasan, Sıvas'a dönerken Çankırı'da öldü (1164). Çocukları küçük olduğu için yerine yeğenleri Zünnun ile İbrahim geçmek istediler. Sultan Mesut'un kızı olan dul eşi, Yağıbasan'ın yeğeni İbrahim'in 16 yaşındaki oğlu İsmail ile evlenerek onu hükümdar ilan etti. Bu durumdan yararlanan Kılıç Arslan II, önce Elbistan bölgesini (1165), ardından da Kayseri ve Zamantı kalelerini ele geçirdi (1173). Bu arada, İsmail ve eşi bir ayaklanma sonunda öldürülünce halk Zünnun'u Sıvas'a çağırdı. Şam'da bulunan kayınbabası Nurettin'den yardım alarak Sıvas'a gelen Zünnun, Kılıç Arslan II' nin Sıvas, Tokat, Niksar, Komana ve Amasya'yı ele geçirmesi üzerine Bizans imparatorundan yardım istedi. Bizans'tan aldığı yardıma karşın başarılı olamayan Zünnun, sonunda da Kılıç Arslan II tarafından zehirletilerek öldürüldü (1175). Böylece Danişmentliler beyliği Malatya dışında Anadolu selçuklu ülkesine katıldı. Bir süre sonra Malatya'yı da alan Kılıç Arslan II, Danişmentliler beyliği'ni kesin olarak ortadan kaldırdı (1178).

Danişmentname (**Kıssa-i Melik Danişment** ya da **Kıssa-i Danişment** adlarıyla da tanınır), Melik Danişment Ahmet Gazi'nin serüvenlerini ve Anadolu'nun Türkler tarafından ele geçirilmesini anlatan destansı halk hikâyesi. Anadolu selçuklu sultanı İzzettin Keykâvus II'nin emriyle münşisi İbni Alâ tarafından 1244 -1245'te yazıldı. Daha sonra Tokat kalesi dızdarı Ârif Ali, Murat II'nin isteğiyle dilini ağır bulduğu yapıta manzum parçalar ekleyerek yeniden düzenledi. *Danişmentname*'de anlatılanlar tarihsel gerçeklere uymadığı halde, yapıt Gelibolulu Âli (*Mirkat ül-cihad* ile *Fusûl-ı hall ü akd* adlı yapıtlarında), Cenabi ve Hezarfen Hüseyin Efendi gibi tarihçiler tarafından kaynak olarak kullanıldı. *Battalname**'nin bir devamı olarak bakılan ve masal öğelerinin daha az olduğu hikâyede Danişment Gazi, Bağdat halifesinin iznini alarak Malatya gazileriyle birlikte Anadolu içlerine akınlar düzenler. Sıvas, Tokat, Zile, Amasya, Çorum ve Niksar bölgelerini ele geçirir, halkını müslüman yapar. İstanbul'da Alemdağı'na kadar ulaşır. Bir akın sırasında Canik dolaylarında pusuya düşürülerek yaralanır, merkez olarak kullandığı Niksar'da ölür (1104). Hikâyede, Danişment Gazi'nin oğlu Gazi Bey'e ait olaylar da özet olarak yer alır. Birçok yazma nüshası bulunan yapıtın yazmalarından biri Millet kütüphanesi'ndedir. (Ali Emiri bölümü trh. 685) [→ Kayn.]

Danişname-i Alâî ya da **Danişname-i Alâiyye,** İbn Sina'nın mantık, felsefe, matematik, doğa bilimleri ve ilahiyat ile ilgili konuları içeren farsça yapıtı. Bu yapıtı Isfahan hükümdarı Alâüddevle Ebu Cafer Mehmet bin Kâkûye'nin isteği üzerine 1021-1036 arası yazdı. Yapıtında astronomi, müzik ve metafizik konularını da işlemek için bölümler ayırdıysa da ölümü nedeniyle bu bölümleri yazamadı. Öğrencisi Ebu Ubeyd Cuzcani yazılamayan yerleri tamamladı. Yapıtın çeşitli bölümleri, değişik yer ve tarihlerde yayımlandı. Mantık, ilahiyat ve doğa bilimleriyle ilgili olanlar Haydarabad'da (1891-1892), mantık ve ilahiyat ile ilgili bölümleri Tahran'da (1936), tamamı ise, İbn Sina'nın doğumunun 1000. yıldönümü dolayısıyla yine Tahran'da (3 c., 1951-1952) basıldı. Fransızca çevirisi Paris'te (2 c., 1955 - 1958) yayımlandı.

DANİŞVERAN a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy'dan önce kullanılmış bir makam. Günümüze ulaşabilmiş tek örneği, bestecisi bilinmeyen bir sazsemaisidir.

DANİYEN a. (fr. *danien*). DAN* KATI'nın eşanlamlısı.

DANJİANGKOU → DANCİANGKOU

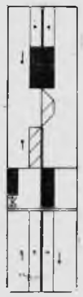
Larousse

André Danjon (1960'ta)

DANJON (Andre), fransız gökbilimci (Caen 1890 - Suresnes 1967). Strasbourg Üniversitesi'nde profesördü, bu kentin gözlemevinde müdür oldu; Sorbonne'a çağrıldı ve 1945'te Paris Gözlemevi, ardından Astrofizik enstitüsü yöneticiliğine getirildi. 1948'de Bilimler akademisi'ne girdi. Konum gökbilim alanında çok duyarlı birçok aygıt yaptı; bunların içinde nesnel gözlemler yapmaya yarayan yeni bir usturlap ve yarı-dalga lamlı bir girişimölçer en önemlileridir. Astrofizik alanında Venüs ve Merkür'ün fotometrik incelemelerini yaptı ve 1921'de tutulmalar boyunca Ay'ın görünüşleri üstünde Güneş etkinliğinin etkisini buldu. A. Couder ile birlikte yazdığı *Lunettes et Télescopes* (Dürbünler ve teleskoplar, 1935) ve *Astronomie générale* (Genel gökbilim, 1953) en önemli yapıtlarındandır.

DANK a. (yansıma sözc.). "Uzun süre-

Rudolf von Laban sistemine göre J. Challet - Haas tarafından yazılmış birkaç dans yazısı örneği

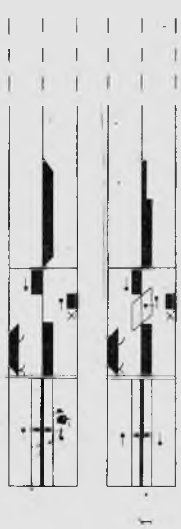

basit bourree adımı

polonez adımı

jeté-contretemps'ler

dir anlayamadığı bir şeyi, bir başka şey aracılığıyla birdenbire kavramak" anlamına gelen KAFASINA* DANK DEMEK, DANK ETMEK deyiminde geçer.

DANLAR ya da **YAKUBALAR,** Güney Mandeler grubundan halk. Fildişi Kıyısı'nda ve Liberya'nın doğusunda yaşarlar. Bazı köyleri Mahular (bir malinke altgrubu) arasında kalmıştır. Danlar'da babasoyluluk ve babayerlilik hâkimdir. Sıkışık köylerde oturur, bölünümsel bir toplum oluştururlar. Soysop örgütlerine benzeyen bir siyasal örgütlenmeleri vardır.

DANNECKER (Johann Heinrich VON), alman heykelci (Waldenbuch, Stuttgart yakınında, 1758 - Stuttgart 1841). Eğitimini Paris'te Pajou'nun yanında tamamladı (1783) ve 1785'te gittiği Roma'da Canova ile yakın bir dostluk kurdu. 1789'da Stuttgart'a geri çağrıldı, orada büyük başarılar kazandı. Dostu Schiller'in anıtsal bir büstünü yaptı (Stuttgart müzesi). *Panterli Ariadne* heykeli (1804-1814) halk katında büyük bir saygınlık kazanmasını sağladı. 1807'de Münih'e çağrıldı ve resmi törenle karşılandı.

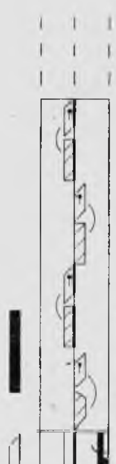
DANNEMORİT a. (fr. *dannemorite;* İsveç'te bir yer adı *Dannemora*'dan). Amfibol cinsinden mineral madde.

Dannevirke ya da **Dannewerk** → DANEVİRKE.

DAN-NO-URA → MİNAMOTO NO YOŞİTSUNE.

D'ANNUNZİO (Gabriele), italyan yazar (Pescare 1863 - Gardone Riviera, Brescia, 1938). Çapkınlığı, sporculuğu, askeri başarıları (Fiume'nin eylül 1919'da alınması), faşist rejimin ulusal kahraman haline getirdiği kişiliğini bir efsaneye dönüştürmüştü. Yarattığı ideolojik tartışmaların ötesinde, çeşitli alanları kapsayan yapıtları XX. yy. italyan edebiyatını derinden etkiledi. Büyük bir taklit dehasına sahip olması, şiirlerini çok genç yaşta yayımlamasına olanak verdi; bu şiirlerde Carducci'nin belirgin etkisi vardır (*Primo Vere,* 1879-1880). *Laudi del cielo, del mare, della terra e degli eroi* (1904) bu şiir anlayışının doruğu olarak kabul edilir; bu şiirin 2. kitabı, *Alcyone*'nin olağanüstü güzellikteki mitolojik düşüncelerini içerir. İlk romanı *Şehvet* çocuğu*'nun (Piacere) [1889] estetikçi yaklaşımı, doğduğu yöre olan Abruzzi'den esinlenerek yazdığı *Novelle della Pescara*'nın (1902) gerçekçi primitifliğiyle çelişir. Gene bu anlayış *il Trionfo della morte* (1894) romanına ve *la Figlia di Iorio* (1904) ile *la Fiaccola sotto il moggio* (1905) dramlarına da egemen olmuştur. Bu iki dram, *Il Fuoco* (1900) romanı gibi trajedi oyuncusu Eleonora Duse için yazılmıştı. Bu yapıtlarında kullandığı görkemli ve tumturaklı üslup, hem romanlarının başyapıtı sayılan *Forse che si forse che no*'nun (1910) üslupçu izlenimciliğindeki psikolojik derinlikle, hem de *Faville del maglio* (1924-1938) başlığı altında toplanan güncesinin anlatım tarzıyla çelişir.

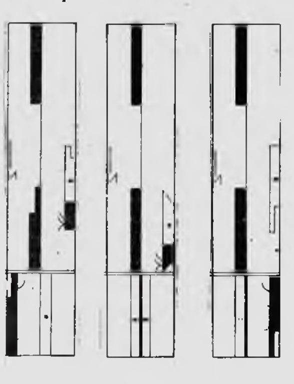
déboulé'ler

arka ya da alt glissade

büyük basit cabriole'ler

DANS a. (fr. *danse*). Bir ya da birçok kimsenin müzik eşliğinde ya da müziksiz olarak yaptığı, az çok kurallara bağlı hareket ve adımlar dizisi: *Vals, tango, rock, dans türleridir. Bundan sonraki dansı bana ayırın. Dans orkestrası, pisti.* (Bk. *ansikl.* böl.)

—Arıc. *Arıların dansı* → ARI.

—Etol. Özel bir işlevin yapılabilmesi için gerekli bilgilerin iletilmesinde rol oynayan hareketlerin belli bir düzen içinde yapılması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Koregr. *Dans yazısı,* bir koregrafi yapıtını kâğıda geçirmeye yarayan, herkesçe kabul edilmiş işaretlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Müz. Dansa eşlik etmek üzere yazılmış müzik yapıtı. || Bir süitin, sonatın ya da senfoninin, bir dans ritminde bestelenmiş bölümü.

—ANSİKL. Yaşamın en temel -hayvanlarınkine yakın- hareketlerinden doğmuş olan ilkel dans, çok geçmeden ritmik çeşitliliğe kavuştu ve birtakım dans gelenekleri oluştu. Dans etmek, günlük yaşamı aşmak; yaşamın, ölümün, toprağın verimliliğinin ve tüm canlı varlıkların gizlerini yavaş yavaş öğrenmek demekti.

Hindistan'da dans, uygarlığın ilk belirtilerinden biridir. Beş büyük hint üslubu (bunların ikisi dinsel kökenlidir), dansın, son derece karmaşık bir iletişim aracı olduğunu gösterir. Hintliler'in dansı, asyalı toplumlar üzerinde derin etkiler bıraktı. Hindistan'da binlerce yıldır kullanılan el hareketlerine Çin'de, Bali'de ve Kore'de de rastlanır.

İbraniler, yalnızca dinsel törenlerde yer alan bir dans geliştirdilerse de, bu dans, yavaş yavaş halkın katıldığı mutlu olaylara da karıştı: Musa kendilerini Kızıldeniz'den geçirdikten sonra Yehova'ya dans ederek şükrettiler. Eskiçağ uygarlıklarından bazılarında çeşitli dans kategorileri vardı: dinsel ya da kutsal dans, dindışı dans, savaş dansı, bir tanrının (özellikle Bacchus'un) onuruna düzenlenen şenliklerde yapılan dans, yeni burçları karşılamak için yapılan dans. Mısırlılar gibi, Babilliler, Asurlular ve Persler de Yıldızlar dansı yaparlardı. Mısırlılar'da bu dansa İsis'in gizemi karışırdı. Yunanlılar, danslarına insan vücudunun esnekliğini temel aldılar. Bu toplumda dans, müzikli ya da müziksiz olarak okunan lirik şiir eşliğinde yapılırdı. Ayrıca, silahlı delikanlıların yaptığı savaş dansı da çok önemliydi. Bacchus için düzenlenen şenliklerde yapılan dans dinsel kökenliydi. Eski Romalılar, Ege halkları ölçüsünde dansa önem vermediler. Ama, Atinalılar ve Etrüskler'in etkisiyle, onlar da bayramlarda ve halk şenliklerinde dans ederlerdi.

Danslı ayinlerin varlığını gösteren birçok kanıt vardır. Öte yandan alçakkabartmaların, toprak kapların, tapınakların ve dinsel yapıların gün ışığına çıkarılması, eski çağlarda belli kurallara bağlanmış, bilinçli bir dans sanatının var olduğuna tanıklık eder. Halk kültürleri incelenerek dansın en eski kaynaklarına ulaşılabilir: Aztekler'in, Kızılderililer'in ve İspanyollar'ın ateş dansı; Tatarlar'ın, afrikalı zencilerin, Basklar'ın ve Auvergneliler'in savaş dansı; Orta Avrupa ve Fransa'ya özgü hasat dansı; Peru'ya özgü düğün dansı.

Dans, kültürel alışveriş sayesinde evrensel bir anlatım aracına dönüştü. Roma'nın çöküş döneminde palyaçolar, hünerlerini Kuzey'e götürdüler. Hıristiyanlık, pagan geleneklerini yıkamadı. Bu yüzden erken Ortaçağ'a özgü danslar, oldukça ilkel yapıdaydı. Ortaçağ'da dinsel şenliklerde dansın önemli bir yeri vardı. Sevilla'da bazı ayinler danslıydı. Almanya'da, Fransa'da, İsviçre'de ve İngiltere'de yapılan "ölüm dansları"nda, son ve kesin bir adaletin dile getirilişi görülebilir. Önceleri bir afsun, gizli güçlere bir çağrı niteliği taşıyan, sonra da ilk anlamı yavaş yavaş değişen ve çeşitlenen dans, yeni kalıplar, yeni düzenlemelerle zenginleşti, bu kalıp ve düzenlemeler de, sözcükler gibi birbirine bağlanan ve durumları, duyguları, düşünceleri yansıtan adımlara dönüştü. Önceleri el çırpışları ve ayak vuruşları eşliğinde yapılan dans, daha sonra eşlik müziğine kavuştu. Dansla müziğin bileşimi öylesine kusursuzdu ki, insan hiçbir şeyi, ister tek başına, ister bir eşle ya da grup olarak bu ahenge katılmak kadar eğlendirici bulmadı.

İlk dindışı dansçılar, halkın uzun zaman ilgisini çeken cambazlar, hokkabazlar ve ipcambazlarıydı. Rönesans döneminde uygarlık inceldi, gelişti. Fransa'da ve İtalya'da soylu danslar (aristokratların dansları) ile köylü dansları karşılıklı olarak birbirlerini etkilediler.

Kökenleri aynı olsa bile, sahnelendiğinde salon dansı ve tiyatro dansı, birbirinden çabucak ayrıldı. Salon dansı, halk dansı ve soylu dans, branle, pavana, chacona, menuet'den, mazurka, vals, tango, jerk, disko ve reggae'ye varıncaya değin, uzun ya da kısa süre, az ya da çok rağbet gördüler. Dans bir gösteriye dönüştü. Kendi kalıpları içinde gelişti; adımlar karmaşıklaştı, "yükselme", hafif giysileri zorunlu kıldı. Dans, sarayluların bir ayrıcalığıyken, kendi kurumlarıyla (1661'de Krallık dans akademi'sinin kurulması) ve statüsüyle birlikte, bir sanat olarak tiyatroda kendini kabul ettirdi. Tiyatro dansı, varlığını sürdürmek ve gelişmek için katı kurallara uydu. İlk dans öğretmenleri, XIV. yy.'da kurallar koymaya başladılar. Ama gerçek kurallar ancak XVII. yy.'da oluştu (Beauchamp ilk kez, ayakların temel duruşlarını adlandırarak tanımladı). Dans, bir sanat oluşunun yanı sıra bir meslek durumuna da geldi: ilk profesyonel kadın dansçılar, Beauchamp'ın *le Triomphe de l'Amour* adlı balesinin prömiyerinde dans ettiler (1681).

Daha sonra (1700), Feuillet, Beauchamp'ın ilk tanımlarını kendininmiş gibi gösterdi. Dansın gerçek temellerini Carlo Blasis attı (1820 ve 1830). Blasis'in eğitim sistemi, onun geleneğini sürdüren büyük ustalar aracılığıyla günümüze değin yaşatılmıştır. Ondan önce, Jean Georges Noverre, *Lettres* (Mektuplar) [1760] adlı ünlü yapıtında, dansla ve baleyle ilgili çok sayıda sorunu ele aldı.

Onun koyduğu kuralların doğal sonucu olarak virtüozluk, dansın zorunlu bir öğesi durumuna geldi. Ama dans, virtüozluk dışında, yeni duruşlar, daha uzun, havada yapılıyormuş izlenimi veren hareketlerle zenginleşti. Tüm sahne hileleri ya da düzenleri içinde, dans tekniğini en çok değiştiren, 1820'ye doğru ortaya çıkan pointe'tır.

XVII.-XIX. yy. arasında birçok başkasının yanı sıra, Blondy, Pécourt, Gardel'ler, Dauberval, Vestri ailesi, Didelot, Duport, Dupré, Perrot, Saint-Léon, Camargo, Marie Sallé, Françoise Prévost, Fanny Cerrito, Fanny Elssler, Carlotta Grisi, Lucile

Grahm, Maria Taglioni gibi dansçılar ün kazandılar.

Bir sahne sanatına dönüşen dans, özgün karakterini yitirdi. Artık taklide başvurmuyor, dinsel bir nitelik de taşımıyordu. Yaratıcının, yani koregrafın düşüncesini dile getirmek için, danstaki kolektif anlatım bir yana bırakıldı. Ne virtüozluk ya da anlamlı figürler, ne de öyküleme ya da soyutlama, dansı, "sanat sanat içindir" ilkesinin tek teatral anlatımı ya da dışavurumu kılamaz. Romantik dönemden kalan, kuşkusuz naif konulu *la Sylphide* ve *Giselle* gibi baleler, halkı günümüzde de duygulandırmaktadır.

XIX. yy.'ın sonunda, saf dans, kısa bir süre için yeniden ilgi gördü. Rus okulunun akademik dansı, genç kuşaktan kimi dansçılar tarafından artık kabul edilmiyordu. Okullarda öğretilen dansın keyfi kurallarına sırt çeviren İsadora Duncan, "serbest dans" adı verilen doğaçlamalarıyla, Michel Fokine üzerinde hissedilir bir etki bıraktı. Fokine, dansla ilgili önemli ilkelerini, 1914'te Times'a gönderdiği mektubunda açıkladı. Burada, el kol hareketlerinin büyük bir plastik değeri olduğunu belirtti. Ona göre, dans, müzik ve resim gibi sanatlara bağımlı kalmak yerine, "bir sentez oluşturmak üzere onlarla birleşmelidir". Ayrıca Fokine, sonradan Rus baleleri topluluğundan Nijinski, Lifar ve Massine gibi dansçıların örnekledikleri erkek dansına daha büyük önem verdi.

Diaghilev, kendine özgü sanat anlayışı ve yapıtlarıyla dans dünyasını allak bullak etti; modern bale, yaratıcısının ölümünden sonra da uzun süre varlığını korudu. Dans tekniği, hep aynı kalmışsa da, daha cüretli atılımlara ve araştırmalara olanak veren yeni ritim biçimleri ve yeni duruşların eklenmesiyle zenginleşti.

Klasik geleneğe koşut olarak yeni okullar ve yeni akımlar ortaya çıktı: İsadora Duncan'ın birçok yandaş bulan serbest dansı; E. Jaques-Dalcroze'un yarattığı, vücudun hareketlerine bağlı müzik ritimlerine dayalı ritmik dans (Jaques-Dalcroze'un kuramlarının bir bölümü, İrene Popard tarafından yeniden ele alındı); doğrudan doğruya ritmin temeli olarak heyecana ve kimi temel el kol hareketlerine öncelik veren anlatımcı dans.

Anlatımcı dansa çok şey borçlu olan modern bale ve müziksiz dansın öncüsü Rudolf von Laban'ın kuramları, dünya çapında başarı kazandı. Mary Wigman ve Harald Kreutzberg'ın öncülüğünde Almanya'da doğan anlatımcı dans, bir gerileme döneminin tehlikeli uyuşukluğunun ardından, hemen hemen Serge de Diaghilev'in Rus baleleri ile aynı tarihte ABD'ye geçti ve Avrupa'ya özgü gösteride, müzik ve resmin yanı sıra dansa da yeniden birincil bir yer kazandırdı. İki dünya savaşı arasındaki dönemde dans alanında önemli olaylara tanık olundu. Hemen hemen her yerde okullar açılırken, ABD'de, Ruth Saint Denis, Ted Shawn, Martha Graham, Doris Humphrey ve başlangıçta bir ölçüde Agnes De Mille'in öncülük ettiği yeni bir akım doğdu. (→ MODERN DANCE.)

Klasik dans Paris Operası'nda bazı değişikliklere uğratıldı: S. Lifar'ın yeniklasikçiliği, R. Petit, J. Charrat gibi genç koregraflar üzerinde derin etki bıraktı. M. Béjart, içinde yetiştiği gelenekten uzaklaşarak, bireyin duygusal ve fiziksel olanaklarını zorlayan, alabildiğine anlamlı bir dans geliştirerek kendini kabul ettirdi. (→ BALE, KOREGRAF ve KOREGRAFİ.)

Bir dansçının, "dans dersi" denilen çalışma ve antrenmanı, barda ve ortada alıştırmalardan (adage, batterie, dönüşler, pointe'lar) oluşur. Pozların, pozisyonların ve bunlardan oluşturulmuş, genellikle karmaşık bileşimlerin sayısı oldukça kabarıktır. Klasik dansın terminolojisi çok zengindir; terimler ise genellikle, baştan beri fransızcadır. Assemblé, attitude, arabesk, battement, degagé, développé, glissade, relevé, rond de jambe, tüm bourrée ve bask türleri gibi adım ve hareketlerin kökeninde, beş temel pozisyondan biri vardır. Bir derste, özel olarak bazı diziler (dengeler, assemblé'ler, dönüşler...) çalışılabildiği gibi çeşitleme de yapılabilir. Yer hareketleri, sahnede şu ya da bu yöne giderek ya da aynı yerde kalarak yapılabilir; sıçrama zamanları, basit zamanlar (soubresaut, küçük ve büyük jeté'ler...) ve batterie'den oluşur. Piqué'ler, déboulé'ler, dönüşler gibi bazı adım türleri köşeden köşeye ya da dönerek yapılır. Dansçıların yorumladığı roller, XVIII. yy.'a değin *soylu dansçı* (yürüyüş göz önüne alınarak), *karakter* (halk dansları ya da bunlardan kaynaklanan danslar), *yarı-karakter* (klasik danslar ve karakter dansları) diye adlandırıldı. Yorumlanan yapıtların niteliğine (bürlesk, ciddi, mizahi, romantik, komik, trajik...) göre yeni roller ortaya çıktı.

Çiftli yorumlarda, dansçılardan hiçbirinin öbürlerini gölgede bırakmaması, "kolektif sahneleme" anlayışının gelişmesini sağlamışsa da, birçok sanat gibi dans da, Louis XIV döneminden günümüze değin Maria Taglioni, Fanny Elssler, Camargo, Beauchamp, Duport, Vestri ailesi, Dupré, Rus baleleri'nin Karsavina ve Nijinski'si, Margot Fonteyn, Yvette Chauviré, Rudolf Nureyev, Paolo Bortoluzzi, Mihail Barışnikov gibi yıldızlarca temsil edildi.

Dans izleyicisi tümüyle değişti. Bağnaz klasik bale tutkunlarının yanı sıra, dansı, çağdaş arayışlar ölçüsünde sınırsız bir anlatım aracı olarak gören genç izleyiciler de gösteri salonlarını doldurmaya başladı.

• *Türkler'de dans,* eskiden dinsel bir anlam taşıyordu. Şaman'ın yaptığı danslar kötü ruhları kovmak için verilen savaşımı temsil ediyordu ve büyüye yönelikti. Kaynaklarda, çeşitli nedenlerle yapılan büyük şölenlerde topluca dans edildiği, şamanın elindeki kılıçla dansı yönettiği belirtilir. Orta Asya'da yaşayan Türkler arasında dans, bir anlamda ruhla bedenin birleşmesi ve sonra ruhun bedenden sıyrılmasını temsil eder. Dansta, doğaya öykünme sözkonusudur. Figürler bir doğa olayını, bir canlıyı ya da doğa insan ilişkilerini konu alır. Türkler'in hastalıkları ve kötü ruhları kovmak için şarkı söyleyip topluca ateş çevresinde dans ettikleri bilinmektedir. (→ BEDÜK.) Şaman inanışlarından kaynaklanan bu tür törenlere ve danslara, Anadolu'nun çeşitli yörelerinde yaşayan Türkmenler arasında günümüzde de rastlanmaktadır.

Batı Türkleri'nde dans, dinsel (sema*, semah* vb.), klasik (köçekçe*, çiftetelli* vb.) ve halk dansları (bar*, halay*, zeybek*, karşılama*) olmak üzere üçe ayrılabilir. Dinsel danslardan sema, daha çok mevlevi tekkelerinde, klasik danslar saray, konak ve büyük kentlerde, halk oyunlarıysa Anadolu'da gelişmişti.

Osmanlı döneminde saray ve konaklarda özel olarak müzik ve dans dersleri aldırılan birçok cariye vardı. Dans ederken atılan her adımın usule uygun olması gerektiğinden, cariyelere ilkin usul dersleri verilirdi. Dans ederken hiçbir figür gelişigüzel kullanılmazdı. Dans etmek belli bir disiplini ve eğitimi gerektirirdi. Bunların yanı sıra saray ve konaklarda çengi* ve köçek*ler de gösteri yaparlardı. Çengi ve köçeklerin yaptığı danslar, kimi zaman dramatik özellikler taşırdı. Çengilik ya da köçeklik yapmak isteyen, usta bir oyuncunun yanında uzun süre eğitim görürdü. Köçekliği daha çok azınlıktan olanlar meslek edinirdi. Müslüman olanlar saray ve konaklar dışında genel yerlerde dans edemezdi. Azınlıktan olanlar için böyle bir kısıtlama yoktu. Çengi ve köçekler çağrıldıkları yere kolbaşı yönetiminde gider, hazırlıklarını gördükten sonra belli bir disiplin içinde gösterilerini yapar, anlaştıkları ücret dışında bolca da bahşiş toplarlardı. XVIII. yy.'a değin bu özelliklerini koruyan köçek ve çengiler XIX. yy.'da yozlaşmaya başladılar ve 1857'de köçekliğin kaldırılmasıyla dağıldılar.

Tanzimat döneminden önce batı kaynaklı danslara ancak büyük kentlerdeki yabancı elçilerin ve İstanbul'a yerleşmiş varlıklı tüccarların evinde rastlanıyordu.

Abdülmecit döneminde Avrupa'dan getirtilen öğretmenlerin saraydaki cariyelere dans ve müzik dersi verdikleri bilinmektedir. Bunlar, zaman zaman kendilerine özgü giysiler içinde batı kaynaklı danslar sergiliyorlardı. Saray ve konaklarda yapılan dansların en ilginçlerinden biri de, matrak*tı. Bu dans dört ayaklı bir direk üzerine bağlanıp aşağı sarkıtılan kurdelelerle yapılıyordu. Dansçılar çeşitli figürler yaparak döne döne dans ederken, bir yandan da bu kurdeleleri örüyor, tepeye kadar ördükten sonra da aynı biçimde çözüyorlardı.

Tanzimat dönemiyle birlikte batı kaynaklı danslar, İstanbul'dan başlayarak öteki büyük kentlere de girmeye başladı. XIX. yy. ortalarında genel yerlerde kanto* adı verilen şarkılı danslar yaygınlaştı. Daha sonraki dönemlerde batı etkisi giderek arttı ve Batı'da moda olmuş danslar kısa bir süre sonra büyük kentlerde de uygulanmaya başlandı.

Anadolu'nun zengin bir halk dansları birikimi vardır. Yörelere göre değişik özellikler taşıyan halk dansları, genellikle doğayı, doğa insan ilişkilerini ve yaşam deneyimlerini konu alır. Yörenin doğası, günlük yaşam, inanışlar, doğa ilişkileri, günlük yaşamda yeri olan bir canlı ya da yaşanan etkileyici bir olay, oyun figürlerinin kaynaklarını oluşturur. Geçmişte halk oyunlarının kaynaklarını, özgün biçimlerini araştırma konusunda herhangi bir araştırma yapılmamasına karşın, günümüzde bu konuda yoğun çalışmalar vardır. (→ HALK* OYUNLARI.)

• *Salon dansı.* Saray dansının, daha sonra da teatral dansın dışında, danslı halk eğlentilerinin kökenini oluşturan eğlenceler gelişti. Salon dansları, özellikle XVIII. yy.'ın başlarında büyük rağbet görmeye başladı. XIX. yy.'da çiftler halinde yapılan mazurka, polka, scottish ve vals gibi danslar olağanüstü ilgi topladı. Kankan, birçok dansçıya ün sağladı. XX. yy.'ın başlarında Avrupalılar ABD'den (cake-walk, fox-trot, shimmy, charleston, black-bottom), Güney ve Orta Amerika'dan (habanera, tango, biguine, rumba, calypso, samba, ça-ça-ça) gelen danslara merak sardılar. Boogie-woogie, jitterburg, be-bop, rock and roll gibi danslar cazdan kaynaklandı. 1960'lardan sonra twist, bossa-nova, madison, sirtaki (folklor kökenli), surf, jerk, disko ve reggae gibi danslar doğdu.

• *Dans müziği.* Dans ve müziğin birleşmesi, genellikle şarkının sözlerinden çıkan ve hemen hemen her zaman vurmalı çalgılarla belirgin kılınan ortak bir öğe, yani ritim sayesinde gerçekleşti.

Dünyanın tüm dans müzikleri iki büyük kategoride toplanabilir: 1. ritmi, şiir ölçülerinden kaynaklanan (yunan, hint ve kültürlü kesime özgü arap ritmikleri) müzikler (Bunlarda, metnin hecesel değerleri sayesinde gerçekleşen karmaşık söz-müzik-dans bileşimi gerçekleşir); 2. ritmi, bağımsız, tam anlamıyla dansa ve müziğe özgü müzikler. En yalınından en karmaşığına değin çoğu folklorik olan bu müzikler, ritmiklerinin verimliliği ve özgünlüğü ile ilginçtir. Bu ritmikler, müzik eşliğinde vücutla gerçekleştirilen kendiliğinden bir anlatımın anaçizgisidir.

Elde yeterli belge olmadığı ve artık tümüyle kaybolduğu için, Yunanlılar'ın sayılamayacak ölçüde çok olan dans müzikleri üzerine somut bir fikir edinebilmek hemen hemen olanaksızdır. Aynı durum, önce Etruria'dan etkilenen, çok geçmeden yunan sanatının egemenliği altına giren, daha sonra da Asya sanatının etkisiyle özgünlüğünü yitiren latin dans müziği için de sözkonusudur.

İlk Ortaçağ metinleri, halka ya da soylulara ait XII. yy. dans şarkılarına, dans havalarına ilişkindir. XIII. yy.'da, çok sayıda çalgı eşlikli dans rondosu bestelendi.

Lauros-Giraudon

Gabriele D'Annunzio
Mme Brooks'un
bir portresinden ayrıntı
Compiègne müzesi

Lauros-Giraudon

Dans
Jean-Baptiste Carpeaux
özgün alçı model (1867)
Orsay müzesi, Paris

Bunlar, Adam de la Halle'den sonra çoksesli olarak yazıldı. XIII. yy.'ın sonlarında soylular arasında basit yapılı dans şansonları doğdu. XIII. ve XIV. yy.'da, ductia ve estampie adı verilen şansonlar eşliğinde dans edildi. Genellikle gruplar halinde yapılan, soylulara ya da halka özgü danslar, ya şarkıların ya da yalnızca çalgılarla seslendirilen ezgilerin eşliğinde yapılırdı. XV. yy.'dan başlayarak iki bölümlü danslar gelişti: iki zamanlı yavaş -üç zamanlı canlı (örn. basse-danse, tourdion). Dans için yazılmış enstrümantal parçalar ilk olarak XVI. yy.'da bir araya getirilerek basıldı (Claude Gervaise'in 4 kitaplık *Danceries*'i). Bu dönemin iki bölümlü dansı, pavane-gaillarde idi.

XVII. yy.'a özgü iki bölümlü dans, özellikle sarabande ve gigue ile tamamlanan allemande-courante idi. Bu danslar, daha sonra divertissement'a katıldı. *Saray balesi* ile birlikte, dans düzenleyicileri, yapıtlarını kendi adlarına yaratmaya başladılar (daha önce kişisel yaratı yoktu). Bundan böyle, saray balesinin tarihi, dansınkiyle olduğu ölçüde büyük düzenleyicilerin tarihiyle de özdeşleşti. Danslar, XVII. ve XVIII. yy.'larda, dans müziğinden çalgı müziğine (süit, sonat, senfoni) ve bale orkestrasına (chacona, passacaglia, tambourin, gavotte) geçti. XVIII. yy.'da karşılıklı danslar, halka özgü üç zamanlı allemande'lar, menuet, hornpipe, vals ve İskoçya dansı büyük rağbet gördü.

XIX. yy.'da uluslararası dans türlerine birçok ulusal dans katıldı: Çekler'in polka ve redowa'sı, Polonyalılar'ın mazurkası ve krakówyen'i, bolero, tarentelle, barkarol, çeşitli kadriller, cotillon, fandango, çardaş ve Avrupa'nın dört köşesinden gelmiş halk dansları (aragónes, havanera, furianta vb.). XX. yy. balolarında yaşayan tek "klasik" ritim, valstir. Valsin yanı sıra, art arda ya da aynı anda Güney Amerika kökenli halk dansları (tango, samba, seguidilla, paso-doble) ya da Amerika zencilerinin dansları da (blues, ragtime, charleston, fox-trot) yapılır.

— Etol. "Dans" terimi, çiftleşme törenlerinin değişik evrelerinde yapılan cinsel davranışları belirtmek için kullanılır; bu davranışlarda aynı hareket biçimi, eşlerin psikofizyolojik durumları eşzamanlı hale gelinceye kadar birçok defa yinelenir (dikenlibalığın zigzag dansı, horozun çekingen dansı, vb.). Arılarda bazı işlerin düzenlemesinde, örneğin besin kaynaklarının araştırılmasının örgütlenmesinde kullanılır. Yeni bir balözü bölgesi bulan işçi arı, kovana döner dönmez belli davranışlar gösterir; bu davranışların ayrıntıları K.von Frisch ve onun görüşlerini benimseyenlerce incelenmiştir. Arı, kovandaki çerçevelerden birinin üzerinde 8 çizecek biçimde hareket eder; bu 8'in enlemesine çizgisi belli bir doğrultuyu gösterir (bu doğrultu ile 8'ın dikey çizgisinin arasında kalan α açısı, kovan ile yeni balözlü bölge ve güneş doğrultusu arasında kalan açıya eşit olur). Balözünü bulan arı bu şekli çizdikten başka, 8'in enlemesine çizgisi üzerinde yürüyerek karnıyla titreşim hareketleri yapar: bu hareketlerin frekansı kovanla balözlü bölge arasındaki uzaklıkla orantılıdır. Balözünü bulan arı bu hareketleri yaparken gittikçe artan sayıda başka arılarca izlenir; daha sonra bu arılar da aynı hareketleri yaparlar ve bu dans sayesinde koordinatlarını öğrendikleri bu yeni balözü.ve çiçektozu toplama bölgesine doğru uçarlar. (→ ARI.)

—İkonogr. Dansı konu alan resim ya da heykellere Sahra'da (Tassili'deki tarihöncesi freskler), Mısır'da (Teb'de Heruef'in mezarındaki kabartmalar), Hindistan'da (dans eden Şiva, apsaralar), Çin'de (Tang dönemine ait heykelcikler) ve Meksika'da rastlanır.

Batı'da mykenai sanatından başlayarak (pişmiş topraktan Boiotia eşyaları) pek çok dans betimlemesi yapılmıştır. Eski Yunanlılar'da dansı Terpsikhora adlı musa temsil ederdi, ama Dionysos korteji (bakkhalar), nympheler, Üç güzeller ve Aşk musaları için de dansın önemi büyüktü. Onların dansları kimi vazo resimlerini ya da oymalarını (Borghese vazosu, Louvre); alçakkabartmaları (Paestum'daki büyük Hera tapınağı'nın metopesi); tamoyma heykelleri (*Dansa davet* adlı heykel grubu, Floransa; Skopas'ın *Mainas*'ı, Dresden; Berlin *Mainas*'ı) süsler. Dans eden kadın figürüne Tanagra ya da Myrina'daki heykelcik dizilerinde de çokça rastlanır. Ayrıca, Herculanum'daki (Napoli) bronz *dansçı kadınlar* grubunu ve Mehdiye'deki (Tunus) *Danseuse bouffonne*'u anmak gerekir.

Ortaçağ sanatı dansa geniş yer verir: *Poitiers'nin Missalis kitabı*'ndaki minyatürler (Bibliothèque nationale); Sorgues şatosu freskleri (Louvre); heykelde, Salame'nin dansı teması; ölüm dansları. Mantegna, Botticelli, Bellini, Tiziano, Giulio Romano, daha sonra Carracci ve Poussin gibi Rönesans ressamları mitolojik konulu danslardan esinlendiler. Köylü dansları ve kermesler, Baba Bruegel*, Van Ostade, Teniers ve Rubens'in en sevdiği temalardı. Watteau, Pater, Lancret saray davetlerindeki dans sahnelerini çizdiler. Saray baleleri ise Guglielmo Ebreo'nunki gibi dans inceleme kitaplarında (1463), ayrıca halı desenlerinde *(Bal des sauvages)*, resimde (*Anne de Joyeuse*'ün düğün balosu, Louvre) ve gravürde (*Bal paré*, Cochin) ele alındı.

XVIII. yy.'dan başlayarak Raoux (*Mlle. Prévost'nun portresi*, Tours), Schall, Lancret (*la Camargo*, çeşitli versiyonlar) klasik dansı konu alan yapıtlar verdiler. XIX. yy.'ın en başarılı dans ressamı Degas'dır: Paris Operası'nın dansçılarını model alarak pek çok desen, resim ve heykelcik yaptı. Toulouse-Lautrec de Moulin -Rouge'u konu alan desenleri, taşbaskıları ve resimleriyle adeta Degas'nın yapıtlarını tamamladı. Renoir'ın bu konudaki en ünlü yapıtı *Moulin de la Galette*'dir. Carpeaux, C. Guys ve J. Béraud resmi davetleri ya da sosyete davetlerini resimlediler. K. X. Roussel 1913'te Champs -Elysées tiyatrosu'nun perdesi için (1937'de de Chaillot sarayı için) bir *Dans* dekoru çizdi. Derain *Suresnes'de balo*'yu (1903, Saint-Louis, ABD) ve bakkhaları andıran bir *Dans* (1909) çizdi; Matisse bu temayı işleyen çok önemli yapıtlar verdi. Severini *Tabarin balosu*'nu (1912, New York), Picabia da arı bir plastikliğe sahip *Udnie*'yi (1913, Paris) çizdi. Picasso bu temayı işleyen pek çok desen ve 1925'te anlatımcı bir *Dans* (Tate Gallery) tablosu yaptı.

Heykelde, Donatello ve Luca Della Robbia'dan (Floransa'da *putto*'lar ve cantorialardaki çocuk kabartmaları), Canova *(Üç dansçı kadın)*, Duret *(Napolili dansçı)* ve Falguière'den sonra Carpeaux. Paris Operası'nın cephesi için yaptığı heykel grubunda Bourdelle Champs-Elysées tiyatrosu için yaptığı alçakkabartmada, Archipenko ortası oyuk bronz heykelde (1912) dans temasından esinlendiler.

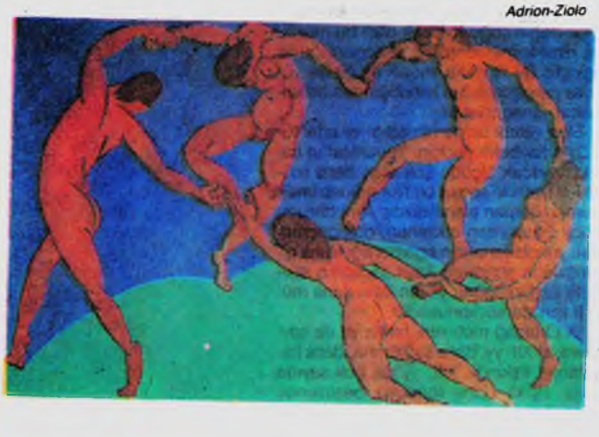
—Koregr. *Dans yazısı*. "Koregrafi" sözcüğü, XVIII. yy.'a, hatta XIX. yy.'a değin, dans hareketlerini birtakım işaretlerle belirtme anlamındaydı. Sözcük daha sonra, "koregrafik yapıt" anlamını da kazandı. Koregraf, artık bir baleyi dans yazısına geçiren değil, baleyi düzenleyen kişiydi. Böylece koregrafi ile dans yazısı birbirinden ayrıldı.

XV. yy.'ın başlarında, kimi yazarlar baleleri betimlemeye ve kesin biçimlerini kazanmış adım repertuvarlarını oluşturmaya başladılar Domenico da Ferrara'nın *De arte saltandi et choreas ducendi* (1416'ya doğr.) adlı yapıtı, dansın teknik ve estetik sorunlarını ele alan ilk kitaptır. Giuglielmo Ebreo 1436'da harfler ve simgeler aracılığıyla dansları betimledi. Ama ilk sistemli dans yazısını, *Orchésographie* (1588) adlı yapıtında, abecedeki harfleri de kullanarak Jehan Tabourot gerçekleştirdi. Charles Louis Beauchamp'ın dansları notlama düşüncesinden esinlenen Raoul Auger Feuillet 1700'de *Chorégraphie ou l'Art de décrire la danse* (Koregrafi ya da dans betimleme sanatı) adlı yapıtında sistemini ortaya koydu. Feuillet'nin bu kitabı daha sonra birçok kez yeniden basıldı (1701, 1703, 1733) ve John Weaver tarafından *Orchesography* adı altında ingilizceye çevrildi (1706). 1852'de Arthur Saint-Léon *Sténochorégraphie* adlı yapıtını yayımladı.

Ama gerçek anlamda ilk dans yazma sistemini, *l'Alphabet des mouvements du corps humain* (fr. çev.) [İnsan vücudunun hareketlerinin abecesi] (1892) adlı yapıtında rus Vladimir Stepanov (1866-1896) ortaya koydu. Petersburg'daki İmparatorluk dans okulu'nda bu sistemi kullanan Aleksandr Gorskiy ve Nikolay Sergeyev, Marius Petipa'nın büyük yapıtlarını yeniden kurguladılar. Léonide Massine ise, kendi yapıtlarını bu sistemle yazdı. Margaret Morris (*Notation of Movement* [Hareketin yazılması], 1928), Pierre Conté (*Chorégraphie*, 1930) ve Alwin Nikolais (*Choroscript*, 1945) gibi yazarlar da, adı geçen kitaplarında kendi dans yazılarını açıkladılar. Kullanımları sınırlı olan bu sistemler, Rudolf von Laban'ın 1928'de Viyana'da yayımladığı *Schrifttanz: Methodik, Orthographie, Erläuterungen* (Dans yazısı: yöntem, imla, açıklamalar) başlıklı yapıtında açıkladığı *labanotation* adlı sistemi ile, Joan ve Rudolf Benesh tarafından tasarlanmış ve *An Introduction to Benesh Dance Notation* (Benesh dans yazısına giriş) [1956] başlıklı kitapta açıklanmış *Benesh System*'in gölgesinde kaldılar. R. von Laban'ın sistemi, onun ve Kurt Jooss'un öğrencileri tarafından yaygınlaştırıldı. Bu sistem, yavaş ve karmaşık bir okunuşu (dansçının vücudunu belirten üç çizgi üzerinde, aşağıdan yukarıya ve sağdan sola) olmakla birlikte, tüm dansları yazma-

Dans (1910)
Henri Matisse
Ermitaj müzesi, Leningrad

Adrion-Ziolo

ya elverişlidir. George Balanchine'in, Doris Humphrey'in ve Jerome Robbins'in kimi yapıtlarının yazılmasında kullanılan bu sistemin Dance Notation Bureau adlı yayım merkezi New York'tadır. Sahnelemeye ilişkin bilgilerin de yer aldığı bir müzik portesiyle yan yana konmuş bir adım şemasının hareketi ya da figürü belirtmesi temeline dayalı olan Benesh System, Büyük Britanya Krallık balesi'nin prömiyerini sunduğu yapıtların arşivlenmesinde kullanılır ve 1956'da kurulmuş olan British Dance Notation Society'de öğretilir. 1958'de Paris'te Théodore d'Erlanger tarafından kurulmuş olan Centre national de l'écriture du mouvement (Ulusal hareket yazım merkezi), profesyonel dans yazıcılarını yetiştirir. Yapıtlarını kâğıda geçirebilmek için koregrafın, dans yazısına dökülmüş bir yapıtı yeniden sahneye koyabilmek için bale yöneticisinin, *sinetogram*'lar (dansla ilgili işaretlerin eklendiği müzik partisyonları) yardımıyla rolüne çalışabilmek için dansçının dans yazısını bilmesi zorunludur.

Dans, Carpeaux'nun Paris'teki Opera binasının ön cephesi için yaptığı taş heykel grubu. 1869'da yerleştirildi; 1964'te Louvre'a kondu, (bugün Orsay müzesindedir), yerine P. Belmondo tarafından bir kopyası yapıldı. Sanatçının *Dansın ruhu* ve *Üç güzellerin dansı* üzerine yaptığı çok sayıda çeşitleme, klasik ve italyan kökenli olmasına karşın, çok modern natüralizmiyle çağdaşlarını şaşırtmıştı.

Dans, Matisse'in 1910'da tuval üstüne yaptığı yağlıboya tablo (2,60 x 3,91 m, Ermitaj, Leningrad) [ilk versiyonu New York'tadır]. Şçukin'in ısmarladığı bu bezeme panosu, arı üslubu, renk yoğunluğu ve ritim birliğiyle (müzikteki yoğunlaşmayı karşılayan) Matisse'in sanat yaşamındaki bir aşamayı yansıtmaktadır. Sanatçı 1932'de, Dr. Barnes için, aynı temayı süssüz ve sert bir üslupla, üç panoluk bir dekorasyon halinde gerçekleştirdi (Barnes Foundation, Merion); tablonun bir başka uyarlaması da (1931-32) Art moderne de la Ville de Paris müzesi'ndedir.

Dans arşivleri. **1.** *Archives internationales de la danse (A. İ. D.)*, 1920-1925 arasında İsveç baleleri'ni yöneten Rolf de Maré'nin baş dansçısı Johan Börlin ve topluluğu anısına 1931'de Paris'te kurduğu koleksiyon. A. İ. D., içinde dans ve baleyle ilgili belgeler bulunan bir kitaplıktan oluşuyordu. Burada, kitaplar, dergiler, partisyonlar, librettolar, afişler, gazete-dergi kupürleri, ilginç bir gravür ve estamp koleksiyonu vardı. 1945'te Rolf de Maré A. İ. D.'deki kitapları ve estampları Paris Operası kitaplığı'na bağışladı. Uluslararası dans arşivleri dağılınca, Dans müzesi Stockholm Krallık operası'na aktarıldı (1950). Dansmuseum ve kitaplığı 1971'de içinde Statens Dansskola'nın (Ulusal dans okulu; 1970'te kuruldu) da bulunduğu sinema binasına yerleşti. **—2.** Londra'da, 1945'te kurulan Dans arşivleri'nde Ballet Guild tarafından toplanmış kitaplar, programlar, fotoğraflar, resimler ve bir dizi partisyon vardır. **—3.** ABD'de *Museum of Modern Art*'taki *Public Library*' de bulunan *Dance Collection*, zengin bir kitap, estamp, gravür, fotoğraf, belge ve partisyon koleksiyonuna sahiptir. Katalog (10 cilt, 1964-1974), müze müdürü Genevieve Oswald tarafından düzenlendi. İki koleksiyoncunun (Robert Gould Shaw ve Everett Wendell) bağışlarıyla oluşmuş *Harvard College Theatre Collection* (Cambridge, ABD), XVIII. ve XIX. yy.'dan kalma dans belgeleri içerir.

Dans konseyi *(Uluslararası)* [Conseil international de la danse] (C. İ. D. D.), Unesco'ya bağlı örgüt. 1973'te kuruldu. Merkezi Paris'te olan örgüt hükümete bağlı değildir. Beş kıtadan gönderilmiş temsilciler, dans alanından seçilir. Dansın dünyadaki durumu üzerine anketler düzenlemek, bir dans yazısı oluşturmaya yönelik araştırmalar yapmak, telif haklarını yasal bir zemine oturtmanın yollarını aramak, çeşitli uluslardan dansçıların buluşmalarını sağlamak bu örgütün başlıca etkinlikleri arasındadır.

DANSÇI a. **1.** Klasik ya da modern bir koregrafi yapıtını yorumlayan amatör ya da profesyonel sanatçı: *Devlet opera ve balesi'nin dansçıları. Müzikhol dansçısı.* **—2.** Dans etmeyi seven kimse. || *Baş dansçı*, Paris Operası'nın bale topluluğunda geçerli sınıflamadaki en yüksek basamak. (Yıldız dansçıdan önce gelir. En üstün yetenekte kadın ve erkek dansçılara bu unvan verilir.) || *Karakter dansçısı*, halk danslarını yorumlamada uzmanlaşmış sanatçı. || *Soylu dansçı*, karakter dansı dışında, çeşitlemeleri ve pas ve deux'leri yorumlayan akademik dans sanatçısı. (XVIII. yy. sonlarında ve XIX. yy. başlarında soylu dansçıya, *fransız düzeyinde baş dansçı* da denirdi. Günümüzde roller arasındaki ayrımı belirlemek daha güçtür. Çünkü soylu dansçı, çeşitli üsluplara çalışmak ve hem klasik, hem de çağdaş yapıtları yorumlayabilmek zorundadır.) || *Yarı-karakter dansçısı*, hem karakter danslarını, hem de klasik dansları yapabilen sanatçı.

DANSÇISİNEKGİLLER a. Uçarken başka böcekleri ön bacaklarıyla yakalayıp yiyen etçil ortoraf sinekler familyası. (Dansçısinekgiller genellikle çalılar ve çiçekler üzerine konar, orada avlarını beklerler. Larvaları çürükçül ya da etçil beslenirler; bunlar yerde, balçıkta ya da bataklıklarda yaşarlar. Bil. a. *Empididae*.)

Danses concertantes, her biri farklı ritimde 6 bölümden oluşan bale. Koregrafisini George Balanchine, müziğini Stravinskiy, dekor ve kostümlerini Eugene Berman hazırladı. İlk kez 1944'te Ballet russe de Monte-Carlo tarafından New York City Center'da sahnelendi. Başlıca rollerde Aleksandra Danilova, Leon Danielian, Maria Tallchief, Nicholas Magallanes dans etti.

DANSİMETRE a. Nük. müh. ve Ölçbil. YOĞUNLUKÖLÇER'in eşanlamlısı.

DANSİMETRİ a. Ölçbil. YOĞUNLUKÖLÇÜM'ün eşanlamlısı.

DANSİNG a. (ing. *dancing*). Dans için düzenlenmiş halka açık yer.

Dans le labyrinthe, A. Robbe-Grillet'nin romanı (1959). Kara gömülmüş bir kentte kaybolmuş bir askerin sokaklarda rasgele yürüyüşü: bu, yeni roman'ın tutum ve yöntemini yansıtır.

DANSOMETRE a. (fr. *dansomètre*'den). Dy. Bir demiryolu traversinin oynama düzeyini ölçmeye yarayan aygıt.

DANSÖR a. (fr. *danseur*). Erkek dansçı.

DANSÖZ a. (fr. *danseuse*). **1.** Kadın dansçı. **—2.** Özellikle oryantal dans yapan kadın.

DANTAS (Júlio), portekizli yazar ve gazeteci (Lagos 1876 - Lizbon 1962). Günümüzde *A ceia dos cardeaes* (1902) adlı manzum dramıyla tanınır. Pessoa ve arkadaşları onu tarihsel klişelere ve yavan salon romantizmine meraklı kalıplardan kurtulamayan ve derinlikten yoksun bir kişi olarak göstermişlerdir.

Dante senfonisi, Franz Liszt'in, orkestra ve kadınlar korosu için, Dante'nin *İlahi komedya*'sından esinlenerek yazdığı senfoni (1856). İlk bölüm Cehennem'i betimler; ikinci Araf'ı ana çizgileriyle canlandırır ve senfoni Cennet'ten bir görünümle sona erer. Yapıtta çok sayıda çalgı *recitativo*'su yer alır.

DANTE ALIGHIERI, italyan yazar (Floransa 1265 - Ravenna 1321). Eski welfe geleneğini sürdüren ailesi, iktisadi bakımdan, Floransa'nın küçük soyluluğuna bağlıydı. Dante'nin ilköğrenimiyle ilgili bilgiler çok azdır: 1287'de Bologna Üniversitesi'ne devam etmiş olması mümkündür; nitekim, *Cehennem*'in XV. şarkısında ilk öğretmeni Brunetto Latini'den saygıyla söz eder Dante'nin ilk gençliği iki önemli olayın damgasını taşır. Bunlardan biri, kendi kuşağının önde gelen floransalı şairleriyle (G. Cavalcanti, L. Gianni) dostluk ilişkisine girerek, onlarla birlikte "dolce stil* nuovo" ("yeni tatlı üslup") adlı öncü şiir akımını kurması; diğeri de, *Vita* Nuova*'dan (Yeni yaşam) *İlahi* komedya*'ya (Divina Comedia) kadar tüm yapıtlarında Beatrice adıyla yücelttiği kadına âşık olmasıdır. Beatrice'nin, şairin hayalinde yarattığı her türlü alegorik değişikliğin ötesinde, gerçekten yaşamış olduğuna, Dante'nin birçok çağdaşı tanıklık etmektedir: bu kadın Folco Portinari'nin kızı, Simone dei Bardi'nin karısıydı ve 1290'da öldü. Gerçek bir şövalye olmayı düşleyen Dante, Floransa'nın, Arezzo ile ve Toscana'daki öbür ghibellino kentleriyle mücadele ettiği dönemde ilk kez savaşa katıldı: Campaldino muharebesinde ve bir Pisa kalesi olan Caprona'nın alınışında da bulundu (1289). Beatrice'nin ölümünden sonra kendini felsefeye verdi (Cicero, Boetius) ve Santa Maria Novella'lı dominikenler ve Santa Croce'li fransiskenlerin dinbilim okullarına devam etti.

1295'ten sonra Floransa'nın siyasal yaşamında etkin bir rol oynadı. Kamu göre-

Scala

Dante Alighieri
Codex Riccardianus'un portresi
Riccardi kütüphanesi, Floransa

Scala

Dante İlahi komedya'yı açıklıyor (1465)
Domenico di Michelino'nun tablosu
(şairin yapıtı simgesel bir biçimde anlatılıyor: Cehennem [solda]; Araf'ın, yıldızlarla temsil edilen Cennet'e doğru yükselen yedi halkası; sağda, Floransa kenti)
Floransa katedrali

Genç Derôme'un yaptığı **danteli** ciltten ayrıntı
Dekoratif sanatlar müzesi, Paris

vi alabilmenin zorunlu şartı olduğu için, kentteki loncalardan birine *(Arti)*, hekimler ve eczacılar loncasına yazıldı. 1300'de komünün en yüksek yönetim organı olan Priore kurulu'na seçildi. Başlangıçta, Cerchi ailesinin çevresinde örgütlenen Siyahlar partisi'nin aristokrat ideallerinin çekiciliğine kapıldıysa da, papa Bonifatius VIII tüm Toscana'yı egemenliğine almak umuduyla Siyahlar'ı destekleyince, bu hizipten ayrıldı. Dante elçi sıfatıyla Roma'da papanın yanında bulunduğu sırada, papanın müttefiki Charles de Valois Floransa'ya girdi, şiddet kullanarak iktidarı ele geçirdi ve Siyahlar'ın sürgünde olan önderlerini geri çağırdı. Siyahlar da hasımlarından yüzlercesini sürgüne yolladılar. Zimmetine para geçirmekle, haksız yere suçlanan Dante, her türlü idari ve mülki görevden yaşam boyu men edilerek sürgün cezasına çarptırıldı. Her genel af ilanında, geri dönebilmesi için öne sürülen koşulları reddettiğinden, Floransa'ya bir daha dönemedi; La Lastra'da bozguna uğrayan Beyazlar'ın kesin yenilgisinden (1304) sonra, Venezia, Bologna ve Lucca'da göçebe bir yaşam sürdü. Bazı yorumcular, *Cehennem*'deki ilk şarkıların 1306-1308 arasında yazıldığını öne sürerlerse de, *İlahi komedya*'da, özellikle de *Cennet*'te ortaya konan tarih görüşünün temelinde önemli bir siyasal olay yer alır ki, bu da Lüksemburglu Heinrich VII'nin imparator seçildikten sonra başarısızlığa uğrayarak ölmesidir. Oysa Dante, Floransa'nın, İtalya'nın ve tüm insanlığın ahlaki ve siyasi kalkınmasını bu imparatorun başaracağına inanmıştı. Heinrich VII'nin 1313'te ölmesi üzerine Dante'nin büyük düşü kesin olarak yıkıldı ve şair bundan böyle kendini şiirlerine verdi. O tarihte Verona'da, Cangrande Della Scala'nın himayesinde yaşıyordu. Daha sonra hangi tarihte Guido Novello da Polenta'nın Ravenna'daki sarayına geçtiği bilinmiyor. Elçilik göreviyle gittiği Venedik'ten döndükten bir süre sonra, 14 eylül 1321'de bu kentte ölmüştür.

tığ **danteli** (binche danteli, XIII. yy. başı)

Dante, daha sonra *Vita nuova*'da derlenecek olan parçalar dışında, gençliğinde otuza yakın parçayı içeren *Rime*'yi yazdı. Bunlar, Sicilya okulundan Guittone d'Arezzo'ya kadar uzanan çeşitli etkilerin süzgeci arasından, *dolce stil nuovo*'nun gelişini muştulayan yapıtlardır. Beatrice'nin ölümünü izleyen bunalım ("traviamento") dönemi ise, üç yöne açılan bir şiir etkinliği getirdi: Dante, alegorik ve doktrinci *Rime* ile (1293'ten başlayarak) güzellik ile doğruluğun uyumlu bileşimini oluşturan "donna gentile" mitini yüceltti: Forese Donati ile atışmasında (1293-1296), komik üslubun Ortaçağ'a özgü tekniklerine yenilik getirdi; *rime petrose*'de (taşlı dizeler) [1296'dan başlayarak] Provence'lı troubadoūr Arnaut Daniel'in alaycı geleneğini sürdürdü. Dante'nin acılarını ve düşkırıklığını yansıtan son *Rime*'si ise, sürgünlük döneminin ilk yıllarında yazılmıştır. Halk dilinde kaleme aldığı ve ancak ilk dört kitabını tamamlayabildiği *Il Convivio* (Şölen) adlı yapıtında (1304-1307), felsefi spekülasyonu temel alan ve siyasal eylem ve yapıları yenileştirmeyi amaçlayan laik, modern bir kültür kurmak ister. *Il Convivio* ile aynı dönemde yazdığı *De vulgari eloquentia* (Halk dili üzerine) ise, II. kitabın sonuna doğru tamamlanmadan bırakılmıştır. Dante, bu yapıtında, "ünlü halk dili"ni ve bunun üslup açısından geçerlik alanını tanımlar. *De Monarchia* (Monarşi üzerine) [1310-1313) adlı incelemesinde ve aynı dönemde latince olarak yazdığı *Epistola*'da (Mektuplar), monarşi yönetiminin mükemmelliğini över ve yeryüzü iktidarının ruhani iktidar karşında özerkliğini savunur; papanın, yetkilerini, sırf Kilise'yi İncil'e yaraşır yoksulluğa geri götürmek amacıyla kullanması gerektiğini söyler.

—İkonogr. Dante'nin Ravenna'da bulunan (günümüzde, Palazzo Vecchio'da, Floransa) maskının, mezarı üstündeki baş heykelinden çıkarılmış bir kopya olması muhtemeldir. Şairin yüzü, Giotto ve okulundan (Floransa'da Podesta capellası ile Assisi alt bazilikasının freskleri) günümüze dek, italyan ressamlarına esin kaynağı olmuştur: Andrea del Castagno (S. Apollonia, Floransa), Domenico di Michelino (Floransa Duomo'su, 1465), Gozzoli (Montefalco manastırı). Raffaello da *Eucaristia'nın zaferi* ve *Parnassius* adlı fresklerinde (Vatikan) ayrıca İngres de *Homeros' un Tanrılaştırılması* tablosunda Dante'yi canlandırdılar.

Dante'nin yapıtları sanatçılara sık sık esin kaynağı oldu: Botticelli, Baldini tarafından gravürü yapılan (1481) resimler çizdi; Nardo di Cione, Strozzi capellası'nı (Santa Maria Novella, Floransa) *Cehennem*'den ve *Cennet*'ten sahnelerde süsledi; Gustave Doré, *İlahi komedya*'nın tümünü resimledi (1861-1868); başka birçok XIX. yy. sanatçısı da, yapıtın çeşitli sahnelerini konu olarak aldılar: Delacroix *(Dante ve Vergilius Cehennemde*, Louvre), Ary Scheffer *(Dante ve Beatrice)*, D. G. Rossetti *(Dante'nin düşü*, Liverpool), Albert Maignan *(Dante ve Mathilda*, Amiens), A. von Feuerbach *(Dante'nin ölümü)*. Dante ayrıca, Füssli ve Blake'nin bazı hayallerine ve Rodin'in ateşli tasarımlarına da esin kaynağı oldu. Belçikalı simgeci ressam Jean Delville ise, *Dante Lethe' nin sularından içerken* adlı bir tablo yaptı. Çağdaş Dante resimleyicileri arasında, Amos Nattini, Salvador Dali ve Renato Guttuso'yu sayabiliriz.

DANTE DA MAİANO, italyan yazar (XIII. yy.). XVI. yy.'da yayımlanmış olan şiirleri arasında Dante ile bir tartışma da (tenzone) vardır.

DANTEL ya da **DANTELA** a. (fr. *dentelle*). **1.** İpliğin, bir ağ fonu üzerinde yer yer süs motifleri oluşturacak biçimde örülmesiyle oluşan ajurlu kumaş. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Ed.* İnceliği, danteldeki kıvrımları anımsatan şey için kullanılır: *Dantel gibi kıyılar.*

—Ciltç. XVIII. yy.'da yaygın olarak uygulanan, küçük yaldız kalıpları ya da el kumpasıyla gerçekleştirilen ve bezeme motifleriyle çevrelenen bir çerçeveden oluşan yaldızlı dekor.

—Pulc. Zımbalama işlemi sonunda pulların kenarlarında meydana gelen dişler.

—ANSİKL. Dantel, elbiseleri süslemek için ya da dekorasyon aracı olarak kullanılan, çiçek ve kıvrık dal motifleriyle bezenmiş, zemini düz ya da ajurlu bir dokumadır; iğne, şiş, iğ, tığ ve mekikle, ya da tezgâhta işlenir. Danteller, keten, pamuk, yün, ipek ve naylon ipliklerle olduğu gibi, altın ya da gümüş tellerle de yapılabilir.

İğne dantelleri, meydana getirilecek desenin çizilmiş olduğu bir zemin üzerine işlenir; dantelci, beyaz keten ipliği kullanarak bütün değişik fisto biçimlerini gerçekleştirir. İşlenen dantel, daha sonra, kenarı bastırılmış bir kumaşa dikilir. İlk işlem (çizim), dantel işinin (ağ, dolgu, brode,

iğne **danteli** (argentan işi, XIII. yy. başı)

tığ **danteli** (valenciennes danteli, XIX. yy.)

mode) uygulanacağı alanın çevre çizgilerinin oluşturulmasıdır. En değerli iğne dantelleri şunlardır: *Venedik danteli*, bunun değişik biçimleri olan *güllü iş*, *Fransa işi*, *Alençon işi*, *Colbert işi*, *Argentan işi*, *Sedan işi*, *Brüksel işi*, *Burano işi*; geometrik desenleriyle diğerlerinden ayrılan *reticella danteli*.

İğ dantelleri, yastık biçiminde bir tür gergefte işlenir. İşlenecek olan desenin üzerine çizilmiş olduğu bez karoya tespit edilir. Dantelci, genellikle beyaz keten iplik ya da bazen renkli iplikler ve çeşitli malzeme kullanır. Bu karo üzerinde, çoğu kez ikişer ikişer kullanılan iğlere sarılmış iplikler, dantelcinin verdiği hareketle sağlıp çaprazlamasına birbiri içinden geçer. Dantelci, her çapraz noktasını bir iğne batırarak tutturur ve iş ilerledikçe iğnelerin yerini değiştirir. Başlıca iğ dantelleri şunlardır: Valenciennes, *Binche*, *Mechelen dantelleri*, *Lille*, *Arras*, *Paris işleri*, *Chantilly danteli* ve *Flandres dantelleri* (daha çok *Flandres gipürleri* ve *düşes danteli* adıyla tanınırlar). Bu hafif ve çok değerli dantellere, *Puy* ve *Craponne dantelleri* ile *Cluny danteli*'ni ve *Mirecourt danteli*'ni de ekleyebiliriz. Keten ipliğinden yapılan bu dantellerin pamuk ipliğinden kopyalarına *bez dantel* denir.

Tığ danteli ile *ajurlu triko dantel*, ilmekten üreyen dantellerdir. Tığ danteli, sıkıca sarılmış parlak ve sağlam bir iplik, ince bir çelik tığ ve kabartma motiflerin içini doldurmaya yarayan pamuk kordone ile yapılır. Gerçek tığ danteli, ince ya da kalın *İrlanda danteli*'dir. Ayrıca, Venedik danteli ile *ağ dantel*'in tığ kopyaları da yapılmaktadır. Triko dantel, çok dakik bir çizime ya da patrona göre yapılır.

Mekik danteli, tığ ipliği, ince kordone ya da burma merserize iplikle örülür. Parmaklarla, bir ya da iki mekik kullanılarak gerçekleştirilir. Bunun, dantel biçiminde birbirine bağlanan ara dantellerden ya da madalyonlardan oluşan bir çeşidine *frivolite* adı verilir.

Tezgâh danteli denince, küçük metal bir tezgâhın dişleri arasına iplikler gerilerek yapılan *Tenerife danteli* anlaşılmalıdır. İpliklerin çapraz kesişme noktaları, motifin ortasından geçirilen röprizler ve düğümlerle tutturulur ve böylece çeşitli desenler meydana getirilir.

Sools adı verilen *Brezilya dantelleri*, Tenerife danteline çok benzer.

İşlemeli danteller → TÜL ve FİLE.

Bugün neredeyse bütün el dantellerinin örnek çıkarma ve üretilme işlemleri makinelerle gerçekleştirilmektedir; bu durumda, danteller genelde üç türe ayrılabilir:

1. *el dantelleri*, yalnızca profesyonel zanaatçılar ya da, nitelikli amatörler tarafından üretilir;

2. *makine dantelleri*, zanaat tezgâhlarında üretilir, otomatik makineler devreye sokulduğunda verim artar;

3. *karma danteller*, makinede hazırlanan bölümler bir araya getirilir ve tezgâhta yeniden işlenerek gerçekleştirilir.

• *Tarihçe*. Her dantel türünün kökeninde değişik teknikler bulunur. Nakışçılık, iğne dantellerinin, şeritçilik ise mekik dantellerinin üretilmesine yol açmıştır. Seyrek dokunmuş zemin üzerine işlenmiş dantellerin ilk örneklerine XV. yy.'dan başlayarak rastlanması, bu ikinci türün daha geç ortaya çıktığını göstermektedir. Öncülüğüne Venedik'in sahip çıktığı bu sanat, Akdeniz havzasına, Auvergne'e ve İspanyol Hollandası'na yayılmıştır.

İğne dantelleri, başlangıçta danteller geriye yalnızca işlenecek bölümler bırakılarak iplik çekilen seyrek dokunmuş kumaşlar üzerine işleniyordu. Zamanla kumaşın dokusu iyice seyreltilerek, çeşitli işlerle bezenen gerçek bir file elde edildi. Diğer bir teknik ise kumaşı, işlenmiş motiflerin çevresinden kesmek ya da ayrı ayrı işlenmiş geometrik motifleri britlerle bir araya getirmekti. Bu çeşitli işlerin *reticella*, *punto a reticello*, *punto in aria* gibi teknik tanımları bulunuyordu. Tagliente'nin gerçekleştirdiği ilk örnek derlemesinden sonra Fransa'da, François I döneminde Vavassore'un ve Francisque'in derlemeleri çıktı; bu arada Pierre de Quinty' nin (Köln, 1527) ve F. Vinciolo'nun (1587) derlemelerini saymak gerekir. Rönesans' tan önce danteller, tırtıllı şerit biçimindeydi, üzerlerinde geometrik desenler, bitki ve hayvan motiflerinden süsler vardı. Rönesans döneminde tırtılların önemi azaldı ve kıvrımlar, çiçekler belirmeye başladı. Öncelikle venedik dantelleri büyük ün kazandı. XVI. yy.'da kırmalı yakalık ve manşetlerin, iç çamaşırı ve yatak süslerinin moda olmasıyla dantel büyük ölçüde kullanılmaya başlandı.

1734'ten başlayarak, venedik danteli, fransız dantellerine öykünmeye başladı. Devrim ile birlikte, birçok imalathane kapısını kapadı, ancak Direktuvar yönetimi altında dantel merakı yeniden gündeme geldi. Napoléon I Alençon imalathanesini yeniden canlandırdı. Louis XVIII döneminde jaboların ve manşetlerin yeniden moda olduğu görüldü. Bayeux, XVIII. ve XIX. yy.'larda canlı bir dantelcilik merkezi durumundaydı.

Tığ dantelleri. İğne dantellerinden kısa bir süre sonra ortaya çıktı. Başlıca merkezleri, Milano, Cenova, Ragusa ve Venedik'tir. XVI. yy.'ın ikinci yarısından başlayarak Brüksel, dekorasyona insan öğesini de kattı.

• *Çağdaş dönem*. El dantelleri çağdaş giyim eşyalarından kalkarak yüzyılın başında yalnızca iç çamaşırlarında, örtülerde kullanılır olmuştur.

• *Dünyada danteller*. *Almanya*'da Erzgebirge'de tığ dantelleri erkekler tarafından üretiliyordu; Barbara Uttmann Harz'da bir dantel sanayisi kurdu. Plauen, makine danteli üretiminin büyük merkeziydi.

Amerika'da, Meksika, Kanada, Şili ve Brezilya'da, tül işini ve işlenmemiş keten üzerine kaba işi anımsatan danteller üretilir.

İngiltere'de, Devon ve Hamilton'da tığ dantelleri Honiton'da aplike dantel, buckingham ve irlanda dantelleri vardır.

Belçika'daki, eski flandres dantelleri, Brabant'da valenciennes danteli, binche, mechelen, brugge ve brugge düşesi dantelleri, rosaline ve grammont danteli tığ dantelleridir. Flaman tül işi ile brüksel işi, iğne dantelleridir. "İngiltere işi" adıyla bilinen brüksel işi danteller de Belçika'da üretilir.

Danimarka'da dantelcilik Brabant etkisindedir (Slesvig'de tığ danteller bulunur). Tønder'de birçok fabrika kurulmuştur.

İspanya'da, ispanya işiyle altın ve gümüş danteller üretilir. Sevilla Barcelona ve Valencia'da, fransız etkisini taşıyan Chantilly dantelleriyle makine işi ipek dantel yapımına yer verilir. Tığla ya da tül üzerine işlenmiş dantel mantillalar ün kazanmıştır. Ayrıca katalonya (Arenys ve Lloret de Mar) dantelleriyle kökeni Balearlar'a dayanan ajurlu dantelleri sayabiliriz.

Hollanda'da, protestan fransız mültecileri Nantes fermanının yürürlükten kaldırılmasından sonra fabrikalar kurdular. Haarlem ipliği, dantel yapımcılığında dünyaca kullanılır oldu. Ayrıca, Amsterdam'da kraliçe dantelleriyle başlık süslemeleri için özel olarak üretilen ve *potterkanten* adı verilen hollanda dantelini sayabiliriz.

Macaristan'da, tığla bohemya danteli ve milano işi türünde lase danteller üretilir.

İtalya'da, venedik işi, roselline ya da güllü dantel ve Burano dantelleri, iğneyle yapılır. Cenova işiyle milano işi ise tığla üretilir.

Rusya'daki, doğu tipi desenlerle bezeli gipür danteller, 1875-1880 arasında Fransa'da moda olmuştur.

İsveç'te Dalarna'da (Gagnef) köylü üslubu dantellere rastlanır. Ortaçağ'dan başlayarak Vadstena rahibeleri altın ve gümüş danteller üretmişlerdir.

Çekoslovakya'da, dantelcilik ulusal bir sanayidir. Karlovy Vary yakınında Nejdek ve Kraslice bölgelerinde üretilir; ayrıca Žamberk'te, Orličké Hory'de, Prag, Bratislava ve Cheb'de dantel yapımına yer verilir.

• Türk el sanatları içinde dantelin önemli bir yeri vardır. XVI. yy.'dan önce bir tür dantel sayılan oya* işleri, doğu ülkelerinde özellikle de Anadolu'da çok gelişmişti. Kimi kaynaklar doğuyla yakın ilişkiler içinde bulunan Venedikliler'in oya örneklerinden yararlanarak danteli oluşturduklarını öne sürer. Bunun yanı sıra kumaş üzerine yapılan, bir tür dantel niteliğindeki hesap işi de türk el sanatlarından en çok kullanılan tekniklerdendi.

Avrupa dantellerinin Türkiye'ye girmesi XVI. yy.'dan sonradır. Oya işlemedeki hüner, batıdan gelen örnek ve teknikler-

L. L.

iğne danteli (venedik işi, XVII. yy. sonu)

iğne danteli (alençon işi, XVIII. yy.)

L. L.

tığ danteli (mechelen danteli, XVIII. yy.)

L. L.

Lauros-Giraudon

Danton
Constance Charpentier'nin bir portresinden ayrıntı
Carnavalet müzesi, Paris

Dantelci kız
Johannes Vermeer
Louvre müzesi, Paris

E. Lessing-Magnum

le birleşerek dantel yapımı yaygınlaşmış ve gelişmiştir. Yakın zamanlara değin çeyiz eşyası olarak ya da günlük kullanıma yönelik dantel yapımı ev kadınlarının başlıca uğraşlarından olmuş; örtüler çamaşırlar, perdeler, divan örtüleri, çevreler, mendiller çeşitli dantellerle süslenmiştir. Günümüzde de eskiye oranla azalmış olmakla birlikte el işi mekik* dantelleri, iğne* oyaları, ara* danteller, tığ* dantelleri vb. yapılmaktadır. Bunun yanı sıra fabrika üretimi dantel yapımı da gelişmiştir.

DANTELAĞACI a. Antiller'de yetişen ve kabuğundan dokumalık ince lif elde edilen ağaç. (Bil. a. *Lagetta lintearia;* thymeleaceae familyası.)

DANTELALI → DANTELLİ.

Dantelci kız, Louvre müzesi'ndeki bu ünlü tablo Johannes Vermeer'in en önemli resimlerinden biridir (0,24 x 0,21 m; 1870'te satın alındı). 1665'e doğru yapıldığı sanılan resim, özellikle, açık renklerindeki ince uyumla, biçimlemedeki çok ince ayrıntılarıyla, malzemesinin seçkinliğiyle, yumuşak ve dingin içtenlik duygusuyla hayranlık toplamaktadır.

DANTELLİ ya da **DANTELALI** sıf. Dantelle süslenmiş giysi, örtü vb. için kullanılır: *Siyah dantelli jüpon. Dantelli çay takımı.*

DANTELLİYARIMKANATLIGİLLER a. Öngöğsünün ve elitralarının ağsı yayılımıyla dikkati çeken toprak yarımkanatlıları familyası. (Örnek tipi *Stephanitis* cinsi. Bil. a. *Tingidae.*)

DAN THAP LUC, DAN TRANH'ın eşanlamlısı.

DANTHONİA a. (öz. a. *Danthoine*'dan). Sıcak ve ılıman bölgelerde yetişen çokyıllık çimen bitkisi. (130 tür; buğdaygiller familyası.)

DANTİ, italyan sanatçı ve bilginler ailesi (XVI. yy.). GIULIO, mimar, kuyumcu ve dökümcü (Perugia 1500- *ay. y.* 1575), Foligno'da Rocca Paolina'nın ve Priori sarayı'nın yapımına katıldı. Visso (Macerata) gümüşünden din töreni haçını ve G. Alessi'nin desenlerine göre Assisi kilisesi'nin tabernaculumunu yaptı (1570'e doğr.). Üç oğlu vardı: VINCENZO (Perugia 1530- *ay. y.* 1576), babasıyla birlikte Julius III'ün (Perugia) heykelini, *Şerefin alegorisi* (1561, Palazzo Vecchio, Perugia) ve başyapıtı sayılan *Vaftizci Yahya'nın başının kesilmesi* (Floransa vaftizhanesi) adlı yapıtları yaptı; GIROLAMO, ressam (Perugia 1547- *ay. y.* 1580'e doğr.), Vatikan'da Galleria delle Carte'de çalıştı: EGNAZIO, matematikçi ve kozmograf (Perugia 1536 - Alatri 1586), dominiken rahip, Cosimo I Medici tarafından himaye edildi, ona ait toprakların harita ve planlarını çizdi. Gregorius XIII onu takvimi yenilemekle görevlendirdi; Egnazio ayrıca Roma'daki San Pietro meydanı'na dikilitaşın dikilmesinde D. Fontana' ya yardımcı oldu.

DANTİN (Eugène SEERS, **Louis** —denir), fransızca yazan amerikalı yazar (Beauharnois, Kanada, 1865-Boston, ABD, 1945). Edebiyat yaşamının ilk bölümünü, Nelligan'ın yapıtlarını yayımladığı Kanada'da geçirdi. Sonra Boston'a çekildi ve on beş yıllık bir suskunluk döneminden sonra, şiirler, öyküler, eleştirel incelemeler kaleme aldı. Ölümünden sonra yayımlanan özyaşamöyküsel bir roman bıraktı: *Les Enfances de Fanny* (1951).

DANTON (Georges Jacques), fransız siyaset adamı (Arcis-sur-Aube 1759-Paris 1794). 1787-1791 arasında Krallık konseyi'nde avukatlık yaptı ve Devrim'in ilkeleni büyük bir inançla uyguladı. Cordelier'ler kulübünün kurucusu olan Danton dinleyicileri coşturan büyük bir hatipti. Komün üyeliğine (ocak 1790) ve Paris departement'ından sorumlu kurulun üyeliğine seçildi (ocak 1791); kralın Varennes'e kaçması üzerine, tahttan indirilmesini isteyerek halkın sevgisini kazandı. Ama Champ -de-Mars'taki kurşuna dizme olayının(17 temmuz 1791) ardından İngiltere'ye kaçmak zorunda kaldı. Paris'e döndükten sonra Komün savcı yardımcılığına getirildi (aralık 1791) ve 10 ağustosun hazırlanmasında önemli bir rol oynadı.

Monarşinin düşüşünden sonra, adalet bakanlığına atandı, ayrıca geçici Yürütme konseyi'ndeki yetkilerini korudu; parisli seçmenler tarafından Konvansiyon meclisi'ne seçilince, bakanlık görevinden çekildi. Meclis'te, muhalifleri tarafından, bakanlığı sırasında kendisine tahsis edilen paranın hesabını vermeye çağrıldıysa da buna yanaşmadı (uzun tartışmalardan sonra, Danton'un para yediği, bugün artık kesinleşmiştir). Girondin düşmanlığı yüzünden sola yanaşan Danton, başlangıçta kralı kurtarmak ister gibi göründü ama kralın ölüme mahkûm edilmesi lehinde oy kullandı.

Danton bir yurtsever olarak, ülkeyi ve Devrim'i kurtarmak için cesurca önlemlere başvurdu. 300 000 kişinin silah altına alınmasını, Devrim mahkemesi'nin ve Halk kurtuluş komitesi'nin kurulmasını sağladı (10 temmuz 1793'e kadar bu komitenin başkanlığını yaptı).

Hayat pahalılığını önleyemeyen Danton, kendisini gevşeklikle suçlayan ilerici demokratların düşmanlığını üzerine çekti ve Halk kurtuluş komitesi'nden istifa etmek zorunda kaldı. Bununla birlikte, Robespierre ile işbirliği yaparak, aşırı sıyasetlerini benimsemediği hébertçilerin safdışı bırakılmasına çalıştı. Ancak, ortak düşmanlar temizlendikten sonra Robespierre bu kez Danton'a karşı tavır aldı. Ancak Danton teröre son vermek isteğini gizlemedi ve Camille Desmoulins'in ılımlı *Vieux Cordelier* kampanyasını destekledi. Ama, kuşkulu kişilerle, özellikle de Chabot ve Fabre d'Eglantine gibi, Hindistan Şirketi'nin lağvedilmesine adları karışmış kişilerle işbirliği yaparak tedbirsiz davrandı. Saint -Just'ün kendisine karşı bir rapor hazırladığını öğrenmesine rağmen kaçmayı reddetti. Cumhuriyet'in düşmanı sayılarak 30 martta tutuklandı, kendini savunmasına izin verilmeksizin ölüme mahkûm edildi ve 5 nisan 1794'te, Camille Desmoulins ve 13 başka hükümlüyle birlikte giyotine gönderildi.

DAN TRANH a. Müz. Her biri hareketli bir eşik üzerinden geçen 16 teli olan vietnam kitarası. (Telleri çekilerek çalınan dan tranh, Çinliler'in *cıng*'ı, Japonlar'ın *koto*' su, Koreliler'in *gayageum*'u ve Moğollar' ın *catag*'ı ile aynı ailedendir.) [DAN THAP LUC da denir.]

DANTROLEN a. (fr. *dantrolène*). Kas kasılmalarına karşı kullanılan ilaç. (Dantrolen, kas hücrelerini etkileyerek çizgili kasların kasılma tepkisini azaltır.)

DANTZİG ya da **DANZİG,** Gdańsk*'ın eski adı.

DANTZİG (Rudi VAN) → VAN DANTZİG (Rudi).

DANUA a. Zootekn. İnce uzun ve sağlam gövdeli ev köpeği. (Cıdağında yüksekliği en çok 80 cm gelir; tüyleri kısa ve parlak, donu sarı, mavi, siyah, siyah ve beyaz alacadır.) [Eşanl. DANİMARKA KÖPEĞİ.]

DANUNALAR, İ.Ö. XII. yy. sonlarında Ege göçlerine katılan kavimlerden biri. Mısır kralı Ramses III'ün İ.Ö. 1190 tarihli yazıtında, Pelestler, Turşalar, Şerdanalar, Şekeleşler, Zakkariler ve Vavaşlar ile birlikte anılırlar.

DANVİLLE, ABD'de (İllinois) Chicago' nun G.'inde kent; 42 500 nüf. Ticaret ve sanayi (makine, kimya ve besin) merkezi. —ABD'de (Virginia) kent, Piedmont' un Apalaş dağları kesiminde; 46 400 nüf. Tekstil. Tütün.

DANYAL, Kutsal Kitap'ta aynı adı taşıyan bölümün başlıca kişisi. Sürgüne gönderilen (587) ama bilgeliği ve rüyalar konusundaki derin bilgisiyle sarayda yüksek bir mevkiye ulaşan genç bir yahudiyeli olarak anlatılır. Kutsal Kitap'taki Danyal' ın hangi tarihi kişi olduğu sorusu aydınlanmamıştır. Belki de Res Şemra metinlerinde ve Ezehyel'in kitabında Danel ya da Danyal diye adı geçen fenikeli bilgedir.

—İkonogr. Peygamber Danyal'ın yaşamöyküsü, ilk zamanlardan beri hıristiyan sanatçılara esin kaynağı oldu. Bunlar, Danyal'ı İsa'nın bir habercisi, ilahi merhamet timsali olarak gördüler. Katakomplarda resimleri (Priscilla katakompu, III. yy.), lahitlerin üstünde kabartma heykelleri (Arles müzesi) yapılmıştır. Tasvirleri katedrallerin heykelleri arasında (Ferrara, Santiago de Compostela ve Saksonya' daki Freiberg taçkapılarında), heykelci Sluter'in *Musa'nın kuyusu* anıtında (Dijon), Roma'daki Santa Maria del Popolo kilisesi'nin Chigi capellası'nda (Bernini' nin yapıtı) yer alır. Maceraları (Suzan'a iftira eden ihtiyarlar aleyhindeki yargı; Aslanlar çukurundan sağ salim çıkan Danyal; Nabukodonosor'un rüyalarının yorumu) Saint-Sever manastırı'ndaki *Mahşer yazıları*'nda (B.N., Paris) Ripoll ve Laon katedralleri alçakkabartmalarında, Daurade (Toulouse) ve Autun sütun başlıklarında, Frank şöminesinin (Brugge'de) kabartmalarında, hatta Burgundlar'ın VII. yy. kemer tokalarında (Cenevre ve Lozan müzeleri) anlatılmıştır. Resim sanatında da Pietro da Cortona (Venedik), Valentin (Louvre), Snijders (Viyana), W. Blake (Tate Gallery) gibi ressamlar bu konuyu işlemiştir.

DANYAL (Nezih), türk karikatürcü (İzmit 1945). İlk karikatürü Hayat dergisinde çıktı (1960); daha sonra çeşitli gazete ve dergilerde çizdi. AST tiyatro karikatürleri yarışması'nda ikincilik (1965) ödülüyle, Ankara Sanatsevenler derneği'nin "Ulusal kültüre katkı" ödülünü (1980) kazandı. Karikatürlerini *Nezih karikatür albümü* (1965), *Devir* (1979) ve *Otuz yılda bir çizgiler* (1990) adlı 3 albümde topladı.

Danyal kitabı, İ.Ö. 165'e doğr. Antiokhos IV Epiphanes'in zulmü karşısında Makabiler'in başkaldırdığı günlerde yazılan kutsal kitap. Bir bölümü ibranice, bir bölümü aramca yazılmıştır (sonradan eklenen ve inançlara uygun sayılmayan iki

bölüm yunancadır). Kitabı oluşturan anlatıların ve düşüncelerin gizli bir anlamı vardır; bunun anahtarını, yazarın o günlerde yaşadığı olaylarda aramak gerekir. Kitap, zulme uğrayan Yahudiler'e seslenen bir umut çağrısıdır.

Danzas, merkezi İsviçre'de bulunan uluslararası taşımacılık şirketi. 1815'te Louis Danzas ve Michel L'Évêque tarafından kuruldu. 1840'ta bugünkü adını aldı. Şirket 1854'te İsviçre'de (Basel-Zürich arasında) ilk demiryolu toplu taşımacılığını gerçekleştirdi. 1870'e doğru İsviçre posta idaresi, Danzas'ı uluslararası posta taşımacılığıyla görevlendirdi. Bugün, Danzas Avrupa'da 200'ü aşkın şubesi bulunan ve bütün dünyada etkinlik gösteren kara, hava ve deniz taşımacılık şirketidir. Ayrıca seyahat acenteleri de vardır.

DANZİG → DANTZİG.

DAO a. TAO'nun eşanlamlısı.

DAO (Nguyen Thien), vietnamlı besteci (Hanoi 1940). Olivier Messiaen'ın öğrencisi. Flüt, piyano, yaylı çalgılar dörtlüsü ve vurmalı çalgı için *Tuyen Lua* adlı yapıtıyla tanındı (ilk kez 1969'da Royan da seslendirildi). İki uygarlığın mirasını devralan Dao, ritim konusunda XX. yy.'da ortaya çıkan yeniliklerle doğu ritimlerini birleştirerek insan-dışı (kalbin atışlarını temel almayan) bir ritim anlayışı geliştirdi; tampere olmayan dizilere eğilim duydu. Müziksel söylemi, tefekkür-sessizlikle eklemlenen Dao'nun sanatı, sessizliğin sınırındaki devinimsizlik ile aşırı bir şiddet arasında gider gelir. Başlıca yapıtları: 5 vurmalı çalgı için *Bat Khuat* (1970), büyük orkestra için *Koskom* (1970-71), kontrabas ve çalgı topluluğu için *Ba Me Viêt-nam* (1972), büyük orkestra ve elektroakustik düzenek için *Giai Phong* (1974-1976), soprano ve orkestra için melodilerden oluşan *Hoang-Hon* başlıklı çevrim (1980) ve *My Chan Trong Thuy* (Paris, 1978) ile *Écouter-Mourir* (Avignon, 1980) adlı operalar.

DAO Cİ → Şİ TAO.

DAO DUY ANH, vietnamlı yazar ve tarihçi (Khuc Thuy, Ha Son Binh eyaleti, 1904). Sözlükçü ve denemeci olan Dao Duy Anh'ın birçok sözlüğü ve ülkesinin uygarlığını inceleyen yapıtı vardır.

DAOİZ (Luis), ispanyol asker (Sevilla 1767-Madrid 1808). Topçu yüzbaşısıydı. 2 mayıs 1808'de fransız işgaline karşı baş gösteren halk ayaklanmasının başına geçti ve aynı gün ağır yaralanarak öldü. İspanyol bağımsızlığının simgelerinden biridir.

DAONELLA a. Trias devri kabuklularına özgü pırıltılı çıkıntılarla bezeli, yumurta biçimi kavkılı, fosil ikiçenetlileri içeren cins. (*Posidoniidae* familyası.)

DAPDAR sıf. (*dar*'dan pekiştirilerek). Bir şeyin çok dar, çok sıkı olduğunu vurgulamak için kullanılır.

DAPDARACIK sıf. (*daracık*'tan pekiştirilerek). Son derece dar.

DAPHNAE. Esk. coğ. Eski Mısır'da kent, Pelusium'un yakınında, eskiden kervanların ve orduların gelip geçtiği yolun kenarında, Suriye ile Mısır arasında. XXVI. sülalenin başa geçtiği ilk yıllarda, Psamtik I, Delta'yı Asurlular'a karşı savunmak için ionialı ve karialı paralı askerlerini buraya yerleştirdi (İ. Ö. 650'ye doğr.); Nabukodonosor'un Kudüs'ü almasından sonra, 587'ye doğru, musevilerin bir bölümü buraya sığındı. Amasis 565'e doğru paralı askerlerin ordugâhını dağıttı (Mısırlılar'ın yabancılara karşı duydukları kızgınlığı yatıştırmak için) ve halkı Memfis'e taşıttı. Günümüzde Tel üd-Daffane.

DAPHNAİOS, siracusalı general (İ. Ö. V. yy. sonu). Siracusa'nın, Kartacalılar tarafından kuşatılan Agrigento kentinin yardımına gönderdiği birliklerin komutanıydı, ancak Himilkon'un kenti ele geçirmesini engelleyemedi (406). Dönüşte Dionysios tarafından suçlandı ve öldürüldü.

DAPHNE, bugün **Harbiye,** Antakya'nın yaklş. 7 km G.'inde yazlık yerleşme. Selefkiler döneminde kurulan kentte Apollon, Artemis, Herakles ve İsis tapınakları vardı. Buradaki kutsal sayılan defne ormanında Apollon şenlikleri düzenlenirdi. Kent Roma döneminde Antakya'nın sayfiyesi olarak önem kazandı. 1930'larda Princeton Üniversitesi ve Chicago Oriental Institute'den Stillwell ve R. Braidwood'un yönettiği kazılarda avlulu, mozaik döşemeli birçok villa ortaya çıkarıldı. I.-VI. yy.'lar arasına tarihlenen geometrik motifli ve figürlü mozaikler Hayat Arkeoloji müzesi'nde, Paris ve ABD'nin çeşitli müzelerinde sergilenmektedir.

DAPHNE. Yun. mit. Pinios'un kızı olan nymphe. Peşine düşen Apollon'dan bir defne ağacına dönüşerek kurtuldu. Bir Lakonia efsanesine göre Daphne, Eleia kralının oğlu Leukippos'un âşık olduğu, Artemis'e bağlı vahşi bir bakiredir. Delikanlı ona yaklaşabilmek için kadın kılığına girerek arkadaşlarının arasına karışır. Ama yıkanmak için giysilerini çıkarmaya yanaşmaz. Kim olduğu anlaşılınca kızlar tarafından öldürülmekten zor kurtulur.
—İkonogr. Apollon ile Daphne efsanesi Antikçağ'dan beri sanatçılara sık sık esin kaynağı olmuştur. Bu sanatçılar arasında, Ovidius'un *Metamorphoseis* adlı yapıtını resimleyen sanatçılardan başka, şu ressamlar da sayılabilir: L. Cambiaso (Cenova, İmparatorluk sarayı), G. De Lairesse (Utrecht), Dosso Dossi (Borghese galerisi), Albani (Louvre), Ch. de Lafosse (Orléans), J.-B. Van Loo (Budapeşte), Tiepolo (Louvre). Heykelciler arasında da şunları belirtmek gerekir: G. Coustou (Tuileries bahçesi) ve özellikle Bernini (villa Borghese). Antinoupolis duvar halısı (kıpti sanatı, VI. yy., Louvre) bu temayı ruhun uğradığı değişimlerin bir simgesi olarak gösterir.
—Müz. Aynı konu, birçok müzikçiye esin kaynağı oldu. Bunlar arasında Jacopo Peri (*Dafne,* 1594), Heinrich Schütz (*Dafne,* almanca libretto üzerine bestelenmiş ilk opera, 1627) ve R. Strauss (*Daphne,* opera, libretto Joseph Gregor'un, Dresden, 1938) anılabilir.

DAPHNEPHORİA a. (yun. sözc.). Esk. Yun. Thebai'de, Boiotia'da ve Delphoi'de kutlanan ve tören alayının defne dalları taşıdığı şenlikler.

Daphni kilisesi → DHAFNİ.

DAPHNİA a. Göllerde, göletlerde yazın pek çok bulunan tatlısu kabuklularını içeren cins. (*Branchiopoda* altsınıfı, *diplostraca* takımı, supireleri alttakımı.)
—ANSİKL. Yazın *Daphnia* cinsinin yalnız dişi bireyleri bulunur; onlar da döllenmesiz olarak çoğalır. Kışın erkekler ortaya çıkar; o zaman çiftleşme gerçekleşir ve dişiler bir ya da iki uzun ömürlü yumurta yapar; bir kılıfla korunan bu yumurtalar kötü koşullara dayanır, ancak elverişli koşullar yeniden geldiği zaman gelişir. Kurumuş *Daphnia*'lar akvaryum balıklarına yem olarak verilmek amacıyla satılır.

DAPHNİS a. Zakkum kelebeğinin *(Daphnis nerei)* cins adı. (*Sphingidae* familyası.)

DAPHNİS. Yun. mit. Tanrı Hermes ile bir nymphe'nin oğlu, çoban şiirinin yaratıcısı sicilyalı çoban. Nomia adlı *nymphe*'yi aldatınca gözleri kör edildi, günün birinde bir uçuruma yuvarlandı.

DAPHNİS, yunan mimar (İ. Ö. III. yy.). Miletos'ludur. Efes Artemis tapınağı'nda da çalışmış olan Paionios* ile birlikte, Anadolu'daki Hellenistik dönem tapınaklarının en görkemlilerinden biri olan Didymaion*'u gerçekleştirdi.

Daphnis et Chloé, 3 *sahneli* bale. Koregrafisini Michel Fokine, müziğini Ravel, dekor ve kostümlerini Léon Bakst hazırladı. İlk kez 1912'de, Paris'teki Châtelet tiyatrosu'nda Rus baleleri'nce sahnelendi. Başlıca rollerde Tamara Karsavina, Vaslav Nijinski ve Adolf Bolm dans etti. -Daha sonra birçok değişik versiyonları yaratıldı: Frederick Ashton (1951), George Skibine (1959), John Cranko (1962), John Neumeier (1972). - Bu yapıtın, ayrıca korolu ve enstrümantal süit biçiminde iki konser versiyonu vardır (1911, 1913). 1913 versiyonu görkemli orkestralaması ile, iki yüzyıllık senfonik müziğin ulaştığı noktayı belirtir (en ünlü bölümler: *Güneşin doğuşu, Pantomim, Bacchanalia*).

Daphnis ile Khloe (Poimenika ta kata Daphnin kai Khloen). Longus'un (İ. S. III. yy.) yazdığı yunan romanı. Önce Amyot' nun (1559), daha sonra, metnin basılmamış bir bölümünü ortaya çıkaran P.-L. Courier'nin (1810) fransızcaya çevirdiği roman yaygın ün ve beğeni kazandı. Terk edilmiş iki çocuk Daphnis ile Khloe çobanlar tarafından bulunur ve birlikte büyütülürler. Sonunda birbirlerine âşık olurlar. Diğer yunan romanlarıyla karşılaştırıldığında, Longus' un bu romanı özgün bulunur: Longus doğmakta olan aşkın yarattığı ruh hallerinin betimlenmesine ağırlık verirken, diğer bazı olayları (Khloe'nin korsanlarca kaçırılması, evli bir kadın olan Lykenion yoluyla Daphnis'in aşkı ilk kez tatması, Daphnis'i bir başka çobanla karşı karşıya getiren rekabet) ikinci plana atmıştır. Bu da romana büyük bir bütünlük kazandırmıştır.
—İkonogr. Longus'un yapıtı Paris Bordone (National Gallery) ya da Gérard (Louvre) gibi ressamlara, Dalou ya da Cortot (Louvre) gibi heykelcilere (küçük heykel grupları yaratan yunan ve roma sanatçılarından sonra), halı desencilerine (1738-1741 arasında Jeaurat'nın desenlerine göre Gobelins tezgâhlarında dokunan dizi) esin kaynağı oldu. Romanın birçok resimli baskısı vardır: Crispin II de Passe'ın (1626), Benoît I Audran'ın (Ch. Coypel'in desenlerine göre) gravürleri (1718), Prud'hon ve Gérard'ın gerçekleştirdikleri güzel dizileri (1800 ve 1802), Bonnard'ın taşbaskıları (1902).

DAPHNOPATES (Theodoros), bizanslı yazar (X. yy.). İmparatorluk sekreteri, ordu logothetesi, eparkhos ve sonra da magistros oldu, geriye yazışmalarla (bu yazışmalar 1978'de CNRS tarafından çevrilip yayımlandı) ermişlerin yaşamlarını anlatan ve dinsel söyleşileri konu edinen çalışmalar bıraktı.

DAPHNUSİA. Tar. coğ. Kefken* adasının Bizans dönemindeki adı.

DAPLAK a. *Yörs.* Hayvc. Bir yaşında dana.

DA PONTE (Emanuele CONEGLİANO, **Lorenzo** —denir), italyan librettocu (Ceneda, bugün Vittorio Veneto, 1749 - New York

danua

C. F. L. - Giraudon

*Apollon ile **Daphne*** (ayrıntı)
Giambattista Tiepolo
Louvre müzesi, Paris

Daphnis ile Khloe
Gérard
Louvre müzesi, Paris

Lauros-Giraudon

L. L.

Louis Claude **Daquin**
Descombes'un bir tablosundan
Desrochers'nin
bakır üzerine gravürü
Bibliothèque nationale, Paris

1838). Gençliği serüvenlerle geçti, sonunda 1783'te Viyana'ya gitti. Bu kentte 36 opera librettosu, bu arada Mozart için *Figaro'nun düğünü, Don Giovanni* ve *Cosi fan tutte*'yi yazdı. Joseph II'nin ölümü üzerine Trieste'ye yerleşti, 1805'te de ABD'ye göç etti. İlginç anılar bıraktı.

DA PONTE (Jacopo) → BASSANO.

DA PORTO (Luigi), italyan yazar (Vicenza 1485 - *ay. y.* 1529). Bandello, sonra da Shakespeare, Romeo ile Juliet'in öyküsünü onun *Historia novellamente ritrovata di due nobili amanti...* (1530'a doğru yayımlandı) adlı yapıtından aldılar.

DAPS a. (lat. sözc.). Tar. İlk dönem roma köylülerinin sonbahar ve ilkbahar ekimleri sırasında İupiter onuruna düzenledikleri kutsal yemek.

DAPSANG → K2.

DAPSON a. (fr. *dapsone*). Eczc. Özgül bakteri öldürücü etkili yapay sülfon. (Asit ve alkole dirençli basillere karşı etkili olduğu 1939'da Fourneau ve çalışma arkadaşlarınca denemelerle ortaya kondu. Dapson, zehirliliğine rağmen cüzama karşı günümüzde de kullanılmaktadır. Vücuda iğneyle verilir.) [Eşanl. DİAFENİLSÜLFON.]

DAQİNG → DAÇİNG.

DAQUİN ya da **D'AQUİN** (Louis Claude), fransız orgcu ve besteci (Paris 1694 -*ay. y.* 1772). Altı yaşındayken Louis XIV'ün huzurunda klavsen çaldı. On iki yaşında Sainte-Chapelle'de Marin de La Guerre'in yerini aldı. Daha sonra sırayla Petit-Saint-Antoine'da (1706), St-Paul'de (1727) Cordeliers'de (1732), Krallık capellası'nda (1739) ve Notre-Dame de Paris'de (1755) orgcu olarak çalıştı. Doğaçlama yeteneği ve org çalmadaki büyük ustalığı ile bu son katedralde dikkat çekti *Premier Livre de pièces de clavecin* (Birinci klavsen parçaları kitabı) [1735], *Nouveau Livre de noëls pour l'orgue et le clavecin*. (Org ve klavsen için noel parçaları yeni kitabı) gibi basılı yapıtlar bıraktı. Ayrıca elyazmaları vardır: *Te Deum, Miserere, Leçons de ténèbres*, kantatlar ve divertimentolar. Biraz yüzeysel, ama son derece ince üslubu, yazım ustalığını yansıtır ve tümüyle Fransızlar'a özgü bir renk taşır. —PIERRE LOUIS **d'Aquin de Châteaulion**, edebiyatçı (Paris 1720 - öl. 1796), öncekinin oğlu. 1777-1793 arasında *Almanach littéraire* adlı edebiyat yıllığını yayımladı. Ayrıca *Lettres sur les hommes célèbres* (Ünlü kişiler üzerine mektuplar) [1752-53] adlı bir yapıtı vardır.

DAQUİN (Louis), fransız film yönetmeni (Calais 1908 - Paris 1980). *Nous les gosses*'un (1941) ve birçok gerçekçi yapıtın yönetmenliğini yaptı: *le Voyageur de la Toussaint* (1942), *Premier de cordée*(1943), *les Freres Bouquinquant* (1947), özellikle de *Şafak sökerken* (le Point du jour) [1948]. Avusturya'da *Bel Ami*'yi (1954), Romanya'da Panait İstrati uyarlaması *Barragan'ın dikenleri*'ni (les Chardons du Barragan) [1956] çekti.

DAR sıf. **1.** Genişliği, eni az olan şey için kullanılır: *Dar bir yol. Dar omuzlu bir adam.* **—2.** İçine giren şey ya da kimse açısından ele alındığında, küçük, sıkışık, ölçüleri yetersiz olan yer ya da şey için kullanılır: *Bu oda bize çok dar, eşyalarımızı sığdıramıyoruz.* **—3.** Bedene yapışan, sıkı giysi için kullanılır: *Dar bir pantolon.* **—4.** Rahatlık, olanak sağlamayan şey, özellikle de para, zaman için kullanılır; sınırlı, sıkışık: *Dar bütçesiyle idare etmek. Zamanımız çok dar, acele etmeliyiz.* **—5.** Kavrayış gücünden, açık görüşlülükten, çok yönlülükten yoksun kimsenin zihinsel yetileri için kullanılır: *Dar kafalı, dar görüşlü bir adam.* **—6.** *Dar gelirli*, geliri sınırlı ve az olan.
—Denizc. → SEYİR.
—Dilbil. Altçenenin az açılmasıyla oluşan ünlü için (*ı, i, u, ü*, vb.) kullanılır. (Karşt. GENİŞ.)
—Dy. *Dar hat*, normal demiryolundan daha küçük genişlikteki (1,435 m) hat.
—Ed. *Dar ayak* ya da *dar kapı*, halk şiirinde örneği az bulunan kafiyelere verilen ad. 3 bentten oluşan bir türkü için uyaklı 4 sözcük bulunması gerekir: abab, cccb, çççb. Şiirin dayandığı "b" kafiyesi yaygın değilse, bu kafiyeyle şiir söylenmesi güç olacaktır. Âşıklar atışmalarda "dar ayak" ya da "dar kapı" diye tanımlanan kafiyeyi kullanarak, karşılaştıkları meslektaşlarını güç durumda bırakmaya ve alt etmeye çalışır.
—Geom. *Dar açı*, açısal sapması sıfır açıyla dik açı arasında yer alan geometrik açı.
—Mad. oc. *Dar galeri*, taşıma güçlüğü doğuran küçük kesitli galeri. || *Dar geçit*, uç bölümüne bir lağım deliği açmak için bir maden ocağı kuyusunda ya da galerisinde kazılan uzantı.
—Sine. *Dar film*, genişlikleri standart ölçünün (35 mm) altında kalan filmlere denir.
—Zootekn. *Dar diz*, atlarda önden bakıldığında, önkol ve incikten daha geniş gözükmeyen diz oynağı. || *Dar göğüs*, atlarda, göğüs kafesinin öne doğru daralması ile omuz uçlarının birbirine çok yaklaşması sonucu ortaya çıkan göğüs yapısı. || *Dar göğüslü*, kaburga bölgesi dar olan hayvana denir. || *Dar omuz*, atlarda omuz kemiğinin darlığından ve omuz kaslarının az gelişmiş olmasından doğan omuz yapısı. (Dar omuzlu hayvanlarda bacak fazla ileriye uzatılamaz, hareket sınırlı, adımlar kısa, tırıslar düzensizdir. Yürüyüş sırasında tırnaklar sürekli dışarıya kaçar. Bu tip omuz, daha çok gelişme çağında kötü beslenen, geç gelişen atlarda görülür.) || *Dar tırnak*, atlarda tırnağı örten boynuz koruma kısmının daralmış olduğu tırnak biçimi. (Dar tırnaklı hayvanlarda bacağın içerdeki yumuşak bölümleri baskı altındadır. Bu yüzden kolay zedelenir ve topallığa neden olur.)

◆ a. **1.** Maddi sıkıntının yol açtığı güç durum; sıkıntı: *Darda kalmak. Bu ay para kaybedince dara düştüm. Çok dardayım bana para gönderebilir misin?* **—2.** *Dar darına, darı darına*, son anda, güçlükle, ucu ucuna: *Dar darına yetiştik trene.* || *Bir kimseyi dara boğmak*, onun için de bulunduğu güç durumdan yararlanmak. || *Dara dar*, ancak, uç uca, zar zor. || *Dara gelmek*, aceleye gelmek; mecbur olmak, başka türlü yapamamak. || *Dara getirmek*, aceleye getirmek.

◆ be. **1.** Sıkı, küçük: *Ceket dar geldi.* **—2.** Güçlükle: *Sabahı dar ettik. Yağmur başlayınca kendini kahveye dar attı.*

DAR a. (ar. *ḍarr*). *Esk.* Zarar, zıyan.

DAR a. (ar. *dār*).*Esk.* **1.** Ev, yuva, mesken. **—2.** Memleket, ülke, yurt, yer. **—3.** *Dar u dünya, dar u diyar*, ev ve yuva; birisinin memleketi, yer, yurt. || *Dar-ı ahiret* ya da *dar-ül-ahire, dar-ı beka* ya da *dar-ül-beka, dar-ı ukba* ya da *dar-ül-ukba*, ahiret, öteki dünya. || *Dar-ı ahzan*, üzüntü evi, Hz. Yakup'un evi. || *Dar-ı berzah*, öldükten sonra kıyamet gününe kadar bekleneceğine inanılan yer. || *Dar-ı cihan, dar-ı dünya, dar-ı fena* ya da *dar-ül-fena, dar-ı gurur, dar-ı hüzn, dar-ı ibtila, dar-ı şeş-per* (altı kanatlı kapı), *dar-ül-imkân, dar-ül-imtihan*, dünya. || *Dar-ı eman* ya da *dar-ül-aman,dar-ı zimmet*,sığınılacak yer; islam hâkimiyetinde olup da müslüman olmayan ülke. || *Dar-ı fenadan dar-ı bekaya azimet etmek*, bu dünyadan öteki dünyaya göçmek, ölmek. || *Dar-ı huld* ya da *dar-ül-huld, dar-ül-cihan, dar-üs-sevab, dar-üs-sürur*, cennet. || *Dar-ı ridde*, başka bir dini kabul eden ülke. || *Dar-ül-akakir*, hastanelerde ilaçların saklandığı oda. || *Dar-ül-azab, dar-ül-bevar, dar-ül-cahim, dar-üs-sair*, cehennem. || *Dar-ül-bedayi*, güzellikler evi. (→ DARÜLBEDAYİ.) || *Dar-ül-emare*, emîrin oturduğu yer;hükümet konağı. || *Dar-ül-hilafe, dar-ül-mülk, dar-ül-mülk-i Osmanı, dar-üs-saltana*, başkent, İstanbul. (→ DARÜLHİLAFE.) || *Dar-ül-huffaz, dar-ül-kurra*,Kuran öğretilen yer, hafız okulu. (→ DARÜLHUFFAZ.)|| *Dar-ül-istihzar*, laboratuvar. || *Dar-ül-itam*, imaret, aşevi. || *Dar-ül-kadı*, mahkeme.|| *Dar-ül-karar*, kıyamet gününden sonra kalınacağına inanılan yer. || *Dar-ül-kütüb*, kitaplık, kütüphane. || *Dar-ül-mecanin*, deliler evi; akıl hastanesi. || *Dar-ül-merz*, sınır bölgesi; Hazer denizi kıyıları, İran'da Kafkas sıradağlarının eteklerindeki bölge. || *Dar-ül-mesai*, atölye, çalışma yeri. || *Dar-ül-ulum*, üniversite. || *Dar-ül-vilâde*, doğumevi, fakır kadınların doğum yaptıkları hastane. || *Dar-üt-talim*, okul. || *Dar-üt-tıraz*, resmi elbiselerin dokunduğu ya da dikildiği yer.
—İsl. huk. *Dar ül-adl*, eşitlik ülkesi, meşru bir islam hükümetinin egemenliği altındaki topraklar. (Din ayrımı gözetmeksizin tüm vatandaşlara devlet eşit davranmak zorunda olduğu için bu adı almıştır.) || *Dar-ül ahd*,müslümanlarla saldırmazlık anlaşması yaparak karşılıklı hak ve sorumluluklar yüklenmiş ülke. (*Dar üs-sulh* da denir.) || *Dar ül-bağy*, meşru islam hükümetine başkaldıran bir müslüman topluluğunun ele geçirerek egemen oldukları topraklar (*Dar ül-cevr* de denir. [Yönetimi ele geçirenler müslüman oldukları için bu topraklar dar ül-islam sayılır.]) || *Dar ül-harb*, müslümanların egemen olmadığı ülkeler. Müslümanlarla savaşan ülkeler. (*Dar ül-küfr* de denir.) || *Dar-ül islam*,islam ülkesi, müslümanların egemenliği altında bulunan topraklar. || *Dar-üz-zimme*, müslümanların egemenliğine girerek cizye ve haraç ödemeyi kabul eden müslüman olmayan ülke.

DAR sıf. (fars. *dāşten*, elde bulundurmak, tutmak'tan *dār*). *Esk.* "Tutan", "sahip olan" anlamında birleşik sıfatlar türetilir: *alaka-dar* (ALAKADAR), *alem-dar* (ALEMDAR), *bayrak-dar* (BAYRAKTAR), *defter-dar* (DEFTERDAR), *hazine-dar* (HAZİNEDAR), *ibrik-dar* (İBRİKTAR), *kise-dar* (KESEDAR), *mal-dar* (zengin, malı olan), *mühür-dar* (MÜHÜRDAR), *râşe-dar* (titreyen, titrek), *ser-dar* (SERDAR), *sermaye-dar* (SERMAYEDAR), *silah-dar* (SİLAHTAR), *tac-dar* (tacı tutan, taçlı; padişah), *vaye-dar* (kısmetli), *vefa-dar* (vefalı), *zahm-dar* (yaralı) vb.

DÂR a. (fars. *dar*). *Esk.* Savaş, kavga (yalnızca eşanlamlısı olan "gîr" ile birlikte kullanılır): *Esna-yı dâr ü gîrde* (kavga sırasında).

DÂR a. (fars. *dār*). *Esk.* **1.** Ağaç: "*Kemendimi attım dâra dolaştı / Kâfirlerin eli kana bulaştı*" (Pir Sultan Abdal, XVI. yy.). **—2.** Dirsek, mertek. **—3.** İdam mahkûmlarının asıldığı ağaç: "*Mansurlayın dâra beni / Ayan göster anda seni*" (Yunus Emre, XIII. yy.). **—4.** *Dâra çekilmek*, asılmak. **—5.** *Dâr-baz*, ip cambazı, akrobat.
—Tasav. Mevlevilikte dervişlerin tekkeye bağlanmaya ve gerekirse tarikat uğruna can feda etmeye söz verdiği yer. (Tekkedeki meydanın tam ortasında bulunur, tarikatla ilgili bütün önemli törenler [tarikata giriş, şeyhe biat, tekkeye bağlanma vb.] burada yapılırdı.)
—ANSİKL. Ed. Divan şiirinde sevgilinin saçının kıvrımları dâra (darağacına) benzetilir. Bu kıvrımlara asılarak can verecek olan âşık, böyle bir ölümü istediğini belirtir: *Ayağı yer mi basar zülfüne ber-dâr olanın / Zevk ü şevk ile verir can ü seri döne döne* (Saçının büklümüne asılanın ayağı yere mi basar? Zevk ve coşku içinde döne döne canını ve başını verir) [Necati].

DARA a. (ital. *tara*'dan). **1.** Bir kaptakı, bir kutudaki, bir taşıttakı malın ağırlığını bulmak için brüt ağırlıktan çıkarılması gereken ağırlık; kabın, kutunun, taşıtın boşken sahip olduğu ağırlık. **—2.** Bu ağırlığa karşılık terazinin öteki kefesine konan ağırlık. **—3.** *Darasını almak*, bir kabın içine bir şey koymadan önce ağırlığını hesaplamak. || *Darasını düşmek, çıkarmak*, bir kabı içindekiyle birlikte tarttıktan son-

ra kabın ağırlığını düşmek. || *Daraya atmak* ya da *çıkarmak*, değer vermemek.
—Ölçbil. Bir ölçü aletini belirli bir denge konumuna getirmeye yarayan ve değeri, ölçümü etkilemeyen dengeleme büyüklüğü. || *Dara almak*, ambalajlanmış bir malın net ağırlığını bulmak için ambalajını tartarak ağırlığını toplam ağırlıktan çıkarmak.

DÂRÂ sıf. (fars. *dara*). *Esk.* Tutan, saklayan, sahip olan.

◆ a. **1.** Pers hükümdarlarından Dara'nın adını anıştırarak bazı hükümdarlara verilen lakap. **—2.** Allah'ın adlarından biri. **—3.** Kral, imparator: *Dârâ-yı dâr u gîr* (savaşlar kazanmış kral).
—ANSİKL. Ed. Divan şiirinde güç ve saltanat simgesi olarak anılır. Kasidelerde padişahlar Dara'ya benzetilir. Övülen padişahın Dara'dan çok daha üstün olduğu belirtilirken, Dara'nın onun sarayında kapıcı bile olmayacağı ileri sürülür. Dara ile İskender'in adları çok kez bir arada geçer: *"Daver-i Cem-azamet padişeh-i heft iklim / Olamaz babına İskender ü Dârâ derban"* (Büyüklüğü Cem'i andıran hükümdar, yedi iklimin padişahı. Onun kapısına İskender ile Dara kapıcı bile olamaz.) [Ragıp Paşa].

DARA (yun. *Dareios;* lat. *Darius;* persçe Darayavahuş), Ahemeniler sülalesinden 3 pers kralının adı.

DARA I, pers kralı (İ. Ö. 522-486). Ahemeniler'in bir kolundan geldiğini, Keyhüsrev ve oğullarının da başka bir koldan geldiklerini ileri sürmekteydi. Altı pers soylusuyla birlikte, kendisini Keyhüsrev II'nin oğlu Berdiya diye tanıtan selefini büyücü (→ GAUMATA) olduğunu iddia ederek öldürdü. Dara'nın tahta çıkışı, taht üstünde hak iddia eden iki pers ile imparatorluk halklarının yedi temsilcisinin yönettiği bir dizi ayaklanmaya yol açtı. Bunları yenilgiye uğratan Dara, Şakalar'ı egemenliği altına aldı (Iaksartes'in ötesinde) İndus vadisini ele geçirdi ve Pers İmparatorluğu'nu genişletti. Avrupa'da Traklar'a ve Makedonyalılar'a boyun eğdirdi, Pontos bozkırındaki İskitler'e karşı bir sefer düzenledi. Sonra kıyı halklarının ayaklanmasını (İonia* ayaklanması) bastırdı (Asya Yunanlıları, Karialılar, Kıbrıslılar [499-493]). Bu ayaklanmaya katılan Atinalılar ile Eretrialılar'ı cezalandırmak için komutanlarını bir sefer düzenlemekle görevlendirdi. (İlk Med savaşı, 492), ama sefer başarısızlıkla sonuçlandı.

Dara I büyük bir örgütçüydü. Yönetimde (satraplıklar), vergi sistemlerinde değişiklikler yaptı ya da yeni düzenlemeler getirdi. Güvenlik ve vergi toplama amacıyla büyük bir karayolu ağı oluşturdu (Kral* yolu), Kızıldeniz'e ulaşan Nil kanalını kazdırdı, Hint okyanusu'nda keşifler yaptırdı ve ilk pers paralarını *(dareikos)* bastırdı. Zaferlerini ve bayındırlık etkinliklerini anlatan çok sayıda yazıt bıraktı.

Dara I'in mezarı → NAKŞ-I RÜSTEM.

Dara I'in silindir mührü, Dara adını ve unvanlarını pers, sus ve babil dillerinde veren mühür (British Museum'da). Savaş arabasında ayakta duran kral, aslan avlamaktadır. Bu sahnenin yukarısında kanatlı kurs, onun üstündeyse kutsama yapan tanrı Ahuramazda'nın büstü yer alır.

DARA II OHOS, Pers kralı (İ. Ö. 423-404). Artakserkses I'in oğlu ve ardılı. Kız kardeşi ve aynı zamanda karısı olan Parysatis'in yönlendirmesiyle 412'de Peloponisos savaşı'na katılan satrapları Tissaphernes ve Pharnabazos'u uzaktan denetlemeye çalıştı, sonra bunları küçük oğlu Genç Keyhüsrev'in emrine verdi.

DARA III KODAMAN, pers kralı (İ. Ö. 336-330). Son ahemeni kralıydı. Hanedanın en küçük kolundan geldiği sanılır. Khiliarkhos Bagoas'ın desteğiyle Oarses'in yerine tahta çıktı. Kısa süre sonra Bagoas'ı yanından uzaklaştırdı. İskender'in saldırısı karşısında, satrapları Granikos'da yenilince (334) Dara III kararsız davrandı. İssos (333) ve Gaugamela'da da (331) yenilgiye uğradıktan sonra sürekli olarak kaçtı ve Parth ülkesi'nde Bessos*'un kışkırtması üzerine kendisine eşlik eden satraplar tarafından öldürüldü.

DARA ŞÜKÛH, hint - türk şehzade(Ecmir yakınlarında 1615 - Delhi 1658). Moğol imparatoru Şah Cihan ile imparatoriçe Mümtaz Mahal'in büyük oğulları. Babası hastalanınca naip olarak hükümdarlık görevine başladı (1657). Ancak kardeşleri Evrengzib ile Murat ayaklandılar. Agra'da (1658) ve Ecmir'de (1659) iki kez art arda yenildiği Evrengzib'in buyruğuyla öldürüldü. Siyasal ve askeri alanlarda parlak bir kişiliği olmayan Dara, daha çok dinsel alandaki uğraşlarıyla tanındı. Kadiriye tarikatının Hindistan'daki önderlerine bağlandı. Müslümanlıkla hinduluk arasında kültürel bir sentez oluşturmaya çalıştı. Yapıtlarından başlıcaları: kadiriye tarikatı şeyhlerini anlattığı *Sefinet ül-evliya*, Avrupa'da hint felsefesinin tanınmasını sağlayan ve *Upanişad*'ların farsçaya çevirisi olan *Sırr-ı ekber.* Ayrıca hindu diniyle ilgili *Yoga-vaşişta* ile *Gîtâ* adlı yapıtları farsçaya çevirdi.

DARÂAT a. (ar. *dara'at*). *Esk.* **1.** Alçakgönüllülük; alçalma, boyun eğme. **—2.** *Darâat etmek*, alçalmak, boyun eğmek; alçakgönüllü davranmak. **—3.** *Darâat-name*, yazarının kendisini alçaltarak yazdığı mektup.

DARABA a. Geleneks. mim. **1.** Tahta perde, tahta bölme. **—2.** Dükkân kepengi. **—3.** Parmaklık. **—4.** Köy evlerinin odalarındaki duvara bitişik peyke, sedir.

DARABAN a. (ar. *daraban*). *Esk.* **1.** Vurma, vuruş, çarpıntı: *"Kalbinin darabânından, parçlanmasından onu günlerce bihuş ve hasta görürdüm"* (H. E. Adıvar). **—2.** *Daraban etmek*, çarpmak, atmak. **—3.** *Daraban-ı dehr*, zamanın vuruşları, değişkenliği.

DARABAT çoğl. a. (ar. *darbe*'nin çoğl. *darabat*). *Esk.* Vuruşlar, çarpmalar: *"Rakamlardan aldığı darabatın o kadar mahkûm-ı tesiri olmuştur ki,..."* (H. Z. Uşaklıgil).

DARABGİRD. Tar. coğ. G. İran'da, Fars eyaletinde bölge ve kent; kentin kalıntıları Şiraz'ın 200 km G. -D.'sunda, bugünkü Dârâb kasabasının yakınındadır. Bölgenin başlıca merkezleri Yezdhâst ve Fesa'ydı. İran efsanelerine göre, Dara III'ün babası Dârâb'ın kurdurduğu surlarla çevrili kentin dört kapısı vardı. Burası kumaşları, hasır örgüleri ve sûzan-gird denilen örtüleriyle ünlüydü.

DARABİL a. *Yörs.* Açık havada çok sayıda kişiyle oynanan bir çocuk oyunu.
—ANSİKL. Oyuncular iki takıma ayrılır ve ortaya uzun bir çizgi çizerler. Takımlar bu çizginin gerisinde durur. Oyuncular çizgiyi geçip, karşı takımdan bir oyuncuya el değdirdikten sonra, yakalanmadan kendi alanına geçmeye çalışır. Yakalanırsa, oyun dışı kalır; yakalanmadan kendi alanına geçerse, el değdirdiği oyundan çıkar. Oyuncularının tümü oyun dışı kalan takım yenilmiş olur.

DARACIK sıf. Çok dar; çok sıkı: *Daracık sokaklar. Daracık bir pantolon.*

DARAÇILI sıf. Geom. Üç açısı da dar olan bir üçgen için kullanılır.

DARAÇYA yarımadası, Marmaris'in G.-B.'sında Rodos'a doğru uzanan Bozburun* yarımadasının eski adı (Antikçağ'daki Tracheia adından türemiştir).

DARA-EKE → EKE-BURHAN.

DARAĞACI a. (fars. *dar*, ağaç, ve türkç. *ağaç*'tan). Asılarak ölmeye mahkûm edilen kimseler için kurulan sehpa: *Bir suçluyu darağacına göndermek.*
—Denizc. Tepesine makara yerleştirilen vinç direkleri.
—ANSİKL. Ölüm cezasına çarptırılan suçluların halka ibret dersi olacak biçimde asılması için büyük meydanların ya da kalabalık geçit yerlerinin ortasına kurulan darağaçlarının birçok çeşidi vardı. XVI. yy.'da Avrupa'da ucu çengelli ve ters çevrilmiş "L" biçiminde darağaçları kullanılırken, daha sonra üç ayaklı sehpa benimsendi. Osmanlı devletinde önceleri, yerde boğulan ya da başı kesilen suçluların sadece başları belirli yerlerde sergilenirdi. Sonraları, üzerinde suçluların geçirildiği sivri çengeller bulunan darağaçları kullanılmaya başlandı. 1908'den sonra üç ayaklı sehpa genel kullanıma girince, İstanbul'da ve vilayetlerde hükümlüler, ceza yasası uyarınca bu yeni tür darağacında asıldılar. Üç ayaklı idam sehpası Türkiye'de günümüzde de kullanılmaktadır.

DARAKA a. (ar. *daraka*). *Esk.* Deri kalkan.
—Esk. anat. Hançeredeki kıkırdakların kalkan biçiminde olanı.

DARALAMAK g. f. Ölçbil. Bir teraziyi, bir ölçü aletini dengeye getirmek amacıyla darayı ayarlamak.

DARALMA a. Daralmak eylemi.
—Akışkan. mekan. *Akışkan bir damarın daralması*, bir delik ya da lüleden çıkan bir sıvı ya da gaz damarının uğradığı büzülme. (Daralma, akışkanın yüzey geriliminden kaynaklanır. Daralma kesitinin çıkış kesitine oranına daralma katsayısı denir; bu katsayı temelde deliğin geometrik nitelikleri ile aşağı çığır düzeyine göre çıkış kesitinin üst ya da alt konumuna bağlıdır. Sözkonusu katsayı, ince çeperler için yaklaşık % 60, Borda lülesi için % 50'dir ve büyük yük altındaki kimi kısa dışbükey lülelerde % 90 ile % 99'a ulaşabilir.)
—Bot. *Alan daralması*, iklim, jeoloji, biyoloji ve insan etmenlerinin etkisi (ağaçsızlaştırma, tarla açma, kentleşme, avlanma, vb.) yüzünden bir bitkinin kapladığı coğrafi alanın küçülmesi.
—Coğ. Herhangi bir şeyin doğal olarak ya da bir engel nedeniyle genişliğinin azalması.
—Elekt. *Daralma etkisi*, bir akışkan kesitinin, akım etkisiyle büzülmesi. (Eşanl. BÜZÜLME ETKİSİ.)
—Kad. doğ. *Leğen daralması*, leğen çaplarından birinin ya da birkaçının, doğumu güçleştirecek kadar küçülmesi.
—Manyet. *Manyetik daralma*, ferromanyetik bir gereçte, mıknatıslanmadan kaynaklanan mekanik biçim değiştirme. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Patol. Vücutta bir kanalın ya da deliğin çapının, sözkonusu organdan geçiş ya da akışı bozacak ölçüde küçülmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Eklem daralması*, eklem yüzeyleri arasında röntgende görülen ve normalde parlak olan aralığın azalması. || *Fıtık daralması*, bağırsak içeriğinin geçişinde bir duraklama olmadan bağırsağın fıtıklı yerinde ortaya çıkan hafif boğulma. || *Tansiyon daralması*, büyük tansiyon ile küçük tansiyon arasında anormal yakınlaşma.
—ANSİKL. Manyet. Ferromanyetik bir kristal anizotropi gösterir: mıknatıslanma için, bütün kristal doğrultuları eşdeğer değildir; kimi doğrultularda, spinler (atom manyetik momentleri) daha kolay yönlendiğinden, mıknatıslanma kolaylaşır. Kristal, keyfi bir doğrultuda mıknatıslanırsa, esnek zorlamaların etkisinde kalır ve sonuç olarak biçim değiştirir; manyetik daralma işte bu olaydır. Bu etki küçüktür: uygulanan 1 teslalık bir manyetik alan için nikelin görece uzunluk değişimi 10^{-4} düzeyindedir. Manyetik daralmanın önemli bir uygulama alanı, nikel ya da ferrit çubuğa almaşık manyetik alan uygulayarak sesötesi dalgaların üretimidir.
—Patol. İltihaplar daralmaların en sık görülen nedenidir; sözkonusu kanalın mukozasını kalınlaştırarak etkili olur, tam tıkanmaya kadar varabilir. İyi ya da kötü huylu urlar, travmalar ve yakıcı maddelerle meydana gelen lezyonlar da daralmalara ne-

Lucien Herve

Dara I
Persepolis'teki bir alçakkabartmadan ayrıntı, İ.Ö. VI.-V. yy.

Scala

Dara III Kodaman
Pompei'de bulunan "İskender mozaiği"nden (İ.Ö. 80) ayrıntı
Museo nazionale, Napoli

den olabilir. Bazı kanal ya da delikler doğuştan dar olabilir. Bu çeşit daralmalara "aplazi" ya da "doğuştan atrezi" denir. Daralmaların en sık görülenleri asit gibi yakıcı maddelerin yutulmasından, kanserlerden ileri gelen yemekborusu daralmaları; belsoğukluğundan ileri gelen uretra daralmaları; Nicolas-Favre hastalığından ileri gelen rektum daralmalarıdır; doğuştan olan daralmalar en çok pilorda (pilor darlığı) ve aortta (aort darlığı) görülür.

Daralmalar hasta kanalın içinde sıvıların geçişini zorlaştırır, daralan yerin üst tarafında bir genişleme meydana gelir ve engeli yenmek için sığamsal kasılmalar şiddetini artırır. Bu kasılmalar değişik derecede ağrılı olur, özellikle alttaki genişlemiş bölgede basınç çok artarsa (idrar torbasında olduğu gibi) ağrılar çok şiddetli olur. Cerrahi müdahale hemen hemen zorunlu hale gelir; müdahale ya bir kateter salma ya da düpedüz ameliyat biçiminde olur.

Kalp deliklerindeki daralmalar *(mitral darlığı, aort darlığı)* genellikle romatizmadan ileri gelir (çoğu zaman buna hasta kapakçıktaki yetmezlik eşlik eder); akciğer atardamarı deliğinin daralması çoğu zaman doğuştandır. Kalp cerrahisi bu daralmaların bazılarını başarıyla tedavi etmektedir.

DARALMAK gçz. f. **1.** Daha dar duruma gelmek; boyutları küçülmek ya da küçülmüş görünmek: *Yol burdan sonra daralıyor. Kazaklar yıkanınca daralmış. Parmağını kurtarmaya çalıştıkça parmak şişiyor, yüzük daralıyordu.* **—2.** Azalmak, sıkışmak: *Zaman daralıyor, çabuk olmalısınız. Bugünlerde maddi olanaklarımız iyice daraldı.* **—3.** *İçi, yüreği vb. daralmak, nefesi daralmak*, bunalmak, sıkılmak ya da nefes almakta güçlük çekmek.

◆**daraltmak** gçz. f. **1.** *Bir şeyi daraltmak*, onu daha dar, daha sıkı duruma getirmek: *Arabaların iki yana park etmesi yolu daraltıyor. Pantolonu birkaç santim daraltmak.* **—2.** *Bir şeyi (soyut) daraltmak*, onu daha az, daha sıkışık duruma getirmek: *Zamanı daraltmak.* **—3.** *İçini, yüreğini, nefesini vb. daraltmak*, bir kimseyi sıkmak, bunaltmak.

—Akışkan. mekan. Bir akışkan damarının kesitini azaltmak.

—Demirc. Metal bir parçanın ya da bir borunun çapını, çevresini çekiçleyerek küçültmek.

◆ **daraltılmak** edilg. f. Daraltmak eylemine konu olmak.

DARALMALI sıf. Elektroakust. *Manyetik daralmalı mikrofon*, manyetik daralma özellikleri taşıyan bir cismin sıkışma değişimlerine zarın titreşimiyle etkiyen ve böylece bir elektrik devresinin manyetik indükleme akısında bağlaşımlı değişimler doğuran mikrofon.

—Manyet. *Manyetik daralmalı*, manyetik daralmaya uğrayan cisimler için kullanılır.

DARALTI a. Bir organın çapını daraltan çevrimsel baskı.

—Sesbilg. Bir ses biriminin çıkarılması sırasında, ses yolunun belirli bir noktada (eklemlenme yeri), az ya da çok belirgin bir biçimde daralması.

DARALTICI sıf. Daraltma özelliği olan: *İç daraltıcı bir olay.*

—Sesbilg. Ses yolunun, sesi üretecek havanın karışarak ve belirgin bir sürtüşme gürültüsüyle (bu ünsüzleri anlatmak için kimi kez SÜRTÜŞMELİ teriminin kullanımı buradan kaynaklanır) akacak biçimde, önemli ölçüde daralmasıyla gerçekleşen ünsüz. (Örn. [f] *fare*, [s] *su*, [ʃ] *şu*.) [SIZICI da denir.]

—Tıp. Bir damar ya da boruda darlık meydana getiren hastalık ya da lezyon için kullanılır.

DARALTILMAK → DARALMAK.

DARALTMA a. Daraltmak eylemi.

—Demirc. Silindir biçiminde bir metal kütlesini çekiçleyerek içe doğru sıkıştırma.

—Havc. *Sesyakını daraltma parçası*, hava akışının hızını artırmak için havatünelinin deney odası içine yerleştirilen profillendirilmiş düzenek. (Böylece sesten düşük bir hız veren bir havatünelinde sesyakını hızlar incelenebilir.)

DARALTMAK → DARALMAK.

DARÁNYİ (Kálmán), macar siyaset adamı (Budapeşte 1886 -ay. y. 1939). Gömbös'ten sonra başbakan oldu (ekim 1936 - mayıs 1938). Sosyal demokrat parti'ye ve küçük mülk sahiplerinin partisine yaklaşarak hükümetin siyasetini yumuşatmaya çalıştı, ancak, biraz da nazilerin baskısıyla, kral naibinin yetkilerini artıran (haziran 1937) ve Yahudiler'i sanayi, ticaret, maliye alanlarından ve serbest mesleklerden uzaklaştıran (1938 baharı) üç yasayı kabul ettirdi.

DARAPSKİT a. (fr. *darapskite*). Miner. Hidratlı doğal sodyum sülfoazotat.

DARASIZ sıf. Darası çıkarıldıktan sonraki ağırlığıyla: *Bir teneke yağ darasız on kilo geliyor.*

DÂRÂT a. (fars. *dārāt*). *Esk.* İhtişam, gösteriş, tantana, şan: *"Bir zaman haşmeti hep meydanı örten bu çınar / Şimdi mâzideki dârâtını hasretle anar"* (Cenap Şahabettin).

DÂRÂYİ a. (fars. *dara* ve *-i*'den *dārāyi*). *Esk.* **1.** Sahip olma, hüküm sürme, hâkimiyet. **—2.** Allah.

—Dokmc. İran'da dokunan bir tür kalın ipekli kumaş. (Genellikle bayrak yapımında kullanılırdı. Arasına altın ve gümüş teller katılarak dokunanları da vardı. Şam'da dokunan benzerlerine *Şam dârâyisi* denirdi.)

DARB → DARP.

DARBAND ZOM, Hindu Kuş dağlarında doruk, Afganistan-Pakistan sınırında; 7 220 m. İlk kez 1965'te M. Schmuck, D. Drescher (Avusturya) ve U. Kössler (İtalya) doruğa tırmandı.

DARBE a. (ar. *darbe*). **1.** Bir cismin gidip başka bir cisme çarpmasından meydana gelen ani ve sert vuruş, özellikle de, vücudun bir parçası ya da bir araçla yapılan vuruş: *Yumruk, bıçak, sopa darbeleri yemek. Yanındakini bir dirsek darbesiyle uyarmak. Bir darbeyi savuşturmak. Kalbinin üzerine öldürücü bir darbe indirmek. Bıçak darbeleri altında can vermek.* **—2.** Vuruşun, çarpmanın sonucu: *Kafasını kapıya çarptı, darbenin etkisiyle yıkıldı.* **—3.** Bir vuruşla sonuçlansın ya da sonuçlanmasın, bir cismin ya da vücudun bir parçasının hızla harekete geçmesi: *Çıldırmış gibi ayaklarıyla, kollarıyla darbeler savuruyordu.* **—4.** Bir kimseyi manen, psikolojik olarak yıkan eylem, olay, haber, vb.; psikolojik, manevi şok: *İşine son verildiğini bildiren mektup onun için korkunç bir darbe oldu.* **—5.** Bir nesnenin ya da bir aygıtın hızlı ve kısa hareketi: *Birkaç fırça darbesiyle portreyi tamamlayıverdi. Birkaç makas darbesiyle kumaşı biçti.* **—6.** Bir grup yönetici tarafından yürütülen, yönetimi devirmeye yönelik eylem: *Hükümet darbesi.* **—7.** *Darbe vurmak, darbe indirmek*, bir şeyin iyi yönde gelişimini engellemek; durumunu kötüleştirmek. || *Darbe yemek*, gücünü sarsıp tüketen bir olay ya da durumla karşılaşmak.

—Akust., Bilş., Elekt. ve Telekom. Bir fiziksel büyüklüğün anı ve kısa süreli değişimi ve hızla ilk değerine dönüşü biçiminde ortaya çıkan olay. (Bk. *ansikl.* böl. Telekom.) || *Darbe kodu*, sürekli değişimli bir işaret örneğinin kuvantalanmış değeri ile sayısal iletimde bu değeri gösteren işaret öğeleri grubu arasındaki eşdeğerliliği veren kod. (Darbe kodu kavramı, alfasayısal kod kavramının karşıtıdır; ama her iki gösterim de aynı sayısal iletim yolunda kullanılabilir. Darbe kodları, darbe kiplemeli ve kodlamalı ses işaretlerini, gereğinde sayısal iletim ağlarındaki diğer işaretleri göstermeye yarar.) || *Eşzamanlama darbesi*, çeşitli aygıtların çalışmasını eşzamanlamak, örneğin televizyonda bir görüntünün çözümleme ve bireşim taramalarını eşzamanlamak için dönemsel olarak üretilen darbe.

—Ask. *Manevra darbesi*, vurucu güçlerin baskınını ve nükleer ateşi birlikte kullanarak düşman tesislerini yıkma amacı güden, nükleer taktik manevranın temel hareketi. || *Nükleer darbe*, kısa sürede etki sağlamak amacıyla, birçok nükleer silahla yapılan atış. (Yalnız bir bölgeye uygulanırsa *birleşik*, ayrı bölgelere uygulanıyorsa *dağınık* darbe denir.)

—Ger. day. *Darbe deneyi*, bir gerecin rezilyansa dayanımını incelemek için yapılan deney.

—Havc. *Açılma darbesi*, paraşütün açılmasından kaynaklanan ani yavaşlama. (Yavaşlama, insanın serbest düşme hızından [50 ile 60 m/sn] paraşütle düşme hızına [6 ile 7 m/sn] geçişidir.)

—Isıbil. *Isıl darbe*, çok kısa sürede çok büyük ısıl enerjiyle karşılaşmış malzemelerde görülen olay. (Bu darbeler sıcak akışkanlara dokunan kimi parçalarda [ateşe dayanıklı alaşımlar ya da tuğlalar], metalleri sıcakta işleme sırasında [dövme kalıpları, hadde silindirleri] ya da atmosfere giren uzay araçlarının yüzeyinde oluşur. Darbeler malzemede çatlaklara ya da pullanmalara yol açar; dolayısıyla bu tür etkilerle karşılaşan parçaları özel bir incelemeden geçirmek gerekir.) [Eşanl. TERMİK ŞOK.]

—Mad. oc. *Darbe başlığı*, kafatasını, darbelere karşı korumaya yarayan başlık. || *Darbe yöntemi*, matkaba hiç dönme devinimi vermeden, bir gelgit devinimiyle delik dibine vurarak kuyu açma. (Darbe yöntemi, çok derine inmeyen kuyularda ve özellikle temel kazıklarını çakmada hâlâ kullanılır.)

—Mak. san. *Darbe düzeneği*, taşınabilir takım tezgâhında (matkap tezgâhı, vidalama aygıtı vb.), döner takıma işlemi (matkabın taş ya da beton gibi malzemeye girmesi; yapışmış cıvataların sökülmesi vb.) kolaylaştırmak için ardışık darbeler vuran düzenek.

—TV. *Yatay eşzamanlama darbesi*, satır ya da örü eşzamanlama darbesi.

—ANSİKL. Telekom. Her darbe en büyük değeri ya da genliği, süresi ve yükseliş zamanı ile tanımlanır. Dönemsel bir darbe dizisinin tanımına ise ayrıca yinelenme frekansı ya da saniyedeki darbe sayısı eklenir. Böyle bir diziyle darbelerin genliği, bunların zaman içindeki konumları ve süreleri, kipleme yoluyla değiştirilerek bilgi iletilebilir.

DARBECİ sıf. ve a. Yönetimi devirmeye yönelik bir eylem düzenleyen kimse ya da grup için kullanılır.

DARBECİLİK a. İktidarı askeri bir darbeyle ele geçirme yöntemi.

DARBELEMEK g. f. **1.** Vurmak, çarpmak. **—2.** *Bir şeyi, bir girişimi darbelemek*, onu engellemek; başarısızlığa uğratmak.

DARBELİ sıf. Akust., Bilş., Elekt. ve Telekom. *Darbeli taşıyıcı*, bilgileri göstermek için ayırtedici bir büyüklüğü kipleme olanağı veren, özdeş darbelerin dönemsel dizisi.

—Kuyuc. *Darbeli kuyu açma*, darbe yöntemi kullanarak kuyu açma.

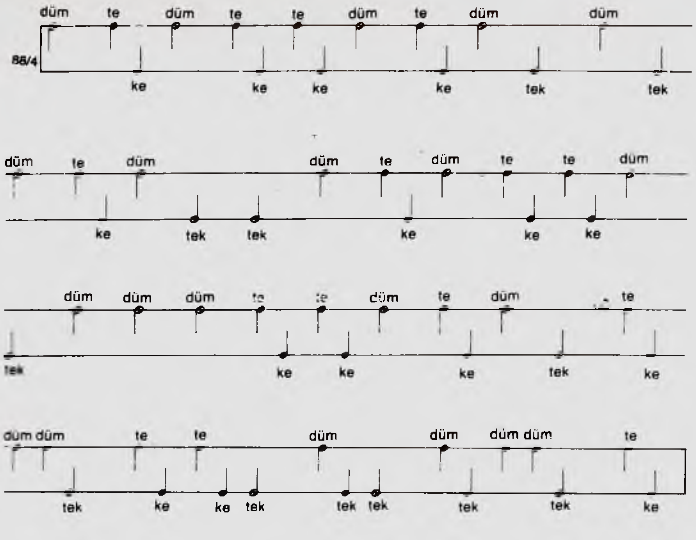
DARBENGİZ a. Müz. XV. yy. türk müziğinde kullanılmış 10 zamanlı bir usul.

DARBETMEK g. f. (ar. *darb*'dan). *Esk.* **1.** Para vb. basmak. **—2.** Bir sayıyı diğeriyle çarpmak, çarpma işlemi yapmak.

◆ gçz. f. Atmak, çarpmak; vurmak.

DARBEYN a. (ar. *darb*'ın ikili çoğl. *darbeyn*). *Esk.* Aynı ölçüdeki iki vuruş.

—Müz. *Darbeyn usulleri*, klasik türk müziğinde 16-48 zamanlı usullerin çeşitli biçimlerde bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş 48-124 zamanlı usullerin genel adı (9 darbeyn usulü vardır:

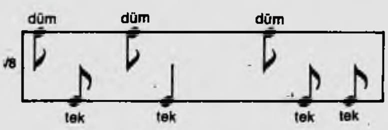

darbıfetih usulü

1. Fer (16/4) + Muhammes (32/4)= 48/4
2. Nim sakil (24/4) + Berefşan (32/4) = 56/4
3. Devrikebir (28/4) + Berefşan (32/4) = 60/4
4. Remel (28/4) + Remel (28/4) + Muhammes (32/4) = 88/4
5. Firengifer (28/4) + Firengifer (28/4) + Devrikebir (28/4) + Devrikebir (28/4) = 112/4
6. Firengifer (28/4) + Firengifer (28/4) + Firengifer (28/4) + Berefşan (32/4) = 116/4
7. Remel (28/4) + Remel (28/4) + Muhammes (32/4) + Muhammes (32/4) = 120/4
8. Devrikebir (28/4) + Devrikebir (28/4) + Berefşan (32/4) + Berefşan (32/4) = 120/4
9. Nim sakil (24/4) + Sakil (48/4) + Fahte (20/4) + Berefşan (32/4) = 124/4.)

DARBHANGA, Hindistan'da (Bihar) kent, Patna'nın K.-D.'sunda; 218 274 nüf. (1991). Ticaret merkezi. Besin sanayisi (çeltik ve şeker fabrikaları). Jüt işleme.

DARBIBULGAR a. Müz. Türk müziğinde bir küçük usul. 8 zamanlı, 7 vuruşludur. Elde hiç örneği yoksa da yapısı bilinmektedir.

darbıbulgar usulü

DARBICEDİT a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir usul. Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.

DARBIFETİH a. Müz. Türk müziğinde bir büyük usul. 88 zamanlı, 63 vuruşludur. Hemen hemen yalnızca peşrev ve beste formlarında kullanılmıştır. Bu usulle ölçülmüş peşrevler genellikle 5 hanelidir.

DARBIHÜNER a. Müz. Türk müziğinde bir büyük usul. 38 zamanlı, 19 vuruşludur. Vardakosta Ahmet Ağa (1728 ? -1794) tarafından düzenlenmiştir. Günümüze ulaşabilmiş örneği yoksa da yapısı bilinmektedir.

DARBIKAMERİYE a. Müz. XV. yy. klasik türk müziğinde kullanılmış bir küçük usul. Günümüze ulaşabilmiş örneği yoksa da, 5 zamanlı olduğu bilinmektedir.

DARBIKASİR a. Müz. Türk müziğinde XVII. yy.'dan önce kullanılmış bir usul. Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.

DARBIMESEL a. (ar. *darb* ve *mesel*' den *darb-ı mesel*). ATASÖZÜ'nün eski eşanlamlısı.

DARBIPEŞREV a. Müz. XV. yy. klasik türk müziğinde kullanılmış bir usul. Günümüze ulaşabilmiş bir örneği yoksa da, küçük bir usul olduğu bilinmektedir.

DARBIŞAHİ a. Müz. XV. yy. klasik türk müziğinde kullanılmış bir büyük usul. Günümüze ulaşabilmiş örneği yoksa da, 30 zamanlı olduğu bilinmektedir.

DARBITAVİL a. Müz. Türk müziğinde XVII. yy.'dan önce kullanılmış bir usul. Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.

DARBITÜRKİ a. Müz. Türk müziğinde bir büyük usul. 18 zamanlı, 13 vuruşludur. Özellikle naat, tevşih, salât, ilahi gibi tasavvufi formlarda kullanılmıştır.

DARBIZ a. *Yörs.* Topraktaki yaş, ıslaklık; toprak nemi.

DARBIZLI sıf. *Yörs.* Nemli toprak için kullanılır: *Darbızlı toprak.*

DARBLAY ya da **D'ARBLAY** → BURNEY (Fanny).

DARBOĞAZ a. **1.** Toplum yaşamında ortaya çıkan güç, sıkıntılı durum. **—2.** *Darboğazdan geçmek,* bir ülke sözkonusuysa, ekonomik yönden güçlük ve sıkıntılar içinde olmak.
—İkt. İktisadi etkinlik kesimlerinden birinde oluşan, kesimin büyümesini engelleyebilecek nitelikte bir kaynak yetersizliği. (Bir darboğazın varlığı [bir hammaddenin ya da bir enerji ürününün kıtlığı, az çok uzun süreli nitelikli işgücü eksikliği, yol, havaalanı, vb. gibi kolektif bir donanımda oluşan tıkanıklık, vb.], bu yüzden hareketsiz kalan ya da yeterince kullanılamayan başka kaynakların da savurganlığına yol açabilir.)

DARBOĞAZ, Niğde'nin Ulukışla ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 007 nüf. (1990). Belediye.

DARBOĞAZ, G.-B. Anadolu kıyılarında, Kekova adası ile kara arasında, yaklaşık 8 km uzunlukta ve genişliği 750-1 500 m arasında değişen dar ve uzun deniz geçidi.

DARBOUX (Gaston), fransız matematikçi (Nîmes 1842-Paris 1917). Geometriciydi; kısmi türevli denklemlerin tekil çözümleri kuramına bugünkü biçimini vermek için analitik ve sentetik yöntemleri birleştirdi. Paris Fen fakültesi'nde verdiği geometri derslerinden derlenen *Leçons sur la théorie générale des surfaces* (Yüzeyler genel kuramı üzerine dersler) adlı kitabında XIX. yy.'ın, sonsuz küçükler geometrisine katkılarının bireşimi ve bu geometrinin XX. yy.'da gösterdiği gelişimin tohum halindeki yön çizgileri vardır. Darboux 1884'te Bilimler akademisi'ne üye, 1900'de de daimi sekreter oldu.

Darboux toplamları. Mat. çözlm. Kimi integralleri belirtmede sözkonusu olabilen nicelikler. *Alt Darboux toplamları* ve *üst Darboux toplamları* vardır. Böylece $\mathbb{R}$ nin, üzerinde bir (*d*) altbölünümü tanımlanmış bir [*a*, *b*] aralığı için

$$s(d) = \sum_{i=1}^{n} (x_i - x_{i-1}) \cdot m_i \text{ (alt toplam)}$$

ve

$$S(d) = \sum_{i=1}^{n} (x_i - x_{i-1}) \cdot M_i \text{ (üst toplam)}$$

toplamları göz önüne alınır; bu toplamlarda *f*, [*a*, *b*] üzerinde sınırlı bir fonksiyon olmak üzere, m_i ve M_i şöyle belirtilir:

$$m_i = \inf_{x \in [x_{i-1}, x_i]} f(x),$$

$$M_i = \sup_{x \in [x_{i-1}, x_i]} f(x),$$

Aynı şekilde A, düzlemin karelenir bir parçasıysa, A dan $\mathbb{R}$ içine tanımlı sınırlı *f* fonksiyonu göz önüne alındığında, aşağıdaki toplamlar tanımlanabilir:

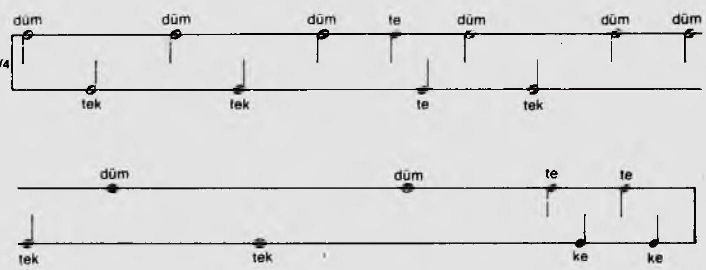
$$s(p) = \sum_{i=1}^{n} m_i \omega_i \text{ (alt)}$$

$$S(p) = \sum_{i=1}^{n} M_i \omega_i \text{ (üst);}$$

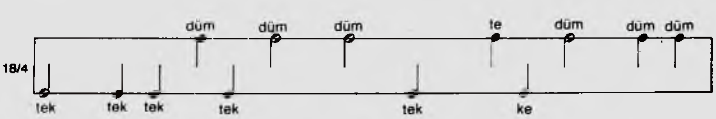
bu toplamlarda

$$m_i = \inf_{v \in A_i} f(v), \; M_i = \sup_{v \in A_i} f(v),$$

$\mu(A_i) = \omega_i$ ve $p = (A_i)_{1 \leq i \leq n}$ bir μ ölçüsü için A nın μ-parçalanışıdır.
Bu toplamlar şu özellikleri taşır:
1. (d'), (d) den daha ince bir altbölünümse, $s(d) \leq s(d')$ ve $S(d') \leq S(d)$ elde edilir; p', p den daha ince bir μ-parçalanımsa,

darbıhüner usulü

darbıtürki usulü

$s(p) \leq s(p')$ ve $S(p') \leq S(p)$ eşitsizlikleri vardır.

2. (d_1) ve (d_2) ne olursa olsun

$$s(d_1) \leq S(d_2)$$

p_1 ve p_2 ne olursa olsun

$$s(p_1) \leq S(p_2)$$

eşitsizlikleri vardır.

Sırasıyla, bütün alt Darboux toplamları ve bütün üst Darboux toplamlarınca oluşturulan gerçek sayı kümeleri bitişikse, fonksiyonun integrallenebilir olduğundan söz edilir. ℝ üzerinde tanımlı f durumunda, bu iki kümenin ortak sınırı f fonksiyonunun $[a, b]$ aralığındaki integralidir: bu integral $\int_a^b f(x).dx$ biçiminde yazılır. f nin, karelenir A kümesi üzerinde tanımlı bir fonksiyon olduğu durumda ise, bu ortak sınır f nin, karelenir A aralığındaki iki katlı integralidir: bu integral

$$\iint_A f(v).d\omega$$

biçiminde yazılır.

$[a, b]$ aralığında sınırlı bir f fonksiyonunun, bu aralıkta integrallenebilir olması için gerekli ve yeterli koşul şöyle belirtilir:

$$\forall \varepsilon > 0 \quad \exists (d) \,/\, |S(d) - s(d)| < \varepsilon.$$

Benzer bir koşul, karelenir A kümesi üzerinde sınırlı bir f fonksiyonu için de söylenebilir.

■**Darboux üçdüzlemlisi.** Geom. Bir (Γ) eğrisinin bir m noktasına ilişkin dikdüzgülü doğru işaret; (Γ) nın m noktasındaki Frénet üçdüzlemlisinden elde edilir. (S), C^3 sınıfından düzgün bir yüzey ve (S) nin, düzgün bir (Γ) yayının geçtiği noktası m ise, (Γ) nın m deki Frénet işareti tanımlanabilir: $(\vec{t}, \vec{n}, \vec{b})$.

(S) ye m de dik olan $\vec{\nu}$ birim vektörü çizilir ve (Γ) nın m deki Darboux üçdüzlemlisi olan bir dikdüzgülü$(\vec{t}, \vec{g}, \vec{\nu})$doğru işaretini elde etmek için çizim tamamlanır. Buna kimi zaman *Darboux-Ribaucour üçdüzlemlisi* de denir. $\vec{g}$, (Γ) nın, m deki teğet düzlemde yer alan *jeodezi normali*'ni tanımlar. Bu üçdüzlemli,$(m, \vec{t})$ekseni çevreşinde, $\theta = (\vec{n}, \vec{\nu})$ açısal dönmesi sonucu$(\vec{t}, \vec{b}, \vec{n})$ üçdüzlemlisinden elde edilir.

(Γ) yı, s eğrisel apsisiyle parametrelerken, noktanın skaler hızı, daima 1 e eşittir; buradan Frénet üçdüzlemlisinin anlık dönme değeri bulunur:

$$\vec{\omega} = -\frac{1}{\tau}\vec{t} + \frac{1}{\rho}\vec{b},$$

bu bağıntıda ve sırasıyla (Γ) nın m deki burulma ve eğrilik yarıçaplarıdır.

Darboux üçdüzlemlisinin anlık dönmesi ise şu bağıntıyla verilir:

$$\vec{\Omega} = \vec{\omega} + \frac{d\theta}{ds}\vec{t} = \left(\frac{d\theta}{ds} - \frac{1}{\tau}\right)\vec{t} + \frac{1}{\rho}\vec{b}$$

Ve $\vec{b} = -\vec{g}\cos\theta + \vec{\nu}\sin\theta$

olduğundan yukarıdaki bağıntı şu şekli alır:

$$\vec{\Omega} = \left(\frac{d\theta}{ds} - \frac{1}{\tau}\right)\vec{t} - \frac{\cos\theta}{dr}\vec{g} + \frac{\sin\theta}{\rho}\vec{\nu}.$$

$\frac{1}{\tau} - \frac{d\theta}{ds}$ (Γ) nın m deki *jeodezi burulması*,

$\frac{\cos\theta}{\rho}$ ise m noktasında, $\vec{t}$ doğrultusuna göre (S) nin *normal eğrilik*'i ve $\frac{\sin\theta}{\rho}$ (Γ) nın m deki *jeodezi eğrilik*'idir.

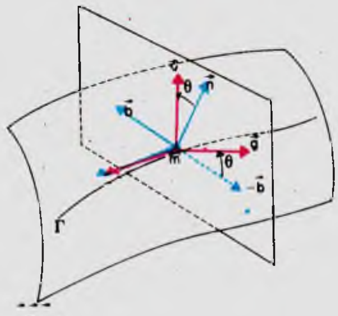
Düzgün bir yüzeye ait bir *sonuşmaz çizgisi*, normal eğriliğin her noktada sıfır olduğu bir yaydır ve dolayısıyla dokunum düzlemi, burada, her noktasıyla (S) ye teğettir.

(Γ) nın, ancak ve ancak $\frac{d\vec{\nu}}{ds} = -\frac{1}{R}\vec{t}$ eşitliğini $\left|\frac{1}{R}, \text{(Γ) nın } m \text{ deki eğriliği}\right|$ sağladığında, bir eğrilik çizgisi olduğu tanıtlanır; ve

$$\frac{d\vec{\nu}}{ds} = \vec{\Omega} \wedge \vec{\nu} = -\frac{\cos\theta}{\rho}\vec{t} + \left(\frac{1}{\tau} - \frac{d\theta}{ds}\right)\vec{g}$$

eşitlikleri, bir başka ayırtedici özelliği, yani jeodezi burulmasının her noktada sıfır olduğunu belirtir.

Darboux üçdüzlemlisi

$(\vec{t}, \vec{g}, \vec{\nu})$: Γ nın m deki Darboux üçdüzlemlisi

$(\vec{t}, \vec{n}, \vec{b})$: Γ nın m deki Frénet üçdüzlemlisi

DARBUKA a. Müz. Kupa biçimindeki, madenden (bakır, pirinç, alüminyum) ya da pişmiş topraktan gövdesinin geniş ağzına gerilmiş deriye ellerle vurularak çalınan ritim çalgısı.
—ANSİKL. Ayakta çalınırken sol koltuk altına; oturarak çalınırken de sol bacakla sol kol arasına sıkıştırılan darbukanın, alt tarafı açıktır. Geçmişi Eski Mısır'a değin uzanır. Eskiden olduğu gibi günümüzde de arap müziğinin başlıca ritim çalgısıdır. XX. yy.'ın başlarında, gazinolarda çalan türk müziği topluluklarına katılan madeni gövdeli ve akort vidalı darbuka, yüzyılın ortalarında Türkiye'de oldukça yaygınlaşmaya başladı. Toprak gövdeli darbuka, "dümbek" ya da "dümbelek" adlarıyla Anadolu'da halk arasında öteden beri kullanılmaktadır. (→ DÜMBELEK.)

DARBUKACI a. Darbuka çalan kimse.

DARBURUNLUMAYMUNLAR a. Eski dünyada yaşayan ve burun ara bölmesi dar olan maymunlar alttakımı. (Amerika kıtasında yaşayan yassı burunlu maymunlara karşılık bu maymunlar dar burunlu, yarı dikey burun delikli, kavrayıcı olmayan kuyruklu, 32 dişli, bol âdet kanamalı maymunlardır. Köpekbaşlı maymunlarla insansı maymunlar bu alttakıma girer. Afrika ve Asya'da yaygın olan bu maymunlardan yalnız bir tür Avrupa'da yaşar: Cebelitarık'ta bulunan berber makakı.)

DARBÜLHADİT a. Müz. XV. yy. klasik türk müziğinde kullanılmış bir küçük usul. Günümüze ulaşabilmiş örneği yoksa da, 14 zamanlı olduğu bilinmektedir.

DARBÜLMAYETEYN a. Esk. müz. XV. yy. klasik türk müziğinde kullanılmış bir büyük usul. Günümüze ulaşabilmiş örneği yoksa da, 200 zamanlı olduğu bilinmektedir.

DARBÜRREBİ a. Esk. müz. XV. yy. klasik türk müziğinde kullanılmış bir büyük usul. Günümüze ulaşabilmiş örneği yoksa da 24 zamanlı olduğu bilinmektedir.

DARBY (Abraham), ingiliz metalürji uzmanı (Coalbrookdale, Shropshire, 1711 - *ay. y.* 1763).Coalbrookdale demirhanesi ustabaşısı Abraham **Darby**'nin (1678'e doğr. - 1717) oğlu; kentte demir-çelik sanayisini geliştirdi. 1735'te yüksek fırınlarda ilk kez olarak kokkömürünü kullandı.
—Oğlu ABRAHAM **Darby** (1750-1791), Coalbrookdale yakınında, Severn üzerinde dünyanın ilk metal köprüsü olan Iron Bridge'i (1779) inşa etti.

DARBY (John Nelson), ingiliz tanrıbilimci (Londra 1800 - Bournemouth 1882). Anglikan papazı. Dublin ve Plymouth'ta Kilise ile görüş ayrılığına düşenlerle ilişki kurdu, bir kilise öğretisi oluşturdu, ingilizce ve fransızca konuşulan protestan ülkelere yaptığı geziler sırasında öğretisini yaydı. Kutsal Kitap çevirileri ve yorumları ve kendi öğretisi üzerine yazılar bırakmıştır.

DARBY (Henry Clifford), ingiliz coğrafyacı (Resolven, Wales ülkesi, 1909). Sırasıyla Londra ve Cambridge University College'lerinde ders verdi, *Domesday Book* adlı (1952-1977, 7 cildi yayımlandı) titiz incelemesi Fatih William İngilteresi'nin coğrafyasını yeniden canlandırmayı başardı. Fens'deki akaçlamaya ilişkin monografisi ve İngiltere'nin tarihsel coğrafyası hakkındaki yapıtı, kendisine anglosakson dünyasında tarihsel coğrafya araştırmalarının ustası olarak ün kazandırdı.

DARBYCİLİK a. John Darby ve yandaşlarının dinsel öğretisi ve kilise sistemi.
—ANSİKL. Darbycilik, İsa'nın geri döneceğine, hıristiyan mezhep ve tarikatlarından hiçbirinin Kilise adına layık olmadığına inanan, sıkı kuralcı bir calvincilikti̇r. "Kilise'nin yıkılması"nın kaçınılmaz olduğunu ileri sürer. Yine de, Kilise ve kilise adamlarını dışlayan ateşli ayinlerde bütün kiliselerin "kardeş" rahiplerini birleşmeye çağırır. Katı bir fundamentalism olan ve özellikle İngiltere ve ABD'de yaygın bulunan darbycilik, bir tür protestan jansenisuçuluğudur.

DARBZEN a. (ar. *darb* ve fars. *zen*'den *darb-zen*). *Esk.* **1.** Sil. Kale surlarını dövmekte kullanılan, taş gülle atan, yaklaşık 6-7 m uzunluğunda top. **—2.** Maden levha üzerine kabartma süsler yapan kişi.

DARC (Jeanne) → JEANNE D'ARC *(azize)*.

DARCET ya da **D'ARCET** (Jean), fransız hekim ve kimyacı (Doazit, Saint-Sever yakınında, Landes, 1725 - Paris 1801). Collège de France'a atandı (1774), burada derslerini latince yerine fransızca veren ilk profesör oldu. Kazan supabı yapımında kullanılacak, erime noktası düşük bir alaşım ararken, kendi adını taşıyan supabı buldu.

Darcet alaşımı, % 50 bizmut, % 25 kurşun ve % 25 kalaydan oluşan erime noktası düşük (95°C) alaşım. Darcet alaşımı, eriyebilen güvenlik elemanları üretimi ile mekanik ayarlamaya olanak veren kalıpların dökümünde (matris, zımba) kullanılır. Bu alaşımdan ayrıca *Darcet metali* adı altında çürük dişlerin dolgusunda yararlanılır; 8 bölüm bizmut, 5 bölüm kurşun ve 3 bölüm kalaydan oluşan Darcet metali, kaynar suda erir.

DARCİLİNG, Hindistan'da (Batı Bengal) kent, Himalayalar'ın yamaçlarında, Kangçıncunga'nın eteğinde; 42 900 nüf. 2 185 m'de dinlence merkezi; Kalküta'ya demiryoluyla bağlıdır. Çay ticareti. Üniversite.

DARCY a. (öz. a. W. K. *D'Arcy*'den). Petr. san. Geçirgenlik birimi. (Darcy'ye en yakın SI birimi mikrometredir: 1 darcy = 0,986 923 μm^2.)

DARCY (Thomas, *baron*), ingiliz büyük senyörü (1467 - Londra 1537). Kuzey bölgelerinin güçlü senyörüydü. Duygularını paylaştığı İnayet hac yeri isyancılarına yumuşak bir direnç gösterdi. Engellemeye çalışmış olmasına karşın, isyanın son çırpınışları (1537) ihanetle suçlanmasına yol açtı; başı kesilerek idam edildi.

D'ARCY (Martin Cyril), ingiliz filozof ve cizvit papazı (Bath 1888 - Londra 1976). 1921'de cizvit mezhebine girdi; Roma Gregorius üniversitesi'nde tanrıbilim okudu, 1933'te Oxford koleji (felsefe) müdürü, daha sonra da cizvitlerin ruhani bölge başkanı (1945-1950) oldu. Birçok kitap yazdı. *The Mind and Heart of Love* (Sev-

ginin aklı ve kalbi) [1945] bunların en önemlilerindendir.

DÂRÇİN ya da **DÂRSİN** a. (fars. *dâr-ı çin*, çin ağacı'ndan *dâr-çin, dar-şin*). *Esk.* Tarçın.

DÂRÇİNÎ ya da **DÂRSİNÎ** sıf. (fars. *dâr-çin, dâr-şin*, ve ar. *-î*'den *dâr-çinî, dâr-şinî*). *Esk.* Tarçın renginde olan; tarçın rengine benzeyen.

DARD (Frédéric), fransız yazar (Jallieu, Isère, 1921). 1949'da, Peter Cheney'in kahramanlarından esinlenerek San Antonio tipini yarattı. Mesafeli bakış açısı ve türün bütün kurallarıyla bildiği gibi oynayan, alaycı anlatımıyla, polis romanını yenilemeye çalıştı. Klasik türde romanlar da yazdı.

DARDAĞAN a. **1.** Yabani darı türü *(Millium effusum)*. **—2.** *Esk.* Darmadağınık, karışık, perişan. **—3.** *Dardağan darısı saçmak*, uyumsuzluk yaratmak, uğursuzluk getirmek.
—Folk. *Dardağan darısı*, büyü yapılmak istenen kişinin üzerine evi barkı dağılsın, dirliği kalmasın diye serpilen okunmuş darı.
—Giyim. Belli bir biçim gözetmeksizin isteğe göre başlık üzerine gelişigüzel dolanan sarık. (Osmanlılar'da toplumsal konum ve mesleğe göre herkesin kullanacağı sarıklar belirlenmişti. Dardağan sarığı ise, padişahtan kayıkçıya değin her isteyen kullanabilirdi. Dardağan sarık kalenderliğin, rintliğin simgesi olarak kabul edilirdi.)

DARDANELLES → ÇANAKKALE boğazı.

DARDANİA. Esk. coğ. Balkanlar'da bölge, Makedonya'nın kuzey kenarında, yukarı Mesia'nın G.'inde. Başlıca kenti: *Naissus* (Niş). —Troas'ın ilk adı.

DARDANOS ya da **DARDANUS.** Tar. coğ. Anadolu'nun Troas bölgesinde, Çanakkale'nin G.'inde aiol kenti. Kalıntıları Çanakkale'nin 11 km G.-B.'sında, Maltepe kesimindedir. Roma döneminde "serbest şehir" ilan edildi. Sulla ile Mithridates arasındaki barış antlaşması burada imzalandı (İ.Ö. 85). Rüstem Duyuran'ın yörede yaptığı kazılarda, içinde iskeletlerle altın takılar, bronz ve pişmiş topraktan eşyalar ve müzik aletlerinin bulunduğu bir aile mezarı ortaya çıkarıldı.

DARDANOS. Yun. mit. Dardanialılar'a adını veren kahraman, Zeus ile Elektra'nın oğlu. Semadirek kökenlidir. Asya'ya göçmüş, burada Teukros tarafından ağırlanmış, onun kızı Batieia'yı baştan çıkarmıştır. Aralarında belki Truva'nın da olduğu kentler kurmuştur. Bir italyan geleneğine göre de bir etrüsk prensinin oğludur.

DAREİKOS a. (yun. sözc.). Ahemeniler krallığı'nın, Dara I'in hükümdarlık döneminde basılmaya başlanan altın sikkesi.

DAREİOS ya da **DARİUS** → DARA.

DAREKUTNİ (Ebülhasan Ali bin Ömer ED-), arap din bilgini (Darekunt 918 - Bağdat 995). Bağdat, Basra, Küfe ve Vasıl'da hadis, kıraat, fıkıh ve edebiyat öğrenimi gördü. Birçok şairin divanını ezbere okuyabilecek kadar güçlü bir belleğe sahip olduğu söylenir. Asıl ününü hadis alanında yaptı. Öğrenimini tamamladıktan sonra, Mısır ve Suriye'de bir süre kalıp Bağdat'a döndü. Ebu Hamit el İsferâini ve el-Hakim en-Nişaburi (öl. 1014) gibi hadis bilginlerini yetiştirdi. Ölünce, Bağdat'taki Bâb ud-deyr mezarlığına gömüldü.
İslamda eleştirili hadis biliminin ilerleyip gelişmesine önemli katkısı oldu. Bu alandaki en ünlü yapıtı *Kitâb üs-sünen*'dir. Ayrıca, cömertlik ve cömertlerle ilgili *Kitâb ül-eshiyâ' va'l-ecvâd*, yalnızca bir kişi tarafından aktarılan ya da yalnızca bir bölgeden gelen hadislerle ilgili *Kitâb ül-efrâd*, Kuran okuma (kıraat) bilimini konu edinen *Kitâb ül-kırâ'ât* adlı yapıtları vardır.

■ **DARENDE,** Doğu Anadolu bölgesinde, Malatya iline bağlı ilçe; 48 612 nüf. (1990). Merkez bucağı dışında 1 bucak, 44 köy. Merkezi, Malatya'nın 110 km kuzey-batısında, Tohma suyunun orta çığırında *Darende*, 11 488 nüf. (1990). Tarım, tarıma dayalı yerel ticaret merkezi.
—Tar. Darende, Abbasiler döneminde arap egemenliği altına girerek "Tiranda" diye anılmaya başlandı. Malatya ile birlikte Anadolu Selçuklu topraklarına katıldı (1187). Dulkadıroğulları'nın, 1382'de Mısır Memlukları'nın eline geçti. Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sırasında osmanlı topraklarına katıldı (1516). XIX. yy. sonlarında Sıvas vilayetine bağlı bir kaza merkeziydi.

DÂRENDE sıf. (fars. *dâşten*, sahip olmak'tan *dârende*). *Esk.* Tutan, sahip olan, taşıyan, alan: *Dârende-i ferman* (ferman almış, ferman getiren). *Dârende-i tezkere* (tezkere almış).

DARENDELİ HÜSEYİN PAŞA Kandilci → HÜSEYİN PAŞA Kandilci, Darendeli.

DARENDELİ İZZET PAŞA → İZZET MEHMET PAŞA Darendeli, Topal.

DARESSALAAM → DARÜSSELAM.

DAREYLİ a. *Yörs.* Hayvc. Katır.

DÂREYN a. (ar. *dar*, ev'in ikili çoğl. *dâreyn*). *Esk.* Dünya ve ahiret: *Saadet-i dâreyn* (her iki dünyadaki mutluluk).

DAR FERTİT, Afrika'da bölge, Orta Afrika Cumhuriyeti ile Sudan sınırında. Yüksekliği 1 000 m'ye varan küçük sıradağların bulunduğu, yer yer ormanlık bir savanı içine alan ve yükseltisi 500-700 m arasında değişen bir platodur. Yaz yağmurları Ubangi ve Bahrülgazel'in kollarını besler. Bir bölümü Zandeler'den oluşan halk, darı ya da sığır yetiştirir.

DARFUR ("Furlar ülkesi"), Sudan'da il; 496 371 km^2; 3 093 699 nüf. Yönetim merkezi *El-Faşer*. Darfur ili toprakları, üzerlerinde yanardağların bulunduğu platolardan oluşur (cebel Marra, 3 070 m). Bu kütle, Araplar'dan kaçan Furlar'a sığınak olmuştur. Furlar burada, yaz yağmurları ve akarsular sayesinde taraça tarımı (darı, sebzeler, meyveler) uygulamaktadır. Platolar deve ve koyun sürülerinin otlağıdır.
—Tar. Mısır'ı Orta Sudan'a bağlayan eski bir ticaret yolu üzerinde bulunan Darfur birçok göç dalgasına sahne oldu. Bu durum, halklarının karışık kökenini (libyalı, zenci) açıklar. Arap melezliği Kuncara kolunda özellikle belirgindir. Furlar'ın bir kolu olan Kuncaralar, kuzey-doğu'da egemen olan Tuncur ailesinin dostu olarak (Güney-doğu Dacu krallığı'nın işgalindeydi), 1640'a doğru tarihte kesin biçimde ortaya çıktı; sultan Süleyman Solong, karışık bir savaş döneminden sonra, ülkenin birliğini sağladı ve Furlar'a yakın olan Musabba'at ailesi kanalıyla Kurdufan'ı da egemenlik altına aldı. Bu ülke daha sonra, Musabba'avi Haşim ayaklanmasını önleyen sultan Teyrab tarafından ilhak edildi. Darfur'un gönenci, bir kurul desteğinde mutlak bir monarşiye dayanan istikrarlı bir siyaset sistemiyle iki buçuk yüzyıl boyunca sürdü. Müslümanlığın derin etkisi altında kaldı. 1821'de Türk-Mısırlılar Kurdufan'ı Darfur'un elinden aldılar. Sultan İbrahim'in 1874'te ez-Zübeyr'e yenilmesinden sonra Darfur da Mısır'ın bağımlılığına girdi. Darfur mehdicilerin çıkardığı karışıklıklarla çalkalanırken, 1916'da Mısır'daki İngilizler'in denetimine geçti.

DARGA (Muhibbe), türk arkeolog (İstanbul 1921). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi arkeoloji bölümü'nü bitirdi (1943). Aynı fakültede görev alarak profesör oldu. Hitit hiyerogliflerine ilişkin çalışmalarıyla işlevleri saptanamayan birçok yapının ve heykelin tanımını yaptı. Side dili ve yazıtlarını inceledi. 1985'te emekli oldu. Karatepe, Gedikli höyük, Eskiyapar, Altıova, Değirmentepe kazılarına katıldı. 1978'den bu yana, Aşağı Fırat havzası Karakaya bölgesindeki kurtarma çalışmalarında, Şemsiyetepe höyüğü kazılarını yönetmektedir. Side dili ve yazısıyla hitit hiyerogliflerine ve metinlerine ilişkin pek çok makalesinin yanı sıra *Eski Anadolu' da kadın* (1976), *Hitit mimarlığı, I* (1984), *Hitit sanatı* (1990) adlı kitapları vardır.

DARGALAR, Dağıstan'ın iç kısmında yaşayan, nüfusu 1979'da 287 000 olan, sünni, şafii müslüman doğu Kafkas halkı. Dilleri darguadır. Araplar tarafından islamlaştırılmışlardı. *Usmi* (Kaytak) prensliğini kurdular (en parlak dönemi XVI-XVII. yy.'lar arasında). Dargalar ovada tarım, dağda hayvancılık yaparlar.

DARGEÇİT, G.-D. Anadolu bölgesinde, Mardin iline bağlı ilçe; 31 436 nüf. (1990); 40 köy. Merkezi, Mardin'in 96 km D.-K.-D.'sunda *Dargeçit* (esk. *Kerburan*), 10 079 nüf. (1990).

DARGIN sıf. **1.** Darılmış, küsmüş, gücenmiş olan kimse için kullanılır: *Dargın bir akrabanın gönlünü almak.* **—2.** *Bir kimseyle dargın olmak*, ona küsmek, onunla ilişkisini kesmek: *Üç yıldır babasıyla dargın.* **—3.** *Bir kimseye dargın olmak*, ona kırılmak, gücenmek: *Mektup yazmadığın için sana dargınım.*
◆ be. Dargın olarak: *Neden dargın duruyorsun? Dargın ayrılmak.*

DARGINLIK a. İyi ilişkilerde bozukluk; uyuşmazlık, kırgınlık, küskünlük: *İki aile arasındaki dargınlık.*

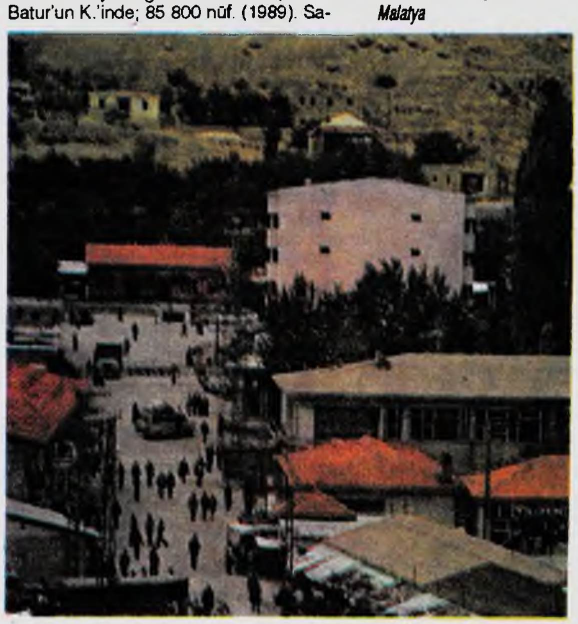
DARGİLAN mağarası, Jonte'un yukarısında, Noir causse'u (Lozère) mağarası. 1888'de Martel'in bulduğu bu mağara daha sonra düzenlenerek halka açıldı.

DARGOMIJSKİY (Aleksandr Sergeyeviç), rus besteci (Troytskoye, bugün Tula bölgesi, 1813 - Petersburg 1869). 1833'te tanıştığı Glinka'nın desteği ve yönlendirmesiyle yüz dolayında roman ve piyanolu şarkı yayımladı. Opera türüne ağırlık verdi: *Esmeralda* (1841), *Bacchus'un zaferi* (1848), *Rusalka* (1855) ve konusunu Puşkin'in *Don Juan*'ından alan *Kamennij Gost'* (1860). Halk müziğinden yararlandığı ve özgün, melodik bir *recitativo*'yu ilk kez kullandığı bu operalarıyla Musorgskiy'e zemin hazırladı.

DARGUA a. Dağıstan öbeğinden, Dargalar'ın konuştuğu Kafkas dili. (Birçok lehçeye bölünmüş olan dargua, arap harfleriyle 1938'den bu yana da kiril harfleriyle yazılır.)

DARHAN, Moğolistan'da kent, Ulan Batur'un K.'inde; 85 800 nüf. (1989). Sa-

Darende'den bir görünüm
Malatya

nayi merkezi (termik santral, çimento, dokuma, gıda sanayileri vb.).

DARI a. **1.** Genellikle sıcak ülkelerde yetişen ve bazı türleri taneleri için tarım bitkisi olarak yetiştirilen otsu bitki. (Bil. a. *panicum;* buğdaygiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Buğdaygillerden taneleri ya da sapları ve yaprakları için yiyecek ya da daha çok yem bitkisi olarak yetiştirilen birçok bitkinin (*panicum, pennisetum, millium,sorghum,*vb.)ortak adı.**—3.** Bu bitkilerin tanesi. **—4.** Kimi bölgelerde mısıra verilen ad. **—5.** *Darısı başına,* iyi, güzel, mutlu bir olayın başkaları için de gerçekleşmesini dileme durumunda söylenir: *Benim oğlan evlendi, darısı seninkinin başına.*

—Bot. → GÖKDARI. || *Kocadarı* → KOCADARI. || *Tüylü darı,* setaria cinsinden yem ve çayır bitkisi. (Türkiye'de 20 tür.) || *Yalancı darı, paspalum* cinsinden çayır, mera ve yem bitkisi. (Türkiye'de 30 tür.)

—ANSİKL. Darı *(panicum)* çok küçük taneli (1 000 tanesi 2-8 g) bir bitkidir; tavuk darısı, kum darı, sahil darısı, iri darı, dallı darı, dere darısı gibi birçok çeşidi vardır. Çok özen gerektirmeyen fakir topraklarda bile yetişebilir ve az suyla yetinebilir. Elverişsiz ortamlarda (Afrika'nın Sahil bölgesi, Hindistan'ın, Çin'in ve Rusya'nın kurak yöreleri) tarım bitkisi olarak yetiştirilir ve verimi düşüktür. Ama çabuk gelişip büyür, çimlenmesiyle olgunlaşması arasında ancak üç ay vardır. Hafif toprakları sever ve kuraklığa iyi dayanır. Mayıs başında ekilir ve birkaç kez çapalanmak ister. Türkiye'de yıllık üretimi 1 374 000 t'dur ve özellikle boza yapımında kullanılır.

DARICA, Kocaeli'nin Gebze ilçesine bağlı bucak; 53 560 nüf. (1990). Merkezi *Darıca.* Çimento fabrikası. Liman tesisleri. Kıyılarında yaz turizmi (Bayramoğlu).

DARICA, esk. **Üstürkiya,** Trabzon'un Akçaabat ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 595 nüf. (1990).

DARIDERE, bugün **Zlatograd,** G. Bulgaristan'da Rodoplar'ın G.-D.'sunda, Arda nehrinin başlıca kaynak kollarından Söğütlü derenin yukarı kesiminde kent. Balkan savaşı'ndan önce Edirne vilayetinin Gümülcine sancağına bağlı bir kaza merkezi idi.

—Tar. Balkan savaşı'nda Bulgarlar'ın eline geçtiyse de ulusal savaşım veren türk çetelerince geri alındı ve Yusuf Bey başkanlığında kurulan bağımsız Batı Trakya Türk devletinin başkenti ilan edildi. Ancak, Osmanlı devletinden yardım sağlanamayıp, savaşa son verilince 1913 İstanbul, ardından da 1919 Neuilly antlaşmaları gereği Bulgaristan'a bırakıldı.

DARIKENT, Tunceli'nin Mazgirt ilçesine bağlı bucak; 6 661 nüf. (1990); 31 köy. Merkezi *Darıkent* (esk. *Muhundu*),1 458 nüf. (1990).

DARILGAN sıf. Çabuk alınan, gücenen, darılan kimse.

DARILMACA a. *Tkz.* "Darılmak olmaz", "Sakın darılma" anlamındaki *darılmaca yok* deyiminde geçer: *Davetinize gelemeyeceğim diye darılmaca yok.*

DARILMAK gçz. f. **1.** *(Bir kimseye) darılmak,* herhangi bir sözüne, davranışına alınarak onunla ilişkisini kesmek, artık görüşmemek: *Mektubunu yanıtlamadın diye darıldı, selam bile vermiyor. Küçük bir anlaşmazlık yüzünden birbirlerine darıldılar.* **—2.** *(Bir kimseye) darılmak,* ona gücenmek, kırılmak: *Yemeğe gelmezseniz darılırım.* **—3.** *(Bir kimseye) darılmak,* onu azarlamak: *Geç kalırsam babam darılır bana.* **—4.** *Darılma ama,* hoşa gitmeyecek bir sözü hafifletmek için kullanılır: *Darılma ama sen bu işi bilmiyorsun.*

◆ **darıltmak** ettirg. f. *Bir kimseyi darıltmak,* onun darılmasına, gücenmesine, kırılmasına neden olmak: *Ters konuşup onu darıltmayın. Bu tür bir davranış, ailenizi darıltmaktan başka bir işe yaramaz.*

DARILTMAK → DARILMAK.

DARIVEREN, Denizli'nin Acıpayam ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 058 nüf. (1990). Belediye.

DÂRİB sıf. (ar. *ḍarb,* vurma'dan *ḍārib*). *Esk.* **1.** Vuran, çarpan, döven. **—2.** Para vb. basan.

—Esk. mat. Çarpanın eski adı. || *Dârib-i itmam,* "integralleme çarpanı"nın eski adı.

DARİDAS a. XVIII. yy.'da Hindistan'da bitkisel elyafla dokunan, oldukça düşük kaliteli tafta.

DARİEN, Panamá Cumhuriyeti'nde eyalet, K.-D.'da (Antiller denizi) *Darién körfezi* ile Panamá körfezinin D. kıyısı arasında; 16 803 km²; 43 032 nüf. (1990). Merkezi *La Palma.* —Darién körfeziyle Kolombiya sınırında uzanan *Serranía del Darién*'in yüksekliği 1 000 m'yi aşar.

—Tar. İskoçya Parlamentosu, Orta Amerika kıstağının anahtarı durumunda olan Darien körfez bölgesinin stratejik konumunun önemini kavrayarak 1695'te, "Amerika ve Afrika'da ticaret yapan İskoçya Şirketi"ne geniş yetkiler tanıdı. Guillermo Paterson'un öğüdüyle gönderilen keşif heyeti, 1698'de bir koloni kurdu. Yeni Kaledonya diye adlandırılan koloni, körfezin çevresinde, Portobelo ve Cartagena ispanyol kalelerinin arasında bulunuyordu. Koloni sıkıntıya düştü, canını kurtarabilenler 1699'da adadan ayrıldılar.

Darier hastalığı (fransız hekim Jean *Darier*'in [Budapeşte 1856 - Longpont 1938] adından). Süreğen deri hastalığı. Genişlemiş bir kıl-yağ kesesi deliğinin ağzını dolduran esmer gri renkte bir kabukla örtülü, küçük bir mercimek büyüklüğündeki sivilceler halinde ortaya çıkar. Lezyonlar, bakışımlı plaklar halinde yüzde (yağ bezi olan bölgelerde), koltuk altlarında, göğüste ve cinsel bölgede yaygın olarak görülür, deriye kirli ve pürtüklü bir görünüm verir. Ellerde yassı siğilleri andırır. Bazı kabarcıklı şekilleri süreğen ve tehlikesiz Hailey-Hailey pemfigüsüne benzer.

Tamamen tehlikesiz, ama süresi belirsiz olan hastalık çocukluk çağında ya da yeniyetmelikte başlar ve zaman zaman şiddetlenerek gelişir. Otosomik başat yolla geçen kalıtımsal bir hastalıktır. Yerel olarak içinde salisilik asit ve retinoik asit (asit A vitamini) bulunan merhemler ve ağız yoluyla verilen A vitamini iyileşme sağlar. (Eşanl. FOLLİKÜLER DİSKERATOZ.)

Darier ve Ferraud fibrosarkomu → DERİMSİ* UR'un eşanlamlısı.

DARİFÜLFÜL ya da **DARİFİLFİL** a. (fars. *dār* ve ar. *fülfül*'den *dār-i fülfül*). *Esk.* Karabiberin uzunca bir çeşidi, tarçın tohumu denilen kuyruklu biber.

DARİGANGALAR, Moğolistan'ın doğusunda yaşayan, toplam nüfusun % 1,5'ini oluşturduğu sanılan (yaklş. 31 740) mongoloid halk. Bir darhat lehçesi konuşurlar. Çin imparatorluk ordusu için uzun süre binek hayvanları (develer) yetiştirmiş, bu nedenle savaş bakanlığının memurları olarak görülmüş olan Darigangalar, Ulan Batur yönetimiyle birleşmek amacıyla 1911'de Mançular'a karşı ayaklandılar. Yerleşik çobanlık yapmaya başlayınca, lamacılığı ve "ulu" türü klan örgütlenmesini bıraktılar.

DARİMİ (Ebu Muhammet Abdullah bin Abdurrahman **ED-**), arap hadis bilgini (? 797 - ? 869). Temim kabilesinin Beni Darim kolundandır. Irak, Suriye ve Mısır'a giderek bu ülkelerdeki din bilginlerinden hadis derledi. Semerkand yöneticilerinin ricalarıyla kabul ettiği kadılık görevinde ancak bir gün kalabildi. Derlediği hadisleri içeren *el-Müsned* dergisinde, hadisleri konularına göre sınıflandırdı. Bir Kuran tefsiri ile yine hadisle ilgili *Kitâb ül -câmi* adlı yapıtları olduğu söylenirse de, bunlar günümüze ulaşmamıştır.

DARÍO (Félix Rubén GARCÍA SARMIENTO, **Rubén** —denir), nikaragualı şair (Metapa, günümüzde Ciudad-Darío, 1867 -León 1916). Yeteneğini çok küçük yaşlarda belli ederek "şair çocuk" diye adlandırılırdı- ilk şiirlerini on bir yaşında yazmaya başladı. Bu sırada Victor Hugo'yu kendisine usta seçmişti. On dokuz yaşında Şili'ye gitti ve orada fransız parnasyenleri keşfetti. Düzyazı ve şiir karışımından oluşan ve bir anda genç yenilikçi akımın İncil'i olarak kendisini kabul ettiren *Azul* (1888) adlı şiir kitabıyla ilk büyük başarısını kazandığında, daha önce yayımlanmış üç şiir kitabı bulunuyordu (*Primeras notas: epístolas y poemas,* 1885; *Abrojos,* 1887; *Rimas,* 1888). İspanya'ya, sonra da Paris'e bir yolculuk yaptı ve burada Verlaine ile tanıştı. Sonra, Kolombiya konsolosu olarak Buenos Aires'e gitti (1893-1898). Burada, çoğu fransız yazarları olmak üzere bir çağdaş yazar portreleri derlemesi olan *Los Raros*'u (1896), yine aynı yıl, *Prosas profanas* adlı şiir kitabını yayımladı. Bu son yapıt, temalarının inceliği ve şiir sanatına getirdiği cüretli yeniliklerle dikkati çeker. 1900'den 1914'e kadar sürekli olarak, Paris'te yaşadı, ama yaşama düzenini gittikçe bozdu. 1905'te Rubén Darío, *Cantos de vida y esperanza* adlı yapıtıyla onur ve ünün doruğuna erişti. Bu yapıtında, "eski Hispania"ya ve ABD karşısında Latin Amerika'ya duyduğu inancı dile getiriyordu. Başka birkaç şiir kitabı daha yayımladıktan sonra, alkolden iyice yıpranmış olarak Nikaragua'ya döndü ve burada sefalet içinde öldü. Parlak bir düzyazı ustası olan Darío her şeyden önce, zamanının en büyük lirik şairidir. Fransız parnasyenler ile simgecilerin etkisiyle, ispanyolca şiire yepyeni bir müzik kazandırdı ve bu dilin anlatım biçimlerini yeniledi. "Yenilikçi" akımın tartışılmaz önderi olarak, gerçek evrenselliğe erişmiş ilk latin amerikalı yazardır.

DARİR (Mustafa bin Yusuf), türk şair (Erzurum ? - ? 1392'den sonra). Doğuştan kör olduğundan Darir (kör) mahlasıyla tanındı. Mısır'da bulunduğu sırada Vâkidi'nin Şam fetihlerine ilişkin *Fütuh* üş-Şam* adlı yapıtını türkçeye çevirmeye başladı. En tanınmış yapıtı, İbn İshak ile Ebül Hasan Bekri rivayetlerine dayanan beş ciltlik *Siyer*'idir (Minyatürlü eksik bir nüshası Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi'ndedir: H. 1034-1035-1037). Nazım-nesir karışımı yazılmış olan bu yapıt, kendinden sonra yazılan siyerlere örnek olmuştur. Süleyman Çelebi *Mevlid*'inde ondan etkilenmiştir. *Yusuf ile Züleyha* adlı küçük bir mesnevisi ile *Yüz hadis* çevirisi de vardır.

DARİR sıf. (ar. *ḍarīr*). *Esk.* Doğuştan gözleri görmeyen.

DARİUS (Adam), amerikalı mim sanatçısı (New York 1930). ABD'de (Ballet Arts, School of American Ballet) ve Olga Preobrajenska ile Paris'te dans çalıştıktan sonra, çeşitli gruplarla dans etti (Ballet der Lage Landen, Royal Winnipeg Ballet, Skandinaviska Baletten), bu gruplar için birçok koregrafi hazırladı (*The Anne Frank Ballet,* 1961). 1974'ten beri Londra'daki Dance Center'da mim dersleri vermektedir. Yapıtları tüm dünyada sahnelenir. *Dance Naked in the Sun*'ın (1973) yazdı.

DARİYA, Suudi Arabistan'ın orta kesiminde, Necit bölgesinde vaha kasabası. Riyad'ın yaklaşık 20 km K.-B.'sında, Riyad -Mekke yolu üzerinde.

DARİYE a. (ar. *dār,* ev, ve *-iyye*'den *dāriyye*). *Esk.* Divan şairlerinin, ileri gelen kişilerin yaptırdıkları evler için yazdıkları manzume.

DARK (Eleanor), avustralyalı kadın romancı (Sydney 1901). Özellikle psikolojik konuları işleyen ilk yapıtları (*Prelude to*

Christopher, 1934) kurgularıyla ingiliz deneysel romancılığından etkilendiğini gösterir. Ancak 1930'lu yılların sonuna doğru, yolunu değiştirerek, kapsamlı bir tarihsel üçleme meydana getirdi (*The Timeless Land,* 1941; *Storum of time,* 1942; *No Barrier,* 1953). Bu yapıtlarında, Avustralya'nın İngilizler tarafından sömürgeleştirilmesinin ilk yirmi beş yılını tarih sırasına göre inceden inceye anlatır ve bilinmeyen bir ülkeyle, beyaz sömürgeciler ve yerliler arasındaki etkileşimi inceleyerek, ulusal avustralyalı kimliğinin bir imgesini oluşturmaya çalışır.

Darkşeviç birleşek çekirdeği. Nöroanat. Beyin sapında bulunan küçük hücre kütlesi. (Pretektal bölgede, Sylvius yarığının ön kısmında yer alır. İkincil okülomotör çekirdeklere aittir.)

DARKOT (M. Besim), türk coğrafyacı (İstanbul 1903 - *ay.y.* 1990). İlk ve ortaöğrenimini İstanbul Muallim mektebi'nde yaptı. Darülfünun edebiyat fakültesi coğrafya bölümü'nden 1928'de mezun oldu. Strasbourg Üniversitesi coğrafya enstitüsü'nde lisans öğrenimi yaptıktan sonra, Cezayir platolarındaki çalışmalarıyla yüksek etüt diploması aldı. 1932 yılında, Darülfünun coğrafya bölümü müderris muavinliğine atandı. 1933'te Dr. unvanını aldı; aynı yıl Türkiye ve ülkeler coğrafyası doçentliğine atandı. 1939'da profesörlüğe, 1956'da ordinaryüslüğe yükseltildi. Emekliye ayrıldığı 1973'e kadar, Türkiye ve ülkeler coğrafyası kürsüsünü yönetti. Ayrıca, bir süre (1942-1947) Yüksek öğretmen okulu müdürlüğünü üstlendi; İstanbul Üniversitesi iktisat fakültesi'nde ve Gazetecilik enstitüsü'nde öğretim üyeliği yaptı; Türk coğrafya kurumu'nun kuruluşunda, Türk coğrafya dergisinin yayımlanmasında, I. Türk coğrafya kongresi'nde Türkiye'nin coğrafi bölgelerinin belirlenmesinde etkin oldu. Liselerin son sınıfı için hazırladığı Türkiye coğrafyası ders kitabı ile ortaöğretimde bilimsel Türkiye coğrafyası öğretiminin esaslarını koydu; İslam ansiklopedisi'nin yayım kurulunda görev yaparak özgün maddeler yazdı. Başlıca yapıtları: *Coğrafi araştırmalar* (1938), *Türkiye'de yağışların dağılışı* (1943), *Türkiye'de sıcaklığın dağılışı* (1943), *Avrupa coğrafyası* (1949), *Türkiye iktisadi coğrafyası* (1955), *Kartografya dersleri* (1938), *Balkan yarımadası haritası* (1954) ve Milli eğitim bakanlığı'nca bastırılarak okullara dağıtılan *Türkiye duvar haritası* (1960).

DARLAN (François), fransız amiral ve siyaset adamı (Nérac 1881 - Cezayir 1942). Birinci Dünya savaşı'na bir donanma bataryası komutanı olarak katıldı. Daha sonra donanmanın yeniden örgütlenmesinde görev aldı. 1939'da donanma komutanı oldu. 1939-40 yılları arasında fransız deniz kuvvetlerine komuta etti. 16 haziran 1940'ta kurulan Pétain hükümetinde denizcilik bakanı oldu. Ateşkes imzalandıktan sonra, donanmanın düşmanın eline düşmemesi için kendi kendini batırmasını emretti; bu emir, iki yıl sonra yerine getirildi. Laval'in görevden alınmasından (aralık 1940) sonra, Vichy hükümetinin başbakan yardımcılığına getirildi, Pétain'in halefi ilan edildi, iki kez Hitler ile görüştü, son görüşmesinden sonra, 27 mayıs 1941'de, Paris'te "Darlan-Warlimont" adıyla anılan protokol imzalandı. Buna göre Almanlar, Fransızlar'ın Afrika limanlarından, özellikle Casablanca, Bizerte ve Dakar'dan geniş ölçüde yararlanabileceklerdi. Vichy hükümeti 3 haziranda bu protokolü reddetti. 17 nisan 1942'de, Laval yeniden göreve çağrılınca, Darlan, hükümetteki tüm görevlerinden istifa etti, ama fransız kara, deniz ve hava kuvvetlerinin komutanı olarak kaldı. 8 kasım 1942'de Müttefikler'in çıkartması sırasında Cezayir'de bulunuyordu. 10 kasımda amerikan komutanlığıyla ateşkes imzaladı, fransız güçlerine mihver birliklerine karşı çarpışma emri verdi. General Clark ile birlikte, 22 kasım 1942 anlaşmasıyla, Afrika'daki fransız-amerikan ilişkilerini düzenledi. 24 aralık günü, Bonnier de La Chapelle tarafından Cezayir'de öldürüldü.

DARLAŞMAK gçz. f. Dar duruma gelmek, daralmak.

DARLEY (George), irlandalı yazar (Dublin 1795 - Londra 1846). Kekeme olduğu için kendini matematiğe (birçok incelemesi yayımlanmıştır) ve yazarlığa verdi; romantik bir peygamberlik kisvesine bürünerek Chattertonvâri mutsuz bir arılığı cisimleştirdi. Romanlar (*Lilian of the Valley,* 1826), operalar (*Sylvia or the may queen,* 1827), bilimsel incelemeler (Beaumont ile Fletcher'in yapıtlarının basımı, 1840) yayımladı. Bütün bu yapıtlar, işledikleri nervalci ya da "modern" temaların (sirenler, naiadesler, tekboynuzlar, phoiniksler, çöller) gerektirdiği aynı estetik arayışını dile getirir. Lirik itirafları (*The Errors of ecstasie,* 1822; *Nepenthe,* 1839), romantizm sonrası kuşağın giderek artan gerçekçiliği karşısında, masal dünyasına doğru bir atılım denemesidir.

DARLIK a. **1.** Geniş olmayan, dar ya da sıkı şeyin özelliği: *Bir yolun, sokağın darlığı. Bir giysinin, kollarının darlığı.* **—2.** Yaşamak için gerekli şeylerin eksikliği, özellikle de yiyecek darlığı, kıtlık: *Havalar kurak gidince darlık baş gösterdi. Darlık çekmek.* **—3.** Bir şeyin eksikliği, yokluğu: *Para, yiyecek darlığı. Zaman darlığı.* **—4.** İç sıkıntısı.

—Çoc. hekim. *Mide kapısı (pilor) darlığı,* midenin onikiparmak bağırsağına açıldığı yerde kas hipertrofisinden doğan darlık. (Çocukta üç aylık olmadan önce ortaya çıkan bu hastalık, kabızlık ve kusmayla kendini gösterir. Bunun yol açacağı hızlı atrepsi, mide kapısı ameliyatla genişletilerek önlenebilir.)

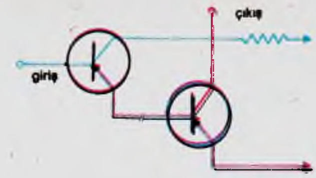
—Patol. Normal bir kanalda, içi boşluklu bir organda ya da anatomik bir yapıda doğuştan ya da sonradan olan daralma (üretra, mide ağzı, göğüs, kafatası darlıkları gibi). [Eşanl. STENOZ.] ||*Aort darlığı,* sol köprücükaltı atardamarının başlangıcının aşağısında, aort yayı bölgesinin doğuştan dar olması. (Hastalık sistol ıslığıyla, kollarda atardamar hipertansiyonuyla ve uyluk damarlarında vuru yokluğuyla belli olur. Çocuklukta genellikle pek rahatsızlık duyulmaz, ama gene de kötü sonuçlu endokarditten ve atardamar hipertansiyonundan sakınmak için ameliyatla darlığın giderilmesi gerekir.)

Darlık barajı, İstanbul ilinin Anadolu yakasında, Darlık suyu üzerinde baraj. 1986 yılında başlanıp 1988'de tamamlanan baraj, kentin içme suyu ihtiyacını sağlamak amacıyla yapılmıştır. Gövdesi toprak dolgu tipinde (1,6 milyar m^3 dolgu), su toplama hacmi 107 milyon m^3, göl alanı 5,56 km^2, sağladığı içme suyu 108 milyon m^3'tür.

DARLİNG, Avustralya'da ırmak, Murray'in başlıca kolu (sağ kıyıdan); 2 700 km. Yaklaşık 650 000 km^2'lik bir havzayı akaçlayan, Murray'den daha uzun olan ama Murray'e oranla daha az beslenen, bu ırmaktan gene de sulamada yararlanılmaktadır.

DARLİNG (*sir* Ralph), ingiliz yönetici (1775 - Brighton 1858). 1825-1831 yılları arasında Avustralya valiliği yaptı. Halkta nefret uyandırdı ve Avam kamarası, kendisine yöneltilen suçlamalar karşısında onu aklamak zorunda kaldı. Doğu dağlarına araştırma gezisi düzenledi, 1841'de generalliğe yükseltildi.

DARLİNGTON (tesc. edil. ad). Giriş tranzistorunun verici akımı, çıkış tranzistorunun taban akımını oluşturacak şekilde bağlanmış elektronik devre; devrenin akım yükseltme katsayısı tranzistorları akım yükseltme katsayılarının çarpımına eşittir. (Böyle bir devre, çok iyi bir doğru-

sallıkla, yüksek ve kararlı bir doğru akım sağlar.)

DARLİNGTON, Büyük Britanya'da (Durham), Middlesbrough'un batısında kent; 85 000 nüf. XII.-XIII. yy'dan kalma kilise. Otomobil motorları. Demiryolu gereçleri. —Yolcu taşımacılığında kullanılan ilk demiryolu Darlington ile Stockton arasında çalıştı (1825).

DARLİNGTON (Cyril Dean), ingiliz biyoloji bilgini (Chorley, Lancashire, 1903 - Oxford 1981). Oxford Üniversitesi'nde botanik profesörüydü (1953), kromozomlar, özellikle de mitoz ve meyoz üzerine önemli çalışmalar yaptı.

DARMADAĞIN → DARMADAĞINIK.

DARMADAĞINIK ya da **DARMADAĞIN** sıf. **1.** Karmakarışık, düzensiz, dağınık şey ya da yer için kullanılır: *Eve döndüğümde, ortalık darmadağınıktı. Darmadağınık eşyalar arasında aradığımı bulmam olanaksız.* **—2.** Tutarsız, dağınık biçimde akılyürüten bir kimsenin düşünceleri, zihninin işleyişi vb. için kullanılır: *Darmadağınık düşünceleri var. Bugünlerde kafası darmadağınık.* **—3.** *Bir şeyi, bir yeri darmadağınık etmek,* onu, orayı karmakarışık, dağınık bir duruma getirmek: *Çocuklar evi darmadağınık etmişler.* **—4.** *Bir kimseyi, bir topluluğu darmadağınık etmek,* onu, o topluluğu aşırı ölçüde sarsmak, perişan etmek, dağıtmak: *Düşman ordusunu darmadağınık etmek.* **—5.** *Darmadağınık olmak,* sözkonusu bir şey, bir yer ise, iyice karışık, dağınık bir duruma gelmek; bir kimse, bir topluluk ise, çok sarsılmak, perişan olmak.

DARMADUMAN sıf. **1.** Karmakarışık. **—2.** *Bir yeri darmaduman etmek,* orayı birbirine katmak, karmakarışık bir duruma sokmak. ||*Darmaduman olmak,* karmakarışık bir duruma gelmek.

DARMESTETER (Arsène), fransız dilbilimci (Château-Salins 1846 - Paris 1888). Fransız dili tarihi ve özellikle eski fransızca uzmanıydı, 1881'den ölümüne kadar Sorbonne'da eski fransızca kürsüsünü yönetti. Ayrıca, sözlükbilim sorunlarıyla da ilgilendi: *Traité de la formation des mots composés dans la langue française* (Fransız dilinde bileşik sözcüklerin oluşumu üzerine inceleme) [1873]; *De la création actuelle de mots nouveaux et des lois qui la régissent* (Günümüzde yeni sözcük yaratımı ve bunu düzenleyen yasalar üstüne) [1877]; *la Vie des mots étudiée dans leur signification* (Sözcüklerin yaşam sürecinin anlamları bakımından incelenmesi) [1887]. A. Hatzfeld ile birlikte çalışarak, 2 ciltlik önemli bir fransızca sözlük hazırladı. Ölümünden sonra yayımlanan bu yapıt *Dictionnaire général de la langue française depuis le commencement du XVIIe s. jusqu'à nos jours* (XVII. yy. başından günümüze kadar fransız dili genel sözlüğü) [1890-1900] adını taşır.

DARMESTETER (James), fransız doğubilimci (Château-Salins 1849 - Maisons-Laffitte 1894), Arsène Darmesteter'in kardeşi. Bréal'in öğrencisi. Özellikle eski İran dilini inceledi, Collège de France'ta profesör oldu. Başlıca yapıtları şunlardır: *Haurevatāt et Ameretāt, essai sur la mythologie de l'Avesta* (Haurevatat ve Ameretat, Avesta mitolojisi üstüne deneme) [1874]; *Ormazd et Ahriman, leurs origines et leur histoire* (Hürmüz ve Ehrimen, kökenleri ve tarihi) [1877]; *Études iraniennes* (İran incelemeleri) [1883]; *Avesta'*

Rubén Darío

Besim Darkot

amiral Darlan

nın fransızca çevirisi; *Les Prophètes d'İsraël* (İsrail peygamberleri) [1892], vb.

DARMSTADT, Almanya'nın Hessen eyaletinde, Odenwald'ın kenarında kent; 136 300 nüf. (1989). Büyük bir turizm ve sanayi (bilişim, elektroteknik, makine) merkezi olan kent, gelişmesini bir ölçüde teknik üniversiteye borçludur.

—Tar. Daha XI. yy.'da adı duyulmaya başlayan Darmstadt, Hessen landgrafları tarafından geliştirildi ve 1567'de Hessen-Darmstadt'ın başkenti oldu. XVIII. ve XIX. yy.'larda, önemli bir kültür merkeziydi.

—Güz. sant. Kent, İkinci Dünya savaşı'ndan büyük ölçüde zarar gördü. Yeniden inşa edilen, XVI. yy.'dan kalma belediye sarayı ve prens George'un sarayı (XVII. yy.; zengin Avrupa seramiği koleksiyonu) Darmstadt'ın rönesans ve barok mimarisi açısından zengin olduğunu gösterir. Hessen bölge müzesi: resim galerisi (XIV.-XIX. yy. alman ve hollandalı ustaların yapıtları); Avrupa'nın en önemlilerinden biri olan desen bölümü (Mariette koleksiyonundan yapıtlar) ve modern sanat bölümü.

—Müz. Darmstadt Belediyesi ve amerikan işgal yetkililerinin yardımıyla 1946'da Dr. Wolfgang Steinecke tarafından başlatılan Darmstadt Uluslararası müzik enstitüsü yaz kursları, derslerin yapıldığı Kranichstein şatosu'nu, en büyük yorumcuların ve bestecilerin değerli dersler verdiği seçkin bir okula dönüştürdü. Özellikle R. Leibowitz (1948), O. Messiaen (1949), E. Varèse ve E. Krenek (1950), J. Cage (1958) ders verdiler. Daha sonra burada ders veren Pierre Boulez ve K. Stockhausen de, bir ölçüde Darmstadt'ta yetişti. W. Steinecke'nin vakitsiz ölümünden (1961) sonra, kurslar ve stajlar Dr. Ernst Thomas, sonra da Friedrich Hommel tarafından yönetildi. Bu etkinliklerin yanı sıra Darmstadt'ta dizi konserler de verilmektedir. "Darmstadt okulu" diye adlandırılabilecek bu çalışmaların çoğu, 1958'den beri, *Darmstädter Beiträge zur neuen Musik* (Darmstadt'ta yapılan yeni müzik çalışmaları) adı altında yayımlanmaktadır.

L. L.

Henry Stuart
Darnley baronu
bakır üstüne gravür
Bibliothèque nationale, Paris

■ **DARNLEY** (Henry STUART ya da STEWART, —*baronu*), **Ross** kontu ve **Albany** dükü, katolik iskoç prensi ve kraliçe Mary Stuart'ın ikinci kocası (Temple Newsam, Yorkshire, 1545 - Edinburgh 1567), Henry VII'nin torunu lady Margaret Douglas ile Lennox kontu Matthew Stuart'ın büyük oğlu. Elizabeth'in ölümünden sonra İngiltere tahtına çıkacağını uman annesi, onun bu ülkede yetişmesini sağladı. Yine bu amaçla onu 1565'te, kraliçe Elizabeth'in karşı çıkmasına rağmen, yeğeni, İskoçya kraliçesi ve Fransa kralı François II'nin dul eşi Mary ile evlendirdi. Bu evlilikten doğan çocuk, daha sonra James VI adıyla İskoçya kralı, James I adıyla da İngiltere kralı oldu. Kısa bir süre sonra baş gösteren geçimsizlik, Darnley'in Mary'den ayrılmasına yol açtı. Darnley frengili ve dengesiz olduğundan iskoçyalı soylularca genellikle kötü bir insan olarak görülüyordu. Kraliçenin gözdesi italyan Rizzio'yu kıskanarak, onun öldürülmesi olayına (1566) karıştı, sonra da suç ortaklarını ele verdi. Kendisi de kraliçenin sevgilisi Bothwell'in etkisiyle öldürüldü.

DAROCA, İspanya'da yer, Aragón'da (Zaragoza ili), Jiloca kıyısında, sierra de Santa Cruz'un eteğinde; 2 900 nüf. Tarım ürünleri pazarı. Ortaçağ'dan kalma, 100 kuleyle tahkim edilmiş geniş sur bütünü. Aralarında S. María piskoposluk binasının da bulunduğu XII., XV. ve XVI. yy.'da yapılmış kiliseler (özellikle *capilla de los Corporales*' teki sanat yapıtları). Zengin piskoposluk müzesi (oyma mihraparkalıkları, mücevherler).

■ **D'ARONCO** (Raimondo), italyan mimar (Gemona, Udine, 1857 - San Remo 1932). Venedik Güzel sanatlar akademisi'nde okudu. Art Nouveau akımını benimsedi. 1894'te Osmanlı sergisi'nin projelerini hazırlamak üzere İstanbul'a geldi; Abdülhamit II tarafından başmimarlığa getirildi (1896). 1902'de Torino, 1903'te de Udine sergilerinde büyük başarı kazandı. İstanbul'da A. Vallaury ile birlikte Düyunu umumiye (bugün İstanbul Erkek lisesi), Haydarpaşa askerî tıp akademisi gibi büyük boyutlu yapıları gerçekleştirdi. İtalyan sefareti, Yıldız sarayı'nın kimi bölümleri ve Beşiktaş' taki Şeyhzafir külliyesi özgün yapıtlarıdır.

DARP a. (ar. *darb*). *Esk.* **1.** Vurma, vuruş. **—2.** Dövme, dayak. **—3.** Kuvvet, kuvvetlilik; hız, şiddet: *Suyun darbı* (suyun akışındaki hız). **—4.** Para vb. basma: *Darb-ı sikke.* **—5.** Kurma, dikme: *Darb-ı hıyâm* (çadır kurma). **—6.** Doğrama, kesme. **—7.** Tür, çeşit. **—8.** *Darp lülesi,* suyun akışını kontrol etmek için konan tıkaç, tıpa. || *Darb-ı unk,* boyun vurma, baş kesme.

—Ed. Divan edebiyatında beytin ikinci dizesinin son bölümüne verilen ad. (Beytin ilk dizesinde sadr adı verilen ilk bölümle aynı olması "redd* ül-acüz ale's-sadr" adı verilen bedi sanatını oluştururdu.)

—Esk. mat. Çarpma.

—Esk. müz. VURUŞ'un eşanlamlısı.

—Parac. Sikke presi adlı bir makinenin bir darbesiyle pul denilen metal bir rondela üzerine vurmakalıbının izinin çıkarılması yoluyla para ve madalya basma işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Serbest darp,* bilezik olmaksızın yapılan madalya ve para darbı.

—ANSİKL. Parac. Darp, dökümle birlikte, madalya yapımında kullanılan iki yöntemden biridir. Darp işleminde, madalyanın ön ve arka yüzü aynı anda basılır. Darp soğuk yapılır; darbe sonucu metalin atomları, vurmakalıbının karşılığı olan kabartı ve çukurların yerlerini almak üzere yer değiştirirler; ancak, genellikle, tek vuruş yeterli değildir. Bir madalya, birçok "paso" ile darbedilir; her pasodan sonra, biçimi değişen, yani darbeden dolayı sertleşen pulu yeniden tavlamak, daha sonra da, bir sonraki paso için pulu kalıba tam olarak yerleştirmek gerekir. Darp türlerinden biri de kokil kalıpta ya da basma yoluyla yapılan darptır.

Geleneksel olarak, madalya darbında üç metal kullanılmıştır (altın, gümüş ve bakır), bu metaller para basımında kullanılırdı. Daha az sert olan kurşun ve kalay ise, genellikle deneme darpları için kullanılır. Son yıllarda, alüminyumdan, nikelden ve paslanmaz çelikten madalyalar darbedilmiştir. Ancak, sert metaller büyük güçlüklere yol açar.

Serbest darp, metalin çevre çizgisine düzensiz bir biçim verir. Sikke presinin ortaya çıkması ve bilezik kullanılması sonucu, paraların çevre çizgisi düzgün ve kenarları süslü olmaya başlamış, bu da çapak kesme işlemini daha güçleştirmiştir.

DARP ya da **DARB** a. Esk. müz. XV. yy. klasik türk müziğinde bir form. Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.

DARPHANE a. (ar. *darb* ve fars. *ḫāne*' den *darb-ḫāne*). Para basılan yer.

—ANSİKL. Osmanlı tarihi hakkında en önemli kaynaklardan biri olan Evliya Çelebi'nin belirttiğine göre, İstanbul'da ilk darphane, Beyazıt'ta Bizanslılar tarafından kurulmuştur. Fatih döneminde para basılan ve pul hazırlanan yerler ayrı ayrı idi. Birincisine darphane, ikincisine ise pul darphanesi adı verilirdi. Her iki kurum da, Beyazıt dolaylarında, Sımkeşhane diye bilinen handa idi. Bugün hâlâ Yeniçeriler caddesi üzerinde bulunan Çorlulu Ali Paşa medresesi'nin içinde bir darphane olduğu, eski kayıtlarda belirtilmektedir. Sultan Mahmut II döneminde Topkapı sarayı içindeki darphane işletilmiştir. Para basma işlemi 1841'e dek çekiçle döverek yapılırken, 1842'de çıkarılan bir kararname ile sarkaç yöntemine, 1853'te prese, 1911'den sonra da makine prese geçildi. Abdülhamit II dönemine kadar, para basma işlevi yanı sıra nişanların, altın ve bilezik gibi değerli madenlerin de işlendiği bir yer olan darphanede, osmanlı hazinesi saklanırdı. Cumhuriyet'ten sonra İngiltere'den yeni makineler getirtilerek modernleştirilen darphane, 1967 yılında, Beşiktaş'taki binasına taşındı.

Günümüzde başlıca görevleri, ilgili yasalar gereğince, Hazine ve dış ticaret müsteşarlığı'nca dolaşıma çıkarılması kararlaştırılan madeni ufaklık para ve cumhuriyet altınlarını basmak, resmi mühürleri imal etmek, her türlü harç ve damga pulları ile değerli kâğıtların basım ve dağıtımını yapmaktır.

Darphane ve damga matbaası genel müdürlüğü, madeni ufaklık para, madalyon, hatıra para, cumhuriyet sikke ve ziynet altınları, devletçe verilen madalyalar, resmi mühürleri, her nevi damga, harç ve diğer pulları, değerli kâğıtları basan, kıymetli madenlerle ilgili resmi ayarevi işlemlerini yapan, kıymetli maden ticaretini düzenlemek için standartlar tespit etmek amacıyla kurulmuş, Hazine ve dış ticaret müsteşarlığı'na bağlı, ayrı bütçeli bir kuruluştur. Genel müdürlük Darphane dairesi, Damga matbaası dairesi ve Uygulama dairesi başkanlığı'ndan ve diğer yardımcı birimlerden meydana gelir.

DARRA, Pakistan'da köy, Peşaver'in G.'inde. Eski silah fabrikaları ve haşhaş ticareti.

DARRÂ a. (ar. *ḍarra*). *Esk.* Zarar, sıkıntı, keder, bela.

DARRACQ (Alexandre), fransız sanayici (Bordeaux 1855 - Monako 1931). 1893'te, ingiliz mühendis Pullinger tarafından tasarlanmış olan Gladiator bisikletlerini üreten bir fabrika kurduktan sonra, 1894'te dört döner silindirli motorla donatılmış Millet motosikletini üretti. 1900'de 70 b.b. gücünde dört silindirli motoru olan bir otomobil yaptı. Léon Bollée'nin çalışmalarına ilgi gösterdi ve arabaların tek tek üretildiği bir dönemde, seri üretim fikrini ortaya attı. Kendi yapımı olan yarış arabalarının sürücülerini yetiştirmek için ilk kez bir sürücü okulu açtı ve bu arabalar, otomobilcilik tarihinin ilk yıllarındaki bütün yarışlara katıldı.

DARRÉ (Richard Walter), alman siyaset adamı (Belgrano, Buenos Aires yakınında, 1895 - Münih 1953). Gazeteciydi, 1929'da nazi partisine girdi, burada tarım sorunları uzmanı oldu ve kuzeyli kanı ile alman toprağını özdeşleştiren *Blut und Boden* ("Kan ve toprak") kuramını ortaya koydu. 1933'ten 1942'ye kadar tarım bakanlığı yaptı ve alman tarımının yoğunlaştırılmasını ve toplumsal istikrara kavuşturulmasını (aile mal varlığının bölünmezliğine ilişkin 1933 tarihli yasa) sağlamaya çalıştı, ama iaşe sorunlarını tümüyle çözmeyi başaramadı. Hitler'in siyasetine karşı çıktığı için görevinden alındı. 1949'da bir amerikan savaş mahkemesi tarafından yedi yıl hapse mahkûm edildi, ertesi yıl serbest bırakıldı.

DARRELL (Peter), ingiliz dansçı ve koregraf (Richmond, Surrey, 1929). Sadler's Wells Ballet School'da öğrenim gördükten sonra Sadler's Wells Ballet topluluğu' na girdi. Kenneth MacMillan'dan koregrafi öğrendi. İlk yapıtları olan *Midsummer Watch, les Chimères, Harlequinade* ile başarı kazandı. 1957'de Elizabeth West ile birlikte Western Theatre Ballet'i kurdu ve *The Prisoners* (1957), *Mods and Rockers* (müz. Beatles'ın, 1963), *Sun into Darkness* (Bütüncül tiyatro denemesi, 1966) adlı yapıtları düzenledi. 1962'de E. West ölünce Western Theatre Ballet'in tek yöneticisi oldu. Topluluğu Glasgow'a taşındı, burada Ulusal Glasgow operası ile birleşerek Scottish Ballet Theatre adını aldı; Peter Darrell topluluğun hem sanat yönetmenliğini, hem baş koregraflığını yaptı (1969-1972). *La Belle et la Bête* (1969), *Hérodiade* (1970), *Hoffmann'ın masalları* (1972, ilk kez Edinburgh festivali'nde sahnelendi), *Scorpius* (pas de deux) ve *la Péri* (1973), *Mary, Queen of Scots* (1976) ad-

lı baleleri hazırladı.

DARRIEUX (Danielle), fransız kadın sinema ve tiyatro oyuncusu (Bordeaux 1917). Sinemaya 1931'de, Wilhelm Thiele' in *le Bal* filmiyle başladı, pek çok filmde oynadı. Bunların başlıcaları şunlardır: *Mayerling faciası* (Mayerling) [A. Litvak, 1936], *Gönül sızıları* (Battement de coeur) [H. Decoin, 1939], *Aşk zinciri* (la Ronde) [M. Ophuls, 1950]. Hafif güldürülerde ve dramlarda da başarılı oldu. Birçok Hollywood filminde rol aldı, tiyatroda *(Jeux dangereux, Evangéline)* adını duyurdu, şarkıcılığı da denedi. Son filmleri: *Le lieu du crime* (1986), *Le jour de Rois* (1991).

D'ARRIGO (Stefano), italyan yazar (Ali Marina, Messina yakınında, 1919). Simgeciliği ve dil deneyciliğiyle *Moby Dick*'i ve Joyce'un *Ulysses*'ini çağrıştıran, *Horcynus Orca* (1975) adlı romanın yazarı.

DARROW (Clarence), amerikalı avukat ve reformcu (Kinsman, Ohio, 1857 - Chicago 1938). 1878'de baroya girdi, 1887'de Chicago'ya yerleşti. Kısa zamanda reformların ateşli öncüsü, sendikacıların, devrimcilerin ve genel olarak güçsüzlerin savunucusu oldu. Ölüm cezasına karşı olan Darrow, savunmalarıyla elli müvekkilini ölümden kurtardı ve yalnız bir davayı kaybetti. 1894'te, demiryolları grevinden sonra Eugene Debs'e karşı açılan davada onun avukatlığını yaptı. Birinci Dünya savaşı'ndan sonra amerikan mahkemelerine, gerektiğinde sanıkların psikiyatri muayenesinden geçirilmesini kabul ettirdi. Daha sonra, 1925'te, Scopes davasında, başta William J. Bryan olmak üzere, evrim öğretisine karşı çıkanların bilime ve sağduyuya aykırı kanıtlara başvurduklarını göstererek büyük bir ün kazandı. Darrow, ilerici bir Amerika'nın simgesi oldu.

DARSIRT a. Jeomorfol. Dar ve uzun su bölümü sırtı. (Darsırt engebeleri çok çeşitli litolojik bütünler içindeki [Agenais'de kireçtaşları, Cevennes'de kristalli kayaçlar] az çok koşut vadiler ağının bir yaylayı yarması sonucu oluşur.)

DARSİN → DARÇIN.

DARSİNİ → DARÇİNİ.

DARSONVAL (Alice PERRON, **Lycette** —denir), fransız kadın dansçı (Coutances 1912). Carlotta Zambelli, Lyubov Egorova ve Mme Rousanne tarafından yetiştirildi. 1930'da Paris Operası'nın bale topluluğuna katıldı. 1933'te Uluslararası Varşova dans yarışması'nda klasik dans alanında birincilik ödülünü aldı. 1936-53 arasında Paris Operası'nda çalıştı; burada *Oriane et le Prince d'amour* adlı yapıtta başrolü yorumladı (1938). 1940'ta yıldız dansçılığa yükseldi. 1966'da Nice'e yerleşti, bir okul kurdu ve yönetti. Ayrıca bir süre Nice Konservatuvarı'nda dans öğretmenliği yaptı.

DARSONVALİZASYON a. (fr. *darsonvalisation*; öz. a. *d'Arsonval*'dan). Yüksek frekanslı akımların tedavide kullanımına verilen ad. (Frekansları 90 ila 300 kHz'e kadar olan bu akımlar artık kullanılmamakta, diyatermide sadece kısa dalgalı [11 MHz] olanlar kullanılmaktadır.)

DARŞANA, hindu düşünce okullarının her birinin ilke olarak benimsediği felsefi görümü (düşünce gözüyle görmeyi) belirten sanskritçe sözcük. Altı "ortodoks" *(astika)* [Vaişesika, Nyaya, Samkhya, Yoga, Purva-Mimamsa ve Uttara-Mimamsa ya da Vedanta]; üç de "heterodoks" *(nastika)* [Carvaka, Cayna ve buddhacı] vardır. Dinsel bağlamda, *darşana,* daha somut bir biçimde, bir tanrının, bir kişinin ya da hayırlı ve uğurlu bir nesnenin (tanrı tasviri, put, guru, vb.) görümü anlamına gelir.

DART a. Metalürj. Erimiş bir parçanın yüzeyini etkileyen pürüzlülük tipi. (Dartlar döküm sırasında gazların yol açtığı kabarcıklardan ve çok sıkışık kalıp kumu kısımlarının buhar çıkışına engel olmasından kaynaklanır.)

DART (Thurston), ingiliz müzikbilimci ve klavsenci (Kingston, Surrey, 1921 - *ay. y.* 1971). Cambridge Üniversitesi'nde profesördü. Musica Britannica'nın sekreterliğini yaptı. Galpin Society Journal'i yönetti. Müzikte yorum üzerine bir yapıt yazdı (1954).

DARTFORD, Büyük Britanya'da (Kent) kent, Londra'nın D.'sunda, Thames'ın güney kıyısında; 46 000 nüf. Sanayi ve konut kenti. Kireç ocakları. Çimento fabrikası.

DARTİGE DU FOURNET (Louis René), fransız amiral (Putanges, Orne, 1856 - Perigueux 1940). 1874'ten 1909'a kadar Asya'da görev yaptı, Uzakdoğu'daki deniz tümeninin kurmay başkanı oldu (1904). Cezayir'de liman valiliği yaptı, Çanakkale'deki filoya komuta etti (1915). Sırp ordusunun geri çekilmesini ve Akdeniz' de denizaltılara karşı savunmayı sağladı.

Dartigues yöntemi. Kad. hast. Dölyatağının geriye dönüklüğünü düzeltmeyi öngören cerrahi müdahale. Yuvarlak bağlar dölyatağının arkasında birleştirilerek gerçekleştirilir.

DARTMOOR a. ve sıf. (öz. a. *Dartmoor*'dan). Mükemmel binek atları veren, ufak boylu, çok dayanıklı midilli ırkı. (Anayurdu İngiltere'nin güney-batı'sındaki Dartmoor [Devon yönetim bölümü] fundalıklarıdır.)

DARTMOOR, Büyük Britanya'da billurlu kütle, Devon'un güneyinde; *Yes Tor*'da 618 m. Kütlenin yüksek yüzeyleri ağaçsızdır ve çalılıklarla çevrili turbalıklar ve bataklıklar içerir.

DARTMOUTH, Büyük Britanya'da liman kenti, Devon'un güneyinde, Dart ırmağının halici kıyısında; 6 800 nüf. Saint Saviour kilisesi. Sayfiye yeri. Yatçılık merkezi. Deniz harp okulu.

DARTMOUTH, Kanada'da (Nova Scotia) liman kenti; 65 300 nüf. Asma köprüyle Halifax'a bağlanır. Sanayi (petrol rafinerisi ve petrokimya sanayisi, çelik fabrikası, makine ve elektrikli aletler yapımı) merkezi.

DARTMOUTH *(baron, kont)* → LEGGE.

DARTOS a. (yun. *dartos,* yüzülmüş). Anat. Torba derisinde derinin hemen altında bulunan ve elastik düz kas ipliklerinden oluşan zar. (Dartos, torba derisi içinde iki ayrı bölme meydana getirir; bölmelerin içinde erbezleri bulunur.)

DARU (Pierre BRUNO, *kont*), fransız siyaset adamı (Montpellier 1767 - Bécheville 1829). Directoire döneminde görev yaptı, Büyük Ordu'nun levazım bölümünü yöneterek Napoléon'a yardımcı oldu. 1809'da Napoléon kendisine kont unvanı verdi. 1819'da Yüksek meclis üyesi oldu ve *Histoire de la République de Venise* (Venedik cumhuriyeti tarihi) [1819] adlı 8 ciltlik bir kitap yazdı.

DÂRU a. (fars. *dārū*). *Esk.* **1.** İlaç, çare, deva: *"Felekten şâh-ı dâru verseler bir dem kabûl etmez"* (Y.K. Beyatlı). **—2.** *Dâru-fürûş,* ilaç satan, eczacı. ||*Dâru-hane,* eczane.

DÂRÛGA a. (fars. *dārūġa*). *Esk.* **1.** Yerel yönetici; vali, belediye başkanı, muhtar. **—2.** Sulh hâkimi.

—Tar. Ön Asya'ya yerleşen Moğollar'da, özellikle İlhanlı devletinde valilere verilen unvan. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Önceleri yalnızca valiler için kullanılan bu unvan, daha sonra başkent yargıcına verildi. Ardından resmi dairelerin müdürleri, köy muhtarları ya da bekçileri de bu adla anılmaya başlanınca, bu sözcükle "dârûga-yı defterhane", "dârûga-yı muhasebat", "dârûga-yı ferraşhane" vb. makam adları yapıldı.

Büyük Larousse

Raimondo D'aronco
Haydarpaşa askeri tıp akademisi
(Bugün, Marmara üniversitesi)

DARUMA DAİŞİ → BODHIDHARMA.

DÂRÜBERD a. (fars. *dār,* al!, tut! ve *berd,* savul!'dan *dār ü berd*). *Esk.* Ululuk, gösteriş, azamet.

—Dil. Eskiden ileri gelen kimselere yol açarken zabıta memurlarının "savulun" anlamında söyledikleri bu söz, onların büyüklüklerinin bir göstergesiydi. Sonraları doğrudan doğruya "büyüklük", "azamet" anlamına gelmiştir.

DARÜLACEZE a. (ar. *dār*, ev ve *ʿaceze*'den *dār-ül-ʿaceze*). *Esk.* Düşkünlerevi.

Darülaceze, İstanbul'da yoksullara yardım kurumu. Kimsesiz çocukların bakım, eğitim ve barındırılması, dilenciliğin ortadan kaldırılarak hasta ve sakat kimsesizlere iş olanağı sağlanması amacıyla faaliyete geçen kurumun Kâğıthane sırtlarında 28 500 m²'lik bir alan üzerindeki yapıları 2 şubat 1896'da hizmete girdi. Aynı yıl hazırlanan bir tüzük uyarınca din, mezhep ve milliyet ayrımı gözetilmeksizin çalışamayacak kadar düşkün, İstanbul içinden ve dışından, hasta, erkek, kadın ve çocukların kuruma alınarak barındırılmaları kararlaştırıldı. Daha sonra tüzükte yapılan bir değişiklikle kuruma taşralıların alınamayacağı, kimsesiz çocukların uygun ailelere evlat verilebileceği, iş görebilecek kadınlara iş sağlanacağı, işi kabul etmeyenlerin kurumdan çıkarılacağı, isteyenlerin para karşılığı da kurumda kalabilecekleri gibi hükümler getirildi (1914). Yönetim, Dahiliye vekâleti'ne bağlıyken önce belediye (1908), sonra Müessesat-ı hayriye-i sıhhiye'ye (1910), daha sonra Sıhhiye müdürlüğü'ne (1912), daha sonra da yeniden Dahiliye nezareti'ne bağlandı (1913). Cumhuriyet döneminde yönetim belediyeye bırakıldı (1925). 1991'de Darülaceze vakfı kuruldu. Darülaceze'de şu yapılar yer alır: eczane, hastane ve karantina, iş ve rehabilitasyon merkezleri, cami, kilise, havra, kesimhane, buzhane, ütü yeri, çamaşırhane, hamam, etüv, mutfak, fırın, kantin, garaj ve fırın. Darülaceze'de barınanların sayısı ortalama 800 kişiyi bulmaktadır. Kurumun, İstanbul ve öteki kentlerde bağış yoluyla sağlanmış 300 kadar taşınmaz mal varlığı vardır. Yönetimi belediye bütçesinden ayrılan fon, bağışlar ve vakfın gelirleriyle yürütülür. Kayışdağı'nda, 140 dönümlük alan üzerinde, *Darülaceze 92* adıyla hizmete girecek ek bir tesis yapılmaktadır (1993).

B.N., Paris

Pierre Bruno
kont Daru
Bibliothèque nationale, Paris

Büyük Larousse

Darülaceze
İstanbul

DARÜLBAGY. Tar. coğ. Suriye'deki Şam kentinin Ortaçağ'daki adı.

Darülbedayi, İstanbul Belediyesi'ne bağlı olarak açılan, hem konservatuvar hem tiyatro niteliğindeki kuruluş.

İstanbul şehremini (belediye başkanı) Cemil Paşa'nın (Topuzlu) girişimiyle bir konservatuvar kurulması için belediye bütçesine gerekli ödenek (3 000 TL) konuldu. Daha önce iki kez İstanbul'da çeşitli tiyatro oyunlarını sahnelemiş fransız tiyatro adamı André Antoine Türkiye'ye çağrıldı. Antoine, hemen konservatuvarın kuruluş hazırlıklarına başladı (28 haziran 1914). Dört ay süren çalışmalardan sonra konservatuvar, Şehzadebaşı'ndaki Letafet apartmanında Darülbedayi-i osmani adıyla açıldı (27 ekim 1914). Müzik ve tiyatro olmak üzere iki bölümü vardı. Dönemin tanınmış edebiyat adamlarından bir de Edebi komite kuruldu. Darülbedayi-i osmani'ye girmek için başvuran 197 kişiden 63'ü ilk sınavda başarı gösterdiler. Bunlardan 8'i kadındı ve aralarında hiç müslüman yoktu. İlk zamanlar bir okul niteliğindeki kuruluş, bir süre sonra profesyonel bir tiyatro topluluğu durumuna geldi. İlk kadrosunda daha önce sahneye çıkmış Behzat (Burak), Nurettin Şefkati, Muhsin Ertuğrul, İ. Galip (Arcan), Rıza Fadıl, Raşit Rıza (Samako) gibi sanatçılarla birlikte tiyatro yaşamına ilk kez bu kuruluşta atılan Vasfi Rıza (Zobu), Hazım (Körmükçü), Hüseyin Kemal (Gürmen) gibi gençler de yer aldı. Birinci Dünya savaşı, bu sanat kurumunu parasal yönden sık sık güç durumda bıraktığı gibi, çekememezlik ve dedikodular, sanatçılar arasında huzursuzluğa ve ayrılmalara yol açtı. Topluluk tarafından Rıdvan Paşa'nın Tepebaşı'ndaki konağında sahneye konulan ilk oyun, Hüseyin Suat'ın (Yalçın) Emile Fabre'dan *Çürük temel* adıyla uyarladığı *la Maison d'argile* adlı oyunu oldu (1916). Aynı yıl, salon olarak Şehzadebaşı'nda Ferah tiyatrosu da kullanıldı ve uyarlama, çeviri birçok oyun sahnelendi. Darülbedayi'nin müzik bölümü parasal nedenlerle 14 mart 1916'da kapatıldı. Topluluğun sahnelediği ilk yerli oyun, Halit Fahri'nin (Ozansoy) *Baykuş* adlı manzum dramı oldu (2 mart 1917). Bu tarihten başlayarak sanatçılar, yöneticiler arasında artan huzursuzluk yüzünden bazı sanatçılar kurumdan ayrılarak Türk tiyatrosu, Yeni tiyatro temsil heyeti, Yeni sahne gibi adlarla özel tiyatro toplulukları kurdular. Darülbedayi, 1919'da Letafet apartmanından Beyoğlu'na taşındı. Ertesi yıl Belediye tarafından hazırlanan yeni bir yönetmelikle öğretim ve eğitim faaliyetlerinden vazgeçilerek, yalnızca tiyatroyla uğraşılması kararlaştırıldı (31 mart 1920). Kurumdan ayrılmalar bu tarihten sonra da sürdü; Muhsin Ertuğrul, Raşit Rıza, Fikret Şadi gibi sanatçılar kendi adlarına topluluklar kurdular. Belediye ödeneği kesip, Defterdarlık da vergi isteyince kurum çok güç duruma düştü (1923). İstanbul valisi ve belediye başkanı Muhittin (Üstündağ), Darülbedayi'yi içine düştüğü bu durumdan kurtarmak için çaba gösterdi; sanatçılara aylık bağlandı, ödenek artırıldı; tiyatronun başına Celal Esat Bey (Arseven) getirildi (1926). Daha sonra bu görevi Muhsin Ertuğrul üstlendi (1927-1928). Muhsin Ertuğrul iş başına geçtikten sonra topluluk kısa süre içinde toparlandı ve her yönden gelişti. Belediye bütçesinden alınan ödenek her yıl artırıldı; repertuvara daha çok türk yazarlarının yapıtları alınmaya başlandı. 1934'te Darülbedayi'nin adı İstanbul Şehir tiyatrosu'na çevrildi. (→ İSTANBUL ŞEHİR* TİYATROLARI.)

DARÜLBEYZA → Casablanca'nın arapça adı.

DARÜLBEYZA, Cezayir'de (Cezayir vilayeti) kent, Cezayir'in G.-D.'sunda; 12 300 nüf. Cezayir kenti havalimanı.

DARÜLBUGAT. Tar. coğ. Ortaçağ'da Halep kentinin adı.

DARÜLCELAL. Tar. coğ. Erzurum kentinin Ortaçağ'daki adı.

DARÜLCİHAT a. (ar. *dār,* ev ve *cihad'* dan *dār-ül-cihād*). *Esk.* Müslümanların egemenliği altında olmayan ülkelere verilen ad. (Eşanl. DARÜLHARP, DARÜRRIDGE.)

Darülelhan, Osmanlılar döneminde kurulmuş tek resmi müzik okulu. Maarif nezareti'ne bağlı olarak 1 ocak 1917'de etkinliğe başladı. Evkaf nazırı Ziya Paşa başkanlığında bir musiki encümeni tarafından yönetilen okulun kuruluş amacı, türk ve batı müziklerini, tarihi ve kuramsal yönleriyle tanıyan, besteleme sanatının kurallarını ve inceliklerini bilen kadın ya da erkek müzik öğretmenleri yetiştirmekti. Dört yıllık eğitim süresi içinde, her öğrenciye türk ya da batı çalgılarından birinin öğretilmesi programlanan okulda, Birinci Dünya savaşı sona erinceye değin, batı müziğiyle ilgili dersler, düşünüldüğü gibi ciddiyetle yürütülemedi.

1923'te yeni bir programla Musa Süreyya* Bey'in yönetimine giren okulun batı müziği bölümünde Muhittin (Sadak), Cemal Reşit (Rey), Ekrem Besim (Tektaş), Seyfettin (Asal), Edgar Manas, Osman Zeki (Üngör), Veli (Kanık), Mesut Cemil; türk müziği bölümündeyse Rauf Yekta, Ahmet (Irsoy), İsmail Hakkı Bey, Faize (Ergin), Reşat (Erer), Mesut Cemil, Dürri (Turan), Sedat (Öztoprak) ders verdiler.

1924'te yayımlanmaya başlanan Darülelhan mecmuası dışında, fasiküller halinde, türk müziği klasiklerinin ve halk müziği derlemelerinde notaya alınan türkülerin notaları yayımlandı.

1927'de türk müziği bölümü kapatılan ve Avrupa konservatuvarları örnek alınarak yeniden örgütlenen Darülelhan, İstanbul Belediyesi'ne bağlandı; adı da İstanbul Belediye konservatuvarı oldu.

Türk müziği bölümünün öğretim üyeleri, konservatuvar yönetimine bağlı *Türk musikisi icra heyeti* ile *Tasnif heyeti*'nde görevlendirildi. (→ İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ DEVLET* KONSERVATUVARI.)

DARÜLEYTAM a. (ar. *dar,* ev ve *eytam'* dan *dar-ül-eytam*). *Esk.* Yetimhane, yetimler yurdu.

Darüleytam, Türkiye'de Birinci Dünya savaşı yıllarında (1914-1918) anasız babasız kalarak yoksulluğa uğrayan çocukların bakılıp yetiştirilmesi amacıyla açılan yurtlar.

Savaşın başlamasıyla Türkiye'den ayrılan İngiliz, Fransız, Rus ve İtalyanlar'ın boş bıraktıkları okul ve kurumların binalarından yararlanılarak İstanbul ve öteki bazı illerde bu tür yurtlar açıldı. Ancak, savaşın sıkıntıları içinde istenilen amaca ulaşılamadı. Savaşın bitiminde 1918 mütarekesi sonrası İtilaf devletleri İstanbul'a gelip kendi kurumlarının binalarına yerleşince, açıkta kalan binlerce yetim ve öksüz çocuk, dönemin yönetimince boş saraylara yerleştirilmeye çalışıldı. Ancak, giderleri karşılanamadığından bütün darüleytamların, İstanbul'un dışındakiler de dahil kapatıldı. Açıkta kalan çocukların bakımını İstanbul'da Şehir yatı mektebi adıyla faaliyete geçen bir kuruluş üstlendi. Çocuklardan yeteneklileri Darüşşafaka'ya verildi (1927). Şehir yatı mektebi de kısa süre sonra kapandı.

DARÜLFAHR. Tar. coğ. Diyarbakır kentinin Ortaçağ'daki adı.

DARÜLFETH. Tar. coğ. Kayseri kentinin Ortaçağ'daki adı.

DARÜLFEVZ. Tar. coğ. Elazığ'a bağlı Harput bucağının Ortaçağ'daki adı.

DARÜLFÜNUN a. (ar. *dar,* ev, ve *fünūn'* dan *dār-ül-fünūn*). *Esk.* Üniversite.

Darülfünun, Türkiye'de 1933'e kadar üniversiteye verilen ad. Çeşitli dönemlerde *Darülulum, Darülilm, Darulfünun-u sultanı, Külliye* ve *Camia* adlarıyla da anıldı.

Tanzimat'ın ilanından (1839) sonra, İstanbul'da bir Darülfünun açılması uygun görülerek çeşitli girişimlerde bulunuldu ve yapılan çalışmalar sonunda bir üniversite niteliğindeki bu yükseköğrenim kurumu Darülfünun-u Osmani adı ile açıldı (14 ocak 1863). 4 000 ciltlik bir kitaplığı ve laboratuvarları olan kurumda, Kimyager Derviş Paşa, Ahmet Vefik Paşa, Cevdet Paşa, Müneccimbaşı Osman Efendi gibi dönemin önde gelen hocaları ders verdiler. Ancak, Çemberlitaş'ta Nuri Efendi konağında faaliyet gösteren okul, konak yanınca (1865) kapatıldı. Bir süre sonra Türbe semti yakınlarındaki bir binada yeniden açıldı (1870). Emini (rektörü) Yanyalı Hoca Tahsin Efendi olan Darülfünun'da sınavla alınmış 450 öğrenci ders görüyor, ayrıca halka açık konferanslar da düzenleniyordu. Yanyalı Hoca Tahsin Efendi'nin, canlıların havasız yaşayamayacağını öğrencilere deney yoluyla kanıtlamak için bir güvercini havası boşaltılmış bir fanus içinde ölmeye bırakması ve profesörlerden Cemalettin* Afgani'nin bir konferansında "Peygamberlik bir sanattır" demesi, bazı çevrelerce dine saldırı olarak yorumlandı. Hoca Tahsin Efendi görevinden alındı, Cemalettin Afgani imparatorluk sınırları dışına sürüldü ve Darülfünun da kapatıldıysa (1872) da daha sonra Abdülhamit II'nin buyruğuyla Darülfünun-u şahane adıyla, Cağaloğlu'nda yeniden öğretime açıldı (1 eylül 1900). Mülkiye, Hukuk ve Tıbbiye mektepleri öğrenimlerini bağımsız olarak sürdürürken, Darülfünun-u şahane'de ilahiyat, matematik, edebiyat ve tabiiye bölümleri ile türkçe, arapça, farsçadan başka fransız, ingiliz, alman ve rus dillerini içeren bir filoloji bölümüne de yer verildi. Öğretim programları yeniden düzenlenerek Hukuk mektebi de kurumun yapısı içine alındı (1908). Emrullah Efendi'nin maarif nazırlığı döneminde Darülfünun'un çağdaş bir üniversite düzeyine getirilmesi için çalışmalara başlandı (1912); kimya, jeoloji, doğu dilleri ve coğrafya enstitüleri kuruldu. Birinci Dünya savaşı başlarında (1914), Almanya'dan 20 profesör çağrılarak öğretim kadrosu güçlendirildi. Savaştan sonra hazırlanan bir yönetmelikle, Darülfünun'un her yıl seçilecek bir emin (rektör) başkanlığında, fakültelerin temsilcilerinden oluşan bir divan (senato) tarafından yönetilmesi öngörüldü (15 ekim 1919). Aynı yönetmeliğe göre, Darülfünun, medrese (fakülte) adlı dört bölümden (hukuk, tıp, edebiyat ve fünun) oluşacak, öğretim sınıf ve sömestr sistemine göre yürütülecekti. Cumhuriyet'in ilanından (1923) sonra, Beyazıt'taki Harbiye nezareti binası (bugünkü üniversite merkez binası) Darülfünun'a verildi ve bu dönemde ilk emin İsmayıl Hakkı Bey (Baltacıoğlu) oldu. Bir yasa ile kuruma İstanbul Darülfünunu adı verildi (24 nisan 1924), tüzel kişilik ve bilimsel özerklik kazandırıldı. Böylelikle Maarif vekâleti'nden ayrılan ve yeniden örgütlenen Darülfünun'a İlahiyat fakültesi de eklendi. İstanbul Darülfünunu'nu toptan kaldıran ve İstanbul Üniversitesi adı ile bir üniversite kurulmasını öngören 31 mayıs 1933 tarih ve 2252 sayılı yasa ile, bu görev Maarif vekâleti'ne bırakıldı. (→ İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ.)

DARÜLFÜNUN, Kabil'de (Afganistan), eski kentin G.-B.'sında semt. Üniversite.

Darülfünun-u Osmani → DARÜLFÜNUN.

Darülfünun-u sultani → DARÜLFÜNUN.

Darülfünun-u şahane → DARÜLFÜNUN.

Darülhadis, hadis öğretimi yapılan medreselere verilen ad. Hadis, önceleri camilerde öğretilirken selçuklu atabeyi Nurettin, Şam'da yalnız hadis öğreten ilk darülhadisi kurdu. Sonraları bu kurumla-

rın bazılarında Kuran da öğretildiğinden bunlara *Darülkuran ve'l-hadis* adı da verildi. Selçuklular'dan sonra İlhanlılar'ın başvezirlerinden Şemsettin Cüveyni de Sıvas'ta bu tür bir dinsel öğrenim kurumu açtırdı. Osmanlılar döneminde ilk darülhadis, önce Bursa'da, sonra başkent olunca Edirne'de Üçşerefeli cami yanında açıldı (1447). İstanbul'da bu kurumların ilki Kanuni döneminde Süleymaniye'de öğretime başladı (1556/1557). Süleymaniye'de, öteki medreselerde öğrenimlerini bitirmiş olanlar okuduğu gibi, önce medrese öğrenimi veren ve sonunda hadis okutan darülhadisler de vardı. Evliya Çelebi'ye göre, XVII. yy.'da Osmanlı İmparatorluğu'nda bu tür 135 öğrenim kurumu bulunuyordu. 1882'deki genel nüfus sayımındaki istatistiklere göreyse İstanbul'daki darülhadislerin sayısı 11'di. *Kibar-ı müderrisin* denilen darülhadis müderrisleri, öteki müderrislere göre, hem protokol hem de parasal yönden daha üst düzeydeydiler; törenlerde en önde yer alır, öteki müderrislere başkanlık ederlerdi.

DARÜLHARP → DARÜLCİHAT.

Darülhikmetülislamiye, islam dünyasında ortaya çıkan sorunları çözümlemeyi, islama yöneltilen eleştirileri yanıtlamayı, dinsel eğitimi yönlendirmeyi amaçlayan, bir islam akademisi niteliğindeki kurum. İstanbul'da padişah Mehmet V (Reşat) ve şeyhülislam Musa Kâzım Efendi'nin gözetiminde kuruldu (25 ağustos 1918). Yönetim kurulu bir başkan, 9 üyeden oluşuyordu. Şeyhülislamlık makamının resmi organı Ceride-ilmiye bu kurul tarafından yayımlandı. Darülhikmetülislamiye, dört yıl etkinlikten sonra kapandı (1922).

DARÜLHİLAFE. Tar. coğ. İstanbul'un osmanlı dönemindeki adlarından biri. Hilafet merkezi olması nedeniyle, XIX. yy.'dan başlayarak kullanılan bu ad, özellikle Abdülhamit II zamanında yaygınlaştı. İkinci meşrutiyet'ten sonra İstanbul medreseleri "Darülhilafe medreseleri" olarak anıldı. Bu adın kullanımı saltanatın kaldırılmasına değin sürdü.

DARÜLHİLAFE ALTINI a. Nümism. Mahmut II döneminde (1808-1839) bastırılmış altın sikke. Sultanın tahta çıkışının 15. ve 16. yıllarında basılan sikkelerin ağırlık ve ayarları Atik Adli altınlarına yakındı (yaklş. 1,56 g). Yarım ve çeyrekleri de bulunan bu altınlar, halk arasında "Surre altını" ya da "Kâbe altını" olarak anılıyordu.

Darülhilafetülaliye medresesi, 1909'da başlayan çalışmalar sonunda İstanbul'daki bütün medreseler aynı öğretim programına bağlandı ve 1912'den sonra hepsi bu ad ile anıldı.

Darülhuffaz, Osmanlılar döneminde düzenlediği kurslar ile hafız yetiştiren kurum. İstanbul'da ve taşrada sayıları çoktu. Buralarda Kuran ezberlenmesinin yanı sıra, kıraat ve tilavet incelikleri de öğretilirdi. Abdülhamit II döneminde (1876-1909) sayıları daha da artırıldı. Bunların bir ileri aşamasına *Darülkurra* denir.

DARÜLİKBAL. Tar. coğ. Tokat iline bağlı Niksar ilçesinin Ortaçağ'daki adı.

Darülilim → DARÜLFÜNUN.

DARÜLİSLAM a. (ar. *dār*, ev, ve *islam*'dan *dār-ül-islam*). *Esk.* İslam egemenliği altında olan ve şeriat hükümlerinin uygulandığı ülkelere verilen ad. (Eşanl. DARÜSSULH.)

Darülislam ("islam devleti"), 1948'de Batı Cava'da Kartosuviryo tarafından kurulan aşırılık yanlısı endonezyalı müslüman hareket. Teokratik bir yönetim kurmayı amaçlayan bu hareket terörist etkinliklere yöneldi, 1952'den itibaren merkezi hükümete karşı ayaklandı. Aceh ve Sulavesi'deki (Celebes) ayrılıkçı hareketlerle bağlantısı vardı. 1962'de Kartosuviryo yakalandı.

DARÜLİZZ. Tar. coğ. Ortaçağ'da Amasya kentinin adı.

Darülkurra → DARÜLHUFFAZ.

Darülmaarif, osmanlı padişahı Abdülmecit'in annesi Bezmiâlem Valide Sultan tarafından İstanbul'da Cağaloğlu'nda yaptırılan rüştiye* üstü okul (1849). *Valide mektebi* de denir. Amacı, Darülfünun'a öğrenci hazırlamanın yanı sıra, devlet dairelerine görevli yetiştirmekti. Ancak, Darülfünun'un açılmasının sürekli gecikmesi ve okulun rüştiye üstü düzeyde oluşunun o dönemde hoş karşılanmaması yüzünden, okul ertesi yıl sıbyan mektebine dönüştürüldü. Abdülmecit, oğlu Murat Efendi'yi bu okula yazdırdı. Encümeni daniş, çalışmalarına burada başladı (1851). Daha sonra okul yeniden *idadi** oldu (1872).

DARÜLMESCİT. Tar. coğ. Erzincan'a bağlı Kemah ilçesinin Ortaçağ'daki adı.

Darülmesnevi, Mevlana'nın *Mesnevi* adlı yapıtını okutmak için açılan eğitim kurumu. İlk dersarfe, Abdülmecit döneminde İstanbul'da Muratmolla dergâhında öğretime geçti (1844). Burayı bitirenlerin icazet (diploma) töreninde padişah da hazır bulunurdu.

Darülmuallimat, İstanbul'da açılan kız öğretmen okuluna verilen ad (1869). Âliye (yüksek) ve rüştiye (ortaokul) diye iki bölümü vardı. Sonradan imparatorluğun başka merkezlerinde de bu tür okullar açıldı.

Darülmuallimin, Türkiye'nin ilk erkek öğretmen okulu. Abdülmecit'in buyruğu ile açıldı (16 mart 1848). Başlangıçta yalnız rüştiyelere (ortaokul) öğretmen yetiştirirken, programında yapılan düzenlemelerle rüştiyelerle birlikte iptidailere (ilkokul) ve idadilere (lise) de öğretmen yetiştirmeye yöneldi. Ayrıca, Darülmuallimin-i âliye (Yüksek öğretmen okulu) adıyla Darülfünun'a (üniversite) bağlandı. Okul müdürlüğüne getirilen (1909) Mustafa Satı Bey, bu öğrenim kurumuna köklü bir meslek okulu kimliği kazandırdı. Bu tarihten sonra, ilkokul öğretmeni yetiştirmek amacıyla başka illerde de darülmuallimler açıldı. İstanbul'daki okul ise, Darülmuallimin-i iptidaiye, Darülmuallimin-i taliye, Darülmuallimin-i âliye bölümlerine ayrıldı. Okulda Maarif nezareti adına Tedrisat-ı iptidaiye (sonra, Tedrisat; 1910-1926) dergisi yayımlandı; bir "uygulama ilkokulu" kuruldu. Bütün bu çabalar, Cumhuriyet dönemine değerli eğitimciler bıraktı. Darülmuallimin, 1924'te önce "Erkek muallim mektebi" sonra da "Erkek öğretmen okulu" adını aldı.

Darülmusiki-i Osmani, 1908'de şehzade Ziyaettin Efendi tarafından kurulan müzik okulu. 1914'e değin Laleli'de, daha sonra da Çemberlitaş'ta etkinlik gösteren okul, Ziyaettin Efendi 1924 başlarında yurtdışına çıkarılınca kapandı. Burada Santuri Ethem Efendi, Kânuni Hacı Arif Bey, Levon Hancıyan, Neyzen Tevfik gibi ünlüler ders verdi.

DARÜLMÜLK. Tar. coğ. Anadolu Selçukluları zamanında Konya'nın adı.

DARÜLPEHLİVANİYE. Tar. coğ. Ortaçağ'da Niğde'ye verilen ad.

DARÜLRİFA. Tar. coğ. Malatya'nın Ortaçağ'daki adı.

DARÜLULEMA. Tar. coğ. Ortaçağ'da Sıvas'a verilen ad.

Darülulum → DARÜLFÜNUN.

DARÜNNASR. Tar coğ. Erzincan'ın Ortaçağ'daki adı.

DARÜNNECAT. Tar. coğ. Gümüşhane'ye bağlı Bayburt ilçesinin Ortaçağ'daki adı.

DARÜNNUSRA. Tar. coğ. Tokat'ın Ortaçağ'daki adı.

DARÜNNÜZHE. Tar. coğ. Konya'ya bağlı Akşehir ilçesinin Ortaçağ'daki adı.

DARÜRRAHA → DARÜŞŞİFA.

DARÜRRIDGE → DARÜLCİHAT.

DARÜSSAADE a. (ar. *dar*, ev ve *sa'adet*'ten *dar-üs-sa'ade*, mutluluk evi). *Esk.* Padişahın sarayı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Kur. tar. *Darüssaade ağası*, saray görevlilerinin büyüklerinden biri olan Kızlar ağasının unvanı idi. || *Darüssaade yazıcısı*, Darüssaade ağalarının yazı işlerini gören memurun unvanı idi. (Görevi haremeyn [Mekke-Medine] vakıflarına ait işleri görmekti. Maiyetinde başka yazıcılar da vardı. Dairesi Topkapı sarayı'nda, ortakapının dışında, haslar kapısı tarafında idi. Vakıf işlerini görüşmek üzere Darüssaade ağası başkanlığındaki divan burada toplanırdı. Darüssaade ağası yazıcısı, aynı zamanda bu divanın da üyesi idi).
—ANSİKL. Padişahın devamlı oturduğu ve özel hayatının geçtiği Darüssaade dairesi, sarayın üçüncü avlusunda idi. İkinci avludan "Babüssaade" denilen görkemli bir kapı ile ayrılmıştı. Darüssaade'nin harem kısmına "Haremi hümayun" selamlık kısmına da "Enderûnu hümayun" denilirdi. "Sarayı hümayun" deyiminden bütün saray anlaşılırdı.

DARÜSSALTANA a. (ar. *dār* ve ar. *saltana*'dan *dār-üs-saltana*). Osmanlı devletinin Bursa, Edirne, İstanbul gibi başkentlerine verilen ad. (Kimi zaman, yabancı ülkelerin ünlü başkentleri de bu adla anılırdı: Tebriz, Şiraz, Semerkant, Delhi vb.).

DARÜSSELAM. Tar. coğ. Bağdat'ın Ortaçağ'daki adı.

■ **DARÜSSELAM,** Tanzanya'nın en büyük kenti (1990 yılına kadar başkent); 1 360 850 nüf (1988). Zanzibar hükümdarının Zanzibar boğazının G. girişinde kurdurduğu kentte Kigoma demiryolu (Tanganyika ve Tanzam gölü kıyısında) sona erer. Ülkenin başlıca sanayi merkezi: tekstil, besin, camcılık, gübre, kırtasiye, petrol rafinerisi ve otomobil montajı. Kapasitesi yetersiz bir dışalım ve dışsatım limanıdır.

DARÜSSIHHA → DARÜŞŞİFA.

DARÜSSUGR. Tar. coğ. Antakya ve İspir'in (Erzurum) Ortaçağ'daki adı.

DARÜSSULH → DARÜLİSLAM.

DARÜSSULTAN, Rabat (Fas) yakınlarında mağara. Burada, yaklaşık 28 000 yıl öncesinden, Ater evresi uygarlığından kaldığı sanılan, fosilleşmiş insan kemikleri bulundu. Bunlar bir olasılıkla, Cebel İğud'daki moustier dönemi fosilleriyle daha yakın dönemlere ait ibero maurisiyen halklar arasındaki evrim aşamasını temsil eden *Homo sapiens sapiens*'lerdir ve yukarı pleyistosen döneminde Kuzey Afrika'da insan soyunun bağımsız bir evrim geçirdiği varsayımını doğrular niteliktedir.

Darüsselam limanından bir görünüm

Naud-A.A.A.

Darüşşafaka lisesi → ÖZEL DARÜŞŞAFAKA LİSESİ.

DARÜŞŞİFA a. (ar. *dar*, ev ve *el-şifa*'dan *dar-üş-şifa*). *Esk.* **1.** Sağlık yurdu, hastane. (Eşanl. DARÜTTIP.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Akıl hastanesi. (Eşanl. DARÜRRAHA, DARÜSSIHHA.)

—ANSİKL. Bir hayır kuruluşu olan ve vakıflarla desteklenen darüşşifalar, islam dünyasında Ortaçağ'da yaygınlaşmıştır. Abbasiler döneminden başlayarak gelişen bu kurumların ilk büyük örneği, Ahmet bin Tolun'un Mısır'da yaptırdığı (875) darüşşifadır. Büyük Selçuklu devleti döneminde daha da önem kazanan bu kuruluşların en ünlüleri: Şam'daki Nurettinmahmut (1066), Bağdat'taki Nizamülmülk (1072), Mardin'deki Necmettingazi (1122), Musul'daki Gökböri (1156) darüşşifalarıdır. Anadolu dışındaki öteki örnekler arasında Şam'daki Emirseyfettinkaymerî (1248), İsfahan'daki Terkenhatun (1271), Kahire'deki Kalavun (1284), Tebriz'deki Reşidüttincuveynî (1317), Halep'teki Argunkâmil (1352) darüşşifaları anılabilir. Anadolu Selçukluları'ndan başlayarak Anadolu'da yapılan darüşşifalarda, kimi küçük ayrılıklarla,medreselerin planı yinelenmiştir. Bu dönemde açılan ilk tıp medreseleri ve darüşşifaları, Kayseri'deki Çifte medrese (1205), Sıvas'taki Keykavus (1217), Divriği'deki Melikturan (1228), Konya'daki Kemalettinkaratay (1255), Kastamonu'daki Atabey (1273) darüşşifalarıyla, Çankırı'da Cemalettin Ferruh'un yaptırdığı şifahane (Taşhan) [1235] ve Amasya darüşşifası'dır (1308).

Osmanlılar döneminde darüşşifaların gereksinimlerini karşılamak üzere medreselerde tıp eğitimine büyük önem veriliyordu. Külliyeler içinde yer alan bu kurumlar, medreselerde tıp öğrenimi gören öğrencilerin uygulama alanlarıydı. Medreselerden icazet alanlar, bu darüşşifalarda çalışırdı. Vakıflarca desteklenen bu kuruluşlarda hastalara ücretsiz bakılırdı. Bursa'daki Yıldırım Bayezit külliyesi darüşşifası ve tıp medresesi ile (1399/1400) Edirne'deki Bayezit külliyesi darüşşifası (1488), mimarilerinin yanı sıra, uyguladıkları tedavi yöntemleriyle de ilgi çeken kuruluşlardır. İstanbul'da fetihten XIX. yy. başlarına değin on altı darüşşifa kurulmuştur. Bunların ilki Fatih darüşşifası'dır (1470). Dönemin önemli kuruluşları arasında Haseki külliyesi (1550), Süleymaniye külliyesi (1556), Atikvalidesultan külliyesi (1583) ve Sultanahmet külliyesi darüşşifaları (1617) sayılabilir.

Darüttalim, Osmanlılar döneminde İstanbul'da özel okul. Horhor'da Edip Efendi konağında Hacı İbrahim Efendi tarafından açıldı (1882). İlkokulu bitirenlerin alındığı bu öğrenim kurumunda türk öğrencilere arapçanın çabuk ve kolay bir biçimde öğretilmesi amaçlanmıştı. Türkçenin ikinci bir dil olarak kabul edildiği okulun öğrenim süresi dört yıldı. Arapçanın dışında farsça ve fransızca da öğretiliyordu. Okulun kurucusunun ölümünden sonra, yönetimi bir süre Musullu Sait Efendi, daha sonra da Kavalalı İbrahim Efendi üstlendi. 1889'da okul ikiye ayrıldı; bir bölümünde, Beyazıt'ta Ali Efendi'nin yönetiminde Rusya'dan gelen tatar öğrencilere ilk ve ortaokul düzeyinde öğretim verildi. Bir bölümü de, yüksekokul niteliğine getirilerek arap edebiyatı, fıkıh ve islam akaidi dersleri verildi. İki bölüm bir süre sonra Darül-ilm ve't-talim adıyla birleşti; bu okul da daha sonra yerini Hadika-i meşveret okuluna bıraktı.

Darüttalimimusiki, Fahri Kopuz ve arkadaşları tarafından 1916'da İstanbul'da kurulmuş dernek. 1931'de kapanıncaya değin, en etkili müzik öğretim kurumlarından biri olarak kalan bu dernek, birçok başkasının yanı sıra, Cevdet Çağla, Ferit Alnar, Safiye Ayla gibi ünlülerin yer aldığı ve "Darüttalim-i musiki heyeti" adıyla tanınan güçlü bir ekip oluşturarak yurt içinde ve dışında konserler verdi, plaklar doldurdu. Hüseyin Saadettin Arel ve Suphi Ezgi de burada uzun süre ders verdiler.

Darüttedris, Osmanlılar dönemindeki sağır ve dilsizler okulu. Maliye nezareti içinde, ticaret okuluna ek olarak 30 kişilik bir kadroyla öğretime başladı (1890).

Darüttemsiliosmani kumpanyası, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra (1910) kurulmuş olan tiyatro topluluklarından. Fikret, Kâmil, Celal, Antuvanet, Eliza Binemeciyan gibi zamanın belli başlı sahne sanatçılarından oluşan topluluğun yönetim kurulu üyeleri arasında Baha Tevfik, Ercüment Ekrem (Talu), Refik Halit (Karay), Müfit Ratip, Şahabettin Süleyman vb. bulunuyordu. Kumpanya, o döneme göre hayli pahalı sahne ve giysi tasarımıyla oynanan *İkinci Ramses* oyununu bir süre sahneledikten sonra dağıldı.

Darüttıbaatülâmire, Türkiye'de türkçe yapıtlar basmak amacıyla kurulan ilk basımevi. Osmanlılar döneminde ülkede bir basımevi açılmasının yararlarından ilk kez Peçevi* İbrahim Efendi (1574-1649), kendi adıyla anılan tarih yapıtında söz etti. Basımevinin kurulmasını gerçekleştiren ise, İbrahim Müteferrika* (1674-1745) oldu. Müteferrika, islam dinini övmek amacıyla *Risale-i islamiye* adlı bir kitapçık hazırlayarak o zaman henüz rikâb-ı hümayun kaymakamı olan Nevşehirli* Damat İbrahim Paşa'ya sunmuş ve bu nedenle Lale devrinin güçlü sadrazamının beğenisini kazanarak onun yakınları arasına girmişti (1711). Yaşamını şimşir üzerine klişeler yaparak kazanan Müteferrika, ilerde bir basımevi açabilmek düşüncesi ile, şimşir üzerine bir de Marmara haritası klişesi hazırlayarak sadrazama sundu. Günümüzde İstanbul Milli eğitim basımevi'nde saklanan bu klişenin üzerine eğer ferman olunursa bunun daha büyüklerinin de yapılabileceğini yazdı. Öte yandan, 1720'de Paris'e elçi atanan Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin oğlu Yirmisekiz* Çelebizade Sait Efendi maiyetinde bulunduğu babası ile Paris'ten İstanbul'a dönüşünde (1724), Türkiye'de de Avrupa'da olduğu gibi basımevlerinin açılmasının ülke yararına olacağına inandığından, daha önceden tanıdığı İbrahim Müteferrika'yı kendisine ortak seçerek bir basımevi kurabilmek için faaliyete geçti. İbrahim Müteferrika, *Vesilet üt-tıbaa* adlı bir kitapçık hazırlayarak, İstanbul'da türkçe kitaplar basılması için bir basımevi kurulmasıyla ilgili görüşlerini, Çelebizade Sait Efendi aracılığıyla Damat İbrahim Paşa'ya sundu (1726). Müteferrika, bir dilekçe niteliğindeki bu kitapçıkta, basılmış yapıtların önemini, gerekirliğini, yararlarını on madde içinde özetledi; islam diniyle ilgili konular dışında kalan tarih, sözlük, astronomi, tıp vb. konularla ilgili kitapların Türkiye'de basılabilmesi amacıyla padişahtan ferman, şeyhülislamdan fetva alınması için sadrazama başvurdu. Ayrıca, basılması düşünülen *Vankulu* lügati*'nin birkaç sayfasının provasını da dilekçesine ekledi. Başvuruyu bir kurula inceleten sadrazam, girişimi olumlu karşıladı. Şeyhülislam Mevlana Abdullah Efendi'nin fetvası, padişah Ahmet III'ün fermanı ile, din kitapları basılmaması koşuluyla, basımevinin açılmasına izin verildi (temmuz 1726). Resmi adı Darüttıbaatülâmire, olan, halk tarafından "Basmahane" denilen ilk türk basımevi, İbrahim Müteferrika'nın Sultan Selim semtindeki evinin alt katında kuruldu(14-16 aralık 1727). Basımevi, bu tarihten sonra çeşitli değişikliklerle ve Kârhane-i basma, Matbaayı âmire, Matbaayı milli, Darüttıbaatilmamure, Matbaayı âmire, Matbaayı Devlet, Devlet matbaası, Milli eğitim basımevi gibi adlarla faaliyetini sürdürdü.

İbrahim Müteferrika, basımevini kurarken büyük titizlik gösterdi. İstanbul'un en iyi bakıcılarından Iona Eşkanazi usta, basımevinde görevlendirildi. Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden harf kalıpları getirtilerek harflerin dökümü İstanbul'da yapıldı. İlk osmanlı harfleri 16-18 punto idi.

Öte yandan, basılacak kitapların fermana uygunluğunu denetlemek için basımevinin düzeltmenliğine İstanbul eski kadısı İshak Efendi, Selanik eski kadısı Pirizade Sahip Mehmet Efendi, Galata eski kadısı Yanyalı Esat Efendi, Kasımpaşa şeyhi Musa Dede Efendi getirildi. İbrahim Efendi'ye de "Dergâhı mualla müteferrikası" unvanı verildi.

Basımevinde ilk kitap dizgisine 16 aralık 1727'de başlandı. İki yıl süren bir çalışmadan sonra 31 ocak 1729'da ilk türk basımevinde dizilip basılmış ilk türkçe kitap olan *Vankulu* lügati (Kitab-ı Lügat-ı Vankulu)* piyasaya çıkarıldı. Halkın, kitaplara rağbet göstermesi, el yazması sanatlarla geçinen binlerce İstanbul esnafının protestosuna neden oldu. Fatih camisi avlusunda toplanan çok sayıda hattat, simgesel bir cenaze töreni düzenleyerek kalem ve divitlerini tabuta koyup Bayezit'e doğru yürüdüler. Kimin öldüğünü soran saray göevlilerine "Matbaa geldi, bizim sanatımız öldü. Onu gömmeye gidiyoruz" diye cevap verdiler. Bütün olumsuz tepkilere karşın, basımevi çalışmasını sürdürdü.

İbrahim Müteferrika'nın sağlığında, *Vankulu lügati*'nden başka 16 kitap daha basıldı. Bunlar, sırasıyla şu yapıtlardır: Kâtip Çelebi'nin *Tuhfet ül-kibar fi esfar ül-bihar**'ı(1729); latinceden çevrilen bir afgan tarihi, *Tarih-i seyyah* (1730); yeni keşfedilen Amerika kıtasından, bu kıtadaki gariplikleri söz eden, resimli ve haritalı ilk türkçe kitap *Kitab-ı iklim-i cedid (Tarih-i Hind-i garbi)* [1730], Ibn Arapşah'ın Timur'un yaşamını anlatan *Tarih-i Timur Gürgân*'ı (1730), Mısır'a gönderilen valilerin adlarını içeren *Tarih-i Mısır ül-kadim ve Mısır ül-cedide* (1730), türkçe-fransızca dilbilgisi *Grammaire Turque*, 737-1720 yılları arasında genellikle islam ülkelerindeki olaylardan söz eden *Gülşen-i hulefa*, (1731) İbrahim Müteferrika'nın yazdığı, Osmanlılar'ın Batı ülkelerinden geri kalmasının nedenlerini inceleyen, bu ülkelerin özetle tarihlerini anlatan, askerlik kurumlarından, savaş yöntemlerinden, devlet düzenlerinden söz eden *Usul ül-hikem fi nizam il-ümem* (1732); mıknatısın içeriğini anlatan *Füyuzat-ı mıknatısiye* (1732); Kâtip Çelebi'nin *Cihannüma**'sı (1732) ile *Takvim üt-tevarih**'i (1734), *Naima Tarihi* (1735-1740, 1741); vakanüvis Mehmet Raşit Efendi'nin 1661-1722 arasındaki olayları anlatan, üç ciltlik tarih kitabı *Tarih-i Raşit* (1740), Çelebizade İsmail Asım Efendi'nin tarih kitabı *Tarih-i Çelebizade (Asım tarihi)* [1741]; Bosnalı Ömer Efendi'nin yazdığı, 1736-1739 yılları arasında Türkler'in Avusturyalılar'a karşı giriştikleri savaşları ve iç ayaklanmaları anlatan *Ahvâl-i gazavât-ı diyâr-ı Bosna* (1741); Halepli Hasan Şuuri Efendi'nin yazdığı iki ciltlik farsça-türkçe sözlük *Ferheng-i Şuuri (Lisan ül-acem)* [1742].

İbrahim Müteferrika'nın ölümünden (1745) sonra, onun yetiştirdiği ve damadı da olduğu sanılan Rumeli kadısı İbrahim Efendi ile arkadaşı Anadolu kadılarından Ahmet Efendi, Mahmut I'den basımevi için yeni bir ferman aldılarsa da (1747) bilinmeyen nedenlerle işleri yürütemediler. İbrahim ve Ahmet Efendi, Osman III'ten yeni bir ferman alarak (1755) uzun yıllar kapalı kalan basımevini yeniden açtılar. Yapabildikleri tek iş *Vankulu lügati*'nin 1755'te birinci, 1756'da ikinci cildinin ikinci baskılarını gerçekleştirmek oldu. İbrahim Efendi'nin ölümü, türk-rus savaşlarının başlaması üzerine basımevi çalışmalarına yeniden ara verdi. Abdülhamit I döneminde, padişahın özendirmesiyle Divanı hümayun beylikçisi Raşit Mehmet ve tarihçi Ahmet Vasıf adlarındaki iki vakanüvis, İbrahim Müteferrika'nın varislerinden basımevini satın alarak önce vakıf idaresine bağladılar, sonra da Babıâli'den işletme izni aldılar (1783). Yeniden faaliyete geçen basımevinde, tarih ve askerlikle il-

gili sekiz kitap basılabildikten sonra vakanüvis Ahmet Vasıf'ın İspanya elçiliğine atanması üzerine çalışmalar yine durdu (1788). Selim III tahta çıktıktan (1789) sonra askerlik ile ilgili üç çeviri kitabını Dar üt-tıbaat ül-âmire'de bastırdı: *Fenn-i harp* (1792), *Fenn-i lağım* (1793), *Fenn-i muhasara* (1894). O yıllarda Fransa'nın İstanbul elçisi olan Choiseul-Gouffier, türkçe kitaplar yayımlayacağını öne sürerek basımevini satın almak istedi. Ancak, bu isteği kabul edilmediği gibi, Babıâli basımevini satın alarak resmi bir kurum durumuna getirdi (1796). Günümüzde İstanbul'da Sultanahmet'teki binasında faaliyetini sürdüren ve Türkiye'nin önde gelen basımevleri arasında yer alan Milli eğitim basımevi, İbrahim Müteferrika'nın kurduğu Dar üt-tıbaat ül-âmire'nin uzantısı olarak kabul edilir.

DARÜTTIP → DARÜŞŞİFA

Darüttıp, Bursa'da Yıldırım Bayezit'in saltanat yıllarında (1389-1402) açılan tıp medresesi.

DARÜZZAFER. Tar. coğ. Aksaray il merkezinin Ortaçağ'daki adı.

DARVİNİZM → DARWINCILIK.

DARWEN, Büyük Britanya'da (Lancashire) kent, Blackburn'ün G.'inde, Darwen ırmağı kıyısında; 28 900 nüf. Tekstil. Kâğıt.

DARWİN, esk. **Palmerston,** Avustralya'da liman kenti, Kuzey Arazisi'nin yönetim merkezi; 75 300 nüf. (1987). Mezbahalar. Konserve fabrikaları. Deniz ve hava, ikmal ve konaklama yeri. Turizm.

DARWİN (Erasmus), ingiliz botanıkçı ve şair (Elston, Nottinghamshire, 1731 - Derby 1802). Priestley ile birlikte *Lunar Society*'nin üyesi idi, George III'ün hekimi olmayı kabul etmedi. Yaradancı görüşle ilahiler yazdı, Rousseau ile mektuplaştı, 58 yaşındayken bilimsel şiirler yazmaya girişti, Linné sisteminin tuhaflıklarını ustalıkla sergiledi. *The Botanic Garden* (Botanik bahçesi) [1795], *The Temple of Nature or the Origin of Society* (Doğa tapınağı ya da toplumun kökeni) [1803] ve özellikle de *Zoonomia or the Laws of Organic Life* (Zoonomia ya da organik yaşamın yasaları) [1796] adlı yapıtları, şiirsel görünüşü altında, Lamarck, Darwin (torunu) ve Pavlov'u muştular.

DARWİN (Charles), ingiliz doğabilimci (Shrewsbury, Shropshire, 1809 - Down 1882). Erasmus Darwin'in torunu. Önce Edinburgh'da, sonra Cambridge'de okudu. 1831'de üniversiteyi bitirdi ve aynı yıl botanikçi Henslow'un desteğiyle, doğabilimci olarak kaptan Fitzroy'un *Beagle* gemisiyle çıktığı sefere katıldı. Güney Amerika'yı ve Pasifik adalarını dolaştı. Beş yıl süren (1831-1836) bu yolculuktan, dev yapıtına temel olan bir dizi gözlem ve belgeyle döndü. Yolculuk notları 1840-1843 yılları arasında çıktı (*Zoology of the Voyage of the "Beagle"* [Beagle gezisi zooloji notları]). 1851 yılında cirripedia üstüne dikkate değer bir incelemesi yayımlandı. 1859'da temel yapıtını yayımladı: *Türlerin* kökeni (On the Origin of Species)*. Bunda ve öteki çalışmalarında, sayısız gözlemlere dayanarak türlerin çeşitliliği üstüne öne sürdüğü özgün görüşler, *darwincilik** adı verilen açıklayıcı bir evrim kuramı oluşturur. Darwin'in öteki başlıca yapıtları: *On the various Contrivances by which Orchids are fertilized by insects* (Orkidelerin böceklerle döllenmesinin çeşitli yararları üstüne) [1862]; *Variation in Animals and Plants Under Domestication* (Evcilleştirme yoluyla hayvanların ve bitkilerin değişimi) [1868]; *The Descent of Man and Selection in Relation to Sex* (İnsan soyunun türemesi ve cinsiyetine bağlı ayıklanma) [1871]; *The Expression of the Emotions in Man and Animals* (İnsanda ve hayvanlarda duyguların ifadesi) [1872]; *The Movements and Habits of Climbing Plants* (Tırmanıcı bitkilerin hareket ve alışkanlıkları) [1875]; *Insectivorous Plants* (Böcek yiyen bitkiler) [1875]; *The Effects of Crossand Self Fertilization in the Vegetal Kingdom* (Bitkiler dünyasında doğrudan ve çapraz döllenmenin sonuçları) [1877]. Yaşadığı dönemde büyük bir üne kavuşan Darwin din çevreleri ve Linné yanlısı meslektaşları tarafından şiddetle eleştirildi. Westminster'e, ingiliz ulusunun büyükleri arasına gömüldü.

DARWİN KURBAĞASI a. Güney Amerika'da kayın ormanlarında yaşayan, sivri burunlu cüce kurbağa. (Üreme zamanı, erkek, açılmak üzere olan yumurtaları çok genişlemiş ve tüm sırt bölgesini kaplamış olan ses keselerine doldurur; tetariler kendi vitellüslarıyla beslenip, ses keselerinin bol damarlı çeperleri sayesinde solunum yaparak başkalaşmanın sonuna gelinceye kadar orada kalırlar. Bil. a. *Rhinoderma darwini; Rhinodermatidae* familyasının örnek tipi.)

DARWİNCİ sıf. ve a. Darwin kuramını benimseyen ve savunan kişi için kullanılır.

DARWİNCİLİK a. Charles Darwin tarafından 1859'da ileri sürülen biyolojik evrim öğretisi. (DARVİNİZM de denir.)

—ANSİKL. Antikçağ filozofları ve Rönesans hümanistlerinin, evrim konusunda oldukça açık bir görüşleri vardı; ama ellerinde belge bulunmadığından, bu görüşleri, soyut bir düşünceden ileri gitmiyordu. İlk gerçek evrimci bilim adamı Buffon'dur. Ne var ki Buffon, çağının önyargılarıyla çatışmaya girmekten çekindiği için düşüncesini açıkça dile getiremedi. Lamarck*, daha cesur davranarak gerçek bir evrim kuramı ortaya koydu. Arkadan Darwin de, özellikle *Beagle* gemisiyle yaptığı gezi sırasında topladığı çok sayıda belgeye ve gözleme dayanarak, kendi evrim kuramını ileri sürdü. Darwin, bu araştırma gezisi sırasında, özellikle Galâpagos adaları faunasını ve Güney Amerika'nın soyu tükenmiş Dördüncü Zaman dişsiz canlı türlerini inceledikten sonra, türlerin değişmezliği konusunda ilk kez bazı kuşkular duymaya başladı.

Darwin'in düşüncesinin temelleri şunlardır:

1. Aynı türden bireylerde, bazen beden yapısını, bazen üreme hücrelerini değişikliğe uğratan çeşitli etkenlere (çevre, beslenme, vb. değişiklikleri) bağlanabilecek birtakım çeşitlenmeler görülür. Darwin, bütün bireylerde, aynı ayırtedici özellikleri gösteren belirli çeşitlenmelerle, bir bireyden ötekine farklılık gösteren belirsiz çeşitlenmeler saptar.
2. İktisatçı Malthus, insan nüfusunun, besin kaynaklarına oranla çok daha hızlı arttığını ve bu nüfus artışının geometrik bir diziye, besin kaynaklarındaki artışın ise aritmetik bir diziye göre gerçekleştiğini fark etmişti. Buna göre, organizmaların, besin elde etmek ve en iyi koşullar içinde yaşamak için savaşım vermeleri zorunludur.

Darwin, bu iktisadi anlayıştan, "yaşama savaşımı" *(struggle for life)* ilkesini çıkardı. Bu savaşımda zafer, rakiplerine oranla bazı üstünlüklere sahip olanlarındır. Bu üstünlükler, ancak bazı bireylerde bulunan belli özelliklerden kaynaklanır. Bu özellikler, pek önemsiz gibi görünseler bile, bir yarar sağlarlar; çünkü, yaşama savaşımında daha az ayrıcalıklı olanların ölüp gitmelerine karşılık, bu özellikleri taşıyanlar, varlıklarını sürdürürler. Böylece, yaşam boyunca bir seçme, bir doğal ayıklanma ortaya çıkar ve sonuçta, en yetenekli olanlar hayatta kalır. Bu doğal ayıklanma, hayvan ve bitki yetiştiricilerin, ırkları iyileştirmek ve yenilerini meydana getirmek amacıyla uzun zamandan beri uygulayageldikleri yapay ayıklamaya benzetilebilir. Darwin'e göre, yeni türlerin oluşması ve çevreye uyumda görülen sürekli ilerleme, doğal ayıklanmanın bir sonucudur. Ölüm ise, *ayrımlayıcı*'dır: ölenler, sağ kalanlara tıpatıp benzemezler; "yaşam terazisinin kefesinde bir küçük taneden daha küçüğü bile, hangi bireylerin yaşayıp hangilerinin yok olacağı konusunda belirleyici rol oynar" (1844). Ayırtedici özelliklerin farkı ne kadar büyükse, bir türün hayatta kalma ve çoğalma şansı da o kadar büyüktür. Bir tür, yaşama koşullarına uymaya ne kadar yatkınsa, o kadar evrilme gücüne sahip demektir. Darwin, çevrenin etkisinin, ikincil bir rol oynadığını düşünüyordu.

Darwin, daha sonra, cinsel ayıklanma kavramını da katarak kuramını tamamladı. Buna göre erkekler, dişileri elde etmek için aralarında savaşım verirler; en iyi donanımlı olanlar savaşımı kazanır ve yalnız onlar çoğalıp soylarını sürdürebilirler. Dişiler de en güzel, en iyi donanmış ve en güçlü erkekleri seçerler.

Darwincilik, ilk biçimiyle, çeşitli eleştirilere yol açtı.

1. Darwin'in göz önüne aldığı bireysel çeşitlenmeler kalıtımsal mıdır? Bunların çoğu, kalıtımsal olmayan bedensel çeşitlenmelerdir. Ancak bazıları değişinim niteliği taşırlar ve dolayısıyla kalıtımsaldırlar.
2. Ölüm gerçekten ayrımlayıcı mıdır? Her kuşakta ucube yumurtaların, anormal larvaların, sakat yetişkinlerin kesinlikle ortadan kalktığını görürüz. Ama, öteki bireyler arasında hayatta kalanların hepsi, en iyiler midir? Ölümün ayıklayıcı niteliğine ilişkin deneyler, ayıklananlarla arta kalmış olanlar arasında çoğu kez hemen hiç farklılık bulunmadığını, kimi zaman da bu farklılığın pek az olduğunu göstermektedir. Bu durumda, aşırı değişikliğe uğramış olanlar elenmekte ve ortalama bireyler korunmaktadır. Gerçekte, doğal ayıklanma, Darwin'in ileri sürdüğü gibi şaşmaz değildir; ayrımlayıcı olmaktan çok, *koruyucu*dur; kusurluları, hastalıklıları, normal tipten uzaklaşacak biçimde değişim geçirmişleri yok ederek, dengeli ve ortalama tipi korur. Ayrıca, ağır basan bir değişinimin, ilk tipin yerini almasına yol açan yenileştirici bir doğal ayıklanma da vardır.
3. Ayıklanma kendi başına yaratıcı bir nitelik taşımaz. Belli bazı sınırlar içinde, daha önce var olan ayırtedici özelliklerin belirginleşmesini sağlar. Etkisi nitel değil, niceldir.

Darwin'in kuramında, daha sonraları bazı değişiklikler ve düzeltmeler yapıldı (yenidarwincilik). Ama bu kuram, bilim çevrelerinde, büyük bir çoğunluk tarafından bugünkü biçimiyle benimsenmiş durumdadır.

DARYAL (Vecihe), türk kanun virtüözü (İstanbul 1908 - Ankara 1970). Çocukken kanun öğrenmeye başladı. Darülelhan'da Rauf Yekta, Ahmet Irsoy, Sedat Öztoprak gibi ünlülerin öğrencisi oldu. 1926-38 arasında ilk İstanbul radyosu'nda çaldı. 1938-53 arasında Ankara Radyosu'nda, 1953-66 arasında bugünkü İstanbul Radyosu'nda çalıştı. Daha sonra ölümüne değin yine Ankara Radyosu'nda görev yaptı. Gerek doğaçlamalarında, gerek yorumlarında, çalgısından çıkardığı temiz sesle ve hem nicel hem de nitel açıdan ölçülü mızrap vuruşuyla kendini kabul ettirdi. *Gül yüzün soldukça, ömrümden siler her neşeyi* dizesiyle başlayan nişabürek şarkısı çok ünlüdür.

DARYAL geçidi, Kafkasya'da boğaz, Kazbek dağının D.'sunda, Terek'in doğduğu yerin yakınında; yüksl. 1 250 m. Orconikidze'yi Tiflis'e bağlar. Eskilerin *Kafkas Kapıları* adını verdiği yer bu boğazdır.

Daryun ya da **Daryunk,** Ağrı ilinin Doğubeyazıt ilçesinde kale; eski Doğubeyazıt'ın çekirdeğini oluşturuyordu. Bizanslı Phaustos'a (İ. Ö. IV. yy.) göre burada, Part'lar'ın bir kolu olan Küçük Arsaklılar döneminde (İ.Ö. 149 - İ.S. 429), hanların hazineleriyle hazineleri korunuyordu. XVI. yy. sonlarındaki Bayezit sancağı tahrir defterindeki adı, bugünkü Doğubeyazıt kalesinden ayrı olarak, Bayarak hisarı'ydı.

D'ARZO (Ezio COMPARONİ, **Silvio** —

National Portrait Gallery

Charles Darwin
Collier'nin
bir portresinden (1884) ayrıntı
National Portrait Gallery
Londra

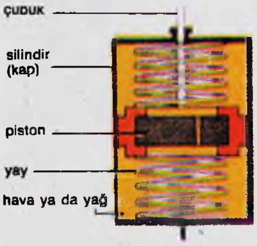

darwin kurbağası
(Rhinoderma darwini)

denir), italyan yazar (Reggio Emilia 1920 - *ay. y.* 1952) *Nostro lunedi* adlı yapıtta toplanmış romanları ve öyküleri (1960'ta yayımlandı) fantastik ile varoluşçu tedirginlik arasında gidip gelir.

DAS (Sarala), oriya dilinde yazan hintli şair (Kattak yakınlarında XV. yy'da doğdu). Kral Kapilendradeva (1435-1466) döneminde yaşadı. Yoksul bir ailenin çocuğuydu, yetersiz bir öğrenim gördü. Oriya dilinde ilk ve en güzel *Mahabharata**'yı yazdı. Sanskritçe modelin ruhuna bağlı kalmakla birlikte, özgün bir destan oluşturdu. Bölümlerin sırasını değiştirdi, kimi felsefi bölümleri çıkardı, Puri tapınağının kuruluş efsanesini de yapıtına kattı. Das'ın yapıtına Orissa'da benzersiz bir ilgi gösterilir.

DAS (Balaram), oriya dilinde yazan hintli şair (Puri 1472 - öl.?), XVI. yy.'da Orissa'nın övüncü olan Panca-Sakha'ların (Beş Dost) üyesi. Oriya dilinde yazılmış ilk Ramayana*'yı, Puri tanrısı Cagannath onuruna lirik şiirler *(Bhava-Sâmundra)*, tanrıbilim incelemeleri ve geleneksel üslupta bir oyun *(Laksmi purana suanga)* kaleme aldı.

bir dash-potun kesiti

DAS (Cagannath), oriya dilinde yazan hintli şair (Puri 1492 - öl. 1552), oriya edebiyatının yetenekli "Beş Dost"undan (Panca-Sakha) biri. Manzum olarak çevirdiği *Bhagavata Purana*, Orissa'nın kültür ve din yaşamını derinden etkiledi. Bu şiir köylerde her gün halk önünde okunur.

DAS (Cibanananda), bengalli şair (Barisal 1899 - Kalküta 1954). Lirik yapıtlarıyla yeni imgeler ve yeni bir söyleyiş getirdi, hem geleneksel ölçüyle hem serbest dizelerle yazdı (*Dhusar Pandulipi*, 1936; *Banalata Sen*, 1942; *Mahaprthivi*, 1944; *Satti tarar timir*, 1948; *Rupasi Bangla*, 1957).

DÂS a. (fars. *das*). *Esk.* **1.** Orak, orakçık. **2.** Tuzak. **—3.** *Dâs u delûs*, aptal, adi, rezil; işe yaramaz, süprüntü, döküntü. || *Dâs-ı zerrin*, yeni ay, hilal.
—Esk. bot. Sedefotu.

DAS adası, Basra körfezinde (Abu Zabi) ada; 215 km². Ümmü Şeyf ve Zakum' daki off shore yataklarından gelen petrolu taşıyan boruların bitim yeri. Gaz sıvılaştırma.

DASALAR (*hizmetkâr* anlamında sanskritçe sözcük), Kuzey-batı Hindistan'ın yerli halkı. İ.Ö. 1500'e doğru ari istilacılar tarafından yenilgiye uğratıldılar. Ariler, *Rigveda* ve *Atharvaveda*'da Dasalar'dan büyük bir horgörüyle söz ederler ve onları kendilerine göre daha kara derili oldukları için çirkin, gelenek-görenekleri bakımından kaba bulurlar. Oysa günümüzde, Dasalar'ın, arilerin istilası sırasında, çok gelişmiş bir uygarlığa ve kültüre sahip bulundukları kabul edilmektedir. Arilerce aşağı görülen Dasalar, *şudralar*'ın atalarıydılar; ama, yavaş yavaş oluşan ve onları kendi yaşam kurallarının dışına atan öbür üç sınıfın *(brahmana, ksatriya, vaişya)* boyunduruğu altına girdiler.

DASCİLLİDAE a. Kınkanatlı böcekler familyası. (Temel özellikleri, art bacaklarda, baldır parçasının oturacağı kalça parçasının aşırı oyuk olmasıdır. Bütün dünyaya yayılmış bir familyadır.)

Jules Dassin ve Melina Merkuri (Mercouri) Dassin'in yönettiği *Pazarları asla* filminin bir sahnesinde

J.-L. Passek koleksiyonu

DASCİLLUS a. (yun. *daskillos*, bir balık adı). Dünyanın ılıman ve yarı tropikal bölgelerinde yaşayan kınkanatlı böcekleri içeren cins. (Batı Avrupa'da bulunan *Dascillus cervinus*'un larvaları dağlık bölgelerdeki nemli yörelerde yetişen çeşitli buğdaygillerin köklerini kemirir. *Dascillidae* familyasının örnek tipi.)

DASCUSA. Tar. coğ. Ağın*'ın antik adı.

DASEİN (alm. sözc.) a. Fels. → BURADA-VARLIK.

DASENT (*sir* George Webbe), ingiliz folklorcu (Saint Vincent adası 1817 -Londra 1896). Times'ın yazıişleri müdür yardımcısı ve profesördü. İskandinav folklorunu İngiltere'de tanıttı.

DASGUPTA (Surendranath, **S. N.** — denir), hindu filozof (Kuştia 1855 - Lukno 1952). Yazdığı pek çok yapıt arasında en ünlüsü, beş cilt tutan hint felsefesi tarihidir (*A History of Indian Philosophy* [Hint felsefesi tarihi], 1922-1955).

DASH-POT a. (ing. sözc.). Hidr. pnöm. Bir akışkan (hava ya da yağ) aracılığıyla, iki mekanik organ arasında bir bağlantı kuran aygıt; organlardan birinin devinimi halinde, önce pozitif olan bu bağlantı, yavaş yavaş kaybolur.
—ANSİKL. Yağlı bir dash-pot, yağla dolu bir silindir (kap) ve bunun ortasında kayan bir pistondan oluşur; küçük bir deliği olan pistonun üstünde bir çubuk bulunur. Yağ sıkıştırılamayan bir akışkandır ve pistonun deliğinden hemen akamaz; dolayısıyla silindire verilen her devinim tümüyle pistona iletilir; ama piston, deliğinden yağ geçtikçe, kendisini merkezleyen karşılıklı iki yayla, silindir içindeki ilk konumuna alır. Dashpotlar bir düzensizlik anında, geçici bir otomatik denetim bağlantısı kurmak için, türbinleri düzenlemede kullanılır; kararlılığı sağlayan ama hızda bir değişime yol açan bu bağlantı, yavaş yavaş kaybolur ve hız yeniden olağan değerini alır.

DASİT a. (öz. a. lat. *Dacya*'dan). Andezitlere yakın, ama daha silisli volkanik kayaç. (Dasitli lavlar akışmazdır ve Martinique'deki Pelée dağının sivri doruğunda olduğu gibi çıkıntılar oluşturur.)

DASKYLEİON. Tar. coğ. Balıkesir ilinde, Manyas gölü'nün G.-B.'sında, Ergili yakınlarında kent; kalıntıları Hisartepe'dedir. Pers İmparatorluğu döneminde Phrygia (Daskyleion) satraplığının merkeziydi. E. Akurgal'ın yaptığı kazılarda (1954-1955), Ahemeniler* döneminden arami yazıtlı, yunan-pers üslubunda çok sayıda bulla*, seramikler, kabartmalı mezar taşları (İstanbul Arkeoloji müzeleri'nde) ortaya çıkarıldı.

DASS (Petter), norveçli şair ve papaz (Alstahaug, Nordland, 1647 - *ay. y.* 1707). Öğretici şiirler, mezmurlar ve güncel şiirler yazdı. 1678-1698 arasında yazdığı ve ancak 1739'da basılan başyapıtı *Nordlands Trompet* memleketi Nordland'ı anlatan uzun bir şiirdir. Keyifli bir dille yazılmış olan bu yapıt, yazarın öyküleme sanatını, halka yakın gerçeklik duygusunu ve barok tarzı bir duygusallığın yumuşattığı güçlü mizah anlayışını ortaya koyar. Cemaatini eğitmek amacıyla yazdığı mezmurları, bugün de kiliselerde söylenmektedir.

DASSAULT (Marcel), fransız uçak sanayicisi (Paris 1892 - Neuilly-sur Seine 1986). Birinci Dünya savaşı sırasında fransız av uçaklarında kullanılan bir tür pervane icat etti. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra kurduğu Marcel Dassault havacılık şirketi, özellikle askeri hava araçları üretiminde uzmanlaştı: ilk fransız avcı jeti *Ouragan*, *Mystère*, *Mirage*. Uçak sanayisi dışında, basın (Jours de France), sinema gibi başka alanlarda da etkinlik gösteren Dassault, milletvekilliği ve senatörlük de yapmıştır.

DASSİN (Jules), amerikalı film yönetmeni (Middletown, Connecticut, 1911). Birkaç denemeden sonra, yapımcı Mark Hellinger ile ortaklık kurarak iki önemli film çevirmek olanağını buldu: *Kaba güç* (Brute Force) [1947] ve *New York esrarı* (Naked City) [1948]. Ardından yine gerçekçi ve etkili iki yapıta imzasını atarak sanatını sürdürdü: *Uçurum yolcuları* (Thieve's Highway) [1949] ve *Night and the City* (1950). MacCarthyciliğin çalkantısına kapılan ülkesinden ayrılmak zorunda kaldı. Yerleştiği Fransa'da *Du rififi chez les hommes*'u (1954) çevirdi; daha sonra edebiyat uyarlamalarına yöneldi: N. Kazancakis'ten *Celui qui doit mourir* (1957), R. Vailland'dan *la Loi* (1958). 1960'ta *Pazarları asla* (Jamais le dimanche) ile büyük başarı sağladı ve mesleğini Avrupa'da sürdürdü: *Phaedra* (1962), *Topkapı* (Topkapi) [1964], *Bir yaz gecesi 10.30'da* (Dix heures et demie du soir en été) [1966]. Sonraki filmlerinde sanatçı kişiliği daha zayıflamış görünür: *la Guerre amère* (1968), *Up Tight* (1969), *la Promesse de l'aube* (1970), *The Rehearsal* (1974), *A Dream of Passion* (1978).

Dassra → DAŞAHARĀ.

DÂSTÂN → DESTAN.

DASTÉ (Jean), fransız oyuncu ve yönetmen (Paris 1904). Copeau'nun öğrencisi ve damadıdır. Compagnie des Quinze'de yer aldı, André Barsacq ve Maurice Jacquemont ile birlikte Compagnie des Quatre-Saisons'u kurdu (1937). Klasikleri oynayan gezginci bir topluluğu yönettikten sonra, 1945'te Grenoble'a yerleşti. 1947'de Saint-Étienne'de Claudel'i *(l'Annonce faite à Marie)*, Brecht'i *(Kafkas-tebeşir dairesi)*, Shakespeare'i *(Macbeth)* ve çağdaş yazarları (Gabriel Cousin, Armand Gatti) kalabalık bir seyirci topluluğuna tanıttı. Bir yandan da mim, japon no tiyatrosu *(la Sumida)* ve yunan trajedisi *(Antigone)* üstüne denemelere girişti. Yönetimle anlaşmazlığa düşerek Saint-Étienne tiyatrosu'ndan ayrıldı ve ilk eğilimine, gezginci tiyatroya döndü. Bazı filmlerde de rol aldı.

DASTORGA (Emanuele) → ASTORGA.

DASYATİDAE a. Zool. DİKENLİUYUŞTURANBALIĞIGİLLER familyasının bilimsel adı.

DASYCHİRA a. (yun. *dasys*, çok kıllı, ve *khein, kheiros*, el'den). Erkeğinin karnı bir fırçayla, dişisininki ipeksi bir tüyle son bulan kelebek. (*Bombyx* cinsi üyelerine benzer. Tombulgüvegiller familyası.)
—ANSİKL. *Dasychira*'lar orta boyludur; bedenleri sık kıllarla kaplı tırtılları, ağaçların ve ağaççıkların üzerinde yaşar, ipeksi hafif kozalarda kundaklanır. *Dasychira pudibunda*'nın tırtılı meyve ağaçlarına zarar verebilir, ekim ayında yapraklılardan oluşan ormanlarda bol bulunur ve bu ormanlarda büyük zarara yol açar. İstilaları asalakların, bakterilerin ya da virüslerin yol açtığı hastalıklar sayesinde azaltılabilir.

DASYCHONE a. (yun. *dasys*, çok kıllı, ve *khone*, pota, huni'den). Esmer ve morumsu bedenli, yerleşik halkalısolucan cinsi. (*Sabellidae* familyası.)

DASYCLADALES a. (yun. *dasys*, tüylü, ve *klados*, dal'dan). Yeşil suyosunları takımı. (*Acetabularia* gibi suyosunları bu takıma girer; bugünkü çeşitlerinden daha çok sayıda fosil çeşitleri bilinmektedir.)

DASYOPODİDAE a. Zool. KEMERLİHAYVANGİLLER familyasının bilimsel adı.

DASYOPOGONİNAE a. Çıkıntılı gözlü, bodur gövdeli, böcekçil, sokucu sinekler altfamilyası. (Dioctria cinsini ve benzer cinsleri içerir. *Asilidae* familyası.)

DASYPELTİNAE a. (yun. *dasys*, tüylü, ve *pelte*, kalkan'dan). Yalnızca kuş yumurtasıyla beslenen yılan oymağı. (Suyılanıgiller familyası.)
—ANSİKL. *Dasypeltinae* oymağının iki üyesi bilinir; biri, Büyük Sahra'nın güneyinde, Afrika savanlarında yaşayan yumurta yılanı *(Dasypeltis scaber)*; öbürü, çok daha ender rastlanan, Hindistan'daki *Elachistodon westermanni*. Bunlar, büyük olasılıkla ağaçta yaşayan, küçük boylarına (en çok 80 cm) karşın iri yumurtaları yutabilen küçük yılanlardır; yuttukları yumurtayı, bir omurga çıkıntısı aracılığıyla yutak içinde kırar ve yumurta kabuğunu dışarı atarlar.

DASYPODİUS (Konrad), isviçreli matematikçi ve gökbilimci (Hasenfratz, bugün Frauenfeld; 1530'a doğr. -Strasbourg 1600). Matematik profesörü oldu, yunan matematiğini tanıtmak amacıyla eski yunan metinlerini bastı ve el kitapları yayımladı. Strasbourg gökbilim saatı onun planlarına göre yapıldı (1570'e doğr.); 1838'de, bu saatin yerini Schwilgue'nin saati aldı.

DASYPROCTİDAE a. Tropikal Amerika'da (Meksika'dan, Brezilya'ya kadar) yaşayan oklukirpilerden kemiricileri içeren familya (Kuyruğu kısadır; koşucudur; digitigraddır. Başlıca üyeleri agutiler ve pakalardır.)

DASYTE a. (yun. *dasytes*, tüylü olma hali'nden). Uzun, çoğunlukla madensel renkli ya da kadifemsi bedenli, küçük kınkanatlı böcekleri içeren cins (*Malachiidae* familyası; birçok türü vardır.)
—ANSİKL. *Dasyte* cinsi üyeleri Kuzey yarıkürenin ılıman bölgelerinde yaşar; çiçeklerin üstünde bulunur; larvaları, çürümüş odunlarda gelişir ve oduncul larvalara zarar verir. Yere düşen meşe dallarında bazen sayısız *Dasyte caeruleus* bulunabilir.

DASYURİDAE a. Zool. KESELİSANSARGİLLER familyasının bilimsel adı.

DASYURUS a. (yun. *dasys*, tüylü, ve *ura*, kuyruk'tan). Avustralya, Tasmanya ve Yeni Gine'de yaşayan, etçil keseli memeli cinsi. (Üyeleri bazen "keseli kedi" genel adıyla anılırlarsa da, daha çok mıskkedisine benzerler. Keselisansargiller familyası.)
—ANSİKL. *Dasyurus* cinsinin hepsi de yırtıcı, gece dolaşan ve ağaçta yaşayan dört türü vardır. Abartmalı olarak "kaplan" olarak nitelenen, en iri tür lekeli keseli sansar *(Dasyurus maculatus)*, yabanı kedi iriliğindedir ve kuşlarla, küçük kangurularla beslenir. Cebinde 4-6 yavru taşır. Soyu çok azalmıştır, yalnızca Tasmanya'da bulunur. Öbür üç tür daha küçüktür ve suratları soreksleriııki gibi uzundur.

DASZYNSKİ (İgnacy), polonyalı siyaset adamı (Zbaraz, Galiçya, 1866 -Bystra, Bielsko-Biała yakınında, 1936). Avusturya parlamentosu'nda (1897 -1918) ve Varşova'daki Polonya Diyeti'nde (1918-1930) sosyalist milletvekili. Witos'un ulusal savunma hükümetinde başbakan yardımcısı (1920) ve Diyet mareşali (1928-1930) oldu.

> **-DAŞ [-DEŞ].** Yapım eki. Adlardan ortaklık, eşitlik ve birlik anlamı içeren adlar türetilir: *arkadaş* (arka-daş), *çağdaş* (çağ-daş), *dindaş* (din -daş), *vatandaş* (vatan-daş), vb.

Daşabhumika (-sutra), *On tinsel düzeye ilişkin sutra* anlamında sanskritçe sözcük. Buddha durumuna erişmek için geçilecek "on evre"yi gösteren buddha metnini belirtir.

Daşahara ya da **Dassra,** sonbahar ılımına (ekinoks) denk düşen hindu şenliği. Tanrıça Durga'ya bağış anlamına gelen Durgapuca adıyla da bilinir. Tanrıçayı hoşnut etmek ve şeytanları kovmak için, onun onuruna birçok hayvan kurban edilirdi. Günümüzde, birçok gelenek bu şenlikle birleşmiştir; örneğin, bir plato'da ya da bir tapınağın önündeki tarlada filizlenmiş arpa sunulur.

DAŞARATA, hint efsanesi Ramayana' nın kahramanlarından. Ayodhya hükümdarıydı, üç karısı vardı, ancak soyunu sürdürecek çocuğu yoktu. Tanrılarla uzlaşmak için at kurban etme töreni *(aşvamedha)* yaptırdı. Bunun üzerine, üç karısından dört oğlu dünyaya geldi: Rama, Bharata, Laksmana ve Şatrughna. Bunların hepsi de, şeytan Ravana'yı yok etmek amacıyla, tanrı Vişnu'yu temsil ediyorlardı.

DAŞAVA, Ukrayna'da, Lvov'un güneyinde doğal gaz üretim merkezi.

DAŞİNG ANLİNGŞANMAİ → KINGAN *(Büyük)*.

DAŞÜE ŞAN ya da **DAXUE SHAN,** esk. **Sıçuan Alpleri,** Çin'de (Sıçuan) dağ zinciri, Kızıl Havza'nın B.'sında. En yüksek tepesi Gongga Şan'dır (7 556 m).

DATAGRAM a. (fr. *datagramme*). Telekom. Paket komütasyonlu bir veri ağında, diğer paketlerden bağımsız olarak, adresi bilinen bir kullanıcıya gönderilen tek bir veri paketindeki haber.

DATAMES, Pers İmparatorluğu'nun Kappadokia satrabı (öl. İ.Ö. 361'e doğr.). Kappadokia'da bağımsız bir devlet kurmak amacıyla Artakserkses II'ye karşı ayaklandı (İ.Ö. 372). Ancak sonunda yenilerek Artakserkses II'nin emriyle öldürüldü.

Datames İsyanı, pers imparatoru Artakserkses II'ye karşı Kappadokia satrabı Datames'in başlattığı ayaklanma (İ.Ö. 372). Paphlagonia'nın kıyı kesimlerini kendisine bağlayan Datames'e, Phrygıa (Daskyleion) satrabı Ariobarzanes'in, Karia satrabı Mausolos'un, Mysia satrabı Orontes'in, Lydia satrabı Autophradates' in yanı sıra Lykialılar'ın, Pisidialılar'ın, Pamphylialılar'ın, Kilikialılar'ın, Suriyeliler' in ve Fenikeliler'in katılmasıyla başkaldırı ayaklanmaya dönüştü. Ancak satrap ordularına başkomutan seçilen Orontes'in Artakserkses II'nin yanına geçmesiyle ayaklanma bastırıldı (İ. Ö. 361).

DATÇA a. (rusça sözc.). Rusya'da, büyük bir kentin dolaylarında kır evi.

DATÇA, Ege bölgesinde Muğla iline bağlı ilçe; 10 741 nüf. (1990); 459 km²; 9 köy. Merkezi, Muğla'nın 165 km G.-B.'sında *Datça*, 5 022 nüf. (1990). Tarım (özellikle badem üretimi); eskiden Reşadiye'nin iskelesi olan Datça kasabası, günümüzde turizm merkezi haline gelmiştir; tatil köyleri, oteller, yat limanı.

DATÇA yarımadası, G.-B. Anadolu' da, Menteşe yöresi kıyısında dar, uzun, engebeli yarımada. Bazı kaynaklarda Dadya ya da Reşadiye yarımadası da denir. Koyları, plajları, Antikçağ'a ait kalıntıları (özellikle, batı ucundaki Knidos), uzun yazı turizm tesislerinin yapılmasına, giderek nüfuslanmasına neden olmaktadır.

DATİ (Gregorio, **Goro** —denir), italyan yazar (Floransa 1362 - *ay. y.* 1435), tarihçi (*İstoria di Firenze* [Floransa tarihi], ölümünden sonra 1735'te yayımlandı) ve vakanüvis (*Libro segreto* [Gizli kitap]).

DATİ (Leonardo), italyan hümanist (Floransa 1408 - Roma 1472), Gregorio Dati'nin kardeşi, Massa piskoposu. Latince ve halk dilinde mektuplar, şiirler yazdı (*De amicitia*, 1441).

DATİ (Carlo Roberto), italyan yazar (Floransa 1619 - *ay. y.* 1676). Galilei'nin izleyicisi ve Accademia della Crusca'nın sekreteriydi, birçok bilimsel açıklama, edebiyat (*Prose fiorentine*, 1661) ve uzmanlık (*Vite dei pittori antichi*, 1667) yapıtı yazdı.

DATİF a. (fr. sözc., lat. *dativus*'dan). YÖNELME* DURUMU.

DATİNİ (Francesco di Marco), italyan tacir (Prato yaklş. 1355 - öl. 1410). Avignon'da silah ve giysi ticaretinde hızla başarı kazandıktan sonra 1383'te İtalya'ya dönerek Pisa, Floransa ve Cenova'da ticaret şirketleri (kumaş, yün, şap, şarap, zeytinyağı, baharat, vb.) kurdu. Sonra Barcelona, Valencia ve Mallorca'ya gitti. İş yazışmalarının çokluğu, XIV. yy.'daki italyan ticaret şirketlerinin gönenç ve gelişmişliğine tanıklık eder.

DATİS, Dara I'in medialı generali. Atinalılar'a ve Eretrialılar'a karşı yapılan sefere komuta eden Datis, Marathon'da yenildi (İ.Ö. 490).

DATİSETİN a. (fr. *datiscetine*). Org. kim. Datisinin aglükonu olan tetrahidroksi -3,5,7,2′ flavonun yaygın adı.

DATİSİN a. (fr. *datiscine*). Org. kim. Formülü $C_{27}H_{30}O_{15}$ olan glikozit; yalancıkendirden özütlenir; suyla datisetin, glukoz ve ramnoza ayrıştırılır.

DATİVUS a. (lat. sözc.). → YÖNELME* DURUMU.

DATO E İRADİER (Eduardo), ispanyol siyaset adamı (La Coruña 1856 - Madrid 1921). Birkaç kez bakanlık ve başbakanlık yaptı (1913-1916, 1917, 1920-21). İspanya'ya iş kazaları (1900) ve terkedilmiş çocukların topluma kazandırılması (1904) konusunda yasalar kazandırdı. Toplumsal yasaların hazırlanması için bir çalışma enstitüsü kurdu, özerk eyalet yönetimleri oluşturdu. 1921'de öldürüldü.

DATOLİT a. (fr. *datolite*; yun. *dateisthai*, bölmek, paylaşmak'tan). Miner. Formülü $CaBSiO_5$ (OH) olan doğal hidratlı kalsiyum borosilikat.

DATONG, Çin'de (Şanşi) kent, Moğolistan'ın güney kenarında; 250 000 nüf. (1990). Kuzey Veiler'in eski başkenti (386-494). Yakınındaki Yungang mağaraları ve XI-XII. yy.'dan kalma en geniş mimarî bütün olan büyük tapınağıyla ünlüdür. Sanayi merkezi (madenkömürü, termik santral, madencilik gereçleri, çimento fabrikası, lokomotifler).

DATTA (Maykel Madhusudan), bengalli şair (Coşor 1824 - Kalküta 1873). Sanskritçe, yunanca, latince, ingilizce, fransızca ve italyanca bilirdi. Başyapıtı, belirli durakları olmayan, uyaksız bir manzum destandır (*Meghanadvadh kavya*, 1861). Versailles'da yazdığı soneleri bu şiir türünün ilk örnekleridir (*Caturdaşpadi kavitavali*, 1865). Tiyatroyu çok seven Datta, klasik konularda manzum oyunlar (*Şarmistha*, 1858) ve yergili güldürüler (*Ekei bale Sabhyata*, 1859) yazdı.

DATTAŞ. Mit. Luviler'de fırtına tanrısı. Özellikle Anadolu'nun B. ve G.-B.'sında tapılıyordu.

DATTELN, Almanya'da, Kuzey Westfalya Renanyası'nda kent; Ruhr'un kuzeyinde; 37 600 nüf. Kimya sanayisi.

DAUBENTON (Louis Jean-Marie D'AUBENTON, —denir), fransız doğabilimci (Montbard 1716 - Paris 1800). 1742'de Krallık bahçesinin düzenleyicisi, 1760'ta Bilimler akademisi üyesi, 1778'de Collège de France'ta genel zooloji, 1783'te Alfort Veterinerlik okulu kırsal ekonomi kürsüsü başkanı, 1793'te Muséum'da mineraloji ve 1795'te École normale'de (Öğretmen okulu) doğa bilimleri profesörü oldu. Özellikle iklime alıştırma konularıyla uğraştı. 1776'da, Montbard'da, bugünkü Bourgogne merinoslarının türediği koyun sürüsünü yetiştirdi. Memeli hayvanların anatomik yapılarının tanımlanması konusunda Buffon'un *Histoire naturelle*'inin (Doğa bilimleri tarihi) hazırlanmasına katkıda bulundu.

DAUBENTONİİDAE a. Zool. UZUNPARMAKLIMAKİGİLLER familyasının bilimsel adı.

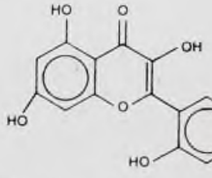
DAUBERVAL (Jean BERCHER, **Jean** —denir), fransız dansçı ve koregraf (Montpellier 1742 - Tours 1806). Noverre'in öğrencisi. İlk kez 1761'de, yarı-karakter dans-

1) dasypeltinae yumurtayılanı *(Dasypeltis scaber)*
2) yumurtayılanı bir yumurtayı yutarken

dasyurus

datisetin

Carjat

Alphonse **Daudet** (1870'te)

Charles François **Daubigny** *Optevoz vadisinde eklüz* (1855) *Güzel sanatlar müzesi, Rouen*

çısı olarak, Paris Operası'nda sahneye çıktı. 1770'te soylu dansçı oldu. Sonra Noverre'in ve Maximilien Gardel'in asistanlığını yaptı; 1783'te, bale yöneticisi yardımcısıyken Paris Operası'ndan ayrıldı. 1785-1791 arasında Bordeaux Operası'nın bale yöneticisiydi. Dauberval'in, ilk kez Bordeaux'da yorumlanan yapıtları arasında *le Déserteur, Télémaque, le Page inconstant* (Beaumarchais'nin yapıtından esinlenerek) ve günümüzde de sahnelenen *la Fille malgardée* anılmalıdır. Balepantomimin ustalarından olan Dauberval, Noverre'in kuramlarını yaymak için çok çaba gösterdi.

DAUBİGNY (Charles François), fransız ressam ve gravürcü (Paris 1817 - *ay. y.* 1878). Granet'nin Louvre müzesi'ndeki restorasyon atölyesine devam etti, İtalya'ya bir yolculuk yaptı (1836), kısa bir süre Delaroche'un yanında çalıştı (1840). Çok iyi bir gravürcü olan Daubigny önceleri geçimini kitap resimleyerek (*Chansons populaires françaises, les Mystères de Paris*, vb.) sağladı. Salon'a ilk kez 1838'de katıldı (Paris görünümleri). 1839'da Dauphine bölgesini keşfetti. 1852'de Crémieu'de, Ravier'nin evinde Corot ile tanıştı. Daubigny konularını Marlotte, Barbizon* ve Morvan'dan seçiyordu: 1854'te Villerville'de denizi keşfetti (*les Graves* adlı yapıtı 1859 Salonu'nda büyük başarı kazandı: Marsilya müzesi). Su manzaraları Daubigny'yi büyülüyordu: çoğu yapıtında bir gökyüzü parçasını yansıtan bir su yüzeyi görülür. Önceleri pürüzsüz ve dingin bir nitelik gösteren fırçası, 1861'den sonra kontrastlı bir görünüm aldı, tonları belirginleşti. Daubigny'nin anlık görüntüleri yakalama kaygısı eleştirmenleri etkiledi. Gautier, Castagnary, Redon, onun yapıtlarını değerlendirirken belirli bir sevecenlikle *izlenim* sözcüğünü kullandılar. *Auvers kırlarında kar* (1873, özel koleksiyon) ya da *Haziran ayında tarlalar* (1874, Rotterdam) adlı yapıtlarında Daubigny, Constable'ın sanatıyla izlenimcilerin tekniğini birleştirir ve bu bakımdan izlenimcilerin en önemli öncülerinden biridir. Mesdag (Lahey), Louvre, Lyon, Marsilya ve Reims müzelerinde pek çok yapıtı vardır. —Oğlu KARL (Paris 1846 - Auvers-sur-Oise 1886), öğrencisi oldu ve onun sanatını sürdürdü; daha çok Normandiya'da çalıştı.

DÄUBLER (Theodor), avusturyalı şair (Trieste 1876 - St. Blaisen, İsviçre, 1934). Anlatımcı okuldandır. Şiirlerinde özellikle felsefi sorunlar üzerinde durur (*Das Nordlicht*, 1910).

DAUBRÉE (Auguste), fransız yerbilimci (Metz 1814 - Paris 1896). Strasbourg Üniversitesi fen fakültesi dekanı (1852), Bilimler akademisi üyesi (1861), Madencilik yüksek okulu müdürü (1872) oldu: *Études synthétiques de géologie expérimentale* (Deneysel yerbilim üzerine sentetik incelemeler) [1879] adlı yapıtı yazdı. Burulan bir gerecin dık açılı iki doğrultu boyunca çatladığını ilk kez o kanıtladı; ve yine ilk olarak, çakıl taşlarının nehir sularının akışına dik yönde hareket ettiğini, Ren alüvyonlarındaki çakıltaşları üzerinde gösterdi (1855).

DAUBREEİT a. (fr. *daubréeite*, öz. a. *Daubrée*'den). Miner. Doğal bizmut oksiklorür.

DAUBREELİT a. (fr. *daubréélite*, öz. a. *Dubrée*'den). Miner. Göktaşı demirinde bulunan demir ve krom sülfür.

DAUCHER (Adolf), alman heykelci (Ulm 1460/1465 - Augsburg 1523). Gregor Erhart'ın kız kardeşi ile evlendi, Fuggerler'in Augsburg'daki St.Anna capellası için en iyi yapıtı olan bezeme grubunu yaptı (1509-1518). —Oğlu HANS da (Ulm 1485'e doğr. - Stuttgart 1538) Fugger capellası'nda çalıştı ve Annaberg'deki (Erzgebirge) Annenkirche'nin mermer sunağının yapımında babası ile işbirliği yaptı (1521-22). Her iki çalışmasına da Rönesans öğeleri kattı.

DAUDET (Alphonse), fransız yazar (Nîmes 1840 - Paris 1897). Kardeşi Ernest'in yardımıyla, Alès koleji'ndeki "gözetmenlik" görevinden ayrılarak, edebiyatta şansını denemek için Paris'e gitti. Morny dükü'nün sekreteri oldu. Kurulur kurulmaz Goncourt Akademisi'ne girdi. Kısa bir süre şiir yazdı (*les Amoureuses*, 1858), düzyazıda daha yetenekli olduğunu anlamakta geçikmedi. *Değirmenimden* Mektuplar* (Lettres de mon moulin, 1866) adlı yapıtının kazandığı başarıya rağmen, romanı kısa öyküye yeğ tuttu (*Bir çocuğun hayatı* [le Petit Chose], 1868; *Tarasconlu* Tartarin* [Tartarın de Tarascon], 1872; *Pazartesi* hikâyeleri* [Contes du lundi], 1873; *Fromont jeune et Risler aîné*, 1874; Sapho, 1884, vb.). Zola, Daudet'yi kendinden sayıyor, hakkında şöyle yazıyordu: "Daudet, ele alınan ortamın eksiksiz ve doğru bir biçimde verilmesi ve kişilerin doğal durumları içinde incelenmesi gerektiğine inanır. Yapıtları, tümüyle çağdaş yaşamdan alınmıştır." Gerçekte Daudet, ideolojik açıdan natüralist yazarlardan ayrılır ve her türlü bağımlı dünya görüşünü reddeder. Hüzünlü ve yaşanmış olaylar, kendi yaşam deneylerini anlatmaktan hoşlanır, ama yalnızca yumuşak çizgiler kullanır. Yoksulluk içinde geçen gençlik yıllarının özellikle sıcak ve sevecen anılarını aktarır. Daudet'nin İkinci İmparatorluk dönemine bakışı Zola'nınkine benzemez, ama bu bakış, ince izlenimcılığiyle Zola'nınkini tamamlar. Daudet bağımsız kalmaya özen göstermiş, böylece hem edebiyat salonlarında, hem de halk çevrelerinde iyi karşılanmasını sağlayan kendine özgü bir yer edinmiştir. —Karısı, JULIA **Allard** (Paris 1844 -Chargé, İndre-et-Loire, 1940), Daudet için hem etkin bir yardımcı, hem candan bir eş olmuştur.

DAUDET (Léon), fransız gazeteci ve yazar (Paris 1867 - Saint-Remy-de -Provence 1942). Alphonse Daudet'nin oğlu. Tıp öğrenimi gördü. 1903'te Charles Maurras'nın monarşist, milliyetçi ve yahudi düşmanı öğretilerini benimsedi. Yazdığı bir roman (*les Morticoles*, 1894), 1897'de Goncourt Akademisi'ne girmesini sağladı. 1908'den 1917'ye kadar l'Action française'in başyazarlığını yaptı. Ayrıca, deneme ve anı kitapları vardır: *Écrivains et artistes* (1929); *Paris vécu* (1929-30); *Salons et journaux* (1933); *les Universaux* (1935); *la Tragique Existence de Victor Hugo* (1937); *Quand vivait mon père* (1940).

DAUGAVPİLS, esk. **Dvinsk, Dünaburg,** Letonya'da kent, Daugava ya da Batı Dvina kıyısında; 127 000 nüf. (1989). Karayolu ve demiryolu kavşağı. Ticaret merkezi. Makine. Tekstil.

—Tar. 1278'de Töton şövalyeleri tarafından *Dünaburg* adıyla kurulan kent, Livonya savaşı sırasında Polonya ile Rusya arasında anlaşmazlık konusu oldu. (Kent 1577'de İvan IV tarafından yıktırıldı.) 1667'de yeniden Polonya'ya bağlanan kent, 1772'den 1920'ye (Letonya'nın bağımsızlığı) kadar Rus İmparatorluğu'na bağlı kaldı. 1915'teki alman saldırısından sonra cephenin güçlendirilmesi sırasında rus orduları bu kente yerleşti. (→ POLONYA *seferi*.) İkinci Dünya savaşı sırasında, 26 haziran 1941'de alman birlikleri tarafından işgal edildi, 28 temmuz 1944'te kurtuldu. (→ ALMAN-SOVYET *savaşı*.)

DAULİS. Esk. coğ. Yunanistan'da kent, Fokis'de, Khaironeia'nın B.'sında ve Delphoi'nin D.'sunda. Fokis konfederasyonu'nun merkezi; konfederasyon darphanesini bu kentte kurdu. Günümüzde *Dhavlia*.

DAUMİER (Honoré), fransız ressam, taşbaskıcı, gravürcü, desinatör ve heykelci (Marsilya 1808 - Valmondois 1879). Resim çalışmalarında Alexandre Lenoir'dan

Honoré **Daumier**
Don Kişot (1860'a doğr.), *Neue Pinakothek, Münih*

Lauros-Giraudon

Lauros-Giraudon

destek gördü. İsviçre Akademisi'nde canlı model ile Louvre müzesi'nde büyük ustaların yapıtlarını örnek alarak çalıştı. Ressam Charles Ramelet'nin yanında taşbaskı öğrendi (bilinen ilk denemesini 1822 yılında yaptı), ilk karikatürlerini 1830'da Silhouette'e çizdi. Bin kadar tahta üzerine gravür (en ünlüleri *Nemesis médicale* [1840]; *Français peints par eux-mêmes*'dir [1840-41]), özellikle de, 1830-35 yıllarına ilişkin siyasal karikatürlerden oluşan dört bin taşbaskısı bıraktı.

Para sıkıntısı içinde yaşayan Daumier, estamplarından kazandığıyla geçiniyordu, ancak en büyük tutkusu resim yapmaktı. Ne var ki yapıtının bu bölümü -*Silène* (guvaşla süslenmiş füzen, 1851 Salonu), *Çamaşırcı kadınlar* (1861 Salonu), *Atölyedeki amatörler*(1869 Salonu)- sanatseverlerce, çoğu zaman da eleştirmenlerce anlaşılamadı. Daumier'nin resimlerindeki natüralizmin önemini (*la Soupe*, desen, Louvre; *Üçüncü mevki vagonu*, resim, Metropolitan Museum, New York) çamaşırcı kadınlarının, cambazlarının ve Don Kişot'un acılı hümanizmini ancak Balzac, Michelet, Dumas gibi yazarlar ve Saint-Louis adasındaki yakın arkadaşları Daubigny, Corot, Dupré takdir ettiler. Daumier'nin resim tekniği benzersizdir: tümü kavrayan bakış, yerel tonlara ilgisizlik, çevre çizgileri, soyut yalınlaştırmalar. Daumier hem hafif ve saydam laviyi hem de palet bıçağını ustalıkla kullanmıştır.

DAUNİA, lat. **Apulia Daunia** ya da **Dauniorum.** Esk. coğ. İtalya'da bölge, Apulia'nın K.'inde; başlıca kentleri *Cannae* ve *Venusia*. Halkı, İtalya kökenli olmayan, yunan yarımadasından gelmiş en eski halklardan biriydi.

DAUNORÜBİSİN a. (fr. *daunorubicine*). Tetrasiklin grubundan, $C_{27}H_{29}NO_{10}$ formüllü antimitotik antibiyotik. (*Streptomyces peucetius* ya da *S. coeruleorubidus* kültürlerinden elde edilir. Daunorübisin Gram + mikroorganizmalara karşı etkili bir antibiyotiktir. Hücre düzeyindeki etkisi dezoksiribonükleik asitle birleşmesinden ileri gelir. Damar yoluyla kullanılması ve karaciğer kontrolünü gerektirir.) [Eşanl. DAUNOMİSİN, RÜBİDOMİSİN.]

DAUNOU (Pierre Claude François), fransız siyaset adamı (Boulogne-sur-Mer 1761 - Paris 1840), papaz ve devrimci. 1792'de Konvansiyon'da ılımlılar arasındaydı ve bu yüzden hapse atıldı (1793-94). Serbest bırakıldı, Konvansiyon'a başkanlık etti, Beşyüzler meclisi ve Tribunat üyeliklerinde bulundu. 1804'te görevlerinden uzaklaştırıldı. Tarih ve edebiyat incelemeleri yaptı; 1839'da yüksek meclis üyesi oldu.

DAUNUS. Mit. Lykaon'un oğlu. Anayurdu Arkadhia'yı terk etti, Apulia'ya yerleşti ve buranın *Daunia* adını alan bir bölümünde kral oldu.

DAUPHİN, Kanada'da (Manitoba), Manitoba gölünün B.'sında göl; 518 km².

DAUPHİNÉ, Fransa'da il. Alpler'in bir bölümünde Rhône'a kadar uzanır; K.'inde Savoie, G.'inde Provence ve Venaissin bulunur. Yönetim merkezi *Grenoble*.

Dauphiné, Alpler'in Fransa'da kalan bölümünün orta kesiminde ve kenarlarında Rhône vadisine kadar uzanır. İl ikiye ayrılır: D.'da bulunan, yüksek engebeli (Pelvoux kütlesinde 4 103 m), karasal iklimli *yukarı Dauphiné;* Alpler'de yardıkları birçok vadiyle İtalya'ya giriş çıkışı kolaylaştıran ırmakların parçaladığı geniş yüksek ovadan oluşan *aşağı Dauphiné.* Kuzeyde sığır yetiştiriciliğinin ve orman ürünlerini değerlendirme etkinliklerinin ağır basmasına karşılık, güneydeki verimli topraklarda tahıl, meyve, sebze ve yem bitkileri üretilmektedir. Sanayi daha çok büyük merkezlerde (Grenoble, Valence, Vienne) gelişmiştir: metalürji, çimento, ipek, kâğıt, deri ve kumaş. Elektrik üretimi de çok yüksektir.

—Tar. Romalılar'ın, daha sonra da Burgundlar'ın ve Franklar'ın egemenliğinde yaşayan Dauphiné, Karolenj İmparatorluğu döneminde onun bir parçası oldu; XI. yy.'ın ilk yarısında Albon hanedanının eline geçtiyse de, bu hanedanın 1162'de ortadan kalkması üzerine Bourgogne ve La Tour du Pin hanedanları ülkeye egemen oldu. La Tour du Pin hanedanının son temsilcisi Humbert II, oğlunun ölümü üzerine vârissiz kaldığı ve gırtlağına kadar borca gömüldüğü için Dauphiné'yi 200 000 florin'e Fransa kralı Philippe VI'ya sattı (1349): yapılan antlaşmaya göre Dauphiné bağımsız kalacak ve hükümdarın torunu Charles tarafından yönetilecekti. Dauphiné, 1560'ta Fransa krallığı'na bağlandı.

DAUPHİNÉ D'AUVERGNE → AUVERGNE.

DAURAT (Jean) → DORAT.

DAUSSET (Jean), fransız hekim (Toulouse 1916). Lariboisière-Saint-Louis tıp fakültesi'nde hematoloji doçenti (1959), bağışıklık hematolojisi profesörü (1968), Collège de France'ta deneysel tıp profesörü (1978) oldu. Özellikle biyolojik bağışıklık hematolojisi üzerinde yaptığı çalışmalar sonucunda, değişik doku gruplarının varlığını ve H.L.A. sistemini buldu. Bu buluş, organ nakillerinde büyük bir ilerleme sağladı. Nakillerin başarıyla sonuçlanması verici ve alıcı arasında doku uyumluluğunun varlığını gerekli kılmaktaydı. Jean Dausset 1977'de Bilimler akademisi'ne ve Ulusal tıp akademisi'ne üye seçildi. 1980'de tıp ve fizyoloji dallarında Nobel ödülü'nü kazandı.

DÂ'UT → DAVUT.

DAUTHENDEY (Maximilian), alman yazar (Würzburg 1867 - Malang, Cava, 1918). İzlenimci ve filozof. Olağandışı ve egzotik konulara düşkündü. İlk hevesi ressamlığın damgasını taşıyan şiirlerinde, izlenimci bir edayla dış dünyanın üzerimizdeki etkilerini dile getirdi (*Ultra-Violett* [Mor ötesi], 1893; *Ewige Hochzeit* [Sonsuz düğün], 1895). Birinci Dünya savaşı'nda Cava'da göz altına alındı, ölmeden önce dine döndü.

DAUZAT (Albert), fransız dilbilimci (Guéret 1877 - Paris 1955). 1921-1947 arasında École pratique des hautes études' de müdürlük yaptı ve büyük bir varlık gösterdi. Özellikle üç alanda bilimsel incelemeler ve elkitapları yayımladı: fransız dilbilimi (*Histoire de la langue française* [Fransız dili tarihi], 1931; *Dictionnaire étymologique de la langue française* [Fransız dili kökenbilim sözlüğü], 1938); lehçebilim (*la Géographie linguistique* [Dilbilimsel coğrafya], 1922; *les Patois* [Ağızlar], 1927; *les Argots* [Argolar], 1928); özeladbilim (*les Noms de personnes* [Kişi adları], 1925; *les Noms de lieux* [Yer adları], 1926). Ayrıca le Français moderne (1933) ve Onomastica (1947) [1949'da Revue internationale d'onomastique adını aldı] adlı iki derginin kurucusudur.

DAÜSSILA a. (ar. *da'*, hastalık ve *şıla*' dan *dā'ü'ş-şıla*). *Esk.* Uzaktaki bir kimsenin yurduna, evine, ailesine duyduğu büyük özlem.

DÂV a. (fars. *dav*). *Esk.* **1.** Satranç ve tavla oyununda oyuncuların oynama sırası, tur. **—2.** Kâğıt oyunlarında ortaya para koyma. **—3.** *Dâv sürmek,* ortadaki parayı iki katına çıkarmak, artırmak.

DAVA a. (ar. *da'vā*). **1.** Bir uyuşmazlığın çözülmek üzere mahkeme önüne getirilmesi: *Hukuk, ceza davası. Dava açmak. Dava yakında sonuçlanacak.* (Bk. *ansikl.* böl. Huk.) **—2.** Çözülmesi güç, karışık, karmaşık durum; sorun, problem: *Bir davayı aydınlatmaya çalışmak. Açlık davası. Bu davayı kim çözebilir?* **—3.** Savunulan görüş, ülkü: *Bir davası olmak. Yaşamını barış davasına adamıştı.* **—4.** İleri sürülen sav; iddia: *Peygamberlik davasında bulunmak.* **—5.** *Arg.* Sevgili, dost. **—6.** Bir kimseyi *dava etmek,* (bir kimseye, aleyhine) *dava açmak,* bir hakkını almak ya da korumak amacıyla bir kimse aleyhine mahkemeye başvurmak.

—Esk. mat. Teoremin eski adı.

—Huk. *Dava açma,* yasal usullere uygun olarak mahkemeye başvurma. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Dava arkadaşlığı,* birden çok davacının davalıya (ya da birden çok davalıya) karşı birlikte dava açmaları ya da bir davacının birden çok davalıya karşı aynı dava dilekçesinde dava açması, davacı ya da davalı tarafın birden çok kişiden oluşması. || *Dava dilekçesi* → DİLEKÇE. || *Dava dosyası,* davayla ilgili tüm belgelerin bulunduğu dosya. (Dava dosyası davanın açıldığı yıla göre sıra numarası alır. Buna dosyanın esas numarası denir. Dava karara bağlandığı yıl da dosyaya karar numarası verilir.) || *Dava ehliyeti,* bir kişinin kendisi ya da vekili aracılığıyla, davacı ya da davalı olarak bir davanın gerektirdiği işlemleri yapabilme yeteneği. || *Dava koşulları,* bir davanın görülebilmesi ve esasa ilişkin karar verilebilmesi için gerekli önkoşullar. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Dava vekili* → DAVAVEKİLİ. || *Davadan feragat,* davacının haklarından vazgeçmesi. (→ FERAGAT.) || *Davanın düşmesi* → DÜŞME. || *Davanın ıslahı* → ISLAH. || *Davanın ihbarı,* davanın üçüncü kişiye bildirilmesi. (→ İHBAR.) || *Davanın yenilenmesi,* işlemden kaldırılmış bir davanın görülmesine yeniden başlanması. (Duruşmaya çağrılmış olan davacı ve davalının gelmemeleri ya da geldikleri halde davayı sürdürmeyeceklerini bildirmeleri üzerine davanın yenilenmesine kadar dosyanın işlemden kaldırılmasına karar verilir. Bu karar tarihinden başlayarak üç ay içinde taraflardan birinin dilekçeyle başvurması üzerine dava yenilenebilir. Üç ay içinde yenilenmeyen dava, açılmamış sayılır.) || *Davaların birleştirilmesi,* ta-

B.N., Paris

Honoré **Daumier**
Transnonain sokağı (1834'e doğr.)
taşbaskı
Bibliothèque nationale, Paris

Keystone

Jean Dausset

yukarı **Dauphiné**
Saint-Pierre-de-Chartreuse ve Grand Som doruğu (İsère)

Martin-Diatec

rafları ve konuları aynı olan birçok davanın tek bir dosyada toplanması. || *Davaya müdahale* → MÜDAHALE. || *Kamu davası,* C. savcısının kamu adına açtığı dava. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kişisel dava,* kişisel hakların istemine ilişkin özel hukuk davası. — Suçtan zarar gören kişinin açtığı ceza davası.

—İsl. huk. *Batıl dava,* esasta bozuk ve haksız olan dava. (Böyle davalar hâkim tarafından reddedilir.) || *Fasit dava,* usul yönünden eksikleri olan dava. (Eksiklikleri giderilince sahih dava sayılır.) || *Sahih dava,* koşullarına uygun olarak açılan dava.

—ANSİKL. Huk. Dava yoluyla çözülmesi istenen uyuşmazlıklar kamu hukukuna ilişkin olabileceği gibi, özel hukuka ilişkin de olabilir. Kamu hukuku uyuşmazlıklarının büyük bir bölümü ceza davalarıdır. Özel hukuk davaları kişisel haklara ilişkin davalardır. Alacak davaları, taşınmaz mal davaları, ticaret hukukuna ilişkin davalar vb. Ceza hukuku alanında davayı, kamu adına C. savcıları açar. Özel hukuk alanında davacı, hak iddiasında bulunan özel hukuk kişileridir. Dava hakkı anayasayla güvenceye bağlanmıştır. Anayasanın 36. maddesine göre herkes davacı ya da davalı olarak iddia ve savunma hakkına sahiptir. Ancak dava hakkı hukuksal yararla sınırlıdır. Davacı olabilmek için hukuksal bir yararının bulunması, davacının hakkına kavuşması için mahkemenin kararına ihtiyacının olması gerekir. Hukuksal yarar dava koşullarından biridir. Ceza davası, C. savcısının düzenlediği iddianame ile özel hukuk davası davacının düzenlediği dava dilekçesiyle açılır.

• *Dava engelleri,* davanın esasına girilmesine engel olan nedenlerdir. Dava engellerinin taraflarca ileri sürülmesi gerekir, yargıç kendiliğinden bu nedenleri araştırmaz. Dava engelleri yasada ilk itirazlar diye anılan nedenlerdir. İlk itirazları taraflar ancak davanın başında yapabilirler. Davanın esasına girildikten sonra taraflar ilk itirazları ileri süremezler. İlk itirazların neler olduğu Huk. us. muh. k.'nun 187. maddesinde belirtilmiştir.

• *Dava koşulları,* mahkemenin davanın esasına girebilmesi ve esas hakkında karar verebilmesi için aranan koşullardır. Bunlara davanın dinlenebilmesi koşulları da denir. Dava koşullarının bulunmaması halinde yargıç, esasa girmeden davayı reddeder. Dava koşullarını yargıç kendiliğinden araştırır. Bu konuda araştırma yapması tarafların isteğine bağlı değildir. Dava koşulları mahkemeye, taraflara ya da davanın konusuna ilişkin olabilir. Mahkemeye ilişkin dava koşulları, türk mahkemelerinin yargı yetkisi, diplomatik ve yasama dokunulmazlıkları bulunan kişilere ilişkin koşullardır. Taraflara ilişkin koşullar, tarafların ehliyetine, vekil aracılığıyla açılan davalarda vekilin ehliyetine ilişkin koşullardır. Davanın konusuna ilişkin dava koşulları, dava konusu uyuşmazlığın daha önce karara bağlanmamış olması, yani kesin hüküm bulunmaması ve davacının dava açmakta hukuksal bir yararının bulunması koşuludur.

• *Dava açma.* Dava dilekçesinin mahkeme kalemine kaydedilmesiyle dava açılmış sayılır. Dava açılırken belirli bir harç ödenir. Harçlar iki çeşittir: başvurma harcı, karar ve ilam harcı. Başvurma harçları sulh mahkemelerinde 9 300 TL, asliye mahkemelerinde 11 900 TL'dir (1993). Karar ve ilam harcı davanın değerine göre hesaplanır. Başvurma harcıyla karar ve ilam harcının dörtte biri dava açılırken davacıdan alınır. Dava dilekçesini veren ve harçları ödeyen davacı, dilekçenin davalıya tebliğ edilmesi için gerekli posta giderini de ödemek zorundadır.

Kamu davası'nı açma görevi C. savcısınındır. Yasada aksine hüküm bulunmadığı takdirde, C. savcısı ceza takibini gerektirecek konularda yeterli delil varsa kamu davasını açmak zorundadır. Kamu davası açmak için adalet bakanı, C. savcısına emir verebilir. Suç duyurusu üzerine C. savcısı soruşturma açarak kamu davasının açılmasına gerek olup olmadığını araştırır. Tüm zabıta görevlileri C. savcısının adliyeye ilişkin işlerinde emirlerini yerine getirmekle yükümlüdürler. Yapılan hazırlık soruşturması sonunda toplanan deliller kamu davasının açılmasına yeterliyse C. savcısı mahkemeye bir iddianame vererek kamu davasını açar. Deliller yeterli görülmezse, C. savcısı koğuşturmaya yer olmadığına karar verir. Kamu davası devlet tarafından koğuşturulan davadır.

Dava *(Der Prozess),* Kafka'nın romanı. Yazar tarafından tamamlanmadan bırakılmış ve Max Brod tarafından yayımlanmıştır (1925). Ne olduğu belirsiz bir suçlamanın yükü altında ezilen sıradan banka memuru Joseph K., artık suçlu olup olmadığını kendi de bilemeyecek duruma gelmiş ve bürokrasi canavarına karşı direnme gücünü tümüyle yitirmiştir. Orson Welles bu romandan bir film yaptı (1962).

DAVACI a. **1.** Mahkemede dava açan taraf. **—2.** *Bir kimseden davacı olmak,* ondan bir şikâyeti bulunmak. *Bu yaptığın haksızlık için senden davacıyım.*

DAVAİNE (Casimir Joseph), fransız hekim (Saint-Amand-les-Eaux 1812 - Garches 1882). 1863-64 yılları arasında şarbon etkeninin mikrop yapısında olduğunu gösterdi (1850'de Rayer tarafından mikroskopla bulundu) ve şarbon bakterisini saptadı.

DAVALI sıf. ve a. Kendisine karşı mahkemede dava açılan kimse: *Davacı ve davalı duruşmada hazır bulunmadığı için mahkeme ertelendi.*

◆ sıf. **1.** Dava edilen, dava konusu olan şey için kullanılır: *Davalı bir ev.* **—2.** Bir görüş, bir düşünceyi savunan yapıt için söylenir; savlı, iddialı: *Davalı bir roman.* **—3.** *(Bir kimseyle) davalı olmak,* onunla bir davası, uzlaşmazlığı bulunmak: *Tarla yüzünden davalı oldular.*

DAVALIK sıf. Dava açmayı gerektiren.

DAVALYA a. Eski Dünya'nın sıcak bölgelerinde yetişen sürüngen köksaplı eğrelti. (Pek çok türü seralarda yetiştirilir. Bil. a. *davallia;* polypodiaceae familyası.)

DAVANGERE, Hindistan'da (Karnataka) kent, Bangalor'un K.-B.'sında; 265 971 nüf. (1991). Demiryolu ve karayolu kavşağı. Ticaret merkezi. Tekstil sanayisi.

DAVANZATİ (Chiaro), XIII. yy.'ın ikinci yarısında yaşamış italyan şair (öl. Floransa). Şiirleri (61 şarkı, 100 kadar sone) "dolce stil* nuovo"nun habercisidir.

DAVANZATİ BOSTİCHİ (Bernardo), italyan yazar (Floransa 1529 - *ay y.* 1606), iktisatçı (*Notizia de' Cambi,* [Kambiyo notları, 1588]; *Lezione delle monete* [Para dersleri, 1582]), tarihçi (*Storia dello scisma d'Inghilterra* [İngiltere'de bölünmenin tarihi, 1602]) ve Tacitus çevirmeni.

DAVAO, Filipinler'de liman kenti, *Davao körfezi*'nin sonunda, Mindanao adasında; 850 000 nüf. (1990). Abaka ve kopra dışsatımı. Kontrplak fabrikaları. Balıkçılık. —Bölgede, Apo yanardağının püskürmelerinin sonucu olan yanardağ kökenli topraklar üstünde abaka tarımı yapılır. Hindistancevizi işletmeleri. Mısır.

DAVAR a. **1.** Kümes hayvanları ve büyükbaş hayvanlar dışında keçi, koyun gibi hayvanların genel adı: *Kaç davarın var?* **—2.** Koyun ya da keçi sürüsü: *Çoban davarı otlağa götürdü.*

—İsl. *Davar zekâtı,* belli sayının üstündeki koyun ya da keçi sürüsü için verilen zekât. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Hayvc. Türkiye'nin güney-doğu'sunda, Orta Anadolu'nun güney ve kuzey kesimlerinde davar yetiştiriciliği yaygındır: Doğu ve Kuzey-doğu'da *mor* (ya da *kızıl*) *karaman,* Güney-doğu'da *ivesi,* Orta Anadolu'da *ak karaman,* Batı Anadolu'da *dağlıç,* Trakya'da *kıvırcık.* Bunların dışında, sayıları çok olmamakla birlikte yerli ırklara da rastlanır: Kuzey-doğu Anadolu kıyılarında *karayaka;* Kuzey-doğu'da *herik, tuj; hemşin koyunu;* Ödemiş çevresinde *ödemiş koyunu;* İzmir yöresinde *sakız* koyunu. Ayrıca, sayıları az da olsa, s*a*kan ve melez *merinoslar* da yetiştirilmektedir. Türkiye'de 45 232 000 (1992) koyun bulunmaktadır.

Ankara keçisi (ya da *tiftik keçisi*) ve *kılkeçisi* (ya da *kara keçi*) en yaygın keçi ırklarıdır. Ayrıca, sayıları az olmakla birlikte *maltız* (ya da *malta*) *keçisi* ve *Suriye keçisi* (ve melezi olan *Kilis keçisi*) de vardır.

—İsl. Zekâtın hangi oranlarda verileceği konusunda, fıkıhta iki farklı ölçüt vardır: 1. "Saime" denilen, etinden, sütünden ve öteki ürünlerinden yararlanmak amacıyla yetiştirilen bir yaşında ya da bir yaşındaki kadar yapılı ve besili olan, en az altı aylık davarların sayısı 40'ı bulursa (→ NİSAP), yılda bir kez yoksul müslümanlara zekât verilir. Zekâtın tutarının saptanmasında şu oranlar uygulanır: 40-120 davar için bir, 121-200 davar için iki, 201-399 davar için üç, 400-499 davar için dört koyun ya da keçi. Bundan sonraki hesaplamada 1/100 oranı uygulanır. 2. Ticaret amacıyla yetiştirilen davarların zekâtları, bunların değerleri dikkate alınarak hesaplanır. Buna göre, değeri nisap miktarını (20 miskal = 92,5 g altın ya da 200 dirhem = 650 g gümüş) bulan davarların, sayısına bakılmaksızın 1/40 oranı uygulanır.

DÂVÂT çoğl. a. (ar. *du'a* ve *da'vet*'in çoğl. *da'vat*). *Esk.* **1.** Dualar. **—2.** Davetler, çağrılar.

DAVAVEKİLİ a. Huk. Bazı koşullarda, avukatlar gibi dava takip yetkisi olan kişi. (3499 sayılı eski Avukatlık k.'nun yürürlüğe girdiği 1 aralık 1939 tarihinde dava vekâleti ruhsatına sahip olan kişiler, beş avukat bulunmayan yerlerde davaya vekâlet edebilirler.)

DAVEL (Jean Daniel Abraham), Vaud'lu vatansever (Morrens, Lozan yakını, 1670 - Vidy, Lozan yakını, 1723). Önceleri Cully'de noterdi, 1689'dan sonra isviçre alaylarında Piemonte'ta, Hollanda'da, Fransa'da (1708) görev aldı. 1712'de Cully'ye döndü. Ülkesi Vaud kantonunu Bern kantonunun egemenliğinden kurtarmak istediğinden, 31 mart 1723'te üç milis bölüğüyle Lozan'a girdi ve halkı ayaklanmaya çağırdı. Fakat yetkililer Bern'e bağlı kaldılar ve Davel idam edildi.

DAVENANT ya da **D'AVENANT** (*sir* William), ingiliz serüvenci ve oyun yazarı (Oxford 1606 - Londra 1668). Shakespeare'in evlilikdışı çocuğu olduğu sanılır. Soyluların yanına verildi, daha sonra Richmond düşesinin himayesine girdi. Tarihsel dramda, intikam trajedisinde, komedi ve melodramda başarı kazandı (*Albovine, King of the Lombards,* 1629; *The Cruel Brother,* 1629; *The Witts,* 1634; *The Platonic Lövers,* 1636; *Love and Honour,* 1634). Çağının en büyük şairi unvanını aldı, Drury Lane'i yönetti, devrim sırasında sürüldü ve İngiltere'ye dönüşünde hapse atıldı. Milton'ın aracılığıyla özgürlüğüne kavuştu. Daha sonraları, o da Milton'ı direğe bağlanıp teşhir edilmekten kurtardı (1660). Cromwell rejiminde tiyatro yasaklandığı için, sesli okuma ve müzikten oluşan "özel" temsiller sahneye koydu: böylece opera doğmuş oluyordu (*The Siege of Rhodes,* müzik: H. Lawes 1656). Restoration döneminde, tiyatro kumpanyalarının tekelini eline geçirdi, oyunlarda kadınlara yer verdi, hareketli dekoru buldu.

DAVENPORT, ABD'de kent, Iowa'nın doğusunda, Mississippi ırmağı kıyısında; 103 000 nüf. (1989). Alüminyum metalürjisi. Tarım araç-gereçleri.

DAVENPORT (Robert), ingiliz oyun yazarı (öl. 1639). 1635'te İrlanda'da olduğu bilinmektedir. Komedileri (*The City Nightcap,* 1624; *A new tricke to cheat the Devil,* 1639) ve *King John and Matilde* (öl. sonr. 1655) adlı dramı, Restoration dönemi tiyatrosunun habercisidir.

DAVENPORT (William Henry), amerikalı sihirbaz (1841 - Avustralya 1877). Erkek kardeşi IRA ERASTUS ile (1839-1911) sihirbazların repertuvarında günümüzde de yer alan bazı ünlü oyunlar icat etti. Özellikle insanı hayrete düşüren yok etme ve kişi değiştirme numaralarını gerçekleştirdikleri dolap oyunu çok ünlüdür. Becerilerinin olağanüstü bir güçten kaynaklandığına halkı inandırmaya çalışan bu iki kardeş ABD ve İngiltere'de çok tutuldular, ama Fransa'da, Robert-Houdin ve Robin adlı sihirbazların hilelerini açıklamaları (1865) üzerine dikiş tutturamadılar.

DAVENTRY, Büyük Britanya'da (Northamptonshire) kent, Northampton'un batısında, 11 800 nüf. Tarım pazarı. Ayakkabıcılık. Radyo verici istasyonu.

DAVER (Abidin), türk gazeteci ve yazar (İstanbul 1886 - *ay.y.* 1958). Soğukçeşme askeri rüştiyesi ve Galatasaray lisesi'nde okudu. Tasvir-i efkâr'da gazeteciliğe başladı (1908). Yedi gün, Tercüman, Hakikat, Cumhuriyet gazetelerinde muhabir, sekreter ve yazı işleri müdürü olarak çalıştı. Cumhuriyet gazetesinde köşe yazarı olarak *Hem nalına hem mıhına* başlığıyla denizcilik konuları üzerine yazdığı yazılar geniş okur kitlelerinin beğenisini kazandı ve bu yüzden "Sivil amiral" olarak adlandırıldı. İstanbul milletvekili olarak parlamentoya girdi (1939-1943). Adı, ölümünden sonra Denizcilik bankası şileplerinden birine verildi (1958). Başlıca yapıtları *Kanatların zaferi, deniz* (1932), *Gemi* (1932) *Mülazımın romanı* (1936), *Türk denizciliği* (1947).

DÂVER a. (fars. *dāver*). *Esk.* **1.** Doğru ve adaletli hükümdar, yönetici ya da yargıç: *"Dâverâ bendene himâyet kıl / pek yaman oldu hâli re'fet kıl"* (Nedim, XVIII. yy.). **—2.** Tanrı'nın adlarından. **—3.** *Dâver-i âsumân, dâver-i azam,* Tanrı. ‖ *Dâver-i devran,* dünyanın hükümdarı, dünyaya hâkim olan anlamında padişahlara hitap sözü.

DÂVERANE be. (fars. *daver* ve *ane*'den *dāverane*). *Esk.* Doğrulukla; adil kimselere yakışacak biçimde.

DA VERONA (Guido VERONA **Guido —denir**), italyan yazar (Saliceto Panaro, Modena, 1881 - Milano 1939). Da Verona'nın duygusal ve açık saçık cüretli romanları büyük bir ilgi gördü (*Colei che non si deve amare,* 1911; *Mimi bluette, fiore del mio giardino,* 1916; *Sciogli la treccia Maria Maddalena,* 1920).

DAVET a. (ar. *da'vet*). **1.** Çağırmak, gelmesini istemek eylemi; çağırma: *Davet mektubu. Bir davete cevap vermek.* **—2.** Önemli bir olayı kutlamak üzere belirli sayıda insanla birlikte yenen yemek; ziyafet: *Bir davete katılmak.* **—3.** *Bir kimseyi (bir yere) davet etmek,* onu (bir yere, bir toplantıya) çağırmak. **—4.** *Bir şeyi davet etmek,* olumsuz bir şeyin doğmasına yol açmak: *Terli terli su içmek hastalığı davet etmektir.* **—5.** *Bir kimseyi bir şeye (davranış) davet etmek,* onu, belli bir biçimde davranması için uyarmak: *Sizi nezakete davet ederim.*

DAVETÇİ a. Çağıran, çağırıcı.

DAVETİYE a. (ar. *da'vet* ve *-iyye*'den *da'vetiyye*). Bir toplantıya, bir yere çağırmak için davetlilere gönderilen, yer ve zaman bildiren mektup; çağrılık.

—Huk. Duruşma gününü bildirmek için davaya ilgili kişilere gönderilen çağrı kâğıdı. (Davetiyeye çağrılan kişinin adı, soyadı ve adresi; çağrıyı yapan mahkemenin adı; davanın dosya numarası ve duruşma günüyle saati yazılır. Davetiyeye ekli bir bölüm tebliğ yapılan kişiye imzalatılır ve mahkemeye geri gönderilir. Kendisine davetiye tebliğ edildiği anlaşılan davacı ya da davalının duruşmaya gelmemesi halinde, koşullara göre ya onun yokluğunda davaya devam edilir ya da dosya işlemden kaldırılır.)

—Tiyat. Genellikle gala temsilleri için ücretsiz olarak verilen ya da yalnız belediye rüsumunun ödenmesini gerektiren çağrı.

DAVETKÂR sıf. (ar. *davet* ve fars. *-kar'*dan *davetkar*). Bir kimseyi kendisine çeken, çağıran, davet eden kimse; bu kimsenin davranışı için kullanılır: *Davetkâr bakışlar, sözler.*

DAVETLİ a. **1.** Bir yere, bir törene, bir toplantıya çağırılan kimse, çağrılı: *Davetlileri karşılamak. Bu geceki yemeğe siz de davetli misiniz?* **—2.** *Benim davetlimsiniz,* bir kimseyi ağırlamak, masraflarını ödemek isteyen kimsece söylenir: *Bu gece hepiniz benim davetlimsiniz.*

—Postc. Şehirlerarası telefonla bir konuşma yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Telefonla şehirlerarası yazdırma servisi aranır, kendisi ile konuşulmak istenilenin açık adresi ve arayanın telefon numarası verilir. Arayanın bulunduğu yerin telefon merkezi, arananın bulunduğu yerin telefon merkezini arar, arananın adresini, arayanın da telefon numarasını verir. PTT merkezi arananı bir ulak aracılığı ile bularak belli saatte telefon merkezine gelmesini ve kendisini arayanla telefonla görüşmesini sağlar. İstanbul, Ankara ve İzmir bu hizmetin dışında bırakılmıştır.

Davetname, Uzun Firdevsi'nin (Firdevsi-i Rumi) cin çağırma, fal, tılsım konularını ele alan gizli bilimlere ilişkin yapıtı (1481). Yazar sekiz bölümlük kitabın girişinde, *Şems-i maarif üs-sağir, Mushaf-ı kevâkib, Dakayık-ı hakayık* gibi arapça, farsça kaynaklardan yararlandığını belirtir. Kendisi tarafından çizilen, konuları açıklayıcı resim ve şekiller minyatürden çok, halk resmi özelliğini taşır.

DAVETSİZ sıf. Bir yere, bir toplantıya, bir törene davet edilmeden gelen kimse: *Davetsiz misafir.*

DAVHA (ED-) ya da **DUHA (ED-),** Katar'ın başkenti ve limanı, Basra körfezi kıyısında; 217 294 nüf. Havalimanı.

DAVİCO (Vincenzo), italyan besteci (Monako prensliği 1889 - Roma 1969). Max Reger'den ders aldı. 1918-40 arasında Paris'te bulundu, Debussy'den etkilendi. Daha sonra İtalya radyosu'nda (RAİ) çalıştı. *La Dogaressa* (1920), *La Principessa prigioniera* (1940) gibi operalar; *Polifemo* (1910), *Poema erotico* (1913), *Impressioni dal mio diario di viaggio* (1949) gibi senfonik yapıtlar; *La Tentazione di S. Antonio* (1914) başlıklı bir oratoryo ve çok sayıda melodiyi kapsayan oda müziği yapıtları besteledi.

DAVİCO (Oskar), sırp yazar (Sabac 1909). Şiirler yazdı, iki savaş arasında Belgrad'da gerçeküstücü bir topluluk kuran Onüçler'e katıldı (*Pesme,* [1938]). İlk romanı *Pesma* (1952) yugoslav yazınına özgün bir konu ve yeni bir biçim anlayışı getirdi. (*Zrenjamin* [1948]; *Visnja zazidom* [1950]; *Hanna* [1950]; *Flora* [1954]; *Cutnje* [1959]; *Tajne* [1960] adlı şiir ve *Beton i svici* başlığını taşıyan öykü derlemeleri ülkesinin geçirdiği siyasal ve toplumsal dönüşümlere ilişkin insancıl bir görüşü ortaya koyar.)

DAVİD, Panamá'da kent, Chiriqui ilinin merkezi. Büyük Okyanus yakınında; 50 000 nüf. (1989). Tekstil. Orman ürünleri. Besin sanayileri. Deri işleme.

İSKOÇYA

DAVİD I (1084 - Carlisle 1153), İskoçya kralı (1124-1153), ardılı olduğu Alexander I'in küçük kardeşi. Blois kontu Stephen yönetimindeki İngiltere'nin iç sorunlarını kullanarak, Tees ve Ribble'e kadar kuzey ingiliz kontluklarını İskoçya'nın yörüngesine soktu (1139). Saltanatı döneminde anglonorman etkisi ağır bastı. Yabancı birçok ailenin yerleştirilmesinin bunda katkısı oldu (Bruce ve Fitzalan'lar gibi). David, İskoçya kilisesi ile Roma arasındaki bağları güçlendirdi ve birçok manastır ve kent kurdu.

DAVİD II ya da **DAVİD BRUCE** (Dunfermline 1324 - Edinburgh 1371), İskoçya kralı (1329-1371). Robert I Bruce'ün oğlu ve ardılı. 1332'de kral Edward III'ün desteklediği "Disinherited"lar ve Edward de Balliol tarafından ülkesinden kovuldu, Fransa'ya sığındı (1334); 1341'de, iskoç baronların ayaklanması, Fransa'nın yardımıyla İskoçya'ya geri dönmesini sağladı. Fakat İngiltere'ye karşı başarısız bir savaşta ordusu yok edildi ve kendisi de Neville's Cross muharebesi'nde tutsak düştü (1346). Berwick antlaşması ile (1357) büyük bir fidye ödeyerek özgürlüğüne kavuştu. Mirasçı bırakmadan öldü ve tutsaklığı sırasında naipliğini yapmış olan yeğeni Robert II Stuart onun yerine geçti.

GÜRCİSTAN

DAVİD III Kurucu, Gürcistan kralı (1089-1125). Savaşlar sonucunda harap olmuş Gürcistan'ın iktisadi ve siyasal durumunu düzeltmeye çalıştı. İlk haçlı seferi ve Melikşah'ın ölümünden sonra, Selçuklu İmparatorluğu'nun gerilemeye başlaması ona, krallığının sınırlarını Karadeniz'den Hazar denizi'ne, Kafkaslar'dan güneyde Şirvan'a kadar genişletme olanağı verdi. Ülkesinde ilk sürekli orduyu kurarak (50 000 Kıpçak'tan oluşuyordu) 1122'de Tiflis'i, 1124'te Ani'yi fethetti. Yollar, kiliseler, manastırlar yaptırdı. Kilise'de ve adalet sisteminde reform yaptı. Aynı zamanda bir edebiyatsever de olan David, Gelati manastırı'nı bir üniversite ve aydınlar merkezine dönüştürdü. Kızlarından birini, basileus'un mirasçısıyla evlendirdi.

TRABZON

DAVİD KOMNENOS I (öl. Sinop 1214), Trabzon'un Bizans imparatoru; Herakleia, Pontos ve Paphlagonia senyörü (1204-1214); Doğu imparatoru Andronikos I'in torunuydu. Büyük kardeşi Aleksios I Komnenos ile birlikte ve Gürcistan'ın desteğiyle, Trabzon Rum İmparatorluğu'nu kurdu (1204). Karadeniz kıyılarına egemen oldu; daha sonra, Herakleia Pontika (Karadeniz Ereğlisi) ve Paphlagonia'yı da içine alan küçük bir devletin temellerini atmayı becerdi; ancak, Nikaia'nın (İznik) Bizans imparatoru Theodoros I Laskaris ile çatışmaya girdi ve topraklarının büyük bölümünü ona kaptırdı. Sinop'un Anadolu Selçukluları'nca alınmasından sonra öldürüldü.

DAVİD KOMNENOS II (öl. İstanbul 1463), Trabzon imparatoru (1458-1461), imparator Aleksios IV'ün üçüncü oğlu. Mehmet II'ye karşı Uzun Hasan'a (Akkoyunlu imparatoru) bel bağlaması sonuçsuz kaldı, papa Pius II ile Bourgogne dükü İyi Philippe'i Türkler'e karşı bir haçlı seferine ikna etmeye çalıştı. Trabzon'u karadan ve denizden kuşatan Mehmet II'ye hemen hemen karşı koymadan teslim oldu; ailesiyle birlikte önce İstanbul'a, sonra da Edirne'ye gönderildi. Kendisine 300 000 akçelik has verilerek Serez ikametine tahsis edildi. Yeğeni ve Uzun Hasan'ın eşi Despina'nın kendisine bir mektup yazarak oğullarından ya da yeğenlerinden birini yanına göndermesini istemesi üzerine Edirne'de hapsedildi. Yedi ay hapiste kaldıktan sonra yeğeni ve dört oğluyla birlikte İstanbul'da öldürüldü. Böylece, Trabzon Komnenos imparatorluk ailesi de son buldu.

DAVİD Dinantlı, latince yazmış olan tanrıbilimci ve skolastik filozof (XII. yy.). *Quaterni* ya da *Quaternuli* (Dört ilke üzerine) ve *De tomis* (Bölünme üzerine) adlı iki yapıtı, sapkınlıkla suçlanarak yakıldığından, öğretileri ancak, birkaç derlemeden, bazı parçalardan ve aziz Albertus Magnus ile aziz Thomas Aquinus'un kendisine atfen yazdıklarından bilinmektedir. Dinantlı David, varlıkla görünüşün keyfi bir ayrımdan başka bir şey olmadığını ileri sürüyordu. Ona göre tek gerçek varlık, Tanrı'ydı, *nus*'tu ("akıl" ya da "tin" anlamında yun. sözc.). Tanrı'nın kendisi de hiçbir zaman "edim" değildir, her zaman "gizil güç"tür (aristotelesçi anlamda). David, aristotelesçi görüş-

Nicole Thierry

David III Kurucu
Gelati'nin freski (Gürcistan)
XII. yy.

Lauros-Giraudon

Gerard David
Bakireler arasında Meryem Ana ya da Meryem Ana ve azizeler Güzel sanatlar müzesi, Rouen

lerinden ötürü kuşkuyla karşılanmasına rağmen, papa İnnocentius III'ün sarayında yaşadı ve herhangi bir suçlamayla karşılaşmadı.

DAVİD (Gerard), Hollanda kökenli flaman ressam (Oudewater 1460'a doğr. - Brugge 1523). Gençlik yapıtları (*Çarmıha çakılı İsa*, National Gallery), Haarlem okulu'ndan esinlendiğini ortaya koyar. 1483'ten başlayarak Brugge'ye yerleşti. Ertesi yıl Guild'e kabul edilerek Memling' in etkisinde kaldı ve bu sanatçının ölümünden sonra müşterilerini devraldı (1498'de kent yargıcından adalet konulu iki tablo siparişi aldı. *Kambiz'in yargılanması* ve *Rüşvetçi yargıcın cezalandırılması* [Brugge müzesi]). Anvers'te kaldığı (1515) kısa süre içinde Quentin Metsys ile karşılaştı, ayrıca, İtalya'ya kısa bir gezi yaptığı sanılır. Bunun dışında, G. David tüm çalışmalarını Brugge'de gerçekleştirdi ve resim sanatı bu kentte onunla birlikte son parıltılarını yaşadı. David'in dinsel tabloları, ağırbaşlı bir görkem, yumuşaklık ve vecd duyguları taşır: *Kana düğünü* (Louvre), *Meryem Ana bakireler arasında* (Rouen müzesi), *Bernard Salvatin ile üç aziz* (National Gallery), *Çarmıhtan indirilen İsa* (Brugge'de St-Sang kilisesi), *Ana şefkati* (Brüksel) ve özellikle *İsa'nın vaftizi* (1507'ye doğr. ? - Brugge müzesi).

DAVİD (Louis), fransız ressam (Paris 1748 - Brüksel 1825), genç yaşta desene ilgi duydu. Daha sonra resme yönelince Boucher'nin görüşlerinden yararlandı ve onun sayesinde Vien'in atölyesine girdi. Krallık akademisi'nde öğrenciyken(1766), Roma ödülü'nü kazandı (1774) ve öğretmeniyle birlikte İtalya'ya gitti. Orada Antikçağ Roma sanatını öğrendi ve yeniklasikçi kuramcıların (Quatremère de Quincy, Lessing, Winckelmann) etkisinde kaldı, Bologna'da Guido Reni, Parma'da Correggio ve Roma'da da Caravaggio'nun sanatına hayran oldu (*Vebalılara yardım eden aziz Roch* adlı tablosunda [1780, Marsilya müzesi] Caravaggio'nun etkisi duyulur). Sonra, 1781'de Pariste, klasikçiliğinin ilk örneği olan, *Bir askeri tarafından tanınan Belisarios*'u çizdi (Lille).

1783'te Krallık resim ve heykel akademisi'ne seçildi. *Andromakhe'nin acısı*'nda (1783, Louvre), bugün "yeniklasik" adı verilen yeni okulun kuramlarını kesinleştirdi. Son direnişleri de kıracak bir çıkış tasarlayan David, bir kez daha Roma'ya gitti ve orda *Üç Horatius'un yemini* (1785 Salonu) tablosunu yaptı. Bilinçli olarak soğuk bir hava verdiği bu büyük kompozisyonların yanı sıra, modelin kişiliğini gerçekçi bir biçimde yansıtmaya çalışan pek çok portre çizdi (*Kont Potocki*, 1780; *Dr. A. Leroy*, 1783; Montpellier müzesi; *Bay ve bayan Pécoul*, 1784, Louvre; *Orvilliers markizi*, 1790). Antikçağ'dan esinlenerek çizdiği sahnelerde o dönemin dekorlarını canlandırmaya çalıştı. 1787 Salonu'na *Baldıran içen Sokrates*, 1789 Salonu'na ise *Paris ile Helena'nın aşkları* ve *Brutus'a oğullarının ölüsünü getiren liktorlar* tablolarını (her ikisi de Louvre'da) verdi.

İnstitut'ye seçilen David, Directoire meclisinin, Arcole'de zafer kazanan Napoleon Bonaparte'ı kabul ettiği törende hazır bulundu. Bonaparte'ın bir portresini çizdi. Kendini büyük kompozisyonlara adayabilmek için Devlet konseyi ve Senato'da görev kabul etmedi; *Sabinuslar*'da roma sanatından uzaklaşarak yunan sanatına yaklaştı. Napoleon ona dört büyük tablo ısmarlamıştır (*le Sacre, la Distribution des aigles*, 1810, Versailles müzesi; *l'İntronisation, l'Arrivée à l'Hôtel de Ville*, desen, Louvre). David bunlardan ancak ilk ikisini gerçekleştirebildi. On dört yıllık bir çalışmadan sonra tamamladığı *Leonidas Thermopylai'de* adlı tablosunu ise 1814'te kendi atölyesinde sergiledi (tablo 1819'da Louvre müzesi'nce satın alındı).

Louis David
Madame Seriziat (1794'e doğr.), *Louvre müzesi, Paris*

Telarci-Giraudon

Louis David
Romalılar ile Sabinuslar arasındaki savaşı durduran Albalı kadınlar (Sabinalar) [1799] *Louvre müzesi, Paris*

Lauros-Giraudon

DAVİD d'Angers (Pierre-Jean), fransız heykelci, madalyacı ve desinatör (Angers 1788 - Paris 1856). *Epaminondas'ın ölümü* adlı yapıtıyla (alçıdan alçakkabartma, Angers Güz. sant. müzesi) 1811'de Roma Büyük ödülü'nü kazandı; İtalya'da antikçağ sanatını inceledi, 1816'da Fransa'ya döndü. 1830'dan sonra daha çok yapıt verdi ve tanınmaya başladı. on sekiz yılda 78 heykelcik ve heykel (*Jefferson*, 1834, bronz, Washington capitoliumu; *Jean Bart*, 1845, Dunkerque; *Bernardin de Saint-Pierre*, 1851, Le Havre), 75'e yakın alçakkabartma, 120 büst (*V. Hugo*, 1837, Angers) ve profilden çalışılmış 500 portre yaptı (Louvre'da: *A. Dumas ve Rossini*, 1829; *Poussin*, 1830; Angers'de: *G. Sand*, 1833).

DAVİD (Félicien), fransız besteci (Cadenet 1810 - Saint-Germain-en-Laye 1876). Önceleri Aix-en-Provence'ta capella yöneticiliği yaptı. 1830'da Paris'e gitti, saint -simonculara katıldı. 1833-35 arasında Mısır'da bulundu. Ülkesine dönünce *Melodies orientales*'i, *les Brises d'Orient*'i ve *le Désert* (1844) adlı yapıtını yayımladı. Bu yapıtlarıyla, fransız müziğinde egzotizm akımını başlattı. Ayrıca oda müziği yapıtları, 4 senfoni, dinsel yapıtlar ve *la Perle du Brésil* (1851), *Herculanum* (1859) ve *Lalla-Roukh* (1862) gibi operalar bestele-

di Berlioz'dan sonra, onun yerine Institut üyesi ve Konservatuvar kitaplığı'nın yöneticisi oldu (1869).

DAVİD (Eduard), alman siyaset adamı ve kuramcı (Ediger an der Mosel 1863 - Berlin 1930). Mainz sosyalist gazetesinde makale yazarı (1894), 1903'te, Reichstag milletvekili, 1906'da, Hessen sosyalist partisi'nin genel sekreteri oldu. Liebknecht ile birlikte, bir tarım programı taslağı hazırladı (1895); taslak, Sosyalist parti genel kongresinde reddedildi. *Sozialismus und Landwirtschaft* (Sosyalizm ve tarım) adlı kitabını yayımladı; bu yapıtta, küçük köylülerin kısmi bireysel mülkiyet haklarını savundu. Almanya'da revizyonizmin belli başlı kuramcılarından biri oldu. Özellikle de tarım ve sanayi işletmelerinin giderek tek bir merkezde yoğunlaşmasıyla ilgili marxçı görüşe karşı çıktı. 1918'den sonra, birçok sosyal demokrat kabinede bakan olarak görev aldı ve 1922-1927 arasında Darmstadt'ta Reich hükümetini temsil etti.

DAVİD (Johann Nepomuk), avusturyalı besteci (Eferding, Yukarı-Avusturya, 1895 - Stuttgart 1977). Viyana Konservatuvarı'nda öğrenim gördü. Leipzig Konservatuvarı'nda (1934), Salzburg'daki Mozart akademisi'nde, 1948'den sonra da Stuttgart Konservatuvarı'nda ders verdi. Önce Schönberg'in etkisi altında kaldı. Sonraları, daha çok Rönesans döneminin ve Bach'ın çoksesli tekniklerinden esinlendi. Besteci olarak org ve koro müziğine ağırlık verdi. Başlıca yapıtları: *Missa choralis* (1953), *Psaume 139* (1961), 8 senfoni (1936-1965), oda orkestrası için *J.-S. Bach'ın bir teması üzerine çeşitlemeler* (1942), oda orkestrası için *Josquin des Pres'nin bir teması üzerine çeşitlemeler* (1966), konçertante yapıtlar, oda toplulukları için parçalar, çok sayıda org yapıtı. Org üzerine bir kitap yazdı (*De la nature de l'orgue* [fr. çev.]).

David Copperfield, Charles Dickens'ın en sevdiği ve özyaşamına en sadık romanı (1849). Üvey babasının (Murdstone) çıkarcılığından, sosyete hayatının zırvalığından (Steerforth) ve aşağı sınıfların yaltaklığından (Uriah Heap) usanan David, cinsel ilişkilerden arınmış çeşitli kadınların kanadı altına sığınmaya çalışır: ana-kardeş, hizmetçi-ana, çocuk-eş (Dora, gelecekteki İbsen'in Nora'sı), kardeş-eş (Agnes, yuvadaki melek) gibi; bütün bu tipler üvey ana ve "bağımsız" kadına (Betsey hala) karşıt sevecenlik kutuplarıdır.

David Gareca, Tiflis'in (Gürcistan) 60 km güney-doğu'sunda bulunan troglodit manastır grubu. Bunların tümü, yirmi kilometrelik bir alana dağılmış, kaya içine oyulmuş yüzlerce odadan oluşur (X.-XIII. yy.). Bu odalardan bazıları, VI. yy.'ın ilk yarısına aittir. David Gareca, tarihi birçok kişiyi betimleyen freskleriyle (VIII.-XIV. yy.), ortaçağ gürcü sanatının en önemli yapıtlarından biridir.

DAVİDA, 1903'te Dugan'ın keşfettiği 511 no'lu küçük gezegen. Güneş'e ortalama uzaklığı: 3,19 ab. Tahmini çapı: 323 km. Albedo: 0,037 (C tipi).

DAVİDİA a. Kır bitkisi görünümünde, Çin kökenli süs bitkisi. (Genellikle büyük olan çiçek bürgüleri az çok pembemsi beyaz renktedir; nyssaceae familyası.)

DAVİDİT a. (fr. *davidite;* avustralyalı yerbilimci T.W.E. *David*'in adından). Miner. Lantan, kalsiyum, demir ve titan içeren nadir toprak oksidi.

DAVİDOV (Denis Vasiliyeviç), rus general, askeri yazar ve şair (Moskova 1784 - Simbirsk 1839). 1812'de Napoleon'a karşı yapılan savaş sırasında, birinci kazak partizanlar alayına komuta etti. Birçok şiir yazdı (1832). *Opit Teorii Partizans kogo Deystviya* (Partizanlar savaşının kuramı üzerine deneme) [1821] adlı bir kitabı vardır.

DAVİDOV (Karl Yuliyeviç), rus çellocu ve besteci (Kurzem, Letonya, 1838 - Moskova 1889). Çello virtüozu olarak dünya çapında ün kazandı. Önce Leipzig, sonra da Petersburg Konservatuvarı'nda ders verdi. 1876'da Petersburg Konservatuvarı'nın yöneticiliğine getirildi. Yapıtları arasında 4 çello konçertosu vardır.

Davidov planı [1946'da planı hazırlayan hidrolik mühendisi Mitrofan Davidov'un adından], Obi ve Yenisey ırmaklarının sularının bir bölümünü Orta Asya'nın kurak bölgelerine akıtmayı öngören büyük tasarı. Kuzey Rusya ve Sibirya ırmaklarının sularını Volga ve Hazar denizi havzalarına çevirme tasarısı bir süre rafa kaldırıldıktan sonra yeniden incelemeye alınarak gerçekleştirme görevi Su işleri kurumu'na (Soyuzvodproyekt) verildi. İlk aşamada Obi ve İrtiş ırmaklarının sularının bir bölümü Aral gölüne, daha sonra oradan bir kanalla Hazar denizi'ne çevrilecekti.

DAVİDOVİC (Dimitrije), sırp gazeteci ve siyaset adamı (Zemun 1789 - Smederevo 1838). Sırp gazeteciliğinin kurucusudur; 1817'den 1822'ye kadar, Viyana'da, sırpça yazılan ilk gazeteyi çıkardı (Novine Srpske). 1831'de, prens Milan Obrenović'in sekreteri oldu, önce milli eğitim, sonra da içişleri bakanlığına getirildi. *Histoire de la nation serbe* (fr. çev.) [Sırp ulusunun tarihi, 1846] adlı yapıtı yazdı.

DAVİDOVİC (Ljubomir), yugoslav siyaset adamı (Vlaško Polje, Sırbistan, 1863 - Belgrad 1940). Sırbistan krallığı'nda, 1901'de, bağımsız radikal partiyi kurdu ve 1904'te, milli eğitim bakanı oldu; daha sonra, sırasıyla 1914-1917 ve 1918-1919 arasında aynı görevde bulundu. Yugoslavya devletinde yeni demokrat partinin liderliğini yaptı. Ağustos 1919'dan şubat 1920'ye kadar demokrat ve sosyalist bir koalisyon hükümetinin başına geçti. 1924'te yeniden başbakan seçildi.

DAVİDS (Thomas William Rhys), ingiliz doğubilimci (Whitehall, Colchester yakınında, 1843 - Chipstead, Surrey, 1922). Londra (1822-1912) ve Manchester (1904-1915) üniversitelerinde profesörlük yaptı. Yayımladığı birçok yapıt arasında, Avrupa'da o zamanlar hemen hiç bilinmeyen pali metinlerinin kullanıldığı *Buddhisme* de (1878) vardır. *Digha Nikaya*'yı (3 cilt, 1899-1910) bastırdı; bu yapıtın bir yorumunu ve çevirisini yayımladı.

DAVİDSON (Thomas), ingiliz filozof ve tarihçi (Old Deer, İskoçya, 1840 - New York 1900). İskoçya, İngiltere ve ABD'de ders verdi; Yunanistan'a ve İtalya'ya yolculuklar yaptı. Yapıtları: *The parthenon Frieze* (Parthenon frizi) [1882]; *Henry Wadsworth Longfellow* (1882); *The Philosophical System of Antonio Rosmini Serbati* (Antonio Rosmini Serbati'nin felsefi dizgesi) [1883]; *Giordano Bruno and the Relation of the Philosophy to Free Thought* (Giordano Bruno ve felsefenin özgür düşünceyle ilişkisi) [1886]; *Aristotle and Ancient Educational Ideals* (Aristoteles ve eski eğitim ülküleri) [1892]; *Education of the Greek People* (Yunan halkının eğitimi) [1894]; *Rousseau and Education according to Nature* (Rousseau ve doğaya uygun eğitim) [1898]; *A History of Education* (Eğitim tarihi) [1900].

DAVİDSON (John), iskoç yazar (Barrhead, Renfrew kontluğu, 1857 - Penzance 1909). Bir papazın oğlu, kimyacı ve ilkokul öğretmeni olan Davidson, tarihsel dramdan (*Bruce,* [1886]), trajik farsa (*Scaramouch in Naxos,* [1889]), sonra da nietzscheci lirizme geçti (*Perfervid,* [1890]). Davidson'ın *Ballads and Songs* (1894-1896) adlı yapıtı, sonra da *The Testament of a vivisector, of a man forbid, of an Empire-Builder, of a Prime minister* (1900-1904) adlı yapıtları, Arzu'yu, İnsanüstü'nü ve İmparatorluğu dile getirir. Şeytana tapanlara katılan Davidson, Penzance açıklarında intihar etmiştir.

DAVİE (Alan), ingiliz ressam (Grangemouth, İskoçya, 1920). Cobra'dan ve aynı zamanda zen buddhacılığından etkilendi. Önceleri, işarete ağırlık veren bir tür lirik soyutlamacı çalışmalar yaptı, sonra da sanatını parlak ve neşeli renklerle halk görüntülerini işleyen bir resim anlayışına doğru geliştirdi. Böylece, günlük yaşamın gerçeklerinden olduğu kadar ilkel sanatlardan da (kelt, mısır, maya sanatları) alınma simge ve biçimlere bolca yer veren yapıtlar oluşturdu.

DAVİE (Donald), ingiliz şair (Barnsley, Yorkshire, 1922). Baptist bir aileden gelen, kehanet ve vaaz havasından kurtulmak isteyen Donald Davie, klasik anlayışı (Johnson, Pope) övdü ve çağdaş insan ilişkilerinin çoraklığını hınçla ve eski günlerin özlemiyle dile getirdi. (*Brides of Reason* [1955]; *Collected poems* [1972]; *Six Epistles to Eva Hesse* [1970]; *Orpheus* [1974].) Davie, stoacı bir hıristiyanlığı savunmuştur.

DAVİEL (Jacques), fransız oftalmolog (La Barre, Évreux yakınında, 1696 - Cenevre 1762). 1720'de Marsilya'yı kasıp kavuran veba salgınında başarı gösterdi. Kralın cerrahı ve göz hekimi oldu (1749); katarakt ameliyatını göz merceğini çıkararak yapan ilk operatördür.

DAVİES (*sir* John), ingiliz hukukçu, diplomat ve şair (Tisbury, Wiltshire, 1569 - Londra 1626). İlk yapıtı *Orchestra* (1596), dans üzerine yazılmış, karşılıklı konuşma biçiminde, ilginç bir öğretici şiirdir. 1599'da Kraliçe Elizabeth için yazdığı *Hymnes of Astraea in Acrosticke Verse* ile ruhun ölümsüzlüğü üzerine uzun bir şiir yayımladı: *Nosce te ipsum.* Londra ve İrlanda parlamentoları üyesi olan Davies çeşitli diplomatik görevlerde bulundu. Diplomasi ve hukuk üzerine birçok incelemesi vardır.

DAVİES (Norman DE GARIS), ingiliz mısırbilimci (1865-1941). Survey of Egypt Exploration Fund için Şeyh Sait (1901), Deyr ül-Cibrevi (1902), Tel el-Amarna (1903-1908) ve Teb'de birçok mezarın planlarını çıkarttı, yazı ve desenler yayımladı.

DAVİES (*sir* Henry Walford), ingiliz besteci ve orgcu (Oswestry 1869 - Wrington, Bristol, 1941). University of Wales'te profesördü. BBC'de yaptığı radyo programlarıyla, ülkesinde müziğin yeni olanaklara kavuşmasında önemli rol oynadı. 1922'de soyluluk unvanıyla onurlandırıldı. 1934'te Krallık müziğinin yöneticisi oldu. Çok sayıda oda müziği yapıtı, 3 senfoni, orkestra süitleri ve aralarında ünlü *Everyman*'in de bulunduğu oratoryolar besteledi.

DAVİES (William Henry), ingiliz yazar (Newport 1871 - Nailsworth, Gloucestershire, 1940). Amerika'yı "meteliksiz ve yayan" olarak dolaştı, bir yük treninin üzerine atlarken bacağını kaybetti, işportacılık, sokak şarkıcılığı yaptı, William Blake türünde şiirler yazdı. Hayal gücü ve ölçülü bir lirizm, sanatının en belirgin öğeleridir (*The Autobiography of a Super-Tramp,* 1907; *The Soul's Destroyer,* 1905; *Forty New Poems,* 1918).

DAVİES (Rhys), walesli romancı (Clydach Vale 1903 - Londra 1978). Paris'te Lawrence ile dostluk kurdu, Caradoc Evans'tan etkilenerek wales madenlerindeki dinsel canlanışı dile getirdi. Yapıtlarında, soylu kökenli sıradışı taşralı rolünü benimsedi (*The Withered Root,* 1927; *The Black Venus,* 1944; *Girl waiting in the Shade,* 1960; *Nobody answered the Bell,* 1971 [iki eşcinsel kadın arasında kalmış bir adamı konu eder]). Davies'in yapıtları sözsel bir başkaldırı ve "devrim" özlemi içerir.

DAVİES (Robertson), ingilizce yazan kanadalı yazar (Thamesville, Ontario, 1913).

Lauros-Giraudon

David d'Angers üzerinde Rossi'nin baş resmi bulunan bronz madalya *Louvre müzesi, Paris*

L. L.

Jefferson **Davis**
Metzmacher'in gravürü
Bibliothèque nationale, Paris

Bette Davis

J. P. Leloir

Miles Davis
(Paris, kasım 1973)

The Table Talk of Samuel Marchbanks (1949) adlı gazete yazıları derlemesinde görülen alaycılığını, oyunlarında (*Overlaid*, 1948; *A jig for Gipsu* 1954; *Question Time*, 1975) ve romanlarında da (*Leaven of malice*, 1954; *World of Wonders*, 1975) sürdürdü.

DAVİES (Peter Maxwell), ingiliz besteci (Manchester 1934). Doğduğu kentte başlayan öğrenimini Roma'da G. Petrassi'nin ve Princeton'da R. Sessions'un yanında tamamladı. 1959-62 arasında müzik dersleri verdiği Cirencester Grammar School' da eğitici yeteneğiyle dikkat çekti. Kurup yönettiği iki oda topluluğuyla (ilki "Pierrot Players", ikincisi "Fires of London" adını taşıyordu) daha çok çağdaş yapıtları seslendirdi. Besteci olarak, ortaçağ tekniklerini diziselliğin süzgecinden geçirerek sık sık kullandı. Başlıca yapıtları: çalgı topluluğu, org ve koro için *O magnum mysterium* (1960); soprano ve oda topluluğu için *Frammenti di Leopardi* (1961); John Taverner'in bir *İn nomine*'si üzerine orkestra için 2 fantezi (1962 ve 1964); G. Trakl' ın metni üzerine soprano ve çalgılar için *Revelation and Fall* (1966); anlatıcı ve oda topluluğu için *l'Homme armé* (1968); ses ve oda topluluğu için *Eight Songs for a Mad King* (1969); *Taverner* (1972) adlı opera ile *The two Fiddlers* (1978) adlı çocuk operası gibi iki büyük çaplı yapıt ve iki *Senfoni* (1976, 1981).

DAVİLA (Arrigo Caterino), italyan tarih yazarı (Piove di Sacco, Padova, 1576 - San Michele di Campagna, Verona, 1631). Fransa'ya çok küçükken gitti. Katoliklerle anlaşarak Honfleur ve Amiens' de savaştı; en önemli yapıtı, *Historia delle guerre civili di Francia* (Fransa iç savaşları tarihi)'dir [1630]. 1599'da vatanına döndü, çok önemli siyasi görevler aldı. Bir ahlak felsefesi incelemesi de *(Teatro del mondo)* [Dünya tiyatrosu] vardır.

DAVİS (John), ingiliz gemici (Sandridge, Devon, 1550'ye doğr. - Malakka boğazında 1605). 1585'te, Amerika'nın kuzeyinde bir deniz geçidi bulmak üzere yola çıktı, ancak Grönland'ın batı kıyılarıyla, bugün adını taşıyan boğazı keşfetti. İkinci yolculuğunda da aradığını bulamadı. 1587'de yaptığı üçüncü yolculuk sırasında 72° K enlemini aştı. 1591'den 1593'e değin Davis, güney denizlerinde ikinci seferini yapan Cavendish'e eşlik etti; Doğu' ya yaptığı bir yolculuk sırasında korsanlar tarafından öldürüldü. *The World's Hydrographical Description* (Dünyanın hidrografik betimlemesi) [1545] adlı bir yapıtı vardır; denizde güneşin yüksekliğini ölçmeye yarayan doğrudan görmeli bir aygıt ("oktant") icat etti; bu aygıt, 1730'da Hadley sekstant'ı bulunca kullanılmaz oldu.

DAVİS (Jefferson), amerikalı subay ve devlet adamı (Todd County, bugün Fairview, Kentucky, 1808 - New Orleans 1889). West Point'te okudu, 1832'de Yerliler'e karşı savaştı, sonra Mississippi' deki çiftliğiyle uğraştı. 1845'te, Temsilciler Meclisi'ne girdi. 1847'de, Meksikalılar'a karşı savaşa katılmak üzere yeniden orduda görev aldı ve Kaliforniya'da Buena Vista'da yararlık gösterdi. 1847'de senatör seçildi, Eyaletler'in haklarını ve köleliği savundu. 1853'te, başkan Pierce tarafından savaş bakanlığına getirildi. Davis, orduyu ve kıyı savunmalarını güçlendirdi, Güney'den geçen bir kıtaötesi demiryolunun yapımını hazırladı. 1854'te, Kansas-Nebraska'ya ilişkin yasadan yana çıktı. 1856'da, yeniden senatör seçildi; 1861'de, görevini bırakıp ayrılıkçı eyaletleri bir araya getiren Konfederasyon'un önce geçici başkanlığına, sonra da altı yıllık bir süre için başkanlığına getirildi. Davis, atılgan ve otoriter bir başkan olarak dikkati çekti. Nisan 1865'te, Richmond savaşı'ndan sonra Güney'in yenilgisini kabul etti. Kuzeyliler tarafından yakalandı ve 1865-1867 arasında Fort Monroe'da hapsedildi. En sonunda, Mississippi'ye yerleşti, orada söylevleri ve yazılarıyla, Güney'in tarihi üzerine çalışmalar yaptı.

DAVİS (Thomas Osborne), irlandalı siyaset adamı ve şair (Magh Ealla, Corcaigh kontluğu, 1814 - Dublin 1845). Dillon ve G. Duffy ile birlikte The Nation gazetesini kurdu; "Genç İrlanda" hareketinin önderlerindendi.

DAVİS (Andrew Jackson), amerikalı manyetizmacı ve üstalgıcı (Blooming Grove, New York, 1826 - Watertown, Massachusetts, 1910). Manyetizmayla tedaviden ispritizmacılığa geçerek, ispritizmanın öncülerinden biri ve ilk kuramcısı oldu. Trans durumundayken görüştüğünü söylediği Swedenborg'un ve o zamanki Yeni İngiltere aşkıncılarıyla sosyalistlerinin etkisinde kaldı. Başlıca yapıtları: *The Principles of Nature* (Doğanın ilkeleri), 1847; *The Great Harmonia* (Büyük uyum), 1850-1852.

DAVİS (William Morris), amerikalı yerbilimci ve coğrafyacı (Philadelphia 1850 - Pasadena 1934). 1876'da, Harvard Üniversitesi'nde yerbilim öğretim üyeliğine atandı, yaptığı bir dünya gezisinden sonra aynı üniversitede fiziksel coğrafya ve mineraloji profesörü oldu ve 1880'den 1912'ye kadar orada ders verdi. Fiziksel coğrafyanın öncülerinden biri olan W.M. Davis, *normal aşınma* (ya da nehir aşınması) biçimini inceledi, *peneplen* ve *aşınma çevrimi* kavramlarını tanımladı ve daha sonra büyük bir başarı kazanan bir genetik terminoloji yarattı. Davis'in yöntemi birçok coğrafyacıya esin kaynağı oldu; başka bazı coğrafyacılarsa bu yöntemi fazla kuramsal ve bilimsel olmaktan çok idealist buldular. Yapıtları: *Elementary Meteorology* (Meteorolojiye hazırlık kitabı) [1894]; *Physical Geography* (Fiziksel coğrafya) [1898]; *Practical Exercises in Physical Geography* (Fiziksel coğrafyada pratik uygulamalar) [1908]; *Geographical Essays* (Coğrafya deneyleri) [1911], *Handbook of Travel* (Seyahat elkitabı) [1917]; *The Lesser Antilles* (Küçük Antil adaları) [1926]; *The Coral Reef Problem* (Mercan adaları sorunu) [1928].

DAVİS (Richard Harding), amerikalı yazar ve gazeteci (Philadelphia 1864 - Mount Kisco, New York, 1916). Birçok tiyatro oyunu (*Ranson's Folly*, 1904) ve hâlâ çok okunan yolculuk anılarıyla romanlar (*Gallegher, and Other Stories*, 1891) kaleme aldı.

DAVİS (Henry William Carless), ingiliz tarihçi (Ebley Stroud yakınında, Gloucestershire, 1874 - Edinburgh 1928). Manchester Üniversitesi'nde (1921-1925), sonra da Oxford Üniversitesi'nde profesörlük yaptı (1925-1928). Özellikle Ortaçağ'ı inceledi: *England under the Normans and Angevins* (Normanlar ve Anjou'lular yönetiminde İngiltere) [1905].

DAVİS (Clyde Brion), amerikalı yazar (Unadilla, Nebraska, 1894 - Salisbury, Connecticut, 1962). Yapıtlarında tipik amerikan konularını işledi (*The Great American Novel*, 1938). Bir öncünün öyküsünü (*Nebraska Coast*, 1939), bir boks şampiyonunu (*Temper the Wind*, 1948) konu edindi. *The Age of İndiscretion* (1950) adlı yapıtında anılarla düşünceleri kaynaştırdı.

DAVİS (Stuart), amerikalı ressam (Philadelphia 1894 - New York 1964). Armory Show (New York, 1913) dolayısıyla Duchamp ve Picabia ile ilişki kurarak, Amerika'daki avangard sanatın ilk öncülerinden biri, 1920'lerden başlayarak pop sanatının habercisi oldu (*Lucky Strike*, 1921, Modern sanat müzesi, New York).

■ **DAVİS** (Ruth Elizabeth DAVIS, **Bette** — denir), amerikalı kadın sinema oyuncusu (Lowell, Massachusetts, 1908 - Neuilly-sur Seine, Fransa, 1989). New York'ta sahneye çıktı. Sonra Hollywood'da ilk filmini çevirdi: *The man who played God* (J. Whale, 1932). Beyazperdedeki sayısız rolleri arasında *Aşk kölesi* (Of Human Bondage) [J. Cromwell, 1934], *Lanetli orman* (The Petrified Forest) [A. Mayo, 1936], *Jezebel* (W. Wyler, 1938), *Öldürünceye kadar* (The Little Foxes) [W. Wyler, 1941], *Perde açılıyor* (All about Eve) [J. L. Mankiewicz, 1950], *Küçük bebeğe ne oldu?* (What ever happened to Baby Jane?) [R. Aldrich, 1962], *Lo scopone scientifico* (L. Comencini, 1972) sayılabilir.

■ **DAVİS** (Miles Dewey), amerikalı caz trompetçisi (Alton, İllinois, 1926 - Santa Monica, California, 1991). Çok gençken Parker ile birlikte çaldı (1947-1949). Daha sonra kurduğu 10 kişilik orkestrayla Royal Roost'ta çalıştı. "Capitol" firması için gerçekleştirdiği kayıtlarla "cool" akımını başlattı. 1950'den başlayarak Sonny Rollins, Thelonious Monk, Milt Jackson gibi dönemin en iyi cazcılarıyla birlikte, küçük topluluklarda çaldı. Newport festivali'ndeki başarısının ardından, 1955'te John Coltrane, Red Garland, Paul Chambers ve Philly Joe Jones ile birlikte ünlü beşlisini kurdu. ABD dışındaki turnelerini artırdı, Paris'te Louis Malle'in *Ascenseur pour l'échafaud* (1957) adlı filmine doğaçtan müzik yaptı. Düzenlemeci Gil Evans, Davis için trompetin solocu olduğu çok sayıda orkestra düzenlemesi hazırladı (*Porgy and Bess*, 1958). 1963'te kurduğu yeni beşlide davulcu Tony Williams ve piyanocu Herbie Hancock dikkat çektiler. Genç müzikçilerle çalışması, elektrikli çalgılara ilgi duymasına yol açtı; böylece 1970'lerde rock-caz adı verilen müziğin temellerini attı. 1975'te geçirdiği ağır bir hastalık yüzünden, bir süre yarı münzevi olarak yaşadı. Çok geçmeden, öteden beri şaşmaz sezgisiyle keşfettiği ve büyük cazcı olarak tanınmalarını sağladığı gençlerle birlikte, yeniden konserler vermeye ve plaklar doldurmaya başladı. Davis sanat yaşamında be-bop, free caz, cool ve pop music dönemleri olmakla birlikte, üslubunun özgünlüğünü her zaman korudu. Başlıca albümleri: *The Complete Birth of the Cool* (1949-50), *Tallest Tree* (1953-1956), *Kind of Blue* (1959), *Bitches Brew* (1969), *İn a Silent Way* (1968), *We want Miles* (1982), *Star People* (1983), *Decoy* (1984), *Tutu* (1986).

DAVİS (Colin Rex), ingiliz orkestra yöneticisi (Weybridge, Surrey, 1927). Konservatuvarın klarinet bölümünü bitirdi. Orkestra yöneticiliğine 1949'da başladı. Ülkesinde çabucak yayılan ünü, BBC senfoni orkestrası'nın başında bulunduğu dönemde (1967-71) yurtdışına taştı. 1971'de Covent Garden'ın sanat yönetmeni oldu. Berlioz'un yapıtlarının yayılmasına büyük katkıda bulunmuştur.

DAVİS (Glen), amerikalı atlet (Wellsburg, West Virginia, 1934). Değerli bir sprinter ve 400 m engelli koşucusudur. 1956'da 49 5/10 sn ile dünya rekorunu kırarak Melbourne'da olimpiyat şampiyonu oldu. Bu unvanını 1960 yılında Roma'da korudu. Bu arada 49 2/10 sn ile yeni bir dünya rekoru kırdı.

DAVİS (Angela), amerikalı zenci kadın militan (Birmingham, Alabama, 1944). Öğrenciyken Komünist partisi'ne girdi 1969'dan başlayarak, amerikalı zenci hakları için mücadele etti.

DAVİS boğazı, Grönland ile Baffin toprağı (Kanada) arasında, Baffin ve Labrador denizlerini birbirinden ayıran Kuzey-Batı Atlas okyanusu geçidi; eni 310 km; derinliği 675 m'den az. Boğaz, sık sık bankizlerin ve buz dağlarının istilasına uğrar.

DAVİS denizi, Doğu Antarktika'da kenar denizi (85° ile 100° D. enlemleri arasında). Denizin bütün güney bölümü, yüzen buz düzlükleri ve sürekli bir bankizle kaplıdır. Yanında Gauss yanardağı (370 m) yükselen Pravda'nın kıyısında Mirnıy rus üssü kurulmuştur.

■ **Davis kupası,** amerikalı Dwight Filley

Davis tarafından kurulan (1900) uluslararası tenis yarışması. Şampiyon takıma gümüş bir kupa verilir. Her ulustan en fazla 4 kişinin katılabileceği yarışma 5 maç üzerinden (dört tek ve bir çift) yapılır. 1992'ye kadar bu kupada şampiyonluk kazanan ülkeler ve şampiyonluk sayıları şöyledir: ABD 30 (1900, 1902, 1913, 1920-1926, 1937, 1938, 1946-1949, 1954, 1958, 1963, 1968-1972, 1978, 1979, 1981, 1982, 1990); Avustralya 26 (1907-1909, 1911, 1914, 1919, 1939, 1950-1953, 1955-1957, 1959-1962, 1964-1967, 1973, 1977, 1983, 1986); B. Britanya 9 (1903-1906, 1912, 1933-1936); Fransa 7 (1927-1932, 1991); İsveç 4 (1975, 1984, 1985, 1987); Almanya 2 (1988, 1989); Güney Afrika 1 (1974); İtalya 1 (1976); Çekoslovakya 1 (1980).

Ginnuk- S.A.M.

Davis kupası'nın Çekoslovakya takımına verilişi (1980)

DAVİSSON (Clinton Joseph), amerikalı fizikçi (Bloomington, İllinois, 1881 -Charlottesville, Virginia, 1958). 1925'te New York'ta Bell telefonları laboratuvarı'na girdi. 1927'de L. H. Germer ile birlikte bir nikel kristaline karşı verilen elektron akılarının kırınımını buldu; bu buluş L. de Broglie'un dalga mekaniğini, açıklanmasından hemen altı ay sonra parlak bir biçimde doğrulamış oldu. (→ DE BROGLIE* *dalga boyu*.) Isıl radyasyonları ve elektronik optiği de inceledi (İngiliz G. P. Thomson ile 1937 Nobel fizik ödülü'nü aldı.)

DAVİTT (Michael), irlandalı siyaset adamı (Straide, Mhuigheo kontluğu, 1846-Dublin 1906). Köylü kökenliydi, çok küçük yaşta iplik fabrikasında çalışırken bir kolunu kaybetti. 1865'te fianna hareketine katıldı ve 1870-1877 dönemini silah kaçakçılığı nedeniyle hapiste geçirdi. İrlanda cumhuriyetçi kardeşlik derneği'ne girdi ve ABD'ye giderek çeşitli irlandalı topluluklarla ilişki kurdu. Adaya döndüğünde milliyetçi hareketi tarım sorununa dayandırmaya karar verdi. "İrlanda toprağı İrlanda halkınındır" diyerek İrlanda'nın bağımsızlığıyla toprağın kolektif mülkiyeti arasında toprakların millileştirilmesi yoluyla çözülmez bir bağ kurmak gerektiği tezini savundu. "Günümüz İrlandası'nın davası insanlığın ve tüm dünyadaki emeğin davasıdır" diye yazdı. Parnell'ı ikna etmeyi başardı. 1879'da Tarım birliği'ni kurdu ve bu örgütle İrlanda partisi arasındaki bağı güçlükle sürdürdü. Tarım birliği'nin yasaklanması üzerine bir süre hapis yattı (1881-1882). Hapisten, toprakların millileştirilmesine ilişkin bir programla çıktı. Kararlı bir sosyalist olması Parnell'dan uzaklaşmasına ve 1890 bunalımı sırasında da kopmasına yol açtı. Daha sonra Wyndham yasası'na (1903) ve O'Brien'ın ılımlı programına karşı cephe aldı.

DAVLUM → DAVLUN.

DAVLUMBAZ ya da **DAVLUNBAZ** a. **1.** *Esk.* Atın eyer başlarına bağlanan davul, kös: *"Dadaloğlum bir gün kavga kurulur / Öter tüfek davlumbazlar vurulur"* (Dadaloğlu, XIX. yy.). **—2.** *Esk.* Davulcu. **—3.** Ocak üstünde bulunan ve dumanı toplayıp bacaya vermeye yarayan çıkıntı.
—Denizc. Yandan çarklı gemilerde, korumak amacıyla çarkların üst bölümlerine yerleştirilen kapak. || *Davlumbaz anası*, davlumbaz kemerelerinin dış uçları üzerine yerleştirilen kütüklerden her biri. || *Davlumbaz kemeresi*, davlumbazı yerleştirmeye yarayan ve gemi bordasından dışarı uzanan kemereler. || *Davlumbaz paraçolu*, davlumbaz kemerelerini berkitmek için içten ve dıştan vurulan paraçollar.
—Ev eşy. *Emici* ya da *süzücü davlumbaz*, yemek pişirme sırasında çıkan kokulu ve yağ buharlı havayı dışarı atmaya ya da temizlemeye özgü, elektrikle işleyen emme düzeneğiyle donatılmış elektrikli ev aleti. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İnş. Şömine ateşliğinin yaşmakla salon tavanı arasında bulunan, çeşitli gereçlerle kaplanmış bölümü. (Dik [koşutyüzlü], kesik piramit ya da kesik koni biçiminde olabilir; biçimlendirildikten sonra boyanan ya da aynayla kaplanan davlumbaz önemli bir süsleme öğesidir.) —Tuğlayla örülen ya da sacdan yapılan, bir çekme öğesine (şömine ya da aspiratör) bağlı, ocağın, fırının, demirci ocağının dumanlarını ya da buharı çekmeye ve dışarı atmaya yarayan kesik piramit. || *Yalancı davlumbaz*, şömine yaşmağının üstünde bulunan dışarıya çıkışı olmayan davlumbaz.
—Kâğ. san. *Kurutucu merdane davlumbazı*, kurutucu merdanenin üçte ikisini örten ve kâğıdın serbest yüzeyine basınçlı sıcak hava püskürten düzenek. (Bu düzenek özellikle, Yankee makinesinin büyük merdanesi üzerinde buharlaştırmayı artırmak, dolayısıyla kâğıt makinesinin hızını yükseltmek için kullanılır.)
—Oto. *Arka davlumbaz*, bir araba karoserisinde, kuşak hattı ile kasanın alt bölümü arasına, arka tekerleğin üzerine yerleştirilmiş pano.
—ANSİKL. Ev eşy. *Emici davlumbaz*, içinde bir motor bulunan ve alt tarafı filtrelere desteklik eden geniş bir madeni ızgarayla kapatılmış olan bir kaputtan oluşur ve emme hızı çoğu kez ayarlanabilir. *Dışarı atıcı davlumbaz*, ya doğrudan doğruya ya da boşaltma borusu aracılığıyla dışarıya bağlanmıştır; kokuları dışarı atar ve yağ zerrelerini motoru koruyan bir yağ filtresi içine çeker. *Temizleyici davlumbaz*, dışarıyla bağlantısızdır; bir dizi filtreler (yağ filtresi, kokular için aktif karbonlu filtre, mikroskobik zerreler için filtre) arasından havayı emer, temizlenmiş ve yağlardan arındırılmış olarak geri verir. *Karma davlumbaz*, bu iki işlevi birden yerine getirir. *Hava perdeli davlumbaz*, koku ve yağlı buharları önce "hapsedip" biriktirir, sonra da filtre eder.

DAVLUN ya da **DAVLUM** a. *Yörs.* Çarık yapmak için uzunlamasına kesilen ham deri.

DAVLUNBAZ → DAVLUMBAZ.

DAVOS, İsviçre'de (Graubünden) kent; Landwasser ırmağının akaçladığı *Davos* vadisinde; 11 000 nüf. (1991). Kilise ve belediye konağı. Yaz ve kış sporları merkezi (yüksl. 1 560 - 2 844 m).
Davos'ta dünya ekonomi forumu toplantıları yapılır. Nitekim Türkiye ve Yunanistan başbakanları arasında son yıllardaki ender buluşmalar da (ocak 1986 ve ocak 1988'de Özal ile Papandreu; 1 şubat 1992'de Demirel ve Mitsotakis) bu vesileyle Davos'ta gerçekleşmiştir.

DAVOUT ya da **D'AVOUT** (Louis Nicolas), **Auerstaedt** dükü ve **Eckmühl** prensi, Fransa mareşali, Chambre des pairs üyesi (Annoux 1770 - Paris 1823). Paris Askeri okulu'nda soylu öğrenciydi (1785). 1788'de süvari asteğmeni oldu. Yeni düşüncelerden yana olan Davout, 1791'de kendisini bir gönüllüler taburuna yarbay seçtirdi. Sırasıyla, Kuzey (1792-93), Ren ve Moselle (1794 - 1797), özellikle sivrildiği Mısır (1798 - 99), İtalya (1800-01) ordularında görev yaptı. Konsüller muhafız birliğinde piyade kumbaracılara komuta etti (kasım 1801), imparatorluk mareşali olarak (1804), 1806'da Austerlitz zaferinin kazanılmasında belirleyici bir katkısı oldu. Auerstedt'te (ya da Auerstaedt) büyük prusya ordusunu yenilgiye uğrattı. 1807'de, Varşova büyük düklüğü'nün valiliğine getirildi. 1809'da, Eckmühl Regensburg ve Wagram savaşlarına katıldı. Rusya seferinde önemli bir rol oynadı (1812). Mayıs 1813'te, Hamburg'u işgal etti ve 1814 barışına kadar burayı savundu. Yüz Gün döneminde savaş bakanı olarak Müttefikler tarafından Paris'in işgal edilmesi görüşmelerini yürüttü (temmuz 1815). Bourbonlar tarafından gözden düşürüldü, 1819'da, yeniden Chambre des pairs'e döndü. Davout, stratejik alandakı yetenekleri, kararlı bir komutan olması ve dürüstlüğüyle, Napoléon'un en iyi komutanlarından biri olarak kabul edilir.

DAVRAN (Yalçın), türk tenor (İzmir 1932). Ankara Devlet konservatuvarı'nın şan bölümünü bitirince (1957), opera korosuna katıldı. 1961'de yüksek şan bölümünden diploma aldı ve "stajyer solist" unvanını kazandı. Daha sonra birçok opera ve operette başrol oynadı. 1980-86 arasında Devlet opera ve balesi genel müdürlüğü yaptı. Bu görevi sırasında, türk bestecileri ve koregrafları teşvik etti. İzmir Devlet opera ve balesi'ni ve Devlet operası çocuk korosu'nu kurdu, Ankara Kültür ve sanat festivali'ni başlattı. Operada solocu olarak çalışmakta, konservatuvarda şan öğretmenliği yapmaktadır.

DAVRAN (Keriman), türk soprano (İzmir 1933). Ankara Devlet konservatuvarı'nın yüksek şan bölümünü bitirince (1961) stajyer olarak Ankara Devlet operası'na girdi. Daha sonra *Rigoletto, Sevil berberi, Fidelio, La Bohème, La Traviata, Yarasa, Arşın mal alan* gibi opera ve operetlerde başrol oynadı. Birçok Doğu Avrupa ülkesinde konuk sanatçı olarak sahneye çıktı. Opera'daki çalışmalarının yanı sıra konservatuvarda şan öğretmenliği yapmaktadır.

DAVRANDIRMAK → DAVRANMAK.

DAVRANIŞ a. **1.** Hareket etme biçimi; hareket: *Davranışları çok ağır.* **—2.** İnsanların tepki gösterme, davranma biçimi, tavır, tutum: *Bu davranışını doğru bulmuyorum. Davranışları çok şaşırtıcı.* **—3.** Bir

L. L.

Michael **Davitt**
D.Rugh'un karikatürü
Bibliothèque nationale, Paris

Lauros-Giraudon

mareşal **Davout**
Masson'un bir portresinden ayrıntı, desen
Auxerre müzesi

Davos'tan genel bir görünüm

Tony Stone

kimseye karşı benimsenen tavır; muamele: *Bu düşmanca bir davranış.*
—Bayınd. *Bir yol bağlayıcısının davranışı,* bir bağlayıcının fiziksel özelliklerinin (özellikle akışmazlık) sıcaklığa bağlı olarak gösterdiği değişme eğilimi.
—Biyol. *Beslenme davranışı,* hayvan ya da insanın, öz gereksinmelerini karşılamak üzere yiyecek maddelerini yemek ve besin olmayan ya da zehirli olan maddeleri yememek için yaptıkları eylemlerin tümü. || *Davranışın genetik bilimi,* hareket şemalarının ve onlara ilişkin zincirleme davranışların kuşaktan kuşağa geçişinde genetik dayanakların oynadığı rolü inceleyen etoloji dalı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Etol. Öznenin içsel ortamıyla, anlık çevre koşullarına bağlı ve kişiden kişiye değişebilen eşgüdümlenmiş hareketsel sonuçlar. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Davranışın dizisel çözümlemesi,* insan ya da hayvan etkinliklerini törebilimine özgü olan çözümleme yöntemine denir. Bu yöntem, davranışın örgütlenişi hakkında nitel ve nicel bilgi sağlar. (Bk. *ansikl.* böl.)|| *Destek davranış,* bir hayvanın davranışını her an güçlendirip yönelten çevre öğelerinin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Jeokim. *Jeokimyasal davranış,* yerbilimsel bir süreçte, bir elementin ayırtedici özelliklerini belirleyen fiziksel-kimya tepkimelerinin tümü.
—Psik. *Davranış bozukluğu,* özellikle gözlemlenebilir tutumlar düzeyinde ortaya çıkan ruhsal rahatsızlık. || *Davranış tedavisi,* öğrenme ve koşullanma yasalarına (özellikle de B. F. Skinner'in çalışmalarına) dayanarak, bir bireyin uyumsuz davranışlarını azaltıp, uyumlu davranışlarını artırarak tutumlarını değişikliğe uğratma amacı güden yöntemlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ruhbil. *Davranış bilimleri,* davranışın incelenmesine dayanan bilimlerin tümü (nesnel ruhbilim, etoloji, toplumbilim...). || *Davranış ruhbilimi,* davranışın ve koşulların gözlemlenmesine dayanan ruhbilimsel bilgi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Zool. Her hayvan türüne özgü özel tutum: kurdun, arıların davranışları.
—ANSİKL. Biyol. *Davranışın genetik bilimi.* Genel genetikte elde edilen ilerlemeler ve davranışsal karakterleri için seçilmiş hayvan döllerinin kullanılması sayesinde 1950'den sonra gelişti. Örneğin sıçanda telaş ve heyecan tepkisinin incelenmesi, P. L. Brodhurst tarafından, davranışları bakımından (açık arazide oldukça büyük dışkı çıkarma eğilimi) iki değişik çeşit üzerinde yapıldı.

Genetiğin son zamanlarda başardığı, çok gene bağlı nicesel karakterleri belirleyebilme işlevi, davranışların soydan geçişini inceleme alanında uygulama yeri buldu: bu genetik homeostazi mekanizması, en çok heterozigot olan bireylerin lehine işler. Bu mekanizma J. Hirsch'in (sirkesineğinin [drosophila] ışığa ve yere yönelim eğilimlerinin soydan geçişi hakkındaki) çalışmaları ve R. C. Tyron'un (sıçanların bir labirenti öğrenme davranışı hakkındaki) incelemeleriyle üne kavuştu. Davranışları sağlayan genetik öğelerin incelenmesi, özellikle çeşitli davranışların ayıklamadaki önemini çözümleyerek, evrim sırasında türlerin kimisinin neden bir köşede evrim dışında kaldığını anlama olanağı verir. Davranışların bu evrimsel yönü türler arası melezlemeler açısından da göz önüne alınabilir (*agapornis* cinsi kuşların yuva yapımıyla ilgili gereçleri yoklama davranışında rol oynayan genetik bir öğe W. C. Dilger tarafından ortaya çıkarılmıştır).

Davranışın genetik biliminin pratik uygulama alanı olarak Rothenbuhler, bir virüs hastalığını (yavru çürüklüğü) atlatıp da yaşama olanağı bulan çeşitli arı dölleri arasında, görünüşe bakılırsa soydan geçme iki genetik karakter grubunun belirlediği özel bir davranışı ortaya çıkardı: bir yandan hasta larvanın bulunduğu petek gözlerinin kapaklarını açma davranışı, öte yandan da larvanın çıkarılıp kovandan dışarı atılması.

—Etol. Etoloji bilgini R. Campan'a göre davranış, "bireyle çevresi arasındaki sürekli diyalektik ilişkilerin dinamik bir ifadesidir." Çeşitli davranış sınıflandırmaları ileri sürülmüştür. Bunlar, işe karışan sinirsel-hareketsel mekanizmalara (bilinçli ya da kalıplaşmış davranışlar), davranışların niteliklerine (doğuştan davranışlar, sonradan edinilmiş davranışlar), yöneldikleri amaca (beslenme davranışları, üreme davranışları...) göre düzenlenmiştir. Bir davranış, farklı düzeylere bağlı ve kademeleştirilebilir öğelere ayrıştırılabilir (tematik davranışsal etkinlik, basit devim kesitleri, hareketsel edim). Bu farklı düzeyler, ifadelerinde olduğu gibi, dizilerin eklemlenmesinde de çeşitlenmeler gösterirler.

• *Davranışın dizisel çözümlemesi.* Bu çözümlemenin çıkış noktası temel devim birimlerini (basit devim kesitleri) kabul etmektir. Bu basit devim kesitleri, davranışsal tematik etkinlikleri oluşturmak için üst düzeyde kesitler biçiminde örgütlenirler. Bir tam gün (yani 24 saat) süresince davranışsal tematik etkinliklerin birbirini izlemesi, öznenin dış ve iç ortamının değişimlerine ve öznenin etkinliğinin bütünsel ritmine bağlıdır. Davranışların dizisel çözümlemesinin amacı bir basit devimsel kesitten diğerine ve bir davranışsal tematik etkinlikten diğerine geçişin olasılıklarını daha önce sözü edilen değişen öğelere göre tanımlamaktır. Davranışın dizisel çözümlemesi markow'cu işlemler ya da bağlantıların faktör çözümlemesi gibi, verilerin istatistiksel işlenmesini kullanır. Töre kayıtlarının gerçekleştirilmesinde yararlı bir araç olan davranışın kesitsel çözümlemesi davranışların evrimini bireyin olgunlaşması (davranışın bireyoluşu) sırasında olduğu kadar türün evrimi (davranışın soyçekimbilimi) sırasında da açıklamaya elverir.

• *Destek davranış.* E. C. Tolman'ın 1932'de kullandığı bu kavramı K. Lorenz eleştirdi. Tolman içgüdüsel eylemi, olup bitmesi bir ya da birçok "destek davranış"ın bulunmasına bağlı ve belli amaçlı bir davranışlar zinciri gibi görüyordu. Lorenz *boş davranışlara,* yani her türlü "destek davranış"ın yokluğunda olup biten davranışlara ilişkin gözlemleriyle (örneğin görüş alanında hiçbir şey bulunmayan bir sığırcığın, bir böceği kovalama ve yakalama amacıyla yaptığı tüm hareketleri) buna karşı çıktı.

—Psik. Birçok davranış tedavisi yöntemi vardır. En ünlüleri arasında şunları sayabiliriz: sistemli duyarsızlaştırma, daldırım, itme, iç duyarlılaştırma, biyo-feed-back ve işlemleyici koşullama. Bu yöntemler, J. Wolpe'nin çalışmalarından başlayarak ve hayvanların deneysel nevrozlarına ilişkin açıklayıcı şemanın, akıl hastalıkları belirtilerine aktarılmasıyla, ilkin, Kuzey Amerika'da geliştirildi. Fransa'da, bu yöntemlere gösterilen ilgi, 70'li yıllardan başlayarak arttı; 1972'de, Association française de thérapie comportementale (Fransız davranış tedavisi derneği) kuruldu.

Belirtileri ortadan kaldırma ve norma (kurala) uyarlama amacı güden davranış tedavileri, bu tedaviyi ileri süren kuramcıların, psikanaliz görüşüne egemen olduğunu söyledikleri öznelciliğin tam karşısında yer alır. Akıl hastalıkları konusunda bu tedavilerin tercih ettiği alan fobiler ve çeşitli nevrotik belirtilerle birlikte kapanım (autizma) olayıdır. Eski toksikomanların tedavi toplulukları*nda da uygulanan davranış tedavileri, bütün ruhsal sapma tiplerini kolayca kapsayabilir.

—Ruhbil. Davranış ruhbilimi, başlangıçta, yalnızca çevresel bir olaya ya da uyarana cevap olarak ortaya çıkan davranışları göz önüne alan behaviorculuk* ile karıştırıldı. Bu sonuncu görüş benimsenince, uyaran ile cevap arasında aracı olan ve bunlar arasında gözlemlenebilen yalın bağıntılara indirgenemeyen olay ya da değişkenlerin varlığını kabul etmek olanaksızdı.

Uyaran-cevap (U-C) görüşü,son yirmi yıl içinde iyice gözden düştü. Bu görüşün yerine, bireylerin iç dünyasında olup bitenleri, modeller biçiminde kavramaya çalışan görüşler geçti ve iyice belirlenmiş koşullarda gözlemlenen davranışların incelenmesi aracılığıyla bu modellerin geçerliği sınandı. İnsandaki yüksek ruhsal olayların (düşünme, biliş) incelenmesine son derece elverişli oldukları için, bu sonuncu görüşler, genellikle "bilişçi" diye nitelendirildi. Ama bunlar, ilkesel olarak, duygusal olayların incelenmesinde de yararlı olabilmektedir.

Davranış, en yeni görüşlerde, behaviorculukta oynadığından farklı bir rol oynamaktadır. Böylece davranış, bilgi nesnesi olmaktan çıkıyor ve içsel etkinliklerin nesnelleşebilen (bu etkinlikler doğrudan ve açıkça görünmezler ve bunlara ilişkin öznel tanıklıklar da pek güvenilir değildir) bir belirimi olmaktadır. Uygulandığı alanın değişikliğe uğramasına karşılık bilimsel nitelik taşıyan bir ruhbilimin, ancak davranışların gözlemlenmesine dayanabileceği gerçeği, geçmişteki büyük önemini yine korumaktadır.

DAVRANIŞÇILIK a. İkt. düş. tar. Ekonomik olguları davranış olguları olarak incelenmesi savunan akım. (Eşanl. BEHAVİORCULUK.)
—Ruhbil. BEHAVİORCULUK.
—ANSİKL. Etol. İ. P. Pavlov ile ardıllarının tersine, davranışçılar, davranışın fizyolojik yönünü hesaba katmadılar, kişinin ya da bireyin tepkisini yalnız davranış açısından dikkate aldılar. Davranışçılar araştırmalarını hep laboratuvarda ve sınırlı sayıda tür (köpek, sıçan, güvercin, maymun) üzerinde yaptılar; denek hayvan onların ele aldıkları konu bakımından sadece bir deney gerecidir ve tıpkı diğer laboratuvar gereçleri (problem kutular, labirentler) gibi tam standartlaştırılmıştır. İncelemelerin temel konusu davranışın edinilmesidir. Uyartı-yanıt ilintisine dayalı yöntemleri, temelde mekanik niteliktedir. Araştırmaları özellikle işlemleyici koşullanma kavramını geliştirerek öğrenme kavramını ilerletmiştir. Davranışçılar, 1950-1960 yıllarında, K. Lorentz ve N. Timbergen ile yandaşlarının savunduğu davranışların doğuştan geldiği tezini savunan nesnelci etoloji okuluna karşı çıktılar.

DAVRANIŞSAL sıf. Ruhbil. Davranışa ilişkin.

DAVRANMAK gçz. f. **1.** Bir şey yapmak üzere harekete geçmek: *Bir kimseyi karşılamak üzere kalkmaya davranmak.* **—2.** *tümleç, belirteç + davranmak,* şu ya da bu biçimde bir tutum benimsemek: *Dürüst bir insan gibi davranmak. Özgürce davranmak.* **—3.** *Bir kimseye (karşı) şu ya da bu biçimde davranmak,* ona karşı şu ya da bu tutumda olmak: *Ona kötü davrandı.* **—4.** *Bir şeye davranmak,* almak üzere ona el atmak: *Silaha davranmak.* **—5.** Gitmek üzere kalkmak: *Davranın, geç kalıyoruz.* **—6.** *Davranma!,* "Hareket etme, kımıldama" anlamında verilen buyruk.
—Denizc. Bir bordası üzerine meyletmiş bir gemi için, birdenbire doğrulmak.

◆ **davrandırmak** ettirg. f. Bir kimseyi harekete geçirmek, davranmaya zorlamak.

DAVRAS dağı, Akdeniz bölgesinde, Isparta ovası ile Eğirdir gölünün G.'i ve Kovada gölü arasında yükselen dağlık kütle (2 635 m). D.'da Kovada çukurluğundan bir fayla ayrılır.

DAVUDİ sıf. (*Davut* peygamberin adından). Tok ve kalın ses için kullanılır.

DAVUDİ HALVETİ, türk mutasavvıf ve şair (? - Mudurnu 1508 ya da 1509). Halveti tarikatı şeyhlerinden Seyyit Yahya Şirvani'nin halifesi Habıp Karamani Omeri'nin yanında yetişti. Bağdat'ta tasavvuf ko-

nusundakı bilgisini artırdı. Dönüşünde Habip Karamani Omeri tarafından, halvetiliği yayması için Mudurnu'ya gönderildi. Mudurnu'da İsfendiyaroğulları kendisine büyük saygı gösterdiler. En önemli yapıtı *Gülşen-i tevhid* adlı mesnevisidir. (→ Kayn.)

DAVUDİ KAYSERİ, Şerafettin bin Mahmut da denir, türk mutasavvıf ve bilgin (Kayseri ? - İznik 1349 ya da 1350). İlköğrenimini doğduğu yerde yaptıktan sonra Mısır'a giderek medrese öğrenimi gördü. İcazet alıp Anadolu'ya döndükten sonra Bursa'ya yerleşti ve tasavvufla ilgili çalışmalarını yoğunlaştırdı. Hem akli hem de tasavvufi bilimlerdeki derin bilgisiyle çevresinden saygı gördü. Sultan Orhan Gazi İznik'i alıp buraya ilk osmanlı medresesini yaptırdıktan sonra onu bu medreseye müderris atadı. Yirmi yıl kadar ders verdiği medresede çok sayıda öğrenci yetiştirdi. Muhittin Arabi'nin *Fusûs ül -hikem*'ine yaptığı şerh, tasavvufun Osmanlılar arasında yayılmasına neden oldu. Hindistan'da basılan *Matla'u husûs il -kelem fî me'ânî Fusûs il-hikem* adlı bu yapıtından başka *Şerhu hadîsi erba'în fî vücûh il-izzi li-me'ân id-dürr, Merâtib üt-tevhîd, Şerh-i kasîde-i Şeyh-i ekber, Şerh-i arûz-ı Endelüsî, Şerh-i kasîde-i hamriyye* adlı yapıtları da vardır.

DAVUDİ ZAHİRİ → DAVUT BİN ALİ BİN HALEF İSFAHANİ (Ebu Süleyman).

■ **DAVUL** a. (ar. *tabl*'dan). **1.** Her iki yanına deri gerilmiş, enli bir kasnaktan oluşan ritim çalgısı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Çeşitli büyüklükte davullardan, trampetten ve zillerden oluşan vurmalı çalgı. (Eşanl. BATERI.) **—3.** *Oyma davul* ya da *tahta davul*, bir ağaç kütüğünün ortası oyularak yapılan ve kalınlığı her yerde aynı olmayan kenarlarına vurularak çalınan çalgı. (Yapılış biçimi değişik olmakla birlikte, bu çalgıya dünyanın her yerinde rastlamak mümkündür.) || *Sürtmeli davul*, derisine çıplak el ya da bir tel, bir kıl, bir değnek sürtülerek ses alınan çalgı. (Sürtme aracı, biçimi ve maddesi değişen bir gövde üzerine gerilmiş derinin ortasındaki delikten geçer. Çalgının altı açık ya da kapalı olabilir. Bu çalgı, genellikle ayinlerde kullanılır.) || *Telli davul* → GASKONYA TEFİ. **—4.** *Davul (bir kimsenin) boynunda, tokmak (bir başkasının) elinde,* (özel ad ya da adıllarla kullanılır) bir işi yapan, sorumluluğunu yüklenen kimsenin, görünürde böyle olduğunu, asıl yetkinin bir başkasında bulunduğunu vurgulamak için söylenir. || *Davul çalmak*, bir haberi herkesin duyacağı biçimde yaymak. || *Davul çalsan işitmez*, bir kimsenin sağırlığını, uykusunun ağırlığını ya da derinliğini vurgulamak; çalışırken başka hiçbir şeyle ilgilenmediğini belirtmek için söylenir. || *Davul dövmek*, davul çalmak. || *Davul gibi olmak*, çok şişmek. || *Davulu biz çaldık, parsayı başkası topladı*, bir işin yapılmasında sıkıntıyı biz çektik, başkaları yararlandı anlamında söylenir. || *Davulun tokmağı elinde olmak*, bir işin yönetimini elinde bulundurmak.

—Tekst. İplik makinelerinde, ipliklerin ya da çözgülerin sarıldığı tambur biçimindeki parça.

—ANSİKL. Davulun kasnağı çam, koknar ya da ıhlamur ağaçlarından yapılır. Daire biçimli kasnağın çapı 60-90 cm, eni 50-60 cm arasında değişir. İki yanına gerilen deriler genellikle köpek, dana, keçi derisidir. Bu deriler ilkin suda pişirilir, daha sonra çıkarılıp ıslakken gerilir. Çatlamasını önlemek için de üzerine zeytinyağı sürülür, kuruduktan sonra kasnaklara geçirilir. Kasnağın üzerinde, yumuşayan deriyi germek için kullanılan kalın ipler ve davulu omuza asmaya yarayan kaytan adlı kalın, deriden yapılmış bağ bulunur. Ardıç ya da kızılcık ağacından yapılmış tokmak ve değnekle çalınır. Tokmağın ucu topuzlu ve sapı kalındır. Düz bir çomak biçimindeki değneğin ve tokmağın boyu yaklaşık 40-60 cm'dir. Tokmak sağ elde, değnek sol elde tutulur. Sağ elle kuvvetli zamanlar, sol elle zayıf zamanlar vurulur.

Dünyanın hemen her yerinde benzerine rastlanan ve belirsiz ses veren derililer (mambranofonlar) kategorisinden olan davul, en eski türk çalgılarındandır. Orta Asya Türkleri, davula, dış görünüşüyle ağaç gövdesinden kesilmiş bir dilimi andırdığından, "tomruk" anlamına gelen *tümrük, tömrük, dümrük* gibi adlar vermişlerdi. Türkler müslümanlığı benimsedikten sonra çalgının adı, arapça *tabl*'ın bozulmuşu olan *davul*'a dönüştü. Orta Asya Türkleri arasında davulun dinsel bir işlevi vardı: davul sesinin kötü ruhları kovduğuna inanılırdı. Bunun yanı sıra, davul dövmek devlet gücünün de simgesi sayılıyordu. Kaynaklarda, Romalılar ile savaşan Asya ordularına, savaş süresince davul seslerinin eşlik ettiği, bunların gök gürültüsünü andıran seslerinden romalı askerlerin dehşete düştüğü yazılıdır. Hun Türkleri'ne gelin giden çinli bir prensesin mektubundan, Hunlar'ın günbatımından güneş doğuncaya değin davul çaldıkları öğrenilmektedir. Bunun büyük bir olasılıkla karanlıkta ortaya çıktıklarına inanılan kötü ruhları kovmaya yönelik olduğu öne sürülür. Orta Asya Türkleri'nin kurt ve köpek derilerini toprağa gömerek bir tür tabaklama işleminden geçirdikleri ve bunlardan davul yaptıkları bilinmektedir. Derinin çabuk çatlamasını önleyen bu yöntem, Anadolu'nun bazı yörelerinde günümüzde de kullanılmaktadır.

Günümüz türk halk müziğinde davul, zurna ile birlikte ayrılmaz bir ikili oluşturur.

• *Şaman davulu,* inanışa göre büyüsel gücü olan bir çalgıdır. Şaman ayinlerinde çok eski dönemlerden beri davul kullanıldığı bilinmektedir. Şamanın ruhunun davul aracılığıyla bedeninden sıyrılıp dünyayı dolaştığına inanılır. Şaman davulu yapılırken kutsal sayılan hayvan ve gereçlerden yararlanılır. Derisi genellikle geyik, kurt, köpek derisinden, kasnağı kayın ya da sedir ağacından yapılır. Tokmağı özel bir törenle, geyik boynuzu ya da kayın ağacından hazırlanır. Üzerinde madeni süsler, kıl ve sicim bulunur. Çoğunun kasnağına ve derisine ay, güneş, ebemkuşağı, kayın ağacı, geyik vb. kutsal sayılan şeylerin resimleri işlenmiştir. Bazılarının üzerinde de şamanlara, ruhlara, kurbanlık hayvanlara, dinsel törenlere ilişkin simgesel şekiller bulunur. Genellikle yuvarlak olmakla birlikte Yakut şamanlarının oval biçimli davullar kullandıkları bilinmektedir.

Şaman öldüğünde davulu parçalanıp bir ağacın dalına asılır ve şaman bu ağacın yanına gömülür.

DAVULCU a. **1.** Davul çalan kimse. **—2.** *Davulcu osuruğu gibi araya gitmek,* bir söz ya da davranış, gürültü patırtı arasında yitip gitmek, ilgi çekmemek (kaba.).
—Zootekn. *Davulcu güvercin,* guruldaması davul sesini andıran güvercin tipi.

DAVULCULUK a. Davulcunun uğraşı.

DAVULGA a. Bir kocayemiş türünün *(Arbutus andrachnea)* yöresel adı.

DAVULGA → MİĞFER.

DAVULGA, Afyon'un Emirdağ ilçesine bağlı bucak; 14 804 nüf. (1990); 19 köy. Merkezi *Davulga*, 2 770 nüf. (1990).

DAVULTEPE, İçel'in merkez ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 4 550 nüf. (1990).

DAVUT a. Müz. **1.** Türk müziğinde, 440 frekanslı *la*'nın çargâh *(do)* kabul edildiği akort. **—2.** Çargâh deliğinden 440 frekanslı *la* sesini veren ney. (Boyu oldukça uzun olduğundan güçlükle çalınır. Bu nedenle daha çok bir oktav tiz ses veren mabeyni kullanılır.)

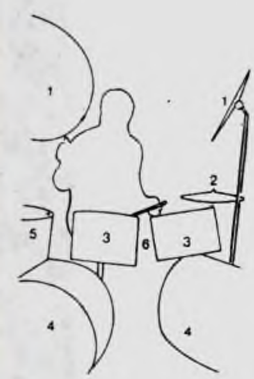
■ **DAVUT,** İsrailoğulları'nın peygamberi ve kralı (Beytüllahim İ.Ö. 1026 - Kudüs İ.Ö. 962). Yahuda kabilesinden Yasse'nin en küçük oğlu. Çocukluğunda babasının sürülerini güderek çobanlık yaptı. Vahşi hayvanlara karşı tek başına giriştiği döğüşlerdeki başarısı ve gözüpekliği ile tanındı. Bir söylentiye göre, ileride İsrail'in ilk kralı Şaul'un (Talut) yerine geçmesi için peygamber Samuel tarafından kutsandı. Yine söylentilere göre, harp çalma ve şarkı söyleme yeteneği ya da filistili dev Calut'u sapan taşı ile öldürmesi nedeniyle Şaul'un beğenisini kazanıp İsrail sarayına girdi. Burada kralın oğlu Yonatan ile sıkı dost oldu ve prenses Mikal ile evlendi. Halk tarafından çok sevilmesi, kralın onu kıskanarak öldürme girişiminde bulunmasına yol açtı. Bu durum karşısında saraydan kaçarak Bob'daki din adamlarının yanına sığındı. Daha sonra ülkenin güneyinde, çevresine birtakım savaşçıları toplayarak kentleri basıp yağmaladı. Şaul'un askerleri tarafından yenilgiye uğratılınca baş düşmanı olan Filistiler'e sığındı. Ancak, Calut'u öldüren kişi olduğu öğrenilince oradan da kaçıp Adullam'da bir mağarada saklandı. Gilboğa savaşı'nda İsrail kralı Şaul ve oğlu Yonatan Filistiler tarafından öldürülünce Davut, Yahuda kabilesine kral seçildi. Şaul'un öteki oğlu, Ürdün'ün doğu kesimindeki Mahanaim'de oturan İşboşet'e (İşbaal) bağlı kalan kabileler de o ölünce Davut'a bağlandılar. Davut böylece İsrail'in tek kralı oldu (İ.Ö. 1000). Krallık merkezini Kudüs'e taşıdı. Ülkesini Filistiler'in boyunduruğundan kurtardığı gibi, çevresindeki komşu küçük toplulukları da kendine bağladı; İsrail, Fırat ile Nil arasında güçlü bir devlet durumuna geldi. Davut'un saltanatının son yılları veba salgınları, kuraklık ve oğullarından Abşalom'un kendisine başkaldırması gibi olaylarla geçti. Ölümünden sonra yerini eşi Betşeba'nın Hititli Uriah'tan olma oğlu Süleyman aldı.

Kuran'ın birçok ayetinde adı geçen Davut, islam inancına göre kendilerine kitap verilen dört peygamberden (Musa, Davut, İsa, Muhammet) biridir. Beş kitaptan ve 150 mezmurdan oluşan *Zebur* ona gönderildi. Kuran'da Bakara suresinin 251. ve 252. ayetlerinde şöyle denir: "Allah'ın izniyle onları dağıttılar. Davut da Calut'u öldürdü. Allah Davut'a padişahlık, hikmet ve peygamberlik verdi, dilediğini (dünya işleri, ülkelerin fethiyle ilgili bilgiler, Zebur, güzel ses, zırh sanatı) ona öğretti. İşte bu kıssalar Allah'ın ayetleridir ki onları sana gerçek olarak tilavet ediyoruz; kuşkusuz sen gönderilen peygamberlerdensin". Kuran'ın öteki bazı surelerinin ayetlerinde Davut'tan Maide suresinin 78. ayetinde şu yolda söz edilir: "İsrailoğulları'ndan kâfir olanlara Davut, Meryem oğlu İsa diliyle lanet edildi." Nisa suresinin 163. ayeti: "Hz. Davut'a Zebur verdik". Sad suresinin 17-19. ayetleri: "Güçlü kulumuz Davut'u hatırla. Çünkü o, her zaman Allah'a sığınırdı. Biz ona dağları boyun eğici kıldık. Dağlar, güneşin doğduğu ve battığı zamanlarda onunla birlikte tespih çekerlerdi. Biz ona kuşları da boyun eğici (müsah-

J.-P. Leloir

caz davulu

1. Zil; 2. Kontrzil; 3. Altolar; 4. Groskes (bir pedal aracılığıyla çalınır); 5. Tom-tom; 6. Soldaki altonun arkasında kalan trampet

Scala

Davut
Donatello'nun
bronz heykeli, 1430'a doğr.
Bargello müzesi, Floransa

har) kıldık, bütün kuşlar onun yanında, onun buyruğunda toplanırlardı''. Yine Sad suresinin 24. ve onu izleyen ayetleri: ''Davut, kendisini intibaha düşürdüğümüzü anladı, secdeye kapandı ve Rabbinden bağışlanmak diledi, O'na sığındı. Biz de onun bu durumunu bağışladık, çünkü o her zaman bize yakın bulunacak ve dönüp geleceği yer de güzel olacaktır. Ey Davut biz seni yeryüzüne halife (vekil) yaptık, halk arasında artık doğrulukla hükmet''. İsra suresinin 55. ayeti: ''Peygamberlerden bazısını bazısından üstün kıldık, Davut'a da Zebur'u verdik''. Kuran yorumcuları bu ayeti ''Davut'a Zebur'u vermekle onu üstün tuttuk, yoksa saltanat vermekle üstün tutmadık'' biçiminde yorumlarlar.

Davut, islam dünyasında efsaneleşmiş, yaşamı Mevlana Celalettini Rumi'nin *Mesnevi*'sinde, Hucviri'nin *Keşfü'l-mahcup* adlı yapıtında ayrıntılı ve abartılı bir biçimde anlatılmıştır. Buna göre, onun güzel ve tok sesinin etkisiyle yabani hayvanlar uysallaşır, uçan kuşlar yerlere düşer. İnanca göre, Allah savaşlarda korunması için ona zırh yapmasını öğretmiştir; demir, parmakları arasında yumuşar; bu nedenle demircilerin piridir. Halk arasında ve divan edebiyatında sesi gür ve tok olan erkekler için ''davudi sesli'' denilir.

Davut, ibadete düşkün bir peygamber olarak tanınır. Çeşitli islam yapıtlarında gününü ibadete, dava işlerine, bir bölümünü de halka vaaz ve öğüt vermeye ayırdığı belirtilir. Onun bu yönü, Hz. Muhammet'in bir hadisinde şu yolda anlatılır: ''Allah'a en yakın ve sevimli namaz, Davut'un namazıdır. Yine Allah'a en yakın ve sevimli olan oruç, Davut'un orucudur. Davut, gecenin yarısında uyurdu ve gecenin üçte birinde namaz kılar, kalan kısmında yine uyurdu. Bir gün oruç tutar, bir gün yerdi.''

Yahudiler, Davut'un adından esinlenerek altı köşeli, tılsımlı olduklarına inandıkları yıldıza ''Magen Davit'', müslümanlar ise ''Mührü Süleyman'' derler. Birçok Batılı ve özellikle hıristiyan sanatçı, yapıtlarına Davut'un yaşamını konu edinmişlerdir. (→ Kayn.)

—Ed. Divan şiirinde sesinin güzelliği ve demircilikte ustalığı dolayısıyla anılır. Zebur okurken kuşların, dağların ona uyup birlikte Tanrı'yı övdüğü anlatılır.Davut adıyla ses, (âvâz) nağme, demir sözcükleri bir arada geçer: *Elinde Hazret-i Dâvûd'un âhendir kı mum oldu / Ziya-bahş olsa âfâka n'ola şemşir-i bürrânı* (Hazret-i Davud'un elinde demir yumuşayarak mum oldu. Keskin kılıcı ufuklara mum gibi ışık saçarsa niye şaşılsın) [Baki].

—İkonogr. Peygamber-kral Davut'un yaşamının çeşitli bölümleri, Roma Calixtus mezarlığındaki fresklerden bu yana hıristiyan sanatçılar için hep çok verimli bir esin kaynağı olmuştur. Bazı yapıtlarda yaşamının bölümlerinin az çok tam bir çevrimi bulunabilir: Milano Santo Ambrogio kilisesi'nin ahşap kapıları (V. yy.), Baouit'deki kıpti freskler (VI. yy.), bugün New York'ta bulunan Kıbrıs işi gümüş tepsi (VII. yy.), Sankt Gallen yaldızlı dua kitabı (IX. yy.), X. yy.'a ait fildişi sandıklar, Tournai'de Mantile kapısındaki alçakkabartmalar ya da Étienne Harding (Dijon) ve Souvigny (Moulins) Kutsal Kitapları, Auxerre katedrali'ndeki madalyonlar, Brüksel'deki *Davut ile Betşabe* duvar halıları (XVI. yy. Écouen), *Grimani Breviarium*'u (Venedik, XVI. yy.). Muzaffer Davut Donatello (bronz, 1430'a doğr., Bargello), Verrocchio (bronz, 1476 *ay. y.*) ve Michelangelo'nun (mermer, 1501-1504, Floransa akademisi) üç ünlü heykeline konu olmuştur; ama Calut'a karşı kazandığı düello, daha önce, Dura-Europos'un vaftizhanesinde (III. yy.'ın başları), Parthenay'da Saint-Benoît-sur-Loire'ın sütun başlıklarında, Pesellino'nun çekmece panoları için yaptığı dekorasyonlarda, Pollaiolo'nun bir panosunda (Berlin), Michelangelo'dan sonraysa, Francheville'in (Louvre) ya da Bernini'nin heykellerinde (Borghese müzesi), Genç Palma (Prado), Daniele da Volterra (Louvre), Il Caravaggio (Borghese galerisi) ve Strozzi'nin (Cincinnati) tablolarında işlenmiştir. Davut'un Samuel tarafından kutsanmasını resimleyen sanatçılar: Raffaello (Vatikan'ın locaları), Veronese (Viyana), Claude Lorrain (Louvre), *Davut'un zaferi*'ni çizenlerse Poussin (Prado), Steen Kopenhag) ve Rembrandt'tır (Münih). Cavallino (Viyana) ve Rembrandt, Şaul'u yatıştırmak için arp çalan Davut'u (Frankfurt, Lahey); gene Rembrandt, bir ofortunda, kralın harmanisinden bir parça kesen Davut'u canlandırdılar.

Müzikçi yaşlı kral Davut üzerine, Orpheus'unkine yakın ve org büfelerini süsleyen ressamların pek sevdikleri bir ikonografi vardır: *Kel Charles'ın Kutsal kitabı* (Bibliothèque nationale), Daurade sütun başlıkları ile Mıègeville kapısı (Toulouse) Santiago de Compostela, Ripoll ve Moissac'ın taçkapıları, Chartres ve Bourges katedrallerinin vitrayları. Beauneveu Davut'u *Jean de Berry'nin Dua kitabı*'nda resmetti, Sluter de *Musa'nın kuyusu* başında heykelini yaptı. Bu arada Rubens'in (Frankfurt) ve Domenichino'nun (Louvre) yapıtlarını da anmak gerekir Davut kimi yapıtlarda Kutsal sandığın önünde dans ederken (Bourdon, Londra'da; Pesellione, Kansas City'de; Troger, Altenburg'da) kimi yapıtlarda da Beytüllahim'den kendisine su taşıtırken (Cl. Lorrain, Londra'da), kimi yapıtlarda Abigail ile birlikte (Van der Werff, Leningrad'da; Rubens, Detroit'te), bazılarında Betşabe ile (Memling, Stuttgart'ta; Bronzino, Leningrad'da; Bordone, Venedik'te; Cranach, Berlin'de; Rubens, Dresden'de; Rembrandt, New York ve Louvre'da; J. F. De Troy, Angers'de) resmedilmiştir. Ve nihayet kimi yapıtlarda, tövbe ederken (Domenichino, Louvre) ve Abşalom ile barışırken (Rembrandt, Leningrad'da da) çizilmiştir. Daha sonraki dönemlerde Davut'un kişiliği, ingiliz önraffaellocularına, Gustave Moreau'ya (suluboya, Louvre), sonra da Chagall'a esin kaynağı oldu.

Davut Yesse ağacı betimlemelerinde baş köşede, iskambil kağıtlarındaysa maça papazını temsil ederken gösterilmiştir.

Tomsich - Ricciarini

''kral Davut psalterion çalarken''
***Psalterium gallicanum*'dan minyatür**
XI. - XII. yy.
Vallicelliana kitaplığı, Roma

Lauros - Giraudon

Davut
(1962-63)
Marc Chagall
özel kol.

DAVUT ya da **DA'UT** (öl. Tebriz 1143), Irak Selçukluları hükümdarı (1131-1132). Sultan Melikşah'ın torunu, Sultan Mahmut'un oğlu. Babasının ölümü üzerine tahta çıktı. Ancak, sultanlığı hem Sultan Sencer, hem de halife tarafından tanınmayınca üç ay kadar hüküm sürebildi. Tahtı elinden alan Tuğrul ile Hamedan yakınlarında giriştiği çarpışmada yenildi (1132). Azerbaycan'daki amcası Mesut ile birleşti. Halife ile anlaşarak kendisini Irak Selçuklu sultanı ilan ettiren Mesut'a karşı ayaklandı. Ancak, yenilince amcasına bağlılığını sürdürdü. Tuğrul'un ölümü (1134) üzerine selçuklu tahtına tek başına egemen olan Mesut'a karşı halife Müsterşit'in yanında yer aldı. Halife tutsak edilince yeni halife Raşit tarafından sultan ilan edilerek adına hutbe okutuldu; 1136'da Bağdat'a giren Mesut tarafından bağışlandı. Tebriz'de bulunduğu sırada Batıniler'ce öldürüldü.

DAVUT Antakî, asıl adı **Davut bin Ömer,** arap asıllı türk hekim, şair ve bilgin (Antakya 1541 - Mekke 1599). Doğuştan kör olduğundan *darir* (kör) ya da *akmah* (anadan doğma kör), bilgisi nedeniyle de *bâsir* (can gözüyle gören) sanlarıyla tanınır. Küçük yaşta yakalandığı ağır bir hastalığı iyileştiren iranlı bilgin Muhammet Şerif tarafından yetiştirildi. Ondan mantık, fizik, tıp öğrendi. Suriye ve Filistin'i dolaştı, Mısır'a yerleşti. Şii olduğundan Mısır'da hoş karşılanmadıysa da bilgisiyle kendini kabul ettirdi ve Zahiriye medresesinde kendisine verilen bir hücrede hekimlik yaptı. Mekke şerifinin daveti üzerine gittiği Mekke'de öldü.

Şiir de yazan Antaki, Zahiriye medresesinde uzun yıllar okutulan tıp kitapları yanında felsefe, mantık, geometri ve astroloji alanlarında da yapıtlar verdi. Bunlardan en önemlisi, tıp konusunda yazdığı, *Tezkirei Davut* adıyla da bilinen *Tezkiretü uli-l-elbâb ve'l -câmiü li'l-acebi'l-ucab*'dır. Tüm islam dünyasında ünlü olan yapıt, Mısır'da yedi kez basılmıştır. *En- Nüzhetü'l mübhice fi teşhiz-il-ezhâni ve ta'dilü'l-emzice; Nüzhetül-ezhan fi ıslahhül-ebdân; Elfiyye fi't-tıbb; En-mûzec fi ilmü'l-eflâk; Kifâyet-ül Muhtâc fi ilm-il-ilâc; Risale fi'l-hey'e; Gâyetül-meram fi'l-mantık ve'l-kelâm,* Antakî'nin önemli yapıtlarından birkaçıdır.

DAVUT ya da **DA'UT HAN** [Serdar Muhammet], afganlı prens ve devlet adamı (Kâbil 1909 - *ay. y.* 1978). Kral Zâhir Şah'ın kayınbiraderi ve kuzeni olan Davut silahlı kuvvetler komutanı (1939), savunma (1947-48), içişleri bakanı (1949

-50) ve başbakan (1953-1963) oldu. Kadınların özgürlük ve ilerleme hareketini destekledi (peçe ve çarşafın kaldırılması), birinci beş yıllık kalkınma planını (1956-1961) kabul ettirdi. 17 temmuz 1973'te Zâhir Şah'ı tahttan indirdi ve cumhuriyeti ilan etti; cumhuriyetin cumhurbaşkanı, başbakanı, savunma ve dışişleri bakanı oldu. Bir süre sonra, dayandığı sol unsurların gerisinde kaldı ve nisan 1978'de bir hükümet darbesiyle devrildi.

■**DAVUT AĞA,** türk mimar (? - İstanbul 1598 / 1599). XVI. yy. belgelerinde, dergâhı mualla çavuşlarından olduğu ve su yolu nazırlığı yaptığı belirtilir. Mimar Sinan'ın yanında hassa mimarı olarak görev aldı (Edirne Selimiye camisi, İstanbul Atikvalidesultan külliyesi). Sinan'ın ölümünden sonra mimarbaşılığa yükseldi (1587 / 1588 - 1598 / 1599). Murat III ve Mehmet III dönemlerinin önemli yapıları onun ürünüdür. Bunlar arasında İncili köşk, Sepetçiler köşkü, Mesihmehmetpaşa camisi, Mehmetağa camisi ve türbesi, Cerrahpaşa camisi, Murat III türbesi, Gazanferağa külliyesi, Siyavuşpaşa türbesi, Deftardarmehmetpaşa türbesi sayılabilir. Yeni cami'nin (Valide camisi) projesi de onun ürünüdür.

DAVUT BİN ALİ BİN HALEF İSFAHANİ (Ebu Süleyman), iranlı fıkıh bilgini (Kûfe 815 - Bağdat 884). İsfahanlı bir ailedendi. Bağdat'ta başladığı öğrenimini Basra'da sürdürdü, Nişapur'da tamamladı. Bağdat'a yerleşerek burada müderrislik yaptı, müftü oldu. Aşırı bir imam Şafii yanlısıydı. Şafii gibi o da fıkıhta "rey"i yani delillendirmeyi reddetti. Daha da ileri giderek "kıyas"ı da, yani karşılaştırma ve benzetmeyi de kabul etmedi. Bu bakımdan, Kuran'da, sözcüklerin "zahiri" yani dış, görünüşteki anlamlarından başka bir anlam aranılmaması gerektiği görüşünü savundu. Ona göre, Kuran, levh-i mahfuzdaki biçimi ile yaratılmamış, kitap içindeki biçimiyle yaratılmıştır. Kuran'ı, sözcüklerinin zahiri anlamlarına göre değerlendirdiği için kurduğu mezhebe zahiriye adı verildi.

DAVUT PAŞA Derviş, Koca, türk sadrazam (öl. Dimetoka 1499). Arnavut kökenlidir. Enderun'da yetişti. Fatih Sultan Mehmet döneminde Anadolu beylerbeyliğine getirildi. Otlukbeli savaşı'nda (1473) öncü birliklerin komutanlığını üstlendi; Boğdan ve Macaristan seferlerine katıldı (1476). Rumeli beylerbeyliğine atanarak (1478) Arnavutluk'un fethiyle görevlendirildi; Leş, Dergos ve Gölbaşı'nı ele geçirdi. Bayezit II'nin tahta çıkışıyla vezir, daha sonra da İshak Paşa'nın yerine sadrazam oldu (1482). Hersekzade Ahmet Paşa'nın tutsak düşmesi üzerine Memlukler'a karşı savaşan ordunun başına geçerek Adana ve Tarsus'u geri aldı (1487). Son Karamanoğlu artıklarını temizleyerek onları tutan Varsak Türkmenleri'ni osmanlı yönetimine bağladı. Akkoyunlu şehzadesi Göde Ahmet Bey'in İran'a kaçmasına göz yumduğu gerekçesiyle sadrazamlıktan alınarak Dimetoka'ya sürüldü (1497). İstanbul'da kendi adıyla anılan semtte Davutpaşa külliyesini yaptırdı. Türk kuvvetlerinin Rumeli seferine çıkarken toplandığı Davutpaşa ordugâhı da onun adını taşır.

DAVUT PAŞA Kara, Nişancı, Damat, türk kaptanıderya (XV. - XVI. yy.). Nişancılığa (1488), ardından kaptanıderyalığa (1502) atandı. Birkaç ay sonra kubbealtı vezirliğine getirildi.

DAVUT PAŞA Kara, türk sadrazam (öl. İstanbul 1623). Boşnak kökenlidir. Enderun'da yetişti; Mehmet III'ün çuhadarıyken, kapıcıbaşı olarak saraydan ayrıldı (1604). Rumeli beylerbeyliğine getirildi. Mustafa I tahta çıkınca, önce kaptanıderya (1617), sonra yeniden Rumeli beylerbeyi oldu. Osman II döneminde Mustafa I'in kız kardeşiyle evlenmesi sonucu vezir rütbesiyle damat paşalığa yükseldi. Silistre beylerbeyi olarak görev yaparken, Hotin seferi sırasında yeniden Rumeli beylerbeyliğine atandı. Osman II'nin tahttan indirilerek Mustafa I'in yeniden tahta çıkarılışı sırasında valide sultanın önerisiyle sadrazamlığa getirildi (20 mayıs 1622). Valide sultanın baskısı sonucu alınan padişah fermanı, Rumeli ve Anadolu kazaskerlerinin verdiği fetvalar üzerine kendisine teslim edilen Osman II'yi öldürttü. Halkın nefretini çekmesi karşısında görevden alındı (13 haziran 1622). Öldürüleceğini anlayarak saklandıysa da bir süre sonra yakalandı. Yedikule'ye kapatılarak sadrazam Gürcü Mehmet Paşa'nın buyruğuyla öldürüldü.

DAVUT PAŞA Kölemen, Bağdat'ın son kölemen valisi (Gürcistan 1774 - Medine 1851). Kafkasya kökenlidir. On bir yaşında Bağdat valisi Süleyman Paşa'ya satıldı ve onun yanında yetişti. Yeteneği sayesinde önce hazinedarlığa, sonra da kethüdalığa yükseldi (1814). Görevinden alınınca kendisine bağlı adamlarıyla Süleymaniye'ye çekildi. Bir süre sonra Bağdat üzerine yürüyerek kenti ele geçirdiği gibi, valiyi de öldürttü (1817). Bu oldubitti karşısında osmanlı yönetimi onun Bağdat valiliğini tanımak zorunda kaldı. Yaklaşık on beş yıl süren valiliği döneminde çeşitli bayındırlık etkinliklerinde bulundu, sulama kanalları açtırdı. Bu arada, İranlılar'ın saldırısını püskürttü (1818), Anaz kabilesini kendi yönetimine bağladı, yezidi ayaklanmalarını bastırdı. Kurduğu 10 000 kişilik düzenli ordunun eğitimi için Deveaux adlı bir fransız subayı getirtti (1824). Türk-Rus savaşı'nda kendisinden istenen birlikleri vermemesi ve üzerine gönderilen Sadık Efendi'yi öldürmesi, osmanlı yönetimince ayaklanma sayıldı. Üzerine gönderilen Halep valisi Ali Rıza Paşa, Bağdat'a girerek onu yakaladı ve İstanbul'a gönderdi (1831). Ancak, Mahmut II tarafından affedilerek devlet işlerinde görevlendirildi. Medine'de şeyhülharem iken öldü.

DAVUT PAŞA Küçük → KÜÇÜK DAVUT PAŞA.

DAVUT SELÇUKİ → KULAN ARSLAN.

DAVUT SULARİ, asıl adı **Davut Ağbaba,** türk halk şairi (Çayırlı, Erzincan, 1924 - Erzurum 1985). Dedesi Kaltık Mehmet Ağa halk şairiydi. İlkokulu bitirdi. Küçük yaşta saz çalıp şiir söylemeye başladı. Türkiye'yi adım adım dolaştı. İran, Irak ve Suriye'de, Almanya, Hollanda, Belçika gibi Avrupa ülkelerinde yapıtlarını okudu. 1948'den itibaren Türkiye radyoları'nda söylediği *Kız senin derdinden derbeder oldum, Siyah perçemlerin dikmiş yüzüne* gibi türküleriyle ün kazandı. Yapıtlarında daha çok doğa, sevi temalarını işledi. Kardeşleri "Maya kralı" diye tanınan Haydar Ağbaba ile Müslüm Ağbaba da halk şairidir.

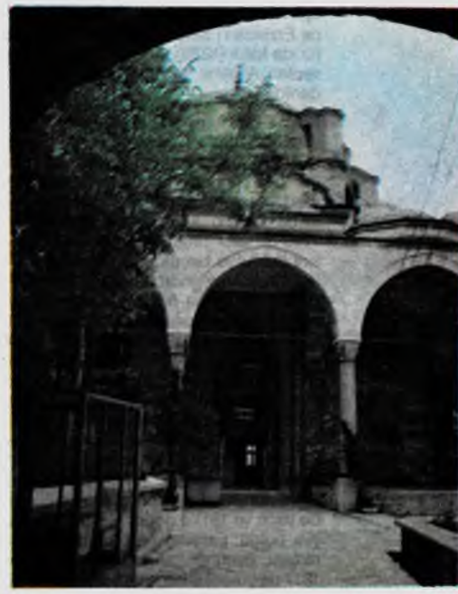
DAVUTLAR, Aydın'ın Kuşadası ilçesine bağlı bucak; 9 401 nüf. (1990); 2 köy. Merkezi *Davutlar,* 5 960 nüf. (1990).

■**Davutpaşa külliyesi,** İstanbul'un Davutpaşa semtinde, Davut Paşa'nın yaptırdığı (1485) cami, medrese, türbe, imaret, sübyan mektebi, çeşme ve çifte hamamdan oluşan külliye; yalnızca cami, türbe ve medrese günümüze ulaşmıştır. Camide, erken osmanlı dönemi Bursa camilerinde görülen ters T (zaviyeli) planı uygulanmıştır. Tek sahınlı ana mekân, sekizgen kasnağa oturan kubbeyle örtülüdür. Dışa taşkın beş köşeli mihrap yarım kubbelidir. Ana mekânın yanlarında, kubbeli ikişer mekân bulunur. Önde beş kubbeli son cemaat yeri vardır. 1739'da onarılan caminin içi malakâri ve kalem işleriyle süslüdür. Sekiz köşeli, kubbeli bir yapı olan türbe, bu türün İstanbul'daki ilk örneklerindendir. Avlu çevresine yerleştirilmiş önleri revaklı odalardan oluşan medrese ise çok yıkıktır.

Davutpaşa ordugâhı, Davutpaşa sahrası da denir, osmanlı ordusunun Rumeli'ye çıktığı seferlerdeki ilk konaklama yeri. İstanbul'un fethinden sonra ordunun toplanması, seferle ilgili son hazırlıkların yapılması için yığınak yeri olarak seçildi. Topkapı dışında kurulan ordugâh, adını, kurulmasını sağlayan Bayezit II'nin sadrazamlarından Davut Paşa'dan alır. Padişah, sefere çıkacaksa Otağı hümayun burada kurulur, çıkmadığı zamanlardaysa atadığı serdarı, Sancakı şerif'i teslim ederek uğurlar, sefer dönüşü karşılayarak Sancakı şerif'i teslim alırdı. Ordugâhın içinde kapıkulu askerleri ve sipahilerin kalmaları için yapılan binaların yanı sıra padişahlar için de konak ve kasırlar kuruldu. Mahmut II'nin yenilik hareketleri sırasında aynı yerde yaptırdığı Davutpaşa kışlası günümüzde de askeri amaçlarla kullanılmaktadır.

DAVUTŞAH I, mengücük beyi (öl. 1162). Babası İshak Bey ölünce (1142) parçalanan beyliğin Erzincan-Kemah bölümünü egemenliği altında tutmayı başardı. Danişmentli Yağıbasan tarafından öldürüldü.

DAVUTŞAH II, mengücük beyi (öl. 1228'den sonra). Behramşah'ın oğlu. Anadolu Selçukluları'na bağlı olarak Erzincan'da hüküm sürdü. Bağlılığından kurtulmak istediği Alaettin Keykubat I'e karşı Erzurum meliki Cihanşah ve Celalettin Harizmşah'ın ittifakını sağlamaya ça-

Davut Ağa
Cerrahpaşa camisi'nden bir görünüm
İstanbul

Davutpaşa külliyesi camisi'nden bir görünüm
İstanbul

Büyük Larousse

lıştı. Alaettin Keykubat I, üzerine yürüyünce Erzincan'ı Selçuklular'a bırakmak zorunda kaldı (1228). Kendisine ıkta olarak verilen Akşehir ve Ilgın bölgesine gönderildi.

DAVY (*sir* Humphry), ingiliz fizikçi ve kimyacı (Penzance, Cornwall, 1778 - Cenevre 1829). Bir tahta oymacısının oğluydu; dul kalan annesi tarafından bir eczacıya yardımcı olarak verildi. Daha sonra, Bristol'de bir tıp kurumunda görevliyken, 1799'da azot protoksitin güldürücü etkisini buldu ve birçok gazın fizyolojik etkilerini kendi üzerinde denedi. Yeni kraliyet okulu'nda kimya öğretmek üzere Rumford tarafından Londra'ya çağrıldı. 1813'te Bilimler akademisi'ne üye seçildi. 2 000 elemanlı bir pil sayesinde, 1807'de art arda sodyum ve potasyumu, ertesi yıl baryum, stronsiyum ve kalsiyumu buldu. Elektroliz konusunda yaptığı çalışmalar sırasında asit özelliklerinin, hidrojenin varlığıyla ilgili olduğunu anladı: böylelikle asitlerle anhidritleri birbirinden ayırdı. Elektroliz ürünleri üzerine nicel ölçümler de yaptı ve 1811'e doğru elektrik arkı olayını buldu. Faraday ile gazların sıvılaştırılması üzerine çalışmaları da vardır: 1817'de yükseltgenme tepkimelerinde bölünen platinin katalitik özelliklerini buldu. Davy son olarak grizu patlamalarını önlemeyi amaçlayan, madencilerin kullandıkları metal perdeli emniyet lambasını yaptı.

DAVYA → KERPETEN.

DAWE (George), ingiliz ressam ve gravürcü (Londra 1781 - Kentish Town, Londra yakını, 1829). Gravürü, babası Philip Dawe'den öğrendi, ancak kısa bir süre sonra resmi yeğledi. 1814'te Royal Academy üyesi oldu; 1819'dan başlayarak Rusya imparatorunun ressamlığını yaptı; imparator kendisine Napoléon'u yenen rus ordu komutanlarının 400 kadar portresini sipariş etti.

DAWES (Charles Gates), amerikalı siyaset adamı ve maliyeci (Marietta, Ohio, 1865 - Evanston, İllinois, 1951). Hazine denetçiliği yaptı (1897-1902), temmuz 1917'den başlayarak, Fransa'daki amerikan seferi birliğinin genel levazım komutanlığına getirildi, başarısından ötürü tuğgeneralliğe atandı. Tazminat komisyonu tarafından 1923'te Almanya'nın iktisadi dengesini ve alacaklılarının çıkarlarını güvenceye bağlayacak (bk. bir sonr. mad.) bir hükümet planını hazırlamak üzere görevlendirilen Uzmanlar komitesi'nde ABD temsilciliği yaptı. Nobel barış ödülü'nü (1925) kazandı, Coolidge'in başkanlığı sırasında (1925 - 1929) başkan yardımcılığı yaptı, Londra büyükelçisi oldu (1929 -1932); daha sonra da siyasal yaşamdan çekildi.

Dawes planı, Almanya'nın Birinci Dünya savaşı'ndaki eski düşmanlarına ödeyeceği tazminatlar sorununu, bu ülkenin iktisadi dengesini koruyarak çözmeye yönelik plan. 30 kasım 1923'te Charles Dawes başkanlığında oluşturulan bir uzman maliyeciler komisyonu tarafından hazırlanan bu plan Almanya'nın ödeyeceği yıllık ödenti toplamının, alman ekonomisinin "refah göstergesi"ndeki değişikliklere bağlı olarak 1 ile 2.5 milyar altın-mark olarak artmasını öngörüyordu. Bu toplam, altının alım gücünün en az % 10 yükselişi ya da düşüşü oranında artırılabilir ya da azaltılabilirdi. Ne var ki, bu ödentilerin sayısı belirlenmemişti. *Rentenmark*'ı sağlamlaştırmayı isteyen Almanlar'ın istemeyerek kabul ettiği ve Londra konferansı'nın ertesinde (16 temmuz - 16 ağustos 1924) yürürlüğe giren plan, Ruhr'un bir yıl içinde fransız-belçika kuvvetleri tarafından boşaltılmasına yol açtı. Dawes planı, Tazminatlar komisyonu başkanı amerikalı Parker Gilbert'ın denetimi altında, ağustos 1924'ten Young planının yürürlüğe girdiği 17 mayıs 1930'a kadar 7 milyar 170 milyon altın-mark ödenmesini sağladı. Bunun bir bölümünün nakit olarak ödenmesi özellikle Kembs barajının yapılmasını sağladı ve alman ve fransız sanayileri arasında oldukça sıkı bağların kurulmasını kolaylaştırdı. Tümüyle mali nitelikteki Young planı ise bu bağları kopardı.

Fotogram

Clifton pnömatik enstitüsü'nde (Büyük Britanya) Humphry Davy'nin azot protoksitin güldürücü etkisini kanıtlamak için yaptığı deney

DAWLİSH, Büyük Britanya'da (Devon) kent, Manş kıyısında, Exe ırmağı halicinin güneyinde; 9 700 nüf. Sayfiye merkezi.

DAWSON, esk. **Dawson City,** Kanada'da (Yukon), Yukon ve Klondike ırmaklarının kavşağında köy; 745 nüf. Turizm (kumarhane) ve ticaret merkezi. Havaalanı. 1897'de altın bulunmasıyla kurulan Dawson köyünün nüfusu 1901'de 27 000'di. Altın yataklarının tükenmesinden sonra nüfus hızla azaldı.

DAWSON, Şili'nin güney kesiminde ada, Macellan boğazında, Ateş ülkesi'nin B.'sında.

DAWSON (John William), kanadalı yerbilimci ve doğabilimci (Pictou, Nova Scotia, 1820 - Montreal 1899). Kendisini ülkesinin jeolojisini incelemeye (*Acadian Geology*, 1855), dönüşümcülükle savaşmaya ve özellikle de paleobotaniğe adadı: 1856'da bir rhyniales'in tam olarak ilk betimlenmesi, *archaeopteris* olarak adlandırdığı (1871) eğrelti yapraklı ilk açıktohumluların tanımlanması, vb.

DAWSON CREEK, Kanada'da kent, İngiliz Kolombiyası'nın kuzey-doğu kesiminde, Prince-George'un K.-D.'sunda; 12 00 nüf. Madenkömürü yatağı.

DAWSONİT a. (fr. *dawsonite;* öz. a. J. W. *Dawson*'dan). Miner. Doğal hidratlı alüminyum ve sodyum karbonat; Kanada'da çok ince katmanlar ya da çiftkırılmalı sivri doruklar halinde bulunur.

DAX, Landes'da (Fransa) yönetim bölgesi merkezi, Adour kıyısında, Chalosse ile Landes ormanının birleştiği yerde; 20 119 nüf. Suları romatizmaya ve kemik eklemleri travmalarının yol açtığı bozukluklara iyi gelen kaplıca merkezi. Hipertermal (49-62°C) ve radyoaktif sular, banyolarda, sualtı duşlarında kullanılır ve doğal kaplıca çamurlarının bileşiminde yer alır.

DAXUE SHAN → DAŞÜE ŞAN.

DAY (John), ingiliz oyun yazarı (Cawston, Norfolk, 1574 - öl. 1640'a doğr.). Dekker'ın çalışma arkadaşı ve başarılı komedilerin (*The Isle of Guls*, [1606]; *Humour Out of Breath* [1608]) yazarı olan Day, Oberon zaferiyle sona eren yergi yapıtı *The Parliament of Bees*'de (1607), işlevselci bir toplum kuramı önerdi.

DAY (Thomas), ingiliz insansever ve yazar (Londra 1748 - Wargrave 1789). Eksantrik mizaçlı bir kişi, Erasmus Darwin'in dostu ve yaradancı olan Day, köleliğe karşı çıktı (*The Dying Negro* [1773]) ve rousseaucu bir eğitimi savundu (*History of Sandford and Merton* [1783-1789]).

DAY (Mehmet Sırrı), türk siyaset adamı (İzmir 1887 - Ankara 1952). Mülkiye mektebi'ni bitirdi (1910). Sayıştay'da görev aldı (1911-1926). İzmir tuzlaları genel müdürü oldu (1929). Maliye bakanlığı hazine genel müdürlüğüne getirildi (1932). Düyunu umumiye türk komiserliği genel sekreteri olarak Paris'e gönderildi (1934). TBMM'nin V. ve VIII. dönemlerinde (1935-1946) CHP'den Trabzon milletvekili seçildi. Refik Saydam başkanlığındaki hükümette (1941-1942) ve Şükrü Saraçoğlu hükümetinde (1942-1943) iktisat, sonra bayındırlık bakanı olarak (1943 -1946) görev yaptı. 1950 seçimlerinden sonra siyasal yaşamdan çekildi.

DÂY a. (fars. *day*). *Esk.* Duvar sırası, duvar katı.

Day ormanı, Cibuti Cumhuriyeti'nde orman, Goda dağında. Çok eski bir ormanın kalıntısıdır; ender rastlanan örnekler içerir (dev ardıçağaçları, akasyalar, yabani zeytinler) ve ulusal parka dönüştürülmüştür.

DAYA a. Coğ. Kuzey Afrika'da karst kökenli, erime sonucu oluşmuş, küçük, kapalı çöküntü. Dibinde, zaman zaman bir su birikintisi bulunabilir.

DAYA dağları, Batı Cezayir'de dağlık bölge, Sidi Bel Abbas ovasının yanında yükselir; cebel Tazenaga'da 1 378 m.

DAYAK a. (esk. türkç. *tatag*, sopa'dan). **1.** Bir insanı ya da bir hayvanı dövmek işi: *Dayak bir eğitim aracı olmamalı.* **—2.** Bir şeyin yıkılmaması için destek yapılan ağaç, payanda. **—3.** *Dayak arsızı*, dayak yemeye alışmış, dayaktan çekinmeyen. ‖ *Bir kimseye dayak atmak*, dövmek. ‖ *Dayak düşkünü, dayak kaçkını, dayak düşmanı*, dayak atmayı gerektirecek davranışları alışkanlık durumuna getirmiş olan kimse. ‖ *Bir kimseden dayak yemek*, onun tarafından dövülmek.

—Denizc. Kuru havuza alınan ya da karaya çekilen teknelerin iki yanına yerleştirilen düşey desteklerden her biri. ‖ İnşa halindeki bir gemi teknesini oturtmaya yarayan payandalardan her biri.

—İnş. Toprak işlerinde istinat öğesi olarak kullanılan ahşap ya da metal parça. ‖ Yıkılma tehlikesi gösteren bir duvarı ya da döşemeyi destekleyecek biçimde yerleştirilmiş büyük ahşap parça.

—İsl. huk. Zina, zina iftirası ve içki içme suçlarına uygulanan ceza. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Res. *El dayağı*, ucunda, deri ya da kumaş kaplı küçük bir top bulunan ve ressamın fırçayı tutan elini dayamak için kullandığı uzun tahta sopa.

—Seram. Çömleklerin biçimlendirilmesi sırasında, dış yüzeyde çalışma yapılırken bazı parçaların iç çeperlerini desteklemeye yarayan tahta mala. ‖ Üstüne, işçinin ayaklarını dayadığı, çömlekçi tekerleğinin kirişi.

—Tekst. İpek dokuma tezgâhının payandalarından her biri. ‖ İpek dokuma tezgâhını sabitleştirmeye, dik ve gönyede tutmaya yarayan ağaç parçalarından her biri.

—ANSİKL. İsl. huk. İslam devletinin sınırları içinde zina suçu işlediği kesinleşen kişiye yüz değnek vurulur. Dayak cezası "Nur" suresinin beş ve altıncı ayetlerinde belirtilmiştir. Bir müslümanın zina ettiğini iddia eden ancak bunu kanıtlayamayan kişiye de seksen değnek vurulur. Üzüm şarabı ya da öteki içkilerden içerek sarhoş olan kişiler de seksen değnekle cezalandırılır. Bunların dışında kimi suçlar için de dayak cezası verilebilir. Kölelere verilecek dayak cezası özgür insanlara verilen dayak cezasının yarısı kadardır. Dayakla cezalandırılacak kişi hastaysa iyileşmesi beklenir. Hamile kadınların dayak cezası doğumlarına ve lohusalık döneminin sona ermesine kadar ertelenir.

DAYAKÇI a. Denizc. Tersanelerde, kuru havuzlarda gemileri dayaklayan işçi.

DAYAKLAMAK g. f. *Bir şeyi (bir şeyle) dayaklamak*, yıkılmaması için ona destek koymak, onu bir şeyle desteklemek.
—Denizc. Kuru havuza alınan ya da karaya çekilen teknenin devrilmesini önlemek amacıyla iki yanına düşey destekler yerleştirmek. || İnşa halindeki bir gemi teknesini payandalar üzerine oturtmak.
—Tekst. İpek dokuma tezgâhının dayaklarını yerleştirmek.

◆ **dayaklanmak** edilg. f. Bir dayakla desteklenmek.

DAYAKLANMAK → DAYAKLAMAK.

DAYAKLAR, Land Dayaklar'ı (ya da Bidayuhlar), Ot Danum Dayaklar'ı ve Maanyan Dayaklar'ı içeren kabileler bütünü. Land Dayaklar Güney Saravak'ta, Ot Danum Dayaklar, Batı ve Orta Kalimantan'da, Maanyan Dayaklar ise, Güney-doğu Kalimantan'da (Borneo) yaşar. Malaya polinezya dilini konuşan Dayaklar'ın nüfusu 2-2,2 milyon kadardır. Dayaklar genellikle kazıklar üzerine kurulu topluluğa ait ve özel evlerden (her bölümünde bir aile yaşayan uzun evler) oluşan köylerde yaşarlar. Dayaklar geleneksel bir şef ve yaşlılar meclisi çevresinde örgütlenir. Yaşadıkları bölgelere göre, balık avlarlar, avcılık, toplayıcılık ve yakılarak açılmış tarlalarda tarım (ladang) yaparlar. Çeşitli öbekler arasındaki çatışmalar, 1894'teki uzlaşmaya kadar aralıksız sürmüştür.

DAYAKLIK a. Destek olarak kullanılan şey.

◆ sıf. Dayak ve dövme cezasını gerektiren durum, davranış vb. için kullanılır: *Dayaklık bir suç işlememişti.*

DAYALAR ülkesi, Cezayir Sahra'sının kuzeyinde bölge, Laguat ile Gardaya arasında; adını, bölgede birçok çanak (ya da *daya*) bulunmasından alır.

DAYALI sıf. **1.** *Bir şeye, bir yere dayalı*, ona, oraya dayanmış olan: *Duvara dayalı bir sehpa.* **—2.** *Dayalı döşeli*, mobilya, halı, kilim vb. ile döşenmiş ev, oda vb. için kullanılır.

DAYAMA a. **1.** Dayamak eylemi. **—2.** *Yörs.* Fırında ya da sacta pişirilen bir tür pide.
—Mak. san. Bir mekanizmada, devingen bir organın gelip dayanmasına ve böylece kursunun sınırlanmasına yarayan her tür parça.

DAYAMAK g. f. **1.** *Bir şeyi, bir yere, bir şeye dayamak*, onu, ona ya da oraya değecek konuma getirip öylece bırakmak; ona, oraya yaslamak: *Buzdolabını duvara dayama. Başını omzuma dayadı. Merdiveni ağaca dayamak.* **—2.** *Arkasını, sırtını vb. bir kimseye dayamak*, ondan güç almak, ona güvenmek: *Arkasını babasına dayamış, dünya umrunda değil.* **—3.** *Bir şeyi bir kimsenin gözüne, sırtına, boynuna vb. dayamak*, bir silahı tehdit amacıyla bir kimseye yaklaştırmak, değdirmek; bir şeyi kızgınlıkla, öfkeyle uzatmak: *Bir kimseyi sırtına tabanca dayayıp soymak. Faturayı gözüne dayayıp hesap sordu.* **—4.** *Tkz. Bir şeyi (soyut) dayamak*, tepkisini hemen, bekletmeksizin göstermek: *Karar değiştirilmezse istifayı dayayacakmış.* **—5.** *Bir yönünü bir yere dayamak* , bir yerin doğal konumundan yararlanmak: *Çeteler arkalarını dağa dayayıp saldırıya geçtiler.* **—6.** *Tkz. Bir şeyi dayamak*, onu kaba bir hareketle vermek; bir kimsenin önüne koymak: *Önümüze her gün o berbat yemeği dayardı.* **—7.** *Kapıyı, pencereyi ardına kadar dayamak*, sonuna kadar açmak. || *Bir yeri, dayayıp döşemek*, bir yeri eşyalarla donatmak: *Odayı dayayıp döşedik.*
—İnş. Bir inşaatı komşu yapının duvarına bitiştirmek.

◆ **dayanmak** dönşl. f. **1.** *Bir şeye, bir yere (somut) dayanmak*, sözkonusu bir kimseyse, bir yere yaslanmak, ordan destek almak, oraya kendini dayamak; bir şey ise, oraya değecek biçimde yerleştirilmiş olmak: *Sandalye kırık, sakın dayanma. Fenalaşınca duvara dayandı. Arkadaşının koluna dayanarak yürümek. Dolap duvara çok fazla dayanıyor, biraz öne doğru çekelim.* **—2.** *(Bir şeye [somut]) dayanmak*, bir şey sözkonusuysa, dış etkilerden zarar görmemek, onlar nedeniyle değişmemek, varlığını korumak, dayanıklı olmak: *Porselen ateşe dayanmaz. Soğuğa, kuraklığa dayanamayan bir bitki.* **—3.** Bir giysi, bir eşya sözkonusuysa, belli bir dayanıklılık göstermek: *Bu palto çok iyi dayandı. Ayakkabılar hiç dayanmadı, bir iki giyişte açıldı. Çok iyi bir markaymış, yıllarca dayandı.* **—4.** *Bir şeye (soyut) dayanmak*, sözkonusu bir şeyse, temeli o olmak, onun üzerine kurulmuş olmak, ona istinat etmek; bir kimse ise, ondan hareket etmek, ondan kalkmak: *Sağlam görüşlere dayanan bir kuram. Bu olaylar hakkındaki bilgileriniz asılsız haberlere dayanıyor. Neye dayanarak bunu söylüyorsun?* **—5.** *(Bir duruma, bir şeye) dayanmak*, bir kimse sözkonusuysa, yıpratıcı, yıkıcı etkileri kaldırabilmek; yıpratıcı koşulları ruhsal açıdan zarar görmeden atlatmak; tahammül etmek: *Yorgunluğa, sürekli çalışmaya, açlığa, yoksulluğa dayanmak. Bu ameliyata dayanabileceğini sanmıyorum. İyi dayandı, ondan bu olgunluğu beklemiyordum.* **—6.** *Bir şeye, bir kimseye dayanmak*, onun desteğine, yardımına güvenmek; ondan destek, güç almak: *Bu zorbalar herhalde birilerine dayanıyorlar. Kötü günlerinde bana dayanabileceğini bilir. Hep ailesine dayanarak bir şeyler yaptı. Bu konuda halka, halkın desteğine dayanıyoruz.* **—7.** *Bir güce, bir saldırıya vb. dayanmak*, onun karşısında tutunmak, ona karşı koymak; mukavemet etmek: *Onların gücüne dayanamayıp geri çekildik. Bu kent düşman kuşatmasına aylarca dayandı.* **—8.** *Bir yere dayanmak*, oraya varmak, ulaşmak: *İşgalci ordular kısa sürede bu ülkenin de sınırlarına dayandı.* **—9.** *Bir şeye (soyut) dayanmak*, bir konu, söz vb. sözkonusuysa, bir yere, bir noktaya gelmek: *Söz döndü dolaştı onun rezaletlerine dayandı.* **—10.** Para, bir malzeme vb. sözkonusuysa, belli bir süre yetmek, yetişmek: *Ona para dayanmaz. Bir iki hafta dayanacak kadar odunumuz kalmış.* **—11.** *Bir kimseye, isteklerine dayanmak*, ona, isteklerine karşı koymak, benimsetilmeye çalışılan bir görüşü reddetmek (genellikle olumsuz): *Oğluna dayanamaz, onun isteklerini hemen yapar. Kamuoyunun baskılarına dayanamayıp istifa etti.* **—12.** *Bir kimseye dayanmak*, onun varlığına katlanabilmek, rahatsız edici davranışlarını hoşgörüyle karşılayabilmek: *Bu lanet adama yıllarca dayandım, ama artık dayanamıyorum. Bu çocuğa, davranışlarına dayanamıyorum.* **—13.** *(Bir şeye) dayanmak*, bir kimse sözkonusuysa, onu çeken, imrendiren bir şeye kendini kaptırmamak için mücadele etmek (genellikle olumsuz): *Vitrinde o kadar çekici duruyordu ki dayanamayıp aldım.*

◆ **dayandırmak** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi (soyut) bir şeye dayandırmak*, o şeyi onun üzerine kurmak, yerleştirmek, oturtmak: *Bu eleştirilerinizi neye dayandırıyorsunuz?* **—2.** *(Bir kimseye) bir şeyi dayandıramamak*, onun bir şeyi az sayıda tüketmesini, bir giysiyi hemen eskitmemesini sağlayamamak: *Bu çocuğa ayakkabı dayandıramadım.*

◆ **dayanılmak** edilg. f. Dayanmak eylemi yapılmak.

◆ **dayanışmak** işt. f. *Bir kimseyle, bir grupla dayanışmak,(birbirleriyle) dayanışmak*, onunla ya da birbirleriyle dayanışma içinde olmak, onlarla karşılıklı olarak maddi ya da manevi yardımlaşmada bulunmak; onlara ya da birbirlerine destek olmak; güç birliği yapmak: *Bir haksızlığa uğrayan okul arkadaşlarıyla dayanışmak. Grevdeki işçilerle dayanışmak.*

◆ **dayatmak** ettirg. f. *Bir şeyi bir yere dayatmak*, onun oraya dayanmasını sağlamak: *Masayı duvara dayatmak.*

DAYAN (Moşe), İsrailli asker ve siyaset adamı (Deganya 1915 - Ramat Gan 1981). Çok genç yaşta Hagana'ya ve Palma komandolarına katıldı. Albay rütbesiyle birinci İsrail-Arap savaşı'nda görev aldı. 1949'da, mütareke görüşmelerinde İsrail'i temsil etti. Ordu kurmay başkanlığına atandı ve Mısır'a karşı Sina seferini başarıyla yönetti (1956). 1958'de ordudan istifa etti ve siyasete atıldı. Mapai üyesi olarak Knesset'e milletvekili seçildi ve Ben Gurion hükümetinde tarım bakanı olarak görev aldı (1959). 1964'te Ben Gurion ve başbakan Levi Eşkol arasında ortaya çıkan görüş ayrılığında Ben Gurion'un tarafını tuttu ve istifasını vererek onun kurduğu Rafi partisi'ne girdi. 1967'de "altı gün" savaşının patlak vermesinden kısa bir süre önce savunma bakanı olarak yeniden hükümette yer aldı. 1968'de partisi Rafi, İşçi partisi'ne katıldı. Ekim 1973'te İsrail-Arap savaşı'nın sonunda ordunun görece hazırlıksızlığından sorumlu tutuldu. Başbakan Golda Meir'in istifasından sonra mayıs 1974'te kurulan Rabin hükümetinde bakan olarak yer almadı. 1977 milletvekili seçimlerinde Likud'un zaferinin ertesinde Begin kabinesinde dışişleri bakanlığına getirildi. Özellikle Mısır ile İsrail arasında barış antlaşmasının (26 mart 1979) imzalanmasına yol açan görüşmelerde çok etkin bir rol oynadı. Ekim 1979'da Filistin sorununun çözüme bağlanması konusunda Menahem Begin ile ters düşünce hükümetten istifa etti. Moşe Dayan'ın birçok kitabı vardır: *Journal de la campagne du Sinaï* (fr. çev.) [Sina savaşı günlüğü; 1965], *Carnets du Viêt-nam* (fr. çev.) [Vietnam anıları; 1966], *Histoire de ma vie* (fr. çev.) [Yaşamımın öyküsü; 1976], *Paix dans le désert* (fr. çev.) [Çölde barış; 1981].

Caron-Gamma

Moşe Dayan
(1967'deki "altı gün" savaşı sırasında)

DAYANAK a. **1.** Üzerine dayanılabilecek nitelikteki nesne; istinatgâh. **—2.** Bir şeyin, özellikle de bir görüşün, yargının vb. üzerine kurulduğu, onun temelini, esasını oluşturan şey: *Anlayış ve saygı barışın en güçlü dayanaklarıdır. Bu görüşünüzün herhangi bir dayanağı var mı? İddialarının hiçbir dayanağı yok.* **—3.** Bir kimseye güç veren, yardımcı olan kimse; destek: *Hayatta tek dayanağı annesiydi. Bana zor anlarımda hep dayanak olmuştur.*
—Bayınd. Bir köprünün, taşıdığı yükleri temele aktaran kısmı. (Köprülerin başlıca dayanakları ayaklar, kenar ayakları ve perdeler, asma ve geçme kablolu köprülerde pilonlardır.) [Eşanl. MESNET.] || *Dayanak bandı*, kimi köprülerde üst bölümün (örneğin tabliye) dayanaklarca (ayaklar ya da kenar ayakları) taşınmasını sağlayan düzenek. (Eğilme momentlerini aktarma bakımından dayanak bantları eklemli, ankastre ya da yarı ankastre [yarı eklemli] olabilir; tabliyenin dayanaklara göre devinimi bakımından ise sabit ya da devinimlidir [silindirli, sarkaçlı, kayar, donatılı elastomerden vb.].)
—Elektroakust. *Manyetik dayanak*, şerit, tel, disk, silindir, yaprak vb. gibi çeşitli biçimlerde, sert ya da esnek, ferromanyetik ortam desteği.
—Fels. Bir varlıkta, niteliklerinden bağımsız olarak var olan ve o varlığın derin gerçekliğini oluşturan şey.
—Foto. Işığa duyarlı duyarkatın sürüldüğü plaka, film ya da kâğıt.
—Ger day. Dış kuvvetler sistemini dengeleyebilen her türlü öğenin genel adı. (Eşanl. MESNET.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Mak. san. Bir parçanın, ötekine dayanmasını sağlayan ya da destek oluşturan bölümü.
—Seram. Fırınlama sırasında, kaset istiflerini dik tutmak için, balçık yardımıyla yer yer yerleştirilen, güç ergir topraktan takoz.
—Sesbilg. Bir ses dizilişinin söylenişini kolaylaştırmak için, bir sözcüğün içine ya da iki sözcüğün sınırına yerleştirilen ünlü ya da ünsüze denir.

—Teknol. Büte ya da sürgü görevi yapan ve elle çalıştırılan ya da otomatik bir düzeneğin kumandasıyla çekilebilen metal parça.
—ANSİKL. Ger. day. İnşaat mühendisliğinde, çeşitli tipte dayanaklar kullanılır; bunların ayırtedici özelliklerini, olanak verdikleri yer değiştirmede serbestlik derecelerinin sayısı ile tepkilerini belirlemek için gereken bileşenlerin sayısı ortaya koyar. Düzlemsel bir yapı sözkonusu olduğunda, bu bileşenlerin sayısı, basit bir dayanak için bir, eklem için iki, ankastre birleştirme için üçtür.

DAYANANDA SARASVATİ → SARASVATİ (Dayananda).

DAYANÇ a. Sabır, tahammül.

DAYANDIRMAK → DAYAMAK.

DAYANGAN sıf. *Esk.* Dayanıklı, sağlam.

DAYAN HAN (1466 ya da 1470'e doğr. - 1543), Cengiz Han soyundan gelen Moğolistan imparatoru (1481-1543). Asıl adı Batu-Möngke. 1481 yılında Dayan Han adıyla imparator ilan edildi. 30 yıllık bir savaşımdan sonra Doğu Moğolları'nın birliğini sağladı. Çin'e karşı birçok sefer düzenledi (1497-1505).

DAYANIK sıf. Bir yere, bir şeye dayanmış olan; dayalı.

DAYANIKLI sıf. **1.** Yıpratıcı etkilere, eylemlere dayanabilen şey için kulanılır; sağlam: *Çok dayanıklı liflerden yapılmış bir ip. Dayanıklı malzemeler.* **—2.** Dış etkilere, zor yaşam koşullarına dayanabilen canlı varlıklar için kullanılır: *Dayanıklı bir gençtir, kolay kolay hastalanmaz. Dayanıklı bir yapısı olmak. Deve dayanıklı bir hayvandır. Soğuğa, kuraklığa dayanıklı bitkiler.*
—Aşındc. ve Ger. day. Tokluk gösteren bir aşındırıcı, bir malzeme için kullanılır.
—İkt. *Dayanıklı mallar*, ilk kullanışta değil de, ancak az ya da çok uzun bir kullanılış süresi sonunda eskiyen mallar. (Bu kategoriye giren mallar özellikle ev donanımıyla ilgilidir: otomobil, elektrikli ev eşyası, televizyon, dakik aygıtlar, motosiklet, mobilya, yatak takımları, halı, takılar, vb.) || *Yarı dayanıklı*, çok uzun ömürlü olmamakla birlikte, ilk kullanışta eskimeyen mallara denir.
—Mad. oc. Yeterli mekanik özellikleri olan bir kayaç için kullanılır.
—Tekst. Yıkamaya, ışığa, sürtünmeye ve diğer kullanım koşullarına iyi bir direnç gösteren bir tekstil maddesi, bir boya ya da bir baskı için kullanılır.

DAYANIKLILIK a. **1.** Bir canlı varlığın dış etkilere, zor koşullara dayanabilme gücü; dayanıklı olma durumu: *Yorgunluğa karşı dayanıklılığı olmak. Bu çiçeğin aşırı sıcağa karşı hiç dayanıklılığı yoktur.* **—2.** Bir maddenin, bir dış etkenin etkilerine karşı koyma, dayanabilme özelliği; sağlamlık: *Camın ısıya karşı dayanıklılığı.*
—Aşındc. Bir aşındırıcı tanesinin, aşındırma işlemlerine bağlı darbelere dayanımına ve körelmesine ilişkin ayırtedici özelliği. (Bu ayırtedici özelliğin karşıtı ezilgenliktir.)
—Boyac. *Bir katmanın dayanıklılığı*, bir boya ya da vernik katmanının çeşitli bozucu etkenlere karşı zaman içinde gösterdiği direnme özelliği. (Boyanın vurulduğu yüzeyi koruma etkinliğini vurgulamak için genellikle "koruma etkinliğinde dayanıklılık"tan söz edilir.)
—İkt. Bir malın, karşılık olduğu gereksinmeyi tatmin yetisine sahip olduğu zaman süresi.
—İş örgüt. *Dayanıklılık süresi*, ötesinde, bir donatımı olduğu gibi korumanın verimli olmaktan çıktığı süre. || *Dayanıklılık süresi bakiyesi*, işler halde olmanın son sınırına varmak için kalan, öngörülmesi olanaklı işleyiş süresi.
—Mad. oc. Bir kayacın direnme özelliği.
—Orm. san. Yıkıcı canlıların (mantarlar, böcekler, iskele kurtları, vb.) zararlarına karşı önemli ölçüde direnç gösteren ağacın özelliği. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tekst. Bir tekstil maddesinin ya da boyasının, çeşitli kullanım etkilerine karşı direnme özelliği.
—ANSİKL. Orm. san. Dayanıklılık ağacın kimyasal bileşimine, özellikle reçine, tanen, alkaloit gibi maddeler içermesine bağlıdır. Diri odun, öz odunu kadar dayanıklı değildir. Dayanıklılık koruma teknikleriyle (ya da ilaç emdirme yöntemleriyle) artırılır; laboratuvarda biyolojik yöntemlerle ve koruyucu maddelerin etki derecelerine göre ya da kullanma koşulları altında uzun süren denemelerle saptanır: deniz suyu içinde deneme, çürüme ortamında, toprak içinde deneme.

DAYANIKSIZ sıf. **1.** Uzun süre dayanamayan, dış etkilerle kolayca yıpranabilen, sağlam olmayan şey için kullanılır: *Dayanıksız bir giysi.* **—2.** Dış etkilerden, zor yaşam koşullarından çok çabuk etkilenebilen, güçsüz canlı varlıklar için kullanılır: *Çok dayanıksız bir çocuk, hemen hastalanıyor. Sıcağa karşı dayanıksız bir bitki.*

DAYANIKSIZLIK a. Bir canlı varlığın, bir maddenin dayanıksız olma durumu.

DAYANILMAK → DAYAMAK.

DAYANILMAZ sıf. **1.** Bir şeyin ya da bir kimsenin karşı konulamaz,direnilemez nitelikte olduğunu belirtmek için kullanılır: *Dayanılmaz bir güzelliği var. Dayanılmaz bir çekicilik.* **—2.** Varlığına katlanılamayan kimse ya da şey için kullanılır: *Dayanılmaz bir çocuk. Dayanılmaz bir sıcak.*

DAYANIM a. Bir gerecin, çeşitli dış etkenlere karşı direnme özelliği.
—Bayınd. *Dayanımı artırma*, bir bitüm emülsiyonunun kopmasını, uygun fiziksel ya da kimyasal etken maddeler katarak geciktirme.
—Camc. *Hidrolitik dayanım*, suyun ve sulu çözeltilerin etkisine karşı camın dayanımı.
—Ger. day. *Gereç dayanımı*, belirli dış kuvvetlerin etkisi altında bir yapının karşılaştığı gerilmeleri ve biçim değişimlerini inceleyen, uygulamalı mekanik dalı. (Gereç dayanımı, hiperstatik yapılarda dayanak tepkilerinin değerlerini de bulmayı sağlar. Sürekli yüklerin ya da servis yüklerinin etkisi altındaki kirişlerin iyi bir direnim göstermesini güvence altına alır.) [Eşanl. MUKAVEMET.] (Bk. *ansikl.* böl.)
—Hidr. bağl. *İlk dayanımı yüksek çimento*, bileşimi ve inceliği çok hızlı ve yüksek düzeyde sertleşme sağlayan yapay çimento.
—Mad. oc. *En yüksek dayanım*, kayaç içinde kurulan yapılardaki kararlılığın sürekliliğini güvence altına almak gerektiğinde bunları boyutlandırmak için göz önüne alınan dayanım. || *En düşük dayanım hattı*, bir dizi lağım deliği ateşlenerek göçertilen kayacın dilim kalınlığı.
—ANSİKL. Ger. day. *Gereç dayanımı*, Galilei'nin *Discorsi e dimostrazioni matematiche intorno a due nuove scienze* (İki yeni bilim üstüne konuşmalar ve matematiksel kanıtlar) [1638] adlı yapıtından, Hooke'un araştırmalarından (1676), Bernoulli, Coulomb, Young, Navier, Saint-Venant vb.'nin çalışmalarından sonra gereç dayanımı günümüzdeki anlamını kazanması için XIX. yy.'ı beklemek gerekti. Mekaniğin bu bölümü, statiğin ana varsayımını tamamlayıcı nitelikte üç ana varsayımı temel olarak kabul eder:
Saint-Venant ilkesi, dış kuvvetlerin incelenen noktanın uzağına uygulanması koşuluyla bir noktadaki gerilme halinin yalnızca, bu dış kuvvetlere ait burucunun indirgeme öğelerine bağlı olduğunu açıklar;
Navier-Bernoulli varsayımı, bir kirişin orta life dik düzlemsel kesitlerin, kirişe uygulanan yüklerin yol açtığı biçim değiştirme sırasında hiçbir değişikliğe uğramadığını, başka bir deyişle yine düzlemsel ve orta life dik olarak kaldıklarını öne sürer;
Hooke yasası, gerilmeler ve biçim değiştirmeler arasındaki ilişkiyi sağlayan bağıntıların doğrusal ve homojen olduğunu, dolayısıyla malzemenin doğrusal esnek bir davranış gösterdiğini belirtir.
Gereç dayanımı, bu varsayımlara dayanarak belirli yüklerin etkisi altında yapının herhangi bir noktasındaki gerilme halini belirlemeyi ve herhangi bir kesitindeki yer değiştirmenin önceden bilinmesini sağlar; aynı zamanda hiperstatik sistemlerin dayanak tepkilerini değerlendirmede de kullanılır. Bu incelemeler, XIX. yy.'ın ortasından beri özellikle Bresse (Bresse denklemi), C. A. Castigliano (Castigliano teoremi) ve Bertrand de Fontviolant'ın (Fontviolant genel denklemi) geliştirdiği yöntemlerle yürütülebilir.
En elverişsiz yüklerin etkisı altında esneklik sınırının altında kalması gereken gerilmelerin hesabı, yapının sürekli biçim değiştirme halindeki güvenliğinin belirlenmesine olanak verir.
—Kâğ. san. Kâğıtların ve kartonların üretim ya da kullanım sırasında uğradıkları mekanik gerilmelere karşı belli bir dayanım göstermeleri gerekir. Bu alanda aşağıdaki dayanım türleri göz önüne alınır: çekme, sıcakta ya da soğukta ezilme, yırtılma ve kırılma dayanımları. Mekanik özellikleri dışında kimi kâğıt ve kartonlar akışkanların, elektrik akımının geçişine karşı da dayanım gösterir.

DAYANIRLIK a. Direnç, dayanım, mukavemet.

DAYANIŞIK sıf. Bireyleri arasında dayanışma bulunan topluluk için kullanılır; mütesanit.

DAYANIŞMA a. Benzer durumları yaşayan, aralarında çıkar birliği bulunan kimseler, topluluklar arasında var olan ilişki, birlik düşüncesi; onların birbirlerine karşı duydukları sorumluluk: *Aynı meslekten olanlar arasındaki dayanışma. Çeşitli azınlıkların birbirleriyle olan dayanışmaları. Başkalara karşı dayanışma içinde olmak.*
—İş huk. *Dayanışma aidatı*, bir işyerinde uygulanan toplu iş sözleşmesinin tarafı olan işçi sendikasının üyesi olmadıkları halde, toplu iş sözleşmesinin sağladığı haklardan yararlanabilmek için işçilerin her ay ödedikleri aidat. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Topbil. Bir toplumun kolektif eyleminin birliğini ve sürekliliğini sağlayan tutumların ve davranışların tümünü belirtmek için Durkheim tarafından oluşturulmuş kavram. (Durkheim, rollerin pek farklılaşmamış olduğu bir topluluğun üyelerinin çıkar benzerliğine dayanan *mekanik* dayanışmayla, işbölümünün gerçekleşmiş olduğu karmaşık toplumlarda rollerin tamamlayıcılığına dayanan *organik* dayanışmayı birbirinden ayırt eder.)
—Verg. huk. *Dayanışma vergisi*, genellikle bir bütçe yılı ile sınırlı, bir bunalım dönemini aşmak ya da konjonktürden olumsuz etkilenen bir kesimi finanse etmek için (örneğin açık veren bir sosyal uygulama) devletin servet ve gelirler üzerinden aldığı olağanüstü bir vergi.
—ANSİKL. İş huk. Dayanışma aidatı ödeyerek toplu iş sözleşmesinden yararlananlar toplu iş sözleşmesi kapsamına giren işyerlerinde çalışan ve sözleşmenin tarafı sendikaya üye olmayan işçilerdir (Toplu iş sözleşmesi, grev ve lokavt k. 9. md.). Dayanışma aidatı ödeyerek toplu iş sözleşmesinden yararlanma, işçinin isteğine bağlıdır ve yararlanma istek tarihinden başlar. İşveren kendiliğinden, toplu iş sözleşmesi uygulayarak bir işçiden dayanışma aidatı kesemez. Dayanışma aidatı ödeyerek toplu iş sözleşmesinden yararlanma, taraf işçi sendikasının iznine bağlı değildir. Ödenecek dayanışma aidatı tutarı üyelik aidatının üçte ikisidir. İşveren dayanışma aidatını işçiye yapacağı ücret ödemesinden keserek, toplu iş sözleşmesinin tarafı sendikaya verir. Toplu iş sözleşmelerine bu ilkelere aykırı olarak konulacak hükümler geçersiz olduğu gibi toplu iş sözleşmesinden sendikanın üyesi bulunmayanların yararlanmasının yasaklanması ya da sendikanın iznine bağlı tutulması geçersizdir.

Dayanışma sendikası → SOLIDARNOSC.

DAYANIŞMACI sıf. ve a. Dayanışmacılık yanlısı.

◆ sıf. Dayanışmayla ilgili.

DAYANIŞMACILIK a. Dayanışmayı temel alan ahlaki ve toplumsal kuram.

DAYANIŞMAK → DAYAMAK.

DAYANMA a. Dayanmak eylemi.
—Fizs. mekan. *Dayanma çokgeni,* bir cismin yatay bir düzlem üzerinde dayandığı noktaları birleştiren ya da içeren en küçük çokgen. (Bir cismin ağırlık merkezinden geçen düşey doğru, yatay düzlemi dayanma çokgeni içinde kesiyorsa, bu cisim dengededir.) || *Bir kaldıracın dayanma noktası,* bir kaldıracın sabit bir desteğe değdiği ve çevresinde devindiği nokta.
—İnş. *Dayanma ayağı,* PAYANDA* AYAĞI' nın eşanlamlısı. || *Dayanma çubuğu,* bir pencerede dikmelere dik gelecek biçimde gömülen, dayanılabilecek yükseklikte çubuk.
—Koregr. *Dayanma bacağı,* yer değiştirmelerde, geçişlerde ve dönüşlerde (bu durumda eksen görevini görür) vücut ağırlığını taşıyacak bacak.
—Topol. *A nın x teki dayanma aşırı düzlemi,* A nın (A, bir afin uzay parçası) bir *x* noktasını içeren ve $\{x\}$ ile A yı ayıran aşırıdüzlem.

DAYANMAK → DAYAMAK.

DAYANMAZLIK a. Tıp. Organizmanın bir ilaca karşı (ilaç dayanmazlığı) ya da bir besin maddesine karşı (besin dayanmazlığı) hastalık belirtisi biçiminde gösterdiği şiddetli ve anormal tepki.

DAYANTI a. Fels. Plotinos'un felsefesinde, tanrısal olduğu ileri sürülen töz. (Plotinos Bir'i, Us'u ve Ruh'u böylece ayırt ediyordu.) || Kant'ta, nesnel gerçeklikten, yanlış akılyürütmeyle çıkarsanan soyut varlık.

DAYARAM, gucarati dilinde yazan hintli şair (1767-1852); vişnucu dinsel edebiyattan esinlenen son sanatçılardan biriydi. Alışılagelmiş imgeler kullandıysa da, zarif üslubu sanskritçenin ve braj dilinin izlerini taşır.

DAYATILMAK → DAYATMAK.

DAYATMAK gçz. f. Bir kimse sözkonusuysa, bir kimsenin isteğine inatla karşı çıkmak; kendi isteklerinde, görüşlerinde ısrarla direnmek: *Bu paraya satmam diye dayattı. Düşüncelerinin doğruluğu konusunda dayatıyordu.*

◆ **dayatılmak** edilg. f. Dayatmak eylemine konu olmak.

◆ **dayattırmak** ettirg. f. Dayatmak eylemini yaptırmak.

DAYATMAK → DAYAMAK.

DAYATTIRMAK → DAYATMAK.

DAYDÉ (Bernard), fransız sahne dekoratörü (Paris 1931). 1947'de Londra Metropolitan Ballet için ilk dekorlarını hazırladı (*Romeo ile Juliet*). Uluslararası Paris dans festivali'nde en iyi dekorcu seçilerek Altın yıldız ödülü'nü aldı (1963 ve 1967'de). 1972'de Paris Operası'nın sanat ve teknik servisleri genel yönetmenliğine getirildi. Rossini'nin *Kont Ory* operasının (1976) ve Musorgskiy'in *Boris Godunov* operasının dekor ve kostümlerini hazırladı (1980).

DAYDÉ (Liane), fransız kadın dansçı (Paris 1932), öncekinin kardeşi. 1948'de Paris Operası'na girdi, 1950'de yıldız dansçılığa yükseldi. 1958'de Moskova Bolşoy tiyatrosu'nda *Giselle*'de dans etti. M. Renault ile, Paris Operası'ndan ayrılarak (1959) uluslararası topluluklarda çalıştılar. 1960'ta marquis de Cuevas'ın International Ballet'inde yıldız dansçı olarak *Uyuyan güzel*'i yorumlayan Daydé *Serenade pour un clown* (1966) ve *Concerto pour basson* (J. Lazzini'nin; 1968) gibi yapıtların ilk sahnelenmelerinde başrol oynadı. Konuk sanatçı olarak çeşitli topluluklarda çalıştı. 1970'te ilk koregrafisini yaptı: *Suite en concert pour flûte et percussion* (müz. H. Jolivet'nin).

Daye, Çin'de Hubei'de, Vuhan'ın G.-D.'sunda demir cevheri yatağı.

DÂYE a. (fars. *daye*). *Esk.* Sütnine, dadı, çocuk bakıcısı: *"Tıfl iken dâyesi kucağında / Gül idi kopmadık budağında"* (Baki, XVI. yy.).

DÂYEGİ a. (fars. *daye* ve *-i*'den *dayegi*). *Esk.* Dadılık, çocuk bakıcılığı.

DAYI a. **1.** Çocuğa göre annenin erkek kardeşi: *Dayım annemden üç yaş küçüktür.* **—2.** Bir kimseyi koruyan, kayıran ve sözü geçen kimse: *Arkasında dayısı olmasaydı bu tembellikle işten çoktan atılırdı.* **—3.** Yaşça büyük erkekler için söylenen seslenme sözcüğü (genellikle adla birlikte). *Ahmet dayı, nereye gidiyorsun? Dayı, biraz kenara çekil, ezileceksin.* **—4.** *Tkz.* Polis, jandarma. **—5.** *Arg.* Kabadayı, külhanbeyi. **—6.** *Dayısı dümende olmak,* bir kimseye arka çıkıp, koruyucu olarak biri yönetimde bulunmak.
—Kur. tar. Tunus ve Cezayir yöneticilerinin unvanı.
—ANSİKL. "Dayı" unvanının kullanımının Barbaros Hayrettin Paşa'ya kadar uzandığı ileri sürülür. XVI. yy. sonunda Tunus'ta kırk bölüğe ayrılan yeniçerilerin bölük komutanları "dayı" unvanını taşıyordu. 1590'da bu dayılar, aralarından birini yönetimin başına getirdiler. Osmanlı padişahının temsilcisi olan paşaya yalnızca onursal görevler veren dayı, tüm yönetimi elinde tutuyordu. Tunus'u XVII. yy.'ın ikinci yarısında yerlerini bey'lere bırakana kadar yerel kuvvetler tarafından seçilen dayılar yönetti.
Cezayir'de yeniçeri ağalarının iktidarına karşı çıkan denizci reisler, 1671'de aralarından birini "dayı" unvanıyla ülkenin yönetimine getirdiler. Daha sonra üstünlüğü yeniden ele geçiren yeniçeri ocakları 1689'dan başlayarak dayıların kendi içlerinden seçilmesini sağladılar. 1671'den, son cezayir dayısı Hüseyin'in Fransa tarafından görevden uzaklaştırıldığı 1830'a değin birbirini izleyen 28 dayının 14'ü, çeşitli ayaklanmalar sonunda öldürüldü. Dayının özel yaşamı sıkı kurallara bağlanmıştı. Seçildikten sonra ailelerinden ayrılan dayılar, yalnızca perşembe öğleden sonra ile cuma günlerini evlerinde geçirebilirlerdi. Dayıların, görünürde divan tarafından sınırlandırılan iktidarı, gerçekte mutlaktı. Ancak, görevden uzaklaştırılma ya da öldürülme tehdidi altında yeniçerilerin isteklerini dikkate almak zorundaydılar.

DAYIERKİLLİK a. Antropol. Bir birey açısından, babanın rolünün dayıya göre çok zayıf ve hatta kimi zaman hiç var olmadığı toplumsal örgütlenme sistemi.
—ANSİKL. Antropol. Birçok toplumda (Okyanusya, Hindistan, Güney Afrika), dayının, akrabalık sisteminde ayrıcalıklı bir yeri vardır. Hatta dayının, baba rolünü yerine getirdiği; yani, kız kardeşinin çocuklarının eğitimini ve bakımını üstlendiği de olur. Babanınsa ancak ikincil bir işlevi vardır. *The Mother's Brother in South Africa*'nın (Güney Afrika'da dayı) [1924] yazarı Radcliffe-Brown'a göre, babasoylu bir düzende dayıya, anaya davranıldığı gibi davranılır; bazen de dayı, ananın adını taşır. Buna karşıt olarak, anasoylu bir düzende dayı, otoriteyi temsil eder. Dayının önemi, çoğu zaman, anasoylu bir soyzincirinin varlığıyla açıklanmıştır. Gerçekten de bu durumda, ana, çocukları ve erkek kardeşi bir grupta bulunur; oysa baba, başka bir grupta yer alır. *Anthropologie structurale*' in (Yapısal antropoloji) [1958] yazarı C. Lévi-Strauss'a göre, bu açıklama yetersizdir. Çünkü dayıerkilliğe, soyzinciri anasoylu olmayan toplumlarda da rastlanır. Bu yazara göre, dayıerkillik bir tek dayıya indirgenmeyen, ama ana, baba, yeğen gibi diğer öğeleri de içeren bir bütündür. Bu bütün, birbirini dengeleyen bir ilişkiler dizisinden oluşur. Dayının öneminin, evliliğe ilişkin değiştokuş sisteminde oynadığı önemli rolden ileri geldiği söylenebilir; yani dayı, bir "kadın vericidir". Gerçekten de, çapraz kardeş çocukları arasında seçime bağlı bir evlilik olduğunda, dayı kızını verir ve koşut olmayan gruba kız kardeşini vermeyi de her durumda kabul eder.

DAYILIK a. **1.** Dayı olanın durumu. **—2.** *Arg.* Kabadayılık, külhanbeylik. **—3.** Koruyuculuk, kayırıcılık: *Dayılığını göster de şu işimi bitir.*

DAYIOĞLU (Gülten), türk yazar (Kütahya 1935). İlkokul öğretmenliği yaptı (1962-1977); emekli oldu. Çocuk romanlarıyla tanındı: *Kırmızı bisiklet* (1964), *Döl* (1970 -Yunus Nadi armağanı-), *Geriye dönenler* (1986), *Kaf dağı'nın ardına yolculuk, Uçan motor, Uçurtma, Sıcak ekmek* ve *Neşeli boyacı* (1988), *Pargat dağı'nın esrarı* (1989), *Midos kartalı'nın gözleri* (1991). Bazı kitapları almancaya da çevrildi: *Dünya çocukların olsa* (1984), *Yurdumu özledim* (1985), vd.

DAYIYERLİ sıf. Sos. antropol. Yeni evli çiftin, kadının dayısının evinde ya da köyünde yerleşip oturmak zorunda olduğu yerleşim biçimi için kullanılır.

DAYIZADE a. *Esk.* Dayının oğlu ya da kızı.

DÂYİN → DÂİN.

DAY-LEWİS (Cecil) → LEWİS (Cecil Day—).

DAYREKTÖR a. (ing. *director*). Ask. denizc. Torpidolarda, hıza ve rotaya göre ayarlanarak kullanılan nişan aygıtı.

DAY-TEST a. (ing. *dye-test,* boyama testi). Toksoplazmozun kan muayenesiyle teşhisi için başvurulan yöntem. (Canlı toksoplazmalar test serumunun içine konur. Serumda, toksoplazmaya karşı antikor varsa, canlı toksoplazmaların eridiği görülür. Son derece ince ve özgül bir yöntemdir. Antikor miktarı, ölçü alınan bir serumla karşılaştırma yapılarak mililitre başına uluslararası birimlerle belirtilir.)

DAYTON, ABD'de (Ohio), Cincinnati'nin K.-K.-D.'sunda kent; 182 040 nüf. (1990), banliyöleriyle 951 270 nüf. (1990). Tarım bölgesinin merkezi. Atom araştırmaları laboratuvarı. Makine ve elektronik aygıt sanayisi. Otomobil parçaları. Kırtasiye. Yayıncılık. Üniversite. Müzeler. Wright kardeşler uçaklarını Dayton'da yapmışlardı. Askeri hava üssü.

DAYTONA BEACH, ABD'de kent, Florida'nın K.-D.'sunda, Atlas okyanusu kıyısında; 54 000 nüf. (1990). Sayfiye merkezi. Kumsalda otomobil yarışları.

DAZ sıf. *Esk.* **1.** Saçları dökülmüş, kel. **—2.** Çorak, çıplak toprak için kullanılır.

◆ a. *Yörs.* Başta kellik hastalığından kalan izler.

DAZAİFU, Kyuşu'da (Fukuoka ili) yer. 663'te kıyıları korumak ve adanın hizmetlerini karşılamakla görevlendirilen eski Kyuşu askeri hükümeti buraya yerleşmişti.

DAZAİ OSAMU (TSUŞİMA Şuci, — denir), japon yazar (Kanagi, Aomori yönetim bölgesi, 1909 - Tokyo 1948). Büyük ölçüde özyaşamöyküsel özellikte olan son romanı *Ningen şikkaku* (1948) ve intiharı, yenilginin etkisindeki bir kuşağın içinde bulunduğu şaşkınlığı dile getirir.

DAZALAR, Kuzey Afrika'nın sahil kuşağında (Tibesti) yaşayan ve sahra grubundan bir dil konuşan halk. Kimi Dazalar göçebe çobanlardır; kimileriyse, özellikle hurma ağacı yetiştiren yerleşik ya da yarı -yerleşik insanlardır. Köielik uygulamasının hâlâ sürdüğü ve kendi içlerinden kız alan demirci "kast"larına sahip bu toplulukların tümü, genellikle yetkisi babadan kalma bir şefin emrinde babaerkil düzeni

Andanson-Sygma

Pekin'in bir sokağında **dazibao**

Charmet

Ferenc Deák (1845'e doğr.) *özel kol.*

Toulouse'da Saint-Semin bazilikası'nın **deambulatoriumu** (XI. yy.)

Dieuzaide

sürdüren birer klandır. Tümü müslüman olan Dazalar da öbür zenci sahra boyları gibi (özellikle Tubular ve Bideyatlar) çok eskiden beri Sahra ötesi ticaret yapmışlardır.

DAZARA DAZAR ya da **DAZARA DAZIR** be. Çok ivedi, çok acele ve telaşla.

DAZİBAO a. (*elle yazılmış büyük duvar gazetesi* anlamında çince sözc.). Köy ve kentlerin sokak ve meydanlarına asılan Çin duvar gazetesi.
—ANSİKL. Bu gazeteler, başka yerde yayımlanmayan yerel olayları bildirirler. Kültür devrimi sırasında, birçok çinli yönetici dazibaolar yoluyla, görevinden alınmış ya da saygınlığına yeniden kavuşmuştur. Çin'de yönetime başkaldıranlar ve muhalifler, rejimi eleştirmek için dazibaolardan yararlanmışlardır.

DAZİMON. Tar. coğ. Anadolu'nun Kappadokia bölgesinde kale. Tokat'ın Turhal ilçesi merkez bucağına bağlı Akçatarla (esk. Dazmana) köyündedir. Halife Mutasım Bizans imparatoru Theophilos'u burada ağır bir yenilgiye uğrattı (837).

DAZKIRI, Batı Anadolu'da Afyonkarahisar iline bağlı ilçe; 16 258 nüf. (1990); 16 köy. İlçe merkezi, Afyonkarahisar'ın 142 km güneybatısında, Ege bölgesini İç Anadolu bölgesine bağlayan başlıca karayolu üzerinde *Dazkırı*, 6 677 nüf. (1990). Tahıl, haşhaş üretimi, hayvancılık, kilim dokumacılığı.

DAZLAK sıf. Saçı bütünüyle dökülmüş ya da tepesi açılmış.

DAZLAKLAŞMAK gçz. f. Dazlak duruma gelmek.

DAZLAKLIK a. Kısmi ya da tam saç yokluğu: *Erken dazlaklık. Dazlaklık başlangıcı.*
—ANSİKL. Dazlaklık kesin bir durumdur. Alopesiden (saçların dökülmesi ya da yokluğu) ayırt edilmelidir. Çoğunlukla geçici olan yaygın sebore alopesisi, nadiren dazlaklıkla sonuçlanabilir.

Dazlaklık hemen her zaman hipokratik tiptedir (ihtiyarlık dazlaklığı): tepe çıplaktır, iki yanda ve arkada taç şeklinde saç kalır. Dazlaklık binde bir opistiak tipte olur: tepede saç kalır, arka çıplaklaşır.

DAZLAMAK gçz. f. Çok güç beğenmek: *Dazlayan dara düşer, kel başlı kıza düşer* (atasözü).

DAZU, Çin'de (Sıçuan) kent, Çongçing' in batısında. Kentte, Tang, Song ya da Ming kökenli oldukları tartışmalı olmakla birlikte ilginç bir birlik sunan bir Çin buddhacılığı heykelleri bütünü vardır.

dB, logaritmik birim *desibel*'in simgesi.

DB, DEUTSCHE BUNDESBAHN'ın (alman demiryolları) kısaltması.

DBU-ÇAN. Tibetliler'in alfabelerine verdikleri ad.

D.C. Müz. DA CAPO'nun kısaltması.

DÇM → DÖVİZE* ÇEVRİLEBİLİR MEVDUAT.

DDR, DEUTSCHE DEMOKRATISCHE REPUBLIK'in (eski Alman Demokratik Cumhuriyeti) kısaltması.

D.D.T. a. Org. kim. D(ikloro), D(ifenil), T(rikloretan) sözcüklerinin baş harflerinden oluşan ve yaygın olarak kullanılan kısaltma ya da daha doğru olarak formülü ($Cl—C_6H_4)_2CH—CCl_3$ olan bis(para klorofenil) -2,2 trikloro-1,1,1, etan; 1939'dan bu yana ürünlere büyük zarar veren böceklere ya da salgın hastalıkların (tifüs, sıtma, kolera...) taşıyıcılarına karşı kullanılan etkin bir böcek öldürücüdür.
—ANSİKL. Kloral'ın, asit ortamda klorobenzene etkimesiyle elde edilen D.D.T., böcek öldürücü olarak dünyanın hemen her bölgesine yayıldı ve etkin madde biçiminde yeryüzündeki yığılımı 2,5 milyon tona ulaştı. Kalıcılığı (yaklaşık 20 yıl), insanlara ve hayvanlara karşı zehirleyici etkisinin yığılım yüzünden daha da artması, D.D.T. kullanımının birçok ülkede yönetmeliklere bağlanmasına yol açtı. 1971'den sonra kimi ülkelerde D.D.T. tümüyle yasaklandı. Bununla birlikte tropikal ülkelerde sıtma ve uyku hastalığına karşı yürütülen savaşımda yaygın olarak kullanımı sürmektedir.

-DE → -DA.

-DE HALİ → BULUNMA* DURUMU.

De yayınevi, İstanbul'da Piraye Altınoğlu ve Metin Yasavul tarafından kuruldu (1959). Mehmet Fuat'ın yönettiği yayınevi hikâye, roman, şiir, eleştiri ve deneme türlerinde yerli ve yabancı yazarların yapıtlarını ve aylık edebiyat, sanat ve düşün dergisi Yeni dergi'yi (128 sayı, 1964-1975) yayımladı. Yayınevi 1983'te Seyit Nezir'e devredilerek onun tarafından yönetilmeye başladı ve 1991 yılında kapandı.

DE AAR, Güney Afrika'da (Cape ili) kent, Kimberley'in G.-B.'sında; 17 800 nüf. Koyun yetiştirilen bir bölgede demiryolu kavşağı.

DEACON (Henry), ingiliz kimyacı (Londra 1822 - Widnes, Lancashire, 1876). 1861'de havanın bir katalizör eşliğinde hidroklorik gaz üzerine etkimesini sağlayarak kloru sınai yollarla hazırlama yöntemini buldu.

DEACON (*sir* George), ingiliz okyanusbilimci (Leicester 1906). Güney okyanusu üstüne birçok hidroloji çalışması yayımladı. National İnstitute of Oceanography' nin yöneticiliğini yaptı (1949-1971).

DEAD-HEAT a. (ing. sözc.). At yarışlarında iki ya da daha fazla atın aynı zamanda potaya gelmesi ve foto-finiş'le bile kimin birinci olduğunun ayrılamaması durumunu belirten terim. Kendi aralarında eşit sayıda birincilik kazanmış olan jokeyler için de aynı terim kullanılır.

DEA DİA, Eski Roma'da Doğurganlık tanrıçası. Arvalis kardeşler bu tanrıçaya Roma yakınlarındaki kutsal bir korulukta tapınırlardı.

De Agostini (*İstituto Geografico*), Giovanni *De Agostini* (Pollone, Vercelli, 1863 - Milano 1941) tarafından Roma'da kurulan, 1901'de Novara'ya taşınan italyan yayınevi. Coğrafya yapıtları ile atlas yayımında uzmanlaşan kuruluş, sanat ve edebiyat kitapları da yayımlamaktadır.

■ **DEÁK** (Ferenc), macar devlet adamı (Söjtör 1803 - Peşte 1876). Köklü ve soylu bir ailedendi. 1832'de milletvekili seçildi ve macar parlamentosunda çeşitli yasama kurullarında görev aldı. 1848'de ilk anayasal hükümette adalet bakanlığına getirildi, ancak Avusturya ile ilişkilerin korunmasından yana ve ılımlı olduğu için, Kossuth'un bağımsızlık partisi iktidara gelince siyasal yaşamdan çekildi. Macar devriminin yenilgiye uğramasından sonra ılımlı bir partinin önderi oldu, ancak partinin Macaristan'ın özgürlüklerini yeniden canlandırma çabaları başarısız kaldı. 1865'te Pesti Napló'da yayımlanan "Paskalya yazısı" adlı makalesi 1867'de Avusturya-Macaristan arasındaki uzlaşmanın gerçek çıkış noktasıdır. Deák bu uzlaşmanın başlıca aracısı oldu. Ölünceye kadar ülkesinin parlamento hayatında bütün ağırlığını korudu.

DEAKİN (Alfred), avustralyalı siyaset adamı (Melbourne 1856 -*ay. y.* 1919). Avukatlık (1877), 20 yıl süreyle Victoria meclisi üyeliği, Konfederasyon ile sonuçlanan hareketin liderliğini yaptı. Önce adalet bakanı, sonra üç kez federal başbakan seçildi (1903-04, 1905-08, 1909-10). İşçi partisi'nin (Labour) müttefiki Liberal parti' nin uzun yıllar liderliğini yaptıktan sonra, muhafazakârlara katıldı, bu yüzden yenilgiye uğradı. Avustralya'nın siyasetini yönlendirdi; beyazların göçü, toplumsal refah, korumacılık, Büyük Britanya ile ilişkiler.

DEAL, Büyük Britanya'da (Kent) liman kenti, Kuzey denizi kıyısında, Dover'in K. -D.'sunda; 26 100 nüf. Sayfiye merkezi. Balıkçılık. Duyarlı makineler. Sezar'ın Deal'de karaya çıktığı sanılır. Birçok gemi "Beş liman" çerçevesi içinde Sandwich bağışıklık belgesinden yararlanan Deal'li kılavuz kaptanlara iş verirdi. XVI. yy.'dan kalma şato.

DE AMBRİS (Alceste), italyan siyaset adamı ve sendikacı (Licciana Nardi 1874 - Brive, Fransa, 1934). Parma'da İş ve İşçi bulma kurumlarına yakın işçilerin örgütü "Camera del lavoro"nun sekreterliğini yaptı. 1906'da kurulan Unione sindacale italiana çerçevesinde 200 000 üyeyi bir araya getiren bir eğilim oluşturdu. Parma eyaletinde 1908 grevinin başlıca yöneticilerinden biri oldu, ancak ülke dışına kaçmak zorunda kaldı. İtalya'ya dönüşünde 1913'te milletvekili seçildi ve İtalya'nın Birinci Dünya savaşı'na katılması için savaşım verdi. 1919'da Fiume'de D'Annunzio'ya katıldı ve faşizmin zaferinden sonra İtalya'dan ayrıldı.

■ **DEAMBULATORİUM** a. (geç lat. sözc.). Mim. Bir kilisede koro yerinin çevresinde dolaşmaya olanak veren ve yan sahınları birbirine bağlayan galeri. (KORO-YERİ ÇEVRESİ de denir.)

—ANSİKL. Deambulatorium, absidanın çevresini sarar ve sahnın iki yanıyla birleşerek ayin alaylarının dolaşmasını sağlar. Başlangıçta, yeraltı kiliselerindeki *confessio*'yu çevreleyen alt geçit gibi yapılır, haç ziyaretçilerinin, kutsal kalıntıların bulunduğu yere girmelerini sağlardı. Ender olarak dik açılı yapılan (Sankt Gallen manastırı kilisesi planı, IX. yy.) deambulatorium, genellikle yarım daire biçimindedir ve çoğu kez ışınsal capellalarla birlikte bulunur. Büyük roman kiliselerinde oldukça sık rastlanan bu düzen, daha sonra, gotik yapılar sayesinde gelişerek sahın ve koroyerini birlikte kuşatan bir galeriler kılıfı halini aldı (Notre-Dame de Paris). Absida yuvarlağı düzeyinde kemer gözlerinin yamuksu planı, çözülmesi güç bazı tonoz problemleri doğurur.

DE AMİCİS (Edmondo), italyan yazar (Oneglia 1846 - Bordighera 1908). Gazeteci, denemeci ve romancı. Öğretici bir duygusallıkla yazdı (*Vita militare*, 1868; *İstanbul*, 1874; *Çocuk kalbi* [Cuore], 1886).

DE AMİCİS BUONSOLAZZİ (Anna), italyan soprano (Napoli 1753'e doğr. - *ay. y.* 1816). Sanat yaşamına 1755'te Bologna'da başladı. Tüm Avrupa'da başarı kazandı, J.-C. Bach ve Haydn tarafından övüldü. Şarkıcının, çok tiz notalara varan ses yelpazesinden etkilenen Mozart, *Lucio Silla*'yı onun için besteledi.

■**DEAN** (James BYRON, **James** —denir), amerikalı sinema oyuncusu (Marion, İndiana, 1931 - Paso Robles, Kaliforniya, 1955). 1952'de, derslerini izlediği Actor's Studio'dan çok etkilendi ve tiyatroda, André Gide'in romanından R. ve A. Goetz tarafından uyarlanan *The İmmoralist* adlı oyunda rol aldı. Sinemada Elia Kazan'ın *Cennet yolu* (East of Eden) [1955] filmiyle hemen tanındı ve sevildi. Bu başarısını *Asi gençlik* (Rebel without a Cause) [Nicholas Ray, 1955] ve *Devlerin aşkı* (Giant) [G. Stevens, 1955-56] filmlerinde de sürdürdü. 24 yaşında bir araba kazası sonucu öldüğünde, amerikan gençliği ve dünya basını kendisini efsaneleştirdi. Dean kayıtsız ve durumundan hoşnut bir topluma başkaldırmış genç bir asi sayıldı; kişiliğinde 50'li yılların gencinin tipik özellikleri bulunmaya çalışıldı.

Dean ormanı, Büyük Britanya'da (Gloucestershire) ulusal park, Wales ülkesi'nin sınırında, Severn ile Wye arasında.

DEANE (*sır* Anthony), ingiliz gemi mühendisi (1638'e doğr. - Londra 1721). Zamanının en önemli organizatörlerinden biri, Pepys'in dostu ve danışmanı idi. 1664'ten 1679'a kadar Harwich tersanelerini yönetti ve ülkesinin deniz kuvvetlerinin güçlenmesine katkıda bulundu.

DE ANGELİS (Nazareno), italyan bas (Roma 1881 -*ay. y.* 1962). Sanat yaşamına 1903'te başladı. 1906-1933 arasında Scala di Milano'da çalıştı. Sesinin gürlüğü, kıvraklığı ve kusursuz oyunculuğuyla olağanüstü bir opera şarkıcısı olarak tanındı. De Angelis, Musa (Rossini'nin *Musa Mısır'da* operası) ve Mefistofele (Boito'nun operası) rollerine kişiliğinin damgasını vurmuş ve İtalya'da Wagner'in yapıtlarını tanıtmasıyla ün kazanmıştır.

DE ANTİQUİS → ANTİCO.

DEARBORN, ABD'de (Michigan) kent, Detroit'in batı banliyösünde; 90 700 nüf. Otomobil yapımı. Henry Ford müzesi (sanat tarihi ve amerikan sanayisi) ve Greenfield Village açık hava müzesi.

DEA SYRİA ("suriyeli Tanrıça"), Suriye'nin, Aştar'a denk düşen Doğurganlık ve Verimlilik tanrıçası Atargatis'in Roma dünyasında bilinen adı.

Deaths and Entrances, 1 perdelik modern dance work. Koregrafisini Martha Graham, müziğini Hunter Johnson, dekor ve sahne düzeneklerini Arch Lautener, kostümlerini Edythe Gilfond, ışıklandırmasını Jean Rosenthal hazırladı. İlk kez 1943'te New York'ta, M. Graham ve topluluğu tarafından sahnelendi. Esin kaynağı Brontë kardeşlerin yaşamı olan trajik bir yapıttır.

DEATH VALLEY (*Ölüm Vadisi*), Kaliforniya'da (ABD) derin çöküntü, Mohave çölünün K.'inde, Panamint ve Amargosa sıradağları arasında. Bir çökme çukuru olan bu çanak, deniz düzeyi altında – 85 m'ye kadar iner. Hemen hemen hiç yağış olmayan Death Valley'de çok yüksek sıcaklıklar kaydedilir: 55°C'a kadar. Ulusal park.

■**DEAUVİLLE,** Calvados'ta (Fransa) komün, Normandiya kıyısında, Touques ırmağının denize döküldüğü yerde; 4 769 nüf. 1860'ta Morny dükünün kurdurduğu sayfiye merkezi. Yat limanı. Gelişmesini bir ölçüde Paris'e yakın olmasına (yaklş. 200 km; bugün başkente bir otoyolla bağlıdır), kumarhanesine ve Normandiya'nın başlıca at eğitimi merkezlerinden biri olmasını sağlayan hipodromuna borçludur.

DEAVİ ya da **DAAVİ** çoğl. a. (ar. *daʿvā*'nın çoğl. *deʿavi*, *daʿavi*). *Esk.* **1.** Davalar. **—2.** *Deavi nezareti* → DİVANI DEAVİ NEZARETİ ||*Deavi nazırı* → DİVANI DEAVİ NAZIRI.

DE'B a. (ar. *de'b*). *Esk.* **1.** Âdet, kural, gelenek, töre. **—2.** *De'b-i dîrîn*, *de'b-i kadim*, eski töre.

DEBAGAT ya da **DİBAGAT** a. (ar. *dibâgat*). *Esk.* Deriyi terbiye etme sanatı, debbağlık, tabaklık, sepicilik.

Warne: Bros - J.-L. Passek kol.

James Dean
Elia Kazan'ın
Cennet yolu filminde (1955)

DE BAKEY (Michael Ellis), amerikalı cerrah (Lake Charles, Lousiana, 1908). Texas eyaletinin Waco kentindeki Baylor üniversitesinde profesör oldu (1948). Kalp cerrahisinin öncülerindendir. Turgut Özal'ın baypas ameliyatını da Houston'da prof. De Bakey yaptı (şubat 1987). Açık kalp ameliyatlarında kullanılacak kalp-akciğer makinesinin bir parçası olan "silindir pompası"nı tasarladı. Aort anevrizmalarının cerrahi tedavisi için, hasta damarın yerine dondurulmuş sağlam damar aşılama yöntemini geliştirdi. 1956'da aşılanacak damar yerine plastik boruların kullanılmasına öncülük etti. 1963'te, bir hastasının göğsüne mekanik bir aygıt (kalp pompası) yerleştirdi. Birçok ödül aldı: Albert Lasker klinik araştırmaları ödülü (1963), Eleanor Roosevelt beşeri bilimler ödülü (1969) ve SSCB Bilimler Akademisi 50. Yıldönümü madalyası (1973). De Bakey'in başlıca yapıtı *The Living Heart*'tır (1977; Antonio Gotto ile birlikte, Yaşayan Kalp).

DEBBABE a. (ar. *debbâbe*). *Esk.* Kale duvarlarını oymakta kullanılan bir tür savaş aracı.

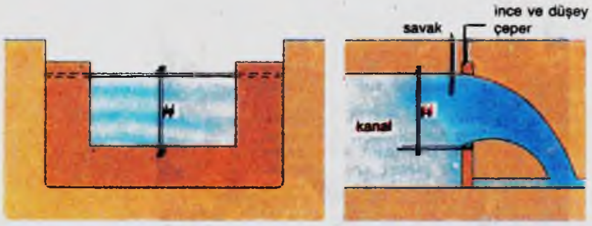
DEBBAĞ a. (ar. *debbâğ*). *Esk.* Hayvan derisi terbiye eden; tabak, sepici.

DEBBAĞZADE MEHMET EFENDİ, türk şeyhülislam (öl. İstanbul 1702). Yedikule debbağlarından şeyh Mahmut Efendi'nin oğlu. Dönemin önde gelen din bilginlerinden ders gördü; kazasker Kara Çelebizade Mahmut Efendi'den icazet aldı. Medreselerde müderrislik yaptıktan sonra Şam (1667), Edirne (1670) ve İstanbul (1674) kadılıklarında bulundu. Anadolu kazaskerliğine getirildi (1679). Rumeli payesine yükseldi (1683). Rumeli kazaskeri oldu (1687). Mehmet IV'ün tahttan

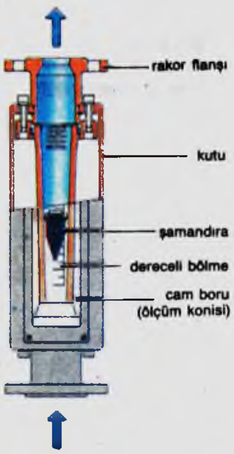
Perrard-Rapho

Deauville "tiyatro", kumarhane (solda) ve hipodrom (arka planda)

debiölçer savak

şamandıralı debiölçer

indirilmesinde etkin rol oynadı ve aynı yıl şeyhülislamlığa getirildi. Köprülü Fazıl Mustafa Paşa'nın katline, yeniçeri ocak ağalarının ısrarına rağmen, fetva vermediğinden görevinden azledildi (1688). Erzurumlu Seyit Feyzullah Efendi'nin ardından ikinci kez şeyhülislamlık görevini üstlendi (1688-1690). Sahih hadisler ile ilgili *Reşahat ün-nâsıh mine'l hadis -i sahih*, fetvalar ile ilgili *Fetavay-ı Numaniye* adlı iki yapıtı vardır.

DEBDEBE a. (fars. *debdebe*). **1.** Görkemli, gösterişli olan şeyin özelliği; görkem, şatafat, ihtişam. **—2.** *Esk.* Patırtı, gürültü.

DEBDEBELİ sıf. Gösterişi, görkemiyle belirginleşen şey için kullanılır: *Debdebeli saraylar.*

De Beers, dünya elmas (doğal ve sentetik) dağıtımını hemen tümüyle sağlayan güney afrikalı şirketler grubu. Şubeleri ve iştirakleri aracılığıyla elmas dağıtımının yaklaşık % 80'ini denetimi altında bulundurur. De Beers'in ayrıca, Güney Afrika kimya sanayisinde, altın, kömür, bakır vb. madenlerinde önemli hisseleri vardır.

DÉBÉLÉ, Gine'de madencilik kenti. Kindia yakınında bir boksit yatağının işletilmesi için (SSCB'nin yardımıyla) kuruldu.

DEBELENMEK gçz. f. *Tkz.* **1.** Olduğu yerde bedenini, elini, kolunu hareket ettirmek; çırpınmak: *Güneşin altında debelendi durdu.* **—2.** Bir şeyden, bir kimseden kurtulmak için çabalamak: *Boş yere debelenme, elimden kurtulamazsın.* **—3.** Boş yere uğraşmak, çırpınmak: *Bir şaşkınlık içinde debelenip duruyordu.*

DEBELLATİO a. (lat. *sözc.*). Uluslarar. huk. Topraklarının fethedilmesiyle bir ülkede egemen olan devletin yok olarak fetheden devlete katılması.(Çağdaş uluslararası hukuk, *debellatio*'yu hukuk dışı bulur: Etyopya'nın İtalya tarafından ilhakı [1936], Anschluss [1938], Polonya'nın Almanya ve Sovyetler Birliği arasında "Polonya devletinin yıkıldığı" gerekçesiyle paylaşılması: 28 eylül 1939 alman-sovyet paktı.)

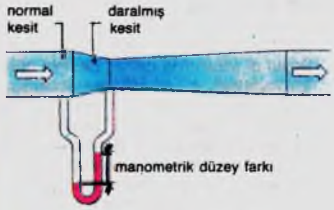
DEBELYANOV (Dimço), bulgar şair (Koprivştisa 1887 - Makedonya cephesinde öldürüldü 1916). Bulgaristan'da simgecilik ve idealizm akımının en seçkin temsilcilerinden biri. Uyaklar ve ses yinelenmeleri yönünden Verlaine'in, Baudelaire'in, fransız simgecilerinin ve rus şair Blok'un etkisini taşıyan zengin dizelerinde manevi uyum arayışını, sevinç ve güzellik dolu bir başka yaşama yönelik romantik düşlerini dile getirir.

DEBEN a. Antik. Eski Mısır'da kullanılan bir ağırlık birimi (91 g), Yeni İmparatorluk'un ilk günlerinden bu yana (İ.Ö. 1580'e doğr.) bütün Önasya ve Mezopotamya'da kullanılan uluslararası değer etalonu.

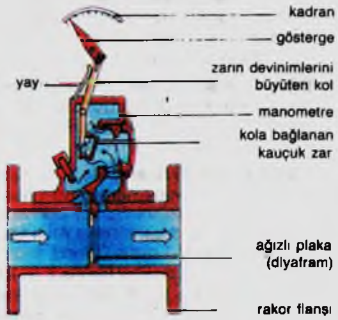
DEBENEDETTİ (Giacomo), italyan yazar (Biella 1901 - Milano 1967). Deneme-ci, edebiyat eleştirmeni; psikanalizden etkilendi (özellikle Proust, Svevo ve Saba üstüne denemelerinde). En önemli yazılarını *Saggi critici*'lerinde (1929, 1945, 1959) ve *İntermezzo*'da (1963) topladı.

DEBG a. (ar. *debg*). *Esk.* Deriyi yumuşatıp terbiye etme, sepi.

DEBİ a. Hidrol. Bir akarsuyun belli bir noktasında bir saniyede geçen su miktarı. (Bk. *ansikl.* böl.) [Eşanl. VERDİ.] ‖*Debi eğrisi*, bir akarsu debisinin, suyun yüksekliğine göre belirlenen evrim grafiği. (Bu yükseklik ordinat ekseninde, debi ise absis ekseninde gösterilir.)

Venturi borusu

diyaframlı debiölçer

—Akışkan. mekan. Herhangi bir aygıtın, birim zamanda verdiği sıvı ya da gaz miktarı. (Eşanl. VERDİ.)

—Camc. ÇEKİM'in eşanlamlısı.

—Hidr. pnöm. *Debi divizörü*, BÖLÜCÜ'nün eşanlamlısı.

—Ölçbil. *Bir kaynağın, bir pompanın, bir suyolunun debisini ölçmek*, belli bir sürede verdikleri su miktarını ölçmek.

—Teknol. *Debi bölücü*, bir boru donanımında, bir borunun debisini, iki küçük boruya dağıtmaya yarayan birleştirme öğesi.

—Tıp → VERDİ.

—ANSİKL. Hidrol. Debi genellikle saniyede metreküp olarak belirtilir. Debi ya hacim ölçüm ya doğrudan ölçümle saptanır; bu ölçümler yetersiz kalırsa akarsuyun hidrolik formüllerine başvurulur. Hacim ölçümü ilkesi basittir (ortalama akış hızının [m^2/sn] ıslak kesitle [m^2] çarpımı), ama uzun zaman ve özenli çalışma ister; çünkü hız ıslak kesitin her noktasında aynı değildir; ayrıca ölçme aygıtlarının, yatakları alüvyonlarla kaplı çok büyük ya da küçük akarsulara daldırılması uygulamada kimi sorunlara yol açar. Debi, havzanın yüzeyiyle bağıntılı olarak km^2/l biçiminde "özgül" bir değerle de gösterilebilir. Yıllık ortalama debiye modül denir. Modül, uç debiler (minimum ve maksimum), aylık ortalama debiler ve diğer ayırtedici değerlerle (günlük debilerin yarıları, çeyrekleri, onda birleri) birlikte akarsu rejiminin belirlenmesini sağlar. Aylık debi katsayısı, her aylık ortalamanın modüle oranıdır. Debinin yıllık, mevsimlik ya da rastlantısal (taşkınlar, uzun süren kuraklıklar) değişimi akaçlanan havzanın tüm jeofiziksel özelliklerine (yükseklik, eğim, toprağın ve yeraltının yapısı), iklime, bitki örtüsüne ve kimi zaman da insanlardan kaynaklanan düzenlemelere bağlıdır.

DEBİCA, Polonya'nın güney-doğu kesiminde kent, Karpat dağeteğiyle Sandomierska Kotlina havzasının birleştiği yerde; 33 000 nüf. Demiryolu kavşağı. Makine, besin ve kimya sanayileri. Taşıt lastiği yapımı.

DEBİERNE (André Louis), fransız kimyacı (Paris 1874 - *ay. y.* 1949). Paris Fizik ve kimya okulu'nda öğrenim gördü, sonra burada profesör ve müdür oldu; Sorbonne'a, sonra Institut du radium'un müdürlüğüne atandı. Marie Curie ile birlikte arı radyumu elde etti ve 1899'da aktinyumu buldu. Daha sonraki çalışmalarında öncelikle radyoaktif cisimlerin emanasyonlarını ele aldı, bunların atom kütlelerini belirledi. Yaşamının son yıllarında nükleer patlamaların meteoroloji olayları üzerindeki etkisini inceledi.

DEBİL a. (fr. *débile*). Psik. **1.** Akılsal debilliği olan kimse. **—2.** *Hafif debil*, psikometri sınamalarında, 50 ile 75 arasında bir zekâ düzeyi gösteren kimse. ‖ *Tam debil*, psikometri sınamalarında zekâ düzeyi 50'yi aşmayan kimse.

DEBİLA, Cezayir'de vaha, El-Uved'in K.-K.-D.'sunda; 37 900 nüf.

DEBİLLEŞME a. Psik. Bazı psikozların, duygusal yatırımların kısılması, narsisçe içe kapanış ya da fobi türünde toptan ketlemelerle kendini gösteren yetersizleştirici evrim.

DEBİLLİK a. Biçimi, derecesi ve nedenleri ne olursa olsun, genel anlamda zihinsel yetersizlik. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Psik. *Hareketsel debillik*, sakarlığı (hareketin amacına uygun olmaması), anormal olarak sürüp giden sinkinezileri ve kassal gevşeme yeteneksizliğini bir araya getiren ruhsal-hareketsel (psikomotor) bozukluk. (Bu sendrom, belli bir sinirsel bozukluğa bağlı değildir, düşünsel yetersizlikle birlikte bulunabilir ya da bulunmayabilir. ‖ *Zihinsel debillik*, ayırtedici niteliği, varsayımsal-tümdengelimli düşünceden yoksunluk olan hafif ve orta dereceli zihinsel yetersizlik.

—ANSİKL. Psik. Zihinsel debillik düzeyini saptamada, okul ölçütleri belirleyici rol oynar. Yetersiz bir zihin gelişimi (yetişkinlik çağında, zekâ yaşının 10 olması gibi), debil çocuklara okuma öğretmek için özel pedagoji önlemleri alınmasını gerektirir (genellikle yatılı ya da gündüzlü hastane -okullarda). Debil kişilerin düşünce yetisi, Jean Piaget'nin betimlediği biçimsel düşünce aşamasına erişemez. Ne var ki, bu kişilerin, çeşitli alanlardaki (özellikle topluma katılma alanında), edinçleri ve olanakları, bir İ. Q. ile, yani zekâ bölümüyle nicelleştirilen düşünsel yetersizliklerinden çok başka etkenlere bağlıdır. Bundan ötürü, yetersizliğin ortaya çıktığı duygusal ve ilişkisel bağlam, kişilik yapısı ve alınan tıp -pedagoji ve/ya da psikoterapi önlemleri, belirleyici rol oynar.

DEBİMETRE a. Ölçbil. DEBİÖLÇER'in eşanlamlısı.

DEBİÖLÇER a. Ölçbil. Açık havada ya da boru içinde akan bir akışkanın, bir sıvının ya da bir gazın debisini hacim ya da kütle türünden denetleyen, ölçen ya da düzenleyen aygıt. (Eşanl. DEBİMETRE, VERDİÖLÇER.)

—ANSİKL. Başlıca debiölçerler, aşağıdaki düzeneklerden oluşur: kanalların ve nehirlerin debilerini ölçmede *savaklar*'dan yararlanılır; bir boru içinden akan akışkanın debi ölçümünde ise *Venturi boruları, çaplanmış ağızlar* ya da *hacimölçümsel sayaçlar* kullanılır. Örneğin bir kanalın debisi, bir pencere taşıyan düşey ve ince bir çeperle kanal yatağı kapanarak ölçülür. Bu pencere savak işlevi görür. Akan debi savağın eşiğini yukarıçığır düzeyinden ayıran H yüksekliğine bağlıdır ve bu yükseklik debinin ölçümünü sağlar.

Venturi borusunda akışkanın hızlanması için dar bir bölge bulunur. Normal kesit ile daralmış kesit arasında manometrik düzeylerin sapmasıyla ölçülen basınç farkı, Bernoulli teoremi gereğince debinin karesiyle orantılıdır. Debisi ölçülecek borularda, Venturi borusu yerine genellikle diyaframlar ya da çaplanmış lüleler kullanılır. Bunlar Venturi borusundan daha az yer tutar, ama daha yüksek bir yük yitimine yol açma sakıncası vardır.

Venturi borusunda daralmış kesitin alanı değişmez ve debi, bu kesitin yol açtığı

basınç düşmesiyle ölçülür. Değişken kesitli debiölçerlerde ise, basınç düşüşü değişmez ve değişmezlik bir şamandıranın ağırlığıyla sağlanır. Daralmış kesitin alanı şamandıranın konumuna göre değişir. Bu konumu genellikle doğrudan debi türünden derecelenmiş bir boru içinde dolaşan akışkan debisi belirler. Debi ölçümünde, bir türbinden de yararlanılabilir; türbinin dönme hızı ölçülerek debi belirlenir; bu amaçla türbine takımetrik bir dinamo eşlenebildiği gibi boru dışındaki bir devrede almaşık akım indükleyen döner bir mıknatıs da bağlanabilir; bu halde indüklenen gerilimin frekansı dönme hızıyla orantılıdır. Öte yandan akışkanın akış hızını ölçen birçok özel debiölçer türleri vardır: ısıl debiölçerler, sesöteli ya da laserli Doppler debiölçerleri, elektromanyetik (ya da manyetohidrodinamik) debiölçerler. Vorteksli debiölçerlerde ölçümü sağlayan, burgaçlı bir rejimde burgaçların ayrılma frekansıdır.

DEBİR a. (fars. *debir*). *Esk.* **1.** Kâtip, yazıcı; kendisine danışılan kimse. **—2.** *Debir-i asuman, debir-i çarh, debir-i felek,* Merkur gezegeni.
—Tar. Sasani devletinde kâtip sınıfına verilen ad.
—ANSİKL. Din adamları ve komutanlardan sonra önem açısından üçüncü sırayı alan debir sınıfı, zamanla halk arasında, özellikle köylerde büyük saygınlık kazanınca, tüm devlet memurları bu adla anılmaya başlandı. Debirler devletin haberleşme işleri, fermanların yazılması, belgelerin düzenlenmesi ve korunması, para ve hesap işlemleri ile görevliydiler.

DEBİRAN çoğl. a. (fars. *debir*'in, çoğl. *debirān*). *Esk.* Yazıcılar, kâtipler; müsteşarlar.

DEBİRİSTAN a. (fars. *debir* ve *-istan*'dan *debiristān*). *Esk.* Kalem odası, büro.

DEBİSTAN a. (fars. *debistān*). *Esk.* Okul, eğitim kurumu.

Debistanülmezahib, XVII. yy.'da Hindistan'da bulunan hindu ve parsilerin dinleri (zerdüştçülük) hakkında bilgi veren farsça yapıt. 1654-1657 arası yazıldığı sanılan yapıtın yazarı büyük bir olasılıkla Mubed Şah ya da Molla Mubed takma adını taşıyan bir şairdir. Yapıtta öncelikle zerdüştçülük, hinduculuk, yahudilik, hıristiyanlık ve müslümanlık anlatılır. Ayrıca, felsefecilerle (Sokrates, Platon) sufilerden söz edilmektedir.

DEBİSTANİ sıf. (fars. *debistan* ve *-i*'den *debistānī*). *Esk.* **1.** Okulla ilgili. **—2.** Okul çocuğu.

DEBİTÖZ a. (fr. *débiteuse*). Camc. Fourcault cam çekme yönteminde cam banyosu yüzeyinde tutulan ve pencere camı yaprağı oluşturmak için gerekli debiyi sağlayan, ortası yarık ateşe dayanıklı parça.

DEBLOKAJ a. (fr. *déblocage*). Tic. Tüketim mallarını taşıma ya da satma, banka kredilerini ya da hesaplarını kullanma, vb. konulardaki bir yasağı kaldırmak eylemi.

DEBO, Nijer'in iç deltasının K.'inde göl (250 km²).

DE BOER (Lodewijk), hollandalı tiyatro yazarı (Lahey 1937). *The Family* (1973) adlı oyunuyla büyük bir başarı kazandı. Arrabal tarzında bir "bütüncül" tiyatro yaratmaya çalışır (*Darts,* 1968, vb.).

DE BONO (Emilio), italyan mareşal ve siyaset adamı (Cassano d'Auda 1866 - Verona 1944). Birinci Dünya savaşı'nda kolordu komutanlığı yaptı, faşistlerin safında yer aldı ve 1922'de Roma yürüyüşüne katıldı. Polis müdürü, 1925'te Trablus valisi oldu. Doğu Afrika yüksek komiserliğine atandı ve Etyopya'ya karşı savaşan kuvvetlere komuta etti (1935); kısa bir süre sonra yerini Badoglio'ya bıraktı. 1942'de devlet bakanı oldu. 1943'te Mussolini'nin devrilmesiyle sonuçlanan Büyük Faşist Konsey oturumuna o da katıldı. Birkaç ay sonra tutuklandı, yargılandı ve idam edildi.

DEBORA ya da **DVORA** (*arı* anlamında ibranice sözc.). İsrail'li kadın peygamberi ve hâkimi. İsrail'in bir kenan kralına karşı kazandığı zaferi yücelten *Debora ilahisi* Kutsal Kitap'ın (Hâkimler, V) en eski metinlerinden biridir.

DE BOSİS (Adolfo), italyan yazar (Ancona 1863 - *ay. y.* 1924). D'Annunzio çizgisinde şiirler yazdı (*Amori ac silentio sacrum,* 1900; *Rime sparse,* 1914).

DÉBOULÉ a. (fr. sözc.). Koregr. Pointe ya da demi-pointe durumunda hızla dönerek peş peşe yapılan iki yarım turdan oluşan adım. (Déboulé'ler, iki ayak üzerinde yapılan dönüşlerdir ve her zaman diziler halinde icra edilirler. Déboulé sırasında dansçının ilerleyebilmesi için, vücudunun dönüşü hızlı ve sürekli, bacaklarıysa iyice bitişik olmalı; hareket, bir topacın dönüşünü andırmalıdır. Yön değiştirileceği zaman, baş, vücuttan önce, ilerlenecek yöne çevrilir.) [Déboulé dizisi, zincirleme dönüşler diye de anılır.]

DEBRA MARKOS, Etyopya'da kent, Gocam ilinin merkezi, Addis Abeba'nın K.-B.'sında; 33 700 nüf. Ticaret merkezi. Havaalanı.

DE BRAY (Jan), hollandalı ressam (Haarlem 1627 - *ay. y.* 1697). Ressam ve mimar olan babası Salomon De Bray'ın öğrencisi oldu. Birçok kez Haarlem loncalarının yöneticiliğine getirildi. Salomon De Bray'ın tablolarından esinlenmiş tarihi tablolardan başka, özellikle portreler yaptı. Bunlar, yalnız ya da toplu halde bulunan kişilerin ince ve soylu bir üslupla gerçekleştirilmiş portreleridir: Haarlem yetimhanesi ile cüzam hastanesinin *Müdürler*'i ile *Müdireler*'inin resimleri, 1663-1667 arasında (Haarlem); *Aziz Luka loncası yönetim kurulu,* 1675 (Amsterdam).

DEBRA ZEYT, Etyopya'da (Çoa) kent, Addis Abeba'nın G.-D.'sunda; 27 000 nüf. Askeri üs. —Yakınında, sulama barajı.

DEBRE ya da **DEBRE-İ BÂLÂ** (Yukarı Debre), Makedonya Cumhuriyeti'nde, Arnavutluk sınırı yakınında, Ohrid gölüne dökülen Kara Drin ırmağı üzerinde kent. Osmanlı İmparatorluğu zamanında Manastır vilayetine bağlı Debre sancağının merkeziydi.
—Tar. XIV. yy.'da Kastoria prensliğinin topraklarına katılan kent, Murat I döneminden başlayarak Türkler ile Arnavutlar arasında çekişme konusu oldu. Mehmet II döneminde Arnavutluk üzerine büyük bir akın düzenleyen Evrenosoğlu İsa Bey, Debre üzerinde kesinlikle türk egemenliğini kurdu (1455). Osmanlı yönetiminde Rumeli beylerbeyliğinin Elbasan sancağına bağlanan kent, daha sonra bölgede yapılan ıslahat sırasında (1832), Manastır'a bağlı bir sancak durumuna getirildi. Balkan savaşı sonunda tüm Arnavutluk ile birlikte türk egemenliğinden çıktı, 1913 Londra konferansı'nda Arnavutluk'tan alınarak Sırbistan'a bağlandı. Birinci Dünya savaşı'nda kanlı olaylara sahne oldu. Almanya ve İtalya'ya karşı girişilen direniş hareketinin merkezi olduğu İkinci Dünya savaşı sırasında yeniden Arnavutluk sınırları içine alındı. Savaştan sonra Yugoslavya'nın yönetimi altına girdi.

DEBRÉ (Michel), fransız siyaset adamı (Paris 1912). Direniş hareketinde De Gaulle ile birlikte çalıştı. Senatör oldu (1948-1958). 1958'de generalin politikaya dönmesini destekledi, adalet bakanlığı (1958-59), başbakanlık (1959-62), maliye bakanlığı (1965) ve savunma bakanlığı (1969-72; 1972-73) yaptı.

DEBRÉ (Olivier), fransız ressam (Paris 1920), Michel Debré'nin kardeşi. Daha 1942-43 yıllarında yapıtları, Avrupa soyut anlatımcılığının ilk örneklerinden birini sundu, 1960'tan sonra, 50'li yıllara özgü "pat"lan bırakarak, daha akıcı, daha kapsamlı ve daha ustalıklı bir soyutçuluğa doğru gelişme gösterdi. Resimleri çoğunlukla doğayı çağrıştırır.

DEBRECEN, Macaristan'ın D.'sunda kent, Hajdú-Bihar'ın yönetim bölümü ve yönetim bölgesi merkezi; 212 247 nüf. (1990). Üniversite. Barok üslupta küçük protestan kilisesi. Büyük protestan kilisesi ve okulu, yeniklasik belediye sarayı. Müze. Debrecen, en uzun süre kırsal kesim bozkırı (puszta) görümünü koruyan bir bölgenin merkezinde kurulmuştur. Eski bir hayvan pazarı olan kentteki geleneksel tarım ve besin sanayisine son zamanlarda yeni işletmeler (makine yapımı, ilaç ve kâğıt sanayisi) de eklenmiştir.
—Tar. *Calvinci Roma* ve *macar Cenevre'si* diye de anılan kent, 1567 reform konsilinin merkeziydi. Türkler ile savaşlardan zarar gördü ve 1849'un 9 ocağından 30 mayısına dek macar hükümetine ve Diyet'e merkezlik etti. Kossuth, 14 nisan 1849'da Macaristan'ın bağımsızlığını burada ilan etti. Geçici Millet meclisi 1944'te burada toplandı.

Debré-Fibiger sendromu, böbreküstü bezlerinde görülen doğuştan hiperplazi çeşidi. (Bu hastalıkta androjen hormonların aşırı salgılanmasına kortizol ve aldosteron salgısı yetersizliği eklenir; bu da kortizon tedavisini gerektirir.)

DEBRE-İ BÂLÂ (Yukarı Debre) → DEBRE.

DEBRE-İ ZİR (Aşağı Debre), osmanlı döneminde Manastır vilayetinin Debre sancağına bağlı ilçe. Merkezi, bugün Arnavutluk sınırları içinde, Kara Drin ırmağının orta çığırındaki Peşkopi idi.

DEBREU (Gerard), fransız asıllı amerikalı iktisatçı (Calais 1921). Matematiksel iktisat ve ekonometri uzmanıdır. *Théorie de la valeur, une analyse axiomatique de l'équilibre économique* (Değer kuramı, iktisadi dengenin aksiyomatik çözümlemesi [1959] adlı yapıtında, küme kuramı diliyle bir piyasa ekonomisinde denge ve optimum arasındaki ilişkileri gösterdi. (Nobel ödülü, 1983.)

DEBREYAJ ya da **DEBRİYAJ** a. (fr. *débrayage*). Oto. Kavrama ile birbirine kenetlenmiş iki mili bağımsız hale getirecek biçimde ayıran ve çekici mili devinimle bırakarak çekilen milin durmasını sağlayan, kavramanın tersi işlem. || Debreyajı yapan mekanizma. (Eşanl. KAVRAMA PEDALI.) || *Debreyaj baskı bilyası,* debreyaj evresinde, kavrama yayının (ya da yaylarının) ek-

Olivier Debré
Kışın Loire (1971)
Ariel galerisi, Paris

B. Hatala - C.N.A.C.G.-Pompidou diateği

Lauros-Giraudon

Claude **Debussy**
Paul Robier'nin bir taslağından ayrıntı
Paris Müzik konservatuvarı

Petrus **Debye**

Lauros-Giraudon

Alexandre **Decamps**
Çeşme başındaki türk çocukları
Condé müzesi, Chantilly

senel itişini karşılayan kaygan ya da bilyalı rulman. || *Debreyaja basmak,* bir arabada, motor mili ile çekilen mil arasındaki bağlantıyı kesmek için debreyaj pedalına basmak. || *Çift debreyaj yapma,* aşağıdaki üç evrede gerçekleştirilen işlem: 1. debreyaja basıldığı ve ayak gaz pedalından çekildiği anda vites kolunu boşa almak, 2. vites kolu ve pedallar bu konumdayken, arabayı çok kısa bir süre sürmek; 3. ikinci kez debreyaja basmak, motorun dönme hızını ayarlamak için hafifçe gaz vermek ve vitesi önceki durumundan daha düşük bir duruma getirmek. (Dişliyle kavranacak pinyon dişlerinin çevresel hızını olabildiğince iyi bir biçimde eşzamanlamak amacıyla yapılan bu vites değiştirme, yalnız vites "düşürmede" uygulanıyordu. Çift debreyaj yapma senkromeçli vites kutularında artık geçerli değildir.)

DEBRİE (André), fransız mucit ve sanayici (Paris 1891 - *ay. y.* 1967). Fransız sinema sanayisinin öncülerinden. Çeşitli kameralar ve makineler icat etti: *Parvo* kameraları, *Super Parvo* (1932, tümüyle sessiz ilk stüdyo kamerasıdır, daha sonra dünyanın her yerine yayılmıştır), *Truca* (1929, optik çekimle laboratuvarda özel efektler gerçekleştirmeyi sağlayan ilk makinedir), çekim makineleri, film yıkama makineleri, göstericiler, çok süratli çekim yapan bir kamera vb. A. Debrie aynı zamanda A. Gance ile birlikte bir "üçlü ekran" (*Napoleon,* 1926) icat etmiştir.

DEBRİYAJ → DEBREYAJ.

DE BROSSE (Salomon) → BROSSE (Salomon de).

DEBS (Eugene Victor), amerikalı sosyalist ve sendika lideri (Terre Haute, İndiana, 1855 - Elmhurst, İllinois, 1926). Lokomotif sürücülüğü yaptı, 1875'te sendika etkinliklerine katıldı. 1893'te amerikan demiryolu sendikasını kurmasıyla ve ertesi yıl Pullman fabrikalarında bir grev başlatmasıyla ün kazandı. 6 ay hapse mahkûm edildi. 1897'de, Chicago'da sosyal demokrat partinin kurucuları arasında yer aldı, bu parti birtakım kamulaştırmalar yapılmasını, iş gününün kısaltılmasını ve kooperatiflerin kurulması yoluyla Batı'daki topraklarda bir "sömürgeleştirme planı"nın yürürlüğe konmasını önermekteydi. 1901'de sosyal demokrasi de dahil olmak üzere çeşitli hareketlerin birleşmesinden Amerika sosyalist partisi doğdu, E. Debs yeni partinin en gözde yöneticilerinden biri durumuna geldi ve partide sol eğilimi temsil etti. 1900, 1904, 1908 ve 1912 ABD başkanlık seçimlerinde adaylığını koydu. ABD, Birinci Dünya savaşı'na girdiğinde barıştan yana olduğunu ilan etti ve on yıl hapse mahkûm edildi (1918). Ancak bu ceza 1920'de başkanlık seçimlerinde 920 000 oy toplamasına engel olamadı. 1921'de başkan Harding tarafından serbest bırakıldı, ancak yurttaşlık haklarını yeniden elde edemedi ve militan etkinliklerini sürdürdü.

DEBUCOURT (Philibert Louis), fransız ressam ve gravürcü (Paris 1755 - Belleville 1832). Vien'in öğrencisi. Günlük yaşamı canlandıran tablolarıyla tanındı: *Çiçek demetleri ya da büyükannenin doğum günü, Annette ile Lubin, Palais -Royal'de gezinti.* 1781'de Krallık akademisi'ne kabul edildi, 1785'ten başlayarak kendini gravüre, özellikle renkli akuatintaya verdi. Kendi resimlerinden hazırladığı en beğenilen gravürleri şunlardır: *Gelin menuettosu, Köy düğünü, Büyükbabanın doğum günü, Tırmanış ya da sabah vedalaşması, Kutlama ya da yılbaşı sabahı, Ulusal almanak, Halka açık gezinti yeri.* 1800'den sonra röprodüksiyon gravürcülüğüne başladı. M. Fenaille tarafından kataloglanmış 558 parça yapıtı vardır.

DEBUR a. (ar *debūr*). *Esk.* Batı rüzgârı.

DEBURAU (Jean Gaspard), fransız mim sanatçısı (Kolin, Bohemya, 1796 - Paris 1846). Cambazlar arasında geçen yoksul bir çocukluktan sonra, akrobat ve ip cambazlarından oluşan bir topluluk kurdu. Topluluk Restauration döneminde Paris'te temsiller vermeye başladı. Funambules tiyatrosu'nda yaptığı mim gösterilerinde yarattığı Pierrot tipi halkın büyük beğenisini kazandı. Kenar mahallelerde yaşayan halktan tipleri canlandıran Pierrot'ya insancıl ve hüzünlü bir kişilik kazandırdı. Ölümünden sonra, o güne kadar hiçbir mim sanatçısının erişemediği bir üne kavuştu: S. Guitry yaşamını sahneye, M. Carné de *les Enfants du Paradis* filmiyle perdeye aktardı, Deburau rolünü Jean -Louis Barrault oynadı.

DEBUSİ (Ebu Zeyd Ubeydullah bin Ömer **ED-**), hanefi fıkıhçı (öl. 1039). Öğrenimini Semerkand ve Buhara'da yaptı. Fıkıh ile ilgili *Te'sıs ün-nazar fi ihtilâf il -eimme* ve *Takvim ül-edille* adlarında yapıtları vardır.

■**DEBUSSY** ([Achille-] Claude), fransız besteci (Saint - Germainen - Laye 1862 - Paris 1918). Chopin'in öğrencisi Antoinette Flore Mauté'den bir süre piyano dersi aldıktan sonra Paris konservatuvarı'na girdi. Burda Marmontel'in piyano, Lavignac'ın solfej ve Emile Durand'ın armoni öğrencisi oldu. Aynı zamanda Franck'ın org ve Ernest Guiraud'nun besteleme derslerini izledi. Çok parlak, ama dikbaşlı bir öğrenciydi. Çaykovskiy'in koruyucusu, Mme Nadejda von Meck'in evinde piyano çalıyor, onunla birlikte tüm Avrupa'yı dolaşıyordu: İsviçre; Wagner ile tanıştığı İtalya; Tristan'ı dinlediği Avustarya; halk müziğine hayran kaldığı Rusya. Liszt'ten destek gördü ve kendine yeni ufaklar açan mimar Vasnier ile eşinin dostluğunu kazandı. 1884'te *l'Enfant prodigue* adlı kantatıyla Roma ödülü'nü kazandı. Roma'dan gönderdikleri arasında önrafaelloculardan esinlenmiş kadın sesi ve orkestra için lirik şiir *la Damoiselle élue* ve *Zuléima,* Debussy'nin sanatını, Boticelli'den esinlenmiş olan koro ve orkestra için *Printemps*'dan daha iyi temsil eder. Bu dönemde çok sayıda ezgi besteledi. 1885-87 arasında Roma'da Villa Medici'de kaldı: piyano ve orkestra için bir *Fantezi*'yi (Fantaisie) de orada besteledi. Paris'e dönünce Stéphane Mallarmé ile tanıştı, onun ünlü salı toplantılarına ve daha birçok edebiyat toplantısına katıldı. *Parsifal*'i, *Tristan ile İsolde*'yi ve *Nürnbergli usta şarkıcılar*'ı dinlemek için 1888'de ve 1889'da Bayreuth'e gitti. Bu yolculuklarında Brahms ile iki kez karşılaştı. Yine 1889'da Musorgskiy'nin *Boris Godunov*'unu ve Uluslararası sergi'de de Uzakdoğu'nun vurma çalgılarını keşfetti. 1891'de *Chat noir* adlı kabarede Erik Satie ile tanıştı, daha sonra onun *Gymnopédies I* ve *III* adlı yapıtlarını orkestraladı. 1893'te, bir başyapıt olan *Dörtlü*'sünü besteledi ve kemancı Ysaye'e ithaf etti. Son şeklini 1899'da alacak olan orkestra için *Noktürnler*'in taslaklarını da bu sırada hazırladı. Bu dönemin öteki ürünlerinden *Proses lyriques* ve *Suite bergamasque* önemlidir. *Bir fauna*'nın öğleden sonrasına prelüd* (Prelude à l'après midi d'un faune) [1894] ve arkadaşı Pierre Louÿs'in şiirleri üzerine bestelediği *Bilitis'in şarkıları* (Chansons de Bilitis) [1897] adlı yapıtları, Société nationale'de coşkuyla karşılandı. Maurice Maeterlinck'in librettosu üzerine *Pelleas*' et Melisande* adlı operasını bu dönemde tasarladı. Gabrielle Dupont ile geçirdiği fırtınalı üç yıldan sonra 1899'da Rosalie Texier ile, 1908'de de Emma Bardac ile evlendi. Opera repertuvarının en önemli yapıtlarından olan *Pelléas et Mélisande*'ın 1902'de yapılan prömiyeri uzun süre unutulmadı. Hep işitilmedik sesler arayan ve geleneksel biçimlere sırt çeviren Debussy, genişletilmiş bir klavyenin çeşitli bölgelerini şairce işleyerek, piyano alanında sürekli yenilikler yaptı: *Estampes* (1903); *Bir taslak defterinden* (D'un cahier d'esquisses) [1903]; on iki prelüdlük iki derleme (1910, 1913); on iki etütlük iki derleme (1915); dört el için parçalar (*Altı antik epigraf,* 1914); iki piyano için yapıtlar (*Siyah beyaz* [En blanc et noir], 1915). Orkestra yapıtlarında da kalıplardan uzak durmaya, seslerden apayrı bir evren kurmaya ve "gelip geçen ve bize dünyanın serüvenlerini anlatan rüzgârlardan başka kimsenin öğüdünü dinlememeye" özen gösterdi. Orkestradaki çalgıların seslerini yepyeni bir anlayışla değerlendiren *Deniz* (1905) başlıklı üç bölümlü senfonisi, müziksel düşüncelerin ritmik, melodik ve armonik akıcılığını etkili biçimde öne çıkaran üslubunun en tipik örneğidir. *Images* başlıklı üç orkestra yapıtı (1906-1911), anlatım inceliğiyle dikkat çeker; bu ince anlatım, *Oyunlar* (Jeux) adlı bale müziğinde doruğa ulaşır.

Sağlığının bozulmasına rağmen arkadaşı Gabriele D'Annunzio'nun metni üzerine *le Martyre de saint Sébastien* (1911) adlı sahne yapıtını, André Caplet tarafından orkestralanacak ve bale olarak sahnelenecek olan dört el piyano için *Oyuncak kutusu*'nu (la Bôite à joujoux) besteledi. Bu bale *Khamma* (1912) ve *Oyunlar* (1913) ile birlikte koregrafik bir üçlü oluşturdu. Bu son partisyon, *"bir andan bir ana* yenilendiği için her *anın* ayrı ayrı değerlendirildiği bir dinlenme türünü gerektirir, dolayısıyla da yeni bir müzik anlayışının müjdecisidir" (Pierre Boulez). Debussy, Verlaine'in (iki *Fêtes galantes* dizisi, 1882-1904, *Ariettes oubliées,* 1903), Baudelaire'in (*Cinq Poemes,* 1890), Mallarmé'nin (*Trois Poèmes,* 1913), François Villon'un (*Trois Ballades,* 1910) şiirleri üzerine yazdığı yepyeni bir anlayıştaki yapıtlarıyla ezgi repertuarını zenginleştirdi; Rönesans dönemi fransız çoksesçileri anlayışında korolar besteledi: *Trois Chansons de Charles d'Orléans* (1908). Kendi yapıtları dışında, Rameau, Gluck, Schumann, Chopin gibi bestecilerin yapıtlarını yayıma hazırladı. Çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanmış eleştirilerinde sanat anlayışını açık bir biçimde dile getirdi. Bu yazılarından bazıları, ölümünden sonra *Monsieur Croche, antidilettante* başlığı altında kitaplaştırıldı (1921). Hastalığın karanttığı son yıllarında *Artık evleri olmayan çocukların noeli* (Noel des enfants qui n'ont plus de maison) [1915] adlı yapıtı besteledi ve *Ode à la France*'ın ilk taslağını hazırladı. Son yapıtları yazmayı tasarladığı altı sonatın ilk üçüdür: çello ve piyano için; flüt, alto ve arp için; keman ve piyano için (1915-1917). Burada bestecinin tüm yapıtlarını vermiş değiliz, fakat bu saydıklarımız bile sanatçının ne kadar zengin ve değişik bir yaratma gücüne sahip olduğunu gösterme-

ye yeter; gerçekten de Debussy'nin kişiliği, yalnızca anlatımıyla değil ayrıca ve de özellikle algılama biçimiyle çok değişik türlerde ve alanlarda, abartıya kaçmadan, içli ve aydınlık bir belagatle gelişmiştir.

DEBUŞE a. (fr. *débouché*). Dy. Bir köprünün, bir tünelin iç uzamının enine gerçek çerçevesi.
—Bayınd. *Bir köprünün doğrusal (yüzeysel) debuşesi,* bir köprünün altında su akışı için bırakılan genişlik (alan).

■ **DEBYE** (Petrus Josephus Wilhelmus), Hollanda kökenli amerikalı fizikçi (Maastricht 1884 - İthaca, New York Eyaleti, 1966). Münih, Utrecht, Göttingen, Zürich ve Leipzig'de ders verdikten sonra 1935'te Berlin-Dahlem fizik enstitüsü yöneticiliğine getirildi; ABD'ye gitti, 1940'ta Cornell üniversitesi'nde profesör oldu. Kendini daha çok şu alanlarda yaptığı özgün araştırmalarla tanıttı: kuvantum kuramının kimyasal uygulamaları, X ışınlarının kırınımıyla kristal tuzlarının incelenmesi, elektrolitlerin bileşimi, düşük sıcaklıklarda maddenin ve katı halin incelenmesinin çıkış noktasını oluşturan özgül ısılar kuramı. X ışınlarının girişimiyle gaz moleküllerinin boyutlarını ve atomlar arasındaki uzaklıkları belirledi. (1936 Nobel kimya ödülü.)

DEBYE a. (öz. a. *Debye*'den). Fiz. ve Ölçbil. Kutuplu moleküllerin dipol momentini hesaplamaya yarayan elektrik momenti birimi. (1 debye, yaklaşık olarak $3{,}33.10^{-24}$ coulomb × metreye eşittir.)

Debye-Scherrer yöntemi. Metalürj. Tekrenkli X ışını demetiyle çokkristalli bir metali incelemeyi sağlayan radyokristalografi yöntemi. (Eşanl. TOZ YÖNTEMİ.)

DECAC, DECACE ya da **DÜCAC, DÜCACE** a. (ar. *decāc, decāce* ya da *dücāc, dücāce*). *Esk.* Tavuk.
—Esk. astron. Göğün kuzey yarımküresinde çok parlak birkaç yıldızdan oluşan kuğu burcu.

DECACE → DECAC.

DECACİYE ya da **DÜCACİYE** a. (ar. *decāc*'dan *decāciye, dücāciye*). Zool. *Esk.* Tavukgiller.

DECAMERE, Etyopya'da (Eritrea) Asmara'nın G.-D.'sunda kent; 18 000 nüf.

■ **DECAMPS** (Alexandre), fransız ressam (Paris 1803 - Fontainebleau 1860). Abel de Pujol'un öğrencisi. İsviçre'ye yolculuk yaptı (1824), yapıtlarını ilk kez 1827 Salonu'nda sergiledi, yergili taşbaskılarıyla tanındı. Hükümet tarafından, Garneray ile birlikte, Ortadoğu'ya gönderildi ve 1831'de *La Ronde turque* (Türk devriyesi) adlı tablosuyla büyük bir başarı kazandı. Büyük kompozisyonlar (*la Défaite des Cimbres* [Cimbreler'in bozgunu], 1833) yapmayı düşlüyor ama halk kendisinden konusunu Doğu'dan alan resimler yapmasını bekliyordu. Decamps, peyzajcı olarak, Barbizon okuluna bağlanır. Orléanslılar'ın ressamı olan Decamps'ın Chantilly şatosu'nda, Louvre'da ve Wallace Collection'da (Londra) çok sayıda yapıtı yer alır.

■ **Dečani,** Peć yakınlarında XIV. yy.'dan kalma eski sırp manastırı. Günümüze yalnızca dikkat çekici kilisesi gelebilmiştir. 1327-1335 arasında hırvat dominikeni Kotor'lu Vita tarafından yapılan bu kilisede, roman, gotik ve bizans öğeleri birleşmiştir. Cephesiyle bizans, kullanılan gereçler (mermer) ve zengin yontma dekorlarıyla roman niteliklidir. Freskleri dinsel ve dindışı temalarının çeşitliliğiyle dikkati çeker.

DECAPODA a. Zool. ONAYAKLILAR takımının bilimsel adı.

DE CASTELEİN (Matthijs), flaman şair (Oudenaarde 1485 - *ay. y.* 1550). Retorik dernekleri kurdu (*'t Kersouken*); ilk hollandaca şiir sanatı kitabını (*De Conste Van Rhetoriken* [Retorik sanatı], 1555) yazmak için, Molinet'nin, şiddetle eleştirdiği *l'Art rhétorique* (Retorik sanatı) [1493] adlı yapıtından esinlendi.

DECATRON (tesc. edil. ad). Elektron. Ondalık tabanlı kimi sayma sistemlerinde kullanılan soğuk katotlu gösterge tüpü.

DECATUR, ABD'de (Alabama) kent, Birmingham'ın K.'inde, Tennessee ırmağı kıyısında; 38 000 nüf. —Yakınında, nükleer santral.

DECATUR, ABD'de (İllinois) kent, Springfield'ın D.'sunda; 90 400 nüf. Üniversite. Ticaret merkezi. Besin (mısır, soya), makine (traktör) ve elektrikli gereçler sanayileri.

■ **DECAZES ET DE GLÜCKSBERG** (Élie, *dük*), fransız siyaset adamı (Saint-Martin-de-Laye 1780 - Decazeville 1860). 1807'de Hollanda kralı Louis Bonaparte'ın danışmanlığını yaptı. Napoléon'un Elbe'den dönüşünde Bourbonlar'ın yanında yer aldı. 1815'te güvenlik bakanı, 1819'da içişleri bakanı olan Decazes, kralcı politikası nedeniyle eleştirildi. Berry dükünün öldürülmesinden sorumlu tutulunca istifa etmek zorunda kaldı (1820). Yüksek meclis üyesi ve dük oldu. Kısa bir süre Londra büyükelçiliği yaptı. Decazeville metalürji merkezi onun yapıtıdır.

DECAZEVİLLE, Fransa'nın kuzey-batı'sında kanton (Aveyron) merkezi; 9 204 nüf. Kente adı, 1826'da madenkömürü işletmesini geliştiren dük *Decazes*'ın adından yola çıkılarak verildi. Bugün kentte yalnızca açık hava ocakları işletilmektedir. Metalürji.

DECCA a. (bu düzeneği ilk yapan ingiliz firmasının adından). Sabit istasyonlardan eşzamanlı olarak yayımlanmış işaretlerin alıcıda otomatik olarak ölçülen sapmalarıyla, bir uçak pilotuna ya da gemi kaptanına mevki belirleme olanağı veren radyoseyir sistemi.
—ANSİKL. İki istasyonun eşzamanlı olarak yayımladığı aynı boyda elektromanyetik dalgalar, uçaktaki ya da gemideki alıcıya, geçtikleri yolların farkından kaynaklanan bir gecikmeyle ulaşır. Bu fark, yayımlanan dalga boyunun tam katı olduğunda, görünen sapma sıfırdır ve alıcı nokta, odakları yayıcı iki istasyon olan bir hiperboller ağı üzerinde bulunur. Bu hiperboller arasında, az çok belirgin bir sapma ya da faz kayması görülür. Bu faz kaymasının fazölçerle saptanan her değerini alıcı noktanın yer aldığı bir hiperboller ağı karşılar. Özel bir harita üzerinde mevki kaydedicisi, bulunduğu hiperbolü işaretler. İlk iki istasyondan biri ile üçüncü bir istasyonun kullanımı bulunulan yerin başka bir hiperbol üzerinde belirlemesini sağlar; iki eğrinin arakesiti mevkiyi belirler. Kolay çalıştırılabilen Decca tüm açık deniz gemilerinde kullanılır ve orta uzaklıkta (240 mil) duyarlı bir mevki saptama olanağı verir.

DECCAL a. (ar. *decl*, aldatmak'tan *deccāl*). *Esk.* Kıyametten az önce ortaya çıkacağına ve Hz. İsa tarafından öldürüleceğine inanılan yalancı Mesih (bu anlamda büyük harfle yazılır). [Bk. *ansikl.* böl.]
◆ sıf. Yalancı, fesat, ortalığı karıştıran.
—ANSİKL. Din. Deccal'ın, Kuran'da adı geçmez, ancak Hz. Muhammet'in bazı hadislerinde sözü edilir ve kıyametin önemli belirtilerinden biri olarak gösterilir. Hadislere göre Deccal, Mekke ve Medine dışında bütün dünyaya egemen olacak, 40 gün ya da 40 yıl saltanat sürdükten sonra Filistin ya da Suriye'de İsa ya da mehdi* tarafından öldürülecektir. Deccal ile ilgili benzer inançlar yahudilik, zerdüştlük ve hıristiyanlıkta da vardır.
—Ed. Dönemin kötülüğünden söz eden şiirlerde kıyamet belirtisi ve kötülüğün simgesi olarak anılmıştır. Şair Eşref'in Abdülhamit II dönemini yeren bir yapıtının adı, *Deccal*'dır.

Deccal (*Der Antichrist*), Nietzsche'nin 1895'te yayımlanan kitabı. Altbaşlığı, "Hıristiyanlığa lanetleme"'dir.

DECEBALUS, Daçya kralına verilen ad. Bu adın daçya dilinde kral ya da şef anlamına geldiği sanılmaktadır. En tanınmış decebalus olan Diuppaneus (İ.S. 87-106) daha önce Burebista'nın da yaptığı gibi Daçyalılar'ı birleştirdi ve Romalılar'ın yapım ve savaş tekniklerini kullandı. Daçyalılar güçlenince Romalılar ile savaşa giriştiler (84). Moesia'yı istila ettiler; ama Roma kuvvetlerinin başındaki Domitianus, aldığı destekle Decebalus'u Tuna'nın gerisine püskürttü. Ancak Decebalus 86-87 kışında, Cornelius Fuscus komutasına bırakılan roma birliklerini kuşattı ve büyük bir bozguna uğrattı. Ardından Roma ile bir antlaşma imzaladı. Buna göre, Roma imparatoru kendisine romalı işçiler gönderecekti (89). Traianus 101'de Decebalus ile savaşarak 102'de başkentini ele geçirdi. Decebalus bu duruma boyun eğdi; bir *müşteri* prens durumuna düştü ve Sarmizegetusa'da bir Roma garnizonu kurulmasını kabul etti. Ama, Daçyalılar yeniden ayaklandılar, yenik düşen Decebalus kendini öldürdü (106).

J. Manin -A. İ. Caim-Atlas-Photo

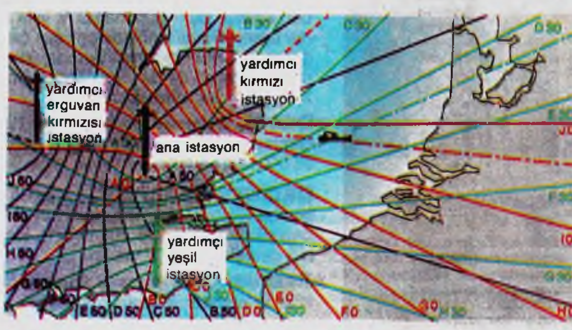
Dečani manastırı kilisesi (1327-1335)

B.N., Paris

dük Élie **Decazes et de Glücksberg**
F. Gérard'ın resminden P. Toschi'nin yaptığı gravür
Bibliothèque nationale, Paris

Büyük Britanya'nın güney-doğu'sunda **Decca** sisteminin işleyişi
(Manş ve Kuzey denizi)

gemiye yerleştirilmiş Decca alıcısı
kırmızı koordinat I 16.30
yeşil koordinat D 35.80

Büyük Britanyanın güney-doğu'sundaki kanalın işleyişi: geminin puntu kırmızı ve yeşil hiperbolik iki eğrinin arakesitiyle gösterilmiştir.

Lauros-Giraudon

Decius
bronz baş
roma sanatı, İ.S. III. yy.
Deva müzesi (Romanya)

Giorgio **De Chirico**
Kaygı veren esin perileri (1916)
Gianni Mattioli kol., Milano

Scala

DECEMBRİO (Pier Candido), italyan hümanist (Pavia 1392 - Milano 1477); Homeros'tan çeviriler yaptı, bilginlik gerektiren konularda tanıtıcı yapıtlar ve Filippo Maria Visconti ile Francesco Sforza'nın yaşamöykülerini yazdı.

DECEMREMİS a. (lat. *decem*, on, ve *remus*, kürek'ten lat. sözc.). Antik. On kürek safı ya da grubu olan savaş gemisi. —ANSİKL. Decemremislerdeki kürek saflarının düzenleniş ve kürekçilerin oturuş biçimleri esrarını bir ölçüde hâlâ korumakta, gemiye adlarını veren on kürek ya da kürekçi grubunun nasıl yerleştirilmiş oldukları hâlâ bilinmemektedir.

DECEMVİR a. (lat. sözc.; *decem*, on, ve *vir*, insan'dan). Esk. Rom. **1.** On kişilik bir komisyonun üyesi. **—2.** On ere komuta eden astsubay. **—3.** *Decemviri agris dividundis*, bir koloninin kuruluşu sırasında toprakları bölüştürmekle görevli komisyon. || *Decemviri legibus scribundis*, İ.Ö. 451 ve 450'de, bir yazılı yasalar derlemesi hazırlamakla görevlendirilen anayasa yargıçları. (Oniki Levha Yasası bunların yapıtıdır. Gerçekte, birbiri ardından iki komisyon görev yapmıştır.) || *Decemviri sacris faciundis*,kâhinlik kitaplarının yorumunu yapan kurul. || *Decemviri litibus judicandis*, en eski dönemin yargıçları; Augustus'tan başlayarak centumvirler mahkemesi kapsamına alınmışlardır.

DECENNALİS a. Esk. Rom. Bir imparatorun iktidarının onuncu yılında yapılan kutlamalar ve gelecek on yıllar için iyi dileklerin belirtilmesi. (İ.Ö. 27'de senatonun yetkilerini on yıl uzatması üzerine, Augustus tarafından başlatıldı.)

DECENTİUS MAGNUS, romalı caesar (öl. Sens 353). Constans I'in öldürülmesi üzerine imparator olan kardeşi Magnentius'tan, 350'de Milano'da caesar unvanını aldı. Kardeşinin Pannonia'da bozguna uğradığını ve öldüğünü öğrenince kendini astı.

De Cerimoniis ("Törenler kitabı"), X. yy.'da imparator Konstantinos VII Porphyrogenetos'un isteğiyle hazırlanan yapıt. Yapıtta Bizans sarayının karmaşık düzeni, yüksek görevlilerin atanma törenleri, ulusal ve dinsel bayramlardaki tören biçimleri anlatılır.

DE CESARE (Carlo), italyan siyaset adamı ve iktisatçı (Spinazzola, Bari, 1924 -Roma 1882). 1848 ve 1853 liberal hareketlerine katıldı ve birbiri ardından Napoli maliye genel sekreterliği (1860), Emisyon bankası genel müfettişliği (1867-1870) ve Sayıştay danışmanlığı (1870) görevlerinde bulundu. 1876'da senatör oldu. Kamu ekonomisi konusunda bir kitap bırakmıştır.

DE CÉSPEDES (Alba), italyan kadın romancı (Roma 1911). Kadının psikolojik ve toplumsal davranışı üzerine anlatılar yazdı: *Prima e dopo*, 1955; *la Bambolona*, 1967.

DE CHİRİCO (Giorgio), italyan ressam (Volos, Yunanistan, 1888 - Roma 1978). Önce Antikçağ'dan, bir süre Münih'te kaldıktan sonra ise (1906-1909) alman kültüründen (özellikle Schopenhauer ve Nietzsche'nin felsefesi, Böcklin ve Klinger'in resmi) etkilendi. Kapalı ve tiyatromsu bir dünyanın geniş görüntüsünü vermeye yöneldi (*Bir sonbahar öğleden sonrası gizemi*, 1910). Paris'te kaldığı yıllarda (1911-1914) Apollinaire ve Picasso'nun dikkatini çekti. Resimlerinde değişik temalar geliştirdi: donmuş ve ürkütücü havalarıyla dikkati çeken "Place d'İtalie"ler, sütunlu tek başına bir heykel, bir fabrika bacası ya da bir tren dışında ıssız alanlar; katı perspektifler içinde dikilen cansız ve yüzsüz "mankenler (*Kaygı veren esin perileri*, 1916, Mattioli kol., Milano); bazı acayip nesnelerle, resim sehpaları, ölçü aletleri, bisküviler, oyun araçları, deniz haritaları vb. kalabalığıyla boğucu "metafizik iç mekânlar" (*Büyük metafizik iç mekân*, 1917, özel kol.: ABD). De Chirico 1919'da bu metafizik resimleri *(pittura metafisica)* bırakarak Tiziano, Raffaello, Rubens gibi ressamların etkisini taşıyan klasik anlayışa döndü. Bu döneminde manzaralar, natürmortlar çizdi, özellikle Antikçağ'ı ve Akdeniz ülkelerini anımsatan konular (atlar, gladyatörler...) işledi; giderek antimodernist akımlara ("Valori plastici"; "Novecento") katıldı. Hiç kuşkusuz "Arkeologlar", "Vadideki ev eşyaları" ve "Esrarengiz banyolar" gibi yapıtlarında da düşsel esin eksik değildir, ayrıca yaşamının son yıllarında "metafizik" temalara geri dönmüştür, ama artık fırçası gücünü yitirmiş, biçimlerde bir ağırlaşma başlamış, eski imge fışkırması gitgide azalmıştır. 1910 yıllarındaki yapıtlarıyla gerçeküstücülerin büyük öncü olarak tanımladıkları gizemli sanatçı De Chirico, kendi sanat çizgisini *Hebdomeros* adlı özyaşamöyküsünde anlatmıştır (1929).

DECİMA, Nagasaki (Japonya) limanında yapay ada, 1636'da oluşturulmuştur. Decima'da da ticaret karteli bulundurma izni alan yabancılar (Portekizliler, Hollandalılar) adadan yararlanıyorlardı (buna karşılık Japonya'daki diğer limanlardan yararlanmalarına izin verilmiyordu).

DECİMATİO a. (lat. sözc.).Ask. tar. On kişiden birini öldürerek uygulanan cezalandırma eylemi.
—ANSİKL. Ask. tar. Savaş tutsaklarının tümü, ya da ayaklanma, korkaklık gibi suçlar işlemiş tüm bir birlik öldürülmek istenmediğinde, kura çekilir ve onuncu kişi kurban edilirdi. Bu uygulama İ.Ö. V. yy.'a kadar uzanır. Roma tarihinde pek çok örneği vardır. Decimatio, kimi Avrupa ülkelerinde, Ortaçağ'da da uygulanmış, hatta XVII. yy.'a dek sürdürülmüştür.

DECİN, Bohemya'nın kuzeyinde (Çek cumhuriyeti) kent, Elbe ırmağı kıyısında; 55 000 nüf. Metalürji ve kimya sanayileri.

DÉCINES-CHARPIEU, Fransa'da kanton (Rhône) merkezi, Lyon'un doğu banliyösünde; 24 608 nüf. (1991). Elektrikli gereçler ve boya yapımı.

DECİUS (Caius Messius Quintus Decius Valerianus Traianus), [Bubalia, Sirmium yakınında, Pannonia, 201-Abryttos, bugün Razgrad, Moesia, bugün Dobruca, 251), Roma imparatoru (248 -251). Gotlar'ı yendi, Verona savaşı'nda (249) Philippus'u ortadan kaldıran askerleri tarafından imparator ilan edildi (248). Böylece, en yüce iktidar mertebesine yükselen ilk İllyrialı oldu. Roma'ya eski gücünü kazandırmak için sivil yönetimi, *princeps senatus* Valerianus'a bıraktı ve imparatorluğu senatoyla sıkı bir işbirliği içinde yönetmek istedi. Traianus takmaadını aldı. İmparatorluğun manevi birliğini sağlamak için hıristiyanlara karşı ilk düzenli ezme eylemini başlattı (250). İmparatorluğun tüm bireyleri, tanrılara kurban adamak ve bir *libellus*'u kabul etmek zorundaydı. Ama hıristiyanlar, aralarında bazı dönekler bulunmasına karşın, kırıma karşı özellikle Afrika'da direndiler, direnişi Kartaca piskoposu Cyprianus yönetti; Gotlar'ın Tuna'ya, Blemmyes halkının Yukarı Mısır'a saldırmaları üzerine Decius, dış düşmanlarıyla savaşmak için hıristiyan kırımından vazgeçmek zorunda kaldı (251 başı). Ama *dux Moesiae* Trebonianus Gallus'un ihanetine uğrayınca yenildi ve Abryttos bataklıklarında öldürüldü(haziran 251).

DECİUS MUS, roma ordularının zaferi için kendilerini cehennem tanrılarına adayan üç Romalı'nın adı (İ.Ö. 340, 295 ve 279'da).

DECİZE, Fransa'da kanton (Nièvre) merkezi, Loire ve Aron ırmaklarının kavşağında, Nivernais kanalıyla Loire'ın yan kanalının birleştiği yerde; 7 522 nüf. Kauçuk, seramik sanayileri. Tekstil.

DECK Théodore), fransız seramikçi (Guebwiller 1823-Sèvres 1891). Yapıtlarının çeşitliliğiyle zamanının en usta seramikçilerinden biri olarak tanındı. 1847'de Paris'e gitti, kardeşi Xavier'in yardımıyla 1856'da burada atölyesini kurdu. Eski seramikçilerin yöntemlerini uygulayarak kişisel yorumlar getirdi. Saint-Porchaire'deki ince fayansları Rönesans üslubunda taklit etti. Alkali bir sırla kaplı silisli İznik çömleklerini kopya etti. Çin'den esinlenerek seladonlar, "kan rengi" ve bölmeli seramikler yaptı; "Deck mavisi" diye anılan türkuvaz rengini yaratarak bol bol kullandı. En özgün yapıtlarını japon sanatının etkisiyle gerçekleştirdi. 1887'de Sèvres fabrikasının yöneticiliğine atandı ve *la Faïence*'ı yayımladı.

DECKEN (Karl Klaus, *baron* VON DER), alman gezgin (Kotzen, Brandenburg, 1833 - Bardera, Somali, 1865). 1860'ta Nyasa gölü bölgesini inceledi, ertesi yıl Thornton ile birlikte Kilimancaro'ya bir keşif gezisi düzenledi. 1862'de Dr. Kersten ile yaptığı üçüncü bir sefer sırasında Kilimancaro'nun 4 200 m yükseltisine kadar tırmanma ve haritasını çıkarma olanağını buldu. 1863'te Madagaskar ve Mascareignes adalarına yolculuk yaptı; çıktığı bir sefer sırasında öldü.

DECKER (Cornelis Gerritsz.), hollandalı ressam (1640'tan başlayarak tanındı - öl. Haarlem 1678), Jacob Van Ruysdael'in tarzında birçok manzara resmi yaptı.

DECKER (Paul), **Büyük** denir, alman mimar ve gravürcü (Nürnberg 1677 -Bayreuth 1713). Berlin'de Andreas Schlüter'in öğrencisi (1699), Bayreuth markgrafının mimarı (1710) oldu. Bayreuth ve Erlangen şatolarının yapım ve bezemesinde çalıştı. Birçok süsleme gravürü yaptı. Almanya'da Berain üslubunun yaygınlaşmasını sağlayan *Fürstlicher Baumeister oder Architectura civilis* (Saray yapıları ustası ya da sivil mimarlık) [1711-1716] adlı bir derleme bıraktı.

DECLAMATİO a. Esk. Rom. Roma'da, hitabet okullarında hazırlanan söylevler.

DECOEUR (Émile), fransız seramikçi (Paris 1876 - Fontenay-aux-Roses 1953). 14 yaşında Edmond Lachenal'in yanına çırak olarak girdi, 10 yıl boyunca onunla

çalıştı, kısa bir süre de Rumèbe ile işbirliği yaptı.Bir Carriès hayranı olarak,Art Nouveau'nun etkisi altında kaldı ve greden yapıtlar üretti. İlk yapıtlarını yadsıyarak, 1907'de atölyesini Fontenay-aux-Roses'da kurdu, greler ve porselenler yaptı. Biçimleri bilinçli bir yalınlık taşıyan bu ürünler, ince renk farklılıklarının (beyaz, fildişi, gri, vb.) gözetildiği monokrom emayla kaplanmıştır. 1942'de Sèvres yapımevinin sanat yöneticiliğine atandı. (1950'de Art Moderne müzesi'ne yapılan, 1976'da Sèvres müzesi'ne konulan Altherton Curtis bağışı, Decoeur'un yaklaşık altı yüz parçasından oluşur.)

DECOİN (Henri), fransız film yönetmeni (Paris 1896 - *ay. y.* 1969). Deneyimli bir havacı, şampiyon bir yüzücüydü. Romanlar yazdı; l'İntransigeant ve l'Auto dergileri için spor yazarlığı yaptı. Sinemaya Tourjanski ve Gallone'nin filmlerine senaryolar yazarak başladı. 1937'de ilk filmi *Abus de confiance*'ı gerçekleştirdi. Çok verimli geçen meslek yaşamında çevirdiği belli başlı filmler şunlardır: *Retour à l'aube* (1939), *les İnconnus dans la maison* (G. Simenon'un romanından, H.-G. Clouzot'nun senaryosuyla, 1942), *Sihirbaz kadın* (Maléfices) [Boileau-Narcejac'ın romanından, 1961], *Demir maske* (le Masque de fer) [R. Nimier'nin senaryosuyla, 1962].

DECOLOPODA a. Beş çift ayakla donanan, ilkel tipte *Pycnogonida* öbeğinden eklembacaklı cinsi.

DECON, Güney Kore'de kent, il merkezi, Seul'ün yaklaşık 135 km G.-D.'sunda; 1 062 084 nüf. (1990). Demiryolu kavşağı (demiryolu gereçleri atölyesi). Tekstil. Tütün. Besin sanayisi. Üniversite. Kent Kore savaşı'ndan (1950-51) büyük zarar gördü. —Yakınında kaplıcalar.

DECOUST (Michel), fransız besteci (Paris 1936). Bestelemede, Paris Konservatuvarı'nda Darius Milhaud'nun ve Köln Konservatuvarı'nda Stockhausen'ın, orkestra yönetiminde de Pierre Boulez'in öğrencisiydi. 1963'te Roma ödülü'nü kazandı. 1972-76 arasında Pantin konservatuvarı'nı yönetti, 1976-79 arasında İ.R.C.A.M.'ın öğretim bölümü sorumlusuydu. 1979'da kültür ve iletişim bakanlığı müzik müfettişi oldu. Başlıca yapıtları: ses ve piyano için *Ellips* (1964), flütler için *Distorsion* (1966), orkestra için *Polymorphie* (1967), vurmalı çalgılar için *Mobile* (1965-68), 3 bakır üflemeli çalgı ve manyetik bant için *Aentre* (1971), orkestra için *Si... et si seulement* (1972), 8 pistli manyetik bant için *7.854.693.286* (1972), niteliği belirtilmemiş bir topluluk için *8.393.574.281* (1972), orkestra ve koro için *Et, ée ou é ée* (1973), orkestra için *İnterférence* (1974-75), orkestra ve ses için *l'Application des lectrices aux champs* (1977), armoni orkestrası için *Spectre* (1978), çalgılar ve ses için *Traduit du silence* (1980).

DECRESCENDO be. ("azalarak, alçalarak" anlamlarında ital. sözc.). Müz. Sesin gittikçe zayıflayacağını belirtir. (Eşanl. DİMİNUENDO.) [DEKREŞENDO biçiminde de yazılır.]

◆ a. Decrescendo olarak icra edilmesi gereken nota dizisi.

DECRETUM a. Esk. Rom. İmparatorun kural koyma yollarından biri. (Decretum bir anlaşmazlık konusunda imparatorun istek üzerine ya da doğrudan doğruya verdiği yargı kararıydı. Bu karar genellikle benzer olaylarda dikkate alınan yargı içtihadı niteliğindeydi.)

DECRİTZ (John) → CRITZ.

DECROLY (Ovide), belçikalı hekim ve pedagog (Renaix 1871-Uccle 1932). 1901'de kendi evinde anormal çocuklar için bir okul açtı. Burada, doğrudan yeni eğitim ilkelerine bağlı bir pedagoji uyguladı. Bunu normal çocuklar için Brüksel yakınında açtığı Ermitage okulu (1907) izledi. 1921'de devlet tarafından tanınan bu okul, 1927'de Uccle'e taşındı. Decroly'nin pedagojisi, ilgi odağı kavramına dayanır; bu sistemde çocuğun ilgilendiği konular ve temel gereksinimleri (beslenmek, hava değişikliklerinden korunmak, düşmanlarına karşı kendini savunmak, işinde dayanışma, çalışmak, dinlenmek, eğlenmek) ele alınır ve ilgi duyulan konuların (meyveler, petrol, egzotik bitkiler...) incelenmesine yer verilir. Ayrıca somut gerçeklere ve yaşama toplu bir yaklaşım da bu eğitimin özellikleri arasındadır; bu özelliğe dayanarak Decroly yeni bir "toplu okuma" yöntemi önerir. Bunun dışında, eğitici oyunlara ve "doğal" etkinliklere de (el işleri, bahçe bakımı...) büyük önem verilir. 1945 yılında, Fransa'da Saint-Mandé'de bu eğitim anlayışına dayalı bir Decroly okulu kurulmuş, okulun yönetimi Öğretmenler konseyine bırakılmıştır. *Vivre à Decroly* (Decroly'de yaşamak) [1979] adlı yapıtta görüldüğü gibi bu okulda not, derece yoktur, üç ayda bir "bülten" dağıtılır. Toplu ders yerine, çalışma grupları ve yaşam grupları, atölyeler ve çeşitli etkinlikler vardır. Ovide Decroly' nin yayımladığı belli başlı kitaplar arasında, *Vers l'école rénovée* (Yeni okula doğru) [1921], *la Fonction de globalisation et l'enseignement* (Toplu öğretimin işlevi ve eğitim) [1929], vb. sayılabilir. Eğitim anlayışı ise onun şu sözüyle özetlenebilir: "Yaşayarak yaşam için eğitim."

Decroly'nin öneri ve uygulamaları türk eğitimci ve düşünürlerini de etkiledi. Ismayıl Hakkı Baltacıoğlu*'nun eğitim görüşlerinin oluşmasında da Avrupa'da tanıştığı Decroly etkin rol oynadı. Baltacıoğlu, İstanbul erkek ve kız öğretmen okulları ile ders nazırlığını yaptığı bir özel ilkokul olan Çamlıca yolundakı ilk açık hava okulunda bu yöntemleri uyguladı. Okulda genel kültür derslerinin yanı sıra spor, tiyatro, açık havada resim,çizgi ve elişi derslerine de yer verildi. Eğitimci M. Rauf İnan da hemen bütün yapıtlarında "çocuğa göre eğitim" ilkesinin önemini vurguladı.

Decroly'nin görüşleri başka türk eğitimci ve düşünürlerinin yapıtlarıyla okul program ve yönetmeliklerine de yansıdı. Cumhuriyet döneminde beden eğitimi, resim, elişi gibi dersler okul programlarında yer aldı ve bu dersler bir tartışma konusu olmaktan çıktı. 1926 programı ile toplu* öğretime geçilerek hayat bilgisi dersi okullara girdi. 1930-1950 yılları arasında Decroly'nin görüşleri türk eğitim sistemini geniş ölçüde etkiledi. Okul, yaşama yönelirken, yaşam da okulun içine girdi. Köy* enstitüleri ile de bu tür eğitim anlayışına bir yaklaşımda bulunulduğu söylenebilir.

DECROUX (Étienne), fransız aktör, mim sanatçısı ve pedagog (Paris 1898). Copeau'nun öğrencisiydi. Dullin ile birlikte çalıştı (1926-1934). İnsanın (meslekler ve sporlar) ve makinenin hareketlerini natüralist bir biçimde taklit ederek üslup pantomimine yenilik getirdi. Hareket dışında kalan her şeyi (metin, müzik, dekor, kostüm) bir kenara bırakarak çağdaş insanın yaşamından alınma sahnelerle ilgilendi (*la Chirurgie esthétique* [Estetik cerrahi], *le Bureaucrate* [Bürokrat], *l'Usine* [Fabrika]). Séverin ve Wague'ın kuramına (mim sanatının anlatım araçları yüz ve ellerdir) karşı çıktı. Aksine, mim sanatçısının anlatımını, yalnızca beden hareketleriyle gerçekleştirmesi gerektiğini ileri sürdü. İşte bu "bedensel mim" tekniğini öğretmeye çalıştı. *Paroles sur le mime* (1963) adlı bir yapıtı vardır.

DECSY (Samuel), macar tarihçi (Rimaszombat 1742 - Viyana 1816). Almanya ve Hollanda'da tıp öğrenimi gördükten sonra Viyana'ya yerleşti. Macar dili ve kültürü üzerine yaptığı çalışmalarla tanındı. "Magyar Kurir" gazetesini yayımladı (1793-1816). Osmanlı devletinin kurumlarını inceleyen ve Macarlar'a karşı yaptığı başlıca savaşları anlatan *Osmanographia, azaz a török birodalom természeti, erkölcsi, egyházi, polgári s hadi állapottyának és a magyar királyok ellen viselt nevezetesebb hadakozasáinak summás leiráse* (Osmanografia ya da türk imparatorluğunun doğal, ahlaksal, dinsel, yönetimsel, askersel yapısı ve macar krallarına karşı giriştikleri başlıca savaşların toplu tasviri; 2 haritayla birlikte 3 bölüm; 1788-1789) adlı kitabı türk tarihine ilişkin en önemli yapıtıdır.

DECTİCUS a. Kanatları iyice gelişmiş iri çekirgeleri içeren cins. (*Decticus verrucivorus* ve *D. albifrons* Avrupa'da çayırlarda, tarlalarda bulunur ve bazen ekinlere zarar verir. *D. mithati* türüne Türkiye'de rastlanır. Sıçrayan düzkanatlıların yeşilçekirgegiller familyası.)

DECTİCUS VERRUCİVORUS a. Avrupa'da yaygın böcek. (Bu böceğin insanı ısırırken çıkardığı sıvı, tüm hayvansal ve bitkisel özsular gibi, sığil düşürücü sayılır. Kırçekirgesigiller [*Acrydiidae*] familyası.)

DECUMANUS, lat. sözc., roma kentlerinde eski etrüsk planına uygun biçimde yer alan batı-doğu yolunu belirtmek için kullanılır. Bu yol *forum*'da, kuzey-güney yolu *cardo* ile kesişirdi. Decumanus, aynı zamanda roma kamplarının iki ekseninden birini oluştururdu.

DECUMATES AGRİ, Ren'in sağ kıyısıyla Tuna arasında kalan topraklar. İ.S. I. yy.'da, Flavius döneminde Roma İmparatorluğu'na katıldı. Domitianus, Hadrianus ve Antoninus, Koblenz'in *(Confluentes)* kuzeyinden başlayıp, yukarı Main bölgesinden geçerek Regensburg'da *(Regina Castra)* son bulan sürekli bir savunma hattıyla bu toprakları kavimler göçüyle gelen saldırılara karşı savundular.

DECURİA a. (onluk anlamında lat. sözc.). Rom. tar. **1.** On askerden oluşan birlik, centuria'nın bir bölümü. **—2.** Romalılar'da, on kişiden oluşan siyasal ya da sivil her tür topluluk. **—3.** Roma senatosunun bir bölümü. **—4.** Jürinin bir bölümü. (Caligula döneminde jüri beş bölümden oluşturulmaya başlandı.)

DECURİO a. (lat. sözc.). Rom. tar. Sivil ya da askeri bir decuria'nın başı: 1. başlangıçta, bir *gens*'in başı ve senatoda onun temsilcisi; 2. her bir kabile tarafından sağlanan on atlının başı; 3. decuria' nın (collegium ya da loncaların altbölümü) başı; 4. Batı'da, Roma'ya bağlı bir kent ya da koloni senatosu üyesi *(ordo decurionum)*. [Decurio, eskiden, kent mülki amirlerinden biri ya da zengin bir eşraftı. Decuriolar, sitede her şeyin yolunda gitmesinden sorumluydular ve ağır yükümlülükleri *(munera)* vardı (bütün belediye hizmetleri, vergilerin toplanması ve dağıtılması...). Decuriolar hükümdara, *aurum coronarium* adıyla özel bir vergi ödemek zorundaydılar. Onlara tanınan ayrıcalıklar bu yükümlülükleriyle orantılı olmaktan çok uzaktı. Nitekim, imparatorluğun son zamanlarında bu yükümlülükler o kadar ağır geliyordu ki, decuriolar bunlardan kurtulmak için, görevleri başında bulunmamak, rahipler sınıfına girmek, vb.gibi bin bir hileye başvurmaya başladılar.]

DECUSSİS a. (lat. sözc.). Esk. Rom. On as değerinde bakır para. (Bu para, çok ağır bir külçeydi. Değeri X rakamıyla belirtiliyordu.)

DED a. (fars. *ded*). *Esk.* **1.** Etobur yırtıcı hayvan: *Dâd ü ded* (ot ve et yiyen yabani hayvanlar). **—2.** *Div ü ded*, yabani hayvanlar; kötü, haşin insanlar.

DEDAN, Arabistan'ın kuzey-batı'sında yaşayan bir halkın ve başkentinin (bugün, el-Ala) adı. İncil'de adı geçen (İ.Ö. VII.-VI. yy.) kent, Nabati krallığı içinde yer aldı (İ.S. I. yy.). [→ TİDANU.]

DEDE a. **1.** Babanın ya da annenin babası; büyükbaba. **—2.** Büyükbabanın daha gerisindeki ataların her biri. **—3.**

Lauros-Giraudon

Émile **Decoeur**
dar boyunlu vazo
seramik
musée d'Art moderne de la Ville de Paris

decurio

Tkz. Yaşı ilerlemiş erkeklere seslenme sözü. **—4.** Mevlevi tarikatında çile doldurmuş dervişlere verilen san. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Tasav. Mevlevilikte 1 001 gün süren çile*yi tamamlayan derviş, dede unvanını alarak hücre sahibi olur. Dilerse yetiştiği tekkede kalır, dilerse irşat görevi yapmak amacıyla başka bir tekkeye gider. Yetiştiği alana göre mesnevi okutur, ney üfletir, ayin düzenler, sema öğretir. Dedeler aynı zamanda şeyh* adayı sayılırlar ve bir yerde şeyhlik makamı açıldığında, içlerinden en uygun olanı oraya şeyh olur. Dedeler, tekkedeki uğraş alanlarına göre *aşçı dede, meydancı dede* gibi adlarla da anılırlar.

Bektaşilikte Hz. Peygamber soyundan gelenlere *dede*, tekke şeyhlerine ise genelde *baba* denir, yalnızca Hacıbektaş dergâhı şeyhi *dedebaba* diye anılırdı.

◆ **dedeler** çoğl. a. Soyundan gelinen atalar; ecdat: *Dedelerimiz asırlarca bu topraklarda yaşadılar.*

DEDE CÖNGİ → İBRAHİM KEMALETTİN.

DEDE EFENDİ → İSMAİL DEDE EFENDİ, HAMMAMİZADE.

DEDE GARKIN ya da **KARGIN,** türkmen babası, mutasavvıf (XIII. yy.). Yaşamı hakkında fazla bilgi yoktur. Hacı Bektaş *Vilayetname*'sine göre Hacı Bektaş ile çağdaştır. Elvan Çelebi'nin *Menakıb ül-kudsiye* adlı yapıtından moğol istilası önünden kaçan Harezmliler ile Anadolu'ya geldiği, 1220 dolaylarında Elbistan bölgesine yerleştiği anlaşılıyor. Burada din ve tasavvuf görüşlerini yaymaya çalıştı. Kısa sürede büyük ün kazandı. Binlerce mürit edindi. Baba İlyas'ı başhalife sıfatıyla rum diyarına gönderdi. (→ Kayn.)

DEDE KASIM → HASTA KASIM.

DEDE KORKUT ya da **KORKUT ATA, Dede* Korkut kitabı** adlı yapıta adını veren kişi. Kimliği üzerine eldeki kaynaklarda çeşitli söylentiler vardır.

Dede Korkut kitabı'nın önsözünde, onun için, "Peygamber zamanına yakın, Bayat boyundan koptu (çıktı, dünyaya geldi), Oğuz'un tamam bilicisi (bilgini, bilgesi, kâhini) idi; velayeti (ermişliği) görülmüştü, ne derse olurdu; gaipten türlü haberler söylerdi, Tanrı onun gönlüne ilham ederdi; Oğuz kavminin müşkülünü hallederdi (güçlüğünü çözümlerdi); ne iş olsa ona danışmayınca işlemezlerdi; her ne buyursa kabul ederlerdi, sözünü tutup tamam ederlerdi" denmektedir.

Reşidüddin'in *Cami üt-tevarih*'inde Bayat boyundan olup babasının adının "Kara Hoca" olduğu; çok akıllı, bilgili ve keramet sahibi bulunduğu; İnal Sir Yavkuy Han'a vezir olduğu, Kayı İnal Han'a danışmanlık ettiği, 295 yıl yaşadığı, güzel sözler söyleyip kerametler gösterdiği, han tarafından elçilikle Peygamber'e gönderilerek müslümanlığı kabul ettiği yazılıdır. Hasan bin Mahmut Bayati (XV. yy.'ın ikinci yarısı) adlı yazarın *Câm-ı Cem-âyin* adlı yapıtında, Oğuz Han soyundan gelen Kara Han tarafından Medine'ye, Peygamber'e gönderildiği, orada islamlığı kabul ettiği, Oğuzlar'a islamlığı öğretmek için Selman Farsi ile birlikte geldiği kayıtlıdır. *Bahr ül-ensab* adlı bir yapıtta da, Oğuzlar'ın hanı Bayındır Han tarafından Dede Korkut'un Kazan Han ve Dündar Bey ile birlikte Kâbe'ye, Peygamber'e gönderildiği, bunların orada iman getirdikleri; Peygamber tarafından görevlendirilen Selman Farsi'nin onlarla birlikte Demirkapı'ya geldiği, Oğuzlar'a islamlığı, namaz ve orucu öğrettiği, Dede Korkut'u "içlerine şeyh diktiği" yazılıdır. Ebülgazi Bahadır Han'ın *Şecere-i terakime* adlı yapıtında ise, Dede Korkut'un Kayı boyundan geldiği, babasının adının "Kara Hoca" olduğu, kendisinin Sir Derya nehrinin aşağısında, Oğuzlar'ın eski yurdunda, beş hana vezirlik ve danışmanlık ettiği, Abbasiler devrinde yaşadığı, 295 yıl ömür sürdüğü anlatılır. Ali Şir Nevai'nin türk evliyalarının yaşamlarına ait *Nesaim ül-mahabbe* adlı yapıtında, Korkut Ata'nın, kendinden önce olmuş ve kendinden sonra olacak olaylardan haber verdiği, vaaz yolunda çok sözler söylediği kayıtlıdır.

Kazak-Kırgız'ların inanışına göre de, Korkut Ata en büyük ermişlerden sayılmakta, kazak-kırgız baksılarının piri olarak görülmektedir. Yine Kazak-Kırgız'ların inanışına göre, Korkut Ata, ilk kopuzu yapan ve şamanlara kopuz çalmayı ve şarkı söylemeyi öğreten ilk şamandır. Kırgızlar'ın *Manas destanı*'nda da onun adına rastlanmaktadır.

Dede Korkut'un 100 yıl yaşadığına; başka bir söylentiye göre de, ölmediğine inanılır.

Sir Derya nehri boyunda, "Korkut" adlı bir yerleşme yerinde yarım kilometre uzaklıktaki bir mezarın onun mezarı olduğuna inanılır.

Çeşitli tarih, Oğuzname, destan ve halk söylentilerinde şair, bilge, ermiş, şaman, şeyh, danışman, vezir olarak gösterilen, 295 (ya da 100) yıl yaşadığına inanılan, Hz. Muhammet zamanına yakın, ya da onunla çağdaş olduğu, hatta Peygamber ile görüştüğü söylenen, ünü Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar yayılan Dede Korkut'un herhalde tarihsel bir kişi olduğu ve yaşamının zamanla menkıbeleştiği anlaşılıyor.

Dede Korkut kitabı'ndaki hikâyelerde de, onun, bu kitabın başındaki ve başka yapıtlardaki söylencelerde anılan özelliklerine uygun işler yaptığı görülmektedir:

Çocuklara ad verir: azgın bir boğayı yenen çocuğa "Boğaç" adını, bir başka kişiye "Boz aygırlı Bamsı Beyrek" adını, bir dişi aslan tarafından emzirilip büyütülen bir gence de "Basat" adını verir; her üçü için de, "Adını ben verdim, yaşını Allah versin!" der. Zor işleri çözümler: kız kardeşini isteyenleri öldüren Deli Karçar'a gidip işi yoluna koyarak Banı Çiçek ile Bamsı Beyrek'in evlenmesini sağlar; oğuz kavmi Tepegöz'ün elinde zebun olunca, günde beş yüz koyunla iki adam vermek üzere bir anlaşmaya varıp Oğuz'un büsbütün yok olmasını önler; Gürcistan'dan haraç olarak altın akça yerine "bir at, bir kılıç, bir çomak" gelince, bunu beyler arasında nasıl bölüştüreceğini kestiremeyen Bayındır Han'ın müşkülünü çözer, gelen haracın her üçünü de Begil'e verir, onun sınırda karakol olmasını sağlar. Keramet gösterir: Dede Korkut'a kılıç çalmak isteyen Deli Karçar'ın "eli yukarda asılı kalır", fakat Dede Korkut'un dua etmesi üzerine "eli Hakkın emriyle sapasağ olur", çünkü "Dede Korkut velayet ıssıdır (keramet sahibidir)". Savaşa çıkan yiğitlere öğüt verir: Begil oğlu Emren ve tutsak düşen babasını kurtarmaya giden Yeğenek, gördükleri düşü anlatırlarken "Ağ-sakallı Dede Korkut'tan öğüt aldım" derler.

Dede Korkut, *Dede Korkut kitabı*'nın içindeki her hikâyenin sonunda şair ve bilge kişiliğiyle ortaya çıkar, "boy boylar, soy soylar", "dünya benim diyenleri ecel alıp yer gizlediğini, fâni dünyanın gene kaldığını; gelimli gidimli dünyanın sonucunun ölümlü olduğunu" belirtir; elindeki sazıyla "şadlık (neşeli hava) çalar, gazi erenler başına neler geldiğini söyler", hikâyenin kişisi hakkında bir "oğuzname düzer, koşar" ve "Yöm vereyim (hayır dua edeyim) hanım!" diyerek hana dua eder.

Dede Korkut kitabı, asıl adı **Kitab-ı Dedem Korkut alâ lisan-ı taife-i Oğuzan** (Oğuzlar boyunun dili ile Dedem Korkut kitabı), destansı türk halk hikâyeleri derlemesi (XVI. yy.). Yapıtın iki yazması bulunabilmiştir:

1. Dresden yazması: Dresden Krallık kütüphanesi'ndeki yazmada 1 giriş ile 12 hikâye vardır. *Dede Korkut kitabı*'nın bilinen ilk nüshası budur. Bunun von Diez tarafından kopya edildiği söylenen bir kopyası Berlin Krallık kütüphanesi'ndedir. Berlin nüshası, Kilisli Muallim Rıfat (Bilge) tarafından, arap abecesiyle bastırılmıştır: *Kitab-ı Dede Korkut alâ lisan-ı taife-i Oğuzan*, İstanbul, 1332/1916. Daha sonra, Dresden nüshası Orhan Şaik Gökyay tarafından bastırılmıştır: *Dede Korkut*, İstanbul, 1938.

2. Vatikan yazması: Vatikan kütüphanesi'nde, türkçe yazmalar bölümündeki yazmada 1 giriş ile 6 hikâye vardır. Harekeli harflerde yazılmıştır. Bu nüsha, italyan türkoloğu Ettore Rossi tarafından, İtalyanca çevirisiyle birlikte bastırılmıştır: *Il "Kitab-i Dede Qorqut"*, Vatikan, 1951.

Her iki nüshanın karşılaştırmalı baskıları yapılmıştır: Dr. Muharrem Ergin, *Dede Korkut kitabı*, 2 cilt, Ankara, 1958-1963; Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkut'un kitabı*, İstanbul, 1973.

Kitap Azerbaycan'da Hamit Araslı tarafından da iki kez bastırılmış (1939, 1962); ayrıca, W. W. Barthold tarafından rusçaya (1950, 1962), Ettore Rossi tarafından italyancaya (1952), Joachim Hein tarafından almancaya (1958) çevrilmiştir.

Kitabın, Bayındır Han soyundan geldiklerine inanan Akkoyunlular'ın egemen olduğu Kuzey-doğu Anadolu bölgesinde, XV. yy. başlarında yazıldığı sanılıyor. Hikâyelerin okur-yazar biri tarafından halk ağzından derlendiği ya da hikâye anlatmayı meslek edinmiş bir hikâyeci-ozan tarafından yazıya geçirildiği düşünülebilir. Vatikan nüshasının XVI. yy.'da yazıldığı sanılmaktadır.

Hikâyelerin çoğunda, XIII. yy.'da buraya gelip yerleşen ve Akkoyunlular'ın dedeleri olan Türkmenler'in, yani müslüman Oğuzlar'ın, komşuları rum, ermeni ve gürcü devlet ya da beylikleriyle yaptıkları savaşlar; bazılarında kendi iç çekişmeleri; bazılarında da doğaüstü varlıklara (Azrail, Pınar-perisi, Pınar-perisi'nin oğlu Tepegöz) karşı giriştikleri savaşımlar anlatılır. Bütün hikâyelerin başlarında ve sonlarında "Hanım hay!..., Hanım!..." diye seslenilmesi, bunların, hanın bulunduğu bir toplulukta anlatıldığını gösterir.

Hikâyelerde oğuz beylerinin "boy"ları (serüvenleri, hikâyeleri) ayrı ayrı ele alınmıştır. Bu hikâyelerin her biri, başlı başına birer bütün olmakla birlikte, çoğunda aynı kişilerin bulunuşu ve her hikâyenin sonunda Dede Korkut'un ortaya çıkarak vakayı bağlayışı nedeniyle, hikâyeler birbiriyle ilgili görünmektedir. Bunların çoğunda, özellikle oğuz beylerinin hıristiyan beylerle giriştikleri savaşımları anlatan hikâyelerde, aşağı yukarı hep aynı konu tekrarlanmıştır: beylerden biri baskına uğrama ya da gücü yetmeme yüzünden düşmana tutsak düşer ya da tutsak düşme tehlikesiyle karşılaşır; bunlar, bir süre sonra, babaları, oğulları, kardeşleri, sevgilileri tarafından kurtarılırlar. On iki hikâyenin yalnız üç tanesinde (Deli Dumrul, Kanturalı, Tepegöz hikâyeleri) ötekilerden ayrı birer konu işlenmiştir.

Bazı kahramanların olağanüstü güce sahip olmaları (Salcan Hatun ile Kanturalı tek başlarına altı yüz kâfire karşı koyarlar; Uşun Koca oğlu Segrek bir defasında altmış, ikinci defasında yüz kâfiri tek başına kılıçtan geçirir; kâfirler tarafından urganla sımsıkı bağlanan Salur Kazan bir gerinişte bütün bağları koparır; Dirse Han oğlu Boğaç, daha on beş yaşında bir çocukken, azgın bir boğayı alt edip öldürür; Kanlı Koca oğlu Kanturalı azgın bir boğa, bir aslan, bir deveyi yener); kahramanlardan bazılarının vücut yapılarının dahi doğalın üstünde olması (Düzmürd kalesinin tekürü Arşın oğlu Direk Tekür'ün altmış arşın boyu vardır, altmış batman gürz sallar; Kazan Bey'in dayısı Aruz Koca'nın altmış teke derisinden yapılan kürk topuklarını örtmez, altı teke derisinden yapılan külah kulaklarını kapamaz); doğaüstü varlıklara yer verilmesi (Tepegöz, bir çobanla bir Pınar-perisi'nin birleşmesinden meydana gelmiştir, parmağına anasının geçirdiği bir yüzük sayesinde vücuduna ok

batmaz, kılıç işlemez, tek başına bütün oğuz halkını zebun eder; Deli Dumrul, Azrail ile savaşıma girişir); bazı kahramanların tanrısal güçle kerametler gösterip büyük işler başarması (Karacuk Çoban, altı yüz kâfire tanrısal güçle tek başına karşı koyar, bağlandığı ağacı köküyle söküp sırtına alır, yürüyüverir; Dede Korkut, kendisine kılıç çeken Deli Karçar'ın elini bir dua ile havada asılı bırakır) bakımlarından destan karakteri taşımaktadırlar; fakat nesirle yazılmaları, kısa olmaları, ayrıntılar üzerinde durmamaları bakımlarından bunları destan sayma olanağı yoktur. Bununla birlikte, eski türk destanlarından izler taşıdıkları seziliyor.

Bu hikâyeler, XV. yy. başlarında yazıya geçmiş olmakla birlikte, halk arasında herhalde çok eski zamanlardan beri yaşamaktaydılar. Bunların, Orta Asya'dan göç eden Türkler ile birlikte Kuzey-doğu Anadolu'ya gelmiş, orada islami bir renk alarak ve yeni serüvenlerle işlenerek birtakım değişikliklere uğramış bulundukları anlaşılıyor. Hikâyelerde Türkistan'a ait bazı yer adlarına ve Orta Asya Türkleri arasında yaşayan bazı söz kalıplarına rastlanması bu düşünceyi destekleyen kanıtlardır.

Hikâyelerden bazıları (Bamsı Beyrek, Tepegöz, Deli Dumrul) masal kılığına girerek, halk arasında bugün de söylenmektedir. Öte yandan, aynı hikâyelerle yunan mitologyasındaki bazı efsaneler arasında yakın benzerlikler vardır: *Bamsı Beyrek* hikâyesiyle Homeros'un *Odysseia* destanının başkişisi "Odysseus"un serüveni arasında benzerlik görülür; *Tepegöz* hikâyesiyle Homeros'un yine *Odysseia* destanındaki "Kyklops Polyphemos"un serüveni ayrıntılara kadar birbirine benzer; *Deli Dumrul* hikâyesiyle Euripides'in *Alkestis* adlı tragedyasında işlediği efsane arasında da benzerlikler bulunmaktadır.

Bütün halk hikâyelerinde olduğu gibi, bunlarda da şiirle düzyazı karışık olarak kullanılmıştır. Hikâyecinin ağzından söylenen yerler düzyazıyla yazılmış, heyecanlı olaylar sırasında kahramanların ağzından söylenen ve onların duygularını yansıtan yerler şiirle verilmiştir. Şiirle söylenen yerler, halk ağzında zamanla yıprandığı için, bunların vezinleri ve biçimleri hakkında kesin bilgi edinmek olanağı yoktur; ancak, yer yer, eski halk şiirinde çok kullanılan 4 + 4, 4 + 4 + 4, 4 + 4 + 3, 4 + 4 + 3 gibi vezinlerle söylenmiş dizelere de rastlanmaktadır (*Döne döne + savaşayım / Döne döne + çekişeyim... Kargı gigi + kara saçın + yoldun mu kız / Kara gözden + acı yaşı + döktün mü kız... Yücelerden + yücesin / Kimse bilmez + nicesin*). Düzyazıyla yazılan yerlerde kimi zaman seci (düzyazı içinde uyak) kullanılmıştır (Kâfirler at *teptiler*, ok *septiler* vb.). Gerek düzyazıyla, gerek şiirle yazılan parçalarda aynı harf, aynı hece, aynı sözcüklerle başlayan ya da biten sözler yan yana ya da alt alta getirilerek (aliterasyon) ahenk sağlama yoluna başvurulmuştur (*Ak çadırlar* diktiler, *akça* koyun kırdılar... *Ala* halı döşediler, *al* şarabı içirdiler, *alıp* bunları...vb.)

Homeros destanlarında olduğu gibi, bu hikâyelerde de, canlı ve cansız bütün varlıklar sıfatlarla anlatılmıştır (*Ak kollu* sapanını eline aldı... *Ak* ellerini bağladılar... *Sarı donlu* Salcan Hatun... *Kırk ince belli* kız...vb.). Benzetmeler çoklukla, hikâye kişilerinin çevrelerindeki doğa parçaları, hayvanlar, bitkiler, ya da kullandıkları araçlarla ilgilidir (*Tepe* gibi et yığdı, *göl* gibi kımız sağdırdı... *Kaza* benzer kızımın, gelinimin *çiçeği* oğul... *Güz alması* gibi al yanağını yırttı... *Kargı* gibi kara saçını yoldu... vb.).

Bütün hikâyeler, günümüz masal ve meddah hikâyelerinde olduğu gibi, kalıplaşmış birtakım sözlerle başlar ve biter.

Bugüne değin yerli ve yabancı pek çok incelemeci tarafından çeşitli yönlerden incelenen *Dede Korkut kitabı* üzerinde çalışan herkes onun, türk halk edebiyatının en güzel verimlerinden biri olduğu noktası üzerinde haklı olarak birleşmişlerdir.

DEDE ÖMER RUŞENİ, türk şair ve tarikat adamı (Aydın ? - Tebriz 1486). Bursa'da öğrenim gördü. Karaman'da bulunan ağabeyi halveti şeyhi Alaettin'in yanına gitti. Onun önerisiyle Bakü'de, halvetilerin ikinci piri sayılan Seyit Yahya Şirvani'ye kapılandı. Şeyhinin ölümünden sonra onun halifesi oldu. Gence, Karabağ ve Tebriz'de tarikatını yaymaya çalıştı. Halvetiye tarikatının Ruşeniye kolunu kurdu. *Miskinname, Çobanname, Neyname* mesnevilerinin de yer aldığı *Divan*'ı (bir nüshası Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi R. 768'dedir) ile din, ahlak ve tasavvufla ilgili şiirlerini içeren *Âsâr-ı aşk* (bas. 1898) adlı bir yapıtı vardır.

DEDE SULTAN → BORKLÜCE MUSTAFA.

DEDEAĞAÇ → ALEKSANDRUPOLİS.

DEDEBAĞI, Denizli'nin Acıpayam ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 982 nüf. (1990). Belediye.

DE DECKER (Jeremias), hollandalı şair (Dordrecht 1609 - *ay y.* 1666). Anvers'ten sürüldükten sonra, epigramlar ve şiirler yazdı. Dinsel bir eğilimi yansıtan bu yapıtlar, calvinci olan De Decker'i barok estetiğin bir temsilcisi durumuna getirdi. En ünlü şiiri olan *Apologie de l'avarice* (fr. çev.) [Cimriliğe övgü], Erasmus'un *Deliliğe övgü*'süyle (Encomium moriae) eşdeğer sayıldı.

DEDEÇAM, Isparta'nın Yalvaç ilçesi Bağkonak bucağına bağlı belde; 2 293 nüf. (1990). Belediye.

DEDEDAĞI, Samsun'un Bafra ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 2 662 nüf. (1990).

DEDEGÖL dağları, Akdeniz bölgesi Antalya bölümü iç kesiminde, Beyşehir gölünün B. kıyıları boyunca K.'den G.'ye uzanan dağlara verilen genel ad. Yükseltisi K.'de 2 500, G.'de 3 000 m'ye yaklaşır.

DEDEKİND (Friedrich), alman şair ve rahip (Neustadt am Rübenberge 1525 -Lüneburg 1598). Latince dizelerle hicivler yazdı (*Grobianus*, 1549). Karşı Reform ile savaşan yapıtlar verdi (*Papista conversus*, 1596).

DEDEKİND (Richard), alman matematikçi (Braunschweig 1831- *ay. y.* 1916). Gauss, Dirichlet ve Riemann'ın öğrencisiydi; Zürich, daha sonra da Braunschweig politeknik okullarında ders verdi. Diferansiyel hesap öğeleri üzerine verdiği bir ders sırasında (1858) aritmetiğin ana ilkelerinin saptanmamış olduğunu gördü ve oran dışı $\frac{p}{q}$ oranına eşlik eden kesimler olarak tanımlanmış bir orandışı sayılar kuramı tasarladı; buna göre bir kesim, $\frac{a}{b}$ oransal sayılar kümesinin iki sınıfa bölümlenmesiydi ve birinci sınıfın sayıları $aq > bp$ yi ikinci sınıfın sayıları $aq < bp$ yi doğruluyordu. İdealler kuramının yaratıcısı olarak, cebirsel sayıların cisimlerinde bölünebilirliğin incelenmesi için gerekli kavramları ortaya koydu. XIX. yy. başında, aritmetik yasalarının her zaman geçerli olmadığı biliniyordu ve cebirsel sayılar sınıfında asal çarpanlara ayırmanın biricikliğini korumak için Kummer, genel bir tanımını vermeksizin, "ideal sayılar"ı ortaya atmıştı. Dedekind bunlarnı yerine cebirsel sayıların K cisminin altkümeleri olan idealleri koydu ve biricik ayırma teoreminin, ancak ve ancak K nın tüm idealleri asal olduğunda (tek bir cebirsel tamsayının doğurduğu) K nın cebirsel tamsayıları için geçerli olduğunu tanıtladı. Dedekind, H. Weber ile idealler kuramını düzlemsel cebir eğrilerinin incelenmesine uyarladı. $a_i(x)$ lerin polinom olduğu

$$f(x, z)= a_0(x)\, z^n + a_1(x)\, z^{n-1} + ...+ a_n(x)$$

polinomları üzerinde çalıştı ve bölünebilirlik yasalarının aritmetik yasaları olduğunu tanıtladı. Bu benzeşimde soyut yapıların değerini açıkça ortaya koydu. Nitekim ideal bir cisim kavramlarının genel tanımlarını ilk formülleştiren de odur. İdealler üzerine işlemler, kümeci bir tarzda tanımlandı, böylece Dedekind kümeler kuramının temellerini attı. G. Cantor ile yazışmaları, Cantor'un düşüncelerini çabucak kavradığını ortaya koyar.

DEDEKTİF a. (ing. *dedective*). **1.** Emniyet örgütünde gizli olarak çalışan görevli; sivil polis. **—2.** Kimi ülkelerde resmi polis örgütüne bağlı olmadan, ücret karşılığı özel soruşturmalar yürüten kimse.

DEDEKTÖR → DETEKTÖR.

DEDELİ, Ağrı ilinin Patnos ilçesine bağlı bucak; 12 329 nüf. (1990); 16 köy. Merkezi *Dedeli*, 2 072 nüf. (1990).

DEDELİK a. **1.** Dede olma durumu. **—2.** Dedeye yakışan tavır, davranış.

DEDEMLİ, Konya'nın Hadım ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 4 049 nüf. (1990). Belediye.

DEDEMOĞLU, türk halk şairi (XVII. yy.) XV. yy. mutasavvıflarından Simavna kadısı oğlu Şeyh Bedrettin'in görüşlerini benimseyen Anadolu alevilerindendir. Adı çeşitli siyasal olaylara karıştığı için kovuşturmaya uğradı. Sünni-alevi ve osmanlı -iran çekişmelerinde şii İran'a bağlı kaldı. *Dürr-i meknun* adlı düzyazı yapıtında din ve tarikat konularını ele aldı. Şiirlerinde bu konulara içtenlik ve coşku da eşlik eder.

DEDİKODU a. (*demek* ve *komak*'tan). **1.** Bir kimseyi yermeye, çekiştirmeye yönelik gevezelik; bu amaçla çıkarılan söylenti: *Bütün gün dedikodu yapmak. Bir kimsenin dedikodusunu yapmak. Bir kimse hakkında dedikodu yaymak. Sansasyon gazetelerinde çıkan dedikodular.* **—2.** Sağlam bir temele dayanmayan ve ağızdan ağıza yayılan söylenti: *Başkent dedikoduları. Seçim dedikoduları.* **—3.** *Dedikodu kumkuması*, çok dedikodu yapan kimse.

DEDİKODUCU sıf. ve a. Başkalarını çekiştirmeyi, onlar hakkında söylentiler çıkarmayı huy edinmiş kimse için kullanılır.

DEDİKODUCULUK a. **1.** Başkalarını çekiştirme eğilimi, bundan zevk alma. **—2.** Dedikoducu olma durumu, özelliği: *Dedikoduculuğundan herkes bıktı. Dedikoduculuğun araların bozulmasına neden oldu.*

DEDİRMEK → DEMEK.

DEDİRTMEK → DEMEK.

DEDİS → DADES (uved).

DEDİTİCİI a. (lat. sözc.). Rom.huk. Romalılar'a yenik düşüp teslim olan halklar.
—ANSİKL. Dediticiiler, özgür olmalarına karşın,ne Roma yurttaşı sayılıyorlardı, ne de yerel bir statüleri vardı: bundan dolayı *jus gentium*'un dışındaki kurumlara başvuramıyorlardı. Aynı rejim, *Aelia Sentia* yasasıyla, özgürleştirilmeden önce yüz kızartıcı bir suçtan cezaya çarp-

Dedegöl dağlarından bir görünüm
Antalya

tırılmış özgürleştirilmiş kişilere de uygulandı. Caracalla döneminde (Antoninus temel yasası ya da Caracalla buyrultusu, 212), yurttaşlık hakkı *peregrinus*'ları da kapsamak üzere genişletildi ama dediticiilere tanınmadı.

DE DOMİNİS (Marco Antonio), dalmaçyalı tanrıbilimci ve bilgin (Rab adası, bugün Hırvatistan'da, 1560 ya da 1566 -Roma 1624).Önce cizvitken, daha sonra bu tarikattan ayrıldı. Segni piskoposu ve Spalato (bugün Splitsremska Mitrovica) başpiskoposu oldu. Roma sarayı ile arası açılınca, önce İsviçre'ye,sonra da İngiltere'ye kaçtı. Burada katolik inancı bıraktı ve *De republica ecclesiastica*'yı (Kilise cumhuriyeti üstüne) [1617] yayımladı. Bu yapıtta papalığın dünyasal bir kuruluş olduğunu savundu. 1621 ve 1622'de düşüncelerinden vazgeçtiğini açıkladı. Bu dönüş, dostu Gregorius XV tarafından kabul edildiyse de Urbanus VIII'e kuşkulu göründü. Urbanus tarafından Sant' Angelo şatosu'na kapatıldı, burada öldü.

DEDONG, Kuzey Kore'de ırmak; 400 km (havzası 16 500 km²). Nangnim Sanmek dağlarından doğar, G.-B.'ya doğru akar, Pyongyang'ı geçtikten sonra bir haliç oluşturarak Kore körfezine dökülür. Aşağı kesiminde ulaşım yapılabilmektedir.

DEDUBLÖMAN a. (fr. *dédoublement*). Dy. Bir lokomotifin herhangi bir nedenle vagonları çekememe halinde ilerideki istasyona iki aşamada çekmek üzere dizinin ikiye bölünmesi.

DEDUCTİO a. Esk. Rom. Bir göçmen topluluğunun, Roma tarafından fethedilen bir toprağa yerleştirilmesi. (Bir komisyon ekilebilir toprakları bölerek göçmenler arasında paylaştırırdı.)

DEDUGU, Burkina Faso'da kent, Kara Volta bölgesinin yönetim merkezi. Uagadugu'nun B.'sında.

DEDUN, nübyeli koç tanrı. Bu tanrı kısa sürede Hnum, sonra da Amon ile özdeşleştirilmişti.

DEDÜKSİYON a. (fr. *déduction*).Fels. ve Mant. → TÜMDENGELİM.

DEDÜKTİF sıf. (fr. *déductif*). Mant. → TÜMDENGELİMLİ.

DEDVEYT a. (ing. *deadweight*). Denizc. Bir geminin, denizde maksimum çektiği suya kadar yüklendiğinde taşıyabildiği toplam ağırlık (yük, yakıt, su, kumanya vb.); duruma göre yaz, kış ya da tropikal friborda denk düşer. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Dedveyt tonu,* bir geminin taşıyabildiği toplam ağırlık; bu kapasite yazın ve deniz suyunda, yükleme hattı markası üzerinden hesaplanır.

—ANSİKL. Denizc. Dedveyt, yüklü deplasman ile boş deplasman arasındaki farka eşittir. Bir yük gemisinden söz edildiğinde her zaman dedveyti belirtilir: 15 000 t'luk bir yük gemisi denildiğinde dedveytinin 15 000 t olduğu anlaşılır. Dedveyt genellikle metrik tonla ve kimi kez anglosakson ülkelerinde *long ton*'la (1 016 kg) belirtilir.

DEE, Büyük Britanya'da, Wales ülkesi' nin kuzeyini akaçlar ve Chester'i aştıktan sonra İrlanda denizi'ne ulaşan ırmak; 110 km. Dee'nin geniş halici ulaşıma elverişli değildir: çekik deniz evresinde çok büyük sığ kumsallarla örtülüdür ve denizin kabarması çok hızlı olduğundan gemiler için tehlikelidir. —İskoçya'nın kuzeyinde ırmak, Aberdeen'de Kuzey denizi'ne dökülür; 140 km.

DEE (John), ingiliz gizemci, astrolog, simyacı ve büyücü (Londra 1527 -Mortlake 1608). 1583 - 1589 arasında Polonya ve Bohemya'da yaydığı düşünceleriyle Rosenkreutz öğretisinin ve akımının oluşmasına yardım etti. Eukleides'in çevirilerini de içeren başlıca çalışmalarının en önemlisi *A true and faithful relation of what passed for many years between Dr John Dee... and Some Spirits...* (Dr John Dee ile bazı ruhlar arasında yıllar boyunca geçen olayların gerçek öyküsü) [1659] adlı yapıttır.

DEERE (John), amerikalı makine yapımcısı (Rutland, Vermont, 1804 - Moline, İllinois 1886). Midwest'te ekim alanları açan tarımcıların, zor çalışma koşullarında kullanabilecekleri bir saban modeli üzerinde çalıştı, sonunda 1838'de demiri ve kulağı tek parça çelikten olan aleti yaptı. Bu buluş, güçlü bir sanayinin çıkış noktası oldu; daha 1842'de yıllık saban üretimi 1 000'e, 1857'de 10 000'e ulaştı. Deere sabanları bir yandan ABD'nin batıya doğru genişlemesini kolaylaştırırken bir yandan da Pittsburgh çelik fabrikalarının gelişmesini sağladı.

Scala

Gregorio **De Ferrari** *Yaz* (1690'dan sonra) Cenova'daki palazzo Rosso'nun Yaz salonu tavanını süsleyen fresklerden biri

DEERHOUND a. İskoç tazısı. (İri bedenli, uzun, kalın, sert ve kabarık tüylü bir köpektir.)

DEF, -f'i a. (ar. *def*ᶜ, *savma*'dan).*Esk.* **1.** Bir kimseyi, bir şeyi yanından uzaklaştırma; kovma, savuşturma. **—2.** İtme, kakma: *Cezb ve def kaidesi* (çekme ve itme kuralı). **—3.** Giderme: *Def-i gam.* **—4.** *Def'i bela,* bir tehlikeyi savma. || *Def'i bela kabilinden,* bir tehlikeyi, bir belayı savarcasına. || *Def etmek* → DEFETMEK. || *Def'i hacet etmek,* aptes bozmak. || *Def olmak* → DEFOLMAK.

—Esk. anat. *Def-i dem,* kalbin kasılarak kanı atardamara göndermesi.

—Esk. tıp. *Def-i hararet,* ateşi atma, söndürme.|| *Def-i taaffün,* antisepsi.

—Huk. Davalının borçlu olduğu edimi özel bir nedene dayanarak yerine getirmekten kaçınmasına olanak veren olgu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İsl. huk. *Def-i dava,* davalı tarafından davacının davasını ortadan kaldıracak bir iddia ileri sürülmesi. || *Def'ud-defi,* davalının cevabına karşı davacının yeniden cevap vermesi.

—ANSİKL. Huk. Yargılama sırasında definin açıkça ileri sürülmesi gerekir. Yargıç defi' nin varlığını görse de kendiliğinden dikkate alamaz. Örneğin Borçlar k.'nun 140. maddesine göre zamanaşımı defi ileri sürmedikçe yargıç kendiliğinden borcun zamanaşımına uğramış olduğuna karar veremez. Türk hukukunda başlıca defiler: zamanaşımı (Borçlar k. md. 140), akdin icra edilmediği defi (Borçlar k. md. 81) satış bedelinin indirilmesi (Borçlar k. md. 202).

DEF → TEF.

DEFA a. (ar. *def*ᶜ*a*). **1.** Sayı belirten bir sözcükle kullanıldığında: 1. bir olgunun tekliğini ya da yinelenmesini, bir olayın gerçekleştiği durumların her birini anlatır; kez: *Onu sadece bir defa gördüm. Günde üç defa ilaç almak. Ayda birkaç defa lokantaya gitmek. Size bunu yüz defa söyledim.* 2. kendi kendine eklenen bir niceliğin yinelenmesini ya da katlanmasını gösterir; kere: *Bir desimetre bir metrede on defa vardır. Üç defa beş on beş eder.* 3. bir eylemin, bir durumun başka bir eylem ya da durumla karşılaştırılmasında aralarındaki yoğunluğu, şiddeti vb. belirtir; kat: *Bu lamba diğerinden iki defa daha fazla aydınlatıyor. Satrançta benden yüz defa daha iyi.* **—2.** Başka bir tamlayan ya da tümleçle kullanıldığında, bir olayın gerçekleşmesini, gerçekleştiği anı, bir durumu belirtir ya da hatırlatır; sefer: *Bunu şimdi değil, başka bir defa görürüz. Bu defa iyi olacak.*

Defa, Libya'da, Sirenayka'da petrol yatağı.

DEFAAT ya da **DEFEAT** çoğl. a. (ar. *def*ᶜ*a'nın* çoğl. *defa*ᶜ*at*). *Esk.* **1.** Birçok kere. **—2.** *Biddefaat,* defalarca, birçok kez.

DE FACTO be. (fiilen anlamında lat. sözc.). Huk. Hukuksal bir duruma karşıt olarak, olguya dayanan bir durumu belirten deyim. (Karşıtanl. DE JURE.)

—Uluslarar. huk. Bir devleti, hükümeti ya da uluslararası toplumda herhangi bir yeni olayı, bunların meşruluğunu kabul yolunda açık bir irade belirtmeksizin tanımak için kullanılan diplomatik formül; DE JURE'nin karşıt anlamlısı. (*De facto* tanıma, geçici bir niteliğe sahiptir ve tanıyan devletin lehte durumunu gösterir Sınırlı hukuki sonuçları vardır Diplomatik ilişkilerin kurulması, daha önce *de facto* tanınmış devletin ya da *de jure* tanınması anlamına gelir ya da *de jure* tanımayı gerekli kılar.)

DEFAİN çoğl. a. (ar. *define*'nin çoğl. *defâ'in*). *Esk.* Defineler, gömüler.

DEFANS a. (fr. *défense*). Spor. SAVUNMA'nın eşanlamlısı.

DEFANT (Albert Joseph Maria), avusturyalı jeofizikçi (Trento 1884 - İnnsbruck 1974). Atmosfer ve deniz dinamiği konusundaki çalışmalarıyla tanınır.

DEFATEN be. (ar. *def'a*'dan *def'aten*). *Esk.* **1.** Bir defada, birden. **2.** *Defaten ba'de uhra,* tekrar tekrar, birçok kez.

DEFATEYN be. (ar. *defa'teyn*). *Esk.* İki kez.

DEFÂTİR çoğl. a. (ar. *defter'in* çoğl. *defâtir*). *Esk.* Defterler, birlikte dikilmiş kâğıtlar: *Defâtir-i atika* (eski defterler). *Defâtir-i resmiye* (resmi defterler).

DEFE → TEFE.

DEFEAT → DEFAAT.

DEFEDİLMEK → DEFETMEK.

DEFEKOGRAFİ a. (fr. *défécographie*). Radyol. X ışınını geçirmeyen bir madde rektuma şırınga edildikten sonra defi hacet esnasında radyolojik inceleme.

DEFEKTOLOG a. (fr. *défectologue*). Defektolojiyle uğraşan hekim.

DEFEKTOLOJİ a. (fr. *défectologie*). Kendini idare edebilecek hale getirilmeleri olanaksız sayılan hastaları konu edinen tıp dalı.

DEFEKTOSKOP a. (fr. *défectoscope*). Dy. Raylardaki kusurları (metalin yapısındaki değişiklikler, çatlaklar) saptamaya yarayan aygıt. (Bu amaçla gerek elektromanyetik aygıtlar gerekse sesötesi üreten aygıtlar vb. kullanılır.)

Defenders, İrlanda'da XVIII. yy. sonlarında kurulan gizli dernek; toprak kavgaları sırasında, Ulsterli katolik kesenekçilerin "Peep-of-Day Boys" adı altında toplanan protestan rakiplerine karşı savunmalarını örgütledi.

DEFERANTİT a. (fr. *déférentite*). Patol. Sperma kanalının enfeksiyonu.

DEFERANTOGRAFİ a. (fr. *déférentographie*). Sperma kanalına akıntı yukarı ya da akıntı aşağı ışın geçirmez bir madde şırınga edilerek sperma yollarının radyolojik muayenesi.

DEFERENT a. (fr. *déférente*). Geom. **1.** Analagmatik, düzlem bir eğriye çifteteğet çemberlerin merkezince çizilen çizgi. (Bir döneç eğrisinin deferenti bir paraboldür.) **—2.** Analagmatik bir yüzeye çifteteğet kürelerin merkezince çizilen çizgi ya da düzey. (Simitin 2 deferenti vardır; ekseni ve ortalama çemberi.)

DE FERRARİ (Gregorio), cenovalı dekoratör ressam (Porto Maurizio, bugün İmperia, 1644 - Cenova 1726). Emilia maniyerizminden (Correggio) yola çıkan ve Baciccia, Rubens, Puget ve Bernini'den esinlenen bu büyük sanatçı, rokokoyu müjdeleyen parlak ve süslü bir üslup oluşturdu (Cenova saraylarındaki freskler: palazzo Rosso'daki *Yaz* ve *İlkbahar* alegorileri, 1690'dan sonra). Fragonard onun yapıtlarını görmüş ve hayran kalmıştı.

DE FESCH (Willem), hollandalı besteci ve kemancı (Alkmaar 1687 - Londra 1757'ye doğr.). Amsterdam'da bestelediği çalgı yapıtları, öncelikle Albinoni ve Vivaldi'nin etkisini taşır (opus. 1-4). 1731'den sonraki yıllarını geçirdiği Londra'da sonatlar, konçertolar, çalgı duo'ları, italyan tarzında canzonetta'lar ve oratoryolar yayımladı.

DEFETMEK g. f. *Tkz.* **1.** *Bir kimseyi defetmek,* onu kovmak, yanından, çevresinden uzaklaştırmak. **—2.** *Bir durumu defetmek,* onu atlatmak, savmak, savuşturmak: *Böylece büyük bir belayı da defetmiş olduk.*

◆ **defedilmek** edilg. f. *Tkz.* Defetmek eylemine konu olmak.

DEFFAF, DEFFAFE sıf. (ar. *deffaf,* dişl. *deffafe*). *Esk.* Tef çalan ya da yapıp satan. **—2.** *Deffafe-i felek,* Zühre yıldızı, Venüs.

DEFFAFE → DEFFAF.

DEFFAND (Marie DE VICHY -CHAMROND, DU *—markizi*), fransız kadın yazar (Chamrond şatosu, Charolles yakınında, Bourgogne, 1697 - Paris 1780). Soylu bir ailedendi; 1718'de Deffand markisiyle evlendi, sonra ondan ayrılarak skandallarla dolu bir yaşam sürdü. Başkan Hénault'un metresi olduktan sonra 1730'da aydınların ve aralarında Nivernois dükü, akrabası Choiseul düşesinin de bulunduğu kültürlü kibar çevre insanlarının ve Montesquieu, Formont, Morellet, Maupertuis, Turgot, Marivaux, Sedaine, Condorcet ve yeni sevgilisi d'Alembert gibi düşünce adamlarının uğrağı olan bir salon açtı. Görme gücünü neredeyse tümüyle yitirince, kendisine eşlik etmesi için Mlle de Lespinasse'ı "nedime" olarak yanına aldı, ancak daha sonra kovdu (1764). *Correspondance* (Mektuplar) ölümünden sonra yayımlandı (1809, 1859, 1865).

DEFFE a. (ar. *deffe*). *Esk.* **1.** Yan yüz. **—2.** Kitap cildinin iki yüzünden her biri.

DEFFERRE (Gaston), fransız siyaset adamı (Marsillargues, Hérault, 1910 - Marsilya 1986). Sosyalist görüşü benimsemişti, direniş hareketine katıldı. 1945'te milletvekili, 1956'da denizaşırı bölgeler bakanı oldu, iki yıl sonra senatör seçildi. 1963-1965 arasında De Gaulle'e karşı komünist olmayan bir sol cephe oluşturmaya çalıştı. 1965 ve 1969 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde De Gaulle karşısında iki kez yenilgiye uğradı. 1971'den sonra F. Mitterrand'ı destekledi. 1981'de Mauroy hükümetinde içişleri ve yerel yönetim bakanlığı yaptı.

DEFİ → DEF.

DEFİBRİLASYON a. (fr. *défibrillation*). Kardiyol. Bir defibrilatörün yarattığı elektrik şoku kullanılarak karıncık fibrilasyonunun ya da kulakçık fibrilasyonunun tedavi edilmesi.

DEFİBRİLATÖR a. (fr. *défibrillateur*). Genellikle bir kondansatörün deşarjıyla sağlanan elektrik şokuyla kalpteki (kulakçık ya da karıncıkla ilgili) fibrilasyonu durdurmak ya da bazı kalp atışı bozukluklarını tedavi etmek için kullanılan aygıt. (İki elektrot dıştan göğüs derisi üzerine yapıştırılabileceği gibi açık kalp ameliyatı sırasında doğrudan doğruya kalbe de uygulanabilir.)

DEFİBRİNASYON a. (fr. *défibrination*). Hematol. **1.** Pıhtılaşma sırasında, yani fibrinojen fibrine dönüştüğü sırada, kandan fibrinin çıkartılması. **—2.** *Defibrinasyon sendromu,* kandaki fibrinojenin, fibrinoliz sonucunda yıkılması ya da damar içi pıhtılaşma sırasında tüketilmesi dolayısıyla azalması ya da büsbütün yok olmasıyla belirgin patolojik durum.

DEFİLE a. (fr. *défilé*). Yeni giysi modellerini tanıtmak için düzenlenen gösteri.

DE FİLİPPO (Eduardo), italyan tiyatro oyuncusu ve komedi yazarı (Napoli 1900 - Roma 1984). Geniş bir halk komedileri repertuvarının yazarı ve ünlü yorumcusu olan De Filippo (Titina adıyla tanınan kız kardeşi Annunziata ve erkek kardeşi Peppino ile birlikte) Napoli lehçesiyle yazılmış bu yapıtlarda, Pulcinella'ya yeni bir kimlik kazandırdı. Başlıca yapıtları: *Natale in casa Cupiello,* 1931; *Milyoner Napoli* (Napoli milionaria, 1945); *Filumena Marturano,* 1946; *Şu hayaletler* (Questi fantasmi, 1946).

DEFİN, -fni a. (ar. *defn*). *Esk.* **1.** Bir ölüyü toprağa gömme: *Defin töreni.* **—2.** *Defn-i emvat, defn-i meyyit,* ölünün gömülmesi.

DEFİN sıf. (ar. *defin*). *Esk.* Gömülmüş, gömülü. **—2.** *Defin-i hâk, defin-i kabir, defin-i makber, defin-i türab,* gömülü insan. || *Defin-i hâk-i ıtırnak,* güzel kokulu toprağa gömülü; nur içinde yatan.

DEFİNE a. (ar. *define*). **1.** Gömülerek saklanan değerli şeyler yığını; gömü, hazine: *Günlerdir her gördüğü yeri kazarak define arıyor.* **—2.** Değerli insan.
—*Esk. Define-i amal,* gizli emeller. ||*Define-i irfan,* çok bilgili kimse.

C.N.R.I.

dıştan uygulanan defibrilasyon

—Huk. Gizlenmelerinden sonra, rastlantı sonucu bulunan ve kime ait olduğu anlaşılmayan her türlü değerli eşya. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Huk. Define sayılan eşya para, mücevher, madalya, heykel, vazo, sanat eşyası gibi değerli eşyalardır. Define, içine gömüldüğü ya da saklandığı taşınmaz ya da taşınırın sahibinin mülkü olur. Bilimsel değeri olan eşyaya ilişkin kurallar saklıdır; bunlar devletin mülkiyetine geçer. Başkasının yerinde define bulan kişi, definenin değerinin yarısını aşmamak üzere, uygun bir ikramiye isteyebilir (Türk Med. k. md. 696).

Define adası (*Treasure İsland*), R. L. Stevenson'ın romanı (1883). Yaşlı bir denizci elindeki haritayı bir hancının oğluna bırakır. Genç adam korsanlara karşın, hazineyi elde etmeyi başarır. Romanda yetişim ve ütopya gibi temalar, bütün anlığıyla geliştirilir: çocuk, yasallığı cisimleştirir.
—Roman birçok filme esin kaynağı oldu, bunlardan birini de Victor Fleming 1934'te çevirdi.

DEFİNECİ a. Define bulmak için kazılar yapan ya da yaptıran kimse.

DEFLASYON a. (ing. *deflation,* hava ya da gazları boşaltma). Enflasyona karşı mücadele ve fiyatları düşürme girişimi çerçevesinde, para hacmini azaltmaya dayanan iktisat politikası tekniği. || *Deflasyona gitmek,* parasal büyüklüklere ilişkin bir değerlendirmede, enflasyon oranını göz önüne alan bir düzeltmeye gitmek.
—ANSİKL. Paranın miktar kuramından esinlenen bir politika olarak deflasyon, parasalcı bir enflasyon anlayışına, yani enflasyonun, dolaşımda gereğinden fazla para bulunması ya da işletmelere ve hatta özel kişilere aşırı derecede kredi kolaylıkları tanınması sonucu olduğuna dayanır. Bu durumda parasal kesim yetkilileri, dolaşımdaki banknotların bir bölümünü çeker, banka hesaplarını bloke eder ya da bazı ödeme araçlarını geçersiz sayacak olursa, buna *parasal deflasyon* denir (örneğin, 1948'de Batı Almanya Merkez bankası, ödeme araçlarının % 94'ünü, özel alacakların da % 90'ını geçersiz sayıp, Reichsmark'ı on buçuğa bir oranında Deutsche Mark'a çevirerek para hacmini azaltmıştı). Devletin, kamu harcamalarını kısma ve vergileri artırma yolunu yeğlediği durumda ise *mali deflasyon* sözkonusudur. Böylece, elde edilen fazlalıklar ya hiç kullanılmaz ya da kamu borçlarının ödenmesinde kullanılır. Nihayet, parasal kesim yetkilileri, fiyat yükselişlerini, kredileri ve kredi dağılışlarını sıkı bir biçimde denetleyerek düşürmeye çalışacak olursa, *kredi deflasyonu* sözkonusu demektir.

Bütün bu enflasyonla mücadele tekniklerinin etkinliği sınırlıdır, deflasyonist önlemlerin etkisini hiçbir şeyin engellemeyeceği varsayımına dayanır. Oysa ki, üretim maliyetlerinin katılığı ya da kamu harcamalarının kısılmasına olanak bulunamaması fiyatların düşmesini engelleyebilir. Nihayet, deflasyon, iktisadi etkinlik için çöküş tohumları taşımaktan da uzak değildir. Ayrıca, en elverişsiz durumdaki toplumsal kategorilerin alım gücünü kıstığı ya da yatırım yapmak isteyen işletmelerin mali durumunu ağırlaştırdığı ölçüde def-

Larousse

Daniel **Defoe**
gravür
ressamı belli değil

defne
(Laurus nobilis)

Lauros-Giraudon

defne yaprağı
Solutré evresi Volgu (Saône-et-Loire)
buluntusu
Ulusal eskieserler müzesi
Saint-Germain-en-Laye

lasyon, toplumsal bakımdan adaletsizliklere yol açar. İşte, gerek bu sakıncalar gerekse deflasyon tekniğinin ilkelliği nedeniyle, hükümetler daha genel nitelikte bir iktisat politikası kullanmayı ve enflasyona karşı daha esnek ve daha ince teknikler uygulamayı yeğ tutar olmuşlardır.

DEFLASYONCU ya da **DEFLASYONİST** sıf. İkt. Deflasyonla ya da onun yönetilmesiyle ilgili.

DEFLEGMATÖR a. (fr. *déphlegmateur*). Soğut. san. Soğurmalı soğutma makinesinde, kaynatıcı ile geri akışlı damıtıcı (ya da kondansör) arasında yer alan küçük damıtma kolonu.

DEFLEKTOGRAF a. (fr. *déflectographe*). Bayınd. Bir kamyonla çekilen ve kamyonun arka tekerleğinin yükü altındaki çökmeyi düzenli aralıklarla (örneğin 3,50 m) ölçen ve kaydeden aygıt. (Bu ölçümler karayolunun durumu ve takviyenin gerekip gerekmediğini gösterir.)

DEFLEKTOMETRE a. (fr. *déflectomètre*'den). Bayınd. Bir karayolunun, statik ya da dinamik kuvvetlerin etkisi altında noktasal davranışı incelemeye yarayan aygıt.

DEFLEKTÖR a. Elektron. Hidr. pnöm. ve Tem. parç. SAPTIRICI'nın eşanlamlısı.

DEFLEMEK g. f.*(ar. *def*'ten). *Tkz.* Bir kimseyi başından savmak; defetmek: *Satıcıyı defledim gitti.*

■**DEFNE** a. (yun. *Daphne*'den). **1.** Akdeniz bölgesinde yetişen ve meşin gibi sert yaprakları bahar olarak kullanılan, beyazımsı sarı çiçekli ağaççık. (Bil. a. *Laurus nobilis;* defnegiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Defne sabunu,* pirina yağıyla karışık defne yağından yapılan sabun. (Deri hastalıklarına ve saç dökülmesine karşı kullanılır.) || *Defne yağı,* defnenin meyvelerinden sıkma ya da kaynatma yoluyla elde edilen yağ. (İçyağıyla karıştırılarak yapılan merhemi romatizma ağrılarına karşı kullanılır.) || *Defne yaprağı,* defnenin bahar ya da ecza olarak kullanılan kuru yaprağı. (Defne yaprağında tanen, acı maddeler ve uçucu yağlar bulunur. Halk hekimliğinde portakal kabuğuyla birlikte kaynatılıp süzüldükten sonra balla tatlandırılıp iştahsızlığa ve müzmin bronşite karşı kullanılır.)

—Güz. sant. ve Süslem. sant. Defne dalı ya da yaprağından esinlenen süsleme.

—Süslem. sant. *Defne dalı,* Antikçağ'dan başlayarak zafer, başarı ve şeref simgesi olarak kullanılan motif. (Genellikle çelenk biçimindedir.)

■—Tarönc. *Defne yaprağı,* biçimi defne yaprağını andıran yontulmuş ve özenle rötuşlanmış taş. (Orta solutré evresinde sıkça rastlanan defne yaprağının, uzunluğu 20 cm'ye ulaşan bir ok ya da mızrak ucu olduğu sanılmaktadır.)

—ANSİKL. Defne Akdeniz, Ege, Marmara ve Karadeniz bölgelerinin kıyı kesimlerinde yetişir. Kışın da yeşil olduğundan bahçelerde ve çevre düzenlemelerinde çok kullanılır. Yapraklarından eczacılıkta, halk hekimliğinde, parfümeride ve mutfak işlerinde yararlanılır Defne yaprağı Türkiye'nin dışsatım ürünlerindendir (1991'de 2 017 ton).

—Mutf. Bazı balık ve et yemeklerine, koku ve lezzet vermesi ya da hoş olmayan kokuları gidermesi için defne-yaprağı konur.

—Tar. Antikçağ'da Apollon'a adanan defne yapraklarından imparatorlara, generallere, şairlere, sanatçılara, vb. taçlar örülürdü.

DEFNE (Zeki Ömer), türk şair (Çankırı 1903 - İstanbul 1992). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi türk dili ve edebiyatı bölümü'nde öğrenimini tamamladı (1939). Kabataş (1935-50), Galatasaray (1950-69) liselerinde edebiyat öğretmenliği yaptı. Genellikle hece vezniyle insan, doğa, vatan, ulus, aşk temalarını işledi. Halk şiiri geleneğinden yararlanarak yurt güzellemeleri yazdı. Şiirlerini *Denizden çalınmış ülke* (1971), *Sessiz nehir* (1985), *Kardelenler* (1988) kitaplarında topladı.

DEFNEDİLMEK → DEFNETMEK.

DEFNEGİLLER a. Ağaç ya da ağaççık biçiminde, genellikle kokulu, ikiçenekli bitkiler familyası. (Bil. a. *lauraceae.*)

—ANSİKL. Defnegillerde yapraklar almaşık dizili, düz kenarlı ve hepyeşildir. Yaprakların koltuğunda salkım, koçan ya da demet halinde toplanmış olan çiçekler, altı çanakyaprak, üçer üçer değirmi dört sıraya dizili on iki erkekorgan ve bir tek meyveyaprak içerir. Yumurtalık tek odacıklı ve serbesttir; meyve üzümsü ya da zeytinsi biçimdedir. Defnegillerin pek çok türü insanlara yararlıdır; kimisinden yapacak odun elde edilir, kimisi kaplamacılıkta kullanılır; kimisinin meyvesi yenir (avokado) ya da kabuğunun aromasından yararlanılır (tarçın, japon kâfuru); bir kısmının da yaprağı bahar olarak mutfaklarda ve tıpta kullanılır (defne yaprağı).

DEFNETMEK g. f. *Bir ölüyü (bir yere) defnetmek,* gömmek, toprağa vermek.

◆ **defnedilmek** ya da **defnolunmak** edilg. f. Gömülmek, toprağa verilmek.

DEFNEYAPRAĞI a. Zool. Boyu 10 cm'ye kadar olan lüfer* yavrusuna verilen ad.

DEFNOLUNMAK → DEFNETMEK.

DEFO a. (fr. *défaut*). Bir üründe özellikle kumaş ve giysilerde bulunan yapım hatası; özür: *Defosu yüzünden ucuza satılan bir mal.*

■**DEFOE** (Daniel), ingiliz yazar (Londra 1660'a doğr. - ay. y. 1731). Kişiliğinde, ılımlı muhaliflerin ulusal birliğe katılmasını temsil eder. Newington Green papaz okulunda öğrenim gördü, tuhafiyecilik yaptı (1683), evlendi (1684),Monmouth'un yanında, Sedgemoor'da savaştı (1685), 1688'de William III of Orange'ın tahta geçmesini kolaylaştırdı. Sigortaladığı gemiler, Fransa savaşı sırasında battı. İflas etti (1692) ve Tilbury yakınında bir kiremit fabrikasının yöneticiliğini yaptı, önce whigler'i, sonra da ulusal uzlaşmayı savunan toryler'i destekledi. 1697'de sosyal sigorta konusunu ele alan ilk tasarıyı *(An Essay upon Projects)* hazırladı. 1701'de, "yabancı kral"ın savunmasını üstlendi ve *The True-Born Englishman*'de kendi kökenlerine pek fazla önem verip yukarıdan bakan aristokrasiye, bu sözde "İngilizler"in herkesçe bilinen piçliğini hatırlattı. 1702'de, *The Shortest Way With The Dissenters* başlıklı alaycı incelemesiyle her iki tarafın da yıldırımlarını üstüne çekti ve gizlenmek zorunda kaldı. Tutuklanınca, kazığa bağlanarak halka teşhir edildi, halk kendisine sevgi gösterdi ve *A Hymn To The Pillory* (1703) adlı yapıtı büyük başarı kazandı. Tutukluluğu sırasında kiremit fabrikası iflas etti, bunun üzerine The Review adlı dergiyi kurdu ve derginin yayımını 1713'e değin haftada üç sayı çıkararak sürdürdü. Defoe ilk modern gazetecidir. Amacı, gerçek yaşamı, öncelikle de yoksulların yaşamını düşünce tartışmalarına sokmaktı. Ticarete ilişkin hiçbir şey de ona yabancı değildi. 1706'da, kraliçe Anne kendisini İskoçya ile birleşme görüşmelerini yapmakla görevlendirdi. *The History of the Union of Great Britain*'i yayımladı (1709). Siyasal düş kırıklığı onu, halka yol gösterme biçimlerinin en özgürü olan romana yöneltti. 60 yaşında yazmaya başladı: *Robinson* Crusoe* (1719), *Captain Singleton* (1720); *Moll* Flanders* (1722); *Colonel Jack* (1722); *A Journal of the Plague Year* (1722); *Memoirs of a Cavalier* (1724); *Layd Roxana* (bir kral gözdesinin öyküsü), *A Narrative of all the Robberies Escapes, etc. of John Sheppard* (1724). *The Complete English Tradesman* (1725-26), *A Tour Thro the whole Island of Great Britain* (1724-27). Some *Considerations upon Street-Walkers* (1727) gibi yapıtlarıyla danışman-rehber rolüne yeniden döndü, öte yandan halk için fantastik (*The Political History of the Devil, Mere Nature Delienated,* 1726) yapıtlar da yazdı. Dört yıl süren suskunluğun ardından 1731'de öldü. Defoe gerçekçi miydi? Her şeyden önce, başlıca teması olan gündelik yaşama savaşıyla gerçekçidir. Defoe'da başarı tanrı lütfunun yerini alır: ruhsal yaşam Moll'da ya da Robinson'da bir tür "iç huzursuzluğa" indirgenmiştir, bunu yalnızca bir tür iç hesaplaşma ve iyi şeyler yapma giderebilir. Defoe'nun düşünü kurduğu ahlaklılaşma, temel kurumlarda (özellikle evlilik) reform yapmaktan ve gelir güvencesinden geçer. Dünyayı yöneten açlık ve kibirdir. İktisat bilimi bunları gideremekte, yalnızca ruhsal istekleri ortadan kaldırmaktadır: ahlak, zayıfların pişmanlığıdır. Moll sonunda "hanımefendi" olur. Robinson, sonunda bir kolon olur. Defoe, ayrıntılara gösterdiği tutkulu dikkat ve bilançolar (maddi ve manevi) yapmak zevkiyle gündelik yaşamda serüveni bulup ortaya çıkaran bir yazardı.

DEFOLMAK gçz. f. **1.** Bir kimse sözkonusuysa, aşağılayıcı, küçültücü anlamda çekilip gitmek: *Haber vermeden defoldu. Nihayet defolup gitti.* **—2.** *Defol!,* "çek git, gözüm görmesin" anlamında söylenen aşağılama sözü.

DEFOLU sıf. (fr. *défaut*'dan). Yapımında herhangi bir hata bulunan ürün, özellikle kumaş ve giysi için kullanılır; özürlü: *Defolu mallar reyonu.*

DEFONASYON a. (fr. *déphonation*). Vet. Tavukgillerden süs kuşlarının (horoz, tavuskuşu, hindi) ötmesini engellemek amacıyla yapılan ameliyat. (Defonasyon göğüs gırtlağını köreltme teknikleriyle sağlanır.)

■**DE FOREST** (Lee), amerikalı mühendis (Council Bluffs, İowa, 1873 - Hollywood 1961). Chicago Teknoloji enstitüsü'nde okudu, 1899'da fen doktoru oldu. Chicago'daki Western Electric Co laboratuvarında radyoelektrik mühendisliği yaptı. 1906'da Fleming'in diyot lambasına üçüncü bir elektrot *(ızgara)* ekleyerek o zaman *odyon* denilen ve aygıtın bükülgenliğiyle uygulama alanını büyük ölçüde artıran *triyot* lambayı buldu. Bu buluşun önemi ilkin anlaşılmadı, hatta De Forest borçları yüzünden hapse bile atıldı.

DEFORMASYON a. (fr. biçim değişikliği anlamında *déformation*). Dy. *Yol deformasyonu,* yol boyu üzerinde oluşan ve seyir sırasında tehlikeli sonuçlar doğurabilen beklenmedik ya da rastlantısal değişiklik. (Boykesit'teki deformasyon genellikle platformun ya da yol desteğinin çökmesine neden olur. Düzlemsel deformasyon sıcağın etkisiyle rayların genleşmesi dengelenemediği zaman platform kaymasına yol açar.)

DEFORME sıf. (fr. *déformé*). **1.** Biçimi bozulmuş. **—2.** *Deforme etmek,* bir şeyin biçimini bozmak. || *Deforme olmak,* biçimce bozulmak: *Kazak yıkanınca deforme oldu. Ayakkabım iyi çıkmadı, kısa sürede deforme oldu.*

DEFREGGER (Franz VON), avusturyalı ressam (Ederhof, Stronach yakınında, Tirol, 1835 - Münih 1921). Piloty'nin öğrencisiydi, resimlerinde Tirol halkının yaşayışını ve küçük tarihsel sahneleri işledi (*Son asker toplama,* 1872, Münih).

DEFRENASYON a. (fr. *défrénation*). Fizyol. Frenleyici sinirlerin ve özellikle kan basıncını indirici sinirlerin (Cyon ve Hering sinirleri) etkisinin ortadan kaldırılması ya da kesilmesi.

DEFRİZE a. Berbl. DÜZLEŞTİRME'nin eşanlamlısı.

DEFROST a. (ing. sözc.). Soğut. san. ÇÖZME'nin eşanlamlısı.

DEFTER a. (yun. *diphthera,* işlenmiş deri'den ar. *defter*). **1.** Yazı yazmada kullanılan, bir araya getirilen kâğıtların dikilmesi ya da tutturulmasıyla oluşmuş bütün (kullanım yerini, niteliğini gösteren bir tamlayanla kullanılabilir): *Defter kaplamak. Müsvedde defteri. Resim defteri. Çizgili defter* **—2.** *Defter açmak,* hesap açmak. || *Birini defterden silmek,* bir kimse ile aralarındaki ilişki ve yakınlığa son vermek: *Ben onu defterden sildim, artık görüşmem.* || *Defteri dürülmek,* bir kimse sözkonusuysa, ölmek, öldürülmek ya da bir işten uzaklaştırılmak. || *Defteri kabarmak,* bir kimseye ya da yere aşırı ölçüde borçlanmak. || *Defteri kapamak,* sözü edilen bir iş ya da konuyla artık ilgilenmemek. || *Bir kimsenin defterini dürmek,* onu öldürmek, ortadan kaldırmak. || *Özel defter,* kimi kurum ve kuruluşlarda ya da galeri, müze vb. yerlerde ziyaretçilerin izlenimlerini yazmaları için açılan defter: *Anıtkabir özel defteri.* || *Şikâyet defteri,* bir işletmede şikâyetlerin bildirilmesi için açılan defter.
—Bayınd. *Ataşman defteri,* kesin metrajı ortaya koymak amacıyla yapılan işlemleri ayrıntılı olarak günü gününe kaydetmeye yarayan defter.
—Denizc. *Güverte defteri,* GÜVERTE JURNALİ*'nin eşanlamlısı. || *Seyir defteri,* SEYİR JURNALİ*'nin eşanlamlısı.
—Din. *Defter-i âmal,* içinde insanın sevap ve günahlarının yazıldığına inanılan defter. || *Defter-i âmalini doldurmak,* aşırı derecede günah işlemiş olmak.
—Eğit. *Ödev defteri,* öğrencilerin günlük ders, ödev ve alıştırmaları yazmak için kullandığı defter. —Öğretmenin sınıfta yapılan alıştırmaları, öğrencilere verdiği ders ve ödevleri yazdığı defter.
—Huk. *Esas defteri,* dava dilekçelerinin kaydedildiği defter. (Her mahkeme kaleminde bir esas defteri vardır. Açılan her dava esas defterine kaydedilir. Bu defterdeki kayıt sıra numarası dava dosyasının esas numarasıdır.)
—İsl. huk. *Defteri hakani,* tüm Osmanlı devleti toprakları içinde bulunan köy, mezra, otlak, yaylak, kışlak vb. toprakların sınırlarını ve bağlı oldukları yerlerle ilgili tüm kayıtları içeren defterler. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Kâğ. san. *Çizgili defter kâğıdı,* defter, bloknot, müsvedde kâğıdı yapımında kullanılan bir ya da birçok çizgi düzeni içeren kâğıt.
—Kur. tar. *Defter emini,* Osmanlı devletinde defterhanenin en üst düzeydeki yöneticisi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Defter eminliği* → DEFTERHANE. || *Defter kethüdası,* eyaletlerde zeamet işlerine bakan görevli. (Tımar defterdarının üstü konumundaki defter kethüdası, en son basamağı olan Rumeli defter kethüdalığına yükseldiğinde kendisine zeamet verilirdi.) || *Defter-i nanhor,* ocaktan yeniçeri yetimlerine dağıtılan yiyecek ve ödeneğin kayıt defterine verilen ad. || *Defter-i tevziat dairesi, tevzi* defterleri*'nin merkezde gözden geçirilmesi için kurulan büro. (Devlet hesabına geçirilen gelirlerin yerleri tevzi defterleriyle saptanırdı. Daire, Tanzimat'tan sonra kaldırıldı.)
—Med. huk. *Defter tutma,* miras hukukunda ihtiyati tedbir olarak yasanın öngördüğü belirli durumlarda tereke*'nin deftere geçirilmesi. (Türk Med.k.'nun 532. maddesine göre, sulh yargıcı şu durumlarda terekeyi mühürler ve deftere geçirir: 1. mirasçılardan biri vesayet altına alınmışsa ya da alınması gerekiyorsa; 2. vekili olmayan bir mirasçı ortada yoksa; 3. mirasçılardan ya da ilgililerden biri istemde bulunmuşsa. Deftere geçirme işi, ölüm gününden başlayarak bir ay içinde bitirilir.) [→ MİRAS.] || *Mirasın tutulan deftere göre kabulü* → MİRAS.
—Muhs. Bir ticarethane ya da bir işletmenin yaptığı işlemlere ait muhasebe kayıtlarının geçirildiği ticari defter. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Defter değeri,* bir işletmede çeşitli varlıkların gereksinimlere göre tutulan defterlerde yazılı değerleri. (Defter değeri, özellikle demirbaş, makine ve tesisler, bina, arazi, araç-gereç, vb. hesap ve defterlerindeki varlıkların kıymetleri bakımından önemli bir rol oynar, onları değerleri itibariyle gösterir.) || *Defter kârı,* işletmenin ekonomik etkinliği sonucu sürümle ilgili olmayıp, kıymet takdiri gibi neden ve etkenlerle ortaya çıkan kâr. || *Defter tutma,* bir işletmenin muhasebesini tutma eylemi. || *Deftere geçirme,* bir işlemi ticari deftere kaydetme.
—Pulc. *Pul defteri* ya da *albümü,* koleksiyon yapılan pulların saklanıp korunduğu özel defter. (Defterin sayfalarında pulları içine koymak için saydam bantlar bulunur. Pullar bu bantlar içine konularına, emisyon tarihine ya da ülkelere göre sıralanarak saklanır.)
—ANSİKL. İsl. huk. Defteri hakani'ler, aynı adla anılan yerde, birbiri içinde dört demir kapı ile kapalı, çok güvenli bir arşivde saklanmaktaydı. Bu defterlere kayıtlı topraklardan herhangi birinin kayıtlarında değişiklik yapılması gerektiğinde padişahtan ferman alınır, sonra defteri hakani emini' nin huzurunda görevli memurlar fermanda yazılı olan şeyleri ilgili olduğu bölüme şerh düşmek suretiyle kaydederek altını imzalar ve defteri ait olduğu yere koyarlardı. Ferman da, başka bir memur tarafından korunurdu. Mecelle'nin 1837. maddesine göre defteri hakani kayıtları mahkemelerde kesin delil sayılırdı.

Bu defterlerdeki kayıtlar, yalnız kamuya ve hayır kurumlarına ait topraklarla ilgilidir. Halkın elinde bulunan ve senedi hakani ile kullanılan tarlaların kayıtları ise Senedat idaresi'ndeydi.

Bugün defteri hakani'nin bir kısmı Sultanahmet tapu dairesi'nde, bir kısmı da Osmanlı arşivi'ndedir.

—Kur. tar. Defter eminliği makamının ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte, Fatih kanunnamesi'nde adının geçmesi, eski bir görev olduğunu gösterir. Önceleri nişancının emrinde çalışan defter eminleri, XVIII. yy.'dan sonra nişancıların kayıtlar konusundaki yetkilerinin kendilerine devredilmesi üzerine Defterhane'nin yetkili amiri durumuna geldiler. Ülkedeki tüm arazilerin kayıtlarını tutmak; tımar, has, zeamet, mülk ve vakıf gibi arazi türlerini saptamak; her kazanın nüfusunu, vergi yükümlülerini belirlemek; bunlara ilişkin defterleri defterhanede korumak defter emininin göreviydi. Bu nedenle "defterhane emini" diye de anılırlardı. Tımar, has, zeamet tevcihleri ve mahkemeler için çıkarılan kayıtlardan, ayda yaklaşık 200 kese akçe toplarlar, bu geliri memurları arasında bölüştürürlerdi. Önceleri padişahla birlikte sefere katılan defter eminleri padişahların sefere çıkmayı bırakmalarından sonra İstanbul'dan ayrılmamaya başladılar. Bu durum savaşta yararlık gösterenlere yapılan tevcihlerde ve şehitlerden boşalan tımar, has, zeamet kayıtlarında aksamaya yol açınca sadrazam Sinan Paşa'nın önerisiyle sefere katılmaları yasa haline getirildi (1597); ordugâhta, "defterhane çadırı" adıyla ayrı bir çadırın kurulmasına başlandı. Başkenttekinden başka her ilde, merkezden yapılan tevcihlerin ikinci nüshasını saklamak, tahrir emirleri uyarınca ilin sancaklarını, kadılıklarını, tımar, has ve zeametlerini kaydetmekle görevli birer defter emini daha vardı. 1871'de defterhane, defteri hakani nezaretine dönüştürülünce defter emini de "defteri hakani nazırı" adını aldı.

—Muhs. Ticari defterler, *kanuni defterler* ve *yardımcı defterler* olarak ikiye ayrılır. *Kanuni defterler,* Vergi usul, Türk ticaret ve Gider vergileri yasalarına göre tutulması zorunlu olan ve kendi içinde günlük defter (yevmiye defteri), büyük defter (defterikebir), mevcudat ve muvazene defteri, karar defteri ve pay defteri olmak üzere ayrışmış defterlerdir. *Yardımcı defterler* ise, işletmenin konusuna göre belirlenen hesaplar için, tutulması isteğe bağlı defterlerdir. Yardımcı defterler kart, föy ya da defter biçiminde olabilir.

DEFTERDAR a. (ar. *defter* ve fars. *dar,* tutan'dan *defter-dar*). Bir ilin maliye işlerinden sorumlu olan en yüksek aşamadaki görevli.
—Kur. tar. Osmanlı devletinde maliye örgütünün en büyük amirine verilen ad.
—ANSİKL. Osmanlılar, Ortaçağ islam devletlerindeki "müstevfi"liğe denk olan bu makamın adını İlhanlılar'dan (defterdari -i memalik) almışlardı. Kurumun temelleri Murat I döneminde atıldı. Murat II döneminde devletin mali işlerini yürüten görevli "emval deftercisi" ya da "mal defterdarı" adını taşıyordu. Fatih kanunnamesi kurumun görev ve yetkilerini açıklığa kavuşturdu. Bu kanunnameye göre defterdar, padişahın malının (devlet hazinesinin) vekili olarak tanımlandı. Defterdarlara dirlik olarak 600 000 akçelik has ya da 240 000 akçeye kadar maaş verilecekti. Defderdar maliyenin yönettiği haslardan yüzde bir akçe imza hakkı, para hazineye teslim edilirken de binde yirmi akçe kesri mizan alırdı. Bundan başka padişaha gelen hediyelerden de hissesi vardı. Kanunnameye göre baş defterdar, vezirin bir derece aşağısında beylerbeyi rütbesinde sayılmıştı. XV. yy.'ın ikinci yarısına kadar Osmanlılar' da bir baş defterdarla onun maiyetinde hazine ve mal defterdarları vardı. Ülke toprakları genişleyince Bayezit II döneminde defterdarlık ikiye ayrıldı. Rumeli' deki has ve mukataalara bakana baş defterdar ya da Rumeli defterdarı, Anadolu' daki haslarla mukataalara bakana ise Anadolu defterdarı denildi. Protokolde önde gelen Rumeli defterdarına "şıkk-ı evvel" defterdarı da denirdi. Selim I'in Doğu Anadolu ve Suriye fethinden sonra, merkezi Halep olmak üzere "Acem ve Arap defterdarlığı" kuruldu. XVI. yy. ortalarında Rumeli ve Anadolu defterdarlığına bağlı yalılar (sahil boyları) ile İstanbul için "şıkk-ı sani" adıyla yeni bir defterdarlık kurularak İstanbul'daki defterdar sayısı üçe çıkarıldı. Rumeli defterdarı, baş defterdar sıfatıyla bunların amiri durumundaydı. XVI. yy. sonlarında Acem ve Arap defterdarlığı parçalanarak Diyarbakır, Erzurum, Halep, Şam, Trablusşam merkezlerinde beş defterdarlığa (kenar defterdarlıkları) ayrıldı. Murat III döneminde Karaman ve Sıvas'ın Anadolu defterdarlığından ayrılmasıyla iki kenar defterdarlığı daha oluştu. Yine aynı dönemde Tuna havzası Rumeli defterdarlığından ayrılarak merkezde yeni bir defterdarlık oluşturulduysa da Mehmet III döneminde kaldırıldı. XVII. yy. sonlarından başlayarak defterdarlar önem derecelerine göre adlandırılmaya başlandı: şıkk-ı evvel (Rumeli defterdarı, baş defterdar), şıkk-ı sani (Anadolu defterdarı), şıkk-ı salis (İstanbul ve kıyılar defterdarı). XVII. yy. ortalarına kadar şıkk-ı sani ve şıkk-ı salis kendi görev alanlarına ilişkin işlerde bağımsızdılar. Ama bu yüzyılın ortalarından başlayarak bütün yetkiler baş defterdarda toplandı. Öteki iki defterdar, baş defterdarın yardımcısı durumuna geldi. Her üç defterdar da divan üyesi idi; Divan'da kazaskerlerin alt tarafında ve sadrazamın solunda otururlardı. XVII. yy. ortalarında baş defterdarın yönettiği kurum otuzdan fazla kaleme ayrılmıştı. Her kalemde "hace" denilen bir yönetici ile "halife" adı verilen bir yardımcısı, ayrıca kâtiplerle kâtip adayları (şakirt) görev yapardı. Kalemlerin en önemlileri büyük ruznamçe, baş muhasebe, cizye, Anadolu muhasebesi, haremeyn muhasebesi, baş mukataa, sipah muhasebesi kalemleriydi. Selim III döneminde yeni ordunun (Nizamıcedit) masrafını karşılamak için kurulan defterdarlık (İradı cedit defterdarlığı) Nizamıcedit ile birlikte 1807'de kaldırıldı. Mahmut II döneminde hazine üç büyük bölüme ayrıldı: şıkk-ı evvel defterdarının yönetiminde hazinei amire; bir defterdara bağlı mansure hazinesi; bir nazırın yönetiminde darphane hazinesi. Hazinei amire defterdarlığı bir süre sonra darphanei amire defterdarlığına dönüştürüldü (eylül 1835). Daha sonra mansure hazinesi de buraya bağlanarak maliye ne-

IPS

Lee De Forest

Büyük Larousse

defter emini (sağda) ve defterdar
Atatürk kitaplığı, İstanbul

ikinci pozisyonda **dégagé**

dördüncü pozisyonda öne **dégagé**

zareti oluşturuldu (1838). Abdülmecit döneminde maliye nezareti kaldırılarak maliye, "hazinei amire" ve "mukataat" defterdarlıkları adı altında ikiye ayrıldıysa da bu durum uzun sürmedi, 1841'de maliye nezareti yeniden kuruldu. (→ Kayn.)

DEFTERDAR MUSTAFA PAŞA Softa, türk vezir (? - İstanbul 1632). Enderun'da yetişti. Medrese öğrenimi de gördüğünden "Softa" diye anılırdı. Yeniçeri ağası olarak Hotin seferine katıldı (1621). Dönüşünde kaptanıderyalığa, sonra da Rumeli beylerbeyliğine atandı; vezirliğe yükseldi (1626/1627); başdefterdar oldu (1629). Sadrazam Recep Paşa'nın düzenlediği zorba isyanında görevini kötüye kullanmak, rüşvet almakla suçlandı; saklandığı yerde kendisini yakalayan yeniçerilerce parçalanarak öldürüldü.

Defterdar yünlü sanayii müessesesi (SÜMERBANK), Türkiye'de kurulmuş en eski yünlü dokuma fabrikalarından, Sümerbank'a bağlı kuruluş. 1836'da Feshane (fes imalathanesi) olarak İstanbul'da, Haliç bölgesinde kuruldu, 1933'te Sümerbank'a bağlandı. Ordunun, resmi kuruluşların ve halkın elbiselik, paltoluk ve şayak kumaş gereksinimini önemli ölçüde karşıladı, daha sonra yünlü hazır giyim birimi de eklendi. Haliç'in kurtarılması çalışmaları sırasında fabrika yerinin kamulaştırılmasıyla, mart 1986'da kapatıldı. 16 ekim 1992'de, 3. Uluslararası İstanbul bienali sırasında, bir sergi ve gösteri merkezi olarak *Feshane* adıyla hizmete açıldı.

Degas
Dans dersi (1874)
Louvre müzesi, Paris

Giraudon

DEFTERDARLIK a. **1.** Defterdarın görevi, yükümlülüğü. **—2.** Defterdarın makamı. **—3.** Defterdarlığa bağlı hizmet birimlerinin görev yaptığı yer.
—Kur. tar. Osmanlı devletinde mali işleri yürüten kurum. (*Bab-ı defteri, Defterdar kapısı* da denir.) [→ DEFTERDAR.]

DEFTERHANE a. (ar. *defter* ve fars. *hane*'den *defter-hane*). *Esk.* Tapu ve kadastro dairesi.
—Kur. tar. Osmanlı devletinde toprağa ilişkin kayıtları kapsayan ana defterlerin saklandığı ve bunlara ilişkin işlemlerin yapıldığı daire. *Defter eminliği, Defteri hakani* de denir. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Osmanlı devletinde arazinin yazımı (tahrir) sonucu düzenlenen defterler (mufassal, icmal) ile tevcihat beratlarının işlendiği ruznamçe defteri burada saklanırdı. Defterhane hazinesi, sadrazamlarda duran padişah mührü ile mühürlenir, defterdarın huzurunda açılır ve kapanırdı. Defter emininin yönetimindeki bu daire, uzun süre Topkapı sarayı içinde, kubbealtı bitişiğinde kaldıktan sonra, 1871'de Sultanahmet meydanında yapılan binaya (günümüzde İstanbul Tapu ve kadastro müdürlüğü) taşındı. Aynı yıl yapılan bir değişiklikle adı "Defteri hakani nezareti"ne dönüştürüldü.

DEFTERİ sıf. (ar. *defter* ve *-î*'den *defterî*). *Esk.* Defterle ilgili.

Defter-i aşk, Enderunlu Fazıl'ın kendi aşk serüvenlerini anlattığı 438 beyitlik mesnevisi (bas. 1837). Tanrısal aşkı ve tanrıya yönelmiş âşığı tanımladıktan sonra, yazarın dört delikanlıyla yaşadığı dört serüveni konu edinir. Geçmişte kalmış bu ilişkileri dolayısıyla tövbe eden yazar, kendisinin de artık tanrısal aşka yöneldiğini anlatarak kitabına yöneltilecek kınamaları önlemiş olur.
Yapıtta dönemin toplumsal yaşamı, bir çingene düğünü, meyhaneler, köçekler ilginç bilgiler verilerek canlandırılır.

Defteri hakani nazırı, defteri hakani nezaretinin amirine verilen ad. Halk arasında defterhane nazırı adıyla da anılırdı. 1871'den sonra defter emininin yerini alan bu unvan Tapu ve kadastro müdürlüğü kurulana değin (1927) kullanıldı.

Defteri hakani nezareti, Osmanlı devletinde defterhanenin yerine kurulan nezaret (1871). Halk arasında "defterhane nezareti" diye anıldı.

DEFTERİ MEHMET (Ebülfazl) → EBÜLFAZL MEHMET EFENDİ.

DEFTERİ MEHMET PAŞA Bakkalzade, Sarı, Hacı, türk yönetici ve tarih yazarı (İstanbul ? - Kavala 1717). Ruznamçei evvel kaleminde yetişti. Sadrazam Rami Mehmet Paşa tarafından baş defterdarlığa getirildi (1698). Edirne vakası'ndan sonra Muhsinzade Abdullah Efendi baş defterdar yapılınca bir süre gizlenmek zorunda kaldı. Ayaklanmacıların görevden uzaklaştırdığı Muhsinzade'nin yerine yeniden baş defterdarlığa getirildi. Çeşitli aralıklarla beş kez daha aynı görevi yürüttü. Altıncı defterdarlığı sırasında (1714), vergilerde yeni bir düzenleme yaparak malikâneleri mukataaya çevirdi. Vezirlik rütbesi aldıktan sonra sadrazam olmayı beklerken Ahmet III'ün buna yanaşmamasını haksızlık olarak değerlendirince Selanik muhafızlığıyla İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Padişaha hakaret ettiği gerekçesiyle Kavala'da boğduruldu. Maliyeciliğinin yanı sıra tarih yazarlığıyla da tanındı: 1656-1704 arası olaylarını anlattığı *Zübdet-ül vekayi* (bu yapıtı çağdaşı ve meslektaşı Damat Mehmet Paşa'nın yazdığı da ileri sürülür) ile siyasetname niteliğinde *Nesayih* ül-vüzera ve'l-ümera* adlı yapıtları vardır.

DEFTERİKEBİR a. (ar. *defter* ve *kebir*'den *defter-i kebir,* büyük defter). Muhs. İşletme varlıklarını, borçlarını ve öz sermayesini çift girişli kayıt yöntemi içinde türlerine göre sınıflandıran, yani günlük deftere tarih sırasıyla kaydedilmiş olan işlemlerin, konularına göre gruplandırılarak aktarıldığı defter.

DEFTERLÜ ya da **DEFTERLİ** a. *Esk.* Deftere kaydedilmiş kimse.
—Kur. tar. Yeniçeri ocağı'nın defterlerinde kaydı bulunan yeniçeri. (Vezirler, alay ve sancak beyleri de kendilerine bağlı kişileri defterlerine geçirdiklerinden, bunlara da "defterlü" ya da "defterli" denirdi.)

DEFZEH a. (ar. *deff* ve fars. *zen*'den *deff-zen*). TEFÇİ'nin eşanlamlısı.

deg → der.

DEGA, Etyopya'da, yükseltisi 2 400 m'yi aşan otlak bölgesi.

DÉGAGÉ a. (fr. sözc.). Koregr. Dansçının, sahnede yer değiştirmeksizin, gergin serbest bacağını kapalı bir pozisyondan (birinci, üçüncü, beşinci), açık bir pozisyona (ikinci, dördüncü) geçirmesiyle oluşan hareket. (Dégagé, yarı pozisyonlar doğurur; bacaklar gergin kalır, serbest bacak, ancak, ayağın uzunluğuna eşit olan sınırlı bir uzaklığa götürülebilir.)

DEGAJE sıf. (fr. *dégagé*). Terz. *Degaje yaka,* verev olarak dönen ve esnek kıvrımı, önde bir çukur oluşturan yaka.

DEGAJMAN a. Spor. Kayakçının, kayakları kar yüzeyi üzerinden kaldırmak ve böylece dönmelerini kolaylaştırmak için vücuduna verdiği esneme hareketi. || Eskrimde silahın rakibin silahından ayrılması, çözülmesi. || Futbol ya da rugby'de topun kaleden ya da kale çizgisinden uzağa yollanması.

DE GAMERRA (Giovanni), italyan yazar (Livorno 1743-Vicenza 1803), Diderot'dan etkilenen (*Nuovo teatro,* 1789-90) gözü yaşlı dramaturg.

DEGANYA ya da **DEGANİYA,** İsrail'de yer, Taberiye gölü kıyısında; 400 nüf. 1909'da kurulan Deganya ilk Filistin kibbutzu oldu. Bet Gordon doğa tarihi müzesi. Meyve yetiştiriciliği.

DEGAS (Edgar DE GAS, —denir), fransız ressam (Paris 1834 - *ay. y.* 1917). Babası La Caze, Marcille, Valpinçon gibi ünlü koleksiyoncularla dosttu. Degas 1853'te hem hukuk fakültesine yazıldı, hem de Barrias'nın yanında resim çalışmaya başladı; daha sonra Ingres'in öğrencisi Lamothe'un atölyesine geçti, 1855'te Paris Güzel sanatlar akademisi'ne girdi. Daha 1853'te, müzelere gitmek onun için vazgeçilmez bir gereksinim olmuştu. Bu çıraklık yıllarında, özellikle italyan müzelerinde (babasının ailesi Napoli'nin en iyi aileleriyle akrabaydı) çok sayıda tablo kopyaları yaptı. Degas daha o zamanlar, Roma'da Greco konusundaki (Gustave Moreau, gravürcü Tourny, heykelci Paul Dubois, müzikçi Bizet ile birlikte) ve Floran-

Ch. Lenars

Şaha kalkan at (1885'e doğr.)
Degas'nın bronz heykeli *(Louvre müzesi, Paris)*

sa'da *macchiaioli* akımının beşiği olan Michelangelo kahvesindeki sanat toplantılarında kendini kabul ettirebilmişti. Büyükbabasının portresinde (*Hilaire René De Gas*, 1857, Louvre) açık bir biçimde görülen Ingres etkisinin yanı sıra, macchiaioli akımının natüralist ve ışıkçı araştırmalarının da Degas'nın gelişmesinde önemli bir payı vardır. *Bellelli ailesinin portresi* (Louvre) en önemli başlangıç çalışmalarındandır: etüdleri Floransa'da çizilmiş ve Paris'te yeniden elden geçirilmiştir. Degas dönem dönem tarihi resimler de yapmış (kuşkusuz G. Moreau'nun etkisiyle) ve beş önemli tuval ortaya çıkarmıştır; bunların en ünlüleri *Erkek çocuklara meydan okuyan spartalı güreşçi genç kızlar* (1860, National Gallery, Londra) ile *Ortaçağ'da savaş sahnesi* (1865, Louvre) adlı çalışmalardır. Alışılmadık düzenlemelerden hoşlandığını gösteren ilk örnekler *Centilmenler yarışı, depar'dan önce* (1862, Louvre) ile *Yaralı jokey* (1862, Basel müzesi) adlı yapıtlardır; Degas'nın bu yönelimi 1856'da keşfettiği japon estamplarına duyduğu ilgiden kaynaklanmaktaydı.

Louvre'da tanıştığı Manet ve natüralizmin öncüsü Duranty ile yaptığı konuşmalar, izlenimcilik akımını doğuran sanat grubunun gelişimindeki önemli etkenlerden biri oldu. Pissarro ile birlikte Guerbois ve Nouvelle-Athènes kahvelerinde izlenimci sergilerin düzenlenmesinde çok çaba gösteriyor, bu grubu "uzlaşmazlar" ya da "bağımsızlar" diye adlandırmak istiyordu. Gruba on yılı aşkın bir süredir tanıdığı Berthe Morisot'yu, savaş sırasında yeniden karşılaştığı okul arkadaşı Henri Rouart'ı ve Caillebotte'u da soktu. Gözlerinin zayıflığı açık havada çalışmasını engellediğinden, koşu taslakları ya da birkaç plaj krokisiyle yetiniyor, bunları daha sonra, atölyesinde, yapay ışık altında işliyordu. Tiyatroya, operaya ve dansa olan tutkusu (arkadaşlarının çoğu, Dihau, Pillet gibi Paris Operası'nda çalmaktadır) *Orkestra'da çalgıcılar* gibi tabloları ile (ilk yorumu, 1867, Louvre) balerinleri resimlediği *Opera'da dans fuayesi* (1872, Louvre) adlı yapıtı için esin kaynağı oldu ve bu özelliğinden dolayı da "dansözlerin ressamı" olarak anıldı. New Orleans'ta, anne tarafından akrabaları Musson'ların yanında kaldığı süre içinde yaptığı (1872-73) *Pamuk ticarethanesi* (Pau müzesi) adlı yapıtının katı gerçekçiliği, yerini farklı bir hacim anlayışına bıraktı: *Absent*'in (1876, Louvre) diyagonalleri, *Miss Lala, Fernando sirkinde*'nin pervane biçimindeki uzamı bu anlayışın ürünleridir. Degas tekniğini özellikle tarama, virgül, noktalı leke biçimlerinde kullandığı pastel aracılığıyla durmadan yenilemiş, böylelikle 80'li yıllardan başlayarak renk ustalığının doruğuna erişmiştir (*Mavi dansözler*, 1890, Louvre). Ayrıca resmin özünü de değiştirmiştir: çamaşırcı kadınların ya da kadın şapkacıların toplumbilim açısından gözlemi; yarışlara ya da tiyatrolara gidip gelen kibar çevrenin değil, jokeylerin, kadın şarkıcıların, bar hareketleri yapan küçük balerinlerin ön plana çıkarılması; 1883'e doğru başladığı "Yıkanan kadınlar" dizisiyle, vücudun günlük mahremiyeti içinde ele alınışı.

Degas ressamlığındaki ustalığa eş bir beceriyle heykel ve gravür de çalışmış, 1870 öncesinde bazı heykeller yapmış ve *On dört yaşındaki dansöz* (1881, Louvre) adlı olağanüstü yapıtıyla bu çalışmalara yeniden dönmüştür. Yaşamının son yıllarına doğru artık gözleri görmez olunca, olağanüstü bir doğallıkla, balmumu ya da topraktan kadın ya da dansöz figürleri gerçekleştirmiştir. Estamp alanında da rakipsiz sayılan Degas, tüm teknikleri; ofortu, taşbaskıyı, monotipi (kimi zaman pastelle üzerinden geçilmiş) kullandı. Genelevleri konu alan anlatımcı monotip dizisi hiç kuşkusuz Toulouse-Lautrec tarafından bilinmekteydi.

DE GASPERİ (Alcide), italyan siyaset adamı (Pieve Tesino, Trentino, 1881-Sella di Valsugana 1954). Avusturya'nın bir ilinde doğan De Gasperi daha gençliğinde irredentismo hareketine katıldı ve Il Trentino gazetesini yönetti; 1911'de Avusturya parlamentosu'na seçildi. İtalyan yurttaşı olduktan sonra 1919'da Bologna'da hıristiyan-demokrat eğilimli İtalyan halk partisi'nin birinci kongresine başkanlık etti. Trento milletvekili seçildi (1921), parlamentoda İHP grubu başkanı oldu, ama faşist hükümet tarafından tutuklandı. 1926'da 4 yıl hapis cezasına çarptırıldı. Pius XI'in müdahalesiyle 16 ay sonra serbest bırakıldı. Faşist rejimin devrilmesinden sonra, lideri olduğu hıristiyan demokrat hareket kısa sürede ülkenin başlıca siyasal güçlerinden biri oldu. 1944'te Bonomi, sonra Parri hükümetlerine girdi; 10 aralık 1945'te başbakanlığa getirildi ve 1953'e değin bu görevde kaldı. Komünistlerden ve ardından Nenni düşüncesindeki sosyalistlerden ayrıldıktan sonra merkez eğilimli siyasal partilerle koalisyon hükümetleri kurarak ülkeyi yönetti, ama bu işbirliğine süreklilik kazandıramadı. İlk kez tek partiyle kurma girişiminde bulunduğu sekizinci hükümet başarısızlığa uğrayınca, temmuz 1954'e kadar partisinin genel sekreteri olarak kaldı, CECA kurul başkanlığına seçildi (mayıs 1954).

DE GAULLE (Charles) → GAULLE (Charles de).

DE GEER (Karel ya da Charles, *baron*), isveçli doğabilimci (Finspång 1720-Stockholm 1778). Linné'nin öğrencisiydi. Böceklerin biyolojisi ve iktisadi önemleri ile ilgilendi, birçok böcek türü betimledi. 1752-1778 arasında yedi cilt olarak yayımlanan *Mémoires pour servir à l'histoire des insectes* (Böceklerin tarihine yardımcı olacak derlemeler) en önemli yapıtıdır.

DE GEER (Karl, —*vikontu*), isveçli soylu (Lövsta 1747-Stockholm 1805). Krallık muhafız kıtası subayıydı. İsveç'in en yüksek magnat'sı sayılıyordu. Kral Gustaf III'e karşı muhalefetin önderleri arasında bulunduğundan, 20 şubat 1789 hükümet darbesi sırasında tutuklandı.

DE GEER (Louis, *baron*), isveçli siyaset adamı (Finspång 1818-Truedstorp, Malmö ili, 1896). 1858-1870 ve 1876-1880 arasında sürdürdüğü başbakanlığı sırasında dinsel özgürlük getirdi, Ceza yasası'nda reform yaptı ve orta sınıfların etkisini artırmaya çalıştı, bir belediye reformundan (1862) sonra, *Riksdag*'ın (kilise, soylular, burjuvazi ve köylüler olmak üzere dört sınıftan oluşan meclis) iki meclise dönüştürülmesini onaylatmayı başardı. Birinci meclis gene soyluların egemenliğinde kaldıysa da, ikincisinde burjuvalarla köylülerin üstünlüğü sağlandı.

DE GEER (Gerard), isveçli yerbilimci (Stockholm 1858- *ay. y.* 1943). 1924'te, Stockholm Yerbilim enstitüsü müdürü oldu, ilk kez İskandinavya'nın bir yükseltiler haritasını yaptı ve eski bir kıyı çizgisini bu yükseltilere başlangıç olarak aldı; böylece çizilen düzey eğrilerine *izobazlar* adını verdi. Gene ilk kez, Stockholm dolaylarındaki buzul killeri yataklarının yıldan yıla farklılık gösteren kalınlıklarının, bir kronoloji oluşturmayı olanaklı kılan röperler sağladığını gözlemledi. Böylece, jeokronolojiyi kurdu ve bunu, öğrencileriyle birlikte, İ.Ö. 10 000 yıllarına kadar götürdü.

DE GEER (Dirk Jan), hollandalı siyaset adamı (Groningen 1870-Soest 1960). Arnhem belediye başkanlığı (1920), Maliye bakanlığı (1921-1926 ve 1929-1933) yaptı. 1926-1929 arasında parlamento dışı bir hükümetin başına geçti: Endonezya'nın milliyetçi gösterilerini durdurmaya çalıştı.

DE GEER (Sten), isveçli coğrafyacı (Stockholm 1886-Göteborg 1933). Modern nüfus haritası yöntemlerini tasarladı, Stockholm'deki çalışmasında (1923) kentsel alan incelemesinin temellerini attı, İskandinavya ile ABD'nin bölgesel örgütlenmesi üzerine başarılı çözümlemeler yaptı.

DE GELDER (Aert), hollandalı ressam (Dordrecht 1645- *ay. y.* 1727). Rembrandt'ın son öğrencilerinden biriydi (1661'e doğr.). Işıklı ve son derece parlak, kalın boya tabakaları kullanarak yaptığı dinsel sahneler, Doğu'dan yaşam tabloları ve serbestçe çizilmiş portrelerle ustasının geleneğini XVIII. yy.'a değin sürdürdü: *Esther'in yemeği* (Amiens), *Johan Van der Burch ve karısı*, *Sanhedrin karşısında İsa* (Amsterdam), *Mordekay ve Assuerus* (Kopenhag), *Yahudi nişanlı* (Münih).

DE GENESTET (Petrus Augustus), hollandalı şair (Amsterdam 1829-Rozendaal 1861). Hastalanarak papazlık görevinden çekildi. Hüzünlü şiirler yazdı (*Premiers Poèmes* [fr. çev.], *Poésies laïques* [fr. çev.]).

DEGENFELD, 1165'ten beri bilinen Schwaben kökenli alman aile. En önemli üyelerinden biri olan **von Degenfeld** baronu CHRISTOPH MARTİN (Eybach 1599

Fransa büyükelçiliği

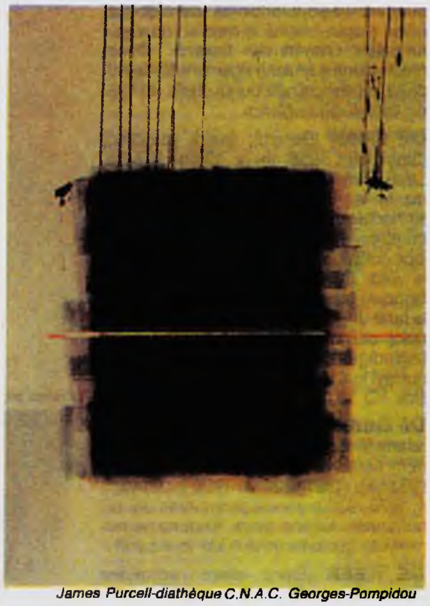

Alcide De Gasperi

Lauros Giraudon

Banyodan sonra (1898)
Degas'nın karton üzerine pasteli
Louvre müzesi. Paris

James Purcell-diathèque C.N.A.C. Georges-Pompidou

Jean Degottex
Mediagraphie I (1973)
kâğıt ve tuval üzerine çini mürekkebi ve akrilik
özel kol.

- *ay. y.* 1653), Wallenstein ve Tilly komutasında savaştı; Gustaf Adolf'un ardından Fransa'nın (1635), en sonra da Venediklilerin hizmetine girdi (1642); Türkler'e karşı savaştı, 1645'te Dalmaçya valiliğine getirildi. Altı oğlu ve bir kızı oldu. Oğlu HANNİBAL da onun kadar çalkantılı bir yaşam sürdü (1648-1691). Kızı MARİA SUSANNA LOYSA (1636-Heidelberg 1677) ise güzelliği ve zekâsıyla ünlüydü. 1650'de Pfalz prensesi Charlotte'ye nedimelik etti, sonra da Pfalz seçicisi Karl Ludwig ile evlendi, fakat kendi soylu olmadığı için evliliğinin sağlayacağı ayrıcalıklardan yararlanamadı.

DEGENFELD - SCHONBURG (August, kont VON), avusturyalı general (Nagykanizsa, Macaristan, 1798-Altmünster, Gmunden yakınında, 1876). İtalya seferine (1848-49) katıldı, 1860-1864 arasında savaş bakanlığı yaptı.

DEGERSHEİM, İsviçre'de komün (Sankt Gallen kantonu), Sankt Gallen'in G.-B.'sında; 3 300 nüf. Tıp merkezi. Tekstil sanayisi.

DEGGENDORF, Almanya'da kent (Bavyera eyaletinde), Tuna ırmağı kıyısında, Regensburg ırmağının aşağı kesiminde; 30 400 nüf. Biri XIV. yy.'dan, diğeri XVII. yy.'dan iki kilise, XVI. yy.'dan belediye konağı. Tekstil ve metalürji sanayileri.

DE GHELDERODE (Michel) → GHELDERODE.

Giovannino De' Grassi
arp çalan bir genç kız
Biblioteca civica, Bergamo

Scala

DE GHEYN (Jacob II), hollandalı ressam ve gravürcü (Anvers 1565-Lahey 1629). Babası *Yaşlı* Jacob I'in (1530'a doğr. - 1582), sonra da H. Goltzius'un öğrencisi oldu. Az sayıda yağlıboya resim (*Çiçekler, Atlar,* Amsterdam), buna karşılık, birçok desen yaptı. Goltzius, Bloemaert, Cornelisz, Van Haarlem. J. Bruegel gibi sanatçıların yapıtlarından ve kendi çalışmalarından gravürler hazırladı. Bu gravürlerde, gölge için ince taramalar yöntemini kullandı. Çalışmalarında, *Azize Maria Magdalena* (Brüksel) adlı yapıtında olduğu gibi, gerçekçi olma kaygısı görülür.

DEGLİ ANTONİİ, Bologna okulundan italyan besteciler: PİETRO (Bologna 1648 - *ay. y.* 1720), Filarmoni akademisi'nin kurucularından biridir. Bir süre bu akademinin başkanlığını yaptı. Keman ve sürekli bas için, org için sonatlar, motetler, missalar kantatlar, oratoryolar, operalar besteledi. Mignatta denilen şarkıcı Maria Maddalena Musi (1669-1751) ile evlendi; —GİOVANNİ BATTİSTA (Bologna 1660- *ay. y.* 1698), öncekinin kardeşi. Orgcuydu. Yedi çalgı müziği kitabı yayımladı.

DEGLİ ARMATİ (Salvino), italyan fizikçi (Floransa - öl.1317). 1285'e doğru bir tür gözlük icat ettiği kabul edilmektedir.

DEGO, İtalya'da köy, Liguria'da, Savona' nın 20 km K.-K.-B.'sında. Napoléon Bonaparte Avusturyalılar'ı burada yendi (15 nisan 1796).

DEGOTTEX (Jean), fransız ressam (Sathonay 1918). Resim anlayışı, Uzakdoğu' dan izler taşıyan bir hareketsel lirizmden 60'lı yıllarda, mekânsal ve dizisel kaygılara doğru bir gelişme gösterdi. Bu çalışmalarında mekânın ve boşluğun parçalanması temaları ağır bastı ("Horsphères", 1967; "Horspaces", 1970). Çağdaş gereçlerle Uzakdoğu'ya özgü malzemenin sağladığı olanakları araştırdı (çini mürekkebiyle akrilik, kâğıt ile tuval: *Suite Media,* 1972-1974). Kâğıdı kazıma, ayırma, katlama, açma gibi yöntemlerle işledi (*Papiers -Pleins,* 1975-76, ya da *Papiers-Plis,* 1979 serileri).

DEGOUVE DE NUNCQUES (William), fransız kökenli belçikalı ressam (Monthermé 1867 - Stavelot 1935). Resme genç yaşta, J. Toorop'un teşvikiyle başladı, daha sonra H. De Groux ve Verhaeren ile ilişki kurdu, yapıtlarını XX'te ve "Libre Esthétique"te sergiledi, bütün Avrupa'yı dolaştı, savaş sırasında Hollanda' ya, 1919'da da Stavelot'ya yerleşti. 1890-1900 yıllarına ait yapıtları simgeci bir anlayışa bağlanmakla birlikte, daha o zamandan gerçeküstücülüğü ve Magritte'i haber verir (*Kör ev,* 1892, *Kara kuğu,* 1896, Kröller-Müller müzesi, Otterlo). Degouve de Nuncques zamanla daha natüralist bir yol tutmakla birlikte, aykırılığa olan eğilimini her zaman korumuştur.

DEGRA a. (fr. *dégras*). Deric. Moloztaş, balıkyağı ve içyağı karışımından oluşan ve sepici tarafından derilerin yağlanmasında kullanılan yağlı bileşim.

DE GRAAF (Reinier), hollandalı hekim ve fizyoloji uzmanı (Schoonhoven, Utrecht yakınında, 1641 - Delft 1673). Anatomici Sylvius'un öğrencisiydi. Pankreas salgısı üstüne ilk bilimsel çalışmaları yaptı. Yumurtalıkta keşfettiği foliküllere kendi adını verdi: *De Graaf follikülleri.*

DEGRADE sıf. (fr. *dégradé*). Matbaac. Tonu beyazdan siyaha doğru hissedilmeden değişen orijinal ya da klişe için kullanılır.

DE' GRASSİ (Giovannino), XIV. yy.'ın ikinci yarısında Milano'da etkinlik göstermiş olan italyan ressam, minyatürcü, heykelci ve mimar (öl. 1398'den önce). Hem natüralist, hem de zarif bir nitelik taşıyan minyatürcülüğü ve desenciliği, o çağın uluslararası "saraylı" akımına bağlı lombardia gotik üslubunun dikkate değer bir örneğini oluşturur.

DEGRELLE (Léon), belçikalı siyaset adamı (Bouillon 1906). 1935'ten başlayarak, kendini bütünüyle, maurrasçılıktan esinlenen reksizm öğretisine adadı. Reksizm, güçlü ve parlamentosuz bir iktidar isterken, loncalara dayalı hıristiyan ve antikapitalist bir toplumsal sistemi savunuyordu. 1936 seçimlerinde parlak bir başarı kazanan (21 sandalye) reksizm, gerilemeye başlamakla birlikte, etkisini tam anlamıyla yitirmedi. Almanya ile anlaşma yanlısı olan Degrelle, Belçika 1940'ta bozguna uğrayınca Almanlar ile işbirliğinin başını çekmeyi denedi. SSCB'de Almanlar ile aynı safta çarpışan "Wallonie" lejyonunu kurdu. Çerkassıy'de yaralandı, İspanya'ya geçti ve gıyabında ölüme mahkûm edildi.

Degré zéro de l'écriture *(le)* [*Yazın' ın sıfır derecesi*], Roland Barthes'ın, Combat gazetesinde çıkan yazılarını derleyerek oluşturduğu yapıtı (1953). Bu kitapta, bir edebiyat tarihi taslağı, üslupla ilgili saptamalar, roman ve yazıyla iktidar arasındaki sürekli bağıntıya ilişkin gözlemler yer alır. "Yazın'ın sıfır derecesi" her tür ideolojik kölelikten bağımsız bir yazıdır. Yapıt, sözcüğe, her tür toplumsal değerden arınmış, doğala çok yaklaşan özelliğini yeniden kazandırır.

DEGU a. Güney Amerika'da yaşayan, kazıcı, çok doğurgan bir kemirici hayvan. (Sekizdişligiller familyasının örnek tipi olan *Octodon* cinsinden.)

DEGU, Güney Kore'de, il merkezi kent, Pusan'ın K.-K.-B.'sında, Nakdong kıyısında; 2 228 834 nüf. (1990). Tahıl ve tütün üreten bir tarım bölgesinin ticaret kenti ve hızlı gelişmesini Güney Kore ekonomisinin atılımına borçlu olan sanayinin (tungsten derişimi, yerel ipeği ve pamuğu işleyen tekstil sanayisi) merkezi.

DEGÜSTASYON a. (fr. *dégustation*). Şarapç. Şarabı tadarak, kokusunun ve tadının bıraktığı izlenime göre değerlendirerek kalite belirleme işlemi.

Degüstasyon, İstanbul'da (Beyoğlu) İstiklal caddesi'nde içkili lokanta, Galatasaray'dan Çiçek pasajı'na girişte sağ köşede idi. Önce bir rum tarafından "Restoran Riç" adıyla açıldı (1919). Sonra, İtalyan bakkaliyesi olarak çalışırken Maurandi adında emekli bir italyan subay, dükkânın bir bölümünü içkili lokanta haline getirdi (1921). Maurandi, daha sonra dükkânın tamamını "Degüstasyon" adıyla içkili lokantaya dönüştürdü. Lokanta, 1923'ten başlayarak aynı adla Edmondo Moriççi adlı bir italyan ve onun ardıllarınca, asıl adı Cité de Péra olan Çiçek pasajı binasının büyük bir kısmı çökünceye (11 mayıs 1978) kadar işletildi.

Degüstasyon, 1960'lı yılların sonlarına kadar Beyoğlu'nun özelliğini yitirmeyen, yozlaşmayan bir içkili lokantası olarak kaldı. Müşterileri arasında Yahya Kemal, Prens Fazıl, Ahmet Haşim, İngiliz Kemal, Münir Nurettin, Seyfi Kutay, Ömer Besim, Sait Faik ve Orhan Veli *(Canan ki Degüstasyon'a gelmez / Balıkpazarı'na hiç gelmez)* gibi ünlüler bulunan lokantaya, son dönemin sanatçıları da devam ettiler.

DEGÜSTATÖR a. (fr. *dégustateur*). Şarapç. Şarabı tadarak kalitesini damak tadıyla belirleyen kimse.

DEĞDİRMEK → DEĞMEK.

DEĞER a. **1.** Değiştirilebilir, satılabilir bir nesnenin karşılığı ve özellikle, onun para olarak belirlenen fiyatı: *Bu arazinin değeri iki katına çıktı. Bir sanat yapıtının değerini olduğundan daha yüksek saptamak. Metre karesi 10 000 TL değerinde bir arsa.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Türünün nitelik ölçülerini karşılama ve ona az çok övgü, saygınlık kazandırma özelliği: *Bu romanın hiçbir edebi değeri yok.* **—3.** Toplumun yargılarına ya da kişisel görüşe göre güzel, iyi, doğru olan, erişilmek istenen, savunulan şey: *Birçok değerlerimiz değişti.*

Değer karmaşası. **—4.** Geçerli, kabul edilir olmak için gereken koşulları yerine getiren şeyin özelliği: *Noterden tasdiksiz bir anlaşmanın hiçbir değeri yok.* **—5.** Büyük bir kişisel yetkinliği, saygınlığı olan kimse: *Kendi alanında bir değerdir. Bu toplum ne değerler yetiştirdi.* **—6.** Bir şeye, öznel olarak verilen önem: *Onun görüşleri benim için büyük değer taşır.* **—7.** Bir şeye, bir simgeye, bir göstergeye verilen saymaca ölçü: *Oyun kâğıtlarının değeri. Kâğıt paranın değeri.* **—8.** *Değer biçmek*, bir şeyin değerini, fiyatını saptamak. || *Bir kimseye değer vermek*, ona özel ilgi ve saygı göstermek: *Sana çok değer verdiğimi bilirsin.* || *Değer yargısı*, değerlendirme içeren düşünce.

—Bel. *Ortak değerler*, filozof ve retorikçilerin, bütün konularda kullanılabilir açıklama, sağlama ve kanıtlar için başvurulmasını salık verdikleri kaynaklar. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Bilş. *İlk değer verme*, bir değişkene başlangıç değerini atama.

—Dilbil. Saussure'de, dilsel bir birimin, dil dizgesi içindeki değişik konumlarına bağlı olarak ortaya çıkan anlamı. (Bir birim, olumlu olarak kendi kavramsal içeriğiyle değil, olumsuz olarak dizgenin öbür birimleriyle ilişkileri bakımından tanımlanacaktır.)

—Ekmekç. *Ekmeklik değeri*, bir un ya da buğdayın normal çalışma koşullarında güzel ve iyi ekmek verme yatkınlığı. (Bu yatkınlık ya doğrudan doğruya "ekmek yapım denemesi"yle ya da dolaylı olarak, sonuçları bu yatkınlığa bağıntılı olan testlerle ölçülür [Chopin alveograf denemesi].)

—Elektron. *Tepeden tepeye değer*, bir işaretin en büyük değeri ile en küçük değeri arasındaki fark.

—Fels. Nietzsche'ye göre, bir canlı varlığın, kendi Ben'inin ve varlık koşullarının gerektirimlerine bağlı olarak ortaya koyduğu tercih. (Nietzsche şöyle der: "Değer açısından bakış, oluş ve değişme içinde yer alan görece ömürlü karmaşık varlıklar için, *korunma ve çoğalma koşullarını* göz önünde bulundurmak demektir" [*Der Wille zur Macht* (Güçlü olma istenci)]. "Aşağı organizmalarda bile, "üstün" ya da "aşağı" kavramına, daha önemli, daha yararlı, daha ivedi olanın saptanıp seçilmesine rastlanır. "Yaşamak", aslında "tartmak"tır; her istenç, bir *değerlendirme*'yi içerir" [*ay. ypt.*].)|| *Değer yargısı*, yargılayan ve değerlendiren kuralsal (normatif) yargı. (Karşıtı, sıradan bir saptamayı dile getiren *gerçeklik yargısı*'dır.) || *Değerler tablosu*, Nietzsche'nin, bir şeyin başka bir şeye göre daha yüksek, daha tercih edilebilir sayılmasını sağlayan aşama düzenine verdiği ad. || *Değerlerin başkalaşımı*, Nietzsche'ye göre, şimdiye kadar geçerliğini korumuş gerici değerlere karşıt olarak, güçlü olma istenci'nin onayını yansıtacak yeni bir değerler tablosunun kurulması. (Bu başkalaşım olmadığı sürece, geleneksel değerlerin düpedüz yozlaşmasıyla, yani nihilizmle yetinmek zorunda kalınacaktır: "Ne demektir nihilizm?— Nihilizm, yüce değerlerin aşağılaşması demektir. Amaçsızlık demektir" [*Der Wille zur Macht*].)

—Fiz. *Anlık değer*, değişken bir büyüklüğün göz önüne alınan andaki değeri. || *Ortalama değer*, bir büyüklüğün bir dönem boyunca aldığı bütün değerlerin ortalaması. || *Tepe değeri*, bir büyüklüğün belli bir aralıkta aldığı değerlerin en büyüğü.

—Genet. *Bireyin ayıklayıcı değeri*, bireyin ana-babasından aldığı bazı kalıtsal özellikleri, yani döl verebilecek yaşa ulaşmayı ve döl verme yeteneğini, kendi dölüne aktarmaya ne kadar elverişli olduğunu gösteren sayı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Güz. sant. Resimdeki bir tonun öteki tonlara oranla ışık yoğunluğu derecesi. (Bir tablodaki değerlerin dağılımı, nesnelere hacim [girinti, çıkıntı], mekâna derinlik kazandırma olanağını sağlar.)

—Huk. *Değer biçme*, açık artırmaya konan ya da bir bölüşmeye konu olan malın fiyatını belirleme. || *Satış değeri*, bir malın paraya çevrilme değeri.

—İkt. *Değer yükseltimi*. Bir paraya değerini kısmen ya da tamamen geri verme işlemi. Paranın değer kaybedişinin sabit gelirler üzerindeki etkisini gidermeye çalışma işlemi. —Gelirlerin doğal hareketlerini dengelemek amacıyla bazı ikame gelirlerinin miktarını artırma işlemi. || *Değerini düşürmek*, bir itibari paranın (kâğıt para) değerini azaltmak; sermayenin değerinin düşmesi için gerekli koşulları yaratmak. || *Güncel değere indirgeme*, gelecekteki bir para akımını, güncel bir para akımıyla kıyaslamayı ve özellikle, farklı vadeli yatırım projelerini birbirleriyle karşılaştırmayı olanaklı kılan yöntem. (Bu, gerek kamu yatırımcısının gerekse özel yatırımcının mali kararlarının hazırlanmasında yol gösterici yöntemlerden biridir.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Kullanılabilir ulusal değerler*, bir ulusun tüketim ve donanım gereksinmelerini karşılayabilmek için sahip olduğu mal ve hizmetlerin tümü. || *Rayiç değer*, ekonominin veri koşullarında, bir mal ya da hizmetin alım satımına esas olan değer.

—İkt. ve Fels. *Değer çözümlemesi*, bir ürünün yerine getirdiği işlevlerin (birincil, ikincil, gereksiz), o ürünü oluşturan öğelerin ya da üretim yöntemlerinin belirlenmesinden ve bunların bir maliyet bedeli ile birlikte gösterilmesinden oluşan iktisadi çözümleme yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Değişim değeri*, bir mal ya da hizmetin sağladığı, başka mal ya da hizmetler edinme olanağı; Marx'a göre, farklı kullanım değerlerinin birbirleriyle değiştirilebilme oranları. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Emek -değer*, bir malın değerini, o malın üretilmesi için gerekli emek miktarına dayandıran kavram. (Bu kavram, Marx'tan önce, klasik iktisatçılar, Marx'tan sonra da Keynes tarafından savunulmuştur.) || *Kullanım değeri*, mal ve hizmetlerin, gereksinimleri tatmin etme özelliklerinden doğan değer; Marx'a göre, sosyal bir yararı olan ve insan emeği sayesinde oluşan maddi ya da zihni nesne, hizmet, vb. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İstat. *Orta değer*, bir toplamı iki eşit bölüme ayıran merkezi değer. (Örneğin, bir işçi kümesini öyle iki gruba ayırır ki, ilk grubun aldığı toplam para, ikinci grubunkine eşit olur.)

—Kamu mal. *Değer artırımı*, değer kaybına uğramış bir paranın ya da piyasa değeri düşmüş devlet kira gelirlerinin rayicini yükseltmek amacıyla alınan önlemlerin tümü. || *Değer artış vergisi*, vergiye tabi bir taşınmaz malın yükselen değeri üzerine salınan vergi (Türkiye'de değer artış vergisi 1983 bütçe yılı itibariyle kaldırılmıştır. Son tahsilat yılı olan 1982'de değer artış vergisi hasılatı 5,5 milyar TL'dır). || *Değer takdiri*, varlıkların değerinin bir vergi yetkilisi tarafından belirlenmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Boş değer*, öngörülen ama gerçekleşmeyen gelir, geri alınması olanaksız görülen borç.

—Mat. ve Bilş. *Değer verme*, bir değişkeni bir değerle belirtme. (Eşanl. ATAMA.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Değer vermek*, bir büyüklüğe, bir işaret, bir katsayı, bir üs, bir indis vermek. (Eşanl. ATAMAK.)

—Mat. çözlm. Bir x_0 noktasında bir f fonksiyonu için, varsa x_0 ın f tarafından verilen görüntüsü; $f(x_0)$ biçiminde yazılır. || *Ara değerler teoremi*, bir f fonksiyonu $I=[a, b]$ üzerinde sürekliyken, $m = \inf_{x \in I} f(x)$ ve $M = \operatorname{Sup}_{x \in I} f(x)$ ise,

$$\forall k \in [m, M], \exists c \in I / f(c) = k$$

bağıntısının sağlanacağını belirten teorem. Bu teorem, genelleştirilmiş bir başka biçimde şöyle de verilebilir: "Hem tıkız, hem bağlantılı bir metrik uzayın (örneğin $[a, b]$), sürekli sayısal bir f fonksiyonunca verilen görüntüsü bir doğru parçasıdır (örneğin $[m, M]$)". || *Bir f fonksiyonun bir* [a, b] *aralığındaki ortalama değeri*, $\frac{1}{b-a} \cdot \int_a^b f(x) \cdot dx$ e eşit gerçek sayı; ancak f integrallenebilir olduğunda vardır. || *Küçük* (ya da *büyük*) *değerlerle limit*, soldan (ya da sağdan) limit. || *Süreklilik değeri* ya da f *fonksiyonunun* x_0 *daki gerçek değeri*, x, x_0 a doğru yaklaşırken $f(x)$ in limiti.

—Muhs. *Değer azalması*, aktife ait bir unsurun değer kaybına uğraması. || *Değer kaybı*, envanterde yer alan bir aktif değerin küçültülmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Düşük değer*, bir işletmenin asgari tasfiye değeri. || *Hesaptaki değer*, bir poliçede belirtilen tutarı alacak kişinin hesabına geçirilen değer. || *İçsel matematik değer*, net içsel durumu gösteren büyüklük. || *Sigorta değeri*, bir malın ikame değeri.

—Müz. Notaların ve sus işaretlerinin göreceli süresi. (Doğrudan doğruya biçimleriyle belirtilirler.)

—Postc. *Değer konulmuş mektup* ya da *koli*, taşınması PTT idaresi tarafından özellikle denetlenen mektup ya da koli. (Gönderilen mektup ya da koliler alıcıya imza karşılığı teslim edilerek, içeriklerinin kaybolmaması, çalınmaması ya da yıpranıp bozulmaması sağlanır. Mektup ya da kolinin kaybolması halinde PTT idaresi konan değerin tutarını öder.)

—Pulc. Postada kullanılan değerli kâğıtların üzerlerinde rakam ve bazılarında, ayrıca yazı ile gösterilen ve bunların satış fiyatını belirten para tutarı ya da bir serideki pullardan herhangi biri.

—Ruhbil. K. Lewin'in önerdiği terim. "Bir birey için değer" ile ya da iktisat bağlamında "yararlılık" ile eşanlamlıdır. (Değer kavramı, çatışma durumlarını kavramsallaştırmak için, özellikle bir göstergeyle birlikte kullanılır.)

—Sibern. *Çıkış değeri*, ayarlanan büyüklüğün belli bir andaki değeri. || *Efektif değer*, ayarlanan büyüklüğün, sürekli rejimdeki değeri. (Ayarlayıcının duyarsızlığından dolayı, efektif değer, yönerge değerinden çok az farklı olabilir.) || *Giriş değeri* ya da *referans değeri*, her tür statiklik yokluğunda, ayarlanan donanımın özayarlamalı olması koşuluyla, ayarlayıcının duyarsız hale gelmesi durumunda ve ayarlayıcı büyüklükteki belirli bir değişmeden sonra, ayarlanan büyüklüğün sürekli rejimde ulaşacağı değer. || *Yönerge değeri*, statiklik özelliğinin koşullarına uymak için, ayarlanan büyüklüğün normal olarak ulaşması gereken değer.

—Zootekn. *Ayıklanma değeri*, hayvan ıslahında, ayıklama sonucunda alıkonan hayvanların ortalama performansı ile topluluğun ortalama performansı arasındaki fenotipsel değer farkı. (Islah ya da ayıklanma basıncı ne kadar yüksekse, yani damızlıkların oranı ne kadar düşükse ayıklanma değeri de o kadar yüksektir.) || *Ek genetik değeri*, belli bir karakter için bir bireyin genotipini oluşturan genlerce sağlanan ek etkilerin toplamı. (Hayvan ıslahında, bir damızlığın genetik değeri, onun yavrularına aktardığı ortalama genetik üstünlüğünün çift katı anlamına gelir.) || *Islah değeri*, belli bir ortamda yaşayan ve çoğalan bir bireyin, başka bireylerin doğurduğu döl sayısıyla karşılaştırmalı olarak verdiği döl sayısıyla ölçülen doğurganlık yeteneği.

◆ sıf. *Bir şeye değer*, ona layık olan: *Övgüye değer bir yapıt. Takdire değer bir davranış.*

—ANSİKL. Bel. *Ortak değerler*. Ortak değerler (yun. *topoi*) kavramını ilk kez Aristoteles *Rhetorika*'sında (2, 26) özel olarak ele alıp tanımladı. Ortak değerler hatiplerin kanıtlarına kaynak olarak almaktan hoşlandıkları özel bir alan oluşturuyordu. Bunun için, Aristoteles *Topikler* adlı yapıtını bu değerlerin incelenmesine ayırdı. Ortak değerler, XVII. yy.'a kadar inceleme konusu yapıldı. XVII. yy.'da Arnauld ve Nicole şöyle yazıyorlardı: "Retorikçilerin ve mantıkçıların ortak değerler, *loci argumentorum* dedikleri şeyler, ele alınan çeşitli konularda kullanılan tüm kanıtların bağlanabileceği bazı temel maddelerdir:

mantığın buluş diye adlandırdıkları bölümü de bu değerlere dayanarak öğrettiklerinden başka bir şey değildir" (*Logique de Port-Royal* [Port-Royal mantığı], 3, 17). Ortak değerleri genellikle ikiye ayırırlar: 1. öznenin kendisini ilgilendiren ve kim, ne, nerede, kimin yardımıyla, niçin, nasıl, ne zaman? sorularıyla belirtilen "içsel" ortak değerler; 2. başka öznelerle ilişkileri ilgilendiren "dışsal" ortak değerler.

—Bilş. Programlama dillerinde, değer verme komutu en sık kullanılan komutlardandır ve bir ifadenin değerini hesaplamayıp bu değeri bir değişkene vermeye dayanır. 3 değerini A değişkenine atayan komut, çeşitli programlama dillerinde şöyle yazılır:

```
fortran  A= 3
algol    A: = 3
APL      A ← 3.
```

Fortran türü dillerde, dinamik bir anlam taşıyan = simgesi, statik eşitlik anlamına gelmez. Dolayısıyla, ardışık olarak:

```
A= 3
A= 5
```

yazılabilir.

—Genet. *Ayıklayıcı değer.* Bu kavram halk topluluklarındaki genetik yapının nasıl bir evrim geçirdiğini açıklamak üzere yenidarwinciliğin geliştirdiği düşüncenin temelidir.

Bir bireyler topluluğunu gebe kaldıkları evrede ele alalım; bireylerin doğuracağı çocuk sayısı birçok etmene bağlı olarak değişir ve birçok parametrenin rastlantısal değişkenleri, özellikle de kalıtsal karakterler olabilir.

Üzerinde $a_1 \dots a_n$'ye dek n sayıda alel bulunan lokusların bu değişkenleri nasıl etkilediğini inceleyelim; $p_1 \dots p_n$, ele alınan bireyler topluluğundaki bu alellerin görülme sıklığı olsun; rastlantısal değişken, yani beklenilen "çocuk sayısı" her bireyin genotipik yapısına ($a_i\, a_j$) bağlı olarak değişir; bu beklentiye s_i diyelim. Ele alınan lokusta meydana gelen genel kalıtsal değişiklikler s_{ij}'lerin alacağı çeşitli değerlere bağlıdır. Buna göre şöyle bir tanım yapılabilir: ($a_i\, a_i$) genotipinin W_{ij} denilen ayıklayıcı değeri, bu genotipten beklenilen döl sayısıyla (s_{ij}) orantılı bir sayıdır.

Bu nedenle, bir genotipin ayıklayıcı değeri birim olarak kabul edilebilir. Hatta, bir alelin ortalama ayıklayıcı değeri de tanımlanabilir. Bir a_i alelinin W_i ayıklayıcı değeri, bu alele sahip olan genotiplerin ayıklayıcı değerlerinin ortalamasına eşittir ve

$$W_i = \sum_j p_j W_{ij}$$

formülüyle hesaplanır. Genotiplerin belli bir alele sahip olmasıysa, o alelin toplulukta bulunma sıklığına bağlıdır.

Son olarak topluluktaki W ayıklayıcı değeri, çeşitli genotiplerin görülme sıklığına bağlı olarak meydana çıkan ayıklayıcı değerlerin ortalamasına eşittir ve

$$W = \sum_{ij} p_{ij} W_{ij}$$

formülüyle hesaplanır; burada P_{ij}, ($a_i\, a_j$) genotipinin görülme sıklığıdır ve işlem tüm genotipler ele alınarak yapılır.

Eğer çeşitli genotiplerin görülme sıklığı Hardy* ve Weinberg yasasında sözü edilen sonuçlara uyuyorsa bu son tanım

$$W = \sum_{ij} p_i p_j W_{ij} = \sum_i p_i W_i$$ biçiminde de

yazılabilir.

Bir dölden diğerine geçerken, a_i alelinin görülme sıklığının, birbirinden farklı ayıklayıcı değerlerin etkisiyle değiştiği gösterilmiştir. Bu değişim

$$\Delta p_i = p_i (W_i - W)/W$$

formülüyle hesaplanır.

Ayıklayıcı değerlerin değişmez kaldığı durumlarda, bu formül yardımıyla bireyler topluluğundaki genetik dengenin nasıl değişeceği kolaylıkla incelenebilir.

İnsanlar arasında sık rastlanılan orak hücre anemisi bu inceleme için seçilebilecek en iyi ve en açık örnektir. Hastalık bir S geninin bozuk yapılı bir hemoglobin oluşturmasıyla ortaya çıkar: SS homozigotlarda hastalığın tüm belirtileri görülür, oysa AS heterozigotlar anemili değildir ve normal AA genotipine sahip homozigot bireylere göre sıtmaya daha dayanıklıdır. AS heterozigotların ayıklayıcı değeri birim olarak kabul edildiğinde, sıtma görülmeyen bazı bölgelerde SS'lerin W_{SS}'sinin 0,2, AS'lerin W_{AS}'sinin 1,17'ye eşit olduğu tahmin edilebilir. S genlerinden bir bölümünün orak hücre anemisi olan SS homozigotların ölümüyle, A genlerinden bir bölümününse sıtma olan AA homozigotların ölümüyle yok olması öyle bir denge yaratır ki, S geninin görülme sıklığı

$$P_S = \frac{W_{AS} - W_{AA}}{2W_{AS} - W_{AA} - W_{SS}} = 0{,}15$$

olur.

Bu sayı, sıtmaya rastlanmayan bazı bölgelerde S geninin görülme sıklığına çok yakındır.

Yukardaki tanımlar yalnız bir lokusu ilgilendiren ayıklayıcı değerler için geçerlidir. Gerçekten de bireyin yaşayabilme ve döl verme yetisi onun genel özelliğidir; bu kavram, genellikle somut durumlarda değerlendirme aracı olarak kullanılmaları olanaksız sayılan genotiplere ve genlere ancak yapay olarak yakıştırılabilir. Günümüzde kuramsal araştırmalar daha da ileri götürülerek birçok lokusun birden ayıklayıcı değeri tanımlanmaya çalışılmaktadır; ancak bunun için matematik işlemlerinin uygulanması çoğu kez çok güç olduğundan bilgisayarlardan yararlanılarak çalışmalar sürdürülmektedir.

—İkt. *Değer kuramı.* Her iktisadi karar birimi, çeşitli mallar arasında bir seçim yapmak ve bunları, her birinin arz edebileceği değere göre, sınıflandırmak gereğini duyar. Bir yandan mallar, tanımları gereği, gereksinimlerimizi tatmin konusunda gerçek ya da varsayılan bir yeteneğe sahip olduklarından, onların faydalı oldukları ya da fayda arz ettikleri söylenir: şu halde, malların sıralanış biçiminin, bireylerin çeşitli gereksinimlerini tatmin için kullanılışlarına bağlı olduğu belirtilmek istenildiğinde bir *kullanım değeri*'nden (ya da öznel ya da psikolojik faydadan) söz edilebilir. Öte yandan, malların sıralanışının, aralarındaki değişim ilişkisine bağlı olduğu kabul edildiği durumda, bir *değişim değeri* sözkonusu olacaktır. Değişim değeri, bir malın başka bir malla değişim gücünü gösterir; diğer bir deyişle, değişim değeri, para birimleriyle ölçüldüğünde, sözkonusu malın bir birimiyle elde edilebilecek başka malların miktarına karşılık gelen *nispi fiyat*'la aynı şeydir.

Başlangıçta, bütün şeylerin ortak bir kaynaktan geldiği kabul ediliyordu: fayda. Nitekim, Condillac, *le Commerce et le gouvernement* (Ticaret ve hükümet) adlı denemesinde (1776), bir şeyin değerinin, bedeli tarafından değil, ama faydası ve nisbi enderliği tarafından belirlendiğini gösteriyordu. Condillac, bir şey, bedeli olduğu için değer sahibi değildir, aksine değeri olduğu için bedel sahibidir, diyordu. Bu demektir ki, biz bir şeyi elde etmek için masraf yapmayı göze alıyorsak, bu, daha satın almadan önce, ona bir değer (yani fayda) vermemizden ötürüdür, yoksa onun değeri maliyet fiyatına bağlı olduğu için değil. Gerçekte, Condillac, Gabriel Cramer (1728) ve Daniel Bernouilli (1738) tarafından keşfedilen matematiksel fayda kavramını iktisada uygulamaktan başka bir şey yapmıyordu.

Daha sonraları, klasik iktisatçılarla birlikte, değerin faydaya dayalı açıklanışı bırakılarak, bunun yerine değişim değerini işe sokan bir açıklama kabul edildi. Klasik iktisatçılara göre, faydadan çıkarılan kullanım değeri, tüketimin nedeni ve servetin dayanağı olmasına karşın; A. Smith' in,*Milletlerin zenginliğinin mahiyeti ve nedenleri üstüne araştırma* (An İnquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations) adlı yapıtında ortaya koyduğu "değerin aykırılığı"ndan da anlaşılacağı gibi, fazla öznel ve bu yüzden de zor ölçülebilir bir nitelik gösterir. Gerçekten de, görünüşte çok faydalı olan bazı şeyler vardır ki (su gibi), çok kez hiçbir değişim değeri taşımazlar. Buna karşılık, pratik faydası az olan bazı nesneler bazen çok büyük bir değere sahiptirler (elmaslar, usta ressamların tabloları). Klasik iktisatçılar, böylece, değişim değerinin dayandığı temeli araştırmak gereğini duydular; ve onun, üretim bedeline, yani üretim için gerekli emek ve diğer etkenlere bağlı olduğunu ileri sürdüler. Ama, bu bedel, maliyet fiyatı anlamına geldiğinden, klasik kuram, bir kısır döngü içinde kalmış oluyordu, çünkü fiyatı yine fiyatla açıklıyordu. Bu güçlük karşısında, klasik ingiliz okulu (özellikle Ricardo) değişim değerinin temelini üretken emekte aramak zorunda kaldı.

• Marx'a göre, değişim değeri ile kullanım değeri birbirine göre tanımlanırlar; birincisini tanımlamak için ikincisinden yola çıkmak gerekir. Marx şöyle yazıyordu: "Bir şeyin faydalı olması, onu bir kullanım değeri haline getirir (...). Metanın cismine vergi özellikler tarafından belirlenen kullanım değeri, bu cisim olmadan var olamaz. Demek ki, bizzat bu cismin kendisi, -örneğin demir, elmas, buğday- bir kullanım değeridir (...). Kullanım değeri sözkonusu olduğunda, daima belirli bir miktar, örneğin bir düzine saat, bir metre bez, vb. kastedilir (...). Kullanım değerleri, ancak kullanım ya da tüketim sırasında gerçeklik kazanır. Bunlar, toplumsal biçimi ne türlü olursa olsun, servetin maddesini oluştururlar.

İncelemekte olduğumuz toplumda (kapitalist toplum), kullanım değerleri aynı zamanda **değişim değerinin maddi dayanağıdır**" (*Kapital*, 1, 1, 1). Ve Marx, şunu belirtiyordu: "Bir kullanım değeri ya da herhangi bir eşya, ancak içinde insan emeği maddeleşmiş olduğu takdirde bir değere sahiptir" *(ay. y.)*. "Değişim değeri, önce niceliksel bir ilişki olarak, farklı türde kullanım değerlerinin birbirleriyle değiş tokuş edilme oranı olarak ortaya çıkar ve bu ilişki zamana ve yere göre sürekli bir biçimde değişir (...). Metalar, kullanım değeri olarak, her şeyden önce, nitelikçe farklıdırlar; değişim değeri olarak ise, ancak nicelikçe farklı olabilirler" *(ay. y.)*.

Marjinalistlere (Léon Walras, William Stanley Jevons ve Carl Menger) göre talebi, değişimi ve fiyatı yaratan malların faydalı oluşudur, yoksa faydayı bunlar yaratmaz. Ayrıca, malların enderliğini de hesaba katmak gerekir; belirleyici öğe, bir malın "marjinal" faydasıdır, yoksa onun toplam faydası değil. Bir gereksinimin şiddeti, tatmin edildiği ölçüde azalır; azalan marjinal fayda kanunudur bu: buna göre, bir malın değişim değeri, o malın elde kullanılabilir olarak bulunan son biriminin faydası tarafından belirlenir. Bu fayda (marjdaki fayda), zorunlu olarak en düşük ölçüdedir, çünkü herhangi bir malın yeni bir birimi, bu malın şu ya da bu kimsenin elinde bulunan stokuna katıldığı zaman, bu katılış, her keresinde, sözkonusu stok arttığı ölçüde azalan oranda bir tatmine yol açar.

Bu durumda, tüketici, sınırlı olan gelirini değişik nitelikte kullanımlar arasında rasyonel bir biçimde dağıtmak istediği (bütçe kısıtı); ve satın aldığı malların toplam faydasını en fazlaya çıkarmaya (ve bu amaçla üstlenmesi gereken sıkıntı ve özverileri dengelemeye) çalıştığı zaman, elde edeceği tatminleri *marjda* eşitliğe kavuşturacak biçimde, giderlerini gereksinimleri arasında bölüştürmek gereğini duyar. Bu işlem, her bir mal için harcanan para biriminin marjinal faydasını eşitlemek anlamına gelir; öyle ki, bir kimse, bu biçimde elde edilen bölüşümde herhangi bir değişikliği, kendi refah düzeyinde bir

düşme tehlikesini göze almadan, artık isteyemez. Gerçekte de, bir kimsenin, elindeki bütün satın alma olanaklarını tek bir malı edinmek için kullanabileceğini ve sözkonusu malın faydası sıfıra düşünceye kadar bunu sürdürebileceğini düşünmek maddeten olanaklı değildir, çünkü bu arada kesin olarak daha faydalı bazı kullanımlar ortaya çıkacaktır.

Bu, "marjinal" düşünce yöntemi çeşitli uygulamalara elverişlidir; öyle ki, bunun bir genelleştirilmesi bile düşünülebilir. Örneğin, yalnız çeşitli malların marjinal faydalarının eşitlenmesi durumunda değil, ama, bu marjinal faydaların sözkonusu malların fiyatlarıyla orantılı olması durumunda da tüketici dengesine ulaşılır. Aynı biçimde, değişim, değiştirilen marjinal faydaların eşitliği sayesinde gerçekleşir. Ücret, emeğin fiyatı, onun marjinal faydasına, yani üretkenliğine eşittir. Aynı biçimde, öteki üretim etmenleri (faiz, rant, vb.) fiyatlarının (ya da bedellerinin) da, marjinal faydalarına (ya da marjinal üretkenliklerine) eşit olması gerekir. Böylece, yeni bir bölüşüm kuramına ulaşıldı. Buna göre, üretim araçlarının değeri ürünlerin değeriyle belirleniyordu, yoksa klasik iktisatçıların yaptıkları gibi ürünlerin değeri üretim araçlarının değeriyle değil. Bu marjinalist kuram, bir genel denge kuramı içinde toplanabilecek bir dizi dengeler (değişim dengesi, işletme dengesi, vb.) kurulmasını amaçlayan bir matematiksel biçimselleştirmeye konu olabilir. Nitekim, bu görüş açısından hareketle G. Debreu, piyasa fiyat dengesi kavramının mantıksal bir temele dayandırılmış olarak nasıl kurulduğunu bulmayı denedi. Tam rekabet ortamında, mal ve hizmetlerin nisbi değerlerinin de işleme sokulmasına gerek vardır.

• *Değer çözümlemesi.* Bu çözümleme, ürün (var olan ya da üretilecek) kavramı incelenirken, bunun yerine getirdiği işlevlerin maliyetlerinin zorunluluk derecesini; ve yatırılan sermayelerin daha iyi bir biçimde değerlendirilmesini (gereksiz niteliklerin giderilmesi, başka malzemeler kullanılması, alternatif teknolojik yöntemlere başvurulması, ürünü oluşturan öğelerde dayanıklılık bakımından homojenlik aranması, vb.) sağlama olanaklarını araştırmaya yarar. Değer çözümlemesiyle maliyetlerin düşürülmesi yöntemi, İkinci Dünya savaşı sonrasında ABD'de ortaya çıktı.

• *Güncel değere indirgeme.* Ödünç para verenlerce yatırımcıların emrine sunulan sermayenin değerini ölçmekte iktisatçılar tarafından uzun süre kullanılmış biricik kavram olan "faiz oranı" kavramının yerini, bu değerin zaman içinde ölçülmesini sağlayan başka bir kavram almış bulunmaktadır. Bu ölçü kavram, paranın fiyatı kavramına çok yakın olmakla birlikte, buna önemli bazı psikolojik yan anlamlar katar.

Güncel değere indirgeme kavramı, yatırımlar arasında akılcı bir seçim yapmak sorunuyla karşılaşan kamu işletmeleri çevrelerinde 60'lı yılların başlarında kullanılmasına gereksinme duyulmaya başlanan bir kavram olarak gözükmektedir. Bununla birlikte, bu kavram, çok daha genel bir çerçeve içinde, yatırım kararları (ister kamu yatırımı, ister özel yatırım kararları olsun) ve firma kuramı çerçevesi içinde gelişti.

Güncel değere indirgeme, şu an yapılan bir harcamanın değerinin, gelecekte gerçekleşecek bir hasılatın değerine eşit olmadığı gözlemine dayanır ve gelecekteki bir malın, şimdiki bir mala göre uğrayacağı değer kaybını dile getirir. "Güncel değer"den söz edilmesi bu anlama gelir.

Sözkonusu olayı, en basit biçimde aşağıdaki denklemle formülleştirmek olasıdır. n sene sonra elde edilecek R miktarında hasılatın şimdiki değeri = V şudur:

$$V = \frac{R}{(1+i)^n}.$$

Burada i, iskonto oranını belirtir. Keynes, buna yakın bir kavram olan likidite tercihi kavramını ortaya atmakla bu formüle oldukça yaklaşmıştı. Ama, güncel değere indirgeme kavramı, sermayeleri "eylemsizliğe" iten iç eğilimleri çok daha toptan bir biçimde hesaba katar ve iktisadi ajanın, neden dolayı hemen şimdiki "daha az"ı, uzun vadedeki "daha fazla"ya yeğ tuttuğunu bu yoldan açıklamaya çalışır. İktisatçıların, son yirmi otuz yıl içinde, oldukça kaba ve hantal bir kavram olan "faiz oranı" kavramından, çok daha verimli olan "güncel değere indirgeme" "güncel değer" ve "iskonto oranı" kavramlarına geçmelerini sağlayan *sermayenin kıtlığı* olayıdır.

Sermayenin kıtlığı. Çağdaş dünyada, işletmelerin özfinansmanının ve kamu ekonomisi aracılığıyla tasarruf toplamının kazandığı önem, klasik ya da neoklasik iktisatçıların açıkça farkedemedikleri bir öğenin ortaya çıkmasına yol açtı: yüksek sayılara ulaşan ve önemli mali olanakları gerektiren yatırım fırsatları karşısında sermayenin kıtlığı. Sermayeye talep, çağdaş ekonominin bir ürünü olarak ortaya çıktı ve paranın fiyatı kavramına yenilik getirdi. Paranın fiyatı, sermayesini elden çıkarmayı kabul eden ve bunu yaparken elden çıkardığı bu tasarrufunun, sonunda (kısa ya da uzun bir vadede) yeniden kendisine döneceğini uman sermaye sahibinin, istediği fiyattır. Biz buna, bir tüketimden ya da arada geçen zaman içinde yapılabilecek bütün bir sıra başka yatırımlardan vazgeçme fiyatı da diyebiliriz.

Veri bir ekonomide, belli bir dönem için, iskonto oranı karşılıklı istekleri ve sermaye arz ve talep edenlerin psikolojisini dile getirir. Şöyle ki: yüksek bir iskonto oranı şimdiki an yararına güçlü bir tercihi yansıtırken; düşük bir iskonto oranı, sermaye arz edenlerin tasarruflarını elden çıkarmak yönünde güçlü bir eğilim duyduklarını ve buna karşılık yatırım olanaklarında göreceli bir darlık bulunduğunu belirtir. Öte yandan, kamu yatırımlarının payı (özel tasarruflara, ya da vergi gelirlerine başvurularak) ne kadar artarsa, sermaye arzı da o kadar düşük olacak ve dolayısıyla, iskonto oranı yükselecektir.

Bu niceliksel görünüş, zayıf iktisadi büyüme dönemlerinde neden dolayı düşük iskonto oranları oluştuğunu da açıklar: yıllık büyümesi % 10 olan bir ekonominin iskonto oranı, yılda % 5'lik bir büyüme için kabul edilen iskonto oranından, normal olarak, daha yüksektir. Sonuçta, sermayenin kıtlık etkeninin sıfır olduğu ya da hatta yatırım olanaklarına oranla kullanılabilir sermaye arzında bir fazlalık bulunduğu düşünülebilir. Böyle bir ortam içinde, iskonto oranı (yalnızca kıtlık etkenini belirttiği durumda) sıfır ve hatta negatif olabilir. Ama iskonto oranının oluşması üzerinde etkili olabilecek başka bazı öğeler daha vardır ki, dikkatin bunlar üzerine de çekilmesi gerekir.

İskonto oranı, tıpkı bir faiz oranı gibi işler. Böyle olmakla birlikte, iskonto oranının düpedüz bir faiz oranına indirgenmesi ancak (XIX. yy. iktisatçılarının içinde çalıştıkları ortama benzer bir biçimde) sermaye piyasası mutlak bir şeffaflık gösterdiği, para tümüyle nötr olduğu ve yatırım riskleri pek az ya da sıfır olduğu durumlarda olanaklıdır. Bunun için, iskonto oranının oluşmasına hükmeden son etkenleri de ayrı ayrı görmekte yarar vardır.

Risk. Gelecek hiçbir zaman kesin olarak belirlenmiş değildir. Ancak bütün yatırım projelerinin aynı belirsizlik katsayısına sahip oldukları varsayıldığı zamandır ki, iskonto oranı bütün yatırım projeleri için bir ve tek olabilir. Oysa, gerçekte böyle bir şey olmaz: eğer proje 1,5 yıl sonra kesin olarak elde edilecek B1 kârını vaat ediyorsa, bu proje aynı süre (5 yıl) içinde B2 kârını kesin olmayan bir biçimde vaat eden proje 2 ile karşılaştırıldığında, proje 1, proje 2'ye yeğ tutulacaktır; ola ki iki proje arasında kuvvetli bir rantabilite farkı bulunsun, B2 〉 B1 olsun ve aradaki fark (S) belirsizliğini ya da riski "ödesin".

Bu yüzden, yatırımcıların hesaplarında fazladan bir güvenlik öğesine yer verilir. Aynı zamanda *risk primi* adı verilen bu güvenlik öğesi, kesin getirili olmayan projelerde iskonto oranının yükselmesine yol açar. Başka bir deyişle, iskonto oranı, tek bir piyasada belirlenemez, karar verenin, üzerinde seçim yapabileceği az ya da çok riskli birçok yatırım piyasalarında birden belirlenir.

Son yirmi, otuz yıl içinde güncel değere indirgeme kavramına incelik ve dakiklik kazandıran çalışmalar risk etkenine çok yakın bir parametrenin gün ışığına çıkarılmasını sağlamıştır: riskin göze alındığı zaman süresi. Göz önünde tutulan risk süresi kısa olduğu ölçüde, risk korkusu daha esaslı bir temele dayanıyor olabilir. Bu bakımdan, 20 yıllık bir projenin, 5 yıllık bir projeden daha düşük bir oranla, güncel değere indirgenmesi şansına sahip olduğu söylenebilir.

Parasal etmen. Para nötr değildir ve uzun bir süre, iktisatçılara nötr olarak gözükmüş olmasının nedeni, XIX. yy. boyunca ve Birinci Dünya savaşı'na varıncaya dek, üstün ekonomilere ait paraların, birçok durumlarda, olağandışı bir istikrardan yararlanmış olmasıdır. Para, değer yitirir; bunun için, iskonto oranının oluşmasında bir "para düşüşü" etmeninin hesaba katılması yerinde olur. Bu etmen iskonto oranını oluşturan öğelerden biri olarak gözüküyor. (Çoğu Batı ülkeleri ekonomilerinin, 1970'ten bu yana yaşadıkları hızlı enflasyon dönemlerinde yüksek iskonto değerleri kullanılmasına gerek duyduğu kuşkusuzdur.)

Paranın düşüşü yılda % 25'i buluyorsa, 1990'daki 1 TL'nın 1991'de 1,25 TL'na eşit olacağı açıktır; bu durumda, ilkiyle aynı bir alım gücü "elde edebilmek", yani TL'nın değer kaybını nakten nötr hale getirebilmek için, bu para aşınımının asgari ölçüde hesaba katılması gerekir.

İskonto oranının belirlenmesi. Karar verici, kendisine sunulan birçok yatırım projeleri arasında bir karşılaştırma yapmak durumunda bulunur: bunlar, az ya da çok rastlantıya bağlı, az ya da çok uzun vadeli ölçü birimi, az ya da çok değer kaybeden bir para ile hesaplanmış olan projelerdir. Bu durumların her birinde ve sözkonusu projelerin her birisi için, yatırımcı, az ya da çok yüksek bir iskonto oranı uygular. Bu iskonto oranı, yatırımcının, kullanılabilir mali tasarruflarını gelecek bir kazanç umudu karşılığında, hangi alt limitten sonra elden çıkarmağa razı olabileceğini gösterir. Şunu da belirtelim ki, sözkonusu tasarruflar, işletmenin kendisi tarafından oluşturulmuş olabileceği gibi (özfinansman anlamına gelen bu durumda sermaye talep edenle, sermaye arzeden birbirine karışır), özel kişilerin ya da kuruluşların ekonomi yararına arzlarından kaynaklanan ve para piyasalarında rastlanan tasarruflar da olabilir (yatırımcı işletmeye verilen ödünç paralar ya da onun bizzat kendi fonlarındaki bir artış).

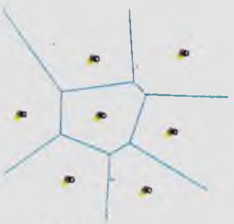
Buraya kadar yürütülen mantık, fiili yani şimdiki bir harcamanın gelecekteki bir getiriyle karşılaştırılmasına dayanmaktadır. Gerçekte, zaman içinde kademelenecek bir getiri akımı sözkonusudur. Belli bir projeye ait bir iskonto oranını belirlemek için aşağıdaki formüllerden yararlanılabilir.

İşletilmesi n sayıda yılı kapsayan bir yatırım, iki tane vade defterinin (echeancier) tutulmasını gerektirir: *Bir yatırım ve işletme giderleri vade defteri* ($I, D_1, \ldots, D_t, \ldots, D_n$). Burada I, 0 yılında yapıldığı varsayılan yatırım giderini, D_t'de, t yılındaki işletme giderini (ne amortisman giderler, ne de mali giderler hesaba katılmaksızın, sabit lira olarak) temsil eder; bir hâsılat vade defteri ($R_1, \ldots, R_t, \ldots, R_n$). Burada R_t, t yılına ait brüt işletme hâsılatıdır.

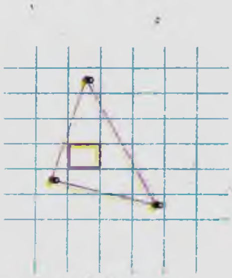
t yılı brüt kârı şudur: $B_t = R_t - D_t$ (t yılı getirisiyle harcamaları arasındaki fark).

Yukardaki açıklamalara göre, bu brüt kâr, 0 yılında $\frac{B_t}{(1+a)^t}$ tutarında bir kâra

bir yatağı **değerlendirme** yöntemleri

şek. 1
çokgenler yöntemi

şek. 3
üçgen yöntemi

eşittir.

Şu halde, işletme süresi için, giderlerle hâsılatlar dizisinin güncel değeri şöyledir:

$$\bar{B} = -I + \frac{B_1}{(1+a)} + \frac{B_2}{(1+a)^2} + \dots + \frac{B_n}{(1+a)^n}.$$

Bu ifade, daha yoğun bir biçimde şöyle yazılabilir:

$$\bar{B} = -I + \sum_{t=1}^{n} \frac{B_t}{(1+a)^t}.$$

B, sözkonusu yatırım işleminin *güncelleştirilmiş kârı* adını taşır. B'nin üzerindeki çizgi, indirgemeyi simgeler. Örneğin, B brüt kârları sabit ve B'ye eşit olduğu takdirde, güncelleştirilmiş kâr şu ifadeye bürünecektir:

$$\bar{B} = -I + B \sum_{t=1}^{n} \frac{1}{(1+a)^t} = g_n B - I.$$

g_n etmeni güncelleştirme dönemine ve iskonto oranına bağlıdır. n süresi çok büyük olduğu zaman, g_n etmeni $\frac{1}{a}$ olma eğilimi gösterir.

Bu formüllerin ötesinde, iskonto oranı seçiminin, belirlenmesi güç bir şey olduğunu söylemek gerekir. Geleceği belirlemek için geçmişe eğilebiliriz, ama bazı parametreler (paranın izlediği seyir) bu arada değişmiş olabilir. İskonto oranını belirlemek için bazı modeller kullanılacaktır. Gerçekte, iskonto oranı, tasarruf arz eden bir kimse için, bir yatırım projesi karşısında kabul edilebilecek rantabilite "alt limitini" belirler: açıkça anlaşılacağı gibi, çok düşük bir iskonto oranı, bu kişinin cesaretini kırar ve bu durumda sermaye talebi, kullanılabilir olan ya da kullanılmak isteği taşıyan tasarruf kaynaklarına oranla fazlalık gösterme eğilimine girer. Bu iki ağırlık arasında zamanla bir denge kurulur. Tipatıp (ne eksik, ne fazla) sermaye piyasasındaki dengeyi yansıtan bu denge, çeşitli üretim etmenleri piyasalarında gerçekleşen dengelerden biridir.

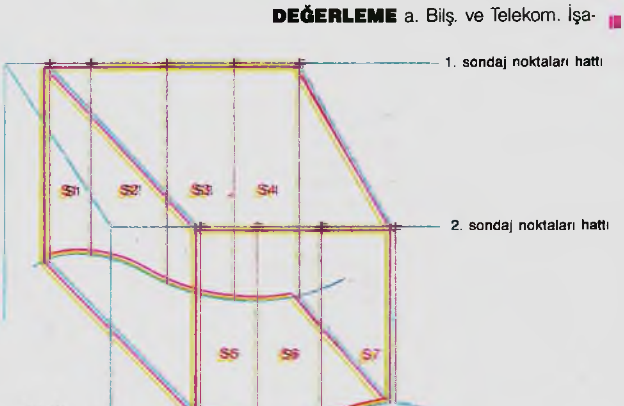
—Kamu mal. *Değer takdiri*, Türk vergi usul kanunu'nda, vergilerin dayandığı matrahın hesaplanması ile ilgili bir takdir komisyonu tarafından gerçekleştirilir. Değer takdiri genellikle belirli bir süre için geçerlidir. Bu, her yıl ya da uygun sürelerle yinelenir.

—Muhs. *Değer kaybı*, bazı işletmeler, işletme değerlerinin maliyet fiyatlarını muhasebe ya da istatistik yöntemleriyle saptayabilecek durumda değildirler. Bu işletmeler, yıllık envanterlerini çıkartırken mal ve ürün stoklarını piyasa fiyatı üzerinden değerlendirirler; bunu yaparken de bütün bir işkolu için aynı olan ve satıcı kârı ile dağıtım giderlerini göz önüne alan bir götürü indirimi piyasa satış fiyatından düşerler.

DEĞERBİLİR sıf. Değerli kimseleri sayan, değerli şeyleri koruyan kimse için kullanılır; kadirşinas, kadirbilir.

DEĞERBİLMEZ sıf. Değerli kimselere gerekli saygıyı göstermeyen; değerli şeyleri korumayan kimse için kullanılır.

DEĞERLEME a. Bilş. ve Telekom. İşaret gibi bir büyüklüğün toplam değişim aralığının belli sayıda değişmez aralığa bölünmesi ve büyüklüğün, bu aralıkların her birinde yer alan bütün değerlerinin, genellikle kodlanmış tek bir değerle gösterilmesi biçiminde gelişen süreç. (Eşanl. KUVANTALAMA.)

şek. 2
kesitler yöntemi

DEĞERLENDİRİLMEK → DEĞERLENMEK.

DEĞERLENDİRİLMİŞ sıf. Ceb. *Değerlendirilmiş halka*, bir değerlendirmeyle donatılmış birim halka.

DEĞERLENDİRME a. **1.** Bir şeyin değerini, fiyatını belirlemek, ona değer kazandırmak eylemi: *Parayı değerlendirmenin yolu.* **—2.** Bir şeyi yararlı duruma getirmek eylemi: *Boş zamanlarını değerlendirme.* **—3.** Bir şeyin değerini belirtmek, onu yorumlamak eylemi: *Değerlendirme 100 üzerinden yapılacak. Bir durumun, olayın, bir yapıtın değerlendirmesini yapmak.*

—Ceb. *Bir A birim halkası üzerinde değerlendirme*, A dan ℝ nin [0, + ∞] aralığı içine aşağıdaki koşulları sağlayan v uygulaması:

—ancak ve ancak $x = 0$ ise $v(x) = +\infty$,

—A x A nın her (x, y) ikilisi için,

$$v(xy) = v(x) + v(y)$$
$$v(x+y) \geqslant \text{Inf}\,(v(x), v(y)).$$

[Katsayıları değişmeli bir K cisminden alınan, bir belirsizli polinomların K[X] halkası üzerinde, sıfır polinoma +∞ u ve sıfır olmayan her polinoma onun derecesini eşlik ettiren uygulama, kanonik denen bir değerlendirmedir.]

—Fels. Nietzsche'ye göre, bir değerler sisteminin, bir ahlakın kurulması. (Nietzsche şöyle der: "Her istenç, bir değerlendirme içerir" [*Der Wille zur Macht* (Güçlü olma istenci)].)

—Foto. *Değerlendirme sayısı*, magnezyalı ya da elektronik bir çakar-lambayla fotoğraf çekerken diyaframın yararlı açıklığını saptamaya yarayan değer. (Bu açıklık değerlendirme sayısının, metreyle belirtilen ve lambayı konudan ayıran uzaklığa bölümüne denk düşer. Değerlendirme sayısı çakar-lambanın gücü ve kullanılan duyarkatın duyarlığına göre de değişir.)

—İkt. *Döviz stoklarının yeniden değerlendirilmesi*, ulusal paranın resmi devalüasyonundan sonra, Merkez bankası bilançosunda gözüken altın ve döviz rezervlerinin yeniden değerlendirilmesi.

—İşl. ikt. *Stokların değerlendirilmesi*, bir işletmenin elinde bulunan stoklara, işletme muhasebesinin gereksinmelerine göre itibari olarak seçilmiş bir değer tahsis edilmesi. (Fiyat, çeşitli seçimler sonucu olabilir: ikame fiyatı, gerçek alım fiyatı, vb.)

—İş örgüt. *Çalışma hızının değerlendirilmesi*, çalışma temposu kronometre ile ölçülen bir işçinin yaptığı işin hızında zaman denetçisi tarafından düzenleme yapılması. (Çalışma hızının değerlendirilmesi, ölçülen zamanın normal bir süre ya da bir referans süresine dönüştürülmesini sağlar.)

—Mad. oc. *Bir yatağı değerlendirme*, çıkarılabilir rezervleri (tonaj ve oran) tahmin ederek bir yatağın değerini belirleme. ‖ Bir yatağın cevher oranını ve tonajını nicel olarak saptama. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Bölgesel değerlendirme*, zengin ve fakir kuşakların yerini belirlemek amacıyla bir yataktaki cehver oranlarının dağılımını çözümleme. ‖ *Çıkarılabilir rezervleri değerlendirme*, düşünülen işletme yöntemi, maliyet ve satış fiyatları göz önüne alınarak elde edilebilecek cevherin tonajını ve ortalama oranını belirleme. ‖ *Yaklaşık değerlendirme*, bir yatağın geometrik sınırlarını, içerdiği cevherin toplam tonajını ve ortalama oranını belirleme.

—Muhs. ve Verg. huk. *Bilançoların yeniden değerlendirilmesi*, paranın değer kaybını göz önünde tutarak, bilançoların çeşitli kalemlerinde (sabit varlıklar, stoklar, vb.) düzeltmeler yapmaya dayanan işlem.

—Savunm. *Hedef değerlendirmesi*, nükleer atış yapılacak hedefi ayrıntılı biçimde inceleme. (Bu incelemede, hedefin özelliği, konumu, yapmak istenen etki ve kaçınılması gereken sonuçlar [halkın ve dost birliklerin bulunduğu çevreye radyoaktif döküntü] belirlenir. Ayrıca elde bulunan silah ve araç türleri ile atışın taktik koşulları da [yer, zaman] göz önüne alınır.)

—Şehirc. Daha yararlı bir kullanım amacıyla bir artığı bir gerece dönüştürme. (Örneğin çöplerin yakılmasından elde edilen küllerden tuğla yapımı, üretilen buharın kullanımı vb.)

—Tarıms. ikt. *Dolaysız değerlendirme*, toprak sahibinin, topraklarını bizzat değerlendirmesine dayanan işletme biçimi. ‖ *Değerlendirme biçimi*, bir toprağın, bir tarım işletmesinin, temel niteliğini toprak sahibi ile toprağı işleten arasındaki ilişkilerde bulan değerlendirme biçimi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Zootekn. *Değerlendirme sütunu*, bir puantaj tablosunda, evcil bir hayvanın puanla değerlendirilmesi sırasında değerlendirmeye ve kaydedilmeye çalışılan bir karakteri ya da bir karakterler toplamını gösteren bölüm, sütun.

—ANSİKL. Mad. oc. Yatakları değerlendirmede kullanılan teknikler basit bir değerlendiricinin seçimine dayanır. Çoğu zaman sözkonusu olan, mineralleşmenin gerçek yapısını göz önüne almayan erişilir verilerin (sondaj logları, galerilerden ya da dilimlerden oran örnekleri alma vb.) keyfi doğrusal bir devşirimidir.

Etkin çokgenler yöntemi'nde, bir örneğin cevher oranı çokgenin tüm yüzeyine yayılır; çokgen, temel örnek ve komşu örnek ikililerinin ortadikmelerinden oluşturulur. Yaklaşık oran, çokgenlerin yüzeylerince değerlendirilen örnek oranlarının bir ortalamasıdır (şek. 1).

Kesitler yöntemi'nde, iki sondaj ile sınırlanan kesitin ortalama oranı, iki sondajda elde edilen örneklerdeki oranların ortalaması alınarak bulunur; birçok kesitle sınırlanan hacim göz önüne alındığında ortalama oran, kesitlerin alanlarına göre tartılan oranların ortalamasıdır (şek. 2). Bu iki yöntem mineralleşme yapısını göz önüne almadığından yalnızca yaklaşık değerlendirmeler sağlar.

Üçgen yöntemi'nde, üç sondaj noktasının oluşturduğu üçgen prizma içindeki küçük bir panonun oranı, noktalardan elde edilen cevher oranlarının doğrusal devşirimiyle değerlendirilir; tartılar, panonun sondaj noktalarına uzaklıklarıyla ters orantılıdır (şek. 3).

$1/d^{\alpha}$ *olarak tartılar yöntemi*'nde, yatak belli boyutta bloklara bölünür ve d uzaklığında yer alan komşu sondaj noktalarının tartı ortalamasıyla her blok değerlendirilir; ağırlıklar d^{α} ile ters orantılıdır. α katsayısının değeri kabaca ve keyfi olarak mineralleşmenin yapısını gösterir. (α küçüldüğü ölçüde, bir noktadaki oran, uzak sondajların oranına bağımlıdır.)

Bu iki yöntem, mineralleşme yapısını göz önüne aldığı ölçüde az çok yeterli yerel değerlendirmeler sağlar. Bununla birlikte değerlendirilecek blokun hacmi (değerlendirilenin geometrisi) ve sondajların görece konumu (değerlendiricinin geometrisi) göz ardı edildiğinden çıkarılabilir rezervleri değerlendirme olanaksızdır.

Birinci Krige yöntemi'nde, bir yandan değerlendirilecek panodaki iç örneğe, öte yandan bütün dış örneklere farklı ağırlıklar verilir. Güney Afrika altın yatakları için uygulanan bu yöntem, mineralleşme yapısı normal ya da lognormal olan bütün yataklarda geçerlidir.

Krige yöntemi'nde, değerlendiriciler her zaman verilerin doğrusal bir devşirimidir; ancak tartılar, değerlendirme hatasını azaltmak için, mineralleşme yapısını inceledikten sonra (varyogramların yapımı) belirlenir: böylece değerlendirmenin doğruluğu hesaplanabilir ve her verinin özel biçimi kesinlikle göz önüne alınabilir; önceki yöntemlerin hiçbiri bunu sağlayamaz.

Ayırıcı krige yöntemi denilen son yöntem, daha karmaşık bir değerlendiriciye dayanır ve bölgesel olarak çıkarılabilir rezervlerin incelenmesini sağlar.
—Tarıms. ikt. Toprakların tarımla değerlendirilmesi, dolaysız değerlendirmeden icara (fermaj) kadar çeşitli biçimler alabilir. Dolaysız değerlendirmede, toprak sahibinin kendisi tarım işletmecisi durumundadır. İcarda ise, toprak sahibi süresi ülkeden ülkeye değişen bir sözleşmeyle belirlenen yıllık bir para ödentisi karşılığında, topraklarının işletilmesini yönetim bağımsızlığına sahip bir çiftçiye bırakır. Yarıcılık ise, bu ikisi arasında bir yöntem olup, gerek toprak sahibinin, gerek yarıcının işletmenin yönetimine katılmaları anlamını içerir. Toprak sahibi sermayenin bir bölümünü koyar, çalışan ise yalnızca yarıcı olup, o da üretim araçlarının bir bölümünü sağlar. Yarıcının toprak sahibine ödediği, toplanan ürünlerin bir kısmı, genellikle yarısıdır (yarıcılık deyimi buradan gelir). Sermaye ve iki taraf arasında ürünlerin paylaşım biçimi ve oranları zamana, yere ve tarım sistemlerine göre değişir. Toprağın son bir değerlendirilme biçimi de, toprak sahibinin kendine bir yönetici tutmasıdır. Bu durumda yönetici yalnız bir ücret almakla kalmaz, üstlendiği yönetimin sonuçlarından da yararlanır.

DEĞERLENDİRMEK → DEĞERLENMEK.

DEĞERLENME a. Bir mal ya da hizmetin ticari değerinde, kasıtlı düzenlemeler ya da yasal bir önlemle sağlanan yükseliş.
—İda. huk. → ŞEREFİYE.
—Oy. Satrançta, piyonun başka bir taşa dönüşmesi. || Damada, piyonun damaya dönüşmesi.

DEĞERLENMEK gçz. f. **1.** Değerli duruma gelmek, değer kazanmak: *Paramız değerlendi. Tabloları son günlerde çok değerlendi.* **—2.** Bir şeyin olumlu niteliklerinden, elverişli yönlerinden yararlanmak: *Fazla eşyalar böylece değerlenmiş oldu.*

◆ **değerlendirmek** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi değerlendirmek,* ona değer kazandırmak, daha yüksek bir değer biçilmesini sağlamak: *Yeni açılan yol bu araziyi değerlendirecek.* **—2.** *Bir şeyi değerlendirmek,* onu işe yarar duruma getirmek: *Kumaş parçalarını değerlendirmek. Eski işlemeleri değerlendirmek. Boş zamanlarını değerlendirmek.* **—3.** *Bir şeyi* (*soyut* ya da *somut*) *değerlendirmek,* onun değerini belirtmek; onu yorumlamak: *Yanıtları yüz üzerinden değerlendirmek. Bu olayı nasıl değerlendiriyorsun? Eski şiiri yepyeni bir anlayışla değerlendirmek.*

◆ **değerlendirilmek** edilg. f. Değerlendirmek eylemine konu olmak.

Değerler okulu → BADEN OKULU.

DEĞERLİ sıf. **1.** Değeri yüksek olan şey için kullanılır; kıymetli, pahalı: *Değerli mücevherler, mobilyalar.* **—2.** Önemli olan bir şey ya da iyi hizmet veren bir kimse için kullanılır; önemli, yararlı: *Çok değerli bir kaynak. Değerli bir çalışma arkadaşı. Değerli bir çocuk doktoru.* **—3.** Saygı uyandıran kimse için kullanılır: *Değerli insanlar. Değerli konuklar!*
—Fizs. kim. *Sıfır değerli,* değerliği sıfır olan elementler için kullanılır. (Soygazlar sıfır değerlidir.)
—Huk. *Değerli evrak* → KIYMETLİ* EVRAK.
—Oy. *Değerli kartlar,* briçte as, papaz, dam, vale ve onlu. (ONÖR de denir.)
—Postc. *Değerli kâğıtlar,* resmi ve sürekli posta pulları, anma pulları, anma blokları, artılı pullar, uçak pulları, posta kartları, "ilk gün" ve "özel gün" damgalı zarflar, maksimum kartlar, pul kapsayan poşetler ve portföylere verilen ortak ad.

DEĞERLİK a. Bilş. ve Telekom. *Kod değerliği,* bir kodda, kod devşirimleri ya da işaret elemanı grupları oluşturmak için kullanılan farklı öğelerin sayısı.
—Dilbil. Tesnière'de fiilin anlattığı oluşa katılan eyleyenlerin sayısı. (Değerlik, fiillerin sınıflandırılma ölçütüdür; örneğin geçişsiz fiillerin "1 değerlikli" olduğu söylenir.)
—Fizs. kim. Belirli bir atoma kimyasal olarak bağlanabilen belli özellikte atomların olası sayısı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Değerlik elektronları,* bir atomun başka atomlara bağlanmasını sağlayan elektronlar.
—Katı. fiz. *Değerlik bandı,* bir katıda, elektron düzeylerinin en büyük enerjili bandı. (Bu bant yeterince düşük sıcaklıkta tümüyle elektronlarla dolar. Bu elektronlar, katıyı oluşturan atomların değerlik elektronlarıdır.)
—Kim. *İkincil değerlik,* bir komplekste merkez atomuna bağlı birleşik grupların (moleküller, iyonlar) toplam sayısını gösteren özgün değer. (Bk. EŞKONUM İNDİSİ.)
—ANSİKL. Fizs. kim. Bir ametalin değerliği, en basit biçimiyle göz önüne alındığında, bu elementin, en yalın hidrojenli bileşiğinin formülündeki bir atomuna bağlanan hidrojen atomlarının sayısına eşittir; örneğin klor birdeğerli (HCl), oksijen ikideğerli (H_2O), azot üçdeğerli (H_3N), karbon dörtdeğerlidir (H_4C). Bir metalin değerliği ise asitten tuza geçişte, bu metalin bir atomunun yerini aldığı hidrojen atomlarının sayısıdır. Nitekim, sodyum klorür (NaCl), bir H atomunun yerini bir Na atomunun alması sonucu hidroklorik asitten türer; dolayısıyla sodyum birdeğerlidir. Kalsiyum sülfat ($CaSO_4$) ise, sülfürik asitten (H_2SO_4) türer ve bu nedenle kalsiyum ikideğerlidir vb. Değerlik kavramı, kökleri* de kapsar. İki atom arasındaki değerlik değişimi, bileşiğin açık formülünde bir çizgi ile gösterilir: H—Cl ve H—O—H.
Değerliğin bu tür tanımı yeterli değildir; çünkü bu kavram, belli bir element için bile farklar gösterebilir. Nitekim demir II tuzlarında demirin ikideğerli, demir III tuzlarında ise üçdeğerli olduğu bilinmektedir; özellikle kükürt ve azot gibi birçok elementin hem hidrojenli (H_2S), hem de oksijenli (SO_2, SO_3) bileşikleri vardır ve bu elementlerde değerliğin son derece değişken olduğunu kabul etmek gerekir.
Bu tür engeller ve özellikle moleküllerin yapısını açıklığa kavuşturma istemi, atomlar arasında birçok bağ biçiminin bulunduğunu belirleyen *değerlik kuramları*' nın ortaya çıkmasına yol açmıştır. (→ BAĞ.)
—Kim. Komplekslerde ikincil değerlik bağının yorumu, birçok aşamadan geçti: Kossel'in iyon kuramı, elektron kuramları vb. Kossel'in kuramı bağların tam olarak iyonsal olmaması yüzünden yetersizdir. Bu yorumlar arasında en yetkini, kuvantum kimyası çerçevesinde yapılan molekül yörüngeleri kuramıdır. Bir kompleksteki molekül yörüngeleri, merkez iyon yörüngelerinin melezleşmesinden (doğrusal bileşme) ve eşkonum bileşenlerinin yörüngeleriyle örtülmesinden doğar. Bu kuram, ayrıca komplekslerin stereokimyasını göz önüne alma olanağı da verir.

DEĞERLİK-GRAM a. Kim. Kimyasal bir elementin molar atom kütlesinin elektron değerliğine bölümü.

DEĞERLİKSEL sıf. Fizs. kim. Değerlikle ilgili olan; değerliğe ilişkin.

DEĞERÖĞRETİSİ a. Felsefi, ahlaksal, metafizik değerler kuramı.

DEĞERSİZ sıf. Değeri, önemi olmayan ya da göz önüne alınmayan; kıymetsiz, önemsiz: *Değersiz bir pul. Değersiz bir armağan.*
—Mat. çözlm. ve Topol. İHMAL* EDİLEBİLİR'in eşanlamlısı.

DEĞERSİZLENME a. Termodin. *Enerjinin değersizlenmesi,* ısıl enerji dışındaki çeşitli enerji biçimlerinin yavaş yavaş ısıya dönüşümü; Carnot ilkesine göre, bu ısı kısmen işe dönüşebilir. (Isıl enerji, *değersizlenmiş enerji* olarak kabul edilir. Art arda enerji dönüşümlerine uğrayan yalıtılmış bir sistemde, bu enerjinin korunduğu, ancak yavaş yavaş değersizlendiği söylenebilir.)

DEĞGİN sıf. *Bir kimseye, bir şeye değgin,* onunla ilişkili, ona ilişkin, ona dair: *Annesine değgin ilk anısı buydu. Gündeme değgin sorunların tartışmasını yapmak.*

DEĞİCİ a. Elektrotekn. KONTAKTÖR'ün eşanlamlısı.

DEĞİCİ-KESİCİ a. Elektrotekn. KONTAKTÖR-DİSJONKTÖR'ün eşanlamlısı.

DEĞİL ilg. **1.** Ekfiilin olumsuzu: *Yorgun değilim* (yorgunum). *Güzel değildi* (güzeldi). *Bu kitap benim değil* (benim). **—2.** Çekimli fiillerle birlikte kullanıldığında olumsuzluğu pekiştirir: *Gelecek değilim* (geleceğim, gelmeyeceğim). **—3.** Görevdeş sözcükler arasına gelince birinciyi eylem dışı bırakarak ikinciyi pekiştirir: *Onu değil, bunu istiyorum. Arabanın rengi kırmızı değil, sarıydı.* **—4.** Cümlede görevdeş öğelerden birincisinden önce gelerek anlatıma abartma niteliği katar: *Böyle havalarda değil denize girmek, kıyıda bile dolaşılmaz. Değil sen, dünya gelse beni durduramaz.* **—5.** Birbiriyle ilgili yargılarda öncekini yadsıyarak ikincisini pekiştirir: *İnsan doğduğu yerde değil, doyduğu yerde* (atasözü). **—6.** *Değil a,* "o bir yana, şöyle dursun" anlamında kullanılır: *İçki değil a, içecek su bile yok.* || *... inde değil (a),* bir şeyin belirtilen niteliğinin önemsenmediğini anlatır: *İnanın, ben bu işin parasında değilim.* || *Değil mi ki,* madem, madem ki: *Değil mi ki çağırdı, elbette giderim.*
—Bilş. İşlenenin değeri "yanlış"sa "doğru", "doğru"ysa "yanlış" değerini veren tekli Boole işlemi (["doğru"] değil = "yanlış"). [Eşanl. TÜMLEYEN.]

DEĞİLLEME a. Fels. → OLUMSUZLAMA.
—Mant. *Bir p önermesinin değillemesi, p* önermesine bir ¬ eklemi eklenmesiyle elde edilen önerme ("¬*p* simgesi "*p*-değil" okunur). [İki-değerli klasik mantıkta ¬*p* önermesi ancak, *p* yanlış olduğunda doğru, ancak *p* doğru olduğunda yanlıştır.] || *Çifte değilleme ilkesi,* bir önermenin iki defa değillemesinin önermenin kendisiyle eşdeğer olduğunu (¬¬*p* ↔ *p*) dile getiren ilke. (Sezgici mantık bu ilkeyi kabul etmez.)
—ANSİKL. Değillemeyle ilgili en eski ve en güç sorunlardan biri, dil alanında yer alan değillemenin gerçeklik alanında yer alan bir yokluğu dile getirip getirmediği sorunudur. Platon'un *Sofist* diyaloğu, bu soruya olumsuz bir cevap vermiştir: Platon'a göre, olumsuz (değillenmiş) bir önerme, gerçekte var olan nesneler arasındaki bir başkalık bağıntısını dile getirir.
Dildeki değillemenin, gerçekteki bir yokluktan kaynaklanmadığı düşüncesi mantıksal ve dilsel çözümleme alanında değilleme işlemcisinin (operatörünün) gerçekte üst-dile ait bir işlemci olduğu, dolayısıyla olumsuz bir önermenin "dünya"ya ilişkin olmayıp karşı çıktığı veya yanlışlığını iddia ettiği başka bir önermeye ilişkin olduğu biçiminde dile getirilmektedir. (Buna göre, "¬*p*"nin "*p* yanlıştır" biçiminde çözümlenmesi gerekir.) Bergson (*Yaratıcı evrim* [Évolution créatrice]) veya Russell (*Human Knowledge* [İnsan bilgisi]) gibi birbirinden çok farklı düşünen filozofların paylaştığı bu çözümleme, ruhbilimsel bakımdan akla yatkın görünüyor. Nitekim, "Paris'e gitmeyeceğim" önermesini, ancak karşımdakinin Paris'e gitmek niyetinde olduğumu sandığını düşündüğüm zaman (o bunu açıkça belirtmiş olsun ya da olmasın) dile getiririm.
Ancak bu çözümlemeyi bütün olumsuz önermelere yaymak pek olanaklı görünmüyor; bu nedenle sonunda iki çeşit değilleme ayırt etmek gerekir. 1. doğruluğu yadsınan önermenin tümüne ilişkin dış değilleme (bu bir ölçüde üst-dile ait değilleme sayılabilir); 2. önermenin bileşenlerinden birine ilişkin iç değilleme. (Bu iki çeşit değilleme ayrımını aslında ilkin stoacılar yapmıştır; nitekim, stoacılar "*p* ise

q" gibi bir içermenin değillemesinin "(p ise q)-değil" biçiminde yorumlanabileceğini, "p ise q-değil" biçiminde yorumlanamayacağını belirtmişlerdir.)

DEĞİN ilg. Bir işin, bir eylemin zaman ya da yere bağlı olarak ulaştığı en uç noktayı sınırlayarak belirtir; kadar, dek: *Gürültüler sabaha değin sürdü. Buraya değin her şey iyi gitti. Arabalar köye değin gitmiyor.*

DEĞİNİ a. Özel bir nokta üzerinde belirtilen görüş: *Derginin son sayısındaki değinilerini dikkatle okudum.*

DEĞİNMEK gçz. f. *Bir soruna, bir konuya vb. değinmek,* onu ele almak; ondan söz etmek: *Bu noktaya hiç değinmedi. Yazar bu yazısında eğitim sorunlarına değiniyor.*

DEĞİRMEK → DEĞMEK.

DEĞİRMEN a. **1.** Tahıl vb. taneli şeyleri öğütmeye yarayan araç ya da aygıt: *Kahve değirmeni.* (Bk. *ansikl.*böl.) **—2.** Bu aygıtın bulunduğu ya da kurulu olduğu bina. **—3.** Tahılın öğütülerek un haline getirildiği yer: *Yel değirmeni. Su değirmeni. Buğday çuvallarını değirmene götürmek.* **—4.** *Değirmen hakkı,* değirmende öğütülen buğday, arpa vb.'den değirmenciye verilen un. || *Değirmen taşı,* değirmende dönerek taneleri ezip una dönüştüren tekerlek biçiminde taş. || *Değirmen taşının altından diri çıkmak,* çok tehlikeli durum ve olayların içinden hiçbir zarara uğramadan kurtulmak. || *Değirmenin suyu nerden geliyor?,* bir işin yapılması ve yürütülmesine harcanan paraların kaynağını öğrenmek için söylenir.

—Cev. hazl. Cevher öğütücüsü ve bu öğütücünün bulunduğu yapı.

—Değirmenc. *Su değirmeni,* su gücüyle çalışan değirmen. || *Yel değirmeni,* rüzgâr gücüyle çalışan değirmen.

—Din. *Dua değirmeni,* özellikle Tibet ve Japonya'daki buddhacı keşişlerin, içindeki duaları okumuş olma sevabını kazanmak için kulpundan tutarak döndürdükleri silindir. (Bazı dua değirmenleri küçük boydadır ve kolayca elde taşınabilir. Daha büyükleriyse ayaklar üzerine ya da gelip geçenlerin sevabından yararlanabilmeleri için tapınakların girişine yerleştirilmişlerdir. Bu değirmenler belki de çok eski büyülü güneş ayini usulleriyle birleşen yasa çarkı düşüncesini simgeliyorlardı.)

—Ev eşy. *Kahve değirmeni,* kavrulmuş kahve çekirdeklerini, ya elle çevrilen bir kolun hareket ettirdiği bir çarkın dişleri arasında ya da elektrik motoruyla çok hızlı dönmesi sağlanan bir döner bıçak veya bir değirmentaşıyla öğütmeye yarayan ev aleti. || *Karabiber değirmeni,* dibine yerleştirilmiş bir öğütücü aracılığıyla karabiber tanelerini öğütmeye yarayan silindir biçiminde alet. || *Sebze değirmeni,* pişmiş sebze ve meyveleri ezip püre haline getirmeye yarayan, kollu bir düzenekle donatılmış bir tür kevgir.

—Fişekç. *Barut değirmeni,* kara barutu öğütme atölyesi. (Bu atölyedeki dövme tokmakları ya da değirmentaşları hidrolik bir çarkla devinir.)

—Jeomorfol. Bir buzulda açılan ve içine su dolan oyuk.

—Sütç. *Pıhtı değirmeni,* bazı peynirlerin yapımı sırasında pıhtıyı belli bir kıvama getirmeye yarayan aygıt.

—ANSİKL. Taşlı değirmen, üst üste konulmuş silindir biçiminde iki taştan (çapı: 1,20 m ila 1,60 m; kalınlığı 0,15 m) oluşur. Değirmentaşı denen bu iki taştan altta duranı sabittir; üst taş ise, alt taşın ortasından geçen dikey bir eksen üzerine oturur ve bundan hareket alır (dakikada 120 devir). Değirmentaşlarının yüzü doğal olarak pürüzlüdür. Ayrıca üzerine ışınvari oluklar açılmıştır. Nihayet, taşların birbirine bakan yüzleri, ortada aralarında 6 mm kadar bir açıklık kalacak biçimde, hafifçe leğenvari oyulmuştur; kenarlarda ise 20 cm'lik bir kısım boyunca çepeçevre birbirlerine iyice temas ederler. Her iki taş da sactan ya da tahtadan bir mahfaza içinde bulunur.

Öğütülecek buğday, döner taşın eksenindeki bir delikten geçerek sabit taşın ortasına düşer ve iki taşın arasına yayılır. Böylece, önce taneler parçalanır, sonra taşlar leğen biçiminde oyulmuş olduğundan, tane parçaları gittikçe daralan bir mekân içinde çevreye doğru yol alır. Taşların basınç ve kesme etkisi yüzünden tanelerin iç kısmı gittikçe ufalarak irmik ve un haline gelir ve bu arada iç kısım, bir tür kazınmayla yapışık olduğu kabuktan ayrılır. Bütün bu karışım taşların kenarından dışarıya doğru dökülür ve bir elek tertibatı, dökülen bu karışımı eleyerek çeşitli unsurları ve bu arada unu ayırır.

—Arkeol. Tarımın başlamasıyla birlikte el değirmenleri de ortaya çıkmıştır. Anadolu'da daha Yenitaş döneminde Çayönü, Çatalhöyük, Hacılar, Suberde ve öteki yerleşmelerde bulunmuş öğütme taşları, el değirmeninin en ilkel biçimi olarak nitelenebilir. Bunlar biri yassı, öteki yuvarlak iki taştan oluşuyordu. Daha sonra ortalarındaki deliklere geçirilen, ahşap mile takılan kolla sıkıştırılan iki yassı taş kullanılmıştır. Mezopotamya, Mısır, Girit, Yunanistan ve İtalya'da da çeşitli kazılarda benzeri aletler bulunmuştur.

Yel değirmenlerinin tarihçesi, yazılı kaynaklardan, Ortadoğu'da VII. yy.'dan, Avrupa'daysa Ortaçağ'dan başlayarak XIX. yy.'daki gelişimine değin izlenebilmektedir.

yel değirmeni
Balıkesir

Değirmen, Reşat Nuri Güntekin'in romanı (1944). Anadolu'ya ilişkin toplumsal gerçekleri konu edinir; II. Meşrutiyet sonrası yönetim örgütünü eleştirir. Kasabada bir eğlence gecesi çıkan olayların, İstanbul'a deprem diye bildirilmesinden gülünç olaylar doğar. Kasabaya, yardım amacıyla yapılan ziyaretler, geri kalmış kasabanın olağan görünüşünün de gerçek bir deprem kalıntısını andırdığını ortaya koyar. Acı bir mizaha dayanan yapıt, Turgut Özakman tarafından *Sarıpınar 1914* adıyla oyunlaştırıldı ve Ankara Sanat tiyatrosu'nda sahnelendi (1968). Barış Pirhasan'ın senaryosuna dayanılarak Atıf Yılmaz tarafından bu adla filme alındı (1987).

DEĞİRMEN, İstanbul'un Silivri ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 4 100 nüf. (1990). Belediye.

DEĞİRMENAYVALI, Afyonkarahisar'ın merkez ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 2 252 nüf. (1990).

DEĞİRMENBAŞI, Hatay'ın Samandağı ilçesi Karaçay bucağına bağlı köy; 2 737 nüf. (1990).

DEĞİRMENCİ a. **1.** Değirmen işleten kimse. **—2.** Değirmen yapan ve/ya da satan kimse.

—Sey. oy. Anadolu'nun birçok yöresinde değişik biçimlerde oynanan bir köy seyirlik oyunu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Başta Niğde, Gaziantep, Ordu, Tunceli ve çevresi olmak üzere Anadolu'nun birçok yöresinde oynanan *değirmenci,* gerçekçi ve erotik özellikler taşıyan bir seyirlik oyundur. Oyunda çıkarcı, sapkın bir değirmenci ve un öğütmeye gelen köylülerin çaresizliği anlatılır. Değirmenciyle köylünün eşeği ya da un öğütmeye gelen kadın arasındaki cinsel ilişki, oyunun erotik öğesini oluşturur. Pek çok çeşitlemesi vardır.

DEĞİRMENCİLİK a. **1.** Değirmen yapma ve/ya da satma işi. **—2.** Değirmen işletme işi. **—3.** Tahıl tanelerini, genellikle buğdayı una çeviren sanayi dalı.

DEĞİRMENDERE, İzmir'in Menderes ilçesine bağlı bucak; 26 823 nüf. (1990); 11 köy. Merkezi *Değirmendere,* 2 227 nüf. (1990).

DEĞİRMENDERE, Kocaeli'nin Gölcük ilçesinde bucak; 26 894 nüf. (1990). 4 köy. Merkezi, İzmit körfezinin G. kıyısında, Gölcük'ün 3 km B.'sında *Değirmendere,* 20 219 nüf. (1990). Meyvecilik (özellikle fındık), yazlık, dinlence yeri.

DEĞİRMENDERE, Hatay'ın İskenderun ilçesine bağlı bir köy iken Sarıseki beldesiyle birleşerek tüzelkişiliğini yitirdi.

DEĞİRMENDERE, Kahramanmaraş'ın Göksun ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 042 nüf. (1990).

DEĞİRMENDERE, Doğu Karadeniz bölgesinde akarsu, yaklaşık 60 km. Zigana dağlarından doğar, Trabzon kentinin D.'sunda Karadeniz'e dökülür.

Değirmenimden mektuplar *(les Lettres de mon moulin),* Alphonse Daudet'nin l'Événement dergisinde GASTON-MARIE imzasıyla yayımlanan öykülerini topladığı kitap (1866). Bu kitap bir tartışmaya yol açtı; Paul Arène bazı öyküleri kendisinin yazdığını ileri sürdü. Kitabın adını esinleyen değirmenin Fontvieille'de olduğu söylenirse de metinler orada yazılmamıştır. En ünlü öyküler arasında, şunları sayabiliriz: *Şehirli kız* (l'Arlésienne), *Mösyö Seguin'in keçisi* (la Chèvre de monsieur Seguin), *Papanın katırı* (la Mule du pape), *Muhterem Peder Gaucher'nin iksiri* (l'Élixir du Révérend Père Gaucher), *İlahisiz üç ayin* (les Trois Messes basses).

DEĞİRMENLİ, Niğde'nin merkez ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 174 nüf. (1990).

DEĞİRMENLİ, Tokat'ın Erbaa ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 554 nüf. (1990). Belediye.

DEĞİRMENLİK a. Birkaç değirmenin bir arada olduğu yer.

◆sıf. **1.** Bir değirmen taşını işletecek güçteki akarsu için kullanılır: *Bir değirmenlik su.* **—2.** Değirmende öğütülmek üzere ayrılmış olan tahıl için kullanılır: *Değirmenlik buğdaylar hazır mı?*

DEĞİRMENLİK, rumca **Kitrais,** KKTC' de Lefkoşa ilçesine bağlı köy.

DEĞİRMENLİK adası → MİLOS.

DEĞİRMENOCAĞI, Adana'nın Osmaniye ilçesine bağlı Tecirli bucak merkezinin eski adı.

DEĞİRMENTAŞI a. Değirmenin silindir biçiminde ve düşey eksenli ana parçası; tek parça taştan ya da çoğunlukla, çimentoyla bağlanıp demir bir çemberle desteklenmiş taş parçalarından oluşur.

—Yerbil. Eskiden değirmenlerde tahıl öğütmede, günümüzde ise yapılarda kullanılan silisli tortul kayaç. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Değirmentaşı oluşumu,* bu taşın oluşumuna neden olan kimyasal süreç.

—ANSİKL. Oligosen çağına ait değirmentaşları genellikle kütlesel ve homojendir (sarımsı bej, sert değirmentaşları) ya da breş ve petek görünümü (renkleri sarı ile kızıl arasında değişen boşluklu değirmentaşları) sunar. Kalsedoin, kuvars ve az miktarda opalden oluşan değirmentaşı, düzensiz biçimde gelişen silisleşme olaylarının bir sonucudur ve göl kökenli kireçtaşı çökelleri içinde bulunur. Değirmentaşları bazen charophyta ovogonları ve sivri tatlısu salyangozlarının kabuklarını içerir. Bu taşlar, yarıkurak dönemlerde geçici olarak kuruyan çukurların tabanında, karbonatlı göl çökellerinin erken silisleşmesinden kaynaklanır. Sahra ve Kalahari'de geniş alanlara yayılan değirmentaşları görülür.

Dönüşüm derecesine göre aynı taşocağında bir arada bulunabilen üç değirmentaşı türü vardır. *Silisli değirmentaşı* silis yüklü, tıkız kireçtaşında oluşur; homojen olan bu taş, vurulunca tiz bir ses çıkarır. İnşaatlarda ya da karayolu yapımında moloz taş olarak kullanılan silisli değirmentaşı kendisine taban görevi gören kireçtaşından çok daha dayanıklıdır. *Değirmentaşı* çok serttir ve sürekli bir ağ oluşturan kireç silikattan oluşur ve gözenekleri arasına kireçtaşı yumruları yerleşir. Ayrıklığı nedeniyle perdahlanmaya yatkın değildir; bununla birlikte değirmenler için

çok iyi bir gereçtir. *Yapı taşları* çok sert, boşluklu bir ağ taşır ve kireçtaşı içermez. Bu nedenle hafif, dayanıklı ve kolay bozunmayan taşlardır; özellikle yeraltında yapılan kâgir duvarlarda moloz taş biçiminde inşaat gereci olarak kullanılır.

DEĞİRMENTEPE, Arkeol. Malatya'nın 24 km doğusunda, Karakaya baraj gölü yakınında höyük. Prof. Ufuk Esin yönetiminde başlayan (1978) kazılarda, Son Bakırtaş, İlk Tunççağ ve Demirçağ katmanları saptandı. Bakırtaş döneminde Orta Anadolu, K. Mezopotamya ve Suriye ile ilişkili bir ticaret merkezi olan Değirmentepe'de kerpiç yapılar, işlikler (çakmaktaşı işliği), duvar resmi, çakmaktaşından ve kemikten aletler, öğütme taşları, mühürler, Ubeyd türü açık renk astar üzerine kahverengi ya da siyah boya bezemeli, açkılı çanak çömlekler ortaya çıkarıldı. (→ Kayn.)

DEĞİRMENTEPE → GİRİKTEPE

DEĞİRMİ sıf. **1.** Yuvarlak, çember biçiminde olan şey için kullanılır. **—2.** *Değirmi sakal,* çember sakal. || *Değirmi yüz,* yuvarlak, ablak yüz.
—Anat. *Değirmi kapakçıklar,* onikiparmak bağırsağı ile incebağırsağın içindeki mukoza kıvrımları.
◆a. **1.** Eni boyuna eşit, kare biçimindeki kumaş ölçüsü: *O tülbentten iki değirmi aldı.* **—2.** *Yörs.* Yazma, yemeni, başörtüsü, mendil.

DEĞİRMİLEMEK g. f. **1.** Bir şeyi yuvarlak biçime getirmek, yuvarlaklaştırmak. **—2.** Bir kumaşın enini boyuna denklemek.
◆**değirmilenmek** ya da **değirmileşmek** edilg. f. Yuvarlak duruma gelmek ya da eni boyu bir olmak.

DEĞİRMİLENMEK → DEĞİRMİLEMEK.

DEĞİRMİLEŞMEK → DEĞİRMİLEMEK.

DEĞİRMİLİK a. Değirmi olma durumu; yuvarlaklık.

DEĞİŞ a. **1.** Değiştokuş. **—2.** *Değiş etmek,* değiştokuş etmek.

DEĞİŞEBİLİR sıf. Değiştirilebilen, değişebilme niteliği taşıyan.
—Dilbil. Belli bir bağlamda değiştirim yapılabilecek öğeye denir.

DEĞİŞEBİLİRLİK a. Değişebilir olma durumu.
—Huk. *Kamu hizmetlerinin değişebilirliği,* kamu hizmetlerinin, karşılamakla yükümlü olduğu toplum gereksinmelerinin değişmesi ile birlikte, değişerek yeniliklere uyarlanması kuralı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Mak. san. Bir bütünde yer alan ve hiçbir düzeltmeye gerek kalmadan birbirinin yerini alacak şekilde seri halinde üretilen bir parçanın özelliği. (Değişebilirlik, parçanın bütün ölçülerine ait toleransların iyi seçilmesini ve onlara uyulmasını zorunlu kılar.)
—ANSİKL. Huk. Kamu hizmetlerinin değişebilirliği, süreklilik ve hizmetten yararlanmada eşitlikle birlikte, bütün kamu hizmetlerine uygulanan üç temel ilkeyi oluşturur. Kamu hizmeti, gelişen toplum gereksinmelerine ve teknolojik verilere kendini uydurmak zorundadır. Kamu hizmeti, imtiyaz yoluyla yerine getirilse bile, imtiyaz sahibi, diğer yükümlülüklerinin yanı sıra, yeni gereksinimleri karşılamak için gereken değişiklikleri yapmak zorundadır; örneğin toplu taşımacılık hizmetinde, imtiyaz sahipleri, yeni yerleşim alanları kurulduğunda, yeni hatlar açmak, kalkış-varış saatlerini yeniden düzenlemek ve işleyiş koşullarını kamunun gereksinmelerine göre yenilemek zorundadırlar. Bununla bağlantılı olarak, bireylerin işletme koşullarının eskisi gibi kalmasını istemeye hakları yoktur.

DEĞİŞEN sıf. Fizs. mekan. *Değişen devinim,* hızı zamanla değişen bir devingenin devinimi. (Bu, *hızlanan* ya da *yavaşlayan* bir devinimdir. Teğet ivme değişmez olduğunda ise *düzgün değişen* devinimden söz edilir.)

DEĞİŞİK sıf. **1.** Özgün, yeni, bilinenden, görmeye alıştığımızdan ya da benzerlerinden farklı olan şey ya da kimse için kullanılır: *Çağdaşlarının hiçbirine benzemiyor, çok değişik bir yazar. Değişik bir kitap. Olayı değişik bir açıdan ele almak. Bodrum,kıyı kentlerinin hepsinden değişiktir.* **—2.** Değiştirilmiş olan şey için kullanılır: *Yasanın değişik dördüncü maddesince yargılanacak.* **—3.** Aynı türden, ancak farklı şeyleri belirtmek için kullanılır; çeşitli: *Marmara bölgesinde değişik iş kollarının yoğunlaştığı görülür. Her gün değişik kokular sürer. Herkese değişik şeyler anlatıyor.*
◆a. *Yörs.* Yedek giyecek, iç çamaşırı: *Değişiğim kalmamış.*
—Folk. *Değişik yapma* → BERDER* EVLİLİK.
◆be. Değişik, farklı biçimde: *Değişik giyinmekten hoşlanır.*

DEĞİŞİKLEME a. Bel. Kullanılması gereken dilbilgisel biçim yerine, istisnai olarak o biçimin değerini alan bir başka biçimi kullanma yöntemi.

DEĞİŞİKLİK a. **1.** Değişme, farklı, başka olma durumu: *Bir kimsenin davranışlarında hiçbir değişiklik sezmemek.* **—2.** Bir durumdan başka bir duruma geçiş: *Adres değişikliğini bildirmek. Bakan, yönetim değişikliği.* **—3.** Bir düzeni, alışkanlığı vb. değiştiren her şey: *Değişikliği severim. Tatil sizin için iyi bir değişiklik olacak.* **—4.** Bir şeyi amaca uygun kılmak için üzerinde yapılan değiştirme; tadil: *Birkaç küçük değişiklikle giysilerini modaya uydurmak.* **—5.** *Değişiklik yapmak,* değiştirmek.
—Anayas. huk. *Değişiklik önergesi,* yasama meclisi önünde tartışılan bir yasa tasarısı ya da önerisi üzerinde, bir maddenin reddi, komisyona geri gönderilmesi, değiştirilmesi ya da yasa metnine yeni bir madde eklenmesi için, Meclis başkanlığına verilen yazılı istem. (TBMM üyeleri ya da hükümet değişiklik önergesi vermeye yetkilidirler. Ancak, 1982 Anayasası'na göre, Bütçe kanunu tasarılarının Meclis genel kurulunda görüşülmesi sırasında, TBMM üyeleri, gider artırıcı ya da gelirleri azaltıcı değişiklik önerilerinde bulunamazlar.)
—Biyol. Ana-babası ve atalarıyla aynı derecede gelişmiş sayılan belli yaştaki bir hayvan ya da bitkinin onlardan olan farklılığı. (Değişiklik, kalıtımsal nitelikteyse bir mutasyon sonucudur, kalıtımsal değilse ve bazı ortam koşullarında düzenli olarak ortaya çıkıyorsa bir uyum sonucudur. Hiç öngörülmemiş bir nitelik taşıyorsa bir anomali ya da ucubelik sözkonusudur.) [Eşanl. SENOGENEZ.]
—Dilbil. *Dilbilimsel değişiklik,* belli bir dönem, bir yer ve sosyal bir grup içindeki belli bir dilin, başka bir dönem, başka bir yer, başka bir sosyal grup içinde aynı kalamayacağını vurgulayan olgu. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yapısal değişiklik,* üretici dilbilgisinde, yapısal çözümlemeyi izleyen ve çözümlenen yapının çeşitli değişimlerinden ve yeniden düzenlenmesinden oluşan değiştirimin görünümü.
—Dy. *Tarife değişikliği,* taşıt tarifelerinde, kış ve yaz tarifeleri biçiminde yılda iki kez yapılan değişiklik. (Değişiklik genellikle pazar günü saat sıfırda başlar.)
—Güz. sant. Tablonun yapımı sırasında, bir yerinin ressam tarafından değiştirilmesi. (Bir değişikliğin izi zamanla ortaya çıkabildiği gibi radyografiyle de saptanabilir.)
—İkt. *Devri değişiklik,* belli aralıklarla oluşan değişiklik. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Mevsimlik değişiklik,* tümüyle ya da oldukça sabit bir tarihte geçen olayların etkisinden doğan değişiklik. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Rastlantısal değişiklik,* beklenmedik bir olaydan doğan değişiklik. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yüzyıllık* ya da *uzun süreli değişiklik,* uzun bir süreyi kapsayan sürekli ve ağır değişiklik. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Nörobiyol. *Negatif saptancalı değişiklik,* insanda uyartı ile hareket emirlerinin eşleşmesi durumlarında baş derisinin yüzeyinde kaydedilebilen yavaş elektrik potansiyeli. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tıp. *Deri tepkisi değişikliği,* organizmada alerjinin belirmesi, yanı deri tepkisinin negatifken pozitif olması. (Deri tepkisi değişikliği ya veremin ilk bulaşmasından ya da BCG aşısından sonra oluşur.)
—ANSİKL. Dilbil. Değişiklik, insan dilinin belirgin temel niteliklerinden biridir: zaman içinde ya da aynı dönemde uzam içinde birbirlerinden ayrı iki dil, her zaman belli sayıda farklılık gösterir. Bu farklılıkların incelenmesi bize dilin yapısıyla ilgili bilgiler verir. Artsüremli düzlemde, dilin bir evrim geçirdiği söylenir. Sesçil ya da sesbilimsel, sözdizimsel, sözlüksel (kimi sözcüklerin anlamı değişir, sözlükte yeni sözcükler ortaya çıkar) değişimler sözkonusu olabilir. Tüm bu değişimler, dilbilgisinin, tarihsel sesbilgisinin, sözlükbilimin ve kökenbilim araştırmalarının konusunu oluşturur. Eşsüremli düzlemde coğrafyaya ilişkin değişiklik, lehçebilime ve coğrafya dilbilimine konu olur; öte yandan, aynı dil içinde, toplumsal ve ekinsel bölümlemeleri, konuşucuların yaş farkından kaynaklanan ayrımları toplumdilbilim inceler.
—İkt. *Devri değişiklikler,* ayrı bir önem taşır. Düzenli bir gidiş gösteren bu değişiklikler, iktisadi faaliyetin bütün biçimlerini etkiler. *Mevsimlik değişiklikler,* yıl sınırları içinde oluşur ve bir yıldan ötekine büyük bir düzenlilik göstererek sürer. Doğal etmenlere bağlı olan değişiklikler, mevsimlerin belli bir düzen içinde birbirini izlemesinden doğar ve özellikle, otelcilik gelirlerinde, elektrik, odun ya da kömür satışlarında, tereyağı, yumurta, meyve ve sebze üretiminde, bazı sanayilerin (konut yapımı, giysi, vb.) faaliyetinde kendini gösterir. Âdetler, gelenekler ya da sıradan alışkanlıklar gibi beşeri etmenler, aylık, günlük, hatta saatlik değişikliklerin oluşmasına yol açabilir (dinlencelerin, kentlere gereksinim maddeleri sağlanması ve geziler üzerindeki etkisi). *Rastlantısal değişiklikler,* özellikle tarımsal üretim alanında ortaya çıkar ve çeşitli durum ve koşullara göre ya bir üretim yetersizliğine ya da bir üretim fazlalığına yol açar: olağandışı hava koşulları, savaşlar, vb. gibi. Sanayide bu gibi hareketler teknik nedenlere, üretim yöntemlerinin geliştirilmesine, gümrük rejiminde ani değişikliklere, grevlere ve savaşlara bağlı olarak kendini gösterir.
—Nörobiyol. *Negatif saptancalı değişiklik.* 1964'te W. G. Walter tarafından tanımlandı. Haberci bir uyartı kişiyi ikinci bir "yaptırımcı" uyartıya hazırlar; bu sırada kişi bir hareketle cevap vermeye yeltenir. Bu koşullarda, baş derisindeki elektrik potansiyelinin kaydedilmesi, birinci uyartıdan sonra negatif yavaş bir dalga algılamaya olanak verir ve bu dalga ikinci uyartı gelmeden önce sona ermez. Bu dalga rahatlama ya da sıkıntı ile hafifler, oysa dikkat ya da hareket niyeti onun belirmesini kolaylaştırır.

DEĞİŞİKÖNÇİMLİ sıf. Bot. Sporları görünüşte tümüyle birbirine benzediği halde kimisi erkek önçim, kimisi dişi önçim veren bitki türüne denir (ciğeryosunları, atkuyrukları).

DEĞİŞİKÖNÇİMLİLİK a. Bot. Değişik iki çeşit (bir kısmı erkek, bir kısmı dişi) önçim veren damarlı çiçeksiz bitkilerin özelliği.

DEĞİŞİKSPORLU sıf. Bot. Birçok çeşit sporu olan organizma için kullanılır. (Örneğin *marsilia* cinsi bazı su eğreltilerinin değişik görünümlü iki çeşit sporu vardır, bir çeşidi [mikrospor] erkek önçim, öbür çeşidi [makrospor] dişi önçim verir. Ciğeryosunu [*marchantia cinsi*] ya da atkuyruğu [*equisetum*] için değişiksporlu denemez. Çünkü bütün sporları özdeştir, an-

cak önçimin oluşumu sırasında erkek ve dişi belli olur. Bu çeşit bitkilere değişiközçimli denir.)

DEĞİŞİKSPORLULUK a. Selaginella ve isoetes gibi iki çeşit sporu olan bitkilerin özelliği.

DEĞİŞİM a. Bir süreç içindeki gelişmelerin, değişikliklerin tümü; değişme: *Bir değişim geçirmek.*

—Bakteriyol. *Bakteri değişimi,* verici bakterilerin genleri ile alıcı bakterilerin genlerinin bütünleşmesi yoluyla verici bakterilere özgü genetik karakterlerin alıcı bakterilere aktarımı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ceb. *Değişim teoremi,* TAM OLMAYAN TABAN* TEOREMİ'nin eşanlamlısı.

—Denizc. *Enlem* ya da *boylam değişimi,* gidiş ve geliş enlemleri ya da boylamları arasındaki fark.

—Etnol. *Aymara değişimi,* başta Aymaralar olmak üzere, bazı kavimlerde görülen geleneksel ve dinsel uygulama: bu uygulama gereğince çocukların başına sargılar sarılır ve kafataslarında birtakım biçim değişiklikleri meydana gelir.

—Fels. → DEĞİŞTİRİM. || *Özeyönelik değişim,* Husserl'in görüngübiliminin kendine özgü yöntemi. Bu yönteme göre, bir nesnenin özünü bilebilmek için, o nesne, çeşitli hayali değişimlere uğratılır ve ne ise o olarak kalabilmesi için yitirmemesi gereken yan belirlenir. (Bu yöntem, aynı zamanda, görüngü içinde kendisini bir bütün olarak sunan şeyi ayırt etmeyi de olanaklı kılar: örneğin, uzamı açıkça kavramamızı sağlayan şey, üstündeki renk değiştiği halde onun değişmeden kalabilmesidir.)

—Fiz. ALIŞVERİŞ'in eşanlamlısı.

—Gök. mekan. Ay deviniminin, bir kamer ayı boyunca Güneş'in Ay üzerindeki artık çekim dalgalanmalarından ileri gelen, temel eşitsizliklerinden her biri. (1582'de Tycho Brahe'nin keşfettiği bu değişimin kuramını Newton ortaya koydu. Değişimin dolanım süresi Ay'ın sinodal dolanımının yarısına eşit, yani 14,77 g'dür ve yarı genliği de yaklaşık 39′ dır.)

—İkt. Bir değerin ya da bir hizmetin özgürce istenerek trampa edilmesi; bir malın, başka bir mal karşılığında verilmesi eylemi. (Eşanl. MÜBADELE.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Değişim bankası,* Proudhon'un, madeni parayı değişimlerden dışlamak ve böylece kredinin bedava olmasını sağlamak amacıyla kurulmasını tasarladığı banka. || *Değişim değeri,* bir nesnenin sağladığı, başka nesneler elde etme gücü. (*Kullanım değeri*'nden ayrılır.) || (*Değişim oranları,* mal fiyatlarının birbirine oranla evriminin ölçüsü; bir ülkenin dışalımı ile dışsatımının karşılaştırılması. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Eşitsiz değişim,* gelişme iktisatçıları ve özellikle Arghiri Emmanuel tarafından ortaya atılan ve uluslararası iktisadi ilişkilerde sanayileşmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasındaki çelişkiyi belirten kavram. (Gelişmekte olan ülkeler, yüksek düzeyde işlenmiş mallar alıp, sanayileşmiş ülkelere genellikle çok düşük fiyatlarla verdikleri hammaddeler satarlar.) || *Serbest değişim* → SERBEST* TİCARET.

—İkt. düş. tar. İktisadi çözümlemede değişime, üretim ve tüketime oranla daha üstün bir yer veren iktisat kuramı.

—İstat. *Değişim aralığı,* gözlem değerlerin en büyüğü ile en küçüğü arasındaki fark. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Değişim katsayısı,* standart sapmanın, ortalama ya da matematik umudun mutlak değerine yüzde olarak dile getirilen oranı. (Göreli dağılma göstergesi olan değişim katsayısı, ancak verilerin tümünün pozitif olduğu ve sabit bir orijine göre dönüşüm yapıldığı durumlarda kullanılmalıdır.) [Eşanl. DAĞILMA KATSAYISI.]

—Mat. çözlm. x değişkeninin sayısal bir f fonksiyonu için, f nin tanım bölgesi elemanlarına ilişkin görüntülerin, birbirine göre göz önüne alınan değerleri. || *Değişim tablosu,* bir f fonksiyonuna ilişkin bilgilerin yazıldığı tablo; bu tabloda f, f' ve f'' nün sıfır olduğu özel değerler genellikle bir düşey çizgiyle, aynı şekilde f nin tanımlı olmadığı değerler genellikle bir çift düşey çizgiyle ya da bu değerler bir aralık oluşturuyorsa taramalarla ve f nin değişim yönü, sözkonusu tanım bölgesinin parçalarında azalan olduğunda ↘ , artan olduğunda ↗ işaretleriyle belirtilir. || *Değişimler hesabı,* konularından biri, çıkış kümeleri fonksiyonel uzaylardan oluşan gerçek değerli fonksiyonların ekstremumlarını belirlemek olan diferansiyel hesap dalı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Bir fonksiyonun değişimini inceleme,* tanım bölgesini, olanak varsa, fonksiyonun tekdüze olduğu kısmi kümelere bölümleme; böylece, fonksiyonun bu kümelerin her biri üzerindeki değişim yönü belirlenir. (Bölümleme fonksiyonun grafik gösterimini elde etmeye olanak verir.) || *Bir fonksiyonun tekdüze olduğu bir aralık üzerindeki değişim yönü,* bu fonksiyonun artması ya da azalması. (İki fonksiyon, aynı anda artan ya da azalansa, aynı değişim yönü taşır ya da aynı yönde değişir; biri artan olduğunda öbürü azalansa, zıt yönde değişirler ya da zıt değişim yönleri birbirine zıttır.) || *Değişmezlerin değişimi yöntemi,* kimi diferansiyel denklemleri çözmede kullanılan yöntem.

—Pedol. ve Yerbil. Çözelti ile toprağın emici karmaşığı arasında, değişebilir türden iyonların karşılıklı olarak yer değiştirmesi.

—Sesbil. Yanındaki ünlüden etkilenerek, bir ünlünün tını değiştirmesiyle belirlenen benzeşim türü. (Örneğin almancada [u+i] ve [a+ i]'nin [ü] ve [ä]'ya karşılıklı olarak geçişi, ya da eski fransızcadaki *camerade*'ın çağdaş fransızcaya *camarade* biçiminde geçişi.) [Eşanl. METAFONİ, SES DEĞİŞİMİ.] || *Sesbilgisel değişim,* bir dilin evrimi sırasında bir sesbirimin neden olduğu değişiklik. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Ünsüz değişimi,* bir dilin evrimi sırasında kimi ünsüzlerin yol açtığı değişiklik (örn. hint-avrupa dillerinin soluklu ünsüzlerinden erken germencenin soluksuz ünsüzlerine geçiş). [Eşanl. ÜNSÜZ KAYMASI.] || *Sesbilimsel değişim,* dilin ses dizgesinde yeni karşıtlıkların ortaya çıkmasından eski karşıtlıkların yok oluşundan ya da bir karşıtlığın yer değiştirmesinden kaynaklanan değişiklik.

—Termodin. *Hal değişimi,* EVRE GEÇİŞİ*'nin eşanlamlısı.

—Topbil. Sürekli dengesizliği, büyümesi ve sisteminin durmadan dönüşüme uğramasıyla belirlenen sanayi toplumunun geçirdiği derin yapısal değişikliklerin tümü. (Toplumun bütününü kavrayan bu genel değişimle birlikte, tek tek bireylerin durumlarında özel bir değişim meydana gelir. Bu özel değişime *devingenlik* adı verilir.) || *Toplumsal değişim,* bir toplumun geçirdiği derin yapısal değişikliklerin tümü ve bunların kurallar, değerler ve kültürel ürünler üzerindeki etkileri.

—Uluslarar. ikt. *Değişim oranlarının bozulması,* uluslararası değişimlerde, bazı ülkelerin dışsatım mallarının fiyatları, dışalım mallarının fiyatlarına oranla değer yitirdiği zaman, o ülkelerin bazı ülkeler karşısındaki durumunun kötüleşmesi.

—Yerbil. *İyon değişimi,* bir katı ağında birincil iyonun yerini aynı değerlikte ender bir iyonun alması.

—ANSİKL. Bakteriyol. *Bakteri değişimi.* Güdümlü değişinimlere ilişkin ilk deneyleri F. Griffith (1928) gerçekleştirdi. Avery, Dawson, Boivin, Weil ondan sonra bu deneyleri sürdürdüler. 1944'te Avery, Macleod, McCarthy değiştirici maddenin DNA olduğunu gösterdiler; böylece genetik şifrenin kimyasal bir maddede yer aldığı ilk kez anlaşıldı.

Değişim olgusu, kavuşma ve transdüksiyonla birlikte bakterilerdeki üç büyük aktarma olgusunun biridir. Yabancı bir DNA'nın büyüme evresindeki bir bakterinin zarlarından geçerek onunla bütünleşmesi biçiminde gerçekleşir. DNA'nın alıcı bakterinin zarından geçme mekanizması karmaşık bir mekanizmadır, bakterinin etkin büyüme evresinde zarın özel geçirgenlik durumunda bulunmasını ve yabancı DNA bölütlerinin küçük boyda olmasını gerektirir. Bu olgu, genetik mühendisliğinde, bakterilerden ya da virüslerden, hatta hayvansal hücrelerden elde edilen genlerin bakterilerde molekül klonlama işlemi için başvurulan yöntemlerden biridir (hormon, aşı, enzim, vb. yapımı).

—İkt. Değişim, en çok kullanılan anlamıyla, daima trampa adıyla, ya da "ayni değişim" deyimiyle belirtilir; çünkü, iktisadi değişimlerin çoğunda, değişim aracı olarak para kullanılır. İktisadi bakımdan, değişim, bir malın başka bir mal karşılığında verilmesi eylemidir; ve bu iki maldan biri genellikle parasal bir tutardır. Bu konuda, çok eskiden beri bilinen bir ilke vardır: değişimin olabilmesi için, değişimcilerden her birinin bundan kazanç sağlaması, yani aldığı malın kullanım değerinin (öznel değerinin), ya da değişim değerinin, verdiği malınkine oranla daha yüksek olduğunu düşünmesi gerekir. Demek oluyor ki, değişimin gerçekleşmesi, değişilen malların eşit değerde olmamasını gerektirir. Değişim, tüketim malları, üretim malları (özellikle sermayeler) ve hizmetler ile ilgili olabilir.

değişim oranları

Değişim oranları, bir ülkenin ortalama dışsatım fiyatları ile ortalama dışalım fiyatları arasındaki karşılaştırmanın sonucudur ve dışsatım fiyatları indisiyle dışalım fiyatları indisi arasındaki orana dayanır.

İstatistikte daha çok *emtia değişim oranları* deyimi kullanılır. Bunlar *evrim oranları*'dır ve dıştan satın alınan emtiayı elde edebilmek için eskisinden daha çok ya da daha az dışsatım yapıldığını gösterir. *Durum oranları,* yalnızca değişimin mutlak koşulları hakkında, yapılan dışalıma karşı yapılacak dışsatım hakkında bilgi verir. Emtia değişim oranları aşağıdaki formülden brüt olarak elde edilebilir:

$$\text{brüt oranlar} = 100 \times \frac{\text{dışsatım hacmi indisi}}{\text{dışalım hacmi indisi}}.$$

Oran 100'ün üstünde ise, değişim oranları bozuluyor demektir; dışalımı ödeyebilmek için daha büyük bir dışsatım hacmini elden çıkarmak gerekir. Net oranlar da şu formülden elde edilebilir:

$$\text{net oranlar} = 100 \times \frac{\text{dışsatım fiyatları indisi}}{\text{dışalım fiyatları indisi}}.$$

Oran 100'ün üstünde ise, değişim oranları iyiye gidiyor demektir, dışsatımlar, dışalımlardan daha pahalıya gelmektedir; bunun tersi durum ise, kötüye doğru gidişi gösterir. Kendiliğinden anlaşılacağı gibi, dışalım fiyatları indisi pay'a konulacak olursa, oranın yükselmesi bir kötüleşmeyi, düşmesi ise bir iyileşmeyi gösterecektir.

Etkenlere göre değişim oranları, sözkonusu oranın başka bir ifadesini oluşturur. *Basit etkenlere göre değişim oranları,* dışsatım sanayilerinde, emtia değişim oranlarının üretim etkenleri miktarları olarak belirtilen maliyet birimleriyle elde edilen yabancı malların maddi tutarları hakkında bilgi verir. *Çift taraflı etkenlere göre değişim oranları,* uluslararası değişimde eşit değerli ürün tutarları yaratabilmek için iki ülkede gerekli üretim etkeni miktarları arasındaki orandır. Bu oranlar, uluslararası değişime katılan ülkelerin üretim güçleri oranını belirtir.

Bazı ülkeler için, dışarıdaki hizmetler ve yatırımların randımanı, ödemeler dengesi hesaplarında salt emtia dışalım ve dışsatımdan daha önemli öğelerdir. Bu ülkelerin bu özel durumu göz önünde tutularak "değişim oranları" kavramı genişletilmiştir. Bunlar, emtianın ve hizmetlerin tümüne uygulanan indislerle hesaplanabildiği gibi (bu durumda, *iktisadi değişim oranı*'ndan söz edilir), dış ülkelere yatırıl-

mış ulusal sermayelerin fıyat ya da verimi ile yurtiçine yatırılmış yabancı sermayelerin fiyat ya da verimini belirten indislerle de hesaplanabilir. Bu sonraki durumda, sözkonusu oranlar, ulusal sermayelerin kazancı ile yabancı sermayelerin kazancı arasındaki ilişkiyi belirtir.

uluslararası değişimin tarihçesi

Ticari etkinliğin asal öğeleri -trampa aşamasının aşılmasını olanaklı kılan öğeler- önce Ortadoğu'da ortaya çıktı. Para, yazı, yasalaştırılmış hukuk, büyük ırmakların çevresinde kurulan ilk uygarlıkların eseri oldu. Fenikeliler buna bir de, büyük ticaretin vazgeçilmez koşulu olan serüvencilik ruhunu ve doymak bilmez öğrenme merakını kattılar. Atina'nın gemileri, site ürünü malları kolonilere dağıtmaya başladı. Ama, Kuzey denizi yönünde ve Afrika kıyıları boyunca yapılan uzak seferlere ve İskenderiye'nin IV. yy. sonlarında gösterdiği gelişmeye karşın, iktisadi değişim alanı bilinen dünyanın dar sınırları dışına çıkmadı; korsanlık, bu değişimlerin daha fazla genişlemesini engelliyordu. Roma devletinin oluşturduğu siyasi çerçeve içinde, değişimler, *Pax romana*' nın egemenliğindeki kavimler arasında serpilip gelişti.

V. yy.'da, bu iktisadi bütünlük Batı'da bir dağılma ve gerileme dönemine girdi: büyük malikâneler ekonomisi, içine kapalı bir yaşam sürmeye yöneldi. XI. yy.'dan başlayarak, ticarette bir yeniden doğuş kendini gösterdi; ticaret belli yerlerde toplandı. İtalyan kentlerinin tacirleri, kredi kurumunun ilk ortaya çıkışıyla birlikte, yeni teknikler geliştirdiler; bazı icatlar (koşum hamudu ve asılı dümen) değişimlere hız verdi. Champagne fuarları ve flaman kentleri aracılığıyla kuzey dünyasını -kürk, odun ve kenevir dünyası- İtalya'nın ve Doğu'nun ince kumaşlar ve baharat dünyasına bağlayan büyük ticaret hareketleri sadeliğini korumayı sürdürüyordu.

XVI. yy.'da, merkantilizmin yaygınlaşmasıyla birlikte, uluslararası ticaret, özellikle İspanya ve Portekiz'de geniş boyutlar kazandı. XVII. yy.'da, sömürge ticareti siyasi mücadelelere konu olmaya başladı: Hollanda, İngiltere ve Fransa, Portekiz ile İspanya'nın mirasını paylaşmak hevesine kapıldılar. XIX. yy.'da, Avrupa' nın sanayileşmesi, buhar gücüyle taşımacılığın gelişmesi, serbest değişimcilik ve uluslararası ödeme aracı olarak altın standardının giderek benimsenmesi ile birlikte uluslararası değişimler, yeni ve bu sefer güçlü bir atılım yaptı. Bu değişimler, ilk zamanlarda (1880'lere değin), sanayideki ileriliğinden ötürü Büyük Britanya'nın egemenliği altında sürdü ve hammadde alımlarına karşı işlenmiş madde satışları biçimine büründü. Uluslararası ticaretin büyüme oranı, o dönemde, gerek İngiltere' de, gerekse dünyanın başka bölgelerinde, ulusal hâsılanın büyüme oranından daha yüksekti. Ama, 1880'den başlayarak, büyük devletlerin (Almanya, Fransa, Rusya, ABD) tarımsal çıkarları ve "yeni doğan sanayileri" korumayı amaçlayan (Friedrich List) korumacı uygulamaları, ulusal ekonomilerin üretiminde, uluslararası değişimlerin büyüme oranından daha yüksek bir büyüme oranına yol açtı. Böylece, iktisadi ulusalcılıklar çağı başladı. Aynı zamanda, İngiltere'nin dünya ticaretindeki egemenliği kaybolmaya yüz tuttu.

Dünya ticaretinin 1895 ile 1915 arasında gösterdiği büyük gelişme, yaratılan yeni sanayilerden (elektrik, kimya, mekanik, otomobil) kaynaklanıyordu. Rekabet daha büyük bir güç kazandı ve avrupa ekonomilerinin olduğu gibi, yeni ülkeler (ABD, Kanada, Japonya) ekonomilerinin de uluslararası ticaretteki payı arttı. Bununla birlikte, Avrupa hâlâ dünya dışalımının üçte ikisini ve dışsatımının yarıdan fazlasını gerçekleştirmekteydi.

Avrupa'nın üstünlüğü Birinci Dünya savaşı'yla birlikte sarsıldı ve 1924-1929 dönemindeki hafif bir toparlanmaya rağmen, Avrupa ekonomisi 1929 bunalımında yeniden çöküntüye uğradı. Bu bunalım, korumacılığın yeniden ortaya çıkmasına, hatta içe kapanıklığa, altın standardının bırakılmasına, fiyatların düşmesine ve devalüasyonlara yol açtı. Bunun sonucu, genel olarak üretimden daha çok zarar gören dünya ticaretinin daralması oldu: uluslararası ticari işlemler 1929 ile 1952 arasında hacim olarak % 25 düştü; öyle ki, İkinci Dünya savaşı öncesinde, hâlâ bunalımdan önceki düzeyinin % 13 altında bulunuyordu.

Savaş sonrasında, Avrupa'nın siyasi ve iktisadi hegemonyasının kesin olarak çöktüğü görüldü. Avrupa, ABD'nin ve yeni ülkelerin borçlusu durumuna geldi. Bir yüzyıl önceki Büyük Britanya gibi güçlü duruma geçen ABD, liberalizme yöneldi ve uluslararası ticari ilişkilerde yumuşama havasını geliştirmeye çalıştı. Bu amaç için kullanılan araçlar, dünya ilişkilerini işbirliği temelinde düzenleyecek bazı yeni kurumların oluşturulmasıydı. Ulusal ekonomilerin büyük ölçüde genişlemesine bağlı olan bu işbirliği, dünya ticaretinin çok büyük ve hızlı bir biçimde gelişmesine katkıda bulunacaktı: gerçekten de, 1945'ten 1974'e kadar dünya ticareti, hacim olarak, ancak 1958'de bir azalma (% –1) gösterdikten sonra 1960 ile 1974 arasında üç kat, yani aynı süre içinde yalnızca iki kat artan dünya üretiminden çok daha güçlü bir biçimde arttı.

XIX. yy. ticaret şemasının yerini, daha farklı ve daha dengeli bir ticaret haritası aldı. Gerçi, iki dinamik kutbun varlığı görülüyordu (AET ve ABD); ama, gelişmiş ekonomiler yavaş yavaş bütün kıtalarda yer almaya doğru gidiyordu: "sömürge antlaşmaları" (buna göre, sömürge, metropole hammaddeler, hatta besin maddeleri sağlarken, metropol ona kendi işlenmiş maddelerini satmakta ve üstelik ulaştırma tekelini de elinde bulundurmaktaydı) artık ömrünü tamamlamıştı.

Ama, iktisadi bağımsızlığın kazanılması, siyasi bağımsızlığın kazanılmasından daha zordu. 1955'te toplanan Bandung konferansı'ndan itibaren, Üçüncü dünya ülkeleri, kapitalist ve sosyalist blokların karşısında ayrı bir varlık olarak ortaya çıktılar. Bu ayrı varlığın amacı, uluslararası ticaretin "eşitsiz" yapısını değiştirmekti. Üçüncü dünya'nın, 77'ler Grubu (gerçekte çok daha kalabalıktırlar) tarafından dile getirilen istekleri, art arda konferanslarda gittikçe daha belirginleşti. Bu konferanslar içinde en fazla yankı uyandıranı, petrol fiyatlarındaki yükseliş sonucu, uluslararası ortamda OPEC ülkeleri yararına oluşan değişiklik dolayısıyla, 1974 "Uluslararası iktisadi işbirliği konferansı" oldu. Daha çok "Kuzey-Güney diyalogu" adıyla tanınan bu konferans, daha dengeli ve Üçüncü dünya'ya karşı daha adil bir "uluslararası yeni iktisadi düzen" dileğini ilan ediyordu. (→ KALKINMA.)

1970'li yıllardan başlayarak birtakım aksaklıklar, dünya ekonomisini sarsmaya başladı: Bretton* Woods anlaşmaları sonucunda ortaya çıkan sabit pariteler sisteminin -ki aslında, dolar rezervleri birikimi ve uluslararası likiditelerde şişkinlik biçiminde etkisini gösteren amerikan dış ticaret açığındaki sürekli büyümeden doğmuştu- işlerliğini yitirmesi; ABD'nin, Avrupa ve Japonya karşısında gerilemesi (nispi olarak); inatçı enflasyon; petrol fiyatlarındaki yükseliş; *sanayileşmiş yeni ülkeler*'in boy göstermesi, yani yeni bir rekabetin doğması; ve nihayet, 1974'ten başlayarak süregelen ve başlıca özelliği stagflasyon* ve birçok ülkede görülen dış ticaret dengesizliği olan, iktisadi bunalım. Bununla birlikte, uluslararası ticaretin hacminde % 5 oranında bir düşüş ile bazı kısmi korumacılık girişimleri bir yana bırakılırsa, değişim olgusunun evrenselleşmesi süreci sürdü.

Aynı süre içinde, uluslararası ticaret bazı değişikliklere uğradı. En başta, uluslararası eski işbölümü, yani işlenmiş maddelerin ilk maddelerle değişimi varlığını sürdürse bile, piyasa ekonomisine sahip gelişmiş ülkeler arasında özellikle AET içinde yapılan aynı kategoriden işlenmiş maddelerin değişimi, en dinamik değişim biçimini aldı. Sonra, piyasa ekonomisine sahip gelişmiş ülkelerin, petrol fiyatlarındaki yükseliş ve yeni rakipler yüzünden oluşan dış ticaret açıklarını kapatmak için, her ne pahasına olursa olsun dışsatım yapmak konusunda gösterdikleri titizlik onları, sürüm "yollarından" yararlanabilmek amacıyla dünya piyasasının taleplerine ayak uydurmaya yöneltiyordu. Bu yüzden, üretimde uzmanlaşma güçlendi ve dinamik bir biçim aldı; çünkü, "ürünlerin yaşam süreci kuramına" (R. Vernon) göre, her ürünün bir doğuşu, büyüyüşü, sonra da çöküşü ve yok oluşu vardı; ve bu, dünya piyasasında o ürünle ilgili talebin az ya da çok hızlı büyümesine bağlıydı. Bu gelişme, sahip oldukları teknolojik tekelden ötürü çoğu kez piyasa ekonomisine sahip gelişmiş ülkeler tarafından piyasaya sürülen ileri ürün kategorileri ile, yeni sanayileşmiş ülkelere bırakılan geri ürün kategorileri arasında uluslararası yeni işbölümü ortaya çıkardı. Nihayet, üretimin uluslararası biçime dönüşmesi (uluslararası yatırımlar aracılığıyla üretimin sınırlar ötesinde büyümesi), ulusal ekonomilerin bağrında çokuluslu şirketlerin -bunlar temel olarak amerikan şirketleridir- gittikçe daha fazla önem kazanmasına yol açtı ve ulusal ekonomiler ile uluslararası uzmanlık arasında kurulan bir karşılıklı bağımlılığın kaynağını oluşturdu. Uluslararası değişimlerin gittikçe artan bir bölümü bu çokuluslu şirketlerce sağlanır oldu. Bu ise, çoğu kez, aynı bir çokuluslu kuruluşa ait iki yabancı şirket arasındaki basit bir alışveriş anlamına geliyordu. Çokuluslu şirketler yalnızca gelişmiş ülkelerle azgelişmiş ülkeler arasındaki teknoloji transferinden kazanç sağlamakla kalmıyor, ama, her ülkede resmi makamlar tarafından daha zor denetlenebilir hale geliyorlardı.

1980'lerin sonuna gelindiğinde, ticaretlerinin üçte birini kendi aralarında yapan ABD ve Kanada'dan sonra, AET'nin de giderek tek pazar haline gelmesi ve Uzakdoğu'da, Japon dinamiğinden faydalanan yeni sanayileşmiş ülkelerin (Kore, Tayvan, Hong Kong, Singapur) oluşturduğu bölgesel ekonomik yapılanmayla dünya ekonomisi, çokuluslu şirketler düzenini de geride bırakarak, bir çokkutuplaşma sürecine girdi.

uluslararası değişimlerle ilgili öğreti ve kuramlar

• *Doktrinler.* Bir ülke, kendisine gerekli olan bir şeyi, yabancı ülkelere bağımlı olmayacak biçimde, kendi toprakları üzerinde üretmeye mi çalışmalıdır? Yoksa, en fazla yetenekli olduğu üretim dallarında uzmanlaşıp, öteki ürünleri, genelde gereksinimlerini daha ucuza sağlayacak biçimde, uluslararası değişim yoluyla mı elde etmelidir? Bu alternatif karşısında verdikleri yanıta göre, öğretiler, ya otarsi, ya da *uluslararası işbölümü* eğilimi gösterirler. Bu son öğreti, özellikle XVIII. yy. sonlarından başlayarak, A. Smith'in etkisi altında gelişti; ve taşımacılığın büyük ölçüde gelişmesiyle güçlendi. Büyük Britanya, XIX. yy.'ın büyük bir bölümünde ve XX. yy.ın başlarında, bu öğretiyi iktisat politikasının temeli yaptı. "Otarsi" terimi yeni ortaya çıkmış olmasına rağmen, Fransa, Almanya, ABD gibi ülkeler -tam bir "self-sufficiency" (kendi kendine yeterlilik)'e kadar gitmemekle birlikte-, gerekli malların olanaklı olduğu ölçüde büyük bir bölümünü ve özellikle nüfusun beslenmesi için zorunlu tarım ürünlerini kendi toprakları üzerinde üretmek amacıyla eskiden beri çaba harcamışlardır. 30'lu yılların bunalımından sonra ve özellikle İkinci Dünya savaşı sırasında otarsi eğilimi güç-

lendi. Uluslararası işbölümü ise savaştan sonra büyük bir önem kazandı.

Bir başka sorun da, yabancı ürünlerin ülkeye serbestçe girişine karışmamak mı, yoksa ulusal sanayiyi "korumak", yani yabancı ürünlerden ülkeye girişleri sırasında gümrük vergisi almak mı gerektiği sorunudur. Doğal olarak, otarsi yanlıları aynı zamanda *korumacıdırlar;* ama, gümrük vergileri bir ülkeyi bağımsız kılmak için yeterli değildir; başka bazı önlemlere, örneğin, bazı sanayilerin desteklenmesine de gerek vardır. Uluslararası işbölümü taraftarları, genellikle serbest değişimin tercihe değer olduğunu kabul ederler. Ama, günümüzde, uluslararası ticaretin yoğunluk kazanmış olması, dış baskı ve bunun sonuçları karşısında kapsamlı bir iktisadi politikayı gerekli kılmaktadır.

• *Kuramlar.* Klasik ve neoklasik düşünce akımları, uluslararası ticaretin herkes için yararlı olduğu görüşünü savunurlar. Buna karşılık, marxçı akım, uluslararası ticaretin eşitsiz bir temel üzerinde yürüdüğünü ileri sürer.

Adam Smith, her ülkenin *mutlak üstünlüğe* sahip olduğu bir üretim alanında (örneğin, bir maden yatağı tekeli) uzmanlaşması gerektiğini düşünüyordu. Onun yöntemi, bütün ürünler için elverişsiz durumda olan bir ülkeyi uluslararası değişimden dışlıyordu. David Ricardo, buna karşı çıkarak, karşılaştırmalı üstünlükler kuramını ileri sürdü. (Bu kurama göre, bir ülke, bütün üretim dallarında başka ülkelerden gerçekte aşağı olsa bile, üstünlüğünün kabul edildiği ya da geriliğinin en az olduğu bir üretim dalında uzmanlaştığı takdirde, dış ticarette yine de bir üstünlük elde edebilir.) Ama, Stuart Mill, iki ülke arasında iki ürün için kurulan değişim ilişkisinin, karşılaştırmalı maliyetlerin çizdiği sınırlar içinde, iki ülkenin karşılıklı talepleri tarafından belirlendiğini gözlemledi.

Neoklasik iktisatçılar (Heckscher, Ohlin), Ricardo tarafından açıklanan nisbi maliyet farklarının, son çözümlemede, daha derin bir nedenden, *üretim etkeni donatımları*'ndan kaynaklanıp kaynaklanmadığı sorusunu ortaya attılar. Her ülke, başka ülkelere oranla bol miktarda sahip olduğu üretim etkenlerini gerektiren malların üretiminde uzmanlaşmak ve bunun sonucu olarak da, kendisinde bulunmayan üretim etkenlerini bol miktarda içeren malları dışarıdan almak eğilimindedir. Demek ki, bol bulunan üretim etkenlerinin, az bulunan üretim etkenleriyle dolaylı bir değişimi sözkonusudur. Bundan başka, bu ilkeye göre, uluslararası ticaret, üretim etkenleri fiyatlarının eşitlenmesi eğilimine yol açar. Ne var ki, W. Leontief'in ABD ile ilgili olarak yaptığı ampirik bir irdeleme bu kuramın yanlış olduğunu gösterdi.

Marxçı akım ise, tersine, uluslararası uzmanlaşmanın değişim oranlarında az gelişmiş ülkeler için bir bozulmaya yol açtığını, çünkü bu ülkelerce satılan mallara ait fiyatların, onların satın aldıkları malların fiyatlarından daha yavaş yükseldiğini (yahut daha hızlı düştüğünü) göstermeye çalışır. Samir Amin'e göre, "çevre"den "merkez"e doğru gittikçe büyüyen bir değer akımı sözkonusudur. Uluslararası iktisadi ilişkiler hakkındaki marxçı kuram, tümüyle, sermaye birikimine ve özellikle ileri ülkelerdeki sermayelerin, sermaye veriminin yüksek olduğu ülkelere doğru yönelmesine yol açan kâr oranının düşme eğilimine dayanır. Bu kurama göre, değişim gereksinimini açıklayan bir öğe de, kapitalist ülkelerde pazar yetersizliği, yani ürün fazlasına sürüm sağlama zorunluluğu ve aynı zamanda ucuz hammadde gereksinimidir. Bunlar, emperyalizm üzerine tezlerdir (Lenin, Buharin, Rosa Luxemburg); A. Emmanuel'in tezi, "eşitsiz değişim"i ücret farklılığıyla açıklar; ve nihayet, *gelişme kuramları* olarak ortaya çıkan bazı tezler (Samir Amin, Celso, Furdato), bir yandan az gelişmişlikle ileri ülkelerin gelişmiş kapitalizmi arasındaki ilişkiyi, öte yandan da bu ilişkinin geri kalmış ülkeler için doğurduğu bağımlılığı göstermeye çalışır. Gerçekten de,az gelişmiş ülkeler ticaretinin özelliği, bu ülkelerin dışsatımının çok büyük ölçüde ilkel, yani az katma değer taşıyan maddelerden, dışalımının ise işlenmiş ya da çok katma değer taşıyan maddelerden oluşmasıdır. Bu ticaretin en önemli bölümü, gelişmiş ülkelerle yapılır (oysa, gelişmiş ülkelerin ticaretinin, tersine, önemli bölümü kendi aralarında olur).

uluslararası büyük değişim akımları

İkinci Dünya savaşı ertesinde deniz taşımacılığında oluşan devrim ve özellikle, sanayileşmiş ülkelerin gerçekleştirdikleri giderek hızlanan önemli iktisadi genişleme sayesinde uluslararası ticaret büyük ölçüde gelişti. Dışsatım işlemleri 50 yılda (1938-1990) 150 misli artarak, 3 470 milyar dolara ulaştı.

Günümüzde toplam dünya ticaretinin yarıdan çoğu işlenmiş maddeler üzerinedir. Hatta, elektromekanik diye adlandırdığımız ürünler grubu (makineler, ulaştırma malzemesi ve elektrikli aletler), tek başına dünya ticaret hacminin % 50'sini oluşturur. Bu grubu, toplam hacmin % 14'üyle kimyasal maddeler ve % 8'iyle üçüncü büyük kalem olan tekstil ürünleri ve giyim eşyası izler. 1973 petrol krizinden 1991 Körfez bunalımına kadar hızla artmış olan petrol fiyatlarına rağmen dünya petrol ticareti, dünya ticaretinin ancak beşte birini oluşturmaktaydı. 1991-1992 döneminde 24 dolardan 17 dolar seviyesine inen petrol fiyatları, bu payın daha da düşmesine yol açacaktır. Yukarıda sözü edilen bu ürünlerden sonra, başta tahıllar olmak üzere besin maddeleri gelir ve bunları hammaddeler izler (bilhassa maden cevherleri, odun, tekstil). Uluslararası ticaretin bu yapısı, gerçekte, ürünlerin işleniş derecesine bağlı olan katma değerin ve piyasa ekonomisine sahip gelişmiş ülkeler arasındaki ticaretin hacmine göre oluşmuştur.

Uluslararası ticaretin coğrafi bakımdan dağılışının açıklanması, iktisadi gelişme düzeyinin olduğu kadar, iktisadi sistem tipinin de hesaba katılmasını gerektirir. Temel itici güç ise, yine kaynakların ve gereksinimin gezegenimiz düzeyindeki eşitsiz dağılışıdır. Piyasa ekonomisine sahip gelişmiş ülkeler (Batı Avrupa, ABD, Kanada, Japonya, Avustralya, Yeni-Zelanda, Güney Afrika ve İsrail), dünya dışsatımının da % 71,4'ünü ellerinde toplarlar. Bu durum, sonuç olarak 1938'deki duruma (% 66,5) çok yakındır. Bu ülkeler, geniş ölçüde kendi aralarında ticaret yaparlar ve bu iç değişimler, dışsatımlarının % 70,9'unu, dışalımlarının da % 65'ini oluşturur. Aralarında belli bir farklılık bulunmakla birlikte, bu ülkelerin hepsi de enerji ürünleri, hammaddeler ve besin maddeleri dışalımı, işlenmiş maddeler dışsatımı yaparlar.

Avrupa ekonomik topluluğu, uluslararası ticaretin belli başlı bir kutbunu oluşturur ve büyük bölümü topluluk içi ticaret sayesinde de olsa, dünya ticaretinin yaklaşık üçte birini kendinde toplar. Topluluk, işlenmiş maddeler dışsatımcısı olmasına karşın, özellikle Ortadoğu'dan yaptığı petrol dışalımından ötürü, gelişen ülkelerle olan ticaretinde, bir süreden beri açık vermektedir. Bunun ötesinde, yakınlık ve sömürgecilikten miras kalan olanaklar Afrika'yı, Avrupa ekonomik topluluğu için ayrıcalıklı bir ticaret ortağı yapmaktadır.

Büyük Britanya'nın, AET'ye katılmak üzere Avrupa serbest mübadele birliği'nden ayrılmasından bu yana, bu birliğe dahil ülkelerin (İskandinavya ülkeleri, Avusturya, İsviçre, Portekiz) uluslararası ticaretteki ağırlığı azaldı. Bu ülkeler, ticaretlerinin yaklaşık yarısını, başlıca müşterileri (işlenmiş maddeler, odun) ve başlıca satıcıları (işlenmiş maddeler, besin maddeleri) olan Topluluk ile yapmaktadırlar. Hepsi de akdenizli olan diğer Batı Avrupa ülkeleri ise, tarım ürünlerinin önemli bir bölümünü dışsatıma ayırırlar ve dış ticaretleri, makinelere ve ulaşım malzemelerine ön sırada, hatta hidrokarbürlerin bile önünde yer veren dışalımları yüzünden büyük ölçüde açık verir.

ABD ve Kanada, dünya ticaretinde ikinci kutbu oluştururlar. Ne var ki, ticaretlerinin üçte biri, kendi aralarında olur. Kanada, daha çok, enerji ürünleri ve hammaddeler; ABD ise, daha çok, makineler ve donatım malları satar. Bu iki ülkenin ticareti, Avrupa'nınkine oranla üç noktada önemli bir fark gösterir: besin maddeleri ile hammaddeler dışsatımının büyüklüğü, Doğu ülkeleriyle ticaretlerinin çok sınırlı nitelikte olması, Japon işlenmiş maddelerinin Kuzey Amerika piyasasına girmiş olması. Gelişmekte olan ülkeler arasında, Latin Amerika, ayrıcalıklı bir ticaret ortağıdır.

Japonya bütün iktisadi gelişmesini uluslararası ticarete borçludur: işlenmiş ürünler dışsatımının yaklaşık % 90'ını oluşturur. Büyük ölçüde enerji ürünlerine ve hammaddelere gereksinim duymasına karşın, Japonya, aşağı yukarı dengeli bir dış ticaret bilançosuna sahip olmayı başarmıştır. Avustralya, Yeni-Zelanda ve Güney Afrika, farklı miktarlarda dışa satılabilir hammaddelere ve besin ürünlerine sahiptirler. Büyük Britanya'nın Ortak Pazar'a girmesi, Avustralya ile Yeni-Zelanda'yı, ticaretlerini daha çok Japonya ve Uzakdoğu'ya yöneltmeye sevk etmiş bulunmaktadır.

Eski COMECON ülkelerine gelince, son yıllarda yaşanan siyasi değişimler ve ekonominin sosyalist yapıdan serbest piyasa modeline dönüştürülmesi kararı bu ülkelerde büyük bir krize neden oldu. Çoğunda dış ticaretten önce, hayati iç tüketim gereksinimlerini karşılamak gayreti ön plana çıktı. Bu ekonomiler Batılı ülkelerin kredi ve desteğiyle, bu adaptasyon dönemini aşmağa çalışmaktadır.

En başta Çin olmak üzere, planlı ekonomiye sahip Asya ülkeleri, dünya ekonomisinin yaklaşık % 1'ini gerçekleştirirler. Dışsatımları özellikle tarım ürünleriyle ilgili olmakla birlikte, bazı işlenmiş maddeleri de (tekstil) kapsamına alır. Bunların önde gelen müşterisi ve satıcısı, Japonya ve Uzakdoğu'nun yeni sanayileşmiş ülkeleridir.

Gelişmekte olan ülkeler, genellikle, besin ürünleri ve hammaddeler satıp, karşılığında işlenmiş ürünler alırlar. Bu işlenmiş ürünler içinde donatım malları oranının giderek önemli bir artış gösterdiği izlenmektedir. Sözkonusu ülkeler arasında petrol üreticisi olanların ayrı bir yeri vardır: Ortadoğu'nun, % 95'i petrol ve petrol ürünlerinden oluşan dışsatımı, dışalımının hemen hemen iki katı değerindedir. Öteki bölümü, şu ya da bu tarımsal ya da madensel üründen önemli tutarlarda dışsatım yapmak olanağına sahiptir.

Nihayet, kıtalar itibariyle nisbi bir ayrım yapılabilir. Afrika, temel olarak Batı Avrupa ile ticaret yapar. Asya (Ortadoğu dışında) ülkeleri, ticaretlerinde Japonya'ya ve hatta Kuzey Amerika'ya, Avrupa ülkelerine oranla daha önemli bir yer verirler ve bu arada bazı Asya ülkelerine de (Güney Kore, Hongkong,Singapur) gittikçe artan miktarda işlenmiş madde dışsatımı yapma olanağı tanırlar. Bazı Latin Amerika ülkeleri (Brezilya, Arjantin, Meksika) için de durum aynıdır.

uluslararası değişimin düzenlenmesi

Bretton Woods (1944) ve daha sonra Jamaika* (1976) anlaşmalarıyla kambiyo ve para konularında bazı kurallar saptandı; Uluslararası para fonu, bu kuralların uygulanmasını sağlamakla görevlendirildi. Havana* sözleşmesi (1948) -bu sözleşmenin koyduğu kurallardan birçoğu Gümrük tarifeleri ve ticaret genel anlaşması'na (GATT) alınmıştır- bazı uluslararası sözleşmelere (Kennedy* Round, Tokyo* Round) başlangıç oldu.

Bunlar, serbest ticaretin yaygınlaştırılmasını, gümrük vergilerinin bütün ülkelerde, aşamalı olarak, genel bir indirime tabi tutulmasını amaçlayan sözleşmelerdi. Gümrük vergileri, karşılıklı ödünlere yol açan gerçek pazarlıklara konu oldu. Bazı sakıncaları önlemek amacıyla, anlaşmaların her birine en çok gözetilen ulus koşulu konuldu. GATT'ın genel amacı, devletleri, asgarı ayrımcılık ve müdahalecilikle dürüst rekabet uygulamalarına doğru yönlendirmekti. GATT çerçevesi içinde, belli bir kesimin uluslararası ticaretini düzenlemeyi hedef alan bazı uluslararası anlaşmalar da imzalandı (Çokelyaflılar* [Multifibre] anlaşması gibi).

Başka bir uluslararası kuruluş, 1964'te BM tarafından oluşturulan Birleşmiş* Milletler ticaret ve kalkınma konferansı (UNCTAD), BM'e üye ülkelerin tümünü sinesinde topladı. Bu kuruluşun amacı,uluslararası ticaret sorunları hakkında bilgi vermek ve özellikle de uluslararası ticareti, gelişmekte olan ülkeler için daha yararlı bir biçimde yönlendirmekti.

Bu uluslararası kuruluşların yanı sıra, ticaretin serbestleştirilmesini hızlandırmak için tercihli değişim bölgeleri oluşturmayı amaçlayan bölgesel anlaşmalar ortaya çıktı ve gelişti. Sözkonusu kuruluşlar önce piyasa ekonomisine sahip gelişmiş ülkelerde (AET, Avrupa* serbest mübadele birliği) ve planlı ekonomiye sahip ülkelerde (COMECON, 1949-1991) ortaya çıktı ve sonra üçüncü dünya ülkelerine de yayıldı (örneğin And* paktı).

Aynı zamanda, gelişmiş ülkelerle daha az gelişmiş ülkeler arasında, bu sonuncuların gelişmesini kolaylaştırmak amacıyla tercihli anlaşmalar imzalandı: bunların en önemlisi, genel "tercihler" sistemidir. AET de bu yönde çaba göstererek, bazı gelişmekte olan ülkelerle Yaunde* konvansiyonu'nu imzaladı (1963, yenilenmesi 1969). Bu konvansiyon daha sonra Lome' de imzalanan iki konvansiyonla değiştirilip genişletildi (1975 ve sonra 1979).

Öte yandan, devletlerin kendileri de dış ticareti kurallara bağlamak alışkanlığını edindiler. Bu konudaki önlemler ikiye ayrılır: tarifeye dayanan önlemler (dışalım malları üzerinden alınan gümrük vergileri,dışalım üzerinden ek vergiler, dışsatım sübvansiyonları) ve tarife dışı önlemler (kontenjanlar, teknik vizeler, sağlık vizeleri, kirlilik normları, vb.). [→ TİCARET] Sosyalist devletler (ve savaş zamanı, gerektiğinde, kapitalist devletler) dış ticaret üzerinde devlet tekeli kurdular. Bu durumda, bir ulusal şirket kurularak, yabancı ülkelerle -bazen bir plan uyarınca- ticaret yapma yetkisi yalnızca bu şirkete verilir. Yine, devletler, tek yanlı bir eylemin sakıncalarına karşı önlem almak için, aralarında ticari anlaşmalar akdetmek gereğini duydular. Nihayet, iki taraflı kliring anlaşmaları vardır. Bunlar, para hareketlerine yol açmaksızın, ticari işlemlerin mali yönder takas suretiyle düzenlenmesine ilişkin anlaşmalardır.

—İstat. Dağılma ölçülerinin ilki ve en basiti değişim aralığıdır. Verilerin tam ölçek büyüklüğünü gösteren bu bilgi, biyoloji ve üretim denetiminde sık kullanılır. Belirlenmesi ve kavram olarak anlaşılması kolay olan değişim aralığı, çok anlamlı değildir: dağılımdaki ölçüm sayısının etkisinde kalır; tüm değerlere değil, çoğunlukla olağanüstü olan uç değerlere çok bağlıdır. Dolayısıyla, uç değerler arasındaki dağılıma ilişkin bilgi vermez.

—Mat. çözlm. *Değişimler hesabı.* Değişimler hesabının klasik problemleri şunlardır: çözümü genellikle bir çevrim eğrisi yayı olan en kısa zaman* eğrisi; çözümü bir zincir eğrisi* yardımıyla verilen minimal dönme yüzeyi; jeodeziler* ya da eşçevreli* problemler, Plateau* problemi. Öte yandan Euler'in çok sayıda çalışması da bu tür problemlerin çözümüne bağlıdır.

Son yıllarda bu dala ilişkin çalışmaları yeniden başlatan Morse, fonksiyonel çözümleme, cebirsel topoloji ve diferansiyel topolojiden yararlanarak tümel diferansiyel çözümlemenin doğmasını sağladı.

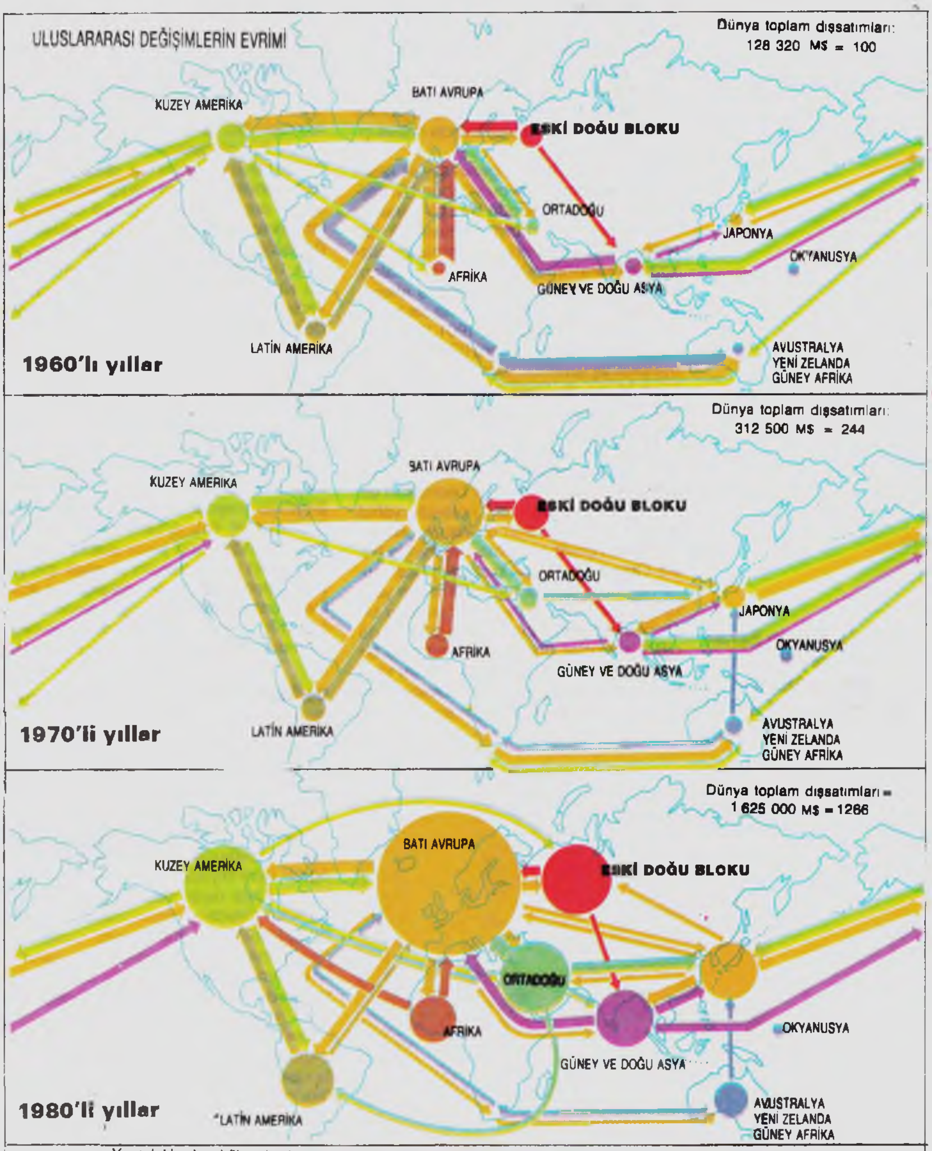
—Sesbil. Günümüzde sesbilgisel değişimle sesbilimsel değişim ayrımı benimsenmiştir. Birincisi, dilin, sesbilimsel dizgesini etkilemeden, eklemleme alışkanlıklarında değişikliklere yol açabilir. Örneğin eski ingilizcedeki uzun ünlülerden çağdaş ingilizcedeki çiftünlülere geçiş (*stan*[sta:n] → *stone* [stəʊn]) sesbilgisel bir değişiklıktir. Oysa, çağdaş fransızcadaki sürtüşmelilerin [s] ve [z] eski fransızcanın yarı kapantılılarının [ts] ve [dz] yerini alması iki sesbirimin dizgeden düşmesine yol açmıştır. (Fransızcada söylenişleri ayrı olan *sire* ve *cire* sözcükleri eşsesli olmuştur.) Ses/sesbirim karşıtlığına bağlı olan bu ayrım görece olarak yenidir. XIX. yy. dilbilimcileri bir dilin evrimi sırasında oluşan her tür ses değişimini sesbilgisel değişim olarak ele alıyorlardı. Bunlar günümüzdeki kargaşanın altında bir tür mantık bulmaya çalışmışlardı. 1822'den sonra J. Grimm germencedeki ünsüz değişimini inceleyerek (Grimm yasası) karşılaştırmalı dilbilgisi çalışmalarını başlattı. Elli yıl sonra Yeni dilbilgiciler (Jung Grammatiker) sesbilgisi yasalarının değişmezliği ilkesini savunmuşlardır. Genel olarak, bir ses birimin tüm gerçekleşimlerinin aynı yönde ve aynı biçimde değiştiği benimsendi. Çok katı olmasına karşın (yasalardan çok eğilimler sözkonusudur) bu ilke çok verimli sonuçlar alınmasını sağladı.

Değişim *(die Verwandlung),* Kafka'nın romanı (1915). Gerçekçi bir çerçeve içinde gerçekçi bir üslupla işlenen gerçekdışı bir olay: seyyar satıcı Gregor Samsa bir gecede dev bir böceğe dönüşür; ailesinin tiksintisi ve saldırganlığına kurban giderek ölür. Bu olay, anlaşılmazlığa mahkûm insanın ve sanatçının yazgısını simgeler.

DEĞİŞİMLEMEK g. f. Müz. *Bir akoru değişimlemek*, onun özel yapısını değiştirmek. ||*Bir aralığı değişimlemek*, kendisini oluşturan iki sesten birine diyez ya da bemol koyarak bir aralığı daraltmak ya da genişletmek. ||*Bir notayı değişimlemek*, onun önüne bemol ya da diyez koymak.

Değişimler *(Metamorphoseis),* Ovidius'un İ.S. 1 ya da 2 yılından başlayarak on beş kitap halinde yazdığı efsanevi şiir. Bu büyük yapıt, dünyanın yaratılmasından Sezar'ın tanrılaştırılmasına kadar, efsane kahramanlarının bitki, hayvan ya da minerale dönüşmeleriyle ilgili yaklaşık 250 masaldan oluşur. Roma yüksek sosyete

ULUSLARARASI DEĞİŞİMLER

Yuvarlaklar her bölgenin dışsatım hacmine orantılıdır

Oklar dünya değişim hacmi içinde her ticari akımın payını belirtir

% 0,4 - 1,25 arası % 1,25 - 2,5 arası % 2,5 tan fazla

% 0,4 ten daha düşük akımlar belirtilmemiştir

çevrelerinin gözüne girmek için yazılan bu pitoresk ya da duygulandırıcı öyküler dizisinde derin felsefi amaçlar aramak gerekmez. Ovidius, lirik ya da komik ton arasında gidip gelerek ve kişileri ruhsal açıdan tanıtarak, ilgiyi her zaman uyanık tutmuştur.

—İkonogr. *Değişimler*, en çok resimlendirilmiş kitaplardan biridir. Tezhiple bezenmiş birçok elyazmasından (XIV. ve XV. yy.'ların geçerli ahlak kurallarına uyarlanmış Ovidius'ları) sonra, 1505 (Parma) baskısından başka, B. Salomon (Lyon, 1558), C. Van De Passe (1602), L. Gaultier (1616), S. Le Clerc ve Chauveau (Benserade'ın rondo uyarlaması için) [1676], Eisen, Boucher, Gravelot, Choffard, Leprince (rahip Banier çevirisi için) [1767-1771] ve daha yakın zamanlarda da Picasso (1931) gibi sanatçıların resimledikleri baskıları sayabiliriz. *Değişimler*, mitolojiye ve tanrıların aşklarına ilişkin sahnelerin betimlenmesinde sanatçıların (Correggio, Tiziano, Rubens, Bernini, vb.) yararlandığı en önemli kaynak olmuştur.

DEĞİŞİMLİ sıf. Değişim gösteren.

DEĞİŞİMSEL sıf. Mat. çözlm. Bir büyüklüğün değişimine ve özellikle değişimler hesabına ilişkin.

DEĞİŞİNİM a. Bakteriyol. Saf bir türden türeyen bir bakteri topluluğunda, o bakterilere özgü niteliklerin bir daha eski duruma dönmemek üzere değişimi yoluyla ortaya çıkan değişiklik. (Ya kendiliğinden olur ya da belli bir maddenin [değişinim etkeni] ayıklayıcı baskısı altında ortaya çıkar.)

—Biyol. ve Genet. Bir genin ani ve kesin olarak değişmesi ve bu yüzden bir hayvan ya da bitki soyunda yeni bir karakter taşıyan bireylerin ortaya çıkması. (Bu bireyler kendi atalarında bulunmayan sözkonusu karakteri normal kalıtım yasalarına uygun olarak kendi döllerine aktarırlar. Değişim kavramını, *Théorie de la mutation* [Değişinim kuramı; 1901-1903] adlı yapıtında, bir eşekotu türü [*Oenothera lamarckiana*] üzerinde yaptığı deneyleri anlatan Hugo de Vries bilime sokmuştur.) [Eşanl. MUTASYON] (Bk. *ansikl.* böl. Genet.)

—ANSİKL. Genet. Değişinim, geni oluşturan DNA molekülündeki bir bozukluktan ileri gelir: ya bir nükleotit bir başkasının yerine geçer ya da bir nükleotit yahut bir genin az çok uzun bir parçası kopar. Değişinim çeşitli olasılıklar biçiminde belirir. Örneğin bir bazın bir başka baz yerine geçmesi, kalıtsal mesajda yazım yanlışlığına yol açar. Bu yanlışlık sonucu bir aminoasitin yerine bir başkası gelir. Bu da çeşitli sonuçlar doğurur: 1. herhangi bir etki belirmeyebilir; 2. normal proteinden biraz farklı, ama işlevsel bir proteinin sentezlenmesine yol açabilir (molekülün içinde değişinimin olduğu yere göre farklı klinik belirtiler veren anormal hemoglobinlerdeki durum budur); 3. değişinim "anlamsız", yani işlevi olmayan bir molekül sentezine yol açabilir (bir enzimin sentezlenememesinden ileri gelen çeşitli metabolizma hastalıklarında [fenilketonüri, albinizm, hemofili, vb.] durum böyledir).

Toplum genetiği açısından ele alınacak olursa, insanda değişinim sıklığı her kuşakta yaklaşık 100 000'de 1'dir. Değişinim bir kez ortaya çıktıktan sonra, duruma göre, beden ya da eşey kromozomlarıyla başat ya da çekinik bir karakter olarak aktarılır. Her bireyin, yeni bir değişinim taşıyan bir zigottan bu karakteri alma olasılığı ikide birdir. Birçok kimse yeni bir değişinimin taşıyıcısıdır. Bu değişinim çoğu zaman çekinik bir karakter şeklinde belirir ve ancak birçok kuşak sonra fenotipik olarak ortaya çıkar.

Çeşitli etkenler değişinimin oluş sıklığını artırır. Bunların en önemlileri ışınımlardır. Amerikalı genetikçi J. Muller, 1927'de ilk olarak, ışınımların değişinim doğurucu etkisi bulunduğunu sirkesineği *(drosophila)* üzerinde kanıtladı. Her çeşit ışınımın, özellikle iyonlaştırıcı olanların (*X* ışınları, α ışınları) zararlı olduğu kabul edilmektedir. Bu ışınımlar, tıbbi olarak radyoloji uygulamalarından ve atom enerjisinin kullanılmasından doğar. Deneysel olarak: 1. ışınımların etki eşiği olmadığı, yani ne dozda olursa olsun etki yaptığı; 2. etkinin alınan dozların birikimiyle doğru orantılı olduğu, yoğunluğa bağlı kalmadığı kanıtlanmıştır. Bu, bir defada alınan dozun etkisiyle, birçok defada parça parça alınan dozun etkisi arasında fark olmadığını gösterir. Genellikle, ışınım değişinimler arasında bir seçim yapmaz. Doğal değişinimlerin belirme sıklığını artırır. Genellikle, doğal değişinim sıklığını iki kat artıracak dozun, bir kuşakta 50 röntgen birimi olduğu kabul edilir. Değişinim doğurucu etkenlerin ikinci grubu bazı kimyasal maddelerdir. Bunların etkisi ilk defa C. Auerbach tarafından 1940'ta iperit gazıyla kanıtlandı. O tarihten beri kromozomların biyokimyasal yapısını değiştirmeye elverişli, değişinim doğurucu birçok madde ortaya çıkarıldı, azotlu maddeler, katran, benzen türevleri, vb.

Deneyler sırasında kullanılan bazı maddeler mikroorganizmalarda çok özgül değişiklikler meydana getirmiştir. Örneğin 5 bromourasil, timine benzediği için DNA molekülünde onun yerini alabilir. Bu durum genin yazım şifresini çözmek için yapılan eşleme işleminde yanlışlığa yol açar. Daha başka etkenler de değişinim doğurucudur: ısı ve bazı genler de değişinimlerin meydana gelme sıklığını artırabilir.

DEĞİŞİNİMCİLİK a. Nedeni ve sonuçları ne olursa olsun, değişinim süreciyle yeni karakterlerin ortaya çıkışını açıklamak için H. De Vries tarafından 1900'de ileri sürülen evrim öğretisi. (Eşanl. MUTASYONİZM.)

—ANSİKL. Değişinimcilik, klasik Darwincilikten ve A. Wallace ile A. Weisman'ın yenidarwinciliğinden sonra ortaya çıktı. Bu öğreti, hem biyolojik yeni oluşumların kalıtım yoluyla nasıl aktarıldığını, hem de bunların meydana gelme mekanizmalarını açıkladığı için darwinciliği tamamlar. Ayıklanmanın yol açtığı sürekli çeşitlenme kavramının yerine, De Vries, kalıtsal olarak aniden ortaya çıkan süreksiz çeşitlenmeyi, yani değişinim*'i koydu.

Değişinimcilik, kalıcı yeniliklerin ortaya çıkması için değişinimlerin kalıtım yoluyla nasıl aktarıldığını ve bir araya toplandığını gösteren Mendel yasalarının tekrar gözden geçirilmesiyle önem kazandı.

DEĞİŞKE a. Dilbil. ve Sesbil. Bir sesbirim ya da biçimbirimin, konuşucuya (*serbest ya da bireysel* veya *deyişsel değişke*) ya da konumuna ve söz zincirindeki çevresine (*birleşimsel ya da bağlamsal değişke*) göre alabileceği özel gerçekleşim

—Ed. Bir metnin ya da yapıtın biçim ve içerik bakımından birtakım farklar taşıyan örneklerinden her biri.

—Filol. Bir yazarın yapıtındaki belli bir pasajın, genellikle kabul edilen biçiminden farklı bir biçim göstermesi. Bunun nedeni, ya geleneksel elyazması nüshaların birbirini tutmaması, ya da bizzat yazarın yapıtının ilk basımının metninde bazı düzeltmeler yapmış olmasıdır. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Güz. sant. İlk yapıta göre bir replik ya da bir kopyanın gösterdiği ayrımların her biri.

—İkt. Ekonometrik model kurulmasında, başka davranışlar göstermesini sağlamak amacıyla, modelde yapılması gereken değişiklik.

—İstat. Aritmetik ortalamadan sapmaların karelerinin aritmetik ortalaması. (Aritmetik ortalamaya göre 2. dereceden momenttir. Bir toplamın değişkesi, toplamı alınan değişkenler arasında bağlılaşım yoksa, bunların değişkelerinin toplamına eşittir. Bağlılaşım varsa, birlikte değişimleri de (kovaryans)göz önünde tutmak gerekir.) || *Değişke çözümlemesi*, birlikte değişimi, birtakım terimlerin toplamına ayrıştıran hesap süreci. Bu terimlerin her biri, bir gözlem ya da deney kümesinden elde edilen verilerin değişkenliği üzerinde belli bir nedenin etkisini temsil eder (yöntem çok katı matematik varsayımlara dayandığından, çözümlenecek veriler, bu tür çözümlemeye olanak verdikleri ölçüde yöntem de geçerlidir. Birlikte değişim çözümlemesi de yapılabilir); çözümleme sonuçlarının bir çizelgeyle sunulması: çizelgenin her satırı verilerdeki değişkenliğe yol açan belli nedenleri gösterirler; her sütunda ise, serbestlik dereceleri, sapmaların karelerinin toplamı, karelerin ortalamaları, çapraz çarpımların ortalamaları (birlikte değişim çözümlemesi sözkonusuysa) bulunur; değişkenlik kaynağı diye kabul edilen nedenlerin şu ya da bu yöndeki etkilerinin gerçekliğine yönelik geçerli yorumlarda bulunabilmek üzere, çözümlemeyi izleyen testlerin (Student, Fisher, Snedecor) ve yukarda betimlenen yöntemlerin ve bu yöntemlerin kuramsal açıklamalarının tümü. (→ ŞIK)

—Müz. Bir yapıtın, başka ses ya da çalgı koşullarına uyarlanmış değişik versiyonu. ||Bir motifin biraz değişerek yeniden beliren biçimi. ||Bir pasajın değişik versiyonu. (Kimi zaman, portenin üstüne yazılmış küçük notalarla gösterilir.)

—Olasıl. *Rastlantısal bir X değişkeninin değişkesi*, V(X), Var(X) ya da σ^2 ile gösterilen 2. basamaktan merkez* beklem. $(V(X)=E[(X)\text{-}E(X))^2].)$

—ANSİKL. Filol. Aynı metnin elyazması nüshaları hiçbir zaman birbirinin aynı olmaz: metinler arasındaki bu ayrılıklar, art arda kopya edişler sırasında meydana gelen tahrifattan ve bu yanlışların yol açtığı az çok eleştirel nitelikli düzeltme girişimlerinden doğar. Bir metin ne kadar çok kopya edilirse, ortaya çıkaracağı değişkelerin sayısının da o kadar çok olacağı söylenebilir. Terentius'un günümüze kalmış altı komedisinin metnine ait yaklaşık 30 000 değişke bulunmaktadır. Yeni Ahit'in yunanca metninin elimizde bulunan 4 000 elyazması nüshasında 200 000'den fazla değişkeye rastlanmaktadır. Bu miktarın yalnızca 1 800 tanesi üzerinde dikkatle durulmaya değer niteliktedir (bunların da ancak bir düzine kadarı dogmatik bir önem taşır); gerisi salt dilbilgisi ya da yazım farklılıklarıdır.

Bir metnin, korunmuş çeşitli değişkeleri arasında ancak bir tanesi doğru biçimi temsil eder, diğerleriyse kopya yanlışları ya da kötü düzeltmelerdir. Fakat bazen korunmuş bütün değişkeler de hatalı olabilir. Bu durumda, metin ancak karineyle [illegible]lebilir. Bir metnin çeşitli değişkelerinin karşılaştırılması, onun eleştirel donanımını oluşturur. Öte yandan, yazar da ke[illegible] yazmasında bazı yedek sözcükle[illegible] açıklamalar kullanmış olabilir; [illegible] bunlar arasında kendile-

B. N., Paris

Akhilleus'un mezarında öldürülen Polyksene (Priamos'un kızı) Ovidius'un *Değişimler*'i için Picasso'nun ofortu (1931)[*B. N.,Paris*]

rıne göre bır seçme yapabilirler. Nitekim, yunan trajedı yazarlarının metinlerinde, aralarında güçlükle seçim yapılabilecek böyle birçok sözcük değişkesi vardır.

DEĞİŞKEN sıf. Şu ya da bu ölçüte bağlı olarak sık sık değişebilen şey için kullanılır; kararsız, oynak: *Buranın havası çok değişkendir. Değişken bir kişiliği olmak.*
—Bot. İlk oluşan yapraklarıyla sonraki yaprakları arasında farklılık bulunan bazı bitkilerin gelişmesi için kullanılır.
—Dilbil. Kimi dillerde, uyum olguları (tür, sayı) ve/ya da tümce içindeki işlevinden ötürü biçimi değişebilen sözcüklere denir.
—Gökbil. Parlaklığı zaman boyunca dalgalanmalara uğrayan bir yıldız için kullanılır.
—Havc. *Değişken uçak*, çok büyük palalı pervanelerle donatılmış motor bloğunun ya da motor bloklarının inip kalkması biçiminde bir değişiklikle helikopter gibi (pervanelerin rotor görevi yapması) düşey doğrultuda kalkış ya da iniş yapabilen ve yüksek hızla (pervaneler 90° indirilerek tutunma yerine çekişi sağlar) uçabilen hava taşıtı. (Böyle bir uçak, düşey kalkıştan ya da durağan uçuştan yüksek hızla yatay uçuşa geçebilir ya da bunun tersini yapabilir. En gelişmiş ve en çok umut veren bu tip deney uçakları arasında amerikalı yapımcı Bell'in ürettiği XV-15'tir.)
—Hematol. *Değişken hemoglobin*, bir mutasyon nedeniyle temel yapısı anormal olan ve bu nedenle deney sırasında tüpte ve canlı bünyede alyuvar içinde çökerek Heinz cisimciği biçiminde ortaya çıkan hemoglobin. (Değişken hemoglobinlerin 50 kadar çeşidi bilinmektedir. İnsanda bulunursa, otomozlarla başat yoldan geçen kalıtımsal bir hastalığa neden olur. Hastalık, siyah idrar çıkarma ve alyuvarlarda Heinz cisimciklerinin varlığıyla birlikte az ya da çok şiddetli bir hemolitik kansızlıkla belirgındir.)
—İkt. *Değişken faiz oranları*, fiyatlama sürecinin piyasa koşullarına göre gerçekleştiği bir ekonomide, para ve kredi arz ve talebinin kesiştiği yerde oluşan, arz ve talep fonksiyonlarının kaymasıyla anında değişen faiz oranları. (Değişken faiz oranları üzerinde kamusal yetkililerin müdahale hakkı yoktur.) || *Değişken maliyet*, tutarı üretim miktarındaki değişmelere bağlı olan, üretim düzeyi sıfır iken kendisi de sıfır olan maliyet kalemi. (Üretim hacmi arttıkça hammadde, işçilik, enerji gibi değişken maliyetler de yükselir.) ||*Değişken sermaye*, sermayenin emek gücü alımında kullanılan ve üretim sürecinde kendi değerine eşit bir değeri yeniden ürettikten sonra artık değer de üreten bölümü.
—Psik. Ruhsal bakımdan tutarlı olmayan ve davranışları sürekli olarak duygusal çeşitlenmeler gösteren kişi için kullanılır.
◆ a. Bir bütün, bir dizge, bir bağıntı içinde farklı değerler alabilen öğeler; etmen.
—Astrol. Ilım noktalarından ve gündönümlerinden önce gelen dört burcun her birine verilen ad. (İkizler, Başak, Yay ve Balık birer değişken burçtur.)
—Bilş. Bir ad ya da bir adresle tanıtılan ve programın yürütülmesi sırasında bir ya da birçok sayısal, mantıksal ya da alfasayısal değer alabilen bilgi. ||*Bağımsız değişken*, çağıran bir program ile çağrılan bir program arasında iletilen parametre. (Eşanl. ARGÜMAN.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Tümel değişken*, tüm program için tanımlanmış değişken. || *Yörel değişken*, yalnızca programın bir komut altkümesi düzeyinde tanımlanmış değişken.
—Ceb. Bir kümenin herhangi bir elemanını belirten ad. [Değişken, x harfiyle ya da n kümenin Descartesçı çarpımının herhangi bir elemanı sözkonusu olduğunda $(x_1, x_2, \ldots, x_n)$ biçiminde gösterilir] || *Değişken değişimi*, cebirsel bir denklemi çözerken, denklemin x değişkeni ya da bilinmeyeni yerine, bilinmeyeni y olan, çözümü daha kolay yeni bir denklem elde etmek amacıyla, yeni bir y_0 değişkeninin fonksiyonu olan bir ifade koymaya dayanan yöntem. (Bu durumda bilinmeyeni y olan denklemi ve x ile y yi birbirine bağlayan denklemi içeren bir sistemin çözümü sözkonusudur.)
—Haritc. *Görsel değişken*, bir harita planında belirtilen verileri ayırt etmeye yarayan çizgisel gösterim yolu. (Beş görsel değişken vardır: biçim, boy, değer, renk ve yönlendirme.)
—İkt. *Bağımsız* ya da *açıklayıcı değişken*, bir ekonometrik modelin açıklanmasında rol oynayan değişken. *Ekzojen değişken* → DIŞSAL* DEĞİŞKEN. ||*Endojen değişken* → İÇSEL* DEĞİŞKEN. ||*Karar değişkeni*, bir ekonometrik modelin dışında bulunmakla birlikte, bir yetkiliye bağımlı olan değişken.
—İstat. Veri bir kümede değişebilen bir büyüklük: öyle ki, bu büyüklüğün aldığı değere, en azından kuramsal olarak, bir sıklık ya da yüzde olarak bir sıklı oranı* karşılık gelebilir. || *Bağımlı değişken*, bir deneyde, bağımsız bir değişkenin (ya da değişkenlerin) etkisiyle değişen özellik. (Eşanl. YANIT DEĞİŞKEN.) || *Bağımsız değişken*, bir deneyde, deneycinin etki yaptığı ve nicel ya da nitel olarak değiştirdiği etmen.
—Mant. ve Mat. Bir bağıntı ya da fonksiyonda, kendisiyle eşdeğer olan birçok belirli (değişmez) terimle yer değiştirilebilecek belirsiz terim. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Değişken simgesi*, biçimsel bir dilin düzenlenmesinde yer alan simge.
—Mat. çözlm. *Değişken değişimi*, cebirsel denklemleri çözmede kullanılana benzeyen ve integralleme alanında çok yararlı olan teknik. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Bilş. Bağımsız değişkenlerin iletimi, çağrılan programın yürütülmesi için gereklidir ve çağrılan programda yapılmış hesapların sonucu olarak kabul edilen parametrelerin değerini, çağıran programa aktarmaya yarar. Bağımsız değişkenlerin iletimi çağrılan programın ya değeri ya da adı çağrılarak sağlanır; birinci halde altprogramın parametreleri çağrıda belirtilen değerleri alır; ikinci halde ise çağıran ve çağrılan programlarda kullanılan ve bağımsız değişkenler listesinde yer alan parametrelerin adları belirtilir.
—Mant. ve Mat. "Değişken" terimi bir anlamsal yorumlama terimidir; bu yorumlamada, öteki simgelerden farklı olarak, değişken simgelerinin yorumlaması bir dil uygulamasıyla saptanmış değildir. Bu alanda iki tür değişkenden söz edebiliriz: 1. *görünür* ya da *bağlı* değişkenlerde, bu değişkenlerin yer aldığı ifadeler, değerleri bakımından bu ifadelere bağımlı değildir [örneğin, $\int f(x)\,dx = \int f(t)\,dt$ $\forall x A(x) \Leftrightarrow \forall y A(y)$]; 2. *özgür* ya da *gerçek* değişkenler ise, belirli bir değişkenlik alanında değişik değerler alabilirler [böyle bir değişkenin yer aldığı bir ifadenin değeri değişkenin olası değerleriyle bağımlıdır: örneğin $x < 10$, ki burada x, $\mathbb{Z}$, A(x)...'den geçer.]
—Mat. çözlm. *Değişken değişimi*. Bu yöntemi açıklamak için aşağıdakı fonksiyonu göz önüne alalım:

$$\begin{aligned} f : I &\to \mathbb{R} \\ x &\to f(x). \end{aligned}$$

burada I, $\mathbb{R}$ nin bır aralığıdır ve bu aralık üzerinde f nin sürekli olduğu varsayılır. φ fonksiyonu

$$\begin{aligned} [\alpha, \beta] &\to I \\ t &\mapsto \varphi(t) \end{aligned}$$

olsun; x yerine $\varphi(t)$ konduğunda, f fonksiyonuna değişken değişiminin uygulandığından söz edilir ve böylece t değişkeninin yeni bir fonksiyonu oluşturulur:

$$\begin{aligned} [\alpha, \beta] &\to \mathbb{R} \\ t &\to f[\varphi(t)]. \end{aligned}$$

Bu teknik integralleme alanında çok kullanılır. Nitekim $[a, b] \subset I$ olmak üzere $\varphi(\alpha) = a$ ve $\varphi(\beta) = b$ eşitlikleri göz önüne alınır ve ayrıca φ ve φ''nün $[\alpha, \beta]$ aralığında sürekli oldukları varsayılırsa, şu bağıntı

Bell Helicopter Textron

Bell XV-15 **değişken** uçağı (ilk uçuşunu mayıs 1977'de gerçekleştirdi)

elde edilir:

$$\int_a^b f(x)\,.\,dx = \int_\alpha^\beta f[\varphi(t)]\,.\,\varphi'(t)\,.\,dt.$$

DEĞİŞKENISILI sıf. SOĞUKKANLI'nın eşanlamlısı.

DEĞİŞKENISILILIK a. SOĞUKKANLILIK'ın eşanlamlısı.

DEĞİŞKENLEME a. Bilş. Programın başında belirtilmiş parametreleri kullanarak, bu programın özel problemleri çeşitli koşullarda işleyebilmesi için yapılan düzenleme.

DEĞİŞKENLİ sıf. Mat. çözlm. *Birçok değişkenli fonksiyon*, $\mathbb{R}^n$ nin ya da $\mathbb{C}^n$ nin bir parçası üzerinde tanımlı f fonksiyonu; X değişkeni çoğu kez $(x_1, \ldots, x_n)$ biçiminde yazılır. (Bu değişkenin $f(x)$ değeri $f(x_1, \ldots, x_n)$ biçiminde gösterilir ve n değişkenli fonksiyondan söz edilir.)

DEĞİŞKENLİK a. Değişken olma durumu.
—Biyol. Değişmeye, değişiklik geçirmeye yatkınlık. (Bk. *ansikl.* böl. Zootekn.)
—Fiz. *Sürekli değişkenlik*, değişimleri sürekli olan bir büyüklüğün alabileceği değerlerin tümü. (Eşanl. KONTİNUUM.)
—Mad. oc. *Bölgesel değişkenlik*, bir yatağın cevher oranında ya da damar kalınlığında bölgesel özellikte dalgalanmalar gösteren değişkenlik. (Bölgesel değişkenlikler, jeostatik çerçevede, rastlantısal fonksiyonların gerçekleşmesi biçiminde değerlendirilir.)
—Psik. *Ruhsal-hareketsel (psikomotor) değişkenlik*, kendini bir işe verme konusunda güçlük çekme; hareketsel etkinliğin aşırı ölçüde artışı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ruhbil. Değerlerin ya da ölçülerin aynı bireyde *(birey içi değişkenlik)*, bır bireyden diğerine *(bireylerarası değişkenlik)*, farklı gruplar arasında *(gruplararası değişkenlik)* farklılık göstermesi.
—Termodin. *Fiziko-kimyasal bir sistemin bağımsız değişkenliği*, bir sistemde, değeri bağımsız olarak saptanabilen en büyük parametre sayısı. (Bir sistemin bağımsız değişkenliği evreler* kuralıyla verilir.)
—ANSİKL. Psik. Değişkenlik, çocuklarda, 4-5 yaşa kadar normaldir ve okul ile aile çevresinde az çok hoşgörüyle karşılanır. 4-5 yaştan sonra, genellikle, aşırı heyecanlılığa bağlı olan değişkenlik, çocuğun güvensizlik duyduğu durumlarda ortaya çıkar ve çoğunlukla, boğuntuya karşı bir savunmadır. Sürekli aşırı hareketlilik, çocukluk döneminin bazı psikozlu gelişmelerinde, başkasıyla ilişki kurmayı reddetmenin belirtisidir.
—Zootekn. Genetik değişkenliğe çeşitli düzeylerde rastlanabilir: âlem düzeyinde türlerde çeşitlenme; tür düzeyinde ırk ve topluluklarda çeşitlenme; ırk düzeyinde tiplerde ve bireylerde çeşitlenme; birey düzeyinde, her lokusteki alellerde yani az çok yüksek derecede heterozigotlukta çeşitlenme. Genetik değişkenlik doğal ayıklamayla elde edilebilecek ilerlemelerin temelidir; aynı biçimde, ayıklama belli bir seçime uyulmadan yapıldığında genetik değişkenliği azaltabilir.

DEĞİŞKESEL sıf. İkt. Ekonometrik model yapımında, bir modelin değişkesiyle ilgili olan.

DEĞİŞKİN sıf. Değişikliğe uğramış; değişik, muaddel.

DEĞİŞME a. **1.** Başka bir biçime ya da duruma girme: *Bu koşullar altında değişme kaçınılmazdır.* **—2.** Karşılıklı alıp verme işi; mübadele.

—Fels. Bir değişikliğe uğrayan varlığın varoluş tarzı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Müz. Türk müziğinde, bir yapıt içindeki usul geçkisi.

—Oy. *Değişme yapmak,* satrançta, aynı değerde taşları karşılıklı alarak değişmek. || *Değişmede kazanmak, değişmede kaybetmek,* düşük değerde bir taşı yüksek değerde bir taşla değiştirmek ya da tersini yapmak.

—Saatç. Bir saatin çalışmasındaki devindirici kuvvet (yay, pil) değişmelerinin, yatay konumdan düşey konuma geçişin, sıcaklık farklarının yol açtığı eşzamanlılık hatasından kaynaklanan sapma (günde saat olarak).

—ANSİKL. Fels. Değişme kavramı, özellikle Aristoteles, Kant ve Hegel tarafından incelendi. Aristoteles'e göre, değişmenin *(metabole)* üç ana tipi vardır. Bunlar, sırasıyla, hareket, bozulma ve meydana gelmedir: "Zorunlu olarak üç değişme vardır: özneden özneye doğru değişme, özneden özne olmayana doğru değişme, özne olmayandan özneye doğru değişme" *(Physika,* 5,1).

Kant'a göre, değişme, ya bir şeyin özel niteliklerinin değişikliğe uğraması *(Veränderung),* ya da bir şeyin başka bir şeye dönüşmesidir *(Wechsel).* Kant için en önemlisi, bir nesnede değişen şeyin (sürekli olanın tersine) durumudur: Değişme *(Veränderung),* aynı bir nesnenin belli bir varoluş tarzından sonra gelen başka bir varoluş tarzıdır" *(Kritik der reinen Vernunft* [Salt aklın eleştirisi], 1, 1, 2).

Hegel'e göre, "değişme *(Veränderung),* buradavarlığın kendinde zaten bulunan bir şeydir; buradavarlık, varlıkla yokluğun bir birliğidir, kendinde oluştur"*(Wissenschaft der Logik* [Mantık bilimi], 1, 2). Bu hareket, önce varlığın dış yanını, onun başka bir buradavarlıkla yapıcı ilişkisini, kısaca, bir özel "yatkınlığı" etkiler; ama, onun gerçek gücü, sözkonusu varlığın niteliğinin değişmesine yol açar -tıpkı fizikte suyun "bir anda katı cisim olması" gibi. Bu "nicelikten niteliğe geçiş", bir "yatkınlık" değişmesidir; buradavarlığın, kendi kavramı içinde kendisinin ötesine geçmesi ve kendi sonsuzluğuna ulaşmasıdır *(ay. ypt.).*

Değişme *(la Modification),* Michel Butor'un romanı (1957). İkinci kişi ağzından yazılan roman, son derece tutarlı bir ruhbilimsel çerçeveye uygun olarak, biri günden güne yaşlanan, öbürü gençliğini koruyan iki kadın ve iki kent (Paris ile Roma) arasında gelişir. Yolcu, iki gar arasında, üçlü bir güzergâh izler: maddi yol, manevi yol, sırların öğrenildiği yol. Yazı makineleri satıcısı, beraberinde getirdiği kitabı okumaz: "tek gerçek yükü" olan kendi kitabını yazmaya karar vermiştir. Kendi kendini sorgulaması, acılar içinde kıvranması, okurun da kendi kendini sorgulamasını ve acılar içinde kıvranmasını dile getirir.

DEĞİŞMECE a. Bel. Kural ya da kullanımdan belli bir sapma gösteren dil birimi ya da dil birimlerinin düzenlenimi.

—ANSİKL. Bel. Değişmece kavramı dilin normal, kendiliğinden, "doğal" kullanımıyla imgelerle dolu, dolaylı, adlandırmakla yetinmeyip canlandırmak, simgelerle göstermek isteyen kullanımı arasındaki karşıtlığa dayanır. Bu nedenle değişmece, "alışılmış" bir anlamla "istenen" bir anlam arasındaki metin karşıtlığının, sözcük ya da tümcenin ikili işlevini algılama olanağını veren sonucudur.

Klasik retorik, değişmecelerin sayımını yaptı ve bunları sınıflandırdı. Ama anlatımla içeriğin çeşitli düzeyleri arasındaki sınırı saptamak her zaman kolay olmadığı için, klasik retoriğin sınıflandırmaları bir keyfilik payı içeriyordu. Değişmeceler arasında şöyle bir ayrım yapılabilir: 1. *Diksiyon değişmeceleri* (dilin ses düzeyi ve sesle anlam arasındaki alışılmış ilişkiyi değiştiren kullanımlarla ilgili değişmeceler): ses yinelenmesi, önsesdüşüm, sonsesdüşüm, apofoni, yarımuyak, hece birleşmesi, ikileşme, göçüşme, paragoj (ya da iç türeme), benzeşleşme, öntüreme, iç düşme, birlenme; 2. *Kuruluş değişmeceleri* (cümledeki sözcük düzeniyle ilgili değişmeceler): kopukluk, yineleme, kesiklik, çaprazlama (ya da karşıtlık), eksilti, değişikleme, hyperbaton (ya da ters çevirme), söz uzatma, yineleme, anlam uyum, totoloji (ya da eşsöz),zeugma; 3. *Sözcük değişmeceleri* ya da *mecazlar* (gerek günlük kullanımdaki, gerekse bireysel kullanım ve edebiyat yapıtlarındaki sözcüklerin anlam değiştirmeleriyle ilgili değişmece ya da mecazlar): alegori, anıştırma (ya da ima), karşıtlama, dolaylı adlama, kaydırma, yumuşatma, değişleme, eğretileme, düzdeğişmece, kapsamlama; 4. *Düşünce* ya da *üslup değişmeceleri* (yazarın düşüncesinin sunuluş biçimiyle ilgili değişmeceler): karşısav, seslenim, karşılayım, döküm, ünlem, dereceleme, abartma, soru, ilenme, yeğinseme, dolanma, geçiştirme, canlılaştırma, kesme.

Az ya da çok yapılaşmış bir nitelik taşıyan değişmeceler sistemi her ne kadar kuralcı bir rol oynayabilirse de (falan etkiyi sağlamak için filan değişmeceyi kullanmak gerekir), daha çok betimleyici bir işlev yerine getirebilir: o zaman değişmeceler, edebiyat yapıtına ilişkin bir üslup çözümleme aracı oluştururlar.

DEĞİŞMEK gçz. f. **1.** Bir süreç sonunda farklılaşmak; bir başka biçime girmek: *Burada her şey değişmiş, hiçbir şeyi tanıyamıyorum. Zamanla düşünceleri değişti. Hava değişiyor, yağmur yağacak.* **—2.** Bir kimse, ya da bir şey sözkonusuysa, yerine bir başkası geçmek. *Dernek başkanı her yıl değişir. Adresim değişmedi.*

—Küm. kur. Üzerinde T ile gösterilen bir iç bileşim yasası tanımlanan bir kümenin bir elemanı için, işlemin sonucunu etkilemeksizin bir diğer elemanla yer değiştirme özelliğine sahip olmak: $a \mathrm{T} b = b \mathrm{T} a$. ($a$ ve b elemanları değişirler ya da başka bir deyişle bunlar *değişmeli*'dir.)

—Mat. çözlm. ve Fiz. A ve B gibi iki işlemci için, AB=BA bağıntısını sağlamak.

—Tıp. *Derisi değişmek,* deri tepkisinde değişiklik olmak.

◆ g. f. **1.** *Bir şeyi, bir kimseyi (bir şeyle, bir kimseyle) değişmek, şeyleri değişmek,* onu, onları karşılıklı alıp vermek; değiştirmek, takas etmek, mübadele etmek: *Çantanı benimkiyle değişir misin? Onunla yerlerimizi değiştik.* **—2.** *Üstünü, üstündeki giysiyi vb. değişmek,* onu çıkarıp bir başkasını giymek: *Akşam yemeği için üstünü değişmek.* **—3.** *Bir kimseyi, bir kimseye, dünyaya, hiçbir şeye vb. değişmemek,* onu herkesten, her şeyden üstün tutmak, ona çok değer vermek: *Annesini dünyalara değişmez. Seni hiç kimseye değişmem.*

◆ **değiştirmek** g. f. **1.** *Bir şeyi, bir kimseyi değiştirmek,* onu öncesine oranla farklı kılmak; farklı duruma getirmek: *Noktalama yanlışları cümlenin anlamını değiştirmiş. Bu yeni saç biçimi onu çok değiştirdi. Tanınmamak için sesini değiştirmek. Zamanla kâğıt renk değiştirdi. Modern yapılar şehrin görünümünü çok değiştirdi. Ben böyle demedim, sözlerimi değiştiriyorsun. Dünyayı değiştirmek.* **—2.** *Bir şeyi, bir kimseyi (bir başkasıyla) değiştirmek,* onun yerine aynı türden, aynı işlevde başka bir şeyi, başka bir kimseyi koymak: *Yemek masasında tabakları değiştirmek. Eski perdeleri değiştirmek. Yöneticiyi değiştirmek. Akşam yemeği için elbisesini değiştirmek. Sekreter değiştirmek. Meslek değiştirmek. Mücevhercinin yüzüğün taşlarını değiştirmiş olduğunu fark ettim.* **—3.** *Bir şeyi, bir kimseyi (bir başkasıyla) değiştirmek, şeyleri değiştirmek,* onu, onları karşılıklı olarak alıp vermek, değişmek, takas etmek: *Kitabı plakla değiştirmek. Bir oyun daha oynayalım, ama önce eşlerimizi değiştirelim.* **—4.** *Bir şeyin yerini değiştirmek, bir kimsenin görevini değiştirmek,* onu başka bir yere götürmek, bir kimseyi başka bir işe, başka bir göreve göndermek: *Geçişi engelliyorsunuz, arabanızın yerini değiştirin. Ona sormadan atama yerini değiştirdiler.* **—5.** *Yer, yön değiştirmek,* bir yeri başka bir yere, yöne gitmek üzere terk etmek, bırakmak: *Araba aniden yön değiştirdi ve yanda giden arabaya bindirdi. Şerit değiştirmek. Herhalde bu kitap kendi kendine yer değiştirmedi, onu birisi aldı. Adres değiştirirseniz, bize haber verin.* **—6.** *Düşüncesini, görüşünü, tavrını vb. değiştirmek,* başka bir düşünce, görüş, tavır vb. benimsemek: *Bu konudaki görüşünü değiştirmedi.* **—7.** *Taşıt değiştirmek,* aynı yolculuk süresince birinden diğerine geçmek; aktarma yapmak: *Sultanahmet'e gitmek için üç araba değiştirmeniz gerek.*

—Denizc. *Rota değiştirmek,* bir gemiden söz ederken, izlediği rotadan ayrılıp başka bir rotaya dönmek.

—Dilbil. Dilsel öğelerden söz ederken, belirli bir bağlamda birbirlerinin yerine kullanılabilmek. || *Öğeleri değiştirmek,* öğelere değiştirim işlemi uygulamak.

—Dilbilg. Fiil ya da sıfatla ilişkisi bakımından, belirteçten söz ederken, anlama belirginlik kazandırmak.

—Küm. kur. *Bir elemanı, buna bir bileşim yasasıyla bağlı diğer bir elemanla değiştirmek,* $a \mathrm{T} b$ çarpımı yerine, $b \mathrm{T} a$ çarpımını koymak.

—Mat. çözlm. ve Fiz. *İki* A *ve* B *işlemcisini değiştirmek,* AB çarpımı yerine BA çarpımını koymak.

—Sirk. *Bir iskambil kâğıdını, bir madeni parayı, bir yüzüğü değiştirmek,* bu nesnelerden birinin yerine bir eşini koymak.

—Tekst. *Kat yeri değiştirmek,* kumaş fabrikalarında, katlanmış bir kumaş parçasının kat yerlerini üstüne sarıldığı kartonun ortasına getirerek kat yerinin kumaş üzerinde iz yapmasını önlemek.

—Zootekn. *Diş değiştirmek,* atın yaşı konusunda alıcıyı yanıltmak için, kesici dişleri yapay diş minesiyle kaplamak.

◆ **değiştirilmek** edilg. f. Değiştirmek işi yapılmak, değiştirmek işine konu olmak: *Dernek başkanı değiştirildi. Çantalar kaşla göz arasında değiştirilmiş. Bu kural değiştirilemez.*

◆ **değiştirtmek** ettirg. f. Değiştirmek işini yaptırmak: *Koltukların yerlerini değiştirtmek.*

DEĞİŞMELİ sıf. Ceb. *Yasası toplamalı olan, değişmeli bir* G *grubu üzerinde ters değişmeli yasa,* $\forall (x, y) \in \mathrm{G} \times \mathrm{G}$, $y \perp x = -(x \perp y)$ olmak üzere, G üzerinde, $\perp$ ile belirtilen ikinci iç bileşim yasası.

—Ceb. ve Küm. kur. İki ya da birçok terime uygulanan ve bu terimlerin sırası değiştirildiğinde sonucu değişmeyen bir işlem için kullanılır. (Aritmetikte, toplama ve çarpma değişmeli işlemlerdir.) [Eşanl. KOMÜTATİF]

—Küm. kur. Yer değiştirebilen iki eleman için kullanılır. || *Ters değişmeli,* bileşenlerinin yeri değiştirildiğinde karşıt işaretli ya da yönlü sonuç veren bir işlem için kullanılır. (Gerçek ya da sanal iki sayının farkı ve vektör çarpımı, ters değişmeli işlemlerdir.)

—Müz. İçinde usul geçkisi bulunan yapıt için kullanılır.

DEĞİŞMELİLİK a. Küm. kur. Değişmeli bir işlemin özelliği.

DEĞİŞMEZ sıf. Değişmeyen, değiştirilemeyen şey için kullanılır; sabit: *Değişmez yargıları var. Mevsimlerin değişmez sırası.*

—Bilş. *Değişmez noktalı gösterim,* bir bilgisayarda, değişmez konumdaki ondalık

noktadan sonra aynı sayıda rakam bırakılarak uygulanan sayı gösterim yöntemi. (Değişmez noktalı gösterim, çok büyük ve çok küçük sayıları göstermeye olanak vermez.) [Karşt. KAYAN* NOKTALI GÖSTERİM.]

—Ceb. *Bir f uygulamasıyla değişmez parça, f* (X) = X eşitliğini sağlayan X parçası. (Her eleman değişmezse, X nokta nokta değişmezdir, tersi durumda ise, tümel olarak değişmezdir.) || *Bir grubun değişmez altgrubu,* SEÇKİN* ALTGRUP'un eşanlamlısı.

—Dilbil. Kimi dillerde cins, sayı, kişi ya da durum değişikliklerine uğramayan sözcükler için kullanılır (örn. belirteçler, ilgeçler, bağlaçlar, ünlemler).

—Dy. *Değişmez dizi,* genellikle banliyö hizmeti gören ve biçimini sürekli koruyan taşıt, vagon dizisi.

—Fiz. ve Kim. Arı bir cismin ya da bir karışımın ayırtedici özelliklerini belirtmeye yarayan büyüklüklerin (erime sıcaklığı, kaynama sıcaklığı, kırılma indisi vb.) sayısal değeri. (Eşanl. SABİT.)

—Fizs. kim. *Değişmez sistem,* bağımsız değişkenliği sıfır olan denge halindeki sistem. (Üç evresi bir arada bulunan arı bir cisim, değişmez bir sistem oluşturur.)

—Fizyol. *Biyolojik değişmez değer,* bir organın (karaciğer, kalp, vb.), bir sistemin ya da organizmanın çalışmasını değerlendirmeye yarayan ve istatistik olarak normal kabul edilen değer. (Biyokimyasal dozajlar [kanda şeker, azot, vb.], iyon saptanması, kan sayımı, aşil refleksogramı, biyolojik değişmez değerlerle ilgili en sık yapılan incelemelerdir.)

—Geom. Afin bir dönüşüm sonucu, kendi öz görüntüsüne eşit olan bir nokta ya da bir şekil için kullanılır. || Bir şeklin belli bir dönüşüm sonucu kendi görüntüsünde rastlanan bir ölçüsü ya da bir özelliği için kullanılır. || *Bir dönüşümde değişmez nokta,* bu dönüşümde sabit kalan nokta. (Eşanl. İKİKAT NOKTA.) || *Bir f uygulamasıyla tümel olarak değişmez E kümesi,* elemanlarının her biri değişmez olmaksızın f(E) = E eşitliğini sağlayan küme. || *Nokta nokta değişmez küme,* her elemanı değişmez olan ve bu nedenle kendisi de değişmez olan küme.

—Hematol. *Alyuvar değişmez değerleri,* alyuvarlara özgü üç değeri gösteren değişmezler (ortalama alyuvar hacmi, alyuvardaki ortalama hemoglobin yoğunluğu, alyuvardaki ortalama hemoglobin miktarı).

—Mat. çözlm. Bir uygulamayla değişmeyen öğeler için kullanılır. || *Değişmez fonksiyon,* tanım kümesinin bütün elemanları için aynı görüntüyü veren fonksiyon. || *Değişmez nokta teoremi,* bir (E, *d*) tam metrik uzayında tanımlı, büzülen bir *f* uygulamasının burada düzgün sürekli olduğunu ve *f*(*a*) = *a* olacak biçimde, E nin tek bir *a* elemanı bulunduğunu belirten teorem. || *Yerel değişmez fonksiyon,* tanım kümesinin her elemanının bir dolay kabul ettiği *f* fonksiyonu; fonksiyon bu dolaylar üzerinde değişmezdir. (Yerel değişmez fonksiyon süreklidir.)

—Ruhbil. *Değişmez yöntem,* mutlak ya da farklı eşikleri ölçmek için psikofizikte kullanılan yöntem. Bu yöntemde, uyaranların tümü, rasgele bir sırayla deneğe sunulur ve sonra eşiğin değeri, istatistik olarak hesaplanır.

◆ a. Bilş. Yapısı ve değeri bir programın yazımı sırasında belirlenen ve programın yürütülmesi boyunca değişmeyen veri.

—Ceb. Değeri her zaman aynı olan nicelik; bir denklemde değişkenlerden bağımsız sayı. (Eşanl. SABİT.)

—Çekird. fiz. *Radyoaktif değişmez,* bir radyoelementin bir atomunun birim zamanda bozunma olasılığı biçiminde tanımlanan ayırtedici nitelik.

—Elekt. *Elektrik değişmezi,* BOŞLUĞUN MUTLAK ELEKTRİK GEÇİRGENLİĞİ*'nin eşanlamlısı. || *Manyetik değişmez,* BOŞLUĞUN MUTLAK MANYETİK GEÇİRGENLİĞİ*'nin eşanlamlısı.

—Fiz. *Temel değişmez,* fizik kuramlarında temel rol oynayan özel büyüklük. (Eşanl. SABİT.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Geom. Değişmeyen nokta ya da tümel olarak değişmeyen şekil. || *Bir dönüşümler grubunda değişmez,* bu dönüşümlerin her birindeki değişmez. || *Bir S sisteminin skaler değişmezi,* S nin geometrik toplamı ile O noktasındaki 𝔐 (O) bileşke momentinin skaler çarpımı. (Adından da anlışıldığı gibi, değeri O noktasının seçiminden bağımsızdır.)

—Mak. san. *Rateau değişmezleri,* türbomakineleri belirlemeye yarayan ve devingen çarkın çevre hızı ile yarıçapından elde edilen boyutsuz büyüklükler. (Böylece bir manometre katsayısı, bir debi katsayısı ve bir güç katsayısı tanımlanır. Bu çeşitli değişmezlerin tekterimli bileşimiyle makinenin özgül hızı ve özgül yarıçapı belirlenir. Bu değişmezlerin değişik sayısal değerleri türbomakinelerin sınıflandırılmasını sağlar.)

—Mant. ve Mat. Bir kaplamı (gösterdiği bir şey) olan simge. (Doğal dillerdeki özel adların karşılığı. Örneğin 2, aritmetik dilinin bir değişmezidir.)

—Nük. müh. *Zaman değişmezi,* hiçbir düzenleyici katkı olmaksızın bir nükleer reaktörde çevrime giren nötron sayısının, Napier logaritmasının tabanıyla, yani *e* = 2,718 sayısıyla çarpımı oranında artmasını ya da bu sayıya bölümü oranında azalmasını sağlayan zaman aralığı.

—Ruhbil. Piaget'nin öğretisinde, fizik ya da matematik bir dönüşümde varlığını sürdüren özellik ya da bağıntı.

—ANSİKL. Fiz. Günümüzde kabul edilen değerleriyle, başlıca temel değişmezler şunlardır:

α^{-1}, ince yapı değişmezinin tersi
137,036 04 ± 0,000 11;

e, elektronun yükü
(1,602 189 2 ± 0,000 004 6). 10^{-19}C;

h, Planck değişmezi
(6,626 176 ± 0,000 036). 10^{-34}J.sn;

m_e, elektron kütlesi
(9,109 534 ± 0,000 047).10^{-31} kg;

N_A, Avogadro değişmezi
(6,022 045 ± 0,000 031). 10^{26}/kilomol;

c, ışık hızı
(299 792 458 ± 1,2) m/sn.

DEĞİŞMEZLİK a. Değişmeme durumu; sabitlik.

—Balist. *Mermiyolu değişmezliği,* atış* cetvellerinde gösterilmiş "toprak çizgisinin ek düzeltmelerini" göz ardı etmeye olanak veren balistik varsayım. (97 modeli 75'lik toplara uygulanmış bu varsayım, eğik atış yapan günümüz topları için geçerliliğini yitirmiştir.)

—Denizbil. *Tuz oranı değişmezliği,* başlıca bileşenlerinin göreceli oranı değişmeden kalan deniz suyunun özelliği.

—Fiz. Kimi fizik yasalarının, bağıntılarındaki büyüklüklerin dönüşümü sırasında, değişmeme özelliği. (Bu bir bakışım biçimidir.) || *Değişmezlik ilkesi,* fizik yasalarının, genel yapılı dönüşüm gruplarında değişmezliğini doğrulayan ilke. (Böylece görelilik kuramı bir uzay-zaman değişmezliği ilkesine indirgenir, yani fizik yasaları uzay ve zaman ötelenmeleri, uzay dönmeleri ve Lorentz dönüşümleri karşısında eşlenik bir değişmezlik taşır.) || *Ölçek değişmezliği,* alanların genlik fazını değiştiren ve ölçek adı verilen kimi dönüşümlerde fizik yasalarının değişmezliği.

—Istat. Bir değişkenin özel bir dönüşümle değişmeme özelliği.

—Kâğ. san. *Boyutsal değişmezlik,* KARARLILIK'ın eşanlamlısı.

—Psikan. *Değişmezlik ilkesi,* Freud'un, haz ilkesinin ekonomik temeli olarak önerdiği ilke. Bu ilkeye göre, ruhsal aygıt, çeşitli özdüzenleme mekanizmalarıyla, uyarılma düzeyini değişmezlik içinde tutmaya yönelir. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ruhbil. *Algısal değişmezlik,* algının düzenlenmesini sağlayan otomatik ve bilinçdışı mekanizma. Nesnel bakımdan önemli duyusal değişikliklere uğramış nesneler, bu mekanizmanın etkisiyle, öznel bakımdan değişmez olarak görünürler. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Topol. *Bölgenin değişmezlik teoremi,* $\mathbb{R}^n$ nin bağıntılı bir U açığı verildiğinde; *f*:U → $\mathbb{R}^n$ fonksiyonu birebir ve sürekliyse *f* (U) nun bir açık ve *f* nin bir eşyapı uygulaması olduğunu belirten teorem.

—ANSİKL. Psikan. Fechner, 1873'te, enerjinin genel korunumu ilkesini, psikofizyolojiye yayan bir dengelilik ilkesi varsayımı ileri sürmüştü. Freud, ilk kuramsal açıklamalarında (Breuer'in tersine), değişmezlik ilkesinin ağır bastığı bir organizma özdüzenlenimi sistemini göz önüne almaz. Ona göre, sinir sisteminin çalışması "eylemsizlik ilkesi"ne bağlıdır, yani burada, sinir hücrelerinin belli nicelikte bir uyarılmadan kurtulma eğilimi sözkonusudur. Bu açıdan ele alınınca değişmezlik yasası, yaşamın güçlüklerinin gerekli kıldığı bir durum, yani eylemsizlik ilkesinin geçici bir durumu ve bir yön değiştirmesidir. Bu varsayım, *Rüyalar ve yorumları*'nda (Die Traumdeutung) [1900] yeniden ele alındı ve işlendi. Buna göre, bilinçdışı sistemin ayırtedici özelliği olan büyük nicelikte enerji akımı, önbilinç-bilinç sistemi tarafından bastırıma uğratılıyordu. Bu varsayım, Freud'un daha sonra ileri süreceği haz ilkesi ve gerçeklik ilkesi (bu ilke uyarılmaların düzeyini değişmezlik içinde tutmaya yönelir) karşıtlığının bir öntaslağıydı.

Freud'un, değişmezlik ilkesini, ancak 1920'de, *Jenseits des Lustprinzips*'de (Haz ilkesinin ötesinde) kesinlikle ortaya koyduğunu görüyoruz. Değişmezlik ilkesi burada, "içsel uyarılmanın azaltılması ve ortadan kaldırılması eğilimi" olarak anlaşılan nirvana ilkesiyle bir tutulmuştur. Eylemsizlik ilkesiyle değişmezlik ilkesi arasındaki ayrımı bir yana bırakır gibi görünen bu açıklamanın görünüşte kaldığını söyleyebiliriz. Çünkü Freud, ölüm dürtüsündeki temel özelliğin, gerilimleri mutlak olarak ortadan kaldırma eğilimi olduğunu söyler ve yaşam dürtüsündeyse, Eros'un düzenleyici etkisi altında, bu eğilimin yön değişikliğine uğradığını ileri sürer.

—Ruhbil. Bir eksen çevresinde döndürdüğümüz bir nesneye baktığımızda, onu biçim değiştirmiş olarak görmeyiz. Oysa, bu nesnenin imgesi, retina üzerinde kimi zaman büyük bir değişikliğe uğrar. Nitekim bize yaklaşan bildik bir nesneyi de büyüyor gibi görmeyiz, oysa bu nesnenin retinadaki imgesi, kimi zaman önemli ölçüde büyür (sinemadaki bazı özel etkiler bunu açıkça gösterir). Günün çeşitli saatlerinde ya da bir lambanın yanmasıyla, farklı biçimde aydınlanan bir nesnenin renk değiştirdiğini de görmeyiz.

Biçim, büyüklük ve renk değişmezliği olaylarının kapsamı çok geniştir. Değişmezlik, bebeğin ilk aylarında gerçekleşir. Bu olaya hayvanlarda da rastlanır. Değişmezlik, her zaman tam bir düzenleme sağlamaz (nitekim bir kulenin tepesinden bakıldığında insanlar küçücük görülür) ve bunun oranı, Brunswick formülüyle saptanabilir. Değişmezlik olayları, algısal etkinliğin, uyarana (uyartıya) ancak bir ölçüde bağlı olduğunu ve hem edinilmiş bilgilere, hem de nesnelerin saptanmasını amaçlayan gerçek bir "hesaba" dayanan bir işlemden geçtikten sonra ortaya çıktığını açıkça gösterir.

DEĞİŞMEZÖLÇER a. Nük. müh. *Zaman değişmezölçeri,* bir nükleer reaktörün dönemini ya da zaman değişmezini ölçmeye yarayan aygıt.

DEĞİŞTİREN a. Ceb. *Değiştiren grubu,* G grubunun değiştirenleri kümesinden doğan grup, yani sonlu sayıda değiştirenin bir çarpımı olan küme. (TÜREVLENMİŞ ASAL GRUP da denir.) || *Bir G grubunun iki a ve b elemanının değiştireni,* $aba^{-1}b^{-1}$ elemanı.

—Mat. çözlm. ve Fiz. *İki A ve B işlemcisinin değiştireni,* simgesel olarak [A, B] biçiminde yazılan AB – BA farkı. (Değiştireni sıfır olan iki işlemcinin değişmeli oldu-

Sulzer

montaj sırasında bir nükleer reaktörün ısı **değiştiricisi**

kuvvet çifti **değiştiricisi**
1. Kesit;
2. Anlık hızlanma sırasında bir otomobilin hidrodinamik kuvvet çifti değiştiricisinin şeması

ğundan söz edilir.) [Bk. *ansikl.* böl. Fiz.]
—ANSİKL. Fiz. Değiştirenler cebiri, fiziksel büyüklükleri işlemcilerle gösteren kuvantum kuramında temel bir rol oynar. Bu kuramda özellikle Heisenberg* eşitsizlikleri, konum ve devinim miktarının değişmeli olmayan işlemcilerle gösterilmesi olgusuna bağlıdır.

DEĞİŞTİRGE a. Değişiklik yapılması için verilen önerge; tadil teklifi: *Katsayının artırılması ile ilgili değiştirge hükümetçe reddedildi.*

DEĞİŞTİRGEÇ a. Metalürj. KONVERTER'in eşanlamlısı.

DEĞİŞTİRİCİ a. Değiştirme işlevi gören şey
—Anal. kim. *İyon değiştiricisi,* asit (katyon değiştiricisi) ya da bazların (anyon değiştiricisi) özgün niteliklerini gösteren, dolayısıyla katyon ya da anyonları tutan doğal ya da sentetik katı madde. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Dilbil. İçmerkezli bir kuruluşta yer alan, dağılımı kuruluşun genel dağılımından değişik olan kurucu. (Örn. belgeç sıfatlar, ad tamlamaları ya da ilgi adılıyla gelen tümceler ad diziminde değiştirici işlev üstlenirler.)
—Dy. *Hat değiştirici* → MAKAS. ‖ *Yön değiştirici,* lokomotifin üzerine yerleştirilen ve seyir yönünü değiştirmeye yarayan aygıt.
—Elektroakust. *Plak değiştiricisi,* bir pikapta birçok plağın art arda ve otomatik olarak çalınmasını sağlayan mekanik düzenek.
—Elektrotekn. Bir elektrik enerjisi kaynağıyla beslenen bir devreye bağlandığında, kaynağın verdiği akımın biçimini değiştiren statik enerji çeviricisi. (Başlıca değiştirici tipleri, doğrultucular, eviriciler, frekans değiştiricileri, almaşık akım ve doğru akım kıyıcılarıdır.) [Eşanl. MÜTATÖR.]
—Isıbil. *Isı değiştiricisi,* bir akışkanı, farklı sıcaklıkta dolaştırılan başka bir akışkanla ısıtmaya ya da soğutmaya yarayan aygıt. (Eşanl. EŞANJÖR.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Mak. san. *Kuvvet çifti değiştiricisi,* kullanıcı bir organa iletilen motor kuvvetinin ya da kuvvet çiftinin belirli sınırlar arasında otomatik olarak ve sürekli biçimde düşürülmesini sağlayan aygıt. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Takım değiştiricisi,* kimi programlanmış kumandalı takım tezgâhlarında takımları otomatik olarak yerleştirmeyi ve değiştirmeyi sağlayan düzenek. ‖ *Yön değiştiricisi,* mekanik bir takımın çalışma yönünü değiştirmeye yarayan mekanizma.
—Telekom. *Frekans değiştiricisi,* frekansı değiştiren ya da çeviren düzenek.
◆ sıf. Değiştirme özelliği olan, değiştirme işlevi yapan şey için kullanılır.
—Genet. *Değiştirici gen,* başka bir genin etkisini engelleyen ya da kolaylaştıran gen.
—ANSİKL. Anal. kim. M^+ katyonları içeren bir çözelti, A^+ iyonları taşıyan bir katyon değiştiricisi ile temas ettiğinde, değiştirici ile çözelti arasında kütle etkisi yasasına uyan kimyasal bir dengenin kurulduğu gözlenir:

$$\underset{\text{değiştirici reçine}}{A^+} + \underset{\text{çözelti}}{M^+} \rightleftharpoons \underset{\text{çözelti}}{A^+} + \underset{\text{değiştirici reçine}}{M^+}$$

ve

$$\frac{[A^+]\ \text{çözelti} \cdot [M^+]\ \text{reçine}}{[A^+]\ \text{reçine} \cdot [M^+]\ \text{çözelti}} = K.$$

M^+ iyonu içeren bir çözelti, değiştirici reçineyle yüklü bir kolondan geçirildiğinde iyonlar, bu mekanizmayla tersinir bir biçimde bağlanabilir; çünkü reçine, daha sonra derişik A^+ iyonu çözeltisiyle yenilenebilir.
Suların yumuşatılmasında eskiden iyon değiştiricisi olarak kolonların beslenmesi için doğal alüminosilikatlar, yani zeolitlerden yararlanılıyordu; günümüzde ise sentetik reçineler kullanılır. Katyon ya da anyon değiştiricisi reçineler, makro-iyonsal yapıda organik bileşiklerdir; bu bileşikler, H^+ ya da OH^- iyonlarını bağlayan $—COO^-$, $—SO_3^-$ ya da $—NH^+_3$ grupları taşır ve H^+ ya da OH^- iyonlarını aynı işaretle başka iyonlarla değiştirmeye elverişlidir. Na^+, Ca^{2+}, Cl^-, SO_4^{2-} gibi iyonsal katışkı maddeleri içeren sert su, reçine üzerinden geçirildiğinde bu iyonlar, H^+ ya da OH^+ iyonları ile yer değiştirir; çözeltiye geçen H^+ OH^- iyonları su oluşturur ve böylece arıtılmış (iyonları giderilmiş) su elde edilir. Değiştirici kolonlar, asit ya da bazlarla temas ettiğinde sürekli yenileneceğinden uzun süre kullanılabilir.
Bitkisel ya da hayvansal bir proteinin hidrolizinden sonra oluşan çok sayıda aminoasit yine bu teknikle ayrılır. Asitle ayrıştırma sonucu elde edilen aminoasitlerin katyonları ($R—NH_3^+$), çok sayıda $—SO_3H$ grubu içeren makromoleküller den oluşmuş sülfonlu polistiren reçinesi üzerinden geçirildiğinde, H^+ iyonları ile yer değiştirir ve seçimsel olarak tutulur.
—Elektrotekn. Elektromekanik çeviricilerin yerini alan değiştiricilerde uzun süre cıva buharlı supaplar kullanıldı. Günümüzde bunları oluşturan bileşenler, silisyum kökenli diyot, tranzistor ya da tiristor gibi yarı iletken düzeneklerdir. Tüm bu öğeler anahtar gibi çalışırlar, yani kendilerine gelen akımı, uygulanan gerilimlere göre (diyot) belli bir gecikmeyle ve kumanda elektrotlarına verilen işaretlere bağlı olarak (tranzistorlar ve tiristorlar) geçirirler ya da geçirmezler.
—Isıbil. *Isı değiştiricileri* iki kategoride ele alınır: *Statik değiştiriciler* ve *dinamik değiştiriciler.* Statik değiştiricilerde, ısı alışverişi yapan iki akışkan, iletken, katı bir çeperle birbirinden ayrılır. İşlevlerine göre bunlardan biri *birincil akışkan,* öbürü *ikincil akışkan* adını alır. Bu kategoride, akışkanların akış yönlerine göre, genellikle şu türler yer alır: *koşut akımlı* değiştiriciler, *karşıakımlı* değiştiriciler ve *çapraz akımlı* değiştiriciler. Birinci türde akış yönleri aynıdır, ikinci türde koşut ancak karşıt yönlüdür, son türde ise, akış yönleri birbirine diktir. Kimi statik değiştiricilerde, ısı alışverişlerini iyileştirmeye yarayan, karmaşık, geometrik tasarımlı, ayırıcı çeperler bulunur; birbirine çok yakın yerleştirilmiş plakalar ve akışkan için çok sayıda dar geçitler içeren bu tür değiştiricilere, *tıkız değiştiriciler* adı verilir.
Çok değişik şekilde çalışan dinamik değiştiricilerde, ısıyı toplamak için katı bir kütle kullanılır. Birincil ve ikincil akışkanlar, kütle üstünde sırayla dolaştırılır; bu amaçla ya akışkanların almaşık biçimde dolaşımı sağlanır ya da kütle döndürülür. Birinci halde, değiştiricilere genellikle *reküperatör* ve bazen *rejeneratör* adı verilir. İkinci halde ise, bunlar *döner değiştirici* adını alır.
—Mak. san. *Kuvvet çifti değiştiricisi.* Bu aygıtların en çok kullanılan türü hidrodinamik değiştiricidir ve bir reaktöre bağlı hidrolik bir kavramadan oluşur. Devindirici mile bağlı sürükleyen ya da birincil rotor ile sürüklenen ya da ikincil rotor arasında (bir araba sözkonusu olduğunda krank mili ile devindirici tekerlekler arasında) bir ya da birçok reaktör yer alır. Bir çarkla donatılan her reaktör, iki rotor arasına ve bunların milleri üzerine serbestçe monte edilir. Düzeneğin tümü yağla dolu sızdırmaz bir karter içine yerleştirilir. Birincil rotor, motordan aldığı dönme devinimi sonucu sıvıyı ikincil rotorun içine iter; böylece sıvı, ikincil rotorun çark palalarına bir basınç uygulayarak bu rotorun motorla aynı yönde dönmesini sağlar. İki rotorun göreli hızları, direnen kuvvete göre değişir. Reaktörün görevi sıvı akımının doğrultusunu hıza göre değiştirmek ve dolayısıyla ikincil rotoru etkileyen kuvvet çiftinin değerini artırmaktır. İki rotorun hızı eşit olursa, hız düşürme değeri ortadan kalkar ve değiştiricinin tüm parçaları bir hidrolik kavrama oluşturur ve aynı devinimi yapar.

DEĞİŞTİRİLEBİLİRLİK a. Isıbil. Bir gaz yakıtın, herhangi bir ayarlama gerektirmeden ev aygıtlarında ve basit bir ayarlamayla kimi sanayi aygıtlarında kullanılabilme özelliği. (Eskiden bu tür aygıtlar karşılaştırma ölçeği olarak alınan bir gaza göre ayarlanırdı.)

DEĞİŞTİRİLİR sıf. Ceb. Sonuç değişmeksizin birbiriyle değiştirilebilen iki çarpan ya da iki işlemci için kullanılır.

DEĞİŞTİRİLME a. Değiştirilmek eylemi.

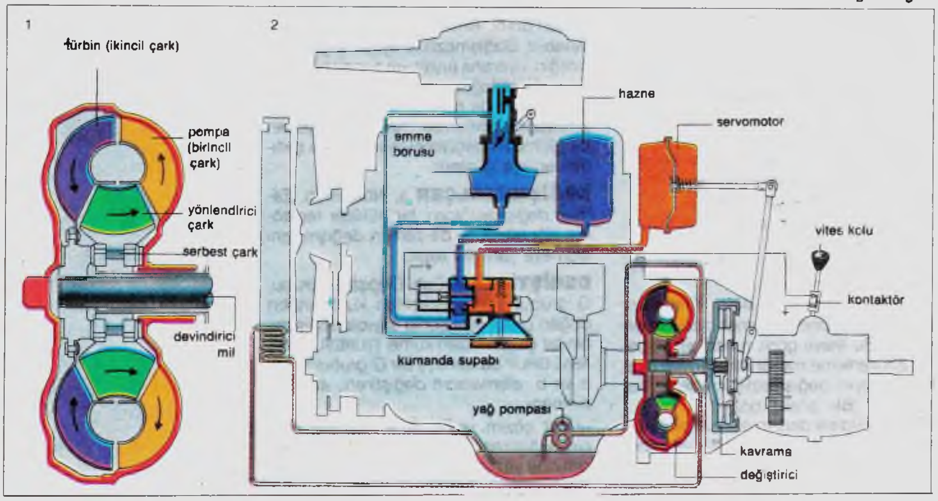
DEĞİŞTİRİLMEK → DEĞİŞMEK.

DEĞİŞTİRİM a. Bir şeyin başka bir şeyin yerine getirilmesi.
—Bilş. Bir iletim ağı ile birbirine bağlı iki bilgisayar arasında veri taşıma tekniği.
—Dilbil. Belirleyici dilbilimsel ayrılıkları saptamak için sesçil, biçimbilimsel, anlambilimsel öğeleri birbirleriyle değiştirmeye dayalı işlem. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ Söz zincirinde yer alan iki öğenin belirim düzenini değiştirmeye yönelik işlem. ‖ *Değiştirim dönüşümü,* üretici-dönüşümsel dilbilgisinde, tümcenin kurucu öğelerini, anlam değişikliğine yol açmadan değiştirmeye yönelik işlem.
—Fels. Özellikle marxçı iktisatta, eşdeğerli emtianın (malların), çeşitli aktarılma biçimlerini kapsayan, iki taraf arasında bilerek ve karşılıklı olarak gerçekleştirilen etkinlik. (Eşanl. DEĞİŞİM.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Mant. *Değiştirim yasası,* önermeler mantığında

$$[p \rightarrow (q \rightarrow r)] \rightarrow [q \rightarrow (p \rightarrow r)]$$

biçiminde sunulan önemli teorem.
—Ruhbil. Bir ruhsal etkinliği ve sonuçlarını değişikliğe uğratma. Bu değişiklik, genellikle, geçmişteki bir başka etkinlikten

Sachs belgesine göre

ileri gelir. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İki yanlı değiştirim,* bir organla öteki arasında gerçekleşen değiştirim (karşıyanlı).

—ANSİKL. Dilbil. Örneğin, *kat* sözcüğündeki ilk harfin değiştirimi, türkçedeki *sat, tat, bat,* vb. sözcüklerinin farklılığından dolayı bir dizi ünsüz sesbirimler saptamayı sağlar: [s], [t], [b]. Değiştirim işlemi dilbilimsel çözümlemenin tüm düzlemlerinde (sesbirimsel, biçimbilimsel, sözdizimsel, anlambilimsel) gerçekleştirilebilir ve değiştirilebilir öğeleri bir araya getiren paradigmatik sınıflar oluşturmayı sağlar.

—Fels. Üretim ilişkileri, kişisel bağımlılık ilişkilerinden ayrılmamış olan ve kendi tüketimleri için üreten toplulukların bireyleri arasında, değiştirim sözkonusu değildir. Marx şöyle der: "Yararlı bir nesne, bol olması dolayısıyla üreticisinin gereksinimlerini aşınca, üretici için kullanım değeri olmaktan çıkar ve belli koşullarda, değiştirim değeri olarak kullanılmaya başlar. Nesneler, kendi başlarına insanın dışındadırlar ve dolayısıyla, başkasına devredilebilirler. Bu devretmenin karşılıklı olabilmesi için gerekli tek şey, insanların, bu devredilebilir nesnelerin özel mülkiyetini elinde bulunduran kişiler ve dolayısıyla, bağımsız kişiler olarak, örtük bir anlaşma gereği, birbirleriyle ilişki içine girmeleridir. Ne var ki, böylesi bir karşılıklı bağımsızlık ilişkisı, hangi biçime bürünürse bürünsün, ilkel bir topluluğun bireyleri arasında sözkonusu değildir. [...] Emtia değiştirimi, toplulukların bittiği yerde; toplulukların, yabancı topluluklarla ya da bu toplulukların bireyleriyle ilişkiye girdikleri noktada başlar. Nesneler, yabancılarla ortak yaşam içinde emtiaya dönüşür dönüşmez, geriye teperek, toplum içi ortak yaşamda da, aynı biçimde, emtiaya dönüşürler" (*Kapital,* 1, 2).

"Değiştirim, tam anlamıyla yerel olan bağlarını kopardığı ve emtianın değeri, genel insan emeğini gittikçe daha fazla temsil ettiği ölçüde, toplumsal genel eşdeğer işlevini yerine getirebilecek nitelikteki emtia, yani değerli madenler, para biçimini edinirler" (*ay. ypt.*). Marx, emtia değiştiriminin, bir eşdeğerliler değiştirimi olduğunu ve bundan ötürü, bir kâr sağlayıcısı olmayacağını belirtir (*Kapital,* 1, 5). Aynı bakış açısından Engels de şöyle yazar: " Üretim ve değiştirim, iki farklı işlevdir. Değiştirim olmadan da üretim olabilir; değiştirimse -tanımı gereği, üretilmiş şeylerin değiştiriminden başka şey olmadığından-üretim olmadan gerçekleşemez" (*Anti-Dühring,* 2, 1).

—Ruhbil. "Değiştirim" terimi, öğrenme ve bellek alanında, genel olarak, bir öğrenmenin bir başka öğrenme tarafından değişikliğe uğratıldığı her durumu belirtmek için kullanılır. Ama, "olumlu değiştirimler", yani yararlı olanlarla "olumsuz değiştirimler", yani gerilemeye yol açan değiştirimler birbirinden ayırt edilir. Ne var ki, sonuncu değiştirimleri belirtmek için, "karışım" sözcüğü daha yaygın olarak kullanılır. Böylece, açıkça belirtilmediğinde, "değiştirim", "olumlu değiştirim" le eşanlamlıdır. Değiştirimde, iki temel etki gözlenebilir:

1. bir ilk A öğrenmesinin, bir ikinci B öğrenmesi ya da bu öğrenmenin ürünleri üzerindeki etkileri. A'nın B üzerindeki doğrudan etkileri, B öğrenmesinin, B'nin A'dan sonra geldiği zaman, A'dan sonra gelmediği zamana oranla daha hızlı olması biçiminde ortaya çıkabilir. A'nın, B ürünleri üzerindeki etkilemeleri -koşullar değişmediğinde-, B'de edinilmiş olanların unutulmaya gösterdikleri daha büyük bir dirence yol açabilir. Bütün bu durumlarda, "dönük" değiştirim etkilerinden söz edilir.

2. bir başka durum da ortaya çıkabilir: bu, A'nın ürünleri üzerinde B'nin etkisinin görülmesidir. Bu etki, pek yerinde olmayarak, "gerietkili" diye nitelenmiştir. B'nin, A öğrenmesi üzerinde, doğal olarak, doğrudan bir etkisi sözkonusu değildir. Bu durumda değiştirim, B'nin A'dan farklı olmasına ve A'nın kapsamındaki hiçbir şeyin yinelenmemesine rağmen, A'da öğrenilmiş olanın gücünün, kullanılma hızının ve unutulmaya direncinin, B öğreniminden sonra daha da pekişmesi olarak kendini gösterir. Bununla birlikte, değiştirim etkileri, bir yinelenme sırasında da gözlemlenebilir (örneğin, yeniden öğrenme sırasında). Bu durumun şeması, ABA'yı AOA' da karşıt duruma getiren şemadır (burada O, araya bir şey eklenmediğini belirtir). Eğer, bu iki durumun birincisinde A'nın yeniden öğrenilmesinin ikinci duruma oranla daha kolaylaştığı gözlemlenirse, gerietkili bir değiştirimin var olduğu genellikle söylenebilir.

Olumlu ya da olumsuz (karışımlar) olsun, değiştirim olayları çok karmaşıktır. Bunlar, her şeyden önce, A'da ve B'de öğrenilmiş olanların benzerlik ilişkilerine bağlıdır; ancak bu ilişkiler de çok karmaşık olabilir. Bir başka önemli etken, A ve B'yi ayıran zaman aralığıyla bu sürece ilişkin öteki süreler olmak üzere, zamanın kendisidir. A ve B'nin ortaya çıktıkları durum ve A ile B'nin örgütlenmesini belirleyen "iç" ilkeler de bu açıdan önem taşırlar. Günümüzde, A ile B'yi öğrendikleri, bunu bellekte sakladıkları ya da yeniden hatırlamaya yöneldikleri zaman, öznelerin ruhsal etkinliklerinde nelerin olup bittiği üzerinde ayrıca durulmaktadır. Değiştirim etkileri, bireylerin ruhsal gelişiminde, okuldışı ya da okuldaki öğrenmelerinde ve bu alanda ortaya çıkan farklılıklarda önemli bir rol oynar. Toplumsal koşullarla açıklanabilecek belli birtakım bireyler arası farkların, değiştirim aracılığıyla ortaya çıktığı söylenebilir.

Psikanalizdeki "aktarım" kavramı, değiştirimden çok farklıdır. Ama aktarımın da, öğrenme değiştirimininkine benzer bir mekanizmaya dayandığı ileri sürülmüştür (ilk olarak N. Miller tarafından); yani bu yoruma göre, hastanın çocukluğunda edindiği heyecansal tepkiler (A), durumların ve rollerin benzerliği dolayısıyla psikanaliz tedavisi (B) sırasında yeniden ortaya çıkmaktadır.

DEĞİŞTİRİMLİ sıf. Dilbil. Değiştirime ilişkin.

DEĞİŞTİRİMSELLİK a. Dilbil. Dildeki birçok öğenin özdeş cümle yapılarına girebilme yatkınlığı.

DEĞİŞTİRME a. Değiştirmek eylemi.

—Antropol. Bazı toplumlarda görülen ve bedenin bir bölümüne (eski amerind toplumlarında kafatası, Çin'de ayaklar) yeni bir biçim verme amacı güden uygulama.

—Ask. *Sınıf değiştirme,* bir muvazzaf subayın bireysel uygunluk nedeniyle bir başka sınıfa geçmesi.

—Cerr. *Yüz* ya da *organ değiştirme,* plastik cerrahide yüzün ya da bir organın biçimini değiştirmek amacıyla yapılan cerrahi müdahale.

—Filol. Özgün metinde, bulunmayan bir öğeyi ekleme ya da herhangi bir değişiklik yapma. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Havc. *Adım değiştirme,* pervane palalarını eksenleri çevresinde döndürerek, hücum açıları uçuş hızına göre değişecek biçimde bu pervaneye farklı adım verme.

—Hematol. *Plazma değiştirme,* önemli bir miktar plazma çıkararak yerini başka bir eriyikle doldurma tekniği. (Ancak hücre ayırıcı aygıtlar icat edildikten sonra gerçekleştirilebilmiştir.)

—Isıl. mot. *Yağ değiştirme,* kirlenmiş, karbonlaşmış, yani kullanılmış yağı (önceden saptanmış bir kilometreden sonra) motor karterinden boşaltma ve yerine uygun nitelikte yeni yağ koyma.

—İda. huk. *Yer değiştirme,* bir yerde görev yapan memurun başka bir yere atanması. (Devlet memurları k.'nun 72. maddesine göre, yer değiştirerek yapılan atanmalar, hizmetlerin gereklerine, özelliklerine, Türkiye'nin ekonomik, sosyal, kültürel ve ulaşım koşulları yönünden benzerlik ve yakınlık gösteren iller gruplandırılarak saptanan bölgeler arasında adil ve dengeli bir sistem içinde gerçekleştirilir. Yeniden ya da değiştirme yoluyla yapılacak atamalarda aile birimini korumak bakımından kurumlar arasında gerekli eşgüdüm sağlanarak eş ve sağlık durumları göz önünde bulundurulur.)

—İkt. *Değiştirme enerjisi,* F. Perroux tarafından ortaya atılan bu kavram, her karar merkezinin (örneğin bir işletme), yakın çevresini değişikliğe uğratan bir enerji çıkarıp yaydığını dile getirir.

—Koregr. *Ayak değiştirme,* entrechat deux'yü oluşturan, küçük batterie'ye ait sıçrama zamanı.

—Kuyumc. *Ayar değiştirme,* değerli bir parçanın (sikke, mücevher) ayar damgalı bölümü, ağırlığı ve ayarı düşük başka bir parçaya lehimlenerek yapılan hile.

—Mak. san. *Yön değiştirme,* bir devinimin (örneğin ilerlemenin) yönünü ters çevirme.

—Müz. *Değiştirme işaretleri,* önüne konduğu sesi, yarım ya da iki yarım ses tizleştiren ya da pesleştiren işaretler. (Diyez [#], çift diyez [×] tizleştirir; bemol [♭], çift bemol [♭♭], pesleştirir; bekar [♮], diyez ya da bemolün etkisini yok eder. Türk müziğinde, yukarıda belirtilenler dışında, bir koma, beş koma [bemol için dört] ve sekiz koma değerinde üç tür diyez [[illegible]] ve bemol [[illegible]] vardır. Batı diyezinin türk müziğindeki değeri dört koma; batı bemolününse beş komadır.) || *Parmak değiştirme,* klavyeli çalgılarda, bir ya da iki tuşa, tuşların kalkmasına fırsat bırakmadan değişik parmaklarla basma.

—Petr. san. ve Isıbil. *Gaz değiştirme,* boruhattıyla dağıtılan bir gazın yerine farklı nitelikte bir başka gaz dağıtma. (Kimi kez GAZ DÖNÜŞTÜRME de denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Psikan. Bir affektler niceliğinin, bağlı olduğu bilinçdışı tasarımdan ayrılarak, bu tasarımla zayıf ve hatta rastlantısal bağları olan bir başka tasarıma bağlanmasına yol açan ve birincil süreçlerin ayırtedici özelliğini oluşturan işlem. (Bu durumda, ikinci tasarım, hak etmediği bir ruhsal önem kazanır ve birinci tasarım da etkisini yitirerek bu işlemden dolayı bastırıma uğrar.)

—Sirk. Bir eşyayı tutar gibi yaparak avcunun içinde saklama ya da bir eşyanın arkasına atma ve o ana kadar saklı tutulan benzer bir eşyayı ortaya çıkarma. (Özellikle iskambiller, kâğıt oyunları, paralar değiştirilir.)

—Siyas. bil. Onayına sunulmuş bir metinden bir paragrafı, bir cümleyi ya da cümlenin bir bölümünü kaldırmayı oy çoğunluğuyla kararlaştıran görüşme halindeki bir meclisin kararı.

—Telekom. *Frekans değiştirme,* bir işaretin frekans tayfı bileşenlerini, bu bileşenlerin fazında ya da genliğinde bir bozulmaya yol açmadan frekans ekseni üzerinde, evirtimli ya da evirtimsiz öteleme işlemi. (Bu işlem, özellikle, frekans değiştirmeli ya da *süperheterodin* adı verilen radyo alıcılarında, alınan işaretlerin yükseltilerini ve seçılmesini kolaylaştırmak için yapılır; yükseltme ve seçme ise daha alçak frekanslarda çalışan değişmez ayarlı bir yükselteçle sağlanır.)

—Tiyat. *Açık değiştirme,* bir dekoru, perdeyi indirmeden ve ışıkları karartmadan, oyuna ara vererek ya da vermeden değiştirme.

—Topbil. *Dal değiştirme,* bir işçiyi, kendi uzmanlık dalından başka bir dalda görevlendirme. Böylece işçi, yeni uzmanlık alanında iş olanakları sunan bir kesim ya da bölgeye kaydırılabilir.

—ANSİKL. Filol. Metinlerdeki değiştirmeler (metinleri elyazısıyla çoğaltan yazıcıların yanlışları nedeniyle) istemeden ya da isteyerek yapılır. Başlıca değiştirme türleri: gerçek ya da varsayılan bir boşluğu doldurmak için yapılan ekleme, zaman içerisinde metne katılan parçalar ya da tiyatro oyunlarına eklenen replik, sahne düzeni notları, vb.'dir. Kimi değiştirmeler de, metnin anlamını ya da kapsamını değiştirmek için yapılırdı. Bu durumda, özgün bölümlerin kaldırılmasıyla değiştirmenin

boyutları daha da karmaşıklaşırdı. Örneğin, İustinianos'un, kendi döneminde yürürlükte olan *Codex* ve *Digesta*'ya uyum sağlamak için imparatorluğun eski dönemlerinden kalma yasa metinlerini değiştirmesi.

—Petr. san. ve Isıbil. Gaz değiştirme, doğal gazların ve petrol gazlarının ortaya çıkışı sonucu gaz sanayisinde zorunlu bir hale geldi. Kullanıcılara satılan yakıt gazı bir yüzyılı aşkın süredir taşkömürü damıtılarak elde ediliyor ve boruhatlarıyla dağıtılıyordu. Bir boru ağında dağıtılan gazın yapısı değiştirildiğinde, hem evlerde, hem ticaret ve sanayi kuruluşlarında kullanılan aygıt brülörlerinin kimi özelliklerini de değiştirmek gerekir.

DEĞİŞTİRMEK → DEĞİŞMEK.

DEĞİŞTİRTMEK → DEĞİŞMEK.

DEĞİŞTOKUŞ a. **1.** Bir şeyi başka bir şeyle değiştirme; takas, mübadele. **—2.** *Değiştokuş etmek,* bir şeyi verip yerine başka bir şey almak.

—Antropol. *Değiştokuş ve karşılıklılık kuramı,* bireyler, gruplar ya da kurumlar arasındaki yükümlülükleri saptayan ve çeşitli nesnelere (armağan, hakaret, kadın vb.) ilişkin süreçleri belirten kavram. (Değiştokuş ve karşılıklılık kuramı, iktisadi antropolojide, akrabalığın ve simgesel etkileşimlerin örgütlenmesini incelemede büyük önem taşır.)

DEĞME a. Değmek, dokunmak eylemi.

—Geom. *Değme çizgisi,* değme noktalarından oluşan ve ancak birkaç durumda varolan çizgi. || *Değme noktası,* iki ya da daha üst basamaktan dokunma noktası. || *Değme öğesi,* birçok eğri ya da yüzeyin ortak noktası.

—Gökbil. Gökkürede bir yıldızın Ay'a ya da bir gezegene, çeperi yakınından geçecek biçimde ve örtülmeksizin görünür yaklaşması.

—Hematol. *Değme sistemi,* kanın pıhtılaşma sürecini başlatan sistem. (Eşanl. KONTAK SİSTEMİ.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Hematol. *Değme sistemi.* Plazmadaki birçok etmenleri kapsar: *Hageman etmeni (değme etmeni* ya da *etmen XII* de denir), bazı yüzeylere değince etkinleşir ve etkin etmen XII haline dönüşür (F XII a); *Fletcher etmeni* ya da *kalikrein öncesi etmen,* F XII a ile buluşunca etkinleşir ve F XII'nin F XII a'ya dönüşmesini hızlandırır; *Flaujéac* ya da *Fitzgerald* ya da *Williams etmeni; etmen XI* ya da *plazma tromboplastin öncel etmeni,* etmen XII a ile tepkimeye girince pıhtılaşmaya varan biyokimyasal tepkimelerin işlemesini başlatır.

DEĞME sıf. **1.** Olumsuz cümlelerde, değeri olan, seçkin, değerli: *Değme öğrenci bu problemi çözemez.* **—2.** *Esk.* Her, herhangi bir, rasgele: *"Değme gün giymeğe bir ton eyledi / Ol tonu dahi hep altun eyledi"* (Erzurumlu Darir, XIV. yy.).

DEĞMEK gçz. f. **1.** *Bir şeye değmek, (birbirine) değmek,* ona ya da birbirine dokunmak, onunla temasta olmak: *Elektrik telleri dallara değiyor. Masaları birbirine değmeyecek biçimde yerleştirmek. Neredeyse başım tavana değecek.* **—2.** Belli bir yaşa ulaşmak: *"Değip on beşime kendim bileli / Severim kır atı bir de güzeli"* (Dadaloğlu, XVIII. yy.). **—3.** *(Bir kimseye) değmemek,* onu rahatsız etmemek, ona ilişmemek; dokunmamak: *Değmeyin çocuğa. Değmeyin de biraz çalışayım.* **—4.** *Değme gitsin* → DEME GİTSİN. || *(Bir iş kı) değme keyfine.* sözü edilen işten aşırı ölçüde haz alındığını belirtmek için söylenir. || *Eline değmek,* eline geçmek: *Gönderdiğim mektup eline değmedi mi?* (yörs.)

◆ **değdirmek, değirmek** ettirg. f. *Bir şeyi bir şeye değdirmek, değirmek,* onun ona değmesini sağlamak, değmesine yol açmak; dokundurmak: *Elini hiçbir yere değdirme.*

◆ **değirmek** ettirg. f. *Yörs.* Bir haberi vb. bir kimseye, bir yere ulaştırmak.

DEĞMEK gçz. f. **1.** *(Bir şeye) değmek,* onu elde etmek için harcanan çabayı yerinde kılacak bir yarar sağlamak, kendisi için yapılan her çabayı, fedakârlığı vb. hak etmek: *Yorulduğumuza değdi. Bir rol için bu kadar alçalmaya değer mi? Değmez!* **—2.** Herhangi bir değerde olmak; etmek: *Bu halıya üç yüz bin lira değer.* **—3.** *Değdi,* hoşa giden bir şey için kullanılan söz: *Bu yorgunluk üstüne, bu kahve değdi.*

DEĞNEK a. **1.** Elde taşınacak incelikte, düzgünce ağaç çubuğu; sopa: *Elindeki değnekle kendine yol açmak.* **—2.** Değnekle atılan dayak, kötek: *Böyle zamanlarda onu ancak değnek yola getirir.* **—3.** *Değnek gibi,* ince ve zayıf kimseler için kullanılır.

—Müz. Orkestra şefinin çubuğu. (XIX. yy.'dan bu yana kullanılmaktadır.) [Eşanl. BAGET.] || Davul, trampet gibi vurmalı çalgıları çalmada kullanılan tahta çubukların genel adı. (Halk dilinde davul çalmak için kullanılan değneğe ZİPZİBİ de denir.)

—Tekst. DÖVME* SIRIĞI'nın eşanlamlısı. || Yün dövmekte kullanılan sopa.

DEĞNEKÇEKİRGESİGİLLER a. Tropikal ve ekvatoral bölgelerde çok yaygın bulunan *Phasma* ve benzeri cinsten böcekleri kapsayan böcekler familyası. (Bil. a. *Phasmidae; Cheleutoptera* takımı.)

—ANSİKL. Değnekçekirgesigiller böceklerin en irileridir: bazılarının uzunluğu 33 cm'yi bulur. Üzerinde yaşadıkları sapları ve yaprakları andıran özgül biçimleri ve hareketsiz duruşları nedeniyle kolay fark edilmezler; ayrıca bedenlerindeki ve ayaklarındaki iri dikencikler böcekçil hayvanların saldırılarına karşı savunma olanağı verir.

DEĞNEKÇİ a. **1.** Taşıtların hareket yerlerinde araç ve yolcu düzenini sağlayan kimse; kâhya. **—2.** *Esk.* Kentin düzeni ile ilgili görevli.

DEĞNEKÇİLİK a. Değnekçinin yaptığı iş.

DEĞNEKLEMEK g. f. Değnekle vurmak; dövmek.

DEĞNEKLİ sıf. **1.** Değneği olan. **—2.** *Esk.* Kapıcı.

DEH sıf. (fars. *deh*). *Esk.* **1.** On sayısı. **—2.** *Deh-sâle,* on yıllık, on yaşında.

DEH ünl. Binek ya da koşum hayvanlarını yürütmek için kullanılan söz. (DAH da denir.)

DEHA a. (ar. *dehā*). **1.** Bir kimseyi, olağanüstü nitelikte şeyler tasarlamakta, yaratmakta yetkin kılan zihinsel yetenek: *Homeros'un engin dehası.* **—2.** Böyle bir yetkinliği olan kimse: *Adı bilinmeyen bir deha. Kendini bir deha sanıyor.*

—*Esk. Deha-kâr,* dehası olan. || *Deha-perver,* (deha besleyen) deha yetiştiren.

DE HAAN (Jacob İsrael), hollandalı yazar (Smilde 1881 - Kudüs 1924). Yahudi kökenliydi, ailesinin katı inançlarını reddetti ve kendisini kişisel, ardından da siyasal bunalımlara sürekleyecek bir mesleğe atıldı. Örtük eşcinselliğine rağmen evlendi, sonra tekrar dine döndü, mistik şiirler yazdı ve Mizrahi hareketine katılarak siyonist eğilimini açığa vurdu (*les Chants juifs* [fr. çev.], 1915-1921). Hıristiyan olan karısını ve çocuklarını terk ederek Filistin'e yerleşti (1918). Bir esenlik döneminden sonra, laik ya da dindar yahudilik ortamında umduğunu bulamayarak yabancı basına siyonizm karşıtı raporlar yazmaya, milliyetçi arap şefleriyle entrikalar çevirmeye başladı. Uyarılara rağmen bu etkinliklerini sürdürdü ve bir cinayete kurban gitti. Romanları (*Pijpelijntjes,* 1904) ve şiirleri (*Quatrains* [fr. çev.], 1924), içini kemiren ve çıkış yolunu erotizmde ve dini lanetlemede bulan acıları dile getirir.

DE HAAS (Wander Johannes), hollandalı fizikçi (Lisse 1878 - Bilthoven 1960). Öğrenimini Leiden Üniversitesi'nde yaptı, burada Lorentz'in (daha sonra kızıyla evlendi) ve Kamerlingh Onnes'in öğrencisi oldu. Önce Groningen, sonra da Leiden Üniversitesi'nde ders verdi ve Leiden' de derin soğutma laboratuvarı müdürlüğüne getirildi. Çok düşük sıcaklıklarda aşırıiletkenlik ve manyetiklik üzerine deneyler yaptı; özellikle, 1947'de, paramanyetik tuzların manyetikliğini giderme yoluyla, o zamanlar için bir rekor olan 0,002 K'lık bir sıcaklık elde etti.

DE HAES (Jos), hollandaca yazan belçikalı şair (Louvain 1920 - Brüksel 1974). Pindaros'un *Epinikoi*'sini çevirdi; ışığı aşkınlık özleminin simgesi olarak gördü (*Cavite d'azur* [fr. çev.], 1964).

DEHAET, -ti a. (ar. *deha'et*). *Esk.* Deha sahibi olma, dâhilik: *"Dehaetinde öyle velûd bir kuvve-i ibdâiyye vardır"* (Cenap Şahabettin).

DEHALET ya da **DAHALET, -ti** a. (ar. *dehalet*). *Esk.* **1.** Sığınma, korunma: *"Necaşi ise kendine dehalet ve iltica edenleri, düşmanları yedine teslim etmeği insaniyete mugayir gördü"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—2.** *Dehalet etmek,* birinin koruyuculuğu altına girmek, birine sığınmak.

DEHAN ya da **DEHEN** a. (fars. *dehān, dehen*). *Esk.* **1.** Ağız: *"Bülbül yetişir bağrımı hûn etti figânın / zabteyle dehânın"* (İzzet Molla, XIX. yy.) **—2.** *Dehen-baz,* ağız oynatan. || *Dehan-bend,* ağız bağlayan, örten; yaşmak. || *Dehan-beste,* ağzı kapalı, susmuş. || *Dehan-güşa,* ağız açan, konuşan. || *Dehen-şûy,* ağzını temizleyen, yıkayan: *"Dehen-şûy olmayanlar bûs-ı damân-ı müdaradan"* (Ragıp Paşa, XVIII. yy.). || *Dehan-ı kadid,* kurumuş ağız. || *Dehan-ı küfran,* iyilik bilmeyen, iyiliği inkâr eden ağız. || *Dehan-ı safa,* çok içten konuşan ağız. || *Dehan-ı teng,* dar ağız.

DEHANE a. (fars. *dehane*). *Esk.* Testi, küp, fırın vb. şeylerin ağzı.

DEHANİ (Muarrif), türk halk şairi (XVI. yy.). Yaşamı hakkında bilgi yoktur. Şiirlerinden kâtiplik ve mücellitlik yaptığı, nakkaş olduğu anlaşılmaktadır. Mizahi şiirler söylemiştir.

DE HARTOG (Jan), hollandalı yazar (Haarlem 1914), tiyatro oyunları yazdı (*Maître après Dieu* [fr çev.], 1945). Denizden esinlenerek yazdığı romanlarının (*Gueux de Dieu* [fr. çev.], 1947-1949) çoğu sinemaya aktarıldı (*Stella,* 1950, *Mary,* 1951).

DE HAVİLLAND (*sir* Geoffrey), ingiliz sanayici (Haslemere, Surrey, 1882 - Londra 1965). 1910'dan başlayarak, havacılık sanayisi henüz çekirdek halindeyken uçak yapımcılığına girişti; sivil havacılığın geleceğini gören ve çalışmalarını bu alana yönelten ilk yapımcılardan biridir. Birinci Dünya savaşı boyunca yalnız askeri uçak yapmak zorunda kaldı. 1920'de bu etkinliğinin büyük bölümünü yeniden sivil havacılık alanına kaydırdı ve "De Havilland Aircraft Company Ltd"yi kurdu. Geoffrey De Havilland, doğuştan deneyciydi; 1909'la 1954 arasında, 112 askeri ve sivil uçak prototipi geliştirdi. 1952'de dünyanın ilk jet yolcu uçağı olan *Comet*'i yaptı.

DEHDEH → DAHDAH.

DE HEEM, hollandalı natürmort ressamları ailesi. DAVİD I (Utrecht, 1570'e doğr. - *ay. y.* 1639) ve oğlu DAVİD II (Utrecht 1610'a doğr. - *ay. y.* 1669), genelde eski zevke bağlı çiçek ve meyve tabloları yaptılar. David II'nin ağabeyi JAN DAVİDSZ (Utrecht 1606-Anvers 1683 ya da 1684) sülalenin asıl büyük yaratıcı ressamıdır. İtalyan-flaman geleneği doğrultusunda büyük boy tablolar yapımına girişerek, resme soktuğu nesnelerin (ıstakozlar, mercanlar, çiçek ve meyveler arasına yerleştirilmiş Ming fayansı kaplar) bolluğu ve zenginliğiyle dikkati çeken dekoratif natürmortlar düzenledi. Görkemli sanatını, oğlu

CORNELİS (Leiden 1631- Anvers 1695) ile öğrencileri (A. Mignon, Joris ve Jan Frans Van Son, özellikle de Andries Benedetti) sürdürdüler.

DEHEN → DEHAN.

DEHEUBARTH, üç büyük Wales krallığından, eski Ceredigion (Cardigan) krallığı'nın genişlemesi sonucu IX. yy.'da kuruları. Başkent *Dinefwr,* Towy kıyısında.

DEHGAN → DİHKAN.

DEHHANİ (Hoca), türk şair (XIII. yy.). Divan şiirinin bilinen ilk temsilcilerinden. Yaşamı ile ilgili ayrıntılı bilgi yoktur. Anadolu selçuklu sultanı Alaettin Keykubat I'e (1220-1237) sunduğu bir kasideden öğrenildiğine göre, o yıllarda Horasan'dan Konya'ya gelmiştir ve yurdu Horasan'a dönmek için hükümdardan izin istemektedir. Konya'ya gelince, saraya kapılandığı, farsça bir Selçuklu şehnamesi yazmakla görevlendirildiği biliniyor. O dönemde Anadolu'da farsça şiir yazmak ve tasavvuf konusunu işlemek akımı yaygındı. Dehhani, farsçadan başka türkçeyi de kullanmış; din ve tasavvuf dışı şiirler yazmıştır. O bakımdan, Dehhani'yi, bu yolun ilk temsilcilerinden biri saymak gerekir. Nazım tekniğini ve divan şiiri kurallarını, zamanına göre, epey ustalıkla kullanmıştır. XV. ve XVI. yy.'larda düzenlenmiş *Mecmuat ün-nezâir* (1436) ve *Cami ün -nezâir* (1512) adlı derlemelerde biri kaside, altısı gazel olmak üzere toplam yedi şiiri bulunmuştur. Gazellerden beş tanesinin üzerinde "nazire-i Dehhani" (Dehhani'nin naziresi) diye yazılı oluşundan, Anadolu'da Dehhani'den önce türkçe ve din-dışı şiirler yazan birtakım şairler yetişmiş olduğu anlaşılıyor. XV. yy. şairlerinden Hatıboğlu, *Makalat-ı Hacı Bektaş Veli* çevirisinin sonunda, Dehhani'yi türk şairlerinin büyükleri arasında sayar. Şiirlerine, XVI. yy. başlarında düzenlenmiş (1512) olan, yukarda adını andığımız bir nazireler dergisinde rastlandığına göre, adı o tarihe kadar unutulmamıştır.

DEHHAŞ sıf. (ar. *dehhâş*). *Esk.* Aşırı korkunç, dehşet verici: *"Şimdi deniz gözünün önünde mehib, azîm, dehhâş bir uçurum gibi açılıyor"* (H. Z. Uşaklıgil).

DE HİDALGO (Elvira), ispanyol soprano (Aragón 1892 - Milano 1980). 12 yaşındayken bir piyano resitali verdi. Milano'da şan eğitimi gördükten sonra, 1908'de Napoli'de opera şarkıcılığına başladı. Daha sonra Monte-Carlo, Paris (1909), New York, Milano (1916) gibi büyük kentlerde sahneye çıktı. Ses alanı çok geniş olan De Hidalgo, yalnız virtüoz bir şarkıcı değil, çok yönlü bir müzikçiydi. 1933'te şarkıcılığı bırakarak öğretmenliğe başladı. Başlıca öğrencileri, Maria Callas ve Leyla Gencer'dir.

DEHİDRAZ a. (fr. *déshydrase*'dan). Bir molekülün hidrojenini bir başkasına taşıyan enzimler topluluğu. (Dehidrazlar, yükseltgeme-indirgeme olaylarını başlatan "hidrojen taşıyıcılardır") [Eşanl. DEZHİDRAZ.]

DEHİDRO- (fr. *déhydr* [o]-). Org. kim. Bir bileşiğin adının önüne geldiğinde, bu bileşikten daha az hidrojen atomu içeren bir başka bileşiği belirten önek. (Örneğin dehidroaskorbik asitte hidrojen atomu sayısı askorbik asitten daha azdır.)

DEHİDROASETİK sıf. (fr. *déhydracétique*'ten). Org. kim. *Dehidroasetik asit,* asetil-3 hidroksi-4 metil-6 α - piron'un yaygın adı. (Asetilasetik esterin özyoğuşması ve bu bileşiğin hazırlanması sırasında yanürün olarak elde edilen dehidroasetik asidin oldukça belirgin bir asit niteliği vardır. Plastikleştirici, mantar ve bakteri öldürücü olarak kullanılır.)

DEHİDROASKORBİK sıf. (fr. *dehydroascorbique*). Org. kim. *Dehidroaskorbik asit,* askorbik asidin yükseltgenmiş biçimi olan dioksogulonik laktonun yaygın adı.

DEHİDROKAMFORİK sıf. (fr. *déhydrocamphorique*). Kim. Formülü $C_{10}H_{14}O_4$ olan, 202 °C'ta eriyen ve kinoleinin, klorokamforik asit ya da bromokamforik asit esterlerine etkimesinden elde edilen bir etilen diasidi için kullanılır.

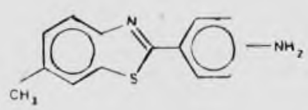
DEHİDROKOLAT a. (fr. *déhydrocholate*).Eczc *Sodyum dehidrokolat,*dehidrokolik asitle aynı tedavi edici etkiye sahip sodyum tuzu.

DEHİDROKOLESTEROL a. (fr. *dehydrocholestérol*). Org. kim. ve Biyokim. Kolestadien-5,7 ol-3 β'nın yaygın adı; kolesterol ile kolekalsiferolun doğal öncüsü. (Kolekalsiferol, dehidrokolesterolün ışık etkisiyle izomerleşmesinden türer.)

DEHİDROKOLİK sıf. (fr. *déhydrocholique*). Eczc. *Dehidrokolik asit,* kolagog etkisi bulunmayan koleretik madde. (Safra azalmasıyla birlikte görülen hastalıklarda kullanılır.)

DEHİDROMORFİN a. (fr. *déhydromorphine*). Eczc. APOMORFİN'in eşanlamlısı.

DEHİDROTİYOTOLUİDİN a. (fr. *déhydrothiotoluidine*). Org. kim. Paraaminofenil-2 metil-6 benzotiyazol'un yaygın adı. (Kaynayan paratoluidin üzerine kükürdün etkimesiyle oluşan dehidrotiyotoluidin, primulin ile her zaman bir karışım halinde elde edilir. Tiyoflavin, tiyazol sarıları ve kloramin gibi önemli boyarmaddelerin bireşiminde kullanılan bir ara üründür.)

dehidrotiyotoluidin

DEHİWALA-MOUNT LAVİNİA, Colombo'nun (Sri Lanka) güney banliyösü; 190 000 nüf. (1988).

DEHLEMEK g. f. **1.** "Deh" seslenişiyle hayvanları yürütmek. **—2.** *Arg. Bir kimseyi dehlemek,* onu kovmak.

DEHLER (Thomas), alman siyaset adamı (Lichtenfels, Bavyera, 1897- Streitberg, Bavyera, 1967). Hukukçuydu. 1926'dan başlayarak demokrat partinin liderlerinden biri oldu, nazizme karşı mücadele etti ve 1938-1944 arasında hapiste yattı. Bavyera liberal partisi başkanlığı (1946-1956), Alman Federal Cumhuriyeti adalet bakanlığı (1949-1953) yaptı, daha sonra da kendi partisinin ulusal başkanı oldu (1954-1957).

DEHLİZ a. (fars. *dehlîz*). Üstü kapalı, dar ve uzun geçit.

—Esk. anat. Kulak boşluğu.

—Zool. Bir hayvanın (tilki, porsuk, köstebek, danaburnu, fare, vb.) yol olarak kullanmak amacıyla toprak altında kazdığı geçit.

DEHLİZCİ sıf. Yapraklarda dehlizler açan böcekler için kullanılır.

DEHLURAN, Susiane'ın kuzeyinde (İran'ın G.-B.'sında, Huzistan'da) vadi; iki arkeolojik sitin (Alı Kuş ve Tepe Sebz) iktisadı, toplumsal ve kültürel dizisi burada kurulmuştu.

Alı Kuş, İ.Ö. 7500-5500 arasında, hepsi de Yenitaş kültürüne bağlı üç evreden geçti: ilkel yöntemlerle tarım (buğday, arpa) ve hayvancılık (keçi, koyun) yapılan, büyük olasılıkla mevsimlik yerleşmeler (7500-6700), iyice gelişmiş tarım ve hayvancılığın yapıldığı, pişmiş tuğladan evleri içeren köyler (6750-6000); seramik (büyük olasılıkla Zagros kentindeki ustalardan öğrenildi) de üretilen 6000-5500 arasındaki dönem. En çok kültür alış verişi Mezopotamya ovasıyla yapılıyordu.

Tepe Sebz ise, İ.Ö. 3500'e doğru, Dehluran iktisadı ve siyasal açıdan yavaş yavaş Susa bölgesine bağımlı hale geldiği sırada ortaya çıkan, merkezileşmiş ve kent tipi ekonomiye doğru gelişen bir evrim sürecini izleme olanağı vermektedir.

DEHMEL (Richard), alman yazar (Wendish-Hermsdorf 1863 - Blankenese, Hamburg yakınında, 1920). Şiirlerinde Nietzsche'nin derin etkisi görülür. "Toplumsal" şiirleri, taraf tutan bir adamın değil, aydın görüşlü ve insanların sefalетine karşı duyarlı bir insanın yapıtıdır. Tutkulu bir mizacı olan Dehmel, aşkı ateşli bir dille yüceltmiş, doğayı tanrılaştırmıştır. Başlıca yapıtları: *Erlösungen* (1891), *Aber die Liebe* (1893), *Lebensblätter* (1895), *Weib und Welt* (1896), *Zwei Menschen* (1903).

DEHN (Max), alman matematikçi (Hamburg 1878 - Black Mountain, Kuzey Carolina,1952). Önce Frankfurt Üniversitesi'nde, 1940'ta ABD'ye göç ettikten sonra da New York Üniversitesi'nde ders verdi. Hilbert'in öğrencisiydi, çalışmaları onun, geometrinin temelleri konusunda vardığı sonuçları genişletti ya da tamamladı. Dehn, mekânda süreklilik belitinin gerekliliğini ortaya koydu ve arkhimedesçi olmayan geometride ilginç teoremlere ulaştı.

DEHNA a. (ar. *dehna*). *Esk.* Geniş, susuz ova, çöl.

DEHNA, Suudi Arabistan'da çöl. Taşlı ovalar ve kumullar biçiminde uzanır. Necit ile Hasa'yı birbirinden ayırır.

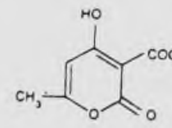
DE HOOCH, HOOGHE ya da **HOOGH** (Pieter), hollandalı ressam (Rotterdam 1629 - Amsterdam 1684'e doğr.). Berchem'in öğrencisiydi, önce Delft'e yerleşerek (1654-1662) burada Vermeer'inkilere benzer eviçi sahneleri çizdi: *Şarap mahzeni* (Amsterdam), *Avlu* (öz. kol.). Amsterdam'a yerleştikten (1662) sonra, konularını kibar çevrelerden seçmeye başladı: *İskambil oyuncuları* (Louvre müzesi), *Sayfiye evi* (Amsterdam). Parlak ve yoğun renkler kullanarak, gölge ve ışık karşıtlıklarından yararlanarak, hollanda altın yüzyılının en iyi ressamlarından biri oldu.

DEHOUSSE (Fernand), belçikalı siyaset adamı (Liège 1906 - *ay. y.* 1976). Liège Üniversitesi'nde hukuk profesörü, sosyalist parti üyesi. 1950'de senatör seçildi ve Avrupa'nın çeşitli kuruluşlarında önemli görevler üstlendi. 1965'te milli eğitim bakanı, 1971'de etnik topluluklararası ilişkilerden sorumlu wallon bakan oldu.

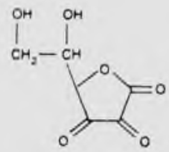
DEHR a. (ar. *dehr*). *Esk.* **1.** Dünya: *"Dehrin ne sefa var acaba sîn ü zerinde / İnsan bırakır hepsini hin-i seferinde"* (Ziya Paşa, XIX. yy.). **—2.** Zaman, devir, zamane. **—3.** *Dehr-i bi-direng, dehr-i bi -sebat,* kararsız, sebatsız dünya: *"Tâkey hevâ-yi meşgale-i dehr-i bîdireng"* (Bakı, XVI. yy.). || *Dehr-i dûn,* aşağılık dünya. || *Dehr-i fani,* geçici dünya.

—ANSİKL. İsl. fels. İslam öncesi cahiliye döneminde Araplar, bu kavramı *kader* anlamına da kullanarak zamanı başlarına gelen iyi ve kötü işlerin kaynağı olarak görürlerdi. Kuran'da kâfirler, insanları yalnızca *dehr*'in öldürdüğüne inandıkları ve ahiret yaşamını inkâr ettikleri için eleştirilir (XLV, 24). Bazı hadislerde Allah'ın *dehr* olduğu belirtilir. Bunlardan birinde Allah'ın *"Dehr'i* kötülemeyin, zira Ben *dehr*'im" dediği anlatılır. Bununla birlikte birçok hadisçi bu hadisteki *dehr* sözcüğü ile Allah'ın kastedildiğini belirtmekten çekinirler. Kelamcılar, bu sorun ile hiç ilgilenmezken Gazali, kavramı islam öncesi anlamında kullanır. Zahiriye mezhebinde dehr, Allah'ın adları arasında geçer.

Dehr suresi, Kuran'ın 76. suresi. *İnsan suresi* diye de anılır. "Dehr" ve "insan" sözcüklerinden her ikisi de surenin ilk ayetinde geçer. Surenin, az kullanılan *Ebrâr*

dehidroasetik asit

dehidroaskorbik asit

Emşâc, Hel-etâ gibi başka adları da vardır. 31 ayetten oluşan sure, Medine' de inmiştir.

Sure, insanın yaratılışının başlangıcında, anılmaya değer bir varlık olmadığı belirtilerek başlar. İnsanın uzun bir evreden sonra, Allah'ın onu değişik durumlardan geçirip bir spermadan (nufte) yarattığı, sonra ona yolunu gösterdiği, bundan sonra da insanın ya şükredici ya da nankör olduğu anlatılır. İyilerin ahlaksal özelliklerinin belirtildiği ayetlerde şöyle denilir: "Onlar, Allah sevgisinden dolayı yoksulu, yetimi ve tutsağı doyururlar. Sizi yalnızca Allah rızası için doyuruyoruz; sizden bir karşılık, bir teşekkür beklemiyoruz, derler." Surede daha sonra, bu tür insanlara Allah'ın ahirette vereceği nimetler sıralanır ve Hz. Muhammet'e Allah'ın hükmünü sabırla karşılaması, inkârcılara boyun eğmemesi, sabah akşam Allah'ın adını anması, geceleri O'na secde etmesi (teheccüd namazı) emredilir. Allah'ın, dilediğini rahmetine kabul edeceğini, zalimlere ise elemli bir azap hazırladığını belirten 31. ayetle sure son bulur.

DEHRA DUN, Hindistan'da (Uttar Pradeş) kent, Delhi'nin K.-K.-D. sunda, Batı Himalayalar'ın ilk yamaçlarında; 270 028 nüf. (1991). Askeri akademi. Tarım ve ormancılık araştırma merkezi.

DEHRİ sıf. (ar. *dehr,* ve *-î*'den *dehrî*). *Esk.* **1.** Zaman ve dünya ile ilgili. **—2.** Ruhun da bedenle birlikte öldüğüne inanan kişiler için kullanılır; materyalist: *"Şair, mütefekkir, dehri yahut müteverri..."* (Cenap Şahabettin, XIX. yy.).

DEHRİYE a. (ar. *dehr,* ve *-iyye*'den *dehriyye*). Esk. fels. Maddecilik (materyalizm).

—Tasav. Evrendeki bütün olayların doğa yasalarının sonucu meydana geldiklerini savunan, Tanrı'yı, yaradılışı, ahireti ve dini kabul etmeyen ve islamda maddeci görüş sahiplerine verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Maddeci görüş sahipleri inançlarından dolayı islam dünyasında *zındık* ve *mülhid* (Allah'ı yadsıyan, doğru inançtan sapan, Allah'sız) olarak da tanınırlar. İnançlarına göre, bütün yaşam dünya yaşamıdır. Bu inanç, onları hazcı (hedonist) bir ahlaka götürmüştür. Yalnızca isteklerine kulak vermiş, onlara uygun olanları iyi, olmayanları ise kötü kabul etmişlerdir. İnançlarına göre, dünyada yalnızca haz ve elem vardır. Melek, şeytan, kâhin denilen şeyler ve rüya yorumları birer uydurmadır. İnsanların ruhlarının öldükten sonra bazı hayvanlara göç ettiğine (tenasüh) inanırlar. Bu inanç ve düşünceleri islam kelamcıları arasında büyük tepki ile karşılandı. Kelamcılar, onların tam tersine, başlangıçsız ve sonsuz olan sınırsız varlık ve gücün Allah olduğunu savundular.

Dehriye, bilgiyi yalnızca duyguya dayandırır. Onlara göre bilim, duyguların etkilenmesiyle elde edilir. Bunların içinden *tabiiyun* (doğacılar) denilen bir grup daha çıktı. Dehriye görüşünde olanlar, dünyanın sürekliliğini kendi öğretilerinin merkezi olarak kabul ettikleri halde, bu ikinci grup, mizaçların özellikleri üzerinde durur ve yaradılışı değil; cenneti ve cehennemi, yeniden dirilmeyi ve kıyamet gününü inkâr eder. Sokrates, Platon ve Aristoteles felsefesinin etkisi ile oluşan *ilahiyun,* bu iki grubun görüşlerini de kabul etmez.

XIX. yy.'da doğa bilimlerinin Batı'dan Doğu'ya geçmesi ile Doğu'da basitleştirilmiş bir maddeci akım doğdu ve bu da tepkiyle karşılandı. Nitekim, 1789 fransız devrimi'nin maddeci öğretisi, Osmanlı İmparatorluğu'nda bir ferman ile reddedildi. Batı'nın bu etkisi, Hindistan'da daha açık bir biçimde görülür. İngilizler'e karşı girişilen ayaklanma (1857-1858) sonunda Seyit Ahmet Bahadır Han, İngilizler ile, ancak Batı'nın bilim ve tekniği ile başa çıkabileceğini öne sürerek bu amaçla Aligarh Üniversitesi'ni kurdu (1875). Üniversitede yapılan çalışmalarla ingiliz kültürünün islam ilahiyatı ile birleştirilmesine çaba sarfedildi; dinsel değer ve kavramların ölçütü olarak da doğa yasaları alındı. Böylece, doğa sözcüğünün ingilizcesi *nature*'dan (neyçır) türetilen *neyçıriyye* ya da *neyçıriyun* (doğacılık, doğacılar) terimi ve öğretisi ortaya çıktı. Ancak bu hareket, çok geçmeden hint müslümanları arasında büyük bir tepki yarattı. Hindistan dışında Cemalettin Efgani gibi düşünür ve din bilginlerince de tepki ile karşılandı. Efgani'nin bu konuda yazdığı risale *Red ale'l Dehrîyyîn* (Maddeciliğe reddiye) adını taşır.

Doğu'da *maddiye* ya da *maddiyyun* (maddecilik) terimleri "dehriye" ya da "dehriyun" ile eşanlamda kullanıldı.

DEHRİYUN çoğl. a. (ar. *dehrî*'nin çoğl. *dehriyyūn*). *Esk.* Maddeciler (materyalistler).

DEHŞET, -ti a. (ar. *dehşet*). **1.** İnsanı dondurup bırakan korku: *Halkı dehşete düşüren bir zelzele. Dehşetten donup kalmak.* **—2.** *Dehşet saçmak,* çevresini korku içinde bırakmak. || *Dehşete kapılmak,* korku ve yılgı içine düşmek, çok korkmak.

—*Esk. Dehşet-âgir,* korkuyla karışık. || *Dehşet-âver, dehşet-engiz,* korku saçan, çok korkutan: *"Feryâdıma dehşet-âver imdâd!.."* (A. H. Tarhan). || *Dehşet-endâz,* korkuya düşüren. || *Dehşet-hâk,* korkunç. || *Dehşet-nisâr,* etrafa dehşet saçan: *"Bakın şu dağlara, dehşet-nisâr dalgalara"* (İsmail Safa).

—Ruhbil. *Gece dehşetleri,* uykunun birinci döneminde ortaya çıkan aşırı heyecanlar. Özne, bu sırada gerçek bir paniğe kapılmış gibidir. (Bu heyecan ve tedirginlikler, iki ve altı yaş arasındaki çocukta sık görülür. Çocuk, hayali varlıklarla boğuşuyormuş gibi bağırır, ağlar ve elini kolunu sallar; güçlükle yatıştırılabilir. Çoğunlukla da yeniden uykuya dalar ve ertesi sabah her şeyi unutmuş olur.)

◆ sıf. Şaşkınlık ve hayranlık uyandıran olağanüstü şey için kullanılır: *Çalışma yöntemleri, dehşet bir şey*

◆ ünl. Olağanüstü şeyler karşısındaki şaşkınlığı, hayranlığı belirtir: *Dehşet, bu ne güzellik!*

DEHŞETİ, asıl adı **Salih,** türk halk şairi, din bilgini ve hattat (Afyon 1802 - *ay. y.* 1866). Babası müderristi. Afyon'da bir süre öğrenim gördü. Uşak'ta Buğdaylı Hoca ve Medine'de Yusuf Gazzi Efendi' den ders aldı. Afyon'a döndükten sonra kendi adına medrese yaptırdı. Ölümüne dek burada ders verdi. Hat sanatına ilgi duyarak Seyit Abdullah Abdi'den ders aldı. Aruz ve hece ile yazdığı şiirlerinden bazıları günümüze ulaştı.

DEHŞETLİ sıf. **1.** Dehşet, korku, ürküntü yaratan şey için kullanılır: *Dışarda dehşetli bir fırtına var.* **—2.** Büyük bir şaşkınlık yaratacak denli olağanüstü ya da aşırı olan şey için kullanılır: *Dehşetli bir sıcak. Dehşetli fiyat artışları.*

◆ be. Çok, son derece: *Tiyatroyu dehşetli seviyor. Sizi dehşetli özledim.*

DEHUA → DİHUA.

DEHÜK, K. Irak'ta Türkiye sınırı yakınında il; 293 304 nüf. (1987); 6 120 km^2 ve bu ilin merkezi kent; Türkiye sınırının 60 km G.'inde, Musul'un 65 km K.'inde.

—Tar. Öteden beri Mızori, Zıbar, Memegeri ve Hakâri aşiretlerinin yaşadığı bölge, XI. yy.'da Selçuklular'ın eline geçti. XII. yy.'dan XVI. yy.'a kadar Behdinan sülalesinden gelen beylerin egemenliğinde kaldı. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Behdinanlı beyi Hüseyin'in osmanlı egemenliğini tanıması sonucu türk topraklarına katıldı (1533). Bir emirlik olarak Musul eyaletine bağlanması üzerine İmadiye beyliğinin sınırları içinde kalan Dehük, Hüseyin Bey'in ölümünden sonra onun oğlu Kubat Bey'e bırakıldı. Kubat Bey öldürüldükten sonra ailenin erkek üyeleri arasında başlayan iktidar kavgasına önce Ferhat Paşa (1586), ardından da Melek Ahmet Paşa (1628) el koydu ve kent İmadiye beyliğine bağlandı. XIX. yy. başlarında bağımsızlık isteyen İmadiye beyleri, Osmanlı devletine karşı ayaklandılar. Devlet otoritesini sağlamak için İncebayraktar Mehmet Paşa'nın giriştiği harekâtı (1808), ardılı Ali Rıza Paşa tamamladı (1834). Ayaklanma bastırıldıktan bir süre sonra tüm bölgeyle birlikte Mir Mehmet'in yönetimine geçti (1879). Birinci Dünya savaşı'nda yöreyi işgal eden İngilizler tarafından yerli ağaların yönetimine verildi (1918). İngilizler'e karşı bağımsızlık savaşı veren Şeyh Mahmut Barzani'nin önemli üslerinden biri oldu. Türkiye Cumhuriyeti'nin Irak ve İngiltere ile imzaladığı antlaşma gereğince (11 mayıs 1926) Irak krallığı'na bırakıldı.

DEİANEİRA. Yun. mit. Savaşçı kadın kahraman. Taliplerinden Akheloos'u yenen Herakles ile evlenir. Bir ırmağı geçmesi için kentauros Nessos'un sırtına biner, Nessos ona tecavüz etmek ister. Bunun üzerine, Herakles, Nessos'u zehirli bir okla öldürür. Kentauros ölmeden önce kanlı gömleğini Deianeira'ya verir ve kocasının ona olan bağlılığının sona ermesi halinde bu gömleğin, kocasını ona geri döndüreceğini söyler. Daha sonraları Iole yüzünden terk edilen Deianeira gömleği Herakles'e gönderir, ancak gömleği giyen Herakles acılar içinde kıvranmaya başlar ve bu işkenceden kurtulabilmek için Oiti dağında kendini yakar. Umutsuzluk ve üzüntüye kapılan Deianeira da kendini öldürür.

—İkonogr. *Deianeira'nın kaçırılması,* Riccio (bronz plaket), A. Pollaiolo (New Haven, ABD), G. Reni (Louvre), Rubens (Hannover, Münih), L. Giordano (Floransa), J.-B. Regnault (Moskova), Büyük Lagrenée (Louvre), A. Welti tarafından betimlendi.

DEİDAMEİA. Yun. mit. Skyros kralı Lykomedes'in kızı. Akhilleus tarafından baştan çıkarıldı ve Neoptolemos adı verilen Pyrrhos'u dünyaya getirdi.

DEİLEPHİLA a. Çoğunlukla alt kanatları yer yer siyaha çalan pembe kelebekleri içeren cins. (*Sphingidae* familyası.)

DEİLGİNİS, ing. **Dalkey** İrlanda Cumhuriyeti'nde (Laigin ili, Dublin yönetim bölümü) kent, Dublin koyunun güney kıyısında; 7 300 nüf. Sayfiye merkezi.

DEİLİNİA a. Tırtılı meşe ve huş ağaçlarında yaşayan, beyaz kanatlı odun pervaneleri cinsi. (Pulkanatlılar takımı; mühendispervanegiller familyası.)

DEİMOS (büyük korku anlamında yun. sözc.), Mars gezegeninin uydusu; 1877'de amerikalı Asaph Hall buldu. Yörüngenin yarı büyük ekseni: 23 520 km. Yıldız ayı dolanım süresi: 1,262 g ya da 30 sa 18 dk. 1971-72'de Mariner 9, 1976'dan başlayarak Viking Orbiter 1 ve Viking Orbiter 2 uzay araçları bu uydunun fiziksel özelliklerini ortaya koydu. Yüzeyinin büyük bir bölümü kısmen aşınmış kraterlerle kaplı olan bu uydu, düzensiz biçimli bir kayaç blokudur (yaklaşık olarak 15×12×11 km'lik üçeksenli dolanımı olan bir elipsoit). Uydunun büyük ekseni sürekli Mars'a dönüktür; onun çevresinde eşzamanlı olarak döner ve gezegene sürekli aynı yüzünü gösterir.

DEİNARKHOS, yunanlı hatip (Korinthos İ.Ö. 360'a doğr. - Atina İ.Ö. 292). Theophrastos'un öğrencisiydi. Mesleğine başkaları için söylevler yazarak başladı. Demetrios Poliorketes'in demokrasiyi yeniden kurması üzerine sürgüne gitti ve 15 yıl Euboia'daki (Eğriboz) Khalkis'te yaşadı. Kendisine mal edilen yüz kadar savunma vardır. Bunlardan yalnız Harpalos olayına ilişkin olan üçü günümüze gelebilmitir *(Demosthenes'e karşı, Aristogiton'a karşı, Philokles'e karşı).*

DEİNOKRATES, Messinia'lı general

(öl. İ.Ö. 183). Roma hesabına çalıştı, ülkesini Akhalar birliği'nden çıkardı ve Philopoimen'i ölüme mahkûm eden kurula başkanlık etti. Akalar birliği'ne komutan seçilen Lykortas'ın, ısrarla katillerin cezalandırılmasını istemesi üzerine, intihar etti.

DEİNOSTRATOS, İ.Ö. IV. yy.'da yaşamış yunanlı matematikçi. Kardeşi Menaikhmos* ile birlikte Platon'un akademisine üyeydiler. Geometriye önemli yenilikler getirdiler (Proklos'a göre). Pappus'a bakılırsa, Deinostratos, çemberi kareye çevirmek amacıyla yaptığı çalışmalarda Hippias*'ın kareleştirme eğrisini kullanmıştır.

DEİNZE, Belçika'da (Doğu Flandre) kent, Gent'in G.-B.'sında, Lys ırmağı kıyısında; 25 000 nüf. Tarım pazarı. Tekstil. — 54 km uzunluğunda bir kanalla Kuzey denizi kıyısındaki Heyst'e bağlanır.

DEİPHOBOS. Yun. mit. Priamos ile Hekabe'nin oğlu; Truva kuşatmasında yararlık gösterdi. Kardeşi Paris'in ölümünden sonra Helene ile evlendi. Truva düşünce Menelaos tarafından öldürüldü.

DEİPHONTES. Yun. mit. Argolis'in efsanevi kralı. Kral Temenos'un kızı Hyrnetho ile evlendi, kral oldu ve kendisini kıskanan kayınbiraderleriyle savaşmak zorunda kaldı.

DEİPYLOS. Yun. mit. Trakya kralı Polymestor ile Priamos'un büyük kızı İlione' nin oğlu. Priamos'un en küçük oğlu Polydoros'u öldürdüğünü sanan babası tarafından boğazlandı.

DEİRA, VI. yy.'da kurulan angl krallığı; başkent *Eoforwic* (York). [→ NORTHUMBRİA.]

DEİRDRE, Gaeller'in efsanevi kadın kahramanı. Bir arpçının kızıdır ve sevgilisiyle kaçar. Kocası hileyle dönmesini sağlar ve karısının sevgilisini ve kardeşlerini öldürür. İrlanda şiirsel feminizminin baş kişisidir (Yeats, Synge, lady Gregory).

DEİTERS (Otto Friedrich Karl), alman hekim (Bonn 1834 - *ay. y.* 1863). Vestibulum ve işitme sinirlerinin çekirdeklerini ve izledikleri yolu betimledi; ama, 29 yaşında öldüğünden, insanın ve memelilerin sinir sistemi üstüne hazırladığı yapıtını bitiremedi.

Deiters çekirdeği. Nöroanat. Soğanilik katında, dış ak kanat hizasında, IV. karıncığın tabanının altında bulunan boylamasına hücre sütunu. Vestibulum sinirinden gelen dalları alır ve buradan çıkan sinirler tüm organizmanın kas tonusunu düzenleyen vestibulum-omurilik sinir demetini oluşturur.

DEİY a. (ar. *deᶜiyy*'den *deᶜiy*). İsl. huk. Evlatlık. (İslam hukuku evlat edinmeyi yasaklamış olduğu için evlatlık hiçbir hukuki bağ doğurmaz.)

DEJ, macarca **Dés,** Romanya'da kent, Transilvanya'da, Küçük ve Büyük Szamos ırmaklarının kavuştuğu yerde; 42 400 nüf.

DEJENERE sıf. (fr. *dégénéré*). **1.** Soysuz, yoz: *Dejenere bir tip.* **—2.** *Bir şeyi dejenere etmek,* onu yozlaştırmak. || *Dejenere olmak,* yozlaşmak.
◆ a. Psik. Fiziksel ve/ya da ruhsal yozlaşma belirtileri gösteren kişi. (Bu terim, psikiyatride, dejenereleşmeler kuramı çerçevesi içinde kullanıldı.)

DEJENERELEŞME a. Psik. *Dejenereleşmeler kuramı,* insanın kusursuz olarak doğduğunu, ama ortamın kötü etkileri dolayısıyla başlangıçtaki bu yetkinliğin bozulduğunu öne süren kuram. (Bu durum, tam anlamıyla bir gerilemeye yol açıncaya kadar, gittikçe daha şiddetlenerek kuşaktan kuşağa geçer ve dolayısıyla bazı kimseler dejenere haline gelir). [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Psik. XIX. yy.'ın ortalarında A. Morel'in geliştirdiği dejenereleşmeler kuramı, V. Magnan tarafından yeniden ele alındı. Magnan bu kuramı, anatomopatolojiye (merkez sinir sisteminin düzeylerinin işleyişindeki dengesizlik) dayandırmak istedi. Aynı kuram, XIX. yy.'ın ikinci yarısında ve XX. yy. başlarında fransız psikiyatrisinde egemen oldu. Edinilmiş özelliklerin kuşaktan kuşağa geçtiği konusunda çağında yaygın olan görüşü benimseyen Augustin Morel, dejenereleşmelerin bir hastalık olduğunu ve kalıtım yoluyla aktarılabileceğini ileri sürdü. Akıl hastalıklarının büyük bir bölümü bu açıdan incelenebilirdi ve "dejenereler", tipleri ve ruhsal yaşamlarındaki şiddetle ötekilerden ayrılıyorlardı. Dejenereliğin en hafif biçimi alışkanlıklarında en küçük bir değişiklik olduğunda, heyecan ve sinir nöbetine tutulan dejenereliğe yatkın kişilerde görülüyordu. Morel'e göre "kalıtımsal delilikler", dejenerelikte, daha yüksek bir dereceyi belirtiyordu.
Valentin Magnan'a göre, dejenereleşmenin, bedensel ve ruhsal belirtileri vardır ve bunlar, sinir sisteminin iyi çalışmamasından kaynaklanır. Magnan, dejenereleri, dengesizlerle özdeşleştirir ve şu sınıflara ayırır: zekâ dengesizleri (idyolar, debiller, gerizekâlılar ve zihinsel yetileri hiç bozulmamış olmakla birlikte, etkinlik göstermeyen "üstün dejenereler"); duygu dengesizleri (aşırı heyecanlılar) ve istenç dengesizleri (düşünmeden hareket edenler). Bu temel zihinsel durum üzerinde, belirli süreli rahatsızlıklar (hezeyanlar, saplantılar, tepiler) ortaya çıkabilir.

DEJENERESANS a. (fr. *dégénérescence*) → YOZLAŞMA.

Déjerine ve Roussy sendromu. Nörol. Beyin art atardamarının bir dalı olan talamus-dizsi çekirdek sapı atardamarının tıkanması yüzünden meydana gelen talamus sendromunun en yalın ve eksiksiz çeşidi.
Belirtilerin tümü lezyonun bulunduğu yerin karşısındaki vücut yarısındadır: hiperpati ve hipoestezi ya da anestezi; koreo-atetozik hareketlerden oluşan devinimsel belirtiler, ayrıca "talamik el" olasılığı ve yarım ataksi (öte yandan hemiparezi belirsiz kalır); beslenme ve damar bozuklukları. Bir Claude Bernard-Horner belirtisi ortaya çıkabilir, ama lezyonun bulunduğu vücut yarısında olur.

Déjerine ve Sottas hastalığı ya da **hipertrofik nevrit.** Nörol. Başat otozomlar yoluyla geçen ailevi hastalık. Başlıca özelliği merkezden uzak kısımları saran ve yavaş ilerleyen duyumsal-devinimsel bir nöropatidir. Sinirlerin hipertrofisi buna eklendiği zaman dokusal inceleme sonucunda, schwan kılıfında başdöndürücü bir büyüme olduğu ve bu noktaların "soğan" görüntüsü aldığı görülür.

DEJNEV (Semon İvanoviç), rus ve kazak denizci (1605'e doğr. - Moskova 1673). 1648'de, Kolima nehri ağzından Anadir körfezine dek Sibirya kıyılarını katetti ve Sibirya'nın, Dejnev burnu adı verilen uç noktasını iki kez döndü.

DEJNEV burnu, Rusya'da burun, Sibirya'nın en uç bölgesinde, Bering boğazı kıyısında. Adı S.İ. Dejnev'den gelir.

DE JONG (Betty), hollandalı kadın dansçı (Sumatra 1933). Hollanda'da ve Martha Graham School'da yetişti. Martha Graham, Pearl Lang, Lucas Hoving topluluklarında ve 1962'den sonra Paul Taylor Dance Company'de dans etti. Burada *Piece Period* (1962), *Scudorama* (1963) *Orbs* (1966) ve özellikle *Big Bertha* (1971), *Noah's Minstrels* (1973) gibi yapıtların prömiyerinde dans etti.

DEJOTARUS, Galatia kralı (İ.Ö. 115'e doğr. - İ.Ö. 40'a doğr.). Mithridates'e karşı yapılan savaşta önce Lucullus'a, sonra Pompeius'a yardım etti. Senato kendisine "roma halkının müttefiki ve dostu" unvanını verdi. Basit bir tetrarkhes iken, Senato tarafından krallığa yükseltildi. İç savaşta Pompeius'u destekledi, sonra devletlerinin büyük bölümünü yitirme pahasına Sezar ile uzlaştı ve onu öldürtmek istemekle suçlandığında, savunmasını Cicero yaptı (*Pro rege Dejotaro*). Sezar'ın öldürülmesinden sonra, topraklarını geri aldı.

DE JURE be. (hukuken anlamında lat. sözc.). Huk. ve Uluslarar. huk. Hukuki bir durumu ya da tanımayı, fiili bir durumdan ya da tanımadan ayırmaya yarayan deyim. (Karştanl. DE FACTO.)

DEK a. (fars. *dek*). *Esk.* **1.** Hile, oyun, düzen. **—2.** Dilencilik. **—3.** Tokuşma, çarpışma. **—4.** *Deke düşmek, düşürmek,* hileye, oyuna gelmek, getirmek.
◆ sıf. **1.** Dilenen. **—2.** Çorak ve çıplak arazi için kullanılır.

DEK ilg. Bir eylemin zaman ya da yer içinde ulaştığı, sona erdiği noktayı belirtir; kadar, değin: *Bugüne dek böyle bir olay görülmemiştir. Şimdiye dek gitmişlerdir. Ağacın tepesine dek tırmanmış.*

DEK → DAK.

DEKABRİST a. (rusça *dekabr* aralık'tan fr. *décabriste*). Petersburg'da Nikolay I'in tahta çıkışı sırasında düzenlenen 26 (eski takvimde 14) aralık 1825 ayaklanmasına katılan rus devrimcilerine verilen ad.
—ANSİKL. Napoléon'a (Rusya seferi, 1812) karşı "büyük yurtseverlik savaşı"na ve Avrupa'nın kurtarılışına katılan bazı rus subayları, Rusya'ya liberal düşünceleri benimsemiş olarak döndüler. Bunlar, gizli derneklerde bir araya geldiler: *Kamu yararı birliği* (1818-1821), Ukrayna karargâhındaki albay Pestel'in yönettiği *Güney derneği* (1821-1825), Petersburg'da toplanan ve N. M. Muravyev'in yönetiminde olan *Kuzey derneği* (1821-1825). Bu cemiyetlerde anayasal bir düzenin kurulması ve kölelerin serbest bırakılması tartışılıyordu. *Güney derneği, Birleşik slavlar derneği* (1823'te Volinya'da kuruldu) üyelerinin de katılmasıyla, çara karşı 1826'da yapılması öngörülen bir suikast hazırladı.
Aleksandr I'in ani ölümü bir iktidar boşluğu yarattı. Konstantin Pavloviç'in tahttan feragat ettiği gizli tutulduğu için, Nikolay I önce kardeşi Konstantin'i çar ilan ettirdi. Sonra, kardeşinin hakkından feragat ettiği doğrulanınca bu kez kendisine bağlılık yemini edilmesini istedi. Petersburg'daki subaylar bu saltanat boşluğundan yararlanarak askerleri Nikolay I'e bağlılık yemininde bulunmaya çağırdılar. Askerler, Senato'yu, bir yasama meclisi kuran devrimci bir bildirgeyi imzalamaya zorladılar. 26 (14) aralıkta, ayaklanmanın lideri olarak seçilen S. P. Trubetskoy, isyancıların toplandığı Senato alanına gelmeyince, bunlar Nikolay I'e bağlı birlikler tarafından dağıtıldı. S. I. Muravyev-Apostol ve Bestujev-Ryumin'in yönettiği Çernigov alayı da, Ukrayna'da, Peterburg'daki kadar başarısız bir harekâta girişti. Ayaklanmanın önderleri tutuklandı, aralarından beşi kurşuna dizildi (bunlardan biri şair Rileyev'di), yüz kadarı da Sibirya'ya sürüldü. Bu "askeri darbe" denemesinin başarısızlığı liberal soyluluğu çarlığa karşı daha radikal bir muhalefete katılmaya zorladı.

DEKADAN sıf. (fr. *décadent*). Gerileyiş, çöküş içinde olan; sanat ve kültür alanında bir gerileyişi, çöküşü belirten şeye denir: *Dekadan uygarlık. Dekadan şiir.*
◆ sıf. ve a. Yerleşmiş ve alışılagelmişe ayak uydurmayı ya da boyun eğmeyi reddedip, bile bile toplum dışı bir estetik incelik arayışı içinde olan XIX. yy. sonu yazarlarına denir. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Verlaine, *Jadis et Naguère*'de "Langueur"): "Ben, çöküşün (dekadansın) sonundaki imparatorluğum" diyordu (1884). Aynı yıl, Huysmans, dekadanların kutsal kitabı sayılan *À rebours*'u yayımladı. Oysa, le Décadent (1886-1889) adlı kısa ömürlü bir dergi çıkaran Anatole Baju, kendini bu sözcüğün isim ba-

İ.Ö. 480'e doğr. Atina'da basılmış gümüş **dekadrakhmos** *Bibliothèque nationale, Paris*

B.N., Paris

B.N., Paris

ön yüzünde: miğferli Athena arka yüzünde: kanatları açık bir baykuşun cepheden görünümü

bası sayar. Schopenhauer'in etkisinde kalan natüralist yazarların mirasçıları olan ve az çok kaynaştıkları simgecilerin öncüleri sayılan dekadanlar, yapmacığı gerçeğe ve sözcüğü -hele yeni bir sözcük sözkonusuysa- düşünceye yeğ tutarlar. Belli başlı dekanlar arasında Tailhade'i, Jarry'yi, Laforgue'u sayabiliriz.

Ahmet Mithat Efendi, 10 mart 1897 tarihli Sabah gazetesinde yayımladığı "Dekadanlar" adlı yazısında, Servet-i fünun dergisi çevresinde toplanan edebiyat-ı cedide şairlerini fransız dekadanlarına özenmekle, bütün değerleri yıkarak edebiyatta bir çöküşe, gerilemeye yol açmakla suçladı. Ahmet Rasim, Mehmet Celal vb. gibi eski edebiyata bağlı kalanlar da onu destekledi. Cenap Şahabettin, Ahmet Hikmet ve Hüseyin Siret ise, karşı yazılarıyla tartışmaya katıldılar. Onlar da kullanılması sürdürülen eski sanat kavramlarını, deyimleri çağdışı olarak nitelediler ve edebiyatta yeniliğin ancak yeni kavramlarla, yeni atılışlarla sağlanabileceğini savundular. Yer yer sataşmalara da dönüşen tartışma, beş yıl kadar sürdü. Sonunda Ahmet Mithat Efendi, yeni kuşak yazarlarının haklı olduklarını kabul etti. Tartışma boyunca "dekadan" sözü, yenilikçi şair ve yazarları suçlayan, hafife alan bir terim olarak kullanıldı.

DEKADANLIK a. Başlangıçta, 1880-1890 arası yılların simgecilik öncesi fransız şairlerinin duygusallığını nitelendirmek için kullanılmış estetik ve edebiyat eleştirisi terimi. (İtalyan edebiyat eleştirisinde B. Croce'nin idealizminin bir yana ittiği ya da marxçı düşüncenin burjuva uygarlığının çöküşüne [dekadansına] bağladığı her türlü yenilikçilik görüntüsüne, giderek bu ad verilir oldu. Bunun tersine olarak, marxçılığa ya da, özellikle croceciliğe karşı bir tepki olmak üzere, 1920-1930 yıllarında "decadentismo" (dekadanlık) terimine, bazen asıl anlamına ek olumlu bir anlamda yüklendi.)

DEKADRAKHMOS a. (yun. sözc.). On drahmi değerindeki eski yunan parası.
—ANSİKL. İlk gümüş *dekadrakhmos*'lar (yaklş. 43 g ağırlığında), Atina'nın ön yüzü miğferli Athena başı, arka yüzü cepheden baykuş figürlü dekadrakhmos'u -İ.Ö. 480-470 arası- ile Siracusa'nın uzun süre *demareteion* diye anılan dekadrakhmos'udur. Siracusa, IV. yy.'da, yeniden geleneksel dört atlı savaş arabası ve Arethusa başı figürlü, ve ünlü hakkâklar Euainetos ile Kimon'un imzalarını taşıyan dekadrakhmos'lar çıkardı. İskender de, Herakles başı ve tahtında oturan Zeus figürlü dekadrakhmos'lar bastırdı (Babil yapımı); ölümünden az sonra da, ön yüzünde büyük fatih'i ata binmiş, fil sırtındaki bir hint kralına hücum ederken, arka yüzünde de İskender'i tanrılaştırılmış olarak gösteren anonim dekadrakhmos'lar ortaya çıktı.

DEKAHİDRATLI sıf. Kim. 10 molekül kristalleşme suyu içeren bir cisim için kullanılır (Örneğin dekahidratlı sodyum karbonat: $Na_2CO_3,10H_2O$.)

DEKAHİDRONAFTALEN a. (fr. *décahydronaphtalène*) Org. kim. DEKALİN' in eşanlamlısı.

DEKAHLİYYE, Mısır'da il, Aşağı Mısır'da, Nil deltasında; 3 462 km²; 3 500 470 nüf. (1986). Merkezi *Mansure*.

DEKAİK → DAKAYIK.

DEKALİN a. (fr. *décaline*). Org. kim. Formülü $C_{10}H_{18}$ olan ikihalkalı 4,4,0 dekan'ın ya da dekahidronaftalen'in yaygın adı. (Eşanl. DEKAHİDRONAFTALEN.)
—ANSİKL. Dekalin, naftalenin hidrojenlenmesiyle elde edilen ikihalkalı doymuş bir hidrokarbondur, sis ve trans olarak iki stereoizomer biçiminde bulunur. Bu izomerleri, ilk kez 1925'te Hückel ayırdı. Halkalar düzlemsel olduğunda, trans izomerin oluşumu olanaksızlaşıyordu; bu da sikloheksanın düzlem halinde bulunamayacağını gösteren deneysel ilk kanıtı oluşturdu.

iki streizomerin karbonlu iskeletlerinin perspektif görünüşü

Bu iki ticari stereoizomerin karışımı 187-198°C arasında kaynar; yanıcı sıvılarda çözücü ve katkı maddesi olarak kullanılır.

DEKALİTRE a. (fr. *décalitre*.) Ölçbil. On litrelik hacim ölçüsü birimi.

Dekameron *(Decamerone)*, Boccaccio'nun öykü kitabı (1348-1353). 1348'de Floransa'yı kasıp kavuran vebadan kaçan, kentin en varlıklı kesiminden on genç (yedi kadın ve üç erkek) kırlara çekilir ve anlatının geçtiği on gün boyunca, temaları günün "kralı" ya da "kraliçesi" tarafından belirlenen on kere on öykü yaratırlar. Anlatının dış çerçevesi, dönemin en zarif retorik ilkelerine göre birbiri ardına gelen öykülerin havasıyla uyumlu bir denge oluşturur. Öykülerin ana konusu aşktır; bu, evlilik ya da evlilikdışı aşk, kösnüllük ve sadakat, idil ya da trajedi biçiminde ortaya konulur, hatta hoşgörü ve bağışlayıcılığın (X. gün) saf biçimi olarak aşk simgesel bir görünüme bürünür. Serüven zevki ve aklın zaferi, Boccaccio'nun ve onun yansıttığı dönemin yeni aydın ve tüccar burjuvalarının yeğlediği diğer temalardır.

DEKAMETONYUM a. (fr. *décaméthonium)*. Org. kim. Formülü $(CH_3)_3N—(CH_2)_{10}—N(CH_3)_3$ olan N—N'— heksametil dekandiamonyum katyonunun yaygın adı; bromürü uyuşturucu özelliklerinden dolayı tıpta kullanılır.

DEKAMETRE a. (fr. *décamètre*'den). Topogr. Arazi ölçümlerinde kullanılan, 10 metre uzunluğundaki ölçme şeridi ya da zinciri.

DEKAMETRELİK a. Telekom. Dalga boyu on ile yüz metre arasında değişen radyo dalgaları bölgesi ya da bu bölgeye ait her dalga için kullanılır.

DEKAN a. (fr. *décane*). Org. kim. Formülü $CH_3—(CH_2)_8—CH_3$ olan doymuş hidrokarbon.

DEKAN a. (bir zodyak burcunda on dereceyi işgal eden ana yıldız anlamına gelen geç lat. sözc. *decanus*'tan). Astrol. Bir zodyak burcunun, yörünge devinimi yönünde başlangıç, orta ve son kısımları oluşturan onar derecelik boylam bölgesi. (Orta dekan, *durağan* niteliğine de sahip olabilir.)

DEKAN a. (alm. *dekan*). Bir üniversitede fakülte yönetiminden sorumlu profesör.
—ANSİKL. Dekan, fakültenin ve birimlerinin temsilcisidir; rektörün önereceği, üniversite içinden ya da dışından, üç aday profesör arasından Yükseköğrenim kurulu'nca üç yıl için seçilir ve normal yolla atanır. Süresi biten dekan yeniden atanabilir. Çalışmalarında kendisine yardımcı olmak üzere dekan, fakültenin aylıklı öğretim üyeleri arasından en çok üç kişiyi dekan yardımcısı olarak seçer. Fakülte kurullarına başkanlık etmek, kurulların kararlarını uygulamak, fakülteyle ilgili olarak rektöre rapor vermek, bütçe ve kadroyu hazırlamak, eğitim, bilimsel araştırma ve yayın faaliyetlerini düzenli olarak sağlamak dekanın görev ve yetki alanı içinde yer alır. Dekan, bütün faaliyetlerinden rektöre karşı birinci derecede sorumludur.

DEKANLIK a. **1.** Dekanın görevi ve yükümlülüğü. **—2.** Fakültenin işlemlerini yürütmek amacıyla kurulmuş üniversite eğitim birimi. **—3.** Dekana bağlı hizmet birimlerinin bulunduğu bölüm.

DEKANOİK sıf. (fr. *décanoïque*). Org. kim. *Dekanoik asit*, KAPRİK* ASİT'in eşanlamlısı.

DEKANOL a. (fr. *décanol*). Org. kim. Dekandan türeyen alkol. (Formülü $C_9H_{19}—CH_2OH$ olan dekanol-1, dekanolün en önemli izomeridir ve kaprik asit esterlerinin indirgenmesiyle elde edilir. Plastikleştirici, sentetik yağlayıcılar, ot öldürücü, çözücü ve gerilimetkin maddeler gibi çok sayıda kimyasal ürünün hazırlanmasında kullanılır.) [Eşanl. DESİL ALKOL.]

DEKAPAJ a. (fr. *décapage*). Mad. oc. Açık işletme biçiminde üretim yapmak amacıyla, bir mostrayı ya da çok derin olmayan yatağın bir bölümünü örten araziyi kaldırma.

DEKAPİTALİZASYON a. (fr. *décapitalisation*). İkt. Bir sermayenin değerindeki azalma.

DEKAPOLİS. Esk. coğ. Filistin'de bölge. Taberiye gölü çevresinde ve Ürdün ırmağı kıyılarında bulunan, on yunan kentini içeriyordu: Skutopolis, Pella, Gadara, Dion, Hippon, Philadelpheia, Gerasa, Kanatha, Damaskos (Şam), Raphena.
—Tar. XIV. yy.'da, on Alsace kentinin birliği, imparator Karl IV'ün (1353-54) onayıyla oluşturulmuştu ve Mulhouse, Colmar, Munster, Turckheim, Kaysersberg, Sélestat, Obernai, Rosheim, Haguenau, Wissembourg'dan(XVI. yy.'da yerini Landau' ya bıraktı) meydana geliyordu. Her ne kadar, bu on sitenin yurttaşları Reform nedeniyle bölündülerse de (beşi katolik, üçü protestan, ikisi karma) Habsburglar'a bağlı kaldılar; ama, Otuz Yıl savaşları'ndan büyük zarar gören Colmar, geçici olarak Fransa kralının koruması altına girdi (1634 konvansiyonu, Rueil antlaşması, 1635); daha sonra, bütün Dekapolis imparatorluğa bağlı kalmakla birlikte, Fransa'nın egemenliğini kabul etti (Münster antlaşması, 1648). Dekapolis kentleri ancak 1679'da krala bağlılık yemini etti ve 1789 Devrimi sırasında kesin olarak Fransa topraklarına katıldı.

DEKARBOKSİLAZ a. (fr. *décarboxylase*). Karboksil giderme tepkimesini katalizleyen enzim. (Dekarboksilazlar, karboksili giderilecek asitlere göre çeşitli koenzimler içerir: α-okso asitler için tiyamin pirofosfat, α aminli asitler için de piridoksal fosfat.)

DEKARTÇI → DESCARTESÇI.

DEKASTYLOS sıf. (yun. sözc.). Mim. Cephesinde on sütun bulunan bir yapı için kullanılır.
◆ a. Dekastylos yapı.

Dekameron'un İyi Philippe için yapılan bir çevirisinden minyatür. Fransız-flaman sanatı, XV. yy. *Arsenal kitaplığı, Paris*

B.N., Paris

Mauritshuis

Thomas **De Keyser**: Loef Vrederiex'in portresinden (1626)ayrıntı(*Mauritshuis, Lahey*)

DEKATİR a. (fr. *décatir*). Tekst. *Dekatir bezi*, dokumaları gerek baskıdan sonra bir buharlaştırıcıya, gerek bir kurutma fırınına sokmaya yarayan ve birçok kez kullanılabilen kumaş parçası.

DEKATİRLEME a. Tekst. Dekatirlemek eylemi. || Parlak görünümünü giderme. —ANSİKL. Dekatirleme kesintisiz uygulanan bir işlemdir; yünlü kumaşları, buharla ısıtılmış delikli bir silindirin yüzeyinde keçeden yapılmış bir dekatir beziyle kaplı tutarak nem altında ısının etkisinde bırakmaya dayanır. Böylece, parlaklığın etkileri giderilir ve daha yumuşak, daha dolgun bir ürün elde edilir. Ayrıca ısının ve su buharının gevşetici etkisi kumaşın dokusuna kararlı bir denge kazandırır ve çekmesini önler. Bu işlemin biraz değişik bir türüne *sanforlama* denir ve ürünlerin boyutlarında daha iyi bir kararlılık elde etmek için pamuk ve keten dokumalara uygulanır.

DEKATİRLEMEK g. f. Tekst.Terbiye işlemlerinin, özellikle sıkma ve kurutmanın yünlü bir kumaş üzerinde bıraktığı parlak görünümü gidermek.

DEKATLON a. (yun. *deka-* ve *penta* [*thlon*]'dan). Art arda iki gün içinde on ayrı yarışmanın yapıldığı erkeklerarası atletizm dalı. Yarışmalar şu sıraya göre yapılır: 100 m koşusu, uzun atlama, gülle atma, yüksek atlama, 400 m koşusu (birinci gün); 110 m engelli koşusu, disk atma, sırıkla atlama, cirit atma, 1 500 m koşusu (ikinci gün). [Yarışmalar uluslararası bir puan cetveline göre değerlendirilir; on yarışmada en fazla toplam puan alan yarışmacı şampiyon olur.]

DEKATLONCU a. Dekatlon yarışmalarına katılan atlet.

DEKBAZ sıf. (fars. *dek* ve *baz*'dan *dek-baz*). *Esk.* Hilekâr oyuncu.

DEKELEİA. Esk. coğ. Yunanistan'da (Attike) kasaba, Kephisos'un kaynakları yakınında; Parnes ile Pentelikos arasındaki bir geçidi denetim altında tutar. Alkibiades'in öğüdünü tutan Spartalılar İ.Ö. 413'te kenti tahkim ettiler ve buradan yola çıkarak Atina'ya sığınmış Atinalılar'ın topraklarını aralıksız yakıp yıktılar. Sophokles'in mezarı Dekeleia'dadır.

Dekeleia savaşı, Peloponisos savaşı'nın İ.Ö. 413 ile 404 arasına rastlayan son dönemine verilen ad; bu dönemde Dekeleia bölgesine yerleşen Spartalılar, kent surlarının gerisine sığınan Atinalılar'ı kuşattılar. Attike'nin tüm ekili topraklarını sistemli biçimde işe yaramaz hale getirerek sitenin iktisadını mahvettiler; site bu felaketten sonra hiçbir zaman kendini toparlayamadı.

DEKEN a. (fr. *décène*'den). Org. kim. Formülü $C_{10}H_{20}$ olan, dekandan türeyen ve bir çift bağ içeren hidrokarbon.

DEKEN (Aagje ya da Agatha), hollandalı kadın edebiyatçı (Amstelveen 1741 - Lahey 1804). Elizabeth Wolff'un yanına refakatçi olarak girdi (1777) ve ikisi birlikte romanlar yazarak, Hollanda'da bu edebiyat türünün ilk örneklerini verdiler (*Sara Burgerhart*, 1782). Prusya müdahalesinden sonra, on yıl Fransa'da kaldılar ve yazılarında Fransız devrimi'nin görüşlerine yer verdiler.

DE KEY (Lieven), hollandalı mimar (Gent 1560'a doğr. - Haarlem 1627). 1593'te Haarlem kenti mimarı oldu. Aşırı bezemeli cephesiyle Leiden Belediye sarayı'nı yaptıktan (1597) sonra, "Hollanda Rönesansı" üslubunun öz niteliğini yansıtıcı yapıtlar olan Haarlem'deki Ölçü birimleri dairesi'ni (1598), Kasaplar hali'ni (1602) ve Yeni Kilise kulesini (1613) inşa etti.

DE KEYSER, Utrecht kökenli hollandalı sanatçılar ailesi. — HENDRİCK, mimar ve heykelci (Utrecht 1565 - Amsterdam 1621). 1594'te Amsterdam kenti mimarlığına atandı, burada birçok bina inşa etti (Londra borsasından esinlenerek yaptığı borsa binası, iki kilise, evler). Yapıtlarının sadeliği ve zevkliliği, ona, hollanda klasikçiliğinin öncüsü unvanını kazandırdı. Sessiz Willem'in Delft'teki, daha barok anlatımlı mezarı, başlıca heykeltraşlık (1614'ten itibaren) yapıtıdır. — Büyük oğlu PIETER HENDRİCKSZ, mimar ve heykelci (Amsterdam 1595 - *ay. y.* 1676), babasının yarım kalmış yapıtlarını tamamladı ve birçok mezar anıtı inşa etti (amiral Piet Heyn'in Delft'teki mezarı). —THOMAS, ressam ve mimar (Amsterdam 1596'ya doğr. - *ay. y.* 1667), öncekinin kardeşi. Cornelis Van der Voort ve F. Hals gibi amsterdamlı portre ressamlarının etkisinde kaldı. Gölge-ışık içinde parlak siyah ve beyaz renklerin canlandırdığı ve aynı zamanda hem anlamlı, hem de ağırbaşlı olan hollanda ihtişam portreciliğinin kurallarını saptadı: *Loef Vrederiex* (1626, Mauritshuis), *Huygens ve kâtibi* (1627, National Gallery, Londra), *Hendrick Verburg ve karısı* (1628, Saint-Omer), *Aile portresi* (1640, Köln), *Pieter Schout'un at üstünde portresi* (1660, Rijksmuseum, Amsterdam)

DEKKAN, Hindistan'ın güney bölgesi, İndus-Ganj ovasının G.'inde.

• COĞRAFYA. Dekkan'ın büyük bölümü Cambriaöncesi kayaçlardan oluşan eski Gondvana kıtasının bir parçasıdır ve Birinci Zaman'dan başlayarak su düzeyi üstünde yükselen Dekkan'ın yalnızca kenar kesimleri (buralarda İkinci, Üçüncü ve Dördüncü Zaman oluşumlarına rastlanmaktadır) transgresyonlardan etkilenmiştir. Ama, Kretase devrinde bazaltlı lavlar Dekkan'ın K.-B. kesimini örttü. Yüzey şekillerinin temel özelliği, düzleşme yüzeyleri peneplenler ya da tatlı eğimlere dönüşmüş büyük platolardır (yükseklikleri 600-1 000 m). Kütlelerin yükselmesi ve yer oynaması sonucu ortaya çıkan başlıca sıradağlar bölgenin çevresinde yer alır: kuzeyde Vindhya ve Kaimur, batı kıyısı yakınlarında batı Gat dağları, doğuda farklı kesimlerden oluşan, kesintili dağ kıvrımı. Bölge bütününde ortaya çıkan bir oynama, batı yönünde akan kuzeydeki ırmaklar (Narbada, Tapti) dışındaki başlıca ırmakların (Mahanadi, Godavari, Krişna, Kaveri) akışını doğuya yöneltti. Alçak, denizkulaklarıyla kaplı, doğu deltalarında daha geniş olan kıyı ovaları, Dekkan kıyılarına, seyrek kayalık çıkıntıların bulunduğu dümdüz ve tekdüze bir görünüm kazandırmıştır.

Siklonların getirdiği sonbahar yağmurları etkisindeki G.-D. kesimi bir yana bırakılırsa, bölgeye, muson tropikal iklimi egemendir (temel özelliği yaz yağmurla-

Scala

Hendrick **De Keyser** Delft'teki Yeni Kilise'de Sessiz Willem'in mozolesi siyah ve beyaz mermer bronz figürler

Viltard-A.A.A.

Dekkan: Kerula eyaletinde balıkçı köyü

rıdır). Oldukça yağışlı B. kıyı şeridi hepyeşil güzel ormanlarla örtülüdür. Muson yağışlarının daha az olduğu öteki bölgelerdeyse doğal bitki örtüsü gerileyerek genellikle kuru yapraklı ağaçlardan oluşan ormanlara, hatta dikenli çalılıklara dönüşür.

Nüfus yapısı karmaşıktır. K.'deki ve orta kesimdeki bölgeler melezleşme, dil gruplarının girmesi ve kültür yoluyla hint-ari etkisini daha güçlü biçimde duymuştur. Ama yarımadanın güneyinde daha koyu renk tenli, dravid dilleri konuşan ve özgün kültürlü bir "dravid azınlığı" yaşar.

• ARKEOLOJİ VE SANAT. Bölgede insan etkinlikleri daha Yontmataş devrinde başladı, mezolitik (mikrolit) döneminde, özellikle de yenitaş-bakırtaş (II. binyıl) döneminde arttı; bazı yerleşmeler (Nevasa, Prakaş, vb.) demir çağında da kullanılıyordu (I. binyılın başlarına doğru). İ.Ö. III. binyılda Maurya İmparatorluğu, özgün bir megalitik kültürün (Brahmagiri*, Maski*, vb.) geliştiği bölgeye kadar yayıldı. Batıyla ilişkiler İ.S. II.-III. yy.'da kuruldu (Kolhapur yakınında, Konkan kıyısına yaklaşık 120 km mesafede, Brahmagiri'de, hellen ve roma dönemlerinden kalma eşyalar). Dekkan'ın sanatsal çehresi Gupta İmparatorluğu'nun son döneminde ortaya çıktı: calukya* (VI.-XII. yy.) ve hoysala* (XII.-XIII. yy.) sanatları, calukya ve Gucerat* sanatlarının etkisini taşıyan, gösterişsiz tapınaklarıyla (Gondesvara tapınağı, Nasik, XII. yy.) Dekkan üslubu (XI-XIII. yy.).

Dekkan: Utakamund yakınlarında Nilgiri'de taraçalarda yapılan tarım

Perroton

Giraudon

Dekkan sanatı Bicapur'daki Camii mescid'in (XVI. yy.) avlusu (merkezi kemer merkezi kubbenin ilerisine doğru çıkmış)

C. Jarrige

Melik Ambar'ın portresi **Dekkan** okulundan minyatür Ahmednagar, XVII. yy. başı *National Museum, Yeni Delhi*

Hindu kültürüne kapalı, Delhi ve İran etkilerineyse açık olan Dekkan, hint müslüman sanatı için önemli bir bölgeydi (1325-1687). İran etkisi özellikle Bidar'da güçlüydü; burada yapılan 12 mozolede mimariden çok bezemeye ağırlık verildiği görülür. Gulbarga'da Güney Hindistan'ın en ilginç camisi vardır (1567). Tüm alanlarda eşsiz bir parlaklığa ulaşan Golkonda'da bugün yalnızca mezarlar kalmıştır. Bicapur'da 50'den fazla cami, 20 mozole ve 20 saray hâlâ ayaktadır. Bunlardan biri, Muhammet Adil Şah'ın türbesi (1657'ye doğru) Gol Gunbadh, dünyanın en büyük kubbesine (çapı 50 m) sahiptir: yarımküre biçimindeki, oldukça hantal yapının her köşesinde, pagoda biçiminde 4 kule vardır; mazgalları, kornişleri ve kubbe kasnağı yapıya çok çekici bir görünüş verir. Dekkan sanatına özgü bir özellik de aşırı şişkin karınlı kubbeleri, mazgallı duvarları ve kör kemerli derin kornişleridir. Başarılı bir minyatür okulu, saray okulları (Bicapur, Golkonda, Ahmednagar) ve yerel okullarla (Evrengabad, Haydarabad) birlikte parladı. Aşırı bireysel özellikler taşıyan bu okullar, tam bir hint-iran bireşimini yansıtırlar. Bu bireşim Moğollar'ınkinden farklı olmakla birlikte yine de onunla ilişkilidir.

DEKKENİ a. Güney Hindistan'da, özellikle Haydarabad'da müslümanların konuştuğu dil. Türk yönetimi sırasında Batı hindu diline giren farsça, arapça sözcükler ve dilbilgisi biçimlerinden oluştu. Bu dildeki ilk yapıtlar şii yazarların arapça ve farsçadan çevirdikleri ya da uyarladıkları din kitaplarıyla halk masallarıdır. Bunlar arasında Gavvasi'nin *Kıssa-i seyf ül-mülûk* (1618), *Tutiname* (1639) yapıtları, İbni Nişati'nin *Phulbun* (1656) adlı destanı, Nusreti'nin *Gülşen-i aşk*'ı (1658) vb. yer alır. En önemli şairin ise *Divan*'ını Âlemgir I döneminde (XVIII. yy. başı) yazan Şah Veli olduğu kabul edilir. XVII. yy.'da belirmeye başlayan Ordu edebiyatı dekkeni dili içinde doğup gelişti.

DEKKER (Thomas), ingiliz yazar (Londra 1572'ye doğr. - ay. y. 1632'ye doğr.). Halk çocuğu olduğu sanılan Dekker, ödeyemediği borçlar yüzünden birçok kez hapse düştü (1598, 1613), el altından başkaları hesabına çalıştı. *The Shomaker's Holiday* (1599) adlı yapıtla üne kavuştu:bir kunduracı, lord unvanını alıp belediye başkanı olur ve kızı, kralın yüceliği sayesinde, bir soyluyla evlenir. Bunun dışında, Dekker'in başkalarıyla birlikte yazdığı kırk iki oyunun tümü de halkın değişikliğe karşı gösterdiği direnişi ortaya koyar. Ben Jonson* tarafından "yapıt terzisi' (*Poetaster*, 1601) biçiminde yerilen Dekker, bu eleştiriye sert bir yanıt verdi (*Satiro-mastix*, 1602). James I'in tahta çıkışını (1603) kutlamak için yapılan sokak eğlencelerinin ve belediye başkanı için düzenlenen şenliklerin (1612) sorumluluğunu yüklendi, hapishaneyi ve ayı güreşlerini yerdi. Yapıtları arasında yer alan bir hafif komediyi (*Old Fortunatus*, 1600), bir burjuva dramını (*The Honest Whore*, 1604) ve *The Roaring Girl'ü* (1611), ahlakın bilincine varmış "haktan" kaynaklanan bir atılımın hayali üzerine kurdu. Massinger (*The Virgin Martyr*, 1622), J. Ford (*The Witch of Edmonton*, 1628) ya da Webster (*Westward Ho, Northward Ho*, 1607) ile birlikte halk dağarını oluşturdu. Dekker, *The Wonderfull Yeare* (1603) başlıklı yapıtında veba salgını sırasındaki Londra'yı anlattı. Bunların dışında, *The Seven deadly Sins of London*, (1606) ve *The Guls Horne-booke* (1609) adlı yapıtlarında ayaktakımı çevresini betimledi; yapıtlar, keyifli, ama arka planında sefalet, yalan dolan ve şiddetin yer aldığı burjuva kronikleridir.

DEKLANŞÖR a. (fr. *declencheur*). Elektrotekn. Bir disjonktörün mekanizmasına etkiyerek, açılmasını sağlayan düzenek. —Foto. Fotoğraf makinesinde örtücüye kumanda eden düzenek. || *Kablolu deklanşör*, fotoğraf makinesinde deklanşörü uzaktan kumanda etmeye yarayan ve bükülgen bir kablodan oluşan parça.

DEKLARE a. (fr. *déclarer*, bildirmek'ten). *Bir şeyi deklare etmek*, yetkili ya da görevli kimseye onu bildirmek, haber vermek, beyan etmek.

DEKLİNOMETRE a. (fr. *déclinometre*'den). Jeomanyet. SAPMAÖLÇER'in eşanlamlısı.

DEKLİV a. (fr. *declive*). Zool. Beyincik vermisinin, önalttaki yarımay lopçuğuyla daha sırttaki yaprak arasında kalan lopçuğu.

DEKOBRA (Maurice TESSIER, **Maurice** — denir), fransız romancı (Paris 1885 - ay. y. 1973). Kozmopolit yaşamı anlatan romanları çok geniş bir okuyucu kitlesi tarafından kabul gördü: Birçok romanı türkçeye çevrildi: *Yataklı vagonlar mâbudesi* (La Madone des sleepings) [1925], *Aşk gondolu* (La gondole aux chimères) [1926], vb.

DEKOKSİYON a. (fr. *décoction*). **1.** Bir maddeyi suda kaynatarak etkili özünü çıkarma işlemi. (Elde edilecek sıvının özellikleri, miktarı ve ısıtılma süresi işlenecek maddeye göre değişir.) **—2.** Bu şekilde elde edilen ürün.

DEKOLMAN → AYRILMA.

DEKOLTE sıf. (fr. *decolleté*). Boynu, omuzları, göğsü, sırtı açıkta bırakan kadın giysisi; giysisi bu biçimde olan kadın için kullanılır: *Dekolte bir tuvalet. Kadınların hepsi dekolteydi.*

—Ayakkc. Sayası ayak kemerini açıkta bırakan dikişli ya da dikişsiz alçak ayakkabı türü.

—Terz. Oyuntusu olan giysi için kullanılır: *Sırtı dekolte giysi.*

◆ a. Bir kadının omuzları, boynu ve göğsü: *Dekoltesi güzel bir kadın.*

◆ be. Açık, açık saçık: *Dekolte gezmek.* || *Dekolte konuşmak*, açık saçık konuşmak (arg.).

DEKOMPRESÖR a. (fr. *décompresseur*). Isıl mot. Bir ısıl motorun silindir kapağı üzerine yerleştirilen ve motorun çalışmasını ya da durmasını kolaylaştırmak için iç sıkıştırmayı azaltmaya olanak veren supap ya da musluk.

DEKOMPRESYON a. (fr. *decompression*). Isıl mot. Bir motor silindirindeki sı-

kıştırmayı geçici olarak gideren işlem. (Yalnız 2 zamanlı çevrimde kullanılır.)

DEKONEKSİYON a. (fr. *déconnexion*). Tıp. Genel anestezi sağlamak için anestezik yerine, özellikle nöroleptik ve analjeziklerin (nöroleptanaljezi) kullanıldığı farmakodinamik yöntem. (Merkezi sinir sisteminin çeşitli işlevleri üzerinde etkili olan bu maddeler daha az zehirlidir.)

DEKONT a. (fr. *décompte*). **1.** Alınmış ya da ödenmiş bir tutarın dökümü. **—2.** Kapatılan bir hesaptan yapılacak indirim; tenzilat. **—3.** Bütün indirimler yapıldıktan sonra, borçlu tarafından ödenecek, alacaklı tarafından alınacak tutar. **—4.** Bir bütünü oluşturan öğelerin sayımı; sayma: *Bir sergiye girişlerin dekontunu çıkarmak. Oyların dekontunu yapmak.*

DE KOONİNG (Willem), ABD vatandaşlığına geçen hollandalı ressam (Rotterdam 1904). Çeşitli sanat incelemeleri yaptıktan sonra, avrupa resmi (yeniplastikçilik, kübizm vb.) üzerine derin bir bilgiyle donanmış olarak ABD'ye göç etti (1926). Araştırmalarında Picasso'nun etkisi belirleyici olmuştur. "Federal Art Project" (New Deal döneminde devlet desteğinde verilen siparişler) için bir süre çalıştıktan sonra, 40'lı yılların sonlarında biyomorfik görünümlü siyah-beyaz tuvaller yaptı. Daha sonra, kadın figürlerinin egemenliğinde güçlü ve renkli, anlatımcı resim yönünde gelişme gösterdi. Soyutlamanın son sınırlarına varan sanatı (*Excavation*, 1950, Art Institute, Chicago), soyut anlatımcılığın özelliğini oluşturan bir eylemsel şiddet kazandı (*Woman II*, 1952, Museum of Modern Art, New York). Bu yapıtlarda görülen mekânsal belirsizlik ve gerginliğe, 1955'ten sonra yaptığı, daha sade biçimler içeren büyük soyut resimlerinde, 1963'ten sonra gerçekleştirdiği ve çoğunlukla kadın figürlerinin duygusal bir değer kattığı "peyzaj"larında, yine 1969'dan sonra yapmaya başladığı desen ve heykellerinde de rastlanır.

DEKOR a. (fr. *décor*). **1.** Bir yeri süslemeye, döşemeye yarayan öğelerin tümü. **—2.** Tiyatro, sinema vb. gösterim sanatlarında, oyun konusunun geçtiği yeri, çevreyi, dönemin özelliklerini biçim, kalıp, renk ve ışıklandırmayla canlandıran öğelerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Camc. Ayrı bir pişirme yöntemiyle cam eşyaların yüzeyine vurulan ve temel maddesi renkli metal oksitlerden (krom, bakır, kobalt vb.) ya da soy metallerden (gümüş, altın, platin) oluşan camlaşabilir emaydan yapılmış motif grubu. (Dekor, fırça, yarıotomatik ya da otomatik süsleme makineleri ya da çıkartma tekniği ile vurulur.)

—Fişekç. Belli bir konuyu betimleyen, birbirine bağlı fişeklerden oluşmuş büyük boyutlu fişek.

—Kâğ. san. *Zamklı dekor kâğıdı*, bir yüzüne, yapıştırma sırasında temiz su ile ıslatılarak etkinleştirilen kuru bir yapıştırıcı vurulmuş, öbür yüzüne renkli baskı yapılmış kâğıt.

—Masonl. Her derecenin simgelerine verilen ad.

—ANSİKL. *Tiyatro dekoru.* Yunan tiyatrosunda dekor önceleri dip tarafta üç kapılı bir duvar, yanlarda periaktoslar ya da dönebilen parçalarla donatılmış sabit bir sahneden oluşuyordu. Roma tiyatrosu'nda hareket edebilen dekor parçaları ve bunların hareketini sağlayan makinelerin kullanılması geliştirildi. Fransa'da mister'lerin (dinsel oyunların) *eşzamanlı* dekoru (yan yana konulmuş ve her bir bir sahneye ait olan dekor bölümleri) XVII. yy. başlarında da kullanıldı ve daha sonra yerini, klasik dönemin *tek* dekoruna bıraktı. Bunu, trajediler için herhangi bir saray dekoru, komediler için sokak, meydan ya da salonların kullanıldığı dönem izledi. XVIII. yy.'da her tablo ve her perde için değişen, *art arda gelen* dekorlar gelişti. Sahne ışıklandırmasının gelişmesi dekor anlayışında büyük değişikliklere yol açtı ("şamdanlar", balmumları, 1785'e doğru yağ kandilleri, 1845'e doğru gaz lambaları, 1895'e doğru elektrik). İtalyan usulü sahne dekoru üç yüzyıl boyunca sürekli aynı öğelerden oluştu: panolar, perdeler, gerçek dekorlar, tavanlar. Her zaman figüratif ve illüzyonist kalan dekor sahne içinde seyirciye güçlü bir gerçeklik duygusu verir. XIX. yy. sonu natüralizmi, dekoratif geleneklerin bir bölümüyle uyuşmamasına karşın Antoine'ın araştırmaları da hep gerçekliğin taklidine yöneliktir.

Figüratif olmayan "soyut" dekor hareketinin öncüleri E. G. Craig ve A. Appia'dır. Bu tür dekorda daha çok ressamlardan yararlanıldı. Fransa'da bu dekorlar Jacques Rouche'nin *théâtre des Arts*'ında (1910-1913) görüldü. Daha sonra alman dışavurumculuğu, Tairov, Meyerhold ve Piscator'un araştırmaları sahne düzenlemelerinde devrime yol açtı ve B. Brecht'i etkiledi. Bu dönemde her tür dekor (resim ya da öteki unsurlardan oluşan) gitgide dekoratif özelliğinden soyutlandı ve belirleyici öğesi olduğu gösteriyle bütünleşti. Dekor, oyun ve oyuncuların hizmetinde bir atmosfer yaratıcısı oldu ve çoğu zaman gerçek bir "oyun makinesi" durumuna geldi. İkinci Dünya savaşı sonrası tiyatrocuları *dekor*'dan çok *sahnesel uzam* terimini kullanmaya başladılar. Dekoratörler kendilerine *sahneleyici* adını verdiler ya da hiç değilse dekorasyon kadar oyun uzamları yaratıcıları olarak da gözüktüler. Chaillot'daki TNP'de J. Vilar'ın çalışmalarıyla *sahne alanı* yalınlaştı. Sahnede siyah perdeler, gerçek eşyalar görülmeye başladı: yeni ışıklandırma tekniklerinin sunduğu olanaklar mekânı canlandırdı. Günümüzün modern eğilimleri arasında, özellikle geleneksel dekorlardan yararlanarak gölge-ışık oyunları yaratan yönetmenlerin italyan sahnesinin illüzyonist dekor inceliklerine dönüşleri dikkat çekicidir. Öte yandan, tiyatronun salonlardan çıkıp antrepolara, hallere, fabrikalara, kiliselere ve hangar gibi alışılmamış yerlere taşmasıyla sahnesel uzam anlayışı da altüst oldu. Buralarda ışıklandırma yoluyla "doğal dekorlar" oluşturuldu ve tiyatro gösterileri kentlerin her tarafında sergilenebilme olanağına kavuştu.

Tanzimat dönemindeki tiyatroların sahnelerinde dekor olarak genellikle yapıtın konusuna göre ya da olayların geçtiği yeri (bahçe, orman, saray odası, çoban kulübesi, mezarlık, sokak vb.) anımsatan ve sahne gerisini boydan boya kaplayacak biçimde hazırlanmış, boyalı bezden fon perdeleri kullanılırdı. Altında ağırlık bulunan bu bezler, "sofita" denen tepedeki bölümde sarılı durur, gerektiğinde aşağı sarkıtılır, işi bitince tekrar yukarı çekilirdi. Ahmet Fehim Efendi anılarında, *Ferhat ile Şirin* oyunundaki mezarlık dekorunun üstünde kandil sarkan parmaklıkla çevrili bir dede mezarını gösterdiğini, arkadan verilen ışıkla gizemli bir hava sağlandığını söyler. Eğer sahne üstünde iskemle, masa gibi bazı eşya bulundurulması gerekiyorsa, bunlar da dışardan kiralanır, oyun kaldırıldıktan sonra geri verilirdi. Çok pratik ve ekonomik olan bu yöntem Meşrutiyet'ten sonra da uzun yıllar kullanıldı.

Fourcade Droll - New York

Willem **De Kooning**
Red Man with Moustache (1971)
özel kol.

Türk tiyatrosunun batı sahnelerinde uygulanan kapalı salon dekoruyla (blok dekor) tanışması, Ahmet Vefik Paşa'nın Bursa valiliğinde bulunduğu 1879-1882 yıllarına rastlar. Bu tarihte, Bursa'da bulunan Fasulyeciyan topluluğu'na destek olan Ahmet Vefik Paşa, ilk blok dekor uygulamasını, Trians adında birine, Molière'den çevirdiği *Kadınlar okulu* (L'école des femmes) için yaptırttı. Bez üzerine yapılmış resimlerin yerine sahnenin üç yanını kapatan ve derinlik boyutunu vurgulayan panolarla dekor uygulaması sonraları, bir süre Şişeciyan ve Ahmet Fehim Efendi tarafından sürdürüldüyse de zahmetli ve pahalı oluşundan ötürü Bursa tiyatrosu kapandıktan sonra terk edildi.

Bu tarihten yaklaşık 35 yıl sonra, Darülbedayi'nin sahneye ilk koyduğu oyun olan *Çürük temel*'in dekorlarını gerçekleştiren alman ressam Bernard Resonthal de boyalı bezlerden ibaret "fon perdesi"ni

Don Giovanni operası'nın İstanbul Devlet opera ve balesi'ndeki gösterimi için Yücel Tanyeri'nin yaptığı **dekor** tasarımı (1987)

kullanmayarak, seyircide "gerçek mekân" duygusunu uyandırmaya yönelik blok dekor çalışmasıyla çağdaş dekor anlayışının örneğini verdi. Ertesi yıl, H. F. Ozansoy'un *Baykuş*'u için İsolabella adlı bir italyanın hazırladığı selvi ormanı panosu ve sahneye kar yağdırılması da seyirciyi büyük ölçüde etkiledi.

1928'den başlayarak 1964 yılına kadar İstanbul Şehir tiyatrosu'nda sahnelenen oyunlardan büyük bir bölümünün dekorlarını Nikolay Perof tasarladı. İlk çalışması olan ve 9 ocak 1928'den başlayarak sahnelenen *Mürai* oyunu için yaptığı dekorları, perde açılır açılmaz dakikalarca alkışlanan Perof, daha çok aktarmacı bir üslubun uygulayıcısı olmasına karşın, birçok türk sahne tasarımcısının yetişmesine olanak sağladı. Yine bu dönemde, 1952-1958 arasında Şehir tiyatrosu'nun baş rejisörlüğünü yapan avusturyalı yönetmen Max Meinecke* de birçok oyunun dekor taslaklarını çizdi ve yapıtın özüyle mekân düzenlemesinin bütünleşmesine önem verdi.

Daha çok dışavurumcu bir anlatımı benimsemiş olan Meinecke gibi 1938-1946 yılları arasında Ankara Devlet konservatuvarı'nın kurulmasında, yeni bir sanatçı kuşağının yetişmesinde önemli katkıları bulunan Prof. Carl Ebert* de sahne estetiğine (reji, dekor, giysi, efekt, ışık) yeni boyutlar getirdi, uzmanlaşmanın temellerini attı. Dekor ve giysi tasarımı, ikincil planda salt görsel bir öğe nitelinden çıkıp; yorumun asal ve dinamik bir parçası oldu. Turgut Zaim, Turgut Atalay, Doğan Aksel, Refik Eren, Hale Eren vb. gerek tiyatroda, gerekse operada daha çağcıl, daha kişisel üslup arayışlarına yöneldiler. Onları izleyen ve bir bölüğü yabancı ülkelerde doğrudan doğruya sahne tasarımcılığı alanında eğitim görmüş olan Seza Altındağ, Acar Başkut, Tarık Levendoğlu, Yücel Tanyeri, Hüseyin Mumcu, Metin Deniz, Osman Şengezer, Tuncay Çavdar, Sevim Çavdar, Nurettin Özkönü, Sermet Çağan, Nilgün Gürkan, Aydoğmuş Somer, Ethem Özbora, Ersin Satgan, Serpil Tezcan vb. ikinci kuşak sanatçıları zaman zaman ortaya koydukları özgün çalışmalarla dikkati çektiler.

DEKORASYON a. (fr. *décoration*). **1.** Dekor yapmak eylemi: bir şeyin süslenme biçimi; dekor işlevi gören öğeler bütünü: *Evinizin dekorasyonunu kim yaptı? Bu salonun dekorasyonu hiç hoşuma gitmedi. Bir seramik tabağın dekorasyonu.* (Bk. *ansikl.*böl.) **—2.** Dekoratörün sanatı: *Dekorasyonla uğraşıyor.*

—ANSİKL. Güz. sant. • *Mimari dekorasyon.* Her üslupta ve her dönemde, saraylar ve dinsel yapılar zengin dış ve iç süslemelerle donatılmışlardır. Bununla birlikte, göz zevkine seslenmekten başka amaç taşımayan gerçek süslemeyle siyasal ya da dinsel anlam içeren işaret ve figürler arasında kesin bir ayrım yapmak güçtür. Geçmişin sanat ürünlerini değerlendirirken, her figüre gizli bir anlam yüklemek kadar, bunları salt dekoratif fantezilere indirgemek de yanlıştır. XX. yy.'da çoğunlukla yapıyı, mimarisine yabancı olan zengin kaplama dekorasyondan arındırarak, gerek iç, gerek dış mekânlarda, çizgilerin, kütle ve renklerin uyumuna yönelme eğilimi doğmuştur. Bu anlamda yapıların yalnızca rolü ve kullanımları açısından tasarlanmış "işlevsel" mimarlığın, mimari dekorasyonu dışladığı söylenebilir.

• *İç dekorasyon.* Uygun bir çerçeve yaratmayı amaçlayan dekoratif öğelerin tümünü içeren bu deyim ancak XX. yy.'ın başında kullanılmaya başlanmış olmakla birlikte, iç mimarlık, aydınlatmalar, perde ve mobilyaların görünümü, eski uygarlıklardan bu yana belirli bir etki sağlayacak biçimde düzenlenmiştir. Çok eskiden Doğu'da uygulanan dekorasyon sistemleri, hatta oldukça basit olduğu sanılan Yunanlılar'ın sistemleri pek az tanınır. Ancak metinlere ve resimlere başvurularak Mısır'da, Roma'da ya da Ortaçağ'da eviçi görünümü hakkında bilgi edinilmiştir.

Mısır'da, büyük ölçüde, kat kat bölmeler biçiminde sıralanmış, canlı renk tonlarında anlatısal betimlemelere yer veriliyordu. Bu zengin bezemeli fonun önünde, kullananların toplumsal önemi ölçüsünde değerli malzemeden (genellikle renkli dokumalarla kaplanmış değerli ağaçlar, fildişi, bronz, mine) yapılma mobilyalar bulunuyordu.

Roma sanatı, duvar resimlerine büyük ölçüde yer verdi; duvar resimleri, düşsel bir ortam yaratmak amacıyla, mimari bölmeler izlenimi veren keyfi ayrımlar içeriyordu. Mobilyaya önem verilmiyordu. Soylu ailelerde, değerli malzemeden yapılma yatakların dışında, katlanabilen sandalyelere, bronz masalara rastlanıyordu; imparatorluk döneminden başlayarak sayıları çok artan kiralık yapılardaki dairelerde yaşayan yoksul halk sade tahtadan bezemesiz mobilya kullanıyordu.

Ortaçağ'da batı dünyası, evlerin dekorasyonunda, birbirlerinden çok farklı Bizans ve Roma örneklerinden olduğu gibi Vizigotlar'dan ya da Normanlar'dan alınan derslerden de yararlandı. İç dekorasyon, bir çadırı ya da savunulacak olan kulenin odasını döşemek için kişilerin beraberlerinde taşıdıkları minderler ve duvar halılarından oluşuyordu. Çubuklara asılan duvar halıları, basık döşekleri, senyörle eşi ve yakınlarının yataklarının bulunduğu bölmeden ayırmaya yarayan, perde görevini görüyordu. Şato sakinlerinin yaşadıkları geniş mekânlar, şevleri içeriye doğru genişleyen dar mazgallardan süzülen soluk ışıkla aydınlanıyordu. Hava kararır kararmaz reçineli meşaleler yakılıyordu; eşyalarsa basit ve sağlamdı; bunlar alçak kerevetler, fermanların, mücevherlerin, giyim eşyalarının saklandığı sandıklardı.

Avrupa'da iç dekor kavramı ancak XIV. yy.'da ortaya çıktı; bu olguya, demirbaş sayımları ve minyatürler tanıklık eder. Yaşanılan mekânlarda yerler, armalarla bezeli taşlarla kaplıydı, duvarlardaysa alegorik resimler, amblemli halılar yer alıyordu.

Bu gerçekleştirmeler, gotik dönemin sonuna kadar varlığını sürdüren bir sistemin ilk denemeleriydi. Belirtilen biçimde bezenmiş duvarlar arasında ve bazı alamet resimleri taşıyan açık kirişlerin altına mobilya konuluyordu; bu dönemden başlayarak mobilya giderek incelen bir zevkle işlendi; duvarlarda lambriler bulunuyor, geniş yatağın sütunları üzerine oturtulmuş eğimli tavanlık gündüzleri sarılarak kaldırılıyordu. Ayrıca, altında bir destek masası bulunan oyma kapaklı küçük bir büfe, ateşliğin önünde bir sıra yer alıyordu; döşeğin baş ucundaki yüksek arkalıklı koltuksa otoritenin simgesiydi. Bütün eşyalara, mimari biçimlerden türetilmiş aynı süsleme kalıpları uygulanıyordu: tepeye doğru mızrak ucu gibi daralan pencereler, meşeye derinlemesine gömülmüş alev ve gül bezekleri tonları koyulaştırıcı bir etki sağlıyordu. Yağlı bezler, işlenmiş hayvan derileri ya da o zamanlar üretilen bulanık camdan bezek göbekleriyle örtülen dar pencerelerden süzülen zayıf ışık koyu renkleri egemen kılıyordu.

Yaşanılan mekânların aydınlatılması Rönesans'ın bir buluşu ve kamu düzeni kavramının yerleşmesinin bir sonucudur. Bu değişiklik, iç dekorda bir devrim yarattı. Ahşap kaplamalarda, üzerlerinde açık renkli ayrıtların eskiden parıldadığı koyu gölgeli kabartmalar giderek azaldı. Gotik mimarinin sert öğelerinin yerini, italyan *grotteschi* (grotesk) motiflerinin daha yumuşak fantezi örnekleri aldı. Döşeme kaplamalarında canlı renkli fayanslara yer veriliyordu. Ayrıntıların değişime uğramasıyla yeni bir anlayış gelişti. Dekorasyon artık pratik gereksinmelerden değil, soyut ilkelerden esinleniyordu. Ancak, mobilyaların biçim ve ölçüleri açısından geçmişle bağı kopmakla birlikte, iç dekor anlayışında, varlığını koruyan kalıplara esneklik getirilmekle yetinildi.

Bu sistem, XVII. yy.'ın başında değişikliğe uğradı. Bunun nedeni, evin, toplumun kamp kurduğu bir yer olmaktan çıkıp yerleştiği bir yer durumuna gelmesidir. XVII. yy.'ın ilk otuz yılında, iki sistem egemen oldu. Roma-bologna uygulamalarından türeyen birincisinde duvarlar, işli suslemeli som çerçevelerle yazıtlıklara ayrılmıştır. Bu zengin oymalı, boyalı ve yaldızlı çerçevelerin arasında alegorik resimler yer alıyordu; kornış silmelerinde çoğunlukla yaldızlı fon üzerinde maviyle işlenmiş tanrı figürleri betimlenmişti. İkinci sistemse, ıspanya-hollanda üslubunun ağırbaşlılığını taşır. Yüksek bir korniş silmesinin tepesindeki çıplak duvar, tek sıra halinde dizilmiş, sabit olmayan çerçevelere fon oluşturur. Yüzyılın ortalarına doğru deriden duvar halılarının, sonradan da aynadan duvar kaplamalarının ortaya çıktığı görüldü. Catherine de Médicis, odasının ahşap duvar kaplamalarına 119 ayna yerleştirerek bu uygulamaya örnek olmuştu. Bu yöntem giderek yayıldı. 1679'

İÇ DEKORASYON

Napoléon III dönemi Maliye bakanlığında büyük köşe salonu (daha önce Morny dükünün büyük salonu, 1857) *Louvre sarayı, Paris*

Lauros-Giraudon

da Versailles Galeri'si, bütün XVIII. yy. boyunca yayılacak olan bu modayı benimsetti. Duvar dekorasyonundaysa tekne tavanların yerini düz tavanlar aldı; bazıları arabesk motiflerle bezenen tavanların geniş oymalarında, yalancı mermerden bezemeler yer alıyordu. Yer kaplaması olarak sıra taşların yerini marketri parkelerin aldığı görüldü.

1720'den başlayarak bu moda ortadan kalktı. İnsan boyutlarına uygun konutlar isteyen toplum, geniş salonları "küçük daireler"e bölüştürdü. Bu mimari reform, dekor boyutlarının değişmesine yol açtı. Lambriler sadeleşti ve şeritlerle bezeli bir kofayla ya da çiçekli sapçıklarla tutturulmuş bir demetle çerçeveli ağırbaşlı panolara dönüştü. XVIII. yy.'da renkler ve fantezi ağır bastı. En büyük ustaların gerçekleştirdiği ahşap kaplamalar, çin işi ve türk işi motiflerle donatıldı. Belirli bir burjuva zihniyeti yaygınlaştı. Yüzyılın ortasına doğru moda olan hint işi duvar halıları, parlak tonların egemen olduğu renkli emprime kretonlar taklit edildi. Böylece, dantel görünümünde, çiçekli ya da ince süsleme motifleriyle bezeli düşey "yollu" döşemelik kumaşlar yatak odalarını ve süslenme odalarını kapladı. Bu dekorasyonun boyutları, mobilya boyutlarına da egemen oldu. 1735'ten başlayarak yatak odalarında, süsünü tamamlayan devrin şık kadını, yakınlarını zarif tuvalet masasının başında kabul edecektir. Yüzyılın ilk yıllarından daha eskiye dayanmayan salondaysa, gülağacından küçük yazı masası, üç ayaklı elişi masası ve değişik biçimli sandalyelerin yumuşak kıvrımları ve açık renkleri, duvarları kaplayan kumaşlarla uyum içindedir.

Herculanum ve Pompei yıkıntılarında ele geçen buluntular, süslemeler dağarına yeni bir tür kattı: rokay modası eski üslubun yerini aldı. Sistemin özünde bir değişiklik yoktu. Boyutları göreceli olarak ufalan odalarda,açık renklere -fulya sarısı, açık gri, tirşe,leylak- boyanmış ya da kışın ipekli kumaşlarla, yazın da Jouy ketenleriyle kaplanmış lambrili duvarların arasında, bazen bir halının serili olduğu parkenin üzerinde yer alan daha sade ve daha geometrik biçimli yeni mobilya çeşitleri daha kısıtlı, görünümleri daha düzenliydi. Bununla birlikte, Louis XVI'nın hükümdarlığının sonunda lüks merakı baş gösterdi. Salonlar yeni biçimlere girdi, ovalleşti, değirmileşti, duvarlara açılan yuvalar, alegorik heykellerle donandı. Kapılar sütunlarla çerçevelendi. Hacim, kabartma ve boşluk oyunlarıyla şaşırtıcı etkiler sağlanmaya çalışıldı. Burjuva evlerinde yeni bir dekorasyon aracı ortaya çıktı: duvar kâğıdı.

XIX. yy., iç dekorasyonda olduğu kadar mobilyaların düzenlenmesinde de bilgince bir pitoresk arayışına yöneldi. Siyah renkteki mobilyalara fon oluşturan koyu kırmızı renklendirme sisteminin büsbütün ağırlaştırdığı pastiş egemen oldu. Yoğun biçimde yer verilen duvar döşemeleri ve perdeler koyu tonlardaydı; kırmızı ya da ördekbaşı egemendi, parkeler kırmızı moketlerle döşenmişti. Oymalı mermer levhalarla kaplı ya da renkli taş kakmalı "stil" mobilyalar, eski zamanlarda var olmayan bir üsluba öykünme iddiasını taşıyordu. Tütün içmeye ayrılmış salonlar ya da süslenme odaları da egzotizmden payını aldı. Bazı kurallar yerleşti: çalışma odası "Empire" yatak odası "Louis XVI", yemek odasıysa "Henri II" üslubunda olmalıydı. Yalnız isyankâr kişiler bu kuralları çiğnedi. XIX. yy. ortalarının eleştirmenleri Léon de Laborde ve özellikle Victor Champier'nin sabırlı çabaları özgün bir anlayışın belirmesiyle sonuçlandı. İlk çekingen örneklerine 1867'de rastlanan bu anlayış, 1900'e doğru Art nouveau ile kimliğine kavuştu.

Art nouveau'ya tepki olarak gelişen Arts deco üslubu varlıklı ve kültürlü bir müşteri kitlesine yöneliyordu. Dekoratörler, özellikle Ruhlmann, oymalı motiflerle süslü, sedef, bağa kakmalı egzotik ağaçlar ve lake kullanarak lüks mobilyalar gerçekleştirdiler. 1925'te, buna koşut olarak tümüyle sanayiye yönelik toplumsal, iktisadi ve teknolojik gerçeklere öncelik veren bir akım gelişti. 1930'da, "XX. yy. insanını akılcı bir çevreyle donatmayı amaçlayan sanatçılar ve zanaatçılar"ı bir araya getiren Modern sanatçılar birliği doğdu. Pierre Chareau, Mallet-Stevens, Eileen Gray, René Herbst gibi sanatçıların temsil ettiği modern akım, Bauhaus'un etkisiyle, eşyanın kullanım alanına bağlı olarak, gerece saygı duymayı ve onu bütün özellikleriyle tanımayı ön plana çıkardı; bu akım geometrik biçimleri benimsedi, gereksiz süslemelerden vazgeçti.

1945'ten başlayarak, şu iki eğilimin varlığını sürdürdüğü saptanabilir: bir yandan geçmişi yeniden yaşatmayı amaçlayan eski mobilyalara, çok klasik desenli kumaşlara yönelik geleneksel ve son derece lüks bir dekorasyon anlayışı; buna koşut olarak başta René Gabriel'in, daha sonra Marcel Gascoin'in etkisiyle gerçekleştirilen düz meşeden seri mobilyalar, çok sade dekorların arasında yer aldı. İskandinav ülkelerinin etkisiyle çoğunlukla tikağacından yeni bir mobilya türü doğdu. Yine Bauhaus'tan esinlenen kaliteli çağdaş mobilyanın ortaya çıkması, 50'li yılların başında Knoll'un Fransa'ya gelişiyle Théo Schulmann'ın çabaları sonucunda gerçekleşti. İçmimarların (bu unvana Mimarlar birliği'nin karşı çıkmasına rağmen) başlıca kaygısı, plan düzenlemelerinin iyi işlemesiydi; boşluğu, geniş düz yüzeyleri, lake boyaları, dokumaları, çarpıcı renkleri seviyor, eski tarz mobilyaları dışlayarak tasarımın ağırlığını çevre düzenlemesi düzeyinde vurguluyorlardı. Bu eğilim 1970'in başına kadar gelişti, ama modanın ve seçkin modacıların etkisiyle Arts déco'dan esinlenen ve diğerine koşut olarak gelişen yeni bir tür ortaya çıktı: "retro" denilen bu sanat, daha sıcak, süslü püslü bir üsluptu; kumaşlara, grafik öğe karışımlarına, geçmişten esinlenmiş öğelere geniş yer veriyordu. 1980'lerin sonuna gelinirken ise, aşırılığa kaçmadan, daha sade biçimlere dönüldü.

DEKORATİF sıf. (fr. *décoratif*). Dekorla, dekorasyonla ilgili, süslemede, donatmada kullanılan şeye denir: *Bu saksılar çok dekoratif.*

DEKORATÖR a. (fr. *décorateur*). **1.** Gösteriler (tiyatro, sinema) için dekorlar yapan sanatçı. **—2.** Mesleği bir konutun iç mekânını estetik ve işlevsel açıdan en yetkin duruma getirmek için düzenlemeler yapmak olan kişi. **—3.** *Dekoratör ressam*, süslemeler ve büyük duvar kompozisyonları yapan sanatçı.

—ANSİKL. Ortaçağ'dan XVIII. yy. sonuna kadar iç dekorasyonları ressamlar, heykelciler ve mimarlar (çoğu zaman bir süslemecinin de yardımıyla) gerçekleştiriyordu. Sanatlar arasında bir ayrım yapılarak dekoratif sanatların ikinci derece sanat sınıfına sokulmasıyla, XIX. yy.'da mobilya sanatlarında uzmanlaşan *dekoratör sanatçılar* ortaya çıktı. 1925'e doğru iç dekorasyonu bütünlüğü içinde ele almaya başlayan dekoratör sanatçı *iç mimar* ya da *dekoratör mimar* adını aldı.

Tiyatro dekorasyonu alanındaysa "dekoratör" sözcüğü iki anlamda kullanılır. Yaratıcı dekoratör bütünü tasarlar ve maketler yapar. Bu maketlerin düzenlenmesi, dekorların kurulması ve resimlerin yapılmasıysa, bu alanda uzmanlaşmış zanaatçılara (yapımcı, dekoratör ressamlar ve yardımcıları) düşer ve bunlara da "dekoratör" denir. Özgün ressamların tiyatro dekoru uzmanlarının alanına müdahale etmediği eski dönemlerde iş bölümü daha azdı.

DEKORCU a. Dekor yapmayı meslek edinen sanatçı.

DEKORE a. (fr. *décorer*'den) *Bir yeri dekore etmek*, orayı düzenlemek, donatmak.

Lauros-Giraudon

Louis XIII dönemi: Viole ailesinin armalarıyla **dekorasyonu** yapılmış oda (1633)
[fransız üslubu tavan kirişleri resimlerle donatılmıştır]
Guermantes şatosu, Seine-et-Marne

DEKOVİL a. (fr. *decauville*). Dy. Fransız sanayici Paul *Decauville*'in (1846-1922) tasarladığı, dar (0,40 m - 0,60 m) ve taşınabilir demiryolu.

—ANSİKL. Metal traversler üzerine perçinlenen raylar düz ya da eğik parçalar halinde kolayca sökülüp taşınabilir. Bu yollarda kullanılan gereçler küçük vagonlar, bojili vagonlar, döner plaklar, küçük yarıçaplı eğimleri alabilen buharlı (eskiden) ya da diesel lokomotiflerden oluşur. Kısa zamanda ve az bir emekle döşenebilen böyle bir demiryolu, bayındırlık işletmelerinde taşocaklarında kullanılır.

DEKREŞENDO → DECRESCENDO.

DEKSAMENOS ("Konuksever"). Yun. mit. Akhaia'da Olenos kralı. Kente sığınan Herakles'e kızı Mnesimakhe'yi vermeyi vaat eder. Ancak Herakles'in yokluğunda Mnesimakhe kentauros Eurytion ile nişanlanmak zorunda kalır. Kentauros'u öldüren Herakles, Mnesimakhe ile evlenir.

DEKSAMETAZON a. (fr. *déxamethason*). Org. kim. Kortizonun, formülü $C_{22}H_{29}FO_5$ olan bir benzerinin yaygın adı.

—ANSİKL. Art ve Sarett'in 1958'de triamsinolondan elde ettiği deksametazon, iltihaplanmaya karşı kortizondan 30 kez daha etkilidir; ancak vücutta su tutma oranı daha düşüktür. Asetatı biçiminde, düşük nicelikli komprime, asıltı, krem ya da pomat halinde kullanılır.

İğnesi de yapılabilen deksametazon fosfatın, iltihap giderici ve antialerjik bir etkisi vardır; ayrıca hızlı ve uzun süreli etkisi olan bir kaşıntı ilacı olarak da kullanılır.

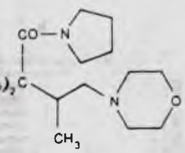
DEKSİPPOS, lat. **Publius Herennius Dexippus,** İ.S. III. yy.'da yaşamış yunanlı tarihçi. Atinalı ünlü Kerykes ailesindendi. 267'de eponymos arkhon ve general oldu, Atina'yı Heruller'den kurtardı. Başlıca yapıtları, 268'e kadar geçen olayları anlattığı *Khronika* ve 238 ile 270 arasındaki olayları içeren *Skythika*'dır.

DEKSTRAN a. (fr. *dextran*). Eczc. *Leuconostoc mesenteroides* adlı bakterinin sakkaroz üzerine etkisiyle elde edilen ya da sentetik olarak hazırlanan polianhidroglukoz (dekstran)

—ANSİKL. Dekstran kan yerine kullanılan

yüksek polimer yapısında bir maddedir. Molekülleri çok büyük olduğundan tedavide kullanılmaya elverişli değildir. Ama denetimli bir hidrolize uğratılarak kan proteinlerinin molekül ağırlıklarına yakın, yani 40 000 ila 150 000 molekül ağırlıklı hale getirilebilir. Dekstranların % 6'lık çözeltileri kanama, travma ya da ameliyat şoklarında, yaygın yanıklarda ve toksikozlarda, sürekli perfüzyon şeklinde kullanılır.

DEKSTRAN a. (fr. *dextran*). Org. kim. α-D-glukozdan türeyen poliholozitlerin genel adı; eter 1,6 köprüleri içerir ve mikro-organizmalardan üretilir. (*Leuconostoc mesenteroides* türü bakterilerden elde edilir ve tıpta dekstran adı altında kullanılır. Kimi dekstranlardan şekercilikte de yararlanılır.)

dekstromoramit

DEKSTRANOMER a. (fr. *dextranomère*). Eczc. Yaraların iyileştirilmesinde kullanılan dekstran türevi. (Karbonlu kısa zincirlerle birleştirilmiş iki dekstran zincirinden oluşan dekstranomerin kuvvetli hidrofil etkisi vardır; bu nedenle yanık, kabuklu yara, ülser gibi sızıntılı yaraların temizlenmesinde kullanılır.)

DEKSTRİFERRON a. (fr. *dextriferron*). Eczc. Kısmen hidrolize edilmiş dekstrinle birleşik demirhidroksitin kolloidal çözeltisi. (Dekstriferron demir eksikliği tedavisinde şırınga edilerek kansızlığa karşı kullanılan bir ilaçtır. Bileşimindeki demir, hemoglobin bireşimi için hemen kullanılabilir.)

DEKSTRİN a. (fr. *dextrine;* lat. *dextra,* sağ el'den; dekstrin ışığın polarma düzlemini sağa döndürür). Org. kim. Formülü $(C_6H_{10}O_5)_n$, olan ve α-D-glukozdan türeyen poliholozitlerin genel adı, nişastanın ısıtılarak ya da hidrolizlenerek parçalanmasından oluşan kuvvetli bir sağa döndürücüdür. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Dekstrinler, glukozdan farklı olarak Fehling çözeltisini indirgemez. Suda çok çözünen sarı ya da beyaz toz biçiminde bulunurlar; polimerliğin bozulma derecesine bağlı olarak nişasta oranına göre iyotla, nişasta gibi mavi (amilodekstrin) ya da kırmızı (eritrodekstrin) bir kompleks verirler; kimi zamanda hiçbir kompleks (akrodekstrin) oluşturmazlar. Dekstrinler tutkal, boyarmadde, mürekkep, eczacılık ürünleri ve patlayıcı sanayilerinde yaygın olarak kullanılır.

DEKSTRİNLEŞME a. Kim. Nişastanın dekstrine dönüşümü.

DEKSTROKARDİ a. (fr. *dextrocardie*). Kalbin, göğüs boşluğunda sağda bulunması.

—ANSİKL. Dekstrokardi tam olmayabilir; kalp sağdadır, ama ucu sola dönük durur ve büyük damarlar (aort ve akciğer atardamarı) yerlerindedir. Tam da olabilir, o zaman ucu da sağdadır ve büyük damarlar yer değiştirmiştir. Bu durumda, genellikle öbür iç organlar ters taraftadır. Dekstrokardi, doğuştan bir anomalidir, kalbin göğüs içinde itici ya da çekici bir lezyon yüzünden yer değiştirmesiyle karıştırılmamalıdır.

Lauros- Giraudon

Eugène Delacroix
Mezarlıkta öksüz kız (1824)
Louvre müzesi, Paris

DEKSTROMORAMİT a. (fr. *dextromoramide*'den). Eczc. Kuvvetli sentetik ağrıkesici. (Formülü $C_{25}H_{32}N_2O_2$ olan bu ilaç, hızlı merkezi etki gösterdiğinden uzun süreli kullanılırsa bağımlılığa yol açabilir. Dekstromoramit bitartarat ağız yoluyla ya da iğneyle verilerek klasik ağrıkesicilere direnen akut ve süreğen ağrıların tedavisinde kullanılır. Kullanılış şekli kişiye göre değişir. Her vaka için en düşük etkin dozun belirlenmesi uygun olur. Morfinden beş kez daha kuvvetlidir ve onun bütün yan etkilerini taşır. Bu ilaç uyuşturucular arasında sınıflandırılır. [Eşanl. PİRROLAMİDOL.])

DEKSTROPOZİSYON a. (fr. *dextroposition*). Anat. ve Patol. **1.** Bir organın sağa doğru yer değiştirmesi. **—2.** *Aort dekstropozisyonu,* Fallot dörtlüsünün bir ayağını oluşturan doğuştan anomali. || *Kalp dekstropozisyonu,* patolojik bir süreç sonucunda kalbin sağa doğru yer değiştirmesi. (Doğuştan bir biçim bozukluğu olan dekstrokardiyle karıştırılmamalıdır.)

DEKSTROPROPOKSİFEN a. (fr. *dextropropoxyphène*). Eczc. Sentetik ağrıkesici. (Salisilli ağrıkesicilerinkine benzer bir etkisi olmakla birlikte, onlardan çok daha etkilidir. Organik kökenli tüm ağrılarda kullanılır, ancak yatıştırıcı etkisi morfininki kadar güçlü değildir. Bağımlılık yapıcı etkisi azdır; tablet halinde, yalnız yetişkinlere verilir.)

DEKSTROZ a. (fr. *dextrose*).Kim. GLUKOZ'un eski eşanlamlısı.

DEKUPAJ a. (fr. *découpage*). Bir bütünden belli biçimlerde parçalar kesme.

—Marangl. *Dekupaj makinesi,* oyma, dış açma, çevresel kesme işlerinde kullanılan testere makinesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Teknol. KESME'nin eşanlamlısı. || *Dekupaj makinesi,* KESME* MAKİNESİ'nin eşanlamlısı.

—TV. *Elektronik dekupaj,* ELEKTRONİK KESİM*'in eşanlamlısı.

—ANSİKL. Marangl. Dekupaj makinesi temel olarak, bir taban üzerine oturan ve motoru taşıyan nal biçiminde bir gövdeden, motorun dairesel devinimini düşey almaşık devinime dönüştüren bir krank milinden testerenin düzgün biçimde çalışmasını ve iş parçasını bastırmayı sağlayan bir kılavuzdan oluşur. İş parçası yerleştirilen tabla 45° sağa ya da sola eğilebilir. Dekupaj makinelerinde malzemenin ve işin niteliğine göre farklı testereler kullanılır. Ayrıca, yerinde montajı gerektiren işlerde kesme kolaylığı sağlayan taşınabilir el dekupaj makineleri de vardır.

DEKUPAJCI a. Kavisli karmaşık profiller kesiminde uzman olan metalürji işçisi.

DEKUPLAJ a. (fr. *découplage*). Elektrotekn. ve Elektron. EŞLEME AYIRMA*'nın eşanlamlısı.

DEKVAÇ a. (ing. *deck watch*'dan). Denizc. Gemilerde gözlem yapmada kronometre ayarı almada ve hız ölçmede kullanılan duyarlı saat. (Eşanl. GÜVERTE SAATİ.)

■ **DELACROİX** (Eugène), fransız ressam (Saint-Maurice, Val-de-Marne, 1798-Paris 1863). Resim zevkini amcası Henri François Riesener'in atölyesinde tattı. Amcası sayesinde baron Gérard ve ressam Guérin'in himayesine girdi. Baron Gérard'ın evi o sıralarda Paris'in en gözde sanat çevrelerinden biriydi; Delacroix, 1815'te Guérin'in atölyesine yazıldı, ertesi yıl da Güzel sanatlar akademisi'ne kabul edildi. Orcemont kilisesi'nde bulunan *Meryem* tablosunun (1819) Raffaello'yu anımsatan üslubu tümüyle klasik bir anlayışa dayanır. 1816-17 yıllarında, kendisini derinden etkileyip değiştirecek olan üç kişiyle tanıştı: eski ustası Guérin'in yanında çalışmaya gelen Géricault, Bonington ve J.R. Auguste. Géricault'dan anlatımın önemini (atölyede gördüğü *Medusa'nın salı* tablosu onu çok sarsacak ve bakış açısını etkileyecektir), Bonington'dan renklerin büyüsünü, Auguste'ten Doğu'nun gizemli çekiciliğini öğrendi. 1822 Salonu'nda *Dante'nin teknesi* (Louvre müzesi) tablosu büyük yankı yaptı. Thiers Constitutionnelde hararetli övgüler yazdı, devlet tabloyu satın aldı, ressam Gros ise kendisinin devamcısı olarak gördüğü Delacroix'ya iltifatlar yağdırdı. Constable'ın tablolarını (özellikle *Saman arabası*'nı) temel alarak yeni bir renk ve hacim anlayışını geliştirdi. Fielding ailesi ve Bonington ile olan dostluğu nedeniyle İngiltere'ye duyduğu ilgi, Londra'ya 1825'te yaptığı bir yolculukla pekişti. Şaşkınlık verici özgürlükte suluboyalar yaptı, *Baron Schwiter* portresi için Lawrence'tan esinlendi, ama en önemlisi, tarzını değiştirdi: akıcılık, kesik tonlar, renkli titreşimler. İngiliz edebiyatı (Shakespeare, Walter Scott, Byron) tüm yaşamı boyunca onu etkiledi. 1827 Salonu'nda, *Sardanapal'in* ölümü* tablosu, resmi eleştirmenlerce hiç beğenilmedi. Bu tuval, romantizmin özünü, temel bileşenlerini sergiler: barok diyagonal, boğucu atmosfer, kırmızı tonların zıtlıklar içeren uyuşumu, ölümün başdöndürücülüğü. Çıplak esir kadının uyandırdığı şehvet duygusu çeşitli odalık tablolarında görülür. Kendisine ısmarlanan tarihi tablolarda kullandığı renkler yumuşasa bile, bu yapıtlarında Théophile Gautier'nin deyimiyle "uğultu ve kargaşa"yı resmeder: *Liège piskoposunun öldürülmesi* (1829, Louvre müzesi) tablosunda kiralık katillerin ziyafeti, *Nancy çarpışması* (1831, Nancy müzesi) tablosunda karda savaşan ordular, *Taillebourg çarpışması*'ndaysa (Versailles, 1837) gene savaşan askerler. 1831 Salonu'nda sergilenen *Halka* yol gösteren özgürlük* yapıtı daha akıcı bir başkaldırıyı simgeler. Mornay kontuyla birlikte Fas'a yaptığı yolculuktan sonra (1832), sanatçının yapıtlarına bir dinginlik duygusu girdi; Fas, doğallığıyla ("bizim yörelerimizde daima kılık değiştirip tanınmaz hale gelen doğallık") ve Antikçağ'ı anımsatan yönleriyle ("Homeros devrindeki kadar güzel") onu büyüledi. Bu yolculuktan esinlenerek bir dizi tablo yapan ressamın, bu yapıtlarının en ünlüsü olan *Cezayirli* kadınlar haremde*'nin (1834) taslak suluboyaları Matisse'e esin kaynağı olmuştur. *Haçlıların İstanbul'a girişi* (1840) tablosunda Cezayir limanı arka planda resmedilmiştir; bu yapıt sanatçının olgunluk döneminin ve psikolojinin başyapıtıdır.

Fransa'ya döndükten sonra sanatçı, büyük bir dekorasyon çalışmasına girişti: Kral'ın salonu'nu (1833-1838), Palais-Bourbon'un kütüphanesini (1838-1847), Luxembourg sarayı kütüphanesini (1840-1846), Louvre'da Apollon salonu'nun tavanını (1850), Paris belediye sarayı'nda Paix salonu'nu ve son olarak da Saint-Sulpice'te Saints-Anges capella'sını (1850-1861) süsledi. Bu çalışmaların temaları Antikçağ klasiklerinden alınmış, aralarında Pierre Andrieu ve Gustave Lassalle-Bordes'un bulunduğu birçok ressamın katkısıyla gerçekleştirilmiştir. Bu yoğun çalışmayı sürdürebilmek için Delacroix sık sık Nohant'a giderek yakın dostları Chopin ve George Sand'ı ziyaret ediyordu. Bu ziyaretleri sırasında olağanüstü güzellikte çiçek tabloları yaptı. Manzara resimleri (1854'te bir ev alıp yerleştiği Champrosay'de daha sonra yapacağı manzaralar gibi) Delacroix'nın doğayı önizlenimci bir anlayışla algıladığını belli eder. Dieppe'te yaptığı ve 1853'te başladığı *Genesaret gölü'nde İsa* dizisi için kullandığı suluboyalarda da bu anlayış görülür.

1855 Evrensel sergisi'ndeki büyük başarısı, yedi kez reddedildiği Institut'ye

1857'de girmesini sağladı. Evrensel sergi'de eleştirmenler, renklerin prensi Delacroix'yı çizgilerin kralı İngres ile bir kez daha kıyaslamaktan geri durmadılar 1860'ta tablo satıcısı Martinet'nin galerisinde sergilenen 16 yapıtı, aralarında Monet ve Whistler'in de bulunduğu birçok genç ressamın hayranlığını uyandırdı. Fantin-Latour *Delacroix'ya saygı* adlı yapıtında bu iki ressamı da çizmiştir. 1899'da Signac'ın yazdığı *Delacroix'dan yeniizlenimciliğe* adlı kitap, ressamın etkisini vurguladı. En sık kullandığı tipik romantik temalar içinde ölüm (Marcus Aurelius, Lara), insanların çatışmaları, hayvanlar (*Aslan ve timsah*), kutsallık (*Yakup ve Melek*, St. Sulpice) önemli yer tutar. *Günce*'si (1822-1863) tutkularını (Rubens, Veronese), yansımalar kuramını, müzik-resim bağlantısı üzerindeki çalışmalarını, Voltaire, Goethe ve Marcus Aurelius'a olan düşünsel yakınlığını açığa çıkarır, düşünme tarzını yetkin bir biçimde gösterir.

DELACROİX (Henri Edmond) → CROSS.

DELAFOSSE (Maurice), fransız dilbilimci (Sancergues, Cher, 1870-Paris 1926). Doğu dilleri okulu'nda profesör, pöl ve mande dilleri uzmanıydı. Bantu dillerini de içeren, geniş bir zenci afrika dilleri ailesinin varlığını savunan bir varsayım ortaya atmıştır.

DELAFOSSİT a. (fr. *delafossite;* öz. a. *G. Delafosse*'tan). Miner. Formülü $CuFeO_2$ olan doğal demir ve bakır oksit.

DELAGE (Yves), fransız zoolog ve biyolog (Avignon 1854-Sceaux 1920). Sorbonne'da Lacaze-Duthiers'nin yerine zooloji, anatomi ve karşılaştırmalı fizyoloji kürsüsüne geçti (1866), sonra Roscoff laboratuvarı'nın başkan yardımcılığına, Lacaze-Duthiers'nin ölümünden sonra da yöneticiliğine getirildi (1901) ve bu laboratuvarı zoolojik morfoloji ve biyoloji araştırmaları için gerekli donanıma kavuşturdu. Başlıca yapıtları: *la Structure du protoplasma, l'hérédité et les grands problèmes de biologie générale* (Protoplazma'nın yapısı, kalıtım ve genel biyolojinin önemli sorunları), 1895; *les Théories de l'évolution* (Evrim kuramları) [Mlle Goldsmith ile birlikte, 1809]; *Traité de zoologie concrète* (Somut zooloji incelemesi) [Hérouard ile birlikte, 1896-1901].

DELAGOA, Hint okyanusu'nda körfez, Mozambik kıyısında. Maputo limanı bu körfezdedir. Portekizli gemici Antonio de Campo, körfezi 1502'de buldu; 1544'te Lourenço Marques, burada kendi adıyla anılan ticaret kartelini kurdu. 1823'teki Owen'in seferinden sonra, Büyük Britanya, Zanzibar devletinin malı olan toprakların (1832-1856) büyük bölümü üstünde hak iddia etti; ne var ki Fransa'nın hakemliği sonucunda körfez, 1875'te, Portekiz egemenliğine girdi.

DELAİL çoğl. a. (ar. *delil*'in çoğl. *delâ'il*). *Esk.* **1.** Deliller, kanıtlar: *"İşte bütün bu delâil kâfi surette gösterebilir ki..."* (M. F. Köprülü). **—2.** *Delail-i akliye ve nakliye,* kendi akıl ve mantığına dayanarak ya da başkasından alınarak gösterilen kanıtlar. || *Delail-i kaviye,* güçlü, inandırıcı kanıtlar. || *Delail-i tarihiye,* tarihi kanıtlar.

Delail, Hz. Muhammet'e mal edilen dualar ve onu öven güzel sözleri içeren kitap. *Delail ül-hayrat* ya da *Delail-i şerife* de denilen bu kitapların en ünlüsü, cezuliye tarikatının kurucusu Muhammet bin Süleyman el-Cezuli'nin (öl. 1470) *Delail ül-hayrat*'ıdır.

DE LAİRESSE (Gerard), hollandalı ressam (Liège 1640- Amsterdam 1711). Bertholet Flémalle'in öğrencisidir. Doğduğu kentin kiliseleri için bir süre çalıştıktan sonra, 1684'te Lahey'e yerleşti ve orada büyük ün kazandı. Binnenhof'un ve Orangeli Willem'ın özel dairesinin dekorasyonunu yaptı. 50 yaşındayken gözlerini kaybetti ve ikisi sonradan ressam olan oğullarının yardımıyla yayımladığı *Grand Livre des peintres* (fr. çev.) [Ressamlar büyük kitabı, 1707] adlı yapıtı, ona, Poussin'in etkisini taşıyan tarihsel konulu tablolarından çok ün kazandırdı.

DELAL a. (ar. *delâl*). *Esk.* İnsana hoş, sevimli, güzel görünecek durum, davranış; cilve, naz.

DELALANDE (Michel Richard), fransız besteci (Paris 1657-Versailles 1726). Müziği St-Germain l'Auxerrois'da öğrendi. Çeşitli kiliselerde orgculuk yaptı. 1683'te krallık capella'sında yönetmen yardımcısı olduktan sonra sarayda itibarı gittikçe arttı. 1690'da kralın bestecisi, 1695'te de müzik yöneticisi unvanını aldı. 1722'de karısının ölümü üzerine, saraydaki görevlerini bıraktı.

Delalande, dindışı yapıtlar da (sarayda düzenlenen eğlenceler ve büyük gösteriler için yazılmış partisyonlar; güldürüler için ara müzikleri; *Kralın akşam yemekleri için senfoniler* başlığı altında toplanmış orkestra parçaları) bestelemiş olmakla birlikte, daha çok bir motet bestecisi sayılır. 71 motet'iyle bu formu doruğa ulaştırdı, dönemin en büyük fransız bestecisi olarak kendini kabul ettirdi. Bach ve Händel' inkiler ölçüsünde kusursuz olan motet'lerinde kimi zaman dikey yazımı, kimi zaman da devingen çokseslliği uyguladı, büyük ve küçük korolar arasındaki diyaloğa sıkça yer verdi. En ünlü motet'leri: *De profundis* (1689), *Beati omnes* (1698), *Regina coeli* (1698), *Quare fremuerunt gentes* (1706).

DELALAT çoğl. a. (ar. *delâlet*'in çoğl. *delâlât*). *Esk.* Yol göstermeler, kılavuzluklar.

DELALE (Can), türk mühendis, matematikçi (Diyarbakır 1954). İstanbul Teknik üniversitesi makine fakültesi'ni bitirdi (1977). ABD'de Lehigh üniversitesi'nde nükleer mühendislik dalında lisansüstü öğrenimi gördü, fizik istatistik mekanik dalında master derecesi aldı; Brown üniversitesi'nde gaz dinamiği ve aerodinamik dalında doktora yaptı (1977-1984). Türkiye'ye döndükten sonra Boğaziçi üniversitesi fen-edebiyat fakültesi matematik bölümü'ne öğretim üyesi oldu. "Entropi eşitsizliğinden hareketle lineer tersinmez termodinamiğin temellerinin daha iyi açıklanmasına yaptığı katkılar" dolayısıyla Sedat Simavi fen bilimleri ödülü'nü kazandı (1984).

DELALET, -ti a. (ar. *delâlet*). **1.** Yol gösterme, kılavuzluk, aracılık: *"Etsin bana eşhebin delâlet!"* (A.H. Tarhan). **—2.** İz, işaret: *"...hakkında hüküm vermeleri selâhiyetine delâlet eyler"* (H. C. Yalçın). **—3.** Bilinen bir şeyin, başka bir şeyi de bildirmesi: *dumanın ateşe, bulutun yağmura delaleti vb.*

—Ed. Eski edebiyatta sözcüklerle karşılıkları arasındaki ilişkiyi gösteren terim.(Bk. *ansikl.* böl.)

—Esk. tıp. Muayeneden sonra tedaviyi gerektiren durum.

—İsl. huk. Bir sözün söylenmesiyle güdülen amaç. || *Delalet-i iltizamıye,* sözün asıl anlamı dışında çağrıştırdığı anlam. (İnsan sözünün, öğrenme ve yazma yeteneklerini çağrıştırması gibi.) || *Delalet-i mutabıkiye,* bir sözün ifade ettiği asıl anlam. (İnsan sözünün düşünen canlıya delalet etmesi gibi.) || *Delalet-i tazammuniye,* bir sözün ifade ettiği asıl anlamın bir bölümü. (İnsan sözünün yalnız canlıya ya da yalnız düşünme yeteneğine delalet etmesi gibi.)

—ANSİKL. Ed. Divan şiirinde sözcüklerle gerçek anlamları arasındaki dolaysız ilişki (*delalet-i vaz'iye* ya da *delalet-i mutabıkiye*) yerine genellikle, mecazlı *(delalet-i tazammuniye)*, kinayeli *(delalet-i iltizamiye)* anlatım yolları uygulanmıştır. Bu edebiyatta örneğin *mû* (yılan) sözcüğüyle karşılığı arasında dolaysız ilişki vardır: *Gönlümü silsile-i müları mecnun etti* (Gönlümü saçının yılan gibi kıvrılan büklümleri mecnun etti) [Baki] dizesinde *mû,* mecaz yoluyla "saç büklümü" anlamında kullanılmıştır. *Bâd-i hazan çemende el aldı çınardan* (Güz yeli çimenlikte çınardan el aldı) [Baki] dizesinde ise *el almak* sözüyle kinayeli karşılığı olan "bir tarikat büyüğüne bağlılığını kabul ettirmek" anlamı arasında *delalet-i iltizamiye* ilişkisi vardır.

DE LA MARE (Walter), ingiliz yazar (Charlton, Kent, 1873 - Twickenham, Middlesex, 1956). Olağanüstü bir antoloji yazarı (*Behold this Dreamer,* 1939; *Love,* 1943) ve çocuk öykücüsünden çok çocukluğun öykücüsüydü (*Song of Childhood,* 1902; *The Three Mulla Mulgars,* 1910; *The Lord Fish; Told Again,* 1927); benzerleriyle, kendi öz gizemine alışmış bir ruhun kurabileceği sıradan ilişkileri kurdu. Coleridge'e ve Maeterlinck'e yakındı. Dünya ötesi ve iç güçlerle kurulan korkunç bir diyaloğu büyük bir gönül ciddiyetiyle anlattı (*The Listeners,* 1912; *The Return,* 1910; *The Veil,* 1921; *Self to Self,* 1928; *The Burning Glass,* 1945; *The Traveller,* 1946).

DELAMARE-DEBOUTTEVİLLE (Édouard), fransız sanayici ve mucit (Rouen 1856-Montgrimont, Fontaine-le-Bourg yakınında, Seine-Maritime 1901). İplik fabrikasının sahibi. Fabrikasının makine ustabaşısı Léon Malandin ile birlikte patlamalı motorla çalışan ve hızlı giden ilk arabayı gerçekleştirdi (1883).

Bu araç, altına önce havagazıyla, bir kazadan sonraysa petrolle çalışan 8 beygirlik bir motor yerleştirilmiş basit bir faytondu. Delamare ile Malandin'in 1894'te tescil olunan buluşları ne yazık ki sanayide kullanılmadı.

DELAMBRE (*şövalye* Jean-Baptiste Joseph), fransız gökbilimci (Amiens 1749-Paris 1822). Lalande'ın öğrencisiydi; Jüpiter'in ve Satürn'ün uydu çizelgeleriyle ünlendi. Méchain ile birlikte, Dunquerque ve Barcelona arasındaki meridyen çemberini ölçtü. 1803'te Bilimler akademisi'nin sürekli sekreterliğine atandı. Önemli yapıtlarından bazıları: *Tables de Jupiter et de Saturne* (Jüpiter ve Satürn çizelgeleri) [1789] ve *Histoire de l'astronomie* (Gökbilim tarihi) [1817-1827].

DELANE (John Thadeus), ingiliz gazeteci (Londra 1817-Ascot yakınında 1879). Oxford'da öğrenim gördü, 1841'de Times'a girdi ve 1877'ye kadar bu gazetenin yöneticiliğini yaptı. Delane'ın yönetiminde Times whig'lere bağlanmadan liberal bir çizgiyi savundu ve saygınlık kazandı.

DELANEY (Shelagh), ingiliz oyun yazarı (Salford, Lancashire, 1939). Yapıtlarında işçi çevrelerindeki hoşgörülülük ve yalnızlık sorunlarını dile getirdi (*A Taste of Honey,* 1958). *The Lion in Love* (1960) başlıklı yapıtıyla *Sweetly Sings the Donkey* (1963) adlı çalışması öncekiler kadar sert değildir.

DELANNOY (Marcel), fransız besteci (La Ferté-Alais 1898-Nantes 1962). Mimarlık öğrenimi gördü, ama daha sonra müziğe yöneldi. Özellikle Louis Aubert ve Honegger'den ders aldı. Yapıtlarının güçlü ve karmaşık üslubuyla adı geçen bestecilere yakındır. Dramatik yapıtlar (*le Poirier de misère* [1925], *Puck*), baleler (*Cendrillon ou la Pantoufle de vair* [1931], *les Noces fantastiques, le Fou de la dame*), senfonik yapıtlar (*Sérénade concertante,* piyano ve orkestra için *Concerto de Mai* [1950]), çok sayıda melodi ve bir dörtlü besteledi.

DELANNOY (Jean), fransız film yönetmeni (Noisy-le-Sec 1908). Önceleri oyunculuk yaptı; daha sonra teknik uğraşlara yöneldi ve kurgucu oldu. Birkaç kısa film çektikten (1935) sonra, ilk uzun metrajlı yapıtını gerçekleştirdi: *Ne tuez pas Dolly* (Dolly'yi öldürmeyin) [1937]. Sonraki yıllarda çevirdiği genellikle dram türündeki pek çok yapıt arasında şunlar sayılabilir: *Macao* (1939), *Ebedi dönüş* (l'Éternel Re-

L. L.

Michel Richard Delalande Tournières'in bir portresinden ayrıntı
özel kol.

Lauros-Giraudon

Jean-Baptiste Joseph Delambre Coroënne'in portresinden (1879) ayrıntı
Paris Gözlemevi

Réunion des Musées nationaux

Paul Delaroche
Elizabeth'in ölümü (1827)
Louvre müzesi, Paris

Lauros-Giraudon

Robert Delaunay
Cardiff takımı (1912-13)
M.N.A.M. Georges Pompidou
Sanat merkezi, Paris

tour) [1943], *İtiraf dakikası* (la Minute de vérité) [1952], *Notre Dame'ın kamburu* (Notre Dame de Paris) [1956], *Zehir hafiye* (Maigret tend un piège) [1958], *les Amitiés particulières* (Özel dostluklar) [1964], *Bernadette* (1988).

DELANY (Samuel Ray), amerikalı bilimkurgu yazarı (Harlem, New York, 1942). Bu türde yapıt veren ender zenci yazarlardandır. İnce bir üslupla kaleme alınan, mitolojiye dayalı, simgesel, şiirsel ve düş gücünün ağır bastığı bir bilimkurgu yarattı (*Babel 17*, 1966; *Triton*, 1976).

DELAPORTE (Louis), fransız doğubilimci (Saint-Hilaire-du-Harcouet 1874-öl. Wohlau'ya sürgün edildi, Silezya'da, 1944). Paris Katolik enstitüsü'nde profesörlüğe atandı (1821). Başlıca yapıtları şunlardır: *Chronographie de Mâr Elie bar Shinaya*'nın (Mâr Elie bar Shinaya kronografisi) ilk çevirisi (1910), kıptice metinlerin, kıptice metin kataloglarının ve asur silindirlerinin çevirileri; *la Mésopotamie, les civilisations babylonienne et assyrienne* (Mezopotamya, Babil ve Asur uygarlıkları) [1923], *Grammaire hittite* (Hitit dilbilgisi) [1939], *les Hittites* (Hititler) [1936], *les Peuples de l'Orient méditerranéen, le Proche-Orient asiatique* (Doğu Akdeniz halkları, Yakındoğu Asya) [1938]. Revue hittite et asianique'in kurucusu olan Delaporte, Anadolu'da birçok kazı yönetmiştir. Malatya'daki Aslanlı kapı'yla Malatya *Avları* (Louvre) kabartmalarını keşfeden de odur.

DELARDÖZ a. (fr. *delardeuse*). Dy. Ahşap traverslere ray yuvası açmaya yarayan taşınabilir küçük makine.

DELAROCHE (Hippolyte, **Paul** denir), fransız ressam (Paris 1797 - *ay. y.* 1856). Önce Louis Étienne Watelet, sonra da Gros'nun öğrencisi oldu; yarı klasik, yarı romantik dinsel kompozisyonları ve tarihsel tablolarıyla başarı kazandı. 1822'de Géricault'nun dikkatini çeken sanatçı, 1827 Salonu'nda *Elizabeth'in Ölümü* (Louvre) tablosuyla büyük bir zafer kazandı. 1832'de Güzel sanatlar okulu'nda profesör, 1834'te İnstitut üyesi oldu; 1837'de okul anfisinin dekorunu yaptı; bu arada, tarihsel tablo (*Guise dükünün öldürülmesi*, 1835 sergisi Condé müzesi, Chantilly) ve portre çalışmalarını da sürdürdü (*Pastoret markisi*, Bayonne müzesi).

DE LA ROCHE (Mazo), ingilizce yazan kanadalı kadın romancı (New Market, Ontario, 1885-Toronto 1961). Ontario'daki aile çiftliğinde edindiği deneyimin etkisiyle, 1927'den 1960'a değin, Whiteoak ailesinin geniş bir kroniği olan *Jalna* dizisini yayımladı ve büyük bir başarı kazandı. *Ringing the changes* (1957) adlı özyaşamöyküsü de dikkate değer bir yapıttır.

Delaroche ve Bérard yasası. Fizs. kım. Değişmez basınçta iki atomlu gazların molekül kütlesinin kütlesel ısıl sığa ile çarpımının, her molekül-gram için daima yaklaşık 6,8 kalori olduğunu belirten yasa.

DE LA RUE (Warren), ingiliz sanayici ve bilgin (Saint-Pierre-Port, Guernesey, 1815-Londra 1889). Kâğıt fabrikatörü; renkli baskı yapan ve zarfları katlayan makineler icat etti. Astronomi ve gök fotoğrafçılığıyla uğraştı, *Researches on Solar Physics* (Güneş fiziği üstüne araştırmalar) [1865-1868] adlı bir yapıt yayımladı. 1857'de ayın ilk stereoskopik klişelerini açıkladı.

DELATOR a. Esk. Rom. Bir mahkemeye ihbar ve şikâyette bulunan kişi. (Şikâyeti haklı bulunursa mahkûm olan kişi servetinin dörtte birini şikâyetçiye vermek zorundaydı.)

DE LA TORRE (Lisandro), arjantinli devlet adamı (Rosario 1868-Buenos Aires 1939). Birçok kez milletvekili ve senatör seçildi, önceleri radikaldi ve 1914'te ilerici demokrat parti'yi, 1931'deyse, Santa Fe-Rosario bölgesinin kırsal ve kentsel orta sınıflarını ve kentlerdeki işçileri bir araya getiren Demokratik sosyalist ittifak'ı örgütledi. Bu yeni güçlere karşı koymak amacıyla, başkan Justo'nun askeri rejimi, "yurtseverlik" adını verdiği hileli seçimlere başvurdu. De La Torre intihar etti.

DELAUNAY (Robert), fransız ressam (Paris 1885-Montpellier 1941). İlk tablolarında izlenimcilik, yeniizlenimcilik ve fovizmin etkileri görülür: le Douanier Rousseau ya ve Cézanne'a hayrandı. *Eşzamanlı renk zıtlıkları*'nı kullanarak ve geleneksel perspektif yöntemini bırakarak, 1909'dan başlayarak, özgün bir kübizme yöneldi ("Kentler", "Eiffel Kulesi"); *Paris kenti* tablosu bu anlayışın bir tür bireşimidir (1912, Ulusal Modern sanatlar müzesi, Paris). Bu aşamada renk "biçim ve konu" olarak ortaya çıkar: "Pencereler" dizisi (1912), "Diskler" ve "Dairesel biçimler" (1912-13) dizisi. Soyut'un doğuşunu hazırlayan en önemli yapıtlar arasında sayılabilecek bu tabloların olağanüstü bir ritmi vardır; Apollinaire'in "orfizm" adını verdiği bu "karşı betimlemeci" ve dinamik sanat yine de gerçeklikten aldığı biçim ve renk öğelerini reddetmez (*Cardiff takımı*, 1912-13, Paris Ulusal modern sanat müzesi). Ressamın, Portekiz'de ve İspanya'da kaldığı yıllardaysa (1914-1920), doğanın esinlediği biçim ve renk öğelerini kullandığı görülür (*Renk senfonisi*, 1915 veya 1916, *ay. müzede*). Delaunay Paris'e döndüğünde, bağımsızlık tutkusuna rağmen, dadacı ve gerçeküstücü sanatçılarla ilişki kurdu ve eski temaları yeniden işledi (*Domuzlu dönme dolap* veya *Elektrikli dönme dolap*, 1922, Paris kenti Ulusal modern sanat müzesi). Ama 1930'dan başlayarak sanatçı, biçimleri renklerin oluşturduğu tümüyle soyut araştırmalara yöneldi: böylece, madde ve derinlik arayışını içeren "Ritimler" ve "Sonsuz Ritimler" doğdu. Sanatçının küçük tablo dönemini aşmak isteği -bu istek daha önceki film ve bale dekorları çalışmalarında ve kabartmalarında da sezilir- onu anıtsal dekorasyonlara yöneltti: 1937 Evrensel sergisi için hazırladığı çalışmalar (Pano resimler: *Hava, demir ve su*; çokrenkli kabartmalar). Giderek sanatçı *3 ritim 38*'e ulaştı (Ulusal modern sanat müzesi). 1939'da Yeni gerçeklikler salonu'nun hazırlanmasındaki çalışmalara katıldı.

DELAUNAY (Sofya İlyiniçna TERK, **Sonia** —denir), rus asıllı kadın ressam (Odesa 1885-Paris 1979). 1910'da Robert Delaunay ile evlendi. Öğrenimini Karlsruhe'de yaptıktan sonra, ateşli bir fovizm yandaşı oldu, daha sonra, etkisı altına aldığı kocasıyla birlikte, renk (*Bullier'lerin balosu*, 1913, Ulusal modern sanat müzesi, Paris) ve "orfizm" üzerine araştırmalara girişti (*Elektrik prizmalar, ay. y.*). 1910 yıllarından 30'ların sonuna dek, çeşitli nesneler (özellikle kitap ciltleri ve 1913'te Cendrars'ın *la Prose du Transsibérien*'i üzerine ünlü nesne-kitap), giysiler ve renk renk geometrik biçimli "eşzamanlı" diye nitelendirilen kumaşlar yarattı: bu kumaşlar zamanın modasında ve dekorasyonunda önemli rol oynamıştır. Delaunay daha sonra resme dönüş yaptı ve kompozisyonlarında renklere aynı önceliği tanıdı; bu çalışmalarında karelerle eşkenar dörtgenleri çoğu zaman dairesel biçimlerle kaynaştırdı ("Renk ritimler" ile "Renkli ritimler" serileri). Ayrıca gravürler, halı motifleri, vitraylar, süslemeler ve şiir resimlemeleri yaptı.

DELAUNE (Étienne), fransız kuyumcu, madalya yapımcısı, desenci ve gravürcü (Orléans ? 1518'e doğr. -öl. 1583). Madalya üzerine birçok portresini çizdiği Henri II tarafından kraliyet paralarının vurmakalıplarını kazımakla görevlendirildi (1552-53). 1557-1561 yılları arasında estamplar üzerinde çalıştı. Saint-Barthélemy olayından sonra Strasbourg'a kaçtı ve burada Cousin, Michelangelo ve Rosso'nun yapıtlarının röprodüksiyonlarını hazırladı.

En son yapıtı *Ambroise Paré*'nin (1582) portresidir. 400'ü aşkın parçadan oluşan gravürlerinin süsleme örneklerinden oluşan yaklaşık 130 tanesi derlemeler halinde basıldı ve dönemin dekoratörleri ve kuyumcuları tarafından kullanıldı.

DE LAVAL (Gustaf), isveçli mühendis (Orsa, Dalarna, 1845 - Stockholm 1913). Önceleri metalürjiyle ilgilendi. *De Laval ayırıcısı* adıyla birçok uygulaması yapılan merkezkaç bir ayırıcı tasarladı. Özellikle 1883'te yine kendi adını taşıyan etkili buhar türbinini icat etmesiyle tanınır. Kritik basıncın üzerindeki basınçlarda buhar ve gazların genleşmesi için yakınsak-ıraksak bir tüyer de geliştirmiştir.

DE LAVALLADE (Carmen), amerikalı kadın dansçı (Los Angeles 1933). 1950-1954 arasında Lester Horton Dance Theatre'da dans etti. Bu arada ilk filmlerini çevirdi: *Lydia Bailey* (1952), *Carmen Jones* (1954). 1954-1956 arasında Martha Graham ve Margaret Craske ile çalıştı. 1956-1958 arasında yıldız dansçı olarak New York'taki Metropolitan opera' da dans etti. Konuk sanatçı olarak çeşitli topluluklarla sahneye çıktı, aynı zamanda birçok Broadway ve televizyon müzikalinde oynadı, dinsel gösterilerde rol aldı. 1961'de Alvin Ailey Dance Theatre'ın yöneticilerinden biri oldu. Güzel vücudunun esnekliği, birçok koregrafı esinledi: John Butler (*Carmina Burana*, 1959; *Portrait of Billie*, 1961; *Aphrodite*, 1967), Alvin Ailey (*Roots of the Blues*, 1961), kocası Geoffrey Holder (*Three Songs for One*, 1963), Agnes De Mille (*The Four Marys*, 1965). "Theatre of the Dance" adlı bir topluluk kurdu (1968), çeşitli topluluklarla sahneye çıktı (Glen Tetley, 1969). Yavaş yavaş dansı bıraktı ve hem sanatçı, hem de öğretmen olarak Yale (University) Repertory Theatre'da görev aldı.

DELAVİGNE (Jean-François *Casimir*), fransız yazar (Le Havre 1793 - Lyon 1843). Tiyatro alanında üne kavuştu, oyunlarında ılımlı bir yenilikçiliği savundu (*les Vêpres siciliennes*, 1819; *Marino Faliero*, 1829; *Louis XI*, 1832; *l'École des vieillards*, 1823; *la Popularite*, 1838).

DELAVRANCEA (Barbu Ştefănescu, **Barbu** —denir), rumen yazar ve siyaset adamı (Bükreş 1858 - İaşi 1918). Paris'te hukuk öğrenimi gördükten sonra, milletvekili, Bükreş Belediye başkanı ve bakan oldu. Dilinin güzelliği ve kimi zaman fantastiğe, kimi zaman da karikatüre yaklaşan üslubuyla dikkati çeken Delavrancea, çeşitli hikâyeler yazdı ve *Hagi Tudose* (1903) adlı başyapıtında büyüleyici bir cimri tipi yarattı. Bunun dışında, romantizmden büyük ölçüde etkilenmiş olan dramatik bir üçleme yayımlamıştır (*Apus de soare*, 1909; *Viforul*, 1910; *Luceâfarul*, 1909-10).

DELAWARE, ABD'nin doğu kıyı ovasında eyalet; 6 138 km²; 668 696 nüf. (1990). [ABD'nin ikinci en küçük eyaletidir]. Merkezi *Dover*. Sömürge döneminden bu yana tarım, eyalette önemli yer tutar; günümüzde de toprakların yarısında tarım yapılır, soya, mısır, yem bitkileri, sebze ve meyve yetiştirilir. Kent pazarlarından gelen sürekli talep karşısında kıyı ovasının verimsiz kumsallarında yapay tarım alanları oluşturulmuştur. Tarımsal kökenli besin maddeleri, kimya ve makine sanayileri Wilmington'da (New Jersey ve Pennsylvania'daki bölümleriyle birlikte 500 000 nüf.) yoğunlaşmıştır.

—Tar. Hudson'ın 1609'da Delaware körfezini buluşundan kısa süre sonra bölgede Hollandalılar (1631) ve İsveçliler (1638), Avrupalılar'ın ilk tesislerini kurdular. İsveçliler kısa bir süre sonra Virginia' daki İngilizler ile çatıştılar. 1682'de William Penn'e verilen bölge, 1704'te bağımsızlığına kavuştu. Delaware, federal anayasayı ilk kabul eden (7 aralık 1787) eyalettir.

DELAWARE, ABD'nin doğusunda ırmak; yaklş. 400 km. Catskill (Apalaş) dağlarından doğan iki ırmağın birleşmesiyle oluşur ve Philadelphia'yı aşar; Dördüncü Zaman'daki bir buzul gerilemesi sonucu sular altında kalan ırmağın ağzı, Atlas okyanusu kıyısındaki geniş *Delaware koyu*' na dönüşmüştür.

DELAWARE koyu, Delaware ırmağının çığırını Atlas okyanusu'na kadar uzatan üçgen biçimli, geniş haliç. 86 km uzunluğunda ve 3-4 km genişliğindeki bu koy, Henlopen ile May burunları arasındadır.

DELAWARELER, eskiden Atlas okyanusu ile Baltimore ve Hudson arasında yaşamış kızılderili Algonkinler. Barış istemelerine ve beyazlarla imzalanan barış antlaşmalarına rağmen, XIX. yy.'ın sonunda Oklahoma'daki bir rezerve yerleştirildiler.

DELAY (Jean), fransız psikiyatr (Bayonne 1907 - Paris 1987). Önce tıp, sonra felsefe doktoru, 1946'da psikiyatri profesörü oldu. 1950 yılında Paris'te toplanan ilk dünya psikiyatri kongresine başkanlık etti. Başlıca yapıtları: *les Astéréognosies et les sensibilités cérébrales* (Asteregnoziler ve beyinsel duyarlıklar) [1935]; *les Maladies de la mémoire* (Bellek hastalıkları) [1942]; *la Psychophysiologie humaine* (İnsan psikofizyolojisi) [1945]; *Méthodes biologiques en clinique psychiatrique* (Psikiyatri kliniğinde biyolojik yöntem) [1950]; *Problème de psychologie médicale* (Tıbbi psikoloji sorunu) [1952]; *la Jeunesse d'Andre Gide* (André Gide' in gençliği) [1956-1957]. (Fr. Akad., 1959.)

DEL BAİLO (Francesco) → ALUNNO (Francesco).

DEL BARBİERE (Domenico), **Dominique Florentin** de denir, italyan heykelci ve gravürcü (Floransa 1506'ya doğr. - öl. Fransa 1565'ten sonr.). Rosso ile Fransa'ya gitti. Fontainebleau'da yalancımermer süslemeleri yaptı. 1541'de Troyes' ya yerleşti ve çeşitli çalışmaların yanı sıra (yalancımermer, mozaik, şölen dekorları, mimarlık, gravür) en çok heykele önem verdi. Kendi yapıtlarıyla öğrencilerinin (François Gentil?) yapıtları bütün yerli sanatçılara italyan etkisini getirdi. Troyes St-Étienne'de yaptığı jübelerden, Bar-sur-Aube kilisesi'nde ancak dört alçakkabartma, St-Pantaleon'daysa yalnız "Merhamet" ve "Sadakat" heykelleri kaldı. Guise dükü Claude de Lorraine'in mozolesi için figürleri (parçaları Joinville, Chaumont ve Louvre'da), başlıca yapıtlarıdır. Catherine de Médicis tarafından Henri II'nin anıt mezarının yapımında görev almak üzere davet edildi, ancak kralı dua ederken gösteren heykeli yapamadan öldü.

Lauros-Giraudon

Sonia Delaunay *la Prose du Transsibérien et de la petite Jehanne de France* (1913) akordeon biçimi nesne-kitap (ayrıntı) *Sonia Delaunay kol.*

DEL BENE (Sennuccio), italyan yazar (Floransa 1275 - *ay. y.* 1349'a doğr.). Petrarca'nın dostu olan Del Bene, "dolce stil* nuovo" tarzında aşk şiirleriyle Lüksemburglu Heinrich VII'nin ölümünden esinlenerek bir şarkı yazmıştır.

Delbet aygıtı (cerrah Pierre *Delbet*'in [1861-1957] adından), kol ve uyluk kemikleri kırıklarının tedavisinde kullanılan birçok aygıta verilen ad.

DELBLANC (Sven), isveçli yazar (Swan River, Manitoba, Kanada, 1931). 60'lı yıllardan bu yana İsveç'in en önemli romancılarındandır; toplum karşısında sanatçının özgürlüğünü savunan romanlar (*Primavera*, 1973; *le Troglodyte* [fr. çev.], 1976) yazdı, *Récits du Sörmland*'da [fr. çev.] (1970-1976) sözlü edebiyat geleneğini sürdürdü.

DELBOEUF (Joseph), belçikalı filozof ve matematıkçi (Liège 1831 - Bonn 1896). Yapıtları: *Prolégomènes philosophiques de la géométrie* (Geometrinin felsefi başlangıçları) [1860], *Essai de logique scientifique* (Bilimsel mantık denemesi) [1865], *De la psychologie comme science naturelle* (Doğa bilimi olarak ruhbilim üzerine) [1876], *Logique algorith*

Lauros-Giraudon

Domenico Del Barbiere Claude de Lorraine'in lahdi'nden bir bölüm Joinville (Haute-Marne) Saint-Laurent kilisesi'nde mermer *Louvre müzesi, Paris*

Jean Delcour
Meryem ve Çocuk İsa
piskopos Eugène Albert d'Allamont'un lahdinden ayrıntı
Sint-Baafskathedraal, Gent

Scala

Francesco Del Cossa
Ferrara'daki Schifanoia sarayı'nın Nisan Ayı freskinden (1469-70) ayrıntı

mique (Algoritmik mantık) [1877], *Éléments de psychophysique générale et spéciale* (Genel ve özel psikofiziğin temelleri) [1883], *Questions de philosophie et de science* (Felsefe ve bilim sorunları) [1883], yaşamın ve ölümün doğası üzerine bir inceleme olan *la Matière brute et la matière vivante* (Ham madde ve canlı madde) [1887].

Delbœuf yanılsaması. Ruhbil. Biri daha geniş bir çemberin içine yerleştirilmiş iki eşit çemberin, eşit değilmiş gibi gözüktüğü görsel-geometrik yanılsama.

Delbœuf yasası. Biyol. Delbœuf'ün öne sürdüğü doğa yasası. Ona göre, "değişen bireylerin sayısı değişmemiş olanlara göre ne olursa olsun, değişenlerin sayısı gittikçe artacak ve sonunda ilkel tiplerini koruyan bireylerin sayısını geçecektir." Değişen bireyler, değişmemiş olanlara her bakımdan üstün olsaydı ve aynı değişim aynı türde düzenli aralıklarla hep belirseydi (ki doğada seyrek rastlanan bir durumdur) bu yasa ancak o zaman doğru olurdu.

DELBRÜCK (Rudolf VON), alman siyaset adamı (Berlin 1817 - *ay. y.* 1903). 1848'de yeni kurulan ticaret bakanlığına getirildi. Almanya'nın o döneme değin Avusturya'nın çıkarlarına hizmet eden güney devletlerini *Zollverein*'a katılmaya zorladı. Almanya'nın ticari birliğini oluşturduktan sonra, siyasal birliğini sağlama konusunda da etkin bir görev üstlendi ve özellikle Versailles antlaşmalarının (kasım 1870) sonucu bağlanmasına katkıda bulundu. 1874 ve 1875'te Reichstag'a seçildi, 1871'den başlayarak başkanı olduğu Şansölyelik çalışmalarına daha çok zaman ayırabilmek için milletvekilliği görevini bıraktı; korumacılığa karşı olduğundan 1 haziran 1876'da bu görevinden de ayrıldı.

DELBRÜCK (Berthold), alman dilbilimci (Putbus, Rügen, 1842 - Jena 1922). Jena Üniversitesi'nde sanskritçe ve karşılaştırmalı dilbilgisi profesörlüğü yaptı (1870-1912). Hint-avrupa dillerinin karşılaştırmalı sözdiziminin temel ilkelerini belirledi. Sanskritçenin ve eski yunancanın dilek ve istek kipleri üzerindeki incelemesi (1871), karşılaştırmalı sözdizim sorunlarına ilişkin ilk yöntemli araştırma örneğidir. En önemli yapıtı, *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen* (Hint-germen dillerinin karşılaştırmalı dilbilgisi ilkeleri, [1893-1900]) adlı çalışmanın sözdizime ilişkin üç cildidir. 5 ciltlik bu yapıtın, seslere ve biçimlere ilişkin 2 cildini K. Brugmann yazmıştır.

DELBRÜCK (Hans), alman tarihçi ve siyaset adamı (Bergen, Rügen, 1848 - Berlin 1929). Önce Prusya Landtag'ına, ardından Reichstag'a milletvekili seçildi (1884), Berlin Üniversitesi'nde çağdaş tarih okuttu (1895-1921). İngiltere ile ülkesi arasında, dünya çapında bir denge siyasetinden yanaydı; fakat pangermanizme karşı çıkarak, 1914'ten itibaren tüm ilhakçı tasarılara karşı koydu. Barış görüşmelerine, Almanya'nın sorumluluğu konusunda uzman olarak katıldı. Başlıca yapıtları: *Leben der Grafen Neithardt von Gneisenau* (Kont Neithardt von Gneisenau' nun yaşamı) [1882]; *Preussische Jahrbücher* (Prusya yıllıkları) [1883-1919]; *Geschicte der Kriegskunst im Rahmen der Politischen Geschichte* (Politika tarihi çerçevesinde savaş sanatı tarihi) [1911-21]; *Weltgeschichte* (Dünya tarihi) [c.II, Eskiçağlar, 1924; c.I, Ortaçağ, 1925].

DELBRÜCK (Clemens VON), alman siyaset adamı (Halle 1856 - Jena 1921). 1909'da Bethmann Hollweg'in yerine içişleriyle görevli devlet bakanı oldu; bakanlığı sırasında Almanlar'a vatandaşlık durumlarını koruyarak yabancı bir uyrukluk edinme hakkı tanıyan bir yasaya adını verdi (22 temmuz 1913). 1905'te Prusya bakanı, sonra imparatorluk şansölyeliğinde devlet bakanı oldu (1909-1916). Birinci Dünya savaşı'nın başlangıcında iktisadi seferberliği yönetti. 1919'da Alman milli halk partisi'nden milletvekili seçilerek Weimar Ulusal meclisi'ne girdi. 1920'de Reichstag'a seçildi.

DELBRÜCK (Max), alman kökenli amerikalı biyofizikçi (Berlin 1906 - Pasadena 1981). California Institute of Technology' de profesörlük yaptı; A. D. Hershey ve S. E. Luria ile DNA'nın genetik rolü ve işlevi üzerine moleküler biyoloji çalışmalarından dolayı 1969 Nobel tıp ve fizyoloji ödülü' nü aldı.

DEL BUONO (Oreste), italyan yazar (Poggio, Elbe adası, 1923). Fransız yeni romanından etkilendi (*Ne vivere ne morire*, 1963; *I peggiori anni della nostra vita*, 1971).

DEL CAİRO (Francesco), italyan ressam (Varese 1607 - Milano 1665). Caravaggio akımının etkisinde kaldı; çalışmalarında özellikle alacakaranlığın dramatik ve dokunaklı etkisini yansıttı (*İsa zeytinlikte*, 1630, Torino).

DEL CARRETTO (Galeotto), italyan yazar (öl. 1530). Savona'da doğan Del Carretto, dindışı dramlarla (*Nozze di Psiche e Cupidine*, 1519) komediler yazdı (*Il tempio d'amore*, 1519; *I sei contenti*, 1542).

DELCASSE (Théophile), fransız siyaset adamı (Pamiers 1852 - Nice 1923). 1889'da Ariège'den radikal milletvekili seçildi. 1894-95'te sömürgeler bakanlığına, 1898'de de Brisson'un kabinesinde dışişleri bakanlığına getirildi, 1905'e kadar bu görevi sürdürdü. Bu dönemde çok önemli bir rol oynadı ve Almanya'yı yalıtmayı ve fransız sömürge egemenliğini yaygınlaştırmayı hedef aldı. Önce fransız-rus ittifakını güçlendirmeye çalıştı. Daha sonra İngiltere ile Entente cordiale'i gerçekleştirdi. 1904 ekiminde de İspanya'nın fransız-ingiliz konvansiyonuna katılmasını sağladı. Böylece Üçlü Antant'a zemin hazırladı ve Avrupa dengesini Almanya aleyhine bozdu. 1911-1913 arasında donanma bakanlığına, 1913-1914 arasında da Petersburg elçiliğine getirildi.

DELCO a. (*Dayton Engineering Laboratories CO.*'den, Ohio) [tesc. edil. ad]. Oto. Bir ateşleme düzeneğinin markası; klasik patlamalı motorların tüm ateşleme distribütörlerinde kullanılır.

DEL CONTE (Jacopino) → JACOPINO.

DEL COSSA (Francesco), italyan ressam (Ferrara 1436'ya doğr. - Bologna 1478). Tura ile birlikte Este sarayı'nın sanat koruyucuları sayesinde gelişen Ferrara okulunun en büyük temsilcilerindendir. Donuk renkler kullanarak Padova okulunun grafizmiyle, Piero della Francesca'nın kuru anıtsallığını bütünleştirdi. Ayları (*Mart, Nisan, Mayıs*, 1469-70) ve Este sarayı'ndaki yaşamı canlandıran Schifanoia sarayı fresklerinde tüm kişiliğini yansıttı. 1470'te Bologna'ya yerleşerek, bugün Dresden müzesi'nde bulunan *Muştulama* adlı tablosunu, S. Petronio için *Çokkanatlı Griffoni*'yi (bugün parçalanmış durumdadır) ve *Azizlerle çevrilmiş Madonna*'yı (Bologna pinakoteği) yaptı.

DELCOUR ya da **DEL COUR** (Jean), güney hollandalı heykelci (Hamoir 1627 -Liège 1707). Genç yaşta Roma'ya gitti ve orada Bernini'nin öğrencisi oldu. Liège'e döndükten sonra pek çok sipariş aldı: halka açık çeşmeler için süslemeler ve kiliseler için heykeller yaptı. En önemli yapıtları Liège (*İsa mezarda*) ve Gent katedrallerindedir (*Monsenyör d'Allamont'un lahdi*).

DELÇEV (Goce Nikolov), bulgar eğitimci ve siyaset adamı (Kukuş 1872 - Banica 1903). 1894'te kurulan ve Makedonya' nın, Osmanlı İmparatorluğu içinde özerkliğinden yana olan İç Makedonya devrimci örgütü üyelerinden biriydi.

DELDİRMEK → DELMEK

DELEDDA (Grazia), italyan kadın romancı (Nuoro 1871 - Roma 1936). 1926'da Nobel ödülü'yle onurlandırılan yapıtı doğum yeri olan Sardinya'dan esinlenmiştir. Genç yaşta yazmaya başladı, seçmeci bir tutum izlediği yıllardan sonra, özgünlüğü *La Via del male* (1896) ile belirginleşti. Bu yapıt, manzaranın el değmemiş güzelliği, kahramanlarının ilkel ve tedirgin duyarlılığıyla sardinya dünyasını yansıtmaktadır. Genelde başyapıtı sayılan *Elias Portolu* (1900), romanlarındaki başlıca temaların topluca sergilendiği kitabıdır: bunlar, toplumsal adaletsizliğe çaresiz başkaldırı, tutkunun ve günahın kaçınılmaz yazgısı, kişinin peşini bırakmayan suçluluk ve pişmanlık duygularıdır. En güzel romanları arasında yer alan *Nel deserto* (1911) ve *Annalena Bilsini* (1927) adlı yapıtlarında roma burjuvazisiyle Po yöresi köylülerini konu edindi. Her ne kadar D. H. Lawrence, kötülüğün trajedisi olan *la Madre*'yi (1919) *Uğultulu tepeler* (Wuthering heights) ile kıyaslamışsa da, yazarın *Cosima*'da

(1937) üstü kapalı olarak çizdiği kendi portresinin çekiciliği, değindirme ve sezdirme sanatını büyük bir incelikle kullanmasından kaynaklanır.

DELEGASYON a. (fr. *délégation*). Bir topluluğu temsil etmekle görevlendirilmiş yetkili kurul. (→ TEMSİL.)
—Tar. Eski Lombardisch-Venezian krallığı ve eski Kilise Devletleri'nin yönetim bölümlerine verilen ad. || Eski avusturya-macaristan monarşisinde, biri Avusturya parlamentosu, öbürü Macaristan parlamentosu tarafından atanan iki komisyona verilen ad. Bu komisyonlar 1867'den başlayarak her yıl, Venedik ya da Budapeşte'de bir araya gelerek, ortak dışişleri ve savaş bütçesini tartışırdı.

DELEGE a. (fr. *délégué*). Huk. Bir görevi yerine getirmesi için yetki verilen kişi; elçi, murahhas: *Bir komitenin delegeleri.* (→ TEMSİLCİ.)
—Anayas. huk. *Konvansiyon delegesi*, ABD'nin her eyaletinde, ön seçimlerde partisi tarafından seçilen ve Ulusal Konvansiyon'da partisinin başkanlık adayını seçmekle görevli kişi.

DELEMENLER, Manisa'nın Alaşehir ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 2 101 nüf. (1990).

DELÉMONT, İsviçre'de kent, Jura kantonunun merkezi, Sorne ve Birse ırmaklarının kavuştukları yerin yakınında; 11 700 nüf. XVIII. yy.'dan kalma anıtlar: belediye konağı, şato, kilise (kutsal eşyalar). Jura devri kalıntıları müzesi. Ticaret ve sanayi merkezi (saatçilik, duyarlı makineler).

delenda Carthago ya da **delenda est Carthago,** *Kartaca yok edilmeli* anlamında latince sözcükler; Roma'nın bu rakibinin gücünden kaygı duyan Cato, bütün söylevlerini bu sözlerle bitirirdi (Florus, *Rom. tar.* II, 15).

DE LEON (Daniel), amerikalı sosyalist ve sendikacı (Curaçao 1852 - New York 1914). 1872'de New York'a gitmeden önce Hollanda ve Almanya'da bulundu. 1888'de "Emek şövalyeleri" grubuna girdi, 1890'da SLP'ye (Socialist Labor Party) üye oldu. Hafta[illegible] sosyalist dergi The People'ın (1892[illegible]lmasına katıldı ve ölünceye değin [illegible]yının yönetmenliğini yaptı. De Leon [illegible] bir marxçıydı. Sosyalistlerin sendika[illegible]llere girmesi için çalıştı ve SLP'yi iş[illegible]ıfının öncüsü kabul ederek seçiml[illegible] reformist partilerle her türlü ittifa[illegible] karşı çıktı. SLP, 1890-1900 arasınd[illegible]on yılda, 1893 bunalımı ve işçi eyle[illegible]nin şiddetlenmesinin de nedeniyle [illegible] kazandı. De Leon, American Federation of Labor'ın stratejisini önce içten (ama programı çoğunluğu sağlayamadı, 1894), sonra da yeni bir sendikal örgüt kurarak (The Socialist Labor and Trade Alliance) değiştirmeye çalıştı. Ama pek desteklenmedi; üstelik 1899'da sosyalistlerin çoğu SLP'den ayrılarak Socialist Party of America'nın kurulmasından yana tavır aldılar. De Leon yine de sendikal eylemini sürdürdü ve 1905'te Industrial Workers of the World'ün kuruluşuna katıldı; 1908'e değin üyesi olduğu bu örgütten anarko-sendikacılar tarafından aynı tarihte atıldı. Çeşitli broşürler yayımladı: *What Means this Strike* (Bu grevin anlamı) [1898], *Two Pages from Roman History* (Roma tarihinden iki sayfa) [1903].

DELESSERT, fransız banker ailesi. — ÉTIENNE (Lyon 1735 - Paris 1816), 1782'de, yangına karşı ilk fransız sigorta şirketini kurdu ve ilk iskonto işlemleri yapan bankayı açtı. —Oğlu BENJAMIN fransız sanayici, banker ve insansever (Lyon 1773 - Paris 1847); Passy'de bir pamuk ipliği fabrikası (1801), bir şeker fabrikası kurdu; bundan dolayı, İmparatorluk tarafından kendisine baron unvanı verildi. Banque de France'ın genel kurul üyesi oldu, sonra da, Paris milletvekili seçildi. 1818'de,

DELESSİT a. (öz. a. *Delesse*'ten). Miner. Klorit cinsinden, alüminyum, demir ve magnezyum doğal hidratlı silikatı; yeşil pullar halinde bulunur.

DELESYON a. (fr. *délétion*). → KOPMA.

DELEUZE (Gilles), fransız filozof (Paris 1925). 1970'te Paris VIII Üniversitesi'nde ders vermeye başladı. Nietzsche'den etkilendiği anlaşılan Deleuze, "felsefenin gerçek başlangıcı" olarak ele aldığı, tasarıma yer bırakmayan farklılık kavramını işlemeye çalıştı, kavramın indirgeyiciliğine ve aracılığına karşı, içinde anlamın oluştuğu ve hiçbir "eşdeğer gidimli düşünce"nin karşılayamayacağı söylemini öne sürdü. Bu anlayış, Félix Guattari ile birlikte yazdığı ve psikanalizci öğretiye karşı, arzunun devrimci gücünü ve bilinçdışı üretimi savunan *l'Anti-Œdipe*'te görülür. || Deleuze'ün başlıca yapıtları şunlardır: *Empirisme et subjectivité* (Deneycilik ve öznellik, 1953); *Nietzsche et la philosophie* (Nietzsche ve felsefe, 1962); *la Philosophie critique de Kant* (Kant'ın eleştirel felsefesi, 1963); *Marcel Proust et les signes* (Marcel Proust ve göstergeler, 1964); *le Bergsonisme* (Bergsonculuk, 1966); *Spinoza et le problème de l'expression* (Spinoza ve anlatım sorunu, 1968); *Différence et répétition* (Ayrım ve yineleme, 1968); *Logique du sens* (Anlamın mantığı, 1969); *l'Anti-Oedipe* (1972) ve devamı *Mille Plateaux* (1980); *l'Image en mouvement* (1983); *l'Image-temps* (1985); *Foucault* (1986).

DELFİNARYUM a. Yunusların yetiştirildiği ve seyircilere gösteri yaptırıldığı deniz suyuyla doldurulan havuz.

DELFİNİ (Antonio), italyan yazar (Modena 1908 - *ay. y.* 1963). Kattığı mizahi ve fantastik öğeler, anlatılarının taşralı havasına yepyeni bir özellik getirmiştir (*Il ricordo della Basca*, 1939; *la Rosina perduta*, 1957).

DELFİNİDİN a. (fr. *delphinidine*, yun. *delphinion*, hezaren çiçeği'nden). Org. kim. Çobanüzümü, hercaimenekşe, hezaren çiçeği, adaçayı ve mineçiçeğinde bulunan bir antosiyanidinin yaygın adı.

DELFİNO → DOLFİN.

DEL FİORE (Jacobello) → JACOBELLO DEL FIORE.

DEL FORA (Gherardo di Giovanni) → GHERARDO DI GIOVANNI.

DELFT, Hollanda'da (Güney Hollanda), Lahey'in G.-D.'sunda kent; 87 000 nüf. (1991). Ihlamur ağaçları arasından geçen kanallarıyla güzel bir kenttir. Birçok ilgi çekici anıtı vardır: XVI. yy.'dan kalma evler; gotik üslubunda çan kulesi, XVII. yy.'dan kalma belediye konağı; içinde Sessiz Willem I'in siyah-beyaz mermerden anıtkabiri bulunan (1614-1621 arasında H. De Keyser yaptı) yeni kilise; eski kilise (XIII. yy.); Sessiz Willem I'in sarayı Prinsenhof (Willem I burada öldürüldü). Vermeer ve Grotius da Delft'de doğdu. Ama kent özellikle çinileriyle ünlüdür: Lambert van Meerten müzesi'nde ilginç bir çini koleksiyonu vardır. Delft, aynı zamanda bir üniversite (Teknik üniversite, Nükleer araştırma merkezi) ve sanayi (makine ve elektrikli aygıtlar yapımı, mukavva, besin ve ilaç sanayileri) kentidir.

Delft fayansları. Delft, Hollanda'nın en önemli fayans üretim merkeziydi. En parlak dönemini XVII. yy.'ın ikinci yarısında yaşadı; bu dönemde Avrupa fayans imalathanelerinin çoğu onun etkisi altında kaldı. Becerikli ustalar, XVII. yy.'ın başında kentte kurulan çok sayıda fabrikada çalışmaya başladılar. Yapıtlarının, ayırtedici özellikler (biçim, süsleme) göstermekle birlikte, teknik bakımdan ortak yönleri vardı: fayansların hafifliği, açık bej ve sık taneli masesi'nin, *kwaart* denen (temel bileşeni kum, tuz, soda ve potas) bir eritici

Giraudon
Delft fayansları: Uzakdoğu'dan esinlenmiş mavi dekorlu lalelik (XVII. yy.'ın ikinci yarısı)
manufacture nationale de la Céramique, Sèvres

kalaylı beyaz bir sırçayla kaplı olması. Süslemenin çevresine kimi kez, *trek* denen kahverengi bir çizgi çekiliyordu ve yüksek derecede oluşan renkler içinde en belirgin olanı güzel bir kırmızıydı. Biçimler ve süslemeler iki üslup eğiliminin ürünüydü. Bir yanda Adriaen Koocks ve Samuel Van Eenhoorn gibi fayansçılar, çin porseleninin kazandığı beğeni ve azlığı karşısında biçimleri (vazolar, şekerlikler, çay kutuları vb.), mavi, beyaz ve yüksek derecede oluşan çokrenkli süslemeleri taklit ettiler. Öte yandan da, gravürün etkisinde kalarak bir avrupa üslubu (manzaralar, günlük yaşamdan sahneler, portreler, çiçekli vazolar) benimsediler; bunlardan mavi kamayövü en iyi kullanan Frederik Van Frijtom' du, çokrenkliliği en özgün biçimde gerçekleştiren de Gijsbert Verhaast'dı. XVIII. yy.'da pek çok rengin canlı bir biçimde kullanıldığı ve "köy Delft'i" denen daha rüstik bir üretim gelişti. XVII. yy. sonunda Hoppesteyn ve Adriaen Koocks'un atölyelerinde karma tekniğin (yüksek ve düşük derece) ustaca uygulanması, ünlü "yaldızlı Delft"in doğmasına neden oldu; bu fayanslar İmari denen japon porselenleri taklit edilerek yapılmıştı; AR ve PAK imzalarını taşıyordu. 1725'e doğru, tümü düşük derecede oluşan renklerle süslenmiş (lal ve altın sarısı) fayansların ortaya çıkması Delft fayanslarının sonu oldu.

Delft karoları. Mavi kamayö ya da mor duvar kaplama karoları üretiminin yalnızca Delft'e mal edilmesi yanlıştır, çünkü bu karolar Hollanda'nın ve Kuzey Fransa'nın (Lille) fayans fabrikalarında da yapılmaktaydı.

L. L.

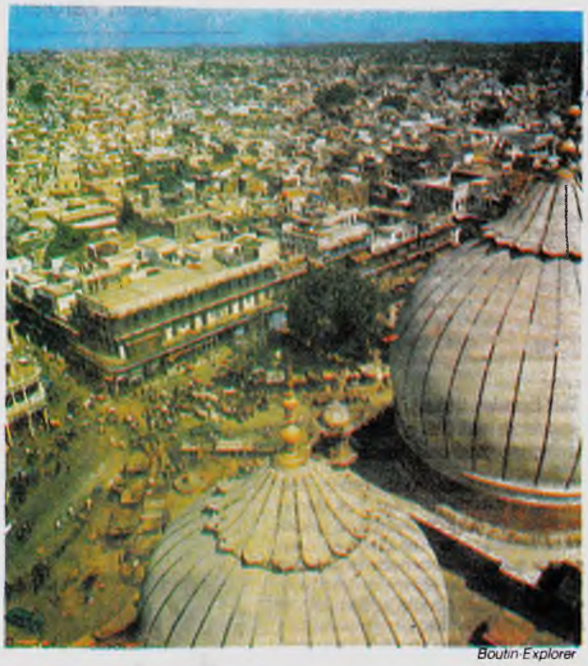

Gilles Deleuze (1981'de)

Delft Belediye sarayı (XVII. yy.) ve gotik çan kulesi

Hétier

Boutin-Explorer

Delhi'den bir görünüm (ön planda Büyük cami'nin kubbesi, 1644-1658)

DELFZİJL, Hollanda'da (Groningen ili) kent, Dollart körfezi kıyısında, Emden'in karşısında; 17 500 nüf. 1876'da Ems kanalının yapılmasından sonra Groningen' in deniz ulaşımını sağlayan liman oldu. Kimya sanayisi. Alüminyum metalürjisi. Kuzey denizi'ndeki hidrokarbür yatakları için donanım.

DELGADO burnu, portekizce **Cabo Delgado,** eskilerin *Prasum promontorium* adını verdikleri, Mozambik boğazının kuzey girişinde Mozambik burnu. — *Cabo-Delgado ili,* 82 625 km^2; 1 189 920 nüf. (1989). Merkezi *Pemba.*

DELGEÇ a. Bür. ger. **1.** Halkalı cilt kapakları ya da dosya ve klasörlere konacak belgeleri delmeye yarayan alet. **—2.** Bir klavye yardımıyla kartların gerektiği gibi delinmesini sağlayan makine.
—Bilş. ve Telekom. Veri ya da mesajların yerini tutan işaret dizilerini kaydetmek üzere şeritleri delmeye yarayan aygıt. (Bu hazırlanan şerit daha sonra sözkonusu veri ya da mesajların yerine iletilmesinde ya da otomatik bir işlemden geçirilmesinde kullanılır.)

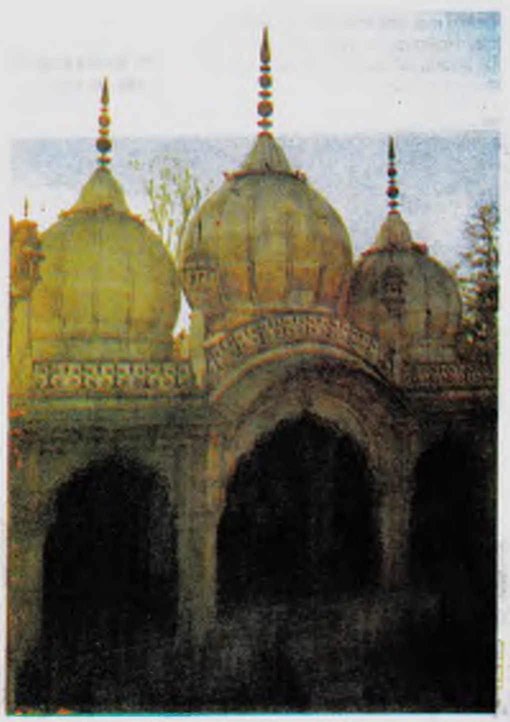
DELGİ a. Delik açmaya yarayan araç ve aygıtlara verilen genel ad.
—Al. tak. Çeşitli gereçlere (tahta, metal, taş, tuğla, plastik vb.) delik açmaya yarayan matkap, burgu, zımba vb. gibi takımların genel adı.
—Bilş. Bir delicinin, bir kart ya da bir şeride açtığı standart boyutta delik.

DELGİCİ a. Bilş. Abecesel ya da sayısal bilgileri, özel kartlara delicilerle delikler açarak yükleyen kimse.

Delhemme → ZELHİMME ya da ZATÜLHİMME.

DELHİ, Hindistan'da kent; federal başkent *Yeni Delhi'yi* içine alır; 7 174 755 nüf. (1991).
• COĞRAFYA. Karayolu ve demiryolu ağlarının birleştiği bir kavşakta yer alır. Cumna ırmağı kıyısındaki Eski Delhi'ye, yeni başkent Yeni Delhi (1911) ve geniş banliyöleri eklenmiştir. Tipik bir hint kenti (dar sokaklar, ünlü Çandni Çauk gibi önemli pazarlar) olan tarihi Eski Delhi'deki anıtlarda yüzlerce yıllık müslüman egemenliğinin etkisi görülür. İngiliz işgali hemen kuzeyde villalarla resmi yapıtlardan oluşan Civil Lines semtini (İngilizler'in eski konut semti) geliştirmiştir. G.'deki Yeni Delhi'de bütünüyle farklı, çok daha üstün bir kentçilik anlayışı uygulanmıştır: orta kesimdeki çember biçimli geniş boşluğun (Connaught Place) çevresinde, yeşil alanlarıyla, parklarıyla ışınsal planlı bir kent doğmuş ve burası büyük resmi yapılara, elçiliklere, büyük otellere ayrılmıştır. Uygulanan üslup,moğol mimarisinin izleriyle yeni klasik aniayışların bir karışımıdır.
Delhi halkı çok farklı etnik öbeklerden oluşur: federal başkent olması, kente bütün Hindistan'dan göçmenler gelmesine yol açtı. Etkin nüfusun üçte ikisi hizmetler kesiminde çalışır. Delhi, büyük bir ticaret, turizm ve kültür merkezidir. Hâlâ çoğu küçük işliklerden oluşan modern sanayilerin (tekstil, besin, kimyasal maddeler) yanı sıra Eski Delhi'nin el sanatları da (fildişi işleme, mücevhercilik, kazancılık vb.) varlığını sürdürmektedir. Delhi de, öbür hint anakentlerinin toplumsal sorunlarıyla karşı karşıyadır, alabildiğine genişlemesine ve iç ulaşım sorunlarına karşın eski semtlerin baskısından kurtulamamaktadır.
• TARİH. Yörenin ilk kenti Hastinapura İ.Ö. I. binyılda, daha sonra Tomaralar'ın İ.S. XI. yy.'da kurdukları Cillika kentiyle aynı bölgede kurulmuştu. Kent XII. yy.'da bir başka racput kabilesi olan Cahamanalar'ın egemenliğine girdi; sonra 1193'te türk sultanı gurlu Muizzettin Muhammet tarafından ele geçirildi. Delhi, 1206'dan 1526'ya dek müslüman Delhi sultanlarına (Muizziler 1206-1290, Halaciler 1290-1320, Tuğluklular 1320-1414, Seyyitler 1414-1451, Ludiler 1451-1456) başkentlik etti. 1398'de Timur, Delhi'yi ele geçirerek yağmaladı. Babur'un İbrahim Ludi'yi, Panipat'ta yenmesi (1526) üzerine Hint-Türk İmparatorluğu' nun egemenliğine girdi; 1540'ta afganlı Şir Şah'ın eline geçen kenti, Hümayun, 1555'te Şir Şah'ın ardıllarından geri aldı. Hint-türk imparatorları bir süre Âgrâ yakınında saltanat sürdüler; daha sonra Şah Cihan'ın inşa ettiği bu kente sarayını taşıması üzerine, 1648'de Delhi, imparatorluğun başkenti oldu ve Şah Cihan'ın adını aldı (Şahcihanabad). 1739'da iranlı Nadir Şah ve 1761'de afganlı Ahmet Şah tarafından yağmalanan kent 1803'te İngilizler'in eline geçti. Sipahiler'in 1857'deki ayaklanması sırasında 11 mayıstan 20 ekime kadar onların işgalinde kaldı. XX. yy. başlarında İngilizler, Sir Edwin Landseer Lutyens ve Sir Herbert Baker'ın planlarına göre Yeni Delhi'yi inşa edince, Şahcihanabad, Eski Delhi adını aldı. 1911'de Hindistan İmparatorluğu'nun son başkenti, 1947'de de Hindistan'ın başkenti oldu.
• GÜZEL SANATLAR. Kentin birbirini izleyen yedi yerleşmesinde, XII. yy. sonuyla XVIII. yy. ortaları arasında inşa edilmiş yapıları içine alan eşsiz bir bütün oluşmuştur. Kuvvet ül-islam(1192) ve Alai dervaze (1311) gibi en eski eserler Kutb Minar'ın bulunduğu meydandadır -kırmızı kum taşından bu görkemli minarenin inşasına 1199'da başlandı; inşaat XIII. yy.'da tamamlandı, daha sonra pek çok kez onarıldı. Delhi'nin 8 km ötesinde İltutmış'ın mezarı (1231) vardır (Hindistan'daki ilk mozole). Daha titiz bir üslubu olan Tuğluk sanatından bugüne pek az yapıt kalmıştır (Gıyasettin'in mezarı, 1325'e doğr.). Seyyitler ve Lodiler döneminde, kare ya da sekizgen plan üzerine yarım daire biçiminde kubbelerle açılan ve genellikle revaklarla çevrili pek çok mozole inşa ettirildi. Ancak, en görkemli yapılar Moğollar dönemine aittir: kumtaşından ya da beyaz mermerden yapılmış ve etrafı bir surla çevrelenmiş koridorlardan oluşan Kırmızı kale (1639-1647); Büyük cami (1644-1658); İnci camisi (1660'a doğr.); Cantar Mantar gözlemevi (1754'e doğr.) ve Safder Ceng'in, gerileme dönemini haber veren mozolesi (1754'e doğr.).

R. ve S. Michaud

Delhi
İnci camisi'nin beyaz mermerden armudi üç kubbesi (1660'a doğr.)

DELİ sıf. ve a. **1.** Aklını yitirmiş, zihinsel bir bozukluğu olan kimse için kullanılır. **—2.** Söz ve davranışlarında korkusuz, ateşli ve atılgan kimse için kullanılır: *Deli adam, başı bir türlü dertten kurtulmuyor.* **—3.** *Bir şey delisi,* ona aşırı derecede düşkün kimse için kullanılır: *Oyun delisi bir çocuk. Sinema delisi bir genç kız.* **—4.** *Deli alacası,* birbiriyle bağdaşmayan parlak, çarpıcı renkler. ‖ *Deli bayrağı açmak,* "âşık olmak, gönlünü kaptırmak" anlamında şaka yollu söylenir. ‖ *Deli çıkmak,* aklını kaçırmak: *Bunların arasında deli çıkmazsam çok iyi.* ‖ *Deli divane,* çılgın, zırdeli. ‖ *(Bir kimse, bir şey için ya da bir kimseye, bir şeye) deli divane olmak,* bir kimseye, bir şeye karşı aşırı düşkünlük göstermek, onu çıldırasıya sevmek: *Onun için deli divane olur, canını bile verirdi.* ‖ *Deli diyenin tepesi delinsin,* bir kimsenin, kendisini deli diye niteleyenlere karşı söylediği ilenme sözü. ‖ *Bir kimseyi deli etmek,* onu çılgına çevirmek. ‖ *Deli gibi,* aklı başında olmadan, delicesine: *Odanın içinde dolaşıyor, deli gibi kendi kendine konuşuyordu;* çok hızlı: *Deli gibi koşmaya başladı. Deli gibi yerinden fırladı.* ‖ *Deli gömleği,* taşkınlık gösteren ve sert hareketler yapan hastaya zorla giydirilen sağlam bezden yapılmış gömlek. ‖ *Deli güllabiciliği etmek,* bir kimsenin şımarık, taşkın hareketlerine katlanmak. ‖ *(Bir şey için, bir şeye) deli olmak,* çok sevmek: *Onun için deli oluyor, bütün kazancını ona yediriyordu;* kızmak, öfkelenmek: *Böyle sinir bozan peltek peltek konuşmasına deli oluyordu.* ‖ *Deli olmak işten değil,* güç koşullara düşüldüğü, çaresizlik içinde kalındığı durumlarda söylenir. ‖ *Deli pösteki sayar gibi,* çok özen gerektiren, ayrıntılı, karmaşık işlerin bu yönünü vurgulamak için kullanılır. ‖ *Deli saçması,* anlamsız, tutarsız, ipe sapa gelmez. ‖ *Delinin eline değnek vermek,* çevresine zararı dokunan, kötülükler yapan birine bunları artıracak olanaklar sağlamak. ‖ *Delinin zoruna bak,* sözleri ve davranışları uyumsuz birine bu yönünü belirtmek için söylenir. ‖ *Deliye dönmek,* aşırı ölçüde sevinmek: *O güzel haberi aldığı gün sevinçten deliye dönmüştü;* çok kızmak, öfkelenmek: *Kendisi için yapılan dedikoduları duyunca deliye dönmüştü.*
—Ask. tar. Osmanlı devletinde bir sınıf hafif süvari askeri. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ sıf. **1.** Çok hızlı, coşkun, azgın olan şey için kullanılır: *Deli bir rüzgâr her şeyi altüst etti.* **—2.** *Deli bal,* arıların zehirli çiçeklerden toplayarak oluşturduğu bal. ‖ *Deli danalar gibi,* ne yapacağını, ne edeceğini bilmeden: *Deli danalar gibi dolaşmak.* ‖ *Deli deli,* delice: *Bırak bu deli deli konuşmaları.* ‖ *Deli ırmak,* akıntısı hızlı ve

güçlü ırmak. || *Deli kızın çeyizi gibi*, hep bir arada bulunan, birbiriyle uyum sağlamamış giyim ve ev eşyası için kullanılır. || *Deli orman*, bol ağaçlı orman. || *Deli sarayli*, acayip biçimde takıp takıştıran kadın.

—ANSİKL. Ask. tar. Önce XV. yy. sonlarında Rumeli'de Türkler ve boşnak, hırvat, sırp gibi slav halklarından oluşturulan deli birlikleri, Rumeli beylerbeyi ve serhat beylerinin maiyet askerleri arasında yer alıyordu. En tehlikeli görevlere korkusuzca atılmaları dolayısıyla bu adı alan delilerin ürkütücü bir görünümü vardı. Silah olarak eğri pala, kalkan, mızrak ve bozdoğan taşıyan deliler, başlarına pars ya da benekli sırtlan derisinden yapılmış ve üstüne kartal tüyü takılmış bir külah giyerlerdi. Kalkanlarını da yine kuş tüyleriyle süsleyen delilerin giysileri aslan, kaplan ve tilki postundan, şalvarları da ayı ya da kurt derisindendi. Ayaklarınaysa, "serhatlik" denen sivri burunlu, mahmuzlu bir çizme giyiyorlardı. (XVII. yy.'da deli kıyafetlerinde bazı değişiklikler yapılınca, başlarına bir arşın uzunluğunda siyah kuzu derisinden, üstü sarıklı, boru gibi bir kalpak giymeye başladılar). Daha sonra deli örgütü Anadolu'ya da yayıldı, vezir ve beylerbeylerinin maiyetinde deli birlikleri kuruldu. XVII. yy.'da bağlı oldukları hudut beyinden 12-15 akçe gündelik alan deliler, XVIII. yy.'da yalnız sefer zamanı ücret alırlar, barıştaysa kendi işleriyle uğraşırlardı. Delilerin 50-60 kadarı bir "bayrak" sayılır ve birkaç bayrak bir "delibaşı"nın buyruğuna verilirdi. XVI. ve XVII. yy.'larda önemli hizmetleri görülen deli birlikleri zamanla bozuldu ve öteki asker kuruluşları gibi devlet için zararlı bir örgüt durumuna geldi. XVIII. yy.'da bağlı oldukları vezir ya da beylerbeyinin görevden alınmasıyla açıkta kalan deliler, bir başkasına bağlanana kadar köyleri basarak eşkıyalık yaparlardı. XVIII. yy. sonlarında delilerin ön ayak oldukları ayaklanmalar yaygınlaştı. Deli İlahi, Kocabaşı, Delibaşı İsmail XIX. yy.'da Konya ve Kütahya yörelerinde toplanan deli eşkıyasının başlıca önderleridir. Özellikle bunlardan Delibaşı İsmail, komutasındaki delilerle ayaklanarak, Konya'ya vali atanan Kadı Abdurrahman Paşa'yı kente sokmadı ve Selim III'ün yenilik hareketlerinden Nizamı cedit'e karşı çıktı (1803). Delileri yeniden düzenlemek isteyen Yusuf Ziya Paşa, ülkenin çeşitli yerlerine dağılmış bulunan ocakları İstanbul'a getirterek Davutpaşa ve Üsküdar kışlalarına yerleştirdi, daha sonra da Bağdat'a gönderdi. Türk-Rus savaşı'ndan sonra (1829) yeniden Anadolu'ya geçerek karışıklık çıkarmak isteyen delileri, asker örgütünde yenilik yapan Mahmut II ortadan kaldırdı. Bunların kaçmayı başaran bir bölümü, Mısır ve Suriye'ye sığındı.

Deliler gözünü budaktan sakınmayan, yürekli ve korkusuz kişiler olduklarından, özellikle XVII. yy.'da efsanevi bir ün kazanmışlardı.

DELİ, Sumatra adasında (Endonezya) bölge, doğu ovasının K.'inde. Başlıca kenti *Medan*. Hevea işletmeleri.

Deli arap, Hatay ve çevresinde kadın erkek birlikte oynanan ve dramatik özellikler taşıyan halay türü bir halk oyunu. (Oyunun figürleri deli bir arabın hareketlerini ve çevredekilerin ona karşı davranışlarını canlandırır. Güldürü ve taklit öğesi ön plandadır.)

DELİ BALTA, türk halk şairi (XVII. yy.). Yaşamı ve şiirleri hakkında bilgi yoktur. Âşık Ömer, çağının şairlerini tanıtan *Şairname* adlı manzum yapıtında ondan "*Deli Balta hasma gösterir hüner*" diye söz eder.

DELİ BİRADER ya da **GAZALİ,** asıl adı **Mehmet,** türk şair (Bursa 1466- Mekke 1535). Medrese öğrenimi gördü. Muhittin-i Acemi'den ders aldı. Bursa Bayezid Paşa medresesi müderrisliğine atandı. Manisa'da şehzade Korkut'a musahıp oldu; sarayda düzenlenen şiir ve müzik toplantılarına katıldı. Korkut'un Selim I tarafından öldürülmesi (1513) üzerine, Bursa'da Geyikli Baba tekkesine şeyh oldu, Gazali mahlası ile şiirler yazdı. Amasya, Sivrihisar, Akşehir medreselerinde müderrislik yaptı. Beşiktaş'ta bir mescit ve hamam yaptırdı. Ancak buradaki uygunsuz davranışları nedeniyle hamam, padişahın emriyle yıktırıldı. Mekke'ye giderek, orada yerleşti (1531). Deli Birader ikinci derecede bir şair olmasına karşın, düzgün ve zarif anlatımıyla yazdığı hezelleri, tarihleri, hicivleriyle ünlendi. Nükte ve ince yergilerle süslü şiirlerinde, gülmece niteliği egemendir. Oldukça açık saçık hikâyelerden oluşan *dâfi ül-gumûm ve râfi ül -humûm* adlı bir yapıtı ve İstanbul'daki dostlarına yazdığı *Mektuplar*'ı vardır. (→ Kayn.)

DELİ BORAN, türk halk şairi (Sarımbey, Çorum, 1838 - ? 1898). Çukurova'dan Çorum'a yerleştirilen Kuyumcu aşiretindendir. Bir şiirinden, Plevne savaşı'na (1877) katıldığı anlaşılmaktadır. Karacaoğlan ve Dadaloğlu yolunda güçlü şiirler yazmıştır.

Deli dolu, E. R. Rey'in metnini yazdığı, C. R. Rey'in bestelediği üç perdelik operet (1934). Başrollerinde Hazım Körmükçü ile V. R. Zobu'nun rol aldığı yapıt, ilk kez aynı yıl İstanbul Şehir tiyatrosu'nda seyirci karşısına çıkarılmış, gördüğü büyük ilgi üzerine birkaç mevsim üst üste oynanmıştır. Müzikli türk tiyatrosunun en sevilen operetlerinden biri haline gelen *Deli dolu*, sonraki yıllarda da birçok kez özel topluluklarca (Ses opereti, Muammer Karaca, Aziz Başmacı-Kenan Büke, vb.), ayrıca İstanbul Devlet opera ve balesi'nce (1980) sahnelendi.

Deli Dumrul, *Dede Korkut kitabı*'ndaki Deli Dumrul hikâyesinin baş kişisi. Bir kuru çayın üzerine bir köprü kurdurur; geçenden otuz akça, geçmeyenden döve döve kırk akça baç alır. Yiğitliğiyle övünür. Bir gün Azrail'le savaşmaya kalkışır, yenik düşer. Azrail, Tanrı'nın buyruğuyla, ona, canı yerine başka bir can bulursa canının azat olacağını söyler. Dumrul, ak sakallı babasına gider, babası "Dünya tatlı, can aziz, canımı kıyabilmem" der; ak bürcekli (büklüm saçlı) anasına gider, o da öyle der. Bunun üzerine, Azrail'den izin alıp karısıyla vedalaşmaya gider; karısı, kendi canını vereceğini söyler. Deli Dumrul, Tanrı'ya: "Alacaksan ikimizin canını birlikte al, bırakırsan ikimizin canını birlikte bırak" diye yalvarır. Deli Dumrul'un sözü Tanrı'ya hoş gelir, Azrail'e: "Deli Dumrul'un atasının, anasının canını almasını, o iki 'helâl'e yüz kırk yıl ömür verdiğini" bildirir. Euripides'in "Alkestis" oyunu ile bu hikâye arasında benzerlikler vardır.

Deli Dumrul, Güngör Dilmen'in oyunu (1979). *Dede Korkut kitabı*'ndaki Deli* Dumrul'un serüvenini konu edinir. İlk kez 1979'da, Can Gürzap'ın rejisiyle İstanbul Devlet tiyatrosu'nda sahnelendi. 1991'de Ankara Devlet tiyatrosu'nda Yücel Erten tarafından bir kere daha sahnelenen eser büyük başarı kazandı. — Koregrafisini Güloya Aruoba'nın yaptığı üç bölümlü bale (müz. Bülent Tarcan'ın). İlk kez 1982'de İstanbul Devlet opera ve balesi tarafından sahnelendi.

Deli Dündar, *Dede Korkut kitabı*'nda, dört hikâyede anılan, çarpışmalara katılan kişilerden biri. Dış-Oğuz beylerinden Kıyan Selçuk'un oğlu, Aruz Koca'nın torunu. Hikâyelerde, "Demirkapı Dervendi'nde Demirkapı'yı depip alan, altmış tutam ala gönderinin (mızrağının) ucunda er böğürten, Kazan gibi pehlivanı üç kez atından yıkan, Kıyan Selçuk oğlu Deli Dündar" diye nitelenir. Bir hikâyede, Kara Tekür Melik'in sağ yanını kılıçlayıp yere yıkar, başka hikâyede onu kılıçlayıp yere salar, başını keser; başka bir hikâyede de Kara Tüken Melik'i kılıçlayıp yere yıkar; yalnız, altmış arşın boyu olan, altmış batman gürz sallayan Arşın-oğlu Direk Tekür ile başa çıkamaz, geri döner.

DELİ FUAT PAŞA, türk asker ve siyaset adamı (Kahire 1835-İstanbul 1931). Olağanüstü cesareti dolayısıyla "Deli" diye anılır. Müşir Hasan Paşa'nın oğlu. Öğrenimini Mısır'daki Abbasiye mektebi'nde tamamladı. Aynı okulda bir süre hocalık yaptıktan sonra albay rütbesiyle İstanbul'a gitti (1869). Dârı şûrayı askeri'de çalışırken, aşiret ayaklanmalarını bastırmakla görevlendirilerek Kerkük'e gönderildi (1872). Karadağ savaşlarında (1876) gösterdiği yararlıklar üzerine tümen komutanı olarak Tuna ordusuna aktarıldı. 1877 -1878 Türk-Rus savaşı'nda büyük yararlık gösterdi: Elena'da Rusları bozguna uğrattı, bu nedenle "Elena kahramanı" diye ün yaptı. Savaştan sonra müşirliğe yükseltildi ve padişah yaverliğine (yaver-i ekrem) getirildi. Olağanüstü elçi olarak Avusturya ve Rusya'ya gönderildi (1894). Abdülhamit II yönetimine muhalefet etti; padişaha karşı bir komploya katıldığı iddiasıyla evini basan hafiye Fehim Paşa'nın adamlarıyla giriştiği çatışma bahane edilerek divanıharbe verildi; rütbe ve nişanları geri alınarak Şam'a sürüldü (1902). İkinci meşrutiyet'in ilanı (1908) üzerine İstanbul'a döndü; Âyan meclisi üyeliğine getirildi. Hürriyet ve İtilaf partisi kurucuları arasında yer aldı; Damat Ferit Paşa'nın istifası üzerine partinin başkanlığını üstlendi, ancak kısa bir süre sonra istifa ederek ayrıldı (1912). Balkan savaşı'nda Sazlıdere savunma hattını kurdu. Kurtuluş savaşı sırasında Sıvas kongresi'nin kararı doğrultusunda Saray'a baskı yaparak Damat Ferit Paşa hükümetinin düşmesinde önemli rol oynadı.

Deli Fuat Paşa

DELİ HASAN PAŞA, celali, türk yönetici (öl. Belgrad 1606). Celali Karayazıcı'nın kardeşi. Sokulluzade Hasan Paşa tarafından yenilgiye uğratılan ağabeyi, Canik dağlarına kaçarak orada öldükten sonra öndersiz kalan eşkıyanın başına geçti. Yularkıstı, Şahverdi gibi birtakım öteki ayaklanmacılarla birleşerek Sokulluzade Hasan Paşa'nın Diyarbakır'dan gelen ağırlıklarını ele geçirdi. Paşanın sığındığı Tokat kalesini kuşatarak Sokulluzade'yi öldürdü, kenti talan etti ve öteki Anadolu kentlerini yağmalamaya başladı (1602). Üzerine gönderilen Hüsrev Paşa'yı geri çekilmek zorunda bıraktıktan sonra, Hafız Ahmet Paşa'nın savunduğu Kütahya'ya girerek kenti yağmaladı. Bu kez de Güzelce Mahmut Paşa'nın ayaklanmayı bastırmakla görevlendirildiğini duyunca, kethüdası Şahverdi'yi İstanbul'a göndererek af diledi. Bağışlandı ve Bosna beylerbeyliğine atandı. Halka yaptığı zulüm yakınmalara yol açtığından, Bosna'dan alınarak Timişoara beylerbeyliğine gönderildi. Yaklaşık iki yıl kaldığı bu görevde de yolsuzlukları görülünce idam edildi.

Deli horon, Artvin ve çevresinde, erkekler tarafından oynanan horon türü bir halk oyunu. (Figürleri savaş sırasındaki bütünleşmeyi ve coşkuyu temsil eder.)

Deli Dumrul adlı oyundan bir sahne (1979) *İstanbul Devlet tiyatrosu*

Pierre Petit

Léo Delibes

başak

delice
(Lolium temulentum)

DELİ HÜSEYİN PAŞA, türk vezir (Yenişehir, Bursa 1600 ? - İstanbul 1659). Genç yaşta İstanbul'a gitti; önce Eski saray, sonra da Yeni saray baltacıları arasına katıldı. İran elçisinin Murat IV'e sunduğu ve kimsenin kuramadığı yayı kurması üzerine padişahın takdirini kazanarak yakınları arasında yer aldı ve kısa sürede büyük mirahorluğa yükseldi. Vezirlik payesi verilerek kaptanıderyalığa atandı (1634). Revan seferine katıldı; dönüşte Mısır valiliğine getirildi (1635). Ancak, bu görevinde yersiz hareketleri görüldüğünden azledilerek tüm servetine el konuldu. Bir süre sonra eski saygınlığını kazandı ve vezirlik payesini yeniden elde etti. Murat IV'ün Bağdat seferi sırasında Anadolu beylerbeyliğine atandı. Bağdat kuşatmasında büyük yararlık gösterdi: kent içindeki sokak savaşlarını başarıyla yürüttü, iç kaleyi ele geçirdi. Kubbealtı veziri olarak İstanbul'a döndü; Tabanıyassı Mehmet Paşa'nın öldürülmesi üzerine, onun yerine sadaret kaymakamlığına (1639), Murat IV öldükten sonra ikinci kez kaptanıderyalığa getirildi (1640); Karadeniz'de 30 rus-kazak gemisini ele geçirerek İstanbul'a gönderdi. Özi muhafızlığına (1640), Bosna (1642), ardından Bağdat (1643) valiliğine atandı. Bağdat'ta güvenliği sağladığı gibi bayındırlık etkinliklerinde de bulundu. İbrahim I'in musahibi olarak Bağdat'tan İstanbul'a getirildiyse de rakiplerinin çabaları sonucu Budin valiliğiyle başkentten uzaklaştırıldı (1644). Girit seferinin açılması üzerine ikinci vezir payesiyle Hanya muhafızlığına atandı (1646). Sultanzade Mehmet Paşa'nın ölümü üzerine Girit'e karşı girişilen seferin serdarlığına getirildi. Resmo'yu ele geçirdikten sonra Kandiye kalesini kuşattı (1647). Ancak, türk donanmasının Çanakkale boğazı önünde Venedikliler'e yenilmesi yüzünden yardım alamadı; kaleye yapılan saldırılara ara vererek 1648 kışını Kandiye önünde geçirdi. Ertesi yıl kötü koşullar altında kaleye karşı başarısız bir saldırıya daha girişti. Bunun üzerine Kandiye'yi ablukada tutmaya karar vererek, kentin önünde "İnadiye" adını verdiği bir kale yaptırdı. Bu arada, adanın geriye kalan yerlerini ele geçirdi, aldığı olumlu önlemlerle yerli rum halkını osmanlı yönetimine ısındırdı, bayındırlık hareketlerinde bulundu ve yeni bir vergi sistemi koydu. Sadrazam Süleyman Paşa'nın görevden alınması üzerine sadrazamlığa atandığı bildirilerek İstanbul'a çağrıldı (1656), ama görevine başlamadan yerine Siyavuş Paşa getirildi. 1658'de Kandiye önünde gevşek davrandığı gerekçesiyle Girit serdarlığından alındı, üçüncü kez kaptanıderyalığa, ardından Rumeli valiliğine atandı. Şöhretini kıskanan sadrazam Köprülü Mehmet Paşa'nın entrikaları sonucu görevden alındı, sorguya çekildikten sonra Yedikule zindanında boğduruldu. Girit savaşlarında gösterdiği kahramanlıklarla büyük ün kazanan paşa, halk arasında "Er" ve "Deli" lakaplarıyla anılırdı.(→ Kayn.)

Deli İbrahim, Turan Oflazoğlu'nun üç perdelik tarihsel tragedyası (1967). Çocukluğu ve ilk gençlik yılları boyunca kapatıldığı hücrede, her an öldürülmek korkusuyla yaşayan İbrahim, ağabeyi Murat IV'ün ölümü üzerine tahta çıkar. Ancak yönetimde yetersiz ve etkisiz oluşunun yanı sıra, cinsel güçsüzlüğünün de verdiği bunalımdan kurtulmak için Cinci Hoca'dan yardım umar. Gittikçe daha kıyıcı olmaya başlar; kendini kanıtlamak amacıyla devletin en saygın kişilerini birer birer ortadan kaldırır. Ruhsal dengesizliğinin cinnete varması sonucu Valide Sultan ile ocak ağaları anlaşarak İbrahim'i tahttan indirirler, çok geçmeden de cellada teslim ederler. İlk kez Kent Oyuncuları tarafından (1967) ayrıca Devlet ve İstanbul Şehir tiyatroları nda sahnelenen oyun, 1968 yılında TDK oyun ödülü'nü aldı.

DELİ KAMÇIK → KAMÇIK ırmağı.

Deli Karçar, *Dede Korkut kitabı*'nın en renkli kişilerinden biri. Serüveni, Bamsı Beyrek hikâyesinde anlatılır. Kız kardeşi Banı Çiçek'i isteyeni öldürür. Dede Korkut, Bamsı Beyrek için kızı istemeye gider. Deli Karçar,Dede Korkut'a vurmak üzere kılıcını çeker; Dede Korkut, "Çalarsan elin kurusun" der; Deli Karçar'ın kılıç tutan eli yukarıda asılı kalır. Aman dilemesi üzerine, Dede Korkut'un duasıyla eli sapasağ olur. Kız kardeşini vermek için şunları ister: Maya (dişi deve) yüzü görmemiş bin buğra (erkek deve), kısrağa aşmamış bin aygır, koyun görmemiş bin koç, kuyruksuz kulaksız bin köpek, bin de iri pire.

DELİA a. Antik. Delos ve Delion'da (Boiotia) deloslu Apollon, Artemis ve Leto onuruna kutlanan şenlikler.
—ANSİKL. Atina geleneğinin Theseus'a bağladığı ve deloslu Apollon, Artemis ve Leto onuruna düzenlenen delos şenlikleri, Ege kıyılarındaki tüm İonia siteleri tarafından topluca kutlanır ve hellen birliğine yönelik yarı-siyasal bir nitelik taşırdı. V. yy.'da terk edilen, 426'da Atinalılar tarafından Deloslular'ın yerini doldurmak gibi gizli bir amaçla yeniden canlandırılan bu şenlikler, Delos'un Mithridates tarafından yağmalanmasıyla kesin olarak son buldu.

DELİASTAİ a. (Apollon'un lakabı *Delios*'tan). Antik. yun. Atinalılar'ın beş yılda bir apollon şenliklerini kutlamak için Delos adasına gönderdikleri temsilcilere verilen ad.

DELİBALTA a. Katı, acımasız, zalim, gaddar kimse.

DELİBAŞ a. **1.** Memeli hayvanlarda, özellikle koyun ve sığırda organizmaya yerleşen tenya larvalarından ileri gelen asalak hastalığı. (Eşanl. SENÜROZ.) **—2.** Huysuzluk yapan hayvan.
—ANSİKL. Köpeklerin bağırsaklarında yaşayan bir şeridin *(Taenia multiceps)* yumurtaları dışkıyla meraya, otlara ,yemlere bulaşır. Ağız yoluyla koyun ya da sığırın sindirim sistemine giren yumurtalardan çıkan larvalar, oradan dolaşım sistemine geçer; kan yoluyla vücudun birçok yerine, özellikle beyine gider yerleşir. *Coenurus cebralis* adı verilen larvalar, yetişkinlerden çok genç hayvanlarda, danalarda ve özellikle kuzularda hastalık yapar. Hasta hayvanlar başlarını öne ve yana düşük tutar, duvara ya da yemliğe dayarlar; iştahları yoktur; bir daire çizerek yürürler; gözleri iyi görmez; başlarını öteye beriye çarparlar, kolayca düşerler; günden güne zayıflarlar. Delibaşın tedavisi yoktur. Hayvanlar daha çok zayıflamadan, kasaplık olarak değerlendirilir. Kesilen delibaşlı hayvanların kellesi köpeklere verilmez, ya yakılır ya da çok derine gömülür. Koruyucu önlem olarak çoban köpeklerindeki bağırsak şeritleri ilaçla düşürtülür.

DELİBAŞ (Mehmet), Kurtuluş savaşı'nda TBMM hükümetine karşı ayaklanan çeteci (öl. Çumra 1921). Kurtuluş savaşı'nın başlangıcında Konya valisi Haydar Bey'in desteğiyle yörede Kuvayı milliye'ye bağlı çeteler kurdu. Ancak, İstanbul'dan gelen Zeynelabidin Efendi'nin etkisinde kalınca, Kuvayı milliye'ye karşı cephe aldı. Kendi adıyla anılan ayaklanmayı başlattı; bunun bastırılması üzerine de önce Mersin'deki fransız işgal kuvvetlerine sığındı, sonra Yunanlılar'ın buyruğuna girdi. Konya'da yeni bir ayaklanma başlatmak üzere, Akşehir yoluyla gizlice Çumra'ya gittiyse de, orada eski arkadaşlarınca öldürüldü.

Delibaş ayaklanması, Kurtuluş savaşı'nda TBMM hükümetine karşı çıkan isyan. Konya'ya gelen İstanbul hükümeti yanlısı Hürriyet ve itilaf partisi yöneticilerinden Zeynelabidin Efendi, Kuvayı milliye'nin müslümanlığa ters düştüğü savıyla Delibaş* Mehmet'i Ankara'ya karşı kışkırttı (eylül 1920). Beş yüz asker kaçağının da katıldığı Delibaş çetesi, Konya'ya girerek vali Haydar Bey ile mevki komutanı albay Avni'yi tutsak aldıktan sonra yönetimi ele geçirdi (21 ekim 1920). Albay Refet (Bele*) Bey, yarbay kasap Osman Bey ve Demirci* Mehmet Efe komutasındaki Ankara hükümetine bağlı kuvvetler, ayaklanmacıları dağıtarak elebaşlarının çoğunu astı (kasım 1920).

DELİBAŞI a. Ask. tar. Osmanlı ordusundaki hafif süvari sınıfı olan delilerin amirine verilen ad. (Savaşlarda yararlık gösteren deliler önce ağa, sonra da delibaşı olurlardı. Vezir dairelerinde ve sadrazam kapısındaki önemli komutanlardan olan delibaşı, törenlerde sadrazamın önünde yürürdü.)

DE LİBERO (Libero), italyan yazar (Fondi, Latina, 1906-Roma 1981). Gerçeküstücü bir şairdi; bazen yanlış olarak, kapalılık hareketine bağlı olarak gösterilmiştir (*Di brace in brace*, 1971; *Scempio e lusinga*, 1972; *Circostanze*, 1976).

■**DELİBES** (Léo), fransız besteci (Saint-Germain-du-Val 1836-Paris 1891). 1881'de Paris Konservatuvarı'nda beste profesörü oldu, 1884'te İnstitut üyeliğine seçildi. Opera buffalar, *Mon ami Pierrot* (1862), *Le Serpent à plumes* (1864) gibi operetler, *Le roi l'a dit* (1873) ve *Lakmé* (1883) gibi, günümüzde de sevilen opera komikler ve baleler (*Coppélia*, 1870; *Sylvia*, 1876) besteledi.

DELİBES (Miguel), ispanyol yazar (Valladolid 1920). İlk romanlarında natüralizmden etkilenmiş şiirsel bir gerçekçilikle, küçük insanların yaşamlarını canlandırdı (*La sombra del ciprés es alargada*, 1948; *Diario de un cazador*, 1955) ve çocuk psikolojisinin derin bir çözümlemesini yaptı (*Mi idolatrado hijo Sisí*, 1953; *las Ratas*, 1962). Ama, *Cinco horas con Mario* (1966) adlı yapıtından sonra bugünkü ispanyol toplumunun genel bir eleştirisine yöneldi (*Parábola del náufrago*, 1969; *La mortaja*, 1970).

DELİCADO (Francisco), XVI. yy.'da yaşamış andaluclalı yazar. Rafael Alberti tarafından tiyatroya uyarlanan (1964) olağanüstü coşkulu bir romanın (*El retrato de la Lozana Andaluza*, 1528) yazarıdır.

DELİCAN, Ermenistan Cumhuriyeti'nde, Gökçegöl'ün kuzey ucundan 15 km kuzeyde, Kura ırmağının kolu Akstafa çayı vadisinde kasaba.

DELİCE sıf. Delimsi; deli bir kimseye özgü: *Delice işler yapmak.*

◆ be. Deli gibi; pek çok: *Nişanlısını delice seviyormuş.*

■**DELİCE** a. (Bitkinin sarhoş edici özelliğinden dolayı). **1.** Asya, Avrupa ve Afrika'nın ılıman bölgelerinde yetişen bir ya da çokyıllık bitki. (Bil. a. *Lolium temulentum*; buğdaygiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Yabani zeytin.
—ANSİKL. Delicenin sapsız başakçıkları iki yanda dizili yassı başaklar halindedir. Taneleri zehirli olan ve ekin tarlalarını saran bu arsız bitkiyi yok etmek çok zordur, çünkü taneleri çimlenme gücünü toprakta uzun süre koruyabilir.

DELİCE, İç Anadolu bölgesinde Kırıkkale iline bağlı ilçe; 27 668 nüf. (1990); 726 km²; 38 köy. Merkezi, Kırıkkale'nin 52 km doğusunda, Delice ırmağı vadisinde *Delice*, 7 415 nüf. (1990). Tarım, hayvancılık ve hayvan ürünleri.

DELİCE ırmağı, İç Anadolu bölgesinde Kızılırmak'ın en uzun kolu: 426 km, akaçlama havzası 17 228 km². Çankırı'nın G.-D.'sunda Kızılırmak'a kavuşur. Rejimi düzensizdir.

DELİCESİNE be. Aşırı bir biçimde; deli gibi, delice: *Delicesine sevmek. Çocuklarına delicesine düşkündür.*

DELİCİ sıf. **1.** Delen, delmek işlemi yapan. **—2.** Etkileyici: *Bir kimseyi delici bakışlarla süzmek.*
—Anat. Geçtikleri yollardan dolayı orga-

nızmadaki bazı atardamar ve sinirler için kullanılır.
—Esk. sil. *Delici ve dürtücü gövde,* tırpan*'ın delici ve dürtücü işlevlerini yerine getiren demirden yapılmış ana parçası.
—Nörol. Dokulara çivi çakıldığı izlenimi veren derin ağrılar için söylenir.
—Patol. Dokuları kemirip derinlemesine işleyen ve sakatlıklara yol açabilen lezyonlara (özellikle ülser, kanser) denir. || *Delici hastalık,* genellikle sinirsel lezyonlardan ileri gelen ve hep derine doğru işleyen yara. (En sık görülen çeşidi, ayak tabanınında gelişen *delici taban hastalığı*'dır.)
—Sil. *Zırh delici mermi,* zırhlarda delik açabilecek güçte çok sert metal çekirdekle donatılmış mermi.
—Zool. Sert bir cisimde delikler, oyuklar açan hayvan için kullanılır. || Delici organı bulunan böcek için kullanılır.
◆a. Kuyuc. Bir elektrik motoruna doğrudan bağlanan kuyu açma aletinin oluşturduğu düzenek; bu düzenekte, elektrik motoru kuyu açma aletinin dönmesini sağlar.
—Metalürj. Sertlik deneyi makinesinin, denenen malzeme üzerine bastırılan devinimli parçası. (Delici, makine tipine göre değişir; Brinell ya da Rockwell B deneylerinde sert çelik ve karbür bilya kullanılır; Rockwell C ve Shore deneyinde bu parça koni biçimini, Vickers ve Knoop deneyinde ise piramit biçimini alır.)
—Petr. san. Üretken bir oluşumu patlayıcı kullanarak yer yüzünden delmeye yarayan aygıt.
—Taröнc. Kullanılan bölümü sivri ve parçanın eksenine göre dik ya da eğik olan taş alet. (Deliciler, Yontmataş döneminin aletlerindendir ve bunlara Kuzey Avrupa'nın Üst Yontmataş döneminde de sıkça rastlanır.)

DELİCİ-DENETLEYİCİ a. Veri çeteleleri üzerine elle yazılmış bilgileri, bilgisayarda kullanılabilecek biçimde, klavyeli bir makineyle bir delgi ortamına (kart, kâğıt şerit) ya da manyetik bir ortama (disket, manyetik şerit) yükleyen kimse.

DELİÇAY, esk. **Kertis,** Van'ın Erciş ilçesine bağlı bucak; 12 941 nüf. (1990); 15 köy. Merkezi, Erciş'in 14 km K.-D.'sunda aynı addaki akarsuyun kenarında *Deliçay,* 796 nüf. (1990).

DELİDOLU sıf., be. İyi düşünmeden, rasgele konuşan, aklına geldiği gibi davranan kimse, onun davranışı için kullanılır: *Delidolu bir kız. Delidolu konuşmak.*

DE LIEMAKER (E) [Nicolaas], **Nicolaas Roose** denir, flaman ressam (Gent 1600 - *ay y* 1646). Gent ve Brugge kiliseleri için Gent dinsel tablolar yaptı.

DELİFİŞEK sıf. Atak, delişmen, şımarık kimse için kullanılır.

DELIGEORGIS ya da **DHELIGHEORGHIS** (Epaminondhas), yunan siyaset adamı (Tripolis 1829-Atina 1879). 1859'da milletvekili seçildi, kral Otto'yu 1862'de deviren partinin liderlerinden biri oldu. 1864'te Millet meclisi başkanlığını üstlendi. Kral Georgios döneminde birçok kez bakanlık ve başbakanlık görevlerinde bulundu. 1877 Türk-Rus savaşı sırasında Kumunduros hükümetinin savaşçı siyasetine karşı koydu ve Berlin kongresi'nden sonra iktidardan ayrıldı.

DELIGNE (Pierre), belçikalı matematikçi (Brüksel 1944). Bures-sur-Yvette'deki Yüksek bilimsel incelemeler enstitüsü'nde profesörlük yaptı; 1978'de cebirsel geometri çalışmalarından ötürü Fields madalyasını aldı. Grothendieck ile birlikte M. Noether'in teoremini genelleştirdi; bu teoreme göre karmaşık sayılar cismi üzerine 3 boyutlu izdüşüm uzayında, $d \geq 4$ dereceden genel bir yüzey, yalnızca, uzayın iki farklı yüzeyinin kesişimi olan cebirsel eğriler bulundurur. Deligne, Mumford ile birlikte, türü $g \geq 2$ olan eşyapılı Riemann yüzeylerinin bir sınıfının bağlı olduğu parametrelerin sayısı üzerine Riemann'ın yaptığı çalışmalarda ortaya attığı cebirsel eğri "modüllerinin" şemalarını inceledi. (Weil'in, l-sel eşbenzeşiklik özellikleri üzerine sanılarını tanıtladı.)

DELIGNY (Fernand), fransız pedagog (Bergues 1913). Önce öğretmenlik yaptı, ardından kendini, yeniden-eğitimi ve suçluluğu, sonra da deliliği incelemeye verdi. 1945'te, Lille gözleme ve ayırma merkezi'nde eğitim müdürü oldu ve o dönemin savaşla yakından ilintili suçluluk sorunlarıyla uğraşırken kendi anlayışını uygulama olanağı buldu: mahallenin işçileri arasından seçilen eğiticiler, çalışıp para kazanılan atölyeler, bir aile ortamıyla ilişkiler bu eğitsel yaklaşımın temel ilkeleriydi. 1948'de, en özgün denemelerinden biri olan la Grande Cordée'yi kurdu. "Suçlular, suç işleme girişiminde bulunanlar ve doğuştan suça eğilimliler" belli yerlerde bir araya getirileceğine, bunların yükümlülüğü, gençlik yurtlarından oluşan bir barındırma örgütü tarafından üstleniliyor ve bu kişiler, bir "geçiş" evresinden sonra topluma kazandırılıyordu. 1953'ten sonra Deligny, derin sorunları olan çocuklarla birlikte köye çekildi. 1965'ten sonra, Cévennes'de içeyönelik çocuklarla birlikte yaşama girişiminde bulundu (1967). Bu çalışmaların bir bölümü *Ce gamin-là* adlı filmde anlatıldı (1975). Yeni eğitim hareketi, Freinet hareketi ve kurumsal psikoterapiyle ilişkisini sürdüren Deligny, profesyonel kurumlaştırmaya karşı çıktı ve boş sözlere gerek kalmaksızın, yaşama zorunluluğundan doğan bilinçlenme çabalarını öngören dolaysız bir eğitim gerektiği sonucuna vardı. F. Deligny'nin başlıca yapıtları: *les Vagabonds efficaces* (İşe yarar serseriler) [1947], *le Croire et le craindre* (İnanç ve korku) [1978], *les Détours de l'agir* (Eylemin dolambaçlı yolları) [1979].

DELİİLYAS, Sivas'ın Altınyayla ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 488 nüf. (1990). Belediye.

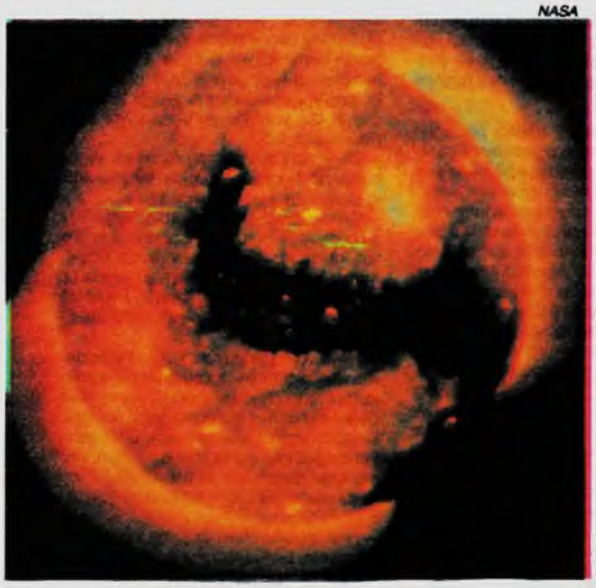
DELİK a. **1.**Bir şeyi boydan boya kateden boşluk: *Anahtar deliğinden bakmak. İğnenin deliği.* **—2.** Bir yüzeydeki çukur, çöküntü, oyuk: *Duvardaki delikleri alçıyla kapamak.* **—3.** Özellikle bir kumaşta, bir deride, bir kâğıtta vb. açıklık oluşturacak biçimde yıpranmış ya da eskimiş bölüm, yırtık: *Çorabında delik var* **—4.** Sığınılacak, barınılacak yer: *Başımızı sokacak bir delik arıyoruz. Hangi deliğe girdin?* **—5.***Arg.* Hapishane: *Deliğe girmek. Bir kimseyi deliğe tıkmak.* **—6.** *Delik büyük, yama küçük,* eldeki olanakların gereksinimleri karşılamaya yetmediği durumlarda söylenir. || *Delik deşik,* her yanında delikler bulunan. || *Bir yeri delik deşik aramak,* orayı inceden inceye aramak. || *Bir kimseyi delik deşik etmek,* bir silahla vücudunun her yanında yaralar açmak. || *Delik deşik olmak,* sözkonusu bir kimseye, her yanında yaralar; bir şeyse, her yerinde delikler açılmak.
—Anat. Bazı dar küçük açıklıklara verilen ad. (Tıkalı delik, oval delik, Botal deliği, kavuşma deliği gibi.) ||Organizmada bazı uzun organların geçtiği dar aralık. (*Yemekborusu deliği,* diyafram üzerinde bulunan ve yemekborusunun göğüs kafesinden karına geçmesini sağlayan delik; *Winslow deliği,* büyük karınzarı boşluğu ile epiploonların arka boşluğu arasında bağlantı sağlayan delik.) || *İdrar deliği,* üretranın dışa açılan deliği. || *Tıkalı delik,* kalça kemiğinin sağ ve sol dış yan yüzündeki delik. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yırtık delikler,* kafatasının tabanında bulunan iki deliğin adı. (Biri, *ön yırtık delik,* kaya-artkafa ekleminin dış ucunda; öbürü, *art yırtık delik,* aynı eklemin arka ucunda yer alır.) Bu sonuncusundan boyun toplardamarı, vagus, dil-yutak ve omurilik sinirleri geçer.
—Arıc. *Uçma deliği,* kovanın altında arıların geçmesi için bırakılan açıklık.
—Astrofiz. *Kara delik,* hiçbir ışımanın çıkamayacağı kadar yeğin çekim alanı olan uzay bölgesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Taçsal delik,* Güneş atmosferinde, genellikle kutupların yakınında yer alan ve X ışınları ile morötesi ışınları yayımı zayıf olan geniş bölge; yoğunluğu ve sıcaklığı bölgesel olarak taç yokluğu yorumuna yol açar. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Bitki patol. Pulkanatlı, ikikanatlı ya da kınkanatlı böcek larvalarının bir yaprağın iç dokusunda açtığı uzun oyuk.
—Camc. *Akıntı deliği,* fırının eritme havuzu çeperinde bulunan ve onarım için üretimi durdurmadan önce havuzu boşaltmaya yarayan delik. (Üretim sırasında bu delik ateşe dayanıklı bir tapa ile kapatılır.)
—Embriyol. *Kalp oval deliği,* BOTAL DELİĞİ'nin eşanlamlısı.
—Havc. Bir paraşütün kubbesinde yer alan ve biçimi ile doğrultusu paraşütün kullanımını kolaylaştırıcı, değişken yönlerde kuvvetlerin oluşumunu sağlayan ayarlanabilir açıklık. (Oluşan kuvvetler yatay yer değiştirme hızını artırabilir, fren yapma işlevi üstlenebilir ve hatta kimi durumlarda paraşütün yükselmesini sağlayabilir.)
—Hidr. pnöm. *Hava boşaltma deliği,* bir haznenin, bir kulenin, bir boru donanımının üst noktasında yer alan gaz giderme deliği; sıvı doldurulurken ya da buharlaşırken gaz atmosferi boşaltmaya olanak verir.
—İşlem. *Delik kesmek,* malzemeden, çevresini kesme yoluyla, pul biçiminde bir parça çıkararak çembersel bir delik açmak. (İşlem tornada uygulandığında İÇ BOŞALTMAK denir.) || *Koordinat delik tezgâhı,* delik işleme tezgâhına ya da matkaba benzeyen ve silindirsel delikler işlemeye yarayan çok duyarlı takım tezgâhı. (Bu aygıtla, eksen aralıkları ve konumları karşılaştırma yüzeyine göre 1 ile 10 μm düzeyinde çok duyarlı delikler işlenir.)
—Kâğ. san. Kâğıt yaprağında bulunan topluiğne ucu büyüklüğündeki kusur. (Yaprağın kötü oluşumundan kaynaklanan bu kusura özellikle ince kâğıtlarda rastlanır.)
—Katı. fiz. Bir kristal ağında yer değiştiren bir elektronun boş bıraktığı yer. (Salt değeri, elektron yüküne eşit artı bir yüke eşdeğerdir.)
—Kilitç. *Anahtar deliği,* kilit gövdesinde, kapağında ya da emniyet blokunda, anahtar kesitinin çevresine uygun ve anahtarın içeri girmesini sağlayan boşluk.
—Mad. oc. *Delik artığı,* bir lağım deliğinin, patlamadan sonra kalan dip bölümü. || *Delik delme,* genellikle darbeli bir sondaj aygıtıyla lağım delikleri açmaya dayanan işlemlerin tümü. || *Delik delme makinesi,* tek delme kolu taşıyan, çekilebilir delik açma arabası. || *Delik delme tabancası,* helisel bir burguyu ya da matkabı döndürerek yumuşak kayaçta lağım delikleri açan pnömatik ya da elektrikli aygıt. || *Basınç deliği,* patlama önleyici bir elektrik aygıtının karterinde yer alan ve grizunun tutuşması halinde karter içindeki basıncı azaltarak alevin dışarıya yayılmasını önle-

Charbonnages de France

delik delme tabancası

NASA

1973'te, amerikan Skylab yörünge istasyonundan X ışınları bölgesinde elde edilmiş bir taçsal **delik**'in görüntüsü (karanlık yapı)

kapalı bir çift yıldız sisteminin sanatsal tasarımı, ikincil bileşeni, birincil bileşenin maddesini yakalayarak tutan bir kara **delik**tir

meye yarayan ince yarık. || *Lağım deliği,* lağım atma amacıyla açılan delik.
—Mak. san. Herhangi bir yöntemle işlenmiş çembersel geçmenin dişi öğesi. || *Delik freze tezgâhı,* ilerleme devinimiyle, delik işleme, frezeleme ve delme işlemlerini yapan genellikle büyük boyutlu delik işleme tezgâhı. || *Delik işleme,* kabası alınmış bir deliğin iç yüzeyine son biçimini verme. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Delik işleme tezgâhı,* açılmış bir deliğin çeperini ve iç yüzeyini, talaş kaldırarak işleyen takım tezgâhı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Delik işlemek,* bir deliğe son biçimini vermek. || *Delik sıvama mastarı,* frezeleme ya da mandrende dövme yoluyla açılan delikleri çaplamada ya da vida kaytanı yüzeylerini parlatmada kullanılan ve kesici kenarı bulunmayan takım. || *Delik temizlemek,* oluşturduğu talaşları dışarıya atmak için bir matkabı, deldiği parçadan geçici olarak dışarıya çıkarmak. || *Boşaltma deliği,* karterdeki yağı boşaltmak amacıyla alt bölüme yerleştirilmiş ve bir tapayla kapatılmış ağız.
—Marangl. Birleştirme, yama, yardımcı gereçleri yerleştirme amacıyla, matkap, alem ya da testereyle açılan oyuk. || *Kör delik,* tek taraflı açılmış, dibi kapalı delik.
—Metalürj. *Hava deliği,* ÇIKICI'nın eşanlamlısı. || *Döküm deliği,* erimiş metalin, fırın ya da döküm potası gibi bir metalürji aygıtına dökülmesini sağlayan, ateşe dayanıklı gereçlerle örülmüş ağız.
—Müc. Dizmek için bir incide açılan çok ince kanal.
—Müz. *Göğüs deliği,* telli çalgılarda, ses kutusuyla (tekne) çevredeki havanın bağlantısını sağlayan, ses tablasında (göğüs) açılmış tek ya da çift (hatta kimi çalgılarda üç) delik. (Göğüs deliklerinin biçimi, çalgıdan çalgıya değişir: keman ailesinde *f*, viol ailesinde (, gitar, mandolin, ut, lavta ve klavsen gibi çalgılarda O, klasik kemençede D biçimindedir. Kanunun yaprak biçimli delikleriyle ut ve lavtanın yuvarlak delikleri, fildişi, sert ağaç ya da sedeften oyulmuş kafeslerle bir ölçüde kapatılmıştır.)
—Oy. *Top deliği,* bir bilardo masasının dört köşesinde ve uzun kenarlarının ortasında bulunan deliklerden her biri. Bilardo topları bu deliklere sokulur. (Bugün bilardo masalarının hemen hemen tümü deliksizdir.)
—Patol. *Tikalı delik fıtığı,* seyrek görülen ve bir bağırsak kıvrımının tıkalı delikten çıkmasıyla oluşan fıtık.
—Petr. san. *Delik ağı,* petrolün akmasını sağlamak için, casingde ve üretken bir katmanda bir deliciyle açılmış deliklerin tümü.
—Saatç. *Platin mil deliği,* kol ve duvar saatinin ya da bir saat parçasının şasisindeki açıklık.
—Sil. *Falya deliği* → FALYA. || *Tahliye deliği,* zırhlı araçların tabanında yer alan ve tehlike anında mürettebatın çıkışına yarayan kapaklı delik.
—Spor. Golf oyununda, *green*'de bulunan ve oyuncunun topu içine sokmak zorunda olduğu 108 mm çapında ve 103 mm derinliğinde küçük çukur. || İki delik arasındaki parkur.
—Su yapı. *Sukemeri deliği,* onarmak, temizlemek, gereğinde suları akıtmak için sukemerinde açılmış delik.
—Teknol. *Adam giriş deliği,* bir depoya, bir kazana girmek için açılan ve bir kapakla kapatılan delik. —Bir boruhattının içini denetlemeye yarayan delik. (Eşanl. MENHOL.) || *El giriş deliği,* bir aygıtın denetlenmesine ya da içine el ya da aletin girmesine olanak veren küçük delik. || *Hava deliği,* hava geçişini sağlamak için bir sobada, bir fırında açılmış delik.
—Tekst. Kumaşları küçük cımbızlarla delerek yapılan süs.
—Zool. *Delik tarlası, Nasselaria* takımından ışınlılara özgü özel biçimli alan. || *Ambulakrum deliği,* denizkestanelerinde bir ambulakrum borusunun geçmesine olanak sağlayan, ambulakrum bölgelerindeki kireçli levhaların üzerindeki delik. || *Eşeysel delik,* birçok hayvan şubesinde yumurta ya da sperm borusunun dışarıya açılan ağzı. || *Kapsül deliği,* ışınbacaklı protistlerde, iskelet (orta kapsül) üzerinde bulunan ve yalancıbacakların çıkışına olanak sağlayan delik. || *Solungaç deliği,* yutaksolungaçlılarda ve yuvarlakağızlılarda, solungaç bölgesinde bulunan ve suyun çıkışını sağlayan dış delik. || *Su çıkış deliği,* süngerlerde suyun çıktığı delik. (Basit süngerlerde, birçok su giriş deliğinden gelen sular kasılabilen kesecilere dolar, besin maddelerini burada bırakır ve bir tane olan çıkış deliğinden çıkar (metabolizma artıkları ve eşeylik hücreleriyle birlikte); bileşik süngerlerde, her biri bir basit süngere ait birçok su çıkış deliği vardır. (Eşanl. OSKULUM.) || *Su deliği,* derisidikenlilerde madrepor levhası düzeyinde bulunan su sistemindeki delik. || *Su giriş deliği,* süngerlerde suyun girdiği delik. (Eşanl. OSTİYUM.)

◆ sıf. Delinmiş, delikli şey için kullanılır: *Çorabı delik. Ayakkabılarının altı delik. Delik bir tas.*

—ANSİKL. Anat. *Tıkalı delik,* hokka çukurunun altında çatı ve oturga kemiklerinin

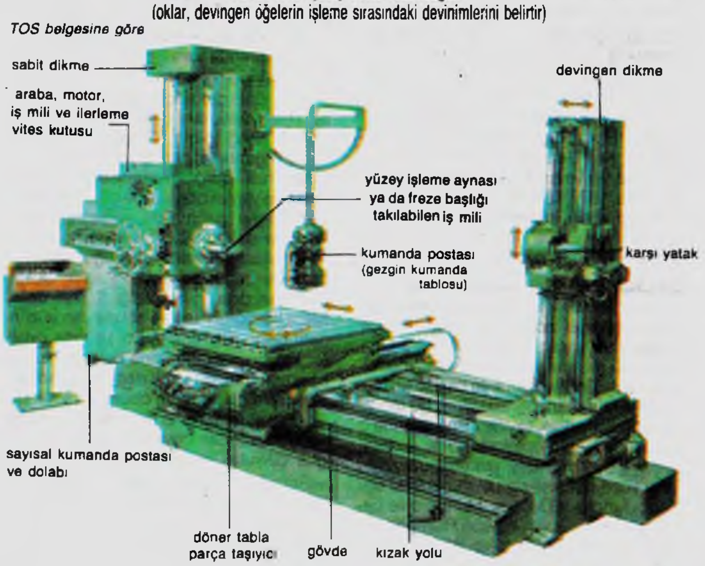

bir **delik** işleme tezgâhında yapılan işlemler

delik işleme (1), havşalama (2) yüzey işleme (3), konik delik işleme (4) iç vida açma (5), dış vida açma (6) yuva açma (7), frezeleme (8)

sabit dikmeli yatay **delik** freze tezgâhı
(oklar, devingen öğelerin işleme sırasındaki devinimlerini belirtir)

TOS belgesine göre

arasında yer alır. Bu delik, çatı altı kanalının *(tıkalı kanal)* başlangıcını oluşturan üst bölümü dışında, hemen hemen tümüyle *tıkalı delik zarı*'yla kaplıdır. *Tıkalı delik iç ve dış kasları*, tıkalı deliğin çevresinde karşılıklı olarak iç ve dış yüzlere tutunur. Büyük trokanterde sona eren bu kaslar, uyluk bölgesinin dışa dönmesini sağlar. *Tıkalı delik atardamarı*, hipogastrik atardamarın dallarından biridir. *Tıkalı delik siniri*, bel sinir ağının, ikinci, üçüncü ve dördüncü köklerinden gelir. Leğen boşluğuna indikten sonra uyluk bölgesinin iç kısımlarına dal vermek için çatı altı kanalına girer, sonra dallara ayrılarak tıkalı delik dış kasına ve yaklaştırıcı kaslara dağılır.

—Astrofiz. •*Kara delik*. Kuramlar, kütlesel yıldızların evriminde son aşamanın bir kara delik olduğunu ve bu oluşumun yıldız kütlesinin çekim etkisiyle sınırsız büzülmesinden kaynaklandığını öne sürer. Bu tür kara delikler küçük ve aşırı ölçüde yoğundur. Güneş kütlesinin dört katı bir kütleye karşılık yarıçapı 12 km'yi geçmez. Işınımlarının algılanamamasına rağmen, kara delik yakın gökcisimleri üzerinde yaptığı çekimsel ve elektriksel etkilerle dolaylı olarak ortaya konabilir. Nitekim, kimi yıldızların dönemsel devinimini çözümleme yoluyla birkaç örnek sağlamıştır; bu örneklerde bir çift yıldız sistemi sözkonusudur ve bu sistemin bileşenlerinden biri kara delik aşamasına ulaşmıştır. En inandırıcı örneği "Cygnus X_1" adı verilen ve X ışınları kaynağı oluşturan çift yıldızdır. Bir kara deliğin oluşumu üstüne olası bir başka varsayım da -henüz kurgusal olsa bile- çok büyük kütleleri (Güneş kütlesinin milyonlarca katı) ve çok büyük yarıçapları göz önüne alır. "Üstkütleliler" denilen bu tür kara delikler gökadaların çekirdeklerinde oluşabilir. Üstelik bu ölçüde çevresel kütleleri tutabilen bir kara delik radyogökadalarda*, kuazarlarda* ve çok etkin gökadalarda ortaya çıkan olağanüstü enerjinin kaynağı olabilir.

• *Taçsal delik*. Iraksak manyetik alanlarla birleştiği sanılan taçsal delikler, Güneş rüzgârının* kaynağı olabilir. Bunların yaşamı aylarca sürebilir. Bu delikler bazen kutup bölgelerinden alçak enlemlere değin yayılır ve yaşamları yalnızca birkaç dakika süren X ışımaları biçiminde serpiştirilmiş küçük parlak noktalar oluşturur. Dönme devinimleri Güneş yapısında görülen devinimlerden farklıdır ve katı bir cisme benzer.

—Mak. san. • *Delik işleme*. Delik işlemenin amacı, dökümhaneden ve demirhaneden gelen ya da tornalama ve delme yollarıyla elde edilen parçaların iç dönme yüzeyini düzeltmek ve çaplamaktır. Bu işlem parçanın ya da kesici takımın dönme ve göreli ilerleme devinimiyle uygulanır. Delik, ya *rabya* adı verilen bir aletle elle, ya tornada ya da *delik işleme tezgâhı* denilen özel bir makinede işlenir. Delik işleme büyük özen isteyen duyarlı bir işlemdir.

• *Delik işleme tezgâhı*. Delik işleme tezgâhının temel parçaları, bir döner takım ve işlenecek parçanın bağlandığı bir tabladan oluşur. Bu iki öğe hem ön ayarlamada, hem de parça işlemede birbirine oranla yer değiştirebilir. Çalışma ekseni tezgâhın türüne göre yatay ya da düşeydir.

Bir *yatay delik işleme tezgâhı*'nda banko biçiminde bir gövde üzerinde, iki düşey dikme arasında bir tabla yer alır ve birbirine dik konumda iki yönde devinir; bu dikmelerin birine iş mili arabası, diğerine de karşı yatak bağlanır; bu iki öğe eşit yüksekliğe ayarlanabilir. Takım, silindir biçiminde, sabit ya da kızak üzerinde ötelenen delik işleme miline (bara) takılır ve iş mili tarafından döndürülür. Delik işleme mili, esnememesi için iş parçasının diğer yanından karşı yatakla desteklenir. Kimi küçük boyutlu tezgâhlarda iş milinin yüksekliği sabittir ve tabla düşey olarak hareket eder; bazı tezgâhlarda ise enine ayarlama, tablanın değil, iş mili arabasının yeri değiştirilerek yapılır. Delik işleme mili yerine bir yüzey işleme aynası takılabilir. Bu ayna, takıma radyal bir ötelenme devinimi verir; bu devinim dönme devinimiyle birleştiğinde takım bir sarmal çizer ve böylece iş mili eksenine dik bir yüzey işlenebilir.

Düşey delik işleme tezgâhı'nda, araba düşey doğrultuda inerken deliği işler. Bu araba, aynı parçaya ya da farklı parçalara ait birçok deliği aynı anda işlemeye olanak veren birçok iş mili taşıyabilir.

DELİKANLI a. **1.** Ergenlik çağındaki erkek; genç: *Artık büyüdün delikanlı oldun.* **—2.** Gençler için kullanılan seslenme sözü: *Hey, delikanlı, bakar mısın?*

◆ sıf. Güçlü kuvvetli, yiğit, atılgan kimse için kullanılır: *Delikanlı adam, bir ekmekle doyar mı hiç? O ihtiyar delikanlı, senin gibileri cıddiye bile almaz.*

DELİKANLILIK a. **1.** Delikanlı olma durumu. **—2.** Ergenlik dönemi; gençlik: *Delikanlılığında çok yerler gezmiş, çok serüvenler yaşamıştı.*

DELİKÇİK a. Anat. **1.** Çok küçük delik. **—2.** *Kök ucu delikçiği*, diş kökünün ucunda bulunan ve içinden diş damar ve sinirleri geçen delik. ‖ *Omentum kesesi delikçiği*, girişi gerçek arka boşlukla birleştiren, omentum arka boşluk deliği. ‖ *Pacchioni oval delikçiği*, beyin altdamarları oluğuyla beyin çadırı arasında bulunan ve içinden beyinsapı geçen delik. ‖ *Üretra büyük ve küçük delikçikleri*, erkek üretrasının süngersi kısmında bulunan küçük gölcükler. ‖ *Weitbrecht delikçiği*, kürek -kolkemiği eklem kapsülündeki az dirençli alan.

—Bot. Bazı bitkilerin (örneğin aslanağzı) meyvelerinde bulunan ve tohumun çıkması için açılan değirmi ağız. ‖ *Çimlenme delikçiği*, çiçektozu zarının üzerinde bulunan ve gerektiğinde çiçektozu borusunun çıkmasına yarayan çok ince alan.

—Mantarbil. *Boletus* cinsinden ya da polyporus grubundan mantarların borucuklarındaki ağız.

DELİK-İŞİ a. El sant. AJUR'un eşanlamlısı.

DELİKLİ sıf. **1.** Deliği ya da delikleri olan: *Delikli taş. Delikli tuğla.* **—2.** Deliği belirtilen nitelikte ya da sayıda olan: *İri delikli kevgir. Dört delikli düğme.* **—3.** Yörs. Kevgir. **—4.** *Delikli demir*, tüfek (tkz.).

—Anat. *Delikli alan*, beynin tabanında merkezi çekirdeklerin damarlarının girdiği yüzey.

—Balıkç. *Delikli olta iğnesi*, denizde balık avlamak için kullanılan ve sapının ucunda ipin geçmesi için bir delik bulunan iğne.

—Zool. Kireçli kavkısında geniş bir ağız ve yalancı ayakların dışarı çıkmasına yarayan ince delikler bulunan delikliler için kullanılır. (Eskiden böylesine delikleri olan türler bir altsınıfta toplanıyordu.)

DELİKLİLER a. Genellikle denizde serbest ya da bir yere tutunarak yaşayan kökbacaklı *Protozoa* sınıfı. (Bunlardan protoplazma, üzerinde tanecikli-ağlı yalancıbacaklıların çıkmasına elverişli bir ya da birçok delik bulunan bir kavkı ya da kabukla korunur. Kimi bilim adamlarına göre sınıf, kimilerine göre takım sayılan delikliler içerdikleri locaların [odacıklar] sayısına göre birbölmeli, ikibölmeli ya da çokbölmeli öbeklerine [en önemlisi bu öbektir] ayrılır. Bil. a. *Foraminifera*.) [Eşanl. FORAMİNİFERLER.]

—ANSİKL. Delikliler, deniz dibinin yüzeysel toprak tabakasının oluşumunda çok önemli rol oynar. Delikliler birbirinden çok değişik iki öbeğe ayrılabilir. Birinci öbek kıyılarda yaşayan türleri kapsar; denizlerimizde bunlara bol rastlanır; ama ekvator kesimindeki denizlerde (mercan kayalıklarından oluşan Büyük Okyanus adaları) sayıları çok artarak, biriken sarı renkli kavkılarıyla uçsuz bucaksız kumsallar oluştururlar; insan bunlara baktığında bütün taneleri aynı büyüklükte olan bir kumsal izlenimi edinir.

İkinci öbek, okyanusların yüzey tabakalarında ve daima kıyıdan uzaklarda yaşayan plankton türlerinden oluşur. Günümüzde bunların, çoğu ılıman ve sıcak denizlerde bulunan 25 türü bilinmektedir. Soğuk sularda yaşayan ikikutuplu bazı çeşitlerine okyanusların derinlerinde rastlanır. Bunlar ölünce kavkıları dibe çöker, orada önemli miktarda birikerek yavaş yavaş ve büyük bir olasılıkla çok kalın tabakalar oluşturarak yığılır. İkinci ve Üçüncü Zaman arazilerinde, deliklilerin kabuklularından oluşmuş birçok tabakaya rastlanır: örneğin Nummulites'li tabakalar bu biçimde oluşmuştur.

Atlas okyanusu tabanının büyük bölümü çamurdan oluşur ve bu çamurdaki delikliler oranı, tabançamuru toplam ağırlığının % 75'ini bulur. Bu çamura "globijerinli (*Globigerina*'dan) çamurlar" denir ve *Globigerina*'lar tortu yapıcı türlerin en yaygınıdır. Çoğu zaman bu globijerinler yığılıp birikerek katı bir kayaya dönüşür; bunlar, deliklilerin organik öğelerinin çözülüp parçalanması ve parçalanmış öğelerin çevredeki madensel tuzları etkileyerek yol açtıkları tepkimelerin sonucu ortaya çıkan ve *glokoni* adı verilen yeşilimsi, katı bir maddeyle dolabilirler.

Fosil delikliler petrol jeolojisi çalışmalarında büyük önem taşır; sayıları giderek artan pek çok teknik adam deliklileri incelemekte ve bu nedenle de deliklilerin sınıflandırması sürekli değişmektedir; günümüzde deliklilerin birçok cins içeren kırk sekiz familyası vardır. Kireçli kayaçları oluşturmuş başlıca öbekler şunlardır: *Fusulina, Miliola, Nummulites, Alveolinella, Orbitolina*, vb.

DELİKSİZ sıf. **1.** Deliği olmayan. **—2.** *Deliksiz uyku*, kesintisiz uyunulan derin ve uzun uyku: *İlk kez bu gece deliksiz bir uyku uyumuştu.*

DELİKSİZLER a. Zool. Kavkısında delik bulunmayan delikliler. (Eskiden ağsıları da içine alan bir öbek oluşturan deliksizler, tümü denizde yaşayan ufacık hayvanlardır; deliksizlerin birçok türü üç alttakıma ayrılırdı: *Gromiidea* [kesintisiz kitin kavkılı], *Miliolidea* [kesintisiz kireç kavkılı], *Aranecea* [kum taneciklerinden oluşma kavkılı].)

DELİKTAŞ, Sivas'ın Kangal ilçesine bağlı bucak; 4 196 nüf. (1990); 11 köy. Merkezi, Kangal'ın 37 km K.-B.'sında *Deliktaş*, 920 nüf. (1990).

DELİL a. (ar. *delil*). **1.** Bir olayı ya da olguyu kanıtlamaya yarayan şey; kanıt: *Sağlam bir delil. Elinde onu suçlayacak hiçbir delil yok.* **—2.** Bir şeyin gerçekleşmiş olduğunu gösteren ipucu, kanıt: *Buradan geçtiğini gösteren bir delil bile yok.* **—3.** *Esk.* Kılavuz, yol gösteren.

— *Esk. Delil-i akli*, düşünülerek bulunan, akla uygun kanıt. ‖ *Delil-i iktizamı*, inandırıcı kanıt. ‖ *Delil-i nakli*, genellikle kitap ve yazılı belgelere dayanan kanıt.

—Huk. KANIT'ın eşanlamlısı.

—İsl. Uzak yerlerden Mekke'ye giden hacı kafilelerinin yolculuk boyunca gereksinimlerini karşılayan, özellikle hac ibadetini kurallarına uygun olarak tamamlamalarına yardımcı olan, hac konusunda deneyimli ve bilgili kılavuz.

—İsl. huk. İyice incelendiğinde insanı bir amaca ulaştıran haber, islam hukukunun kaynakları: Kuran, hadis, icma ve kıyas gibi.

—Tasav. Bektaşilikte yol gösterici. ‖ Tekkelerde törenlerin yapıldığı meydandaki mumları, kandilleri tutuşturmak için kullanılan balmumlu fitil.

DELİL → CIDIROĞLU.

DELİLBAŞI (Ali Süha), türk yazar ve çevirmen (İstanbul 1887- *ay. y.* 1960). İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'ni bitirerek hekimlik yaptı. Kütahya'dan milletvekili seçildi; Sağlık bakanlığı danışma kurulu baş-

delikliler
(Globigerina bulloides)

fosil delikliler

globigerina

miliola

iç bükey orbitolina (kesit)

nummulites (kesit)

kanlığında bulundu Fecr-i ati topluluğu içinde yer alarak küçük hikâyeler, şiirsel düzyazılar yayımladı. *İkinci gençlik* (1923) adlı bir romanı, *Kaybolan ses* (1946) adlı tek perdelik bir trajedisi vardır. Fransızcadan çok sayıda oyun çevirdi; uyarlamalar yaptı: Molière'den *Kibarlık budalası* (1937), *Adamcıl* (1941), *Bilgiç kadınlar* (1944); Alphonse Daudet'den *Şehirli kız* (uyarlama, 1937); Jules Romains'den *Knock* (1934); E. Labiche'ten *Okumuş adam* (uyarlama, 1942); Marcel Pagnol'dan *Marius* (1945) vd.

DELİLENMEK gçz. f. Deli gibi davranmak.

DELİLİ sıf. (ar. *delil* ve -*i*'den *delili*). *Esk.* Delile dayanan, belgesel.

Deliliğe övgü *(Encomium moriae)*, Erasmus'un polemik yapıtı (Paris, 1511). Yazar bu kitabını Thomas More'un Londra'daki evinde yazmış ve ev sahibine de övgüler yağdırmıştır. Latince yazılan kitap, toplumsal sınıfların (özellikle de din adamlarının, tanrıbilimcilerin ve keşişlerin) eğlendirici bir eleştirisidir. Uzun kulaklarında çıngıraklar takılı bir kadın biçiminde yansıtılan Delilik, kendisini dinleyen herkesin deli olduğunu yalnızca kendisinde sağduyu bulunduğunu kanıtlar.

DELİLİK a. **1.** Deli olma durumu; delice davranış, çılgınlık. **—2.** *Delilik etmek, yapmak*, akılsızca davranmak, çılgınlık etmek: *Delilik etme de beni iyi dinle.* || *Deliliğe vurmak*, kendini söz ve davranışlarıyla deliymiş gibi göstermek.|| *Deliliği tutmak*, çılgınca davranışlarda bulunmak: *Üstüne varma, arada bir deliliği tutar işte.*

—Psik. Düşünce bozukluklarını, yargı aksaklıklarını, anlamsız, tutkulu ve aşırı davranışları belirten genel terim. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Deliliğin, bir akıl hastalığı olarak ancak yakın bir geçmişte ele alındığını *Histoire de la folie à l'âge classique*'te (Klasik çağda deliliğin tarihi) M. Foucault gösterdi.

Ortaçağ'da delilik, kutsallık kategorisi olarak, herkesin yaşantısının ayrılmaz parçasıydı. Kilise, deliliğin, cin ve şeytanın etkisine kapılmak olduğunu ileri sürüyordu. Buna göre delilik, İblis'in egemenliğini ve dünyanın sonunu önceden haber veren bilgiydi. Delinin, din sapkını ve büyücüyle bu biçimde bir tutulması, XV. yüzyıla kadar ve hatta daha sonra da sürüp gitti. Bir yerden bir yere kaçma ya da diri diri yakılma o zamanların delileri cezalandırma biçimleriydi.

Rönesans'ın hayal dünyasında ortaya çıkan ve ressamların görüntüledikleri deliler gemisi, Rheinland ırmakları ve flaman kanalları boyunca ilerleyen acayip bir sarhoş gemidir ve her şeyin isteğe sunulmuş olduğu haz veren yerlerden geçer. Bu bağlam içinde delilik, aklın biçimlerinden biridir. "İnsanın en korkunç deliliği, kendisinin payına hangi deliliğin düştüğünü bilmemesidir."

Rönesans'ın, sesini duyurmasına izin verdiği, ama daha o tarihte kırıcı ve dökücü yanını denetim altına aldığı delilik, klasik çağda, şiddetle susturuldu.

XV. ve XVI. yy.'da delilik, dinle akıl hastalıkları tıbbının bir çekişme alanıydı. 1656 buyrultusu'yla,5 bölümden (la Pitié, la Salpêtrière, la Savonnerie, Bicêtre ve Scipion)oluşan Paris Genel hastanesi kuruldu. 1662'deyse, delileri kapatma önlemi bütün krallığa yayıldı. Zührevi hastalıklara yakalanmış olanlar, sefihler, müflisler, işsiz güçsüzler, eşcinseller, kutsallığa karşı çıkanlar, özgür düşünceliler ve deliler, yani karmakarışık bir topluluk, XVII. yüzyılın ikinci yarısından sonra birdenbire tımarhanelere kapatıldılar ve bu kurumlar bir ya da iki yüz yıl sonra, delilerin kendi kaderlerine terk edilecekleri yerler durumuna geldiler.

XVIII. yy'da deliler çok kötü besleniyordu, sırtlarında giyecek bir şey yoktu; zincire vurulmuşlardı ve iğrenç kulübelerde çürümüş saman üzerinde yatıyorlardı. Aklı başında insanlar da, kendi üstünlüklerini duymak için onları seyretmeye geliyorlardı: Fransa'da, Bicêtre'e gitmek ve delileri görmek, Devrim'e kadar, burjuvazinin pazar eğlencelerinden biriydi.

Ama böylece kapatılan delilik, hekimlerin daha derin incelemeler ve deneyler yaptıkları bir konu durumuna geldi. Çünkü,bakım tarzının deliyi hayvana, tımarhaneyi de hayvan bakımevine benzetmesine rağmen akıl hastalığı tıbbı, deliliği, hastalıkla bir tutmaya başladı. Willis, Sydenham ve Lazare Rivière, deliliğin doğurduğu sonuçların, organik lezyonlardan ileri geldiğini söylediler.

Zacchia (1584-1659), adli tıp sorunları açısından, modern hukuksal ruhbiliminin ilkelerini ortaya koydu. Delilik olaylarını belirtmek için bilimsel bir terim kullandı ve delinin tıp açısından ele alınması gerektiğini ve ceza hukuku bakımından da sorumlu tutulamayacağını ileri sürdü. 1670 kararnamesi'nde, delilik ve sorumsuzluk aynı şey olarak görülüyor ve şöyle deniyordu: "Çılgınların ve aklı başında olmayanların iradesi yoktur ve kendi delilikleriyle zaten cezalandırılmış olduklarından onlara ceza verilemez."

Devrim sırasında Pinel (1745-1826), delileri zincirden kurtardı. İngiltere'de W. Tucke, quaker tarikatının da desteğiyle delilerin bedensel cezalara çarptırılmadıkları bir sağlık evi kurdu. Pinel ve ondan önce Boissier de Sauvages, zoolojinin ve botaniğin yöntemlerinden esinlenerek, akıl hastalıklarının özelliklerini ayrıntılı olarak betimlediler ve özenli bir sınıflandırma yaptılar. Psikiyatri, tekmaniler (monomaniler) kuramıyla (hastaların geçmişine ilişkin bilirkişi incelemeleri), dar gelen bu sınıflandırma çerçevesini kırmaya yöneldi.

Tekmaniler kuramını ilk olarak Esquirol ortaya attı ve akıl hastalığının, tehlikeli bir gizilgüç olduğunu ileri sürdü. Böylece, psikiyatrinin, bilirkişi uzmanlığı yoluyla adalet aygıtının içine sızmasını sağlayan bir gedik açmış oldu.

XIX. yy.'da suçluluk arttı ve ceza mahkemeleri, insan bilimlerine ve özellikle psikiyatriye başvurmak zorunda kaldı. Fransa'da 30 haziran 1838 kapatma yasası'yla, deliler sert bir biçimde kovuşturuldu ve "kendisi ya da başkası için tehlikeli" kişiler, kamusal ya da özel kurumlara kapatıldı. Hâlâ geçerlikte olan bu yasa, "psikiyatri tedavisi"nı, klasik cezalandırma sistemiyle birlikte uygulamaya yol açtı.

İyice belirlenen, sınıflandırılan delilik böylece aklın alanı içine sokuldu; bir hastalık olarak ele alındı. Akıl hastalığı tıbbı, çağın beden hastalıkları tıbbı örnek alınarak kuruldu. XIX. yy.'ın büyük akıl hastalıkları uzmanları, her akıl hastalığını, belli bir organik lezyona bağlamaya çalıştılar ve kesin bir organik neden bulamayınca, kalıtım ya da soysuzlaşmak gibi kavramlarla yetindiler.

S. Freud, delilik kavramının köklü bir değişikliğe uğramasına yol açtı. Freud'un, bilinçdışı kavramını ileri sürerek gerçekleştirdiği buluşlar, kraepelinci diye adlandırılan klasik psikiyatriye son verdi. Böylece delilik, saçma ve anlaşılmaz bir şey olmaktan çıktı, anlam yüklü bir durum olarak görüldü ve deliliğin, kökeni çocuklukta bulunan sorunları çözmek amacı güden bir girişimi dile getirdiği düşünüldü. Psikanaliz, belirtiler tablosunu bir yana bırakarak zihinsel işleyişin incelenmesi üzerinde durdu ve ilgi alanı, hastalıktan hastaya kaydı.

Deliliğin, toplumsal gerçekliğin çelişkilerine cevap veren insanın kapsayıcı bir yapısı olduğunu düşünen M. Foucault ise, akıl hastalığıyla beden hastalığı arasında köklü bir fark olduğunu ileri sürdü. Ona göre delilik, toplumsal yapının tutarsızlıklarının bir sözcüsüdür. İngiliz D. Cooper, R. Laing ve italyan F. Basaglia'nın temsil ettiği karşıpsikiyatrinin görüşü de aynı doğrultuda yer alır.

DELİLLE (*rahip* Jacques), fransız şair (Clermont - Ferrand 1738 - Paris 1813). *Georgica*'yı 1769'da fransızcaya çeviren Delille, bu çalışmasıyla Collège de France' ta latin şiiri kürsüsüne (1772) ve Akademi üyeliğine getirildi (1774). Daha sonraları, betimsel şiirle (*les Jardins*, 1782) felsefi şiire (*l'Imagination*, 1785-1794; yayımlanış tarihi: 1806) yöneldi. Delille, 1799'da Londra'ya yerleşti ve Fransız devrimi ile hesaplaşmaya girişmeden önce (*la Pitié* 1803), 1800'de, Basel'de, köy yaşamındaki mutluluğu savunan, *l'Homme des champs* adlı yapıtı yayımladı.

Delilo, D. ve G.-D. Anadolu bölgesinde yaygın türkülü, halay türü bir halk oyunu. (Oyunun figürleri, üretimde dayanışmayı ve emeğin karşılığını almaktan duyulan ortak sevinci yansıtır.)

DELİNEAVİT, *çizen* anlamında lat. sözc.; özellikle röprodüksiyon gravürlerinin üstünde bulunur ve *tarafından yapılmıştır* anlamına gelir. Kısaltılmışı olan *del'* in kullanımı daha yaygındır.

DELİNEBİLİR sıf. Kuyuc. Kuyu açmaya elverişli bir yerbilim oluşumu için kullanılır.

DELİNEBİLİRLİK a. Kuyuc. Bir yerbilimsel oluşumun kuyu açmaya yatkınlığı.

DELİNME a. Delinmek eylemi.

—Elekt. *Bir yalıtkanın delinmesi*, katı bir yalıtkanda bozucu bir deliğin açılması.

—Elektrotekn. *Elektrik delinmesi*, yalıtkan bir ortamın tümünü ya da bir bölümünü, ansızın iletken bir ortama dönüştüren bir elektrik alanının neden olduğu süreç.

—Metalürj. *Yüksek fırın potasının delinmesi*, dökme demirin yüksek fırındaki ateşe dayanıklı gereçleri ve metal çeperleri aşındırması sonucu oluşan ve erimiş metal ile izabe cürufunun akmasına yol açan ağır kaza. ("Delinme" terimi yalnızca yüksek fırınlar için değil potalar, konverterler ve genel olarak sıvı çelik ya da bir sıvı metal içeren her tür tepkime kabı için de kullanılır.)

—Patol. İçi boş bir organın patolojik olarak ya da kaza sonucu açılması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Patol. Delinmeler ya travma kökenli ya da patolojik olur. Patolojik olanlar çoğunlukla sindirim kanalında ve safrakesesinde görülür. Ülserden, kanserden ya da bulaşıcı bir hastalıktan (tifo gibi) ileri gelen delinmeler böyledir. Bu delinmeler hızla bölgesel ya da genel akut karınzarı iltihabına yol açar. Delinmeler her zaman ameliyatla tedavi edilir.

DELİNMEK → DELMEK.

DELİON. Esk. coğ. Yunanistan'da kasaba Boiotia'da. Burada, Thebailiiler ile Atinalılar arasında yapılan savaşta, Sokrates Ksenophon'un hayatını kurtardı (İ.Ö. 424).

DELİORMAN, bulg. **Ludogorie,** K.-D. Bulgaristan'da, G.'de Pravadi ve Lom ırmakları, K.'de Tuna nehri ve Dobruca platosu, D.'da Karadeniz arasında yer alan coğrafi bölge. Zengin bir tarım alanı olan bölge, Bulgaristan'da Türkler'in en yoğun olduğu kesimlerin başında gelir. Birçok kent, kasaba, yerleşme, dağ ve akarsuyun adı türkçe iken bunların çoğu günümüzde bulgarca adlarla değiştirilmiş, bölgenin adı da Ludogorie'ye dönüştürülmüştür. Başlıca büyük merkezler, iç kısımda Şumnu (Şumen), Hacıoğlupazarcık (esk. Dobriç, günümüzde Tolbuhin), Hezargrad (Razgrad), Eski Cuma, Yeni Pazar; Tuna boyunca Silistire ve Rusçuk; Karadeniz kıyısında Varna ve Balçık'tır.

DELİOTU → KUDUZOTU.

DELİRİUM TREMENS (*titremeli hezeyan* anlamında lat. sözc.). Psik. Süreğen bir alkolikte, içkiyi ansızın bırakmaya ya da bu arada ortaya çıkan bir enfeksiyona bağlı olarak görülen rahatsızlık. (Ayırtedici özellikleri, karmakarışık rüyalar, hastanın şiddetli tepkiler göstermesine yol açan

ve karanlık bastığında daha da etkili olan dehşet verici sanrılar, yüksek ateş, büyük ölçüde su kaybı, elektrolitik dengenin bozulması, taşikardi, terleme ve titreme gibi nörovejetatif bozukluklardır.) Delirium tremens, hastaneye acil olarak kaldırılmayı gerektirir. Böylece tecrit edilen hasta, su kaybının önlenmesi ve sindirim yolu dışından verilen yatıştırıcılarla tedavi edilir.

DELİRMEK gçz. f. Deli olmak, aklını yitirmek, çıldırmak.

◆ **delirtmek** ettirg. f. *Bir kimseyi delirtmek*, onun delirmesine yol açmak, çıldırtmak; onu çok kızdırmak: *Zavallı kadını delirterek hastaneye yolladılar. Yersiz şakalarla herkesi delirtiyorsun.*

DELİRTMEK → DELİRMEK.

DELİSLE (Guillaume), fransız harita mühendisi (Paris 1675- *ay. y.* 1726). 1699'da, Delisle bir dünya haritasıyla iki yerküre gerçekleştirdi (burada, Akdeniz ile Asya'nın uzunluğunu azalttı, Yezo'nun konumunu değiştirdi ve birçok düzeltme yaptı). 1702'de Fransa Bilimler akademisi üyeliğine seçildi ve kralın harita başmühendisliğine atandı. 1720'de yeni düzeltmelerle dünya haritası yapmıştır.

DELİSLE (Joseph Nicolas), **Küçük** ya da **Genç Delisle** denir, fransız astronom (Paris 1688- *ay. y.* 1768). College de France'ta matematik ve deniz coğrafyası profesörlüğü yaptı, 1714'te Bilimler akademisi üyeliğine seçildi. *Mémoire pour servir à l'histoire et au progrès de l'astronomie, de la géographie et de la physique* (Tarihin ve astronominin, coğrafyanın ve fiziğin gelişimine katkıda bulunacak inceleme) [1738] adlı yapıtıyla ün yaptı. Güneş lekelerinin günmerkezli koordinatlarını belirlemek ve yıldızın kendi ekseni çevresinde dönüm noktasını bulmak için oluşturulan yöntem ilk kez bu yapıtta yer aldı.

DELİŞMEN sıf. Şımarık, sözleri ve davranışları ölçüsüz olan kimse için kullanılır: *Delişmen bir kız.*

DELİŞMENLİK a. **1.** Delişmen olma durumu, delişmence davranış. **—2.** *Delişmenlik etmek*, delişmence davranmak.

DELİTZSCH, Almanya'da kent, Saksonya eyaletinde, Leipzig'in kuzeyinde; 24 300 nüf. Gotik üslubunda kiliseler. XVI. ve XVII. yy.'dan kalma şato. Metalürji. Kimya ve tekstil sanayileri.

DELİTZSCH (Franz), lutherci alman tanrıbilimci (Leipzig 1813- *ay. y.* 1890). Tanrıbilim profesörü oldu. Yapıtları: *Vier Bücher von der Kirche* (Dört kilise kitabı) [1847]; *System der Biblische Psychologie* (Kutsal Kitap'ın psikolojik sistemi) [1861]; *Übersetzung des Neuen Testaments ins Hebraische* (Yeni Ahit'in ibranice çevirisi) [1877]. —Oğlu FRİEDRİCH (Erlangen 1850-Langenschwalbach 1922). Almanya'da kurulan ilk asur bilimi kürsüsünü yönetti. En ünlü kitabı olan *Babel und Bible*'de (1902), Tevrat dünyasıyla asur-babil dünyası arasında bağımlılık bulunduğuna ilişkin aşırı bir tezi savundu (kuramı *panbabilcilik* adıyla anılır). En önemli yapıtı *Assyrisches Handwörterbuch*'tur (Asur dili sözlüğü) [1896].

DELİUS (Fritz T. A., **Frederick** —denir), ingiliz uyruğuna geçmiş alman besteci (Bradford, Yorkshire, 1862-Grez-sur-Loing 1934). ABD'den döndükten sonra ticareti bırakarak Leipzig'de müzik öğrenimine başladı (1886). 1890'da Fransa'ya gitti. Grez-sur-Loing'a yerleşti. 1903'te ressam Jelka Rosen ile evlendi. En önemli yapıtlarını, insanlardan uzak durduğu inziva döneminde besteledi. İtalyan verismo akımından yola çıkarak (*Koanga*, opera, 1897 [ilk kez 1907'de sahnelendi]), Nietzsche'nin felsefesine yöneldi (*Sea drift*, 1903; *A Mass of Life* [konusunu Nietzsche'nin *Zerdüşt*'ünden aldı], 1905). Delius'un müziği, onu Debussy'ye yaklaştıran şiirsel öğeler taşır (*A Village Romeo and Juliett*, opera, 1901 [ilk kez 1907'de sahnelendi]; *In Summer Garden*, 1908; *Summer Night on the River*, 1912). 1914'ten sonra, *Requiem*'i (1914-1916) sayılmazsa, hemen hemen yalnızca oda müziği parçaları besteledi.

DELİYAZMIŞ a. *Yörs.* Hayvc. İki yaşında dişi keçi.

DELJAN (Petăr), Bizans İmparatorluğu'na karşı Makedonya ayaklanmasının önderi (1040-41). 1040'ta Belgrad'da çar ilan edildi. Bizans hükümetinin yeni vergi politikasına karşı çıkarak Balkanlar'daki slav halklarının büyük çoğunluğunu ayaklandırdı.

DELK a. (ar. *delk*). *Esk.* **1.** Elle ovma, ovuşturma. **—2.** *Delk ü temas*, sürtme ve dokunma. || *Delk-i hafif*, hafifçe ovuşturma. || *Delk-i istimna*, mastürbasyon. || *Delk-i şedit*, şiddetle, sertçe ovuşturma.
—Esk. fiz. Sürtünme.
—Esk. tıp. *Delk bil-mesfere*, yıkandıktan sonra vücudu sert bir fırça ile oğuşturma.

DELK a. (fars. *dele*, dağkedisi'nden ar. *delk*). *Esk.* **1.** Dervişlerin giydiği eski ve yamalı hırka. (Bu tür giysiler, melami dervişlerce, dünya ve dünya nimetlerinin hiçe sayıldığını simgelemek amacıyla giyilir.) **—2.** *Delk-puş*, eski hırka giyen yoksul adam.

DELL a. (ar. *dell*). *Esk.* Cilvelilik, oynaklık, yosmalık.

DELL (Floyd), amerikalı yazar (Barry, İllinois, 1887-Bethesda, Maryland, 1969). The Masses ve The Liberator adlı dergilerde çalıştı, savaş sonrası bilinçlenmeyi konu edinen *Moon-Calf* (1920) adlı romanla üne kavuştu. Bunu, aynı çizgide yazılmış anlatılar izledi. *Homecoming* (1933) başlıklı bir özyaşamöyküsü vardır.

DELL'ABATE ya da **DELL'ABBATE** (Nicolo), italyan ressam, heykelci ve mimar (Modena 1509'a doğr. - Fontainebleau 1571). Dosso Dossi'nin ve Parmigianino'nun sanatından etkilendi; önceleri portreler ve manzaralar yaptı: Poggi sarayı'nı (üniversite) ve Bologna'daki Torfanini sarayı'nı fresklerle süsledi. Henri II'nin çağrısı üzerine Fontainebleau'ya gitti (1552) ve Primaticcio'nun resimlerine dayanarak Ulysse galerisi'nin (bugün bozulmuş durumdadır) ve balo salonunun fresklerinin çoğunu yaptı. İki sanatçının kurduğu bu işbirliği, Fontainebleau okulunun ve kuzey maniyerizminin gelişmesinde en önemli rolü oynadı.

DELLA BELLA (Stefano), italyan desenci ve yedirme baskıressamı (Floransa 1610 -*ay. y.* 1664). 1650'den sonra Medici sarayı'nın parlak bir dekoratörü ve sahneleyicisi oldu. Fransız (Callot), italyan (G.B. Castiglione) ve hollandalı (Rembrandt) sanatçıların etkisinde kaldı. Manzara, dekoratif motifler ve baş etütleri üstüne en iyi gravürlerini Paris'te, 1639'dan sonra yapmıştır.

DELLA CASA (Giovanni), italyan yazar (Mugello 1503-Montepulciano 1556). Din adamı ve diplomattı. Venedik'te papalık elçiliği (1544-1549) ve papa Paulus IV'ün sekreterliğini yaptı. Siyasal söylevler, açık saçık diyaloglar, petrarcavarı şiirler (*Rime* adlı yapıtı altmış kadar şiir içermektedir) ve görgü kuralları üzerine kısa bir pedagoji incelemesi kaleme aldı (*Galateo*, öl. sonr., 1558).

DELLA CİAJA (Azzolino Bernardino), italyan besteci ve orgcu (Siena 1671-Pisa 1755). Pisa'daki Santo Stefano kilisesi'ni olağanüstü orglarla zenginleştirdi (1737). Kantatlar,mezmurlar ve klavyeli çalgı sonatları yayımladı.

DELLA CORTE (Andrea), italyan eleştirmen ve müzikbilimci (Napoli 1883 - Torino 1968). Torino konservatuvar ve üniversitesinde müzik tarihi profesörlüğü yaptı, La Stampa'da çalıştı. Lirik sanat ve müzik yorumu üzerine çalışmalar ve ayrıca G. Pannain ile ortaklaşa olarak *Storia della musica* (Müzik tarihi) [1952] adlı bir yapıt kaleme aldı.

DELLA FRANCESCA (Piero) → PİERO DELLA FRANCESCA.

DELLALZADE İSMAİL EFENDİ, türk besteci (İstanbul 1797- *ay. y.* 1869). Hammamızade İsmail Dede Efendi'nin, Zekâi Dede ve Eyyubi Mehmet Bey ile birlikte en seçkin üç öğrencisinden biridir. Hocasının aracılığıyla, "hanende" olarak saray fasıl heyetine girdi. Mahmut II tarafından önce saray müezzinleri, daha sonra Vakai* hayriye sırasında yararlık gösterdiği için de padişah musahipleri arasına alındı. Abdülmecit I döneminde de müezzinlik ve hanendelik görevlerini sürdürdü. 1846'da birlikte hacca gittiği hocası İsmail Dede Efendi orada koleradan öldü. İstanbul'a dönünce hem Muzıkayı humayun'da, hem de Enderun'da ders vermeye başladı. 1862'de, sultan Abdülaziz tarafından en yüksek saray görevlerinden olan müezzinbaşılığa getirildi. Dellalzade'nin günümüze 73 yapıtı ulaşabildi: 2 kâr, 13 beste, 7 ağırsemai, 10 yürüksemai, 37 şarkı, 2 ilahi, 1 peşrev, 1 sazsemaisi. Üslubu, İsmail Dede Efendi'ninkine çok yakın olan Dellalzade'nin birçok yapıtı klasik repertuvarın en parlak parçaları arasındadır: yegâh ağırsemai *(Piyale elde ne dem bezmime habıp gelir)*, ferahnâk şarkı *(Künc-i gamda ruz u şep dil bihuzur)*, ısfahan yürüksemai *(O güzel gözlere hayran olayım)*, suzinak beste *(Sinede bir lahza ârâm eyle gel canım gibi)*, şehnaz şarkı *(Etmedin bir lahza ihya hatır-ı viranımı)*, tahir şarkı *(Ben sana mecbur olmuşum gel yavrucağım)*.

DELLA PORTA (Giovanni Giacomo), italyan mimar ve heykeltraş (Porlezza, Como, 1485'e doğr. -Cenova 1555). Milano'da ve özellikle de Cenova'da (katedraldeki San Giovanni Battista capellası'nın süslemesi, Salvago sarayı'nın anakapısı) çalıştı.

DELLA PORTA (Giambattista), italyan fizikçi (Napoli 1535- *ay. y.* 1615). Karanlık oda ve büyülü fener gibi birçok deneysel buluşu vardır. Galileo dürbününü ilk olarak onun düşündüğü sanılmaktadır. İlk basit sıcaklıkölçer taslağını yaptı. Başlıca yapıtları şunlardır: *De furtivis litterarum notis* (Sayılarla gizli yazı üstüne inceleme) [1563]; *Magiae naturalis, lib. XX.* (Doğal büyü, XX. kitap) [1589]; *De refractione* (Işığın kırılması üzerine) [1593]; *De caelesti physiognomonia* (Gökbilim) [1601]; *De aeris transmutationibus* (Hava değişimleri üstüne inceleme) [1609]. Trajedi ve komediler de yazdı.

DELLA PORTA (Giacomo), italyan mi-

Radio Times Hulton

Frederick **Delius**

Lauros-Giraudon

Nicolo **Dell'Abate**
Proserpina'nın kaçırılması
(1556'ya doğr.)
Louvre müzesi, Paris

Scala

Francesco Maria I
Della Rovere
Raffaello (ayrıntı)
Uffizi galerisi, Floransa

altta sağda
Luca **Della Robbia**
Floransa katedrali için yapılmış mermer cantoria (1431-1438)
museo dell'Opera del Duomo Floransa

altta solda
Andrea **Della Robbia**
Nativitas
sırlı pişmiş toprak
La Verna manastırı kilisesi (İtalya)

mar ve heykelci (Lombardia ? 1540'a doğr. -Roma 1602). Michelangelo ölünce Roma'da yarım kalan önemli yapıları tamamladı: Capitolino, Farnese sarayı loggia'sı, San Pietro kubbesi (1585-1590'a doğr.). Vignola'nın öğrencisiydi. Gesù ve San Luigi dei Francesi'nin cephelerini inşa etti, ayrıca kiliseler (San Atanasio dei Greci), Sapienza sarayı'nı, Aldobrandini ailesi için Frascati villasını ve setli bahçelerini (1598) yaptı. Üslubu, Karşı Reform sanatının başlıca niteliklerini yansıtır.

DELL'ARA (Ugo), italyan dansçı ve koregraf (Roma 1921). Roma operası'nın okulunda yetişti, toplulukta baş dansçı olarak çalıştı (1938-41). 1946'da Scala di Milano'ya geçti, ertesi yıl burada bale yöneticisi oldu, 1950'de de sürekli koregraflığa getirildi. Roma'da ve Milano'da, Aurel Milloss'un birçok yapıtının prömiyerinde başrol oynadı: *Le creature di Prometeo* (1940), *Harika Mandarin* (1942), özellikle *la Follia di Orlando* (1947). Scala'dan ayrıldıktan (1959) sonra, bağımsız bale yöneticisi olarak çalıştı. 1965'ten başlayarak Massimo di Palermo tiyatrosu'nun balesini ve okulunu yönetti. *Conte d'hiver* (1955), *Lumawig et la flèche* (1956), *la Lampara* (1957) gibi yapıtların koregrafisini hazırladı; Manzotti'nin *Excelsior*'unu (1881) Floransa mayıs müzikali için sahneye koydu (1967); ayrıca *les Nuits égyptiennes* (1971) ve *Laudes evangelii* (1976) adlı yapıtları düzenledi.

DELL'ARCA (Niccolo) → NİCCOLO DELL'ARCA.

DELL'ARCO (Mario FAGİOLO, **Marco** —denir), italyan yazar (Roma 1905). Roma lehçesiyle yazan şair (*La Stella de carta,* 1947; *Er cigno,* 1957).

■ **DELLA ROBBİA** (Luca), italyan heykelci ve seramikçi (Floransa 1400 - ay. y. 1482). 1431 ve 1438 arasında Floransa katedrali'nin cantoria'larından birini yaptı. Çan kulesi için birçok uyumlu çerçeve kabartması (1437-1439), sonra, Michelozzo ve Maso di Bartolomeo ile birlikte katedraldeki ayin yerinin kapısını yaptı. Luca Della Robbia, renkli sırla kaplı, pişmiş toprak heykelciliğinin yaratıcısıdır. Mavi ve beyaz renklerle bezenmiş sâkin madonnaları (Opera müzesi, Floransa, Bargello' da S. Michele de Lucca kilisesi), bir havari figürünü çevreleyen meyve ve yapraklarla süslü çerçeve kabartmaları (Pazzi capellası, S. Miniato'da Portekiz kardinali capellası), alçakkabartma sahneleri (Floransa kilisesi'nde, *Dirilme, Uruç*), Toscana'da çok büyük bir ilgi gördü. —Yeğeni ve öğ■rencisi ANDREA'da (Floransa 1435 - ay. y. 1525) sırlanmış pişmiş toprak üzerinde çalıştı, üslubu daha karmaşık ve daha gösterişlidir (La Verna palası). 1463'te Floransa'daki İnnocenti hastanesi'nin madalyon biçimindeki puttilerini gerçekleştirdi. — Ölümünden sonra, seramik sanatını oğulları temsil etti: GİOVANNİ (Floransa 1469 - öl. 1529'dan sonr.) ve GİROLAMO (Floransa 1488 - Paris 1566); çalışmalarını Fransa'da sürdüren Girolamo, Madrid şatosunda bir atölye açmıştır.

■ **DELLA ROVERE,** 1508'den 1631'e kadar Urbino dükalığını elinde tutan ve üyeleri arasında iki de papa bulunan Savona kökenli italyan aile. Yükselmesini 1471'de Sixtus* IV adıyla papa olan kardinal FRANCESCO'ya borçludur. Sixtus IV'ün, papa olunca kardinaller meclisine aldığı yeğeni GİULİANO da 1503'te Julius II adıyla papa oldu. —GİOVANNİ (1457-1501), Sixtus IV'ün başka bir yeğeni, dük Urbino Federico'nun kızı Giovanna di Montefeltro'nun kocası. 1474'te Senigallia ve Mondavio piskopos yardımcılığına getirildi. 1475'te Roma valisi ve kilise orduları başkomutanı oldu. Ölümünden sonra oğlu FRANCESCO MARİA I'in mal varlığı (1490-1538) Cesare Borgia tarafından elinden alındı. Ancak, amcasının papa olması üzerine Urbino senyörü olan dayısının vârisi ilan edildi. 1508'de kilise orduları başkomutanı oldu. 1510 ve 1511'de Romagna'ya ve Ferrara'ya boyun eğdirdi. 1512'de Bologna'yı geri aldı. Reggio'yu ele geçirdi ve Pesaro'ya girerek, papadan kentin beratını aldı (1513). Julius II'nin ölümünden sonra gelen papa Leo X bütün unvanlarını onaylamakla birlikte, 1516'da mal varlığını Lorenzo de Medici yararına elinden aldı. Ancak, 1521 sonunda topraklarına döndü ve Rimini'ye karşı kendisine destek olan papa nezdinde saygınlığına yeniden kavuştu (1522). Venedik birlikleri başkomutanı oldu (1523), 1526 ve 1527'de Bourbon'un komutasındaki imparatorluk kuvvetlerine karşı koydu, ama yenildi. —Oğlu GUİDOBALDO II (1514-1574), Farnese tarafından Camerino ve Roma valiliği elinden alındı (1539). Önce Venedik birlikleri (1540-1552), sonra kilise kuvvetleri başkomutanı (1553) oldu. Papa Paulus IV tarafından yeniden Roma valiliğine getirildi (1555). Büyük harcamaları yüzünden vergileri yükseltmek zorunda kalınca çıkan ayaklanmayı kanlı bir biçimde bastırdı (1573). —Oğlu FRANCESCO MARİA II (1549-1631) Lucrezia d'Este ile evlendi, 1574'te ondan ayrıldı; 1599'da evlendiği Livia Della Rovere'den olan oğlu FEDERİCO 1623'te öldü. Kısa bir süre sonra, papa Urbanus VIII mirası konusunu kendisiyle görüştü ve papalığa devrolmasını sağladı. Francesco Maria da kendinden öncekiler gibi Urbino da edebiyat ve güzel sanatları korudu.

DELLA SCALA ya da **SCALİGERİ,** italyan aile. Birçok üyesi Verona senyörü ya da podestasıydı. MASTİNO I (öl. Verona 1277), 1259'da podesta oldu, Verona'dan kovduğu Welfeler'in amansız düşmanıydı. 1262'de Veronalılar'ın genel komutanı oldu; kendisinden sonra yerine kardeşi ALBERTO I (öl. 1301), onun oğulları BARTOLOMEO I (1301-1304) ve ALBOİNO I (1304-1311) geçtiler; —CANGRANDE I (Verona 1291-Treviso 1329), ailenin en ünlü üyesidir. Kardeşi Alboino I'in yerine geçti ve imparator Heinrich VII'den imparatorluk dini yöneticisi unvanını elde etti; Padova'ya karşı yılmadan savaşarak ailesine geçici bir güç sağladı. 1318'de Lombardia ghibellinolarının başkanı oldu. Sürgüne gönderilen Dante'yi Verona'da kabul etti; —MASTİNO II (1308-1351), Lucca, daha sonra Parma tiranı; —Oğlu CAN GRANDE II (1332-1359), 1352'de Alberto II' nin yerine geçti; —CANSİGNORİO (1340-1375) kardeşi Cangrande II'yi öldürdü ve Padova'ya kaçmak zorunda kaldı. Carraralı Francesco'nun kendisine sağladığı birliklerle Verona'ya girdi ve Verona senyörlüğünü paylaştığı kardeşi PAOLO ALBOİNO'yu (1343-1375) çok geçmeden iktidardan uzaklaştırdı. 1357'de aileye karşı bir birliğin kurulmasıyla zaten gücünü yitirmiş olan Della Scala'ların elinde, yalnızca Vicenza ve Verona kaldı; 1387'de Gian Galeazzo Visconti tarafından kovulunca aile bütün gücünü yitirdi.

DELLA TORRE, Valsassina kökenli italyan aile. Welfeler partisine bağlıydı, XIII. yy.'da Milano'da iktidarı ele geçirdi ve burayı bir oldubittiyle bölge prensliği yaptı. Ancak XIV. yy.'da kenti, ghibellino'ların önderi olan Visconti ailesine bırakmak zorunda kaldı.

DELLA VALLE (Federico), italyan yazar (Asti ili 1560-Milano 1628). Kutsal Kitap'tan esinlendiği trajedileri (*Yudit* ile *Esther,* 1627'de yayımlandı) ve özellikle de Mary Stuart'ın tarihsel kişiliğinden etkilenerek yazdığı *La Reina di Scozia* (1628), B. Croce'den bu yana Karşı Reform tiyatrosunun başyapıtları olarak görülür.

DELLA VALLE (Pietro), italyan yazar (Roma 1586 - ay. y. 1652). 1614'ten 1626'

Scala

Scala

ya kadar, Doğu'da yaptığı yolculukları, Mario Schipano'ya yazılmış mektuplar (1650-1663) biçiminde kaleme aldı.

DELLA VECCHİA (Pietro MUTTONİ, **Pietro** —denir), italyan ressam (Venedik 1605'e doğr. - *ay. y.* 1678). A. Varotari' nin öğrencisi oldu, özellikle Giorgione ve Tiziano'dan etkilendi. Eskiçağ resimlerine öykünmekteki ustalığından ötürü MUTTONİ (koyun) takma adını aldı. En iyi yapıtları Venedik kiliselerinde bulunur.

DELLA VİGNA (Pietro), italyan hukukçu ve şair (Capua 1190'a doğr. -Pisa yakınında 1249). Federico II'nin imparatorluk mahkemesinde noter olan Della Vigna, imparatorun danışmanı ve bakan oldu. 1231'de devletin yasalarını yeniden düzenledi; imparatorun çıkarlarını destekleyen söylevler verdi. Provence'lı şairlerden esinleşmiş italyanca aşk şiirleri de yazdı. 1247'de gözden düştü, hapse atıldı, sonra intihar etti. Dante, *Ilahi komedya*'da (Divina Commedia) [Cehennem, XIII. böl.] ona önemli bir yer ayırmıştır.

DELLA VOLPAİA, floransalı zanaatçı aile. XV. yy. sonuyla XVII. yy. başlarında özellikle Floransa ve Toscana'da çalıştılar. Üç kuşak boyunca, bu ailenin yarım düzine kadar üyesi astronomi aletleri, güneş ve duvar saatleri yapımcılığıyla uğraşmıştır. Bu aletlerde özenli bir işçilik ve çok özgün ince bir üslup göze çarpar.

DELLE, Fransa'da kanton (Belfort bölgesi) merkezi, Belfort'un G.-D.'sunda, İsviçre sınırında; 7 634 nüf. Bir bölümü XVI. yy.'da yapılmış kilise. Makine yapımı.

DELLE CORNİOLE (Giovanni Dİ LORENZO Dİ PİETRO DELLE OSERE, **Giovanni** —denir), değerli taşlar üzerine çalışan italyan kuyumcu ve gravürcü (Pisa 1470'e doğr. -Floransa 1516). En önemli yapıtı, Savonarola'nın portresine kırmızı akik taşından yaptığı bir kamedir (Uffizi müzesi).

DELLEK MURAT, türk halk şairi (Azerbaycan XVII.-XVIII. yy.). Az sayıda koşmasıyla geraylı* adı verilen azeri şiiri türündeki ürünleri günümüze ulaştı. Bu şiirlerde iyilik, doğruluk, adalet gibi konuları işledi. Atasözlerine, özdeyişlere yer veren öğretici, eğitici şiirler yazdı.

DELLER (Alfred George), ıngiliz şarkıcı (Margate 1912-Bologna 1979). Sahneye ilk kez 1940'ta çıktı. 1948'de Deller Consort adlı topluluğu kurdu. Falsetto sanatının yeniden ilgi görmesini sağladı. XVI. ve XVII. yy. ingiliz müziğinin önem kazanmasına katkıda bulundu. B. Britten, *A Midsummer Night's Dream* adlı yapıtındaki Oberon rolünü Deller için yazmıştır.

DELLES, esk. **Dellys,** Cezayir'de (Tizi Uzu vilayeti) kent, Büyük Kabiliye kıyısında; 29 700 nüf. Roma kalıntıları. Sepetçilik. Ayakkabıcılık.

DELLO Dİ NİCCOLO DELLİ, italyan ressam (Floransa 1404'e doğr. -Valencia ? 1470'e doğr.). Yaşamı Vasari tarafından kaleme alındı. 1445'te, Salamanca'daki Vieja katedrali'nin absidasında yer alan *Son yargı*'yı resimleyen Nicolás Florentino ile özdeşleştirilmiştir.

DELLUC (Louis), fransız sinemacı (Cadouin 1890-Paris 1924). Sinema kuramcısı, yazar (özellikle *La guerre est morte, la Danse du scalp, le Train sans yeux, Monsieur de Berlin* ve *l'Homme des bars* adlı kitapların yazarı) ve gazeteci olan sanatçı, sinema yazarlığının öncülerinden ve ilk sinema kulüplerinin (ciné-clubs) kurucularından biri oldu. 1919'da *Fumée noire*, 1920'de *le Silence*, 1921'de *Fievre*, 1922'de *le Chemin d'Ernoa, le Tonnerre* ve *la Femme de nulle part*, 1924'te de *l'Inondation* filmlerini çevirdi. Yedinci sanat üstüne birçok kitap yayımladı (*Cinéma et Ce* [Sinema ve ortakları], 1919; *Photogénie* [Fotojeni], 1920; *Charlot* [Şarlo], 1922). 1936'da Fransa'da adına bir sinema ödülü kondu.

DELLYS → DELLES.

DELMARVA, ABD'nin doğu kıyısında, Delaware ve Chesapeake koyları arasında yarımada. Büyük kuş rezervi. Patates. Yarımadanın adı, sınırında bulunduğu üç eyaletin (*Del*aware, *Mar*yland, *V*irginia) adından gelir.

DELME a. **1.** Delmek eylemi. **—2.** *Yörs.* Önü işlemeli bir çeşit yelek.

—Bayınd. *Delme makinesi,* araziyi patlayıcı kullanmadan mekanik araçlarla kazan makine. (Kimi makineler tam kesit kazısı uygular ve ön bölümlerinde, kazı takımları [kazma, döner bıçak...] bağlanan ve ekseni çevresinde dönen dairesel bir başlık bulunur. Bunlara tam kesit makineleri ya da dağdelen adı verilir. Diğerleri ise motorlu bir şasi ve bu şasiye bağlı devingen bir koldan oluşur; bu kola dişlerle ya da bıçaklarla donatılmış döner delici başlık takılır. Bunlara "noktasal delici makineler" adı verilir.)

—İşlem. Genellikle matkap ya da delgiyle silindir biçiminde delik açma işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Delme plakası,* delinecek parçanın üzerine yerleştirilen ve delme sırasında matkap için kılavuz yatağı görevi yapan delikli metal plaka.

—Kaynakç. *Alevle delme,* beton, kumtaşı, dökme demir gibi malzemelerde kullanılan ısıl kesme yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

Bk. resim sayfa 2978

—Mad. oc. Döner bir sondaj aygıtıyla, lağım delikleri açma (delik açmada darbeli bir sondaj aygıtı kullanılır). || Genel anlamda kuyu açma.

—Mutf. Pişirilecek ete, sarmısak dişleri ya da başka bir koku verici bitki (karanfil tanesi gibi) sokmak için delik açma. || Pişerken kabarmaması için, hamurlu yiyeceğe çatalla ya da bıçak ucuyla delik açma.

—Sıl. *Delme gücü,* bir merminin, malzeme ya da insandan oluşan bir hedefi yıkım gücünün değeri.

—Sütç. Benekli teleme peynirlerde, hamurun içindeki küflerin havalanıp gelişmelerini sağlamak için, peynir hamurunda iğnelerle delikler açma.

◆ sıf. Delinerek yapılmış olan.

—Elektrotekn. *Delme elektrik alanı,* bozucu bir delik açılması için, bir yalıtkana uygulanması gereken en küçük elektrik alanı.

—ANSİKL. İşlem. Delme genellikle, bir eksen çevresinde dönen bir takıma eksenel bir kuvvet uygulayarak kesici kenarının malzemeye girmesini sağlamaktır. 100 mm'nin altındaki delik çapları için genellikle helisel bir matkap kullanılır. İşlem bir el breyiziyle ya da matkap tezgâhında uygulanabilir. Ayrıca delik delmede torna ya da freze tezgâhı da kullanılabilir. Matkabın belirlenen doğrultudan sapmasını önlemek için deliğin başlangıç yerini, nokta ya da merkezleme matkabı ile puntalamak ve çalışma sırasında *delme kovanı* ya da *delme plakası* ile matkaba kılavuzluk etmek gerekir. Kesme hızı merkezden çevreye doğru geliştiğinden, matkapla işleme zorunlu olarak güç koşullar altında yapılır. Duyarlı bir delik açmak için, istenen delik çapından, milimetrenin onda üçü kadar küçük çapta kaba bir delik delinir ve ardından duyarlı biçimde işlenir. Derin bir delik açarken matkabı geri çekerek bir ya da birçok kez *talaş boşaltma* işlemine başvurmak gerekir; ucu açık bir deliğin derinliği matkabın boyunu aştığında, *karşılıklı delme*'ye başvurulur ve parçanın iki yanında ortada birleşecek biçimde iki delik açılır. Büyük çaplı delikler açmak için ya tek ağızlı ya da çift çakılı matkapla, merkezden bir çekirdek, yani karot çıkarma yöntemi uygulanır; kalın bir sac ya da bir makine parçası üzerinde, birbirini kesen küçük çaplı birçok delik açarak, çevresi kapalı her tür profil kesilebilir. Tungsten karbür, Stellit, ateşe dayanıklı çelik vb. gibi malzemelerden yapılmış takımların kesemediği bir malzemeyi delmede elektroaşınma ve sesötesi tekniklerden yararlanmak gerekir. Nihayet çok küçük boyutlu delikleri açmada laser kullanılır.

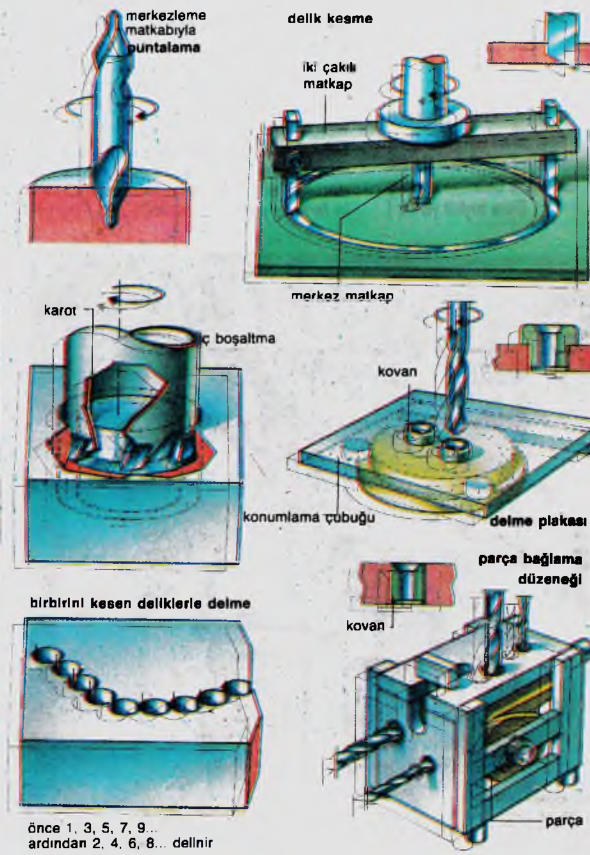
—Kaynakç. Alevle delme için gereken ısı, çelik tel ya da çelik tozu arı oksijen huzmesinde yakılarak elde edilir. Delme oksijen kaynağına bağlı metal bir borudan oluşan oksijen püskürtücüsüyle gerçekleştirilir; metal yakıt püskürtücüye iki yolla verilir: boru çelik tellerle doldurulur ya da püskürtücü metal tozuyla sürekli olarak beslenir. Delme ekibi iki kişiden oluşur: birincisi püskürtücüyü kullanırken, diğeri bu püskürtücüyü besleyen hamlaçla ilgilenir, oksijenin genleşme basıncını ayarlar ve püskürtücüleri hazırlar.

DELMEK g. f. **1.** *Bir şeyi (araç tümleci +)* delmek, ona bir delik açmak: *Kolye yapmak için incileri delmek. Matkapla tahtayı delmek. İğnenin ucuyla çıbanı delmek.* **—2.** *Bir şeyi delmek,* orada bir delik açmak, onu oymak: *Çiviler arabanın lastiklerini deldi. Kurşun masayı deldi geçti.* **—3.** *(Bir kimsenin) kalbini, bağrını vb. delmek,* ona üzüntü vermek: *"Akıttı kanı gözüm yaşlı kaldı / Yüreğim deldi, bağrım*

fransız sinemateği-J.-L. Passek kol.

Louis Delluc'ün *Fievre* (1921) filminden bir sahne

çeşitli delme işlemleri

betonu alevle delme

başlı kaldı'' (Şerifi, XVI. yy.).
—Bilş. *Kartları, şeritleri delmek*, bunlara, daha sonraki otomatik işlemde gerekecek bilgilere karşılık gelen delikler açmak.

◆ **deldirmek** ettirg. f. *Bir şeyi deldirmek*, onun delinmesini sağlamak; delinmesine neden olmak: *Duvarı birkaç yerinden deldirmek. Kulağını deldirmek. Kemerine delik deldirmek.*

◆ **delinmek** dönşl. f. Bir şey sözkonusuysa, üzerinde delik açılmak: *Ayakkabıları delinmiş, su alıyor. Çaydanlık delindi. Bu ne yağmur, gökyüzü sanki delindi.*
—Elektrotekn. Bir yalıtkanda delik açılmak.

DELMENHORST, Almanya'da (Aşağı Saksonya eyaleti) kent, Bremen'in B.'sında; 71 600 nüf. Tekstil, kimya ve makine sanayileri.

DEL MONACO (Mario), italyan opera şarkıcısı (Floransa 1915 - Treviso 1982). İkinci Dünya savaşı'ndan sonraki italyan tenorlarının en ünlülerinden olan Del Monaco, sinema oyuncularının oyun tarzından etkilendi; kendisi de filmler çevirdi.

DE LOLLIS (Cesare), italyan yazar (Casalincontrada, Chieti, 1863-Roma 1928). *Saggi sulla forma poetica italiana dell'Ottocento* (XIX. yy. italyan şiir biçimleri üzerine denemeler) [ölümünden sonra, 1929] adlı yapıtı üslupçu eleştirinin habercisidir.

DELON (Alain), fransız sinema oyuncusu (Sceaux 1935). Yves Allégret tarafından keşfedildi ve ilk rolünü onun *Quand la femme s'en mêle* (1957) adlı filminde, ilk önemli rolünüyse *Kızgın güneş*'te (Plein Soleil) [R. Clément, 1960] oynadı. Hemen ardından *Düşman kardeşler*'de (Rocco e i suoi fratelli) [L. Visconti, 1961] bir başka büyük rol üstlendi. Daha sonra John Ford'un yazıp L. Visconti'nin yönettiği *O yazık ki bir fahişe* oyunuyla tiyatroya başladı (1961). Bu arada sinemada da sağlam adımlarla ilerledi: *Quelle joie de vivre!* (R. Clément, 1961), *Batan güneş* (L'eclisse) [M. Antonioni, 1962], *Vurgun* (Mélodie en sous-sol) [H. Verneuil, 1962], *Leopar* (Il gattopardo) [L. Visconti, 1963). Bu son iki filmi ona uluslararası bir ün kazandırdı. İki yıl (1964-1966) ABD'de kaldıktan sonra çevirdiği başlıca filmler şunlardır: *Macera peşinde* (les Aventuriers) [R. Enrico, 1966], *Kiralık katil* (le Samouraï) [J.-P. Melville, 1967], *Elveda dostum* (Adieu l'ami) [J. Herman, 1968], *Sen benimsin* (la Piscine) [J. Deray, 1968], *Ateş çemberi* (le Cercle rouge) [J.-P. Melville, 1970], *Kanun kaçağı* (la Veuve Couderc) [P. Granier-Deferre, 1971], *Meksika'da cinayet* (The Assassination of Trotsky) [J. Losey, 1972], *Gecelerin adamı* (Un flic) [J.-P. Melville, 1972], *İlk gecenin sıcaklığı* (La prima notte di quiete) [V. Zurlini, 1972], *Kaderini arayan adam* (M. Klein) [J. Losey, 1976] ve yönetmen-oyuncu olarak gerçekleştirdiği *Örnek mücadele* (Pour la peau d'un flic) [1981], *Yeni dalga* (Nouvelle vague) [J.-L. Godard, 1990].

Philibert Delorme Anet şatosu'nun (1548-1555) taçkapısı [kemer biçimindeki alınlıkta Benvenuto Cellini'nin uzanmış Diana heykeli yer alır]

DELONEY (Thomas), ingiliz şansonye ve masalcı (Londra 1563'e doğr.-Norwich 1600'e doğr.). İpekli kumaş dokumacısıydı. Buğday kıtlığı üzerine yazdığı (1596) şikâyetnamesinde (complaint), *Jack of Newbury* (1597), *The Gentle craft* (1597-98), *Thomas of Reading* (1600) gibi romanlarında ve çeşitli anlatılarında (*Strange Histories of Kings, Princes, Dukes* [vb.], *The Garland of Good Will*, 1593), XVI. yy. İngiltere'sindeki işçi yaşamını betimledi.

DELORME ya da **DE L'ORME** (Philibert), fransız mimar (Lyon 1510'a doğr.-Paris 1570). 15 yaşında inşaat kalfası oldu. Latince, yunanca, dinbilim, ayrıca Rabelais ile birlikte Lyon'da Hôtel-Dieu hastanesi'nde anatomi öğrendi. 1533'te, Eskiçağı incelemek amacıyla Roma'ya gitti. 1536'da Lyon'a dönüşünde burada kardinal Jean du Bellay'nin dostu Antoine Bullioud için bir galeri inşa etti; daha sonra, Guillaume du Bellay'nin valisi olduğu Piemonte'de askeri mühendis olarak görevlendirildi. 1541-1544 arasında kardinal için Saint-Maur şatosu'nu yaptı; bu yapıttaki yeni düzenleme anlayışı, Serlio ve Lescot ile kıyaslanmasına yol açtı 1547'de "Dauphin'in mimarı" oldu, sonradan Henri II'nin hükümdarlığı boyunca kraliyet malikânelerinin (Louvre'un dışında) denetçiliğini yaptı. Kral tarafından, François I'in Saint-Denis'deki mezarını yapmakla görevlendirildi; yeni Saint-Germain şatosu'nu ve 1547'den başlayarak da Diane de Poitiers için Anet şatosu'nu inşa etti.

Philibert Delorme birçok düşman kazanmıştı. Henri II'nin ölümü üzerine görevden alındı; suçlanınca *Instruction* (Soruşturma) adlı bir savunma yayımlayarak kendini aklamaya çalıştı ve *Nouvelles Inventions pour bien bâtir et à petits frais* (Düşük maliyetle iyi inşaat yapmak için yeni buluşlar) [1561] adlı yapıtının yayımlanmasıyla uğraştı; hazırladığı *Architecture* (Mimari) adlı yapıtın ancak bir bölümü 1567'de yayımlandı. Bu arada, Catherine de Médicis tarafından, son yıllarının uğraşı olan Tuileries'yi gerçekleştirmekle görevlendirildi.

Delorme, Jean Bullant (Philibert'in yardımcısı) ve Salomon de Brosse'un yapıtlarıyla, Antikçağ'ın mirasçısı olan, ancak fransız yaşama biçimine ve geleneklerine ve değişim içindeki bir toplumun gereksinimlerine uyarlanmış bir mimari ortaya çıkmıştır: klasikçilik. Hümanist, aynı zamanda mühendis olan Delorme, çok yönlü, tam bir sanatçı örneğidir. Gerçekleştirdiği alışılmadık düzenlemeler *fransız düzeni*'nin yaratılmasına yol açtı; bu arada kusursuz bir tekniğe dayandı, merdivenlerin ve tonoz bindi kulelerin şaşmaz stereotomisiyle kusursuzluğu aradı, kendi adını taşıyan çatkı levha sistemini benimseyerek yalınlığa varmaya çalıştı. İnşaat olayına egemen oluşundan ötürü akılcılar Delorme'u öncü olarak görmüşlerdir.

DELORS (Jacques), fransız iktisatçı ve siyaset adamı (Paris 1925). Maliye ve ekonomi bakanı (1981-1984) olarak dikkati çekti; 1985'ten beri Avrupa Topluluğu komisyonu başkanıdır.

DELOS ya da **DHİLOS,** Yunanistan'a bağlı Kyklades adalarında, Mykonos ile Syra arasında ıssız adacık; 3,4 km². Turizm.

• TARİH. Adaya ilk yerleşim tarihi İ.Ö. III. binyıldan öncelere uzanmaz. Mykenai döneminde (özellikle İ.Ö. 1400-1200 arasında) yerleşme hızı doruk noktasına ulaştı; tapınaklarının ünü adaya üstün bir konum kazandırdı. İ.Ö. X. yy.'dan başlayarak tanrılarını bulan Delos (Apollon ve Artemis, ilkel ana tanrıçanın yerine geçtiler), İonia siteleri konfederasyonu ortak kültünün merkezi oldu (*Panionion*). İ.Ö. VI. yy.'da Atina (İonia metropolü) tapınak üzerinde kesin bir egemenlik kurdu. Peisistratos'un üçüncü tiranlığı sırasında (İ.Ö. 540-527) ada ilk "arındırma" girişimiyle karşılaştı; o günden sonra "adada doğmak ve ölmek" yasaklandı. Atina, bir deniz hattı oluşturdu ve 478'de Delos bu hattın merkezi oldu. 454'te konfederasyonun hazinesi imparatorluğun göstergesi olarak Atina'ya taşındı; tapınak atinalı bir magistratus kurulu tarafından yönetildi. 426-422 arasında ikinci "arındırma" hareketi gerçekleşti ve tüm Deloslular adadan sürüldü. 314'e kadar (404-394 dönemi dışında) ada, Atina'ya sıkı bir biçimde bağımlı kaldı. 314'te Delos bağımsızlığını yeniden kazandı ve bunu tüm III. yy. (İ.Ö.) boyunca korudu. Bu dönemde Delos kralları tanrılarına hizmet için birbirleriyle yarıştılar; tapınak zenginleşti; buraya yoğun biçimde gidip gelen hacılar,ticareti alabildiğine geliştirdiler ve kutsal adaya kozmopolit bir görünüm kazandırdılar. Delos, Mısırlılar'ın, Suriyeliler'in ve İtalyanlar'ın kendi geleneklerini koruyarak yerleştikleri bir yer oldu. İ.Ö. 166'da Rodos sitesini yıkmak isteyen Roma, Delos'u bir açık liman konumuna soktu: ada, Atina'ya verildi ve büyük bir refah dönemi yaşadı. Delos antik dünyanın en önemli köle pazarına sahip oldu. Asya ile İtalya arasında yapılan transit ticareti, tüccar hanedanların servet yapmasını sağladı. İ.Ö. 88'de Mithridates' in saldırısı sırasında tüm Romalılar'ın katledilmesi, Sulla'nın adada sert bir baskı uygulamasına yol açtı. İ.Ö. 50'den başlayarak korsanlar tarafından yağmalanan Delos kesin bir çöküş dönemine girdi.

• ARKEOLOJİ. Mykenai döneminden beri

kutsal toprak sayılan Delos, arkaik dönemde, İonialılar'ın Apollon onuruna düzenledikleri panegyrislerin de merkeziydi. VII. yy.'dan itibaren düzenlenen ve revaklarla (biri Philippos V'in) çevrili bir yolla limana bağlanan tapınakta, çok çeşitli dini yapılara ait iyice harap olmuş kalıntılar vardır: birbirine bitişik üç Apollon tapınağı, Artemision, Naksoslular'ın oikosu, hazineler ve adak yapıları (Boğalar anıtı, Naksoslular heykeli) ve kamu yapıları (Prytaneion). *Hieron*'un kuzeyinde, kutsal gölü çevreleyen mahalle yer alır: arkaik dönemde (İ.Ö. VI. yy.'da yapılmış tapınak; Naksoslular'ın İ.Ö. VII. yy.'da Leto'ya adadıkları Aslanlı taraça) Leto'ya ait olan bu yöre, daha sonra yerleşmeye açıldı (Komedyenlerin ve Diadumenos'un evi), iki palaistra ve biraz daha uzakta stadion inşa edildi. Tapınağın çevresinde ve Delos'un, Akdeniz'in en büyük dağıtım limanı haline gelmesine bağlı olarak İ.Ö. II. yy.'ın ortasından itibaren, gerçek bir mantar-kent oluştu. Yeniden düzenlenen kutsal limanın yanında ve kıyı boyunca, birçok kamu meydanı ve ambar yapıldı (Kompetaliastes agorası, Theophrastos agorası, sütunlu dükkânlar). Limanın gelişmesiyle birlikte, hellen dünyasının dört bir yanından tüccarlar gelmeye başladı; bunlar, geldikleri yere göre ayrılan ortaklıklar kurdular (Poseidon kültüne tapan, Berythos'tan gelen tacirlerin işletmeleri, İtalyanlar'ın agorası) ve kendi tanrılarını da birlikte getirdiler: tanrıları için, özellikle Kynthos'un yamaçlarında, yunan tarzında olmayan tapınaklar (üç serapeion, suriyeli tanrıların tapınağı) ve stadion'un yakınında bir sinagog yaptırdılar. Göl yöresinin dışında bulunan konutlar, daha çok tiyatro mahallesindeydi (bunlar daha iyi durumdadır). Dar sokaklar boyunca iç içe giren evlerin, genellikle, sarnıçlı bir ana avlunun (Kleopatra'nın evi) çevresinde, konforlu odalara açılan bir peristylon'u vardı; odalar duvar resimleriyle ya da zengin mozaiklerle bezenmişti (Dionysos'un, Yaba'nın, Maskeler'in, Yunuslar'ın evleri). Evler bir ya da birkaç katlıydı (Hermes'in evinde üç kat). Delos, Hellenistik dönem kentlerinin bilinen en güzel örneğidir.

Fransızlar'ın 1872'de başlattıkları ve hemen hemen aralıksız süren kazılar sonunda, bugün yerel müzede (birçok kuros ve kores, Atinalılar tapınağı'nın akroter'i, göl evinin kabartmaları, pek çok yazıt) ya da Atina ulusal müzesi'nde bulunan (Nikandre exvoto'su, Arkhermos nikesi, Diadumenos'un kopyası, Yaralı galat, Pan ile Aphrodite grubu, palaistra ve Diadumenos'un evine ait bronz baş heykelleri) pek çok kalıntı çıkarılmıştır. Reneia'daki mezarda bulunan seramikse bugün Mykonos'tadır.

Delos tiyatrosu (İ.Ö. 250)

G. Boutin-Atlas-Photo

Delos birliği → ATİNA KONFEDERASYONU.

Delos dansı a. Eski Yunanistan'da Delos adasında, Aphrodite ve Artemis onuruna, genç kız ve erkeklerin halkalar oluşturarak ve birbirlerine çiçek kordonlarıyla tutunarak yaptıkları kutsal dans.

Delos problemi, yunan matematiğinin (İ.Ö. VI. yy.) kübün ikikatını alma problemi; bu ünlü problemde, c kenarlı belli bir C kübünün iki katına eşit hacimde bir C' kübünün c' kenarının bulunması isteniyordu.

Delos halkı bir kâhinden, sunaklardan birini ikikatına çıkarma buyruğunu almış ve bu güç durum karşısında, problemi çözmeleri için Platon akademisi geometricilerine başvurmuştu. c' nün $\sqrt[3]{2}\,c$ ye eşit olması gerektiğinden, problem $\sqrt[3]{2}$ nin kesin değerini bulmak demekti. Bu problemin ilk kesin yanıtına, Eukleides' in *Elemanlar* adlı yapıtında rastlanır: kübün ve ikikat kübün kenarları, aralarında eşölçekli değildir (kenarların oranı orandışıdır). Yüzyıllar boyunca çok sayıda geometrik çözüm (Apollonios, Heron, Pappos, Huygens, Fermat ve Descartes vb. çözümleri) önerildi. Çizimlerde çoğu kez yardımcı eğriler kullanıldı. Bu amaçla Diokles sarmaşık eğrisini, Nikomedes kavkıyı buldu. Cetvel ve pergel kullanarak $c' = \sqrt[3]{2}\,c$ kenarını çizmenin, dolayısıyla Delos problemini çözmenin olanaksızlığını ancak XIX. yy.'da, Abel'in cebirsel denklemlerin çözümüne ilişkin çalışmalarına dayanarak, Wantzel (1837) kanıtladı.

Lucio **Del Pezzo**: *Grande Cubo* (1974) boyalı tahta *(özel kol.)*

B. Hatala-diathèque C. N. A. C. Georges-Pompidou

DEL PEZZO (Lucio), italyan sanatçı (Napoli 1933). Yenigerçeküstücülük ve nükleer sanata yakın napolili sanatçı topluluğu "Gruppo 58" içinde yer aldı. Önceleri döküntü malzemelerden yararlanarak asamblajlar yaptı. 1962'den başlayarak, önce beyaz tahtadan çeşitli elemanlar kullandı; kısa süre sonra bunları canlı renklerle süsledi (küreler, piramitler, yumurtalar, çomaklar, hedef tahtaları, vb.); kabartmalardan, oyuncağı andıran katı nesnelerden yararlandı.

DELPHACİDAE a. (yun. *delphaks, -akos*, domuz, ve *eidos*, görünüş'ten). Uzun duyargalı eşkanatlı böcekler familyası. (*Delphax* cinsinde olduğu gibi, arka tibyalarında bir mahmuz vardır. *Perkinsiella saccharicida* türü şekerkamışında yaşar ve "Fiji hastalığı"na yol açan virüsü şekerkamışına bulaştırır.)

DELPHAX a. (yun. *delphaks, -akos*, domuz'dan). Sıçrayıcı, küçük eşkanatlı böcek cinsi. (Avrupa ve Akdeniz havzasında yaşayan 80'i aşkın türü vardır. *Delphacidae* familyasının örnek tipi.)

G. Boutin-Atlas-Photo

Delos
Aslanlar yolu
Naksos mermeri
İ.Ö. VII. yy. sonu

Delphi tekniği. İkt. 1960'ta, amerikan Rand Corporation enstitüsü tarafından ortaya konan teknolojik ya da sosyal öngörü yöntemi. Bu yöntem, belli bir konuda uzman olan bir grup kişiye, mektuplaşma yoluyla, tek tek ardışık sorular sorulmasına dayanır. Brainstorming tekniğinden çı-

Dupaquier-Atlas-Photo

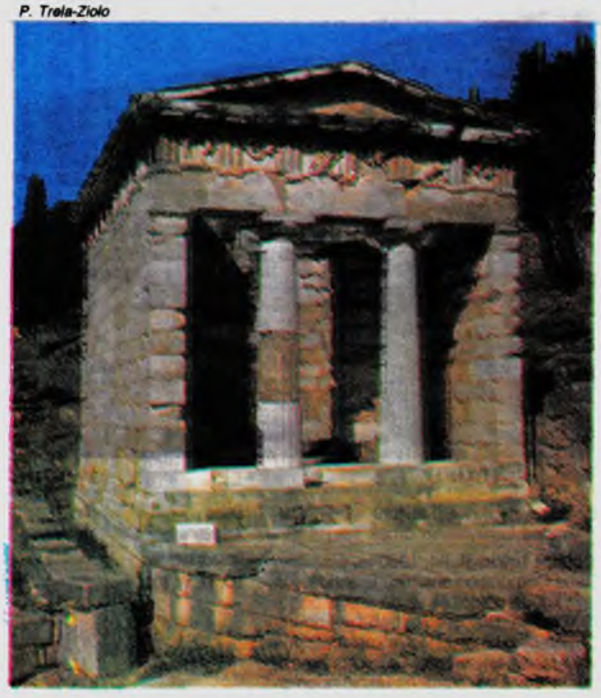
S. Held

Delphoi tiyatrosu (İ.Ö. IV.yy.)

yanda
tholos
İ.Ö. IV. yy.'ın ilk çeyreği

P. Trela-Ziolo

Delphoi'de Atinalılar'ın hazinesi
İ.Ö. 490-485

karılmış olan bu yöntem, onun sakıncalı yanlarını ortadan kaldırmaya çalışır. Gruba katılanlara, birbiri ardından yinelenen sorular yöneltilir: her uzmandan ötekilerden ayrı olarak, mektupla, bir ya da birden fazla soruya yanıt vermesi istenir. Ortaya çıkan bilgi, gruba katılanların tepkisine sunulur. Bunlara, ilk değerlendirmelerini düzeltme hakkı bazen verilir, bazen de verilmez. Deney, bir fikir birliğine varılıncaya, ya da hiç olmazsa belli bir görüş belirinceye kadar sürer.

DELPHİNAPTERİNAE a. (lat. *delphinus,* yunusbalığı, *a* yoksunluk öneki, ve yun. *pteron,* kanat'tan). Sırt yüzgeci bulunmayan yunuslar oymağı. (Beluga ya da beyaz balina [*Delphinapterus leucas*] ve narval [*Monodon monocerus*] bu oymağa girer.) [Eşanl. MONODONTİNAE.]

DELPHİNİDAE a. Zool. YUNUSGİLLER familyasının bilimsel adı.

DELPHİNİON a. (yun. sözc.). Esk. Yun. Atina'daki Apollon Delphinios tapınağı. Yanında katilleri yargılayan bir mahkeme toplanırdı.

DELPHİNİOS. Yun. mit. Homeros'un bir ilahisine göre, bir girit kolonisini Delphoi'ye doğru götürmek için yunus balığı biçimine giren Apollon'un takma adı.

DELPHİNULA → ANGARİA'nın eski adı.

DELPHİNUS, Yunus* takımyıldızının latince adı (kısalt. Del).

DELPHOİ ya da **DHELFİ.** Esk. coğ. Eski Yunanistan'da kent, Fokis'te, Parnassos'un güney-batı yamacında, Phaedriades ("yeniden gözkamaştırıcı") kayalıklarıyla Kirphis arasındaki buzul yatağında. Apollon tapınağı ve ünlü kâhin.

• TARİH. Çok erken dönemlerde bu görkemli yörede yeraltı tanrılarından Themis ve Poseidon'a tapınılmaya başlandı. Yer tanrısından doğan yılan Python, bunların yardımcısıydı. Apollon, Hyperboredi ülkesine yaptığı yolculuktan dönüşünde yılanı öldürdü, sonra da Pythiaları (Antikçağ'da Olimpiyat yarışmaları kadar coşkuyla 4 yılda bir yapılan cenaze oyunları) düzenleyerek işlediği cinayetten arındı ve üçayağını tapınağa adayarak burayı ele geçirdi (kutsal bir içitin ve topraktan çıkan iğrenç kokuların etkisiyle transa giren basit bir kadın olan Pythia bu üçayağın üzerinde oturuyor ve Apollon'dan aldığı esinle kehanette bulunuyordu: rahipler de, bu kehanetleri, kendilerine başvuranlara yorumluyorlardı).

Delphoi çevresinde tapınağın korunması görevini üstlenen Yunanistan halklarından bir amphiktyonia oluştu: Tesalyalılar'ın ziyaretçilere rahat vermeyen Krisa halkına karşı açtıkları ilk kutsal savaştan (İ.Ö. VI. yy.'ın başı) sonra tapınak, yunan dünyasının gerçek dinsel merkezi oldu: uzak seferlere çıkan komutanlar buraya bilgi almaya geliyor, Karun gibi krallar tapınağa gösterişli sunularda bulunuyor, Alkmeonidailer'in talih çarkı burada dönüyordu. İ.Ö. V. yy.'da siteler, Kutsal yol boyunca sıralanan hazinelere zafer ganimetlerini adamayı sürdürdüler; ama rahipler kâhin'in sözlerini Persler aleyhine yorumlamayı beceremediklerinden tanrının saygınlığı azalmıştı. İ.Ö. IV. yy.'da, Makedonyalı Philippos, tapınağın koruyuculuğunu üstlendi ve böylece bütün Yunanistan'a egemen olmayı başardı. İ.Ö. 279'da, "tanrıların gönderdiği" bir kar fırtınasıyla kentten kovulan Keltleri Aitolialılar tam bir bozguna uğratarak, amphiktyonianın metbuu oldular. Daha sonra gelen Romalılar kültür sürekliliğini sağlamak isteyen rahiplerin bütün karşı koymalarına rağmen Apollon'a adanan hazineleri yağmalamakta (örn. Sulla) tereddüt etmediler. Bazı imparatorların (Hadrianus) hoşgörüsüne karşın, inananlar sitten ayrıldılar. Theodosius Flavius İ.S. 381'de pagan kültlerini yasakladığında, Delphoi çoktan terk edilmişti.

• ARKEOLOJİ. École française d'Athènes'in yaptığı sistemli kazılar, 1892'de Th. Homolle'ün yönetiminde başladı. Arazinin konumu (toprak kaymalarına ve taşların yuvarlanmasına yol açan dik eğim), tapınağın sürekli yağmalanması (tapınakta önceleri değerli madenler, sonra demir, kurşun, yontulmuş bloklar bulunuyordu), anıtların neden bu kadar harap olduğunu açıklar. Apollon temenos'u, dikdörtgen biçiminde (yaklş. 150/200 m), duvarla çevrili bir surdur. Arasından, büyük Sakız sunağını dolanan, üstünde birçok yazıt bulunan çokgen büyük bir duvarın desteklediği tapınağın meydanına kadar kıvrıla kıvrıla yükselen Kutsal yol geçer. İ.Ö. IV. yy'dan kalma Apollon tapınağı (durumu iç düzenlemesi hakkında kesin bilgi edinme olanağı vermemiştir), bir mykenai evinin ve daha eski iki tapınağın (biri İ.Ö. VII. yy'dan kalma, diğeri İ.Ö. 510'a doğru tamamlanan Alkmeonidaı tapınağı) yerinde kurulmuştu. Tapınağın en kuytu köşeleri bile tanrıya beslenen minnet duygusunun bir belirtisi olan ve aynı zamanda da hibeyi yapanın gururunu okşayan her dönemden (İ.Ö. VII. yy. - İ.S. IV. yy.) bir sürü armağan ile doludur: Hazineler (Sikyon'un, Siphnos'un, Atinalılar'ın), toplantı yerleri (Knidoslular'ın Leskhe'leri, vb.), revaklar (Atinalılar revağı, Attalos revağı, vb.), tek tek ya da toplu heykeller, nişler, sütunlar ve adak taşları, vb.'dir. Pythia yarışmalarının yapılması, tiyatronun, stadyumun (Roma döneminde) -hipodrom ovada yer alıyordu- ve Kastalia kaynağı yakınında gymnasion'un yapılmasına yol açtı. Kaynağın aşağısında, İ.Ö. VI. yy.'dan kalma Athena Pronaia tapınağı, biri Massilia (bugün Marsilya) tarafından sunulmuş iki arkaik mermer hazine ve İ.Ö. IV. yy.'dan kalma iki yapı, kireçtaşından yapılmış tholos ve tapınak yer alır. Ortaya çıkarılan yapıtların büyük bölümünü içeren müze, Yunanistan'ın en zengin müzelerinden biridir; İ.Ö. VI., V. ve IV. yy. heykelciliğinin eşsiz örnekleri burada topluca sunulmuştur: Naksoslular sfenksi, karyatitler, Argoslu İkizler (uzun süre Kleobis ile Biton oldukları sanılmıştı); Sikyon monopterosunun, Siphnos hazinesinin, Atinalılar hazinesinin, tapınağın, Marmaria tholosu'nun oymalı dekorasyonu; ünlü bronz Auriga*, dansçılar sütunu, Farsala Tesalyalıları grubu bunların arasındadır Müzede arkaik ve

klasik bronz yapıtlar ile, güzel bir Antinoos'tan başka doğal büyüklükte gümüş boğa, fildişi yapıtlar, Kutsal yolun altında bulunmuş krizelepantin heykel parçaları, birçok değerli sunu kalıntısı yer alır. Depolardaysa mimari öğeler ve önemli bir yazıt koleksiyonu korunmaktadır.

DELPHOS. Yun. mit. Delphoi'ye adını veren kral. Poseidon ya da Apollon'un oğlu sayılırdı.

DELPHYNE. Yun. mit. Typhon tarafından, yenik düşen Zeus'un adale ve sinirlerinin bakıcılığıyla görevlendirilen dişi dev. —Delphoi kaynağını koruyan ejderha.

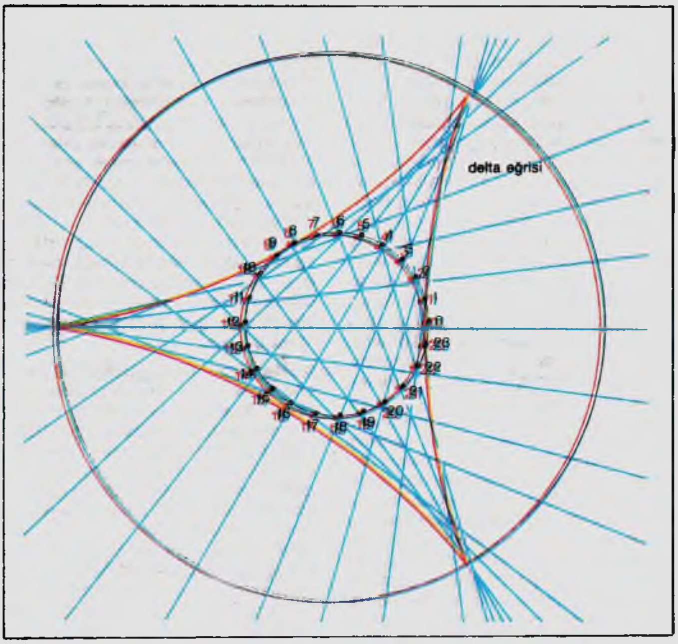
DEL PİOMBO → SEBESTIANO DEL PIOMBO.

DELRİO ya da **DEL RİO**(Martín Antonio), ispanyol bilgin (Anvers 1551 - Louvain 1608). Hollanda şansölye yardımcısı (1578), Isa Birliği'ne girdi (1580). Cinbilimle ilgili olan ve XVII. yy.'da önemli bir etki yaratan *Disquisitionum magicarum libri VI* (1599) adlı kitabı, bu dönemde büyücülük davalarının sık görülmesine yol açtı.

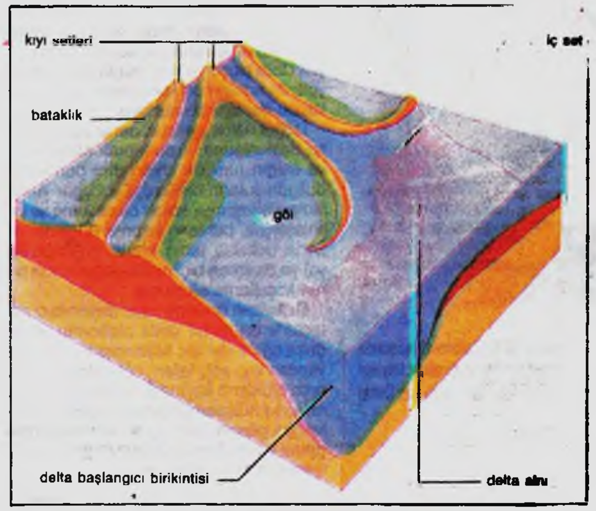
DELSARTE (François), fransız eğitimci (Solesmes, Nord, 1811 - Paris 1870). Şan ve diksiyon öğrenimi gördükten sonra, dinamizm ve anlatım, hareket ve söz dışında zihin, heyecan ve beden olaylarının birleşiminden doğabilecek etkileşimlerle ilgili araştırmalara kendini verdi. Çalışmaları ve bu çalışmalardan kaynaklanan ilkeler, öğrencilerinden Émile Jaques -Dalcroze'un "uyumluluk" konusunda vardığı sonuçların çıkış noktasını oluşturdu; ayrıca, Rudolf von Laban'ın kuramlarını, Ted Shawn'ın görüşlerini ve Kurt Jooss'un üslubunu etkiledi. Delsarte'ın sistemi, onu "modern dance"in öncüsü yaptı.

DEL SARTO (Andrea) → ANDREA DEL SARTO.

DELTA a. Fenike işareti *dlt*'ten (ibranice *daleth*) türeyen ve bizdeki *d* harfine benzer bir kapantılı ötümlüyü kaydeden yunan abecesinin dördüncü harfi (δ, **Δ**).
—Ceb. δ_{ij}, Kronecker simgesidir. || **Δ**, ikinci dereceden denklemin diskriminantını gösterir. || *Delta eğrisi*, üç dönümlü iççevrim eğrisi.
—Denizbil. ve Hidrol. Bir ırmağın denize taşıdığı alüvyonlardan oluşan az çok çıkıntılı tortul yapı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Denizaltı deltası* ya da *derin deniz deltası*, DENİZALTI KONİ*Sİ ya da DERİN DENİZ KONİSİ'nin eşanlamlısı. || *Gelgit deltası*, bir lagünü denizden ayıran kıyı setinde açılmış bir gelgit oluğunun ağzında gelgitin oluşturduğu alüvyon konisi. (Bu oluktan geçen çökeller ikili bir delta oluşturabilir: lagündeki iç delta ve denize çıkış bölümündeki dış delta.)
—İkonogr. *Mistik delta*, üzerinde bir göz ya da Tanrı'nın adını oluşturan dört ibrani harfinin yer aldığı, kimi zaman ışın oklarıyla çevrili üçgen.
—Mat. çözlm. **Δ** Laplace işlemcisini belirtir. || **Δ**, önünde değişken bir büyüklük yer aldığında, bu büyüklüğün sonlu bir değişimini belirtir. || δ Dirac "fonksiyon" ya da dağılımını belirtir.
—Nörobiyol. *Delta dalgaları*, elektroansefalogram kaydı sırasında görülen büyük genlikli ve özellikle düşük frekanslı (saniyede bir ya da iki) dalgalar. (Yavaş uykuda ve patalojik olarak komada görülür [bu durumda dalgalar grafik boyunca dağılır], ayrıca ur, apse ya da damar tıkanıklığı yüzünden beynin belirli bir yerindeki bozuklukta da gözlemlenir; bu durumda hastalığın etkisini yavaş gösterdiğinden söz edilir.)
—Org. kim. δ, 4 ya da 4'ten daha çok izomerden birini tanımlamaya yarar. (δ heksaklorosikloheksan.) || 3 karbon atomuyla ayrılan iki işlevsel grubu belirtir. (Gluta-

delta eğrisi
(üç dönümlü iççevrim eğrisi)

bir ırmağın deltası

S. Held

Mississippi deltasından (ABD) bir görünüm

McDonnell Douglas Corporation

12 aralık 1975, Canaveral burnunda amerikan **Delta** roketinin fırlatılışı (birinci katı Thor ve iki katı Delta)

rik asit, bir δ diasittir.)

—ANSİKL. Denizbil. ve Hidrol. Delta akarsu ya da deniz kökenli akıntı ve gereçlerin karşıt etkinliklerinin bir sonucudur. Irmak ağızlarında gelgit kuvvetli ve tortul yük zayıf olursa delta su altında kalır ve gelişemez. Tortul yükün boşaltılma oranının düşmesi ya da taşınan gereçlerin artışı, bu gereçlerin eski ırmak ağzında karada ve denizde bir ova oluşturana değin su yüzüne çıkıp yayılmalarına yol açar. Irmak ovaya girdiği yerden (delta başı) başlayarak kollara ayrılır; bu kollar bataklık çanaklarını birbirinden ayırır ve çanaklar dolarak adalara dönüşür. Her kolun iki yanında akarsu ağzına doğru gittikçe daralan ve alçalan, dayanıksız, doğal kenar setleri oluşur; bu setler akarsu ağzında koyları denizden ayırma eğilimi gösteren oklar ya da setler biçiminde son bulur. Kolların yatak değiştirmeleri, yeni olukların açılmasına ve koyun taban bataklığı üstünde yükselen yabancı deltaların oluşumuna yol açar. Kolların ucunda doğal ya da akıntılarla oyulmuş kanallarla bölünen setler oluşur. Deltalar gelişimleri sırasında nemli topraklara egemen olan doğal setler ile kıyı şeridini birleştirerek, insanların ilk yerleşim bölgelerini oluşturur. Çeşitli büyüklükteki su birikintileri, su bitkileri ve kuşlar için uygun bir ortam oluşturur.

Zayıf bir akarsu debisi ile etkili soluğanlar birleştiğinde geniş ve dilimli bir delta (Nil) doğar. Sığ ve az çok dingin bir denize ulaşan yüksek debili bir ırmak çatallı bir deltayla (Mississippi) son bulur. En büyük delta oluşumlarına, güçlü gelgitlerden yoksun korunmuş körfezlerde ve az çok kapalı denizlerde rastlanır.

Doğal halde deltalar, deniz ya da akarsu baskınlarına, tuzlu toprak oluşumuna ve salgın hastalık etkenlerini barındıran durgun suların birikimine yol açar. Akaçlamayı iyileştirme, kolları düzenleme ve yalınlaştırma, bunların kazıma güçlerini artırma, deltaları tarım alanında (Doğu Asya) ya da liman biçiminde değerlendirmenin koşullarını oluşturur.

Deltaların önünde ince, dayanıksız gereçlerle örtülü bir delta platformu ve bir delta eğimi yer alır. Mississippi önlerinde yapılan kıyı sondajları, çöküntü çanaklarının olukların kayması, incelmiş kanalların tortul kütlelerle dolması biçiminde geliştiğini göstermiştir. Bu sürekli değişimler petrol içeren yapıların kararlılığı üzerinde önemli etkiler doğurur.

Delta, amerikan uzay füzeleri ailelerinden birinin genel adı. Delta roketi 1960'ta hizmete girdi ve 1982'ye kadar art arda 12 değişik modeli yapıldı; bu süre boyunca fırlatma gücü 45 kg'dan 1 310 kg'a, dolayısıyla taşıdığı yararlı yük 30 katına ulaştı. Bu göz kamaştırıcı verim artışını sağlayan etken, Delta roketinin değişime çok yatkın bir yapı taşımasıdır; böylece çok düşük bir harcamayla fırlatıcının bütün öğeleri, otomatik ya da pilotlu öbür araçlarda denenmiş yeni öğelerle değiştirildi: Thor füzesinin yardımcı iticileri, Surveyor* sondalarının fren roketleri, Apollo* uzay gemisinin Ay modülünde kullanılan iniş motorunun yanma odası, vb. Delta roketi 1960-1970 yılları arasında en çok kullanılan amerikan fırlatıcısı oldu; ilk 20 yılı boyunca çeşitli uyduları yörüngeye oturtmak için yaklaşık 150 kez fırlatıldı ve % 92,8 oranında başarıya ulaştı. 1980'den bu yana daha verimli PAM (Payload Assist Module) üçüncü katı ile donatılan bu roket, özellikle telekomünikasyon uydularını yereksenli yörüngeye yerleştirmede kullanılmaya başlandı.

Delta planı, Güney Hollanda (Voorne, Overflakkee) ve Zeeland (Schouwen, Noord-Beveland, Walcheren) adalarını birbirine bentlerle bağlamak için 1956'de başlatılan çalışmaların bütününe verilen ad. 1953'teki deprem sonucu oluşan dalgaların verdiği büyük zarardan sonra düşünülen Delta planı, temelde deniz baskınlarıyla mücadeleye yöneliktir; ayrıca, tatlısu depolamaya, karayollarının iyileştirilmesine, Escaut ile Ren arasındaki iç su ulaşımının düzenlenmesine, bölgenin turizm potansiyelinin artırılmasına ve yeni polderlerin yapılmasına (az da olsa) da olanak vermektedir.

DELTA AMACURO, Venezuela'da federal arazi, Orinoco ırmağı deltasında; 40 200 km^2; 98 971 nüf. (1990). Merkezi *Tucupita*. Petrol.

DELTAHİDROKORTİZON a. (fr. *deltahydrocortisone*). PREDNİSOLON'un eşanlamlısı.

Delta-Mendota Canal, ABD'de sulama kanalı, Kaliforniya'da, orta vadinin güney kesiminde (San Joaquin havzası); 194 km.

DELTAÖNÜ sıf. Hidrol. Bir deltanın alt kesimindeki deniz ya da göl kökenli taban için kullanılır.

DELTATHERİUM a. Üst Kretase ve Paleosen'de yaşamış, böceklerle beslenen, ama dişleri etçillere özgü ilkel memeli hayvan. (Bu hayvanlar, hem etçillerin öncüsü olan kreodontlar, hem de toynaklıların öncüsü olan şişeklemliler arasında sınıflandırılır.)

DELTAYÜZLÜ a. Geom. Bütün yüzeyleri eşkenar üçgenler olan çokyüzlü. (Sonsuz sayıda dışbükey olmayan delta yüzlü vardır, ama dışbükey deltayüzlüler yalnızca 8 tanedir: *dörtyüzlü, sekizyüzlü, yirmiyüzlü, üçgen* ve *beşgen çiftpiramitler* ve sırasıyla 16, 14 ve 12 yüzü olan diğer 3 cisim.)

DELTEİL (Joseph), fransız yazar (Villar-en-Val, Aude, 1894 - Grabels, Hérault, 1978). Delteil'in yapıtları, 1920'li yıllardan başlayarak bitmez tükenmez tartışmalara konu oldu. Ne toplu yapıtlarının yayımlanması (*Oeuvres complètes*, 1961), ne de *la Deltheillerie*'nin (1968) okurlara ulaşması onun hakkındaki görüş ayrılıklarına bir son verebildi. Delteil, edebiyat dünyasına gülünç konuları işleyerek girdi (*le Coeur grec*, 1920; *le Cygne androgyne*, 1921). Aşırılıkla saflık temalarını birbirine karıştırdığı ilk romanlarından ikisi büyük başarı kazandı: *Sur le fleuve Amour* (1923), *Jeanne d'Arc* (1925). Delteil'in putlara saldıran öfkesinden nasibini almayan kalmadı: La Fayette de, Napoléon da, Birinci Dünya savaşı'nın fransız askerleri de, İsa da (*Jésus II*, 1947) onun eleştirilerine hedef oldular. Tarihin böylesi bir anlayışla ele alınmasında hiçbir dengesizlik yoktur; tam tersine, onun yapıtlarında büyük sözlere değil kendi duygularıyla algıladıklarına inanmak isteyen, köylülere özgü bir laf kalabalığı dikkati çeker. Gerçeküstücülüğün başlangıçtaki "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" ilkesi Delteil'e bir ara çekici göründüyse de, bu serbestliğin dogmacı bir André Breton'un koyduğu kurallara göre yapılması gerektiğini görünce, bu ilkeden hemen uzaklaştı. Delteil, dilde "genel bir shakespeareleşme" yi düşledi; ama bu amaçla, her türlü özgürlüğü tanıdığı imgenin prizmasından yararlandı.

DELTİDYUM a. Zool. Kolsuayaklılarda, deltiryumu kapayan iki kireç levhacığından oluşan ve nitelikleri (biçimi, boyutları), hem günümüzde yaşayan hem de fosil türlerin tanınmasına yarayan bütün.

DELTİRYUM a. Kolsuayaklılarda, sap deliğiyle alt çenetin kenarı arasında bulunan ve deltidyumu oluşturan iki küçük kireçli levhacık tarafından az çok kapanan kertik.

DELTOCEPHALUS a. Ormanlarda ve çayırlarda bulunan eşkanatlı böcek cinsi. (Cüceağustosböceğigiller familyası.)

DELTOİT sıf. ve a. (fr. *deltoïde;* yun. *deltoeidos*, delta biçiminde'den). Anat. *Deltoit kas* ya da *deltoit*, omuz başını oluşturan kalın kas. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Deltoit -göğüskası aralığı*, büyük göğüskası ile deltoit kas arasındaki açıklık. (Kol kefalik toplardamarı, omuz ekleminin ön yollarından biri olan bu aralıktan geçer.) || *Deltoit V'si*, kolkemiğinin dış yüzünde bulunan ve deltoit kasın yapışmasına yarayan kemik yüzeyi.

—Geom. Köşegenlerinden biri, ötekini dik olarak ortalayan dörtgen.

—ANSİKL. Anat. Deltoit yarım koni biçiminde büyük bir kastır, kürek-kol eklemini sarar. Yukarıda kürekkemiği kemerine, yanı köprücükkemiğinin ön kenarına, omuz çıkıntısının dış kenarına, kürekkemiği çıkıntısına yapışır. Oradan, kolkemiğinin dış yüzüne yapışmak üzere daralarak iner. Deltoit, koltukaltı sinirinden sinir alır. Kolun başlıca uzaklaştırıcı kasıdır.

Bart Hofmeester

Delta planı çerçevesinde yapılmış Haringvliet seti

deltoit kas
1. Arka demet; 2. Orta bölüm; 3. Ön demet; 4. Üçbaşlıkas, geniş dış bölüm; 5. Kol önkası; 6. İkibaşlıkas; 7. Omuz çıkıntısı; 8. Köprücükkemiği.

DE LUCA (Giuseppe), italyan bariton (Roma 1876 - New York 1950). Eşine az rastlanır zarafette bir yorumcuydu. Sanat yaşamı boyunca bariton olarak 88 ayrı rol yorumladı. ABD'ye yerleşen sanatçı çok sayıda operanın *(Adriana Lecouvreur, Siberia, Madame Butterfly, Goyescas, Gianni Schichi)* ilk temsilinde oynadı. 1947'de jübilesini sahnede kutladı.

DE LUCİA (Fernando), italyan tenor (Napoli 1860 - *ay. y.* 1925). Bel canto geleneğine bağlı kalan sanatçı Rossini'nin ve Wagner'in operalarını başarıyla yorumladı. Genç italyan bestecilerin *L'Amico Fritz* gibi çok sayıda yapıtının ilk temsilinde oynadı. Aralarındaki rekabet yüzünden Caruso Napoli'den ayrılmak zorunda kaldı.

DELV ya da **DELVE** a. (ar. *delv, delve*). *Esk.* Kova.
—Esk. astron. Kova burcu.

DELVAUX (Laurent), flaman heykelci (Gent 1696 - Nivelles 1778). Londra'ya gitti (1717) ve Westminster manastırı'nda Scheemaeckers ile birlikte çalıştı; bir süre İtalya'da kaldıktan sonra (1727-1733) Brüksel sarayı'nın heykelcisi olarak Flandre'a döndü (1734). Üslubu önce barokken (Gent'teki Sint-Baafskathedraal'in kürsüsü, Nivelles'deki piskoposluk kürsüsü), Brüksel'de Charles de Lorraine'in sarayının süslemesinde yalınlaştı.

DELVAUX (Paul), belçikalı ressam (Antheit, Liège vilayeti, 1897). 1920-1924 arası Brüksel Akademisi'ne devam etti (kendisi de 1950-1962 arası burada ders verecektir). Resim çalışmalarına bir çeşit izlenimci gerçekçilik anlayışıyla başladı. 1930-1934 yıllarında yaptığı tualler flaman anlatımcılığının etkisini yansıtırlar. 1935'ten başlayarak De Chirico'nun ve Magritte'in etkisi altında, kendine özgü bir evren oluşturdu. Eluard'ın dostu ve Minotaure dergisini çıkaranlardan biri olan Delvaux, gerçeküstücü sergilere katıldı (Paris ve Amsterdam 1938, Mexico 1940, Paris 1965). Delvaux'nun gerçeküstücülük tanımı olan "...konuya yeniden dönülmesi, ama garip ve mantık dışı bir açıdan işlenen bir konuya" onun tüm yapıtlarında kendini gösterir. Delvaux'nun resimlerindeki yunan tapınakları ve floransa bahçeleri, zaman-ötesi çıplakların ve ciddi giyimli kişilerin dolaştığı klasik mimari perspektifler oluşturur. Delvaux'nun büyük bir hayranlık duyduğu Jules Verne, *Ayın evreleri No.1* (1939) adlı resim dizisinden başlayarak, yapıtlarında figürlerden biridir. Çıplakları, balmumu figürleri ve XVI. yy.'ın maniyerizmini çağrıştırır (*Denizkızları kasabası*, 1942, Art Institute, Chicago). Delvaux'nun resimlerindeki saçmalığın ardında XX. yy.'ın bütün sıkıntıları ve mutsuzlukları gizlenir: 1940'larda Belçikalılar'ın toplu göçü (*Kaygılı kent*, 1941, özel kol.), işgal (*Tutsak kadın*, 1942, M ve Mme P. Matisse kol., New York) vb. Ressamın tema yelpazesinde, iskeletler 1941'den, trenlerse 1954-56'dan başlayarak görünür (*Akşam trenleri*, 1957, Brüksel müzeleri). Eşit şekilde aydınlatılmış, hem saf, hem de saplantıya dönüşen bu çıplaklar, bu az çok röntgenci bilginler, ıssız garlar, sanki sürekli bir *memento mori* (ölümü hatırla) oluşturur. 70'li yıllar boyunca uzun süre Delvaux'nun paletinde yer alan gri ve karmen kırmızılarından kaynaklanan uyum, yerini mavi tonlar yelpazesine bırakmış, böylelikle de bu zaman dışı dünyaya inanılmaz bir huzur gelmiştir.

DELVAUX (André), belçikalı film yönetmeni (Heverlee, Louvain yakınında, 1926). Hukuk ve germen filolojisi doktoru; Schaerbeek'teki Athénée-Royal'de hollanda edebiyatı profesörlüğü yaptı. Sinemaya *Forges* (J. Brismée ve Bettendorf ile birlikte, 1955) adlı kısa belgesel filmle başladı. Daha sonra televizyon için Fellini ve J. Rouch üzerine programlar hazırladı. Ardından, konulu kısa filmi *le Temps des écoliers* (1962) ve ilk konulu uzun filmi *l'Homme au crâne rasé* (1965) geldi. Sonraki yapıtları: *Un soir, un train* (1968), *Rendez-vous à Bray* (1971; o yılın Louis-Delluc ödülü), *Belle* (1972); *Femme entre chien et loup* (1978), *Benvenuta* (1983), *Babel Opera* (1985).

DELVAUXİT a. (belçikalı kimyacı J. *Delvaux*'nun adından). Miner. Doğal hidratlı demir fosfat.

DELVE → DELV.

DELVİG (Anton Antonoviç), rus şair (Moskova 1798 - Petersburg 1831). Tsarskoye Selo lisesi'nde Puşkin ile birlikte okudular ve yaşamları boyunca çok yakın dost kaldılar. Bir edebiyat yıllığı (*Severnıye Cvetıy*, 1825-1830), daha sonra da, ölünceye kadar sürdüreceği Literaturnaja Gazeta'yı (Edebiyat gazetesi) çıkardı. Uzun bir unutulma döneminin ardından 1920'de yeniden yıldızı parladı. İdilleri en önemli yapıtlarıdır. Halk ezgilerinden ya da Antikçağ'dan esinlenen şiirleri, ustalıkla işlenmiş olmalarına rağmen, tazelik ve doğallıklarını yitirmemiştir.

DELVİGNE (Henri Gustave), fransız mühendis (Hamburg 1798 - Toulon 1876), adını taşıyan takviyeli mermili karabinayı ve daha birçok silah icat etti.

DELVİNA → DELVİNË

DELVİNCOURT (Claude), fransız besteci (Paris 1888 - Orbetello, İtalya, 1954). Boellmann, Busser, Caussade ve Widor'un öğrencisi. 1913'te Roma büyük ödülü'nü kazandı. Versailles (1931-41) ve Paris (1941-54) konservatuvarlarını yönetti, bu okullarda öğretime modern bir anlayış getirdi. Ravel'in çizgisini sürdüren yapıtlarında, ortaçağ müziğiyle fransız şansonlarının etkileri görülür. Başlıca yapıtları: *la Femme à barbe* (opera buffa, Versailles, 1938), *Lucifer* (mister, Paris, 1848), *l'Offrande à Siva* (koregrafik senfoni, 1926), iki orkestra süiti: *le Bal vénitien* (1931) ve *Pamir* (1935), oda müziği yapıtları (keman ve piyano sonatı, 1919), piyano için *Boccaceries* (1922).

DELVİNË ya da **DELVİNA**, Arnavutluk'un güneyinde kent, Gjirokastër'in G.-B.'sında; 6 400 nüf. Şarapçılık. Zeytincilik.

DEL VİRGİLİO (Giovanni), italyan yazar (Bologna XIII. yy. sonu - 1327'ye doğr.). Dante'ye, başyapıtını latince kaleme alması için yazdığı iki latince eglogla (1319-1321) tanınır.

DEM a. (fars. *dem*). *Esk.* **1.** Nefes, soluk: *Dem-i vâpesin* (son nefes). **—2.** İçki, şarap. **—3.** An, vakit, zaman: *"Bin ömre firâkınla geçen bir demi vermek"* (Naili-i Kadim, XVII. yy.). **—4.** Bir solukta içilebilen miktar; yudum. **—5.** *Dem çekmek*, sözkonusu kuşlarsa, tatlı, güzel ezgiler çıkarmak; insansa, içki içmek. || *Dem sürmek*, yaşamını zevkli, neşeli bir biçimde geçirmek. || *Bir şeyden dem vurmak*, bir konudan gelişigüzel söz etmek. **—6.** *Dem-â-dem*, her zaman, sık sık: *"Ömründe mey-i sâfdan ayrılma sakın / İstersen eğer zevki demâdem kılmak"* (Y. K. Beyatlı). || *Dem-be-dem*, sürekli, daima: *"Bir tahassürle dem-be-dem dönerek / Eylemek cebhe-yi hayata nazar!"* (Cenap Şahabettin). || *Dem-beste*, nefesi tutulmuş, söyleyecek söz bulamayan: *"Dururdu rindler dembeste ney dembeste vecdinden"* (Y. K. Beyatlı). || *Dem-güzar*, vakit geçiren, yaşayan: *"Cariyeleriyle demgüzar oluyordu"* (E. E. Talu). || *Dem-saz*, arkadaş, sırdaş, dost: *"Demsâz olub da nağme-i nây ü rebâb ile"* (Y. K. Beyatlı). || *Dem-i bahar*, doğava can veren ılık bahar rüzgârı. || *Dem-i cıvani*, gençlik çağı.
—Müz. *Dem sesleri*, neyin en pes sekizlideki sesleri. || *Dem tutmak*, türk müziğinde, yaylı ya da üflemeli çalgı çalan bir müzikçi sözkonusuysa, bir ses ya da çalgı doğaçlamasına, aralıklı ya da aralıksız olarak, makamın güçlüsü ya da durağıyla eşlik etmek.
—ANSİKL. Ed. *Dem-i İsa.* Divan şiirinde İsa'nın nefesiyle ölülere can vermesi gibi sevgilinin de dudağıyla âşığa can verdiği anlatılır. Yeryüzüne kıştan sonra yeniden canlılık kazandıran bahar yeli de İsa'nın nefesine benzetilir: *Câzû gözü öldürdüğünü etmeğe ihyâ / İsi demidir la'l-i güher-zâsı Ali'nin* (Cadı gözünün öldürdüğünü diriltmede Ali'nin cevher dudağı İsa'nın nefesi gibidir) [Ahmet Paşa]. Bu anlamda *İsi dem*, *İsi nefes* sözcükleri de kullanılır.
—Tasav. Sufiler bu zaman parçası dışında kalan *geçmiş* ve *gelecek* ile ilgilenmez, kendilerinin bu zaman parçasının ürünü (oğlu) olduklarını öne sürerler. Bu yüzden sufilere *İbn ül-vakt* (zamanın, vaktin oğlu) da denilir. Yalnızca yaşanılan ana önem verilmesinin gerektiğini savunurlar. Özetle, dünü ve yarını düşünmez, yalnızca içinde yaşamakta oldukları an ile ilgilenirler.

DEM a. (fars. *dem*, öncekiyle eş kökenli). Hazırlanan çayın renkçe, kokuca ve tatça aldığı durum; demlenmiş çayın kendisi: *Çay, henüz demini almadı, biraz bekleyeceksiniz. Rengi çok açık, biraz daha dem koyar mısınız?*

DEM a. (ar. *demm*). *Esk.* **1.** Kan: *Halis-üd-dem* (safkan, soylu). **—2.** *Dem dökmek*, kadın sözkonusuysa, âdet döneminde çok kan yitirmek.
—Esk. anat. *Dem-i musaffar*, içine safra karışmış kan. || *Dem-i şiryani*, atardamar kanı.
—Esk. bot. *Dem-i zehre*, kırmızı, sarı çiçek açan zehirli ot. || *Dem-ül-ahaveyn*, *dem-üs-suban*, kardeşkanı adı verilen ot.
—Kur. tar. *Dem resmi*, Osmanlı devletinde büyük kent ve ilçelerde kesilen hayvanlardan alınan bir tür vergi. (Kasap dükkânlarında ve mezbahalarda kesilen hayvanlar üzerinden dem resmi dışında ayrıca *zephiye*, *balta*, *serçin* ve *derçin* resmi adı altında çeşitli vergiler alınırdı. Tanzimat'tan sonra bu vergilerin tümü *zephiye resmi* adı altında birleştirildi.)

DEM a. (ar. *dem*ᶜ). *Esk.* Gözyaşı.

DEM a. *Yörs.* Dokmc. Bazı yörelerde tarak'a verilen ad.

-DEM → -DAM.

DEMA a. (ar. *dem*ᶜ*a*). *Esk.* **1.** Bir damla gözyaşı: *"Düşen her dem'a-i mevhûme ecfân-ı sefîdinden"* (Tevfik Fikret). **—2.** *Dema-rîz*, ağlayan.

DEMADES, atinalı siyaset adamı ve hatip (İ.Ö. 384'e doğr. - 320'ye doğr.). Khaironeia'da Philippos tarafından esir alındı (İ.Ö. 338), onun hizmetine girdi ve barış görüşmeleri yapmak üzere Attike'ye gönderildi. Atina'ya yerleşerek Makedonya partisi'nin önderlerinden biri oldu. 335'te Thebai'nin düşmesinden sonra, İs-

Lauros-Giraudon

Paul Delvaux
la Visite **(1939)**
özel kol; Paris

DE LUCA (Giuseppe), italyan bariton (Roma 1876 - New York 1950). Eşine az rastlanır zarafette bir yorumcuydu. Sanat yaşamı boyunca bariton olarak 88 ayrı rol yorumladı. ABD'ye yerleşen sanatçı çok sayıda operanın *(Adriana Lecouvreur, Siberia, Madame Butterfly, Goyescas, Gianni Schichi)* ilk temsilinde oynadı. 1947'de jübilesini sahnede kutladı.

DE LUCİA (Fernando), italyan tenor (Napoli 1860 - *ay. y.* 1925). Bel canto geleneğine bağlı kalan sanatçı Rossini'nin ve Wagner'in operalarını başarıyla yorumladı. Genç italyan bestecilerin *L'Amico Fritz* gibi çok sayıda yapıtının ilk temsilinde oynadı. Aralarındaki rekabet yüzünden Caruso Napoli'den ayrılmak zorunda kaldı.

DELV ya da **DELVE** a. (ar. *delv, delve*). *Esk.* Kova.
—Esk. astron. Kova burcu.

DELVAUX (Laurent), flaman heykelci (Gent 1696 - Nivelles 1778). Londra'ya gitti (1717) ve Westminster manastırı'nda Scheemaeckers ile birlikte çalıştı; bir süre İtalya'da kaldıktan sonra (1727-1733) Brüksel sarayı'nın heykelcisi olarak Flandre'a döndü (1734). Üslubu önce barokken (Gent'teki Sint-Baafskathedraal'in kürsüsü, Nivelles'deki piskoposluk kürsüsü), Brüksel'de Charles de Lorraine'in sarayının süslemesinde yalınlaştı.

DELVAUX (Paul), belçikalı ressam (Antheit, Liège vilayeti, 1897). 1920-1924 arası Brüksel Akademisi'ne devam etti (kendisi de 1950-1962 arası burada ders verecektir). Resim çalışmalarına bir çeşit izlenimci gerçekçilik anlayışıyla başladı. 1930-1934 yıllarında yaptığı tualler flaman anlatımcılığının etkisini yansıtırlar. 1935'ten başlayarak De Chirico'nun ve Magritte'in etkisi altında, kendine özgü bir evren oluşturdu. Eluard'ın dostu ve Minotaure dergisini çıkaranlardan biri olan Delvaux, gerçeküstücü sergilere katıldı (Paris ve Amsterdam 1938, Mexico 1940, Paris 1965). Delvaux'nun gerçeküstücülük tanımı olan "...konuya yeniden dönülmesi, ama garip ve mantık dışı bir açıdan işlenen bir konuya" onun tüm yapıtlarında kendini gösterir. Delvaux'nun resimlerindeki yunan tapınakları ve floransa bahçeleri, zaman-ötesi çıplakların ve ciddi giyimli kişilerin dolaştığı klasik mimari perspektifler oluşturur. Delvaux'nun büyük bir hayranlık duyduğu Jules Verne, *Ayın evreleri No.1* (1939) adlı resim dizisinden başlayarak, yapıtlarında figürlerden biridir. Çıplakları, balmumu figürleri ve XVI. yy.'ın maniyerizmini çağrıştırır (*Denizkızları kasabası*, 1942, Art Institute, Chicago). Delvaux'nun resimlerindeki saçmalığın ardında XX. yy.'ın bütün sıkıntıları ve mutsuzlukları gizlenir: 1940'larda Belçikalılar'ın toplu göçü (*Kaygılı kent*, 1941, özel kol.), işgal (*Tutsak kadın*, 1942, M ve Mme P. Matisse kol., New York) vb. Ressamın tema yelpazesinde, iskeletler 1941'den, trenlerse 1954-56'dan başlayarak görünür (*Akşam trenleri*, 1957, Brüksel müzeleri). Eşit şekilde aydınlatılmış, hem saf, hem de saplantıya dönüşen bu çıplaklar, bu az çok röntgenci bilginler, ıssız garlar, sanki sürekli bir *memento mori* (ölümü hatırla) oluşturur. 70'li yıllar boyunca uzun süre Delvaux'nun paletinde yer alan gri ve karmen kırmızılarından kaynaklanan uyum, yerini mavi tonlar yelpazesine bırakmış, böylelikle de bu zaman dışı dünyaya inanılmaz bir huzur gelmiştir.

DELVAUX (André), belçikalı film yönetmeni (Heverlee, Louvain yakınında, 1926). Hukuk ve germen filolojisi doktoru; Schaerbeek'teki Athénée-Royal'de hollanda edebiyatı profesörlüğü yaptı. Sinemaya *Forges* (J. Brismée ve Bettendort ile birlikte, 1955) adlı kısa belgesel filmle başladı. Daha sonra televizyon için Fellini ve J. Rouch üzerine programlar hazırladı. Ardından, konulu kısa filmi *le Temps des écoliers* (1962) ve ilk konulu uzun filmi *l'Homme au crâne rasé* (1965) geldi. Sonraki yapıtları: *Un soir, un train* (1968), *Rendez-vous à Bray* (1971; o yılın Louis -Delluc ödülü), *Belle* (1972); *Femme entre chien et loup* (1978), *Benvenuta* (1983), *Babel Opera* (1985).

DELVAUXİT a. (belçikalı kimyacı J. *Delvaux*'nun adından). Miner. Doğal hidratlı demir fosfat.

DELVE → DELV.

DELVİG (Anton Antonoviç), rus şair (Moskova 1798 - Petersburg 1831). Tsarskoye Selo lisesi'nde Puşkin ile birlikte okudular ve yaşamları boyunca çok yakın dost kaldılar. Bir edebiyat yıllığı (*Severnıye Cvetıy*, 1825-1830), daha sonra da, ölünceye kadar sürdüreceği Literaturnaja Gazeta'yı (Edebiyat gazetesi) çıkardı. Uzun bir unutulma döneminin ardından 1920'de yeniden yıldızı parladı. İdilleri en önemli yapıtlarıdır. Halk ezgilerinden ya da Antikçağ'dan esinlenen şiirleri, ustalıkla işlenmiş olmalarına rağmen, tazelik ve doğallıklarını yitirmemiştir.

DELVİGNE (Henri Gustave), fransız mühendis (Hamburg 1798 - Toulon 1876), adını taşıyan takviyeli mermili karabinayı ve daha birçok silah icat etti.

DELVİNA → DELVİNE

DELVİNCOURT (Claude), fransız besteci (Paris 1888 - Orbetello, İtalya, 1954). Boëllmann, Busser, Caussade ve Widor'un öğrencisi. 1913'te Roma büyük ödülü'nü kazandı. Versailles (1931-41) ve Paris (1941-54) konservatuvarlarını yönetti, bu okullarda öğretime modern bir anlayış getirdi. Ravel'in çizgisini sürdüren yapıtlarında, ortaçağ müziğiyle fransız şansonlarının etkileri görülür. Başlıca yapıtları: *la Femme à barbe* (opera buffa, Versailles, 1938), *Lucifer* (mister, Paris, 1848), *l'Offrande à Siva* (koregrafik senfoni, 1926), iki orkestra süiti: *le Bal vénitien* (1931) ve *Pamir* (1935), oda müziği yapıtları (keman ve piyano sonatı, 1919), piyano için *Boccaceries* (1922).

DELVİNE ya da **DELVİNA,** Arnavutluk'un güneyinde kent, Gjirokastër'in G.-B.'sında; 6 400 nüf. Şarapçılık. Zeytincilik.

DEL VİRGİLİO (Giovanni), italyan yazar (Bologna XIII. yy. sonu - 1327'ye doğr.). Dante'ye, başyapıtını latince kaleme alması için yazdığı iki latince eglogla (1319-1321) tanınır.

DEM a. (fars. *dem*). *Esk.* **1.** Nefes, soluk: *Dem-i vâpesin* (son nefes). **—2.** İçki, şarap. **—3.** An, vakit, zaman: *"Bin ömre firâkınla geçen bir demi vermek"* (Naili-i Kadim, XVII. yy.). **—4.** Bir solukta içilebilen miktar; yudum. **—5.** *Dem çekmek*, sözkonusu kuşlarsa, tatlı, güzel ezgiler çıkarmak; insansa, içki içmek. ‖ *Dem sürmek*, yaşamını zevkli, neşeli bir biçimde geçirmek. ‖ *Bir şeyden dem vurmak*, bir konudan gelişigüzel söz etmek. **—6.** *Dem-â-dem*, her zaman, sık sık: *"Ömründe mey-i sâfdan ayrılma sakın / İstersen eğer zevki demâdem kılmak"* (Y. K. Beyatlı). ‖ *Dem-be-dem*, sürekli, daima: *"Bir tahassürle dem-be-dem dönerek / Eylemek cebhe-yi hayata nazar!"* (Cenap Şahabettin). ‖ *Dem-beste*, nefesi tutulmuş, söyleyecek söz bulamayan: *"Dururdu rindler dembeste ney dembeste vecdinden"* (Y. K. Beyatlı). ‖ *Dem-güzar*, vakit geçiren, yaşayan: *"Cariyeleriyle demgüzar oluyordu"* (E. E. Talu). ‖ *Dem-saz*, arkadaş, sırdaş, dost: *"Demsâz olub da nağme-i nây ü rebâb ile"* (Y. K. Beyatlı). ‖ *Dem-i bahar*, doğava can veren ılık bahar rüzgârı. ‖ *Dem-i civani*, gençlik çağı.
—Müz. *Dem sesleri*, neyin en pes sekizlideki sesleri. ‖ *Dem tutmak*, türk müziğinde, yaylı ya da üflemeli çalgı çalan bir müzikçi sözkonusuysa, bir ses ya da çalgı doğaçlamasına, aralıklı ya da aralıksız olarak, makamın güçlüsü ya da durağıyla eşlik etmek.
—ANSİKL. Ed. *Dem-i İsa*. Divan şiirinde İsa'nın nefesiyle ölülere can vermesi gibi sevgilinin de dudağıyla âşığa can verdiği anlatılır. Yeryüzüne kıştan sonra yeniden canlılık kazandıran bahar yeli de İsa' nın nefesine benzetilir: *Câzû gözü öldürdüğünü etmeğe ihyâ / İsi demidir la'l-i güher-zâsı Ali'nin* (Cadı gözünün öldürdüğünü diriltmede Ali'nin cevher dudağı İsa'nın nefesi gibidir) [Ahmet Paşa]. Bu anlamda *İsi dem, İsi nefes* sözcükleri de kullanılır.
—Tasav. Sufiler bu zaman parçası dışında kalan *geçmiş* ve *gelecek* ile ilgilenmez, kendilerinin bu zaman parçasının ürünü (oğlu) olduklarını öne sürerler. Bu yüzden sufilere *İbn ül-vakt* (zamanın, vaktin oğlu) da denilir. Yalnızca yaşanılan ana önem verilmesinin gerektiğini savunurlar. Özetle, dünü ve yarını düşünmez, yalnızca içinde yaşamakta oldukları an ile ilgilenirler.

DEM a. (fars. *dem*, öncekiyle eş kökenli). Hazırlanan çayın renkçe, kokuca ve tatça aldığı durum; demlenmiş çayın kendisi: *Çay, henüz demini almadı, biraz bekleyeceksiniz. Rengi çok açık, biraz daha dem koyar mısınız?*

DEM a. (ar. *demm*). *Esk.* **1.** Kan: *Halis -üd-dem* (safkan, soylu). **—2.** *Dem dökmek*, kadın sözkonusuysa, âdet döneminde çok kan yitirmek.
—Esk. anat. *Dem-i musaffar*, içine safra karışmış kan. ‖ *Dem-i şiryani*, atardamar kanı.
—Esk. bot. *Dem-i zehre*, kırmızı, sarı çiçek açan zehirli ot. ‖ *Dem-ül-ahaveyn, dem-üs-suban*, kardeşkanı adı verilen ot.
—Kur. tar. *Dem resmi*, Osmanlı devletinde büyük kent ve ilçelerde kesilen hayvanlardan alınan bir tür vergi. (Kasap dükkânlarında ve mezbahalarda kesilen hayvanlar üzerinden dem resmi dışında ayrıca *zephiye, balta, serçin* ve *derçin* resmi adı altında çeşitli vergiler alınırdı. Tanzimat'tan sonra bu vergilerin tümü *zephiye resmi* adı altında birleştirildi.)

DEM a. (ar. *dem*ᶜ). *Esk.* Gözyaşı.

DEM a. *Yörs.* Dokmc. Bazı yörelerde tarak*a verilen ad.

-DEM → -DAM.

DEMA a. (ar. *dem*ᶜ*a*). *Esk.* **1.** Bir damla gözyaşı: *"Düşen her dem'a-i mevhûme ecfân-ı sefîdinden"* (Tevfik Fikret). **—2.** *Dema-rîz*, ağlayan.

DEMADES, atinalı siyaset adamı ve hatip (İ.Ö. 384'e doğr. - 320'ye doğr.). Khaironeia'da Philippos tarafından esir alındı (İ.Ö. 338), onun hizmetine girdi ve barış görüşmeleri yapmak üzere Attike'ye gönderildi. Atina'ya yerleşerek Makedonya partisi'nin önderlerinden biri oldu. 335'te Thebai'nin düşmesinden sonra, İs-

Lauros-Giraudon

Paul Delvaux
la Visite (1939)
özel kol; Paris

sin? Yerim doldurulmaz demiyor. Ona aptal diyorlar. **—6.** *Bir şey demek,* onu istemek, aramak: *Sevgi dedim bulamadım, dostluk dedim bulamadım. Huzur dersen orada, uygarlık dersen orada.* **—7.** Gelmek, ulaşmak: *Bu ülkede gençler yaşları on altı, on yedi deyince ailelerinden ayrılırlar.* **—8.** Olumsuz biçimiyle karşıt ya da yakın anlamlı sözcüklerle kullanıldığında, koşullara aldırmamak, bir işi her türlü koşulda yapmak: *Sıcak demez soğuk demez denize girerdi. Kar kış demeden yola koyulduk.* **—9.** *Bir şeyi demek istemek,* sözleriyle, davranışlarıyla herhangi bir şeyi ifade etmek, bildirmek, belirtmek istemek: *Ne demek istediğini anlamadım. Bu hareketiyle ne demek istedi acaba?* || *Demek ki, demek oluyor ki,* öyleyse, şu halde: *Demek ki bu işte çok para var.* || *Dediği çıkmak,* söylediği gerçekleşmek, doğru olmak. || *Dediği dedik,* "söylediğinden dönmeyen, direngen" anlamında kullanılır. || *Dediğim dedik, öttürdüğüm düdük,* bir kimsenin söylediği sözde direnip başkalarına kulak asmadığını vurgulamak için söylenir. || *Dediğin,* "o adla anılan" anlamında söylenir: *Para dediğin nedir ki, herkes kazanır.* || *Dediğinden dışarı çıkmak,* bir kimsenin söylediklerine uymamak. || *(Birinin) dediğine gelmek,* bir kimsenin, herhangi bir konudaki düşüncesini başlangıçta doğru bulmazken, sonradan onun doğru olduğunu kabul etmek: *Önce karşı çıktılar, ama sonunda benim dediğime geldiler.* || *Dedi mi,* "tam vaktinde, zamanında" anlamında kullanılır: *Saat altı dedi mi babası evde olurdu.* || *Deme!,* "doğru mu", "yok canım" anlamında şaşma belirtir. || *Deme gitsin,* "anlatılacak gibi değil" anlamında kullanılır: *O gece öylesine eğlendik ki deme gitsin.* || *Demediğini bırakmamak, koymamak,* bir kimse için çok ağır kırıcı sözler söylemek: *Herkesin içinde bana demediğini bırakmadı.* || *Demem o deme değil* → DEME. || *Demeye getirmek,* bir şeyi dolaylı biçimde söylemek: *Bu sözlerle bizde gerçek anlamda romancı yok demeye getiriyor.* || *Demeye kalmadan,* hemen aynı anda: *Şimdi gelir demeye kalmadan uzaktan gözüktü.* || *Der demez,* hemen o sırada. || *Der oğlu der,* bir şeyin aralıksız olarak yinelendiğini belirtmek için söylenir. || *Deyip de geçmek,* önemsememek. || *Deyip de geçmemek,* önemsemek: *Gecekondu deyip de geçmeyin, kaça mal olduğunu düşünmek gerek.*

—Ed. *Dedim dedi,* âşıkla sevgilisinin karşılıklı soru ve yanıtlarını sıralayan şiirlerde kullanılan bir söz kalıbı. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ **dedirmek** ya da **dedirtmek** ettirg. f. **1.** *Bir kimseye bir şey dedirmek, dedirtmek,* onu, bir sözü, bir yargıyı demek zorunda bırakmak; söylemesini sağlamak: *Israrlarıyla sonunda ona evet dedirtti.* **—2.** *(Kendisine, bir kimseye) bir şey dedirmek, dedirtmek,* kendisi ya da bir başkası hakkında olumsuz bir yargı verilmesine neden olmak, meydan vermek: *Ben kendime aptal dedirtmem.*

◆ **denmek** ya da **denilmek** edilg. f. **1.** *ad + denmek, denilmek,* bir açıklamayı, mahlası belirtmek için bir başka ada bağlı olarak kullanılır; ad verilmek: *Bazı yörelerde sığırcığa çoğurcuk denir. Avcı Mehmet de denilen IV. Mehmet.* **—2.** *(Bir dilde) denmek, denmemek,* bir sözcük, bir deyim sözkonusuysa, dilbilimsel, dilbilgisel ölçütlere göre kullanılmak, kullanılmamak: *Türkçede "arabaya binmek" yerine "araba almak" denmez. Yalnış denilmez, yanlış denilir.* **—3.** Söylenilmek, sözü edilmek: *Ona denildiğine göre hemen dönmen gerekiyormuş.* **—4.** *Bir şeye bir şey demek,* onun hakkında o yargıya varılmak: *Bu yaptığına ahlaksızlık denir.*

—ANSİKL. *Dedim dedi* kalıbıyla söylenmiş en ünlü koşma, Erzurumlu Emrah'ındır (XIX. yy.): *Dedim Emrah nendir. dedi kulumdur / Dedim satar mısın söyledi yok yok.* Ancak XVII. yy. şairi Tameşvarlı Âşık Hasan *(Dedim Garip Hasan dedi gülümdür / Dedim sarmaşalım dedi ki yok yok)* ile gene o yy.'da yaşamış Kul Nesimi'nin *(Dedim Nesimi şah dedi kulumdur / Dedim satar mısın söyledi yok yok)* koşmalarının karıştırılarak Emrah'a mal edildiği ileri sürülmüştür. Emrah'ın aynı kalıba dayanan başka bir koşması vardır: *Dedim dilber niçin sararıp soldun / Dedi çekticeğim dil yarasıdır.* Divan şiirinde de kullanılmış olan *"dedim dedi"* kalıbıyla Fuzuli'nin yazdığı ünlü musammat ise (*Bunlar nedir ne dürr-i Aden'dir dedim dedi / Epsem Fuzuli eşk-i revanındurur senin* [Bunlar nedir, ne biçim Aden incileridir dedim. Sessiz Fuzuli onlar senin akan gözyaşlarındır dedi]), çağdaşı Habibi'nin şiirine (*Bir zerre gördüm anda dehendir dedim dedi / Bu söz yakın Habibi gümanın durur senin* [Bir zerre gördüm ona sevgilinin ağzıdır dedim. Bu söz doğrusu Habibi senin kuruntundur dedi]) naziredir.

DEMEK bağ. Cümle başında ya da sonunda bir yargıyı, bir saptamayı kesinler: *Demek dönmeyeceksin. Demek onu sevmiyormuşsunuz. Demek durumun kötü. Bana bunu da yapacaktın demek.*

DEMELİ sıf. ve a. Ed. Halk edebiyatında birbirine karşıt nitelikleri olan canlı ya da cansız varlıkları konuşturan destan ve şiir için kullanılır.

—ANSİKL. Demeli şiirlerde örneğin yer ile gök, kız ile gelin, yaz ile kış, evli ile bekâr vb. karşıtlıkları işlenir. Savaşları konu edinen demeli destanlarda, iki ordunun komutanı konuşturulur. Bu tür şiirler "yer der ki", "gök der kı" gibi sözlerle başlayan dörtlüklerden oluşur. Demeli şiirler divan edebiyatındaki münazara*lara benzetilebilir.

Demelin forsepsi, paralel iki sapı olan ve şeritlerle çekme yapan forseps.

DEMENDE sıf. (fars. *demiden,* üflemek' ten *demende*). *Esk.* **1.** Üfleyen. **—2.** Kükreyip saldıran.

DEMERARA, Guyana'da ırmak, Georgetown'da Atlas okyanusu'na dökülür; yaklş. 350 km.

DEMESMEKERİT a. (fr. *demesmaekérite*). Miner. Kurşun ve bakır uranil-selenit; triklinik sistemde yer alır.

DEMET a. (yun. *demation*'dan). **1.** Uzunlamasına bir araya getirilmiş ve birbirine bağlanmış deste: *Bir demet tel.* **—2.** Bitki ya da çiçek tomarı: *Çiçek demeti. Bir demet maydanoz.*

—Ask. *Demet atışı,* batarya toplarının atış planlarının tümü. (Demet atışı, topların tam bir gözetim altında olmaması ya da atış planlarının, bataryanın önünde ya da arkasında bulunan bir noktaya yöneltilmesi sonucu, *paralel* demet, *açık* demet, *kapalı* demet biçiminde üçe ayrılır.)

—Balist. Havan mermisinin patlamasından doğan parçalar kümesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || Özdeş barut hakkı ve nişan alma koşullarında bir topla yapılmış atışlarda, dağılma yüzünden mermilerin izlediği farklı mermi yollarından oluşan küme.

—Bilş. Sonradan tek parça halinde işlenecek sonlu işler kümesi. || *Program demeti,* bir bilgisayarda bir problemler kümesinin çözümünü karşılayacak bir uygulamayı ardışık yürütülmeleriyle sağlayan programlar kümesi.

—Bot. *İletim demeti,* üstün yapılı bitkilerde damarlardan ya da liflerden oluşan ve sıvıların dolaşmasına ya da bitkiye desteklik etmeye yarayan kordonların her biri. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Sürgün demeti,* yan dallanmaları dipten başlayan ve böylece sık ve dikey pek çok daldan oluşan bitki (buğdaygiller).

—Dokubil. Organların yüzeyinde ya da içinde görülebilen, genellikle bağdokusu kökenli oluşum. (Bir çeşit direnme ya da birleştirme ağı oluşturan lif demetlerinden yapılıdır.)

—Dy. Aynı hat üzerinde ve aynı yönde seyreden, birbirine yakın saatlerde hareket etmiş trenlerin oluşturduğu grup. || *Yol demeti,* birbirine hemen hemen koşut olarak dizilmiş ve makaslarla uçlarından birleştirilmiş demiryolu grubu.

—El sant. *Demet iğnesi,* ortasından bağlanmış ekin demeti biçiminde bir işleme. (İşlenecek yere çok az arayla üç atkı atılıp bunları enlemesine sarılan iplikle tam ortasından sararak yapılır. Daha çok çocuk giyim eşyalarını süslemede kullanılır. Başka basit işlemelerle birlikte de uygulanabilir.)

—Elektrotekn. *İletken demeti,* döner bir makinede, aynı oluğa yerleştirilen, aynı bobine ait iletkenler kümesi.

—Fişekç. Çok sayıda fişek bombası ya da şenlik fişeğinin aynı anda ateşlenişi. || Piroteknik bir karışım doldurulmuş 2-4 cm çapında karton bir tüpten oluşan ve renkli kıvılcımlar saçarak yanan fişek.

—Geom. Bir λ parametresiyle indislenmiş, cebirsel eğriler (ya da yüzeyler) ailesi; λ, çoğu kez izdüşümsel düzlemde (ya da uzayda), R'yi ya da bunun sonlu ya da sonlu olmayan parçalarından birini betimler. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Doğrusal demet,* birinci dereceden genel denklemlerinden biri λ ya bağlı olan eğriler ya da yüzeyler demeti. || *Noktasal* ya da *teğetsel demet,* denklemi, noktasal ya da teğetsel koordinatlarda verilen demet.

—Isıbil. *Boru demeti,* bir buhar kazanının, bir kondansörün ya da herhangi bir ısı değiştiricisinin, genellikle iki boru aynasına makinetolanmış koşut boru kümesinden oluşan bölümü.

—Kur. tar. *Demet usulü,* hububattan aşar almada uygulanan yöntemlerden birine verilen ad. (Aşar toplamada *dane usulü* ile birlikte uygulanan yöntemlerdendi. Buna göre, harman yapılmadan önce demet durumundaki ekinler sayılarak vergisi hesaplanır, köylülere harman yaptırılarak aşarı ayrılırdı.)

—Mat. çözlm. X *tabanlı* $\mathcal{F}$ *demeti,* X in kapsadığı bir açık üzerinde tanımlı sürekli uygulamaların kümesi (U açığına ilişkin uygulamaların kümesi $\mathcal{F}_U$ ile gösterilir); bu küme şu iki koşulu gerçekler:

1. $U'' \subset U' \subset U$ ve $s \in \mathcal{F}_U$ ise,
$$s/U'' = (s/U')/U''$$
dir;

2. birleşme koşulu:
$$U = \bigcup_{i \in I} U_i,\ \forall_i s_i \in \mathcal{F}_{U_i} \text{ ve } \forall (i, j) \text{ ise},$$
$$s_i/U_i \cap U_j = s_j/U_i \cap U_j$$

dir, $\forall i,\ s/U_i = s_i$ olacak biçimde tek bir $s \in \mathcal{F}_U$ vardır.

—Mim. Gotik dönemde, ağırlık kulelerinin ve kuleciklerin en ucunda bulunan tepe tomurcuğu biçiminde tepelik. || *Demet sütun,* DESTE* AYAK'ın eşanlamlısı.

—Nöroanat. *Sinir demeti,* aynı yerden çıkan ve aynı yöne giden paralel sinir liflerinin toplamı. (Sağ ve sol benzer yapıları birleştiren demete *birleşek* ve bakışım düzlemini geçen demete *çapraz* denir.)

—Nük. müh. *Yakıt demeti,* bir nükleer reaktör kalbinin yükleme birimini oluşturan ve yakıt öğeleri içeren bütün. (1 300 MW'lık basınçlı su ile çalışan bir reaktör kalbinde 193 yakıt demeti bulunur ve her biri çubuk adı verilen 264 yakıt öğesi içerir.) [Eşanl. YAKIT TOPLULUĞU.]

—Opt. *Işık demeti,* aynı noktadan, kimi zaman aynı cisimden çıkan ve uygun bir diyagramla sınırlanan ışık ışınlarının tümü.

—Oto. *Elektrik kablo demeti,* bir otomobilin elektrik kablolarının hemen hemen tümünü bir araya toplayan ve taşıtın yapımı sırasında kolayca yerleştirmek için düzenlenen kablo kümesi. || *Radyatör boru demeti,* radyatörün merkezini oluşturan kanatçıklar ile düşey ya da çapraz boruların tümü.

—Tarım. Taşınmalarını ve depolanmalarını kolaylaştırmak amacıyla başaklarının hepsi aynı tarafa gelecek şekilde düzenlenen ve bir araya getirilerek bağlanan ekin saplarının tümü. (Biçer-döverler yaygınlaşıncaya kadar elle ya da biçerbağ-

J.C. Partt -D. Pries- Diaf

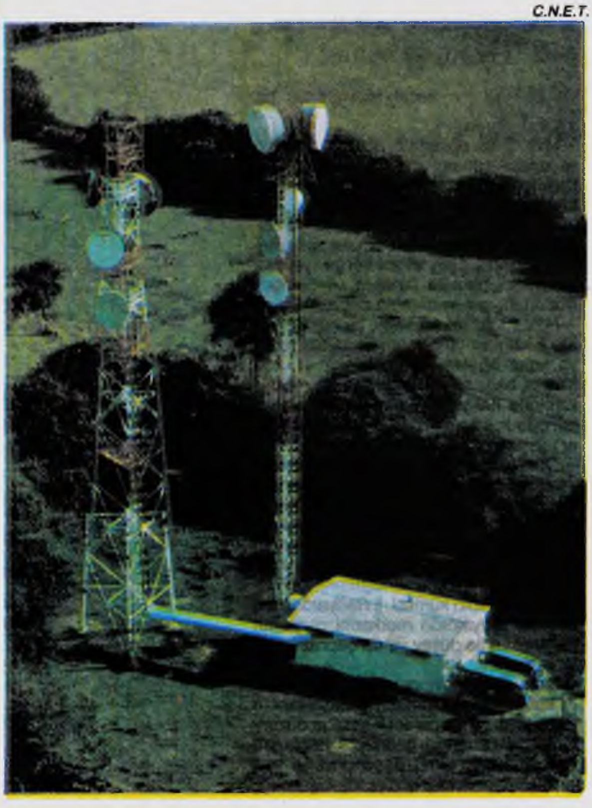

Lisses (Essonne) istasyonunun kulesi

HERTZ DEMETİ

Monterblanc (Morbihan) istasyonunun havadan görünümü

C.N.E.T.

larla demet yapma, hasat sistemlerinin en ağır işlerinden biriydi.)
—Tekst. Tekstil bitkilerinin (kenevir, keten vb.) saplarından çıkarılan ve çok uzun bağlar haline getirilen lif kümesi. || Üç yerinden bağlanmış ve havuzlamak için suya yatırılmış kenevir demetlerinden oluşan çift. || *Lif demeti,* soymuklu tekstil liflerini, özellikle keten ve keneviri sıyırma ve tarama sırasında elde edilen lifli bileşen. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Telekom. *Elektromanyetik demet,* enerjisinin büyük bir kısmı dar açılı bir koni içinde kalarak uzayda yayılan elektromanyetik dalga. || *Hertz demeti,* çok dar açılı elektromanyetik demetlerle doğrudan iki istasyon arasında ya da aktarma istasyonlarıyla iki nokta arasında kurulan radyo bağlantısı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tem. parç. Bir hızlandırıcıda üretilen ve ayrıldıktan sonra bir hedef ya da algılayıcı üzerinde yoğunlaştırılan parçacık akısı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Işın demeti,* yüksek enerjili bir birincil parçacığın etkileşimi, sonra türeyen parçacıkların etkileşimleri sonucu çığ halinde yayınlanan parçacıklar ve izler kümesi. (Elektromanyetik ışın demetlerini, elektronlar ve fotonlar oluşturur; hadron ışın demetleri ise nükleonlardan ve mezonlardan kaynaklanır. Kozmik ışınlar, atmosferde ve toprakta oluşan ışın demetlerinin kökenini oluşturur.
—Tüt. Bir tütün yaprağı, rafya ya da sicimle diplerinden bağlanmış tutam halinde tütün yaprakları.
—Yerbil. Dar ve uzun bir kuşak oluşturan ve yatay kalmış bölgeler arasında yer alan kıvrım ve kırık topluluğu.
—ANSİKL. Balist. Bir havan topu patlatıldığında aşağıdaki demetler oluşur: *baş demeti,* öne doğru fırlar ve az sayıda iri parçadan oluşur; *yan demeti,* mermi eksenine dik yönde dağılır ve birçok küçük parça içerir, ayrıca yerde bıraktığı iz *balta darbesi*'dir; *kuyruk demeti,* arkaya doğru fırlar ve orta boy parçalar taşır. Parça dağılımı mermiyi doldurma yöntemine bağlıdır.
—Bot. Çiçekli bitkilerde, genç köklerde almaşık olarak odun ve soymuk demetler bulunur. Saplarda bu demetler, odunlar içte, soymuklar dışta olmak üzere birbirine yapışıktır. İletim dokularının dışında, destek liflerini de içeren bu çeşit demetlere *soymuk-odun demetleri* denir. Bitkide bunlardan başka demetler de bulunabilir: özekte yer alan *özek demetleri* ve normal bölgeler dışında yer alan *artık demetler.*
—Geom. "Demet" sözcüğü çözümlemede, önemli bir rol oynar. En sık rastlanan hal, doğrusal demetler halidir.

Noktasal bir doğru demetinin eğrileri, taban noktaları denen kimi ortak noktalar taşır; aynı demetin yüzeylerinin, taban eğrisi denen ortak bir eğrisi vardır. Benzer özellikler doğrusal, teğetsel demetler için de söylenebilir. Bu taban noktaları ya da eğrileri gerçek ya da sanal, ayrık ya da çakışık, sonlu ya da sonsuz uzaklıktadır.

Ancak, özel bir hal olan çember demetlerinde taban noktalı çember demeti adı, ailenin çemberlerinin gerçek ve ayrık iki ortak nokta taşımaları halinde kullanılır. Bu noktaların gerçek, ancak çakışık olmaları halinde teğet çemberler demetinden söz edilir ve taban noktalarının gerçek olması halinde ise sınır noktalı ya da Poncelet noktalı demet sözkonusudur. Poncelet noktaları, demetin sıfır yarıçaplı çemberleri için elde edilir; çemberler eşmerkezliyse, yalnız bir Poncelet noktası vardır.

• *Doğrusal doğru demeti.* Düzlemde, iki tip doğrusal doğru demeti vardır: kesişen doğrulardan oluşan demetler ve koşut doğrulardan oluşan demetler. Bu demetler, farklı doğrularından ikisi bilinirse tümüyle belirlenir. Nitekim D ve D'nün denklemleri sırasıyla

$$ax + by + c = 0 \quad \text{et} \quad a'x + b'y + c' = 0$$

ise, bunların ortak noktalarını içeren, sonlu ya da sonsuz uzaklıktaki bütün doğruların,

$$(ax + by + c) + \lambda(a'x + b'y + c') = 0$$

biçiminde bir denklemi vardır; bu denklemde $\lambda \in \mathbb{R}$ dir ve $\lambda = \infty$ için elde edilen doğrunun D' olduğu kabul edilir. Buna karşılık bu tür bir denklemi olan bütün doğrular, D ve D'nün ortak noktasını içerirler ve dolayısıyla demete aittirler.

• *Doğrusal düzlem demeti.* Doğrusal düzlem demetleri de iki tiptir: kesişen düzlemlerden oluşan demetler ve koşut düzlemlerden oluşan demetler. Doğrular için olduğu gibi, denklemleri sırasıyla

$$ax + by + cz + d = 0$$
$$\text{ve } a'x + b'y + c'z + d' = 0$$

olan iki P ve P' düzlemi verildiğine göre, düzlemlerin tümünün,

$$(ax + by + cz + d) + \lambda(a'x + b'y + c'z + d') = 0$$

biçiminde bir denklemi vardır; bu denklemde $\lambda \in \mathbb{R}$ dir ve sonlu ya da sonsuz uzaklıkta düzlem demeti P ile P' düzlemlerinin ortak doğrusunu içerir; $\lambda = \infty$ için elde edilen düzlemin P olduğu kabul edilir.

• *Doğrusal çember demeti.* Aynı demete ait çemberlerin tümünün, ikişer ikişer aynı kuvvet ekseni vardır ve bunların merkezleri, merkezler çizgisi denen aynı doğru üzerinde yer alır. Kuvvet ekseni Δ nın denklemi $ax + by + c = 0$ ise ve (C_0) demetin

$$x^2 + y^2 + 2\alpha x + 2\beta y + \gamma = 0$$

denklemiyle verilen çemberlerinden biriyse,

$$(x^2 + y^2 + 2\alpha x + 2\beta y + \gamma) + \lambda(ax + by + c) = 0$$

bağıntısında, λ yı $\mathbb{R}$ içinde değiştirerek bu demete ait bütün çemberlerin denklemleri bulunabilir. $C_0 \cap \Delta = \{A, B\}$ ise, taban noktaları A ve B olan bir demet elde edilir. $C_0 \cap \Delta = \{H\}$ ise, H da birbirine teğet bir çemberler demeti oluşur. $C_0 \cap \Delta = \varnothing$ ise I ve J sınır ya da Poncelet noktalı bir demet elde edilir; bu durumda demete ait çemberlerin merkezleri]I,J[açık parçasının dışında, merkezler çizgisi üzerindedir.

(F), taban noktaları A ve B olan bir demetse, bunun eşlenik (F') demeti sınır noktaları A ve B olan bir demettir. Buna karşılık (F), sınır noktaları I ve J olan bir demetse, (F') taban noktaları I ve J olan bir demettir. (F), birbirine H de teğet olan çemberlerin demeti olursa, (F'), merkezleri (F) nin kuvvet ekseni üzerinde yer alan ve H de birbirine teğet olan çemberlerin demetidir.

Öte yandan aşağıdaki demetlerden söz edilebilir: küre demeti, aşırıdüzlem demeti, konik ya da ikilenik demeti (özellikle izdüşümsel geometride). Bütün hallerde bunlar 1 boyutlu, afin ya da izdüşümsel altuzaylardır. Böylece, doğrusal polinom demetlerinden söz ederek cebirsel geometride genelleme yapılabilir.
—Tekst. Soymuklu lif demetleri, sıyırma ve tarama sırasında serbest kalan lif yığını parçalarından oluşur. Bu demetler ya karma lifli öğenin yapısından ya da uygulanan mekanik etkilerin doğurduğu kopmalardan kaynaklanır. Saman (keten) ve kenevir telleriyle birlikte elenen sıyırma lif demetleri piyasaya sürüldüğünde, hâlâ katışkılarla yüklüdür. Hatta elenmesi güç olan kapsüller de içerebilir. Buna karşılık, keten demetini dönüştürme sonucu elde edilen tarama lif demetleri ince, homojen ve temizdir. Lif demetleri iplikçilikte, "lif demetleri devresi" denilen özel bir iplik hazırlama devresinde kullanılır; bu devre, çok uzun liflerle çalışan keten devresinden farklıdır. Lif demetleri yığın halindedir ve uzunluk dağılımları göz önüne alındığında yün tipi uzun liflere benzetilebilir; dönüştürme devresi ise taraklanmış yün devresine yakındır. Lif demetleri, taraklama işlemiyle temizlenmiş koşut liflerden oluşan devamlı şeritler haline getirilir. Çok kısa lifler (kâğıtçılıkta kullanılan tarak döküntüleri) daha sonra yün tipi bir tarama makinesinde şeritler taranarak elenir. Düzgünleştirme, çekme ve gerekirse fitil haline getirme işlemlerinden sonra lif demetleri ya kuru ya da ıslak olarak eğrilir. Lif demetlerinden yapılan iplikler genellikle keten iplikleri kadar düzgün değildir ve daha kalın iplikler elde edilir. Bu iplikler, giysi, duvar kaplaması, çamaşır için dokuma üretiminde kullanıldığı gibi sicim ve ince halat yapımında da yararlanılır.
—Telekom. *Hertz demeti.* Dekametrelik ve daha uzun dalgalarla yapılan radyo bağlantılarının sığaları çok sınırlıdır, çünkü bunlar, taşıyıcı frekansın görece küçük değerinden dolayı, yeterince geniş bir frekans bandı kapsamaz. Nitekim, telefon ya da televizyon işareti tipinde yüzlerce ya da binlerce megahertz düzeyinde, yüksek taşıyıcı frekanslar kullanmak gerekir. Bu dalgalar hemen hemen düz bir çizgi boyunca yayıldıklarından, Yer yüzeyindeki erimleri sınırlıdır. Bu nedenle Hertz demetleri ancak, istasyonları yerleştirmek için, uzaklıklarına göre yeterli yükseltide yapılar, kuleler, dağlar gibi yüksek noktalardan yararlanma olanağı varsa, kara ya da denizaltı telekomünikasyon kablolarının yerini alabilir.

Demetlerin, sığalarına ve taşıyıcı frekansına göre birbirinden ayrılan çok sayıda türü vardır. Sığa, taşıyabilecekleri telefon kanalı sayısı (onlarca ve binlerceye), televizyon kanalı sayısı (birkaç televizyon kanalı) ya da sayısal iletim sözkonusu olduğunda saniyedeki bit sayısı (2-120 Mb/sn) ile belirlenir; taşıyıcı frekans ise 4-15 Ghz arasında değişir. Çoğunlukla, büyük sığalar daha yüksek taşıyıcı frekanslarla sağlanır. Kullanılabilir frekans bantları ve Hertz demetlerinin ayırtedici özellikleri Uluslararası telekomünikasyon birliği'nce saptanmıştır. İletilecek bilgiler, ya frekans çoğullamalı bir işaret ya da "taban bandı" denilen bir banttaki sayısal işaret biçiminde, Hertz demeti vericisinin girişine verilir. Verici, ayrılmış radyo kanalı ya da kanallarında iletilecek bir radyo işareti üretir. Anten çoğu kez parabol biçimli bir yansıtıcı taşır. Yüksek frekansların kullanımı sonucu, yalnızca birkaç metre boyutlu antenler önemli bir kazanç sağlar; bu kazanç birkaç ya da daha fazla wattlık bir güçle, onlarca wattlık ışıma gücü ve ardışık is-

C.E.A.-Saclay

sıvı hidrojenli bir kabarcık odasında, gövdenin üst bölümünde, kozmik ışımanın çok yüksek enerjili bir parçacığının oluşturduğu parçacık ışın **demeti** (solda, odaya aynı anda on beş kadar π- demeti giriyor.)

tasyonlar arasında birkaç kilometreden, onlarca kilometreye ulaşan erimler elde etmeye olanak verir.

Genellikle verici ile aynı tür anten kullanan Hertz demeti alıcısı, taban bandı işaretini yeniden oluşturur. Her etkin aktarma istasyonunda genellikle farklı frekans kanallarında çalışan bir alıcı ve bir verici yer alır. Öte yandan büyük boyutlu basit bir yansıtıcıdan oluşan ve yalnızca alınan dalgaların yayılma doğrultusunu değiştiren edilgin aktarma istasyonları da vardır.

Hertz demeti birleşik alıcı-vericileri, kısa erimli askeri ya da özel gereksinimler için kullanılır. Öte yandan yüksek yayım güçleri kullanıp, üst troposferdeki yayınım ve kırılma olaylarından yararlanarak, yüzlerce kilometre düzeyinde büyük erimlere ulaşan ufukötesi Hertz demetleri de gerçekleştirilebilir.

—Tem. parç. Hızlandırıcıdan çıkan parçacıklar birincil demeti oluşturur; bu parçacıkların birinci hedefle etkileşimleri ikincil demetleri doğuran, çoğu kararsız başka tür parçacıklar (π ve K mezonları vb.) verir. Odaklama, yörüngeler üzerinde, merceklerin bir ışık demetine yaptığı etkiye benzer bir etki doğuran dörtkutuplu mıknatıslarla sağlanır. Dar bir bant içinde devinen parçacıkları ayırmak için, prizma ve yarığın optikte yaptığı işlevi gören yönlendiriciler ve mıknatıslar kullanılır. Ayrıca, bu parçacıkları, örneğin bir kabarcık odasına göndermek istenirse, kütleleri farklı parçacıklar, statik ya da yüksek frekanslı elektrik alanlarıyla ayıklanır. Yansız parçacıklar ise devinim miktarına göre ne ayrılabilir ne de odaklanabilir. Bununla birlikte, bir demetin kararsız parçacıklarının bozunması sırasında ortaya çıkan yansız parçacıklar, bütün yüklü parçacıklar elendikten sonra kullanılabilir.

DEMETÇİ a. Bir harman makinesini ekin demetleriyle besleyen işçi.

DEMETÇİK a. Küçük demet.
—Dy. *Yol demetçiği*, bir triyaj garında, ortak bir yoldan dağılan ve genellikle dört ya da sekiz yoldan oluşan grup. (Her triyaj demeti bir ya da birçok demetçik içerir.)

DEMETER. Yun. mit. Ekili topraklar tanrıçası, Kronos ile Rhea'nın kızı. Hades'in kaçırdığı kızı Kore'yi bulabilmek için tüm dünyayı dolaşır. Sonunda, Zeus, Kore'yi her yıl altı aylığına annesine vermesini Hades'e buyurur. Demeter, Kore ile birlikte, Yunanistan'ın en büyük tanrıçalarından biridir. İ.Ö. III. binyıl'da Pylos'ta ortaya çıktı. Başlangıçta, Demeter'e tapınma yalnızca buğday ekimiyle ilgiliydi. Ancak yüzyıllar boyunca anlamı derinleşti ve değişti: köylülük teması gelişerek ve doğayı örnek alarak insan ırkının, giderek bireyin ölümsüzlüğü teması haline geldi: orpheusçulukla birlikte Eleusis üçlüsüne (Demeter, Kore, Triptolemos) tapınma, sonsuz mutluluk vaat eden bir inanışa dönüştü. Tanrıçanın simgeleri buğday başağı, nergis çiçeği ve haşhaş bitkisidir. Genellikle oturur durumda ve elinde bir meşaleyle betimlenir.
—Güz. sant. İ.Ö. IV. yy.'da Leokhares tarafından yapılan mermer Demeter heykeli. Knidos adasında bulunarak British Museum'a götürüldü. Bu yüzden *Knidos Demeteri* olarak adlandırılır.

DEMETLEME a. Demetlemek eylemi, işi.
—Ed. Kimi latin komedi yazarlarının, birçok eski yunan piyesinden alıntıları bir araya getirerek gerçekleştirdikleri edebiyat türü. (Demetleme, özellikle Terentius tarafından kullanılmıştır.)
—Petr. san. Takım halinde birleştirilmiş kuyu açma çubuklarını, kuyu açma kulesinde (sondaj kulesi) düşey konumda depolama. || Takımları demet haline getirme.
—Tarım. Biçilmiş ekin saplarını demet haline getirme işlemi.
—Tüt. Bir miktar tütün yaprağını bir araya getirerek bağlama işlemi.

DEMETLEMEK g. f. Demet halinde bağlamak, demet yapmak: *Samanları demetlemek*.

◆ **demetlenmek** edilg. f. Demet halinde bağlanmak, demet yapılmak.

◆ **demetletmek** ettirg. f. Demet durumuna getirtmek.

DEMETLENMEK → DEMETLEMEK.

DEMETLETMEK → DEMETLEMEK.

DEMETLİ sıf. Demet biçiminde olan.

DEMETRİA a. Antik. Yun. **1.** Tanrıça Demeter ve buğday için Eleusis ve Siracusa'da düzenlenen çılgınca şenlikler. **—2.** Demetrios Poliorketes onuruna Atina'da düzenlenen şenlikler.

DEMETRİAS. Esk. coğ. Yunanistan'da (Tesalya) Pagasai körfezi kıyısında kent. İ.Ö. 290'da Demetrios Poliorketes tarafından kuruldu.

DEMETRİOS Ephesoslu, yunan mimar (İ.Ö. V. yy.'ın ikinci yarısı). Yurttaşı Paionios ile birlikte Efes'teki ilk Artemis tapınağı'nı tamamladılar. İ.Ö. 356'da yıkılan tapınak, Büyük İskender'in mimarı Deinokrates tarafından yeniden inşa edildi.

DEMETRİOS Phaleronlu, atinalı devlet adamı ve hatip (Phaleron İ.Ö. 350'ye doğr. -Yukarı Mısır 283'e doğr.). Theophrastos'un öğrencisi ve dostu; Makedonya partisi yandaşı. Kassandros onu Atina yönetimine getirdi (317-307); lüksü önleyerek, kamu gelirlerini artırarak ve bir nüfus sayımı yaptırarak kenti bilgece yönetti. Ne var ki kendisi gösterişli bir yaşam sürdürdü; Atinalılar onun 360 heykelini diktiler. Demetrios Poliorketes tarafından yönetimden uzaklaştırıldı ve Mısır kralı Ptolemaios Soter'in yanına sığındı. Kral onun öğütlerine uyarak İskenderiye kütüphanesi'ni kurdu. Ama soğuk davranarak kendine düşman ettiği Ptolemaios Philadelphos'un tahta çıkması üzerine (283) Yukarı Mısır'a sürüldü ve kısa bir süre sonra orada öldü. Atina'daki yönetimiyle ilgili yapıtlar yazdı. Tarihte usta ve üslupçu bir hatip olarak bilinir.

DEMETRİOS I Poliorketes ("Kentler fatihi") [İ.Ö. 336-282], Makedonya kralı (306-287). Antigonos Monophthalmos'un oğlu. Babası tarafından Suriye'yi Ptolemaios I'e karşı savunmakla görevlendirilen Demetrios Gaza'da yenildi (312) ve Seleukos'un Babylonia'yı almasını önleyemedi. Bu sırada Antipatros'un ölümü ve oğlu Kassandros'un bütün Yunanistan'ı ele geçirmesi üzerine, Antigonos Avrupa'yı kurtarma görevini Demetrios'a verdi. Demetrios Atina'yı işgal ederek Phaleronlu Demetrios'u kovdu. Kentte, bir kurtarıcı olarak karşılandı. Sonra Kıbrıs'ta Salamis körfezinde Lagoslar'ın donanmasını yok etti: bu zafer üzerine babası tarafından kral ilan edildi (306), ama Mısır çıkartması ve Rodos seferleri başarısızlıkla sonuçlandı (305). Rodoslular'la mütareke imzalayarak Kassandros'la savaşmak için Atina'ya döndü, kentin kuşatmasını kaldırdı ve Thermopylai yakınında onu bozguna uğratarak tüm Yunanistan'ı kurtardı, Korinthos birliği'ni yeniden kurdu (302); kendisi de birliğin başkomutanı oldu. Ancak Demetrios ile Antigonos'un güçleri İskender'in diğer ardılları olan Kassandros, Lysimakhos, Ptolemaios ve Seleukos'u korkutarak birleşmelerine neden oldu. Asya'ya tekrar sefer açan Demetrios İpsos savaşı (301 yazı) ve Antigonos'un ölümü sonucu, Asya'da ve Yunanistan'da belirli sayıda kalelerin (Ephesos, Miletos, Korinthos, vb.) egemenliğiyle yetinmek zorunda kaldı. Lysimakhos ile Ptolemaios'un anlaşmalarından kuşkulanan Seleukos Demetrios'u kızıyla evlendirdi (299). Kassandros'un ölümü üzerine (297) Demetrios Poliorketes, imparatorluğunu yeniden kurmak istedi, Atina'yı kuşattıysa da güçlükle ele geçirebildi (294), Orta ve Kuzey Yunanistan'ı, Makedonya'yı işgal etti. Makedonya'da Lysimakhos ve Epeiroslu Pyrrhos'a karşı savaştı ve yerini sağlamlaştırdı. Asya'yı tekrar fethetmek istedi ve Yunanistan'ın yönetimini oğlu Antigonos Gonatas'a bırakarak (287 sonu) sefere çıktı, ama Seleukos onu yenerek (285) görkemli bir hapishaneye kapattı. — **Demetrios II,** Makedonya kralı (İ.Ö. 278'e doğr.-229). Antigonos Gonatas'ın oğlu; 239'da kral oldu. Aitolialılar'ı ve Dardanaialılar'ı yendi.

DEMETRİOS Güzel, Antigonos Gonatas'ın kardeşi; Magas'ın ölümünden sonra (İ.Ö. 250) Kyrene tahtında hak iddia etti. Ancak evlenmek üzere olduğu Magas'ın kızı Berenike, onu annesiyle (Apama, Magas'ın dul eşi, Antiokhos I'in kızı) aynı yatakta yakalayarak öldürttü. Demetrios, Antigonos* II Doson'un babasıdır.

DEMETRİOS Pharoslu, illyrialı general (öl. İ.Ö. 214'e doğr.). İllyria kraliçesi Teuta adına Kerkyra'yı aldı; sonra adayı Romalılar'a teslim etti ve karşılığında İllyria'nın bir bölümü kendisine verildi. Daha sonra Antigonos Doson'la birleşti ve Sellasia'da savaştı (222). Romalılar'ın Kartaca ve Makedonya'da karşılaştığı zorlukları fırsat bilerek bağımsızlığını kazanmaya çalıştı. Ancak Paulus Aemilius, Pharos'u yerle bir etti (219); bunun üzerine Demetrios Makedonya kralı Philippos V'in yanına sığındı. Ona yaranmak için İthome dağı seferine katıldı ve öldürüldü.

DEMETRİOS I Soter ("Kurtarıcı") [öl. İ.Ö. 150], İ.Ö. 162-150 arasında Suriye kralı; Seleukos IV'ün oğlu. Rehin olarak Roma'ya gönderildi (175). Babası ölünce amcası Antiokhos IV Epiphanes tahta geçti, daha sonra da yerini oğlu Antiokhos V Eupator aldı. Demetrios, Romalılar'ın elinden kurtuldu, Eupator'u öldürdü ve Roma'nın desteğini kazandı (162). Yahudiye'de Makabiler'i yendi, Babilliler'in yardımıyla zorba Timarkhos'u ezdi ve Kapadokia kralı Ariarathes'i tahttan indirdi. Ama Ariarathes, Bergama kralı, Mısır kralı ve Yahudiler'in prensiyle birleşti; bunlar, Suriye kralının karşısına Antiokhos Epiphanes'in oğlu olduğunu iddia eden Aleksandros Balas'ı çıkardılar. Demetrios yenildi ve öldürüldü.

DEMETRİOS II Nikator ("Muzaffer") [öl. Tir yakınında İ.Ö. 125], Suriye kralı (İ.Ö. 145-138 ve 129-125 arası). Demetrios I'in oğlu. Suriye'yi Aleksandros Balas'tan geri aldı ve karısı Kleopatra Thea ile evlendi; ama Balas'ın oğlu Antiokhos VI'yı kral ilan eden Balas'ın eski generallerinden Tryphon ile savaşmak zorunda kaldı. Parthlar'a karşı düzenlediği bir seferde yenilerek tutsak düştü (140); on yıllık bir esaretten sonra Suriye'nin başına geçmiş olan kardeşi Antiokhos VII Sidetes'i devirmek isteyen Parthlar onu serbest bıraktılar. Kardeşi, Parthlar tarafından yenilip öldürülünce Demetrios yeniden tahta çıktı

Fleming

Knidos Demeteri
İ.Ö. IV. yy.'da Leokhares tarafından yapıldığı sanılan mermer heykel
British Museum, Londra

B.N., Paris

Demetrios I Poliorketes
gümüş bir tetradrakhmonun önyüzü
Amphipolis atölyesi
İ.Ö. 292'ye doğr.
Bibliothèque nationale, Paris

(129); ancak, halkı onu artık tutmuyordu. Şam yakınında Balas'ın oğlu olduğunu iddia eden Aleksandros II Zabinas'a yenildi.

DEMETRİOS III Eukairos ("Mutlu") [öl. Parthlar ülkesinde, İ.Ö. 87]. İ.Ö. 95-88 arasında Suriye kralı, Antiokhos VIII'in oğlu. Mısır'ın yardımıyla Antiokhos X Eusebes'i tahttan indirdi, Suriye'nin egemenliğini kardeşi Philippos I ile paylaştı, ancak daha sonra onunla anlaşmazlığa düşerek çarpıştı ve yenildi; ölümüne kadar Mithridates II'nin tutsağı olarak kaldı.

DEMETRİOS Epikurosçu, yunan filozof (İ.Ö. II. yy.). Epikurosçu okulu yönetti. Onun yazılarında, Epikurosçu öğreti, dünyadan vazgeçiş özelliğini hâlâ sürdürüyordu.

DEMETRİOS Kynikos, yunan filozof (İ.S. I. yy.'da Attike'de doğdu). Roma'ya gitti;Thraseas'la ve Seneca'yla dost oldu. Sert eleştirilerinden ötürü Neron ve daha sonra da Vespasianus tarafından sürgüne gönderildi. Demetrios bilimi küçümsüyor ve erdemli olmayı övüyordu.

DEMETRİOS İKSİON, İskender'in hükümdarlığı döneminde yaşamış yunanlı dilci. Aristarkhos'un öğrencisi; birçok dilbilgisi kitabı ve Homeros üzerine eleştirel bir incelemenin yazarıdır.

DEMETRİOS TRİKLİNİOS, bizanslı yazar (XIV. yy.'ın ilk yarısı). Yunan şair ve trajedi yazarları, özellikle de Sophokles üzerine yaptığı yorumlarla, modern metin eleştirisinin öncüsüdür.

DEMEVİ sıf. (ar. dem ve -*i*'den *demevî*). *Esk.* **1.** Kanla ilgili, kanlı. **—2.** Kanı beynine çıkan, sinirli, öfkeli. **—3.** Kanlı canlı. **—4.** *Demevi ül-mizac,* asabi mizaçlı, sinirli.

DEMEVİYE → DEMEVİYET.

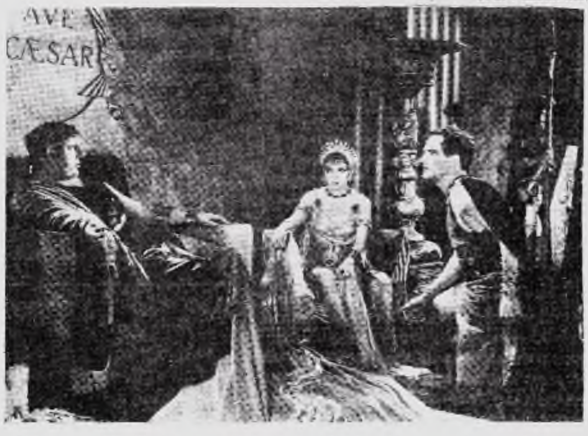
DEMEVİYET ya da **DEMEVİYE** a. (ar. *demevî* ve *-iyye* ya da *iyyet*'ten *demeviyye, demeviyyet*). *Esk.* **1.** Kanı bol olma. **—2.** Öfkelilik, sinirlilik.

DEMEZON (P. İvanoviç), fransız asıllı rus türkolog (? 1807 - Paris 1873). Kazan Üniversitesi'nde doğu edebiyatı okudu. Orenburg Askeri okulu'nda arapça, farsça öğretmenliği ve çevirmenlik yaptı. Bu görevi sırasında Türkler'in yaşayışını ve ağızlarını öğrendi. Buhara'da, Cafer takma adı altında mescit ve medreselerde çalıştı (1834). Rus dışişleri bakanlığı'nda görev aldı. Doğu dilleri enstitüsü'nü yönetti, farsça ve türkçe dersleri verdi (1843). Ebülgazi Bahadır Han'ın *Secere-i Türki* adlı yapıtının türkçe metnini bastır-dı (1871). Daha sonra *Histoire des Mongols* et des Tatares adıyla fransızcaya çevirdiği yapıt, P. İ. Lerh tarafından bastırıldı (1874).

DEMİ ya da **DEMİYE** sıf. (ar. *demī*, dişl. *demiyye*). *Esk.* Gözyaşı ile ilgili: *Gudde-i demiye* (gözyaşı bezi).

Cecil B. De Mille'in *The Sign of the Cross* (1932) adlı filminden bir sahnede Charles Laughton (solda), Claudette Colbert ve Frederic March

J.-L. Passek kol.

DEMİARD a. Ölçbil. Kanada'da, sıvılar için kullanılan yarım kova ya da dörtte bir pint (0,284 l) eşdeğerinde hacim ölçüsü.

DEMİDE sıf. (fars. *demide*). *Esk.* Çıkmış, sürmüş, yetişmiş çiçek ya da sebze için söylenir.

DEMİDOV, büyük sanayiciler yetiştirmiş rus aile. XVIII. yy.'da Rusya'nın toplam demir döküm üretiminin % 40'ını karşılayan, 40'ı Ural bölgesinde olmak üzere 50'den fazla demir-çelik fabrikası kurdular. 1720'de soyluluk unvanı aldılar; XIX. yy.'da sarayla yakın ilişkilere girdiler. XIX. yy.'da sanayi ve toprak servetleri azaldıysa da aile önemini yitirmedi. —NİKİTA DEMİDOVİÇ ANTUFYEV, **Nikita Demidov** denir (Tula 1655 - *ay. y.* 1725),Tula'da demir işletmecisiyken, 1702'de Büyük Petro ona Nevyansk fabrikasını armağan edince Ural'a yerleşti. Çok sayıda fabrika kurdu ve 1720'de soyluluk unvanı aldı. —AKİNFİ NİKİTİÇ (Tula 1678 - Latskoye Usti yakınında, Kama kıyısında, 1745), maden yataklarında, fabrikalarında ve topraklarında 38 000 işçi (köle ve kayıtlı köylü) çalıştırarak babasının iş alanını Ural, Altay ve Sibirya'ya kadar genişletti. —PAVEL GRİGORYEVİÇ (1738 - Moskova eyaleti 1821), doğabilimci; Yaroslavl'da "Demidov lisesi"ni kurdu (1805). —NİKOLAY NİKİTİÇ (Çirkovitsıy, Petersburg eyaleti, 1773 - Floransa 1828), Floransa'da büyükelçiydi. —Oğlu PAVEL NİKOLAYEVİÇ (Moskova 1798 - Mainz 1840), Petersburg Bilimler akademisi'nin çalışmalarını destekledi. Akademi'de bunun üzerine 1832'de bir "Demidov ödülü" ihdas edildi. —ANATOLİY NİKOLAYEVİÇ, San Donato prensi (Floransa 1812 -Paris 1870), Pavel'in kardeşi; Jérôme Bonaparte'ın kızı prenses Mathilde ile evlendi.

DEMİGNOT (Vittorio), italyan halıcı (Torino ? - *ay. y.* 1743). Savoia sarayının halıcısı; öğrenimini Flandre'da tamamladı; 1715'e dek Roma'da yaşadı, 1716-1737 arasında Toscana sarayının hizmetine girdi. Özellikle 1719-1730 arasında, Giovanni Sagrestani'nin *Dünyanın bölgeleri*'nden esinlenerek, dört büyük duvar halısından oluşan bir yapıt meydana getirdi (Uffizi). 1738'den ölümüne kadar, Torino'da, dukalığın yeni dokuma atölyelerinin başına getirildi; Claude François Beaumont'un resimlerini örnek alarak Antikçağ tarihini konu alan duvar halıları yaptı. Ölümünde yerine oğlu FRANCESCO geçti.

DE MİLLE (Cecil Blount), amerikalı film yönetmeni (Ashfield, Massachusetts, 1881 - Hollywood 1959). Tanınmış bir oyun yazarının oğluydu; önce oyunculuk, sonra babası gibi yazarlık yaptı. 1912'de Jesse Lasky ve Samuel Goldwyn ile birlikte bir film yapımevi kurdu; bu girişim Hollywood'un oluşmasıyla sonuçlanan bir dönemi başlattı. 1913'te ilk filmini çevirdi: *The Squaw Man*. Sanat yaşamı ölümüne kadar kesintisiz sürdü. Sinemaya geniş halk kitlelerince büyük ilgi görmüş birçok önemli yapıt kazandırdı: *The Virginian* (1914), *The Cheat* (1915), *The Ten Commandments* (1923), *Hazreti İsa* (The King of Kings) [1926], *The Sign of the Cross* (1932), *Kleopatra* (1934), *Selahattin Eyyubi ve haçlı seferleri* (The Crusades) [1935], *Kara Korsan* (The Buccaneer) [1937], *Union Pasific* (1939), *Kahraman doktor* (The Story of Dr. Wassell) [1944], *Mağlup edilmeyenler* (Unconquered) [1947], *Harikalar sirki* (The Greatest Show on Earth) [1952], *On emir* (The Ten Commandments) [yeni çevirim, 1956].

DE MİLLE (Agnes), amerikalı kadın dansçı ve koregraf (New York 1909). *Öncekinin yeğeni.* Kaliforniya'daki Sacramento Üniversitesi'nde öğrenim gördü. Martha Graham, Doris Humphrey ve Charles Weidman ile Dance Repertory Theatre'da dans etti (1930-33). Koregrafilerinde, klasik balenin etkisinden sıyrılmış ve halkın beğenisine seslenen öğelerle dı: *Rodeo** (1942), *Fall* River Legend* (1948), *Harvest According* (1952), *The Four Mary* (1965), *Golden Age* (1967), *A Rose for Miss Emily* (konusu, W. Faulkner'ın bir öyküsünden alındı) [1971], *Summer* (1975). Amerikan müzikli güldürülerinin gelişimine de katkıda bulundu: *Oklahoma* (1943), *Gentlemen Prefer Blondes* (1949), *Paint Your Wagon* (1951). Amerikan halk danslarını yaşatmak amacıyla 1973'te kurduğu "Heritage Dance Theatre" adlı topluluk, kendi düzenlemelerinin yanı sıra, Katherine Dunham ve Ana Sokolow'unkileri de sahneledi. *The Book of the Dance* (1963), *Lizzie Borden: A Dance of Death* (1968), *Speak to me. Dance with me* (1973) adlı kitapları yayımlandı.

DEMİN be. **1.** Az önce: *Demin buradaydı. Demin bildirdiler, gelmeyecekmiş.* **—2.** *Deminden beri*, başlamış bir eylemin, bir durumun, şu ana dek sürdüğünü belirtir: *Deminden beri sana sesleniyorum.*

DEMİNCEK be. İçinde bulunulan ana çok yakın bir öncelik belirtir: *Onu daha demincek gördüm nereye gitmiş olabilir.*

DEMİNKİ sıf. Biraz önceye ait, biraz önce yapılmış olan: *Deminki sözlerimi çok ciddiye alma.*

DEMİ-POİNTE a. (fr. sözcükler). Koregr. **1.** Dansçının, yalnızca ayağının ön bölümüyle yere bastığı, topuk ve ayak çukurunuyla kaldırdığı, *pointe** ile *assiette du pied* (ayağın yere tam oturması) arasındaki ara pozisyon. **—2.** Bu pozisyondaki attitude ve dans tarzı.

DEMİR a. **1.** Dövülerek yassılaştırılabilen ve tel halinde çekilebilen, dayanıklı, manyetik, gri beyaz metal; özellikle çelik, alaşım ve dökme demir biçiminde sanayideki kullanımı bakımından çok önemlidir. (Simgesi *Fe* olan kimyasal element.) [Bk. *ansikl.* böl. Anorg. kim., Eczc., Metalürj., Mim. ve Pedol.] **—2.** Kullanım yerini gösteren bir adın tamlayanı olarak, kimi araç gereçlerin demirden yapılmış olan parçası: *Kapı demiri. Soba demiri. Ocak demiri.* **—3.** Bir zincir ya da bir halata bağlanıp denize atılan ve deniz dibine takılarak bir gemiyi, bir tekneyi ya da yüzer bir cismi istenen mevkide tutan, genellikle demirden ya da çelikten yapılmış iki kollu ağır parça. (Eşanl. ÇAPA.) [Bk. *ansikl.* böl. Denizc.] **—4.** Aşınmayı önlemek amacıyla ayakkabı tabanının önüne ya da ökçenin arkasına yerleştirilen metal ya da plastik parça: *Ökçeye demir çaktırmak.* **—5.** || *(Bir yere) demir atmak,* sözkonusu bir kimseyse, bir yerde uzun süre kalmak. || *Demir boku,* demir cürufu (tkz.). || *Demir gibi*, pek sağlam; çok güçlü, çok kuvvetli: *Demir gibi yumruklarıyla adamı yere serdi. Hasta filan değilim, demir gibiyim.* || *Birini demire vurmak,* prangalamak, zincire vurmak.

—Arkeol. *Demir çağı,* demir metalürjisinin yaygınlaştığı öntarih dönemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Biyokim. Eritropoyez ve hücre solunumu için üstün yapılı hayvanlara özgü işlevsel element. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Radyoaktif demir denemesi,* demirin hareketlerini ölçme yoluyla eritropoyezi nicel olarak incelemeyi öngören izotop yöntemi. (Bu ölçüm, genellikle transferine bağlı ^{59}Fe'nin damar içine şırınga edilmesiyle yapılır. Karmaşık olmalarına karşın bu hareketler, hemoglobin bireşimini, demir yedeklerinin önemini ve eritropoyezin niteliğini [eritroblastlara girmiş demirin az ya da çok erken serbest kalması] gösterir. Dolaşımdaki hazır alyuvarlardan demirin açığa çıkarak kana karışması bunların ömürlerinin ölçülmesini de sağlar. Dışarıda sayım yapılmak suretiyle ^{59}Fe deneyi ektopik bir eritropoyezi, özellikle dalak ya da karaciğer kökenli olanları ortaya çıkarmaya yarar.)

—Camc. *Demirini almak,* camlaşabilir maddelerin özellikle silisin demir oksit ora-

nını, metal kalıntılarını, karışımı fırınlamadan önce uygun bir işlemle, özellikle eleme yöntemiyle önemli ölçüde düşürmek ya da tümüyle sıfırlamak.

—Denizc. *Demir almak,* demiri deniz dibinden kurtarıp gemiye almak. || *Demir anelesi,* demir bedeninin üst ucunda bulunan ve zincir ya da halat bağlanan halka. || *Demir atmak* → DEMİRLEMEK. || *Demir bırakmak,* demir dibe takıldığında ya da ansızın patlayan bir fırtına yüzünden demir almaya zaman bulunamadığında, zinciri keserek demiri denizde bırakmak. || *Demir boşta,* demir atıldıktan sonra demir zincirinin ya da halatının gevşek kalması. || *Demir feneri,* demirli bir geminin pruvasına asılan fener. || *Demir göründü,* vira edilen bir demirin suüstüne çıktığı anda köprüüstüne verilen rapor. || *Demir kestirmek,* bir demir zinciri için, herhangi bir nedenle zorlanarak kopmak. || *Demir kolu,* demirin deniz dibine saplanan tırnaklarının bulunduğu bölüm. || *Demir taramak,* demirlemiş bir gemi için, demirin deniz tabanına iyi tutunamaması sonucu rüzgâr ve akıntı etkisiyle sürüklenmek. || *Demir taratmak,* fırtınalı havalarda yanaşma manevrası yaparken, demiri kısa bir zincir payı ile attıktan sonra makineleri çalıştırıp demirin dibe sürtünerek fren görevi yapmasını sağlamak. || *Demir yeri,* liman dışında gemilerin demirlemesine ayrılmış ve haritalarda özel işaretlerle belirlenmiş iyi demir tutan alan. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Demir yerine inmek,* gemiyi bir demir yerine, demirlemeye elverişli bir yere götürmek. || *Demire çıkmak,* bir gemi için, yanaştığı yerden ayrılarak bu yerin açığına demirlemek. || *Demire sapan vurmak,* demiri kolayca denize atabilmek için filikanın kıçına asıp bir halatı doblin halinde demirin kollarından geçirmek. || *Demiri grivaya vurmak,* demiri griva donanımıyla kaldırarak griva mataforasına toka etmek. || *Akıntı demiri,* geminin kıç tarafından atılan ve göz demiriyle birlikte geminin akıntıya karşı tutunmasını sağlayan demir. (Eşanl. TONOZ DEMİRİ.) || *Balıkçı demiri,* dibe iyi tutunması için dört ya da beş tırnağı bulunan ve küçük teknelerde kullanılan çiposuz demir. || *Çift demir,* demirin dipte iyi tutması için büyük demirin yanına küçük bir demir takılarak oluşturulan çift. || *Deniz demiri,* ağzı metal çemberlerle açık tutulan, koni biçiminde brandadan yapılmış malzeme; bir halatla gemiye baştan bağlanır. (Derin sularda arıza yapmış gemilerin, rüzgâr ve akıntı etkisiyle mevkisini kaybetmemesi için kullanılır.) || *Şamandıra demiri,* şamandıraları belli mevkilere demirlemede kullanılan tek kollu demir.

—Deric. *Demir sepisi,* ham derilerin, demir tuzlarıyla işlemden geçirilerek işlenmiş deri haline getirilmesini sağlayan şey. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İnş. *Demir takmak,* bir kapı ya da pencerenin menteşe, kilit, reze, vida gibi parçalarını yerine takmak, kâgir bir yapıyı kaba demirlerle sağlamlaştırmak. || *Kaba demir,* kâgir bir inşaatı güçlendirmeye yarayan bağlama, gergi, bağlama kılıcı gibi demir çubuklardan her biri. || *Kol demiri,* bir kapı kanadını kapalı konumda tutmaya yarayan, hareketli, uzun demir çubuk. (Bir halkayla duvara tespit edilen kol demiri, bu duvarın kapıyla yaptığı açı içine eğik olarak yerleştirilir; kapıda bulunan bağlama lamasına bir çengelle tutturulur.)

—İnş. ve Bayınd. *Demir döşemek,* betonarme bir inşaatta beton dökmeden önce, armatürleri yerleştirmek. || *Betonarme demiri,* betonarme inşaatta donatı olarak kullanılan çelik çubuk. || *Yapı demiri,* yuvarlak, kare ya da yassı, I, U ya da V kesitli, yumuşak çelikten haddelenmiş ürün.

—Kasapl. *Pirzola demiri,* pirzola, biftek gibi etleri yassıltmada kullanılan demirden yapılmış saplı alet.

—Kim. *Demir gidermek,* suyun ya da bir maddenin içerdiği demiri ya da demir tuzlarını uzaklaştırmak.

—Marangl. *Tezgâh demiri,* iş parçalarını marangoz tezgâhı üzerine tutturmaya yarayan dirsek biçiminde demir parça. (Geleneksel tezgâh demirlerinin yerini gittikçe otomatik mengeneler almaktadır.)

—Metalürj. *Demir alaşımları,* demir içeren ve özellikle demir-çelik sanayisinde özel çeliklerin arıtılması ile üretiminde kullanılan alaşımların genel adı. || *Demir-çelik sanayisi,* demir, dökme demir ve çelikleri hazırlamak ve biçimlendirmek için kullanılan tekniklerin tümü. (Eşanl. SİDERÜRJİ.) || *Demir giderme,* bir cevher ya da yarı işlenmiş üründen, demiri kısmen ya da tamamen eleme. (Örneğin bakır metalürjisinde demir gidermede, demir yükseltgendikten sonra silisle tepkimeye girmesi sağlanarak silikata dönüştürülür.) || *Demir kaplama,* bir parça üzerinde elektroliz yoluyla demir katmanı oluşturma. || *Demir-karbon diyagramı,* demir ve karbon alaşımlarını (çelikler ve dökme demirler) oluşturan fizikokimyasal fazlar arasındaki dengelerin, atmosfer basıncında sıcaklığa göre gösterimi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Armco demiri,* çok ileri ölçüde arıtılmış demir. || *Demir dışı alaşım,* alüminyum, çinko ya da magnezyum ağırlıklı alaşımlar ile bakır ve nikel alaşımlarının tümü. || *Elektrolitik demir,* bir demir tuzu elektrolizden geçirilerek elde edilen çok arı demir. || *İsveç demiri,* odun kömürü ile arıtılmış dökme demirden, İsveç yöntemiyle elde edilen demir. (Uygulamada kullanılmayan eski bir yöntemdir.) || *Karbonil demir,* karbonilli demir kompleksleri, demir bileşikleri, karbonmonoksitle işlenerek elde edilen demir. || *Sıvı demir,* potada eritilerek hazırlanan demir. || *Yumuşak demir,* çok düşük oranda karbon içeren ve özellikle manyetik devrelerde kullanılan tavlanmış çelik.

—Miner. *Arsenikli demir,* MİSPİKEL'in eşanlamlısı. || *Bataklık demiri,* demir III oksidin (Fe_2O_3) demir II okside (FeO) indirgendikten sonra karbonata ($FeCO_3$) ya da limonite dönüşmesiyle oluşan ve kimi kez gerçek bir cevher görünümü veren demirli çökel. (Bu süreçte diyatomelerin [Galliomella ferruginea] etkisi önemlidir.) || *Çamurlu demir,* LİMONİT'in eşanlamlısı. || *Doğal demir,* kübik sistemde kristal halinde bulunan demir. (Grönland'da, bazalt içinde büyük bloklar biçiminde görülür. Bu demir karbon içerebilir.) || *Göktaşı demiri,* göktaşlarında yer alan demir, nikel, krom, kobalt vb. bileşimi. || *Karbonatlı demir,* SİDERİT'in eşanlamlısı. || *Kromlu demir,* KROMİT'in eşanlamlısı. || *Olijist demir,* koyu parlak pul biçiminde bulunduğunda PARLAK DEMİR de denilen demir oksit (kırmızı hematit). || *Spatımsı demir,* SİDERİT'in eşanlamlısı. || *Titanlı demir,* doğal titan ve demir oksit. (Eşanl. İLMENİT.)

—Tıp. *Demir eksikliği,* özellikle bazı anemilerde olduğu gibi organizmanın demir alma ve kullanma yetersizliği. || *Demir işlevi,* yedekte biriktirmek için karaciğerin demir depo etme işlevi. || *Demir tedavisi,* demirle yapılan tedavi.

◆ sıf. **1.** Demirden yapılmış ya da demir gücünde, sağlamlığında olan şey için kullanılır. **—2.** *Demir asa, demir çarık,* masallarda yolculuğa çıkanların yanlarına aldıkları dayanıklı eşya. || *Demir leblebi,* üstesinden gelinmesi güç iş; kolayca alt edilemez, başa çıkılamaz kimse.

—Anorg. kim. *Demir II,* demirin 2 değerli kimyasal bileşikleri için kullanılır. (Örneğin demir II oksit [FeO].) || *Demir III,* Fe_2O_3 oksidi ve üç değerli demir tuzları için kullanılır.

—Bot. *Demir odun,* ticarette *casuarina, lophira, sideroxylon* gibi sıcak ülkelerde yetişen çeşitli demirağaçlarından elde edilen çok sert odunlara verilen ad.

—Boyac. *Demir oksit,* demir cevherlerinden elde edilen çeşitli renklerde, doğal ya da yapay mineral pigment türü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Esk. giy. *Demir don (gömlek)* → DON.

—Mad. oc. *Demir direk,* birbiri içinde kayan silindir biçiminde iki metal parçadan oluşmuş, uzunluğu ayarlanabilir direk. (Bk. *ansikl.* böl. Mad. oc.)

—ANSİKL. Anorg. kim. Demirin elektrik iletkenliği alüminyum ya da bakırdan daha düşüktür. Katışkı maddeleri ve yapı hatalarına karşı çok duyarlık gösteren elektrik özgül direnci 20° C'ta 10^{-7} Ω dolayındadır.

Atom numarası: 26
Atom kütlesi: 55,847
Özgül kütlesi: 7,87 g/cm³
Erime sıcaklığı: 1 535 °C
Kaynama sıcaklığı: 2 750 °C
Yükseltgenme dereceleri: +2, +3
Elektron biçimlenmesi: [2,8,8] $3d^6$ $4s^2$
İzotopları: 52-60 arası
Doğal demirin izotopları:
^{54}Fe (% 5,9)
^{56}Fe (% 91,6)
^{57}Fe (% 2,2)
^{58}Fe (% 0,31)

Demirin iki kristal biçimi vardır: birincisi, 910 °C'a kadar kararlı, hacim merkezli kübik yapıda α-demir ya da ferrit; ikincisi ise 910-1 390 °C arasında kararlı yüzey merkezli kübik yapıda γ-demirdir. 1 390 °C'ın üzerinde, yapısı ve özellikleri bakımından α biçimine benzeyen ve δ denen bir başka biçimi daha vardır. α biçimi, 768 °C'a (Curie noktası) kadar ferromanyetiktir; bu derecenin üzerinde paramanyetik hale gelir. Demirin, çok ilginç mekanik özellikleri vardır: soğukta dövülerek yassılaştırılabilir ve tel halinde çekilebilir; 800° C'tan sonra plastik özellikler gösterir; çekiçle dövülebilir ve haddelenebilir; katkısız kaynak oluşturur.

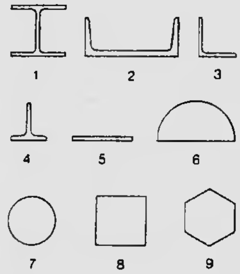
Demir, nemli havada yavaş yavaş etkilenerek hidratlı demir III oksitten oluşan pasa dönüşür; bu pasın gözenekli olması yüzünden, aşınma derinlere kadar işler ve metal tümüyle yapısal bir bozulmaya uğrar; bu bakımdan demirin nemden korunması gerekir.

• *Kimyasal özellikleri.* Demir, geçiş metalleri grubunda yer alır ve bu grubun tüm özelliklerini taşır. Atomun elektron biçimlenmesi, 4s'den iki elektron yitimi sonucu Fe^{2+} iyonunun, 3d'den ek bir elektron yitimi sonucu Fe^{3+} iyonunun kolayca oluştuğunu gösterir. Demir II (Fe^{2+}) ve demir III (Fe^{3+}) gibi demir iyonlarının elektron yapısı, eşleşmemiş spin elektronlarının varlığını ortaya koyar; bu da, demirin manyetik özelliklerini açıklar. Sözkonusu yapı, ayrıca 3d, 4s ve hatta atom ya da iyon yarıçapının küçük oluşu göz önüne alınırsa kompleks oluşturduğunda doldurulabilen 4p yörüngelerinin varlığını gösterir.

Demir, ametallerin çoğu ile doğrudan birleşebilir. Akkor halde, oksijen içinde yanarak manyetik Fe_3O_4 oksidini verir. Bu oksit, şiddetli bir darbe etkisiyle metalden kopan çok küçük parçaların havada kıvılcımlar saçarak yanması sonucunda da oluşur. Demir, klor gazı içinde de yanar ve sıcakta kükürtle birleşir. Kızıl derecede su buharını bozundurarak hidrojenin açığa çıkmasına yol açar; seyreltik asitlerde kolayca çözünür.

Demir oksitlerin karbonla indirgenmesi, demir-çelik sanayisinin ilk temel işlemini oluşturur. Kok, yüksek fırında ısı ($C+O_2 \rightleftharpoons CO_2$) ve indirgeme etkeni olan karbon monoksit ($C+CO_2 \rightleftharpoons 2CO$) verir. Chaudron ve Boudouard eğrileri, yüksek fırında karbon oksitleri ile katılar arasındaki dengeleri gösterir. (Bk. şema.)

Çok küçük parçalara bölünmemişse (piroforik demir), oksijen ya da kuru hava soğukta, demire hemen hemen hiçbir etki yapmaz. Ancak nemli havada korozyon büyük önem kazanır. Bu korozyonun koşulları, demir-oksit-hidroksit-su bileşiklerinin potansiyel-pH diyagramlarıyla çözümlenebilir. (Bk. şema.) Demiri korumak için şu önlemler alınabilir: "mekanik" kaplama (boya, vernik vb.); katodik koruma demiri anot rolü oynayan harcanabilir bir başka metalle, örneğin çinko ile birleştirmektir, bu yöntemde, diğer metalin oksitlenmesine karşın demir hiçbir zarar gör-

yapı demirleri (profiller)

1. Çift T; 2. U;
3. Eşit kollu köşebent;
4. Eşit kollu, yuvarlak köşeli T;
5. Düz; 6. Yarı yuvarlak;
7. Yuvarlak; 8. Kare; 9. Altıgen.

mez; korozyon yavaşlatıcısı kullanımıyla (minyum, kromatlar) demir pasifleştirilir.

• *Demir bileşikleri.* Demir bileşikleri, iki ana gruba ayrılır: ikideğerli *demir II* bileşikleri ve üçdeğerli *demir III* bileşikleri.

Demir II oksit (FeO), siyahtır; demir III oksit yüksek sıcaklıkta indirgenerek elde edilir. Bu oksitten gelen $Fe(OH)_2$ hidroksidi yeşil bir çökeltidir ve demir II tuzuna bir alkalinin etkimesi sonucu oluşur. Gerçekte FeO formülüyle gösterilen stokiyometrik oksit bulunmaz, ama NaCl türü örgü içinde kristaller daima Fe^{2+} boşlukları taşır.

Demir III oksit (Fe_2O_3) ya da birbuçukoksit, doğada yaygın olarak bulunur; pas, bu oksidin bir hidhratıdır.

$Fe(OH)_3$ formülüyle belirtilen *hidroksit*, pas rengindedir; demir III tuzu üzerine bir alkalinin etkimesi sonucu oluşur.

Fe_3O_4 formüllü *manyetik oksit* bir karmaşık oksittir ve doğal manyetik bir mineral oluşturur. Demir yakılarak ya da su buharına tutularak yapay yolla elde edilebilir. Siyah bir toz oluşturan bu madde diğer iki oksidin bileşimi biçiminde göz önüne alınabilir. Demir III oksit, demir II oksidin dışındaki oksitlerle birleşerek spineller grubunda yer alan *ferritler*'i verir. Klorla yükseltgeme sonucu *ferratlar*'ı oluşturur; tek başına elde edilemeyen FeO_3 oksidinden türemiş K_2FeO_4 bunun bir örneğidir.

Demir II klorür $FeCl_2$ formülüyle gösterilir ve hidroklorik asidin demire etkimesi sonucu elde edilir; hidratlandığında mavimsi yeşil prizmalar biçiminde kristalleşir.

Demir III klorür'ün formülü $FeCl_3$'tür ve klor ile demirin tepkimeye girmesi sonucunda elde edilen kırmızı bir katıdır; kanı pıhtılaştırması nedeniyle tıpta kullanılır.

Demir sülfür FeS formülüyle belirtilir ve bireşimle elde edilir; hidrojen sülfürün hazırlanmasında yararlanılır. FeS_2 formüllü *bisülfür* ise doğal pirittir. Bu bileşiğin kavrularak elde edilen kükürk dioksit gazı (SO_2), sülfürik asit üretiminde kullanılır.

Hidratlı demir II sülfat $FeSO_4$, $7H_2O$ biçiminde yazılır. Bu bileşik kristaller halinde bulunur (yeşil vitriyol, karaboya) ve sülfürik asidin demire etkimesi sonucu elde edilir. Isıtıldığında su vererek ağarır. Yükseltgenme eğilimi gösterir ve yükseltgendiğinde demir III sülfatı verir; bozunması nedeniyle çözeltisi, hava bulunan ortamda saklanamaz. Demir II sülfat, indirgen bir bileşiktir.

Demir III sülfat $[Fe_2(SO_4)_3]$, sülfürik asidin demir III oksitle tepkimeye girmesi sonucu oluşur; kırmızımsı turuncu bir çözelti verir.

• *Demir tuzlarının ayırtedici özellikleri.* Demir iki tuzlarının çözeltileri yeşildir. Bu tuzlarla alkaliler yeşil, alkali sülfürler siyah bir çökelti oluşturur. Demir III tuzları sarı ya da kırmızıdır. Alkalilerle pas renginde, alkali sülfürlerle siyah bir çökelti verir. Potasyum ferrosiyanür, demir III tuzlarıyla Prusya mavisi bir çökelti oluşturur.

• *Metalürji.* Demir, eskiden cevher doğrudan doğruya karbonla, özellikle odun kömürü ile indirgenerek elde edilirdi. Antikçağ boyunca ve Ortaçağ'a değin demir üretme yöntemlerinin temel ilkelerinde hiçbir değişiklik olmadı: gövdeli fırınlar, katalan ocakları, yer ocaklı fırınlar. XIII. yy.'dan başlayarak demir metalürjisi, havayla çalışan körük takımı ve ilk yüksek fırınların kuruluşuyla büyük bir gelişme gösteren ham demir ve çelik metalürjisiyle iç içe girdi. XVIII. yy.'a kadar demir, yer ocaklı fırınlarda ya da arıtım atölyelerinde hamursu topaklar halinde elde ediliyordu. Bununla birlikte önemli gelişmeler sağlanmıştı: odun kömürünün yerini taşkömürü ya da kok almış, körük kullanımı yerini buharla çalışan makinelere bırakmıştı. XVIII. yy.'ın sonunda bulunan pudlaj yöntemi, XIX. yy. boyunca arı demir elde etmede kullanıldı. Çağdaş çelik üretim yöntemlerinin ortaya çıkışı pudlaj yönteminin uygulamada önemini yitirmesine yol açtı.

• *Demir cevherleri.* Doğada en yaygın demir cevherleri karbonatlar (siderit ya da spatımsı demir) ile hidratlı ya da hidratsız oksitlerdir. Hidratlı oksitler arasında en çok rastlanan cevher $2Fe_2O_3$, $3H_2O$ formüllü esmer hematittir ve Lorraine cevherlerinin (fosforlu minet) ana bileşenini oluşturur. Bu cevherlerdeki demir oranı % 40 dolayındadır. Diğer demir oksitler, özellikle Ukrayna'nın Krivoy-Rog havzasında ve ABD'de bol bulunan ve parlak ya da mikalı cevheri oluşturan Fe_2O_3 formüllü, kırmızı susuz hematitlerdir. % 70'e kadar demir içeren ve Fe_3O_4 formülüyle gösterilen magnetit daha az işletilir. Steiemark'ta sekilerle yükselen Erzberg "demir dağı" esmer hematit ve siderit bakımından çok zengin bir kütle oluşturur.

• *Sanayi demirlerinin sınıflandırılması.* Sanayide kullanılan demir türleri, üretim yöntemlerine göre sınıflandırılır.

Pudlaj demiri. Sıvı dökme demir, yansımalı fırın tabanında demirli cürufla yükseltgeme işlemine tutularak elde edilir. Bu arılaştırma yöntemi, günümüzde kullanılmamaktadır.

Dövme demir. Çok arı demiri hamurlaştırma yoluyla elde edilir.

Dökme demir. Bu demir türü, karbon oranı % 0,05'in altında olan çelikle iç içe girer ve klasik çelik üretme yöntemleriyle elde edilir (Martin fırınları, Thomas fırınları, elektrik fırınları). Dökme demirin özel bir türü Armco demiridir ve yüksek bir arılık, manyetik özellikler, korozyona karşı iyi bir dayanım gösterir: bu demir, Martin ve elektrik fırınında özel arılaştırma yöntemleriyle üretilir.

Elektrolitik demir. Bu demir türü, demir II klorür elektrolizle ayrıştırılarak elde edilir; bu yöntemde çelik ya da dökme demirden çözünür bir anot kullanılır. Yüksek arılıkta bir demirdir ve gaz (özellikle hidrojen) içermesi yüzünden kırılgan bir yapı gösterir. Manyetik özelliklerinden dolayı oldukça değerlidir; özellikle toz metalürjisinde kullanılır.

Alüminotermik demir. Demir oksit ile alüminyum tozunun magnezyum kökenli kapsülle başlatılan ısı verici bir tepkimeye girmesi sonucunda oluşur. Bu yöntemle rayları yerinden sökmeden kaynak yapma olanağı vardır.

Karbonil demir. Yüksek arılıktaki bu demir, bir karbonil kompleksinin bozunması sonucu çok ince toz biçiminde elde edilir; bu demir toz metalürjisinde sınırlı miktarda kullanılır ve yüksek manyetik nitelik (özel yumuşak demir) göstermesi gereken parçalar üretilir.

İndirgenmiş demir. Bir gaz (hidrojen, karbon monoksit) ortamında oksitli cevherler ya da tufallar indirgenerek elde edilir. Toz metalürjisinde çok kullanılan bu demirin bir türü, özellikle magnetitin ateşe dayanıklı potalarda indirgenmesi yoluyla hazırlanır; fırından alınan topak (demir süngeri) daha sonra öğütülür.

Amerika'da geliştirilen bir yöntemde (iron process), eritilmiş cevher indirgen bir ortama püskürtülüp indirgenerek demir doğrudan doğruya elde edilir.

• *Sanayi demirlerinin ayırtedici özellikleri ve kullanımları.* Demir büyük oranda çelik ya da dökme demir biçiminde kullanılır. Bununla birlikte, kimi uygulamalar, üretim yöntemlerine göre sınıflandırılan çeşitli "sanayi demirleri" gerektirir. Dövülmüş ya da haddelenmiş arı sanayi demirinin çekme dayanımı 300 MPa, esneklik sınırı 200 MPa ve kopmadan uzama oranı ise yaklaşık % 25'tir. Soğukta oldukça iyi olan plastiklik özellikleri, sıcakta kimi zaman bozulur ve metal, dövülmesini engelleyen bir kırılganlık gösterir. Kükürk ve hatta oksijen katkısından ileri gelen bu kırılganlık, manganez katılarak giderilebilir. Demir yeterince arılaştırılırsa, atmosfer korozyonuna karşı iyi bir dayanım gösterir; Delhi'de IV. yy.'dan kalma çok yüksek arılıktaki bir kolon, açık havada bulunmasına rağmen korozyondan bugüne değin etkilenmemiştir. Arı demirlerin ve düşük karbonlu çeliklerin özgül kullanımlarını birbirinden ayırmak güçtür. Kaynak yapmaya, dövülmeye, çekmeye, tel haline getirmeye elverişli oluşu, demirin sac, yaprak sac, cıvata, tel, boru vb. üretiminde kullanımını sağlar. Manyetik özelliklerinden dolayı da (zayıf mıknatıslık gideren alan) tavlanmış durumda manyetik aygıtlarda "yumuşak demir çekirdekleri"nin yapımında yararlanılır; elektromıknatısın kutup parçaları, elektrikli makinelerin sacları, röle çekirdekleri vb.

Ayrıca arı demir, potada arı, olağan ya da özel çeliklerin üretiminde hammadde olarak kullanılır.

İndirgenmiş ya da elektrolitik demir tozu, toz metalürjisinde sinterlenmiş gözenekli parçaların üretiminde ve kaynak ya da oksijenle kesme elektrotlarını kaplamada yaygın bir kullanım alanı bulur. Sinterlenmiş demir kökenli parçalardan, otomobil yapımı, elektrikli ev eşyaları ve manyetik araçlar gibi sanayisel etkinliğin pek çok alanında yararlanılır. Nitekim, 1950'de bir otomobilde kullanılan sinterlenmiş demir parçaların kütlesi 1 kg iken, günümüzde bu oran kimi ülkelerde 5 kg'a ulaşmıştır.

Sinterlenmiş demirin ilk uygulama alanlarından biri, cam silecekleri, elektrikli kahve değirmenleri gibi aygıtların çalışma yükü düşük yatakları için kendi kendine yağlama etkisi sağlayan arı demirden yastık ve burçların yapımı oldu. Sinterlenmiş arı demirin kullanımı, parçaların daha ucuza mal olmasını sağlar; ancak bu parçaların mekanik özellikleri, özellikle biçim değiştirme bakımından sınırlıdır. Bununla birlikte klasik metalürji yöntemleriyle demir alaşımları (% 1 karbon, % 2-4 bakır, % 2-5 nikel içeren çelikler) elde ederek, ısıl işlemlere (indüklemeli suverme, yüzeysel karbonitrürleme) ya da toz metalürjisine özgü yöntemlere başvurarak, demirin mekanik özellikleri iyileştirilir; toz metalürjisi yönteminde ikinci sıkıştırmanın ardından yeni bir sinterleme, ya da ürünün yoğunluğunu artırmak için daha yaygın olarak sinterlenmiş demir iskeletini erimiş bakıra daldırma işlemlerine başvurulur. Böylece sinterlenmiş arı demir, 2 000-2 500 MPa düzeyinde bir kopma yükü gösterirken, % 20 bakır emdirilmiş demir 5 000-7 000 MPa arasında bir kopma yüküne ulaşır. Sinterlenmiş demir ve alaşımları, manyetik devreler, bobinler, kutupsal kütleler, manyetik şeridi okuma ya da şeride kaydetme kafalarının öğeleri gibi kimi ürünlerin ayırtedici özelliklerini iyileştirme olanağı verir. Yüksek arılıkta çok ince demir tozlarının kullanımı, yüksek geçirgenlik, Foucault akımlarındaki düşük kayıplar ve uygun elektrik özdirenci gibi çeşitli özelliklerin bir araya toplanmasını sağlar.

• *Demir cevheri üretimi.* Demir-çelik sanayisinin artan gereksinimini karşılayabilmek için demir cevheri üretiminde 1975'e doğru hızlı bir gelişme görüldü. Elde edilen toplam metal miktarı, 1937'de 98 Mt iken 1946'da 76 Mt'a kadar düştü; 1955'te yalnızca 174 Mt'du. 1975'te 500 Mt'u aştı ve 1990'da 1 milyar tona ulaştı.

Demir, yerkabuğunda kuşkusuz çok yaygındır (yerkabuğunun % 5'inden daha çok); ancak, belli oranda demir içeren oksitler ve karbonatlar işletilir. Hematit ve magnetit zengin cevherlerdir ve % 50-70 oranında metal, çok az katışkı taşır. Bununla birlikte pek çok cevher, % 30-40 oranında metal (Lorraine, Rusya'daki Kursk stepi) ve daha çok katışkı maddesi içerir. Geri kalan yerlerdeki önemli pek çok yatakta (Superior gölü, Ukrayna, Minas Gerais, özellikle Kuzey-doğu Dekkan) zengin küçük cevher kümeleri fakir büyük cevher yığınlarını örter. Açık ya da kapalı maden ocaklarından çıkarılan cevherlerin büyük bölümü, başka bölgelere gönderilmeden önce çoğunlukla zenginleştirilir.

Altmış kadar ülkede demir cevheri çıkarılır. Eski üretici Kuzey ülkelerine 1950'den sonra birçok Güney ülkesi katıldı. Nitekim 1937'de demir cevherinin % 90'ını üreten sanayileşmiş ülkeler, son yıl-

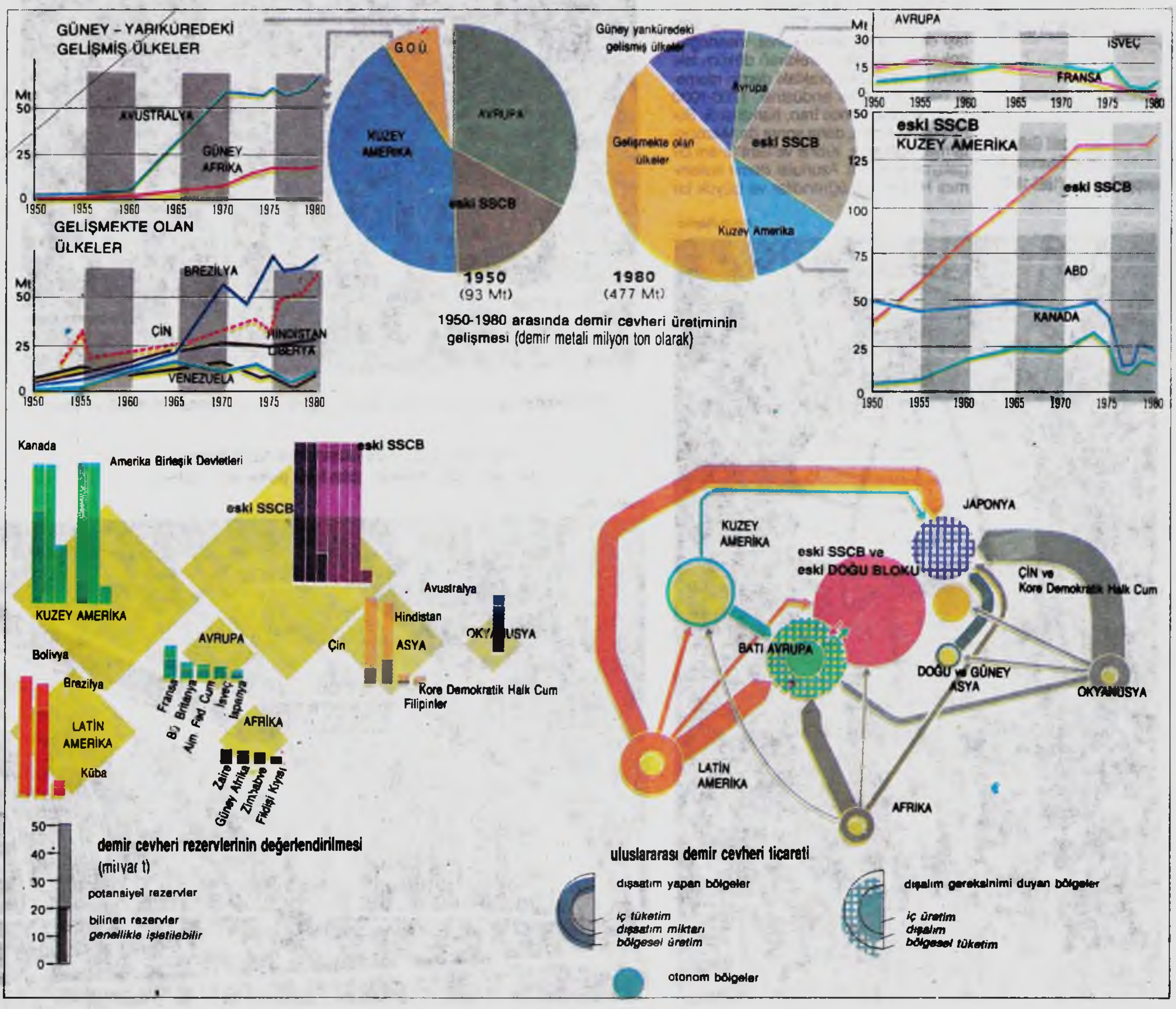
larda % 50'nin üstüne çıkamamaktadır (bununla birlikte bu ülkelerin üretimleri mutlak değer olarak artmıştır). 1952'de 30 Mt olan sovyet demir cevheri üretimi, 1990'da 240 Mt'u geçmişti (dünya üretiminin yaklaşık % 25'i). Bu ölçüde bir artış, demir-çelik sanayisinin gelişmesi ile çok sayıda yatağın bulunmasından (işletilebilir 75 yatak) ve bu yataklardaki rezerv bolluğundan kaynaklanıyordu. Bugün bu yatakların büyük kısmı Rusya Federasyonu ve Ukrayna'da, bir kısmı ise Kazakistan ve Azerbaycan'da kalmıştır. Rusya'da 1881'den beri Dniepr büklümünden demir çıkarılıyordu. Son birkaç yıldan bu yana Kursk steplerinde de büyük miktarda cevher elde edilmeğe başlandı. Buna karşılık Urallar (ünlü Magnitogorsk yatağı) ve Batı Sibirya yatakları (Angara yöresi, Altay ve Sayan dağları) eski önemini kaybetti. Ukrayna'da Krivoy-Rog (1881'den beri) ve Kerç yarımadası'nda demir cevheri çıkarılır ve bu ülke bugün, eski SSCB üretiminin % 60'ına sahip olan çok önemli bir üreticidir. SSCB'nin dağılmasından bu yana Brezilya 162 Mt ile dünya cevher üretiminde birinci sırada yer alır. Onu 144 Mt ile Ukrayna, 112 Mt ile Avustralya ve 105 Mt ile Çin izler.

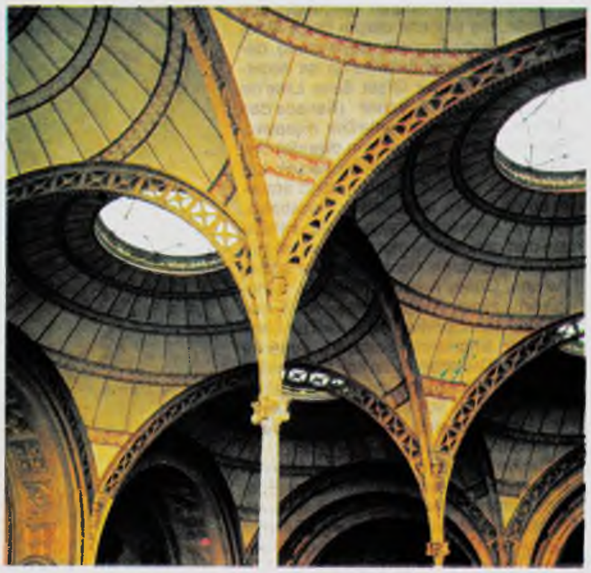
Kuzey Amerika'nın cevher üretimi, son yıllarda 90-110 Mt arasında değişmektedir. Bu miktarın büyük bölümü XIX. yy.'ın ortalarından beri işletilen Minnesota (Duluth artülkesi) ile Michigan'da (Marquette bölgesi) Superior gölü çevresindeki yataklardan elde edilir. Bunlara yaklaşık otuz yıldan bu yana işletilen Labrador yatakları da katılır. Batıda ve özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin güneyinde kaynaklar daha azdır. Batı Avrupa'nın demir cevheri üretimi oldukça düşüktür. Bunun da çok büyük bir bölümü İsveç (22 Mt), Fransa (9 Mt, başta Lorraine olmak üzere) ve İspanya'da (4 Mt) elde edilir. İsveç dışında tüm Avrupa ülkeleri, ürettikleri cevherin büyük bölümünü kendileri tüketir. Öte yandan tropikal bölgelerde yer alan birçok ülkede, madencilik etkinliği yalnızca dışsatıma yönelik olarak gelişti. Bu nedenle demir-çelik şirketleri, olabildiğince düşük fiyata demir cevheri sağlamak için yavru şirketler kurdular; bu yavru şirketler, dışsatım limanlarına en çok 500-600 km uzaklıkta bulunan, ileri ölçüde makineleşmiş açık ocaklardan zengin demir cevheri çıkarırlar (daha uzak limana cevherin demiryoluyla taşınması çok pahalıya mal olmaktadır). Bu yönelim cevher yataklarını değerlendirmede, yeni kentlerin kurulmasında ve taşıma araçlarının gelişiminde itici bir güç olmuştur. Nitekim Latin Amerika'da Venezuela 19 Mt cevher elde etmektedir (1974'te 16 Mt'du), Şili'deyse 7,3 Mt cevher üretilmektedir. Afrika'nın batı kıyısında cevher yatakları, Moritanya'da (12 Mt), Liberya'da (5 Mt) işletilir. Hindistan'ın kuzey-doğusunda Dekan yatakları (50 Mt dolayında) üretimi önemli boyutlara varmıştır. Madencilik üretiminde yıldan yıla görülen dalgalanmalar, bu etkinliğin konjonktüre olan duyarlılığını yansıtır.

Demir cevheri ticareti gerçekten çok canlıdır. Dış ticarette ulaşım Doğu Avrupa'da (Krivoy-Rog'dan başlayarak) demiryoluyla, Kuzey Amerika'da ise demiryolu, denizyolu ve Great Salte Lake'de çalışan gemilerle yapılır (Kanada'dan Amerika Birleşik Devletleri'ne dışsatım). Batı Avrupa'da ise (İsveç'in dışında) dışsatım iyice azalmıştır. Buna karşılık büyük tonajlı şileplerle yapılan deniz ticareti büyük önem kazanmıştır. Avustralya, Güney Amerika (Brezilya) ve Hindistan'dan getirilen cevher Japonya'nın güney-doğusundaki Honşu limanına taşınır. Avrupa, Güney Amerika (Brezilya, Venezuela), zenci Afrika, İsveç ve Kanada'dan demir cevheri satın alır (bir kısmı Akdeniz limanlarına boşaltılır). Amerika Birleşik Devletleri tropikal ülkelerden (özellikle Venezuela) de demir cevheri dışalımı yapar. Son çözümlemede, demirin uluslararası akışı, yatırımların kaynağını yansıtır.

Türkiye'de demir cevheri yataklarının başlıcaları Güney Marmara, Kuzey Ege, Orta Toroslar'ın kuzey bölgeleri ile Sivas (Divriği), Malatya (Hekimhan), Edremit (Eymir) ve Düzce yörelerinde bulunmaktadır. Hekimhan ve Divriği yatakları, Türkiye'nin bilinen demir rezervlerinin yaklaşık % 90'ını içermektedir. 1937'de bulunan Divriği yatakları Divriği demir madenleri müessesesi'nce işletilmekte ve demir-çelik fabrikalarının hammaddesini sağlamakta önemli bir payı bulunmaktadır. 1990'da, Türkiye'de demir cevheri çıkartan 20 işletmenin 12'si özel, 8'i kamu

DÜNYA DEMİR CEVHERİ ÜRETİMİ VE ULUSLARARASI TİCARET

Revault-Pix

Bibliothèque nationale'de (Paris) okuma salonunun dökme demir sütunlarla taşınan, üst bölümü camlı, demir ve seramik kubbeleri 1862-1868arasında Labrouste tarafından yapıldı

MİMARLIKTA **DEMİR**

kesimindi. Üretimin % 18,5'ini karşılayan özel kesim işletmeleri çoğunlukla küçük sermayeli girişimlerden oluşmaktaydı. 1990'da Türkiye toplam demir cevheri üretimi 4 924 874 t (tuvönan), dışsatım 2 613 246 t'dur.

—Arkeol. *Demir çağı*. İ.Ö. 1200'lere doğru başlayan bu çağ, metalin yaygın olarak kullanıldığı çağdır. Gerçekten de, göktaşı demirini işledikten sonra, insanoğlu, çok uzun işlemler gerektiren döküm teknikleri sayesinde topraktaki demiri işlemeyi başardı. Demir endüstrisi, 1200-1000 yılları arasında önce İran, Kafkasardı, Suriye ve Filistin'de, daha sonra da Mezopotamya, Kafkasya, Kıbrıs ve Girit'te ani bir gelişme gösterdi. Asurlular demir kullanımını Hititler'den öğrendiler ve büyük bir olasılıkla Yahudiler de bunu Filistiler'den miras aldılar. Yeni Babil kralı Nabunaid (İ.Ö. 559-539) Amanos'tan ve Lübnan'dan maden cevheri getirtmekteydi.

Batı Avrupa'da, demir çağı İ.Ö. I. binyılda yaşandı. Avrupa'da bol miktarda ve çoğunlukla da çıkarılmaya elverişli demir madeni yataklarının bulunmasına bağlı olarak metalürji endüstrisinin ve türevlerinin yayılması bu dönemin belirgin niteliğidir.

Birinci demir çağı, kimi kez bu döneme adını veren Hallstatt (Yüksek Avusturya) yerleşim yeriyle tanımlanır ve 1000 yılından sonra başlayarak İ.Ö. 500 sonlarına kadar uzanır; yerleşim yeri La Tène'den (İsviçre) adını alan ikinci demir çağıysa, Roma tarafından fethedilinceye kadar üç dönem halinde devam etti ve hatta İrlanda'da, İskandinavya'da ve Germanya'da, roma fetihleri dışında kalan bölgelerde, bu ülkelerin hıristiyanlaştırılmasına kadar da sürdü. Birinci dönem, arkaik Yunanistan ve italyan Villanova uygarlığına yakın geometrik bir sanatla kendini gösterdi. Bu dönemde, bronz eşyalar hâlâ kullanılıyordu. İnsanlar yükseklerde, ahşap kirişler arasına yerleştirilmiş harç ve taşla yapılan surlarla çevrili tahkim edilmiş kamplarda yoğunlaşmıştı. Önemli kişiler şatafatlı savaş arabalarıyla birlikte gömülüyordu. Mezarlar, Vix (Côte-d'Or) ya da Hochdorf'da (Stuttgart yakınında) olduğu gibi mezar odalarını örten büyük tümülüsler biçimindeydi. Avrupa'nın çeşitli kavimleri arasında ticaret ilişkileri mücevher ve silah mübadelesiyle başladı. Henüz ayak çarkını tanımayan çömlek ürünleri çeşitlidir ve genellikle oyulmuş motiflerle süslenmiştir. İkinci dönem, egemen bir kelt etkisi ve Galya, İtalya, Tuna ülkeleri ve Yunanistan arasında süren mübadelelerle kendini gösterdi. Şehirler ovalarda kuruldu ya da Autun yakınındaki Bibracte ya da Alésia'da Alise-Sainte-Reine'de (Côte-d'Or) olduğu gibi, "oppidum" denilen geniş surların arkasına sığındılar. En üst düzeyde çizgisel ve özellikle eğriçizgisel olan kelt süslemesi düzenli bir hal aldı: bitkisel ve hatta hayvansal motifler fanteziyle şe-

Pix-La Cigogne

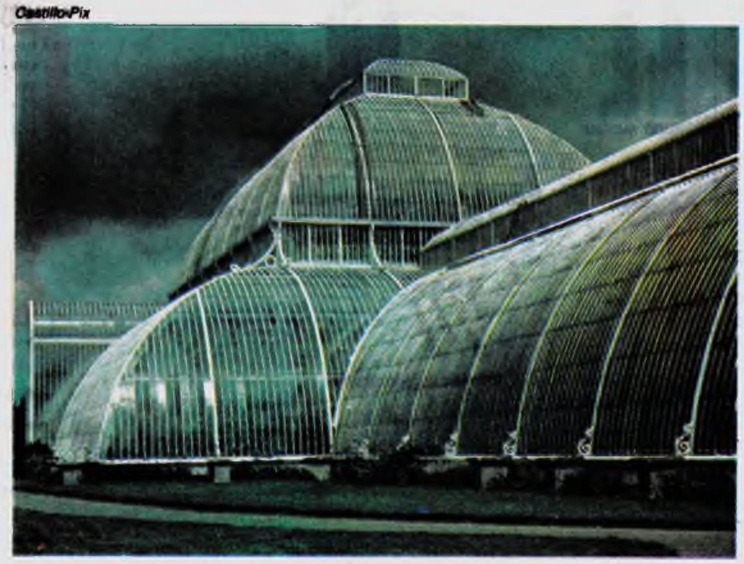
Vichy'de Sources parkı'nın üstü örtülü gezinti yeri, Auguste Lecoeur tarafından yapıldı (XIX. yy. sonu)

Koch-Rapho

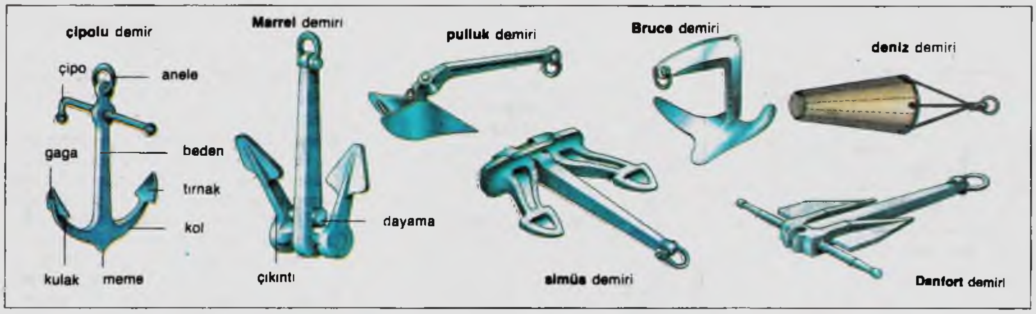

Milano'daki Galleria Vittorio Emanuele II Giuseppe Mengoni (1865-1877)

Castillo-Pix

Kew Gardens'da (Londra yakınları) krallık botanik bahçesinin sir Joseph Paxton tarafından yapılan büyük palmiye serası (1846-1850)

DEMİRLER

matize ya da deforme edildi; sarmal, süslemeye egemen oldu; yunan sanatından alınan palmet yeni biçimlere büründü. Tümülüsler hâlâ yapılmakta, ancak, gömme ve yakma ayinleri aynı zamanda düz mezar kullanımıyla birleşmekteydi. Silahlar da gelişti, savaş arabası kullanımına ve bunların mezarların içine de konulmasına devam edildi. Boyalı ve oymalı vazolar dışında, bu çağın en özgün kelt sanat yapıtları galya sikkeleridir. III. yy.'dan Galya savaşları'na kadar, Galya'daki halkların çoğu altın, gümüş ve bronzdan sikke bastılar. Başlangıçta, Makedonya'daki "philippoi"den esinlenen bu sikkeler yavaş yavaş modellerinden ayrıldılar; uzun süre değeri anlaşılamayan bu küçük sanat yapıtları, kelt dehasının başyapıtları durumuna getiren özgürlükle, fanteziyle, soyutlama isteğiyle yorumlandılar. Roma öncesi heykelcilik sanatı, özellikle, Fransa'nın güneyinde parlak durumdadır (Roquepertuse, Entremont, Saint-Rémy-de-Provence heykelleri).

—Biyokim. Üstün yapılı hayvanlarda ve bitkilerde kilogram başına yaklaşık 5 cg demir bulunur. İnsanda demir, hemoglobin bileşeni olarak eritropoyezde önemli rol oynadığı gibi mitokondrilerde elektron taşıyıcı sistemlerin bileşeni olarak hücre solunumunda da çok önemli rol oynar. Organizmanın demir gereksinimi yaşa, cinsiyete ve fizyolojik duruma göre değişiklik gösterir (gebelik ve süt emzirme dönemlerinde gereksinim artar). Demir ancak organizmanın demir yedeği yetersiz olduğu zaman soğurulur.

Vücutta demir çeşitli yerlerde bulunur: hemoglobin demiri (hemoglobindeki demir oranı % 0,33'tür), yedeklerdeki demir (özellikle karaciğerde, demirce çok zengin makromoleküllerde depolanmış durumda: ferritin ve hemosiderin), hücrelerde solunum enzimleri demiri (sitokromlar, katalazlar, peroksidazlar), miyoglobin ve serum demiri (siderofilin ya da transferinle taşınan).

Dolaşıma katılan normal demir miktarı litrede 0,80 ila 1,70 mg arasında değişir. Demirin az alınmasından ya da çok kullanılmasından dolayı ortaya çıkan kansızlıklarda demir azalır. Bu çeşit kansızlıklara yeni doğmuş bebeklerde, uzun süre yalnız sütle beslenen çocuklarda ve büyük kanamalarda rastlanır. Mikroplu hastalıklar sırasında da demir azalır. Tersine, hemoliz sendromlarında, Biermer kansızlığında, hepatitlerde, özellikle hemosiderozlarda ve hemokromatozlarda artar.

Hayvanlarda demir eksikliği, özellikle emzirme dönemindeki domuz yavrularında kansızlık tehlikesi yaratır. Nitekim, üç hafta sonunda, ana domuzun sütünde çok az demir bulunduğundan, yeni doğmuş domuz yavrularındaki demir yedekleri tükenir. Dışardan demir verilmediği taktirde domuz yavruları ağır bir kansızlığa uğrar.

Bitki ve hayvan yaşamı için vazgeçilmez bir oligo-element olan demir, insan sağlığı için genellikle tehlikesizdir, ama litrede 1 mg'ı aştığı zaman, su bıyosenozlarında, özellikle balıklarda zehir etkisi gösterir.

—Boyac. *Demir oksit.* Başlıca, doğal demir oksitler, bireşimsel ya da *yapay* demir oksitlerden ayrılır. Doğal demir oksitler arasında arı demir cevherleri yer alır: hematit, siyah demir oksitler, mikalı demir oksitler, İspanya kırmızısı, İran kırmızısı, alüminyum silikat yüklü demir cevherleri (hidratlı demir III oksit bakımından zengin demirli kilfer). Yapay demir oksitler arasında ise kuru (doğal demir cevherlerini kavurma), yaş ya da elektrolitik yöntemle elde edilen demir oksitler yer alır.

—Denizc. Çipolu klasik demir, *beden* adı verilen bir çubuktan, bedenin alt ucunda tırnaklarla son bulan karşılıklı iki *kol*'dan ve üst ucunda tırnaklarla bedenin oluşturduğu düzleme dik konumda yerleştirilmiş çipo denilen bir traversten oluşur. Kulak ve gagadan oluşan tırnaklar kollarla bedene bağlanır; demir, *meme* denilen bir sivri uçla son bulur. Zincir, çiponun üstünde bulunan ve *anele* denilen bir halkaya bağlanır. Demir suya atıldığında, tırnakları ile birlikte düz olarak dibe oturur. Zincir çekildiğinde, demir bir yana yatarak çiposu üzerine dayanır ve tırnaklarından biri dibe takılır. Böylece çipo, demirin dibe iyi tutunmasını sağlar. Belli tonajlardaki gemilerde, tırnakları eklemli demirler kullanılır; bu demirler bir bedenden ve bu bedeninin ucunda aynı düzleme yerleştirilmiş iki tırnak taşıyan bir boyunduruktan oluşur. Kimi deniz tabanları için özel demirler kullanılır; örneğin kepçe-demir çamurda iyi tutunur.

• *Demir yeri.* Demir yerleri, limandan ayrılmak ya da limana girmek için bekleyen gemilerin güvenli bir biçimde konaklamasını sağlar. Kimi demir yerleri doğaldır: Brest, San Francisco, Antseranana; diğerleri yapaydır: Cherbourg'daki demir yeri. Demir yerleri özellikle savaş gemileri için gereklidir; genellikle bu alanlara şamandıra demirleri yerleştirilir ve gemiler bu demirlere bağlanır.

—Deric. *Demir sepisi.* Demir sülfat bazik çözeltileri de, krom sülfat bazik çözeltileri gibi, ham derilerin sepilenmesinde kullanılabilir. Ancak, demir sülfat bazik çözeltileri çok istikrarsız olduğundan, demir sepisi, krom sepisine oranla çok daha zordur. Bu sakıncanın üstesinden gelmek için, istikrar sağlayıcı tuzlar kullanılır. Fakat, yine de demir sepisi rizikolu niteliğini korur ve ancak krom tuzlarının kıt bulunduğu zamanlarda yaygın bir biçimde uygulanır.

—Eczc. Hipokrom anemilerin tedavisinde, eskiden metal halinde kullanılan demir (talaş), şimdi daha çok demirli organik tuzlar (fumarat, glukonat, oksalat) halinde kullanılmaktadır. Demirin emilmesi onikiparmak bağırsağında olur. Demir hemoglobinle birleşerek alyuvarlarda tutulur. İğneyle vücuda verilen demir, makromoleküllerle (dekstran, polimaltoz, sorbit-sitrat) birleştirilerek demir hidroksit kolloidal çözeltisi halinde kullanılır.

—Ed. Ergenekon destanı'nda Türkler'in demirden bir dağı eriterek bulundukları yerden kurtuldukları anlatılır. *Divanü lügat it-türk*'te demirin kutsal sayıldığı belirtilir; demir üzerine söylenmiş atasözlerine ve demirle ilgili inançlara yer verilir. Divan edebiyatında âşığın demire benzetilmesi onun sürekli olarak ayrılık acısı içinde bulunması nedeniyledir. Ayrılık da bir mıknatıs olur ve âşığı kendine doğru çeker.

—İkt. *Türkiye*'de, ilk çelik fabrikası 1932'de Kırıkkale'de, Askeri fabrikalar genel müdürlüğü'ne bağlı olarak çalışmaya başladı. Bu fabrika 1950'de Makine ve kimya endüstrisi kurumu'na (MKEK) devredildi. Askeri amaçlı bu tesisten sonra maden kömürü havzasına yakın olmasının ekonomikliği göz önüne alınarak, 1939'da, ilk ağır sanayi kuruluşu olan Karabük demir ve çelik tesisi Sümerbank'a bağlı olarak kuruldu. 1955'te Sümerbank'tan ayrılarak Türkiye demir ve çelik işletmeleri genel müdürlüğü adıyla bağımsız bir iktisadi devlet teşekkülü özelliğini kazandı. Devletçe kurulan bu demir ve çelik tesisleri, 1950'li yıllarda özel kesimin küçük kapasiteli dört köşe levha ve kütük işleyen haddehaneleri, 1960'lı yıllarda da ark ocaklı çelik izabe tesisleri izledi. 1960'ta, yine devletin kurduğu Ereğli demir ve çelik fabrikaları (ERDEMİR), 1975'te İskenderun demir ve çelik fabrikaları'nın (İSDEMİR) ilk birimi, 1979'da ikinci birimi işletmeye açıldı. Bunlar dışında MKEK, özel kesime ait Çolakoğlu, Metaş ve Asil çelik Türkiye çelik üretiminde önde gelen kuruluşlardandır.

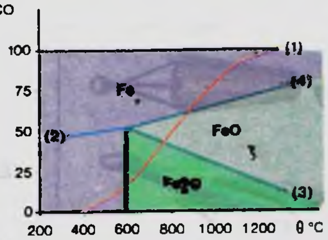
1989 Sanayi ve işyerleri sayımı'na göre, Türkiye'de demir ve çelik metal ana sanayi dalında 25 ve daha fazla kişi çalıştıran 204 büyük işyeri, 10 ila 25 kişi çalıştıran 113 orta büyüklükte işyeri ve 1 610 küçük işyeri (10 kişiden az) bulunuyordu. 8'i kamu kesimine ait olan büyük işyerlerindeki toplam 61 641 kişinin % 54,6'sı (33 657 kişi) devlet kesiminde çalışmaktaydı. Küçük işyerlerinde çalışanların sayısı ise 5 705 kişiydi. 1990 yılında Türkiye demir ve çelik sanayisi ürünleri arasında yer alan 481 248 t pik demir, 4 827 478 t ham demir, 9 412 894 t sıvı çelik, 6 416 676 t yarı mamul üretimi yapıldı.

—Mad. oc. Demir direk, bir kundak içinde kayan bir çatı direğinden oluşur; çatı direği kaydırılarak tavan ile taban arasında sıkışana değin uzatılır ve bu konumda kilitlenir. Arazi basıncı belli bir değeri (boşaltma basıncı) aştığında çatı direği

L.L

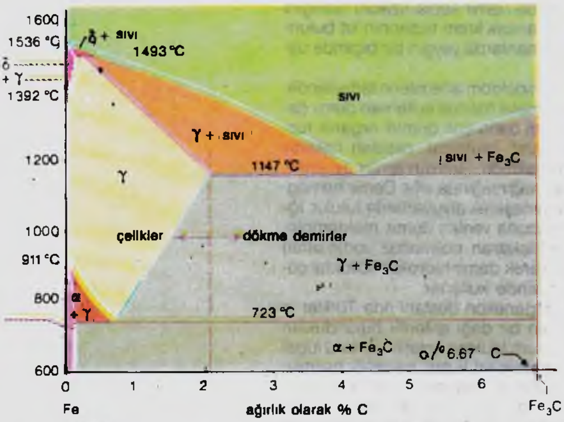
Gorge-Meillet'de (Somme-Tourbe komünü, Marne) bulunan savaş arabalı bir mezar, demir çağı, La Tène I dönemi
musée des Antiquités nationales Saint-Germain-en-Laye

yüksek fırın denge diyagramı (demir-karbon)

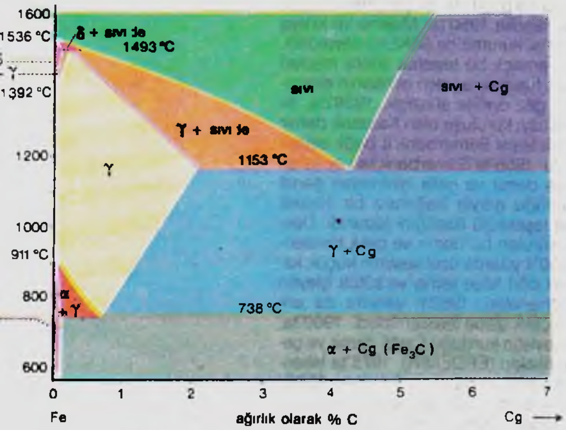
(1) $C + CO_2 \rightleftharpoons 2CO$
(2) $Fe_3O_4 + 4CO \rightleftharpoons 3Fe + 4CO_2$
(3) $Fe_3O_4 + CO \rightleftharpoons 3FeO + CO_2$
(4) $FeO + CO \rightleftharpoons Fe + CO_2$

DEMİR METALÜRJİSİ

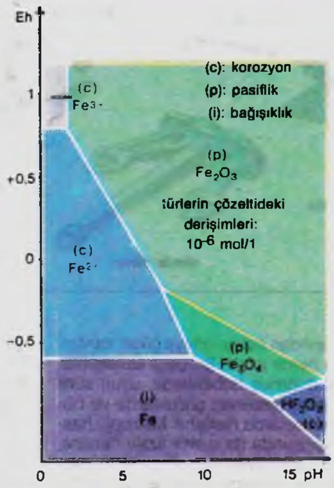
α = ferrit, δ = ferrit δ, γ = austenit } demir içinde katı karbon çözeltileri
Fe_3C = sementit: demir karbür
Cg = grafit: kristalleşmiş karbon

demir-sementit diyagramı (çelik ve beyaz dökme demirler)

α = ferrit, δ = ferrit δ, γ = austenit } demir içinde katı karbon çözeltileri
Fe_3C = sementit: demir karbür
Cg = grafit: kristalleşmiş karbür

demir-grafit diyagramı (gri dökme demirler)

demirin Eh-pH korozyon diyagramı

hidrolik krikolu demir direk

kundak içinde kendiliğinden kayar. Sürtünmeli demir direkte kilitlenme, kilit içine bir kama sıkıştırılarak sağlanır. Boşaltma basıncı, kilitin ve kamanın yapısına bağlıdır. Hidrolik demir direkte, iki silindir bir hidrolik kriko oluşturur ve bu kriko boru hattıyla basınçlı hava merkezine bağlıdır. Döşeme basıncı (demir direk yerleştirildiği sırada) merkezden sağlanır. Boşaltma basıncı, klapelerden oluşan bir sistemle ayarlanabilir. Döşeme basıncı ve kayma esnekliği yüksek olan hidrolik demir direk en iyi tahkimat gereçlerinden birini oluşturur.

■ —Metalürj. *Demir-karbon diyagramı.* Bu iki malzeme içerisinde normal olarak bulunan alaşım elementleri (Mn, Si, Cr, Ni vb.) diyagramın biçimini değiştirir; yüzde birkaçın üzerindeki oranlarda, psödo ikili diyagram biçiminde üçlü, dörtlü vb. diyagramlar kullanılır. Denge halinde % 2' nin altında karbon içeren alaşımlara çelik adı verilir; % 2'nin üzerinde karbon içerenler ise dökme demirlerdir Fe_3C karbür (sementit) zayıf bir kararlılık gösterirse alaşımın yapısında (gri dökme demir) grafit ortaya çıkar.

Bu denge diyagramları ısıtma ve soğutma hızları arttığında önemli ölçüde biçim değiştirir; böyle hallerde, ısıtmada ya da soğutmada dönüşüm eğrilerine başvurulur.

—Mim. Dövme demir, Yunanlılar tarafından teçhizat olarak, Ortaçağ'dan bu yana da yapı işlerinde kullanıldı. Victor Louis, Théâtre-Français'nin iskeletini oluşturmada demirden yararlandı (1786). Daha sonra, XIX. yy.'ın ortalarına kadar kalıplanmış dökme demir kullanıldı; o sıralarda gelişen haddeleme tekniğiyle profil elde edilebiliyor, böylece tümüyle perçin demirden iskeletler yapılabiliyordu. XIX. yy.'ın sonundan başlayarak, demir yerini çeliğe* bıraktı ve birleştirmede kaynak kullanıldı. "Demir yüzyılı"nda, hem demir, hem de dökme demir, seraların, pazarların (Baltard), kütüphanelerin (Labrouste), garların (Hittorff), sergi pavyonlarının, büyük dükkânların ve köprülerin yaşamında en çok kullanılan gereçti. Eiffel kulesi ve Makineler galerisi'nin (la galerie des Machines) [Paris, 1889] yapımıyla en parlak dönemini yaşayan "Demir yüzyılı" çok geçmeden yerini çeliğe bıraktı.

—Pedol. Kayaçlardaki ferromagnezyumlu minerallerin ayrışması sonucu ortaya çıkan demir, çeşitli biçimler altında görülür ve topraklara temel fiziko-kimyasal özelliklerini (renk, yapı, değişim gücü) kazandırır. Ilıman iklimlerin kahverengi topraklarında, kil ve organik maddelerle % 0,5-2 oranında birleşen demir hidroksitler, kararlı topaklar biçiminde kil-humus kompleksini oluşturur. Sıcak iklimlerin topraklarında ise, demir hidroksitler suyunu az çok yitirerek hidroksit ve kristal biçiminde (goethit, hematit) yığılır ve Akdeniz topraklarında killerle iyice kaynaşırken, demirli tropikal topraklarda kütle halinde (% 15 ya da daha çok) ortaya çıkar. Demir, hidromorf ortamda, dolaşım halindeki su örtüsüyle ortadan kalkar ya da turuncu oksihidroksitler biçiminde (lepidokrosit) yerel olarak birikir.

DEMİR (Kemal), türk siyaset adamı (Sürmene 1921). Tıp fakültesini bitirdi. İç hastalıkları uzmanı oldu. CHP'den Bolu milletvekili seçildi (1961-1977). Sağlık ve sosyal yardım bakanlığı yaptı (1963-1965 ve 1972-1973). Cumhuriyetçi güven partisi' ne geçti (1973). Enerji ve tabii kaynaklar bakanı (1973-1974), sonra yine sağlık ve sosyal yardım bakanı oldu (1974-1977). Siyasetten ayrıldı. Kızılay genel başkanlığına seçildi (1977). 1993 yılı başında da, bu görevini sürdürmekteydi.

DEMİR KAPILAR geçidi, Cezayir'de Bibanlar kütlesinde, Summam ırmağı kollarının kazdığı boğazlar.

Demir maske, kimliği bilinmeyen kişi (öl. Paris 1703). Louis XIV'ün buyruğu ile önce Pignerol'de (1679), sonra Sainte-Marguerite adasındaki İf şatosu'nda (1687), en sonra da Bastille'de hapsedildi (18 eylül 1698). 19 kasım 1703'te Bastille'de öldü ve Marchiali adıyla Saint-Paul mezarlığına gömüldü. Demirle çerçevelenmiş siyah kadife bir maske takmak zorunda bırakılan ve her türlü kimlik belirtisi özenle yok edilen bu garip tutsak hakkında, Voltaire ve A. Dumas tarafından işlenen bir efsane yaratıldı. Mahpusun yüzünü gizleme çabası ve dolayısıyla olası bir benzerliği saklamak isteği, onun Louis XIV'ün ikiz kardeşi olduğu ya da Anne d'Autriche'in Mazarin veya Buckingham' dan evlilikdışı doğan oğlu olduğu, hatta Fouquet'nin kendisi olduğu yolundaki varsayımlara da uzun süre inanırlık kazandırdı. Ayrıca, tutsağın kimliği hakkında, Mantova dükünün sekreteri ve elçisi olan E. Mattioli'nin, İngiltere kralı Charles II'nin evlilikdışı oğlu J. de La Cloche'un, Louis XIV'ün gizli ajanı E. Ogier de Cavoye'ın adlarıyla diplomat N. de Grémonville'in adı da ileri sürüldü. Ancak esrar bugün de çözülememiştir.

Demir muhafızlar, 1931'e Codreanu tarafından kurulan, aşırı milliyetçi, faşist ve şiddetli Yahudi düşmanı (anti-semitizm yanlısı) rumen siyasal partisi. Elde ettiği başarılar partinin, 1932 seçimlerinde dört milletvekilliği kazanmasını sağlamıştır. Partinin propagandasından kaygılanan Konsey başkanı liberal Duca, Demir muhafızlar'ca öldürüldü (29 aralık 1933). Duca' nın halefi Tătărăscu partiyi yasakladı, ancak parti "Her şey vatan için" adıyla yeniden kuruldu ve etkinliği giderek büyüdü, 1937 Yasama meclisi seçimlerinde liberallerin ve ulusal köylülerin ardından üçüncü parti haline geldi. Kral Carol kişisel diktatörlüğünü kurunca (şubat 1938), siyasal partileri yasakladı, Codreanu ve çevresinin tutuklanmasını kararlaştırdı. On yıl hapis cezasına çarptırılan Codreanu ve yandaşları, bu önlemin tedhiş eylemlerinin yükselişine yol açması üzerine hep birlikte idam edildiler (30 kasım 1938). Bu olayın ardından parti dağıldı, ama eylül 1940'ta, kralın tahttan feragatini talep eden hareket içinde önemli bir yeri oldu. Başlangıçta Antonescu hükümetini destekledi ve 1941'de iktidarı ele geçirmeye çalıştı, ancak bu girişiminde başarısız kaldı.

Demir taç, ilk kez kendisine Lombard-lar'ın kralı tacını giydirttiği zaman (774) Charlemagne tarafından, sonra da taç giyme törenleri sırasında Steiermarklı Friedrich III (Roma, 1452), Karl V (Bologna, 1530) ve Napoléon I (Milano, 1805) tarafından giyilen taç. Monza katedrali'nde korunan bu taç, 591'de yapıldığını ileri süren bir efsaneye karşın Bizans yapıtıdır. Üzerinde kırmızı, beyaz ve mavi çiçekli dikmeler bulunan, yeşil mineyle kaplı altın bir sarık biçimindedir. Adı, üzerine kakılmış bulunan ve dökümünde İsa'nın gerildiği gerçek çarmıhın çivilerinden birinin de kullanıldığı söylenen demir çemberden gelir.

Demir taç → TAÇ* NİŞANLARI.

DEMİRAĞ (Nuri), türk iş ve siyaset adamı (Divriği, Sıvas, 1886-İstanbul 1957). Özel eğitim gördü. Genç yaşta müteahhitliğe başlayarak Türkiye'de önemli birçok girişimi gerçekleştirdi. Başlıcaları: İkinci TBMM binası (1923), Karabük demir-çelik fabrikası binaları (1930), Sıvas-Erzurum demiryolu hattı (1938-1939). Yeşilköy'de özel bir ahşap uçak fabrikası ve pilot okulu kurdu (1940). Cumhuriyet tarihinde üçüncü kez çok partili hayata ge-

çişte (1945) ilk muhalefet partisi olan Millî kalkınma partisi'nin kurucuları arasında yer aldı ve genel başkanlığını üstlendi. Bu parti, genel başkanının köşkünde verdiği kuzu ziyafetlerinden ötürü türk siyasal yaşamında "kuzu partisi" olarak tanındı. DP listesinden bağımsız milletvekili olarak TBMM'ye girdi (1954-1957).

DEMİRAĞ (Turgut), türk sinema yapımcısı ve yönetmeni (Sıvas 1920- İstanbul 1987). Kabataş lisesi'nde okudu, 1939'da tarım mühendisliği eğitimi için ABD'ye gitti, ama Southern California Üniversitesi'nin sinemacılık bölümünü bitirdi (1940 -1945). Hollywood'da stajyer olarak çalıştı. Yurda dönüşünde And film'i kurdu, yapımcı ve yönetmen olarak çalışmaya başladı. İlk filmi *Bir dağ masalı*'nı (1947), *Aşk ve kin, Hülya, Kanlı taşlar* ve *Fato-Ya istiklal ya ölüm* izledi. 1950'den sonra ara verdiği sinemaya 1958'de *Karasu* ile döndü. 1960'larda *Cumbadan rumbaya, Ahretten gelen adam* gibi filmleri yapıp yönetti. 1964'te *Aşk ve kin*'in ikinci versiyonuyla Antalya festivali'nde Altın portakal kazandı. 1965'ten sonra *Çanakkale arslanları, Abbase Sultan, Kadın avcıları, Ayrı dünyalar* gibi filmler yaptı. 1971'deki *Üç kızgın cengâver*'den sonra sinemayı bırakarak ABD'ye yerleşti.

DEMİRAĞACI a. **1.** Amerika'nın tropikal bölgelerinde yetişen çok sert odunlu ağaç. (Yaprakları oval, kulakçıksız, meşin gibi sert ve almaşık dizili, çiçekleri yaprakların koltuklarındadır. Meyvesi üzümsüdür. Kayısı demirağacı [*Sideroxylon mastichodendron*] yenebilen bir meyve verir. Bil. a. *sideroxylon;* 100 tür, sapotaceae familyası.) **—2.** Avustralya, Yeni Kaledonya ve Endonezya'da yetişen, boğumlu ipince dallı, çok küçük yapraklı ağaç. (Demirağaçları, son derece ilkel yapılı ağaçlardır; döllenme ve meyve yapma biçimleri nedeniyle kapalı tohumlu bitkilerden sayılmaları oldukça güçtür. Filao denen çok sık dokulu odunları için yetiştirilirler. Bil. a. *casuarina.* Bu cins tek başına, demirağacıgiller [*casuarinaceae*] familyasını ve demirağaçları [*casuarinales*] takımını oluşturur.)

DEMİRALAY (Hafız İbrahim), türk din ve siyaset adamı (Isparta 1883-Ankara 1939). Medrese eğitimi gördü, kadılık yaptı. Kurtuluş savaşı'nın başında Isparta'da Müdafaai hukuk örgütü'nün kurulmasına ve Kuvayı milliye'nin oluşmasına öncülük etti (1919). Gönüllülerden oluşturduğu ve komutanlığını yaptığı Kuvayı milliye alayı, "Demiralay" diye adlandırıldı ve yunan işgaline karşı direnişte büyük yararlılık gösterdi. Isparta Müdafaai hukuk reisi olarak ilk TBMM'ye üye seçildi (1920) ve ölünceye kadar (1939) Isparta milletvekilliği yaptı, eğitim ve dilekçe komisyonlarında görev aldı.

DEMİRALP (Metin), türk kimyacı (Gelibolu 1948). İstanbul Teknik üniversitesi kimya fakültesi'ni bitirdi (1971). Aynı fakültede doktorasını verdi (1975) ve doçent oldu (1980). Sedat Simavi fen bilimleri ödülü'nü, Doç. Dr. Yusuf Avcı ile paylaştı (1982).

DEMİRASLAN (İlhan), türk şair (Gelibolu 1928-Trabzon 1980). İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'ni bitirdi (1954). İç hastalıkları uzmanı olduktan sonra Tunceli, Artvin, Tire ve Trabzon'da görev yaptı. *İncir ağacı* (1952), *Eller ekmeğe doğru* (1958) kitaplarında derlenen şiirlerinde duygusal, toplumsal, düşünsel konuları işledi.

DEMİRAY (Tahsin), türk yazar ve yayıncı (İstanbul 1903- *ay. y.* 1971). İstanbul Muallim mektebi'nin sınavlarını vererek (1923) öğretmen oldu. Yeni yol dergisini çıkardı. Türkiye yayınevi'ni kurdu (1925). Haftalık ve aylık çeşitli süreli yayım organları çıkardı, bunlardan bazılarının sorumlu yöneticiliğini yaptı (Ev iş, Yavru türk, Yıldız, El işleri, 1001 roman, Çocuk haftası, Hafta vb.). Türkiye Köylü partisi (1952) kurucusu oldu, bu partinin CMP ile birleşmesinde etkin rol oynadı. Daha sonra Adalet partisi'nin kurucuları arasında yer aldı (1961) ve bu partiden İstanbul milletvekili seçilerek bir dönem TBMM'de bulundu (1961-1965). Başlıca yapıtları: *İlkokullar için ilk türk alfabesi* (1928), *Büyük dünya savaşı* (1936), *Toplum yapımıza tarih için-de bir bakış* (1955), *Fiske taşları* (1957), *İstiklal harbimizin müdafaası* (1969), *Buhranlarımızın temel sebepleri* (1970).

DEMİRAY (Hilmi), türk mühendis (Adana 1942). İstanbul Teknik üniversitesi inşaat fakültesi'ni bitirdi (1967). Doktorasını Princeton Üniversitesi'nde verdi (1971). Kanada'nın Mc Master Üniversitesi mühendislik mekaniği bölümü'nde araştırma uzmanı olarak doktora sonrası çalışmalarda bulundu (1971-1972). Türkiye'ye dönüşünde Hava harp okulu'nda öğretim görevlisi oldu (1973-1974). TÜBİTAK Marmara bilimsel ve endüstriyel araştırma enstitüsü tatbiki matematik ünitesi'nde başuzman olarak çalıştı (1974-1979). İstanbul Teknik üniversitesi temel bilimler fakültesi'nde doçentliğe (1979), aynı üniversitenin fen-edebiyat fakültesi'nde profesörlüğe yükseldi (1982). İnşaat mühendisleri odası'nın başarı sertifikasını (1967), "İki atomlu katıların sürekli ortam teorisi" adlı çalışmasıyla TÜBİTAK teşvik ödülü'nü (1974), Fen bilimleri dalında Sedat Simavi ödülü'nü (1978), TÜBİTAK bilim ödülü'nü kazandı (1984).

Demirbank, 1953'te İstanbul'da demir tüccarları tarafından kurulan özel banka. 2 milyon TL sermaye ile kuruldu. 1990 sonu itibariyle toplam mevduatı 377,2 milyar TL, ödenmiş sermaye ve ihtiyat akçeleri toplamı 38,4 milyar TL, krediler toplamı 526,6 milyar TL olan bankanın 16 şubesinde 547 kişi çalışmaktaydı.

DEMİRBAŞ a. Bir yerin değişmez eşyası olan, bir kimse tarafından kullanıldıktan sonra, bir başkasına devredilen, envanter defterine kayıtlı eşya.
—Denizc. Bir geminin halat, direk, yelken, top, filikalar, mobilya ve diğer gereçlerden oluşan donanımının tümü.

◆ sıf. **1.** Demirbaş niteliğinde olan şey için kullanılır: *Demirbaş masa.* **—2.** Hiç değişmeyen, yinelenen olaylar, durumlar için kullanılır: *Trafik, demirbaş sorunlarımızdan oldu.*

◆ sıf. ve a. Bir yerde uzun süre çalışan, bir yere sürekli giden kimse için söylenir: *Sen bu kahvenin demirbaşısın.*

DEMİRBENT a. (*demir* ve fars. *bend*' den *demir-bend*). *Esk.* Demire vurulma cezasını çeken kimse.

DEMİRBÖCEKGİLLER a. Böcbil. TAKLABÖCEĞİGİLLER familyasının eşanlamlısı.

DEMİRCİ a. **1.** Küçük ve orta boyutta çeşitli demir parçaları elle işleyen sanatçı. **—2.** Demir ticareti yapan kimse.
—İnş. ve Bayınd. Betonarme yapıda, plana bakarak donatıları hazırlayan ve yerine yerleştiren işçi.
—ANSİKL. Etnogr. Demirciler, eski çağlardan bu yana toplum içinde saygın bir yeri olan zanaatçılardandır. Orta Asya'da yaşayan Türkler arasında, demirin ve ona biçim veren demircinin toplum içinde ayrı bir yeri vardı. Demirciler ışbilir, güvenilir, güçlü ve bilge bir kişiliğin simgesi sayılır, doğaüstü güçleri olduğuna inanılırdı. Demircilerin şaman inanışlarına göre kutsal sayılan ateş, su, hava (körük) gibi maddelerle çalışmalarının bunda etkili olduğu öne sürülür.
—İkonogr. Demirci ve demircilik betimlemelerine galya-roma sanatında (Sens, Beaune, Autun dikilitaşları) ve ortaçağ minyatürlerinde (XIII. yy. mezmurlar kitabı, Bibliothèque Nationale, Paris) rastlanır. Daha sonra demircilik, çok sayıda gravürlerin yanı sıra, Le Nain (Louvre), Metsu (Amsterdam), Gessner (Cenevre) ve Cormon'un (Tourcoing) tablolarına konu oldu. Nalbant ışlığı özellikle XVII. yy. flaman ressamlarının günlük yaşamı sergileyen tablolarında yer alır. Endüstri çağı demirhaneleri özellikle J. F. Bonhommé tarafından resimlendi. C. Meunier de demirci heykelinde bu temayı işlemiştir (Uluslararası çalışma bürosu, Cenevre).

Bk. resim sayfa 2996

Vulcanus'un demirci ocağı, XVI. yy.'dan XVIII. yy.'a kadar pek çok yapıta konu olmuştur. Kimi sahnelerde Apollon'un Vulcanus'a karısının kendisini aldattığını haber vermesi gösterilmiştir: Velázquez'in ünlü tablosu (Madrid), Tintoretto'nun (Dukalar sarayı) ya da Tempesta'nın (Caprarola) tabloları. Giulio Romano (Mantova), Vasari (Floransa), Genç Palma (Kassel), XVII. yy.'dan adı bilinmeyen bir fransız ressam (Effiat şatosu), Le Nain kardeşler (Reims), Rubens (Brüksel), Van Dyck (Louvre), Lafosse (Nantes), Boucher (Louvre, Versailles, Londra, Amiens) ise, Venüs'ün Aineias için ya da Thetis'in Akhilleus için Vulcanus'tan silah istemeye gelişini resimlemişlerdir.

DEMİRCİ, Ege bölgesinin İç-Batı Anadolu bölümünde Manisa iline bağlı ilçe; 60 184 nüf. (1990); 1 233 km^2; merkez bucağı dışında 2 bucak, 102 köy. Merkezi, Manisa'nın 162 km K.-D.'sunda Simav dağlarının G. yamaçlarında *Demirci,* 20 576 nüf. (1990). Tarım ve hayvancılık; halı ve kilim dokumacılığı.

DEMİRCİ, Şanlıurfa'nın Viranşehir ilçesine bağlı bucak; 5 071 nüf. (1990); 5 köy. Merkezi, Viranşehir'in 20 km K.'inde, Karacadağ'ın G. eteklerinde *Demirci,* 890 nüf. (1990). Hayvancılık ve hayvan ürünleri.

DEMİRCİ, Kütahya'nın Simav ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 148 nüf. (1990). Belediye.

DEMİRCİ, Aksaray'ın Gülağaç ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 922 nüf. (1990). Belediye.

DEMİRCİ (İlhami), türk ressam (İstanbul 1908). Sanayii nefise mektebi'ni bitirdi (1931). Burada Hikmet Onat ve İbrahim Çallı'nın öğrencisi oldu. Berlin'de Max Dungert atölyesinde resim çalıştı (1938).

Bk. resim sayfa 2996

Başlangıçta İbrahim Çallı'nın etkisinde kalan sanatçı, sonraları peyzaj ve natürmort türündeki yapıtlarında, yumuşak ve duygulu fırça darbeleriyle izlenimci ve gerçekçi bir anlayışın bileşimine ulaştı. Son yapıtlarında lekelerin egemen olduğu taşist bir üsluba yöneldi.

Demirci akıncıları, Kurtuluş savaşı sı-

Scala

Vulcanus'un demirci ocağı
(1633'e doğr.)
Velázquez
Prado müzesi, Madrid

Lauros-Giraudon

1836'da Creusot'da demirci ocağı
Théodore Chassériau'nun lavisi
Louvre müzesi, Paris

rasında Ege'de yunan hatları gerisinde, Demirci kaymakamı İbrahim Ethem Bey komutasında etkinlik göstererek düşmanın mühimmat depolarını, ikmal merkezlerini ve ulaşım olanaklarını baltalayan türk gerilla birlikleri.

DEMİRCİ dağları, İç-batı Anadolu'da Simav ve Demirci arasında yükselen Simav* dağlarına eski kaynaklarda verilen ad.

Demirci halısı, Manisa'nın Demirci ilçesi ve çevresinde dokunan bir halı türü. Öteki geleneksel halı türlerinde olduğu gibi, zaman içinde yeni bir uslüp kazanacağına özelliklerini yitirmiş, ticari bir halı türü niteliği kazanmıştır. Kaliteli Demirci halılarında ilmeler yün, atkı ve çözgü iplikleri pamuk ipliğindendir. İlmelerde çift bağlama, yani *Gördes* düğümü* kullanılır. Hav yüksekliği 12-16 mm arasında değişir. İlme sıklığı 22 x 28 dm²'de 598, 20 x 24 dm²'de 466'dır.

DEMİRCİ MEHMET EFE, türk efe, kuvayı milliyeci (Pirlibey, Nazilli, 1885 - *ay. y.* 1959). Babası gibi demircilik yaparken askere alındı. Birinci Dünya savaşı sırasında uğradığı bir haksızlık yüzünden askerden kaçarak dağa çıktı. Çevresine topladığı 200 kadar kızanla Ege bölgesinde eşkıyalığa başlayarak adını duyurdu. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine Kuvayı milliye'ye katılarak Umurlu'daki cephe komutanı binbaşı İsmail Hakkı Bey'in buyruğuna girdi. Kuvayı milliye adına para yardımı sağlamak için Denizli'ye gönderdiği kızanı Sökeli Ali Efe'nin orada öldürülmesine öfkelenerek kenti bastı ve eşraftan yaklaşık 50 kişiyi öldürttü, evlerini yaktırttı. Acımasızlığıyla ün yaptı. Saldırıya geçen yunan ordusunu buyruğuna verilen düzenli kuvvetlerin de yardımıyla Aydın cephesinde durdurdu ve Aydın cephesi umum Kuvayı milliye komutanı oldu (5 ekim 1919). TBMM hükümetine karşı tavır alan Çerkez Ethem, ona gizlice haber göndererek birleşme önerisinde bulundu (12 aralık 1920). Ethem'in girişimini öğrenen Ankara hükümeti, Refet (Bele) Bey komutasındaki bir kuvveti efenin üzerine gönderdi. Karargâhını basan Refet Bey'in elinden kurtularak kaçtıysa da adamları teslim oldular. Daha sonra, Kuvayı milliye'ye yaptığı hizmetler göz önünde tutularak affedildi ve herhangi bir eylemde bulunmaması koşuluyla köyünde yaşamasına izin verildi.

İlhami Demirci
Saksılı natürmort

DEMİRCİBÖCEK a. Böcbil. TAKLABÖCEĞİ'nin eşanlamlısı.

Demircihöyük. Arkeol. Eskişehir'in İnönü ilçesi merkez bucağına bağlı Oklubali köyü yakınında höyük. Kurt Bittel (1937) ve M. Korfmann'ın (1945-1979) yaptığı kazılarda Bakırtaş döneminden Hacılar türünde el yapımı çanak çömlekler, Fikirtepe ve Pendik'te de rastlanılan (İstanbul) Balkan türünde kutu biçiminde kaplar, İlk ve Orta Tunç çağlardan dörtgen planlı, taş temelli, kerpiç duvarlı yapılar, sur kalıntıları, çark yapımı çanak çömlekler ortaya çıkarıldı. Bu buluntular Demircihöyük'ün Anadolu ile Balkanlar arasında önemli bir ticaret merkezi olduğunu gösterir. (→ Kayn.)

DEMİRCİLİK a. **1.** Demir eşya alıp satma ya da onarma işi. **—2.** Demir işleme işi, demir işleme sanatı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Teknol. Kimi metalleri, ısıtıp çekiçleyerek işleme tekniği; eskiden yaygın olan bu yöntemle metal, bir fırında çok yüksek sıcaklığa değin ısıtılır ve bir örs üzerinde çekiçle dövülerek bıçak, kılıç, atnalı vb. gibi metal eşyalar yapılır. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Sözcük dekoratif sanatlar alanına XIX. yüzyıl sonunda girmiştir. Bu tür etkinlikler eskiden *çilingirlik* adıyla anılırdı: ilk fırınların ve dökümevlerinin ortaya çıkışı insanlık tarihinde önemli bir dönüm noktası oluşturur. Kesinlikle bir Doğu sanatı olan demircilik hint-avrupa istilaları sırasında yayıldı ve özellikle Keltler bu alanda çok başarılı oldular. XI. yy. öncesi demircilik sanatına ilişkin önemli örneklerin elde bulunmamasının nedeni oksitlenmedir, çünkü XI. ve XII. yüzyıldan kalma çalışmalar ancak bir geleneğin ürünü olabilecek çok sağlam bir tekniğe tanıklık ederler.

Ortaçağ demircisi, demiri dövme ve kaynak yapma olanağı veren bir eksantrik presi harekete geçirmekte değirmenin keşfinden yararlandı. İşin geri kalan yanı da kızgın demirin işlenebilme özelliğinden yararlanılarak ocakta yapılıyordu. Demir bu özelliğiyle çekiçle dövülünce kendi kendine kaynıyor, çelik kalemle yarılıyor ve süsleniyordu. Fransa'da Notre-Dame du Puy, Ourscamp, Conques kiliselerinin parmaklıkları, çifte kıvrımlı sarma ve devrik bağlarla birbirine tutturulmuş demir parçalarından yapılmıştır. Yine aynı dönemde kapı kanatlarını meydana getiren parçaların birbirine tutturulmasını sağlamak amacıyla aynı yöntemle işlenmiş kollu menteşeler kullanılmıştır.

XII. yy.'ın sonunda yeni bir yöntem bulundu: örsün üstüne tespit edilmiş küçük bir kalıba çekiç zoruyla kızıl dereceye kadar ısıtılmış bir demir sokmaya dayanan çakma yöntemi. Bu yöntemle yapılan demir işleri büyük bir incelik kazandı ve bazı zanaatçılar, üstüne bu yöntemle süsleme yapılmış ince dalları birbirine eklemekte ustalaştılar. Paris'te Notre-Dame kilisesi'nin kollu menteşeleri XIII. yy.'da bu zanaatın en başarılı örneğini ortaya koydu.

XIV. yy.'da yeni teknik gelişmeler bu zanaatın bir ölçüde gerilemesine yol açtı. Süslemeler için çelik kalemle kesilmiş demir levhalar kullanılmaya başlandı. Yüzyılın sonuna doğru buna eğe işleri de eklendi. Parçaları tutturmada da perçin çivilerinden yararlanıldı.

XV. yy.'daysa büyük bir başarı ve gelişme sağlayacak olan yeni bir yöntemin bulunması, süslemede geleneksel demircilik çalışmalarının payını daha da azalttı ve demir iskeletin üstüne perçinlenen, çekiçle soğuk olarak işlenmiş sac levhalar kullanıldı. Bu süsleme biçimi özellikle Avusturya, İtalya ve İspanya'da gelişti ve külçe demiri işleyerek biçimlendirmeye dayanan bir teknikle birleşerek başarılı ürünler (korkuluklar, tırabzan parmaklıkları) ortaya koydu.

Fransa'da XVII. yy.'da ekleme sac üslubunun aşırı bir biçimde kullanıldığı Maisons şatosu'nun parmaklıkları genellikle daha yalın bir üslubu olan demircilik sanatında eşine pek rastlanmayan bir örnektir. Artık yapıtı yaratan, demir işçiliğine ve malzemeye özgü olanaklar değil, mimari ve dekoratif kaygılardır; demirleri zıvana ve zıvana diliyle birleştirmeye dayanan yeni teknik bu özelliğin daha sonraki yüzyılda da sürdürülmesini kolaylaştırdı. Bunun üzerine de dövme demirden yapılmış işler çok tutulmaya başlandı. Bu ilgi, dövme demirin çekiçle işlenmiş sac levhalarla birlikte kullanılması sonucunu doğurarak kıvrık dal biçimindeki süslemelere değer kazandırdığı gibi, daha sonraları da demir eşyayı çakıllar ve deniz kabuklarıyla süslemeye dayanan yeni bir anlayış yarattı. Demircilik alanındaki çalışmalar arasında fransız göçmeni Tijou' nun İngiltere'de 1689 ile 1710 arasında gerçekleştirdiği yapıtlar, Rouen'daki St-Ouen kilisesi'nin Poitesin ve Flambard tarafından yapılan (1738-1749) koro yeri parmaklıkları sayılabilir. Ama bu dönemin en önemli çalışması Jean Lamour'un 1750 ile 1758 arasında Nancy'nin Stanislas alanı için yaptığı anıt değeri taşıyan parmaklıklardır.

Demircilikte eskiye dönüş anlayışının geçerli olmaya başladığı sıralardaysa (XVIII. yy. sonu), üstüne tunçtan motifler işlenmiş yumuşak ve perdahlanmış çelik, demirin esnekliğine üstün tutuldu. Bu dönemde Fransa'da birçok başyapıt ortaya çıktı: Petit Trianon'un, Compiègne şatosu' nun, Paris Askeri okulu'nun tırabzanları, gene aynı okulun demir parmaklıkları (Fayet, 1773), Adliye sarayı'nın demir parmaklıkları (Bigonnet, 1785). Ama İmparatorluk döneminde geçerliğini yitiren bu malzeme de, yerini çok daha ucuz olan dökme demirden yapılmış süslemelere bıraktı.

XIX. yy. ortalarında Viollet-le-Duc restorasyon çalışmaları sırasında çilingirlik işlerine gereksinim duyunca, demirci Boulanger unutulmuş bir mesleği yeniden canlandırdı; Notre-Dame kilisesi'nin kollu menteşelerini onardıktan sonra 1860-1878 arasında da anakapının menteşelerini yaptı.

XIII. yy.'ın kesin kurallara bağlı sanatından özellikle Ortaçağ sanatını ve klasik sanatı taklit etmek için yeniden yararlanıldı. XX. yy. başında Émile Robert bu ustalığını birçok yapıda gösterdi ve yapıtlarını özellikle eşsiz bitki motifleriyle süsledi; çiçek yaprak ve taçyapraklarını çekiçle biçimlendirdikten sonra bunları birbirine perçinler. İspanya'da Gaudi'nin, İtalya'da da Alessandro Mazzucotelli (1865-1938) ve öğrencilerinin özgün çalışmaları bu alandaki önemli yapıtlardır.

1925 Paris Uluslararası sergisi Brandt ın, Desvallières'in, R. Subes'ün başarılı çalışmalarıyla demirciliğin gelişmesini ortaya koydu. Demircilik XVIII. yy.'da olduğu gibi bu dönemde de yeni dekoratif üslubun tanımlanmasına katkıda bulundu ve bu üslubun süsleme amaçlı kıvrımlarını dile getirdi. 1930'dan başlayarak, işlenen maddenin olanaklarıyla sınırlanmış ve ortaya konan yapıtta demir işçiliğinin ustalığını görmeyi sağlayan daha basit, daha geometrik demir işleri yapılmaya başlandı. Demirciler, yeni teknikler arasında, çalışmalarının niteliğine zarar vermeyecek

olan oksijen ya da elektrik kaynağı, Ortaçağ'ın ağır çekicinin yerini alan makineli çekiç, delgi makinesi, çeşitli delici ve kesici makineler gibi yeniliklerden yararlanmaktan kaçınmadılar.

Günümüzde 10 m yüksekliğindeki anıtsal kapılardan küçük süs eşyalarına ve mobilyalara kadar çeşitli demir eşyalar yapılmaktadır. Alman Fritz Kühn (1910-1968) gibi bir usta, malzemenin direncini hiçe sayar gibidir: Kühn, ele aldığı gereçten, J. Gonzáles gibi, XX. yy.'da, demiri işlemeye yönelen heykelcilerinkine benzer sonuçlar elde etmektedir.

—Teknol. Suvererek çelikleştirme işlemi, ancak yüksek sıcaklıkta erimiş demire uygulanabilir. Dolayısıyla bu tür çelikler teknik açıdan ilerlemiş ve yarı sanayileşme aşamasına ulaşmış ülkelerde elde edilebilir. Ama iyi nitelikte demirler suverme işlemine başvurmaksızın üretilebilir; bu üretimde özel bir demircilik sözkonusudur ve metal parçasını çekmeye, sıcak dövmeye, birçok kez katlamaya dayanan ve sıcak şekillendirme denilen özel bir demirhane tekniğine başvurulur.

Demircioğlu, Köroğlu hikâyesinin kahramanlarından biri. Trabzonlu ya da Nahçıvanlı olduğu anlatılır. Ünlü bir nalbantın oğludur. Köroğlu onu, atını nallatırken tanır; verdiği altını parmakları arasında büken Demircioğlu'nun gücüne hayran kalır. Kır at'a göz koyan Demircioğlu, atı çalmak isterken Köroğlu'na yakalanır. Köroğlu onu bağışlar ve arkadaş olurlar. Daha sonra, Erzurum paşasının kızını Köroğlu için kaçırmak isterken yakalanır, idam edileceği sırada Köroğlu tarafından kurtarılarak alay beyliğine atanır. Demircioğlu, Köroğlu'nun ölümünden sonra baba ocağına döner.

J. Guillot-Connaissance des arts

Compiègne şatosu'nun onur merdiveninin yaldızlı metal ve parlak çelikten tırabzanları Raguet tarafından yapılmıştır (Louis XVI dönemi)

Réunion des musées nationaux

dövülmüş ve işlenmiş demirden tabela, Fransa, XVIII. yy.
Le-Secq-des-Tournelles müzesi, Rouen

Lauros-Giraudon

dövülmüş demirden balkon korkuluğu
Louis XV dönemi
Carnavalet müzesi, Paris

Majorelle tarafından dövülmüş demirden korkuluk
1900 sanatı *(Dekoratif sanatlar müzesi, Paris)*

Dekoratif sanatlar müzesi

DEMİRCİOĞLU (Yusuf Ziya), türk halkbilimci, yazar (Ula, Muğla, 1897-İstanbul 1976). İstanbul Darülmuallimi'ni bitirdi. Darüleytam'da öğretmenlik yaptı. İstanbul Belediye konservatuvarı'nda müdür oldu (1923). Anadolu'da halk müziği üzerinde araştırmalar yaptı, türkü ve masallar derledi. Derlediği bini aşkın halk türküsü plağa alındı ve *Anadolu köylülerinin türküleri* (1939) adlı kitapta yayımlandı. Bir Halk edebiyatı antolojisi düzenledı (1933). Öteki yapıtları: *Boş beşik ve ak kuş* (yörük romanı, 1932), *Köylüler ve Yörükler arasında hikâyeler ve masallar* (1934) vb.

DEMİRCİOĞLU (Halil), türk tarihçi (Manastır 1903-Ankara 1972). İstanbul Üniversitesi hukuk fakültesi'nde okurken (1930), devlet bursu kazanarak eskiçağ tarihi öğrenimi için Almanya'ya gitti. Öğrenimini Berlin, Londra ve Paris'te tamamladı (1930-1934). *Eski Anadolu kültürlerinin batı kültür dünyasına tesirleri* konulu doktora tezini Berlin Üniversitesi'nde verdi (1939). Yurda döndüğünde asistan olarak atandığı Ankara Dil ve tarih-coğrafya fakültesi'nde (1939), profesör (1950) oldu. ABD'de Princeton Üniversitesi'nde konuk profesör sıfatıyla ders verdi (1952-1953). Üniversitedeki görevi dışında, ayrıca başbakanlık arşiv müdürü (1956-1957), basın yayın ve turizm genel müdürü (1958-1959) olarak da çalıştı. Başlıca yapıtları: *Antropoloji ve tarih* (1948), *Bizde latince öğrenimi ve öğretimi hakkında* (1949), *Tarih enstitüsü'nün güneybatı Anadolu gezisi* (1950), *Roma tarihi* (4 cilt, 1953), *Roma, Bizans ve İustinianus* (1963), *Tarih, biz ve Atatürk* (1971).

DEMİRDES (Neşe Pars), türk operacı (Ankara 1939). Ankara Devlet konservatuvarı şan bölümü'ne girdi ve 1961'de şan, 1964'te opera bölümlerini bitirdi. Almanya'da Köln Müzik yüksekokulu'nda Metternich'in öğrencisi oldu ve üç yıl sonra yurda döndü (1967) ve Ankara Devlet opera ve balesi'ne girdi soprano olarak birçok operada oynadı.

DEMİRDIŞI sıf. Demir ve çelik dışındaki bütün metaller için kullanılır: *Bakır, de-*

mirdışı bir metaldir.
—ANSİKL. *Demirdışı* metaller sanayisi. Teknik açıdan bir metalürji sanayisi olmakla birlikte, iktisadi açıdan demir ve çelik sanayisinden ayrılarak incelenen bu sanayi kolunun konusu, madenlerin izabesi ve izabeyi izleyen işleme etkinlikleridir. Kurşun, bakır, cıva, kalay vb. gibi demirden başka metalleri içeren cevherlerden ya da hurdalardan saf metal ve alaşımlarının elde edilmesi, bunlardan çubuk, profil, levha, tel gibi işlenmiş ürünler ile kütük, takoz, filmaşin gibi yarı işlenmiş ürünlerin üretiminin yapılması bu işkollarının demirdışı metaller sanayisi olarak adlandırılmalarına neden olmuştur.
Osmanlı döneminde, Anadolu'nun birçok ilinde bakırcılık, pirinççilik, kalaycılık, kurşunculuk, kuyumculuk gibi imalat kollarında, küçük birimler halinde çalışan işyerleri bulunuyordu. Bu sanayi kolunda asıl gelişme Cumhuriyet dönemiyle başlamış ve planlı dönemde hız kazanmıştır. Günümüzde, bu kesimde çalışan önde gelen kuruluşlar arasında elektrolitik bakır üretiminde Sarkuysan (Kocaeli), Rabak (İstanbul), Etibank'ça işletilen Ergani (Elazığ) ve Murgul'daki (Artvin) bakır işletmeleri, MKEK'nin Ankara'da bulunan işletmeleri, Karadeniz bakır işletmeleri (Samsun); alüminyum üretiminde Seydişehir alüminyum işletmesi (Konya); ferrokrom üretiminde Antalya elektrometalürji sanayi işletmesi, Şark kromları-ferrokrom işletmesi (Elazığ) sayılabilir. Altın, gümüş ve gümüşlü alaşımları ise yalnızca Etibank üretir.
1980 Sanayi ve işyerleri sayımı'na göre, bu sanayi dalında 10 ve daha fazla kişi çalıştıran büyük işyerlerinin sayısı, 6'sı kamu kesiminde olmak üzere, toplam 162 idi. 1989 sanayi gruplarına göre imalat sanayi anketi verileri, 25 ve daha fazla kişi çalıştıran 7'si kamu kesiminde 85 işyeri bulunduğunu ve bu işyerlerinde ücretle çalışanların yıllık ortalamasının toplam 21 535 kişi (% 66'sı kamu kesiminde) olduğunu göstermektedir.
1990 yılında, demir dışı sanayi kolunda, 1 204 689 t krom (% 20'si kamu sektörü, % 80'i özel sektör tarafından), 4 018 506 t bakır (tümü kamu sektörü tarafından), 397 765 t kurşun-çinko (% 25'i kamu sektörü, % 75'i özel sektör tarafından), 772 673 t boksit (tümü kamu sektörü tarafından) ve 845 125 t manyezit (% 27'si kamu sektörü, % 73'ü özel sektör tarafından) üretildi. 1991 yılında 43 000 t bakır ihraç edildi (108 milyar $).

Süleyman Demirel

DEMİRDİKENİ a. Yatık gövdeli, bileşik yapraklı, açık sarı renkte küçük çiçekli biryıllık otsu bitki. (Bil. a. *Tribulus terrestris;* yabanikimyongiller familyası.) [Sabit yağ, rezin ve alkaloit taşıyan kurutulmuş meyvelerinden elde edilen infusyon taş düşürücü, idrar söktürücü ve kuvvet verici olarak kullanılır. Değişik yörelerde *çarıkdikeni, çobançökerten, deveçökerten* gibi değişik adlarla da anılır.]

DEMİREL (Bedrettin), türk asker (Elazığ 1917). Harp okulu'nu (1938), Harp akademisi'ni (1948) bitirdi. Türk silahlı kuvvetleri'nin çeşitli kademelerinde görev yapıp general oldu (1966). Tümgeneralken (1974) 39. Tümen komutanı olarak Kıbrıs barış harekâtı'na katıldı,rütbesi korgeneralliğe yükseltildi ve Kıbrıs türk kuvvetleri komutanı atandı. Orgeneralliğe yükseldiğinde 2. Ordu komutanı oldu. Emekliye ayrılınca cumhurbaşkanı danışmanlığına getirildi (1982-1986), bu görevinden istifa ederek ayrıldı.

DEMİREL (Ziya), türk tiyatro oyuncusu ve yönetmen (Zonguldak 1919). Ankara Devlet konservatuvarı tiyatro yüksek bölümü'nü bitirdikten (1944) sonra, Tatbikat sahnesi'nde, 1949'dan başlayarak da Devlet tiyatrosu'nda oyuncu olarak çalıştı. 1953-1957 arasında çocuk oyunları bölümünü yönetti. *Ve değirmen dönerdi* (1958), *Arzu tramvayı* (1960), *Vişne bahçesi* (1962), *Mor defter* (1963), *İsyancılar* (1965) vb. oyunları sahneye koydu. 1967'de Devlet tiyatrosu'ndan ayrılarak Mithatpaşa tiyatrosu'nun kurucu kadrosunda yer aldı. Çağ tiyatrosu'nun yöneticiliğini yaptı. 1978'de Bursa Devlet tiyatrosu müdürlüğüne atandı; İstanbul Devlet tiyatrosu'ndan emekli oldu (1984).

DEMİREL (Sami Süleyman), türk siyaset adamı (İslamköy, Isparta,1924). İstanbul Teknik üniversitesi inşaat fakültesi'ni bitirdi (1949). Elektrik işleri etüd idaresi'nde çalışmaya başladı. Bir yıl ABD'de araştırma yaptı. Dönüşünde Devlet su işleri barajlar dairesi başkanı oldu (1954). Eisenhower bursuyla gittiği ABD'de bir yıl daha kaldı. 1955'te Devlet su işleri genel müdürlüğüne atandı; beş yıl bu görevi sürdürdü. 27 mayıs 1960'tan sonra, bir süre serbest mühendislik, müteahhitlik yaptı. Ortadoğu Teknik üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalıştı. Boğaz köprüsünün ilk projesini (1954) hazırlayan, ABD'nin uluslararası mühendislik ve müteahhitlik firması Morrison Knudsen İnc.'in Türkiye temsilciliğini üstlendi. 1962'de AP'ye girdi. İki yıl sonra, deneyimli bir siyasetçi olan Sadettin Bilgiç'in adaylığına karşın, partinin genel başkanlığına seçildi ve on altı yıl başkanlığı sürdürdü. 1965'te CHP ağırlıklı koalisyon hükümetinin düşürülmesinde önemli rol oynadı. Kurulan Ürgüplü hükümetinde (1965), TBMM dışından, başbakan yardımcılığını üstlendi. 1965 seçimlerinde Isparta milletvekili ve partisi TBMM'de çoğunluğu kazandığı için başbakan atandı. 1971'e kadar üç hükümet kurdu. Eleştiriler karşısında hoşgörülü, liberal bir siyaset izledi. Ancak parti içinde başlayan muhalefete karşı aynı hoşgörüyü göstermedi. Kendisine bağlı "yeminliler" hizibindeki kişilerin kayırılmaması, ülkede günden güne artan toplumsal, iktisadi ve siyasi karışıklıklara son verilmesi gibi istekleri dile getiren milletvekilleri partiden çıkarıldı. Bunun üzerine 72 AP'li senatör ve milletvekili aynı istekleri içeren bir muhtırayı Demirel'e verdiler (17 ocak 1970). Onun, "Biz muhtırayla iş görmeyiz" diyerek belirtilen istekleri gözardı etmesi karşısında, 41 AP'li milletvekili 1970 bütçesine ret oyu verdi ve hükümet istifa etmek zorunda kaldı. Demirel aynı bakanlarla yeni bir kabine kurunca Ferruh Bozbeyli ve Sadettin Bilgiç önderliğinde AP'den ayrılan senatör ve milletvekilleri Demokratik* parti'yi oluşturdular. İktisadi durumun bozulması, para değerinin % 66 oranında düşürülmesi, yaygınlaşan öğrenci hareketleri ve grevler karşısında Demirel, 1961 Anayasası'nı suçlayarak bu anayasayla ülkenin yönetilemeyeceğini savundu. Silahlı kuvvetler'in 12 mart 1971'de verdikleri muhtıra üzerine istifa etti.
Anayasada Demirel'in istediği yönde değişiklikler 12 Mart döneminde gerçekleştirildi. O da parti başkanı olarak kurulan hükümetleri bakan vererek destekledi. 1973 seçimlerinden sonra AP, TBMM'de ikinci parti durumuna düşünce, milletin kendilerine muhalefet görevi verdiğini söyledi. CHP-MSP koalisyonunun çözülmesi, Sadi Irmak'ın kurduğu hükümetin de güvenoyu alamaması üzerine yeniden hükümet kurmaya girişti. Demokratik parti'den 12 milletvekili aldıktan sonra AP, CGP, MSP ve MHP'nin katıldığı ilk "Milliyetçi cephe" koalisyonunu oluşturdu (1975-1977). Koalisyonu yürütebilmek için MSP ve MHP'nin yandaşlarının devlet örgütü içinde kadrolaşmalarına göz yumdu. 1977 seçimlerinde de AP'nin ikinci parti durumunu sürdürmesine karşın, MSP ve MHP'nin katılmasıyla ikinci milliyetçi cephe koalisyonunu kurabildi (1977-1978). Altı ay yaşayan bu hükümet, 11 milletvekilinin AP'den ayrılmasıyla düştü. İktidarı yitiren Demirel, CHP hükümetine karşı hırçın bir muhalefet yürüttü. 1979 seçimlerinde CHP oy kaybedince istifa eden Ecevit'in yerine, MSP ve MHP'nin dışarıdan desteklediği bir azınlık hükümeti kurdu (1979-1980). Ülkenin büyük boyutlara varan iktisadi sorunları karşısında, kredi veren uluslararası kurumların önerdikleri önlemleri (24 ocak kararları) uygulamak durumunda kaldı. Genelkurmay başkanı ve kuvvet komutanlarının ocak 1980'de verdikleri "uyarı mektubu"ndan sonra askeri müdahalenin beklenir duruma gelmesine karşın, ana muhalefet partisi başkanı Ecevit ile, tırmanan teröre karşı ortak bir çözüm üzerinde anlaşmaktan kaçındı. Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün süresini doldurarak ayrılmasından sonra ortaya çıkan cumhurbaşkanı seçimi sorununun çözülmesini geciktirdi. 12 eylül 1980'deki askeri müdahaleyle başbakanlığı sona erdi, partisi de faaliyetten men edildi. Hamzakoy'da (Gelibolu) güvence altına alındı (13 eylül-11 ekim 1980). Partisi 16 ekim 1981'de kapatılıncaya kadar başkanlıktan ayrılmadı. 1982 Anayasası'nın geçici 4. maddesi uyarınca, 10 yıl süreyle siyasetle uğraşması yasaklandı. Ancak partisinin eski yöneticileriyle bağlantılarını sürdürdü. AP'nin devamı olan Büyük Türkiye partisi kapatılınca parti yöneticileriyle birlikte Zincirbozan'da (Çanakkale) ikamete tabi tutuldu (4 ay, 1983). Doğru Yol partisi (DYP) kurulunca onu destekledi. Siyaset yasağının 1987'de referandumla kaldırılmasından sonra DYP'nin genel başkanlığına getirildi. Aynı yıl yapılan seçimlerle milletvekili seçildi. 1991 ekim'inde yapılan erken seçimlerde partisinin 178 milletvekili çıkarması üzerine çoğunluk partisinin başkanı olarak başbakanlığa atandı ve DYP-SHP koalisyon hükümetini kurdu.

DEMİREL (Selçuk), türk karikatürcü (Artvin 1954). İlk karikatürü Amatör sanatçılar dergisi'nde çıktı (1973). Yeraltı maden-iş sendikası'nda çalışmaya başladı (1975). Maden işçisinin sesi, Yeni ulus, Cumhuriyet, Politika gibi gazetelerde; 7 Gün, Mimarlık, Birlik haberleri, Yansıma gibi dergilerde çizdi. Çocuk kitapları resimledi. Siyasal içerikli afişler hazırladı. Fransa'ya yerleşti (1979). Başlıca albümleri: *Biracayip* (1980), *Karga karga gak dedi* (1981), *Moumouk* dizisi (1981), *Der rabe* (1982), *Het turkse alfabet* (1982), *The Fox and the Crow* [Karga ile Tilki] (1983), *Seyir defteri* (1984), *Başıboş* (1986), *Eclats de silence* (Sessizliğin sesi) [1990].

DEMİRELLİ (Fuat Hulusi), türk hukukçu, politikacı, mason büyük üstatlarından (İstanbul 1877- *ay. y.* 1955). Trablusşam ve Beyrut'ta ilk ve orta, İstanbul Hukuk mektebi'nde de yüksek öğrenimini tamamladı. Gelibolu ve Manastır'da savcı olarak çalıştı. Mason* locasına kaydoldu, 33. dereceye yükselen ilk türk masonları arasında yer aldı (1909). İttihat ve terakki üyesi olarak Trablusşam (1908-1912), ardından Antalya (1914-1918) mebusu seçildi. Mütarekede yeniden adalet bakanlığında görev aldı, İzmir ve İstanbulda yargıç ve savcılık yapıp yargıtay üyeliğine seçildi. Yargıtay ticaret dairesi başkanıyken emekliye ayrıldı (1945). Yeni kurulan Demokrat parti'ye üye oldu; 1946 ve 1950 seçimlerinde İstanbul milletvekili seçildi (1946-1954). Mason locaları Büyük üstadı (Üstadı azam) [1920-1921], Türk yüksek şûrası (Süprem konsey) Souveroin Grand Commendeur'ü (Amiri hakimi azam) [1952-1955] oldu. Başlıca yapıtları: *Harbin etrafında* (1915), *Hukuk ve kavanin* (1917), *Borçlar kanunu şerhi* (1926).

Demirhaç nişanı, prusya nişanı; 1813'te, Friedrich-Wilhelm III tarafından Kurtuluş savaşı'nda yararlılık göstermiş kişiler için ihdas edildi. Alman ordusunun en değerli nişanı sayılan Demirhaç, 1870-71, 1914-1918 ve 1939-1945 dönemlerinde yeniden verilmeye başlandı. Hitler, şövalye; meşe yaprağı ve kılıçlı şövalye; meşe yaprağı, kılıç ve elmaslı şövalye (27 kişiye verildi); ya da altından meşe yaprağı, kılıç ve elmaslı şövalye (yalnız Rudel'e verildi) rütbelerini oluşturdu. Demirhaç nişanı 1956'da federal alman hükümeti ta-

rafından tanındı (gamalı haçın yerini bir meşe yaprağı aldı). [→ NİŞAN levhası.]

DEMİRHAN, rumca **Trahoni,** KKTC'de Lefkoşa ilçesine bağlı köy.

DEMİRHANE a. (demir, ve fars. *hāne'* den). Demir işlenen atölye.

■—Metalürj. Cevher ya da dökme demirden çelik üreten işletme. ||Fırın, ocak ve plastik biçim verme makıneleri ile (dövme çekiçleri, presler) donatılmış dövme atölyesi.

Demirhane müdürü *(le Maître de Forges),* Georges Ohnet'nin romanı (1882). XIX. yy. halk romanı türünün belirgin örneği. Ailesiyle gurur duyan Claire de Beaulieu, kuzeni Bligny dükünün kendisini yalnız parası için sevdiğini, buna karşılık, bir dökümhane işçisinin horgörülen oğlu Philippe Derblay'ın ise ne kadar yüce gönüllü bir insan olduğunu anlar.

DEMİRHİNDİ a. **1.** Afrika kökenli olmakla birlikte öteden beri bütün tropikal ülkelerde, özellikle Hindistan ve Mısır'da yetiştirilen ağaç. (Bil. a. *Tamarindus indica;* erguvangiller familyası.) **—2.** Bu ağacın keçiboynuzu badıcını andıran meyvesi. **—3.** Bu meyvenin hekimlikte kullanılan kısmen kurutulmuş etli kısmı. **—4.** Bu meyveden yapılan şerbet. **—5.** *Arg.* Hasis, pinti, fesat.

—ANSİKL. Demirhindi, 20-25 m boyunda büyük bir ağaçtır. Çiçekleri dalların ucunda sarı ya da kırmızımsı salkımlar halinde bulunur. Yaprakları yem olarak kullanıldığı gibi kaynatılarak içilen suyu solucan düşürücü olarak da kullanılır. Meyveleri yenebilir ve iç yumuşatıcıdır; ayrıca reçel ve içit yapımına da yarayabilir. Demirhindi tropikal ülkelerde park ve bahçeleri süslemek için de kullanılan çok gösterişli bir ağaçtır.

Demirhindinin (meyve) müshil ve iç yumuşatıcı bir etkisi vardır. Tahriş edici olmadığından tehlikesizce ve kolaylıkla kullanılabilir. 20-60 gramı müshil etki gösterir. Çoğu zaman macun halinde alınır ve demirhindi macunu yapmak için 3 g papatya tozu, 30 g sinameki, 50 g demirhindi yeterince şeker şurubuyla karıştırılır.

—El sant. Demirhindinin siyah renkli ve lifli olan ağacından tespih, kutu, baston vb. eşyalar yapılırdı ve bunlar oldukça değerliydi.

DEMİRHİSAR, yun. **Siderokastron,** Yunanistan'da Makedonya yöresinde, Serez'in yaklaşık 20 km K.-B.sında, Struma ovasına açılan bir vadide kasaba. Osmanlı döneminde Selânik vilayetinin Serez sancağına bağlı bir kaza merkezi idi.

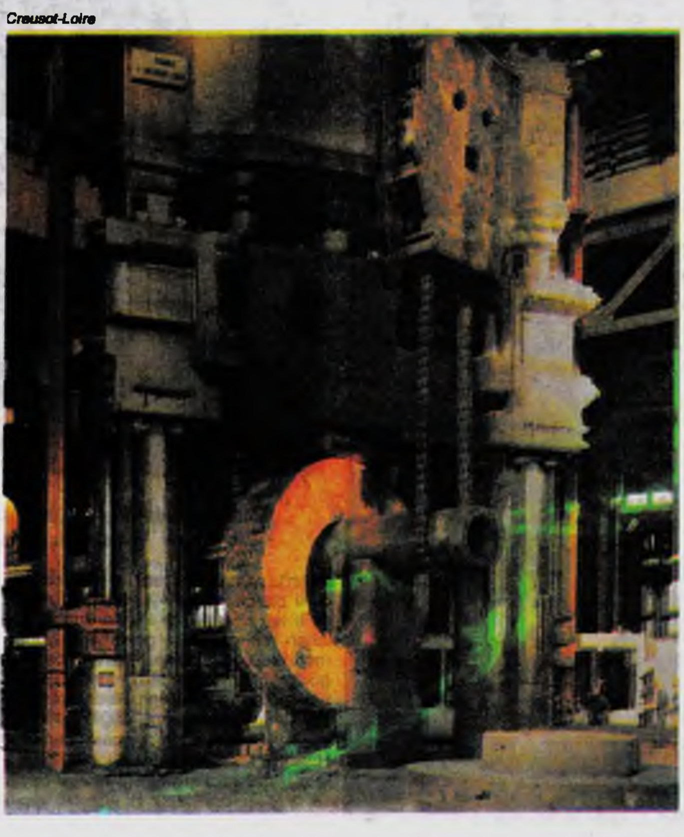
—Tar. Rumeli beylerbeyi Kara Timurtaş Paşa tarafından alınması sonucu (1385) bir süre "Timurtaş Paşa Hisarı" adıyla anıldı. Selanik vilayet durumuna getirilince, Serez sancağına bağlandı. Balkan savaşı'nda bulgar işgaline uğradı (1912). Birinci Dünya savaşı'ndan sonra imzalanan Neuilly antlaşması ile (1919) Yunanistan'a bırakıldı. Lozan antlaşması gereğince ilçenin türk nüfusu Anadolu rumlarıyla değiştirildi.

DEMİRİ (Kemalettin Muhammet bin Musa bin İsa **ED-**), şafii fıkıhçısı (Kahire 1341 - *ay. y.* 1405). Nisbesi "Demiri", Nil deltasındaki Demire adlı bir kentten gelir. Yaşamını terzilik yaparak kazanırken din konusuna ilgi duydu ve bu alanda dönemin ünlü din ve edebiyat bilginlerinden ders aldı. Fıkhın yanı sıra tefsir, hadis, arap filolojisi ve edebiyatı konularında güvenilir ve yetkili bir kişi olarak kendisini kabul ettirdi. Tasavvuf konularındaki derin bilgisiyle de ün yaptı. En bilinen yapıtı, bir tür hayvanlar ansiklopedisi niteliğindeki *Hayât ül-hayavân* adlı kitabıdır. Bu yapıtı, yalnızca hayvanlar hakkında verdiği bilgiler bakımından değil, folklor ve tarih bakımından da önem taşır. Kitapta hayvan adları alfabetik sırayla yer alır. Hayvanın adından hemen sonra sıra ile, nitelikleri, alışkanlıkları, hadislerde geçip geçmediği, çeşitli mezheplere göre yenilip yenilmeyeceği, hayvanla ilgili atasözleri, organlarının tıp bakımından özellikleri ve rüyada görüldüklerinde nasıl yorumlanacağı anlatılır. Yüzlerce yapıttan yararlanılarak hazırlanan bu ansiklopedide, 1 069 madde yer alır. Yapıtın, büyük, orta ve küçük olmak üzere üç ayrı yazılmış biçimi vardır. Demiri'nin, bunun dışında İbn Mace'nin *Sünen'*ine yaptığı *ed-Dibace* adlı şerhi de ünlüdür.

DEMİRİŞ (Leyla), türk soprano (İstanbul 1942). İstanbul Belediye konservatuvarı'nda öğrenim gördü. Sanat yaşamına 1963'te Şehir operası'nda (daha sonra İstanbul Devlet opera ve balesi'ne dönüştü) başladı. Yurt içinde ve dışında birçok operada başrol oynadı *(Tosca, Madame Butterfly, Turandot, la Bohème, Othello, Don Carlos, Cavalleria rusticana, Satılmış nişanlı, Yevgeniy Onegin, Tebessümler diyarı);* çeşitli orkestralar ya da eşlikçilerle resitaller verdi. A.A. Saygun'un *Köroğlu* (1973) ve eşi Okan Demiriş'in *Dördüncü Murat* (1980) ve *Karyağdı Hatun* (1985) operalarının prömiyerlerinde başrol oynadı.

DEMİRİŞ (Okan), türk besteci ve kemancı (İstanbul 1942). İstanbul Belediye konservatuvarı keman bölümü'nde Ekrem Zeki Ün'ün öğrencisi oldu. Şehir operası orkestrası'nda ve Şehir orkestrası'nda çaldı. Atatürk eğitim enstitüsü'nde, İstanbul Devlet konservatuvarı'nda ve Türk musikisi devlet konservatuvarı'nda armoni ve keman öğretmenliği yaptı. 1969'da kurulan İstanbul Devlet operası ve balesi'nde başkemancılığa ve teknik kurul üyeliğine getirildi. 1980'de bu kurumda müdürlük ve sanat yönetmenliği, 1981-86 arasında da orkestra yöneticiliği yaptı; 1986'da yeniden müdürlüğe atandı. Başlıca yapıtları: *Hançerli düzü, Posof, Digor, Pasinler, Handere* ve *Girne* adlı orkestra süitleri; *Piyano konçertosu I,* keman ve piyano sonatı, orkestra için halk türkülerinden düzenlemeler, soprano ve büyük orkestra için konser aryaları; iki opera: *Dördüncü* Murat* (ilk kez 1980'de sahnelendi) ve *Karyağdı* Hatun* (ilk kez 1985'te sahnelendi).

Creusot-Loire

demirhane: Creusot fabrikası'ndaki (Creusot-Loire grubu) demirhanede, 9 000 t'luk preste bir türboalternatör çemberinin örs üzerinde dövülmesi

DEMİRİŞİ a. Sıcak ya da soğuk olarak elle işlenmiş demirden yapılan yapı elemanı; demirin yanı sıra, türlü alaşımlar ve başka metaller de kullanılabilir.

Bk. resim sayfa 3000

DEMİRİZ (Hüsnü), türk botanikçi (Niğde 1920). Ankara Yüksek ziraat enstitüsü ziraat fakültesi'ni bitirdi. İstanbul Üniversitesi fen fakültesi botanik ve genetik kürsüsü'nde profesörlüğe yükseldi (1969). İstanbul Üniversitesi fen fakültesi herbaryumunun kurulup gelişmesine önayak oldu. Başlıca yapıtları: *Türkiye florasına doğru* (1951), *Farmakobotanik* (1965), *Türkiye'deki herbaryumların durumuna toplu bakış* (1969), *Genel botanik* (1969).

DEMİRKAPAN a. Mıknatıs'a verilen bir ad.

DEMİRKAPI a. Irmaklarda gemilerin geçmesine engel olan kayalık yer.

DEMİRKAPI, sırpçası **Djerdap,** Tuna ırmağının Pannonia ovalarından, Balkanlar'ın kuzey ucunda, Eflak ovasına geçişini sağlayan boğazlara yaygın olarak verilen ad. Gerçekte *demirkapılar* adının bu geçitlerin aşağı kesimdeki ucuna (en vahşi bölümü, Orsova yakınındaki *Kazan* boğazlarıdır) verilmesi gerekir. Bu kesim Yugoslavya ve Romanya tarafından ortaklaşa düzenlenmiştir (hidroelektrik santralı, ulaşım).

Demirkapı, Topkapı sarayı'nı çevreleyen surların dört büyük kapısından biri. Sarayburnu kesimindeki Demirkapı, bulunduğu semte de adını vermiştir. Mehterhaneye ait olan bu kapıdan mirahor dairesiyle has ahırlara geçilirdi. Demirkapı'nın dışında, Fatih Sultan Mehmet'in sütninesi Dayehatun'un yaptırdığı mescit bulunmaktadır. Abdülhamit II'nin yaptırdığı (1877) çifte aynalı bir mermer çeşme günümüze ulaşmadı.

DEMİRKAPI geçidi, Tuna nehrinin Karpat dağlarının güney ucunda açtığı dar ve derin boğaz. Üzerinde bir baraj kurulmuştur.

DEMİR-KARBONİL a. Yükseltgenme derecesi sıfır olan demir ile karbonmonok-

Leyla **Demiriş**

sidin verdiği komplekslerin genel adı. —ANSİKL. Üç demir-karbonil kompleksi bilinmektedir: bunlar sırasıyla Fe $(CO)_5$ Fe_2 $(CO)_9$ ve Fe_3 $(CO)_{12}$'dir.

Fe—CO—Fe köprüsü dışında Fe—C—O bağları doğrusaldır; bu bağlar demir ile karbon arasında karşılıklı bir verme etkisi gösterir. Günümüzde metalin melez (boş) bir yörüngesinin, karbon atomunun dolu bir yörüngesiyle (Fe ← C ≡ O) ve ayrıca dolu bir *d* yörüngesinin, CO'nun bağlanmayan boş bir π^* yörüngesiyle örtüldükleri kabul edilir. Böylece Fe—C bağı kısmen ikili bir nitelik taşır ve son derece kuvvetlidir; bu bağ Fe $\underset{\sigma}{\overset{\pi}{\rightleftarrows}}$ C ≡ O biçiminde gösterilir.

Fe—CO—Fe bağlarına "köprü" bağları denir ve CO burada hemen hemen bir keton biçimlenmesi gösterir.

Sarı bir sıvı olan demir-pentakarbonilden $[Fe(CO)_5]$, eskiden vuruntu önleyici olarak yararlanılıyordu; günümüzde ise kataliz ya da elektromıknatıslar için gereken çok arı demirin üretiminde kullanılır. Bu kompleks, birkaç atmosfer basınç altında, 200°C'a doğru ısıveren hızlı bir tepkime sonucu demir ve karbonmonoksitten elde edilir.

Kuvvetli birer indirgen olan demir-karboniller, ısı etkisiyle bozunur. Pek çok ornatma tepkimesi doğururlar ve katalizör olarak kullanılırlar.

DEMİRKAZIK a. Gökbil. KUTUPYILDIZI'nın eşanlamlısı.

DEMİRKAZIK tepesi, Adana ile Niğde arasındaki Aladağlar kütlesinin en yüksek doruğu; 3 756 m. Çevresinde birçok küçük buzul ve kaya buzulu vardır.

DEMİRKENT, esk. **Erkinis,** Artvin'in Yusufeli ilçesine bağlı bucak; 3 084 nüf. (1990); 6 köy. Merkezi, Yusufeli'nin 29 km K.-D.'sunda Çoruh ırmağı vadisinde *Demirkent,* 709 nüf. (1990).

DEMİRKENT, Erzincan'ın merkez ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 019 nüf. (1990).

DEMİRKENT (Nezih), türk gazeteci (İzmir 1930). İstanbul Üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirdi (1952). 1964'e kadar Yeni sabah'ta muhabir, sekreter ve yazışleri müdürü olarak çalıştı. Aynı tarihte Türkiye'de ilk kez ofset tekniği ile çıkarılmaya başlanan Yeni gazete'ye genel yayın yönetmeni oldu. Hürriyet gazetesinde de aynı görevi yürüttü (1971-1981). Hürriyet'ten ayrıldıktan sonra Dünya gazetesini satın alarak sahipliğini ve yöneticiliğini üstlendi. 1983-1992 arası Gazeteciler cemiyeti başkanlığı görevini de yürüten Demirkent'in gazetecilik mesleği ile ilgili *Sayfa sayfa gazetecilik* (1981) adlı bir yapıtı vardır.

DEMİRKIRI a. Zootekn. Düzensiz olarak dağılmış bulunan koyu renkli kılların beyazlardan daha fazla olduğu at donu. (Atın rengi, yeni kırılmış demirin kesitine benzer. Açık ve koyu olarak iki tipi vardır.)

DEMİRKONAK, esk. **Kapurt,** Hakkâri'nin Yüksekova ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 2 493 nüf. (1990).

Demirköprü barajı ve hidroelektrik santralı, Manisa ilinin, Salihli ilçesinde, ilçe merkezinin 24 km kuzeyinde, Gediz ırmağı üzerinde baraj ve elektrik santralı. Gövdesi toprak dolgu tipinde olan barajın su toplama hacmi 1 320 milyon m^3; göl alanı 47,66 km^2; sulama alanı 99 220 ha; santral gücü 69 MW; yıllık enerji üretimi 193 milyon kWsa.

DEMİRKÖY, esk. **Samakovcuk,** Marmara bölgesinde, Kırklareli'ne bağlı ilçe; 12 946 nüf. (1990); merkez bucağı dışında 1 bucak, 15 köy. Merkezi, Kırklareli'nin 32 km K.-D.'sunda Yıldız dağlarının K. eteklerinde *Demirköy,* 5 203 nüf. (1990). Hayvancılık, süt ve sütlü maddeler üretimi, orman ürünleri. Demir yatakları.

DEMİRLEME a. Demirlemek eylemi. —Denizc. *Demirleme manevrası,* demir atmak için yapılan manevra. ‖ *Demirleme planı,* gemilerin demirledikleri ya da demirlemeleri gereken yeri ve konumu gösteren harita. ‖ *Demirleme vardiyası,* demirleme işlemleri sırasında her gemi adamına roleye göre verilen görev. ‖ *Demirleme yeri,* bir geminin bir ya da birkaç demire tutunarak yatmasına elverişli yer.

—Petr. san. *Dinamik demirleme,* DİNAMİK KONUMLANDIRMA*'nın eşanlamlısı.

DEMİRLEMEK g. f. **1.** *Bir şeyi demirle-*

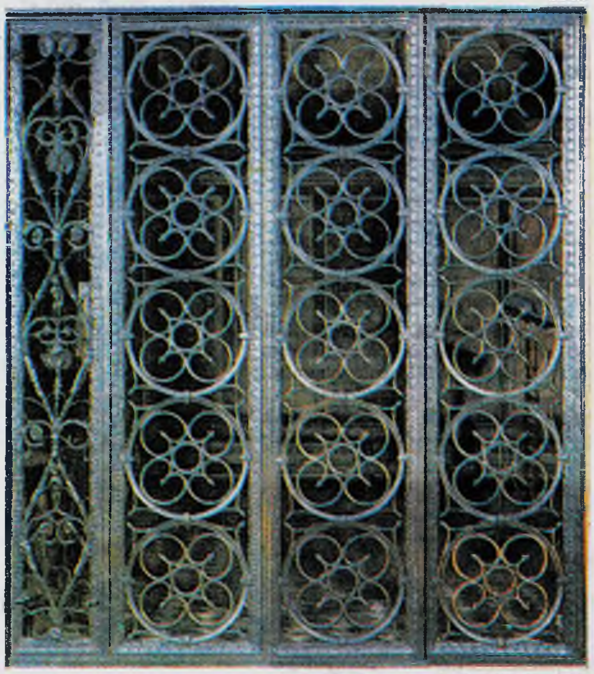
DEMİRİŞİ

Réunion des mus. nat.

dövme demir kapı kilidi Fransa, XV. yy. Le-Secq-des-Tournelles müzesi, Rouen

Scala

Prato katedrali'nde (İtalya) Santa Cintura capellası'nın çit parmaklığı, bronz XV. yy.

Protet-Pix

Auberive'deki (Haute-Marne) eski Cîteaux rahipleri manastırı'nın Jean Lamour atölyelerince gerçekleştirilen giriş kapısı parmaklığı (XVIII. yy.)

L.-Y. Loirat- Explorer

Aix-en-Provence'taki (Fransa) Boyer d'Eguilles konağı'nın dövme demirden merdiven tırabzanı XVII. yy. sonu - XVIII. yy.

mek, kol demirini takarak kapatmak, kilitlemek: *Yatarken pencereleri, kapıyı demirlemek.* **—2.** Bir gemiyi demir atarak durdurmak: *Sandalı açıkta demirlemek.*
◆ gçz. f. Gemi sözkonusuysa, bir yerde demir atarak durmak: *Gemi Marmara açıklarında demirledi.* (→ DEMİR ATMAK*.)

DEMİRLEŞME a. Pedol. Uzun ve kurak mevsimlerin görüldüğü tropikal iklim topraklarında demir oksit ve kaolinit oluşumu şeklinde ortaya çıkan ayrışma biçimi. || Toprağın ya da toprak katının demir oksit bakımından zenginleşme süreci.

DEMİRLEŞMEK gçz. f. **1.** Demir durumuna gelmek. **—2.** Demir gibi sert, dayanıklı, sağlam olmak.
◆ **demirleştirmek** ettirg. f. Isıtma ya da karbon giderici bir tavlamadan geçirme yoluyla bir ürünün çelik özelliğini yitirmesini ve arı demir özellikleri kazanmasını sağlamak. (Bk. *ansikl.* böl.).
—ANSİKL. Grav. Çelik üzerine gravür işlemeyi kolaylaştırmak için çelik levha demir talaşı eşliğinde ısıtılır; böylece levha yüzeyi, demirleşerek kalemle işlemeye elverişli duruma gelir. Daha sonra eski sertliğini kazandırmak için işlenmiş levha yüzeyine semantasyon işlemi uygulanır.

DEMİRLEŞTİRMEK → DEMİRLEŞMEK.

DEMİRLİ sıf. **1.** Demir içeren bir madde için kullanılır: *Demirli ilaçlar. Demirli kayaçlar.* **—2.** Demir bir parça ya da demir parmaklık takılmış olan: *Demirli kapı. Demirli balkon.* **—3.** *(Bir yere) demirli,* demir atarak bir yerde duran gemi için kullanılır.
—Denizc. Demir atmış bir gemi, bir tekne için kullanılır.
—Pedol. *Demirli tropikal toprak,* buğdaygillerden oluşan savanlı bitki örtüsü altındaki demirleşmeden kaynaklanan toprak türü.
—Tıp. *Demirli su,* demiri öbür minerallerden çok olan su. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Yerbil. Tuz ya da oksit biçiminde demir içeren tortul kayaç için kullanılır.
—ANSİKL. Tıp. Demirli suların tadı genellikle buruktur, bu sular açık havada aşıboyası renginde bir tortu bırakır. Başlıca kullanılma yerleri kansızlık ve güçsüzlüktür (kanama sonrası, nekahet dönemi, doğum sonrası vb.).

DEMİRLİ, esk. **Temürlü,** Kırşehir'in Kaman ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 1 953 nüf. (1990). Belediye.

DEMİRLİ, esk. **Arımtemürlü,** Samsun'un Çarşamba ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 2 225 nüf. (1990).

DEMİRLİ, Kastamonu'nun Araç ilçesi İğdır bucağına bağlı köy; 405 nüf (1990). Candaroğlu İsmail Bey'in yaptırdığı Küreihadid camisi (1451), bindirme tekniğinde ahşap tavanlı, ince uzun planlı bir yapıdır.

DEMİRNİTROZİL a. Anorg. kim. Formülü $Fe(NO)_4$ olan bileşik.

DEMİRONAT (Muhsin), türk tezhipçi (İstanbul 1907 - *ay. y.* 1983). İstanbul Güzel sanatlar akademisi türk süsleme sanatları bölümü'nü bitirdi (1937). Çağdaş hattatların yazılarını tezhipleyen sanatçının müzelerde ve özel koleksiyonlarda pek çok eseri vardır. Kâmil Akdik'in Mısır kralı Fuat için yazdığı Kuran'ın ve Necmettin Okyay'ın Fatih divanı'ndaki yazısının tezhipleri onundur.

DEMİRÖZÜ, Karadeniz bölgesinde Bayburt iline bağlı ilçe; 13 319 nüf. (1990); 29 köy. Merkezi, Bayburt'un 31 km güney-batısında, Pulur dağı kuzey eteğinde *Demirözü* (esk. Pulur), 2 452 nüf. (1990). Hayvancılık.

DEMİRPERDE a. Tar. Doğu Avrupa sosyalist devletlerini Batı Avrupa demokrasilerinden ayırdığı varsayılan sınır.
—Tiyat. *Demir perde* → demir PERDE.

DEMİRSELİK a. *Yörs.* Tarım mak. Saban demirinin sabana takıldığı yer.

DEMİRSİZLİK a. Patol. Kansızlıklarda olduğu gibi, vücutta beliren demir yetersizliği. (Bu eksiklik insanda ya bünyenin demir alımındaki yetersizlikten ya da kanamadan ötürü aşırı demir kaybından ileri gelir.)

DEMİRSOY (Seyfi), türk sendikacı (Naslıç, Yugoslavya, 1920 - Londra 1974). Ailesiyle birlikte Türkiye'ye göç ederek Çatalca'ya yerleşti (1923). İlk ve orta öğrenimini burada tamamladı. İstanbul'da Bomonti bira fabrikası'nda işçiliğe başladı (1945). İstanbul Bira işçileri sendikası kurucuları içinde yer aldı (1946). Bu sendikada önce saymanlık, sonra genel başkanlık yaptı. 1948'de, İstanbul İşçi birliği' nin kurucuları arasına katıldı, ilk kongrede yönetim kurulu üyeliğine, daha sonra genel başkan yardımcılığına getirildi. 1952'de, İşçi birliği adına Türk-İş'in kuruluşu için Bursa'da yapılan toplantıya katıldı ve kuruluşu gerçekleştirmek üzere beş kişilik geçici yönetim kurulu üyeliğine seçildi. İşçi sendikaları birliği genel başkanlığını 1959'a değin sürdürdü. 1960'ta, Türk-İş genel başkanı Nuri Beşer'in başkanlıktan düşürülmesi üzerine onun yerine getirildi. Türk-İş'in Uluslararası hür dünya işçi sendikaları konfederasyonu (İCFTU) üyeliğine girmesinde etkili oldu. 1962'de üyesi olduğu CHP'den ayrılarak, o dönemde kurulmaya çalışılan Çalışanlar partisi hareketine katıldı. Bu partinin kurulamaması üzerine siyasal çalışmalardan uzaklaştı ve Türk-İş'in partiler üstü politikasının sendikal hareket içinde yerleşmesi için etkili çalışmalar yaptı. 1967'de, DİSK' in kurulması ile sonuçlanan kopmaya ve daha sonraki yıllarda Türk-İş içindeki sosyal demokrat muhalefete rağmen, Türk-İş içinde etkili yönetimini yürütmeyi başaran Demirsoy, ölümüne değin bu sendikanın genel başkanlığı görevini sürdürdü.

DEMİRTAŞ a. MİĞFER'in eşanlamlısı.

DEMİRTAŞ, Antalya'nın Alanya ilçesine bağlı bucak; 15 329 nüf. (1990); 19 köy. Merkezi, Alanya'nın 25 km G.-D.'sunda *Belen,* 2 845 nüf. (1990). Tarım (özellikle turunçgiller ve muz), küçükbaş hayvancılık.

DEMİRTAŞ, Bursa'nın Osmangazi ilçesi merkez bucağında belde; 6 702 nüf. (1990). Bursa'nın 10 km kuzeyindeki ovanın kenarında yer alan, önemli bir sebze ve meyve üretim alanıdır.

DEMİRTAŞ, ilhanlı emir (öl. 1327). Başvezir Emir Çoban'ın ikinci oğlu. Anadolu valisi olarak görev yaparken, babasını öldürten İlhanlı hükümdarı Ebu Sait Bahadır'ın gazabından ürkerek Mısır memluklu sultanı Mehmet bin Kalavun'a sığındı. Mısır sarayında önce iyi karşılandıysa da, sonradan para karşılığı Ebu Sait ile anlaşan sultanın adamları tarafından öldürüldü.

Demirtaş barajı, Bursa ilinde, Ballıkaya deresi üzerinde kurulu baraj. Sulama ve taşkından koruma amacıyla yapılan tesis, 1983'te işletmeye açıldı. Barajın, gövdesi toprak + kaya dolgu tipinde, su toplama hacmi 14,48 milyon m^3, göl alanı 0,95 km^2, sulama alanı 2 160 ha'dır.

DEMİRTAŞ PAŞA, türk vezir (öl. 1403). Hereke fatihi Kara Ali'nin oğlu. Lala Şahin Paşa'nın buyruğu altında katıldığı Rumeli savaşlarında Yenice ve Yanbolu'yu ele geçirdi (1365). Lala Şahin Paşa öldükten sonra Rumeli beylerbeyi olarak (1375) Manastır, Pirlepe (Prilep) ve İştip'i (Stip) aldı; Arnavutluk'a akınlar düzenledi (1380). Bursa'ya saldıran Karamanoğlu Ali Bey'e tutsak düştüyse de fidye karşılığı salıverildi ve vezirliğe yükseltildi (1387). Birinci Kosova savaşı'na (1389) türk ordusunun sağ kanat komutanı olarak katıldı. Sırbistan'da Kratova'yı ele geçirdi (1390). Yıldırım Bayezit I ile birlikte katıldığı Ankara savaşı'nda Timur'a tutsak düştü (1402). Serbest bırakıldıktan sonra hükümdar yapmak için uğraştığı şehzade İsa Çelebi'nin, Çelebi Mehmet'e yenilmesi üzerine kaçmaya çalışırken, yolda kölesi tarafından öldürüldü; Bursa'da adını taşıyan semtte yaptırdığı caminin haziresine gömüldü. Demirtaş Paşa, Osmanlı ordusunda sipahi ve silahtar bölüklerini, "voynuk*" örgütünü kurduğu gibi, o dönemdeki türk bayrağının rengini ve biçimini de saptamıştır.

Seyfi **Demirsoy**

DEMİRYOLCU a. Demiryollarında çalışan işçi ya da görevli.

Demiryolları birliği *(Uluslararası),* 1922'de kurulan ve Avrupa, Ortadoğu, Güney-doğu Asya, Güney Afrika demiryolu işletmelerinin birçoğu ile Amerika' nın bazı demiryolu şebekelerini bir araya getiren kuruluş. Amacı, tekerlekli taşıtlar ile sabit tesisatların yapım ve bakımını rasyonelleştirmek ve standartlaştırmak, özellikle sınırları geçme sırasında, malların, taşıma işlemlerini iyileştirmek, yönetimde, yer rezervasyonlarında, tek vagonların taşınmasında, vb. bilişimin uygulanmasını kolaylaştırmaktır.

■ **DEMİRYOLU** a. Taşıtların, demir raylar üstünde çalışmasını sağlayan ulaşım yolu; bu yolun işletimi.
—ANSİKL. Demiryolu, çeken ve çekilen taşıtların belli bir yönden ayrılmamasını sağlamak ve yuvarlanma direncini azaltmak amacına yönelik araştırmalardan doğdu. Tahta raylar ilk kez, 1670'de İngiltere'de Newcastle bölgesinde kullanıldı. XVIII. yy.'ın ortalarında tahta raylar demir çemberle kaplandı ve tekerleklere çember geçirildi. Bu yöntemler, o dönemde tek çekici güç olan atlarla eskisinden iki kat daha ağır yüklerin çekilmesini sağladı.
Ama günümüzdeki anlayışa uygun ilk demiryolu, lokomotifin bulunuşuyla doğdu. Metal rayların ilk örneğine 1776'da rastlanır. Bu tarihte, Sheffield yakınlarında, demir çembersiz tekerleklerin çalıştırdığı köşebent raylardan oluşan bir hat kurulmuştu.

Muhsin **Demironat**'tan bir tezhip örneği

1801'de Wandsworth ile Croydon arasında toplu taşımaya yönelik ilk demiryolu yapımına izin verildi. Üç yıl sonra hizmete giren yaklaşık 16 km uzunluğundaki bu hatta arabalar atlarla çekiliyordu. Ama 1802'de Vivian ve Trevithick adlarındaki iki ingiliz yapımcısı ilk buharlı lokomotif ruhsatını almıştı. 1806'ya doğru Vivian köşebent raylar yerine tekerleklerin kılavuzlaması için çıkıntılı çubuk raylar geliştirdi; bu raylar üzerinde oluklu makaralardan oluşan tekerlekler çalışacaktı; daha sonra makaranın yalnız iç çıkıntısını koruyarak günümüzdeki demiryollarının ilk örneğini verdi.

Demiryolunun gelişimi lokomotifin gelişimine bağlıdır. İlk buharlı araba deneyini, 1770'te, fransız mühendis Joseph Cugnot gerçekleştirdi. Vivian ve Trevithick'in lokomotifi (1804) amerikalı Oliver Evans'ın yaptığı modellerden esinleniyordu; Evans'ın ray üstünde çalışacak bu buhar makinesi başlangıçta kuşkuyla karşılanmıştı. Blenkinsop (1811) ve Brunton'un (1813) denemeleri de doyurucu bir çözüm getirmedi. Lokomotif tekerleklerinin düzgün raylar üzerine yeterli bir tutunmayla oturabileceğini ilk kez ingiliz Blackett kanıtladı.

1827'de fransız mühendis Marc Seguin'in borulu kazanı bulması bu alanda dev bir gelişme sağladı; ardından bir ingiliz maden işçisinin oğlu olan George Stephenson gazları sürüklemek amacıyla egzos buharını bacaya püskürttü; böylece ocağın iyi çalışması için gereken çekme elde edilmişti; işte bu gelişme, sürekli iyileştirme çalışmalarına konu olan çağdaş lokomotiflerin temelini oluşturur. Stephenson'ın 1829'da Rainhill yarışmasında ödül kazanan *Fusée* adlı lokomotifi, saatte yaklaşık 24 km hızla 12 942 kg'lık yükü çekmeyi başardı. Bir lokomotifin bütün temel organlarını içeren bu çekici, buharlı lokomotiflerin atası sayılır.

Demiryolları, İngiltere ve Belçika'da, diğer ülkelerden daha hızlı gelişti. ABD'de özel şirketler bu alandaki egemenliğini korudu (hâlâ 100'den fazla şirket vardır). Bununla birlikte, çok sayıda ülke devlet demiryolları ağları oluşturdu ya da eski ağları ulusallaştırdı. Hemen hemen bütün Avrupa ülkeleri de aynı yolu izledi.

yasal düzenleme

Birçok ülke demiryollarında, yolun ve işletmenin hukuksal düzenleri farklıdır. Demiryolu kamu mallarının bir bölümünü oluşturur ve ayrı bir yasal düzenlemeye bağlıdır. Karayollarında uygulanan koruyucu yasalar birkaç ek maddeyle demiryolunda da geçerlidir: yanıcı madde depoları demiryolunun en az 20 m uzağında bulunması gerekır; demiryolu dolgu yöntemiyle döşendiğinde şev düzeyinde kazı yapmak yasaktır vb.

Demiryollarının işletilmesi ise ülkeden ülkeye değişir. Kimi ülkelerde demiryolu işletmeleri özel şirketlerin elindedir (ABD); kimi ülkelerde de kamu kuruluşu-özel şirket ortaklığı sözkonusudur. Bununla birlikte demiryolu işletmelerini tümüyle kamu kuruluşlarına bırakan ülkeler çoğunluktadır (Türkiye).

doğal koşullar

Demiryolu, rampalarda ve kıvrımlarda belli sınırlara uymak zorunda olduğundan, doğal koşullar ilk demiryolu ağlarının yapımı sırasında önemli rol oynadı. Lokomotiflerin güçlerinin artışı, özellikle sanat yapılarının (köprü ve tüneller) inşası doğal engellerin aşılmasını sağladı (Kayalık Dağlar [1869], Alpler [1871] ve Andlar [1901]). Cévennes dağlarını aşan 153 km'lik Langeac-Alès yolu üzerinde 101 tünel vardır. Alpleri aşan hatlardaki tüneller, demiryollarının vadileri birleştiren boğazlardan geçme zorunluluğunu önledi. Yüksek noktalarda (Mont-Cenis, 1295 m; Arlberg, 1310 m; Sankt Gotthard, 1 155 m) açılan ilk tüneller kısaydı; daha sonra daha düşük yükseltilerde ve daha uzun tüneller yapıldı (Simplon, 705 m).

Rampalar işletme bakımından çeşitli zorluklar yaratır. Bununla birlikte elektriklendirme bu sakıncaları ortadan kaldırdı ve dağ yollarının büyük bir bölümünde (Alpler, Pireneler, Massif central) elektrikli cer sistemi kullanıldı.

Demiryolu, boğazları da aşabilir; 1975'te Japonya'da, yapılan ve Honşu'yu Kyuşu'ya bağlayan tünel 19 km uzunluğundadır; yapımı 1982'de tamamlanan Seikan tüneli Honşu ile Hokkaido adalarını birleştirir; 54 km'lik bu tünel deniz yüzeyinden 240, deniz tabanından da 10 m derindedir. Demiryolu inşaatında, teknik güçlükler günümüzde ekonomik engeller biçiminde ortaya çıkar; bu güçlük, özellikle taşımacılık pazarının, öngörülen hat için gereken yatırımı karşılamaktan uzak kalmasından kaynaklanır.

yol ve inşaat

Demiryollarında, uygun desteklere (longrinler, traversler, yatak metalleri) bağlanmış birbirine koşut bir çift çelik çubuktan (raylar) oluşan yollar kullanılır, bu yollarda çekici taşıtlar (lokomotif) ve çekilen arabalar (vagon) çalışır.

İngiltere'de ilk yapılan demiryolunun bütün hat genişliği 1,435 metreydi ve kara Avrupa'sındaki hemen hemen bütün demiryolu işletmelerince benimsendi. Bununla birlikte bu genişlik Rusya'da 1,524 m, İspanya, Hindistan, Arjantin ve Şili'de 1,676 m'dir. Hat genişliğindeki bu farklar, taşıt değişimleri ve yüklü vagon trafiğinde büyük güçlükler doğurur; çünkü çok büyük aktarma işlemlerine yol açar.

Bir demiryolu hattının incelenmesinde önce bağlantı kurulacak noktalar arasındaki olası trafik ve verimlilik belirlenir. Daha sonra geçilecek bölgelerin topografyasına uygun bir güzergâh seçilir.

Benimsenen güzergâh yol ekseni üzerinde 50 m aralıklarla dikilen jalonlarla (kazık) saptanır.

Kazık çakma işleminden sonra, bir yandan bu kazıklara göre arazinin ve kurulacak hattın genel düzeylemesi, bir yandan da enine düzeyleme yapılır. İlk düzeylemeyle yolun boyuna profili, ikincisiyle de enine profili elde edilir. Bu profiller, kurulacak hattın rampalarını yarma ve dolgu miktarını hesaplamaya olanak verir. Nihayet, parselleme planları çizilerek geçilecek yol üzerinde kamulaştırılacak özel mülkiyete ait araziler belirlenir.

Modern aygıtlarla (mekanik kepçeler, ekskavatörler vb.) yapılan kazı işlemlerinden sonra, sanat yapıları (köprüler, tüneller, viyadükler) ve demiryolları hizmet tesisleri kurulur.

Yol platformu gereğince düzeylenmiş ve akaçlanmış bir yüzeyden oluşur ve üzerine 0,30 ile 0,50 m boyutlarında kırma taştan bir katman (balast) döşenir. Bu katmanın her iki yanında, demiryolu boyunca uzanan, personele ayrılmış birer yol yer alır. Balastın üzerine rayları taşıyan traversler yerleştirilir; raylar traverslere tirfonlarla bağlanır ve cebirelerle uçlarından birleştirilir. Çağdaş demiryollarında çok uzun kaynaklı raylar kullanılmaktadır. Bu tür döşemede ray ile travers arasına metal bir sela ve kauçuk bir sömel yerleştirilir.

Alinyimanlarda (doğrusal kesimlerde) raylar traverslere aynı düzeyde yerleştirilir. Dönemeçlerde taşıtlara etkiyen ve onları yol dışına iten merkezkaç kuvvetinin etkisini azaltmak için yola belli bir eğim verilir.

Demiryolunda sözcüğün tam anlamıyla hattan başka önemli işlevler gören yardımcı düzenekler bulunur: makaslar, döner plaklar, kavşaklar, arabalar, işaretleme aygıtları vb.

Demiryolları çeşitli yol grupları içerir: *anayollar,* trenlerin çalıştığı yollardır, *servis ve triyaj yolları* işletme sırasında gereken manevraların yapılmasını sağlar; *garaj yolları,* yedek demiryolu taşıtını ikincil bir hatta aktarmaya yarar; ayrıca korunma ve etkin garaj yolları vardır.

elektriklendirme

Elektrikli cer ilk kez **1895'te** ABD'de Baltimore kentinde yeraltı demiryolunda, daha sonra 1899'da İsviçre'de Burgdorf -Thun hattında ve 1900'de Fransa'da Paris-Orsay ile Paris-İnvalides arasında uygulandı. Demiryolu ağlarında devindirici elektrik kuvveti ilk önceleri yalnız kısa mesafelerde ve kimi özel sorunları çözümlemek amacıyla kullanıldı: banliyö hatlarında dumandan kurtulma; çok engebeli dağ yollarında sağlanan yüksek aderans; hidrolik enerjinin ucuza elde edilmesi ve el altında olması. Birinci Dünya savaşı'nda kömür bunalımından sonra büyük ilgi gören elektrikli cer sistemi gittikçe yaygınlaştı ve ülkelerin enerji bilançolarının iyileşmesine katkı sağladı. Kimi avrupa ülkeleri, elektrikli cerin gelecekteki gelişmesi için, ana hatlarda 1 500 V'luk, banliyö hatlarında ise 750 V'luk doğru akım kullanımını benimsedi. Teknik bakımdan, tekfazlı sanayi akımının (50 Hz) kullanımındaki olanaksızlık, 1 500 V'luk doğru akım ve alçak frekanslı tekfazlı akım (16 2/3 Hz) kullanımını zorunlu kıldı. Bu son sistemin, yüksek gerilimli özel bir iletim ağı gerektirmesi nedeniyle enerji iletimine daha iyi uyum sağlayan doğru akım yeğlendi. Elektriklendirme 1939'a değin özellikle hidrolik enerji bakımından zengin bölgelerde yayıldı. Ne var ki, bu yönelim elektrikli cerin, çok yoğun yolcu ve yük trafiğinin bulunduğu hatlarda kullanılmasını engelledi. Dolayısıyla bu cer sistemini ekonomik bakımdan termik kökenli elektrik enerjisine dayandırmanın daha elverişli olduğu anlaşıldı. Termik kökenli elektrik kullanan cer sisteminde enerji verimi, buharlı cere oranla yaklaşık iki buçuk kat daha yüksektir. Öte yandan elektrikli cer özel enerji kaynaklarına (kömür, hidrokarbonlar) bağımlı değildir; çünkü elektrik çok çeşitli enerji kaynaklarından (hidrolik, termik ve nükleer) üretilebilir. Nihayet üretim merkezlerini tüketim merkezlerine sağlayan enerji iletim ağlarının gelişmesi elektrikli cer sisteminin hemen hemen tüm bolgelerde kullanılmasını sağlar.

İkinci Dünya savaşı'ndan sonra, avrupa ülkeleri elektriklendirme politikalarına daha da önem verdi.

Elektroteknikteki gelişmeler lokomotiflerin donanımı için yeni çözümler getirdi. Cer motorlarını doğru akımla beslemek için katenerden alınan tekfazlı akımı doğrultmaya dayanan yöntem etkili ve sağlam oluşu nedeniyle yaygın olarak kullanılmaktadır. Doğrultma başlangıçta tek anotlu cıva buharlı doğrultucular, ignitronlar ve eksitronlarla gerçekleştirilirken günümüzde silisyumlu kuru doğrultucularla (tristorlar) sağlanmaktadır.

pulmanlı ve yataklı vagonlardan oluşan bir yolcu treni (Fransa, 1936)

çeken ve çekilen taşıtlar

Uzun bir süre çekici olarak yalnız buharlı lokomotifler kullanıldı. Stephenson'ın *Fusée*'sinden bu yana yapılan birçok değişiklikle bu makinelerdeki termodinamik verim % 1'den 11'e yükseldi ve güç birkaç BB'den 4 000 BB'ye ulaştı. Bununla birlikte buharlı lokomotifler tüm dünyada yerini elektrikli ve diesel lokomotiflere bıraktı ve hemen hemen ortadan kalktı. Çekilen taşıtlara (araba, vagon*) trafiğin ve hızın gereklerine uygun değişiklikler ve yenilikler getirildi. Hız yük trenlerinde 80 km/sa'e, mesajeri trenlerinde 100-140 km/sa'e, yolcu trenlerinde 260 km/sa'e ulaştı. Yolcu vagonlarında konfor (süspansiyon, aydınlatma, ısıtma, havalandırma) dikkat çekecek biçimde arttı.

Demiryolu taşıtları içinde lokomotiflerden başka vagon dizisini oluşturan her türlü taşıt, yani çeşitli yolcu vagonları, kapalı, açık, yüksek çeperli, düz platformlu yük vagonları, otoraylar yer alır. Demiryolu taşıtlarında eskiden hayvanla çekilen yük arabalarında olduğu gibi vidalarla çalıştırılan tahta fren pabuçları kullanıldı. Zamanla bunların yerini çok güçlü otomatik frenler aldı (Achard elektrikli freni, vakumlu Smith freni, havalı Westinghouse freni vb.) ve dökme demirden pabuçlarla donatıldı; bu pabuçlar sınır düzeyde aderansdan yararlanarak bandajlar üzerine yüksek bir kuvvet uygular. Bunun dışında birçok demiryolunda diskli frenler de kullanılmaktadır.

işletme

İşletmeler demiryollarının bakımından çalışmasına değin her tür hizmeti yapmakla yükümlüdür. İşletme hizmeti, bir yandan, taşıtlar, cer, yol, inşaat, yapılar ve işaretlemeleri ile ilgili çalışmaları, öte yandan *trenlerin hareketi, idari ve ticari işletmecilik* alanlarındaki işlemleri içerir. Hareket servisi, trenlerin seyrini, izleme aralıklarını ve hızlarını düzenler. Trenlerin seyir düzenlemesi *çizelge* denilen özel panolar üzerinde gösterilir.

Demiryolları trafiğini bölgeler düzeyinde, bir kumanda merkezindeki dispeçerler grubu denetler. Bu tür trafik gözetim düzeninin yerini bazen radyoiletişimden yararlanarak makasları ve işaretleri uzaktan kumandayla denetleyen bir sistem alır; bu merkezi trafik kumanda sistemi çok sayıda tek hatlı yolu olan yeni ülkelerde yaygın olarak kullanılır. Trenler üç kategoride sınıflandırılır: düzenli trenler, ihtiyari trenler, özel trenler. Ayrıca her kategoride yolcu trenleri, mesajeri trenleri ve yük trenleri yer alır. Bu trenleri ya elektrik ya da diesel motoruyla çalışan lokomotifler çeker; lokomotiflerde sürücü olarak bir makinist yer alır; ayrıca radyo bağlantısı bulunmayan hatlarda yardımcı bir görevli makiniste eşlik eder.

Ticari ve idari servisler muhasebe, yönetmelik, başvurular, taşıma tarifeleri, genel giderler vb. gibi işlemlerden sorumludur.

Yolcu ve bozulan mal taşımacılığı sürekli artan hızdan büyük yararlar sağlar: 1937'ye doğru süratli trenlerin ortalama hızları 70-90 km/sa'ten 100 km/sa'in üstüne çıktı. Düzenli sefer yapan trenlerde 140 km/sa'i geçen ticari hızlar (duraklar göz önüne alınarak hesaplanmış hız) uygulandı. Bugüne kadar raylar üzerinde ulaşılan en yüksek hız 380 km/sa'tir.

Demiryollarında sözkonusu hızlara elektriklendirme sayesinde ulaşıldı. Bu cer yöntemi, özellikle çok yoğun bir trafiği olan ovalarda döşenmiş yollarda hızla yaygınlaşmakta, toplam demiryolu uzunluğuna oranla elektriklendirilmiş hatların yüzde oranı gittikçe artmaktadır; bu oran 1980'de şöyleydi: İsviçre, % 100'e yakın; İspanya, % 35; Hollanda, % 70; İtalya, % 61; Fransa, % 32; Rusya % 20; Almanya, % 20.

Otorayların kullanımı, demiryolu taşıtlarını trafiğe daha elverişli bir hale getirerek işletme giderlerinin düşmesini sağladı.

Yük taşımacılığı vagon yapımındaki gelişmelerden yararlandı; bu tür özel vagonlara demiryollarında gittikçe daha sık rastlanmaktadır: cevher ve kömür kasaları, ısı yalıtkan vagonlar, otomobil taşıma platformları, hem ray hem de karayolu üzerinde çalışabilen taşıtlar. Feribot kullanımı hızlı yol almayı ve çabuk bozulan malların zarara uğramadan aktarılmasını sağlar. Demiryolu şirketleri belli tarifelere göre mal taşır: uzaklık, taşıma fiyatını belirleyen temel öğedir; bununla birlikte kimi durumlarda taşınan malın değeri de taşıma fiyatını etkiler. Genellikle ağır yüklere (kömür ve cevher) çok düşük bir tarife uygulanır; oysa tüketim mallarından alınan ücret çok daha yüksektir.

özel demiryolları

Bazı özel koşullar ve zorunluluklar nedeniyle yapılan demiryolu türleri şunlardır:
• *şehir yolları:* metro, tramvay ve monoray;
• *dağ yolları* genellikle üç raydan oluşur: iki ray tekerleklerin yuvarlanmasını sağlar; ortada yer alan üçüncü ray bir kremayer taşır; bu kramayere motora bağlı bir pinyon dişli geçer.
• *füniküler demiryolları* kablolarla çekilen bir ya da birkaç arabadan oluşur; makaralarla desteklenen ya da toprağa gömülmüş özel borulara yerleştirilen kablolar, sabit bir makinenin çalıştırdığı bir tambura sarılır. Bu tip demiryollarından bazısı yalnızca yerçekimiyle çalışır; bu sistemde üst kesime depolanan su kütlesinin ağırlığı, bir kablonun uçlarına bağlı iki vagondan birinin inmesini, ötekinin çıkmasını sağlar;
• *teledinamik demiryolları,* rampalı yollarda taşıtların kablolarla çekilmesinde kullanılır; bu yollarda hem sabit makineden ve füniküler hat kablolarından, hem de olağan demiryollarının aderansıyla çalışan motorlardan yararlanılır;
• *dar hatlı demiryolları* (Dekovil sistemi), yerel gereksinimleri karşılamak, tarım ve sanayi işletmelerinde kullanmak için ekonomik hatlar kurma olanağı verir. Hat genişliği, 0,60 m ile 1 m arasında değişen bu sistem, zemin düzenlemek, kazı yapmak ve sanat yapıları kurmak gibi büyük yatırımlar gerektirmez ve kolayca döşenir, arazinin yapısına kolayca uyar. Ancak daha hafif taşıtların kullanımı zorunludur.
• *taşınabilir demiryolları,* şirketlerde, sanayide ve tarımda, kısa mesafeli taşıma işlerinde önemli yararlar sağlar. Bu tür demiryollarında raylar, bir metal çerçeve oluşturan traverslere perçinlenir ya da cıvatalanır ve bu çerçeve doğrudan toprağa yerleştirilir. Birinci Dünya savaşı'nda bu sistemle müstahkem mevkilerin çevresine ve düşman cephesinin arkasına 0,60 m genişliğinde büyük bir demiryolu ağı döşendi.

demiryolu ağları

• *Ulusal ağlar.* Günümüz demiryolu ağlarını incelerken geçmişin mirasını gözden uzak tutmamak gerekir; özellikle kıtalararası ilk çağdaş taşıma yöntemi olan demiryollarının büyük gelişimi ile sanayi devrimi ve buharlı gemilerin ortaya çıkışı arasındaki eşzamanlılık unutulmamalıdır. 1850'de dünya demiryolu ağı 38 055 km'ye ulaşmıştı (Avrupa'da 23 060 km); 1876'da 312 581 km'yi buldu (Avrupa'da 149 468, Amerika'da 143 117, Asya'da özellikle Hindistan'da 13 230 km). Yüzyıl sonra dünya demiryolu ağlarının toplam uzunluğu 1 238 000 km've yaklaştı (ABD'de ve Kanada'da 387 000, Avrupa'da 246 000, eski SSCB'de 137 000 km, Latin Amerika'da 147 000, Afrika'da 87 000 ve Okyanusya'da 46 000 km).

Son yüzyıldaki gelişmeler büyük ölçü-

DEMİRYOLU

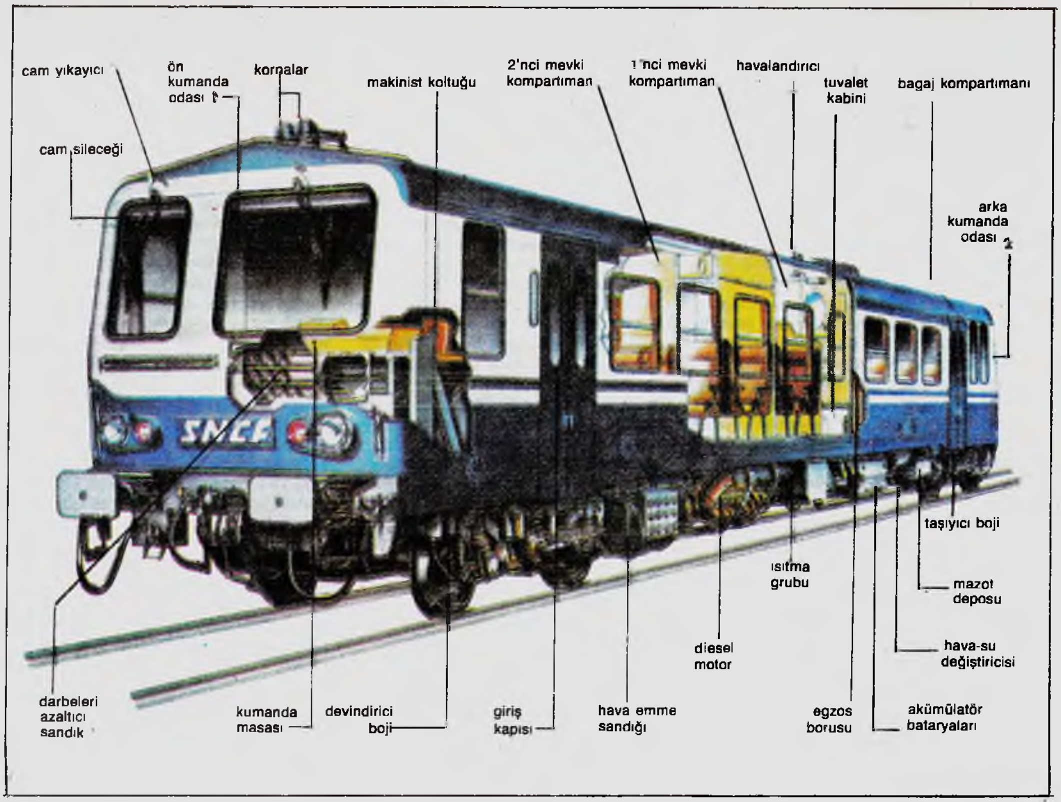

General Western & Atlantic RR'in buharlı lokomotifli yolcu treni (ABD, 1865'e doğr.)

1830'a doğru Liverpool-Manchester treni (Büyük Britanya)

bir otorayın kesiti

de demiryolu taşımacılığı ile ağır sanayi arasındaki sıkı bağlardan kaynaklanır; demiryolu ağır hammaddelerin taşınmasını, özellikle demir-çelik ürünleri ve gübre gibi mamullerin dağıtımını sağlar; ağır sanayi, raylar için demir-çelik, lokomotifler için sac üretir. Öte yandan, demiryolu taşımacılığının karayolu taşımacılığından çok önce başlaması ve sanayi devrimiyle sıkı bağlar içinde oluşu, sanayileşmiş ülkelerin demiryolu ağları ile gelişmekte olan ülkelerin ağları arasındaki karşıtlığı açıklar; sanayileşmiş ülkelerde karayollarının rekabetiyle karşılaşmayan ve geçen yüzyılda kurularak gelişen demiryolu, işletilen hatların uzunluğu ilk dönemlere oranla azalmasına rağmen, yoğunluğunu korur; buna karşılık gelişmekte olan ülkelerde, demiryolu ağları yaygın karayolu taşımacılığıyla rekabet edememiş, dolayısıyla güdük kalmıştır.

Demiryolu ağları başlangıcından bu yana kurulduğu çevrenin ekonomisine ve siyasal yapıya bağımlı kalmıştır. Fransa'da, demiryolu ağı sanayinin temel itici gücü olan taşkömürünü dağıtmak ve kent merkezlerini birbirine bağlamak için tasarlandı ve devletin merkeziyetçi anlayışı egemenliğinde gelişerek Paris'te merkezleşti. Buna karşılık federal devlet çerçevesinde gelişen alman demiryolu ağı küçük bölgeler oluşturdu. Avrupa'da birçok tarihsel örnek (Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Birinci Dünya savaşı sonucu parçalanması, İkinci Dünya savaşı'ndan hemen sonra Polonya sınırlarının gerilemesi) siyasi sınırlardaki değişikliklerin, demiryolu ağları üzerinde etkilerini gösterir. Avustralya'da ise, farklı genişlikte hatlardan oluşan bir demiryolu ağının benimsenmesine yol açtı.

Sömürge ülkelerde de hat genişliği tutarlı olan demiryollarına, Hindistan demiryolu gibi bir iki örnek dışında, çok az rastlanır. Hindistan demiryolu ağındaki tutarlık, ağı kuran İngilizler'in bunu kendi egemenliklerini sürdürmenin temel aracı biçiminde görmelerinden kaynaklandı. Öteki sömürgelerde demiryolları genellikle limanları iç kesimlere bağlamada kullanıldı; gerek hammaddeleri ve çabuk bozulan besin maddelerini aktarmak, gerekse sömürge yönetiminin ya da sömürgecilerin yerleşmesini kolaylaştırmak için sızma eksenleri olarak tasarlandı. Bu sızma eksenlerinden demiryolu ağlarına geçiş, Afrika'da olduğu gibi sık sık sömürgeci güçler arasında anlaşmazlıklara yol açtı.

Ulusal demiryolu ağlarının oluşumu, coğrafi yapıya, ülkelerin ekonomik gelişme düzeylerine bağlıdır. Orta ve küçük yüzölçümlü sanayileşmiş ülkelerde demiryolu ağları yoğun ve düzenli bir yapı sergiler; bu tip ülkelerdeki demiryolu yoğunluk oranı genellikle 1 000 km^2'de 20 km'nin üzerindedir (örneğin Belçika'da 133). Büyük yüzölçümlü sanayileşmiş ülkelerde yoğunluk oranları daha düşüktür ve bölgeler arasında önemli farklar gösterir. Üçüncü Dünya ülkelerinde demiryolları zayıf bir yapı sergiler; ana bir eksen üzerinde ikincil yollar içeren ağ başlangıçları (Kuzey Afrika), kıta içine giren yollar (Zenci Afrika) yer alır; kimi ülkelerde ise hiç demiryoluna rastlanmaz (Laos, Somali).

Ulusal ağ düzeyinden daha küçük ölçeklerde yapılacak trafik akış çözümlemesi daha kesin sonuç verir. Bölgesel hizmet, bu konuda bölge alanının düzenlenmesini yansıtan bir kademelenme gösterir.Çok genel olarak bu hizmet uç kentler arasında bölge içi ve bölge dışı bağlantıları, ayrıca yerleşim bölgesine doğru günlük gidiş-gelişi oluşturan yerel hizmetleri yansıtır.

Uluslararası ağlar Kıtalararası demiryollarının büyük bir bölümü geçen yüzyılda inşa edildi ve yeni ülkelerde öncü nüfusun yerleşiminde önemli rol oynadı. Bunların başlıcaları arasında şunlar sayılabilir: 1869-1910 arasında ABD'de ve Kanada'da yapılan on bir kıtalararası demiryolu; Güney Amerika'da Andlar'ı aşan üç ana demiryolu hattı (1910-1925); 1904'te bitirilen ve Moskova'yı Vladivostok'a bağlayan 9 300 km'lik Transsibirya demiryolu; 1950'den sonra kurulan Baykal-Amur Majistral hattı. 1876'da Avrupa'da, Uluslararası Wagon-lits şirketi 1883'te Paris-İstanbul arasında Orient-Express'i sefere soktu. Ama Avrupa'nın uluslararası bağlarla ilgili temel sorunu eşgüdümü sağlamaktı; bu eşgüdümü Uluslararası Batı Avrupa demiryolları birliği üstlendi ve Trans-Europ -Express hattının gerçekleştirilmesini sağladı.

Şehiriçi ağlar Şehiriçi demiryolu ulaşımında önce tramvaylar yer aldı (önce atlı Londra 1864, sonra buharlı 1878 ve elektrikli Berlin 1881); tramvay yerini yavaş yavaş otomobillere, özellikle büyük boyutlarda yolcu taşımacılığı sağlayan metroya bıraktı. Günümüzde kent merkezi dışındaki bölgelerin ulaşımında genellikle banliyö hatlarından yararlanılır.

Jasper (Alberta) ile Prince Rupert (İngiliz Kolombiya'sı) arasında Kayalık Dağlar'ı aşan Canadian Pasific treni (Kanada, 1980)

diğer ulaşım araçlarıyla rekabet

Günümüzde demiryolu ağları genişlemekte ve kullanım alanları artmaktadır. Yük taşımacılığında daha pahalı olmasına rağmen hız üstünlüğü nedeniyle su yollarına yeğlenir. Geçen yüzyılda Rhone ırmağı boyunca inşa edilen demiryolları bu ırmak üzerinde taşımacılığın gelişmesini durdurdu. Cer sisteminin gelişmesi -özellikle buharlı lokomotiften, genellikle yük trenlerinde kullanılan dieselli lokomotife geçiş- trenlerin yük miktarının artmasını sağladı. 1967'de ABD'de altı dieselli lokomotif 500 vagona yüklenen 40 000 t kömürü çekmeyi başardı. Ama 30 yıldan bu yana demiryolu büyük esneklik taşıyan karayolu taşımacılığı karşısında güçlükle ayakta durmaktadır. Sanayileşmiş ülkelerde ikinci dereceden yolların birçoğu verimli olmadıkları gerekçesiyle kaldırılmıştır. Yeni ülkelerde, ağların verimliliği, cevher kaynakları olan ve taşıma araçlarına önemli miktarlarda ağır yük sağlayan ülkeler (Moritanya, Liberya, Angola) ile tarıma dayalı ülkeler arasında farklar gösterir.

Demiryolu, yolcu taşımacılığında, karayolu ve havayoluyla çifte rekabet içindedir. 1955'ten bu yana elektrikli cere (1883) ve türbotrene (1941) getirilen yeniliklerle 331 km/sa'lik bir hız rekoruna ulaşıldığı gibi yolcu trenlerinin de ortalama 200 km/sa'lik bir hız yapmaları sağlandı; taşımacılık alanında ayrıca hava yastıklı trenler, doğrusal elektrik motorları ve manyetik tutunma konularında araştırmalar yapılmaktadır. Tren böylece, hız bakımından otomobile üstünlük sağlamakta, havaalanları ile kent merkezleri arasındaki uzaklık yüzünden 4-5 saatlik bir zaman farkıyla uçakla rekabet etmektedir. Ne var ki, bu amaca ulaşmak her zaman kolay değildir ve özellikle özel arabaların sunduğu özerklikten yoksundur. Ayrıca yolculuk süresini kısaltmak için hızı artırmak dışında ara durakları kaldırmak gerekmekte, bu da bazen şikâyet konusu olmaktadır. Öte yandan nüfusu yoğun bölgelerde sefer sayıları artırılmıştır. Nihayet trenlerde konforun geliştirilmesi yolunda araştırmalar yapılmaktadır.

Ancak kullanım biçimleri dışında rekabet, demiryolu ile diğer ulaşım araçları arasında karşılaştırılması kolay olmayan bir maliyet sorunu doğurmuştur. İster devlete (Fransa, İngiltere, Türkiye) isterse özel şirketlere (ABD) ait olsun, demiryolu, devletin sübvansiyonunu haklı çıkaran bir toplu taşımacılık hizmeti, hatta bir kamu hizmeti görünümü verir. Hattın düzenlenmesi ve bakımı taşıyıcının sorumluluğundadır. Demiryolu taşımacılığında uygulanan fiyat tarifeleri konusunda çatışan iki görüş vardır: ilk görüş verimli olmayan yolların açığını daha verimli yollardan elde edilen gelirle kapatmayı savunur; ikincisi ise, bu verimsiz yolları kapatıp, trafiği anayolların üzerinde yoğunlaştırmayı ya da en azından bu yollarda yapılan taşımacılıkta fiyat indirimi uygulamayı önerir.

Demiryolu savaşı *(la Bataille du rail)*, René Clément'in yönettiği fransız filmi (1945). Yenigerçekçi bir üslup taşıyan yapıt, fransız demiryolu işçilerinin alman işgalcilerine karşı yürüttükleri gizli savaşımı anlatır. Direniş hareketi üstüne çevrilmiş ilk fransız filmi ve bu konudaki en iyi örneklerden biridir. Sinema dilini başarıyla kullanması, belgesel gerçekçiliği ve yalınlığıyla bu film sinemanın klasiklerinden biri sayılır.

Demiryolu taşıtları yapım sanayisi, Türkiye'de, demiryolları işletmesi devlet tarafından yapılmakta ve bu konuyla ilgili çalışmalar TC Devlet demiryolları (TCDD) eliyle yürütülmektedir. Bu sanayi kolu, elektrik, mazot ya da kömürle işleyen lokomotiflerin, yolcu ve yük vagonlarının yapım ve onarımı ile demiryolu hatlarının kurulmasını içermektedir. Türkiye'de, 1856'da başlayarak, Cumhuriyet dönemine değin, demiryolu hatlarının kurulması ve işletilmesi yabancı şirketler eliyle yürütülmüş, TCDD 1924'te kurulmuş (→ DEVLET DEMİRYOLLARI İŞLETMESİ), 1927'de yabancı şirketlerin elinde bulunan demiryollarının tümü satın alınarak ulusallaştırılmıştır. TCDD'nin sahip olduğu işletmeler Türkiye vagon sanayii aş (TÜVASAŞ, esk. ADVAS; Adapazarı), Türkiye lokomotif ve motor sanayii aş (TÜLOMSAŞ, esk. ELMS; Eskişehir), Türkiye demiryolları makinaları sanayii aş (TÜDEMSAŞ, esk. SİDEMAS; Sıvas) gibi üç büyük anonim ortaklıktır. Bu müesseseler 1986 yılında anonim ortaklık haline getirilerek yeniden biçimlendirilmiştir.

Planlı dönemden önce onarım, çelik konstrüksiyon, bariyer, demiryolu makası vb. ile yük vagonu yapan TCDD, planlı dönemde Adapazarı fabrikasında yolcu vagonu yapımına başlamış, Eskişehir ve Sıvas fabrikalarının kapasitelerini genişletmiş, Eskişehir fabrikasında diesel anahat ve manevra lokomotifleri üretimine geçmiştir. Üçüncü plan döneminde, yük vagonu üretimi yılda 1 200 tane olarak gerçekleşmiş, aynı dönemde yerli üretim oranı yük vagonu üretiminde % 90, diesel anahat lokomotifi üretiminde % 50 düzeyine ulaşmıştır. 1993 yılı başında, TÜLOMSAŞ'ın toplam üretim kapasitesi 60 lokomotif ve 1 000 yük vagonuna ulaştı. TÜDEMSAŞ'ın vagon üretim kapasitesi 1 500'e, vagon onarma kapasitesi 8 506'ya çıktı. TÜVASAŞ'ın kapasitesiyse, imalat olarak 100 yolcu vagonuna ve onarım olarak 600 ila 700 yolcu vagonuna ulaştı. Ayrıca, Türkiye'nin raybüs üretebilen tek kuruluşu olan TÜVASAŞ, 1993 yılı içinde 10 yeni raybüs imalatını programına almıştır.

DEMİURGOS a. (*zanaatçı* anlamında yun. sözc.). Antik Yun. **1.** Antik Yunanistan'da pek çok sitede (Küçük Asya'daki Argos'ta, Elis'te) sivil yüksek görevli. (Demiurgoslar, Arkhadia Konfederasyonu'nda 50 üyeli bir meclis oluştururlardı; Atina bule'sinin [senato] prytanis'lerine benzer bir işlevleri vardı). **—2.** Delphoi'de, yalnızca rahiplik ve yüksek görevler üstlenen ayrıcalıklı yurttaş.

—Fels. Dünyayı yaratan, varlıkları oluşturan Tanrı'ya platoncular tarafından verilen ad. (Bu, platoncuların ruh diye adlandırdıkları varlıkla özdeş ve/ya da onu tamamlayan bir varlıktır.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Fels. "Demiurgos" sözcüğüne ilk kez, platoncu felsefede rastlanır ve bu sözcük, dünyanın yüce düzenleyicisi olarak Tanrı'yı belirtir. *Timaios*'ta, aydınlığı karanlıklardan ayıran Tanrı, *Parmenides*'te, akılların güneşi olan Tanrı'yla aynıdır. "Demiurgos" sözcüğü, yeniplatonculukta tekrar ortaya çıkar; ama burada, Bir' den ve *Nus*'tan (akıldan) farklı bir ilkeyi, *evrensel ruh* diye adlandırılan ve duyularla kavranabilen varlıkların dünyasını düzenleyen ilkeyi belirtir. Demiurgos'tan gnosisçiler de söz ederler: Valentinus'a göre demiurgos, ilk Varlık'ın son türüdür, yani *Bythos* ya da *Uçurum*'dur. Doğası gereği ne ruh ne de maddedir; ama, her ikisine de benzer. Bütün gnosisçiler, Eski Ahid'in Tanrı'sını demiurgos olarak görür ve yahudiliği onun dile gelişi olarak kabul ederler. Ama bazılarına göre demiurgos iyi bir varlık, bazılarına göre de kötü bir varlıktır.

DEMİYE → DEMİ.

DEMLEME a. Demlemek eylemi.

—Parf. ve Eczc. Bitkisel bir maddeyi ya da ilaç yapımında kullanılan bir ürünü, içerdiği kokulu ya da etkin maddeleri özütlemek amacıyla bir sıvı içinde kaynama sıcaklığının altında belli bir süre ısıtma.

DEMLEMEK g. f. *Çayı demlemek*, üzerine kaynar su dökmek; rengini ve kokusunu vermesi için bir süre bekletmek.

◆ **demlenmek** dönş. f. **1.** Çay sözkonusuysa, rengi ve kokusu kıvama gelmek. **—2.** Pilav sözkonusuysa, pişirildikten sonra bekletilerek yenecek kıvama gelmek. **—3.** *Tkz.* İçki içmek: *Dün akşam biraz demlendik.*

◆ **demlendirmek** ettirg. f. *Çayı, pilavı demlendirmek*, onu demlemeye bırakmak; demlenmesini sağlamak.

DEMLENDİRMEK → DEMLEMEK.

DEMLENME a. Yenecek, içecek kıvama gelme.

DEMLENMEK → DEMLEMEK.

DEMLİ sıf. Demlenmiş; rengini, kokusunu ve tadını bulmuş çay için kullanılır.

DEMLİK a. Bir bitkiyi demlemeye yarayan kap.

DEMODE sıf. (fr. *démodé*). **1.** Modası geçmiş giysi, takı vb. için kullanılır: *Demode bir çanta.* **—2.** Bir devrin düşüncelerine uymayan; eskimiş olan şey için kullanılır: *Demode kuramlar.* **—3.** Bir dönemin yaygın akımına katılmayan, başka bir dönemin davranış biçimini benimsemiş, çağdışı kimse için kullanılır: *Çok demodesin, dünya değişti artık. Demode bir kadın.* **—4.** *Demode olmak*, modası geçmek; eskimek: *Demode olmuş bir makine.*

DEMODESİ a. (fr. *démodécie*). Yağ bezleri ve kıl foliküllerinde yaşayan akarlar grubundan *Demodex folliculorum* adlı asalağın neden olduğu deri hastalığı.

—ANSİKL. Vet. Demodesi genç köpeklerde oldukça yaygındır. Hayvanın bazı yerlerinde madeni para biçiminde kıl dökülmesine (sınırlı çeşidi) neden olabileceği gibi az ya da çok yaygın döküntülü ve kılsız alanlar halinde tüm vücudu da sarabilir (yaygın çeşidi). Demodex ve stafilokoklar bir arada bulunursa sivilceli bir çeşidi ortaya çıkar. Uyuzdan farklı olarak demodesi kaşıntılı değildir. Asalak, yağ bezlerinde ve kıl köklerinde çok derinde bulunduğundan tedavi uzun sürer.

DEMODEX a. Memelilerin, özellikle de insanın derisindeki yağ keseciklerinde yaşayan, mikroskobik akar. (Saçdibiakarıgiller [Demodecidae] familyasının örnek tipi.)

—ANSİKL. *Demodex folliculorum*, insanın burun deliklerindeki keseciklerde yaygın olarak bulunan bir akardır. Ergenlik sivilcelerinin oluşumunda patojen değildir, ama kirpiklerin yağ keseciklerine yerleştiğinde blefaritlere neden olabilir; çeşitli asalaklar köpeklerde ve kedilerde demodex hastalığına yol açabilir.

demodex (karından görünüşü)

DEMODİCİDAE a. Zool. SAÇDİBİAKARIGİLLER familyasının bilimsel adı.

DEMODÜLASYON a. (fr. *démodulation*). Bilş. ve Telekom. KİPÇÖZÜM'ün eşanlamlısı.

DEMODÜLATÖR a. (fr. *démodulateur*). Bilş. ve Telekom. KİPÇÖZER'in eşanlamlısı.

DEMOGRAFİ a. (fr. *démographie*). → NÜFUSBİLİM.

DEMOKEDES, İ.Ö. VI. yy.'da yaşamış yunanlı hekim. Kroton'da doğdu, önce Atina'ya, sonra Sisam'a Polykrates'in yanına gitti; daha sonra Pers kralı Dara'nın sarayına yerleşti ve orada birçok hastayı iyileştirdi.

DEMOKHARES, atinalı hatip ve tarihçi (İ.Ö. 355-350'ye doğr.-280'den sonra). Demosthenes'in yeğeni ve Yurtseverler partisi önderlerinden biriydi. Önemli görevlerde bulundu ve özellikle Demetrios Poliorketes döneminde etkin oldu. Bağımsızlığa düşkünlüğü yüzünden Demetrios tarafından sürgüne gönderildi. Yaşadığı dönemin tarihini koyu bir ulusçuluk anlayışıyla yazmıştı.

DEMOKLES, Siracusa tiranı Yaşlı Dionysios'un yakın nedimi (İ.Ö. IV. yy. başı). Demokles, kral olmanın verdiği mutluluğu

durmadan göklere çıkararak Dionysios'u bıktırdı. Tiran "bu düşüncenin doğruluğuna sen karar ver" diyerek yerini bir günlüğüne ona bıraktı. Demokles çok sevindi; ne var ki şölen sırasında, başının üzerinde yalnızca bir at yelesi kılının tuttuğu bir kılıcın asılı olduğunu fark etti. Demokles'in kılıcı deyimi çoğu kez, sürekli bir tehlikenin varlığını anlatmakta kullanılır.

DEMOKRASİ a. (yun. *demokratia*, fr. *démocratie*'den). **1.** Egemenliğin halktan kaynaklandığı yönetim biçimi, siyasal sistem. **—2.** Bu yönetim biçimine sahip devlet. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** Çeşitli kademelerde, belirlenen görevleri yerine getirecek kişilerin görüşlerinin dikkate alındığı bir kurum, bir grup, vb. içinde kurulan ilişkiler sistemi. **—4.** Bir kurum, bir topluluk içerisinde kişilerin karşılıklı hak ve özgürlüklerinin varlığına dayanan yaşam biçimi: *Bizim evde demokrasi uygulanır.* **—5.** *Doğrudan demokrasi,* halkın, egemenliğini, temsili bir organın aracılığı olmadan kullandığı siyasal sistem. || *Halk demokrasisi,* sosyalist Doğu Avrupa ülkelerindeki rejim, bu rejime sahip ülke. || *Hıristiyan demokrasi,* demokratik ilkelerle katolik inancın ve ahlakın gereklerini bağdaştırmayı öngören siyasal hareket. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Sosyal demokrasi,* halkın, egemenliğini siyasal alanda olduğu gibi iktisadi ve toplumsal alanlarda da kullandığı siyasal sistem. (Avusturyalı marxçılara göre sosyal demokrasi siyasal alandaki demokrasiyi tamamlamalıdır.) || *Temsili demokrasi,* halkın, egemenliğini temsili organlar aracılığıyla kullandığı siyasal sistem.

—ANSİKL. Demokrasi düşüncesinin temelinde toplum yaşamını yönetecek otoritenin topluluğu oluşturan tüm bireylere dayanması ilkesi yatar. Böylece, yöneticilerle yönetilenler arasında bir özdeşleşmeyi, Lincoln'un formülüne göre halkın halk tarafından ve halk için yönetilmesini gerekli kılar. Buradan hareketle, bir yandan istenen ve gerçekleşebilir bir özdeşleşme düzeyine göre, diğer yandan da topluluğa ait olduğu varsayılanla özel yaşama ait olduğu varsayılan arasındaki ayırıma göre farklı içerikler kazanacaktır.

• Demokratik istem, başlangıçta özü bakımından bireyci bir istemdir. Bireylerin doğuştan özgür ve eşit oldukları varsayıldığında, sorun, bu özgürlüğü ve bu eşitliği korumak için, bireyleri, bireysel yaşama saygılı bir iktidar çevresinde olabildiğince sıkı biçimde birleştirmektir. Yunanlılar, böylece siteye *(polis)* ilişkin kararların yurttaşlar tarafından alındığı *doğrudan siyasal demokrasi*'yi yarattılar; bu göreli bir demokrasiydi, çünkü köleler ve metoikos'lar (yabancılar) yurttaş sayılmıyorlardı. *Landsgemeinden*'lerin (halk meclisleri) bulunduğu üç İsviçre kantonunda hâlâ bu doğrudan demokrasi uygulanmaktadır. Bütün Ortaçağ boyunca, özellikle dinsel tarikatlarda belli belirsiz var olan demokrasi düşüncesi bireyin üstünlüğünün ilanı olan Rönesans'la birlikte yeniden canlandı ve doğrudan demokrasiye *halk egemenliği kuramı* adıyla bilinen kuramını kazandıran J.-J. Rousseau'yla birlikte Aydınlanma çağında açıkça ortaya çıktı.

Rousseau'ya göre halkı oluşturan bireylerin her biri, genel iradenin yönetimi altında ve toplum sözleşmesiyle herkesin ortak kullanımına sunduğu iktidarın bir bölümünün sahibidir, genel iradenin kaynağı da bütün topluluktur. Bu topluluk yalnızca kendi çıkarını gözeteceği için genel irade her zaman kamu yararına çalışır ve birey özgür kalır, çünkü genel iradeye boyun eğmekle aslında kendisine boyun eğmektedir; bu irade, genel oy, doğrudan demokrasi ve çoğunluk kuralıyla ortaya çıkar. Hiçbir yurttaşın, kendisinden ayrılması düşünülemeyen ve kendi özgürlüğünün güvencesi olan otorite ya da iktidar parçasını tanımaması ya da bir başkasına devretmesi sözkonusu olamaz; çoğunluk kuralı bu özgürlüğü tartışma konusu yapmaz. Rousseau şöyle der: "Eğer benim görüşüme karşıt olan görüş üstünlük kazanırsa bu yalnızca benim genel irade sandığım şeyin aslında genel irade olmadığını gösterir; öyleyse bu görüşe boyun eğmem gerekir."

Ilımlı devrimciler, bu halk egemenliği kuramının tersine, *temsili demokrasi*'ye götüren *ulusal egemenlik* kuramını geliştirdiler. Buna göre iktidarın bir parçasını elinde tutan birey değildir, soyut ve bölünmez kolektif bir bütün olarak ulus, iktidarı kendi elinde tutar. Öyleyse ancak tüm ulusun seçilmiş temsilcileri ulusal iradeyi gerçekten ete kemiğe büründürür. Böylece klasik *liberal demokrasi,* doğrudan demokrasiden esinlense bile (referandum), özü bakımından temsilidir; doğrudan demokrasiden esinlendiği zaman *yarı doğrudan demokrasi* sözkonusu olur. Ulusça seçilen temsilciler, her şeyden önce bireylerin özgürlüğünü gözeten bir otorite kullanırlar, bu durum kendisini çoğulculuk ile gösterir (çok partili seçimler, azınlık hakları, kamu özgürlükleri, iktidarın değişebilirliği).

• İnsanlar arasında gerçek bir eşitlik olmadığı sürece özgürlüğü yalnızca bir biçim olarak gören marxçılığa göre, toplumsal örgütlenmenin ve dolayısıyla otoritenin ilk amacı bu eşitliği sağlamaktır; iktidarın, en kalabalık sınıf anlamına gelen halk tarafından ele geçirilmesi ve kullanılması bu amaca yönelmelidir. Buna göre iktidarın işlevi, bireysel yaşama indirgenemeyecek şeyleri örgütlemek biçimindeki en küçük işlev değil, ideal toplumu yaratmak biçimindeki en büyük işlevdir. Böylece basit siyasal demokrasinin yerini *tam demokrasi,* özellikle de *toplumsal demokrasi* almaktadır; mülkiyeti elinde bulunduran burjuvazinin egemenliğinin son bulması, sınıflar arası karşıtlıkları ve dolayısıyla iktidar için yarış kavramını da ortadan kaldırır. Bu ilke halk demokrasilerinde, tek parti uygulaması biçiminde gerçekleşmiştir.

• Bu çözümlemelerin etkisi ve iktisadi gelişmenin basit dinamiği günümüzde, toplumsallaşma sürecine giren liberal demokraside bir dönüşüme yol açmaktadır; iktidar, çoğunlukla temsili mekanizmaların işleyişini sözde bırakan, artan bir teknoklik ve merkeziyetçilikle bireylerin yaşamına gittikçe daha çok müdahale etmektedir. Bu olguyu anlatabilmek için bazen teknodemokrasi terimi kullanılır.

• *Hıristiyan demokrasi.* Harfi harfine ele alındığında "hıristiyan demokrasi", iktidarın halka ait olduğu ve İsa'nın öğretisinden, İncil'den kaynaklanan ilkelere göre yürütüldüğü siyasal bir rejimi ifade eder. Bu ülkü, XIX. yy.'ın son otuz yılı içinde Buchez ve işçi tilmizleriyle, İkinci Cumhuriyet'te *l'Ère nouvelle* (Yeni çağ) grubu, Ozanam ve rahip Maret'nin gazetesiyle belirginleşir. Hıristiyan demokrasi sözcüğü, XIX. yy. sonunda, Leo XIII'ün 1891'de işçilerin yaşam koşulları üstüne papalık genelgesini (*Rerum novarum* [Yeni şeyler hakkında]) yayımlamasından sonra ortaya çıktı. Fransa, İtalya, Belçika ve başka yerlerde katolik rahip ve laik grupların bu sözcüğe coşkulu biçimde sahip çıkmaları tutucu katolik çevrelerde sert tepkilere yol açtı. Papa, "Hıristiyan demokrasi"den yasal olarak hangi anlamda söz edilebileceğini doğrudan belirtmek zorunda kaldı: *Graves de communi re* genelgesi (18 ocak 1901). Bu genelgeyle, hıristiyan demokrasi deyimi Kilise'nin yüce katınca kabul edilmekle birlikte, hiçbir siyasal amaca yönelmeyecek *hıristiyan halk hareketi* anlamıyla sınırlandı ve bu hareketi bir tür sosyalizme yöneltmeye kalkışacak her türlü sapmaya karşı çok açık biçimde dikkat çekildi. Öyle ki, o dönemde liberal çevrelerde "Hıristiyan sosyalizmi"nden söz edilmeye başlanması üzerine, katolik dünyanın sorumlu önderleri bu yakıştırmayı, özü ve sözüyle, kesin bir dille reddettiler. Bu sınırlama, yeni papa Pius X'un modernist savları mahkûm etmesiyle örtüştü. Bunun üzerine, kimi "demokrat rahipler" özellikle Fransa'da rahip Dabry, İtalya'da rahip Romolo Murri, aralarında düşünce ve eylem ortaklığı olmamasına karşın Loisy, Tyrrell ya da Minocchi gibi ünlü eksegetesler, aynı anda Kilise'yi terk ettiler. Pius X fransız piskoposlarına, Marc Sangnier'nin *Sillon*'unu (ilk hıristiyan demokrat örgütlenme) onaylamadığını belirten mektubunda, İncil'in siyasal amaçlarla her tür kullanımına karşı aynı çekinceleri ileri sürdü.

Birinci Dünya savaşı'ndan sonra, uluslararası komünist hareketin güçlenmesinden rahatsız olan Papalık yönergelerinde belirgin bir değişiklik meydana geldi. Yeni papaların (Benedictus XV, sonra Pius XI) topraklarına el konulmasına karşı protestolarının azaldığı ve Vatikan'ın birleşik İtalya'yla yakınlaşma girişimlerinin (bu yakınlaşma 1929 Laterano anlaşmalarıyla gerçekleşti) sürdüğü bir sırada Roma, siyasal partilerde örgütlenmek isteyen katolikleri teşvik ederken, mümkün olduğunca dinsel adlar kullanmamalarını, ama Avrupa'daki çeşitli parlamentolarda hıristiyan ilkelerini savunmaya özen göstermelerini istedi. Böylece İtalya (don Sturzo), Hollanda (Monsenyör Nolens), Avusturya (Monsenyör Seipel), Çekoslovakya (Monsenyör Šrámek), Slovenya'da (Monsenyör Korošec) din adamlarının ve Fransa, Almanya, İsviçre, Polonya, Romanya'da da kilise dışı insanların önderliğinde, çeşitli adlar altında kurulan bu partiler "hıristiyan demokrat" olarak kabul edilebilir ve bu partilerde din adamlarının etkisi, ülkelere göre az ya da çok açık bir biçimde kendini gösterir. Bu partiler arasındaki ilişkiler 1928'den başlayarak Paris'teki "Secrétariat international" (Uluslararası sekreterlik) tarafından sağlandı.

Fransız devrimi'nin kalıtı ve Fransızlar'ın büyük bir bölümünün "kilise etkileri"ne karşı duyduğu güvensizlik, kuşkusuz Fransa'yı böyle bir partinin kurulmasının en güç olduğu ülke durumuna getiriyordu. Nitekim iki savaş arasında Demokrat halk partisi adıyla kurulan böyle bir partinin etki alanı çok dar kaldı. Dört ya da beş milletvekilinden oluşan daha dar bir grup Marc Sangnier'nin Jeune République'ine (Genç cumhuriyet) katıldı. Fransız hıristiyan demokratları, günlük ve sürekli basınları sayesinde (l'Ouest-Éclair, l'Aube) parlamento dışında, geleceğe yönelik eylemleri için güçlü dayanaklar hazırladılar.

Hıristiyan demokrasi, İkinci Dünya savaşı'ndan sonra, özellikle Avrupa'da yeniden canlandı: Belçika'da eski Belçika katolik partisi olan Hıristiyan* sosyal partisi, İtalya'da İtalyan hıristiyan* demokrat partisi, Almanya'da Hıristiyan* demokrat birliği (Christlich-Demokratische Union), Fransa'da Cumhuriyetçi* halk hareketi.

• *Türkiye'de demokrasi,* Türkiye'de demokrasiye geçişte ilk aşama Senedi ittifak'la başlamış sayılabilir (1808). Gerçi senet, derebeylik düzenine hukuksal geçerlilik ve süreklilik kazandıran bir belgeydi ama, aynı zamanda padişahın yetkilerini de, ilk kez sınırlıyordu. Tanzimat fermanı (1839) da, kişi haklarını, özgürlükleri güvence altına alıyor, yasadışı nedenlerle suçlama ve cezalandırmaları önlüyor, yasalar önünde vatandaşların eşit olduğunu kabul ediyordu. Padişahın yetkileri yasalarla sınırlanmış, yeni bir siyasal güç, tanzimat bürokrasisi ortaya çıkmıştı. 1856'da yayımlanan Islahat fermanı'yla tüm Osmanlı uyruklularının devlet memuru olabilmesi kabul edildi. Eyalet ve liva meclislerinin bir kısım üyeleri de yöre halkınca seçilecekti. Sadrazam Âli Paşa, halkın ülke işlerine katılmasının mutlakiyetçi rejimi yumuşatacağını belirtiyordu. 1864 tarihli Vilayet nizamnamesi, vilayet meclislerinde seçimle gelen üyelere de yer veriyordu. Yerel meclisler demokrasiye geçişte önemli roller üstlendi. 1877'de Osmanlı meclisi mebusanı'na seçilen milletvekillerinin çoğu, yerel meclis üyeliği yapmış kişilerdi. Belediye meclisleri de Vilayet ni-

zamnamesi'yle örgütlenmeye başladılar. 1876'da yürürlüğe konulan Kanunı esasi monarşik yapıdaydı. Şeriat kuralları geçirlliğini sürdürüyordu. Padişahın geniş yetkileri arasında, Meclisi mebusan'ı feshetme, güvenliği bozanları sürgüne gönderme de yer alıyordu. Vatandaşlar yasalar önünde eşitti. Kişi özgürlük ve dokunulmazlıkları belirtilmişti. Meclisin seçimi demokratik olmaktan uzaktı. Kadınlara oy hakkı verilmediği gibi ancak belli bir serveti olanlar seçmenlik hakkı kazanıyordu. Siyasal partiler henüz kurulmadığı için adaylıklar kişiseldi. Azınlıklar da mecliste daha büyük oranda temsil olanağı bulmuşlardı. Bütün bu olumsuz koşullara karşılık meclis, özgür tartışma ortamını savunabildi; yasa tasarılarında özgürlükçü değişiklikler yaptı. Rus savaşı'nda (1877 -1878) hatalı görülen yöneticileri, hatta padişahı eleştirdi. Savaş sorumluları için divanı harp kurulmasını kararlaştırdı. Bu eleştirilerine karşı Abdülhamit II meclisi kapattı; 30 yıl süreyle demokratik girişimleri dondurdu. Özgürlük için çalışan Jön Türkler türlü baskılarla karşılaştı. Abdülhamit II yönetimine karşı örgütlenen İttihat ve Terakki cemiyeti, Rumeli ordusunun da desteğiyle padişahı, Kanunı esasi'yi yeniden yürürlüğe koymaya zorladı. Halkın "Hürriyetin ilanı" olarak kutladığı İkinci meşrutiyet çok partili düzenin başlangıcı oldu. Yapılan seçimlerde İttihat ve Terakki cemiyeti büyük bir çoğunlukla iktidara geldi. Kâmil Paşa hükümetini önce destekleyen meclis, sonra güvensizlik oyu verince bakanlar kurulu ilk kez meclis tarafından düşürülmüş oldu. 31 Mart vakası'nda etkili olamayan meclis, bunalım atlatıldıktan sonra Abdülhamit'in tahttan indirilmesine karar verdi. Bu kararı yoğun bir yasama faaliyeti izledi. Kanunı esasi'de yapılan değişikliklerle parlamenter monarşi gerçekleşti. Meclisle bakanlar kurulu arasında anlaşmazlık çıkarsa, bakanlar kurulu ya meclis kararına uyacak ya da istifa edecekti. Kamu özgürlükleri genişletildi. Padişaha sürgün yetkisi veren 113. madde kaldırıldı. Toplanma ve dernek kurma özgürlükleri tanındı. Bir süre iktidarı yitiren İttihat ve Terakki, Babıâli baskını'yla (1913) ülkeye yeniden egemen olunca muhalefeti susturdu ve fiili bir tek parti rejimi kurdu. Birinci Dünya savaşı sonrası İttihat ve Terakki'nin dağılması üzerine padişah güçlü duruma geçti. Milli misak'ı kabul eden son Meclisi mebusan, İstanbul'un işgali üzerine 18 mart 1920'de süresiz tatil kararı aldı. Anadolu'da kurulacak ulusal bir hükümet halkın tek umuduydu.

Anadolu'ya geçen Mustafa Kemal Paşa, düşmanı yurttan kovabilmek için halkın desteğine sahip bir meclisin gerekli olduğuna inanıyordu. Erzurum ve Sıvas kongreleri, ulusal direnişin Anadolu ve Rumeli müdafaayı hukuk cemiyeti'nce örgütlenmesi anlamına geliyordu. 23 nisan 1920'de Ankara'da toplanan TBMM, demokratikleşme sürecinde bir dönüm noktası oluşturdu. Meclis, halk adına tüm yetkileri elinde topluyordu. Osmanlı hükümetinin yetki alanı İstanbul ve çevresiyle sınırlıyken TBMM, tüm Anadolu ve Trakya adına kararlar alıyor, Kurtuluş savaşı'nı yapan orduyu yönetiyor; kendi üyeleri arasından seçtiği bakanları denetleyebiliyordu. İstiklal mahkemeleri de meclise bağlıydı. 1924 Anayasası'nda da meclisin üstünlüğü ilkesi yinelendi. Ancak bakanlar kurulu, parlamenter sistemin gerektirdiği ölçüde, yürütme erkini daha bağımsız biçimde kullanabilecekti. Kişi hak ve özgürlüklerinin meclise karşı korunması, henüz sözkonusu değildi. Yargı organını iktidarların baskısından koruyacak hükümlere de yer verilmemişti. Terakkiperver cumhuriyet fırkası (1924-1925), Serbest cumhuriyet fırkası (1930) girişimleri dışında, 1945'e kadar süren tek parti düzeninde demokrasi gelişemedi. İkinci Dünya savaşı sonrası, savaşı kazanan batı demokrasileri yanında yer almak isteyen CHP iktidarı, demokrasiye geçiş sürecini engellemeye kalkışmadı. Cumhurbaşkanı İnönü 1 kasım 1945'te meclisi açış konuşmasında, çok partili düzene geçileceğini açıkladı. İktidar, şeriat düzeninden yana olanların ve sol görüşleri savunanların siyasal girişimlerini engellerken, DP'nin kuruluşunu onayladı. DP'nin hızla örgütlenmesi, yurt çapında düzenlediği mitinglerle demokrasi ve milli irade gibi kavramları halka götürmesi kitlelerin siyasal yaşama katılmasını sağladı. Basın da demokrasinin gelişmesinde payına düşen görevi üstlendi. 1946 seçimlerinde ilk kez, adaylar halka gidip oy istediler; partilerinin temel görüşlerini açıkladılar. 1946-1950 döneminde demokrasiye geçiş daha da hızlandı. Demokratik düzenle bağdaşmayan hükümler yasalardan çıkarıldı. Tek dereceli seçim, gizli oy-açık tasnif kuralı kabul edildi. 1950'de yapılan seçimlerle iktidar, demokratik biçimde el değiştirdi; DP hükümeti kuruldu. DP hükümeti de, TBMM'deki büyük çoğunluğuna dayanarak, bir süre sonra tek parti düzenindeki gibi ülkeyi yönetmeye başladı. CHP'nin "halka rağmen, halk için" ilkesiyle özetlenebilecek halkçılığına karşı, halkın yaygın katılımına dayalı bir halkçılık (popülizm) uygulandı. Devlet yatırımları, destek alımlar, taban fiyat uygulamalarıyla iktisadi olanaklar siyasal çıkarlar için etkili biçimde kullanıldı. Bürokrasinin yüklenegeldiği işlevleri, parti örgütü gayri resmi ilişkilerle yürüttü; tarım kesimini, esnafı, sanayiciyi, tüccarı partiye bağladı. Buna karşı işçi ve mumur kesimi ihmal edildi. Sabit gelirli bu kesim, yükselen enflasyonun yükünü taşımak zorunda bırakıldı. 1954'ten sonra üniversiteler, basın, yargıçlar DP hükümetlerinin baskılarıyla karşılaştı. Muhalefete yöneltilen baskılar nedeniyle başlayan öğrenci gösterileri, bunları önlemek için getirilen sıkıyönetim, 27 mayıs 1960'ta ordunun yönetime el koymasıyla sonuçlanan tırmanmayı hızlandırdı.

27 Mayıs'ta ordu adına harekete geçen Milli birlik komitesi'nin emriyle başta cumhurbaşkanı ve başbakan olmak üzere tüm DP'li bakanlar, milletvekilleri tutuklandı. DP iktidarının meşruluğunu yitirdiği; bunun için ordunun duruma müdahale ettiği belirtilerek yeni bir anayasanın hazırlanacağı açıklandı. Silahlı kuvvetler, cumhuriyet tarihinde ilk kez doğrudan siyasete müdahale ediyordu. Ordu bu tarihten sonra da bir baskı grubu olarak, siyasal yaşama ağırlığını koyarak söz sahibi oldu.

Ara rejim döneminde yeni anayasa hazırlandı. 1961'de kabul edilen Anayasa'yla, kuvvetler birliğine dayanan 1924 Anayasası'nın düzeni değiştiriliyor, millet adına egemenliği kullanan TBMM'de, fiilen çoğunluk partisinin elinde toplanan güç, yeni anayasanın getirdiği kurumlarca paylaşılıyordu. Millet meclisi yanında Cumhuriyet senatosu, Cumhurbaşkanı, Bakanlar kurulu, Anayasa mahkemesi, egemenliği kullanacak organlar sayılmıştı. DP dönemine tepki olarak, demokrasinin Anayasa'nın yetkili kıldığı bu organların denetimi altında gerçekleşeceği, çoğunluğu ele geçiren partilerin keyfi yönetimlerinin engelleneceği düşünülmüştü. 1961 Anayasası'nda, temel hak ve özgürlüklere geniş yer veriliyordu. Bu hak ve özgürlükler Anayasa'nın sözüne ve ruhuna uygun olacak ve ancak yasalarla sınırlandırılabilecekti. Yasalar, temel hak ve özgürlüklerin özüne dokunamayacaktı. Sosyal adaletin gerçekleşmesi için de sendika kurma, grev, toplusözleşme hakları kabul ediliyordu. Yeni anayasa 1960'ların özgür ortamının bir güvencesi oldu. Üniversiteler idari özerkliğe kavuştu. İktidarın yayın organı olmayacak özerk bir radyo televizyon kurumu öngörüldü. Yargı organı, Yüksek hâkimler kurumu denetiminde, siyasal baskılardan arınmış saygın bir kurum olarak düzenlendi. Sol partiler ilk kez örgütlenme ve TBMM'de temsil edilme olanağına kavuştular. Kapatılan DP'nin oy tabanına dayanan AP ve YTP örgütlenerek seçimlere katıldılar. 15 ekim 1961'de yapılan seçimlerde hiçbir parti çoğunluk kazanamadı. Yeni miletvekili seçim kanunuyla getirilen nispi temsil sistemi TBMM'de tek partinin ezici bir çoğunluk kazanmasını önlüyordu. 1961-1965 arası, koalisyonların ılımlı yönetiminde demokratik bir dönem oldu. 22 şubat 1962 ve 21 mayıs 1963'teki darbe girişimleri, ordu komuta kademesinden destek bulamadığı için başarılı olamadı.

1965 seçimlerinde AP, TBMM'de tek başına çoğunluğu sağladı. DP'nin doğrultusunda bir politika güden ve onun devamı sayılan AP hükümetlerinin sorunu, DP yöneticileri için af çıkarılması oldu. Yassıada'daki Yüksek adalet divanı'nda yargılanan ve çeşitli cezalara çarptırılan DP yöneticileri affedildi; ancak siyasal hakları geri verilmedi. Haziran 1968'den başlayarak öğrenci hareketleri ivme kazandı. AP yöneticileri yayılan olaylar karşısında 1961 Anayasası'nı suçladılar; bu anayasayla ülkenin yönetilemeyeceğini savundular. 21 mart 1971'de silahlı kuvvetler, emir ve komuta zinciri içinde, bir muhtırayla hükümetin istifasını istedi. Hükümet istifa etti. TBMM ve siyasal partiler varlıklarını sürdürdüler. Yeni siyasal dönemin özelliği, kurulan "partiler-üstü hükümetler" oldu. Tarafsız bir kişinin başkanlığında, tüm siyasal partilerin desteğini alan hükümetler kuruldu. Bu hükümetlerin birinci görevi "12 mart muhtırası"nda sıralanan önlemleri almak oldu. Olayların yoğun olduğu illerde sıkıyönetim ilan edildi. Anayasa mahkemesi, siyasal yelpazenin en solundaki TİP'le en sağındaki Milli nizam partisi'ni kapattı. Basına sansür uygulandı. 1961 Anayasası'nda yer alan temel hak ve özgürlüklerin, toplumun gelişme ölçüsüne göre lüks olduğu ileri sürüldü. Anayasa değişikliğiyle bu hak ve özgürlükler daraltıldı; memurların sendika üyesi olması yasaklandı, TRT'nin özerkliği kaldırıldı. Devlet güvenlik mahkemeleri kuruldu.

1973 seçimleriyle yeniden demokratik düzene dönüldü. Hiçbir parti çoğunluğu kazanamadığı için koalisyonlar dönemi başladı. Koalisyonlara katılan partiler, gerçek güçlerinin, aldıkları oyların çok üzerinde iktidara ortak duruma geldiler. Partilerden milletvekili koparma yoluyla koalisyonlar oluşturuldu. Koalisyonları güçlü göstermek için girişilen cepheleşme eğilimleri anarşinin tırmanmasına yol açtı. Rejim bunalımlarının sorumluluğu 1961 Anayasası'na yüklendi. Genelkurmay başkanı ve kuvvet komutanlarının verdikleri uyarı mektubu (aralık 1979), bunalıma bir çözüm getirmedi. Iktisadi bunalımı önlemek için alınan "24 Ocak kararları"nın da demokratik bir ortamda uygulanabilmesi olanaksızdı. Cumhurbaşkanlığı seçimi, TBMM'deki duyarlı dengeler yüzünden bir sorun durumuna geldi. Tırmanan anarşi ve terör de askeri müdahaleye bir kez daha gerekçe oldu.

Askeri müdahale 12 eylül 1980'de gerçekleşti. Ordu, emir ve komuta zinciri içinde, yönetime el koydu. Millet meclisi ve Cumhuriyet senatosu kapatıldı. Parlamento üyelerinin dokunulmazlıkları kaldırıldı. Bütün yurtta sıkıyönetim ilan edildi; siyasal etkinlikler yasaklandı. Parti önderleri "güvence altına" alındı. DİSK ve MİSK gibi işçi örgütleri kapatıldı. Genelkurmay başkanı, kuvvet komutanları ve jandarma komutanının oluşturduğu Milli güvenlik konseyi (MGK), 27 ekim 1980'de ara rejimin bir tür anayasası olan "Anayasa düzeni hakkında kanun"u yayımladı. Yasaya göre parlamentonun yetki ve görevlerini MGK, cumhurbaşkanınınkileri de devlet başkanı olan MGK başkanı üstleniyordu. MGK'nin çıkaracağı yasaların anayasaya aykırılığı ileri sürülmeyecek; anayasaya uymuyorsa, anayasa değişikliği sayılacaktı. MGK, haziran 1981'de Kurucu meclis kanunu'nu kabul etti. Kurucu meclis yeni anayasayı hazırlayacaktı ve MGK'yle Danışma meclisi'nden oluşuyordu. Danışma meclisi'nde MGK'ce seçilen

il temsilcileriyle yine MGK'nin seçtiği 40 kişi yer alıyordu. Görevi, başta yeni anayasa olmak üzere MGK'nin gözden geçireceği yasaları hazırlamak, MGK'ye danışmanlık yapmaktı. Yasama alanında son karar, MGK'nindi. Danışma meclisi'nin ilan edildiği gün (16 ekim 1981), siyasal partiler kapatıldı. MGK'nin son biçimini verdiği Anayasa 7 kasım 1982'de halkoylamasıyla (% 91,5 evet) kabul edildi.

1961 Anayasası'na tepki olarak, 1982 Anayasası'nda anarşi ve terörü önleyecek güçlü bir devlet kurulması öngörüldü. Temel hak ve özgürlüklerin sınırları daraltıldı. Yasaların, temel hakların özüne dokunamamaları gerektiği ilkesi yeni Anayasa'ya alınmadı. Bunun yerine "sınırlamaların demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı olmaması" kuralı kabul edildi. Savaş, seferberlik, sıkıyönetim gibi temel hak ve özgürlükleri sınırlayan durumlara bir de olağanüstü haller eklendi. Cumhurbaşkanının yetkileri genişletildi. Yasama organında da değişiklikler yapıldı, Cumhuriyet senatosu kaldırıldı. Meclisin af yetkisi sınırlandı. Yüksek hâkimler kurulu yerine, adalet bakanının başkanlığında "Hâkimler ve savcılar yüksek kurulu" oluşturuldu. Anayasa mahkemesi'nde iptal davası açma hakkı sınırlandı. 1961 Anayasası'nın başında yer alan direnme hakkına yer verilmedi. Geçici 4. maddeyle eski parti yöneticilerinin siyasal eylemde bulunmaları, partilere üye olmaları yasaklandı.

Siyasal partiler yasası nisan 1983'te yürürlüğe girdi. Yasanın geçici maddelerine göre MGK, partilerin kurucu üyeleri içinde uygun görmediklerini veto edebilecekti. Siyasi partilerin seçime katılabilmeleri için, illerin en az yarısında örgütlenmeleri gerekiyordu. Milletvekili çıkarmaları için de tüm oyların % 10'undan fazla oy almaları koşulu getirilmişti. Yeni seçim yasasında da (haziran 1983) MGK'nin milletvekili adayları hakkında veto kullanabileceği belirtilmişti. Bu sınırlamalar karşısında 6 kasım 1983 seçimlerine, MGK'nin desteklediği MDP ile ANAP ve Halkçı parti katılabildi. SODEP ve DYP, kurucu üyeleri, öngörülen süre içinde MGK'nin onayını alamadığı için, seçime giremedi. Mart 1984'te yapılan yerel seçimlere SODEP, DYP ve Refah partisi de katıldı.

Seçimlerden sonra demokrasiye dönüş süreci hızlandı. Veto edilmiş kurucu üyeler partilerine katıldı. Avrupa konseyi, 1981'den beri konsey toplantılarına kabul etmediği türk delegelerin katılmasını onayladı (mayıs 1984). 6 kasım 1983 genel seçimlerine katılan Halkçı parti SODEP'le birleşip SHP adını aldı ve MDP dağıldı. 1987 seçimlerinde DYP, ANAP ve SHP'nin ardından üçüncü parti durumuna yükseldi. Eski parti yöneticileri aynı yıl yapılan referandumla siyasal haklarına kavuştular. 1983'ten beri iktidarda bulunan ANAP 1989 yerel seçimlerinde yenilgiye uğradı, 1991 genel seçimlerinden ikinci parti olarak çıktı, iktidarı DYP genel başkanı S. Demirel'in başkanlığındaki DYP-SHP koalisyon hükümetine bıraktı. T. Özal 1989'da cumhurbaşkanı seçilerek ANAP liderliğinden ayrılmıştı.

DEMOKRAT sıf. ve a. **1.** Demokrasiden yana olan, demokratik düşünceleri olan, politik ve sosyal yönden halktan yana olan kimse için kullanılır. **—2.** ABD'de Demokrat parti üyelerine verilen ad.

◆ sıf. Çevresindekilerin söz hakkını, seçme hakkını tanıyan, özgür düşünceli kimse için kullanılır: *Demokrat bir baba. Demokrat bir yönetici.*

Demokrat İşçi partisi, türk siyasal partisi. 1950'de avukat Orhan Arsal, işçi Üzeyir Kuran, Nizamettin Yalçınyuva, Ferruh Apaydın tarafından "işçi sınıfını siyasi bir kuvvet haline" getirmek için kuruldu. İstanbul'da Beyoğlu, Eyüp ve Fatih ilçelerinde örgütlenen parti üyelerinden çoğu 1960'tan sonra Türkiye İşçi partisi'ne katıldı.

Demokrat İzmir, İzmir'de yayımlanan günlük siyasi gazete (1946-1979). Sahibi Adnan Düvenci, gazetenin başyazarlığını da yaptı. Çok partili dönemin ilk yıllarında Demokrat parti'yi destekledi. DP iktidara geçtikten (1950) bir süre sonra muhalefet saflarında yer aldı. Naci Sadullah, Ziya Hanhan ünlü yazarlarıydı. Şeref Bakşık yazışleri müdürlüğünü yaptı. İktidarı sert bir şekilde eleştirmesi yüzünden birkaç kez saldırıya uğradı, kapatıldı. Günlük 25 000 satışıyla, 1959-1960 arası Ege'nin en çok satan gazetesi durumuna geldi. 1970'ten sonra satışı giderek düştü ve 1979'da kapandı.

Demokrat parti, türk siyasal partisi. CHP'den ayrılan Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından 7 ocak 1946'da kuruldu. Bu grup mayıs 1945'te Çiftçiyi topraklandırma kanunu'nun görüşülmesi sırasında TBMM'de yaptığı çıkışlarla sesini duyurdu. 1947 bütçesine de aleyhte oy veren "dörtler", haziran 1945'te, TBMM'nin hükümeti denetleyebilmesi, Anayasa ile bağdaşmayan kanunların değiştirilmesi ve seçimlerin serbestçe yapılması gibi istekleri içeren bir önerge verdiler. "Dörtlü takrir" diye bilinen bu önerge CHP meclis grubunda reddedilince gazetelerde muhalefete başlayan Menderes ve Köprülü ile onları savunan Koraltan CHP'den çıkarıldı. Bayar da milletvekilliğinden ve partiden istifa etti. İktidarın da onayını alan "dörtler" DP'yi kurdular. Bayar başkan seçildi. Parti programında iktisadi düzen olarak liberalizm kabul ediliyor; devletçiliğin özel girişimi desteklemek amacıyla uygulanacağı belirtiliyordu. Siyasetin temeli olacak demokrasi tek dereceli serbest seçimle gerçekleştirilecekti. Kamu iktisadi kuruluşlarının özel girişime devredileceği; memurlara sendika kurma, işçiye grev hakkı verileceği vaatleri sıralanıyor; yönetimin halkın hizmetinde olacağı vurgulanıyordu. Parti kısa sürede örgütlendi. İkinci Dünya savaşı sırasında yaşanan sıkıntılar, yokluk, özgürlüklerin sıkıyönetimle sınırlandırılmış olması, Milli koruma kanunu uygulamaları halkı CHP yönetiminden uzaklaştırmış; yeni kurulan parti bir kurtarıcı gibi görünmüştü. Savaş sırasında zenginleşen ve güçlenen burjuva kesimi de elindeki sermaye birikimini daha iyi değerlendirebileceği liberal bir düzen arıyordu. DP, kitlelere demokrasi vaat ediyor, milli iradenin egemen olacağını, bunun da serbest seçimlerle gerçekleşeceğini savunuyordu. CHP'nin seçimleri bir yıl önceye alması tepkiyle karşılandı. Nisan 1946'da yapılan belediye seçimleri boykot edildi; temmuzda yapılacak seçime katılma kararı alındı. Seçim kampanyası sırasında Türkiye'de ilk kez binlerce kişinin katıldığı mitingler düzenlendi. Mareşal Fevzi Çakmak parti listesinden bağımsız aday gösterildi. Parti, ancak örgütlenebildiği yerlerde seçime katıldı; 465 milletvekilliği için 273 aday gösterebildi. Bunların da 62'si seçildi. Seçimler sırasında iktidarın yer yer hile ve baskı yoluna gitmesi tepki doğurdu. Seçimlerden sonra da protesto mitingleri düzenlendi. Basın, çoğunlukla DP'yi destekliyordu. Muhalefete karşı baskıdan yana olan Recep Peker'in başbakanlığı döneminde iktidarla ilişkiler bozuldu. Bu hava içinde toplanan birinci kongrede (ocak 1947) partinin mücadele yöntemi saptandı. Ana davalar komisyonu raporu, "Hürriyet misakı" adıyla kongre kararına dönüştürüldü. Dört temel sorun üzerinde duruldu: yasalardan anayasaya aykırı hükümlerin çıkarılması, demokratik ve güvenceli bir seçim yasası, parti başkanlığıyla devlet başkanlığının ayrılması ve yönetimin yansızlaştırılması. Bu koşulların gerçekleştirilmemesi durumunda, genel merkez, TBMM'yi terk ederek "milletin sinesine dönmek" kararı verebilecekti. Hükümetle muhalefeti uzlaştırmak için cumhurbaşkanı İnönü arabuluculuk yaptı. İnönü, yayımladığı cumhurbaşkanlığı bildirisiyle (12 temmuz beyannamesi), yasalara bağlı kaldığı sürece, muhalif partilerin iktidar partisiyle eşit koşullar içinde çalışmasını ilke olarak kabul ediyordu. Bildiriyle DP'nin TBMM'den çekilmesi önleniyor, istediği güvence veriliyordu. Sert siyaseti yenilgiye uğrayan Peker, başbakanlıktan çekilince siyasal ortam yumuşadı. Bu kez DP içinde sert muhalefetten yana olanlar yumuşamaya karşı çıktılar. DP yöneticilerini muvazaa (danışıklı davranma) ile suçladılar. Partiden çıkarılan bu grup temmuz 1948'de Millet partisi'ni kurdu. DP'nin ikinci kongresi toplandığında meclis grubunun yarısı partiden ayrılmıştı. Bu kongrede de güvenilir bir seçim yasasının çıkarılması öncelikle istendi. Alınan karara göre oylar iktidar tarafından değiştirilirse, seçim hilelerine başvurulursa vatandaşlar meşru müdafaa durumunda olacaklar, CHP yönetimi "milletin husumetiyle" karşılaşacaktı. CHP iktidarının "Milli husumet andı" adını taktığı bu karara rağmen hükümetle ilişkiler yumuşadı. Seçimlerde nispi temsil ilkesi kabul ettirilemedi ama gizli oy - açık tasnif kuralı yasalaştı. 14 mayıs 1950'de yapılan seçimlerle DP iktidara geçti. Oyların % 53,3'ünü alan DP, 487 milletvekilliğinden 408'ini kazandı. Parti başkanlığından ayrılan Bayar cumhurbaşkanı, Koraltan TBMM başkanı seçildi. Hükümet kurma görevi de Menderes'e verildi.

DP'nin hükümet programında, CHP yönetiminden geçmişin hesabının sorulmayacağı (devri sabık yaratılmayacağı) belirtiliyor; hangilerinin olduğu sayılmadan, millete mal olmuş devrimlerin korunacağı açıklanıyordu. Programda, enflasyoncu mali siyaset izlenmeyeceği, kamu iktisadi kuruluşlarının özel girişime devredileceği gibi hiçbir zaman gerçekleştirilemeyen vaatler de yer aldı. Grev hakkı hükümet programına alınmadı. 9 haziran 1950'de toplanan genel idare kurulu parti başkanlığına Menderes'i seçti. Menderes, önce ordunun yüksek komuta kademesinde değişiklikler yaparak (6 haziran) iktidarını güvence altına aldı. 16 haziranda arapça ezan yasağı kaldırıldı. Partiyi destekleyen tutucu kitleyi hoşnut etmek için radyoda dini konuşmalar yayımlanmasına izin verildi, köy okullarına din dersi konuldu. Anayasa dili değiştirildi, adı da Teşkilati esasiye kanunu haline getirildi. Dil devrimine karşı tutum takınıldı. Gazeteci A.E. Yalman'a, bir irtica örgütünce suikast düzenlenince irtica tehlikesine karşı bu kez "Vicdan hürriyetlerini koruma kanunu" çıkarıldı (21 temmuz 1953), Milliyetçiler derneği kapatıldı, nurcular kovuşturuldu. Ancak siyasal çıkarlar için, özellikle seçim kampanyaları sırasında, tutucu kesimlere ödünler verildi. Dış siyasette hükümetin ilk uygulamalarından biri, Kore'ye asker gönderilmesi oldu (25 haziran 1950). Türkiye'nin NATO'ya alınması DP dış siyasetinin bir zaferi olarak değerlendirildi. Balkan* ve Bağdat* paktları oluşturuldu. Bağımsızlık savaşı yapan Afrika ülkelerine (Tunus, Fas, sonra Cezayir) karşı sömürgeci devletler desteklendi. Süveyş kanalını millileştiren Mısır'a karşı İngiltere yanında yer alındı. Bandung'daki Asya-Afrika devletleri konferansı'nda (1955) dışişleri bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Türkiye'nin üyesi olduğu paktların savunmasını yaptı. Yabancı sermayenin özendirilmesi için "Yabancı sermayeyi teşvik kanunu", "Petrol kanunu" çıkarıldı. 1954 seçim kampanyası Celal Bayar'ın büyük bir olay haline getirilen ABD gezisinden dönmesiyle başlatıldı. Daha önce ana muhalefet partisi CHP'nin mallarına el konmuş (temmuz 1953), Millet partisi kapatılmıştı (27 ocak 1954). Basın kanunu'nda yapılan değişikliklerle devletin siyasal ve parasal saygınlığını sarsacak nitelikte haber yazmanın cezası artırılırken, basına savları ispat hakkı verilmedi. 2 mayıs 1954'te yapılan seçimlerde oyların % 56,6'sını alan DP, 541 milletvekilliğinden 503'ünü kazandı (% 35 oy alan CHP 31

Anderson

Demokritos
antik büst
Capitolino müzesi, Roma

BBC-Hulton Picture Library

Augustus De Morgan

sağlar. En yüksek iyi mutluluktur. Bu da duygulanımlarını yenen ruhun dinginliğidir.

—İkonogr. Salvator Rosa'nın *Demokritos ve Protagoras* (Sen-Petersburg) ve *Düşünen Demokritos* (Kopenhag) adlı iki tablosu vardır. Rubens'in Prado müzesi'nde bulunan bir tablosunun ve büyük bir olasılıkla Velázquez'in Rouen müzesi'ndeki bir resminin konusu, *Gülen Demokritos*'tur.

DEMOKRİTOS, Aitolia konfederasyonu generali (öl. İ.Ö. 200'e doğr. - 192'ye doğr.), Romalılar'a karşı küstahlığıyla ünlüdür. Antiokhos III'ün Roma'ya açtığı savaş öncesinde yapılan çeşitli görüşmelerde bulundu; 190'da tutsak edildi, Manius Acilius Glabrio'nun zaferi üzerine halka teşhir edilecekken, intihar etmeyi başararak aşağılanmaktan kurtuldu.

DEMOKRİTOS Mystagogos (Sahte -Demokritos adıyla da tanınır), yunanlı yazar. *Physika kai Mystika* adlı bir yapıtı günümüze ulaşmıştır. Bu inceleme, yanlışlıkla Demokritos'a mal edilen ve simyanın ortaya çıkışında çok önemli bir rol oynayan yapıtların en eskisidir.

DEMOLDER (Eugène), fransızca yazan belçikalı yazar (Brüksel 1862 - Essonnes 1919). 1896'da, *la Légende d'Yperdamme*'ı, daha sonra, *la Route d'émeraude*'u (1899) yayımladı. Bunları, *les Patins de la reine de Hollande* (1901), *l'Arche de monsieur Cheunus* (1904) ve XVIII. yy. törelerinin hoş ve özgürce çizilmiş bir tablosu olan *le Jardinier de la Pompadour* (1904) izledi. Demolder, bunların dışında, sanat eleştirileri ve yolculuk izlenimlerinden oluşan bir kitap da (*l'Espagne en auto*, 1904) kaleme almıştır.

DE MOMPER (Joos II), flaman ressam (Anvers 1564 - *ay. y.* 1635). Anvers ve Brugge'de yaşamış ve buralarda etkinlik göstermiş bir ressam ailesinin en ünlü bireyidir. Geniş pitoresk panoramalı birçok dağ peyzajı bıraktı (Prado, Louvre, Ermitaj, vb. müzeleri).

DEMONAKS, Mantineialı yunanlı (İ.Ö. VI. yy.). Kyrene'ye göç etti ve burada çok demokratik bir Anayasa hazırladı. Bu Anayasa, Battiadai monarşisinin iktidarını bazı dinsel görevlere ve onursal ayrıcalıklara indirgiyordu.

DEMONAKS, yunan fizolof; Kıbrıs'ta doğdu, Atina'da yaşadı ve İ.S. 176'ya doğru orada öldü. Kendini Kynik olarak göstermek isterdi, ama hem Sokrates'i hem Diogenes'i örnek aldı.

Demons-Meigs sendromu (fransız cerrah Albert *Demons* [1842-1920] ile amerikalı cerrah Joe Vincent *Meigs*'in adından). Kad. hast. Assit, hidrotoraks ve tehlikesiz yumurtalık urunun bir arada bulunmasıyla belirgin sendrom. Yumurtalık uru çıkarılınca iyileşir.

DEMONSTRASYON a. (fr. *démonstration*). Fels. → TANITLAMA.

DE MONT (Pol), hollanda dilinde yazan belçikalı şair, eleştirmen ve folklorcu (Wambeek 1857 - Berlin 1931). Hoşgörülü liberal düşünceler taşıyan De Mont, flaman edebiyat hareketinin büyük bir öncüsüydü.

Demoor yanılsaması. Ruhbil. İki nesnenin ağırlığı elle tartıldığında, daha küçük olanın, olduğundan daha ağır; daha büyük olanın da olduğundan daha hafif olarak değerlendirilmesine yol açan yanılsama. Zihinsel debillerde, bu yanılsamaya rastlanmayabilir.

DEMOPHON. Yun. mit. Atina'nın efsanevi kralı, Theseus ile Phaidra'nın (bazılarına göre Ariadne'nin) oğlu, Akamas'ın kardeşi. Tutarsız birtakım efsanelerden anlaşıldığına göre Truva savaşına, sonra Trakya'da bir serüvene katılmış, Truva kökenli bir Athena heykeli olan Palladion'u ele geçirmiştir. —Eleusis kralı Keleos ile Metaneira'nın oğlu, Triptolemos'un kardeşi. Metaneira'nın hizmetine giren Demeter, çocuğu ateşe tutarak ölümsüz kılmaya çalıştı.

■**DE MORGAN** (Augustus), ingiliz matematikçi ve mantıkçı (Madura, bugün Madurai, 1806 - Londra 1871). Çağdaşı Boole gibi o da XIX. yy.'da mantığın yeniden doğuşuna katkıda bulundu; özellikle *Formal Logic or the Calculus of İnference* (1847) adlı yapıtıyla tanınır. Bu kitapta mantığı, cebirsel bir bakış açısıyla ele alır. Yapıt, bugün *De Morgan yasaları* adıyla bilinen ikilik yasalarının bir açıklamasını içerir:

$$\neg(p \,\&\, q) \equiv \neg p \vee \neg q$$

ve $$\neg(p \vee q) \equiv \neg p \,\&\, \neg q.$$

Söylem evreni kavramını da De Morgan'a borçluyuz.

DE MORGAN (William Frend), ingiliz romancı (Londra 1839 - *ay. y.* 1917). Çömlekçi, seramikçi, vitray ressamı ve W. Morris'in dostuydu. 67 yaşında, *Joseph Vance* (1906) adlı yapıtını, daha sonra da sanayi ortamında bir zanaatçının kazancını anlatan *Alice-for-Short* (1907) adlı çalışmasını kaleme aldı.

DEMOS a. (*halk* anlamında yun. sözc.). **1.** Eski Yunanistan sitelerinin, özellikle de Atina'nın yönetsel bölümü. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bizans İmparatorluğu'nda Konstantinopolis ve büyük kent halkının yandaş olduğu tarafların (Maviler ve Yeşiller) her biri. **—3.** Günümüz Yunanistan'ında yönetim bölümü.

—ANSİKL. Yun. tar. Kleisthenes, İ.Ö. VI. yy.'ın sonunda, attike demoslarını yeniden örgütledi ve onları hem ülke topraklarının bir bölümü, hem bir yönetim bölgesi, hem bir dinsel birlik, hem de bir belediyenin etkinlik alanı yaptı. 100 kadar demos oluşturdu; bu sayı daha sonra arttı (İ.Ö. II. yy.'da 174'e çıktı). Bu demoslar kentsel ve kırsal bölgelerde, kıyı kesimlerinde yer aldı; bir mahalleyi, bucak ya da köyü kapsadı. Demos üyeleri meclisi her yıl yeni yurttaşları (ergin, yani 18 yaşında olanlar) ve siteye kabul edilen yabancıları bir kütüğe kaydederdi. Bu kişilerin ait oldukları demosun adı da kütüğe yazılır ve bu ad vatandaşın kimliğini belirlerdi. Demos yurttaşlarının tümü agora denilen siyasal bir mecliste bir araya gelirlerdi. Agora, genellikle aynı adı taşıyan meydanda toplanırdı. Burada bir yıl için seçilen *demarkhos*, demos'u temsil eder, onu yönetir, birkaç yüksek görevli de (veznedar, logistes, euthynos, vb.) kendisine yardım ederdi. Demosun özel kültleri vardı. Şenliklerin giderleri kamu hizmeti gelirlerinden karşılanırdı. Her demostan vergiler toplanır, asker ya da denizci listeleri çıkarılır, kurayla bule üyeleri seçilirdi. Büyük törenlerde yurttaşlar, demoslarına göre sınıflandırılırdı.

DEMOSPONGİAE a. (yun. *demos*, ulus, halk, ve *spoggos* ya da *spoggia*, sünger'den). İskeleti silisli iğneciklerden ve boynuzsu liflerden (bunlar bulunmayabilir) oluşan bireyleri içeren süngerler sınıfı. (Bu sınıfın üyeleri sık ya da ağaçsı kabuk biçimindedir; Akdeniz'de birçok türü vardır; banyo süngeri [*Euspongia officinalis*] bu sınıftandır.)

DEMOSTHENES, atinalı general (öl. Siracusa İ.Ö. 413). Olpai'de Peloponisoslular'ı yendi (426), onların, Aitolia ve Akarnania'ya yayılmalarını önledi. Messinia'da, Pylos kentinde Sparta'ya karşı girişilecek hareketlerin merkezi olarak kullanılmak üzere müstahkem bir mevki kurdu (425). Kleon'un iktidara gelmesinden sonra, Sphakteria adasına kıstırılan Spartalılar'ı tutsak aldı. 413'te, Sicilya'da Nikias'a yardıma gönderildi; ancak, birçok yenilgiden sonra Atinalılar teslim olmak zorunda kaldılar ve Siracusalılar tarafından boyunları vuruldu.

■**DEMOSTHENES,** atinalı hatip ve devlet adamı (Atina İ.Ö. 384 - Kalaureia 322). Zengin bir silahçının oğluydu, çok genç yaşta babasını kaybetti. Erginliğe erişince, mirasına el koyan üç vasisine karşı dava açtı ve davayı kazandı. İsaios'un öğrencisiydi, yazarları ve hatipleri inceledi ve logographos olarak memurluğa girdi. Geçimini mesleğiyle sağladı ve aynı zamanda iki karşıt taraf için (*Pros Phormiona, Kata Stephanu Pseudomartyrion*) söylevler kaleme aldı. 354'te siyasete atıldı, dış politikada sertliği, deniz kuvvetlerinin güçlendirilmesini ve sağlıklı bir mali politikayı savundu. *Kat' Androtionos, Kata Timokratus, Kat' Aristokratus* adlı söylevleri ile *Pros Leptinen* ve *Peri Symmorion* başlıklı, tam anlamıyla siyasal özellikteki söylevlerini bu tarihte verdi. *Hyper Megalopoliton* (353) adlı söyleviyle, Atinalılar'ın dikkatini Sparta'nın gücünün doğuracağı tehlikeler üzerine çekti. Demosthenes, Philippos'un neyin peşinde olduğunu sezinledi ve kurduğu tasarıları *Birinci Philippikos**'ta (351) halka açıkladı; *Olynthos* üstüne* (Olynthiakoi, 349-348) adlı üç söylevinde, Atinalılar'ı ona karşı kışkırttı. Olynthos'un alınmasından sonra, Philokrates barışını (346) sonuca bağlayan elçilik görevinde bulundu ve *Peri Eirenes* (346) adlı söyleviyle, yurttaşlarını barış görüşmelerini sürdürmeleri için ikna etti. Ne var ki, Philippos, Atinalılar'dan Meclis'te kendisine karşı yöneltilen saldırıların hesabını sormaya cüret etti. Demosthenes, buna yanıt olarak meclis üyeleri önünde *İkinci Philippikos* (344-343) diye adlandırılan söylevi verdi. Yine o sırada Aiskhines'i, 346'daki elçilik görevi sırasında, yurduna ihanet etmekle suçladı ve ona karşı "Elçilik" davasını açtı, ama Aiskhines aklandı (343). Daha sonraları, Demosthenes çeşitli yunan sitelerinde kendisine verilmesini sağladığı görevlerden yararlanarak, Philippos'a karşı bir koalisyon kurmaya çalıştı. *Peri ton en Khersoneso* (341) ve *Son Philippikos** (341-340) söylevlerini bu nedenle verdi.

O zamana kadar muhalif bir hatip olan Demosthenes, iktidardaki partinin liderliğini üstlendi (340-338). Kimi zaman hatip, kimi zaman da deniz kuvvetlerinin yöneticisi olarak, Atina politikasına yön verdi. Philippos'a karşı, Thebai ile ittifaka girişti, ama Khaironeia savaşı'nı (338) Philippos kazandı, böylelikle yurttaşlar partisi çöktü.

O tarihten sonra, Demosthenes ancak zaman zaman, politika alanında göründü. 337'de, dostlarından Ktesiphon, yurduna yaptığı hizmetlerden dolayı ona altın bir taç verilmesini önerdi. Aiskhines bu öneriye karşı yasal olmadığı gerekçesiyle dava açtı. Bu olay 330'a değin sürüncemede kaldı ve Demosthenes bu tarihte *Peri korone* adlı söyleviyle, o güne kadarki eylemlerini ve politikasının ilkelerini savundu. Aiskhines mahkûm edildi ve sürüldü. Demosthenes daha sonra Harpalos davasına karıştı ve ödeyemeyeceği bir para cezasına çarptırıldı (324); önce Aighina'ya, sonra da Troizen'e sığındı. Ama, ertesi yıl, Büyük İskender'in ölümü üzerine, büyük bir törenle Atina'ya döndü. Yunan sitelerinin, İskender'in komutanı Antipatros'a karşı yürüttükleri başkaldırıda büyük bir rol oynadı. Atina yenilince Demosthenes savaşı kazananların eline düşmemek için Kalaureia adasına kaçtı; Poseidon tapınağı'nda kıstırılınca kendini zehirledi.

Demosthenes, bir eylem adamıydı, Atina'nın, geçmişine bağlı kalarak hegemonyayı yeniden ele geçirmesi ve Philippos'un egemenliğine giden yolu tıkaması amacıyla mücadele etti. Yurdu için yaptığı hizmetlerde büyük bir devlet adamının niteliklerini gösterdi ve hiç kuşkusuz Atina'nın görebileceği en güzel belagat örneklerini verdi. Söylevlerinin güçlülüğü, getirdiği kanıtların kesinliği, kendini beğendirme kaygısı gütmemesi, sözü dallandırıp budaklandırmaması, bu belagate ender rastlanan bir güç ve özgünlük sağlar. Adını taşıyan altmış söylev vardır.

Anderson

Demokritos
antik büst
Capitolino müzesi, Roma

BBC-Hulton Picture Library

Augustus De Morgan

sağlar. En yüksek iyi mutluluktur. Bu da duygulanımlarını yenen ruhun dinginliğidir.
—İkonogr. Salvator Rosa'nın *Demokritos ve Protagoras* (Sen-Petersburg) ve *Düşünen Demokritos* (Kopenhag) adlı iki tablosu vardır. Rubens'in Prado müzesi'nde bulunan bir tablosunun ve büyük bir olasılıkla Velázquez'in Rouen müzesi'ndeki bir resminin konusu, *Gülen Demokritos*'tur.

DEMOKRİTOS, Aitolia konfederasyonu generali (öl. İ.Ö. 200'e doğr. - 192'ye doğr.), Romalılar'a karşı küstahlığıyla ünlüdür. Antiokhos III'ün Roma'ya açtığı savaş öncesinde yapılan çeşitli görüşmelerde bulundu; 190'da tutsak edildi, Manius Acilius Glabrio'nun zaferi üzerine halka teşhir edilecekken, intihar etmeyi başararak aşağılanmaktan kurtuldu.

DEMOKRİTOS Mystagogos (Sahte -Demokritos adıyla da tanınır), yunanlı yazar. *Physika kai Mystika* adlı bir yapıtı günümüze ulaşmıştır. Bu inceleme, yanlışlıkla Demokritos'a mal edilen ve simyanın ortaya çıkışında çok önemli bir rol oynayan yapıtların en eskisidir.

DEMOLDER (Eugène), fransızca yazan belçikalı yazar (Brüksel 1862 - Essonnes 1919). 1896'da, *la Légende d'Yperdamme*'ı, daha sonra, *la Route d'émeraude*'u (1899) yayımladı. Bunları, *les Patins de la reine de Hollande* (1901), *l'Arche de monsieur Cheunus* (1904) ve XVIII. yy. törelerinin hoş ve özgürce çizilmiş bir tablosu olan *le Jardinier de la Pompadour* (1904) izledi. Demolder, bunların dışında, sanat eleştirileri ve yolculuk izlenimlerinden oluşan bir kitap da (*l'Espagne en auto*, 1904) kaleme almıştır.

DE MOMPER (Joos II), flaman ressam (Anvers 1564 - *ay. y.* 1635). Anvers ve Brugge'de yaşamış ve buralarda etkinlik göstermiş bir ressam ailesinin en ünlü bireyidir. Geniş pitoresk panoramalı birçok dağ peyzajı bıraktı (Prado, Louvre, Ermitaj, vb. müzeleri).

DEMONAKS, Mantineialı yunanlı (İ.Ö. VI. yy.). Kyrene'ye göç etti ve burada çok demokratik bir Anayasa hazırladı. Bu Anayasa, Battiadai monarşisinin iktidarını bazı dinsel görevlere ve onursal ayrıcalıklara indirgiyordu.

DEMONAKS, yunan fizolof; Kıbrıs'ta doğdu, Atina'da yaşadı ve İ.S. 176'ya doğru orada öldü. Kendini Kynik olarak göstermek isterdi, ama hem Sokrates'i hem Diogenes'i örnek aldı.

Demons-Meigs sendromu (fransız cerrah Albert *Demons* [1842-1920] ile amerikalı cerrah Joe Vincent *Meigs*'in adından). Kad. hast. Assit, hidrotoraks ve tehlikesiz yumurtalık urunun bir arada bulunmasıyla belirgin sendrom. Yumurtalık uru çıkarılınca iyileşir.

DEMONSTRASYON a. (fr. *démonstration*). Fels. → TANITLAMA.

DE MONT (Pol), hollanda dilinde yazan belçikalı şair, eleştirmen ve folklorcu (Wambeek 1857 - Berlin 1931). Hoşgörülü liberal düşünceler taşıyan De Mont, flaman edebiyat hareketinin büyük bir öncüsüydü.

Demoor yanılsaması. Ruhbil. İki nesnenin ağırlığı elle tartıldığında, daha küçük olanın, olduğundan daha ağır; daha büyük olanın da olduğundan daha hafif olarak değerlendirilmesine yol açan yanılsama. Zihinsel debillerde, bu yanılsamaya rastlanmayabilir.

DEMOPHON. Yun. mit. Atina'nın efsanevi kralı, Theseus ile Phaidra'nın (bazılarına göre Ariadne'nin) oğlu, Akamas'ın kardeşi. Tutarsız birtakım efsanelerden anlaşıldığına göre Truva savaşına, sonra Trakya'da bir serüvene katılmış, Truva kökenli bir Athena heykeli olan Palladion'u ele geçirmiştir. —Eleusis kralı Keleos ile Metaneira'nın oğlu, Triptolemos'un kardeşi. Metaneira'nın hizmetine giren Demeter, çocuğu ateşe tutarak ölümsüz kılmaya çalıştı.

DE MORGAN (Augustus), ingiliz matematikçi ve mantıkçı (Madura, bugün Madurai, 1806 - Londra 1871). Çağdaşı Boole gibi o da XIX. yy.'da mantığın yeniden doğuşuna katkıda bulundu; özellikle *Formal Logic or the Calculus of İnference* (1847) adlı yapıtıyla tanınır. Bu kitapta mantığı, cebirsel bir bakış açısıyla ele alır. Yapıt, bugün *De Morgan yasaları* adıyla bilinen ikillik yasalarının bir açıklamasını içerir:

$$\neg(p \,\&\, q) = \neg p \vee \neg q$$

ve

$$\neg(p \vee q) = \neg p \,\&\, \neg q.$$

Söylem evreni kavramını da De Morgan'a borçluyuz.

DE MORGAN (William Frend), ingiliz romancı (Londra 1839 - *ay. y.* 1917). Çömlekçi, seramikçi, vitray ressamı ve W. Morris'in dostuydu. 67 yaşında, *Joseph Vance* (1906) adlı yapıtını, daha sonra da sanayi ortamında bir zanaatçının kazancını anlatan *Alice-for-Short* (1907) adlı çalışmasını kaleme aldı.

DEMOS a. (*halk* anlamında yun. sözc.). **1.** Eski Yunanistan sitelerinin, özellikle de Atina'nın yönetsel bölümü. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bizans İmparatorluğu'nda Konstantinopolis ve büyük kent halkının yandaş olduğu tarafların (Maviler ve Yeşiller) her biri. **—3.** Günümüz Yunanistan'ında yönetim bölümü.
—ANSİKL. Yun. tar. Kleisthenes, İ.Ö. VI. yy.'ın sonunda, attike demoslarını yeniden örgütledi ve onları hem ülke topraklarının bir bölümü, hem bir yönetim bölgesi, hem bir dinsel birlik, hem de bir belediyenin etkinlik alanı yaptı. 100 kadar demos oluşturdu; bu sayı daha sonra arttı (İ.Ö. II. yy.'da 174'e çıktı). Bu demoslar kentsel ve kırsal bölgelerde, kıyı kesimlerinde yer aldı; bir mahalleyi, bucak ya da köyü kapsadı. Demos üyeleri meclisi her yıl yeni yurttaşları (ergin, yani 18 yaşında olanlar) ve siteye kabul edilen yabancıları bir kütüğe kaydederdi. Bu kişilerin ait oldukları demosun adı da kütüğe yazılır ve bu ad vatandaşın kimliğini belirlerdi. Demos yurttaşlarının tümü agora denilen siyasal bir mecliste bir araya gelirlerdi. Agora, genellikle aynı adı taşıyan meydanda toplanırdı. Burada bir yıl için seçilen *demarkhos*, demos'u temsil eder, onu yönetir, birkaç yüksek görevli de (veznedar, logistes, euthynos, vb.) kendisine yardım ederdi. Demosun özel kültleri vardı. Şenliklerin giderleri kamu hizmeti gelirlerinden karşılanırdı. Her demostan vergiler toplanır, asker ya da denizci listeleri çıkarılır, kurayla bule üyeleri seçilirdi. Büyük törenlerde yurttaşlar, demoslarına göre sınıflandırılırdı.

DEMOSPONGİAE a. (yun. *demos*, ulus, halk, ve *spoggos* ya da *spoggia*, sünger'den). İskeleti silisli iğneciklerden ve boynuzsu liflerden (bunlar bulunmayabilir) oluşan bireyleri içeren süngerler sınıfı. (Bu sınıfın üyeleri sık ya da ağaçsı kabuk biçimindedir; Akdeniz'de birçok türü vardır; banyo süngeri [*Euspongia officinalis*] bu sınıftandır.)

DEMOSTHENES, atinalı general (öl. Siracusa İ.Ö. 413). Olpai'de Peloponisoslular'ı yendi (426), onların, Aitolia ve Akarnania'ya yayılmalarını önledi. Messinia'da, Pylos kentinde Sparta'ya karşı girişilecek hareketlerin merkezi olarak kullanılmak üzere müstahkem bir mevki kurdu (425). Kleon'un iktidara gelmesinden sonra, Sphakteria adasına kıstırılan Spartalılar'ı tutsak aldı. 413'te, Sicilya'da Nikias'a yardıma gönderildi; ancak, birçok yenilgiden sonra Atinalılar teslim olmak zorunda kaldılar ve Siracusalılar tarafından boyunları vuruldu.

DEMOSTHENES, atinalı hatip ve devlet adamı (Atina İ.Ö. 384 - Kalaureia 322). Zengin bir silahçının oğluydu, çok genç yaşta babasını kaybetti. Erginliğe erişince, mirasına el koyan üç vasisine karşı dava açtı ve davayı kazandı. İsaios'un öğrencisiydi, yazarları ve hatipleri inceledi ve logographos olarak memurluğa girdi. Geçimini mesleğiyle sağladı ve aynı zamanda iki karşıt taraf için *(Pros Phormiona, Kata Stephanu Pseudomartyrion)* söylevler kaleme aldı. 354'te siyasete atıldı, dış politikada sertliği, deniz kuvvetlerinin güçlendirilmesini ve sağlıklı bir mali politikayı savundu. *Kat' Androtionos, Kata Timokratus, Kat' Aristokratus* adlı söylevleri ile *Pros Leptinen* ve *Peri Symmorion* başlıklı, tam anlamıyla siyasal özellikteki söylevlerini bu tarihte verdi. *Hyper Megalopoliton* (353) adlı söyleviyle, Atinalılar'ın dikkatini Sparta'nın gücünün doğuracağı tehlikeler üzerine çekti. Demosthenes, Philippos'un neyin peşinde olduğunu sezinledi ve kurduğu tasarıları *Birinci Philippikos**'ta (351) halka açıkladı; *Olynthos* üstüne* (Olynthiakoi, 349-348) adlı üç söylevinde, Atinalılar'ı ona karşı kışkırttı. Olynthos'un alınmasından sonra, Philokrates barışını (346) sonuca bağlayan elçilik görevinde bulundu ve *Peri Eirenes* (346) adlı söyleviyle, yurttaşlarını barış görüşmelerini sürdürmeleri için ikna etti. Ne var ki, Philippos, Atinalılar'dan Meclis'te kendisine karşı yöneltilen saldırıların hesabını sormaya cüret etti. Demosthenes, buna yanıt olarak meclis üyeleri önünde *İkinci Philippikos* (344-343) diye adlandırılan söylevi verdi. Yine o sırada Aiskhines'i, 346'daki elçilik görevi sırasında, yurduna ihanet etmekle suçladı ve ona karşı "Elçilik" davasını açtı, ama Aiskhines aklandı (343). Daha sonraları, Demosthenes çeşitli yunan sitelerinde kendisine verilmesini sağladığı görevlerden yararlanarak, Philippos'a karşı bir koalisyon kurmaya çalıştı. *Peri ton en Khersoneso* (341) ve *Son Philippikos** (341-340) söylevlerini bu nedenle verdi.

O zamana kadar muhalif bir hatip olan Demosthenes, iktidardaki partinin liderliğini üstlendi (340-338). Kimi zaman hatip, kimi zaman da deniz kuvvetlerinin yöneticisi olarak, Atina politikasına yön verdi. Philippos'a karşı, Thebai ile ittifaka girişti, ama Khaironeia savaşı'nı (338) Philippos kazandı, böylelikle yurttaşlar partisi çöktü.

O tarihten sonra, Demosthenes ancak zaman zaman, politika alanında göründü. 337'de, dostlarından Ktesiphon, yurduna yaptığı hizmetlerden dolayı ona altın bir taç verilmesini önerdi. Aiskhines bu öneriye karşı yasal olmadığı gerekçesiyle dava açtı. Bu olay 330'a değin sürüncemede kaldı ve Demosthenes bu tarihte *Peri korone* adlı söyleviyle, o güne kadarki eylemlerini ve politikasının ilkelerini savundu. Aiskhines mahkûm edildi ve sürüldü. Demosthenes daha sonra Harpalos davasına karıştı ve ödeyemeyeceği bir para cezasına çarptırıldı (324); önce Aighina'ya,sonra da Troizen'e sığındı. Ama, ertesi yıl, Büyük İskender'in ölümü üzerine, büyük bir törenle Atina'ya döndü. Yunan sitelerinin, İskender'in komutanı Antipatros'a karşı yürüttükleri başkaldırıda büyük bir rol oynadı. Atina yenilince Demosthenes savaşı kazananların eline düşmemek için Kalaureia adasına kaçtı; Poseidon tapınağı'nda kıstırılınca kendini zehirledi.

Demosthenes, bir eylem adamıydı, Atina'nın, geçmişine bağlı kalarak hegemonyayı yeniden ele geçirmesi ve Philippos'un egemenliğine giden yolu tıkaması amacıyla mücadele etti. Yurdu için yaptığı hizmetlerde büyük bir devlet adamının niteliklerini gösterdi ve hiç kuşkusuz Atina'nın görebileceği en güzel belagat örneklerini verdi. Söylevlerinin güçlülüğü, getirdiği kanıtların kesinliği, kendini beğendirme kaygısı gütmemesi, sözü dallandırıp budaklandırmaması, bu belagate ender rastlanan bir güç ve özgünlük sağlar. Adını taşıyan altmış söylev vardır.

—İkonogr. İ.Ö. 280'de, Atinalılar Demosthenes'in anısına bir heykel dikmeye karar verdiler ve bu işle Polyeuktos'u görevlendirdiler. Bu kayıp bronz heykelden esinlenerek yapılan otuz kadar yapıt bugüne kadar ulaşmıştır: Herculanum, Kopenhag, Berlin, Münih ve Louvre'daki büstler; Berlin'deki gümüş madalyon ve özellikle de Demosthenes'i ayakta, düşünceli, elleri sarkık bir biçimde gösteren *Vatikan Demosthenes'i*.

Demosthenes'in feneri. Esk. Yun. Lysikrates'in İ.Ö. 334'te Atina'da dikilmiş khoregos anıtına uzun yıllar verilen ad. Söylentiye göre, Demosthenes düşünmek için bazen bu küçük anıta çekilirdi.

DEMOTİKE a. **1.** İ.Ö. VII. yy.'dan İ.S. V. yy.'a kadar elyazmalarında kullanılan mısır yazı sistemi. **—2.** Modern yunancanın dil durumlarından birine verilen ad.
—ANSİKL. Hiyeroglifon türeyen demotike yazısı Psamtik I döneminde hiyeroglifin yerini almaya başladı (İ.Ö. VII. yy.). V. yy.'da demotike, Mısır'da yönetim, ticaret ve edebiyat alanında kullanılarak genelleşti. Ptolemaios döneminde yunanca karşısında geriledi. Ancak, bilinen en son yazıtın tarihi İ.S. 452'dir.
• Demotike yunancası, Yunanistan'ın kentlerinde konuşulan ortak dildir. Katharevusaysa yazılı, resmi bilgin dilidir. XIX. yy. sonunda başlayarak demotike dilinde bir edebiyat gelişti, edebiyat dili olarak kendini kabul ettirdi. Demotikenin kaynakları lehçeler, özellikle Peloponisos lehçesidir.

DEMOTİKECİLİK a. XX. yy. başlarında, Yunanistan'da, eski ve bilimsel dile *(katharevusa)* karşı halkın kullandığı dili *(demotike)* savunan düşünce hareketi.
—ANSİKL. Bu akımın bilimsel temelini, Paris'teki Doğu dilleri okulu profesörlerinden dilbilimci Jean Psichari atmıştır. Dönemin birçok şairi de (Palamas, Sikelianos, Varnalis) akımı edebiyat açısından değerlendirmiştir. Demotike dili için yapılan savaş siyasal boyutlar kazanmış ve çağdaş Yunanistan'ın ideoloji ve kültür düzleminde modernleşme gereksinimini ortaya çıkarmıştır.

DEMPSEY (William HARRİSON, **Jack** —denir), amerikalı boksör (Manassa, Colorado, 1895 - New York 1983). Gelmiş geçmiş en iyi ağır siklet boksörlerindendir. Çok dövüşkendi, tekniği zayıftı, ancak, çok güçlü bir yumruğa sahipti. 1919'da, tüm sıkletlerde dünya şampiyonu oldu: 1921'de unvanını elinden almak isteyen Georges Carpentier'yi yendi. 1926'da Tunney'e sayıyla yenilerek unvanını yitirdi.

DEMPSEY (*sir* Miles Christopher), ingiliz general (Hoylake, Cheshire, 1896 - Yattendon, Berkshire, 1969). 1939'da yarbay oldu, 1940'ta Dunkerque savaşı'nda kendini gösterdi. 1942'de generalliğe yükseltildi, Libya ve İtalya'da kolordu komutanlığı yaptı. 1944'te, II. ingiliz ordusunun başında Normandiya'ya çıktı, Caen savaşı'nı yönetti, Brüksel'i kurtardı ve ordusunun 3 mayıs 1945'te Wismar'da sovyet kuvvetleriyle birleşmesini sağladı. Bundan hemen sonra Uzakdoğu'ya gönderildi ve önce Birmanya'da XIV. Ordu'ya, sonra Güney-doğu Asya müttefik kara kuvvetlerine komuta etti (1945-46). Daha sonra Ortadoğu'ya başkomutan atandı, 1951'de de Birleşik Krallık'ın kara kuvvetleri başkomutanlığına getirildi.

DEMRE, Antalya'ya bağlı Kale ilçesi merkezinin eski adı (antik Myra*).

DEMRE çayı, antik. **Myros,** Antalya Teke yöresinin G. kesiminde akarsu; 65 km. Küçük bir deltada Akdeniz'e ulaşır.

DEMUS (Jörg), avusturyalı piyanocu (Sankt Pölten 1928). Viyana'daki Staatsakademie'de öğrenim gördü. Ayrıca Y. Nat, E. Fischer, W. Gieseking ve A. Benedetti -Michelangeli'nin derslerini izledi. 1956'da Busoni ödülü'nü, 1958'de Harriet Cohen vakfı'nın Bach madalyasını kazandı. Solocu ve lied eşlikçisi olarak dünyanın birçok ülkesinde parlak başarılar elde etti. Eski piyano koleksiyoncusu olan Demus, özellikle Beethoven ve Schubert'in yapıtlarını bu piyanolarla çalarak birçok plak doldurdu.

DEMUTH (Charles), amerikalı ressam (Lancaster, Pennsylvania 1883 -*ay.y.* 1935). 1904'te Paris'e gitti, Gertrude Stein'ın salonuna devam etti. Yapıtları Cézanne'ın ve kübizmin etkisindedir ve birçok suluboya çalışma içerir. 1920'li yıllarda gerçekleştirdiği sanayi manzaralarıyla "precisionism"in öncülerinden biri olmuştur.

DEMUTH (Norman), ingiliz besteci, orgcu ve müzik yazarı (South Croydon, Surrey, 1898 - Chichester, Sussex, 1968). 1930-1968 arasında Londra'daki Royal Academy of Music'te besteleme dersleri verdi. New Music Society'nin kurucuları arasında yer aldı. *Besteleme dersleri* adlı bir kitabı dışında çok sayıda biyografi (Franck, Roussel, Dukas, Ravel, Gounod) yazdı. Bestelerinde, fransız müziğinin etkisi sezilir (senfoniler, konçertolar, kantatlar, baleler, operalar vb.).

DEMUT-MALİNOVSKİY (Vasiliy İvanoviç), rus heykelci (Petersburg 1779 - *ay. y.* 1846). Petersburg Güzel sanatlar akademisi'nde okudu, sonra Canova ile Roma'da çalıştı (1803). Petersburg akademisi'nde önce profesörlüğe (1807), sonra rektörlüğe (1813) getirildi. Genelkurmay'daki zafer takının üzerinde yer alan *Zafer arabası* en önemli yapıtıdır.

DEMY (Jacques), fransız sinemacı (Pont-château 1931 - Paris 1990). *Le Sabotier du Val de Loire* (1956), *le Bel Indifférent* (1957) gibi birçok kısa filmden sonra çektiği ilk uzun yapıtı *Lola* (1960) ona, fransız "yeni-dalga" akımı içinde özel bir yer kazandırdı. Max Ophus'ün sinemasından etkilenen bir üslupla yaptığı *Melekler körfezi* (la Baie des anges, 1962) ile dikkatleri çekti; Cannes Şenliği'nde büyük ödül alan *Cherbourg şemsiyeleri* (les Parapluies de Cherbourg) [1963] adlı şarkılı özgün sinema denemesini gerçekleştirdi. Aynı anlayışla ve aynı bestecinin (Michel Legrand) katkısıyla 1966'da *Tatlı günler*'i (les Demoiselles de Rochefort) çekti. Sonraki yapıtları: *Model Shop* (1968), *Eşek derisi* (Peau-d'Âne) [1970], *Fareli köyün kavalcısı* (le Joueur de flûte) [1971], *Kocam hamile* (l'Événement le plus important depuis que l'homme a marché sur la Lune) [1973], *Lady Oscar* (1978), *Günün doğuşu* (la Naissance du jour) [TV filmi, 1980], *Une chambre en ville* (1982), *Louisiana* (1983), *Parking* (1985), *Trois places pour le 26* (1988).

-DEN HALİ a. Dilbil. → ÇIKMA* DURUMU.

DENAET a. (ar. *denā'et*). *Esk.* **1.** Alçaklık, adilik: *"Muîni zâlimin dünyâda erbâb-ı denâettir"* (Namık Kemal). **—2.** *Denaetkâr,* aşağılık, alçak tabiatlı.

DENAİN, Fransa'da kanton (Nord) merkezi, Escaut kıyısında, Valenciennes yerleşmesinin güney-batısında; 19 685 nüf. (1992). Eski maden kömürü merkezi. Ağır metalürji. Makine yapımı. Camcılık.

DENARİUS a. (lat. sözc.). İlk kez Roma dünyasında dolaşıma çıkarılan gümüş para. Daha sonra frank krallıklarıyla onların yerini alan devletlerde de kullanıldı ve Ortaçağ'da tediye sisteminin temel birimi haline geldi (Tours para sisteminde, lira 240 denarius, sou 12 denarius ediyordu).
—ANSİKL. Romalılar'ın gümüş para birimi denarius'un *(denarius nummus)* Roma'da İ.Ö. 211'den başlayarak basıldığı sanılmaktadır; 4,5 g ağırlığında ve 10 as değerindeydi. Yarım *(quinarius)* ve dörtte birlik *(sestertius)* bölümleri de çıkartılmıştı. İ.Ö. 14'e doğru, bir denarius 16 as ediyordu. Roma Cumhuriyeti'nde çok çeşitli tiplerde denariuslar basılmıştır. İlk imparatorlar döneminde denariusların ağırlığı azaltıldı. Caracalla döneminde (211-217) *antoninianus* (çift denarius) dolaşıma sürüldü. Batı Roma İmparatorluğu'nun çökmesinden sonra, VII. yy.'a kadar, yeni krallıklar çok az gümüş denarius bastılar ve sanıldığına göre bu dönemde denarius yalnızca bir hesap parası olarak kaldı. Karolenj kralları döneminde, gümüş tek maden para, altın tek maden paranın yerini aldı. Sistemin ağırlık ve para temeli olan gümüş denarius 1/240 lira değerindeydi ve lira 20 sou, sou da 12 denarius ediyordu. 1,3 g ağırlığındaki ilk gümüş denarius, Kısa Pépin döneminde basılmıştır; VIII. yy. sonunda Charlemagne, bunların hükümdar ve mabet simgeli 1,7 g'lıklarını bastırdı. Krallık gücünün zayıflaması üzerine, laik senyörlerle kilise senyörleri para basma hakkını elde etmeye başladılar.

DENASET a. (ar. *denāset*). *Esk.* **1.** Kirlilik, pasaklılık: *Denaset-i libas* (giyim kirliliği). **—2.** *Denaset-i ahlak,* ahlak bozukluğu, düşüklüğü.

DENBİGH, Büyük Britanya'da kent, Wales ülkesi'nin kuzeyinde, Clwyd'ın yanı başında; 7 600 nüf. XIII. yy.'dan kalma şato yıkıntısı (küçük müzede, gezgin H. Stanley'in hatıra eşyaları).

DENBİGH burnu, Batı Alaska kıyısında burun, Norton Sound'da İ.Ö. 4000 - 1500 tarihleri arasında Bering boğazından Grönland'a kadar uzanan bölgede ortaya çıkmış bir tarihöncesi kültürüne Denbigh'in adı verilmiştir.

DENBY (Edwin), amerikalı dans eleştirmeni ve yazarı (Tiencin, Çin, 1903 - Pears port, Maine, ABD, 1983). Önceleri dansçılık (1929-1935), 1936-1942 arasında Modern Music adlı dergide, daha sonra da New York Herald Tribune'da (1942-1945) eleştirmenlik yaptı. *Looking at the dance* (Dansa bakış) [1944] ve *Dancers, Buildings and People in the Streets* (Sokaklardaki dansçılar, yapılar ve insanlar) [1965] adlı kitaplarında toplanan makaleleriyle Amerika'daki genç dans eleştirmenleri kuşağını etkiledi.

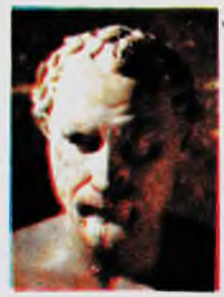
DENDAN a. (fars. *dendān*). *Esk.* **1.** Diş: *"Leblerin mecrûh olur dendân-ı sin-i bûseden"* (Nedim, XVIII. yy.). **—2.** *Dendan-ı bülûğ,* akıl dişi. || *Dendan-ı müzd,* diş kirası.
—Hat. Eski yazıda "sin" harfinin dişlerine ve yazıda buna benzer bir, iki ya da üç harfin yan yana yazılmasıyla meydana gelen dişlere verilen ad.
—Süslem. sant. Beynessütur* süslemede, dişe benzeyen sivri çıkıntılara verilen ad.

DENDANE a. (fars. *dendāne*). *Esk.* **1.** Dişlerden her biri. **—2.** Tarak, çark, testere gibi çentikli nesnelerin dişi. **—3.** Osmanlı abecesindeki *b, t, n, s* gibi harflerin bitişik yazımında dişe benzeyen çıkıntısı.

DENDEN a. Bir çizelgede üst satırdaki bir sözcük ya da sayının alt satırda yinelenmesi durumunda, bu sözcük ya da sayının altına konulan ve onların yerini tutan noktalama işareti.

DENDERAH, Yukarı Mısır'da (Kena ili), Luksor'un yaklaşık 70 km K.'inde, Nil'in sol kıyısında köy. Çölün sınırında, Horus Edfu'nun karısı ve müzikçi İhi'nin anası olan tanrıça Hathor'a adanmış büyük Denderah ptolemaios tapınağı yükselir. Osiris'in bölünmüş beden parçalarından birinin saklandığı Denderah -Yunanlılar'ın Tentyris'i- Yukarı Mısır'ın 6. nomosunun başkenti ve ülkenin en eski sitelerinden biriydi. Efsaneye göre tapınağının planları Keops döneminde, hatta daha da önceleri yapılmıştır. Eski İmparatorluk'tan kalma bir nekropolis de kentin eski çağdaki önemini doğrular. Sit üzerinde görülebi-

Giraudon

Demosthenes'in büstü
roma kopyası
Louvre müzesi, Paris

B. N., Paris

Roma'da basılmış
bir **denarius**un
savaşarabası süren
Ay simgeli arka yüzü
gümüş, İ.Ö. II. yy.
Bibliothèque nationale, Paris

len anıtların yapımı son Ptolemaioslar döneminde başlamış, Roma döneminde tamamlanmıştır. Çok iyi korunan Hathor tapınağı'nın başlıca özellikleri, hathor sütun başlıkları (başında çalgısı sistron bulunan tanrıçanın yüzü) taşıyan 24 sütunlu hypostylos salonu, en değerli tapınma nesnelerinin yerleştirildiği ve tanrısal gücün canlılık kazandığı uzun odalardan meydana gelen on iki süslü yeraltı kilisesi, bir set üzerinde yer alan ve yeni yılın ilk günü güneş kursuyla birleşme ayininin yapıldığı açık hava capellası, son olarak da aslı Louvre'da saklanan ünlü burçlar kuşağıdır. Tapınağın duvarlarını kaplayan metinler ve dekorlar çok ilginçtir: işlenen temalar arasında astronomik figürler, mitolojik öyküler, tapınağın kutsama töreni, İsis'in doğuşu ve kutsal coğrafya sayılabilir. Uzun bir yazıtın konusu olan Osiris misterleri, her yıl tapınağın gizli bölümlerinde, yeni adaylar önünde temsil edilirdi.

Sit alanındaki öteki ilginç anıtlar da şunlardır: korunan mammisilerin (çocuk tanrının doğuş misterlerinin düzenlendiği tapınak) en eskisi olan (Neron-Antoninus arası dönem) Nektanebo mammisisi; peripteros Roma mammisisi (İ.S. II. yy.); tapınağın G.-B.'sındaki kutsal göl (28'e 33 m); hastaların büyüsel-dinsel yöntemlerle iyileşmek için geldikleri sanatoryum; İsis Hathor tapınağı; eskiliği (V. yy.'a doğr.) ve planı bakımından ilginç bir kıpti kilisesi.

Nelly Bariand

pembe kuvars içinde manganez dendritleri (Brezilya)

DENDERMONDE, fr. **Termonde,** Belçika'da kent, Doğu Flandre *arrondissement*'ının merkezi, Escaut ile Dendre ırmaklarının birleştiği yerde; 42 300 nüf. Makine ve dokuma sanayileri.

DEN DOOLAARD (Cornelis SPOELSTRA, **A.** —denir), hollandalı gazeteci ve yazar (Zwolle 1901). Halk ağzıyla serüven romanları ve bölgesel hikâyeler yazdı (*l'Eau chassée* [fr. çev.], 1953).

DENDRASPİS a. (yun. *dendron*, ağaç, ve *aspis, -idos,* kalkan'dan). Sürüngbil. Mambaların cins adı.

DENDRE, Belçika'da ırmak, Escaut'nun kolu, Ath'da iki koluh birleşmesinden oluşur: 65 km.

DENDRİT a. (fr. *dendrite;* yun. *dendrites,* ağaca benzeyen'den). Nörobiyol. Nöronun hücre gövdesinden çıkan protoplazma uzantısı. (Dendrit akson gibi uzun ve yalın değil, kısa ve ağaç gibi çok dallıdır. Dendritin çok dallı oluşu, çeşitli nöron tiplerinin belirlenmesine yarar: örneğin iki kutuplu nöronlar çok saçaklı iki dendriti olan nöronlardır.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Krist. ve Metalürj. Uzayın üç doğrultusunda dallanmalar biçiminde gelişen kristal. (Eşanl. DALLANTI.) [Bk. *ansikl.* böl. Metalürj.]

—Yerbil. bir kayacın yüzeyinde (ender olarak kayacın içinde) görülen ve ağaç dallarının biçimindeki küçük kristallerden oluşan ince damarlı yapı.

—ANSİKL. Metalürj. Dendrit, kristallerin olası büyüme biçimlerinden biridir (Kristalli fasiyes); sıvı arı metal katılaşırken, çözelti halinde belli miktarda element oluşur oluşmaz ortaya çıkar. Hızlı bir katılaşma, her dendritin yanal dal sayısı ile katı çekirdek sayısını artırır, dolayısıyla dendritlerin inceliğini belirler. Bununla birlikte, sıvı içindeki çekirdek sayısı azsa, birkaç santimetrelik dendritler yavaş bir büyümeyle gelişebilir.

Dendritler, çevre olarak, yalnız sıvı metal (katılaşma sırasında) ya da boşluk (sıvının çekmesi sonucu doğan boşluklar) içinde oluşur. Kimyasal bileşimleri dendritler arası bölgelerin kimyasal bileşimlerinden farklıdır ve katılaşma sonunda eski biçimlerini alabilirler. Dendritler uzun (sütunsu dendritler) ya da kısa (küresel dendritler) olabilir; hemen hemen tüm külçelerde ya da döküm parçalarında bu iki tür yer alır.

—Nörobiyol. Nöronun hücre gövdesi çevresindeki dendrit saçakları nörona uyarılar yollar. Dendrit saçakları, yüzeylerinin büyük bir kısmıyla, nöron için kimisi uyarıcı ya da kolaylaştırıcı, kimisi engelleyici olan sinaptik bağlantılar kurar. Gelen uyarılar tüm dendrit zarları üzerinde akarak hücre gövdesine ulaşır ve burada birleştirilip bütünleştirilir. Genellikle dendritlerin içinden sadece yerel akımlar geçer, ama bazen eylem akımları da geçebilir. Nöron için bu uyarıların önemi sinapsın hücre gövdesine yakınlığına ve sözkonusu dendritin boyuna bağlıdır. Bazı dendritlerin sinirsel uyarıyı sadece nöronun hücre gövdesine doğru değil, lifin öbür ucuna doğru da götürebildiği ve bazı kimyasal aracılar salıverdiği anlaşılmıştır.

DENDRİTES a. (ağaçlara ilişkin anlamında yun. sözc.). Din. İlk yüzyıllarda yaşayan ve yaşamının büyük bölümünü bir ağacın kovuğunda geçiren doğulu keşiş.

DENDRİTİK sıf. (fr. *dentritique*). Hidrol. Düzenli kollara ayrılmış çok sık akarsu ağı için kullanılır. (Böyle konumlanma ancak yoğun bitki örtüsüyle kaplı nemli iklim bölgelerinde kil gibi homojen ve az geçirimli kayaçlarda görülür.)

DENDROBATES a. (yun. *dendrobatein,* ağaçlara çıkmak'tan). Tropikal Amerika'da yaşayan, deri salgıbezleri çok güçlü bir zehir salgılayan ağaç kurbağası. (Kurbağagiller familyası. Familyanın öbür cinsleri: *Phyllobates* ve *Sminthillus*'tur.)

—ANSİKL. *Dendrobates* cinsi üyeleri, canlı renkli, parmaklarında yapışıcı diskler bulunan, böceklerle beslenen küçük kurbağalardır. Erkekle dişinin çiftleşmesi toprak üstünde, kucaklaşma olmadan gerçekleşir ve döllenmiş yumurtaları erkek, yumurtalar çatlayıncaya kadar sırtında taşır; yumurtalar çatlayınca erkek suya girerek tetarileri serbest bırakır. *Dendrobates* cinsi üyeleri, batrakotoksin adı verilen, yerlilerin okların ucuna sürdükleri ve çok küçük dozda bile öldürücü olan bir zehir salgılar. Bu zehir, nörofizyolojide ve insan patalojisinde kullanılan bir sinir sistemi toksinidir. *Dendrobates* cinsi üyelerinin canlı renkleri "uyarıcıdır". Bu kurbağalara ilk kez saldıran deneyimsiz yırtıcı hayvanlar, daha sonra bu canlı renkli hayvanlardan kaçarlar. Bütünüyle zararsız başka türler, renklerini bu kurbağalarınkine yakın renklere benzeterek *Dendrobates* cinsi üyelerinin koruyuculuğundan yararlanırlar.

DENDROBİUM a. Güney-doğu Asya'da yetişen ve çok süslü, çoğunlukla kokulu büyük çiçekler açan epifit orkide. (Birçoğu sıcak seralarda yetiştirilir; 300 tür.)

DENDROCERATİDA a. (yun. *dendron,* ağaç, ve *kerkos,* kuyruk'tan). İskeleti yalnızca sponjin liflerinden oluşan, çoğunlukla kabuklu küçük bedenli, *Demospongiae* öbeğinden süngerler takımı.

DENDROCHİROTA a. (yun. *dendron,* ağaç, ve yun. *khloros,* yeşilimsi sarı'dan). Dokunaçları ağaçsı bir demet oluşturan denizhıyarları takımı. (Podiumlar çoğunlukla deri üstüne dağılmıştır. Bütün denizlerde çoğunlukla kıyılarda, ender olarak da derinlerde birçok cinsi yaşar. Derisidikenliler şubesi.)

DENDROCOELUM a. (yun. *dendron,* ağaç, ve *koilos,* çukur'dan). Süt beyazı renkli, kaslı yutaklı, tatlısuda yaşayan planarya. (Sindirim aygıtı çok çıkmazlıdır; başında yer değiştirmesine olanak veren, yapışıcı bir organ bulunur. Türbelarlar sınıfı, *Tricladida* takımı.)

DENDROCOLAPTES a. (yun. *dendron,* ağaç, ve *kolaptein,* gagalamak'tan). Tropikal Amerika'da, ormanlarda, ağaçların üstünde yaşayan ötücükuş cinsi. (Dış yapısı ve yaşama biçimi bakımından tırmaşıkkuşuna benzer. Güçlü tırnaklı, ağaç gövdeleri boyunca yerdeğiştirme olanağı veren sert kuyruk tüylü kuşlardır; böcekçil üyeleri ağaçkakan iriliğinde olan, elli kadar türü bilinir; *Dendrocolaptidae* familyasının örnek tipi.)

J. Bottin

dendrocolaptes cinsinden kızıl çömlekçikuşu ve çömleğe benzeyen yuvası

DENDROCTONUS MİCANS a. Almanya'da ladin ormanlarına büyük zarar veren kınkanatlı böcek. (İki başka türü Kuzey Amerika'da yaşayan *Dendroctonus* cinsi kabukböceğigiller familyasına girer.)

DENDROCYGNA a. (yun. *dendron,* ağaç, ve fr. *cygne,* kuğu'dan). Bütün dünyanın sıcak bölgelerinde, çoğunlukla ağaçta yaşayan uzun bacaklı ördek cinsi. (Çıkardıkları sesten ötürü "ıslıkçı ördek" genel adıyla da anılan bu hayvanlar geceleri bitkilerle, özellikle de tanelerle beslenirler. Sekiz türü bilinir; ördekgiller familyası Anserinae oymağı.)

DENDRODOA a. Gelgit bölgesindeki okyanus mağaralarında çok yaygın tulumlu hayvan. (Beyaz ya da pembe salkımlar halindedir. *Styelidae* familyası.)

Denderah
ön planda
Nektanebo mammisi'si (XXX. hanedan
arka planda
Roma mammisi'si
(İ.S. II. yy.)

DENDROGALE a. (yun. *dendron*, ağaç, ve *gale* ya da *galeos*, gelincik, kokarca'dan). Güney-doğu Asya ormanlarında yaşayan, bütünüyle böcekçil, küçük sivrisincapçıkları içeren cins. (Makimsiler alttakımının sivrisincapçıkgiller [*Tupaiidae*] familyası.)

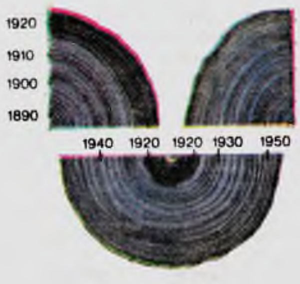
DENDROHYRAX a. (yun. *dendron*, ağaç, ve *hyraks*, fare'den). Ağaçta yaşayan damanların bilimsel cins adı.

DENDROİDEA a. (yun. *dendron*, ağaç, ve *eidos*, görünüş'ten). Orta Cambria dönemiyle Karbon devri arasında yaşayan, kitinli stolonlu graptolitler takımı.

DENDROKLİMATOLOJİ a. Ağaçların yıllık büyüme halkalarına bakılarak, geçmiş zamanlardaki iklim koşullarının incelenmesi. (Örneğin amerikalı ve iskandinavyalı bilim adamları İ.Ö. IV. ve II. binyıllar arasında kuzey kutup bölgelerini kaplayan sert odunlu ağaçlardan oluşan ormanların, sıcak ve kurak bir iklimde [kserotermik devir] gelişmiş olduğunu bu yöntemle ortaya koydular).

DENDROKRONOLOJİ a. (fr. *dendrochronologie*). Ağaç gövdesinin enine kesiti üzerinde görülen yıllık halkaların incelenmesine dayanan yaş ölçme yöntemi. (En iyi koşullar altında, birkaç yüzyıl hakkında bilgi edinilebilir.)

Türkiye'de ilk dendrokronoloji incelemeleri, Gassner ve Christiansen Weniger tarafından İç Anadolu bölgesinde karaçam *(Pinus nigra)* üzerinde yapılmıştır (1934). Bu inceleme sonunda, İç Anadolu bölgesinde iklimin çok kurak, kurak ya da yağışlı geçen yılları (yıllık halkaların sıklığına ve seyrekliğine bakılarak) saptanabilmiştir. (Örneğin 1804, 1876, 1928 yılları İç Anadolu'da en kurak geçen yıllar, yani kıtlık yılları olarak belirlenmiştir.)

dendrokronoloji
Ağaçların yıllık halkaları, yıllık yağışa göre az ya da çok geniş olur. Birbirini izleyen halkalar sisteminin çeşitli ağaçlardaki durumunun karşılaştırılması neolitik döneme kadar göllerde ya da turbalıklarda korunmuş fosil ağaçlar sayesinde neolitik çağa kadar geçmiş zaman hakkında bilgi edinme olanağı verir

DENDROLAGUS a. (yun. *dendron*, ağaç, ve *lagos*, tavşan'dan). Yeni Gine ve Avustralya'da yaşayan ağaç kangurusu cinsi. (Cinse giren 9 tür vardır. Kangurugiller familyası.)
—ANSİKL. *Dendrolagus* cinsi üyeleri, oldukça gelişmiş ve güçlü tırnaklarla donanmış ön ayaklarıyla, arka üyelerindeki taban yastıklarıyla ve dengelerini sağlamalarına yardım eden uzun kuyruklarıyla yeniden ağaç kangurusu haline gelmiş hayvanlardır. Ağaçların üstünde çok çevik, yerde hantaldırlar. Yüksek yerlerdeki nemli ormanlarda yaşarlar.

DENDROLİMUS a. (yun. *dendron*, ağaç, ve *limos*, aç'tan). Çam kese bitinin bilimsel adı.

DENDROLOJİ → AĞAÇBİLİM.

DENDROMURİNAE a. Güney Afrika'da bir oranda ağaçlarda yaşayan kemirici hayvanlar oymağı. (Hepçildir. Gece dolaşır. Ön üyelerinde öbür parmaklarını karşılayan bir başparmak vardır. Yeraltı inlerinde yuva yapar. Bu oymağın bazı üyelerinde kavrayıcı bir kuyruk vardır; bazı üyeleriyse kazıcıdır; derilerinin altına yağ depolayan *Steatomys* cinsi üyeleri yerliler için çok değerlidir. Sıçangiller familyası.)

DENDRONOTUS a. (yun. *dendron*, ağaç, ve *notos*, sırt'tan). Yumş. bil. Sırtında bir ağaçsı solungaçlar ormanı bulunan çok güzel çıplak solungaçlılar cinsi. (*Dendronotacea* takımının *Dendronotidae* familyasının örnek tipi.)

DENDROPHİLUS a. (yun *dendron*, ağaç, ve *philos*, dost'tan). Avrupa ve Kuzey Amerika'da yaşayan, yumurta biçiminde, bombeli gövdeli, küçük kınkanatlı böcekleri içeren cins. (Parlak siyah gövdeli, kızıl ayaklı *Dendrophilus pygmoeus* kızıl karıncanın yuvasında yaşar. Kaplumbağaböceğigiller familyası.)

DENDROPHYLLİA a. (yun. *dendron*, ağaç, ve *phyllon*, yaprak'tan). Mercan kayalıklarında bulunan ağaçsı madrepor. (*Dendrophyllia ramea* türüne Akdeniz'in 200 m'den derin yerlerde rastlanır. Bu poliplerin yüksekliği bir metreyi aşabilir; *Actinaria* takımının, *Scleractinia* öbeğine girer.)

DENDROYİT sıf. (fr. *dendroïde*; yun. *dendron*, ağaç, ve *eidos*, görünüş'ten). Birçok dala bölünen. (Kriptogamlar, mercanlar, vb. için kullanılır.)

◆ a. Ağaçsı iskeletli birçok fosil polipe verilen ad.

DENEB, Kuğu* takımyıldızının α yıldızına verilen ad ve *Kuyruk* anlamına gelen arapça kökenli sözcük. Kadiri 1,3. Tayf tipi A 2.

DENEBOLA, Aslan* takımyıldızının β yıldızına verilen ad. Kadiri 2.2. Tayf tipi A 2. Uzaklık 42 ıy.

DENEK a. (*denemek*'ten *dene-k*). Üzerinde deney yapılan canlı varlık: *Deneklerin tepkilerini gözlemlemek.*
—Dilbil. Dilbilimciye inceleme verileri (sözcük listeleri, cümleler, metinler) sağlayan, ayrıca kendisine sunulan tümcelerin dilbilgisine uygunluğu ve benimsenebilirliği üzerine yargılarda bulunan anadili o dil olan konuşucu.
—Tıp. *Denek odası*, bir laboratuvarda denek hayvanlarına ayrılan yer.

DENEKMADENİ → KESKİN.

DENEKTAŞI a. Kuyumc. MİHENKTAŞI'nın eşanlamlısı.

DENEME a. **1.** Denemek eylemi. **—2.** Bir şeyin niteliklerini sınamak için yapılan işlem; deney, test: *Deneme uçuşu.* **—3.** Bir kimsenin belli bir alandaki yeteneklerini sınamaya yönelik işlem; tecrübe: *Deneme sınavı.* **—4.** Bir şeyi gerçekleştirmek, elde etmek için sonuçtan emin olmadan yapılan eylem; girişim: *İki ülkeyi uzlaştırma denemeleri. Sahne düzenlemesiyle seyirciyi oyuna katmayı amaçlayan bir deneme. Denemeye değer* **—5.** Bir yazın türünde ya da özel bir alanda, yeni başlayan bir kimsenin ilk ürünü: *İlk denemeleri bu dergide yayımlandı.* **—6.** Son biçimini bulmamış taslak halindeki yapıt: *Bu sunduklarım, denemedir, esas plan bunlardan kalkarak düzenlenecek.* **—7.** Çeşitli düşünceleri bir araya getiren ya da bir konuyu bütün yönleriyle ele aldığını ileri sürmeden işleyen yazın türü; bu türde verilen yapıt. (Bk. *ansikl.* böl.) **—8.** *Deneme tahtası*, deneyim kazanmak için üzerinde bilgisizce işlem ve araştırma yapılan şey, kimse.
—Akust. *İşitme denemesi*, işitmenin niteliklerini anlamak amacıyla yapılan deneme.
—Bayınd. Bir yapının hizmete açılmadan önce denenmesi. || *Dinamik deneme,* bir sanat yapısının üzerinden, ağır yüklü konvoyları en olumsuz koşullarda geçirmeye dayanan deney. || *Statik deneme,* hesaplarla öngörülen en ağır yükleri, sanat yapısının en zayıf noktalarına koyarak gerçekleştirilen deney.
—Bilş. *Yetkinlik denemesi,* bir sistemin yetkinliğini, gerçek kullanım koşullarına benzer koşullar altında örnek bir programla değerlendirme.
—Denizc. Bir geminin, niteliklerini saptamak için yapılan işlem; deney, test. (Bk. *ansikl.* böl. Denizc.) || *Denge denemesi,* DENGE DENEYİ*'nin eşanlamlısı. || *Hız denemesi,* bir geminin hızını belli işaret noktaları arasında denetleme. || *Makine denemesi,* gemiyi sağlamca bağladıktan sonra, iyi işleyip işlemediğini denetlemek için makineleri çalıştırma. || *Seyir denemesi,* makine denemesinden sonra, gemiyi seyir halinde çeşitli manevralarla sınama.
—Dy. *Deneme lokomotifi,* cer kuvvetini ölçme denemelerinde hızı belirlemek ya da ayarlamak için kullanılan lokomotif.
—Eğit. *Deneme lisesi,* ortaöğrenimdeki program değişikliklerinin ve bunların gerektirdiği yeni yöntemlerin denendiği lise. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Deneme okulu,* yeni eğitim-öğretim yöntemleri ve uygulamaları ile yeni programların, kılavuzluk yollarının, yönetim biçimlerinin, eğitbilimsel (pedagojik) kuramların denendiği okul.(→ DENEME LİSESİ.) || *Deneme sınıfı,* bazı eğitim ve öğretim sorunlarının incelenip değerlendirilmesi, yeniliklerin uygulanması amacıyla belirli etkilere açık tutulan; öğretim programı, ders araç ve gereçleri, zaman çizelgesi ve öğretim yöntemleri bakımından öteki sınıflardan değişik olan sınıf.
—Elektrotekn. *Dielektrik deneme gerilimi,* bir aygıta dielektrik deneyi uygularken kullanılan gerilim.
—Grav. *Deneme baskısı,* gravürcünün, işinin ne ölçüde ilerlediğini değerlendirmek için, planştan aldığı örnek; geniş anlamda, kazınmış bir planştan alınan her estamp. || *Deneme çizimi,* bir baskı kalıbının kenarına oyulan ve bunun değerini artıran küçük taslak. || *Numaralı deneme baskısı,* baskı evrelerinden birinin deneme baskısı; üzerinde o evrenin toplam tirajı ve sıra numarası belirtilmiştir. || *Yazı öncesi deneme baskısı,* bir açıklama yazısıyla, bir alt yazıyla birlikte basılan bir gravür sözkonusu olduğunda, bu yazının kazınmasından önce ya da sonra yapılan baskı. (Yazı öncesi deneme baskıları en çok arananlardır; kenarlarında taslaklar da bulunanlarına *sanatçı baskısı* denir.)
—Havc. *Havatüneli denemesi,* aerodinamik bir havatünelinde, bir uçağın aerodinamik niteliklerini belirlemek amacıyla maket üzerinde yapılan deneme. || *Statik denemeler,* dayanım sınırlarını tam olarak belirlemek için bir uçağı oluşturan parçalara ve ardından uçağın tümüne uygulanan denemeler. || *Uçuş denemeleri,* sivil uçaklarda kararlılıktan ticari verime, askeri uçaklarda savaş görevlerine uyum yetisine değin bir uçağın bütün niteliklerini uçuşta denetleme. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Isıbil. *Deneme pompası,* basınç denemesini yapmaya yarayan pompa. || *Bir kazanı* ya da *bir sıvı deposunu basınç altında deneme,* kazan ya da sıvı deposunun damgalarında yer alan ve öngörülen maksimum buhar basıncına dayanmalarını güvence altına almak için, bu aygıtlara soğukta belirli bir su basıncı uygulamaya dayanan deneme. (SOĞUK DENEME de denir.)
—İş huk. *Deneme süresi,* sürekli hizmet akitlerinde işçi ve işverenin birbirlerini denemek için kararlaştırdıkları belirli süre. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İş örgüt. *Bir aracın* ya da *aygıtın kullanma süresini belirleme denemesi,* belirli işleyiş koşullarında araç ya da aygıtın olası kullanım süresini saptamaya yönelik deneme. || *Dayanıklılık denemesi,* belirli işleyiş koşullarında, önceden saptanmış bir amaç ve süre içinde, bir aygıt üzerinde yapılan deneme (sözkonusu deneme, kısa devreler, aşırı gerilim, titremeler, şoklar gibi yinelenen güç koşulları da içerir). || *İdame denemesi,* bir aygıt ya da donanım üzerinde, işleyiş özelliklerinin, belirlenmiş sınırlar içinde olup olmadığını, şayet

dendrobates
(Dendrobates tinctorius)

dendrochirota

dendrocolaptes (kızıl çömlekçikuşu)

değilse gerekli düzeltmelere yönelik olarak belirli dönemlerde yapılan deneme. || *Kabul denemesi*, müşteriye aygıtın daha önceden belirlendiği gibi işlediğini gösteren ve satış sözleşmesi esnasında yapılan deneme. || *Örnekleme denemesi*, bir grup mal içinden örnekleme yöntemi ile seçilmiş olanlar üzerinde uygulanan deneme. || *Seri dayanıklılık denemesi*, her aygıtın üretim sırasında ya da sonunda, saptanmış belirli ölçütlere uyduğunu doğrulamaya yönelik deneme. || *Teslim denemesi*, bir aygıt ya da donanım üzerinde, kullanım yerinde yapılan, montaj işlemlerinin ve işleyişinin düzgün olduğunu saptamaya yönelik olarak yapılan deneme. || *Tip saptama denemesi*, bir ya da birçok aygıt üzerinde, belirli bir ölçüt doğrultusunda uygulanan ve sözkonusu ölçütün bazı özelliklere uyup uymadığını saptamaya yönelik deneme.

—Mak. san. Kullanımına ilişkin ayırtedici niteliklerini belirlemek ya da yapım özelliklerini denetlemek için bir makineye uygulanan testlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl. Mak. san., Isıl mot.)

—Marangl. *Deneme kalıbı*, zıvana dillerinin yuvalarına girip girmediğini denetlemek amacıyla kullanılan tahta kalıp.

—Oto. *Deneme pisti*, otomobilleri incelemek, ayarlamak ve denemek (gereğinde yarış düzenlemek) için yapılmış özel pist. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Parac. Yeni bir parti maden kesiminden sonra yapılan ve hem darp aletlerinin hem pulların durumunu tam olarak saptamayı amaçlayan işlem. (Bu işlem sırasında darbedilmiş metal paraya *deneme baskı* denir.) || Darp aletlerinin ve pulların hazırlanmasından hemen sonra ve seri üretimden önce darbedilmiş ilk metal paraların her biri.

—Ruhbil. *Deneme yanılmayla öğrenme*, E. L. Thorndike'ın, insan ve hayvanda betimlediği öğrenme biçimi. Buna göre, sorun doğuran bir durumla karşı karşıya kalan birey, amacına ulaşmasını sağlayan ya da başarısızlığa düşmesine yol açan belli birtakım yanıtlar (denemeler) verir ve daha sonra, doğru cevabı, ötekilerden yavaş yavaş ayırır. (Eşanl. AYIKLAYICI ÖĞRENME.)

—Savunm. *Nükleer deneme*, nükleer silahları sınamak için yapılan test. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Sil. Bir silah ve mühimmatının niteliklerini sınama. (Bk. *ansikl.* böl. Sil.)

—Sine. *Deneme filmi*, bir oyuncuya (ve genellikle mesleğe yeni başlayanlara) çevirttirilen ve beyazperdedeki yeteneğinin değerlendirilmesine olanak veren kısa film.

—Tıp. *İnsan üstünde deneme*, yeni bir maddenin ya da yeni bir cerrahi tekniğinin insan üzerinde denenmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tiyat. *Deneme sahnesi* ya da *deneme tiyatrosu*, seyirciye, alışılagelmiş kalıplar dışında yeni biçim ve anlatım yollarıyla, yeni estetik arayışlarla yönelmeyi amaçlayan bir tür. (Türkiye'de deneme tiyatrosunun ilk örneği, LCC'nin tiyatro bölümü öğrencilerinin Beklan Algan yönetiminde sundukları P. Weiss'in *Marat-Sade* oyunudur [1968]. Sonraki yıllarda İstanbul Şehir tiyatrosu bünyesinde kurulan Tepebaşı deneme sahnesi'nde de *Cesaret* Ana ve çocukları*, *Saloz'un mavalı*, *Bahar noktası* gibi bazı uygulamalar gerçekleştirildi. Bazı amatör topluluklarla, Ankara Üniversitesi DTCF tiyatro kürsüsü ve İzmir Üniversitesi güzel sanatlar fakültesi öğrencilerinin deneysel çalışmaları da vardır.)

—Zootekn. *Deneme erkeği*, dişi hayvanın, özellikle kısrak ve koyunun kızgınlık halinde olup olmadığını anlamak amacıyla kullanılan erkek (ya da erkeklik hormonu verilmiş dişi) hayvan. (Erkek sürüye salınıp kızgınlık halindeki dişiler tanındıktan sonra çiftleşmeye engel olmak için, örneğin koçta kamışın önünü kapatacak biçimde bir önlük asılması gibi yapay bir önleme başvurulur.)

—ANSİKL. Denizc. Ticaret gemilerine uygulanan denemeler içinde, önce gemi rıhtıma palamarlarla bağlıyken yapılan *makine denemesi*, sonra bir üste gerçekleştirilen tam güç denemesi, ardından yirmi dört saat süren ve tam yüklü, normal hızda yapılan *tüketim denemesi* sayılabilir. Denge denemesi (ya da deneyi) ise, geminin boyuna ekseninden, bilinen bir uzaklığa yerleştirilmiş belirli bir ağırlıkla gemiyi bir miktar yana yatırmaya dayanır. Bu değişik denemeler yeterli görülürse, gemi, bir garanti süresinden sonra donatanca teslim alınır.

—Ed. Ahlak üstüne gözlemlerine *Denemeler* (Essais) başlığını koyan Montaigne bu sözcüğü edebiyat terminolojisine soktu. Oysa, bir edebi tür olarak deneme, Theophrastos'un *Kharakteres ethikoi*'si, Seneca'nın *Ad Lucilium epistolarum moralium libri*'si, Marcus Aurelius'un *Ta eis eavton*'u ile daha önceden benimsenmişti. Deneme gözlem ve deneyimden kalkarak düşünce oluşturmaya çalışma biçiminde anlaşılmalıdır. Bu özellik, yapıtın uzun ya da kısa olmasına -Bacon'ın *Denemeler*'inde ele alınan her konu, birkaç yüz kelimeyle anlatılır-, kavramsal doyumu ve sistemleştirmeyi dışta bırakmasına yol açabilir ve deneme Bacon'ın da belirttiği gibi, hiç değilse XVIII. yy.'a kadar belirginliğini yitirmeyen ve hümanizmden kaynaklanan biçimde, insanın kendi kendisiyle, toplumla, Tanrı ile olan ilişkilerine bağlanır. Dogmacılığı yadsıyan bu tutum, değişik bir okuma estetiği ve edimi gerektirir: insanın zihnini tam anlamıyla doyurmaması bu türün XVIII. yy.'da, Locke *(Essay concerning Human Understanding)* Condillac, Hume, Voltaire *(Essais sur les mœurs)* gibi yazarlar arasında tutulmasını da açıklar. Böylelikle deneme türü, Abraham Cowley ile *(Of Myself)* bencil savlara Defoe, Addison ve Steele ile (Tatler ve Spectator'daki yazılar) çeşitli konuları ele alarak gazetecilik üslubuna yakın biçimlere dek uzanır ve estetik üstüne düşünceleri de kapsar (Dryden, *Essay on Dramatic Poesy*, 1668). Samuel Johnson ve Sterne, denemeyle, yaratıcıyla eleştirmenin ortak yanlarını ortaya koydular. Böylece, bilimsel incelemenin tam tersine, deneme romantik düşsel anlatıma tümüyle uyarlanmış oldu (Hazlitt, Lamb, Leigh Hunt, De Quincey). Oysa bu edebiyat türü Carlyle ve Matthew Arnold'da daha sistemli bir düşünce araştırmasına dönüşür. Estetik anlayışı, denemeyi edebiyat eleştirisine yöneltti (Walter Pater). İngilizler'in etkisiyle Fransa'da Bourget, Taine, Lemaitre, Fransızlar'ın etkisiyle de Türkiye'de Ahmet Haşim, Nurullah Ataç, Sabahattin Eyüboğlu, Melih Cevdet Anday vb. deneme türünde edebi çözümleme örnekleri verdiler. Montaigne'de de görülen üslup duruluğu ve mizah anlayışı, deneme teriminin XX. yy.'da felsefe incelemeleri için kullanılmasına da (Bergson, Sartre) yol açtı. Günümüzde denemenin tutulması, daha önce Addison'un da öngördüğü gibi, yazarın sürekli olarak yüzyılına müdahale etmesinden kaynaklanır. (→ Kayn.)

—Eğit. İlk Deneme lisesi Ankara'da Bahçelievler'de açıldı (1955). *Modern fen eğitimi* denilen sistem 1965-1966 öğretim yılında Milli eğitim bakanlığı'nca benimsenince geliştirilen modern matematik ve fen programları 1967-1968 ders yılı Türkiye'de 9 lisede denenmeye başlandı. 1971-1972 öğretim yılından sonra bu uygulama 100 lise ve 89 öğretmen okulunda sürdürüldü; 1985'e gelindiğinde liselerin % 37'sine, ortaokulların ise % 0,8'ine yayılabildi. Ancak, yeni yöntemle öğretim yapabilecek öğretmenlerin yetiştirilememesi, bu öğretime uygun araç ve gereçlerin sağlanmasındaki güçlüklerin gittikçe artması, bakanlığı modern ve klasik programlar arasındaki farkları ortadan kaldırmak zorunda bıraktı (1985). Deneme liselerinin 1987'ye gelindiğinde öteki liselerden değişik hiçbir yönü kalmadı.

—Havc. Denemelere çok erken, daha uçağın taslağı ortaya çıkar çıkmaz başlanır. Hatta uçağın tasarımı tümüyle tamamlanmadan önce uçağı oluşturacak öğeler, dayanımlarını, özgün niteliklerini ve kullanım olanaklarını belirlemek için deneylerden geçirilir. Havatünelindeki denemelerin ardından uygulanan statik denemelerde, öğeler, olağan kullanımda karşılaşacakları kuvvetlerin sekiz ya da on katı daha büyük kuvvetlerin etkisi altında bırakılır. Uçuş denemeleri üç bölümde uygulanır: uçağa son biçimini vermek ve yetkinliğini belirlemek için yapımcı firmanın yaptığı denemeler; uçuş belgesini vermek için yetkili kuruluşların yaptığı denemeler; uçağın verilecek görevlere uyumunu belirlemek için kullanıcı ve yapımcının birlikte uyguladıkları kullanım denemeleri.

—Isıl mot. Motorlara uygulanan denemeler özellikle, gücün, kuvvet çiftinin, yakıt tüketiminin ve verimin değişik çalışma koşullarında ölçümüne dayanır. İşlem, deneme bankosunda, deneme izlerini saptayan kaydediciler ve aygıtlarla yapılır. Bu denemeler yardımcı organların ayarlanmasını sağlar ve aynı zamanda kullanılması gereken en uygun devir sayısı üzerine bilgi verir.

—İş huk. Deneme süresi bir ayı geçemez (İş. k. 12. md.). Bu süre ancak toplusözleşmeyle üç aya kadar uzatılabilir. Deneme süresi içinde taraflar iş akdini bildirimsiz ve tazminatsız feshedebilirler. Ancak işçiye çalıştığı günler için ücret ve diğer hakları ödenir. Basın iş kanunu'na göre mesleğe ilk giren gazeteciler için deneme süresi en çok üç aydır (Basın iş k. 10. md.). Deniz iş kanunu'nda ise süresi belirli olmayan hizmet akitlerinde deneme süresinin en çok bir ay olduğu belirtilmiştir (Deniz iş k. 10. md.).

—Mak. san. Denemeler, makinelerin çalışmalarının, yapım şartnamelerine uyup uymadığını denetlemeye yarar. Bunlar genellikle verim, güç ve duyarlık (bükülmezlik, ısıl kararlılık, takım tezgâhları için işlenen parçaların kotlarının dağılımı) ölçümü biçiminde uygulanır. Denemelerin amacı ürünü ya da öğelerini kullanım koşullarından çok daha olumsuz koşullarda çalıştırarak güvenirliğini saptamaktır. Ayrıca makine yapımında olduğu kadar metallere ve kazanlara da yasaların belirttiği koşullar içinde uygulanır.

—Oto. Avrupa'da, deneme pistleri yarışlarda tümüyle artık kullanılmamaktadır. Yarışçıların çıkış çizgisinin biraz ilerisinde başlayan ve deneme pistinin son virajından önce sona eren bir yolu geçmeleri gerekir. Hızlı çağdaş yarış arabaları için büyük tehlike doğurmaya başlayan deneme pistlerinden, binek arabaları için deneme arazisi olarak yararlanılır. Bu amaçla, Paris banliyösündeki Linas-Monthéry deneme pistinde olduğu gibi, her tür deneme için gerekli çevre koşulları (kötü parke yollar, geçit veren su birikintileri, dalgalı yüzey vb.) sağlanır.

ABD'de, otomobil yarış alanlarının büyük bir bölümü deneme pistlerinden oluşur; bunların içinde en tanınmış olanı, dört viraj ile iki düz yoldan oluşan ve 320 km/sa ortalama hız yapılabilen İndianapolis deneme pistidir.

—Savunm. *Nükleer denemeler.* Silahlı kuvvetlerini nükleer silahlarla donatmak isteyen uluslar, gerçek büyüklükte bombalarla nükleer denemelere giriştiler. 1980 yılında bu denemelerin sayısı 1 200'ü geçmişti. İlk denemeyi 16 temmuz 1945'te Yeni Meksika'nın çöl bölgesi olan Alamogordo'da Amerikalılar gerçekleştirdi. Daha sonraki denemeler, Marshall adalarında (Bikini ve Eniwetok mercan adaları), Christmas ve Johnston adaları yakınında Nevada çölünde yapıldı. 1963'ten bu yana, denemeler yalnızca Las Vegas'ın 100 km kadar kuzey-batı'sında, Nevada atış alanında sürdürülmektedir.

Sovyetler Birliği ise denemeleri Sibirya'nın arktika bölgesinde Novaya Zemlya'da,

Semipalatinsk'te ve ülkenin birçok yöresinde yaptı. İngilizler nükleer silahlarını, önce Avustralya yakınında Monte Bello adalarında, sonra Maralinga'da ve Christmas adası yakınında denediler. Fransızlar denemelere Sahra'da Reggan ve İn Ekker'de başladı ve 1966'dan sonra Güney Büyük Okyanus'ta Mururoa ile Fangataufa mercan adalarında sürdürdü. Çinliler denemeleri Şinciang adasında gerçekleştirdi; Hintliler ise deneme alanı olarak Tar çölünü kullandı.

Bu denemeler sırasında saptanan ya da açığa çıktığı bildirilen enerji miktarları birkaç ton ile 60 megaton arasında sıralanır.

Havada yapılan ilk patlamalara çok düşük yükseltilerde başlandı; ama radyoaktifliğin yayılmasına ve büyük bir kirlenmeye yol açtı. Bunları, patlayıcılar balon altına asılarak ya da direkler üstüne yerleştirilerek yapılan denemeler izledi. Bu tür denemeler zararın büyük ölçüde azalmasına rağmen Birleşmiş Milletler'de gittikçe yoğunlaşan protestolarla karşılaştı. Bu yüzden nükleer gücü olan başlıca ülkeler, denemeleri toprak altında yapmaya yöneldi. ABD, SSCB ve İngiltere 1962'den itibaren toprak üstü denemelerine başvurmadı; Fransa bu denemelere 1974'te son verdi. 1980'den beri bu çalışmaları toprak üstünde sürdüren tek ülke Çin olmuştur (2 yılda bir).

—Sil. Silahlar ve cephaneleri, atışta en yüksek basıncı aşacak biçimde artan barut haklarıyla denemeden geçirilir. Bu denemeler aşağıdaki şekilde sıralanabilir: barutlar için *kabul* ve *muhafaza denemeleri* (muhafaza denemesi belli sürelerle yinelenir); havan mermileri için doldurmadan önce *basınç denemesi;* zırhlı araçlar için *atış denemesi;* kesici ya da batıcı silahlar için *esneklik* ve *dayanıklılık denemeleri.*

—Tıp. *İnsan üstünde deneme.* Uluslararası deontoloji çalışmalarına konu oldu. 1975 Helsinki anlaşması'nda başlangıç denemelerinin yalnızca çok gerekli olduğu hallerde yapılması ve insan kişiliğine güven sağlanacağı, saygı gösterileceği garantisinin verilmesi öngörüldü. Hastalar üzerinde tedavi deneyleri kolay kabul edilse bile, sağlam insanlar üzerinde ilacın emilme ve etki durumunun incelenmesi çok sıkı kurallara bağlanmak ister.

Türkiye'de bu konuya ilişkin özel bir hukuki düzenleme henüz yapılmış değildir. Gönüllüler üzerinde tedavi amaçlı denemeler yapılabilmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nde gönüllüler ve mahpuslar üzerinde, rızaları alındıktan sonra tedavi amacı gütmeyen deneyler bile yapılmaktadır.

Bazı batılı ülkelerde bu tür denemeler sıkı kurallara bağlanmıştır. Örneğin Fransa'da şu koşullar aranır:

1. teşhis ve tedavi açısından ilaç ya da ameliyat kişinin hastalığı için *yararlı* olmalıdır; yalnızca, bilimsel amaçla bir ilacın kullanımı ve denenmesi, kişi kabul etse bile yasaktır;
2. ilaç, zararsız olmalıdır; hayvanda yapılan etkililik ve zehirlilik deneylerine göre, bu ilacın, yeterli tedavi edici özelliğinin saptanması, ayrıca gereksiz yere ağrı verici bir deney olmaması gerekir;
3. yeni ilacın uygulanması sırasında doğacak tehlike, hastalığınkinden az olmalıdır;
4. hastanın onayı, o yapamayacak durumsa ise, çevresinin onayı kesinlikle gereklidir.

DENEMECİ a. *Ed.* Deneme yazarı.

DENEMEK g. f. **1.** *Bir şeyi, onun niteliklerini denemek,* değerini, gerekli nitelikleri taşıyıp taşımadığını anlamak için onu kimi deneylerden geçirmek; onu kullanmak, sınamak: *Laboratuvarda yeni bir yapı malzemesini, onun dayanıklılığını, direncini denemek. Yeni bir arabayı denemek. Motorun iyi çalışıp çalışmadığını denedin mi?* **—2.** *Bir ürünü bir kimsede, bir hayvanda, bir kimsenin, bir hayvanın üzerinde denemek,* onu bir kimseye, bir hayvana vererek yararlılığını, verimliliğini, niteliklerini sınamak: *Yeni bir ilacı hastanedeki hastalar üzerinde denemek. Bir aşıyı hayvanlar üzerinde denemek.* **—3.** *Bir kimseyi, onun niteliklerini denemek,* bir kimsenin zihinsel ya da ahlaki değerini, bir niteliğinin, bir duygusunun gerçekliğini bir şey, bir ölçüt aracılığıyla sınamak: *Cesur bir insan olup olmadığını denedim. Bir arkadaşın bağlılığını denemek. Bu bir şakaydı, seni, senin iyi niyetini denemek istemiştim.* **—4.** *Bir şeyi, bir yeri (etkinlik, ticaret, spor vb.), bir kimseyi (avukat, doktor vb.) denemek,* uygun olup olmadığını anlamak için bir etkinliği ilk kez uygulamak; bir yere ilk kez gitmek; bir kimsenin hizmetine ilk kez başvurmak: *Daha önce hiç ticareti denemiş miydin? Bu lokantayı ilk defa deniyorum. İstersen bir de benim diş hekimini dene. Berberini denedim, çok iyi saç kesiyor.* **—5.** *Bir giysiyi, bir ayakkabıyı denemek,* uyup uymadığını görmek için birine giydirmek ya da giyinmek: *Bir de şu modelimizi deneseniz, size çok yakışacaktır. Vitrindeki giysiyi denemek istiyorum.* **—6.** *Bir şey yapmayı denemek,* bir eylemi gerçekleştirmek için girişimde bulunmak, çaba göstermek: *Onu biraz anlamayı dene. Hırsızlar pencereden girmeyi denemişler* **—7.** *Bir şeyi, bir yöntemi vb. denemek,* uyup uymadıklarını anlamak için uygulamaya koymak, sınamak: *Ona karşı çok sert davranıyorsun, biraz yumuşak olmayı dene. Yeni bir yemek tarifini denemek.*

—Teknol. Fiziksel ve kimyasal deneylerden geçirmek.

◆ **denenmek** edilg. f. Denemek eylemine konu olmak.

◆ **denetmek** ettirg. f. Denemek eylemini yaptırmak.

Denemeler (*les Essais*), Michel de Montaigne'in yapıtı. *Denemeler*'in ilk iki kitabı 1580'de yayımlandı ve 1582'de yeniden basıldı. Üçüncü basım (1588) daha önceki metne yapılan altı yüzü aşkın eklemeyle değişik görüşte, az sayıda ve daha konu dışı başlıklardan oluşan üçüncü bir kitabı içermekteydi. Bu basılı metne Montaigne yeni bir baskıyı düşünerek birçok not ve çıkma ekledi: bu yeni metin birçok yanlışla ancak 1595'te, Pierre de Brach ve Mlle de Gournay tarafından yayımlandı.

Başlangıçta Antikçağ yazarlarından alınan bir *exempla* ya da *analecta* derlemesi olarak tasarlanan ve birbirinden tamamen değişik konuları işleyen (*Görenekler üzerine, Bilgiçlik üzerine, Dostluk üzerine, Yamyamlar üzerine,* vb.) denemeler, Erasmus'un *Adagia* ve Lefèvre d'Étaples'ın çalışmalarından beri Rönesans'ta oldukça gözde olan, "dersler", "centonlar" ve "yaldızlı sözcükler" geleneği içinde yer alır gibidir. Fakat sınırlı bir bütünlük içinde belirli bir konuyu son olanaklarına kadar işleyen başlangıçtaki kısa denemelerin yerini yavaş yavaş, başlıkları artık tüm konu için kapsayıcı olmayan uzun denemeler aldı. Böylelikle ele alınan konunun işlenmesi ve geliştirilmesi gibi giriş bölümü de, birinden birine atlanan sapmalar ve ayrıntılar da önem bakımından aynı düzeyde kaldı. Bu tutum yalnızca estetik bir kaygıdan kaynaklanmaz; dayandığı temel Montaigne'in adcı görüşüdür. Ad-özel ya da cins-gerçekliğe gönderme yapmayan bir evrensel olarak ortaya çıktığına göre, varlıklar ya da özler dünyasını betimlemek sözkonusu olamaz, ancak "geçişler" dünyasını, çelişkili bir biçimde, insan doğasının ta bağrındaki tek kalıcılığı oluşturan sürekli başkalaşımlar dünyasını betimlemek sözkonusu olabilir. İnsanın kendini sorguya çekmesi, ünlü bir deyişe göre "insani durumun bütünsel biçimini" kapsayan bu öznel varlık üzerinde kendini sorguya çekmesi, bu durumda, her türlü yazının ve her türlü söylemin olanaklılık koşullarına dönmek demektir.

Denemeler [*The Essayes*], Francis Bacon'ın yapıtı. Sayıları 1597'de onu, 1612'de otuz sekizi, 1625'te elli sekizi bulan *Denemeler,* dünyanın gidişi, insanlar ve yazgı üzerine bir özdeyişler dokusudur.

Denemeler *(Critical and Historical Essays),* Thomas Macaulay'in, yazarlar ve ünlü devlet adamları üzerine incelemeleri (1843). The Edinburgh Review'da yayımlanan, zarafetleri ve kesin çizgileriyle dikkati çeken bu edebi portreler geçmişi yaşatırken, aynı zamanda da aydın bir iyimserlik doğrultusunda yorumlar.

DENENMEK → DENEMEK.

DENET a. Denetlemek eylemi; kontrol, teftiş.

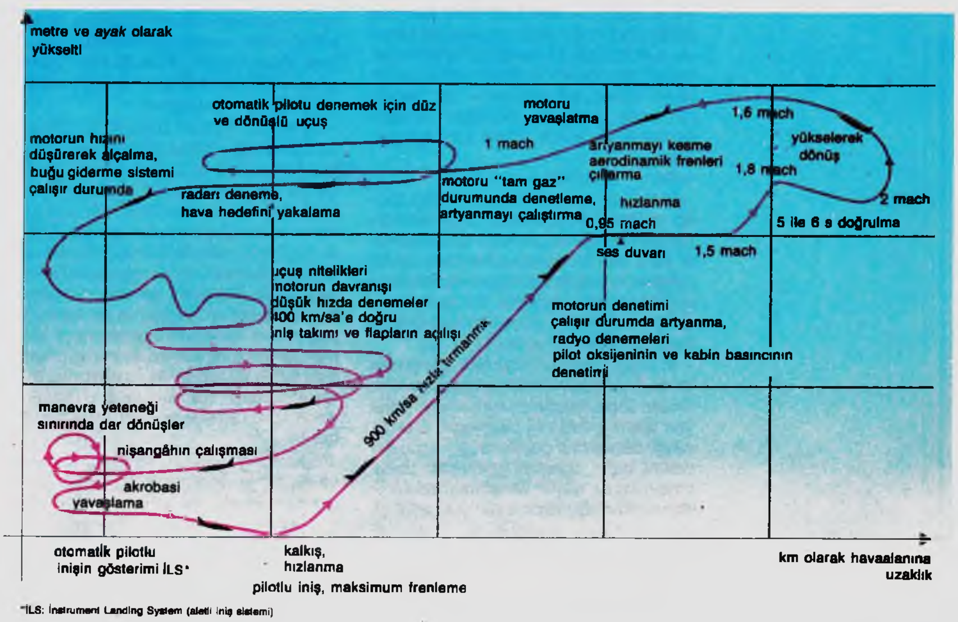
DENETÇİ a. Denetlemekle görevli memur. (Eşanl. KONTROLÖR, esk. eşanl. MURAKIP.)

—Bilş. Bilgi yükleme işlemini denetlemeyle yükümlü görevli.

—Huk. Kamu hizmetinin hukuk kurallarına ve hizmetin gereklerine uygunluğunu denetlemekle görevli memur. || Dernek ve ortaklık gibi tüzel kişilerin hesap işlerini de-

bir jet savaş uçağının ilkörneğinin, deneme ve değerlendirme uçuşu sırasında gerçekleştirilen testlerinin ve uçuş evrelerinin tümü

C. E. V. Brétigny belgesine göre

*ILS: Instrument Landing System (aletli iniş sistemi)

netleyen kişi.
—İşl. ikt. *Yönetim denetçisi,* bir işletmede, yönetimi denetlemenin maddi dayanağını oluşturan bilgi iletişim sistemlerinin kurulmasından, çalışmasından ve işletilmesinden sorumlu üst düzey denetim elemanı.

DENETİM a. **1.** Bir şeyin, özellikle de bir belgenin, bir işlemin doğruluğunu, geçerliliğini, bir kimsenin kimliğini, sağlığını denetlemek eylemi; kontrol: *Hesapların denetimi. Vergi denetimi. Resmi denetim. Arama sırasında kimlik denetimi yapmak. Sağlık denetiminden geçmek.* **—2.** Bir şeyi, bir grubu, tutumunu denetlemek eylemi; onlar üzerinde bir gücü, üstünlüğü bulunma olgusu; kontrol: *Direksiyon denetimini kaybetmek. Muhalifler, genel merkezin denetiminden çıktı.* **—3.** Kendini, bir duyguyu, tepkiyi denetlemek eylemi, olgusu: *Tartışma sırasında denetimini koruyamadı.* **—4.** Bir kitleye yönelik yayın, yayım vb. üzerinde, bir yetke tarafından yapılan ve bunların yayımını serbest bırakmak ya da yasaklamakla sonuçlanan ön inceleme: *Film, denetimden geçmedi.*
—Ask. *Karakol denetimi,* muharebede ya da karargâh hizmetlerinde, ileri karakolların, nöbetçilerin talimatlara uyup uymadıklarını bir üstün denetlemesi.
—Bors. Bir şirketin hisse senedi çoğunluğunu elinde bulundurarak onu denetlemek eylemi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Denetim paketi,* sahibine, bir şirketin denetimini ele geçirmek olanağını veren hisse senetleri sayısı.
—Ciltç. *Denetim işareti,* harmanlama sırasında hızlı ve gözle bir denetim sağlamak amacıyla bir kitabın gövdesini oluşturan formaların her birinin sırtına basılmış işaret.
—Deneys. ruhbil. *Denetim grubu,* bir değişkenin etkisi altında bırakılmamış grup. Bu bakımdan, böyle bir etki altında bırakılmış olan deneysel grup, denetim grubundan ayrıdır. (Deneysel plana dayanan bir karşılaştırma hazırlanmışsa, deneysel yöntem, denetim uyartılarını ve denetim durumlarını her konuda kullanarak bilgi edinmeye yönelir.)
—Fels. *İşçi denetimi,* marxçılık yandaşlarına göre, bir işletmede çalışanların, siyasal ve toplumsal devrimin hemen başından itibaren o işletmede doğrudan doğruya uygulamaya başlamaları gereken karar alma iktidarı.(Bk. *ansikl.* böl.)
—Huk. *Kimlik denetimi,* zabıta kuvvetlerinin, halka açık yerlerde yaptıkları kimlik kontrolü. (4 temmuz 1934 tarih ve 2559 sayılı Polis vazife ve selahiyet kanunu'nun değişik 17. maddesine göre polis, suç işlenmesini önlemek ya da suç işleyen kişileri ele geçirmek için, kendinin polis olduğunu belirleyen belgeyi gösterdikten sonra, kimlik sormaya yetkilidir.)
—İkt. → KONTROL.
—İş huk. *İş yerlerinin denetimi,* işçi sağlığı ve işgüvenliğine ilişkin önlemlerin alınıp alınmadığının devletçe denetlenmesi. (İş k.'nun 88. maddesine göre, devlet çalışma hayatıyla ilgili hukuk kurallarının uygulanmasını denetler. Bu denetleme Çalışma ve sosyal güvenlik bakanlığı'na bağlı görevlilerce yapılır.) [→ İŞ.]
—İş örgüt. Biçimleri, boyutları, bileşimleri ya da öteki bütün özellikleri kabul sınırlarından sapan parçaları ayıklamaya yarayan işlem. (Mekanik parçaların üretimi, çeşitli denetimler gerektirir: görünüş denetimi, biçim denetimi [geometrik denetimler] ve öz nitelik denetimi [metalürjik denetimler]. Bu denetimler yok edici olmayan nitelikte de olabilir.) || *Denetim altında üretim,* üretilen parçanın bir ya da birden fazla özelliği (boyutlar, dayanıklılık, kimyasal bileşim, vb.) ile rasgele bir değişiklik arasında ilişki kurmayı, değişkesini bulmayı, örneğin güven aralığını hesaplamayı, ve kritik alanları denetim kartına geçirmeyi olanaklı kılacak kadar istikrarlı hale getirilmiş seri üretim. || *Denetim grafiği,* bir imalat ya da bir nitelik denetimi sonuçlarını denetlemeye yarayan grafik. || *Denetim kartı,* istatiksel verilere göre (ortalama, standart sapma, örneğin hacmi) alt ve üst denetim ve gözetim sınırlarının ve yapılan denetim işlemleri sonuçlarının üzerine kaydedildiği kart. || *Denetim listesi,* bir işi iyi başlayıp sonuçlandırmak için gözden geçirilmesi gerekli denetim konuların listesi. || *Denetim tablosu,* duvara ya da bir dolabın içine monte edilmiş olan ve üzerinde bir sanayi işleminin yürütülmesi için gerekli denetim kayıt, alarm ve ayar aygıtları bulunan tablo. || *Bekçi denetim saati,* denetim ve gözetimle görevlendirilmiş kişinin, bu amaçla belirli yerlerde dolaştığı saatleri kaydetmeye yarayan aygıt. || *Dinamik denetim,* bir ön denetim sırasında ortaya çıkarılan kusurların nedenlerini araştırmak amacıyla yapılan işlem. || *İstatiksel denetim,* örnekleme yöntemiyle yapılan ve sonuçları sözkonusu parçaların tümünü kapsayan denetim. || *Nitelik denetimi,* incelemeye tabi tutulan özelliklerdeki değişiklikleri örnekler, ya da bütün parçalar üzerinde, peyderpey denetlemeyi olanaklı kılan yöntemlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Nitelik denetimi ekipleri,* özellikle japon ve amerikan işletmelerinde, üretim yöntemlerinin iyileştirilmesi ve emeğe bağlı nitelik sorunlarının çözümü konusunda kolektif yenilik araştırmaları yapmak amacıyla atölye ve servisler içinde kurulan küçük inceleme grupları.
—İşl.ikt. *Bütçe* ya da *yönetim denetimi,* bir işletmenin hizmetleri ve malları için tahmini bütçeler hazırlama, gerçekleşen sonuçları ölçme ve tahminlerle gerçekleşmeler arasındaki ayrılıkları yorumlama yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Stok denetimi,* bir işletmenin verimli çalışmasının bir koşulu olarak, toplam üretimin, talebin şiddetine göre, belirli bir oranının stok olarak bulundurulmasının denetimi. || *Üretim denetimi,* üretimin her aşamasında, üretilen ürünün gerek nitelik, gerek tutar olarak denetimi.
—Mak. san. *Denetim aygıtı,* işlenmiş parçaları denetlemeye yarayan aygıt.
—Ormanc. *Denetim yöntemi,* her kesimden önce, dikili ağaçların envanterini yapmaya yarayan koru ormanı amenajman yöntemi. (Kesim, öngörülen hacme göre fazlalık ya da eksiklik göz önünde tutularak belirlenir.) || *Kesim denetimi,* kesimin uygun olup olmadığını ya da kesimde suistimal yapılıp yapılmadığını araştırmak ve saptamak için kesilen bir ağacın gövdesi ile toprakta kalan çotuğu arasında karşılaştırma yapma.
—Siber. Bir fiziksel büyüklüğü bir başka fiziksel büyüklükle gözetim altında tutma. || Yönetilen bir sistemin (araç, makine, sanayi süreci vb.) fiili davranışı ile istenen davranışı arasındaki sapmaya göre kumanda girişlerini yapmak için bu sistemi gözetim altında tutmaya yönelik, elle ya da otomatik olarak uygulanan işlemlerin tümü. (Denetim, genellikle, algılayıcı adı da verilen, ölçme ya da saptama aygıtlarının kullanımını gerektirir.) || *Normal davranışı* ile istenen davranışı arasındaki farkla yönlendirilerek çalıştırılan otomatik sistem. (GERİBESLEMELİ SİSTEM, AYARLAMALI SİSTEM de denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Teknol. *Açı denetimi,* bir mekanizmanın ya da bir yapının çeşitli öğelerinin dikliğini ve koşutluğunu kontrol etme. (Örneğin piston kollarının açı denetimi.)
—Telekom. *Uzaktan denetim,* bir makine ya da bir donanımı telli ya da telsiz bağlantıyla denetleme.
—Topbil. *Toplumsal denetim,* toplumsal yaşamın düzenleyici mekanizmalarının (kurumsal olan ya da olmayan) tümü. Bu mekanizmalar, bir grup ya da toplum üyelerini, önceden kurulmuş yaptırım modelleri uyarınca davranmaya zorlamak amacını güder. (Toplumsallaştırma süreci de bu yaptırım modelleri arasında yer alır.)
—Uluslarar. huk. ve Deniz huk. *Gemi kalkış denetimi,* geminin hareketinden önce bir seyrüsefer müfettişi tarafından yapılan zorunlu denetim. || *Gemi belgelerinin denetimi,* savaş zamanında, bayrağını taşıdığı devletin uyruğunda olup olmadığını öğrenmek amacıyla tarafsız bir geminin kâğıtlarının denetlenmesi. || *Gümrük denetimi,* gümrük yetkililerinin bir ticaret gemisinde yaptıkları arama. (Gümrük denetimi tümüyle ulusal niteliktedir.) || *Yola çıkış denetimi,* geminin yola çıkabilmesi için gerekli izin kâğıdının verilmesinden önce yapılan denetim.
—Verg. huk. *Sürekli vergi denetimi,* vergi müfettişleri tarafından, yasa ve yönetmeliklerle belirlenen zorunlukların yerine getirilmesini sağlamak amacıyla, sanayici ve tüccarların sürekli bir biçimde denetlenmesi. (Sürekli vergi denetiminin amacı mali olmakla birlikte, tartı ölçülerinin denetimi gibi bazı özgül amaçlara da yönelik olabilir.)
—Zootekn. *Büyüme denetimi,* bir hayvanın büyümesini ya da yaşamının çeşitli evrelerindeki ağırlık değişikliklerini belirlemeye yarayan yöntemlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Bireysel denetim,* hayvan ıslahında, genetik değerini belirlemek amacıyla bir damızlığa özgü performansı ölçme. (Eşanl. PERFORMANS TESTİ.) || *Döl denetimi,* hayvan ıslahında, döllerinden birini örnek alıp onun ortalama performansına bakarak bir damızlığın genetik değerini belirleme yöntemi. (Eşanl. DÖL TESTİ.) || *Süt verimi denetimi,* bir dişi hayvanın ardışık süt sağım mevsimlerinde süt üretiminin belirlenmesini sağlayan yöntemlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Bors. Bir gerçek ya da tüzel kişi, hisse senetleri, Menkul kıymetler borsası'nda alınıp satılan bir şirketin denetimini elde etmesine olanak verecek miktarda hisse senedini satın almak istediğinde, bir aleni alım girişiminde bulunabilir ya da sözkonusu hisse senetlerini borsada satın alabilir. Bu ikinci durumda, Borsa yönetim kurulu'na gerekçeli bir teklif sunulması gerekir. Bu kurul, Borsa genel yönetmeliği hükümlerine göre, öteki bazı hususlar arasında, özellikle, Borsa yönetim kurulu'nun resmi Borsa bülteni'nde yayınlanacak bir ilanıyla, alıcı ile satıcının kimliklerinden ve işlem konusu senetlerin borsa fiyatı ile miktarından halkın haberdar edilmesi gerekir. Bundan başka, alıcı, devredilen hisse senetlerinin satış fiyatını borsada kote ettirmeyi ve gerektiğinde bu fiyat üzerinden teklif edilecek öteki bütün hisse senetlerini de satın almayı taahhüt etmek zorundadır. Bu taahhüt, Borsa ilanının yayınlandığı tarihten itibaren başlayarak en az on borsa günü boyunca geçerli olmalıdır. Bu mekanizma, henüz Türkiye'de sermaye piyasası sistemine girmiş değildir.
—Fels. *İşçi denetimi.* Lenin'e göre "İşçi denetimi, sosyalizm yolunda ilk adımdır" (*Sovyetler iktidarının ivedi görevleri,* nisan 1918). "İşçi denetimi, işletmenin tüm işçileri ve tüm memurları tarafından uygulanır; işletme, denetimi doğrudan gerçekleştirmeye elverecek kadar küçükse doğrudan doğruya; değilse, genel kurullarda *hemen* seçilmesi gereken seçilmiş temsilciler tarafından uygulanır; bu durumda, seçimlerin tutanağı düzenlenir ve seçilenlerin adları, hükümete ve işçi, asker ve köylü temsilcileri yerel sovyetlerine bildirilir. [...] İşçilerin ve memurların seçilmiş temsilcileri tarafından alınmış kararlar, işletme sahipleri açısından bağlayıcıdır ve

ancak sendikalarca ve kongrelerce yürürlükten kaldırılabilir.

Ulusal düzeyde önemli olan tüm işletmelerde, *bütün* işletme sahipleri ile işçi denetimini sağlamak üzere seçilmiş *bütün* işçi ve memur temsilcileri, tam bir düzen ve disiplin kurulması ve malların korunması konularında devlete karşı sorumludur" (*İşçi denetimi konusunda düzenleme tasarısı*, ocak-kasım 1917, yayımı 1929).

—İş örgüt. *Nitelik denetimi*. Bu tür denetimin amacı, seri halinde üretilmiş parçaların, istenen özellikleri taşıyıp taşımadıklarını anlamak ve bundan önce de, ıskartalık üretimi zamanından önce önleyebilmek için, makinelerin ayara gereksinimi olup olmadığını imalat aşamasında saptamaktır. Teknik denetimin bütün parçalar için olanaklı olduğu durumlarda, bunun doğrudan doğruya imalat zincirinde çalışma süreciyle birleştirilmesine çaba gösterilir. Bu amaçla, imalatta çalışanlara, kusurlu parçaları hemen ortaya çıkarıp gerekli düzeltmeleri yapmalarını olanaklı kılacak donanım (mastarlar, tampon mastarlar) verilir. Çoğu kez rastlandığı gibi, böyle eksiksiz bir denetimin çok ağır, çok masraflı vb. olduğu durumlarda kararı, alınan örneklere göre vermek -bir partimalı kabul etmek ya da reddetmek, imalat sürecine müdahale etmek ya da etmemek- gerekir. Bu istatiksel nitelik denetimi, ürünlerin belirgin özellikleri için kabul edilebilir değişim sınırları saptanmasına ve önceden belirlenen bir hata tehlikesini karşılayan müdahale kuralları konulmasına dayanır. Bu amaçla, örnekleri alan işçiye (ya da bir denetimciye) incelenen karakteristiğin değerini belirtmesi için bir denetim kartı verilir. Bu değer üst denetim sınırını aştığı takdirde, bir düzeltme işlemi (partinin reddi, makinelerin ayarlanması) gerekiyor demektir.

—İşl. İkt. *Bütçe* ya da *yönetim denetimi*. Tahminlerle gerçekleşmeler arasında sürekli bir karşılaştırma yöntemi yaratan bütçe denetimi, faaliyetle ilgili giderlerin öngörülmesi ve fasıllara yüklenmesinde bir matris görevini üstlenerek, geliştirilmiş bir analitik muhasebe sisteminin ortaya konulmasını gerekli kılar. Ayrıca, bütçe denetimi, bir firmanın orta vadeli planlama süreci içinde yer alır ve işleyiş biçimi dönemler (genellikle aylık dönemler) ve servisler itibariyle bölümlere ayrılmış yıllık tahmini bütçeler düzenlenmesine dayanır. Bu bütçelerde kabul edilen faaliyet varsayımlarına göre erişilmesi amaçlanan hedefler belirtilir. Düzenli bir biçimde hazırlanan iç raporlar aracılığıyla, fiili gerçekleşmeleri ölçmek ve saptanan sapmaları yorumlamak olanaklı olur. Faaliyetler arasında uyum sağlanması ve sorumlulukların bölüştürülmesi konusunda sağladığı avantajlardan (her servis şefi ya da sorumluluk merkezi, hazırlanmasına katkıda bulunduğu bir bütçenin sorumluluğunu da yüklenir) başka, yönetim denetimi tıpkı bir geminin kumanda tablosu gibi, yönetime, büyük sapmaların çözümlenmesinden hareketle, işletmenin tam anlamıyla aktif kaptanlığını yapmak olanağını sağlar.

—Siber. Denetlenecek tek bir büyüklük için, otomatik denetleme ilkesi, bu büyüklüğün ölçülen değeri ile istenen ya da önceden belirlenen değeri arasındaki farkı azaltacak şekilde ona etkimeye dayanır. Bu değerin değişmez ya da değişken olmasına göre kalıcı *ayarlama* ya da *servomekanizma*'dan (denkleşik ayarlama) söz edilir. Her fiziksel büyüklük, bir başka fiziksel büyüklükle denetlenebilir, yeter ki bu iki büyüklük ölçülebilsin ve birinci büyüklüğe etki edilebilsin. Bu yolla birçok sistem kurulabilir: yer değiştirmeyi mekanik ya da elektriksel kumandayla denetleyen uzaktan kumanda sistemleri; bir aletin devinimini bir gabarinin profiliyle denetleyen kopya düzenleri; sıcaklık, basınç, debi, açısal hız vb. ayarlayıcıları; uçaklar ve güdümlü füzeler için otomatik pilotlar; izleme radarları; kaydediciler ve çiziciler, hatta telefon tekrarlayıcıları. Otomatik denetleme ile birlikte gücü yükseltmek ve denetlenen büyüklüğü bozucu dış etkenlere karşı korumak gerekir.

Ayarlama etkisi*, artı-sıfır, artı-artı ya da en basit sistemlerde artı-eksi olabilir. Bu etki, çoğunlukla düzenli olarak artar; bu durumda etki, yalnızca farkla orantılı olabilir ya da bunun zamana göre türevlerini (kararlılığı yükseltmek için) ve integraline (doğruluğunu iyileştirmek için) hesaba katmak gerekir. Otomatik denetim sistemleri, duyarlıkları artırıldığında salınıma girme eğilimi gösterirler; bu yüzden hesaplar, birbiriyle çelişen kararlılık ve duyarlık koşulları arasında olası en iyi uzlaşmayı kuracak şekilde yapılır. Doğrusal otomatik denetimler kuramı, değişken olarak frekans ya da zaman kullanılarak belirtilebilir: dolayısıyla bu kuram, hem frekans filtreleri kuramından, hem de diferansiyel denklemler kuramından yararlanır; fark denklemleri ise örneklemeli otomatik denetim sistemleri kuramında sözkonusudur; bu sistemlerde çevrim, izleme radarlarında ya da sayısal kumandalı takım tezgâhlarında olduğu gibi ayrık olarak kapatılır. Ayrıca incelenen sisteme, çalışma sırasında etkiyen ve istatistiksel özellikleriyle belirlenen işaretler ve bozucu etkenler de göz önüne alınabilir; Norbert Wiener'in geliştirdiği en iyi süzme kuramı, geribesleme çevriminin yararlı işaretler ile bozucu etkenlere karşı olabildiğince duyarsız kalmasını sağlar.

Uyarlamalı otomatik denetim sistemlerinde denetim parametreleri değişmez değildir; ama kumanda edilen sistemin ve çevresinin değişebilen özelliklerine göre otomatik olarak ayarlanır.

—Zootekn. • *Büyüme denetimi*. Bir yandan yetiştiriciye yetiştirme tekniklerini iyileştirme olanağı verir, öte yandan, ona damızlıkların büyümeye ilişkin kalıtsal potansiyelini kestirebilmesi için gerekli bilgileri sağlar. Her üretim türü ve tipi için ve çok iyi belirlenmiş koşullarda (özellikle işkembede çok fazla değişiklik olmasından sakınmak için hayvanların tam yemleneceği sırada), belli aralıklarla yapılacak tartılardan elde edilecek sonuçlara dayanılarak, lineer intrapolasyon yoluyla, tip yaş ağırlıklarını belirlemek ve çeşitli değişim etmenlerini (yetiştirme etkisi, mevsim etkisi, cinsiyet etkisi, vb.) göz önüne alarak gerekli düzeltmeleri yaptıktan sonra hayvanları kendi aralarında karşılaştırmak olanağı vardır. Sığırlarda ağırlıklar barimetreyle de belirlenebilir ve bu iş, teknisyenlerce gerekli gereçler (kamyon-baskül, traktörle çekilen baskül, vb.) kullanılarak yapılabilir.

• *Süt verimi denetimi*. İki amaçla yapılır: kişisel açıdan, sürünün genel gidişi bakımından yapılan ölçüm, süt verimini belirledikten başka yetiştiriciye teknik ve iktisadi bilgiler sağlar; yetiştiricinin, hayvanların ve onlardan aldığı döllerin davranışını tanımasına yarar; sürü açısından, elde edilen sonuçlar, damızlıkların, özellikle yapay döllenmede yararlanılacak erkek damızlıkların seçiminde kullanılır. Batı ülkelerinde süt verimi denetimi sığır, koyun ve keçiler için düzenlenir. Denetimler yetiştiriciler tarafından yapılabildiği gibi (B tipi denetim), özel örgütlere bağlı teknisyenlerce de yapılabilir (A tipi denetim). Denetimler belli aralıklarla (30 ya da 42 saat) yapılır ve ölçümler hem 24 saatlik üretim üzerinden hem de sırayla akşam ve sabah olmak üzere birer sağım üzerinden uygulanır. Her denetimde sütün miktarı belirlenir, ayrıca yağ ve protein oranlarını saptamak amacıyla örnek alınır. Ayrıca, sağım hızı ve memelerde iltihap olup olmadığı da denetlenebilir.

Bir dişinin süt verimi denetimi dolaylı da yapılabilir; bunun için ya her emişten önce ve sonra yavruların ağırlığı ölçülür, ya da yavruların emme dönemi süresince (buzağılar için 0-3 ay, kuzu için 0-30 gün, domuz yavruları için 0-21 gün) aldıkları ağırlık artışı göz önünde bulundurulur.

DENETİMCİ a. Denetim işini yapan kimse.

DENETİMLİ sıf. Denetim altında gerçekleştirilen.

—İkt. *Denetimli kredileme sistemi*, kırsal refahı yükseltmek ve tarımsal işletmelerin verimli birer ekonomik birime dönüştürülmesi amacıyla, yeterli düzeyde çeşitli tarımsal kredilerin gerekli teknik bilgi ile birlikte projeye dayalı olarak verilmesini ve uygulamanın yakından izlenerek etkili bir biçimde denetim altında tutulmasını öngören kredileme sistemi. (Denetimli kredilemede amaç, büyük tarımsal işletmeler yaratmak değil, geleneksel yöntemlerle üretimde bulunan küçük aile işletmelerini pazara dönük üretim yapabilen çağdaş işletme yapısına kavuşturmaktır.) || *Denetimli tarımsal kalkınma kredileri*, TC Ziraat bankası'nın tarımsal kalkınmadaki etkinliğini artırmak amacıyla 1963 tarihinde türk ve amerikan hükümetleri arasında imzalanan proje antlaşmasına dayanarak uygulamasına başlanan kredileme sistemi. (Başlangıçta, 25 milyon lirası Ziraat bankası kaynaklarından, 25 milyon lirası ise Uluslararası kalkınma birliği tarafından karşılanan bir fonla işlemeye başlayan sistemin, günümüzde toplam tarımsal kredi hacmi içindeki payı % 2-3 dolayındadır.)

DENETİMSİZ sıf. Denetimi olmayan.

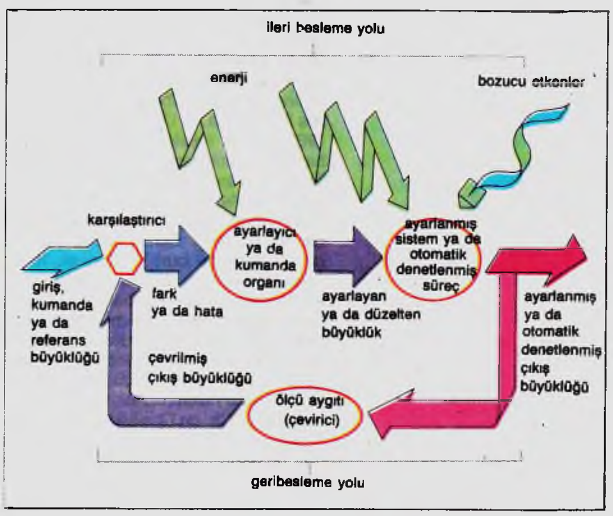
—Nük. müh. *Denetimsiz güç artışı*, bir nükleer reaktörde, gücün çok hızlı bir şekilde normal düzeyin üstüne çıkması. (Bu artış deneysel amaçlarla isteyerek oluşturulduğu kadar kaza sonucu da doğabilir. Otomatik koruma düzenekleri denetimsiz güç artışlarının zarar vermesini önlemek için öngörülmüştür.)

DENETLEME a. Denetlemek eylemi; kontrol etme, teftiş etme.

—Fizs. kim. DÜZENLEME'nin eşanlamlısı.

DENETLEMEK g. f. **1.** *Bir şeyi denetlemek*, bir şeyin doğruluğunu, geçerliliğini, uygunluğunu, niteliğini ya da işleyişini dikkatle incelemek; kontrol etmek: *Hesapları, faturaları denetlemek. Bu bilgilerin doğruluğunu denetleyin. İşlerin yolunda gidip gitmediğini denetlemek.* **—2.** *Bir kimseyi denetlemek*, onun davranışlarını, eylemlerini dikkatle gözleyip kontrol etmek: *Çocuğunuzu biraz denetleseniz iyi olur.* **—3.** *Bir kimseyi, bir topluluğu denetlemek*, onların görevlerini yerine getirip getirmediklerini incelemek amacıyla resmi yolla kontrol etmek; teftiş etmek: *Memurları denetlemek. Komutan bu bölgedeki birlikleri denetleyecek.* **—4.** *Bir duyguyu, bir tepkiyi, kendini denetlemek*, şiddetli bir duygunun dışa vurmasını engelleyerek kendini tutmak; kendine hâkim ol-

bir otomatik **denetim** döngüsünün genel şeması

mak: *Sinirlerini denetlemek. Kendini denetle biraz, bu kadar ani çıkışlar yapma.* **—5.** *Bir grubu, bir girişimi, bir ülkeyi vb. denetlemek*, onlar üzerinde bir yetkisi, bir gücü (siyasi, ekonomik, mali, askeri) bulunmak; onları kontrol altına almak: *Birliklerimiz bu bölgeyi sürekli denetliyor. Bir sanayi sektörünü denetleyen bankalar.* **—6.** *Bir olguyu, bir durumu denetleyememek*, onu kontrol altına alamamak: *Hükümet, enflasyonu, fiyat artışlarını denetleyemiyor.*

—Ask. Birlikleri denetimden geçirmek, teftiş etmek.

—Ciltç. Harmanlanmış bir ciltte, formaların, ek levha ve gravürlerin kırma işaretlerine ve sayfa sırasına uyup uymadığını kontrol etmek.

—Denizc. *Borda sacını denetlemek*, borda sacının kalınlığını kontrol etmek. ||*Tulumba devresini denetlemek*, ambarın tulumba dibindeki su miktarını kontrol etmek.

—Siber. *Otomatik denetlemek*, yönetilen büyüklüğün belli bir yasaya göre yöneten büyüklüğün değişimlerine uyması koşuluyla bu iki fiziksel büyüklüğü bir düzenekle birleştirmek.

◆ **denetlenmek** edilg. f. Denetlemek eylemine konu olmak.

DENETLENMEK → DENETLEMEK.

DENETLEYİCİ a. Denetleyen kimse ya da aygıt.

—Havc. *Hava seyrüsefer denetleyicisi*, çarpışmaları önlemek amacıyla, özellikle hava limanlarını çevreleyen terminal bölgelerinde, hava taşıtlarının hareketlerini izlemek ve düzenlemekle görevli kimse. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Polim. *Elektronik kalınlık denetleyicisi*, fışkırtma kalıplamayla elde edilen boruların kalınlık değişimlerini denetlemeye, kaydetmeye ve düzeltmeye yarayan aygıt. (12 -18,5 mm arasındaki çaplar için duyarlılığı 0,2 mm'dir.)

—ANSİKL. Havc. Hava seyrüsefer denetleyicileri bölgesel denetleme merkezlerinde çalışır ve özellikle, erimleri birkaç kilometreden yüzlerce kilometreye varan radarlardan aldıkları bilgileri kullanır; bu bilgiler, gerçek zamanda çalışan güçlü bilgisayarlarla noktalar, yörüngeler ve şifreli simgeler ya da veriler (yükseltiler) biçiminde katodik ekranda otomatik olarak görüntülenir; böylece denetleyici, hava taşıtlarının göreli konumlarını sürekli olarak izleyebilir ve gerekli bilgileri telsizle doğrudan mürettebata aktarır: zorunlu uçuş yükseltisi, kerteriz, düzey değişikliği, gerekirse havada ayrılan belirli bölgelerde bekleme.

DENETMEK → DENEMEK.

Catherine **Deneuve**

DENEUVE (Catherine DORLEAC, **Catherine** —denir), fransız kadın sinema oyuncusu (Paris 1943). Oyuncu bir ana babanın kızı olan sanatçı, sinemaya 1959'da başladı. 1960 yılında ilk önemli rolünü *le Vice et la Vertu* (R. Vadim, 1962) filminde elde etti. *Cherbourg şemsiyeleri* (les Parapluies de Cherbourg) [J. Demy, 1963] parlak meslek yaşamının gerçek başlangıç noktasını oluşturdu. Başlıca filmleri şunlardır: *Répulsion* (R. Polanski, 1964), *la Vie de château* (J.-P. Rappeneau, 1965), *Tatlı günler* (les Demoiselles de Rochefort) [J. Demy, 1966], *Gündüz güzeli* (Belle de jour) [L. Buñuel, 1967], *Masum bir gencin itirafları* (Benjamin ou les Mémoires d'un puceau) [M. Deville, 1968], *Evlenmekten korkmuyorum* (la Sirène du Mississippi) [F. Truffaut, 1969], *Seni sevmeyeceğim* (Tristana) [L. Buñuel, 1970], *Çılgın fahişe* (Liza) [M. Ferreri, 1971], *Anima Persa* (D. Risi, 1976), *l'Argent des autres* (Ch. de Chalonge, 1978), *Courage fuyons* (Y. Robert, 1979), *Son metro* (le Dernier Métro) [Truffaut, 1980], *Drôle d'endroit pour une rencontre* (F. Dupeyron, 1988), *İndochine* (Régis Vargnier, 1991).

DENEY a. **1.** Doğal ya da yaratılmış bir olgunun incelenmesi yoluyla bir önermeyi doğrulamayı ya da bu gözlemden bir önermeye ulaşmayı sağlayan sınama: *Kimya deneyi.* **—2.** Bir şeyi yapmış, yaşamış olma olgusu; deneyim, tecrübe: *İlk cinsel deney. Bu benim için kötü bir deney oldu.*

—Anal. kim. Kimyasal ya da fiziksel bir olayın tanınmasını sağlamakta analitik araçlardan yararlanan işlem. (Örneğin bir şarap deneyinde alkol, 100°C'ta kuru özüt, kül, sülfat, şeker, asitlik, tortu, gliserin ve tanen miktarı belirlenir; ayrıca su, alkol vb. katma sonucu doğan sapmalar, normal değerleriyle birlikte gösterilir.) ||*Deney tüpü*, küçük nicelikteki maddelerle ilgili deneyleri yapmaya yarayan aygıt. — Boru biçiminde, kimi kez dereceli ve bir ucu kapalı cam kap. (Çeşitli deneyleri yapmada ya da gazları toplamada kullanılır.)

—Fels. Aristoteles'e göre, bireyleri, cinsel bir tasarıma bağlayan yargı; Kant'a göre, bilginin başlangıç noktası; Hegel'e göre, insanoğlunun, özgürlüğe ulaşma aracı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ger. day. Bir gerecin fiziksel, kimyasal ya da mekanik özelliğini belirlemek ve ölçmek için yapılan işlem. (Her deney uygun bir ölçüm yönteminin kullanımına dayanır.) [Bk. *ansikl.* böl. Ger. day., Orm. san., Tekst.]

—Hidr. bağl. *Çökme, akışkanlık* ya da *Abrams deneyi*, taze betonun kıvamını ölçmeye yarayan deney. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Düşme deneyi*, belirli bir yükseklikten düşen bir beton kütlesinin çökmesini ölçmeye yarayan deney. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Proctor deneyi*, bir arazinin maksimum tıkızlığını karşılayan su oranını laboratuvarda belirlemeyi sağlayan deney. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İnş. *Deney camı* (ya da *alçısı, demiri*), bir çatlağın eni doğrultusunda yerleştirilen küçük levha. (Bu çatlağın üstünden geçecek biçimde duvara gömülen deney camı kırıldığında, duvarın oturması ve yapıdaki başka düzensizlikler üzerine bir fikir edinilmesini sağlar.)

—İnş. ve Bayınd. *Yapı yükleme deneyleri*, yapıya ek yük yükleyerek ve her öğenin biçim değiştirmesini ölçerek yapılan statik deneyler.

—İstat. Bir olasılığı doğrulamak için yapılacak işler kümesi.

—Metalürj. *Deney parçası*, işlenecek parçalarla aynı cinsten olan ve özdeş ısıl işlemden geçirilerek metalografik inceleme ya da mekanik deney ile işlemin ilerleyişini izlemeye yarayan küçük boyutlu parça. ||*Semantasyon deney çubuğu*, semantasyon uygulanacak parçalarla aynı cinsten olan ve semantasyon kutularında bunların yanına yerleştirilen küçük çubuk. (Bu çubuğun kırılma yüzeyi karbürlemenin ilerleyişi üstünde bilgi verir.)

—Miner. Özellikle olası sanayisel işletme amacıyla, bir cevherin, bir kayacın yapısını ya da bileşenlerini saptamaya, denetlemeye yarayan çözümleme.

—Olasıl. Çeşitli sonuçları rastlantısal olan bu sonuçlara bilinen ya da tahmin edilen olasılıklar verilebilen deney. (Zar atışı olasılıkçı bir deneydir; bu deneyde, zar hatalı olmamak koşuluyla altı sonuçtan her birinin gelme olasılığı 1/6 dır.)

—Tarım. *Tarımsal deney*, yeni tekniklerin etkisini anlamak için o teknikler uygulanırken kullanılan yöntemlerin deneme araçlarının ve değerlendirmelerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tıp. *Açlık deneyi*, kanında şeker düşüklüğünden kuşku duyulan hastayı bir süre (en az 12, en çok 72 saat) aç bırakma deneyi. (Ağır bir kan şekeri düşüklüğü meydana getirdiğinden, organik hipoglisemileri işlevsel hipoglisemilerden ayırt etmeye yarar.) ||*Tedavi deneyi*, teşhisi kuşkulu bir hastalığı ortaya çıkarıp ispatlamak için hastaya özel bir tedavi uygulama.

—Uz. havc. *Deney gereçleri*, belirli ölçümleri yapmak için bir uzay aracına yüklenen gereç.

—ANSİKL. Fels. Aristoteles, deney konusunda şöyle der: "Deney, bireyler üzerine bilgidir" (*Metafizik* [Meta ta physika], 1, 1); ama aynı zamanda, ruhta hareketsiz duran tümeldir, çokluğun karşıtı olan tekliktir, bütün tekil varlıklarda bir ve aynı kalan şeydir" (*İkinci analitikler* I [Analytika hystera], 2, 19).

Kant, deneyin *(Erfahrung)*, bilgide, başlangıç noktasını oluşturduğunu yazar; ama deneyde, bilginin hem çıkış noktasını hem de kaynağını gören ingiliz deneyci geleneğine karşı çıkar ve şöyle der: "Bütün bilgimizin, deneyle başladığından kuşku duyulamaz. Gerçekten de, bir yandan duyularımızı etkileyen ve öte yandan, tasarımları karşılaştırmasını, birbirine bağlamasını ya da birbirinden ayırmasını ve böylece, duyusal izlenimlerin hammaddesini işleyerek, bunlardan, deney denilen ve nesnelere ilişkin olan bilgiyi çıkarabilmesi için zihinsel yetimizi harekete getiren nesneler olmasa, bilme yetimiz neyle uyandırılabilir ve harekete geçirebilir? Demek ki bizde, hiçbir bilgi, zaman bakımından, deneyden önce gelmez ve bütün bilgiler onunla başlar" (*Kritik der reinen Vernunft* [Salt aklın eleştirisi]).

Hegel de, temel önem taşıyan bir terim olan deney *(Erfahrung)*, insanın, kendini, öz gerçekliğinde gerçekleştirmesi, donmuş gerçekliklerden sıyrılması ve gerçek özgürlüğe ulaşması anlamına gelir. "Bilincin kendinde ve nesnesinde olduğu kadar bilgisinde de gerçekleştirdiği bu diyalektik hareket, bilincin karşısında, yeni ve gerçek nesneyi ortaya çıkarması dolayısıyla deney diye adlandırılan şeydir" (*Ruhun görüngübilimi* [Phänomenologie des Geistes]). Demek ki hegelci deney, deneylemeden anladığımızdan çok daha zengin bir içerik taşır; insanı bir bütün olarak kapsar ve onun bilme tarzını etkilemeye ve dönüşüme uğratmaya yönelir. "Bu nedenle, deneyde bulunmayan hiçbir şeyin, bilinmiş olamayacağını ileri sürmek gerekir" (*ay. ypt.*, "Mutlak bilgi"). Tözün ruha, kendinde varlığın kendi için varlığa, dışsalın içselin gerçekliğine dönmesini deney sağlar.

—Ger. day. "Deney" teriminin yerine yanlış bir deyişle "denetim" sözcüğü kullanılır. Gerçekte denetim, bir parçanın belirli bir kullanım için kabul edilebilir ayırtedici özellikleri ile özel deney sonuçları arasında yapılan bir karşılaştırmadır; yani bir cismin kullanım özelliklerini, kabul edilebilir standartlara göre değerlendirmektir. Tersine deney, parçanın ya da metalin özelliklerini belirlemektir.

Deney, bir standarttan ya da şartnameden bağımsız olarak yapılabilir: bu durumda deney, bir metalin niteliğini ve verimini iyileştirmeye yönelik işlem araştırmasıdır. Ancak uygunluk deneyine, denetim deneyi ya da kısaca denetim denilebilir. Bir özelliğin denetimi, deney verilerinden yalnızca birini ilgilendirebilir; örneğin esneklik sınırının denetimi, kesintili olarak uygulanan bir çekmeyle, yani örneği koparmadan yapılır. Buna karşılık bir parçada çatlaklar ve gözenekler bulunup bulunmadığının denetimi, birbirini izleyen birçok duyarlık ve değer artışı deneyleri gerektirebilir.

Metalürjide, *tahrip edici deneyler*'de parçayı kesmek gerekir; çünkü çok büyük bir parçayı bütün halinde deneyden geçirmek olanaksızdır; ayrıca biçimini, boyunu ve çeşitli iç bileşenlerinin (taneler, gözenekler, çatlaklar, kimyasal bakımdan homojen olmama vb.) dağılımını belirlemek için de bu yola başvurmak zorunludur; dolayısıyla bu deneylerde mekanik, mikrografik, kimyasal ya da fiziksel özellikler incelenir. *Tahrip etmeyen deneyler*, sanayi parçalarını bozmadan ve belli alanda kullanılacak durumda koruyarak, ayırtedici özelliklerini bir ölçüde belirlemeye yarar. Bu nedenle, sözkonusu deneylere tahrip etmeyen denetim deneyleri ya da kısaca tahrip etmeyen denetim denir. Bu denetimler üretilen bütün parçaların sü-

rekli ölçümünü sağlar; bununla birlikte gelişigüzel seçilen bir parçayı tahrip edici deneylerden geçirmek, bu parçanın ayırtedici özelliklerini, tahrip etmeyen deneylere oranla daha iyi belirlemeye olanak verir.

Tahrip edici deney örnekleri. *Temel mekanik deneyler:* çekme, sertlik, reziliyans (darbe deneyi), yorulma, akma. *Teknolojik deneyler:* sıkıştırma, katlama, burma, soğuk çekme, süneklik, genişleme, dövülebilirlik, sönüm. *Fiziksel deneyler:* yoğunluk, genleşme, ısıl ya da manyetik çözümleme, manyetik geçirgenlik, özgül direnç, makrografi, otoradyografi, dökülebilirlik, kaynaklanırlık, suverilebilirlik. *Kimyasal deneyler:* korozyon.

Tahrip etmeyen deney örnekleri. *Bölgesel deneyler:* radyografi ve gamaçekimi, sesötesi, terleme, manyetoskopi, Foucault akımları, yüzeysel mikrografi, akustik yayım. Metal yapılarda, kazancılıkta ve makine yapımında *bütünsel sınama deneyleri* kullanılır.

—Hidr. bağl. • *Çökme deneyi.* Bu deneyde iki ucu açık kesik koni biçiminde bir metal kalıp (Abrams konisi) içinde beton kütlesi hafifçe sıkıştırılır ve otuz saniye sonra kalıp sökülerek beton konisinin çökmesi ölçülür.

Daha duyarlı olan *akışkanlık deneyi* taze betonun kıvamını ölçmeye yarar. A çapında bir kesik koni içine dökülen beton kütlesi, sarsma tablası üzerinde bir dizi sarsma işleminden geçirilir ve sonra kalıp çıkarılır. Tabla üstüne yayılan betonun çapı A′ ise akışkanlık derecesi şu oranla tanımlanır:

$$f = A' / A$$

• *Düşme deneyi.* Bu deneyde, metal bir gövdeye bağlanan ve altı iki kanatlı bir kapakla kapatılan kesik bir koni içine denenecek beton doldurulur. Beton oturduktan sonra kanatlar çekilerek kapak açılır ve beton düşüp yayılır. Böylece oluşan topağın ortalama çapının, koninin taban çapına oranı işlenebilirliğin ölçüsünü verir.

• *Proctor deneyi.* Bu deney, standart boyutlarda silindir biçiminde bir metal kalıpta uygulanır. İncelenecek malzeme belirli oranda su ile kalıba doldurulur ve bir tokmakla sıkıştırılır. İşlem sonunda su miktarı ve örnek malzemenin yoğunluğu ölçülür. Su yüzdesi değiştirilerek kuru yoğunluğun, su oranına göre değişimini gösteren eğri çizilebilir. Sıkıştırma enerjisi örneğe vurulan tokmak darbelerinin sayısı ile ölçülür.

—Tarım. *Tarımsal deney.* Bitkilerin yetişme koşullarının ortama (toprak, iklim) ve yıllara bağlı olarak büyük ölçüde değişmesi nedeniyle teknikler ve yenilikler her durumda denenmek ister. Bu nedenle, modern tarım yapılan sanayi ülkelerinde tarımsal bölgelerde teknolojiye ilişkin denemeleri art arda yıllarca yineleyen bir deneme istasyonları ağı bulunur. Böyle deneylerden elde edilen sonuçların güvenilirliğini sağlamak için bunların hem matematiksel, hem tarımsal açıdan ele alınıp çözümlenmesi gerekir. Her deney, gözlemlerin ve ölçü sonuçlarının en iyi biçimde değerlendirilmesini sağlayan uygun bir istatistik düzenlemeye göre yapılır.

—Tekst. • *Tanımlama deneyleri.* Hammaddeler, iplikler ya da dokumalar üzerinde kolayca uygulanabilir. Yeğlenen yöntem kuşkusuz, mikroskop altında enine ya da boyuna incelemedir. Ayrıca yanma deneyi de ilk bilgiyi verebilir; hayvansal maddeler (yün ve ipek) yandığında, ağır bir yanmış boynuz kokusu açığa çıkarır ve kömür oluşturur; bitkisel maddeler (pamuk, keten) ise, hızla yanarak beyaz bir kül bırakır. Sentetik poliamit iplikleri yandığında, kerevize özgü bir koku çıkarır.

Ayrıca bazı ayırtedici kimyasal tepkimelerden de yararlanılabilir; bu tepkimeler arasında şunlar sayılabilir: yalnız hayvansal lifleri çözündüren % 4'lük bir kaynar sudkostik çözeltisinin etkisi; doğal ipeği çözündüren % 90'lık çinko klorür etkisi; odunsu bitkisel lifleri kırmızıya boyayan % 1'lik potasyum permanganatın, hidroklorik asidin ve amonyağın ardışık etkisi. Yapay ya da sentetik maddelerde daha titiz bir araştırma gerekir ve bu maddelerden her biri için özel çözücüler kullanılır.

• *Mekanik ve fiziksel deneyler.* Bu deneylerle hammaddelerin aşağıdaki nitelikleri belirlenir: diyagramlar çizilerek liflerin uzunluğu; pamuk için kullanılan Pressley aygıtı gibi özel aygıtlarla dayanıklılık; mikroskop altındaki ölçümlerle ya da özel aygıtlarla incelik. İpliklerde ise genellikle şu nitelikler saptanır: belli bir uzunluk ölçülerek kalınlık ya da numara; filafil dinamometreleriyle dayanıklılık; elektronik aygıtlarla düzgünlük; büküm (en klasik deneydir).

Dokumalar ise çoğunlukla kullanım alanlarına göre çok sayıda deneyden geçirilir: dayanıklılık, geçirimlilik, boyaların, parçalama etkenlerine karşı dayanıklılığı. Bu deneyler için kabul edilen standart atmosfer koşulu, 20°C'lık sıcaklık ve % 65'lik bağıl nemdir.

DENEYCİ sıf. ve a. Fels. Deneycilik yanlısı kimse.

◆ sıf. Özellikle sanat alanında yeni arayışlara, denemelere açık olan kimse, onun tutumu için kullanılır: *Deneyci bir yazar. Deneyci bir anlayışla sahneye konan yapıt. Deneyci bir yorum.*

DENEYCİELEŞTİRİCİLİK a. Bilginin nasıl oluştuğunu inceleyen ve XIX. yy. sonuyla XX. yy. başında ortaya çıkan felsefe ve bilim kuramı. (Eşanl. AMPİRİOKRİTİSİZM.)

—ANSİKL. Deneycieleştiricilik, bir düşünce okulundan çok, yöntembilimsel bir tutum olarak görülebilir. Gerçekten de, deneycieleştiriciliğin başlıca iki temsilcisi, yani E. Mach ve R. Avenarius, ya "tekbenci" (Lenin, *Materyalizm ve ampiriokritisizm* [Materializm i empiriokriticism], 1, 6) ya da "dogmatik deneyci" (Cassirer, *Philosophie der symbolischen Formen* [Simgesel biçimler felsefesi], 3) olarak tanımlanmışlardır. Bu tanımlara rağmen, deneycieleştiriciliğin kuramsal kökenlerinin, Berkeley ve Hume'a dayandığı da bir gerçektir. Bu felsefe, eleştiriciliğe bağlandığı ölçüde, insan bilgisinin çeşitli biçimlerini irdeler. Çağdaş bilimlerin ve özellikle fiziğin gelişmesiyle, madde/ruh ayrımına ilişkin yeni sorular ortaya çıkmış ve geleneksel idealizm/maddecilik çatışmasının verileri temelden sarsılmıştı. Fiziksel görüngülerle zihinsel görüngüler arasındaki ayrımın, bu görüngülerin doğasına değil, gözlem ve deneylememizin yapıldığı bağlama ilişkin olduğunu öne sürerek deneycieleştiricilik, bu ruh/madde ayrımını yadsır. Demek ki, bilime düşen, metafiziğin kapsamına giren varlıkbilimsel sorunlarla değil, yöntembilim sorunlarıyla, deneyimsel süreçlerle ilgilenmektir. Yalnızca algıları, duyumları (Mach) ya da zihinsel izdüşümleri (Avenarius) bilebiliriz. Bu, duyumu, yalnızca öznel bir tasarım durumuna getirmektir; ne var ki duyumun, bilişsel etkinliğin ve özellikle bilimsel etkinliğin denetlenmesinin dışında bir anlamı yoktur.

Ernst Mach, şöyle yazıyordu: "Bir sözümona değişmez gerçekliğin karşıtı olduklarını ileri sürmek için, belli bir insanın, farklı koşul ve durumlardaki farklı algılarını ve çeşitli insanların, çeşitli durumlardaki farklı algılarını dışgörünüşler olarak ele alan naif öznelcilik, günümüzde kabul edilemez. Bizim üzerinde durduğumuz ancak, bir algının bütün koşullarını bilmektir; bunun dışında, bizim için, hiçbir şeyin ne pratik, ne de kuramsal önemi var" (*Bilgi ve hata* [Erkenntnis und Irrtum]).

Deneycieleştiriciliğin çağdaş bilim ve bilimkuram üzerindeki etkisini anlayabilmek için, duyumun araştırmaların sınırı olduğunu ve bu sınır ötesinde, doğrulanma diye bir şeyin sözkonusu olamayacağını kabul etmek gerekir. Her bilimsel önerme, bir duyumlar karmaşasına dayanır. Bundan ötürü, bilimsel önermelerin bilimkuramsal statüsü sorunu, bir ruh/madde karşıtlığı çerçevesi içinde öne sürülemeyecek bir sorun durumuna girmiştir.

DENEYCİLİK a. **1.** Şeyler konusundaki bilgimizin deneyden geldiğini savunan felsefe kuramı. (Bk. *ansikl.* böl. Fels.) **—2.** Özellikle koşulları ve durumları göz önüne alarak ve kesin ilkelere bağlı olmayarak davranma; pragmacılık.

—Mant. ve Fels. *Mantıksal deneycilik,* XX. yy. anglosakson felsefe okulu. Anlam sorunu üzerinde önemle durması ve bu sorunu, dilin mantıksal bir çözümlemesiyle çözeceğini öne sürmesiyle, klasik deneycilikten ayrılır. (Kimi zaman, aynı anlamda, MANTIKSAL OLGUCULUK da kullanılır.) [Bk. *ansikl.* böl. Fels.]

—Tıp tar. Yalnızca deneye ve verilere dayanan ve önsel sistemleri dışlayan yöntem. (Bk. *ansikl.* böl. Tıp tar.)

—ANSİKL. Fels. Belli bir uygulamanın temeli olarak deneyciliği seçmek, deneyciliğin hiçbir kurama başvurulmadan kullanılabileceği anlamına gelir. Bu yüzden deneycilik, yöntemsiz ve yalnızca deneye göre yürütülen bir eyleme dayandırıldığı sürece, sık sık suçlanmıştır. Deneycilik, bu durumda, filozof Sextus Empiricus'un "yöntemcilik" adlı hekimlik okulunu göz önünde tutarak bu terime yüklediği anlamı edinir. Bu okula göre, hastalığın nedeni önemli değildir; önemli olan, yalnızca patolojik görüngülerdir ve alınması gereken ilacı da bu görüngüler belirler. Deneycilik, Sextus Empiricus için aşağılayıcı bir anlam taşımıyordu. Ama bilimdeki ilerlemeler, deneyciliğin gözden düşmesine yol açtı. Nitekim Claude Bernard, deneyciliği, akla dayanmayan kaba deneyle bir tutu: "Deneycilik, bir tür bilinçsiz deney, alışkanlık ve hatta nesnelerin sınanmasıyla edinilmiş bir içgüdüdür" (*Principes de médecine expérimentale,* 4 [1865]).

Bununla birlikte, deneyciliğin, daha açık ve kesin bir anlamı vardır. Bir felsefe sistemi ya da belirli bir okul olmasa da deneycilik, bilgimizin önsel olarak verilmediğini ve deney yoluyla edinildiğini öne süren bir görüş olarak tanımlanabilir. Locke'un, deneye gönderim yaparak geliştirdiği karşıtlık, yani edinilmişle doğuştan varolan arasındaki karşıtlık, işte bu görüştür. Doğuştan fikirlerin varolduğu tezini yadsıyan Locke, fikirlerin kökeni sorununu ortaya atar ve şöyle der: "Diyelim ki, boş bir kâğıttaki gibi zihinde de hiçbir yazı, hiçbir fikir olmasın. Peki zihin, bunları daha sonra nasıl ediniyor? İnsan imgeleminin [...] sonsuz bir çeşitlilikle renklendirdiği [...] bu içerik, zihne nereden geliyor? Tek bir sözcükle yanıtlıyorum: deneyden" (*An essay concerning Human Understanding* [İnsan anlığı üzerine bir deneme], 2, 1, 2). Böylece deney, bilgikuramının ana öğesi olur; ama bunun, salt bir duyumculuk olduğu söylenemez. Locke ve daha sonra Hume, bilgiye yol gösteren ilkeleri araştırırken, kendilerini, duyumla sınırlandırmazlar; deneyimize sunulmuş öteki öğeler olarak, eğilimi ve izlenimi de, duyumun yanı sıra göz önüne alırlar. Hume'a göre, her zaman deneye bağlı olan, ama bir terimden ötekine geçmemizi sağlayan nedensellik kavramı, izlenim aracılığıyla ortaya çıkar: "Ve deneylerimizi sonuna kadar izleyip bütün öteki etkileri en yalın ve en az sayıda nedenle açıklayarak, bütün ilkelerimizi olabildiğince evrensel kılmak zorunda olsak bile, deneyin ötesine geçmemiz gerektiği apaçıktır" (*İnsan zihni üzerine bir araştırma* [Treatise concerning Human Understanding]).

Bu nedensel bağlantı, Hume'dan sonra, J. S. Mill'de çağrışımcılık biçimini aldı. Bu kurama göre, deneyin bize sunduğu olgu çiftleri zihnimizde kendiliğinden diyebileceğimiz fikir çağrışımları uyandırır. Verilmiş bir ilk terimin yinelenmesi, bizi ikinci terime götürür: suyu ateşe koyarım, kaynayacağını bilirim. Suyun kaynayacağını bilmek, doğrudan doğruya Hume'dan ve onun, verilmiş olanın ötesine geçme; verilmiş (verilebilir) olana ekleme yap-

ma biçimindeki nedensellik kuramından esinlenen çağrışım bağıntısına bir örnektir. Böylece, deneycilik, çağrışımcılık ("fikirlerin çağrışımı" sözü ilk kez, Locke tarafından *An Essay concerning Human Understanding*'de kullanılmıştır) ya da W. James'in deyimiyle köktenci deneycilik diye adlandırılan bilgikuramında, olacağı bilmenin ve çıkarımın yerlerini alırlar. W. James, pragmacı doğruluk kuramıyla yeni bir deneycilik çeşidi ortaya atmıştır. Bu kurama göre, doğru düşünce, doğrulanmış düşüncedir ve doğruluğun kuralı da deneydir.

• *Mantıksal deneycilik.* Carnap'ın adı ile birlikte anılan mantıksal deneycilik, metafiziğin sınırlarını çizme kaygısından esinlenmiştir ve üstlendiği görev, deney verilerinden yola çıkarak, doğa bilimlerinin adım adım ilerleyerek nasıl geçerli kılınabileceğini göstermektir. Doğa bilimlerinin önermeleri, deneye doğrudan gönderimi olan önermelere dayanılarak mantıksal olarak çıkarsanabilecek önermelerdir. Mantıksal deneyciliğin en tanınmış tezlerinden biri de, bilimin birliği tezidir. Bu birlik sayesinde, bütün olgusal bilimleri bir ortak terimler bütünü üzerinde yeniden kurmak olanaklıdır.

—Tıp tar. Eski deneyciler, Koslu Philinos, İskenderiyeli Serapion ve ardılları sanatlarını uygularken, olasılığa, benzerliğe ve doğanın gözlenmesine dayanıyorlardı. Galenos ortaya çıkınca deneycilik yok oldu, ama deneyciliğin ilkeleri pozitif bilginin başlıca temelleri olarak kaldı. Ancak gözlem ve olguların karşılaştırılması sayesinde tıp bilimi metafizikten yavaş yavaş uzaklaştı. Bununla birlikte, ne kadar sıkı olursa olsun, yalnızca gözlem gerçek bilimsel bilgiye ulaşmayı sağlayamaz. Claude Bernard'ın öncülük ettiği deneysel yöntemler ve temel bilimlerin (biyokimya, fizik, biyoloji, genetik, vb.) gelişmesi sayesinde çağdaş tıp teşhis ve tedavi olanaklarını önemli ölçüde artırabildi.

DENEYİM a. (*denemek*'ten *dene-y-im*). Bir şeyi yapmakla, yaşamakla kazanılan bilgilerin tümü; tecrübe, deney: *Bu işlerde inanılmaz bir deneyimi var. Onun deneyimine güvenebilirsiniz. Deneyimlerim bunun böyle olmadığını gösteriyor.*

—Psikan. *Doyum deneyimi*, Freud'a göre, bir ilk libido nesnesinin (her şeyden önce anne) yerine konan nesneler aracılığıyla, daha sonraki haz arama girişimlerine yol açan ilk aşama.

DENEYİMLİ sıf. Deneyimi çok olan kimse için kullanılır; tecrübeli, görmüş geçirmiş: *Deneyimli bir şoför.*

DENEYİMSİZ sıf. Deneyimi olmayan, tecrübesiz.

DENEYLEME a. Deneylemek eylemi, deney yapma.

—Bilkur. Bir varsayımı doğrulamak için, deneyin sistemli olarak kullanılması. ||Gözlemlenebilmeleri amacıyla, görüngülerin üretilmesi ya da değişikliğe uğratılması.

DENEYLEMEK g. f. Deney yapmak.

DENEYSEL sıf. Deney üzerine kurulmuş olan, bilimsel deney olarak kullanılabilir olan: *Deneysel psikoloji. Deneysel yöntem.* (Eşanl. AMPİRİK.)

—Fels. Kant'ta, duyusal sezgi için kullanılır. (Kant şöyle yazar: "Duyum aracılığıyla nesneye yönelen sezgiye, *deneysel* denir" (*Kritik der reinen Vernunft* [Salt aklın eleştirisi] 1, 1).

—Fiz. ve Kim. *Deneysel formül*, genellikle sınırlı bir bölgede geçerli olan ve hiçbir kuramı göz önüne almadan deney sonucu elde edilen formül. (Eşanl. AMPİRİK FORMÜL.)

—Müz. *Deneysel müzik*, yaklaşık 1950'den bu yana, geleneksel çalgılar kullanılsın ya da kullanılmasın, somut, elektronik ve elektroakustik müziklere, daha da genelleştirilerek "öncü" denilen müziklere verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Psik. ve Ruhbil. *Deneysel nevroz*, çatışma durumuna sokulmuş laboratuvar hayvanlarında gözlemlenen durum. (Belirli bir süre devam eden bu durumda, nevrozlu insanlarda gözlemlenebilenlere benzer davranışlar görülür.)

—Ruhbil. *Deneysel grup*, deneysel bir araştırmada, deneycinin bir bağımsız değişkenle bağımlı ölçüm arasındaki nedensel bağıntıyı doğrulamak için gerekli gördüğü işlemlerin ve etkilemelerin uygulandığı bireyler grubu. (Deneyci, bir farklılık testiyle, bu dönüşümün, kendiliğinden bir evrim değil, ama deneysel etkilemelerin sonucu olduğunu ortaya koyar. Deneysel gruptan elde edilen sonuçları, denetim grubunun sonuçlarıyla karşılaştıran deneyci, etkileme olmasa dönüşümün de gerçekleştirilemeyeceğini gösterir. ||*Deneysel ruhbilim*, araştırma alanında kullanılan deneysel yöntem; ruhbilimde, deneysel yöntemle elde edilen bilgilerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Müz. *Deneysel müzik.* Çıkış noktaları ve gelişimleri farklı olmakla birlikte, Pierre Schaeffer, Pierre Henry, John Cage, Karlheinz Stockhausen ve Mauricio Kagel gibi bestecilerin müziklerini belirtmek için bu deyim kullanıldı. Genişlemiş bir somut müzik (yani partisyon üzerinde ya da soyut olarak gelişmiş sistemlerden değil de, evrendeki tüm seslere yönelmiş bir merakla somut dinlemeden yola çıkıp yeni bir müzik yapma ve dinleme yöntemi) anlayışı da böyle nitelendi. Abraham Moles, *Musiques expérimentales* (1960) adlı yapıtında, "deneysel müzik" deyimini hemen hemen "elektroakustik müzik"in eşanlamlısı olarak kullandı. Günümüzde artık pek rastlanmayan bu deyimin, 1970'lerde Fransa'da kurulmuş başlıca iki elektroakustik müzik grubunun adında varlığını sürdürmesi ilginçtir: *Bourges deneysel müzik grubu* ve *Marsilya deneysel müzik grubu.*

Kimi müzik adamlarına göre, çeşitli "deneysel" müziklerin bir listesini hazırlamak için, günümüzdeki tüm araştırmaların dökümünü yapmak gerekir. Bu yüzden, "deneysel müzik" genel adı, çeşitli çağdaş akımları net ve ayırtedici adlar altında toplamada karşılaşılan güçlükleri de dile getirir.

—Ruhbil. *Deneysel ruhbilim.* Bu deyim, dar anlamda, laboratuvarda, elden geldiğince sistemleştirilmiş koşullarda gerçekleştirilen ruhbilim araştırmasını belirtir ve genellikle, standartlaştırılmış deney planlarına ve elde edilmiş verilerin istatistik açıdan değerlendirilmesine dayanır. Başlangıçta, genel ruhbilim, yani bütün bireyler için ya da en azından, geniş birey kategorileri (hayvanlar, insanlar, vb.) için geçerli genel yasaları ya da genel süreçleri saptamaya yönelen ruhbilim bu doğrultuda gelişti. İlk olarak yoğun biçimde algı, öğrenme, bellek gibi alanlar incelendi; öbür alanlar daha sonra incelendi.

Deneysel yöntem ve buna dayanan kuramlar aracılığıyla ortaya konan bilgiler topluluğuna da, böylece, "deneysel ruhbilim" demek âdet oldu. Bu bilgiler topluluğunun büyük bir bölümü, büyük ruhsal işlevleri inceleyen genel ruhbilimle, tarihsel nedenlerden ötürü, birçok kesimde örtüşüyordu. Ama deneysel yöntemin, genel ruhbilimden farklı alanlarda kendini gittikçe daha fazla kabul ettirdiği, şu son on yıllarda açıkça görülüyor. Ortak özelliklerden çok, bireylerarası ayrılıklar üzerinde duran farklar ruhbilimi ve ayrıca, çocuk ruhbilimi, gelişme ruhbilimi, toplumsal ruhbilimin birçok alanları ve bir ölçüde patolojik ruhbilim, vb., bunun örnekleridir. Öte yandan, yöntembilimsel ilerlemeler, laboratuvarda yapılan çalışmaları tamamlayan ve "dışarda" gerçekleştirilen deneysel ruhbilimin gerçek bir gelişme göstermesini olanaklı kıldı. Bu yeni çalışmalar, iş ruhbilimi ya da ruhbilimsel ergonomi, toplumsal ruhbilim, eğitim ruhbilimi gibi alanları kapsıyordu. Ama aynı çalışmalar günümüzde yeni alanlara da el atmış bulunuyor.

Deneysel tıbbın incelemesine giriş (*İntroduction à l'étude de la médecine expérimentale)*, Claude Bernard'ın yapıtı (1865). Claude Bernard, biyolojiyi gerçek bir bilim olarak kabul ettirebilmek amacıyla bu daldaki deneysel araştırmanın kurallarını belirlemeye çalışır. Biyolojideki gözlem ve deneyciliği, sonra bu veriler üzerinde zihnin çalışmasını, bilginin yöntemli kuşkusunu ve gerekircilik inancını inceler. Bernard özellikle, araştırmanın temeli olarak gördüğü varsayımın önemi üzerinde durur.

DENEYSELCİLİK a. Deney üzerine kurulan bilimsel sistem.

DENEYÜSTÜ sıf. ve a. Fels. → TRANSSENDENTAL.

DENEYÜSTÜCÜLÜK a. Fels. → AŞKINCILIK.

DENG → DANG.

DENGA a. Nümism. XIV. yy.'ın son çeyreğinde basılmaya başlanan, 0,93 g ağırlığında, 1/200 ruble karşılığında gümüş rus sikkesi. 1535'teki reformdan sonra bir denga 1/2 kopek'e eşitti. Büyük Petro'nun yenileşme hareketinden 1828'lere dek on gümüş denga beş kopek, üç bakır denga 1 para değerindeydi. 1849'larda 1/2 kopeklik sikkelere denezka deniliyordu. Denganın çoğulu olan dengi, Rusya'da XVI. yy. ortalarından başlayarak genel anlamda para yerine kullanıldı ve yalnızca bir terim olarak kaldı.

DENGAKU, *kırsal müzik* anlamına gelen ve eski bir japon dansını belirten jap. sözc. (Pirinç tarlalarında oynanan dengakularda, VIII. yy.'dan XII. yy.'a kadar, mitolojik sahneler gösteriliyordu; daha sonraları bu dansta tarihsel olayların işlenmesi, nonun kökeni olduğu sanılan, tiyatroya daha yakın bir biçimin doğmasına neden oldu.

DENGE a. **1.** Birbirine karşıt iki gücün, iki ağırlığın eşitliğiyle elde edilen yerleşik konum, durma hali; muvazene: *Bir teraziyi, terazinin kefelerini denge durumuna getirmek.* **—2.** Düşmeden duran bir insanın durumu: *Dengesini korumakta güçlük çeken bir sarhoş* (Bk. *ansikl.* böl. Fizyol.) **—3.** Karşıt öğeler, çatışan güçler arasındaki uyumu, durgunluğu oluşturan doğru orantı: *Siyasal denge dönemi. Yürütme, yasama ve yargı güçlerinin dengesi. Üretim ve tüketim arasındaki denge. Ortadoğu'da yeni denge arayışları.* **—4.** Bir kimsenin ruhsal eğilimleri, yaşama temposu ya da etkinlik alanları arasında onun normal bir tutum sürdürmesini sağlayan uyum; akıl sağlığı: *Bu güç koşullarda bile dengesini korudu. Bu olay onun dengesini bozdu. Dengesini kaybetmişti, ne yaptığını bilmiyordu.* **—5.** Bir bütünün parçalarının uyumlu dağılımı: *Beslenme dengesi.*

—Anat. *Denge dörtgeni*, dört ayaklılarda, yere basan dört ayağın oluşturduğu dörtgen. (Önü arkasına göre daha geniş olan uzun bir dörtgendir.)

—Binc. Binicinin atın hareketlerine uyacak bir biçimde at üzerindeki duruşu. ||Her üç yürüyüşünde de vücut ağırlığı dört ayağı arasında eşit biçimde dağılan ve istendiğinde bir hareketten ötekine kolayca geçebilen bir atın niteliği. Biniciliğin ve at terbiyesinin temeli dengeye dayanır.

—Bisikç. *Denge tekerleği*, bir çocuk bisikletinde arka tekerleğin her iki yanına takılan üç tekerleklerden her biri.

—Çekird. fiz. Aynı radyoaktif ailede yer alan ve etkinlik oranları zaman içinde değişmeyen iki radyoelementin hali.

—Çevrebil. *Doğal denge*, iklim, toprak ve canlıların etkileri çok kararlı ve birbirini sınırlayıcı olduğundan uzun süre önemli bir değişiklik geçirmeden kalan bir ekosistemin durumu. (Doğal dengelerin çoğu, hatta en eski olanları bile çok naziktir; insanların müdahalesi onları birdenbire ve

bir daha düzelmemek üzere bozabilir.)

—Denizbil. *Denge kablosu*, dalan bir batiskafın teknesi altında asılı bırakılan madensel kablo. (Denge kablosunun görevi, aygıtı dibe yakın yerde dengede tutmaktır.)

—Denizc. *Denge deneyi*, bir geminin denge momentini hesaplamak amacıyla, ağırlıkların yerlerini uygun biçimde değiştirerek, gemiyi yana yatırmak ve yapay yalpalar oluşturmak için yapılan manevraların tümü. (Eşanl. DENGE DENEMESİ.) ||*Denge eğrisi*, bir geminin olası bütün yana yatma türlerindeki denge merkezlerinin yeri. ||*Denge merkezi*, gemilerin denge kuramında önemli bir rol oynayan ideal nokta. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Denge tahtası*, kimi teknelerin dengesini sağlamak için dış bölümüne bağlanan ağaç parçaların tümü. (Okyanuslarda kullanılan piraguaların çoğunda denge tahtası bulunur.) [Eşanl. DENGE USKUNDURASI.] ||*Denge yüksekliği* ya da *uzaklığı*, dik konumdaki bir gemide, denge merkezinin, ağırlık merkezinden yüksekliği. ||*Kararsız denge*, denge merkezi ile ağırlık merkezi çakışan bir geminin durumu.

—Dilbil. Dillerin gelişiminde ortaya çıkan çelişik etkenler arasında (bir yandan iletişim gereksinimi, öte yandan eklemlemede ve zihinde beliren eylemsizlik) sürekli biçimde uyum sağlama çabası. ||*Ünlü dengesi*, kuzey dillerinde, sonda bulunan vurgusuz ünlünün kök hecenin niceliğiyle koşullanması durumu (*a, i, u* kısa bir kök heceden sonra oldukları gibi kalır, uzun bir kök heceden sonra da *oe* (açık *ö*), *e, o* biçiminde yumuşar).

—Fizs. kim. Bileşimi değişmeyen cisimler sisteminin hali. (Denge, kimyasal bir tepkimenin yokluğundan ya da aynı hızla gelişen tersinir iki tepkimenin varlığından ileri gelebilir. Bu ikinci haldeki dengeye, *dinamik* ya da *devinimli* denge denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Fizs. mekan. *Mekanik denge*, ayırtedici özelliklerini belirleyen bütün parametreleri, zaman içinde değişmeyen bir sistemin hali. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Güz. sant. Bir mimarlık ya da resim düzenlemesinde kütlelerin, boşluk ve doluluklarin uyumlu dağılımı.

—İkt. Bir planın uygulanması için gerekli kaynakları ve bunların kullanım yerlerini gösteren ve böylelikle planın bütünlüğünün korunmasını sağlayan çift girişli tablo. (Bu belge, planlı ekonomilerde planlamanın temelini oluşturur.) ||*Denge kuramı*, özellikle XIX. yy. sonu iktisatçıları tarafından geliştirilen, ekonominin işleyişini denge ile optimum arasındaki uyumla açıklayan kuram. (Bu kuram, tam ve mükemmel rekabeti varsayar.) ||*Dış ticaret dengesi*, iki ülke arasındaki mal dışsatımı ve dışalımı arasındaki fark. (Dış ticaret dengesi, ödemeler dengesinin öğelerinden biridir.) ||*Geçerli işlemler dengesi*, bir ülkenin dış parasal işlemlerinin bütünü ("görünmeyen" denilen dışsatım ve dışalım içinde olmak üzere). ||*İktisadi denge*, bir ya da bir grup ülkede görülen ve belirgin özelliği emtia, sermaye ve emek piyasalarında arz ve talep miktarları arasında eşitlik ile istikrara dönüş yönünde bir eğilimi ve bazı yazarlara göre, çeşitli piyasaların birbirlerine karşılıklı bağımlılığını gösteren durum. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Ödemeler dengesi*, bir ülke ile dünyanın diğer ülkeleri arasında oluşan gelir ve gider işlemlerinin akımını özetleyen ve genellikle yılda bir kez düzenlenen hesap belgesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Jeomorfol. *Denge yamacı*, döküntü, sualtı deltası cephesi, kumulun rüzgâr altındaki yamacı gibi kırıntılı kaba gereçlerin birikimiyle oluşan sınır eğimi.

—Koregr. Dansçının vücudunun, bir hareketi kesin biçimde başlatmayı ve bitirmeyi sağlayan duruş kararlılığı. (APLOMB da denir.) ||Vücudu sağlam bir pozisyonda (pointe ya da demi-pointe'te, tek ya da iki ayak üzerinde) tutma. ||Bu durumu sürdürmeye yatkınlık. ||Bazı toplu sahnelerdeki akrobatik poz (genellikle, baş yerde, vücut baş ve ellerin desteğiyle amuda kalkmış durumda).

—Pedol. Bir ortamın çeşitli etkenleri (iklim, bitki örtüsü, canlı varlıklar ve topografya gibi yerel fiziksel etkenler) ile mineral ortam arasındaki karmaşık etkileşimin sonucu. (Bu etkileşim doğal toprağın oluşumuna yol açar.)

—Sirk. Kararsız bir durumda bulunan bedeni hareketsiz tutmaya ya da kolayca devrilebilecek gibi görünen nesneleri dengede tutmaya dayanan gösteri. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Spor. *Denge aleti* ya da *denge*, 5 m uzunluğunda, 10 cm genişliğinde, yerden 1,20 m yükseklikteki bir kirişten oluşan ve kadın jimnastikçilerin üzerinde hareketli ve durağan denge hareketlerini yaptığı jimnastik aleti.

—Şarapç. Şarabın asitliğe bağlı niteliği.

—Tar. *Avrupa dengesi*, bir avrupa devletinin öteki avrupa devletleri üzerinde üstünlük kurmasını önlemeye yönelik sistem. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tarım. *Gübre dengesi*, azot (N), fosfor (P) ve potasyum (K) gübre birim sayıları arasındaki oran. Bu sıralama yapılırken sayılar yukarıdaki sırayla yazılır ve genellikle azot miktarı temel birim alınır. (Örneğin 10 azot gübresi birimi, 15 fosfor gübresi birimi ve 25 potasyum gübresi birimi içeren NPK 10-15-25 gübresinin dengesi 1-1,5-2,5 olur.)

—Teknol. *Denge ağırlığı*, KARŞI* AĞIRLIK'ın eşanlamlısı.

—Topruhbil. *Denge kuramı*, 1946'da Fritz Heider'in ortaya attığı kuram; bireylerin, duyguları, tutumları ve yönelimleri arasında bir iç uyum oluşturma eğiliminde oldukları ilkesine dayanır. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Denizc. Yüzen bir gemi iki kuvvetin etkisi altındadır: geminin *ağırlık merkezi*'ne etkiyen ağırlığı; *yüzme merkezi*'ne etkiyen hidrostatik itme kuvvetlerinin bileşkesi. Gemi dengede olduğunda ağırlık merkezi G ile yüzme merkezi A aynı düşey doğrultuda yer alır. Gemi yana yattığında yüzme merkezi B'ye gelir ve B noktasındaki düşey AG doğrusunu, "denge merkezi" denilen M noktasında keser; bu adlandırma Bouguer'ye aittir. Denge merkezi ağırlık merkezinin üstünde ya da altında olmasına göre denge kararlı ya da kararsızdır.

—Fizs. kim. Göz önüne alınan maddelerin kütleleri ne olursa olsun, bileşenleri tek bir evrede yer alıyorsa, böyle bir dengeye *homojen* denge denir. Homojen dengelerin çoğu, gaz evrelerinde görülür. Sıvı evrede bileşenlerin her oranda eksiksiz karışması gerekir. Katı evrede çok ender görülen homojen dengelerle, ancak katı çözeltilerde karşılaşılır.

Bileşenler birbirine karışmaz ya da farklı fiziksel haller gösterirse böyle bir dengeye *heterojen* denge denir.

İki A ve B bileşeni bölümsel tepkimeye girerek C ve D'yi verirse tepkime dengesi şu şekilde yazılır:

$$A + B \rightleftharpoons C + D.$$

Dengenin oluşmasını sağlayan tersinir iki tepkimenin hızları, bileşenlerin molar derişimleriyle orantılıdır, yani

$$v = k[A][B] \text{ ve } v' = k'[C][D]$$

bağıntıları sağlanır. Denge, tepkime hızlarının $v = v'$ eşitliği ile ifade edilir, yani

$$k[A][B] = k'[C][D]$$

$$\text{ya da } K = \frac{k}{k'} = \frac{[C][D]}{[A][B]}$$

elde edilir. K, burada denge değişmezini gösterir. Daha genel olarak 1'e eşit olmayan stokiyometrik katsayıların yer aldığı

$$aA + bB \rightleftharpoons cC + dD$$

dengesinde, denge değişmezi şöyledir:

$$K = \frac{[C]^c\,[D]^d}{[A]^a\,[B]^b}$$

Bu bağıntı kütle etkisi* yasasının bir ifadesidir; bu ifade, ideal gazlar sistemi için bileşenlerin bölümsel basınçlarının fonksiyonu biçiminde gösterilir:

$$K = \frac{p_C^c \cdot p_D^d}{p_A^a \cdot p_B^b}.$$

Bir denge, basınç, sıcaklık ya da karışımın bileşimi değiştirilerek bozulabilir. Termodinamik hesaplarla önceden kestirilebilen bozulmanın yönü, kimyasal dengelerin iki temel yasasıyla ancak niteliksel olarak tanımlanmıştır:

— değişmez sıcaklıkta basınç artışı, mol sayısını azaltan tepkime yönünde bir evrime yol açar (Le Chatelier yasası);

— denge durumundan başlayarak, değişmez basınçta gerçekleştirilen bir sıcaklık artışı, dengenin ısıalıcı bir tepkime yönünde bozulmasına neden olur (Van't Hoff yasası).

Deneysel kökenli bu iki yasadan yola çıkarak kimyasal bir dengenin niceliksel her yorumunda, sistemin iç enerjisinin entalpisinin ve entropisinin değişmelerini açıklayan termodinamik hesaplara başvurulur.

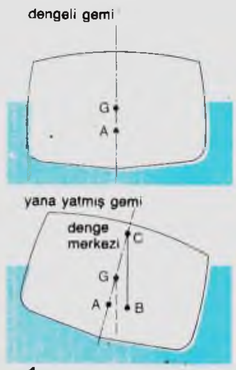
—Fizs. mekan. *Statik denge*. İlk hız verilmemiş bir sistem, kendine uygulanan kuvvetlerin toplamı ve bu kuvvetlerin herhangi bir noktaya göre bileşke momenti sıfırsa, statik denge halindedir. Bu koşullar ancak biçim değiştirmeyen bir katı cisim için geçerlidir.

Bir sistemi, sonsuz küçük bir dış etki uygulayarak denge konumundan ayırdıktan sonra kendi halinde bırakırsak, şu sonuçlar doğabilir: *kararlı* denen ilk denge konumuna döner; ilk denge konumu kararsız olursa başka bir denge haline girer; ilk konum *bozulmaz* denge ise bırakılan halde kalır; küçük dış etkiler karşısında kararlı ve büyük dış etkiler karşısında kararsız bir sistemin dengesi *yarıkararlı*'dır.

Enerji açısından göz önüne alındığında, denge, sistemin toplam potansiyel enerjisinin bir ekstremumunu karşılar: denge mutlak minimum için kararlı, göreli minimum için yarıkararlı ve bir maksimum için kararsızdır.

Engebeli bir yüzeye konan bir bilye örnek alınırsa, bu bilye bir kabartının tepesinde kararsız denge, bir çukurun dibinde kararlı denge ve bir eğim üzerindeki bir oyukta ise yarıkararlı denge hallerini gösterir.

• *Yüzen cisimlerin dengesi*. Bir sıvıya daldırılan bir cisim, karşıt yönlü iki düşey kuvvetin etkisinde kalır: kendi ağırlığı ve yer değiştiren sıvının ağırlığına eşit itme (→ ARKHİMEDES *ilkesi*.) Dengenin kurulması için bu kuvvetlerin eşit, karşıt yönlü olması ve cismin ağırlık merkezi ile yer değişti-

A, B: yüzme merkezleri
G: ağırlık merkezi

denge merkezi

Steve Powell-Vendystadt

denge ağacında denge hareketi

ren sıvının "itme merkezi"nin aynı düşey doğrultu üzerinde yer alması gerekir. Gemiler için, itme merkezine "yüzme merkezi" ya da "sephiye merkezi" denir: ağırlık merkezi, yüzme merkezi ve denge merkezinin göreli konumlarına göre, cismin dengesi kararlı, bozulmaz ya da kararsızdır. (→ KARARLILIK.)

—Fizyol. Yer değiştirebilen tüm hayvanlar konumlarını yer çekimine göre ayarlamak zorundadırlar ve bunun için çeşitli duyu organlarına sahiptirler. Denizanalarında ve yumuşakçalarda bulunan denge organları (statosist), omurgalılarda içkulaktaki kırbacık ve kesecik dalızlarında bulunan alıcıların karşılığıdır. Kabuklularda denge organları daha karmaşıktır, bu hayvanların dönme hareketlerini de denetler ve omurgalılarda yarım daire kanallarının sağladığına benzer gözle izleme reflesleri sağlar. Dengeleme işleminde birçok *mekanik alıcılar* da işe karışır: suyun dibinde yaşayan hayvanlarda dokunsal alıcılar maddi nesnelerle teması sağlar; böcekler ve zehirçengelliler gibi yeryüzünde yaşayan hayvanlarda hareket organlarındaki *öz alıcılar* vücudun konumunu belirler; öte yandan, kelebeklerin duyargaları ya da sineklerin dengelikleri gibi daha karmaşık organlar uçuş sırasında kullanılır. Suda yaşayan böcekler karınlarının altında hava kabarcıkları taşır ve bunların üzerindeki dokunma alıcıları sayesinde su içindeki durumlarını öğrenirler. Omurgalılarda olduğu gibi gözler de dengede önemli rol oynar: örneğin *artemia* gibi küçük kabuklu hayvanlar altlarından aydınlatarak ters yüzdürülebilir. Bulunulan ortamda bu yolla elde edilen bilgiler sinir merkezleri tarafından incelenir ve değerlendirilir, böylece dengeleme reflekslerinin doğması sağlanır, bu da düzgün bir hareket ya da tersine istemsiz yer değiştirmeye karşı direnç doğurduğu gibi yer çekimi alanı içinde düzgün bir yönelme de sağlar.

Dikey boy atan kara bitkilerinde, yere doğru eğilmeyi önleyen yukarı doğru yönelme jeotropizm* tepkisiyle sağlanır.

—İkt. *İktisadi denge.* Her şeyden önce, denge fikri, iki büyüklük arasındaki matematik eşdeğerlilik fikrine indirgenebilir: böylece, arz ve talebin, istihdamın dış ticaret bilançosunun "dengesini saptamak" olanaklıdır. Bu tip denge, zaman kavramına çözümlemede yer verilmediği ve parasal akımlar bir yana bırakılarak gerçek akımlar (miktarlar) göz önünde tutulduğu ölçüde, "statik" denge adını alır. Bu durumda, denge, karşıt kuvvet ve eğilimlerin birbirlerini karşılıklı olarak ortadan kaldırmasıdır. Bu suretle, sistemde bir kararlılık ortaya çıkar ve bu kararlılığın gerçekleşmesi, azami tatmini sağlar: denge, önceden var olan doğal düzenin simgesidir. Denge hakkındaki bu görüş, klasik düşüncenin temel özelliklerinden birini oluşturur ve J.-B. Say'in ünlü "sürüm alanları" yasasında ifadesini bulur. Buna göre, denge, ekonominin gerçek ve normal durumudur.

Klasik okul, daha sonra, genel nitelikte bir kuram ortaya koydu. Bu kurama göre, serbest rekabet kurallarına uyulduğu sürece, iktisadi denge kendiliğinden korunmuş olur. Bu denge anlayışı, etki ve güçlerin birbirlerine karşılıklı bağımlılığına dayanıyordu, fiyatlar ve mal ve hizmet miktarları ile ilgiliydi, bu yüzden de, dengenin asıl itici gücü, azami tatmini elde etme çabasıydı. Bozulma nedenlerine karşı kendi kendisini koruyan bu genel ve kararlı denge kavramının açıklanmasına Lozan okulu (Walras, Pareto) bütün başka okullardan daha çok yardımcı olmuştur. Bu okulun görüşüne göre, denge, gerçeği aydınlatma gücü olan, iktisadi hayatın bir bileşimini sunmayı olanaklı kılan bir çalışma varsayımından başka bir şey değildir. Denge, belli bazı koşullar altında, mübadele edilen miktarlarla fiyatların ilişkilerini gösteren bir denklemler sistemi olarak tanımlanır. Her değişken, bütün öteki değişkenlerin fonksiyonudur ve bunlardan biri değişikliğe uğradığı durumda, bütün ötekiler de otomatik olarak değişir. Böylece, iktisat kuramı, sürekli olarak bir genel denge haline yönelen birbirine bağımlı pazarlardan oluşmuş bir bütünün incelenmesi biçiminde anlaşılmaya başladı.

Çağdaş iktisat kuramı, dengenin çözümlemesine, A. Marshall'ın çabasıyla zaman kavramını, Keynes'in çabasıyla da para akımlarının rolünü sokarak bu çözümlemeyi daha da zenginleştirdi ve somut gerçeğe yaklaştırdı. Böylece, statik denge anlayışından, dinamik denge anlayışına geçilmiş oldu. A. Marshall, genel denge ile durgunluk halini ve uzun süreli kısmi denge ile kısa süreli dengeyi birbirinden ayırdı. Kısa süreli denge üzerinde duran Keynes, çözümlemesinde beklentilere yer verdi ve fiyatları değil, fakat gelirleri esas alarak kuramını formülleştirdi. Böylece, gerçek hadler (miktar dengesi) açısından değil, para hadleri açısından ele aldığı dengenin temel koşulunu, toplam tasarruf ile toplam yatırım arasındaki eşitlikte buldu.

Bundan başka, bu artık kendiliğinden gerçekleşen bir denge değildi: ona erişmek için bir iktisat politikasına gerek vardı. Örneğin, Keynes okuluna göre, istihdam dengesine, ya da tam istihdama ulaşmayı olanaklı kılacak şey, devlet harcamalarıydı. Ayrıca, bugün göz önünde tutulan dengeler, artık Walras dengesi gibi statik nitelikte dengeler değil, fakat "uyumlu büyüme" (F. Perroux) dengeleridir. Bu büyümeyi belirleyen iktisadi modeller yazardan yazara değişir. J. R. Hicks, R. F. Harrod, E. D. Domar, özellikle dengeli büyüme konusunda kuramsal şemalar ortaya koydular. Bu modeller, büyüme döneminde denge sorununa ait verilerin yeniden ortaya çıktığını gösteriyordu: gerçekten de büyüme ancak hareketli bir denge korunursa sürebilir. Büyüme ve denge birbirlerine sıkı bir şekilde bağlıdır.

• *Ödemeler dengesi*, birçok kısmi dengelere ayrılır: dış ticaret dengesi, cari işlemler dengesi, temel denge, parasal olmayan işlemler dengesi (mal, hizmet ve sermayelerle ilgili özerk işlemleri içerir).

• *Resmi ödemeler dengesi*, ticari bankaların kısa vadeli işlemlerinin durumu dahil, özerk işlemler bakiyesinin nasıl kapanacağını anlatır. İşlemler bakiyesi fazlalık gösteriyorsa, bu fazlalığın nasıl kullanılacağını, bakiye bir açık gösteriyorsa bunun nasıl kapatılacağını belirler. Özerk işlemler sonucu olan bu işlemler, "sonuç veren işlemler" diye adlandırılırlar. (Bu muhasebe gereği dengeye karşılık, çoğu zaman "çizginin üstünde yazılı" özerk işlemlere dayanan bir ekonomik denge görülür. Bu durumda denge kesinlikle sağlanmış sayılmaz: ödeme dengesindeki fazlalık veya açık sözkonusudur. "Çizginin altında" ise fazlalığın nerede kullanılacağı, açığın nasıl kapatılacağı anlatılır.)

—Sirk. Dengeler birçok dala ayrılır: bir parmak, bir el, bir kol üzerinde, tepe tepeye, el ele sağlanan denge, plastik pozlar, serbest merdivende, yerde ya da birinin taşıdığı sırıkla sağlanan denge, insan piramitleri, merdiven iniş ve çıkışları, jimnastik aletlerinde (halkalar, trapez, asılı sırık ve merdiven) sağlanan denge, at, tekerlek, paten, top, silindir üzerinde denge.

—Tar. *Avrupa dengesi.* Bu görüşün kökeni olarak genellikle, başlıca italyan devletleri (Kilise devletleri, Venedik, Floransa, Milano) arasında 9 nisan 1454'te imzalanarak yarımada devletleri arasında bir denge kuran İtalyan birliği'nin gerçekleştirilmesinden (mayıs 1454) sonra yapılan Lodi barışı kabul edilir. Devletler arasında sürekli ilişkiler kurulmasını, düzenlenen bazı kurallara uyulmasını öngören bu antlaşma, uluslararası hukukun başlangıcını oluşturuyordu. Buna göre, bir devletin bir başka devletin işlerine müdahale hakkının meşru bir hak niteliğini alması için, denge bozukluğundan kaynaklanan bir tehlikenin var olması şarttı. Bu italyan görüşünün Avrupa'ya ilk yayılma belirtisi Kutsal Birlik (1495) oldu: İtalya savaşları sırasında Charles VIII'e karşı kurulan bu koalisyon, papayı, imparatoru, Milano ve İspanya'yı, Venedik'in etrafında topluyordu. XVI. yy.'da avrupa devletlerinin sık sık uyguladıkları denge ilkesi, bu devletleri koşullara göre bağlaşmalar kurup, koşullara göre bağlaşmalar bozmaya yöneltti. Sully gibi hâlâ Avrupa'ya sonsuz bir barış sağlayacak bir "hıristiyan cumhuriyet"inin düşünü kuranlar vardı, ama diplomatlar artık barışı, Bodin'in deyişiyle, "eşit güçte karşı ağırlık" olan dengeyi gerçekleştirerek kurmaya çalışıyorlardı.

Avrupa dengesi sırasıyla birçok devlet tarafından, özellikle avusturya sülalesine karşı savaşan Fransa tarafından ileri sürüldü. Böylece Karl V'e karşı François I, denge ilkesi adına, papa, Venedik, Floransa ve Milano ile Cognac birliği'ni imzalamayı başardı (1526). Otuz Yıl savaşı' nın sonunda Avrupa'da barış ve uyumu yeniden kuran Westfalen antlaşmaları (1648), bu denge siyasetinin benimsendiğini gösteriyordu. Ancak Louis XIV'ün hegemonya girişimi Avrupa'da çeşitli koalisyonların kurulmasına yol açtı. Utrecht ve Rastatt antlaşmaları (1713-1715), Avrupa' da devletler arasında hiçbirinin kıta üzerinde hegemonyasının kabul edilmesini ileri süremeyeceği bir denge oluşturdu. Sırası gelince, napoleoncu emperyalizm de koalisyonlara neden oldu. Bu koalisyonların başını özellikle İngiltere çekiyordu. İngiltere, kıtadaki güç eşitliğine büyük bir önem veriyordu. 1815'te Viyana kongresi, Avrupa'yı yasallık ve prenslerin restorasyonu ilkelerine göre yeniden örgütledi. Ama büyük devletler yararına bir avrupa dengesi kaygısı, Viyana kongresi'nin getirdiği düzenlemeleri yumuşattı. XIX. yy.'da milliyetler ilkesinin birdenbire ağırlık kazanması, avrupa devletlerinin hakkına karşı ulusların kendi kaderlerine sahip olma yolundaki yüksek haklarını ortaya çıkardı ve bu denge görüşünü çürüttü.

—Topruhbil. *Denge kuramı.* Heider'in önerdiği biçimiyle denge modeli, bireylerin çevreleri üzerine tutarlı bir görüş ve yargı edinmelerini sağlayan naif bir ruhsal yaşama sahip oldukları düşüncesine dayanır. Buna göre bireyler, çevrelerindeki her öğeye, olumlu ya da olumsuz bir değer yüklerler. Olumlu ya da olumsuz değerler taşıyan bu öğelerin oluşturduğu bütün, özne için hoşa giden ya da gitmeyen bir şeydir. Denge kuramı, kurucu öğelerinin değerleri bilindiği zaman, bir durumun değerini belirleyen kuralları saptamaya yönelir.

Bu saptamayı yapabilmek için, Heider'e göre, öğeler arasında gerçekleşebilecek iki ilişkiyi birbirinden ayırt etmek gerekir. Bunların birincisi tutuma (L), yani bir *p* bireyinin bir başka birey (*o*) ya da bir başka nesne (*x*) karşısındaki tutumuna ilişkindir. İkincisiyse birliğe (U), yani yakınlığa, nedenselliğe, sahip olmaya ilişkindir (her iki durumda, bağıntı, olumlu ya da olumsuz olabilir). Örneğin, "şu arabayı beğeniyorum", Heider'in formülleştirmesine göre şöyle belirtilebilir: *pLx* "Şu insanı beğeniyorum"un formülü de *pLo*' dur. O arabayı satın alırsam, bağıntı *pUx* olacaktır. Arabayı, sevdiğim birine armağan edersem, formül, *oUx*'tir.

İnsanlarla (*p, o*) nesneler (*x*) arasındaki bu bağıntılarda, uyum ve denge içine girme eğilimi vardır. Bu dengenin koşulları şöyle tanımlanır:

- Bir ikili, iki bütün arasındaki bütün bağıntı olumlu (L ve U) [örn: "Satın aldığım arabayı beğeniyorum"] ya da olumsuz ~L ve ~U) [örn: "Benim olmayan arabayı beğenmiyorum"] olduğu zaman dengelenir. Bağıntıların işaretleri farklıysa, ikili dengeli değildir.
- Bir üçlü, üç ilişkinin üçü de olumlu olduğu zaman dengelidir ("oğlum, benim sev-

diğimi seviyor" [pUo , pLx, oLx]) ya da iki bağıntı olumsuz ve bir bağıntı olumlu olduğu zaman dengelidir ("düşmanımın sevdiğini sevmiyorum" [p ~ Lx, p ~ Lo, oLx].)

Toplumsal ruhbilimde, dengenin iç tutarlılığı kavramının kullanıldığı yerlerde, Heider'in çalışmaları birçok modele kaynaklık etmiştir. Nitekim, L. Festinger'in bilişsel uyumsuzluk* modeli de aynı koyuta dayanır.

DENGECİ a. Çeşitli nesneler ya da vücuduyla denge hareketleri yapan sanatçı.

DENGELEME a. Dengelemek eylemi.
—Akust. ve Telekom. Bir işaretin, iletimini ya da kaydını kolaylaştırmak için değiştirilmiş olan tayf bileşenlerinin normal göreli genliklerini eski durumuna getirmeye dayanan ve ağırlık vermenin tersi olan işlem.
—Balıkç. *Oltayı dengeleme,* yüzer oltada (su üstü oltası) mantarın hemen hemen tamamiyle suya batmamasını sağlamak için oltaya yeterli miktarda kurşun bağlama. (Böylece balık yemli iğneyi yakaladığı zaman mantarın suya batmaya karşı gösterdiği direnç en aza indirilmiş olur.)
—Denizbil. *Dengeleme akıntısı,* su bilançosunu ve yüzeyin izostatik dengesini sağlayan deniz akıntısı. (Eşanl. KOMPANSASYON AKINTISI.) || *Dengeleme derinliği,* denizlerde, zayıf ışık şiddeti nedeniyle, fotosentezin solunum katabolizması olaylarıyla dengede bulunduğu derinlik. (Erişildiği derinlik, türlere ve fotosentezde rol oynayan boyarmaddelere bağlı olarak değişir: karbonatların dengeleme derinliği, $CaCO_3$'ün erime oranının çökelme oranından çok olduğu düzeydir; dengeleme derinliği 3 500-4 000 m [kutup denizleri] ile 5 000-5 500 m [tropikal denizler] arasında değişir.)
—Denizc. *Biçimi dengeleme,* bir geminin biçim planındaki üç ana görünüşü arasında uyum sağlamaya ve her görünüşte düzgün eğriler elde etmeye dayanan işlem. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yükü dengeleme,* iyi bir tirim sağlamak için ağırlıkları eşit olarak dağıtma.
—Jeod. Aynı istasyonda ve ortak doğrultularda yapılan yatay ölçüm dizilerini, düzeltilmiş tek bir değerde birleştirmeye dayanan işlem.
—Koregr. Dansçının hareketlerini yapmak ve dengesini korumak için en iyi dayanak noktalarını bulmasını sağlayan, kasları hazırlama çalışması.
—Mak. san. Dönen bir sistemin (çark, rotor, makine vb.) kütlelerini, sistemin ağırlık merkezi dönme ekseni üzerinde olacak *(statik dengeleme)* ya da eylemsizlik kuvvetleri birbirini dengeleyecek *(dinamik dengeleme)* biçimde dağıtmaya dayanan işlem (Bk. *ansikl.* böl.)
—Topogr. En küçük karelerle düzeltme yöntemine başvurmadan, bir harita alımında kullanılan nirengi noktalarını homojen olarak belirlemeye yarayan basitleştirilmiş topografik kanava hesabı yöntemi. (Dengeleme yöntemlerinin çeşitliliği yüzünden elde edilen sonuç hesap yöntemlerine göre değişir.)
—ANSİKL. Denizc. Biçimi dengeleme, bir endazehanenin döşemesi üzerinde ya gerçek büyüklükte ya da tirizlerle ve ölçekli cetvellerle herhangi bir ölçekte gerçekleştirilir; ayrıca bir bilgisayar kullanarak sayısal yöntemlerden yararlanılır. Böylece, biçimlerin düzeltilmiş planından, geminin inşa postalarının resmi çıkarılır.
—Mak. san. • *Statik dengeleme.* Bu tür dengelemeyi sağlamak için rotor, ya yatay iki koşut cetvel ya da bilyeli rulmanlar üzerinde yer alan tekerciklere yerleştirilir. Dengesizlik varsa, ağırlık merkezi dönme ekseninin altında kalır ve rotor daima aynı konumda durur. Bu durumda bozulmaz denge sağlanıncaya değin rotorun çap düzlemine, dengesizliğe ters yanından küçük kütleler eklenir; ayrıca dengesizlik yanına delikler açılarak hafifletilebilir.
• *Dinamik dengeleme.* Statik dengeleme çalışma halindeki titreşimleri önlemek için yetersizdir. Dolayısıyla dönme ekseninden aynı uzaklıkta olan iki eşit kütlenin ağırlık merkezi bu eksenin üzerinde olabilir, ama eksene dik bir düzlemde yer almazlarsa, merkezkaç kuvvetler birbirini götürmez; yataklarda tepkiye yol açan bir kuvvet çifti oluştururlar. Bir rotora dinamik dengeleme bir dengeleme makinesinde uygulanır. Bu makinede yatay konumda devinen iki yatak vardır; bu yataklar, olağan konumlarını almaya zorlayan yaylara dayanır. Rotor döndürüldüğünde dengesizlik etkisiyle salınır. Rotor üzerinde maksimum uzanım doğrusu işaretlenir; sonra ters yöne çevrilir ve aynı işlemler yapılır. Dengesizlik, bu yolla işaretlenen iki uzanım doğrusunun açıortayından geçen düzlem içindedir.

Makineler dengeleme işleminin uygulanmasını kolaylaştırır. İki silindirli patlamalı bir motorun muyluları arasında 180°'lik bir açı varsa, bu motor kuramsal olarak dengededir. Ama iki piston aynı düzlemde bulunmadığından, bir kuvvet çifti oluşur ve bu çifti krank milinin muyluları soğurur. Dört silindirli bir motorda uç pistonları merkez pistonu ile 180°'lik açı yapar ve temel eylemsizlik kuvvetlerinin bileşkesi sıfırdır, ama ikinci dereceden eylemsizlik kuvvetleri daima varlığını sürdürür. Yalnızca, altı silindirli motorlarda krank mili, eksen düzlemine göre bakışımlıdır, dolayısıyla bu motorlar tam denge durumu gösterir.

DENGELEMEK g. f. **1.** *Bir şeyi (bir şeyle) dengelemek; şeyleri dengelemek;* onu, onları denge durumuna getirmek: *Kemerlerle, tonozların yan basıncını dengelemek. Terazinin kefelerini dengelemek.* **—2.** *Şeyleri dengelemek,* bir bütünün çeşitli öğeleri arasında bir uyum, denge sağlamak: *Bir müzik parçasında sesleri dengelemek. Güçleri dengelemek.* **—3.** *Kendini dengelemek,* kendini denge durumuna getirmek: *Kendini dengeleyip gülleyi fırlattı.*
—Aşındc. Bir taşlama taşının dengesizliğini taş yuvasına açılan bir oyuğa uygun miktarda kurşun koyarak gidermek.
—Balıkç. *Oltayı dengelemek,* bir su üstü oltasına, mantarı bütünüyle batırmayacak ölçüde kurşun bağlamak.
—İnş. Bir merdivenin çiziminde, döner bölümdeki basamaklardan her birini farklı bir merkeze göre düzenleyerek küpeşte düzeyinde gerekli olan düzgün eğimi sağlamak.
—Jeod. Ölçüm dizilerini tek değerde birleştirmek.
—Mak. san. Bir parçanın, dönen bir makinenin ya da bir motorun dengesini sağlamak. || *Bir parçayı dengelemek,* işleme payı düzgün dağılacak biçimde kaba bir parçayı markalamak ya da takım tezgâhına yerleştirmek.

◆ **dengelenmek** edilg. f. **1.** Denge durumuna getirilmek. **—2.** Bir bütünün parçaları arasında uyum sağlanmak.

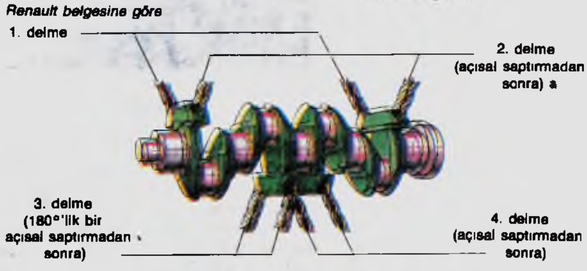
DENGELENME a. Dengelenmek eylemi.
—Fizyol. Hayvanların, etkilendikleri mekanik güçlere (yerçekimi, çeşitli ivmeler) karşın, konumlarını ve hareketlerini bozmamalarını sağlayan işlev. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Fizyol. Vücutlarının çeşitli kısımlarını etkileyen güçlerin yoğunluğu ve yönü hakkında bilgi edinen (→ DENGE) hayvanın sinir merkezleri, düzeltici kas tepkileriyle bunlara karşılık verir. Bu tepkiler iki çeşittir: tüm vücudun ya da ayaklardan birinin ağırlık merkezinin yerini değiştirmeye yarayan hareket tepkileri ve ödünlenmesi gereken güçlere karşıt güçler yaratmak üzere bazı kasların *sertleşme* tepkileri (kas tonusunun artması). Dengelenme hem dinlenme halindeyken hem yer değiştirirken yapılır. (→ HAREKET.) Yer değiştirme yere basarak (yürüme, koşma, atlama), bir desteğe (tırmanma), havaya (uçma) ya da suya (yüzme) dayanarak olsa da dengelenir. Ama, suya, dayanma durumunda, hayvan içi gazla dolu bir kese (yüzmekesesi), sıvı yağ damlacıkları, gaz dolu kesecik ya da bölmecik yardımıyla (nautilus) ortalama yoğunluğunu suyun yoğunluğuna eşitleyerek harcayacağı enerjiyi önemli ölçüde azaltabilir. Buna *hidrostatik dengelenme* denir.

DENGELENMEK → DENGELEMEK.

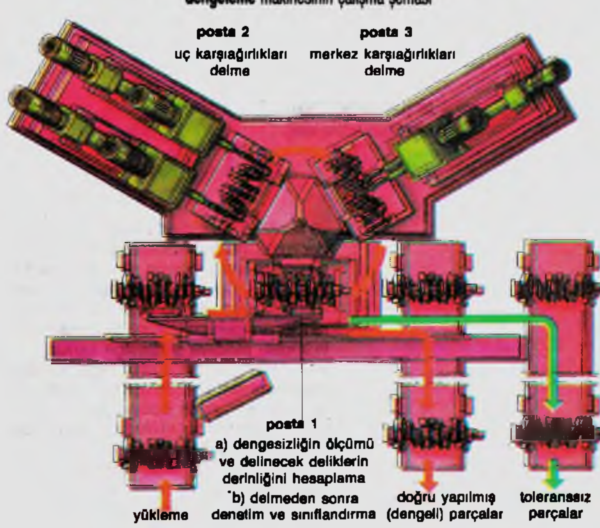
DENGELEYİCİ sıf. Dengeyi kuran, dengede tutan şey için kullanılır: *Dengeleyici bir öğe.*
—Dy. *Genleşme dengeleyicisi,* makas transmisyonlarında uzunluk değişikliklerini gideren aygıt.
—Isıbil. *Çekme dengeleyicisi,* bir karşıağırlıkla dengelenmiş bir eksen çevresinde salınım yapan bir kelebekten oluşan ve kazanın duman kanalına yerleştirilen aygıt. (Çekmedeki her artış, bu kelebeği az ya da çok açar.)
—Kuyuc. Ağırlık borularının üstüne yerleştirilen ve kuyu içinde merkezlenmelerini sağlayan, bir tür çap genişletme başlığı.
—Oto. *Avans dengeleyicisi,* ateşleme avans değerini motorun çalışma koşullarına oranlayan mekanik, pnömatik ya da elektronik düzenek. || *Far düzey dengeleyicisi,* bir taşıtın yüküne, dolayısıyla konumuna göre, far huzmelerinin yüksekliğini ayarlayan yardımcı düzenek. || *Konum dengeleyicisi,* taşıtın yüksekliğini, zemin üzerinde değişmez bir düzeyde tutan askı donanımı düzeneği. (Bu düzenek esnekliği değişken askı donanımının gelişmiş bir türüdür ve yayların esnekliği yükün değeriyle uyum sağlar. Hidropnömatik askı donanımlarına yerleştirilir.)
—Petr. san. *Vuruntu dengeleyici,* denizde kuyu açma işleminde kullanılan ve bir gaz kabına bağlı birçok hidrolik krikodan oluşan esnek düzenek. (Kaptaki gaz basıncı sürekli olarak denetlenebilir; bu da soluğan dalganın neden olduğu vuruntu devinimlerine rağmen kuyu açma takımı üzerinde değişmez bir ağırlığın tutulmasını sağlar.)
—Sibern. *Otomatik dengeleyici,* bir kar-

bir patlamalı motor krank milini, önce uç sonra merkez karşıağırlıkları delerek dengeleme

Renault belgesine göre

patlamalı motorların krank milleri için kullanılan otomatik dengeleme makinesinin çalışma şeması

sivrisineğin dengelikleri

şılaştırma yöntemi kullanan bir ölçü sisteminin dengesini sağlayan otomatik denetim düzeneği.

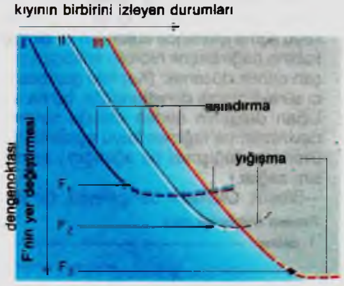
DENGELİ sıf. **1.** Denge durumunda olan. **—2.** Yerinde düşünen, davranan kimse ve onun davranışları için kullanılır; ölçülü: *Dengeli bir çocuk. Davranışları dengeli.* **—3.** Nicelik ya da nitelik bakımından dengede olan öğelerden oluşan şey için kullanılır: *Dengeli beslenme.*
—Denizc. *Dengeli olmak*, bir yelkenliden söz ederken, eşit ve karşıt bir aerodinamik kuvvet ile bir hidrodinamik kuvvetin etkisinde olmak.
—Dy. *Dengeli katener*, gerilimi yalnız bir kez ayarlanan ve ısıl uzunluk değişimleri düşey ya da yanal devinimlerle giderilen süspansiyonlu elektrik hattı.

DENGELİK a. Denge sağlayan alet.
—Böcbil. İkikanatlı böceklerde arka kanatların yerini alan, değnek biçimindeki küçük eklentilere verilen ad. (Dengelikler duyu organlarıdır ve uçtukları sırada böceğin dengesini sağlayan temel organlardır. Dengeliklerin kopması böceğin uçamamasına ve çoğunlukla, hemen ölmesine yol açar.)
—Fizs. mekan. Bir eksen çevresinde, salınımsal bir devinim yapan ve çoğu kez bir devinimi dönüştürmeye ya da düzenlemeye yarayan devingen parça.

DENGELİLİK a. Dengeli olma durumu.

DENGENOKTASI a.Denizbil. Bir kıyı şeridinde, kıyının ileriye çıkıntı yapmış kesimini geriye çekilmiş kesiminden ayıran nokta.

kıyının birbirini izleyen durumları

dengenoktası

DENGEORGANI a. **1.** Omurgasızların birçoğunda bulunan duyu organı. (Kimyasal yapısı çeşitli olabilen bir denge taşı [statolit] içeren ve iç yüzü mekanik alıcılarla [kitin kirpikli ya da tüycüklü hücreler] kaplı olan bir kesecikten oluşur.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Dengeyi sağlayan içkulak dalız sisteminin bir bölümünü oluşturan ve yerçekimi gibi doğrusal bir ivme alanına duyarlı olan denge organlarına (kırbacık

bir yumuşakçada (tarak) dengeorganı (enine kesit)

ve kesecik) verilen ad. **—3.** *Topuzlu dengeorganı*, narcomedusae grubundan denizanalarının dengede durmasını sağlayan organ. (İçinde dengetaşları bulunan lobut biçimindeki bu organlar umbrellanın kenarındaki çok kirpikli epitelyumun ortasından aşağıya serbestçe sarkar.)
—ANSİKL. Dengeorganı organizmaya, yerçekimi alanına (yerçekimi ivmesi) göre hangi konumda bulunduğunu bildirir, hatta kafadanbacaklılarla kabuklulara kendi dairesel hareketleri (dönme ivmesi) hakkında bilgi verir; demek ki bu organ, omurgalılarda, dalız siniriyle sinirlenen içkulak dolambacına karşılıktır; bazı denge organlarının ilkel bir işitsel (600 Hz'den düşük frekanslar) işlevi de vardır. Dengeorganı, kinidliler, kaburgalımedüzler, yassısolucanlar, türbelarlar, nemertinler, tekerlekli kurtlar, gastrotricha, kolsuayaklılar ve halkalısolucanlarda, yumuşakçaların birçoğunda, kabuklular ve gömleklilerde bulunur. Bu organlar dışderiden doğar, girintili ya da kapalı bir kesecikten oluşur ve tam ortalarında kireç birikintili (litosit) ya da dengetaşlı hücreler yer alır. En karmaşık durumlarda, duyu hücreleri, makula adı verilen bir noktada yoğunlaşır ya da ahtapotta olduğu gibi, kirpikli hücrelerden oluşan şeritler halinde üç dik düzlem doğrultusunda yönelir (kristalar).

DENGESİZ sıf. **1.** Denge durumunda olmayan. **—2.** Düşüncesizce davranan, ölçüsüz, ne zaman ne yapacağı bilinmeyen kimse ve onun davranışları için kullanılır: *Dengesiz bir genç, kimseyle geçinemiyor. Dengesiz hareketlerde bulunmak.* **—3.** Nicelikçe ya da nitelikçe birbiriyle uyumu olmayan öğelerden oluşan şey için kullanılır: *Dengesiz bir beslenme.*
—Elektrotekn. *Dengesiz sistem*, gerilimleri ya da akımları farklı etkin değerlerde olan ya da faz farkları eşit olmayan çokfazlı sistem.
—Şarapç. Asitlikten yoksun şaraba denir. (Bu kusur çoğunlukla, bağbozumunun geç yapılması dolayısıyla üzümlerin fazla olgunlaşmasından kaynaklanır. Dengesiz şaraplar, asitliği yüksek olan şaraplarla karıştırılarak ya da tartarik asit katılarak iyileştirilir. Kusurun ortaya çıkacağı önceden kestirilebilirse, en iyisi olgun üzümlere asit ya da koruk katmaktır.)
—Yerbil. Kararlılık bölgesinin dışında yer alan ve klmi koşullarda tepkimeye girebilen mineral evresi için kullanılır.

DENGESİZLİK a. **1.** Dengenin, değişmez durumun bulunmaması ya da yok olması: *Ekonomik ve toplumsal dengesizlik.* **—2.** Bir bütünün öğeleri arasındaki uyumsuzluk, oransızlık, ölçüsüzlük: *Fiyatlar ve ücretler arasındaki dengesizlik.* **—3.** Dengesiz bir kimsenin ya da davranışlarının niteliği.
—Havc. *Dikey dengesizlik*, bir uçağın uçuş açısının yörünge üzerinde aşırı artması sonunda oluşan boyuna denge bozukluğu. (Dikey dengesizlik durumunda uçak burundan pike yapar ve yükselti kaybeder.)
—İkt. Bir iktisadi denge durumunun bozulmasına yol açan arz ya da talep fazlası. (Dengesizlik ekonomisi, iktisadi çözümlemenin bir dalı olup, iktisadi sorunları çözümleme modeli olarak, arz ve talep arasındaki dengesizliğin incelenmesine ön planda yer verir.) ‖ *İktisadi dengesizlik*, çeşitli sosyal kategoriler ya da bölgeler arasındaki gelir farkları, örneğin tarım ve sanayi ürünleri fiyatları vb. arasında var olan dengesizlik durumu.
—Jeokim. *Radyoaktif dengesizlik yöntemleri*, radyojenik ürünleri de radyoaktif olan radyoaktif izotoplar kullanarak tarihlendirme yöntemleri. Th^{230}-U^{238} yöntemi genç volkanik kayaçların yaşlarını belirlemeye olanak verir.)
—Mak. san. Bir parçanın ya da dönen bir sistemin kütlesinin, ağırlık merkezi dönme ekseni üzerinde yer almayacak biçimde kötü dağılımı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tıp. Yürüme ya da ayakta durma sırasında ortaya çıkan görünür denge bozukluğu. (Çeşitli nedenleri olabilir: içkulak dolambacında, kırbacığında bozukluk, vb.) ‖ Organizmanın çeşitli sistemlerinde (suyuk, vagus-sempatik sinir, vb.) kurulu fizyolojik dengenin değişikliğe uğraması. ‖ *Beslenme dengesizliği*, çeşitli besin maddelerinin oran ya da miktar açısından uygun olmadığı beslenme düzeni. (Beslenme dengesizliği yetersiz beslenme ya da vitaminsizliğe neden olur.)
—Yerbil. Dengesiz durum.
—ANSİKL. Mak. san. Dengesizlik bir kuvvet çifti gibi değerlendirilir (kötü yerleşmiş kütle ile bu kütlenin eksene olan uzaklığının çarpımı); bu sakınca önce statik, sonra dinamik dengelemelerle giderilir; dinamik dengelemede fazla kütle alınır (örneğin delerek) ya da ters yönde dengeleyici bir karşıağırlık eklenir.

DENGEŞİK sıf. Denizc. *Dengeşik dümen*, eklem ekseni, dümen yelpazesinin kenarına değil, yelpazenin itme merkezinin az çok yakınına yerleştirilen dümen.

DENGETAŞI a. Biyol. **1.** Omurgalıların zar dolambaçlarında, özellikle memelilerin içkulak kesecik ve kırbacığında bulunan, jelatinimsi bir kılıfla kaplı kalsiyum tuzu (özellikle karbonat) kristalciklerinden oluşan taş. (Eşanl. STATOLİT, OTOKONİ, STATOKONİ.) **—2.** Kabuklularda ve öteki omurgasızlarda dengetaşı kesesi içinde bulunan sert oluşum. (Dengetaşı, ya hücre salgılarının ya da mukus içine yabancı cisimciklerin girmesinin sonucudur.)

DENG XIAOPING → DING ŞIAOPİNG.

DENGYO DAİŞİ, japon buddhacı keşiş **Saiço**'ya, ölümünden sonra verilen ad (Omi eyaleti 767-Hiei dağı 822). Çinli göçmen bir ailenin oğluydu; çok genç yaşta tarikata girdi. Çin'e yaptığı bir seyahatten (804) bazı metinler, özellikle Tendai okulu'nun dayandığı *Lotus sutrası*'nı getirdi. Dengyo evrensel kurtuluş öğretisini ortaya atarak japon buddhacılığının halk arasında yayılmasına katkıda bulundu. Bu öğretiye göre hayvanlar ve cinler de içinde olmak üzere tüm varlıklar, nitelikleri açısından Buddha'ya benzediklerinden Aydınlanma'ya *(bodhi)* ulaşabilecek güçtedir. Dengyo, Hiei dağında (Hieizan) yeni dininin merkezini kurdu. Burada IX. yy. boyunca tapınaklar, küçük kiliseler, rahip okulları ve manastırlar kuruldu ve Hiei dağı XIII. yy.'a kadar japon buddhacılığının büyük merkezi oldu.

DEN HAAG, Lahey'in hollanda dilindeki adı.

DENHAM (*sir* John), irlandalı şair (Dublin 1615 - Londra 1669). Kral Charles I'in meclisinde İnigo Jones'un yerini aldı. *Cooper's Hill* (1642) adlı yapıtıyla, şiirde mimari yapıları betimleme modasını başlattı. Yeni nazım tekniğinin öncüsüydü; yapıtlarında şiirle sağduyuyu bir araya getirdi.

DENHAM (Dixon), ingiliz subay ve kâşif (Londra 1786 - Freetown, Sierra Leone, 1828). 1822'de, Trablusgarp'ta Clapperton ve Oudney ile buluştu ve onlarla birlikte 1823 başlarında Çad gölüne erişti. Nisan ayında, bir Bornu keşif seferine katıldı ve Mandara dağlarını (Kamerun) keşfetti. Temmuz 1824'te Clapperton ile Kuka'da yeniden buluştuktan sonra, onunla birlikte Kanem ve Sahra üzerinden geri döndü. Yarbaylığa atanarak Sierra Leone'de ve Fernando Poo'da ülkesine hizmet etti.

DENHAM (Serge), rus asıllı amerikalı iş adamı (Moskova 1897 - New York 1970). Ballet russe de Monte-Carlo'nun kurucularındandır (1938). Kuruluşundan 1963'e kadar grubun yönetimini üstlendi. Dağıldıktan üç yıl sonra Léonide Massine ile birlikte ve Monako prensi Rainier III'ün himayesiyle kumpanyayı yeniden kurdu (1966). Topluluğa ait bir okul açtı ve bunun yönetimini Maria Swoboda üstlendi.

DENİ sıf. (ar. *deni*). *Esk.* **1.** Alçak, kötü: *"Cehâlet artar eksilmez deniler böyle kaldıkça"* (Neyzen Tevfik). **—2.** *Deni-yüt-tab*, alçak yaradılışlı.
◆ a. Soysuz kimse.

DENİCALES FERİAE (*on birinci gün şenlikleri* anlamında lat. sözcükler). Romalılar'ın, birinin ölümünden on gün sonra, ölünün evinde, geride kalanları günahlarından arındırmak amacıyla yaptıkları törenler.

DE NICOLA (Enrico), italyan devlet adamı (Afragola, Napoli yakınında, 1877 - Torre del Greco 1959). 1908'de milletvekili seçildi. Giolitti hükümetinde sömürgelerle ilgili devlet bakanı yardımcısı (1913), Orlando hükümetinde de hazine bakanı oldu. 1920-1924 arasında Millet meclisi başkanlığı yaptı. Faşizme karşı olan De Nicola bu dönemde siyasal yaşamdan çekildi. 1946'da Kurucu meclis tarafından geçici devlet başkanlığına seçildi; İtalya Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı oldu (ocak-mayıs 1948). Daha sonra Senato (1951-52), ardından da Anayasa mahkemesi başkanlığı (1956-57) yaptı.

De Nieuwe Gids (Yeni Kılavuz), hollanda edebiyat dergisi (1885). Kloos, Paap, Van Eeden, Verwey, Van der Goes'i bünyesinde toplayan dergi, romantik geleneğe karşı çıkarak sanat sanat içindir anlayışını ve toplumcu bağlanımı savunuyordu. Siyasal ve dinsel uyuşmazlıklar üzerine dergi, 1894'ten sonra önemini yitirdi; gizli bilimlere ve imzasız yazılara yer veren bir yayın organı oldu.

DENİFLE (Joseph), dini adı **rahip Heinrich Suso,** avusturyalı dominiken ve bilgin (İmst, Tirol, 1844 - Münih 1905). Rahip Ehrle ile birlikte *Archiv für Literatur und Kirchengeschichte des Mittelalters* (Ortaçağ edebiyatı ve kilise tarihi arşivi) adlı önemli arşivi kurdu ve yönetti. En önemli yapıtları alman mistikleri ve ünversitelerin tarihiyle ilgilidir. Luther'in tanrıbilimsel evrimine ilişkin araştırmaları (*Luther und Luthertum in der ersten Entwickelung* [Luther ve ilk aşamada luthercilik; 2 cilt, 1904-1906]) Almanya'da şiddetli polemiklere yol açmıştır.

DENİKİN (Anton İvanoviç), rus general (Varşova yakınında 1872-Ann Arbor, Michigan, 1947). Rus-Japon savaşı'na katıldı; bu başarısız savaştan sonra, askeri kurumlarda köklü bir reform yapılmasını isteyen küçük bir subaylar grubunda yer aldı. Birinci Dünya savaşı sırasında Galiçya'da 4. Tümene komuta etti, sonra 1917'de Kerenskiy tarafından kuzey-batı cephesi komutanlığına getirildi. 1917 eylülünde Kornilov ile birlikte tutuklandı; aralık ayında onunla birlikte serbest bırakıldı ve Ukrayna'da, İngiltere'nin desteğiyle bolşeviklere karşı savaşan bir "Rus gönüllüleri" ordusu kurdu. Ekim 1918'de kendini "Güney Rusya silahlı kuvvetleri (150 000 kişi) komutanı ilan etti ve Harkov'u, Kiev'i, Kursk'u, Voronej'i ve Orel'i ele geçirerek (haziran-ekim 1919) Moskova'yı tehdit etti. Ukrayna dışına çıkmayı reddeden kazak birliklerinin ve bazı subaylarının kendisini terk etmesinden sonra, komutayı nisan 1920'de Wrangel'e devrederek İngiltere'ye, oradan da Fransa'ya kaçtı ve 1922'de Fransa'da *Oşerki ruskoy smutıy* (1917'de rus ordusu ve rus rejiminin dağılması) adlı bir kitap yayımladı. İkinci Dünya savaşı sırasında Almanya'nın önerilerini reddetti ve 1945'te ABD'ye yerleşti.

DENİLMEK → DEMEK.

DENİLO → ABDAL OĞLAN.

DENİNA (Giacomo Maria Carlo), italyan yazar (Revello, Saluzzo yakınında, 1731-Paris 1813). Tarihçi olan Denina, Friedrich II döneminde Prusya'da, Napoléon döneminde Paris'te yaşadı. *Delle rivoluzioni d'Italia* (İtalya'daki devrimler üstüne) [1769-1772] adlı yapıtında, siyasetin, iktisadın ve ideolojilerin birbirine bağımlılığı üzerinde durarak İtalya'nın çöküş nedenlerini araştırdı.

DE NİRO (Robert), amerikalı sinema oyuncusu (New York 1943). Brian De Palma, Roger Corman, İvan Passer gibi yönetmenlerle çevirdiği birkaç filmin ardından, 1970'lerin en gözde amerikalı erkek oyuncularından biri oldu: *Mean Streets* (M. Scorsese, 1973), *Baba II* (The Godfather, Part II) [F. F. Coppola, 1974], Novecento (B. Bertolucci, 1975), *Taksi şoförü* (Taxi Driver) [M. Scorsese, 1975], *The Last Tycoon* (E. Kazan, 1976), *New York New York* (M. Scorsese, 1977), *Avcı* (The Deer Hunter) [M. Cimino, 1978], *Kızgın boğa* (Raging Bull) [M. Scorsese, 1980; Oscar ödülü], *True Confessions* (U. Grosbard, 1981), *Kahkahalar kralı* (The King of Comedy) [M. Scorsese, 1982], *Bir zamanlar Amerika* (Once Upon a Time in America) [S. Leone, 1983], *Geç kalan sevgi* (Falling in Love) [1985], *Görev* (Mission) [1986], *Angelheart* (A. Parker, 1987), *Dokunulmazlar* (The Untouchables) [B. de Palma, 1987], *Sıkı dostlar* (Goodfellos) [M. Scorsese, 1990], *Uyanışlar* (Awakenings) [Penny Marshall, 1990], *Guilty by Suspicion* [İrwin Winkler, 1991].

DENİS ya da **DENYS** *(aziz)* [yun. *Dionysos*'tan], ilk Paris piskoposu (III. yy.) Gregoire de Tours'a göre Decius döneminde (249-251) Roma'dan Galya'ya gönderilen yedi misyoner piskopostan biriydi, ilk piskoposu olduğu Paris'e yerleşti ve 258'de Valerianus döneminde boynu vuruldu.

DENİS (Michael), avusturyalı cizvit ve yazar (Schärding, Bavyera, 1729 - Viyana 1800). *Sturm und Drang* edebiyat akımına katıldı. Ossian çevirisi (1768) büyük başarı kazandı.

DENİS (Maurice), fransız ressam (Granville 1870 - Paris 1943). Julian akademisi'nde okudu, daha sonra nabiler grubuna katıldı. Dinsel resim sanatındaki yeniden doğuşun öncüsü olan Denis, dostu Sérusier gibi bir kuramcıydı: *Art et critique*'de (Sanat ve eleştiri), [1890]; "yenigelenekçilik" akımını tanımlayan makale; *Théories* (Kuramlar) [1912]; *Nouvelles Théories sur l'art moderne et l'art sacré* (Modern sanat ve kutsal sanat üzerine yeni kuramlar, 1922). Ranson akademisi'nde profesörlük yapan Denis (1908-1919), Rouault ve Desvallières ile birlikte, Kutsal sanat atölyeleri'ni kurmak üzere Akademi'den ayrıldı (1919). 1897-98, 1904, 1907, 1908 yıllarında ve daha sonra İtalya'ya yaptığı yolculuklar, duyarlılığını derinden etkiledi. Denis'nin geçmişe öykünen ve naif nitelikli içtenciliği Fra Angelico'ya duyduğu hayranlığı yansıtır. Önceleri bir ölçüde bölmeci olan tekniği (*Katolik gizem*, taslak, 1889, öz. kol.) daha sonraları Art nouveau üslubunun dolambaçlı çizgilerinin çevrelediği düz renklerle belirginleşti (*Esin perileri*, 1893, Modern sanat ulusal müzesi, Paris). Öte yandan, Denis'nin üslubu kimi zamanlar da kesikli fırça darbeleriyle belirginleşen bir biçime yöneldi (*Cézanne'ı ziyaret*, 1906, öz. kol). Denis 1891'den başlayarak Bağımsızlar salonu'nda sergiler açtı ve ayrıca kiliselerde (Vésinet'de Ste-Croix capellası, 1898) ya da kimi konaklarda çok sayıda duvar süslemesi yaptı (*Psykhe'den öyküler*, Morosov için yapılmıştır ve günümüzde Ermitaj müzesi'nde bulunmaktadır, 1908). Denis, Verlaine'in *Sagesse*'i (1889), Gide'in *le Voyage d'Urien*'i (1893) ve Claudel'in *l'Annonce faite à Marie* (1926-1943), gibi kimi kitaplarını da resimlemiştir. Sanatçının 1914'te yaşamış olduğu Prieuré'ye ait Saint-Germain-en-Laye'deki evi 1980'de M. Denis ve nabiler için bir müze haline getirilmiştir.

Denishawn School, Ruth Saint* Denis ve Ted Shawn* tarafından kurulan ilk amerikan dans okulu (1915-1931). Amerikalı en büyük modern dansçılar (Doris Humphrey, Martha Graham, Charles Weidman) burada yetiştiler.

DENİSON, ABD'de (Texas), Oklahoma sınırında kent; 24 900 nüf. Ticaret ve tarım merkezi. Yakınında, Red River üstünde hidroelektrik santralı.

DENİSOV (Vasiliy İvanoviç), rus heykelci (1880-1944). Kuzey halklarının yaşamlarıyla ilgili gerçekçi kompozisyonlar yaptı: *Koşulu ren geyikleri* (1936), *Yardım istasyonu, Tundra'da seçimler* (1938).

DENİSOV (Edison), rus besteci (Tomsk 1929). 1951-1956 arasında Moskova Konservatuvarı'nda öğrenim gördü. Sonra aynı okulda çözümleme, kontrapunto ve çalgılama dersleri verdi (1960). 1968-1970 arasında Moskova'daki Deneysel elektronik müzik stüdyosu'nda çalıştı ve elektroniği kullanan ilk rus bestecilerinden biri oldu. Rastlantısal müzik yöntemlerinden, kimi zaman da diziselcilikten yararlandı (*İnkalar'ın güneşi*, 1964). Ama yine de, ülkesinin folkloruna ve Stravinskiy' in kişiliğine de ilgi duyarak rus geleneğine bağlı kaldı (*Laments*, 1966). Çok sayıdaki oda müziği yapıtında, resmi akademizmden kopmak istediğini gösterdi.

DENİTRİFİKASYON a. (fr. *dénitrification*). Kim. NİTRAT* BOZMA'nın eşanlamlısı.

DE NİTTİS (Giuseppe), italyan ressam (Barletta 1846 - Saint-Germain-en-Laye 1884). 1868'de Paris'e yerleşti. Meslek hayatında iki yön ağır basar: bir yanda Meissonier ve Fortuny tarzında konulu tablolar yaparak hoşa gitmek, dolayısıyla da toplumda seçkin bir yer edinmek arzusu, öbür yanda da modern, özgür yapmacıksız bir sanata ulaşma özlemi (1867'de Floransa'da *macchiaioli* grubuyla ilişkiler kurması, Paris'te izlenimcilerle buluşması; meslek hayatının ilk yıllarında ve Paris'te yaptığı peyzajlar Napoli'de yaptığı portreler, kent için resimler). [Napoli, Barletta, Roma, Paris, Trieste müzeleri.]

DENİZ a. **1.** Birbirleriyle bağlantılı ve düzeyleri aynı olan okyanus suları bütünü. **—2.** Dünyadaki okyanusların, hidrografya (kıta ya da ada sınırları) ve hidroloji (sıcaklık, tuzluluk, akıntılar) açısından belirlenmiş bölümleri. **—3.** Denizle ilgili eğlence ve etkinlikler açısından ele alındığında deniz kıyısı, kıyı bölgesi, kıyı kenti, plajlar vb.: *Tatilde denize gitmek.* **—4.** Deniz suyu: *Deniz sıcaklığı.* **—5.** Bir şeyin çok ve yaygın bulunduğu geniş alan: *Çiçek denizi. Kum denizi.* **—6.** Yayılmış, bol miktarda sıvı: *Kan denizi.* **—7.** *Ed.* Bir tamlayanla, sınırsız çokluk, yaygınlık, yoğunluk belirtir: *Ülke umutsuzluk denizine düşmüştü. Tragedyalarda kahramanlar çoğu kez tutku denizinde yüzerler. Uçak kazasından sonra havaalanı gözyaşı denizine döndü.* **—8.** Denizin dalgalı durumu: *Bugün balığa gidemeyiz, deniz var.* **—9.** *Deniz derya ayaklar altında,* bir yerin deniz manzaralı olduğunu belirtmek için söylenir. || *Deniz bindirmek,* birden denizde fırtına çıkmak. || *Deniz çıkmak,* denizde fırtına başlamak. || *Deniz durmak, düşmek,* denizde fırtına dinmek, deniz yatışmak. || *Deniz hamamı,* plaj (halk). || *Deniz kurdu,* güçlükler içinde pişmiş, deneyimli eski denizci. || *Deniz tutmak,* geminin sallanması yüzünden midesi bulanarak hastalanmak. || *Denizde balık,* ele geçirilip geçirilemeyeceği önceden belli olmayan şeyler için söylenir. || *Denizde kum, onda para,* bir kimsenin çok paralı olduğunu anlatmak için şaka yollu kullanılır. || *Denizden bir*

Keystone

general **Denikin** (1919-20'ye doğr.)

Robert **De Niro**

Lauros-Giraudon

Maurice Denis
Muştulama (1913)
M.N.A.M., C.N.A.C. Georges-Pompidou Paris

avuç su, bir şeyin çokluğuna oranla oldukça küçük bölümü. || *Denizden, sudan çıkmış balığa dönmek,* yeni girdiği bir ortamda çok sıkıntı çekmek. || *Denizden geçip çayda, derede boğulmak,* büyük güçlüklerin üstesinden gelmişken küçük bir engele takılarak başarısızlığa uğramak. || *(Düşmanı) denize dökmek,* düşmanı denize kadar kovalayıp, denizde yok etmek. || *Denize girse kurutur,* bir kimsenin en elverişli koşulları, en verimli bir ortamı bile tersine çevirebilecek yeteneksizlikte olduğunu vurgulamak için söylenir. || *Denize su götürmek, taşımak,* zengin bir kimseye küçük hediye vermek.

—Anorg. kim. *Deniz tuzu,* deniz suyunun buharlaştırılmasıyla elde edilen sodyum klorür.

—Ask. denizc. *Deniz hava eri,* uçakların ve deniz uçaklarının ayarlanması ve bakımıyla görevli er. || *Deniz inzibatı* ya da *polisi,* gemide eratın disiplinini sağlamakla, karada ordu mallarını korumak ve askeri suçları önlemekle görevli deniz askeri. || *Deniz komutanlığı bölgesi,* deniz saha komutanlığı sınırları içinde kalan daha küçük deniz bölgesi. || *Deniz kuvvetleri,* bir ülkenin silahlı kuvvetlerine bağlı gemilerin, uçakların ve kara birliklerininin tümü. || *Deniz piyadesi,* çıkarma harekâtlarında kıyıya ilk varan, plajları tutarak arkadan gelen vurucu gücü üstün piyade birliklerine kolaylık sağlayan deniz kuvvetlerine bağlı sınıf. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Denizden denize güdümlü füze,* bir savaş gemisinden bir deniz hedefine fırlatılan taktik güdümlü füzesi.

—Bot. *Deniz yumağı,* denizin kıyıya attığı denizhasırı *(posidonia)* yapraklarının liflerinden oluşan yumak.

—Denizbil. *Deniz hidrolojisi,* DENİZBİLİM' in eşanlamlısı. || *Deniz kolu,* ince uzun deniz alanı. || *İç deniz,* ancak başka bir deniz aracılığıyla okyanusa bağlanabilen deniz. (İç denizlerin, temel özellikleri hidroloji bilançolarının sık sık artı olması (tuzsuzlaşma havzası) ve derinlerdeki suların göreceli olarak durallaşmasıyla sonuçlanabilen su tabakalanmasıdır.) [Örneğin Karadeniz, Baltık denizi.] || *Kapalı deniz,* büyük boyutlu göl (Hazar denizi). || *Kıtasal* ya da *kıtalararası deniz,* eşikler ya da boğazlarla okyanustan ayrılan derin deniz. (Öbür denizlerden kopuk olması, eşiklerle bölümlenmesi, özerk çevrimlerinin olması, hidroloji bilançosunun çeşitliliği ve dip sıcaklığının yüksek olması temel özellikleridir.) || *Rüzgâr denizi,* yerel rüzgârla çalkalanan deniz bölgesi. (Uygulamada dalgaların doğuş alanıyla karıştırılır. Rüzgâr denizi, düzensiz küçük sırtların aştığı kesintili iri dalgalardan oluşur.)

—Denizc. *Deniz almanağı,* içinde denizcilikle ilgili gökbilim hesapları için gerekli öğelerin bulunduğu hesap çizelgeleri kitabı. (Güneş, gezegenler, yıldızlar için almanağın girişinde yükseklik düzeltim cetvelleri bulunur. Ay için almanağın sonunda yükseklik düzeltim cetvelleri ayrıca verilmiştir. Yine almanağın son bölümünde, kutup yıldızından alınacak yükseklik ile enlem bulunmasında kullanılan düzeltim cetvelleri yer alır. Güneş'in, Ay'ın doğuş ve batış zamanları ile alacakaranlık süreçleri de almanakta belirtilir.) || *Deniz çukuru,* LONGOZ'un eşanlamlısı. || *Deniz dibi doğası,* gemilerin demirlemesi bakımından bir deniz çökelinin jeoteknik niteliği. || *Deniz kurdu,* deneyimli ve usta denizci. || *Deniz raporu,* bir sefer sırasındaki olayların, kaza ya da hasarın kaptan tarafından yazılı olarak belirtilmesi. || *Deniz var,* denizin fırtınalı olduğunu belirtir deyim. || *Denizde çatışmayı önleme kuralları,* demirli ya da seyir halinde olan gemilerin uyması gereken ve deniz trafiğini düzenleyen kurallar. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kaba deniz,* büyük dalgalı deniz.

—Deniz huk. *Deniz iş kanunu,* gemi adamları denilen işçilerin işveren durumundaki gemi donatanı ile yaptıkları hizmet sözleşmesini düzenleyen, hak ve vazifelerini saptayan 20 nisan 1967 tarih ve 854 no'lu yasa. (Türkiye'de İş kanunu'nun denizde eşya, insan ve hayvan taşıma işlerinde çalışanları uygulama alanı dışında tutması üzerine, gemi adamları ilk kez 20 mart 1954 tarih ve 6379 no'lu Deniz iş kanunu'nun içerdiği iş hukuku kuralları ile yasal güvenceye kavuşmuştu. 854 no'lu yasa 6379 no'lu yasanın yerini almıştır.) || *Deniz kazaları,* denizde gemiler arasında meydana gelen çatmalar, kurtarma ve yardım hareketleri ve deniz yoluyla yapılan taşımalar sırasında gemilerin uğradıkları müşterek avarya olgularını kapsayan ortak kavram. (Deniz kazaları Türk Tic. kanunu'nun 1179-1234 maddelerinde düzenlenmiştir.) || *Deniz ödüncü,* deniz yoluyla yapılan taşımalar sırasında, zorunlu durumlarda kaptanın yasal yetkisine dayanarak gemi, yük ve navlun ya da bunlardan biri ya da birkaçını rehnederek aldığı ödünç. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Deniz raporu,* kaptanın yolculuk sırasında meydana gelen kazalar ve bunlara karşı alınan önlemleri saptamak üzere düzenlettiği tutanak. (Kaptan gemi adamlarının listesi ve gemi jurnaliyle birlikte kazadan sonra varılan ilk limanda [ya da Türk Tic. k. md. 982'de belirtilen yerlerde] mahkemeye başvurur. Türk Tic. k.'nun 983. maddesine göre yolculuğun önemli olayları, özellikle, kaza ve zararın önüne geçilmesi ya da azaltılması için alınan önlemler açık bir biçimde mahkeme tarafından saptanır.) || *Deniz serveti,* bir gemi donatanının yasada belirtilmiş borçlarından dolayı, alacaklılar tarafından alacaklarını elde etmek için başvurabilecekleri yalnız gemi ve geminin ilgili sefer navlunu tutarından ibaret mal varlığı bölümü.(Bk. *ansikl.* böl.) || *Deniz sigortası,* geminin ya da yükün denizcilik rizikolarına karşı güvenceye alınmasında çıkarı olan kişilerin sigortacılarla yaptıkları sözleşme. (Başlıca denizcilik rizikoları: geminin su alması, karaya oturması, parçalanması, yanması, batması, savaş ve kamu işlemi ile alıkonulması, çatması, vb. ile bunların sonucu ortaya çıkan hukuksal durumlardır. Sigortanın geniş uygulama alanı içinde gemi ile yük ve yolcu taşınmasından doğan rizikolar çok özel bir yer tuttuğundan deniz sigortaları özel hükümlerle de düzenlenmiştir. Başlıca deniz sigortası türleri, tekne sigortası, yük sigortası, navlun sigortasıdır.) || *Deniz ticareti hukuku,* ticaret gemilerinin denizde seyrüseferi dolayısıyla özel kişiler arasında ortaya çıkan hukuksal ilişkileri düzenlemek üzere özel surette konmuş hukuk kurallarının tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Denize elverişlilik belgesi,* ticaret gemilerinin yapacağı yolculuğu selametle bitirebilmesi için gereken teknik niteliklere sahip bulunduğunu gösteren, yetkili makamlar tarafından verilen belge. (Türkiye'de 4922 no'lu Denizde can ve mal koruma kanunu ve 11.2.1948 tarihli Ticaret gemilerinin teknik durumları hakkında tüzük hükümlerine göre ticaret gemileri tahsis edildikleri işler ve yapacakları yolculuklar bakımlarından tekne, makine, kazan, genel donatım, can kurtarma, yangından koruma ve yangın söndürme vb. araçlarının elverişli olması gerekir. Bu durumları yılda en az bir kez denetlenir; denize elverişlilik belgesi olmayan ya da iptal edilen ya da süresi bitmiş olan geminin yola çıkmasına izin verilmez.)

—Gezbil. Ay yüzeyinde baz kayaçlardan oluşmuş, genellikle dağlarla çevrili karanlık, geniş ve düz alan.

—Havc. *Deniz hava kuvveti,* uçak gemilerine bindirilmiş savaş birliklerinden, karada üslenmiş bombardıman, gözetleme ve destek filolarından ve deniz kuvvetlerinin hava tesislerinden oluşan bütün. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Deniz hava üssü,* deniz uçaklarının hava üssü. (İşaretlenmiş bir su düzeyi ve kara tesisleri içerir.) || *Deniz uçağı,* su yüzeyinden havalanmak ve su yüzeyine inmek için tasarlanmış uçak. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Huk. *Deniz özgürlüğü,* her milliyetten gemilerin, karasuları dışında serbestçe dolaşabilme özgürlüğü.

—İkt. *Deniz ticareti,* bir ülkenin yolcu, sıvı ve katı yük taşımak için kendi karasularında ya da açık denizlerde gösterdiği etkinlik. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Mutf. *Deniz mahsulleri,* denizden çıkarılan balık ve kabuklu deniz hayvanlarının tümü.

—Patol. *Deniz tutması,* bir geminin sallantılarının meydana getirdiği rahatsızlık (taşıt tutmasının bir türüdür).

—Spor. *Deniz motoru yarışları,* motorlu küçük teknelerle yapılan deniz sporu.

—Tar. *Deniz devleti,* gücünü, özellikle denizlerde sağladığı üstünlükten alan devlet.

—Ted. *Deniz-güneş tedavisi,* güneş tedavisini bir süre deniz kenarında kalmakla birleştiren tedavi yöntemi: *Deniz-güneş tedavisi kürü yapmak.* || *Deniz-güneş tedavisi merkezi,* deniz kıyısında bu yöntemin uygulandığı kurum. || *Deniz tedavisi,* deniz havasının etkisiyle birlikte deniz suyunun, deniz çamur ve yosunlarının tedavi amacıyla kullanılması. (Eşanl. TALASSOTERAPİ.)

—Uluslarar. huk. *Deniz haydutluğu,* bir geminin kaptanı ya da mürettebatı tarafından, gerek başka gemileri yasadışı yollardan ele geçirmek, ya da düşmanca eylemlere, yağma ya da şiddete başvurmak, gerekse gemiyi düşmana devretmek ya da kaptana karşı hile ya da şiddete başvurarak gemiyi ele geçirmek suretiyle işlenen suç. || *Deniz hukuku,* deniz alanlarında egemenlik, gemicilik, suların ve deniz tabanının kullanımına ilişkin olan ve uzun süre teamül olarak kalmış uluslararası kurallar bütünü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Denizlerin ortak kullanımı,* birden çok devletin kıyısında bulunan deniz alanlarının ve bunların içerdiği kaynakların bu devletler tarafından ortaklaşa işletilmesi. || *İç deniz,* tek ve aynı devletle çevrilen ve bu devletin ülkesinden sayılan deniz. || *Kapalı deniz,* tek bir devletin ülkesi içinde bulunan ve açık denizle bağlantısı bu devletin egemen olduğu bir boğazla kurulan deniz. (Kapalı denize koy ve körfeze ilişkin kurallar uygulanır.) || *Ulusal deniz* → İÇSULAR.

—Yerbil. *Deniz basması,* TRANSGRESYON'un eşanlamlısı.

—ANSİKL. Ask. denizc. Komando baskınlarında da kullanılan deniz piyadeleri, deniz kuvvetlerinin sorumluluğu altındaki kıyıları savunmakla da görevlidir. Aydınoğulları'ndan Umur Bey'in, Karesioğulları'ndan Demirhan'ın Akdeniz ve Ege denizi kıyılarına, Osmanlılar'ın Atlas okyanusu'na kadar uzanan çıkarmalarında ve akın-

IPS-P.P.P. kol.

Apollo 11'in uçuşu sırasında çekilen Ay fotoğrafı (16-24 temmuz 1969). Karanlık alanlar denizlerdir: en solda, kenara yakın, Durgunluk denizi; güneye doğru uzanan Sessizlik denizi ve Bolluk denizi; bunların üzerinde; Bunalımlar denizi (çembersel); merkezin yakınında, Smyth denizi; onun üzerinde Sınır denizi

larında kullanılan deniz azapları* bu sınıfın ilkörneğini oluşturur. Deniz piyadesi sınıfı tüm ülkelerin silahlı kuvvetlerinde önemli bir yer işgal eder. Bu sınıf İngiltere'de 1664'te, ABD'de 1775'te Fransa'da 1854'te kurulmuştur. Deniz piyadeleri Birinci ve İkinci Dünya savaşı'nda birçok çıkarma harekâtında kullanılmıştır. Türkiye'de 1962'de kurulan bu sınıfın subayları Deniz kuvvetleri komutanlığı adına Kara harp okulu'nda eğitilir.

—Denizc. Denizde çatışmayı önleme kuralları 1929'dan beri uluslararası kurallar olarak birçok kez düzenlendi. Özellikle 1948'de Londra konferansı'nda kabul edilen kurallar, Türkiye'de 1950'de kanun haline getirildi. Ardından 1960'ta ve 1972'de bazı değişiklikler yapılarak yeniden düzenlendi. 1972'de saptanan kurallar, temmuz 1977'de Türkiye'de tüzük haline getirilerek uygulamaya konuldu. Bu kurallar denizde birbirini gören ve yaklaşan tekneler için aşağıdaki maddeleri kapsar: 1. iki yelkenli tekne çatışma tehlikesi doğuracak biçimde birbirine yaklaşıyorsa, bu teknelerden biri aşağıda belirtilen biçimde diğerinin yolundan çıkacaktır: a- rüzgârı farklı bordalardan kullanan iki tekneden, rüzgârı iskeleden kullanan tekne diğerinin yolundan çıkmak zorundadır; b- her iki tekne de rüzgârı aynı bordadan kullanıyorsa, rüzgâr üstünde bulunan tekne rüzgâr altındaki teknenin yolundan çıkacaktır; c- rüzgârı iskeleden kullanan bir tekne, karşıdan gelen teknenin rüzgârı hangi taraftan kullandığını saptayamazsa bu teknenin yolundan çıkacaktır; 2. bir teknenin diğer bir tekneye yetişmesi durumunda, yetişen tekne manevra yapmak zorundadır; 3. makine kuvvetiyle seyreden iki tekne çatışmaya yol açacak bir biçimde birbirine yaklaşıyorsa, bu teknelerden her biri diğerinin iskelesinden geçmek üzere rotasını sancağa değiştirecektir; 4. makine gücüyle yol alan iki teknenin birbirini aykırı olarak geçmeleri durumunda, diğer tekneyi sancak tarafından gören tekne onun yolundan çıkacak ve koşullar elverişliyse o teknenin pruvasından geçmekten kaçınacaktır; 5. dar kanallar, su yolları ve yetişme durumu dışında, üzerinde yol bulunan ve makine gücüyle seyreden bir tekne, yelkenli bir teknenin yolundan çıkacaktır.

—Deniz huk. *Deniz ödüncü* veren, alacağını ancak rehnedilen şeyler üzerinden ve geminin ödünç işleminin yapılmasına neden olan yolculuğun biteceği yere ulaşmasından sonra isteyebilir. Olağanüstü bir kredi işlemi olan ve ancak yasanın belirlediği özel durum ve koşullar altında yapılabilen deniz ödüncü için yazılı şekil gerekir. Bu amaçla düzenlenen deniz ödüncü senedi, aksi kararlaştırılmış olmadıkça ödünç verenin isteği üzerine "emre yazılı" olarak düzenlenebilir, ciro ve teslim ile devredilebilir. Deniz ödüncü primi çoğu kez anaparanın bir yüzdesi olarak saptanır. Alacaklı alacağını yalnız rehnedilen şeyler üzerinden alacağından bunların deniz tehlikeleri içinde kaybolma riskine katıldığı için prim miktarı serbestçe saptanabilir ve faiz tutarlarından yüksek olur. Deniz ödüncü eski yelkenli gemi ile yapılan taşımalar zamanında önemli bir kredi işlemi olmasına karşın günümüzde gelişmiş kredi kurumlarının ortaya çıkmasıyla pek uygulama yeri bulamayan bir hukuksal kurumdur. *Deniz serveti*, gemi, navlun ve sürrogat denilen değerlerdir. Gemi, tahsili istenen alacağın doğmasına neden olan gemidir. Donatanın diğer gemileri sözkonusu alacak bakımından deniz servetinin dışında kalır. Navlun, tahsili istenen alacağın doğumuna neden olan yolculuğun gayrisafi yük taşıma ücreti tutarıdır. Sürrogatlar ise yasada gösterilen durumlarda gemi ya da navlun yerine geçerek deniz servetine giren değerler, hak ve alacaklardır. Donatanın yasada belirtilen alacaklıları deniz serveti dışında kalan donatanın kara servetine el atamazlar. Örneğin: bu alacaklar için donatanın karadaki apartman dairesi ya da eşyaları haczedilemez. Bu nedenle deniz ticareti hukukunda donatanın deniz serveti ve kara serveti ayrımı yapılır.

Deniz ticareti hukuku. Türkiye'de deniz ticareti hukukunu oluşturan hükümler Türk ticaret kanunu'nun "deniz ticareti" başlığını taşıyan dördüncü bölümündedir. Deniz ticareti hukuku kuralları daha ilk çağlardan itibaren denizci memleketlerde oluşmaya başlamıştır. İlk ve orta çağlarda denizcilik örf ve âdet kuralları şeklinde oluşan kuralları giderek milli kanunlara ve uluslararası anlaşmalara girerek ve gelişerek yazılı hukuk kuralları da oluşturmuşlardır. Bunların ilk örnekleri arasında 1681 tarihli fransız "ordonnance de la marine"i gösterilebilir. Türkiye'de deniz ticaretine ilişkin ilk kanun 1864 tarihli "Ticaret-i bahriye kanunname-i hümayunu"dur. Bu kanun 1807 tarihli Fransız ticaret kanunu'nun ikinci kitabının bir tercümesi idi. Sonradan ve bu defa 1897 tarihli Alman ticaret kanunu'nun deniz ticaretine ilişkin hükümlerinin çevirisi olan 1929 tarihli Deniz ticareti kanunu eski kanunun yerini aldı. Halen yürürlükte olan deniz ticareti hukuku kuralları ise uluslararası deniz hukuku ilkelerine uygun hale getirilmiş olan Alman ticaret kanunu'nun kuralları örnek alınarak hazırlanmıştır.

—Ed. Türk edebiyatında *Oğuz Kağan destanı*'ndan başlayarak denizden söz edildiği görülür. Bu destanda kahraman, dünyaya egemen olma ülküsünü *"Daha deniz, daha ırmak/Güneş bayrak, gök çadır..."* diye dile getirir. Oğullarından birine "Deniz" adını verir. *Orhun yazıtları*'nda İlteriş Kağan'ın Okyanus'a ulaşmayı amaçladığı anlatılır. *İskendername*'lerde (ör. Ali Şir Nevai'ninki) kahraman, denizleri ele geçirmeye çalışır; 7 denizi, 12 bin adayı alır. Cam bir sandık içinde deniz dibine inerek araştırmalar yapar. Kanuni döneminde Seydi Ali Reis, *Mir'at-ı memalik* adlı yapıtında, Hint okyanusu'nda başından geçen serüvenleri anlatır. *Evliya Çelebi seyahatnamesi*'nde de Karadeniz'de fırtınalar, deniz kazaları anlatılmıştır. Taşlıcalı Yahya, Latifi gibi yazarlar İstanbul'u anlatırken deniz görüntüleri de canlandırdılar. Seferlioğlu, Magriplioğlu, Kara Hamza gibi denizci halk şairleri, Akdeniz'deki deniz seferlerinin şiirlerini yazdılar. Ahmet Mithat Efendi'nin *Hasan Mellah* romanında Akdeniz'deki korsanların serüvenleri anlatılır. Namık Kemal'in *Âkif Bey* oyununda, Abdülhak Hamid'in *Finten*'inde, denizciler ve deniz betimlemeleri yer alır. Ömer Seyfettin, Enis Behiç Koryürek eski deniz savaşlarını, korsanları, forsaları konu edindiler. Yahya Kemal Beyatlı denizi sonsuzluk, insanın kendini aşması temalarıyla birleştirdi. Yeni türk edebiyatında Halikarnas Balıkçısı ile Sait Faik, denizin çekici güzelliklerini, geçimini denizden sağlayanların yaşamlarını anlattılar. Yaman Koray, Zeyyat Selimoğlu gibi yazarlar, temayı kendi gözlemleriyle zenginleştirdiler. Ömer Bedrettin Uşaklı'nın doğaya, sonsuzluğa özlem biçiminde işlediği konuyu Oktay Rifat ve İlhan Berk gibi şairler Ege ve Akdeniz'i doğası, insan gerçeği ve tarihiyle birlikte yorumlamaya giriştiler. Melih Cevdet Anday, şiirini insanın yazgısı çerçevesinde Ege'nin eski uygarlıklarına ait efsanelerle besledi.

—Havc. *Deniz hava kuvveti.* Büyük donanmalar daha başlangıcında, uçağın hücum aracı olarak değil (o dönemde hücum olanakları kısıtlıydı), filolara bilgi sağlayan araçlar olarak önemli rol oynayabileceğini kabul ediyorlardı. Bununla birlikte bu rol iki büyük engelle karşılaşmıştı: yüzer platforma inme girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanması yüzünden kıyıda üslenen uçakların, yakıt ikmali yapmadan uçuş erimlerinin kısa oluşu ve keşif sonuçlarını iletmek için gereken radyo aygıtlarının yokluğu.

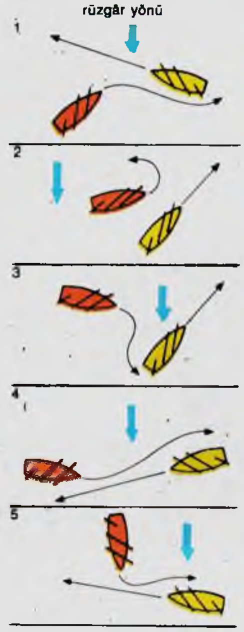
Bu nedenle Birinci Dünya savaşı öncesinde büyük donanmaların deniz hava kuvveti otuz kırk uçakla sınırlıydı; doğuş halindeki bu deniz hava kuvveti, karada üslenmiş uçaklardan ve deniz filolarını izleyen yük gemilerinden havalanıp keşif yapan deniz uçaklarından oluşuyordu. Ne var ki yük gemilerinin kullanımı, deniz uçaklarını suya indirme sırasında karşılaşılan güçlükler yüzünden beklenen sonucu vermedi. Nitekim Jutland savaşı'nda (1916) ingiliz yük gemisi *Engadine* başarı sağlayamadı. Almanlar'ın Kuzey denizinde yaygın biçimde kullandığı zeplinlerin elde ettiği sonuç da daha parlak değildi. Buna karşılık deniz hava kuvveti, Akdeniz'de daha başarılı sonuçlar aldı. Süveyş kanalının savunmasına ve Çanakkale harekâtına (1915) katılan müttefik deniz uçakları fotoğrafla keşif ve atış tanzimi görevleri üstlendi. Deniz uçağından torpilleme ilk kez 1915 mayısında gerçekleşti. Böylece uçağın denizaltılara karşı savaştaki etkisi de ortaya çıktı. Gerçekte, müttefik deniz hava kuvvetleri, sayılarının çokluğuna rağmen ancak beş alman denizaltısını (U-Boot) batırabildi; bunlardan dördü suüstü gemileriyle yapılan işbirliğinin sonucuydu. Bununla birlikte deneyimler havacılığın çok güçlü caydırıcı etki yarattığını ve denizaltıların, deniz karakol uçaklarının dolaştığı bölgelere girmekten kaçındığını ortaya koydu. Yük gemilerinin beklenilen sonucu vermeyişi 1916'da ingiliz amiralliğini devingen havalanma platformlarını incelemeye yöneltti ve denemelere yüzer platforma dönüştürülen *Campania* adlı yolcu gemisinde başlandı. Deneme sonuçlarının güven verici olması, *Furious*, sonra *Argus* ve *Eagle* kruvazörlerinin uçak gemisine dönüştürülmesine yol açtı.

İki savaş arasında deniz hava kuvvetleri üç ayrı yönde gelişti: karada üslenmiş keşif amaçlı ağır deniz uçağı; kruvazörlerden ya da zırhlılardan fırlatılan hafif deniz uçağı; uçak gemilerinden kalkan tekerlekli uçak. Gerçekte uçak gemilerinin geliştirilmesi için yalnızca ingiliz, amerikan ve japon donanmaları çaba harcadı; ama bu çabalar uçak gemilerinin son biçimlerini almalarını sağlamaya yetti. Bununla birlikte deniz hava kuvvetleri ile hava kuvvetleri arasındaki anlaşmazlıklar ve donanmaların çekingenliği bu kuvvetlerin deniz filolarını destekleyecek yardımcı araçlar biçiminde görülmesine yol açtı; vurucu güç olarak savaş hattı gemileri benimsendi. Uçağın görevi keşif, atış tanzimi ya da gereğinde saldırarak (bomba ya da torpidoyla) düşman gemilerini geciktirme ve suüstü gemilerince yok edilmelerini sağlamakla sınırlı kaldı.

İkinci Dünya savaşı deniz hava kuvvetinin belirleyici rolünü ortaya koydu. Gemilere yatay uçuşta yapılan saldırıların sonuçları pek parlak olmasa bile pike bombardıman, Norveç seferi ve Dunkerque muharebesi (1940) sırasında üstün başarı sağladı. Bununla birlikte o dönem gemilerinde hava savunmasının yetersizliğini de gözden uzak tutmamak gerekir. 1940-1942 ingiliz öğretisinde uçak gemisi, ana gemi olarak kabul edilen savaş hattı gemisi için zorunlu bir destek gemisi konumuna girdi ve bu gemiye vazgeçilmez bir hava örtüsü sağladı. Uçak gemileri, suüstü gemileri arasındaki çarpışmalarda da önemli görevler üstlendi. İngilizlerin 1941 martında Matapan burnunda kazandığı zaferde ve iki ay sonra, *Bismarck*'ın batırılmasında etkili oldu. Ayrıca 11 kasım 1940'taki Taranto çatışması, deniz hava kuvvetlerinin üslere yapılan hücumlarda da başarılı olduğunu kanıtladı.

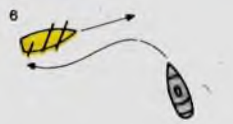
Aynı başarı denizaltılara karşı savaşta da elde edildi. Savaşın başında U-Bootlar, kıyı korumayla görevli ingiliz hava kuvvetleri *coastal command*'ın hava örtüsü oluşturduğu bölgeye girmekten kaçındı. 1942-43'ten başlayarak radar, bomba, roket gibi yeni silahlarla donatılan uçaklar daha kesin sonuçlar almaya başladı. Nihayet karada üslenen ve yakıt ikmali yapmadan uzun süre uçabilen

yelkenli tekneler arasında

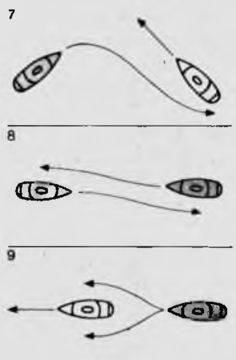
portakal rengi tekne manevra yapmak zorundadır

yelkenli tekneler ile motorlu tekneler arasında

motorlu tekne (gri) manevra yapmak zorundadır

motorlu tekneler arasında

koyu gri renkli tekne manevra yapmak zorundadır

DENİZDE ÇATIŞMAYI ÖNLEME KURALLARI

Şin Meiva

üstte, solda
1939'da Fransız deniz hava kuvvetleri'ne bağlı Bréguet 521-03 Bizerte tipi deniz uçağı (önüretimin ikinci uçağı)

üstte, sağda
1944'te denizaltılara karşı savaşta uzmanlaşmış deniz karakol bombardıman uçakları filosu 63'e (Cebelitarık'ta üslenmiş) bağlı Consolidated PBY-5A tipi deniz uçağı

üstte
sahil koruma (denizaltılara karşı savaş ve kurtarma) amaçlı japon deniz uçağı Şin Meiva'nın kalkışı (uçak dört türbopropla donatılmıştır)

MODERN DENİZ TİCARETİ

danimarka konteyner gemisi (alman yapımı) [deplasman: 27 000 t; hız: 24,1 deniz mili; kapasite 1 648 konteyner]

uçaklar tüm Atlas okyanusu'nda bir hava örtüsü oluşturdu ve Gaskonya körfezini etkili biçimde ablukaya aldı; buna karşılık uçak gemileri, destek ve refakat birlikleri *(support groups)* çerçevesinde konvoyların yanında ya da denizaltıların izlediği rotalar üzerinde etkin görevler üstlendi. Kısaca hava kuvvetleri, alman denizaltılarının yarısının batırılmasına doğrudan ya da dolaylı olarak katıldı.

Bununla birlikte deniz hava kuvvetlerinin gösterdiği en büyük başarı daha savaşın başlangıcında, Büyük Okyanus'ta Japonlar'ın gerçekleştirdiği Pearl Harbor baskını (1941) ve iki ingiliz savaş hattı gemisinin, *Prince of Wales* ve *Repulse*'un batırılması oldu. Altı ay sonra yapılan Mercan ve Midway deniz muharebeleri, deniz savaşları tarihinde önemli bir dönüm noktası oluşturur. Bu muharebeler,savaş hattı gemilerinin eski önemini yitirmesine yol açtı ve çağdaş filolarda uçak gemileri ana gemi niteliğini kazandı. Amerikan donanması 1943'ten sonra Büyük Okyanus'ta başarılı karşı taarruzunu uçak gemilerini çevreleyen task forces'lerle sürdürdü. Japon donanmasını saf dışı bıraktı ve iki savaş arası öğretilere rağmen karada üslenmiş hava kuvvetlerine karşı açık bir üstünlük kurarak birleşik harekâtlarda başarı sağladı.

Savaştan hemen sonra bir değişim görüldü; hava savunmalarının önemli ölçüde güçlenmesi, hedef yakınında patlamalı füzelerin kullanımı ve radarların gelişmesi sonucu suüstü gemileri önemli bir esnek mukabele yeteneği kazandı. Uçaklar toplu hücumlara ya da kamikazeler gibi intihar uçuşlarına başvurmadıkça gemilere bomba ya da torpido ile saldırmaktan vazgeçmek zorunda kaldı ve ilk kez Almanlar'ın 1943 sonbaharında Salerno önlerinde italyan filosuna ve müttefik gemilerine karşı kullandıkları havadan denize güdümlü füzelerden yararlanmaya yöneldi.

Günümüzde değişen koşullar gereği, deniz hava kuvvetleri 1945'e oranla farklı özellikler taşır: bu kuvvetlerin tümünde, amerikan Orion, fransız Atlantic ya da eski sovyet Bear uçakları gibi karada üslenen ve uzak mesafelerde gözetleme ya da keşif yapan uçaklar vardır. Bu uçaklar elektromanyetik izleme aygıtlarından ya da sesli şamandıralardan yararlanarak denizaltılara karşı savaşma dışında, güdümlü füzelerle deniz kuvvetlerine karşı uzaktan saldırıya da geçebilir.

Öte yandan büyük parasal ve teknik olanaklardan yararlanan amerikan donanmasında 12 uçak gemisi vardır; bu gemiler, elektronik savaş aygıtları, F-14 Tomcet tipi avcı uçakları, F-18 Hornet ya da AGE İntruder tipi hafif ya da ağır bombardıman uçakları gibi bir dizi savaş aracıyla donatılmıştır. En gelişmiş silahlarla donatılan bu uçaklar, Vietnam savaşı'nda da kanıtlandığı gibi kara harekâtlarına katılabilir, uçak gemilerini hem havadan hem de denizaltılardan gelecek saldırılara karşı koruyabilir ve düşman deniz kuvvetlerine saldırıda kullanılabilir.

Ark Royal'ı silahsızlandıran Royal Navy konvansiyonel uçak gemilerinden oluşan filosundan vazgeçerken, fransız donanması *Foch* ve *Clemenceau* adlı uçak gemilerine konvansiyonel harekâtlar çerçevesinde taktik görevler yükledi. Bununla birlikte bu alanda bir değişim gözlenmektedir. Kimi ülkeler daha değişik ve ekonomik tipte uçak gemilerini "denizaltısavar kruvazör" adı altında yeniden hizmete soktu. Bu gemilere, Royal Navy'nin 20 000 t'luk İnvincible serisi örnek gösterilebilir; sözü edilen bu gemiler, çok güçlü füzeleri temel alan pek çok değişik saldırı ve savunma silahıyla da donatılmıştır.

Bir uçuş pisti bulunan bu gemilerde, düşey kalkış yapan ingiliz Harlier ve eski sovyet yapımı Yak - 36 Forger tipi uçaklar kullanılır. Bu uçaklar sesaltı hızlarda uçmalarına rağmen amfibi harekâtlarda ya da denizden denize Exocet tipi güdümlü roketlerle donatılmış hafif gemilere karşı saldırı çerçevesinde kullanılan etkili silahlar taşır. Bu uçak gemileri ayrıca Sea King ve hermione tipi helikopterlerin kullanımı için de elverişlidir. Gerçekten de deniz hava kuvvetlerinde helikopterlerin önemi gittikçe artmıştır. Helikopterler özellikle birleşik harekâtlarda, denizaltılara karşı savaşta, hatta havadan denize Exocet 39 tipi güdümlü roketlerle hafif gemilere saldırılarda büyük etkinlik gösterir. *Jeanne d'Arc* ile yalnızca helikopter taşıyan gemilerin kullanımını ilk kez başlatan fransız donanması gelecekte de bu tip birimlerden yararlanmayı düşünmektedir. Ayrıca bu gemilerde güçlü bir güdümlü füze sistemi de bulunmaktadır. Görüldüğü gibi çeşitli deniz hava kuvvetlerinin uyguladıkları yöntemler birbirinden çok farklıdır; bununla birlikte gelecekte bir çatışma halinde kullanılacak silahlara ilişkin öğretilerin kararsızlığı da gizlenemez.

1960-1970 yılları arasında Türk deniz kuvvetleri'ne bağlı Deniz hava kuvveti çerçevesinde bir uçak filosu kuruldu. Personeli, Hava kuvvetleri uçuş eğitim ve uçak bakım okullarında eğitilen bu filo SA-2 tipi çiftmotorlu pervaneli uçaklardan

Blohm-Voss

alman ağır yük gemisi

Martin Jansen

oluşur. Günümüzde 8 SA-2 tipi uçak ve 8 UH-1 tipi helikopterden oluşan bu filo keşif, alçak uçuşlarla torpilleme ve mayınlama görevleri üstlenir.

• *Deniz uçağı.* 1907'de Gabriel Voisin uçak gövdeleri üzerine deneyler yapmak için, şamandıralara yerleştirdiği bir planörü Sen nehri üzerinde motorlu bir tekneyle kalkış için yeterli bir hızla çekmeyi tasarladı. Henri Fabre'nin tekerlek yerine dibi düz, esnek şamandıralarla donattığı uçağı (1909) ilk gerçek deniz uçağı oldu. Çok sayıda deniz uçağı ilkörneği yapıldı. Bunlar arasında Farman'ın koşut iki şamandıra taşıyan deniz uçağı, Curtiss'in tek şamandıralı deniz uçağı ve 1912'de yapılan Donnet-Lévêque'in tekneli deniz uçağı sayılabilir. Bir başka tür deniz uçağı da Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Büyük Britanya'da sukayaklarıyla donatılarak denendi.

Deniz uçağının çalışma ilkesi, suyun şamandıralara ya da tekneye uyguladığı tepkilere dayanır. Kalkış sırasında yüksek bir hıza ulaşan deniz uçağı sudan kesilir ve ağırlığı su yerine aerodinamik tutunmayla karşılanır. Bu anda deniz uçağı uçmaya başlayabilir. Bir deniz uçağı gövdesinin kalkışta hidrodinamik ve uçuşta aerodinamik koşullara uyum sağlaması için birçok ölçütü karşılaması zorunludur. Kalkış ve inişteki yüksek hızı yüzünden gövde dalga darbelerine karşı dayanacak ölçüde sağlam olmalıdır; ayrıca gerek havada gerek suda ilerlerken yeterince küçük bir dirençle karşılaşması ve iyi bir uçuş niteliği taşıması için gövde biçiminin ince ve hafif olması gerekir. Biçim bakımından bir gemi teknesine benzeyen deniz uçağı sudan kesilmesini kolaylaştırmak için devinim yönüne dik konumda bir ya da birçok ayakla donatılmıştır. Uçak belli bir hıza ulaştığında suyun tekneye, havanın da kanatlara uyguladığı birleşik etki gövdenin sudan kesilmesini ve yalnızca ayaklarıyla suya dayanmasını sağlar; böylece uçak havalanma olanağı bulur.

—İkonogr. Stabia'da (Napoli) bulunan bir roma freskinde ve bazı ortaçağ minyatürlerinde liman görüntülerine rastlanır; ayrıca yaşlı Bruegel'in tablolarında (*Napoli limanı*, Doria galerisi, Roma; *Fırtına*, Viyana; *İkaros'un düşüşü*, Brüksel) deniz manzaraları görülürse de, bu türe yaygınlık kazandıranların, XVII. yy. hollanda ressamları olduğunu kabul edebiliriz. Hollanda'da haarlemli Hendrik Vroom (*Cebelitarık savaşı*, Amsterdam), anversli Aert Van Antum, Jan Porcellis, Simon de Vlieger, Adam Willaerts ve Roma'da Bril kardeşler gibi öncülerden sonra, bu konunun hollandalı büyük ustaları A. Cuyp (*Fırtınada gemiler*, Louvre), ırmak ve kanalların tek renkle çalışan ressamı Van Goyen, Yaşlı Willem Van de Velde (*Deniz savaşları*, Amsterdam) ile Genç W.V. de Velde (*Durgun deniz*, Chantilly), çalkantılı denizleri seven Backhuysen (*Hindistan Gemicilik İşletmelerinin Hollanda filosu*, Louvre), dingin görüntüler sergileyen Van de Cappelle ve liman manzaraları çizen Van der Heyden'dir. Ama, *Hollanda kıyılarında fırtına* (Louvre) ile melankoli dolu *Scheveningen Kumsalı*'nı aynı ustalıkla resimleyen J. Van Ruysdael hepsinden önde gelir. Daha sonra, Jongkind'de de *(Dordrecht limanı)*, deniz manzaralarının işlenişinde aynı görüş keskinliğini görürüz.

Venedik'in kanal ve gölleri Guardi ve Canaletto'ya, Tirren denizi'nin fırtınaları da Salvator Rosa'ya (Floransa, Montpellier) esin kaynağı oldu. Denizi tablolarına konu alan fransız ressamlarının sayısı da oldukça kabarıktır; Claude Lorrain (*Kleopatra'nın Tarsus'ta karaya çıkışı*, Louvre) bunların başında gelir. XIX. yy.'da Courbet (*Étretat'da yalıyarlar*, Louvre), Ziem (*Venedik'ten görüntüler*, Dijon, Ajaccio), Dupré (*Deniz manzarası*, Philadelphia), Manet (*Ayışığında Boulogne limanı*, Louvre), Boudin (*Yelkenliler*, Louvre; *Bordeaux limanı*, Agen), Monet (*Étretat'da deniz*, Louvre), Signac (*La Rochelle*, *Saint-Raphaël*, *Antibes* manzaraları), Marquet (*Honfleur*, *Collioure*, *Marsilya*, *Cezayir*) ve fov döneminde Braque, Friesz, Dufy, vb. de denizle ilgili konular işlediler.

İngiliz resim okulundan Wilson ve Constable'ın bazı yapıtlarıyla Turner'ın pek çok yapıtını sayabiliriz. Almanya'da anlatımcı Nolde, konularını çoğu kez denizden seçmiştir.

Türk resminde deniz. Minyatürlerde deniz bir doğa öğesi olarak doğrudan işlenmedi, daha çok soyut bir biçimde, peyzajın bir bölümü olarak betimlendi. Vehbi'nin *Surname*'sinde, Levni'nin minyatürlerinde, Matrakçı Nasuh'un *Süleymanname* ve *Revan* adlı yazmalarında bu durum açıkça görülür.

XIX. yy.'dan başlayarak, özellikle *Bosfor ressamları* diye anılan Batılı ressamların yapıtlarında denizi geniş ölçülerde işlemelerine karşın "Primitifler" diye anılan türk ressamlar grubu bu konuya ilgi duymadı. Buna karşılık, daha sonra birçok türk ressamı Boğaziçi'ni ve Boğaziçi liman ve görüntülerini resimledi. Bu tür resimlerin ilk örneğini, bir liman resmiyle Münib (1874-1909) verdi. Bu tema, türk resminde, önce izlenimci akımın etkisinde geniş ölçüde işlendi: Halil Paşa, Nazmi Ziya, İbrahim Çallı, Süleyman Seyit, Ömer Adil, sonraları Hamit Görele, Eşref Üren, Mahmut Cuda, Nurullah Berk, Ercüment Kalmuk vb. sanatçılar yapıtlarında kendi üsluplarına göre denizi konu edindiler. Nuri İyem, Fethi Karakaş, Haşmet Akal, Agop Arad gibi sanatçılar İstanbul'da açtıkları sergilerde (1940-1945) deniz-insan ve denize ilişkin toplumsal sorunları dile getiren yapıtlar sergilediler. Fethi Karakaş'ın aynı konuda açtığı sergi büyük ilgi gördü (1960). Bu tarihten sonra, daha çok soyut resme yönelen türk ressamları, özellikle deniz temasını işleyen yapıtları bir kenara bıraktılar.

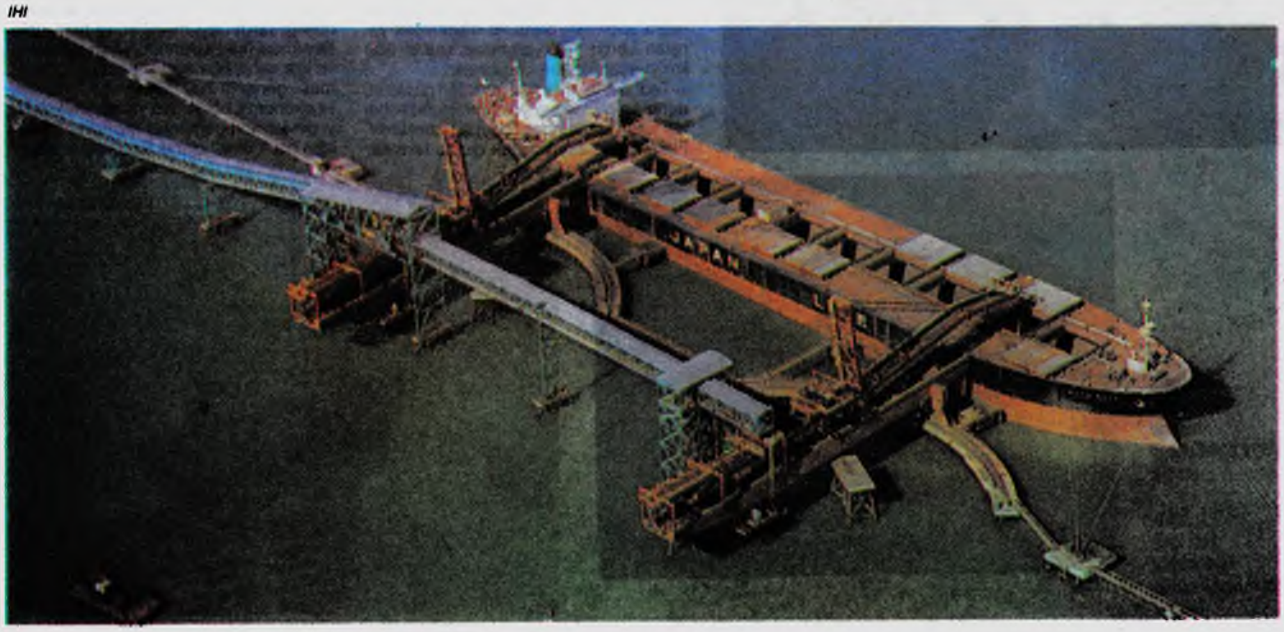
—İkt. 1923 öncesi genellikle yabancı şirketlerin elinde bulunan deniz ticareti, Cumhuriyet'le birlikte korumacılık politikasının etkisine girmiştir. Yabancı şirketlere

Howaldtswerke-Deutschewerft

alman yolcu gemisi (1981)

IHI

japon cevher gemisi yükleme sırasında (150 000 - 200 000 t sınıfı)

Mitsubishi Heavy Industries

dev petrol tankeri (230 000 t)

tanınan iki yıllık işletme ayrıcalığı kaldırılmış, kabotaj işletmeciliği ulusallaştırılmıştır. Cumhuriyet Türkiyesi, 35 bin tonluk filo devralmışken, on yılda tonajı üç kat artarak 99 500 tona çıktı. Dünya ekonomik bunalımının sonucu olarak talebin düşmesi, 1933 yılında Devlet denizyolları'nın kurularak deniz ticaretinde devletin sorumluluk almasını zorunlu kılmıştır. 1926-1938 yılları arasında devletin denizyolu taşımacılığında yük ve yolcu taşımacılığı karma olarak yapılmış; ilk kez 1938 yılında 3 şilep alınarak yolcu ve yük taşımacılığında uzmanlaşmaya gidilmiştir. Deniz ticaret filosu 1939 yılında 260 170 tona, 1945 yılında ise 318 907 tona ulaşmıştır.

II. Dünya savaşı sonrasında taşımacılıkta yeterli gelişme gösteremeyen kesimlerden biri de denizyolu taşımacılığı olmuştur. 1952 yılında denizyollarının 196 148 tonluk bir filosu vardır. Bu filo yaşlıdır ve yük taşımacılığında uzmanlaşmamıştır. 1953'te filo gençleştirilerek 47 gemiye indirilmiştir. Filo İtalya ve Hollanda'ya ısmarlanan, Samsun, İskenderun, Ayvalık ve Gemlik gemileriyle modernleştirilmiştir. 1955 yılında Denizyolları işletmeciliğinde yolcu ve yük filolarının ayrılmasına gidilmiş, yük taşımacılığı ağır basmaya başlamıştır. Türkiye'nin ekonomik gelişmesine paralel olarak artan dış ticaret ve akaryakıt tüketimi, deniz ticaretine olan talebi artırmıştır. 1978 yılında özel ve kamu kesiminde 300 grostondan büyük gemilerin kapasitesi yük gemisi olarak 1 168 000 grostona, tankerlerin kapasitesi 618 000 grostona yükselmiştir. Günümüzde ise türk ticaret filosu 2 642 583 gros tonluk, 1 207 adet yük gemisi (kamu ve özel kuruluşlara ait) ve 911 912 groston-luk, 211 adet tankerden oluşmaktadır (1991 sonu itibariyle).

İbrahim Çallı'nın bir yapıtı
Resim ve heykel müzesi, İstanbul

Büyük Larousse

—Spor. İlk yarışlar 1898'de Asnières'de yapıldı. 1903'ten başlayarak tekneler *racer* (yarış tekneleri) ve *cruiser* (gezinti tekneleri) olarak sınıflandırıldı. Bunlara, bazı kısıtlamalar öngörülen, turistik amaçla konforlu bir biçimde donatılmış yarış teknelerini içeren *runabout* sınıfı da eklendi. Ancak uluslararası yarışmalarda tekneler, motorlarının 175 cm^3 ile 7 000 cm^3 arası değişen silindir sığalarına göre dört diziye ayrılırlar. Bunlar hors-bord course, hors-bord sport, en-bord course ve en-bord sport'dur. Sürat ve dayanıklılık yarışları vardır. Bu yarışlarda saatte 500 km'yi aşan hızlara ulaşılmıştır.

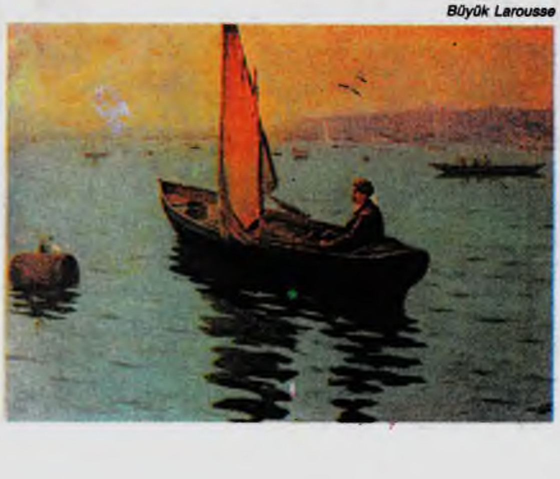
—Ted. Deniz kıyısında geçirilen günlerin, deniz ve güneş banyolarının olumlu etkileri uzun zamandan beri bilinmektedir. Fakat deniz suyu soğuk olursa romatizma, artroz, solunum hastalıkları ve nekahet dönemleri için sakıncalıdır. Bunun için denizden alınıp ısıtılan sular kullanılır. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra paslanmaz alaşımlar alanında elde edilen ilerlemeler ısıtılmış deniz suyunu havuz ve banyolarda kullanma olanaklarını artırdı ve bu tür havuzlar gerekli araçlarla donatıldı. Yosun (varek) ve deniz çamuru banyoları, hatta tuzlaların arı suları da deniz tedavisinde kullanılır. Havuz banyoları özel donatımları sayesinde kineziterapi ve yeniden eğitme (organları yeniden çalışır duruma getirme) işine yarar ve bunların en uygun koşullarda yapılmasını sağlar. Suya girilince vücudun ağırlığı ortadan kalktığından, hareketler kolaylaşır. İyi ayarlanmış bir su sıcaklığı dolaşımı hızlandırır ve ağrıları azaltır.

Deniz banyolarının öncelikle kullanıldığı hastalıklar (kansızlık, asteni, lenfatiklik, büyüme gecikmeleri, vb.) arasına kas ya da kemik-eklem travmalarının sekelleri (sportif), bazı romatizma çeşitleri, artrozlar, aşırı şişmanlık, zihin yorgunlukları da girer.

—Uluslarar. huk. *Deniz hukuku*. Kıyılarında tek bir devletin toprağı bulunan ve bu nedenle bu devletin ülkesel egemenliğine giren kapalı ve iç denizler dışında, denizlerin özgürlüğü temel ilkedir; bununla birlikte uygulamada bu ilkenin değişik sonuçları vardır: içsularda ya da ulusal denizde (limanlar, koylar, körfezler ya da kıyı girintileri) özel gemilerin giriş özgürlüğü varken, savaş gemilerinin girişi tek taraflı olarak yasaklanabilir ya da kısıtlanabilir (zorunlu uğrama dışında). İçsuların dışında yer alan ve genelde 12 deniz mili, bazen de çok daha geniş olabilen (120 ya da 200 mil) karasularında ise devlet yine egemendir, ancak hiçbir geminin "zararsız geçiş hakkı"nı engelleyemez. Açık denizde, ilk kez Grotius tarafından formüle edilen (1609, Mare Liberum) deniz özgürlüğü ilkesi uyarınca, hiçbir devletin egemenliği sözkonusu değildir. Özgürlük ilkesi yalnızca deniz haydutluğunu ve köle ticaretini engellemek ya da (29 kasım 1969 Brüksel sözleşmesi uyarınca kirlenmeye yol açan geminin tahribi de dahil) çevre kirlenmesini önlemek amacıyla sözleşmelerde tanınan olanaklar dışında bütünüyle uygulanır. Birleşmiş milletler genel kurulu tarafından toplanan bir konferans,deniz hukuku alanında 1958 Cenevre konferansı'nda saptanan kuralları siyasi ve teknolojik gelişime uydurmak amacıyla 1973'te çalışmaya başlamıştır. III. Deniz hukuku konferansı, 10 aralık 1982 tarihli yeni bir sözleşmenin imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Sözleşmenin iki temel özelliği vardır: kıyı devletlerinin haklarının artırılması (karasularının, bitişik bölgenin ve kıta sahanlığının sınırlarının genişletilmesi, genişliği 200 mil olan bir "münhasır ekonomik bölge"nin yaratılması) ve kıyı devletinin egemenliği dışında, "insanlığın ortak malı" olarak kabul edilen ulus-

Büyük Larousse

yanda, solda
Hamit Görele
Karadeniz
Resim ve heykel müzesi
İstanbul

sağda
Halil Paşa
Kayık iskelesi
Resim ve heykel müzesi
İstanbul

lararası deniz yatağının uzman kurumlar tarafından uluslararası topluluk adına işletilmesi. 1958 Cenevre sözleşmelerine taraf olmayan Türkiye, III. Deniz hukuku sözleşmesi'ni de imzalamamıştır.

Deniz *(la Mer), Üç senfoni taslağı (Trois Esquisses symphoniques)*, Debussy'nin 1903-1905 arasında yazdığı üç bölümlü orkestra yapıtı: "Şafak vaktinden öğleye kadar deniz üzerinde", "Dalga oyunları", "Rüzgârın ve denizin diyaloğu". Debussy "üç taslak" adını vermiş olmakla birlikte bu yapıtın özenli bir kurgusu ve dikkat çekici bir birliği vardır. Bu birlik, çevrimsel biçimin ve tüm partisyona egemen iambos türünde bir ritim çekirdeğinin kullanılmasından ileri gelir. Bestecinin kişisel üslubu olan izlenimci anlayışla yazılmıştır.

DENİZ (Ümit), türk gazeteci (İstanbul 1922 - *ay. y.* 1975). Haydarpaşa lisesi'ni bitirdi (1940), çeşitli gazetelerde çalıştı, yurtiçi ve yurtdışı röportajlarıyla tanındı. *Murat Davman* adında bir gazeteci tipi yaratarak, bu tipin serüvenlerini işleyen 15 kadar polisiye roman yazdı. Bu romanlardan birkaçı filme alındı, birkaçı da TV'de gösterildi.

■ **DENİZ** (Metin), türk ressam ve sahne tasarımcısı (İstanbul 1940). Güzel sanatlar akademisi resim bölümü'nü bitirdi (1965). Profesyonel düzeyde ilk sahne tasarımını İstanbul Şehir operası'nda sahnelenen *Yevgeni Onyegin* (1963) için gerçekleştirdi. İstanbul Şehir tiyatrosu'nda (*İspinozlar*, 1964; *Cesaret Ana ve çocukları*, 1977; *Bahar noktası*, 1981; vb.), Gülriz Sururi-Engin Cezzar tiyatrosu'nda (*Teneke*, 1965; *İttihat ve Terakki*, 1968; vb.), Dostlar tiyatrosu'nda (*Rosenbergler ölmemeli*, 1970; *Kafkas tebeşir dairesi*, 1974; vb.), Ankara Devlet balesi'nde yüzün üstünde dekorun, bazılarında dekor-giysi tasarımlarını hazırladı. *Büyü* (1967), *Galile'nin yaşamı* (1975), *Hayat kısa sanat uzun* (1968) vb. oyunları da sahneye koyan ve dekorlarını yapan sanatçı, ayrıca Fransa'da *Bencil hesapların buzlu sularında* (Dans les eaux glacées du calcul égoiste, 1977), *Macbeth* (1979), *Binbir gece masalları* (1980), *Binboğalar efsanesi* (1984) oyunlarına katkıda bulundu. Sahne ve mekân düzenlemesinde eski plak, kömür, ip, bez parçaları, otomobil lastiği gibi alelade malzemeyle alışılagelmiş "dekor" anlayışının yerine, yapıtın özünü vurgulayan ve kimi zaman seyirciyi tedirgin ederek etkilemeyi amaçlayan yolları denedi. Birçok filmde danışmanlık ve reji asistanlığı da yaptı. İstanbul Şehir tiyatrosu'nda oynanan *Gazete-gazete*'nin dekor tasarımıyla Ankara Sanat kurumu ödülü'nü aldı.

DENİZ AKBALIĞI a. Zool. Karadeniz'de ve ılık denizlerin sığ kesimlerinde yaşayan kemiklibalık. (Henüz Akdeniz'e kadar yayılamamıştır. Dişiler yumurtalarını kıyılardaki taş ve bitkilerin üzerine yapıştırır. Bil. a. *Lucioperca marina;* hanigiller familyası; boyu 60 cm'ye kadar.)

Metin Deniz
Caligula (1984-85)
İstanbul şehir tiyatroları

Deniz bilimleri ve coğrafya enstitüsü, Türkiye'yi çevreleyen denizlerde, özellikle uygulamaya dönük coğrafi araştırmalar yapmak ve lisansüstü düzeyde eğitim vermek üzere İstanbul Üniversitesi'nde kurulan enstitü (1982). Bu enstitünün dördü deniz bilimleri (deniz biyolojisi, deniz jeolojisi ve jeofiziği, deniz fiziği ve kimyası, deniz coğrafyası) ve ikisi coğrafya alanında (jeomorfoloji, uygulamalı coğrafya) olmak üzere altı ana bilim dalı vardır. Enstitü iyi donatılmış kimya, sedimentoloji ve biyoloji laboratuvarları ile bir meteoroloji istasyonuna sahiptir. Deniz araştırmaları Arar gemisiyle yürütülmekte, araştırma sonuçları "İ.Ü. Deniz bilimleri enstitüsü bülteni" adlı dergide yayımlanmaktadır.

Deniz eğitim komutanlığı, Deniz kuvvetleri'ne sağlanan personel ile Deniz kuvvetleri'nde görevli personelin yetiştirilmesi ve eğitimlerinin en yüksek düzeyde tutulmasını sağlamak amacıyla kurulmuş komutanlık. Kuruluşunda Deniz kuvvetleri komutanlığı okulları ve eğitim merkezleri bulunur.

DENİZ HALKLARI, iki kez Nil deltasına saldıran halklara Mısırlılar tarafından verilen ad. İ.Ö. 1230'da, Akaivaşalar (Akhalar), Turşalar (Tyrsen), Lukalar (Lykialılar), Şerdanalılar ve Şekeleşler, Libyalılar'ı desteklemeye geldiler ve firavun Mineptah tarafından yenilgiye uğratıldılar. İ.Ö. 1191'de, Pelesetler (Filistiler), Zekkerler, Şekeleşler, Hitit İmparatorluğu'nu ve diğer anadolu ve suriye devletlerini yıktılar ve Ramses III tarafından durduruldular. Bu, bir istila mı, yoksa savaşçı grupların saldırıları mıydı? Ne olursa olsun, Deniz halkları'nın burada gerçekleştirdikleri yıkım, doğu devletlerinin XIII. yy. sonunda zayıflamasıyla açıklanabilir.

DENİZ HAN. Mit. Oğuz destanına göre, Oğuz Han'ın bir göl ortasındaki ağaç kovuğunda bulup sevdiği ikinci karısından olma üç oğlundan biri. Oğuz, onu öteki kardeşleri Gök Han ve Dağ Han'la birlikte B.'ya gönderdi. Gümüş oklarla geriye dönen bu kardeşler, Oğuzlar'ın Üçoklar boylarını meydana getirdiler.

Deniz harp akademisi, askeri öğrenim kurumu. Deniz kuvvetleri komutanlığı'na kurmay subay yetiştirir. Üç yıl süreli öğrenim yapan akademiye, gerekli sınavı kazanmış, üsteğmen-yüzbaşı rütbesinde, kıta hizmetlerinde başarı göstermiş deniz subayları alınır.

Osmanlılar döneminde Mekteb-i bahriye'yi birinci, ikinci ve üçüncü olarak bitirenler yabancı ülkelere gönderilerek özel öğrenim görür, donanmanın kurmay subay gereksinimi bu yolla karşılanırdı. Cumhuriyet'ten sonra, deniz kurmay subayı yetiştirmek amacıyla, Kara harp akademisi'ne bağlı olarak İstanbul'da Yıldız'da Deniz harp akademisi açıldı (7 kasım 1930). Akademiye, önceleri yalnızca deniz güverte subayları girebilirken, 1954'ten başlayarak makine ve ikmal subayları da alındı. İkinci Dünya savaşı yıllarında bir süre Ankara'ya taşınan (1941-1946) okul, savaştan sonra yine Yıldız'a döndü. 1975'ten sonra Maslak'taki yeni binasında öğretime geçti.

Deniz harp okulu, türk ordusuna deniz subayı yetiştiren askeri okul. Osmanlı İmparatorluğu'nda donanmaya deniz subayı yetiştirmek için ilk öğretim kurumu, padişah Mustafa III döneminde, kaptanıderya Cezayirli Hasan Paşa'nın önerisiyle, Kasımpaşa'daki tersanede Mühendishane-i bahri adıyla açıldı (18 kasım 1776). Okulun ilk yöneticisi, ikinci amiral rütbesindeki Cezayirli Seyyit Hasan Hoca idi. Okul binası, başvuruların çokluğu nedeniyle gereksinimi karşılayamadığından birkaç yıl sonra Camialtı tersanesi yakınında yaptırılan ve Mühendishane adı veri-

Deniz harp okulu'dan bir görünüm
Gelişim arşivi

deniz motoru yarışları
hors-bord yarışı
(Uluslar büyük ödülü, Paris, ekim 1982)

Presse Sports

ak kuyruklu **deniz kartalı** *(Haliaetus albicella)*

ak başlı **deniz kartalı** *(Haliaetus leucocephalus)*

len yere taşındı. Mühendishane Kasımpaşa'daki büyük yangında yanınca, öğrenime bir yıl ara verildi (1822 -1823). Kasımpaşa'da askeri bıçkıcı yeri olarak kullanılan bir bina, yapılan değişiklerle okul durumuna getirilerek öğrenim burada sürdürüldü (1824). Okul, yine gereksinimi karşılamayınca Mahmut II'nin buyruğu ile Heybeliada'da Kalyoncu kışlası'na (şimdiki Deniz hastanesi), daha sonra da 1985'e kadar kullanılacak olan binasına taşındı (1842) ve Mektebi bahriyei şahane adını aldı. Okulda başlangıçta dört yıllık idadi (lise) ve iki yıllık yükseköğrenim düzeyindeki bahriye bölümleri olmak üzere altı yıl öğrenim yapıldı. Fransa'dan getirtilen deniz ve kara subayları öğretmen olarak görev aldılar (1884 -1893). Okulda makine zabiti ve mühendisi yetiştiren bölümler de vardı. Okul programı II. Meşrutiyet'ten (1908) sonra ingiliz sistemi örnek alınarak yeniden düzenlendi, genel kültür ve meslek derslerine ağırlık verildi, öğrenim süresi dört yıl oldu. Daha sonra levazım ve makine bölümleri açıldı (1916). Cumhuriyet döneminde Deniz lisesi kuruldu (1928) ve okulun adı Deniz harp okulu oldu. Okul, Heybeliada'dan Tuzla Tuzburnu'ndaki 700 dönümlük çağdaş tesislerine taşındı (31 ağustos 1985).

■ **DENİZ KARTALI** a. Kuşbil. Esmerimsi tüylü, başı, kuyruğu, kanatlarının bir bölümü beyaz, iri, bazı gündüz yırtıcılarının genel adı. (Gagaları güçlü ve çengellidir; ayakları parmaklarına kadar tüysüzdür. *Haliaetus* ve *İchtyophaga* cinsleri; gündüzyırtıcıgiller familyası; kanat açıklığı, 6 kg'a kadar 2,40 m.)

—ANSİKL. Denizkartallarının boyu kartallarınkine yakındır. Denizlerin ya da göllerin ve ırmakların kıyısında yaşar, balıklar, leşlerle beslenir. Ak kuyruklu denizkartalı *(Haliaetus albicella)* Avrupa'da yaşar; İskandinavya ve Rusya'da yuva yapar. Kuzey Amerika'da yaşayan ak başlı denizkartalı'na *(H. leucocephalus)* Florida ve Alaska'da rastlanmaz. Afrika ve Madagaskar'da da iki denizkartalı türü vardır: *H. vocifer* ve *H. vociferoides*. Hindistan ve Malezya'daysa *İchtyophaga* cinsinden denizkartalları bulunur. Denizkartallarına Türkiye'de de rastlanmaktadır.

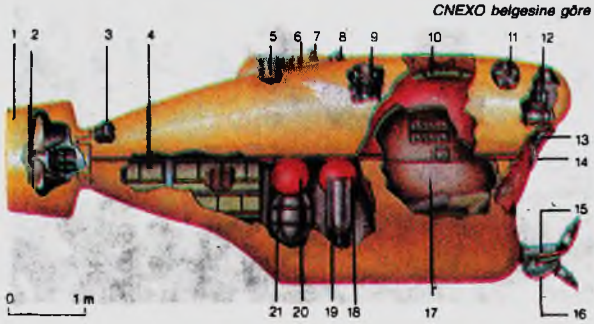
Deniz kuvvetleri komutanlığı, Türkiye'nin kıyılarını, limanlarını, karasularını, boğazlarını ve ülkenin deniz hak ve menfaatlerini korumak amacıyla temmuz 1949'da kurulmuş komutanlık. Türk silahlı kuvvetleri'ni oluşturan ana öğelerden biridir. Deniz kuvvetleri komutanlığı Genelkurmay başkanlığı'na bağlıdır ve Deniz kuvvetleri komutanının emir ve komutası altındadır. Deniz kuvvetleri komutanı en kıdemli oramiraldir ve deniz kuvvetlerinin birinci derecede sorumlu ve yükümlü komutanıdır.

Deniz kuvvetleri komutanlığı karargâhı Ankara'dadır ve buraya bağlı 4 ana ast komutanlık vardır: Donanma komutanlığı (Gölcük), Güney deniz saha komutanlığı (İzmir), Kuzey deniz saha komutanlığı (İstanbul), Deniz eğitim komutanlığı. Deniz kuvvetleri'nin personel sayısı 46 000'dir ve 7 000 ihtiyat personeline sahiptir. Komutanlık bünyesinde 15 denizaltı, 11 muhrip, 4 fırkateyn, 4 refakat muhribi, 18 hücumbot, 22 MKT gemisi, 5 mayın dökücü, 11 karakol gemisi, 16 avcı bot, 4 L/S bot, 66 çıkarma, 1 onarım gemisi, 6 akaryakıt, 5 kuruyük, 4 su gemisi, 5 römorkör, 3 kurtarma, 4 ağ gemisi, 1 hidrografi ve 2 okul gemisi vardır.

SM 97 **denizaltısı**

1. Lüle; 2. Ana pervane; 3. Lüle yönlendirme motoru; 4. Batarya kutusu; 5. Denizaltı telefonu; 6. Radyo vericisi; 7. Flaş; 8. Su alma deliği; 9. Düşey pervane; 10. Küre kapısı; 11. Manevra pervanesi; 12. Üst sonar; 13. Kamera; 14. Lomboz; 15. Uzakkumanda aygıtı kolu; 16. Sepet; 17. Mürettebat kabini (titandan küre); 18. Düzenleyici; 19. Saçma silosu; 20. Oksijen yedeği; 21. Elektronik konteyner.

CNEXO belgesine göre

Deniz kuvvetlerini güçlendirme vakfı *(Türk)*, Türk deniz kuvvetleri'ni güçlendirmek için türk ulusunun maddi ve manevi desteğini sağlamak üzere 16 ekim 1981'de kurulmuş vakıf. Donanmanın geliştirilmesi amacıyla ilk cemiyet, 19 temmuz 1909 yılında, Donanmayı hûmayun muaveneti milliye cemiyeti adıyla kuruldu. Türkiye Cumhuriyeti döneminde, 11 mayıs 1965'te kurulan Türk donanma cemiyeti, 6 şubat 1972'de Türk donanma vakfı'na dönüştürüldü. Vakfın adı, 16 ekim 1981'de Türk deniz kuvvetlerini güçlendirme vakfı olarak değiştirildi. Vakıf amacı doğrultusunda Deniz kuvvetleri komutanlığı'nın her türlü hizmet ve gereksinmelerini parasal yönden destekler. Vakfın gelirleri; gerçek ve tüzel kişilerin para ve mal bağışları ve ortaklıklarından sağladığı kazanç paylarıdır. Vakıf örgütü, genel müdürlük, yurtiçi ve yurtdışı şubeleri ile yurtdışı yardım komitelerinden oluşur. Genel merkezi, Ankara'dadır.

DENİZ LİMONU a. Avrupa kıyılarında yalnız yaşayan, portakal renkli bir tulumlu hayvana bazen verilen ad. (Bil. a. *Halocynthia papillosa.*)

Deniz lisesi, askeri öğrenim kurumu. Deniz harp okulu'na öğrenci yetiştirir. Öğrenim süresi üç yıldır. Devlet ortaokullarını bitirenler, sınavda başarı gösterirlerse okula girebilirler. Okul, 1928'den bu yana Heybeliada'daki binasında öğrenim yapıyor.

Deniz mezarlığı *(le Cimetière marin)*, Paul Valery'nin şiiri (1920). Ölüm ve deniz temalarını birleştirir.

Deniz müzesi, İstanbul'un Beşiktaş semtinde müze. Önce Kasımpaşa tersanesi'ndeki Nakkaşhane'de açıldı (1897); daha sonra Dolmabahçe camisi içinde yeniden düzenlendi (1949). 1961'de bugünkü yapısına taşındı. Türk denizcilik tarihine ilişkin pek çok değerli yapıtın (saltanat kayıkları, giysiler, armalar, Barbaros, Turgut Reis ve öteki ünlü türk denizcilerinin sancakları, denizcilikle ilgili tablolar, fotoğraflar, Dumlupınar denizaltısına ait anı eşyalar) sergilendiği müzede ayrıca zengin bir kitaplık bulunmaktadır.

DENİZ ÖRDEĞİ a. Zool. KARAPATKA'nın eşanlamlısı.

DENİZ PEKSİMETİ → MÜREKKEPBALIĞI KEMİĞİ.*

Deniz saha komutanlığı, Türkiye'yi çevreleyen denizler iki saha komutanlığının sorumluluğu altındadır. Karadeniz ve Marmara denizi, Kuzey deniz saha komutanlığı'nın, Ege denizi ve Akdeniz, Güney deniz saha komutanlığı'nın sorumluluğundadır. Deniz saha komutanlıkları doğrudan Deniz kuvvetleri komutanlığı'na bağlıdır ve bu komutanlıklar bölgelerini denizden gelecek tehlikelere karşı savunmakla yükümlüdür. Ayrıca deniz saha komutanlıkları sorumluluk bölgelerindeki deniz harekâtının her türlü gereksinimini karşılayacak, liman, üs ve kıyı savunmasını sağlayacak, mayın harekâtını yerine getirecek biçimde teşkilatlandırılmışlardır.

DENİZ SUSAMURU → SUSAMURU.

DENİZ TARLAKUŞU a. Zool. Kuzey yarıkürenin büyük bölümüne yayılan göçmen kuş. (Akdeniz ülkelerinde, Kızıldeniz, Büyük Okyanus, Atlas okyunusu kıyılarında kışlar. Böcekler, tohumlar, kabuklularla beslenir. Bil. a. *Calidris alpina;* yağmurkuşugiller familyası.)

DENİZALASI a. Zool. Kuzey yarıkürenin soğuk ve ılık sularında yaşayan alabalıkların zaman zaman denize göç eden biçimlerine verilen genel ad. (Bil. a. *Salmo trutta;* alabalıkgiller [*Salmonidae*] familyası.)

—ANSİKL. Alabalıklar temelde tatlısu balıklarıdır; ne var ki bazı biçimleri belli süreler için denizlere göç eder. Bunlara Akdeniz'de ve özellikle de Karadeniz'de (4-5 mil açıklara kadar) rastlanmaktadır. Alabalıklar, denizlerde oksijenin daha bol olduğu yüzey sularını yeğlemektedirler. Türkiye sularında yaşayan iki alttürü vardır: Akdeniz'de rastlanan *S. trutta trutta;* Karadeniz'de bulunan *S. trutta labrax.*

DENİZALTI sıf. **1.** Denizin altında bulunan: *Denizaltı volkanları.* **—2.** Deniz altında yapılan: *Denizaltı araştırmaları.* **—3.** Deniz etkisine açık kıyı için kullanılır.

—Denizbil. *Denizaltı yüzey şekli*, denizaltı topografyasının engebelerini oluşturan kabartıların ve çukurların bütünü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Denizc. *Denizaltı boruhattı*, kimi petrol gemilerinde uygulanan boşaltma sistemi; sarnıçlara bağlanarak geminin yükünü pompalamayı sağlar. ‖ *Denizaltı liman*, rüzgâr ve dalgaya açık olduğundan gemilerin sığınmasına elverişli olmayan liman.

■ ◆a. Ask. denizc. Dalmış durumda seyretmek ve savaşmak için düzenlenmiş savaş gemisi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Denizaltı ana gemisi*, açık denizde bulunan denizaltılara lojistik destek sağlayan suüstü gemisi. ‖ *Denizaltı üssü*, denizaltıların bakım, onarım ve ikmallerinin yapıldığı askeri liman.

■ —Denizbil. Derin deniz diplerinde gözlem yapmaya yönelik insanlı ve bağımsız araç. (Kullanışlılığı, hafifliği, devingenliği bakımından batiskaftan farklıdır. Kullanılan başlıca denizaltılar şunlardır: *Alvin* [1964], *Cyana* [1970], *Deep Quest* [1967; 9,20 m], *Sea Cliff* ve *Sea Turtle* [1968; 7,60 m] ve *Pisces* serisi [5,80 m].)

—Petr. san. *Denizaltı hattı*, hidrokarbonların aktarılmasına yarayan deniz boruhattı.

—ANSİKL. Ask. denizc. Bushnell, Fulton ya da Gustav Zédé gibi gözü pek öncülerin girişimlerini göz ardı etmeden, yapıcısı amerikalı mühendisle aynı adı taşıyan *Holland* ya da 1899'da suya indirilen, bir çift tekneyle donatılmış ve yüksek bir yüzebilirlik oranı olan Laubeuf'ün yaptığı *Narval* gibi denizaltıların ortaya çıkışını görmek için XIX. yy.'ın sonunu beklemek gerekir. Tüm bu gemilerde itme sorunu iki motorla çözümlenmiştir. Geminin suüstünde yol alması, yaygınlaşmakta gecikmeyecek bir buharlı motorla ya da bir Diesel motoruyla sağlanmıştır. Ancak yakıcıyı soğurma ve yanmış gazları boşaltma gücü yetersiz olduğundan, geminin dalmış durumda yol alması için bataryalar üzerinde çalışan bir elektrik motoru gereklidir. Periskop gibi çeşitli gelişmeler sayesinde, denizaltı 1914'te askeri harekâtlarda kullanılmaya başlandı ve dünyadaki çeşitli ülkelerin donanmalarında yaklaşık 400 denizaltı hizmete girdi.

Birinci Dünya savaşı, savaş gemisi ve ticaret gemilerine karşı savaş aracı olarak denizaltılara güçlerini artırma olanağı verdi. Dört yıl içinde alman denizaltıları, ticaret gemilerinin 11 milyon tondan fazlasını yok etti ve 1917'de Müttefikler'in savaş ekonomisini felç etme noktasına geldi. Bu tehlike, konvoy sisteminin benimsenmesiyle ve yeni silah sistemleriyle donatılmış refakat gemilerinin gelişmesiyle önlenebildi: hidrofonlar, sualtı bombaları vb. İki savaş arasında denizaltıların gelişmesi sınırlı kaldı ve öncelikle motorlar, yardımcı motorlar ve torpidolarla ilgili iyileştirmeler yapıldı. Bu yıllarda özellikle 600 t'luk kıyı denizaltılarının ya da 750 ile 1 500 t'luk okyanus denizaltılarının yapımına ağırlık verildi. Bu gemilerin silah donanımı çoğunlukla 75 mm'lik ya da 105 mm'lik bir top ile sayısı dört ile on arasında değişen tor-

pilsalar kovanlarından oluşuyordu.

1939'da Fransa'nın 87, İngiltere'nin 58, ABD'nin 87, Almanya'nın 20 kadarı sahil muhafaza gemisi olmak üzere 52 denizaltısı vardı. Konvoyların ya da asdic*in başarısı üzerindeki yaygın kuşkuya karşın İkinci Dünya savaşı sırasında denizaltılar askeri harekâtlardaki etkinliklerini yeniden kanıtladı. Yok edilen japon savaş gemilerinin üçte birini ve ticaret gemilerinin üçte ikisini amerikan gemileri batırdı. Alman denizaltıları da Müttefikler'e ait ticaret gemilerinin 12 milyon tondan çoğunu yok etmeyi başardı. Atlas okyanusu savaşı, araçların (refakat gemileri, uçaklar), ileri tekniklerin (radar, asdic vb.) yaygın bir biçimde kullanılması ve haberalma servislerinin yeteneği sayesinde kazanıldı. Müttefikler'in zaferi, dalmış durumda performansı düşük olan o dönemin denizaltılarının temel yetersizliklerine ve bu denizaltıların bataryalarını yeniden doldurmak için yüzeye çıkma zorluklarına da bağlıdır. Bu sakıncaları belli bir süre önlemek için, Almanlar denizaltının periskop derinliğinde Diesel motorlarıyla yüzeye çıkmadan seyretmesini sağlayan schnorchel*i yaptı. Ayrıca tek bir motor üzerinde de çalıştılar (bu motor, nükleer itmenin ya da oksijen peroksitli Walter sisteminin öncüsüdür). Bu araştırmaların zorlukları karşısında, dalmış durumda iki saatte 16 deniz miline ulaşabilen (öncekiler 8 deniz miline ulaşıyordu) ve çok iyi hesaplanmış hidrodinamik biçimlere, çok büyük bataryalara sahip 1 600 ve 800 t'luk XXI ve XXII tipi gemilerin yapımına başlamakla yetinmek zorunda kaldılar. Ancak stratejik bombardımanlar bu gemilerin 1945 mayısından önce hizmete girmesine olanak vermedi.

Savaşın bitiminden itibaren, tüm donanmalar, özellikle de ikinci filolar schnorchel'le ve sürekli olarak geliştirilen algılama aygıtlarıyla donatılmış en son alman modellerinden türetilen klasik denizaltılarla ilgilenmeye devam ettiler. Bu denizaltıların en yaygın tiplerinin deplasmanı yaklaşık 1 000 t'dur.

Ancak, 1954'te hizmete giren amerikan *Nautilus** denizaltısıyla birlikte nükleer motorun yapılması denizaltıların taktik ve stratejik olanaklarının büyük ölçüde iyileşmesini sağlayan gerçek bir gelişimin başlangıç noktası oldu. Tamamen yüzeyden bağımsız bir biçimde seyreden ve hemen hemen sınırsız bir erime sahip olan nükleer denizaltılar, "Uzunkanat tonbalığı" ya da damla biçimleriyle 40 deniz milinden fazla hızı olan en yeni modellere ulaşacak yetenektedir. İkinci bir teknolojik yenilik de tümüyle bağımsız, yani geminin dışıyla iletişimi gerektirmeyen bir seyir sisteminin kullanımına bağlıdır. Nihayet, 50'li yılların sonunda güdümlü füzeler ve nükleer başlıklar teknolojisi 2 200 km erime ulaşabilen, yaklaşık on iki ton ağırlığında ve depolanabilir katı propergol*lü füzelerin tasarlanabilmesine olanak verecek düzeye erişti.

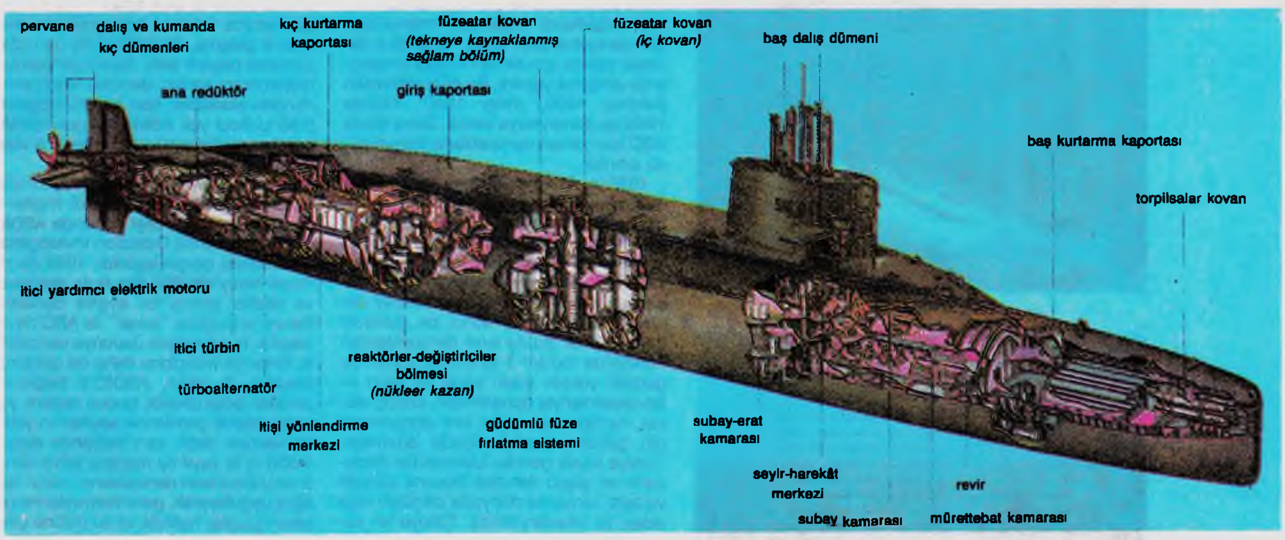
Günümüzdeki büyük donanmalarda iki tip denizaltı vardır; bunlar da, maliyet fiyatı çok yüksek olan bu gemileri alabilecek güçte donanmalardır.

Füzeatar nükleer denizaltılar'da, dalmış durumda fırlatılan ve erimi 4 000 deniz mili ya da daha fazla olan güdümlü balistik füzeler bulunur; kimi kez bu füzeler yönlendirilebilir birçok nükleer başlık taşır. ABD'de, kasım 1960'ta, 16 Polaris* A1 güdümlü füzesi taşıyan ve ilk füzeatar nükleer denizaltı olan *George Washington,* askeri harekâtlarda kullanılmaya başlandı. 1984'te ABD, çoğu 50 kt'lik 8 ile 4 başlık taşıyan Poseidon güdümlü füzeleriyle donatılmış 34 denizaltıya sahipti. Yeni "Ohio" serisi denizaltıların dalmış durumdaki deplasmanı 18 000 t'du ve erimi 4 000 deniz mili olan bağımsız yörüngeli 8 MIRV başlığı içeren 24 Trident güdümlü füzesi taşıyordu. 6 000 deniz mili erime sahip ve 14 başlıklı Trident II D 5 adlı yeni bir güdümlü füzenin üretimi günümüzde sona ermiştir. Eski Sovyetler birliği füzeatar 80 nükleer denizaltıya sahipti; ancak bu gemilerin çoğu gerek güdümlü füzelerinin sayısı ve erimi gerek performansı bakımından amerikan gemilerinden kesin olarak daha az olanaklara sahipti. Bununla birlikte Delta II ya da III belli gelişmeler gösterir ve erimi 4 000 deniz milini aşan 20 güdümlü füzeyle donatılmış ve dalmış durumda deplasmanı 27 000 t olan ilk iki "Typhon"uyla eski sovyet donanması dünyanın en büyük denizaltılarına sahipti. İlk füzeatar denizaltıyı yapan Çin'in dışında, iki ikinci filo bir caydırma politikası çerçevesinde füzeatar denizaltılarla donatılmıştı. Royal Navy, amerikan "La Fayette" serisinden türetilmiş "Resolution" tipi 4 birime sahipti. Yüzyılın sonunda, bu gemilerin yerini, ABD tarafından sağlanan 14 Trident II D 5 güdümlü füzesiyle donatılmış ve dalmış durumda deplasmanı 14 800 t olan dört gemi alacaktır. Fransa, 1972 ile 1980 arasında hizmete giren *Redoutable, Terrible, Foudroyant, İndomptable* ve *Tonnant* adlı beş gemiyle füzeatar nükleer denizaltıların ilk serisini tamamladı. Bu gemilerin tümü, bir megatonluk termonükleer başlığa sahip ve 3 000 km erimli M-20 güdümlü füzeleriyle donatılmıştır. 1983'te suya indirilen *İnflexible* adlı altıncı denizaltı 1985'te hizmete girdi. Daha öncekilere çok benzeyen bu gemide, ileride, *Redoutable* dışında tüm gemilere konacak üç nükleer başlığa sahip ve erimi 4 000

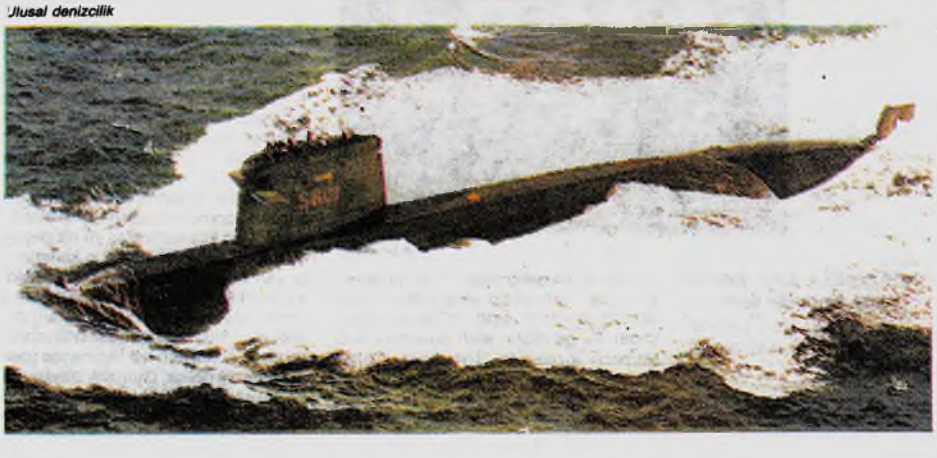
Marius Bor

fransız denizaltısı *Anguille* ("Laubeuf" tipi) 1900'e doğru Toulon koyunda

fransız füzeatar nükleer denizaltısı *Redoutable*

Ulusal denizcilik

saldırı amaçlı fransız nükleer denizaltısı *Rubis* (1983'te hizmete girdi)

Ay sınıfı TCG *Atılay* (S-347) **denizaltısı** (1975'te hizmete girdi) boy: 56 m; deplasman: 1 185 t; silah donanımı: 533 mm'lik 8 torpido kovanı

km olan M-4 güdümlü füzeleri vardır. Dalmış durumda deplasmanı 15 000 t'a ulaşabilen yedinci bir denizaltının yapımına da karar verilmiştir.

İkinci gemi tipini *saldırı amaçlı nükleer denizaltılar* oluşturur; bunların taarruz gücü klasik itmeli denizaltılarla karşılaştırılamayacak kadar yüksektir. Bu denizaltılar, uzaktan güdümlü ya da özgüdümlü torpidolarıyla, ortam değiştirebilen aerodinamik roketleriyle ya da Cruise güdümlü füzeleriyle 200 ya da 300 km ve hatta daha fazla uzaklıktaki diğer denizaltılara, suüstündeki gemilere ya da kara hedeflerine saldırabilecek güçtedir. Ancak, 30 deniz milini aşan hızlarıyla füzeatar nükleer denizaltılardan daha yavaştır ve en fazla 400 m'ye dalabilir. Amerikan donanması 1983'te, en gelişmişleri "Los Angeles" sınıfından olan saldırı amaçlı 85 nükleer denizaltıya sahipti; saatte 40 deniz mili hız yapan bu gemilerin silah donanımı *Sub Harpoon* füzeleriyle, Tomahawk Cruise güdümlü füzelerinden oluşur. Eski sovyet donanmasında da, son serileri üstün niteliklere sahip yüz kadar saldırı amaçlı nükleer denizaltı vardı. "Oscar" sınıfı gemilerin deplasmanı 11 000 ile 15 000 t arasındadır ve ortam değiştiren 24 güdümlü füzeyle donatılmıştır; titan tekneli "Alfa" serisi denizaltılar çok derine dalabildikleri gibi saatte 40 deniz milini aşarlar. Royal Navy, amerikan "Skippack"lerinden türetilmiş 11 denizaltılık bir filoya sahiptir. Fransız donanması, dünyanın en küçük saldırı amaçlı nükleer denizaltısı olan 2 500 t'luk *Rubis*'i 1983'te aldı. Bu gemi ortam değiştiren Exocet SM-39 güdümlü füzeleriyle donatılacak beş gemilik birinci serinin ilkidir. Çin bir ya da iki saldırı amaçlı nükleer denizaltıya sahiptir.

yüzeyde seyreden nükleer denizaltı üzerinde uçan, uzak deniz devriyesinin BAC Nimrod dört reaktörlü ingiliz **denizaltısavar** uçağı

İnterinfo

C.E.M. Photo

hedefi otomatik ve uzaktan yönetimle bulan, barutla itilen Malafon tipi fransız "planör-torpili"nin fırlatılışı (12-14 km menzilli)

Türkiye'nin torpido atabilen ilk denizaltısı ingiliz mühendis Carret'nin hazırladığı plana göre 1885'te İngiltere'de Nordenfeed top fabrikasında yapıldı. 1886'da ısmarlanan iki denizaltı 1888'de Haliç taşkızak tersanesi'nde monte edildi. Suüstünde 10, sualtında 3 mil hız yapabilen bu denizaltıların her birinin ağırlığı 160 t'du ve genişlikleri 3,66 m, uzunlukları da 30,5 m'ydi. 1910 ile 1915 yılları arasında Fransa'ya, İtalya'ya ve Almanya'ya denizaltıcılık eğitimi görmek üzere birçok subay gönderildi. 1925 yılı sonlarında, Hollanda'ya *I.* ve *II. İnönü*, 1929'da İtalya'ya *Sakarya* ve *Dumlupınar* denizaltıları ısmarlandı. 1935'te Almanya'dan *Gür* denizaltısı satın alındı. 1936'da 4 denizaltı yapımı için Alman Krupp firmasıyla bir anlaşma yapıldı. Bu denizaltılardan *Saldıray* 1939, *Atılay* 1940, *Yıldıray* 1946'da donanmaya katıldı. Daha sonra ABD'den alınan denizaltılarla filonun gücü artırıldı.

1975'te, Almanya'da inşa edilen *Atılay* denizaltısı hizmete girdi. Aynı yıl Türkiye'nin en modern sualtı gemisi olan "209 tipi" Ay sınıfı ilk türk denizaltısı, *Yıldıray*'ın yapımına başlandı ve 1980'de denize indirilerek donanmaya katıldı. 1983 yılında ise Gölcük tersanesi'nde Yıldıray denizaltısı'nın eşi olan ikinci bir denizaltı daha yapıldı. Bu Ay sınıfı denizaltılardan Türkiye'de toplam 3 tane inşa edildi. Bu gemiler yüksek sualtı sürati ve etkin silah sistemleriyle donatılmıştır. Sonuç olarak, Ay tipi denizaltılar türk donanmasının gücünü önemli ölçüde artırmıştır. Türkiye klasik gemiler bakımından Akdeniz'in en güçlü denizaltı filosuna sahiptir ve aynı zamanda dünyada denizaltı inşa eden 14 ülkeden biridir. Türkiye'nin sahip olduğu denizaltı sayısı 1993 yılı itibariyle 15'tir.

—Denizbil. *Denizaltı yüzey şekli*, jeomorfoloji ve derinlik haritalarında gösterilir. Genellikle iki çeşit yüzey şekli ayırt edilir: 1. *yapısal yüzey şekilleri*, denizaltındaki biçimsel bozulmalarla ortaya çıkmıştır. Denizaltındaki biçimsel bozulmaların nedeni şöyle sıralanabilir: *tektonik olaylar*, yırtılma fayları ya da aralayıcı tipte kırılmalar (sırtların eksenel vadisindeki çukur, sırtların yanındaki basamaklı platolar ya da alçalan kıta kenarları) ya da okyanus çukurları ve önülkelerinin iç kenarları gibi yan basınçlara uğramış kuşaklardaki kıvrılmalar; *volkanik olaylar*, özellikle birbirine yaklaşan (okyanus çukurları) ya da ötelenme halindeki levhaların sınırlarında ve sıcak noktaların üst kesiminde (denizaltı dağları) gelişir; *diyapirik olaylar*, plastik çökelleri (özellikle buharlaşma ile oluşan evaporitler) etkiler ve tuz kubbeleri oluşturur.

2. *işlenmiş yüzey şekilleri*, üç süreç dizisinin etkisiyle tortul örtülerde gelişmişlerdir: *mekanik ufalanma* (soyulma örneği), kimyasal ayrışma (kimyasal aşınma) ve biyolojik etkinlik gibi ilksel süreçler; dengesini yitirmiş yamaçlar üzerindeki gereçlerin aşağıya hareketinin yol açtığı *çekimle ilgili süreçler* (oluklar, yarıntılar, kanallar, kum çağlayanlarının açtığı kanyonlar, kaymalar, göçüntüler, çamur akıntıları, türbidit akıntıları); aşındırma, taşıma biçimleri (kırışıklar, ripple mark'lar, çizgisellikler, şeritler) ve çökeller (derin deniz okları) yaratan *akıntılara bağlı süreçler*.

Bu mekanizmaların ve süreçlerin uzun bir zaman dilimi içinde gelişmesi, denizaltındaki büyük fiziksel coğrafya bölgelerinin birbirinden ayırt edilmesine olanak verdi: taşkürenin hareketliliği nedeniyle yavaş yavaş yer ve düzey değiştiren kıta kenarları ve okyanus çanakları. Suküreyi etkileyen değişiklikler (iklim değişiklikleri, deniz düzeyindeki alçalıp yükselmeler, yüzeysel ya da derin akıntıların ortaya çıkması ya da yer değiştirmeleri, verimlilik bölgelerinin yer değiştirmesi, vb.) yüzey şekilleri ayrıntılarında, özellikle de kanyonlarda ve vadilerde ortaya çıkar.

DENİZALTICI a. Bir denizaltı mürettebatını oluşturan görevlilerden her biri.

DENİZALTISAVAR sıf. Denizaltılara karşı savaşmaya yarayan roket, silah ya da yöntemler için kullanılır.

—ANSİKL. Birinci Dünya savaşı sırasında alman denizaltıları (U-Boot) tehlikesinin ortaya çıkmasıyla, denizaltılara karşı savaş gelişmeye başladı. Ticaret gemilerinin silahlandırılması, tuzak gemiler ve devriye gemileriyle alınan önlemlerdeki başarısızlıklarından sonra Müttefikler gemi konvoylarını destroyer ve refakat gemileriyle korudular ve 1917 yazından başlayarak önemli başarılar elde ettiler. Aynı zamanda, karada üslenen hava birliklerindeki önemli gelişme, denizaltıları kıyıdan uzak tutmakta başarılı oldu. Sulara yerleştirilen hidrofonlara karşın, denizaltı tespit sistemindeki eksiklikler, bazı başarılar dışında (160 U-Boot yok edildi), gerçekleştirilen bombalı saldırıların kesin bir sonuca ulaşmasını engelledi.

İki dünya savaşı arasında araştırmalar sesötesiyle saptamaya yöneldi. İngiltere'de yapılan araştırmalar sonunda ASDİC (Allied Submarine Detection Investigation Committee) gerçekleştirildi; 1939'da da Royal Navy'nin 200'den fazla destroyer ve refakat gemisi bu aygıtla donatıldı. Benzer sonuçlara "sonar" ile ABD'de de ulaşıldı; buna karşılık Japonya ve özellikle Almanya hidrofonu daha da geliştirdi. Savaşın ilk yılları, ASDİC'e bağlanan umutları boşa çıkardı; bunun nedeni, yalnızca refakat gemilerinin sayılarının yetersiz kalması değil, aynı zamanda aygıtın 1 500 m'lik zayıf bir menzile sahip olması ve U-Boot'ların denizaltıların "sürü" taktiğini uygulayarak, gemi konvoylarına geceleri gruplar halinde ve su üstüne çıkıp saldırmalarıydı.

Denizaltılara karşı verilen mücadele yön değiştirmek ve çağın denizaltılarının zayıflıklarından yararlanmak zorundaydı; bu denizaltılar su altında kalma sürelerinin ve hızlarının azlığı nedeniyle, su üstünde seyretmek hatta su üstünden saldırmak zorundaydılar. Yeni savaşım biçiminin ne olacağı sorusunun yanıtını radar getirdi. Refakat gemilerinin bordalarına yerleştirilen radar, konvoylara yönelen saldırıları önceden haber verme olanağını sağladı. Giderek artan sayıda uçağın radarlarla donatılması, İkinci Dünya savaşı sonunda tüm okyanus üzerinde bir hava örtüsü kurulmasına, Gaskonya körfezinin ablukasına ve su yüzeyine çıkmış olan denizaltılara karşı gece saldırılarının bile yapılmasına olanak verdi. 1943'ten başlayarak müttefik haber alma teşkilatı, alman mesajlarını çözmekteki üstünlüğüyle denizaltılara karşı verilen savaşıma çok önemli bir katkıda bulundu. Böylece bu

tarihten sonra denizaltı tehdidi ortadan kalkmış oldu. Refakat gemilerince püskürtülen, uçaklarca kovalanan U-Boot'lar burunlarını su yüzüne bile çıkaramaz duruma geldiler ve tüm saldırı güçlerini yitirdiler. Bundan başka, destroyerlerden ve uçak gemilerinde üslenmiş uçaklardan oluşan destek gruplarının sürdürdüğü "ölüm avları"nın kurbanı oldular.

Ancak, İkinci Dünya savaşı'ndan sonra denizaltılara karşı verilen savaşın görünümü tümüyle değişti. Bu yeni görünüm, klasik denizaltıların yetkinleştirilmelerinden ve hava tehlikesinin ortadan kalkmasını sağlayan "schnorchel"in kullanılmasından kaynaklandı. Özellikle de, sürekli olarak su altında kalabilen, saatte 30, hatta 40 mil hız yapabilen ve böylece suüstü gemilerinden daha hızlı olan, nükleer motorla donatılmış denizaltıların ortaya çıkması bu değişikliğin nedenlerindendir. Tüm büyük donanmalar, pasif (akustik) ve özellikle aktif tespit konusunda pahalı araştırmalar yapmak zorundadırlar. Modern fırkateyn ve korvetler su yüzeyi kesimini gözetim altında tutan borda sonarları, yedekte çekilen ve suya batırılmış aygıtlar ya da deniz tabanından yansıma sistemleri kullanırlar. Bu sistemlerin 20 ile 60 deniz mili arasında değişen kuramsal menzilleri, gerçekte deniz suyunun sıcaklığına, tuzluluk ve yoğunluk farklarına bağlı batimetrik koşullar göz önüne alındığında, bu düzeye ulaşamaz.

Silah sistemleri de sürekli olarak gelişmektedir. İki dünya savaşında da yaygın biçimde kullanılan gemilerin arkasından bomba atmak yöntemi, yerini, saptama sistemi eşliğinde fırlatma donanımına bıraktı. 1 500 - 2 000 m gibi kısa menzilde denizaltılara karşı yapılan savaşta güçlü patlayıcıyla yüklü özgüdümlü roketler fırlatan havanlar ortaya çıktı. Orta menzilde, amerikan Asroc, fransız Malafon ve avustralya İkara tipi füzelerin kullanılması gündeme geldi. Bu füzeler çıkışta hava yörüngesi izleyen "uçan torpiller"dir ve hedef yakınında arayıcı başlık taşıyan bir roket bırakır. Büyük gemilerin (fırkateyn-korvet) çoğu, sonar ve özyönetimli torpiller taşıyan bir ya da iki helikopterle donatılmıştır. Tüm büyük donanmalarda da etki alanı geniş ve karada üslenen amerikan Orion ya da fransız Atlantic tipi uçaklar bulunur. Bilgisayarlarla donatılan bu uçaklarda bir dizi saptama, yer belirtme ya da izleme aygıtı (MAD [Militärischer Abschirm-Dienst]) ve taarruz mermisi vardır: bombalar, torpiller. Donanmaların çoğu, özellikle amerikan donanması ve Royal Navy nükleer taarruz denizaltılarını denizaltısavar silahlarla donatmıştır.

Kısacası, bu savaş biçimi, tüm savaş filolarının artan kaygılarından birini oluşturur. Amerikan uçak gemilerinin denizaltısavar silahları gelişimlerini sürdürmektedir. İngiliz İnvincible gibi uçak gemileriyse, kısa ya da düşey inişli taktik destek uçaklarından ve yüzey silahlarından bağımsız olarak "denizaltısavar kruvazörü" olarak bilinirler. Silahların geliştirilmesine karşın, denizaltısavar savaş, donatımın çok pahalı oluşunun refakat gemilerinin sayısını sınırlaması yüzünden yetersiz ve kesin sonuç alıcılıktan uzak kalır. Bu nedenle, günümüz savaşı, denizaltıların zorunlu geçiş noktalarına doğru bir kayma gösterir; üslerin giriş ve çıkışı, boğazlar, kanallar, geçiş yolları. Bazı bölgelerse amerikan Sosus tipinde sualtı akustik aygıtlarla donatılmıştır.

DENİZANASI a. Avrupa'yı çevreleyen denizlerde sık rastlanan, *Acalephae* öbeğinden iri medüz. (Bil. a. *Aurelia aurita;* gerçekmedüzler takımı, *Semeostomae* alttakımı.)

—ANSİKL. Denizanasının, ropalyumların (duyu organları) çıktığı sekiz yırtıkla donanan bir şemsiyesi vardır; şemsiyenin kenarlarında da çok sayıda dokunaç bulunur. Manubriyum, her birinde ağza kadar ulaşan birer kanal bulunan dört kolla devam eder. Kolların arasında dört eşey kesesi yer alır. Dölleme dışarda gerçekleşir; yumurtadan çıkan larva *(plamula)* tutunur ve *scyphistoma*'ya dönüşür; *scyphistoma*, strobilasyon'la çok sayıda küçük medüz ya da *ephyra* verecek biçimde tomurcuklanır; her *ephyra*'dan da bir denizanası oluşur.

DENİZASLANI a. Yalnızca güney denizlerinde ve Büyük Okyanus'ta yaşayan, küçük kulaklı, yüzgeçayaklılar takımından deniz memelisi. (İrikulaklıgiller familyasının örnek tipi.)

—ANSİKL. Denizaslanları, yalnızca kulakkepçelerinin bulunmasıyla değil, ön ve arka üyelerinin yapısıyla (ön üyeleri yana kaymıştır, arka üyelerse öne dönüktür ve bu durum toprak üzerinde oldukça çevik biçimde yürümelerine olanak verir; oysa yüzme özellikle ön üyelerle gerçekleştirilir) da foklardan ayrılır. Erkekle dişi birbirinden iyice farklıdır: erkek dişiden dört defa daha büyük olabilir. Üreme mevsiminde denizaslanları kıyıda haremler oluşturarak toplanırlar; haremler, erkeğin savunduğu belli alana yerleşir. Denizaslanları, denizde mürekkepbalıkları, balıklar, kabuklular avlayarak beslenirler; başka yüzgeçayaklılar da denizaslanlarını avlarlar. Denizaslanlarını denizayılarından ayırt etmek gerekir. Denizaslanları Büyük Okyanus'ta ve Güney yarıkürede yaşarlar; başlıca denizaslanı türleri arasında çoğunlukla sirklerde kullanılan Kaliforniya denizaslanı *(Zalophus californianus)* ve Japonya'dan Kaliforniya'ya kadar uzanan alana yayılan kuzey denizaslanı ya da Steller denizaslanı *(Eumetopias jubatus)* sayılabilir. Kürklü denizaslanları bütün güney denizlerine yayılırlar (Pribilof adalarında, Bering denizi'nde yaşayan denizayısı [*Callorhinus ursinus*] dışında). Bütün denizaslanları hem etleri, hem yağları için avlanır. Günümüzde, denizaslanları yıllık av kotalarının belirlenmesiyle soylarının tükenmesi tehlikesine karşı korunmaktadırlar.

Denizaslanlarından askeri amaçlarla yararlanma konusunda ABD'de denemeler yapılmaktadır: patlayıcı yerleştirme, mayın tarama, vb.

—Kürkç. Denizaslanının kürkü, kaba kılların alınmasından, tüylerin taranmasından, siyaha boyanmasından ve yumuşak tüylere kadifemsi bir görünüş kazandırmak için parlatılmasından sonra kullanılabilir bir duruma gelir. Güzel ve çok sağlam olmasına karşın, gerçek susamuru kürkünün yanında pek değerli sayılmaz. Güney-batı Afrika kıyılarında avlanılan, daha küçük boylu ve daha kısa tüylü denizaslanlarının (Cape samuru) derileri de aynı biçimde kullanılır.

DENİZAŞIRI sıf. Denizlerin ötesinde, uzakta bulunan yer, ülke: *Denizaşırı ülkeler.*

DENİZATI a. Başı beden eksenine dikey duran, ağzı boru biçiminde, küçük (en çok 20 cm) bedenli, Hippocampus cinsinden deniz balıklarının ortak adı. (Anal yüzgeçleri küçüktür; kuyruk yüzgeci yoktur. Yarı düşey durumda yüzer. Yumurtaların olgunlaşmasıyla erkek ilgilenir. Denizığnesigiller familyası.) [Eşanl. DENİZAYGIRI.] (Bk. *ansikl.* böl.)

bir denizatı türü *Hippocampus guttulatus* (solda) ve erkek asıl denizatının *(Hippocampus hippocampus)* olgunlaştırma kesesinden çıkan yavru denizatları

—Nöroanat. Beşinci şakak kıvrımı. (Denizatı görsel, işitsel, dokunsal ve içorgansal bilgileri alır ve hipotalamusa, septum çekirdeklerine ve singuluma kollar gönderir. Sara krizlerinin, kendini kaybetme durumlarının ve bazı unutkanlıkların ortaya çıkışında önemli rol oynadığı sanılmaktadır.) [DENİZATI KIVRIMI da denir. Eşanl. HİPPOKAMPUS.] (Bk. *ansikl.* böl. Karş. anat.) || *Büyük denizatı*, AMMON BOYNUZU'nun eşanlamlısı. || *Küçük denizatı*, beyin yan karıncığının artkafa boynuzu tabanında bulunan çıkıntı. (Eşanl. MORAND MAHMUZU.)

—ANSİKL. Denizatının bedeni, birbirine eklemlenmiş kemiksi levhalardan oluşan bir zırhla kuşatılmıştır. Boru biçimindeki ağzında diş yoktur; hayvan, deniz suyunu içine çekerek çok küçük avları yakalayarak beslenir. Solungaçları sorguç biçimindedir. Uzun, koni biçimindeki kuyruğu çoğunlukla kavrayıcıdır. Böbreklerinde Malpighi cisimcikleri yoktur. Normal gelişimlerini tamamlamış tek yüzgeçleri göğüs ve sırt yüzgeçleridir; sırt yüzgeci, beden hemen hemen düşey dururken hayvanın yüzmesini sağlar. Dişiler yumurtalarını erkeğin karnındaki bir kuluçka kesesine bırakır; erkek yumurtaları hemen döller ve bir çeşit çok damarlı etene sayesinde yavrular yumurtadan çıkıncaya kadar yumurtaların olgunlaşmasını sağlar. Denizatının yirmi kadar türü bilinir. En tanınmış türleri arasında, karasularımızda da bulunan denizatı *(Hippocampus hippocampus)* ve *H. ramulosus* sayılabilir.

—Karş. anat. Denizatının ilkel omurgalılardaki karşılığı, sürüngenlerde arka-orta konumda bulunan ve arkipalyum denilen telansefal bölümüdür; neopalyumun ortaya çıkışı ve genişlemesi arkipalyumu öne doğru iter ve bunun sonucunda denizatı memelilerin beyin yarımkürelerinin yüzeyinde görülebilir.

denizanası ve *ephyra*'lar

Kaliforniya denizaslanı *(Zalophus californianus)*

Kuzey denizaslanı ya da Steller denizaslanı *(Eumetopais jubatus)*

Pribilof adalarının (Bering denizi) denizayısı *(Callorhinus ursinus)*

DENİZATİON a. (ing. sözc.). İngiltere'de yerleşmiş yabancılara tanınan kimi haklara verilen ad.

DENİZAYGIRI →DENİZATI.

DENİZAYISI a. Zool. Pribilof ve Commandeur adalarıyla Robben adasında yaşayan memeli hayvan. (Bil. a. *Callorhinus ursinus* ya da *Arctocephalus ursinus;* irikulaklıgiller familyası.)

Bk. resim sayfa 3035

—ANSİKL. Koyu boz renkli postları makbuldür. Boyları 1,5 - 2,5 m arasında değişir. Denizayıları zamanlarının büyük bölümünü suda geçirir, tek başlarına ya da küçük koloniler halinde yaşarlar. Çiftleşme döneminde erkekler birkaç dişiden oluşan bir harem kurar; haremdeki dişilerin sayısı 40'a kadar çıkabilir. Anneler haftada birkaç kez denize açılarak yiyecek arar, dönüşlerinde binlerce yavru arasından hiç şaşırmadan kendi yavrularını bulurlar.

DENİZBADEMİ a. Yarım yumurta biçiminde, arttansolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça cinsinin genel adı. (Bedeni mantoyla örtülüdür; yarısaydam kavkısı beyazdır. Denizin derin kesimlerinde bulunur; Bil. a. *Philine; Philinidae* familyasının örnek tipi.)

DENİZBİLİM a. Okyanusları, denizleri ve bunların sularını, diplerini fiziksel, kimyasal yönden ve biyoloji açısından inceleyen bilim dalı. (Eşanl. DENİZ HİDROLOJİSİ.)

—ANSİKL. Akdeniz'de yapılan çalışmalarla ortaya çıkan, sonradan çalışmaların Atlas okyanusu'nun kuzey kesimine yayılmasıyla gelişen denizbilim, *Challenger* gemisinin büyük seferinden (1872-1876) bu yana bütün dünya denizlerini inceleyen bilim dallarından biri oldu. Amaçları şunlardır:

1. diplerin ve kıyıların araştırılmasıyla, biçimlerin (ses yankılarıyla sondaj, derinlikölçümü, sondaj, sonografi yöntemiyle inceleme, deniz ışını), yapıların (magnetik anormallikler, sismik sondaj, dibi delme, İPOD, JOİDES) ve tortul örtülerinin (kazıma, taraklama) incelenmesi;

2. suların fiziksel-kimyasal yapısının (tuzluluk, sıcaklık, yoğunluk, su kütleleri, örnek sular, hidroloji bilançosu), hareketlerinin (yüzey akıntıları, derin su akıntıları, deniz dalgaları [dolayısıyla gelgitler]) ve bütün bunların atmosferle ilişkilerinin incelenmesi; araştırma istasyonu olarak kullanılan gemilerden sağlanan verilerin yanı sıra, bir şamandıra ağından ya da uydulardan (uzaktan algılama) da veriler elde edilmektedir;

3. dipte (benthos) yaşayan, suda serbestçe sürüklenen (plankton) ya da yüzen (nekton) bitki ve hayvan türlerinin incelenmesi. Amaç türleri sınıflandırmak ve listesini çıkarmaktan çok, çevre koşullarına (termik enerji, besleyici tuzlar) bağlı olarak canlı madde (biyokütle) açısından üretkenliği belirlemektedir.

Denizbilim araştırmalarında kullanılan araçlar iki büyük öbeğe ayrılır. Yüzeyde kullanılanlar, su altında kullanılanlar. Yüzeyde kullanılanlar özel bir iş için (dibi delme: *Glomar Challenger*) ya da çeşitli amaçlarla *(Jean-Charcot, Discovery II, Meteor II)* kullanılan gemiler, şamandıralar, sabit ya da yüzer platformlardır; su altında kullanılanlarsa, dalgıç küreleri, batiskaflar *(Archimède, Trieste)*, denizaltılar *(Cyana, Alvin)*, uzaktan komutalı robotlar (dipteki çalışmalar için), dibe yerleştirilen çeşitli ölçüm ve kayıt aygıtlarıdır. Bunlara, ayrıca, özellikle suların, türbiditliklerin ya da kirlenmelerin incelenmesinde kullanılan atmosfer ya da uzay araçlarını da eklemek gerekir. Denizbilimin karşılaştığı sorunların başlıcaları, verilerin edinilmesi ve işlenmesiyle, bir araştırma siyasetinin belirlenip giderlerinin karşılanmasıyla, uluslararası işbirliğinin bu alandaki eşgüdümün (özellikle Hükümetlerarası denizbilim komisyonu sağlamaktadır) geliştirilmesiyle ilgilidir.

Denizbilim kuruluşlarının başlıcaları:

—ABD'de: Scripps İnstitution of Oceanography, Woods Hole Oceanographic İnstitution gibi özel kuruluşlar, Lamont -Doherty Geological Observatory gibi üniversite laboratuvarları, NOAA gibi federal kuruluşlar;

—Almanya'da: Deutsches Hydrographisches İnstitut ve Seewetteramt (Hamburg'da), İnstitut für Meereskunde (Kiel);

—Büyük Britanya'da: Cambridge Üniversitesi bünyesine dahil bir kuruluş olan Department of Geodesy and Geophysics, İnstitute of Oceanographic Sciences (Wormley);

—Kanada'da: Bedford Oceanographic İnstitute (Halifax);

—Rusya'da: bölgesel ya da uzman laboratuvarlarıyla (Hidrofizik enstitüsü, Güney denizleri biyoloji enstitüsü) ülkedeki başlıca kuruluş olan Okeanologuii İnstitut (Moskova yakınında); Hidrometeoroloji servisi bünyesindeki Afrika ve Antarktika enstitüsü ile işbirliği yaparak çalışan Devlet denizbilim enstitüsü.

—Fransa'da: Bretagne denizbilim merkezi, Büyük Okyanus denizbilim merkezi, Akdeniz denizbilim üssü, Paris denizbilim enstitüsü.

DENİZBÖRÜLCESİ → ÇORAKOTU.

DENİZCİ a. **1.** Deniz üstünde yol almada usta kimse: *Fenikeliler denizci bir ulustu.* **—2.** Deniz taşıtlarını yönetmek ve bu taşıtların bakımını sağlamakla görevlendirilmiş kimse. **—3.** Deniz kuvvetlerine bağlı asker; bahriyeli.

—Denizc. *Denizci tekne,* her türlü hava koşullarında denize açılabilen tekne.

—Giy. *Denizci yaka* → BAHRİYELİ* YAKA. || *Denizci giysisi* → BAHRİYELİ* GİYSİSİ.

İbrahim **Denizcier**

DENİZCİER (İbrahim), türk sendikacı (İstanbul 1923 - Cenevre 1983). İlköğrenimini yaptıktan sonra torna işçisi olarak çalışmaya başladı. 1947'de, Tekel nakliyat Cibali atölyesi'nde işçi temsilcisi seçildi. Kurucuları arasında yer aldığı Tekel nakliyat işçileri sendikası genel başkanlığına getirildi (1951). İşkolundaki sendikaları bir araya getiren Türkiye tütün müskirat gıda ve yardımcı işçileri sendikaları konfederasyonu'nun kurucuları arasına katıldı, başkan yardımcısı (1954), genel başkan (1960-1968) oldu. Federasyon başkanlığının yanı sıra İstanbul İşçi birliği'nin dört dönem başkanlığını yaptı. 1961'de, Türkiye işçi partisi kurucuları arasında yer aldı, daha sonra partiden istifa etti. 1968'de, başkanı olduğu federasyon feshedilince Tek Gıda-İş'in kurulması için etkin bir biçimde çalıştı, genel başkan seçildi. Türk -İş'in kuruluşundan başlayarak 24 yıl yönetim kurulu üyeliği yapan Denizcier, 1979'da genel başkanlığa getirildi, 1982'de kendi isteği ile bu görevden ayrıldı. Türk-İş içinde, partiler üstü politikasının savunuculuğunu yaptı, işçilerin kendi siyasal örgütlerini kurmaları görüşünü savundu. Uluslararası sendikacılık hareketinde de etkin görev alan Denizcier, Uluslararası hür dünya işçi sendikaları konfederasyonu (İCFTU) icra kurulu üyeliği, gıda işkolunun uluslararası sendikal örgütü İUF'nin yönetim kurulu üyeliği ile başkan vekilliğini yaptı, Türk-İş'i Uluslararası çalışma örgütü'nde (İLO) ve çeşitli uluslararası kuruluşlarda temsil etti.

DENİZCİLİK a. **1.** Deniz yolcularına ve deniz taşımacılığına ilişkin etkinliklerin tümü: *Denizcilik işletmesi.* **—2.** Deniz ve gemicilikle ilgili meslek.

—Ask. denizc. *Askeri denizcilik,* bir ülkenin deniz, hava ve kara kuvvetleriyle gösterdiği askeri etkinliklerin tümü. (Bu etkinlikler denizde savaşmaya, sınırlarını ve deniz yollarını korumaya yöneliktir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL.

denizciliğin tarihi

Su üzerinde yolculuk yapmak isteyen ilk insanlar, hiç kuşkusuz, batmayan basit bir ağaç kütüğünden yararlandılar. Bunu dengelemek için, ya başka ağaç kütükleriyle birleştirip bir sal yaptılar, ya da içini oyup piragua biçimine soktular. Bu dönemde günümüzde de rastlanan üç tekne tipi doğdu. Şişirilmiş deri *tulumlar*, son yıllara değin Asya'da kimi ırmakları geçmede ve Arabistan kıyılarında balık avında da kullanılıyordu. Peru kıyılarının *caballito*'su, sıkıca bağlı iri bir saz demetinden oluşuyordu; yüzebilen bu aracın bir ucu hafifçe yukarı kalkıktı. Titicaca gölü balıkçıları da bu tür yüzer araçlar kullandılar. Brezilya'da Recife bölgesi balıkçıları ise bunlarla 50 mil açıklara değin açılabilmekteydi. *Kon-Tiki*'nin Peru kıyılarından Okyanusya'ya dek gidebilmesi, bu salların açık denize dayanıklılığını kanıtlar.

• *Doğu, Mısır, Yunanistan.* İ.Ö. 1500 yılına ait bir teb lahitinin bulunuşu, bir fenike gemisinin eskiye benzer bir yeni yapımını sağladı. Asur denizciliği üstüne hemen hemen tüm bilgi de iki alçakkabartmayla sınırlıdır. Bunlardan biri, odun yükleyen bir gemiyi (İ.Ö. VII. yy.), öbürü, bir Sanherib kadırgasını betimler. Bunların yanı sıra bir de ziftle kaplanıp su geçirmemesi sağlanan *kuffe* adlı yuvarlak sepetler vardı. Bunlar Dicle ve Fırat nehirlerinde hâlâ kullanılmaktadır. Akdeniz dışına çıkmaktan çekinmeyen Fenikeliler ve Kartacalılar da hiç kuşkusuz iyi denizciydiler (Hannon'un uzun deniz seferi).

Mısır denizciliğinde, tek parça piragualar ve papirüsten yapılma teknelerden sonra, IV. hanedan döneminden (İ.Ö. 3000) başlayarak ağaç gemiler kullanıldı. İlk gemiler Nil'den dışarı pek çıkmadılar; ama daha sonrakiler oldukça uzun yolculuklar yaptılar. Bunlardan kraliçe Haçepsut'un Punt ülkesine çıktığı sefer ünlüdür. Deyr ül-Bahri yarında bulunan dev fresk bu seferi canlandırır.

Yunanistan'ın erken arkaik döneminde, gemiler hem savaşlarda, hem de bunlardan ayrılmayan ticarî seferlerde kullanılıyordu. Daha sonra ticari gemiler (şişkin bordalı) ve savaş gemileri (uzun) ayrımı ortaya çıktı. Savaşta önce *pentekontoroslar* (50 kürekçi), VI. yy.'ın ortalarından başlayarak da (en büyük donanma Sisam'lı Polykrates'in donanmasıydı) *trieres*'ler kullanıldı: bunların uzunluğu 36 m, genişliği 6 m, çektiği su 1 m, çektiği hava 2,20 m, yelken takımı 175 m², kürek sayısı 170, mürettebatı 200 kişiydi. 3 kata dağıtılan kürek takımında 62, 54 ve 54 olmak üzere 170 kürekçi yer alırdı. Generaller, deniz savaşlarında düşmanın küreklerini kırmak, triereslerin mahmuzuyla teknesini delmek için taktikler geliştirirlerdi. Bu çarpışmalar, çoğu kez düşman topraklarını yağmalamaya hedef olan çıkarmalar yapılmasıyla sonuçlanırdı *(trieresler,* bu amaçla *epibates* denilen denizci askerler ve okçular taşırdı). Klasik dönemde, en etkili yunan donanması, Atina'ya aitti. (Atina donanması ,Laurion madenlerinin geliriyle, Delos birliği üyelerinin vergileri ve zengin yurttaşlara özgü *trierarkhia* ile finanse edildi.) Hellen döneminde, Rodos donanması deniz polisi görevini üstlendi; ancak korsanlar *(lemboi* adlı hızlı sandallardan yararlanmada ustaydılar) onların güvenirliliğini azalttı. Marsilyalı (bu kent o dönemde yunan sömürgesiydi) denizciler, özellikle de Pytheas ve Euthymenes, Herakles Sütunları'nın ötesine uzanan yolculuklarıyla ün yaptılar.

• *Roma denizciliği.* Romalılar gemi yapımına çok erken bir dönemde başladılar. Kral Ancus Martius zamanında Ostia'yı sömürgeleştirmeleri ve decemvirlerden başlayarak, paralar üzerinde yer alan gemi pruvası resimleri bunun kanıtıdır. İlk sürekli donanma ve filotillalar Augustus tarafından yaptırıldı. Bunlar Miseno'da, Frejus'ta, Ren ve Tuna nehirlerinde görev aldı. Yunanlılar'a oranla yeniliğe önem vermeyen Romalılar, yine de özel gemiler yaptı; askeri birlikleri taşıyan *actuaria,* atları taşıyan *hippago.* Savaş filosu, *triremisler*'den, *biremisler*'den ve *liburna* denilen

daha hafif gemilerden oluştu. Ticaret filosunda Yunanistan'da olduğu gibi daha çok şişkin bordalı gemiler vardı. Kimi ticaret gemilerinin oldukça büyük boyutlara ulaştığı sanılmaktadır. Aziz Paulus'un, kendi gemisi batarken güvertede 276 kişi bulunduğunu belirtmesi bunun bir kanıtıdır. Amiraller *praefectus*, komutanlar ise *trierarkhos*, *navarchus* ve *centurion* unvanlarını taşırdı.

• *Bizans denizciliği*. *Dromon*, bizans donanmasının ağır savaş gemisiydi. Bunun yunan ve roma kadırgalarından esinlenilen uzun bir gemi olduğu sanılmaktadır. Ayrıca, *pamphila*, vb. gibi değişik gemi türleri de vardı.

• *İskandinav denizciliği*. Vikingler erken dönemde açık denizlere açıldılar. Kızıl Erik, İzlanda'ya çıktıktan sonra, X. yy.'ın sonlarında, Grönland'a kadar ilerledi. Diğer viking denizcileri Amerika'nın bulunuşundan çok önce, büyük bir olasılıkla Labrador'a kadar gittiler. Daha sonra Akdeniz ve İtalya'ya gelerek Sicilya'da bir norman imparatorluğu kurdular. İrlanda'yı ise üç kez fethetmişlerdi. Dört danimarka prensi İngiltere'de hüküm sürdü. Fransa krallığı, viking korsanlarından, ancak Normandiya'yı onlara bırakarak kurtulabildi. İlk iskandinav teknelerinin ıskarmozlarının ağaçtan yapıldığı ve hayvan derisiyle kaplandığı sanılmaktadır; hıristiyanlığın başlarında ve belki de daha önce, viking marangozları gemilerini tümüyle ağaçtan yapıyorlardı. Viking şeflerinin gemileriyle birlikte gömülmelerini gerektiren eski bir görenek nedeniyle geçen yüzyılda mezar höyüklerinde yapılan kazılar sırasında belli sayıda gemi kalıntısı bulundu. Böylece özellikle Gokstad ve Oseberg'de de oldukça iyi korunmuş viking gemileri (drakar*) gün ışığına çıkarıldı.

• *Ortaçağ'da ve Yeniçağ başlarında denizcilik*. Kraliçe Matilda'nın duvar halılarına göre, Kuzey'de doğrudan viking gemilerinin devamı olan, daha ağır ve daha şişkin bordalı gemilerin yapıldığı sanılmaktadır. Başlıca kıyı kentlerinin, özellikle de Sandwich (1238), Dover (1284) ve Poole'un (1325) mühürlerinde de aynı tür gemiler yer alır. Bu gemiler, uçlarına geçici üstyapılar eklenmiş drakarlardır; bu eklentiler o dönem savaşçılarının sahip olduğu güllelerle iyi atış yapabilmek amacıyla düşmana daha egemen olmayı sağlardı. Sonradan bu üstyapılar tekneyle birleştirildi; önde ve arkada, kasara adıyla barınak olarak kullanıldı. Her zaman dümen işlevi gören kıç küreğinin yerini, XIII. yy.'da gemi eksenine takılan dümen aldı. Gemiler boyut bakımından büyüdü; ama her zamanki gibi tek yelken direği vardı. Bu direğe çekilen kare biçimli dev yelken nedeniyle manevra yapmak güçtü. 1418'de, İngiltere kralı Henry V, Bayonne'da net uzunluğu 55 m olan, *Harry Grâce Dieu* adlı iki direkli gemiyi yaptırdı. Hansa birliğinin *cogghe* denilen yuvarlak bordalı, kısa gemileri belli yüklere göre inşa edilmişti. Bunlar bordası tam şişkin, hız kaygısıyla yapılmamış, rüzgârı arkadan aldığı sürece iyi giden gemilerdi.

Akdeniz'de gemilere genellikle *nave* adı verilirdi. Bunlar, bordası tam şişkin, uzunluğu genişliğinin 2,5-3 katı, kimi zaman da daha fazla olan gemilerdi. Deniz arkeologu Jal, Saint Louis tarafından yedinci haçlı seferi için kiralanmış bir venedik gemisinin kira sözleşmesini buldu. *Roccaforte* adlı bu geminin net uzunluğu 36, genişliği 13 metreydi. Eksiksiz iki güvertesi vardı; iki katlı kasaralar baş ve kıç bodoslamasının üstünde pek çok çıkıntı taşıyordu. İki kıç küreği dümen işlevi görüyor, donanımı her biri latin biçimi arteneli birer yelken taşıyan iki direkten oluşuyordu. Yazar Joinville, Saint Louis'yi Filistin'den getiren ve bordasında 800 kişi bulunan bir nave'den söz eder. Ancak o dönemde, hiç kuşkusuz Aslan Yürekli Richard'ı haçlı seferine götüren üç direkli nave gibi daha büyük gemiler de vardı.

Rönesans döneminde, denizciler ve gemi yapımcıları, çoğu kez kendi zararlarına da olsa denge kurallarını öğrendiler. XVI. yy.'da su üstü bölümü çok yüksek olan, yüksek bordalı gemiler yapıldı. Denizde top kullanımı yaygınlaştı ve kasaralar en çok sayıda topu yerleştirebilecek biçimde yükseltildi. Dönemin tüm gravürlerinde bu tür üç ve dört direkli gemilere rastlanabilir. *Kerreke*, büyük bir yük gemisiydi; ilk kez XV. yy.'da İtalya'da yapıldı, Portekizliler Hindistan ticaretinde bu gemilerden büyük ölçüde yararlandılar. *Kalyon*, adını İspanya'dan ve altın filolarından aldı; aynı zamanda bordası en büyük tekne tipiydi. *Hulke*'ler hollanda yük gemileriydi; aynı işlevi Akdeniz'de *marsillane*'ler yerine getirdi. Portekizliler'in yaptığı *karavelalar* ise keşif yolculuklarında kullanıldı. Bunlar, yalnızca arteneli latin yelkenleri taşıyan *latina* karavelaları ve mizana direğinde kare biçiminde yelken bulunan *redonda* karavelaları olmak üzere iki çeşitti. Orta büyüklükte gemiler için genellikle otuz metrelik bir uzunluk benimsenmişti. Ama, kuşkusuz çok daha büyük gemiler de vardı. Yazar P. Fournier, le Havre limanında yapılmış dört güverteli *Carracon*'u anlatırken mürettebatı 1 500 kişiyi geçen Portekiz kerrekelerinden söz eder. İngiliz J. Charnock bunlardan birinin yedi güverteli, 32 toplu ve 1 600 ton yük taşıyabilir olduğunu söyler. Ancak taşınabilen yük tutarları ve tonilatolar konusunda yine de kuşku vardır; çünkü o dönemde gemilerin yük tutarlarını ölçmede kullanılan yöntemler bugünkülerden çok değişikti. İngiliz gemilerinin tonilatoları genellikle *ton burden* olarak verilmişti; bu ölçü birimi aşağı yukarı 500 kiloluk şarap fıçısına karşılıktı. Ama "ton burden" giderek üçte bir ya da dörtte bir oranında artırılırdı ve ticari eşya sözkonusu olduğunda *tun and tunnage* biçimini aldı. Bu durumda, istif sırasındaki yitim*, fıçı yitiminden daha az olmaktaydı. Oysa dönemin ingiliz yazarları, hâlâ karışıklığa yol açan bu ayrıma pek değinmeden iki deyimden birini kayıtsızca kullandılar.

Bu büyük gemilerden başka, çok sayıda küçük savaş gemileri, kabotaj gemileri ve her tipte balıkçı tekneleri vardı. Bunun yanı sıra *kadırgalar* Akdeniz'de yalnızca savaş gemisi değil, ticaret gemisi olarak, özellikle de Venedikliler tarafından kullanılmaya devam edildi. Venedikliler İngiltere'ye dek uzanan düzenli hatlarında bunlardan yararlandılar. Southampton'da 1532'ye dek kadırgalara rastlandı.

• *Kadırga denizciliği*. Antik çağların kürekli gemilerinden başlayarak, Akdeniz'de küreğin itici güç olarak kullanılması devam etti. Venedikliler, Akdeniz ve Atlantik'te ticaret hatlarının düzenliliğini rüzgârlara bağlı kalmadan sağlamak için, boyu 50 metreyi geçen 150 kürekçi tarafından yüzdürülen kadırgalar, ya da her kürek oturağında üç kürekçinin oturduğu ve birer kürek çektiği küçük kadırgalar yaptı. Bu *zenzile* biçimi kürek çekmeydi. Ama daha sonra bunun yerini *scaloccio* tipi kürek çekme aldı; bu yöntemde birçok kürekçi bir tek küreğe asılıyordu. Büyük yük kadırgalarının yanı sıra, Venedik, *sotile* ya da *subtile* denilen savaş kadırgalarını denize indirdi; onu diğer Akdeniz ülkeleri izledi. Barras de La Penne'in elyazmasına (1697) göre, Fransa kralının kadırgaları net uzunluğu 51 m ve genişliği 8 m idi. 12 metrelik 51 küreği vardı (kadırgaların iskele tarafındaki bir kürek mutfağa yer açmak için kaldırılmıştı); her biri 5 kişi tarafından çekilirdi. Kadırgalar, her birinde birer arteneli yelken bulunan iki direkli gemilerdi. Geminin baş bölümünde, omur-

Büyük Larousse

roma triremisi (İ.Ö. I. yy.)

Mahmudiye kalyonu
Deniz müzesi, İstanbul

portekiz kerrekesi (XVI. yy.)

bir fransız savaş gemisi (XVIII. yy.)

ga üzerinde toplanmış topların sırası şöyleydi: ortada 36'lık bir top *(coursier)*, onun iki yanında 8'lik birer *bâtarde* ve 6'lık birer *moyenne* yer alırdı. Bu beş topun atabileceği toplam güllenin ağırlığı 25 kg'dı. Kadırgalar çoğu zaman rampa çarpışmalarına da giriyordu; ama gemi boyutlarının büyümesi bunu gitgide güçleştirdi. *Çektiri* tipi kadırgaların borda silah donanımı güçlendirilmeye çalışıldı. Bunların yan bölümlerine konan toplar İnebahtı deniz savaşı'nda önemli bir işlev gördü. Ancak çektiri kadırgalar, küreklerle hızlı biçimde yol alabilmek için çok ağır kalınca, kısa sürede bir yana bırakıldı. Fransa'da Krallık kadırga birliği 1748'de ortadan kaldırıldı. *Brigantin, küçük kadırga, fırkateyn, şebek* (sonuncular özellikle korsanlar tarafından kullanıldı) gibi pek çok küçük gemide temel ya da yardımcı yüzdürme aracı olarak kürekten yararlanıldı.

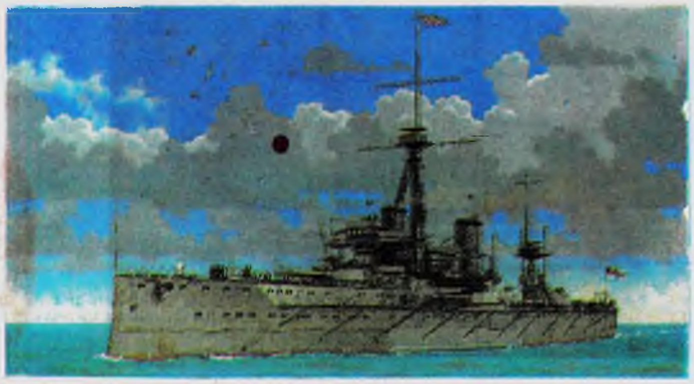
• *Modern denizcilik (XVII. ve XVIII. yy.).* XVII. yy.'ın başlarında, yelkenli savaş gemileri çağının sonuna dek en yetkin savaş gemisi olan *ağır savaş gemileri* ortaya çıktı. Kerreke ve kalyon kullanım dışı kaldı. Gemi gövdesi yüzmeye daha elverişli duruma getirildi; ön ve arka kasaraların yüksekliği indirilerek tekne daha dengeli bir yapıya kavuşturuldu. Üst üste sıralanan birçok güverte, topların daha iyi dağılmasını sağladı. Geminin baş bölümündeki uzun talimarlar kısaltıldı. Parçalara ayrılan yelken takımı, geminin manevra yeteneğini artırdı. Donanım da akılcı biçimde düzenlendi. Tüm XVII. yy. boyunca, cıvadranın ucunda "cıvadra babafingosu" denilen küçük bir direk yer aldı; bu direk aynı adlı dört köşe bir yelken taşıyordu. Pek kullanışlı olmayan bu yelken, 1720'ye doğru ortadan kalktı ve yerini flok yelkenlerine bıraktı. Öte yandan kalyonun arkasında yer alan ve *mizana* denilen latin yelkeni de *randa yelkeni* haline dönüştürüldü. Dönemin en dikkate değer fransız ağır savaş gemileri arasında *Couronne*'u anmak gerekir. 1638'de La Roche-Bernard'da yapılan bu geminin uzunluğunun omurgada 41 m, su kesiminde 53 m, genişliğinin ise 14 m olduğu kabul edilir. Top sayısı (72) tartışma konusudur. Öte yandan İspanya kralının Yenilmez Armada'sını alteden İngiltere, 1637'de ünlü *Sovereign of the Seas*'i hizmete soktu. Fransa'da Louis XIV döneminde, 1670 ve 1689 emirleriyle bu tür gemiler beş sınıf ya da kademede ayrıldı. Buna göre kalyon uzunluğu 56-35 metre, genişliği 15-8 metre, top sayısı 100-30 top arasında değişti. *Soleil-Royal* ve *Royal-Louis*, döneminin en güzel ağır savaş gemilerindendi. XVIII. yy., yelkenli ağır savaş gemilerinin doruğa ulaştığı dönemdi. Ollivier, Forfait ve özellikle Sane'nin planlarıyla yaratılan bu gemilerin bir benzeri daha yapılamadı. Son yelkenli fransız savaş gemilerinden olan *Ville-de-Paris*, 63 m net uzunluğa, 17 m genişliğe sahipti. Ağırlığı yüklü olarak 5 095 tonu geçiyordu ve 120 topla donatılmıştı.

• *Çağdaş denizcilik. Buharlı gemi denizciliği.* Buhar makinesinin itici güç olarak kullanılmaya başlanması, XIX. yy. boyunca denizciliği tümden dönüşüme uğrattı. XVIII. yy. başlarında Denis Papin tarafından ileri sürülen düşünceyi yeniden gözden geçiren d'Auxiron, Follenay ve sonra Perier, Jouffroy d'Abbans gibi fransız teknisyenleri, gemilere buhar makineleri yerleştiren ilk kişilerdi (1774-1778). Jouffroy ikinci gemisini Saône nehrinin akıntısına karşı seyrettirmeyi başardı (1783). Kısa bir süre sonra, Büyük Britanya'da, iskoçyalı Miller, makinist Symington'ın da yardımıyla saatte 7 mil hızla giden küçük bir vapur yaptı (1788). ABD'de John Fitch, 1790'da yine bu tür bir gemiyi Hudson nehrinde yüzdürdü. 1803'te amerikalı Fulton, Sen nehrinde yandan çarklı bir gemiyi seyrettirdi; 1806'da ABD'ye giderek, Hudson nehrinde *Clermont* adlı 100 tonluk vapuru hizmete soktu. Buharlı gemi denizciliği artık başlamıştı.

1819'da yandan çarklı ve yelkenli açık deniz gemisi *Savannah*, Liverpool'dan hareketle ABD'ye vararak iki kıtayı birbirine bağladı. İlk askeri geminin adı ise *Sphinx*'ti. 1829'da denize indirildi ve Cezayir seferiyle dikkati çekti. Ayrıca 1833'te yedeğindeki mavna üzerinde Mısır'dan Fransa'ya Luksor dikilitaşını taşıdı. 1853'te İngiltere'de 500, Fransa'da 82 vapur vardı. 1838'de *Sirius*, saatte 7 mil hızla Atlas okyanusu'nu geçti. ABD'de ise buhar itici gücünün asıl uygulama alanı nehir taşımacılığıydı: 1840'ta bu ülkede 1 000 feribot hizmet veriyordu. O dönemdeki tüm vapurlar yandan çarklıydı. Dalgalı denizde bu itici güç sisteminin sakıncalar yaratması ve dayanıksızlığı, açık deniz gemilerinde pervane düzeneğine geçilmesiyle sonuçlandı. Fransız Sauvage, 1832'de bu yeni uygulamanın ilk ihtira beratını aldı. Fransızlar'ın deniz üstünde yaptığı ilk denemeler, isveçli Ericsson (1837) ve ingiliz Smith ile (1839) aşağı yukarı aynı anda gerçekleştirildi. Pervane kullanımı hızla yaygınlaştı ve ingiliz donan-

Amerikan İç savaşı sırasında kuzeyli federelerce kullanılan monitor (1862) [deplasman: 1 200 t; silah donanımı: 280 mm'lik 2 top içeren bir taret]

ingiliz zırhlısı *Dreadnought* (1906) [deplasman: 18 000 t; hız: 21 deniz mili; silah donanımı: 305 mm'lik 5 çift top tareti, 27 küçük top, 5 torpilsalar kovanı]

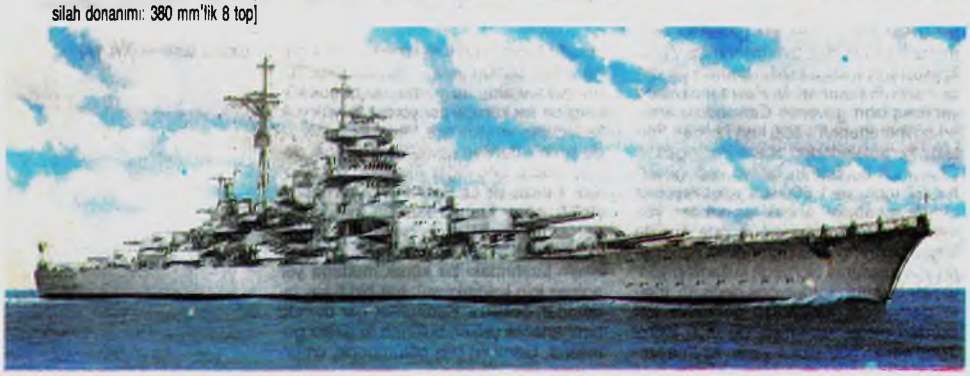

fransız muhribi *Terrible* (1933) [deplasman: 3 200 t; hız: 45 deniz mili; silah donanımı: 140 mm'lik toplar, 20 mm'lik ve 40 mm'lik uçaksavar topları, torpilsalar kovanları]

alman zırhlısı *Bismarck* (İkinci Dünya savaşı) [deplasman: 53 000 t; hız: 30 deniz mili; silah donanımı: 380 mm'lik 8 top]

ması da 1841'de bu tekniği benimsedi. Fransa'da bu tür gemilerin ilk örneği, Le Havre'lı Augustin Normand'ın ve 1842'de denize indirilen ve dönemin en hızlı gemisi olan (11 mil) *Napoléon*'du. İlk demir gemiler 1820'ye doğru yapıldı. Bu yapım biçimi, ingiliz mühendisi Brunel'in 1843'te demirden ve pervaneli ilk transatlantiğin planlarını çizmesini sağladı. *Great Britain* adlı bu gemi 3 000 ton ağırlığındaydı. Yine Brunel, 1854'te de 211 m uzunluğunda yolcu gemisi *Great Eastern*'i tasarladı. 5 000 yolcu alabilen bu geminin iki makinesi (biri çarklar, öbürü pervane için), 6 direği, 5 bacası vardı. *Great Eastern*, Okyanus'u 19 kez geçti. Kârlı biçimde işletilmeyince kablo döşeme gemisi durumuna düştü. XIX. yy.'ın ikinci yarısında, dünyada buharlı gemilerle yapılan düzenli seferler arttı. 1860'a doğru gemi yapımında demirin yerini çelik aldı. En görkemli gelişme, yolcu gemilerinde gözlendi. XIX. yy.'ın sonunda, ingiliz, amerikan, fransız ve alman transatlantik şirketleri "mavi kurdele"yi elde etmek için rekabete girişerek Okyanus'un 6 günde geçilmesini sağladılar. 1900'de, dünyada toplam 20 000 vapur bulunmaktaydı. Fransa'da, 1870-1890 arasında "prim" denilen yasalarla desteklenen bu tür gemilerin yoğun biçimde yapımı, 1895'e doğru tümüyle durdu.

XX. yy.'ın ilk yarısında, önceki yüzyıla benzer bir devrim yaşanmadı. Ama değişik gemi tipleri bilim ve teknikteki ilerlemelerin etkisiyle sürekli bir evrim geçirdi. İki büyük dünya savaşı, neden olduğu büyük gemi kayıplarına rağmen, bu gelişmeyi durdurmadı, tam tersine hızlandırdı: dev gemi yapımı programları bu kayıpların giderilmesine, ticaretin artan gereksinimlerinin karşılanmasına olanak verdi. Birinci Dünya savaşı ertesinde, gücü sınırlı olan alternatif makinenin yanı sıra, hızlı gemilerde türbin ve harcaması daha hesaplı gemilerde Diesel motoru kullanılmaya başlandı. Yakıt olarak, kömürün yerini yavaş yavaş mazot aldı. Tüm gemilere telsiz yerleştirildi. 1937'de büyük yolcu gemilerinin ağırlığı 80 000 tona *(Queen Mary, Normandie)*, türbinlerinin gücü de 160 000 beygir gücüne (Atlas okyanusu'nun dört günde geçilmesi) ulaştı. 1952'de "mavi kurdele" rekoru yeni amerikan yolcu gemisi *United States* tarafından saatte 35,6 mil hızla kırıldı. Askeri gemilerin hız rekoru 45 mille fransız muhribi *Terrible*'de kaldı. Ticaret filolarının yapısı, 1965'e doğru, çok büyük değişmeler geçirdi. Yüksek verimli yeni gemiler, yük gemileri, container taşıyıcılar, sıvı gaz taşıyıcılar ve ayrıca petrol, mineral ve karışık ürün taşıyan gemilerin özel bir karışımı ortaya çıktı. Klasik yük gemisi *liberty ship* varlığını sürdürdü. Yalnız yolcu taşıyan gemiler de uçakların rekabetine ve kimi kısa hatlarda yerlerini yolcuları ve arabalarını birlikte taşıyan car-ferry'lere (aktarma gemileri) bırakmalarına karşın ilgi görmeye devam etti. Tankerlerin yapım yüzdesi aralıksız yükseldi. (1960'ta dünya tonajının % 30'u). Yükselen vergiler "lütuf" bandırası (Liberya, Panamá gibi az vergi isteyen devletlerin filosu olma) çeken filoların hızla gelişmesine olanak tanıdı.

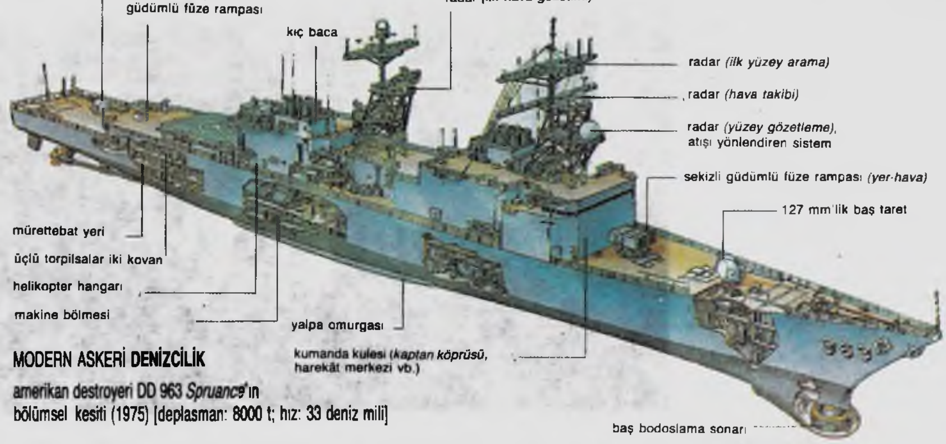
askeri denizcilik

Deniz egemenliği ilk kez Akdeniz'de, Mısır ya da Fenike donanmalarının ortaya çıkışıyla kendini gösterdi. Bununla birlikte deniz egemenliğinin önemi üzerinde bir kanıya varmak için İ.Ö. V. yy.'ı ve İkinci Med savaşı'nı beklemek gerekti. Salamis zaferi, Yunanistan'ı egemenliği altına almak isteyen Persler'in bu girişimini kesin olarak tehlikeye düşürdü. Peloponisos savaşı sırasında da denizin işlevi büyüktü ve Sparta ancak savaş filosunu geliştirerek Atina'ya üstünlük sağladı.

Pön savaşları boyuncada denizin işlevi sonuçta etkili oldu. Roma, Hellen sitelerinin yardımıyla büyük bir deniz gücü oluşturdu ve üç büyük çarpışmada deniz egemenliğini korudu. Roma'nın bu üstünlüğü, Annibal'in artçılarından kopmasına ve İtalya'da sürdürdüğü seferin başarısızlıkla sonuçlanmasına yol açtı. Bu da Roma'ya, savaşı Afrika'ya taşıma ve Scipio'nun Zama'daki zaferinden sonra Kartaca'yı yok etme olanağı verdi.

Ardından Roma İmparatorluğu, korsanlardan tamamen temizlenmiş Akdeniz'de mutlak bir denetim sağladı. Eskiçağ boyunca, savaş filoları ticaret gemilerinden farklı uzun kürekli gemilerden oluşuyordu. Deniz savaşı da, fırlatmalı silahların ve mancınığın kullanımından sonra ya da hiç kullanmadan mahmuzla bordalamaya dayanıyordu.

Ortaçağ'ın başlangıcından itibaren Akdeniz yeniden bir çatışma bölgesi haline geldi. XV. yy.'ın ortasına kadar burada üç deniz kuvveti çatıştı: Bizans donanması Roma geleneklerinin kalıtçısıydı ve rum ateşi kullanıyordu; arap donanmaları; sitelerin donanmaları (İtalyan devletleri, Pisa, Cenova ve özellikle Venedik). Haçlı seferleri sırasında, bu donanmalar taşımacılık ve Kutsal Topraklar'la bağlantı güvenliğinden başka, Doğu ile Batı arasındaki lüks ürünler ile baharat değiş tokuşunun yeniden doğmasını sağladı. Kaldı ki Ortaçağ denizciliği Akdeniz'i aştı ve Kuzey denizlerine yayıldı. Vikingler'in denizcilik destanından hemen sonra Flandre tica-

MODERN ASKERİ DENİZCİLİK

amerikan destroyeri DD 963 *Spruance*'ın bölümsel kesiti (1975) [deplasman: 8000 t; hız: 33 deniz mili]

US Navy

türk donanmasının ana vurucu gücünü oluşturan muhrip sınıfı gemiler tatbikatta

Los Angeles sınıfından saldırı amaçlı amerikan nükleer denizaltısı (yüzeydeki deplasmanı: 6 000 t; hız: 30 deniz milinden çok [dalmış durumda]; silah donanımı; 533 mm'lik 4 torpilsalar kovanı, nükleer başlıklı denizaltı savar Subroc güdümlü füzeleri)

türk donanmasının muhrip sınıfı gemileri seyir halinde

ret siteleri ve Töton Hansası kentleri yaşamsal bir önemi olan deniz trafiğini korumak için deniz birlikleri kurdu. Denizin Yüz Yıl savaşları'nda da önemli bir yeri vardır; Manş egemenliği, İngilizler'e Fransa'ya seferler düzenleme olanağı verdi. Bu dönemde savaş gemisi, ticaret gemisinden pek farklı değildi. Borda bordaya yapılan savaş ise bir kara savaşı ya da bir şatoya ya da tahkim edilmiş bir kentte yapılan saldırıya benziyordu.

XVI. yy.'dan itibaren, büyük keşifler ve sömürge imparatorluklarının kurulması, sömürgecileri ve öncelikle Portekiz ve İspanya, egemenliklerini korumak için savaş filoları kurmak zorunda kaldı. Öte yandan XVII. yy.'ın başında denize olan tam bir stratejik ve ekonomik bağımlılık, ülkelerini ve büyük önem taşıyan deniz trafiğini korumak için Birleşik Eyaletler ve İngiltere de savaş gemileri yapımına girişti. Richelieu ve özellikle Louis XIV döneminde Fransa da büyük bir deniz gücü oluşturdu. XVII. yy'ın ikinci yarısında ve tüm XVIII. yy. boyunca Büyük Britanya ile Fransa arasında çatışmalar çıktı; Büyük Britanya Fransa kıyılarına indi, ülkenin sömürgelerine saldırdı ve ticaretini tam anlamıyla baltaladı. İnebahtı savaşı'ndan (1571) sonra kadırganın gözden düşmesiyle, klasik çağın büyük donanmaları, korvetlerle, firkateynlerle ve özellikle büyük savaş gemileriyle donatıldı. XVIII. yy.'ın sonunda bu gemilerin en gelişmişi 74 top taşıyordu. Savaşlar gittikçe topçu düellosu biçimine dönüştü ve korsanlık dışında, bordalama ortadan kalktı.

Yelken denizciliği, XIX. yy.'ın ortasında, Kırım ve Amerikan iç savaşı sırasında doruk noktasına ulaştı. Ancak sanayi devriminin doğurduğu yeni tekniklerin etkisine dayanamadı. Fransız *Gloire,* daha sonra ingiliz *Devastation* zırhlı firkateynlerinin yapılması sonucu ahşap savaş gemilerinin yerini buhar makinesiyle çalışan zırhlılar aldı; bu zırhlılar, gittikçe artan erimli, yivli toplarla donatıldı. Top ile zırh arasındaki savaş bir tonaj yarışı biçiminde gelişti ve savaş gemisinin kesin biçimini alması için yaklaşık yarım yüzyıl, yani 1906'da *Dreadnougth*'un yapımını beklemek gerekti. Donanmalar 1914 öncesinde mayınlara ve destroyer ile yeni savaş gemisi denizaltının ayrıcalıklı silahını oluşturan torpidoya uyarlanmak zorunda kaldı.

Sultan Bayezit II zamanında yapılan "Kevkebe" adlı geminin minyatürü *Deniz müzesi, İstanbul*

Birinci Dünya savaşı boyunca, ingiliz ve alman filoları arasında mayıs 1916'daki Jutland çarpışması dışında başka büyük bir deniz savaşı olmadı; ancak bu savaş bile, uzun süreli çarpışma çerçevesinde deniz gücünün belirleyici rolünü ortaya koymaya yetti. Müttefikler, sömürgelerinin ve hatta tüm dünyanın kaynaklarını işletecek, merkezi güçlerin ablukasını sağlayacak, denizaltı tehlikesine karşı koyacak ve savaş alanına ingiliz ordularının, sonra belirleyici bir rol üstlenecek amerikan ordularının taşınmasını sağlayacak güçteydi.

İkinci Dünya savaşı ile birlikte, *sea power* da olaya başka bir boyut getirdi. İngiliz ve amerikan donanmaları, büyük suüstü gemilerinin, uçakların ve denizaltıların oluşturduğu üçlü tehlike karşısında, özellikle Atlas okyanusu'ndaki ulaşım yollarının güvenliğini yeniden sağlamak zorunda kaldı. Böylece, Müttefikler büyük amerikan tersanelerinin kaynaklarını Sovyetler Birliği'nin ve silah ambarına dönüşen Büyük Britanya'nın yararına seferber etti. Ancak en belirleyici olay, çıkarma araçlarına sahip büyük filolarla milyonlarca asker kullanılarak gerçekleştirilen geniş çaplı amfibi harekâtları oldu. Bu çarpışmalar sayesinde yeni silah sistemleri ortaya çıktı. 1914 ile 1918 arasında denizaltılar büyük bir başarı sağladıysa da, İkinci Dünya savaşı sırasında taktik baskınlar uçakla gerçekleştirildi. 1942'de uçak gemileri zırhlıları tahtından indirdi ve ana gemi durumuna geldi. Corail ve Midway'den sonra, deniz savaşları "ufkun ötesine" taşındı; böylece uçaksavar ve denizaltısavar silahlarla donatılmış refakat gemilerince çepeçevre sarılan uçak gemilerindeki uçakların yürüttüğü bir düelloya dönüştü.

İkinci Dünya savaşı'nın bitiminden sonra savaş filoları iki büyük tip gemi, uçak gemisi ve nükleer denizaltı çevresinde gelişmeye yöneldi. Eksiksiz birçok aygıtla donatılmış ağır uçak gemileri bulunan tek ülke ABD'ydi. İngilizler ve Sovyetler sınırlı olanakları olan *Harrier* tipi kısa kalkışlı uçak ve helikopter taşıyan *Inflexible* ya da *Kiev* gibi hafif uçak gemileriyle yetindi. Ancak tüm bunlara karşın uçak gemisi günümüzün en görkemli savaş aracıdır. Nükleer denizaltılar da, 30-40 deniz mili hızlarıyla saldırı gemisi ya da binlerce kilometreye ulaşabilen nükleer başlıklı balistik füzeleriyle, stratejik gemi olarak denizlerdeki mücadeleye gerçekten de tümüyle yeni olanaklar sunar.

Uçak gemilerinin ve denizaltıların belirleyici rolü, güdümlü füzeler çevresinde toplanan tümüyle yeni silah sistemleriyle bütünleşir. Hava taşıtları 70 deniz mili uzaklığa *Exocet* gibi havadan-denize güdümlü füzeler fırlatacak güçtedir. Suüstü gemileri de Amerika Birleşik Devletleri'ne ait *Harpoon* gibi yüksek tahrip gücü olan, yaklaşık 40 km erimli denizden-denize füzeler kullanır. Denizaltılar, dalmış durumda, yüksek hızlı telgüdümlü torpidolardan başka, 150 deniz mili erimdeki deniz ya da kara hedeflerine havada uçarak ulaşabilen güdümlü füzeler de fırlatabilir. Ayrıca denizaltılarda, amerikan *Tomahawk* tipi Cruise güdümlü füzeleri de bulunur.

Bu tehlikeler karşısında, uçak gemileri tespit aygıtlarıyla donatılmış sağlam bir hava örtüsünden başka, denizden-denize ya da denizden-havaya güdümlü füzelerle donatılmış destek gemilerinden, korvetlerden, firkateynlerden, destroyerlerden oluşan bir çemberle korunur; bu çemberin, saldırı gemilerinin, değişik tipte uçakların ya da helikopterlerin oluşturduğu tehlikeye karşı koyacak güçte olması gerekir. Nitekim, bütün büyük donanmalar radara bağlı seri atışlı toplar ile yalnızca füze taşıyan ve fırlatan uçakları değil, bu füzelerin kendilerini de yok edecek silahlara yöneldiler. Ancak denizaltılara karşı savaş çok zordur. Bu yüzden büyük donanmalar silahlarını geliştirme dışında derinlik ölçümü değişimleri göz önüne alındığında sonuçları kuşkulu olan tespit aygıtları üzerinde de büyük çaba göstermektedir. Kısacası, tüm modern donanmaların, fransız SENİT (Taktik bilgileri değerlendirme sistemi) ya da amerikan NTDS (Naval Tactical Data System) gibi bilgi işlem sistemlerine bağlı gittikçe karmaşıklaşan birçok silahı vardır.

Amerika Birleşik Devletleri'nin donanması, üstün teknik nitelikte bir dizi gemiyle, günümüzde var olan savaş filoları içinde ilk sırada yer almaktadır.

türk denizciliği

Malazgirt savaşı'nın (1071) ardından Ege ve Marmara kıyılarına ulaşan Türkler, Bizans'tan ve İtalyanlar'dan öğrendikleri teknikle -büyük olasılıkla yerli ustalar kullanarak- gemi yapmaya başlamışlardı. İzmir beyi Çaka, kurduğu donanmayla Bizans'tan 1089'da Midilli'yi, 1090'da Sakız'ı aldı. İznik egemeni Ebülkasım zapt ettiği Gemlik'te bir donanma inşasına başladıysa da, tehlikeyi fark eden Bizans harekete geçerek, yapılmakta olan gemileri yaktı. Anadolu Selçukluları, Anadolu ticaretinin güvenliğini sağlamak için Karadeniz'de Sinop; Akdeniz'de Antalya ve Alanya tersanelerinde gemi inşa ettiler ve donanma oluşturdular. Karadeniz donanması 1225'te denizaşırı bir seferi gerçekleştirerek Kırım'da Sudak'ı aldı. Anadolu Selçuklu devletinin çöküş döneminde Batı Anadolu'da kurulan Karesi, Aydın, Saruhan, Menteşe beylikleri, denize doğru genişlediler ve oluşturdukları donanmalarla Ege adalarına ve Balkanlar'a akınlara başladılar. Bunlar Venedik ve Ceneviz ticaretini tehdit ettikleri gibi adalardaki latin prensleri için de tehlike oluşturuyorlardı. Özellikle Aydınoğlu Umur Bey deniz gazalarıyla büyük ün kazandı. Öte yandan Karadeniz'de de Candaroğulları'nın bir donanması bulunuyordu. Osmanlılar'ın ilk dönemlerinde Karamürsel'de, Karesi beyliğinden alınan Edincik'te, Bizans'tan alınan İzmit'te küçük de olsa tersaneleri bulunuyordu. Rumeli'ye yerleştikten sonra Gelibolu'da da bir tersane oluşturdular. Gelibolu tersanesi, Rumeli'nin elde tutulması, Çanakkale boğazı ve Marmara'nın savunmasında önemli rol oynadı. Osmanlılar, Batı anadolu beyliklerini (Sa-

ruhan, Aydın, Menteşe) ve Candaroğulları beyliğini ortadan kaldırdıktan sonra bunların tersane ve donanmalarından da yararlandılar. Stratejik anlamda bir deniz gücü oluşturan Mehmet II İstanbul'un fethinde donanmadan da yararlandı. Gelibolu tersanesinde yaptırdığı gemilerle önce Midilli'yi (Lesbos), ardından Sakız ve Eğriboz'u zapt etti. Kaptanıderya Gedik Ahmet Paşa, Kefe'yi ve Kuzey Karadeniz kıyı kentlerini alarak Karadeniz'i bir iç deniz durumuna getirdi; denizaşırı bir seferle de Otranto'yu aldı. Bayezit II ve Selim I dönemlerinde gelişmesini sürdüren donanma kara ordusunun Mısır harekâtını denizden destekledi. Osmanlı denizciliği asıl gelişmesini Kanuni Sultan Süleyman döneminde, Cezayir hükümdarı Barbaros Hayrettin Paşa'nın ülkesini Osmanlı devletine bağlayıp kaptanıderyalığı kabul etmesinden sonra gösterdi. Haliç'te inşa edilen büyük bir donanmanın başında Akdeniz'e açılan Hayrettin Paşa, ünlü amiral Andrea Doria komutasındaki hıristiyan donanmasını Preveze önlerinde yendi. Barbaros'un öğrencileri Turgut Reis, Piyale Paşa vb. türk denizcileri Akdeniz kıyıları ve adalarında etkinliklerini sürdürdüler. 1565 baharında donanma Malta'ya büyük bir çıkarma yaptıysa da adayı zapt etmeyi başaramadı. Türkler 1570'te Kıbrıs'ı fethettiler. Hıristiyan donanması Kıbrıs'ın zaptını engelleyemediyse de osmanlı donanmasını İnebahtı'da ağır bir yenilgiye uğratmayı başardı. Türk donanması bu ağır darbeden sonra sadrazam Sokullu Mehmet Paşa ve yeni kaptanıderya Kılıç Ali Paşa'nın çabalarıyla kısa sürede yeniden kuruldu. Öte yandan Kuzey Afrika'da Garp ocakları'na bağlı filolar Batı Akdeniz'de etkinliklerini sürdürüyorlardı.

Mısır ve Suriye'yi Memluklar'dan alan ve Akdeniz'de (özellikle Doğu Akdeniz'de) egemenliklerini pekiştiren Osmanlılar Kızıldeniz'i de portekiz tehdidinden kurtardılar. 1551'de Aden'i, 1552'de Maskat'ı ele geçirdiler. Ancak Portekizliler'in Hint denizi'ndeki egemenliğine son veremediler. Murat Reis, Piri Reis ve Seydi Ali Reis'in seferleri başarısızlıkla sonuçlandı. Onları doğu sularında yenen, daha güçlü gemiler, daha çok top ve daha iyi bir denizcilikti.

XVI. yy.'ın ikinci yarısında kudretinin doruğuna ulaşan osmanlı denizciliği, Kılıç Ali Paşa ile Uluç Hasan Paşa'nın ölümlerinden sonra gerilemeye başladı. Bunda denizcilikten yetişmeyenlerin kaptanıderyalığa getirilmesinin de payı vardı. Öte yandan denizcilikte ortaya çıkan yenilikler gereğince izlenmemiş, batı donanmalarının esas öğesini oluşturan kalyonlara gereken önem verilmemişti. Kalyon, osmanlı donanmasında da kullanılmakla birlikte ağırlığı kadırgalar ve öteki kürekli gemiler oluşturuyordu. XVII. yy. sonunda kalyonlara ağırlık verildi ve kürekli gemiler yerini kalyonlara bırakmaya başladı. Bu osmanlı denizciliğinin bir süre için canlanmasına yol açtı. Ancak, Venedik'i kendisine rakip gören ve donanmasının gelişmesini ona uyduran Osmanlı devleti, öteki Avrupa devletlerinin bu alandaki gelişmelerine yabancı kaldı. 1770'te Akdeniz'e çıkan bir rus filosunun Çeşme'de bulunan osmanlı donanmasını yakması, denizciliğin çağdaş biçimde örgütlenmesi zorunluğunu ortaya çıkardı. 1773'te denizcilik için bir okul (Mühendishanei bahrii hümayun) açıldı. Kaptanıderya Cezayirli Hasan Paşa ve Küçük Hüseyin Paşa, fransız mühendis ve ustaların yardımıyla fransız tipinde gemiler yaptırdı. Ancak bu ıslahat girişimleri yeterli olmaktan uzaktı. Türk donanması 1827'de Navarin'de, 1853'te Sinop'ta ağır kayıplar verdi. Kırım savaşı'ndan sonra yelken denizciliğinin yerini buharlı makinelerle işleyen gemilere bırakması, teknolojiyi izleyemeyen Osmanlı devletini batılı devletlerden satın aldığı gemilerle donanma oluşturmak durumunda bıraktı. Abdülaziz döneminde çoğu gemisi dışardan alınarak dünyanın önemli deniz güçleri arasında yer tutan osmanlı donanması, Abdülhamit II döneminde, 1877-1878 Türk-Rus savaşı'ndan sonra Haliç'te hapsedilerek çürütüldü. İkinci meşrutiyet'in ilanından sonra hükümet ve 1909'da kurulan "Donanmayı Osmani muaveneti milliye cemiyeti"nin çabalarıyla bir deniz gücü oluşturulmaya çalışıldı. Balkan ve Birinci Dünya savaşlarında elinden gelen çabayı gösteren bu donanma, Kurtuluş savaşı'nda ulusal kuvvetlerin emrine geçebildiği kadarıyla yararlı hizmetler gördü.

Osmanlılar deniz ticaretine gereğince önem vermediler ve bu alanı verdikleri imtiyazlarla başta Venedik ve Fransa olmak üzere öteki devletlere bıraktılar. Osmanlı devletinin ilk ticaret filosu, İkinci meşrutiyet'ten az önce kuruldu. Daha sonra "Seyri sefain idaresi" adını alan bu kuruluşu birer ikişer gemiye sahip özel şirketler izledi. Bunların en önemlileri İstanbul içinde sefer yapan "Şirketi hayriye" ile "Haliç şirketi" idi.

Denizcilik aş Beykoz tersanesi, Beykoz'da kurulu özel tersane. 1959'da, 9 530 m²'lik bir alan üzerinde kurulan tesis, 8 000 detveyt t'a kadar yük gemileri ya da eşdeğer deniz araçlarını yapabilmekteydi. Bugün işletmeye kapalıdır.

Denizcilik bankası deniz nakliyatı taş, 1955'te, 110 milyon TL sermaye ile, Denizcilik bankası'nca kurulan anonim şirket. Bugün sermayesinin % 99,92'si Türkiye Denizcilik işletmesi'ne aittir ve adı Deniz nakliyatı taş şeklinde değişmiştir. Anonim şirketin amacı deniz taşımacılığı yapmak, gemi kiralama ve alım satımı gibi işler görmektir.

Denizcilik bankası taş (DZBANK), tüzel kişiliği olan, çalışmalarında özerk ve sorumluluğu sermayesiyle sınırlı bir iktisadi devlet kuruluşu. Kuruluş amacı, bankacılık hizmetleri içerisinde, ülke tasarrufuna katkıda bulunmak, sağlanan birikimleri ekonominin gereksinme duyduğu alanlarda değerlendirerek başta denizcilik kesimi olmak üzere ilgili kuruluşları kredilendirmek, ekonomik gereklere uygun verimlilik ve kârlılık ilkeleri doğrultusunda görevini yürütür. 1951'de kurulmuş olan bankanın 1990'da 43 şubesi, 1 125 kişilik personeli vardı. Mevduatının yüksekliğine (804,3 milyar TL) ve yedek akçesiyle ödenmiş sermayesinin kabarıklığına (77,7 milyar TL) rağmen, KİT'lerin tasfiyesi politikasına uygun olarak 1992'de Emlak bankası'na devredildi.

DENİZÇAKISI a. Yumş. bil. İkiçenetli yumuşakçalardan *Solen** cinsine giren hayvanların genel adı. Dipteki kum ya da çamura dikine gömülerek yaşarlar.

DENİZÇAKISIGİLLER a. Bıçak gibi kazıyıcı ikiçenetli yumuşakçaları içeren familya. (Bil. a. *Solenidae.*)

DENİZÇEKİLMESİ ya da **REGRESYON** a. Denizbil. Karaların denizin zararına olarak ilerlemesi. (Denizçekilmesi, deniz düzeyinin alçalması, kıyının birikme süreçleriyle ileriye doğru gelişmesi, yerel ya da bölgesel tektonik olaylar nedeniyle ortaya çıkabilir. Kıyı çizgisinin yer değiştirmesi, terk edilmiş eski yalıyarlar [ölü yalıyarlar] ya da kumsallar [yükselmiş kumsallar], çökel fasiyesindeki değişiklik ve ırmakların aşağı çığırının uzaması gibi belirtilerle kendini gösterir.)

DENİZDANTELİ a. Zool. *Millepora** cinsinden hidralara verilen genel ad.

DENİZEL sıf. Yerbil. Denizde çökelen şeyler için kullanılır. (Bir çökelin denizel kökenli olduğu, diğer belirtilerin yanı sıra, içerdiği fosillerin türünden, özel yapıların ya da kimi minerallerin bulunmasından [glokonit] anlaşılır.)

DENİZERİ a. Deniz kuvvetlerinde görev yapan rütbesiz asker.

DENİZFİLİ a. Antarktika denizlerinde yaşayan, kafadanbacaklılarla beslenen iri fok. (Erkeklerinin bir çeşit hortumu vardır ve soluk verirken bu hortumu şişirirler. Yeni Zelanda ve Kerguelen adaları kumsallarında ürerler. Bil. a. *Mirounga leonina;* fokgiller familyası.)

DENİZGERGEDANI a. Zool. NARVAL'ın eşanlamlısı.

DENİZGÜLÜ a. Yalnız yaşayan, iskelet salgılamayan *Actinia* cinsinden poliplere verilen genel ad. (Kayalık kıyılarda bol bulunur. *Hexacorallia* sınıfının örnek tipi. Knidliler şubesi.)

—ANSİKL. Kalınlaşmış düz dibiyle denizaltı kayaçlarına tutunan, iri boyutlu bir polip olan denizgülü, dalayıcı bir dokunaç çemberiyle kuşatılan silindir biçiminde bir gövdeden oluşur; çemberin ortasındansa ağız açılır. Yutak ve bağırsak boşluğu, bütünü örtemeyen düşey bölmelerle birbirinden ayrılır. Sınıfın adından *(Hexacorallia)* da anlaşılacağı gibi (*hexa*= altı) dokunaçlar ve bağırsak bölmeleri hep 6'nın katlarına eşit sayıdadır. Bu ışınsı bakışımdan başka, yarık biçimindeki ağız ve iki iç ve karşıt sifonoglif ile belirlenen iki yanlı bir bakışım daha vardır. Mide bölmeleri eşeylik organlarını ve akontiyaları taşır. İçderi, ortakyaşar hayvanları barındırır. Döllenmiş yumurtadan *planula* adı verilen bir larva çıkar; *planula* kendi başına tutunarak doğrudan doğruya küçük bir polip olarak gelişir.

denizgülü

DENİZGÜVERCİNİ → FOLYABALIĞI.

DENİZGÜZELİ a. *Trichechus* cinsinden, Atlas okyanusu'nun tropikal kesimlerinin kıyı sularında ve bu sulara dökülen ırmaklarda yaşayan memeli su hayvanlarına verilen ortak ad. (Denizinekleri takımı, *Trichechidae* familyası.) [Eşanl. MANATİ, LAMANTİNİ]

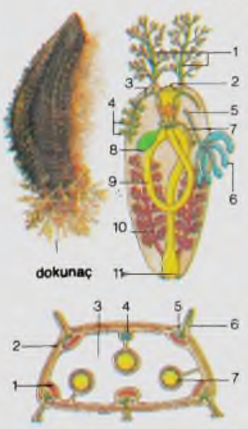
—ANSİKL. Denizgüzelleri, tembel, otçul, büyük olasılıkla ortakyaşar bakteriler içeren karmaşık mideli iri memelilerdir. Yalnızca tohumlu bitkilerle (buğdaygiller, su sümbülleri, deniz zosteraları) beslenir. Bu hayvanlar, özellikle Guyana ve Florida'da kanalları kaplayan bitkilerden kurtulmak için kanallara sokulurlar. Denizgüzelleri 20-30 bireylik sürüler halinde yaşarlar. Boyları 3 m'yi, ağırlıkları yarım tonu bulabilir; etleri için avlanırlar. Dişilerin göğsünde iki memeleri bulunur. Denizgüzellerinin üç türü vardır. En iyi bilinen tür *Trichechus manatus,* Antiller'de ve Amerika'nın Guyana'dan Georgia'ya kadar uzanan

Denizcilik bankası deniz nakliyatı taş

denizhasırı
(Posidonia)

ayaklıdenizhıyarlarından **denizhıyarının** *boyuna şematik kesiti*
1. Ağız dokunaçları; 2. Ağız; 3. Ambulakrum kanalı; 4. Ambulakrumlar; 5. Eşey deliği; 6. Eşey bezi; 7. Su kanalı ve iç madrepor levhası; 8. Poli kesesi; 9. Bağırsak; 10. Akciğer; 11. Dışkı deliği;
enine şematik kesit
1. Boyuna kas; 2. Yuvarlak kas; 3. Sölom; 4. Eşey kanalı; 5. Işınsal sinir ipi; 6. Ambulakrum; 7. Bağırsak

Atlas okyanusu kıyılarında bulunur. Yüzgeçlerinde tırnaklar bulunan tek denizgüzeli türü olan *T. inunquis*'e Amazon'da rastlanır. Batı Afrika ve Nijer'deyse Afrika denizgüzeli *(T. senegalensis)* yaşar.

DENİZHAN (Namık), türk heykelci (Gelibolu 1937). İstanbul Devlet güzel sanatlar akamedisi heykel bölümü'nü bitirdi (1960). Burada Hüseyin Gezer'in öğrencisi oldu. Kazandığı bursla Paris'e giderek kişisel araştırma ve çalışmalarının yanı sıra César ile heykel, Hayter ile gravür çalıştı (1967-1971). Türkiye'ye dönüşünde DGSA heykel bölümü'ne asistan atandı.

Genellikle figüratif çalışan sanatçı, serbest çalışmalarında doğayı bazı zaman geniş planların oluşturduğu, dramatik görünüm veren bir biçimde yorumladı; bazen de yapıtın kitlesel etkisini hafifletmede, saydamlaştırma eğiliminde uygulamalar yaptı. Başlıca yapıtları: *Atatürk Kocatepe'de* (Afyonkarahisar), *Kâzım Dirik büstü* (İzmir), *Atatürk ve gençlik anıtı* (Bursa), *Atatürk anıtı* (Mudanya), *Atatürk anıtı* (Yüksekova), *Burhan Felek büstü, Sadi Gülçelik büstü*.

■ **DENİZHASIRI** a. Akdeniz ve Avustralya kıyılarında suyun içinde yetişen birçenekli bitki. (Buralarda, zosteralar gibi "denizaltı çayırları" oluşturur ve kıyıların çevresel dengesinde çok önemli rol oynar. Şerit biçimindeki yapraklarının artıkları, "denizyumağı" denilen kocaman topaklar halinde sularla kıyıya atılır. Bil. a. *posidonia;* potamogetonaceae familyası.)

DENİZHIYARI a. Denizhıyarları sınıfına giren derisidikenli hayvan.

■ **DENİZHIYARLARI** a. Kabuğu oldukça yumuşak, ikiyanlı bakışımı nedeniyle beş kollu olduğu belli olmayan, uzun bedenli derisidikenlileri içeren sınıf. (Bil. a. *Holothuroidea.*)
—ANSİKL. Denizde yaşayan bu hayvanlar derisidikenlilerden çok solucanlara benzer ve ışınsal yapıları bazen belirsiz olur. Sürekli bir iskelet oluşturmayan, küçük kireçli kabartıların (iğnecik) içine gömüldüğü meşine benzeyen bir derileri vardır. Ağız, bedenin iki ucundan birinde bulunur; ağız, hayvana hem planktonlarla, hem de çamur içindeki canlılarla (derin denizlerde yaşayan biçimler) beslenme olanağı veren, sapları 10-30 arasında değişen hareketli dokunaçların oluşturduğu bir taçla çevrilidir. Bedenin öbür ucunda, suyun girdiği ve yanlış olarak bazen "akciğer" adı da verilen karmaşık yapılı borucuklar içeren anus deliği yer alır. Hayvan bir tehlike sezince, iç organlarının tümünü ya da bir bölümünü anustan dışarı atar; daha sonra bu organlar yeniden yerlerine döner. Denizhıyarının derisi üzerinde, hayvanı hareket ettiren ayaklar bulunur (podium); bir çekmenle son bulan ayaklar, düzenli, bütün beden boyunca ya da bedenin yalnızca bir yüzünde (bu durumda beden, ayakkabı tabanı gibi yassı olur) uzanan 5 şerit halinde sıralanır. Yumurtalar bazen rasgele, bazen de olgunlaştıktan sonra bırakılır.

Denizhıyarları, denizlerin derin kesimlerinde en bol rastlanan hayvanlardandır; bütün denizlerde bulunurlar; sıcak denizlerde mercan kayalıkları arasında yaşayan bireylerin boyu 1 m'yi bulabilir; Büyük Okyanus'un bazı adalarında denizhıyarları toplanır, kurutulur, tütsülenir, Asya pazarlarında ve özellikle de Çin'de "trepang" adı altında satılır. Denizhıyarlarının bazı biçimleri orta sularda yaşamaya uyarlanmıştır. Birçok cins ve türe ayrılan denizhıyarları iki büyük öbekte toplanır; ayaklıdenizhıyarları; ayaksızdenizhıyarları. Ayaklıdenizhıyarları öbeği üç takıma *(Dendrochirota, Aspidochirota, Elasipoda)*, ayaksızdenizhıyarları iki takıma (*Synaptida* ve *Molpadida*) ayrılır.

DENİZİSIL sıf. Özellikle ekvator çevresinde ve tropikal bölgelerde, denizlerin ya da okyanusların yüzeysel katmanlarında, ısı biçiminde depolanan güneş enerjisi için kullanılır. (Eşanl. MARETERMİK.)
—ANSİKL. Denizler ve okyanuslar güneş enerjisini alıp depolayan çok büyük bir doğal sistem oluşturur. Güneş ışınları denizin üst katmanlarınca soğurulur ve bu katmanların sıcaklığı, derin suların sıcaklığına oranla yükselir. Böylece yüzeyle derin bölgeler arasında bir sıcaklık farkı, bir "ısıl gradyan" ortaya çıkar ve ilke olarak, termodinamik bir makineyi çalıştırmak, iş ya da elektrik üretmek için bu olaydan yararlanılabilir.

Tropiklerarası kuşakta yüzey suları ile derin sular arasındaki sıcaklık farkı en büyük değerine ulaşır: bütün yıl boyunca 20 ile 23°C düzeyinde. Bu fark günümüz termik santrallarında yararlanılan sıcak ve soğuk kaynaklar arasındaki sıcaklık farkından (birkaç yüz derece) çok küçüktür; dolayısıyla ısının elektriğe dönüşümü için elde edilebilecek verim çok düşük olacaktır: en büyük kuramsal verim % 5 düzeyindedir ve gerçek verim % 1 ile 2'yi aşmaz.

Verimin düşüklüğüne rağmen, tüm tropiklerarası denizlerin yüzeyinde biriken ısıyı kullanarak, her yıl insanlığın yıllık tüketiminin 50 katı düzeyinde enerji üretilebilir. Ne var ki denizde, yalnızca 20°C düzeyindeki sıcaklık farklarıyla çalışacak termodinamik makinelerin yapımında olduğu kadar üretilen enerjiyi iletmede de çözümü gereken önemli sorunlar vardır.

Denizısıl enerjinin kullanımını 1881'de Jacques d'Arsonval önerdi; 1926'da ilk uygulama çalışmalarına Georges Claude başladı ve 1930'da Küba'nın Matanzas koyunda küçük bir denizısıl santral çalıştırmayı başardı; bu santral, termodinamik akışkan olarak su buharını kullanan bir "Rankine çevrimi"ne göre çalışıyordu; denizdeki sıcaklık farkları göz önüne alındığında, 0,03 bar gibi çok düşük bir basınçtan yararlanabiliyordu.

60'lı yıllardan bu yana, denizısıl enerji incelemelerinin çoğu ABD'de yapıldı. Bu incelemeler petrol platformları gibi kıta sahanlığında demirli ya da yüzer santral anlayışı çevresinde yoğunlaştı. Santralların, kuruluş yeri olarak, rüzgâr ve akıntı bakımından oldukça dingin, fırtınalara pek rastlanmayan, 10° G. ve 10°K. enlemleri arasında tropiklerarası bölgeler seçildi; ayrıca pek dingin bölgeler olmasa bile, ABD'ye yakınlığı nedeniyle Meksika körfezi ve Florida açıkları gibi Gulf Stream'in geçtiği yöreler göz önüne alındı. Birinci halde, elektrik enerjisi, elektrolizle hidrojen üretmek için santralda tüketilecek ve hidrojen sıvılaştırılarak, özel gemilerle tüketim bölgelerine taşınacaktı. İkinci halde ise, elektrik enerjisi denizaltı kablolarıyla Amerika kıyılarına iletilecekti.

ABD'de incelenen santral tasarılarında, ısı pompalarına ya da soğutuculara oldukça benzeyen termodinamik çevrimlerden yararlanma yolu seçildi; bir başka deyişle olağan basınçta, düşük sıcaklıkta yoğuşan akışkanlar kullanma, yani Rankine çevrimlerine başvurma düşünüldü. Böylece, su buharı kullanımında olduğu gibi alçak basınç gerekmeyecekti. Bu amaçla seçilen akışkanlar amonyak ve propandır. Tasarlanan santralların gücü 100 MW ile 1 000 MW düzeyinde olacak ve soğuk suyu derinlerden yüzeye çıkarmak için yaklaşık 1 000 m uzunluğunda düşey bir boru kullanılacak.

DENİZİĞNEMSİLER a. Bedeni kemiksi levhalarla örtülü kemiklibalıkları içeren takım. (Deniziğnemsiler takımı, trompetbalığıgiller ve deniziğnesigiller familyalarını içerir. Bazı bilim adamlarıysa deniziğnemsileri dikencebalıkları takımına sokarlar. Bil. a. *Syngnathiformes.*)

■ **DENİZİĞNESİ** a. *Syngnathus* cinsinden kemiklibalıkların ortak adı. (Deniziğnesigiller familyası.)
—ANSİKL. Deniziğnelerinin, bir zırhın (birbirine eklenen halkalardan oluşan kemik levhalar) koruduğu ipliksi, uzun bedenleri vardır. Uzun, boru biçimindeki burnu, dar ve dişsiz bir ağza açılır. Solungaçları püskül biçimindedir. Göğüs yüzgeçleri çok gelişmiş, anal yüzgeci ilkeldir. Erkekler, döllenmiş yumurtaları karın yüzlerindeki iki kıvrım arasında olgunlaştırır. *Syngnathus* cinsinden deniziğnelerinin karasularımızda yaşayan 10 türü vardır: burnu yanlarından iyice yassılmış, saz ve yosunlar arasında küçük organizmalar ve planktonlarla beslenen, boyu 35 cm kadar olan *S. typhle;* çoğunlukla derin suları yeğleyen, sürü oluşturan *S. phlegon* (18 cm); *S. variegatus* (30 cm); *S. schmidti* (12 cm); cinsin sularımızdaki en iri türü *S. tenuirostris* (40 cm); *S. abaster* (15 cm); *S. acus* (30 cm); *S. bucculentus* (18 cm); *S. agassizii* (15 cm); *S. taenionotus* (20 cm).

DENİZİĞNESİGİLLER a. Denizde yaşayan, uzun ve ipliksi bedenli (deniziğneleri) ya da denizatı biçiminde (denizatları) gövdeli kemiklibalıkları içeren familya. (Bedeni kemiksi ve az oynak levhalarla örtülüdür; yüzgeçleri geridedir; ağzı küçük ve dikensizdir, boru biçimli bir suratın ucundadır; erkek yumurtaları kesemsi bir cepte [denizatları] ya da karın kesimindeki boyuna iki kıvrımın arasında olgunlaştırır. Bil. a. *Syngnathidae.*)

DENİZİNEĞİ a. Zool. **1.** Denizinekleri takımından denizde yaşamaya uyarlanmış bazı memeli türlerine verilen genel ad. **—2.** Soyu XIX. yy.'da tüketilen, Büyük Okyanus'ta yaşamış denizinekleri takımından memeli hayvan. (Bil. a. *Rhytina* [ya da *Hydrodamalis*] *gigas;* denizineğigiller familyası.)
—ANSİKL. Steller denizineği, Kuzey Büyük Okyanus'ta ve Bering boğazında yaşıyordu. Denizineğinin son yakalanma tarihi 1863'e kadar iner ve bu tarihten bu yana hiçbir üyesine rastlanmamıştır. 7-8 metre uzunluğunda, ince ve seyrek kıllarla örtülü bedenli, ağzında diş yerine boynuzsu çiğneme levhaları bulunan, yosunlarla beslenen bir hayvandı; leğenkemiği ilkeldi, arka ayakları yoktu. Saldırgan değildi, eti yenebiliyordu. Denizineğinin soyu hızla tüketilmiştir.

DENİZİNEKLERİ a. Bütünüyle su içinde yaşayan, arka üyeleri bulunmayan memeliler takımı. (Takım, dugongları, soyu tükenmekte olan denizgüzellerini, XIX. yy.'da soyları tükendiği sanılan denizineklerini içerir. Bil. a. *Sirenia.*)
—ANSİKL. Denizinekleri iri memelidirler: uzunlukları 3 m'yi bulabilir. Denizinekleri ya yalnızca denizde (dugong) yaşarlar, ya da kıyı bölgelerinde, haliçlerde ve büyük ırmaklarda (denizgüzeli) bulunurlar. Bedenleri, arkaya doğru, yatay bir "kuyruk yüzgeci" biçiminde incelerek uzanır; ön üyeler yüzme paletlerine dönüşmüştür. Çok iri başları, çiğneyici boynuzsu levhalarla donanan çok devingen bir üst dudak taşır. Göğsünde bulunan memeleri, büyük olasılıkla, gövdesi kadına, aşağı bölümü balık kuyruğuna benzeyen denizkızlarının düşlenerek yaratılmasına esin kaynağı olmuştur. Denizinekleri otçuldur, zosteralarla ve başka deniz çiçeklibitkileriyle beslenirler. Takım üyelerinin fosil örnekleri (Fayum'da bulunan *Eotherium* gibi) denizineklerini hortumlumemelilere yaklaştırır.

DENİZKADAYIFI a. Atlas okyanusu kıyılarında yetişen ve yenebilen kırmızı su-

denizgüzeli
(Trichechus manatus)

yosunu. (Bil. a. *Chondrus crispus;* gigartinaceae familyası.)
—ANSİKL. Denizkadayıfları kıyılarda kayalar üzerinde ve su içinde yetişen, 5-10 cm boyunda, yarı saydam, sert ve esnek şeritler halindedir. Deniz çekildiği zaman toplanır, yıkanıp temizlenerek güneşte kurutulur. Taze iken bataklık kokusunu andıran bir kokusu vardır. Kurutulan yosunlar telkadayıfı görünümü alır. Kaynar suda pelteleşerek yumuşar. Helme, karbonhidrat, az miktarda iyot ve brom taşır. Haşlanarak çıkarılan suyu, batıda halk arasında çok kullanılan göğüs yumuşatıcı, balgam söktürücü, öksürük kesici bir ilaç sayılır. Ayrıca bu niteliklerinden dolayı hayvanlara da yem olarak yedirilir. Helmesi kumaş aprelemede ve besleyici sıvıları pelteleştirmede kullanılır.

DENİZKAPLUMBAĞASIGİLLER a. İri, yassı bağalı, üyeleri yüzgece dönüşmüş, su içinde kolayca, karada (yumurtlamak için karaya çıkar) güçlükle ilerleyebilen kaplumbağaları içeren familya. (Denizkaplumbağasıgiller, dev denizkaplumbağası dışında denizde yaşayan bütün kaplumbağa türlerini kapsar. Bil. a. *Cheloniidae.*)
—ANSİKL. Denizkaplumbağasıgillere bütün sıcak denizlerde rastlanır; denizkaplumbağaları açıklardan çok kıyı kesimlerinde bulunur. Başlıca türleri: ağırlığı 200 kg'ı aşabilen, çoğunlukla otçul beslenen, yumurtaları ve eti makbul olan çorba kaplumbağası ya da yeşil kaplumbağa *(Chelonia mydas)*; daha iri bir tür olan, çoğunlukla etçil beslenen, eti az yenen karet kaplumbağası *(Caretta caretta)*; daha küçük bedenli, belli yörelerde yaşayan, Antiller'de avlanan kurşuni denizkaplumbağası *(Lepidochelys olivacea)*; etçil beslenen, pulları değerli, soyu giderek azalan, daha çok Hint okyanusu-Büyük Okyanus kesiminde bulunan kiremitli kaplumbağa *(Eretmochelys imbricata).*

DENİZKARTALI → FOLYABALIĞI.

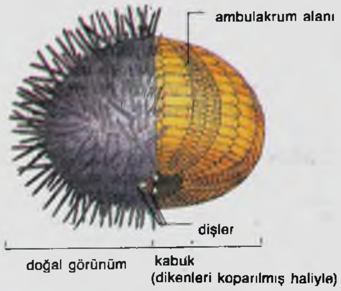
DENİZKAZI a. Zool. *Bernicla* cinsinden kazlara verilen genel ad. (Yazı kutuplarda, kışı ılık bölgelerde geçirirler. Gagaları ince ve kısa, bacakları siyahtır. Ördekgiller familyası.)

DENİZKEDİSİ a. Zool. Atlas okyanusu, Akdeniz ve Ege denizi'nde yaşayan, hatta bazı türleri Marmara denizi ve Karadeniz'e kadar yayılan bazı köpekbalıklarının genel adı. (Kamçı biçimindeki kuyruğunda zehir bezleri vardır; dikenliuyuşturanbalığıgiller [*Dasyatidae*] ve denizkedisigiller [*Chimaeridae*] familyası.)
—ANSİKL. Denizkedileri zehirli balıklardır; üçgen biçimli göğüs yüzgeçleri, başın önünde bir rostrum oluşturur. Gözler ve birinci solungaç yarığı sırttadır. Dişleri küçüktür; erkeklerin dişleri dişilerinkinden daha sivridir. Derileri üstünde birkaç dikensi çıkıntı bulunur. Kıyıların genellikle 10-60 m derinlikteki kesimlerinde dolaşır. Doğurarak ürer: embriyolar dölyatağındaki bir sütle beslenir.
Türkiye'nin çevresindeki sularda iki türü yaşamaktadır: denizkedisi ya da rina (*Dasyatis pastinaca;* boyu 1,5 m'ye kadar); denizkedisi ya da iğneli vatoz ya da rina (*D. centroura;* boyu 1,5 m'yi bulabilir).
Türkiye sularında bulunmayan türlerinin başlıcaları arasında, Norveç'ten başlayıp Akdeniz'in büyük bölümüne yayılan denizkedisi (*Chimaera monstrosa;* boyu 1 m'ye kadar) ve kuzey denizlerine özgü yumuşak burunlu denizkedisi *(Rhinochimaera atlantica)* sayılabilir. Tümbaşlılar takımının örnek tipleri olan bu iki tür, sırtın ön kesimindeki yüzgeçlerinde bulunan güçlü dikenleri, göğüs yüzgeçlerinin geniş ve kuyruklarının çok uzun bir kamçı biçiminde olması ve spirakulumlarının bulunmamasıyla asıl köpekbalıklarından ayrılır. Solungaç yarıkları, kemiklibalıkların kapakçıklarıyla aynı görevi yüklenmeyen yalancı bir kapakçıkla örtülüdür; omurga, kıkırdaklaşmış bir kılıfla çevrili bir sırt ipinden oluşur. Dişler az sayıda levha halinde kaynaşmıştır ve hayvanın yakaladığı avı öğütme olanağı verir; erkeğin alnında, çiftleşme sırasında dişiyi tutmaya yarayan bir eklenti (tentakulum) vardır. Derinlerde dolaşan, yatırma ağ ve trol ağıyla avlanabilen balıklardır.

DENİZKESTANESİ a. Derisidikenlilerin denizkestaneleri sınıfından hayvan. (Temel özelliği, kollarının bulunmaması, beşli ya da bazen ikili bakışım göstermesi, sık dikenli olmamasıdır. Bil. a. *Echinoidea.*)
—ANSİKL. Denizkestanelerinin temel özelliği, az çok birbirine kaynaşmış, üst üste sıralanmış levhacıklardan oluşan sağlam kabuğudur; bazı durumlarda bu kabuk ince bir levha kadar yassılaşır, bazı durumlardaysa hemen hemen küremsi bir biçim alır. Çoğunlukla kürenin iki kutbunda iki büyük delik bulunur: ağız ve anüs. Levhacıkların bazı sıralarında küçük delikler vardır: hayvan istediğinde bu deliklerden *podium*'ları çıkarır. Başka bireylerdeyse dikenlerin eklemlendiği çıkıntılar (kabarcıklar) vardır. Anüs kutbunu çevreleyen beş kireçli levhacıkta, eşey bezleri ürünlerinin çıktığı bir delik bulunur; *madrepor levhası* adı verilen levhalardan biri, hayvanın su boruları sistemiyle, içinde yaşadığı su çevresini birbirine bağlayan birçok küçük delikle donanır. Bu levhacıkların arasında, daha küçük beş başka levhacık daha yer alır; bu levhacıkların üzerinde, deriyle kaplı bir sinirin geçtiği bir delik bulunur. Dikenlerin sayısı ve biçimi türden türe değişir. Ayrıca, kabuğun yüzeyine 3-4 dallı küçük kıskaçlar *(dikencikler)* eklemlenir.
Denizkestanesinin iç yapısı çok karmaşıktır. Ağızda (bazı düzensiz denizkestaneleri dışında), kaslardan ve kireçli kemikçiklerden yapılmış karmaşık bir aygıtın taşıdığı beş dişli bir sistem bulunur; bu dişler, uçları aşındıkça dipten uzar. Bu organların tümüne *aristo feneri* adı verilir. Bağırsak birbirine ters yönde iki tur yapar. Ağzın çevresinde, *solungaç* adı verilen, deri kökenli ve çukur küçük uzantılar vardır; ne var ki solunum, oyuk, ince, içi kan dolu ambulakrum borucuklarıyla gerçekleşir: su boruları sistemini (ambulakrum sistemi) oluşturan bir damar sistemi kanı borucuklara pompalar.
Sinir merkezi, ağzın çevresinde, çeper zarına bitişik beş köşeli bir halkadır; buradan çıkan beş büyük sinir, kabuğun altından karşı kutba kadar uzanır.
Denizkestaneleri genellikle ayrı eşeylidir; üreme organı, kabuğun iç yüzüne yapışık bez kökenli beş keseden oluşur; keselerin her biri, anüs çevresindeki beş kireçli levhacık üzerinde bulunan bir delik aracılığıyla dışarı açılır. Hayvanın yaşadığı su çevresinde döllenen yumurtalar çok küçüktür ve karmaşık başkalaşmalardan sonra ikiyanlı bakışımlı, yüzücü, kireçli iğneciklerin taşıdığı büyük kollarla donanan, plankton hayvanları arasında yer alan larvalara dönüşür; *ekinopluteus* adı verilen bu larva içindeyse yavru denizkestanesi gelişir; yavru gelişimini tamamlayınca, kabuk çözülür ve kesin biçimini almış yavru dibe düşer. Denizkestanelerinin hepsi denizde yaşar: sığ kıyılardan, çok derin kesimlere kadar her yerde denizkestanelerine rastlanır. Bazen kumların arasında, bazen en sert kayalarda kazdıkları oyuklarda barınırlar. Atlas okyanusu ve Akdeniz'de yaşayan *Paracentrotus lividus* türü yenebilir. Avrupa kıyılarında bulunan *Echinus melo* ya da *E. acutus* gibi iri bedenli türlerin kabuğundan süs lambalarında karpuz olarak yararlanılır. Denizkestaneleri ikiye ayrılır: anüsü ağzın karşı kutbunda bulunan düzenli denizkestaneleri; anüsü ağzın karşı kutbunda değil, kabuğun herhangi bir yerinde (familyaya göre yeri değişir) bulunan düzensiz denizkestaneleri. Denizkestanelerine Birinci Zaman'dan bu yana rastlanır.
—Balıkç. Denizkestaneleri, sanayide, zincir safralar yerleştirilmiş eski ağlardan yapılan sürtme ağlar aracılığıyla dip taraklanarak avlanır. Akdeniz'de denizkestaneleri, yaya ya da gemiyle birer birer avlanır. Avcı, ucu yarık bir kamışla denizkestanesini yakalar.

denizkedisi
(Dasyatis pastinaca)

düzenli **denizkestanesi**

denizkestanesinin yapısı
1. Aristo feneri; 2. Bağırsak sifonu; 3. Bağırsak; 4. Yumurtamsı bez; 5. Su kanalı; 6. Diken; 7. Yumurtalık; 8. Kasılabilen kese; 9. Ayakçık; 10. Işınsal sinir; 11. Ağız

DENİZKIRLANGICI a. **1.** Külrengimsi gri tüylü, perdeli ayaklı bazı küçük deniz kuşlarının genel adı. (Başlarında çoğunlukla takkeye benzeyen siyah tüyler bulunur. Gagaları uzun ve sivri uçludur. Kanatları uzun ve incedir. Kuyrukları geniş çatallıdır. Uzun göçler yapabilirler. Başlıca cinsleri: *Sterna, Chlidonias, Gelochelidon;* martıgiller familyası.) **—2.** Siyah tepeli, kırmızı gagalı su kuşu. (Afrika, Güney Avrupa, Güney Asya ve Güney Amerika'da yuva yapan, Türkiye'de de bulunan bu kuş küçük balıklarla beslenir. Bil. a. *Sterna hirundo;* martıgiller familyası.)

Bk. resim sayfa 3044

—ANSİKL. Denizkırlangıçlarına tatlı ya da tuzlu suların kıyısında rastlanır. Birçok türü Türkiye'nin Akdeniz kıyılarında, Akdeniz ülkelerinde ve Kuzey Afrika'da kışlar. Bazı türleri iki kutup arasında göç eder. Balıklarla, suda ya da kıyıda yakaladıkları avlarla beslenirler. Kıyıda kazdıkları, içini çakıltaşları ve otlarla döşedikleri yuvalarına yumurtlarlar. Türkiye'de rastlanan başlıca türleri: beyaz ya da ak alınlı (*Sterna albifrons;* uzunluğu 23 cm); denizkırlangıcı (*S. hirundo;* 35 cm); büyük kuyruklu denizkırlangıcı (*S. macrura;* 37 cm); *S. sandvicensis* (gagasının ucu sarıdır; sürü halinde yuva yapar; 42 cm); Dougall denizkırlangıcı (*S. dougalli;* 40 cm); gülen denizkırlangıcı (*S.* [ya da *Gelochelidon*] *nilotica;* 35 cm); beyaz kanatlı denizkırlangıcı (*Chlidonias leucoptera;* 25 cm); ak bıyıklı denizkırlangıcı (*C. hybrida;* 28 cm); siyah denizkırlangıcı (*C. nigra* [ya da *niger*]; 25 cm). Türkiye'de rastlanmayan başlıca türler arasında kıyı denizkırlangıcı (*Sterna paradisaea;* 37 cm); ırmak denizkırlangıcı (*S. fluviatilis;* 40 cm).

DENİZKIZISEMENDERGİLLER a. Kuyruklu ikiyaşayışlılar familyası. (Denizkızısemendergiller larva özelliklerinin birçoğunu korurlar: gözkapaklarının bulunmaması; erişkinde solungaçların bulunması. Arkaayakları yoktur, keratinli bir gagası vardır. Yalnızca ABD'nin doğusunda yaşayan iki cinsi vardır: *Siren* ve *Pseudobranchus.* Bil. a. *Sirenidae.*)

DENİZKOZALAĞI a. Zool. *Conus** cinsinden karındanbacaklı yumuşakçalara verilen genel ad.

bir **denizkestanesinin** kesiti

deniziğnesi

beyaz bıyıklı denizkırlangıcı *(Chlidonis hybrida)* çiftleşme mevsimi tüyleriyle

kıyı denizkırlangıcı *(Sterna paradisaea)*

Sterna sandvicensis

DENİZKÖPEĞİ a. Zool. FOK'un eşanlamlısı.

DENİZKÖPEĞİGİLLER a. Zool. FOKGİLLER'in eşanlamlısı.

DENİZKÖPÜĞÜ a. Miner. Beyazımsı ve gözenekli, doğal hidratlı magnezyum silikat. (Eşanl. ESKİŞEHİRTAŞI, LÜLETAŞI.)
—ANSİKL. Miner. Denizköpüğü grimsi beyaz, gözenekli ve hafif olmasına rağmen oldukça dayanıklı bir maddedir; kurudur ve dile yapışır. Güç eriyen hidratlı bir magnezyum silikattır. Bu maddeye hafifliği, beyazlığı ve gözenekliliğinden dolayı "denizköpüğü" adı verilmiştir. Pipo yapımında kullanılan lületaşı (ya da Eskişehirtaşı) Türkiye'nin, Yunanistan'ın (Eğriboz adası) ve Kırım'ın çeşitli bölgelerinden çıkarılır. İspanya'da (Madrid yakınları) ve Fransa'da (Gard, Île-de-France) da lületaşı yatakları vardır. Pipo, ağızlık yapımında kullanılan bu madde önce sütle kaynatılır, daha sonra balmumu ve keten yağı ile yoğurulur. Ticarette, yapay denizköpüğünden yapılma pipolar da vardır;bu yapay madde altı parça kireçli magnezi ile bir parça çinko oksitle karıştırılmış kazeindir.

DENİZKULAĞI a. Bir kıyı şeridiyle (küçük de olsa denizle bağlantısı vardır) denizden ayrılan, değişken tuzlulukta su kütlesi. (Eşanl. LAGÜN.)
—ANSİKL. Denizkulakları, Flandres devri'nde gerçekleşen deniz ilerlemesi etkisiyle sular altında kalan koyların kapanmasıyla oluşmuş birer morfoloji, hidroloji ve biyoloji bütünüdür. Denizkulakları, denizin getirdiği döküntülerle (gediğin her iki yakasında oluşan gelgit deltası), ırmak döküntüleriyle (eski kıyı çizgisi önünde giderek ilerleyen ırmak deltaları) dolar. Derinlikteki ve yüzölçümündeki azalma, bazı durumlarda, denizkulaklı kıyının gerilemesiyle (yerel soluğanların gerçekleştirdiği alttan oymanın sonucudur) bir ölçüde giderilir. Denizkulağı suları, sıcaklık, tuzluluk ve düzey değişiklikleri geçirir; sözkonusu değişiklikler denizkulağının çeşitli kesimlerinde farklı düzeylerde gerçekleşirse de, hemen hemen her yerde, çok katı bir uyarlanma geçirmek zorunda kalmış bir floranın ve amfibyumlardan oluşan bir faunanın gelişmesine yol açar. Ekoloji etkenleri açısından şeması çizildiğinde denizkulağı üç bölgeye ayrılabilir ve bu bölgelerin önemi denizkulağından denizkulağına değişir.
—Deniz yap. Kimi denizkulakları deniz limanlarının kurulması için kullanıldı (örneğin Abican, Lagos, Venedik). Bu limanlarda karşılaşılan başlıca sorun, özellikle kıyıya eğik soluğanlar kıyı boyunca kum sürüklenmelerine yol açtığında, kıyı şeridini açan geçiş kanalının açık kalmasını sağlamaktır. Derinliğin korunması taramayla sağlanır ve çok masraf gerektirebilir. Abican'da, geçiş kanalı doğal olarak derinliğini korur; öyle ki, gelgit sırasında denizkulağından denize doğru oluşan tahliye akıntısı, gerçekten de birikmeyi birkaç yüz metre açıkta bulunan "dipsiz" çukura doğru taşıyacak biçimde yönlendirilmiştir.

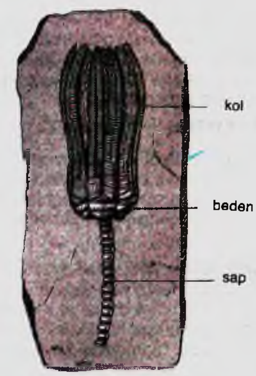
DENİZKULAĞIGİLLER a. Öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakçalar familyası. (Bil. a. *Haliotidae.*)
—ANSİKL. Denizkulağıgiller, dalgaların dövdüğü kayaçlar üzerine tutunarak yaşamak için gerekli uyarlanma özelliklerinden bir bölümünü edinmişlerdir: gövdeleri yassılaşmıştır; çok gelişmiş ayaksı bir tabanı, delikler içinden çıkan ve solunuma katkıda bulunan örtenek eklentileri bulunur. Öte yandan, ilkel özellikler de taşırlar: iki böbrek (birine eşeysel ürünler girer). Miyosen'den bu yana yaşayan familya üyeleri bütün denizlere yayılır.

DENİZLAHANASI a. Avrupa'nın kuzeyinde deniz kıyısında çakıllı kumsallarda yetişen ve lahanayı andıran otsu bitki. (Denizlahanası, İngiltere'de, beyazlaştırılıp yenebilen körpe filizleri için özel olarak yetiştirilir. Tohumları % 45-50 oranında sıvı bir yağ içerir. Başlıca türü *Crambe maritima;* turpgiller familyası.)

DENİZLALELERİ a. Biçimleri bitkiye benzeyen, deniz dibine tutunan bazı derisidikenlileri içeren sınıf. (Derisidikenlilerin beş sınıfından biridir. Bil. a. *Crinoidea.*) Eşanl. DENİZLEYLAKLARI, SAÇYILDIZLARI.
—ANSİKL. Paleozoyik topraklarda bol bulunan denizlaleleri fosilleri, günümüze doğru yaklaşıldıkça azalır. Denizlaleleri, erişkinleri deniz dibine tutunan denizlaleleri ve tutunmayan denizlaleleri olarak ikiye ayrılır. Deniz dibine tutunanlar (yüz kadar tür) orta derinlikteki denizlerde ve okyanusların çok derin kesimlerinde yaşar. Dibe tutunmayan serbest denizlaleleri (600 kadar tür) çoğunlukla kıyılarda bulunur. Bazı yerbilim dönemlerinde denizlaleleri çok yaygınlaşmış ve döküntüleri kalın kireç tabakaları oluşturmuştur.
Dibe tutunan denizlalelerinin gövdesi çanak biçimindedir; çanağın kenarında çatallı beş kol sıralanır; her koldaysa iki sıra dalcık (pinnula) bulunur. Çanağın alt yüzünde, ortadan çıkan sapın öbür ucu yere tutunur. Sap, çanak ve kollar, üst üste istiflenmiş beşgen biçimli, küçük, kireçli disklerden oluşur. Çanağın alt yüzünde, sapın alt kesiminde, sık sık çevremler halinde yinelenen bir sir tacı vardır. Çanak içine yerleşmiş küçük yumuşak gövdede, birbirine yakın bir ağız ile bir anus deliği görülür. Deri içinden çıkan küçük deliklerle donanan kollar üzerinde bir su borularısistemi uzanır. Ortası beşgen halka biçiminde, çok karmaşık bir sinir sistemi, kolları hareket ettirir. Pinnula'larda eşeysel bezler bulunur ve bu bezlerin derilerinin yırtılmasıyla yumurtalar dökülür. Denizlaleleri larvalar oluşturur; karmaşık başkalaşmalar geçiren larvalar, saplarının ucuyla yere tutunur ve bunlara "beşlilale larvaları" adı verilir. Serbest bir denizlalesinin bedeni, dibe tutunan denizlalesininkine benzer; yalnız, beşgen larvanın sapı yok olmuştur ve hayvan yüzebilir, çanağının alt yüzündeki sir tacı aracılığıyla çeşitli dayanaklara tutunabilir.

denizlaleleri sınıfının günümüzde yaşayan bir üyesi *(Focrinus liliiformis)*

denizlaleleri sınıfının fosil üyesi

DENİZLAVANTASI a. Ilıman bölgelerde denizkıyısında yetişen otsu bitki. (Bil. a. *Statice limonium* ya da *limonum vulgare;* kurşunotugiller familyası.) [Bazı ülkelerde kökleri peklik verici, iştah açıcı ve sindirimi kolaylaştırıcı olarak kullanılır.]

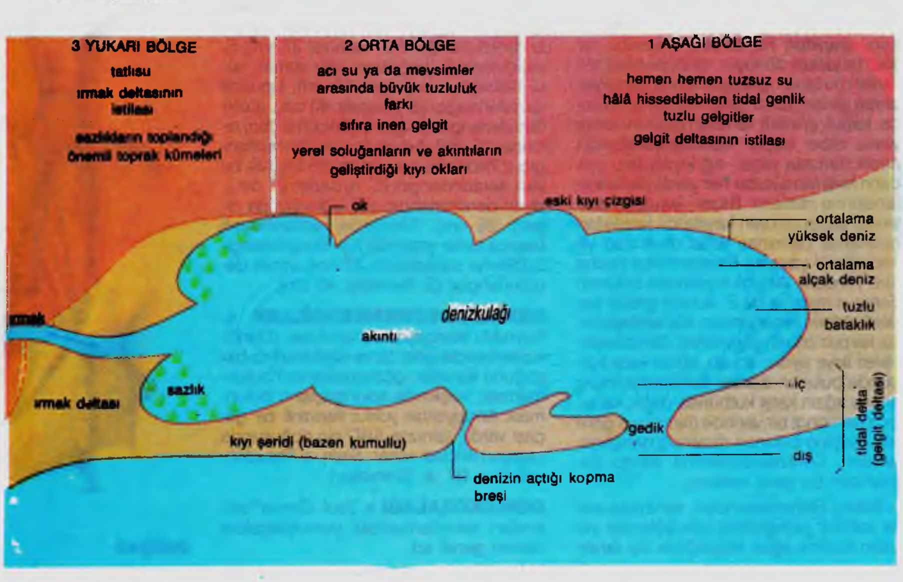
DENİZLER, Denizli'nin Baklan ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 598 nüf. (1990). Belediye.

Denizler altında yirmi bin fersah *(Vingt Mille Lieues sous les mers),* Jules Verne'in romanı (1870). Bir deniz kazasından kurtulan üç kişi, profesör Aronnax, uşağı Conseil ve kanadalı Ned Land, kendilerini, başlangıçta deniz canavarı sandıkları *Nautilus* adlı tuhaf bir denizaltıda bulurlar ve gemi komutanı kaptan Nemo tarafından tutsak edilirler. Birlikte, eşsiz güzelliklerine hayran kaldıkları okyanus diplerinde hayal bile edemeyecekleri olağanüstü bir yolculuk yaparlar. Geleceği konu alan kurgu romanların belki de en başarılısı olan *Denizler altında yirmi bin fersah,* aynı zamanda toplumsal boyutlar da içeren bir romandır.

DENİZLEYLAKLARI a. Zool. DENİZLALELERİ'nin eşanlamlısı.

DENİZLİ (20), Ege bölgesinde il; 750 882 nüf. (1990); 11 868 km², merkez il-

ekoloji etkenleri açısından denizkulağının şeması

çe dışında 18 ilçe, 4 bucak, 451 köy. Merkezi *Denizli*, 204 118 nüf. (1990).

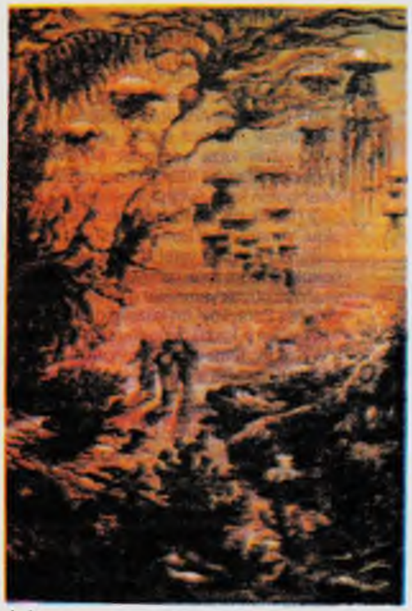
Denizli, jeolojik yapısı bakımından bir geçiş alanıdır. Yerşekilleri de buna bağlı olarak değişir. İlin G. yarısı, B. Toroslar'ın kıvrımlı dağlarıyla kaplıdır. Bunlar arasında tektonik doğrultuların ekseninde uzanan ve neojen çökelleriyle dolu yüksek havzalar (Acıpayam ovası, Tavas ovası) yer alır. Bu kesimde en önemli dorukları Honaz dağı (2 528 m), Gölgelidağ (2 419 m) meydana getirir. Acıpayam ovasının sularını Dalaman çayı Akdeniz'e boşaltır. İlin öteki havzalarının suları Büyük Menderes'in kollarıyla Ege'ye gider. İlin K. yarısı Menderesler eski kütlesinin sınırları içindedir. Bu kesim faylarla graben ve horstlar biçiminde parçalanmıştır ve 1. derecede deprem alanıdır. Bu kesimin başlıca ovaları Büyük Menderes ve Çivril ovalarıdır. Bu kesimin en yüksek dorukları Akdağ (eski haritalarda Babadağ 2 300 m), Beşparmak (1 612 m) ve Çökelez (1 841 m) dağlarıdır. Denizli ili, iklim yönünden Akdeniz iklimi ile karasal iklim arasında bir geçiş alanıdır. Deniz etkilerine daha açık olan K. yarısında kışlar daha ılık (Denizli ocak ort. 5,5°C), yazlar sıcak, yağışlar orta derecededir (Denizli 535 mm); en çok yağış aralık ve ocak aylarında düşer. İç kısımlar oldukça şiddetli yarı kurak bir kara ikliminin etkisindedir. Bitki örtüsü bu farklılaşmaları yansıtır. İlin K. kesiminde Akdeniz bitki toplulukları görülürken, G. kesimindeki yarı kurak havzalar ağaçlı bozkırla kaplıdır. Yüksek dağlar üzerinde yer alan ve il topraklarının yaklaşık % 30 kadarını oluşturan ormanların en yaygın ağaçları meşe türleri ile karaçam ve kızılçamdır.

Denizli, km²'ye 63 kişi ile Türkiye ortalamasına (km²'ye 73 kişi) yakın yoğunlukta nüfuslanmıştır. Nüfusun çoğunluğu kırsal kesimde yaşar. Kentleşme oranı (% 40) düşüktür ve bunun da 2/3'ü il merkezinde toplanmıştır. İlçe merkezlerinden ancak beşi (Sarayköy, Buldan, Tavas, Çivril, Serilhisar) nüfusu 10 000'i aşan kasaba özelliğindedir. İl, önemli bir tarım alanıdır. Ekili ve dikili topraklar il alanının % 44'ünü kaplar. En geniş yeri tutan tahıllardan başka, büyük miktarda tütün, pamuk, şekerpancarı, anason, susam, ayçiçeği ve haşhaş gibi sanayi bitkileri ile çeşitli meyveler yetiştirilir. Hayvancılık iç kesimlerde daha ağır basar, çok sayıda koyun ve kılkeçisi beslenir ve çeşitli hayvan ürünleri elde edilir. Yeraltı kaynakları arasında en önemlileri linyit (Çivril, Buldan, Kale) yatakları ile G. kesimindeki krom ve manyezit cevherleridir. Aydın dağlarının eteklerindeki faylı kuşak üzerinde yer alan Kızıldere'de sondajlarla çıkarılan çok yüksek sıcaklıktaki buharlardan jeotermal enerji kaynağı olarak yararlanılır ve elektrik üretilir. Ege kıyılarından İç Anadolu'ya ve Göller yöresine giden önemli yollar, Antikçağ'da olduğu gibi bugün de il topraklarının K. kesiminden geçer. Denizli'de sanayinin en gelişmiş kolu Antikçağ'dan beri süregelen dokuma sanayisidir. Başlıca sanayi merkezleri Denizli (pamuklu dokuma, tarım araçları, metal eşya, kablo, boru, plastik üretimi) ile Buldan'dır (pamuklu dokuma). İl merkezinin 19 km K.'indeki Pamukkale, Denizli'de iç ve dış turizmin başlıca kaynağıdır.

DENİZLİ, Ege bölgesinde il merkezi. İzmir'den sonra bölgenin en kalabalık kenti; 204 118 nüf. (1990). Karayolu ile Ankara'dan 477, İzmir'den 235 km uzaklıkta. Her iki büyük kente ve yurdun öteki bölgelerine demiryolu ile de bağlıdır.

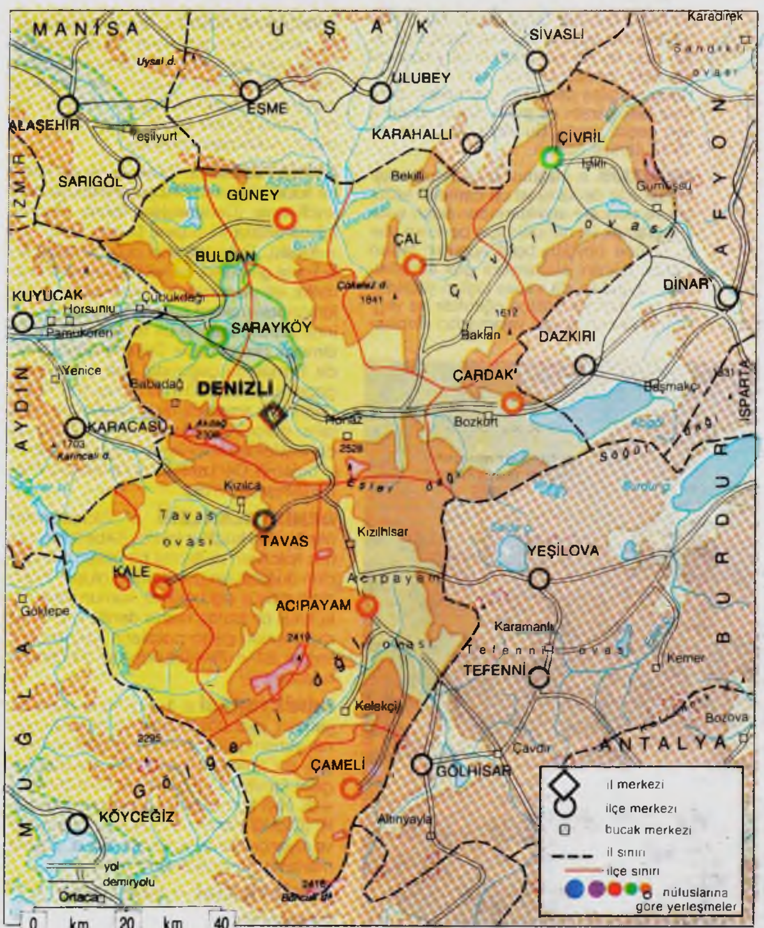
• COĞRAFYA. Akdağ'ın (Babadağ) K. yamaçları eteklerinde, Büyük Menderes'in kolu olan Aksu çayına kavuşan derelerle hafifçe yarılmış bir plato üzerinde yer alan Denizli, yeni bir kenttir. XI. yy.'a kadar bugünkü yerinde Tonguzlu ya da Domuzlu denilen ve su bakımından zengin kırsal bir yerleşme vardı ve asıl kent buradan 6-7 km kadar K.'deki Laodikeia idi. Selçuklular ve Bizanslılar arasındaki savaşlar sonucu yıkıntıya uğrayan ve özellikle suyolları bozulan Laodikeia zamanla terk edilmeye ve yerleşme XI. yy.'dan başlayarak bol su kaynaklarının bulunduğu Tonguzlu'ya doğru yer değiştirmeye başlamıştır. XI. yy.'da kurulmuş küçük bir kalenin (günümüzde Çarşı kalesi) çevresinde dereler, sulama kanalları ve bahçeler arasında gelişen ve kentleşen bu yeni yerleşmeye Türkler tarafından Laodikeia'dan bozulmuş olarak Ladik adı verilmiş ve bu arada Donguzlu'nun Denizli'ye dönüşmesiyle kent Ladik-Denizli adını almış, uzun süre bu isim kullanıldıktan sonra Ladik adı terk edilmiştir. Kent 1702 -1703'teki bir deprem sırasında büyük zarara uğramış ve daha sonra yeniden kurulmuştur. Ege kıyılarından iç kesimlere sokulan doğal bir yol üzerinde bulunan Denizli, özellikle 1950'li yıllarda karayollarının düzelmesinden sonra, bu konumunun ve çevresinde tarım etkinliklerinin gelişmesi sonucu hızla kalabalıklaşmış ve 1950'de 22 000 olan nüfusu, aradan geçen 40 yıl içinde 9 katından fazla artmış, düzenli ve geniş caddeleri, modern binaları, çeşitli eğitim kurumları ve gelişen sanayisi ile bir büyük kent görünümü kazanmıştır.

• TARİH. Denizli, antik Laodikeia e Epi Lykoi'nin yerine kurulmuştur. Antiokhos II (İ.Ö. 261 - İ.Ö. 246), eski Diospolis'in yanında kurduğu kente eşi Laodike'nin onuruna Laodikeia adını verdi (bugün Eskihisar). Bergama kralı Attalos III'ün vasiyeti üzerine (İ.Ö. 133) Roma İmparatorluğu topraklarına katılan Laodikeia, bu dönemde önemli bir ticaret ve kültür merkezi oldu. VII.-X. yy.'lar arasında müslüman Araplar'ın Bizans'a yaptıkları akınlardan etkilenen kent, Malazgirt zaferinden (1071) kısa süre sonra, türk egemenliğine geçti. Birinci haçlı seferinin ardından Bizans imparatoru Aleksios Komnenos tarafından geri alındıysa da, XI.-XIII. yy.'larda Selçuklular ile Bizanslılar arasında sürekli el değiştirdi. Sonunda kesin olarak Selçuklular'ın elinde kaldı (1256). Moğol istilası sırasında bölgeye geçen Türkmenler'in başında bulunan Mehmet Bey, Selçuklu hükümdarı İzzettin Keykavus II'ye karşı ayaklanarak, merkezi Denizli olmak üzere Ladik ya da İnançoğulları beyliğini kurdu (1261). Bu arada, XI.-XIII. yy.'lar arasında eski kentin yerine bugünkü kent gelişmeye başladı. Kütahya'yı ellerinde tutan Ger-

"Denizaltında gezinti", Jules Verne'in ***Denizler altında yirmi bin fersah*** (1870) romanı için resim [A. M. Neuville ve Edouard Riou'nun yayımcı Hetzel için çizdikleri desen], *Hetzel koleksiyonu*

DENİZLİ İL HARİTASI

miyanoğulları'nın (1368), ardından da Osmanlılar'ın (1390) egemenliği altına giren Denizli, Ankara savaşı'ndan sonra Timur tarafından Germiyanoğulları'na geri verildi (1402). Yeniden osmanlı topraklarına katıldı (1429) ve Anadolu eyaletine bağlı bir sancak merkezi olarak yönetilirken, XVII. yy.'da kaza yapılarak Kütahya'ya bağlandı. Büyük 1702-1703 depreminden zarar gören kent, Aydın vilayetinin bir sancağı (1883), bağımsız mutasarrıflık (1910) oldu. Yunanlılar'ın Batı Anadolu'yu işgali sırasında kurulan yerel Denizli Müdafaai hukuk ve reddi ilhak cemiyeti, Kurtuluş savaşı'nda büyük yararlıklar gösterdi. Yunan orduları Sarayköy' ün kuzeyinde Menderes kıyılarına kadar ilerledilerse de Denizli'yi ele geçiremediler. Cumhuriyet döneminde il merkezi oldu (1924). [→ Kayn.]

• ARKEOLOJİ VE MİMARLIK. Laodikeia* ve Hierapolis* Denizli çevresindeki önemli Antikçağ yerleşmeleridir. Kent merkezinde Anadolu Selçukluları ve osmanlı dönemlerinden belirtilmesi gereken bir yapı bulunmamaktadır. Ancak Denizli'nin 8 km K.-D.'sunda, Goncalı* köyündeki Akhan Anadolu Selçukluları dönemi han mimarlığının önemli örneklerindendir.

Denizli Iktisat bankası → İKTİSAT BANKASI.

Denizli müzesi → HİERAPOLİS MÜZESİ.

Denizli tavuğu, Ege bölgesinde, özellikle Denizli ve Muğla yöresinde yetiştirilen sağlam yapılı ve oldukça iri vücutlu, horozlarının uzun ötüşüyle ünlü, yerli tavuk ırkı.

—ANSİKL. Denizli tavukları, hem etinden hem de yumurtasından yararlanılabilen çok yönlü tavuklardır. Yılda ortalama 80-120 yumurta verirler. Yumurtaları iri ve beyaz renklidir. Et verimleri de iyidir. Özellikle piliçlerin etleri gevrek ve lezzetlidir. Canlı ağırlık tavuklarda 2,7-3,2 kg, horozlarda 3,5-4 kg'dır. İbikleri balta ve gülibiktir. Gözlerinin çevresinde çepeçevre siyah bir halka bulunur. Gaga siyah, sakal orta büyüklükte, kuyruk uzun ve dikçe, bacaklar uzun ve kül rengindedir. Tüy renkleri çeşitlidir: beyaz, kırmızı, sarı, alaca, vb. Rengine göre demirkırı, pamukkırı, pekmez kefi, şarabi ve siyah olmak üzere 5 ayrı çeşidi vardır. Bu ırktan iyi bir horoz 15-16 saniye ötebilir.

denizüzümü *(Ephedra)*

DENİZLİK a. Yağmur sularını uzaklaştırmak (dış denizlik) ya da camdan süzülen ve pencere aralıklarından sızan suları toplamak (iç denizlik) için pencere eteği üstüne boydan boya konulan taşkın parça. (Çinko, alüminyum gibi metallerden, doğal ya da yapay taştan yapılabilen dış denizlik hafifçe eğimlidir ve yağmur sularının duvarı yalamadan akmasını sağlamak için uç bölümünde damlalık bulunur.)

Denizli'den bir görünüm

DENİZMARULU a. İki hücre katmanından oluşmakla birlikte boyu birkaç desimetreye varabilen lama biçiminde yapraklarıyla belirgin yeşil suyosunu. (Özellikle kapalı sularda, denizkulaklarında ya da koy diplerinde yetişir. Bil. a. *Ulva lactuca;* ulotrichales takımı.)

DENİZMEN (Ahmet Hamdi), türk denizci, asker, politikacı (İstanbul 1876 - *ay y.* 1959). Heybeliada'daki Mektebi bahriyei şahane'yi (deniz harp okulu) bitirdi, İngiltere'de staj gördü, erkânıharp (kurmay) subay olarak Balkan ve Birinci Dünya savaşlarında donanmada çeşitli görevler yaptı, Kurtuluş savaşı'na katıldı, donanma komutanı oldu. 1923'te TBMM'ye İstanbul milletvekili olarak girdi ve 1946 yılına kadar aralıksız bu ilin milletvekilliğini yaptı.

DENİZOĞLU ALİ → ALİ Denizoğlu, Kemani.

DENİZÖRÜMCEĞİ a. Kabukl. *Maja* cinsinden yengeçlere bazen verilen genel ad.

DENİZPALAMUDU a. Zool. *Balanus** cinsinden kabuklu hayvanlara verilen genel ad.

DENİZREZENESİ → DENİZTERESİ.

DENİZSARMAŞIĞI a. Kıyı bölgelerinde kumluk yerlerde yetişen yatık gövdeli, sütlü, huni biçiminde pembe çiçekli otsu bitki. (Kökü müshil ve kurt düşürücü olarak kullanılır. Bil. a. *Convolvulus* [*Calystegia*] *soldanella;* sarmaşıkgiller familyası.)

DENİZSEMİZOTU a. Avrupa'da, Akdeniz ülkelerinde ve Kuzey Amerika'da deniz kıyısındaki balçıklarda yetişen, dip kısmı odunsu bitki. (Gümüşi beyaz renkte düz kenarlı yaprakları olan bu bitki eskiden *atriplex* cinsine bağlanırdı. Kazayağıgiller familyası.)

DENİZŞAKAYIKI a. *Actinia* cinsine giren mercanların genel adı. (Denizşakayıklarının geri çekilemeyen, çok sayıda, uzun dokunaçları vardır. Akdeniz'de oldukça yaygındır. *Anemonia sultaca* türünün 15 cm uzunluğunda 200'ü aşkın dokunacı vardır. *Actiniidae* familyası.)

DENİZTELEĞİ a. Sıcak ve ılık denizlerde koloni oluşturan *Octocorallia* öbeğinden knidli cinsi. (Deniztelekleri takımı, *Pennatularia* alttakımı.) [Eşanl. DENİZTÜYÜ.]

—ANSİKL. Deniztelekleri, polipsiz saplarıyla kuma gömülen, genellikle parlak kırmızı renkli, etli hayvanlardır. Sapın serbest bölümündeki (rakhis) polipler saydam, iri, etli ince şeritler üzerine bir teleğin ayası gibi almaşık olarak dizilir. Deniztelekleri ışıklıdır. Denizlerin çoğunda, kıta sahanlığını geçer geçmez 200 m ile birkaç bin metre derinlikler arasında denizteleklerine rastlanır; gerçek bir "deniz çayırı" oluşturan deniztelekleri kolonisinin boyu bir metreyi bulabilir. Denizteleğinin örnek türü *Pteroides griseum*'dur.

DENİZTELEKLERİ a. *Octocorallia* öbeğinden knidliler takımı. (Dibe tutunmamış kolonileri değişmiş bir eksen polipinden doğan yan poliplerden oluşur. Kolonlnin dölsüz dip bölümü, kumun içine sokulmuş bir saptır; rakhis denilen uç bölümü yandan çıkan poliplerin tutunmasını sağlar. Bil. a. *Pennatulidea* ya da *Pennatulacea.*)

DENİZTERESİ a. **1.** Kıyı kumsallarında yetişen, yaprakları salata ya da turşu olarak yenen gökyeşil renkli ve etlisulu bitki. (Bil. a. *Crithmum maritimum;* maydanozgiller familyası.) [Eşanl. DENİZREZENESİ.] **—2.** Kıyı kumsallarında yetişen otsu bitki. (Çiçekli dalları idrar artırıcı, iştah açıcı ve uyarıcı olarak kullanılır. Bil. a. *Cakile maritima;* turpgiller familyası.)

DENİZTİLKİSİ → İĞNELİ VATOZ.

DENİZTÜYÜ a. Zool. DENİZTELEĞİ'nin eşanlamlısı.

DENİZÜZÜMÜ a. İnce ve boğumlu çok sık dallı, pulsu küçük yapraklı az çok sürüngen yapılı çalı. (Çiçekler yeşilimsi sarı renkte ya tırtılsı kümeler halinde [erkek çiçekler] ya da tek başına [dişi çiçekler] bulunur; iki etlisulu pulcuk, döllenmeden sonra parlak kırmızı renkte üzümsü bir meyveye dönüşür. Ilıman ve astropikal bölgelerde otuz kadar türü yetişen bu çalılarda efedrin denen bir alkaloit bulunur. Denizüzümünün dalları haşlanarak elde edilen sıvı, günde iki bardak içilerek romatizma ve nikris ağrılarına karşı dindirici olarak kullanılır. Meyveleri de astıma iyi gelir. Bil. a. *ephedra;* gnetaceae familyası; açıktohumlular altşubesi.)

DENİZYILANI a. Zool. DENİZYILANIGİLLER familyası üyelerine verilen genel ad.

DENİZYILANIGİLLER a. Hint okyanusu'nun tropikal sularında elli kadar türü bilinen, zehirli ve öndenoyuklu yılanlar familyası. (Bil. a. *Hydrophidae.*)

—ANSİKL. Denizyılanıgiller denizde yaşamaya bütünüyle uyarlanmışlardır: tıkız bir kuyruk, sübaplı burun delikleri. Bazı türleri (*Laticauda* cinsi üyeleri) karaya yumurtlar; öbürkülerse doğururlar ve denizden hiç ayrılmazlar. Hepsi de balıkla beslenir ve yüzen insanlar için tehlikeli olabilir. Denizyılanıgiller Filipinler'de cinsel uyarıcı olarak satılır ve füme olarak yenirler. (Uzunluk: en çok 2 m.)

DENİZYILDIZI a. Zool. *Asterias** cinsinden denizyıldızlarına verilen genel ad.

DENİZYILDIZIGİLLER a. Denizyıldızlarını içeren derisidikenliler familyası. (Bil. a. Asteridae.)

—ANSİKL. Denizyıldızlarının (200'ü aşkın türü vardır) başlıca özellikleri, kollarının dallı olmaması, pek esnek olmamaları, genellikle kollarının kaide bölümünün geniş ve sayılarının 5 (ne var ki *Asterina* cinsinde 6-8'e, *Solaster* cinsinde 14'e kadar varan dala rastlanır) olmasıdır. Ortada yer alan bir disk çevresinde ışın düzeni içinde sıralanan bu kolların boyları genellikle kısadır ve birbirlerinden pek uzak değildir; kollar rastlantı sonucu, hatta isteyerek (ototomi) kopabilir ve kopan kolların her biri eksiksiz bir hayvana dönüşür. Denizyıldızının karın yüzünde, kolların olukları içinde küçük çekmenler ve ortada, eldiven gibi ters yüz olabilen bir sindirim kesesi vardır. Asıl denizyıldızı *(Asterias rubens)*, çekmenlerini kabukları üzerine yapıştırarak kabuklarını açtığı midyelerle beslenir: kabuğunu açtığı midyenin içine ters dönmüş midesini sokar ve hayvanlar evreninde çok ender rastlanan bir dış sindirimi gerçekleştirir. Denizyıldızlarının başkalaşımları çok karmaşıktır ve larvaları erişkinlere hiç benzemez.

DENİZYOLU a. Deniz taşıtlarının izlediği yol.

DENK a. **1.** Yatak, yorgan vb. eşyanın sarılıp bağlanmasıyla oluşan yük, balya: *Denkleri arabaya yüklemek.* **—2.** Yük hayvanlarının sağına ve soluna konulan iki yük parçasından her biri: *Buğday dengini önce yükleyelim.* **—3.** *Denk yapmak, etmek,* birtakım eşyayı denk durumuna getirmek.

DENK sıf. (öncekiyle eş kökenli). **1.** Nicelik, özellikle ağırlık yönünden eşit olan şeyler için kullanılır: *Bu çuvalın ağırlığı diğerine denk değil.* **—2.** Nitelikçe birbirine eşit, uygun olan kimseler ya da şeyler için kullanılır: *Birbirine denk bir karı koca. Denk güçlerin mücadelesi beraberlikle sonuçlandı.* **—3.** *Denk gelmek,* uygun olmak, uygun düşmek; iyi rastlamak. ‖ *Denk getirmek,* uygun düşürmek, uygun duruma getirmek, rastlatmak: *Attığı taşlar boşa gidiyor, bir türlü dala denk getiremiyordu.*

—Geom. Denklik bağıntısında, biri öbürünün görüntüsü olan iki çiftnokta için kullanılır. (Eşanl. EŞ.)

◆a. 1. Birbirleriyle herhangi bir bakım-

dan eşit düzeyde olan kimseler; birbirlerine göre bu kimselerden her biri; emsal, akran: *O senin dengin değil.* **—2.** *Dengi dengine,* "herkes kendine eşit olan kimseyle" anlamında kullanılır: *Davul dengi dengine çalar* (atasözü). ‖ *Dengi ile karşılamak,* kendine yapılan bir işe aynı nitelikte bir işle karşılık vermek. ‖ *(Bir şeyi) dengine getirmek,* elverişli, uygun bir zamanı ve durumu yakalamak.

DENKLEM a. Ceb. Ancak bilinmeyen(ler)in belli değer(ler)i için gerçeklenen eşitlik. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Fizs. kim. Bir okla iki bölüm halinde (sağ-sol) ayrılan kimyasal bir tepkimenin simgesel yazılımı; birinci bölümde tepkimeye giren, ikinci bölümde ise tepkime sonucunda oluşan çeşitli maddelerin formülleri yer alır. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Geom. *Descartesçı denklem,* bir afin işarete ait bir E afin uzayının bir F altkümesinin noktalarının Descartesçı koordinatları arasındaki bağıntı; bu bağıntı, F nin ayırtedici niteliklerini belirtir. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Kutupsal denklem,* bir afin düzleme ait bir F altkümesinin noktalarının kutupsal koordinatları arasındaki bağıntı; bu bağıntı F nin ayırtedici niteliklerini belirtir. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Metrik denklem,* E nin, dikdüzgülü bir işarete indirgenmesi ve F nin, noktalarından biriyle ve kendine bağlı vektör altuzayına dik bir vektörle ayırtedici özelliğini kazanan afin katlı bir uzay olması halinde elde edilen Descartesçı denklem. ‖ *Normal denklem,* göz önüne alınan normal vektörün birim vektör olması halinde, bir doğrunun ya da bir düzlemin metrik denklemi. ‖ *Parametreli denklem,* ayırtedici özellikleri belirlenmek istenen kümeye ait noktaların her koordinatını, parametre denilen bir ya da birçok gerçek sayıya bağlı olarak veren eşitlikler sistemi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Vektör denklemi,* bir noktalar kümesinin ayırtedici özelliklerini bunun parçalarından biri ve bir vektörler kümesiyle belirten bağıntı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Gökbil. Bir gökcisminin konumunu, düzgün çembersel bir devinim yaptığında alacağı konuma dönüştürmek için gereken değiştirme niceliği. ‖ *Merkez denklemi,* eliptik bir Kepler yörüngesinde ortalama anomaliye göre gerçek anomali artık değeri. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Yıllık denklem,* Ay deviniminde Güneş'in yol açtığı yıllık dönemsel tedirginlik. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Zaman denklemi,* gerçek Güneş zamanının göre ortalama Güneş zamanının artık değeri. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İstat. *Yapısal denklem,* bir iktisadi modelde, belirli bir sistemin yapısına dayanan bir ilişkiyi tanımlayan denklem.

—Ölçbil. *Boyutlar denklemi,* tutarlı bir büyüklükler sisteminde, türetilmiş bir büyüklüğün temel büyüklüklere bağımlılık biçimini gösteren formül. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Gözlem denklemleri,* dolaylı gözlemler yönteminde, bir olayı incelemede rol oynayan çeşitli öğeleri içeren bağıntılar. (Örneğin bilinen bir *t* sıcaklığında ölçülen metal bir çubuğun *l* uzunluğu aynı çubuğun sıfır sıcaklığında ölçülen l_0 *uzunluğuna ve a ve b* genleşme katsayılarına bağlıdır:

$$l = l_0 + a[t-t_0] + b[t-t_0]^2.$$

l'nin değişik sıcaklıklardaki üç gözlemi ilke olarak l_0, *a* ve *b* bilinmeyenlerinin belirlenmesi için yeterlidir.) ‖ *Koşul denklemleri,* doğrudan gözlem yoluyla elde edilen niceliklerin tam olarak sağlamak zorunda olduğu bağıntılar. (Örneğin bir yer üçgeninin gözlemlenen üç açısının toplamı 180°'den, yer kürenin boyutlarına karşılık gelen küresel artık kadar büyük olması gerekir.)

—Ruhbil. *Kişisel denklem,* bir gözlemciye özgü olan ve gözlemlerini sistemli biçimde etkileyen temel özelliklerin tümü. (Gözlemcinin, gözlemlerinde düzeltmeler yapmak için bu özellikleri göz önüne alması gerekir.)

—Telekom. *Telgrafçı denklemi,* zamana ve *x* apsisine bağlı olarak, iki iletkenli düzgün bir iletim hattı boyunca, E geriliminin değişimlerini belirlemeye yarayan kısmi türevli denklem; iletim hattının birim uzunluk başına verilen indüktansı L, sığası C, direnci R ve iletkenlik özgün değerleri G ile gösterilirse, bu denklem

$$\frac{\partial^2 E}{\partial x^2} = LC\frac{\partial^2 E}{\partial t^2} + (RC + LG)\frac{\partial E}{\partial t} + RGE$$

biçiminde yazılır.

—ANSİKL. Ceb. $f(x) = g(x)$ biçiminde bir eşitliğe denklem adı verilir; bu eşitlikte *f* ve *g*, E den F içine uygulamalardır ve *x* bilinmeyeni gösterir. Eşitliği doğru kılan *x* değerlerine denklemin çözümleri ya da kökleri adı verilir. Bir denklemi çözmek, bunun çözümler kümesini bulmaktır. $f(x)$ ve $g(x)$ e denklemin yanları adı verilir. Bir denklemin birçok bilinmeyeni olabilir (bunlar genellikle *x, y, z* harfleriyle belirtilir) ve bir bilinmeyenli, iki bilinmeyenli, ..., *n* bilinmeyenli denklemden söz edilir. Bilinmeyenin sahip olduğu en yüksek derece, denklemin bu bilinmeyene göre derecesini verir.

Denklemin, $f(x) = b$ biçiminde olduğu durumda, *f*, E vektör uzayından F vektör uzayı içine doğrusal bir uygulamadır ve *b* F nin elemanıdır; $f(x) = b$ ye doğrusal denklem denir. (→ DOĞRUSAL.) Denklemin P $(x) = 0$ biçiminde olduğu durumda P, katsayıları ℂ cisminden alınan bir polinomdur ve P$(x) = 0$ a cebirsel denklem adı verilir. (→ CEBİRSEL.) P nin katsayıları bir parametreye bağlı olabilir; bu durumda çözümler de bu parametreye bağlı olur; bu tür denklemlere parametreli denklemler denir. (→ PARAMETRELİ.)

Birçok denklemin ortak çözümlerini aramak da sözkonusu olabilir; bu durumda denklem sistemlerinden söz edilir. (→ SİSTEM.)

Denklemlerin çözüm yöntemlerini inceleme bir denklemin köklerini incelemeyi gerektirir (gerçek köklerin sayısı, köklerin işareti, katsayılarla kökler arasındaki bağıntı, belki iki sayı arasındaki kök sayısı vb.) (→ KÖK.)

—Fizs. kim. Bir denklemin dengede olması gerekir; başka bir deyişle her elementin atomlarının denklemin iki yanında da bulunması zorunludur. Kimyasal tepkimelerin çok büyük bir bölümü, şu tepkimelerden birine girer:

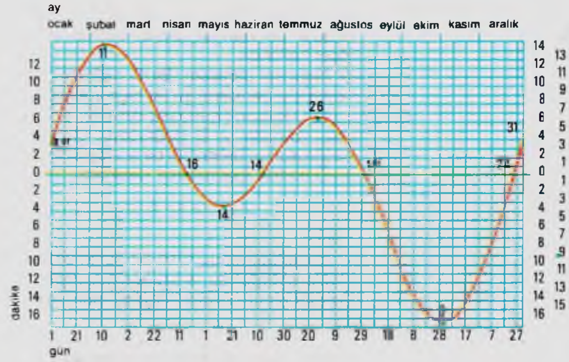
— bileşme, A + B → AB;
— bozunma, AB → A + B;
— yerdeğiştirme, AB + C → CB + A;
— değişme, AB + CD → AD + CB.

Denklem, ürünler ile tepkenlerin kütlesi, gaz hacmi (stokiyometri) gibi pek çok hesabın yapılmasında temel alınır. Dolayısıyla ortaya çıkan enerji niceliğini de (ısılkimya) verir. İyonsal bir denklemde iyonlar, üzerlerinde pozitif ya da negatif yük sayılarını (örneğin Fe^{2+}, OH^- gibi) gösteren simgelerle belirtilir; bu yüklerin, denklemin her iki yanında da cebirsel toplamları eşit olmak zorundadır. Tepkime ürünlerinden biri çökeldiğinde bu olgu, yönü aşağıya dönük bir okla (↓), gaz halinde açığa çıktığında ise yukarıya dönük bir okla (↑) gösterilir. Organik kimyada tepkime ürünleri ile tepkenleri gösterebilmek için denklemlerde genellikle yapısal formüller kullanılır.

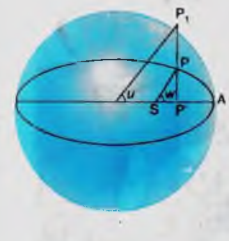
—Geom. • *Descartesçı denklem.* Ayırtedici nitelikleri belirtilecek noktalar kümesi, E_2 düzleminin bir eğrisi ya da E_3 ün bir yüzeyi ise, E_n $(n=2$ ya da 3), afin bir işarete $(0, e_1, ..., e_n)$ ait olmak üzere, bunun Descartesçı denklemi $f(x_1, ..., x_n) = 0$ biçiminde olur. E_3 ün bir eğrisi sözkonusu olduğunda, yukarıdaki biçimde iki denklemden oluşan bir sistem gerekir. Cebirsel eğriler ve yüzeyler arasında, doğrular ve düzlemler, 1. dereceden polinom fonksiyonu olan f için, sırasıyla E_2 ve E_3 içinde elde edilir; bu durumda denklemler şu biçimdedir:

$$\lambda_0 + \sum_{i=1}^{n} \lambda_i \cdot x_i = 0,$$

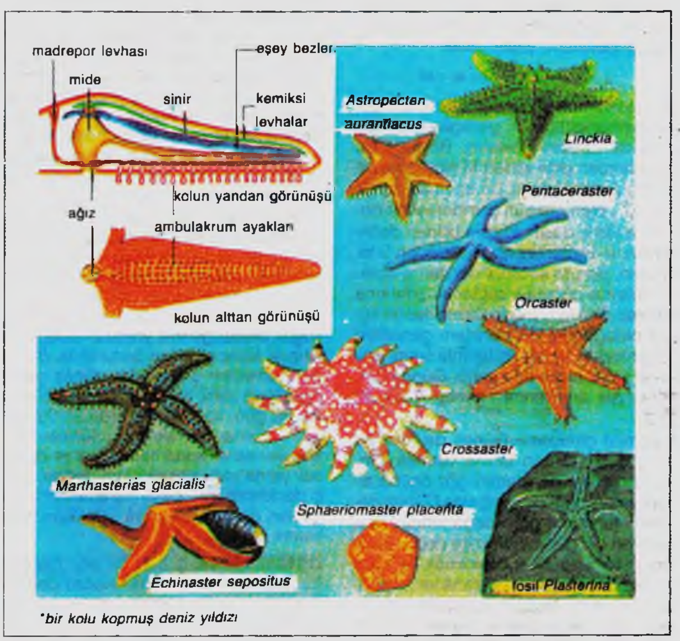
bu denklemde λ_i ler değişmezleri ve x_i ler koordinatları gösteren değişkenleri belirtir. *n* nin herhangi bir değeri için bir genelleme yapılabilir ve bu durumda *n* boyutlu bir E_n afin uzayına ait bir aşırıdüzlemin Descartesçı denklemi elde edilir.

zaman **denklemi**

merkez **denklemi**

denizyıldızıgillerin çeşitli tipleri

Rauf Denktaş

(→ ÇEMBER, KÜRE, KONİK, İKİLENİK vb.) Metrik denklemler, böyle denklemlerin özel halleridir.

• *Kutupsal denklem.* Bir D doğrusunun kutupsal denklemi şu iki biçimi alabilir:
—D, O kutbunu içeriyorsa denklem $\theta = \alpha$ olur (burada α, D doğrusuyla Ox yarıdoğrusunun belirlediği bir açı ölçüsüdür);
—D, kutbu içermiyorsa denklem

$$\frac{1}{\rho} = a \cdot \cos\theta + b \cdot \sin\theta$$

olur.

Bir odağı kutup olan bir konik sözkonusu olduğunda, *e* bu koniğin dışmerkezliği olmak üzere kutupsal denklem

$$\rho = \frac{p}{1 + e \cdot \cos\theta}$$

ve eşlik eden doğrultmanın denklemi

$$\rho = \frac{p}{e \cdot \cos\theta}$$

biçimindedir.

• *Parametreli denklemler.* Bunlar, örneğin bir vektör denkleminden çıkarılabilir. (→ DOĞRU, DÜZLEM, KONİK.)

• *Vektör denklemi.* Bir işarete ait afin bir uzayda, bir (AB) doğrusunun vektör denklemi $\lambda \in \mathbb{R}$ olmak üzere $M = A + \lambda\overrightarrow{AB}$ (ya da daha klasik bir gösterimle $\overrightarrow{AM} = \lambda \cdot \overrightarrow{AB}$) biçimindedir.

Bir (ABC) düzlemi için bu denklem, $(\lambda, \mu) \in \mathbb{R}^2$ ve A, B, C doğrusal olmayan noktalar olmak üzere

$$M = A + \lambda \cdot \overrightarrow{AB} + \mu \cdot \overrightarrow{AC}$$

ya da

$$\overrightarrow{AM} = \lambda \cdot \overrightarrow{AB} + \mu \cdot \overrightarrow{AC}$$

biçimini alır. Tepesi S ve doğrultmanı $\Gamma(I, f)$ olan bir koninin parametreli denklemi, $\alpha \in \mathbb{R}$, $\vec{V} = \overrightarrow{SM_0}$ [$M_0 = f(t)$, Γ nin bir noktasıdır]olmak ve M_0 Γ'yı çizmek üzere $M = S + \alpha \cdot \vec{V}$ ya da $\overrightarrow{SM} = \alpha \cdot \overrightarrow{SM_0}$ bağıntısıyla verilir. (→ SİLİNDİR.)

Aynı küme içinde kolayca bir denklem türünden öbürüne geçilebilir. Seçim ilgilenilen problem türüne bağlı olarak yapılır: koordinatlarıyla tanımlanabilir arakesit noktaları, bir afin uygulamayla elde edilen görüntü vb.

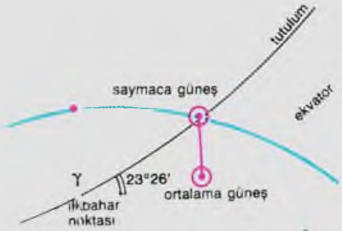
—Gökbil. • *Yıllık denklem.* Güneş'in, Ay devinimi üzerinde yol açtığı temel düzensizliklerden biridir: günberi noktasında Güneş, Yer-Ay ikilisine çok yaklaşır ve Ay deviniminde çok güçlü bir tedirginlik doğurur.

• *Merkez denklemi.* Gezegenin, A noktasından geçtiği θ anından farklı bir *t* anındaki *dışmerkez anomalisi*, Kepler* denklemiyle basitçe hesaplanabilir: bu anomali büyük eksene dik PP′ doğrusu üzerindeki elipsin ana çemberinde yer alan P_1 noktasındaki *u* merkez açısıdır. Kepler denklemi şöyle verilir:

$$u - e \sin u = \frac{2\pi}{T}(t - \theta) = M$$

(bu denklemde *e*, dönüşmüş elipsin radyan dışmerkezliğini; T, gezegenin tam bir dolanım süresini gösterir). Böylece bu denklemden elde edilen M niceliğine *ortalama anomali* denir. Bu anomali, açısal hızı $\frac{2\pi}{T}$ olan düzgün çembersel bir devinime denk düşer. Elipsin bilinen denklemleri, *u* dışmerkez anomalisinden S tepesinin, *gerçek anomali* denilen *w* açısına kolayca geçmeyi sağlar. *w—u* farkına *merkez denklemi* denir. Dışmerkezlik küçük olduğunda, bu denklem genellikle dönemsel iki ya da üç terimle sınırlı açılımlar serisi biçiminde verilir. Güneş için, dönemsel ana terimin genliği 7 dk 47 sn'dir.

• *Zaman denklemi.* Güneş devinimiyle düzgün bir zaman tanımı vermek için, yalnız merkez denklemini göz önüne almak yeterli değildir: gerçekte Güneş devinimi, tutuluma göre değerlendirilmesi gereken düzgün bir devinim değil, ekvatora göre düzgün bir devinimdir. Düzgün bir devinimle tutulumu dolanacak saymaca Güneş'in, ekvator üzerinde olduğu varsayılan ve *ortalama Güneş* denilen başka bir Güneş'e indirgemek gerekir. Saymaca Güneş'ten ortalama Güneş'e, *ekvatora indirgeme* denilen ve dönemsel ana terim genliği 9 dk 55 sn olan dönemsel bir düzeltmeyle geçilir. Merkez denklemi ile ekvatora indirgemenin toplamına *zaman denklemi* denir. Bu niceliğin günlük değerinin bilinmesi, gerçek Güneş üzerinde yapılan gözlemlerden hemen hemen düzgün bir *ortalama Güneş zamanı*'nın tanımına geçmeyi sağlar.

Zaman denklemi, 1 ocakta yaklaşık 4 dk lık yıllık dönemsel bir niceliktir; 11 şubata doğru 14 dk 2sn'ye ulaşır. 16 nisana doğru sıfırlanır; ardından eksi değer alır ve 14 mayısa doğru 3 dk 52 sn'ye eşittir; 14 haziranda yeniden sıfırlanır; 26 temmuzda 6 dk 18 sn'dir; 1 eylülde sıfırlanır, 3 kasımda -16 dk 20 sn'ye ulaşır ve 24 aralıkta yeniden sıfır olur. Böylece gerçek öğle, almaşık olarak ortalama öğleden önce ya da sonra gelir.

—Ölçbil. *Boyutlar denklemi.* Boyut analizinin temellerini oluşturan bu denklemlerden ilk kez 1822'de Fourier, *Theorie analytique de la chaleur* (Isının analitik kuramı) adlı yapıtında yararlandı. Uzunluk, kütle ve zaman gibi temel büyüklükler L, M, T ile gösterilirse, bir yüzeyin boyutlar denklemi $S=L^2$ (iki uzunluğun çarpımı), bir hızınki $V = LT^{-1}$ (bir uzunluğun bir zamana bölümü), bir kuvvetinki $F = LMT^{-2}$ (bir kütlenin bir ivmeyle çarpımı), bir basıncınki $P=L^{-1}MT^{-2}$ (bir kuvvetin bir alana bölümü) vb. biçiminde verilir. Birbirine aynı denklemlerle bağlı karşılıklı birimler (temel birimler ve türemiş birimler) *tutarlı bir birim sistemi* oluşturur.

DENKLEME a. Bes. san. Pastırmalık etleri, fazla sularının çıkmasını sağlamak, yassıltmak ve kalınlıklarını eşitlemek amacıyla, üzerine ağırlık koyarak baskı altında bırakma. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Denkleme baskısı*, denkleme amacıyla etler üzerine konan baskı. (Etler üzerine konan kalın bir tahta, bunun üstüne yerleştirilen 4-6 m boyunda kalın bir sırık ve bu sırığın uçlarına bağlanan 200-300 kiloluk çeki taşlarından oluşur.)

—ANSİKL. Bes. san. Pastırma yapımında etler iki kez denkleme işleminden geçer. Etler tuzlanıp yıkandıktan ve açık havada kurutulduktan sonra yapılan denklemeye *birinci denkleme* ya da *soğuk denkleme;* etleri tekrar güneşte bırakıp terli kurutma yaptıktan sonra yapılan denkleme işlemine ise *ikinci denkleme* ya da *sıcak denkleme* denir.

Denkleme işi zeminden 10-20 cm yükseklikte olan beton setlerde yapılır. Etler bir sıra enine bir sıra boyuna olmak üzere buraya istif edilir, üzerlerine denkleme baskısı konarak birinci denkleme için 24 saat bekletilir. Birinci denklemede etlerin soğuk olması gerekir, yoksa 24 saat baskı altında kalacağından bozulabilir. Birinci denklemeden çıkan etler güneş gören askılıklara asılır, normal ve sıcak havalarda 1-2 gün, soğuk havalarda 20-30 saat terli kurumaya bırakılır. Bu süreler hava koşullarına ve kurutmanın açık ya da kapalı yerde yapılmasına göre değişir. İkinci denkleme için, pastırma etlerinin terlemeden dolayı iyice sızıntı yaptıkları günbatımı seçilir.

DENKLEMEK g. f. **1.** *Bir şeyi (bir şeyle, bir şeye) denklemek, şeyleri denklemek*, onu, onları birbirine denk, eşit duruma getirmek: *Bu çuvalın ağırlığını diğeriyle denkleyin. Gelirle giderleri denklemek. Bütçeyi denklemek.* **—2.** *Bir şeyi, şeyleri denklemek*, onu, onları denk yapmak: *Yatakları denkleyelim, taşıması kolay olur.*

◆ **denklenmek** edilg. f. Birbiriyle denk duruma getirilmek.

◆ **denkleşmek** işt. f. Karşılıklı olarak denk duruma gelmek, birbirine denk olmak: *Paketlerin ağırlıkları denkleşti.*

◆ **denkleştirmek** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi (bir şeyle) denkleştirmek, şeyleri denkleştirmek*, onun, onların denk duruma gelmelerini sağlamak. **—2.** *Bir miktarı (para) denkleştirmek*, gerekli miktar parayı sağlamak: *Beş milyonu denkleştirip bir araba aldı.*

DENKLENMEK → DENKLEMEK.

DENKLEŞME a. Denk, eşit duruma gelme, getirilme.
—Denizbil. *Denkleşme akıntısı* → DENGELEME akıntısı.

DENKLEŞMEK → DENKLEMEK.

DENKLEŞTİRİCİ sıf. Denkleştirme sağlayan şey için kullanılır.
—Fels. *Denkleştirici adalet*, kişilerin eşitliğine dayanan haklar ve ödevler değiş tokuşu. (DAĞITICI ADALET'in karşıtıdır.)
—Foto. *Denkleştirici süzgeç*, çekim sırasında, belli bir tayf duyarlığı olan renkli bir filmin belli bir dağılımdaki ışıklandırmayla uyum içinde olmasını sağlayan renkli cam ya da jelatin.

◆ a. Elektrotekn. *Eşzamanlı* ya da *eşzamansız denkleştirici*, tepkin gücü vermeye ya da almaya yarayan ve boşta çalışan eşzamanlı ya da eşzamansız makine. (Eşanl. KOMPANSATÖR.)
—Fiz. Bir farkı ya da daha genel olarak bir değişimi (uzunluk, iç kuvvet vb.) denkleştirmeye yarayan aygıt.
—Isıbil. *Genleşme denkleştiricisi*, çevre sıcaklığından farklı ya da değişken sıcaklıkta bir akışkanın dolaştığı bir boru donanımının uzunluk değişimlerini soğuran aygıt ya da düzenek. (Eşanl. KOMPANSATÖR, GENLEŞME PARÇASI.)
—Opt. Bilinmeyen bir çiftkırıcılığı, bilinen ve isteğe göre değiştirilebilen bir çiftkırıcılıkla (köşeli kesilmiş çiftkırıcı bir kristalin değişken bir kalınlığı kullanılarak elde edilir) dengelemeye yarayan aygıt.
—Sesbil. Özellikle, bir sesin düşmesine bağlı olarak bir başka ses biriminin uzamasına verilen ad. (Örn. latincedeki *isdem* 〉 *idem*). [Denkleştirici yöntemler daha genel olarak, aynı akustik etkiyi elde etmek için kullanılan çeşitli eklemleme olgularını belirtir.]
—Telekom. *Zayıflama denkleştiricisi*, bir hatta, frekansa bağlı farklı zayıflamaları düzeltmeye yarayan ayarlanabilir ve kimi zaman uzaktan denetlenebilir elektrik devresi.

DENKLEŞTİRME a. Denkleştirmek eylemi.
—Elektron. *Denkleştirme devresi*, ana devreye eklenmiş etkin ve edilgin öğelerin tümü. (Frekans, sıcaklık vb. gibi parametrelerin etkilerini azaltmaya yarar.) [Eşanl. KOMPANSASYON DEVRESİ.]
—Elektrotekn. *Denkleştirme sargısı*, bir elektrik makinesine yerleştirilen ve diğer sargılardaki akımlardan kaynaklanmış etkileri zayıflatan yardımcı sargı. (Eşanl. KOMPANSASYON SARGISI.)
—Nük. müh. Bir nükleer reaktörde, parçalanma ürünlerinin birikimi ve yakıtın yıpranmasından kaynaklanan yavaş reaktiflik değişimlerini denkleştirmek için yapılan ayarlama.
—Radyotekn. *Anten etkisini denkleştirme*, bir radyogonyometrede, genellikle elle ayarlanan karşıt bir etki oluşturarak, anten etkisini olabildiğince azaltmaya dayanan işlem.
—Sibern. Ayarlanan büyüklüğü geçici bir rejimden sonra normal rejim değerine döndüren ve kararlılaştıran ikincil dene-

timin etkisini yavaş yavaş devreden çıkarma. (Dengeleme ikincil denetimin etkisini yavaş yavaş giderir; bu denetim geçici rejim başlangıcıyla birlikte kararlılığı iyileştirmek için araya girerek ayarlanan büyüklüğün değişimine olanak verir. Böylece ayarlanan büyüklüğün, statikliğe denk düşen bir sapmayla olağan değerine dönüşünü sağlar.)

DENKLEŞTİRMEK → DENKLEMEK.

DENKLİK a. Denk olma durumu; eşitlik.
—Eğit. Çeşitli akademik derece, unvan ya da diplomalar arasında kabul edilmiş eşitlik.
—Geom. Bir çiftnokta kümesi üzerinde, ötelemeler yardımıyla tanımlanan eşdeğerlik bağıntısı. (Eşanl. EŞLİK.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Kamu mal. *Bütçenin denklik ilkesi*, bir yıl geçerli olmak üzere hazırlanan bütçedeki tüm harcamaların mali kaynaklı gelirlerle karşılanmasını öngören ilke. (→ BÜTÇE.)
—Kozmet. *Susever-yağsever denkliği*, emülsiyonlaştırılması gereken bir sistemin iki evresi ya da su ve yağ için bir emülsiyonlaştırıcının eşzamanlı, göreli çekiminin matematiksel ifadesi.
—Küm. kur. EŞDEĞERLİK'in eşanlamlısı.
—Nüfusbil. *Evlilikte denklik*, evliliklerin, benzer özellikler (ırk, toplumsal çevre, kültür düzeyi, vb.) taşıyan kişiler arasında yapılmasına dayanan toplumsal olgu.
—ANSİKL. Geom. Bir E afin uzayı verildiğinde, ExE çiftnoktalar kümesi üzerinde denklik bağıntısı (~biçiminde gösterilen), ancak ve ancak hem $t(M) = N$ ve hem de $t(M') = N'$ eşitliklerini gerçekleyen bir t afin ötelemesi varsa

$$\forall(M, N) \in E^2, \forall(M', N') \in E^2, \quad (M, N) \sim (M', N')$$

ile tanımlanabilir. Her eşdeğerlik sınıfına vektör adı verilir; (M, N) sınıfı çoğu kez $\overrightarrow{MN}$ biçiminde gösterilir. Böylece bir afin uzaydan yola çıkarak, bir vektör uzayı kurulabilir. $(M, N) \sim (M', N')$ ise [$\overrightarrow{MN}$ denktir $\overrightarrow{M'N'}$ diye okunur], $\overrightarrow{MN} = \overrightarrow{M'N'}$ eşitliği elde edilir.

Eşdeğer bir tanım ise, ancak ve ancak MNN′M′ bir koşutkenarsa

$$(M, N) \sim (M', N')$$

biçimindedir. Ayrıca $(M, N) \sim (M', N')$ ise $(M, M') \sim (N, N')$ bağıntısı da vardır.

Öte yandan, bağlı vektörler için de denklikten söz edilebilir: iki bağlı vektör, ancak ve ancak aynı vektörü taşıyorsa denktir.

Denkmäler der Tonkunst *(Müzik sanatının anıtları)*, eski yapıtların XIX. yy. sonlarında alman müzikbilimciler tarafından gerçekleştirilmiş basımı (1869-1871). Fr. Chrysander tarafından yayımlanan bu koleksiyon 1892'de, *Denkmäler deutscher Tonkunst* (Alman müzik sanatının anıtları) başlığı altında sürdürüldü. G. Adler yönetimindeki bir ekip de 1894'te *Denkmäler der Tonkunst in Österreich* (Avusturya'da müzik sanatının anıtları) adı altında başka bir koleksiyon daha yayımladı.

DENKTAŞ (Rauf), kıbrıslı türk devlet adamı (Kıbrıs, Baf, 1924). İlk ve ortaöğrenimini Lefkoşa ve İstanbul'da tamamladı. Londra'da hukuk öğrenimi gördü. Kıbrıs'ta avukatlığa başladı (1947). Türk işleri komisyonu'nda görevlendirildi (1948). Kıbrıs başsavcı yardımcılığına atandı (1950-1957). Kurulacak bağımsız Kıbrıs devletinin anayasa tasarısının hazırlanması çalışmalarında türk toplumunun temsilcisi olarak yer aldı; Kıbrıs devletinin kurulması için yapılan Zürich ve Londra toplantılarına katıldı (1952). Ada bağımsızlığa kavuştuktan sonra kurulan Türk toplumu meclisi başkanlığına seçildi. Rum toplumunun adaya egemen olma girişimleri karşısında direnebilmek için Mücahit örgütü'nü kurdu. Rum baskılarını uluslararası kamuoyuna anlatmak için geziler yaptı, Londra'ya gitti (1963). Rum yönetimince Kıbrıs'a dönmesi yasaklandı. Kıbrıs dışında olduğu halde Kıbrıs geçici türk yönetimi başkan yardımcılığına seçildi (1967); rum yönetimi adaya dönmesine izin verdi (nisan 1968). Kıbrıs türk toplumunun önderi oldu. Türkiye'nin gerçekleştirdiği Kıbrıs Barış harekâtı'ndan sonra kurulan Kıbrıs Türk federe devleti başkanlığına getirildi (13 şubat 1975). Rumların ikili görüşmeler yoluyla anlaşmadan kaçınmaları karşısında, 15 kasım 1983'te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti kurulunca ilk cumhurbaşkanı seçildi. 1985 ve 1990'da da cumhurbaşkanlığını korudu. Toplumlararası ve uluslararası görüşmelerde daima KKTC'ni temsil etti. Türkiye'nin garantisini ve kıbrıs türk halkının kendi kaderini belirleme hakkını kararlılıkla savunan Denktaş, en son 1992'de New York'ta, BM genel sekreterinin de bulunduğu toplumlararası görüşmelere katıldı.

DENKTEŞ sıf. Birbirine denk olan, eşit.

DENLİ ilg. (türkç. *teng*, eşit, *denk*'ten). Bir niteliğin ya da eylemin üstünlük derecesini anlatmaya yarar: *Salon o denli soğuktu ki donduk. Bu denli çalışmak kolay değil.*

DENLİ sıf. "Uygunsuz, yakışıksız saygısız" anlamında kullanılan *denli densiz* deyiminde geçer: *Denli densiz sözler söylemek. Denli densiz konuşmak.*

DENMEK → DEMEK.

DENNER (Johann Christoph), alman üflemeli çalgı yapımcısı (Leipzig 1655 -Nürnberg 1707). Babasından ağaç tornacılığını öğrendi. 1680'de atölyesini Nürnberg'e taşıdı. Dilli çalgılarda uzmanlaştı. Eski şalümoyu ıslah ederek klarneti icat etti.

DENNEWİTZ, Almanya'da Wittenberg' in 30 km K.-D.'sunda köy. Bernadotte ve Bülow, Ney'i burada yendi (6 eylül 1813).

DENNİS (John), ingiliz yazar (Londra 1657 -*ay. y.* 1734). Bir saracın oğluydu, Whiglerin görüşlerini savunan yergi yazıları yazdı, edebiyat eleştirisini ideolojik silah olarak kullandı: *The Grounds of Criticism in Poetry* (Şiirde eleştirinin ilkeleri), 1704; *An Essay on the Genius and Writings of Shakespeare* (Shakespeare'in dehası ve yapıtları üzerine üç mektup) 1712, *The Cato* (1713).

DENNİS (Nigel Forbes), ingiliz yazar (Bletchingley, Surrey, 1912 - Malta 1972). Kara mizah meraklısı bir gazeteci olarak çalıştı (Time, Encounter). İnsanın, saldırgan bir dünyada kişiliğini aramasının olanaksızlığını dile getirdi (*Boys and Girls come Out to play*, 1949; *Cards of Identity*, 1955; *A House in Order*, 1966).

Denny-Brown kalıtsal duyum hastalığı. Nörol. Sakatlayıcı yaralı akropatinin iki biçiminden biri.

DENON (Dominique Vivant, *baron*), fransız ofort gravürcüsü (Givry, Chalon -sur-Saône yakınında, 1747 - Paris 1825). 1787'de Güzel sanatlar akademisi'ne kabul edildi. David tarafından darağacına gitmekten kurtarıldı, Bonaparte'a Mısır seferinde eşlik etti. Orada *Description de l'Egypte* (Mısır'ın betimlenmesi) adlı büyük resimli kitabını hazırladı. Napoleon onu 1802'de Müzeler genel müdürlüğüne atadı. Louvre'un ilk düzenleyicisidir.

DE NORES (Giasone), italyan filozof (Lefkoşa, Kıbrıs, 1530'a doğr. - Padova 1590). Padova'da felsefe okuttu, *Trattato dell'Oratore*'yi (Konuşmacının kitabı) [1579], *Retorica*'yı (Retorik) [1584] ve *Discorso*'yu (Söylev) [1587] yazdı; bu sonuncu yapıtında pastoral dramı eleştirince, Guarini ile aralarında bir kalem tartışması başladı; De Nores, Guarini'yi *Apologia* (Savunma) [1590] adlı yapıtıyla yanıtladı.

DE NOTARİS (Giuseppe), italyan botanikçi (Milano 1805 - Roma 1877). *Repertorium florae ligusticae* (1844) adlı yapıtı yazdı. İtalya'daki suyosunları, mantarlar, likenler ve karayosunları üstüne araştırmalar yayımladı. Üstün nitelikli bir çiçeksiz bitkiler koleksiyonu Roma, çiçekli bitkiler koleksiyonuysa Cenova botanik bahçesindedir.

DENOTASYON a. (fr. *dénotation*). Mant. → KAPLAM.

DENPASAR ya da **DEN PASAR,** Endonezya'da kent, Bali adasının güneyinde. Havalimanı.

DENS İN DENTE → DİŞİÇİNDEDİŞ.

DENSİZ sıf. ve a. Düşüncesizce davranan, ölçüsüz, saygısız kimse için kullanılır: *Sen onun sözlerine alınma, çünkü çok densizdir. Densizin biri.*

DENSİZLENMEK gçz. f. *(Bir kimseye) densizlenmek*, bir kimseye karşı densizce, saygısızca davranmak.

DENSİZLEŞMEK gçz. f. Densizce davranır duruma gelmek; densizlik etmek.

DENSİZLİK a. **1.** Densiz olma durumu; densiz bir kimsenin, davranışlarının niteliği. **—2.** Densizce yapılan davranış: *Bu densizliği yapmamalıydın. Densizlik ettim, bağışlayın.*

DENSUŞİANU (Ovid), rumen dilbilimci ve halkbilimci. (Făgăraş 1873 - Bükreş 1938). Berlin'de ve daha sonra Paris'te okudu. Bükreş Üniversitesi'nde rumen dili ve edebiyatı profesörlüğü yaptı. Rumen filoloji araştırmalarının kurucusu olan Densuşianu, *Histoire de la langue roumaine* (Rumencenin tarihi) adlı kitabını fransızca yazdı (1901-1938). Ayrıca *Dictionar general al limbii Române* (Rumencenin genel sözlüğü) [1907-1914] adlı bir yapıtı ve bir halk şarkıları derlemesi (1920) vardır.

Dent, ingiliz yayınevi (J. M. Dent and Sons Ltd.) 1888 de J. M. Dent tarafından Londra'da kuruldu. Ansiklopedik yapıtlar *(Everyman's Library)*, gençlik ve eğitim kitapları yayımlar.

DENT (Edward Joseph), ingiliz müzikbilimci (Ribston, Yorkshire, 1876 - Londra 1957). Cambridge Üniversitesi'nde müzik profesörlüğü yaptı (1926-1941). A.Scarlatti, Mozart'ın operaları, ingiliz operası ve Busoni üzerine çalışmaları vardır.

DENTALE a. Kıyıların kumları ve çamurları arasında bol bulunan, külah biçiminde kavkılı yumuşakça. (*Scaphopoda* sınıfının örnek tipi.)
—ANSİKL. Trias'tan başlayarak bütün denizlerde bulunan *Dentale*, yüzen larvaları bakımından ikiçenetlilere, erişkinlerinin biçimleriyle karındanbacaklılara benzer. Bir dişlidilinin bulunmasına karşılık ne yüreği ne de solungaçları vardır. İki böbreğinin bulunmasına, burulmuş olmayan sinir sistemine bakarak *Dentale* cinsi üyelerinin gelişmemiş biçimler oldukları kabul edilebilir. Ayağı kısa ve üç lopludur: kavkısının iki ucu açıktır ve kavisli bir külah biçimindedir.

DENTATUS (Curius) → CURİUS DENTATUS.

DENTEX a. Yumurta biçiminde ve yassı bedenli, kütlesel kafalı, köpekdişine benzeyen dişli, etçil kemiklibalıkları içeren cins. (Kayalık dipleri yeğler ve çoğunlukla mürekkepbalıklarıyla beslenir; Avrupa kıyılarında dört türüne rastlanır; Türkiye'deki başlıca türleri: Sinagrit* [*Dentex dentex* ya da *D. vulgaris*]; ırıgöz* sinagrit [*D. macrophthalmus*]; *D. gibbosus* [bo-

yu 90 cm'ye kadar]; *D. maroccanus* [boyu 50 cm'ye kadar]. İzmaritgiller familyası.)

DENTİMETRE a. (fr. *dentimètre*'den). Kök boynu hizasında dişin çevresini ölçmeye yarayan alet.

DENTİN a. (fr. *dentine*). Anat. **1.** Çokça mineralleşmiş bağdokusu. (Dokuyu yapan hücreler [odontoblast] dışarda yer alır ve dokunun içinde damar bulunmaz.) **—2.** Bu dokudan oluşan ve memelilerde dişin taç kısmını oluşturan, üzeri mineyle kaplı sert kısım. (Eşanl. FİLDİŞİ.) || *Dentin kanalcıkları*, dentin dokusunda yer alan ve içlerinde dişözü uzantıları *(Tomes lifçikleri)* bulunan, 2-3 mikron çapındaki çok ince kanallar. (Dentin oluşumunu sağlayan yer burasıdır.) || *Dentin oluşumu*, dişözünden ve dişözü uzantılarından (Tomes lifçikleri) başlayarak dentinin yavaş yavaş oluşması.

DENTOM a. (fr. *dentome*). Dişi yapan organın yerel bir çarpıklığından doğan ve diş dokularından (dentin, mine, seman) oluşan tehlikesiz ur. (Dentomlar, diş dışında olabileceği gibi [köklerin boyun kısmında ya da azıların kökleri arasındaki boşluklarda yer alan mine incileri], dişin taç kısmında [fildişinden oluşma ve mineyle kaplı] ve köklerinde de [dişiçindediş] olabilir.)

DENTON, Büyük Britanya'da, Manchester yerleşmesinin doğusunda kent; 38 100 nüf.

DEN UYL (Johannes Marten, **Joop** —denir), hollandalı siyaset adamı (Hilversum 1919 - Lahey 1987). Amsterdam Belediye meclisi'nde başyargıç yardımcısı oldu (1962), sonra da Cals hükümetinde iktisat bakanlığı (nisan 1965 - kasım 1966) yaptı. 1967'de Çalışma partisi'nin başlıca yöneticisi oldu. 1973-1977 arasında başbakanlık görevinde bulundu. 1981'de başbakan yardımcılığını ve toplumsal işler bakanlığını üstlendi.

DENÜDASYON a. (fr. *dénudation*). Yerbil. SOYULMA'nın eşanlamlısı.

DENVER, ABD'de kent, Colorado'nun merkezi; 467 610 nüf. (1990), banliyöleriyle birlikte 1 848 319 nüf. (1990). Great Plains'in ve Kayalık dağlar'ın birleştiği yerde kurulmuş önemli bir ticaret merkezidir. Midwest ile Büyük Okyanus arasında karayolu kavşağı durumunda bulunan kent, ticari etkinliğini ABD'nin yaklaşık üçte birinde sürdürür. Yönetimsel işlevi (yerel yönetim, federal bürolar) de önemlidir. Kentteki sanayi dalları makine, uzay araçları ve silah yapımı, tarım ve tarıma dayalı besin maddeleri [un fabrikası, şeker fabrikası, mezbaha, sulama araç-gereçleri], kauçuk ve sentetik gereçler [kayışlar, borular, bavullar] sanayisidir. Denver'in son zamanlardaki hızlı gelişmesi (yani kent mimarisi) kentin genel görünümünü değiştirmiş, özellikle Colorado dağ eteğinde bulunan hidrokarbür kenti toplumsal kurumların ve hizmetler kesiminin merkezlerinden biri haline getirmiştir. Önemli Sanat müzesi (Kolomböncesi, Amerika, Avrupa, Uzakdoğu).

DENY (Jean), fransız türkolog (Kiev 1879 - Gérardmer 1963). Paris Hukuk fakültesi'ni ve École des langues orientales'i bitirdi. Fransız dışişleri bakanlığı'nda çalıştı. Beyrut, Kudüs, Trablusşam ve Maraş konsolosluklarında çeşitli görevlerde bulundu. École des langues orientales'e türk dili öğretim görevlisi olarak atandı, iki yıl sonra profesör oldu (1910). Çanakkale savaşları'na katıldı (1915). *Türk dili grameri -osmanlı lehçesi*, (Grammaire de la langue turque-dialecte osmanli) [1921] adlı ünlü yapıtını yayımladı. Mısır hükümetinin çağrısıyla, Kahire arşivlerinde bulunan türk belgelerini düzenledi (*Sommaire des archives turques du Caire* [Kahire'deki türk arşivlerinin özeti], 1930). Emekli olduktan sonra (1948) Washington, Georgetown Üniversitesi'nde konuk profesör olarak üç yıl türk dili okuttu. *Principes de grammaire turque*'ü (Türkçe dilbilgisinin ilkeleri) [1955] yayımladı. Türk dil kurumu tarafından adına bir armağan kitabı çıkarıldı (*Jean Deny armağanı*, 1958)

DENYE a. (fr. *denier*). Tekst. Özellikle doğal ipek, yapay ve sentetik tekstil sanayilerinde kullanılan, ipliklerin ve tekstil elyafının inceliğini saptamaya yarayan eski birim.

—ANSİKL. Tekst. Denye, 9 000 m uzunluğundaki ipliklerin ya da elyafın ağırlığını gram olarak belirtiyordu; ipliklerin ya da elyafın numarasını veriyordu. Günümüzde *teks* kullanılır.

DENYO → ABDAL OĞLAN.

DENYS → DENİS.

DEODORAN a. (ing. *deodorant*'dan). Kozmet. Vücut kokularını azaltmada ya da gidermede kullanılan kozmetik ürünü; bu ürünler ya örtme ve soğurma yoluyla ya da bakteri öldürücü ve bakteriyostatik etkileriyle vücut kokularını giderir. (Bu kokular aslında yağ ile terin bakterilerce ayrıştırılmasından ileri gelir.)

◆ sıf. Koku giderici bir ürün için kullanılır.

DEOKSİ- → DEZOKSİ-.

DÉON (Michel), fransız romancı (Paris 1919). Yazdığı romanlarla halkın ve edebiyat jürilerinin ilgi ve hayranlığını kazandı (*Les Poneys sauvages*, 1970; *Un taxi mauve*, 1973; *la Montée du soleil*, 1987; *les Trompeuses espérances*, 1990). 1978'de Fransız akademisi'ne seçildi.

DEONNA (Waldemar), isviçreli arkeolog (Cannes 1880 - Cenevre 1959). Cenevre Sanat ve tarih müzesi yöneticisi (1921 -1951), Cenevre Üniversitesi'nde arkeoloji profesörü (1920-1955). Birçok yapıtı vardır: *Dédale ou la Statue de la Grèce archaïque* (Daidalos ya da arkaik yunan heykeli) [2 cilt, 1930-31] *Du miracle grec au miracle chrétien* (Yunan mucizesinden hıristiyan mucizesine) [3 cilt, 1945-48].

Deontology or Science of Morality (Deontoloji ya da ahlak bilimi), Jeremy Bentham'ın yapıtı. 1834'te Londra'da yayımlandı.

DEONTOLOJİ a. (fr. *déontologie*; ing. *deontology*; yun. *deon, -ontos*, yapılması gereken ve *logos*, bilim'den). Bir mesleği belirleyen ve onu yapanların, özellikle hekimlerin uymaları gereken kuralların tümü.

—ANSİKL. Tıp. 1928 tarih ve 1219 sayılı "Tababet ve şuabatı sanatlarının tarzı icrasına dair kanun" hekim, dişhekimi, ebe, sünnetçi, hastabakıcı ve hemşire gibi sağlık hizmeti görmekle yükümlü meslek sahiplerinin uymaları gereken kuralları belirlemiştir. Bu kurallara aykırı davranışlar meslek odaları haysiyet divanlarınca davranışın derecesine göre yazılı ihtar, tenbih ve geçici olarak mesleğini yapmaktan alıkonma cezalarıyla cezalandırılır. Sonuncu ceza Yüksek haysiyet divanı'nın onayıyla yürürlüğe girer.

—Vet. Veteriner hekimlerinin yükümlülükleri ve meslek kuruluşlarının (Veteriner hekimleri birliği ve Veteriner hekim odaları) statüsü 1954 tarih ve 6343 sayılı "Veteriner hekimliği mesleğinin icrasına, Türk veteriner birliği ile odalarının teşekkül tarzına ve göreceği işlere dair kanun" ile belirlenmiştir.

Deor'un yakınması, kıtalardan oluşan VIII. ya da X. yy. anglosakson şiiri. Gözden düşen bir *scop* (saray şairi), talihin değişkenliği üstüne derin düşüncelere dalar.

DEO VAN TRİ, laos dilinde **Kan Um,** çinhintli derebeyi ve savaşçı (1849'a doğr. - Lai Châu 1908). Kara nehir üzerinde Muong Lai'nin başkanı olarak, miras yoluyla babasının yerine geçti. 1884'te, Annam İmparatorluğu görevlisi olarak Fransa'ya karşı yapılan savaşa katıldı, 1885'te, başkaldıran Annam naibiyle genç imparator Ham Nghi'ye sığınma hakkı tanıdı. 1888' de Fransızlar Lai Châu'ya girdiler; Deo Van Tri, Pavie'nin etkisinde kalarak Fransızlar ile barış yaptı (1890), Sông Koi havzasından Mekong nehri havzasına kadar bütün çin sınırının bekçisi ve o tarihten sonra yukarı Tonkin'de Fransa'nın en güvenilir dayanağı oldu.

DEPAR a. (fr. *départ*) → ÇIKIŞ.

Gérard **Depardieu**

DEPARDİEU (Gerard), fransız sinema oyuncusu (Châteauroux 1948). B. Blier'nin les Valseuses adlı filmiyle tanındı (1974). 1980'de *Son metro* (le Dernier metro, F. Truffaut) ile en iyi erkek oyunculuğa verilen César ödülü'nü aldı. *Danton* (A. Wajda, 1983), *Sous le soleil de Satan* (M. Pialat, 1987), *Camille Claudel* (B. Nuytten, 1988), *I want to go home* (A. Resnais, 1989). *Tous les matins du monde* (A. Corneau, 1991) gibi filmlerle ününü pekiştirdi. J. P. Rappenau'nun Cyrano de Bergerac filmiyle Cannes film festivali en iyi oyuncu ve César ödüllerini aldı (1991).

DEPARTEMENT a. **1.** Fransa'da, bir genel konsey tarafından yönetilen yerel yönetim birimi. **—2.** *Département d'outre-mer*, Fransa Cumhuriyeti'ne bağlı bazı toprakların yönetim yapısı ve biçimi. 1946'da dört "eski sömürge"nin (Guadeloupe, Fransız Guyanası, Martinique ve Réunion) statüsünü değiştiren yasayla kuruldu.

DEPİNGİ → ETEK.

DE PİSİS (Luigi Filippo TİBERTELLİ, **Filippo** —denir), italyan ressam (Ferrara 1896 - Milano 1956). Edebiyatçı ve şair. 1916'da metafizik resmi keşfetti. Paris'teyken (1925-1939) Delacroix, Manet ve izlenimciliğin etkilerini özümledikten sonra, resimlerine (natürmortlar ve manzaralar) şiirsel bir incelik ve duyarlık geldi.

DEPLASMAN a. (yer değiştirme anlamında fr. *déplacement*'dan). Ask. denizc. *Washington deplasmanı* (1921-22'de Washington konferansı'nda belirtilen kurallar nedeniyle bu ad verilmiştir), savaş için donatılmış bir geminin, yakıtının ve makineler ile kazanları besleyen yedek suyunun dışında, gereçleri, cephanesi ve mürettebatı ile birlikte ağırlığı. (Denizaltılarda, yağlama yağı ile balast suyu da bu ağırlıktan çıkarılır. Bunların Washington deplasmanı bir kesirle gösterilir; pay yüzeydeki deplasmanı, payda dalmış haldeki deplasmanı belirtir.)

—Denizc. *Deplasman ton*, bir geminin karinasıyla yer değiştiren suyun hacmi; yer değiştiren suyun ağırlığı kesin olarak teknenin toplam ağırlığına eşittir; örneğin deplasmanı 10 000 t'luk gemi. (Deplasman ton, Türkiye'de, Fransa'da ve kimi Avrupa ülkelerinde 1 000 kg'a, anglosakson ülkelerde 1 016 kg'a eşittir.) || *Boş deplasman*, inşa edilmiş ve denize çıkmaya hazır bir ticaret gemisinin gereç ve yakıt almamış (sözkonusu bir buharlı gemiyse, kazanlarındaki su hariç) durumdaki ağırlığı. || *Yüklü deplasman*, yaz markasındayken, bir ticaret gemisinin gereçleri ve yüküyle ağırlığı.

—Spor. Bir takımın konuk sahada oynaması.

DEPLAZMOLİZ a. (fr. *déplasmolyse*). Biyol. Plazmolize uğramış hayvansal ya da bitkisel bir hücrenin ya da dokunun yeniden turgor haline dönmesi. (Plazmoliz ölümle sonuçlandığında deplazmoliz meydana gelmez.)

DEPLESYON a. (fr. *déplétion*). Astrofiz. Bir gökcisminin, çekim alanında bölgesel bir azalmadan kaynaklanan ayrıklığı. (Karşt. ŞİŞKİNLİK.)

DEPO a. (fr. *dépôt*). **1.** Malların saklanmak, korunmak için konduğu yer; ambar: *Eşya deposu.* **—2.** Bir malın toptan satışının yapıldığı yer: *Odun deposu. Kömür*

deposu. **—3.** İçinde su biriktirilen özel yer, kap ya da havuz. **—4.** Havagazını sabit hacim ve değişik basınç altında toplayan sızdırmaz çeperli hazne. **—5.** *(Bir şeyi) depo etmek,* bir şeyi korunaklı bir yere yığmak, biriktirmek.

—Arkeol. Belirli bir yere bilerek yerleştirilen nesne ya da nesneler dizisi. || *Dökümcü deposu,* yeniden döküme hazır maden parçalarının ya da belirli bir imalatın konulduğu depo. || *Temel deposu,* Eski Mısır ve Mezopotamya'da, kutsal bir tapınak ya da bir mezar tapınağının yapımı sırasında, tapınağı yaptıran hükümdarın adını taşıyan altın ya da fayans levhaların, kullanılan gereçten örneklerin, bazen de yararlanılan araç ya da aletlerden bazılarının (küçültülmüş boyda) yerleştirildiği temel çukuru.

—Ask. *Ordu deposu,* ordunun gereksinimlerini karşılamak üzere, yiyecek, giyecek, silah ve her türlü gerecin istiflenip dağıtımının yapıldığı yer. (Savaş sırasında, birliklere gerekli bütünlemeyi sağlamak amacıyla büyük ya da küçük ikmal dağıtım noktaları açılır.)

—Ask. denizc. Askeri gemilerde gereç bakımında kullanılan aletlerin bulunduğu yer.

—Bitki patol. *Depo çürüklüğü,* depolama yüzünden elma ve armutta görülen fizyolojik hastalık. (Meyvenin kabuğunda ve etinde esmerleşme biçiminde beliren hastalık, hasattan sonra meyvelerin etoksinli bir sıvıya daldırılmasıyla önlenebilir.

—Denizbil. ve Yerbil. ÇÖKEL'in eşanlamlısı.

—Dy. *Servis depo şefi,* HİZMET CETVELİ* AMİRİ'nin eşanlamlısı.

—Fişekç. Patlayıcı maddelerin konulduğu ambar. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Hidr. pnöm. *Yağ deposu,* pompalar tarafından emilen yağın, iletilen enerjinin kullanımından sonra döndüğü hazne.

—Isıbil. *Ara depo,* birleşik bir buhar makinesinde, yüksek ve alçak basınç silindirleri arasına yerleştirilen sığa. || *Beslenme deposu* ya da *besi deposu,* bir buhar kazanının besleme suyunu taşıyan depo. (Eşanl. BESLEME TANKI.) || *Yakıt deposu,* katı yakıt depolamak için yer altında ya da yer üstünde kurulan kapalı alan. — Sıvı ya da gaz yakıt haznesi.

—Patol. *Virüs deposu,* içinde bulaşıcı hastalık etkeni (virüs, bakteri ya da asalak) bulunan organizma. Bu etken aynı ya da başka türden bir organizmaya bulaşabilir (Bulaşıcı hastalıklara karşı yürütülen savaşımda virüs depolarının denetimi çok önemlidir; insan hastalıklarında, bulaşıcı bir hastalığın tümüyle ortadan kaldırılması tek virüs deposunun insan olduğu [antroponoz] hallerde çok daha kolaydır; bir hayvansal depo varsa [antropozoonoz] bu olanak daha azdır.)

—Petr. san. Petrol ürünlerinin dağıtımından önceki işlemleri (vagonlara, tankerlere, fıçılara, bidonlara ve gaz şişelerine doldurma) uygulayan sanayi kuruluşu. || *Stok deposu,* sıvıları, özellikle petrol ürünlerini saklamaya yarayan çok büyük boyutlu hazne. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yeraltı deposu,* gaz depolamada kullanılan, çok büyük hacimli doğal ya da yapay yeraltı haznesi. — Bir kayaçta, bir dağda ya da yeraltında derin oyuk. (Bk. *ansik.* böl.)

—Savunm. *Füze deposu,* yerde açılan ve betonla çevrilen, içinde güdümlü füzelerin ya da füzesavarların fırlatılmak üzere istiflendiği derin büyük çukur (Bk. *ansikl.* böl.)

—Soğut. san. *Sıvı ayırıcı depo,* kazayla emme borusuna giren soğutucu sıvı akışkanı toplamak ve bunun kompresöre ulaşmasını önlemek için, buharlaştırıcı ile kompresör arasına yerleştirilen depo. || *Soğutucu akışkan deposu,* kondansör çıkışında yer alan ve sıvılaşmış soğutucu akışkanı, genişlemeden önce toplayan depo. (Eşanl. SIVI DEPOSU.)

—Su işler. Sactan, örme duvardan vb. yapılmış içerisinde suların toplandığı havuz ya da büyük kap. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tic. Malların, gidecekleri yere gönderilinceye değin konuldukları ticari yer, || *Depo görevlisi,* depolarda malları teslim alan ve gidecekleri yere gönderen görevli.

—Uz. havc. Amerikan uzay mekiğinin yörünge kabininde gerekli yükün taşındığı orta bölme.

—ANSİKL. Fişekç. Maden ocaklarında kullanılan patlayıcı maddelerin saklandığı depolar üç çeşittir: 1. *temelsiz depolar,* çok miktarda patlayıcı depolandığında toprak setler ya da siperlerle çevrilen hafif yapılardır; 2. *gömülü depolar,* üstü kalın bir toprak katmanıyla örtülü bir galeriden oluşur; bu depolarda, ambar bölümü, bir dik açı yaparak galeri girişinden ayrılır ve çıkmaz bir geçitle son bulur; 3. *yeraltı depoları,* bir maden ocağı kartiyesinde bulunan ve atışların yapıldığı galerilerle bağlantısı olan depolardır.

Ayrıca *taşınabilir depolar* da vardır; bunlar hareket halindeki ekiplerin patlayıcı madde gereksinimini karşılamak için arazi üzerinde onlara eşlik eden taşıtlardır. İdari bakımdan depoların işletilmesi, önem derecesine göre uygulanan sıkı kurallara bağlıdır.

Patlayıcı madde fabrikalarında, üretim sonunda bitmiş ve ambalajlanmış ürünlerin yerleştirildiği yapılara *ambar* ve yapımı sürmekte olan patlayıcıların geçici olarak saklandığı yapılara da *depo* adı verilir.

—Petr. san. *Stok deposu.* Sıvı hidrokarbonlar genellikle, sığası 120 000 m³'e ulaşan silindir biçiminde depolarda stoklanır.

Bu depolar çoğunlukla çeliktendir; sacları elektrik kaynağıyla birleştirilir ve kararlılığı doluyken de boşken de aynıdır. Donatımları arasında, basınç ve vakum supapları, insanın girmesine yarayan delikler, ağdalı ürünler için ısıtma serpantinleri vb. yer alır. Ham petrol, benzinler, alkoller gibi uçucu ürünler yüzer tavanlı depolarda stoklanır; bu tavan düşey yönde kayarak, doğrudan stoklanmış ürünün üzerine yerleşir; böylece buharlaşma, pompalama ve havalandırma kayıplarını sınırlamak için basınç değişimlerini izler.

Kaçak ya da kaza durumunda sıvıları korumak için, stok depolarının çevresinde, bu depoların en az % 50'sine eşit saklama haznesinin yapımı zorunludur.

Sıvılaştırılmış gazlardan propan, çoğunlukla yatay yerleştirilmiş küresel tabanlı silindir biçiminde depolarda stoklanır; bütan ise genellikle küresel depolara ya da düşük miktarlarda olursa elips ya da küresel tabanlı, yatay, silindir biçiminde depolara doldurulur.

• *Yeraltı deposu.* Bu depolar, doğal ya da yapay oyuklar (mağaralar, galeriler, maden ocakları), gözenekli doğal katmanlar (tükenmiş petrol ve doğal gaz yatakları), sızdırmaz kayaç ya da geçirimsiz toprakla örtülen uygun yerbilimsel yapılardan oluşur. Yeraltı depoları soğuk mevsimlerde ani bir tüketim artışıyla karşılaşır.

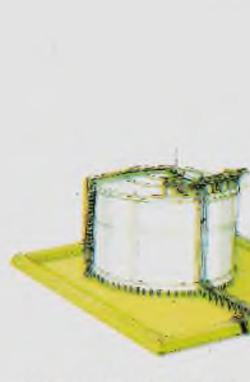
Sıvı ya da sıvılaştırılmış hidrokarbonları depolamaya yarayan yeraltı depoları, yüzeydeki klasik depolardan daha ekonomik ve çok daha güvenlidir. Bu depolar arasında yer alan *maden ocakları yeraltı depoları* ya sert kayaçlarda lağım atma yoluyla açılır ya da gevşek kayaçlarda makinelerle kazılır; *yıkanmış yeraltı depoları* ise tuz içine bir kuyudan su püskürterek yıkama ve oluşan salamurayı boşaltma yöntemiyle elde edilir

—Savunm. 1950'li yılların sonlarına doğru stratejik güdümlü füzeler yüzeyde bulunan bir rampadan fırlatılıyordu. Kısa zamanda, bu rampaların kıtalararası düşman güdümlü füzelerince kolayca vurulabileceği ve bunların nükleer silahların etkilerine karşı (balistik dalga, ısı, ışık) korunması gerektiği görüldü. 1961'de muharebe silahına dönüşen Atlas E ile, belli ölçüde korunmuş ilk silah sistemi ortaya çıktı: bu füze kendisini koruyan beton sığınağa yatay olarak konuyordu. Atıştan hemen önce sığınağın kapağı açılıyor ve güdümlü füze sıvı propergol* ile dolarak dikey konuma geliyordu. Atlas F'nin ortaya çıkmasıyla 1962'de, 50 m derinliğinde, 15 m çapında döner beton kapakla kapatılan füze depoları, bu yarı korumalı sığınağın yerini aldı. Bu tip depolar, daha önceki yarı korumalı sığınaklara göre üç kez daha yüksek olan 7 kg/cm² basınca dayanabilecek güçteydi. Sıvı propergoller deponun dibine yerleştirilmeye başlandı. Atıştan önce, dikey konum alan güdümlü füze dolduruluyor ve büyük bir asansörle yüzeye çekiliyordu. Atlas F'den sonra gelen Titan I füzesi için de benzer tipte füze deposu kullanıldı. 1963'ten sonra, muharebe silahına dönüşen Titan II, füze deposunda ateşlenebilen ilk güdümlü füze oldu. Bunları izleyen tüm güdümlü füzelerde (Minuteman I, II ve III) katı propergol kullanıldı ve amerikan topraklarında da füze depolarına yerleştirildi. Bu depolar, 30 m derinliğe kadar betonlanmış silindir biçminde düşey kuyulardır. 150 t ağırlığında beton bir kapakla kapatılmıştır; bu kapak fırlatılıştan önce patlayıcı kullanan bir düzenekle açılır. Düşey kuyunun üst kesimi, füzenin atış ve kontrol donanımlarını içeren çembersel bir odayla çevrilmiştir. Bir güdümlü füze kümesinin komşu füze depoları tek bir düşman nükleer füzesiyle aynı anda yok edilmelerini önlemek için yeterince birbirinden uzakta yerleştirilmiştir. Fransa'nın Albion yaylasında yerleştirilmiş 18 füze deposu vardır.

Sovyetlerin, stratejik savunma güdümlü füzelerinin etkinliğini arttırdığı 1975-1991 yılları arasında ABD füze depolarını çok daha güçlendirdi. Böylece, Minuteman güdümlü füzelerinin bulunduğu füze depolarının, balistik dalgalara karşı direnci, aşamalı olarak 21'den 70 kg/cm²'ye; daha sonra da 140 kg/cm²'ye çıkarıldı. Yine de bu iyileştirmeler, sabit füze depolarının düşman tarafından vurulmasını önlemek için yeterli değildir. Fransa'da olduğu gibi ABD'de de daha elverişli bir yerleştirme biçimi belirlemek için incelemeler yapılmaktadır. Bu çalışmalarda düşman tarafından saptanmalarını önleyecek hareketli füzeler kavramı da gözden uzak tutulmamaktadır.

—Su işler. Kentlerin su dağıtımında kullanılan depolar sızdırmaz örme duvardandır Çoğu kez bir kule üzerine yerleştirilen bu depolar iki tür işlev görürler: düzenleme (tüketimin azaldığı saatlerde ortaya çıkan artık suyu tüketimin yükseldiği saatlerde verme) ve basınç sağlama; depolar aynı zamanda şebekedeki basınç farklarını (koçdarbesi) gidermeye yarar. Bunların hacimleri, tüketim ve özel gereksinim (yangın) eğrilerine göre düzenlenir. Bir depo genellikle birçok tank içerir; tümü güvenlik ve taşma vanalarıyla donatılır; boru donanımı ise ısıgeçirmez maddelerden yapılır. Bir hava yastığı ve ender olarak bir ağırlıkla basınç altında tutulan yeraltı depoları da vardır.

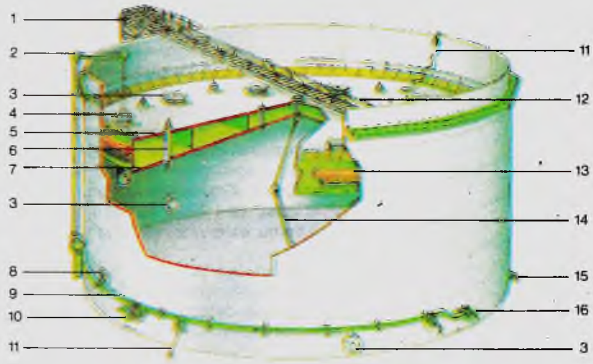
DEPOCU a. Depolanmış malların bakım ve korunmasından sorumlu görevli; depo

sabit tavanlı doğal gaz stok **deposu** (koruma setleriyle çevrelenmiştir)

sıvılaştırılmış gaz stok **deposu**

uçucu petrol ürünleri için yüzer tavanlı stok **deposu** (çift köprü)

1. Üst platform; 2. Mastar;
3. İnsan girişi; 4. Mastar kuyusu;
5. Üst köprü; 6. Tavan desteği;
7. Alt köprü; 8. Sıcaklıkölçer;
9. Basınç düşürme boru donanımı;
10. Doldurma; 11. Topraklama;
12. Döner ölçek;
13. Sızdırmaz birleştirme;
14. Eklemli boşaltma; 15. Su boşaltma;
16. Boşaltma.

bekçisi.

DEPOLAMA a. Aktar. Dökme ya da birim yük biçiminde bekletilecek bir ürünü stoklama, saklama. (Bk. *ansikl.* böl. Aktar. ve Petr. san.)
—Teknol. *Enerji depolama*, hemen tüketilmeyen bir enerjiyi daha sonra kullanmak için yeterince uzun süre saklayabilecek bir biçime dönüştürme.
—Tic. Depoya koyma ya da depoda koruma eylemi. ||*Depolama ücreti*, malların bir depoda korunmak üzere bırakılabilmesi için ödenmesi gereken harç ya da ücret.
—ANSİKL. Aktar. Ürünleri dökme yük biçiminde depolamaya cevher çıkarma ve hazırlama, dönüştürme, tarımsal etkinlikler vb. gibi sanayi alanlarında başvurulur. Bu amaçla kapalı ya da açık alanlarda kurulan tank çiftlikleri kullanılır; silolara ürünü doldurmak ve silolardan almak için yükleme-boşaltma aygıtlarından yararlanılır. Sıvı, gaz ya da toz halinde ürünleri depolamada çoğunlukla pnömatik aktarma aygıtları kullanılır.

Birim yükleri depolamada yarı işlenmiş, işlenmiş ve ambalajlanmış ürünler ile arşivler sözkonusudur. Bu işlem daha çok maliyeti düşürmek için akılcı düzenleme isteyen antrepolarda ya da ambarlarda uygulanır.

Depolama dinamik ve statik olmak üzere ikiye ayrılır: statik depolamada, depolanan nesne yerinden oynatılmaz; dinamik depolamada ise nesne, ya aktarma aygıtı üzerinde bir postadan diğerine geçer ya da doğrudan depolama düzeneği (dinamik depolama rafları) içinde yer değiştirir. Kimi ambarlarda, gerek hızmet sorununu çözümlemek (depolama memurunun önünden geçme), gerekse yerden en iyi şekilde yararlanmak amacıyla devinimli depolama düzenekleri kullanılır: döner raflar, gözlü ya da raflı döner tabla, ray üzerinde devinimli gözler vb.

Son yıllarda, antrepoların tümünde ya da belirli bir bölümünde uygulanan depolamada, bir otomatikleşme başladı. Otomatikleşen depolama işlevleri arasında şunlar sayılabilir: malları teslim alma (optik ya da manyetik kotlamayla tanıma, boşaltma ve sayma); bir süre belli bir adreste yığma ve stokta kalma (statik ya da dinamik); siparişleri hazırlama (programlanabilen otomat ya da bilgisayarla); birim yükleri ayırma (palet bozuculardan yararlanma); stoktan çıkarma (dinamik ya da otomatik raf düzenleriyle, aktarmalı depolayıcılarla); yeni birim yükler hazırlama (paletleme, konteyner kullanma vb.); gönderme.
—Petr. san. Sıvı ya da gaz hidrokarbonları yeraltında depolama, klasik depolamaya oranla daha güvenlidir ve çevreye zarar vermeden büyük miktarlarda ürünü stoklamaya olanak verir. Bu konuda aşağıdaki yollara başvurulur: bir su katmanı ve geçirimsiz bir örtü taşıyan gözenekli kayaçlardan oluşmuş doğal bir depoya depolama; maden ya da taş ocağı gibi eskiden açılmış boşluklara depolama; yeraltı kaya tuzlarını yıkamayla salamuralaştırarak açılan boşluklara depolama.

DEPOLAMAK g. f. Bir şeyi depoya koymak; depo etmek, biriktirmek.

◆ **depolanmak** edilg. f. Depolamak eylemine konu olmak.

DEPOLANMAK → DEPOLAMAK.

DEPOLAYICI a. Aktar. *Aktarmalı depolayıcı*, doğrusal dolaşım yolları ve raf düzeni bulunan depolarda birim yükleri aktarmaya yarayan aygıt.
—ANSİKL. Çok dar dolaşım yollarında kullanılabilen aktarmalı depolayıcı, aşağıdaki temel parçalardan oluşur: bir ya da iki rayla tavana bağlanan ve alttan bir ya da iki rayla yönlendirilen (üst tekerlekler düşey, alt tekerlekler yatay eksen üzerinde yer alır) devinimli bir portik; portik boyunca öteleyen düşey bir şasi; şasiye tutturulan ve yatay olarak devinen bir çatal ya da çekmece sistemi.

Aktarmalı depolayıcı, otomatik olarak devindiği gibi bir operatör tarafından bir kabinden de çalıştırılabilir; operatör düşey ve yatay devinimleri kumanda ederek depolayıcıyı en kısa yoldan istenen yere ulaştırır. Kimi zaman bir bilgisayardan da yararlanılabilir.

DEPOLİMERAZ a. (fr. *dépolymérase*). Polimerliğin bozulması tepkimesini katalizleyen enzim.

DEPOR a. (fr. *déport*). Bors. Döviz piyasasında, vadeli fiyat peşin fiyattan düşük olduğu zaman, bu iki fiyat arasındaki fark.

DEPORAUS a. Huş ağacı yaprakarısının ya da tütün asalağının cins adı.

DEPOZİT ya da **DEPOZİTO** a. (ital. *deposito*). **1.** Güvence için verilen para ya da değerli eşya. **—2.** Bir malın geriye verilebilen parçaları için ödenen para: *Şişelerin depoziti ne kadar?*
—Bank. ve Bors. Emri veren kişinin hesabına yatırılan vadeli işlemler sonucunda ortaya çıkan farkların teminatı olarak bir aracıya verilen menkul kıymetlerin ya da tutarların tümü.

DEPPOY a. (fr. *dépôt*'dan). *Esk.* Depo, özellikle de askeri eşyaların, silahların konulduğu depo.

DE PREDİS (Giovanni Ambrogio), italyan ressam (Milano 1455'e doğr. - ? 1508'den sonr.). Ağabeyi minyatürcü Cristoforo De Predis'in (öl. 1486) yanında yetişti. 1482'de Sforzalar'ın saray ressamlığına getirildi; 1483'te Leonardo da Vinci ile çalıştı. Oldukça tartışmalı olan yapıtlarının listesinde genellikle portreler yer alır. Bunlardan başlıcaları *Maximilian I* (1502, Viyana) ve *Bianca Maria Sforza*'nın (Louvre) portreleridir.

DEPREM a. (esk. türkç. *tepremek*, kıpırdamak'tan *depre-m*). **1.** Yerkabuğunun belli bir derinliğinde, bir dışmerkezden başlayarak oluşan ani devinim ya da sarsıntı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Deprem çizgisi*, bir depremde, sarsıntı dizisini izleyen çizgi. || *Deprem riski*, depremin bir bölgeden ziyade bir başka bölgede olması olasılığının tahmini ya da belli bir zaman aralığında belli bir bölgede ortaya çıkış olasılığının tahmini. (Bir bölgenin binalarının depreme karşı korunma kurallarının saptanması için deprem riski haritalarından yararlanılır.) **—2.** *Ed.* Bir düzeni altüst eden bunalım: *O yıllarda Osmanlı İmparatorluğu büyük bir depremden çıkmıştı.*
—Sig. *Deprem sigortası*, depremde yer sarsıntısının doğrudan vereceği zararlar ile depremin neden olacağı yangın hasarlarına karşı sigorta.
—Yerbil. *Depreme dayanıklı*, depreme karşı direnç gösterebilecek biçimde tasarlanmış yapı.
—ANSİKL. Jeofiz. Depremlerin şiddet dereceleri çok çeşitlidir; kimisi, yalnız çok duyarlı sismograflarla algılanabilirken, kimisi toprağın yarılmasına ve yerleşim bölgelerinde yıkımlara yol açan kataklizmler doğurabilir. Bu konuda, yanılmaları önlemek için, değerlendirme tabanı seçilebilecek çeşitli öğeleri tanımak gerekir. Önce, toprağın derinliklerinde, kabaca "merkez" adı verilen bir noktayla ("deprem dışmerkezi" terimi bu noktanın toprak yüzeyindeki izdüşümüdür) özdeş tutulabilecek belirli bir bölgedeki başlangıç tedirginliği gözönüne alınabilir; bu tedirginliğin şiddetinin, kendisini doğuran birincil olayın şiddetine eşit olduğu kabul edilir; ne var ki, bunun değerini saptamak çoğu kez güçtür. Daha sonra bu merkezden az çok uzaklıktaki şu ya da bu coğrafi bölge gözönüne alınır; bu durumda bu bölgeye ulaşan çeşitli sismik dalgaları ve bunların doğrudan ya da dolaylı etkilerini incelemek gerekir: şiddetli toprak devinimleri, yapıların yıkılması, baraj çökmesi sonucu taşkınlar, yangın, can kaybı, vb. Bu etkiler, bazen iyi belirlenen, aşağıdaki etkenlere ve koşullara göre büyük ölçüde değişir: toprakaltının yapısı ve dayanımı, yapıların türü, ortalama nüfus yoğunluğu, depremin ortaya çıktığı yerel saat ve halkın alışkanlıkları. Bütün bu nedenlerle şiddetleri birbirine yakın depremler, çok farklı kayıplara yol açabilir.

Deprem şiddetinin ölçümünde şu ölçekler kullanılır: şiddet ölçekleri (hasarın yapısı ve önemi); genlik ölçekleri (aygıtlarla yapılan, ölçme noktasından bağımsız ölçümler).

Tarih boyunca derin izler bırakan depremler, en çok can kaybına yol açanlardır. Nitekim 526'da Akdeniz kıyılarını etkileyen bir depremde 120 000 ile 200 000 kişi, 1692 Sicilya depreminde 60 000, 1755 Lizbon depreminde 40 000 ve 1797

Türkiye'de **deprem** bölgeleri

Quito depreminde yaklaşık 40 000 kişi öldü. Ayrıca, San Francisco yangınına neden olan 1906 Kaliforniya depremi, Messina (1908), Provence (1909) depremleri ve özellikle 1 eylül 1923'te Japonya depremi sayılabilir; Japonya depreminde Tokyo, Yokohama ve birçok kent tümüyle yıkıldı, 100 000'in üstünde insan, havagazı borularının patlamasının ve kısa devrelerin yol açtığı yangınlarda kömürleşerek öldü. Yakın geçmişte görülen Yunanistan (1953), Cezayir (Orleansville, 1954 ve 1980), Fas (Agadir, 1960), Peru (1970, 70 000 ölü), Çin (1976 Tangşan, 700 000 ölü) depremleri, bu listeye yüz binlerce can kaybı ve milyonlarca felaketzede daha ekledi. Öte yandan, yerleşim alanlarındaki konutların yapım yönteminin, can kaybı bilançosunda temel rol oynadığını da belirtmek gerekir. Betonarme binalar, genellikle iyi dayanım gösterir; buna karşılık kalın duvarlı da olsalar, köy evleri, döşemelerin ve yalnızca duvarların taşıdığı çatıların yatay yönde kayması sonucu kolayca çöker.

Büyük depremlerin topraküstü ve toprakaltı etkileri çok büyük boyutlara ulaşır, çoğu kez, yüzeysel toprak kabarmaları, çökmeler ve kırıklar oluşur; bu kırıkların en ilgi çekicisi, 1906 San Francisco depreminde oluşan ve toprak yüzeyinde kolayca izlenebilen kırıktır; bu kırık 470 km'lik hemen hemen düz bir çizgi boyunca her tür araziden geçmiştir. Bu tür olaylarda yüzey ve yeraltı sularının akış rejimleri büyük değişikliklere uğrar. Ayrıca kırıklar boyunca yarılarak ayrılan arazi parçaları çoğu kez yatay ya da düşey kaymalarla karşılaşır ve eski kırık çizgisi yer yer metrelerce sapmalar gösterir.

Büyük depremlerde, hemen her zaman, birincil sarsıntıları çok sayıda ikincil sarsıntılar izler; şiddeti gittikçe azalan bu sarsıntılar, günlerce, hatta aylarca sürebilir. Bu ikincil sarsıntılar ya da son titreşimler, ana merkez bölgesindeki dengenin ve gerilimlerin tamamlayıcı değişimleriyle açıklanır. Buna karşılık büyük bir depremin düşük şiddette öncü depremleri izlemesi daha az görülen bir olgudur ve özellikle bu konuda yapılan çok sayıda araştırmaya rağmen bu tür hafif depremlerin ardından yıkıcı büyük depremlerin geleceğini kestirmek güçtür.

Depremleri inceleme, yerkabuğunun az çok derin katmanlarının fiziksel ve mekanik davranışlarını belirleme açısından temel bir rol oynar. Bu amaçla şu öğeler göz önüne alınır:

1. *Merkezin derinliği.* Bilinen depremlerin birçoğunda merkezler yüzey ile elli kilometrelik bir derinlik arasında yer alır; bununla birlikte son yıllarda merkezi, toprağın yaklaşık 700 km altında bulunan depremlerin de oluştuğu anlaşılmıştır; bunların etkileri, coğrafi olarak çok geniş bir alana yayılabilir, ama hiçbir zaman yıkıcı nitelik taşımaz;

2. *Yayılma dalgaları.* Bunlar titreşim dalgalarıdır; bu dalgaların çeşitli istasyonlarda ardışık kaydı ve kesişimleri deprem dışmerkezlerinin kesin coğrafi konumu ve merkezlerin derinliğini belirlemeyi sağlar. (→ DEPREMBİLİM.)

Son olarak birkaç özel deprem olayını ele alalım. Denizin hemen yakınında ya da denizde oluşan depremler, korkunç gel-git ivintilerine (Japonya'nın *tsunami*'leri) neden olabilir ve bunların meteorolojik nedenlerle oluşanlardan ayırt edilmesi gerekir.

Öte yandan geçmişte, kimi güçlü meteorolojik olaylar (fırtınalar, tornadolar, siklonlar vb.) ile depremlerin başlaması arasında az çok rastlantısal yaklaşımların üzerinde de duruldu. Bu olayların çok özel durumlarda, önceden var olan gizli gerilme kuvvetlerinin açığa çıkması için "tetik" işlevi gördükleri tümüyle yadsınmasa bile günümüzde bunların istisnai bir rolü olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte insan açısından taşıdığı pratik önem yüzünden bu konuda yapılan araştırmalar durmamıştır.

Bu arada, okyanuslarda dolaşan siklonlar ile mikrodeprem çalkantısı adı verilen çok özel bir deprem türü arasında kesin bir bağlantı kuruldu. Bu, yeterince duyarlı aletler kullanıldığında, her yerde gözlenebilen sürekli bir toprak çalkantısı ya da sarsıntısıdır; bu sarsıntıların, doğrudan algılanamayacak kadar küçük olan genliği, siklonların, su kütleleri ve okyanus soluğanlarıyla yerkabuğuna uyguladığı mekanik etkilere göre bir günden ötekine değişim gösterir.

Türkiye'de depremler ve deprembilim. Yerkabuğunun büyük levhaları arasında bir sıkışma kuşağı üzerinde yer alan Türkiye, yalnız Alp dağoluş döneminde kıvrılmalara uğramakla kalmamış, çok daha yakın jeolojik zamanlarda epirojenik hareketlerle toptan yükselmiş, bu sırada doğrultu atımlı yırtılma fayları (K. ve D. Anadolu fayları gibi) ve büyük yükselti farklarına yol açan eğim atımlı faylarla (Marmara, Saros, B. Anadolu grabenleri gibi) yer yer parçalanmıştır. Genç kabuk hareketlerinin yol açtığı basınç ve gerilmeler günümüzde de devam ettiğinden ülkeyi kesen faylardan birçoğu diriliklerini muhafaza etmekte ve zaman zaman yatay ve düşey doğrultuda oynamaktadırlar. Türkiye, dünyada depremselliğin ve deprem riskinin en yüksek olduğu ülkeler arasındadır. Türkiye'de XX. yy.'da magnitüdü 6'dan büyük 50 kadar yıkıcı deprem olmuştur. Bunların en şiddetlileri Malazgirt (1903), Mürefte - Şarköy (1912), Burdur (1914-1971), Erzurum-Hasankale (1924), Erdek-Marmara (1935), Erzincan (1939), Niksar-Erbaa (1942), Adapazarı (1943-1967), Tosya-Ladik (1943), Bolu-Gerede (1944), Ayvalık-Edremit (1944), Karlıova (1949), Kurşunlu-Ilgaz (1951), Yenice-Gönen (1953), Bolu-Abant (1957), Manyas -Karacabey (1964), Varto (1966), Gediz (1970), Bingöl (1971), Lice (1975), Çaldıran (1976), Erzurum-Kars (1983), Erzincan (1992) depremleridir. 1939 Erzincan depreminde 32 000'den fazla kişi ölmüş ve kent başka bir yerde yeniden kurulmuş, ama 1992'deki felaket gene de önlenememiştir. Bu ve benzeri büyük kayıpların nedeni nüfusumuzun, kent, kasaba ve köylerimizin, sanayi tesislerimizin büyük kısmının yüksek depremsellik gösteren alanlarda, özellikle tektonik kökenli alüvyal ovalarda toplanmış olmasıdır. Geleneksel yapı tipleri de depreme dayanıksızdır. Bu nedenle deprem ve depremden korunma ile ilgili bilimsel araştırmalar Türkiye için büyük önem taşımaktadır. Bu konu çeşitli bilim kurumları (İstanbul Üniversitesi ve İstanbul Teknik üniversitesi'nin jeofizik bölümleri; Boğaziçi üniversitesi'ne bağlı Kandilli rasathanesi ve deprem araştırma enstitüsü; Bayındırlık bakanlığı'na bağlı Deprem araştırma enstitüsü; TÜBİTAK Gebze Araştırma merkezi yerbilimleri bölümü) tarafından yurt çapında sismograf ağı geliştirilmesi çabalarıyla giderek daha ayrıntılı biçimde incelenmekte, ayrıca depremlerin önceden kestirilmesi ve depreme dayanıklı yapı tipleri üzerinde çalışmalar yürütülmekte, deprem katalogları meydana getirilmektedir. Deprem araştırma enstitüsü'nce yapılan haritalarda Türkiye deprem şiddeti ve tehlikesi bakımından değişik özellikteki 5 bölgeye ayrılmıştır. Yıkıcı depremlere uğramak ihtimali en fazla olan bölgeler doğrultu atımlı (K. ve D. Anadolu fayları gibi) ve eğim atımlı (Marmara ve B. Anadolu bölgeleri gibi) büyük faylar üzerinde ya da yakınındaki kuşaklarda yer almaktadır. Karadeniz kıyıları ile İç Anadolu'nun Konya bölümü ve G.-D. Anadolu deprem riskinin en az olduğu bölgelerdir.

Deprem araştırma enstitüsü, Türkiye'nin depremle ilgili sorunlarını incelemek ve çözüm getirmek amacıyla Bayındırlık ve iskân bakanlığı'na bağlı olarak Ankara'da kurulmuş araştırma kurumu (1979). Enstitünün görevleri, deprem tehlikesi ve şiddeti derecesine göre bölgelerin jeolojik ve zemin mekaniği araştırmalarını yapmak, yerleşmeye uygun alanları saptamak ve depreme dayanıklı yapı tiplerini belirlemektir. Yapılan çalışmalar enstitünün Deprem araştırma bülteni dergisinde yayımlanmaktadır. Ayrıca, Türkiye deprem bölgeleri haritası da hazırlanmıştır.

DEPREMBİLİM a. Jeofiz. Depremleri (ya da yer sarsıntılarını) ve daha genel olarak toprağın çeşitli devinimlerini inceleyen bilim dalı.

—ANSİKL. Deprembilim, duyarlı biçimde inceleme yoluyla doğal depremleri ve başlama koşullarını daha iyi tanımaya çalışır; böylece birgün depremleri (yer ve zaman olarak) önceden kestirmenin başarılacağı ümit edilebilir. Öte yandan deprembilim bu doğal olayları incelemenin dışında, patlamalarla ("deneysel deprembilim") Yer'in yapısına ilişkin, henüz sınırlı olan bilgilerin kapsamını genişletmeyi amaçlar.

sismik dalgalar

Bu dalgalar, belli özel koşullarda, özellikle merkez yakınında yapı dönüşümlerine uğrasa bile ilke olarak mekanik dalgalardır.

Şekil 1'de üç P, S, L dalga grubunun (yüzey dalgaları) üç bileşenine göre bir kaydın (sismogram) örneği görülmektedir; bunlar merkezi yaklaşık 80 km derinlikte bulunan ve Fransa'daki Sain-Sauveur istasyonunda kaydedilen 28 ağustos 1973, saat 09.50.39'daki (başlangıç saati) Meksika depreminin sismogramlarıdır. Sismogramların incelenmesi, aynı depreme ilişkin dalgaların, her istasyonca, ardışık üç salınım grubu halinde alındığını gösterir. Birinci grup, "P dalgaları"ndan, yani boyuna sıkışma-basınç düşmesi dalgalarından oluşur; esneklikleri akışmazlıkları karşısında gözardı edilebilecek ölçüde küçük olmamak koşuluyla bütün akışkanlar (sıvı, gaz) bunları iletebilir. İkinci grup enine (yayılma doğrultusuna göre) "S dalgaları"ndan oluşur; bunları yalnız katı haldeki cisimler iletebilir. Üçüncü grup benzer iki yüzey dalgasının karışımı olarak tanınır; hacim dalgaları olan öbür ikisinin tersine bu grubu oluşturan dalgalar yayılma sırasında toprak yüzeyine yakındır ve Yer'in derinliklerine ancak hızlı üstel bir azalmayla (dalga boyları düzeyinde onlarca kilometrelik bir derinliğe) inerler. İki bileşenden biri enine (Love dalgası), diğeri elipsoidaldir ve yayılmanın geliştiği düşey düzlemde yer alır (Rayleigh dalgası.) Yerkabuğu yüzeyinde bu dalgaların genliği, genellikle hacim dalgalarının genliğinden çok yüksektir; bu dalgalar daha yavaş sönümlenir ve Yer çevresini bir ya da birçok kez dolanabilir.

Yüzey dalgaları yerkabuğunun oluşumu üstünde (bazen mantoya değin) çeşitli bilgiler verir; ancak Yer'in derin iç katmanlarının oluşumuna ait bilgiler, derinlere yayılan ve rastladıkları iç süreksizliklerde (kabuk, manto, çekirdek) yansıyan ya da kırılan hacim dalgalarından elde edilir. Aynı ortamda bu dalgaların izlediği yolun yukarı doğru dönmüş içbükeyliği, derine indikçe hızlarının arttığını gösterir.

Şekil 2'de dışmerkezi A olan bir depremin doğurduğu dalgaların izleyebilecekleri yollar görülmektedir; bu şekilde belirtilen işaretler, genellikle bu dalgalar yeniden toprağa ulaştıklarında, dolayısıyla sismogramlara kaydedildiklerinde, izledikleri yolların ayırtedici özelliklerini belirtmek için benimsenmiştir. P manto içinde bir yolu, K dış çekirdekteki bir yolu, I iç çekirdekteki bir yolu gösterir. (Son iki durum birbirinden ayrılabilir; çünkü çekirdeğin ancak dış bölümünün mekanik davranışı bir sıvıya özdeş tutulabilir.) Bu işaretler birbiri ardına, gerekiyorsa yinelenerek (yansıma durumu) yazılır. Belirli bir istasyonda ve belli bir deprem için ancak bu yolları izleyen dalgaların kaydedilebileceği ve gölge bölgelerin bulunabileceği varsayılır.

deprem merkezleri

Hacim dalgalarının varış anlarının 1/1000 sn düzeyinde duyarlı gözlemi (bu dalgaların izlediği yol türleri ve hızları da göz önüne alınarak), bir deprem dışmerkezinin uzaklığını hesaplamaya ve birçok istasyonun ölçümlerini kesiştirme yoluyla bu dışmerkezin tam konumunu belirlemeye olanak verir. Bunun tersine dışmerkez önceden biliniyorsa (örneğin neden olduğu yıkımlardan) dalgaların hızları belirlenebilir. P ve S dalgalarının bilinen olası yörüngeleri karşılaştırılarak, yerkabuğu çekirdeğinin mekanik halinin yapısı tam olarak incelenebilir. Merkez derinlikleri üç grupta sınıflandırılır: olağan merkezler (70 km'den az); ara merkezler (300 km'ye değin); derin merkezler (genellikle 700 km'yi aşmayan). Bir sismograf ağından elde edilen kayıtları değerlendirerek başlangıç saati, dışmerkez koordinatları, merkez derinliği ve genlik gibi bir depremin ayırtedici parametreleri belirlenir. Ayrıca, bu yer belirleme yoluyla, depremi yerbilimsel bağlamda incelemeye ve oluşumuna yol açan kırığın saptanmasına çalışılır. (→ KIRILMA.) Son yıllarda yapılan araştırmalar, deprem kaynaklarının fiziksel parametrelerini (sıkışma düşümü, olaya katılan kırığın boyu, sismik moment vb.) daha iyi tanımaya yönelmiştir.

depremlerin önceden kestirimi

Depreme elverişlilik koşulları tümüyle göz önüne alınarak, uzun, orta ya da kısa vadede, bir depremin habercisi olabilecek her işareti değerlendirmeye çalışılmaktadır. Bu problemi bilimsel olarak incelemek güçtür ve henüz güvenilir sonuçlar elde edilememiştir. Ayrıca gereksiz alarmları hatta panikleri önlemek için, depremin büyüklük derecesini önceden kestirmek çok önemlidir. Ne var ki her şeyden önce, sismik etkinliğiyle tanınan bir bölgede, en iyi korunma yolunun önceden alınacak önlemler olduğunu da unutmamak gerekir: gerçekte depremlerin doğal etkileri hiçbir zaman önlenemez; ama yerel depremsellik göz önüne alınarak tasarlanan yapılar, çoğu kez can kayıplarını bir ölçüde önleyebilir. Depreme dayanıklı yapı tasarımları kuşkusuz bu doğal olayın yıkıcı etkilerine karşı, bilinen en iyi korunma yöntemidir. Günümüzde sıkışma hallerindeki ve sismik bir bölgede biriken enerjideki çeşitli değişiklikleri ölçmeye olanak veren çözümleme yöntemleri, temelde, toprağın çatlaklarındaki su miktarını değerlendirmeye dayanır. (→ GENLEŞME.) Bu değerlendirme özellikle, sismik dalgaların (P ve S) hız değişimleri, gözetim altında tutulan bölgenin toprağında olası dönüşümler, kuyularda radon yayımı ve toprakaltının elektriksel özgül direnç farkları incelenerek yapılır. Öte yandan bir bölgede, sismik sarsıntıların frekans değişimlerini gözleme de (öncüleri ya da son titreşimleri inceleme) göz önüne alınması gereken önemli bir etkendir. Her ne olursa olsun, bugüne değin elde edilen sonuçlar tartışmalıdır; yukarıda belirtilen parametrelerdeki olağandışı değişimler tam anlamıyla depremleri bildiren işaretler değildir. Depremleri önceden kestirmede hangi düzeyde olduğumuzu görmek için belirgin iki örnek verelim: başarılı ilk kestirme Richter ölçeğine göre 7.3'lük bir genliğe ulaşan 1975 Liaoning (Çin) depremi: bu tahmin yüz binlerce can kaybını önledi; buna karşılık bir yıl sonra 27 temmuz 1976'da Tangşan yakınlarındaki bir Çin ilinde ortaya çıkan, 7,6 genliğindeki deprem önceden kestirilemedi ve yaklaşık 700 000 kişinin ölümüne yol açtı.

DEPREMÖLÇER a. Jeofiz. Bir sismografın duyarlı mekanik parçası. (Eşanl. SİSMOMETRE.)

lik, ilgili depremlerin enerjilerinin logaritmik değerini oluşturur.

Dünya depremselliğini gösteren şekilde, 0-700 km derinlikler arasında oluşan olayların tümü, 1961-1967 yılları için kaydedilmiştir; şekilde özellikle dalma-batma bölgelerini karşılayan etkin deprem kuşaklarıyla ayrılmış, büyük kararlı blokların (Afrika, Brezilya, Kanada, Rus-Baltık kalkanları gibi) yer aldıkları görülür; bugün toplam deprem enerjisinin % 80'i Büyük Okyanus deprem çemberinde (ya da "ateş çemberi"), açığa çıkar. Okyanus orta sırtları adı verilen diğer deprem kuşakları okyanus ortasında görülür ve çok büyük denizaltı dağ zincirlerini oluşturur. Bu bölgelerde volkan püskürmelerine çok sık rastlanır ve depremler dizi halinde birbirini izler. (→ *levha* TEKTONİĞİ.) Bunlar yayılım bölgelerine denk düşerler.

Belirli bir bölge için depremlerin şiddet, genlik ve iç merkezliklerine göre deprem dağılımları hakkında bilgiler veren çeşitli depremsellik haritaları kullanılmaktadır. Bu haritalar, depreme dayanıklı yapıların ölçütlerinin hazırlanmasında temel öğeleri oluştururlar.

DEPREMSİZ sıf. Jeofiz. *Depremsiz sırt*, tüm deprem etkinliklerinden uzak ve binlerce kilometre uzunlukta, okyanus dibi yükseltisi. (Depremsiz sırtlar, eski kırık bölgeleri ya da ölü okyanus sırtları olarak kabul edilir [Walvis'in Alfa-Mendeleyev sırtı gibi].)

DEPREMYAZAR a. Jeofiz. SİSMOGRAF'ın eşanlamlısı.

DEPRENMEK gçz. f. Devinmek, kıpırdamak.

DEPRESİASYON a. (fr. *dépréciation*). → PARA'NIN DEĞER KAYBI.

DEPRESİF sıf. ve a. (fr. *dépressif*). Psikan. → ÇÖKÜNTÜLÜ.

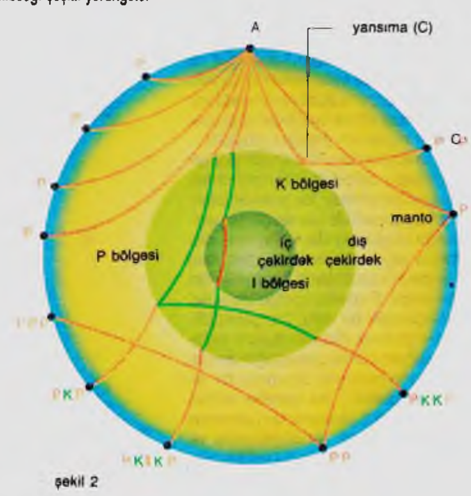
DEPREMBİLİM

yanda
28 ağustos 1973 Meksika depreminin sismogramı

şekil 1

altta
A dışmerkezli bir depremden doğan dalgaların izleyebileceği çeşitli yörüngeler

şekil 2

DEPREMÖLÇÜM a. Jeofiz. Depremlerin yol açtığı zemin hareketlerinin incelenmesi ve ölçülmesi.

DEPREMSELLİK a. Jeofiz. Zamana bağlı olarak depremlerin (genlik ya da şiddetleriyle birlikte) coğrafi dağılımı.
—ANSİKL. Depremsellik kavramı, belli bir coğrafi bölgenin, büyük yer sarsıntıları da dahil olmak üzere tüm sismik çalkantılara az ya da çok bağımlılığının (bilimsel olmasının yanı sıra toplumun korunması gibi pratik amaçtan) görece değerini belirtir. Bu kavramın, her depremin açığa çıkardığı toplam enerji kavramına bağlanması düşünülmüşse de, böyle bir kavramın değerinin (ve hatta tanımının), özellikle yeteri kadar uzun süreli bir döneme uygulanabilecek ortalama bir değer biçiminde belirlenmesi çok zordur. Tek tek depremlerde Gutenberg "bileşik ölçeği" kullanılır; bu ölçek büyük yıkımlara neden olan depremlerde 8-9'a kadar ulaşan genlikler verebilir. Yaklaşık olarak bu gen-

DEPRESSARİA a. (lat. *depressus*, gömülen'den). Avrupa'da yaşayan, kanatlarını sırtında düz tutan küçük güveler cinsi. (Tırtılları, sap ekseni içinde nemf evresine girmeden önce, ipeksi iplikleriyle çeçeklenen havuçları, kimyonları, vb. kapladığından sebze bahçeleri için zararlıdır. Başka bir türüyse enginar yapraklarına zarar verir. Küçükpulkanatlıların *Heteroneura* öbeğinin *Oecophoridae* familyası.)

DEPRESYON a. (fr. *dépression*). Psik. ÇÖKÜNTÜ'nün eşanlamlısı.
—Isıl. mot. ALÇAK* BASINÇ'ın eşanlamlısı.
—Jeomorfol. *Çevresel depresyon*, ÇEVRESEL ÇUKUR*'un eşanlamlısı.
—Yerbil. → ÇUKUR.

DEPREŞME a. Tıp. Tamamen iyileşen bir hastada aynı hastalığın yeniden baş göstermesi. (Eşanl. NÜKSETME.)

DEPREŞMEK gçz. f. Bir durum, bir duygu sözkonusuysa, yeniden ortaya çıkmak, nüksetmek: *Yağmur yağınca roma-*

tizmaları depreşti. Dertleri, acıları depreşmek.

◆ **depreştirmek** ettirg. f. Bir şeyin yeniden ortaya çıkmasına yol açmak: *Bu resim acılarımı depreştirdi.*

DEPREŞTİRMEK → DEPREŞMEK.

DEPRETİS (Agostino), italyan siyaset adamı (Mezzana Corti, Pavia yakınında, 1813 -Stradella 1887). Zengin bir çiftçi ailesindendi. Mazzini yanlılarıyla ilişki kurdu ve Torino parlamentosu'na seçildi. Kilise'ye karşıt solun önderlerinden biri olarak tanındı ve 1852'den sonra Cavour'un siyasetine karşı mücadele verdi. 1860'ta Sicilya'da prodittatore'lik yaptı. 25 mart 1876'da başbakan oldu ve ustaca manevralarla monarşiye yaklaştı. "Trasformismo" adı verilen parlamento taktiğiyle değişik görüşlere sahip siyasetçileri "düzen" programı çevresinde toplamayı başardı. 1882'de seçim sisteminde yaptığı bir reformla 600 000 olan seçmen sayısının 2 000 000'u aşmasını sağladı. 1882'de Almanya ve Avusturya-Macaristan ile Üçlü İttifak'ı kurdu, sonra Kızıldeniz'de bir sömürge harekâtı başlattıysa da Dogali'deki başarısızlığı (1887) iktidardan düşmesine neden oldu.

DEPREZ (Marcel), fransız fizikçi ve elektrikçi (Aillant-sur-Milleron, Loiret, 1843 - Vincennes 1918). Yüksek madencilik okulu'nu bitirdikten sonra bu okulun genel sekreteri oldu. Önce çeşitli mekanik ölçü aygıtları tasarladı, sonra elektrikle ilgilendi ve 1882'de Arsonval ile birlikte devingen kadranlı klasik galvanometreyi yaptı. Aynı yıl Münih dünya fuarında, bir buhar makinesinin ürettiği enerjiyi kısa mesafeye ileten bir Gramme makinesini tanıttı. 1883'te Vizille'den Grenoble'a, 14 km boyunca 7 B.B.'lik bir gücü taşıdı, böylece enerji iletimi sorununa ilk çözümü getirdi.

DEPRİMOMETRE a. Teknol. FARKÖLÇER'in eşanlamlısı.

DEPTFORD, Thames nehrinin G.'inde, Londra'nın güney-doğu'sunda sanayi (metalürji, kimya) mahallesi.

DE QUAY (Jan Eduard), hollandalı siyaset adamı (S'Hertogenbosch 1901 - Beers 1985). Koyu bir katolikti; Tilburg Üniversitesi'nde ders verdi. İkinci Dünya savaşı sırasında Hollanda direnişini yönlendirdi. Noordbrabant eyaleti valiliği yaptı (1946-1959), 12 mart 1959 genel seçimlerinden sonra bir koalisyon hükümeti kurmakla görevlendirildi (1959-1963). Hollanda kraliyet havayolları'nın (KLM) başkanlığını yaptı (1964-1972). 1969'da politikadan çekildi.

DEQUENOİS (Pierre), fransız eczacı (Saint-Quentin, Aisne, 1904). Strasbourg Üniversitesi eczacılık fakültesi'ni bitirdi (1928). Doktorasını Paris Eczacılık fakültesi'nde fiziki ilimler dalında verdi (1930). Türkiye'ye çağrılarak İstanbul Üniversitesi eczacılık okulu farmasötik ve analitik kimya direktörlüğüne getirildi (1 mayıs 1940 - 1945). Burada farmasötik kimya, analitik kimya, gıda kimyası ve toksikoloji dersleri okuttu. Eczacılık okulu'ndaki ilk doktora çalışması onun tarafından yaptırıldı. Türkçeye H. Âmal tarafından çevrilen *Gıdai kimya teknikleri* (1944) adlı yapıtı, Türkiye'de eczacılar için hazırlanmış olan ilk teknik gıda kimyası kitabıdır.

DE QUİNCEY (Thomas QUİNCEY, — denir), ingiliz yazar (Manchester 1785 - Edinburgh 1859). Yedi yaşındayken, tüccar olan babasını kaybetti, katı bir ana ile hoyrat bir ağabeyin eline kaldı. Evden kaçtı (1800-1803). Bir fahişe tarafından evlat edinildi, ancak Londra'da kadını kaybetti. Ailesi tarafından Oxford'a yollandı, orada afyona alıştı (1804). Wordsworth ve hemen hemen tüm servetini bağışladığı Coleridge ile buluştu, Grasmere'e yerleşti (1809-1820), oralı bir kızla evlendi ve kalemiyle geçindi. Alman filozoflarının düşüncelerini tanıtan yazılar yazdı. İktisat alanında Ricardo ve J.S. Mill'in hayranlığını kazandı. İnsanların günaha ve sevaba duydukları kayıtsızlığı yenmek için, terk edilme, acı, gönül yüceliği, kısacası *öznellik* ve *bilinçdışı* gibi (en sevdiği iki sözcük) insanları yönlendiren güçlerle ilgilendi. Londralılara afyonkeşliği tanıttı. *Confessions* of an English Opium -Eater* (1821; gözden geçirilmiş basımı, 1856), bir iptilanın ve kurtuluşun hikâyesidir. *On Murder Considered as one of the Fine Arts* (1827-1839); *Suspiria de profundis* (1845), *The Spanish Military Nun* (1847); *The English Mail-Coach* (1849) adlı yapıtlarında gene mizah, düşgücü ve acıma vardır. Romantikler tarafından küçümsenen De Quincey, Edinburgh düşünsel tutuculuğunu benimser, ancak düşkurma sanatından da vazgeçmez ("Her insan, rüyasında ilk günahın ihanetini kendiliğinden tekrarlar"). Dandy ve toplumun dışladığı bir insan olan De Quincey, bir güçlülük edebiyatının kurucusudur; tutkulu düzyazısıyla, yenikatolikçilik akımının (Newman) barok gizemciliğini haber verir. Musset, Baudelaire, Nerval ve Kafka onu modern dönemin öncülerinden biri olarak gördüler.

DER a. (fars. *der*). *Esk.* **1.** Kapı. **—2.** *Der -ban*, kapıcı. ‖ *Der-bâr*, divan kapısı: *'Artık gökyüzü onun için ancak bir der-bâr-i istiğfârdı'* (Cenap Şahabettin). ‖ *Der-best* ya da *der-beste*, kapalı kapı. ‖ *Derhan-ı felek*, güneş. ‖ *Der-i ümmid*, umut kapısı.

DER sıf. (fars. *deriden*, yırtmak, delmek'ten *der*). *Esk.* "Yırtan, delen" anlamlarında bileşik sıfat yapmada kullanılır: *ciğer -der* (ciğer delen), *perde-der* (perde delen; edepsiz), *saf-der* (düşman saflarını yaran) vb.

der ya da **deg.** Ceb. Bir polinomun derecesinin kısaltması.

DER (Bug. *Bedra*, Bağdat'ın 130 km D.'sunda), bir Mezopotamya krallığının merkezi, İ.Ö. XXIV. yy.'dan beri adından söz edilir. Babil'e katılan (İ.Ö. XVIII. yy.) Elam sınırı yakınındaki bu kent sık sık yağmalandı. Sargon II, İ.Ö. 720'de, burada Elam kralıyla savaştı.

DER- ek (fars. *der-*). *Esk.* "-da, -de, içinde" anlamlarını veren bulunma durumu: *der-hatır* (hatırda), *der-dest* (elde [→ DERDEST]), *der-anbar* (ambarda) vb.

DER- önek. (fars. *der-*). *Esk.* **1.** Eklendiği sözcüğe "içinde" anlamını verir: *derâguş* (kucakta; kucaklama), *deran* (derhal, hemen), *deranbar* (anbarda), *derceng-i evvel* (her şeyden önce), *derkâr* (açık, belli), *derkemin* (pusuda), *derzencir* (zincire bağlı, zincire vurulmuş). **—2.** Oluşturduğu sözcükler türkçede "etmek" yardımcı fiiliyle de kullanılmıştır: *derâguş etmek* (kucaklamak), *deranbar etmek* (ambara koymak, stok yapmak), *dercep etmek* (cebe koymak, almak) vb.

DERA a. (fars. *dera*). *Esk.* **1.** Çan, çıngırak: *dera-yi deyr* (kilise çanı). **—2.** *Dera -yi kenise*, kilise çanı; demirci çekici.

DERA, Suriye'de kent, Havran'da, il yönetim merkezi, Ürdün sınırı yakınında; 28 000 nüf. Ticaret merkezi. —*Dera ili* Havran'ın Suriye bölümünde yayılır; 3 730 km²; 520 000 nüf. (1990).

—Tar. *Şeyh Sa'd* da denen kent, osmanlı yönetiminde Suriye valiliğine bağlı Havran sancağının yedi ilçesinden biriydi. Çevresinde el-Mehamid adlı arap kabilesiyle bazı dürzî aşiretlerinin yaşadığı Dera, XX. yy. başlarında sancak merkezinin Süveyde'ye taşınması sonucu kasaba oldu. İngilizler tarafından alındı (1918) ve ertesi yıl fransız mandasına bırakıldı. Fransız yönetimine karşı 1925'te başlayan ayaklanma, ancak 1926'da bastırılabildi. İkinci Dünya savaşı'nda yine İngilizler'in eline geçti. Suriye bağımsızlığını kazandıktan sonra bir mutasarrıflık olarak Şam'a bağlandı.

DERÂ ya da **DERÂY** sıf. (fars. *deraiden*, dırlamak'tan *dera*, *deray*). *Esk.* "Durmadan söylenen", "dırlanan" anlamıyla bileşik sıfatlar yapar: *herzederây*, *yave -derây* (saçmasapan şeyler söyleyen) vb.

DE RADA (Girolamo, arnavutçada Jeronim), italyanca ve arnavutça yazan italyan yazar (Macchia, San Demetrio Corone yakınında, Cosenza, 1814 - *ay y.* 1903). Şair, filolog, yazar ve yayımcıydı; "Arnavut rönesansı" denilen dönemin en önemli yazarlarından biridir. Folklorik yayımları dışında (*Rapsodie di un poema albanese*, 1866), avrupa romantizminden büyük ölçüde etkilenmiş, ulusal ve yurtsever arnavut edebiyatına yol gösteren şiirler (*Poesie albanesi*, 1873-84) yazdı.

DERA GAZİ HAN. Pakistan'da kent, Pencab'da, İndus ırmağı kıyısında; 103 000 nüf. Ağaç işleri. Dokumacılık.

DERAİN (André), fransız ressam (Chatou 1880 - Garches 1954). Mühendis olmasını isteyen bir pastacının oğluydu. Carrière akademisi'ne girerek (1898-99) orada Matisse ile tanıştı ve ressam olmaya karar verdi. 1900'de, askere gitmeden önce, Vlaminck ile arkadaş oldu; ikisi, birkaç yıl boyunca, Chatou adasında, fovizmin beşiği olacak bir atölyeyi paylaştılar. Derain'in ilk yapıtları yeniizlenimciliğin, Toulouse-Lautrec'in (*Suresnes'de balo*, 1903, City Art Museum, Saint Louis), Gauguin'in (*Natürmort*, 1904, özel kol.) etkilerini taşır. 1905'ten 1907'ye değin göz kamaştırıcı fov dönemini yaşadı. Saf renkler karşısında duyduğu sarhoşluk *Pecq'ten geçen Sen* adlı yapıtta (Modern sanat ulusal müzesi, Paris), Collioure'da Matisse eşliğinde yaptığı manzaralarda ortaya çıkar; bu manzaralar 1905 Güz salonu'nda "fovlar" bölümünün en yenilikçi öğelerinden biriydi. Derain, kendisiyle şubatta sözleşme yapan Vollard için, 1905'in sonunda ve 1906 baharında Londra'ya gitti; burada, fovizmin doruk noktasını oluşturan Thames, Westminster, vb. üzerine manzara resimleri yaptı (*Hyde Park*, 1906, Pierre Lévy bağışı, Troyes). 1907'de Kahnweiler ve galerisinin ressamlarıyla ([1906'dan sonra Picasso], Braque, Van Dongen) ilişki kurdu; Montmartre'da, Tourlaque sokağında, Max Jacob ve Apollinaire'in sık sık uğradığı bir atölye açtı ve fovizm ile bağlarını kopardı: renkleri ölgünleştri, biçimleri bir yapıya kavuştu. 1907'de Bağımsızlar salonu'nda sergilenen *Dansözler* adlı tablosunda (özel kol.) soldaki kadın figürü Derain'in zenci sanatı konusundaki bilgisini gösterir; Cézanne'a duyduğu hayranlık Güney Fransa manzaralarında (l'Estaque, Cassis, Martigues) belirgindir. Kişilerinden birini Moissac'ın *Aziz Pierre*'inden esinlenerek yaptığı *Dans* adlı tablosuysa (1909, özel kol.) Derain'in XI. ve XII. yy. heykel sanatı üzerinde de bilgisi olduğunu ortaya koyar. Ama, Derain, kübizm çalışmalarında Picasso'yu izlemedi (1910'da Picasso ile Cadaqués'de bulunmuştu). Zenci sanatına duyduğu ilgi, "gotik" denilen döneminde, fransız ve sienalı primitif ressamlara duyduğu beğeniyle birleşir; bu dönemi, resimdeki kişilerinin kutsal bir görünüm kazanması (*Adak*, 1913, Kunsthalle, Bremen) ve manzara stilizasyonuyla belirginleşir.

Bu dönem Birinci Dünya savaşı yıllarında sona ermiştir. Derain bundan sonra klasikçiliğe kesin bir dönüş yapmış, müze kültürünü özümlemiş ve çıplak çalışmalarına yönelmiştir (*Güzel model*, 1923'e doğr. Walter-Guillaume kol.). 1908'den başlayarak tuvallerini Salon'lara göndermekten vazgeçmiş, yapıtları yalnız, yabancı ülkelerde sergilenmiş (1928'de *Av* adlı tablosuyla Carnegie ödülü'nü kazanmıştır) ya da Paul Guillaume'un kendisi için düzenlediği kişisel sergilerde yer almıştır (1916, 1929, 1931). Derain bu dönemde, figüratif sanata dönüşü savunanların öncüsü olarak ortaya çıkmıştır (*Arlecchino ve Pierrot*, 1923 - 24, Walter - Guillaume kol; *Mutfak masası*, 1923'e doğr. ay kol.)

National Portrait Gallery

De Quincey
ressamı bilinmeyen bir tablodan ayrıntı
National Portrait Gallery
Londra

1935'ten başlayarak Chambourcy'ye çekilmiş ve aynı anlayış doğrultusunda çalışmayı sürdürmüştür. Öte yandan kişiliğinin temelinde yer alan kaygıları, Derain'i, genellikle yüksek düzeyli çalışmalar olan natürmortlarında olduğu kadar (*Siyah fonda natürmort*, 1945, Pierre Lévy bağışı) Fontainebleau ya da Güney Fransa manzaralarında da (Sanary, Bandol, Les Lecques, Saint-Maximin vb.) gözle görülür bir seçmeciliğe itmiştir.

Derain, dekorlar, tiyatro kostümleri (*La Boutique fantasque*, Rossini'nin yapıtından Diaghilev için, 1919; Satie'nin *Jack in the Box*'ı, 1926; Mozart'ın *Saraydan kız kaçırma*'sı, 1951) ve kitap resimlemeleri yapmıştır (Apollinaire'in *l'Enchanteur pourrissant*'ı, 1908; Petronius'un *Satyrikon*'u, 1934; Artaud'nun *Héliogabale*'ı, 1934; Wilde'ın *Salome*'si, 1938; Rabelais'nin *Pantagruel*'i [renkli ahşap], 1943). Ayrıca heykel ve Metthey ile birlikte yaptığı seramik çalışmaları da vardır.

DERA İSMAİL HAN, Pakistan'da İndus ırmağı kıyısında kent; 60 000 nüf. El sanatları (lake, camcılık, fildişi, ipek).

DERAKAP be. (fars. *der*, ve ar. *ᶜakab*'dan *der-ᶜakab*). *Esk.* Hemen, derhal, arkası sıra: *"... der-akab istifaya mecbur oldu"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.)

DERALİYE a. (ar. *der*, kapı ve *ᶜaliyye*; *der-i ᶜaliyye*'den). Osmanlılar döneminde İstanbul'a verilen adlardan biri.

DERAMED a. (fars. *derāmeden*, çıkmak'tan *der-āmed*). *Esk.* Gelir.

DERAY → DERA.

DERAYMAN a. (fr. *déraillement*, raydan çıkma, çıkarma). Dy. RAYDAN ÇIKARMA* TAKOZU'nun eşanlamlısı.

DERAZ → DIRAZ.

DERBÂR a. (fars. *der-bār*). *Esk.* **1.** Kapı yeri, ev kapısı. **—2.** Ev, dergâh, saray. **—3.** *Derbâr-ı saadet-karar, derbâr-ı şevket-karar*, padişah kapısı; İstanbul.

DERBEDER sıf. ve a. (fars. *der*, kapı ve *-be*'den *der-be-der*). Dağınık, düzensiz kimse için kullanılır: *Üstü başı perişan, derbeder bir adam.*

DERBENT a. (fars. *der*, ve *bend*'den *der-bend*). *Esk.* **1.** Dar geçit, boğaz. **—2.** Osmanlı devletinde uç boylarında, önemli dağ geçitlerinde kurulan karakol ya da küçük kale: *"Umumi tesanüd sayesinde her mülk sahibi bir derbendin kapısında duran..."* (A. Muammer, Ş. Kaya). (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** *Derbent ağası*, derbentleri koruyan ve bekleyen derbentçilerin başı. (Buyruğu altında neferler kethüdası, alemdar, çavuş, kâtip ve neferler bulunan derbent ağasına, Tanzimat'tan sonra karakol kumandanı dendi.) || *Derbent ağzı*, bir geçidin giriş yeri. || *Derbent resmi*, derbentlerden geçen insan, hayvan ve eşyadan alınan vergi. (Bu para önemli geçitlerde han ve köprü yapımı, bunların onarım ve korunumu için kullanılırdı.)

—ANSİKL. Kur. tar. *Derbent*'ler, özellikle yolların kesiştiği kavşak noktalarında, eşkıya ve soyguncuların yoğun olduğu yerlerde, ticaret yolları üzerindeki köprü ve geçit gibi ulaşım açısından önemli bölgelerde kurulurdu. Rumelinin fethi sırasında bazı savaşçı dervişler yeni ele geçirilen bölgelere derbentçi atandılarsa da düzenli bir kurum olarak derbentler ancak Murat II, özellikle Mehmet II döneminde gerçek yapılarını buldular. XVIII. yy.'dan başlayarak imparatorluğun yapısında görülen genel bozulmaya ayak uyduran derbentleri yeniden düzenlemeye çalışan hükümet, bu girişiminde başarılı olamadı. Tanzimat'tan sonra derbentler yeni kurulan zaptiye yönetimine, ardından da Nafıa nezaretine bağlandı.

DERBENT, Rusya Federasyonu'nda, (Dağıstan Öz. Cum.) kent, Karadeniz kıyısında Mahaçkale'nin G.'inde; 69 000 nüf.

—Tar. Roma egemenliği altına giren kent (İ.Ö. 64), VII. yy. sonlarından başlayarak müslüman Araplar'ın bir sınır kalesi olarak önem kazandı. Moğol istilasına uğradı (XIII. yy.). Şah İsmail Safevî'nin eline geçti (XVI. yy. başları). Özdemiroğlu Osman Paşa tarafından Osmanlı devleti adına fethedildi (1578). Yeniden İranlılar'a geçti (1606). İki kez Ruslar'ca işgal olundu (1735 ve 1796), sonuçta kesinlikle (1806) Rusya'ya bağlandı. 1921'e kadar Dağıstan'ın yönetim merkezi olarak kaldı.

DERBENT, Kocaeli'nin merkez ilçesine bağlı bucak; 21 730 nüf. (1990); 14 köy. Merkezi, İzmit'in G.-D.'sunda, Samanlı dağlarının K. eteklerinde *Hikmetiye*, 3 565 nüf. (1990). Meyvecilik, hayvancılık ve hayvan ürünleri.

DERBENT, İç Anadolu'da, Konya iline bağlı ilçe; 22 111 nüf. (1990); 10 köy. Merkezi, Konya'nın 76 km kuzey-batısında, Aladağ'ın batı yamacında *Derbent*, 6 469 nüf. (1990). Hayvancılık ve tarım.

DERBENT, Manisa'nın Turgutlu ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 230 nüf. (1990).

DERBENTÇİ a. Kur. tar. Osmanlı devletinde sınır boylarında, özellikle dağlık bölgelerdeki önemli geçit yerlerinde kurulan derbentlerde görev yapan gözcülere ya da karakol askerlerine verilen ad.

—ANSİKL. Derbentlerin kurulu bulunduğu bölgelerin halkından olan derbentçilerin başlıca görevleri: askeri yolların denetlenmesi, kervan yollarının korunmasıydı. Gerektiğinde bölgelerinden geçenlere rehberlik yaparlar, onların gereksinimlerini karşılarlardı. Hizmetlerine karşılık olarak vergiden bağışık tutulurlar, erkek çocukları devşirme olarak alınmazdı. Tanzimat'ın ilanından sonra derbentçilik kaldırılarak onların gördükleri hizmetler de öteki devlet görevleriyle birleştirildi.

DERBESİYE, K.-D. Suriye'de, Türkiye-Suriye sınırında, bu sınırı izleyen güney demiryolu üzerinde, Mardin'in Şenyurt (Derbesiye) bucak merkezi karşısında kasaba. İki ülke arasında sınır kapısı.

DERBESİYE → ŞENYURT.

DERBİL (Özer), türk siyaset adamı (Ankara 1928). İdare hukuku profesörü Süheyl Derbil'in oğlu. Öğrenimini Ankara'da yaptı, hukuk fakültesini bitirdi, kısa bir süre avukatlık yaptıktan sonra Türkiye Petrolleri genel sekreteri oldu. Ordu yardımlaşma kurumu (Oyak) kurulduğunda yönetim kurulu üyeliğine getirildi. Cumhuriyet senatosu kontenjan üyesi atandı (1971-1977). Birinci Nihat Erim hükümetinde dış ekonomik ilişkiler bakanı oldu (mart 1971), on bakan arkadaşıyla birlikte hükümetten çekildi (aralık 1971).

DERBRÉ (Louis), fransız heykelci (Montenay, Mayenne 1925). Özellikle ahşap, granit ve bronz üzerine sade ve büyük boyutlu, gerçekçi insan figürleri yaptı.

DERBY a. (1780'de bu yarışı düzenleyen 12. *Derby* kontunun adından). Atç. Epsom'da mayıs sonu ya da haziran başlarında, klasik 2 400 m'lik mesafede 3 yaşındaki atlar arasında koşulan bu yarışın amacı, o yılın en iyi 3 yaşındaki atını belirlemektedir. (Çeşitli ülkelerde 3 yaşındaki atların en önemli koşusu olan Derby, Türkiye'de de Gazi koşusu adıyla yapılmaktadır.)

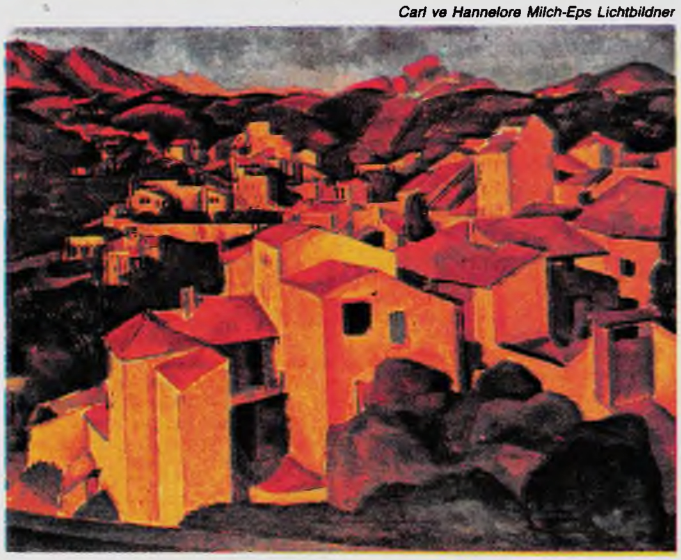
DERBY a. Arabac. Dört tekerlekli, kasası hafif at arabası.

DERBY, Büyük Britanya'da (Derbyshire) kent, Derwent kıyısında; 216 000 nüf. (1990). Bir Roma karargâhı olarak kuruldu. Ortaçağ başlarında Danimarkalılar'ın eline geçince önem kazandı. Bir karayolu ve demiryolu kavşağı ve eski bir sanayi merkezidir. Porselen fabrikası ve ipekçilik XVIII. yy.'a dayanır. Demiryolu ve hava taşıtları yapımı yeni sanayilerdir. Tekstil kuruluşları, günümüzde, yapay iplikler işlemektedir. All Saints kilisesi XVIII. yy.'da yeniden yapılmıştır. Sanat galerisi ve müzesi. Sanayi müzesi.

DERBY, FERRERS ailesi üyelerinin 1138'den 1266'ya değin taşıdığı ingiliz kontluk unvanı. Edmund of Lancaster'a verilen bu unvan Lancaster mirasına bağlandı. Henry IV kral olana kadar bu unvanı kullandı. Unvan, 1485'ten sonra Stanley* ailesine geçti.

DERBY (James STANLEY, 7. *—kontu*), **Lord Strange** adıyla da bilinir (bu adı 1642'ye kadar taşıdı), ingiliz siyaset adamı (Knowsley, Lancashire, 1607-Bolton, 1651). Kralcıydı. 1651'de Charles II'nin ordusuna katıldı ve Worcester'de çarpıştı. Bozgundan sonra kaçan krala eşlik etti ama yakalandı, ölüm cezasına çarptırıldı ve idam edildi.

■ **DERBY** (Edward STANLEY, 14. *—kontu*), ingiliz siyaset adamı (Knowsley, Lancashire, 1799 - *ay. y.* 1869). Milletvekilliği (1820) ve İrlanda işleri bakanlığı (1830-1833) yaptı. Sömürgeler bakanıyken (1833-34) köleleri özgürlüğüne kavuşturan yasayı kabul ettirdi (1833). Yeni liberal partinin burjuva nitelikli yapısı ve özellikle serbest değişimci siyaseti, Muhafazakâr parti'ye geçmesine neden oldu; Peel hükümetinde sömürgeler bakanlığına atandı (1841-1844). Korumacı bir siyaseti savunduğu için, *corn lawlar*'ın yürürlükten kaldırılması sırasında Peel'den koptu (1846). 1852'nin şubatından aralığına değin baş-

André Derain
Cagnes'dan görünüm (1910)
Folkwang Museum, Essen

Carl ve Hannelore Milch-Eps Lichtbildner

bakanlık yaptı. 1858'de, Palmerston'u yenerek yeniden iktidara geldi; Hindistan şirketi'nin haklarının ve mallarının krallığa geçmesini sağladı. Üçüncü hükümeti (1867-68), 1867'de seçim sisteminde önemli bir değişiklik sağlayan Disraeli'nın de yer aldığı dinamik bir ekip sayesinde daha kararlı bir siyaset izledi. Şubat 1868'de lord Derby, yerini Disraeli'ye bıraktı.

DERBY (Edward STANLEY, 15. —*kontu*), ingiliz devlet adamı (Knowsley, Lancashire, 1826 - *ay. y.* 1893), 14. Derby kontunun büyük oğlu. 1848'de Muhafazakâr parti'den milletvekili seçildi. Hindistan işleriyle görevli ilk devlet bakanı oldu (1858-59). Babası, son hükümetinde onu, daha sonra Disraeli kabinesinde de üstleneceği dışişleri bakanlığına getirdi (1866-1868, 1874-1878). Liberal eğilimli bir barışçı ve İngiltere'nin yansızlığının ateşli bir savunucusuydu. Bu nedenle Disraeli'nin Doğu siyasetine karşı çıktı, istifa etti, daha sonra da 1880'de liberallere katıldı ve Gladstone hükümetinde sömürgeler bakanı oldu (1882-1885). 1886 ayrılığı onun, Lordlar kamarası'nda liderliğini yaptığı (1886-1891) birlikçilere katılmasına yol açtı.

DERBY (Edward George STANLEY, 17. —*kontu*), ingiliz siyaset adamı (Londra 1865 - Knowsley, Lancashire, 1948). Edward Stanley'in yeğeni. 1915'te Askere alma dairesi'nin müdürlüğüne getirildi. 1916'da orduyu, gönüllü esasına dayanarak geliştirme konusunda son bir çaba gösterdiyse de başarılı olamadı. 1916 -1918-1922 ve 1924 arasında savaş bakanlığı görevinde bulundu. Yetiştirdiği yarış atları büyük bir ün yapmıştı.

DERBYLİT a. (fr. *derbylite;* amerikalı yerbilimci O. A. *Derby*'nin adından). Miner. Doğal antimon, titan ve demir oksit.

DERBYSHİRE, Büyük Britanya'da yönetim bölümü; 2 631 km², 924 200 nüf. (1988). Merkezi *Matlock*. Bu yönetim bölümü Pennine dağlarının güney kesiminde ve Derwent ırmağının akaçladığı ovalarda uzanır.

DERC a. (ar. *derc*). *Esk.* **1.** Sokma, araya sıkıştırma. **—2.** Alma, toplama, biriktirme. **—3.** Yazma, yayımlama. **—4.** *Derc etmek,* toplamak, biriktirmek; yazmak, kaydetmek.

D'ERCOLE (Pasquale), italyan filozof (Spinazzola, Puglia, 1831 - Torino 1917). Pavia Üniversitesi'nde (1863), daha sonra da Torino Üniversitesi'nde ders verdi; hegelciliği benimsedi. Yapıtları: *la Pena di Morte e la Sua Abolizione Dichiarate Teoricamente e Storicamente Secondo le Filosofia Hegeliana* (Ölüm cezası ve kaldırılmasının hegel felsefesine göre kuramsal ve tarihsel olarak kanıtlanması) [1875]; *Il Teismo filosofico cristicamente e storicamente considerato* (Hıristiyan tanrıcılık felsefesine kuramsal ve tarihsel yönden bakış) [1884].

Dercum hastalığı (amerikalı nörolog Francis Xavier *Dercum*'un [1856-1931] adından), iç salgı bozukluklarına bağlı yağ bağlama hastalığı. Başlıca özelliği genel bir şişmanlık ve yağlı bölgelerde (özellikle kol ve bacakların diplerinde) duyulan ağrı krizleridir.

DERD (Hâce Mır Derd bin Hâce Muhammet Nasır el-Hüseyni ed-Dihlevi), hintli şair ve sufi. Soyu, nakşibendi tarikatının kurucusu Bahaettin Nakşibent'e kadar uzanır. Urdu dili edebiyatının önde gelen şairlerinden sayılır. Öğrenimini tamamladıktan sonra asker oldu. Ancak, çok geçmeden askerlikten ayrılarak kendisini bütünüyle yalnızlığa ve dindarlığa adadı. Çişti ve nakşibendi tarikatlarının şeyhi oldu (1758). Müziği çok sever, evinde ayda iki kez sema törenleri düzenlerdi. Başlıca yapıtları: namazla ilgili *Esrâr üs-selât,* iç dünyasını dile getirdiği rübailerinden oluşan *Risâle-i vâridat;* biri urduca, öteki farsça iki *Divan, Nâle-i derd, Âh-i serd, Derd-i dil* ve tasavvuf müziğini savunduğu *Hürmet-i gınâ.*

DERDÂ ünl. (fars. *derd,* ve *-ā*'dan *derda*). *Esk.* Yazık; eyvah! Ah!

DERDCE a. Pakistan, Keşmir ve Afganistan'da konuşulan hint-ari dil öbeği. (Eşanl. PİŞAÇA.)

—ANSİKL. Bu diller, Pamir yaylası ile Pencab'ın kuzey-batı'sına değin uzanan dağlık bölgede konuşulur. Paşlu gibi, iran diliyle Batı'nın hint dilleri arasında yer alan bu öbek üç dala ayrılır: Batı'da kafir, ortada hovar, Hindistan sınırları içinde de batı kolu. Bu son kolun dört değişik biçimi vardır: dar anlamda derdce, şina, kohistani ve bu öbeğin edebiyat dili olarak kullanılmış tek örneği keşmiri.

DERDEST, -ti a. (fars. *der-* ve *dest*'ten *derdest*). *Esk.* **1.** Elde tutma, yakalama. **—2.** *Derdest etmek,* yakalayıp ele geçirmek, tutmak.

◆ sıf. Ele alınan, yapılmakta olan.

DERDESTLİK a. Med. us. huk. *Derdestlik itirazı,* davanın görülmekte olduğuna ilişkin itiraz. (Bir dava sonuçlanmadan, aynı konuda, aynı taraflar arasında, aynı olaylara dayanarak yeni bir dava açılırsa davalı, derdestlik itirazında bulunabilir. Derdestlik itirazı ilk itirazlardandır. Bu itiraz üzerine mahkeme ikinci davanın açılmamış sayılmasına karar verir.)

DERDİÇOK, asıl adı **Lütfi Pişkin,** türk halk sairi (Kızılcaoba, Elbistan, 1871 - Tanız köyü, Elbistan, 1937). Köyünde imamlık yaptı. Karacaoğlan'ın etkisinde doğa, aşk ve güzellik temalarını yalın ve akıcı bir dille işledi. Şiirleri A. S. Emirmahmudoğlu, A. O. Özavşar ile M. A. Küçükpınar tarafından *Derdiçok ve şiirleri* (1946) adlı kitapta derlendi.

Derdiyok ile Zülfüsiyah, türkülü halk hikâyesi. Yazma, daha sonra basma kitap olarak geniş halk topluluklarınca okunmuştur. Arap abecesiyle basılmış resimli basımdan sadeleştirilerek yeni basımları da yapılmıştır. Aşk şerbeti içerek saz çalıp şiir söylemeye başlama, düşte sevgilinin nerede olduğunu öğrenme, kahvelerde saz çalma, zindana düşme, bir pirin kahramana yardımcı olması gibi geleneksel halk hikâyesi motiflerini içerir. Hikâye Horasan'dan Isfahan'a göç etmiş akraba iki bezirgân'ın çocukları, Derdiyok ile Zülfüsiyah arasındaki aşk serüvenini konu edinir. İki gencin evlendirilmeleri kararlaştırıldığı halde Zülfüsiyah'ın babası, delikanlının kahvehanelerde genç kız için söylediği türküleri namus sorunu yapar. Ailesini alarak Keşan'a, Kirmanşah'a gider, daha sonra Buhara'ya yerleşir. Derdiyok, sevgilisine kavuşmak için çileli yolculuklar yapar. Sonunda iki sevgili Buhara sultanı Eyüp Şah'ın yardımıyla birbirlerine kavuşur.

DERE a. **1.** Suyu az ve genellikle yazın kuruyan küçük akarsu. **—2.** İki dağ yamacının arasında oluşmuş uzun ve derin çukur. **—3.** Damlarda biriken yağmur sularını toplayarak oluğa veren çinko ve kiremit yol. **—4.** *Dere gibi kan akmak,* bedenin bir yerinden çok kan akmak; bir savaşı betimlerken çok insan ölmek. || *Dere tepe düz gitmek,* engelleri aşarak gitmek. || *Dereden tepeden konuşmak,* belli bir konu izlemeden, şundan bundan konuşmak. || *Dereyi, çayı görmeden paçaları sıvamak,* ortada hiçbir şey yokken hazırlığa kalkışmak.

—Bayınd. *Dere düzenleme,* az hacimli bir akarsuyun yatağı içinde tutulmasını sağlayan koruma çalışmalarının tümü. (Eşanl. SANDIKLAMA.) —Yol yapılacak bir yerde bu yolu oluşturan katmanları yerleştirmek için gerçekleştirilen kazı.

—Bot. *Dere otu* → DEREOTU.

—İnş. Bir dam sağrısında eğimli yüzeylerden gelen suları toplayarak oluğa veren ve çörtenlerden ya da yağmur borularından akmasını sağlayan açık su yolu. (Bk. *ansikl.* böl.) || Bir çatı yüzeyinin alt bölümü. (Dere ancak yukarı doğru kıvrık yapılırsa çatı yüzeyinden ayırt edilebilir.) || *İngiliz deresi,* asma dam oluğunun tersine, ayaklı destekler aracılığıyla saçaklık üstüne yerleştirilen su yolu. || *Kaldırım deresi* ya da *yatay dere,* sokaklarda suları hendeğe doğru akıtmak için yol kenarına yapılan kanal. || *Şevli dere,* iki dam sağrısı ya da bir dam sağrısıyla bir duvar arasında bulunan dere.

—ANSİKL.İnş. Yunanlılar, Etrüskler ve Romalılar, pişmiş toprak ya da mermer dereler *(simae)* kullanarak tapınaklarının çatılarından sürekli su akışını sağladılar. Bu dereler kornişler üzerine yerleştirilir ve çörtenlerle birlikte düzenlenirdi. Roman döneminde az eğimli çatıların suyu doğrudan akardı. Yüksek gotik çatıların yaygınlaşması, dışarıya doğru uzanan çörtenlerle donanmış taş derelerin ve destek kemerleri boyunca yerleştirilmiş su yollarının yapılmasını gerektirdi. Klasik dönemde dere kullanımı yaygınlaştı; dereler kurşunla kaplanıyor, yine kurşundan yapılan, genellikle dışardan görülmeyecek biçimde tasarlanmış yağmur boruları suyun akıtılmasını sağlıyordu. XIX. yy.'da kurşunun yerini çinko ve dökme demir alınca, dere artık kaba inşaattan bağımsız, basit bir öğeye dönüştü. Daha sonraları, düz teras çatıların kullanılmasıyla dereler ve akış boruları binalara dışardan görülmeyecek biçimde yerleştirildi.

DERE, Tunceli'nin Pertek ilçesine bağlı bucak; 2 584 nüf. (1990); 10 köy. Merkezi, Pertek'in K.'inde *Dere,* 373 nüf. (1990).

DERE BOFABALIĞI a. Zool. Ilık, serin ve oldukça soğuk denizlere yayılan, üremek için tatlısulara giren, yarı asalak balık. (Bil. a. *Lampetra fluviatilis;* bofabalığıgiller familyası.)

—ANSİKL. Ağzı çekmen biçimindedir. Çekmenin iki başında, büyük, sivri biber diş ve onu izleyen geniş birer levha bulunur. Hayvan, ağzını canlı ya da cansız çeşitli balıkların bedenine yapıştırarak avlarının kanlarını, beden sıvılarını, hatta et ve kaslarını emerek beslenir. Boyları Türkiye sularında 50 cm'yi bulabilir. Eti yenmez.

DERE ÇULLUĞU a. Zool. KÜÇÜK PİROPİRO'nun eşanlamlısı.

DERE EŞASI a. Zool. SARI ÇOBANALDATAN'ın eşanlamlısı.

DERE HOROZBİNASI a. Temiz ve tatlısularda yaşayan kemiklibalık. (Boyu yaklaşık 10 cm kadardır. Bil. a. *Blennius fluviatilis;* horozbinagiller familyası.)

DERE İSKORPİTİ a. *Cottus gobio* gibi tatlısularda ve *Enophyrs bubalis* gibi denizlerde yaşayan iri kafalı çeşitli balıklara verilen ad.

bir dere iskorpiti türü *(Enophrys bubalis)*

—ANSİKL. Dere iskorpiti, kıyılarda yalnız yaşayan, dikenlerle donanmış çok iri kafalı balıklardır. Pusu kurarak avlanır ve çok yırtıcıdır. Erkekleri ve dişileri boyları ve renkleriyle birbirlerinden ayrılır. Yumurtalar bir taşın altına bırakılır ve erkek yumurtaları korur. *Triglops murrayi* ve *Myoxocephalus scorpius* Avrupa kıyılarına kadar inen kuzey suları türleridir. *Cottus gobio,* suda yaşayan böcekler ve balıkyumurtalarıyla beslenir; Avrasya'nın bütün soğuk ve yüksek kesimlerinde bulunur.

DERE KUMRUSU a. Anayurdu Balkanlar olan kumru türü. (Yerli kuştur. Daha çok bozkırlarda yaşar. Tanelerle beslenir. Bil. a. *Streptopelia decaocto;* kumrugiller familyası; boyu 30 cm.) [Eşanl. GÜLEN KUMRU.]

National Portrait Gallery

Edward Stanley
Derby kontu
F. Say'in
bir portresinden (1844) ayrıntı
National Portrait Gallery
Londra

şet çatıda dere

dere

DERE PİSİSİ a. Yassıbalıklar takımından, Beyaz deniz'den Portekiz'e kadar bütün Atlas okyanusu kıyılarında çok yaygın görülen kemiklibalık. (Bil. a. *Platichthys flesus;* pisibalığıgiller familyası.)

—ANSİKL. Dere pisisi solak (sol yanına yatarak hep sağ yanını gösterir) bir türse de sağlak bireylerine de sık rastlanır. Sikloid pulları derinin içine girmiştir; kafasında, yan çizgisinde ve sırt yüzgeciyle anal yüzgecinin dibinde birçok kemiksi kabartı vardır; ağzı küçük ve bakışımsızdır, kör yanındaki dişler daha gelişmiştir. Dere pisisi sık sık acısulara, hatta haliçlerin uzağındaki tatlısulara girer, ama hep denizde ürer. Eti makbul değildir; boyu 50 cm.

Dereağzı kilisesi, Antalya'nın Kale ilçesinde kilise kalıntısı. Planı ve uyumlu ölçüleriyle, VIII.-IX. yy. bizans kilise mimarlığının önemli örneklerindendir. Duvarları kesme taş ve tuğla örgülü, yunan haçı planındaki kilisenin orta mekânı 9 m çapında kubbeyle örtülüdür. Narteks'in ve yan sahınların üstü galerilidir. Bulunan kimi parçalardan zengin bezemeli olduğu anlaşılmaktadır.

DEREBAĞ, Kayseri'nin Yahyalı ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 4 202 nüf. (1990). Belediye.

DEREBAHÇE, Samsun'un merkez ilçesi merkez bucağında köy iken 1985'-ten sonra kentle birleşip mahalle oldu.

DEREBEYİ a. **1.** Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. yy.'dan başlayarak, bulunduğu bölgelerde başına buyruk kesilen ve merkezi yönetimin kimi yetkilerini ele geçiren güçlü kişilere verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Feodal dönemde topraklarını derebeylik düzenine göre yöneten kimse; senyör. **—3.** Zorba, zalim kimse.

—ANSİKL. Osmanlı İmparatorluğu'nda eyalet örgütünün temeli olan timar sisteminin çökmesi üzerine XVIII. yy. başlarında osmanlı tarihçilerinin "mütegallibe", "hanedan" adlarını verdikleri derebeyler ortaya çıktı. Ayan, voyvoda, muhassıl, mütesellim gibi resmi unvanlarla zorbalığı birleştiren bu yeni zümre, eyaletlerin yönetimini ele geçirdi. Öte yandan devletin, ayaklanacağından korkarak azletmekten çekindiği bazı valiler de derebeyi konumuna geldiler. Zaman içinde tayin ve azile ihtiyaç duymayacak kadar güçlenen derebeyler özel ordular kurdular, vergi saldılar, adalet dağıttılar; derebeyi hanedanları kökleşti. Devlet, sonu gelmeyen savaşlara asker sağlamak ve vergi alabilmek için bu fiili durumu kabul etmek zorunda kaldı.

XIX. yy. başlarında hemen hemen tüm Anadolu, çeşitli derebeyi ailelerinin (Aydın, Manisa, Bergama'da Karaosmanoğulları; Yozgat, Kayseri, Niğde, Ankara, Amasya'da Çapanoğulları; Trabzon ve Canik'te Canikli Ali Paşa ailesi; Rize'de Tuzcuoğulları; vb.) elindeydi. Öte yandan, hâlâ imparatorluğun merkezi sayılan Rumeli'de ise Vidin bölgesi Pazvantoğlu'nun, Rusçuk ve Şumnu Tirsiniklioğlu'nun, İbrail Ahmet Ağa'nın, Yanya Tepedelenli Ali Paşa'nın hükmü altındaydı. Selim III döneminde güçlerinin zirvesine ulaşan derebeyler, padişahın reform programını destekleyerek ya da karşı çıkarak başkent işlerinde de etkili olmaya başladılar. Rusçuk âyanı Alemdar Mustafa Paşa, sadrazam olunca Anadolu ve Rumeli derebeylerini İstanbul'da toplayarak yönetimle derebeyleri arasında bir sözleşme (Senedi ittifak) imzalattı (1808). Bu sözleşme derebeylerin ayrıcalıklarını artırırken merkezi yönetimin yetkilerini sınırladı. Bu sözleşmeyi isteksizce onaylayan Mahmut II, durumunu sağlamlaştırdıktan sonra derebeylerin üzerine giderek yerel hanedanların, asi paşaların nüfuzlarını kırmayı ve eyaletleri İstanbul'un denetimine sokmayı büyük ölçüde başardı. Tanzimat ve Birinci meşrutiyet dönemlerinde de bu yönde önlemler alınmasına karşılık derebeyleri, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da varlıklarını bir süre daha korudular. (→ Kayn.)

B. N., Paris

derebeylik
hommage arzı (senyörle ona yardım etmek ve ona danışmak yükümlülüğü altında bulunan vasal arasındaki bağımlılık ilişkilerinden biri)
Etablissement de Saint Louis minyatürü
XIII. yy. sonu
Bibliothèque nationale, Paris

DEREBEYLİK a. **1.** Derebeyi olma durumu. **—2.** Batı Avrupa'da IX. yy.'dan XIII. yy.'a kadar süren ve temelde fief'lik yapısına dayanan siyasal ve toplumsal rejim, feodalite. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** Derebeyinin egemenliğindeki bölge. **—4.** Devletten bağımsızlaşma amacını güden iktisadi ya da toplumsal her türlü örgütlü güç: *Mali derebeylikler.*

—Fels. *Derebeylik üretim biçimi,* marxçılara göre, büyük toprak sahibi aile gruplarının egemenliğiyle ve kırsal alanların kentlere üstünlüğüyle belirginleşen üretim biçimi. (Derebeylik üretim biçimi, çoğunlukla, tarımın egemen olduğu bir ekonomiyle ilintilidir. Bu üretim biçimi, toprağın ve üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulunduran kişinin, üreticilerin şahısları üzerinde de mülkiyet sahibi olduğu bir siyasal sisteme (toprak köleliği) bağlıdır.

—ANSİKL. İlk kez XVII. yy. hukukçularında rastlanan derebeylik terimi, önceleri dar anlamda, iki özgür insan, senyör ve vasal, arasında bağımlılık ilişkilerini düzenleyen kurumların tümünü belirtmek için kullanıldı; bu ilişkiye göre vasal, senyöre *hommage* ve hizmet sunmakta ve buna karşılık senyör de onu korumakta ve fief sahibi yapmaktaydı. Geniş anlamıyla terim, insanın, bir kamu yönetimi yerine, diğer bir insana bağımlılığı temeline dayanan ve bir uzman savaşçılar sınıfının köylü kitlesine egemen olduğu toplumlar için kullanıldı; bu sınıf, derebeylikten daha eski olan ve ona iktisadi temel oluşturan bir kırsal senyörlük düzeni içinde köylüleri yönetiyor ve onların üretimlerini sömürüyordu.

Avrupa'da X. yy.'da doğan derebeylik rejimi, iki geleneğin, roma ve germen *patronate real* geleneklerinin, daha genel bir deyişle iki toplumun, istilaların neden olduğu büyük bir kargaşa ortamı içinde dağıldıktan sonra, iktisadi çöküntünün günlük yaşam ilişkilerini zayıflattığı bir sırada birbiriyle kaynaşması sonucunda ortaya çıktı. Merovenj döneminin sonunu belirleyen karışıklıklar, -frank ve galya- romalı küçük mülk sahiplerini, özgürlüklerini yitirmeden bağlanabilecekleri güçlü bir kişinin koruyuculuğunu aramaya itti. Bunun üzerine vasal diye nitelenen (keltçedeki *gwas* delikanlı, uşak sözcüğünden türemiştir) özgür bir insanla bir senyör *(dominus)* arasında ömür boyu bağımlılık ilişkisi olan *commendatio*'lar (karşılıklı sözleşmeler) oluştu. Senyör vasalı koruması altına alıyor, besliyor, giydiriyor, barındırıyor ve kimi zaman da, (VII. yy.'ın sonundan başlayarak) tam bir itaat karşılığında ona *beneficium* (kâr, yardım) adı altında toprak veriyordu.

Böylece *commendatio*'nun, borçlanma anlaşmasının *(datio)* ödenmesini de kapsamına aldığı ve vasalın yükümlülüğünü daha mutlak kılmaya yönelik bir sadakat andıyla biçimsel niteliğini artırdığı bir dönemde, o güne kadar birbirinden bağımsız olan iki kurum, *-beneficia* ve *vasallık-* bir araya gelmiş oldu.

VIII. yy.'da, krallık iktidarını yeniden kurmaya çalışan Karolenjler, beneficia ile vasallığın birleşmesinden elde edebilecekleri çıkarı gördüler. Kilise'nin mülklerini, ülkenin en önemli kişilerine beneficia olarak dağıttılar, geri kalan kişileri de vasallık kurumuyla güçlülere bağlanmaya çağırdılar Böylece, vasallık yükümlülüklerinden meydana gelen bir piramit oluştu; en üstte kral yer alıyor, kendi vasalları aracılığıyla en uzak uyruklarının bile bağlılığını sağlıyordu. Charlemagne ve Sofu Louis I döneminde gelişen bu sistem (IX. yy.'ın son çeyreğinde) norman, macar ve sarazen istilalarının, hükümdarın tüm gücünü kırıp, saygınlığını yok ettiği bir sırada yıkıldı. Aşırı ödünlerle zayıflayan kral, bir önceki yüzyıldaki cömertlik ve esirgeyiciliğini yitirmiş, vasallık hizmeti de artık kendisine kadar ulaşmaz olmuştu.

Norman tehlikesi karşısında, uzaklardaki bir hükümdardan yardım görmeyeceklerini anlayan özgür toprak sahipleri, önce krallık iktidarının eski temsilcileri, kontlar, dükler, markiler çevresinde toplandılar. Bunların görevleri *(honor)* ve bu görevlere bağlı beneficia'lar babadan oğula geçmeye başladı; bunlar ayrıca asker ve vergi toplama yetkisini ele geçirdiler. X. yy.'ın sonlarına doğru, bir süre *honores* sahiplerinin ellerinde tuttukları ve istikrar kazanan iktidar, zayıflayarak şato sahipleri düzeyine indi. Böylelikle toprak sahipleri, civardaki bir şatoda oturan ve onların savunmasını örgütleyen güçlü ve gözüpek bir savaşçının çevresinde toplanarak yerel senyörlüğün askeri kadrolarını meydana getirdiler. Onlara kiracılar ve küçük toprak sahipleri de katıldı; senyörlüğün tüm askeri ağırlığını bu grup taşıyordu. Böylece karolenj devletinin yıkıntıları üzerinde yavaş yavaş bağımlılık ilişkilerine dayalı yeni bir düzen, derebeylik düzeni oluştu. Derebeylik X. ve XI. yy.'ları kapsayan ilk döneminde, Loire ve Meuse ırmakları arasındaki ülkelerde gelişti ve oradan, değişik biçimler altında, tüm Batı Avrupa'ya yayıldı: gelişmiş bir kent yaşamıyla karşılaştığı Kuzey İtalya'da ve Reconquista'nın, soyluların krallığa belli ölçüde boyun eğmesine yol açtığı İspanya'da tam bir gelişme gösteremedi; buna karşılık Güney İtalya'da, Normanlar'ın istila ettiği İngiltere'de ve frank haçlılarınca kurulan Doğu latin devletlerinde daha oturmuş bir yapıya kavuştu.

Derebeylik döneminin başlıca özelliği vasallığın artık "gerçek" bir temele, *beneficia*'ya dayanmasıdır. Bu terim, XI. yy.'ın başlarında yerini *fief* terimine bıraktı. Bu iki kurum arasındaki ilişkinin gelişmesi fiefi, senyörün vasalına keyfi olarak bağışladığı bir lütuf olmaktan çıkardı. Artık fief, sunulan hizmetin zorunlu bir karşılığını, yani vazgeçilmez şartını temsil ediyordu. Gerçi senyörlüklerde, senyörün evinde yaşayan, onunla aynı sofraya oturan ve ona sıkıca bağlı bulunan bir tür ev şövalyesi niteliğinde fiefsiz vasallara da rastlanıyordu; ama, genellikle vasallar, toprak sahibiydiler; hommage* andının ardından, hemen fiefe berat verme töreninin gelmesi de bunu gösterir. İlke olarak, fieften yararlanan vasal, senyörüne askeri ve mali yardım sağlamak ve yaptığı işler hakkında bilgi vermek zorundaydı. Ama gerçekte, vasallığa girişi teşvik eden ve vasallıkla fief arasındaki sıkı bağlantıdan doğan menfaat düşüncesi, hommage'ların çoğalmasına yol açtı ve vasallık bağının içeriğini zayıflattı. XI. yy.'da şiddet ve savaşların egemen olduğu bir dünyada, tek işleri savaşmak olan şövalye sınıfı gerçek hâkimdi. Bu nedenle bir vasalın, kendisi-

ne en büyük fiefi veren "çete başı"ndan yana çıkarak, hiç değilse kuramsal olarak aynı şekilde hizmet etmekle yükümlü olduğu başka senyörlerden birine kafa tutması sık görülen olaylardandı.

Bu yüzden, Fransa krallığı gibi çok bölünmüş bir ülkede, X. ve XI. yy.'larda, gerçek bir derebeylik hiyerarşisi oluşmamıştır. Fransa kralına sunulan hommage, ona, Île-de-France'ta, sadece en küçük ve en yakın vasallarının hizmetini sağlıyordu. Kralı tanımayan toprak sahibi prenslere (dükler, kontlar, markiler) gelince, bunların durumu da, devletleri, başka devletlerden daha az toprak kaybına uğramış bulunan Normandiya dükü ve Flandre kontu bir yana bırakılacak olursa, hiç de daha sağlam değildi. Gerçekten de derebeyliğin ilk dönemi, daha oturmuş bi yapıya ancak XII. yy.'dan sonra kavuşabildi. Haçlı seferleri sırasında mali açıdan çöken ve XI. yy.'ın sonuyla XII. yy.'daki iktisadi çalkantılara ayak uyduramayan orta ve aşağı soylular sınıfının mali güçlüklerinden faydalanan ve *fief-gelir* gibi yeni derebeylik hukuku kurumlarından sonuna kadar yararlanan toprak sahibi prensler, giderek kendi sınırları içerisindeki senyörleri, Suger'nin etkisiyle, orta ve aşağı soylular sınıfını, vasallık hommage'ına ve hizmetlerine bağlamayı başardılar. Ancak XII. yy.'ın ilk yarısında istikrara kavuşturabildiği Île-de-France'ın dışına uzun süre çıkamayan krallık, suzerenliğini kabul ettirmek için bu yeni yapılanmadan ve hiyerarşi kavramının oluşmasından yararlandı. Louis VII döneminde, artık krala hommage sunmayı kabul etmeyen toprak sahibi prens kalmamıştı.

XIII. yy., genelde derebeylik için bir dönüm noktası oldu; XII. yy.'a egemen olmuş sistem, çöküş evresine girdi. XII. yy.'ın belirleyici özelliği olan asayiş gereksinimi, düzenin daha kolay oturmasını sağladı ve beraberinde ekonomik canlanmayı getirdi. Paraya dayalı ekonomi ve vergilendirme yeniden ortaya çıktı. Fief sahibi vasalların sundukları hizmetler, daha etkili ve daha az sorun yaratan başka kişiler tarafından da görülmeye başlandı: bunlar Philippe Auguste'ün seneşal'leri ya da bailli'ler gibi krallık yüksek görevlileri; Almanya'daki *ministeriale*'ler gibi serf sınıfından vasallar; korunacak fiefi olmayan paralı askerlerdi. Kültürel rönesans, zihinlerin, kamu iktidarı kavramını daha iyi anlamasını sağladı.

Derebeyliğin yapısı yavaş yavaş değişti. Başlangıçta kendi donatımını karşılayacak kadar zengin herkese açık olan şövalyelik, babadan oğula geçmeye başladı: böylece *soyluluk* doğdu. Vasallık ilişkilerinde, sadakat ve askeri yardım kavramlarının yerini parasal çıkar kavramı aldı. Yardım, yapılacağı durumlar belirlenerek sınırlandı: metbunun kimi büyük harcamalarına mali katkıyı gerektiren *dört durum* kabul edildi (fidye, büyük oğlun şövalye olması, büyük kızın evlenmesi, haçlı seferi). Askeri yardım ise belli sayıda süvarinin yılda 40 günlük hizmet etmesini öngören *ost* sistemine bağlandı. XI. yy.'da fief babadan oğula geçer oldu; XII. yy.'da ise vasal, bazı vergiler (lods, ferağ ve intikal) ödemek koşuluyla kendi fiefi içinde özerklik kazandı.

XIII. yy.'da ülkesinin tüm bölgelerindeki yerel yönetimleri silah zoruyla yıldırmış olan Fransa kralı, artık tüm vasal ve ast-vasallarının yardımına güvenebilir hale gelmiş; böylece, ilk Karolenjler'in hayal etmiş olduğu vasallık piramitini kurmayı başarmıştı. Ancak, Güzel Philippe'nin hukukçuları, Roma *imperium*'unu örnek alarak, kamu iktidarı kavramını yeniden canlandırdılar. Siyasal yaşam artık vasallık sözleşmesine dayanmaktan çıktı: tüm somut yükümlülükler tek yönlü ve kralın menfaatine uygundu. Kralsa, Tanrı'dan başkasına hesap vermek zorunda değildi; yönetimi ülkesi sınırları içinde oturan herkesi kapsıyordu. İngiltere gibi kimi ülkelerde, derebeylik dönemi, sonraki dönemlere krallığı denetleyen kurumlar bıraktı. Fransa'da derebeylik, XIII. yy.'ın sonlarından başlayarak, ülkenin en önemli gücü olmaktan çıktı. Bununla birlikte, XIV. yy. boyunca varlığını korudu ve birkaç kez sağlamlaştırılmaya çalışıldıktan sonra, krala bağlı soyluların XV. yy.'daki çabalarına rağmen, modern çağın başlangıcında ortadan kalktı. Bununla birlikte, derebeylikle ilgili bazı deyimler içeriklerini tamamen kaybetmiş olarak Fransız devrimi'ne kadar varlığını sürdürdü ve bu dönemde kullanımları yasaklandı.

DEREBUCAK, İç Anadolu'da, Konya iline bağlı ilçe; 16 067 nüf. (1990); 9 köy. Merkezi, Konya'nın 140 km güneybatısında *Derebucak*, 5 115 nüf. (1990).

DERECAT çoğl. a. (ar. *derece*'nin çoğl. *derecāt*). *Esk.* **1.** Dereceler, basamaklar. **—2.** *Derecat-ı cennet*, cennetin tabakaları, katları. ‖ *Derecat-ı mahâkim*, mahkemelerin çeşitli dereceleri.

DERECE a. (ar. *derece*). **1.** Herhangi bir aşama düzeninde kademelerin her biri; rütbe, basamak: *Memurlara yeni bir derece verdiler. En üst dereceye kadar yükseldi.* (Bk. *ansikl.* böl. İda. huk.) **—2.** Bir durumun, bir niteliğin, bir şeyin ulaştığı noktanın göreceli şiddeti: *Yanığın derecesi ne? Kızgınlığının, kırgınlığının derecesi. Kabalığı hoş görülür, ama bir dereceye kadar.* **—3.** Sıcaklık ölçmeye yarayan araç: *Derece kırıldı.* **—4.** *Derece almak, dereceye girmek*, bir yarışmada kazananlar arasında yer almak: *İlk üç güreşte derece alacağımızı sanıyorum.* ‖ *Derece derece*, azar azar, yavaş yavaş, tedricen: *Bölge doğuya doğru derece derece yükselir.* ‖ *Derecesini almak*, bir hastanın vücut ısısını ölçmek. ‖ *Bu, o derece, son derece*, çok fazla, pek fazla: *O derece kötü olduğunu sanmıyorum. Bu derece kaba olabileceğini düşünmemiştim.*

—*Esk. Derece-i arz*, enlem. ‖ *Derece-i gılzet ve hiffet*, hafiflik ve kalınlık derecesi ‖ *Derece-i hararet*, ısı derecesi. ‖ *Derece-i kâfiye*, yeter derecede. ‖ *Derece-i musavat*, eşitlik derecesi. ‖ *Derece-i nihayet*, son derece. ‖ *Derece-i saniye*, ikinci derece ‖ *Derece-i sullem*, merdiven basamağı. ‖ *Derece-i tafdil*, üstünlük derecesi. ‖ *Derece-i tul*, boylam. ‖ *Derece-i ûlâ*, birinci derece.

—Anal. kim. Bir çözelti derişiminin ölçüm birimi. ‖ *Baumé derecesi*, bir sıvının yoğunluğunu ölçmekte kullanılan aerometre çubuğunun göreceli olarak tanımlanmış bölümlerinden her biri. ‖ *Klorölçüm derecesi*, etkin klor oranı.

—Astrol. Zodyak burçlarının bölümü. (Her burç 30°'ye bölünür. Zodyakın 360°'ye bölünmesi, İ.Ö. [illegible]'de Yunanlılar tarafından biliniyordu; bu teknik, İsa'dan binlerce yıl önce Sümerler tarafından bulunmuştu. Kolomböncesi amerika halklarının da bu konuda bilgileri vardı.)

—Biyol. *Evrim derecesi*, canlı türlerden oluşan bir topluluğun bulunduğu evrim aşaması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ceb. $a_{i_1 \ldots i_p} x_1^{i_1} \ldots x_p^{i_p}$ *biçiminde birçok belirsizli bir birterimlinin derecesi*, $i_1 + i_2 + \ldots + i_p$ ye eşit tamsayı. ‖ $a_n x^n$ ($a_n \neq 0$) *biçiminde bir belirsizli bir birterimlinin derecesi*, değişkenin *n* üssüne eşit tamsayı. ‖ *Bir* K *cisminin* K′ *cebirsel genişlemesinin derecesi*, K-vektör uzayı olarak K′nün boyutu. (K′nün K üzerindeki derecesi [K′:K] biçiminde yazılır.) ‖ *Cebirsel bir denklemin derecesi*, sıfır olmayan en yüksek dereceli birterimlinin derecesi. ‖ *Oransal bir kesrin derecesi*, payın derecesinden paydanın derecesini çıkararak elde edilen tamsayı. (Bu tamsayıyı, oransal kesir için seçilen temsilciden bağımsızdır.) ‖ $\Sigma a_n x^n$ *biçiminde bir belirsizli bir polinomun derecesi*, $a_n \neq 0$ olacak biçimde en büyük *n* tamsayısı. ‖

$$\sum_{i_1} \cdots \sum_{i_p} a_{i_1 \ldots i_p} x_1^{i_1} \ldots x_p^{i_p}$$

biçiminde p belirsizli bir polinomun x_i *değişkenlerinden birine göre kısmi derecesi*, $a_{i_1 \ldots i_p} \neq 0$ olacak biçimde i_m tamsayılarının en büyüğü. ‖

$$\sum_{i_1} \cdots \sum_{i_p} a_{i_1 \ldots i_p} x_1^{i_1} \ldots x_p^{i_p}$$

biçiminde p belirsizli bir polinomun toplam derecesi, $a_{i_1 \ldots i_p} \neq 0$ olacak biçimde $i_1 + i_2 + \ldots + i_p$ tamsayılarının en büyüğü.

—Dağc. *Güçlük derecesi*, kayalıklara tırmanmada her aşamada karşılaşılan güçlüklerin derecesi. (Bu güçlükler I'den [kolay] VI'ya [oldukça güç] kadar numaralanmış derecelerle belirtilir. Her derece kendi içinde alt derecelere bölünür: düşük, normal, ya da yüksek. Yapay tırmanmalar için A1, A2, A3, A4 olarak belirtilmiş dört derece sözkonusudur.)

—Dilbilg. Bir sıfat ya da belirteçle dile getirilen kavramın ulaşabileceği değişken yoğunluk düzeyi (eşitlik, azlık, çokluk). [Karşılaştırmanın olup olmamasına göre, derece göreceli ya da mutlak nitelik taşır. Kimi sıfatlarda derece değişkenliği sözkonusu değildir. Bunun nedeni ya anlamlarının elvermemesi (*birinci, yuvarlak, sonuncu*) ya da kimi dillerde, sözkonusu sıfatların karşılaştırma, enüstünlük bildiren biçimlerinin bulunmasıdır].

—Eğit. Unvan, diploma: *Lisans derecesi, doktora derecesi.*

—Geom. Dönemi 360 olan pozitif faz. (Simgesi °) ‖ *Cebirsel bir eğrinin* ya da *düzlemin derecesi*, bunların denklemlerinden birini tanımlamaya olanak veren polinomun derecesi.

—Heykc. ve Metalürj. Döküm kumunu model üstünde sıkıştırmaya yarayan, kare, dikdörtgen ya da çeşitli biçimlerde metal çerçeve.

—Kim. *Alkol derecesini düşürme*, su katarak alkol oranını azaltmak eylemi.

—Mad. oc. Cevher oranını belirlemede kullanılan, % 1'e eşdeğer ölçü birimi. (Uygun işletme yöntemi, oranın birkaç derece artmasını sağlar.)

—Mant. *Birinci dereceden dil*, örneğin, birey kümeleri ya da sınıflarının değil de, yalnızca birey değişkenlerinin nicelendirildiği dil. ‖ *Birinci dereceden kuram*, birinci dereceden bir dilde biçimselleştirilen kuram.

—Med. huk. *Hısımlık derecesi* →HISIMLIK. ‖ *İpotek derecesi* →İPOTEK.

—Müz. Iskaladaki seslerden her biri. (Derece kavramı, tonalite kavramına sıkı sıkıya bağlıdır. Bir derece, gamın içerdiği hiyerarşiye ve gam içinde üstlendiği işleve göre tanımlanır. Derecelerin sayısı yedidir: durak [1. derece], durak-üstü [2. derece], ortanca [3. derece], çeken-altı [4. derece], çeken [5. derece], çeken-üstü [6. derece], yeden [7. derece].)

— Ölçbil. Çeşitli deneysel ölçü bölmelerine verilen ad: *Fahrenheit derecesi* (sıcaklık), *alkol derecesi* (alkol oranı), *Baumé derecesi* (yoğunluk). [Santigrat derecesi de denilen ve kelvine eşit olan SI sıcaklık birimi Celsius derecesi (simgesi °C) yalnızca Celsius sıcaklığını ifade eder: *Buz sıfır derece Celsius'ta erir.*] ‖ Çember uzunluğunun 1/360'ına eşit yay birimi. ‖ Çember üzerinde bir derecelik bir yayı gören merkez açıya eşdeğer açı birimi (simgesi °). [Dik açı 90°'dir. Derecenin askatları *dakika* (simgesi ′) ve *yay saniyesi* ya da *açı saniyesi*'dir (simgesi ″).]

—Petr. san. Bir yağlayıcının, eş nitelikte, ama değişik akışmazlığı olan ürünler dizisi içindeki akışmazlık düzeyi.

—Polim. Termoplastık bir maddeye, özellikle polietilene, erimiş durumdaki akışkanlığını belirtmek üzere verilen birleşik sayı. (Derece, erimiş durumda, bir norm ile akışmazlığa bağlanan saymaca bir büyüklüktür. Benzer terimler olarak [ama bunlar farklı bir normu gösterir] "akışmazlık indisi" ile "erime göstergesi" de sayılabilir.) ‖ *Polimerleşme derecesi*, bir polimer molekülünde yer alan monomer motif ya da birimlerin sayısı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Seram. *Düşük derece*, kilin suyunun giderildiği ve 200° ile 600°C arasında gerçekleştirilen pişim evresi. ‖ *Yüksek*

derece, masenin istenen sertliği kazandığı ve kesin rengini aldığı, sırın eridiği ve renklerin oluştuğu pişim evresi.
—Sesbilg. Nicel bir almaşmaya uğrayan ünlünün çeşitli durumlarına (tam, indirgenmiş ya da uzun) verilen ad.
—Şarapç. *Alkol derecesi*, yüzde olarak şarapta bulunan etil alkol miktarı.
—ANSİKL. Biyol. Paleontoloji hem hayvanlar, hem bitkiler bakımından, uzaktan akraba olan birçok ayrı soyun nasıl birbirine koşut evrim geçirdiğini gösteren sayısız örneklerle doludur. Bu nedenle en gelişmiş türlerin ortak bir soydan geldiğine şimdi daha çok inanılmaktadır. Bu türler atalarının bulunduğu evrim derecesinden daha üstün bir evrim derecesine ulaşmışlardır; ancak bu kavram büyük grupları (sınıf, takım, familya, vb.) kapsamaz. Örneğin böceklerdeki nemf uykusu, omurgalılardaki sıcakkanlılık, çiçeklerdeki bitişik taçyapraklılık birer evrim derecesidir; hatta bitki ve hayvanların su dışındaki yaşama uyum sağlamaları da bir evrim derecesi sayılabilir. Demek ki, bu kavram çok kesin bir geçerlik taşımaz, ama biyolojik evrimin önemli bir yönünü gösterir: koşutluk, hatta yöneşme, evrimin karşıt bir yönü olan çeşitlenmeyle, yani ayrı doğrultuda gelişmeyle tam bir aykırılık halindedir.
—İda. huk. Devlet memurları yasası'nda, memurların öğrenim durumlarına göre girebildikleri ve yükselebildikleri dereceler, 15. dereceden 1. dereceye kadar bir tablo halinde gösterilmiştir. Devlet memurları koşulları uygunsa bulundukları dereceden bir üst dereceye yükselebilirler. Bu yükselmeye dikey yükselme de denir.
—Polim. Bir polimer, makromolekül adı verilen çok büyük boyutlu moleküllerden oluşur; bu makromoleküller de, monomer motifi ya da monomer birimi denen aynı yapının yinelenmesinden meydana gelir. Örneğin:

$$\sim CH_2CHCl—CH_2CHCl—CH_2—CHCl\sim$$

bir poli vinil klorür (PVC) molekülüdür; monomer birimi ise
$—CH_2CHCl—$ 'dir.

$$\sim(CH_2)_4CONH(CH_2)_6NHCO(CH_2)_4CONH(CH_2)_6\sim$$

da bir poliamit – 6,6 (ya da naylon) molekülüdür; monomer birimi ise

$$\sim(CH_2)_4CONH(CH_2)_6NHCO\sim$$ 'dur.

Bir polimeri oluşturan makromoleküller, *n* sayıda monomer birim içerirse bütünün M molar kütlesi:
M = monomer birimin molar kütlesi × *n* olur.

Örneğin polimerleşme derecesi 50, monomer birimin molar kütlesi 226 olan bir poliamit 6,6'nın molar kütlesi, 226 × 50 = 11 500'dür.

Kimi doğal makromoleküllü maddeler dışında bir polimer, gerçekte her zaman farklı polimerleşme derecelerindeki makromoleküllerin karışımından oluşur. Bu nedenle, ortalama polimerleşme dereceleri ile ortalama molar kütlelerinin tanımlanmaları yoluna gidilmiştir.

DERECE-GÜN a. Isıt. havld. Isıtılan kapalı alanların sıcaklığı ile ortalama dış sıcaklık arasında gün başına ortaya çıkan fark.

DERECELEME a. Derecelemek eylemi.
—Ceb. *Bir* A *halkasının derecelemesi*, A nın, $n \geqslant 0$ olmak üzere (A_n) altgrupları dizisi; A, A_n lerin doğrudan toplamıdır ve her (m,n) tamsayı ikilisi için, A_n nin bir elemanının, A_m nin bir elemanıyla çarpımı, A_{n+m} ye aittir. (A nın birim elemanı A_0 a aittir.) ‖ *Bir* G *grubunun derecelemesi*, G nin altgrupları dizisi; G bunların doğrudan toplamıdır.

—Ed. Bir sözcük ya da deyim dizisini yükselen ya da inen bir sıraya göre dizme: ''*Tarık ibni Ziyat nefer değil, serdar değil, bir ordu idi, bir kal'a idi* (Abdülhak Hamit). [Eşanl. TEDRİÇ.]
—Geom. Bir D doğrusundan ℝ üzerine tanımlı bijeksiyon. (*g*, böyle bir derecelemeyse, bütün öbürleri $a \cdot g + b$ biçimindedir; burada *a* ve *b*, ikisi birden sıfır olmayan gerçek değişmezlerdir. *Birim uzunluk*, 0 ve 1 öncüllerini ayıran uzaklığa karşılık gelir.)

DERECELEMEK g. f. Derecelere ayırmak.
—Geom. *Bir* D *doğrusunu derecelemek*, D üzerinde bir dereceleme tanımlamak.
◆ **derecelendirmek** g.f. *Bir şeyi derecelendirmek*, onu bir aşama düzenine göre sıraya koymak.

DERECELENDİRMEK → DERECELEMEK.

DERECELİ sıf. **1.** Derecelere ayrılmış olan araç gereç için kullanılır: *Dereceli şişe. Dereceli ölçek.* **—2.** Aşama aşama, ilerleyen şey için kullanılır: *Tek dereceli seçim.* **—3.** Derecesi belirtilen düzeyde olan: *Yüksek dereceli memurlar.*
—Ceb. *Dereceli grup*, bir derecelemeyle donatılmış grup. ‖ *Dereceli halka*, bir derecelemeyle donatılmış halka. ‖ *Dereceli küme*, aşağıdaki koşulları sağlayan sıralı E kümesi; E den, bağıl tamsayılar kümesi ℤ içine bir *g* uygulaması vardır ve bu uygulama da aşağıdaki koşulları gerçekler:

$$x < y \Rightarrow g(x) < g(y),$$
$$x \text{ önceler } y \Rightarrow g(x) = g(y+1).$$

E kümesi içindeki sıralama bağıntısı < ile gösterilir.
—Sine. *Dereceli filtre*, zonlara göre az ya da çok soğurucu filtre. (Görüntünün kimi bölümlerinin görsel izlenimini değiştirmek amacıyla mercek önüne yerleştirilen bu filtre, özellikle gündüz çekilen ''gece'' sahnelerinde gökyüzünü karartmaya yarar.)

DERECESİZ sıf. Derecesi olmayan; derecelere ayrılmamış.
—Metalürj. *Derecesiz kalıp*, dökümden önce derecesinden ayırılmış kum kalıp. (Derecesiz kalıpta kalıplama geleneksel olarak az sayıda üretilecek parçalara uygulanır; derecesiz kalıp, derece çıkarıldıktan sonra ve dökümden önce gerekirse çemberlenir. Günümüzde yatay ya da düşey kalıpla çalışan üretimi yüksek atölyeler de vardır. Bu atölyelerde derecesiz kalıplar birbirine karşı sıkıştırılır [Disamatic yöntemi]; iki derecesiz kalıbın birbirine değdiği yüzey, parçanın sınır yüzeyidir; bu parçanın bir bölümü derecesiz kalıbın bir yüzünde, diğer bölümü bir sonraki kalıbın öbür yüzünde kalıplanır.)
◆ be. Pek çok, ölçüsüz: *Beni aramana derecesiz memnun oldum.*

DERECİK, Trabzon'un Akçaabat ilçesine bağlı bucak; 13 196 nüf. (1990); 11 köy. Merkezi, Akçaabat'ın G.'inde *Derecik*, 3 059 nüf. (1990).

DEREÇİNE, Afyonkarahisar'ın Sultandağı ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 608 nüf. (1990). Belediye.

DEREEŞASIGİLLER a. Zool. Eşanl. KUYRUKSALLAYANGİLLER.

DEREIĞRIBI a. Iğrıp ağı tipinde fakat daha küçük ağ çeşidi.

DEREİSKORPİTİGİLLER a. İskorpit gibi iri kafası dikenlerle kaplı, etçil, sürü oluşturmayan, kıyıda yaşayan kemiklibalıkları içeren familya. (Bil. a. *Cottidae*.)

DEREKÂT çoğl. a. (ar. *dereke*'nin çoğl. *derekāt*). *Esk.* **1.** Aşağıya inen basamaklar. **—2.** En aşağı katlar. **—3.** *Derekât-ı cehennem*, cehennem katları.

DEREKE a. (ar. *dereke*). *Esk.* **1.** Aşağıya inen basamak: ''*Müterakki, mütekâmil boyacılık san'atimiz Avrupa'daki derekeye düşer*'' (R.H. Karay). **—2.** Aşağı kat, aşağı derece, alt tabaka. **—3.** *Dereke-i mirkat*, merdivenin en aşağıdaki basamağı; aşağı tabaka.

DEREKİ a. (ar. *dereke*'den *dereki*). *Esk.* Gerileme. (Fr. *régression* karşılığı olarak kullanılmıştır.)

DEREKÖY, İzmir'in Bergama ilçesinde bucak; 5 897 nüf. (1990); 18 köy. Merkezi *Dereköy*, 256 nüf. (1990).

DEREKÖY, Kırklareli'nin merkez ilçesine bağlı bucak; 4 850 nüf. (1990); 8 köy. Merkezi *Dereköy*, 1 706 nüf. (1990). Kırklareli'nden Yıldız dağlarını aşarak Bulgaristan'a giden karayolu bucak merkezinden geçer.

DEREKÖY, Samsun'un Ondokuzmayıs ilçesine bağlı belde; 2 350 nüf. (1990). Belediye.

DEREKÖY, Tokat'ın Pazar ilçesine bağlı belde; 2 219 nüf. (1990). Belediye.

DEREKÖY kapısı, Türkiye ve Bulgaristan arasında Yıldız dağlarında (Istrancalar) sınır kapısı. Kırklareli'nin K.'inde Dereköy ile Bulgaristan'da Tirnovacık arasında.

DEREKUŞU → YALIÇAPKINI.

DERELİ, D. Karadeniz bölümünde, Giresun iline bağlı ilçe; 34 422 nüf. (1990); 820 km²; merkez bucağı dışında 1 bucak, 34 köy. Merkezi, Giresun'un 26 km G.'inde Aksu çayı vadisinde *Dereli*, 6 058 nüf. (1990). Mısır, fındık üretimi, hayvancılık.

DERELİ (Cevat), türk ressam (Rize 1900 - İstanbul 1989). Sanayii nefise mektebi'ni bitirdi (1924). Hikmet Onat ve İbrahim Çallı'nın öğrencisi oldu. Devlet bursu kazanarak gittiği Paris'te resim çalışmalarını Academie Julian'da sürdürdü (1924-1928). Yurda dönüşünde, bitirdiği okulun öğretim kadrosunda görevlendirildi. Müstakil ressamlar ve heykeltraşlar cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı. D grubu ressamlarına katıldı.

Manzara türündeki ilk resimlerinde izlenimcilikten etkiler görülür. Daha sonraları, türk minyatürlerinden de esinlenerek derinliği az, ışık-gölgesiz, aydınlık pastel renklerin egemen olduğu, duygusal bir üslupla yapıtlar üretti. Yurt içinde ve dışında çeşitli karma sergilere katıldı, kişisel sergiler açtı. Ankara'da Devlet resim ve heykel sergisi'yle birlikte açılan Yurt gezisi sergisi'nde birincilik (1939), ikinci Devlet resim ve heykel sergisi'nde birincilik (1940) ödüllerini kazandı. Sedat Simavi vakfı'nın görsel sanatlar dalındaki ödülünü heykelci Zühtü Müritoğlu ile paylaştı (1977). Yurt içinde ve dışındaki çeşitli müze, galeri ve özel koleksiyonlardaki yapıtlarından başlıcaları: *Bursa manzarası, Topkapı sarayı'na bakış, Hasat, Manzara, Balık pazarı, Balık tutan adam, Gündoğdu köyü, Boğaziçi, Adalar, Mevleviler, Çengelköy, Balık avı.*

DERELİKÖY, rumca **Potamia,** G. Kıbrıs rum kesiminde Lefkoşa ilçesine bağlı köy.

DEREM → DİREM.

DERÈME (Philippe HUC, **Tristan** — denir), fransız şair (Marmande 1889 -Oloron-Sainte-Marie 1941). Gençliğinde fantezist şairler grubunda etkin bir rol oynadı. İlk şiirleri (*Le Renard et le Corbeau, le Tiroir secret*, 1905) ve bunları izleyen birçok derlemesi, hafif bir fanteziyi dışavurulmamış bir heyecan öğesiyle birleştirir. Temelde klasik olan şiirleri coşku ve ustalıkla işlenmiştir (*le Poisson rouge*, 1934; *la Tortue indigo*, 1937).

DEREMET a. *Yörs.* Hayvc. Sağım ücreti yerine verilen süt, yağ, peynir.

DEREMİDYESİGİLLER a. Tatlısularda yaşayan ikiçenetli yumuşakçalar familyası. (Familyanın birçok cinsi vardır; başlıca cinsleri *Unios* ve *Anodontes*'tir. Bil. a. *Unionidae.*) [Eşanl. IRMAKMİDYESİGİLLER.]

DERENDE sıf. (fars. *deriden,* yırtmak' tan *derende*). *Esk.* Yırtıcı, yırtan: *Şîr-i derende* (yırtıcı aslan).

DEREOTU a. Çok parçalı ve koyu yeşil yapraklı, kokulu, biryılık otsu bitki. (Bahçe ve bostanlarda çeşni bitkisi olarak yetiştirilir. Taze yaprakları yemeklere koku ve tat vermek için kullanılır. 3-4 mm uzunluğunda koyu esmer meyveleri tanen, rezin ve uçucu yağ içerir. Uçucu yağda en çok karvon bulunur. Meyvelerinden yapılan infusyon (% 2-5) sinir yatıştırıcı, sindirimi kolaylaştırıcı ve gaz söktürücü olarak kullanılır. Bil. a. *Anethum graveolens;* maydanozgiller familyası.)
—Eczc. *Dereotu esansı,* en başta karvon olmak üzere çeşitli terpenik hidrokarbonlardan (limonen) oluşan esans. (Yalnız apiol içeren Endonezya kökenli dereotu esansı sindirimi kolaylaştırıcı ve diüretik olarak kullanılır.)

DEREOVA, Tunceli'nin Nazımiye ilçesine bağlı Büyükyurt bucağının merkezi; 401 nüf. (1990).

DEREPAZARI, Doğu Karadeniz bölgesinde, Rize iline bağlı ilçe; 10 381 nüf. (1990); 11 köy. Merkezi, Rize'nin 9 km batısında *Derepazarı,* 4 240 nüf. (1990).

DEREPHYSİA a. (yun. *dere,* boyun, ve *physa,* sivilce'den). Ilıman bölgelerde yaşayan, yarı saydam, yassı çeşitlikanatlı böcek. (*Derephysia foliacea,* kekikotu ve kekikler üstünde yaygındır. Dantelliyarımkanatlıgiller [*Tingidae*] familyası.)

DEREPRESYON a. (fr. *dérépression*). Biyokim. Hücre dışındaki bir etken tarafından başlatılan süreç. (Özel bir görevin yerine getirilmesini önleyen molekül engelleyici baskıyı kaldırır. Genel olarak derepresyona yol açan etkinin tersi bir etkidir.)

DERESİNEK, Afyon'un Çay ilçesi merkez bucağında belde; 2 253 nüf. (1990).

DE RESZKE, polonyalı opera şarkıcısı aile. —JAN, tenor (Varşova 1850 - Nice 1925). Sanat yaşamına 1874'te bariton olarak başladı. Özellikle, 1885'te Massenet'nin *le Cid* adlı yapıtının prömiyerinde başrol oynadığı Paris Operası'nda tenor olarak başarı gösterdi. New York, Londra ve Petersburg'da Romeo ve Tristan rollerini yorumladı ve operaseverlerin hayranlığını kazandı. Öğrencileri arasında Leo Slezak, Bidû Sayão ve Maggie Teyte de vardır. —EDWARD, bas (Varşova 1853 -Garnek, Varşova yakınında, 1917), öncekinin kardeşi. Sanat yaşamına 1876'da Verdi yönetiminde Paris'te başladı. 1903'e değin Londra ve New York'ta sahneye çıktı; Mozart, Gounod ve Wagner'in yapıtlarını aynı zarafetle yorumladı. —JÒZEFINA, soprano (Varşova 1855 - *ay. y.* 1891), öncekilerin kız kardeşi.

DEREZİ (Ebu Abdullah Muhammet bin İsmail ED-), dürziliğin türk kökenli kurucularından (öl. 1020). Adı, dürzi kaynaklarında "Naştekin", bazı arap kaynaklarında ise "Nuştekin", "Nuştigin" ya da "Anuştigin" olarak geçer. Bu adlardan türk olduğu anlaşılmaktadır. Bir ismaili propagandacısı (dâ'i) olarak Buhara'dan Mısır'a geldi (1017). Kendisinden önce de bu mezhebin Hamza bin Ali adında bir yayıcısı varsa da, dürzilik mezhebine adını veren Derezi oldu. Derezi, Mısır'da Fatımi halifesi el-Hakim'in Tanrı olduğunu ilan etti. Ona göre, Tanrılık Adem'e, ondan Ali'ye, ondan da el-Hakim'e geçmişti. Böylelikle, Ali'yi Peygamber'den üstün tutmuş oldu. El-Hakim'in çevresinde kendisine çok sayıda yandaş edindi. Halifeyi Tanrı ilan eden risalesine dayanarak Kahire Büyük camisi'nde vaaz verdi. Bir söylentiye göre, kendisini çekemeyen Hamza bin Ali'nin kışkırtması üzerine el-Hakim'in buyruğuyla öldürtüldü; bir başka söylentiye göre de, halife görüşlerini yayması için onu Suriye'nin dağlık bölgelerindeki halk arasına gönderdi ve burada bir çarpışmada öldürüldü.

DERG (*lough*), İrlanda'da göl (96 km²), Shannon vadisinde, Orta Ova'nın G.'inde. Elektrik üretimi için doğal bir depodur. — İrlanda'da (Ulster) göl, yukarı Derg vadisinde, Kuzey İrlanda sınırında. Dinsel ziyaret yeri.

DERGÂH a. (fars. *der* ve - *gāh*'tan *der -gāh*). *Esk.* **1.** Kapı önü, eşik. **—2.** Bir tarikata mensup dervişlerin tarikat törelerini uyguladıkları yer, tekke: *"Biz ki Rûm abdalıyız her yerde var dergâhımız"* (Cesari, XIX. yy.). [Bk. *ansikl.* böl. Tasav.] **—3.** *Dergâh-ı âli, dergâh-ı mualla,* padişah kapısı; saray. ||*Dergâh-ı ilahi, dergâh-ı izzet,* Tanrı katı. ||*Dergâh-ı şerif,* tekke.
—Kur. tar. *Dergâh-ı âli çavuşları* → DİVAN'I HÜMAYUN ÇAVUŞLARI. ||*Dergâh-ı âli kapıcıları* (*Bevvaban-ı dergâh-ı âli* de denir), Topkapı sarayı'nın orta kapısını bekleyen görevlilere verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Kur. tar. *Dergâh-ı âli kapıcıları,* kapıcılar kethüdasının buyruğunda görev yaparlardı. Sayıları XVII. yy. sonlarında kırk beş bölükken XVIII. yy. başlarında da on beş bölüğe kadar düştü. Bu bölüklerden birinin amiri olan "pişkeşçi", padişaha getirilen armağanları sergiler, on birinci bölüğün başı olan "mataracı-ı şehriyari" padişahın kırmızı kadife kaplı altın matarasını, on ikinci bölüğün başı olan "iskemle ağası" ise padişahın kırmızı çuha kaplı gümüş iskemlesini taşırdı. Bunlardan başka "serotağ-ı şehriyari" ile "meşaleciler" bulunurdu. Görevleri karşılığında gündelik alan dergâh-ı âli kapıcıları, tören günleri bahşiş toplarlar, ayrıca kendilerine yiyecek ve kumaş da verilirdi. (→ KAPICI.)
—Tasav. Büyüklerine *âsitâne**, küçüklerine *zaviye** denir. Âsitâneler, aynı zamanda tarikat kurucularının türbelerinin bulunduğu yerlerdir. Dergâhlarda ibadet, zikir, eğitim, barınma gibi uğraşlar için özel bölümler yer alır. En büyük bölüm, toplu ayin ve törenlerin yapıldığı "meydan"dır. (→ TEKKE.)

Dergâh, İstanbul'da yayımlanan on beş günlük sanat ve edebiyat dergisi (15 nisan 1921 - 5 ocak 1923, 42 sayı). Mustafa Nihat'ın (Özön) yönettiği dergi baştan sona Kurtuluş savaşı'nı destekledi. Mustafa Şekip (Tunç), Mehmet Emin (Erişirgil) gibi yazarlar Bergson'un görüşlerini savundular. Yahya Kemal, Ahmet Haşim, Halide Edip (Adıvar), Abdülhak Şinasi (Hisar), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Ziya Gökalp, Nurullah Ata (Ataç), M. Fuat (Köprülü) ve Hasan Âli (Yücel) gibi şair ve yazarların yapıtlarının yayımlandığı dergi döneminin önemli ve etkin yayın organları arasında yer aldı.

DERGİ a. (*derlemek*'ten *der-gi*). Bilim, edebiyat, hukuk, vb. bir alanda uzmanlaşmış süreli yayın. (Esk. eşanl. MECMUA.) [→ BASIN.]

DERGİCİLİK a. Dergi yayımlama işi.

DERGİLEMEK g. f. Dağınık durumda bulunan yazıları kitap haline getirmek.

DERGİN sıf. Derlenerek düzene konmuş olan; müdevven.

DERHAL be. (fars. *der*- içinde, ve ar. *ḥāl*'den *der-ḥāl*). Hemen, o anda, gecik-tirilmeksizin, çabucak: *Derhal gidin. Yargılandı ve cezası derhal infaz edildi.*

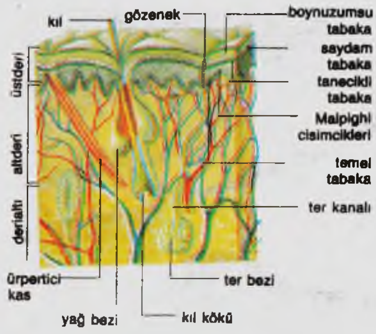
DERHATIR be. (fars. *der*-, ve ar. *ḥāṭır*'dan *der-ḥāṭır*). **1.** Akılda, hatırda. **—2.** *Derhatır etmek,* hatırlamak: *"Kaarilerimiz belki derhâtır ederler"* (Y. K. Beyatlı).

Cevat Dereli
Oy oy eminem

DERHEM sıf. (fars. *der* ve *hem*'den *der -hem*). *Esk.* **1.** Karışık, karmakarışık, düzensiz, perişan. **—2.** Üzüntülü. **—3.** *Derhem berhem olmak,* karmakarışık olmak.
◆ a. İncinme; yüz buruşturma.

DERİ a. **1.** İnsanın ve birçok hayvanın bedeninin dış yüzünü kaplayan organ: *İnce deri. Siyah derili olmak. Köpeğin, kuşun derisi.* (Eşanl. CİLT.) [Bk. *ansikl.* böl. Anat.] **—2.** Bu organın yüzey tabakası; üstderi: *Kızılda deri parça parça dökülür. Güneşte derisi yanmak.* **—3.** İşlenmiş hayvan derisi: *Keçi derisi. Yılan derisinden bir çanta yaptırmak.* **—4.** *Derisi kemiklerine yapışmak,* aşırı ölçüde zayıflamak. ||*Derisine sığmaz,* şişinen, kibirlenip böbürlenen kimseler için söylenir. ||*Derisini yüzmek,* bir kimsenin her şeyini elinden almak ya da birini işkence ederek öldürmek: *Hele bir söylesin, derisini yüzerim.*
—Anat. *Deri kası,* hiç değilse bir ucuyla deriye yapışan ve kasılınca deriyi kırıştıran kas. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Saçlı deri,* kafatasının saçlarla kaplı olan deri kısmı. (Saçlı derinin dokusal yapısı öbür deri bölgelerininkinden farklı değildir; yalnız daha yoğun ve daha sıkı bir dokudan oluşmuştur ve kıllar orada daha çok, daha kalın, yağ bezleri de önemli miktardadır.)
—Bağışıkbil. *Deri içi tepkisi,* deri içine çok küçük miktarda şırınga edilen bir antijenin o noktada yaptığı iltihap tepkisi. (O antijene karşı bağışıklık kazanmış kişinin aşırı duyarlılığını göstermeye yarar.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Deric. Hayvanın, özellikle de büyükbaş hayvanın sepilenecek olan postu; sepilenmiş, çürümeye karşı dayanıklılık kazanmış ve üretime hazır deri. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Deri bıçağı,* deri kesmeye yarayan, ay biçimli bıçak. || *Deri pişmesi,* derinin çeşitli işlemlerden geçirilerek terbi-

derinin dokusal kesiti

ye edilmesi. (→ DERİCİLİK.) || *Ak deri*, pomza taşıyla ağartılmış ve temizlenmiş koyun, keçi ya da ceylan derisi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Dokubil. *Deri kemikleşmesi*, bir bağdokusunun, özellikle derinin, kıkırdak evresi geçirmeden doğrudan doğruya kemiğe dönüşmesi. (Derisel kemikler, yüzeysel ya da dış iskeleti oluşturur.)

—Elekt. *Deri etkisi*, zamana göre değişen akım yoğunluğunun etkin değerinin, bir iletken yüzeyinde, içine oranla daha büyük olması biçiminde ortaya çıkan olay. (Eşanl. KELVİN ETKİSİ, SKİN-EFFECT.)

—Kâğ. san. *Deri kartonu*, genellikle yaş karton makinesinde yapılan ve en az % 50 deri içeren kalın karton. —Deri görünümü kazandırmak amacıyla sentetik vernik emdirilmiş karton. —Yaş karton makinesinde mürekkebi giderilmemiş eski kâğıt ve kartonlardan yapılan karton. (Temel olarak sanayide kullanılan bu kartona, üretimden sonra emdirme, vernikleme gibi işlemler uygulanır.)

—Kasapl. Etin belli parçalarını kaplayan aponevroz.

—Nörobiyol. *Deri duyarlığı*, çevreden doğrudan doğruya gelen uyarımları almaya ve özgül sinir lifleri aracılığıyla bunu doğrudan beyne bildirmeye yarayan vücu[illegible]sü özelliği. (Bk. *ansikl.* böl.)

—[illegible]ol. *Deri ağrısı*, gözle görülebilir bir lezyon olmadığı halde deride duyulan ağrı. || *De[illegible]alığı*, genel olarak deride olan her çeşit hastalık. (Eşanl. DERMATOZ.) || *Deri kuruluğu*, kuru ve pudramsı bir döküntüyle kaplı derinin durumu. (İktiyozun gizli bir şekli olan deri kuruluğu özellikle A vitamini noksanlığı hallerinde görülür.) [Eşanl. KSERODERMİ.] || *Deri veremi* → LUPUS. || *Deri-mukoza sendromu*, özellikle Japonya'da körpe çocuklarda görülen genellikle tehlikesiz deri hastalığı. (Başlıca özellikleri: genel bir eritem, ellerde ve ayaklarda kavlama, ağız ve geniz mukozasında doku bozuklukları, konjonktivit, akut boyun adeniti ve ateş.) [Eşanl. KAVASAKİ SENDROMU.] || *Mesleki deri hastalığı*, kişinin işi nedeniyle temasta bulunduğu maddeler ya da bu işin uygulaması sırasında yakalandığı enfeksiyon yüzünden, zehirlenme ya da alerji etkisiyle gelişen deri hastalığı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Pütürlü deri*, ilerlemiş meme kanserinde görülen ve lenf ödeminden ileri gelen pürtüklü deri. (Selülitte de görülebilir.)

—Tıp. *Deri tepkisi*, alerjili bir kimsenin derisine, hafifçe kazıdıktan sonra, örneğin birkaç damla mikrop toksini ya da genel olarak aşırıduyarlık tepkisine yol açabilen bir antijen değdirildiğinde, bu kimsenin derisinin gösterdiği az ya da çok şiddetli iltihap tepkisi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Deri yoluyla soğurma, girme*, herhangi bir maddenin deriden geçerek organizmaya girmesi ya da bu yoldan verilmesi yöntemi.

—Zool. *Deri değiştirme*, büyüme, yaş, yaşama çevresi koşulları etkisiyle bir hayvanın deri ya da kabuğunun bir bölümünün ya da tamamının yenilenmesi. (Bk. *ansikl.* böl. Zool.) || *İmago deri değiştirmesi*, böceklerde erişkin böceğin (imago) ortaya çıkmasına yol açan deri değiştirme. || *Nemf deri değiştirmesi*, böceklerde larvanın nemfe dönüştüğü, deri değiştirme sürecinin sondan bir önceki evresi.

◆ sıf. Deriden yapılmış: *Deri çanta. Deri ceket.*

—ANSİKL. Anat. Deride üstderi, altderi ve üstderi kökenli eklentiler bulunur: yağ-kıl keseciği (kıl ve yağ bezlerinden oluşur), ter bezleri, tırnaklar. Bazı hayvanların bunlardan başka da eklentileri vardır: zehir bezleri, çeşitli çıkıntılar (tüy, pul, toynak, boynuz, vb.). İçinde bulunan sinir uçlarının çokluğu nedeniyle (Meissner, Krause, Pacini dokunma cisimcikleri) deri dokunma duyusu organıdır. Terleme ve derideki buharlaşma yoluyla organizmanın artıklarını dışa atmada rol oynar, buna karşılık soğurma* işlevleri de yabana atılmayacak düzeydedir. Ama derinin temel işlevi korumadır. Travmalara ve zararlı maddelerle zehirlerin girmesine karşı mekanik bir koruma sağlar; melanin sistemiyle güneş ışığına karşı vücudu korur; yüzeyiyle ısı ayarlayıcısı olduğundan kalori kaybını önler. Organizmada olabilen tüm hastalıklar ve urlar deride de olabilir. Bunları incelemek ve tedavi etmek deri hastalıkları biliminin görevidir.

• Deri kaslarının en önemlileri boyun deri kası ve yüz deri kaslarıdır. Boyun deri kası boynun her iki yanında altçene kemiğinden köprücükkemiğine uzanır, yüzdekilerse sanki bunun uzantısıymış gibi bakışımlı ve kesintisiz bir çarşaf gibi yüze yayılır. Yüzdeki deliklerin (ağız, burun, gözkapakları) çevresinde kümelenen bu kaslar, yüze çeşitli anlatım biçimi verir.

—Bağışıkbil. Şırınga edilecek antijenin miktarı aşırıduyarlılığı göstermeye yeterli olmalı, hem bağışıklık tepkisini yok edecek kadar kuvvetli olmamalı (dayanılır indükleme), hem de anafilaksi şoku gibi genel bozukluklara neden olmamalıdır.

Hemen beliren bir aşırıduyarlılık ya da alerjik tepki varsa erken başlayan (alerjinin şiddetine göre birkaç dakikadan birkaç saate kadar) iltihap tepkisi sayesinde deri içi tepkisi hastanın gösterdiği belirtilerden sorumlu alerjeni belirlemeyi sağlar; bu hızlı tepki, alerjenin temas noktasında, histamin gibi alerji yapıcı maddelerin serbest hale geldiğini gösterir.

Tüberküloz ya da brüsellozda olduğu gibi (tüberkülin ya da melitinle yapılan deri içi tepkileri) gecikmeli tipte bir aşırıduyarlılıkta derideki iltihap tepkisi daha geç görülür (antijenin şırınga edilmesinden en geç 24 saat sonra); burada iltihap tepkisi yerel olarak bağışıklık yaratıcı hücrelerin (çokçekirdekliler, makrofajlar, lenfositler) toplanması sonucudur.

—Ciltç. Deri, türk kitap sanatlarının ana malzemelerinden birini oluşturur. Doğar doğmaz kesilen dana derisinin çeşitli işlemlerden geçirilmesiyle elde edilen tirşe*, hattat ve ressamlar tarafından kullanılıyordu. Bu türden deri üzerine yazılmış birçok elyazması vardır. Ciltlerde süsleme yapılmaya en uygun deri, "meşin" denilen koyun derisidir. Bunun yanı sıra, sahtiyan (keçi derisi) ve rak (ceylan derisi) kullanılıyordu. Deri üzerine kalıpla kabartma, gömme, çizme ve oyma teknikleriyle süslemeler yapılıyordu. Türk sanatında, kabartmalı, yaldızlı ve kimileri mineli ve değerli taşlarla süslü çok değerli ciltler vardır. (→ CİLTÇİLİK.)

—Deric. Kesilen hayvanların yüzülmesinden sonra elde edilen deriye *taze deri* denir. Çürümeye son derece elverişli olduğundan, sepilenmeden önce korunabilmesi amacıyla, bir an önce tuzlanması ya da kurutulması gerekir (tuzlanmış deri, kurutulmuş deri). Tabakhanede her türlü omurgalı hayvan derisi işlenir: memeli, kuş, sürüngen, balık. Fakat en çok kullanılan deriler kasaplık hayvanların (öküz, inek, boğa, at, dana, keçi, koyun) derileridir. Tuzlandıktan sonra deriler ham deri olarak satışa hazır duruma gelirler. Aynı türden bütün deriler birbirinin aynı değildir, farklılıklar da bir türden ötekine belirginleşir. Altderi dokusunun sıkı ya da gevşek oluşuna bağlı olarak deri gevşek ya da dolu olur. Derinin sırt kısmı, eteklerden daha kalın olduğu zaman bu tür deriye tok deri denir; çeşitli kısımlardaki kalınlık farkı az olduğu zaman deri, yayvan deri adını alır. Öte yandan, her hayvan yaşamı boyunca çeşitli dış etkilerle karşılaşır (çalılıkların neden olduğu sıyrıklar, ısırıklar, kızgın damgalar, parazitlerin yol açtığı kusurlar [büyükbaş hayvanlarda nora, küçükbaş hayvanlarda kene, uyuz, vb.] ya da mikrop kökenli [çıban, apse, vb.] ya da kalıtımsal nedenlerin [küçükbaş hayvanlarda kırışıklık] yol açtığı bozukluklar) ve bu etkilerin neden olduğu izler hayvanın üzerinde kalarak derinin değerini düşürür. Sepicinin sanatı kendini, bu kusurları elden geldiğince yok etmekte gösterir. Tabakhanelerde ham deriler işlenir, çeşitli görünüş ve özellikte (ayakkabı köselesi için çok sert, eldiven için yumuşak) bitmiş (işlenmiş) deri haline getirilirler. Bu özellikler kullanılan ham derinin niteliğine ve tabakhanedeki çeşitli işlemlere (ırmak çalışması ve tamamlama işlemleri) göre değişiklik gösterir.

Sepilenmeye hazır deri alanında ABD, eski sovyet cumhuriyetleri (özellikle Ermenistan ve Kazakistan), Arjantin, Brezilya ve Avustralya başta gelir. Dana derisi üretiminde Fransa birinci sıradadır. Koyun derisi üretiminde ilk sırayı alan ülkeler şunlardır: Avustralya, Yeni-Zelanda ve eski sovyet cumhuriyetleri. Keçi derisi üretimindeyse başı Pakistan, Etyopya ve Nijerya çeker.

• *Ak deri*, üzerindeki pürüzler giderildikten sonra yazı yazma ve resim yapma amacıyla kullanılır. Ak deri yapma yöntemi, ilk kez Orta Asya'da uygulandı ve buradan Anadolu'ya yayıldı. Bergama'da yapıldığından bu tür deriye *Pergamena* da denir. Papirüsten daha dayanıklı olduğundan uzun süre saklanması gereken kitap ve yazılar ak deri üzerine yazılmıştır. Günümüzde de kitap ciltleri ve guvaj boyayla yapılan resimler için kullanılır ve tirşe adını alır.

—Kürkç. Kürkleri için avlanan belli sayıdaki yabani hayvanların derilerine yetiştirme çiftliklerinde yetiştirilen tavşan, koyun gibi hayvanların postları ve vizon, şinşilla, vb. gibi ortama uydurulan hayvan postları da eklenebilir.

—Nörobiyol. Deri duyarlığı zengin bir sinir ağına dayanır: sinir lifleri derinin yakınında ya da içinde sona erer, yani ya doğrudan derinin içine girer (soğuk, sıcak, basınç, dokunma, belki mekanik, kimyasal ya da ısısal ağrı algısını sağlayan serbest sinir uçları) ya da özgül epitelyum oluşumlarının içine uzanır ve böylece derisel sinir lifinin yanıt tipini değiştirir. Örneğin Pacini cisimcikleri altderi dokusunda basınç değişikliklerini algılamaya, Meissner cisimcikleri hafif dokunsal duyumların oluşumuna olanak sağlar; Krause ve Ruffini cisimcikleri belki de dokunsal bir rol oynar (eskiden bunların sıcaklık duyumu aldıkları sanılıyordu).

Deri örtüsünden gelen tüm algılar sinir merkezlerine yönelir. Omuriliğin her bölütüne karşılık, dermatom denen belirli bir deri kesimi vardır, ama değişik dermatomların yüzeyleri kısmen birbirlerine girer. Bu örgü, duyunun çeşidine (dokunma,sıcaklık, acı) ve algı yerine göre vücudun yakın çevresinin doğasını ve tam yerini anlamaya olanak verir. Derideki sinir bolluğu vücudun her noktasında aynı değildir: örneğin ellerde, özellikle parmak uçlarında ve yüzde sinirler çok bol olduğu halde, göğüs ya da karın derisinde o kadar çok değildir.

—Patol. Mesleki deri hastalıkları çok sık görülür. Bazıları tam belirlenmiştir: makinecilerde ve metalürjistlerde görülen yağ çıbanları, yapı işçilerinde görülen çimento egzaması, hemşire, berber, fotoğrafçı egzaması, pastacı ve şekercilerde görülen tırnak dibi iltihabı ve piyodermiti,

deri parçası
mantar vurma sırasında
(deriyi sırça kısmı içe gelecek biçimde bir kırma üzerinde yuvarlama işlemi)

Deri teknik merkezi

kromcularda ve sepicilerde görülen "güvercinpalazı", çiftçilerde ve kasaplarda görülen asalak ve mikrop hastalıkları (mantar hastalığı, hayvanlardan geçen deri tüberkülozu, şarbon, vb.). Sanayide kullanılan maddelerin çeşitliliği ve çokluğu mesleki deri hastalıklarının önemli ölçüde artmasına neden olmuştur. Oranı toplam meslek hastalıklarının % 40 ila 80'i arasındadır.

—Süslem. sant. Deriyi süslemecilik amacıyla ilk kez Araplar'ın kullandığı sanılmaktadır. Bu konudaki teknikleri onlardan öğrenen İspanyollar, "Córdoba derileri" ya da duvar kaplamacılığında ve koltuk yapımında kullanılan altın yaldız üzerine büyük boy kabartma, kalıplama, kalem işleme ve boyalı deriler yaptılar. Flandre, Hollanda, Venedik (boyalı deride uzmanlaşmış), Fransa, Ortaçağ'dan başlayarak kın ve cilt yapımına; Rönesans'tan başlayarak da, mobilyacılığa yönelik deriler ürettiler. Basılı, kalıplı ve yaldızlı derilerin yanı sıra, çok değişik tarzda hazırlanmış deriler kullanılıyordu: kakmalı ya da telkâri deri, soyuk deri, kabartmalı deri. XVIII. yy.'dan başlayarak sahtiyan deri, çalışma masalarının, değerli kasaların sonra da tüm mobilyaların kaplamasında kullanıldı.

—Tıp. Deri hastalıkları biliminin modern dönemi ancak XIX. yy.'ın başlarında, Fransa'da J.-L. Alibert'in (1768-1873), İngiltere'de R. Willan'ın (1757-1812) çalışmalarıyla başladı. Viyana Deri hastalıkları okulu F. von Hebra (1816-1880) ile, çalışmalarını daha çok frengi hastalığı üzerinde yoğunlaştıran fransız deri hastalıkları okulu, özellikle Paris Saint-Louis hastanesi, E. Bazin (1807-1878), sonra A. Fournier (1832-1914) ile uluslararası ün kazandılar.

Türkiye'de deri hastalıkları öğretimi ve deri hastalığı uzmanı yetiştirilmesi, Mektebi tıbbiyei şahane'nin açılışıyla başladıysa da (1849) deri hastalıkları kürsüsü ancak 1889'da kuruldu. 1909'da askeri ve sivil tıp fakülteleri birleştirilince kürsüler de birleştirildi. Deri hastalıkları ve frengi kliniği adını alan kürsüyü Cumhuriyet dönemine dek Celal Muhtar Bey yönetti. Behçet hastalığını bulan ünlü hekim Hulusi Behçet de bir süre bu anabilim dalının başında bulundu. Günümüzde tıp fakültelerinin tümünde deri hastalıkları bilimi bir anabilim dalı olarak yer almaktadır.

Deri hastalıkları bilimi, insan vücudunda başka bölgelere de yayılabilen hemen hemen tüm deri hastalıklarını inceler ve tedavi eder. Kalıtımsal deri hastalıkları üzerindeki çalışmalar, insan genetiğine önemli katkılar sağlamıştır; kanserimsi deri sendromları hakkındaki bilgiler, hasta ve hekim tarafından bilinmeyen iç organ kanserlerinin zamanında anlaşılıp tedavi edilmesinde önemli ölçüde yardımcı olmuştur. Hematodermi (kan ve deri hastalıkları) çalışmaları, löseminin ilaçla tedavisinde gelişme sağlamıştır; çok yakın bir zamana kadar sonu ölümcül olan önemli döküntülü hastalıklar ve kolajenozlar bu sayede iyileştirilebilmektedir; kötü melanom hâlâ korkutucu bir kanser türüdür, ama deri epitelyomalarının tüm çeşitleri tam anlamıyla iyileştirilmektedir; eskiden çok sık görülen deri tüberkülozu ve bunun birçok çeşidi, özellikle yüzde önemli biçim bozukluklarına neden olmaktaydı, bugün genel olarak bu hastalık kaybolmuştur; mesleki deri hastalıkları üzerinde yapılan çalışmalar birçok işçiye eskiden bırakmaları gereken mesleklerini sürdürme olanağı sağlamıştır, vb.

Derideki lezyonların gözle görülüp incelenmesini esas almakla birlikte, deri hastalıkları bilimi bakteriyoloji, sitoloji ve immünolojinin en ince tekniklerinden en çok yararlanan bilim dallarından biridir.

• *Deri tepkisi* verem sözkonusu olduğunda tüberkülinle uygulanır. Negatif tepkime, yani iğne yerinde iltihap oluşmaması, hastanın verem basiline karşı bağışıklık yanıtı veremediğini gösterir. Pozitif tepkime, o kişinin daha önce verem basiliyle karşılaştığını ve vücudunun ona karşı tepki gösterdiğini belirtir. Tepkimenin negatifken pozitif olması ilk enfeksiyonun belirtisidir.

Difteri toksini de tüberkülinle aynı biçimde kullanılmakla birlikte, olayın anlamı vereminkiyle aynı değildir: negatif tepkime difteriye bağışıklığı, pozitif tepkime hastalığa yakalanmaya yatkınlığı gösterir, bu ayırım, salgınlarda hastalığa yakalanma olasılığı yüksek kişilerin öncelikle aşılanabilmelerini sağlar.

Deri tepkimesi günümüzde kurdeşen, astım, egzama gibi hastalıklarda genellikle alerjinin payı olup olmadığının araştırılmasında da kullanılmaktadır. Uygulanan yabancı madde, incelenen kişi için zararlılığı araştırılan herhangi bir toz, bir un, bir hayvan kılı ezmesi, bir boya, vb. olabilir. (→ ANAFLAKSİ.)

—Vet. Evcil hayvanların derisinde canlı ya da cansız maddelerin, hayvansal ya da bitkisel asalakların etkisiyle birçok hastalık meydana gelir. Bitkisel asalaklar atta, sığırda, köpekte, tavukta kıl ve tüy dökülmesine neden olan mikroskobik mantarlardır. Hayvansal asalaklar uyuzböceği, kene, bit ve pire gibi hayvanlardır. Büvelek *(Hypoderma bovis)* larvası, sığırın sırt derisini delerek gelişimini tamamlar; bu da kösele yapılacak derinin değerini önemli ölçüde düşürür (→ HİPODERMOZ.) Bütün bunlardan başka deride iltihaplı iltihapsız daha birçok lezyonlar olabilir. (→ DERMATİT.)

—Zool. Memelilerde ve kuşlarda kıllar ve tüyler dökülerek yerine çoğunlukla farklı renkte (renkler bazen mevsime bağlı olur; sözgelimi kakumda kışın görülen beyaz post) başka kıllar ve tüyler çıkar. Yılanlarda bütün deri değişir: hayvan kılıftan çıkar gibi eski derisini sıyırır atar. Eklemli hayvanlarda (eklembacaklılar) da buna benzer deri değiştirmeler görülür; çünkü, kabuk ya da deri hızla sertleştiğinden ve esnek olmadığından, deri değiştirmeler olmasaydı bu hayvanlar büyüyemezdi. Deri değiştirme eylemine *ekdisis* ya da *kavlama* denir; eklemli hayvanın kabuğu sırt kesiminden yarılır, hayvan yavaş yavaş eski kabuğundan dışarı çıkar (ama sindirim borusunun örtüsü eski kabukta kalır). Deri değiştirme nedeniyle hayvan, henüz esnek derisi altında havayla ya da suyla şişer ve değişmez bir oranda (genellikle yaklaşık 5/4) boyu büyür; daha sonra ağırlığı sürekli artarak yeni derisinin ya da kabuğunun içini yavaş yavaş doldurur.

Anhidrobiyoza uğrayan hayvan bireylerinde (tardigradlar, tekerleklikurtlar, ipsisolucanlar) elverişsiz yaşama koşullarının yol açtığı ve kistlenmeyle birlikte gerçekleşen bir deri değiştirmeye tanık olunur, ama deri değiştirme sonucunda büyüme gerçekleşmez.

DERÎ a. (fars. *der,* saray, kapı ve ar. *-î*'den *derî,* saraya ait). *Esk.* Eski edebi farsça.

—ANSİKL. Sasaniler döneminde, konuşma ve yazı dili olarak kullanılan saray dili farsça. Aynı zamanda devlet ve edebiyat diliydi. O dönemde bu dili saptamak için kullanılan pehlevi alfabesinin yerini, islamiyetten üç yüz yıl sonra arap alfabesi aldı. Siyasal nedenlerle Horasan ve Maveraünnehir'de doğan yeni iran edebiyatının dili haline geldi. Temeli iran dilinin batı lehçesi olan farsi'ye dayanır. İslamın egemen olduğu dönemde, bu dil kibarlığı ile gittikçe pehlevi dönemindeki biçiminden ayrıldı. Bugün siyasi nedenlerle Afganistan'daki farsçaya da derî dili denilmektedir.

DERİALTI a. ve sıf. Anat. Altderinin altında yer alan derin deri bölümü. (Derialtı, altderiye göre daha gevşek bir bağdokusundan yapılmıştır. Bu da derinin daha derin kısımlara kadar uzanmasını sağlar. Derialtı yağ hücreleriyle dolu lopçuklara bölünmüştür. Derialtı ile [daha üstte bulunan] altderi arasında ve derialtı ile daha alttaki hücre dokusu arasında kesin bir sınır yoktur.)

Büyük Larousse

Feth ül-Mustafâ fî in-nihâl'in **deri** cildi Süleymaniye kütüphanesi İstanbul

—Bes. san. *Derialtı yağı,* kalın derili bazı dörtbacaklıların, özellikle evcil domuzların derialtı yağ dokusu.

—Ted. *Derialtı iğne,* bir iğneyle derialtı hücre dokusuna süspansiyon ya da eriyik halindeki bir ilacın şırınga edilmesi.

DERİCİ a. Dericilik yapan kimse.

DERİCİLİK a. **1.** Sepilenmiş deri sanayisi, ticareti. **—2.** Koyun, keçi, domuz gibi küçükbaş hayvan postlarını, herhangi bir sepileme yöntemiyle deriye dönüştüren sanayi.

—ANSİKL. "Dericilik" terimi eskiden, koyun, kuzu ve oğlak postlarından elde edilen çok yumuşak derilerin şaplı sepilemeyle hazırlanması anlamına gelirdi ve bu deriler daha çok eldivencilikte kullanılırdı. Bu işlem için deriler ırmak çalışmasından sonra (samalama ve yolma), içine un ve yumurta sarısı karıştırılmış, tuzlu ve potasyum şaplı solüsyonla oluşturulan bileşimde çiğnenirdi: bu, *hazırlama aşaması*'ydı. Geçen yüzyıla kadar, deriler büyük teknelerde ya da kaplarda ayakla çiğnenirdi. Bu zahmetli çalışmanın yerini, özel bir dolapla gerçekleştirilen mekanik bir yöntem aldı. Sepilenin deriler, açık havada kurutulduktan sonra, açkı yöntemiyle yumuşatılır ve böylece beyaz eldivenlerin seri üretiminde kullanılabilecek beyaz deriler elde edilir. Bu deriler banyo yöntemiyle boyanabilir ve dış yüzleri süngertaşıyla ovularak "süet" haline getirilebilirler ya da bir masaya tutturularak fırçayla boyanabilirler ki bu da, arka yüzlerinin beyaz, dış yüzlerinin parlak olmasını sağlar. Ne yazık ki bu derilerin, yıkanamama gibi bir kusurları vardır, çünkü şaplı sepileme suya, özellikle de sabunlu suya dayanıklı değildir. Bu nedenle şaplı sepileme yöntemi uygulanması giderek yok olmakta ve bunun yerini, beyaz deri elde etmek amacıyla formollü sepileme, boyanacak deri elde etmek amacıyla da kromlu sepileme almaktadır. Yıkanabilir eldivenler, formol-

Anne Jacques Six

Anne Jacques Six

Anne Jacques Six

kızböceğinin imago **deri değiştirme** döneminin son evresinde hayvan yavaş yavaş eski kabuğundan sıyrılır (larva yaşamı boyunca kızböceği yaklaşık on beş defa deri değiştirir; imago, büyümenin sona erdiğini gösterir)

le ya da kromla sepilenmiş oğlak ve kuzu derilerinden üretilmektedir.

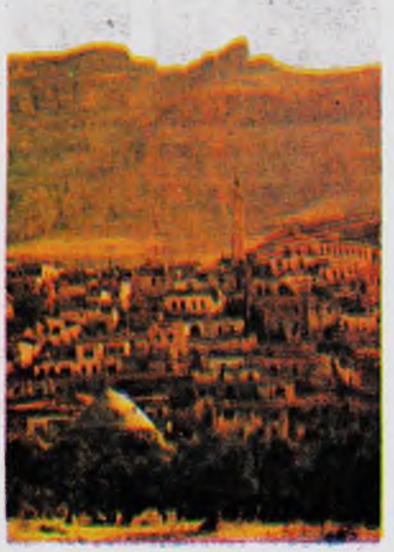
Bugün "dericilik" sözcüğüyle, küçük derilerin (koyun, keçi, domuz), herhangi bir sepileme yöntemiyle işlenmiş deriye dönüştürülme sanayisi anlatılır. Ayrıca bu sanayi eldiven dericiliği (eldiven yapımı için deri hazırlayan kesim) ve post dericiliği (hammadde olarak koyun postlarından yararlanan ve sepilenmiş derinin yanı sıra yün ticareti yapan kesim) gibi bazı uzmanlık alanlarına da ayrılır.

Deri işleme sanayisinin Anadolu'da çok eski bir geçmişi olmakla birlikte, zamanla teknik ilerlemeleri izleyemediğinden gelişememiş, geleneksel yöntemlerle ve genellikle iç tüketimi karşılamaya çalışan küçük birimlerden oluşan bir imalat kolu olarak kalmıştır. Bu kesimde ilk önemli adım, 1812'de Beykoz deri ve kundura fabrikası'nın kurulmasıyla atılmıştır. Cumhuriyet döneminde Türkistan, Bulgaristan ve Yugoslavya'dan gelen göçmen Türkler'in öncülüğü ile deri giyim eşyası sanayisinde gelişmeler sağlanmış, buna karşın, değişen yaşam koşullarının etkisiyle koşum takımları, yular, eyer takımları vb. ürünleri üreten saraciyecilik gerileme göstermiştir.

Deri sanayisindeki asıl gelişme, planlı dönemle birlikte başlar. Bu dönemde, küçük işletme birimleri ya da ev işletmeleri biçiminde çalışan ve iç piyasaya yönelik işyerleri varlıklarını korumakla birlikte, dışsatıma dönük ve modern teknolojiye sahip büyük işletmeler kurulmuş "kara tabak" adı verilen makine gücüne dayanmayan tabakhanelerin yerini, giderek makinelerle donanmış tabakhaneler almaya başlamıştır.

Özellikle 1980'li yıllarda başlatılan dışsatım hamlesi ile deri sanayisi, kısa bir süre içinde % 10'luk net döviz girdisi ile ikinci sektör durumuna geldi. Ancak, 1990 yılı başında 1 milyar 200 milyon dolarlık dışsatım planlayan deri sektörü, Körfez krizi, Kazlıçeşme'de kapatılan fabrikalar, Tuzla tesislerinin gecikmesi, kredi sorunları, yetersiz teşvikler ve sektörel sorunlar nedeniyle ancak 850 milyon dolarlık bir dışsatım rakamına ulaşabildi, ama gene de bir önceki yıla göre 200 milyon dolarlık bir artış sağlandı. 1990'da 404 t kösele, 1 970 038 m^2 vidala, 1 200 000'den fazla deri giyecek ve 4 300 000'den fazla ayakkabı üretildi.

Deri sektörü son yıllarda kazandığı başarı sayesinde Türkiye'nin İtalya, Hongkong ve Güney Kore'den sonra deri dışsatımı yapan başlıca ülkeler arasında yer almasını, deri giyim eşyası dışsatımında ilk beş ülke arasında kalıcı bir yer edinmesini sağladı.

Derik'ten bir görünüm
Mardin

—Tar. Anadolu'da dericiliğin çok eski bir geçmişi olduğu bilinmektedir. İ.Ö. 3000'e tarihlenen bazı yontu ve kabartmalarda, soylu sınıftan kişilerin törenlerde özellikle etek biçiminde post giydikleri görülmektedir. Mezopotamya ve Anadolu'da yapılan araştırmalar Sümer, Asur ve Babil kavimlerinin deri işlemeyi bildiklerini göstermektedir. Kültepe'de ele geçen kilden tabletler üzerine yazılmış Asur ticaret kolonileri mektupları, Asurlular ile Hititler arasında da deri ticareti yapıldığını ortaya koymaktadır. Tarihsel kayıtlardan Mısırlılar'ın Anadolu'dan şap aldıkları ve bunları dericilikte, mumyacılıkta kullandıkları da öğrenilmektedir. İ.Ö. 2000'lerde Anadolu'da metal kullanıldığı bilinmektedir. Bazı araştırmacılar metal eritmelerde deri üfleçlerin kullanıldığını, zira başka bir yöntemle bu derece yüksek bir ısı elde edilemeyeceğini öne sürerler. Tarihte derinin işlenmesine ilişkin ilk reçete de asur kralı Sargon II dönemine (İ.Ö. 721) aittir. Urartular'ın bronzdan yaptıkları gem, kalkan, miğfer vb. madeni eşyayı deriyle kapladıkları da bilinmektedir. Anadolu'da Truvalılar'ın da deri işlemeyi bildikleri varsayılır. Anadolu deri işlemeciliğine ilişkin en somut belgelerden biri ise, parşömen derisidir. İ.Ö. 200 yıllarında Mısır'dan papirüs ihraç edilmesi yasaklanınca Bergama kralının buyruğuyla yeni bir yazı malzemesi bulmak üzere araştırmalar yapılmış ve parşömen derisi bulunmuştur. En dayanıklı yazı malzemesi olan parşömen, ceylan, dana, koyun derilerinden yapılıyordu, devletlerarası anlaşmalar bunlara yazılıyordu.

Dericilik tarihinde Türkler'in eski ve önemli bir yeri vardır. Sibirya'da, Altay dağları eteklerinde yapılan araştırmalarda ortaya çıkan buluntular, Türkler'in deri işlemede çok ileri olduklarını göstermektedir. İ.Ö. III. ya da IV. yy.'lara tarihlenen buluntular arasında keçe üzerine yapılmış renkli deriden aplikelere rastlanmıştır. Hunlar dönemine ait olduğu varsayılan buluntular, onların deri işlemeyi, renklendirmeyi bildiklerini göstermektedir. Ayrıca deri giysiler giydikleri, çizme ve kürk kullandıkları da bilinmektedir. Hun dönemine ait koşum takımları da gelişkin bir deri işleme sanatının ürünleridir.

Orta Asya'dan göç ederek Önasya'ya daha sonra da Anadolu'ya gelen Türkler, deneyimlerini de birlikte getirdiler. Anadolu'da çok gelişmiş olan deri işleme sanatıyla bütünleşen bu deneyimler sonucu dericilik sanatı büyük bir gelişme gösterdi. Ahi Evran'ın iyi bir debbağ olduğu ve ilk kez çevresine topladığı debbağlarla Ahi örgütünün çekirdeğini oluşturduğu bilinmektedir. Selçuklular ve osmanlı döneminin kuruluş evresinde ticaret ve sanat alanında çok önemli bir rol oynayan Ahi örgütü ile debbağlık ve dericilik arasında çok yönlü bir ilişki olmuş ve bu sanat, Anadolu'nun hemen her yöresine yayılmıştı.

Fatih Sultan Mehmet dönemi belgelerinden, ordunun deri gereksinimini karşılamak üzere debbağların bir araya getirildikleri ve bunlara Yedikule yakınlarında günümüzde Kazlıçeşme adı verilen yerde üç yüz kırk işyeri tahsis edildiği öğrenilmektedir. Burada üretilen deriyi işlemek üzere de Fatih ile Beyazıt arasındaki Saraçhane kurulmuştu. Deri, o dönemlerde birinci derecede önemli bir savaş malzemesiydi. Aynı dönemlerde Anadolu'nun birçok yöresinde debbağhanelerin bulunduğu, Diyarbakır, Tokat ve Edirne'de işlenen sahtiyan adlı keçi derilerinin XVIII. yy.'a değin dünyaca tanındığı bilinmektedir. Bu sahtiyanların büyük bir bölümünün ihraç edildiğine ilişkin belgeler vardır.

Dericilik, Anadolu'da babadan oğula geçen bir meslek olarak sürdürülüyor ve işleme yöntemleri bir sır gibi saklanıyordu. Batı'nın bu sırrı ele geçirebilmek için büyük çabalar harcadığı ve sonunda sahtiyanın işlenişini öğrenen V.C. Lamp adlı bir kişinin bunu büyük paralar karşılığında fransız dericilere sattığı, bu başarısının madalyayla ödüllendirildiği bilinmektedir.

Anadolu'da dericiliğin üstünlüğü XIX. yy. başlarına değin sürmüştür. Daha sonra özellikle Fransızlar'ın dericilikte önemli ilerlemeler kaydettikleri görülmektedir.

Mahmut II döneminde Beykoz'da ilk resmi sanayi kuruluşu olarak bir deri fabrikası kurulmuştur (1810). Nizamı cedid askerlerine ayakkabı üretmek amacıyla kurulan bu askeri kuruluş, Cumhuriyet döneminde Sümerbank'a devredilmiştir. Günümüzde kısmen askeri, kısmen de sivil gereksinimleri karşılamak üzere üretimini sürdürmektedir. Özel sektöre ait ilk deri fabrikasıysa İstanbul Yedikule'de, Hacı Akif Efendi tarafından kurulmuştur. İstanbul ve Anadolu'daki işletmeler ilkel debbağhane düzenini uzun süre korumuştur. 1850'lere doğruysa Sakız, Sisam, Midilli adalarında, Edremit ve İzmir yörelerinde deri fabrikalarının kurulduğu görülmektedir. Bunlar genellikle bitkisel sepileme yöntemlerini kullanıyorlardı. XIX. yy.'ın ikinci yarısında ipekli ve deri işlemelerinde baş gösteren ekonomik kriz sonucu çoğu kapanmıştır.

Avrupa'da 1880 yılından başlayarak deri işleme teknolojisinde büyük bir aşama oldu ve kromlu sepileme yöntemi kullanılmaya başlandı. Bir taraftan imalat teknolojisi, öte yandan dericilikte makine kullanımı, dericiliğin hızla gelişmesine neden oldu. Türk dericiliği bu gelişmeleri zamanında izleyemediği ve uygulayamadığı için geri kaldı. Kromlu sepileme yöntemleri, ancak 1930'da ülkemize girdi ve başlangıçta gayrimüslimlere ait debbağhanelerde uygulama alanı buldu. Bursa, İzmit gibi kentlerde kullanılmaya başlanması 1950'den sonradır. İstanbul'da İkinci Dünya savaşı'nın sonuna değin imalat, azınlıklar tarafından sürdürülmüştür. Savaşın getirdiği gereksinimler karşısında türk debbağların sayısında artış olmuşsa da, bunların büyümeleri 1950'den sonradır.

DERİÇE a. (fars. *der,* kapı ve *-içe,* küçültme eki'nden *deriçe*). *Esk.* Pencere, küçük kapı, baca: *"İçinde yanar aşk odu / Ağzın onun deriçesi"* (Yunus Emre, XIII. yy.).

DERİDE sıf. (fars. *deriden,* yırtmak'tan *deride*). *Esk.* **1.** Yırtılmış, yırtık. **—2.** *Deride-per,* kanadı kırık. ‖ *Deride-dehan,* boşboğaz.

DERİK, G.-D. Anadolu'da, Mardin'e bağlı ilçe; 45 983 nüf. (1990). 1 367 km^2; merkez bucağı dışında 1 bucak, 61 köy. Merkezi, karayolu ile Mardin'in 70 km B.'sında, Mardin eşiğinin B. yamaçlarında *Derik,* 13 201 nüf. (1990). Hayvancılık, tahıl üretimi, fosfat yatakları.

DERİLMEK → DERMEK.

DERİMSİ sıf. **1.** Yapısı derinin yapısını andıran yeni oluşuma denir. **—2.** *Derimsi kist,* keratin lamelleriyle dolu olan, ama embriyon döneminden kalma organ taslakları ve çok istisnai olarak kemik ve kıkırdak dokuları içeren üstderi kisti. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Derimsi ur,* karın çeperinin deri ve kaslarında gelişerek fibroblastlardan oluşan, sınırı belli belirsiz ur. (Bu ur, yalnız o bölgede çıkar, ama sık sık nükseder.) [Eşanl. YAYILGAN FİBROM, DARIER VE FERRAND FİBROSARKOMU.]

—ANSİKL. Derimsi kistler yüzde ve boyunda görülür. Bunlar embriyon evresinde ektodermin bir noktada kıvrılıp saklı kalmasından ileri gelir. Bu çeşit kistlerden biri de *yumurtalık derimsi kisti*'dir (olgun kist biçiminde teratom); bunda dölüt döneminden kalma eklentilerden (saç, kıl) başka ve onlarla birlikte ektoderm kökenli oluşumlar (diş, tırnak), özellikle nöroektoderm kökenli oluşumlar yer alır; ayrıca endoderm ve mezoderm kökenli öğeler de sık görülür. Kist örtüsünün bir kısmı bazen solunum epitelyumundan oluşur.

DERİMSİYARIMKANATLIGİLLER a. Zool. TAHTAKURUSUGİLLER'in eşanlamlısı.

DERİN sıf. **1.** Derinliği, dibiyle yüzeyi arasındaki uzunluğu fazla olan şey için kullanılır: *Nehir burada çok derindir. Bomba derin bir çukur açtı. Derin sularda yüzmek. Derin bir kaba boşaltmak.* **—2.** Ön yüzüyle arka yüzü arasındaki uzunluğu fazla olan şey için kullanılır: *Derin bir gömme dolap.* **—3.** Göreceli olarak derinliği çok olan; bir yere gömülen şey için kullanılır: *Saban toprakta derin izler açtı. Yüzündeki derin çizgiler onu olduğundan yaşlı gösteriyor. Derin bir yara.* **—4.** Bir şeyin (soyut) yoğunluğunu, aşırılığını belirtmek için kullanılır: *Odayı derin bir sessizlik kapladı. Gecenin derin karanlığı. Derin bir uyku. Derin bir saygı ve sevgi duymak.* **—5.** Sevgiyle belirginleşen ilişki; gönülden, içten: *Onunla aralarında derin bir dostluk vardı.* **—6.** Ayrıntıya önem vererek yapılan çalışma, inceleme vb. için kullanılır: *Derin araştırmalar.* **—7.** Uzun süreli nefes, soluk için kullanılır: *Derin bir soluk almak. Derin bir iç çekiş.* **—8.** Olgun, etkileyici, değerli kimse; bu kimsenin kafa yapısı; içerik açısından zengin ya da kavranılması, anlaşılması güç düşünce, yapıt vb. için kullanılır: *Derin bir insan. Bu sözün anlamı çok daha derindir. Derin bir zekâ ürünü.* **—9.** Nezaket sözlerinde kullanılır: *En derin teşekkürlerimle. Acı kaybınızı derin bir teessürle öğrenmiş bulunuyorum.* **—10.** *Derin derin,* derin biçimde, uzun uzun: *Derin derin soluk alır.*. || *Derin derin düşünmek,* üzüntü ve çaresizlik içinde düşünmek; çok düşünmek.

—Binc. *Derin oturuş,* at üzerinde binicinin doğru oturmasına denir. (Ancak böyle bir oturuşla at dengesini sağlar, ön kısmı ile art kısmı istenilen yerde olur, art ayaklar karın altına sürülür. Bu durumda binici ile atın dengeleri doğru bir hat üzerinde birleşmiştir. Derin oturmak biniciliğin ve at terbiyesinin önemli koşullarından biridir.)

—Cerr. *Derin yara,* kafatası, göğüs boşluğu, karın gibi iç kısımlara kadar uzanan yara.

—Denizc. *Derin deniz,* dibi deniz yüzeyinden uzak olan ve üzerinden gemilerin tehlikesizce geçtiği deniz. || *Derin dipli gemi,* büyük bölümü suya gömülü gemi.

—Dilbil. *Derin yapı,* üretici dilbilgisinde, yüzeysel yapıda sonuçlanan dönüştürümler uygulanmadan önce, cümlenin alt düzlemdeki soyut düzeni. (Anlamsal yorum derin yapıda devreye girer. Böylece yüzeysel yapıda bulanıklık gösteren "Oğlunuzun ne okuduğunu gördüm" cümlesi iki değişik derin yapı içerir: 1. "Bir şey gördüm [tanık oldum]"; "oğlunuzun ne okuduğunu [kitap, yazı, vb.]", 2. "gördüm [öğrendim]"; "oğlunuzun ne eğitimi yaptığını".)

—Nörobiyol. *Derin uyku,* elektroansefalogramın yavaşladığı uyku evresi.

—Nörol. *Derin sinir,* hayvanlarda, ilk kafa bölütünden çıkan, V_1 olarak numaralanan ve burnun ön kısmına sinir dalları veren gangliyonlu kafatası siniri. (Amniyonlularda bu sinir üçüzsinir, yani V_2 ile bağlantılıdır ve bu durumda liflerin bir kısmı yüzeysel göz siniri liflerine kavuşur.)

—Petrogr. *Derin volkanık,* yüzeyin yakınında (10 ile 1000 m) yer alan magma kayaçları için kullanılır. (Terim, volkanoplütonik yapıların yapısal düzeyini belirtir.) [Eşanl. HİPOVOLKANİK]

◆a. **1.** Derin yer, dip: *Derinlerde yüzemem. Derinden gitmek. Bu sorunun kökleri çok derinde.* **—2.** *Derinden,* uzaktan, belli belirsiz: *Derinden birtakım konuşmalar geliyor;* yoğun: *Bu saatlerde derinden bir yalnızlık duyuyor insan.* || *Derinden derine,* çok uzaklardan: *Derinden derine bir kaval sesi geliyor.*

—Hidrol. *Derinden gelen su,* su geçirmez ve çanak biçiminde toprak katmanları arasında hapsedilmiş yeraltı suyu örtüsü. (Artezyen kuyuların açılmasıyla bu sular, kimi zaman fışkırarak dışarı çıkar.)

◆be. Derin biçimde; derin olarak: *Derin kazmak. Derin sürülmüş toprak.*

DERİN (Zihni), türk tarımcı (Muğla 1880 - Ankara 1965). Halkalı yüksek ziraat okulu'nu bitirdi (1905). Bir süre orman mühendisi ve öğretmen olarak çalıştıktan sonra o dönemde İktisat vekâleti'ne bağlı olan Ziraat genel müdürlüğüne atandı (1920). Bu görevdeyken Doğu Karadeniz bölgesinde çay ve turunçgiller yetiştirilebileceğini saptadı. Bölgede çay üretilmesi için verdiği yoğun uğraş (1924-1927) halkın ve devletin desteğini görmediği için sonuca ulaşamadı. Öğretmenlik mesleğine geçti (1927-1936). Bir süre Edirne'de tarım uzmanlığında bulunduktan (1936 -1938) sonra Tarım bakanlığı çay organizatörlüğüne getirildi. 1945'te emekliye ayrılıncaya kadar Doğu Karadeniz bölgesinde çay üretilmesi için ısrarla uğraş verdi. Emekli olduktan sonra da aynı biçimde davrandı ve en sonunda Doğu Karadeniz bölgesinde çay üretiminin yerleşip kökleşmesini sağladı. Çay üretimi konusunda önder kabul edildi. TÜBİTAK, ölümünden sonra, anısına hizmet ödülü verdi (1970). Tekel, piyasaya Zihni Derin adında nitelikli ve özel ambalajlı çay paketleri çıkardı (1985).

DERİNCE, Marmara bölgesinde İzmit belediye sınırları içinde, kent merkezinin B.'sında, İzmit körfezinin kıyısında yerleşme. Petrol rafinerisi, önemli liman tesisleri.

DERİNCE, rumca **Vatilakos,** KKTC'de Gazi Mağusa ilçesi Mehmetçik bucağına bağlı köy.

DERİNKUYU, İç Anadolu bölgesinde, Nevşehir'in 29 km G.'inde Derinkuyu ilçesi yakınında yeraltı kenti; VII. yy.'da Araplar ve Bizanslılar arasındaki sürekli savaşlar sırasında güvenlik nedeniyle yöre halkının tehlike sırasında gizlenerek korunmak amacıyla meydana getirdikleri yerleşim, kent boyutunda bir sığınaktır. Kapadokia yöresinde insan eliyle kolayca işlenebilen tüflerin oyulmasıyla meydana getirilmiş olan Derinkuyu yeraltı kenti, 7 katlıdır; en alt kat 85 m derinliğe kadar iner. Dıştan belirsiz dar bir kapı ile girilen kentin katları eğimli ya da basamaklı dar koridorlarla birbirine bağlanmış, bu koridorlara giriş, gerektiğinde kapatılan yuvarlak taş kapılarla güvence altına alınmıştır. Binlerce kişiyi barındırabilecek büyüklükte olan kentte depo, mutfak, salon, sarnıçlar, hava bacaları gibi yaşam için gerekli bölümler ve tapınma yerleri vardır.

DERİNKUYU, İç Anadolu bölgesinde, Nevşehir iline bağlı ilçe; 20 043 nüf. (1990); 455 km²; 8 köy. Merkezi, Nevşehir'in 29 km G.'inde *Derinkuyu,* 8 580 nüf. (1990). Buradaki yeraltı şehri ile ilçe, turizm yönünden ilgi çekici bir merkez durumuna gelmiştir. Tahıl (buğday, arpa) üretimi, un fabrikası.

DERİNLEMESİNE be. Çok ayrıntılı olarak: *Derinlemesine incelemeler yapmak.*

DERİNLEŞMEK gçz. f. **1.** Somut bir şey sözkonusuysa, derinliği artmak: *Deniz burada birden derinleşiyor. Yıllar geçtikçe yüzündeki çizgiler de derinleşti.* **—2.** Soyut bir şey sözkonusuysa, yoğunluğu, şiddeti artmak: *Dostlukları günden güne derinleşiyor. İki parti arasındaki uçurum giderek derinleşti.* **—3.** *Bir alanda derinleşmek,* o alanda geniş, köklü, ayrıntılı bilgiler edinmek; bilgisini genişletmek: *Roma tarihinde derinleşmek istiyor.* **—4.** Bir ses sözkonusuysa, uzaklaşarak daha az duyulur duruma gelmek.

◆**derinleştirmek** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi (somut) [ölçü tümleci +] derinleştirmek,* onu daha derin bir duruma getirmek, derinliğini artırmak: *Kuyuyu on metre daha derinleştirmek.* **—2.** *Bir şeyi (soyut) derinleştirmek,* yoğunluğunu, şiddetini artırmak: *Bu tartışma aramızdaki uçurumu derinleştirdi.* **—3.** *Bir şeyi, bilgisini derinleştirmek,* onu geliştirmek, daha ileri ve ayrıntılı duruma getirmek: *Bu soruşturmayı biraz daha derinleştirelim. Hukuk bilgisini derinleştirmek.*

—Mad. oc. *Bir kuyuyu derinleştirmek,* bir kuyunun derinliğini artırmak.

DERİNLEŞTİRME a. Mad. oc. Bir kuyunun derinliğini artırma.

—ANSİKL. Derinleştirme sırasında kuyu genellikle çalıştırılır ve işlem doğal ya da yapay cevher topuğuna başvurarak gerçekleştirilir: vagonların ya da kafeslerin kuyuya düşmesini önlemek için çalışılan kuyu dibinde belli kalınlıkta bir arazi parçası bırakılır ya da bir betonarme kütle yer-

Derinkuyu yeraltı kentinden bir kapının görünümü
Nevşehir
Büyük Larousse

Derinkuyu yeraltı kentinden bir görünüm
Nevşehir
BüyükLarousse

leştirilir; derinleştirme işlemi sona erdiğinde bunlar kaldırılır.

DERİNLEŞTİRMEK → DERİNLEŞMEK.

DERİNLİK a. **1.** Bir şeyden, özellikle sudan söz ederken, dibiyle yüzeyi arasındaki uzaklık; boy: *Nehrin derinliği bu bölgede beş metreyi bulur. Duvarda beş santim derinliğinde bir oyuk var.* **—2.** Bir sıvının ya da toprağın yüzeyden başlayarak aşağıya doğru sayılan uzunluğu: *İki metre derinlikte yüzmek.* **—3.** Bir şeyin ön yüzüyle arka yüzü arasındaki uzaklık: *Dolabın derinliği altmış santimetre.* **—4.** Kıyıdan, bulunulan yerden uzak bölge; kuytu: *Ormanın derinliklerinde yaşayan hayvanlar.* **—5.** *Ed.* Bir şeyin yoğunluğu, en uç derecesi ya da özü, içi: *Aşkının derinliğini dizelere dökmek. Yüreğinin derinliklerinden kopan bir feryat.* **—6.** Bir kimsenin, bir şeyin ilk bakışta anlaşılmayan üstün nitelikleri: *Derinliği olan bir yazar, yapıt.* **—7.** Uzak, bilinmeyen yer, dönem: *Geçmişin derinliklerinde kalan sırlar. Olayın nedeni tarihin derinliklerinde gizlidir.*

—Ask. Bir birliğin, bir mevzinin ya da düzenin arkası ile önü arasındaki uzaklık. ‖ Bir birliğin, yürüyüş yönüne dikey olarak işgal ettiği alan. ‖ *Derinliğine tertiplenme,* bir birliğin derinlemesine aldığı düzen.

—Camc. *Cam derinliği,* fırın tabanından cam havuzunun yüzeyine kadar olan ve milimetre cinsinden gösterilen yükseklik.

—Denizbil. *Derinlik göstergesi,* dalgıçların bileklerinde taşıdıkları derinlik ölçen aygıt. ‖ *Sürtünme derinliği,* rüzgârın yol açtığı akıntının önemsenmeyecek kadar az olduğu derinlik.

—Denizc. Bir geminin, bir teknenin su üzerinde kolayca yüzmesine elverişli, dip ile yüzey arasındaki uzaklık. ‖ *Derinlik haritası,* denizdeki derinlikleri gösterir harita. ‖ *Demirleme derinliği,* bir geminin demirlemesine elverişli derinlik.

—Foto ve Opt. *Alan derinliği,* belli sınırlar içinde bütün ayrıntıları net veren bir görüntü alma aygıtında (fotoğraf makinesi, sinema kamerası ya da video) en yakın ve en uzak noktalar arasındaki uzaklık. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Odak derinliği,* bir fotoğraf makinesinde görüntünün netliğini bozmadan tolerans gösterilebilecek ayarlama hatası. —İzdüşümde kusursuz bir görüntü netliği sağlayan ve fototipin konumları arasında kalan uzaklık.

—İstihkc. Tampon bölgenin doruk hattı ile tank hendeğinin dibi arasındaki düzey farkını gösteren düşey.

—Metalürj. *Kaynaklama derinliği,* kaynak sırasında eriyen metalin kalınlığı. (Bu derinlik yetersiz olursa [derinlik eksikliği], parçalar yer yer kaynak tutmaz.) ‖ *Suverme derinliği,* bir çeliğe suverme sonucu sertleşen kalınlık. (Bu derinlik, suverme yoğunluğu, parça kalınlığı, çelik cinsi ve yüzeysel suverme sözkonusu olduğunda ısıtma derinliğine bağlı olarak değişir.)

—Opt. *Optik derinlik,* soğurma katsayısının soğurucu katmanın kalınlığıyla çarpımı.

—Ölçbil. *Derinlik haritası,* aynı derinlikteki noktaları bir eşderinlik eğrisiyle birleştiren harita.

—Ruhbil. *Derinlik algısı,* nesnelerin, üç boyutlu bir uzayda görünmelerini sağlayan bir dizi süreçten ya da görüngüden (gözsel yakınsama, maskelenme, gölge, vb.) kaynaklanan öznel izlenim. (Bu izlenim, yapay olarak yaratılabilir.) ‖ *Bilişsel işlemenin, kavrayışın, belleğin, vb., derinliği,* zihinsel bir etkinliğin karmaşıklığına ya da az çok tamamlanmış olmasına dikkati çeken eğretilemeli deyim.

—Yerbil. *Derinlik kayacı,* İÇKÖKENLİ* KAYA'nın eşanlamlısı.

—ANSİKL. Foto. Diyafram açıklığı ve objektifin odak uzaklığı küçüldükçe alan derinliği büyür; konu aygıta yakınlaştıkça alan derinliği küçülür. Görüntü alma aygıtlarının büyük bir bölümünde bir alan derinlik ölçeği yer alır. Ayrıca objektifte odak uzaklığına ve boyuta göre düzenlenen derinlik cetvelleri vardır.

derinsoğutma tekniği bir uzay taşıtını –270° C'ta deneme

DERİNLİKÖLÇER a. Ölçbil. Denizin derinliğini ölçmeye yarayan aygıt. (Eşanl. BATİMETRE.)

DERİNLİKÖLÇÜM a. Ölçbil. Sondajla su derinliklerini ölçme ve elde edilen verileri değerlendirme. (Eşanl. BATİMETRİ.)

DERİNLİKÖLÇÜMÜ a. Denizbil. Deniz derinliğinin (ya da su yüksekliğinin) bir iskandille ya da özel aygıtlarla belirlenmesi. Düzeltilmiş olsun ya da olmasın bir noktada belirlenen değere de iskandil denir. Bir yol boyunca sıralanan ölçmeler dizisi iskandiller uzanımıdır. Belli bir deniz alanını kaplayan iskandiller uzanımı dizisi bir harita alımının sonucudur. Bir kartografya belgesi üzerine bu değerlerin aktarılması iskandillerin bir dakikalık yazımıdır.

DERİNSOĞUK a. Soğut. san. Uzlaşma gereği 120 K'den daha düşük sıcaklık. ‖ *Derinsoğuk fiziği,* derinsoğuğu konu alan fizik dalı. (Eşanl. KRİYOFİZİK.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Derinsoğuk kimyası,* yöntemleri derinsoğuklara dayanan kimya dalı. ‖ *Derinsoğuk tekniği,* derinsoğuk üretme ve kullanma tekniklerinin tümü.

—ANSİKL. Soğut. san. Derinsoğuk fiziği maddenin düzenli hallerinin fiziğidir denebilir; bu hallerin sınırları kesinleştiği ölçüde düşük sıcaklıklar elde edilir. Dolayısıyla derinsoğuk bir dizi yeni olayı gözleme olanağı verir. Kimi tür düzenler aşamalı olarak gerçekleşir: örneğin ısıl çalkalanmanın, yani atomların titreşim devinimlerinin kademeli azalışı, katıların özgül ısılarının ya da metallerde elektriksel özgül direncin düşmesine yol açar; mutlak sıfırda özgül ısı ya da özgül direnç sıfıra yaklaşır. Diğer hallerde düzen aniden gerçekleşir. Örneğin bu haller arasında şunları sayabiliriz: manyetik geçişlerde atomların ya da çekirdeklerin manyetik momentleri özel doğrultulu yapılar uyarınca yönlenir; aşırıiletken geçişlerinde iletim elektronları çiftler halinde yoğuşur ve elektriksel özgül direnç kaybolur; 2,19 K'de helyum-4 ve birkaç milikelvinde helyum-3 aşırıakışkan geçişi gösterir.

DERİNSOĞUKBİLİM a. Derinsoğukla ilgilenen bilim dallarının ve tekniklerin tümü. (Derinsoğukbilim içinde, derinsoğuk fiziği, derinsoğutma tekniği, derinsoğuk kimyası, kriyobiyoloji ve genellikle çeşitli bilim dallarının düşük sıcaklık alanındaki uzantıları yer alır.) [Eşanl. KRİYOLOJİ.]

DERİNSOĞUTMA a. Soğut. san. Derinsoğuk üretimi tekniği. (Eşanl. KRİYOJENİ.)

—ANSİKL. Derinsoğuk üretim yöntemlerinde genellikle sıvılaştırılmış ticari gazlardan (ya da derinsoğutma sıvılarından) yararlanılır. Bunların en çok kullanılanları, normal kaynama noktaları sırasıyla 77,3, 20,4 ve 4,2 K olan sıvı azot, sıvı hidrojen ve sıvı helyumdur. Sıvının, ısıl olarak yalıtılmış bir kapta (kriyostat) buharlaşması, soğuk kaynağını oluşturur ve sıvı üstündeki basınç değiştirilerek kullanılan akışkana bağlı bir aralıkta farklı sıcaklıklar elde edilebilir. Öte yandan derinsoğuk elde etmek için sürekli çalışan derinsoğutucular vardır; bu aygıtlarda bir derinsoğutucu akışkan (genellikle hidrojen ya da helyum), kapalı devre halinde termodinamik bir çevrim yapar. Örnek olarak, 10 kelvin düzeyinde sıcaklıklar sağlayan Stirling çevrimli derinsoğutucular ve birkaç milikelvinlik sıcaklıklar veren helyum-4 içinde seyreltilmiş helyum-3 kullanan derinsoğutucular verilebilir. Çok düşük sıcaklıklar elde etmek için, ardışık aşamalarla kriyostatlardan yararlanılır; bu kriyostatlarda şunlar yer alır: sıvı azot banyosu; iki sıvı helyum banyosu (biri olağan basınçta, diğeri alçak basınçta); helyum-4 içinde seyreltilmiş helyum-3 kullanan bir derinsoğutucu; sıvı-katı helyum-3 karışımını adiyabatik olarak sıkıştırmaya (Pomerançuk etkisi) ya da nükleer mıknatıslık gidermeye başvuran kesikli bir soğutma düzeneği.

Derinsoğutma tekniğinin düşük sıcaklıklar elde etmeden çok sanayide duyulan gereksinmeleri karşılamak için geliştiğini belirtmek gerekir. Nitekim başlangıçta, sıvılaştırmaya sanayide başvuruldu ve şu alanlarda kullanıldı: bölümsel yoğuşturma ya da damıtmayla bazı gazları ayırma ve arıtma işlemleri (oksijen ve soy gazları havadan ayırma, etilen ve hidrojeni arıtma, döteryumu arıtmak için sıvı hidrojeni damıtma, kimi doğal gazlardan helyum özütleme); bu gazları sıkıştırılmış biçimde taşıma ve depolama (sıvı halde kamyonlarla, sarnıç vagonlarla ve metan tankerleriyle taşıma; uzay taşıtlarında itme kuvvetlerinde çok yüksek özgül vurumlar sağlayan oksijen ve hidrojen kullanımı vb.).

Gittikçe daha büyük sıvılaştırma tesislerinin kuruluşu (örneğin oksijen üretim birimleri günde 1 500 t'luk bir kapasiteye ulaşmıştır), maliyeti düşürmüş, elektronik ve elektroteknikte (özellikle aşırıiletkenlik uygulamaları), uzay teknolojisinde, nükleer teknolojide, beslenme ve biyoloji alanlarında, çok sayıda derinsoğutma tekniğinin gelişmesini sağlamıştır.

DERİNSOĞUTUCU a. Soğut. san. Kapalı devre halinde çalışan ve çok düşük sıcaklıkta soğuk üreten aygıt. (Soğuk sıvılaştırıcı gibi soğutucu akışkanı sıvı halde geri almaz.) ‖ *Derinsoğutucu deposu,* bir derinsoğutucu sıvıyı depolamaya yarayan, çok ileri ölçüde yalıtılmış hazne.

◆sıf. Soğut. san. *Derinsoğutucu akışkan,* bir derinsoğutucuda kullanılan etkin akışkan. ‖ *Derinsoğutucu sıvı,* soğuk kaynağı biçiminde kullanılan ve kaynama sıcaklığı uzlaşmalı olarak 120 K'in altında olan sıvılaştırılmış gaz.

DERİNSU → BATİYAL.

DERİNTİ a. *Yörs.* Ordan burdan toplanmış şey.

DERİNYA, Gazi Mağusa'nın G.'inde G. Kıbrıs rum kesiminde köy.

DERİSİDİKENLİLER a. Denizkestaneleri, denizhıyarları, denizyıldızları, yılanyıldızları ve denizlaleleri gibi yalnızca denizde yaşayan, açık ya da gizli beşli bakışımlı hayvanlar şubesi. (Bil. a. *Echinoderma*).

—ANSİKL. Derisidikenliler bugün bütün denizlerde, hem yüzey sularında, hem çok derinlerde bol miktarda bulunur. Cambriaöncesi'nden (bu katta bol miktarda derisidikenliye rastlanır) başlayarak bütün katlarda derisidikenli kalıntıları bulunur.

Yapıları çok karmaşık olduğundan hayvanbilimciler henüz derisidikenlileri hayvanlar evreninin öbür şubelerine açık seçik ve tartışmasız biçimde bağlamayı başaramamışlardır. Bireyoluştan sağlanan bilgilere bakarak derisidikenlilerin atalarıyla stomokordalıların atalarının akraba olduğu söylenebilir. Derisidikenliler iki filuma ayrılır: *Pelmatozoa* (çok sayıda üyesi bütün denizlerde yaşayan saplışınlıları, Cystoidea öbeği üyelerini ve tomurcuk ışınlarını içerir); *Edrioasteridea* (denizhıyarlarını, denizkestanelerini, denizyıldızlarını, yılanyıldızlarını ve soyu tükenmiş *Ophiocistoidea*'ları kapsar).

Bu hayvanların bütün bedensel yapısı beşli bakışıma, yani beşli bir ışın bakışımına (larvalar, düzensiz denizkestaneleri gibi bu kurala uymayanlar da vardır) dayanır.

Bütün derisidikenlilerin derisi altında kireçli öğeler bulunur; bunların bazıları birbirinden ayrı küçük kabarcıklar ya da iğneciklerdir; bazıları daha önemlidir ve ağ oluşturacak biçimde birbirlerine kaynaşmıştır; bazılarıysa birbiri üzerine katlanmış sağlam levhacıklara (çeşitli organların geçmesine olanak veren küçük deliklerle donanmış, kesintisiz bir kabuk oluştururlar) dönüşmüşlerdir. Duyarlı bir deri bedeni örter. Az çok büklümlü bir sindirim borusu, hayvanın bir kutbundan öbürüne uzanır; çoğunlukla ayrı eşeylidirler; yu-

murtalar, ikiyanlı bakışımlı, karmaşık plankton larvalarına dönüşür; larvalarsa birçok önemli başkalaşım geçirdikten sonra beşli bakışımlı erginler haline gelir. Derisidikenliler, kan sıvısının basınçla içeri girmesi sonucu şişen silindir biçimli, kasılgan organlar (*podium*'lar) sayesinde yer değiştirirler; her *podium*'un ucunda genellikle bir çekmen bulunur. Sıvıyı içeren aygıt, içine deniz suyunun girebildiği değişik yapıda damarlara ayrılır. Buna *su boruları sistemi* adı verilir; su boruları sistemi, bir kan dolaşım ağıyla bir boşaltım organına bağlıdır.

Bedenin iç kesiminde bir boşluk bulunur; iç organların içinde yüzdüğü bir sıvıyla dolu bu boşluk denizkestanelerinde çok büyük, denizlalelerinde çok küçüktür. Sinir sistemi, deriyle doğrudan doğruya ilişkili olan ve ağız çevresinde, ortada bulunan bir halkadan oluşur; bu halkadan ana sinirler çıkar (genellikle 5 tanedir). Duyu organları gelişmemiştir; bazı denizyıldızlarının kollarının ucunda boyarmaddeli nokta gözler bulunur; bazı denizhıyarlarındaysa işitme keseleri vardır.

Derisidikenlilerin çoğu bir yere tutunmadan, serbestçe yaşar ve deniz dibinde sürünerek yer değiştirebilir; yalnızca denizlaleleri bir sapla yere bağlanabilir. Bazı denizkestaneleri ve denizhıyarları yenebilir.

DERİŞİK sıf. Çözünmüş madde oranı yüksek olan bir çözelti için kullanılır.

DERİŞİM a. Fizs. kim. Bir cismin, birim hacim bir çözeltide çözünmüş olan kütlesi. || *Molekülsel* (ya da *molar*) *derişim*, bir cismin birim hacim çözeltide bulunan mol sayısı.
—Nük. müh. *İzin verilen en büyük derişim*, solunan havada ya da içilen suda bulunan ve değişmez kabul edildiğinde üç ayda solunum ve sindirim sisteminin üç aylık sınır dozunun alınmasına yol açan belli bir radyoelement derişimi. (Metreküpte curie ya da metreküpte becquerel olarak ölçülür.) [Eşanl. KONSANTRASYON.]

DERİŞİMÖLÇER a. İçit. san. *Alkol derişimölçeri*, alkollü sıvılardaki alkolün oranını ölçmeye yarayan yoğunlukölçer.

DERİŞKİ a. Cev. hazl., Kim. ve Parf. KONSANTRE'nin eşanlamlısı.

DERİŞME a. **1.** Derişmek eylemi. **—2.** Kim. Bir çözeltinin, bileşimindeki suyu kaybederek daha yoğun bir kıvama gelmesi; konsantrasyon.

DERİŞMEK → DERMEK.

DERİŞTİRİCİ a. Kim. Bir çözeltinin, genellikle suyunu uzaklaştırarak derişmesini sağlayan aygıt.

DERİŞTİRME a. Kim. müh. Bir karışımda bulunan daha az yoğun sıvıları, katışkıları ya da yabancı maddeleri uzaklaştırarak bu karışımdaki belirli bir maddenin zenginliğini artırmak eylemi. || Ticari zengin oranlı derişkiler elde etmek üzere ham cevheri çeşitli yöntemlerle işleme. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Cevher deriştirme yöntemleri çok çeşitlidir. Ancak her durumda, dıştan yapılan girişimlere, değişik türdeki minerallerin gösterdiği davranış farklarından yararlanılarak ayırma işlemi gerçekleştirilir. Bu girişimler fiziksel (elektrik, mekanik, manyetik...) ya da fiziksel-kimya (yüzdürme, hidrometalürji...) nitelikli olabilir. Genellikle aynı cevher için birçok yöntem, öğütme inceliğine bağlı olarak seri halde kullanılabilir. En basit yöntemler (ağırlıkölçüm), iri boyutlu tanelere göre bir ön eleme sağlar; daha ince ürünler ise, yüzdürme gibi çok gelişmiş yöntemlerle işlenir.

DERİŞTİRMEK → DERMEK.

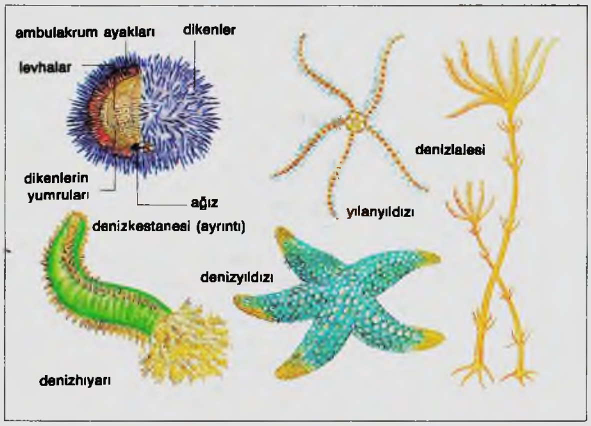
DERİÜSTÜ sıf. Fizyol. Deri üstünde bulunan ya da onunla ilgili olana denir.

DERİVASYON a. (fr. *derivation*). Cerr. İdrarın, bağırsak içeriğinin, vb. normal yollar dışında bir yoldan geçirilmesi için yapılan ameliyat. (Derivasyonlar *dışta* olabileceği gibi [deride yapılan sistostomi, yapay anus] *içte* de olabilir [iki içorganın ağızlaştırılması].)
—Hidr. pnöm. → ÇEVİRME.
—Su yapı. Bir akışkanın çığırını, bir kaynağın, bir ırmağın sularını yapay bir çığır oluşturmak amacıyla saptırmak eylemi. (Eşanl. ÇEVIRME.) || *Derivasyon kanalı*, su getirmeye, sulamaya, hidroelektrik enerji üretimine yarayan ya da bir sanat yapısının (baraj, fabrika vb.) yapılacağı yeri boşaltmak için geçici olarak kurulan kanal.

DERİYE. Tar. coğ. Necit'te, Riyad'ın 25 km K.-B.'sında kent. Vehhabiliğin kurucusu Şeyh Muhammet bin Abdülvehhab, köyünden kovulunca buraya yerleşti (1774) ve Deriye emiri Muhammet bin Suut ile birlikte vehhabiliği yaymaya başladı. Kent, XVIII. yy. sonu ve XIX. yy. başında Vehhabilerin merkezi olarak en parlak çağını yaşadı. 1818'de, beş aylık bir kuşatma sonunda İbrahim Paşa tarafından ele geçirilerek tahrip edildi. Vehhabiler kenti yeniden inşa etmeyi uğursuzluk saydılar ve başkentlerini Deriye'ye 10 km uzaklıkta El-Riaz'a taşıdılar.

DERJAVİN (Gavrila Romanoviç), rus şair (Kazan eyaleti 1743 - Zvanka, Novgorod eyaleti, 1816). Tatar kökenli olan Derjavin, önce askerlik mesleğine atıldı; daha sonra ustalıklı bir övgü ve satir karışımı olan *Felitsa* (1783) adlı lirik yapıtıyla, hem ün, hem de Yekaterina II'nin hayranlığını kazandı. Zamanın tüm kalıplarıyla bağlarını kopararak, gerçekçilik, mizah ve yücelik duygusunu bir arada kullanma cesaretini gösterdi, dilinin bozuk olmasına rağmen çarpıcı benzetmeleriyle ün yaptı. Puşkin onun için şöyle demiştir: "Derjavin tatarca düşünüyor ve zamansızlıktan tüm dilbilgisine boş veriyordu". Derjavin, kahramanlığa, ahlak ve din temalarına ağırlık veren (*Na smert knyazya Meşçerskogo* [1779]; *Bog* [1784]; *Vodopad* [1791]) odlar yazdı. Rus klasikçiliğinin temsilcisi ve Puşkin'den önceki en büyük şairi olarak görülür.

DERK a. (ar. *derk*). *Esk.* **1.** Dibe varma, derine inme; anlama, kavrama. **—2.** En aşağı kat. **—3.** *Derk etmek, eylemek*, anlamak, kavramak: *"Şunu derk eyledim ancak ki: bârım kendime kendim"* (Neyzen Tevfik). **—4.** *Derk-i dekâik*, iyice kavrama. || *Derk-i esfel-i cehennem*, cehennemin en dibi. || *Derk-i netâyic*, ince, güç şeyleri, sonuçları anlamak, kökten kavramak.

derisidikenlilerin çeşitli biçimleri

DERKAAVİ a. (ar. *derkavi*). Derkaaviye* tarikatına bağlı olanlara verilen ad.

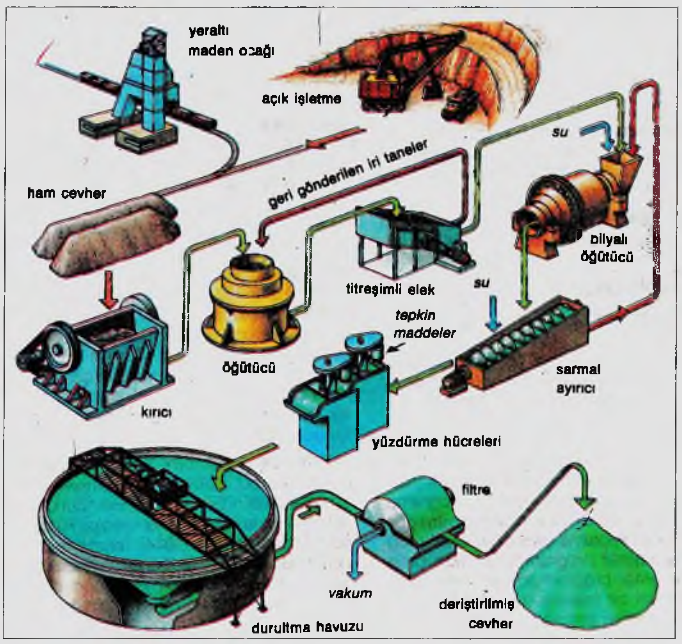
DERKAAVİYE, şazilik tarikatının bir kolu. *Şaziliya derkaaya* da denir. Tarikatı Ali bin Abdurrahman el-Cemal (öl. 1779) kurdu; müritlerinden Mevlay el-arabi el -Derkaavi (öl. 1823) geliştirdi ve tarikata adını verdi. Tarikattan olanlar, peygamber Musa gibi ellerinde bir asa, Ebu Hureyre gibi boyunlarında ağaçtan büyükçe bir tespihle dolaşır, halife Ebubekir gibi eski giysiler giyer ve sakal bırakırlardı. Fas saraylarında birçok kişi bu tarikata girmişlerdi.

DERKAFA sıf. (fars. *der*, ve ar. *kafa*'dan *der-kafa*). *Esk.* Peşte, hemen arkada olan; peşinden gelen.

DERKÂR sıf. (fars. *der* ve *kar*'dan *der-kār*). *Esk.* **1.** İşin içinde olan, iş üzerinde bulunan. **—2.** Apaçık ortada, belli: *"Hem vardır, o, hem de yok: Bu derkâr!.."* (A. H. Tarhan).

DERKEN be. Bir şeyden, bir kimseden söz edildiği sırada: *Tam Ahmet de çok geç kaldı derken zil çaldı ve Ahmet geldi.*

◆bağl. **1.** İki eylemin ayrı anda gerçekleştiğini bildirir: *Yemeğe oturacaktık derken telefon çaldı.* **—2.** Birbiriyle bağlantılı iki eylemden, ikincisinin çok kısa bir aralıkla ilkini izlediğini belirtir: *Hava kararmaya derken yağmur yağmaya başladı.* **—3.** *Derken...*, öyküleyici bir anlatımda yeni bir söze başlarken kullanılır.

bakır cevherini deriştirme yöntemi

DERKENAR a. (fars. *der-* ve *kenar*'dan *derkenar*). *Esk.* **1.** Sayfa kenarına yazılan yazı, çıkma. **—2.** Kucaklama, kucağa alma. **—3.** *Derkenar etmek*, bir yazının kenarına ya da altına uygun olup olmadığı konusunda not düşmek.

DERKETO, bazı eski yunan yazarları tarafından Suriye tanrıçası Aştar'a (Atargatis) verilen ad. Bu yazarlar onu Semiramis'in annesi olarak kabul ederler.

DER KİNDEREN (Antonius Johannes) → KİNDEREN.

DERKYLİDAS, spartalı general, Abydos harmostes'i (işgal kuvvetleri komutanı) [İ.Ö. 411]. Pharnabazos'un şikâyeti üzerine görevinden alındı, daha sonra Asya'daki sparta birliklerinin komutanlığında Thibron'un yerini aldı (399). Pharnabazos ile Tissaphernes arasındakı anlaşmazlıklardan yararlandı ve Tissaphernes ile anlaşarak Aiolis'i ele geçirdi. Pharnabazos'un desteklediği Karia'ya yaptığı saldırının ardından bir anlaşma imzalandı ve Derkylidas, Pannonia kentler birliğini yeniden kurdu. Daha sonra birliklerinin komutasını Agesilas'a bıraktı (397), Sparta'nın Sestos Abydos'taki üslerini korudu ve harmostes olarak 390'a kadar Abydos'ta kaldı.

DERKYNOS. Yun. mit. Poseidon'un, Herakles'in Geryon'dan getirdiği sürüleri çalmaya kalkışan oğlu.

DERLEME a. Toplama, bir araya getirme: *Derleme işinde çalışmak.*
—Bilş. Belli bir dilde yazılmış bir programı başka bir dilde eşdeğer bir programa çevirme. (Bu çeviri genellikle yüksek düzeyli bir dilden makine diline doğru yapılır.)
—Ed. Seçilen metinlerden, çeşitli belgelerden, düşünce yazılarından oluşturulan kitap.
—İstat. Sayısını ya da niceliğini bilmek için bir istatistik kütleyi gözlemleme yöntemi. || İstatistik bir seri düzenlemek için gerekli bilgilerin toplanması.
—Müz. Henüz repertuvara girmemiş parçaları ya da versiyonları, halk arasındaki müzikçilerin icralarına dayanarak notalamaya ya da banda almaya dayanan müzik folkloru yöntemi.

◆ sıf. Derlenmiş, toplanmış: *Derleme yazılar.*

DERLEMEK g. f. **1.** Seçerek toplamak, düzenleyerek bir araya getirmek: *Halk arasından türküler derlemek. Bir kimsenin dergilerdeki yazılarını derlemek. Derlediği şiirlerle bir antoloji oluşturmak.* **—2.** *Bir yeri, şeyleri derleyip toplamak;* dağınık şeyleri toparlamak, bir yere çeki düzen vermek: *Evi, kitapları derleyip topladım.*
—Bilş. Bir programı bir başka dile çevirmek.

◆ **derlenmek** edilg. f. **1.** Derlenmek eylemine konu olmak; toplanmak, düzenlenmek. **—2.** *Derlenip toparlanmak,* toplu ve düzenli bir biçime girmek.

DERLENİR sıf. Bilş. Derlenmeye uygun bir program ya da simgesel bir dil için kullanılır.

DERLENMEK → DERLEMEK.

DERLEYİCİ a. Derleme işini yapan kimse.
—Bilş. Fortran, cobol vb. gibi üst düzey bir programlama dilinde yazılmış programları, bir bilgisayarda yürütebilecek makine diline çeviren program. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Genel bir program olan derleyici, *kaynak dil*'de simgesel olarak yazılmış bir programı, eşdeğer bir programa, yani bir *amaç dil*'de aynı algoritmayı gösteren bir programa çevirir. Derlenen programa *kaynak program* ve üretilen programa *amaç program* adı verilir. Amaç dil, simgesel bir makine dili olabilir; bu durumda amaç programı, yürütmeden önce çevirmek gerekir; çoğu kez amaç dil yürütülebilir ikili makine dilidir. Derleyicinin görevi önce kaynak programı çözümlemek, daha sonra eşdeğer bir amaç programın bireşimini gerçekleştirmektir. Bir derleyici bir yandan derleyeceği kaynak dil ve diğer yandan amaç dil ile, yani üretilen programları yürütecek bilgisayarın, komutları işleme biçimiyle özgün olarak belirlenir. Derleme, kaynak metni çözümlemeye başlar; bu çözümleme birçok evreden oluşur:
1. *sözcük çözümlemesi*'nde metinde kullanılan dilin anahtar sözcükleri, işlemciler, değişmezler, programcının seçtiği tanıtıcılar vb. incelenir;
2. *sözdizim çözümlemesi*'nde komutların yazımı doğrulanır, bunların doğru olup olmadıkları belirlenir (doğru değilse, derleyici yapamayacağı derlemeyi reddeder) ve komutlarla birlikte program bütününün yapısı çözümlenir;
3. *anlam çözümlemesi*'nde ise tüm komutların ve programın anlamı yorumlanır. Bundan sonra derleyici, amaç programın bireşimine yönelik hazırlıklara başlar: değişmezleri yerleştirme, değişkenlere bellek bölgelerinde yer ayırma. Daha sonra program çoğu kez, derleyiciye özgü bir iç ara dile çevrilir. Bu önüretme evresinde, programın tümel bir eniyilemesi araştırılır. Komutların amaç dildeki son üretimini, son bir yörel eniyileme evresi izler; bu eniyileme evresinde, yürütme sırasındaki etkinliğini artırmak amacıyla, amaç kod iyileştirilmeye çalışılır. Derleyici bir programın doğru olmadığını anladığında, programcıya hata mesajları verir.
Bir *söyleşmeli derleyici*'de programcı saptanan program hatalarını hemen düzeltebilir ve dolayısıyla yeniden başlayan derlemeyi programın yürütülmesi izler. Söyleşmeli bir derleyici, programların düzenlenmesini hızlandırır.

DERLİ sıf. Müz. Dizisi içindeki tam dörtlü ve tam beşlilerin toplamı 5 ya da daha çok olan makamlar için kullanılır.

DERLİ TOPLU sıf. **1.** Dağınık olmayan, düzenli kimse için kullanılır: *Derli toplu bir kadın.* **—2.** Düzenlenmiş bir yer için kullanılır: *Derli toplu bir oda.*

◆ be. Düzenli bir biçimde: *Derli toplu oturmak. Derli toplu yaşamak.*

DERMAN a. (fars. *derman*). **1.** Bir işi yapabilme gücü; takat: *Yerimden kalkmaya dermanım yok.* **—2.** Bir hastalığı iyileştiren ilaç, çare: *Dermanı olmayan bir hastalığa yakalanmak.* **—3.** Bir sorunu, derdi ortadan kaldıracak şey, çare: *Derdini söylemeyen derman bulamaz* (atasözü). **—4.** *Dermanı kesilmek, dermandan kesilmek,* hastalık, açlık, yorgunluk vb. nedenlerle güçsüz duruma düşmek: *Biraz çalıştı mı dermanı kesiliyordu.*
—Halk. hek. *Derman suyu* → ÂBZEN.

DERMAN (Fatma Belkıs), türk eczacı (Girit 1904 - İstanbul 1958). Eczacı mektebi'ni bitirdi (1930). İlk türk kadın eczacıları arasında yer aldı. Adapazarı, Düzce ve Kumkapı'da eczacılık yaptıktan sonra İstanbul'da, Bahçekapı'daki İstanbul Eczanesi'ni açtı (1941).

DERMAN (Hasan), türk eczacı (Girit 1904 - İzmir 1971). İstanbul'da Eczacılık mektebi'ni bitirdikten (1927) sonra İzmir'e yerleşti. Şark merkez ecza deposu'nun ortakları arasında yer aldı. Türkiye Eczacılar cemiyeti'nin kuruluşunda ve çalışmalarında etkin rol oynadı. Türk eczacılar birliği kanunu'nun hazırlanmasında ve kabulünde (1956) emeği geçti.

DERMAN (Halil), türk hekim (Gelibolu 1912 - İstanbul 1970). İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'ni bitirdi (1937). İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi genel fizyoloji kürsüsü'nde doçent oldu. (1944). İsviçre'de Zürich ve Basel'de fizyoloji enstitülerinde çalıştı (1944-1946). Biyokimya uzmanı oldu (1957). Doçentlik tezinde ele aldığı, güneşten olma gece körlüğü üzerindeki çalışmaları ile dünya fizyoloji literatürüne geçti. Türkiye'de ilk kez su kurbağaları ile gebeliği tanılama yöntemini uyguladı. Başlıca yapıtları: *Fizyoloji dersleri* (1949), *Orijinal hormon araştırmaları* (1951), *Fizyoloji ders kitabı* (1958), *Özet fizyoloji* (F. Emiroğlu ile, 1961), *Moleküler biyoloji* (1970).

DERMAN (Uğur), türk hekim (İstanbul 1938). İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'ni bitirdi (1963). Cerrahpaşa tıp fakültesi'nde profesörlüğe yükseldi (1977). Eczacıbaşı bilim ödüllerini (1964, 1972), mitral stonozunda yaşın ve aterosklerotik risk faktörlerinin ekokardiyagram üzerine etkileri konulu çalışmalarından dolayı TÜBİTAK teşvik ödülü'nü kazandı (1973). Başlıca yapıtları: *Kardiyoloji laboratuvarı* (1975), *Sorgu-gözlem-yoklama* (1982), *Klinik epidemiyoloji ve sosyal tıp* (1982), *2000 yılında herkes için sosyal tıp* (1982), *Klinik onkoloji* (1984).

DERMANSIZ sıf. **1.** Çaresi olmayan hastalık, çözümsüz durum için kullanılır: *Dermansız bir hastalığı olmak. Dermansız dertlere düşmek.* **—2.** Gücü, takatı kalmayan, yorgun, bitkin kimse, bedeni, bedeninin bir bölümü için kullanılır: *Dermansız bedenini güçlükle sürüklüyordu.*

◆ be. Dermansız, güçsüz olarak: *Yaşlılık onu dermansız bıraktı.*

DERMANSIZLAŞMAK gçz. f. Güçsüz duruma gelmek, gücü kalmamak.

DERMANSIZLIK a. Güçsüzlük, bitkinlik.

DERMANYSSUS a. (yun. *derma, -atos,* deri, ve *nyssein,* sokmak'tan). Evcil kuşların kanıyla beslenen ve insana da saldırabilen mesostigmata akarlar cinsi. (*Dermanyssidae* familyasının örnek tipi.) || *Dermanyssus uyuzu,* kümes hayvanlarında bu asalaktan ileri gelen deri hastalığı.

DERMAPTERA a. Zool. KULAĞAKAÇANLAR takımının bilimsel adı.

DERMATEMYİDAE a. (yun. *derma, -atos,* deri, ve *emus,* tatlısu kaplumbağası'ndan). Yassı bağalı tatlısu kaplumbağaları familyası. (Kretase devrinde çok yaygın olan bu familyanın bugün Orta Amerika ırmaklarında yaşayan bir tek türü vardır.)

DERMATİT a. (fr. *dermatite;* yun. *derma, -atos,* deri, ve *-itis,* hastalık bildiren sonek'ten). **1.** Deride görülen her çeşit iltihaplı hastalık. [Eşanl. DERMİT.] **—2.** *Çayır dermatiti,* akarsuda yıkandıktan sonra otların üzerine yatarak uzun süre güneşte kalan kişinin vücudunda, yıkandıktan yaklaşık 24 saat sonra beliren sivilceli ve kabarcıklı döküntü. (Kızartılar otların değdiği yerlerin çevresinde olur ve çayır bitkilerinin çoğunda bulunan pinen maddesinin yaratttığı ışığa duyarlılıktan ileri gelir.) [Eşanl. OPPENHEİM HASTALIĞI.] || *Çok biçimli ve ağrılı dermatit,* DUHRİNG HASTALIĞI'nın eşanlamlısı. || *Kangrenli mavimsi Nicolau dermatiti,* kas içine şırınga sırasında, kaba et atardamarlarına yağlı bir maddenin yanlışlıkla verilmesi sonucu oluşan mavimsi lekeler ve çok ağrılı dalgalı ağ görünümünde beneklerle belirgin hastalık. (Eskarla ve kaba etlerin nekrozuyla sonuçlanabilir.) ||*Kavlamalı bebek dermatiti,* doğumunun ilk haftalarında beyaz stafilokokların yaptığı toplu bir enfeksiyondan doğan ağır eritrodermi. (Eşanl. RİTTER VON RİTTERSHEİM HASTALIĞI.) ||*Kavlamalı Wilson-Brocq dermatiti,* yetişkinlerde streptokok enfeksiyonundan ya da ilaca (örneğin altın tuzları, vb.) dayanıksızlıktan ileri gelen yarı akut eritrodermi. || *Kırmızı dermatit,* bacakların iç yüzündeki kılcal damarların lezyonlarından ve damarlardan dışarıya kan sızmasından ileri gelen az ya da çok yaygın plaklar halinde kızartılar. (Bu bozuklukla birlikte çoğunlukla yara da bulunur.) || *Parfüm dermatiti,* parfüm ya da kolonya süründükten sonra güne-

şe çıkınca boyunda uzunlamasına, yol yol oluşan kızartılar. (Işığa karşı bu duyarlılık bergamot esansından ileri gelir.) || *Temas dermatiti*, kimyasal, bitkisel, hatta hayvansal maddelerle temas sonucu ortaya çıkan alerjik tepkimeden doğan deri iltihabı. || *Yüzücü dermatiti*, suya girenlerde görülen mevsimlik hastalık. (Bilharzia fürkoserkerlerinin deriye girmesinden ileri gelen çok kaşıntılı kırmızı, sivilcemsi döküntüler halinde belirir.)

—ANSİKL. Vet. Hayvanlarda çeşitli dermatitler görülür.

Fistüllü dermatit derialtı bağdokusunda oluşan apselerle karışık olarak çeşitli irin mikroplarından (stafilokok, streptokok, nekroz basili) ileri gelen bir iltihaptır. Bu hastalık köpeklerin dizinde, dirseğinde, kalça çıkıntılarında, özellikle parmak bölgesinde belirir; kedide daha çok kuyruk dibinde ve ayakların ucunda görülür. Hastalık çok uzun sürer; tedavi için sülfamitler, antibiyotikler ve özaşılar kullanılır.

Stafilokoklu köpek dermatiti beyaz stafilokoktan ileri gelen bir deri iltihabıdır; kabarcıklı derin apseler ve çoğu zaman demodesinin de karışık bulunduğu kanlı irin içeren mavimsi sığ apseler halinde belirir. Tedavisi fistüllü dermatitte olduğu gibidir.

Lenfoit kedi dermatiti hiç kuşkusuz bir yalama yarasıdır.

At yanağı yaz dermatiti bir asalak kurdun *(Gastrophilus inermis)* ilk dönem larvalarından ileri gelen bir deri miyazıdır. Larvalar üçüncü dönemdeyken rektumda yok edilerek hastalık önlenebilir. Bunun için ya rektuma vazelin sürülür ya da elle çıkarılarak yok edilir.

Sivilceli bulaşıcı at dermatiti sivilce ve kabarcıklarla beliren ve bazen lenfanjitli ve adenitli yaralara dönüşen bir hastalıktır. Hastalık, çul, koşum takımı ve tımar aletleri gibi şeylerle bulaşır. Yara bakımı ve ilaç tedavisi birlikte uygulanır.

Sivilceli sığır dermatiti yukarıdakine benzer bir hastalıktır, ama bunda kabarcık ve sivilceler daha iridir.

Süreğen bıcılgan dermatit atın ayağında toynağın içinde oluşan bir ekzamadır, çok zor iyileşir.

Sızıntılı domuz yavrusu dermatiti hayvanın tüm vücudu kabukla kaplanıncaya kadar süren sızıntılarla oluşur. Bu dermatitin birçok nedeni vardır: mikroplu hastalık, sindirim bozuklukları.

Sivilceli koyun dermatiti → EKTİMA.

İlaç dermatitleri ilaçların uzun süre ya da çok yüksek dozda kullanılmasından dolayı bütün hayvan türlerinde görülür.

DERMATOBİA a. (yun. *derma, -atos*, deri, ve *bios*, yaşam'dan). Amerika'nın sıcak bölgelerine özgü, larvaları insanların ve memelilerin derisi altında asalak yaşayan sinek cinsi. (*Cuterebridae* familyası.)

—ANSİKL. Kurşuni bedenli, kırmızımsı kafalı, çelik mavisi karınlı *dermatobia cyaniventris*'e, Amerika'nın dönenceler arasında kalan kesiminde rastlanır. Hastalık taşıyıcı sivrisinekler üzerine yumurtlar; larva sivrisinekten omurgalı konağa (insan dahil) geçer. Bu larvaya dermatobia larvası adı verilir; larva, üç dört ay süreyle deri altındaki bir kabarcık içinde yaşar, tetanosa ve ölümlere yol açabilecek flegmonlara neden olur. Kızılderililer tütün yakısı aracılığıyla bu asalaklarla mücadele ederler; sözkonusu hastalık görüldüğünde mutlaka cerrahi bir müdahale yapmak, hasta dokuları dezenfekte etmek gerekir.

DERMATOFAGOİT sıf. (yun. *derma, -atos*,deri, *phagein*, yemek, ve *eidos*, görünüş'ten). Deride asalak yaşayan, solunum deliklerinden yoksun akarlar için kullanılır.

◆ a. Dermatofagoit akar.

DERMATOFİT a. (fr. *dermatophyte;* yun. *derma, -atos*, deri, ve *phyton*, bitki'den). Deride hastalık yapan mikroskobik mantar.

—ANSİKL. Dermatofitler ipliğimsi mantarlardır; üç cinsi *(microsporum, epidermophyton, trichophyton)* ve elliye yakın türü vardır. İnsanda deri, tırnak, kıl ve saçlarda hastalık yapar, ama asla derindeki organlara ulaşmazlar.

DERMATOFİTİ ya da **DERMATOFİTOZ** a. (fr. *dermatophytie* ya da *dermatophytose)*. Dermatofitlerin yaptığı hastalık.

—ANSİKL. Dermatofitler, *Candida albicans* gibi maya mantarlarının yaptığı hastalıklardan ayrı ele alınmalıdır, çünkü tedavileri aynı değildir: ilki grizeofulvine duyarlı olduğu halde, ikincisi nistatine ve B amfoteramisinine duyarlıdır. (Her iki cins hastalık da imidazol türevlerinden etkilenir.)

DERMATOGLİF a. (yun. *derma*, deri, ve *glyphe*, oyma'dan). Antropol. Bazı organların uç bölümündeki deride bulunan ve özellikle parmak ucu izlerinin *(parmak dermatoglifleri)*, avuç içi çizgilerinin *(avuç dermatoglifleri)* ve ayak tabanı çizgilerinin *(taban dermatoglifleri)* oluşturduğu şekiller.

—ANSİKL. Parmak izlerinin incelenmesi, bir şeklin hangi tipten olduğunun saptanmasını (başlıca üç tip yay, halka ve çevrinti'dir) ve şekli oluşturan çizgilerin sayımını sağlar. El ve ayak çizgilerinin incelenmesiyle de, bunların yönü, izledikleri yol, bittikleri nokta ve birbiriyle olan bağlantıları belirlenir. Dölütün gelişimi sırasında çok erkenden belirlenen dermatoglif, ayrıntılarında öyle farklar gösterir ki, dermatoglifleri birbirine tıpa tıp uyan iki insan bulmak olanaksızdır. Bundan ötürü, kimlik saptamada parmak izlerinin kullanımı çok yaygındır. Dermatogliflerin nedeni olan genler, saptanamamıştır. Ama gösterdikleri farklılıkların, büyük ölçüde kalıtımsal olduğu bilinmektedir. Çeşitli şekil tiplerinin sıklığı ve dermatoglif hesapları ortalaması, insan topluluklarına bağlı olarak önemli değişiklikler gösterir. Bundan ötürü dermatoglifler, toplulukların genetik yakınlıklarının belirlenmesi amacıyla, antropobiyolojide de kullanılır.

DERMATOLİZİ →CUTİS LAXA.

DERMATOLOG a. (fr. *dermatologue*). →CİLDİYECİ.

DERMATOLOJİ a. (fr. *dermatologie*). Deri hastalıkları bilimi, cildiye.

DERMATOM a. (fr. *dermatome*). Biyol. Omurgalıların embriyonundaki dış bölüm. (Miyotomu örten bu bölümden, bağdokusu ya da altderi oluşur, o da üstderiyle birleşerek deriyi ya da kabuğu oluşturur.)

—Cerr. Yanıkların ya da yaygın yaraların üzerine yapıştırıp yeni deri yapmak için sağlam deriden kâğıt gibi ince deri parçaları kesmeye yarayan aygıt.

—Nöroanat. Omurilikten çıkan duyu sinirlerinin uyardığı deri kuşağı. (Bir dermatomdaki duyum yetersizliği, lezyonun omurilikteki yerini kesinlikle belirler.)

DERMATOMİYOM a. (fr. *dermatomyome;* yun. *derma, -atos*, deri, ve *mys, myos*, kas'tan). Derideki düz kaslardan doğan, bazen ağrı yapan ve yerel irkilmeyle kasılan tehlikesiz ur.

DERMATOMİYOZİT a. (fr. *dermatomyosite*). Hem deride, hem kaslarda olan ve polimiyozitle birlikte döküntülü belirtiler gösteren hastalık.

—ANSİKL. Dermatomiyozit bir kolajenozdur ve mekanizması bağışıklığa bağlı görünmektedir. Genellikle güneşte kaldıktan sonra başlar. Deri belirtileri yüzde, göz çevresinde "gözlük biçiminde" bir döküntüyle ortaya çıkar, bazen döküntülü lupustakine tıpatıp benzer yarasa biçimi bir döküntü de görülebilir; dirseklerde ve dizlerde de döküntü vardır; parmaklarda uzunlamasına şerit biçiminde döküntü ve parmak eklemlerinin açıcı yüzünde kabarcıklar bulunur (Gottron belirtisi). Kas belirtileri ağrı, güçsüzlük ve çoğu zaman büyük çapta bir atrofiyle ortaya çıkar. Hastalık önce omuz, sonra kalça kemeri kaslarını sarar (kalkmada, kollan kaldırmada, önce güçlük, sonra yetersizlik). Daha ağır biçimlerinde vejetatif işlevlerle ilgili kaslar da hastalanır (solunum ve sindirim bozuklukları, yutma güçlüğü). Teşhis, elektromiyogramla, deri ve kasların dokusal muayenesiyle konur (doğrudan deri immünoflüoresansı, lupus tipi şerit bulunan döküntülü lupuslu sınır biçimler dışında negatif sonuç verir); idrarda kreatin ve serumda kas enzimleri artar.

Dermatomiyozitin en önemli özelliği kanserle ilişkisidir. Hastaların üçte birinde, bu vesileyle keşfedilen bir iç organ kanseri vardır (kadında genellikle üreme organı kanseri). Bu durumda dermatomiyozit kanserin gelişimini izler: kanser kesilip atıldığında yok olur, kanser nüksederse o da yeniden ortaya çıkar.

Kanserin bulunmadığı durumda, uzun süreli ve yüksek dozlu kortizon tedavisi dermatomiyozitlerin büyük bir bölümünü iyileştirmeye yeter. İyileştikten sonra, güneşe çıkmaktan sakınılmalıdır.

DERMATOSPARAKSİS a. (yun. *derma, -atos*, deri, ve *sparaksis*, yırtılma'dan). Kalıtımsal dana hastalığı. (Normal görünümünde olan deri hayvanın vücuduna yapışmaz, parça parça kopup ayrılır. Hastalık, bağ dokularına desteklik eden kolajen maddesinin kötü sentezlenmesinden ileri gelir.)

DERMATOZ → DERİ* HASTALIĞI.

DERMATOZOONOZ a. (fr. *dermatozoonose*). Deride olan zoonoz.

DERME a. **1.** Toplama, bir araya getirme. **—2.** Aynı türden bir araya getirilmiş şeylerin bütünü; koleksiyon. **—3.** *Derme çatma*, şundan bundan derlenmiş, aralarında uyum ve uygunluk bulunmayan ya da niteliksiz, değersiz gereçlerle özensiz yapılmış olan şeyler için kullanılır: *Derme çatma bir ev. Derme çatma eşyalar.*

DERMEK g. f. Dağınık durumdaki şeyleri derlemek; toplamak, devşirmek: *Bahçeden çiçek dermek.*

◆ **derilmek** dönşl. f. ve edilg. f. Bir araya gelmek, getirilmek; toplanmak: *"Kavim kardeş bir araya derildi"* (Karacaoğlan, XVII. yy.). *Meyveler derilip, sandıklara yerleştirildi.*

◆ **derişmek** işt. f. **1.** Bir merkez çevresinde toplanmak; temerküz etmek. **—2.** Bir sıvı içindeki su miktarı azalarak koyulaşmak; tekâsüf etmek.

◆ **deriştirmek** ettirg. f. Fizs. kim. Çözücünün bir bölümünü ya da tümünü uzaklaştırarak çözeltideki çözünen madde oranını artırmak.

DERMESTES a. Larvası kurumuş hayvansal maddelerde yaşayan sarımsı gri kıllı siyah kınkanatlı böcek cinsi. (Kilerböceği ya da periböceği [*Dermestes lardarius*] evlerde ve ambarlarda çok görülür. *Dermestidae* familyasının örnek tipi.)

DERMESTİDAE a. (yun. *dermestes*, deriyi kemiren kurt, ve *eidos*, görünüş'ten). Hayvansal kökenli maddeleri kemirerek büyük zararlar veren çok tüylü larvalarıyla tanınan yassı kabuklu kınkanatlılar familyası.

—ANSİKL. Özellikle soğuk ve ılıman bölgelerde yaygın olan bu familya üyeleri çok zararlıdır: *Attagenus* cinsi üyeleri *Dermestes* ve *Anthrenus* cinsi üyeleriyle birlikte kürkçü ve tüycü dükkânlarında büyük zararlara yol açar. Uzun ve tüylü olan larvalarında, bedenin arka ucunda büyük kıl kıskaçlar bulunur.

DERMEYAN ya da **DERMİYAN** sıf. (fars. *der-* ve *meyan*'dan *dermeyan, dermiyān*). *Esk.* **1.** Ortada, meydanda. **—2.** *Dermeyan etmek*, ortaya koymak, öne sürmek, anlatmak: *"... birtakım itirazlar dermeyân ederek..."* (H. C. Yalçın).

DERMİT → DERMATİT.

DERMİYAN → DERMEYAN.

DERMOCHELYDAE a. Zool. BAĞASIZ-KAPLUMBAĞAGİLLER familyasının bilimsel adı.

DERMOEPİDERMİT a. (fr. *dermoépidermite*). Altderiyle üstderide birlikte meydana gelen deri iltihabı. (Bu terim özellikle bacaklarda görülen süreğen mikroplu egzamayı belirtmek için kullanılır. Hastalık tedavi edilmezse ülserleşebilir.)

DERMOFARMAKOLOJİ a. (fr. *dermopharmacologie*). Farmakolojinin deri örtüsüyle ilgili tüm uygulamalarını inceleyen bilim dalı.

DERMOGENEZ a. (fr. *dermogenèse;* yun. *derma, -atos,* deri, ve *genesis,* oluş'tan). Embriyonun dış tabakasından (ektoderm) deriye özgü üstderi öğelerinin oluşumu. (Derideki dokunma cisimcikleri, deri sinir ağı ve sinir sisteminin tümü bu tabakadan türer.)

DERMOGRAFİZM a. (fr. *dermographisme;* yun. *derma, -atos,* deri ve *graphein,* yazmak'tan). Derinin mekanik tahrişine karşı bazı bünyelerin gösterdiği tepkime. (Küt uçlu sivri bir nesneyle yapılan deri tahrişi, birkaç dakika içinde, aynı yerde tam yapılan ize benzer biçimde bir kabartı doğmasına neden olur. Dermografizme çoğunlukla bir kaşıntı eşlik eder.) [Esk. eşanl. DERMOGRAFİ.]

DERMOHİPODERMİT a. (fr. *dermohypodermite*). Altderiyi ve derialtını birlikte saran iltihaplı derialtı lezyonu. (Yumrulu hipodermitler aslında dermotohipodermittir, çünkü iltihap süreçleri yayılarak genellikle altderiyi de sarar.)

DERMOKORTİKOİT a. (fr. *dermocorticoïde*'den). Deri yoluyla etki yapan ve pomat, krem ya da losyon biçiminde kullanılan kortikoit.

DERMOPTERA a. Zool. ABALIMEMELİLER takımının bilimsel adı.

DERMOTA (Anton), sloven tenor (Kropa, Slovenya, 1910 - Viyana 1989). Org, besteleme ve şan dersleri aldı. Sanat yaşamına 1936'da Viyana'da başladı. Büyük bir lied yorumcusu olarak tanındı. Yirmi beş yıl boyunca, Salzburg festivalinde sahnelenen Mozart operalarının baş tenoru olarak kendini kabul ettirdi. Salzburg'da ve Viyana'da ders verdi.

DERMOT MACMURROUGH, son Leinster kralı (öl. 1171). Uyrukları tarafından 1166'da görevden uzaklaştırıldı, Henry II'den İngiltere'de bir ordu toplamak için izin aldı. "Strongbow" denilen Pembroke kontu Richard Fitzgilbert de Clare'a ve onun norman vasallarıyla, walesli mark senyörlerinden Fitzgerald'a ve Fitzetienne'e başvurdu. Strongbow'a kızını vermek ve böylece onu Leinster krallığı'nın vârisi yapacağı vaadinde bulundu. Strongbow'un seferi (1170) başarılı oldu. Hatta Dublin'i bile aldı ve 1171'de kayınpederinin yerine geçti. Bu gelişme Henry II'nin İrlanda'ya kişisel müdahalesine neden oldu.

DERMOTROP sıf. (fr. *dermotrope*). Tıp. Deriye düşkün mikroplara, deriye yönelen maddelere denir.

DERMOTROPİZM a. (fr. *dermotropisme*). Bazı maddelerin ya da bazı mikropların deri dokularını seçerek ve benimseyerek bu dokulara yerleşme davranışı. (Bu durum, özellikle stafilokoklar ve belki şarbon basili için geçerlidir. Frengi mikrobu [treponema] ve cüzam mikrobu [Hansen basili] genel olarak dermotropizm gösterir; bunların bazı çeşitleri, seyrek de olsa tersine ve ender olarak, sinir dokusunu seçer. Dev frengi şankrları dermotrop treponemalardan [Afrika'da daha sık] ve cüce frengi şankrlarıysa nörotrop treponemalardan [Avrupa'da daha sık] ileri gelir.)

DERMOÛT (Maria Helena), hollandalı kadın yazar (Pekalongan, Endonezya, 1888 - Lahey 1962). Romanlarında (*Ce n'etait qu'hier* [fr. çev.], 1951; *les Dix Mille Choses* [fr. çev.], 1956) ve iki kitap halinde toplanan öykülerinde (*le Peigne serti de bijoux* [fr. çev.], 1956; *la Caisse* [fr. çev.], 1958) kolay bir egzotizme kaçmadan büyük bir ustalıkla Endonezya yaşamından kesitler sergiledi.

DER MOUW (Johan Andreas), hollandalı şair ve filozof (Westervoort 1863 - Lahey 1919). Tüm felsefe sistemlerine sırt çevirdi ve hint gizemciliğine yöneldi. **Adwaita** takma adıyla, mizaha yer veren gündelik bir dille kaleme aldığı şiirlerinde (*Brahman* I/II, 1919-20), kendi benliğiyle dış dünyanın özdeşleşmesinden duyduğu sevinci dile getirdi.

DERNBURG (Heinrich), alman hukukçu (Mainz 1829 - Berlin 1907). Heidelberg, Zürich, Halle ve Berlin üniversitelerinde profesörlük, 1866 ve 1873'te Senyörler meclisi üyeliği yaptı, Bismarck'ın politikasını destekledi. Başlıca yapıtı: *Lehrbuch des Preussischen Privatrechts* (Prusya özel hukuku incelemesi) [1871-1897].

DERNE, Libya'da liman kenti, il yönetim merkezi, Sirenayka kıyısında; 21 000 nüf. —*Derne ili,* 123 000 nüf.

Derne savaşı, Kuzey Afrika'yı ele geçirmeye çalışan İtalyanlar ile osmanlı kuvvetleri arasında, Derne ve çevresinde yapılan savaş (8 ekim - 18 ekim 1911). Osmanlı-İtalyan savaşı (1911-1912) başlarında Trablusgarp'ı ve Tobruk'u alan İtalyanlar, Derne üzerine yöneldiler. 8 ekimde italyan donanmasına bağlı bir savaş gemisinin üç saat süren bombardımanından sonra başlayan italyan çıkartması, kıyıdan açılan şiddetli ateş yüzünden başarıya ulaşamadı; yapılan bir anlaşmayla kentte bulunan italyan askerlerini alan gemi geri çekildi. 16 ekimde ikinci italyan saldırısı başladı. Başlarında Mustafa Kemal (Atatürk) Bey'in bulunduğu türk birliklerinin direnişi iç kesimlerde sürdürmek için bölgeyi boşaltmaları üzerine İtalyanlar Derne'yi ele geçirdiler.

DERNEK a. Huk. Kazanç paylaşma dışında belirli bir ortak amaçla en az yedi kişinin bilgi ve çalışmalarını sürekli bir biçimde birleştirerek oluşturdukları kuruluş: *Öğrenci derneği, Ressamlar derneği, Türk-Fransız derneği.* (Eşanl. CEMİYET.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Kamuya yararlı dernek,* en az bir yıldan beri faaliyette olan, ülke düzeyinde yararlı çalışmaları bulunan ve bu durumu ilgili bakanlıkların görüşü alınarak İçişleri bakanlığı'nın önerisi, Danıştay kararı ve Bakanlar kurulu'nun onayıyla belirlenmiş dernek: *Yardımsevenler derneği.*

—Topbil. Devletten bağımsız bir varlığı olan grup. Üyelerinden çoğunun özgürce benimsediği bir amacı ya da bir ortak çıkarı gerçekleştirmek için kurulmuştur. (Dernekler, aile, ordu, toplumsal sınıf gibi zorunlu birliklerden ayrılırlar.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Huk. Türk hukukunda derneklere ilişkin kurallar Anayasa, Türk Medeni k. ve Dernekler k.'nda yer alır. Anayasa, dernek kurma özgürlüğü başlığı altında, derneğe ilişkin ana ilkeleri ayrıntılı bir biçimde düzenlemiştir (md. 33). Anayasa'ya göre, herkes önceden izin almaksızın dernek kurma hakkına sahiptir. Hiç kimse bir derneğe üye olmaya zorlanamaz. Dernekler siyasal amaç güdemezler, siyasal çalışmalarda bulunamazlar, siyasal partilerden destek göremez ve onlara destek olamazlar. Derneklerin sendikalar, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve vakıflarla siyasal amaçla ortak hareket etmeleri yasaktır. Kuruluş amaç ve koşullarını kaybeden ya da yasanın öngördüğü yükümlülükleri yerine getirmeyen dernekler kendiliğinden dağılmış sayılır. Dernekler, yasanın öngördüğü durumlarda yargıç kararıyla kapatılabilir. Ulusal güvenlik ve kamu düzeni bakımından gecikmesinde sakınca bulunan durumlarda yargıcın kapatma kararına kadar, yasaca yetkili kılınan organın (mercinin) emriyle çalışması durdurulabilir (md. 33). Anayasa'da öngörülen bu ilkelere uygun olarak çıkarılan 6 ekim 1983 tarih ve 2908 sayılı Dernekler kanunu, derneklere ilişkin sorunları tüm ayrıntılarıyla düzenlemiştir. Bu yasaya göre, medeni hakları kullanma ehliyetine sahip ve on sekiz yaşını bitirmiş olan herkes, önceden izin almaksızın dernek kurabilir (md. 4). Dernek kuramayacak kişiler; kurulması yasak olan dernekler, derneklerin kullanamayacağı ad, işaret ve diller, uluslararası alanda çalışmaya ilişkin yasaklar yasada belirtilmiştir (md. 4,5,6,7).

Her derneğin bir tüzüğü bulunur. Dernek tüzüğünde bulunması gereken kayıtlar şunlardır: 1. derneğin adı ve merkezi; 2. derneğin amacı ve bu amacı gerçekleştirmek için dernekçe sürdürülecek çalışma konuları ve çalışma biçimleri; 3. kurucuların ad ve soyadları, meslek ya da sanatları, ikametgâhları ve tabiiyetleri; 4. derneğe üye olma, üyelikten çıkma ve çıkarılmanın koşul ve biçimleri; 5. genel kurulun kuruluş biçimi, toplanma zamanı; 6. genel kurulun görevleri, yetkileri, oy kullanma ve karar alma yöntem ve biçimleri; 7. yönetim ve denetleme kurullarının görev ve yetkileri, seçilme biçimleri, asıl ve yedek üye sayıları; 8. derneğin şubesinin bulunup bulunmayacağı, şubelerin kurulma biçimi, görev ve yetkileriyle dernek genel kurulunda temsil edilme biçimi; 9. üyelerin ödeyecekleri yıllık aidat tutarı; 10. derneğin iç yönetim biçimleri; 11. tüzüğün değiştirilme biçimi; 12. derneğin feshi halinde mal varlığının tasfiye biçimi.

Dernekler, kuruluş bildirisi ve eklerinin merkezlerinin bulunduğu yerin en büyük mülki amirliğine verilmesiyle tüzel kişilik kazanırlar. Derneğe üye olabilmek için medeni hakları kullanma ehliyetine sahip olmak ve on sekiz yaşını bitirmiş olmak yeterlidir. Bir dernekte bulunması gereken organlar şunlardır: genel kurul, yönetim kurulu ve denetleme kurulu. Dernekler başka organlar da kurabilirler. Ancak bu organlara genel kurul ve denetleme kurulunun görev, yetki ve sorumlulukları devredilemez (md. 19). Genel kurul, tüzükte belirtilen zamanlarda olağan, yönetim ya da denetleme kurulunun gerekli gördüğü durumlarda ya da dernek üyelerinin beşte birinin yazılı isteği üzerine olağanüstü toplanır; toplantılar dernek merkezinin bulunduğu yerden başka bir yerde yapılamaz. Toplantı yeter sayısı, genel kurula katılma hakkı olan üyelerin yarısından bir fazlasıdır. İlk toplantıda yeter sayı sağlanamazsa, ikinci toplantıda çoğunluk aranmaz. Ancak bu ikinci toplantıya katılan üye sayısı, dernek yönetim ve denetleme kurulları üye tam sayısı toplamının iki katından az olamaz. Genel kurulun başlıca görev ve yetkileri şunlardır: dernek organlarının seçilmesi, tüzüğün değiştirilmesi, yönetim ve denetleme kurulu raporlarının görüşülmesi ve yönetim kurulunun aklanması, bütçenin görüşülmesi ve kabulü. Dernek yönetim kurulu, beş asıl ve beş yedek üyeden az olmamak üzere, genel kurul tarafından gizli oyla seçilir. Yönetim kurulu derneğin günlük işlerini yürütür, derneği temsil eder, gelir ve gider hesaplarına bakar ve dernek bütçesini hazırlayarak genel kurula sunar. Denetleme kurulu, üç asıl ve üç yedek üyeden az olmamak üzere, genel kurulca seçilir. Bu kurul, denetleme görevini dernek tüzüğünde saptanan ilke ve yöntemlere göre altı ayı geçmeyen aralıklarla yapar ve denetleme sonuçlarını bir raporla yönetim kuruluyla genel kurula sunar.

Dernekler, tüzüklerinde belirtilmiş olmak koşuluyla, gerekli görülen yerlerde şube açabilirler. Örgütlenmeleri ancak federasyon ya da konfederasyon biçiminde olabilir. İçişleri bakanlığı ya da derneğin bulunduğu yerin en büyük mülki amiri, der-

neklerin yönetim yerlerini ve eklentilerini, defterlerini, hesap ve işlemlerini denetleyebilir.

Dernek genel kurulu, her zaman derneğin feshine karar verebilir. Fesih kararı, yönetim kurulu tarafından derneğin bulunduğu yerin en büyük mülki amirliğine beş gün içinde yazıyla bildirilir. Yasada öngörülen durumlarda, dernek merkezinin bulunduğu yerin en büyük mülki amirinin yazılı bildirimi ve C. Savcılığının açacağı dava üzerine dernek asliye mahkemesinin kararıyla feshedilir. Dernekler yasası'yla öteki yasalarda öngörülen durumlarda dernekler ancak mahkeme kararıyla süresiz olarak kapatılabilir (md. 52).

Bir derneğin kamu yararına çalışan derneklerden sayılması, ilgili bakanlıkların görüşü alınarak İçişleri bakanlığı'nın önerisi, Danıştay idari işler kurulu'nun kararı ve Bakanlar kurulu'nun onayına bağlıdır (md. 59).

Derneklerin başlıca gelir kaynakları şunlardır: üye aidatı; derneklerce yapılan yayın, eğlence, piyango vb.; derneklerin mal varlığından elde edilen gelirler; bağış ve yardımlar.

Derneklerle ilgili konulara öncelikle uygulanacak kurallar Dernekler k.'nda yer alan kurallardır. Bu kanunda yer almayan durumlarda Türk Medeni k.'nun derneklere ilişkin kuralları (md. 53-72) uygulanır.

—Topbil. Dernekler, teknolojik ilerlemenin ve geniş ölçekli bir toplumsal örgütlenmedeki karşıtlığın, bireysel gereksinimler ile toplumsal gereksinimler arasında çatışmalar yarattığı modern toplumlarda önemli bir rol oynar. Bu birliklerin çifte bir işlevi vardır: bir yandan, bireyin toplumsal bütünleşmesini ve kolektif yaşama alışmasını kolaylaştırırlar ve öte yandan, meşru ifade alanları yaratarak, toplumda, birincil gruplar ile devlet arasında bir aracılık görevini olanaklı kılarlar. Dernekler çoğunlukla, bir toplumsal değişime ön ayak oldukları gibi, siyasal kararlar üzerinde etki de gösterebilirler. Böylece, toplum içinde, iktidar dağılımının yeniden düzenlenmesi olanağını yaratırlar.

DERNEKÇİLİK a. İkt. düş. tar. Dernekçi sosyalistlerin doktrini.

—ANSİKL. XIX. yy.'ın ilk yarısında yaşayan ve 1789 Devrimi'nin, insanı kitleden soyutladığı için, onu gerçek bir kurtuluşa kavuşturamadığını düşünen çeşitli yazarlar (Louis Blanc, Étienne Cabet, Victor Considérant, Charles Fourier, Pierre Leroux, Robert Owen), çoğu kez, *dernekçi sosyalistler* (socialistes associationnistes) genel adı altında toplanırlar. Bu yazarlar, bütün bireysel enerjilerin daha büyük bir özgürlükle gelişebilmesini sağlamak üzere, aralarında federasyonlar kuran bağımsız küçük üretici gruplar oluşturularak toplumsal çevrenin baştan başa değiştirilmesini öneriyorlardı. Kişisel deneyimlerinin başarısızlığına rağmen dernekçiler XIX. ve XX. yy.'larda yadsınamayacak derecede etkili oldular. Kooperatifçilik hareketinin gerçekleştirdiği işler, onların başarı hanesine kaydedilmelidir. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra da dernekçiliğin bir öğreti olarak yeniden canlılık kazandığı görüldü.

DERNEKPAZARI, Doğu Karadeniz bölgesinde, Trabzon iline bağlı ilçe; 8 181 nüf. (1990); 11 köy. Merkezi, Trabzon'un 69 km D.-G. D.'sunda, *Dernekpazarı* (esk. Kondu), 2 686 nüf. (1990).

DERNEŞİK sıf. *Yörs.* Derli toplu, düzgün.

—İstat. Özel bazı değerler kümesini temsil eden özet toplam büyüklük.

DERNEŞMEK gçz. f. *Esk.* Bir araya toplanmak, toplaşmak: *"Çok yaşamış pîrler bir araya derneşüp turalar"* (Tarihi Şahi, XVI. yy.).

DERNEŞTİRME a. İstat. Özel nitelikte bazı brüt verilerin mantıksal olarak bir araya toplanması; ya da karmaşık bir gerçekliği basit bir şemayla göstermek amacıyla bir değişkenler bütününün global bir büyüklük (bir derneşik) ya da az sayıda global veriler halinde yoğunlaştırılması.

DERNİSTOR (Pinhes Kahanoviç, — denir), yiddiş dilinde yazan ukraynalı yazar (Berdiçev, Ukrayna, 1884 - öl. 1950): Gençliğinde, sosyalist eğilimli siyonist çevrelere katıldı. Sovyetler Birliği'nde yiddiş edebiyatının gelişmesinde temel olmuş *Eygns* ve *Oyfgang* derlemelerinin çıkarılmasında emeği geçti (1919). 1921'de Berlin'e yerleşti, fantastik ve öngörülerle dolu öyküler yayımladı (*Gedakt*, 1922-23). SSCB'ye döndüğünde (1926), yapıtındaki simgecilik ve gizemcilik yüzünden eleştirildi. O dönemde aranan gerçekçi üslubu benimseyemediği ve benimsemek de istemediği için, sıkıntılı yıllar geçirdi. Umutsuzluğa düşen ve yaratıcı gücünün azaldığını hisseden Dernistor, ailesinin yaşam öyküsünü yazmaya karar verdi (*la Famille Machber* [fr. çev.], 1939-1948). İkinci Dünya savaşı sırasında ve sonrasında antifaşist yahudi komitesinde etkin bir rol oynadı. Sovyet düşmanlığıyla suçlandı, tutuklandı ve bir cezaevi hastanesinde öldü.

DERNSCHWAM (Hans), alman gezgin (Most 1494 - Kremnica 1570). Kral Ferdinand I'in Viyana'dan İstanbul'a gönderdiği bir elçilik kuruluna katılarak Türkiye'ye gitti (1553). Ankara ve Amasya yörelerini gezdi. İstanbul ve Anadolu gezilerinde de günlük notlar tuttu. Viyana'ya döndü (1555). Türkiye'ye ilişkin gezi notları *Hans Dernschwams Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Klein-Asien 1553-1555* başlığı altında kitaplaştırıldı (1923). Yapıtında Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki Osmanlı devletine ilişkin bilgi verdiği gibi, türk halkının günlük yaşantısını, giyim kuşamını, görenek ve geleneğini, imparatorluğun ekonomik yaşamını da anlatır.

DE ROBECK (*sir* John Michael), ingiliz amiral (? 1862-? 1928). Birinci Dünya savaşı başlarında Akdeniz'deki bir kruvazör filosunun başına getirildi. Çanakkale'deki müttefik kuvvetleri donanmasının komutan yardımcılığına (1915), mart 1916'da da VII. savaş filotillası komutanlığına atandı. 1919'da Akdeniz filosu baş komutanı oldu. Aynı yıl Türkiye'deki ingiliz yüksek komiserliği ile görevlendirildi. Anadolu'daki ulusal kurtuluş savaşını ezmek için Damat Ferit Paşa hükümetine her türlü yardımda bulundu. Kasım 1920'de Türkiye'deki görevinden ayrıldı.

DE ROBERTO (Federico), italyan yazar (Napoli 1861 - Catania 1927). *I Vicere* (1894) adlı romanı, verismo akımının güneydeki en anlamlı yapıtlarından biridir. De Roberto'nun bu yapıtı, Risorgimento döneminde sicilyalı soylu bir ailenin çöküşünü ve karıştığı siyasal entrikaları sergileyen tarihsel ve toplumsal büyük bir fresktir.

DEROCERAS a. Bahçe sümüklüböceği. (En yaygın türü *Deroceras agreste* gri ya da siyah renklidir, bahçelerde, ekili yerlerde, özellikle ilkbaharda ve sonbaharda çok yaygındır; çilekleri, salataları, vb. kemirir. Sümüklüböcekgiller familyası.) [Esk. eşanl. ARGİOLİMAX.]

De Rochefort projesi, huguenot* subayı De Rochefort'un Osmanlı devletine sunduğu yenileşme tasarısı (1718). Fransa kralı Louis XIV'ün, protestanlığın her türünün uygulanmasına son veren kararı (Nantes fermanı 1715) üzerine, osmanlı ülkesinde yerleşmek için türk hükümetinden izin almaya gelen huguenot temsilcilerinin başı De Rochefort, sadaret kaymakamı İbrahim Paşa'ya "Babıâli hizmetinde bir fen birliği kurulmasına ilişkin tasarı" başlığı altında bir proje sundu. Bu projeye göre De Rochefort, Türkiye'ye kabul edilirlerse "cedit nizam" alayları yetiştirmek üzere subay eğitme işini huguenot uzmanların üstleneceklerini konusunda güvence veriyor, protestanlığın katoliklikten çok müslümanlığa benzediğini, kendilerinin de Osmanlılar'ın baş düşmanı olan katoliklerin zulmüne uğradıklarını, başka dinden insanlara aralarında yer vermek ve hoşgörü göstermekle ün kazanan Türkler'in kendilerine de yer vereceklerine inandıklarını belirtiyordu. Ayrıca, Osmanlı devletinin çekmekte olduğu parasal sıkıntının başlıca nedenini Avrupa ile yapılan ticaretin dengesizliğine bağlıyor, huguenotların getirecekleri teknik bilgilerle yerli hammaddeleri kullanacak yeni bir sanayinin kurulabileceğini ve bunun da ülkenin ekonomik kalkınmasını sağlayacak tek yol olduğunu bildiriyordu. İbrahim Paşa'ya çekici gelen proje, Divan'da tartışıldı (1718). Ancak, fransız elçisi Marquis de Bonnac'ın işe karışması sonucu reddedildi.

DEROCHEİLOCARİS a. Deniz kumları arasında yaşayan küçük (0,5 mm'den az uzunlukta) kabuklu hayvan. (*Derocheilocaris typicus, Mystacocarida* altsınıfının 1943'te keşfedilen ilk türüdür.)

DEROLOMUS a. *Chmaeropa* cinsi palmiyelerde, çiçek açma zamanında çok bulunan kınkanatlı böcek cinsi. (Hortumlubööcekgiller familyası.)

DEROSNE (Jean-François), fransız kımyacı (Paris 1774 - *ay. y.* 1855). Kimyasal kibritlerin ortaya çıkmasından önce kullanılan fosforlu çakmağı icat etti. 1803'te afyondan alkaloit bir madde olan Derosne tuzunu ayırdı. Bu madde daha sonra morfin ve narkotine ayrıştırıldı.

DEROSNE (Louis Charles), fransız kimyacı ve sanayici (Paris 1780 -*ay. y.* 1846). Kemik siyahını üretti (1813) ve bunu şekerli özsuların renk giderilmesinde kullandı. J.-F. Cail'ın çalışma arkadaşıydı.

DE ROSSİ (Mattia), italyan mimar (Roma 1637 - *ay. y.* 1695). Bernini'nin öğrencisi ve en iyi yardımcısıydı; Bernini'nin birçok yapıtını o tamamladı (Roma San Pietro kilisesi'nin revağı) ve çeşitli Roma kiliselerinde çalıştı.

DE ROSSİ (Gian Gherardo), italyan yazar ve siyaset adamı (Roma 1754 - *ay.y.* 1827). Yeniklasikçi bir şair olan De Rossi, çeşitli masallar (*Favole*, 1788) ve Goldoni'den öykünülmüş olmakla birlikte özgünlük de taşıyan 16 komedi yazdı (*Le sorelle rivali, Il calzolaio inglese in Roma*).

DE ROSSİ (Giovanni Battista), italyan arkeolog ve yazıtbilimci (Roma 1822 - Castel Gandolfo 1894). Bosio'nun (XVI. yy.) yarım kalmış çalışmasını sürdüren P. Marchi ile katakomplar üstüne ortaklaşa araştırmalar yaptı. Papalığın desteğiyle mezarları topografik ve düzenli bir biçimde araştırdı. De Rossi on kadar mezarlık, on iki kadar da tarihsel kripta buldu. Hıristiyan arkeolojisine yenilik getirdi, hıristiyan yazıtbilimini kurdu. Antikçağ ile ilgili birçok dinsel ya da din dışı problemleri aydınlattı. Romalılar dönemine ve hıristiyan dünyasına ait bulguları hemen hemen tüm yazılarını kendi hazırladığı Bolletino di archeologia sacra (1863-1894) adlı dergide değerlendirdi. 1864-1867 yılları arasında en önemli yapıtı olan *La Roma sotterranea cristiana*'yı (Toprakaltı hıristiyan Roma) yayımladı. *Corpus İnscriptionum latinarum*' un VI. cildinde, Roma yazıtları'nın basımına katkıda bulundu.

DEROTASYON a. (fr. *dérotation*). Kol ya da bacağın eski durumuna gelemeyen kusurlu dönük durumunu düzeltmek amacıyla yapılan ameliyat.

DÉROULÈDE (Paul), fransız yazar ve siyaset adamı (Paris 1846 - Mont-Boron, Nice yakınında, 1914). 1870 savaşı'na ve Paris Komünü'nün bastırılmasına katıldı. 1872'de öç alma düşüncesinden esinlenen *les Chants du soldat* adlı şiir kitabını yayımladı. Bunu 1875'te gene aynı nitelikteki şiirlerden oluşan *Nouveaux Chants du soldat* izledi. 1882'de intikamcı ve şoven bir ulusalcılığın dile getirildiği Ligue des patriotes'un (Yurtseverler birliği) kurucularından biri oldu. 1898'de Charente

Normacem

kaldırmada kullanılan derrick

Sipa Press

Jacques Derrida

milletvekili seçildi ve Boulanger'nin önerdiği plebisitçi cumhuriyetin kurulmasını isteyerek, mecliste kendine ulusalcı partinin önderi süsünü verdi. 1900'de on yıllık br sürgün cezasına çarptırıldı. San Sebastián'a (İspanya) yerleşti ve Fransa'ya ancak 2 kasım 1905 af yasası'ndan sonra dönebildi.

DERP (Clotilde VON) → SAHAROFFLAR.

DERPİŞ a. (fars. *der-* ve *piş*'ten *derpîş*). *Esk.* **1.** Önde, göz önünde bulunan. **—2.** *Derpiş etmek*, göz önünde bulundurmak, göz önünde tutmak; öngörmek.

DERRÂCE a. (ar. *derrâce*). *Esk.* **1.** Kale diplerine varmak için ileri sürülen bir savaş arabası. **—2.** Bisiklet.

DERRA DE MORODA (Friderica), yunan-macar asıllı kadın dansçı, eğitici ve dans yazarı (Pozsony, bugün Bratislava, 1897 - Salzburg 1978), ingiliz uyruğuna girdi (1936). Dans öğrenimine Avusturya'da başladı, daha sonra Londra'da Enrico Cecchetti ile çalıştı. Cecchetti Society'nin kurucuları arasında yer aldı (1922). Margaret Craske ve Cyril Beaumont ile birlikte, Cecchetti'nin *A Manual of the Theory and Practice of Classical Theatrical Dancing* adlı yapıtını gözden geçirerek yayımladı (1932). 1933-1938 arasında Salzburg'da hocalık yaptı, 1945'te buraya yerleşerek bir okul kurdu ve 1967'ye değin ders verdi. M. Craske ile birlikte *The Theory and Practice of Advanced Allegro in Classical Ballet* (Klasik balede ileri allegronun kuramı ve uygulaması) [1956] adlı kitabı yazdı.

DERRÂK sıf. (ar. *derrāk*). *Esk.* Çabuk anlayan, anlayışlı, kavrayışlı.

DERRE a. (fars. *derre*). *Esk.* **1.** İki dağ arasındaki uzun çukur, koyak, dere, yalnız kışın akan küçük çay. **—2.** *Derre-i âsmân*, samanyolu.

DERRÎ ya da **DÜRRÎ** sıf. (ar. *dürr* ve *-î*'den *derrı, dürrî*). *Esk.* İnci gibi ışıldayan, parlak: *Kevkeb-i dürri* (parlak yıldız).

DERRİCK a. Aktar. Bayındırlık çalışmaları, rıhtım, taşocağı vb. gibi alanlarda yük boşaltmada kullanılan kaldırma makinesi.

—ANSİKL. Derrick, genel olarak çatallarla ya da çarmıklarla sabitleştirilen ayaklı, düşey bir direkten oluşur; direğin ayak bölümüne bağlanan ve her yöne döndürülebilen eğik bir ok vardır. Bu ok, bir halatla direğin tepesine tutturulur. Derrick sabit ya da devinimli olabilir; devinimli derrickler paletli ya da tekerlekli araçlara, ayrıca pontonlara yerleştirilir. Hem kanca (kaldırma, yukarı çıkarma), hem de kepçe (tarama, toprağı düzleştirme) takılarak kullanılabilir Ayrıca çekme kepçeli bir ekskavatörle ve şahmerdan kulesiyle (kazık, payanda çakmak için) donatılabilir.

DERRİDA (Jacques), fransız filozof (El-Biar, Cezayir, 1930). 1960'tan 1964'e kadar Sorbonne'da asistanlık, 1965'ten sonra École normale supérieure'de baş asistanlık yaptı. E. Husserl'in *Die* Frage nach dem Ursprung der Geometrie als intentional-historisches Problem* adlı yapıtını fransızcaya çevirdikten sonra yazınla ilgilenmeye başladı; yayımladığı makaleler daha sonra *la Voix et le phénomène* (Söz ve olgu) [1967] ve özellikle de *l'Écriture et la différence* (Yazın ve ayrım) [1967] adlı kitaplarda bir araya getirildi. Derrida yazıyı, kökenindeki sözde gizlenen "aldatmaca"nın açığa vurulması olarak tanımlar; söylemin, ötekinin belirtisi olarak arzuda varolması gibi, yazı da, daha yazı olarak yokken bile sözde vardır. Derrida'nın öbür yapıtları: *De la grammatologie* (Gramatoloji üzerine) [1967], *la Dissémination* (Yayılma) [1972], *Marges de la philosophie* (Felsefenin olanakları) [1972], *Positions* (Konumlar) [1972], *Glas* [1974], *l'Archéologie du frivole* (Boş şeylerin arkeolojisi) [1976], *la Verite en peinture* (1978), *de Socrate à Freud et au-delá* (1980), *Psyche* (1987), *Limited Inc* (1990), *l'Autre Cap* (1991).

DERRİS a. Tropikal ülkelerde yetişen ve özsuyundan bir böcek ilacı (rotenon) çıkarılan ağaç ya da ağaççık. (Kelebekçiçekgiller familyası.)

DERRY → LONDONDERRY.

DERS a. (ar. *ders*). **1.** Bir öğretmenin bir çalışma süresi içinde sınıfta verdiği öğretim: *Tarih dersi vermek. Öğretmen yarınki matematik dersine hazırlanıyor. Verecеği dersin planını hazırlamak.* **—2.** Bir öğretim kitabında belli bir öğretim dönemine (saat, hafta vb.) denk düşen alıştırmalar ve öğretici notlardan oluşan bütün: *On beş derste daktilo. Türkiye'nin yüzey şekilleriyle ilgili dersi çalışınız. Bir dersi okumak, açıklamak.* **—3.** Öğretmenin öğrencisinden istediği ve bir öğrencinin öğrenmekle, sırasında da ezberlemekle yükümlü olduğu şey: *Yarınki dersine çalıştın mı? Derslerini gözden geçirmek.* **—4.** Bir tek öğrenciye ya da sınırlı sayıda bir öğrenci grubuna bir sanat, teknik vb. öğretmek ya da okul bilgilerini tamamlamak amacıyla yapılan belli bir daldaki öğretim: *Piyano dersine gitmek. Dans, yüzme dersleri almak. Piyano dersleri vererek geçimini sağlamak. Özel bir öğretmenden matematik dersleri almak.* **—5.** Bir kimseye verilen öğüt, akıl, tavsiye, davranış kuralları vb.: *Bana ahlak dersleri vermeye kalkışmayın. Ahlak derslerini kendinize saklayın.* **—6.** Genellikle hoş olmayan bir olaydan edinilen, gelecekteki kötü olayları önleyecek nitelikteki yararlı uyarı; ibret: *Bir olaydan ders çıkarmak. Bu olay hepimize iyi bir ders oldu.* **—7.** *Ders almak*, sonucu kötü olan bir durum ya da olaydan etkilenerek deneyim kazanmak; ibret almak: *İhtiyarın başına gelenlerden hepimiz ders almıştık.* || *(Bir kimseye) ders olmak*, kötü bir olay ya da durum sözkonusuysa, bir kimseyi daha dikkatli davranmaya, aklını başına almaya yöneltmek: *Bu sana ders olsun da, herkesi dost belleme.* || *(Bir kimseye) ders vermek, dersini vermek*, sözle ya da davranışla bir kimseyi doğru yola getirmek için azarlamak, paylamak, dövmek: *İyice azdı, ona bir ders vermek gerek. Onun da dersini vermesini bilirim.* || *Derse kalkmak*, bildiği ya da hazırladığı bir konuda söz alarak sınıfta konuşmak: *Bugün iki kez derse kalktım.* || *(Bir kimseden) dersini almak*, bir kimse tarafından incitici biçimde paylanıp azarlanmak: *Aldın mı dersini?* ||*Dersini iyi öğrenmişsin, bellemişsin*, düşündüğünü değil de kendisine söylenileni, buyrulanı harfi harfine yineleyen kimseye söylenir. || *Bir şeyin dersini vermek*, bir konuda üstün olduğunu övünerek, çalım satarak söylemek: *Ben tavlanın dersini veririm, sen beni yenebilir misin?*

—Eğit. *Ders arası*, iki dersi birbirinden ayıran süre. ||*Ders kitabı*, okul kitabı ya da bir sanatın, bir bilimin, bir tekniğin temel kavramlarını içeren öğretici kitap: *Edebiyat kitabı, tarih kitabı. Sekreterin kitabı.* || *Ders yılı*, öğretim yılı.

—Esk. eğit. *Ders nazırı*, Tanzimat (1839) döneminde, okulların eğitim, öğretim ve yönetim işlerini denetleyen görevli. Bunlar, uygulamada görülen aksaklıkların giderilmesi için yeni düzenlemeler getirmeye de yetkiliydiler. || *Ders vekâleti*, Osmanlılar döneminde bütün medreselerin ve sıbyan mekteplerinin bağlı bulunduğu kurum. || *Ders vekili*, şeyhülislamın öğretim yardımcısı, Beyazıt medresesi'nde ders vermekle görevli şeyhülislama vekâlet eden müderrislere verilen ad. || *Ders-i amm* → DERSİAM. || *Dersten kalkmak*, Osmanlılar döneminde "molla" denilen medrese öğrencilerinin uyguladıkları bir tür boykot. (Müderrisleri yetersiz görme, derslerin ağırlığından yılgınlık gösterme gibi neden ya da bahanelerle bu yola başvururlardı. Boykota giden mollalar, özellikle cami gibi yerlerde toplanıp karışıklık çıkarırlardı. XIX. yy.'da bu hareketler daha da arttı.) [→ EHLİ KIYAM] || *Dahil dersleri*, medreselerin orta ve yüksek bölümlerinde farklı düzeylerde okutulan fen ve doğa bilimleri derslerine verilen ad.

—ANSİKL. İkonogr. Flaman ve hollandalı ressamların günlük hayat sahnelerini konu alan yapıtları arasında şunları sayabiliriz: Terborch'un *Okuma dersi* (Louvre), Metsu'nun *Klavsen dersi (ay. y.)* Netscher'in *Şan dersi (ay. y.)*, Cuyp'un (öz.kol.) ve Wouwerman'ın (Brüksel) *Binicilik dersi*, Fragonard ve Lancret'nin *Müzik dersleri* (Louvre), Lancret'nin (öz. kol.) ve P. Longhi'nin (Venedik) *Dans dersi*, Watteau'nun *Aşk dersi* (öz. kol.) ile Fantin-Latour'un *Resim dersi* (Brüksel). Bu arada, Rembrandt'ın *Anatomi dersi* konulu iki yapıtını da özel olarak anmak gerekir. Bunlardan birincisi, yani Dr. Tulp'un *Anatomi dersi* 1632'de (→ ANATOMİ DERSİ); ikincisi, daha sert ve çarpıcı bir kompozisyon olan Dr. Joan Daymon'un *Anatomi dersi* ise, 1656'da yapılmıştır (Amsterdam).

Ders konusu türk minyatürlerinde de az da olsa işlenmiştir. XIII. yy. başlarında Konya'da hazırlanan ve Anadolu Selçuklu resim sanatının en önemli örneklerini içeren *Varka ve Gülşah* adlı yapıtta, hikâyenin kahramanlarını bir çadır içinde ders çalışırken gösteren minyatür bunların en eskisidir. Talikzade'nin yazdığı, Nakkaş Hasan'ın resimlediği *Eğri Fetihnamesi*'nde (XVI. yy. sonu) [Topkapı sarayı müzesi] bir nakış atölyesini, Nadirî'nin *Şahname*'sindeyse (XVII. yy.) medresede ulemanın katıldığı bir toplantıyı betimleyen minyatürler de bu konuda örnek gösterilebilir. Çağdaş türk resmindeyse, Ömer Adil' in Sanayii nefise mektebi'nde bir atölyede çalışan kız öğrencileri konu alan yapıtıyla, Şeref Akdik'in Atatürk'ü başöğretmen olarak harf devrimini anlatırken gösteren resimleri belirtilebilir.

Ders *(la Leçon)*, Ionesco'nun oyunu (1951); bu oyunda fenle uzaktan ya da yakından ilişkili bilimlerin arzu ve cürümle yakınlığını ve tutkuyla içgüdünün ideolojinin ardında nasıl gizlendiklerini anlatır.

Ders notları *(Cours d'études)*, Condillac'ın yapıtı (1775). Louis XV'in torunu Parma dükü için düzenlenmiş bir *Grammaire* (Gramer), bir *Art d'écrire* (Yazma sanatı), bir *Art de raisonner* (Akıl yürütme sanatı), bir *Art de penser* (Düşünme sanatı) ve *Histoire générale des hommes et des empires*'i (İnsanların ve imparatorlukların genel tarihi) içermektedir. Condillac'a göre, başkalarının buluşları çocuğa öğretilmemeli, ama gözlemlerle onları kendisinin bulması sağlanmalıdır. *Grammaire*'de Condillac düşüncenin gelişmesinde işaretlerin önemini gösterir. Çeşitli sanatlar, *konuşma sanatında* ifadesini bulan *düşünme sanatı*'na dönüşürler.

DERSAADET a. (fars. *der ve* ar. *saᶜadet,der-ı saᶜâdet*'ten). Osmanlı devletinde "mutluluk kapısı" anlamında İstanbul'a verilen adlardan biri.

Dersaadet ecza tüccaranı cemiyeti *(Association des droguistes de Constantinople)*, İstanbul'da ecza ticaretiyle uğraşanların kurdukları dernek (12 mart 1921).

Dersaadet Vefa lisesi → VEFA LİSESİ.

DERSHANE a. (ar. *ders* ve fars. *hane*'den). **1.** Sınıf, derslik: *Dershaneye girmek. Dershane sayısı.* **—2.** Okul dışında öğretim yapan özel kuruluş; bu kuruluşun çalıştığı yer: *Üniversiteye hazırlık dershanesi.*

DERSİ, DERSİYE sıf. (ar. *ders* ve *-î*'den *dersî*, dişl. *dersiyye*). *Esk.* Dersle ilgili: *Âlât-ı dersiye* (ders araçları). *Sene-i dersiye* (ders yılı, öğretim yılı).

DERSİAM a. (ar. *ders* ve *ᶜâmm*, genel'den *ders-i ᶜâmm*). *Esk.* **1.** Herkese ders veren hoca, cami hocası. **—2.** Camilere

gelen öğrencilere verilen ders.

—Kur. tar. Osmanlı devletinde medreselerde ders veren müderrislere verilen unvan.

—ANSİKL. Dersiam olmak için önce medreseyi bitirerek icazetname almak, sonra da sınavdan geçerek yeteneği kanıtlamak gerekirdi. Abdülhamit II döneminin başlarında dersiam adayı hocalar, yılda bir kez toplanan kurula başvurarak sınavdan geçerlerdi. Daha sonra sınav kurulunun, medreselere giderek adayları orada sınavdan geçirmeleri yöntemi yerleşti. Her yıl dersiamlık için ayrılan on beş kişiden yeterli olanlara dört yıl sonra rüus verilerek 200 kuruş maaş bağlanır ve zamanla da ücretleri artırılırdı. Abdülhamit II, rüus verilerek maaş bağlandığında ödeneğin kesilmesi koşuluyla, maaşsız ders okuttukları dört yıl içinde dersiamlara Hazine-i hassa'dan dörder sarı lira ödenmesini karar altına aldı. Yanında yetişen öğrencilere icazet veren dersiamlara da *muciz dersiam* denirdi.

DERSİM, D. Anadolu bölgesinin Yukarı Fırat bölümünde D.'da Perisuyu vadisi, G.'de Murat, B. ve K.'de Karasu (B. Fırat) vadileri arasında kalan çok engebeli yörenin eski adı. Günümüzde Tunceli ilinin bulunduğu yöre.

—Tar. Dersim, dağlık doğal yapısı nedeniyle gerek eski çağlarda gerek hıristiyanlık döneminde ve müslüman egemenliğinde ayaklanmacı aşiretlerin barınağı oldu. Türkler, bölgeye Malazgirt savaşı'ndan (1071) az önce girdiler. Dersim'e çeşitli türkmen boyları yerleşti. XVI. yy.'da osmanlı topraklarına katılan Dersim, Tanzimat'tan sonra Hozat merkez olmak üzere sancak yapılarak, Erzurum eyaletine bağlandı (1847). 1879'da vilayet, 1886'da yeniden sancak oldu ve Elazığ (Mamuretülaziz) vilayetine bağlandı. Dersim sancağı bu dönemde Hozat (merkez), Ovacık (Pulur), Çarsancak, Çemişkezek, Mazgirt, Kızılkilise (Nazımiye), Pah kazalarından oluşmaktaydı. Kurtuluş savaşı sırasında Koçgiri ayaklanmasından etkilenen Dersim, 1922'de TBMM hükümetinin yörede yaptığı idari düzenlemeler sırasında il durumuna getirildi. 1926'da ilçe yapılarak Elazığ'a bağlandı, 1936'da Tunceli adıyla yeniden il oldu.

Dersim ayaklanmaları, Dersim ve yöresinde devlete karşı girişilen eylemler (XIX. - XX. yy.'lar). Tanzimat öncesinde yörede aşiretlerin yaşaması nedeniyle imparatorluğun öteki bölgelerine oranla bazı ayrıcalıklar tanınan Dersim'de, ocaklık ve yurtluk adı verilen yönetim birimlerinin başındaki aşiret reisleri, yerel etkinlikleri yanında resmi unvanlar da kazanmaları sonucu çok daha güçlü duruma geldiler. Tanzimat'ın Doğu Anadolu'da uygulanması sırasında, merkezi yönetime bağlılığını güçlendirmek için Dersim de Hozat merkez olmak üzere Dersim sancağı adıyla Erzurum eyaletine bağlandı (1847). Ancak, şeyhlik, ocaklık, ağalık gibi sistemlere bağlı bölge halkı, yeni düzene karşı direndi. Hükümet bu durum karşısında denetimi sağlamak, asker ve vergi toplayabilmek için aşiret reislerine rütbe ve nişanlar dağıtarak onları elde etmeye çalıştı. Devlet otoritesinin bölgede yaygınlaştırılmasından rahatsız olan aşiret reisleri, topluca ayaklandılar. Yaklaşık bir yıl süren ayaklanma, hükümet kuvvetlerince bastırıldı ve ayaklanmacıların başı Hüseyin Bey tutuklanarak Vidin kalesine sürülürken, oğlu Ali Bey de Erzincan'da oturmaya zorlandı. 1877-1878 Türk-Rus savaşı'nın başlamasıyla Dersim yöresindeki askeri birlikler Erzurum'a gönderilince, yeni ayaklanmalar patlak verdi. Bu ayaklanmalar Kurt İsmail ve Samih paşalar (1877), ardından da Ahmet Muhtar Paşa (1878) tarafından bastırıldı. Dersim, Erzurum'dan ayrılarak vilayet haline getirildi (1879). Bu dönemde yoğunlaşan ermeni komitacılarının da tahrikiyle ayaklanmalar tekrar başladı. Ali Şefik Paşa (1885) komutasında bölgeye gönderilen kuvvetler uzun süren çarpışmalardan sonra ayaklanmaları şiddetle bastırdılar. Dersim yeniden sancak oldu (1886). Ancak, köklü bir ıslahat yapılamadığından ayaklanma ve eşkıyalık olayları önlenemedi. Koçgiri ve Şamuşaklı aşiretlerinin ayaklanma girişimleri yine şiddetle bastırıldı (1892). Daha sonra da karışıklıklar aralıklarla sürüp gitti (1893 -1895). Babıâli, etkili aşiret reislerini gönüllerini alarak elde etmeye çalıştığı gibi, bölge halkından asker toplayarak "Hamidiye alayları" adıyla yeni askeri birlikler de kurdu. Bu arada giderek artan saldırı ve şiddet hareketleri Kureyşanlı, Koçuşağı, Şamuşağı ve Resikli aşiretlerinin birleşmeleri sonucu büyük bir ayaklanmaya dönüştü (1907). Elazığ redif tugayı komutanı Neşet Paşa ayaklanmayı bastırdıktan bir yıl sonra Koçuşağı, Şamuşağı ve Resikli aşiretleri öç amacıyla yeniden başkaldırdılar. Ayaklanmanın gelişerek genişlediği bir sırada II. Meşrutiyet ilan edildi ve Harbiye nezareti 4. Ordu komutanlığından aşiretlerle anlaşarak eylemlere son verilmesini istedi. Böylece bölgedeki ayaklanmacı aşiret reislerinden bazılarının merkeze boyun eğmesi sağlanırken, bazılarının da çok az bir cezaya çarptırılarak anlaşmaya varılması yoluna gidildi. Ayrıca, Ferik Ali Paşa ve Şûrayı devlet üyesi Mustafa Bey yerinde incelemeler yapmakla görevlendirilerek Dersim'e gönderildiler. Yapılan incelemelerin ışığında Mebusan meclisi, Dersim'de önce dirlik ve düzenin sağlanması, ardından da ıslahata gidilmesi yolunda karar aldı. 4. Ordu komutanı olarak Dersim'e gönderilen İbrahim Paşa, aşiret reislerinden hükümete karşı gelmeyeceklerine ilişkin söz aldı (1909). Boyun eğmeyen Haydaranlı aşiretine karşı girişilen askeri harekâttan sonra bölgede bir bakıma dirlik ve düzen sağlandı. Pülümür çevresinde başlayan ayaklanma (1911), Haydaranlı aşiretinin de katılmasıyla genişleme eğilimi göstermesine karşın, iki ay süren bir direnişten sonra bastırıldı. Balkan savaşı sırasında, bölgede bazı eşkıyalık olayları görüldüyse de, genel bir ayaklanma olmadı. Kırgan (1914), Ferhatuşağı (1916) aşiretlerinin çıkardığı ayaklanmalar kısa sürede bastırıldı. Yine Birinci Dünya savaşı'nda Rusların Doğu Anadolu'da giriştikleri ileri harekât sürerken (1916), Doğu Dersim'de Kureyşan aşiretinin önderliğinde, bölge aşiretlerinin ayaklanması sonucu Nazımiye ayaklanmacıların eline geçti, Mazgirt, Pertek ve Çarsancak çevreleri baskın ve talana uğradı. Galatalı Şevki Bey komutasındaki XIII. Tümen, yaklaşık bir ay süren harekât sonunda bölgede geçici de olsa denetimi sağlamayı başardı. Kurtuluş savaşı sırasında çıkan Koçgiri ayaklanmasına (1921) Dersim bölgesi katılmadı. Bunda Kuvayı milliye yanlısı ve TBMM üyesi, Diyap Ağa ile öteki bazı aşiret reislerinin olumlu davranışlarının büyük etkisi oldu. Cumhuriyet'in ilanından sonra öteki doğu illeriyle birlikte Dersim üzerinde de önemle durularak bölgedeki temel sorunlara köklü çözümler getirmek amacıyla incelemeler yapılmaya başlandı. Dersim, Şeyh Sait ayaklanmasına da (1925) katılmadı. Ancak, Ağrı ayaklanmasından sonra (1930) ortaya çıkan bazı ayaklanmacı grupların karargâhı durumuna gelen bazı köylere karşı harekâta girişildi. Daha sonra bölgede gerçekleştirilen idari ve sosyal reformlarla (1935) sorunun kesin çözümüne erişilmek istendi. Yörenin adı Tunceli olarak bir yasayla değiştirildi. 3. Ordu müfettişi olarak Tunceli ve yöresinde düzenin sağlanması için gerekli önlemleri almakla görevlendirilen general Abdullah Alpdoğan (1936), buradaki şeyh ve ağaların etkisini kırmak üzere büyük çaba harcadı ve bu girişiminde önemli ölçüde başarılı oldu. Yöreye yollar, köprüler yapıldı; okullar açıldı. Ancak, bölgede Kureyşan aşireti reisi ve kendisine "Dersim generali" sıfatını yakıştırıp İngiliz hükümetinden yardım isteyen Seyyit Rıza önderliğinde asker ve vergi vermek istemeyen aşiretlerce yeni bir ayaklanma patlak verince (1937), cumhuriyet hükümeti, 4. Ordu müfettişliğinin kurulması, komutanlığına Abdullah Alpdoğan'ın getirilmesi ve Dersim bölgesinde geniş bir harekâta girişilmesini kararlaştırdı. Ayaklanmaya Kureyşan aşireti dışında Haydaran, Yusufhan ve Demenan aşiretlerinden oluşan yaklaşık 5 000 kişilik bir ayaklanmacı grubu katıldı. Ayaklanma hareketi, Harsik köprüsünün yıkılması, köprüyle Kahnut bucağı arasındaki telefon hattının kesilmesiyle başladı (20-21 mart gecesi). Güvenlik kuvvetlerinin bölgede kesin olarak denetimi sağlamalarıyla sona erdi (7 ağustos 1938).

DERSİYE → DERSİ.

DERSİZ sıf. Müz. Dizisi içindeki tam dörtlülerin ve tam beşlilerin toplamı 5'ten az olan rakamlar için kullanılır.

Dersler, Firavunlar dönemi'nin (Mısır) öğretici kitapları. Daha Eski İmparatorluk döneminde yerleşen bir gelenek gereği her babanın oğluna deneyimlerinin ürününü öğütler biçiminde aktarması gerekiyordu. Bunlar, toplu halde yaşamanın temel kurallarıyla ilgili öğütler ya da daha çok ahlaki ilkelerdi: adalet ve gerçek sevgisi, bilim tutkusu ve buna karşılık bilgi karşısında yalınlık ve alçakgönüllülük, nefse hâkim olma ve iç dengeyi bulma çabası, başkalarına karşı saygılı ve merhametli olma, toplumsal anlaşma ve barışın önemi, "Tanrı"ya boyun eğme.

Kendilerinden sonra tahta geçecekler için ilk *Dersler*'i yazanlar hiç kuşkusuz Herakleopolis krallarıdır. Ancak Yeni İmparatorluk ile beraber firavunlar, son derece aydın insanlar oldukları halde bu gibi öğütler yazmaya yanaşmadılar, dolayısıyla bu işi yürütmek Bilgelere kaldı. Bu *Dersler*'den ancak çok küçük bir bölümü günümüze ulaşmıştır (*Ptahhotep'in dersi*, V. hanedan; *Any'nin dersi*, XVIII. hanedan; *Amenemope'nin dersi*, XIX. hanedan; *Anhşeşongi'nin dersi*, Ptolemaios dönemi; *Papyrus İnsinger*, Roma dönemi; *Aktoes'in Merikare için dersi; Amenemhat I'in Sesostris I için dersi*).

DERSLİK a. **1.** Ders yapılan yer; sınıf,dershane: *Okulunuzun kaç dersliği var?* **—2.** Belirtilen sayıda dersi kapsayan: *Konuyu ikişer derslik bölümler halinde anlatmak.*

DERT a. (fars. *derd*). **1.** Ruhsal acı, derin üzüntü, sıkıntı, tasa: *Derdi olan bir arkadaşı avutmak. Aşk derdi.* **—2.** Süreğen hastalık, ağrı: *Bu dert yüzünden gitmediği doktor kalmadı.* **—3.** Yakınma konusu olan sorun: *Derdini anlatacak bir yetkili aramak.* **—4.** Bir sonuca bağlamak için insanı çok uğraştıran sorun: *Oturduğu evi satın alıp kira derdinden kurtulmaya çalışıyor.* **—5.** *Halk.* Çıban, ur. **—6.** *Dert anlatamamak*, bir konuda düşündüklerini karşısındakine bir türlü iletememek, dinletememek. || *Dert benim tasa senin mi?*, "Sorun benim, ben üzülmüyorum da sen niye kaygılanıyorsun" anlamında söylenir.

Büyük Larousse

ders vekili
Atatürk kitaplığı, İstanbul

Büyük Larousse

ders
Eğri Fetihnamesi
(XVI. yy. sonu)
Topkapı sarayı kütüphanesi, İstanbul

Faillet-Ziolo

Derveni testisi
Dionysos ile ilgili sahnelerle bezeli gümüş kakmalı yaldızlı bronz İ.Ö. IV. yy. sonu, yunan sanatı
Selanik Arkeoloji müzesi

Deruta majolikası üstünde Sezar'ın profilinin bulunduğu büyük tabak, XVI. yy.
Seramik müzesi, Deruta

Scala

|| *Dert çekmek*, üzüntü, acı ve sıkıntılara katlanmak: *Dert çeken bir sen misin?* || *Dert değil*, "üzülmeye, önemsemeye değmez" anlamında kullanılır: *Bir yenisini daha alırız, dert değil.* || *Dert etmek, edinmek*, bir konu ya da sorunu kendisi için üzüntü konusu yapmak: *Boş ver, her şeyi kendine dert etme, iş olacağına varıyor.* || *Dert olmak, dert kesilmek*, bir kimse ya da olay sözkonusuysa, sıkıntı yaratmak, sorunlar doğurmak: *Evlat edip büyüttükleri çocuk sonunda onlara dert oldu.* || *Dert ortağı*, aynı sorunu ve sıkıntıyı paylaşanlardan her biri; bir kimsenin derdini açtığı, içini döktüğü dostu. || *Dert sahibi*, üzüntüsü, sıkıntısı olan ya da sayrılıklı kimse. || *Dert yanmak*, bir kimseye yakınıp sızlanarak derdini açmak. || *Derde girmek*, içinden çıkılması, çözümü güç bir sorunla uğraşmak zorunda kalmak. || *Derdi günü*, bir kimsenin üzerine düştüğü, sürekli olarak onu düşündüğü şey. || *(Bir şeyin) derdine düşmek*, bir şeyi gerçekleştirecek yollar, olanaklar aramak. || *Derdine yan, yansın*, "iş işten geçti artık, kendi kendine üzülmekten başka yapabileceğin, yapabileceği bir şey yok" anlamında kullanılır. || *Derdini deşmek*, bir kimseye acısını, sıkıntısını anımsatarak onun üzülmesine yol açmak. || *Derdini dökmek*, dertlerini, sıkıntılarını ayrıntılarıyla ortaya koymak. || *Derdini Marko Paşaya anlat*, şikâyet edebileceği ya da başvurabileceği bir yeri olmayan kimseye söylenir.
—*Esk*. *Derdmend*, sıkıntısı olan, zavallı, biçare. || *Derdnâk*, dertli, üzgün. || *Derd-i derun, derd-i dil*, iç sıkıntısı, gönül kaygısı, tasası. || *Derd-i hired*, akıl derdi. || *Derd-i ser*, sıkıntı, baş ağrısı.

DERTİNGER (Georg), alman siyaset adamı (Berlin 1902 - Leipzig 1968). Çelik miğferliler üyesiydi; von Papen ile işbirliği yaptı, sonra da Wiener Tageblatt'ın yazişleri müdürlüğünü yürüttü. 1945'te sovyet bölgesinde oluşturulan Hıristiyan Demokrat Birliği'nin kurucuları arasında yer aldı, 1946'da birliğin genel sekreterliğine seçildi. Alman Demokratik Cumhuriyeti'nin dışişleri bakanlığına getirildi (1949). 1951'de Polonya'nın Oder -Neisse sınırını bir anlaşmayla tanıdıysa da 1953'te "emperyalist casusluk şebekesi hesabına etkinliklerde" bulunduğu gerekçesiyle görevden alındı ve tutuklandı. 15 yıl hapis cezasına çarptırıldı, mayıs 1964'te bağışlandı.

DERTLENMEK gçz. f. *(Bir şey yüzünden, bir şey için) dertlenmek*, şu ya da bu nedenle üzüntü duymak, kaygı duymak: *Otobüs gecikti diye dertleniyorsan, taksiyle gidelim. Arkadaşlarıyla birlikte olduğunu bilsem, bu kadar dertlenmeyeceğim.*

DERTLEŞMEK gçz. f. *Bir kimseyle, birbiriyle dertleşmek*, karşılıklı olarak iç dökmek, dertlerini anlatmak.

DERTLİ sıf. **1.** Derdi olan, üzüntülü ya da hastalıklı kimse için kullanılır: *Adam dertli, bir haftadır yüzü gülmüyor.* **—2.** Ağır gelen, bir çabayı gerektiren; sorunlu: *Dertli bir iş.*

Dertli, Bolu'da yayımlanan haftalık gazete (1919 ? - 1926). Sahibi İlyaszade Şükrü, sorumlu yönetmeni davavekili Ali Sahip'ti. Ulusal Kurtuluş savaşı'nda İstanbul hükümetini eleştirdi ve Kuvayi milliye'den yana yayım yaptı.

DERTLİ, asıl adı **İbrahim,** türk halk şairi (Yeniçağa, Bolu, 1772, Ankara 1846). Çocukluğunu sığır çobanlığı yaparak geçirdi. Babasının ölümünden sonra, bucak âyanı olan Halil Ağa tarlalarını alınca bir süre Dört Divan'ın Deveciler köyünde, yakınlarının yanında kaldı; bir ara İstanbul' da bulundu. Konya'da Hacım Âsım Usta adlı kahvecinin yanında üç yıl çıraklık yaptıktan sonra, köyüne döndü. Dolaştığı kentlerin kahve ve tekkelerinde âşık olarak tanındı. Lûtfi mahlasıyla şiirler söyledi. Sıvas, Zile, Amasya, Çankırı'da saz çalıp şiir söyleyerek geçimini sağladı. İstanbul'da saz şairlerinin bulunduğu bir kahvede çözdüğü muammadan sonra ünü yayıldı. Bolu mutasarrıfı Hüsrev Paşa'nın himayesine girerek, Şamdan ağalığı görevini üstlendi. Mahmut II'nin Batılılaşma hareketi sırasında fesi öven kasidesi üzerine Çağa âyanlığına tayin edildi. Bu görevi sırasında toplanan vergileri zimmetine geçirdiği ileri sürülerek işinden alındı; intihar girişiminde bulundu. Kısa bir süre Beşçam derbendinde muhafızlık yaptı. Yaşamının son dönemlerini Alişan Bey'in himayesi altında geçirdi. Bektaşi şiirleri tarzında devriyeler, nefesler, Kerbela şehitleri için mersiyeler yazdı. Hece vezni yanında aruz veznini de kullandı; özellikle Fuzuli'nin etkisi altında divan edebiyatı tarzında ürünler de verdi; gazeller, divanlar, kalenderiler, şatrançlar yazdı. Yapıtlarında kuvvetli bir lirizm görülür. Anlatımı ahenkli ve akıcı olarak nitelendirilir. Geredeli Âşık Figani, Âşık Meydani, Mudurnulu Âşık Emin gibi çıraklar yetiştirdi. Rıza Tevfik Bölükbaşı da ondan etkilendi. (→ Kayn.)

DERTLİ KÂTİP, türk halk şairi (Şumnu, Bulgaristan, XVII. yy.). Deliorman'daki bektaşi dergâhında Timur Baba'nın müridiydi. Günümüze bazı nefesleri kaldı.

DERTOP be. **1.** Toplanarak, büzülerek, bir araya getirilerek. **—2.** *Dertop etmek*, bir araya getirmek. || *Dertop olmak*, yuvarlak bir biçime girmek.

DERTOSA, Tortosa*'nın antik adı.

DERTSİZ sıf. **1.** Derdi, sıkıntısı ya da hastalığı olmayan kimse için kullanılır: *Dertsiz bir adam.* **—2.** *Dertsiz başını derde sokmak*, gereksiz yere içinden çıkılması güç bir sorun içinde yer almak: *Sakın o işe bulaşma, dertsiz başını derde mi sokacaksın?*

DERUHTE a. (fars. *der-*, ve ar. *ᶜuhde*'den *derᶜuhde*). *Esk*. **1.** Üzerine alma. **—2.** *Bir şeyi, bir görevi deruhte etmek*, onu üstüne almak, yüklenmek.

DERUN a. (fars. *derūn*). *Esk*. **1.** İç, içeri, iç taraf: *"Havâ-yi râyihadârında / lerze -bahş derûn / remîde bir âhenk"* (Tevfik Fikret). **—2.** Gönül, yürek, ruh. **—3.** *Derun-dar*, kin tutan, kinci. || *Derun-nişîn*, yalnız oturmayı, kalmayı seven. || *Derun -perver*, gönül yapan, iyi, güzel huylu. || *Derun u birûn*, iç ve dış. || *Derun-i dilden*, gönülden. || *Derun-i şehr*, şehir içi.
—Esk. tıp. *Derun-bin*, vücut içi boşluklarını görebilmek için kullanılan araç.

DERUNİ sıf. (fars. *derūn*, ve ar. *-ī*'den *derūnī*). *Esk*. İçle ilgili; içten, ruhsal.

DERUNİ, türk halk şairi (Kars XVI. yy. sonu - XVII. yy. başı). Yaşamı hakkında bilgi yoktur Karslı olduğu sanılmaktadır. Cönklerde Erzurum valisi Abaza Mehmet Paşa isyanı'nı (1628) konu alan bir destanı ile altı şiirine rastlanmıştır. Aruzla yazdığı ve Deruni mahlasını kullandığı şiirlerinden medrese öğrenimi gördüğü sanılmaktadır. Âşık tarzı şiirlerinde Torun ve Toruni mahlaslarını kullandı.

DERUTA, İtalya'da köy. Umbria'da, Perugia'nın G.'inde; 7 000 nüf. Tarım merkezi. Umbria'nın önemli majolika merkezi; en parlak dönemini XVI. yy.'ın başlarında yaşamıştır. Deruta ününü ispanyol Mağriblileri'nin çinilerini andıran cilalı seramik imalatına (1501 tarihli yazılı levha) borçludur. Faenza üslubundaki çalışmalar dışında, özgün üretimi, kadın ya da savaşçı büstleriyle bezenmiş süs tabakları, vazolar ve ayaklı kupalardan oluşur. Kimi ürünlerin üzerinde de bakırlı metalik cilayla örtülmüş mavi renkte çeşitli sahneler yer alır.

DERVAUX (Pierre), fransız orkestra yöneticisi (Juvisy-sur-Orge 1917 - Paris 1992). Daha çok fransız orkestralarıyla başarı gösterdi. Büyük senfoni orkestralarını yönetti: Opera-Comique (1946-1953), Opera (1954-1969), Konservatuvar konserleri derneği, Lamoureux konserleri, Pasdeloup ve Colonne. 1958'den itibaren Colonne orkestrasını yönetti.

DERVÂZE a. (fars. *dervāze*). *Esk*. **1.** Kent ve kale kapısı; büyük kapı: *"Vehleten dervâze-i mâzî açılmış âbdan"* (Y. K. Beyatlı). **—2.** Gök. **—3.** *Dervâze-ban*, gardiyan. || *Dervâze-i gûş*, kulak deliği. || *Dervâze-i nûş*, ağız.

DERVÂZE, Afganistan'ın (Bedahşan) kuzey-doğusunda ve Tacikistan'da dağlık bölge. Amu Derya'nın (Pianc) her iki yanında. Tarihi pek iyi bilinmeyen bölge, Timur İmparatorluğu toprakları içinde yer aldı. Bir süre özerk kaldıktan sonra XIX. yy.'da Kokand hanlığı'na bağlandı, daha sonra Buhara emirinin eline geçti. 1895' te Rusya ile İngiltere arasında yapılan bir antlaşma sonucunda Buhara emiri, Dervâze'nin bir bölümünü Afganistan'a bırakmak zorunda kaldı.

Derveni ya da **Dherveni testisi,** Selanik müzesi'nde korunan, gümüş kakmalarla bezeli yaldızlı bronzdan yapılmış çift kulplu şarap testisi. Dionysos ile ilgili sahnelerle süslenmiş olan bu vazo İ.Ö. IV. yy. sonu yunan kuyumcularının en görkemli ürünüdür.

DERVİŞ a. (fars. *der*, kapı, ve *yūş*, arayan, isteyen anlamında *deryūş*, dilenci'den *derviş*). **1.** Bir müslüman tarikatına girmiş ve onun kurallarını, törelerini benimsemiş kimse. (Bk. *ansikl*. böl. Tasav.) **—2.** Yoksulluğu, çilekeşliği benimsemiş kimse. **—3.** Her şeyi hoşgörüyle karşılayan alçakgönüllü kimse. **—4.** *Derviş hırkası*, mevlevi tarikatından dervişlerin giydikleri üstlüğe verilen ad.
—*Esk*. *Derviş-i aba-pûş*, aba giymiş derviş. || *Derviş-i dil-rîş*, gönlü yaralı derviş.
—Müz. *Derviş borusu*, XVII. yy.'da türk müziğinde kullanılmış, boynuzdan üflemeli çalgı.
—ANSİKL. Ed. Derviş masallarda masal kahramanlarının önüne Tanrı'nın elçisi olarak çıkar; onların dertlerine çözüm bulur, yol gösterir; onları tehlikelerden kurtarır. Çocukları olmayanlara sihirli elmayı verir, böylece özlenen çocuk doğar. Doğan çocuklara ad koyar. Tasavvufi divan ve halk şiirinde dervişler, sahip oldukları gizemli güçler, Tanrı'ya yakınlıkları, temiz kalplilikleri dolayısıyla övülür. Çile çekmesi, elindeki asası, teberi, bir lokma bir hırkayla yetinmesi, su üstünde yürüyerek keramet göstermesi, dünya malına istekli olmaması, acıya katlanması vb. yönleriyle canlandırılır: *Eşküm cihanı tuttu ben âb üzre yürürem / Derviş-i ışk-bâza kerâmet hemin ola* (Gözyaşlarım bütün dünyayı kapladı; ben su üzerinde yürürüm. Aşk oyuncusu derviş için keramet bu olsun) [Ahmet Paşa]. Başta Yunus Emre olmak üzere, tekke şairlerinin hepsi dervişti. Halk şiirinde derviş gönül zenginliği, güçlü sezgileri yönünden değerlendirilir: *Her kime kim dervişlik bağışlana / Kalbi gide pâk ola gümüşlene* (Yunus Emre). Çağdaş türk edebiyatında *Binboğalar efsanesi* (Yaşar Kemal), *Saatleri ayarlama enstitüsü* (A. Hamdi Tanpınar), *Çalıkuşu* (R. Nuri Güntekin),

Miskinler tekkesi (R. N. Güntekin) vb. yapıtlarda da dervişlerden söz edilir. —Tasav. Derviş adayları herhangi bir tarikata alındıktan sonra, uzunca bir giriş (süluk) döneminden geçmek zorundaydılar. Gerekli olgunluk düzeyine ulaşmak, özbenliklerini ve gururlarını yok etmek için dilenirlerdi. Dervişliği, mürşitlerinin yaptıklarının aynen yaparak, onlar gibi davranarak öğrenirlerdi. Zikr*, bütün tarikatların ortak temel noktasıydı. Ayinlerde dervişler zikr sırasında cezbe durumuna girerek büyük bir dinsel coşkuyla kendilerinden geçerlerdi. Bağlı oldukları tarikatlara göre, bedenlerine şiş sokan, ateş üzerinde yürüyen, canlı akrep ve yılan yutan, cam kırıkları yiyen dervişler vardı. Kadın dervişlere Anadolu beylikleri döneminde Baayan-ı rum denilirdi. Dervişliğe tekke ve zaviyelerin kapatılmasını öngören 677 sayılı yasa ile son verildi (30 kasım 1925). Derviş tasavvufta "kapı eşiği" anlamına da gelir. Bu nedenle, dervişler kendilerini, eşik gibi ayaklar altında çiğnenmeye katlanabilen kişiler olarak görürler ve bu yüzden de kapılardan girip çıkarlarken genellikle eşiğe basmayı tarikat törelerine aykırı sayarlar. Kendilerini Allah'a adadıkları için yoksulluğu tarikat ehli olmanın temel koşulu kabul ederler. (→ Kayn.)

DERVİŞ (Mahmut), filistinli şair (el-Birve, yukarı Celile, 1941). Filistin direniş hareketinin önde gelen şairlerindendir. Birçok kez hapse atıldı, daha sonraları Hayfa'da mecburi ikâmete tabi tutuldu. 1970'ten beri sürgünde yaşamaktadır. Çektiği kişisel acıların ötesinde, sade bir dille yazılmış lirik yapıtlarında, tüm zamanların büyük sürgün temasını işlemekte, insanlığın yüz yüze geldiği baskı ve horgörü gibi ebedi sorunları ele almaktadır (*Oiseaux sans ailes* [fr. çev.], 1961; *Feuilles d'olivier* [fr. çev.], 1963; *l'Amant de la Palestine* [fr. çev.], 1966; *Au terme de la nuit* [fr. çev.], 1967; *Chroniques de la douleur palestinienne* [fr. çev.], 1969; *Ma bien-aimée se réveille* [fr. çev.], 1970; *l'Écriture à la lumière du fusil* [fr. çev.], 1970; *Noces* [fr. çev.], 1977).

DERVİŞ AHMET EFENDİ Müneccimbaşı → MÜNECCİMBAŞI.

DERVİŞ ALİ Büyük, Birinci, türk hattat (İstanbul ? - ay. y. 1673). Sülüs ve nesih yazıyı, Şeyh Hamdullah okulu'ndan Halit Erzurumî'den öğrendi. Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'ya ders verdi. Yetiştirdiği pek çok öğrencisinden biri, ünlü Ağakapılı İsmail bin Ali'dir. Şeyh Hamdullah okulu'nun ikinci kurucusu olarak nitelenen sanatçının elinden çıkmış yazma elliden fazla Kuran, enam ve evradı vardır.

DERVİŞ ALİ Ambarizade, İmam, İkinci, türk hattat (İstanbul ? - ay. y. 1715). Sülüs ve nesih yazıyı Ağakapılı İsmail bin Ali ile Hafız Osman'dan öğrendi. Altı tür yazıda da usta olan sanatçının yetiştirdiği hattatlar arasında İsmail Zühtü ve Hüseyin Habli de vardır.

DERVİŞ ALİ, türk halk şairi (XIX. yy.). Yaşamı hakkında bilgi yoktur. Şiirlerine XIX. ve XX. yy.'a ait cönklerde rastlanmaktadır. Bektaşi inancını dile getiren şiirler yazdı. Nefesleri bektaşiler arasında yaygınlık kazandı.

DERVİŞ HACI, türk halk şairi (Gaziantep XIX. yy.). Yaşamı hakkında çeşitli menkıbeler oluşmuştur. Bu menkıbelerden ve şiirlerinden sıkıntılı bir yaşam sürdüğü anlaşılmaktadır. Şiirlerinde Kul Hacı, Sefil Hacı, Hacı ve Derviş Hacı mahlaslarını kullandı.

DERVİŞ HALİL, türk halk şairi (XVII. yy.). Yaşamı hakkında çok az bilgi vardır. Yeniçeri âşıklarından olduğu, Mısır'da yaşadığı, bir ara bektaşi tekkesine girip ayrıldığı, şiirlerinden anlaşılmaktadır. "Sivrisinek destanı", "Tekerleme-i fellahin, "Tekerleme-i sanâyi-i melil", "Nasihatname" gibi şiirleri günümüze ulaştı.

DERVİŞ HASAN Eyyubi, türk süsleme sanatçısı (XVIII. yy.). Topkapı sarayı müzesi kütüphanesindeki bir yazı çekmecesi, sanatçının imzasını taşır. İç ve dış kapağı katıa tekniğiyle yapılmış İstanbul manzaralarıyla süslü olan çekmecede, geleneksel minyatür üslubunun yanı sıra, perspektif denemelerine de girişildiği gözlenir.

DERVİŞ İBRAHİM PAŞA, türk asker (Lofça 1812 - İstanbul 1896). Çeşitli askeri görevlerde bulunduktan sonra müşirliğe yükseldi (1862). Karadağ ayaklanmasında türk kuvvetlerinin İşkodra'ya girmesini sağladı. Başarılarından ötürü Yanya valisi oldu. 4. Ordu müşiri olarak Suriye'ye gönderildi. Kozan harekâtını başarıyla yöneterek Kozanoğlu'na boyun eğdirdi (1865). Bosna valiliğine, bir süre sonra bahriye nazırlığına getirildi. 1877-1878 Türk-Rus savaşı'nda Batum limanını ateşkese kadar başarıyla savundu. Savaştan sonra Diyarbakır ve Selanik valiliklerinde bulundu. Yeniden bahriye nazırı, ardından serasker kaymakamı ve serasker oldu. Özel bir görevle gönderildiği Mısır'da Arabî Paşa olayıyla ilgilendi. Rumeli orduları komutanıyken öldü.

DERVİŞ MEHMET EFENDİ, türk tarihçi (XVI. yy.). Kanuni Sultan Süleyman döneminde yaşamıştır. *Subhat ül-ahbâr ve tuhfet ül-ahyâr* adlı yapıtında, kendi zamanına kadar gelen Peygamber, evliya ve hükümdarların adlarını soyağacı biçiminde düzenleyerek önemli olayları anlatır.

DERVİŞ MEHMET EFENDİ, türk din bilgini (İstanbul ? - ay. y. 1614). Döneminin ünlü fıkıh bilginlerinden Abdülcebbar Efendi'nin oğlu. Medrese öğrenimi gördü. Tesalya Yenişehri (1597), Kudüs (1599), Kahire (1606) ve İstanbul (1611) gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli merkezlerinde kadılık yaptı. *Sadr-üş-şeria, Hidaye, Miftah* ve *Tecrid* gibi yapıtları şerhetti.

DERVİŞ MEHMET PAŞA, türk sadrazam (1585 - İstanbul 1655). Sadrazam Tabanıyassı Mehmet Paşa'nın kethüdası olarak devlet hizmetine girdi. Murat IV' ün Bağdat seferine Diyarbakır beylerbeyi olarak katıldı (1638). Fetihten sonra vezir rütbesiyle Bağdat valiliğine getirildi (1639). Halep (1644), Anadolu (1646), Silistre ve Bosna valiliklerinde bulundu. İkinci kez Silistre valisi olduğunda, venedik gemilerini bozguna uğratarak türk donanmasının Çanakkale boğazından çıkmasını sağladı (7 mayıs 1649). Anadolu beylerbeyliğine (1651), kaptanıderyalığa (1652) atandı. Sadrazam Tarhuncu Ahmet Paşa'nın görevden alınması üzerine sadrazamlığa getirildi (1653). Devlet işlerini defterdar Moralı Mustafa Paşa'ya bıraktı. Öte yandan, alınan rüşvet ve armağanları padişahın gözüne girmek için resmi gelir kaydederek sarayın aşırı harcamalarını karşılamaya çalıştığı gibi, memurlukları da para karşılığında sattı. Bu tutumu halkın şikâyetlerine yol açınca, görevden alındı (1654).

DERVİŞ MEHMET PAŞA, türk sadrazam (Mora 1765 - İskenderiye 1837). Vezir Moralı Ahmet Paşa'nın mühürdarı olarak devlet hizmetine girdi. Karesi (Balıkesir), Hamit sancağı (1816) ve vezir rütbesiyle Hüdavendigâr (Bursa) mutasarrıflığına getirildi. Rauf Paşa'nın görevden alınması üzerine Mahmut II'nin sadrazamı oldu (1818). Devlet işlerinde yetersiz kalması nedeniyle görevden alınarak (1820) Gelibolu'ya sürüldü. Bir süre sonra Şam valisi, ardından da Anadolu beylerbeyi olduysa da yolsuz davranışları yüzünden Afyonkarahisar'da oturmaya zorlandı. İskenderiye şeyhülharemi olarak görev yaparken öldü.

DERVİŞ MUSA, türk halk şairi (XVIII. yy.). Yaşamı hakkında bilgi yoktur. Adriyatik kıyısındaki Zara'nın fethini dileyen, aruzla yazdığı bir şiirindeki *"Mevlevi Derviş Musa'nın kıl münacâtın kabûl"* dizesinden, mevlevi olduğu anlaşılmaktadır.

DERVİŞ OSMAN, türk şair (Elbasan, manastır, XVII. yy.). Mevlevi tarikatına girerek Galata mevlevihanesi'nde hizmet etti. Derviş mahlasıyla şiirler yazdı. Kardeşi Kara Mustafa Paşa adına kaleme aldığı *Gülşen-i irfan*'da tasavvufi, ahlaki öğütlere yer verdi.

DERVİŞ PAŞA Bosnalı, asıl adı **Hasan,** türk devlet adamı ve şair (Mostar, Bosna ? - Peşte 1603). Selim II döneminde devşirilerek Enderun'a alındı. Sadrazam İbrahim Paşa'nın sarayında eğitim gördü. Murat III'e yazdığı gazel ve kasidelerle sevgisini kazandı. Doğancıbaşı olarak Bosna beylerbeyliğine atandı, ayrıca kapı kethüdalığı görevini de üstlendi. Murat III'ün emriyle iran şairi Bennai'nin *Sehaname* adlı yapıtını padişahın adına *Muradname* (Millet kütüphanesi, Ali Emiri bölümü no. 1010) olarak türkçeye çevirdi. Mehmet III tahta geçince Segedin beylerbeyliğine getirildi. Daha sonra yine Bosna beylerbeyi oldu. Yemişçi Hasan Paşa ile birlikte Stolni Belgrad kalesinin fethinde bulundu. Avusturyalılar'ın kuşattıkları Budin'i kurtarmak için Lala Mehmet Paşa ile birlikte giriştikleri savaş sırasında öldü.

DERVİŞ PAŞA, asıl adı **Mehmet,** türk sadrazam (öl. İstanbul 1606). Bosna'dan devşirilerek getirildiği Bostancı ocağı'nda yetişti. Ahmet I döneminde bostancıbaşılığa yükseldi (1604); zamanla padişahın en güvenilir adamları arasında yer aldı. Vezirlik rütbesiyle kaptanıderyalığa getirildi. Yerine göz diktiği sadrazam Lala Mehmet Paşa'nın ölümü üzerine sadrazamlığa atandı (1606). İran seferine ordunun başında katılacağı yerde, Deli Ferhat Paşa'yı görevlendirmesi ve İstanbul'da kalması, saray çevrelerinde huzursuzluğa yol açtı. Şeyhülislam Sunullah Efendi ile padişahın hocası Mustafa Efendi'nin uyarıları sonucu Ahmet I'in buyruğuyla öldürüldü.

DERVİŞ PAŞA (Mehmet), türk sadrazam (İstanbul 1735 - Sakız 1777). Defterdar Behçet Efendi'nin yanında yetişti. Maliye tezkirecisi (1768), başdefterdar (1772) oldu. Sadrazamlık kethüdalığına (1775), dört ay sonra da İzzet Mehmet Paşa'dan boşalan sadrazamlığa atandı. Ancak, zevk ve eğlenceye dalarak devlet işlerini aksatması üzerine görevden alındı (1776). Gelibolu'ya sürüldü. Affedildikten sonra Hanya valiliğine atandıysa da (1777) yolda hastalanarak öldü.

DERVİŞ PAŞA (Mehmet Emin), türk yönetici ve bilim adamı (İstanbul 1817 - ay. y. 1878). Mühendishane'yi bitirdi. Avrupa'da madencilik öğrenimi gördü. Keban ve Ergani madenlerinin başmühendisliğine getirildi. Harbiye'de fizik, kimya öğretmenliği ve okul müdürlüğü yaptı. Ferikliğe yükseldi; Meclisi vâlâyı ahkâmı adliye üyesi (1847), Petersburg elçisi (1861), Maarif meclisi başkanı (1862), askeri okullar nazırı (1867), Şûrayı devlet üyesi, Ankara ve Halep valisi oldu. Kuruluş yıllarında Darülfünun'da fizik öğretmenliği yaptı. *Usul-i kimya* (1848) adlı yapıtı türkçe yayımlanan ilk kimya kitabıdır. Öteki yapıtları: *Usul-i hikmet-i tabiiye, Müzekkire* (1864).

DERVİŞ PAŞA, türk hekim (Lofça, Bulgaristan, 1859 - İstanbul 1909). Mekteb-i tıbbiye-i şahane'yi bitirdi. Önce Toptaşı bimarhanesi'nde başhekim Kostro'nun asistanı, sonra da aynı yerde başhekim yardımcısı oldu. Emraz-ı asabiye (akıl hastalıkları) muallim muavinliğine (1898) ve muallimliğine getirildi. Abdülhamit II, Osmanoğulları içinde akıl hastaları çok olduğundan akıl hastalıkları ile ilgili kitap yazılmasını yasaklamıştır. Bu nedenle fransız hekimi Emanuel Regis'in *Précis de médicine mentale* adlı yapıtını türkçeye çevirdiği halde bastıramadı. II. Meşrutiyet'ten (1908) sonra bu çeviriyi bastırma-

Büyük Larousse

derviş
Atatürk kitaplığı İstanbul

ya başladı ise de ansızın ölümü üzerine bu da yarım kaldı.

DERVİŞ PAŞA Ahmet, türk general (Selanik, Vardar Yenicesi, 1884 - İstanbul 1932). Harp okulu'nu (1906), mümtaz yüzbaşı olarak Harp akademisi'ni (1909) bitirdi. Türk-İtalyan savaşı'nda Arnavutluk'ta savaştı (1911-1912). Balkan savaşı'nda Yunanlılar'a tutsak düştü (1913). Savaştan sonra salıverildiğinde Hicaz'da görevlendirildi (1913), binbaşılığa yükseldi ve Hicaz Tümeni'ne kurbay başkanı atandı (1915), İngilizler'e karşı savaştı (1915-1917), tutsak düştü (1917-1920). Mekke, Mısır ve Malta'daki tutsaklıktan kurtulunca Anadolu'ya geçti, Kurtuluş savaşı'na katıldı (şubat 1920), 61.Tümen kurmay başkanı, I. Süvari grup komutanı, 7. ve sonra 11. Tümen komutanı oldu, albaylığa yükseldi (1922). İstanbul Merkez komutanlığı (1922-1923), Bursa'da Heyeti mahsusa (özel askeri mahkeme) başkanlığı (1923 -1924), 1. Tümen komutanlığı (1924-1925), Berlin ataşemiliterliği (1925), I. Kolordu komutanlığı (1925-1930) yaptı. 1926'da general (mirliva), 1930'da korgeneral (ferik) oldu. Milli savunma bakanlığı müsteşarlığına getirildi (1930-1932). Askeri yargıtay üyeliğine atandı, ancak göreve başlayamadan öldü.

DERVİŞ VANDETİ, türk gazeteci ve 31 Mart ayaklanması önderlerinden (Lefkoşa, Kıbrıs, 1869 - İstanbul 1909). Küçük yaşta hafız oldu. Nakşibendi tarikatına girdi. İstanbul'a gittikten sonra (1902) yalısında bir süre imamlık yaptığı Memduh Paşa'nın yardımıyla devlet hizmetine girdi. İşlediği bir suçtan ötürü Diyarbakır'a sürüldü. İkinci meşrutiyet'in ilanından sonra bağışlandı. Volkan adıyla yayımladığı gazete, İttihat ve Terakki karşıtı görüşleriyle gericilerden ve ademimerkeziyetçilerden, İngilizler'den; masonluk karşıtı yazılarıyla da Abdülhamit II'den destek gördü. İttihadı Muhammedi fırkası'nın kurucuları arasında yer aldı. 31 Mart ayaklanması' nın başlatılmasında önemli rol oynadı. Ayaklanma bastırılınca kaçtığı İzmir'de yakalandı; yargılandıktan sonra Ayasofya meydanında asıldı.

DERVİŞAN çoğl. a. (fars. *derviş*'in çoğl. *dervişān*). *Esk.* Dervişler.

DERVİŞANE sıf., be. (fars. *derviş* ve *-āne*'den *dervişane*). *Esk.* Dervişlere yakışır biçimde, kalenderce.

DERVİŞLER, 1881-1885 arasında, Mehdi Muhammet Ahmet ve Abdullah bin Muhammet Et-Teaşi'nin önderliğinde Sudan'ı ele geçiren müslüman zencilere verilen ad. Dervişler burada kısa süreli bir devlet kurdular (başkenti *Omdurman*); bu devlet 1896-1898 arasında İngiltere-Mısır kuvvetlerince yıkıldı. (→ MEHDİCİ.)

DERVİŞLİK a. **1.** Derviş olmanın gereklerini yerine getirme. **—2.** Hoşgörülü, alçakgönüllü kimsenin niteliği.

—Tasav. Allah için alçakgönüllülüğü ve yoksulluğu benimseyip bir tarikata bağlanma. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Dervişliğin en belirgin niteliği yoksulluğu *(fakr)* kabullenmektir. Tasavvufun önde gelen ilkelerinden olan fakr, dervişin mal mülk, giyim kuşam vb. dünya nimetlerine önem vermesini engeller. Kapı kapı dolaşarak dilenenlere de yanlış olarak derviş denilmişse de, aslında dervişlikte temel ilke, Allah'tan başka hiç kimseden hiçbir şey beklememektir. Fakr da, Kuran'da belirtildiği gibi, kişinin Allah karşısındaki yoksulluğu ve yalnız O'na muhtaç oluşudur (XXXV, 15). Hz. Muhammet' in tutumu da bu anlamdaki yoksulluğu doğrular. Nitekim, Hz. Peygamber'in "Yoksulluğumla kıvanç duyarım" dediği rivayet edilir. Dervişlikte, dış yoksulluk, tasavvuf yolculuğunun başlangıç makamı sayılır ve bu sayede dervişlerin ruhlarının dünya ile ilgilerinden kurtularak Allah'a tam anlamıyla yönelme özgürlüğü kazanacağına inanılır. Bu nedenle dervişlikteki gerçek fakrın görünümlerinden biri de kimseden bir şey istememektir. Derviş, maddesel nimetler karşısındaki bu vazgeçişi daha da öteye götürerek, Allah sevgisi ve hoşnutluğu dışındaki bütün ahiret nimetlerine bile ilgisiz kalır. Yunus Emre, bu yaklaşımı şu dizelerle dile getirir: "Cennet cennet dedikleri / Birkaç köşkle birkaç huri / İsteyene ver anları / Bana seni gerek seni". Ünlü bir hintli sufi olan Hücviri'nin (öl. 1072) *Keşfü'l-mahcub* adlı yapıtındaki tanımına göre, "dervişlik, bütün anlamlarıyla mecazi bir yoksulluktur; onun bütün ikincil görünümlerinde deneyüstü bir ilke vardır. Tanrısal sular dervişin üstünden gelip geçer. Dervişin işleri, kendisindendir; eylemleri kendisine yüklenir, düşünceleri de kendisine bağlıdır. Ancak, bir kez, işlerini kendisinin elde ettiği *(kesb*)* biçimindeki bağlardan kurtuldu mu, eylemleri artık kendisine yüklenemez; şimdi o, yolcu değil yoldur; yani derviş kendi iradesini izleyen bir yolcu değil, üzerinden geçilen bir yoldur." Böylece derviş, yaratılmış benliğini oluşturan tüm sözde niteliklerden sıyrılır *(fenâ)* ve gerçek nitelikleri olan tanrısal varlıkta sonsuzlaşır *(beka)*.

Tasavvuf tarihinde, dünya nimetlerini önemsemeyen, kendini salt ibadete veren zahitler (aşırı sofular) daha Hz. Muhammet döneminde vardı. Hz. Peygamber'in zaman zaman "Eşinizin, çocuklarınızın, bedeninizin, gözlerinizin de sizde hakkı vardır. Hiçbiriniz Allah'a benden daha yakın olamazsınız; oysa ben hem ibadet ederim hem de çalışırım, dinlenirim" gibi sözlerle bu gibileri uyarmak gereğini duyduğu bütün güvenilir hadis kitaplarında belirtilir.

İslam dünyasında dervişlerin oluşturduğu, kuralları, töreleri, ilkeleri (âdab ve erkân) olan tarikatlar ancak XIII. yy.'da ortaya çıktı. Bu tarihten başlayarak bireysel nitelikli dervişlik yaşamı sürdürenler, artık mürşitlerinin çevresinde kurumsal bir düzene geçtiler. Bununla birlikte, *silsile* denilen tarikat zincirini değişik kanallardan Hz. Muhammet'e kadar götürmek, tüm tarikatların ortak özelliği oldu. Tarikatlarda her derviş, kendisini Hz. Peygamber'e bağlayan bu silsileyi öğrenmek, tarikat büyüklerince telkin edilen inancın, tarikat âdab ve erkânının ruhsal yükseliş için namaz, oruç gibi farz ibadetler kadar önemli olduğunu benimsemek zorundadır. Derviş, kendisini tarikata sokan kişi (şeyh, mürşit, pir, üstad) aracılığıyla tarikat silsilesine katılmış olur. Dervişliğe aday olan tâlip, *ikrar* ve *ahd* ya da *bey'at* ile tarikata girer. İkrar, islam inançlarının benimsenmesi, ahd ve bey'at ise, biçimi tarikatlara göre değişen bir tür antlaşma ve sözleşmedir. Mürit bundan sonra bir uyum dönemi olan *çile** ye girer.

Dervişler, tekkelerde hücre denilen küçük odalarda yaşarlardı. Bütün dervişlerin bir arada bulundukları, tek bir büyük odası olan tekkeler de vardı. Dervişler için tekke, ahlak ve muaşeret kurallarının, ilkelerinin öğretildiği bir yerdi. Burada öğretilen "edepli davranış", toplumsal yaşamın ana kurallarından kabul edilirdi. Ünlü sufi Molla Cami, *Nefehâkül-üns* adlı yapıtında "Her şeyin bir hizmetçisi vardır; dinin hizmetçisi de doğru davranıştır" diyerek, dervişlikte, dindarlıkla ahlaklılığın bölünmezliği ilkesini dile getirir. Aynı sufiye göre, dervişin, "benim ayakkabım, benim gömleğim vb." biçiminde konuşmaması gerekir; çünkü, bir şeyi varsa onu kardeşiyle paylaşmalıdır; yoksa mertebesinden olur. Tekkelerde dervişlere, ruhsal yollarındaki ilerlemelerine göre türlü görevler verilir, bu konuda mertebe silsilesine dikkat edilirdi. Dervişler arasında, en uygun olanı *halife* mertebesine yükselir ve şeyhinin ölümünden sonra onun yerine şeyh olarak tekkeyi yönetirdi.

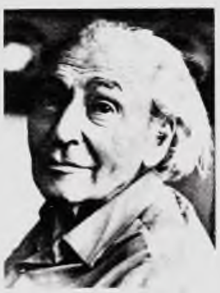
DERVİŞOĞLU, Ahlatlı Recep de denir. Türk halk şairi (? - 1915). Gençliğinin bir bölümü Batum'da geçti. Bu dönemdeki şiirlerinde sıla özlemini dile getirdi. Şiirlerinde toplumsal eleştirilere de yer verdi.

DERWENT, Büyük Britanya'da, Pennine dağlarının doğu bölümünde doğan ırmak, Trent'in (sol kıyıdan) kolu. — Büyük Britanya'da (North Yorkshire) ırmak, York Wolds çöküntüsünü akaçlayan Ouse'un (sol kıyıdan) kolu. —Cumbria kütlesinin kuzey bölümünde küçük ırmak; 55 km.—Durham ile Northumberland yönetim bölümlerini ayıran ırmak, Tyne'e kavuşur; 48 km.

DERWENTWATER (James RADCLİFFE, *—kontu*) → RADCLİFFE.

DÉRY (Tibor), macar yazar (Budapeşte 1894 *-ay. y.* 1977). 1918 ve 1919'daki devrimci hareketlere katıldığı için Viyana, Paris ve İtalya'ya sığınmak zorunda kaldı. Daha sonra Macaristan'a döndü, Gide'in *Retour d'U.R.S.S.* (SSCB'den dönüş) adlı kitabını çevirmekten iki ay hapis yattı. Çeşitli gerçeküstücü dergilerde yazıları yayımlandı. 1947'de, dönemin macar toplumunu tüm yönleriyle yansıttığı ilk büyük romanı *A Befejezetlen mondat*'ı yayımladı. Rákosi yönetimine karşı çıktı; yazarların yönettiği ve Déry'nin de önderlerinden biri olduğu hareket, ekim 1956'da yönetime karşı başarısız bir ayaklanmayla sonuçlandı. Dokuz yıl hapse mahkûm oldu, ama 1960'ta serbest bırakıldı. 1964'te *G. A. ur X-ben* adlı fantastik romanını, 1966'da *A kiközösítő* adlı yapıtını yayımladı. Bu iki romanında da siyasal eylemde düşkırıklığına uğramış insanın kuşkuculuğunu dile getirdi. Öykülerinde, toplumsal incelemeyi göz ardı etmeksizin, gerçekçilik ile gerçeküstücülüğü kaynaştırdı. Déry, ayrıca oyunlar ve gerçeküstücü şiirler yazdı. Son kitaplarından olan *Kedves bópeer* (1974) oyunlaştırıldı. 1972'de kaleme aldığı *Képzelt riport egy amerikai pop-fesztiválról*'de çağdaş insanın yalnızlığını işledi. *Niki* adlı romanı ile, *Dev* ve *Eğlentili bir gömme töreni* başlıkları altında, kimi öyküleri türkçeye çevrildi.

Molnar - M.T.İ.

Tibor Déry (1969'da)

DERYA a. (fars. *derya*). **1.** *Esk.* Deniz. **—2.** Bir şeyin bol olduğu yer: *O güzelim sokaklar çamur deryasına döndü.* **—3.** Bir alanda derin bilgisi olan kimse: *Bu adam bir derya.* **—4.** *Derya gibi*, pek çok; çok bilgili. ‖ *Derya kuzusu*, palamut, torik gibi balıkların iriliğini anlatmak için kullanılır.

—*Esk. Derya-bar,* deniz kıyısındaki kasaba.‖*Derya-bend,* liman. ‖ *Derya-feyz*, deniz gibi bereketli. ‖ *Derya-keş, derya-nuş,* çok içki içen, ayyaş. ‖ *Derya-neval*, bağışı bol olan. ‖ *Derya-neverd*, denizci. ‖ *Derya-yı adem*, yokluk denizi; öbür dünya; ölüm. ‖*Derya-yı ahdar,* yeşil deniz; gökyüzü. ‖ *Derya-yı firavan*, büyük deniz. ‖*Derya-yı kıyr-gûn,* karanlık, gece. ‖ *Derya-yı lal*, şarap fıçısı. ‖*Derya-yı lugeran*, sonsuz deniz. ‖ *Derya-yı rahmet,* Tanrı'nın rahmet denizi. ‖ *Derya-yı saile,* içki, şarap. ‖ *Derya-yı şükuh*, heybetli, korkunç.

—Esk. coğ. *Derya-yı muhit* ya da *derya -yı umman*, okyanus. ‖ *Derya-yı Rum*, Akdeniz.

—Kur. tar. *Derya beyi*, Kaptanpaşa eyaletine bağlı sancak beylerine verilen ad. (*Derya beyleri*, sancaklardaki zeamet ve tımar sahipleriyle birlikte yıllık dirlik ya da tahsisata göre en az iki gemi hazırlarlar, sefer dönemlerinde bu gemilerle (bey gemileri) donanmaya katılırlardı.) ‖ *Derya kalemi*, Kaptanpaşa eyaletine bağlı sancakların zeamet, tımar derecelendirilmesi ve "mensuhat" adı verilen çiftlikleriyle ilgili işlemlerin yürütülmesiyle görevli kalem.

DERYÂB sıf. (fars. *deryāften*, anlamak' tan *deryāb*). *Esk.* Akıllı, anlayışlı.

DERYAÇE a. (fars. *derya* ve *-çe*, küçültme ekinden *deryāçe*). *Esk.* Küçük deniz, göl: *"Biri deryâ-yı şûru birisi deryâçe-i şirin"* (Nedim, XVIII. yy.).

DERYADİL sıf. (fars. *derya* ve *dil*'den

derya-dil). Gönlü geniş, hoşgörülü, sabırlı kimse için kullanılır.

DERYAÎ sıf. (fars. *derya* ve *-î*'den *deryaî*). *Esk.* Denizle ilgili.

DERYAS a. Akdeniz ülkelerinde yetişen, çok parçalı yapraklı, çok ışınlı şemsiye biçiminde bileşik sarı ya da kırmızı çiçekli otsu bitki. (Köklerinin suyu bazı ülkelerde halk hekimliğinde müshil ve dıştan sürülerek kan toplayıcı olarak kullanılır. Bil. a. *Thapsia gargarica;* maydanozgiller familyası.)

Derya-yı nur ("Işık denizi"), İran şahları hazinesinin en büyük elmaslarından birinin adı. (Dikdörtgen biçimindeki taş, 186 kırat ağırlığındaydı.)

DERYÛZ ya da **DERYÛZE** a. (fars. *deryūz, deryūze*). *Esk.* **1.** Dilencilik, dilenme; isteme. **— 2.** Dilenci: *"Kâse-i deryûzeye tebdil olur câm-ı murâd / Biz bu bezmin Nabiyâ çok bâde-hârın görmüşüz"* (Nabi, XVII. yy.).

DERYÛZE → DERYÛZ.

DERZ a. (fars. *derz*). İki yapı öğesini (taş, moloz taş, tuğla) özellikle düşey doğrultuda ayıran, bağlayıcıyla doldurulmuş aralık; bu aralığı dolduran gereç katmanı. (Bk. *ansikl.* böl. İnş. ve Bayınd.)
—*Esk.* **1.** Dikiş. **—2.** Delik.
—Bayınd. *Çevre derzi,* kemer barajlarda temel duvarı ya da pulvino ile barajın kendi kütlesi arasında süreklilik sağlamak için italyan mühendislerce geliştirilen bir tür derz. (Çevre derzinin, pulvino ve baraj arasında su geçişini engelleyen, böylece kaçakları ve alçak basınçları gideren bir sızdırmazlık contası vardır; amacı kemer barajlarda tabanın sırt bölümünde sıkça rastlanan çekme gerilmelerini ortadan kaldırmak ve olası çatlamaları önlemektir.) || *Yapım derzi,* kemer barajda iki düşey ano arasına bırakılan ve inşaat sonunda enjeksiyonla doldurulan boşluk.
—İnş. Bir yapının iki bölümü arasında bırakılan ve her bölümün çatlama olmadan serbestçe yer değiştirmesine olanak veren kesinti. || *Derz açmak,* bir duvar örgüsünde derzleri belirli bir derinliğe kadar oymak. || *Derz çizgisi çekmek,* bir duvara, taşların yataklarını ya da derzlerini gösteren çizgiler çizerek, kâgir bir duvar görünümü vermek. || *Derz kalemi,* taşların ya da tuğlaların derzlerini harç üzerinde belirtmek için kullanılan, sivri ve kıvrık demir bir çubuk. || *Derz onarmak,* bir duvar örgüsünün yatay ve düşey derzlerini yeniden oymak. || *Derz yüzeyi,* yan yana konan taşların birbirine bakan yontulmuş yüzeyleri. || *Derzleri doldurmak,* tuğla gibi küçük öğelerden oluşan kâgir bir duvarda, örme işlemi tamamlanınca, derzleri dış yüzden birkaç santimetre derinliğinde boşaltmak ve aralıklara daha nitelikli bir harç sokmak. (Harç doldurulduktan sonra mala çekilerek derzler düzeltilir.) || *Açık derz,* takoz yerleştirilerek taşlar arasında bırakılan açıklık. || *Büzülme derzi,* döşeme plaklarının tabandaki çatlaklardan zarar görmemesini sağlamak için, plaklar arasında belli aralıklarla bırakılan derz. || *Dikine derz,* çatı kaplamalarında, en büyük eğim çizgisi boyunca iki metal levha arasına konulan çift düşey kopça. || *Düşey derz,* düşey bir çizgi oluşturan derz. || *Düz derz,* duvar yüzüyle aynı yüzeye getirmek için derz kalemiyle düzeltilmiş derz. || *Düzensiz derz,* düzgün yontulmamış taşlar arasında kalan derz. || *Eğik derz,* dar ya da geniş açı oluşturan derz. || *Geçmeli derz,* yan yana gelen taşların her birine kertik açılarak uygulanan derz. || *Işınsal derzler,* bir kemerde ya da kemertaşlarından oluşan bir örgüde bırakılan derzler. || *İş derzi,* inşaat sırasında işin kısa bir süre için bırakıldığı yerdeki birleşme. || *Kaba derz,* mala ya da derz kalemi kullanılmadan yapılan derz. || *Kabarık derz,* taş ya da tuğla duvarın cephesinden taşırılarak bıçak ya da cetvelle kesilip biçimlendirilen derz. || *Kopma derzi,* temellerin farklı oturması gibi rastlantısal ya da başka olağan nedenlerden kaynaklanan hareketleri ya da biçim değiştirmeleri karşılamak için bırakılan kesinti. || *Oyuk derz,* duvar yüzünden 2-3 cm içerde kalan girintili derz. (Bu tür derzler, tuğlalar ya da taşlar arasına harcı spatulayla iyice bastırarak yapılır.) || *Pervaz dersi,* T ya da L biçiminde derz. || *Yatak derzi,* yatay derz. || *Yenileme derzi,* üzerindeki harç kalıntıları murç ya da kalemle temizlendikten sonra yerinde yeniden oluşturulan derz.
—İnş. ve Bayınd. *Derz dolgusu yapmak,* özel bir alet yardımıyla taşların derzlerine harç tıkmak. || *İnşaat derzi,* birbirini izleyen ve aralarında iyi bir tutunma olması istenen iki beton dökümü arasındaki arayüzey.
—Marangl. Ağaçişlerinde uyumlu bir görünüm sağlamak, birleşme çizgisinden doğabilecek kusurları gidermek amacıyla açılan, genişliği ve derinliği 3-5 mm'yi geçmeyen kanal. (Birleşme yeri üzerindeki boya, cila ve lakede zamanla oluşan çatlaklar derzle derinleştirilerek ortadan kaldırılır. Derzden mobilyalarda, bölümler arasında uyum sağlamak için de yararlanılır.) [Eşanl. FUGA.]
—ANSİKL. Bayınd. Beton yol plaklarında bırakılan derzlerin amacı, betonun büzülmesi ve sıcaklık değişimleri etkisiyle plakların biçim değiştirmesini sağlamak, böylece gelişigüzel çatlamalar olmasını önlemektir. *Genleşme derzleri,* tüm plak yüksekliğinde yapılır: iç kuvvetlerin bir plaktan diğerine aktarımı bazen çelik kenetlerle sağlanır. Plak kalınlığının yaklaşık 1/5'i derinliğinde olan *rötre derzleri,* çoğunlukla priz yapmasından hemen sonra, betonun kesilmesiyle elde edilir.
—İnş. ve Bayınd. Derzler, çimentonun hidrolik ya da termik büzülmesinin, iklimsel genleşmelerin, zemin hareketlerinin neden olduğu çatlakların yayılmasını önlemeye yarar. Harçlı ya da beton yapılarda belli başlı derz tipleri şunlardır:
1. genleşme derzleri, ısıl kökenli değişmeleri sönümlemeye yarar (betonun doğrusal ısıl genleşme katsayısı 10μm·m^{-1}°C^{-1} mertebesindedir). Binalarda, her 30-50 m'de bir genleşme derzi bırakılır. 1-2 cm genişliğindeki bu derzler yapı öğesinin kalınlığı boyunca yapılır;
2. *büzülme derzleri,* kuru havalarda beton suyunun uçması sonucu meydana gelebilecek çatlakların oluşmasını önler;
3. *beton yapım derzleri* ve farklı nitelikteki iki gereci ayırabilen yapım derzleri.
4. *kopma* (ya da *oturma*) *derzleri* temel zeminindeki farklı oturmadan ileri gelen çatlaklardan sakınmak için binaların birleşme yerlerinde uygulanır.
Ayrıca, titreşim önleyici derzler ve önüretim derzleri de vardır (önüretimli panolar için).
Bazı derzler yapı malzemesini boydan boya geçerken; bazıları da sadece yüzeysel kesintiler oluştururlar (kalınlığın üçte biri ya da dörtte birinde). Bu durumda amaç, çatlakların yüzey boyunca yayılmasını önlemektir. Bütün bu derzler, harçlı ya da beton pek çok yapıda ve özellikle de yollar ve otoyollar, döşeme plakları, fijit sanayi yapıları zeminleri, sıva işleri, çok uzun duvarlar ve binalar için vazgeçilmez uygulamalardır. Derzler çeşitli tekniklere göre yapılır: beton dökümünden önce, derz kalınlığında bir elemanı (ahşap, metal, plastik vb.) derz yerinde bırakarak; dökümden sonra taze beton içine özel kesitli bir şerit koyarak; yapı tipine göre, sertleşme öncesinde ya da sonrasında betonu keserek.
Yapı bütünlüğünü sağlamak, geçirimsizliğe yardımcı olmak, belli bir mimarı görünüm vermek gibi çok yönlü işleri olan *duvar derzleri* de vardır.
Dolgulu derzler suya, havaya ya da su buharına karşı geçirimsizlik sağlarlar. Bu amaçla özellikle elastomer ya da plastik tipte macunlar kullanılır. Bunlar çoğunlukla soğuk, bazen de sıcak uygulanırlar; hatta önceden halat biçimine getirilmiş macunlar da vardır. Geçirimsizlik macununu uygulamadan önce tabana, çoğu zaman silindirik, bazen de dikdörtgen kesitli bir "derz altlığı" konur.

DERZCİ a. (fars. *derz*'den). Taş ya da tuğlaların arasını harçla doldurup düzelten duvarcı ustası.

DERZİ a. (fars. *derz* ve *-î*'den *derzî*). *Esk.* Terzi.

DERZLEME a. İnş. Derz yapma işlemi.

DERZLEMEK gçz. f. İnş. Tuğla, taş ya da beton bloklarla örülen kâgir bir duvarın yüzünde harçla derzler oluşturmak. (Bu derzler, özellikle oyuk, yüzeysel ya da kabarık olmalarına göre birbirinden ayırt edilir.) [DERZ ÇEKMEK de denir.]

DESAGUADERO, Bolivya'da ırmak, Titicaca gölünün suyunu Poopó gölüne boşaltır; 300 km.

DESAİ (Morarci Rançodci), hintli siyaset adamı (Bhadeli, Gucerat, 1896). 1930'a değin milliyetçi harekete katıldı, sonra, 1935'ten başlayarak siyasal etkinliğini Bombay eyaletinde sürdürdü. 1952-1956 arasında Bombay "Chief Minister"lık görevinde bulundu. 1956-1963 arasında pek çok kez federal hükümette bakanlık, 1967 genel seçimlerinden sonra mali işlerden sorumlu başbakan yardımcılığı yaptı; ama İndira Gandhi tarafından görevinden istifa etmek zorunda bırakıldı (1969). Olağanüstü durum sırasında hapsedildi (1975-1977). Yöneticilerinden biri olduğu koalisyonun, Canata'nın mart 1977'deki zaferi üzerine başbakanlık görevini üstlendi. Parti içinde baş gösteren bir bunalım yüzünden 15 temmuz 1979'da istifa etmek zorunda kaldı. 1980'te amerikalı bir gazeteci tarafından CİA ajanı olmakla suçlandı, gazeteciyi kendisine iftira edildiği gerekçesiyle mahkemeye verdi.

DESÂİS çoğl. a. (ar. *desise*'nin çoğl. *desā'is*). *Esk.* Oyunlar, hileler, dolaplar: *Desâis-i şeytaniye* (şeytanca hileler).

DESAİX (Louis Charles Antoine DES AIX, —denir), **Veygoux** şövalyesi, fransız general (Ayat şatosu, Riom yakınında, 1768 - Marengo 1800). 25 yaşında generalliğe yükseldi, defalarca yaralandı, Moreau'nun yokluğunda Ren ordusuna komuta etti (ocak-nisan 1797). Bonaparte ile beraber Mısır'a gitti (1798) ve Ehramlar savaşı'nda yararlık gösterdi. Murat Bey'i yendi, Yukarı Mısır'ı fethetti ve burayı adil bir biçimde yönettiği için, halk tarafından kendisine "Adil Sultan" lakabı takıldı. Bonaparte'ın gidişinden sonra, El-Ariş sözleşmesi'ni imzaladı (1800). Dönüş yolculuğu sırasında İngilizler tarafından denizde yakalandı, serbest bırakıldı ve İtalya'ya giderek Bonaparte'a katıldı. Marengo savaş meydanına gelmesi (14 haziran 1800) Fransızlar'ın yeniden saldırıya geçmelerini ve savaşın zaferle sonuçlanmasını sağladı. Desaix bölüğünü saldırıya geçirirken öldürüldü.

DESÂMAT ya da **DESSÂMAT** çoğl. a. (ar. *desāme, dessāme*'nin çoğl. *desamat, dessāmat*). *Esk.* Kapaklar, kapakçıklar.

DESÂME ya da **DESSÂME** a. (ar. *desame, dessame*).Esk. anat. **1.** Damarlarla kalpteki kapakçıklara verilen ad. **—2.** *Dessâme-i maaiye,* onikiparmakbağırsağının ikinci bölümünden incebağırsakların sonuna dek bağırsak iç zarında bulunan büklümler.

DE SANCTİS (Francesco), italyan yazar (Morra İrpino, Avellino, 1817 - Napoli 1883). İtalya'da modern edebiyat eleştirisinin kurucusudur (*Saggi critici* [Eleştirel denemeler], 1866). *Storia della letteratura italiana* (İtalyan edebiyat tarihi) [1870-71, 2 cilt] adlı başyapıtı, De Sanctis'in eleştiri sanatına adadığı otuz yıllık öğretim (esas olarak Napoli'de, ama aynı zamanda Torino ve Zürich'te) ve etkin bir eleştiri çabasının ürünüdür. De Sanctis birçok kez milli eğitim bakanı oldu. Hegel'den esin-

studio Clauzel

Jean Toussaint Desanti (1981'de)

lenerek yazdığı *Storia della letteratura italiana* adlı yapıt, Dante/Petrarca gibi, büyük örnek karşıtlıklar çevresinde eklemlenir ve italyan edebiyatında ulusal bilinç ve özgürlüğün nasıl ortaya çıktığını kavramayı amaçlar. De Sanctis son yıllarını, Zola'nın yapıtları aracılığıyla, gerçekçiliğin eleştirel sorunlarını çözümlemeye adamıştı.

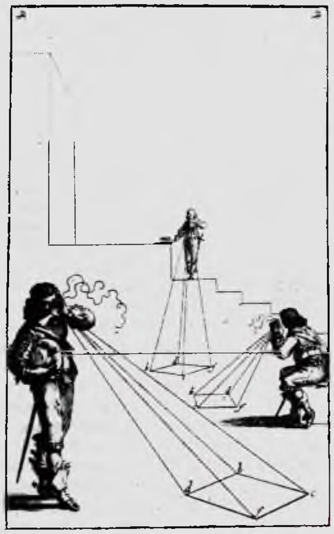
DE SANCTİS (Gaetano), italyan tarihçi (Roma 1870 - *ay. y.* 1957). Roma Üniversitesi yunan tarihi kürsüsü'nde önce belli bir dönem için (1929-1931), sonra yaşam boyu profesörlüğe atandı (1944). 1931'de faşist rejime bağlılık andı içmediği için üniversiteden kovuldu. İtalyan ansiklopedi enstitüsü başkanlığı (1947 -1954) ve yaşam boyu senatörlük yaptı (1950). Başlangıçtan Sokrates'in ölümüne kadar uzanan *Storia dei Greci* (Yunan tarihi) [1939] ve *Storia dei Romani* (Roma tarihi) [1907-1953] adlı kitapları yazdı.

DESANDRİ a. (fr. *descendrie*). Mad. oc. **1.** Aşağı doğru kazılmış galeri. (Karşt. BAŞYUKARI.) **—2.** Ufka göre yaklaşık 15° eğik galeri. (Bu galeri maden ocağındaki farklı iki düzeyi birleştirir; yüzeye açılıyorsa, yatakta çıkış yolu olarak kullanılabilir.)

DESANTİ (Jean Toussaint), fransız filozof (Ajaccio 1914) 1971'den beri Sorbonne'da ders veriyor. Felsefe tarihçisi olarak önce Cavailles'nin bilim kuramı geleneğine bağlandı. Doktora tezi olan *Idéalites mathematiques* (Matematik düşüncellikler, 1968) adlı çalışmasıyla matematiğin bilim kuramına önemli katkıda bulundu. Felsefi söylemi çeşitli bilimsel söylemlerin çözümlenmesi olarak tanımladı. Yapıtları: *Introduction à l'histoire de la philosophie* (Felsefe tarihine giriş) [1956]; *Phénoménologie et praxis* (Fenomenoloji ve praksis) [1963]; *Recherches sur la formation du concept de mesure des ensembles* (Kümeler ölçümü kavramının oluşması üzerine araştırmalar) [1970]; *la Philosophie silencieuse* (Suskun felsefe) [1975]; *Un destin philosophique* (Felsefi bir yazgı) [1982].

DE SANTİS (Giuseppe), italyan film yönetmeni (Fondi 1917). Film eleştirmenliği, senaryo yazarlığı ve yönetmen yardımcılığı (özellikle *Ossessione*'de [1942] L. Visconti'ye ve *Il Sole sorge ancora*'da [1946] A. Vergano'ya) yaptıktan sonra yönetmenliğe geçti. Yenigerçekçilik akımını başlatanlardan biridir: *Caccia tragica* (1947), *Acı pirinç* (Riso amaro) [1949], *Zeytinlikler altında sükûn yok* (Non c'e pace fra gli ulivi) [1950], *Acı lokma* (Roma ore 11) [1951]. Öteki önemli filmleri: *Giorni d'amore* (1954), *La Strada lunga un anno* (1958), *Italiani brava gente* (1964), *Un apprezzato professionista di sicuro avenire* (1972).

DESARGUES (Girard), fransız matematikçi ve mühendis (Lyon 1591 - *ay. y.* 1661). Asker olduğu sıralar La Rochelle kuşatmasına katıldı (1628). 1635'ten sonra Paris'e gitti; burada Bilimler akademişi'nin bir ön çalışması niteliğinde olan ve E. Pascal, Mydorge, Roberval'in bir araya geldiği Mersenne akademisi toplantılarında bulundu. Kendini geometriye adadı ve ressamların perspektif konusunda edindiği bilgiyi geometriye katmak istedi. Merkezi izdüşüm kavramı (perspektifin temel kavramıdır) sayesinde Desargues, Apollonius konikleri kuramının yöntemlerini bütünleştirdi: özellikleri çemberde tanıtladı, sonra konikleri bir çemberin perspektifleri olarak kabul etti ve çemberde elde ettiği sonuçları bunlara da yaydı. Düşünceleri, özgün ve garip bir terminolojiyle kaleme aldığı *Brouillon project*'te açıklanmıştır. Bu yapıtın 50 nüsha basılması ve hemen tükenmesi Desargues'ın ortaya attığı görüşün neden pek yankı uyandırmadığını açıklar. Daha 1645'te mimarlığa başlamış ve perspektif, taşların yontulması, güneş saatlerinin

B. N.

Abraham Bosse'un bir yapıtında Girard Desargues'ın perspektif çalışmalarını konu alan resim

çizimi üstüne incelemeler yayımlamıştı.

Desargues düzlemi. Geom. Sonsuzdaki doğruyla tamlanmış, gerçek afin düzlem. (→ DESARGUES UZAYI.)

Desargues teoremi. Geom. ABC ve A'B'C' gibi iki üçgen, (AB) ∥ (A'B'), (BC) ∥ (B'C') ve (AC) ∥ (A'C') özelliklerini birlikte sağladığında (AA'), (BB') ve (CC') doğrularının ya kesişen ya da koşut olduklarını belirten teorem. Koşutluk, iki üçgenin izometrik olması halinde vardır.

Desargues uzayı. Geom. Sonsuzdaki düzlemle tamlanmış, 3 boyutlu afin uzay.

Bir düzlemin E_3 te [bir $(O, \vec{i}, \vec{j}, \vec{k})$ işaretine getirilmiş afin uzay],

$$ax + by + cz + d = 0$$

biçiminde olan descartesçı denklemi, Desargues uzayında şu biçimi alır:

$$aX + bY + cZ + dT = 0,$$

bu denklemde $x = \frac{X}{T}, y = \frac{Y}{T}, z = \frac{Z}{T}$ dir ve sonsuzdaki noktaların kümesini veren denklem T=0 dır.

DESÂTİR çoğl. a. (ar. *düstûr*'un çoğl. *desâtîr*). *Esk.* Genel kurallar, hükümler: *"... bilumum efkâr ve desâtiri ihtiva etmiştir"* (Ahmet Muammer ve Şükrü Kaya).

DES BARRES (Joseph Frederick WALLET), ingiliz asker ve hidrograf (İsviçre'de 1722 - Halifax, Nova Scotia, 1824). 1756'da Amerika'ya gitti. Kanada'yı yavaş yavaş işgal eden orduya girdi ve Louisbourg'un ele geçirilmesinden sonra (1758), Saint - Laurent'in hidrografik harita alımını yaptı. Québec surlarının yapılmasını yönetti, sonra 1763 ile 1773 arası Nova Scotia ve anakente karşı ayaklanmış olan Yeni İngiltere kolonilerinin kıyılarının hidrografisini gerçekleştirdi. Bunun sonuçlarını *The Atlantic Neptune* (1777) adı altında yayımladı. 1784'te, Des Barres, Cape Breton adasının valiliğini üstlendi ve 1805'te, Prince Edward adasına lieutenant-governor ve başkomutan olarak atandı. Kaptan Cook'a seyrüsefer dersleri verdi.

DESBORDES - VALMORE (Marceline DESBORDES, *Madam* LANCHANTİN, —denir), fransız kadın edebiyatçı (Douai 1786 - Paris 1859). Valmore adıyla anılan tiyatro oyuncusu Lanchantin'in karısıydı. Mutsuzluk dolu bir yaşam sürdü: ailesi yoksul düştü, annesi öldü, Henri de Latouche'a karşı duyduğu sevgi karşılıksız kaldı, iki kızını yitirdi, vb. Çoğu kez bir niteleyici sözcükler dizisine (içtenlik, duyarlık, akıcılık, incelik) indirgenen yapıtı, gerçekte her yerde kendini gösteren merkezkaç bir *ben*'in kıvrımları arasında kendini arayan bir yaradılışın özünü dile getirir (*Elégies*, 1818; *les Pleurs*, 1833; *Pauvres Fleurs*, 1839; *Bouquets et prières*, 1843).

DESBOROUGH (John), ingiliz asker ve siyaset adamı (Eltisley, Cambridgeshire, 1608 - Hackney 1680), Cromwell'in kayınbiraderi. Parlamento ordusunda generaldi. Charles I'in ikiyüzlülüğünden emindi. Protektora sırasında önemli görevlerde bulundu ve Parlamento'nun kötü niyetine karşı ordunun isteklerini destekledi ve böylece Cromwell'in otoritesini yıkmaya katkıda bulundu.

DESCAMİSADO a. (gömleksiz, baldırıçıplak, dilenci anlamında isp. sözc.). Tar. **1.** 1820 devrimini yapan ispanyol liberallerine tutucu'ar tarafından verilen ad. **—2.** Arjantin'de 1943 - 1955 arasında Peron yandaşlarına verilen ad.

DESCARTES (René), fransız filozof ve matematikçi (Lahey, bugün Descartes, İndre-et-Loire, 1596 - Stockholm 1650). Yüksek kilise görevlileri yetiştirmiş zengin bir burjuva ailesinin çocuğuydu; La Flèche koleji'nde cizvitlerin öğrencisi oldu. Daha sonra bütün Avrupa'yı dolaştı. Meslek olarak önce askerliği seçti ve 10 kasım 1619'da, "soba"sının başında (daha doğrusu sobayla ısıtılmış bir odada), "eşsiz bir bilimin temellerini" attı; sonra bir süre kibar çevrelerin tadını çıkardı. Sonunda, uzun yıllar geçirdiği Hollanda'da, köşesine çekilerek yapayalnız yaşadı ve bu arada sık sık yer değiştirdi. Özellikle 1627'den sonra, kardinal Bérulle'ün önerisine uyarak kendini felsefe ve bilim çalışmalarına verdi. Yaşamının sonuna doğru, İsveç kraliçesi Christina'nın çağrısı üzerine Stockholm'e gitti ve 11 şubat 1650'de orada zatürreeden öldü.

Descartes'ın başlıca yapıtları şunlardır: latince yazdığı bir müzik özeti (*Compendium musicae*, 1618); gene latince yazdığı, ancak tamamlayamadığı ve ölümünden sonra yayımlanan *Aklın idaresi için kurallar* (Regulae ad directionem ingenii) [1628'e doğru]; Galilei'nin, Papalık tarafından mahkûm edildiğini (1633) öğrenince yayımlamaktan vazgeçtiği *le Monde ou le Traite de la lumiere* (Dünya ya da ışık üzerine inceleme) [*Traité de l'homme* (İnsan üzerine inceleme), bu kitabın bir bölümüdür]. Descartes'ın en önemli üç felsefe yapıtıysa şunlardır: 1637'de fransızca yayımlanan ve *le Monde* (Dünya) adlı yapıttan seçilmiş olan *Dioptrique* (Işık kırılması), *Météores* (Göktaşları) ve *Géométrie* (Geometri) üzerine üç denemeye önsöz yerini tutan *Metot* üzerine konuşma* (Discours de la méthode); önce latince (1641), sonra Luynes dükü ile Clerselier'nin çevirisiyle fransızca yayımlanan (1647) ve Descartes'ın metafiziğini ortaya koyan *Metafizik düşünceler* (Méditations métaphysiques) ile buna bağlı olarak *Objections et Réponses* (Eleştiriler ve yanıtlar); 1644'te latince basılan, sonra 1647'de rahip Picot tarafından fransızcaya çevrilen ve descartesçı metafiziği ve bilimi öğretici bir sıralamayla sergileyen *Felsefenin ilkeleri* (Principia philosophiae). Bütün bu yapıtlara, fransızca yazdığı *Passions de l'âme* (Ruhun tutkuları, 1649) adlı incelemeyi ve o dönemin bütün aydınlarına ve bu arada prenses Elizabeth'e yazdığı *Mektuplar*'ı da eklemek gerekir.

"Aklını iyi kullanmak ve bilimlerde doğruyu aramak için" bir yöntem araştırmasına girişen ve insan bilgilerinin ortak bir temeli bulunduğuna inanan Descartes, şu ünlü benzetmeye başvurur: "Felsefenin bütünü bir ağaca benzer; ağacın kökleri metafiziği, gövdesi fiziği ve bu gövdeden çıkan dallar öbür bilimleri oluşturur ki, bunlar da, başlıca üç bilime, yani tıbba, mekaniğe ve ahlaka indirgenebi-

lir." Descartes, matematik kesinliği tüm bilgi alanlarına yaymak ve bir evrensel matematik *(mathesis universalis)* kurmak istiyordu.

Bundan ötürü, filozof Descartes'ı, bilgin Descartes'tan ayıramayız; o bir bilgin olarak, ortaçağ biliminin kuşkulu ve kesin olmayan yanlarının yerine, gerçek bir bilimin sağlam temellerini koymak istedi; öyle ki, bu bilim sayesinde insan, "doğanın efendisi ve sahibi" durumuna gelebilecekti. Descartes, fizikte de, tıpta ve fizyolojide de, mekanikçi bir belirlenimciliğin temellerini attı (ileri sürdüğü makine - hayvan kuramı, tüm canlı cisimleri, otomatlara indirger). Pek çok konuda yanılmış olsa da (yerçekimi, boşluğun olanaksızlığı, kandolaşımı, vb.), önemli bir bilimsel yapıt ortaya koydu: matematik yazıyı yalınlaştırdı ve denklemlerin derecesini küçültmekte kullanılan bir yöntem buldu; özellikle de birleştirici düşüncesi onu, analitik geometriyi kurmaya yöneltti; geometrik optikte kırılma yasalarını buldu; mekanikteki modern iş kavramını bulan da gene oydu. Descartes, nedenler sırasını gözeterek bilimin ilkelerini metafiziğinden türetti; oysa zaman bakımından, bilimsel yapıtı, metafizik düşüncesinden önce gelmiştir.

Filozof Descartes, her şeyi sorgulayan yöntemli bir kuşkudan hareket etti; öncelikle dış dünyanın varlığını tartışma konusu eden bu kuşkuyla (bu ilk aşamada, tekbenciliğe kadar ilerleyecek ve Berkeley' in maddesizciliğine esin kaynağı olacak bir çeşit idealizm, işte buradan türemiştir), en sonunda, *Cogito**'nun ("düşünüyorum öyleyse varım") sarsılmaz temeline ulaştı. Descartes bu ilkeye dayanarak, düşüncemizdeki yetkinlik kavramıyla ve sonra da, daha önce aziz Anselmus'un ortaya koymuş olduğu varlıkbilimsel (ontolojik) kanıtla, Tanrı'nın varlığını kanıtlamaya yöneldi. Ona göre, "açık ve seçik" fikirlerimizin apaçıklığındaki doğruluğun (hakikatin) güvencesi, Tanrı'nın aldatmazlığıdır. Yanlış ise, çoğu kez "acelecilik" ve "önyargı"dan kaynaklanır ve sınırlı anlığımız ile, sınırsız ve bütünüyle özgür olan istencimiz (irademiz) arasındaki orantısızlıkla açıklanır: anlık yeterince aydınlanmadığı ve yargıyı bir süre ertelemek daha yerinde olduğu halde istenç, o yargıyı benimseyebilir. Descartes'a göre, bizi dışdünyanın varlığına kesin olarak inandıran da gene Tanrı'dır; oysa dış dünya uzam (geometrik ve ölçülebilir olan uzam) ve devinimdir yalnızca ve duygularımızın bize sunduğu "duyulur nitelikler"den hiçbirine sahip değildir. Dolayısıyla, aklımızı, duyulardan uzak tutmamız gerekecektir *(abducere mentem a sensibus)*. Descartesçı metafizik, "uzamlı şey" *(res extensa)* ile "düşünen şey"i *(res cogitans)*, köklü bir karşıtlık içine sokarak ikiciliği benimser. Bu iki tözün, birbirinden kesinlikle ayırt edilmesi, ruh ile bedenin birliği sorununda, descartesçılığı bir çıkmaza sokmuş ve bu düşünce akımı, sözü geçen çıkmazdan her zaman kurtulmaya çalışmıştır. Descartes, prenses Elizabeth ile mektuplaşmalarında, daha sonra da *Passions de l'âme*'da (Ruhun tutkuları), tutkuları egemenlik altına almaya dayanan bir mutluluk ve "yücegönüllülük" ahlakı ortaya koyar. Daha önce *Metot üzerine konuşma*'nın 3. bölümünde "bir süre için geçerli olacak" bir ahlak anlayışı; bir ölçüde stoacılığa bağlanan ve kurumlara saygılı olmayı öneren bir ahlak anlayışı önermişti. Ancak Descartes, felsefe ağacının en yüksek dalı olarak gördüğü ve ilkelere dayanan ("iyi davranmak için iyi yargılamak yeterlidir" çünkü) gerçek descartesçı ahlaka, apaçık bir biçim veremedi.

Descartesçı düşünce, ele aldığı temaların ve ortaya koyduğu sorunların çokluğuyla, batı felsefesinin çıkış noktasını oluşturur. Herkese (kadınlar da dahil) seslenebilmek için hem latince hem fransızca yazan Descartes, *Konuşma*'ya da şu sözlerle başlıyordu: "Sağduyu, dünyadaki en iyi paylaştırılmış şeydir." Felsefesinin etkisi günümüze değin sürmüştür. Yapıtlarının çoğu M. Karasan tarafından türkçeye çevrilerek M.E.B. klasikleri arasında yayımlanmıştır.

—İkonogr. Louvre'da Descartes'ın iki portresi vardır: biri Frans Hals'ın kaybolmuş bir tablosunun eski bir kopyası, diğeri de Sébastien Bourdon'un bir tablosudur. İnstitut'de Descartes'ın, Pajou tarafından yapılmış bir heykeli vardır; Stockholm'daki Adolf Frederik kilisesi'nde J. T. Sergel tarafından yontulmuş bir anıt bulunur.

Descartes ovali. Geom. Denklemi $r + kr' = c$ olan çiftkutuplu eğri; bu denklemde k ve c gerçek değişmezlerdir. *Descartes ovalleri*'nin her biri, biri öbürünün içinde bir çift ovalden oluşur. Bütün bu eğriler için üç doğrusal nokta vardır ve bunlardan herhangi ikisine ilişkin eğrinin denklemi $r + k \cdot r' = c$ biçimindedir; bu denklemde k ve c nin değerleri seçilen odak çiftine göre değişir. Bu eğrilerin üç odağı olduğundan söz edilir.

Descartes yaprağı. Geom. Descartesçı denklemi $x^3 + y^3 = 3\,axy$ olan kübik.

Descartes yaprağı

Descartes yasaları. Opt. Farklı iki ortamın arayüzeyinde, ışığın temel yansıma ve kırılma yasaları. Bu yasalar şöyle belirtilebilir: gelen ışın, yansıyan ışın, kırılan ışın ve ayırma yüzeyinin gelme noktasındaki normali aynı düzlemde yer alır; yansıyan ışın, bu normale göre gelen ışınla bakışımlıdır; gelme açısı i ve kırılma açısı r şu bağıntıyla birbirine bağlıdır:

$$\sin i = n \sin r,$$

bu bağıntıda n, ikinci ortamın birinciye göre kırılma indisidir.

DESCARTESÇI sıf. ve a. René Descartes'ın düşüncelerini, sistemini benimseyen ve savunan kişiye denir. ‖ Descartesçılığın etkilerini taşıyan.

◆ sıf. Ceb. *Bir* $(E_i)_{i \in I}$ *kümeler ailesinin Descartesçı çarpımı*, I nin i elemanının görüntüsü, E_i nin bir elemanı olacak biçimde, I den $\bigcup_{i \in I} E_i$ (E_i lerin birleşimi) içine tanımlı uygulamaların kümesi; $\prod_{i \in I} E_i$ biçiminde gösterilir. (Ailenin sonlu I = [1, n] olduğu durumda, bu uygulamalar kümesiyle n kümenin Descartesçı çarpımı arasında, kanonik denen bir bijeksiyon vardır; dolayısıyla n kümelik bir ailenin Descartesçı çarpımı, bu n *küme*'nin Descartesçı çarpımıyla özdeştir.) ‖ *İki kümenin Descartesçı çarpımı*, birinci bileşeni kümelerden birine, ikincisi öbürüne ait olan ikililer kümesi. (Kümeler E ve F ise, Descartesçı çarpım E×F biçiminde yazılır [E çarpı F okunur] ve $E \times F = \{(x, y) | x \in E \text{ ve } y \in F\}$; [$E \times F \neq F \times E$]; E=F ise, E×F, E^2 biçiminde yazılır. Bu tanım, sonlu sayıda n küme için genelleştirilir. (Eşanl. KARTEZYEN.)

DESCARTESÇILIK a. **1.** Descartes'ın felsefesi. **—2.** Descartes'ın felsefesini benimseyenler. Descartesçı okula tamıtamına bağlı olanlardan, Descartes'ın düşüncesinden hayli uzaklaşan özgün görüşler ileri sürdükleri halde "descartesçı" diye adlandırılanlara (Malebranche, Spinoza, Leibniz) kadar birçok düşünür, bunlar arasında yer alır.

—ANSİKL. Descartes felsefesi, Fransa'da bilginler arasında sağlam bir başarı kazandığı gibi, akademi dışı çevrelerde (özellikle kadınlar arasında) ve edebiyat dünyasında (Boileau, Molière) da başarı kazandı. Latince yazdığı yapıtlar, fransızcaya kısa sürede çevirildi (duc de Luynes, Clerselier, rahip Picot tarafından).

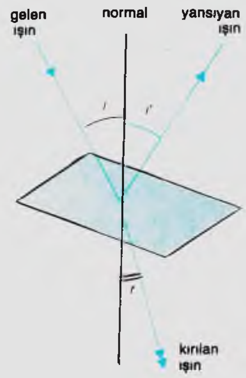
Ama, Oratoire'da (Malebranche, rahip Poisson) ve Port-Royal'de (Arnauld, Nicole, Pascal) büyük ölçüde benimsendikten sonra, descartesçılık, Papalık tarafından yasak yapıtlar listesine alındı ve Sorbonne'un başvurusundan sonra bu felsefenin Fransa'da öğretilmesi kral tarafından yasaklandı. Descartes'ın görüşlerine bağlı kimseler arasında Fransa'da Rohault, Regis, Desgabets, Cally, B. Lamy, La Forge ve Cordemoy'yı; Descartes'ın sığındığı ve kalem tartışmalarına girmek zorunda kaldığı halde birçok izleyici bulduğu Hollanda'da, Geulincx, Wittich ve Regius'u sayabiliriz. Ama Descartes, Almanya'da (Clauberg ve hatta Leibniz) ve İngiltere ile İtalya'da da etki gösterdi.

Descartes'ın ölümünden sonra düşünce mirası, kimi zaman birbirinden çok farklı biçimler edinerek parçalandı. Bu durum, düşüncesinin zenginliğinden olduğu kadar, bazı sorunları çözmeden bırakmış olmasından da ileri geliyordu.

Felsefe açısından, her şeyden önce tözlerin etkileşimi ve özellikle ruh ile bedenin birliği, sorun olarak ortaya çıktı. Çünkü burada, metafizik bakımdan birbirinden ayrı iki töz sözkonusuydu. Duyumları ve istence (iradeye) dayanan hareketleri biricik "genel neden" olan Tanrı'nın eylemiyle açıklayan ve ruh ile beden etkileşiminin ancak "aranedenler"i ya da ikincil nedenleri sağlayabileceğini ileri süren aranedencilik (La Forge, Cordemoy, Malebranche) bu sorundan doğdu. Spinoza'nın tekçiliği ya da Leibniz'in çoğulcu monadolojisi de, aynı soruna çözüm getirmeye çalıştı.

Bilgikuramı konusunda, idelerin (fikirlerin), "şeylerin imgeleri" olduğunu ileri süren kuram ve ayrıca ruh ile bedenin metafizik bakımdan kesinlikle birbirinden ayırt edilmesi, birçok tartışmaya yol açtı. Bu tartışmalar; duyulur (duyusal) dünyayı temsil etmeleri gerektiği halde, onunla hiçbir ortak yanları bulunmayan idelerin bu dünyaya uygunluğune, doğuştan idelerin kökenine ve uzamlı şeylerin dışardan edinilen idelere ilişkindi.

Bilimsel alanda, gerekli deneylere girişilmesini sağlayacak bir işbirliği çağırısı-

Descartes yasaları

Lauros-Giraudon

René **Descartes**
Franz Hals'ın tablosundan ayrıntı
Louvre müzesi, Paris

nın açıkça denecek ölçüde yapılmasına ve üyelerinin gerçek merakına rağmen descartesçı okul, Huygens gibi bilginler bu okuldan sayılmazsa, Descartes'dan sonra hemen hiçbir önemli buluş (kılcallık bunun dışında sayılabilir) ortaya koyamadı. Descartesçı fizik, özellikle çevrintiler (anaforlar) kuramının yanlışlığını gösteren Newton'ın ve Leibniz'in (descartesçıların "canlı güç" için verdikleri m·v formülünü 1/2 m·v² formülüyle aşmıştır) buluşları yüzünden, kısa sürede köhneleşti.

Uzun vadede canlı kalan, Descartes'ın felsefe mirasıydı. Ama burada da çok farklı yorumlar ortaya çıktı. Malebranche gibi Descartes izleyicileri de, Locke ve Newton'ın eleştirilerini yansıtan ve descartesçılığa karşı çıkan Voltaire gibi düşünürler de, bu felsefeyi bir idealizm ve bir tinselcilik (ruhçuluk) olarak gördüler. Başkaları ise, bu felsefenin, XVIII. yüzyıl fransız maddecilerinin (La Mettrie, Cabanis, Diderot, d'Alembert, Helvétius, d'Holbach) habercisi olan akılcılık ve mekanik maddecilik yanını benimsediler. Condillac, Hume ve Kant gibi filozoflar ise, aynı felsefenin metafizik gerçekçiliğini eleştirdiler

Bilincin kesinliğe ulaşmasını sağlayan bir yöntem olarak husserlci fenomenolojinin de, descartesçı miras içinde yer aldığı ileri sürülebilir. Husserl, Sorbonne'da 1929'da verdiği konferansları *Cartesianische Meditationen* (Descartesçı düşünceler) adıyla yayımlayarak, Descartes'ın yolundan gittiğini kendi ağzıyla söylemişti. Daha yakın zamanda Chomsky, dil ile düşünce arasındaki bağıntıyı doğuştancı bir akılcılık doğrultusunda ele alarak, bir "descartesçı dilbilim" önerdi.

DESCEMET (Jean), fransız hekim (Paris 1732 - Saint - Denis 1810). Özellikle, kendi adını taşıyan korneanın iç tabakasını buluşuyla tanındı.

DESCEMETİT a. (öz. a. *Descemet*, ve yun. *-itis*, iltihap bildiren sonek'ten). Oftalmol. Kornea iç zarının (Descemet zarı) iltihabı.

DESCHAMPS (Eustache MOREL, — denir), fransız şair (Vertus, Marne, 1346 - öl. 1407'ye doğr.). Kral Charles V'in sarayında, art arda birçok seçkin göreve getirildi. Charles VI'nın sarayında ise o kadar ilgi göremediğini şiirlerinden anlıyoruz. 1 500 kadar şiiri (82 000 dize) baladlar, virelailer, rondolar halinde sınıflanmış olarak, günümüze gelmiştir. Bu şiirler bir dönemin gazetesi gibidir: kişisel ya da toplumsal olayları ele alan şair, her olayı ahlak dersi vererek ya da alay ederek yorumlar. *Art de dictier* (1392) başlıklı yapıtı şiir sanatı tarihinde seçkin bir yer tutar.

DESCHAMPS (Émile DESCHAMPS DE SAINT-AMAND, **Émile** —denir), fransız şair (Bourges 1791 - Versailles 1871). Birkaç tiyatro denemesinden sonra, Guiraud, Soumet ve Hugo ile birlikte la Muse française edebiyat dergisini kurdu (1823). Hevesli ve yenileşmeye açık kişiliğiyle almanca ve ispanyolcadan yapılan çevirilerin yer aldığı ve başında da önemli bir "Önsöz" bulunan *Études françaises et étrangères* başlıklı bir yapıtı (1828) Romantizmin tarihçesi bakımından önemlidir.

DESCHANEL (Paul), fransız devlet adamı (Schaerbeek, Brabant, 1855 - Paris 1922), Émile Deschanel'in oğlu. Eure-et-Loir'dan ılımlı cumhuriyetçilerin milletvekili seçildi (1885), sonraki seçimlerde de milletvekilliğini korudu. Meclis başkanlığı yaptı (1898-1902 ve 1912-1920). Georges Clemenceau'ya karşı Ulusal Blok'un çoğunluk desteğiyle 17 ocak 1920'de cumhurbaşkanlığı seçimini kazandı. Ancak sağlık durumu yüzünden birkaç ay sonra görevi bırakmak zorunda kaldı (21 eylül 1920). [Fr. Akad. 1899.]

DESCLOİZİT a. (fr. *descloizite;* öz. a. *Des Cloizeaux*'dan). Miner. Doğal hidratlı kurşun ve çinko vanadat; siyah ya da kahverengi küçük ortorombik kristaller halinde bulunur. (Eşanl. VANADİT.)

DESCLOT (Bernat), katalan kronikçi. Özellikle Jaime I ve Aragónlu Pedro III zamanındaki Katalonya tarihini yazdı. Katalonya'nın Atak Phillippe tarafından işgaline (1285) tanık oldu.

Desdemona, Shakespeare'in kadın kahramanı (*Othello** 1604'e doğr.). İago'nun hasetine ve Othello'nun çocuksu kıskançlığına kurban giden melek ruhlu kadın. Çocukların ve kadınların özgürlüğü üzerine, XVII. yy.'da, eşine rastlanmayacak kadar şaşırtıcı bir konuşma yapar (1. perde, 1. sahne).

DESE → DESSİE.

DESELEROMETRE a. (fr. *décéleromètre*'den). Devingen bir cismin ivmesinin, yavaşlama ya da darbe sırasında düşmesini kadran üzerinde doğrudan gösteren aygıt.

DESELEROSTAT a. (fr. *décélerostat*). Dy. Bir trenin ya da vagonun yavaşlamasını ölçen aygıt. (Deselerostat tren organlarına etkiyerek yavaşlamanın belirli sınırlar içinde kalmasını sağlar, kilitlenmeyi ve koşum takımındaki tepkileri önler.)

DESEM a. (ar. *desem*). *Esk.* **1.** Eritilmiş sığır yağı, içyağı. **—2.** Yağlı et suyu.

DESEMİ sıf. (ar. *desem* ve *-i*'den *desemi*). *Esk.* Yağla ilgili, yağa benzeyen şeyler için kullanılır.

DESEN a. (ital. *disegno*'dan fr. *dessin*). **1.** Bir nesnenin ya da bir figürün biçiminin (ve çoğunlukla ışık ve gölge değerlerinin) bir yüzey üzerinde çoğunlukla renkleri verilmeden betimlenmesi: *Karakalem desen.* **—2.** Bu betimleme tekniği ve sanatı: *Desen öğrenmek.* (Bk. *ansikl.* böl. Güz. sant.) **—3.** Kumaş, kâğıt, deri vb. üzerine basılmış motif, şekil ve özellikle süs: *Bu kumaşın desenini seviyorum.* **—4.** Her türlü grafik yapıt: *Çocuk deseni.* (Bk. *ansikl.* böl. Ruhbil.)

—Deric. *Desen vermek,* deriye çeşitli baskı yöntemleriyle (kalıpla, sıcak baskı, filmle aktarma, süblimleşmeyle ısıl baskı, vb.) gren vermek. ‖ *Desen verilmiş deri,* üzerine bir hayvanın doğal derisindeki gözeneklere benzetilerek ya da benzetilmeyerek yapılan desenin basıldığı deri.

—Güz. sant. *Çizgi desen,* figürlerin yalnızca ana hatlarını veren desen (*gölge vurulmuş, yayma, estomp* ya da *tarama* yapılmış desenlerin karşıtı). ‖ *Doğa üzerinden desen,* canlı bir modele ya da bir manzaraya bakarak yapılan desen. ‖ *Kabartılı model üzerinden desen,* bir kabartmaya ya da bir heykele bakarak yapılan desen. ‖ *Serbest elle desen,* cetvel, pergel gibi yardımcı araçlar kullanılmadan çizilen desen. ‖ *Taklit desen,* figürleri, manzaraları ve süslemeleri aynen kopya edebilmeyi öğrenmek için yapılan desen.

—Tek. res. *Teknik desen* → TEKNİK RESİM.*

—Tekst. *Desen çıkarma,* bir kumaş deseni taslağını, dik çizgilerden oluşan düzgün karelere bölme. ‖ *Desen kâğıdı,* kimi dokumaları desen kartına geçirmeye yarayan, küçük dikdörtgenlere bölünmüş kâğıt. ‖ *Desen kâğıdı hazırlama,* dokuma üzerinde oluşturulacak desenlerin eğri çizgilerini, desen kartına geçirmede kullanılan kareli kâğıt üzerine aktarma. ‖ *Desen kartı,* çözgü ve atkı ipliklerini gösteren ve küçük karelerin yerleştirilişi inşaat tuğlalarının oluşturduğu deseni andıran kart.

—ANSİKL. Güz. sant. Çizime dayalı plastik bir anlatım biçimi diye tanımlayabileceğimiz desen, kendi başına yeterli bir yapıt (özellikle XV. yy.'dan sonra) olabileceği gibi, gelecekteki bir yapıtın hazırlık çalışması (kroki, eskiz, taslak) da olabilir. Gelişmesi, kendileri de birbirine bağlı olan teknikler ve üslupların değişmelerini izler; ama ayırtedici temel özelliği, elin ve onun uzantısı sayabileceğimiz araçların doğrudan hareketidir Tarihöncesi'nde natüralist tasvirler ve işaretler oymak için kullanılan sileks uçlar ya da fırçalar ve boyalı sıvılar, sonra metal uçlar, odun kömürü, boyar kaya parçaları, tüy ve lavi fırçası (çok eskilere uzanan kullanımı, özellikle Uzakdoğu sanatının temelini oluşturur), çizginin sunduğu bellibaşlı olanakları daha o zamandan sergilemektedir.

Uzun süre (Antikçağ, Ortaçağ) *füzen,* duvar düzenlemelerinin eskizi ve taslaklar için en çok aranan gereç olurken, *metal uçlar, tüy* ve *fırça* ile birlikte XV. yy.'a değin başlıca desen tekniğini oluşturdu. Gümüş ve altın uçlar (bunlarla tutkal ve kemik tozuyla hazırlanmış bir yüzey üzerine çizilirdi) ya da kurşun uçlar kullanıldığında hiçbir düzeltme olanağı olmadığından, bunlar çok özenli ve hassas bir çalışma gerektiriyordu. Özellikle Floransalılar (Verrocchio, Leonardo da Vinci) ve Almanlar (Dürer) bu uçlardan büyük ustalıkla yararlandılar. XVI. yy.'dan başlayarak kullanılan (Clouet'ler, Holbein) ve XVII. yy.'da Flandre ve Hollanda'da çok gözde olan (Teniers, Cuyp) *kurşun min* (doğal grafit) yavaş yavaş metal uçların yerini aldı; daha sonra XVIII. yy.'ın sonunda yapay grafit (Conté kalemi) kurşun mini gölgede bıraktı (David, İngres, Corot, Degas vb.). Ceviz mürekkebi, iş mürekkebi (XVIII. yy.'dan sonra sepya) ve çini mürekkebi Antikçağ'dan ve Ortaçağ'dan (Villard ve Honnecourt'un albümü, XIII. yy.) günümüze değin, hem çizgilerin hem de taramayla elde edilen değerlerin gösterilmesini sağlayan tüyle (kamış, bambu, kaz tüyü, XIX. yy.'dan sonra çelik tüy) ya da gereğinde çizgi resimle bütünleşen *lavi*'de resme daha yakın biçimler elde edilmesini sağlayan fırçayla yaygın olarak kullanıldı. Dürer, Vinci, Raffaello, Holbein ve Michelangelo'dan, Poussin, Rembrandt ve Delacroix'ya, Van Gogh, Matisse ve Picasso'ya kadar birçok büyük usta, bu mürekkepli desen ve lavi tekniğini uyguladılar. Füzen ancak XVI. yy.'da sabitleştirme yöntemlerinin geliştirilmesiyle özerklik kazandı. Tiziano, Delacroix, Seurat, Odilon Redon gibi sanatçılar, sunduğu olanaklarla deseni resme yaklaştıran füzenin çekiciliğine kapıldılar; ama *kara taş, sangin, tebeşir* ve *pastel,* çizgi resimler ya da oylumlu desenler de yapılmasını sağladı. Gümüş uca göre daha esnek bir kullanımı olan kara taş (ya da İtalya taşı), desenin başlı başına bir teknik olmasıyla birlikte (Signorelli, Pollaiolo, Ghirlandaio, Veronese, Raffaello, Vinci, Michelangelo, Tiziano, Tintoretto ve XVII. yy.'da Flandre ve Hollanda'da Ruysdael, Hobbema, Rubens, Van Dyck) önem kazandı ve gereğinde guvaş ya da tebeşirle birlikte kullanıldı. Ortaçağ'da koyu zeminler üzerine taslak yapmada kullanılan beyaz tebeşir, XVI. ve özellikle XVII. ve XVIII. yy.'larda kabartıları vurgulamada başvurulan bir gereç oldu. Antikçağ'dan beri bilinen sangin, renk derecelerini göstermeyi sağlıyordu; sangin Floransa'da XV. yy.'dan başlayarak tek başına kullanıldı (Vinci) ve XVIII. yy.'a değin İtalya'da, Kuzey ülkelerinde ve Fransa'da (Watteau, Boucher) saygınlık kazandı; "iki kalemle" (sangin ve kara taş: Fouquet) ve özellikle "üç kalemle" desen (sangin, kara taş ve tebeşir) resmi daha çok andıran işaretler yapılmasına ve daha geniş bir anlatıma olanak verdi (Clouet, Watteau, vb.). Suluboya kabartı tekniğinde rengin desenle ve aynı zamanda yapıtın tümüyle bağdaşması için sürdürülen araştırmalar, gerçek anlamda "kuru resim" sayılan pastel ile en iyi anlatımını buldu: XVI. yy.'dan beri bilinen *pastel* (Fouquet, Clouet'ler, Dumonstier'ler), XVIII. yy.'dan başlayarak, sabitleştirme tekniğin bulunmasıyla, özellikle portrelerde sık sık kullanıldı (J. Vivien, R. Carriera, Quentin de La Tour, Perronneau, Chardin, Nattier, Boucher vb.); XIX. yy.'da figürde (Manet, Degas, Toulouse-Lautrec) ve manzara resminde (Delacroix, Millet, Degas ve izlenimciler) ya da O. Redon'un yapıtlarında önemli bir yer edindi.

Scala

Scala

solda
Veliaht François
Jean Clouet'nin yapıtından desen
kurşun min ve sangin
Bibliothèque nationale, Paris

yanda
Rubens'in kadın portresi
sangin ve kurşunkalem
Uffizi müzesi, Floransa

altta
il Perugino'nun *Bacchus*'u
kara taş
Uffizi müzesi, Floransa

Scala

Giraudon

Scala

yanda
Arno vadisi (1473)
Leonardo da Vinci'nin çizgi resmi
Uffizi müzesi, Floransa

altta sağda
Amsterdam'da "Oude Kerk"in iç
görünümü
Jacob Van Ruysdael'ın
kara taş, kurşun min ve çini mürekkebi
laviyle yaptığı desen
Güzel sanatlar ulusal kitaplığı, Paris

altta solda
Giaumbattista Tiepolo'nun
Venedik sahnesi
tüy ve lavi
Uffizi müzesi, Floransa

Scala

Scala

M. N. A. M., C. N. A. C. Georges-Pompidou

Matisse'in *le Luxe* (1907) için taslağı
füzen
M.N.A.M., C.N.A.C. Georges-Pompidou, Paris

üstte solda
Tiziano'nun genç kadın portresi
renkli kâğıt üzerine füzen ve beyaz tebeşir
Uffizi müzesi, Floransa

Lauros-Giraudon

Edgar Degas'nın yandan görünen balerini
renkli kâğıt üzerine beyaz kabartılı
kahverengi lavi
Louvre müzesi, Paris

Scala

Seyyar çalgıcı
Watteau'nun kara taş, sangin ve
fırçayla gerçekleştirdiği desen
Uffizi müzesi, Floransa

Maeght galerisi

Titus-Carmel'in *Apprentissage de la ténuité*
adlı deseni (1979)
kurşun min ve sulub[illegible] *kol.)*

XX. yy.'da ço[illegible] deneylere girişen sanat, ister taslak, ister tamamlanmış yapıt olsun, desene kendine özgü bir değer verdi. Özgül ve titiz bir araştırma olarak desen, Klee, Matisse, Picasso, Wols, Michaux gibi sanatçıların yapıtlarında ayrıcalıklı bir rol üstlendi ve soyut araştırmaların kendiliğindenliğini örnek bir biçimde aktardı. Birbirini izleyen öncü akımlar, desene, gönül rızasıyla bir "taslak" değeri verdiler, ama 70'li yıllardan sonra doğa üzerinden desene yeniden ilgi duyulmaya başlandı (Hockney, Dine, Kitaj). Böylece, doğa üzerinden desen, kılı kırk yaran bir bilgelikle (Titus-Carmel, Gäfgen, Moninot, Szafran vb.) tekniği ve sanatsal yaratma zevkini buluşturdu.

—Ruhbil. *Çocuk deseni,* çocuğun yaşına, toplumsal ve kültürel çevresi ile duygunluk yapısına bağlı özgül nitelikler gösterir. Birçok inceleme (özellikle G. H. Luquet'ninkiler), çizimin, çocuğun yaşına göre belirgin bir evrim gösterdiğini ortaya koydu. Bazı ruhbilimciler, çizimin olgunluk düzeyi ile çizenin bilişsel gelişme düzeyi arasında bir bağıntı olduğunu ileri sürdüler. Birçok bilişsel düzey testi (özellikle adam testi ve ağaç testi), bu varsayıma dayanır. P. Osterrieth, yaşa bağlı olarak, çizimin evriminde 4 büyük aşama bulunduğunu söyler. Bir çocuğun, bu aşamalardan birinden öbürüne geçtiği yaş, çocuktan çocuğa büyük değişiklik gösterir.

Birinci yılın sonunda ortaya çıkan *çiziktirme,* çocuğun ilk grafik etkinliğidir. Sonucu ne olursa olsun, bu çiziktirme, çocuğa büyük bir doyum sağlar.

Çiziktirmelerinden biriyle bir nesne arasında benzerlik olduğunu gören çocuk, bu çiziktirmeye, yaptıktan sonra bir anlam yükler (rastlantısal gerçekçilik). Daha sonraları, çizerken anlamlı olmasını istediği başka resimler çiziktirmeye çalışırsa da, birçok başarısızlığa uğrar (başarısız gerçekçilik). Üçüncü yılın sonuna doğru, ilkin çember ve çizgi gibi temel biçimleri çizmeye koyulduktan sonra, çocuğun grafik yeteneği, salt bir anlatım aracı olarak gelişir. Çocuk artık, kâğıda yansıttığı bir iç modele göre, bir nesnede gördüğü şeyi değil, o nesne üzerine ne biliyorsa onu çizer (düşünsel gerçekçilik). Boyutları, çocuğun gösterdiği nitel ilgiyle orantılı olan nesneler, yan yana ve belirgin bir biçimde çizilirler; planlar arasında bağlantı ve perspektif yoktur. Çocuk, gerçeklikle ilintisi olmayan çeşitli ve alaca bulaca renkler kullanır. 10 yaşına doğru (kimi zaman daha önce), benzetmeye özenir; kendi çizimi ile bir gözlemcinin belli bir anda algıladığı haliyle bir nesnenin ya da olayın görünüşü arasında uygunluk yaratmaya çalışır. Tasarımlarının içeriğini başkalarına iletme aracı olarak, yazı ve konuşulan dil, çizimin yerini yavaş yavaş alır ve çizimin özgünlüğü kaybolur.

Çocuk, yaşadığı ya da yaşamış olduğu şeyleri, çizimiyle, sözle olduğundan daha iyi, ya da sözsel bir anlatımla birlikte, dile getirir. Özellikle, "bir kişiyi çizdiği zaman, çizdiği kişi, hissettiği biçimiyle kendisidir" (J. Favez-Boutonier). Bundan ötürü çizim,

Abidin Dino'nun Pertev N. Boratav'ın *Türk masalları* için deseni

fantazmanın anlatımı olarak, klinik incelemenin konusu olabilir. Dolayısıyla, tıpkı oyun gibi çizimin temel işlevinin de, boğuntu yaşantısını dile getirerek, edilginlik içinde yaşanan travmalı bir durumun dışatepmesini sağlamak olduğu söylenebilir. Çocuk psikoterapisinde çizim bu biçimiyle kullanılır.

DESENCİ a. Desen sanatını yapan kişi.

DESENLİ sıf. Üzerinde desen bulunan: *Desenli kumaş. Desenli deri.*
—Orm. san. *Desenli ağaç,* odun liflerinin oluşturduğu desenli bir doku gösteren ağaç: hareli, dalgalı, kıvırcık, bulutlu, şeritli, kıvrımlı ya da lekeli ağaç. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tekst. *Desenli kadife,* kabartılı bir silindirle, tüylü yüzünde desenler oluşturulmuş kadife. (Her türlü kadife üzerinde desen çıkartılabilir.)
—ANSİKL. Orm. san. Dokusu ve rengi bakımından her ağacın bir deseni vardır, ama çoğu durumlarda bunun özel bir değeri yoktur. Bu nedenle "desenli" sıfatı özel bir merak ve zevk uyandırabilecek derecede süs etkisi bırakan ağaçlar için kullanılır. İnce marangozlar, desenli ağaçtan çıkarılmış bir kesitin iki yüzünü bakışımlı kullanarak güzel yüzeyler elde ederler.

DESENLİ KURBAĞA a. Batı Akdeniz ülkelerinde yaşayan ikiyaşayışlı kurbağa. (Göğüs kemeri yay biçimindedir, kaburga kemikleri iyi gelişmiştir. Bil. a. *Discoglossus pictus;* tekerdillikurbağagiller familyası.) [Eşanl. YAZILI KURBAĞA.]

DESENSİZ sıf. Üzerinde desen bulunmayan; düz.

DESENZANO DEL GARDA, İtalya'da turizm merkezi, Lombardia'da (Brescia ili), Garda gölü kıyısında; 17 900 nüf.

DESEREBRASYON a. (fr. *décérébration;* lat. *dis,* bir durumun tersi, ve *cerebrum,* beyin'den). Nörobiyol. BEYİN* KESİMİ.
—Reanim. *Deserebrasyon katılığı,* koma evresinde, gerilim halindeki kol ve bacakların, ağrı ya da acı verici uyartılara karşı katılıkla ve kolların içe doğru kıvrılma davranışıyla yanıt vermesi. (Deserebrasyon katılığı, beyin sapının yukarı bölümündeki bir ağrının belirtisidir; ağır ama düzelmez bir durum değildir.)

DESERTAS adaları, Portekiz'e bağlı Madeira takımadasında kimsenin oturmadığı küçük ada topluluğu.

Deserted Village *(The)* [*Terkedilmiş köy*], Goldsmith'in şiiri (1770): tarlaların çitle çevrilmesi, lüksün ve soyluluğun öldürdüğü bir köy için eleji. Bütün bir toplumu yargılayan bu şiirde yazarın çocukluk anıları esin kaynağı olmuştur.

Déserts *(Çöller),* E. Varèse'in "düzenlenmiş sesler"in manyetik bant üzerinde değiştirilmesiyle oluşturulmuş çalgı yapıtı. 1954'te Champs -Elysées tiyatrosu'nda gerçekleşen ilk seslendirilişi, olaylara yol açtı. Müzik alanındaki kimi gelişmeleri önceden haber veren bu yapıt, bestecinin deyişiyle, yalnız "fiziksel çöller"i değil, "insanın yalnız kaldığı... şu uzak iç dünyayı" da çağrıştırır.

DE SETA (Vittorio), italyan film yönetmeni (Palermo 1923). Roma Üniversitesi'nde mimarlık derslerini izledi; sonra *le Village magique* (1953) filminde Jean-Paul Le Chanois'nın asistanlığını yaptı. Daha sonra senaryolarını yazıp görüntü yönetmenliğini de üstlendiği bir dizi kısa film yönetti: *Ateş adası* (1954), *Sicilya'da paskalya; Deniz köylüleri* (1955), *Orgosolo çobanları* (1959). Bu son filminin konusunu, ilk uzun filmi *Banditi a Orgosolo*'da (1961) yeniden işledi. Sardinya adası çobanlarının yaşantılarını anlatan bu filmi, 1961 Venedik şenliği'nde İlk Yapıt ödülünü aldı. Daha sonra *Un uomo a meta* (1965) ve *l'Invitée* (Fransa'da, 1969) filmlerini yaptı. 1973'te italyan televizyonu için *Diario di un maestro* filmini gerçekleştirdi.

Des Grieux, Abbé Prevost'nun romanı *Manon* Lescaut*'nun (1731) kahramanı.

DESHAYES (Jean), fransız arkeolog ve doğubilimci (Paris 1924 - Cerbe, Tunus, 1979). Malia, Argos ve Makedonya'daki Dikilitaş'ta (Kavala dolayları) kazılar yaptıktan sonra doğuya yöneldi ve 20 yılı aşkın bir süre Fransızlar'ın Kuzey İran'da, Hazar denizi yakınlarındaki Türeng Tepe' de yaptıkları arkeolojik kazıları yönetti. İran arkeolojisinin tartışma götürmez uzmanı olan Deshayes dev bir tez bıraktı: *les Outils de bronze de l'Indus au Danube (IV. II. millénaire)* [İndus'tan Tuna'ya bronz gereçler (IV. binyıldan II. binyıla)] 1964. Ayrıca *les Civilisations de l'Orient ancien* (Eski Doğu uygarlıkları) [1969] üzerine son derece başarılı bir sentezi, kazılarla ilgili yayınları ve çok sayıda bilimsel makalesi vardır.

DESHOULIÈRES (Antoinette DU LIGIER DE LA GARDE, Mme), fransız kadın edebiyatçı (Paris 1637 - *ay. y.* 1694). "Eskiler ve Yeniler tartışması"nda Racine ile Boileau'ya karşı çıkan Deshoulières, bazı şiirlerinde, insan yaşamını sürekli bir yozlaşma ve ölümün oluşumu olarak görür.

DESİ a. (fr. *déci*). Ölçbil. İsviçre'de kahvehanelerde ve lokantalarda kullanılan litrenin onda birine eşit ölçek.

DESİBEL a. (fr. *décibel*). Ölçbil. Bir logaritma cetvelinde X_1 ve X_0 gibi aynı türden iki büyüklüğün *y* oranını belirtmeye yarayan ve simgesi dB olan birim: *y* (desibel olarak) = $10 \lg (X_1 / X_0)$. [Bu birimden özellikle, yükselteçlerin kazançlarını ve zayıflamalarını belirtmede ya da ses güçlerini karşılaştırmada yararlanılır; bu son durumda X_0 karşılaştırma ses gücü olarak genellikle, kulağın uzlaşımsal duyarlık eşiğini veren 10^{-12} watt alınır.]

DESİBELÖLÇER a. Ölçbil. Desibel türünden derecelenmiş almaşık akım gerilimölçeri. (Sıfır, 0,775 V'u gösterir.)

DE SICA (Vittorio), italyan film yönetmeni ve sinema oyuncusu (Sora 1901 - Paris 1974). Önceleri Tatiana Pavlova'nın tiyatro topluluğunda oynadı. 1930'da sinema oyunculuğuna başladı; Mario Camerini' nin birçok filminde başrol oynadı; özellikle *Gli Uomini che mascalzoni* (1932) filmiyle sevilen bir oyuncu oldu. Yönetmenliğini yaptığı ilk uzun film *Rose Scarlatte*'dir (1939). Bunu *Maddalena, Zero in Condotta* (1940), *Teresa Venerdi* (1941), *Un garibaldino al convento* (1942), *Evladıma kıymayın* (İ Bambini Ci Guardano) [1943], *La Porta del Cielo* (1944) gibi filmler izledi. Güldürü ağırlıklı bu filmlerden sonra, 1946'dan başlayarak tür değiştirdi; daha çok drama yöneldi ve yeni-gerçekçi akımın önde gelen yönetmenleri arasına girdi: *Kaldırım çocukları* (Sciuscia) [1946], *Bisiklet* hırsızları* (Ladri di biciclette) [1948], *Milano mucizesi* (Miracolo a Milano) [1950], *Umberto D* (1951), *Büyük gar* (Stazione termini) [1952], *Napoli maceraları* (L'oro di Napoli) [1954], *Yuvasızlar* (Il tetto) [1956]. Daha sonra, yavaş yavaş yeni-gerçekçilikten uzaklaştı. Bu döneminin başlıca filmleri: *Kızım ve ben* (La Ciociara) [1960], *Altona mahkûmları* (I Sequestri di Altona) [1962], *Dün, bugün ve yarın* (Ieri, oggi ve domani) [1963], *İtalyan usulü evlenme* (Matrimonio all'italiana) [1964], *Gençlik dünyası* (Un mondo nuovo) [1965], *Tehlikeli arzular* (Amanti) [1968], *Güneş çiçeği* (I girasoli) [1970], *Il giardino dei Finzi-Contini* (1971), *Yolculuk* (Il viaggio) [1973]. Oyuncu olarak *Madame de...* [M. Ophuls, 1953], *Aşk ve hayal* (Pane, amore e fantasia) [L. Comencini, 1953], *Il Generale Della Rovere* [R. Rossellini, 1959] gibi filmlerde başarı gösterdi.

DESİDERİO, İstria dükü, son Lombard kralı. Stephanus II'nin desteğiyle, 756'da çocuk bırakmadan ölen Aistolf'un yerine geçti. Papalık ile Frank krallığı arasındaki anlaşmaya rağmen, ve Carloman ile kardeşi Charlemagne arasındaki çekişmeden yararlanan Desiderio, İtalya'yı kendi çıkarına birleştirmek amacıyla üçüncü kızını Charlemagne'la evlendirdi. 771'de, papayı, lombard düşmanı kimseleri çevresinden uzaklaştırması için zorladı, ancak Carloman'ın ölümü üzerine Charlemagne, karısını boşayarak frank -lombard ittifakını bozdu. Charlemagne, Desiderio' nun yanına aldığı Carloman' ın oğullarının lombard sarayı için tehlikeli olduklarını düşünen papa Adrianus I'in isteği üzerine, İtalya'yı istila etti. 773-774'te

üstte solda
Zeki Kocamemi'nin *Kollarını kavuşturan kız* adlı deseni

üstte sağda
Sabri Berkel'in *Etüd* adlı deseni

desenli kurbağa *(Discoglossus pictus)*

X-J.-L. Passek kol.

Vittorio De Sica (ortadaki) Roberto Rossellini'nin *Il Generale Della Rovere* (1959) adlı filminin bir sahnesinde

Scala

kadın büstü
Desiderio da Settignano
mermer madalyon
Sforza şatosu, Milano

Pirene **desmanı**
(Galemys pyrenaicus)

Gustave **De Smet**
Ayakta duran çıplak
(sanatçının son dönemine ait yapıtı)
Güzel sanatlar müzesi, Anvers

Pavia'da kuşatılan Desiderio, teslim olmak zorunda kaldı ve Liège ya da Corbie'de bir manastıra sürüldü.

DESİDERİO da Settignano, italyan heykelci (Settignano 1430'a doğr. - Floransa 1464). Floransa'da Carlo Marsuppini'nin mezarını (1455, S. Croce), S. Lorenzo kilisesi'nin mermer kutsal çanak dolabını (1461), S. Trinità'da, Magdalena' nın ahşap heykelini yaptı. Hafif kabartmalı madalyonları arasında, *İsa ve çocuk Vaftizci Yahya* (Louvre), *Haçın önünde aziz Hieronymus* (Washington) sayılabilir.

DESİDİOPSİS a. Akdeniz kıyılarında yaşayan örümcek cinsi. (Bedensel özellikleri ve alışkanlıkları *Desis*'lere benzer. *Agelenidae* familyası.)

DESİDUA a. (lat. *decidua*, düşen). Anat. ve Kad. doğ. Dölyatağı mukozasının yüzeyinde bulunan ve gebelik hormonlarının salgılanmasıyla değişikliğe uğrayarak yumurtanın koryon zarına yapışan ince zar. (Desidua zarı da denir.) || *Desidua tepkisi*, progesteronun uzun süre kullanılması yüzünden dölyatağı iç zarının değişime uğraması. (Bu tepkime, gebeliğin sonunda, desidua zarının oluşmasına yol açar. Oluşan zar doğumun bitiminde plasenta ile birlikte dışarı atılır.)
—ANSİKL. Doğumun bitiminde desidua dölyatağı içzarının derin tabakasından ayrılır ve plasenta ile dışarı atılır.
Dölyatağı içi gebelikte, üç desidua vardır: *gerçek desidua* yumurtanın yuvalandığı bölge dışında dölyatağının iç yüzünü kaplar; *bükülmüş desidua*, boşlukta çıkıntı yapan yumurtayı sarar; *dölyatağı -plasenta arası desidua*, dölyatağı ile yumurtanın yerleşim bölgesi arasında bulunur.
Dölyatağı dışı gebelikte, desidua oluşur, ama yapışacak yumurta bulamaz. Tümüyle ya da parça parça koparak âdet kanaması atıklarıyla birlikte dışarı atılır.

DESİDUALI sıf. Doğum sırasında desiduası dölütle aynı zamanda dışarı atılan memeliler, dişsizler, kemirgenler, böcekçiller, yarasalar ve maymunlar için kullanılır.

Scala

DESİDUASIZ sıf. Zool. Dişisi dölütü doğurduğu sırada dölyatağı *endometrium*'unu dışarı atmayan memeliler için kullanılır. (Bu nedenle desiduası, bir tür kadük değildir; çiftparmaklılar, etçiller, kırsıçanımsılar, balinalar, denizinekleri, pulluhayvanlar ve tekparmaklılar desiduasızdır.)
◆ a. Desiduası bulunmayan memeli.

DESİDUOM a. (fr. *déciduome*'dan). Kad. doğ. **1.** Genellikle tehlikesiz desidua uru. **—2.** *Desiduom testi*, bir laboratuvar hayvanının dölyatağı mukozasının altına tel sokulduktan sonra, ilaç olacak bir maddenin progesterona benzer etkilerini araştırmaya yarayan inceleme.

DESİKATÖR a. (fr. *dessiccateur*). Kim. KURUTUCU'nun eşanlamlısı.

DESİL- (fr. *décyl-*). Org. kim. Bir molekülde desil kökünün varlığını gösteren önek.

DESİL a. (fr. *décyle*). Org. kim. Formülü $C_{10}H_{21}$ olan ve dekandan türeyen hidrokarbonlu kök.

DESİL sıf. (fr. *décylique*'den). Kim. **1.** Desil kökü içeren bir madde için kullanılır. **—2.** *Desil alkol*, DEKANOL'ün eşanlamlısı.

DESİMETRE a. (fr. *décimètre*'den). **1.** Metrenin onda biri değerinde uzunluk ölçüsü (simge dm). **—2.** *Desimetre kare*, bir kenarı 1 dm olan bir kareye eşdeğer alan ölçüsü (simge dm^2). || *Desimetre küp*, 1 dm ayrıtlı bir küpe eşdeğer hacim ölçüsü (simge dm^3).

DESİMETRELİK sıf. Telekom. Dalga boyu on santimetre ile bir metre arasında değişen radyo dalgaları bölgesi ya da bu bölgeye ait her dalga için kullanılır.

DESİNATÖR a. (fr. *dessinateur*). Uğraşı desen çizmek olan kimse.

DESİNORMAL sıf. (fr. *décinormal; desi-* ve *normal*'den). Anal. kim. Derişimi, normal sıvı derişiminin onda biri olan sıvılar için kullanılır. (*Onda bir normal* de denir.)

DESİO, İtalya'da (Lombardia), Milano' nun K.'inde kent; 30 500 nüf. Tekstil ve mobilya sanayisi. Makine yapımı. 1277' de Visconti'ler burada Della Torre'leri yenerek Milano'ya egemen oldular.

DÉSİRÉE, İsveç kraliçesi (Marsilya 1777 - Stockholm 1860). François Clary adında marsilyalı bir tüccarın kızı. 1798'de, general Bernadotte ile evlendi ve kocasının seferleri sırasında Paris'te kalarak son derece aranan bir salon çevresi edindi. 1810'da kocası İsveç prensi olunca bir süre bu ülkede kaldı (1810-11). Kraliçe olunca, İsveç'e ancak 1823'te döndü ve ülke siyasetinde silik bir rol oynadı.

DESİS a. (bağ anlamında yun. sözc.). Tropikal bölgelerde deniz kıyısında yaşayan, bedeni kıllarla kaplı esmer örümcekler cinsi. (*Desis*'ler kozalarını mercan kayalarının kovuklarında yaparlar ve küçük deniz kabuklularıyla beslenirler; sular yükselince, su altında kalırlar; *Agelenidae* familyası.)

DESİSE a. (ar. *desise*). *Esk.* **1.** Hile, oyun, aldatma. **—2.** *Desise yapmak*, aldatmak, kandırmak. **—3.** *Desisekâr*, hile yapan, aldatan. || *Desisekârane*, aldatıcı, hile yapana yakışır biçimde.

DESİSECİ sıf. İşlerini hile, düzen ve entrikayla yürüten kimse için kullanılır.

DESİSTER a. Bir sterin onda biri (dst).

DESİYAB → DEVLET SANAYİ ve İŞÇİ YATIRIM BANKASI.

DESİYATİN a. (rusça sözc.). Ölçbil. Rusya'da XV. yy.'ın sonundan beri kullanılan, 1,092 ha'ya eşdeğer tarım alanları ölçü birimi. (1927'de kullanımdan kaldırıldı.)

DESKERE → DESTECİRD.

DESKMAN a. (ing. *desk*, büro ve man, adam'dan). Bir basın kuruluşunda, uzmanlaşmış yazıişleri görevlisi.

DESLANDRES (Henri), fransız gökbilimci (Paris 1853 - *ay. y.* 1948). École polytechnique'i bitirdi, istihkâmcı olarak orduya katıldı; ama yüzbaşı olduktan sonra ordudan ayrıldı (1881), Paris gözlemevi'nde, ardından da Meudon gözlemevi'nde gökbilimci olarak çalışmaya başladı, 1908'de Meudon gözlemevi'nin müdürü oldu. Araştırmaları tayfgözlem ve bunun gökbilimsel uygulamaları üstünedir. Güneş incelemelerinde uzmanlaştı ve amerikalı Hale'den bağımsız olarak Güneş tayfçekerini icat etti (1894).

DESMAİSON (René), fransız dağcı (Bourdeilles, Dordogne, 1930). Olağanüstü güçlükte birçok ilk tırmanışlar yaptı. J. Couzy ile birlikte Peuterey, Olan (Oisans) (1956) ve Dru (1957) doruklarına (Mont -Blanc); P. Mazeaud ile birlikte Cima Ovest'e (Dolomitler) ve Grands Charmoz' un kuzey-doğu doruğuna (1959); R. Flematti ile birlikte Freney (1966) ve Linceul (1968) tepelerine tırmandı. Avrupa dışında, Cannu'nun (Himalayalar, Nepal) [1962] fethine katıldı ve Huandoy Sur'un (Cordillera Blanca) güney yüzünde doruğa çıkan kısa yolu ilk kez açtı (1976-1978).

DESMAN a. Yarı yarıya suda yaşayan, sık kürklü, perdeli ayaklı, su içinde küçük omurgasızlarla beslenen, böcekçil memeli hayvan. (Köstebekgiller familyası.)
—ANSİKL. İki desman türü vardır: daha uzun boylu olanı, Rusya'da yaşayan ve misk desmanı, rus desmanı, bizam hortumlusu ve hortumlu fare *(Desmana moschata)* adlarıyla bilinen türün üyeleri keskin bir misk kokusu (anal bezler) yayar ve kürkü makbuldür; fare iriliğinde olan Pirene desmanıysa *(Galemys pyrenaicus)* Pireneler'deki ve Kuzey Portekiz' deki sel yataklarında yaşar. Her iki türün üyeleri de kıyılarda kazdıkları yeraltı inlerinde otururlar ve su hayvanlarıyla beslenirler.

DESMARETS (Jean-Baptiste François), **Maillebois** markisi → MAİLLEBOİS.

DESMARETS DE SAİNT - SORLİN (Jean), fransız yazar (Paris 1595 - *ay. y.* 1676). *Les Visionnaires** (1637) adlı yapıtı, modern komedi sanatının ilk büyük başarısı sayılır. Piyesi oynamış olan Molière, konunun güncelliğine ve olay örgüsünün sadeliğine hayran kalmıştı. Desmarets, dar görüşlü, sofu bir katolikti. Protestanlığın her türlüsüne saldırdığı gibi (*Clovis ou la France chrétienne*, 1657; *Délices de l'esprit*, 1658), İslamı yok edecek bir kralın çıkmasını düşleyecek kadar *(Avis du Saint-Esprit au roi)* saf ve bağnazdı. *De la comparaison de la langue et de la poésie française avec la grecque et la latine* adlı incelemesi (1670) Fransa'da "Eskiler* ile Yeniler tartışması"nı başlattı. (1634'te Fransız Akademisi'ne seçildi.)

DE SMET (Gustave), belçikalı ressam (Gent 1877 - Deurle-sur-Lys 1943). Gent Akademisi'nde öğrenim gördü; 1901'den 1914'e kadar çalıştığı Laethem-Saint -Martin ikinci grubunun en önemli sanatçısıydı. İkinci Dünya savaşı sırasında Hollanda'ya yerleşinceye kadar izlenimci bir ressam olarak kaldı. Sluyters, Campendonk ve Le Fauconnier gibi ressamlarla tanışınca anlatımcılığa yöneldi ve bu akımın ustalarından biri oldu (*Spakenburg'lu kadın*, 1917, Anvers Güzel sanatlar müzesi). 1925 - 1928'e doğru Cézanne' ın kübizminden etkilendi (*Sirk*, 1926, Grenoble müzesi). Deurle'e yerleştikten sonra (1927) köy yaşamını betimleyen yapıtlarına ayrı bir coşkunluk, muziplik ve renklilik geldi (*Çiftlik avlusu*, Liège). —Kardeşi LÉON (Gent 1881 - *ay. y.* 1966) izlenimcilik ve fovizm arası bir üslubu benimseyen bir ressamdı. Her ikisinin de birçok çalışması Belçika ve Hollanda müzelerindedir.

DESMİDİALES a. (yun. *desmidion*, demet). Duru ve durgun tatlısularda, özellikle sphagnumlu turbalıklarda yaşayan mikroskobik kavuşursuyosunları grubundan yeşil suyosunları takımı.

DESMİN a. (fr. *desmine*). Miner. Doğal hidratlı kalsiyum alüminosilikat; zeolitler grubunda yer alır. (Eşanl. STİLBİT.)

DESMOCERAS a. (yun. *desmos*, bağ ve *kerkos*, kuyruk'tan). Kavkısı yuvarlak kıvrımlı, çıkıntıları yalın ve yılansı ammonit cinsi. (Tebeşir devrinde yaygınlaşmış *Desmoceratidae* familyasının örnek tipi.)

DESMODEKSİ a. (fr. *desmodexie*). Zool. Kirpikli birhücrelilerde kirpik dizilerinin bakışımsız özellikte olması.

DESMODİUM a. Kuzey Amerika'nın ve Asya'nın sıcak bölgelerinde yetişen, üçüz yapraklı bodur çalı. (*Desmodium gyrans* türünün çok ilginç bir özelliği vardır: üçüz yaprakların yandakileri kendiliğinden sarkaç gibi sallanır ve bu hareket sıcaklıkla artar. Kelebekçiçekligiller familyası.)

DESMODONT a. (fr. *desmodonte*). Anat. Diş yuvası-diş bağı.

DESMODONTİDAE a. Zool. VAMPİRYARASAGİLLER familyasının bilimsel adı.

DESMODONTİT a. (fr. *desmodontite*). Dişç. cerr. Desmodont iltihabı.

DESMODROMİK sıf. (fr. *desmodromique*). Fizs. mekan. DEVİNİMBAĞLI'nın eşanlamlısı.

DESMOGNATUS a. (yun. *desmos*,bağ, ve *gnathos*, çene'den). Amerika'da yaşayan, toprağın üstüne yumurtlayan, yumurtalarına ve sonra da yumurtadan çıkan larvalarını, suya gidebilinceye kadar bakan semender cinsi. (*Plethodontidae* familyası.)

DESMOGRAFİ a. (fr. *desmographie*; yun. *desmos*, bağ, ve *graphein*, yazmak'tan). Anat. Bağlarla ilgili bütün konuları inceleyen bilim.

DES MOİNES, ABD'de kent, İowa'nın merkezi, *Des Moines* ırmağı kıyısında; 193 190 nüf. (1990). Demiryolu, ticaret ve sanayi (tarım araç-gereçleri, taşıt lastikleri) merkezi.

DES MOİNES, ABD'de Great Plains'ın kuzeyinde ırmak. Aynı adı taşıyan kentten geçerek Mississippi'ye kavuşur (sağ kıyı); 850 km.

DESMOLAZ a. (fr. *desmolase*). Karbonlu bir zincirin kopmasını katalizleyen enzim.

DESMOND, gaelcede **Des-Muma** *(Güney Munster)*, İrlanda'da, Munster'in güney-batı'sında eski krallık. Eoghanlar soyundan MacCarthyler tarafından yönetiliyordu. İngiltere kralı Edward III burayı, 1329'da, bir *earldom* (kontluk) haline getirdi ve yönetimini ülkeye yerleşmiş durumdaki Fitzgeraldlar'ın küçük kolundan gelen Maurice Fitzthomas'a verdi.

DESMOSTYLİA a. (yun. *desmos*, bağ ve *stylos*, sütun'dan). Kaliforniya ve Japonya'da miyosen tabakasında bulunan, yanlış olarak denizinekleriyle akraba sayılan ikiyaşayışlı memeli fosil hayvanlar takımı.

DESMOTOMİ a. (fr. *desmotomie*). Vet. Bir bağın ya da kirişin ameliyatla kesilmesi. (Özellikle ineklerde, dizkapağı takılmasını [yalancı çıkık] düzeltmek için kavalkemiği-dizkapağı iç bağını kesmek amacıyla uygulanır.)

DESMOTROPİ a. (fr. *desmotropie*; *desmo-* ve *tropi*'den) Org. kim. TAUTOMERLİK'in eşanlamlısı.

DESMOULİNS (Camille), fransız gazeteci ve siyaset adamı (Guise 1760 - Paris 1794). 12 temmuz 1789'da Palais-Royal'ın bahçesinde toplanan halkın önünde şapkasına, umudu simgeleyen yeşil renkte bir kokart takarak ve Saray'ın yurtseverlere karşı Saint - Barthélemy benzeri bir kıyım hazırlığı içinde olduğunu açıklayarak onları silahlanmaya çağırdı. Cordelierler kulübünde verdiği söylevler ve özellikle belagat yeteneğini ve cumhuriyetçi düşüncelerini ortaya döktüğü yayınlarda devrimci düşünce üstünde büyük bir etki yarattı. Tuileries düştükten sonra Danton'un sekreteri oldu ve Paris milletvekili olarak Konvansiyon'a seçildi. Basın kampanyalarını sürdürdü; önce 1793'te *Fragment de l'histoire secrète de la Révolution ou Histoire des brissotins* (Devrimin gizli tarihinden bir kesit ya da Brissotcular tarihi) ile Girondinler'e saldırdı (daha sonra bu davranışından pişman oldu), sonra da *le Vieux Cordelier*'de (aralık 1793) hebertçilere yüklendi. Bu gazetede, Danton ve ılımlı bir çizgiden yana olanların siyasetini destekledi, bir af komitesi kurulmasını istedi; bu yüzden Robespierre ona karşı güvensizlik duymaya başladı.

Bk. resim sayfa 3086

1789'un en başta gelen devrimcilerinden birinin Terör rejimini mahkûm etmesi büyük yankı uyandırdı. Camille Desmoulins dantoncuların gözünden düştü. 31 mart 1794'te tutuklandı, Devrim mahkemesi tarafından ölüme mahkûm edildi ve 5 nisanda idam edildi. —Karısı, Anne Lucile DUPLESSİS - LARİDON, **Lucile Desmoulins** adıyla bilinir (Paris 1771 - *ay. y* 1794). Maliye bakanlığı'nın yüksek derecede memurlarından birinin kızıydı. Kocasının tutuklanmasını Robespierre'e bir mektup yazarak protesto etti; suçortaklığı yapmakla suçlandı, ölüme mahkûm edildi ve 13 nisanda idam edildi.

DESMOZOM a. (fr. *desmosome;* yun. *desmos*, bağ, ve *soma*, *-atos*, beden' den). Biyol. Hücre çeperinde bulunan ve komşu hücreler arasında hızlı kimyasal alışveriş yapılmasına yarayan farklılaşmış bölge. (Desmozomlar, bazı epitelyum hücreleri arasında bağlantı bölgeleri oluşturur ve hücreler arasında disk biçiminde bir köprü kurar. Üstderinin Malpighi tabakasında bunların kopması, egzamanın en önemli dokusal bozukluklarından biridir.)

DESNA, Rusya'da Smolensk'in doğusunda doğup, yarı çığırında Ukrayna'ya giren ırmak; Kiev'in K.'inde Dniepr'e kavuşur; 1 130 m (havzası 89 000 km^2).

DESNOS (Robert), fransız şair (Paris 1900 - Terezin, Bohemya, 1945). İsyancı mizacı ve özgürlükçü eğilimleri Desnos'nun gerçeküstücülüğü benimsemesine yol açtı. Hipnoz altında şiir yazabilmek yeteneğiyle, sözcük oyunlarına başvurarak (*Corps et Biens*, 1930) ve her türlü bağlayıcı kuralı reddederek (*La Liberté ou l'Amour*, 1927; sansür edilmiş erotik bir anlatıdır) gerçeküstücü şiirler yazdı. Bireyciliğinden ötürü bu akımı 1930'da terk etti ve klasik dize yapısını dışlamayan nervalci bir lirizme bağlandı. Gazetecilik yaparak, radyo yoluyla *(La Complainte de Fantomas)* ve film yoluyla (*Cinéma*, 1966)

Bk. resim sayfa 3086

halkçı bir anlatım geliştirmeye çalıştı. Aşkı ve umudu savunan, gizli yazdığı direnişçilik şiirlerinde *(Le Veilleur du Pont-au-Change)* şiir ile eylem uzlaşmış olarak bir arada bulunmaktadır. Desnos hayatını Direniş hareketine adayarak, toplama kampında öldü. Yetişkinler arasında olduğu kadar (*Domaine public*, 1953; *Destinée arbitraire*, 1975; *Nouvelles Hébrides*, 1978) çocuklar arasında da (*Chantefables et Chantefleurs*, 1952) Desnos'nun okurları durmadan artmaktadır.

DESNOYER (François), fransız ressam (Montauban 1894 - Perpignan 1972). Belli bir klasik geleneğe bağlı olmakla birlikte fovizm ve kübizmden de etkilenen sanatında (peyzajlar, figürler, çeşitli kompozisyonlar) güçlü bir üsluplaştırma çabası ve sade renkler ağır basar (*Sète'te deniz eğlenceleri*, 1955, Saint-Denis müzesi). Desnoyer, duvar resimleri, duvar halısı taslakları, kitap resimlemeleri ve heykeller de yaptı.

DÉSOLATİON adaları → KERGUELEN adaları.

DESORPSİYON a. (fr. *désorption*). Soğut. san. ve Isıbil. GERİBIRAKMA'nın eşanlamlısı.

DESPATCH MONEY a. (ing. sözc.). Deniz huk. Yükleme ve boşaltma işlemlerinin sözleşmede belirtilen süreden önce bitirilmesi halinde donatanın taşıtana ödediği prim. (DİSPATCH MONEY de denir; karşt. SÜRASTARYA.)

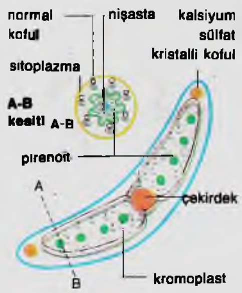
DESPENAPERROS *(Puerto de)*, İspanya'nın güneyinde sierra Morena'da geçit. La Mancha ile Andalucfa'yı birbirine bağlar; 745 m.

DESPENSER, XIV. yy.'dan başlayarak Wales markasında çok etkili olan Chester kökenli ingiliz soylu ailesi. En seçkin üyeleri şunlardır: HUGH (öl. 1265). Simon de Montfort'un önemli silah arkadaşlarından biriydi. Simon de Montfort onu, 1260'ta, yargıç olarak atadı. Evesham savaşı'nda öldü; —Oğlu HUGH, *büyük* denir, Winchester kontu, ingiliz baronu (1261-Bristol 1326) ve torunu HUGH, *genç* denir, ingiliz baronu (öl. Hereford 1326), özellikle kendilerini Lancaster'lı Thomas ve diğer düşmanlarına karşı destekleyen Edward II'nin koruyuculuğundan yararlanarak Wales ülkesinde geniş bir yurtluk oluşturmaya çalıştılar. Ancak, diğer Marche baronlarının, özellikle Edward II'ye karşı 1326'daki ayaklanmanın başını çeken Roger Mortimer'in düşmanlığını kazandılar: iki Despenser da öldürüldü; —THOMAS, **Gloucester** kontu, ingiliz baronu (1373-Bristol 1400), Genç Hugh'un torununun çocuğu. 1397'de Richard II'yi destekledi, ama 1399'da, onu terk etti. Buna karşın, unvanını yitirince Henry IV'e karşı ayaklandı, ancak yakalandı ve halk tarafından linç edildi.

DES PÉRİERS (Bonaventure), fransız yazar (Arnay-le-Duc, 1500'e doğr. ? -1543'e doğr.). Navarra kraliçesi Margarita'nın oda hizmetçisi ve protestanların dostuydu. Platon, Terentius ve Horatius' un yapıtlarını çevirdi; *Voyage de Lyon à Nostre-Dame de l'Isle en 1539* (1539'da Lyon'dan Nostre-Dame de l'Isle'e yolculuk), *Prognostication des prognostications* ve özellikle *Cymbalum Mundi* (1537) gibi yapıtlar yazdı. SARCOMOROS ve THOMAS DU CLENİER takma adlarıyla yayımlanan bu son yapıt, parlamento buyruğuyla toplanıp yakıldı. Calvin de bu yapıtın dine aykırı olduğunu açıkladı. Yazar, ancak Navarra kraliçesinin himayesi sa-

René Desmaison

desmidiales takımından suyosunu

Lauros-Giraudon

François Desnoyer
Trône panayırı (1927)
Georges-Pompidou sanat ve kültür merkezi, Paris

Giraudon

Camille **Desmoulins**
ressamı bilinmeyen tablo
XVIII. yy. fransız okulu
Carnavalet müzesi, Paris

Lettres françaises

Robert **Desnos** (1942'ye doğr.)

Lauros-Giraudon

Charles **Despiau**
Paulette
mermer büst (1910)
Georges-Pompidou merkezi, Paris

yesinde sarayda kalabildi. Ölümünden sonra, yazar adı belirtilmeden yayımlanan *Nouvelles Récréations et joyeulx devis* (1558) derlemesi, fabliau geleneğinde yazılan ve La Fontaine'in *Masalları*'ndan birkaçına örnek olan 100'ü aşkın hikâyeyi bir araya getirir.

DESPİAU (Charles), fransız heykelci (Mont-de-Marsan 1874-Paris 1946). 1891' de Paris'e gitti, Süsleme sanatları ve Güzel sanatlar okulu'nda öğrenim gördü. Çıraklık döneminde daha çok L. Schnegg' in atölyesindeydi ve burada J. Poupelet ve R. Wlérick ile tanıştı. 1901 ile 1923 arasında Nationale'de pek çok büst sergiledi (1904: *Landes'lı küçük kız;* 1907: *Paulette*); Rodin daha ilk başlarda Despiau' nun yeteneğini fark etti ve uygulamacı olarak onu yanına aldı (1907-1914). Ancak Despiau'nun yaptığı figürlerde görülen oylum ve yalın çizgiler Rodin etkisinin değil, dinginlik ve uyumun belirlediği klasikçilik geleneğinin ürünüdür: *Havva*, 1925, bronz (Modern sanatlar ulusal müzesi); *le Réalisateur*, 1929, Mayrish anıtı için alçı *(ay.y.)*; *Assia*, 1937, bronz *(ay.y.)*; *Apollon*, 1937-1946, bronz (Mont-de-Marsan müzesi); vb. Yaptığı çok sayıda büst ve baş gerçek anlamda psikolojik portrelerdir.

DES PLAİNES, ABD'de (İllinois) kent, Chicago'nun kuzey-batı banliyösü; 57 200 nüf.

DES PLAİNES, ABD'de ırmak. Wisconsin'in güney-doğu'sundan doğar. Michigan gölü kıyısına paralel olarak akar, Chicago'nun banliyösünü sular ve Kankakee'ye kavuşarak bu ırmakla birlikte İllinois ırmağını oluşturur.

DESPORTES (Philippe), fransız şair (Chartres 1546-Bonport manastırı, Normandiya, 1606). Anjou dükü ve daha sonra kral olan Henri III'e Polonya'da eşlik etti. Henri III tahta çıkınca sarayın resmi şairi oldu. Ünü Ronsard'ı gölgede bıraktı. *İmitations de l'Arioste*'u (1572) yazdı;*Premières Œuvres*'de (1573) Diana ve Hippolytos'u, *Dernières Amours*'daysa (1583) güzel Kleonides'i övdü. Yaşlılığını *Psaumes* çevirisiyle geçirdi (1591-1603). Ronsard' ın bilgiç şiirinden bıkan seçkin çevreler tarafından çok tutuldu. Petrarcacılığın etkisindeki aşk şiirlerini eleji ya da sone biçiminde yazdı. Dilinin açık seçikliğiyle Malherbe'e yol açan şaire, en sert eleştirileri yönelten de Malherbe olmuştur.

DESPORTES (François Alexandre), fransız ressam (Champigneul, bugünkü Champigneul-Champagne, Marne, 1661 -Paris 1743). Paris'te Flaman Nicasius'un öğrencisi olan Desportes, Audran ile birlikte süsleme çalışmalarına katıldı, daha sonra Polonya'ya bir yolculuk yaptı *(Jan Sobieski'nin portresi)*. Fransa'ya dönüşünden sonra 1699'da Akademi'ye kabul edildi *(Avcı kılığında kendi portresi)* ve tüm çalışmalarını natürmort ve av manzaraları üstünde yoğunlaştırdı. Louis XIV ve daha sonra Louis XV ona sürek avı ressamlığı görevini verdiler ve krallık konutları için kapı üstü süslemeleri ısmarladılar. Desportes ayrıca halı patronları hazırladı; bunlardan en önemlisi büyük *Nouvelles İndes* (Gobelins) adlı duvar halısı için yaptığı patrondur. Bundan başka Compiègne şatosu için yaptığı beş büyük tuval önemli yapıtları arasındadır: *Kovalanan geyik* bunlardan biridir. Fransa müzelerinde (Louvre, Arts décoratifs, Dijon, Lyon, Nancy), görkemli gümüş sofra takımlarının av hayvanlarıyla yan yana yer aldığı çok sayıda natürmortu sergilenmektedir. Desportes, tümüyle modern bir duyarlıkla, doğaya bakarak (Compiègne) manzara öncalışmaları da yaptı. Desenci olarak da kara taşla yaptığı sangin ya da pastelle belirginleştirilmiş ve hayvanları konu alan öncalışmaları vardır; bunlar Louvre müzesi'ndedir.

DESPOT a. (yun. *despotes*'ten). Mutlak, keyfi, denetimsiz bir iktidar sürdüren devlet başkanı.

—Tar. Osmanlı döneminde ortodoks Rumlar'ın ruhani başkanlarına verilen ad. ‖ Doğu hükümdarları ve özellikle Bizans imparatorları için kullanılan unvan. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ sıf. Çevresinde mutlak bir egemenlik kurmak isteyen kimse: *Babası çok despottur.*

—ANSİKL. Yunancada *despotes* sözcüğü, siyasal anlamda "mutlak kral"ı belirtiyor ve tüm doğu hükümdarları için kullanılıyordu. İ.S. III. yy.'ın sonunda Roma imparatoru, daha sonra da Bizans imparatoru için kullanıldı. Giderek saray hiyerarşisindeki unvanlardan biri haline geldi; despota çoğu kez bir taşra hükümeti ya da bir tür has veriliyordu. Komnenoslar döneminde de istisnai niteliği süren ve sınırlı bir egemenliği ya da bir taht vârisliği hakkını belirten bu unvan, Epeiros despotu gibi uygulamada bağımsız prenslere, soydan prenslere ve hatta Aleksios III'ten (1195-1203) başlayarak basileusun damatlarına verildi. Andronikos II'nin (1282-1328) tüm oğulları bu sanı taşıdı. Despot unvanı, sonunda en üstün unvan oldu.

DESPOTİZM a. (fr. *despotisme*). → DESPOTLUK.

DESPOTLUK a. (fr. *despote*'tan). **1.** Yönetimin kendi keyfine göre ve zorbaca hareket eden bir tek kişinin yetkesinde olduğu siyasal rejim. **—2.** Zorbaca uygulanan irade, yetke, bu biçimdeki davranış; zorbalık.

—Tar. Bizanslılar'da despot sanı verilen prenslerce yönetilen kimi devletlerin adı. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Aydın despotluğu*, XVIII. yy.'da mutlakıyetçiliği aydınlanma çağı filozoflarının siyasal kuramlarıyla uzlaştıran otoriter hükümetlere verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Tar. Despotluklar XIII. yy.'da ortaya çıktı: kimileri imparatorluk ailesinden prenslere verilen bir tür hastı (Mora despotluğu [1348-1460]), kimileri de Bizans İmparatorluğu'nda süregiden karışıklıktan yararlanarak kurulmuş bağımsız devletlerdi (Epeiros despotluğu [1204-1318], Yanya despotluğu [1366-1479], Eflak despotluğu [1271-1318])...

• *Aydın despotluğu*, Prusya kralı Friedrich II (1740-1786), aydınlanma çağı (→ Aufklärung*) düşüncelerini benimseyen ilk hükümdar oldu. Saltanat sürdüğü yarım yüzyıl içinde, kralın en büyük mülk sahibi bulunduğu, soyluların pek zengin olmadığı, burjuvaların da sayıca az olduğu geri kalmış ülkelerde bu ilkeler zafere ulaştı. 1762'den 1796'ya dek çariçe Yekaterina II, Avusturya devletlerini yöneten Maria Theresia (1740-1780) ve Joseph II (1780 -1790), Napoli ve daha sonra İspanya'da (1759-1788) Carlos III, benzer bir öğretiyi benimsediler. Küçük devletlerde bile aynı doğrultuda bir siyaset izlenmeye çalışıldı: Portekiz'de Pombal, Toscana'da büyük dük Leopold, Parma'da F. du Tillot, Napoli'de Tanucci, Danimarka'da Struensee, İsveç'te Gustaf III. Aydın despotluğu 1789'dan hemen sonra terk edildi: bu dönemde krallar, Fransa'da Devrim'in temel nedenlerinden biri olarak gördükleri aydınlanma felsefesini bir yana bırakarak, ortak düşmana karşı Roma ve soylularla uzlaştılar. Sonraki yüzyıldaysa, istekleri daha artmış bir kamuoyu karşısında ancak çok sınırlı tepkiler gösterebildiler.

Ortaçağ'ın sonundan başlayarak, avrupa monarşileri, ulusal devletler çerçevesinde mutlakıyetçiliğe yöneldiler: Louis XIV bir despottu; hıristiyan bir kral olarak eylemlerinden kendisini yalnız Tanrı'nın önünde sorumlu tutuyordu. XVIII. yy.'da ideoloji değişti: "filozoflar" insanı özgürleştirmek, eğitmek ve geliştirmek amacını gütmeye başladılar; büyük devletler de bu özgürlüğü sağlayacak güçlü bir iktidarı kabul ettiler ("Aptal ve barbar bir halk boyunduruk, sopa ve samana layıktır" [Voltaire]). Despotlar, filozofların programını gerçekleştireceklerini ileri sürüyorlardı. Friedrich II, Wolff'a şöyle demişti: "Sizin gibi filozoflar, olması gerekeni öğretir; krallar da sizin düşündüklerinizi gerçekleştirir". Krallar, bu görüşlerden işlerine yarayacak olanları uyguluyor, gerisini bir yana atıyorlardı. Fransız aydınlarını pohpohlamaları, belli başlı avrupa düşünürleriyle (Buffon, Diderot, Grimm, Voltaire) iyi ilişkiler kurmalarına yetti. Halkın görüşü pek önemli değildi; Friedrich II'ye göre "hükümdar, tüm halkı için görmeli, düşünmeli ve hareket etmeli"ydi. Despotlar devlet düşüncesinin gelişmesinden yararlandılar: eğitimin yaygınlaşmasıyla, devlete bağlılık ve özveri en yüce görev durumuna geldi. Krallar filozofların dışında, ayrıca, Louis XIV'ün yönetim yöntemlerini, ingiliz banka sistemini benimsediler.

Hükümdarlar XVIII. yy.'da aristokrasiye ve yerleşik kurumlara karşı mücadelelerini sürdürdüler; devlete bağlılığının artması için insanı, geleneksel çerçevelerden kurtardılar. Dinsel hoşgörü ilan edildi; katolik kilisesinin etkinlikleri denetim altına alındı ve manastır tarikatları (özellikle tamamen papaya bağlı İsa birliği [cizvitler]) kaldırıldı. Toplumsal eşitlik sağlanamadıysa da, soyluların ayrıcalıkları azaltıldı. Pek çok siyasal ayrıcalığı olan "Etats provinciaux"ya ve oligarşiyle yönetilen kentlere karşı savaşım verildi. Merkezileşme ve yönetimin tek tip düzenlenmesi devletleri birleşmeye yöneltti. Köylüler tarım topluluklarından, zanaatçılar loncalardan kurtarıldı; çünkü fizyokratlar, özgürlüğün, devlet denetimini ve devletin Fransa'da Colbert döneminde olduğu gibi ekonomiye sürekli müdahalesini engellemeyeceğini kanıtladılar.

Tarımda yenilikler yapıldı; devlet maden işletmeleri ve devlet yapımevleri kuruldu. Ordunun gereksinimlerine göre yönlendirilen ulusal üretim sıkı gümrük kurallarıyla korundu. Büyük despotlar ingiliz örneğini izleyerek (ingiliz kralını değil) birer ulusal banka kurdular; kâğıt para basarak uyruklarının maden paralarını topladılar.

Dönemin nüfusbilim kuramını öğrenen

Lauros-Giraudon

François Alexandre **Desportes**
İbrikli natürmort (1734)
Louvre müzesi, Paris

despotlar, uyruklarının sayısının artmasına çalıştılar (yoksul eyaletlere, ilk yerleşime özgü teşviklerle özendirilen eski askerler ve yabancılar gönderilerek buralar sömürgeleştirildi). Eğitim, *Ansiklopedi*'nin ve Colbert'in gösterdiği yönde geliştirildi. Adalet Beccaria, Voltaire ve Montesquieu'nün istediği gibi daha insanca bir hale getirildi (daha hafif cezalar, işkencenin kaldırılması).

Sonuç olarak, uyruk sayısının artması, daha zengin ve daha mutlu duruma gelmeleri, tutkularının önünde daha az siyasal ve toplumsal engel olması devleti güçlendirdi: devlete bağlılık arttı; vergiler ve asker sayısı artırıldı; bu da yeni fetihlere olanak verdi.

XVIII. yy. fransız filozoflarının kimi kuramlarının uygulanması iki sonuç doğurdu: yerleşik oligarşilerin (soylular, rahipler, kentler, tüccar toplulukları, vb.) gücü azalırken hükümdarın kişiliğinde devlet otoritesi güçlendi; bu yönetim biçiminin uygulandığı ülkelerde iktisadi ve toplumsal gelişme hızlandı. Ancak ilginç bir çelişkiyle, bu yönetim biçimi düşünsel beşiği olan Batı Avrupa'da (Fransa ve İngiltere) uygulanamadı; bu ülkelerde yerleşik yapılar ve kazanılmış ayrıcalıklar, toplumsal ve ekonomik gereksinimlerden daha ağır bastı. Bunun tersine, Avrupa'nın Akdeniz kıyılarında ve özellikle orta ve doğu kesimindeki ülkelerde aydın kesiminin yokluğu, köylü nüfusun ezici çoğunluğu ve burjuva sınıfının bulunmamasının hem nedeni hem sonucu olan iktisadi gerilik, hükümdarlara aydın despotluğunu uygulamaya koymakta tam bir özgürlük sağladı.

DES PRÉS (Josquin) → JOSQUİN DES PRÉS.

DESPRETZ (César), fransız fizikçi (Lessines, Hainaut, 1791-Paris 1863). Gazların ve sıvıların sıkışabilirliği üstüne incelemeler yaptı. (1827'de, Boyle-Mariotte kanununun yaklaşık bir nitelik taşıdığını ilk kez gösterdi), doymuş buharların yoğunluğunu ve basıncını ölçtü, suyun maksimum yoğunluğunu belirledi, cıvalı termometrede sıfırın yer değiştirmesini gözlemledi ve üstergimeyi inceledi. Akustikte, seslerin algılanma sınırlarını araştırdı. 1849'da elektrik arklı ilk fırını yaptı ve güneş, elektrik akımı ve üflecin birlikte etkisiyle ateşe dayanıklı cisimleri ergitmeyi başardı.

DESROCHES adası, Amirantes takımadasında küçük ada; 110 nüf. 1965'te kurulan Büyük Britanya Hint okyanusu'ndaki sömürgeleri içinde yer alır ve stratejik bir üs oluşturur.

DESSAİGNES (Victor), fransız kimyacı (Vendôme 1800 - *ay. y.* 1885). Vendôme'da belediye tahsildarlığı yaptı; doğrudan çözümleme üzerine araştırmaları vardır; süksinik, malik, tartarik asitleri inceledi ve bir fenol hazırlama yöntemi geliştirdi.

DESSALİNES (Jean-Jacques), Haiti imparatoru (Gine 1758'den önce - Jacmel, Haiti, 1806). 1789'a değin Saint-Domingue'de Cormiers'de köleydi; kaçtı ve 1791'de büyük köle ayaklanması sırasında bir çeteyi yönetti. Toussaint Louverture'ün yardımcısı olarak onun düzenlediği tüm seferlere katıldı. Louverture Fransa'ya sürüldükten (1803) ve Napoléon köleliği yeniden kurduktan sonra Henri Christophe ve Alexandre Pétion ile yeniden mücadeleye girişti ve kasım 1803'te fransız birliklerini teslim olmak zorunda bıraktı. Bunun üzerine Saint-Domingue'in bağımsızlığını ilan etti ve ülkenin eski adı olan Haiti'yi benimsedi; eylül 1804'te Jacques I adıyla imparatorluğunu ilan etti, Beyazlar'ı öldürttü ve sömürge döneminden kalma büyük malikâneleri yakıp yıktı. Ama askeri ve halkçı diktatörlüğü, Melezler'in tepkisine yol açtı. Sonunda, Christophe ve Pétion'un başı çektiği bir ayaklanmada öldürüldü.

DESSÂMAT → DESÂMAT.

DESSÂME → DESÂME.

DESSÂS sıf. (ar. *dessas*). *Esk.* Aldatıcı, düzenbaz, hilekâr.

DESSAU, Almanya'nın Saksonya-Anhalt eyaletinde kent, Mulde ırmağı kıyısında, Mulde'nin Elbe'ye kavuştuğu yerin biraz yukarısında; 103 200 nüf. (1989). İçinde bir devlet müzesi bulunan şato (XVIII. yy. sonu-XIX. yy.). Eski Bauhaus yapıları. Sanayi (demiryolu malzemesi ve elektrikli gereçler yapımı) merkezi. Otuz Yıl savaşları sırasında Wallenstein, Mansfeld'i burada yendi (1626).

DESSAU (Paul), alman besteci (Hamburg 1894-Berlin 1979). Hamburg, Köln, Mainz ve Berlin'de orkestra yöneticiliği yaptı. 1933'te Paris'e, oradan da ABD'ye gitti, savaştan sonra Berlin'e döndü. Brecht'in oyunlarına müzik yazdı: *Cesaret Ana ve çocukları* (1946) ve *Kafkas tebeşir dairesi* (1954). Brecht'in metinleri üzerine iki opera besteledi: *Das Verhör des Lukullus* (1951) ve *Puntila* (1959 [ilk kez 1966'da sahnelendi]). "Gerçekçi" bir müziği savundu. Ayrıca *İn Memoriam Bertolt Brecht* (1957), *Lumumba Requiem'i* (1963), *Einstein* (1973) ve konusunu Büchner'in yapıtından aldığı *Leonce und Lena* adlı yapıtları besteledi. Bu son yapıtı ilk kez ölümünden sonra seslendirildi (1980).

DESSAUER (Friedrich), alman biyofizikçi (Aschaffenburg 1881 - Frankfurt am -Main 1963). Frankfurt am-Main Üniversitesi'ni bitirdikten sonra bir süre endüstri kuruluşlarında çalıştı. Röntgen ışınları keşfedilince (1895), bu konu çok ilgisini çekti ve endüstrideki görevinden ayrılarak çalışmalarını röntgen teknolojisi üzerinde yoğunlaştırdı. Doktorasını, bitirdiği üniversitede verdi (1917). Birinci Dünya savaşı'ndan sonra aynı üniversitenin profesörlüğüne getirildi (1919). Burada, röntgenin yanı sıra biyofizik alanında da bilimsel çalışmalar yaptı. Biyofizik kürsüsü başkanı oldu (1922). Nazi yönetimine karşı olduğundan tüm görevlerinden uzaklaştırıldığı sıralarda Türkiye'ye çağrıldı (1933). İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'nde radyoloji ve biyofizik kürsülerini kurarak Türkiye'de çağdaş radyoterapiyi başlattı. 1937'ye kadar İstanbul'da çalıştıktan sonra İsviçre'deki Fribourg Üniversitesi'ne gitti. Uzun yıllar burada kaldıktan sonra Almanya'ya dönerek Frankfurt am-Main Üniversitesi'nde görev aldı (1952). Yaşamının son dönemlerinde teoloji ve doğa felsefesi ile ilgili çalışma ve yayınlar da yaptı. Başlıca yapıtları: *Therapie des Karzinoms mit Röntgenstrahlen* (1923), *Dosierung und Wesen der Röntgenstrahlenwirkung in der Tiefentherapie* (1923), *Zehn jahre Forschung auf dem physikalisch-medizinischen Grenzgebiet* (1931), W.C. Röntgen (1946), *Mensch und Kosmos* (1948), *Atomenergie und Atombombe* (1948), *Die Theologie in der Natur* (1949), *Religion im Lichte der heutigen Naturwissenschaft* (1951), *Seele im Bannkreis der Technik* (1952).

DESSEWFFY, üyeleri XVIII. yy.'da etkinlik göstermeye başlayan soylu macar ailesi. — İçlerinden MİKLÓS, o dönemde Fransa'da kont unvanını aldı. —AURÉL (Nagymihály, bugün Michalovce, 1808 -Peşte 1842), muhafazakâr siyaset yazarı, Kossuth'un rakibiydi. —ARISZTİD, Kossuth ordusunda general, Világos'un teslim olmasından sonra idam edildi (1849). —EMİL (Eperjes, bugün Prešov, 1814-Bratislava 1866), muhafazakâr siyaset adamı ve iktisatçı, Macaristan Bilimler akademisi başkanı (1855).

DESSİ (Giuseppe), italyan yazar (Villacidre, Cagliari, 1909). Yapıtlarında, doğum yeri Sardinya'daki yaşamı sergiledi (*Il disertore*, 1962; *Paese d'ombre*, 1972).

DESSİE, DESE ya da **DESYE,** Etyopya'da kent. Vollo ilinin merkezi, Etyopya kütlesinin kuzeyinde; 77 459 nüf. Ticaret merkezi.

DESSOİR (Max), alman ruhbilimci ve estetikçi (Berlin 1867 - Königstein im Taunus, Hessen, 1947). 1906'da *Zeitschrift für Ästhetik und allgemeine Kunstwissenschaft*'ı yayımladı ve 1913'te Berlin'de ilk estetik kongresini örgütledi. Dessoir, güzelliği inceleyen asıl estetiği, sanatsal yaratım ve sanat yapıtı sorunlarını ele alan genel sanat biliminden ayırır. Sanat yapıtlarında açıklanan dinsel, ulusal ve ailesel değerler ile sanatsal yaratım ruhbilimi üzerinde durur. Öteki yapıtları: *Geschichte der neueren deutschen Psychologie* (Yeni alman ruhbilimi tarihi) [1894-1902], *Ästhetik und allgemeine Kunstwissenschaft* (Estetik ve genel sanat bilimi) [1906], *Das Ich, der Traum, der Tod* (Ben, rüya, ölüm) [1947].

DESSOUS a. (fr. sözc.). Koregr. Yere basan ayağın arkasına beşinci pozisyonda konmuş bacağın ayağının pozisyonu. (Karşt. anl. DESSUS.)

DESSUS a. (fr. sözc.) Koregr. Beşinci pozisyonda, yerdeki ayağın önüne konmuş serbest ayağın durumu. (Karşt. anl. DESSOUS.)

DEST a. (fars. *dest*). *Esk.* **1.** El: *"Ali'm almış Zülfükarın destine"* (Abdal Musa, XV. yy.). **—2.** Güç, kudret, üstünlük. **—3.** Yüksek yer, mevki. **—4.** *Dest ü giriban olmak*, elle yakasına yapışmak, çekişmek. ‖ *Dest ü pa* ya da *dest ü pay*, el ve ayak: *"Karşındayım, işte dest ü pâyım"* (A.H. Tarhan). ‖ *Dest-âmûz*, küçükten alıştırılmış av kuşu. ‖ *Dest-âviz*, asılan; yardımcı; küçükten büyüğe verilen armağan. ‖ *Dest-âzmâ*, sınama, deneme. ‖ *Dest-ba-dest, dest-be-dest*, elden ele; peşin satış. ‖ *Dest-be-dehan*, eli ağzında; ne yapacağını şaşırmış. ‖ *Dest-ber*, üstünlük. ‖ *Dest-ber-sine*, eli göğsünde; hizmete hazır. ‖ *Dest-be-ser*, eli başında; şaşkın. ‖ *Dest-beste*, eli kolu bağlı: *"Bir gün eyler dest-beste pâygâhı câygâh / Biz bu meydanın nice çâbük-süvârın görmüşüz"* (Nabi, XVII. yy.). ‖ *Dest-bûs*, el öpen, el öpme: *"Dest-bûsi ârzûsuyle ölürsem dôstlar / Kûze eylen toprağım sunun anınla yâre su"* (Fuzuli, XVI. yy.). ‖ *Dest-bûsi*, el öpme töreni. ‖ *Dest-bûy*, ele sürülen kokulu madde. ‖ *Dest-çâlâk*, eli çabuk, atik, çevik. ‖ *Dest-deraz*, el uzatan, sarkıntılık, tecavüz eden; zulmeden. ‖ *Dest-efşan*, saçılan şeyler; oyunda elle yapılan hareketler. ‖ *Dest-endaz*, yankesici; yağma; tecavüz. ‖ *Dest-gîr*, elden tutan yardımcı: *"Tâ ola kul birbirine dest-gîr"* (Ahmedi, XVIII. yy.). ‖ *Dest-güşa*, el açan, dilenci. ‖ *Dest-güzar*, yardımcı, imdada yetişen; geride kalan, yadigâr. ‖ *Dest-güzin*, bir toplantıda başköşede oturan. ‖ *Dest-hat*, el yazısı. ‖ *Dest-kâr*, elişi, iş. ‖ *Dest-keş*, el çeken, bir şeyden vazgeçen. ‖ *Dest-laf*, pazarlık. ‖ *Dest-maye*, elde bulunan şey, sermaye. ‖ *Dest-müzd*, ücret. ‖ *Dest-nişan*, itaat eden. ‖ *Dest-renc*, zahmet, sanat, meslek. ‖ *Dest-res*, eli erişen, dileğine kavuşan, amaca ulaşan: *"... âşık tarzının mahsulat-ı kadimesine hâlâ destres olamadık"* (F. Köprülü).‖ *Dest-res olmak*, ele geçirmek, erişmek, elde etmek: *"... katî malumata destres olmak, pek müşkil, âdetâ gayri mümkün olacaktır"* (F. Köprülü). ‖ *Dest-sâz*, el işi, elle yapılmış şey. ‖*Dest-seng*, sapan. ‖*Dest-sûz*, eli yakan, yakıcı. ‖*Dest-şû* ya da *dest-şûy*, el yıkayan; vazgeçen. ‖*Dest-teng*, eli dar, yoksul. ‖*Dest-yab*, yengi, zafer; fırsat. ‖*Dest-yâr*, yardımcı, arka. ‖*Dest-zen*, el uzatma, tutunma. ‖*Dest-i âhenin*, demir el; kuvvet. ‖*Dest-i billur*, billur gibi el. ‖*Dest-i dil*, gönül eli. ‖*Dest-i hafi, dest-i gayb*, gizli el, kaderin eli. ‖*Dest-i izdivacını talep etmek, istemek*, evlenme teklif etmek. ‖*Dest-i Musa*, Musa'nın eli; güneş. ‖*Dest-i pür-maharet*, becerikli el. ‖ *Dest-i râşedar*, titrek el.

DESTAN a. (fars. *dâstan*'dan). **1.** Gerçeküstü ile gerçeğin, efsane ile tarihin birbirine karıştığı, bir kahramanı ya da

önemli bir tarihsel olayı övüp yücelten uzun manzume. (Eşanl. EPOPE.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Türk halk edebiyatında koşmayı andıran, ancak dörtlük sayısı konuya göre istenildiği kadar artabilen tür. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** Klasik destandan esinlenilerek çağdaş toplumları, insanın sorunlarını, serüvenlerini konu edinen tür. (F.H. Dağlarca: *Çakırın destanı* [1945], *Üç şehitler destanı* [1949] vb.) **—4.** Olağanüstü kahramanlık, kahramanlıklar dizisi: *Kurtuluş savaşı köylüsü, kentlisiyle türk halkının destanıdır.* **—5.** Uzatılmış söz. **—6.** *Esk.* Hile, düzen. **—7.** *Destan gibi,* çok uzun mektuplar için kullanılır. ‖ *Destan yaratmak,destan yazmak,*olağanüstü kahramanlıklar göstermek.

—*Esk. Destan-serd,* meddah, destan okuyan. ‖ *Destan-zen,* saz şairi; müzisyen.

—ANSİKL. Destan, iki tür anlatı düzeninin birleşme noktasıdır. Bunlardan biri, ilkel ve sözlüdür (ama transkripsiyonu da, edebiyatçı gözüyle yeniden işlemeyi de dışarda bırakmaz), öteki tek bir yazarın yapıtı olan yazımsal bir anlatıdır. Bu iki anlatı arasında tarihsel bakımdan açık bir kopukluk bulunsa bile, hayalgücü, kahramanların tiplendirilmesi, efsanevi ve kültürel bir bütün oluşturmaları bakımından aralarında bir bağlantı bulunduğu açıktır, çünkü destan, ortak bir nitelik taşıyan şiirsel ve anlatısal sözün, gerçekleşmesi, geçmişin yitirilmiş bütünlüğünün yeniden yeniden kazanılması olarak tanımlanır.

Sümer destanı *Gılgamış**'tan (İ.Ö. 3000), *İlyada** ve *Odysseia**'dan, sanskrit destanları *Ramayana** ve *Mahabharata**'dan, kahramanın şeytan-canavarlar ve ejderlerle çarpışmasının öyküsü olan *Beowulf**'a kadar bütün bu ilk anlatılar, birtakım örnek kişilerin portrelerini çizer. Bunlar, tanrılara yakınlığı olan, tasarımın ortak örneklerini kendi üzerlerinde yoğunlaştırabilen kişilerdir; mitlerden ve folklor verilerinden yola çıkarak gerçeği düzenler, bu arada, özellikle düşlem yardımıyla, bütün insansal konulara el atılmasını sağlarlar.

Destanın bütünü, insanüstü ve doğaüstü bir çerçeve içinde geçen serüvenlerden, yolculuklardan, tehlikeli durumlardan, gerçekçilikle yüceliği kaynaştıran öykülerden, diyaloglardan, açıklamalardan, betimlemelerden oluşur. Destanın sürekliliği, onu topluluğa okuyan kişinin değişik şiir ya da şarkıları, gerçek bir bütünlük içinde düzenlemesini gerektirir.

Destan geleneğinin zayıflaması -Yunanistan- ya da böyle bir geleneğin yokluğu -Roma- gerçek yazınsal destanın: İskenderiye döneminde Rodoslu Apollonios'un *Arganautika**'sının, latincede Naevius'un *Pön savaşı*'nın ve Ennius'un *Yıllıklar**'ının doğmasına yol açar. Vergilius, *Aeneis**'iyle, Roma'nın Romulus tarafından kurulması efsanesini Homeros'tan alınma anılara ve geleneğe bağlayarak, Roma'ya kendi destanını kazandırmak ister. G. Dumézil'in kanıtlamasına göre, bu destanla, tanrısal sitenin kurulmasına ilişkin hint-avrupa miti bütün öğeleriyle yeniden ortaya çıkar. Lucanus'un *Pharsalia**'sı, Sezar ile Pompeius'un rekabetini ve savaşını dile getirirken, Homeros ile Vergilius'un yöntemlerini bir arada kullanır. Daha sonra, yeni bir yaratıcı geleneğin belirmeye, başladığı görülür. *Chanson de Roland**'dan Victor Hugo'ya ve Ezra Pound'a (yazının gücüne dayanarak dünya tarihini destansı bir biçimde ve parça parça yeni baştan düzenleyen *Cantos**'lar), kadar uzanan bu yeni gelenek, destanı, yüce bir düzenden ayrı düşünülemeyen bir tarihsel düzenin kesinliğini edebiyat aracılığıyla yeniden ortaya koymanın bir yolu yapar. *Chansons de geste'* in üç bölümü (bunlardan Charlemagne bölümündeki *Roland* en iyi parçayı oluşturur), İspanya'da *El Cid**, Provence'ta *la Chanson* de la croisade contre les albigeois,* Almanya'da *Nibelungenlied** ve izlanda saga'ları, Avrupa'da Ortaçağ'da ortaya konulan ve tasarım biçimlerini düzenleyen gerçek kahramanlık eylemlerinin son örnekleridir. Halk inançlarının, dinsel felsefenin işlenmesi bakımından, Dante, *İlahi* komedya*'sında, belirli anlam hiyerarşilerine dayalı ruhsal bir destan oluşturur. Yunan -latin örneklerinin saygınlığı,Rönesans'tan başlayarak, gerçek anlamda tarihsel bir kaygıyla destana dönülmesine yol açar: amaç, yeni zamanları oluşumları ve dinsel umutlarıyla, ulusal bir görüş açısından yansıtmaya çalışmaktır. Tasso, *Gerusalemme* Liberata'*sıyla, Vergilius'a öykünerek I. Haçlı seferi'ni anlatır; Camões de,*Lusiadas**ıyla, mitolojiden ve Vasco da Gama'nın kişiliğinden yararlanarak, paganlara karşı yürütülen kutsal bir savaş görüntüsü altında, tüm Portekiz tarihini sergilemeye çalışır. Ronsard, *la Franciade**'ıyla, krallığa ve Fransa'ya bir destan kazandırmayı dener. XVII. yy. Fransa'sında, Saint-Amant, Godeau, Chapelain, Desmarets de Saint-Sorlin, Louis Le Laboureur ile bir başarısız destanlar furyası görülürken, Milton, *Paradise* lost'*uyla, türün bütün alışılmış araçlarından -efsane, doğaüstü, folklor, tarih- yararlanarak sırf dinsel bir destan ortaya koyar, Milton'un destanının bitişi -Adem ile Havva, el ele tutuşmuş olarak, bir başlarına, karşılarında açılan dünyaya doğru ilerlerler- ilk kadınla ilk erkeği Robenson Cruosoe'nun habercisi yaparak ve her türlü kahramanlık imgesini yıkarak -çünkü itaatsizlik kahramanlık değildir- her türlü destan düşleminin sonunu kesinler. Destansının kapsamında bu daralma, Spenser'in *The Faerie* Quenne'*inde de açıkça görülür. Burada, kral Arthur efsaneleri, Charlemagne'a göndermeler, erdemci bir simgeciliğe, anıştırmacı bir didaktikliğin hizmetine verilmiştir. Voltaire'in *La Henriade**'ıyla Klopstock'un *la Messiade**'ı, *epos* ile modernliğin birbirinden kopuşuna tanıklık eder. Bu yüzden, lirizme kültürdeki yerini kazandıran romantizmin, destanı hâlâ sürdürmek istemesi, çelişkili görülebilir. Romantizm, destanı, büyüklük imgesiyle tarih arasında, her türlü didaktikçiliğin dışında, uzlaşma sağlayabilecek bir araç olarak görür. Bununla birlikte, Keats'in *Hyperion'*u ve Mattew Arnold'un *Sohrab and Rustum'*u, daha çok, lirizmi bir anlatım çerçevesi içinde nesnelleştirmek ve ona büyük işlere özgü bir soyluluk aşılamak çabası olarak belirir. Hugo, *la Légende* des siècles'*i ile, modern destan sorununu örnek bir biçimde çözümler: tarih, eylemlerin zamanıdır, ama aynı zamanda da ilerleme sürecidir; çağımızda tarih, artık ünlü ve örnek kişileri tanımaya olanak vermediğine göre, incilsel erdemleri alçak gönüllü insanlar somutlaştırır, vaçgeçilmez örnek portreler oluştururlar. Biçim konusunda ise, sürekli ve uzun anlatıma bağlı kalan Lamartine *(Jocelyn*),* Ménard *(Promethée délivré)* ve Soumet'nin *(Jeanne d'Arc)* ya da düzyazı biçiminde destanı deneyen Ballanche ve Quinet'nin tersine, Hugo, nazma bağlı kalır ve yapıtını, tarihin yükselme noktalarının vurgulanması niteliğinde olan kısa şiirlerle kurar.

Tümüyle bireysel kalan ben'in, destana malzeme olabileceğini ve romanın destansı verileri bir araya topladığını söylemek yanlış olur. Ama destana başvurma, çağdaş yazınsal yaratımın ve çağdaş eleştirinin vazgeçilmez bir verisidir. Bu durum, eleştiri alanında, belirgin bir hegelcilikle ve edebiyatın ilk ve ideal bir durumuyla -ele aldığı kişilerin ve nesnelerin bütünlüğünü, somut birliğini ve eşitliğini bir simgeler sistemi biçiminde ortaya koyduğu zamanki durumuyla- dile gelir. Bu da, destanı yazıya geçiren ya da yaratan kişinin, üstükapalı bir biçimde, bu bütünlüğü tıpatıp uyan bir hayalgücü yüklemek ve onun yazısını, hem bu gücü nedeniyle monarşik, hem de her şeyi eşit biçimde kavrayabilen bir yazı kullandığını söylemek, kimi çağdaş yapıtları destansı yüceliğin tam tersi olarak okumak için, edebiyat biçimleri tipolojisini sürekli bir iniş, bozuluş olarak görmek demektir (Joyce'un *Ulysses'*i böyle bir yönelime tanıklık eder). Oysa, destanın oldukça eski bir tarih görüşünü yansıttığını söylemek daha doğru olur. Hegel'in belirttiği gibi, bu görüş, henüz "duyguyla eylem, tutarlı bir biçimde izlenen ereklerle dış rastlantılar ve olaylar arasında ayrım yapma" gücüne ulaşmış değildir. Kimi zaman destansı bir metin gibi okunan Tevrat, bu saydamlığı, bu genel *mimesis** eğilimini yok eder, çünkü daha ileri bir tarih görüşü getirir. Roman, bu ilerlemeyi zorunlu kılar ve destan düşselliği ancak eşit betimlemeye ve kişilerin, sözlerin ve nesnelerin bölünmüşlüğünün etkilerini azaltmak için zorunlu olan simgesel bir ilkörnekler sistemine dönüşe yeniden bulabilir.

• *Türk edebiyatında destan.* Türk destanları bir şair tarafından topluca yazılmadığı gibi, bir folklorcu tarafından da destancı halk şairleri ağzından derlenip yazıya geçirilmemiştir. Bunların ancak konuları üzerinde bilgimiz vardır; bu konular da, çoklukla, Çin, İran, arap kaynaklarında ve bazı türkçe kaynaklarda saptanmıştır.

Türk destanları, türk tarihinin gidişine uygun olarak 4 daireye ayrılır: *Saka destanı, Hun destanı, Göktürk destanı, Uygur destanı.* Bunlar da, kendi içlerinde birtakım kollara daha bölünürler.

1. *Saka destanı:* Saka Türkleri'nin iki destanı vardır: *Alp Er Tunga destanı, Şu destanı.*

a. *Alp Er Tunga destanı:* Bu destanda, İ.Ö. VII. yy.'da İranlılar ile savaşan Saka Türkleri'nin hükümdarı Alp Er Tunga'nın (öl. İ.Ö. 624) serüveninin anlatıldığı tahmin ediliyor. Kâşgarlı Mahmut*'un (XI. yy.) *Divanü lugat it-türk* adlı yapıtında, Alp Er Tunga'nın ölümü üzerine söylenmiş bir sagu (ağıt) vardır. Fars şairi Firdevsi*'nin (934-1020) *Şehname* adlı mesnevisinde Alp Er Tunga, "Efrâsiyâb" adıyla anılmıştır.

b. *Şu destanı:* Bu destanda, İskender'in Batı Türkistan'a yürümesi (İ.Ö. 330-327) üzerine, türk hükümdarı Şu'nun doğuya çekilmesi, İskender gittikten sonra yine Balasagun'a dönüp Şu şehrini kurması anlatılmıştır.

2. *Hun destanı (Oğuz Kağan destanı):* Bu destanda Hunlar'ın hükümdarı Oğuz (Mete, İ.Ö. 209-174) Kağan'ın doğması, evlenmesi, kağan (hakan) olması, Orta Asya'da türk birliğini kurması, ölümünden önce imparatorluğu oğulları arasında bölüştürmesi anlatılır.

Destanın konusu XIII. yy.'da uygur harfleriyle ve nesirle yazıya geçirilmiştir. İçinde manzum parçalar da vardır.

3. *Göktürk destanı:* Göktürkler'in de iki destanı vardır:

a. *Bozkurt destanı:* Bu destanda Göktürkler'in dişi bir bozkurttan (totem, tanrı) türedikleri anlatılır. Konusu Çin kaynaklarında saptanmıştır.

b. *Ergenekon destanı:* Bu destanda, bir savaşta yenilen Göktürkler'in sığındıkları "Ergenekon" denen yerde dört yüz elli yıl kadar oturup çoğaldıktan sonra demir bir dağı delerek oradan çıktıkları ve büyük bir devlet kurdukları anlatılır.

Bu destanın konusu, İlhanlılar devri tarihçilerinden Reşidüddin'in (1248-1318) *Câmi üt-tevârîh* adlı farsça yapıtında yazıya geçirilmiş; oradan yararlanan Ebülgazi Bahadır Han*'ın (1605-1663) *Şecere-i türk* adlı kitabında da anlatılmıştır.

Destanda, Güney Hunlar'a yenilen (İ.S. 93) Kuzey Hunlar'dan bir kısmının Altay dağları yöresinde saklanıp orada demircilikle uğraşmalarının, sonraları yönetimi altında yaşadıkları Aparlar'a (Avarlar) karşı

459 yıl sonra ayaklanarak (İ.S. 552) bağımsızlığa kavuşup Göktürk devletini kurmalarının izleri görülmektedir.

4. *Uygur destanı:* Uygur Türkleri'nin iki destanı vardı:

a. *Türeyiş destanı:* Bu destanda, Hun hükümdarlarından birinin çok güzel iki kızının bir erkek kurtla (totemle) birleşmesinden Dokuz Oğuz - On Uygurlar'ın Hunlar'dan geldiği yolundaki tarihsel olgunun izleri görülmektedir.

b. *Göç destanı:* Bu destanda Uygurlar'ın Moğolistan'dan Çin'in Kansu eyaletine ve Doğu Türkistan'a göçleri anlatılmıştır.

Destanın eski Çin ve İran kaynaklarında saptanmış iki ayrı söylentisi vardır. Çin söylentisi ile, İlhanlılar devri tarihçilerinden Cüveyni*'nin (1226-1282) *Târih-i cihan-küşâ* adlı farsça yapıtında anlattığı söylentilere göre, bir ağacın gövdesinden (ya da, iki ağacın arasında meydana gelen dağdan) beş çocuk doğar, bunların en küçüğü ve en akıllısı Buğu (Buku) Han'ı Uygurlar kendilerine hükümdar seçerler. Buğu (Buku) Han'ın soyundan gelen hükümdarlardan biri zamanında kutsal bir kayanın Çinliler tarafından alınıp götürülmesi üzerine ırmaklar kurur, göllerin suyu çekilir, topraklar çatlayıp ürün vermez olur (ya da, hayvanlar ve çocuklar "Göç, göç!" diye bağrışır); o zaman Uygurlar yurtlarından ayrılıp Beşbalık'a göç ederler.

Destan, Kırgızlar'a yenilerek 840'ta Moğolistan'dan güneye, Doğu Türkistan'a göç eden Dokuz Oğuz - On Uygurlar'ın tarihinden izler taşımaktadır. Her iki söylentide de yer alan Buğu (Buku) Han'ın adının, Uygurlar'a 763'te şaman dinini bıraktırarak mani dinini kabul ettiren Bögü Kağan'ın adından gelme olduğu görülmektedir.

Türkler arasında, islamlıktan sonra da Kırgızlar'ın müslümanlığı yaymak için savaşan kahramanı Er Manas üzerine kurulmuş, *Manas destanı*, moğol istilasından sonra Cengiz'in adı çevresinde oluşan *Cengizname* (Cengiz destanı), *Timur destanı* vb. gibi yeni destanlar ve din uğrunda savaşları konu edinen *Battalname, Danişmendname* vb. gibi nesirle yazılmış destan-romanlar oluşmuştur.

Çağdaş türk edebiyatında da, bazıları Kurtuluş savaşı üzerine yazılmış birkaç destan vardır. Bu dönemde yazılan destanların en ünlüleri: Nâzım Hikmet, *Simavna kadısı oğlu Şeyh Bedrettin destanı* (1936), *Kuvayı milliye* (1968); Fazıl Hüsnü Dağlarca, *Üç şehitler destanı* (1949); Ceyhun Atuf Kansu, *Sakarya meydan savaşı* (1970) vb.

Halk edebiyatında destanlar, koşma biçimi ile ve hece vezninin 11 ya da 8 heceli kalıbıyla düzenlenir. Uzunluğu, anlatılan olayın uzunluğuna bağlıdır. Kendine özgü bir ezgi ile söylenir. Bu tür destanlar toplumu yakından ilgilendiren savaşları ve kahramanları *(Genç Osman destanı)*, ayaklanmaları *(Vak'a-i hayriye destanı)*, eşkıyalık, kıtlık, deprem, yangın, hastalık salgını vb. gibi olayları; toplumsal sorunları, öğütleri *(Öğüt destanı)*; cimrilik, dalkavukluk, korkaklık vb. gibi gülünç huyları; züğürtlük, mirasyedilik, çapkınlık vb. gibi acı, ya da gülünç yaşam olaylarını; pire, tahtakurusu, boz öküz, uyuz vb. gibi gülmece konularını dile getirir.

Anadolu'da XIV. yy.'dan başlayarak islam inancını sergileyen bazı dinsel mesneviler de *destan* adını taşır. Geniş halk topluluklarına seslenen ve sade bir anlatımla yazılmış, sahipleri belirsiz bu yapıtların başlıcaları *Kesikbaş destanı, Ejderha destanı, İbrahim destanı* vb.'dir. Bunlardan bazıları eski *mevlit* yazmalarının arkasına eklenmiştir. (→ Kayn.)

DESTAN çoğl. a. (fars. *dest*'in çoğl. *destan*). *Esk.* Eller.

DESTANCI sıf. ve a. Destan yazan ya da söyleyen kimse için kullanılır.

DESTANLAŞMAK gçz. f. Bir kimse ya da bir olay sözkonusuysa, olağanüstü nitelikler kazanmak ve ağızdan ağıza yayılmak.

DESTANSI sıf. Destan niteliği taşıyan, destana benzeyen; epik.

—Tiyat. *Destansı tiyatro,* Bertolt Brecht' in ortaya attığı ve belli anlatı özelliği taşıyan tiyatro biçimi; Aristoteles'in, tanımlamaya dayalı ve olayla belirlenen dramatik tiyatrosuna karşı çıkar. (Destansı gösteri gözbağcı olmadığını öne sürer ve yabancılaştırmayla izleyiciyi düşünmeye çağırır.)

DESTAR a. (fars. *destar*). *Esk.* **1.** Sarık: *"Ayak üzre başa sar destârını"* (Ahmedi, XVIII. yy.). **—2.** *Destar-bend,* sarıklı. || *Destar-bendan,* kadı, derviş vb. için kullanılırdı. || *Destar-han,* masa örtüsü; tepside gönderilen yemek.

—Esk. giy. *Destarı hümayun,* padişahların kavuk üzerine sardıkları sarık. || *Destarı şerif,* mevlevi şeyhlerinin ve şeyhin izin verdiği kişilerin, sikke üzerine sardıkları yeşil renkli sarık. (Bunlar dışında tüm dervişler sikkeyi sarıksız giyerdi.) || *Destar-puş,* mevlevilikte, sikke üzerine sarık sarma izni olan kişi. || *Alaca destar,* alaca* denen kumaştan yapılmış sarık. —Karışık renkli kumaşlardan yapılmış sarıklara verilen genel ad. || *Kafesi destar,* tülbenti büküp kavuk üzerine kafes biçiminde dolayarak yapılan sarık. || *Kubbe destar,* başlığın üzerine, kubbe biçiminde sarılan sarık. || *Örfi destar,* örf* üzerine sarılan burma sarık.

—Tar. *Destar-baha,* Osmanlı devletinde büyük memurluklara atananların yanındaki görevlilere bir kereye özgü verilen para.

DESTARİ sıf. (fars. *destar* ve ar. *-î*'den *destari*). *Esk.* Sarıkla ilgili.

◆a. Sarık yapan kimse.

Destari Salih tarihi, Destari Salih Efendi'nin Patrona Halil ayaklanması'nı anlatan yapıtı. Taslakları Selahattin Selahi tarafından toplanarak kitap haline getirildi. Profesör Bekir Sıtkı Baykal, kütüphanelerdeki iki elyazması nüshadan yararlanarak yapıtın yeniden yayımlanmasını sağladı (1962).

DESTE a. **1.** Birbiri üzerine konularak bağlanmış şeyler yığını; tutam, bağlam: *Kalem destesi.* **—2.** *Esk.* Eşyaların elle tutulan yeri. **—3.** *Esk.* Kılıç, bıçak vb.'nin kabzası. **—4.** *Deste deste,* demet demet, desteler halinde: *Paraları veznenin önüne deste deste yığmışlardı.*

—Ciltç. Bir kitabın, aynı anda kırılan birçok formasının oluşturduğu paket.

—Denizc. *Deste etmek,* bir halatı ya da zinciri iyice germek.

—Mim. *Deste ayak,* en az beş sütun ya da sütuncuğun bitiştirilmesiyle oluşan ayak. (Kimi zaman *deste sütun* ya da *demet sütun* denirse de bu, sütun sözcüğünün tanımına uygun değildir.)

—Oy. Bir oyunun oynanabilmesi için gerekli olan kâğıtları içeren iskambil dizisi: *İskambil destesi. Poker otuz ikilik desteyle oynanır.*

—Spor. Yağlı güreşlerde pehlivanların ayrıldığı beş derecenin en alt basamağı.

—Süslem. sant. On yaprak altın varaktan oluşan paket.

—Tekst. Belli sayıda ham ipek çilesinden oluşan bütün. (Çile yapma ya da çileleme sırasında çileler elde edilir. Kendi arasında birleştirilen dört ya da beş çile bir "tura", dört tura bir "yumak", dört yumak da bir "deste" oluşturur.)

◆sıf. Sayıca çok olan şeyleri belirtmek için kullanılır: *Cebinden bir deste para çıkardı.*

DESTECİRD ya da **DESKERE.** Tar. coğ. İran ve Irak'ta on kadar yerin adı. Bunların en ünlüsü Bağdat'ın yaklş. 90 km K.-D.'sunda, Diyale nehri kıyısındaydı. Arap coğrafyacılarına göre Sasani hükümdarı Hürmüz I'in (272-273) kurduğu kent, Hüsrev II zamanında (590-628) yönetim merkezi olarak en parlak dönemini yaşadı. Bizans imparatoru Herakleios tarafından ele geçirilen Destecird (628), yağmalandı, yıktırıldı.

DESTEGÜL a. (fars. *destegül*). *Esk.* Mevlevi dervişlerinin hücrede bulundukları sırada ya da ayinlerde tennure* üzerine giydikleri, ince kumaştan yapılmış salta* (Ayin sırasında giyilenler tennure ile aynı renkte olurdu. Bektaşiler'in aynı adlı giysisi cübbeden daha kısa ve kolsuz bir üstlüktü.) || *Şemsi destegülü,* dervişlerin giydiği kısa ve kolsuz bir tür yelek.

DESTEK a. (fars. *destek*). **1.** Bir şeyi sabit ve dengede tutmayı sağlayan şey; dayanak, dayak: *Duvarı bir destekle sağlamlaştırmak.* **—2.** Üzerine oturtulan, konulunca bir şeyi tutan parça; hamil: *Heykeli bir desteğe oturtmak.* **—3.** Bir kimseye yardım eden, onu destekleyen kimse: *Bu konuda en büyük desteğim annemdi.* **—4.** *(Bir kimseye) destek olmak,* ona yardımcı olmak, onu desteklemek: *Zor günlerimde bana destek oldu.*

—Al. tak. Tezgâhta ya da makinede işlenecek uzun parçalara dayanak noktası oluşturan devingen taşıyıcı.

—Ask. İster ateş, ister harekât ya da araç ya da hizmet sağlama yoluyla bir birlik yararına müdahale edebilecek durumdaki birliğin konumu. (Araç ve hizmet sağlamaya LOJİSTİK DESTEK denir.) || *Destek avcı uçağı,* destek görevinde uzmanlaşmış avcı uçağı. || *Destek görevi,* avcı uçağına özgü görev. (Bu görev avcılarla birlikte keşif, bombardıman, taşıma ya da hücum uçaklarını korumaktan oluşur.) || *Destek noktası,* bölük çapında bir mevcutla işgal edilen savunma düzenleri bütünü. (Belirli sayıda *muharebe karakolları* ile birleşerek her yönde savunma yapabilmelidir. Bir mukavemet noktası merkezine ait olabilir.) || *Deniz, hava desteği,* kara kuvvetlerine, deniz ve hava birliklerinin yaptığı destek. || *Doğrudan destek,* tümenden daha küçük düzeyde ve düşmanla savaş durumunda bulunan bir birliğe topçu birliklerince yapılan ani ateş desteği. || *Dolaylı destek,* büyük bir birliğin harekâtı çerçevesinde (tümen ya da kolordu) dolaylı olarak alt birliklerin eylemini kolaylaştıran topçu ateş desteği (düşmanın iç bölgesine ya da topçusuna saldırarak.) || *Zorunlu aile desteği* ya da *asker aile yardımı,* ailedeki tüm erkekler askere gitmiş, aileye bakacak erkek kalmamışsa ve bir gelir kaynağı yoksa, asker ailesi maaşı adı altında yapılan sosyal yardım. (Başvuru, muhtarlık yoluyla yapılır ve valilik kanalınca yürütülen işlemler sonucunda maaş bağlanır.)

—Ask. denizc. *Destek gemisi,* gerek düşmanın tuttuğu kıyılara karşı yapılan saldırıyı, gerek karada içerilere doğru taarruza devam eden birlikleri denizden desteklemek için roket, havan ve otomatik silahlarla donatılmış gemi.

—Ask. havc. *Hava desteği,* kara ve deniz kuvvetlerini desteklemek için hava kuvvetlerinin üstlendiği görev. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Aşındc. Sürme aşındırıcılarda, aşındırıcı tanelerinin dağılarak yerleşmesine olanak veren çeşitli gereç. (En yaygın destekler işlenmiş kâğıtlar, aprelenmiş bezler, kürkürtlenmiş elyaf vb.'dir.)

—Çamaşır san. Bir giyim eşyasının kalın ya da destekleyici ya da daha dayanıklı iple örülmüş bölümü.

—Denizc. Küçük bir geminin her iki yanına, borda uzunluğunca düşey olarak yerleştirilen ve gelgit alçalmasında dibe oturan gemiyi dengede tutmaya yönelik ağaç ya da metal parçalardan her biri. || *Destek laması,* herhangi bir sacı gerginleştirmek için ona dik olarak kaynaklanmış sac bandı.

—Dülg. Düşey ya da eğik bir parça ile yatay bir parça (gergi) arasına yerleştirilen, genellikle eğri pekiştirme bağlantısı.

—Dy. *Destek plakası* ya da *sömeli,* bir darbeye ya da belli bir kuvvete destek olması gereken noktada (bağlantı, birleş-

destek

başlıklı destek (. şaat)

Lauros-Giraudon

Mont-Saint-Michel (Manche) manastırı'nın (XV.-XVI. yy.) destek kemerleri

me, kesişme) rayın altına yerleştirilen metal plaka.

—Huk. *Destekten yoksun kalma tazminatı*, bir haksız fiil sonucunda ölen kişinin desteğinden yoksun kalanlara ödenmesi gereken tazminat. (Destekten yoksun kalanların ölen kişiyle hısımlık ilişkisi içinde olmaları zorunlu bir koşul değildir. Destek kavramı hukuksal bir ilişkiyi değil fiili bir durumu dile getirir. Ölen kişiden fiilen yardım gören ya da yardım görebilecek olanlar destekten yardım tazminatından yararlanabilirler. Bu konuyu düzenleyen Borçlar k.'nun 45/2. maddesindeki deyimle, ölüm sonucunda başka kimseler ölenin yardımından yoksun kalmışlarsa, onların bu zararını da gidermek gerekir.)

—İnş. ve Bayınd. Bir yapının, biçim değiştiren, açılan ya da askıya alınan herhangi bir bölümünü geçici olarak taşımaya ya da yerinde tutmaya yarayan büyük ahşap parça. (Bk. *ansikl.* böl.) || Dayanma, payanda ayağı. || *Askı desteği*, temelleri açılan bir duvarı taşımakta kullanılan destek. || *Başlıklı destek*, çok büyük açıklıklı bir kirişin yükünü hafifletmeye yarayan, bir dikme, bir ya da iki bağlama ve bir başlıktan oluşan çatkı.

—Mad. oc. *Delme tabancası desteği*, delik delme tabancasında hem destek, hem de itici görevi yapan düzenek.

—Mak. san. Bir makinede, bir organı çalışma konumunda tutmaya yarayan parça. || *Başlıklı destek*, yalnız bir ucundan bağlanmış yatay bir parçaya düşey yönde uygulanacak kuvveti bölmeye yarayan parça ya da birleşik parçalardan oluşmuş bütün. —Biri düşey, diğeri bunun üstüne enine ve üçüncüsü ikincinin ucunu destekleyecek biçimde yerleştirilen birleşik üç ahşap ya da metal parçadan oluşmuş bütün.

—Metalürj. *Destek plakası*, basınçlı dökümcülükte devinimli plakayla yarıkalıp arasına yerleştirilen parça. (Destek plakası, temelde püskürtme mekanizmasını ve gereğinde maçaları korur; yalnızca kalıba gereken kalınlığı vermeye yaradığında *yalancı destek* plakası adını alır.) || *Maça desteği*, oldukça büyük boyutlardaki kalıp maçası için çerçeve oluşturan, genellikle delikli, içi boş metal parça.

—Mim. *Destek kemeri*, farklı yükseklikte birçok sahından oluşan bir binanın üst bölümlerinde açılmayı önlemek için yapılan, yansahın sayısına göre bir ya da birçok omuzlamadan ve bir ya da birçok abanık kemer açıklığından oluşan dış destekleme organı. (Eşanl. UÇAN PAYANDA.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Müc. Bir mücevheri süsleyen küçük taneciklerin tümü.

—Res. Pano üzerine yapılan bir tablonun arkasına, tahtanın çalışması sonucu meydana gelebilecek kazaları önlemek amacıyla konulan lama ya da latalar. (1770' ten sonra *sabit* desteğin yerine, pano tahtalarına daha iyi uyum sağlayabilen *sürgülü* destek kullanılmaya başlandı; günümüzdeyse, plastikten makaralar üstünde kayan alüminyum profiller gibi, çok daha geliştirilmiş sistemler kullanılmaktadır.)

—Siyas. bil. Parlamenter rejimde bir partinin siyasetini onayladığı, ama katılmadığı bir hükümete oy vermesi. (Bu deyim iktidarın sistemik çözümlemesi çerçevesinde daha özgül bir içerik kazanır.)

—Tarım mak. Duran bir yarı römorkun çeki okunu yerden yukarıda tutmak için kullanılan, yüksekliği ayarlanabilir, çoğunlukla tekerlekli düzen. || Bir tarım makinesinin dururken kararlılığını sağlayan yukardakine benzer her türlü düzen.

—Tiyat. Sahnedeki demir yuvalara takılan ve dekorları ya da ışıklandırma aygıtlarını taşımaya yarayan dikme.

◆sıf. Destek işlevi gören.

—Bilş. *Destek program*, bir bilgi işlem sisteminde, manyetik bantların kopya edilmesi, program kitaplığının yönetilmesi vb. gibi yardımcı işlevler sağlayan genel amaçlı program.

—Bot. *Destek kök*, genellikle dikine duran ve yan kökleri destekleyen *(ficus)* ek kök.

—ANSİKL. Ask. havc. Üç tür hava desteği vardır: keşif, ateş ve nakliye. Birinci Dünya savaşı'nda hava kuvvetlerinin temel görevi *keşif desteği*'nin yanında, *ateş desteği* kavramı ortaya çıktı. 1939-40 yıldırım savaşı sırasında Almanlar tank-uçak çifti taktiğini başarıyla uyguladı; Ruslar 1941 ile 1945 arasında hava kuvvetlerinin hemen hemen tümüne kara birliklerini destekleme görevi verdi. Öte yandan çöl savaşında deneyim kazanan Müttefikler hava üstünlüğünü sağlar sağlamaz, bu taktik destekten yaygın biçimde yararlanmaya başladı.

1945'ten başlayarak sömürge savaşları hava desteğinin önemini doğruladı. Bu savaşlarda, karşı koyacak hava kuvvetlerinin bulunmaması ve uçaksavarların zayıflığı yüzünden heke ayrılmış uçaklarla bile hava desteği sağlanabiliyordu. Yerden havaya gelişmiş silahların (Rus yapımı güdümlü roketler ya da radar güdümlü toplar) kullanımı, Vietnam'da hatta Çad'da, Moritanya'da ve 4. Arap-İsrail savaşı'nda hava desteği konusundaki görüşleri temelinden sarstı. Bu savaşların gelişimi, taktik uçakların yakın hava desteği alanında gelecekte üstlenebilecekleri roller üzerinde kuşku uyandırdı.

Günümüzde taktik destek hava kuvvetleri ile uçaksavar birlikleri arasındaki silah dengesizliği, hava kuvvetlerini uçaksavar birliklerin etkisiz olduğu yerlerde, yani ikmal ve bakım bölgelerinde harekâta katılmak zorunda bıraktı. Bununla birlikte Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği kimi koşullarda kara savaşlarına katılabilecek özel bir hava kuvveti bulundurmanın zorunluğuna inanmaktadır. Bazı Batı Avrupa ülkeleri ise, yakın hava desteğini, kara kuvvetlerine bağlı birliklere bırakma (helikopterler, güdümlü roketler) eğilimindedir.

Nihayet İkinci Dünya savaşı ve bu savaşı izleyen çatışmalar, *nakliye desteği*'nin önemini gösterdi; hava desteğinin en etkili işlevi, havadan indirme harekâtı ve nakliye uçaklarıyla sağlanan yakıt ve mühimmat ikmalidir. (→ ASKERİ HAVACILIK*)

—İnş. ve Bayınd. Destekler konumlarına göre değişik adlar alır. *Destek çubuğu*, desteklenecek bölümler (döşeme, vb.) altına düşey olarak konur. *Payanda takımı*, desteklenecek duvarı dikine kesen bir başlıktan ve hafifçe eğik iki destekten oluşur. *Göğüsleme*, ayağı bir tabana oturan ve bu tabana bir kama ya da takoz yardımıyla tutturulan uygun eğimde bir destektir. Destek yanal bir kuvvete karşı koymak durumundaysa, karşıt bölümlerin açıklığı *bağınlar*'la korunur.

—Mim. Gotik mimarlıkta yüksek bir sahnın sivri kemer çaprazlı tonozlaması, hem yansahınlara yük iletmeyecek, hem de iç mekâna doğal ışık girmesini önlemeyecek yanal destekler yapılmasını gerektirir. Abanık bir kemer bu durumda uygun bir çözümdür. Çatı hizasından taşmayan bir payanda doğal ışık geçişini engellemez, ama etki noktası çok aşağıda kalır. Bu nedenle destek kemeri, bir açıklığı olan ve üst noktasında taşkın bir ayak ya da bir sütunla taşınan ve aldığı yükleri payanda ayağına ileten bir dış öğe olmalıdır; payanda ayağı bir ağırlık kulesiyle korunan taşkın bir ayak ya da bir omuzlama gibi çalışır. Kemer açıklığı açılma, yani sırt bölümünden kırılma eğilimi gösterdiğinden, bu açıklığı ara kirişle bölmek gerekir. Bu kiriş, aynı zamanda çatıdan gelen yağmur sularını akıtmaya da yarar. İki katlı yansahın sözkonusu olduğunda ara ayaklı, birbirini izleyen iki kemer açıklığı yapmak zorunludur; bu açıklıklar çaprazsahında birbiriyle kesişir, oysa absida yuvarlağında ışınsal bir konumda olabilir.

DESTEK, Amasya'nın Taşova ilçesine bağlı bucak; 7 554 nüf. (1990); 9 köy. Merkezi, Taşova'nın K.-B.'sında *Destek*, 1 325 nüf. (1990).

Destek grup komutanlığı, ana jet üs komutanlıklarının her türlü yer hizmeti, haberleşme, güvenlik, ulaşım ve inşaat işlerini yürüten birimi.

Destek reasürans taş, gerek yurtiçinde, gerekse yurtdışında hayat, kaza, yangın, nakliyat vb. her türlü reasürans (yeniden sigortalama) işlemleri yapan sigorta reasürans şirketi. 1945'te, T. İş bankası, Milli reasürans taş ve Güven sigorta'nın % 25'er, Ankara sigorta'nın % 10, Anadolu sigorta'nın % 15 katılım paylarıyla İstanbul'da kuruldu. 1956'da, pay senetlerinin % 97,9'u İş bankası elinde toplandı. Şirketin şubesi yoktur.

DESTEKÇE a. Mim. Antik ve klasik düzenlerde (yunan dor üslubu dışında) kornişin altına, roman ve gotik yapılarda yine kornişlerin altına düzenli olarak yerleştirilen, taşıyıcı özelliği olan ya da öyle görünen küçük destekleme öğelerinden her biri.

—ANSİKL. İon ve korinthos üslubundaki saçaklıklarda korniş kütlesine bağlı bir modanatura öğesi olan destekçe, ion sütun başlığınınkine benzeyen kıvrımıyla, kıvrık, küçük bir konsol oluşturur. Destekçe yassılaşınca roma dor üslubunun ince furuşunu ya da karma üslubun kalın furuşunu oluşturur. Ortaçağ'da destekçe, genellikle bağımsız olarak yontulmuş bir bindirmeliktir; roman üslubunun yonga biçimli destekçesi, belki de kıvrımlı antik destekçenin bir türevidir.

DESTEKDOKU a. Bot. Hücrelerinde kalın zar bulunan ve bu nedenle bir ölçüde sertlik kazanan doku. (İki çeşit destekdokusu vardır: selülozlu destekdoku [kolenkima, soymuk lifleri] ve odunlaşmış destekdoku [sklerankima, odun lifleri].)

DESTEKLEME a. Desteklemek eylemi.

—Denizc. Karaya oturmuş bir gemiyi desteklerle desteklemek eylemi.

—İkt. *Destekleme ve fiyat istikrar fonu*, 24 ocak 1980 tarihli Bakanlar kurulu kararı ile yürürlüğe konulan Türk parasının kıymetini koruma hakkında 25 sayılı karar gereğince, ülke ekonomisi için önemli kesimlerde zor ve kritik durumdaki kuruluşlara "kâr ortaklığı belgeleri" karşılığında faizsiz kredi vermek amacıyla oluşturulan fon. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İnş. Desteklemek işlevi; bu işlevi yerine getirmeye yarayan som duvar (örneğin, payanda ayağı).

—Tarıms. İkt. *Destekleme alımı*, aşırı üretim nedeniyle fiyat düşmesini önlemek amacıyla tarımsal ürünler piyasasında gerçekleştirilen işlem. (Destekleme alımları, mesleklerarası kuruluşlarca Türkiye'de Tarım satış kooperatifleri birliklerİ ürünün piyasa fiyatı, üreticilere garanti edilmiş fiyattan [destekleme fiyatı] aşağı düştüğü zaman yapılır. Bu kuruluşlar, ürünleri garanti edilmiş fiyattan alıp stok ya da imha ederler.)

—ANSİKL. İkt. *Destekleme ve fiyat istikrar fonu*, tarımsal girdilerin sübvansiyonu, üreticilerin korunması, dışsatımın geliştirilmesi, dışsatıma dönük yatırımların finansmanı, üretim, dışsatım ve istihdam açısından önemli kesimlerde zor ve kritik durumda oldukları belirlenen kuruluşları desteklemek amacıyla faizsiz kredi verir.

Fon'un kaynağı, "fon ödemek suretiyle ithal edilecek maddeler" listesinde yer alan ürünlerin miktar (spesifik) ve değeri (ad valorem) üzerinden alınan paralardan sağlanır.

DESTEKLEMEK g. f. **1.** *Bir şeyi (bir şeyle) desteklemek,* onu bir destekle belirli bir durumda tutmak, bir destekle sağlamlaştırmak: *Masanın ayağını bir tahtayla desteklemek.* **—2.** *Bir düşünceyi, görüşü, bir savı vb. (bir şeyle) desteklemek,* ona, doğruluğunu, gerçekliğini gösterecek bir kanıt, bir dayanak oluşturmak: *Yeni bulgular da bu kuramı destekliyor.* **—3.** *Bir kimseyi, bir topluluğu, bir şeyi desteklemek,* onu korumak, ona özellikle de maddi bir yardımda bulunmak; onun yanında yer almak, düşüncelerine, eylemlerine katılmak, başarılı olmasına çalışmak: *Bu ay beni biraz destekleyebilir misin? Bir kuruluşu, derneği desteklemek. Seçim kampanyasında bir adayı desteklemek. Hükümeti desteklemek.*
—Ask. Ateş ya da harekâtla bir birliğe yardım etmek. (Topçular piyade ve tankların ilerlemesini; tanklar piyadeyi destekler.)
—Güz. sant. Bir kompozisyon öğesine bir başkasıyla şu ya da bu teknik yöntemi kullanarak, değer kazandırmak.
—İkt. Çökmesini, devrilmesini önlemek, uygun bir seviyede kalmasını sağlayacak biçimde davranmak: *Ekonomiyi desteklemek. Türk lirasını desteklemek.*
—İnş. Bir yapının dayanma tabanını artıran kâgir bir duvar örerek bir itkinin değerini azaltmak. || Bir dayanma öğesiyle, bir destekle taşımak. || *Bir duvarı, bir cepheyi, vb. desteklemek,* bu öğelere payanda vurmak.
—Kuyumc. Bir el işlemesi zemininin aletle desteğini yapmak.
—Müz. Bir orkestra ya da bir müzikçi sözkonusuysa, bir şarkıcıya ya da bir solocuya etkili ve dengeli biçimde eşlik etmek.

◆**desteklenmek** edilg. f. Desteklemek eylemine konu olmak.
—Çamaşır. san. *Desteklenmiş topuk,* yıpranmaya karşı daha iyi dayanmayı sağlayan, destekleyici bir iplikle örülen çorap ya da kadın çorabı topuğu.

DESTEKLENMEK → DESTEKLEMEK.

DESTEKLİ sıf. Desteklenmiş, destek konularak güçlendirilmiş.

DESTEKSİZ sıf. **1.** Desteklenmemiş, desteği bulunmayan. **—2.** *Desteksiz atmak,* bir gerçeğe, bir temele, bir bilgiye, bir sava dayanmadan konuşmak (arg.).
—Oy. *Desteksiz bırakmak,* satrançta, bir taşı başka taşla.la savunmaya son vermek.

DESTELEMEK g. f. Şeyleri bir araya getirmek, bir araya getirip bağlamak: *Gülleri destelemek. Kalemleri onar onar destelemek.*

◆**destelenmek** edilg. f. Destelemek eylemine konu olmak.

DESTELENMEK → DESTELEMEK.

DESTEMORA a. Denizc. Yelkenli gemilerde, çubukları ana direğe ya da serenlere eklemek için kullanılan demirden ya da ağaçtan iki delikli çember. || *Destemora çemberi,* içinden çubukların geçirildiği ağaç ya da metal bilezik. || *Destemora punteli,* destemora ile gurcata arasına yerleştirilen destek. || *Cıvadra destemorası,* büyük bastonu ana cıvadra üzerine tutturmaya yarayan ağaç ya da demir bilezik.

DESTERE ya da **DESTERRE** a. (fars. *dest* ve *erre,* bıçkı'dan *dest-ere, dest-erre*). *Esk.* **1.** Testere. **—2.** Bir örgü motifi.

DESTESENK a. (fars. *deste* ve *seng'* den *deste-seng*). Süslem. sant. Boyaları ezmekte kullanılan, billur, mermer, porselen ve somakiden yapılmış havan eli biçiminde alet. (Eşanl. EL TAŞI.)

DESTGÂH a. (fars. *dest* ve *-gāh'*tan *destgāh*). *Esk.* **1.** Tezgâh, dokuma aleti, ustaların önünde duran iş masası; atölye. **—2.** Karada inşa edilen gemilerin oturması için yapılan kereste düzenek. **—3.** Büyük alet takımı: **—4.** Zenginlik; kudret, iktidar.
—Sey. oy. → PEŞ* TAHTASI.

DESTGÂH a. ("alet, zenginlik, bir kurumun tüm hizmetleri" anlamında fars. sözc.). İran müziğinin en önemli 7 makamı. Bunlar, *redif* denilen belli bir düzen içinde birbirini izleyen, sayıları değişen ve *guşe* denilen, uzun ya da kısa ezgi sekanslarından oluşurlar.

DESTGÂHDAR a. (fars. *destgah* ve *dar'*dan *destgah-dār*). *Esk.* Ustabaşı, tezgâhtar.

DESTİBAZ a. (fars. *desti* ve *baz,* oynayan'dan *desti-bāz*). *Esk.* Sey. oy. Osmanlı dönemi seyirlik oyunlarında, testilerle denge gösterileri yapan ve dans eden hünercilere verilen ad.
—ANSİKL. *Destibazlar,* başlarına bir testi, testinin ağzına üzerinde su dolu şişeler bulunan bir tahta yerleştirir, bunları kırıp dökmeden dans ederlerdi. (*Şişebaz* da denirdi.)

DESTİMÂL → DESTMÂL.

DESTİNEZİT a. (fr. *destinezite*). Miner. Hidratlı doğal demir fosfosülfat.

DESTMÂL ya da **DESTİMÂL** a. (fars. *dest* ve *mal,* silen'den *destmāl, destimāl*). *Esk.* El silecek şey, mendil, yağlık: *"Biri olmuş hoy birisi destmâl olmuş sana"* (Nedim, XVIII. yy.). [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Eli yüzü kurulamak ve teri silmek için üstte taşınan destmaller keten, pamuk ya da ham ipekten özel olarak çok sık dokunurdu. Karşılıklı iki ucuna dokuma sırasında ya da sonradan beyitler, mısralar ya da çeşitli motifler işlenirdi.

DESTORRENTS (Ramón), 1351-1362 arasında yapıt verdiği saptanan katalan ressam ve minyatürcü. Ferrer Bassa'nın ölümü üzerine Aragón sarayı ressamlığına getirildi ve Bassa'dan sonra, İber yarımadasındaki Levante bölgesinde italyan sanatının, özellikle de Siena okulunun etkisini geliştirmeyi sürdürdü.

DESTOUCHES (André CARDİNAL), fransız besteci (Paris 1672 - *ay. y.* 1749). Cizvitler kolejinde öğrenim gördü. 1687'de matematikçi ve coğrafyacı olarak Siyam'a gitti. 1692'de Kara silahşorlar'a katıldı, daha sonra kendini müziğe verdi. Özellikle opera bestecisi olarak tanındı. En başarılı yapıtları arasında yer alan *Issé* (pastoral), *Omphale* (lirik trajedi, 1701), *Callirrhoé* (lirik trajedi, 1712), *le Carnaval et la Folie* (komedi bale, 1703), Campra'nın opera-balelerinin yanı sıra italyan müziğinin de etkisini taşır.

DESTOUCHES (Philippe NERICAULT, —denir), fransız tiyatro yazarı (Tours 1680 -Villiers-en-Bière 1754). Serüvenli bir gençlik yaşantısından sonra, rahip Dubois'nın sekreteri oldu ve kendisini servete kavuşturan kral naibinin dostluğunu kazandı. *le Curieux impertinent* (1710) adlı ilk oyunuyla başarıya ulaştı. Bunu *l'Ingrat* (1712), *le Medisant* (1715), *le Philosophe marié* (1727), *le Glorieux* (1732), *la Fausse Agnès* (1736) ve *le Dissipateur* (1735) adlı oyunlar izledi. "Soylu komik" tarzında yerleşip ürünler vermiş bu ibret tiyatrosu Molière'den çok, gözü yaşlı, ağlatan komediyi çağrıştırır. Destouches, 1723'te Fransız akademisi'ne seçildi.

DESTROYER a. (ing. *sözc.*). Özellikle refakat görevinde kullanılan iyi silahlanmış, hızlı, orta tonajlı savaş gemisi.
—ANSİKL. Destroyer büyük donanmalarda XIX. yy.'ın sonunda ortaya çıktı; sözcük 1893'te savaş gemileri ad dizininde yer aldı. Sözkonusu olan, seri atışlı toplarla donatılmış ve zırhlılar için ciddi bir tehlike halini alan torpidobotlara karşı koymaya yönelik 300 t'luk hafif bir gemidir. İkinci Dünya savaşı'ndan itibaren birçok savaş filosu, torpidobottan vazgeçti ve hafif toplarını koruyarak torpilsalar tüpleriyle gemilerini donattı. Destroyerlerin tonajı artmaya devam ederek 1 500 t'u aşma noktasına geldi ve fransız donanmasında kullanılan *Terrible* ve *Mogador* destroyerleriy-

Tepe sınıfı TCG Yücetepe (D-345) türk **destroyeri**

Naval Photographic Center

Spruance sınıfından amerikan **destroyeri** 1975'te hizmete girdi; deplasman: 8 000 t; hız: 33 deniz mili; silah donanımı: 8 Harpoon güdümlü füzesi (yüzeyden yüzeye), 1 Sea Sparrow sistemi (yüzeyden havaya), 1 Asroc sistemi (denizaltılara karşı), 127 mm'lik 2 top, 6 torpilsalar tüpü (denizaltılara karşı), 1 ya da 2 helikopter

Tepe sınıfı TCG Mareşal Fevzi Çakmak (D-351) **destroyeri** 1973'te hizmete girdi deplasman: 3 500 t (tam yüklü); boy: 119 m; silah donanımı: Harpoon G/M güdümlü füzeleri; Asroc sistemi (denizaltılara karşı); 127 mm'lik uzun menzilli toplar; 40 ve 85 mm'lik U/S topları

le 2 500 t'a ulaştı.İki dünya savaşı sırasında destroyerler bir ara yalnızca torpidolarını kullandı ve bu gemilerden önce denizaltılara sonra uçaklara karşı, filoları ya da konvoyları koruma gemileri olarak yararlanıldı. Günümüzde, klasik destroyerler savaş filolarının listelerinde artık yer almamaktadır. Torpidolardan yoksun ancak güdümlü füzelerle donatılmış destroyer çok amaçlı hafif bir gemidir ve firkateynler ya da korvetler gibi diğer hafif gemilerle birlikte suüstü savunmasında, denizaltılara ve uçaklara karşı savaşta kullanılır. Türk donanmasında bu sınıf gemilerden 11 tane vardır ve kimilerinde helikopter üslenebilmektedir.

DESTUR a. (fars. *destūr*). *Esk.* **1.** Bir kimseye verilen izin. **—2.** Genel kural, yasa. **—3.** *Desturunu tutamamak*, altına kaçırmak, aptesini tutamamak.
—Din. Zerdüşt dininde yüksek aşamadaki din adamı, ruhani reis.
—Ed. Alevi-bektaşi halk şairlerinin bir tür nefes*e verdiği ad.
—Tasav. Bektaşilikte nefes okuyacak dervişin şeyhe karşı "izin verir misiniz?" anlamında kullandığı söz. Derviş, bu sözü söyleyerek izin ister, şeyh ya da dede "evet" anlamına "eyvallah" dedikten sonra nefesi okumaya başlayabilirdi.

◆ünl. **1.** "Yol verin, izin verin, çekilin" anlamında kullanılan sözcük: *İçeri destur çekerek girdi.* **—2.** Cin çarpmasını önlemek inancıyla söylenen söz.

Destur partisi, Tunus'ta siyasal parti. "Genç Tunuslular" hareketinden doğdu; bir anayasanın (ar. *dustūr*) hazırlanmasını, Tunus halkının bağımsızlığını ve protektora yönetimine son verilmesini isteyen şeyh Tahalbi tarafından kuruldu. Ciddi karışıklıklardan (1920 ve 1921) sonra sıkıyönetim ilan edildi ve Tahalbi sürgüne gönderildi (1922-1937). Bunun üzerine partinin etkinliği iyice azaldı, iç çatışmalar bölünmeye yol açtı; demokratik, eşitlikçi, uygar bir siyasal sistemi savunanlar Yeni Destur'u kurdular.Bu parti, "aşamalı" bir siyaset adına Fransa ile en azından ekonomik ve kültürel bir işbirliğini benimserken, Eski Destur, Fransa ile bütün bağlarını koparmış, dinsel, kültürel ve siyasal alanlarda sıkı sıkıya müslüman; gelenekçi bir Tunus'un kurulmasından yana olanları bünyesinde topluyordu.

Ancak, dinamizmi nedeniyle, Fransa'yla doğrudan çatışan Yeni Destur oldu; 1934'te kapatıldıysa da etkinliğini gizli olarak sürdürdü. 1934, 1937 ve 1938'de olayların çoğalması üzerine parti liderleri tutuklandı. Parti, ancak 1954'te yasal bir nitelik kazandı. Bu tarihten başlayarak, Habib Burgiba'nın yönetiminde Tunus Cumhuriyeti'nin kurulmasına yardımcı oldu. Ülkenin siyasi hayatına tek başına egemen olan parti, 1964-1988 arası Destur sosyalist partisi, 1988'den itibaren ise Anayasal demokratik ittifak adını aldı.

DESTURİ ya da **DÜSTURİ** a. *Esk.* Dokmc. Diba* türü bir cins kumaş. (Antakya ve Bursa'da dokunanları ünlüydü.)

DESTURSUZ be. İzin istemeksizin, sahibinden izin almadan: *Destursuz bağa gireni sopayla kovarlar* (atasözü).

DESTURUN ünl. *Yörs.* İğrenç ya da ayıp sayılan bir şey söylendiğinde "afedersiniz" anlamında kullanılır.

DESTUTT DE TRACY (Antoine Louis Claude, *—kontu*), fransız filozof; iskoçyalı bir ailenin çocuğudur (Paris 1754 - *ay. y.* 1836). Konsüllük döneminde Senato'ya seçildi. 1814'te Napoléon'un yetkilerinin geri alınmasını önerdi. Restauration döneminde Yüksek meclis üyeliğine getirildi.

Napoléon I'in, ideologlar okulunun başlıca temsilcisi olarak gördüğü de Tracy, *Eléments d'idéologie* (İdeolojinin temelleri) [1801] adlı yapıtında duyumcu bir felsefe ortaya koydu: *Grammaire générale* (Genel dilbilgisi) [1803], *Logique* (Mantık) [1805] ve *Traité de la volonté* (İstenç üzerine inceleme) [1815] adlı yapıtlarında bu çalışma çizgisini sürdürdü. De Tracy'ye göre düşünce, biçimi ne olursa olsun, duyumdan başka bir şey değildir: düşünmek, hatırlamak, istemek, yalnızca duyumlamaktır. De Tracy, dışsallık kavramını da şöyle açıklar: "Cisimlerin bilgisini, devinme yetimize borçluyuz". *Traité d'économie politique* (Ekonomipolitik incelemesi) [1822] adlı yapıtında, toplumsal eşitsizliğin bir doğal gerçek olduğunu ve artan yoksulluğun, dünyadaki nüfusun artmasından kaynaklandığını öne sürdü.

DESUKİ (Burhanettin İbrahim bin Ebülmecd Abdülaziz **ED-**), desukiye* tarikatının kurucusu (Markus, Aşağı Mısır, 1246 ? -Desuk 1289 ?). Yaşamının büyük bir bölümünü doğduğu köyün yakınındaki Desuk ya da Dusuk adlı yerde geçirdi. Baba ve ana tarafından sufi bir ailedendi. Fıkıh öğreniminden sonra kendisini bütünüyle tasavvufa verdi. Müritlere tasavvufa giriş yollarını (süluk) öğretmek amacıyla din konularındaki görüşlerini anlatan *el -Cevahir,* kerametlerini içeren *el-Cevhere,* Allah'a yaptığı dualarını (münacat) bir araya getirdiği *el-Haka'ik* ve belli zamanlarda müritlerince yinelenen duaları konu edinen *Hizb* adlı yapıtları vardır. Yapıtlarında hakikat ile şeriatı bağdaştırmaya çalıştı.

DESUKİ (İbrahim Abdulgaffar), mısırlı dil bilgini (Desuk 1811 - Kahire 1883). Mutasavvıf Seyyid İbrahim Desuki'nin soyundan. Kahire'deki El Ezher'de öğrenim gördü; bir süre burada ders verdikten sonra devlet hizmetine girdi. Yüksek okullarda okutulan ders kitaplarının düzenlenmesinde ve denetiminde görev yaptı. Mısır hükümetinin resmi yayın organı Vakayi ül -Mısriye gazetesinde başyazılar yazdı. Mısır'da *Arabic-English lexicon* adlı sözlüğü hazırlamakta olan E.W. Lane'in çalışmalarına yardımcı oldu.

DESUKİYE ya da **DUSUKİYE,** Burhanettin İbrahim bin Ebulmecd Abdülaziz ed-Desuki'nin (1238-1294) kurduğu tarikat. *Burhaniye* diye de anılır. Bedeviye, şâzeliye ve rifaiye tarikatlarının adap ve erkânının birleşmesiyle oluştu. Tarikatta şeriat ve tarikat ilkelerine aynı ölçüde önem verilir. Müridin ruhsal alanda yükselebilmesi için şeyhin huzurunda izinsiz konuşmaması gerektiği gibi, yokluğunda da onun manevi varlığından izin istedikten sonra konuşması ve böylelikle şeyhe tam bir bağlılık göstermesi gerekir. Tarikat, kurucusunun oğlu olmadığından, kardeşi es-Seyyit Ebü'l-Ümran Şerefüddin Musa' nın çabalarıyla gelişti; arap ülkelerinde, özellikle Mısır'da yayıldı, şernubiye ve aşuriye kollarına ayrıldı.

DESUVİATLAR. Esk.coğ.Galya halkı. Aşağı Durance bölgesine yerleşmişlerdi.

DESVALLIÈRES (Maurice), fransız oyun yazarı (Paris 1857 -*ay. y.* 1926). Bulvar tiyatrosu alanında uzmanlaştı; çoğu kez Feydeau ile birlikte, başarılı oyunlar yazdı (*Champignol malgré lui*, 1892; *la Chaste Suzanne,* 1906).

DE SWAEN (Michiel), flaman yazar (Dunkerque 1654 -*ay. y.* 1707). Fransız Flandre'ının büyük retorikçilerinden sonuncusu. Bir hıristiyan destanıyla halka yönelik bir fars yazdı (*la Botte couronnée* [fr. çev.], 1688).

DESYE → DESSIE.

-DEŞ → -DAŞ.

DEŞARJ a. (fr. *décharge*). **1.** Boşalma **—2.** Ruhsal rahatlama, hafifleme. **—3.** *Deşarj olmak*, içini dökmek, rahatlamak.
—Elekt. → GAZ İLETİM*İ.
—Su yapı. SAVAKLAMA'nın eşanlamlısı.

DEŞÂŞE, Mısır'da, Fayum'un güneyinde sit. Mezarlığında 159 mezar vardı; Eski Krallık dönemi sonundan kalma (V. ve VI. sülale) mezarlardan ikisinin süslemeleri günümüze kadar gelmiştir.

DEŞELEMEK g. f. **1.** *Bir şeyi, bir yeri deşelemek*, onu, yinelenen bir hareketle deşmek, kazmak, karıştırmak. **—2.** *Bir şeyi (soyut) deşelemek*, onun üzerinde ısrarla durmak; onu ısrarla kurcalamak.

DEŞİ a. Dilbil. standart marathinin öteki adı.

DEŞİFRE a. (şifresini çözmek, anlaşılır duruma getirmek anlamında fr. *déchiffrer*'den). *Bir kimseyi, bir şeyi deşifre etmek*, bir kimsenin gizli tutulması istenen bir yönünü açığa vurmak, öğrenilmesini sağlamak; şifreli ya da okunması zor bir yazıyı çözmek, okunur duruma getirmek. ||*Deşifre olmak, deşifre edilmek*, başkalarından gizli tutulan bir şey ya da bir kimse sözkonusuysa, açığa vurulmak.
—Müz. *Deşifre etmek*, bir müzik parçasının notasını ilk görüşte okumak ve seslendirmek.

DEŞİK sıf. **1.** Deşilmiş, içi dışarı çıkarılmış. **—2.** Delik deşik → DELİK.

◆ a. Deşilmiş yer, çukur, delik.

DEŞİLMEK → DEŞMEK.

DEŞİŞİ MEHMET, türk dilci (Amasya XVI. yy.). *Tuhfet üs-seniye ila Hazret il -Haseniye* (1580) adlı farsça-türkçe sözlüğüyle tanınır. *Lugat-ı Deşişi* diye bilinen bu yapıtını, kendisini koruyan Mısır emir ül -ümerası Hasan Paşa'ya sunmuştu.

DEŞMEK g. f. **1.** *Bir yeri deşmek*, eşmek, kazmak, karıştırmak. **—2.** *Bir kimsenin karnını, bağırsaklarını vb. deşmek*, kesici araçlarla yarmak, yararak öldürmek. **—3.** *Bir yarayı, bir çıbanı deşmek*, yarmak, delmek. **—4.** *Bir şeyi, bir olayı deşmek*, bir konuyu, bir sorunu yeniden ortaya getirmek, anımsatmak, onu yeniden inceleyerek araştırmak, kurcalamak: *Bir kimsenin derdini deşmek.*

◆ **deşilmek** edilg. f. **1.** Kazılmak, yarılmak. **—2.** Bir konu, bir sorun sözkonu-

suysa, kurcalanmak, araştırmak.

DEŞT a. (fars. *deşt.*). *Esk.* **1.** Çöl, ekilmemiş ova, bozkır, kır. **—2.** *Deşt-ban,* kır bekçisi, korucu. ||*Deşt-gerd,* çölde, kırda gezip dolaşan. ||*Deşt-i fena,* fanilik çölü; dünya: *"Deşt-i fenada mürg-i heva durmayup döner"* (Baki, XVI. yy.). ||*Deşt-i hayat,* hayat çölü. ||*Deşt-i kebir,* İran'da Tahran'ın güneyinde ünlü çorak bir bölge. || *Deşt-i Kıpçak,* → DEŞTİKIPÇAK.

DEŞTİ sıf. (fars. *deşt* ve ar. *-i*'den *deşti*). *Esk.* **1.** Çölle ilgili, yabanıl. **—2.** Bedevi.

DEŞTİĞİN, Konya'nın Doğanhisar ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 810 nüf. (1990).

DEŞTİ KEBİR → DEŞTİ KEVİR.

DEŞTİ KEVİR, İran'da tuzlu çöl, Elburz'un G.-D.'sunda. Yüzeyi, yazın, çoğunlukla tuzdan ve özellikle de alçıtaşından bir kabukla örtülen kapalı havzalardan oluşur.

DEŞTİKIPÇAK. Tar. coğ. İran ve arap kaynaklarında, XI.-XV. yy.'larda. B.'da Dniepr, D.'da İrtiş nehri ve Balkaş gölü, G.'de Kırım yarımadası, K.'de Bolgar kenti arasında kalan bozkırlara verilen ad. XI. yy'da bölgeyi ele geçiren Kıpçak (Kuman) Türkleri, XII. yy.'ın ilk yıllarında Gürcüler ile birleşerek siyasal bir güç oluşturdular. XIII. yy.'da moğol egemenliğine giren bölgede Altınordu* devleti kuruldu.

Deştikıpçak'taki siyasal ve sosyal yaşam hakkında kaynaklarda yeterli bilgi yoktur. Bununla birlikte, ekonomik durum ve nüfuz hareketleri hakkında bazı tahminlerde bulunulabilmektedir. Kaynaklar Deştikıpçak'ta yaşayan Kıpçaklar'ın konar göçer bir yaşam sürdürdüklerini belirtirse de, XI. yy.'dan başlayarak Don bölgesinde, Kırım'da ve kısmen Dniepr bölgesinde yaşayanların yerleşik yaşama geçtikleri ve tarımla uğraştıkları bilinmektedir. Aşağı Volga ve Volga ile Dniepr arasındaki bozkırlar, eski çağlardan beri yerleşim alanıydı. Buraya yerleşen Kıpçaklar da yerli halkın yaşam biçimini benimsediler. Gezgin Carpini 1240'ta Moğolistan'a giderken geçtiği Deştikıpçak'ta, Hazar tüccarlarına ve çeşitli esnafa rastladığını belirtir. Deştikıpçak'ta Kıpçaklar ile birlikte Hazarlar ve bazı Alan boyları da yaşıyordu. XI. ve XII. yy.'lardan başlayıp moğol istilasına değin (XIII. yy.), Alan tüccarları Deştikıpçak'ın ekonomik yaşamında önemli bir rol oynadılar. Bulgar topraklarından Orta Asya'ya, Kafkasya'ya, İran ve Uzakdoğu'ya, büyük ticaret kervanları gidiyordu. Kırım'a giden bozkır yolunda da ticaret gelişmişti. Kırım'dan Trabzon ve İstanbul'a değin uzanan ticaret yolları vardı. X. yy.'da Deştikıpçak'tan gönderilen mallar arasında kürk, kunduz yağı, balık tutkalı, canlı hayvanlar ve islav esirleri önemli bir yer tutuyordu. Kafkasya'dan ise özellikle madeni eşya alınıyordu. Volga yoluyla yapılan bu ticaret, Kıpçaklar döneminde de sürdü ve özellikle esir ticareti gelişti. Deştikıpçak'ta yetiştirilen atlar da ünlüydü. Bu bölge hakkında bilgi veren gezginler doğuya at satmaya giden büyük kervanlarla karşılaştıklarını belirtirler. Bunlar özellikle Hindistan ve İran'a satılıyordu.

DEŞTİ LUT, Doğu İran'da çok sıcak ve çok çorak çöl. Dağınık kumul kütleleri ve uzun killi sırtlar (kalut) içerir.

det Ceb. Bir matrisin determinantını belirtir (det A).

DETANDÖR a. (fr. *détendeur*). Hidr. pnöm. GENİŞLETİCİ'nin eşanlamlısı.

DETANT a. (fr. *détente*). YUMUŞAMA'nın eşanlamlısı.

DETAY a. (fr. *détail*). Bir bütün oluşturduğu düşünülen ikincil nitelikteki öğelerden her biri; ayrıntı: *Gözden kaçırılan bir detay. Bir olayı detaylarıyla incelemek.*

DETEKSİYON a. (fr. *détection*). Radiletiş. ALGILAMA'nın eşanlamlısı.

DETEKTİF → DEDEKTİF.

DETEKTÖR ya da **DEDEKTÖR** a. (fr. *détecteur*). ALGILAYICI'nın eşanlamlısı.

—Çekird. fiz. Radiletiş. ve Tem. parç. ALGILAYICI'nın eşanlamlısı.

—Dy. *Dingil yatak kutusu ısınma detektörü,* demiryoluna yerleştirilen ve yağlama eksikliği ya da başka bir nedenle sıcaklığı aşırı ölçüde yükselmiş dingil yatak kutularını tren geçerken saptayan aygıt. (Detektör ortalama kızılaltı ışımaya çok duyarlı bir ışılelektrik hücre içerir; bu hücre, yalnızca dingil yatak kutusunun, genellikle seyir yönüne göre arka çeperinin belli bir bölümünden etkilenecek biçimde yönlenir. Isınma detektörü bir postaya yerleştirilen ve sıcaklığı aşırı yükselmiş dingilleri belirleyen sabit bir kayıt aygıtına bağlıdır.)

—Mad. oc. *Grizu, karbonmonoksit, radon detektörü,* maden ocaklarında bu tehlikeli gazları algılamaya yarayan aygıt.

—Teknol. *Kaçak detektörü,* bir boru donanımında, akışkan kaçaklarını algılamaya olanak veren aygıt.

—Vet. Gevişgetiren hayvanların işkembesinde bulunan madeni yabancı cisimleri belirlemek amacıyla kullanılan elektromanyetik aygıt.

DETERDİNG (*sir* Henri), hollandalı işadamı (Amsterdam 1866 - Saint-Moritz, İsviçre, 1939). 1900'de Dutch Petroleum Company'nin genel müdürü oldu. Bu firmayı, iki savaş arasında uluslararası planda çok önemli bir rol oynayan bir İngiltere -Hollanda konsorsiyumunun merkezi durumuna getirdi. Standard Oil'e karşı verdiği zorlu savaşımla ün yaptı.

DETERJAN a. (fr. *détergent*). Kim. Kir sökücü özellikler içeren ve bu özelliklerinden dolayı yıkama sürecinde kullanılan madde.

—ANSİKL. Deterjanlar iki ana gruba ayrılır: birinci grup sabun ve sabun kökenli deterjanları, ikinci grup ise sentetik deterjanları ("sabunsuz") kapsar. Çoğunlukla toz ya da sıvı deterjanların ana maddesini oluşturan ve özellikle çamaşır ve bulaşık yıkamada, temizlik işlerinde kullanılan ikinci gruptaki bu ürünler pratik olarak birincilerin yerini almış durumdadır. Bunlar son derece çeşitlidir ve temizlenecek eşyanın cinsine göre iyi bir uyum sağlar. Deterjanlar, içerdikleri gerilimetkin maddelerle yüzey geriliminden dolayı eşyaları tümüyle ıslatamayan suyun yüzey durumunu değiştirmede önemli rol oynar. Ayrıca kirleri (yağ lekeleri ve katı kir [toz] parçacıkları) sökerek bunların suda asıltı durumunda tutulmasını sağlar. 1970'li yılların başından itibaren sanayileşmiş tüm ülkelerde biyoayrışkan deterjanların kullanımı yerleşmiş, enzimli ya da biyolojik deterjanların üretilmesiyle protein kökenli yağların etkili biçimde temizlenmesi sağlanmıştır. Türkiye'de 1971'den bu yana deterjan üretiminde aktif madde olarak DDB (dodesil benzen) kullanılmaktaydı. Ancak 29 ocak 1986'da Sanayi ve teknoloji bakanlığı'nca alınan bir kararla % 50 oranında LAB (lineer alkol benzen) kullanılmaya başlandı.

Deterjanların çoğu, sülfürik asidin petrol türevleri üzerine etkimesi (sülfonlama tepkimesi) ya da etilen oksidin yağlı alkoller ile yoğuşma tepkimesine sokulmasından elde edilir. Böylece elde edilmiş olan gerilimetkin ürünlere, polifosfat, karboksimetilselüloz (kir dağıtıcı olarak), sodyum perborat (ağartma etkeni), sodyum silikat ve sodyum sülfat (tozun kir sökme gücünü artırmak için) gibi ek maddeler katılarak eksiklikleri giderilir. Bunların yanı sıra toz deterjan ayrıca bir miktar su, çok az nicelikte parfüm, optik beyazlatıcılar ile alıkoyucu maddeler ve köpük kararlılaştırıcı ürünler içerir. Deterjanlar, seyreltilecek tozlar (temizleyici), sıvılar (sert yüzeyler için), sıvı temizleyiciler (emay, inox) ile tuvalet ürünleri (banyo köpüğü, krem duş sabunu) biçiminde bulunur. Ayrıca metalürji, yağlayıcı, tekstil vb. sanayilerinde de kimi uygulamaları vardır.

—Eczc. Yapay deterjanlar, az tahriş edici olduklarından tedavide kullanılır. Krem, pomat ve çözelti halinde nemlendirici, yüzey gerilimini değiştirici ve çok yaygın bakterisit etkilerinden, yaraların ve ameliyat alanlarının dezenfeksiyonunda yararlanılır. Katyonlu deterjanlar (dördüncül amonyum tuzları) ayrıca göz damlası şeklinde kullanılır.

DETERJANLI sıf. Isıl mot. *Deterjanlı yağ,* TEMİZLEYİCİ* YAĞ'ın eşanlamlısı.

DETERJANLIK a. Kim. Genellikle sulu ortamda gözlenen ve katı ortama yapışan kirleri asıltı ya da çözelti haline getirerek bu ortamdan uzaklaştıran yüzey ya da arayüzey olayı. (Bu olay, ortamdaki amfifil moleküllerin varlığıyla ortaya çıkar. Deterjanlık, "deterjan gücünün ölçümü" denen normalleştirilmiş fiziksel bir ölçümle değerlendirilir.)

—Petrokim. Katı çökelleri asıltı biçiminde tutan ve *deterjan yağları* denen kimi yağlayıcıların özelliği.

DETERMİNANT a. Ceb. *Bir* K *cismi üzerinde* n. *basamaktan bir* M = (α_{ij}) kare matrisin determinantı, K^n nin kanonik tabanı içinde, *n* sütun ya da *n* satır vektörün determinantı. (Aşağıdaki biçimde gösterilir:

$$\det M = \begin{vmatrix} \alpha_{11} & \alpha_{12} & \cdots & \alpha_{1n} \\ \alpha_{21} & \alpha_{22} & & \vdots \\ \vdots & & \ddots & \vdots \\ \alpha_{n1} & & & \alpha_{nn} \end{vmatrix}$$

M nin determinantı K^n nin, kanonik olarak M ye eşlik eden içyapı uygulamasının determinantı olarak da tanımlanır.) [Bk. *ansikl.* böl.] ||*Sonlu* n *boyutlu bir* K-*vektör uzayı* E *ye ait bir* f *içyapı uyulamasının determinantı.* E^n nin her $(x_1, x_2,...,x_n)$ vektörü ve E nin sıfır olmayan her *n*-doğrusal biçimi için

$$\varphi(f(x_1), f(x_2),...,f(x_n)) = \lambda\varphi(x_1, x_2, ..., x_n)$$

eşitliğini gerçekleyen **λ** skaleri (det *f* yazılır). [*f* nin determinantı, E nin herhangi bir tabanı içinde *f* ye eşlik eden matrisin determinantı olarak da tanımlanır; bu determinant, seçilen tabana bağlı değildir.] ||*Sonlu* n *boyutlu bir* K-*vektör uzayı* E *ye ait* $(x_1, x_2,...,x_n)$ *biçiminde* n *vektörün* E *nin bir* $A = (a_i)_{1 \leq i \leq n}$ *tabanı üzerindeki determinantı,* $(x_1, x_2,...,x_n)$ nin, E üzerinde almaşık tek *n*-doğrusal biçim tarafından verilen görüntüsüne eşit skaler; bu skaler $(a_1, a_2,..., a_n)$ vektörüne görüntü için 1 değerini eşlik ettirir ve det $(x_1, x_2,..., x_n)$ biçiminde gösterilir.

—ANSİKL. Ceb. $x_1, x_2,..., x_n$ *sonlu n* boyutlu K-vektör uzayı E nin *n* vektörü, $A = (a_i)_{1 \leq i \leq n}$ E nin bir tabanı ve

$$x_i = \sum_{j=1}^{n} \alpha_{ij} a_j$$ ise, bu durumda

$$\det(x_1, x_2, ..., x_n) = \sum_{\sigma \in S_n} \varepsilon(\rho) \cdot \alpha_{1\sigma(1)}\alpha_{2\sigma(2)}\cdots\alpha_{n\sigma(n)}$$

bağıntısı vardır; bu bağıntıda [1,*n*] nin dizilimler grubu S_n ve σ diziliminin belirtisi $\varepsilon(\sigma)$ dır. Bu determinant şöyle gösterilir:

$$\det_A(x_1, x_2, ..., x_n) = \begin{vmatrix} \alpha_{11} & \alpha_{12} & \alpha_{1j} & \alpha_{1n} \\ \alpha_{21} & \alpha_{22} & \vdots & \vdots \\ \alpha_{i1} & \cdots & \alpha_{ij} & \alpha_{in} \\ \vdots & & \vdots & \vdots \\ \alpha_{n1} & \cdots & \alpha_{nj} & \alpha_{nn} \end{vmatrix}$$

Böyle bir determinantın *n.* basamaktan olduğu söylenir. Bir determinant *i.* satır ya da *j.* sütuna göre açılabilir: *i.* satır ve *j.* sü-

tun kaldırılarak elde edilen matris M_{ij} ile gösterilirse şu bağıntı kurulur:

$$\det(x_1, x_2, \ldots, x_n) = \sum_{1 \leq i \leq n} (-1)^{i+j} \alpha_{ij} \det M_{ij}$$

(*i.* satıra göre). $(-1)^{i+j} \det M_{ij}$, *ij* nin *eşçarpan*'ı ve $\det M_{ij}$, α_{ij} ye eşlik eden *minör*'dür. 3. basamaktan bir determinant, birinci sütuna göre şöyle açılır.

$$\begin{vmatrix} \alpha_{11} & \alpha_{12} & \alpha_{13} \\ \alpha_{21} & \alpha_{22} & \alpha_{23} \\ \alpha_{31} & \alpha_{32} & \alpha_{33} \end{vmatrix} = \alpha_{11} \begin{vmatrix} \alpha_{22} & \alpha_{23} \\ \alpha_{32} & \alpha_{33} \end{vmatrix}$$

$$- \alpha_{21} \begin{vmatrix} \alpha_{12} & \alpha_{13} \\ \alpha_{32} & \alpha_{33} \end{vmatrix} + \alpha_{31} \begin{vmatrix} \alpha_{12} & \alpha_{13} \\ \alpha_{22} & \alpha_{23} \end{vmatrix}$$

burada 2. basamaktan determinantlar

$$\begin{vmatrix} a & b \\ c & d \end{vmatrix} = ad - bc$$

bağıntısına göre hesaplanır. Determinantı, hangi satır ya da sütuna göre açmanın daha kolay olacağı, sözkonusu satır ya da sütunun içerdiği sıfır sayısına bağlıdır (çok sıfır bulunması hesabı kolaylaştırır). Bir determinantta maksimum sayıda sıfır elde etme[illegible]n $(x_1, x_2, \ldots, x_n) \mapsto \det(x_1, x_2, \ldots, x_n)$ uygulamasının almaşık *n*-doğrusal olmasından kaynaklanan özellikler kullanılır. Bir satır (ya da bir sütun), satırların (ya da sütunların) doğrusal bir devşirimiyle yer değiştirebilir. *n* vektörün determinantı sıfır olmadığında, vektörler doğrusal olarak bağımsız, sıfır olduğunda ise doğrusal olarak bağımlıdır.

Bir içyapı uygulamasının determinantı sıfır değilse içyapı uygulaması evirtilirdir, sıfır olduğunda ise evirtilmezdir. Bir M matrisi evirtilir olduğunda (ted $M \neq 0$) bu durumda $M^{-1} = \frac{1}{\det M} \widetilde{M}$ eşitliği elde edilir; bu eşitlikte $\widetilde{M}$, M nin eşçarpanlar matrisinin devriğidir. M ve N iki matris olmak üzere şu bağıntı verilir:

$$\det(MN) = \det(M) \times \det(N).$$

f ve *g* iki içyapı uygulaması ise, bu durumda

$$\det(f \circ g) = \det(f) \times \det(g)$$

bağıntısı vardır.

Determinantlar bir matrisin rangını (matristen alıntı bir minörün en büyük basamağı) belirlemeye olanak verir ve dolayısıyla doğrusal denklem sistemlerinin çözümünde temel bir rol oynar. Öte yandan determinantlardan, vektör uzaylarını yönlendirmede de yararlanılır.

DETERMİNASYON a. (fr. *détermination*). Fels. → BELİRLENİM.

DETERMİNİST a. (fr. *déterministe*). Fels. → BELİRLENİMCİ.

DETERMİNİZM a. (fr. *déterminisme*). Fels. → BELİRLENİMCİLİK.

DÊ THAM → HOANG HOA THAM.

DETHİER (Philipp Anton), alman tarihçi, arkeolog (Köln 1803 - İstanbul 1881). 1849'da İstanbul'a gelerek buradaki eski eserler üzerine çalışmaya başladı. Sultanahmet meydanı'ndaki Burmalı sütun'u temizledi, yazıları ortaya çıkardı. A.D. Mordtmann ile birlikte İstanbul epigrafyasını hazırladı. İstanbul Arkeoloji müzeleri müdürlüğüne getirildi (1871). İlk Asar-ı atika nizamnamesi'ni yayımladı (1874). Çinili köşk'ü müze olarak düzenledi (1880). H. Schliemann'ın Truva'dan kaçırdığı eserleri geri almak için yaptığı çalışmalar sonuçsuz kaldı. İstanbul'un fethiyle ilgili kaynakları tarayarak oluşturduğu külliyatı Macar Bilimler akademisi'nde yayımlandı.

DETİRÉ a. (fr. sözc.). Koregr. → GERME.

DETMOLD, Almanya'da kent (Kuzey Westfalya Renanyası), Bielefeld'in G.-D'sunda, *Lippe prensliği*'nin eski merkezi, Teutoburger Wald'ın eteğinde; 66 000 nüf. Yönetimsel etkinliklerin ağır bastığı ve prenslerin sürekli güzelleştirdiği Detmold'da Rönesans döneminden kalma bir şato (müze) ve XVII. yy.'da yapılmış "Yeni Saray" (Müzik akademisi) bulunmaktadır. Çeşitli sanayiler (mobilya, makine ve elektrikli gereçler yapımı, tekstil, kimya). Charlemagne, Saksonlar'ı burada yendi (783).—Yakınlarında, alçıtaşı ve mermer ocakları.

DETOKSİKASYON a. Teknol. ZEHİR* GİDERME'nin eşanlamlısı.

DETONASYON a. (fr. *détonation*). Isıl mot. VURUNTU'nun eşanlamlısı.

DETONE a. (fr. *détonner*). Müz. *Detone olmak*, yanlış çalmak ya da söylemek.

DETONİK a. (fr. *détonique*). Fişekç. Patlayıcı maddeleri patlatma tekniğini ve bunların etkilerini inceleyen bilim ve teknik.

DÉTOURNÉ a. (fr. sözc.). Koregr. Vücudun, iki ayak üzerinde ve arkaya konmuş ayak yönünde dönmesi.

DETROİT, ABD'de kent; 1 203 000 nüf. (1990), çevresiyle birlikte 4 353 000 nüf. (1990). Michigan eyaletinin en büyük kentidir. Saint-Clair ırmağının batısında (ırmağın en dar olduğu bölgede; boğaz anlamına gelen adını buradan alır) kuruludur. Başlangıçta bir fransız sömürge merkeziydi (fransızca yer adları bu dönemden kalmadır), daha sonra bir amerikan kenti oldu. Kent, 1825'te Erie kanalının açılması ve Büyük Göller'de buharlı gemilerle yapılan ulaşımın artış göstermesinden sonra gelişmeye başladı. Chicago'nun parlamasıyla birlikte, Detroit, bu kentle New York arasında posta arabalarının konak yeri ve bir binek ve yük arabası yapım merkezi oldu (bugünkü otomobil sanayisi bunun devamıdır).

Ohio yöresindeki tarım eyaletleriyle K.'deki ormancılığın ağır bastığı eyaletler arasında yer alan, demir ve kömür taşımacılığının yapıldığı yol üzerinde bulunan kent, büyük sanayi (besin, ağaç ve çelik) merkezlerinden biri olmuştur. Ford, Chrysler, Dodge, Olds, otomobil sanayisini kuran, imalat tekniklerinin yaratıcısı bir kuşağın ünlü adlarıdır. "Üç büyükler"de (General Motors, Chrysler ve Ford) ve öteki otomobil yapım firmalarında 230 000 kişi çalışmaktadır (bu fabrikalar, kentte ve banliyösünde çok geniş alanlara yayılmıştır.) Otomobil pazarının merkezi Michigan'dır. Metalürji (takım tezgâhları, döküm, hırdavatçılık, kablo), kimya (plastik, boya) ve besin sanayileri 1 600 000 kişiye iş sağlamaktadır. Detroit aynı zamanda bir liman (Büyük Göller'in dördüncü büyük limanı) ve ticaret merkezidir. (Kresge mağazalarının merkezi.) Kentin Saint-Clair kıyısındaki eski merkezi yenileşme yolundadır. Önemli sanat müzesi.

G. Hunter

Detroit'ten bir görünüm ön planda Saint-Clair gölü

DETTHOW (Eric Otto), isveçli ressam (Vassånda Naglum, Älvsborg eyaleti, 1888 - Paris 1952). 1914'te Fransa'ya yerleşti. Cézanne sonrası gelenek içinde manzaralar ve figürler yaptı.

DETTİNGEN, Almanya'da (Bavyera eyaleti) köy, Main ırmağı kıyısında, Aschaffenburg'un K.-B.'sında; 3 600 nüf. Avusturya Veraset savaşları sırasında Fransızlar, Dettingen'de, Avusturya, Hollanda ve Hannover orduları önünde bozguna uğradılar (27 haziran 1743).

Deuce Coupe, 1 perdelik post modern dance work; koregrafisini Twyla Tharp, kostümlerini Scott Barrie, dekorlarını United Graffiti Artists hazırladı; Beach Boys' un müziğini David Horowitz düzenledi; Jennifer Tipton ışıklandırdı. İlk kez 1973'te Chicago Auditorium Theatre'da City Center Joffrey Ballet tarafından sahnelendi. Başlıca rollerde T. Tharp, Sara Rudner, Rose Marie Wright ve Kenneth Rinker dans ettiler. Yapıtta, klasik ve modern üsluplar, mizah katılarak kaynaştırılmıştır.

DEUCHER (Adolf), isviçreli hekim ve devlet adamı (Steckborn, Thurgau kantonu, 1831 - Bern 1912). Ulusal Meclis üyeliğine (1869), sonra başkanlığına seçildi. Federal Meclis'te ticaret, sanayi ve tarım işleriyle ilgilendi (1883). 1886, 1897, 1903 ve 1909'da Konfedarasyon başkanı oldu.

DEUKALİON. Yun. mit. Prometheus' un oğlu. Zeus insan soyunu yok etmek amacıyla yeryüzünü sular altında bıraktığında, yalnızca Deukalion ile karısı Pyrrha bu cezanın dışında tutulabilecek kadar dürüst kabul edilirler. Bunlar, bir gemi yapar ve dokuz gün sular üzerinde dolaştıktan sonra Tesalya'daki bir tepede karaya çıkarlar. Dünyayı yeniden insana kavuşturmak için toprağa erkek ve kadına dönüşen taşlar ekerler. İkisi de böylece yunan ırkının atası olarak kabul edilir. Tufan efsanesinin yanı sıra, çağdaş açıklamalar bu taşların varlığını kimi zaman bir volkan püskürmesine, kimi zaman da Tesalya'da dağınık olarak bulunan Yenitaş çağına ait çok sayıda dikili taşa bağlamaktadır.

DEUNOV (Peter), bulgar gülmece ustası (Nikolayevka, Varna yakınında, 1864 - Sofya 1944). Büyük Beyaz Kardeşlik'te **Beynka Duno** takma adıyla tanındı. Bogomiller'in etkinlik alanında ders verdi. 1914'te Kova burcuyla giren yeni uygarlık çağını ilan etti. En önemli yapıtları: *Le Maître parle* (fr. çev.), 1936, *la Vie pour le tout* (fr. çev.), 1939.

DEURNE, Belçika'da (Anvers ili) komün, Anvers'in doğu banliyösünde; 80 100 nüf. Havaalanı. Konut alanı. İl Sanat ve Teknik müzesi.

DEUS RAMOS (João DE), portekizli şair (São Bartolomeu de Messines, Algarve, 1830 - Lizbon 1896). Çoğu kez gitar eşliğinde doğaçtan söylenmiş olan şiirleri, sözlü şiir geleneğinin tazeliğini korur (*Campo de flores*, ölümünden sonra, 1896).

DEUSSEN (Paul), alman filozof ve hintbilimci (Oberdreis, Westerwald, 1845 - Kiel 1919). Berlin, daha sonra da Kiel üniversitelerinde ders verdi; Kant'ın ve Schopenhauer'ın izleyicisi ve Nietzsche' nin dostuydu; daha çok hint felsefesiyle uğraştı.

DEUTERO-MALAY sıf. Endonezya ve Malaysia'daki mongoloid gruba bağlı bulunan ve ekonomik (toprak mülkiyeti), siyasal-dinsel iktidarı elinde tutan bir insan.

DEUTEROMYCETES a. Mantarbil. Tüm basit mantarlara *(fungi* imperfecti)* verilen ad.

DEUTEROSTOMİA a. Zool. İKİNCİLAĞIZLILAR dalının bilimsel adı.

DEUTSCH (Niklaus MANUEL) → MANUEL DEUTSCH.

DEUTSCH (Simon), avusturyalı sosyalist (Nikolsburg [bugün Mikulov, Moravya], 1822'ye doğr. - İstanbul 1877). 1848'de Viyana ayaklanmasına katıldı ve ölüme mahkûm edildi. İsviçre'ye, sonra Paris'e sığındı; burada Michelet, Proudhon, Tolain ve sosyalistlerle ilişki kurdu. Uluslararası işçi birliği'ne girdi ve Marx ile Bakunin'in temsil ettikleri karşıt görüşleri uzlaştırmaya çalıştı. 1870'te Fransa'dan yana tavır aldı ve doğu ordularında savaştı. 1874'te Uluslararası işçi birliği yönetim komitesinde Marx'ın yerine geçti, ancak birliğin 1876'da dağılmasına engel olamadı. Jön Türkler hareketine katıldı.

DEUTSCH (Otto Erich), ingiliz uyruğuna geçmiş avusturyalı müzikbilimci (Viyana 1883 - *ay. y.* 1967). Çalışmalarını viyana klasikleri üzerinde yoğunlaştırdı (*Mozart: die Dokumente seines Lebens* [Mozart: yaşamıyla ilgili belgeler], 1961). Schubert üzerine birçok kitap yazdı (*Franz Schubert: die Dokumente seines Lebens und Schaffens* [Franz Schubert: yaşamı ve yapıtlarıyla ilgili belgeler], 1914). Schubert'in yapıtlarını temalarına göre sınıfladığı kataloğu, önemli bir başvuru yapıtıdır (1951).

DEUTSCH (Helene), avusturya asıllı amerikalı hekim ve psikanalizci (Prezemyśl), Galiçya, 1884 - Cambridge 1982). S. Freud'un psikanalizini yaptığı ilk kadınlardan biridir. 1918'de Viyana psikanaliz kurumu'na üye oldu, 1925-1935 arası Viyana psikanaliz enstitüsü'nü yönetti. ABD'ye göç etti ve Boston'a yerleşti. En çok tanınan kuramsal çalışmaları kadın cinselliği üzerine olanlardır. Başlıca yapıtları: *The Psycho-analysis of Neurosis* (Nevrozların psikanalizi, 1930), iki ciltten oluşan *(Girlhood* [Gençkızlık], *Motherhood* [Annelik])*The Psychology of Women* (Kadınların psikolojisi, 1944).

DEUTSCH (Max), fransız uyruğuna geçmiş avusturyalı besteci ve eğitimci (Viyana 1892 - Paris 1982). Schönberg'in öğrencisi. 1924'te Fransa'ya yerleşti. Yabancı lejyonda İkinci Dünya savaşı'na katıldı. 1960'ta Sorbonne Büyük konserleri'ni başlattı. 1971'de Paris'teki École normale de musique'te besteleme profesörlüğüne getirildi.

DEUTSCH (Babette), amerikalı yazar (New York 1895 - *ay.y.* 1982). Romantizm ve toplumsal kaygılarla dikkati çeken şiirlerin (*Banners*, 1919; *Honey out of the Rock*, 1925; *Fire for the Night*, 1930) ardından, modern ruhsal karanlığı (*One Part Love*, 1939) ve savaşı ele alan (*Take them, Stranger*, 1944) şiirler yazdı. Ayrıca Whitman'ın bir yaşamöyküsüyle denemeleri (*Poetry in our Time*, 1952) vardır.

Deutsche Bank AG, 1870 yılında Berlin'de kurulmuş olan banka. Almanya'nın en önde gelen bankasıdır. Sermayesi 1 milyar DM'dır. 50'den fazla ülkede yaklaşık 1 400 şube ve ajansı vardır. Alman ekonomisinin birçok kesimini doğrudan ya da dolaylı bir biçimde denetler.

DEUTSCHE MARK a. Almanya'nın para birimi (sembolü DM). [genellikle sadece MARK denir.]

—ANSİKL. 20 haziran 1948'de, işgal kuvvetleri, Batı Almanya'da, eski Reichsmark olarak değerlendirilmiş bütün varlıkları onda bir oranında indirerek Reichsmark'ın yerine Deutsche Mark'ı koydular. Bu köklü yeniden değerlendirme menkul değer sahiplerinin yıkımına yol açmakla birlikte, kısa sürede alman halkının ve dış piyasaların güvenini kazanan bir para birimi yarattı.

Deutsche morgenländische gesellschaft (DMG) [Alman doğu kurumu], Doğu ülkeleriyle ilgili bilimsel araştırmalar yapan dernek. 1845'te kuruldu, 1948'de yeniden düzenlendi. Araştırma alanı Asya, Okyanus ülkeleri ve Afrika'yı kapsar. Yılda iki kez "Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft" (ZDMG) adlı dergiyi yayımlamaktadır. Halle'de zengin bir kitaplığı vardır.

Deutsche orient gesellschaft (Alman doğu kurumu), Önasya ve Mısır ile ilgili eskiçağ araştırmaları yapan dernek 1898'de Berlin'de kuruldu. Başlangıçtan Ortaçağ'a dek Önasya ve onunla ilgili yerlerin tarih ve kültürlerini araştırmak, eski doğuya ilişkin araştırma sonuçlarını yaymak, eski kültürlere karşı ilgi uyandırmak için çalışır. Kuruluşundan bir yıl sonra Babil'de kazılara başladı. Önasya ve Mısır' da, özellikle Asur, Boğazköy, Aşağı Mezopotamya'da Uruk-Varka'da kazılar yaptı. Yeni yöntemlerle yaptırdığı kazılarda ele geçen buluntular, Berlin müzelerinde yer aldı. Wissenschaftliche Veröffentlichungen der deutschen Orient Gesellschaft" (WVDOG) adıyla bir de dergi yayımlamaktadır.

Deutsche ostasiatische gesellschaft (Alman Doğu Asya derneği), Doğu Asya ile ticaret ilişkileri düzenleyen dernek. 1914'te Berlin'de kuruldu. Ticaret ve siyasetle ilgili haberleri toplayıp duyurmak da görevleri arasındadır.

DEUTSCHER (Isaac), Polonya kökenli ingiliz gazeteci ve tarihçi (Kraków 1907 -Roma 1967). Önce gazetecilik yaptı, Polonya komünist partisine üye oldu, 1932'de partiden uzaklaştırıldı, 1939'da Londra'ya sığındı. Daha çok siyasal tarih alanında yazdı. *Stalin, a Political Biography* (Stalin, siyasal bir yaşamöyküsü) [1949] ve özellikle Troçki ile ilgili yaşamöyküsü (1954-1963) en önemli yapıtlarıdır.

Deutscher Gewerkschaftsbund (DGB), bünyesinde 6 600 000'den fazla işçiyi birleştiren Alman sendikalar konfederasyonu. Konfederasyonu oluşturan en önemli sendikalar metalürji ve kimya işkollarında yetkili sendikalardır. Konfederasyon, Almanya'nın 4. büyük bankasını elinde bulundurduğu için, ortak yönetim sistemi ve eylem olanaklarıyla önemi ve etkisi daha da artmaktadır.

Deutscher Werkbund, alman mimarlar, tasarımcılar ve sanayiciler birliği; 1907'de Hermann Muthesius (1861 -1927) tarafından kuruldu. Bu mimar ingiliz Arts* and Crafts'ı incelemişti, ancak bu akımdan farklı olarak sanayi arasındaki ilk işbirliği örneği Behrens'in AEG için yaptığı çalışmalardı. Avusturya ve İsviçre'de de etkinlik gösteren Werkbund, Köln (1914) ve Stuttgart-Weissenhof (1927) sergilerini düzenledi. Bauhaus*'a bağlanarak 1934'te feshedildi ve 1950'de yeniden kuruldu.

Deutsches Theater, 1883'te kurulan Berlin tiyatrosu. Yöneticiliğini, 1905'ten 1920'ye kadar Max Reinhardt yaptı. Alman Demokratik Cumhuriyeti var olduğu sürece devletten para yardımı alan tiyatronun önemli bir kadrosu vardır.

Deutschlandlied, Almanya milli marşının 1946 yılından bu yana taşıdığı ad. (Hoffman von Fallersleben'in *Deutschland über alles* [Almanya herşeyin üstündedir] adlı milliyetçi alman şarkısının 3. kıtasından oluşur. 1841'de Joseph Haydn'ın bir müziği üzerine yazılmış, 1922'de alman milli marşı olarak kabul edilmiştir.)

Deutsch Ostafrikanische Gesellschaft (DOAG), Carl Peters* adlı bir kâşifin, Doğu Afrika'ya yaptığı bir seferden dönüşünde kurduğu (1885) ayrıcalıklı şirket. Alman hükümeti tarafından tanınan şirket, 1891 yılına dek, C. Peters'in yaptığı antlaşmalar sayesinde alman himayesi altına giren toprakları denetiminde tuttu.

DEUTSCH WAGRAM → WAGRAM.

DEUX-SÈVRES → SÈVRES (Deux-).

DEV a. (fars. *dîv*). **1.** Olağanüstü büyüklükte iyi ya da kötü masal yaratığı. (Bk. *ansikl.* böl. Folk.) **—2.** Çoğul olarak kullanıldığında, bir alanda gücü diğerlerine oranla çok fazla olan kimseler, şirketler, ülkeler vb: *Basının devleri. Sporun devleri.*

—Sey. oy. Osmanlı dönemi şenliklerinde ve geçit alaylarında görülen, yaklaşık iki insan boyunda ya da daha büyük boyutlu, genellikle iki yüzü olan şenlik kuklası. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Yun. mit. Uranos'un *Gaia'* yı, yani Toprağı (büyük T ile) verimli duruma getiren (dölleyen) kanından doğmuş efsanevi yaratık. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ sıf. **1.** Çok büyük, iri olan bir canlı ya da bir şey için kullanılır: *Dev kartallar. Dev bir şehir* **—2.** Olağanüstü değerde olan: *Dev bir yapıt.* **—3.** *Dev adımlarıyla ilerlemek*, hızla kalkınmak, büyük başarı sağlamak. ‖ *Dev anası*, çok iri kadın, masallarda geçen dişi dev. ‖ *Dev aynası* → DEV-AYNASI. ‖ *Dev gibi*, çok iri kimse, gücü ile belirginleşen şey için kullanılır: *Dev gibi bir adam. Dev gibi dalgalar.*

—Astorfiz. *Dev yıldız*, ışıklı ve yarıçapı büyük yıldız tipi.

—ANSİKL. Folk. Avrupa folklorunda, özellikle Flandre, Picardie ve Normandiya'da birçok dev vardır. En ünlü devler arasında, Gayant ve karısı Marie Cagenon, Baba ve Ana Reuze, şövalye Phinar, vb. sayılabilir. Devlerin başlangıçta dinsel bayramlarda sık sık düzenlenen ayin alaylarıyla ilgili bir işlevleri vardı. Sonra dinsel olmayan bayramlarda, en sonra da karnaval şenliklerinde görülmeye başladılar. Bugün üç tip dev sayabiliriz: ayin alaylarının XVI. yy.'a doğru ortaya çıkan eski devleri; XIX. ya da XX. yy.'da doğan modern devler; son olarak da, yerel tarih ya da efsaneye bağlı olmayan, şenlik günü doğup şenlik akşamı yok olan geçici devler.

—Folk. ve Ed. Devler, türk masallarının vazgeçilmez motiflerindendir. İriyarı, güçlü, insan azmanı yaratıklar olarak betimlenirler. Masallarda genellikle devler kaba gücü, masal kahramanı ise zekâyı, aklın gücünü simgeler. Devler, Kaf dağının ardında insanlarınkine benzer bir yaşam sürerler. Evlenirler, çocukları olur, gündüz işe giderler, karıları evde kalıp çocuklara bakar, yemek hazırlar. Kiminin tek gözü vardır, kiminin bir dudağı yerde, bir dudağı göktedir. Masal kahramanı, çoğu kez devi kandırarak ya da gizlice sütünü emip "oğulluğu" olduğu dev anasının yardımını sağlayarak, ellerinden kurtulur, devin kırk odalı saraylara sakladığı kişileri kurtarırlar. Masallarda dev ve masal kahramanı arasında geçen olaylar, bir anlamda kötülüğün akıl gücüyle yenilmesini simgeler.

—Sey. oy. *Dev kukla*, içine giren bir ya da birkaç kişi ile veya baş, kol ve bacaklara bağlanan iplerle hareket ettirilir ve geçit sırasında çeşitli gösteriler yapılırdı. İki yüzden biri iyiliği, öteki kötülüğü simgeliyordu. Mehmet Hazin'in 1720 şenliklerini konu alan *Surname*'sinde, geçitte yer alan dev kuklalar ve yaptıkları gösteri, ayrıntılarıyla anlatılmaktadır. Eski kaynaklarda

dev deniz kaplumbağası *(Dermochelys coriacea)*

A.F.P.

Eamon De Valera

Royal Ballet

Ninette De Valois

suret-i div-i mehîb ya da *peyker-i mehîb ül-heykel* adlarıyla geçer.

—Yun. mit. Devler inanılmaz büyüklük ve güçteydiler. Dağları üst üste yığarak Olympos'a saldırıya giriştiler. Saldırıları püskürtmek için Herakles, Zeus'a yardımcı oldu. Yıldırım ve oklarla vurulan devler öldüler ya da dağıldılar. (→ DEVLERİN SAVAŞI.)

dev, devirin simgesi, açı birimi. ‖ *dev/dk,* dakikada devir sayısının simgesi. ‖ *dev/sn,* saniyede devir sayısının simgesi.

DEV, DİV, mezdekilikte Kötülük cinlerine verilen ad. Sayıları sonsuzdur. Başlarında Ehriman vardır. Ehriman sürekli olarak Hürmüz'e karşı mücadele verirken, yönetimindeki altı kötü cin de altı Ameşa Spentas'a karşı savaşırlar. Bu sözcük, sanskritçedeki *deva* (*diu,* parlamak, ışıldamak kökünden, *Zeus, Deus, dies,* vb.) sözcüğünün karşılığı olan ve Avesta'da geçen iblis anlamındaki *daiva*'dan türemiştir.

DEV BURUNLU VATOZ a. Zool. SİVRİBURUN VATOZ'un eşanlamlısı.

DEV DENİZ KAPLUMBAĞASI a. Bağası bulunmayan, engine yakın her yerde yaşayabilen deniz kaplumbağası. (Bil. a. *Dermochelys coriacea;* bağasızkaplumbağagiller familyasının örnek tipi; boy 500 kg için 2 m.)

—ANSİKL. Dev deniz kaplumbağası bugünkü kaplumbağaların en büyüğüdür; ön yüzme küreklerinin açıklığı 3 m'dir. Bağası, boylamasına 7 karina oluşturarak uzanan, kalın bir deriye gömülü, kiremit gibi üst üste binişmiş, küçük kemik levhalarından oluşur. Özellikle balıkla ve yumuşakçalarla beslenir ve yumurtalarını, özel bir yer seçmeden kumsallara yumurtlar.

DEV DENİZKIRLANGICI a. DEV FIRTINAKUŞU'nun eşanlamlısı.

DEV FIRTINAKUŞU a. İri, kahverengi bedenli, güçlü gagalı deniz kuşu. (Antarktika kıyılarında yuva yapar. Cesetlerle ve penguenlerle beslenirler. Bil. a. *Macronectes giganteus;* yelkovankuşugiller familyası; boyu 90 cm; kanat açıklığı 1,50 m.) [Eşanl. DEV DENİZKIRLANGICI, DEV KUTUP FIRTINAKUŞU.]

DEV KUTUP FIRTINAKUŞU a. DEV FIRTINAKUŞU'nun eşanlamlısı.

DEVA a. (ar. *deva*ʾ). **1.** Hastalığı iyileştirmeye yarayan şey; ilaç, çare: *Pek çok hastalığın devası şifalı otlardadır* **—2.** Bir sorunun çözümü, çare, önlem: *Derdimin devası bulunur mu? Cehaletin devası eğitimdir.*

—*Esk. Deva-napezîr,* ilacı olmayan, şifasız. ‖ *Deva-pezîr,* tedavi edilebilir durumda olan. ‖ *Deva-sâz,* ilaç yapan, çare bulan; eczacı. ‖ *Deva-yi misk,* güzel kokulu bir çeşit şeker helvası. ‖ *Deva-yi müsekkin,* acı giderici, yatıştırıcı ilaç. ‖ *Deva-yi müstefrig,* kusturucu ilaç. ‖ *Deva-yı şâfi,* şifalı, yararlı ilaç.

DEVA, *tanrı* anlamına gelen ve Hindistan'da genel olarak tüm tanrısal varlıkları betimlemek için kullanılan sanskritçe sözc. Veda döneminde, tanrılar *deva* ve *asura* biçiminde sınıflandırıldı, birinciler ikincilerden üstün tutuldu ve sonunda *asura*'ların iblisliğinde karar kılındı. İran'daysa bunun tersi geçerliydi. Devalar başlangıçta dinsel olayların ya da kurban ayinleriyle ilgili unsurların kişileştirilmiş biçimleriydi. Genellikle meziyetleri sayesinde ölümsüzlüğe kavuşmuşlardı, ama ölümsüzlüğü yitirebiliyorlar ve örneğin, büyük bilgeler ya da çilekeşler tarafından tanrılıktan atılabiliyorlardı.

DEVA, Romanya'da kent, Transilvanya'da, Hunedoara yönetim bölümünün merkezi, Mureş ırmağı kıyısında; 60 500 nüf. Bu küçük tarihi merkezin yanı başında ilk bölümleri XIII. yy.'dan kalma bir hisar yükselir. Besin sanayisi.

DEVADASİ, sanskritçe sözc., *tanrı'nın kadın hizmetkârı* anlamına gelir ve özellikle Hindistan'ın güneyinde hindu tapınaklarında tümüyle tanrıların hizmetindeki kadınları belirtmek amacıyla kullanılır. Bu kadınların görevi tanrıları, özellikle dans tanrısı Şiva'yı eğlendirmek üzere dans etmek, şarkı söylemek ve çalgı çalmaktı.

DEVADATTA, Buddha'nın kuzeni, Ananda ile aynı anda *sangha*'ya eriştiği ve daha sonra ustasının rakibi olduğu söylenir. Buddhacı birliğin başına geçmek için yaptığı çeşitli girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra, Buddha'yı öldürtmeyi de beceremedi. Çilecilik kurallarının katılaştırılmasına ilişkin önerileri kabul görmedi. Çevresinde bazı tilmizler toplamayı başardıysa da, daha sonraki dönemlerde bunlardan hemen hiçbir iz kalmadı.

DEVAHİ çoğl. a. (ar. *dâhiye*'nin çoğl. *devahi*). *Esk.* Başa gelen büyük yıkımlar, belalar.

DEVAİ sıf.(ar. *devâ*ʾve *-î*'den *devâî*).*Esk.* İlaçla ilgili: *Tertib-i devai* (ilaç formülü).

DEVAİ BIRÓ MÁTYAS ya da **BİRÓ Dİ DEVA MÁTYAS,** macar reformcu (Deva, Transilvanya, 1500'e doğr. -Debrecen 1545). Wittenberg'e gittiğinde, Luther ve Melanchton'dan sevgi gördü, Augsburg inancası'nı benimsedi. *Christianiae religionis İnstitutio*'yu okuması onu calvinciliğe yöneltti. Luther'in öğretileri yerine calvinciliği Macarlar arasında yerleştirmeyi başardı.

DEVAİMİSK a. (ar. *devâ*ʾve *misk*'ten *deva-yı misk*). Mutf. Bitki kökleri, şeker, misk, dövülmüş ceviz ya da fındık içi ile yapılan bir tür şekerleme.

DEVAİR çoğl. a. (ar. *dâ*ʾ*ire*'nin çoğl.*devâ*ʾ*ir*). *Esk.* **1.** Resmi kurumlar, daireler: *"Maarif namına birçok devair böyle yandıkça..."* (Neyzen Tevfik). **—2.** *Devair-i askeriye,* askeri daireler. ‖ *Devair-i devlet,* devlet daireleri. ‖ *Devair-i hususiye,* özel daireler. ‖ *Devair-i resmiye,* resmi daireler.

DEVAL (Jacques BOULARAN, **Jacques** —denir), fransız tiyatro yazarı (Paris 1890 - *ay. y.* 1972). Bulvar tiyatrosu türündeki oyunları büyük bir başarı kazandı (*Tovaritch,* 1933; *Ce soir à Samarcande,* 1950; *Et l'enfer, İsabelle?,* 1963; vb.).

Deval deneyi, karayolu yapımında kullanılmaya elverişli agregaları sınamayı amaçlayan deney; bu agregalardan belirli bir bölümü, dönen bir kazan içinde, sürtüşme ve tokuşmayla aşınmaya bırakılır. Kuru olarak ya da su eklenerek ve gereğinde dökme demirden bilyeler katılarak yapılan deney 24 saat sürer; bu sürenin sonunda agregaların toz oluşumuyla ağırlık kaybı ölçülür.

DE VALERA (Eamon), irlandalı devlet adamı (New York 1882 - Dublin 1975). Babası kübalı bir ispanyol, annesi irlandalı olan De Valera İrlanda'da yetişti ve bu ülkede matematik profesörü oldu. Gael birliği'ne katıldı. 1913'ten başlayarak İrlanda gönüllüler örgütü üyesi olan De Valera 1916 Paskalya ayaklanmasının önderleri arasında yer aldı; tutuklandı, ölüm cezasına çarptırıldıysa da, amerikan yurttaşı olması ve İngilizler'in baskının yol açtığı hoşnutsuzluğu azaltma isteği nedeniyle cezası hapse çevrildi. 1917 affıyla serbest bırakıldı, Sinn* Féin'ın başkanlığına getirildi. 1918'de tutuklandı; Dáil* Eireann tarafından, yeni ilan edilen İrlanda Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanlığına seçildiği sırada hapisteydi. 1919'da hapisten kaçtı ve devrimci hükümetin başına geçerek ABD'de bir yardım kampanyası açtı, Londra ile görüşmelere girişti: tam yetkili elçilerinin imzaladıkları antlaşma ne tam bağımsızlığı, ne de ulusal birliği sağladı; bu nedenle antlaşmayı tanımadı, ama haziran 1922 seçimlerinde antlaşma yanlıları çoğunluğu elde etti. Bunun üzerine iç savaş başladı.

Cumhuriyetçi parti'nin giderek yok olma tehlikesi karşısında De Valera, 1922'den beri boykot ettiği Meclis'e katılmasının gerekliliğine karar verdi (1926); Sinn Féin'daki aşırı unsurlardan ayrılarak, partisini Fianna* Fáil adı altında yeniden kurdu ve bu partiyi ana muhalefet partisi yapmayı başardı. 1932 seçimlerinde rakibi Cosgrave karşısında çoğunluğu elde etti ve Özgür İrlanda Devleti yürütme konseyi başkanı ve dışişleri bakanı oldu (1932-1937). İngiltere krallığı'na bağlılık andının kaldırılmasını sağladı, gaelcenin kullanımını ve bu dille yapılan eğitimi yaygınlaştırdı. Özgür İrlanda Devleti yerine, egemen bir devletin *(Éire)* kuruluşunu sağlayan yeni bir anayasanın kabulünü gerçekleştirdi (1937). Başbakan ve dışişleri bakanı oldu (1937-1948), sanayiyi geliştirerek ulusal iktisadi kalkınmayı hızlandırmaya çalıştı.

Dış siyasette, 1933'te ve 1938-39'da meclis başkanlığını yaptığı ve daha etkili olmasına çalıştığı Milletler cemiyeti'ni destekledi. 1939'da savaş başladığında, İrlanda halkının isteğine uyarak ülkesinin yansızlığını ilan etti ve amerikan baskısına karşın bu siyasetini sürdürdü.

1948'de çoğunluğu yitirmeye başlayınca istifa etmek zorunda kaldı; yine de partisi Dáil'de en çok üyeye sahip olma niteliğini korudu; karşı koalisyon bünyesindeki anlaşmazlıklar nedeniyle 1951-1954 arasında ve 1957'de yeniden iktidara geldi. Haziran 1959'da ve 1966'da yeniden cumhurbaşkanı seçildi. 1973'te siyasal yaşamdan çekildi.

DE VALOİS ya da **DEVALOİS** (Edris STANNUS, **Ninette** —denir), ingiliz kadın dansçı ve koregraf (Blessington, Wicklow kontluğu, İrlanda, 1898). E. Espinosa ve E. Cecchetti tarafından yetiştirildi. 1923-25 arasında Rus baleleri'nde dans etti. Academy of Choregraphic Art adlı okulu kurdu, 1926-28 arasında öğrencileriyle birlikte Old Vic'te sahneye çıktı. İlk koregrafisi olan *les Petits Riens* (müz. Mozart' ın) burada sahnelendi (1928). Topluluğu, 1931'de Sadler's Wells Ballet, 1946'da Sadler's Theatre Ballet, 1956'da da Büyük Britanya'nın resmi topluluğu olan Royal Ballet adını aldı. De Valois, Royal Ballet'i 1963'e değin yönetti. Verimli bir koregraftı, canlılık taşan yapıtlar yarattı: *Job* (1931), *Hovardanın* sonu* (The Rake's Progress, 1935), *Satranç** (Checkmate, 1937). Büyük bir çekip çevirme yeteneği olan De Valois, akıllı yönetimiyle Royal Ballet'i, Büyük Britanya'nın en iyi topluluğu durumuna getirdi.

Türkiye'nin ilk resmi bale okulunu kurmak üzere 1947'de ülkemize davet edilen De Valois, Ankara ve İstanbul'da incelemeler yaptıktan sonra verdiği raporda, böyle bir okul için en elverişli yerin İstanbul Yeşilköy olduğunu belirtti. 6 ocak 1948'de 29 öğrenciyle eğitime başlayan okul, 1950'de Ankara'ya taşınarak Devlet konservatuvarı'nın bale bölümüne dönüştürüldü. Ülkesine döndükten sonra da sık sık Ankara'ya gelerek, Türkiye'de bale sanatının gelişmesine katkılarını sürdürdü: yetenekli türk dansçılara Royal Ballet'te dans etme olanağı verdi; İngiltere'den ünlü öğretmenler göndererek, türk dansçı adaylarının düzeyli bir eğitim görmelerini sağladı; *Coppélia, Giselle, Kuğu gölü, les Sylpides* gibi birçok klasik ve romantik balenin sahnelenmesine yardım etti; Ferit Tüzün ve Nevit Kodallı'nın müziği üzerine, ilk temsili Türkiye'de yapılan ilk baleleri koregrafiiedi (*Çeşmebaşı** ve *Sinfonietta*); ilk türk koregrafların yetişmesinde önemli rol oynadı; kısacası, Türkiye'de gerçek anlamda baleyi kurdu.

DEVA-LOKA, sanskritçe sözcükler (*deva,* tanrı, ve *loka,* dünya). Hint mitolojisinde var olan üç dünyanın en yükseğinin, güneşin ötesinde bulunan ve ancak bilgi yoluyla erişilebilen tanrılar dünyasının adı. Buddhacı mitolojideyse, bilginin çeşitli belirme derecelerine karşılık düşen çeşitli deva-loka'lar vardır.

DEVALÜASYON a. (fr. *dévaluation*, değer düşürme). **1.** Ulusal paranın resmi değerini, bir referans birimine ve yabancı paralara oranla isteyerek düşürme tekniği. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** İtibar, teveccüh, değer kaybı; değersizleşme: *diplomaların, bir teorinin devalüasyonu.*

—ANSİKL. Sırf fiili bir durumu saptamaktan oluşan bir para değerini düşürme tekniği olan devalüasyonun ilk örnekleri, 1926-1928 Poincaré (Fransa) denemesiyle 1931 ingiliz denemesidir. Bunlardan birincisine *istikrar devalüasyonu*, ikincisine de *dışsatımı destekleme devalüasyonu* denilebilir.

• *İstikrar devalüasyonu.* Bunun en tipik örneği, 1926-1928 Poincaré (Fransa) denemesidir. Bu devalüasyon, para değerindeki fiili bir düşüşü izleyen bir fiyat yükselişinden sonra, paranın resmi değerini bu düşüşe uydurmayı amaçlıyordu. 1926'da, savaş sonrası enflasyonu, fiyatları 5 misli yükseltmişti. Paranın altına ve bu maden aracılığıyla, iç ve dış fiyatlara göre yeniden istikrara kavuşabilmesi için, ona yeni bir değer verildi. 24 haziran 1928 tarihli kanunla frankın değeri beşte dört oranında düşürüldü. Poincaré hükümeti, dış ülkelerle mübadelelerde bir buhrana, içeride ise işsizliğe ve mali güçlüklere yol açma tehlikesi doğurabilecek deflasyoncu bir siyasete başvurma yerine, fiyatlarının yükselmesiyle değer kaybına uğramış parayı devalüe ederek istikrara kavuşturma yolunu seçiyordu.

• *Dışsatımı destekleme devalüasyonu.* Bu işlem, para değerinin azalması olgusunu kaydetmeyi değil, ama parayı, eski resmi tanımına artık uymayan yeni bir iktisadi duruma uydurmayı amaçlıyordu. Bu ise, paranın resmi tanımını değiştirmeden, uluslararası mübadelelerdeki buhrana karşı koymak ve ulusal dışsatımı geliştirmek amacıyla yalnızca yeni kambiyo pariteleri kurarak gerçekleştirilebilir. Bu çeşit devalüasyon ilk kez 1931'de İngiltere tarafından yapıldı.

• *Devalüasyonun sonuçları.*

Yurt içinde, borçlular kayırılmış olur. Devlet, kamuya olan borcunu azaltmak, altın stokunu revalüe etmek ve emisyon bankasının evvelce kendisine vermiş olduğu oranları böylece yaratılan itibari fazlalıklarla ödemek için bu yönteme başvurmuş olabilir. Bu çare, paraya olan güveni yıkma, tasarrufu baltalama, yatırımlara yeniden başlanmasını güçleştirme ve geleceği tehlikeye atma tehlikesi doğurabilir. Buna karşılık, uzun süre bir depresyondan sonra yapılan bir devalüasyon, durumu istikrara kavuşturabilir, paranın maliyet, fiyat ve gelirlerin yeni seviyesine göre ayarlanmasını olanaklı kılarak, sağlıklı bir psikolojik ortam içinde bir toparlanma dönemi başlatabilir.

Yurt dışı alanda, devalüasyondan ve yeni bir kambiyo partisinin tanımlanmasından beklenen faydalar, bir yandan, paranın egemenlik derecesine, öte yandan da devalüasyon yapan ülkenin uluslararası ticaretten etkilenme derecesine bağlıdır. Eğer değeri düşürülen para egemen bir para ise, yani sözkonusu ülkenin alıcı ve satıcı olarak durumu dolayısıyla, parası uluslararası bir karakter taşımakta ve hiç olmazsa geniş bir bölgede, altına benzer bir rol oynamakta ise (günümüzde, dolar ve daha küçük bir ölçüde olmak üzere, Batı Alman markı ve yen için olduğu gibi), değerinin düşürülmesi, ona bağlı bütün ülkelerin paralarının da değerinin düşürülmesi sonucunu doğurur. Böylece, ilk devalüasyon, zincirleme bir sıra devalüasyonlara yol açmış olur.

Öte yandan, devalüasyon yapan ülkenin, uluslararası ekonomiye bağımlılık derecesi, parasının dış değerindeki düşüşün olası sonuçlarını etkiler. Eğer ülke dışarıya az bağımlı ise, az dışalım yapıyorsa, öteki ülkeler de misilleme olarak devalüasyon yapmadıkları sürece içerdeki fiyatlar çok az yükselir ve ihracat artar. Şayet ülke dış ticarete çok bağımlı ise, kambiyo fiyatlarıyla oynanması, ters teperek, dışalım malları fiyatlarının artmasına ve fiyatlar arasındaki karşılıklı bağımlılık dolayısıyla, iç fiyatlar seviyesine tümüyle yükselmesine yol açabilir. Dışsatımın canlanması ise, ancak devalüasyonun yapıldığı tarih ile iç fiyatlar genel seviyesinin yükselerek başlangıçta elde edilen avantajı yok ettiği tarih arasında geçen zaman boyunca sürer. Bu son durumda, ülkenin iç ve dış iktisadi durumunun bozulması tehlikesi büyüktür.

Devalüasyona başvuran ülkenin ticaret dengesi üzerinde, bunun lehte ya da aleyhte etkilerini önceden bilebilmek için, gerek o ülkenin, gerekse yabancı ülkelerin dışalım ve dışsatım esnekliğini daima göz önünde bulundurmak gerektiğini de belirtmeliyiz. Kambiyo rayicinin düşürülmesi, ancak ülke ve dış talep esneklikleri toplamının 1'den büyük olması durumunda ticaret bilançosunu düzeltebilir. Talep esnekliklerinin toplam 1'den küçük olması durumunda, ticaret bilançosunun durumu büsbütün kötüleşir. Chang'ın hesaplarına göre 1924-1938 döneminde, talep esnekliklerinin toplamı nispi fiyatlara oranla, bazı ülkelerde 1'in üstünde —Kanada'da (1,69), ABD'de (1,40), Avustralya'da (1,33), Fransa'da (1,09), İtalya'da (1,08), Danimarka'da (1,08)- iken, öteki bazı ülkelerde 1'den küçük - Almanya'da (0,95), Güney Afrika'da (0,95), İsveç'te (0,79), İngiltere'de (0,68)- idi. Bu rakamların değeri tartışılabilir; ancak, devalüasyonun olumlu ve olumsuz etkilerini önceden kestirmenin ne kadar zor olduğunu iki savaş arasındaki döneme ait kötü deneylerden ders alan hükümetler ve halklar bugün artık çok iyi bilmektedirler. Devalüasyon çoğu kere sadece bir çare olarak görünür, ama tutarlı bir iktisadi politika için temel oluşturması da olanaklıdır.

• *Türkiye'de devalüasyon.* Birinci Dünya savaşı'na dek, Osmanlı İmparatorluğu'nda herhangi bir kambiyo denetiminden söz etmek olanaksızdır. 1914 yılında kurulan kambiyo komisyonu savaş sırasında döviz alım satımını düzenlemek görevini üstlenmiştir. Savaştan sonra, bu denetim kaldırılmış ve bu uygulama 1929 yılına dek devam etmiştir. Sözkonusu yıl, dünya ekonomik bunalımının sonucunda, TC hükümeti 1567 sayılı türk parasının kıymetini koruma kanunu ile, 1930 yılından başlayarak kambiyo kontrol rejimini yürürlüğe koymuştur. Türkiye'nin yaşadığı ilkbüyük devalüasyon 7 eylül 1946'da yaşanmış ve türk parası % 116 oranında devalüe edilmiştir. Dışalımdaki fiyat denetimi ve miktar kısıtlamaları kaldırılmış, yeni bir ticaret rejimine geçilmiştir. 1950 yılından sonra uygulanmasına başlanan ve sabit kur ile serbest dışalım ilkelerine dayanan liberasyon politikası, 1952 yılından sonra döviz darboğazları oluşturmaya başlamış ve 1950'li yılların sonuna doğru bunalım baş göstermiştir. Uluslararası para fonu'nun da önerisiyle 4 ağustos 1958'de türk parası % 320 oranında devalüe edilmiş, 2,80 TL=1 ABD doları olarak 1946' dan beri gelen denge, bu tarihten sonra 9,00 TL = 1 ABD doları biçimine dönüşmüştür. Aşırı değerli döviz kuru ve miktar kısıtlamalarına dayanan planlı dönem iktisat politikaları 1970 yılına doğru yeni bir ödemeler dengesi bunalımı yaratmış, ağustos 1970'te türk parası % 66 oranında devalüe edilerek 1 ABD doları, 14,85 TL olmuştur. Gerçekçi olmayan kur politikalarının sürdürülmesinde direnilmesi sonucu, 1 ABD dolarının resmi kuru 1977 eylülünde 19,25 TL, 1978 martında 25,00 TL, 1979 haziranında 47,10 TL olarak saptanmıştır. 24 ocak 1980 kararları Türkiye' de önemli bir devalüasyon daha getirmiş, 1 ABD doları 70 TL'ya yükseltilmiştir. Bu tarihten sonra sabit kur politikası bırakıldığından TL'nın yabancı paralara karşı değeri günlük olarak hesaplanmakta, bu nedenle çarpıcı devalüasyonlar gündeme gelmemektedir.

DEVALÜE sıf. (fr. *dévaluer*). **1.** Değeri düşürülmüş. **—2.** *Devalüe etmek, olmak* değerini düşürmek, değeri düşmek.

DEVAM a. (ar. *devam*). **1.** Bir şeyin bitmemiş olan, sonradan gelen bölümü: *Bu yalnızca başlangıç, devamını dinleyin. Bu romanın devamı var. Devamı gelecek sayıda.* **—2.** Sürmek, devam etmek olgusu: *Savaşın devamı.* **—3.** Bir eylemin sonucu; uzantısı: *Bu bakanın politikası kendisinden öncekinin bir devamıdır.* **—4.** Bir şeyin uzantısı, eki, parçası: *Bu yolun devamında bir han göreceksiniz.* **—5.** Bir yere belli zaman ve koşullar içinde gidip gelme: *Okula devam gerekiyor.* **—6.** *Devam etmek*, bir şeyden söz ederken, görünmeyi, yinelenmeyi sürdürmek; bir devamı olmak, sürmek: *Satışlar iş süresince devam ediyor. Sıkıntılar devam ediyor.* **—7.** *Bir şeye, bir eyleme* ya da *bir şey yapmaya devam etmek*, bir kimseden söz ederken, ona ara vermemek, başlanılanı sürdürmek; aynı eylemi yinelemek: *Sohbete devam etmek. Konuşmaya devam ediyorlar. Bu biçimde çalışmaya devam edin, sonucunu kısa zamanda alacaksınız. Yalanlarına devam ediyor. Beni sinirlendirmeye devam edersen kötü olur;* bir şeyden söz ederken, etkisini sürdürmek: *Yağmur yağmaya devam ediyor.* **—8.** *(Yoluna, rotasına vb.) devam etmek*, ilerleyişini, rotasını sürdürmek ya da gelişimini aksatmamak: *Yelkenli yoluna devam ediyor. Postaneye kadar devam ediyorsunuz, sonra sağa dönüyorsunuz.* **—9.** *Devam!*, bırakma, kesme, sürdür: *Güzel okuyorsun, devam!*

—Basın. *"Devamı..."*, bir sayfadaki ve genellikle birinci sayfadaki bir makalenin devamı için sonraki bir sayfaya göndermek için kullanılan kalıp.

—Graf. *Devam ettirmek* ya da *devam etmek*, satır başı yapmamak; başlanılan satırı sürdürmek.

DEVAMİ Silleli, türk halk şairi (Sille, Konya, 1824/1825 - ?). Ahmet Ağa adlı bir berberin oğluydu. Sille'de bulunduğu zamanlar çömlekçilik yapar, sık sık uzun yolculuklara çıkardı. Özellikle gurbetten söz eden şiirleriyle tanındı.

DEVAMLI sıf. **1.** Zaman içinde kesintiye uğramayan; sürekli, kesintisiz: *Devamlı bir işte çalışmak.* **—2.** İşinde, etkinliğinde devamını aksatmayan kimse için kullanılır: *Devamlı bir öğrenci.*

—Tekst. *Devamlı iplik*, ipek, naylon ve reyon iplik gibi kesilmemiş katlardan oluşmuş iplik. (Eşanl. TELSİ İPLİK.)

◆ be. Sürekli olarak, kesintisiz: *Devamlı konuşuyor.*

DEVAMLILIK a. Devamlı, sürekli, kalıcı olan şeyin özelliği; süreklilik: *Başarı, çalışmaların devamlılığına bağlı.*

DEVAMSIZ sıf. **1.** Devam etmeyen, süreksiz. **—2.** İşinde devamlı olmayan kimse için kullanılır: *Devamsız bir öğrenci, memur.*

—Tekst. *Devamsız iplik*, doğal olarak kısa liflerden (pamuk yün) ya da "fibran" denilen reyon lifleri ve yapay ya da sentetik lifler gibi belli bir uzunlukta kesilmiş liflerden oluşmuş iplik.

DEVAMSIZLIK a. **1.** Devamsız olma durumu; süreksizlik. **—2.** İşyerinde, okulda, bir toplantıda, iş dolayısıyla ya da bir eyleme katılmak vb. için bulunulması gereken herhangi bir yerde (sık sık ya da sürekli) bulunmama olgusu; bunu sınırlamak için konulan süre: *İşletmelerde kadınların devamsızlığı üzerinde sık sık durulur. Devamsızlıktan sınıfta kalmak.*

—Çal. ekon. *Devamsızlık oranı*, bir işyerinde, bir meslek kategorisinde, belli bir dönem içinde, ücretlilerin işe gelmedikleri saatlerle geldikleri saatler arasındaki oran. (Devamsızlık oranı ulusal çapta doğrudan doğruya değil de işletmeler açısından ya da devamsızlık nedenleri göz önüne alınarak saptanır.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Siyas. bil. *Parlamenter devamsızlık*, ulusun oyla seçilmiş temsilcilerinin meclis ça-

lışmalarına düzenli olarak katılmamaları durumu.

—ANSİKL. Çal. ekon. Devamsızlığın çeşitli nedenleri vardır: hastalık dolayısıyla devamsızlık, doğum nedeniyle devamsızlık, iş kazaları yüzünden devamsızlık, aileye ilişkin nedenlerle devamsızlık vb. gibi. Bunun karşısında "nedensiz" devamsızlıklar yer alır ki, bunlar isteğe bağlı devamsızlıklardır. Aslında bu pek yerinde bir ayrım sayılmaz: kısa süreli hastalık yüzünden devamsızlıklar, aktif bir devamsızlığı göstermektedir. İstatistik bakımından da olay gereğince anlaşılamadan kalıyor: sosyal sigortalarca ödenen günlük sağlık tazminatlarının sayısı temel alındığında, devamsızlıkların sayısı, grev yüzünden kaybedilen işgünü sayısının aşağı yukarı 100 katını bulmakta ve yüzde 80 hastalık nedenine dayanmaktadır. Devamsızlığın önemi gittikçe artıyor. 1971'den bu yana, hastalıktan ötürü kısa süreli devamsızlıkların hacminde bir büyüme, doğum ve iş kazası yüzünden devamsızlıklarda duraklama, uzun süreli hastalıklardan ötürü devamsızlıklarda ise gerileme görülmektedir.

İşe karşı bireysel devamsızlıklar, ücretlilerin kişisel davranışlarından çok, belki de işletmedeki ya da şirketteki bozukluklardan ve yetersizliklerden ileri gelir. Devamsızlığın asıl olarak maddi ve manevi çalışma koşullarına bağlı olduğu görülüyor. Nitekim, devamsızlıklar bireysel niteliklere bağlı olduğu zaman bile, devamsızlık oranını etkileyen etmenler, sosyal olguların da hesaba katılmasını gerektiriyor. Yapılan incelemeler, bunda birçok etkenin rolü olduğunu açıkça belirtiyor. Bu etkenler şunlardır: cinsiyet (kadınlar erkeklerden daha çok devamsızlık ederler), yaş (gençler yaşlılardan daha devamsızdırlar), mevsim (yılın ilk üç ayı) ve haftanın günleri (pazartesi ve cuma), kurumun büyüklüğü (büyük birimler), etkinlik kesimleri (metal üretimi ve dönüşümü), ustalık derecesi (ustalık derecesi arttığı ölçüde devamsızlık azalır). Bu etkenlerin birbirine bağlı olduklarını ve somut çalışma durumlarına bağlanabileceklerini de belirtmek gerekir. Buradan anlaşılacağı gibi, devamsızlığa karşı savaşım, bir baskı aygıtının geliştirilmesini gerektirmekten çok, çalışma koşullarının iyileştirilmesine (uğraşların tekdüzelikten kurtarılması, değişik saatlerde işe gelip gidebilme, kısmi çalışma) bağlıdır.

DEVAN sıf. (fars. *devan*). *Esk.* Seğirten, koşan: *Esb-i devan* (koşucu at). *Devk-i devan* (yanda koşan at uşağı).

◈ be. **1.** Koşarak, hızla. —**2.** *Devan devan,* koşa koşa.

DEVAN → DEVVAN.

DEVANAGARİ a. (*tanrıların yazısı* anlamına gelen sanskritçe sözc.). Sanskritçede ve günümüzde hindi ve öteki bazı hint ari dillerinde kullanılan yazı. (NAGARİ de denir.)

—ANSİKL. Devanagari, brahmiden başlayarak (XIII. yy.). Hindistan'ın K.'inde yavaş yavaş gelişti. Sanskritçe, hindi ve marathi yazmaya yaradı; gucerati, oriya ve bengali için de benzer, ama biraz farklı biçimler kullanıldı. Sanskritçe yazmak için kırk altı gösterge kullanılır. Bunların 5 tanesi kısa ünlü (a, i, u, ṛ, ḷ), 6 tanesi uzun ünlü (a, ī, ū, e, o, ṝ) olmak üzere 13 tanesi ünlü, ikisi de çiftünlüdür (ai, au). Ünsüzlerse şöyle sınıflanır:

	ötümsüzler	ötümsüz soluklular	ötümlüler	ötümlü soluklular	genizsiller		
boğazsı	ka	kha	ga	gha	ṅa	yarı-ünlüler	: ya, ra, la, va
damaksıl	ca	cha	ja	jha	ña	ıslıklılar	: sa, şa, sa
üstdamaksıl	ta	tha	da	dha	na	soluklu	: ha
dişsil	ta	tha	da	dha	na		
dudaksıl	pa	pha	ba	bha	ma		

Her ünsüz kendisine eşlik eden ünlüyle birlikte söylenir. Ünsüzarası durumda, ünlüler bağımsız göstergeye göre kısaltılmış özel bir göstergeyle yazılır. Yalnız, her ünsüzde bulunan kısa *a* hiçbir özel göstergeyle belirtilmez. Bu *a* kaldırıldığı zaman, ünsüzün altına soldan sağa doğru eğik küçük bir çizgi *(virama)* konur. *Visarga* ḥ hafif soluklu bir durağı belirtir. *Anusvara* (üstteki nokta) arkadan gelen ünsüz kategorisindeki ünlünün genizsilleştirme belirtisidir (ṅa, ña, ṇa, ma). *Anunasika* (üstteki yarı daire içindeki nokta) ünlünün genizsi solukla genizsilleştirildiğini gösterir. Bütün ünsüzler kendi aralarında gruplandırılabilirler, ama birinci göstergenin yalnız sol yarısı ikincinin tam göstergesine bitişik gösterilir. Gruplandırılan bazı ünsüzler özel göstergelerle yazılır.

Modern dillerin yazılmasında bazı harfler kullanılmaz (örn. ṝ), bazı harflerse, yabancı dillerden (arapça, farsça ve ingilizce) alınan sesbirimleri belirtmek üzere ayırtedici göstergelerle donatılır.

DEVANGİRİ, Bhutan'ın güney-doğu'sunda yer, Hindistan (Assam) sınırında.

DEVANİ ya da **DEVVANİ** (Celalettin Muhammet bin Esed bin Sadettin **ED-**), iranlı yazar (Kâzerun, Devan, 1427-*ay.y.* 1502). Karakoyunlular'dan Yusuf bin Cihanşah'ın veziri iken, bu görevi bırakarak müderris oldu. Akkoyunlular döneminde Fars kadılığına getirildi. Şah İsmail'in ortaya çıkışı üzerine Lara ve Curun'a sığınmak zorunda kaldı. Bayındır Bey Fars'a egemen olunca onun yanına gitti; ancak kısa süre sonra öldü. Devani, felsefe ve tasavvuf yapıtları hakkında arapça ve farsça birçok şerh ve risale yazdı. Başlıca yapıtları: et-Teflazani'nin *Tehzib ül-mantık ve'l -kelam*, Adududdin İci'nin *el-akaid*, Şihabettin Maktul'ün *Heyakil ün-nur* adlı kitaplarına yazdığı arapça şerhler; farsça olarak yazdığı *Ahlak-i Celali* adı ile tanınan *Levami'ül-işrak fi-mekârim il ahlak* ve Akkoyunlu yönetimi ve teşrifatı hakkında *Arzname.* Bu son yapıtı Milli tetebbular mecmuası'nda yayımlanmıştır.

DEVÂR ya da **DUVÂR** a. (ar. *devar, duvar*). Esk. tıp. Başdönmesi.

DEVÂR a. (çevre anlamında ar. sözc.).

1. Kuzey Afrika'da çadırlardan oluşan yerleşme. —**2.** Kuzey Afrika'da yönetimsel birim.

DEVA RACA, Angkor Khmer İmparatorluğu'nun kurucusu Cayavarman II tarafından İ.S. IX. yy.'da oluşturulan kült. Burada, kralın tanrısal olduğuna inanılırdı. Şiva'nın bir görünümü biçiminde kabul edilmesinin yanı sıra, çok karmaşık bir dinsel törenle, *linga*'nın gücünü de yüklenirdi. Böylece, krallığın istikrarı, *linga*'nın korunmasıyla bir tutuldu ve bu hanedan *linga*'yı koruyabilmek için birçok önemli tapınak yaptırtmak zorunda kaldı.

Devarda yöntemi. Kim. Nitratlar ile nitrik eterlerdeki azot niceliğini belirtmek için *A. Devarda*'nın 1898'de bulduğu yöntem. Bu yöntem, azotlu bir cismin *Devarda alaşımı* denen toz halindeki özel bir alaşımın (50-45-5: bakır-alimünyum-çinko) katıldığı sodyum hidroksit çözeltisiyle tepkimeye sokulmasına dayanır. Tepkime sırasında oluşan hidrojen, nitratı amonyağa indirger; amonyak da bir kapta toplanarak niceliği belirlenir.

DEVASA sıf. (fars. *div* ve *āsā*'dan *dev -asa*). Dev gibi, çok büyük: *İletişim, bugün devasa boyutlara ulaştı.*

DEVASIZ sıf. Devası olmayan, çaresi bulunmayan: *Eskiden verem devasız bir hastalıktı. Devasız dertlere düşmek.*

DEVAT → DİVİT.

DEVATA, sanskritçe sözc., DEVA'nın eş-

DEVANAGARİ YAZI

1. *Hecenin başında;* 2. *Ünsüzlerden sonra.*

anlamlısı, hem iyi tanrılar, hem de iblisler için kullanılır. Bu ad, buddha mitolojisinde daha çok ikinci derecede tanrılara verilir.

DEVATDAR → DİVİTTAR.

DEVAVİN çoğl. a. (ar. *dīvān*'ın çoğl. *devāvīn*). *Esk.* Şair divanları, şiir dergileri: *Devavin-i atika* (eski şiir divanları).

DEVAYNASI a. **1.** Nesneleri olduğundan çok büyük gösteren ayna. **—2.** *Kendini dev aynasında görmek,* kendini aşırı ölçüde önemseyerek olduğundan büyük görmek.

■**DEVE** a. **1.** Asya ve Afrika'da yaşayan, boynuzsuz, bir ya da iki hörgüçlü, çorak iklimlerde yaşamaya uyarlanmış gevişgetiren hayvan. (Devegiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Deve değil ki yedi yerinden boğazlayasın,* bir iş için gerekli özveride bulunmuş bir kimseden daha fazlasının istenemeyeceğini belirtmek için söylenir. ||*Deve gibi,* çok uzun boylu ve hareketleri ağır kimse için kullanılır. ||*Deve hamuru gibi,* mideye ağırlık veren sindirimi güç yiyecekler için söylenir. ||*(Halep yolunda) deve izi aramak,* karmakarışık durumda ve bir arada bulunan binlerce benzeri arasından aradığı şeyi bulmaya çalışmak. ||*Deve kini,* sürüp giden, kolay kolay unutulmayan kin. ||*Deve nalbanda bakar gibi,* bir şeyi ilk kez görüyormuşçasına, öfkeli öfkeli, ters ters. ||*Deve olmak,* para ya da yiyecek sözkonusuysa, aşırılmak, kaybolmak. ||*Deve yapmak,* kendisinin olmayan bir malı ya da parayı kendisine mal etmek, sahiplenmek. ||*Deve yürekli,* ürkek, korkak kimse için kullanılır. ||*Devede kulak,* büyük bir miktara ya da bütüne göre çok küçük bir bölüm: *Senin varlığın, onunkinin yanında devede kulak kalır.* ||*Devenin başı, pabucu, nalı* → YOK* DEVE(NİN BAŞI). ||*Deveye binmek,* esrar çekmek (arg.). ||*Deveye, "boynun eğri, demişler, nerem doğru ki?" demiş,* bir iş ya da gidişin tek bir yanıyla değil, bütün yönleriyle yanlış olduğunu vurgulamak için söylenir. ||*Deveye hendek atlatmak,* bir kimseye üstesinden gelemeyeceği bir işi yaptırmaya çalışmak. ||*Deveyi düze çıkarmak,* bir işte karşılaşılan engelleri yenerek işi yoluna koymak. ||*Deveyi havutuyla, hamuduyla yutmak,* görevini kötüye kullanarak açıktan çıkar sağlamak, hırsızlık yapmak.

—El sant. *Deve başlığı,* devenin başına geçirilen, çeşitli ende renkli keçeler ve nakışlı kolonlardan oluşan, boncuk ve deniz kabuklarıyla süslenmiş başlık. ||*Deve önlüğü,* devenin boynuna atılan, her iki yana sarkan, renkli ve nakışlı sili ya da cicim dokuma. (Eşanl. DEVE ATKISI.)

—Folk. *Deve güreşi.* Develer arasında düzenlenen güreş. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Hayvc. *Yörs. Deve döşlü,* karın kısmı içeri çekik atlara denir.

—İsl. *Deve zekâtı,* müslümanlıkta develer için verilmesi gereken zekât. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Oy. *Deve oyunu,* daha çok erkek çocuklar arasında, açık havada oynanan bir oyun. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Sey. oy. *Deve oyunu,* Anadolu'nun birçok yöresinde değişik biçimlerde oynanan, hayvan benzetmeli bir köy seyirlik oyunu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Spor. *Deve yuları,* alaturka güreşte rakibin kolunu koltukaltına alıp çenesini avuçlamak şekliyle yapılan oyun.

—Tekst. *Deve yünü kumaş,* deve yapağısından üretilen yumuşak ve sıcak tutan dokuma.

—Zootekn. *Deve yünü,* her yıl ilkbaharda tüy dökme mevsiminde, develerden elde edilen ve yumuşak eşya yapımında kullanılan tüyler. (Bk. ansikl. böl.)

—ANSİKL. İki deve türü vardır: bugün yalnızca evcil halde yaşayan tek hörgüçlü deve, hecin devesi, çöl devesi ya da hacı devesi *(Camelus dromedarius)* adıyla bilenen tür (İran kökenlidir; Afrika'da Sahil'in kuzeyine yayılmıştır); büyük olasılıkla Şinciang kökenli olan (burada hâlâ yabanıl bir yaşam sürmektedir) ve Rusya'dan Çin'e kadar bütün Asya bozkırlarında yetiştirilen çift hörgüçlü deve *(C. bactrianus).*

Develer, boynuzsuz, digitigrad, midesi üç bölmeli, köpekdişleri olan, geniş, esnek yastıkçıklarla donanan iki parmaklı (kumlu arazilerde yürümeyi kolaylaştırır), gevişgetiren hayvanlardır. Hörgüç ya da hörgüçler, bu hayvanların otlaklardan yoksun çorak iklimlerde yaşamasına olanak veren yağ depolarıdır. Susuzluğa dayanıklılık daha çok tek hörgüçlü devenin özelliğidir; oysa daha sık ve uzun kürklü çift hörgüçlü deve büyük soğuklara çok iyi dayanır. Devenin susuzluğa dayanıklılığı, ne iddia edildiği gibi işkembenin yapısının ("su hücreleriyle" donanmış olarak tanımlanmıştı) ne de depolanmış lipitlerin yanmasının sonucudur; susuzluğa dayanıklılık, hayvana gece beden sıcaklığını düşürme (30-32 °C'a kadar) ve gündüz yükseltme (40-41 °C'a kadar) olanağı veren bir değişkenısılılığın sonucudur; ayrıca değişkenısılılık temel etkenine, terlemeyle ısı taşınımı, sidik hacminin büyük ölçüde düşmesi (sidik, kanı zehirlememesi için karaciğerde depolanır) ve nihayet kan hacminin değişmemesi (öbür dokular, kanın yerine kapsadıkları suyun üçte birini hiçbir zarar görmeden yitirebilirler) süreçleri de eklenir. Su yitiren bir tek hörgüçlü deve her defasında 200 litre su içebilir.

Her iki tür de, azla yetinebilmeleri nedeniyle çorak bölgelerde çok iyi bir yük hayvanıdır. Bu türleri yetiştiren halklar, sütünden, etinden, yağından, tezeğinden, yününden, derisinden yararlanır. Tek hörgüçlü deve koşum hayvanı (mehari) olarak da kullanılır. Devede gebelik bir yıl sürer ve yavruya annesi, kıskanç bir anne titizliğiyle bakar. Devenin ömrü ortalama 40 yıldır. Deve yününden değerli kumaşlar yapılır.

Develerin ilk evcilleştirilme tarihi bilinmemektedir (belki de İ.Ö. III. bin), ama Karun ile savaşan Keyhüsrev'in ordusunda develerin bulunduğu (İ.Ö. 546) ve Büyük İskender'in deveden yararlandığı bilinir. Araplar VII. yy.'daki fetihleri sırasında tek hörgüçlü deveyi Afrika'ya getirmişlerdir.

—Ask. tar. Osmanlı ordusunda, imparatorluğun çöl ikliminin egemen olduğu bölgelerinde, çoğunlukla ulaştırma amacıyla deve kullanılırdı. Çölün sıcak havasına, susuzluğa (özellikle esterlere oranla) daha dayanıklı olmaları nedeniyle öteki canlı ulaştırma araçlarına yeğlenirdi. Develerden Birinci Dünya savaşı'nda (Kanal harekâtı sırasında ve Irak cephesinde ve Kurtuluş savaşı'nda geniş ölçüde yararlanıldı. Bu develerden oluşmuş birliklere hecinsüvar denirdi.

—Folk. Bu tür güreşler bazı ülkelerde ve Türkiye'nin Ege ve Akdeniz bölgelerinin kent, kasaba ve köylerinde düzenlenir. Güreş, sırf bu iş için yetiştirilmiş, yük taşıtılmayan, erkek develer arasında olur. Bir gün önce güreşilecek yöreye getirilen develerin, ısırmamaları için ağızlarına gem vurulur ve ayaklarına da zincir bağlanır. Güreşler, seyircilerin çevrelediği genişçe bir düzlükte yapılır ve bir hakemler kurulu tarafından yönetilir. Seyirciler arasında bahse girenler de olur. Bir cazgır, tıpkı pehlivanları tanıtır gibi sıra ile güreşecek develeri halka tanıtır. Bütün koşumları süslenmiş olan develeri, güreş alanında beklerken kızıştırmak amacıyla bir dişi deve, alanda bir süre gezdirildikten sonra güreş başlar. Boğuşma, genellikle kıyasıya olur. Hayvanların "çelme atmak", "boyunduruk" gibi oyunları vardır. Bazı durumlarda uzun boyunlarını birbirine öylesine dolarlar ki, bunları birbirinden ayırmak bir hayli güç olur. Sırtı yere gelen, kaçan ya da yerden kalkıp güreşe girmemek suretiyle pes eden deve yenilmiş sayılır. Güreşi kazanan devenin sahibine halı, kilim vb. armağanların yanı sıra ödül olarak para da verilir.

—İsl. Ürünlerinden ve hizmetlerinden yararlanılmak için yetiştirilen, en az bir yaşındaki develerin nisap* sayısı 5'tir. Buna göre, 5-9 deve için bir koyun, 10-24 deveye kadar her 5 deve için bir koyun, 25-35 deve için iki yaşında bir dişi deve, 36-45 deve için üç yaşında bir dişi deve, 46-60 deve için dört yaşında bir dişi deve, 76-90 deve için üç yaşında iki deve, 91-119 deve için dört yaşında iki dişi deve zekât verilir. Ticaret amacıyla yetiştirilen develerin zekâtının hesaplanmasındaysa, bunların sayısına bakılmaz: bu durumda zekât, değerin 1/40'ı oranındadır. (→ DAVAR* ZEKÂTI.)

—Oy. Oyuncular aralarında ebe seçip iki takıma ayrılırlar. Takımlardan biri, kollarını birbirlerinin omzuna koyarak ebenin çevresinde çember oluşturur, öteki takımdakiler bunların sırtına biner. Ebe bulunduğu yerde, daireyi oluşturanlar ebenin ters yönünde şarkı söyleyerek dönmeye başlar. Bu sırada ebe sırttakilerden birini yere indirebilirse onunla yer değiştirir. Önceden belirlenen belli bir oyun sayısında ya da sürede alttaki takım üste geçer.

—Sey. oy. Pek çok çeşitlemesi olmakla birlikte oyunun ana öğesini, çeşitli biçimlerde yapılmış deve oluşturur. Bazı yörelerde bir kişi sırtına bir küfe alıp üzerini örterek deveyi oluşturur. Bazı yörelerde ise üç ya da dört kişi bir merdivenin altına girip, üste hörgücü oluşturmak üzere bir küfe koyarlar. En öndeki elinde sırığa geçirilmiş bir deve başı ya da deveye benzetilerek ağaçtan oyulmuş bir kafa taşır. En üste büyük bir örtü örtülür. Deve sağa sola tekmeler atarak, başını sallayıp sesler çıkartarak ilerler. Oyun bazı yörelerde yalnızca geçit biçimindedir ve izleyenlerden bahşiş toplanır. Bazı yörelerde ise dramatik özellikler taşır. Örneğin Karaman'ın Taşkale bucağında oynanan deve oyununda, deveyi eşeğe binmiş bir deveci çeker. Deve ansızın ölünce ağıt yakmaya başlar, izleyenler de ağıta katılır. Deveci devenin sırtına sopayla vurunca, deve canlanır, izleyenlere saldırmaya başlar.

—Zootekn. Devenin yünü karışık bir yündür, uzun kaba üst kıllarla, ince ve kısa alt kıllardan oluşur. Uzun kıllar 10-15 cm uzunlukta, 75 mikron kalınlıkta kaba kıllardır. Bunların altındaki ince kıllarsa 14-28 mikron kalınlıktadır. Esas deve tüyü diye bilinen kıllar bu ince alt kıllardır. İlkbaharda deve bu iki kıl tabakasını birlikte attığından, ince ve kaba kıllar taranarak birbirinden ayrılır. İnce kıllardan oluşan deve yünü sarı ya da esmer kahverengindedir, çuha yapımında kullanılır; kaba uzun kıllar daha koyu renktedir, keçe ve kaba kumaşlar yapımında kullanılır.

Deve destanı, aruz vezniyle mesnevi biçiminde yazılmış dinsel, öğretici anonim destanlardan biri (XV. yy.). Bir devenin, sahibi tarafından kötü muamele görmesi üzerine Hz. Muhammet'e şikâyete gelmesini konu edinir. Sonunda devenin sahibi müslüman olur. Peygamber deveyi satın alır ve ona hiçbir iş verilmemesini emreder. Hz. Muhammet'in ölümü üzerine deveye, "Hadi git, sahibin öldü" derler. Deve üzüntüsünden başını taşlara vurur, her taraf kan içinde kalır.

DEVEBOYNU a. Teknol. Buhar, fueloil, bitüm vb. sıcak ürünlerin doğurduğu genleşmeyi önlemeye yarayan çift dirsekli boru donanımı. || *Deveboynu musluk,* ucu bir devenin boynu gibi bükülmüş musluk.

—Arabac. Eski at arabalarının ön takımında iki yastık arasında bulunan, tahtadan yapılmış eğri parça.

—Aydınlt. *Deveboynu lamba,* genellikle çember yayı biçiminde eğik tutulan ve her yöne dönebilen eklemli bir kolla donatılmış masa lambası.

—El sant. Bakır kap yapımında kullanılan *testi mengiti*'ne, biçimi nedeniyle verilen ad. (→ MENGİT.)

—Saatç. Taşları yerleştirmeye, milleri vidalamaya yarayan alet.

çift hörgüçlü deve

Deveci dağları'ndan bir görünüm

devekuşu
erkek (yukarıda) ve dişi (aşağıda)

DEVEBOYNU, D. Anadolu'da Palandöken dağları ile Kargapazar dağları arasındaki nisbeten alçak (2 050 m) geçit. Erzurum ovasını Pasinler ovasına birleştiren kara ve demiryolu buradan geçer.

DEVEBOYNU burnu, antik. **Trioplon,** Datça yarımadasının B. ucunda burun. Hemen D.'sundaki kıstakta antik Knidos* kentinin kalıntıları yer alır.

DEVEBOYNU yarımadası, Van gölünün G. kıyısında Tatvan ile Gevaş arasında; permokarbon yaşlı kayaçlardan oluşmuş yarımada. Çok girintili ve çıkıntılı kıyılarıyla K.'e doğru ilerlemiş belirgin bir çıkıntı meydana getirir.

DEVECİ a. Deve kervanı güden ya da develeri olan, deve ile yük taşıyan, develerini kiralayan kimse.
—Ask. tar. Yeniçeri ocağı'ndaki deveci ortalarının komutanlarına verilen ad. (Kıdemlilerine "baş deveci" denir, bunlar yükselince "hünkâr hasekisi" ya da Acemi ocağı'nın "Rumeli ağası" olurlardı.) || *Deveci ortaları (Şütürban ortalan* da denir), Yeniçeri ocağı'nın cemaat ortalarından bir bölümüne verilen ad. (Cemaat ortaları arasında en saygın sınıf sayılırdı. Sefere gidişte ve dönüşte, yeniçeri ağasının develerini yükleyip ağırlıklarını taşırlar, savaş sırasında siper hizmetlerinde çalışırlardı.

DEVECİ dağları, Orta Karadeniz bölümünün iç kesiminde, Zile ovasını G.'den sınırlayan dar ve uzun kütle. B.'da Çekerek ırmağı vadisinden D.'da Tokat'a kadar 90 km boyunca uzanır. En yüksek yeri Akdağ tepesi (1 916 m)'dir. K. yamacında bir fayla sınırlanmıştır.

bazı devedikenleri

DEVECİK, Ordu'nun Çaybaşı ilçesinde merkez bucağına bağlı belde; 2 717 nüf. (1990).

DEVECİKONAĞI, Bursa'nın Mustafakemalpaşa ilçesine bağlı bucak; 8 467 nüf. (1990); 19 köy. Merkezi, M. Kemalpaşa'nın G.-D.'sunda Kirmasti çayı vadisinde *Devecikonağı,* 502 nüf. (1990).

DEVECİLİK a. Deve yetiştirme ya da deve ile yük taşıma işi.

DEVECİPINAR, Yozgat'ın Boğazlıyan ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 1 614 nüf. (1990). Belediye.

DEVEDİKENİ a. **1.** Tüylü ve köşeli saplı, derin dişli ve dikenli soluk yeşil yapraklı, baş biçiminde mor bileşik çiçekli, yüksekçe boylu (30, 100 cm) otsu bitki. (Bil. a. *Silybum marianum;* bileşikgiller familyası.) [Eşanl. KANGAL, KENGEL, MERYEMANADİKENİ.] **—2.** *Beyaz devedikeni,* gövde yapmayan, dikenli yapraklı, pembe ya da kırmızı çiçekli çokyıllık otsu bitki. (Bil. a. *Atractylus [Carlina] gummifera;* bileşikgiller familyası.) || *Bodur devedikeni,* bodur köygöçüren *(Cirsium acaule).* || *İpekçi devedikeni,* tüylü köygöçüren *(Cirsium eriophorum).* || *Mübarek devedikeni,* mübarekdikeni *(Cnicus benedictus).* || *Tarla devedikeni,* tarla köygöçüreni *(Cirsium arvense)* **—3.** Bileşikgillerden carduus, circium, cnicus, carlina, onopordon, scolymus, vb. cinsinden dikenli bitkilere ve maydanozgillerden *eryngium* (boğadikeni, çakırdiken) gibi bitkilere değişik yörelerde verilen ad.
—Mim. *Devedikeni yaprağı,* Avrupa'da, XV. yy. sütun başlıklarında ve kornişlerinde yaygın olarak kullanılan bezeme.
—ANSİKL. Asıl devedikeni *(Silybum marianum)* Anadolu'nun her yanında yaygın bir bitkidir. Yol ve tarla kenarlarında, kırlarda yetişir. Meyvesinin uç kısmında 15 mm kadar uzunlukta, beyaz renkte ve düşücü bir tüy demeti bulunur. Bu meyveler aktarlarda "devedikeni tohumu" adı altında satılır. Karaciğer hastalıklarına karşı ve safra artırıcı olarak tozu balla karıştırılarak ya da haşlanıp suyu çıkarılarak kullanılır. Toprak üstü kısımları idrar artırıcı, romatizma ağrılarını azaltıcı, yatıştırıcı ve iştah açıcı olarak etkilidir. Gövdesi, kabuğu soyulduktan sonra taze olarak yenir. Eşekdikeni *(Onopordon tauricum),* kocabaş *(O. acanthium)* ve altındiken *(Scolymus hispanicus)* gibi devedikeni adıyla anılan dikenli bitkiler de Anadolu'da yaygın olarak yetişir ve meyveleri aktarlarda "devedikeni tohumu" adı altında satılır. Bunların kimi karaciğer hastalıklarına karşı, kimi idrar artırıcı ve taş düşürücü olarak kullanılır.
Beyaz devedikeni *(Carlina [Atroctylis] gummifera)* Batı Anadolu'da yetişir. Meyvesi olgunlaştığı zaman bürgüsünün üzerinde bir süt salgısı oluşur. Bu salgı kuruyunca zamk halini alır. Bu bitkinin kökleri eskiden arap hekimlerince yara iyileştirici olarak kullanılırdı. Çok zehirli olduğu için ağızdan alınarak kullanılamaz.

DEVEDİŞİ sıf. Taneleri iri nar, buğday vb. için kulanılır.

DEVEDÖŞLÜ sıf. Karnı içeriye çekik at için kullanılır.

DEVEELMASI a. Bot. Çakırdiken.

Devegeçidi barajı, Diyarbakır ilinde, Dicle'nin Toroslar'dan ve Karacadağ'dan inen kolları üzerinde kurulu baraj. Sulama amacıyla kurulan tesis, 1972'de işletmeye açıldı. Barajın, gövdesi kaya dolgu tipi, su toplama hacmi 202,32 milyon m³, göl alanı 32,14 km², sulama alanı 10 600 ha'dır.

DEVEGİLLER a. Topuktabanlılar alttakımından, gevişgetiren hayvanlar familyası. (Familya üyeleri, digitigrad ayakları, üst kesici dişleri, boynuzlarının ve kırkbayırının bulunmamasıyla öbür gevişgetirenlerden ayrılır. Devegiller familyası iki cinsten oluşur; *Camelus* [tek hörgüçlü deve, çift hörgüçlü deve] ve *Lama* [guanako, vikunya].)
—ANSİKL. Özellikle tek hörgüçlü deve (Orta Asya) ve çift hörgüçlü deve (Afrika) ile tanınan devegiller, daha çok binek hayvanı ve yük hayvanı olarak, daha ender olarak da çekme işlerinde kullanıldı. Etlerini ve bazı bölgelerde, sütlerini halk tüketir. Düzenli aralıklarla toplanan ve biraz yünle karıştırılan ince kılları "deve kılı" adıyla satılır. Güney Amerika'da daha küçük gövdeli, hörgüçsüz devegiller vardır: yünlerinden, derilerinden, etlerinden yararlanılan *lama, guanako, vikunya.* Lama yük hayvanı olarak da kullanılır.

DEVEKULAĞI a. Hepsi rozet biçiminde çıkan ve çok parçalı yapraklı çokyıllık otsu bitki. (Bil. a. *sanicula;* maydanozgiller familyası.)
—ANSİKL. Devekulağının çiçekleri beyaz yumaklar halindedir; aken biçiminde olan meyveleri çengelli dikenlerle kaplıdır. Avrupa devekulağı *(Sanicula europaea)* batı ülkelerinde halk hekimliğinde kan dindirici ve yara iyileştirici olarak kullanılır. Ayrıca peklik verici ve sindirimi kolaylaştırıcı etkisi de vardır.

DEVEKUŞU a. **1.** Zool. Kanatları uçma olanağı vermeyen, karinasız, ayakları iki parmaklı, kısa gagalı kuş. (Bil. a. *Struthio camelus;* özdevekuşugiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Devekuşu gibi, (yüke gelince kuş, uçmaya gelince deve),* iki yönü bulunan bir kimseye, ondan bir iş yapılması istendiğinde, istenilen işin yönlerinden birine ters düştüğünü bahane ederek o işi yapmaktan kaçınması durumunda söylenir. || *Devekuşu gibi başını kuma sokmak, gömmek,* tehlikeli bir durum ya da olay karşısında yarar sağlamayacağı açıkça belli olan önlemlere başvurmak.
—Kuşç. *Devekuşu çiftliği,* devekuşlarının üretildiği yer. (Sayıları azalmış olmakla birlikte bazı ülkelerde [Güney Afrika, Okyanusya] hâlâ vardır. Sık bitkili otlaklarda üretilen devekuşu sürüleri, bitkilerin tohumları ve bazı kısımlarını yiyerek beslenir. Tüyleri ülke dışına satılır; etleriniyse yerli halk tüketir).
—ANSİKL. Bugünkü kuşların en büyükleri olan devekuşları, günümüzde Afrika'nın ve Yakındoğu'nun yarıçöl kuşlaklarında sürüler halinde yaşarsa da geçmişteki dağılımları daha genişti. Güçlü bacakları, beslendikleri bitkileri aramak amacıyla çok hızla yer değiştirmelerine olanak verir (bu yüzden onlara eskiden "koşucular" denirdi). Çokdişli devekuşu toplulukları basit yuvalarda kuluçkaya yatarak yavru çıkarır ve yavrular hemen yuvadan ayrılır. Devekuşu süslü tüyleri ve eti için evcilleştirilip devekuşu çiftliklerinde üretildiyse de günümüzde bu çiftlikler yavaş yavaş ortadan kalkmaktadır.
Seyrek ve yumuşak saçaklı devekuşu tüyleri bu yüzyılın başlarında çok rağbetteydi ve tüycüler devekuşu tüylerini varlıklı kesim terzileri için işlerlerdi: bu tüyler

ponponlarda, gece elbiselerinin hatta kapların, eteklerin kenarlarında kullanılır-dı. Devekuşu tüyleri Avrupa'ya Güney Afrika'daki devekuşu üretme çiftliklerinden gelir. Erkeklerin tüyleri daha güzeldir.

Devekuşu kabare tiyatrosu. 1962 yılında Haldun Taner, Gen-Ar tiyatrosu'n-da sahnelenen *Bu şehr-i Stanbul ki* adlı oyunla Türkiye'de ilk kez kabare türünü denedi. Nüvit Özdoğru, Erol Günaydın, Mehmet Ulusoy, Suna Pekuysal, Turgut Boralı vb.'nin katılımıyla gerçekleştirilen bu denemeden beş yıl sonra Haldun Taner, Zeki Alasya, Metin Akpınar ve Ahmet Gülhan tarafından oluşturulan Devekuşu kabare tiyatrosu, Taksim'de Sıraselviler caddesi üzerindeki Kulüp Onay'da çalışmalarına başladı. 1 aralık 1967 günü Çetin İpekkaya'nın yönettiği *Vatan Kurtaran Şaban* adlı siyasal taşlamayı, sonraki yıllarda *Dün-bugün, Ha bu diyar, Astronot Niyazi, Haneler* vb. izledi. Devekuşu kabare tiyatrosu'nun özgün niteliğini yitirdiğini düşünen H. Taner, Ahmet Gülhan ile birlikte 1977-78 dönemi sonunda ortaklıktan ayrıldı. Devekuşu kabare tiyatrosu Zeki Alasya ile Metin Akpınar'ın yönetimine geçti. Z. Alasya-M. Akpınar çalışmalarını televizyonda, çeşitli adlar altındaki programlarda sürdürdüler.

DEVELİ, İç Anadolu bölgesinde Kayseri iline bağlı ilçe; 72 825 nüf. (1990); 1 903 km²; merkez bucağı dışında 1 bucak; 48 köy. Merkezi, Kayseri'nin 45 km G.'indeki *Develi*, 32 961 nüf. (1990). Su bakımından yetersiz olan eski yeri (esk. Develi) 3 km kadar daha G.'dedir.

—Arkeol. ve Mim. İlçe yakınlarında Fraktin*, İmamkulu* gibi önemli hitit kaya kabartmaları, Roma döneminden kale ve Bizans döneminden kilise kalıntıları vardır. İlçenin B.'sında sarp bir kayaya kurulu Develi kalesi üç bölümlüdür. K.-D.'daki bölüm yarım daire, G.'deki bölümse dörtgen burçlarla güçlendirilmiştir. Osmanlılar döneminde de kullanılan kale, Prof. Tahsin Özgüç ve Mahmut Akok tarafından araştırılmıştır (1947). İlçedeki en önemli yapı Develi* Ulu camisi'dir. Ayrıca XIII. yy.'dan türbeler bulunmaktadır.

DEVELİ ovası, İç Anadolu bölgesinde Erciyes dağının G.'inde, B.'da Hodul dağı G.'de Aladağlar'ın uzantısı ve D.'da Develi dağları ile çevrili çöküntü ovası. Çevredeki dağlardan inen akarsuların yöneldiği ovanın tabanı, en ünlüsü yaban kuşlarının mevsimlik uğrağı sultansazlığı olan bataklık ve sığ göllerle kaplı bir kapalı havzadır.

Develi Ulu camisi, Kayseri'nin Develi ilçesinde, Anadolu Selçukluları döneminden cami. Gıyasettin Keyhüsrev III zamanında Göçer Arslan ve eşi Sivasti hatun tarafından yaptırılan cami (1281) kare planlıdır. Ana mekan mihrap duvarına dikey beş sahınlıdır. İçten sivri kemerli tonozlarla, dıştan düz toprak damla örtülüdür; yalnızca mihrap önü kubbeyle belirginleştirilmiştir. Geometrik ve yıldız geçmeler, selçuklu nesihi ve kıvrık dallı rumi ve palmet motifli kuşaklarla çevrili mukarnaslı mihrap, dönemin taş işçiliğinin önemli örneklerindendir.

DEVELİKOTU → DAFNE.

DEVELLİOĞLU (Ferit), türk dilbilimci (İstanbul 1906 - Ankara 1985). Kumkapı fransız mektebi'nde ve Galatasaray lisesi'nde okudu. Türk dil kurumu'nda başkâtiplik, yayın kolu şefliği, sözlük kolu uzmanlığı görevlerinde bulundu. Türkçede argo konusunu incelediği *Türk argosu* (1941), 60 000 sözcük içeren, *Osmanlıca türkçe ansiklopedik lugat* (1962) başlıca yapıtlarıdır. Gene sözlük alanında *Fransızca-türkçe halk tabirleri sözlüğü* (1937), *Osmanlıca-türkçe küçük lugat* (1049), *Osmanlıca-türkçe okul ve yazışma sözlüğü* (1964), *En yeni okul sözlüğü* (1972), *On iki bin kelimelik türkçe sözlük* (1972), *En yeni büyük türkçe sözlük* (1975) gibi yapıtları vardır.

DEVELOPMAN a. Bisikç. Pedal düzeninin tam bir devri için bisikletin katettiği yol uzunluğu.(Developman $l = \pi D \times \frac{N}{n}$, formülüyle gösterilir; D tekerleğin çapını, N ile *n* sırasıyla ayna dişlinin ve tekerlek dişlisinin diş sayısını belirtir. Örneğin: D = 0,7 m, N = 46, n = 18: l = 5,62 m.)

Development Loan Fund (DLF), ABD hükümetinin bir dairesi. 1957'de gelişmekte olan ülkeler yararına uzun vadeli projeleri finanse etmek amacıyla kuruldu. Çoğunlukla özel amerikan işletmelerine ödünç paralar verdi. 1961'de *Agency for International Development*'in bünyesine katıldı, ve bu kuruluş o tarihten itibaren *International Development Cooperation Agency* adını aldı. Halen etkinlikleri *Development Loan Committee* tarafından yürütülmektedir.

DÉVELOPPÉ a. (fr. sözc.). Koregr. → GELİŞTİRME.

DEVENDE sıf. (fars. *deviden*, koşmak' tan *devende*). *Esk.* Koşan, dönüp dolaşan, gezen.

DEVENTER, Hollanda'da (Overijssel ili) kent. IJssel ırmağının sağ kıyısında; 64 300 nüf. Ortaçağ ve XVII. yy.'dan kalma eski anıtlar. Metalürji. Kimya, bisiklet ve besin sanayileri.

DEVER a. (fr. *devers*). Bayınd. Bir aracın yoldan çıkmasını ve devrilmesini önlemek amacıyla virajda, karayolunun dış kenarına verilen yükseklik.

DEVERAN a. (ar. *deveran*). *Esk.* **1.** Dönüp dolaşma, dolanma: *Kan deveranı.* **—2.** Ağızdan ağıza gezme. **—3.** *Deveran etmek*, bir yörüngede düzenli olarak dolaşmak, dönmek.

—Esk. astron. *Deveran mihveri*, bir cismin dönme yörüngesi. ‖ *Deveran müddeti*, dönme, dolaşma süresi.

—Esk. tıp. *Deveran-ı lenf.* lenfa dolaşımı.

DEVERANIDEM a. (ar. *deveran* ve *dem*'den *deveran-ı dem*). *Esk.* Kan dolaşımı.

DEVERANÎ sıf. (ar. *deveran* ve *-î*'den *deveranî*). *Esk.* Dönmeyle ilgili.

◆ a. Dolaşım.

DEVERE a. Dokmc. Dokuma kumaş yapımında, çözgü hazırlamak için kullanılan bir çözgü dolabı türü.

—ANSİKL. El dokumacılığında uzun metrajlı çözgü hazırlamak için kullanılan dikey çözgü dolaplarına da devere denilir. Ancak, devere günümüz sanayisinde hâlâ kullanılan ve dikey çözgü dolaplarının geliştirilmesi ile elde edilen yatay bir çözgü dolabıdır. El dokumacılığında kullanılan devereler genellikle dikey bir dolap biçimindedir. Avlulara, bahçelere kurulan devereler daha çok evlerin bır odasına tavan ile taban arasına yataklanmış ve bir eksen etrafında dönebilen kare prizma çatkılı ahşap bir yapıdır. Dolabın arkasında bulunan cağlıktaki bobinlerden alınan iplikler "elcik"in deliklerinden geçirilir ve makas ıpi yardımıyla çapraza alınarak dolap üzerinde bulunan ve çıviye takılır. Dolabın döndürülmesiyle de istenilen uzunlukta çözgü ipliği hazırlanır. Çözgü boyu "dolaşık" denilen turlarla belirlenir. Dolabın çevresi bilindiğinden hazırlanacak çözgünün kaç dolaşık olacağı buna göre hesaplanır. İstenilen çözgü boyu elde edilince kesilen çözgü iplikleri dolap üzerine tutturulur ve çözgü tel sayısı tamamlanıncaya kadar işlem bu biçimde yinelenir. Yeterli sayıda ve uzunlukta hazırlanan çözgüler dolaptan yumak şeklinde sarılarak çıkarılır.

Sanayide kullanılan devereler de yatay dolap biçimindedir. Çokgen prizma çatkılı olan bu dolapların büyük bölümü ahşaptır ve yatay konumda her iki ucundan yataklanır. Ancak bu devereler elle döndürülemez, motor ile devindirilir. Ayrıca, çözgü boyunu belirleyecek devir saati ve iplik koptuğu zaman makineyi durduracak elektrik düzeneğiyle donatılır. Tekstil sanayisinde bu deverelere konik çözgü makinesi de denir. Çalışma sistemi dikey dolaplarla aynıdır ve çok daha uzun metrajlı çözgü hazırlama olanağı verir. Dolap bölümünün bir ucunda istenilen açıya göre ayarlanabilen kanatçıklar bulunur. Bu kanatçıklar, kalbalar halinde yan yana sarılan çözgülerin birbiri üzerine binmesiyle oluşacak hataları önler. Çözgü kalbalar halinde parça parça sarılırken bu kanatçıklar üstünde sola doğru kayarak koniklik oluşturur. Bu koniklik, her çözgü tipinde, iplik cinsi ve numarası, çözgü tel sayısı ve bant genişliğine göre ayrı ayrı saptanır. Tambura parça parça sarılan bu çözgüler daha sonra çözgü leventlerine aktarılır. Yatay dolap ya da konik çözgü makinesi denilen bu tip devereler, genellikle ipliği boyalı denilen, çeşitli renk ve katlı ipliklerden oluşan ve haşıllanmasına gerek görülmeyen çözgülerin hazırlanmasında kullanılır.

DE VERE (Aubrey Thomas), irlandalı yazar (Curragh Chase, Luimneach, 1814- *ay. y.* 1902). Wordsworth ve Coleridge'in etkisinde kaldı. 1851'de katolikliği benimsedi. Lirik bir dram (*The Waldenses*, 1842), şiirler (*Irish Odes*, 1869) yazdı ve *English Misrules and Irish Misdeeds* (1848), *Inisfail* (1861), *The Legend of St. Patrick* (1872) gibi yapıtlarıyla irlanda öykülerine yenilik getirdi.

DEVEREUX (Walter ve Robert) → ESSEX.

DEVEREUX (George), macar asıllı amerikalı antropolog ve psikiyatr (Lugos [bugün Lugoj] 1908 - Paris 1985). Özellikle M. Curie ve Perrin'den fizik öğrenimi gördükten sonra 1926'da insan bilimlerine yöneldi ve Etnoloji enstitüsü'nde, Mauss, Levy-Bruhl ve Rivet'nin öğrencisi oldu. Daha sonra, psikanaliz çalışmaları yaptığı ABD'ye yerleşti (Berkeley'de Kaliforniya Üniversitesi, Topeka, Philadelphia, New York). 1963'ten başlayarak Sosyal bilimler yüksek okulu'nda ders verdi. Etnopsikiyatriyi kurdu ve üç yönde çalışmalar yaptı: grek kültürü (*Dreams in Greek Tragedy* [Grek trajedisinde rüyalar], 1976), psikanaliz ve antropoloji. Moiler (Vietnam). Hopiler ve Mohaveler (Kaliforniya) arasında yaşayarak etnografya incelemeleri yaptı ve bu alanda şu yapıtları verdi: *Reality and Dream* (Gerçeklik ve rüya) [1951], *Mohave Ethnopsychiatry* (1961). Ayrıca, *From Anxiety to Method of in Behavioral Sciences* (Boğuntudan, davranışsal bilimlerdeki yönteme) [1967].

DEVERİA (Achille), fransız desenci ve taşbaskıcı (Paris 1800 - *ay. y.* 1857). Romantiklerin yaşadıkları çevreyi ve sanat dünyasını işlediği taşbaskı çalışmaları önemlidir; özellikle portreleri ilgi topladı (*Victor Hugo*, 1829; *Alexandre Dumas*, *Balzac*, 1830). 1848'den sonra, Bibliothèque nationale'in Estampes bölümü yöneticiliğini yaptı.

Develi ovası'ndan bir görünüm

DEVERS (Jacob), amerikalı general (York, Pennsylvania, 1887 - Washington 1980). 1909'da West Point askeri akademisi'nin topçu sınıfını bitirdi, 1940'ta generalliğe yükseldi. 1943-44'te Akdeniz bölgesi harekât komutanlığında, önce Eisenhower'ın, sonra Wilson'ın yardımcılığını yaptı. 1944'te Provence'a çıkarma yapan fransız-amerikan (de Lattre ve Patch) kuvvetlerinden kurulu 6. Ordu grubunun başına geçti ve bu grubu 1945 zaferine kadar yönetti. Amerikan kara kuvvetleri komutanlığı görevinde bulunduktan sonra 1949'da ordudan ayrıldı.

DEVERSÖR a. (*déverseur*). Hidr. pnöm. AKITICI'nın eşanlamlısı.

DEVETABANI a. Tropikal Amerika kökenli, tırmanıcı dallı bitki. (Derinlemesine parçalı büyük yaprakları çok uzun saplıdır; yaprak ayasında geniş oval delikler bulunur. Çicekleri kalın ve silindirimsi bir koçan üzerinde topludur. Nemli yarlar üzerinde yetişen bu bitkilerin kökleri yarlardan aşağı sarkar ve su içinde dallanır. Türkiye'de sera ve salonlarda yetiştirilen önemli bir süs bitkisidir. Bil. a. *monstera;* yılanyastığıgiller familyası.) [Eşanl. MONSTERA.]

DEVETIMARI sıf. Baştan savma, üstünkörü yapılan iş için kullanılır.

DEVETÜYÜ a. Sarıya bakan açık kahverengi.

◆ sıf. Bu renkte olan şey için kullanılır: *Devetüyü bir palto.*

DEVHA a. (ar. *devḥa*). **1.** *Esk.* Ulu ağaç. **—2.** *Devhat-üz-zeheb,* büyük altın ağaç; Hz. Ali'yi takdis etme anlamında bir deyim.

Devhat ül-meşayih ül-kibar, Müstakimzade* Süleyman Sadettin Efendi'nin 1727-1744 yılları arasında görev yapan osmanlı şeyhülislamlarının yaşamöykülerini kapsayan yapıtı. 1744'te bitirdiği bu yapıta 1745-1786 arası yaşayan şeyhülislamlarla ilgili iki de zeyl (ek) yazdı. Ayrıca Mehmet Münip, Süleyman Faik ve Mektubizade Abdülaziz'in de ekleri vardır. Daha sonra Topal Ahmet* Rifat Efendi Müstakimzade'nin yapıtına öteki eklerle birlikte, 1866'ya kadar getirdiği kendi ekini de katarak *Devhat ül-meşayih maa zeyl* adıyla bastırdı (İstanbul, t.s.).

DEVİ, *tanrıça* anlamına gelen sanskritçe sözc., Hindistan'da bütün dişi tanrıları betimlemek amacıyla kullanılır. Bu kavram önceleri doğurganlık kültüyle ya da ana tanrıçayla ilgiliydi. Örneğin, *Rigveda*'da tanrı eşleri, kutsal nehirlerin (Ganj, Yamuna, vb.) kişileştirilmesi ya da kozmik görünümleri için kullanılır. *Devi,* vedasonrası dönemde *Şiva*'nın devingen ve dişi görünümü olan, evrensel enerji *şakti* ile özdeşleşti. Bugün, hâlâ coşkulu kültlerde yer alan değişik -Durga, Kali gibi kötü Parvati ve Uma gibi iyi- biçimleri için yapılan tapınmalar sürdürülmektedir.

DE VİCO (Francesco), italyan gökbilimci (Macerata 1805 - Londra 1848). 1823'te Cizvit tarikatına girdi, Roma'da öğretmenlik yaptı ve 1838'de bu kentin gözlemevine müdür oldu. Roma'nın enlem ve boylamı, Venüs gezegeni, Satürn'ün halkası, kuyrukluyıldızlar, bulutsularla ilgili gözlemler yaptı ve güneş sistemi üstüne araştırmalarda bulundu.

DEVİENNE (François), fransız flütçü ve fagotçu (Joinville 1759 - Charenton 1803). 1795'te Paris Konservatuvarı'nda flüt öğretmenliğine atandı. Üflümeli çalgılar için çok sayıda yapıt besteledi, bu çalgıların tekniğine yenilikler getirdi. *Visitandines* (1792) adlı ünlü yapıtı yazdı.

DEVİLLE → SAİNTE-CLAIRE DEVİLLE (Henri).

DEVİLLE (Michel), fransız film yönetmeni (Boulogne-sur-Seine 1931). Sinemaya, Henri Decoin'a yardımcılık, Jean Meyer'e *Kibarlık budalası* (le Bourgeois gentilhomme) ve *Figaro'nun düğünü* (le Mariage de Figaro) [1958] filmlerinde teknik danışmanlık yaparak başladı. *Une balle dans le canon* (Namluda bir mermi) [C. Gérard ile birlikte, 1958], *Ce soir ou jamais* (Bu akşam ya da asla) [1961] ve özellikle *Adorable Menteuse* (Tapılası yalancı kız) [1962] gibi uzun filmlerle yönetmenliğe geçti. Televizyon için *les Petites Demoiselles* (Küçük hanımlar) [1962] adlı bir kısa film çekti. Senaryocu ve kurgucu olarak Nina Companeez ile kurduğu işbirliği sonraki filmlerinde de sürdü: *Kadın yüzünden* (À cause, à cause d'une femme) [1962], *Genç kızlar dairesi* (l'Appartement des filles) [1963], *Lucky Jo* (Talihli Jo) [1964], *Masum bir gencin itirafları* (Benjamin ou les Mémoires d'un puceau) [1967; o yılın Louis-Delluc ödülü], *Bye, bye, Barbara* (Allahaısmarladık Barbara) [1968], *Beni seveceksin* (l'Ours et la poupée) [1969], *Kırmızı mendil* (Raphaël ou le Débauché) [1971]. *La Femme en bleu* (Mavili kadın) [1972] ile tam bir yaratıcı kimliği kazandı. Daha sonraki yapıtları: *Çapkın tilki* (le Mouton enragé) [1973], *l'Apprenti salaud* (Acemi çaylak) [1976], *le Dossier 51* (Dosya 51) [1978], *le Voyage en douce* (1979), *Eaux profondes* (1981), *la Lectrice* (1988), *Nuit d'été en ville* (1990).

DEVİLLİT a. (fr. *devillite;* fransız yerbilimci *Deville*'in adından). Miner. Hidratlı bakır ve kalsiyum sülfat; monoklinik sistemde yer alır.

DEVİMSEL sıf. Devinim durumunda olan; hareki. (→ DİNAMİK.)

—Nörobiyol. *Devimsel birim,* aynı devimsel alfa motonöronundan sinir alan kas liflerinin tümü. || *Devimsel lif,* bir kasa ya da bir iç organa doğrudan doğruya kumanda eden sinir lifi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Nörobiyol. *Devimsel lifler.* Çevre sinir sistemine özgüdür. İç organ devimsel lifleri (miyelinsiz lifler ya da C lifleri) sempatik ya da parasempatik gangliyonlardan gelir. Dış beden devimsel lifleri, miyelinli lifler kategorisine (A lifleri) giren iki gruba ayrılır: Aα lifleri, alfa motonöronlarından gelir, aynı kasın içinde birçok kas lifine sinir verir ve bunların tümü bir *devimsel birim* oluşturur; Aγ lifleri, gama motonöronlarından gelir ve sinir-kas iğciklerine sinir verir.

DEVİMSELCİLİK a. Fels. DİNAMİZM'in eşanlamlısı.

DEVİNDİRİCİ sıf. Devindirme özelliği olan.

—Dy. *Devindirici dingil,* devindirici bir makinede, motorların sağladığı cer gücünü bandaj-ray arasındaki sürtünmeyle yola aktaran ve böylece trenin ilerlemesini sağlayan dingil. (Devindirici dingil, aderansı oluşturan makine yükünün bir bölümünü taşır. Önde bulunduğunda, ayrıca taşıtı yönlendirmeye yarar.) || *Devindirici tekerlek,* devindirici bir dingilin taşıdığı tekerlek. (Buharlı bir lokomotifte, piston kolunun doğrudan döndürdüğü devindirici tekerlek ile kavrama biyeliyle bu tekerleğe bağlanan ve devindirici gücü ileten tekerlekler birbirinden ayrılır.)

—Nörobiyol. *Kas devindirici merkez,* hareket sinirleri aracılığıyla kasların kasılmasını sağlayan sinir merkezi.

—Saatç. *Devindirici organ,* saatin çalışması için gerekli enerjiyi sağlayan parça (ağırlık, zemberek, pil vb.).

◆ a. Devindirici olan araç.

—Fels. *İlk devindirici,* Aristoteles'e göre, sabit yıldızlar küresini etkileyen neden olarak devindiren, ama kendisi, bu eyleminden etkilenmeyen, devinimsiz, öncesiz sonrasız ve benzersiz varlık. (Aristoteles, bu ilk devindiriciyi, Tanrı ile özdeşleştirir ve onun eyleminin temel örneğini, düşünme ediminde bulduğumuzu ileri sürer: "Tanrı, kendileri devinmeksizin devindiren istek nesnesi ve düşünce nesnesi gibi devindirir" (*Metafizik* [Meta ta physika], 30, 7).

—Nörobiyol. *İç organ devindirici,* iç organların hareketlerini yöneten sinir merkezleri ve yolları.

DEVİNDİRME a. Devindirmek, hareket ettirmek eylemi.

—Mak. san. TAHRİK'in eşanlamlısı.

DEVİNDİRMEK → DEVİNMEK.

DEVİNDTİT a. (fr. *dewindtite*). Miner. Ortorombik sistemde yer alan sarı renkli, doğal hidratlı uranyum ve kurşun fosfat.

DEVİNGEN sıf. **1.** Devinim durumunda olan; sabit olmayan şey için söylenir; hareketli. **—2.** Hızlı devinen, çabuk hareket eden.

—Bot. *Devingen başçık,* ipçiğine yalnız bir noktada bağlı olan ve bu nedenle çok kolay hareket edebilen başçık. || *Devingen halka,* bir mantarın kongövdesi üzerinde bulunan, ama ona sıkı sıkıya bağlı olmayıp kongövde boyunca yırtılmadan yer değiştirebilen halka.

—Sibern. *Kumandalı devingen,* bir devinim ayarlamasında, kumanda edilen organ.

DEVİNGENLİK a. Devingen olma durumu.

—Biyol. Canlıların bir uyarana karşı tepki olarak ya da kendiliklerinden hareket edebilme yetisi. (Canlıların başlıca özelliklerinden biridir.)

—Elekt. *İyon devingenliği,* birim elektrik alanının etkisi altındaki bir iyonun yerdeğiştirme hızı. (Eşanl. MOBİLİTE.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Elektron. *Taşıyıcı devingenliği,* yarıiletken bir gereçte elektronlara ya da deliklere bağlı iletkenliği belirleyen katsayı. (Eşanl. MOBİLİTE.)

—Nörobiyol. Devinmeyi sağlayan biyolojik işlevlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ölçbil. *Bir ölçü aletinin devingenliği,* bir ölçü aletinde kadranın konumunun değişmesi için ölçülecek büyüklükteki küçük bir değişikliğin yeterli olduğu nitelik. || *Bir ölçü aletinin devingenlik eşiği,* ölçülen büyüklüğün bu aletin net olarak algılayabileceği en küçük değişimi.

—Topbil. ve Nüfbil. Coğrafi *(coğrafi devingenlik)* ya da mesleki *(mesleki devingenlik)* bir göçün sonucu olan nüfusbilimsel olay. || *Toplumsal devingenlik,* toplumsal katmanlaşma kuramlarına göre, bir bireyin ya da bir grubun toplumsal yeri ya da durumundaki değişiklik: aynı katman içinde (yatay devingenlik) ya da bir katmandan ötekine (dikey devingenlik) doğru gerçekleşebilir.

—ANSİKL. Elekt. *İyonların devingenliği.* Bu devingenliğin bir elektrolit içinde ölçümü, iyonun yarıçapını belirlemeye olanak verir. İyon, MnO_4 iyonu gibi renkliyse, bu ölçüm için U biçimli bir tüpte üst üste yer alan bir potasyum permanganat ve bir potasyum nitrat çözeltisi kullanılabilir. Gaz halindeki iyonların devingenliklerinin ölçümü, bu iyonların bileşimi üzerine bilgi verir.

—Nörobiyol. Devingenliği merkez sinir sistemi sağlar. Devingenlik bedenin dış bölümleriyle ilgiliyse devinim emirleri devinim nöronlarına (motonöron), sonra kaslara ulaşır, iç organlarla ilgiliyse emirler iç organlara giden özel sinirlerle iletilir.

Beden devingenliği aslında iki eylem biçimini birlikte içerir: bunların biri, nispi bir oynamazlık sağlayan beden duruşu, öbürüyse harekettir; duruş en başta yerçekiminin etkilerini karşılamaya yarar (bunun sonucunda, sürekli ya da tonik kasılmalar ortaya çıkar); hareketse, zamanla değişen, yani aşamalı (fazik) kasılmaları gerektirir.

Devingenliği, bir devinim nöronuyla, onun uyardığı kas liflerinden oluşan *devinim birimi* sağlar. Her kasın içinde, dağılımı kaslara göre değişmekle birlikte, kasılmaları daha yavaş ve daha hızlı olan kas lifleri vardır. Birincilere "tonik", ikincilere ise "fazik" devinim birimleri denir. Aynı şekilde gamma motonöronları da iki kategoriye ayrılır ve etkinliği tonik ya da fazik olan

gamma sinir halkalarını oluşturur.

Motonöronların kumanda alanları çok çeşitlidir. Bunlar başlıca üç bölümde toplanabilir:

— genellikle duysumsal bir uyarı sonucunda ortaya çıkan, aynı uyarıya karşı hep aynı biçimde davranan ve kısa devrelere (omurilik, beyin sapı) dayanan refleksler;

— çevreden ya da içten gelen bir uyarıyla başlayan, ama dönüşte duysal bilginin sürekli denetlemediği merkezi bir programa göre devam eden etkinlikler; gerçek refleksler (örneğin kaşınma davranışı) ya da daha gelişmiş etkinlikler (yer değiştirme) bu kategoriye girer;

—basit bir uyarıya indirgenemeyen ve basmakalıp bir davranışa yol açmayan davranış etkinlikleri; bunlar, mekanizması henüz iyice aydınlığa kavuşmamış olan daha karmaşık duysal-devimsel bir bütünleşmeyi gerektirir.

Günümüzde gelişmiş devinimlerin açıklanması için önerilen şemalar reflekslerin incelenmesi sonucunda edinilen kavramlara dayanmaktadır. Sibernetik modeller örnek alınarak geliştirilen iki kuramsal mekanizma kabul edilmektedir:

— bir değişkeni sürekli olarak aynı noktaya çekebilmek için onun sabitliğini sağlayan düzenleyici mekanizmalar (devinim sırasında duruşun korunmasını sağlar);

— sistemin durumunun zaman içinde belirli bir programa göre evrim gösterdiği servomekanizmalar. Programın izlenmekte olduğunu ya da sistemin ondan uzaklaştığını belirleyen duysal bilgilerin devinim emriyle sürekli bir uyum içinde bulunmasının gerekli olduğu anlaşılabilir.

"Açık halka" adı verilen bir üçüncü sistem, yanlış olasılığının hemen hemen sıfır olduğu "sıradan" programlı bir eylemi gösterir.

Bu kuramsal şemalarla sinir sisteminin işleyişi arasındaki uygunluk henüz tam olarak ortaya konamamıştır. Beyin -omurilik sistemi devinimleri yönetir. Beynin yankafa lobundaki korteks bölgesine varan duysal bilgiler devinimle ilgili alanın servomekanizmalarla denetlenmesini sağlar. Bazı devinim programlarının mesajlarını devinim sistemine gönderen beyincik korteksinden doğduğu sanılmaktadır. Beyin kabuğundan gelen ve merkezi boz çekirdeklerden geçen sinirsel devreler de kuşkusuz devinimin oluşumunda büyük rol oynar, ama bu rol daha tam belli değildir.

Kısa bir süre önce tanımlanan diğer bir duysal denetim tipi de "taç şeklinde boşalım"dır. Bu, dıştan gelmeyen, ama devinim başlamadan önce beyin tarafından "hazırlandığı" sanılan bir kumanda modülasyonu sürecidir; devinimden önce ortaya çıkan yoğun sinirsel etkinlik bununla açıklanabilir. Her şey, sanki devinim yolları, alıcı sistemleri devinim eylemiyle sonuçlanacak değişikliklere "hazırlıyormuş" gibi meydana gelir.

DEVİNGENLİKÖLÇER a. Kim. Belli akışmazlıkölçerlere kimi zaman verilen ad.

DEVİNİM a. **1.** Bir cismin yer değiştirmesi; uzamda hareket etmesi; hareket. **—2.** Bir şeyin zaman içinde geçirdiği değişiklik: *Sanat, sürekli bir devinim içindedir.*

—Etol. Gerçekleştirilme biçimi (olayı başlatan dış uyartıya bağımlı değildir) ele alınan hayvan öbeğine özgü olan basmakalıp hareketlerin tümü. (Sözgelimi kuşların su içme hareketleri, familyaya özgü devinimlerdir: tavuksular başlarını arkaya atarak damla damla su içerler; oysa güvercingiller emdikleri suyu yutarlar.)

—Fizs. mekan. *Bir devinimin yasası*, devinim yörüngesinin normal (*J*, *g*) gösteriminin *s* parametresini, bir başka *t* parametresine göre belirten yasa; yörünge, parametrelenmiş (I, *f*) yayının taşıyıcısı olarak göz önüne alındığında geçerlidir. (**$s = \varphi(t)$** ise, $f = g\circ\varphi$ elde edilir.) [Eşanl. HAREKET.] ‖ *Çembersel devinim*, çember çizen bir devingenin devinimi. (Eşanl. DAİRESEL DEVİNİM.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Mak. san. *Devinim düzeni*, bir makinede, organlardan birinin belli bir devinimini sağlamaya yarayan mekanizmaların tümü (kesme, ilerleme, dalma vb.).

—Psikan. *Dürtüsel devinim*, bireyin, biyolojik ya da ruhsal yanında bir değişikliğe yol açması bakımından dürtüdeki dinamik yan.

—Topbil. *Toplumsal devinim*, var olan kurumların ya da toplumsal düzenin değiştirilmesini ya da dönüştürülmesini, herhangi bir örgütlenme biçimine başvurarak ve kolektif eylemi yönlendiren bir ideolojiye dayanarak gerçekleştirmeyi amaçlayan kolektif davranış. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Fizs. mekan. R yarıçaplı bir çember üzerinde çembersel devinim yapan *m* kütleli maddesel bir noktanın yeri, genellikle, herhangi bir başlangıç noktası ile bu cismin *t* anındaki konumu arasında yer alan θ merkez açısıyla belirlenir. Açısal hız $\frac{d\theta}{dt}$ ve çembere teğet doğrusal hızın modülü $v = \frac{Rd\theta}{dt}$ dir. $\frac{d\theta}{dt}$ ve dolayısıyla v zamana bağlı değilse, çembersel devinim düzgündür. Hızın doğrultusunu değiştirmek için gereken ivme ile modülü $\frac{mv^2}{R}$ olan ve zamana bağlı olmayan kuvvet merkezcildir.

—Topbil. *Toplumsal devinim*. Klasik (XIX. yy.) kullanımıyla bu terim, toplumsal -ekonomik ve siyasal düzenin değişimini, yani özel mülkiyet ve iktidar dağılımının yeniden düzenlenmesini amaçlayan sınıfsal hareketleri belirtir. Ancak, çok daha sınırlı grupların (feministler, çevre korumacılar, bölgeciler, vb.) eylemlerini, siyasal hareketleri (sömürgelerdeki bağımsızlık hareketleri) ya da dinsel hareketleri belirtmek için de, aynı terimin kullanıldığını görüyoruz.

A. Touraine'e göre, bir toplumsal hareketin varlığı, üç ilkeyle saptanır: temsil edilen grubu, bu grubun hareketi ve özgül nitelikleriyle tanımlayan kimlik ilkesi; hasmı belirten ve özgül niteliklerini tanımlayan karşıtlık ilkesi; çatışmanın konusunu ve kolektif eylemi haklı çıkarmak için ileri sürülen nedenleri açıklayan bütünsellik ilkesi.

Toplumsal hareketler, geçmiş kültürel ve toplumsal değişimlerin bir ürünü ve/ya da bir yansıması ve daha sonraki değişikliklere yol açan önemli etkenler oldukları ölçüde, toplumsal değişmeleri ele alan incelemelerin ana konusudurlar.

DEVİNİMBAĞLI sıf. Fizs. mekan. Bir mekanizmada, biri öteki için belirli bir hız doğuran iki nokta arasındaki bir bağlantı için kullanılır. (Eşanl. DESMODROMİK.)

DEVİNİMÖLÇÜM a. Fizs. mekan. Devinim ölçme sanatı ya da biçimi.

DEVİNİMSEL sıf. Anat. ve Fizyol. Devinimi sağlayan vücut kısımları için kullanılır.

—Nöroanat. *Devinimsel korteks*, alın lobunun yükselen kıvrımının korteksi (4. Brodman alanı). [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Nöroanat. *Devinimsel korteks*. Büyük piramidal hücreler (Betz hücreleri) katmanının lehine tanecikli katmanların köreldiği bir bölgedir (taneciksiz korteks). Devinimsel korteks hücrelerinin belli bir bölgede uyarılması belirli bir devinim bölgesinde bir devinim başlatır. Bu şekilde yapılan deneyler, vücudun çeşitli kısımlarının devinimsel korteks üzerindeki merkezini belirleme olanağı sağlamıştır: örneğin primatlarda devinimsel eylemin en ince ve en ayrıntılı olduğu yüz ve el bölgeleri, devinimsel korteks üzerinde daha geniş bir alan kaplar.

DEVİNİMSİZLİK a. İstat. $\mathbb{R}^p$de *n* sayıda *x* noktalarından oluşan bulutun, aynı uzayda bir *y* noktasına göre devinimsizliği aşağıdaki ilintiyle tanımlanan bir I(*y*) değeridir:

$$I(y) = \sum_{i=1}^{n} p_i d^2(x_i, y)$$

bu bağıntıdaki p_i, x_i noktasının ağırlığıdır.

$$\left(\sum_{i=1}^{n} p_i = 1\right)$$

ve $d^2(x_i, y)$, x_i ile *y* arasındaki uzaklığın karesidir. [($\mathbb{R}^p$de uzaklık, simetrik, pozitif tanımlı bir Q matrisiyle bağdaşan bir skaler çarpım sonucu tanımlanır. I(*y*), nokta bulutunun *y* çevresinde dağılma derecesini ölçer. Bu dağılma, bulutun denge merkezi olan

$$y = g = \sum_{i=1}^{n} p_i x_i$$

için minimumdur. ‖ *R^p'deki bir I(F) hiperdüzlemine göre devinimsizlik*,

$$I(F) = \sum_{i=1}^{n} p_i \|x_{i2}\|^2$$

bağıntısıyla tanımlanan F^1 değeri. Burada $\|x_{i2}\|$, F nin ortogonal tümleyeni olan *F hiperdüzleminde* x_i nin izdüşümü x_{i2} vektörünün uzunluğunu gösterir. (Devinimsizlik kavramı verilerin faktör analizinde çok kullanılır. Veriler uzayda bir nokta bulutuyla temsil edilirler. Bu uzayda devinimsizliğin olabildiğince en büyük bölümünü "açıklayan" doğrultular aranır.)]

DEVİNME a. Devinmek eylemi.

—Gökbil. Tutulum düzleminin normal doğrultusuna denk düşen ortalama konum çevresinde Yer'in dönme ekseninin yaptığı çok yavaş konik hareket. ‖ *Ilım noktalarının devinmesi*, tutulum üzerindeki ilkbahar noktasının, yukarıdaki devinime bağlı olan ve ilkbahar ılım noktası anının yıllık ilerlemesi biçiminde ortaya çıkan, gerileme devinimi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Gökbil. Homojen bir küre olmaması nedeniyle, Yer'in ekvator şişkinliği üzerinde Güneş'in ve Ay'ın uyguladığı kuvvetler, Yer'in dönme ekseninin uzayda değişken bir doğrultu almasına yol açar. Dolayısıyla, tutulumun ekvatordaki çıkış düğümü, yani ilkbahar noktası ya da γ noktası, tutulum üzerinde sabit değildir ve eğiklik denen ekvator ile tutulum arasındaki açı da değişkendir. Genellikle, ılım noktası çizgisi sürekli olarak geriler; bu da ilkbahar ılım noktası anının ilerlemesi biçiminde ortaya çıkar ve *ılım noktalarının devinmesi* adını alır.

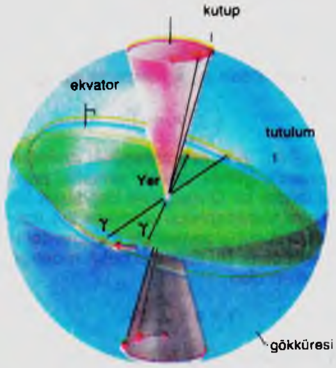
Gerçekte bu ad, karmaşık devinmenin yalnız düzgün bölümünü belirtmek için kullanılır. Dönemsel bölüme, boylamdaki üğrüm* denir ve eğiklikteki üğrüm olayı ile koşuttur. Yıllık devinme yaklaşık 50,39″ değerindedir ve *Ay-Güneş devinmesi* adını alır.

Ayrıca, yılda 0,47″ lik küçük bir açıyla tutulum düzleminin konumunu değiştiren gezegen tedirginliklerinin tümünü göz önüne almak gerekir; bu değişim, yörüngelerin bugünkü konumunda, γ noktasının yılda yaklaşık 0,10″ ilerlemesine yol açar. Bu küçük devinime, *gezegen devinmesi* denir.

Genel devinme bu iki devinimin cebirsel toplamıdır. Günümüzde kabul edilen yıllık değeri, gökbilimin temel değişmezlerinden biri olan boylamdaki genel devinmeyi oluşturur. Bu devinmenin değeri de 2000 yılı için yani Julius yüzyılında 5 029,096 6″ dir.

Ilım noktalarının devinmesinden dolayı, Güneş'in ilkbahar ılım noktasından art arda iki geçişi arasındaki zaman aralığı (dönence yılı), sabit bir noktadan yola çıkarak hesaplanan Güneş'in tutulum boylamının 360° artması için gerekli zamandan (yıldız yılı) daha azdır.

Hipparkhos gözlemlerini yaklaşık bir buçuk yüzyıl önce Timokharis'in yaptığı gözlemlerle karşılaştırarak, İ.Ö. II. yy.'da ılım noktalarının devinmesini buldu. Bu ölçümler, 1742 ile 1762 arasında Greenwich'de Bradley ve 1746 ile 1762 arasında Paris'te ve Cape Town'da La Caille tarafından yeniden ele alındı. Nihayet New-

ılım noktalarının devinmesi

Gérard Sioen-C. E. D. R. I.

ton, Yer'ın ekvatoral şişkinliği üzerinde Güneş ile Ay'ın etkisinden yola çıkarak olayı açıkladı.

Hipparkhos'tan bu yana, ılım noktalarının devinmesi sonucu, γ noktasının takımyıldızlara göre bulunduğu konum üzerinde, hemen hemen burçlar kuşağının bir burcu kadar, yani 28°'lik bir kayma olmuştur; bu da burçlar kuşağı takımyıldızları ile burçları arasında bir birimlik bir kayma demektir.

DEVİNMEK gçz. f. Hareket durumunda olmak, yer değiştirmek; hareket etmek.

◆ **devindirmek** ettirg. f. Devinmesine, hareket etmesine yol açmak.

DEVİPEKBÖCEĞİGİLLER a. TAVUSKELEBEĞİGİLLER'in eşanlamlısı.

DEVİR, -vri a. (ar. *devr*). **1.** Bir şeyin kendi ekseni çevresinde ilk durumuna dönmek üzere yaptığı bir tam dönüş: *Tekerleğin devri.* **—2.** *Esk.* Bir yerin, bir şeyin çevresini çıkış noktasına geri dönmek üzere dolanma. **—3.** Bir şeyi, bir yerden, bir şeyden başka bir yere, bir şeye aktarma: *Balyaların mavnalardan gemiye devri geç vakte kadar sürdü.* **—4.** Bir malın mülkiyetini ya da sorumluluğu altındaki bir şeyi, başkasının mülkiyetine, sorumluluğuna geçirme: *Arabanın devir işlemleri tamamlandı. Demirbaşların, dosyaların vb. devri.* **—5.** *Devir teslim,* bir görevi kendi yerini alana bırakma işlemi.

—*Esk. Devr-i ebvâb,* kapı kapı gezip dolaşma. || *Devr-i felek, devr-i zaman,* kader, talih. || *Devr-i senevi,* senede bir defa gelen gün, bir yıllık dönüş. || *Devr ü teslim,* devir teslim.

—Balıkç. *Devir yükseltici,* ağı toplamakta kullanılan döner kasnaklı makara. (Manivelanın dönüş sayısıyla kasnağın dönüş sayısı birbirine eşit değildir.)

—Ed. Arap edebiyatında aruz vezniyle yazılan 4-10 kıtalık bir nazım türü.

—Esk. astron. Bir gezegenin, bir gök cisminin dolanımını tamamlayıp ilk duruma geldiği zaman. || *Devr-i âfitab,* güneş çemberi. || *Devr-i içtimai,* güneşin bulunduğu meridyenden iki kez geçişi arasındaki zaman. || *Devr-i kamer,* on dokuz yıllık bir zaman ölçüsü. (Bk. *ansikl.* böl. Ed.) || *Devr-i miceri,* ayın çevresindeki hale. || *Devr-i nücumi,* sabit yıldızlardan birinin baş meridyenden iki kez geçişi arasındaki zaman. || *Devr-i şemsi,* 28 yıllık sürenin adı.

—Esk. takvim. *Devr-i aşari,* on yılda bir değişen zaman sistemi. || *Devri-i ihtiyari,* on iki günlük uğurlu ve uğursuz günler devri. || *Devr-i isna-aşeri,* eski Türkler'in kullandığı, hayvan adlarıyla anılan on iki yıllık süre. || *Devr-i kebise,* güneş takvimindeki her dört yıllık sürede, son ayın eksik gelmesi. || *Devr-i sittini,* altmış yılda bir tamamlanan takvim sistemi.

—Fizyol. *Kalp devri,* kalbin çevrimsel çalışması sırasında sürekli olarak tekrarlanan ve kulakçık sistolu, karıncık sistolu ve diyastoldan oluşan üç hareketin tamamı.

—Geom. Dönemi 1 olan pozitif faz (kısalt. dev). [Eşanl. DÖNÜ.]

—Huk. *Alacağın devri* → TEMLİK. || *Yetki devri,* bir kişinin yasal olarak sahip olduğu yetkileri hukuksal bir işlem sonucu başka birine devretmesi.

—Kur. tar. *Devir atı,* İstanbul ağası denilen Acemi ocağı ağasına, yeniçeri ağasına, sekbanbaşı ve ocak kethüdasına üç yılda bir padişah ahırından (Istabl-ı amire) verilen at. || *Devir kürkü,* yeniçeri maaşlarının (ulufe) dağıtımında, padişah tarafından sadrazama verilen samur kürk.

—Mak. san. *Maksimum devir sayısı,* tekniği ve yapım biçimi gözönüne alınarak (eylemsizlik, ısıtma ve organların biçim değiştirmesi sorunları) bir motorun kullanımda kabul edilebilir en yüksek dönme hızı. || *Maksimum gücü veren devir sayısı,* motorun güç eğrisinin tepe noktasına karşılık gelen dönme hızı. || *Maksimum momenti veren devir sayısı,* motorun, moment eğrisinin tepe noktasına karşılık gelen dönme hızı.

—Muhs. *Yeni hesaba devir,* önceki bir (ya da birden fazla) hesap yılına ait olup, dağıtılmamış ya da ihtiyatlar sırasına konulmamış kârlardan (bazen de kârlardan, ihtiyatlardan ya da sermayeden kesintilerle kapatılamayan zararlardan) oluşan tutar.

—Müz. Makamlar, usuller, çalgılar vb. üzerine XVI. yy.'dan önce yazılmış kitaplarda (edvarlarda) USUL'ün eşanlamlısı.

—Ölçbil. 2π radyana (360° ya da 400 grad) eşdeğer açı birimi. || *Dakikada devir,* saniyede $2\pi/60$ radyan değerinde açısal hız birimi (simgesi dev/dk). || *Saniyede devir,* saniyede 2π radyan değerinde açısal hız birimi (simgesi dev/sn).

—Postc. *Telefon devri,* bir kişi ya da kurum üzerine kayıtlı olan telefonun, PTT tarafından belirlenmiş koşullar yerine getirilerek bir başka kişi ya da kurum üzerine kaydettirilmesi.

—Tasav. Varlığın tekvin (oluş), sudur (doğma) ya da tecelli (Hak nurunun etkisiyle makbul kulların kalbinde ilahi sırların belirmesi durumu) biçiminde tanrısal mebdeden (başlangıçtan) başlayarak ortaya çıkışı ve çeşitli evrelerden geçip, çevrimi tamamladıktan sonra Allah'a dönüşü (mead). [Bk. *ansikl.* böl.] || *Devr-i Veledi,* Mukabele günü sema başlamadan önce şeyh önde, dedeler kıdem sırasında halka biçiminde üç defa dolaşma.

—Teknol. *Devir sayacı,* dönen bir milin belli bir süre içinde yaptığı devirleri saymaya yarayan aygıt.

—Verg. huk. *Devir işlemi,* mülkiyet başka birine geçtiğinde, servet vergisini ödeyecek olan yeni yükümlünün adının eskisiyle değiştirilmesi. || *Gümrükte devir,* bir malın başka bir kişiye gümrük depolarında devri sırasında, malın eski sahibince yapılan ve vergilerin devralan kişi tarafından ödeneceğini belirten bildirim.

—Yerbil. Kat ve sistem arasında yer alan kronostratigrafi birimi. (Devir [ya da dizi] katlara bölünmüştür; devirlerin bir araya gelmesiyle de bir sistem oluşur.)

—ANSİKL. Ed. *Devr-i kamer,* islam inancına göre zaman yedi gezegenin yedişer bin yıllık dönemlerinin birleşmesinden oluşur. Sonuncu dönem ahir zaman ve devr-i Muhammedi de denilen devr-i kamerdir. Bu dönemde karışıklıklar yaşanacağına, sonunda da kıyamet kopacağına inanılır. Divan edebiyatında devr-i kamer tamlaması bu karışıklıklara işaret eden fitne sözcüğüyle birlikte kullanılır. Sevgilinin yüzü devr-i kamer diye adlandırıldığı zaman yüzdeki ayvatüylerinin, benlerin, kaşların fitne uyandırdığı anlatılır; böylece sevgili, âşık için kıyameti simgelemiş olur.

—Tasav. Tasavvuftaki *devir* öğretisi, varlığın Âlem-i gayb'dan Âlem-i şuhud'a inişiyle başlar. Önce *cemâd* (taş gibi cansız olan), sonra *nebat* (bitki), sonra *hayvan*, en sonra da *insan* suretinde tecelli eder. İnsan mertebesine gelince de varlık, asıl hakikatini bilmek ister ve *aslı'na dönmek* gereksinmesini duyar. Bundan sonra derece derece yükselerek *Hakk*'a (*Hakikat'e,* Allah'a) ulaşır. Âlem-i gayb'dan Âlem-i şuhud'a iniş, *seyr-i nüzul;* anasırdan (anasır-ı erbaa) *aslı*'na kavuşma *seyr-i uruç*'tur.

Varlık, bir bakıma Allah'tan taşan bir ışıktır. Bu ışık, "Mutlak varlıktan çıkarak, çeşitli akıllar aracılığıyla maddenin dört ilkesine (toprak, su, hava, ateş) kadar iner. Bu, varlık dairesinin aşağı doğru inen ilk yarısıdır ki, buna "kavs-i nüzul" denir. Böylece, âlemlerin en aşağılığı olan efsel-i âleme inen varlık, çeşitli biçimlerde tecelli edip yaratılmışların en onurlusu (eşref-i mahlukat) olan *insan*'a döner. Varlık dairesinin, yukarı doğru yükselen bu bölümüne "kavs-i uruç" denir. Bu devir ile, "Her şey O'ndan (Allah'tan) başlar ve O'na döner" sırrı tecelli etmiş olur.

DEVİR, -vri a. (Öncekiyle eş kökenli). **1.** İnsanlık tarihinde önemli bir buluş, bir olay ya da yenilikle anılan zaman kesiti; çağ: *Cilalı taş devri. Bu devirde önemli keşifler birbirini izledi.* **—2.** İçinde yaşanılan dönem, çağ, zaman: *Ne devirde yaşıyoruz.* **—3.** *Devir açmak,* tarihte özellikleri olan yeni bir çağ başlatmak; çağ açmak.

—*Esk. Devr-i devlet,* devlet zamanı, mutluluk dönemi. || *Devr-i dilârâ,* gönlü hoş eden devir. || *Devr-i esatir,* mitoloji, efsane çağı. || *Devr-i gül,* gül mevsimi, ilkbahar. || *Devr-i ikbal,* mutluluk günleri, mutluluk çağı. || *Devr-i inhitat,* gerileme dönemi. || *Devr-i lale,* lale devri, lale mevsimi. || *Devr-i mihnet,* mutsuzluklar dönemi, dünya. || *Devr-i saadet,* mutluluk günleri; Hz. Muhammet'in yaşadığı dönem; || *Devr-i sabık,* bir önceki hükümetin, padişahın dönemi: *"Devr-i sabık gibi işte yine girdik kafese"* (Neyzen Tevfik). || *Devr-i terakki,* ilerleme devri.

—Esk. tıp. *Devr-i tezâyüd,* hastalığın ilerleme devresi. || *Devr-i tefrik,* mikrobun vücuttaki kuluçka dönemi.

—Siyas. *Devri sabık yaratmak,* geçmiş iktidardan hesap sormak (DP'nin 1950 seçim bildirisinde ve 1950 hükümet programında, CHP'den iktidardaki uygulamaların hesabının sorulmayacağını belirtmek için, "devri sabık yaratılmayacağı" vurgulandı.

DEVİRİCİ a. Aktar. Bir fıçıyı, bir konteyneri, bir maden ocağı vagonunu, devirerek tek bir işlemle boşaltmaya yarayan düzenek.

—Spor. Rakibine sert yumruklar indiren boksör.

şekerkamışı yükünün bir kamyon **devİricisi** ile boşaltılması (Panamá devleti)

De viris illustribus *(Ünlü adamlar),* Varro, Cornelius Nepos, Hyginus, Suetonius, aziz Hieronymus gibi, birçok latin yazarının ve tarihçisinin kendi yapıtları için kullandıkları başlık: en ünlüsü Cornelius Nepos'unkidir. —1775'e doğru Lhomond, *De viris illustribus urbis Romae* (Roma kentinin ünlüleri) başlığıyla, içinde bir Roma tarihi özeti de bulunan latince bir başvuru kitabı yayımladı.

DEVİRLİ sıf. Eşit zaman aralıklarıyla ardışık olarak yinelenen şey için kullanılır.

DEVİRME a. Devirmek eylemi.

—Dilbil. Bir sözcük öbeğinde yer alan terimlerin alışılmış sırasını değiştirme. (*Ben gelmiyorum* yerine *gelmiyorum ben* diziminde *ben* adılı için devirme sözkonusudur.)

—Dilbilg. Özneyi tümcenin sonuna getirme.

DEVİRMEK g. f. **1.** *Bir şeyi, bir kimseyi devirmek*, ayakta ya da dik duran bir şeyi düşürmek, bir kimsenin, bir şeyin dengesini bozarak yere yıkmak: *Fırtına ağaçları devirdi. Sandalyeyi, masayı devirmek. Rakibini bir çelmeyle yere devirdi.* **—2.** *Bir otoriteyi, bir yönetimi vb. devirmek*, onun yetkilerini, yönetim gücünü zorla elinden almak: *Devlet başkanını devirmek. Hükümeti devirmek. Ordu sivil yönetimi devirdi.* **—3.** *Tkz. Sayı sıf. + şişe, kadeh vb. devirmek*, belirtilen miktardaki içkiyi bütünüyle tüketmek: *Dün akşam üç şişe yetmişliği devirdik. İçki şişelerini devirdikçe dağıtıyorlardı.* **—4.** *Bir şeyi (bir yana) devirmek*, onu bir yana eğmek: *Boynunu devirmiş garip garip bakıyordu. Şapkasını yana devirmek.* **—5.** *Kitaplar devirmek*, onları bütünüyle okumak: *Bu küçük yazı için kitaplar devirmiş, birçok kaynağa başvurmuştu.*

◆ **devirtmek** ettirg. f. Devirmek eylemini yaptırmak.

◆ **devrilmek** edilg. f. *(devir-il -mek > devrilmek).* Devirmek eylemine konu olmak; yıkılmak: *Başkan devrildi. Fırtınadan devrilen direkler.*

DEVİRSİZ sıf. Ceb. ÇEVRİMSİZ'in eşanlamlısı.

DEVİRTMEK → DEVİRMEK.

DEVİS (Arthur), ingiliz ressam (Preston 1711 - Brighton 1787). Portreleri ve özellikle de "sohbet tabloları" zamanının ingiliz burjuvazisine ve soylularına ilginç bir yaklaşımı sergiledi. Betimlemelerden hoşlanması ve renklerinin canlılığı yapıtlarına sevimli bir naiflik havası vermiştir (*James ailesi*, 1751, Tate Gallery).

DE VISSCHER (Charles), belçikalı hukukçu (Gent 1884 - Brüksel 1973). Devletler umumi hukuku uzmanı. *Théories et réalités en droit international public* (Devletler umumi hukukunda kuramlar ve gerçekler) [1953, 1955, 1960] adlı kitabı genel hukuk kuramı içinde temel bir yapıttır.

DEVİTKEN sıf. Bir şeyin devinimini sağlayan şey için kullanılır; muharrik.

DEVİYOMETRE a. (fr. *déviomètre*'den). Görmenin belli başlı dokuz türünde göz eksenlerinin devinimini ölçmeye yarayan oftalmoloji aygıtı. (Özellikle şaşılığın muayenesinde kullanılır.)

DEVKÖPEKBALIĞIGİLLER a. Sivriburun, sapanbalığı, beyaz köpekbalığı vb. gibi çok iri, orta sularda yaşayan köpekbalıklarını içeren familya. (Bil. a. *İsuridae. Galeiformes* takımı.) [Eşanl. DİKBURUNGİLLER.]

DEVLER KALDIRIMI, ing. **Giant's Causeway,** Kuzey İrlanda'da (Antrim kontluğu), Rathlin adası karşısındaki doğal harika. Denizde uzanıp giden 40 000 bazalt sütun büyük bir dalgakıran oluşturur. Sütunların deniz tarafından aşındırılan yüzeyleri bir kaldırım görünümünü almıştır. Bazalt sıra sütunlar, püskürük kütlenin birden soğuması sırasındaki konveksiyon hareketleri sonucu oluşmuşa benzer.

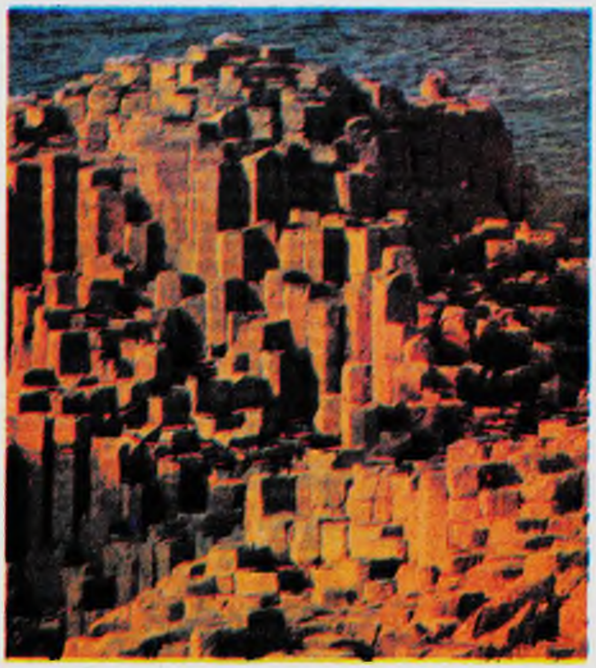
Devler savaşı ya da **Gigantomakhia,** Claudianus'un yazdığı ve yalnızca ilk bölümü günümüze kalan mitolojik destan.

DEVLERİN SAVAŞI. Mit. Devlerle Olympos tanrıları arasındaki efsanevi savaş. (Devlerin savaşı yunan sanatında sıkça işlenen bir temadır; vazolar üzerinde, tapınakların alınlıklarında [Delphoi'de Siphos hazinesinin saçaklığındaki ion tarzı friz, İ.Ö. 525'e doğr.] ya da sunakların eteklerinde [Bergama'da Büyük Zeus sunağı İ.Ö. 180'e doğr. -160]. Bu tema Guilio Romano tarafından Mantova'daki Te sarayı'nın Devlet salonu'nda yeniden ele alındı [1532-1534 resimleri].)

DEVLEŞME a. **1.** Bir canlının olağanüstü irileşmesi. **—2.** Olağanüstü gelişme, büyüme.

DEVLEŞMEK gçz. f. **1.** Bir canlı sözkonusuysa, aşırı büyümek, irileşmek. **—2.** Bir şey sözkonusuysa, aşırı bir gelişme göstermek, büyümek, çoğalmak: *Kentlerin giderek devleşmesi, çözümü güç sorunlar doğuruyor. Devleşen şirketler.*

DEVLET a. (ar. *devlet*). **1.** Kültürel birliği olan ve kurumlaşmış bir iktidar tarafından yönetilen bir insan grubunun, sınırlarla belirlenmiş bir toprağa yerleşmesi sonucunda meydana gelen siyasal toplum. (Bk. *ansikl.* böl. Fels.) **—2.** Yönetimin merkezi öğeleri. **—3.** Kamu güçlerinin tümü; bu anlamıyla *yurttaşlar* kavramından ayrılır. **—4.** *Devlet adamı*, devleti yöneten ya da devlet yönetiminde çok önemli rol oynayan kişi. || *Devlet bakanı* → BAKAN. || *Devlet başkanı* → BAŞKAN. || *Devlet bütçesi* → BÜTÇE. || *Devlet emlaki* → KAMU* MALLARI. || *Devlet hazinesi* → HAZİNE. || *Devlet içinde Devlet,* bir devlete ya da topluluğa bağımlı kalması gerekirken, bunlar içinde bir özerk güç haline gelmiş olan topluluk. || *Devlet sırrı*, açıklanması ulusun çıkarlarına zarar verecek sır. || *Egemen Devlet*, başka bir Devlet ile arasında hiçbir bağımlılık ilişkisi olmayan bağımsız Devlet. || *Federal Devlet*, kendi içlerinde belli bir siyasal özerkliğe sahip federe Devletlerin üst plandaki siyasal birliğini ifade eden Devlet. || *Hukuk Devleti*, hukukla ve hukukun üstünlüğü ilkesiyle bağlı Devlet (bu açıdan işlemleri yargı denetimine tabidir). || *Patron Devlet*, bir işveren olarak ele alınan Devlet. || *Jandarma Devlet*, güvenlik, savunma, adalet gibi klasik devlet görevlerini yerine getirmekle yetinen, iktisadi ve toplumsal hayatta etkin rol oynamayan Devlet. || *Polis Devleti*, hukukun üstünlüğü ilkesiyle kendini bağlı saymayan Devlet (hukuk Devletinin karşıtı olarak kullanılır). || *Sosyal Devlet*, klasik işlevlerinin (adalet, savunma, güvenlik) ötesinde, sosyal eşitsizlikleri azaltmak amacıyla iktisadi ve toplumsal hayata etkin bir biçimde katılan ve karışan Devlet. || *Totaliter Devlet*, belli bir ideoloji adına toplumsal ve bireysel faaliyet alanları üzerinde bütüncül bir denetim ve baskı uygulayan Devlet. || *Üye Devlet*, uluslararası, bölgesel, vb. bir örgüte katılmış olan Devlet; federal bir Devlet'e ya da Devletler konfederasyonuna bağlı Devlet. || *Yarı egemen Devlet*, genellikle zorla kabul ettirilen bir bağımlılık ilişkisi nedeniyle başka bir Devlet'in buyruğundaki Devlet (vasal Devletler, himaye ve manda altındaki Devletler). **—5.** Mutluluk, talih, ongunluk: *Kazayı bu kadar ucuz atlatmış olmanız bir devlet. Başındaki devleti ayağıyla tepmek.* || *Devlet baba*, devlet (tkz.). || *Devlet bankası*, kimi ülkelerde devlet anaparası ile kurulan, para bastırıp piyasaya sürme hakkı olan banka. || *Devlet düşkünü*, varlık ve mutluluk içinde yaşarken sonradan yoksul düşmüş kimse. || *Devlet kapısı*, resmi daire; resmi görev. || *Devlet kuşu*, beklenmedik, umulmadık iyi bir durum, fırsat. || *Devlet sırrı*, çok gizli tutulan sorun ya da konu. || *Devletle!*, bir kimseyi uğurlarken "güle güle gidin" anlamında söylenen esenleme sözcüğü (seçkin dil).
—*Esk. Devlet-meâb*, hükümdar. || *Devlet -medâr*, büyüklük odağı olan hükümdar. || *Devletmend*, devletli, zengin, yüce. || *Devlet-i âliye* ya da *devlet-i âl-i osman*, Osmanlı İmparatorluğu. || *Devlet-i Behiye -i İran*, İran hükümdarlığı. || *Devlet-i ebed -müddet, devlet-i müebbed*, saltanatı sonsuz olan devlet. || *Devlet-i ezeli*, başlangıcı bilinmeyen devlet; büyük mutluluk, zenginlik; kut, baht; büyük mevki, rütbe. || *Devlet-i fahime*, saltanat ve kudret anlatmak için kullanılan bir deyim. || *Devlet-i şehadet*, şehitlik mutluluğu.
—Anayas. huk. Hukuken ulusu kişileştiren, iç ve dış egemenliğe ve örgütlü zor kullanma tekeline sahip, belli bir toprak parçası üzerinde yer alan kamu hukuku tüzel kişisi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Bayınd. *Devlet yolu*, devletçe yapılan ve bakımı devletçe sağlanan yol.
—Fels. *Tanrı Devleti*, Leibniz'e göre, "bütün ruhların oluşturduğu topluluk" (*Monadoloji*, 85). [Bk. *ansikl.* böl.]
—Kamu mal. *Devlet borçları* → BORÇ.
—Tar. telm. *Devlet benim*, Fransa kralı Louis XIV'e atfedilen ve mutlakıyetçiliğin dö-

Rozencwajg-Atlas-Photo

Devler Kaldırımı'ndan bir görünüm (Kuzey İrlanda)

vizi olarak simgeleşen söz.
—ANSİKL. Anayas. huk. Devlet kavramı, ideolojik alanda değişik durumları ifade ettiği gibi (liberal Devlet, totaliter Devlet), hukuki alanda da başlıca iki biçime bürünür:
-tekçi ya da basit Devlet'te, siyasal karar merkezi tektir ve bütün yurttaşlar buna tabidir; yerel yönetimlerin ya da bölgelerin gerçek anlamda hiçbir siyasal özerkliği yoktur.
-federal Devlet'te ise birçok siyasal ve özerk birim vardır ve federal Devlet bunları kucaklar.
Bir ülkenin siyasal rejiminin niteliği, Devlet'in niteliğinden bağımsızdır. Federal bir Devlet, başkanlık rejimine sahip olabileceği gibi, parlamenter bir rejimle de (Almanya Federal Cumhuriyeti) yönetilebilir.
—Ed. telm. *Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi*, Muhibbi mahlasıyla şiir yazan Kanuni Sultan Süleyman'ın dizesi. Bir gazelin matla beytinde yer alır ve *"Halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi"* dizesini izler. Sağlığın önemini dile getirerek dünya nimetlerinden hiçbirinin sağlıklı yaşam kadar değerli olamayacağını be-

Pergamon Museum

devlerin savaşı
Athena'nın devlere karşı savaşı; Bergama'daki Büyük Zeus sunağı'nın etek frizinden ayrıntı, İ.Ö. 180'e doğr.-160
Pergamon Museum, Berlin

lirtir.

—Fels. Günümüz düşünürlerine göre Devlet kavramının kaynağı, site *(civitas)* kavramıdır. XVIII. yy. için temel sorun, otoriteyi elinde tutan bir grup insanı, bunlara boyun eğmiş bir başka grup insana bağlayan ilişkinin (gruplar arasındaki eşitsizliğin niceliği bir yana) ne olduğudur. Örneğin Hobbes'a göre Devlet *(civitas)*, bölük pörçük bir kalabalığın tek bir kişiye dönüşmesini sağlayan anlaşmanın sonucudur: "Devlet deyince, tek bir kişiyi anlıyoruz. Öyle ki, bu kişinin iradesi, çok sayıda insanın anlaşması sonucu, bunların hepsinin iradesi olarak kabul edilmekte ve bu irade de, özel kişilerin güçlerini ve kaynaklarını, ortak savunma ve barış için kullanmaktadır" *(De cive)*. J.-J. Rousseau da şöyle der: "Devlet ya da site, yaşamı üyelerinin birliğine dayanan bir tüzel kişidir" (*Toplum sözleşmesi* [Contrat social] 2, 4). Amacı da, "üyelerinin korunması ve refahıdır" (*ay. ypt.*, 3, 9).

Fransız devrimi'nin ve özellikle *İnsan ve yurttaş hakları bildirgesi*'nin (17. md.) etkisinde kalan Proudhon, Devlet'i, mülkiyetin güvencesi olan bir tüzel kişi olarak görür ve şöyle yazar: "Devlet, yalnızca bir istikrazcı değildir, aynı zamanda, mülkleri güvence altına alan ve koruyandır; kişinin bütün haklarından en güvenilir biçimde yararlanmasına ve bu hakları kullanmasına olanak verir" (*Mülkiyet nedir?* [Qu'est-ce que la propriété?], 2).

Hegel'e göre Devlet *(Staat)*, "özel hukuk ve özel mülkiyet,aile ve ekonomik toplum alanlarında" siyasal örgütlenmenin en yüksek biçimidir (*Grundlinien der Philosophie des Rechts* [Hukuk felsefesinin ilkeleri], 261). Demek ki Devlet, "somut özgürlüğün eyleme dönüşmesidir" (*ay. ypt.*, 260). "Kişinin tekilliği ve özel çıkarları, somut gelişimlerine ve haklarının tanınmasına", güçlerin dengesini kuran Anayasa'nın koruyuculuğu altında, Devlet'te kavuşurlar (*ay. ypt.*). Bundan ötürü, Devlet'in temsil ettiği evrensellik, bütün bireyleri tam anlamıyla hoşnut edecek biçimde düzenlenmiştir. Bu işlevi yerine getirmesi bakımından Devlet, nesnel Ruh'un en yüksek biçimidir ve Mutlak Ruh'un yüksek ürünleri (bunlar, sanat, din ve felsefedir) tarafından içerden yargılanır ve denetlenir.

Marxçılara göre Devlet, egemen sınıfın hizmetindeki bir denetim ve baskı organıdır. Marx ve Engels şöyle yazarlar: "Devlet, bir egemen sınıf bireylerinin ortak çıkarlarını değerlendirmeye yaradığı ve bir dönemin tüm sivil toplumu, onda kendini bulduğu için, bütün kamu kurumları Devlet aracılığıyla ortaya çıkar ve bir siyasal biçim kazanırlar" (*Alman ideolojisi* [Deutsche İdeologie], 1). Engels, bu görüşü daha da açıklığa kavuşturur: "Sınıf çatışmaları içinde gelişen eski toplumun Devlet'e gereksinimi vardı; yani, dış üretim koşullarını sürdürmesi için, ve özellikle sömürülen sınıfı, mevcut üretim biçiminin (kölelik, toprak köleliği, ücretlilik) doğurduğu baskı koşulları içinde zor kullanarak tutabilmesi için, bir sömürücü sınıf örgütüne, her durumda gereksinimi vardı. Devlet, tüm toplumun resmi temsilcisi, gözle görünür bir kurum içindeki bireşimiydi; ama, çağında, tüm toplumu temsil eden sınıfın Devlet'i olduğu ölçüde böyleydi. Nitekim, Antikçağ'da, köle sahibi yurttaşların Devlet'iydi; Ortaçağ'da, feodal soyluların Devlet'iydi ve çağımızda da burjuvazinin Devlet'idir. Tüm toplumun gerçek temsilcisi olduğu anda Devlet, kendi kendisini gereksiz kılar. Baskı altında tutulması gereken toplumsal sınıf kalmayınca; egemen sınıfın ve üretimdeki eski anarşinin yol açtığı kişisel yaşam kavgasıyla birlikte bunun sonucu olan çatışmalar ve aşırılıklar da ortadan kalkınca, bir baskı gücünü, bir Devlet'i gerekli kılan, baskı altına alınması gereken şeyler de ortadan kalkacaktır. Devlet'in, tüm toplumun temsilcisi olarak ortaya çıkmasına yol açan eylem -toplum adına üretim araçlarına el konması-, onun, Devlet olarak son eylemidir de [...] Böylece, kişilerin yönetimi, şeylerin ve üretim işlemlerinin yönetimine yerini bırakır. Devlet, "ortadan kalkmaz", ama kendiliğinden silinip gider (*Anti-Dühring*, 3, 2). Lenin, bu çözümlemeyi, siyasal strateji bakımından yeniden ele alır. Gramsci, iki kavramı birbirine yaklaştırır: 1. Lassalle'ın "gece bekçisi" olarak Devlet görüşü (buna göre, Devlet'in, günlük yaşamda, fark edilir bir varlığı yoktur, ama yalnızca, yurttaşların yaşamında, bilincine varmaları gerekmeyen bir tür süreklilik işlevi vardır); 2. öteki kavram, İtalyanlar'ın "jandarma Devlet" kavramıdır. Gramsci'ye göre bunların ikisi de, "işlevleri, kamu düzenini korumakla ve yasalara saygı gösterilmesini sağlamakla sınırlı" bir Devlet'i belirtir (*Hapishane defterleri* [Quadermi del carcere] "Devlet"). Gramsci, bu iki kavramı şiddetle eleştirir: "Bu rejimde (zaten bu, kâğıt üstündeki bir varsayım olmaktan ileri gidememiştir), tarihsel gelişimi yönetenin, özel güçler, sivil toplum (oysa sivil toplum da "devlettir" ve hatta devletin ta kendisidir) olduğu gerçeği üzerinde durulmuyor" (*ay. ypt.*). Gramsci'nin aydınlar üzerindeki görüşlerine benzer düşünceler ileri süren Nicos Poulantzas da, "Devlet'in örgütsel çatısı" dediği şeyi açıklar: "Devlet, kendi içinde, toplumsal işbölümünü izler ve yeniden üretir: böylece Devlet, zihni çalışmanın içinde ortaya çıkan iktidar ve bilgi bağıntılarının kopyasıdır" (*l'État, le pouvoir, le socialisme* [Devlet, iktidar, sosyalizm], 1, 1). Böylece Poulantzas, Devlet'in ideolojik aygıtı kavramını ortaya atan Louis Althusser'den farklı bir görüş benimser.

Marxçı akıma karşıt olarak, Pierre Clastres'ın temsil ettiği özgürlükçü antropoloji okulu, şu görüşü ileri sürer: marxçılığın düşündüğü gibi "Devlet, egemen sınıfın, egemenlik altındaki sınıflar üzerinde şiddetli bir baskı kurmasını sağlayan bir araçsa", toplumun, daha önceden, "sömürü ilişkileriyle birbirine bağlı uzlaşmaz sınıflar halinde bölünmüş olması gerekir". Oysa Pierre Clastres'a göre,birikimin bulunmadığı, ama yalnızca malların ve hizmetlerin değiş tokuş edildiği ve bundan ötürü, sömürenler ile sömürülenlerin toplumsal sınıflar olarak birbirinden ayrılmadığı ve dolayısıyla Devlet'in de olmadığı toplumlar, her zaman var olmuştur ve günümüzde de (örneğin Amerika Kızılderilileri) vardır. Bu toplumlarda, Devlet yoktur ve ancak, Avrupalılar'ın saldırısına karşı koymak zorunda kalan kabile konfederasyonlarının oluşmasına bağlı olarak arasıra ortaya çıkan "şefler" görülür (*la Société contre l'État* [Devlet'e karşı toplum], 11).

• Leibniz'e göre Tanrı devleti, yalnızca doğanın yasalarıyla değil, tanrısal inayet ilkeleriyle de yönetilen bir doğaüstü düzendir. "Bu Tanrı devleti, bu gerçek anlamda evrensel monarşi, doğal dünya içinde manevi bir dünyadır ve Tanrı'nın yarattıkları içinde en yüksek ve tanrısal olanıdır ve Tanrı'nın görkemi, aslında, bu Tanrı devletindedir; çünkü, büyüklüğü ve iyiliği, ruhlar tarafından bilinmeseydi ve ruhlarda hayranlık uyandırmasaydı, böyle bir görkem de olmazdı" (*Monadoloji*, 86).

—Uluslarar. huk. Uzun süre uluslararası hukukun tek konusu olarak kabul edilen Devlet, bugün sadece hakları ve görevleri en geniş, en önemli konu olmaktan ibarettir.

Nüfus (ırk, sayı), ülke (genişlik, bütünlük) ve yönetime ilişkin özelliklerin Devletin varlığı üzerinde hiçbir etkisi yoktur: öteki Devletler tarafından göz önüne alınan, yalnızca bu üç öğenin birleşmesidir ve bu, yeni Devletin tanınması için yeterlidir.

• *Genel nitelikler.* Kuruluş biçimleri ne olursa olsun (sömürgelikten kurtulma, bölünme, birleşme, vb.), bütün Devletler'in, onları uluslararası topluluğun diğer üyelerinden tümüyle ayıran bir tek niteliği vardır: *egemenlik*. Devletlere özgü oldukları kabul edilen öteki nitelikler bundan kaynaklanır: yetki bütünlüğü, hukuki eşitlik, hiçbir bağımlılığın olmaması, ki bu da uluslararası hukuku basit bir eşgüdüm hukukuna dönüştürür, vb. Palmas (ya da Miangas) adasına ilişkin hakemlik kararından (1928) bu yana egemenlik ve bağımsızlık kavramları kaynaşmıştır. Dolayısıyla bağımsızlıktan yoksun birimler Devlet değildir: sömürgeler, vesayet altındaki topraklar, federe devletler gibi. Uluslararası hukuk açısından yalnız federal Devlet, Devlet tanımına uygundur.

Savaş sonrasının tarihsel ve siyasal koşullarından doğan ve bu yüzden kabul edilen bazı özel durumlar da vardır: BM Güvenlik konseyi'nde sürekli üyelerin varlığı ya da Uluslararası çalışma örgütü Yönetim konseyi'nin bileşimi (sanayi bakımından en güçlü devletler), eşitlik ilkesinden sapmadır. Eski SSCB'nin federe devletleri oldukları halde Beyaz Rusya ve Ukrayna'ya uluslararası örgütlere üye olma hakkının tanınmış olması da, egemenlik ilkesine aykırı bir davranıştı.

Devlet *(he Politeia e peri tes dikes)*, Platon'un İ.Ö. 384 ile 377 arasında yazdığı ve *Gorgias, Kratylos, Şölen, Phaidon* grubu ile *Theaitetos, Philebos, Parmenides, Timaios* ve *Kritias* grubu arasında yer alan on kitaplık felsefe diyaloğu. Özellikle I. kitap, *Gorgias* ve *Phaidon* arasında yer alır. On kitaba bölümleme, Ortaçağ'da yapılmıştır ve yapaydır. Aslında, yapıtta beş ana bölüm yer alır. Giriş niteliğindeki I. kitapta, adalet sorunu ortaya atılır; II., III. ve IV. kitaplarda adaletin tanımı ideal bir siteyle bağıntılı olarak öne sürülür; V., VI. ve VII. kitaplarda bu sitenin, hükümet, hukuk ve eğitim yapısı irdelenir; VIII. ve IX. kitaplarda adaletsiz siteler ve bunların, insan ruhundakine benzeyen ve yıkımla sonuçlanan kusurları anlatılır ve X. kitapta ise, şiir ve yanılsama sanatları mahkûm edilerek öncesizsonrasız ödülleri hak eden adil ve bilge ruhun özellikleri açıklanır. Platon'a göre, ahlak ve siyaset birbirinden ayrılamaz. İnsanın erdemli olmaya çalışması gerekir ve Devlet'in görevi, erdemli insanlar yetiştirmektir. Birey, Devlet'in bir öğesinden başka şey değildir. Ruhta üç bölüm olduğu gibi, sitede de üç sınıf olacaktır: zanaatçılar ve köylüler sınıfı; savaşçılar sınıfı; yasa koyucular ve filozoflar sınıfı. Bunların birincisinin ılımlı, ikincisinin cesur ve üçüncüsünün bilge olması gerekir. Bireysel adalet gibi toplumsal adalet de, bu üç bölümün kademeli olarak birbirine bağlı olmasından ve uyumundan doğacaktır. Ama uyumun gerçekleşebilmesi ve tam olması için, bireylerin bencilliğinden doğan engeli ortadan kaldırmak gereklidir. Bundan ötürü mal, kadın ve çocukta ortaklık zorunludur. Ünlü Mağara* mitosu, VII. kitapta açıklanmıştır.

DEVLET (*mir*, Yakup), kazak şair ve yazar (? 1885 - ? 1937). Öğrenimini Omsk'ta, Rus-kırgız öğretmen okulu'nda ve Ufa'da Tatar yüksekokulu'nda tamamladı. Kazaklar'ın ulusal uyanışını işleyen *Uyan kazak* (1906) adlı şiir kitabı nedeniyle tutuklandı. Hapisten sonra Kazak gazetesinin yönetiminde görev aldı. Çeşitli gazetelerde edebiyat ve siyaset yazıları yayımladı. Yazıları nedeniyle birçok kez hapsedildi. 1937'de öldürüldüğü sanılmaktadır. *Bahtsız Cemal, azamet* (1919) adlı bir romanı ve Puşkin, Lermontov gibi yazarlardan çevirileri vardır.

Devlet adamı ya da **Krallık üzerine** *(Politikos e peri basileias)*, Platon'un diyaloğu. Bu yapıtında Platon, sofisti ve ardından devlet adamını tanımlar. Devlet adamı, bir bilim adamıdır; insanları yönetme bilimini edinmiştir. Platon siyaseti, sitenin etkinliklerini adaletli olarak yöneten şey olarak tanımlar; çünkü bu, "krallık bilimi"dir. Siyasetin dayanakları, "askerlik bilimi, yargı bilimi ve inandırma gücünü adaletin hizmetine adayan retoriktir". Sitede (*polis*'te), iyiyi göz önünde tutarak yaşama sanatı olan siyaset, insanın en yüce erdemidir.

Devlet ana, Kemal Tahir'in Osmanlı devletinin kuruluşunu konu edinen romanı (1967). Türk toplumunun Avrupa'daki üretim biçimlerinden farklı yapıya sahip olduğu görüşünü (Asya* tipi üretim) savunur. Adını o dönemde gerçekten var olmuş bir kadın savaşçılar topluluğunun başkanı diye gösterilen Devlet Hatun'dan alır. Yazarın "Kerim devlet" diye adlandırdığı modelin Anadolu'da değişik inanç, kişilik ve yapıdaki toplulukları nasıl adalet, hoşgörü ve barışseverlikle birleştirdiğini anlatır. Ertuğrul, Osman, Orhan beyler, Şeyh Edebali, Yunus Emre vb. gibi tarihsel kişilerin de yer aldığı roman, *Dede Korkut kitabı*, anonim tarihler, fütüvvetnameler vb. gibi yapıtlardan kaynaklanan dili ve anlatımıyla da başarılı bulundu. TDK ödülü'nü aldı (1968). [→ Kayn.]

Devlet demiryolları işletmesi (Türkiye Cumhuriyeti) [TCDD], Türkiye'de, 8 397 km'lik demiryolunun 4 138 km'si Osmanlılar döneminde, yabancı şirketler tarafından yapılarak işletilmiştir. Cumhuriyet döneminde yapılan demiryollarının uzunluğu ise 4 259 km'dir.

1856'da verilen bir ayrıcalık ile ilk kez bir ingiliz şirketi tarafından İzmir-Aydın demiryolu hattının yapımına başlandı. Bu hattın 23 km'lik bölümü 1860'ta, 130 km'lik bölümü de 1866'da işletmeye açılmış, sonradan bu hat 608 km'ye çıkarılmıştı. Ayrıcalık tanınan başka bir ingiliz şirketi ise, İzmir-Kasaba (Turgutlu) - Afyon ve Manisa - Bandırma hattının 93 km'lik bölümünü 1863-66 yılları arasında tamamlayarak işletmeye açtı. Hattın kalan bölümleri, daha sonra yapılarak toplam 703 km'ye çıkarıldı. Öte yandan, 2 000 km'lik Şark demiryollarının yapım ve işletme ayrıcalığı, Avusturyalı Baron Hıraş'a verildi. (Bu hattın bugün 337 km'lik Edirne-İstanbul ve Alpullu-İstanbul kesimi Türkiye sınırları içinde kalmıştır.) Bu hat, 1888'de işletmeye açılarak İstanbul-Avrupa demiryollarına bağlandı. İstanbul'u Bağdat'a bağlayacak olan demiryolunun yapım ve işletme hakkı ise, 1871'de, Alman Deutsche bank'a verildi. (→ ANADOLU-BAĞDAT DEMİRYOLU.) Osmanlı döneminde, bu hatlardan başka, 41 km'lik Bursa-Mudanya, 28 km'lik Ilıca-Palamutluk, 39 km'lik Samsun-Çarşamba demiryolları dar hat olarak; 175 km'lik Erzurum-Sarıkamış -Kars demiryolu da geniş hat olarak yapılarak işletmeye açılmıştır.

Osmanlı devletinde yönetimi yabancı şirketlerin elinde bulunan demiryollarının önemli bir bölümü yeni Türkiye Cumhuriyeti devletinin sınırları dışında kalmıştır. Demiryollarının millileştirilmesi ulusal kurtuluş savaşı yıllarında başlar. Bu dönemde, Anadolu hattının ve İzmir-Kasaba demiryolunun yönetimi 4 kişilik bir komisyon tarafından yürütülmüş, daha sonra, 19 temmuz 1920'de, Büyük millet meclisi kararı ile Anadolu hattının 926 km'lik, Bağdat hattının 325 km'lik, İzmir-Kasaba hattının 223 km'lik bölümleri Eskişehir'de oluşturulan geçici "İşletme umum müdürlüğü kurulu" tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Kuruluş, 1921'de Ankara'ya, 1922'de Konya'ya, daha sonra da İstanbul'a (Haydarpaşa) taşınmıştır.

Türkiye'de, ilk ulusal demiryollarının kuruluşu 24 mayıs 1924'te çıkarılan 506 sayılı yasa ile gerçekleşmiştir. Sözkonusu yasa ile hükümete, Haydarpaşa-Ankara, Eskişehir-Konya, Arifiye-Adapazarı hatları ve bağlı birimlerinin sözleşme ve şartnamelere uygun olarak satın alınması yetkisi verilmiş, yönetimi ise, Nafıa vekâleti'ne bağlı Anadolu-Bağdat demiryolları müdiriye-i umumiyesi'ne bırakılmıştır. Bu arada, Rusya'dan alınan ve askeri makamlarca işletilmekte olan Erzurum-Sarıkamış-Kars dar ve geniş demiryolu hatlarının devletçe işletilmesi için, Erzurum -Sarıkamış-Kars ve şuabatı demiryolları müdürlüğü ile Havaliyi şarkiye demiryolları idaresi; yeniden yapılması kararlaştırılan hatların yapımı için de Demiryolları inşaat ve işletme umum müdürlüğü kurulmuştur. Nafıa vekâleti'ne bağlı olarak çalışan bu üç müdürlük, hem işletmeleri hem de demiryolu yapımlarını tek elden yürütmek üzere, 23 mayıs 1927 tarih ve 1042 sayılı yasa ile birleştirilerek Devlet demiryolları ve limanları idare-i umumiyesi kurulmuştur. Daha sonra, 1 ocak 1929 tarih ve 1483 sayılı yasaya göre adı değiştirilerek, Devlet demiryolları ve limanları umum müdürlüğü, 8 nisan 1931 tarihli Bakanlar kurulu kararı ile de Devlet demiryolları umum müdürlüğü olmuştur.

Devlet demiryolları idaresi, 1953 yılına değin katma bütçeli bir devlet idaresi biçiminde yönetilmiş, daha sonra ülkenin ekonomik yapısına uyumunun sağlanabilmesi için, 6186 sayılı yasa ile 29 temmuz 1953 tarihinden başlayarak Türkiye cumhuriyeti devlet demiryolları işletmesi (TCDD) adıyla ve 3460 sayılı yasaya tabi bir Kamu iktisadi devlet teşekkülü konumuna; eylül 1983'te çıkarılan 2929 sayılı yasa ile de Kamu iktisadi kuruluşu durumuna getirilmiş, 6186 sayılı yasa yerine, eylül 1983 tarihli 119 sayılı kanun hükmünde kararname yürürlüğe konmuştur.

TCDD'ye bağlı olarak çalışan, 1894'te küçük bir atölye olarak kurulmuş ve 1927'de genişletilerek kapasitesi arttırılmış olan Eskişehir'deki Türkiye lokomotif ve motor sanayii aş (TÜLOMSAŞ), 1939 yılında Sıvas'ta kurulan Türkiye demiryolu makinaları sanayii aş (TÜDEMSAŞ) ve 1951'de Adapazarı'nda kurulan Türkiye vagon sanayii aş (TÜVASAŞ) önemli sanayi kuruluşlarıdır. TCDD'nin ayrıca iştirakleri de vardır.

TCDD tarafından işletilmekte olan toplam anahat uzunluğu 266 km'lik ikinci ve üçüncü hatlarla birlikte 8 429 km'dir. Buna 1 815 km'lik tali hatlar da eklendiğinde, 10 244 km'yi bulmaktadır. Anahatların 478 km'si, tali hatların da 188 km'si olmak üzere toplam 666 km'si elektriklidir. Bu miktar, toplam anahat uzunluğunun yaklaşık % 6'sını oluşturmaktadır.

Devlet denetleme kurulu, idarenin hukuka uygun, düzenli ve verimli bir biçimde yürütülmesi ve geliştirilmesi amacıyla kurulmuş, cumhurbaşkanlığına bağlı anayasal kuruluş. Devlet denetleme kurulu, cumhurbaşkanı tarafından seçilen dokuz üyeden oluşur. Kurul, kamu kurum ve kuruluşları, meslek kuruluşlarını, kamuya yararlı dernek ve vakıfları denetler.

Devlet film arşivi → DEVLET SINEMA TELEVİZYON ENSTİTÜSÜ.

DEVLET GİRAY I, Tahtı olan da denir (1530 - Bahçesaray 1577), Kırım hanı (1551-1577). Mübarek Giray'ın oğlu, Mengi Giray I'in torunu. Osmanlı sarayında yetişti. Bağımsız bir siyaset gütmek isteyen Sahip Giray'a karşı Kanuni Sultan Süleyman ve sadrazam Rüstem Paşa'nın kararıyla Kırım hanı atandı (1551). Güçlü bir orduyla Gözleve'de karaya çıktı ve Sahip Giray'ın Kırım dışında bulunmasından da yararlanarak Bahçesaray'ı ele geçirdi. Padişah fermanını göstererek Kırımlılar'ı kendine bağladıktan sonra Sahip Giray ve çocuklarını öldürttü. Rus gelişmesini önlemek amacıyla bu topraklarda fetihlere önem veren Osmanlı devletinin desteğiyle başlattığı Moskova seferi (1565) bir sonuca ulaşamadı. Kıpçak bozkırında osmanlı etkisinin artmasını istemediğinden, Sokullu Mehmet Paşa'nın Volga ile Don arasında kanal açma girişimini desteklemedi (1569). Astrahan kuşatmasına katıldı; ancak kışın bastırdığını öne sürerek çekilince, ağır kayıplar veren Kasım Paşa da kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı. Rusya seferinde (1571) Moskova'ya kadar ilerledi, kentin dış mahallelerini ateşe verdi, ancak 1572'deki ikinci seferi başarısızlıkla sonuçlandı; Volga havzasıyla Astrahan yöresinden Ruslar'ı uzaklaştırmayı başaramadı. Hükümdarlık dönemi Kırım hanlığının en uzun ve en parlak hükümdarlık dönemi oldu.

DEVLET GİRAY II (1654 - Vize 1725), Kırım hanı (1699-1702; 1708-1713). Hacı Selim Giray'ın büyük oğlu. Babasının ikinci hanlığı döneminde kalgaylığa (veliahtlık) getirildi. Saadet Giray ile Safa Giray'ın hanlıkları ve babasının üçüncü hanlığında da bu görevde kaldı. Macaristan seferine (1694), sadrazam Ali Paşa ile birlikte Varadin (Petrovaradin) kuşatmasına (1695) katıldı. Rus çarı Petro'ya karşı kardeşleriyle birlikte savaştı ve kuşatılan Azak kalesini kurtardı (1696). Zenta bozgunundan sonra hacca gitmek isteyen Selim Giray'ın yerine Mustafa II tarafından hanlığa atandı (1699). Ancak, Karlofça antlaşması'na karşı çıkması üzerine hanlıktan uzaklaştırıldı ve babası dördüncü kez Kırım hanı oldu (1702). Hacı Selim Giray'dan sonra han olan Kaplan Giray'ın Kabartay bölgesinde Ruslar'a yenilmesi üzerine sürgünde bulunduğu Rodos adasından çağrılarak ikinci kez hanlığa getirildi (18 mayıs 1708). Sadrazam Baltacı Mehmet Paşa ile birlikte Prut savaşı'na (1711) katıldı ve rus ordusunu arkadan sıkıştırarak savaşın sonucu üzerinde önemli rol oynadı. Barış yapılınca, Lehistan, Rusya ve İsveç siyasetinin yönetimi ona bırakıldı. Ancak, Osmanlı devletine sığınan İsveç kralı Karl XII'ye (Demirbaş Şarl) kötü davranması üzerine görevden alındı (1713). Edirne'ye çağrılarak önce Gelibolu'ya, sonra da Rodos'a sürüldü. Daha sonra (1716) kendisine verilen Vize yakınlarındaki çiftliğe yerleşti.

DEVLET GİRAY III Kara (1647-1718), Kırım hanı (1716-1718). Adil Giray'ın oğlu. Safa Giray'ın hanlığı döneminde kalgay (veliaht) ilan edildi; Kırım halkının bu karara karşı çıkması üzerine dokuz ay kadar sonra görevden alındı, Yanbolu'da (Bulgaristan) kendisine ayrılan çiftlikte oturmaya zorlandı. Varadin (Petrovaradin) bozgunundan sorumlu tutulan Kaplan Giray'ın yerine Kırım hanı atandı (1716). Tuna kıyılarını korumakla görevlendirildi; Safa Giray'ın oğlu Bahadır Giray'ı kalgaylığa getirerek tatar ordusu toplaması için Kırım'a gönderdi. Ancak Selim Giray sülalesini destekleyen Kırım ileri gelenleri Kalgay'ı ve Devlet Giray'ı kabul etmediler. Bunun üzerine Devlet Giray görevden alınarak yeniden Yanbolu'ya gönderildi (1718).

DEVLET GİRAY IV (1729-1780), Kırım hanı (1769-1770; 1775-1776). Arslan Giray'ın oğlu. Babasının ikinci hanlığı döneminde kalgaylığa (veliaht) getirildi. Amcası Kırım Giray'ın ölümü üzerine han atandı (1769). 1768-1774 Türk-Rus savaşı'nda Osmanlı devletinden her tür yardımı gördüğü halde, Moldavya ve Boğdan'a akınlar düzenlemekten kaçınarak savaşın Türkler zararına gelişmesine neden oldu; görevden alındı (1770). Kıbrıs'a sürüldü ve Kırım hanlığına Kaplan Giray II getirildi. Osmanlı devletinin Küçük Kaynarca antlaşması'nı imzalamak zorunda kalması üzerine Kırım'a bağımsızlık tanınmasından ve Yenikale, Kerç, Kılburun gibi kalelerin Rusya'ya bırakılmasından kaygıya kapılan Kırım halkının isteğiyle ikinci kez han oldu (1775). Bağımsız bir Kırım devletinin Rusya'ya yem olmaktan kurtulamayacağını kestirdiği için hanlığın Osmanlı devletine bağımlı bir ülke olduğunu duyurdu. Ancak, onun hanlıkta kalmasını zararlı gören Ruslar, Kırım'da yandaşları Şahin Giray aracılığıyla bir ayaklanma çıkarınca, İstanbul'a kaçmak zorunda kaldı (1776). Burada kendisine gerekli ilgi gösterildi ve dileği üzerine Vize'de oturmasına izin verildi.

Devlet güvenlik mahkemesi, devletin güvenliğine ilişkin suçlara bakmakla görevli mahkeme. Anayasanın 143. maddesinde öngörülen Devlet güvenlik mahkemeleri 16 haziran 1983 tarih ve 2845 sayılı yasayla İstanbul, Ankara, İzmir ve büyük il merkezlerinde kurulmuştur. Devlet güvenlik mahkemeleri, bir başkan ve iki üyeden oluşur. Her

Devlet güvenlik mahkemesinde ayrıca iki yedek üye, bir savcı ve yeteri kadar savcı yardımcısı vardır. Bu mahkemelerin kararlarına karşı temyiz yeri Yargıtay'dır.

DEVLET HATUN, Hurşidiye atabeyliğinin kadın hükümdarı (XIV. yy.). Hurşidiye (Cangerdiye) atabey sülalesinden olan ve İran'da Küçük Luristan bölgesinde egemenlik kuran kocası İzzettin Muhammet bin Muhammet'in ölümü üzerine (1317) tahta çıktı; giderek artan moğol baskısı karşısında gerekli güce sahip olabilmek için Büyük Luristan hükümdarı Yusuf Şah ile evlendi. Bu önlem moğol saldırılarını durdurmada yetersiz kalınca, Lur önde gelenlerinin önerisi üzerine, yönetimi, kardeşi İzzettin Hüseyin'e devretti (1330).

DEVLET HATUN, Devletşah Hatun ya da **Sultan Hatun** da denir, Yıldırım Bayezit'in kadını (öl. Bursa 1414). Germiyan beyi Süleyman Şah'ın kızı ve Mevlana Celalettin Rumî'nin torunu. Şehzade Bayezit ile evlenmesi (1378), Osmanoğulları ile Germiyanoğulları arasında yakınlaşma ve dostluk sağladı. Ayrıca, Kütahya, Emet, Simav ve Tavşanlı kentleri çeyizi olarak osmanlı topraklarına katıldı. Bursa'da Yeşilcami yakınındaki mezar yazıtında Çelebi Sultan Mehmet'in annesi olduğu yazılıdır.

Devlet hava meydanları işletmesi (DHMİ), tüzel kişiliği olan, çalışmalarında özerk ve sorumluluğu sermayesi ile sınırlı bir kamu iktisadi kuruluşu.

Türkiye'de, havacılık alanında kurulan ilk tesis, 1912'de Safraköy'de (İstanbul) işletmeye açılan ve iki hangar ile bir alandan oluşan tesis olmuştur. Cumhuriyet döneminde Milli savunma bakanlığı'na bağlı Hava yolları devlet işletmesi kurulmuş (1933) ve hava yolları kurma ve bu yollar üzerinde taşıma yapma görevi bu kuruluşa verilmiştir. Bu işletme, 1938 tarih ve 3424 sayılı yasayla Devlet hava yolları umum müdürlüğü adını alarak Bayındırlık bakanlığı'na, 1943 tarih ve 4467 sayılı yasayla da Ulaştırma bakanlığı'na bağlanmıştır. Daha sonra, havacılık alanındaki gelişmeler göz önüne alınarak, havaalanı ve uçak işletmeciliğinin ayrı kuruluşlar tarafından yapılmasının daha verimli olacağı düşüncesiyle uçak işletmeciliği 1955 tarih ve 6623 sayılı yasayla Türk hava yolları ao'ya, havaalanı işletmeciliği ve yer hizmetleriyle hava trafiği denetim ve muhabere hizmetleri 1956 tarih ve 6686 sayılı yasayla kurulan tüzel kişiliğe sahip, katma bütçeli Devlet hava meydanları işletmesi genel müdürlüğü'ne devredilmiştir. 1983'te, havaalanı işletmeciliğinin katma bütçeli bir statü içerisinde yürütülmesinin yarattığı sakıncalar dikkate alınarak, 2929 sayılı yasaya bağlı kalmak üzere 116 sayılı kanun hükmünde kararname gereğince, Devlet hava meydanları işletmesi genel müdürlüğü kaldırılmış ve yeni kurulan Devlet havacılık ve hava meydanları işletmesi genel müdürlüğü'ne bağlı Meydan işletmesi müessesesi adıyla yeniden örgütlendirilmiştir.

Böylece Meydan işletmesi müessesesi KİT konumuna girmiştir. Ancak, 1984'te Bakanlar kurulu'nun 233 sayılı kanun hükmünde kararnamesi ile 2929 sayılı yasa yürürlükten kaldırılmış ve Meydan işletmesi müessesesi yeniden Devlet hava meydanları işletmesi genel müdürlüğü'ne dönüştürülmüştür. Genel müdürlüğün ana statüsü de 1984 tarih ve 18569 sayılı Resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Genel müdürlüğün ilgili olduğu bakanlık, Ulaştırma bakanlığı'dır. Kuruluş amacı, sivil havacılık etkinliklerinin gereği olan hava taşımacılığı, hava alanlarının işletilmesi, alan yer hizmetlerinin görülmesi, hava trafik ve denetim hizmetlerinin yerine getirilmesi, bu çalışmalarla ilgili öteki tesis ve sistemlerin kurulması, işletilmesi ve modern havacılık düzeyine çıkarılmasını sağlamaktır.

DHMİ genel müdürlüğü merkez ve taşra olmak üzere iki ana bölümden oluşur. Merkez teşkilatında 15 ünite, taşra teşkilatında ise 21 havalimanı başmüdürlüğü ve meydan müdürlükleri vardır. Uluslararası nitelikte 5 havalimanı (Atatürk, Esenboğa, Adnan Menderes, Antalya, Dalaman), tarifesiz dış hat seferlerine açık 2 havaalanı (Adana, Trabzon) ve yalnız iç hat seferlerine açık 14 havaalanı (Bursa, Çardak, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gaziantep, Kars, Malatya, Muş, Samsun, Sıvas, Urfa, Van) işletilmektedir. Kuruluş ayrıca 1 uluslararası muhabere merkezi, 2 haberleşme merkezi, 2 saha kontrol merkezi, 7 yaklaşma kontrol merkezi, 20 meydan kontrol kulesi, 2 uçuş haberalma merkezi, 6 uçuş haberalma servisi ve 20 haberleşme istasyonunu işletmektedir.

Kuruluşa bağlı olarak, her türlü hava koşullarında uçakların yerlerini ve yönlerini saptayabilmeleri, liman ve alanlara güven içinde inip kalkabilmeleri amacıyla Türkiye'ye yayılmış ve günün 24 saatinde çalışmakta olan toplam 64 seyrüsefer yardımcı istasyonu, 8 radar istasyonu ve 141 cihaz kurulmuş ve çalışmaktadır. Ayrıca 14 300 km'lik kontrollü bir uçuş yolu şebekesi kurulmuştur.

Devlet istatistik enstitüsü → İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ (Devlet).

Devlet klasik türk müziği korosu *(İstanbul)*, 1976'da İstanbul'da kurulmuş teksesli karma koro. Kültür ve turizm bakanlığı'na bağlı olan topluluk, çalışmalarını, kuruluşunda önemli payı olan Nevzad Atlığ'ın yönetiminde, İstanbul Atatürk kültür merkezi'nde sürdürmekte, haftalık konserlerinin yanı sıra, aylık TV programları yapmaktadır. Repertuvarı XV.-XX. yy. lar arasını kapsayan koro, yurt içi ve yurt dışında konserler vermektedir.

Devlet klasik türk müziği korosu *(İzmir)*, 1986'da İzmir'de kurulmuş teksesli karma koro. Kültür ve turizm bakanlığı'na bağlı olan topluluk, çalışmalarını Teoman Önaldı yönetiminde sürdürmektedir. Repertuvarında daha çok yeniklasik yapıtlar vardır.

Devlet konservatuvarı *(Ankara)*, 1936'da Ankara'da kurulmuş müzik ve sahne sanatları okulu. Orta dereceli okullara müzik öğretmeni ve Riyaseticumhur filarmoni orkestrası'na icracı yetiştirmek amacıyla 1924'te açılan Musiki muallim mektebi, Cumhuriyet döneminde devlet eliyle kurulan ve resmi müzik politikası uyarınca etkinlik gösteren konservatuvarların ilki olan Ankara Devlet konservatuvarı'nın çekirdeğini oluşturur. Milli musiki ve temsil akademisi kanunu'nun 1934'te kabul edilmesinden sonra, ünlü alman besteci ve eğitimci Paul Hindemith, kurulacak konservatuvar konusunda bilgisine başvurulmak üzere Ankara'ya davet edildi. Hindemith'in sunduğu ayrıntılı rapor doğrultusunda 1936'da öğretime başlayan konservatuvarın opera ve tiyatro bölümü aynı yıl ülkemize gelen alman yönetmen Carl Ebert'in uzmanlığı altında örgütlendi. Bir süre Anadolu'da folklor araştırmaları yapan Béla Bartók'un önerisiyle 1937'de Halk müziği arşivi oluşturuldu.

1940'ta yürürlüğe giren Devlet konservatuvarı kanunu ile okul iki ana bölüme (müzik ve temsil) ayrıldı; müzik bölümünde piyano, org, arp, yaylı ve üflemeli çalgılar, orkestra yönetimi ve şan dalları; temsil bölümündeyse tiyatro, opera, sahneye koyma (reji) dalları düzenlendi.

Özellikle temsil bölümü öğrencilerinden oluşturulan bir kadro, Tatbikat* sahnesi adı altında, halk önünde opera ve oyunlar sahneleme amacına yönelik çalışmalara başladı. Bu kadro, ilk temsilini 1939'da verdi: Şinasi'nin *Şair evlenmesi*. 1948'de İstanbul'da eğitime başlayan bale okulu, 1950'de Ankara'ya taşınarak Devlet konservatuvarı'na bağlandı.

İlk mezunlarını verdiği 1941'den beri türk opera, bale ve tiyatro toplulukları ile orkestralarında görev alan sanatçıların büyük çoğunluğunun yetiştiği Ankara Devlet konservatuvarı, 1982'de YÖK yasası'yla Hacettepe üniversitesi'ne bağlandı.

Devlet konservatuvarı *(İstanbul)*, 1971'de İstanbul'da kurulmuş müzik ve sahne sanatları okulu. Başlangıçta yalnızca piyano, keman, çello ve bale sınıfları olan okul, yıldan yıla gelişerek tam örgütlü bir konservatuvar durumuna geldi. Günümüzde şan, besteleme, vurmalılar, arp, yaylılar, üflemeliler, orkestra yönetimi, tiyatro, bale ve opera dallarında eğitim veren konservatuvar 1982'de YÖK yasası'yla Mimar Sinan üniversitesi'nin Güzel sanatlar fakültesi'ne bağlandı.

Devlet konservatuvarı *(İstanbul Üniversitesi)* → İSTANBUL BELEDİYE KONSERVATUVARI.

Devlet konservatuvarı *(İzmir)*, 1954'te İzmir'de açılan, derslerin akşamları yapıldığı ilk resmi müzik okulu, 1958'de, mezunlarının Ankara Devlet konservatuvarı'nda öğrenimlerini tamamladığı, orta dereceli bir konservatuvara dönüştürüldü. 1974'te yüksek bölümünün de açılmasıyla, tam örgütlü bir konservatuvar kimliği kazandı. 1982'de Dokuz Eylül üniversitesi'ne bağlandı.

Okulun 1977'den beri sürdürdüğü "Konservatuvar şenlikleri", çok sayıda türk ve yabancı sanatçının konserler ve gösteriler vermesini olanaklı kılmıştır.

Devlet konservatuvarı *(Türk musikisi, İstanbul)*, 1976'da İstanbul'da kurulmuş, geleneksel türk müziği (klasik ve halk) öğretimi yapan okul. 10 yıllık çalgı (ut, kanun, tanbur, kemençe, ney, keman, kudüm; bağlama, tar, kabak kemane, mey, keman, çello, flüt, obua, klarinet), 9 yıllık şan, 5 yıllık temel bilgiler (lise mezunları için) ve çalgı yapım bölümlerinden oluşur. Dersler arasında armoni ve batı müziği solfeji de vardır.

Önceleri Milli eğitim bakanlığı'na bağlıyken 1982'de İstanbul Teknik üniversitesi'ne bağlandı.

Devlet konservatuvarı *(Türk musikisi, İzmir)*, 1986'da İzmir'de kurulmuş, Ege üniversitesi'ne bağlı, geleneksel müzik öğreten okul. İstanbul'daki konservatuvar örnek alınarak örgütlenmiştir.

Devlet konservatuvarı tatbikat sahnesi, Ankara Devlet tiyatrosu'nun, Devlet konservatuvarı'nın ilk mezunlarını verdiği 1941 yılıyla Devlet tiyatro ve operası'nın resmen kurulduğu 1949 yılının ortalarına kadar geçen süre içindeki adı. Nisan 1941'de C. Goldoni'nin *Otelci kadın* (La locandiera) adlı komedyası ve G. Puccini'nin *Tosca* operasının ikinci perdesiyle çalışmalarına başlayan Tatbikat sahnesi, bugünkü Devlet tiyatrosu ile Devlet opera ve balesi'nin çekirdeğini oluşturdu. 1936 yılında Devlet konservatuvarı tiyatro bölümünü düzenlemekle görevlendirilen alman tiyatro adamı Prof. Carl Ebert*, 1941-1947 yılları arasında Tatbikat sahnesi'nde 6 opera ve 14 oyunun temsiline katkıda bulundu. 1947'de Türkiye'den ayrılan C. Ebert'in yerine, Muhsin Ertuğrul atandı. Tatbikat sahnesi'nin çalışmaları da Devlet konservatuvarı'ndan ayrıldı. Aynı yıl, Evkaf apartmanlarının altındaki dekor atölyesi onarılarak tiyatro salonuna dönüştürüldü ve 27 ekim günü hizmete açıldı. Böylece Tatbikat sahnesi, sürekli temsiller verebileceği bir sahneye kavuşmuş oldu. 10 haziran 1949 tarihinde kabul edilen 5441 sayılı yasayla, Tatbikat sahnesi'nin yerini Devlet tiyatrosu genel müdürlüğü aldı.

Devlet konseyi (rusça *Gosudarstvenıy sovyet*), rus danışma konseyi; Speranskiy'in önerisi üzerine 1810'da Aleksandr I tarafından kuruldu ve 1801'de kurulmuş olan "sürekli konsey"in yerini aldı. İmparator tarafından atanan yüksek rütbelilerden ve bakanlardan oluşan bu konsey, imparatora sunulmadan önce bütün ka-

nun tasarılarını inceliyordu. Konsey 1906'da yüksek yasama meclisi olarak yeniden düzenlendi; bu yeni konseyin üyelerinin yarısı, ayrıcalıklı sınıflar tarafından, öbür yarısı da imparator tarafından seçiliyordu. Görevi, Duma tarafından kabul edilen tasarıları, imparatora sunmadan önce düzenlemekti.

Devlet malzeme ofisi (DMO), tüzelkişiliği olan, çalışmalarında özerk ve sorumluluğu sermayesi ile sınırlı bir iktisadi devlet teşekkülü. 1954'te kuruldu. İlgili olduğu bakanlık, Maliye ve gümrük bakanlığı'dır. 8 haziran 1984 tarih ve 233 sayılı kanun hükmünde kararname ile son biçimini alan kuruluş yasasına göre Ofis, genel bütçeye giren dairelerle, katma ve özel bütçeli idarelerin, belediyelerin, özel yasayla kurulmuş tüzelkişiliği olan kurum, sandık ve kuruluşlar ile sermayesinin yarısından çoğu bunlara ait ortaklıkların, kamu yararına çalışan derneklerin, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının, tarım satış ve kredi kooperatif birliklerinin gereksinimlerini karşılamak amacıyla kurulmuştur. Kuruluş, ayrıca, bu müşteri dairelerin kâğıt, karton, mukavva ve ürünlerinin, kırtasiye ve büro araç ve gereçlerinin, büroların aydınlatma ve ısıtma araçlarının, basım işlerinin, vb. standardizasyonunu sağlamakla görevlidir. DMO, sağlamakla görevli olduğu bu araç ve gereçleri iç ve dış piyasalardan karşılayabileceği gibi, yararlı gördüğü durumlarda, bunları, kendisi de üretebilir ve ülkenin her yerinde tek fiyatla satar.

Ofis'in Merkez kuruluşu'nda bulunan Ana hizmet birimleri Satınalma dairesi, Pazarlama ve satış dairesi, Standardizasyon ve kalite kontrol dairesi, Satınalma komisyonu ve Gümrüklü eşya tasfiye dairesi başkanlıklarından oluşur. Kuruluşun, Afyon, Ankara, Balıkesir, Bursa, Diyarbakır, Elazığ, Erzurum, Eskişehir, Gaziantep, Isparta, İçel, İstanbul, İzmir, İzmit, Kayseri, Konya, Samsun, Tekirdağ, Trabzon, Van, Zonguldak, Sıvas ve Adana olmak üzere 23 bölge müdürlüğü, Nazilli'de bir satış müdürlüğü vardır. Ofis'e bağlı iki kuruluştan biri İstanbul'da (Basım müessesesi), diğeri İzmit'tedir (İmalat müessesesi). İzmit'te bulunan kuruluşta yüz çeşidin üstünde araç ve gereç üretilir. 1 741 kişinin çalıştığı DMO, % 50 hisseyle MOM Modern ofis makineleri tic. ve san. aş ve ‰ 33 hisseyle Petlas lastik sanayisi'nin ortaklarındandır.

Devlet mezarlığı, Ankara'da, Türkiye Cumhuriyeti cumhurbaşkanları, devlet başkanları ve Kurtuluş savaşı'na katılan komutanlar için yaptırılan mezarlık. Atatürk orman çiftliği'nde kurulan Devlet mezarlığı ile ilgili 2549 sayılı yasa, 10 kasım 1981 tarihinde yayımlanarak yürürlüğe girdi. Milli savunma bakanlığı'nca açılan proje yarışması 1 ekim 1982'de sonuçlandı, otuz üç proje arasından mimar Özgür Ecevit ve peyzaj mimarı Ekrem Gürenli' nin projesi birinciliği kazandı. 1983'te yapımına başlanan Devlet mezarlığı 30 ağustos 1988'de ziyarete açıldı. Bahçe alanıyla toplam 156 000 m^2 olan mezarlıkta, defnedilen Türkiye'nin eski cumhurbaşkanları Cemal Gürsel, Cevdet Sunay ve Fahri Korutürk dışında, Kurtuluş savaşı kahramanları için de 120 kabir ayrılmış ve bazı komutanların naaşları buraya nakledilmiştir.

Devlet opera ve balesi *(Ankara),* 1949'dan beri Ankara'da etkinlik gösteren; bir opera, bir bale topluluğu ile bir büyük orkestradan oluşan kuruluş. Kültür ve turizm bakanlığı bünyesindeki Devlet opera ve balesi genel müdürlüğü'ne bağlıdır.

Çekirdeğini Tatbikat* sahnesi'nin oluşturduğu kuruluş, 1949-1958 arasında Devlet tiyatrosu ve operası genel müdürlüğü'ne bağlı olarak etkinlik gösterdi (bale topluluğu 1953'te eklendi.) 1958'de, yasal bir düzenlemeye dayanmamakla birlikte, ayrı bir müdür tarafından yönetilmeye başlayan opera ve bale toplulukları, 1960'ta yeniden Devlet tiyatrosu'na bağlandı. 1970'te çıkarılan bir yasayla, bağımsız bir kuruluşa dönüştü. (→ BALE ve OPERA.)

Devlet opera ve balesi *(İstanbul),* 1970'ten beri İstanbul'da etkinlik gösteren; bir opera, bir bale ve bir büyük orkestradan oluşan kuruluş. Kültür ve turizm bakanlığı bünyesindeki Devlet opera ve balesi genel müdürlüğü'ne bağlıdır.

İstanbul* Şehir operası'nın devamı olan kuruluş, baştan beri opera klasiklerinin yanı sıra türk bestecilerin yapıtlarını da sunmaktadır. (→ BALE ve OPERA.)

Devlet opera ve balesi *(İzmir),* 1982'den beri İzmir'de etkinlik gösteren; bir opera, bir bale topluluğu ve bir büyük orkestradan oluşan kuruluş. İlk yıllarda tek perdelik yapıtlar ya da uzun yapıtlardan bölümler sunan topluluk, zamanla, daha büyük yapımlara girişebilecek ölçüde güçlendi. (→ BALE ve OPERA.)

Devlet planlama teşkilatı → PLANLAMA TEŞKİLATI (Devlet).

Devlet resim ve heykel sergisi, Ankara'da 1939'dan bu yana her yıl açılan resim ve heykel sergisi. Sanatçıları özendirip ödüllendirmek amacıyla devletçe düzenlenir. Zaman zaman İstanbul ve İzmir'de de yinelenen sergide ilk üç dereceyi alan yapıtlara para ödülü verilir.

Devlet sanayi ve işçi yatırım bankası aş (DESİYAB), Türkiye'nin sanayileşmesine ve sanayide mülkiyetin geniş halk kitlelerine yayılmasına katkıda bulunmak, bu amaçla yurtiçinde ve yurtdışında çalışan vatandaşların tasarruflarını birleştirmek amacıyla Sanayi ve ticaret bakanlığı'na bağlı olarak 1975'te kurulan ve 1988'e kadar bu ad altında çalışan, on üç yıl sonra 1988'de, Türkiye* Kalkınma Bankası adını alan kalkınma ve yatırım bankası. Başlıca görevi, kalkınma plan ve programlarında tanımlanan halka açık şirketler, işçi şirketleri ile çok ortaklı şirketlerce yapılan yatırım girişimlerinin, kalkınma ve yatırım bankacılığı işlemlerini gerçekleştirmekti. Banka bu tür şirketlere kısa, orta ve uzun vadeli yatırım ve işletme kredileri, teknik bilgi, uzmanlık ve pazarlama alanında yardım sağlıyor, ayrıca döviz ve kambiyo işlemleri de yapıyordu.

Devlet senfoni orkestrası *(İstanbul)* (İDSO), 1972'den beri İstanbul'da etkinlik gösteren büyük orkestra. Kadrosu genişletilen İstanbul* Şehir orkestrası'nın belediye'den ayrılıp Kültür ve turizm bakanlığı'na bağlanmasıyla kuruldu. Türkiye'nin ikinci büyük orkestrası olan İDSO, yurt içinde ve dışında, türk ve yabancı şeflerin yönetiminde, klasik batı müziğinin çeşitli dönemlerine ilişkin yapıtların yanı sıra türk bestecilerin ürünlerini de seslendirdi.

Devlet senfoni orkestrası *(İzmir),* 1975'ten beri İzmir'de etkinlik gösteren büyük orkestra. Kültür ve turizm bakanlığı'na bağlıdır. İlk kadrosunda, Cumhurbaşkanlığı senfoni orkestrası'ndan gönderilmiş 20 müzikçinin yanı sıra, İzmir Devlet konservatuvarı öğretim üyeleri ve Ege kentlerine yerleşmiş emekli müzikçiler yer aldı. Zamanla kadrosu güçlendi. Ege kentlerimizde ve Avrupa'da konserler verdi.

DEVLET SİNEMA-TELEVİZYON ENSTİTÜSÜ (Güzel sanatlar akademisi), 1962 yılında Devlet güzel sanatlar akademisi'nde resim bölümü öğrencilerinden Sami Şekeroğlu'nun "Kulüp sinema 7" adıyla kurduğu sinema kulübü, film gösterilerini 1965'e dek sürdürdü. 1965'ten başlayarak arşiv çalışmalarına yönelen "Kulüp sinema 7", 1967'de "Türk film arşivi" adını aldı. TFA film gösterileriyle birlikte, düzensiz aralıklarla da olsa ilk sayısı 1964'te çıkan "Film" dergisini 4 sayı yayımladı. "Film" dergisini "Ulusal sinema" dergisi izledi. Giderek sinemayla ilgili yatırımlara ağırlık veren Türk film arşivi, istenilen ve amaçlanan hedeflerin sadece öğrenci yardımlarıyla gerçekleşemeyeceği göz önüne alınarak 1969'da DGSA yönetimine devredildi. 1967'de Uluslararası film arşivleri federasyonu FIAF'a Türk sinematek derneği ile birlikte başvurup yazışma üyeliğine kabul edilen TFA, 1970'te yedek üye, daha sonra 1973'te de FIAF'ın asli üyesi oldu. Teknik altyapısı sağlam bir sinema kurumu oluşturmak amacıyla arşiv çalışmalarının yanı sıra, baskı ve film laboratuvarının kurulduğu TFA, 1974'te kendi özel binasına kavuştu. Aynı yıl Türkiye'de ilk kez Akademi'nin bazı bölümlerine sinema dersi kondu ve geniş kapsamlı, 3 aylık bir sinema kursu düzenlendi. Sinema eğitiminin başlandığı 1975'teyse TFA adı, Sinema-TV enstitüsü olarak yeniden değişti. 1982'de YÖK'ün getirdiği teşkilatlanmayla Sinema-TV enstitüsü, MSÜ'ye (Mimar Sinan üniversitesi) bağlı Sinema-TV merkezi adını aldı. Bugün kurum MSÜ Sinema-TV ana sanat dalı ve Sinema-TV uygulama araştırma merkezi olmak üzere iki bölümde faaliyet göstermektedir. Sanat dalı bölümü sinema eğitimi vermekte, Sinema-TV uygulama araştırma bölümü ise arşiv, gösteri, baskı-yıkama, laboratuvar çalışmalarını yürütmektedir. Kurum 1992 yılında belediye Sinema-TV merkezi işbirliğiyle

İstanbul Devlet Senfoni Orkestrası

sürekli televizyon yayınına geçmiştir. 1975'ten beri teknik ve estetik sinema eğitimi veren öğretim görevlileri arasında, sinemanın içinden gelmiş Lütfi Akad, Halit Refiğ, Metin Erksan, Duygu Sağıroğlu gibi öğretim görevlilerinin yanı sıra Sami Şekeroğlu, İlhan Arakon, Süha Arın, Nedim Otyam vb. gibi adlar sayılabilir. Ülkemizin sinema eğitimi yapan kurumlarının başında yer alan Sinema-TV merkezi'nin, 1975'ten beri yetiştirip diploma verdiği, sinemanın her alanında çalışabilecek nitelikteki 100'e yakın mezun, bugün sinema alanının dışında da, reklam sektöründe, TRT ve üniversitede iş bulabilmektedir.

Devlet su işleri genel müdürlüğü (DSİ), 1953 tarihinde 6 200 sayılı yasayla kurulan, Bayındırlık ve iskân bakanlığı'na bağlı, tüzel kişiliği olan, katma bütçeli bir genel müdürlüktür. Kuruluş amacı, su kaynaklarını geliştirmek, toplumsal ve ekonomik kalkınma potikasına ve kamu yararına uygun olarak ülkenin yerüstü ve yeraltı sularının zararlarını önlemek, korunmalarını ve bunlardan çeşitli yönlerden yararlanmayı sağlamaktır. Ana hizmet birimleri Etüt ve plan dairesi, Proje ve inşaat dairesi, Barajlar ve hidroelektrik santrallar dairesi, İçmesuyu ve kanalizasyon dairesi, Jeoteknik hizmetler ve yeraltı suları dairesi, İşletme ve bakım dairesi, Makine, imalat ve donatım dairesi, Teknik araştırma ve kalite kontrol dairesi, Emlak ve kamulaştırma dairesi başkanlıklarıdır.

Büyük Larousse

Devlet tiyatroları genel müdürlüğü büyük tiyatro binası

Taşra kuruluşu 25 bölgeden oluşmuş olan müdürlüğün Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde bir grup amirliği bulunur. Kuruluşta 28 187 kişi çalışmaktadır.

Devlet şûrası → DANIŞTAY.

Devlet tiyatroları genel müdürlüğü, Ankara Devlet* konservatuvarı tatbikat sahnesi'nin devamıdır. 10 haziran 1949'da kabul edilen ve 16 haziranda yürürlüğe giren 5441 sayılı Devlet tiyatro ve operası kuruluş kanunu adlı yasayla Milli eğitim bakanlığı'na bağlı olarak çalışmalarına başladı. 1 ekim 1949'da Küçük tiyatro'da C.F. Başkut'un *Küçük şehir*, Büyük tiyatro'da Goethe'nin *Faust* oyunları sahnelendi. Ankara'da eski Halkevi salonu, Üçüncü tiyatro adıyla 4 şubat 1956'da, Oda tiyatrosu da yine aynı yılın 5 ekim günü açıldı. Ayrıca Adana ve İzmir'deki Belediye tiyatroları, Devlet tiyatrosu genel müdürlüğü'ne bağlandı. 1957-1958 döneminin başında çalışmalarını Ankara dışındaki illere de kaydırarak Bursa ve İzmir sahnelerini açtı. Sonradan bunlara Ankara'da Yeni Sahne ve Altındağ tiyatroları, Adana'daki ve İstanbul'daki tiyatrolar da eklendi.

1970 yılında 5441 sayılı yasada yapılan değişiklikle Devlet tiyatro ve operası genel müdürlüğü. Devlet tiyatroları genel müdürlüğü adını aldı. Adana, Bursa, İstanbul ve İzmir kentlerinde yerleşik kadrolar oluşturuldu. Ankara'da 7, İstanbul'da 5, İzmir'de 2, Bursa'da 2, Trabzon'da 2, Adana, Mersin, Diyarbakır, Çorum'da 1'er sahnesi ve Konya ile Bolu'da 1'er salonu olan Devlet tiyatroları bugün toplam 8 156 koltuk ve 1 889 çalışanıyla faaliyetini sürdürmektedir.

Devlet tiyatroları genel müdürleri görev yaptıkları tarih sırasıyla şu kişilerdir: Muhsin Ertuğrul (1949-1951 ve 1954-1958 arası). Cevat Memduh Altar (1951-1954 arası); Cüneyt Gökçer (1958-1978 ve 1979-1983 arası); Ergin Orbey (1978-1979 arası). Turgut Özakman (1983-1987 arası). Raık Alnıaçık (1987-1989); Bozkurt Kuruç (1989-1992); Yücel Erten (1992)

Devlet tiyatrosu *(Ankara)*. 1949'da Devlet tiyatro ve operası genel müdürlüğü'nün tüzelkişiliğe kavuşmasından sonra, Ankara Devlet konservatuvarı tatbikat sahnesi de bu kuruluşa bağlı olarak Ankara Devlet tiyatrosu adını aldı. 1949 yılından başlayarak temsillerini Küçük tiyatro'da ve Büyük tiyatro'da veren Ankara Devlet tiyatrosu'na 1956'da Üçüncü tiyatro ile Oda tiyatrosu, 1960'ta Yeni sahne, 1964'te Altındağ tiyatrosu eklendi. 1985 sonlarına değin doğrudan doğruya Devlet tiyatroları genel müdürlüğü'nün yönetimi altında çalışan Ankara Devlet tiyatrosu, aynı yıl ayrı bir müdürlük haline getirildi.

Devlet türk sanat müziği korosu, 1986'da Ankara'da kurulmuş teksesli karma koro. Kültür ve turizm bakanlığı'na bağlı olan topluluğun yöneticisi Özer Altın'dır. Repertuvarı, daha çok XX. yy.'da bestelenmiş yapıtları kapsamaktadır.

Devlet üretme çiftlikleri genel müdürlüğü → TARIM İŞLETMELERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (TİGEM).

Devlet üstüne altı kitap *(les Six Livres de la République)*, Jean Bodin'in yapıtı (1576). Bu kitapla Bodin, Fransa'da siyaset biliminin bir anlamda temelini atmıştır. Bodin, "Devlet" sözcüğünü ilk şekliyle, "kamuya ait, herkes için ortak" anlamında kullanmaktadır. İlk kitapta Devlet kavramı ele alınır. Aile gibi, Devlet de yönetilenlerin çıkarları ve mutluluğundan çok, *yönetim hukuku*, yani adalet ve mantık yasalarının gerçekleştirilmesi amacına yöneliktir. Ancak Devlet, ailede olmayan bazı şeyleri de içerir: Devlet medeni yasalara bağlı olmayan, ama doğal kanunlarla sınırlanan bir egemen gücün kurulması anlamına gelir ki, bu yüce ve doğal yasalar Devletin aile yetkesini ihlal etmesini engeller ve halkın rızası olmaksızın vergilerin artırılmasını yasaklar. İkinci kitapta Bodin, Devlet türlerini inceler ve monarşi ile demokrasi arasına yerleştirdiği aristokrasiyi yeğler. Ancak bu sistemi sağlamanın güçlükleri karşısında kalıtımsal monarşiyi önerir. Üçüncü kitapta yargı kurulları, loncalar gibi kurumları inceler. Dördüncüde Devletin çöküş ya da yükselişinin nedenlerini araştırır. Beşincide adalet, diplomasi ve savaşlar; altıncıda ise yönetim ilkelerini ele alır.

Devlet yatırım bankası, iktisadi devlet teşekkülleri ile kamu iktisadi kuruluşlarına, bunların müessese ve bağlı ortaklıklarına kredi sağlamak, bu kuruluşların rasyonel çalışmaları için proje hazırlıklarında teknik yardımda bulunmak amacıyla, Başbakanlığa bağlı bir iktisadi devlet teşekkülü olarak 1964 yılında kurulmuş olan, çalışmalarında özerk ve sorumluluğu sermayesiyle sınırlı devlet bankası. Başlıca görevleri, yurt içinde ve dışında satılmak üzere tahvil çıkarmak, kamu iktisadi teşebbüslerinin çıkaracağı tahvillere aracılık etmek, uluslararası finans kuruluşlarından, para ve sermaye piyasalarından kredi sağlamak, kamu iktisadi teşebbüslerinin yatırım projeleri için kredi açmaktı ve bir mevduat bankası değildi. Bakanlar kurulunun 21 ağustos 1987 tarih ve 87'ye 11914 sayılı kararıyla yeniden yapılanan banka, Türk Eximbank adını aldı. Ankara'daki merkezinde çalışmaya devam eden bankanın, İstanbul ve İzmir'de de birer irtibat bürosu vardır. (→ EXIMBANK.)

DEVLETÇİ sıf. ve a. Devletçilik ilkesini benimseyen kimse için kullanılır.

◆ sıf. Devletçilikle ilgili, devletçiliğe uygun.

DEVLETÇİLİK a. Devletin iktisadi ve toplumsal alanlara karışmasını gerekli gören öğreti.

DEVLETHANE a. (ar. *devlet* ve fars. *hāne*'den *devlet-hāne*). Eskiden bir kimsenin saygılı konuşmada "*eviniz*" anlamında kullandığı sözcük. (Kendi evinden söz eden kimse, *fakirhane* sözünü kullanırdı.)

Devlet-i Osmaniye eczacıları cemiyeti *(Société Pharmaceutique de l' Empire Ottoman)*, Osmanlılar döneminde eczacıların kurdukları meslek derneği (1909). İlk yönetim kurulunda Hamdi, Ethem Pertev, Hasan Rauf, Beşir Kemal ve Nail Halit yer aldılar. Dernek, "cemiyet nizamnamesi"ni, "eczaneler nizamnamesi"ni ve "ecza tarifesi" tasarısını hazırlayarak en yüksek sağlık kuruluşu olan Meclis-i sıhhiye-i âli'ye sundu. Kısa bir süre sonra, yönetim kurulunda yer almayan öteki eczanelerin sahipleri, yönetim kurulunun çalışmalarını yetersiz görüp eleştirerek yine Devlet-i Osmaniye eczacıları cemiyeti (Société des pharmaciens de l'Empire Ottoman) adı altında başka bir dernek kurdular (kasım 1909). Derneğin başkanlığına Pierre Apéry seçildi ve eczacıların sorunların çözülmesi için çalışmalara geçildi. Birkaç yıl sonra, derneğin resmi ad ve dilinin türkçe, başkanının da osmanlı uyruklu olması kabul edilerek (24 mart 1911) başkanlığa Ahmet Vefik Bey (Uluçay) seçildi. Daha sonraki yıllarda dernek, haksız rekabeti önlemek amacıyla eczanelerin sayılarının sınırlandırılması yolunda girişimlerde bulundu (1914). Ancak, Birinci Dünya savaşı ve onu izleyen Kurtuluş savaşı nedeniyle bu girişimlerden bir sonuç alınamadı.

Devletler hukuku → ULUSLARARASI* HUKUK.

DEVLETLERARASI sıf. Huk. Birden çok devleti kapsayan ya da birçok devletle ilgili olan: *Devletlerarası barış antlaşması.*

DEVLETLEŞTİRİLMEK → DEVLETLEŞTİRMEK.

DEVLETLEŞTİRME a. Özel işletmelerin ve bunların mülkiyetinin devlete geçirilmesi.

DEVLETLEŞTİRMEK g.f. *Bir şeyi devletleştirmek*, onun mülkiyetini devlete geçirmek.

◆ **devletleştirilmek** edilg. f. Devletleştirme işlemi yapılmak.

DEVLETLİ ya da **DEVLETLU** sıf. **1.** Eskiden devletin yüksek makamlarında bulunanlar için kullanılan san. **—2.** Mutluluk içinde olan; talihli.

—Kur. tar. Osmanlı devletinde hanedan soyundan olanların unvanı. (Teşrifatta ayrıca vezirler, şeyhülislamlar, müşirler, Mekke emirleri ve hanedana hısımlık yoluyla bağlı bulunanlar için de kullanıldığı gibi, önde gelen kişilere ilişkin mektuplarda, kitaplardaki yazılarda aynı unvan yine belirtilirdi.) ‖ *Devletlu atufetlu*, osmanlı hanedanı ile hısımlık kuranlarla seraskerlerin unvanı. ‖ *Devletlu fahametlu*, sadrazamın unvanı. ‖ *Devletlu inayetlu*, darüssaade ağasının unvanı. ‖ *Devletlu necabetlu*, şehzadelerin ve hanedan mensuplarının unvanı. ‖ *Devletlu semahatlu*, şeyhülislamın unvanı. ‖ *Devletlu siyadetlu*, Mekke emirinin unvanı. ‖ *Devletliler*, saraylıların şehzadelere ve sultan hanımlara "padişaha ilişkin" anlamında verdikleri özel ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Devletliler'in çeşitli işlerini görmek için değişik öbeklerden ayrılmış kalfaları ve hizmetçileri vardı. Yemek işlerini çeşniyar ve kilerci kalfalar görür, devletlilere özgü tablalar siyah çuhadan olurdu. Bir tanesi perhiz yemeği olmak üzere her devletliye iki tabla yemek sunulurdu. Ayrıca, onlara ekmek yerine saray francalası ya da susamsız simit denen has çörek verilirdi.

DEVLETOĞLU YUSUF Balıkesirli, türk şair (XV. yy.). Yaşamına ilişkin bilgi yoktur. Murat II adına yazdığı *Kitab ül -beyan* adlı *Vikaye** çevirisiyle tanınır (1425). Yapıt, 48 bölüm ve 7 000'e yakın beyitten oluşan dinsel ve öğretici bir mesnevidir. Namaz, oruç, hac, zekât vb. gibi ibadetle ilgili bilgilerin kolay öğrenilmesi ve akılda kalması için nazımla yazmıştır.

DEVLETŞAH, Alaüddevle Bahtişah Gazi Semerkandi, türk soyundan iranlı edebiyat tarihçisi (? 1431 ?-? 1495 ?). Emir Celaleddin Firuz Şah'ın akrabalarındandı. Şahruh'un yakınlarından Emir Alaüddevle'nin oğludur. Ağabeyi Emir Raziddin Ali de Şahruh ile Ebulkasım Babur'un hizmetlerinde bulunmuş, türkçe ve farsça şiirleriyle tanınmıştı. Devletşah'ın yaşamının büyük bölümü Timur soyundan prenslerin hizmetinde geçti. Resmi görevlerinden uzaklaştıktan sonra zaman zaman Herat'a gidiyor, Hüseyin Baykara ve Ali Şir Nevai nin desteklediği edebiyat çevrelerinde bulunuyordu. Bu dönemde 10 arap, 143 iran şairinin yaşam öyküsünü, yapıtlarından

örnekleri derleyen tezkiresini kaleme aldı. *Devletşah tezkiresi* diye bilinen bu kaynak, özellikle Herat sarayı çevresini konu edinen XIV-XV. yy.'a ait bilgiler bakımından önemli sayılır. İran ve türk edebiyatlarındaki pek çok tezkireye örnek olan yapıtın eleştirili basımını Edward G. Browne hazırladı (1901). Hoca Fehim Efendi'nin kısaltılmış türkçe çevirisi *(Sefinet üş-şuara)* 1842'de basıldı. Tam çevirisini Necati Lugal yayımladı (1952).

DEVLİN (Bernadette) [*Mrs.* MCALİSKEY], irlandalı kadın militan (Cookstown 1947). Yirmi yaşında, Medeni haklar derneği'ne üye oldu. Nisan 1966'da Parlamento'ya seçildi, Londonderry'deki olaylara (temmuz-ağustos 1969) katıldığı için tutuklandı. Serbest bırakıldığında, yasadışı Cumhuriyetçi irlanda ordusu'na para toplamak amacıyla ABD'ye gitti. Seçilmesinden altı ay sonra istifa etti ve kasım ayında bir bildiri niteliğindeki özyaşamöyküsü *The Price of my Soul*'u (Ruhumun fiyatı) yayımladı. Yeniden milletvekili seçildikten sonra, 26 haziran 1970'te Londonderry yakınında tutuklanması, Kuzey İrlanda'da yeni bir şiddet dalgasının esmesine yol açtı. 1974 seçimlerinde milletvekili seçilemedi ve İrlanda sosyalist cumhuriyetçi partisi'ni kurdu.

DEVLİT ya da **DİVLİT,** Ege bölgesinde, Gediz vadisinin K.'inde, Kula yöresindeki piroklastik maddelerden oluşmuş, dik yamaçlı çok genç volkan konilerine verilen yerel ad. Sayıları 13 kadardır. Bazılarının taban çapı, 1,5 km'yi ve yükseklikleri 150-200 m'yi bulur.

DEVNYA ya da **DEVNİA,** Bulgaristan'da kent, Varna'nın B.'sında; 20 000 nüf. Sanayi (kimya, cam, çimento) merkezi.

Devoción de la Cruz *(La)*, Calderón'un üç "günlük" dramı (1634). Eusebio, kont Curcio'nun kızı Julia'yı sevmektedir. Kont evlenmelerine rıza göstermeyince kızın erkek kardeşini öldürür ve haydut olur. Ama haça yürekten bağlılığı yüzünden Eusebio Julia'yı kapatıldığı manastırdan kaçırma tasarısından vazgeçer. Babası olduğunu son anda anladığı Curcio tarafından düelloda öldürülen Eusebio, ancak bir rahibe günah çıkartmaya yetecek kadar kısa bir süre için yeniden dirilir. Mucizenin olayların akışına doğal olarak karıştığı bu oyun, tüm ispanyol tiyatrosunun en ayırtedici yapıtlarından biridir.

DEVOLL ya da **DEVOLLİ,** Arnavutluk'ta ırmak, Osum ile birlikte Seman ırmağının ana kolu.

DEVON ya da **DEVONSHİRE,** Büyük Britanya'da yönetim bölümü, İngiltere'nin güney-batısının bir bölümünde, Manş ile Bristol kanalı arasında uzanır; 6 715 km^2; 1 021 100 nüf. (1988). Merkezi *Exeter.* Başlıca kenti *Plymouth.*

Hercynia devri'nde oluşmuş bir kütlenin parçası olan Devon, K.'de kumtaşlı Exmoor yaylasına doğru, G.'de Dartmoor'un granitli batolitine doğru (ria'lı bir kıyının yanında yükselir; 621 m) yükselen killi bir çöküntüdür. Az sanayileşmiş bir yönetim bölümü (Plymouth dışında) olan Devon'un temel gelir kaynağı tarım (büyükbaş hayvancılık,sebze ekimi), balıkçılık (uskumru, dilbalığı, pavurya, tarak), kaolin üretimi ve yaz turizmidir (Tor Bay, İlfracombe, Westward Ho sayfiye merkezleri).

DEVON ya da **DEVONSHİRE,** ingiliz kontluk unvanı; XII. yy.'da Redvers ailesi, sonra da 1485 ile 1556 arasında Courtenay ailesi tarafından taşındı: Courtenay ailesi için 1831'de yeniden kondu. Devonshire biçimiyle, Charles Blount, 1603'le 1618 arasında Lord Montjoy ve 1618'den günümüze değin de Cavendish ailesi tarafından kullanıldı. (→ BLOUNT, CAVENDİSH ve COURTENAY.)

DEVON adası, Arktika'da (Kuzey-Batı arazisi) Kanada'ya bağlı takımada. Baffin arazisinin K.'inde. Bir bölümü buzul takkesiyle kaplı olan doğu bölümünde yüksekliği 1 000 m'yi aşar.

Devon sığırı, kızıl donlu, karışık tipte ingiliz sığır ırkı. (Devon sığırını, daha iri ve sarı olan South-Devon ırkıyla karıştırmamak gerekir.)

DEVON SİSTEMİ a. Birinci Zaman'ın sistemlerinden biri; süresi 50 milyon yıldır ve Kaledonya ile Hercynia dağoluş devirleri arasında yer alır. (Eşanl. DEVONİYEN.)

—ANSİKL. Devon sistemi bir geçiş devridir. Kaledonya dağoluş devrinden sonra denizler üzerinde yükselen toprakların genişlemesi, Devon sisteminin temel özelliğidir; öte yandan, karaların genişlemesi, kara organizmalarının ve çalımsı bitkilerle otsu çayırlardan oluşan bir bitki örtüsünün gelişmesine yol açmıştır, kara eklembacaklıları da bu dönemde ortaya çıkmıştır; tatlısular ya da haliçler çenesizlerle ve bazıları çok özel öbekler (ciğerlibalıklar) oluşturan balıklarla dolmuştur. Bunun yanı sıra, ilk amfibyumlar da Devon devri'nde ortaya çıkmıştır. Bu devir, kara omurgalılarının büyük ve uzun tarihinin başladığı devirdir. Devon devri'nde denizlerin yarattığı yaşama çevresi çok zengindi ve yumuşakçalar, kolsuayaklılar, selentereler, yosunhayvanları, *Cystidae, Conodon, Goniatites* ve *Tentakülites* öbeği üyeleri gibi birbirinden çok farklı canlılar ortaya çıktı. Bunun yanı sıra, Devon devrinin sonuna doğru *Chitinozoa* öbeği ortadan kalktı: trilobitlerin sayısı azalmaya başladı. Avrupa, özellikle "Eski Kırmızı Kumtaşları" adı verilen, başlangıçta sıcak ve kurak, sonraları daha yağışlı bir kara parçasıydı; çevresindeki fasiyesler kumtaşlı, daha uzaklardakilerse deniz düzeyi üstünde yükselen kireçtaşlı topraklardı.

DEVONİYEN a. (fr. *dévonien*). DEVON* SİSTEMİ'nin eşanlamlısı.

DEVONPORT, Büyük Britanya'da (Devon), askeri liman, Plymouth'un batısında, küçük bir banliyödür.

DEVONSHİRE → DEVON.

DE VOS (Maarten), flaman ressam (Anvers 1532 - *ay.y.* 1603). Anvers'de Frans Floris'in öğrencisiydi, sonra İtalya'ya gitti, özellikle Venedik'te Tintoretto'nun atölyesinde çalışmalarını sürdürdü. 1558'de Anvers'e döndüğünde, Floris'in başlattığı romanist manierismo akımını sürdüren ve konularını din, tarih ve mitolojiden alan kompozisyonlar (*Kana'nın düğünü,* Anvers katedrali; *Eliezer ve Rebeka'nın öyküsü*'nün altı panosu, Rouen) ve portreler (*Gillis Hoffman ve karısı,* 1570, Amsterdam Rijksmuseum) yaptı. —Babası PIETER I (Leiden 1490 - Anvers 1567), kardeşi PIETER II, yeğeni WİLLEM ve oğulları DANİEL ile MAARTEN II de ressamdı.

DE VOS (Cornelis), flaman ressam (Hulst 1584 - Anvers 1651). Önce Jordaens, sonra da Rubens ile birlikte çalıştı (La Torre de la Parada'nın dekorasyonu, Madrid yakınında). Konusunu din ve mitolojiden alan tablolar yaptı; özellikle sade ve doğal portreler (*Abraham Grapheus,* 1620, Anvers) çizdi; bunlar, çoğu zaman aile grupları (*Sanatçı ve ailesinin portresi* 1621, Brüksel), bazen de çocuk (*Ressamın küçük kızları,* Berlin) portreleridir.

DE VOS (Paul), flaman ressam (Hulst 1595 ya da 1596 - Anvers 1678). Cornelis De Vos'un kardeşi ve Snijders'in kayınbiraderi ve öğrencisi. Hayvanları konu alan barok resimler yaptı (*Geyik avı,* Brüksel; *Peşinde köpek sürüsü olan geyik,* Prado). İspanya'da ve Flandre'da çalıştı.

DE VOS (Simon), flaman ressam (Anvers 1603 - ay.y. 1676). Cornelis De Vos'un öğrencisi, büyük bir olasılıkla da akrabası. Portrelerinde, din ve mitolojiyle ilgili tablolarda birlikte çalıştığı Rubens'in etkisinde kaldı. Günlük yaşamdan kesitleri sergilediği tablolardaysa (*Falcı kadın,* 1639, Anvers) Teniers'lerin sanatına daha yakındır.

DEVOTO (Giacomo), italyan dilbilimci (Cenova 1897 - Floransa 1974). Floransa Üniversitesi'nde profesörlük yaptı, eski italyan halklarının dil ve kültürleriyle, ayrıca da genel dilbilim ve sözcüklerin üslup sorunlarıyla ilgilendi (*I Fondamenti della storia linguistica* [Dilbilim tarihinin temelleri], 1951; *Studi di stilistica* [Üslup incelemeleri], 1950).

DEVR → DEVİR.

DEVRAK. Tar. coğ. İran'ın Huzistan bölgesinde kent; Cerrahi ve Karun ırmakları arasındaydı. Kükürtlü kaplıcaları, tülleri ve çarşı pazarıyla ünlü kent, daha sonra terk edilmiş, yaklş. 8 km G.'inde Fellahiye kurulmuştur.

DEVRALMAK g.f. (*devir almak > devralmak*). *Bir şeyi (bir kimseden) devralmak,* onu, bir yükümlülüğü kendi üzerine almak; teslim almak: *Görevi, nöbeti devralmak.*

DEVRAN a. (ar. *devran*). *Esk.* **1.** Dünya, felek: *"Bu devrandan ötegör / Kervan gitti yete gör"* (Yunus Emre, XIII. yy.). **—2.** Zaman, çağ, devir: *"Senündür devr âgehsin sürersin hüsn devranı"* (Hüseyin, XV. yy.). **—3.** Talih, şans, kader.

—Tasav. Bazı tarikatlardaki zikr biçimi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Zikr, rufailik, sadilik, halvetilik, eşrefilik gibi tarikatlarda yapılır. Bu tür zikre rufailer "zikr-i kıyam", halvetiler "darb-ı esma", nakşibendiler "hatm-i hacegân" derlerdi. Devranda, zikre katılan dervişler el ele tutuşarak ya da kol kola girerek, bazen de kollarından birini yanındakinin omzuna koyup, bir halka oluştururlardı. Şeyh, zikr halkasının ortasında yer alır, ilahiler söyler ve zikri yönetir; dervişler de bir ağızdan ya da tek tek ilahiler okurlardı. Oturarak ya da ayakta zikr yapılan tarikatlarda, zikrin ilk bölümünü oluşturan "kelime-i tevhid"den sonra "ism-i celal" bölümüne geçilmeden önce bir ara verilir, tanınmış sufilerin şiirlerinden bestelenmiş bir ilahi okunurdu. Bu ilahilere "durak" denirdi.

DEVRAN çoğl. a. (ar. *devr*'in çoğl. *devrān*). *Esk.* Devirler, çağlar.

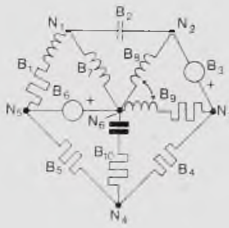
DEVRE a. (ar. *devre*). **1.** Bir zaman akışı içinde, olaylar, durumlar vb. açısından ele alınan zaman dilimi; dönem: *Yaşamın mutlu bir devresi. Zor bir devre geçirmek.* **—2.** Aşamalandırılmış bir düzende evrelerden her biri; dönem: *Kampa ikinci devrede katılma. Yedeksubaylığının son dev-*

la Colothèque

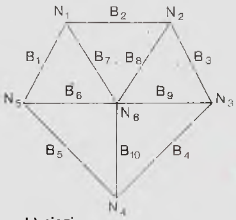

Cornelis De Vos
Jan Vekemans'ın portresi
Mayer Van den Bergh müzesi, Anvers

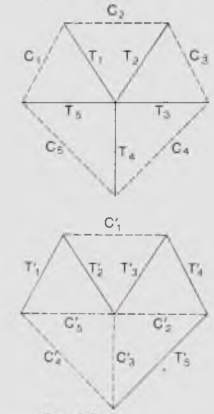
ELEKTRİK DEVRELERİ

a) oluşturma

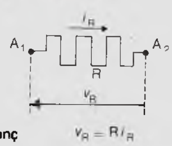

b) çizgi

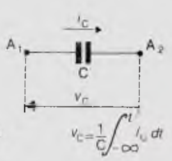

c) ağaç ve kiriş örnekleri

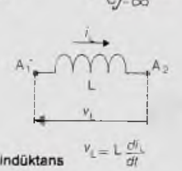
gözlü doğrusal devreler

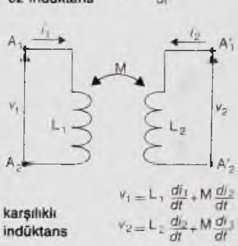
direnç

sığa

öz indüktans

karşılıklı indüktans

doğrusal devreler edilgin öğelerin uçlarındaki Ohm yasası

resini kıtada geçirmek. **—3.** Futbol, hentbol, vb. spor karşılaşmalarında bir maçın dinlenme süresiyle ayrılan bölümlerinden her biri: *İkinci devrede yedek oyuncular takıma girecek.* **—4.** *Devreye girmek,* bir konu ya da sorunla ilgilenmek, ona karışmak, çözümüne yardımcı olmak.

—Böcbil. Böceklerde, birbirini izleyen iki kabuk değiştirme arasında kalan gelişme evresi.

—Ceb. *Bir grafın devresi,* bir grafta, son köşesi ilk köşe ile çakışan sonlu yol.

—Dy. *Kontrol devresi,* elektrikli bir lokomotifte, çeşitli organların kumandasını sağlayan ve işleyişini denetleyen elektrik devresi grubu. (Yüksek gerilimli organlar grubunu oluşturan güç devresi'nin tersine kontrol devresi alçak gerilimle çalışır.) || *Yol devresi,* çevre bölgelerden yalıtılmış bir bölge boyunca elektriksel olarak cebirelenmiş iki dizi raydan ve bu rayların bir akım kaynağıyla olan bağlantılarından oluşan, bir dingille kapanacak biçimde düzenlenmiş devre. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Elekt. Bir elektrik ya da elektronik donanımını oluşturan bağlantıların ve bileşenlerin tümü. || *Devre kesici,* SİGORTA'nın eşanlamlısı.

—Elektron. *Baskı devre,* bir devrenin bileşenleri arasındaki bağlantıyı kurmak ve bazen edilgin devre öğelerini birbirine bağlamak için düzlemsel yalıtkan bir malzemenin bir ya da iki yüzüne çökeltilen iletken metal film. || *Çok katmanlı baskı devre,* ince epoksi cam üzerine oyulmuş belli sayıda iletken düzlemden ve aynı yapıda yalıtkan katmanlardan oluşan baskı devre; karmaşık bağlantıları gerçekleştirmede kullanılır. || *Salınım devresi,* bir self indüktans, bir kondansatör ve genellikle çok küçük değerli bir dirençten oluşan ve elektrik salınımlarını algılamaya, bunları oluşturmaya olanak veren ya da bu tür salınımlarla rezonansa girebilen devre. || *Tektaş devre,* çok küçük bir monokristal üzerinde, öğeleri ve bağlantıları ile birlikte gerçekleştirilebilen tüm devre. (Eşanl. MONOLİTİK DEVRE.) || *Yıldız* π,L,Γ *devre,* sözkonusu simgenin biçimine göre birleştirilmiş ikiuçlulardan oluşan devre.

—Elektrotekn. *Devre dışı bırakmak,* bir düzeneği bir devreden çıkarmak. || *Açık devre,* yapısı, içinde hiçbir akım geçmeyecek şekilde bozulmuş olan devre. || *Dağılmış parametreli devre,* öğelerinin boyutları çalışılan dalga boyu yanında çok küçük olmayan devre; bunun sonucu olarak devre büyüklükleri (akım, gerilim vb.) zamandan başka *x, y, z* uzay koordinatlarına göre de değişir ve böyle bir devre sonsuz sayıda ideal devre öğesiyle (R, L, C, M) modellenebilir. || *Devreye sokmak,* bir devreye dahil etmek. || *Edilgin elektrik devresi,* yalnızca edilgin öğelerden oluşan devre. || *Elektrik devresi,* içinde elektrik akımlarının oluşturabildiği düzenek ya da ortamların tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Eşdeğer elektrik devresi,* bir devrenin davranışını, ideal öğelerden oluşan bir ağla göstermeye yarayan model. || *Kapalı devre,* içinden bir akım geçebilen kesilmemiş devre. || *Manyetik devre,* manyetik indükleme çizgilerinin belirli bir bölge içinde yer almasını sağlayan ortamlar kümesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Toplu parametreli devre,* öğelerinin boyutları, çalışılan dalga boyuna göre küçük olan ve temel büyüklükleri (akım, gerilim vb.) yalnız zamana göre değişen devre; böyle bir devre sonlu sayıda ideal devre öğesiyle modellenir.

—Esk. eğit. Bazı öğrenim bölümlerine verilen resmi ad. || *Devre-i âliye,* Osmanlılar döneminde lise son sınıflarına verilen ad. || *Devre-i iptidaiye,* Osmanlılar döneminde ilkokulların birinci sınıfına verilen ad. || *Devre-i mutavassıta,* Osmanlılar döneminde okulların orta sınıflarına verilen ad.

—Esk. fiz. *Devre-i kasire,* kısa devre.

—Fizyol. *Solunum devresi,* havasız bir ortamda (uzay gemilerindeki bölmeler) bulunanların ya da kendiliğinden soluk alamayan bir hastanın (anestezi, reanimasyon) soluk almasına yarayan aletlerin tümü.

—Havc. *Besleme devresi,* ergollerin depolardan motora aktarılmasını sağlayan organların tümü (boru donanımları, vanalar, pompalar ve güvenlik düzenekleri).

—Hidr. pnöm. Bir akışkanın akışını sağlayan boru donanımlarının tümü. || Akışkanın geçtiği yol. || *Hidrolik devre,* basınçlı akışkanla güç ileten devre. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Huk. *Devre-mülk,* konut olmaya elverişli bir yapıdan belirli bir zaman için yararlanma hakkı veren ortak mülkiyet biçimi. (Kat mülkiyeti yasası'na 10 haziran 1985 tarih ve 3227 sayılı yasayla yapılan ek'te belirtilen devre-mülk hakkı, konut olarak kullanılmaya elverişli bir yapı ya da onun bağımsız bir bölümünden yılın belli dönemlerinde yararlanma olanağı sağlar.)

—İş örgüt. *Devreye sokma,* belli bir işin yapılmasını sağlayabilecek bağımsız araçlara başvurulması (başvurulan araçlar bağımsız olduğundan, bir ya da birkaçı bozulsa bile, iş aksamadan yürüyebilir).

—Işl. ikt. *Bir ürünün yaşam devresi,* bir ürünün sağladığı iş hacmi ile, oluşturuluşundan başlayarak geçen zaman arasındaki ilişki. Bu devre yenilenme, büyüme, olgunluk ve çöküş aşamalarının -değişik sürelerle- birbirini izleyişini gösteren bir lojistik eğri (S eğrisi) biçiminde belirtilir. (Bu eğri daha çok bir eylem aracıdır, çünkü bütün devre boyunca uygulanabilecek pazarlama stratejilerinin saptanmasını olanaklı kılar ve devrenin profilini değiştirmekte ve özellikle çöküş aşamasının geriletilmesinde kullanılır: piyasanın yeni tüketici kategorilerine doğru genişletilmesi, ürüne yeni kullanım yerleri bulunması, vb.)

—Kad. hast. *Adet devresi* → ADET.

—Mak. san. *Devreden çıkarıcı,* devreye alıcıya karşıt bir etki doğuran mekanizma. || *Devreden çıkarmak,* bir mekanizmanın bir bölümünü, bütünün devinimimden ayırmak. || *Devreye alıcı,* bir aygıtın çalışmasını bir başkasının durumuna ya da konumuna bağlayan (mekanik, elektriksel ya da başka tür) düzenek.

—Mat. çözlm. Kapalı yol. || *Basit devre,* ikikat noktası olmayan kapalı yol.

—Nöroanat. Beynin belli bir işleviyle ilintili getirici ve götürücü yolların tümü. (Örneğin, Papez devresi bellekte belirleyici bir rol oynar.)

—Nük. müh. *Bir nükleer reaktörün soğutma devresi,* bir reaktörde, çekirdek parçalanmasıyla oluşmuş ısıyı toplayan ve bunu kullanacak ya da çevreye dağıtacak aygıtlara ileten soğutma sistemi bölümü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kapalı soğutma devresi,* bir nükleer reaktörde, soğutma sistemi öğelerinden birini oluşturan ve içinde bir akışkan dolaşan kapalı devre. (PWR tipi bir reaktörün birincil soğutma devresi koşut birçok kapalı soğutma devresi içerir; 900 MW'lık bir birimde 3 devre, 1 300 MW'lık bir birimde 4 devre bulunur.)

—Soğut. san. *Soğutma devresi,* bir soğutma donanımında, soğutucu akışkanın dolaştığı ve soğuk oluşturucu termodinamik dönüşümlerin gerçekleştiği devre.

—Spor. *Devre arası,* iki yarı arasındaki dinlenme süresi.

—Teknol. *Yardımlaşma devresi,* sıkışık durumlarda iki şebeke arasında karşılıklı beslenmeyi sağlayan boru donanımı ya da bağlantı devresi.

—Telekom. *Telekomünikasyon devresi,* iki nokta arasında, her iki yönde iletişim sağlamak için bir araya getirilmiş ikili iletim hattından oluşan bütün. (Bir telekomünikasyon devresi, verdiği hizmete göre aşağıdaki terimlerden biriyle nitelenebilir: telefon, telgraf, veri, santrallar arası, otomatik santrallar arası, şehiriçi, milletlerarası, kıtalararası.)

—Uluslarar. ikt. *Üretim devresi,* bu iktisat kuramına göre teknoloji tekeline sahip bulunan sanayileşmiş ülkeler, üretim etmenlerinin (ilk maddeler, enerji, emek...) eşitsiz dağılımına karşı koyabilmek için, ürünlerini sürekli yeniler ve böylece dünya piyasasında talebi güçlendirirler. (Bir ürünün ömrü, onun üretimini olanaklı kılan teknik ve sağladığı teknoloji transferinin avantajları tarafından belirlenir; "Yeni" ürün önce onu üreten ülkede tutulur, sonra tam gelişme aşamasına ulaşınca, öteki gelişmiş ülkelere dağıtılır ve daha sonra da, "standartlaşmış" olarak üçüncü dünya ülkelerine gönderilir. Böylece, sözkonusu ürün devrini tamamlamış olur. Bu kuram, uluslararası yeni iş bölümü ve gelişmiş ülkelerle gelişmemiş ülkeler arasındaki sınai ilişkilerin dönüşümüyle bağlantılıdır.)

—ANSİKL. Dy. İşaretlemeye yarayan yol devreleri önce çeşitli elektrikli cer biçimlerine, daha sonra çok yüksek hız koşullarına göre düzenlendi. Başlangıçta doğru akımla çalışan bu işaretleme devrelerinde, doğru akımın cer için kullanımı ve raydan geri dönüş zorunluluğu sonucu 50 Hz'lik almaşık akıma başvuruldu. Öte yandan almaşık akımla cerde sanayi frekansından farklı frekansta (80 Hz ya da daha yüksek) yol devreleri kullanmak gerekti. Nihayet trenlerde hız 160 km ya da 200 km/sa'ti aştığında, gerekli yavaşlama bildirilerine uygun olarak raya özel frekanslı akım vermek zorunluğu doğdu. Kendi aralarında uyumlu olmayan bu farklı frekanslar ayarlı devreler ya da filtrelerle ayrıldı.

—Elektrotekn. *Elektrik devresi.* Bir elektrik devresi (ya da ağı) etkin devre öğeleri ve edilgin devre öğelerinden oluşur. İdeal etkin öğeler, uçlarındaki gerilim zamanın belirli bir fonksiyonu olan gerilim kaynakları ve içinden akan akım zamanın belirli bir fonksiyonu olan akım kaynakları olmak üzere iki türlüdür.

Edilgin devre öğeleri gerek sonlu (toplu parametreli devre), gerek sonsuz (dağıtılmış parametreli devre) belli sayıda *ideal devre öğesi*'yle gösterilebilir. İdeal devre öğeleri aşağıdaki şu 4 büyüklükten biriyle nitelenir: direnç R, sığa C, self indüktans (ya da öz indüktans) L, karşılıklı indüktans M. Bu dört büyüklük akım, gerilim gibi devre büyüklükleri ile değişmiyorsa, devre doğrusaldır yani, davranışı doğrusal diferansiyel denklemlerle belirlenir. Ohm yasası, 4 ideal devre öğesinin her birinde, A_1 ve A_2 uçları arasındaki potansiyel farkı olan $v(t)$ gerilimini, A_1 ucundan A_2 ucuna akan $i(t)$ akımına bağlı olarak belirtme olanağını verir. Bu:

—bir R direnci için,

$$v_R(t) = R i_R(t)\ ;$$

—bir C sığası için,

$$v_c(t) = \frac{1}{C}\int_{-\infty}^{t} i_c(t)\,dt\ ;$$

—L self indüktansı için,

$$v_L(t) = L\frac{di_L(t)}{dt}\ ;$$

—L_1 ve L_2 gibi iki self indüktans arasındaki eşlemeyi simgeleyen bir M, karşılıklı indüktansı için,

$$v_1(t) = L_1\frac{di_1(t)}{dt} + M\frac{di_2(t)}{dt},$$

$$v_2(t) = L_2\frac{di_2(t)}{dt} + M\frac{di_1(t)}{dt}$$

bağıntıları ile verilir. Öğelerin edilgin olması halinde R, C ve L pozitif sayılardır: M ise i_1, i_2 akımlarının ve sargıların göreli yönüne göre pozitif ya da negatif olabilir.

Bir devreyi oluşturan öğeler, bağlantıları incelemek amacıyla dallar ve düğümlerle gösterilir; bu gösterime devrenin *çizge*'si adı verilir. İki uçlu bir öğeye bir *dal,* her uca da bir *düğüm* karşılık düşürülür ve dallar ancak düğümlerde kesişebilir (toplam dal sayısı *b,* toplam düğüm sayısı *n* ile gösterilir). *a* düğümünden başlayan ve bir geçilen düğümden bir daha geçmeden *b* düğümüne giden çizgiye *a* ile *b* arasında bir *yol,* iki ucu kapalı bir yola ($a = b$) *çevre* adı verilir. Çevre oluşturmadan tüm düğümleri birleştiren dallar kümesine *ağaç* denir (bir ağacın dallarının sayısı olan $t = n - 1$, devredeki diğer gerilimleri hesaplamak için gerekli bağımsız gerilim sayısına eşittir). Bir ağaç seçildikten sonra, bu ağa-

ca ait olmayan dallara *kiriş* (ya da ağaç dışı öğe), bunların tümüne de *kiriş kümesi* adı verilir (bir kiriş kümesinin kiriş sayısı olan $c = b - t = b - n + 1$, devredeki diğer akımları hesaplamak için gerekli bağımsız akımların sayısına eşittir). Bir ağaca bir kirişin eklenmesiyle oluşan göze *temel çevre* denir.

Bir çizgenin her dalı gerilimlere ilişkin olduğu kadar akımlara da ilişkin olarak keyfi yönlendirilebilir ve biri akımlar, diğeri gerilimler için iki Kirchhoff yasası yazılabilir. Kirchhoff'un *akımlar yasası*'na göre bir düğüme bağlı dalların akımlarının cebirsel toplamı ve Kirchhoff'un *gerilimler yasası*'na göre de, bir çevreyi oluşturan dalların gerilimlerinin cebirsel toplamı sıfırdır.

Gerilimlerin ve akımların $v(t)$ ve $i(t)$ ani değerlerine ilişkin, yukarıdaki tüm bağıntılar, bir devrenin *geçici rejim*'ini belirlemek için kullanılır; geçici rejim devrenin oluşumunda bir değişime (etkin ya da edilgin bir öğenin devreye eklenmesi ya da devreden çıkarılması gibi) karşılık gelen ve genellikle kalıcı bir ilk denge halini, kalıcı bir son denge halinden ayıran geçici olayların tümüdür. Her denge hali yalnız devrenin biçimine değil enerji kaynaklarının yapısına da bağlıdır.

Doğru akım sürekli hali, devrede doğru gerilim ve akım kaynakları bulunduğunda sözkonusudur; bu halde gerilimler ve akımlar zamanla değişmezler. Bu durumda bir sığa bir açık devreye ve bir indüktans bir kısa devreye karşılık geleceğinden devrede kalan edilgin öğeler yalnızca dirençlerdir. Nitekim herhangi bir bb' dalı ideal bir gerilim kaynağı E ve eşdeğer direnci R ile temsil edilir; b ve b' arasındaki gerilim V ve b den b' ye akan akım I ile belirtildiğinde, Ohm yasası şu biçimde verilir:

$$V = \pm E + RI,$$

bu bağıntıda + ve — işaretleri gerilim kaynağının işaretine bağlıdır.

Sinüzoidal sürekli hal, devrede aynı f frekansına dolayısıyla aynı $\omega = 2\pi f$ açısal frekansına sahip sinüzoidal gerilim ve akım kaynaklarının bulunduğunda sözkonusudur; bu durumda bütün v_k gerilimleri ve i_l akımları zamanın sinüzoidal fonksiyonlardır; $g \in \{v, i\}$ ise şu bağıntı elde edilir:

$$g(t) = G_m \cos(\omega t + \theta) = G\sqrt{2} \cos(\omega t + \theta),$$

bu bağıntıda G_m, G ve θ sırasıyla g'nin maksimum değerini, etkin değerini ve fazını gösterir. Elektrikçilerin gösterimi gereği $j^2 = -1$ eşitliğini kullanarak yukarıdaki bağıntı şu biçimde yazılabilir:

$$g(t) = \Re e\, \underline{G}\sqrt{2} \exp[j(\omega t + \theta)]$$
$$= \Re e\, \underline{G}\sqrt{2} \exp(j\omega t),$$

bu bağıntıda $\underline{G}$,

$$\underline{G} = G \exp(j\theta)$$

karmaşık büyüklüğünü gösterir ve $\Re e$ karmaşık büyüklüğün gerçek kısmını belirtir. Nitekim, sinüzoidal sürekli halde ve hemen hemen durağan hal yaklaşıklığının geçerli olması için yeterince alçak frekansta, gerilimin ve akımın karmaşık değerleri arasındaki bağıntılar şöyle yazılır:

bir R direnci için, R, $\underline{V}_R = R\underline{I}_R$,

bir C sığası için, C, $\underline{V}_C = + \frac{j}{C\omega} \underline{I}_C$;

bir L indüktansı için, L, $\underline{V}_L = jL\omega\underline{I}_L$

Bu durumda, ağın herhangi bir dalı, ideal bir gerilim kaynağı ve (tüm edilgin öğeleri de içeren) $\underline{Z}$ karmaşık empedans'ıyla temsil edilir; Ohm yasası, yukarıda olduğu gibi, karmaşık gerilim $\underline{V}$ ile karmaşık akım $\underline{I}$ arasındaki bağıntıyı tanımlar:

$$\underline{V} = \pm \underline{E} + \underline{Z}\underline{I}.$$

Almaşık hal devrede sadece almaşık gerilim ve akım kaynakları varsa sözkonusudur. Dönemi $T = \frac{2\pi}{\omega}$ olan ve bir $e_s(t)$ uyarması veren tek bir kaynak sözkonusu olduğunda, $e_s(t)$ fonksiyonu aşağıdaki biçimde Fourier serisine açılır:

$$e(t) = E_0 + \sum_{k=1}^{\infty} E_{mk} \cos(k\omega t + \theta).$$

Doğrusal bir devre için, *toplamsallık ilkesi*'ni uygulayarak her "cevap"ın (v_k gerilimi ya da i_l akımı), bir E_0 [$e(t)$ nin ortalama değeri] doğru uyarmasına olan cevapla, temel terime ($k = 1$) ve armoniklere ($k > 1$) karşılık gelen ardışık sinüzoidal uyarmalara olan cevapların toplamı olduğu yazılabilir; böylece almaşık hal yukarıda incelenen diğer hallere indirgenmiş olur.

• *Manyetik devre.* En basiti, içinden bir I doğru akımı geçen N sarımlı bir B bobininin mıknatısladığı yumuşak demirden bir çekirdektir. Demir, indükleme çizgilerini, bir S kesitinden geçen manyetik indükleme akısı değişmez olacak biçimde "sınırlandırır". Manyetik devrenin temel denklemi, $NI = R\Phi$ biçimindeki Hopkinson bağıntısıdır; Ampère teoreminden elde edilen bu bağıntıda NI devrenin manyetomotor kuvveti (A olarak ölçülür), Φ indükleme akısı (Wb) ve R manyetik dirençidir (H^{-1}). Hopkinson formülü, karmaşıklıkları ne olursa olsun, özellikle birçok kolu ve "çekirdek aralığı" denen bir ya da birçok kesimi olan bütün manyetik devrelere genelleştirilebilir. Bu formül, frekans, hemen hemen durağan hallerin yaklaşıklığını olanaklı kılacak ölçüde, yeterince düşükse, almaşık akım için de geçerlidir; bu durumda ya akımın ve akının i ve φ ani değerlerini ya da, sinüzoidal sürekli halde, $\underline{I}$ ve $\underline{\Phi}$ karmaşık değerlerini göz önüne almak gerekir.

Elektrik makineleri, kimi kez oldukça karmaşık, bir ya da birçok manyetik devre içerir. Çekirdek aralığı ya devingen organların sabit bölümlerini ayırmak (döner makineler) ya da devrenin kendisinde (elektromıknatıs) oluşan bir fiziksel olayı incelemede kullanılır.

—Hidr. pnöm. Hidrolik devrede belli bir debi oluşturan bir pompa bulunur; bu pompa depodaki akışkanı (genellikle mineral yağ) emer ve borularla alıcı organlara gönderir. Bu organlar bir dönme (motorlar, hidrostatik iletim) ya da öteleme devinimi (krikolar) yaparak akışkanın ilettiği enerjiyi mekanik enerji biçiminde geri verir. Enerji, daha sonra kullanmak ya da akışkanın ayırtedici özelliklerindeki değişimleri (basınç, debi vb.) dengelemek için akümülatörlerde depolanabilir. Akışkan devrenin çeşitli bölümlerine dağıtıcılarla gönderilir; akışkan debisi, kısıcılarla ve düzenleyicilerle, basıncı ise basınç sınırlayıcılarıyla ve supaplarla sınırlanır; dönüş devresiyle depoya dönen akışkan bir süzme grubundan geçerek pompayla yeniden emilir.

—Nük. müh. Basınçlı, hafif sulu PWR tipi reaktörlerle donatılmış bir nükleer elektrik santralı biriminde, seri bağlı 3 temel soğutma devresi vardır. *Birincil devre*'deki su, reaktörde oluşan ısıyı buhar üreteçlerine taşır; bu üreteçlerde, *ikincil devre*'deki su buharlaşır. Oluşan buhar, türbini besler; buhar burada genişleyerek alternatörü çalıştıran mekanik enerjiyi verir ve sonra kondansörde sıvı haline gelir. *Üçüncül devre*'deki su kondansörü soğutur ve buradan aldığı ısıyı çevreye (ırmak, deniz ya da atmosfer) dağıtır.

DEVREDİLEBİLİR sıf. Huk. Başkasına devredilebilen bir hak için kullanılır.

DEVREDİLEBİLİRLİK a. Huk. Bir hakkın, karşılıklı ya da karşılıksız olarak sahibinden başkasına geçirilebilme niteliği. (Karşt. DEVREDİLEMEZLİK.) [Genellikle mal varlığına ilişkin haklar bu niteliğe sahiptir; hak sahibinin kişiliğini çok yakından ilgilendiren ve daha çok manevi değer taşıyan haklar ise devredilemezler.]

—Tic. Bir hak ya da bir alacağı temsil eden bir senedin, bu hak ya da alacağın ticari bir işlemle devredilmesini olanaklı kılma niteliği (emre yazılı bir senedin ciro edilmesi, nama yazılı senetlerin devri, hamiline yazılı senetlerin temliki).

DEVREDİLMEK → DEVRETMEK.

DEVREDİLMEZLİK a. Anayasa. huk. İnsan haklarının niteliklerinden birini belirtmek için kullanılan deyim. (Çok taraflı uluslararası antlaşmalarda, evrensel ya da ulusal hak bildirilerinde ve anayasalarda, genellikle, herkesin kişiliğine bağlı, dokunulmaz ve devredilemez temel hak ve özgürlüklere sahip olduğu yazılıdır. Bu bağlamda, "devredilmezlik" insanın kendi hakkından onu bir başkasına devrederek vazgeçemeyeceği anlamına gelir.)

DEVREK, Batı Karadeniz bölümünde Zonguldak iline bağlı ilçe; 74 138 nüf. (1990); merkez bucağı dışında 1 bucak, 59 köy. Merkezi, Zonguldak'ın 58 km güneyinde aynı addaki çayın vadisinde *Devrek*, 16 442 nüf. (1990). Tahıl (buğday, arpa, çavdar) üretimi, hayvancılık. Orman ve orman ürünleri sanayisi. Süt endüstrisi kurumu. Tuğla-kiremit fabrikaları.

Devrek'ten bir görünüm
Zonguldak

DEVREK çayı, B. Karadeniz bölümünde akarsu; 170 km. Kaynak kolları Bolu çayı ve Mengen suyudur. Bolu dağlarını yardıktan sonra K.-D.'ya döner ve Devrek'ten geçer, Filyos (Yenice) ırmağına kavuşur. Sel karakterli bir akarsudur.

DEVREKÂNİ, Batı Karadeniz bölümünde, Kastamonu iline bağlı ilçe; 16 045 nüf. (1990); 48 köy. Merkezi, Kastamonu'nun 27 km kuzeyinde, aynı adı taşıyan ovada *Devrekâni*, 5 137 nüf. (1990). Tahıl, şekerpancarı, meyve ve sebze üretimi, hayvancılık, ormancılık. Yem fabrikası.

DEVRELİ sıf. Nörobiyol. *Devreli etkinlik*, elektrik akımıyla uyarılan bir sinir lifinde, bütün uyarım süresi boyunca eylem potansiyellerinin düzenli aralıklarla gelmesi. (Karşt. DEVRESİZ* ETKİNLİK.)

—Patol. *Devreli hastalık*, çeşitli evreleri düzenli olarak birbirini izleyen hastalık. (Bu durumda, ilk belirtiler ortaya çıkar çıkmaz hastalığın nasıl ilerleyeceği tahmin edilebilir.) — 2 ya da 3 gün süren sıtmaya benzer nöbetlerle gelen ve aralardaki zamanda kişiyi rahat bırakan, genellikle ailevi, kalıtımsal hastalık. (Ateş nöbetlerine çeşitli belirtiler eşlik eder: hemen her zaman eklem ve karın ağrıları, seyrek olarak purpura ve nötrofil akyuvarlarda azalma. Bu hastalığa özellikle Akdeniz havzası kökenlilerde rastlanır.) ‖ *Potasyum aşırılığına bağlı devreli felç*, GAMSTROP KALITSAL KUVVETSİZLİĞİ*'nin eşanlamlısı.

DEVRELİLİK a. Homeopat. Birçok organik hastalıkların ya da işlevsel bozuk-

lukların devirli olma karakteri. Bu karakter, hastalık ya da bozuklukların ortaya çıkma, ağırlaşma ve ardışıklaşma dönemlerinde görülür ve hastanın patolojik durumunu değerlendirmek için büyük önem taşır.

—ANSİKL. Yıllık ya da çokyıllık devrelere, mevsimlik ritimlere, ayın evrelerine, güneş eğrilerine, günden güne, hatta aynı gün içinde saatten saate dalgalanmaya bağlı tüm belirtiler ve tüm belirti değişiklikleri dikkate alınmalı ve araştırılmalıdır. Bu tür belirtilerin değeri büyüktür. Çünkü, doğrudan doğruya organizmanın derin bozukluklarını, hastalığa yatkınlığını, bulunduğu yer ya da yapısıyla bağlantılı olarak açıklar. Böylece bütün hastalıksal değişimler, nüksederek aşırı süreğenlik kazanan nöbetlerle gelen patolojik evreler zinciri baştan beri var olan hastalığa yatkınlıktan kaynaklanır ve her türlü patolojik gelişimi yönlendirir.

DEVREN be. (ar. *devr*'den *devren*). Bir malın mülkiyetinin bir başkasına devir yoluyla geçirileceğini belirtir: *Devren satılık dükkân.*

DEVRES (Gülten),turk heykelci (Zürich, İsviçre, 1931). Prof. Ardini'den özel dersler aldı (1954). Roma Güzel sanatlar akademisi'nde okudu (1957-1960). Roma Darphanesi'nde Prof. Gianladini ile çalıştı. Doğayı dramatik bir biçimde yorumlayarak, insan vücudunun anatomik yapısını açığa vuran bir modlaj ve doku tekniği uyguladı. Figüre bağlı olarak gerçekleştirdiği heykellerinde, saç ve gözleri renklendirerek değişik bir görsel etki sağladı. İtalya Avezzano 7. ulusal sanat sergisi'nde gümüş madalya (1956), Roma'da Palazzo della espozione'de düzenlenen 3. Ulusal gençlik sergisi'nde Roma Eyalet ödülü'nü aldı (1958).

DEVRESİ → DEVRİSİ.

DEVRESİZ sıf. Nörobiyol. *Devresiz etkinlik*, bir sinir lifinin doğru bir akımla uyarılması sırasında, akım verildiğinde (ve bazı durumlarda, akım kesildiğinde) ortaya çıkan eylem ya da doruk potansiyeli. (Tersine, aynı koşullarda eylem potansiyelleri düzenli olarak birbirini izlediğinde, devreli ya da yinelemeli bir etkinlikten söz edilir.)

DEVRETMEK g. f. (*devir etmek* > *devretmek*). **1.** *Bir yeri devretmek*, orada dolaşmak; onun çevresinde bir kez dönmek: *Dünyanın çevresini üç kere devretmek.* **—2.** *Bir şeyi (bir kimseye) devretmek*, onu yasal yollardan ona vermek: *Bir mülkü yeni sahibine devretmek. Hisse senetlerimi sana devredebilirim.* **—3.** *Bir şeyi, bir görevi, makamı vb. (bir kimseye) devretmek*, onu kendi yerine ya da kendisinden sonra gelene vermek, aktarmak: *Bu makamı, onun gerektirdiği sorumluluğun üstünden geleceğiniz inancıyla size devrediyorum. Mezun öğrenciler, okul flamasını son sınıfa geçenlere devrettiler.* **—4.** *Bir kitabı devretmek*, onu baştan sona okumak: *Kuranıkerimi devretmek.*

◆ **devredilmek** edilg. f. Devretmek eylemine konu olmak.

DEVREZ çayı, B. Karadeniz bölümünün iç kesiminde akarsu; 186 km. Köroğlu dağlarının K. yamaçlarından inen kolların birleşmesiyle meydana gelir ve Ilgaz dağlarını G.'den sınırlayan K. Anadolu fayının belirlediği bir çukur alanı izleyerek Kızılırmak'a kavuşur.

DEVRİ, DEVRİYE sıf. (ar. *devr* ve *-i*'den *devri*, dişl. *devriyye*). *Esk.* **1.** Dönmeyle, devirle ilgili. **—2.** Çağa, zamana ait.

—Esk. mat. ve Fiz. Periyodik, dönemli.

—Esk. tıp. *Devri hastalık*, birbiri ardınca gelen ve düzenli evrelerden geçen hastalık.

DEVRİÂLEM a. (ar. *devr* ve *ʿâlem*'den, *devr-i ʿâlem*). Dünyayı dolaşma, dünya turu.

DEVRİDAİM a. (ar. *devr* ve *daʾim*'den *devr-i dâʾim*). *Esk.* Kapalı bir devrede sürekli, hiç kesintisiz dönme.

—Isıt. havld. *Devridaim pompası*, DOLAŞIM* POMPASI'nın eşanlamlısı.

—Müz. *Devridaim hareketi*, düzenli bir ezgi çizgisi üzerine yazılmış olan ve bu çizginin, baştan sona durmadan yinelendiği virtüozluk gerektiren parça.

—Oto. *Devridaim pompası* ya da *tulumbası*, SU POMPASI*'nın eşanlamlısı.

DE VRIENDT (Cornelis ve Frans) → FLORIS.

DEVRIENT (Ludwig), alman tiyatro oyuncusu (Berlin 1784-1832). Almanya'nın gelmiş geçmiş en büyük Shakespeare yorumcusudur. Son derecede özgün, ölçülü oyunuyla, insanın yüreğini daraltan bir dehşetten en şiirsel yumuşaklığa, alaycılıktan trajiğe kadar uzanabilen kişiliği Falstaff'ı olduğu kadar kral Lear'i de canlandırmaya elverişliydi. Dehası, gariplikleri, güçlü yaradılışıyla bütün bir yüzyıl boyunca alman oyuncular tarafından tapınılırcasına sevilen bir örnek oldu.

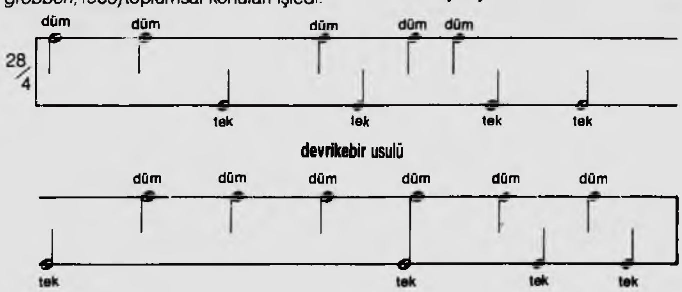
DE VRIES (Hans VREDEMAN) → VREDEMAN DE VRIES.

DE VRIES (Adriaen), hollandalı heykelci (Lahey 1545 ya da 1560'a doğr. - Prag 1626). Giambologna'nın öğrencisi ve sanatını sürdürenler arasında en önemlisiydi; maniyerizmin Kuzey Avrupa'da yayılmasına katkıda bulundu. Özellikle Prag, Danimarka ve Augsburg'da (Mercurius ve Hercules çeşmeleri) çalıştı.

DE VRIES (Matthias), hollandalı dilbilimci (Haarlem 1820 - Leiden 1892). Groningen ve Leiden'de profesörlük yaptı. Hollanda dilbiliminin kurucusudur. L. A. de Winkel ile birlikte, *Woordenboek der Nederlandse Taal*'in (Hollanda dili sözlüğü) yayımına başladı (1864 ve sonrası, 22 cilt). Ayrıca hollanda dilinin yeni yazım kurallarının düzenlenmesine katkıda bulundu (1865).

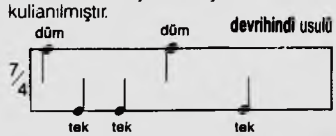
DE VRIES (Hugo), hollandalı botanikçi (Haarlem 1848 - Lunteren 1935). 1897'de Würzburg Üniversitesi'nde profesörken bitkilerin gelişimiyle ilgili bir kuram öne sürdü ve değişinim olgusunu buldu. 1886'dan başlayarak bu kuram üzerine düzenli deneyler yaptı, özellikle küpeçiçeğigiller üzerinde durdu. Başlıca yapıtları: *Soorten en varieteiten Hoe zij ontstaan door mutatie* (1906); *Gruppenweise Artbildung* (1913).

DE VRIES (Theun), frison kökenli hollandalı yazar (Veenwouden 1907). Kendi kendisini yetiştirdi, marxçı eğilimi benimsedi. Hikâyelerinde (*les Oiseaux autour de l'enclos* [fr. çev.]) ve romanlarında (*Moergrobben*,1965) toplumsal konuları işledi.

devrikebir usulü

DEVRİNİNDİ a. Müz. Türk müziğinde bir küçük usul. 7 zamanlı, 5 vuruşludur. Hemen hemen yalnızca şarkı formunda kullanılmıştır.

devrihindi usulü

DEVRİK sıf. (*devirmek*'ten *devir-ik* > *devrik*). **1.** Katlanıp kendi üzerine bükülmüş şey için kullanılır. **—2.** Devrilmiş, yatık duruma gelmiş, dikliğini yitirmiş şey için kullanılır: *Devrik direkler. Devrik ağaçlar.* **—3.** Yönetimden darbe ile uzaklaştırılmış kimse, siyasi güç için kullanılır: *Devrik başbakan. Devrik iktidar.*

—Ceb. *Değişmeli bir* K *cismi üzerindeki bir* E *vektör uzayından,* K *üzerindeki bir* F *vektör uzayı içine tanımlı, doğrusal bir* F *uygulamasının devriği,* F^* dan E^* içine tanımlı tek doğrusal uygulama; y^* a, $y^* \circ f$ elemanını eşlik ettirir ve ${}^tf$ biçiminde yazılır. ($\forall x \in E$, $\forall y^* \in F^*$, $\langle x, {}^tf(y^*)\rangle = \langle f(x), y^*\rangle$) ‖ *Elemanları, değişmeli bir* K *cisminden alınan* (n, p) *tipi bir* M (α_{ij}) $[(i,j) \in I \times J]$ *matrisinin devriği,* $\beta_{ij} = \alpha_{ji}$ olacak şekilde, (β_{ij}) ye $[(i,j) \in J \times I]$ eşit (p, n) tipi matris; ${}^tM$ biçiminde yazılır. (M ye ${}^tM$ yi eşlik ettiren uygulama, $M_{n,p}(K)$ dan $M_{p,n}(K)$ içine bir eşyapı uygulamasıdır ve $M_{n,p}(K)$ nın her M elemanı ve $M_{m,n}(K)$ nın her N elemanı için ${}^t(NM) = {}^tM\,{}^tN$ ve ${}^t({}^tM) = M$ dir.)

—Dilbilg. *Devrik cümle, tümce*, yüklemi, cümlenin diğer öğelerinden önce gelen cümle. (Bk. *ansikl.* böl. Ed.)

—Mad. oc. *Devrik katman*, tektonik devinimler sonucu ters dönmüş katman parçası; yerbilimsel taban ocak tavanı durumuna gelir.

—Terz. *Devrik yaka*, yaka oyuntusuna takılan ve dışa doğru dönen yaka.

—Yerbil. Bir yapıdan ve özellikle de bir kıvrımdan söz edilirken, eksenel düzlemle yamaçların eğilimlerinin aynı yönde olma durumu. (Bundan, bir normal yamaçla bir ters yamacın varlığı ortaya çıkar.)

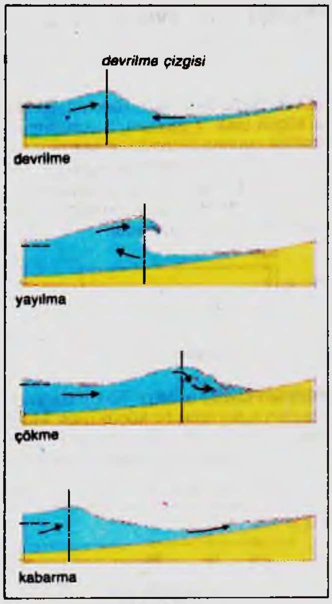
—ANSİKL. Ed. Türkçenin en eski dönemlerinden beri kullanılmış bir söyleyiş biçimidir. *Divanü lugat it-Türk*'te ("çayır kuşunun işi değildir harman dövmek"), *Dede Korkut kitabı*'nda ("Nereye gittin beni yalnız bırakıp") ve daha pek çok yapıtta devrik cümleler görülür. Çağdaş türk edebiyatında bu anlatım biçimi Nurullah Ataç'ın yazılarıyla yaygınlaştı. Günlük konuşmalarda doğal olarak yer alan devrik cümleler, bu havanın verilmek istendiği edebiyat türlerinde de kullanılır. Devrik cümle anlatıma yeni anlamsal boyutlar katar ve söylemi tekdüzelikten uzaklaştırır.

DEVRİKEBİR a. Müz. Türk müziğinde bir büyük usul. 28 zamanlı, 18 vuruşludur. En çok kullanılan büyük usullerden biridir. Bu usulle mevlevi ayinlerinin üçüncü selamının ilk bölümü, peşrevler, kârlar, besteler, tevşihler ve ilahiler ölçülmüştür. Daha çok MUZAAF DEVRİKEBİR denilen velveleli biçimiyle vurulur.

DEVRİLİM a. Ceb. *Bir* $E = \{a_1,...,a_n\}$ *kümesinin iki elemanının devrilimi*, E nin şu koşulları gerçekleyen *t* dizilimi: $i \neq j$ ise $t(a_i) = a_j$ ve $t(a_j) = a_i$; $k \neq i$ ve $k \neq j$ ise $t(a_k) = a_k$. ‖ *Doğrusal bir* f *uygulamasının devrilimi*, $\mathcal{L}(E, F)$ den $\mathcal{L}(F^*, E^*)$ içine tanımlı [burada E ve F, aynı değişmeli K cismi üzerindeki vektör uzaylarıdır] doğrusal uygulama; *f* ye bunun devriği olan ${}^tf$ yi eşlik ettirir. [${}^t(g \circ f) = {}^tf \circ {}^tg$; *f* bir bijeksiyonsa ${}^tf$ de bir bijeksiyondur ve ${}^t(f^{-1}) = ({}^tf)^{-1}$; E ve F sonlu boyuttaysa, devrilim bir eşyapı uygulamasıdır.

DEVRİLME a. Devrilmek eylemi.

—Denizbil. Bir okyanus dalgasının, rüz-

devrilme

gâr etkisiyle düzenli salınım hareketinin bozulması sonucu dalga sırtının öne doğru düşmesi. Devrilme anında köpüklenme görülür. (Devrilme, kıyı kesiminde dalma [kıvrılarak ya da yayılarak], kabarma, çökme biçiminde olabilir.) || *Soluğan devrilmesi,* soluğan sırtının kıyıda bir dolanma hareketi yaparak yuvarlanması.

—Denizc. *Devrilme açısı,* bir geminin meyil açısının değeri; bu açının ötesinde doğrulma kuvvet çifti sıfırlanır ve devrilme kuvvet çiftine dönüşür.

—Oto. ve Dy. *Devrilme momenti,* tek ya da birleşik bir taşıt devrildiğinde eğme momentinin ulaştığı sınır değer.

—Yerbil. Bir katman oluşumunu, en eski düzeyleri yapısal olarak en yukarı gelecek biçimde tersine çeviren tektonik süreç (*ters yamaç* örneği). || Bir kıvrımın eksen düzleminin, bindirme, sürüklenmiş bir arazi oluşumu ya da bir dağ yönünde eğimi. (Bir dağ zincirinde teğetsel yapılaşmaların devrilmesi dağoluş kutuplaşmasını gösterir. Devrilme yönü, taşınma doğrultusuna koşuttur ya da değildir. Devrilme, önülke üzerinde basit ya da Pireneler türündeki çift devrilmeli dağ zincirlerinde olduğu gibi iki katlı olabilir Üst üste binmiş tektonik oluşumlar çerçevesinde, bazı yapılaşmalar karşıt yönlü bir devrilme gösterebilir [ters sürüklenme örneği].)

DEVRİLMEK → DEVİRMEK.

DEVRİLMEZ sıf. Denizc. Devrilmeyecek biçimde inşa edilmiş bir tekne için kullanılır.

DEVRİM a. (*devirmek*'ten *devr-im* > *devrim*). **1.** Bir grubun yönetime karşı ayaklanarak iktidarı ele geçirmesi ve bunun sonucunda bir devletin siyasal ve sosyal yapısında oluşan ani ve şiddetli değişiklik; ihtilal. **—2.** Bir toplumda bireylerin yaşamında kalıcı ve önemli bir etkisi olan ekonomik, ahlaki ve kültürel alandaki ani değişiklik; inkılap: *Atatürk devrimleri. Yazı devrimi. XX. yy.'ın ikinci yarısında ortaya çıkan teknolojik devrim.*

—Fels. Saint-Simon'a göre, bir reform sonucunda ortaya çıkan köklü toplumsal değişme; Proud'hon'a göre, düşünme tarzımızda gerçekleştikten sonra, toplumun temellerinde de ortaya çıkan düşünsel ve manevi değişme; marxçılara göre, proletaryanın iktidarı ele geçirmesi.

—Tar. *Devrim savaşı,* var olan ya da kışkırtma bir hoşnutsuzluktan doğan her türlü toplumsal ya da ulusal yığın hareketinden sistemli bir biçimde yararlanarak, belirli bir ülkenin ya da belirli bir halkın denetimini ele geçirme amacını güden marxçı-leninci savaş öğretisi.

Devrim, haftalık gazete. 21 ekim 1969'dan 27 nisan 1971'e kadar 79 sayı yayımlandı. Yön* dergisi (1962-1967) kadrosunun radikal kanadınca çıkarıldı. Cemal Reşit Eyüboğlu'nun sahip olduğu, Doğan Avcıoğlu*, sonra da İlhami Soysal'ın başyazarlığını yaptığı bu gazete, savunduğu devrimci sol ve atatürkçü görüşlerden dolayı 12 mart 1971 darbesi sonunda sıkıyönetimce kapatıldı. Yöneticileri ve kimi yazarları Madanoğlu cuntası üyesi olmak savıyla tutuklanıp yargılandı ve aklandılar.

DEVRİM (İzzet Melih), türk yazar (Kudüs 1887 - 1966). Galatasaray'ı bitirdi (1906), Fransa'da hukuk öğrenimi gördü. Fecriati topluluğu'nda yer aldı. Başlıca yapıtları: *Leyla* (1912, oyun, fr.), *Tezat* (1915, roman), *Hüzün ve tebessüm* (1922, mensur şiir), *Her güzelliğe âşık* (1938, öykü ve gezi notları).

DEVRİM (Melih Nejat), türk ressam (İstanbul 1923). İzzet Melih Devrim ile Fahrünnisa Zeyd'in oğlu. İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi'ni bitirdi. Yeniler* grubu'nda yer aldı ve grubun Gazeteciler cemiyeti'nin Beyoğlu'ndaki lokalinde açtığı sergiye katıldı (1940). Burslu olarak gittiği (1946) Paris'e yerleşti ve çalışmalarını orada sürdürdü. Çeşitli uluslararası sergilere katıldı, yurt içinde ve dışında birçok kişisel sergi açtı. Paris Art moderne müzesi iki yapıtını satın aldı. Sanat yaşamının ilk yıllarında koyu renklerin egemen olduğu figüratif resimler yaparken, Paris'e yerleştikten sonra parlak, canlı renklerden oluşan soyut kompozisyonlar üretti. Çeşitli müze, galeri ve özel koleksiyonlarda yapıtları vardır.

Melih Nejat **Devrim**
Kompozisyon

DEVRİM (Hakkı), türk gazeteci ve yayımcı (Eskişehir 1929). İ. Ü. hukuk fakültesi'ni bitirdi (1951). İstanbul Radyosu söz ve temsil yayınlarında reji asistanı olarak çalıştı (1949-1953). Son saat'te röportaj yazarı olarak gazeteciliğe başladı (1952). Tercüman, Havadis, Ege ekspres ve Yeni sabah gazetelerinde çeşitli görevlerde bulundu, Yeni sabah'ta genel yayın yönetmenliği yaptı; "Fısıltı"yı yazdı. 1965'te *Meydan* dergisinin kurucuları arasında yer aldı. *Meydan Larousse* ansiklopedisinin yayımcılarından biri ve genel yayın müdürüydü (12 c., 1969-1973). Kaynak kitaplar yayınevi'ni kurdu (1973). Türkiye Cumhuriyeti'nin her alanda 50 yılını yansıtan *Türkiye 1923-1973 ansiklopedisi* (4 c., 1974; 1 ek c., 1981), *Başlangıcından bugüne dünya tarihi* (3. c., 1974), *Elörgüsü* (3. c., 1975) gibi ansiklopediler yayımladı. Bir süre basın-yayın dünyasından uzaklaştıktan sonra 1990'da, Milliyet ailesi bünyesinde kurulan Aydın kitaplar bölümünün yönetimini üstlendi ve *Memo Larousse*'un yayımını yönetti (4. c., 1991).

DEVRİMCİ sıf. **1.** Siyasal devrimin özelliklerini gösteren ve devrimi amaçlayan düşünce, eylem vb. için kullanılır: *Devrimci hareketler. Devrimci propaganda. Devrimci dünya görüşü.* **—2.** Siyasal devrimle kurulan, yerleşen ve onun aracılığıyla yayılan şey için kullanılır: *Devrimci hükümet. Devrimci komite.*

Devrimci İşçi sendikaları konfederasyonu → DİSK.

DEVRİMCİLİK a. Bir sonuç olarak devrimi benimseyen kimsenin davranışı.

devrimler (Atatürk —i), Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye'yi çağdaş bir toplum düzeyine çıkarmak için başlattığı yenileştirme girişimleri. Kurtuluş savaşı kazanıldıktan sonra bu zaferin getirdiği moral gücü ve ulusal güveni değerlendiren Mustafa Kemal Paşa, toplumu çağdaş düzeye yükseltmek, Osmanlı'nın köhne kurumlarını, boş ideolojisini yıkıp genç, dinamik bir ulus yaratmak için, çok iyi bir zamanlamayla planladığı bir dizi devrimi art arda gerçekleştirdi. Önce düzenin simgesi ve savunucusu saltanat kurumu ortadan kaldırıldı. Kurtuluş savaşı'nda emperyalist güçlerle işbirliği yaparak ulusal direnişi kırma, kurtuluş için savaşanları hain ilan etme gayreti içinde bulunan padişah, genç Türkiye'nin yönetiminde söz sahibi olamazdı. İstanbul hükümetinin başında bulunan Tevfik Paşa'nın, toplanması kararlaştırılan Lozan Barış konferansı'na İstanbul'un da delege göndermesi yolundaki girişimi tepkiyle karşılandı. Bu tepkiyi iyi değerlendiren Mustafa Kemal Paşa seksen aşkın milletvekili tarafından imzalanan bir önergeyle saltanatın kaldırılmasını gündeme getirdi. Saltanatın kaldırılmasıyla (1 kasım 1922), türk ulusunun tek temsilcisi TBMM, artık egemenliğin de tek sahibiydi. Bu kararın doğal bir sonucu başkentin İstanbul'dan TBMM'nin bulunduğu Ankara'ya aktarılması oldu. Saltanatın kaldırılması sırasında, ondan ayrılarak sürdürülmesine izin verilen halifelik makamının varlığı çeşitli sakıncalar doğuruyordu. Osmanlı soyundan gelen halifenin ilerde devlet başkanlığına getirilmesini isteyecek kimseler çıkabilirdi. TBMM rejiminin de adını koymak gerekiyordu. Ekim 1923'te çıkan bir hükümet bunalımının çözümü gecikince, Mustafa Kemal Paşa, İsmet Bey (İnönü) ile birlikte hazırladığı anayasa değişikliği tasarısını TBMM'ye sundu: "Türkiye devletinin hükümet biçimi cumhuriyettir. Türkiye devleti Büyük Millet Meclisi tarafından yönetilir...." (29 ekim 1923). Mustafa Kemal Paşa'nın tasarladığı çağdaş cumhuriyetin laik düzeni içinde halifeye yer yoktu. Birtakım olay ve davranışlar da halifeliğin bir an önce kaldırılmasını gerekli kılıyordu. 3 mart 1924'te üç devrim yasası kabul edildi: halifelik kaldırıldı; Şeriye ve evkaf bakanlığı yerine Diyanet işleri başkanlığı kuruldu; *Tevhidi tedrisat kanunu* ile tüm okullar Milli eğitim bakanlığı'na bağlanarak laik ve ulusal bir temele oturtuldu.

TBMM'de ileriye dönük yasalar birbirini izledi. Osmanlı döneminde giderek yozlaşmış ve halkı soyma aracı haline gelmiş aşar vergisi kaldırıldı; arazi vergisi kabul edildi. Osmanlı döneminde aracılara toplattırılan aşar, bütçe gelirinin % 40'ını oluşturuyordu. Arazi vergisi bütçenin % 15'ini karşılayacak düzeye indirildi. Ulusal sanayiyi gerçekleştirecek, sonradan *Sümerbank* adını alacak olan, Sanayi ve maadin bankası kuruldu. Yabancılar elindeki tütün rejisi satın alındı. Düzen ve ideoloji değişirken eski kültürün bir parçası olan giyim de değişecekti. Mustafa Kemal Paşa için giyim bir uygarlık, çağdaşlık ve laiklik konusuydu. Bu görüşlerini 24 ağustos 1924'te Kastamonu gezisinde açıklayan Mustafa Kemal Paşa şapkayı yasal bir giyim öğesi durumuna getirdi (25 aralık 1925). Direnenler İstiklal mahkemelerinde yargılanarak idam edildi.

İslam tarikatlarının dinsel tören, toplantı ve eğitim yeri olan tekke ve zaviyeler de, kendilerine özgü örgütlenmeleriyle bir bölücülük kaynağı haline gelmişti. Devletin gücünün zayıfladığı dönemlerde tarikatlar yıkıcı etkilerini artırıyorlardı. Toplum içi çatışmalarda, devlet yöneticileri arasındaki çekişmelerde, ayaklanmalarda tarikat

şeyhleri çok kere birer kışkırtıcı rolü üstleniyorlardı. Osmanlı'nın son döneminde bunların yuvalandıkları tekkeler başına buyruk birer örgüt merkezi durumuna gelmiş, yarattıkları sorunlar ciddi boyutlara ulaşmıştı. 30 kasım 1925'te çıkarılan bir yasayla tüm tekke ve zaviyeler kapatıldı; bunlarla ilgili giysiler, törenler ve gelenekler yasaklandı.

8 nisan 1924'te Şeriye mahkemeleri kaldırılarak laikleşmede önemli bir adım daha atıldı. 1926, Osmanlı hukuk düzenini değiştiren çağdaş yasaların yayımlandığı bir yıl oldu. Her yurttaşa aynı yasanın uygulanması, toplumun yeni gereksinmelerinin karşılanması için yeni düzenlemeler yapıldı. İsviçre Medeni kanunu tümüyle türkçeye çevrildi ve *Türk Medeni kanunu* (17 şubat), *Türk Borçlar kanunu* (22 nisan) olarak iki yasa biçiminde uyarlandı. İtalyan ceza yasasından daha önce aktarılmış olan *Türk Ceza kanunu*, 1 martta değiştirildi. Türkiye'deki iskele ve limanlarda gemi işletme hakkının yalnız Türkler'e ait olduğu kabul edildi (19 nisan). Yeni Ticaret kanunu 29 mayıs'ta Meclis'ten geçti.

Osmanlı döneminde müslümanlar hicri, katolikler gregorius, ortodokslar ortodoks takvimini kullanıyorlardı. Yeni düzenlemeyle 1 ocak 1926'dan başlayarak kullanılan miladi takvim ve saat düzeni benimsendi. Cuma tatili, laik bir anlayışla pazar gününe çevrildi.

Bu düzenleme ve laik gelişmeler karşısında anayasadaki "Türk devletinin dini din-i islamdır" hükmü anlamsız kalmıştı. Anayasanın ikinci maddesi değiştirilerek bu hüküm kaldırıldı (10 nisan 1928). Cumhurbaşkanı ve milletvekillerinin yeminleri laikleştirildi. Anayasanın 26. maddesindeki "Şer'i hükümlerin uygulanması" ifadesi çıkarıldı. Laiklik, atatürkçülüğün öteki beş ilkesiyle birlikte, 5 şubat 1937'de anayasanın ikinci maddesine eklendi.

Kültürü ulusallaştırma ve tabana yayma amacıyla arap harfleri ve rakamları atılarak latin kökenli türk harfleri (3 kasım 1928) ve uluslararası rakamlar (8 mayıs 1928) benimsendi. Ocak 1929'da türk harfleriyle okuma-yazmayı öğretmek ve halka yaymak için geniş bir kampanya başlatıldı. Açılan "Millet mektepleri"nde halka yeni harfler öğretildi. Gazeteler yeni harflerle yayımlandı. Atatürk'ün deyişiyle, türkçeyi yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarmak ve onu öz benliğindeki zenginliğe kavuşturmak için dil devrimi başlatıldı. O günkü adı "Türk dili tetkik cemiyeti" olan *Türk dil kurumu* oluşturuldu (12 temmuz 1932). 26 eylül 1932'de ilk dil kurultayı toplandı; dille ilgili çalışmalar bir programa bağlandı. Dil, bir iletişim aracı olarak devrimlerin ulusa benimsetilmesinde, atatürkçülüğün yayılmasında, halkla aydın kesimin birbirini anlamasında, yönetenlerle yönetilenler arasındaki yabancılığın giderilmesinde üstüne düşen görevleri ancak dil devriminden sonra, tam anlamıyla üstlenebildi.

Osmanlı döneminin karışık ölçü birimleri okka, dirhem, arşın, endaze, kulaç, vb. kaldırıldı; 1 nisan 1931'de metrik sisteme geçilerek birlik sağlandı.

Osmanlı döneminde, islam tarihine öncelik verilmiş, ulusal tarih unutulmuştu. Batı uzmanlarının siyasal ya da dinsel nedenlerle Türkler'e karşı yöneltiği göçebelik, yurtsuzluk, kültürsüzlük gibi savlara karşı, bu nedenle savunma olanağı bulunamamıştı. Bu bilim dışı savları yanıtlamak, sürekli araştırmalar, bilimsel çalışmalar yapmak ve sonuçlarını yayımlamak amacıyla ve Atatürk'ün isteğiyle, daha sonra *Türk tarih kurumu* adını alacak olan "Türk tarihi tetkik cemiyeti" kuruldu. 18 şubat 1932'de kurulan *Halkevleri*, Atatürk devrimlerini halka yayacak kurumlar olma işlevini üstlendiler. Gençliği yetiştirme, ulusu bilinçli, bireyleri birbirini anlayan ve seven, ulusal ülküye bağlı bir halk kitlesi olarak örgütlemek amacında olan halkevleri, halkın eğitimini ve kültürel gelişimini hedef aldılar.

21 haziran 1934'te çıkarılan soyadı kanunuyla vatandaşların, tek ad sahibi olarak karşılaştıkları sorunlar ve resmi kütüklerin içinde bulunduğu karmaşa giderildi. 27 kasım 1934'te geleneksel adların, sanların kullanılması yasaklandı. Geçmişi anımsatan unvanlar atıldı. Atatürk devrimleri, şeriat etkisiyle ikinci sınıf vatandaşlığa itilen kadınlara da saygınlıklarını yeniden kazandırdı; onları cumhuriyet Türkiyesi'nin, erkeklerle eşit haklara sahip vatandaşları yaptı. Medeni kanun ile sağladıkları yurttaşlık hakları yanında, milletvekili seçilme hakkına da, pek çok ileri ülke kadınlarından önce sahip oldular.

Atatürk devrimleri, tek parti döneminde duyarlıkla korundu. Çok parti dönemine geçilince kimi dinsel çevrelerin oy desteğini arayan kimi iktidarlar devrimlerden ödün verdiler. Devrimleri bu gibi girişimlere karşı korumak için 1961 Anayasası'nda "Devrim kanunlarının korunması" başlığı altında sayılan sekiz yasanın iptal edilemeyeceği vurgulandı. 1982 Anayasası'nda da "İnkılap kanunlarının korunması" sürdürüldü (174. md.). Bu "inkılap" kanunları şunlardır:

1. 3 mart 1924 tarihli ve 430 sayılı Tevhidi tedrisat (eğitimin birleştirilmesi) kanunu;
2. 25 kasım 1925 tarihli ve 671 sayılı Şapka iktisası (giyilmesi) hakkında kanun;
3. 30 kasım 1925 tarihli ve 677 sayılı Tekke ve zaviyelerle türbelerin seddine (kapatılmasına) ve türbedarlıklar ile birtakım unvanların men ve ilgasına dair kanun;
4. 17 şubat 1926 tarihli ve 743 sayılı Türk Kanunu medeniyesiyle kabul edilen, evlenme akdinin evlendirme memuru önünde yapılacağına dair medeni nikâh esası ile aynı kanunun 110. maddesi hükmü;
5. 20 mayıs 1928 tarihli ve 1288 sayılı Beynelmilel Ekramın (Uluslararası rakamların) kabulü hakkında kanun;
6. 1 kasım 1928 tarihli ve 1353 sayılı Türk harflerinin kabul ve tatbiki hakkında kanun;
7. 26 kasım 1934 tarihli ve 2590 sayılı efendi, bey, paşa gibi lakap ve unvanların kaldırıldığına dair kanun;
8. 3 aralık 1934 tarihli ve 2596 sayılı bazı kisvelerin giyilemeyeceğine dair kanun.

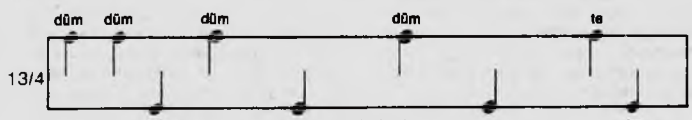
Türk toplumunu çağdaş uygarlık düzeyinin de üstüne çıkarma ve Türkiye Cumhuriyeti'nin laik niteliğini koruma amacını güden bu kanunların anayasaya aykırılığı hiçbir zaman öne sürülemez. (→ ATATÜRKÇÜLÜK.)

DEVRİREMEL a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir küçük usul. Günümüze ulaşabilmiş örneği yoksa da, 12 zamanlı olduğu bilinmektedir.

DEVRİREVAN a. Müz. Türk müziğinde bir küçük usul. 14 zamanlı, 6 vuruşludur. Daha çok mevlevi ayinlerinin birinci selamında kullanıldığından MEVLEVİ DEVRİREVANI da denir. Bu usulle ölçülmüş beste ve peşrevler de vardır. ‖ *Bektaşi devrirevanı* → BEKTAŞİ* DEVRİREVANI. ‖ *Şarkı devrirevanı*, 13 zamanlı, 9 vuruşlu bir küçük usul. Yalnızca şarkı formunda kullanılmıştır.

mevlevi devrirevanı

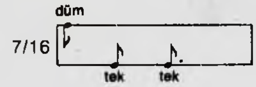

şarkı devrirevanı

DEVRİSAGİR a. Müz. Türk müziğinde bir büyük usul. 30 zamanlı, 37 vuruşludur. Günümüze ulaşabilmiş örneği yoksa da yapısı bilinmektedir.

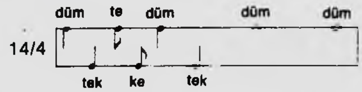
DEVRİSİ ya da **DEVRESİ** sıf. *Halk.* Bir günü, bir ayı izleyen bir sonraki gün, ay vb. için kullanılır; ertesi: *Devrisi gün gelecek.*

DEVRİTURAN a. Müz. Türk müziğinde bir küçük usul. 7 zamanlı, 3 vuruşludur. Özellikle oyunhavalarında ve sazsemailerinin dördüncü hanelerinde kullanılmıştır (bu usulle ölçülen oyunhavalarına "mandra" denir). Kuzey Anadolu halk müziğinin de tipik usulüdür.

devrituran usulü

DEVRİTÜRKİ a. Müz. Türk müziğinde eskiden kullanılmış bir küçük usul. 14 zamanlı, 8 vuruşludur. Günümüze ulaşabilmiş örneği yoksa da, yapısı bilinmektedir.

devritürki usulü

DEVRİYE a. (ar. *devr*, dönme'den *devriyye*). **1.** Kentte güvenlik ve huzuru sağlamak amacıyla dolaşma; bu amaçla dolaşan polis ya da asker topluluğu. *Devriyeye çıkmak.Kaçak asker devriyeler tarafından yakalandı.* (Eşanl. KOL, KARAKOL.) **—2.** Tar. Osmanlılar'da ilmiye sınıfındaki kimselere özgü bir aşama.

—Ask. Barış ya da savaş döneminde, belirli noktalardaki nöbetçiler arasındaki gözetlenemeyen boşlukları doldurmak, nöbetçiler arasında bağlantıyı sağlamak amacıyla belirli bir bölge içersinde gezerek görev yapan askeri time verilen ad. ‖ *Devriye, kol, karakol gezmek*, saptanan devriye hizmetini yapmak. ‖ *Devriye hizmeti*, sürekli nöbetçilerce denetlenemeyen bir bölgenin güvenliğinin görevli gezici tim tarafından sağlanması. ‖ *Devriye kolu*, devriye hizmeti için oluşturulan en az iki erden kurulu gezici güvenlik grubuna verilen ad. ‖ *Devriye nöbeti*, devriye hizmetinde görevli personel tarafından yürütülen nöbet hizmeti. ‖ *Devriyeye çıkmak*, devriye hizmetine başlamak.

—Ask. denizc. *Devriye gezmek*, bir gemiden söz ederken, gözetleme görevini yerine getirmek için aynı bölgede gidip gelmek.

—Ed. Özellikle alevi-bektaşi edebiyatında, tasavvuf düşüncesinin devir* kuramını konu edinen şiir. Destan, koşma, nefes, ilahi gibi biçimlerde yazılırdı.

—Esk. eğit. *Devriye medresesi*, Osmanlı İmparatorluğu'nda en yüksek düzeydeki bilimsel kurum. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kur. tar. *Devriye mevalisi*, Osmanlı devletinde en küçük derecedeki vilayet kadılarına verilen ad. (Bunlardan devriye mevleviyeti olarak saptanan illerde kadılıklarını tamamlayanlar, mahreç mevleviyeti payesini alarak mahreç mevalisi olurlardı.) ‖ *Devriye mevleviyeti*, Osmanlı devletinde kimi illerin kadılıklarına verilen unvan. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Eğit. "Darülhilafetülâliye medreseleri" de denilen bu öğretim kurumları, bir Sahnı saman medresesi olan Fatih medreselerinden bir üst düzeydeydi. Fatih medreselerinde öğrenimini tamamlayarak mülazemet alan müderrisler, rüus sınavını verdikten sonra, devriye medreselerine geçerlerdi. Süleymaniye külliyesi tamamlanınca (1557), külliye içinde öğrenim yapan devriye medreselerinin kadroları ve dereceleri ayrıntılı bir biçimde belirlendi. Devriye medreselerinde ilmi dereceler şöyleydi: 1. İbtidai hariç; 2. Hareketi hariç; 3. İbtidai dahil; 4. Hareketi hariç; 5. Musilei sahn; 6. Sahnı seman; 7. İbtidai altmışlı; 8. Hareketi altmışlı; 9. Musileli süleymaniye; 10. Hamisei süleymaniye; 11. Süleymaniye; 12. Darülhadis. Bu 12 derece, dörder dörder üç gruba ayrılır, sonuncu gruba "Kiabr-ı müderrisin" denirdi. Devriye medreselerinde müderrislik yapanlar, darülhadis derecesini de tamamladıktan sonra kadılıklara atanır, bunlar arasında şeyhülislamlığa kadar yükselenler olurdu. Her perşembe günü öğleden sonra, devriye müderrisleri darülhadis müderrisi başkanlığında, meşihat dairesine giderek şeyhülislamı ziyaret ederlerdi. Müderrisler arasında XVII. yy.'dan başlayarak, rüus derecesine yükselenlerin sayısı bir hayli çoğaldı. Yeni kadrolar açılarak öteki medreseler de devriye medreseleri düzeyine yükseltildi ve müderrislerin bilimsel dereceleri göz önüne alınmaksızın atamalar yapılmaya başlandı.

—Kur. tar. *Devriye mevleviyeti* görevine, hareket-i hariç payesini alanlar getirilirdi. Önceleri Maraş, Bağdat, Bosna, Sofya, Belgrad, Antep, Kütahya, Konya, Filibe ve Diyarbakır kadılıklarını içine alan unvanın kapsamı, daha sonra Bağdat, Antep, Bosna, Erzurum, Maraş, Trablusgarp, Beyrut, Adana, Van, Rusçuk kadılıkları olarak belirlendi.

DEVRİYE → DEVRİ.

DEVSUYARIMKANATLISIGİLLER a. Suda yaşayan iri ve tehlikeli böcek familyası. (Bil. a. *Belostomatidae;* çeşitkanatlılar takımı.)

—ANSİKL. Devsuyarımkanatlısigiller, ırmaklarda, göllerde ve büyük su örtülerinde yaşar. Balıkları, amfibyumları, su yumuşakçalarını kemirir. Avlarının bedeni içine onları uyutan zehirli salyasını akıtarak öldürür. Bazı türlerde, dişiler yumurtalarını suda erimeyen bir çimento aracılığıyla erkeklerin sırtına yapıştırır.

DEVŞİRİLMEK → DEVŞİRMEK.

DEVŞİRİM a. **1.** Devşirmek eylemi. **—2.** Bir defada toplanan miktar: *Bahçede bir devşirim elma kaldı.*

—Ceb. *Devşirim çözümlemesi*, sonlu bir kümenin elemanlarıyla oluşturulabilecek düzenlemeleri saymayı amaçlayan matematik dalı. (Bk. *ansikl.* böl.) || p *elemanın yinelenmeli devşirimi*, n elemanlı bir kümenin her biri p keze kadar yüklenebilen $(0 < p \leq n)$ p elemanlı her parçası. (Yinelemeli devşirim sayısı C^p_{n+p-1} e eşittir.) [Eşanl. KOMBİNEZON.] || p *elemanın yinelenmesiz devşirimi*, n elemanlı bir kümenin p elemanlı $(0 < p \leq n)$ her parçası [p elamanın yinelemesiz devşirim sayısı şu bağıntıyla verilir: $C^p_n = \binom{n}{p} = \frac{n!}{p!(n-p)!}$.]

—Mat. Kesikli elemanların biçimlenmelerini ve bu biçimlenmeler üzerinde yapılan işlemleri inceleyen matematik dalı. (Devşirim çözümlemesinden doğan ve bunu kapsayan devşirim, biçimlenmelerin özellikleri [örneğin latin ve yunan - latin kareleri, graflar], kimi biçimlenmelerin varlığı ya da yokluğu [örneğin Koenigsberg'in yedi köprü problemi], bir uzayın tuğlalanması ya da doldurulmasıyla [devşirim geometrisi] ilgilenir.)

—ANSİKL. Ceb. Devşirim çözümlemesinin genel sonuçlarını bilme, olasılıklar hesabını incelemede yararlıdır. Devşirim çözümlemesinin klasik düzenlemeleri şunlardır: dizilimler, düzenlemeler, yinelemeli ya da yinelemesiz devşirimler, n elemanlı bir E kümesinin bijeksiyon sayısını ya da n cismin dizilim sayısını inceleme, $n!$ ("n faktoriyel" okunur) tamsayısını tanımlar; bu tamsayı ($0! = 1$ olmak üzere) şu çarpıma eşittir:

$$1 \times 2 \times \ldots (n-1) \times n.$$

m elemanlı bir M kümesinin, n elemanlı bir N kümesi içine birebir uygulama sayısını ya da *n cismin yinelemesiz m* şer *m* şer düzenleme sayısını inceleme A^m_n tamsayısını tanımlar; bu tamsayı şu bağıntıyla verilir:

$$n(n-1)\ldots(n-m+1) = \frac{n!}{(n-m)!}.$$

n elemanlı bir E kümesinin m elemanlı parçalarının sayısını yani, m elemanlı M kümesinin E kümesi içine birebir uygulama sayısının M nin bijeksiyon sayısına oranını inceleme C^m_n ya da $\binom{n}{m}$ tamsayısını tanımlar; bu tamsayı aşağıdaki bağıntıyla verilir:

$$\frac{n(n-1)\ldots(n-m+1)}{m!} = \frac{n!}{m!(n-m)!}$$

(n elemanın m şer m şer yinelemesiz devşirim sayısı).

DEVŞİRİMLİ sıf. Derli toplu, düzenli bir biçimde toplanmış.

DEVŞİRME a. Bir şeyi derlemek, toplamak; düzgün duruma getirmek eylemi.

—Kur. tar. Osmanlı devletinde kapıkulu ocaklarının asker gereksinimini karşılamak, saray hizmetleri ve bostancılıkta kullanılmak üzere osmanlı egemenliğindeki hıristiyan halkların erkek çocuklarının toplanması eylemi; bu yolla toplanarak yetiştirilen kişi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Devşirme fermanı*, devşirme toplanmasına ilişkin padişah buyruğu. (Devşirme memurunun eline verilen ferman, bölgelerden alınacak çocuk sayısını ilçelere göre saptardı.) || *Devşirme memuru,* (*Devşirme ağası* da denir), devşirilecek çocukları toplamakla görevli kişi. (Bu görevli ancak sekbanbaşı, solakbaşı, zağarcıbaşı, sansoncubaşı, turnacıbaşı, zemberekçibaşı, hasekiler, deveciler ve yayabaşılar arasından seçilebilirdi. Kethüdabey, kethüdayeri, başçavuş ve muhzırbaşı ise devşirme memuru olamazdı.) || *Devşirme sürüsü*, toplanan çocuklardan oluşturulan ve 100 ile 250 kişi arasında değişen gruplar. || *Devşirme sürücüsü*, bu grupları İstanbul'a getirmek ve korumakla görevli kişi.

—Mim. ve İnş. Eski bir yapının gereçlerini yeni bir inşaatta kullanma.

◆ sıf. Devşirilen, ondan bundan toplanmış: *Devşirme bilgilerle kitap yazmak.*

—ANSİKL. Mehmet I döneminde hıristiyan uyrukların çocukları ordu için devrişirilmeye başlandıysa da, bu yöntem ancak Murat II döneminde yasalaştı. Yasaya göre 3 ya da 5 yılda bir (kimi zaman da daha uzun aralıklarla 8-20), genel olarak 14-18 yaş arasındaki çocuklardan yalnız sağlıklı olanlar alınırdı. Önceleri Rumeli'de Yunanistan, Bulgaristan, Arnavutluk'tan, daha sonra tüm Balkanlar ve Macaristan'dan, XV. yy.'dan sonra Anadolu'dan ve XVII. yy.'da tüm ülkeden devşirme toplanmaya başlandı. Ancak, Kadıköy ve Kartal hıristiyanlarından sarayların bahçe ve atlarına baktıkları, Biga'dakilerden de donanmada kürek çektikleri için devşirme alınmazdı. Yeniçeri ağası devşirme işlemini yürüten en yetkili kişi olarak Divanıhümayun'a başvurur, gereksinilen sayıyı bildirir ve devşirmeye gidecek ocak ağalarını seçerdi. Devşirmenin yapılacağı yerlere emir gönderilir, sancakbeyleri, kadılar, alaybeyleri ve tımarlı sipahilerin merkezden gönderilen devşirme emini ile devşirme memuruna yardım etmeleri sağlanırdı. Devşirme memuru, bu görevini elindeki "devşirme fermanı" ve "ağa mektubu" hükümlerine göre yapmak zorundaydı. Devşirilen çocuğun köyü, kazası, sancağı, babasının adı, doğum tarihi ve devşirme memurunun adı ayrı ayrı iki deftere yazılırdı. Yasaya göre hıristiyan çocukların soylularının, özellikle de papaz oğulları yeğlenirdi. Tek oğlu olanın çocuğu, sığırtmaç, çoban oğulları, zanaat sahibi olanlar, kel, topal, dilsiz ve evliler, büyük kent görmüş olanlar, çok kısa ya da çok uzun boylular, Yahudiler, Trabzon Rumları, rus, çingene, türk, gürcü ve acem olanlar alınmazdı. Bu arada, Poturoğulları denen Bosna müslümanlarının çocukları da saray görevleri için ayrılırdı. Genelinde kırk evden bir çocuk hesabıyla devşirilen çocuklar, "sürü" adı altında 100-250 kişilik gruplara bölünerek devşirme sürücüsünün gözetiminde başkente gönderilirdi. Sırtlarında kızıl aba ve başlarında sivri külahla yönetim merkezine gelen devşirmeler, müslüman yapılarak sünnet edildikten sonra eşkal defteri'ne yazılırlardı. Ardından da türk çiftçilerinin yanına dağıtılırlar, kaçmalarını engellemek için Rumeli'den toplananlar Anadolu çiftçisine, Anadolu'dan toplananlar Rumeli çiftçisine verilirdi. Buna "türke vermek" denirdi. Gösterişli olanlarsa, saray hizmetleri için İstanbul'da bırakılır, Galata, Edirne ve İbrahimpaşa saraylarında eğitildikten sonra Topkapı sarayı' na alınırlardı. Türk geleneklerini öğrenmeleri için verilenler küçük bir ücretle bir süre çalıştırılır, ardından "acemi oğlanı" olarak Acemi ocağı'na kaydedilirdi. XVI. yy. sonlarında, Murat III döneminden başlayarak ağa çırağı, kuloğlu, kul kardeşi adları altında Yeniçeri ocağı'na dışardan adam alınması devşirme gereksinimini azalttı. XVIII. yy. başlarında yalnız Bostancı ocağı için yaklaşık 1 000 devşirme toplanmışken, aynı yüzyılın ortalarında devşirme yöntemi kesin olarak bırakıldı. Osmanlı tarihinde önemli görevler alan devşirmelerden sadrazamlığa kadar yükselenler de vardır.

DEVŞİRMEK g. f. **1.** *Bir şeyi devşirmek*, tek tek bir araya getirmek, dermek, derlemek, toplamak: *Zeytin devşirmek. Gül devşirmek.* **—2.** *Bir şeyi devşirmek*, katlamak, derli toplu düzgün duruma getirmek: *Çamaşırları devşirmek. Kışlık giysileri devşirmek.*

◆ **devşirilmek** edilg. f. Toplanıp bir araya getirilmek; düzgün bir duruma getirilmek.

◆ **devşirtmek** ettirg. f. Toplatmak, katlatmak, düzgün bir duruma getirtmek.

DEVŞİRTMEK → DEVŞİRMEK.

DEVULAPALLİ KRİŞNA ŞASTRİ, XX. yy. başlarında Andhra Prades (Hindistan) eyaletinde yaşayan en ünlü şairlerden biri. Yazdığı yumuşak, lirik şiirler melankoli ve mizahla bezenmiştir.

DEVVAN ya da **DEVAN,** G. İran'da, Fars eyaletinde Kâzerun ilçesinin 8 km K.'inde küçük yerleşme.

DEVVANİ → DEVANİ.

DEVVÂR, DEVVÂRE sıf. (ar. *devvâr,* dişl. *devvâre*). *Esk.* Devreden, dönen, çok dönen: *"Gerdun da muradınca olurmuş devvâr"* (Y. K. Beyatlı).

◆ **devvâre** a. Pergel.

DEVVÂRE → DEVVÂR.

DEWAR (*sir* James), iskoçyalı fizikçi ve kimyacı (Kincardine-on-Forth 1842 - Londra 1923). Cambridge Üniversitesi'nde ve Royal İnstitution'da profesörlük yaptı. Pek çok konuyu araştırdı; bunlardan en önemlileri şunlardır: düşük sıcaklıklarda odun kömürünün gazları soğurması (1904), çeşitli bileşiklerin fosforışıllığının incelenmesi, sıvılaştırılmış gazların korunması için gümüşle kaplanmış çift çeperli camdan yapılan yalıtıcı kapların boşlukta kullanımı *(Dewar kapları). Kordit* denen patlayıcının yapımını da ona borçluyuz. Hidrojen (1896) ve fluor gibi sürekli gazlar olarak bilinen kimi gazları sıvılaştırmayı başardı; bu maddelerin ilgisini salt sıfır dolayında araştırdı.

Dewar kabı, aralarında boşluk bulunan gümüş kaplı iki cam çeperle, ısıl bakım-

Palais de la Découverte kol.

sir James Dewar

dan dış ortamdan yalıtılmış kap; derin soğutma sıvısının saklanmasında kullanılır.

DEWASNE (Jean), fransız ressam (Lille 1921). Savaş sonundan başlayarak soyut bir resim anlayışına öncülük etti (Yeni Gerçekler salonu'nun kurulmasına katıldı, 1950-1953 arasında soyut sanat üzerine konferanslar düzenlendi). Net geometrik biçimlerden ve sanayi gereçlerinden (madeni ya da İsorel araçlar, hatta "karşı-heykel"leri için karoser parçaları [1951'den başlayarak], parlak düzlükler halinde canlı renkler) oluşan bir resim dağarcığını benimsedi. Altıgenlerden, elipslerden, karelerden, eşkenar dörtgenlerden, dilimlerden, vb. başlayarak bir tür "soyut öyküleme"ye yönelen bir resim anlayışını geliştirme ve onu çevreyle bütünleştirme isteği onu, büyük duvar süslemelerine yöneltti. (*la Joie de vivre,* 1948; *la Longue Marche,* Lille üniversitesi, 1969; *Jet Untergrund,* Hannover metrosu, 1973-75). 1991'den beri Paris Güzel sanatlar akademisi'nde öğretim görevlisidir.

L.L.

John Dewey'in portresi
Enit Kaufman
American Portrait'den (1946)

DE WET (Christian), boer generali (Leeukop, Smithfield, 1854 - Klipfontein, Dewetsdorp, 1922). Çetecilerin bir türlü yakalanamayan reisi. Peşinden koşan ingiliz kuvvetlerini iki yıl boyunca başarısızlığa uğrattı. 12 mayıs 1902'de Vereeniging antlaşması'nı imzalayarak silahları bıraktı. 1914'te alman kruvazörü *Emden* ile Güney Afrika'ya çıktı, İngilizler'e karşı yeniden silaha sarıldı. Ama eski arkadaşları Smuts ile Botha'nın saldırısına uğrayarak

B. Hatala C.N.A.C. Georges- Pompidou diateği

Jean Dewasne
Karşı-heykel: Baby-doll no 2 (1964)
metal üzerine yağlıboya
sanatçının koleksiyonu

aralık ayında Waterberg'de teslim olmak zorunda kaldı. Bir yıl sonra serbest bırakıldı.

DEWEY (George), amerikalı amiral (Montpelier, Vermont, 1837 - Washington 1917). İç savaş'a katıldıktan sonra, 1897'de Pasifik donanması komutanlığına getirildi ve 1898'de ispanyol-amerikan savaşına katıldı. 1 mayıs 1898'de donanmanın başında Manila körfezine girdi ve böylece ülkesinin Filipinler'e el koymasını sağladı. Bunun üzerine ulusal kahraman ilan edildi ve Kongre onun için donanma amiralliği rütbesini yarattı.

DEWEY (Melvil), amerikalı bibliyografyacı (Adams Center, New York, 1851 - Lake Placid, Florida, 1931). Kitapların ve dergilerin tasnifinde ondalık sınıflandırmayı buldu; 1874'ten başlayarak, Amherst College'in (Massachusetts) kitaplığını bu yönteme göre düzenledi ve 1883'te ilk kütüphaneciler okulunu kurdu.

DEWEY (John), amerikalı eğitimci ve filozof (Burlington 1859 - New York 1952). Felsefe öğrenimi gördüğü sırada, Hegel, Darwin ve William James'ten etkilendi; daha sonra, Michigan (1884), sonra Chicago (1894) üniversitelerinde ders verdi. "Araççılık" diye adlandırılan görüşünün temelinde pragmacılık yatar. Dewey'e göre zekâ, bir araçtır ve gündelik yaşam içinde işlevsel olarak oluşur. Dewey, Chicago'da gerçek bir "okul-laboratuvar" olan University Elementary School'u (1896-1904) kurdu. Bu okulda, 4-16 yaş arası çocuklar, şu ilkeler uyarınca eğitim görüyorlardı: atölye düzenine ve zanaat çalışmalarına dayanan kolektif etkinlikler; disiplinin yerine, bilgi arayışında, çocuğun kendi deneyimlerini değerlendirdiği bireysel ilginin ve çabanın konması, "programların" değil, eğitsel "sorunların" ön plana geçmesi. "Tasarımlar" yöntemi adı verilen bu yöntem, O. Decroly ve C. Freinet'yi ve ayrıca Sovyetler'in eğitim uygulamalarını etkiledi. Dewey'in amacı, okul yaşamını toplumsal yaşama özdeş kılmak; okulu, çalışmanın gerçek anlamını kazandığı bir küçük toplum durumuna getirmekti.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında Dewey, türk eğitiminin çağdaş temeller üzerine oturtulması için girişilen çabalar sırasında Türkiye'ye çağrıldı, incelemeler yaparak bu konuda bir rapor verdi (1924). Başlıca yapıtları: *School and Psychology* (1886) [Okul ve ruhbilim], *School and Society* (1899) [Okul ve toplum], *Studies in logical theory* (1903) [Mantıksal kuram üzerine çalışmalar], *How we think* (1909) [Nasıl düşünüyoruz], *Democracy and Education* (1916) [Demokrasi ve Eğitim], *Human nature and Conduet* (1922) [İnsan doğası ve davranışı], *Arts as experience* (1934) [Deneyim olarak sanat], *Freedom and culture* (1939) [Özgürlük ve kültür], *Problems of men* (1946) [İnsanın sorunları].

DEWEY (Thomas Edmund), amerikalı avukat ve siyaset adamı (Owosso, Michigan, 1902 - Bal Harbour, Florida, 1971). 1937'de başsavcılığa yükseldi. *Racketeer*'lere karşı yürüttüğü etkili mücadele sayesinde, 1942'de New York eyalet valiliğine seçildi. Cumhuriyetçi parti'nin cumhurbaşkanı adayı olarak 1944'te az farkla Franklin Roosevelt, 1948'de Truman karşısında seçimi kaybetti.

DEWİNTER (Jean Guillaume), hollanda dilinde Jan Willem **Van Winter,** hollandalı general ve denizci (Kampen 1761 - Paris 1812). Stathouder'e karşı girişilen 1787 ayaklanmasından sonra Fransa'ya sığındı. Dumouriez ve Pichegru komutasında 1792 ve 1793 seferlerini yaptı; sonra 1795'te fransız kuvvetleriyle Hollanda'ya girdi ve burada Texel donanması amiralliğine atandı. Kral Louis kendisini mareşal yaptı ve ordusunun başkomutanlığına getirdi.

DEWSBURY, Büyük Britanya'da (West Yorkshire) kent, Leeds'in güney-batı'sında; 51 300 nüf. Tekstil ve makine sanayileri.

DEXİA a. Tarım bitkilerine zararlı mayısböceği ve *Rhizotragus* cinsi üyeleri gibi böceklerin larvalarında asalak yaşayan, orta boy sinekleri içeren cins. (Tırtılsineğigiller familyası.)

DEXTER a. Akondroplazi özelliği gösteren (buldog görünüşlü danalar) ve bugün hemen hemen soyu tükenmiş olan irlanda sığır ırkı.

DEXTRA (Jan Theunisz.), hollandalı çinici. 1759 ile 1766 yılları arasında, Delft'te "l'A Grec" fabrikasının sahibiydi.

DEYCUR sıf. (ar. *deycûr*). *Esk.* Karanlık, çok koyu: *"Lutf et olayım nihân-ı deycûr"* (A. H. Tarhan).

DEYİM a. Dilbil. **1.** Belli bir dile özgü ve bir başka dilde sözdizimsel karşılığı bulunmayan dilsel biçim (sözcük, deyiş, kuruluş). (Örneğin, fransızca *Comment allez-vous?* [Nasılsınız?] ingilizcedeki *How do you do?* ve almancadaki *Wie befinden sie sich?*'in karşılığıdır. Bu cümlelerin anlamları aynı olsa da, soru sözcüğü sözcüğüne çevrilmez: bunlar fransızca, ingilizce, almanca deyimlerdir. Öteki diller için de aynı durum sözkonusudur.) **—2.** Deyiş, anlatım. **—3.** Dilbilgisel ve/ya da anlamsal bakımdan tek bir sözcüğün değerini taşıyan kalıplaşmış sözcük kümesi.
—Bilş. Bir programda değişken, fonksiyon, değişmez ve işlem simgesi tanıtıcılarından oluşan ve yapılacak bir hesabı gösteren, dolayısıyla bir değer alabilen dizi. || *Aritmetik deyim,* yalnız aritmetik değişkenleri ve işlemleri içeren deyim. || *Mantıksal deyim,* yalnız mantıksal değişkenler ve işlemler içeren deyim.
—Mant. Uygun bir terminoloji ve/ya da şematik ya da simgesel bir çizim yardımıyla herhangi bir nesneyi gösterme amacına yönelik biçimselleştirilmiş yazısal bütün. || *Düzgün deyim,* biçimselleştirilmiş bir sistemde, bu sistem için geçerli kurma kurallarına uygun olarak kurulmuş simgeler bütünü. (Örneğin, önermeler mantığında $p \rightarrow \neg q$ düzgün bir deyim, buna karşılık $\neg \neg$ (*p* düzgün-olmayan bir deyimdir.) [Bazen DÜZGÜN FORMÜL, hatta kısaca FORMÜL deyimi de kullanılır.]

DEYİMSEL sıf. Dilbil. Deyim özelliği taşıyan.

DEYİRGİ a. *Yörs.* Tarım. **1.** Ekinlerin hasat, harman işleri. **—2.** Hasat, harman işlerinin yapıldığı mevsim.

DEYİRMİNACAK a. Morina balığının kafasını kesmede kullanılan bıçak.

DEYİŞ a. **1.** Söyleme, anlatma biçimi; üslup: *Güzel bir deyiş.* **—2.** Bir kimsenin bir olay ya da konuyla ilgili olarak anlattıkları; ifade: *Onun deyişine bakılırsa iş başka türlü olmuş.*
—Ed. Halk edebiyatında hece ölçüsüyle söylenmiş şiirlerin (koşma, türkü, destan vb.) genel adı. || Alevi-bektaşi edebiyatında din-tasavvuf inancını ve tarikat ilkelerini dile getiren şiirlere verilen ad.

DEYİŞME a. Halk şairlerinin aynı uyağı kullanıp birbirlerini yanıtlayarak karşılıklı şiir söylemeleri. (Eşanl. KARŞILAŞMA, KARŞI-BERİ.)

DEYLEM, Kuzey İran'da bugünkü Gilan (Geylan) eyaletinin dağlık bölgelerinin ve Ortaçağ'da burada yaşamış olan kavmin adı. Hangi soydan oldukları kesin olarak belirlenemeyen, ancak yunan ve roma kaynaklarına bakılırsa, ari ırkından oldukları sanılan Deylemliler, X. yy. başlarında komşu eyaletleri de topraklarına kattılar. İslamlıktan önceki dinleri konusunda bir bilgi yoksa da çoğunlukla ateşetapar olduklarına inanılır. Deylem'de islamlık, abbasi halifelerinin kovuşturmalarından kaçan Ali yanlıları tarafından yayıldı. Bunlardan Deylem'e sığınan Yahya bin Abdullah, halkı islamlığa çağırdığı gibi, Abbasiler'e karşı savaşmaya da özendirdi. Hasan bin Ali el-Hüseyni döneminde (914-917), Deylem tam olarak müslümanlaştı. Selçuklular'ın ortadan kaldırdığı Büveyhiler (932-1055), Deylemliler'in kurdukları en büyük devletti. Hulagu'nun Alamut'u ele geçirmesiyle (1256) ağır bir darbe yiyen Deylem halkı, çeşitli yerlere dağıldı. Daha sonra Gilanlılar'ın egemenliği altına giren Deylem'in coğrafya adı bile unutuldu. Gilan hükümdarı sultan Ahmet, Osmanlılar'dan yardım gördüyse de bölge, Şah Abbas I tarafından Safevi devletinin topraklarına katıldı (1529).

DEYLEMÂN, Tahran'ın 150 km K.-B.'sında, Gilan dağları'nda, Deylemân adıyla anılan bölgede sıralanan arkeolojik sitler topluluğu (Galekuti, Lâsulkan, Hurremrud, Nevruz Mahâl, Hasani Mahâl). Başlıca özelliği, 2 000 m kadar yükseklikte yer alan, taş süslemeli ve yan yana konan bloklarla ya da büyük bir kapaklıkla örtülü dikdörtgen mezarlardan oluşan nekro-

polislerdir. İçlerinde üst üste gömülü birçok ceset olan bu mezarlarda seramikler, süs nesneleri, çok sayıda da bronz ve bazen demir silah bulundu. Kısmen Horvin ve Marlik nekropolislerini andıran bu sitler topluluğu, genellikle "demir I" ve "demir II" çağlarından kalmadır.

DEYMER (Şefik Hüsnü), türk siyaset adamı (Selanik 1887-Manisa 1959). Paris'te, Sorbonne Üniversitesi'nde fen ve tıp fakültelerini bitirdi; sinir hastalıkları uzmanı oldu (1912). Balkan savaşı'nda ve Birinci Dünya savaşı'nda Çanakkale cephesinde hekim olarak görev yaptı. Mütareke döneminde Kurtuluş dergisine yazılar yazdı. Türkiye İşçi ve çiftçi sosyalist fırkası (TİÇSF) kurucuları arasında yer aldı; partinin sekreteri seçildi (1919). Türkiye İşçi birliği'nin yönetimini de ele geçirdi. Gizli Türkiye Komünist partisi'nin (TKP) yayın organı Aydınlık dergisinde yazılar yayımladı. Üçüncü Enternasyonal'in toplantısında (1924) Kontrol komisyonu'na getirildi. TKP'nin üçüncü kongresinde (1925) oy birliğiyle genel sekreter seçildi. Takriri sükûn kanunu uygulamaları sırasında TİÇSF kapatıldı. Dr. Şefik Hüsnü İstiklal mahkemesi'nce, yokluğunda bir yıl hapse mahkûm edildi. Yurda dönünce yakalandı, hapsedildi. Cezaevindeyken, Enternasyonal'in altıncı kongresinde İcra komitesine seçildi. Mayıs 1929'da tahliye olduktan sonra Almanya'ya gitti; Berlin'de Enternasyonal'in Batı Avrupa bürosunu yönetti. 1935'teki son kongrede prezidyum üyeliğinde ve Divan başkanlığında yer aldı. İkinci Dünya savaşı başlayınca yurda döndü. Yedek yüzbaşı olarak askere alındı, doktor olarak Sıvas'ta çalıştı. Çok partili düzene geçilince Türkiye Sosyalist emekçi ve köylü partisi'ni kurdu (1946). Soğuk savaş ortamında parti kapatıldı, kendisi de beş yıl hapse mahkûm edildi. 1950'deki af yasasından yararlanarak hapisten çıktı. Ancak 1952'de TKP'nin eski yöneticisi olarak tutuklandı, mahkûm oldu. 1957'de tahliye edildi. Sürgün cezasını çektiği Manisa'da öldü.

DEYMÛMET a. (ar. *deymûmet*). *Esk.* Süreklilik, sürme, devam etme, devam.

DEYM ZÜBEYR, Sudan'da (Bahrülgazel ili) yer, 1878-1886 arasında, Sudan Mısır'a bağlı olduğu sırada il merkeziydi.

DEYN a. (ar. *deyn*). *Esk.* Borç, ödenmek üzere alınmış para: *"Sanduk idaresince dahi gerek deyn ve gerek teslimat içün karşılıklı faiz yürütülür"* (İsmail Suphi, XIX. yy.).
—İsl. huk. Kişinin ödemekle yükümlü olduğu borç. || *Deyn-i hal,* vadesi gelmiş borç. || *Deyn-i muaccel,* hemen ödenmesi gerekli borç. (Peşin olarak satın alınan bir maldan doğan ve hemen ödenmesi gereken borç gibi.) || *Deyn-i müeccel,* vadeli borç.

DEYNEKA (Aleksandr Aleksandroviç), rus ressam, desenci ve heykelci (Kursk 1899 - Moskova 1969). Daha genç yaşta spor ve sanayi yaşamı konularına büyük ilgi duydu ve yapıtlarında bu temaları güçlü bir kurgu anlayışıyla işledi. Moskova metrosunun mozaik tavanlarından ikisini o yaptı.

DEYR a. (ar. *deyr*). *Esk.* **1.** Kilise, manastır, ibadet edilen yer: *"Gâh deyr ve gâh ruhbân olmuşum"* (Eşrefoğlu Rumi, XV. yy.). **—2.** İçinde yaşadığımız dünya. **—3.** Meyhane.
—ANSİKL. Ed. Divan edebiyatında, sevgilinin güzelliği tanımlanırken sözkonusu edilir. Bu benzetme, kilisenin güzel resimlerle bezenmiş olmasından kaynaklanır. Âşığın, içinde sevgili ile birlikte olması halinde deyr de cennete benzetilir. Mecazi olarak, meyhane ve dünya anlamında kullanılır: *"Feryad ile doldurup bu deyri / Feryada getirdi vahş u tayrı"* (Bu dünyayı sesle doldurup, hayvanları ve kuşları feryat ettirdi) [Fuzuli].

DEYRA a. Tar. Eskiden, Cezayir'in karma komünlerinde, yöneticilerin buyruklarını iletmekle görevli yerli süvari.

DEYRANÎ sıf. (ar. *deyr*'in fars. çoğl. *deyrān* ve ar. *-î*'den *deyrānî*). *Esk.* Manastırla ilgili, manastıra ait.

Deyr Balamand, Lübnan'da ortodoks keşişler manastırı. Trablusşam ile Akdeniz'e hâkim, 300 m yükseklikteki iki vadi arasında, kayalık bir burun üzerindedir. 1157 yılında kurulmuş, Cîteaux tarikatına ait eski bir manastırdır.

DEYRE a. Yörs. B. Anadolu Tahtacılar'ı arasında, kadınların özel günlerde giydiği üçetek*'e benzer giysi.

DEYR EL-KAMER → DEYR ÜL-KAMER.

DEYR ELLA *(tel)*, Ürdün'de el-Salt'ın 20 km K.-B.'sında sit. Bulunan tabletlerdeki yazılar çözülememiştir (İ. Ö. XII. yy. başı).

DEYRHANE a. (ar. *deyr* ve fars. *ḫāne*'den *deyr-ḫāne*). *Esk.* Manastır, kilise, ibadet yeri.

DEYRÎ sıf. (ar. *deyr* ve *-î*'den *deyrî*). *Esk.* Manastırla ilgili, kiliseye ait.

DEYR-İ ABDURRAHMAN. Tar. coğ. Irak'ta Kûfe yakınında yer. Haccac* bin Yusuf, Hariciler'in ayaklanmalarını bastırmak üzere burada ordugâh kurdu (VII. yy. sonları).

Deyrimürran, Suriye'de, biri Şam yakınlarında öteki ülkenin K.'inde bulunan iki antik manastır. Şam yakınlarında bulunanı Emeviler döneminde önem kazandı; yakınlarında kurulan köyle birlikte emevi halifelerinin dinlenme ve başkentlerini gözetleme yeriydi. Halifeliğinden önce Yezit I, burada kalmış ve İstanbul'a yapılan sefere de buradan katılmıştı. Velit I, burada öldü. Abbasi halifeleri de manastırı konaklama ve yerleşme amacıyla kullandılar. Bunlardan Memun, manastırın bulunduğu tepenin üzerine bir gözetleme kulesi yaptırdı.
Aynı adı taşıyan, Muarratünnuman yakınlarındaki öteki manastırdaysa emevi halifesi Ömer bin Abdülaziz'in türbesi bulunmaktadır.

DEYRİSEMAN, Suriye'de hıristiyan manastırlarının bulunduğu birkaç yerin adı. En ünlüsü Halep'in 40 km K.-B.'sındaydı. V. yy.'da burada yaşamış rahip Seman Amudî'nin adıyla anılan bu manastır X. yy.'da Araplar ile Bizanslılar arasındaki savaşlarda büyük zarar gördü ve Eyyubiler zamanında terk edildi.

DEYRİZOR, Suriye'de Fırat kıyısında kent, il yönetim merkezi; 92 000 nüf. (1990). Ticaret ve sanayi (kaya tuzu ve pamuk işleme; kâğıt) merkezi. —*Deyrizor ili,* 33 000 km²; 533 000 nüf. (1990).

Deyr ül-Ahmer, Mısır'da kıpti manastırı. Aynı dönemde kurulmuş, Sohag yakınındaki Deyr ül-Ebyad'dan biraz uzakta. Deyr ül-Ebyad'ınkine benzer bir plan üzerine, pişmiş tuğladan inşa edilmiştir. Manastırın bazilikasının sütunları kıpti heykel sanatının güzel örnekleridir.

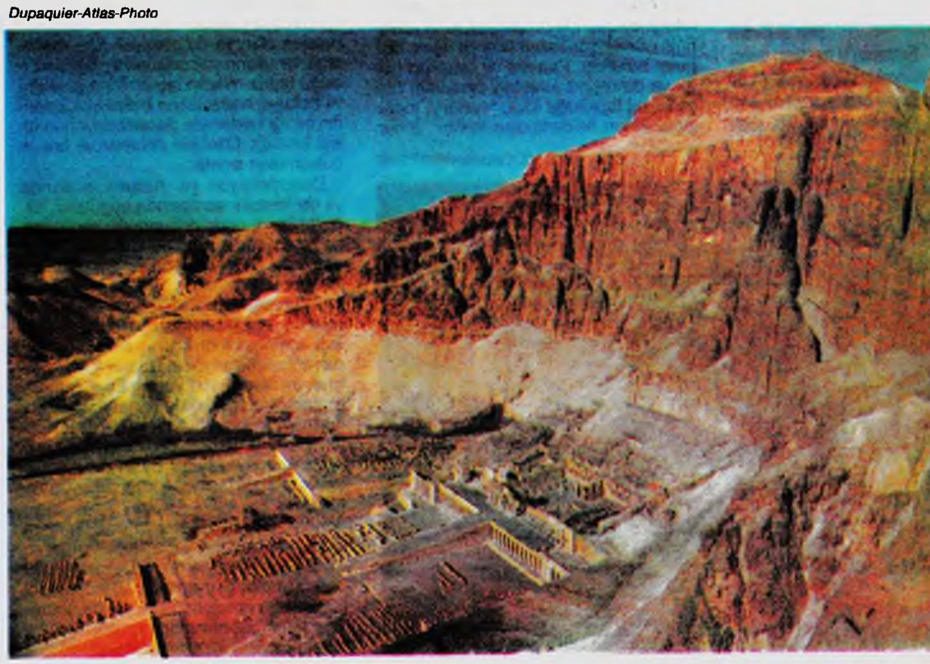
DEYRÜLAKUL. Tar. coğ. Bağdat'ın yaklş. 90 km G.-D.'sunda, Dicle nehrinin sol kıyısında kent. X. yy. sonlarında Dicle vadisinin en önemli yerleşmelerindendir. Abbasi halifesi Mutemit'in komutanı Muvaffak, Yakup bin Leys es-Saffar'ı burada büyük bir yenilgiye uğrattı (876).

DEYR ÜL-BAHRİ ya da **BANARİ,** Teb bölgesinde, Nil'in batı kıyısında, Karnak'ın karşısında bulunan sit. Libya dağları zincirinin bir yarı tarafından oluşturulan doğal bir amfitiyatro içinde firavunlar mimarisinin en yetkin yapıtlarından biri olan kraliçe Haçepsut'un (XVIII. sülale) mezar tapınağı yükselir. Tapınağın yapıcı ustası Senmut kuşkusuz, Mentuhotep I'in (XI. sülale) yaptırdığı daha eski bir yapıdan esinlenmiştir. Kısmen kaya içine oyulan Haçepsut tapınağı, görünümle tam olarak bütünleşir. Bir rampayla birbirine bağlanan ve kenarları revaklarla çevrili ardışık setler, yarın dikeyliğinin daha da belirginleştirdiği yükselen bir çizgi oluştururlar. Deyr ül-Bahri'nin dikkat çekici bir süslemesi vardır. Amon'un dünyaya getirdiği Haçepsut'un saltanatını yasallaştıran tanrısal doğum gizeminin betimlenmesiyle Mısırlılar'ın ganimet olarak egzotik ürünler getirdikleri Punt ülkesine (bugünkü Eritrea'nın yakınında) yaptıkları bir seferin anımsatılması en ünlü iki temayı oluşturur. Büyük tapınağın yanında Tutmosis III'ün bir tapınağının kalıntıları vardır. Kral mumyalarının gizlendiği yer, 1881'de bu site yakın bir vadide ortaya çıkarılmıştır.

DEYR ÜL-CEBRÂVİ, Yukarı Mısır'da Nil'in doğu yakasında Amarna ile Asyût arasında 12. nomosun nekropolisi. Yarlarda oyulmuş kaya mezarları; Eski Krallık dönemi sonundaki büyük hükümdarlara aittir.

Deyr ül-Ebyad, 440 yılında Şenude tarafından Sohag yakınında (Mısır) kurulmuş kıpti manastırı. Hemen yakınındaki Athribis kentinin yıkıntılarından getirilen kireçli büyük taş bloklarıyla dikdörtgen bir

Dupaquier-Atlas-Photo

Deyr ül-Bahri'deki kraliçe Haçepsut tapınağı Yeni İmparatorluk, XVIII. sülale

Deyrüzzaferan manastırı'ndan bir görünüm

plana göre inşa edilmiştir. Üzerine üç kapı oyulmuş yüksek bir duvarla çevrilidir: kapılar, firavunlar dönemindeki yapılarınkini anımsatan boyunlarla süslenmiştir. Bazilikadaki bütün sütunlar, granit kapaktaşları, vaiz kürsüsü ve merdiven antik yapılardan sağlanmıştır. Dünyanın çeşitli kitaplıklarında bulunan pek çok kıpti elyazması bu manastırdan gelmedir.

DEYR ÜL-KAMER, Lübnan'da yer, Lübnan kütlesinin doğu yamacında; 11 000 nüf. XVI. -XVIII. yy. arasında Lübnan ilinin eski merkezi olan Deyr ül-Kamer, çok büyük bir tarım bölgesinin başlıca merkezi oldu: burada, dağ yamaçları taraçalar halinde düzenlenmiştir. Elma bahçeleri.

■**DEYR ÜL-MEDİNE,** Nil'in batı yakasında, Şeyh Abdülkurne'nin G.-B.'sında, Kurnet Murray tepesi ile Teb yarı arasındaki arkeolojik sit. Bu dar vadinin batı yamacında, çoğu XIX. ve XX. sülaleler döneminden kalma, Krallar vadisi ile Kraliçeler vadisi'ne gömülen firavunlarla eşlerinin mezarlarını oyup süslemekle görevli zanaatçılar topluluğunun anısını koruyan mezarlarla karşılaşılır. Kendilerini "Maat (adalet tanrıçası) alanı bendeleri" olarak adlandıran bu topluluk üyeleri, korunma durumları çok değişik olmakla birlikte, hoş bir biçimde süslendikleri görülen kendi yer altı mezarlı ebedi istirahatgâhlarını kendileri yapıyorlardı. Bu süslemelere örnek olarak, tanrı Anubis'i büyük bir balığı tahnit ederken, güneş simgesi kediyi bıçakla bir yılanı öldürürken gösteren sahnelerin sözü edilebilir.

Heykelciler, dülgerler, ressamlar ve öteki zanaatçılar, doğrudan doğruya, Mısır başbakanı olan vezire bağlıydılar Deyr ül-Medine köyünde bu zanaatçılarla ailelerinin günlük yaşamları üzerine ilginç belgeler bulundu. Papirüs ve ostrakon (yazılı ya da resimli kireçtaşı parçaları) belgeler, bu topluluğa özgü hiyerarşi, topluluğun sırları, iktidarla olan ilişkileri, alınan ücretler, yapılan grevler konusunda bilgiler verdi. Kerpiçten yapılmış evler gösterişli olmaktan uzaktır.

Vadinin dibinde küçük bir tapınak vardır (boyu 15 m, eni 9 m). Ptolemaios döneminden kalma bu tapınak, eklentileri, ambarları ve çevre duvarı bütünüyle korunan tek tapınak örneğidir. Bu tapınak yakınlarında, 40 m'yi aşkın bir derinliği olan ve "ostrakonlar çukuru" denilen bir oyuğun dibinde, çok sayıda ostrakon ele geçirilmiştir.

Deyr ül-Medine
Sennecem'in mezarının tanrıça Sykomore tarafından beslenen ölü ile karısını betimleyen duvar resmi
Yeni imparatorluk, XIX. sülale

D. Colomb.-Atlas-Photo

■**Deyrüzzaferan manastırı,** Mardin'in G.-D.'sunda, Eskikale köyünde süryani manastırı. IV. ya da V. yy.'larda yapıldığı sanılan manastır, 1293'te Süryani patrikliğinin merkezi oldu ve 1932'ye değin bu konumunu korudu.

DEYTERAGONİSTES a.(yun. sözc.). Esk. Yun. İkincil roller alan oyuncu.
—ANSİKL. Aiskhylos'tan önce tek bir oyuncuyla yetiniliyordu. Aiskhylos buna ikinci oyuncuyu ekledi; buna *deyteragonistes*, ana oyuncuya da *protagonistes* adı verildi.

DEYYÂR a. (ar. *deyyar*). *Esk.* **1.** Kilisede oturan, keşiş ya da münzevi. **—2.** Herhangi biri, kimse, fert, insan: *"Şol cihetden görinür çeşmime deyyar mest"* (Nesimi, XIV. yy.).

DEYYUS (ar. *deyyûs*). "Karısının ya da yakını bir kadının iffetsizliğine göz yuman kimse" anlamına gelen ağır bir sövgü sözü.

DEZ, İran'da ırmak, Karun'un kolu; 400 km. (→ DEZFUL.)

DEZAMİNAZ a. (fr. *désaminase*). Yükseltgeyici ya da hidrolizleyici bir amin giderme tepkimesini katalizleyen enzim.

DEZAMONYAZ a. (fr. *désammoniase*). Doymamış amin giderme tepkimesini katalizleyen enzim.

DEZAVANTAJ a. (fr. *désavantage*). Bir kimsenin, bir grubun zararına yol açan, aleyhine olan durum: *Bu, bizim için bir dezavantajdır*

DEZENFEKSİYON a. (fr. *désinfection*). Salgın hastalıklarla savaşmak için patojen (hastalık yapıcı) mikropların yok edilmesi. (Bk. *ansikl.* böl. Sağl. kor. ve Vet.)
■—Bitki patol. ve Tarım. Hastalık etmenlerini ve mikropları yok etmek amacıyla toprağın ve tohumların genel olarak fiziksel ya da kimyasal yöntemlerle temizlenmesi ya da ilaçlanması (Bk. *ansikl.* böl. Tarım.)
—ANSİKL. Sağl. kor. Dezenfeksiyon, sterilizasyon demek değildir; sterilizasyon, korunmaya çalışılan ürüne bulaşabilecek patojen olan ya da olmayan tüm mikroorganizmaların yok edilmesidir. Sağlıklı olduğu halde mikrop taşıyanların çokluğu ve bulaşıcı hastalıkların belirsiz biçimlerinin sıklığı nedeniyle dezenfeksiyonun etkisi kısıtlıdır. Özellikle dolaysız ve büyük bulaşmaları sınırlar.

Dezenfeksiyon ya hastalık sırasında ya da hastalık sonrasında uygulanır. Yalnız hastaya, onun dokunduğu nesnelere, çamaşırına, tükürüğüne, dışkısına değil, onu tedavi eden personele, ziyaret eden kişilere, yattığı odaya, eşyaya, duvarlara ve döşemeye de uygulanmalıdır. Kapalı yerlerin dezenfeksiyonu ya buharla (formol, sülfür anhidrit, klor) ya da püskürtülecek antiseptik eriyiklerle (Javel suyu, süblime, asit fenik, vb.) yapılır. Eşyaların dezenfeksiyonu genellikle buharla ya da kuru ısıyla çalışan etüvlerle ya da dezenfektan gazlarla yapılır. Bildirilmesi zorunlu hastalıklarda (tularemi, besin zehirlenmeleri ve tetanos dışında) dezenfeksiyon zorunludur.
—Tarım. Toprak dezenfeksiyonu bir tarım bitkisinde hastalık yapabilecek organizmaları yok etmek amacına yöneliktir. Bu organizmalar hayvansal olabileceği gibi (böcekler, nematotlar) bitkisel de olabilir (mantarlar, yabancıot tohumları). Tam bir dezenfeksiyon için su buharı ya da çok yönlü etkiye sahip kimyasal maddeler kullanılır. Maliyeti çok yüksek olduğundan ancak bahçe tarımında uygulanır. Yalnız birkaç türü hedef alan ve genellikle ekim karıkları boyunca yapılan sınırlı dezenfeksiyon, daha ucuz tarım koruma ilaçları kullanılarak duyarlı tarım bitkilerine (şekerpancarı) ya da bazı asalakların önemli ölçüde çoğalması halinde uygulanır.
—Vet. İdeal dezenfektan, dirençli dirençsiz ayrımı yapmadan tüm mikroorganizmalar (virüs, bakteri, mantar, protozoer vb.) üzerinde etkili olmalıdır; ayrıca etkisi çabuk olmalı, uzun sürmeli, gereçler için aşındırıcı ve kullanan ya da hayvanlar için zehirli olmamalı, kullanımı da kolay olmalıdır. Fiziksel dezenfektanlar arasında alev (metal nesneler için) ve asalak yumurtalarının yok edilmesi için basınçlı su buharı sayılabilir. Başlıca kimyasal dezenfektanlarsa şunlardır: 8/1 000'lik kostik soda (dezenfektan maddeler arasında en gözde dezenfektan), klor ve türevleri, iyot ve türevleri. Büyük çapta hayvancılıkta bir grup elden çıkarıldıktan sonra yeni grup gelmeden dezenfeksiyon yapılmalıdır. Resmen bulaşıcı sayılan hastalıklarda dezenfeksiyon zorunludur.

DEZENFEKTAN sıf. (fr. *désinfectant*). Kim. Mikrop öldürme özelliği taşıyan madde, etken ve ürünler için kullanılır.

◆ a. Hastalık yapıcı mikropları ve bunların sporlarını yok eden ürün. (Eşanl. MİKROP KIRICI.)
—ANSİKL. Dezenfektanların etki biçimi, ışığın, ateşin, kostiklerinki (sönmemiş kireç) gibi fiziksel ya da mekaniktir. Ancak yaygın dezenfektanlar, kimyasal maddelerdir; bunlar üç değişik biçimde kullanılabilir: 1. gaz halde (formol buharı, klor, kükürt dioksit, etilen oksit); 2. sıvı halde (fenol, krezilol, klorofenol, bakır sülfat, demir sülfat, potasyum permanganat, formol, hipoklorit [Javel suyu, Labarraque ve Dakin sıvıları] kloramin, oksijenli su, tentürdiyot çözeltileri); 3. katı ya da kıvamlı sıvı halde (kireç, kalsiyum klorür, trioksimetilen). Dezenfektanlar, genel olarak kuvvetli zehirlerdir; bu yüzden ancak belli koşullarda kullanılır. Dezenfekte edilen ürünler, doğrudan insan tarafından tüketilecek ya da kullanılacaksa dezenfektan artıklarının denetlenmesi gerekir.

DEZENFEKTE a. (arıtmak anlamında fr. *désinfecter*'den). *Bir şeyi, bir yeri dezenfekte etmek,* orada, o şeyde bulunan hastalık yapıcı maddeleri yok etmek: *Bir yarayı, bir odayı dezenfekte etmek.*

DEZENVAJİNASYON a. (fr. *désinvagination*). Cerr. Bir envajinasyonun (bağırsakların iç içe geçmesi) düzeltilmesi. (Bağırsakların dezenvajinasyonu ya ameliyatla ya da radyolojik denetim altında lavmanla yapılır.)

DEZERPİDİN a. (fr. *déserpidine*). Org. kim. Formülü $C_{32}H_{38}N_2O_8$ olan alkaloit; *Rauwolfia canescens*'den çıkarılır ve tansiyon düşürücü olarak kullanılır.

DEZERTUS a. (fr. *désertus*). Çevrebil. Bitki örtüsü bulunmayan bölgelerin tümü (çöller, yüksek dağlar, buzla kaplı karalar [Antarktika, Grönland], kentler, yollar, vb.). [Dezertusun alanı 67,6 milyon km²'yi bulur ve karaların % 45'ini kaplar. Antarktika dezertusun beşte birine yakın bölümünü oluşturur.]

DEZFUL, İran'da (Kuzistan), Dez ırmağı kıyısında kent; 151 420 nüf. (1986). Ticaret merkezi. Sasaniler'den kalma köprü. —Yukarı kesimde, Dez kıyısında, sulamada da yararlanılan hidroelektrik tesis.

Dezful köprüsü, İran'da, Dez nehri üzerinde köprü. Sasani hükümdarı Şapur II döneminde, romalı mühendislere yaptırıldı. VIII. ve IX. yy. gezgin ve coğrafyacıları yapının uzunluğuna ilişkin farklı bilgiler verirler. Kimileri, 42 kemerli olduğunu yazarken, kimileri de yirmi sekiz büyük, yirmi yedi küçük kemerli olduğunu belir-

tirler. XIX. yy. başlarında, Mehmet Ali Mirza zamanında onarılan yapı, 1832'de büyük bir selle yıkıldı. Rıza Şah zamanında yenilendi.

DEZHİDRAZ → DEHİDRAZ.

DEZHİDROANDROSTERON a. (fr. *déshydro-androstérone*). Pregnanolondan çıkmış, 19 karbon atomlu steroitler grubuna ait böbreküstü hormonu. (Böbreküstü bezi dezhidroandrosterondan [D.H.A.] yararlanarak böbreküstü kökenli androjenleri oluşturan androstenedion ile 11-OH-androstenedionu yapar.)

DEZOKSİ- ya da **DEOKSİ-** (fr. *désoxy-*). Org. kim. Kendisinden sonra gelen kimyasal bir bileşiğin bir oksijen atomu yitirdiğini gösteren önek. (Örneğin dezoksiriboz [$C_5H_{10}O_4$], ribozdan [$C_5H_{10}O_5$] bir oksijen atomu daha az içerir.)

DEZOKSİADENOZİN ya da **DEOKSİADENOZİN** a. (fr. *désoxyadénosine*). Org. kim. Formülü $C_{10}H_{13}N_5O_3$ olan nükleozit; DNA'nın bir bileşeni olan dezoksiadenozin, adenin ile dezoksiribozdan yoğuşma tepkimesiyle oluşur.

DEZOKSİGUANOZİN ya da **DEOKSİGUANOZİN** a. (fr. *désoxyguanosine*). Org. kim. Formülü $C_{10}H_{13}N_5O_4$ olan nükleozit; guanin ile dezoksiribozun yoğuşmasından elde edilir ve DNA'nın bir bileşenidir.

DEZOKSİHEMOGLOBİN a. (fr. *désoxyhémoglobine*). Biyol. Oksijen taşımayan hemoglobin.

DEZOKSİKOLİK ya da **DEOKSİKOLİK** sıf. (fr. *désoxycholique*). Org. kim. *Dezoksikolik* ya da *deoksikolik asit*, formülü $C_{24}H_{10}O_4$ olan steroit asit; memelilerin safrasında bulunur ve safra salgısı artırıcısı olarak kullanılır.

DEZOKSİKORTİKOSTERON ya da **DEOKSİKORTİKOSTERON** a. (fr. *désoxycorticostérone*). Org. kim. Formülü $C_{21}H_{30}O_3$ olan hidroksi-21 projesteronun yaygın adı; sodyum iyonlarının tutulmasını kolaylaştırarak potasyum iyonlarını dışarı veren böbreküstübezi hormonu. (Dezoksikortikosteron, pregnanolondan başlayan aldosteron biyosentezinde bir aşamadır.)

DEZOKSİKORTON a. (fr. *désoxycortone*). Eczc. Böbreküstü bezi hormonu. (Günümüzde yapay olarak hazırlanır ve böbreküstü bezi yetmezliklerinde ve şok durumlarında kullanılır.)

DEZOKSİRİBONÜKLEAZ a. (fr. *désoxyribonucléase*'dan) Biyokim. Dezoksiribonükleik asitlerin nükleotitlere ya da polinükleotitlere hidrolizlenmesini katalizleyen enzim.

■ **DEZOKSİRİBONÜKLEİK** sıf. (fr. *désoxyribonucléique*). Biyokim. *Dezoksiribonükleik asit*, kromozomların ana maddesini oluşturan ve soyaçekimi sağlayan nükleik asit.

—ANSİKL. •*Tarihçe*. 1869'da Miescher hücre çekirdeklerinde özel bir madde buldu ve buna "nüklein" (çekirdek proteini) adını verdi. Daha sonra iki tür nükleik asit bulunduğu anlaşıldı: birincisi, timüsten elde edilen *timonükleik asit* hayvanlar âlemine, ikincisi, mayalardan çıkarılan *zimonükleik asit* bitkiler âlemine özgü sanıldı. 1924'te Feulgen ve Rossenbeck, timonükleik asidin çok duyarlı bir tepkimesini ortaya çıkardılar; böylece iki nükleik asidin hem hayvanlarda, hem bitkilerde bulunduğu anlaşıldı. Bununla birlikte, timonükleik asit özellikle çekirdeğe, zımonükleik asit ise sitoplazmaya özgü yapı maddeleri sayıldı. 1929'da Levene ve Mori timonükleik aside dezoksiribonükleik asit (DNA), zimonükleik aside ribonükleik* asit(RNA) adını verdiler. Bu iki nükleik asit uzun süre çekirdek içi tampon bir madde sayıldı; soyaçekimi sağlamada temel rolü çekirdek proteinlerinin oynadığına ve yalnız onların bu rolü yerine getirebilecek yapı çeşitliliğine sahip olduğuna inanıldı.

Bununla birlikte, 1928'de Griffith nükleik asitlerin gerçek rolünü bulmaya çok yaklaştı. Bilindiği gibi iki pnömokok türü vardır: birinde polisakkaritlerden oluşan bir kapsül bulunur ve bakteriye hastalık yapıcı niteliği kazandıran etmen budur; öteki tür kapsülsüzdür ve dolayısıyla hastalık yapma gücünden yoksundur. Birincisine düz ya da *smooth* (S), ikincisine pütürlü ya da *rough* (R) adı verildi. Griffith bu ikisinin bazı kültürlerde bir arada bulunmasından çok etkilenerek belki de bunların birbirine dönüşebildiğini düşündü. Isıyla öldürülmüş S bakterilerinden ve canlı R bakterilerinden oluşan bir asıltı karışımını farelere aşıladı. Bu asıltılar tek başlarına verildiklerinde hastalık yapmıyorlardı, yani bunlardan birini ya da öbürünü almış olan farelerde hastalık görülmüyordu; ama iki asıltının karışımıyla aşılanan farelerin bazılarının ölü bakterilerle, yani S tipi pnömokoklarla ağır bir enfeksiyona uğradıkları görülüyordu. Böylece Griffith canlı bir R bakterisinin bir S bakterisine dönüştüğünü göstermiş oldu. Griffith'in sezdiği, ama bulamadığı değiştirici maddenin ne olduğu ancak on altı yıl sonra açıkça anlaşıldı. 1944'te Avery, MacLeod ve McCarty, New York Rockefeller enstitüsü'nde"pnömokok tiplerinde dönüşümü sağlayan maddelerin kimyasal yapısı"nı ortaya çıkardılar. Bu bilim adamları Griffith'in canlı farede (in vivo) yaptığı deneyi cam tüpte (in vitro) gerçekleştirdiler. S tipindeki bakterilerden çıkardıkları DNA'yı R tipindeki bir bakteri kültürüne sokunca R bakterilerinden birtakımının kendiliğinden S bakterisi özelliği kazandığını ve S tipine özgü bir kapsülle kaplandığını kanıtladılar.

Avery ve arkadaşları, değişime uğrayan bakterilerin çoğaldığını ve kendilerine benzeyen döller verdiklerini de ayrıca gösterdiler. Demek ki bir bakteri tipinden alınıp başka bir bakteri tipine verilen DNA, bu bakterilerde "verici" bakteri tipine özgü bir karakter oluşturmakta ve bu karakter ondan türeyenlere de geçmektedir. "Genetik dönüşüm" deneyleri denen bu deneyler, çeşitli mikroorganizmalarda, çeşitli genetik karakterler bakımından defalarca yinelendi ve hep aynı sonuç alındı. Böylece soyaçekimi DNA'nın sağladığı kesin olarak ortaya çıktı.

İki büyük deney grubu daha DNA'nın genetik rolünü ortaya koydu. Bu deneylerin birincisi "transdüksiyon" deneyleridir; bu deneylerde DNA'yı bir bakteriden ötekine deneyciler değil, bir bakteri virüsü (bakteriyofaj) aktarmaktadır. Gerçekten, bakteriyofaj virüs bir bakteriye girerek onu tahrip edebilir ve ondan aldığı bir kromozom parçacığını, daha sonra içine girdiği bir başka bakteriye götürebilir ve böylece özgül bir karakteri de birlikte götürmüş olur.

İkinci deney grubu bakterilerin kavuşma yoluyla birleştirilmesi deneyleridir. Bunun için karşıt cinsiyette iki bakteri *(Escherichia coli)* eşleştirilir. Erkek bakteri kendi kromozomunu dişi bakteriye sokar ve böylece, sonradan ortaya çıkacak genetik karakterleri ona geçirmiş olur.

• *DNA'nın yapısı*. DNA'nın yapısı 1953'te F. Crick ve J. D. Watson tarafından kesinlikle ortaya kondu. DNA, kuramsal olarak sonsuz uzunlukta ve sarmal olarak birbirine dolanmış yan yana iki molekül zinciridir. Bu zincir, hayali bir eksene sarılı bir ip merdivene benzetilebilir. Merdivenin kolları düzgün ardışık sırayla dizili bir şeker molekülü (dezoksiriboz) ile bir fosforlu molekülden oluşur. Merdivenin basamakları kollardaki şeker moleküllerine bağlıdır. Basamaklar tam ortada gevşek bir hidrojen bağıyla birbirine bağlanmış biri pürik, öteki pirimidik olan iki bazdan oluşur. Pürik bazlar iki tanedir: guanin ve adenin; onlar gibi iki tane de pirimidik baz vardır: sitozin ve timin. Gerçekte bunların molekül durumları öyledir ki, bir adenin ancak bir timinle ve bir sitozin ancak bir guaninle birbirine tutunabilir. Demek ki her kademede ancak dört çift baz yer alabilir: A-T, T-A, G-S, S-G. Bir baz çifti, yapısı bakımından yakınındaki baz çiftlerini etkilemez. Bu baz-şeker-fosfat topluluğuna *nükleotit* denir.

Rhône-Poulenc Agrochimie

bir serada buharla toprak dezenfeksiyonu

DNA molekülündeki sarmallık sağa doğrudur; her on çift nükleotitte tam bir tur tamamlanır; hepsinde tur aralığı 34 Å , nükleotitler arası uzaklık 3,4 Å , molekül genişliği 25 Å 'dur.

Nükleotitler (fosforik asit, deoksiriboz -pürik ya da pirimidik bazlar) DNA'nın temel yapı taşlarıdır. Nükleotitlerin özelliklerini pentozlarının (d-2-deoksiriboz) ve azotlu pürik bazları (adenin ve guanin) ile azotlu pirimidik bazlarının (sitozin ve timin) cinsi belirler; bununla birlikte sitozin, faj*larda ve üstün yapılı bitkilerde 5 konumda metillenmiş olabilir. DNA'larda, komşu nükleotitlerin pentoz molekülleri, dezoksiribonükleaz denen özgül fosfodiesterazlarla hidrolizlenmiş fosforlu diester bağlarıyla birleştirilmiştir; bu nedenle DNA'lar hidrojen köprüleriyle ikişer ikişer birleşmiş nükleotitlerden oluşan ve aynı eksen çevresinde helis biçiminde kıvrılan uzun polinükleotit zincirleri oluşturur. Birleşik iki zinciri heliste bir arada tutan hidrojen köprüleri, bir nükleotitteki oksijenli bazın, öbür nükleotitteki azotlu bazla eşleşmesinden ya da ona bağlanmasından doğar (adenin-timin ya da guanin-sitozin gibi). Hidrojen bağlarıyla birbirine bağlanan iki polinükleotit zinciri, tıpkı basit organik cisimlerde olduğu gibi, belli bir çözülme sıcaklığında birbirinden ayrılabilir; erime sıcaklığı denen bu sıcaklık her DNA'da başkadır. Çok iyi belirlenmiş koşullarda, çözülerek ayrılmış iki DNA zinciri (ya da parçası) ya da bir DNA parçasıyla bir ribonükleik asit parçası ya da RNA yeniden birleştirilebilir; böylece örneğin, RNA-polimeraz enzimi aracılığıyla bireşimi sağlanan bir RNA ve DNA parça melezi elde edilir. Sarmal zincirlerin iki ucu genellikle açıktır ve bunlar bazen o kadar uzun bir iplik meydana getirirler ki, açıldıklarında uzunlukları iki santimetreyi bulur (insan kromozomu DNA'sı); ama DNA'lar özellikle fajlarda ve bakterilerde halka biçiminde kapalı da olabilirler.

dezoksiribonükleik asidin sarmal yapısı (ADE, adenin; SİT, sitozin; GUA, guanin; TİM, timin)

DNA zincirleri, art arda yinelenen 4 nükleotitlik bölütler içerir; bunlardaki azotlu bazlar bir çeşit genetik alfabe oluşturur. Moleküllerinin boyu çok büyük olduğundan DNA'ların ince yapısı ancak kısmen bilinmektedir. DNA'ların çeşitliliği, özellikle içerdikleri tetranükleotit birimlerinin zincirler üzerindeki dağılımına dayanır ve kimi durumlarda (kanser) birimlere normal azotlu bazlardan değişik bazlar katılır (pürik ya da pirimidik halkanın H'si yerine $-CH_3$ gibi organik bir kökün girmesi). Zincirlerin uzunluğu göz önüne alındığında bu düzendeki farklılıklar nedeniyle pek çok DNA çeşidi bulunabileceği ko-

layca anlaşılır. Çoğunlukla DNA moleküllerinin boyu bugün bilinen biyolojik yüksek polimerlerin tümünün boyunu geçer. DNA'ların molekül ağırlığı bakterilerde genellikle 20 000 000'a yakındır; fajlarda 1 000 000 ile 350 000 000 arasında, memelilerin kromozomlarında 20 000 000 ile 2 000 000 000 arasındadır.

• *DNA'nın yeri.* DNA'lar virüslerle fajların etkin bölümünü oluşturur; bunların en iyi bilinenlerinde bu cisimlerden bir tek molekül bulunur. Çekirdekli hücrelerde DNA'lar kromozomlarda ve mitokondrilerde yer alır. Kromozomlarda bunların birçoğu bir arada bulunur ve her biri bağımsız bir genom birimi oluşturur (her birim biyolojik açıdan bir gen anlamına gelir). Fajların ve virüslerin DNA'ları bunlara eşlik eden proteinlerden bağımsızdır; proteinler onların sadece kılıfını oluşturur; ayrıca bu proteinler bakterilere girmez ve fajların girdiği hücrelerin içinde de çoğalmaz. Kromozomların ve mitokondrilerin DNA'ları bazlı proteinlerle, genel olarak histonlarla birlikte bulunur, onlarla birlikte nükleoproteitleri oluşturur.

• *Genetik rol.* Kromozomlarda bulunan DNA'lar, hücrelerin RNA ve proteinleri bireşim yoluyla yapabilme yeteneklerini döllerine aktarma araçları ve dayanaklarıdır. Bu kavram, kolibasil üzerinde canlı olarak yapılan deneylerle, ayrılmış DNA moleküllerinin yeniden birleştirilmesi ve melezleştirilmesi yoluyla başarıyla gerçekleştirilmiştir. Kolibasildeki değişinimlerin incelenmesi ve faj parçacıklarıyla yapılan genetik çaprazlama, bir genetik haritasının çıkarılmasını ve böylece azotlu bazların oluşturduğu genetik alfabe sayesinde, sistronları (çeşitli yapı ya da enzim proteinlerinin bireşim kodunu [şifre] taşıyan özgül molekül parçaları) oluşturan birimlerin DNA üzerindeki yerlerinin belirlenmesini sağlamıştır. Farede ribozom RNA'ları için kodlama yapan sistronların sayısı 3 000 dolayında tahmin edilmektedir.

DNA'ların yapılarındaki karmaşıklık, bir yapı ya da düzenleme genini oluşturan moleküllerdeki bir parçanın içinde tek bir pürik ya da pirimidik bazın bir başkasıyla yer değiştirmesine dayanan değişinimlerin olabileceğini gösterir. Böyle bir değişiklik, bir üçlüyle (kodon), yani değişinime uğramış bazın ait olduğu zincirin trinükleotitli parçasıyla aktarılan genetik bilginin bozulmasına yeter. Örneğin, bir kodon takımı aracılığıyla insanda hemoglobin bireşimini yöneten bir sistronu ele alalım: burada glutamik asidin aktarılmasını sağlayan kodonda bir pürik bazın (adenin) yerine bir pirimidik bazın (urasil) geçmesi ancak valin aktarımına olanak sağlayabilir. Bunun sonucunda oluşan protein anormal bir hemoglobindir (orak hücre anemisinde [*Sickle cell anemia*] görülen S hemoglobini); bunun içinde normal solunum pigmentinin birincil zincirlerinden birinin glutamik asit kalıntısı bir valin kalıntısıyla yer değiştirmiştir.

İmperial War Museum

başpapaz **Dhamaskinos**
Yunanistan krallık naibi
(şubat 1945)

L. Y. Loirat-Explorer

İsa'nın vaftizi
Dhafni kilisesi'nin (XI. yy. sonu) kubbesinin tonoz bingilerinden birinin altın zemin üzerine mozaiği

DEZOKSİRİBONÜKLEOPROTEİT a. (fr. *désoxyribonucléoprotéide*). Biyol. Hücre çekirdeğindeki nükleoprotein.

DEZOKSİRİBOZ a. (fr. *désoxyribose*). Biyokım. 2 no'lu karbon atomuna bağlı oksijen atomunun atılmasıyla ribozdan türeyen $C_5H_{10}O_4$ formüllü aldoz (aldopentoz). [D antipodu, deoksiribonükleik asit zincirlerinin halkalarını oluşturan nükleotitlerin bileşimine girer.] (Eşanl. RIBODEZOZ.)

DEZOKSİTİDİN ya da **DEOKSİTİDİN** a. (fr. *désoxycytidine*). Org. kim. Formülü $C_9H_{13}N_3O_4$ olan nükleozit; sitozin ile dezoksiribozun yoğuşmasından oluşur ve DNA'nın bir bileşenidir.

DGE-LUGS-PA, tibet buddhacılığının halk arasında "sarı takkeliler" olarak adlandırılan en önemli keşiş tarikatını belirtmek için kullanılan, *erdemlilik örneği* anlamında tibetçe sözc. Mezhep üyesi keşişlerin kullandıkları özel başlıklar onları diğer mezhepten ya da "kırmızı takkeliler"den ayırır. Dge-lugs-pa'nın, katı bir mezhep olan Bka'-gdams-pa'da yetişmiş kurucusu Tsong-kha-pa (XIV. yy. sonu) keşişliği daha disiplinli bir hale getirmeye ve mezhebini, Tibet'te egemen olan *vacrayana* geleneğinin anlamını saptırabilecek bazı büyü ve tantra ayinlerinden arındırmaya çalıştı. Mezhep, yaklaşık yüz yıl süren siyasal mücadelelerin ardından, Tibet'te dini ve cismani egemenliğini kurmayı başardı. *Dalai-lama* olarak adlandırılan başlıca manastırlardan birinin (*'Bras-Spungs)* baş keşişleri aracılığıyla sürdürülen bu egemenlik, Çin'in 1959'da iktidarı ele geçirmesine kadar sürdü.

■ **Dhafni** ya da **Daphni kilisesi,** Yunanistan'da kilise; Atina ile Eleusis arasındaki Kutsal yol üzerinde. V.-VI. yy.'da kurulmuş bir manastırın kilisesiydi. Bugün bu manastırdan yalnızca kare biçimli çevre duvarının ve yemekhanenin bir bölümü kalmıştır. XI. yy.'da, yunan haçı plan üzerine yeniden inşa edilen ve kubbesi tonoz bingili olan kilise, mimarisinin özelliği (murs à parements cloisonnés) ve mermer kaplamalarla altın kakmalı mozaikleri, bir arada kullanan iç süslemeleriyle (İsa'nın yaşamından sahneler) ortaçağ bizans sanatının başyapıtlarından biridir.

DHAKA → DAKKA.

■ **DHAMASKİNOS** (Dhimitrios Papandhreu), Yunanistan başpapazı (Dhorvitsa, Tesalya, 1890 - Atina yakınları 1949). 1938'de Atina başpiskoposu oldu, Metaksas hükümeti tarafından üç yıl sürgüne gönderildi, alman işgali sırasında tekrar piskoposluğa getirildi, alman işgaline karşı inatla direndi. 31 aralık 1944'te, Atina'yı sarsan karışıklıklar sırasında, kral naibi oldu ve 1946'da monarşinin yeniden kuruluşuna kadar bu görevde kaldı.

DHAMMA, sanskritçe *dharma*'nın pali dilindeki karşılığı.

Dhammapada (*doğruluğun yolu* anlamında pali dilinde sözcük), *Sutta Pitaka* içinde yer alan *Kudddaka Nikaya*'nın ikinci metnini oluşturan yapıt. Pali buddhacılığı kitaplarının en ünlü bölümüdür ve Buddha'nın özdeyişler biçiminde kaleme alınan öğretilerini içerir.

DHANBAD, Hindistan'da kent, Bihar'ın doğusunda, Damodar vadisinin gelişme çevresi içinde; 151 334 nüf. (1991), çevresiyle birlikte 677 000 nüf. (1991). Makine ve kimya sanayisi. Tuğlacılık.

DHANUŞKODİ, Hindistan'da (Tamil Nadu) köy, Dekkan yarımadasıyla Sri Lanka arasındaki Ramesvaram adasında. Sri Lanka'nın K.-B.'sındaki Talaimannar'la feribot bağlantısı vardır.

DHARANA, sanskritçe sözc., yoganın sekiz aşamasından, dikkati tam olarak tek bir nokta üzerinde yoğunlaştırmaya dayanan altıncısını belirtmek için kullanılır.

DHARANİ, sanskritçe sözc.: **1.** yogi tarafından yoğunlaşma aracı olarak kullanılan, mantralar içerebilen, belleği eğitmekle ilgili kutsal formülü (bunun okunması, özeti olduğu metin kadar etkili sayılır); **—2.** ya da, daha geniş anlamıyla, insanı iblislerden, hastalıklardan vb. koruyan büyülü formülü belirtir.

DHARMA, sanskritçe sözc., hinduculuğun, buddhacılığın ve caynacılığın ana kavramlarından birini belirtmek için kullanılır. Bu terim (pali dilinde *dhamma*) ilk biçimiyle *dhar* kökünden türemiştir; sözkonusu kök "bir arada tutan", bir başka deyişle, hem evren, hem de her birey için geçerli olan düzenli ve çevrimsel hareketiyle belirginleşen evrensel doğa yasası anlamına gelir. Simgesi, kendi üzerinde dönen bir tekerlektir. Bu varlıkbilimsel fizik anlamdan da terimin ikinci anlamı gelir: her varlığa, evrensel dharmanın, belirli bir rol üstlendiği belirli yere göre, doğduğu andan başlayarak "ahlaksal ve dinsel ödev".

Dharma, buddhacılıkta, Buddha'nın bildirdiği biçimiyle her varlık için geçerli olan evrensel gerçekliktir. Buddha, *sangha* (birlik) ve *dharma* insanı varoluşun *(dukkha)* acılarından kurtaran "üçlü barınak"ı *(tiratana)* oluşturur. *Dharma*'nın, caynacılıkta ahlaksal yararları dışında, hareketin nedeni olan "töz" *(dravya)* anlamı da vardır.

DHARMAKİRTİ, VII. yy.'da yaşamış hintli mantıkçı, Dignaga'nın öğrencisi, buddha mantığının temel metni sayılan *Nyayabindu*'nun yazarı. Bu mantık Orta ve Doğu Asya'da, Aristoteles mantığının Batı'da oynadığı role eşdeğer bir rol oynamıştır.

DHARMAPALA, *yasa koruyucuları* anlamına gelen sanskritçe sözc. Çok çirkin biçimlerde temsil edilen tibetli buddhacı iyi tanrıları belirtir. Bunlar hindu kökenli ya da buddhacılık öncesine aittir. Dharmapala, aynı zamanda, buddhacı kralların onursal unvanı ve bazı buddhacı keşişlerin *(bhikkhu)* dindeki adıdır. Bunların ünlüleri, *Terigatha*'nın yazarı olduğu sanılan Buddha'nın bir çağdaşıyla buddhacı yasalara ilişkin çeşitli yorumların yazarı, özel *Acarya* unvanını taşıyan bir üstattır.

DHARMASAKTİ (Sanya), taylandlı hukukçu ve siyaset adamı (Thonburi 1907). Yüksek adalet divanı başkanı (1963), kralın özel danışmanı, askeri yönetimi deviren öğrenci ayaklanması patlak verdiği sırada (ekim 1973) Bangkok'ta Thamasat üniversitesi rektörü. Mareşal Kittikaçorn'un istifasından sonra başbakanlığa atandı ve kral tarafından yeni bir anayasa hazırlamakla görevlendirildi. Biri 16 ekimde, diğeri haziran 1974'te olmak üzere iki hükümet kurdu. Ocak 1975 seçimlerinden sonra yerini prens Seni Pramoj'a bıraktı.

DHARMAŞALA, sanskritçe sözc., kutsal yerleri ziyaret edenleri parasız ağırlamak için zengin sofuların para yardımı yaptıkları evi belirtmek amacıyla kullanılır.

Dharmaşastra, hindu hukukunu oluşturan sanskritçe geniş bir yapıtlar topluluğu (*Manu, Gautama Vasistha,* vb. bu yapıtlar arasında yer alır). Yazılışı, İ.Ö. VIII. yy.'dan İ. S. yaklaşık XII. yy.'a kadar uzanır. Dharmaşastra, 3 tür yapıttan oluşur: *sutra*'lar, *smriti*'ler, *nibandha* ve *vritti*'ler. Bunlardan bazıları tam anlamıyla hukuk kitaplarıdır. Diğer bazılarıysa, toplumsal ve ailesel çatışmaların nasıl çözümlenebileceğini anlatır. İngiliz egemenliği döneminde yeni hukuk kavramları kullanılmaya başlandı. Bunlar *şastra*'nın bazı yanlarıyla uyuşmayan kavramlardı. 1956'da, *şastra*'nın yerine yeni bir yasa sistemi konuldu.

DHARVAR → HUBLI.

DHATU, *temel öğe, cevher* anlamında sanskritçe sözc.

DHAULAGİRİ, Orta Hımalayalar'da (Nepal) dağlar bütünü. 1950'de M. Herzog'un yönetimindeki fransız heyeti bu tepelerde araştırma gezisi yaptı. M. Eiselin başkanlığındakı bir ısviçre heyeti 1960'ta doruğa (Dhaulagiri I, 8 172 m) tırmanmayı başardı. Dhaulagiri'nin çevresındeki öbür tepelerin hepsine tırmanıldı: Dhaulagiri II'ye (7 751 m) avusturyalı (A. Huber ve şerpa Cagambu, 1971); Dhaulagiri III'e (7 715 m) alman (K. Schreckenbach, 1973); Dhaulagiri IV'e (7 660 m) japon (T. Nomura, 1970); Dhaulagiri V'e (7 584 m) gene japon (M. Morioka, 1975) dağcılar tırmandı.

DHELFİ → DELPHOI.

DHELİGHEORGHİS → DELİGEORGİS.

Dherveni testisi → DERVENİ.

DHİKTİ ya da **DİKTE,** Girit'in doğusunda doruk, yüksekliği 2 418 m. Efsaneye göre Zeus bu dağdaki bir mağarada doğmuştur. Bazı arkeologlar bu yerin Psykhro mağarası olduğunu öne sürerler; burası, Minoslar'ın ve Mykenailiier'in birçok armağan sundukları (özellikle çift baltalar), kayalar içine yapılmış bir mezarlıktır.

DHİLİGHİANNİS (Theodhoros), yunanlı devlet adamı (Kalavryta 1826 - Atina 1905). 1862'den başlayarak beş kez başbakan ve birçok kez de dışişleri bakanı oldu. 1878'de Tesalya'nın yunan ordusu tarafından istilasını tasarladı, daha sonra, 1885'te Bulgaristan'ın Doğu Rumeli ile birleşerek genişlemesi karşılığında ödünler istedi. Ayaklanan Giritliler lehine müdahale edilmesinden yana oldu ve Türkiye'ye karşı harekete geçilmesi gerektiğini savundu. Ama 1897'de, başarısız Tesalya seferinden sonra istifa etmek zorunda kaldı. Çok geçmeden yeniden iktidara geldi, öldürüldü.

DHİLOS → DELOS

DHİMİTSANA (yun. sözc.), Peloponisos'un orta bölümünde yer. XVIII. yy. sonlarından başlayarak aydınların toplandığı bir merkez oldu; bu aydınların yetiştirdikleri öğrenciler, Yunanistan'ın bağımsızlığı fikrini yaydılar.

DHORME (Édouard), fransız doğubilimci (Armentières 1881 - Roquebrune - Cap -Martin 1966). Kudüs'teki École biblique et archéologique française'in yöneticiliğini, École des hautes études'de (1933-1951) ve Collège de France'ta (1945-1951) profesörlük yaptı. *Les Religions de Babylonie et d'Assyrie* (Babylonia ve Asur ülkelerinde dinler) [1945] adlı yapıtıyla Pléiade yayınlarının Kutsal Kitap'ı için Eski Ahit'in bir çevirisi (1956-1959) en önemli çalışmaları arasındadır. 1930'da Re's Şemra Ugarit metinlerini çözdü.

DHOTİ a. Güney Hindistan'da hindu erkeklerinin, kalçalarına doladıktan sonra bacak arasından geçirip belde tutturarak pantolon yerine kullandıkları, genellikle beyaz renkte ve kenarları parlak bir şeritle çevrili hafif pamuklu kumaş.

DHRAMA ya da **DRAMA,** Yunanistan'da kent, Makedonya'da, nomos merkezi, Bozdağ'ın (Falakro) eteğinde; 29 700 nüf. Sigara imalathaneleri.-*Dhrama nomosu,* 3 468 km²; 91 000 nüf.

DHRANGADHRA, Hindistan'da (Gucerat) kent, Ahmedabad'ın B.'sında; 40 800 nüf. Kimya ve tekstil sanayisi.

DHUDHARİ a. Caypur ve çevresinde yaklaşık 160 000 kişinin konuştuğu racastan lehçesi. (Eşanl. CAYPURİ.)

DHULİA, Hindistan'da (Maharaştra) kent, Bombay K.-D.'sunda; 277 957 nüf. (1991). Tekstil sanayisi.

DHURRİE a. (hintçe sözc.). Hindistan'da yetiştirilen bir pamuk türünden dokunan halı.

DHVANİ, *tını, yankı, ses* anlamında sanskritçe sözc. Üstü örtülü bir sezindirme yoluyla "estetik titreşim" üzerine ünlü bir şiir kuramını belirtir.

DHYANA, sanskritçe sözc., derin düşünce anlamına gelir ve yoganın sekiz aşamasından yedincisini betimlemek amacıyla kullanılır. Bu aşamada, zihin *(dhi)* sürekli biçimde bir noktada toplanır. Dhyana, zihne *(manas)* bütün duyarlılığını kazandırma yoluyla, yeteneklerinin ve gücünün tümünün gelişmesini sağlar.

DHYANİ-BODHİSATTVA, "düşünceye dalma" bodhisattvası.

DHYANİ-BUDDHA, "düşünceye dalma" buddhalarının (Variocana, Aksobhya, Ratnasambhava, Amitabha ve Amoghasiddhi) genel adı; ilk buddha *Adibuddha* tarafından yaratıldılar. *Mandala*'lar ve *stupa*'lar üzerinde düşünceye dalış durumunda betimlenmişlerdir. Renk, yön, simgesel nesneler ve ellerin konumu dışında tümü birbirine benzer.

-DI [-Dİ, -DU, -DÜ, -TI, -Tİ, -TU, TÜ]. Yapım eki işlevi de kazanmış çekim eki. Fiilden adlar türetir: *alındı* (alın-dı, makbuz), *beğendi* (beğen-di, yemek adı), *uydu* (uy-du).

DIĞA → ÇIVGA.

DIĞDIĞI sıf. "r" leri "g" gibi söyleyen kimse için kullanılır.

DIĞIL a. *Yörs.* Hayvc. Koyun, keçi gibi hayvanların yuvarlak katı pisliği.

DIHK a. (ar. *dıḥk*). *Esk.* **1.** Gülme, gülüş, hande. **—2.** Çiçek açma. **—3.** *Dıhk -âver,* gülmeye sebep olan, güldürücü.

DIJ-İ BEHMEN, Firdevsi'nin *Şehname*'sindeki efsanelerde sözü edilen sihirli kale. Zerdüşt dininden olmayanların (bed dinan, kötü dinler, puta tapanlar) ve devlerin kurdukları kalenin duvarları göklere uzanıyordu. Keykavus'un oğlu Feriburz, büyük bir orduyla kalenin eteğine kadar gelmiş, ancak mızraklar, zırhlar tutuşup savaşçılar yandığından geri dönmüştü. Daha sonra Keyhüsrev, Giv ve Güderz ile birlikte kaleyi kuşattı. Tanrı'nın emriyle kaleyi almaya geldiklerini bildiren bir mektubu mızrağın ucuna takarak Giv'den surlara fırlatmasını istedi. Mızrağın surlara saplanmasıyla gökyüzü karardı. Keyhüsrev'in emriyle kale ok yağmuruna tutuldu, devler öldürüldü, kale ele geçirildi. Daha sonra İranlılar burada Azergeşsp ateşgedesini kurdular.

DIJ-İ SEPİD, *Şehname*'de iran ve türk sınırları arasında yer aldığı bildirilen kale. Yine *Şehname*'ye göre, Suhrab, İran üzerine yaptığı bir seferde Gerdaferid'i yener ve kaleyi de yıktırır.

-DIK [-DİK, -DUK, -DÜK, -TIK, -TİK, -TUK, -TÜK]. Yapım eki. Fiillerden sıfatlar türetir: *bildik* (bil-dik), *tanıdık* (tanı-dık).

DIL' → DILI.

DILAK a. *Yörs.* Bızır.

DILI ya da **DIL'** a. (ar. *dıl'*). Esk. anat. **1.** Kaburga kemiği. **—2.** *Dıl-ı kâzib,* yalancı kaburga; göğüs kemiğine bağlı olmayıp bır ucu boşta olan kaburga kemikleri. || *Dıl'-ı sahih,* gerçek kaburga; göğüs kemiğine bağlı kaburga kemikleri.
—Esk. geom. **1.** Kenar, yan: *"Taş duvarların dört dıl'ı müteaddid ve tepe pencerelerine hâricten hava ve ziya alır"* (Süleyman Nazif). **—2.** Yuvarlak bir cismin, şeklin bir parçası, dilimi. **—3.** *Dıl'ı kaim,* dik kenar. || *Dıl'ı malum,* üçgenin verilen ya da bilinen kenarı. || *Dıl'ı mücessem,* kenar, ayrıt. || *Dıl'ı zaviye,* açı kenarı.

Schoenhal-Diaf

Dhaulagiri

DIMB a. Tropikal Afrika'da yetişen ve sarımsı esmerle koyu esmer arası, sert ve ağır bir odun veren ağaç. (Odunu doğramacılıkta, marangozlukta ve parke yapımında kullanılır.)

DIMBIRDATMAK g. f. *Sazı dımbırdatmak,* telli bir çalgı, özellikle de saz, tambur, cura çalmak.

DIMDIM a. Seram. Kütahya çiniciliğinde, bisküvi halindeki eşya üzerine boyaya batırılmış süngerle yapılan bezeme; sünger baskı.

DIMDIZLAK sıf. (*dızlak*'tan pekiştirilerek). **1.** Çırılçıplak: *Adamın tepesi dımdızlak.* **—2.** Elindeki her şeyi, bütün olanakları yitirmiş olan kimse için kullanılır. **—3.** *Dımdızlak (ortada) kalmak,* bütün varlığını yitirmek, elinde hiçbir şeyi kalmamak.

DIMIŞK HOCA, ilhanlı vezir (öl. 1327), baş vezir Emir Çoban'ın oğlu. İlhanlı hükümdarı Ebu Sait Bahadır döneminde (1316-1335) saray muhafız komutanlığına, Alişan Hoca'nın ölümü üzerine de vezirliğe getirildi. Babasının Ebu Sait Bahadır ile anlaşmazlığa düşmesi sonucu, Emir Çoban soyundan olan herkesin ortadan kaldırılmasını buyuran hükümdar fermanı uyarınca öldürüldü.

DIMIŞKİ a. Sil. TABANKILIÇ'ın eşanlamlısı.

DIMIŞKİ (Ebu Osman), arap matematikçi ve hekim (X. yy.). Bağdat'ın Harbiye hastanesine başhekim oldu (914). Ali bin İsa Vezir'in özel hekimi olarak çalıştı. Aristoteles, Galenos, Eukleides, Porphyrios ve Pappos'un yapıtlarını arapçaya çevirdi. Yapıtları içinde en önemlisi *Usul-i hendese* ile Pappos ve Eukleides'in yapıtlarına yazdığı açıklamalardır.

DIMIŞKİ ya da **DİMEŞKİ** (Şemsettin Ebu Abdullah Muhammet bin Ebu Talib **ED-**), arap coğrafyacı (Şam 1254 - Rebve 1327). **İbni şeyh Hittin** diye de tanınır. En ünlü yapıtları, geniş anlamda coğrafyadan söz eden ve Kazvini'nin *Acaib ül -mahlukat ve garaib ül-mevcudat* adlı ya-

pıtı ile sıkı ilişkisi bulunan *Nuhbet üd-dehr fi acâ'ib il-berr ve'l-bahr* ile bir fizik, matematik ve kalem ansiklopedisi niteliğindeki *el-Makamât ül-felsefiyye ve't-tercamât us-sûfiyye*'dir.

Dındın, Uşak ve çevresinde elde kaşıklarla kadınlar tarafından oynanan zeybek türü bir halk oyunu. (Özellikle kına gecelerinde, genç kızlar, gelinle birlikte bu oyunu oynar.)

DING ŞİAOPİNG ya da **DENG XİAOPİNG,** çinli siyaset adamı (Guangan, Sıçuan ili, 1904). 1948'de Komünist parti genel sekreteri oldu. 1953-54'te maliye bakanlığı yaptı. İki ülkenin partileri arasındaki son uzlaşma girişimi olan, Moskova'daki çin-sovyet görüşmelerinde (temmuz 1963) çin heyetine başkanlık etti. Merkez komitesinin "kültür devrimi" kararından (8 ağustos 1966) kısa bir süre sonra, "kızıl muhafızlar" tarafından şiddetle suçlandı ve parti örgütünden çıkarıldı (eylül 1967). Partinin resmi basın organı tarafından yeniden ele alınan ve adı belirtilmeden kendisine yöneltilen suçlamalar onu "revizyonistlerin önderlerinden" ve Liu Şaoçi'nin yandaşlarından biri durumuna getirdi. Dıng, nisan 1973'te Pekin'de yeniden ortaya çıktı ve X. Kongre'de yeniden Merkez komitesi'ne seçildi (ağustos 1973). Ocak 1974'te siyasi büro üyeliğine getirilen Dıng, Cou Inlai'nin en yakın çalışma arkadaşıydı. Ertesi yıl, Millet meclisi tarafından ilk başbakan yardımcısı ve Siyasi büro daimi komitesi üyesi seçildi. Böylece, parti içinde üçüncü adam oldu. Aynı zamanda, Ordu genelkurmay başkanlığına getirildi. Nisan 1976'da yeniden kızağa alındı, ancak temmuz 1977'de tüm görevleri iade edildi. 1980 başında genelkurmay başkanlığı görevini bıraktı ve aynı yılın eylül ayında, başbakan yardımcılığından ayrıldı ama parti başkan yardımcılığı görevini sürdürdü. Hua Guofıng'ın partiden uzaklaştırılmasından sonra, önce hükümetin (1980'de), sonra da partinin başına (1981'de), Dıng'e yakın kişiler geldi, ama iktidar fiilen Dıng'ın elinde kaldı. 1975-1982 yılları arasında verdiği söylev ve demeçleri içeren *Dıng Şiaoping'in seçme yazıları* yayımlandı (1983). Merkez danışma komitesi, Merkez askeri komitesi başkanlıklarını da üstlendi. Sol muhalefete karşı temizlik kampanyası başlattı; iktisadi reformları savundu. Ekim 1987'de merkez askeri komitesi başkanlığı dışındaki tüm görevlerinden çekildi. Mart 1992'de ekonomik reform projesinin partide ve halk meclisinde kabulünü sağladı.

Uzan-Gamma

Dıng Şiaoping (ocak 1979'da)

DIR a. (ar. *dir*). *Esk.* Deri ya da telden örülerek yapılmış zırh. || *Dir-ı postiyn,* kürk kaplı zırhlara verilen ad. (Padişahlarınki çok süslü ve değerli taşlarla bezeli olurdu.)

DIRAHŞAN → DİRAHŞAN.

DIRANAS (Ahmet Muhip), türk şair (Sinop 1909 - Ankara 1980). Edebiyat fakültesi felsefe bölümü'nü bitirdi. Öğrencilik yıllarında gazetecilik (1930-1935), Güzel sanatlar akademisi'nde kütüphane müdürlüğü yaptı. Ankara'da, halkevleri kültür ve sanat yönetmeni (1938-1943), Çocuk esirgeme kurumu'nda neşriyat müdürü (1946-1949), bu kurumda başkan (1957-1960), Zafer gazetesinde fıkra yazarı (1949), Devlet tiyatrosu'nda edebi kurul üyesi olarak çalıştı. Anadolu ajansı, Türkiye iş bankası yönetim kurulu üyeliği görevlerinde bulundu.

Şiirlerinde biçim ustalığına özellikle önem verdi. Hece veznini duraksız kullanarak yeni ses olanaklarını denedi. Simgelerden geniş ölçüde yararlanan şiirleri iç sıkıntısı, yalnızlık, pişmanlık, kuşku, günah, sevgi, ölüm vb. gibi temaları işledi. Doğa-insan ilişkileri üzerinde dururken doğanın uyandırdığı yücelik duygusundan yola çıkarak sonsuzluk, sonsuz güzellik, ölmezlik temalarına yöneldi. Düşe ve imgelere geniş yer veren şiiri zaman zaman Anadolu'ya ait gerçekçi gözlemlerden de yararlandı. Şiirlerine göre daha kapalı ve metafizik sayılacak bazı temaları oyunlarında ele aldı. 1946 CHP piyes yarışmasında ikincilik ödülünü kazanan *Gölgeler* adlı oyunu, yazıldığı yıllarda örneklerine sık rastlanmayan tinselci ve simgeci bir anlayışa dayalı olarak, ölümün yaklaştığını hisseden bir erkeğin içine kapanıp çevresine yabancılaşmasını, kuruntuların ve saplantıların etkisi altında yaşamdan soyutlanmasını ele alır. *O böyle istemezdi*'de (1949; 1977'de *Çıkmaz* adıyla oynandı) kitabı satılmayan yazar Emin, bir yangın yerinde oturmuş gökteki yıldızları sayarken yaşamın gerçeklerine metafizik bir aynanın yansılamasından bakar. Yazar, A. H. Tarhan'ın *Finten*'ini sahneye uyarladı (Devlet tiyatrosu 1956 ve 1969). Bütün şiirleri *Şiirler* (1974) adıyla derlendi. Ayrıca Tevfik Fikret'in *Rübab-ı Şikeste*' sini vezni bozmadan günümüz türkçesine çevirdi: *Kırık saz* (1975).

DIRAVEÇE a. Denizc. *Dıraveçe bezi,* yelkenlerin ve tentelerin dayanıklılığını artırmak için kenarlarına dikilen dar ve uzun kumaş parçası. || *Dıraveçe çemberi,* selviçelerin volta edildiği armadora çeliklerinin geçirilmesine yarayan üzeri delikli kalın tahta kiriş. || *Dıraveçe demiri,* yelkenli gemilerde, çarmıkların bollaşmasını ya da bitişmesini önlemek için, çarmık basamaklarına yukarıdan aşağıya uygun aralıklarla yerleştirilen demir çubuk.

DIRAZ ya da **DERAZ** sıf. (fars. *deraz, dıraz*). *Esk.* **1.** Uzun: *"Tâ ki zülfeyn-i dırâzunda gönül cây eyledi"* (Nebi, XV. yy.). **—2.** *Dıraz-dest,* eli uzun, sarkıntılık eden. || *Dıraz-gûş,* kulağı uzun; tavşan.

DIRAZİ a. (fars. *dıraz* ve *-i*'den *dırâzî*). *Esk.* Uzunluk.

DIRDIR a. (yansıma sözc.). **1.** Bir kimsenin karşısındakini bezdirecek kadar ve gereksiz yere yinelediği söz: *Dırdıra başlamak. Bir kimsenin dırdırından bıkmak.* **—2.** *Dırdır çıkarmak,* geçimsizlik etmek, huzursuzluk yaratmak. || *Dırdır etmek,* söylenip durmak: *Her zaman dırdır edecek bir konu buluyorsun.*

◆ be. Sürekli olarak, bezdirecek biçimde: *Dırdır konuşuyor. Başımda dırdır söylenip durma.*

DIRDIRCI sıf. ve a. Her şeye söylenmeyi huy edinmiş kimse için kullanılır.

DIRDIRLANMAK gçz. f. (yansıma sözc.). Yersiz ve gereksiz konuşmak; gevezelik etmek.

DIRGAM (Ebüleşbal ed-Dırgam bin Amir, **Arslan** —denir), arap kökenli fatımi komutan ve vezir (?-Kahire 1164). Vezir Talai bin Ruzzik tarafından Berkiyye kuvvetlerinin komutanlığına getirildi. Daha sonra büyük mabeyinci (sahib ül-bab) naipliğine yükseldi. Talai tarafından Filistin'deki Franklar'a karşı gönderilen kuvvetlerin komutanlığına atandı (1158). Talai'nin yerine geçen oğlu Ruzzık döneminde Mısır'ı ele geçirmeye çalışan Amauri I'i durdurmakla görevlendirildi. İlk çarpışmada yenilerek çekildiği Bilbis'te Nil'in setlerini yıkarak Amauri I'i Mısır'dan çekilmek zorunda bıraktı. Ayaklanan Yukarı Mısır valisi Şaver'in yanını tuttu. Ruzzık'ı yenen Şaver tarafından, vezirlikten sonra en yüksek rütbe olan büyük hacipliğe yükseltildi. Şaver'i Mısır'dan uzaklaştırarak vezirliğini ilan etti. Yetimlerin vakıf mallarına el koyması ve baskıcı yönetimi halk arasında tepkilere yol açtı. Eyyubiler'den yardım alarak Mısır'a gelen Şaver'e yenildi; kaçarken halk tarafından öldürüldü.

-DIRIK [-DİRİK, -DURUK, -DÜRÜK]. Yapım eki. Adlardan nesne adları türetir: *çığindirik* (çığın-dirik), *boyunduruk* (boyun-duruk), *burun -duruk* (burun-duruk) vb.

DIRILTI a. (yansıma sözc.). **1.** Bıktırıcı bir biçimde söylenme; dırdır. **—2.** Geçimsizlik, çekişme, atışma: *Bu evin kavgası, dırıltısı hiç bitmez.* **—3.** *Dırıltı çıkarmak,* çekişmeye, geçimsizliğe yol açmak.

DIRLAMAK gçz. f. (yansıma sözc.). Sürekli ve başkalarını rahatsız edecek biçimde konuşmak.

◆ **dırlanmak** dönşl. f. Başkalarını tedirgin edecek, bezdirecek biçimde gereksiz yere söylenmek; dırdır etmek: *Saatlerce tepemde dırlandı. Sabah sabah senin dırlanmanı dinleyemem.*

◆ **dırlaşmak** işt. f. Ağız kavgası yapmak.

DIRLANMAK → DIRLAMAK.

DIRLAŞMAK → DIRLAMAK.

DIRVANA a. *Yörs.* **1.** İçine süt sağılan iki kulplu kap. **—2.** Yayık.

DIŞ a. **1.** İç'e karşıt olarak, bir yerin, bir şeyin sınırları içinde bulunmayan; hariç: *Kentin dışında güzel bir evi var. Evin içi, evin dışı.* **—2.** İç'ine karşıt olarak bir şeyin görülen yüzü: *Camın dışını silmek. Evin dışını boyamak.* **—3.** Bir sınırın ötesini, belirlenmiş bir alana, konuya göre dışarıda yer alanı belirtir: *Ayrılan bütçenin dışına çıkmak. Bu sorun gündemin dışında. Uçak artık görüş alanımızın dışında bulunuyor. Yazıda konu dışına çıkmak.* **—4.** Bir kimsenin fiziksel görünüşü, tutumu ve davranışları: *Dıştan iyi bir insana benziyordu.* **—5.** *Ad + dışı,* (sıfatlara eş değerli kalıplarda) bir şeyin belirtilenden saptığını, ona aykırı olduğunu ya da onu aştığını, onun sınırlarını geçtiğini belirtir: *İnsanlık dışı bir davranış. Sıra dışı bir olay. Metin dışı katkılarla zenginleştirilen bir oyun. Kanun dışı eylemler.* **—6.** *Bir kimsenin, bir şeyin dışında,* ondan başka; o ayrı tutulduğunda, o hariç: *Senin dışında olayı bilen kimse yok. Birkaç kişi dışında hepsi gitti. Bu belge dışında başka hiçbir kanıt yok. Birkaç küçük kaza dışında her şey iyi gitti.* **—7.** *Bir şeyi dışa vurmak,* duygularını gizlememek, dışa yansıtmak. ||*Dışı eli yakar, içi beni,* görünüşüyle başkalarının beğenisini kazanan, iç yüzü bunun tam tersi olan kimse ya da şey için kullanılır. || *Dışı kalaylı, içi alaylı,* dıştan bakılınca çekici ve güzel gözüken, içi kötü olan şey için kullanılır. || *Dışında kalmak,* bir şeyin, bir olayın içinde yer almamak, ona karışmamak: *İstesen de olayların dışında kalamazsın.* || *Dıştan,* dışarıdan: *Olaylara dıştan bakmak.*

—Anat. Anatomik olarak önden arkaya doğru ortadan geçen dikey düzleme göre ve iç karşıtı olarak vücudun ortadan en uzak bölümlerine denir.

—Böcbil. *Dış kutikula,* böceklerde, kutikulanın dışındaki kitinli tabaka. (İç kutikula bulunduğunda dış kutikula, iç kutikulanın sklerotinli katmanlaşmasından oluşur. Dış kutikula, kutikulayı oluşturan üç tabakadan biridir; serttir ve sarı, kahverengi ya da siyahımsıdır. Epikutikulayla örtülü olabilir.)

—Geom. *Bir başkasının dışına çizili çokgen* (o da bunun içine çizilidir), kenarları üzerinde öbürünün köşeleri bulunan çokgen. || *Bir çokgen dışına çizili eğri,* çokgenin bütün köşelerinin üzerinde bulunduğu eğri. || *Bir eğri dışına bir çokgen* ya da *bir yüzey dışına bir çokyüzlü çizmek,* bütün kenarları eğriye teğet olan bir çokgen, ya da bütün yüzleri yüzeye teğet olan bir çokyüzlü çizmek. || *Bir yüzeyin dışına bir koni* ya da *bir silindir çizmek,* doğuranlarının hepsi bu yüzeye dik olan bir silindir ya da bir koni çıkmek.

—Psikan. *Dışa vurma* → ACTING-OUT.

—Spor. Bir pistin, bir çevrenin, bir hipodromun iç sınırının tersine dış bölümü.

◆ sıf. **1.** Bir şeye, bir yere göre dışarıda kalan, dışarıda yer alan şey için kullanılır: *Dış bahçe. Dış kapı.* **—2.** Bir kimsenin, bir şeyin kendisinden kaynaklanmayan; harici: *Dış baskılara dayanmak. Dış etkenlere bağlı olarak bozulmak.* **—3.** Yabancı ülkelerle ilişki içeren şey için kullanılır: *Dış ticaret. Dış siyaset.* **—4.** Bireyin ötesinde

bir varlığı olan şey için kullanılır: *Dış dünya.* —**5.** *Dış kapının dış mandalı,* akrabalık derecesinin uzaklığını belirtmek için kullanılır.
—Binc. *Dış yan,* atın döndüğü yana karşıt olan yan.
—Böcbil. *Dış eşey organı,* böceklerde bedenin dışında bulunan eşey aygıtının bütününe verilen ad. (Eşanl. GONAPOFİZ, GENİTALİA.)
—Ceb. *Vektör dış çarpımı,* bu vektörlerin vektörel* çarpımı; iki vektör halinde kullanılan kavram, *n* boyutlu bir uzayda *n*-1 vektör haline genişletilebilir.
—Çevrebil. *Dış görünümsel sınıflandırma,* bitki topluluklarının dış görünüşe bakılarak sınıflandırılması: orman, fundalık, bataklık, tarım alanı vb. (Oldukça basit olan bu sınıflandırma biyolojik tip kavramı sayesinde daha belirginleşmiştir.)
—Diplom. *Belgenin dış karakterleri,* belgenin öznel maddesi, sayfa düzeni, yazı biçimi, mühür. (İyi bir kopya ya da basılı bir metinde incelenebilen iç karakterlerin aksine, dış karakterler sadece asıl metinde incelenebilir.)
—Fels. *Dış dünya,* algıladığımız nesneler topluluğu.
—Geom. *Dış açıortay,* bir üçgenin, içiyle arakesiti boş olan açıortayı. || *Bir* E_n *afin Eukleides uzayının bir* V *dış parçası,* V, S_{n-1} birim küreye eşyapılı olduğuna göre E_n-V'nin bağlantılı iki bileşeninden sınırlı olmayanı.
—İkt. *Dış borçlar,* yurtiçi kaynakların, yurtiçi harcamalardan sürekli biçimde düşük olması durumunda, sözkonusu açığın dengelenebilmesi amacıyla başvurulan yabancı kaynaklı tasarruflar. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İstat. *Dış değer biçme,* bir istatistik seriyi, eski terimlerin dağılımına uyan yeni bir terim ekleyerek uzatma ya da grafik olarak, bir eğrinin uzantısında, bu eğrinin denklemini doğrulayan bir noktanın ordinatını belirleme yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Jeomorfol. *Dış süreçler,* atmosfer, hidrosfer ve biyosfer etkilerinden doğan engebe biçimlenmesi süreçlerinin tümü. (Rüzgâr, akarsular, buzul, soluğan devrilmesi, toprakların oluşumu vb. dış süreçlerdendir.)
—Kad. doğ. *Dış gebelik,* döllenmiş bir yumurtanın, dölyatağı dışında gelişmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Kur. tar. *Dış ağaları* (*Birun ağaları* da denir), Osmanlı devletinde saray örgütü dışında kalan devlet hizmetindeki ağalar. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Dış hazine* (*Birun hazinesi* de denir), Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet hazinesine verilen ad. (→ HAZİNE.)
—Mant. *Dış tutarlılık,* bir teoremin değillemesinin sonlucu (finitist) yöntemlerle doğrulanmasına hiçbir zaman izin vermeyen matematik kuramın özelliği.
—Müz. *Dış borular,* orgun 4, 8 ya da 16 ayak boyunda ağızlı boruları. (Kalaydan yapılan ve üst uçları açık olan bu borular, çalgının cephesinde yer alır.)
—Nöroanat. *Dış kapsül,* içte bulunan putamen ile dışta bulunan klaustrum arasında yer alan akmadde perdesi.
—Oto. *Dış lastik,* otomobil lastiğinin, iç lastiği kaplayan dış bölümü.
—Sine. *Dış çekim,* bir filmin stüdyo dışında yapılan çekimi.
—Spor. *Dış kazık,* yağlı güreşte elin, rakibin kıspetinin içine belden sokulmasıyla uygulanan oyun. || *Dış tırpan,* yağlı güreşte ayağın içiyle rakibin yakın olan ayağının bileğine ya da baldırına vurularak yapılan oyun.
—Tıp. *Dış kullanımlı ilaç,* derinin üzerine sürülen, ama ne emilebilen, ne de organizmaya girebilen ilaç. || *Dış patoloji,* tıbbın ameliyatı gerektiren hastalıklarla uğraşan bölümü.
—Topol. *Bir* A *topolojik altuzayının dış noktası,* A nın tümlecinin iç noktası.
—Ulaş. *Dış hatlar,* yurtdışı kara, hava ve deniz yolları.
—Verg. huk. *Dış belirtiler yöntemi,* dolaysız bir verginin matrahının belirlenmesinde, zenginliğin göstergesi olarak dış belirtileri almaya dayanan yöntem.
—Yerbil. *Dış kökenli* → DIŞKÖKENLİ. || *Dış kuşak,* kıvrımlı bir yapıda ilksel olarak önülkenin yakınında yer alan ve kıta sahanlığı alanındaki daha sakin kenarına karşılık gelen, yani jeosenklinalin miyojeosenklinal kesimini oluşturan kuşak. Dış kuşakta genellikle en son meydana gelen tektonik hareketler, masifler oluşturur.
—ANSİKL. İkt. Osmanlı İmparatorluğu' nun dış borçlanma süreci XIX. yy.'ın ikinci yarısında başlar. Sanayi devrimini gerçekleştiren ülkelerle osmanlı ekonomisinin bütünleşme süreci de, sözkonusu borçlanma sürecine koşuttur. Bu süreçte, sanayileşmiş ülkelerin osmanlı ekonomisine yaptıkları doğrudan yatırımlar önem açısından ikincil kalmaktadırlar.

XVIII. yy.'da İngiltere'nin, XIX. yy.'ın başından itibaren de Fransa'nın sanayileşme süreçlerini hızlandırmaları, uluslararası finans kesiminde yapısal denebilecek dönüşümlere neden oldu. Bu iki ülkede büyüme oranlarının nüfus artışının üzerine çıkması, dış ticaret bilançolarının fazla vermesi, fonların kapitalist kesimin elinde toplanması, ödünç verilebilecek kaynakların hızla artmasını sağladı. Sanayileşme sürecine ve fon birikimine koşut olarak, sermaye piyasalarının da gelişimi, bir anlamda, uluslararası borçlanma olgusunun altyapısını oluşturdu. Öte yandan, öz kaynaklarının çok ötesinde sanayileşme çabalarında bulunan devletler ve imparatorluklar, İngiltere ve Fransa'nın elinde oluşan fonlar için bir pazar oluşturdular. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu piyasadaki önemini göstermek için şu bilgiler sunulabilir: Fransa'nın toplam dış yatırımları içinde osmanlı borçları yüzde 13'lük, doğrudan hükümetlere verdiği borçların ise yüzde 22'lik bölümünü oluşturmaktadır. Öteki büyük kreditör ülke İngiltere ise, daha çok ABD ve Latin Amerika ülkelerine borç veriyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nda tımara dayanan geleneksel toprak rejimi etkinliğini kaybedince, devletin nakit gereksinmesi büyük boyutlara ulaşmış, miri toprakların iltizama verilmesi kaynak sorununa çözüm getirememiştir.

Osmanlılar'da dış borç girişimleri Abdülhamit I döneminde başlar.

Dış istikrazı geri ödeme biçimi olarak tarım ürünlerinden yararlanmayı düşünen Abdülhamit I, toprakları tasarruf eden âyanın nitelikli ürünleri tüccara aktarıp, kötü ürünü devlete vereceğini düşünerek bu tasarımından vazgeçti. XVII. yy.'ın başından beri gümüş paraların sürekli tağşişi ve buna neden olan süreğen bütçe açıkları, Avrupa'yı ve dolaylı biçimde Osmanlı İmparatorluğu'nu sarsan 1848 bunalımı, osmanlı dış ticaretinin ilk kez açık vermesi, 1850 yılına gelindiğinde, imparatorluğu yönetenleri büyük açmazlarla karşı karşıya bıraktı. 1850-54 yılları arası, Abdülmecit, borçlanma yanlısı Ali Paşa'yı azlederek, yerine borçlanmaya karşı olan Mehmet Ali Paşa'yı sadrazam atadı. Osmanlı devletinin sonuçsuz direnmelerine karşın, 1854 Kırım savaşı hızlı borçlanma sürecini kaçınılmaz olarak başlatmıştı. İlk borç antlaşması 24 ağustos 1854'te imzalandı. Sözkonusu dönemde, Osmanlı bankası henüz kuruluş aşamasında (kuruluş çalışmaları ancak 1863'te tamamlandı), olmakla birlikte, borcun kurulacak olan bankanın adına alınması düşünülmüştü. Bu durumda, borcun güvencesi olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun genel güvencesi ve İzmir, Suriye gümrüklerinin gelirleri gösterilecekti. Fransız hükümeti, bu kaynakların yeterince güçlü güvenceler olmadığı gerekçesiyle, önerileri kabul etmedi. Londra ve Paris finans çevreleri, verilecek borca karşı, Mehmet Ali Paşa' nın bağımsızlık karşısında Osmanlılar'a ödeyeceği yıllık 300 000 lira tutarındaki Mısır vergisinin güvence olarak gösterilmesini istiyorlardı. Reşit Paşa 2 ağustos 1854 tarihinde Osmanlı bankası temsilcilerine gönderdiği mektupta koşulların kabul edilmesini istedi. Borç tutarı 5 500 000 liraydı. İhraç fiyatı yüzde 80, faiz yüzde 6, komisyon yüzde 2 olacaktı. Borç taksidi için her yıl Mısır vergisinden 231 000 lira yabancı bankalara yatırılacaktı.

Bu ilk borçlanmadan moratoryum ilanına (1875) değin geçen 21 yıl içinde, Osmanlı İmparatorluğu 15 kez borç aldı. 1854 ve 1855'te alınan borçlar Kırım savaşı'nın giderlerine kullanılmıştır. 1860'a gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun dalgalı borçları (kısa vadeli iç borçlar) 18 000 000 liraya yaklaştığından, ticaret kesimi ve bankerlerde zincirleme iflaslar tehlikesi ortaya çıktı. Moratoryum ilanından sonra Babıâli, Osmanlı bankası'na 1877 ve 1879 yıllarında iki kez daha borçlandı, bunlardan ilki Osmanlı-Rus savaşı' nın giderlerini karşılamak, ikinci borç ise Galata* bankerlerine olan borçları tasfiye etmek için kullanıldı. 1854-79 yılları arasında borçlardan (246 198 bin osmanlı lirası) sağlanan net gelirin yalnızca % 7,8'i yatırım amacıyla (1870 Rumeli demiryolu istikrazı) kullanılmış, geri kalan % 82,2'si ise devletin cari harcamalarına gitmiştir. Borçlanma koşullarının kötülüğü nedeniyle, Osmanlı İmparatorluğu, aldığı borçların % 54.5'ini net gelir olarak elde edebilmiştir. Dönemin ortalama faiz oranı, yüzde 5,6'dır. Avrupa borsaları açısından Osmanlı İmparatorluğu'nun en güvenilir geliri olarak kabul gören Mısır vergisinden sonra sırasıyla İzmir, Suriye, İstanbul gümrüklerinin gelirleri, çeşitli sancakların öşürleri, ipek, zeytinyağı, tütün, tahıl aşarları, ağnam vergisi gelirleri, Tokat bakır madeni gelirleri güvence olarak gösterildi ve böylelikle ipotek altına alındı. 1873 ve 1874 borçlanmalarında önemli bir güvence kalmadığından, Osmanlı devletinin tüm gelirleri güvence olarak gösterildi ve bu nedenle bu istikrazlara "Umumi borçlar" adı verildi.

Moratoryum ve 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı'nda güvence olarak gösterilen birçok vilayet gelirinin imparatorluktan kopması, tahvil sahipleri arasında panik yarattı ve borç taksitlerinin ödenmesini sağlayacak uluslararası bir denetim komisyonunun kurulması istendi. 20 aralık 1881'de yayınlanan ünlü "Muharrem kararnamesi", toplam borçları yeniden düzenleyerek büyük bir indirim yaptı. Borç tutarı, 278 milyon liradan 117 milyon liraya indirildi; faiz oranı yüzde 4 olarak saptandı ama bu borçların denetimi için de ünlü "Düyunu* umumiye" kuruldu. Bu kuruluş, kendisine bağlanan gelirleri toplayarak, doğrudan tahvil sahiplerine ödeme yapmakla görevliydi.

Düyunu umumiye kurulduktan sonra, beş yıl Osmanlı devleti dış borsalarda yeni istikraz yapmadan, Osmanlı bankası'ndan aldığı avanslarla açıklarını kapatmaya çalıştı. 1886'da bankayla yapılan antlaşma avansları düzenli borç biçimine dönüştürmeyi amaçlıyordu. Böylece yeniden başlayan borçlanma, borçların yeniden düzenlenerek indirim yapıldığı 1903'e değin 13 borç antlaşması ile sürdü. Bu dönemdeki borç antlaşmalarının önemli bir bölümü, daha önce alınan borçların yani eski tahvillerin yeni tahvillerle değiştirilmesi amacıyla yapılmıştır. Ödeme koşullarının Osmanlı devleti yararına iyileştirilmesi için, bu antlaşmalardan yalnızca 1903'te yapılanı, Konya-Basra demiryolu için harcanmıştır. 1886-1903 döneminin en belirgin özelliği, borçlanmanın bir önceki döneme göre bir hayli ılımlı olmasıdır. Yıllık ortalama borçlanma miktarı, yaklaşık 2 000 000 liradır.

1880'li yıllara Osmanlı devleti para sistemini istikrara kavuşturmuş ve kısa vadeli borçlarını büyük ölçüde azaltmış olarak girdi. Bu göreli iyileşmenin önemli nedenlerinden biri de, Osmanlı İmparatorluğu'nun sözkonusu dönemi ağır savaş giderlerine katlanmak durumuyla karşılaşmadan geçirmesidir.

1904'ten Birinci Dünya savaşı'na değin geçen dönemde Osmanlı devleti'nin borçlanma süreci yeniden hızlanmıştır. Bu dönemin özelliği, alınan borçların önemli bir bölümünün demiryolu yapımı için harcanmasıdır: 1908 Bağdat istikrazı, 1910 Soma-Bandırma ve Hudeyde-Soma demiryolu istikrazı. Bu borçlanmalara, Konya ovasını sulama istikrazı (1913) ve tersanenin yeniden düzenlenmesi için yapılan istikraz da eklenirse, 1904-1914 döneminde altyapı yatırımları için alınan borç miktarı 15 000 000 liradır. Yıllık ortalama istikraz miktarı 6 752 600 liradır. Yatırım amacıyla yapılan istikrazın toplam istikraz içindeki payı, yüzde 22'dir. 1904-1914 döneminde borçlanma sürecinin hızlanmasında en önemli etken askeri harcamalarda oluşan artıştır.

Cumhuriyet dönemi: Cumhuriyet Türkiyesi'nin dış borçlara ilişkin karşılaştığı ilk sorun, Osmanlı İmparatorluğu'nun borçlarının ödenmesi sorunudur. Toplam osmanlı borçlarının, imparatorluğun 1914 yılında egemenliği altında bulunan topraklarda kurulan yeni devletler arasında paylaştırılması Lozan Barış konferansı'nda kararlaştırıldı. Türk hükümetinin 1928'de alacaklılarıyla yaptığı anlaşmaya göre, Türkiye, osmanlı borçlarının 1912'den önceki bölümünün % 62'sini, bu tarihten sonra alınan borçlarınsa % 76'sını kabul etti. Böylece Türkiye 107,5 milyon lira borcu, 99 yılda ödemek üzere kabul etmiş oldu.

1933'te Paris'te alacaklılarla yapılan ikinci bir antlaşmayla borç 86 milyon liraya indirilirken, bu miktarın 700 000 liralık taksitler ve % 7,5 faizle 50 yılda ödenmesi kararlaştırıldı. Fransız frankının 1936 yılından başlayarak sürekli değer yitirişi, borç yükünün hafiflemesine neden oldu. 1943-44 mali yılının sonundan itibaren borçların erken ödemeye tabi tutulacağı ilan edildi ve 1954 yılında son taksit ödendi. Böylece 1854 yılında başlayan osmanlı borçları öyküsü 100 yıl sonra Cumhuriyet döneminde son buldu.

Cumhuriyet döneminin ilk borçlanmaları yabancı şirketlerin ulusallaştırılması ile birlikte başladı. Ülkeye döviz girdisi sağlamayan bu borçların ödenmesi, 1950'lere dek sürdü. Net döviz girişi sağlayan ilk borç 1930 yılında Merkez bankası'nın kuruluşu sırasında bir amerikan şirketinden alındı. 10 milyon dolarlık borca karşılık 25 yıl süreyle kibrit tekeli ayrıcalığı şirkete verildi. Birinci beş yıllık sanayi planı'nın finansmanı için SSCB ile 8 milyon dolar tutarında bir kredi antlaşması imzalandı (kredi faizsizdi ve dışsatım yöntemi ile ödendi). Planın finansmanı için ikinci bir kredi de Karabük demir-çelik fabrikası'nın yapımında kullanılmak üzere İngiltere'den alındı. 3 milyon sterlin, yaklaşık 18 milyon TL'lık bu kredi % 5,5 faizliydi ve 10 yılda ödenecekti. Ayrıca, yine aynı ülkeden yapılacak dışsatım karşılığı 7 milyon sterlin tutarında ticari kredi alındı. 1939 yılına gelindiğinde, Türkiye' nin birikmiş net dış borcu 104 milyon dolar (134 milyon TL) idi. Sözkonusu tutarın, 1939 yılının dışsatımının % 94'üne eşit olduğu düşünülürse, Türkiye'nin bu dönemde önemli bir borçlanmaya girdiği söylenemez.

Savaş yıllarında, askeri harcamaların artması dış borçlarda önemli bir sıçramaya neden olmasına karşın, Türk lirasının aşırı değerli kuru, ödeme gücüne oranla dış borç yükünü 1939 yılına göre azaltmıştır.

1945 sonrası dış borçlanma, özellikle 1950 yılından sonra, iktisadi büyümeye koşut bir artış gösterdi.

1945 sonrası seçilmiş yıllarda Türkiye' nin dış borçları, yıl sonları ve milyon dolar olarak aşağıda gösterilmiştir.

1955'ten itibaren dış ödemeler güçlüklerinin etkisiyle büyümenin yavaşlaması, 1958 yılında ise bunalımın doruk noktasına ulaşması sonucunda İMF ile anlaşmak zorunda kalan Türkiye OECD ve ABD'den büyük çapta program kredisi elde etti. Bunalım atlatıldıktan sonra, 1962 yılına dek dış borçlanma ticari ve proje kredilerine yönelerek hızlandı.

Türkiye'de planlı dönem başlarken yapılan öngörüler, 1973 yılından itibaren, Türkiye'nin iktisadi kalkınmasını dış borca gereksinme duymadan sürdürebileceği yönündeydi. Dış ticaretin dengelenmesini ve ulusal tasarruf oranının yükseltilmesini gerektiren sözkonusu politikalar bütünü, iç kaynakların yetersizliği ve hızlı büyümenin uyardığı dışalım artışları nedeniyle hedefine ulaşamamış ve dış borç yükü hızla artmıştır. 1974 yılında petrol fiyatlarının dört kat artması, Türkiye'nin dış ticaret açığını hızla artırmış, borç yükü olağanüstü boyutlara ulaşmış, kısa vadeli borçlanma, borç yapısını, bütünüyle değiştirmiştir.

Yıldan yıla hızla yükselen dış borçlar, 1978 yılında 6 milyar 618 milyon dolarken 1990 yılında 49 milyar dolara yükselmiştir. Dış borçların yapısı 1985-1991 için, milyon dolar olarak aşağıda gösterilmiştir.

—İstat. *Dış değer biçme*, özellikle iktisadi öngörü konusunda kullanılır ve örneğin bir genel eğilim doğrusunun, varsayımsal ama gerçeğe yakın bir biçimde uzatılmasından oluşur. Kuşkusuz, genel eğilimin daha sonra değişmeyeceğini kabul etmek gerekir ki, teknik gelişmedeki hız ve siyasal değişimler neaeniyle görünüşün yanıltabileceği bir görüştür bu. Kısacası, rastlantısal değişimleri kulak ardı eden bu yöntem, gözlem döneminden uzaklaştıkça sonuçlarına daha az güvenebilecek basit bir yöntemdir

—Kad. doğ. *Dış gebelik*, genellikle fallop

Türkiye'nin dış borçları (milyon dolar)

Yıllar	Orta ve uzun vadeli borçlar	Kısa vadeli borçlar	Toplam borçlar
1945	120	—	120
1952	355	—	355
1958	620	—	620
1962	830	—	830
1967	1 297	144	1 441
1972	2 519	19	2 538
1975	3 579	1 155	4 724
1977	4 805	6 600	11 405
1978	6 618	7 176	13 794
1979	10 048	3 556	13 604
1980	12 693	2 480	15 173
1981	13 408	2 111	15 519
1982	14 092	2 091	16 183
1986	25 752	6 349	32 101
1991	39 544	9 117	48 661

DIŞ BORCUN YAPISI, 1985 - 1991 (milyon dolar)

	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991
	25 476	32 101	40 228	40 722	41 751	49 035	48 661
Orta ve uzun vadeli	20 717	25 752	32 605	34 305	36 006	39 535	39 544
Konsolide bütçe	12 581	15 546	19 256	20 746	21 213	23 660	24 631
Hazine borçları	7 972	8 984	10 466	11 756	12 230	13 219	14 332
Devirli krediler	3 310	4 305	5 609	5 510	5 650	6 795	6 917
Katma bütçe	1 299	2 257	3 181	3 480	3 333	3 646	3 381
Diğer kamu sektörü	7 177	9 122	12 026	12 034	13 187	14 077	13 228
TC. Merkez Bankası	5 037	5 858	7 094	6 546	6 975	7 321	6 530
KİT	2 113	2 938	3 700	3 988	4 392	4 785	4 750
FON'lar	0	146	836	988	822	939	756
Mahalli idareler	27	180	396	512	998	1 032	1 192
Özel sektör	959	1 084	1 323	1 525	1 606	1 798	1 685
Kısa vadeli	4 759	6 349	7 623	6 417	5 745	9 500	9 117
Merkez Bankası	1 646	1 757	2 539	1 830	799	855	557
Ticari bankalar	1 021	1 937	2 873	2 767	3 118	5 373	5 216
Diğer sektörler	2 092	2 655	2 211	1 820	1 828	3 272	3 344
İç borçlar	6 445	9 866	16 484	27 473	40 496	56 052	86 183
Hazineden ödenecek olan	6 178	9 463	15 811	26 376	39 395	54 310	80 063
İstikrazlar	1 032	1 511	2 407	4 880	10 863	18 801	24 697
Konsolide borçlar	4 656	7 129	11 481	18 954	24 995	30 040	37 108
Hazine bonoları	490	823	1 923	2 542	3 537	5 469	18 258
Hazine kefaletleri	267	403	673	1 097	1 101	1 742	6 120
Bonolar	142	280	550	1 046	1 046	1 691	6 073
Tahviller	125	123	123	51	55	51	47

borusunda gelişir. Yumurtanın burada gelişmesi borunun az çok kısa bir süre için yırtılmasına ve ağır bir iç kanamaya yol açar. Bu nedenle, yırtılma olmadan aşikâr belirtilere (âdet düzensizliği, ağrılar ve âdet kanamasında artış) bakılarak ve çölyoskopi yapılarak durum anlaşılmalıdır. Cerrahi müdahale kesinlikle gereklidir; ameliyatın birinci hedefi kanamayı durdurmak, ikinci hedefi, olabilirse, ender durumlarda yapıldığı gibi borunun geniş kısmını alıkoymaktır. Her nasılsa karın boşluğuna atılmış olan yumurtanın, dölütün yaşayabileceği kadar gelişebilmesi çok ender görülür (karında gebelik).

—Kur. tar. *Dış ağaları*, bunlar arasında önem derecesine göre ilk grubu yeniçeri, azap, sipahi, silahtar, ulufeci ve akıncı ağaları oluşturur, daha sonra topçubaşı, cebecibaşı, mehterbaşı, arabacıbaşı gelirdi. Sekbanbaşı,kul kethüdası, seksoncubaşı, turnacıbaşı, haseki ağa, çavuşbaşı gibi askerlerin yanı sıra yönetim ve hizmetle ilgili işleri yürüten çorbacı, vekilharç, bayraktar, başhaseki, sakabaşı vb. ağalar da dış ağalar arasında sayılırdı.

DIŞ- Önek. Uzamda dışadönük bir konumu bulunan anlamında kimi bileşik sözcüklerin yapısında yer alır: *dışbükey, dışderi, dışkulak, dışmerkezli*, vb.

DIŞADÖNÜK a. Dışadönüklük özelliği gösteren kişi. (İÇEDÖNÜK'ün karşıtı.) || C.G. Jung'un tiplemesinde, dışdünyanın değişimlerini büyük bir duyarlıkla algılayan), dışdünyaya açık kişiye denir. (İÇEDÖNÜK'ün karşıtı.)

—Bot. Çiçekten dışarıya sarkarak açılan başlıklara denir (düğünçiçeği, süsen). [Karşt. İÇEDÖNÜK.]

—İkt. Temel özelliği, uluslararası değişimlerin yoğunluk kazanması, yabancı sermayenin yurda çağrılması, sermaye yoğun teknikler kullanılması ve dış pazarlar araştırılması olan büyüme tipi. (Karşt. İÇEDÖNÜK.)

—Koregr. *Dışadönük olmak*, dansçılarda, dizleri ve bacakları doğuştan açık olmak. (Klasik dans eğitimi için zorunlu bir bedensel özellik olan dışadönüklük, genellikle doğuştandır, ama kalça ve basen kaslarını zorlayan sürekli çalışmalarla da elde edilebilir.) || *Dışadönmek*, bir bacağın kalkık olduğu pozisyonlarda, kalkık bacağın yönünde dönmek. (Bu, yalnızca arabesk için geçersizdir. Bu duruşta, ancak üzerinde dönülen bacak yönünde ve öbür bacak arabesk durumundayken dışa dönüş yapılabilir.)

DIŞADÖNÜKLÜK a. Ruhbil. Toplumsal ilişkiler kurmaya ve yeni uyarımlar aramaya yönelik kişilik özelliği. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İkt. Gelişmekte olan ekonomilerin, uluslararası mübadelelerin yoğunluğu nedeniyle, gelişmiş ekonomilerle ilişkide olması durumu.

—ANSİKL. Ruhbil. H. İ. Eysenck'e göre dışadönüklük, öteki kutbu içedönüklük olan ikikutuplu boyutun bir kutbudur. Eysenck, nörofizyolojik farklılıkların, dışadönüklükleri, içedönüklüklerden ayırt etmemizi sağladığını göstermiştir. Ona göre, içedönükler, dışadönüklerden çok daha dikkatli ve uyanık kişilerdir.

DIŞAKIŞLI sıf. Coğ. Akarsuları denize ulaşan bölgeler için kullanılır. (Bu bölgeler, karaların toplam yüzeyinin % 72'sini kaplarlar.) [Eşanl. EKZOREİK.] (Karşt. İÇAKIŞLI.)

DIŞAKIŞLILIK a. Coğ. Akarsu ağı denizlere ve okyanuslara boşalan bölgelerin özelliği. (Eşanl. EKZOREİZM.) [Karşt. İÇAKIŞLILIK.]

DIŞALIM a. **1.** Gümrük tarifelerine bağlı olan ya da olmayan bir takım ürünleri, bir ülkeye ithal etmek, sokmak eylemi. **—2.** Bir kullanımı, bir ürünü, vb. bir ülkeye sokmak, benimsetmek, yerleştirmek: *Patates dışalımı. Bir modanın dışalımı. Kitlesel biçimde yabancı işçi dışalımı.* **—3.** *Dışalım malları*, yabancı ülkelerden ithal edilen ürünlere, mallara, kullanımlara verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Uluslarar. ikt. Ödemeler bilançosunda, dışalım dış ülkelerden satın alınan malları içerir. Dışalım, dışsatımla birlikte, görünür ticareti oluşturur. Dışalım toplamı ya fob ya da cif olarak hesaplanır. Dışalım politikası, fiyatları ve / ya da miktarları etkiler. Birinci durumda, devlet, sınırdan içeri giren mallar üzerine gümrük vergisi koyar; ikinci durumda ise, bir malın girişini ya tümüyle yasaklar ya da belli bir süre için saptanmış bir kota içinde buna izin verir.

DIŞALIMCI sıf. ve a. Dışalım yapan kişi, şirket, ülke: *Şeker dışalımcısı ülkeler Büyük bir kahve dışalımcısı.*

DIŞALIMCILIK a. Dışalım işleriyle uğraşma; ithalatçılık.

DIŞARI a. (*esk.* türkç. *taş*, dış'tan *taş -garu* > *dışarı*). **1.** Sözkonusu edilen yerin dışında kalan yer: *Dışarı çıkıyorum, birazdan gelirim. Dışarıda bekleyin, müdür bey neredeyse gelir. Dışarıda kar yağıyor* **—2** Bir kimseye göre evinin dışında kalan yer: *Bu gece yemeği dışarıda yiyeceğiz. Geç saatlere kadar dışarıda kalayım deme sakın.* **—3.** Merkezden ya da başkentten uzak olan yer: *Üç yıl dışarıda uzak bir kasabada kaldıktan sonra başkente geri döndü.* **—4.** Yabancı ülkeler: *Dışarıdan yeni döndü. Bu yaz dışarıya gitmek istiyoruz.* **—5.** *Dışarıdan*, kendi katılmaksızın, uzaktan bakınca: *Dışarıdan bu işler kolay görünür ama hiç de öyle değildir.* || *Dışarısı*, sınırlı, kapalı bir yerin dışı, ötesi: *Dışarısı çok soğuk.*

◆ be. **1.** Bulunulan yerin dışına, bir yerin dışına; dışarıya: *Kapıyı vurup hızla dışarı çıktı.* **—2.** *Bir kimseyi dışarı atmak*, onu kovmak: *Sinirlenmiş, ikisini de dışarı atmıştı.* || *Dışarı çıkmak*, büyük aptesini yapmak. || *Dışarı vurmak*, etkisi dışardan belli olmak, duyulmak: *Koku dışarı vuruncа kapıyı kırıp içeri girmişler.*

DIŞARILI sıf. *Yörs.* Taşralı, dışarılıklı.

DIŞARILIK a. (*dışarı*'dan *dışarı-lık* > *dışarlık*). *Yörs.* Taşra.

DIŞARLIKLI, sıf. *Yörs.* **1.** Taşralı. **—2.** Bir yere göre başka bir yerden olan, yabancı kimse için kullanılır.

DIŞASALAK sıf. Konağının beden yüzeyinde yaşayan asalak için kullanılır. (Karşt. İÇASALAK.)

◆ a. Dışasalak organizma.

—ANSİKL. Genellikle kanatsız olan dışasalak böcekler, zorunlu olarak yaşamlarının bir bölümünde ya da tüm yaşamları boyunca bir konak üzerinde bulunurlar. Örneğin *Trinoton* cinsinden tüy böcekleri her zaman ördeklerin dışasalağıdır. Hayvanların başlıca dışasalakları pireler, bitler, akarlar (saç dibi akarları, mazı böcekleri) ve mantarlardır (güve). Dışasalaklar verdikleri zarardan ve yol açtıkları yaralardan başka, bir de hastalık bulaştırıcı (virüs, mikrop ve asalak hastalıkları) olarak zarar verirler.

DIŞATEPME a. Psikan. Bastırılmış bir affektin, bilinç alanına çıkması. (Eşanl. ABREAKSİYON.)

—ANSİKL. Ortaya çıktıkları sırada normal olarak hissedilmeyen affektler, ruhsal bir travmanın anısına bağlı olmaları dolayısıyla, bilinçdışına yerleşirler. Böylece birbirine bağlı olan affektler ve anılar, rahatsız edici olmaları dolayısıyla, bastırılmış olurlar. Affekt ve anının söze dökülmesi, aynı anda bilinç düzeyine çıkınca, dışatepme, bu affektleri ortaya seren hareketler ve sözlerle kendini gösterir. Dikkatin zayıflaması (öfke ve sarhoşluk durumlarında görüldüğü gibi), bu tür hareketlerin gerçekleşmesini ve sözlerin söylenmesini kolaylaştırabilir. Çoğu kez dışatepme, psikanaliz tedavisi ve bu tedaviyi yapana yönelen aktarım sırasında, ruhsal engellemenin ortadan kalkması nedeniyle, kendiliğinden gerçekleşir. Dışatepmenin gerçekleştirilmesi için, bazı ilaçlar da kullanılabilir (narko-analiz). Bu tekniklerin tedavi bakımından etkisi, genellikle sürekli değildir. Bunun nedeni de, sözü geçen tedavinin, ruhsal çatışmayı ya da travmayı bilinçdışından tam anlamıyla çıkaramamasıdır.

DIŞAVURUM a. Genet. Özellikle nicel karakterler için, bir genin fenotipsel görünümündeki yoğunluk değişikliği.

—ANSİKL. Bir genin değişik dışavurumunun nedenleri bilinmemektedir. Örneğin başat bir hastalık, *osteogenesis imperfecta* ya da doğuştan kemik kırılganlığı, bir aile içinde, anormal geni taşıyan kişiler arasında, gözakının basit mavi renginden tut da, dölyatağı içinde kırık yapabilen ileri derecede kemik kırılganlığına kadar çok değişik biçimlerde ortaya çıkabilir.

DIŞAVURUMCU → ANLATIMCI.

DIŞAVURUMCULUK → ANLATIMCILIK.

DIŞBESLEK sıf. Yeşil bitkilerce üretilen ya da diğer organizmaların vücutlarında bulunan organik maddelerle beslenen canlılar için söylenir. (Eşanl. HETEROTROF.) [Karşt. KENDİBESLEK.]

◆ a. Dışbeslek organizma.

—ANSİKL. Fototrof olan, yani organik molekülleri güneş enerjisini kullanarak fotosentez yoluyla yapan klorofilli bitkiler (yeşil bitkiler, suyosunları) ile enerjilerini mineral moleküllerinin yükseltgenmesinden elde eden bazı kimyotrof bakteriler dışında kalan tüm canlılar dışbeslektir.

DIŞBESLEKLİK ya da **DIŞBESLENME** a. Biyol. Dışbeslek organizmaların beslenme yöntemi. (Eşanl. HETEROTROFİ.)

—ANSİKL. Doğada çeşitli dışbesleklik yöntemleri vardır. Avlanarak beslenen etçil hayvanlar, avladıkları hayvanları öldürerek ya da öylece yerler; otçullarsa otlayarak beslenirler. Asalaklıkta, genellikle konaklarından daha küçük olan asalaklar, konaklarının içine ya da üstüne yerleşir. Asalak, konağının yedikleriyle ya da onun eti, kanı ve besisuyuyla beslenir ve sonunda onun ölümüne yol açabilir. Ortakçılıkta*, konağının artıklarıyla beslenen tür, ona ne zarar verir, ne de yarar sağlar. Çürükçülük*, canlı olmayan organik maddeyle (ceset, dışkılar, odun, humus, vb.) beslenen organizmaların beslenme yöntemidir. Ortakyaşarlıkta* ortaklardan biri dışbeslek, öbürü kendibeslektir, bunların karşılıklı yaptıkları kimyasal alışverişten ikisi de yarar sağlar.

DIŞBÜKEY sıf. Dışa doğru küresel bir eğrilik taşıyan bir şey için kullanılır; tümsek ve dışa doğru yuvarlak olan: *Dışbükey aynalar cisimleri küçültür* (Eşanl. TÜMSEK.)

—Ceb. *Bir* E *vektör uzayının* ℝ *üzerindeki dışbükey parçası*, E nin aşağıdakı bağıntıları sağlayan A parçası:

$$\forall (x_1, x_2) \in A^2 \quad \text{ve} \quad \forall \alpha \in [0, 1], \quad \alpha x_1 + (1-\alpha) x_2 \in A.$$

—Geom. Her doğru parçasının uçlarını içerdiğinde tümünü içeren (eğriden farklı) bir E nokta kümesine denir. (Bir E kümesi, ancak ve ancak E nin pozitif sayılarla donatılan her nokta sisteminin ağırlık merkezi E ye aitse dışbükeydir.) || *Dışbükey çokyüzlü*, afin (gerçek) bir uzayın, kapalı yarım uzaylarının sonlu bir arakesiti olan parçası. || *Dışbükey eğri*, afin Eukleides düzlemi içinde bulunan, 2 boyutlu bir dışbükey kümenin sınırı. (Böyle bir eğri ya 1 yarıçaplı S^1 çemberine ya da ℝ doğrusuna homeomorftur.) || *Dışbükey yüzey*, 3 boyutlu bir Eukleides uzayının, bu uzayın 3 boyutlu bir dışbükey kümesinin sınırı olan bağlantılı kümesi. || *Bir A (boş olmayan) kümesinin dışbükey zarfı* ya da *dışbükey kapanışı*, A yı içeren en küçük dışbükey küme. (Bu A nın sonlu sayıda noktalı bütün ailelerinin bütün ağırlık merkezlerinin kümesidir.) || *Boş olmayan dış-*

bükey bir E *kümesinin boyutu*, E nin doğurduğu doğrusal afin bir katlı uzayın boyutu. || S *tepeli dışbükey koni*, S merkezli ve pozitif oranlı her homotetiyle kararlı kalan dışbükey küme.
—Mat. çözlm. *Dışbükey fonksiyon*, bir I aralığı üzerinde

$$\forall (x_1, x_2) \in I^2, f(x) \leqslant h(x)$$

biçiminde tanımlı *f* fonksiyonu; burada *h*,

$$h(x_1) = f(x_1) \quad \text{ve} \quad h(x_2) = f(x_2)$$

ile tanımlı afin fonksiyondur.
(Kimi kez fonksiyonu gösteren eğrinin dışbükey olduğu söylenir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

◆ a. Geom. Bir eğriden farklı noktasal dışbükey küme. (Dışbükey örnekleri: *doğru parçaları, yarıdüzlemler, yarıuzaylar.*)
—ANSİKL. Mat. çözlm. I üzerinde dışbükey olan *f* nin denk tanımı şöyle verilebilir:

$$\forall \alpha \in [0, 1], \; f[\alpha x_1 + (1-\alpha) x_2] \leqslant \alpha f(x_1) + (1-\alpha) f(x_2).$$

I üzerinde dışbükey fonksiyonların burada, her iç noktada, sağdan ve soldan birer türevi vardır ve dolayısıyla bunlar I üzerinde süreklidir. Birinci türevleri (eğer varsa) artandır. İkinci türevleri (eğer varsa) pozitiftir.

DIŞBÜKEY-İÇBÜKEY sıf. Jeomorfol. Homojen bir yapı içerisinde biçimlenmiş, üst kesimlerinde dışbükey ve aşağı çığırda içbükey olan birçok yamaç profili için kullanılır.

DIŞBÜKEYLİK a. Dışa doğru kabarık olma hali: *Bir yuvarlağın, bir camın, bir aynanın, Yer'in dışbükeyliği.* (Eşanl. TÜMSEKLİK.)
—Geom. ve Topol. Dışbükey kümelerin özelliği. (Dışbükeylik, artan kesişim ve birleşim için de kullanılmaktadır, ama birleşim için genellikle anlamını yitirir:

$$[1, 2] \cup [3, 4]$$

dışbükey değildir.)
—Mat. çözlm. *Dışbükeylik eşitsizliği*, Hölder, Minkowski ve Schwarz eşitsizliklerinin genel adı.

DIŞÇATAL a. Arabac. At arabalarının ön takımında bulunan ve iççatalı yastığa bağlamaya yarayan L biçimli demir.

DIŞÇEVRİM a. Geom. *Dışçevrim eğrisi*, sabit bir (C) çemberinin dışında kaymadan yuvarlanan bir (C′) çemberine ait değişmez bir noktanın çizdiği düzlemsel eğri; (C) ve (C′) nün yarıçapları oranı oransal bir sayı olmalıdır. (Eşanl. EPİSİKLOİT.)
—ANSİKL. (C) ve (C′) nün merkezleri sırasıyla O ve O′, yarıçapları R ve *r*, (C′) nün değişmez noktası P, (C) ve (C′) nün değme noktası T ve O*x* ekseninde T ile P nin çakıştığı nokta A ile gösterilirse, bu işarette P nin kutupsal koordinatları şu bağıntılarla verilir:

$$x = (R + r)\cos\theta - r.\cos\left(\frac{R + r}{r}\right)\theta,$$

$$y = (R + r)\sin\theta - r.\sin\left(\frac{R + r}{r}\right)\theta;$$

bu bağıntılarda $\theta = (\overrightarrow{OA}, \overrightarrow{OT})$ dır.
Dışçevrim eğrilerinin kimi özel halleri:
- R = *r* için, *yürek eğrisi* elde edilir;
- R = 2*r* için, *böbrek eğrisi* elde edilir.

DIŞÇEVRİMSEL sıf. Geom. Bir dışçevrim eğrisine ait ya da taşıyıcısı dışçevrim eğrisinin bir parçası olan.

DIŞDEĞERBİÇİM a. Mat. ve Fiz. Bir yasanın gerçekliğini ya da bir fonksiyona ait bilginin bunların verildiği sınırlar ötesine uzatılması.
—ANSİKL. Mat. ve Fiz. Dışdeğerbiçim problemi, yalnızca sınırlı sayıda deney sonuçları bilindiğine göre genel bir yasa bulunmak istendiğinde ele alınır. Dışdeğer biçimle bir fonksiyon oluşturulduğunda, fonksiyonu oluşturmada yararlanılan değişkenin uç değerleri arasındaki değerler için bu fonksiyonun değerlerini hesaplamakta da bundan yararlanılır: bu durumda *içdeğerbiçim* yapılıyor denir; uç değerler içinde olmayan değerler için bundan yararlanılırsa *dışdeğerbiçim* yapılıyor denir.

DIŞEVLİLİK → DIŞTANEVLENME.

DIŞHORMON sıf. Dışhormon maddesi, canlı organizmaların dışarı attıkları, yakınlarındaki canlı varlıklar üzerinde belli bir etki yapan (iticilik, büyümenin durması ya da başlaması, üreme oranında değişiklik, vb.) organik madde.
—ANSİKL. Dışhormon maddesinin etkisine duyarlı bireyler dışhormonu çıkaranla aynı türdense bu maddeye *feromon* denir. Bitkilerde, *kök salgıları* adı verilen özel bir salgıya rastlanır; bu salgı, genellikle salgıyı çıkaran bitkiye rakip bitkilere zarar verir ya da rakip bitkide hastalıklara yol açan bakterilerin üremesini sağlar.

DIŞİSKELET a. **1.** Hayvanların bedenlerinin dışındaki iskeletsi yapılarına (yumuşakçaların kavkıları, eklembacaklıların kabukları vb.) verilen genel ad (dışiskeletin iç yüzüne kaslar bağlanır). **—2.** Omurgalılarda, derinin kemikleşmesiyle oluşan ve kıkırdaksı yapıdaki iç iskeleti örten kemiksi iskelet.

DIŞİŞLERİ a. Siyas. bil. Bir devletin başka devletlerle ilgili işleri, hariciye.

Dışişleri bakanlığı, bir ülkenin öteki devletlerle olan dış ilişkilerini yürütmekle görevli bakanlık. Türk dışişleri bakanlığı'nın başlıca görevleri, hükümetçe belirlenecek ilkelere göre dış politikayı uygulamak ve Türkiye Cumhuriyeti'nin yabancı devletler ve uluslararası kuruluşlarla ilişkilerini yürütmektir. Bakanlığın merkez kuruluşunda çeşitli genel müdürlükler ve daire başkanlıkları vardır. Yurtdışı kuruluşu büyükelçilikler, elçilikler, uluslararası örgütlerdeki sürekli temsilcilikler, başkonsolosluklar, fahri başkonsolosluklar, konsolosluklar ve özel temsilciliklerden oluşur.

DIŞKABUK a. Meyve kılıfının en dıştaki tabakası. (Perikarp da denen bu kısım genellikle meyvenin derisi denen ince tabakadır.)

DIŞKI a. Fizyol. **1.** Organizma tarafından dışarıya atılan ve en başta metabolizma ve beslenme artıklarından oluşan maddeler (bok, idrar, ter, yağlı madde, karbon gazı, vb). **—2.** Sindirim yoluyla dışarıya atılan posa. (Bk. *ansikl.* böl. Fizyol. ve Psikan.)
—Fizyol. ve Patol. *Dışkı fistülü*, bağırsakla bağlantılı olan ve dışkıya geçit veren fistül.
—ANSİKL. Fizyol. Dışkı, su (% 75), özellikle selülozlu besin artıkları, dökülmüş bağırsak hücreleri ve bakterilerden oluşur. pH'si nötrdür. Dışkı muayenesi, sindirim işlevinin kimyasal yönünü meydana çıkarmaya, asalakların ya da yumurtalarının araştırılmasına, kistlerin ve bakterilerin saptanmasına yarar.
—Psikan. Dışkı, anal dürtünün doyumunu sağlayan anal erotizmin nesnesidir. Dışkı, pis olduğu için dışarı atılmaz; tam tersine, annenin çocuğa aşıladığı eğitim kuralları (anus kaslarını denetim altına almaya zorlama) dolayısıyla bedenden atılır. Çocuk, annesini memnun etmek için bu maddeden ayrılır ve onu atar. Annesinin, bunu bir armağan olarak kabul ettiğini düşünür ve annesine bu maddeyi, bir armağan olarak sunar.
—Vet. Dışkının miktarı (normal olarak günde atta 13-18 kg, sığırda 30-50 kg) hayvan ishal olunca artar, kabız olunca azalır. Mide kanaması varsa dışkının rengi koyulaşır, tersine, safra yetersizliği varsa açıklaşır. Ağır bağırsak iltihaplarında dışkı çok pis kokar. Hayvan dışkısı da muayene edilerek çeşitli asalaklar, asalak larvaları ya da yumurtaları aranabilir.
Tavuk dışkısı da sığır, koyun ve at dışkısı gibi azotlu ve fosforlu gübre olarak kullanılabilir. Gübre değeri hayvanların altına yataklık serilip serilmemesine (saf ve yoğun dışkı ya da karma dışkı), beslenme tipine, tarlaya atılmadan önce azot kaybedip kaybetmediğine bağlıdır.

DIŞKICIL sıf. Bot. Dışkılar üzerinde yetişen bitkiler için kullanılır.

◆ sıf. ve a. Zool. Dışkıları yiyen; dışkılarla beslenen. (Bazı kemiriciler [tavşan, kobay], düzlemduyargalıgillerden bazı böcekler ya da *Scatophagidae* ve sinekgiller familyasından bazı ikikanatlılar dışkıcıldır. Bu çelişkili beslenme biçimi, etçil memelilerin, özellikle de gevişgetirenlerin dışkılarında sindirilmemiş tanelerin bulunmasıyla açıklanır.)

DIŞKILAMA a. Tıp. Dışkının ve dış salgıların vücuttan dışarı atılması.

DIŞKILIK a. Psikan. *Dışkılık kuramı*, kadının anal ve üreme organlarını birbirinden ayırt etmeyen çocuksal cinsel kuram (Bk. *ansikl.* böl.)
—Zool. Omurgalılarda sindirim borusunun, karma embriyon kökenli (içderi ve sonbağırsak) art bölgesi. (Bağırsakların son bölümü, sidik yolları ve eşeysel yollar dışkılığa, o da dışkılık deliğiyle dışarıya açılır.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Psikan. Freud'un 1908'de açıkladığı bu kuram, çocuğun, kadında vajinanın bulunduğu gerçeğini bilmemesine dayanır. Böylece çocuk, bebeklerin tek bir organda oluşup oradan çıktıklarını düşünür. Ayrıca, bebeğin, dışkıdan farksız olduğuna ve dışkı gibi dışarı atıldığına inanır. M. Klein'a göre, çocuk bu konuda, gerçeği erkenden öğrenmektedir. Bu durumda, dışkılık kuramı, sözü geçen gerçeği yadsıyan bir savunma fantazması olarak yorumlanır.
—Zool. Dışkılık bütün omurgalı embriyonlarında oluşur. Daha sonra ya olduğu gibi kalır (kıkırdaklıbalıklar, ciğerlibalıklar, amfibyumlar, sürüngenler, kuşlar, tekdelikliler) ya da gödeni ve onun deliği olan anusu, eşeysel boşluktan ayıran bir perdeyle ikiye ayrılır (yuvarlakağızlılar, kemiklibalıklar, keseli ve eteneli memeliler). Amfibyumlarda dışkılık karın kısmında yassılaşarak kese biçimini alır. Sürüngenlerle kuşlarda dışkılık, kıvrımlarla üçe bölünerek ardışık üç bölme haline gelir: bağırsağın açıldığı koprodeum, sidik torbası ile eşeysel yolların açıldığı urodeum, bir de dışarıya açılan sonbağırsak.

DIŞKISEVER sıf. Dışkılarda yaşayan hayvanlar için kullanılır.

DIŞKÖKENLİ sıf. Yerbil. Yerkürenin yüzeyinde oluşmuş kayaçlar için kullanılır. (Tortul kayaçlar kimi kez, kökenlerini belirtmek amacıyla *dışkökenli* kayaçlar diye adlandırılmışlardır.) [Eşanl. EGZOJEN, Karşt. anl. İÇKÖKENLİ.]

DIŞKULAK → KULAK.

DIŞLAMA a. Dışlamak eylemi.
—Cerr. Bir ameliyat sırasında, kesip çıkarmadan ya da içindekini boşaltmadan önce bir iç organı (apandis, safra kesesi vb.) vücudun dışına tespit etme.
—Fiz. *Dışlama ilkesi*, iki elektronun ya da iki protonun ve daha genel olarak iki özdeş fermionun aynı kuvantum halinde bulunamayacağını belirten ilke. (Eşanl. PAULİ İLKESİ.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Mant. En azından hiçbir öğesi öbürüne ya da bir başkasına ait olmayacak şekilde boş olmayan iki sınıf arasındaki mantıksal bağıntı.
—ANSİKL. Fiz. Pauli'nin 1930'a doğru, atomların elektron yapısını (özellikle elektron katmanlarının varlığını) açıklamak için ileri sürdüğü dışlama ilkesi, günümüzde fermion tanımının özel bir anlatımı olarak düşünülmektedir. Kuvantum kuramı, gerçekte özdeş parçacık kümelerine ilişkin olasılık genliklerinin, parçacıkların dizilim işlemi altında, bakışımlı (bozonlar hali) ya da tersbakışımlı (fermionlar hali) olmalarını gerektirir. Fermionlar için genliklerin

tersbakışımı, iki fermion aynı halde olduğunda genliklerin sıfır olmasını sağlar. Olasılık sıfırdır ve dolayısıyla durum olanaksızdır. Pauli ilkesi (ya da fermion niteliği) birçok elektron içeren sistemlerin özelliklerini belirler. Bu ilke atomların katmanlı yapısını, kimyasal bağın yapısını, metallerin bileşimini ve aynı şekilde, nükleonlara uygulandığında, tüm çekirdek fiziğini düzenler.

DIŞLAMAK g. f. **1.** *Bir kimseyi dışlamak,* onu aralarına almamak, aralarından atmak: *Bütün çabalarıma karşın onu dışlamışlardı.* **—2.** *Bir şeyi dışlamak,* sözkonusu bir kimseyse, bir şeyi yok saymak, onu yadsımak; bir şeyse, başka bir şeyle bağdaşmamak, onu dışta bırakmak: *Eğitimde güncel olanı dışlayarak bir yere varamayız. Gramer hayal gücünü ve mizahı dışlamaz.*

◆ **dışlanmak** edilg. f. Dışlamak eylemine konu olmak: *Toplum tarafından dışlanan çocuklar.*

DIŞLANMAK → DIŞLAMAK.

DIŞLAR a. Arit. Bir orantının birinci ile sonuncu terimi. (Her orantıda içler çarpımı dışlar çarpımına eşittir.) [Eşanl. YANLAR.]

DIŞLAŞTIRMAK g. f. Bir duyguyu, bir düşünceyi dışa vurmak.

DIŞLAYAN a. Dilbil. *Sen*'i dışta bırakarak *ben* ve *o*'yu belirten birinci çoğul kişi adılına *(biz)* denir. || *Sen* ve *sen*'i belirten bir *siz*'in (içeren denir) karşıtı *sen* ve *o*'yu belirten ikinci çoğul kişi adılına *(siz)* denir.

DIŞLAYICI sıf. Fizyol. *Dışlayıcı organlar,* içinden bol kan geçen ve geçerken kanın içinden çeşitli atık ve zehirli maddeleri toplayarak dışarıya atan organlar. (Başlıca dışlayıcı organlar şunlardır: idrar sistemi organları [böbrekler ya da nefridiler], solunum organları [solungaçlar, solukborusu, akciğerler], vücut yüzeyi [özellikle ter bezleri] ve karaciğer. Karaciğer, safrayı sindirim boşluğuna akıtır; o da posayla birlikte dışarı atılır.)

DIŞLI → İÇ*Lİ DIŞLI.

DIŞMERKEZ a. Jeofiz. *Deprem dışmerkezi,* yer yüzeyinin depremin en şiddetli hissedildiği noktası. (Bu nokta, depremin başladığı bölgeyi gösteren yeraltı noktası olan deprem içmerkezinin üstünde ve ona düşey konumda yer alır. Dışmerkezi kesin olarak belirlemek çok güç olduğundan genellikle onun yerine dışmerkezsel bölge göz önüne alınır.)

DIŞMERKEZLİ sıf. Mat. Dışmerkezlikle ilgili olan.
—Bot. Tohumun içinde merkezden çok uzakta olan embriyonlara denir. || *Dışmerkezli embriyon,* kök taslağının ucu mikropilin karşısında bulunmayan embriyon. || *Dışmerkezli tabakalar,* ortak merkezleri ağacın özeğinde bulunmayan odun tabakaları.
—Dilbil. Bir cümle, oluşturucu öğelerine ayrıştırılırken, işlevi ve dağılımı her oluşturucusunun işlev ve dağılımından farklı bir nitelik sunan bir sentagma ya da kuruluş için kullanılır. (*Okula* sentagması, *okul* ve *a* öğeleri ayrı olarak ele alındığında, oluşturucularına oranla dışmerkezlidir.)
—Geom. Merkezleri aynı olmayan geometrik şekillere denir. || *Dışmerkezli anomali,* descartesçı denklemi

$$\frac{x^2}{a^2}+\frac{y^2}{b^2}=1$$

olan bir elipsin bir M(x, y) noktası için $x = a\cos\varphi$, $y = b\sin\varphi$ biçimindeki $\varphi \in [0,2\pi]$ gerçek sayısı.
—Mantarbil. Sapı şapkanın tam ortasında olmayan mantara denir.

DIŞMERKEZLİK a. Geom. Verilen bir konik için, F verilen bir nokta ve D, aynı Eukleides düzleminde bulunup, buna eşlik eden doğrultman olduğuna göre

$$\frac{d(M, F)}{d(M, D)}=e$$

biçimindeki M noktalarının geometrik yeri olarak tanımlanmış, pozitif ve sıfır olmayan e sabit sayısı.
—Gökbil. Bir Kepler yörüngesinde, odak uzaklıklarının büyük eksene oranı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Gökbil. Güneş sistemindeki temel gezegenlerin yörüngelerinin dışmerkezlikleri genellikle küçüktür; dışmerkezliği en büyük olan gezegen Merkür'dür (ortalama 0,206). Küçük gezegenlerin dışmerkezlikleri çok daha büyük olabilir. Dönemsel kuyrukluyıldızlarda dışmerkezlilik 0,40'tan başlayarak bütün değerleri alır; doğal uyduların dışmerkezlikleri de genellikle çok küçüktür; en büyük dışmerkezlik, Satürn'ün dokuzuncu uydusu Phoebe'de görülür ve 0,166'dır.
Gezegen yörüngelerinin dışmerkezlik değerleri, dönemsel değişimlere bağlıdır; bu dönemler bazen çok uzun sürer. Sözkonusu değerler uzun süre yüzyıllık değişimlerle karıştırıldıysa da gerçekte dönemseldir.

DIŞMERKEZLİLİK a. Jeod. ve Topogr. Üzerinde açı bölümleri olan dairenin (lemp) merkezi çevresinde tam olarak dönmeyen bir teodolitin mekanik kusuru. (Dışmerkezlilik, yarım devir saptırılan iki verniyenin okunmasıyla giderilir.)

DIŞÖLÇÜ a. Müz. Bir ritmin, bir müzik cümlesinin, ilk ölçü çizgisinden önce gelen ve ilk kuvvetli zamana bağlanan ilk nota ya da notaları. (Eşanl. ANAKRUZ ve AUFTAKT.)

DIŞPATLAMA a. Sesbilg. Eklemleyici organların tümüyle kapanmasından sonra ses yolundaki sıkışmış havanın birdenbire dışarı çıkmasından kaynaklanan çok kısa süreli gürültü. Bu olgu, [p], [t], [k] gibi kapantılı ünsüzlerin gerçekleştirilmesindeki gevşeme sırasında ortaya çıkar. (Dışpatlama, kapantılı ünsüz oluşumunun son evresidir.)

DIŞPATLAMALI sıf. Sesbilg. Patlama evresi gerçekten algılanan kapantılı ünsüzlere denir. (Karşt. anl. İÇPATLAMALI.)

DIŞPLAZMA a. Biyol. Çeşitli protistlerin, özellikle amiplerin sitoplazmasının farklılaşmış dış bölümü. (Eşanl. EKZOPLAZMA.)

DIŞPLAZMAKÜRE a. Gezbil. Bir gezegende plazmakürenin, elektron yoğunluğunun ansızın azalmasına denk düşen, dış sınırı. (Yer'in dışplazmaküresi, Güneş doğrultusunda ve ekvator düzleminde, yaklaşık 4 Yer yarıçapı kadar yermerkezli bir uzaklıkta bulunur.)

DIŞRAK sıf. **1.** Herkese açık derslerde öğretilen felsefe ya da din öğretisine denir. (İÇREK öğretinin karşıtıdır.) **—2.** Aristoteles'in, felsefe ve bilim konusunda bilgisi olmayanlar için yazdığı yapıtlarına denir. (Karşt. İÇREK.)

DIŞSAL sıf. Dıştan gelen, bir şeyin doğasında, özünde bulunmayan için (içsel'in karşıtı olarak) kullanılır: *Dışsal nedenler. Ancak dışsal bir değeri olan süs eşyası.*
—Fels. Nedeni, etki gösterenin dışında yer alan eyleme denir. || *Dışsal neden,* Spinoza'ya göre, kendi dışında etkili olan neden. (Karşt. İÇKİN* NEDEN.)
—Fizyol. *Dışsal sinirlenme,* bir organın kendi dışındaki merkezlerden gelen sinirlerle donanması. (Kalbin dışsal sinirlenmesi, miyokartta bulunan sinirlerden ve sinir merkezlerinden oluşan özsel sinirlenmeye karşıt bir anlam taşır.)
—Hematol. *Dışsal etmen,* B12 VİTAMİNİ*'nin eşanlamlısı.
—İkt. *Dışsal değişken,* bir iktisadi modelde, değeri model dışından belirlenen değişken (örneğin, para arzı). [Karşt. anl. İÇSEL* DEĞİŞKEN.]
—İstat. *Dışsal büyüklük,* bir sistemden bağımsız olan ya da onun dışında kalan veri.
—Kamu mal. *Dışsal eksi yararlanmalar,* bir birey ya da kuruluşa başka bir birey ya da kuruluşun verdiği, uygulamada tazminat istemi olanaksız zararlar.

DIŞSALGI a. Fizyol. Salgı bezlerince, doğrudan doğruya ya da bir salgı kanalı aracılığıyla organizmadan dışarıya (deri ya da mukoza yüzeyi) ya da dış ortamla bağlantılı bir iç boşluğa (sindirim borusu) akıtılan salgı. (*Dışsalgı bezleri* içsalgı bezlerinden ayrıdır. Yalnız pankreas gibi bazı salgı bezleri karma bezdir, iki türlü salgı yapar [pankreas dışsalgısı ve pankreas içsalgısı].)

DIŞSALLAŞMA a. Fels. Hegel'e göre, bir varlığın ya da bir gerçekliğin kendinden hem dışarı çıkışını, hem de bu çıkışın, bir tarih figüründe (varlığında) somut olarak dile gelişini sağlayan işlem.
—ANSİKL. Fels. Hegel'e göre, yabancılaşma'dan *(Entfremdung)* farklı olan dışsallaşma *(Entäußerung)* ya da çıkış, bir yabancı öğede *(fremd)* kendini yitirme değildir; varlığın yansımalı bir belirlenimi ve bir zenginleşmesidir ve bu da, artık kendisinin olan bu dışsallığın varlığa dönüşünün doğurduğu sonuçtur. "Şeyliği belirleyip ortaya koyan kendinin bilincinin dışsallaşmasıdır ve bu dışsallaşmanın anlamı, yalnızca olumsuz değildir, olumludur da [...]. Kendininbilinci, bir yandan, nesnenin bir hiç olduğunu *bilir*, çünkü, dışsallaşan bilincin kendisidir -çünkü, bu dışsallaşmada, bilinç, kendini nesne olarak yine kendisi koyar ya da kendiiçin varlıktaki çözülmez birlik dolayısıyla, nesneyi, kendisi olarak koyar. Öte yandan burada, bir başka uğrak da vardır: bilinç, bu dışlaşmayı ve nesnelliği, ortadan kaldırmış ve kendisine aktarmıştır ve dolayısıyla, kendi ötekivarlığında, yine kendi içindedir" (*Tinin görüngübilimi* [Phänomenologie des Geistes], "Mutlak bilgi").

DIŞSALLAŞTIRMA a. Parapsikol. *Duyarlığı dışsallaştırma,* parapsikolojide, duyarlığın, özne dışına yayılması ve genişlemesi.
—ANSİKL. Parapsikol. Hipnotizmanın moda olduğu 1890 yılına doğru, albay Rochas, hipnoz durumundaki kimselerde gerçekleştirdiğini iddia ettiği ve "duyarlığı dışsallaştırma" diye adlandırdığı bir olayı betimledi. Buna göre, bu kişilerin duyarlığı bedenlerinin dışına yansıyor ve deney yapan kimse, elinde bir bıçakla yaklaşıp bu kişilerden belli bir uzaklıkta bıçağı salladığında, aynı kişiler acı duymuş gibi haykırıyorlardı. Rochas'nın deneyleri, günümüzde, yöntembilimsel düzeyde çok yetersiz görünmekte ve deney yapan kişinin telkinleriyle belli bir etki yaratıldığı genellikle kabul edilmektedir.

DIŞSALLIK a. Fels. **1.** Bilincin dışında olanın niteliği. **—2.** Hegel'e göre, insanın, kendi dışında olanla ilişkisi. Bu durum, aynı zamanda, bir içsellik olanağını da içerir ve dışsallık, bu olanağa, çözülmez ve tamamlayıcı bağıntılarla bağlıdır. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ **dışsallıklar** çoğl. a. İkt. Olumlu ya da olumsuz dış iktisadi etkiler. || *Dışsallıkları hesaba katmak,* iktisadi hesaplamada, dış iktisadi etkileri hesaba sokmak (özellikle, dış olumsuz etkiler [hasar, kirletme] oluşturan iktisadi etkenlere, bu etkilerin bedelini ödetmek için).
—ANSİKL. Hegel'de dışsallık (Außerlichkeit), gerçek anlamında, nesnelerin soyut dolayımsızlığında, salt verilmiş olan şey değildir. Hiç kuşkusuz, "somut gerçeklik, her şeyden önce, çeşitli özellikleri olan şey, var olan dünyadır; ama [...] aynı zamanda, kendinde-varlıktır ve kendinde -yansımadır; yalın varlığın çeşitliliği içindedir; dışsallığı, yalnızca kendisiyle içsel bir ilişkide-olmak'tır" (*Wissenschaft der Logik* [Mantık bilimi], 3,2). Böylece temel dışsallık, ancak, öznel içsellik olarak kendisinde yansımasında gerçek varlığını edinir.

DIŞSATIM a. **1.** Ulusal ürünlerin yaban-

Ekodtike Athenon-Ziolo

Diadumenos
Polykleitos'un özgün bronz bir heykelinin antik mermer kopyası
Ulusal müze, Atina

cı ülkelere satılması ve gönderilmesi. (Eşanl. İHRACAT.) **—2.** Dışarıya satılan ürün, mal.: *Dışsatımın azalması.* (Bk. *ansikl.* böl.) ‖*Yeniden dışsatım,* daha önce yurtdışından alınmış malların (genellikle, gümrük yükümlülüklerinden geçici bağışıklık tanınmış olanlar) bazı dönüşümlere uğramış olarak dışsatıma konu edilmesi; sözkonusu dışsatım işlemlerine ilişkin gümrük rejimi.
—ANSİKL. İkt. Ödemeler bilançosunda dışsatım, dışalımla birlikte "görünen ticaret"i, hizmetler ise "görünmeyen ticaret"i oluşturur. Dışsatım değerleri genellikle fob (free on board) olarak, yani dışsatımcı ülkeden çıkıştaki değerlerine göre hesaplanır.

DIŞSATIMCI sıf. ve a. **1.** Dışsatım yapan bir grubun, bir ülkenin niteliği: *Petrol dışsatımcısı ülke. Dışsatımcı sanayi.* **—2.** Dışsatım ticareti yapan kişi. (Eşanl. İHRACATÇI.)

DIŞSATIMCILIK a. Dışsatım işleriyle uğraşma, ihracatçılık.

DIŞTABAN a. Ayakkabı altını oluşturan ve tümü ya da ön bölümü doğrudan yere değen dayanıklı parça.
—ANSİKL. Ayakkc. Geleneksel olarak dıştaban yapımında kullanılan kösele (kent ve iş ayakkabıları, çizmeler) ya da ağaç (nalın, galoş) yerini gittikçe kauçuk ve türevlerine, günümüzde de sağlık kurallarına daha az uygun ama daha dayanıklı çeşitli bireşimsel gereçlere (polivinil klorür, poliüretan) bıraktı.

DIŞTAN sıf. Fels. *Dıştan fikir,* duyumlardan, dış nesnelerden edinilen fikir; Descartes'ta, DOĞUŞTAN fikir'e ve YAPMA fikir'e karşıt olarak duyulardan edinilen fikir.
—Uluslarar. ikt. *Dıştan almak,* bir ürünü, bir malı (yabancı bir ülkeden kendi ülkesine) ithal etmek, yabancı bir ülkeden gelen bir malı kendi ülkesine sokmak.

DIŞTANEVLENME a. Etnol. Aynı akrabalık grubundan (aile, soy sop, klan, vb.) olmayan kişiler arasındaki evlenme. (Eşanl. EGZOGAMİ; Karşt. İÇTENEVLENME.)

DIŞTANEVLİ sıf. ve a. Kendi ailesi ya da kabilesi dışından evlenen kişiye denir. (EGZOGAM da denir.)

DIŞTEĞET a. Geom. Bir üçgenin bir kenarı ile öbür iki kenarın uzantısına teğet olan bir çembere denir.

DIŞTEKER a. Geom. Değişmez bir (C) çemberi dışında, yarıçapları oranı oransal bir sayı olmak üzere, kaymadan yuvarlanan bir (C') çemberine bağımlı [(C') nün düzleminde bulunup buna ait olmayan] değişmez bir noktanın doğurduğu noktaların geometrik yeri olarak elde edilen düzlemsel eğri. (Eşanl. EPİTROKOİT.)

DIŞTERS sıf. Geom. *Dışters açılar* → TERS.

DIŞYÜZ a. Bir şeyin dışarıdan bakıldığında görülen yüzü.

DIYDIY a. *Yörs.* Hindi yavrusu.

DIYK ya da **ZIYK** a. (ar. *dıyk, zıyk*). *Esk.* Darlık, darlaşma, güçlük: *Dıyk-ı nefes* ya da *zıyk-un-nefes* (nefes darlığı). *Dıyk-u sadr* (göğüs darlığı).

DIYYIK ya da **ZIYYIK** sıf. (ar. *dıyyık, zıyyık*). *Esk.* Dar, çok dar, sık.

DIZDIK a. Bir kimseyle akrabalığın uzaklığını belirtmek için kullanılan *dızdığının dızdığı* deyiminde geçer.

DIZDIZCI a. *Arg.* Dızdızcılık yapan kimse: *Dızdızcılardan birisi yakalandı.*

DIZDIZCILIK a. *Arg.* Birkaç dolandırıcının, bir kimsenin ilgisini başka yöne çekerek onun parasını çalması.

DIZLAK sıf. *Yörs.* Dazlak.

DIZLAMAK gçz. f. *Arg.* Dolandırmak, çarpmak.

DIZMAN a. *Yörs.* Kart teke.

Dİ a. (fars. *dî*). *Esk.* **1.** Dün, bugünden önceki gün. **—2.** *Dî ve ferda,* dün ve yarın.
◆ be. Dün, dünkü gün, bugünden bir önceki: *Dî şeb* (dün gece).

-Dİ → -DI.

Dİ- (fr. di-) **1.** İki kez, çift anlamında yun. önek; ikilenmeyle, iki katına çıkarmayı belirtmek için birçok bilimsel terimde yer alır.
2. Kim. Kimi moleküllerin adlandırılmasında bir kökün iki kez yinelendiğini (diasetil, difenil); bir molekülde bir atom ya da kökün çifte varlığını (diaminobutan), ya da aynı molekülde işlevsel, özdeş iki grubun yer aldığını (dialkol) gösteren önek.

Dİ'Lİ GEÇMİŞ ZAMAN → BELİRLİ' GEÇMİŞ ZAMAN.

DİA (Mamadu), senegalli siyaset adamı (Khombole 1910). Öğretmenlik, Senegal senatörlüğü (1949-1955), sonra da milletvekilliği yaptı (1956-1959), ocak 1957'de, L. S. Senghor ile birlikte başlıca yöneticileri arasında yer aldıkları Senegal Halkçı bloku'nun desteğiyle Batı Afrika'da federalizmi kurtarmak isteyen Afrika konvansiyonu adlı yeni bir parti kurdu. Senegal hükümet başkanı oldu, 1958'de Senegal Cumhuriyeti hükümet başkanlığına getirildi ve bu görevi bağımsızlıktan sonra da sürdürdü. Ancak Senghor ile görüş ayrılıkları 1962 sonunda iktidardan düşmesine yol açtı. Tutuklandı ve 1963 başında Yüksek adalet divanı'nda yargılandı, mayısta müstahkem bir kaleye sürgüne gönderildi. Mart 1974'te bağışlandı ve serbest bırakıldı. Nisan 1976'da affedildi. 1983'te cumhurbaşkanlığı seçimlerinde adaylığını koydu, kazanamadı.

DİABELLİ (Anton), avusturyalı besteci ve yayımcı (Mattsee, Salzburg yakınında, 1781 - Viyana 1858). Michael Haydn'ın öğrencisi. 1803'te Viyana'ya yerleşti, burada piyano ve gitar dersleri verdi. 1818'de P. Cappi ile ortak olarak yayımcılığa başladı. 1824'te kurduğu kendi firmasını 1852'de C. A. Spina'ya sattı. Beethoven, en önemli çeşitleme çevrimini, Diabelli'nin valslerinden biri üzerine yazdı. Diabelli, Schubert'in başlıca yayımcısıydı. Operalar, missalar, kantatlar, oda müziği parçaları besteledi, ama adı, eğitim amacıyla yazdığı birkaç piyano sonatiniyle ölümsüzleşti.

DİABLE adası, Salut takımadasında küçük ada, Guyana kıyısı yakınında. Alfred Dreyfus 13 nisan 1895 - 5 haziran 1899 arasında burada hapsedildi.

DİABLERETS, İsviçre Alpleri'nde kütle, Vaud, Bern ve Valais kantonlarının sınırında; 3 210 m. Kütle, Rhône vadisinin yanında çok dik ve yarılmış yamaçlarla, yukarı Sarine bölgesinin yanındaysa daha uzun yamaçlarla yükselir. Kuzey yamacındaki *Diablerets merkezi* (Vaud kantonu) hem yaz, hem kış sporları yapılabilen, 1 155 m yükseltideki bir merkezdir.

Diablo Canyon, ABD'de nükleer santral. Kaliforniya'da, San Luis Obispo yakınında.

DİABOLO a. (şeytan anlamında ital. sözc.). Birbirine bir iple bağlı iki değnek ve uç uca yapıştırılmış iki koniden oluşan bir tür makara *(diabolo)* ile oynanan beceri oyunu. (Oyuncu, değnekleri hareket ettirerek diaboloyu ipin üzerinde döndürür, havaya atar ve ipi gererek onu yakalar.)

DİABOLUS İN MUSİCA. Müz. *Müzikteki şeytan* anlamında lat. sözcükler. Artık dörtlü aralığa denk olan üç tam aralığa Ortaçağ'da verilen ad. Bu aralığın kullanılması yasaklanmıştı.

DİABROTİCA a. (yun. *diabrotikos,* kemiren'den). Amerika'da yaşayan küçük böcekler cinsi. (Çeşitli renklerde birçok tür içeren *Diabrotica* cinsi, kınkanatlıların yaprakböceğigiller familyası.)

DİADECTOMORPHİA a. Permotriyas katmanlarında bulunan *Cotylosauria* öbeğinden fosil sürüngenler takımı. (Oldukça büyük boylu hayvanlardan oluşan bu takım değişik türleri kapsayan 4 familyaya ayrılır; bunlara bakıldığı zaman kulak yarığı bulunan *Anthracosaurus*'larda [fosil amfibyumlar] bugünkü sürüngenlere kadar olan gelişim izlenebilir. Bu nedenle *Diadectomorphia* takımının bugünkü sürüngenlere ve kuşlara ulaşan *Sauropsida* dizisinin, *Cotylosauria*'ların öbür öbeği *Captorhinomorpha* takımının da bugünkü memelilere ulaşan *Theropsidae* dizisinin atası olabileceği öne sürülmüştür.)

DİADELF sıf. (fr. *diadelphe; di-,* önek ve *adelphos,* kardeş'ten). Bot. Erkekorganları ayrı iki grup halinde birbirine bitişik olan çiçeğe denir. (Karşt. MONADELF.)

DİADEMA a. (taç'tan lat. sözc.). Çok uzun dikenli, testumunda göze benzeyen mavi lekeler bulunan denizkestanelerini içeren cins. (Sıcak denizlerin kıyılarında yaşar, *Diadematidae* familyasının örnek tipi.)

DİADEMA, Brezilya'da kent, São Paulo'nun büyük güney banliyösünde; 229 584 nüf.

DİADEMATİDAE a. Birbiri üstüne iyice binmiş levhalardan oluşan ve üzerinde çepeçevre, içi boş ince uzun dikenler bulunan, esnek, az çok yassı gövdeli, düzenli denizkestaneleri familyası. (Dikenlerin ortasında genellikle bir anus borusu yükselir. *Diadematidae* familyası, üçü fosil, sekizi yaşayan olmak üzere on bir cins kapsar ve bunların türleri genellikle tropikal denizlerde yaşar.)

DİADEMODON a. (fr. *diadème,* taç, ve yun. *odus, -ontos,* diş'ten). Afrika'da Permotriyas katmanlarında fosillerine rastlanan *Cynodontia* öbeğinden memeli sürüngen. (Dişleri kesici, köpekdişi ve azıdişi olarak farklılaşmış bu hayvanın memelilerin özelliklerini taşıdığını gösteren birçok belirti vardır: dik üyeler, değişmez beden sıcaklığı, kıllar, memeler, doğurarak çoğalma.)

DİADES, yunan mühendis (İ.Ö. 330'a doğr.). Sanatını Polyeidos'tan öğrendi, İskender ile Asya'ya gitti ve kent kuşatma tekniğine önemli yenilikler getirdi.

DİADOKHOS a. (ardıl anlamında yun. sözc.). Tar. Büyük İskender'in ölümünden sonra (323) imparatorluğu paylaşmak için çatışan generallere verilen ad. (Bu generaller: Perdikkas, Antigonos ve oğlu Demetrios, Seleukos, Lysimakhos, Ptolemaios, Antipatros ve oğlu Kassandros'tur.)

DİADROM sıf. Deniz ile akarsu arasında göç eden balıklar için kullanılır. (Üç çeşide ayrılırlar: *anadrom* balıklar [sombalığı] üst çığıra yumurtlamak için ırmaklarda yukarı kesime doğru çıkar; *katadrom*'lar [yılanbalığı] ise denize yumurtlamak için aşağı kesime iner; *amfidrom*'larsa her yaşta denizle akarsu arasında gider gelir.)
◆ a. Diadrom balık.

DİADUMENİANUS (Marcus Opellius Severus Antoninus), Roma imparatoru (202-218). Babası imparator Macrinus tarafından önce caesar (217), sonra augustus (218) ilan edildi. Ancak Caracalla'nın anısına bağlı olan ve Elagabalus tarafından kışkırtılan askerler onu ve babasını öldürdüler.

Diadumenos (alnında bir zafer şeridi taşıyan anlamında yun. sözc.), Polykleitos'un (İ.Ö. V. yy.'ın ikinci yarısı) genç bir atleti gösteren heykeli. Polykleitos kuralının en ayırtedici örneklerinden biridir. 30'dan çok kopyası günümüze gelmiştir; bunlardan en beğenilenleri *Delos'lu Diadumenos* ve *Vaison'lu Diadumenos*'tur (British Museum).

DİAEOS ya da **DİAİOS,** yunanlı devlet adamı (Megalopolis - *ay. y.* İ.Ö. 146). Akhaia birliği strategosu (150-149 ve 148-147). Sparta düşmanı bir demagogdu. Romalılar'a karşı direnişi örgütledi ve Korinthos yakınındaki Leukopetra'da konsül Mummius'a savaş açtı (İ.Ö. 146). Ancak yenilgiye uğradı ve Korinthos'un yakılıp yıkılması sırasında Megalopolis'e kaçtı, kendi evini ateşe vererek intihar etti.

DİAFENİLSÜLFON a. (fr. *diaphényl -sulfone*). Eczc. DAPSON'un eşanlamlısı.

DİAGHİLEV (Serge DE), rus gösteri düzenleyicisi ve sanat koruyucusu (Perm 1872 - Venedik 1929). Müzik öğrenimini yarıda bırakarak hukuk öğrenimine başladı. Ama okulundan çok, Petersburg'un sanat çevrelerine devam etti. Aleksandr Benois, Lev Bakst ve Walter Nouvel gibi ressamlarla tanıştı. 1898'de Mir iskustva (Sanat dünyası) adlı dergiyi çıkardı. İmparatorluk tiyatroları yöneticisinin özel yardımcılığını yaptı (1899-1901). Mariinskiy tiyatrosu'nun dans sanatçılarıyla ilişki kurdu. Rusya'da ilk olarak, çağdaş müziği tanıtmaya çalıştı: Petersburg'da Debussy, Ravel ve Dukas'ın yapıtlarının yorumlandığı müzik geceleri (1901) ve rus heykelcilerle ressamları tanıtan sergiler (Petersburg, 1905; Paris, 1906), Paris Operası'nda bir dizi konser düzenledi, Fyodor Şalyapin ile birlikte Musorgskiy'in *Boris Godunov*'unu sundu (1908). Michel Fokine'in çevresinde, Mariinskiy tiyatrosu'nun en iyi kadın ve erkek dansçılarını (Anna Pavlova, Tamara Karsavina, Vera Karalli, Vaslav Nijinskiy ve kız kardeşi Bronislava Nijinska, Adolph Bolm, Mihail Mordkin, T. Kozlov) toplayarak kurduğu Rus baleleri adlı topluluğun 1909'da Paris'te Châtelet tiyatrosu'nda sunduğu baleler büyük başarı kazandı. Topluluk, üç etkinlik döneminde de, güçlü koregraflarca (Fokine, Nijinskiy, Massine, Nijinska, Balanchine ve Lifar) desteklendi. Rus baleleri'nin sahnelediği yapıtlar üç türdendir: "modern balenin başyapıtları" (*Prens İgor*'un "Poloveç dansları", *Şehrazat, Petruşka, Ateş kuşu, Gülün hayaleti, les Sylphides, Bahar ayini, Bir faunanın öğleden sonrasına prelüd, Boutique fantasque*); dönemin en başarılı yapıtları *(Daphnis et Chloé, Altın horoz, Neşeli kadınlar, Düğünler, les Biches, Apollon Musagète)*; çağımızdaki öncü yapıtları müjdeleyen baleler (*Parade, Çelik adım, Kedi, Müsrif oğul)*. Diaghilev, yaşamının son yıllarında kitap koleksiyonunu zenginleştirmeye çalıştı, özellikle dansla ilgili çok sayıda kitap topladı.

DİAGİTLER, Kolomb'un Amerika'yı keşfinden önce, Şili'nin kuzeyinde ve Arjantin'in kuzey-batı'sında yaşayan eski halk; kültürleri, İnka İmparatorluğu'nun etkisi altındaki Güney Andlar bölgesine bağlıdır.

Diagitler yerleşik tarım yapıyorlar (kimi kez seki biçiminde), lama ve vikunya besliyorlardı. Verimli vadileri aşan akarsular boyunca kurulmuş ve girişleri surlarla korunan az çok bağımsız küçük köylerde yaşıyorlardı. Yapıları taştandı; seramik ve özellikle küçük çocukların gömüldüğü büyük kaplar (Santa María urnaları) üretiyor, alet ve süslemelerde (diskler ve pectoralisler) bakır ve bronz kullanıyorlardı. Diagitler kuzey-batı'da Quilmes ve Punta de Balasto gibi yarı şehirleşmiş büyük merkezler de kurmuşlardı.

Norte Chico'nun Şili topraklarında kalan bölümünde "diagit" denen bir kültür gelişti (İ.S. 1100-1460); bu kültür, çömlekçiliğe göre üç evreye ayrıldı: arkaik evre, geçiş evresi ve klasik evre.

DİAGO (Francisco), ispanyol bilgin ve dominiken papazı (Viver, Castellón ili, 1562'ye doğr. - Valencia 1615). Valencia yakınında San-Onofre manastırı rahibi olan Diago, Felipe III döneminde Aragón vakanüvistliğine atandı.

DİAGORAS Melosiu, lakabı **Tanrıtanımaz,** yunanlı filozof (İ.Ö. V. yy.). Sanıldığına göre, Demokritos'un öğrencisi olan bir azatlı köleydi. Kutsal ayinlerle alay ettiği için ölüme mahkûm edildi, kurtuluşu Atina'dan kaçmakta buldu. Tanrıtanımazlığı, gerçek bir inkârdan çok, Olympos tanrılarına karşı duyduğu güvensizlikten kaynaklanıyordu.

DİAGORAS Rodoslu, yunanlı atlet (İ.Ö. V. yy.). Pindaros, yedinci *Olympika*'sında İ.Ö. 464'te onun, yumruk dövüşündeki zaferini anlatır. Dört büyük oyunda aralıksız galip gelmiş ve heykeli Kallikles tarafından Olympia'ya dikilmiştir.

DİAGRAF a. (fr. *diagraphe*). Eskiden, görülen nesnelerin aydınlık oda* ilkesine göre aynen çizilmesine yarayan alet.

DİAİOS → DİAEOS.

DİAİTETES a. (yun. sözc.). Esk. Yun. Atina'da, on drahmiyi aşan medeni hukuk davalarına bakan resmi hakem.

—ANSİKL. Eski Atina'da, özel ve resmi hakemler vardı. Davacılar, her zaman, birincilere başvurmakta serbesttiler. Her yıl, kurayla, yeterli sayıda, 60 yaşındaki erkekler arasından seçilerek oluşturulan resmi hakemler, taraflar mahkemeye gitmeden önce müdahale ediyorlardı.

İ.Ö. IV. yy.'da diaiteteslerin yargılama yetkisi zorunlu hale geldi; o zaman, bu yargı hızlı çalışan ve ucuz olan bir sulh hukuk mahkemesinin görevlerini üstlenerek onun biçimini aldı; herhangi bir davada, yargıç görevini yapan hakem bir prytanis tarafından kurayla seçiliyordu. Verdiği karar yargılama görevi yapan bir yetkilinin onayından geçmek zorundaydı. Böylece Heliaia mahkemesi, özel davalar için yalnızca bir istinaf mahkemesi görevini üstlenmiş oldu.

DİAKA, Nijer ırmağının kolu, Mali'de, iç deltada, Débo gölünün yukarı kesiminde. Önemli bir balıkçılık ve pirinç tarımı bölgesinin oluşmasını sağlar.

DİAKEN a. (fr. *diakène*). Bot. Eşit ve karşıt iki akenden oluşan ve kendiliğinden açılmayan kuru meyve (maydanozgillerle kökboyasıgillerde olduğu gibi).

DİAKOS (Athanasios) → DHİAKOS (Athanasios).

DİAKRİA. Esk. coğ. Attike'nin kuzeyinde dağlık bölge, Eğriboz kanalına ve Asopos vadisine kadar uzanır. Atinalılar bayram günlerinde buraya eğlenmeye gelirlerdi.

DİAKRİALILAR. Esk. Yun. Diakria'da yaşayanlar. Çok duru bir attike lehçesi konuşuyorlardı. İ.Ö. VI. yy.'da, Solon'un reformlarından sonra Diakrialılar üçüncü siyasi partiyi oluşturdular. Ovadaki Pedionlular ve Paralialılar'dan (kıyıda yaşayanlar) sonra, Peisistratos tarafından örgütlenen bu parti, keçi çobanlarını, maden işçilerini, yoksul köylüleri, yani *seisakhtheia*'nın (mali açıdan özgür kılma) özgürleştirdiği ama yoksulluktan kurtaramadığı kimseleri bir araya getiriyordu. Diakrialılar, kendilerine borç para verilmesini, toprakların daha iyi dağıtılmasını ve demokratik bir anayasa istiyorlardı.

DİAKUSTİK a. (fr. *diacoustique*). Akust. Seslerin kırılmasıyla ilgilenen ve bunların çeşitli ortamlardan geçerken uğradıkları değişiklikleri inceleyen akustik dalı.

DİAL a. (fr. sözc.). Kim. DİALDEHİT'in eşanlamlısı.

Dial (The),1880'de kurulan aylık amerikan edebiyat dergisi. 1918'de New York'ta yayımlandı. Yazarları arasında Conrad Aiken, Randolph Bourne, Van Wyck Brooks vardı. Dewey ve Veblen'in tanınmasına önayak oldu. 1920'den başlayarak, Scofield Thayer'in yönetiminde, Eliot'un, Crane'in, Williams'ın ve belli başlı avrupalı edebiyatçıların yapıtlarını yayımladı. 1926'dan sonra Marianne Moore tarafından yönetildi. 1929'da yayımına son verdi.

DİALDEHİT a. (fr. *dialdéhyde; di-*,önek ve *aldehit*'ten). Org. kim. İki işlevsel aldehit grubu içeren bileşik. (Dialdehitler, dialkoller gibi iki işlevsel grubu ayıran karbon atomlarının sayısına göre sınıflandırılır. Glioksal, tek önemli dialdehittir.) [Eşanl. DİAL.]

Lauros-Giraudon

Serge de Diaghilev ile Guillaume Apollinaire Châtelet tiyatrosu'nda Laryonov'un deseni (1917)
André Meyer kol.

DİALEURODES a. Ağaçlarda asalak yaşayan, Sternoryncha öbeğinden eşkanatlı böcek. (1953'te Güney Fransa'da bulunan bu böcek, burada birçok bitki üstünde çoğaldı. Larvaların salgıladığı tatlı sıvı üzerinde karaballık mantarı gelişir. Turunçgil yalancıbeyazsineği [Dialeurodes citri] Amerika'da turunçgillerin başlıca düşmanlarından biridir. Yalancıbeyazkelebekgiller familyası.)

DİALİL a. (fr. *diallyle*). Org. kim. BİALİL' in eşanlamlısı.

DİALKOL a. (fr. *dialcool; di-*,önek ve *alkol*'den). Org. kim. İşlevsel iki alkol grubu içeren bileşik. (Eşanl. DİOL, GLİKOL.)

—ANSİKL. Org. kim. Dialkoller, OH grupları taşıyan iki karbon atomunu ayıran karbon atomlarının *n* sayısına göre sınıflandırılır. Halkalı olmayan dialkollerin genel formülleri şöyledir: HO—CR_2—$(CR_2)_n$—CR_2—OH. α -Dialkoller için n=0, β -dialkolleri için de $n=1$'dir. Bu bileşikler, birkaç karbon atomu içerdiklerinde suda çok çözünürler ve su yitirerek dienler ile halkalı eterleri ya da ketonları verirler (pinakolsel konum değiştirme).

Dialkollerin en önemlileri, sanayide büyük miktarlarda üretilen α-dialkollerdir (etilen glikol, propilen glikol); ancak β (aldol) ve γ (butindiol, butandiol-1,4) gibi kimi dialkoller, sanayide genellikle ara madde olarak kullanılır. Terpin ise bir δ dialkoldür.

DİALURİK sıf. (fr. *dialurique*). Kim. *Dialurik asit,* alloksanın indirgenmesinden elde edilen asit. (Eşanl. TARTRONİLÜRE.)

—ANSİKL. *Dialurik asit* ($C_4H_4O_4N_2$), kapalı zincirli bir üreittir. Alloksanın indirgenmesi ya da hidrojen sülfür asidin, dibromobarbitürik asit üzerine etkimesinden elde edilir. Suda az çözünen renksiz iğneler biçiminde oluşur. Belirgin bir asit niteliği taşıyan dialurik asit, bazlarla tuzları verir. Dialurik asidin, *izodialurik asit* denilen bir izomeri vardır. Bromlu suyun, oksiurasil üzerine etkimesinden elde edilen bu bileşik, alkalilerin etkisiyle dialurik aside dönüşür.

DİAMANT burnu, Kanada'da (Québec) burun, Saint-Charles ve Saint Lawrence ırmaklarının birleştiği yerde. Québec kalesi bu burundadır.

DİAMANTE (Juan Bautista), ispanyol şair ve tiyatro yazarı (Madrid 1625 - *ay. y.* 1687). Fransız yazarlardan kuvvetle etkilenmiş olan bu verimli yazarın ilk oyunu *El honrador de su padre* (1658), Corneille' in *Le Cid*'inin bir taklididir. Daha sonraki oyunları ise, çoğu kez eski yapıtlardan uyarlanmıştır. Örneğin, *La devoción del rosario* adlı yapıtı, Calderón'un *La devoción de la Cruz*'unu çok andırır. En özgün yapıtı olan *La Judía de Toledo*(1673), konusunu Mira de Amescua'dan alan gerilim ve şiir dolu bir dramdır. Komedileri arasında en başarılısı *El valor no tiene edad* adlı yapıtıdır.

Lauros- Giraudon

Avcı Diana
Pompei'de bulunan duvar resmi (İ.S. I. yy.
Ulusal arkeoloji müzesi, Napoli

DİAMANTİNA, Brezilya'da (Minas Gerais) kent, Belo Horizonte'nin K.-K.-D.'sunda; 18 000 nüf. Elmas madenleri bulunduğu sırada, 1725'e doğru kurulan eski *Arraial de Tejuco* kentidir. —*Chapada Diamantina* Apalaş tipinde bir kütledir (1 850 m). Hâlâ elmas arayıcılarının etkinlik gösterdiği bir bölgedir.

DİAMANTİNA kırık zonu, Hint okyanusu'nun tabanında fay zonu. Avustralya' nın G.-B. kıyılarından başlar ve K.-B.'ya doksan derece sırtına kadar uzanır.

DİAMARÉ, Kuzey Kamerun'da ova, Mandara, Logone ve Mayo Kebbi arasında. Pamuk tarımı. Pöller'in büyük baş hayvan yetiştiriciliği. *Diamaré yönetim bölgesi*, 9 800 km²; 381 000 nüf; yönetim merkezi *Maroua*.

DİAMASTİGOSİS, Sparta'da acıya dayanıklı gençler yetiştirmeye yönelik bir uygulamayı belirten yunanca sözcük. Spartalı gençler, Artemis Orthia'nın sunağı önünde, kırbaç darbelerine hiç ses çıkarmadan dayanmak zorundaydılar.

DİAMİN a. (fr. *diamine*; *di-*, önek ve *amin*'den). Org. kim. İki amin işlevi içeren bileşik.
—ANSİKL. Diaminler, dialkoller gibi işlevsel iki ($—CR_2—NR_2$) grubunu ayıran karbon atomlarının sayısına göre sınıflandırılır. Etilendiamin ($H_2N—CH_2—CH_2—NH_2$), sanayide üretilen bir α-diamindir. Bir γ-diamin olan putresin [$H_2N—(CH_2)_4—NH_2$] ile bir δ-diamin olan kadaverin [$H_2N—(CH_2)_5—NH_2$], proteinlerin çürümesi sırasında oluşur. Bir ε-diamin olan heksametilendiamin [$H_2N—(CH_2)_6—NH_2$] ise poliamit 6-6 (naylon) üretiminde kullanılan temel bir ara maddedir. Aromatik diaminler, fenilendiaminler gibi ($H_2N—C_6H_4—NH_2$) [orto, meta ve para] boyarmadde sanayisinde yaygın olarak kullanılır.

Réunion des Musées nationaux

bir geyiğe yaslanmış Diana
eskiden Anet şatosu'nun bir çeşmesini süsleyen grup, XVI. yy, mermer
Louvre müzesi, Paris

Réunion des Musées nationaux

Yıkanan Diana, Watteau (*Louvre müzesi, Paris.*)

DİAMİNOBUTAN a. (fr. *diaminobutane*). Org. kim. PUTRESİN'in eşanlamlısı.

DİAMİNOFENOL a. (fr. *diaminophenol*). Org. kim. Formülü $C_6H_3OH(NH_2)_2$ olan bileşik. (Tek önemli izomeri dinitro -2,4 fenolün indirgenmesinden elde edilir. Klorhidratı [amidol], fotoğrafçılıkta izhar banyosunda kullanılır.)

DİAMİNOHEKSAN a. (fr. *diaminohexane*). Org. kim. HEKSAMETİLEN - DİAMİN'in eşanlamlısı.

DİAMİNOPENTAN a. (fr. *diaminopentane*). Org. kim. KADAVERİN'in eşanlamlısı.

DİAMİNOREZORSİNOL a. (fr. *diaminorésorcinol*). Org. kim. Formülü $C_6H_2(OH)_2(NH_2)_2$ olan bileşik. (Tek önemli izomeri, dinitro-4,6 rezorsinolün indirgenmesinden elde edilir. Klorhidratı, fotoğrafçılıkta izhar banyosunda kullanılır. [Bu bileşiğe kimi zaman DİAMİNOREZORSİN de denmektedir.]

DİAMİNOTOLÜEN a. (fr. *diaminotoluène*). Org. kim. Formülü $(NH_2)_2—C_6H_3—CH_3$ olan ve toluenden türeyen diamin. (Tek önemli izomeri, dinitro-2,4 toluenden elde edilen 2,4-izomeridir. Sanayisel üretimde diizosiyanatotoluenin öncüsüdür.)

DİAMİT a. (fr. *diamide*; *di-*, önek ve *amit*' ten). Org. kim. Üre gibi iki amin işlevi içeren bileşik.

DİAMOND (David), amerikalı besteci (Rochester 1915). Roger Sessions ve Nadia Boulanger'nin öğrencisi. Manhattan School of Music'te ders verdi (1965-1967). Yeniromantizm akımı içinde yer alan Diamond daha çok melodileri, oda müziği toplulukları ve büyük orkestra için bestelediği yapıtlarıyla (1941-1960 arasında bestelediği 8 senfonisi bunlar arasındadır) tanınır.

DİAMOND HARBOUR, Kalküta'nın (Hindistan, Batı Bengal) önlimanlarından biri, Hugli halici kıyısında.

DİAMONYUM sıf. Kim. Bir asitteki iki hidrojen atomunun amonyumla yer değiştirmesinden türeyen bir tuz için kullanılır. (Örneğin diamonyum fosfat [$(NH_4)_2HPO_4$].)

DİAMORFİN a. (fr. *diamorphine*). Morfin etkisi yaratan yarı-sentetik madde. (Analjezik gücü morfininkinden iki üç kat fazladır, ama alışkanlık yaratan beyaz zehirler içinde en tehlikelisi sayıldığından tıbbi amaçla da olsa yapımı ve kullanılması yasaktır.) [Eşanl. DİASETİLMORFİN, EROİN.]

DİANA a. (av tanrıçası *Diana*'nın adından). Gündüz kelebeği cinsi. (Eşanl. THAİS.)

Diana *(Los siete libros de la)*, portekizli Jorge de Montemayor'un castilla diliyle yazdığı düzyazı ve şiir karışımı pastoral roman (1559). Uzun bir ayrılıktan sonra, çoban Sireno, düzenbaz bir büyücünün kendisinden uzaklaştırdığı Diana'ya kavuşur. Fakat, sonunda sevgilisini rakibi Delio'ya kaptırır. Sireno gibi aşkta mutlu olmayan kız ve erkek öteki çobanlar birbirlerine içlerini döker ve hikâyeler anlatmaya koyulurlar. Yapıtın geniş yankı yapması üslubundaki incelik ve yumuşaklıktan kaynaklanır. Montemayor'un *Diana*'sını Alonzo Pérez'inki, sonra da Gaspar Gil Polo'nun 1564'te yayımlanan *La Diana enamorada*'sı izledi.

DİANA, Romalılar'ın belki de İ.Ö. VI. yy.'dan başlayarak Yunanlılar'ın Artemis'iyle özdeşleştirdikleri tanrıça. İtalikler'in başlangıçtaki Diana'sının vahşi doğanın bir tanrıçası olduğu sanılmaktadır. İtalya'da Diana kültü eskilere dayanıyordu; burada, Campania'daki Tifata tepesinde olduğu gibi Diana'ya dağ doruklarında tapınılıyordu. En ünlü Diana, Albani dağlarındaki Nemi Dianası'dır (*Diana Aricina* ya da *Diana Nemorensis*). Tapınakla ilgili çok eski bir inanıştan kalan bir efsane vardır; buna göre rahiplik belli bir ağaçtan bir dal kırdıktan ve görevli rahibi öldürdükten sonra elde ediliyordu. Nemi'de, Diana'nın efsane rahibi olan ve tanrıçayla kutsal bir çift oluşturan Virbius adlı erkek bir tanrıya da tapınılıyordu. *Diana Lucina,* doğum sancılarını yönetiyordu. Diana Lucina kültü, bir süre, Latium'da siyasal bir önem kazandı Aricia kenti Latin birliği'nin merkezi olan bir Diana tapınağına sahipti. İ.Ö. VI. yy.'ın başlarında, kral Servius Tullius, Aventino ırmağı üzerinde rakip bir tapınak kurdu. Kült heykeli, bir Marsilya Artemisi'nden kopya edilmişti. Nîmes'de, Nemausus* tapınağı'ndaki nymphaionlar'dan birine "Diana tapınağı" adının verilmiş olması bir fantezidir.
—İkonogr. Latin ve roma Dianası'nın görünüşü Artemis'inkiyle aynıdır. İ.Ö. I. yy.'dan kalma paralar, federal Aricia latin tapınağında tanrıçanın bitişik üç heykelle temsil edildiğini gösterir. Bunlar, sırasıyla, yayıyla birlikte avcı kızı, Cehennem Heka-te'sini ve Ay'ı betimlemektedir. İmparatorluk döneminde, en yaygın tip ise kısa tünikli avcı kız tipidir. Tanrıçaya ait eskiçağ heykeleri pek çoktur: Praksiteles'in zerafetini taşıyan *Versailles Dianası* ve *Gabii Dianası* (Louvre), *Pompei* (Napoli) ya da *Larnaka Artemisi* (Viyana), *Ostia Dianası* ve bunların kopyaları; Vatikan'da, Dresden'de vücudundaki birçok memeyle Do-

ğurganlık'ı simgeleyen *Efes Dianası*'nın kopyaları; vb.

Diana teması Rönesans'ta çok moda oldu: bir geyiğe yaslanmış *Anet Dianası*'na, (heykeli Louvre'dadır) ait pek çok gravür vardır. Daha sonraki dönemler için, Allegrain'in (Louvre), Desjardins'in (Versailles), Vassé'nin (Potsdam), Houdon'un (Leningrad, Louvre), heykelleri, Caserta parkının yontulan sayılabilir.

Diana efsanesinin çeşitli öyküleri ressamlara sık sık esin kaynağı oldu. Correggio (Camera di S. Paolo, Parma), G. Blanchard (Versailles'da, Diana salonunun tavanı) *Zafer arabasına binmiş Diana*'yı temsil ettiler; Fontainebleau okulundan adı bilinmeyen bir ressam (Louvre), Paris Bordone (Dresden), Veronese (Leningrad), Rubens (Dresden), Claude Lorrain (Napoli), Paul Bril (Louvre), Jan Fyt (Viyana), Louis de Boullogne (Tours) *Diana ve nympheleri* ya da *Diana'nın avlanması* temasını işlediler; en ünlü yapıtlar ise Domenichino'nun (Roma, Borghese galerisi) ve Vermeer'in (Lahey) tablolarıdır. *Yıkanan Diana*, François Clouet (Rouen), Luca Cambiaso (Cenova), Cavalier d'Arpino (Louvre), Albani (Louvre), Watteau, Boucher (Louvre) tarafından canlandırılmıştır; Ovidius'un *Metamorphoseis*'indeki resimlemeler ve gravürlerle çok yaygınlaşan *Aktaion'un Diana'yı şaşırtması* konusu Tiziano (Madrid), Correggio (villa S. Vitale, Parma), J.-F. De Troy (Basel) tarafından; *Kallisto'nun hamileliğini keşfeden Diana*, Tiziano (Viyana ve Madrid), Annibale Carracci (Louvre) tarafından işlenmiştir. Ayrıca, Primaticcio'nun *Diana ve Venüs'ü* (Aix-en-Provence), Lanfranco'nun *Diana ve Pan*'ı (Louvre), Annibale Carracci'nin *Diana ve Endymion*'u (Farnese sarayı, Roma), Dosso Dossi'nin (Dresden), Blanchard'ın (Versailles), J-B. Van Loo'nun (Louvre) Dianalar'ı sayılabilir.

Diana'nın öyküsü süsleme sanatlarına da sık sık konu olmuştur: çiniler, tahta kaplamalar, yalancı mermerler, duvar halıları (Anet şatosu'ndaki duvar halıları, ya da T. Dubreuil'ün taslaklarına göre yapılan duvar kaplamaları), Fontainebleau'da, Diana galerisi'ndeki resimler, Louvre'da, Romanelli'nin freskleri (Anne d'Autriche'in daireleri).

DİANA MAYMUNU a. Tropikal Afrika'da yaşayan, kaşlı, sakallı ve beyaz karınlı maymun. (Bil. a. *Cercopithecus diana*; Uzunkuyruklumaymungiller familyası.)

DİANDREAE a. (*di-*, önek ve *aner, andros*, erkek'ten). Venüsçarığında *(cypripedium)* olduğu gibi ginosteması üç tepecik lobuyla iki erkekorgandan oluşan orkideler familyası.

DİANE DE FRANCE ya da **DİANE DE VALOİS,** fransız prenses (Piemonte 1538 - Paris 1619). Fransa veliahtı (geleceğin Henri II'si) ile piemonteli bir soylu olan Filippa Duco'nun evlilik dışı kızı. 1547'de Henri II tarafından tanındı ve 1552'de Parma dükü Pier Luigi'nin ikinci oğlu Castro dükü Orazio Farnese ile evlendi. 1553'te dul kaldı, 1557'de başkomutanın büyük oğlu François de Montmorency ile ikinci evliliğini yaptı. 1582'de Angoulême düşesi oldu, kardeşi Henri III ile Henri de Navarre'ın barışmalarına yardımcı oldu (1589).

DİANE DE POİTİERS, Henri II'nin gözdesi (Etoile-sur-Rhône [?] 1499 - Anet 1566). Saint-Vallier senyörü Jean de Poitiers'nin kızıydı; 1514'te Louis de Brézé ile evlendi ve 1531'de ondan dul kaldı. Önce Louise de Savoie'nın, sonra da Habsburglu Eleonore'un nedimesi, 1536'ya doğru, Veliaht'ın, yani gelecekteki kral Henri II'nin metresi oldu. 1533'ten beri Henri II ile evli olan Catherine de Médicis, bu yeni gözdenin nüfuzu karşısında silindi. Zeki ve çekici bir kadın olan Diane de Poitiers, Henri II'nin tahta çıkışından (1547) sonra büsbütün güçlendi. Montmorency başkomutanı ve Guiseler ile birlikte hareket ederek, Henri II'yi protestanlara karşı bir baskı politikası uygulamaya kışkırttı. Kralın armağanlara boğduğu Diane de Poitiers, Valentinois düşesliğini ve Chenonceaux şatosu'nu elde etti (1548). Henri II'nin ölümü üzerine saraydan kovulunca (1559) Chenonceaux şatosu'nu, Chaumont-sur-Loire şatosu karşılığında Catherine de Médicis'ye bırakmak zorunda kaldı ve Philibert Delorme'un kendisi için yaptığı Anet şatosu'na çekildi. *Mektuplar*'ı 1866 yılında yayımlandı.

DİANELLA a. Bot. Tropikal bölgelerde yetişen küçük mavi çiçekli süs zambağı. (On iki türü vardır; bazıları sıcak serada yetiştirilir.)

DİANİZİDİN a. (fr. *dianisidine*). Org. kim. Formülü $CH_3O—(NH_2)C_6H_3—C_6H_3(NH_2)—OCH_3$ olan dimetoksi-3,3' diamino-4,4' bifenilin yaygın adı; ortonitroanizolden elde edilir ve azo boyarmaddeler üretiminde kullanılır.

DİANOETİK sıf. (fr. *dianoétique*; zekâya ilişkin anlamında, yun. *dianoetikos*'tan). Aristoteles'in felsefesinde, duyumsal ya da düşünsel sezgiyle elde edilmiş bilgiye karşıt olarak, akıl yürütmeye dayanan bilime denir.

DİANTHERA a. (*di-*, önek, ve *anthos*, çiçek'ten). Tropikal bölgelerde yetişen gösterişli bitki. (Yüz kadar türü bulunan bu bitkinin bazı türleri sıcak seralarda yetiştirilir. Ayıpençesigiller familyası.)

DİANTHOECİA a. (yun. *dianthes*, lekeli'den). Ilıman bölgelere yayılan, parlak renkli kelebek cinsi. (Özellikle karanfil, sinekkapanotu, hüsnüyusuf ve çöven yetişen yerlerde bulunur. Gece dolaşan tırtılı taneleri yer. Kukumavpervanegiller familyası.)

DİANTİN a. (fr. *dianthine*). Kim Diyodoflureseini oluşturan boyarmadde.

DİAPENSİA a. Yüksek dağlarda (Himalaya) ve Kuzey Kutup bölgelerinde fırça gibi sık tutamlar halinde biten, birkaç santimetre yüksekliğinde küçük bitki. Tek tek açan saplı çiçekleri, sık bitki örtüsünün hafifçe üstüne çıkar. (Çok küçük *diapensiaceae* familyasının [6 cins] örnek tipi.)

DİAPENTE a. (arasında, ortasında anlamındaki *dia* ile beş anlamındaki *pente* sözcüklerinden oluşan yun. sözc.). Müz. Eski yunan müzik kuramında beşli aralığa verilen ad.

DİAPHUS a. Zool. Sıcak ve ılık denizlerin oldukça derin kesimlerinde yaşayan bazı balıkları içeren cins. (Işıkbalığıgiller familyası.)

—ANSİKL. Türkiye sularında yaşayan iki türü vardır: *Diaphus holti* (boyu 6 cm'ye kadar); *D. rafinesquei* (boyu 10 cm'ye kadar). Bedenleri pulludur ve ışık organlarıyla donanır. Etçil beslenirler.

DİAPORAMA a. (fr. sözc.). Bir ya da birden fazla ekran üzerine bir ses şeridiyle eşzamanlı olarak yapılan diapozitif projeksiyonlarından oluşan gösteri.

DİAPORETİKOS sıf. (*kuşkulu* anlamında yun. sözc.). Bir mantıksal çıkmazı son sonuçlarına kadar götürmeye dayanan felsefi çözümleme yöntemine denir. (Aristoteles bu terimi sık sık kullanmıştır.)

DİAPOZİTİF → DİYAPOZİTİF.

DİAPRİİNAE a. (yun. *diaprien*, testereyle kesmek'ten). Nemli yerlerde, sinek pupalarında asalak yaşayan zarkanatlı böcek bölümü. (*Proctotrypidae* familyası.)

DİAPSİDA a. Zool. DİYAPSİTLER altsınıfının bilimsel adı.

DİAPTOMUS a. (yun. *diaptoma*, yanlış, hata'dan). Tatlısularda çok yaygın, kürekayaklı kabuklu hayvan cinsi.

Diarmuid and Graine, Finn McCool çevriminde yer alan gael efsanesi. Güneş-kız Graine, tıpkı İseut gibi, Diarmuid'i büyüler. Yabandomuzu haline gelen süt kardeşi, Diarmuid'i öldürür. Tristan ve Dionysos ile büyük benzerlikler gösteren bu efsane, bütün kelt efsaneleri gibi anaerkilliğin çöküşünü yansıtır.

DİARSENAT a. Kim. PİROARSENAT'ın eşanlamlısı.

DİARTHROGNATHA a. (*di-*, önek, *arthron*, eklem ve *gnathos*, çene'den). Güney Afrika'da, Karroo'da bulunmuş, *Therapsida* öbeğinden fosil sürüngen. (Bu hayvanda, altçenede, hem sürüngenlere, hem memelilere özgü eklemlenme ye rastlanır.)

DİAS (Dinis), XV. yy.'da yaşamış portekizli gemici (Lizbon'da doğdu). Gemici Henrique tarafından Gine kıyılarını keşfetmekle görevlendirildi, Mısır'a kadar uzandığı sanılan Senegal nehrinin ağzından içerlere girdi, sonra Cap-Vert'e ulaştı (1445). Böylece, yemyeşil bitki örtüsüyle kaplı ülkeler keşfetti ve dönenceler yakınındaki toprakların çorak ve üzerinde yaşanmaz olduğu efsanesine son verdi.

DİAS (Bartolomeu), portekizli denizci (Algarve'de 1450'ye doğr. - Ümit Burnu açıklarında 1500). Lizbon'da alman kozmograf Martin Behaim'ın öğrencisiydi. Portekiz kralı João II tarafından, Diago Cão'nun, Rahip João'nun krallığına ulaşacak bir deniz yolu bulmak için Afrika kıyılarından Kongo'nun güneyine yaptığı keşif gezilerini tamamlamakla görevlendirildi. Şiddetli fırtınalar yüzünden Afrika'nın en uç noktasını farkında olmadan döndü (1487). Böylece Afrika'nın doğu kıyısına ulaşarak, birkaç noktada kıyıya çıktı ve Algoa koyu kıyısında bir "padrão" diktirdi. Sonra Rio do İnfante ağzına (Great Fish River) vardı. Ancak, tayfaların ısrarı üzerine yarı yoldan dönmek zorunda kaldı, kıyıyı izleyerek geri gelirken Cabo Tormentoso'yu (Fırtınalar burnu) keşfetti (daha sonra kral buraya Cabo de Boa Esperança adını verecektir). 1488'in sonuna doğru Lizbon'a döndü ve yolculuğunun ilk bölümünde (Mina Afrika sömürgesinin kuruluşu) Vasco da Gama'ya eşlik etti. 1500'de Cabral'ın donanmasına ait bir geminin komutanlığına getirildi, ancak, Brezilya kıyıları ile Ümit Burnu arasında bir deniz kazasında öldü.

DİAS (Cicero), brezilyalı ressam (Recife 1908). 30 yaşındayken Paris'e yerleşti, kısa bir süre figüratif çalıştıktan sonra "tropikal" olarak nitelendirilebilecek bir renk cümbüşü içinde bir tür geometrik soyut resme geçti.

DİASETEMİ a. (fr. *diacétémie*). Tıp. Kanda diasetik asit ya da asetilasetik asit bulunması.

DİASETİL a. (fr. *diacétyle*). Org. kim. Formülü $CH_3—CO—CO—CH_3$ olan butandion −2,3'ün yaygın adı. (Eşanl. DİMETİLGLİOKSAL.)

—ANSİKL. Diasetil 88°C'ta kaynayan sarı bir sıvıdır; kimi temel yağlar (frenk kimyonu, haşhaş yağı) ile kokusunu verdiği tereyağında, sirkede ve kahvede bulunur. Ayrıca butanondan da elde edilebilir. Dioksimi olan dimetilglioksim, çok kullanılan kompleks oluşturucu bir maddedir.

DİASETİLENİK sıf. (fr. *diacétylénique*). Org. kim. İki tane üçlü karbon-karbon bağı içeren bileşikler için kullanılır.

DİASETİLMORFİN a. (fr. *diacétylmorphine*). Org. kim. DİAMORFİN'in eşanlamlısı.

DİASETON-ALKOL a. (fr. *diacétone-alcool*). Org. kim. Formülü $(CH_3)_2C(OH) — CH_2 — CO — CH_3$ olan metil-4 hidroksi-4 pentanon-2'nin yaygın adı; asetonun ketolleşmesiyle oluşur ve nitroselüloz çözücüsü olarak kullanılır.

DİASETÜRİ a. (fr. *diacéturie*). Tıp. Asidoketozlar ve asidozlar sırasında diasetemiyle birlikte idrarda diasetik asit bulunması.

Giraudon

Diane de Poitiers (1565'e doğr.)
Condé müzesi; Chantilly

Deniz müzesi, Lizbon

Bartolomeu Dias
XIX. yy. gravürü
Deniz müzesi, Lizbon

Lauros-Giraudon

Diaz de la Peña
Bir ırmak kenarında yıkanan ispanyol kadınları
Louvre müzesi, Paris

DİAS GOMES (Alfredo de Freitas), brezilyalı yazar (Salvador, Bahia, 1922). Dinsel bir adağını yerine getirmek isteyen bir köylünün karşılaştığı güçlükleri anlatan en önemli tiyatro oyunu *O Pagador de promessas* (1959), daha sonra sinemaya da uyarlandı. Dias Gomes televizyon için de diziler yazdı.

DİASİA a. (yun. sözc.). Esk. Yun. Atina'da khthonios tanrısı Zeus Meilikhios onuruna yapılan çok eski dinsel şenlikler. (Kurbanlar güneş battıktan sonra kesilirdi.)

DİASİT a. (fr. *diacide; di-*, önek ve *asit*'ten). Kim. İşlevsel iki asit grubu içeren ya da başka bir deyişle her molekül için iki H^+ katyonu veren bileşik. [Organik diasitler için DİOİKLER de denir.]

—ANSİKL. Organik diasitler, doymuş ya da doymamış hidrokarbonlu bir iskelet içerir. Formülü HOCO—$(CH_2)_n$—COOH olan doymuş iskeletli diasitler arasında oksalik asit (n=0), malonik asit (n=1), süksinik asit (n=2), glutarik asit (n=3) ve adipik asit (n=4) sayılabilir. Doymamış iskeletli diasitler arasında ise formülü HOCO—CH =CH—COOH olan maleik (sis) ve fumarik (trans) asitler ile, formülü HOCO—C_6H_4—COOH olan ftalik (orto), izoftalik (meta) ve tereftalik (para) asitler yer alır.

Oksalik aside pek çok canlı organizmada rastlanır; malonik, süksinik ve fumarik asitler bu organizmaların metabolizmasına katılır; maleik, adipik, ftalik ve tereftalik asitler ise sanayide büyük önemi olan ara ürünlerdir.

DİASKHİSİS a. (yırtık, yarık anlamında yun. sözc.). Nöropsikol. Beyin kabuğunun sınırlı bir bölgesindeki bozukluğun uzaktan etkilemesiyle tüm beyin kabuğu bölgelerinde meydana gelen geçici işlev duraklaması. (Bu terimi Monakow önermiştir.)

DİASPİS a. (yun. *dia*, arasından geçme, ve *aspis, -idos*, kalkan'dan). Küçük bedenli koşnil cinsi. (Dişisi bitkilerin dallarına yapışarak yaşar. Bedeni, yuvarlak, mumlu bir kalkanla korunur. *Diaspis* cinsinden koşniller daha çok yağlı bitkilere, kaktüsgiller, ananasgiller vb. yerleşir ve seralara zarar verir. *Diaspidae* familyası.)

DİASPOLİS. Tar. coğ. Akçakoca'nın Antikçağ'daki adı.

DİASPORA a. (*dağılma* anlamında yun. sözc.). **1.** Özellikle Sürgün'den (İ.Ö. VI. yy.) sonra Filistin dışında yerleşmiş yahudi topluluklarının tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** İsrail devletinin kurulmasından sonra, dünya üzerindeki yahudi topluluklarının tümü. (Bu iki anlamda genellikle büyük harfle yazılır.) **—3.** Bir halkın, bir kavmin dünyaya yayılması.

—ANSİKL. Tevrat'ta, Yahudiler'in, krallık döneminde (I. Krallar, XX, 34), Mısır ve Şam'a yerleşmiş olduklarından söz edilir. İsrail krallığı'nın yıkılışından (İ.Ö. 722) sonra, bura halkı Asur İmparatorluğu'na sürüldü. Kudüs'ün alınması ve Yuda krallığı'nın yıkılışı (İ.Ö. 587), yeni bir Babil sürgününe yol açtı. Yoel'in bir yerinde (IV, 6), Ionia'daki yahudi kölelerden bahsedildiği sanılmaktadır. Bazı papirüsler, Persler döneminde Elephantine'de bir yahudi kolonisinin varlığını (İ.Ö. IV. yy.) kanıtlamaktadır. Lagoslar zamanında Yahudiler'in bir bölümü İskenderiye'ye yerleşti; Ahemeniler döneminde, Babil'de kalan diğer bölümüyse, Hazar denizi ve Kafkasya'ya kadar yayıldı. Araplar'ın İran'ı istilası (651), Sasaniler'in baskıları, bazı Yahudiler'i Hindistan'a doğru sürdü. Anadolu'da da oldukça erken bir tarihte Yahudiler'e rastlanır. Romalılar'a karşı savaştan (70) önce bile Roma'da Yahudiler bulunuyordu. Galya ve İspanya'daki Roma kolonilerinde de Yahudiler vardı.

Kudüs tapınağı var olduğu sürece Diaspora Yahudileri, ona hediyeler gönderdiler; tapınağın yıkılmasından sonra da (70), bağlılık nişanelerini Filistin patrikliğine sunmayı sürdürdüler. Roma İmparatorluğu'nda yahudi dini "yasal" sayıldığından Yahudiler, imparatorun dinine uymak zorunda değillerdi. Hıristiyanlık imparatorluğun resmi dini olduktan sonra, Yahudiler'e ayırıcı muamele yapılmaya başlandı ve özel vergiler yüklendi. Ahalisinin göç etmesi yüzünden Filistin'deki yahudi merkezinin yok olması üzerine başka yerler, özellikle arap ülkeleri, Yahudiler'i kabul ettiler.

O tarihten başlayarak, Yahudiler *Gola* sözcüğü (aşağı yukarı "diaspora" anlamına gelir) yerine, aşırı baskı karşısında sıla özlemini ve hüznü daha iyi anlatan *Galut* (sürgün) sözcüğünü kullanır oldular.

DİASTER → AMFİASTER.

DİASTEREO-İZOMER sıf. (fr. *diastéréo-izomère*). Sterkim. Bakışımsız birçok atom içeren bileşikler için kullanılır; bu atomlardan kimileri aynı, kimileri de ters yönde biçimlenmeler gösterir. (D-galaktoz ile D-mannoz, diastereoizomerdir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

◆ a. Diastereo-izomer bileşik.

—ANSİKL. Antipot ya da enantiyomerlere karşılık diastereo-izomer bileşikler, farklı fiziksel ve kimyasal özellikler taşır; bunlar ilkesel olarak doğrudan çözümleme yöntemlerinden biriyle ayrılabilir. Doğrudan çözümleme yöntemleriyle ayrılamayan enantiyomerleri tek başına elde etmek için, enantiyomerler önce stereo-izomer türevlere dönüştürülür, ayrıldıktan sonra da yeniden arı enantiyomerler haline getirilir.

DİASTEREO-İZOMERLİK a. (fr. *diastéréo-isomérie*'den). Sterkim. Diastereo-izomer denen iki bileşik arasındaki yapısal farklılık; bu farklılık, bakışımsız kimi atom biçimlenmelerindeki özdeşlik ile diğer bakışımsız atom biçimlenmelerindeki karşıtlıktan ileri gelir.

DİASTOPORA a. Suyosunları üstünde yaygın olarak bulunan yosunhayvanı cinsi. (Yosunlar üzerinde yuvarlak koloniler oluşturur.)

DİASTYLİS a. *Cumacea* takımında deniz kabuklusu cinsi. (*Diastylis* cinsinin en iri bireyli türü *Diastylis goodsin*'in uzunluğu 35 mm'yi bulur.)

DİASTYLOS a. (yun. sözc.). Mim. İki sütun arasındaki uzaklığın sütun çapının üç katı (altı modül) olduğu düzenleme sistemi.

DİATESSARON a. (arasında, ortasında anlamındaki *dia* ile dört anlamındaki *tessares* sözcüklerinden oluşan yun. sözc.). Eski yunan müzik kuramında dörtlü aralığa verilen ad. (Eşanl. SYLLABE.)

DİATONİK sıf. (fr. *diatonique*, lat. *diatonicus*, yun. *diatonikos*'tan). Müz. *Diatonik gam*, 7 yanaşık sesten oluşan ve yalnız iki yarım ton (3.-4. dereceler; 7.-8. dereceler) içeren dizi.

DİATRİBE a. Ed. Hellenistik Yunanistan'da, halka yönelik ahlaki ve felsefi vaaz biçimi.

—ANSİKL. Ed. Diatribe, önceleri öğretmenle öğrencileri arasında, felsefi bir konu üzerine kurulan yalın bir diyalogdu; İ.Ö. II. yy.'dan başlayarak Yunanistan'da karmaşık bir edebiyat türü haline geldi: Kynikler okulu'nun gezgin filozoflarınca uygulanan, halka yönelik bir ahlaki vaaz biçimi oldu. Dinleyiciyle bazen ciddi, bazen de eğlenceli sorular üstüne kurulan düşsel diyaloglarla bilgece retoriği, fıkraları, masalları bir araya getirdi. Seneca, ahlakla ilgili kitaplarında bu biçimi yeniden kullandı; diatribe stoacı propagandayı ve hıristiyan vaazını da etkiledi. XIV. yy.'da, edebiyat ya da tanrıbilim tartışma kitaplarına dönüştü. Modern anlamda diatribe, 1734'te Voltaire tarafından ele alındı ve özellikle Maupertius'a karşı yazdığı *Diatribe du docteur Akakia* adlı yapıtıyla ün kazandı (1751).

DİATRYMA a. Kuzey Amerika'da Eosen tabakalarda ortaya çıkarılan iri fosil kuş. (Kuşun boyu 2 m'ydi. Kanatları küçüktü, uçamıyordu, bacakları güçlüydü; kıvrık güçlü bir gagası vardı.)

DİAULOS a. (yun. sözc.). Esk. Yun. Stadyumu boydan boya koştuktan ve sınır çizgisi çevresinde döndükten sonra, öbür yandan çıkış noktasına ulaşmaya dayanan yarış.

DİAZ del Castillo (Bernal), ispanyol conquistador ve kronikçi (Medina del Campo 1492 - Guatemala 1584). 1514'te, Amerika'ya gitmek için denize açıldı, Fernández de Córdoba ile birlikte Yucatán'ın keşfine (1517-18), ardından Cortés ve Juan de Grijalva ile Meksika'nın fethine (1519) katıldı. Anılarını *Historia verdadera de la conquista de la Nueva España*'da (Yeni İspanya'nın gerçek fetih tarihi) [1568] anlattı. Yetenekleri nedeniyle Guatemala "regidor"luğuna atandı.

DİAZ de Solís (Juan), ispanyol denizci (Lebrija, Sevilla ili -Rio de la Plata 1516). 1506'da Vicente Yáñez Pinzón ile birlikte Yucatán kıyılarını ve Latin Amerika'nın kuzey bölümünü dolaştı. 1508'de, iki denizci, Amerikan kıstağı'nın kıyısını izleyerek Doğu'ya bir geçit aradılar, ama bulamadılar. Díaz de Solís İspanya'ya dönüşünde, ele geçirilen hazineleri zimmetine geçirmekle suçlanarak tutuklandı. 1512'de aklandı, Büyük Okyanus'un Balboa tarafından keşfedilişinin ardından, Amerika'yı Güney'den dolaşarak Panamá'ya ulaşmakla görevlendirildi. Bu sırada bir deniz geçidi sandığı río de la Plata'yı keşfetti, ama yamyamların eline düşerek öldürüldü.

DİAZ (Juan MARTİN), **el Empecinado** denir, ispanyol gerilla şefi ve general (Castrillo de Duero, Valladolid, 1775 - Roa, Burgos, 1825). 1808'de gerilla şefi oldu, fransız istilasına karşı yiğitçe direndi ve Cádiz cuntasından general rütbesini aldı. 1814'te mutlakiyet yeniden kurulunca meşrutiyetçi harekette etkin bir rol üstlendi. 1823'te tutuklandı, iki yıl sonra da öldürüldü.

DİAZ de la Peña (Narcisse Virgile), ispanyol ana babadan doğmuş fransız ressam (Bordeaux 1807 - Menton 1876). Bir ispanyol sürgününün çok küçük yaşta yetim kalmış oğlu olan Diaz, meslek hayatına porselen ressamı olarak başladı ve Louvre'da çok sayıda kopya yaptı. Raffet, Dupré ve Cabat'nın dostuydu. 1831'de resimlerini salonlarda sergilemeye başladı, 1844'te eleştirmenlerin dikkatini çekti ve 1855'teki Uluslararası sergi'den sonra büyük bir üne kavuştu. Correggio'nun tablolarını anımsatan konuların (*Cupido'yu silahından eden Venüs*, Wallace koleksiyonu) yanı sıra, Hugo, Nerval ve Gautier gi-

bi yazarların pek hoşlandıkları doğu yaşamından sahneler, periler, çingene kızları yapıtlarında en çok işlediği temalardır (*Bir şenliğe giden çingeneler*, Boston müzesi). Delacroix'nın ve Barbizon'daki komşusu Th. Rousseau'nun hayranı olan (Delacroix'ya hayranlığı paletinden bellidir) Diaz, Fontainebleau manzaralarında sedef ışıltıları, alacalı renkler kullandı (*Jean-de-Paris tepeleri*, 1867, Louvre). Monticelli ve geleceğin izlenimcileri (özellikle Renoir) üzerinde etkili oldu. Resimleri, Louvre'da ve dünyanın bütün büyük müzelerinde sergilenmektedir.

DÍAZ (Porfirio), meksikalı devlet adamı (Oaxaca 1830 - Paris 1915). Oaxacalı zanaatkâr bir ailenin çocuğuydu; üç yaşında öksüz kaldı, ilköğrenimini kısa sürede tamamladı. 1846'da kuzey amerikan istilasına karşı mücadele etti. Oaxaca'da hukuk öğrenimi gördükten ve profesörlük yaptıktan sonra liberallerin yanında Reform savaşlarına katıldı ve 1859'da albaylığa yükseltildi. Her şeyden önce bir asker olan Díaz -bir süre milletvekilliği de yaptı- fransız müdahalesine ve 1862-1867 arasında Maximilian İmparatorluğu'na karşı savaşarak zaferler elde etti. İki kez tutuklandı. 1867'de Puebla'yı, daha sonra da Mexico'yu aldı. Noria'daki çiftliğe çekildikten sonra iki kez cumhurbaşkanlığına aday oldu (1867 ve 1871), ama Benito Juárez karşısında kaybetti. 1876'da başka liberal *Caudillolar*'ın yardımıyla başkan Lerdo de Tejada'yı devirdi ve cumhurbaşkanı seçildi. Askeri isyanları acımasızca bastırdı ve Meksika'nın bağımsızlığına kavuştuğu tarihten beri süren karışıklıklara son verdi. Arkadaşı Manuel Gonzáles'in yönetimindeki geçici bir dönemden (1880-1884) sonra 1884'te yeniden cumhurbaşkanlığına getirildi ve bir anayasa değişikliği sayesinde 1910'a değin aralıksız cumhurbaşkanı seçildi. Fiilen diktatör olan Díaz kuvvetten çok uzlaşma, yargı ve caydırma yoluyla ülkeyi yönetti. Liberal programın önemli bölümünü gerçekleştirerek katoliklerle anlaşmazlığa son verdi. Mali durumu düzeltti, ülkeyi yabancı sermayeye açtı ve Meksika'nın refahını kamu düzeninin korunması temeline dayandırdı. Modern Meksika'nın kurucusu olan Díaz, iktisadi gelişmeden doğan yeni sınıfların siyasal yaşam içinde yer almalarını sağlayamadığı gibi kırsal kesimde hızlanan modernleşmenin yol açtığı gerilimleri de azaltamadı ve kendisine bir ardıl seçemedi. Francisco İndalecio Madero'nun önderliğinde gelişen devrim hareketi karşısında, 25 mayıs 1911'de istifa etmek zorunda kaldı ve Paris'e yerleşti.

DİAZ (Armando), **Vittoria** dükü, italyan mareşal (Napoli 1861 - Roma 1928). 1914'te tuğgeneral olan Diaz, 1915'te Cadorna'nın kurmay heyetinde harekât şubesi başkanlığı yaptı. 49. Tümen'e (1916), sonra XXIII. Kolordu'ya komuta etti. Caporetto bozgunundan (24 ekim 1917) sonra Cadorna'nın yerine başkomutanlığa getirildi (6 kasım) ve italyan ordularına, Avusturya'nın bozgununa yol açan Piave ve Vittorio Veneto (1918) zaferlerini kazandırdı. Birinci Mussolini hükümetinde savunma bakanı (1922-1924), 1924'te mareşal oldu.

DÍAZ (Adolfo), nikaragualı devlet adamı (1874-1964). Muhafazakâr parti üyesi ve amerikan çıkarlarına bağlıydı, Zelaya'nın devrilmesinden sonra 1909-1912 arasında geçici başkanlık yaptı. Duruma hâkim olamayınca kayıtsız şartsız destekçisi olan ABD'yi yardıma çağırdı. ABD ülkeyi 1912'den 1931'e kadar askeri işgal altında tuttu ve stratejik üstünlükler elde etti. 1913'ten 1917'ye kadar ve sonra 1926-1929 arasında cumhurbaşkanlığı görevini yürüttü.

DÍAZ CANEJA (Guillermo), ispanyol yazar (Madrid 1876 - *ay. y.* 1933). Gerçekçi ve toplumcu romanlar (*El Sobre en blanco*, 1918) ve komediler (*Un beneficio*, 1920) yazdı.

DÍAZ MIRÓN (Salvador), meksikalı şair (Veracruz 1853 - *ay. y.* 1928). Önceleri romantik akıma bağlıydı, daha sonraları büyük ölçüde estetikle ilgilendi ve biçimsel yetkinlik peşinde koştu (*Lascas*, 1901). Ülkesindeki yenilikçi hareketin başlıca temsilcilerindendir.

DÍAZ ORDAZ (Gustavo), meksikalı devlet adamı (Ciudad Serdán, Puebla, 1911 - Mexico 1979). Kurumsal devrimci parti' ye girdi, López Mateos'un içişleri bakanlığını yaptı ve 1964-1970 arasında onun ardından cumhurbaşkanı oldu. Ekonomik yayılma siyaseti izledi ve ABD ile iyi ilişkileri sürdürdü. 1968'de öğrenci hareketinin yol açtığı ciddi bir bunalımla karşı karşıya kaldı. Bastırma hareketi kanlı olaylara neden oldu: Mexico'daki Üç kültür meydanı'nda yüzlerce kişi öldü (2 ekim 1968). Ardılı olarak içişleri bakanı Luis Echeverría'yı seçti. 1977'de Meksika ile İspanya arasındaki diplomatik ilişkilerin yeniden kurulması sırasında Madrid büyükelçiliğine getirildi.

DÍAZ RAMOS (José), ispanyol siyaset adamı (Sevilla 1895 - Tiflis 1942). 1932'den (IV. Kongre) 1942'ye değin İspanya komünist partisi genel sekreterliği, 1935'ten sonra III. Enternasyonal yürütme komitesi üyeliği yaptı; İspanya iç savaşı sırasında da bu örgütün siyasetini titizlikle uyguladı.

DİAZEN a. (fr. *diazène*). Org. kim. DİİMİT'in eşanlamlısı.

DİAZEPAM a. (fr. sözc.). Org. kim. Formülü $C_{16}H_{13}ClN_2O$ olan bir benzodiazepin türevinin yaygın adı; sakinleştirici ve spazm çözücü bir etkisi vardır.

—ANSİKL. Diazepam tedavide, 1961'den sonra kullanılmaya başlandı. Sakinleştirici etkisinin yanı sıra merkezi sinir sistemini bastırıcı bir rol oynar; gereğinden çok kullanıldığında solunum güçlüğüne ve komaya yol açar; çok yüksek dozda öldürücüdür.

Hipnotik, kas gevşetici ve kasılma giderici etkilerinden dolayı tedavide kullanılır. Ayrıca sıkıntı, uykusuzluk, sürekli kasılma (örneğin tetanos kasılmaları) ve saradan ileri gelen çırpınma krizlerinde, anestezyolojide de bu üründen yararlanılmaktadır.

DİAZEPİN a. (fr. *diazépine*). Org. kim. Aromatik olmayan ve formülü $C_5H_6N_2$ olan ayrık halkalı bileşiklerin genel adı; bu bileşikler 7 zincirli bir halka ile iki azot atomu ve üç çift bağ içerir. (Diazepam, diazepin-1,4'ün iki halkalı bir türevidir.)

DİAZİN a. (fr. *diazine*). Org. kim. Formülü $C_4H_4N_2$ olan ayrık halkalı aromatik bileşiklerin genel adı; 6 zincirli bir halka ile iki azot atomu ve (biçimsel olarak) üç çift bağ içerir. (Benzen formülünde iki CH grubu yerine azot atomlarının geçmesi sonunda oluşur. Piridazin ya da ortodiazin, pirimidin ya da metadiazin ve pirazin ya da paradiazin olmak üzere üç diazin bilinmektedir.)

DİAZO a. (fr. sözc.) Kim. DİAZONYUM'un kısaltılmışı. (Anilin diazo, bir benzen-diazonyum $[C_6H_5—N_2^+]$ katyonudur.)

> **DİAZO-** (fr. sözc.). Org. kim. Yansız bir molekülde diazonyum grubunun (—N≡N) varlığını gösteren önek. (Örneğin DİAZOALKAN.)

DİAZO sıf. (fr. *diazoïque*'ten). Org. kim. Diazonyum tuzları için kullanılır.

◆ a. Diazo tuzu.

—ANSİKL. J. P. Griess'in 1858'de bulduğu diazonyum tuzları (R—N≡N) ya da diazolar, eğer çıkış amini (R—NH_2) alifatikse (R=alkil) çözeltisi halinde bile kararsızdır. Öte yandan çıkış amini aromatikse (R=aril), bu tuzlar çözelti ve kimi zaman katı halde bile kararlıdır. Bunlar organik aromatik kimyada çok önemli ara ürünlerdir. Çok sayıda nükleofille (halojenürler, siyanürler, sülfürler, hidrürler, hidroksitler) ve gerektiğinde bakır I tuzları yanında nükleofuj (—N_2^+) ornatma tepkimesi verirler. Sülfitlerle hidrazinlere (Ar—NH—NH_2) indirgenir. Nihayet, elektroncul tepkenler olarak, fenoller ile arilaminlerde kimi hidrojen atomları yerine işlevsel Ar—N=N— gruplarını geçirerek azoları verirler.

—Matbaac. Diazo tuzlarının özelliklerinden özellikle pozitif montaj elemanlarının denetimi için diazokopide, helyogravürde ve ofsette yararlanılır; böylece elde edilen provalara ozalit ya da ozalid (bir harf farkıyla DİAZO sözcüğünden çevrikleme yoluyla elde edilmiş sözcük) denir. Ofset baskıda kullanılan bazı levhalar, diazo tuzları bileşimleriyle önduyarlılaştırılmıştır.

DİAZOALKAN a. (fr. *diazoalcane*). Org. kim. Diazometanın benzeşikleri olan ve RR'C=N_2 formülü ile gösterilen bileşiklerin genel adı.

DİAZOAMİN a. (fr. *diazoamine*). Org. kim. TRİAZEN'in eşanlamlısı.

DİAZOAMİNOBENZEN a. (fr. *diazoaminobenzène*). Kim. Formülü C_6H_5—NH—N=N—C_6H_5 olan difeniltriazenin yaygın adı; benzendiazonyum klorürün anilin üzerine etkimesi ya da aynı bileşiğin aminobenzen içeren asit ortama bırakılmasından elde edilir.

DİAZOASETAT a. (fr. *diazoacétate*). Org. kim. Diazoasetik asidin esteri.

DİAZOASETİK sıf. (fr. *diazoacétique*). Org. kim. *Diazoasetik asit*, formülü $^+N_2$=CH—CO_2H olan kararsız asit; bu asidin yalnızca esterleri bilinmektedir.

—ANSİKL. Nitrit asidinin glikokol esterlerine etkimesinden oluşan diazoasetik esterleri (N_2CH—CO_2R), çok tepkin bileşiklerdir. AH asitleri, azot açığa çıkartarak bunları asetik asit türevlerine (ACH_2CO_2R) dönüştürür. Bunlar çift kutuplu 1,3 bileşiklerdir ve kimi doymamış bileşikler üzerinde 1,3-çiftkutupsal katılmalar yapmaya elverişlidir. Isıtma ya da ışılayrışımla bir azot molekülü yitirerek çok tepkin maddeler olan alkoksikarbonilkarbenleri verirler.

DİAZODİNİTROFENOL a. (fr. *diazodinitrophénol*). Org. kim. Formülü $C_6H_2N_4O_5$ olan diazoketon; pikramik asidin diazolanmasıyla elde edilir; kapsül ve boyarmadde üretiminde kullanılır.

DİAZOHİDROKSİT a. (fr. *diazohydroxyde*.) Org. kim. Formülü R—N=N—OH olan ve tek başına elde edilemeyen bileşiklerin genel adı; asit ortamda diazonyum tuzları (R—N_2^+), alkali ortamda metal azotatlara (R—N=N—OM, M birdeğerli metali gösterir) dönüşürler.

DİAZOKETON a. (fr *diazocétone*'dan). Org. kim. Formülü R—CO—CR'=N_2 olan bileşik. (Diazoketonlar, AH asitleriyle tepkimeye girerek ornatılmış ketonları (RCO—CHR'A) verir. Isıtma ya da ışılayrışımla azot ve ketene (RR'C=C=O) dönüşür (Wolff konum değiştirmesi).

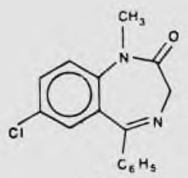
DİAZOKOPİ a. (fr. *diazocopie*; *diazo* [nium] ve *copie*'den). Kim. Belgeleri çoğaltma yöntemi; bu yöntem, ana maddesi azotlu kimyasal bileşikler, yani diazonyum tuzları olan bir emülsiyonu morötesi ışınlarla bozma tekniğine dayanır.

—ANSİKL. Yarı saydam bir destek üzerine konan çoğaltılacak belge, bir ışın kaynağı ile kopyayı oluşturacak duyarlı bir destek arasına yerleştirilir. Yarı saydam kâğıttan geçen ışınlar, diazonyum tuzlarını bozar; özgün belgedeki siyah bölümler ışığı geçirmediğinden bu bölgelerdeki diazonyum tuzları ışıktan etkilenmez. Işıklandırmanın ardından uygulanan izhar sırasında da korunan bu bölümler, ikinci bir bileşik ya da renklendirici ile birleştirilerek kararlı bir renk alır. Renklendirici uygulaması amonyak buharlarından (kuru yöntem) yararlanılarak yapılabildiği gibi, sıvı

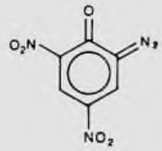
Rudolfo Pulido G.

başkan Porfirio Díaz
Ulusal tarih müzesi, Mexico

diazepam

diazodinitrofenol

izhar banyosu (yarı yaş yöntem) ya da sıcaklığın yükseltilmesiyle (ısıl yöntem) de gerçekleştirilir.

DİAZOL a. (fr. *diazole*). Org. kim. Formülü $C_3H_4N_2$ olan aromatik ayrıkhalkalı bileşiklerin genel adı; 5 zincirli bir halka ile 2 azot atomu ve 2 çift bağ içerir. (Diazol -1,2 ya da pirazol, diazol-1,3 ya da imidazol olmak üzere iki diazol bilinmektedir.)

DİAZOLAMA a. Org. kim. Nitrit asidinin asit ortamda birincil bir aminle tepkimesi; tepkime sonunda birincil amin diazonyuma dönüşür.

$$R—NH_2 + HNO_2 + H^+ \rightarrow R—N_2^+ + 2H_2O.$$

L. L.

Jan Dibbets
Horizontal Vase (1972)
"film painting"
özel kol.

(Diazolama, aromatiklerde büyük teknik önemi olan bir tepkimedir.)

DİAZOLAMAK g. f. Org. kim. Diazolama tepkimesine sokmak.

DİAZOMA a. (yun. sözc.). Esk. Yun. Yunan tiyatrolarında sıra kademelerini, yarı yükseklikte birbirinden ayıran eşmerkezli dolaşma yeri.

DİAZOMETAN a. (fr. *diazomethane*). Org. kim. Formülü $CH_2=N_2$ olan bileşik; potasın nitrozamitler üzerine etkimesinden elde edilir.
—ANSİKL. Diazoalkanların ilk örneği olan diazometan, daha çok nükleofil özellikler taşır. AH asitleri bu bileşiği metan türevlerine ($A—CH_3$) dönüştürür; bu bakımdan güçlü bir metilleme etkenidir. Asit klorürlerle (RCOCl) bireşimde yararlanılan diazoketona ($RCO—CHN_2$) dönüşür. Diazometan 1,3 çiftkutuplu bir bileşiktir; doymamış bileşiklerle tepkimeye girerek 1,3 çiftkutupsal katılmalarla pirazolün türevlerini verir. Isı, ışık ya da bakır gibi kimi metallerin etkisiyle çok tepkin bir madde olan ve doymamış pek çok bileşiğe katılabilen karbene (CH_2) dönüşür.

DİAZONA a. Akdeniz'de, 30-40 m'nin altındaki diplerde çok yaygın, mor, koloniler oluşturan iri tulumlu hayvan.

DİAZONYUM a. (fr. *diazonium*). Org. kim. Formülü $R—\overset{+}{N}\equiv N$ olan katyon; nitrit asidinin birincil aminler ($R—NH_2$) üzerine etkimesinden oluşur.

DİAZOTAT a. (fr. *diazotate*). Org. kim. Diazohidroksidin tuzu.

DİAZOTEPKİME a. Diazolama tepkimesi.
—Biyokim. Kanda, glikorunik asitle eşlenikleşmemiş bilirübini, eşlenikleşmiş bilirübinden ayırt etmeye yarayan bilirübin arama yöntemi. [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Ehrlich diazoayıracı (diazolu sülfanilik asit) eşlenik bilirübinle birleşince kırmızı bir renk verir (dolaysız tepkime). Eşlenikleşmemiş bilirübin ancak alkol katıldıktan sonra tepki verir (dolaylı tepkime). Bu tepkime safra yollarının tıkanması yüzünden ortaya çıkan sarılığın teşhis edilmesini sağlar (pozitif dolaysız tepkime).

DİAZOTİPİ a. (fr. *diazotypie*). Diazo türevlerinin ışıkla yok edilmesine dayanan röprografi yöntemi.

DİB (Muhammet), fransızca yazan cezayirli yazar (Tlemsen 1920). *La Grande Maison* (1952), *l'İncendie* (1954) ve *Le Métier à tisser* (1957) adlarını taşıyan roman üçlemesinde, sıradan insanların yaşantısını halk diliyle anlattı. Daha sonraları düşlere, alegorilere ve içselleşmeye ağırlık veren bir yazı biçimini benimsedi (*Qui se souvient de la mer*, 1962); ancak *le Maître de chasse*'ta (1973) yeni romana çok yakın bir biçime yöneldi. *Habel* (1977) adlı yapıtı, dünyaya ve yakınlarına çevrilmiş korkunç bir bakıştır. Şiir kitapları (*Ombre gardienne*, 1961; *Feu beau feu*, 1979) ve oyunları da (*Mille Hourras pour une gueuse*, 1977) vardır.

DİBA a. (fars. *dibâ*). Dokmc. *Esk.* Motif atkılarında kılaptan, sırma, sim gibi altın ve gümüş iplikler kullanılarak dokunmuş ipekli kumaş. (Eşanl. DİBAC.)
—ANSİKL. *Diba* kumaşların atkı ve çözgü iplikleri ipektendi. Genellikle saten örgüyle dokunuyordu. Ağır bir ipekli kumaş olan dibanın, ilk kez Uzakdoğu ve Orta Asya'da dokunduğu sanılmaktadır. Yazılı kaynaklar Göktürk, Uygur ve Hazar Türkleri'nde bu kumaşın önemli bir yeri olduğunu ve çok kullanıldığını göstermektedir. Tarihi kayıtlarda Selçuklu sultanı Alaettin Keykubat III'ün Osman Bey'e gönderdiği armağanlar arasında *diba-yı rumi* adlı bir kumaşın da yer aldığı görülür. Osmanlı kayıtlarında XV. yy.'dan başlayarak adı geçen diba, daha sonra Avrupa'da da dokunmuştur. Osmanlılar'ın ithal ettiği bu kumaşlar *diba-yı frengi*, *Venedik heftrenk sade dibası* gibi adlarla tanınıyordu. Doğu'dan ithal edilenlere ise, dokunduğu yere göre *Acem dibası*, *Hint dibası* gibi adlar veriliyordu. Yerli üretimin özellikle İstanbul ve Bursa'da yapıldığı bilinmektedir. İstanbul'da dokunan *telli al diba*, *güllü diba* çok ünlüydü. *Selimiye** kumaşlar da son dönem dibaları arasında sayılabilir. Sarayda en çok kullanılan kumaşlardan olup giyimde, döşemelik ve perdelik olarak ya da yorgan yüzü yapımında kullanılıyordu.

DİBAC a. (ar. sözc.). DİBA'nın eşanlamlısı.
—Hat. Bir yazı türü.

DİBACE ya da **DİBAÇE** a. (fars. *dîbâçe*'den ar. *dibace*). *Esk.* **1.** Bir kitabın nakışlarla süslü ilk sayfalarına verilen ad. **—2.** Önsöz, giriş, mukaddeme: *"İşbu ikinci tab'a dibace..."* (Ahmet Mithat, XIX. yy.). [Bk. *ansikl.* böl.]
—Uluslarar. huk. Bir antlaşmada tarafları (metnin hazırlanmasına katılan devletler ve öteki örgütlerin ve bunların temsilcilerinin adlarını) ve antlaşmayla güdülen amaçları (gerekçe) gösteren bölüm.
—ANSİKL. Ed. Bazı divanların (örn. Fuzuli, Lamii divanları vb.) başında yer verilen dibacelerde divan edebiyatının güzellik anlayışı, şairlerin şiir konusunda görüşleri açıklanır. Dibaceye Tanrı'ya hamd ve övüş, Peygamber'e dua ve selamla başlanır. Sözün ve anlatımın önemi, işlevi, gerekliliği üzerinde durulur. Şiirle düzyazı arasındaki ayrım, şiirin üstünlüğü vurgulanır. Kuran'da, hadislerde şiir konusundaki değerlendirmelere ("şairler, onlara da sapıkıar uyar" [Kuran]; "Tanrı'nın arş altında öyle hazineleri vardır ki bunların anahtarları şairlerin elindedir" [Hz. Muhammet]) yer verilir. Şiirin gücü, üstünlükleri gösterilir. Sözün pürüzsüz ve açık olmasının nasıl sağlanacağı anlatılır. Çalıntı şiir yerilir. Şiirin gerçekle, tasavvuf düşüncesiyle, bilimle ilişkisi vurgulanır. ("Bilimsiz şiir temelsiz duvar gibi olur, temelsiz duvar da beğenilmeyecek nitelikte olur" [Fuzuli]). Divanın sahibi olan şairin başka şairlerden farklı ve üstün olduğu belirtilir. Özenli bir anlatımla yazılmış olan dibaceler yer yer şiirlerle süslenmiştir.

DİBAÇE → DİBACE.

DİBAGAT → DEBAGAT.

DİBAĞ (İbrahim), türk matematikçi (İstanbul 1947). İngiltere'de Birmingham Üniversitesi matematik bölümü'nü bitirdi (1968). ABD'de Princeton Üniversitesi'nde cebirsel topoloji dalında doktorasını verdi (1971). Türkiye'ye dönüşünde Orta Doğu teknik üniversitesi'nde öğretim üyesi (1971-1979), ABD'de Harvard Üniversitesi'nde konuk araştırmacı olarak çalıştı. Profesörlüğe yükseldi (1982). "Küresel lif demetleri için derece teorisi" adlı çalışmasıyla cebirsel topolojiye yeni kavramlar getirdi. Bu çalışmaları nedeniyle Sedat Simavi fen bilimleri ödülü'nü kazandı (1983).

DİBAMİDAE a. (yun. *dibamos*, ikiayaklı, ve *eidos*, görünüş'ten). Güneydoğu Asya'da yaşayan, ayaksız, kazıcı, küçük kertenkeleleri içeren familya. (Üyeleri yumurtlayarak üzer. Termitlerle beslenir. Skinklere benzerler ama kemiksi deri levhacıkları yoktur.)

DİBATAG a. Uzun boyunlu, boynuzları öne kıvrık (erkeklerde) küçük antilop. (Afrika'da akasyaların bol bulunduğu, kurak ve sıcak ovalarda sık görülür. Bil. a. *Ammodorcas clarkei;* boynuzlugiller familyası *Antilopinae* oymağı.)

DİBAZİK sıf. (fr. *dibasique*). Fizs. kim. İki işlevsel OH^- grubu içeren bir baz için kullanılır. (Eşanl. İKİ BAZLI.)

DİBBETS (Jan), hollandalı sanatçı (Weert 1941). St Martin's School of Art'ta (Londra) öğrenim gördü (1967). Önceleri minimal sanata yakın tekrenkli bir resim yöntemi uyguladı, sonra, 60'lı yıllardan başlayarak land art akımına giren araştırmalara yöneldi: peyzajların gelip geçici değişimleri, "perspektif düzeltmeleri", fotoğraflarla peyzaj montaj ve hileleri, vb. Fotoğraf (tanık ya da yapıtın kendisi olarak), Dibbets'in çalışmalarının belkemiğini oluşturur.

DİBDİN (Charles), ingiliz müzikli oyun bestecisi ve kabere şarkıcısı (Southampton'da vaftiz edildi 1745 - Londra 1814). On altı yaşında bir operet yazarak sanat yaşamına atıldı: *The Shepherd's Artifice* (1764'te oynandı). Bir dizi denizci şarkısıyla ünü yayıldı: *Tom Bowling*, *Poor Jack*.

DİBEK a. **1.** Bazı maddeleri döverek küçük kırıklar oluşturmaya, ezmeye ve un yapmaya yarayan, taş ya da ağaçtan yapılmış büyük havan. **—2.** Dibekte dövülen şeyi belirtir: *Dibek kahvesi*, *dibek unu.*
—Seram. Sırça, kuvars, kil, kaolen dövmekte kullanılan taştan yapılmış, büyük havan. ‖ *Dibek eli*, demir ya da bronzdan yapılmış, dibek içindeki maddeleri kırmaya, ezmeye yarayan kalın madeni çubuk.

DİBEKLİ, Gümüşhane'nin merkez ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 462 nüf.

Büyük Larousse

dibek
Anazarba müzesi, Adana

(1985). Köyün K.'indeki dağlarda Kodil kalesi'nin, kalıntıları, gözcü kuleleri vardır. Burada değişik dönemlerden çanak çömlekler, gözyaşı şişeleri, ikonalar, sikke ve takılar bulundu.

DİBELİUS (Friedrich Karl Otto), lutherci alman piskopos ve tanrıbilimci (Berlin 1880 - *ay. y.*1967). Hitlerciliğe karşı direnişe katıldıktan sonra, sovyet işgal makamlarına karşı koymak amacıyla Berlin protestan piskoposluğuna atanmasını (1945) sağladı. 1949'da Lutherci kilise konseyi başkanı seçildi ve Piskoposlar meclisi'nin Almanya'daki başkanlarından biri oldu. Savaş sonrası Almanyası'nın en şiddetli komünist düşmanlarındandı. Alman Demokratik Cumhuriyeti, Dibelius' un ülkeye girmesini yasakladı ve Almanya'daki Lutherci kilise'ye karşı ADC Lutherci kiliseler federasyonu'nu kurdu.

Dİ BENEDETTO (Antonio), arjantinli yazar (Mendoza 1922). Gazeteci, eleştirmen, sinema tekniklerinin etkisinde bir öykücü olan Di Benedetto, konusu sömürge döneminde geçen ve çok modern bir üslupla kaleme alınmış bir roman yazmıştır: *Zama* (1956).

DİBENKOZİT a. (fr. *dibencozide*'den). KOBAMİT'in eşanlamlısı.

DİBENZİL a. (fr. *dibenzyle*). Org. kim. BİBENZİL'in eşanlamlısı.

DİBENZODİOKSİN a. (fr. *dibenzodioxinne*). Org. kim. Formülü $C_{12}H_8O_2$ olan üç ayrıkhalkalı bileşik.
—ANSİKL. 2, 3, 6 ve 7 konumlarına bağlanan hidrojen atomlarının klor atomlarıyla yer değiştirmesinden oluşan dibenzodioksinin türevi (tetraklorodibenzodioksin), trikloro -2, 4, 5 fenol üretiminde ortaya çıkan çok zehirli bir yan üründür. Üretim sırasında gerekli özen gösterilmezse daha çok Dioksin adıyla tanınan tetraklorodibenzodioksin çok büyük miktarda açığa çıkar ve önemli zararlara yol açar (1976'da İtalya'daki Seveso kazası).

DİBENZOPİRAN a. (fr. *dibenzopyranne*). Org. kim. KSANTAN'ın eşanlamlısı.

DİBENZOPİRON a. (fr. *dibenzopyrone*). Org. kim. KSANTON'un eşanlamlısı.

DİBENZOPİRROL a. (fr. *dibenzopyrrole*). Org. kim. KARBAZOL'un eşanlamlısı.

DİBENZOSİKLOHEPTEN a. (fr. *dibenzocycloheptène*). Eczc. Üç halkalı antidepresörler alt gurubu. (Amitriplin de bu gruptandır.)

DİBENZOTİAZEPİN a. *(dibenzothiazépine)*. Eczc. Fenotiazinler grubuna yakın nöroleptikler ailesi. (Loksapin de bu gruptandır.)

DİBETU a. Tropikal Afrika'nın nemli sık ormanlarında yetişen büyük ağaç. (İşlenmesi kolay, altın sarısı ışıltılı esmer-gri rengi nedeniyle bazen "gri mahun" ya da "Gabon ceviz ağacı" adıyla anılan yumuşak ve hafif odunu kakmacılıkta, mobilyacılık ve dekorasyonda kullanılır. Dibetu başka türlerle karışık olarak ağaçlandırmalarda denenmiştir. Başlıca dışsatımcıları Kamerun ve Fildişi Kıyısı'dır. Bil. a. *Lovoa trichiliodes;* tesbihağacıgiller familyası.)

DİBİL, Ebu Ali Muhammet bin Ali bin Rezîn el Huzâ-î, arap şair (Dibil 765 - ? 860). Şiir sanatını Müslim bin Velid'den öğrendi. Kısa sürede büyük ün kazanarak dönemin Halef ül-Ahmer gibi tanınmış şairleriyle ilişki kurdu. Harunurreşit'in yakın çevresinde yer aldı (795-809); Horasan ve Mısır'da devlet hizmetinde bulundu. Bir ara Abbasiler'i ağır bir biçimde hicvetti. Şii imamlarından Ali er-Rıza için yazdığı övgü ile tanındı. *Divan*'ı sadelik ve içtenlik taşır. Şairlerin yaşamöykülerine yer veren *Kitab üş-şuara*'sının ancak bazı bölümleri günümüze ulaştı.

DİBOLİA a. (yun. *dibolos*, iki uçlu'dan). Siyah ya da madensel renkli küçük kınkanatlı böcekleri içeren cins. (Arka bacağının alt bölümü, çatallı, geniş bir mahmuzla donanır; *Dibolia occultans* gibi, ekilmemiş topraklarda, nanelerin üzerinde yaşar. Larvaları çok küçüktür. Yaprakböceğigiller familyası.)

DİBORAN a. (fr. *diborane*). Anorg. kim. Formülü B_2H_6 olan bor hidrür; zehirli bir gaz olan diboran, füze yakıtı olarak kullanılır.

DİBRANCHİATA a. Zool. ÇİFTSOLUNGAÇLILAR altsınıfının bilimsel adı.

Dİ BREME (Ludovico), italyan yazar (Torino 1780 - *ay. y.* 1820). Liberal görüşlü din ve siyaset adamı, S. Pellico'nun dostuydu. *Conciliatore*'nin kurucuları arasında yer aldı ve romantizmi savundu.

DİBROMOİNDİGO a. (fr. *dibromindigo*'dan). Kim. Romalılar'ın erguvan kırmızısı ile özdeş olan boyarmadde; *Murex brandaris*'den çıkarılır.

DİBROMOSÜKSİNİK sıf. (fr. *dibromosuccinique*). Org. kim. *Dibromosüksinik asit* formülü HOCO—CHBr—CHBr—COOH olan diasit; iki diastereo-izomer biçiminde bulunur (Mezo biçimi fumarik asidin, rasemik biçimi maleik asidin bromlanmasından elde edilir.)

DİBRUGARH, Hindistan'da (Assam) kent. Dibang ve Brahmaputra ırmaklarının kavuştukları yerin aşağısında; 80 400 nüf. Büyük bir tarım işletmesi bölgesinde yer alan kentte çay sanayisi gelişmiştir. Brahmaputra üzerindeki ulaşımın başlangıç noktasında canlı ticaret merkezi.

DİBÜNAT a. (fr. *dibunate*). Eczc. *Sodyum dibünat*, öksürük merkezine engelleyici etki yapan yapay öksürük kesici. (Sodyum dibünat tahriş edici kuru öksürükleri keser ve bronş salgısının akışkanlığını artırır.)

DİCAE a. (yun. *dikaios*, tam orantılı'dan). Güney-doğu Asya'da ve Avustralya'da yaşayan, balözüyle ve böceklerle beslenen, sivri gagalı, parlak ve gözalıcı renkli ötücükuş cinsi. (Altmış kadar türü bilinen bu kuşlar genellikle Avustralya'da yaşayan *Pardalotus*'lara yakın sayılır. Çiçekgagalayangiller [*Dicaeidae*] familyası.)

DİCAMPTODON a. Kuzey Amerika'nın batı bölgelerinde yaşayan semender cinsi. (Kuyrukluların en irisi olan bu cinsin üyelerine "Büyük Okyanus dev semenderi" genel adı da verilir. Kütağızlıgiller [*Ambystomidae*] familyası.)

Dİ CAVALCANTİ (Emiliano Augusto), brezilyalı ressam (Rio de Janeiro 1897 - *ay. y.* 1976). Köklerine bağlı kalmakla birlikte, Avrupa'dan aldığı çeşitli etkilerden (Toulouse-Lautrec, kübistler, alman anlatımcılar) yararlanmasını da bildi. Renkçe zengin ve doğanın bütün tadını veren natürmortlar, peyzajlar ve portreler (*Melez kadınlar* dizisi) yaptı.

DİCENTA (Joaquín), ispanyol yazar (Calatayud 1863 - Alicante 1917). Romancı, öykücü (*Los Bárbaros*, 1912) ve özellikle de tiyatro yazarı. Halk katında büyük bir başarı kazanan toplumsal esinli oyunlar (*Juan José*, 1895; *El Lobo*, 1913) yazdı.

DİCERAS a. (*di-*, önek ve *kerkos*, kuyruk' tan). Rüdistler öbeğinden ikiçenetli yumuşakça cinsi. (Tıkız testumlu kalın kavkıları, sarmal çengeller içeren eşitsiz iki çenetinden biri aracılığıyla tutunur. Bu cinsin üyeleri, bazı üst Jura katmanlarının ayırıcı özelliğidir.)

DİCERCA a. (*di-*, önek ve *kerkos*, kuyruk'tan). Larvası kızılağaç, kayın ve gürgen çotuklarında yaşayan tunç renkli parlakböcekleri içeren cins.

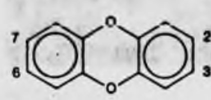
DİCHİROTRİCHUS a. (*di-*, önek *kheir, kheiros*, el ve *thriks, thrikhos*, saç, kıl'dan). Manş denizi kıyılarındaki haliçlerde ve tuzlu göllerde çok yaygın olarak bulunan esmer koşarkınkanatlı cinsi.

DİCHORİSANDRA a. Tropikal Amerika' da yetişen, güzel yapraklı ve güzel çiçekli çokyıllık otsu bitki. (Commelinaceae familyası.)

DİCHROA a. Bot. (*di-*, önek ve *khroa*, renk'ten). Çin ve Çinhindi'nde yetişen ve ortancaya benzeyen bitki. (Taşkırangiller familyası.)

DİCK (İsak Mayr), yiddiş dilinde yazan rus yazar (Vilnyus 1814 - *ay. y.* 1893). İbrani ve yiddiş dilinde yapıt veren ilk yazarlardandır; üç yüzden fazla anlatı ve öykü yazdı. Haskala akımının düşüncelerini canlandırmak ve yahudi yaşamında bazı yenilikleri -giysilerin değişmesi, modern okullar, vb.- harekete geçirmek için, yazıyı ve folkloru kullandı; bir yandan da yahudiliğin geleneksel değerlerine sıkı sıkıya bağlı kaldı; çalışmalarının büyük bir bölümünü bu değerlerin yüceltilmesine ve sürdürülmesine adadı.

DİCK (Philip Kindred), amerikalı bilim -kurgu yazarı (Chicago 1928 - Santa Ana, Kaliforniya, 1982). 1950'den başlayarak roman ve hikâyeler yazan Dick, 1955'ten sonra, dünyamızın gerçekliğini kuşkuyla karşılamamıza yol açan, iç içe geçmiş özne! evrenler kurdu (*The Man in the High Castle* [İkinci Dünya savaşı'nda Hitler'i konu alan bu fantezisiyle 1974 Hugo Award en iyi bilimkurgu roman ödülü'nü aldı], 1962; *The three Stigmata of Palmer Eldrich*, 1964; *Ubik*, 1968; *Galactic Pot-Healer*, 1969; *Flow My Tears, the Policeman Said* [uyuşturuculara karşı yazılmış bu romanıyla 1974'te the Campbell Memorial Award ödülü'nü aldı] [1974]).

dibenzodioksin

DİCKENS (Charles), ingiliz yazar (Portsmouth 1812 - Gadshill, Rochester yakınında, 1870). Babası memur olan Dickens, hep yoksulluk korkusuyla yaşamış bir küçük burjuva ailesinin sekiz çocuğunun ikincisiydi. Babası 1824'te borçlarını ödeyemediğinden hapsedildi. Annesi bir okul açmaya çalıştıysa da başaramadı. Dickens, bir yakınının ayakkabı boyası fabrikasında birkaç hafta çalışmak zorunda kaldı. Noter kâtipliği (1827), parlamento muhabirliği, Morning Chronicle'de yazarlık yaptı. Bir bankacının kızına duyduğu aşk karşılıksız kaldı. Sonunda, küçük oyunlardan oluşan *Sketches by Boz* (1836) ile adını duyurdu. Evening Chronicle'ın müdürünün kızı Catherine Hogarth ile evlendi (1836); baldızı Mary'ye büyük sevgisi vardı; 1837'de Mary ölünce küçük baldızı Georgina evde onun yerini aldı. Dickens'ın on çocuğu oldu, ama gizlice sürdürdüğü ve romanlarında da anlattığı ikieşlilikten hiç vazgeçmedi. *Pickwick'in* maceraları* (The Posthumous Papers of the Pickwick Club) [1837] adlı yapıtı tefrika edildi. Daha sonraki yapıtlarının çoğu da, böyle bölüm bölüm yayımlandı. Gerçi Dickens başarı kazandı, ama baskıya yetiştirme zorunluluğu, yazılarında birtakım biçim kusurlarına yol açtı. Köylü ya da işçi tiplerine yer vermeksizin çizdiği çalışma yaşamını, erdemle aşılması gereken bir yaşam olarak gördü. Dickens'ın yapıtlarında, sınıfsal ve/ya da cinsel çatışmanın ürkü veren görüntüsüyle sık sık karşılaşılır. Kısa sürede üne kavuşan yazar, *Oliver* Twist*'te (1837-38) "work-house" denilen işyerlerini, *Nicholas* Nickleby*'de (1838-39) özel okulları, *Antikacı* dükkânı*'nda (The Old Curiosity Shop) [1840-41] küçük çocukların köle gibi çalıştırılmasını eleştirdi. En sevdiği kahraman tipi, biraz bön, ilgisizliklerin kurbanı olmuş, ama ruhunda ve bedeninde hiçbir suç eğilimi bulunmayan, üyeleri birbirine bağlı ama kalabalık olmayan bir aileyi düşleyen yeniyetme tipidir. Dickens'a göre kaçınılması gereken iki şey vardır: tehlikeli sınıflar ve ruh tembelliği. Biri Fransız Devrimi'ni (*İki şehrin hikâyesi* [A Tale of Two Cities], 1859), öbürü papalığa karşı 1780 ayaklanmasını konu alan (*Barnaby Rudge*, 1841) iki romanında bunları işledi. Dickens'ın öf-

National Portrait Gallery

Charles Dickens
A. Scheffer'ın
bir portresinden (1855-56) ayrıntı
National Portrait Gallery, Londra

İPS

Emily Dickinson

kesi zamanla yatıştı ve yerini, Dostoyevskiy'in hayranlık duyduğu, yahudi düşmanı hıristiyan bağnazlığıyla şaşırtıcı uzlaşmasını yansıtan temalara bıraktı. Telif haklarına sahip çıkmak için gittiği Amerika' da düşkırıklığına uğradı (*American Notes,* 1842; *Martin* Chuzzlewitt,* 1843-44) ve demokrasiyi vahşi bir orman olarak niteledi. Bir bunalım geçirdi, üslubundaki duygusallık arttı (*Christmas* Books,* 1843 -1848). Bir süre İtalya'da, sonra da Lozan' da yaşamayı denedi; ülkesine dönünce Daily News gazetesini kurdu, gazetenin her şeyiyle kendisi ilgilendi. Oğlunun Eton koleji'ne girdiği yıl, bir çocuğun ölümünü konu alan *Dombey and Son* adlı romanını tamamladı (1848). Yaşamında ilk kez dinlenmeye çekildi. 1848 Devrimi'ni coşkuyla karşıladı; bu olay da onu, çocukluğuna geri götüren bir düşkırıklığına uğrattı. *David* Copperfield* (1849-50), *Bleak* House* (1852-53), *Hard Times* (1854) ve *Little Dorrit* (1855-1857) adlı yapıtlarında çocukluk izlenimlerinden yararlandı. Dickens'ın düşsel anarşizmi giderek arttı. Toplumu bozulmuş, tutkuyu yıkıcı, aile yaşamını boğucu buluyordu. Masumluğa yeniden kavuşmanın tek yolu hastalıktı. Oyuncu Ellen Ternan'a tutuldu, karısını terk etti (1858) ve tüm gücünü, halkı yazılarıyla kendine bağlamaya harcadı. Romanlarını ve oyunlarını dinleyici topluluklarıı önünde okudu (*The Lamplighter* [1879'da basıldı]). *Büyük umutlar* (Great Expectations, 1860-61) ve *Our Mutual Friend* (1864-65) gibi yapıtlarında boşa çıkmış umutları dile getirdi. Kraliçe Victoria tarafından kabul edildikten iki ay sonra öldü. Chaplin gibi, üslubu, büyük mizah yeteneğinden ve derin duygusallığından güç alan Dickens, Victoria dönemi "gerçekçiliği"nin babasıdır. Geleceği önceden görmedeki başarısı ve toplumsal yaşamın az bilinen yönlerini gözler önüne sermesi, insanla ilgili meslеklerin (okul, adalet, hastane, polis) insanileşmesine ve manevi açıdan zenginleşmesine katkıda bulunmuştur.

DİCKENS (Monica), ingiliz kadın edebiyatçı (Londra 1915). Dickens'ın torunununn kızıdır. Yapıtlarında küçük sevinçler ve acılar üzerine kurulu bir dünyayı sevecenlikle dile getirdi (*One pair of hands,* 1939; *Cobbler's dream,* 1963; *An open book,* 1978).

DİCKEY (James), amerikalı yazar (Atlanta 1923). *Deliverance* (1970) adlı bir roman dışında, yalınlığı ve imge açıklığını hedefleyen şiirler yazdı. *İnto the Stone* (1960) adlı yapıtını *Buckdancer's Choice* (1965), *Sorties* (1971), *Jericho: The South Beheld* (1974), *God's İmages* (1977) adlı yapıtları izledi. Ayrıca *Self-İnterviews* (Kendimle mülakatlar) [1970] ile eleştirel denemeleri vardır.

DİCKİNSON (John), amerikalı siyaset adamı (Talbot County, Maryland, 1732 - Wilmington, Delaware, 1808). Önce Philadelphia'da avukatlık yaptı, Delaware'e yerleşti. 1760'ta Delaware, 1762'de de Pennsylvania meclisi'ne seçildi. 1767-68' de *Letters from a Farmer in Pennsylvania to the İnhabitants of the British Colonies*'i (Pennsylvanialı bir çiftçinin ingiliz sömürgelerinde yaşayanlara mektupları) yayımladı ve 1774'te Kıta kongresi'nin krala, Kanada'ya ve yabancı uluslara gönderdiği dilekçeleri kaleme aldı. Bununla birlikte 1776'da Bağımsızlık bildirisi'ni imzalamayı kabul etmedi. Ancak siyasal yaşamdan da çekilmedi, konfederasyon ve anayasa maddelerini hazırlayan komisyonlara katıldı.

■ **DİCKİNSON** (Emily), amerikalı kadın şair (Amherst, Massachusetts, 1830 - *ay. y.* 1886). Yalın benzetmelerin şiiri meydana getiren temel öğe olduğunu gösterdi ve şiirde çift anlamlılığı, yarım uyağı ve ritimsizliği savundu. Doğduğu kentle sınırlı kalan yaşam deneyimi -evinden hiç dışarı çıkmadığı büyük bir olasılıkla yakınlarının yaydığı bir söylentidir- duyularını büyük bir yoğunlukla kavramasında en belirleyici etken olmuştur. Yedisi dışında bütün şiirlerinin ancak ölümünden sonra yayımlanmış olması, kendi aralarında yeniden düzenlenerek deneyimi kısıntılı bir bilinci beklenmedik bir şekilde evrenselliğe ulaştıran küçük, önemsiz şeylerle, söylenmemiş sözlerle beslenen bu şiirin ne kadar içine dönük, kapanık bir şiir olduğunu gösterir.

DİCKİNSONİT a. (fr *dickinsonite;* amerikalı mineraloji uzmanı W. *Dickinson'* un adından). Miner. Sodyumun, kalsiyumun, manganezin ve demirin doğal hidratlı fosfatı; monoklinik sistemde yer alır.

DİCKSON (Leonard Eugene), amerikalı matematikçi (İndependence, Iowa, 1874 -Harlingen, Texas, 1954). Chicago Üniversitesi'nde ders verdi (1900-1939), soyut cebirin gelişmesine büyük katkıda bulundu; soyut grubu ve cismi tanımlayan bağımsız belit örnekleri ortaya koydu ve sonlu cisimler kuramını ilk kez sistemleştirdi.

DİCKSONİA a. (öz. a. *Dickson*'dan). Tropikal bölgelerde yetişen ağacımsı eğrelti. (Dicksoniaceae familyasının örnek tipi.)

DİCLE, G.-D. Anadolu bölgesinde Diyarbakır iline bağlı ilçe; 35 980 nüf. (1990); 738 km^2; 33 köy. Merkezi, G.-D. Toroslar'ın eteklerinde, Diyarbakır'ın K.'inde karayolu ile 86 km uzaklıkta *Dicle,* 5 414 nüf. (1990). Başta buğday ve arpa olmak üzere tahıl, meyve üretimi.

DİCLE, Şırnak'ın Cizre ilçesine bağlı bucak; 6 417 nüf. (1990); 17 köy. Merkezi *Dicle* (esk. Kocapınar), 578 nüf. (1990).

■ **DİCLE nehri,** antik. **Tigris,** yukarı çığırı ve kaynak kolları G.-D. Anadolu bölgesinde olan ve aşağı çığırında Fırat ile birleşerek Şattülarap adıyla Basra körfezine dökülen büyük akarsu. Toplam uzunluğu 1 900 km, Türkiye'deki kesimi 523 km. G. -D. Toroslar'ın orta kesimindeki Hazar gölünün gidegeni ile Hazar dağının D. yamaçlarından inen bol sulu bir akarsu, kaynak kolları sayılır. Toroslar'ı derin bir boğazla yararak Diyarbakır havzasına girer. Diyarbakır'ı geçtikten sonra keskin bir dirsekle D.'ya döner ve Mardin Eşiği'nin D.'sunu bir boğazla yararak Cizre'de Türkiye sınırı dışına çıkar. Türkiye'deki toplam havzası 38 280 km^2 olan Dicle, G.-D. Toroslar'dan inen kollarla (Ambar, Batman, Garzan [ya da Yanarsu], Botan çayları gibi) beslenir. Ortalama olarak saniyede 629 m^3 su geçirir. Irmak üzerinde yapımına başlanan Kıralkızı (Diyarbakır, 1985), Dicle (Diyarbakır, 1986) ve 1991'de projesi tamamlanan Cizre (Mardin) baraj ve hidroelektrik santralları GAP kapsamındadır.

—Ed. Divan edebiyatında bilim, sanat, zenginlik kenti sayılan Bağdat'tan geçtiği için sözü edilir. Suyu bol bir ırmak olarak kabul edildiğinden, aşığın göz yaşı, mübalağa yoluyla bu akarsuya benzetilir.

Dicle üniversitesi, Diyarbakır'da yükseköğrenim kurumu, *Diyarbakır* ya da *Gökalp* üniversitesi de denir. Cumhuriyet' in 50. yılı dolayısıyla açılması planlanan üniversitelerden biri olarak 1785 sayılı yasa ile kuruldu (30 kasım 1973). Üniversitenin çekirdeğini, 1966'da Ankara Üniversitesi tıp fakültesi'ne bağlı olarak öğretime başlayan tıp fakültesi oluşturdu. Yükseköğrenim kurumları 2809 yasa ile yeniden düzenlenirken Diyarbakır Üniversitesi, "Dicle üniversitesi" adını aldı. Üniversitede 7 fakülte (tıp, diş hekimliği, fen-edebiyat, eğitim, hukuk, mühendislik-mimarlık ve Şanlıurfa ziraat fakülteleri) ve 6 yüksekokul bulunmaktadır (1991).

DİCORYNİA a. Bot. Güney Amerika'da yetişen büyük ağaç. (Başlıca iki türünün [*Dicorynia paraensis* ve *D. guianensis*] odunu, böceklere ve iskele kurtlarına dayanıklılığından ötürü, gemi yapımcılığı için çok değerlidir. Ayrıca liman, köprü, doğrama, merdiven, parke, fıçı yapımında kullanılır. Erguvangiller familyası.)

Dİ COSTANZO (Angelo), italyan şair ve tarihçi (Napoli 1507'ye doğr. - *ay. y.* 1591). 1250-1486 yıllarını kapsayan *İstoria del regno di Napoli* (Napoli krallığı tarihi) adlı bir yapıtı vardır.

DİCOTYLEDONEAE a. Bot. İKİÇENEKLİLER sınıfının bilimsel adı.

DİCRANOMYİA a. (yun. *dikranos,* çatallı, ve *myia* sinek'ten). Korularda, çayırlıklarda ve bahçelerde yaşayan küçük sinekleri içeren cins. (Akşamları, korunaklı yerlerde dans eden sürüler oluşturur; gündüzleri, teker teker bir desteğin üstüne konarak titreyerek bekler. Çok yaygın olan bu hayvan sık sık evlere girer: Avrupa'da birçok türü yaşar; *Limnobiidae* familyası.)

DİCRANOPHYLLUM a. Özellikle helezon biçiminde dizili, şerit yapraklarla kaplı dallarından ve lepidendronlarınkini andıran yaprak izlerinden tanınan açıktohumlu fosil bitki. (Ginkgoalеş takımı, Saint -Etienne jeolojik katı.)

DİCRANUM a. Dik saplara bağlı mızrağımsı yaprakları olan akrokarp yosun. (Üst kısmı basit bir peristomla [ağızla] kapalı kapsülü dibine kadar 16 ayrık dişlidir. Dicranum sık tutamlar halinde yetişir ve orman toprağı üzerinde güzel bir örtü oluşturur.)

DİCRANURA a. (yun. *dikranos,* çatallı, ve *ura* kuyruk'tan). Külrengine iri gece kelebeklerini içeren cins. (Tırtılının bedeninin uç bölümü ipliksi iki eklentiyle son bulur. *Dicranura vinula*'nın tırtılı yeşil, sırtı şarap tortusu renklidir; kuyruğu çatallıdır, söğüt ve kavak ağaçlarında yaşar. Dişlikelebekgiller familyası.)

DİCROLAMA a. (yun. *dikroos,* çatallı' dan). Jura ve Kretase devri arazilerinde bol bulunan, üstdudağı kanat halinde yayılan karındanbacaklı yumuşakçaları içeren cins. (Eşanl. ALARİA.)

DİCRURİDAE a. Zool. DRONGOGİLLER familyasının bilimsel adı.

DİCTAMNUS a. Bot. Beyaz ya da pembe renkte güzel salkım çiçekli çokyıllık bitki. (Çok uçucu ve kolayca tutuşan bir sıvı salgılar; sedefotugiller familyası.)

Dictionnaire de la langue française, Emile Littré'nin sözlüğü. 1863 -1873 arasında yayımlanan 4 ciltten ve bir ekten (1877) oluşur. Sözlüğün en önemli özelliği, titizlikle seçilmiş, kaynakçaları açıkça belirtilmiş edebi örneklerin bolluğudur. Bu örnekler, klasik fransızcanın gerçek anlamda bir derlemesi niteliğindedir.

DİCTUM a. Huk. **1.** Bir yargı kararının hüküm bölümü. (Yargı kararları latince verildiğinde, hüküm bölümü genellikle *Dictum fuit...* sözcükleriyle başlardı.) **—2.** Mant. Önerme. (Bu sözcük, bir kipsel önermede, kip [olanaklı ya da olanaksız, zorunlu ya da olumsal] tarafından dönüşüme uğratılan şeyi belirtir.) **—3.** Mant. *Dictum de omni et nullo,* ortaçağ mantığının temel ilkelerinden biri. Bu ilkeye göre, bütün için söylenebilecek her şey, bölümler için de geçerlidir. (Russell'ın *tipler kuramı* yardımıyla gösterdiği gibi, bu eski deyiş biçimi artık güvenilir olmaktan uzaktır. Bu ilke kesin olarak şöyle dile getirilir: "Bir sınıfın bütün bireyleri için geçerli olan, bazıları için de, dolayısıyla her biri için de geçerlidir. Hiçbiri için geçerli olmayan, ne bazıları ne de herhangi biri için geçerlidir." Örneğin, bütün insanların akıllı oldukları doğru ise, bazı insanların [Yunanlılar], dolayısıyla Sokrates'in de akıllı olduğu doğrudur.)

DİCTYNA a. (yun. *diktyon,* ağ). Yüzden fazla türü bulunan örümceğimsi cinsi. (*Dictynidae* familyasının örnek tipi.)

—ANSİKL. *Dictyna*'lar Avrupa ile Kuzey Amerika'nın batı kesimlerinde yaşayan bir kribellumlu ve bir taraklı küçük örümceklerdir; ağlarını çiçeklere, çalılara, hatta bazen büyük yapıların duvarlarına örerler.

DİCTYONİNA a. *Hexactinellidea* sınıfından, günümüzde yaşayan ya da fosil süngerleri içeren takım. (Üyelerinin altı uçlu iğnecikleri ağ biçiminde düzenleşmiştir.)

DİCTYOPHYLLUM a. Noktamsı soruslar halinde birleşik halka biçiminde sporkeseli, ele benzer tüysü yapraklı, ağsı damarlı fosil eğrelti. (Lias devrinin başında ortaya çıkar ve alttebeşir devrine kadar görülür. Dictyopteridae familyası.)

DİCTYOPTERA a. (yun. *diktyon*, ağ, ve *pteron*, kanat'tan). Hamamböcekleri ve peygamberdeveleri gibi yarımbaşkalaşmalı böcekler takımı. (Üyeleri *Orthoptera* takımı üyelerine benzeyen bu takımın üyelerinde ağız parçaları öğütücü tipte, duyargalar çok eklemli ve ince, ayakları beş eklemli tarsusludur; dişilerde yumurtalama borusu az gelişmiştir. Yumurtalar bir yumurta zarfı içine bırakılır.)

DİCTYOPTERUS a. (yun. *diktyon*, ağ, ve *pteron* kanat'tan). Uzunca gövdeli, genellikle kırmızı ya da turuncu renkte, arkaya doğru uzanan, genişçe, iki sıra çukurcuklu elitralı kınkanatlıböcek cinsi. (Etçil larvası kabukların altında ve çürümüş odunlarda yaşar. *Lycidae* familyası.)

■ **DİCTYOTA** a. Tallı dikotom biçimde dallanan esmer suyosunu. (Dictyotales takımının örnek tipi.)

DİCTYOTALES a. Heterogamiyle çoğalan, dolayısıyla oosferleri ve sporları kamçılı olmayan, şerit ya da yassı tallı esmer suyosunları takımı.

DİCYEMİDEA a. (*di-*, önek ve *kyema*, *-atos*, dölüt'ten). Kafadanbacaklıların böbreğinde asalak yaşayan, diploblastik yapılı, mikroskopla görülebilecek kadar küçük solucansı hayvanlar öbeği. (Kimilerince Mesozoa'ların *Orthonectida* sınıfına sokulan *Dicyemidea* aslında küçük bir şubedir.)

DİCYNODON a. (*di-*,önek, *kyon*,köpek, ve *odontos*, diş'ten). Permotriyas'ta yaşamış *Therapsida* öbeğinden sürüngen fosilleri içeren cins. (Fosilleri, özellikle, Güney Afrika'daki Karroo'da çok boldur. *Dicynodon*'lar, adlarını, erkek bireylerin üst çenesinde bulunan iki güçlü köpekdişinden alır; çenenin geri kalan bölümü dişsiz ve büyük olasılıkla bir gagayla örtülüydü. Bedenleri iri ve ağırdı; otçul besleniyorlardı. Memeli sürüngenleri içeren *Anomodomtia* takımında yer alırlar.)

DİCYRTOMA a. (*di-*, önek ve *kyrtoma*, eğrilik, kambur'dan). Kabuk altlarında bol bulunan, kısa ve geniş bedenli, dirsekli duyargalı sıçrarkuyruklular cinsi.

Didakhe (yani [*on iki havariden*] *Dersler* ya da *Öğreti*), ilkel hıristiyan edebiyatının en eski yapıtlarından biri; 1875'te İstanbul'da bulundu. Mühtedilerin eğitiminde kullanılmak üzere hazırlanmış olan bu kitap, üç bölüme ayrılır Birinci bölümde (I-VI) hıristiyan ahlakının temel ilkeleri ortaya konur; ikincisi (VII-XI) dua, oruç, vaftiz, eucharistia'nın ele alındığı ayin düzeniyle ilgili bir kitaptır; üçüncüsü (XI-XV), hıristiyan cemaatinin örgütlenmesine ilişkindir. Sonuç bölümünde aziz İsa'nın yakında gelebileceği umudu belirtilerek insanlar uyanık olmaya çağrılır. Kitabın ileri bir tarihte yazılmış olması (II. yy.) ve bütünlüğü tartışma konusudur.

DİDAKTİK sıf. (yun. *didaktikos*, *didaskein*'den, öğretmek, fr. *didactique*). Öğretme amacı taşıyan. (→ ÖĞRETİCİ.)

DİDAR a. (fars. *didār*). *Esk.* **1.** Yüz, surat, çehre: *"İskender edince arz-ı didâr / Bende ne ilel kalır, ne ekdâr!"* (A. H. Tarhan). **—2.** Göz: *"Götür yüzünden perdeyi / Didarına görüneyin"* (Yunus Emre, XIII. yy.). **—3.** Görme, görüş gücü. **—4.** Görüşme, buluşma.

—Tasav. Allah'ın yüzünü görme: *"Bize didar gerek, dünya gerekmez"* (Yunus Emre, XIII. yy.).

◆ sıf. Görünür, açık, belli.

DİDARİ ya da **DİDAR,** türk halk şairi (Kayseri, 1790 - *ay. y.* 1870). Yaşamıyla ilgili fazla bilgi yoktur. Divan şiiri yolunda ürünler de verdi. Bektaşi şairlerinin işlediği konuları ele alan nefesleri ün kazandı.

DİDASKALİA a. (yun. sözc.). Antik. **1.** Eski Yunanistan'da trajik ve komik oyun yarışmalarının raporları ya da tutanakları; bu belgelerden oluşan kronolojik ve kısaltılmış derleme. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Latinler'de bir oyunun gösterimine ilişkin tüm bilgileri veren kısa tanıtma yazısı.

—ANSİKL. Arkeoloji sözlüğünde bu terimin özel bir anlamı vardır: didaskalialar, her yıl Atina'da büyük Dionysialar ve Lenaialar sırasında yapılan tiyatro yarışmalarında tutulan raporların üstüne oyulduğu dikilitaşları, kimi zaman da Metroon' da korunan resmi raporları belirtir. Bu raporlardan, özellikle Aristoteles, Kallimakhos, Aristarkhos tarafından, skholion yazarları için önemli bir kaynak olan derlemeler düzenlenmiştir.

DİDBAN → DİDEBAN.

DİDE a. (fars. *dide*). *Esk.* **1.** Göz: *"Niçün o çehreyi görmekle titredim birden, / O dîdelerde niçün gizli bir nigâh aradım?"* (Tevfik Fikret). **—2.** *Dideler ruşen*, gözün aydın. ‖ *Dide-baz*, göz oynatan, bakış atan. ‖ *Dide-berah*, yola bakan; gözleri yolda. ‖ *Dide-bidâr*, uyanık, uykusuz. ‖ *Dide-dûz*, göz diken, bekleyen: *"...Kırım hanlığına dîde-dûz-ı emel ve intizar olarak Kazan hanlığını istiskâl ederlerdi"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). ‖ *Dide-firûz*, göz aydınlatan. ‖ *Dide-güşa*, göz açan. ‖ *Dide -güşade*, gözü açık. ‖ *Dide-nüma*, göze benzeyen. ‖ *Dide-pûş*, göz örten; rüşvet. ‖ *Dide-rîz*, ağlayan. ‖ *Dide-rüba*, göz alıcı. ‖ *Dide-şûr*, kötü bakış. ‖ *Dide -ver*, iyi gören, işten anlayan. ‖ *Dide-i basiret*, önsezisi olan göz: *"Kör olmasa dide-i basîret"* (A. H. Tarhan). ‖ *Dide-i dür-bar*, inci döken, ağlayan göz: *"Kan ağlasın bu dide-i dür-bârın ağlasın"* (Şeyh Galip, XVIII. yy.). ‖ *Dide-i giryan*, ağlayan göz: *"Her gören ayb etti ab-ı dîde-i giryanımı"* (Fuzuli, XVI. yy.). ‖ *Dide-i hak-bin*, doğruyu gören göz. ‖ *Dide-i huffâş*, yarasa gözü: *"Rencide olur dide-i huffâş ziyadan"* (Ziya Paşa, XIX. yy.). ‖ *Dide-i hun-bar*, kan döken, kanlı yaş döken göz. ‖ *Dide-i idrak*, anlayış gözü; algılama: *"Hakikat zâhir olmaz dîde-i idrâke bir zerre..."* (Tevfik Fikret).

◆ sıf. "Görmüş", "gören" anlamında bileşik sıfatlar yapar: *asır-dide* (yüzyıl görmüş; çok ihtiyar), *azar-dide* (azar görmüş, azarlanmış), *baran-dide* (yağmur görmüş; ıslanmış), *cefa-dide* (eziyet çekmiş), *cihan -dide* (dünya görmüş, bilgili), *felaket -dide* (felaket görmüş), *ihsan-dide*, (bağış görmüş, bağış yapılmış), *kerem-dide* (iyilik görmüş), *lutûf-dide* (lutfa uğramış, kendisine iyilik yapılmış), *matem-dide* (acı, yas görmüş, matemli), *nimet-dide* (iyilik, mutluluk görmüş), *rüzgâr-dide* (zaman görmüş; yaşlı) vb.

DİDEBAN ya da **DİDBAN** a. (fars. *dide* ve *-bān*'dan *dideban*). *Esk.* **1.** Gözcü, bekçi, nöbetçi. **—2.** *Dideban-ı âlem*, yedi gezegen. ‖ *Dideban-ı çeharüm*, güneş. ‖ *Dideban-ı felek*, Satürn.

—Ask. tar. Ağakapısı'nda bulunan Yangın köşkü'nden çevreyi gözetleyerek İstanbul'da çıkan yangınları haber vermekle görevli askere verilen ad. (Halk arasında "Köşklü" diye de anılırlardı.) —Kıyı bölgelerinde düşman ya da korsan gemilerini, uçlardaki kalelerde düşman hareketlerini gözetlemekle görevli asker.

—Kur. tar. Osmanlı devletinde gümrük koruma memuru. (Tanzimat'tan sonra dideban yerine *gümrük kolcusu* ya da *mubasır* terimleri kullanıldı.)

Dicle nehri'nden bir görünüm

DİDEBANBAŞI a. Kur. tar. Gümrük koruma memurlarının amiri. (Tanzimat'tan sonra didebanbaşı yerine *kolcubaşı* terimi kullanıldı.)

DİDEGÂH ya da **DİDEGEH** a. (fars. *dide* ve *-gāh*, *-geh*'ten *didegāh*, *didegeh*). *Esk.* **1.** Gözetleme yeri, gözlemevi. **—2.** Gözcünün bulunduğu yer.

DİDEGÂN çoğl. a. (fars. *dide*'nin çoğl. *didegān*). *Esk.* **1.** Gözler. **—2.** Görenler, görmüşler.

DİDEGEH →DİDEGÂH.

DİDEK a. *Yörs.* Gaga.

DİDELOT (Charles Louis), fransız dansçı, koregraf ve eğitimci (Stockholm 1767 - Kiev 1837). Önce Stockholm krallık tiyatrosu'nda babasının öğrencisi oldu, sonra Paris'te Dauberval ve Lany, daha sonra da Noverre ve Auguste Vestris ile çalıştı. 1788'de ilk kez Londra'da sahneye çıktıktan sonra Paris Operası'nda Madeleine Guimard ile dans etti (1790). 1796'da Londra King's Theatre'da düzenlediği *Flore et Zéphire* adlı baleyle ününü perçinledi. Bu balede ilk kez dansçıların sahnede havaya kaldırılmasını sağlayan çelik teller kullandı ve "uçan tarz"ı başlattı. 1801-1811 arasında Petersburg krallık balesi'nde dansçı, bale yöneticisi ve dans öğretmeni olarak görev aldı ve Rusya'da balenin gelişmesine katkıda bulundu. Bu sırada *Apollon ve Daphne*, *Roland et Morgane*, *Fauna ve Hamadryades* ve *Flore et Zéphire* adlı yapıtları düzenledi. Paris'e döndüğünde (1811) koregraf Pierre Gardel'in entrikalarıyla uğraşmak zorunda kaldı. Bütün bunlardan bezerek Petersburg'a geri döndü. Koregrafide romantizmin öncülerinden biri olarak kabul edilen Didelot, bu dönemde birçok bale hazırladı: *Athis et Galthée* (1816), *İzlandalı genç kız* (1818), *Raoul de Créqui* (1819), *Kafkas mahkûmu* (1823); 1817'de Rusya' da ilk kez Dauberval'in *la Fille mal gardée* adlı yapıtını sahneledi. Noverre'in düşüncelerini savundu, pantomim ve mimik rollerini geliştirerek balenin yapısını daha anlaşılır duruma getirdi, dansçının yumuşaklığını öne çıkardı ve kostümleri hafifletti.

dictyota

DİDELPHİDAE a. Zool. KESELİSIÇANGİLLER familyasının bilimsel adı.

DİDEMNİDAE a. (*di-*,önek ve *demnion*, tabaka'dan). Zool. Koloni halinde yaşayan ve bireyleri aynı maddeye gömülü olarak ve ortak bir dışkılık çevresinde düzensiz kümelenmiş biçimde duran tulumlular familyası. (Koloniler yassıdır. Çeşitli türleri hemen hemen bütün denizlerde bulunur.)

■ **DİDEROT** (Denis), fransız yazar (Langres 1713 - Paris 1784). Varlıklı bir ailenin çocuğuydu; Cizvitler'in yanında öğrenim gördü; parlak, ama disiplinsiz bir öğrenciydi; Harcourt koleji'nde öğrenimini sürdürdü ve 1732'de edebiyat doktoru unvanını aldı. Büyük bir tutkuyla felsefe, matematik ve anatomi gibi birbirinden çok

Lauros - Giraudon

Denis **Diderot**
Michel Van Loo'nun
bir portresinden (1767) ayrıntı
Louvre müzesi, Paris

Claude O'Sughrue

Dido'nun ölümü
Antoine Coypel
Fabre müzesi, Montpellier

ayrı alanları inceledi. Diderot'nun bu evrensel ilgisi *Ansiklopedi**'de tam anlamıyla değerlendi. 1772'ye kadar tüm gücünü bu yıpratıcı çalışmaya adadı. Filozof yönü Aydınlanma çağının okurları tarafından pek bilinmeyen Diderot, *Filozofça düşünceler*'i (Pensées philosophiques) [1746], *Körler hakkında mektup*'u (la Lettre sur les aveugles) [1749], *Lettre sur les sourds et muets*'yi (1751), *d'Alembert'in rüyası*'nı (Rêve de d'Alembert) [1769] ve ölümünden çok sonra yayımlanan *Supplément au Voyage de Bougainville*'i yazdı. Ayrıca, kuramsal bölümlerle dolu ve ancak belli bir çevreye seslenen iki dram (*Fils naturel* [1757] ve *le Père de famille* [1758]) ve ancak 1830'da yayımlanan *Aktörlük üzerine aykırı düşünceler*'i (le Paradoxe sur le comédien) kaleme aldı. Ama Diderot'nun modern eleştiriyi en çok büyüleyen yapıtları romanlarıdır. Hayattayken basılan tek romanı *les Bijoux indiscrets*'dir (1748). *Rahibe** (la Religieuse) [1796], özellikle de *Kaderci** *Jacques ile efendisi* (Jacques le fataliste) [1796] ve *Rameau***'nun yeğeni* (le Neveu de Rameau) [1821] çok sonra basıldı.

Böylesine çoksesli ve çokanlamlı bir yapıta yayılmış verimli bir düşünceyi basite indirgemeden tanımlamak zordur. Diderot'nun düşüncesine yaklaşabilmek için onu belli bir sisteme sokmadan incelemek gerekir. Siyasal felsefe açısından Diderot tam bir mutlakıyet düşmanıydı ve bir dizi reform (bir siyasal yönetim programı ve bir üniversite planı) tasarlıyordu. Din konusundaysa tanrıcılıktan kuşkuculuğa, daha sonra da deneyci bir maddeciliğe geçti. Metafizik görüşü, yaşadığı dönemin "doğacılar"ıyla fizyologlarının araştırmalarına dayanır: maddeyi çokyapılı, düzenlenebilir, canlı varlığa yakın bir bütün olarak tasarlayan maddeci bir monizm sözkonusudur. Diderot ahlak görüşünü iki büyük "doğal içgüdü" üzerine, mutluluk ve yardımseverlik üzerine kurarak tanrıtanımazlıkla erdemi bağdaştırmaya çalışır. Akla olduğu kadar içgüdülere de dayanan bu ahlak anlayışı Diderot'nun estetiğini de besler. Sanatın ilk görevi "erdemi sevdirmek, insanı ahlaki zaaflardan uzaklaştırmak"tır; sanatı, duygulanma ve gözyaşı besler. Diderot bu nedenle, Greuze'ün tablolarındaki donuk dokunaklılığı pek sever ve seyirciye bir şeyler öğretmek hevesi yüzünden dramlarını yavanlaştırır. Ama, bir yandan duyarlı ve etkileyici bir sanat önerirken bir yandan da sanat tekniklerini çözümleyen akılcı bir kuramcı olarak karşımıza çıkar: ressam bir renk işçisidir; oyuncunun yeteneği oyununa sağlam bir düşünce, tam bir bilinçle ve düşünsel bir çözümlemeyle yaklaşabilmesine bağlıdır. Sanat, gerçekçilikle yoğrulmalıdır. Diderot bir "karakter" tiyatrosu değil, bir "durum" tiyatrosu, ağırlığı sahnelemeye ve pantomime vererek duygusallığı önemseyen ve konusunu gündelik yaşamdan alan bir tiyatro önerir.

DİDİ (Waldir PEREİRA, —denir), brezilyalı futbolcu (Campos 1928). Yetenekli bir oyun kurucu ve futbol ustasıydı. Brezilya'nın 1958 ve 1962 Dünya kupalarında kazandığı zaferlerin baş kahramanıdır. 1972-1973 sezonunda Fenerbahçe çalıştırıcılığına getirildi. Bu takıma iki lig şampiyonluğu (1973-1974, 1974-1975) ve bir Türkiye kupası birinciliği (1974) kazandırdı.

DİDİEREA a. Bot. Madagaskar'ın güneyinde yetişen ve kuraklığa çok iyi uyum sağlamış olan çok dikenli bitki. (Metrelerce yüksekliğe erişebilir. Küçük ve ilginç didiereaceae familyasının örnek tipi.)

DİDİK DİDİK sıf. **1.** Didiklenmiş, parça parça olmuş: *Üzerinde didik didik bir hırka.* **—2.** *Bir şeyi, bir yeri didik didik etmek,* bir şeyi parça parça etmek, bir yeri karmakarışık ederek aramak. **—3.** *Didik didik olmak,* parçalara ayrılmak, eskimek.

◆ be. Didikleyerek; inceden inceye: *Bir yeri didik didik aramak.*

DİDİKLEME a. Res. ve Seram. Didiklemek işlemi.

DİDİKLEMEK g. f. **1.** *Bir şeyi didiklemek,* onu tekrar tekrar çekiştirerek ya da ısırarak parçalamak: *Kuşlar bir saattir buldukları bir ekmek parçasını didikliyorlar.* **—2.** *Bir şeyi, bir yeri didiklemek,* bir şeyi bulmak için onu, orayı karmakarışık ederek aramak: *Bir yüz lira bulmak için bütün ceplerini didikledi.* **—3.** *Bir kimseyi didiklemek,* sonu gelmez sorular, sitemlerle onu hırpalamak: *Artık beni didiklemekten vazgeç, çok yorgunum.*

—Seram. Çamurun maseye daha iyi yapışmasını sağlamak için, yapışma yüzeyinde çizikler yapmak.

◆ **didiklenmek** edilg. f. Didiklemek eylemine konu olmak.

DİDİKLENMEK →DİDİKLEMEK.

DİDİMYUM a. (fr. *didyme;* yun. *didymos*'dan, çift, ikiz). Kim. Önceleri bir element olarak kabul edilen ve seryum ile lantan gibi belli sayıda mineralde bulunan nadir toprak. (Didimyum, neodimyum ile praseodimyumun karışımından başka bir şey değildir.)

DİDİNAM sıf. (fr. *didyname; di-* önek ve *dynamos,* kuvvet'ten). Bot. İkisi kısa, ikisi uzun olan dört erkekorganlı çiçeğe denir.

DİDİNMEK dönşl. f. Büyük güçlükler çekerek sürekli çalışmak: *Geçimini sağlamak için gece gündüz didinmek.*

DİDİŞİM a. Fels. Didişimsel kanıtlama tekniği. (Eşanl. ERİSTİK.)

DİDİŞİMSEL sıf. Fels. **1.** Tartışmaya ilişkin. **—2.** Aristoteles'te, herkes tarafından ancak görünüşte kabul edilmiş kanılara dayanan kanıtlama. ("Görünüşte olası olan, ama gerçekte öyle olmayan öncüllerden kalkarak sonuca varan ya da varıyormuş gibi görünen kanıtlamalar, didişimseldir.")

DİDİŞKEN sıf. Didişmeyi, tartışmayı, kavga etmeyi seven kimse için kullanılır.

DİDİŞMEK →DİTMEK.

DİDİUS JULİANUS (Marcus Severus), Roma imparatoru (Milano 133 ya da 137 -Roma 193). Yasal yaşına gelmeden quaestor, sonra Marcus Aurelius zamanında aedilis ve praetor, eyalet valisi, geleceğin imparatoru Pertinax ile birlikte konsül oldu. Pertinax'tan sonra Afrika prokonsüllüğüne getirildi. Pertinax'ın praetoriumlar tarafından öldürüldüğü sırada (28 mart 193) Roma'daydı; hesapsız serveti sayesinde imparator oldu. Ne var ki İllyria lejyonları tarafından imparator ilan edilen Septimius Severus'un Roma'ya yürümesi üzerine çevresinde kimse kalmadı. Didius, Severus'a imparatorluğu paylaşmayı önerdi, ama Roma, Severus'u seçtiğinden 2 haziran 193 tarihinde sarayında senato tarafından öldürtüldü.

■ **DİDO** ya da **ELİSSA.** Rom. mit. Tir prensesi, efsanelere göre Kartaca'nın kurucusu; Vergilius, *Aeneis* adlı yapıtında onun mutsuz aşklarını ve ölümünü anlatır. Tir kralı Mattan ya da Mutto'nun kızıdır; babasının ölümünden sonra kraliçe olur ve Melkart (ya da Herakles) rahibi Siharbas (Vergilius'ta *Sichaeus*) ile evlenir. Siharbas öldürülünce, yanına Tir'in ileri gelen ailelerinden bazı kişileri de alarak kaçar, Afrika kıyılarına çıkar ve yerlilerden "bir öküz derisi kadar toprak" ister. Kraliçe deriyi o kadar ince dilimler biçiminde keser ki, kuracağı kenti çevreleyebilecek uzunlukta bir şerit elde eder. Kısa bir süre Gaetullar kralı Hiarbas, ısrarla Dido ile evlenmek ister. Ondan kurtulmak için Dido, ölülerin yakıldığı bir odun yığınının üzerine çıkar ve bir hançerle kendini öldürür. Pön savaşları'ndan sonra, Roma edebiyat geleneği efsaneye sahip çıkarak Aineias'ı Kartaca kıyılarına çıkarır ve kimi başarılarını Hiarbas'a mal eder. Ölümünden sonra Dido, bir tanrıça gibi kutsandı.

—Güz. sant. Dido'nun öyküsü pek çok ressama esin kaynağı oldu. Nicolo Dell' Abate ve L. Carracci'nin yaptığı Aineias*'ın yaşamından sahneler ya da Tiepolo (Vicenza, Valmarana villası) ve G. De Lairesse'in (Schleissheim) yaptığı *Aineias'ın Dido'nun evinde verdiği şölen*'in dışında şunları da sayabiliriz: *Dido Kartaca'yı inşa ettirirken* (Janssens, Brüksel; Turner, Londra) ve özellikle *Dido'nun ölümü;* bu konu Korkusuz Jean'da bulunan *Boccaccio* nüshasındaki minyatürlerden birinde, Marcantonio ve Altdorfer'in gravüründe, P. Testa (Floransa), il Guercino (Nîmes), Rubens (Louvre), Berchem (Viyana), G. De Lairesse (Lübeck), S. Bour-

don (Leningrad), A. Coypel (Montpellier), Natoire (Nantes), Reynolds (Londra) ve Füssli'nin resimlerinde işlendi.
—Ed. Edebiyatta Dido'nun iki farklı görüntüsü verilir. Fenike efsanesinde ve daha sonra Varro'da *(Antiquitates rerum humanorum et divinarum)*, Petrarca'da (*I Trionfi*, 1352), Cristóbal de Virués'te (*Elisa Dido*, 1609), Boisrobert'de (*la Vraie Didon ou Didon la Chaste*, 1642) sabır ve bağlılık simgesidir. Vergilius'ta (*Aeneis*, IV) umutsuz ve ihanete uğramış aşkı somutlaştırır ve bu betimleme aziz Augustinus'u büyüler (*Confessiones*, I, XIII, 20 -21). Bu yorum, Rönesans'ın (*Didon se sacrifiant*, 1574, Jodelle; 1574; *Dido, Queen of Carthage*, 1594, Marlowe ve Nashe), barok ve klasik dönem trajedilerine (*Didon se sacrifiant*, 1603, Alexandre Hardy; *Didon*, 1636, G. de Scudéry; *Didon*, 1734, Lefranc de Pompignan), Purcell (*Dido and Aeneas*, 1689), Metastasio (*Didone abbandonate*, 1724), Marmontel ve Piccinni'nin (*Dido*, 1783) operalarına konu olmuştur.

Dido and Aeneas, H. Purcell'ın 3 perdelik operası. Librettoyu, Vergilius'un *Aeneis* adlı manzum destanına dayanarak Nahum Tate yazdı. İlk kez 1689'da Londra'da sahnelendi. "Mask" türündeki bu yapıt, yatılı bir kız okulunun öğrencileri için bestelenmişti. Dido'nun ölümü için bir ağıt olan lamento, yapıtın en başarılı bölümüdür.

DİDO DİLİ a. Dağıstan'ın kuzey -doğu'sunda konuşulan kafkas dili. (Dido, birbirine yakın 5 lehçeden oluşur ve bunların her birini konuşanların sayısı 5 000'i geçmez.)

Dido problemi, verilen uzunluktaki, kapalı ve ikikat noktasız düzlemsel eğriler arasında, en büyük alanlı bölgeyi çevreleyen eğriyi belirlemekten ibaret eşçevre problemi. J. Bernoulli tarafından verilen çözümde bu çember olarak bulunmuştur.

DİDON ya da **DİDONA** a. (fr. *dis donc*). **1.** Eskiden İstanbul'da yaşayan yabancılara, özellikle Fransızlar'a halkın verdiği ad. **—2.** *Didon sakal*, çenede bırakılan sivri sakal.
—ANSİKL. *Didon* sözcüğü,özellikle İstanbul'a gelen fransız gemicilerin konuşma arasında kullandıkları *dis donc* (bana baksana!) sözünden kaynaklandı. İlkin İstanbul'da yaşayan Fransızlar, daha sonra tüm yabancılar için bu ad kullanıldı. *Didon* sözcüğü yerine bazı çevrelerde de *frenk* sözcüğü kullanılıyordu. Her iki sözcük de II. Meşrutiyet'ten sonra kullanılmaz olmuştur.
• *Didon sakal*, Avrupalılar'a özgü bir sakal kesimiydi. Sakalın üstü kırpılıyor, yalnızca uçta bir tutam bırakılıyordu. Uzun süre aşırı batı özentisinin simgesi sayılmıştır.

DİDOT, parisli kitapçı ve yayıncı aile. —FRANÇOİS (Paris 1689 - *ay. y.* 1757), 1713'te kitapçılığa başladı, Prévost'nun yapıtlarını yayımladı. —Büyük oğlu FRANÇOİS AMBROİSE (Paris 1730 - *ay. y.* 1804), tirşe kâğıdı üretti, punto baskı harflerini tasarladı. Bu harfler Waflard ve oğlu Firmin tarafından döküldü. François'nın küçük oğlu PİERRE FRANÇOİS (Paris 1731 - *ay. y.* 1793), harf dökümünü geliştirdi ve Essonnes kâğıtçılığı kurdu. Üç oğlu vardı: HENRİ (1765-1852),harf oymacısı; LÉGER (1767-1829), Robert tarafından bulunan "uçsuz kâğıdın" üretimi için ilk makineyi yaptırdı; *Genç* **Didot** babasından kitapçılığı devraldı. —François Ambroise'ın büyük oğlu PİERRE (Paris 1761 - *ay. y.* 1853), 1789'da babasının yerini aldı. "Louvre yayınları" olarak adlandırılan mükemmel basımları gerçekleştirdi. — Pierre'in oğlu JULES (Paris 1794-Caen 1871), babasının yerini aldı, Brüksel'e taşıdığı basımevini Belçika hükümetine sattı; basımevi Kraliyet basımevi oldu. — François Ambroise' ın küçük oğlu FİRMİN (Paris 1761 - Le Mesnil-sur-L'Estrée, Eure, 1836), ünlü harf oymacı ve dökümcüsü. Stereotipi buldu ve 1811'de Enstitü' nün basımcısı oldu. — Firmin'in büyük oğlu AMBROİSE FİRMİN (Paris 1790 - *ay. y.* 1876) kendini yunanca öğrenimine verdi. Hase ve Dindorf kardeşlerin yönetimi sırasında Henri Estienne'in *Thesaurus graecae linguae* yapıtı için yeni bir döküm yaptı. Bu dökümün harflerini doğrudan doğruya kendisi oydu. *Bibliothèque des auteurs grecs*'e başladı ve Du Cange'ın *Glossarium mediae et infimae latinitatis*'ini yeniden bastı. — Firmin'in küçük oğlu HYACİNTHE FİRMİN (1794-1880), kendisini oğlu PAUL gibi mesnil kâğıtçılığın yönetimine verdi. Paul, kâğıt sanayisine bilimsel yöntemlerin ve kimyanın uygulanması üzerine çalıştı. —Firmin'in üçüncü oğlu FRÉDÉRİC FİRMİN genç yaşta öldü. Napoli krallığı'nda bir kâğıt fabrikası kurdu. Didot'lar soylarını belirten Firmin adını kendi adlarının başında taşıma iznini elde ettiler. Basımevinin günümüzdeki adı da buradan gelir.

Didot harfi, François Ambroise Didot' nun yaptığı ve çağdaş fransız basımcılığının temelini oluşturan matbaa harfi.

DİDRAHMİ a. (yun. *didrakhmos*). Antik. İki drahmi değerindeki gümüş para ya da ağırlık. (Bazı bölgelerde STATER denirdi.)

DİDUFRİ ya da **DEDEFRE,** IV. Mısır hanedanının 3. hükümdarı (İ.Ö. 2 550'ye doğr.); Keops'un (yasadışı bir evlilikten ?) ikinci oğlu ve Kefren'in ağabeyi (?). Saltanat döneminden yalnız birkaç arkeolojik kalıntı vardır: Ebu Ruaş'ta (Gize'nin 17 km kuzey-batı'sında) inşa edilmiş bulunan, onun adına yapılmış bir piramit ile çok güzel baş heykelleri (kuarsitten yapılmış bir baş Louvre müzesi'ndedir).

DİDUNCULUS a. Samoa adalarında yaşayan, alt çenesinde yarıklar bulunan, iri ve kıvrık çengel gagalı, hiç iyi uçamayan güvercin cinsi. (Güvercingiller familyası.)

DİDYMA. Tar. coğ. Anadolu'nun Ege kıyılarında, İonia bölgesinde Apollon kutsal alanı (Didymaion*) ve bilicilik merkezi kent; Aydın'a bağlı Yenihisar ilçesinin merkezi yakınındadır. Yaklaşık 16 km kuzeydeki Miletos'ta, kutsal kapıdan başlayıp güneye yönelerek Didyma'nın limanı Panormos*a ulaşan kutsal yol. Didymaion'un kuzey-doğusunda son buluyordu. Yolun son bölümünün iki yanında Brankhidai* adlı rahiplerin oturur biçimdeki heykelleri bulunuyordu (British Museum). Didymeia* şenlikleri de bu kutsal yolu izliyordu. Pausanias'a göre, burası İonialılar'dan önce de bilicilik merkezi olarak biliniyordu. Arkaik dönemden başlayarak ünü yaygınlaşan Didyma bilicilik merkezine başvuran ünlüler arasında Neho II ve Karun (Kroisos) da vardı. İ. Ö. 499'da Miletos başkanlığında ayaklanan İonia kentleri, Persler'e yenilince (İ.Ö. 494) yağma edildi, yakılıp yıkıldı. Halkı Önasya'ya sürülüp Dicle kıyılarına yerleştirildi. Kutsal alanın İ. Ö. V. ve IV. yy.'lardaki durumu karanlıktır, ancak İ. Ö. 331'de Büyük İskender'in Didyma rahibince "Zeus'un oğlu" ilan edildiği bilinmektedir.

Didymaion, Didyma'daki ünlü Apollon tapınağı, yunan tapınaklarının en büyük ve özgün planlı örneğidir. Yörede ilk düzenli kazıları Theodor Weigand başlattı (1905-1913). Bunu Heinrich Drerup'un ve R. Naumann'ın araştırmaları ve kazıları izledi (1962-1977). Klaus Tuchelt yönetimindeki kazılar günümüzde de sürmektedir (1987). Kazılarda tapınağın başlıca iki yapım evresi geçirdiği ortaya çıkarıldı. Arkaik Didymaion'un temenosunun İ. Ö. VIII. yy. sonlarında yapıldığı.sanılmaktadır. İon düzeninde, dipteros tapınak (D.'da 8, B.'da 9, uzun yanlarda 21'er sütun) 38,39 X 85,15 m'lik bir alanı kaplıyordu. Üstü açık cellanın naiskos bölümünde, Apollon Philesios'un Kanakhos' un yaptığı tunçtan bir heykeli vardı. Ele geçen buluntulardan, burada da Artemision'da (Efes) olduğu gibi alt bölümleri kabartmalı sütunlar kullanıldığı anlaşılmıştır (bir bölümü Batı Berlin'de). İ. Ö. 494'te Persler tapınağı yıkmış, hazine ve kült heykelleri Sus'a götürülmüştür. İ. Ö. IV. yy. sonlarında Büyük İskender İonia kentlerine bağımsızlıklarını tanıyıp, Didymaion'un yeniden yapılmasını istedi. Seleukos I Persler'in Ekbatana' ya götürdüğü kült heykellerinin geri getirilmesini sağladı. Tapınağın yapımı Roma döneminde de sürdüyse de tamamlanamadı. İon düzeninde, dipteros yapı (10 X 21 sütunlu), 51,13 X 109,34 m ölçülerindeydi. Mimarları Daphnis ve Artemision' da da çalışmış olan Paionios'tur. Yedi basamaklı bir kaide üzerinde yükselen yapı pronaos, iki sütunlu bir salon ve üstü açık bir celladan oluşur. "Sekos" diye adlandırılan bu bölüm, duvarlarla çevrili bir avlu görünümündedir. Bunun ortasında kült heykelinin bulunduğu naiskos, iki kademeli bir kaide üzerinde dört ion sütunlu bir prostylostur. Bizans döneminde tapınağın içine bir kilise yaptırılmıştır. Tapınağın 15 m G.'inde yedi sıralı Stadion vardır. (→ Kayn.)

DİDYME (Gabriel ZWİLLİNG, —denir), alman reformcu (Annaberg yakınında 1487'ye doğr. - Torgau 1558). Katolik papazıyken lutherci görüşleri benimsedi. Karlstadt'ın ve "Zwickau peygamberleri"-

L. Y. Loirat-Explorer

Didyma
Apollon tapınağı'nın adytonu
hellenistik dönem

nin köktenciliğine yöneldi. 1549'da Leipzig'e vekâlet etmeyi reddettiği için Saksonya prensi Moritz tarafından görevinden alındı.

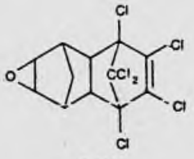
DİDYMEİA a. Esk. Yun. Miletos'ta Didyma Apollonu şenlikleri. (Bu şenlikler, büyük jimnastik oyunlarını da içeriyordu.)

DİDYMOS, havari aziz Thomas'ın lakabı.

DİDYMOS, iskenderiyeli gramerci (İ.Ö 80'e doğr. -10'a doğr.). 3 500 yapıtı olduğu söylenir. Bu nedenle de kendisine KHALKENTEROS (içi tunçtan) takma adı verilmiştir. Yapıtlarının konusunu Homeros'un metinleri, klasik yunan yazarları ve dilbilgisi oluşturur.

DİDYMOS (Arius), iskenderiyeli yunan filozof. Augustus'un öğretmeni ve dostuydu. *Epitomos* adlı yapıtından yalnızca parçalar kalmıştır. Didymos bu yapıtında, platoncuların, gezinimcilerin, pythagorasçıların ve stoacıların görüşlerini özetler.

DİDYMOS Kör (ya da **İskenderiyeli**), hıristiyan tanrıbilimci (İskenderiye 311'e doğr. - *ay. y.* 398). Dönemin en bilgili kişilerindendi. 340'tan 395'e kadar İskenderiye hıristiyan din okulunu yönetti. Aziz Hieronymus, Rufinus ve Palladius onun öğrencileriydi. Ariusçulara karşı mücadele

dieldrin

Keystone

Otto Diels

ABC Décor

tütün rendesinin bir fare zehiri satıcısını gösteren sırtı Dieppe fildişi XVIII yy.

J. Guillot-Connaissance des arts

Kış Jean Antoine Belleteste Dieppe fildişi, XVIII. yy., Dieppe müzesi

etti, ancak ruhların önceden var olduğunu ileri süren Origenes kuramlarına bağlılığı, onun 553'te Origenes ile birlikte mahkûm edilmesine neden oldu.

DIEBITSCH ZABALKANSKİ (Johann), rusçada **İvan İvanoviç Dibiç -Zabalkanskiy,** rus mareşal (Gross Leipe, Silezya, 1785 - Kleczew, Pultusk yakınlarında, 1831). Soylu bir prusyalı subaydı; 1801'de çarın hizmetine girdi, 1812'de general oldu, Clausewitz'in yardımıyla Tauroggen antlaşması'nı imzaladı ve böylece York'un prusya ordusunu etkisiz bıraktı. Aleksandr I'in övgüsünü kazandı, 1820'de kurmay başkanı oldu. Çar Osmanlı devletine savaş ilan ettiğinde ordu komutanı olarak Balkan geçidini zorlayarak ve aşarak Edirne'ye girdi ve İstanbul'u da tehdit ederek (doğuda da rus orduları Erzurum'a girmişti) 1828-29 Türk-Rus savaşı'nın kazanılmasında etkin oldu. 1830-31'de polonyalı ayaklanmacıları Varşova'dan çıkardı; koleradan öldü.

DİEDRAL a. Havc. *Diedral açı,* yatay düzlem ile kanat düzlemi arasındaki açı. (Kanatları kaldırarak, kolları çok açık düşey bir V biçimi veren diedral açı uçağın yanal kararlılığını artırır.)

DİEFENBAKER (John George), kanadalı siyaset adamı (Newstadt, Grey kontluğu, Ontario, 1895 - Ottawa 1979). Avukatlık yaptı, 1940'tan başlayarak milletvekili oldu, 1956'da Muhafazakâr parti'nin başkanlığına seçildi. Partisinin Yasama meclisi seçimlerinde kazandığı zafer üzerine, 21 haziran 1957'de başbakan oldu. Şubat 1963'te ABD ile askeri ilişkiler sorununda Parlamento'da azınlıkta kaldı. Avam kamarası'nın feshinden (9 nisan) sonra yapılan seçimlerde yenilgiye uğrayınca, yerini liberal Lester Pearson'a bırakmak zorunda kaldı. 1967'de Muhafazakâr parti başkanlığından ayrıldı.

DİEGO (Gerardo), ispanyol şair (Santander 1896). *El Romancero de la novia* (1920) adlı yapıtından başlayarak, şiiri, bir yandan klasik değerlere bağlı kalırken, bir yandan da gittikçe daha özgür biçimlere yöneldi (*İmagen,* 1922; *Manual de espumas,* 1924; *Poemas adrede,* 1932; *Limbo,* 1950). Carmen (1927) adlı dergisinin eki Lola'da, "1925 kuşağı" mensuplarınca kutlanan Góngora'nın -Diego, *Fábula de Equis et Zeda* (1932) adlı yapıtını bu şairden esinlenerek yazmıştı- üç yüzüncü doğum yıldönümü kroniğini tuttu. Yapıtlarını büyük temalar çevresinde yoğunlaştırdı: aşk (*Amor solo,* 1958), müzik (bu konuda şiirler ve denemeler kaleme aldı: *Gabriel Fauré, Chopin*), boğalar (*la Suerte o la muerte,* 1963). Yayımladığı ispanyol şiiri antolojileri (1932 ve 1934) geniş yankılar uyandırdı.

Diego sistemi. Hematol. İki alyuvar antijeninden (Di^a ve Di^b) oluşan kan grubu sistemi. Antropolojik değeri yüksek olan bir sistemdir, çünkü amerika yerlilerinin moğol kökenli olduklarının kanıtıdır. Di (a+) antijeni, amerika kızılderili kabilelerinde sık görüldüğü gibi, Çinliler ile Japonlar'da da görülür, ama zencilerde ve beyazlarda bulunmaz. Avrupa'daki insanların hemen hemen hepsi Di (a—, b+)'tir ve sistemin kan nakliyle ilgisi yoktur.

DİEGO GARCİA, Büyük Britanya'ya bağlı Chagos takımadalarının (Hint okyanusu) en güneydeki adası; 27 km²; 200 nüf. Önemli ingiliz-amerikan üssü. 1974'te ABD'ye bırakılınca çok büyütülen, modernleştirilen, özellikle uydularla bağlantılı bir iletişim ve dinleme istasyonuyla donanan Diego Garcia, 1979'dan sonra, İran ve Afganistan olaylarının etkisiyle ABD'nin dünyanın bu kesimindeki başlıca üssü (bir anlamda Hint okyanusu'nun Malta'sı) oldu.

DİEGO-SUAREZ → ANTSERANANA.

DİEGO-SUAREZ koyu, Antseranana koyunun (Madagaskar'ın kuzey ucunda)eski adı.

DİEHL (Charles), fransız bilgin (Strasbourg 1859 - Paris 1944). Önce Nancy, sonra Paris (1899) edebiyat fakültelerinde tarih profesörlüğü yaptı, kendini Bizans tarihinin incelenmesine verdi. Yapıtları: *l'Afrique byzantine* (Bizans afrikası) [1896]; *Justinien et la civilisation byzantine au VIe siècle* (İustinianos ve VI. yy. Bizans uygarlığı) [1901]; *Ravenne* (Ravenna) [1903]; *Théodora, impératrice de Byzance* (Bizans imparatoriçesi Theodora) [1904]; *Une république patricienne: Venise* (Bir patricius'lar cumhuriyeti: Venedik) [1916]; *Byzance, grandeur et décadence* (Bizans'ın görkem dönemi ve çöküşü) [1919]; *Histoire de l'Empire byzantin* (Bizans İmparatorluğu tarihi) [1919]; *Salonique* (Selanik) [1920]; *Constantinople* (İstanbul) [1923].

Die Jungfrau von Orleans, Schiller'in dramı (1801). Jeanne d'Arc'ın öykusünden serbestçe esinlenen şair, içgüdüsel sevgi eğilimiyle, bunun özgürce kabul edilmiş göreve dönüşmesi arasındaki iç çatışmayı anlatır. Jeanne, ingiliz şövalyelerinin en soylusu olan Lionel'i yener, ancak ona olan aşkı nedeniyle kendisini bağışlar. Doğaüstü güçlerce terk edilip Reims taç giyme ayini sırasında büyücülükle suçlanınca kaçar. Bir savaş sırasında İngilizler'in eline düşer ve mucizevi bir biçimde kurtulur; ülkesini kurtardığı bir savaşta ölür.

DİEKİRCH, Lüksemburg'un üç yönetim bölgesinden biri (55 910 nüf. [1989]); merkezi Sûre kıyısında Diekirch kenti olan (5 600 nüf.) *Diekirch kantonu*'nu (239 km²; 21 600 nüf.) içerir. Biracılık.

DİELDRİN a. (fr. *dieldrine*). Org. kim. Siklopentadienin formülü C_{12} H_8 Cl_6 O olan pentasiklik türevi; tarımsal etkinliklerde böcek öldürücü olarak kullanılır.

DİELEKTRİK sıf. (fr. *diélectrique*). Elekt. Bir elektrik akımı taşıyabilecek serbest elektronları olmayan ve bir elektrik alanıyla kutuplanma özelliği taşıyan maddeler için kullanılır. (Eşanl. YALITKAN.) ‖ *Dielektrik kutuplanma,* molekül içindeki yüklerin, bir elektrik alanının etkisiyle ayrılması. (Bu durumda, molekül bir elektrik dipolüne dönüşür.) ‖ *Dielektrik sertlik,* bir dielektrikte bir delinme oluşturabilen elektrik alanı.

—Kâğ. san. *Dielektrik kâğıt,* ELEKTRİK YALITIM* KÂĞIDI'nın eşanlamlısı.

◆ a. Dielektrik gereç. ‖ *Dielektrik değişmezi,* GEÇİRGENLİK'in eşanlamlısı. ‖ *Dielektrik kaybı,* zamana göre değişen bir elektrik alanından kaynaklanan ve bir dielektrikçe soğurularak ısı biçiminde ortama verilen güç.

DİELEKTROFOREZ a. (fr. *diélectrophorèse*). Elekt. Kalıcı ya da indüklenmiş elektrik dipollerinin, bu dipolleri bir elektrik alanı kaynağına doğru çeken kuvvetten kaynaklanan devinimi.

DİELEKTROLİZ a. (fr. *diélectrolyse*). Dokulara elektrolitik yolla ilaç vermeyi öngören tedavi yöntemi.

DİELEKTROMETRE a. (fr. *diélectromètre*'den). Elektrotekn. YALITKANLIKÖLÇER'in eşanlamlısı.

DİELS (Hermann), alman hellenist (Biebrich, bugün Wiesbaden-Biebrich, 1848 -Berlin 1922). Özellikle yunan filozofları üzerine çalışmalarıyla tanınmıştır.

DİELS (Otto Paul Hermann), alman kimyacı (Hamburg 1876 - Kiel 1954). Kiel Üniversitesi'nde profesör oldu, 1928'de, öğrencisi Kurt Alder ile birlikte, bir sıra çift bağlantılar içeren bazı organik bileşiklerin yoğunlaştırılmasını olanaklı kılan "dien bireşimi" yöntemini buldu. Bu yöntem, kuramsal bakımdan önemli olduğu gibi, ayrıca büyük bir verimlilik de sağlıyordu. Buluculanna, kimya dalında Nobel ödülü'nü kazandırdı (1950).

DİEM (Ngô Dinh) → NGÔ DİNH DİEM.

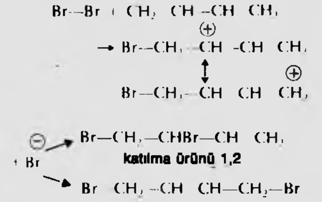
DİEMBERGER (Kurt), avusturyalı dağcı (Salzburg 1932). Himalayalar'ın doruklarına (bu arada Broad Peak'a [1957] ve Dhaulagiri'ye [1960]) tırmanmak için düzenlenen seferlerin birçoğuna katıldı. Ayrıca, Makalu ile Everest'e (1978) ve Gaşerbrum'a (1979) tırmandı.

DİEN a. (fr. *diène*). Org. kim. İki çift karbon-karbon bağı içeren hidrokarbon. (Eşanl. ALKADİEN, DİOLEFİN.)

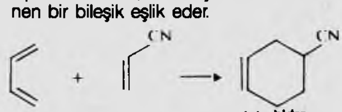
—ANSİKL. Dienler, çift bağları ayıran yalın bağların sayısına göre sınıflandırılır.

İlk örneği allen olan dien-1,2 ya da bitişik dienler (bunlara kimi zaman allensel hidrokarbonlar denmesinin nedeni budur), —C=C=C— motifi içerirler. Bu bileşikler kimi durumlarda optik izomerlik de gösterebilir.

İlk örneği butadien-1,3 olan dien-1,3 ya da eşlenik dienler ise —C=C—C=C— motifi içerirler. Bunlar, dienlerin en önemlileridir. Alkenler gibi, ancak onlardan çok daha kolay bir biçimde köksel ve elektroncul katılma tepkimeleri oluştururlar. İki aşamada gerçekleşen bu tepkimeler, bir ara karbokatyon ya da bir mezomer alilsel kökün oluşumuna yol açar, örneğin:

Katyon ya da kök, tepkenin ikinci bölümünü farklı iki yere bağlayabilir ve bundan dolayı değişik iki katılma ürününün oluşumuna yol açar. Kinetik düzenlenme, genellikle düşük sıcaklıkta katılma ürünü 1,2'yi verir; oysa termodinamik düzenlenme yüksek sıcaklıkta katılma ürünü 1,4'e yol açar. Geçiş metalleri, alkenlerde olduğu gibi, eşlenik dienleri ya dimerleştirir ya da polimerleştirir; bu da sentetik elastomerlerin üretimini sağlar. Buna karşılık dienler, alkenlerden farklı olarak organolityum, hatta sodyum gibi anyonsal tepkenlerle polimerleşebilir. Nihayet eşlenik dienler, büyük bir kolaylıkla dien bireşimi gibi çevrel halkalı katılımlar oluşturur (Diels -Alder tepkimesi). Bu tepkimede diene, dienofil ya da filodien denen bir bileşik eşlik eder.

Dienlerin öteki türleri daha az önemlidir. Bununla birlikte dien 1,5'in, kararlı kelatlardan oluşan geçiş metalleri kompleksleri yapabildiklerini de özellikle belirtmek gerekir.

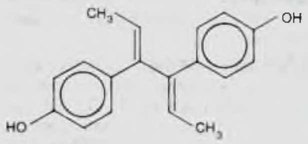
DİEN sıf. (fr. *diénique*'den). Org. kim. **1.** Dienlere ilişkin. **—2.** *Dien bireşimi,* eşlenik dienlerin çevrel halkalı özgül katılması.

DİÊN BİÊN PHU, Vietnam'da, Yukarı Tonkin'de küçük ova. Diên Biên Phu önemli bir fransız garnizonunu, viêt-minh kuvvetleriyle karşı karşıya getiren savaşlara (kasım 1953-mayıs 1954) sahne oldu. 20 kasımda anavatandan istenen takviyenin gelmeyeceğini öğrenmesine ve hava kuvvetlerinin oldukça zayıf olmasına karşın, general Navarre, Diên Biên Phu'nun ele geçirilmesini sağlayan Castor hava harekâtını başlattı ve burada 10 000 kişilik bir ordugâhın kurulmasını sağladı. Albay de Castries komutasında toplam 10 kadar orta boy tank, 24 adet 105 mm'lik top, 4 adet 155 mm'lik top ve 12 piyade taburu vardı. Viêt-minh tarafındaysa başlangıçta kararsız olan general Võ Nguyên Giap, aralık başında siyasal ve stratejik neden-

lerle kesin savaşı Diên Biên Phu'da gerçekleştirme kararını verdi ve hemen hemen bütün güçlerini buraya seferber etti. Fransızlar'ın yenilgisiyle sonuçlanan savaştan sonra, aynı yıl toplanan Cenevre konferansı fransız birliklerinin Çinhindi'nden çekilmesine karar verdi.

DİENOFİL a. (fr. *diénophile*). Org. kim. Dien bireşim tepkimesinde eşlenik dien yanında tepkimeye sokulan madde. (Örneğin akrilonitril, maleik anhidrit.) [Eşanl. FILODIEN.]

DİENSTROL a. (fr. *diénestrol*). Org. kim. Formülü $C_{18}H_{18}O_2$ olan bir difenol dienin yaygın adı; bireşim östrojeni olarak kullanılır.

DİENTAMOEBİDAE a. Asalak amipler familyası. (*Dientamoeba* cinsi üyeleri insanda asalak yaşayabilir; familyanın bir başka cinsi *Histomonas*'ın üyeleri, kümes ve kafes hayvanlarında, özellikle hindilerde histomonoz hastalığına yol açar.)

DİENTZENHOFERLER, Bavyera kökenli mimar aile; en ünlüleri Christoph, kardeşi Johann ve onun oğlu Kilián İgnáz'dır. XVIII. yy. başlarında, barok üslubun Güney Almanya ve Bohemya'da yayılmasına katkıda bulundular. —CHRISTOPH (Sankt Margarethen, Rosenheim yakınında, 1655 - Prag 1722), en önemli yapıtları Prag'daki aziz Mikulaš cizvit kilisesi (koro bölümü, kubbe ve çan kulesi Kilián İgnáz'a aittir) ile Břevnov benedikten kilisesi'dir. —JOHANN (Sankt Margarethen, Rosenheim yakınında 1665 - Bamberg 1726), Fulda katedrali'ni, Banz benedikten kilisesi'ni ve Pommersfelden şatosu'nu yaptı. —KILIÁN İGNÁZ (Prag 1689 - ay. y. 1751), 1720'den başlayarak ailenin en özgün mimarı. En önemli yapıtları: Prag'daki kiliseleriyle (aziz Thomas, aziz Jan Nepomucký ve aziz Mikulaš), Bohemya'da yaptığı azize Maria Magdalena ve Karlovy Vary kiliseleridir.

DİEPENBROCK (Alphons), hollandalı besteci (Amsterdam 1862 - ay. y. 1921). Palestrina, Wagner ve Debussy'den etkilendi. Sahne müziklerinde *(Marsyas, Faust, Elektra)*, dinsel yapıtlarında (*Te Deum*, missa'lar, motet'ler), koro yapıtlarında ve lied'lerinde güçlü bir kişisel üslup göze çarpar.

DİEPPE, Fransa'da *arrondissement* (Seine-Maritime) merkezi. Manş kıyısında, Arques'in denize döküldüğü yerde; 36 486 nüf. Deniz hidrografya okulu. Hem balıkçı, ticaret (muz) ve yolcu (Güney İngiltere'ye doğru) limanı, hem sayfiye merkezidir (kumarhane). Yerleşme alanında (nüfusu 50 000 civarında) elektrikli gereçler (telefon gereçleri), makine, tekstil ve kimya sanayileri vardır. Kent, İkinci Dünya savaşı'nın yol açtığı yıkımlara karşın geçmişini yansıtan güzel kalıntılarla donanır. Yapımına XIII. yy.'da başlanan ve XVI. yy.'da tamamlanan geniş Saint-Jacques kilisesi, alevli üsluptaki ve Rönesans'tan kalma zengin oymalarla bezelidir. Saint-Remy kilisesi XVI. ve XVII. yy.'dan kalmadır. Yalıyar üstündeki şato Dieppe'e tepeden bakar; bugün şatoda bir müze vardır. Birçok eski ev, büyük korsanlar ve zengin armatörler döneminde kentin ulaştığı refaha tanıklık eder.
—Tar. Birçok balıkçı, korsan ve denizci, büyük keşifler çağının başlangıcında, Afrika ve Amerika kıyılarına doğru bu limandan yola çıktılar. Din savaşları, şehri harabe haline getirdi, XVII. yy.'da veba burada 10 000 kişinin ölümüne neden oldu. 1694'te ingiliz-hollanda filosu tarafından tahrip edilen şehir, ancak yavaş yavaş kalkınabildi.

Dieppe çıkarması, *19 ağustos 1942 tarihli müttefik akını,* Almanlar tarafından tutulan kıyı bölgesine yapılacak bir çıkarmada karşılaşılacak sorunları denemek

Jalain - Top

aziz Mikulaš kilisesi'nin içi
Kilián İgnáz Dientzenhofer'in
1732-1735'te Prag'ın Eski Kent
bölümünde yaptığı kilise

üzere, amiral Mountbatten komutasında amfibik kuvvetlerle girişilen harekât. Bu harekâtta bazı hedeflere (radarlar, topçu bataryaları) ulaşılabildiyse de, genelde Dieppe plajı çıkarması ağır kayıplarla başarısızlığa uğradı: 907 ölü ve 1036 esir veren 2. Kanada piyade tümeni, böylece mevcudunun beşte üçünü kaybetti.

Dieppe fildişileri. Avrupa'nın ithal ettiği fildişinin bu kıtaya girdiği limanlardan biri olan Dieppe'te Ortaçağ'ın sonlarından başlayarak fildişi işçiliğinin gelişme gösterdiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, XVI. yy.'dan önce özgün Dieppe işi bir üretim ortaya çıkmamıştır; önce dinsel nesneler (çarmıh, tespih taneleri), sonra da günlük kullanım eşyaları (iplik mekikleri, tütün kıyma aletleri, enfiye kutuları), XVII. ve XVIII. yy.'da Dieppe'e özgü eşyalar haline gelmişlerdir. Fildişi üzerine portre yapan birçok portreci bu şehirde çalışmıştır; bunlar arasında Jean Mauger, Jean Cornu, Pierre Cruppevolle, Jean Antoine Belleteste, yine bu şehirden gelerek çalışmalarını İngiltere'de sürdüren David Lemarchand anılmaya değer. Dieppe'te fildişi işçiliği, XIX. ve XX. yy.'larda da durumunu korumuştur; özellikle Paul Antoine Craillon'u anmak gerekir. Dieppe müzesi, yörede yapılan eşyalardan oluşan güzel bir fildişi koleksiyonuna sahiptir.

Dieppe müzesi, eski şatonun içinde bulunan belediye müzesi (XV. yy.). Müzede, fildişi koleksiyonundan başka, XIX. yy. tabloları, 50 Braque estampı, Camille Saint-Saens ve Albert Roussel'den kalma eşyalar ve özellikle dieppeli denizciler ve denizcilik üzerine belgeler vardır.

DİEROOL a. (fr. söz.). Uz. havc. İki ergolden oluşan propergol.

DİERVİLLA a. (XVII. yy.'da yaşamış fransız gezgini *Dierville*'in adından). Kuzey Amerika, Çin ve Japonya'da yetişen çok güzel çalı. (Yaprakları karşılıklı, yaprakların koltuğunda ya da sürgünlerin ucunda yer alan salkım biçiminde kümelenmiş çiçekleri beyaz, pembe ya da sarı renklidir. Bazı bilginler, Asya kökenli ve daha düzgün çiçekli olan bazı diervilla türlerini *weigelia* cinsine bağlarlar. Hanımeliğiller familyası.)

DİESEL (Rudolf), alman mühendis (Paris 1858 - öl. 1913). Augsburg'da ve soğutucu sanayisinin öncülerinden biri olan Linde'nin yönetimindeki Münih Politeknik okulu'nda öğrenim gördükten sonra, Winterthur'da sanayiciliğe başladı, sonra Paris'te Linde soğutucu makineler şirketi'ni yönetti ve sonunda Münih'e yerleşti (1895). 1893'te, *Theorie und Konstruktion eines rationellen Wärmemotors* (Rasyonel bir termik motorun kuramı ve yapımı) adlı bir bilimsel inceleme yayımladı. İleri sürdüğü düşünceler Krupp gibi güçlü şirketlerce benimsendi ve beratlarının yapım lisansları satın alındı. Diesel, birkaç yıl içinde motorunu gerçekleştirdi ve Kassel'de halka açık bir gösteride motor hiç aksamadan işledi (1897). Gerek ağır petrol yağlarının kullanılmasına olanak sağlaması, gerekse az yer kaplaması ve duman çıkarmaması, bu motorun kısa zamanda büyük bir başarı kazanmasına ve deniz kuvvetlerinin dikkatini çekmesine yol açtı. Buluşunun yeni uygulanma alanlarını Amirallik dairesiyle birlikte incelemek üzere İngiltere'ye davet edilen Diesel, 29 eylül 1913'te Anvers'ten Harwich'e (İngiltere) giden *Dresden* vapuruna bindi. Gece, ortadan kayboldu; denize düştüğü sonucuna varıldı.

DİESEL a. (bulucusu R. *Diesel*'in adından). Yakıtın (mazot ya da ağır yağ) özateşlemesini sağlayan, sıkıştırma oranı yüksek içten yanmalı motor. (DİESEL MOTORU da denir.) || *Diesel indisi,* bir yakıtın Diesel motorunda tutuşmaya elverişliliğini belirten sayı. (Diesel indisi özgül ağırlık ve anilin noktası ile hesaplanır ve tutuşma niteliğini geliştirmek için kullanılan katkı maddelerinden etkilenmez.)
—Oto. *Yarım Diesel,* bir Diesel motorundan daha düşük sıkıştırma oranıyla çalışan ve bu yüzden elektrikle ateşlemeyi gerektiren mazotlu motor
◆ sıf. Diesel motorla donatılmış bir oto-

M.A.N.

Rudolf Diesel
1897'de

Dieppe limanından bir görünüm

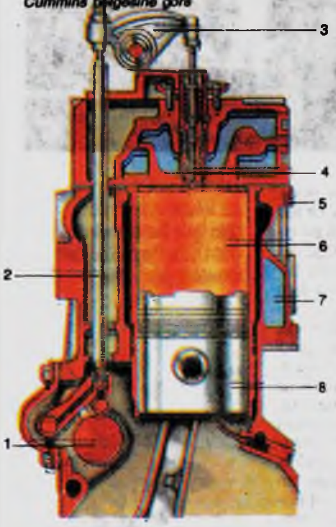
Moss-Pix

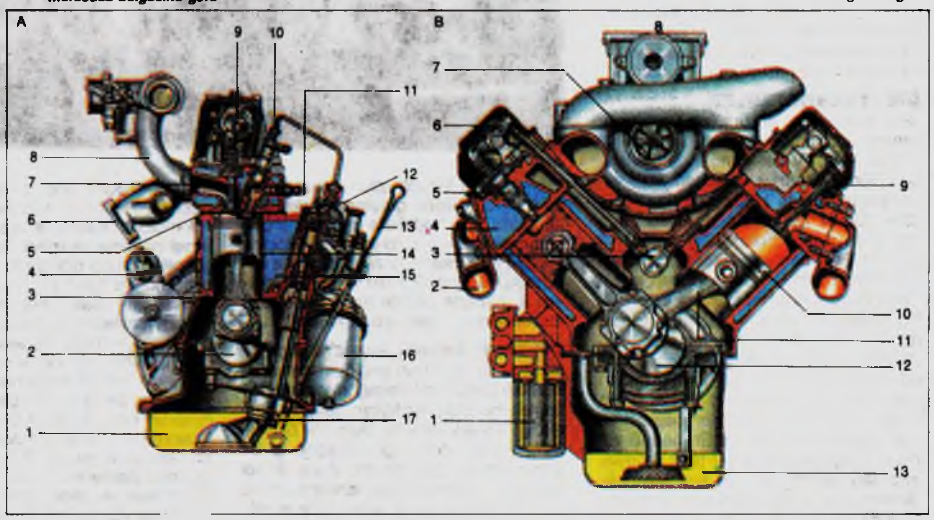
mobil, bir kamyon için kullanılır.
—ANSİKL. Bir Diesel, iki ya da dört zamanlı çevrimle çalışır ve bu bakımdan benzin motorlarına benzer. Bununla birlikte karbüratör ve gerçek anlamda bir ateşleme sistemi taşımaması ile benzin motorlarından ayrılır. Silindir, bir yakıt hava karışımı emme yerine yalnız temiz hava emer ve sıkıştırır. Sıkıştırma zamanı sonunda, yakıt çok yüksek bir basınçla doğrudan doğruya yanma odasına püskürtülerek havayla karışır. Genellikle 15/1 ile 20/1 arasında değişen oranlardaki sıkıştırma sonucu sıcaklığı yükselen hava, gaz karışımının kendiliğinden tutuşmasını sağlar. Piston yalnız temiz havayı sıkıştırdığından yakıt püskürtülmeden yanma olmaz. Yakıt, her silindire, devinimini krank milinden alan bir ya da birçok küçük pompayla dağıtılır. Pompaların debisi, dolayısıyla gücü gaz pedalıyla ayarlanır. Yakıt her silindire bir enjektör'le püskürtülür. Enjektör yakıtı havayla iyice karışabilecek nitelikte bir tür ince sis haline getirir. Bir Diesel motorunda yanma odası çeşitli biçimlerde yerleştirilebilir. *Doğrudan püskürtmeli motorlar* benzin motorlarına benzer ve silindir kapağı üstünde yer alan supaplarla dağıtım yapar; enjektör ateşleme bujisine benzer bir konumda yerleştirilmiştir. *Ön yanma odalı motorlar*'da, silindir kapağı içinde "ön yanma odası" denilen bir boşluk yer alır; bu boşluk piston tarafında bulunan yanma odasına bağlantılıdır; enjektör bu boşlukta bulunur ve gaz içinde güçlü bir burgaç oluşturarak olabildiğince eksiksiz bir yanma sağlar. Yakıtın kolayca tutuşmasını sağlamak için bu boşluk soğutma devresi dışında bırakılarak sıcak tutulur. Soğumuş motor, silindir kapağında bulunan bir "ön ısıtıcı" buji ile çalıştırılır. Bataryanın akımı bir kontakla bujinin filaman biçimindeki elektroduna iletilir. Kızıl dereceye getirilen bu filaman, ateşleme kendi kendine oluşuncaya değin ilk tutuşmayı sağlar. Denenmiş bir tekniğe göre, Diesel motorları genellikle egzos gazlarının çalıştırdığı türbokompresörlerle aşırı doldurulur. Yüksek devirli Diesel motorlarında mazot, gemilerdeki düşük devirli motorlarda ise Diesel deniz yakıtı kullanılır.

6 doğrusal silindirli bir **Diesel** motorunda püskürtme sistemi
1. Kam mili; 2. Külbütör borusu; 3. Külbütör; 4. Enjektör; 5. Silindir kapağı; 6. Yanma odası; 7. Soğutma suyu gömleği; 8. Piston.

Cummins belgesine göre

Mercedes belgesine göre — *Diesel Allison belgesine göre*

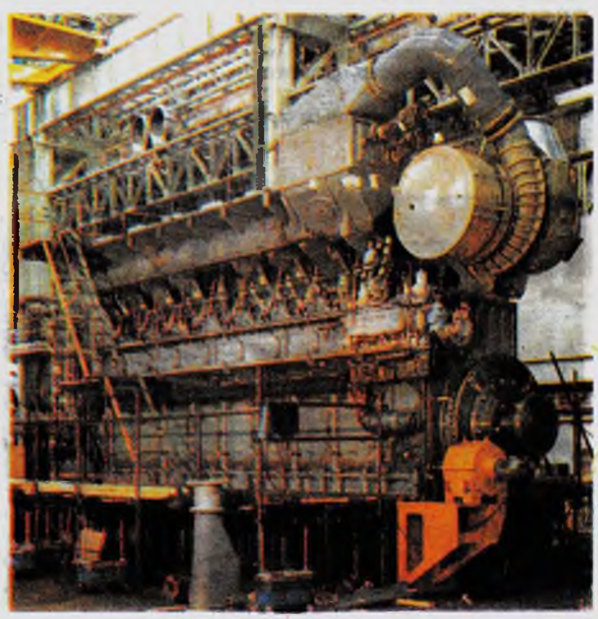

A
4 doğrusal silindirli **Diesel** motoru (önden görünüş)
1. Karter; 2. Krank mili; 3. Piston kolu (biyel); 4. Marş motoru; 5. Silindir kapağı; 6. Egzos manifoldu; 7. Supap 8. Emme borusu; 9. Kam mili; 10. Enjektör; 11. Önısıtıcı buji; 12. Püskürtme pompası (mazot pompası); 13. Yağ musluğu; 14. Piston; 15. Soğutma suyu gömleği; 16. Yağ filtresi; 17. Yağ pompası.

B
V biçiminde 6 silindirli ve türbokompresörlü **Diesel** motoru (önden görünüş)
1. Yağ filtresi; 2. Egzos borusu; 3. Kam mili; 4. Soğutma suyu gömleği; 5. Enjektör; 6. Püskürtme kumanda sistemi (külbütör); 7. Türbokompresör; 8. Hava emme; 9. Egzos supabı; 10. Piston; 11. Piston kolu (biyel); 12. Krank mili; 13. Karter.

Diesel deniz motoru bir İtalyan fabrikasında montaj sırasında

Grandi Motori, Trieste

DİESEL-ELEKTRİK sıf. (fr. *diesel -électrique*). Bir elektrik üretecini ya da bir alternatörü çalıştıran bir Diesel motorundan gücünü alan bir lokomotif için kullanılır. (Alternatöre bir doğrultucu eşlik eder; böylece elde edilen doğru akım elektrikli lokomotifte olduğu gibi cer motorlarını besler.)

DİESEL-HİDROLİK sıf. (fr. *diesel -hydraulique*). Bir Diesel motorunun sağladığı gücü hidrolik ya da hidromekanik transmisyonla tekerleklere ileten lokomotif için kullanılır.

DİES İRAE a. (*öfke günü* anlamında lat. sözcükler). *Libera me*'nin tropos'u. (Başlangıçta gregorius ilahileri tarzında söylendi, XIV. yy.'da ölüm missa'sına, XVI. yy.'ın sonlarından başlayarak da, tema'sının, kimi zaman cantus firmus olarak yer aldığı çoksesli yapıtlara girdi. Simgesel göndermeleri, bestecileri, konusu ölüm olan çalgı yapıtlarında bu temayı kullanmaya özendirdi [Berlioz'un *Bir cumartesi gecesi rüyası*, Liszt'in *Ölüm dansı* ve Saint -Saens'ın *İskeletlerin dansı* adlı yapıtlar]. Sözlerindeki çağrışım olanakları, XVIII. -XX. yy. arasında, betimleyici, hatta dramatik bir müziğin esin kaynağı oldu [Mozart, Berlioz, Verdi, Penderecki]).

DİESİS a. (*aralık* anlamında yun. sözc.). Müz. Belli bir sistemde kullanılan en küçük aralığa verilen ad. (Değeri, okullara ve türlere göre değişmekle birlikte, genellikle, yaklaşık olarak çeyrek tona eşitti.)

DİESPİTER, Roma'nın ilk gün ışığı tanrısı. Çok erken çağda İupiter ile özdeşleştirilmiştir.

DİESSENHOFEN, İsviçre'de komün (Thurgau kantonu), Almanya sınırında, Ren ırmağı kıyısında 2 500 nüf. Tarım ürünleri pazarı. Sur kalıntıları. Çeşitli anıtlar. XVI. - XVIII. yy.'dan kalma evler.

DİESTER a. (fr. sözc.; *di-2* ve *ester*'den). Org. kim. İki ester işlevi içeren bileşik.

DİESTHEMUS ya da **DİESTEMİUS** (Pieter DORLANT, Petrus —denir), flaman tanrıbilimci (Walcourt 1454 - Zelem 1507), *Elckerlijc* (nisan 1496) adlı bir ahlakçı kitabın yazarı. Yaşamın gelip geçiciliğini alegorik bir biçimde anlatan bu yapıt, *Jederman* ve *Everyman*'in özgün modelidir.

DİETANOLAMİN a. (fr. *diéthanolamine*). Org. kim. Formülü $(HO—CH_2—CH_2)_2NH$ olan bis (hidroksi-2 etil) aminin yaygın adı; etilen oksidin amonyak üzerine etkimesinden elde edilir. (Gaz asitlerin [SH_2, CO_2] çözücüsü, gerilimetkin maddelerin, yağlayıcıların ve kauçuk katılma ürünlerinin hazırlanmasında ıslatıcı etken ve ara madde olarak sanayide yaygın biçimde kullanılır.)

DİETAZİN a. (fr. *diéthazine*). Org. kim. Fenotiyazinin, formülü $C_{18}H_{22}N_2S$ olan bir türevinin yaygın adı; antikolinerjik ve antiparkinsoniyen özellikler içerir. (Birşeyler farklı dirençlere sahip olduğundan bir hekim denetiminde kullanılmalıdır.)

DİETER a. (fr. *diéther; di-*önek ve *eter*'den). Org. kim. İki eter-oksit işlevi içeren bileşik.

DİETERLE (Wilhelm ya da William), alman asıllı amerikalı sinema oyuncusu ve film yönetmeni (Ludwigshafen 1893 - Ottobrunn, Münih yakınında, 1972). Max Reinhardt'ın yanında yetişti, önceleri alman filmlerinde oynadı, sonra Hollywood'da yönetmenliğe başladı. 1935'te, Shakespeare'den uyarlanan *Bir yaz gecesi rüyası* (A Midsummer Night's Dream) filmini Reinhardt ile birlikte yönetti. Sonra iki ünlü kişinin özyaşamöyküsünü kendi imzasıyla sinemalaştırdı: *Pastör'ün hayatı*

(The Story of Louis Pasteur) [1935], *Emile Zola'nın hayatı* (The Life of Emile Zola) [1937]. Çevirdiği diğer birçok film arasında *Juarez* (1939), *Notre-Dame'ın kamburu* (The Hunchback of Notre-Dame) [1939], *All That Money can buy* (1941), *Aşk mektupları* (Love Letters) [1945] ve *Hayal kadını* (Portrait of Jennie) [1949] sayılabilir. Dieterle, ayrıca, *Memnu mıntıka* (Rope of Sand) [1949] ve *İntikam geçidi* (Elephant Walk) [1954] adlı iki filmiyle gerçeküstücülerin ilgisini çekmiştir.

DİETERLEN (Germaine), fransız kadın etnolog (Valleraugue 1903). École pratique des hautes études'de zenci afrika dinleri bölüm yöneticisi. Marcel Griaule ile çalıştı, Sudan'daki simgesel sistemler (özellikle Dogonlar'ın ve Bambaralar'ın) üzerine incelemeler yaptı. Afrika'da, özellikle Mali'de, belirli sürelerle birçok kez bulundu. Başlıca yapıtları olan *Les Âmes des Dogons* (Dogonlar'ın ruhları) [1942], *Essai sur la religion bambara* (Bambara dini üzerine deneme) [1951], *Textes sacrés d'Afrique noire*'ın (zenci Afrika'nın kutsal metinleri) [1965] yanı sıra, Marcel Griaule ile birlikte yayımladığı, dogon evrendoğum bilgisine ilişkin *le Renard pâle* (Soluk tilki) [1965] başlıklı bir kitabı vardır. Jean Rouch, Dieterlen ile birlikte *sigi* Dogonları'nın her altmış yılda bir yapılan ayinlerine ilişkin bir dizi film yapmıştır.

DİETİKON, İsviçre'de komün (Zürich kantonu), Limmat vadisinde, Zürich'in K.-B.'sında; 22 705 nüf. Tarım pazarı. Metalürji. Tarihöncesi kalıntıları.

DİETİL sıf. (fr. *diéthylique*'den). Org. kim. İki etil kökü içeren bir bileşik için kullanılır. (Örneğin etil malonat, malonik asidin dietil esteridir.)

DİETİLAMİN a. (fr. *diéthylamine*). Org. kim. Formülü $(C_2H_5)_2NH$ olan amin; 55° C'ta kaynar ve sanayide boyarmaddeler ile eczacılık ürünlerinin hazırlanmasında gerek yüzdürme etkeni, gerek ara madde olarak yaygın biçimde kullanılır.

DİETİLAMİNOETANOL a. (fr. *diéthylaminoéthanol*). Org. kim. Formülü $(C_2H_5)_2N—CH_2—CH_2—OH$ olan aminoalkol; eczacılık ürünlerinin bireşiminde kullanılır.

DİETİLAMİNOFENOL a. (fr. *diéthylaminophénol*). Org. kim. Formülü $(C_2H_5)_2N—C_6H_4—OH$ olan aminofenol. (Özellikle rodamin B üretiminde kullanılan para izomeri, tek önemli izomeridir.)

DİETİLANİLİN a. (fr. *diéthylaniline*). Org. kim. Formülü $(C_2H_5)_2N—C_6H_5$ olan arilamin; boyarmaddelerin bireşiminde ara ürün olarak kullanılır.

DİETİLBARBİTÜRİK sıf. (fr. *diéthylbarbiturique*). Org. kim. *Dietilbarbitürik asit*, barbitürik asidin, formülü $C_8H_{12}N_2O_3$ olan türevi; uyku-verici özellikler içerir. (Eşanl. BARBİTAL, DİETİLMALONİLÜRE.)

DİETİLBENZEN a. (fr. *diéthylbenzene*). Org. kim. Formülü $(C_2H_5)_2\ C_6H_4$ olan aromatik hidrokarbon; etilenin benzen üzerine etkimesinden oluşur ve elde edilebilen üç izomeri, sanayide karışım halinde ara ürün olarak kullanılır.

DİETİLENGLİKOL a. (fr. *diéthylèneglycol*). Org. kim. Formülü $(HO—CH_2—CH_2)_2O$ olan bis (hidroksi-2 etil) eterin yaygın adı; 244 °C'ta kaynayan bir sıvıdır; donma önleyici, çözücü ve yağlayıcı olarak yaygın biçimde kullanılır. (Eşanl. DİGLİKOL.)

DİETİLENTRİAMİN a. (fr. *diéthylènetriamine*). Org. kim. Formülü $(H_2N—CH_2—CH_2)_2NH$ olan triamin; füzelerde yakıt, metalsel iyonlar için de kompleks yapıcı (kelatlayıcı) etken olarak kullanılır.

DİETİLETER a. (fr. *diéthyléther*). Org. kim. ETİL* OKSİT'in eşanlamlısı.

DİETİLKARBİTOL a. (fr. *diéthylcarbitol*). Org. kim. Dietilenglikolun, formülü $(C_2H_5O—CH_2—CH_2)_2O$ olan etil dieterinin tescil edilmiş adı; 188° C'ta kaynayan ve genellikle çözücü olarak kullanılan bir sıvıdır.

DİETİLMALONİLÜRE a. (fr. *diéthylmalonylurée*). Kim. DİETİLBARBİTÜRİK* ASİT' in eşanlamlısı.

DİETİLSTİLBESTROL a. (fr. *diéthylstilbestrol*). Org. kim. Formülü $(HO—C_6H_4)(C_2H_5)C=C(C_2H_5)(C_6H_4—OH)$ olan difenol alkenin yaygın adı; bireşim östrojeni olarak kullanılır.

DİETİLTOLUAMİT a. (fr. *diéthyltoluamide*). Org. kim. Formülü

$$CH_3—C_6H_4—CO—N(C_2H_5)_2$$

olan bileşik. (*Meta* izomeri, böcekleri uzaklaştırmakta kullanılır).

DİETL (Eduard), alman general (Bad Aibling 1890 - Graz yakınında 1944). Dağ birlikleri komutanı. Narvik'te fransız ve ingiliz kuvvetleri karşısında yararlık gösterdi (1940) ve daha sonra sovyet güçlerine karşı Laponya'daki alman-fin ordusuna komuta etti. Bir uçak kazasında öldü.

DİETMAR, alman kronikçi, Merseburg piskoposu (Walbeck [?] 975 - 1018), kont Siegfried von Walbeck'in oğlu. Otto sülalesi imparatorlarının akrabasıydı. Walbeck papazı (1002) ve, daha sonra, Merseburg (1009) piskoposu oldu. Sekiz ciltlik kronikleri 908'den 1018'e kadar uzanan döneme ilişkindir.

DİETRİCH → DİEZMANN.

DİETRİCH (Veit), lat. **Vitus Theodorus,** alman protestan dinbilimci (Nürnberg 1506 - *ay. y.* 1549). Luther'in sekreteriydi (1529-1530), ona bütün yolculuklarında eşlik etti, Nürnberg'de rahip oldu.

DİETRİCH (Adam), **Ziegenhain Botanikçisi** denir, alman doğabilimci (Ziegenhain, Jena yakınında, 1711 - öl. 1782). Linné ile mektuplaştı. Bir botanikçiler ailesinin atasıdır. Ailenin en önemli üyeleri şunlardır:* FRİEDRİCH GOTTLİEB (Ziegenhain 1768 - Eisenach 1850), Adam'ın torunu, basit bir bahçıvanken profesör oldu. Yapıtları: *Journal économique et botanique du jardinage* (fr çev.) [Bahçıvanlığın iktisadi ve botanik günlüğü], Eisenach 1795-1804; *Lexique du jardinage et de la botanique* (fr. çev.) [Bahçıvanlık ve botanik sözlüğü], 1802-1810; —DAVİD (Ziegenhain 1800 - Jena 1888), öncekinin yeğeni. Yapıtları: *Encyclopédie des plantes* (fr. çev.) [Bitkiler ansiklopedisi], 1841-1855; *la Flore de l'Allemagne* (fr. çev.) [Almanya'nın florası], 1833; *Flora universalis* (Evrensel flora), [1831-1856].

DİETRİCH (Christian Wilhelm Ernst), alman ressam ve gravürcü (Weimar 1712 -Dresden 1774). Dresden Akademisi'nde profesör oldu ve August II Güçlü'nün sarayına girdi; 1764'ten 1770'e kadar Meissen imalathanesi sanat yöneticiliğini yaptı.

DİETRİCH (Joseph, **Sepp** —denir), alman general (Hawangen, Bavyera, 1892 -Ludwigsburg 1966), nazi partisinin ilk üyelerinden ve SS'in kurucularından. Reichstag üyesi olan Dietrich, önce Führer'in güvenlik sorumlusuydu. 1933'te onun özel muhafız kıtası *(Leibstandarte Adolf Hitler)* komutanı oldu. Daha sonra sırasıyla tugay ve tümen haline dönüştürülen bu kıta tüm önemli harekâtlarda yer aldı. Dietrich, rus cephesinde (1943) ve Normandiya'da (1944) 1. SS zırhlı birliği' ne komuta etti, ardından VI. SS zırhlı ordusu'nu kurdu; bu ordu Ardennes saldırısına (aralık 1944), Macaristan ve Avusturya'daki çarpışmalara katıldı. Nürnberg mahkemesinde ömür boyu hapse mahkûm oldu; 1955'te serbest bırakıldı.

DİETRİCH (Maria Magdalena VON LOSCH, **Marlene** —denir), ABD uyruğuna geçen alman kadın sinema oyuncusu (Berlin 1901 - Paris 1992). Max Reinhardt'ın yönettiği oyunlarda ve bir düzine kadar sessiz filmde rol aldı. Sonra, Josef von Sternberg'in *Mavi melek* (Der Blau Engel), [1930] filmindeki Lola rolüyle uluslararası bir üne kavuştu. Almanya'dan ayrılıp ABD'ye gitti. Von Sternberg, bir Pygmalion gibi, onu gerçek bir sinema efsanesi haline getirmeyi başardı (*Morocco*, 1930; *Dishonoured*, 1931; *Şanghay ekspresi* [Shanghai Express], 1932; *Sarışın Venüs* [Blonde Venus], 1932; *Kızıl imparatoriçe* [The Scarlet Empress], 1934; *The Devil is a woman*, 1935). Daha sonra aşağıdaki yönetmenlerin yapıtlarında birçok önemli roller canlandırdı: Ernst Lubitsch (*Angel*, 1937), Tay Garnett (*Yedi günahkârlar* [Seven Sinners], 1940), Raoul Walsh (*Manpower*, 1941), René Clair (*The Flame of New Orleans*, 1942), Alfred Hitchcock (*Kanlı sahne* [Stage Fright], 1950), Fritz Lang (*Yaylaların fahişesi* [Rancho Notorious], 1952), Orson Welles (*Bitmeyen balayı* [Touch of Evil], 1958). Beyazperdenin bu havalı ve esrarlı yıldızı, aynı zamanda, etkileyici sesiyle gözde bir müzikhol şarkıcısıydı.

Paramount- J.-L. Passek kol.

Marlene Dietrich ve Clive Brook Josef von Sternberg'in *Şanghay ekspresi* (1932) filminin bir sahnesinde

DİETRİCH (Günter), alman denizbilimci (Berlin 1911 - Kiel 1972). Kiel Denizbilim enstitüsü'nü yönetti ve Kuzey Atlas okyanusu'nda önemli subilim çalışmaları yaptı. Otorite olarak kabul edilen bir denizbilim incelemesi yazdı (*Allgemeine Meereskunde* 1957, 3. bas. 1973).

dietazin

DİETRİCHSTEİN, kärntenli soylu aile. XI. yy. başlarında ortaya çıktı. XII. yy. başlarında Bamberg'e yerleşti. En ünlü üyeleri: PANCRACE **von Dietrichstein** (öl. 1508), Matyas Corvinus ile savaştı;— oğlu SİGİSMOND (1484-1533), Venedik'e karşı yapılan savaşta Bayard'ın yanında yer aldı; —ADAM, *kont* **von Dietrichstein** (Graz 1527 - Nikolsburg, günümüzde Mikulov, 1590), Ferdinand I ve Maximilian II'nin danışmanı; —oğlu, FRANZ (Madrid 1570 - Brünn 1636), prens, kardinal ve Olmütz piskoposu, koyu protestan düşmanı; —MORİTZ JOSEPH JOHANN (Viyana 1775 - öl. 1864), general Mack' ın yaveri, Reichstadt dükünün eğitmeni ve mabeyinci.

DİETZ, alman kökenli mühendis ailesi. —JOHANN CHRİSTİAN (Darmstadt 1773 - Hollanda 1849) Emmerich'te yerleşti ve burada birçok müzik aleti icat etti. Ayrıca, 1812'de Midi kanalındaki çalışmalarda ve bataklıkların kurutulmasında kullanılan özel bir makine yaptı. Kendisini Fransa' ya çağırmış olan Napoléon I'in düşüşünden sonra Brüksel'de hidrolik makineler-le buhar makineleri yapan bir fabrika kurdu. 1832'den 1837'ye kadar, oğlu Karl ile birlikte, yalnızca buharlı otomobil yapımı üzerinde çalıştı. —Oğlu KARL (Emmerich 1801 - öl. 1888) önce çeşitli müzik aletlerinin geliştirilmesiyle ilgilendi. Sonra, Paris'te kurduğu atölyelerde, babasının

Brüksel'de yaptığı otomobillere birçok yönden benzeyen buharlı otomobiller yapmaya başladı. 26 eylül 1834'te, şehirler arasında (Paris-Saint-Germain-en-Laye, gidiş-dönüş) ilk otomobilli yolcu taşıma seferini yapan treyler katarını gerçekleştirdi; yine bu katarlarla, 1 eylül 1835'te, Paris -Versailles arasında işleyen ve yolcu taşıyan ilk düzenli otomobil servisini kurdu.

DİETZE (Constantin VON), alman rahip ve iktisatçı (Gottesgnaden, Calbe yakınlarında, 1891 - Freiburg im Breisgau 1973). 1925'ten başlayarak birçok üniversitede ekonomi politik profesörlüğü yaptı, 1937'de Freiburg im Breisgau Üniversitesi'nde ders verdi. Katolik kilisesi'nden yana etkinliklerinden ve Carl Friedrich Goerdeler ile ilişkisinden dolayı naziler tarafından birçok kez tutuklandı. 1945'te serbest bırakıldı, Freiburg Üniversitesi rektörü oldu (1946-1949). 1955'te, Alman protestan kilisesi sinod meclisi başkanlığına seçildi.

DİETZEYİT a. (fr. *dietzéite;* kimyacı A. *Dietze*'nin adından). Miner. Doğal kalsiyum iodat-kromat.

DİETZGEN (Joseph), alman deri işçisi ve filozof; kendi kendini yetiştirdi (Blankenberg, Köln yakınında, 1828 - Chicago 1888). Marx ve Engels, diyalektik yönteme kendi çabasıyla ulaştığı için Dietzgen'i övmüşlerdi. Dietzgen Marx'a yazdığı 7 kasım 1867 tarihli mektupta ve *Vom Wesen der menschlichen Kopfarbeit* (Kafa emeğinin özü üzerine) [1869] adlı yapıtında kendi soyutlama kuramını ortaya koydu. Birci ve maddeci bir filozof olan Dietzgen, bilgikuramında, tümevarımın evrensel bilimsel yöntem olduğunu ileri sürdü ve böylece Ernst Mach'a öncülük etti: *Streifzüge eines Sozialisten in das Gebiet der Erkenntnistheorie* (Bir sosyalistin bilgi kuramı alanındaki serüvenleri) [1877]. 1848 devrimi'nden sonra Almanya'dan ABD'ye göç etti. 1863'ten 1869'a kadar Petersburg'da bir deri atölyesinde çalıştı; sonra yeniden ABD'ye dönerek orada işçi hareketine katıldı.

DİÊU a. (*hava, gidiş, tutum* anlamlarında vietnamca sözc.). Vietnam müzik geleneğinde müzik havası, makam. (Önemine göre sıralanmış seslerden oluşan bir ıskalası, özel süsleri, kendine özgü ezgi kalıpları ve özel bir duygusal havası vardır. Hintliler'in *raga*'sı, İranlılar'ın *destgâh*'ı ve Araplar'ın *makam*'ı, Vietnam *diêu*'sunun karşılığıdır.)

DİEUDONNÉ (Jean), fransız matematikçi (Lille 1906), Nancy ve sonra Nice üniversitelerinde profesörlük yaptı, Bilimler akademisi'ne üye seçildi (1968). Uzun süre, kurucularından biri olduğu "Bourbaki" grubunun hazırladığı yapıtların yazımına katıldı. Kişisel çalışmalarını şu konularda yoğunlaştırdı: karmaşık bir değişkenin analitik fonksiyonları kuramı, topoloji, cebirsel topoloji, topolojik vektör uzayları, integralleme ve tayf kuramı, cebirde klasik gruplar ve biçimsel Lie grupları.

Dieu et mon droit (Tanrı ve hakkım [için]), Aslan Yürekli Richard tarafından benimsenip, İngiltere krallarının şiarı olarak fransızca biçimiyle kullanılan özdeyiş.

DİEULAFOY (Marcel), fransız arkeolog ve mühendis (Toulouse 1844 - Paris 1920). 1881'de Dara ve Artakserkses'in saraylarını inceledi ve buralardan Louvre müzesi'ne çok önemli eşyalar götürdü (1886). Yapıtları: *l'Art antique de la Perse* (Eski Pers sanatı [1884-85]; *l'Acropole de Suse* (Sus akropolü) [1890-1894].

DİEULAFOY (Jeanne MAGRE, Mme), fransız kadın arkeolog (Toulouse 1851 - Pompertuzat, Haute-Garonne, 1916). 1881-1886 arasında, kocası Marcel Dieulafoy ile birlikte Sus'taki Ahemeni kalıntılarını bulmak için İran'da üç araştırma kazısı yaptı ve Louvre müzesi'ne getirilen ünlü "Okçular frizi"nin onarım çalışmalarını yönetti. Birinci Dünya savaşı sırasında Rabat yakınlarında kazılar yaptı ve Hasan' da, sultan Yakup el-Mansur tarafından yaptırılmış olan ünlü bir caminin (XII. yy.) kalıntılarını buldu.

DİEZ (Friedrich Christian), alman dilbilimci (Giessen 1794 - Bonn 1876). 1830'dan başlayarak Bonn'da profesörlük yaptı. Önceleri F. Raynouard'ın yapıtlarının etkisiyle, eski Provence edebiyatıyla ilgilendi (*Die Poesie der Troubadours* [Troubadourlar'ın şiiri], 1826; *Leben und Werke der Troubadours* [Troubadourlar'ın yaşamı ve yapıtları], 1829). Roman dilleri karşılaştırmalı dilbilgisinin kurucusudur. Bu alanda, J. Grimm'in germen dilleri için yazdıklarıyla kıyaslanabilecek yapıtlar ortaya koydu (*Grammatik der romanischen Sprachen* [Roman dilleri grameri], 1836-1844, 3 c.; *Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen* [Roman dillerinin kökenbilim sözlüğü], 1853, 2 c.; *Formation des mots dans les langues romanes* [fr. çev.] [Roman dillerinde sözcük yapımı], 1875).

DİEZ (Ernst), avusturyalı sanat tarihçisi (Kärnten 1878 - Viyana 1961). Graz ve Viyana üniversitelerinde sanat tarihi ve arkeoloji öğrenimi gördü. İran, Hindistan, Mısır ve Anadolu'yu gezerek islam sanatını inceledi (1912-1914). 1924'te profesör oldu. 1926-1936 arasında ABD'de Pennsylvania Üniversitesi'nde görev aldı. 1943'te İstanbul'a gelerek İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi sanat tarihi kürsüsü'nü kurdu. 1948'de Viyana'ya döndü. Türk ve islam sanatına ilişkin pek çok kitap yayımladı, İslam ansiklopedisi'nde görev aldı. Başlıca yapıtları: *Churasanische Baudenkmäler* (Horasan mimarlık anıtları) [1918]; *Konstantinopel* (İstanbul) [1920]; *Persien, İslamische Kunst in Churasan* (İran, Horasan'da islam sanatı) [1923]; *Einführung in die Kunst Ostasiens* (Doğu Asya sanatına giriş) [1924]; *Die Kunst der islamischen Völker* (İslam halkları sanatı) [1915]; *Persian Architecture* (İran mimarlığı) [1925]; *Türk sanatı* (1946); *Türk sanatı* (O. Aslanapa ile birlikte) [1955]; *İslamische Kunst* (İslam sanatı) [1964].

DÍEZ CANEDO (Enrique), ispanyol şair (Badajoz 1879 - Mexico 1945). Verlaine, Jammes, Montaigne ve Wells'ten çeviriler yapan Díez Canedo'nun yazdığı şiirlerde Rubén Darío'nun etkisi görülür (*Versos de las horas,* 1906; *La Visita del sol,* 1907; *Epigramas americanos,* 1928).

DİEZMANN ya da **DİETRİCH Genç,** Landsberg markgrafı, Thüringen landgrafı (1260'a doğr. - Leipzig 1307), Soysuz Albrecht'in oğlu ve Friedrich I'in kardeşi. Babası tarafından satılan Thüringen ilini geri almak için, imparator Adolf von Nassau ile savaştı.

DİFANA a. (yun. *tiphana*'dan). Balıkç. Üç katlı balık ağı. (Ortadaki katın gözleri küçük, yanlardaki iki katın gözleri çok geniştir.)

DİFENBAHYA a. Bot. (öz. a. *Dieffenbach*'dan). Yapraklarının güzelliği nedeniyle genellikle sera ve salonlarda yetiştirilen, tropikal Amerika kökenli süs bitkisi. (Bil. a. *dieffenbachia;* yılanyastığıgiller familyası.)

DİFENETİDİN a. (fr. *diphénétidine*). Kim. Formülü

$(C_2H_5O)(NH_2)C_6H_3—C_6H_3(NH_2)(OC_2H_5)$ olan baz; 117 °C'ta erir, pamuğun boyanmasında yararlanılan direkt boyarmaddelerin üretiminde kullanılır.

DİFENHİDRAMİN a. (fr. *diphénhydramine*). Eczc. Başlıca etkisi antihistaminik olan yapay ilaç. (Teofilin-difenhidramin asetat bulantı ve başdönmesine karşı etkilidir. Araç tutmasında kullanılır. Bazı tuzları ayrıca öksürük kesici özellikler gösterir. Uyuklamaya neden olduğundan kullanıldığı zaman asla alkol alınmaması gerekir.)

DİFENİK sıf. (fr. *diphénique*). Org. kim. *Difenik asit,* formülü orto HOCO $—C_6H_4—C_6H_4—COOH$ orto olan asit; fenantrenin yükseltgenmesinden oluşur.

DİFENİLAMİN a. (fr. *diphénylamine*). Org. kim. Formülü $(C_6H_5)_2NH$ olan ikincil arilamin.

—ANSİKL. Difenilamin, 53°C'ta eriyen ve 302°C'ta kaynayan bir katıdır; anilinin kendi klorhidratıyla birlikte ısıtılmasından elde edilir. Boyarmadde bireşiminde bir ara ürün ve bir nitroselüloz kararlılaştırıcısıdır. Sülfürik asit yanında kendisini maviye boyayan nitrat, klorat ve diğer yükseltgenlerin analitik bir ayracıdır.

DİFENİLASETİK sıf. (fr. *diphénylacétique*). Org. kim. *Difenilasetik asit,* formülü $(C_6H_5)_2CH—CO_2H$ olan asit. (Dimetilaminin etkimesinden türeyen amidi, böcek öldürücü olarak kullanılır.)

DİFENİLASETİLEN a. (fr. *diphénylacétylène*). Org. kim. TOLAN'ın eşanlamlısı.

> **DİFENİLEN-** (fr. *diphénylène-*). Kim. Üçhalkalı kimi bileşiklerin adlandırılmasına giren önek. (Örneğin fluorene, difenilmetan da denebilir.)

DİFENİLEN a. (fr. *diphénylène*). Org. kim. Formülü orto $—C_6H_4—C_6H_4—$ orto olan ikideğerli kök.

DİFENİLETAN a. (fr. *diphényléthane*). Org. kim. BİBENZİL'in eşanlamlısı.

DİFENİLETER a. (fr. *diphényléther*). Kim. FENİL* OKSİT'in eşanlamlısı.

DİFENİLETİLEN a. (fr. *diphényléthylène*). Org. kim. Formülü $C_{14}H_{12}$ olan hidrokarbon. (Bakışımsız difeniletilen denen Difenil-1,1 etilen $[(C_6H_5)_2C=CH_2]$ ile stilbent denen difenil-1,2 etilen $[C_6H_5—CH=CH—C_6H_5]$ olmak üzere iki konum izomeri vardır.)

DİFENİLGLİOKSİLİK sıf. (fr. *diphénylglyoxilique*). Org. kim. *Difenilglioksilik asit,* BENZİLİK* ASİT'in eşanlamlısı.

DİFENİLHİDRAZİN a. (fr. *diphénylhydrazine*). Org. kim. Hidrazinin, formülü $C_{12}H_{12}N_2$ olan türevi. (İki izomeri vardır: birincisi difenil-1,1 hidrazin $[C(_6H_5)_2—N—NH_2]$ ya da bakışımsız difenilhidrazin. Bunun klorhidratı kimi glusitler için analitik bir ayraç olarak kullanılır. Diğeri ise difenil-1,2 hidrazin $[C_6H_5—NH—NH—C_6H_5]$ ya da hidrazobenzen*dir.)

DİFENİLKARBİNOL a. (fr. *diphénylcarbinol*). Org. kim. BENZHİDROL'ün eşanlamlısı.

DİFENİLKETON a. (fr. *diphénylcétone*). Org. kim. BENZOPİNAKOL'un eşanlamlısı.

DİFENİLMETAN a. (fr. *diphénylméthane*). Org. kim. Formülü $(C_6H_5)_2CH_2$ olan ve hoş bir portakal kokusu taşıyan hidrokarbon.

DİFENİLMETİLAMİN a. (fr. *diphénylméthylamine*). Org. kim. BENZOHİDROKSİLAMİN'in eşanlamlısı.

DİFENİLOPROPİLAMİN a. (fr. *diphénylpropylamine*). Eczc. Morfin benzeri analjezikler grubuna giren yapay madde. Morfinle aynı özellikleri taşır, ama alışkanlık yapıcı etkisi daha az belirgindir. Bazen, eroin ve morfin alışkanlığı hallerinde ikame tedavisinde kullanılır: elde edilen sonuçlar tartışmalıdır. (Eşanl. METADON.)

DİFENOKSİLAT a. (fr. *diphénoxylate*). Eczc. Ağız yoluyla ishale karşı kullanılan fenilpiperidin türevi. (Bağırsak hareketlerini azaltarak etki gösterir.)

DİFENOL a. (fr. *diphénol; di-2* ve *fenol*'den). Org. kim. İşlevsel iki fenol grubu içeren bileşik.

—ANSİKL. Benzenden türeyen ve formülü $C_6H_4(OH)_2$ olan üç difenol izomeri var-

dır: bunlar sırasıyla pirokatekol (orto), rezorsinol (meta) ve hidrokinon (para)'dır. Yalnızca orto ve para izomerleri yavaş bir yükseltgenmeyle kinonlara (sırasıyla önce ortobenzokinon sonra parabenzokinon) dönüşür.

DİFERANSİYASYON a. (fr. *différenciation*). Yerbil. FARKLILAŞMA'nın eşanlamlısı.

DİFERANSİYEL sıf. (fr. *différentiel*). Elektrotekn. Elektromanyetik etkileri ters yönlü iki akım verilmiş iki sargı içeren bir sistem için kullanılır.

—Geom. *Diferansiyel geometri*, diferansiyel katlı uzayların incelemesi.

—Gökbil. *Diferansiyel dönü*, katı bir cismin dönüşünden farklı olarak, göz önüne alınan cismin her noktasında benzer açısal hız göstermeyen dönü. (Jüpiter ya da Satürn gibi kimi gezegenlerin ve Güneş'in gözlemi, bu gezegenlerin ekvatordan kutuplara doğru açısal dönü hızlarında düzenli bir azalma olduğunu ortaya koyar; bu azalma görünür yüzeylerinin diferansiyel dönüsünün göstergesidir. Gökadamızda da, yıldızların yarıçapsal hızlarının incelenmesi sonucu ortaya çıkan bir diferansiyel dönü görülür: bu yıldızlar, açısal hızı gökada merkezinden uzaklaştıkça azalan çembersel bir devinim çizer.)

—Mak. san. Diferansiyelle donatılmış bir mekanizma (vida, kriko, çıkrık vb.) için kullanılır.

—Mat. çözlm. *Diferansiyel biçim*, $\mathbb{R}^n$ nin bir D açık dairesinin her M noktasına, bir $\mathcal{L}_M$:

$$\mathbb{R}^n \to \mathbb{R}$$

$$[dx_1, ..., dx_n \mapsto \sum_{i=1}^{n} P_i(x_1, ..., x_n) . dx_i = \mathcal{L}_M(\overrightarrow{dM})]$$

doğrusal biçimini eşlik ettiren uygulama. [$\mathcal{L}_M$ ile görüntü almaya kimi kez DİFERANSİYEL BİÇİM denir.] ‖ *Diferansiyel denklem*, F nin $n+2$ gerçek (ya da karmaşık) değişkenli bir fonksiyon olduğuna göre,

$$F(x, y, y', ..., y^{(n-1)}, y^{(n)}) = 0$$

biçimindeki denklem. [*n* denklemin basamağıdır. ψ bir I aralığı üzerinde *n* kez türevlenebilirse ve

$$x \mapsto F(x, \psi(x), ..., \psi^{(n)}(x))$$

I üzerinde tanımlanmış ve I üzerinde sıfır fonksiyonuyla çakışırsa, ψ bu denklemin bir çözümü olur.] (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Diferansiyel hesap*, sonsuz küçükler hesabının, sonsuz küçüklerin, verilen fonksiyonel büyüklüklerle belirlenen bölümü. ‖ *A noktasında* $f:\mathbb{R}^p \to \mathbb{R}$ *nin diferansiyel uygulaması*, *f* nin A noktasında diferansiyellenebilir olduğunu bildirmeye yarayan $\mathbb{R}^p$ den $\mathbb{R}$ içine doğrusal $\mathcal{L}$ uygulaması. [Kimi kez bu $\mathcal{L}_A$ ile gösterilir; $p = 3$ halinde $\mathcal{L}_A(h,k,l) \mapsto h . f'_x(A) + k . f'_y(A) + l . f'_z(A)$.] ‖ *A noktasında* $f:\mathbb{R}^p \to \mathbb{R}^q$ *nun diferansiyel uygulaması*, *f* nin A noktasında diferansiyellenebilir olduğunu bildirmeye yarayan $\vec{\mathbb{R}}^p$ den $\vec{\mathbb{R}}^q$ içine $\mathcal{L}$ doğrusal uygulaması. ‖ *Diferansiyelini almak*, DİFERANSİYELLEMEK'in eşanlamlısı. ‖ *Ayrılabilir değişkenli diferansiyel denklem*, $P(y) . y' = Q(x)$ yani $P(y). dy = Q(x).dx$ biçimine konabilen diferansiyel denklem. ‖ *Doğrusal diferansiyel denklem*, $a_1, a_2, ..., a_n$ ve *g*, gerçek değişkenlerin, bir I aralığında tanımlanmış ve sürekli, belli, gerçek (ya da karmaşık) fonksiyonlar olduğuna göre,

$$y^n + a_1(x)\, y^{n-1} + a_2(x)\, y^{n-2} + ... + a_n(x) = g(x)$$

biçimindeki diferansiyel denklem. (Birinci basamaktan bir diferansiyel denklem için $g(x) \neq 0$ olduğunda kimi kez doğrusal yerine afin denklem denir. $a_1, a_2, ..., a_n$ değişmezler olursa değişmez katsayılı denklem adını alır.) ‖ *Doğrusal diferansiyel denklem sistemi*, a_{ij} ler değişmezler olduğuna göre

$$y'_i = a_{i1} . y_1 + a_{i2} . y_2 + ... + a_{in} . y_n$$

biçimindeki n denklem sistemi. ‖ (E) *doğrusal diferansiyel denklemine eşlik eden homojen diferansiyel denklem*, (E)nin çözümüne yardım eden diferansiyel denklem. ‖ *Homojen diferansiyel denklem*, Φ, $n+1$ tane değişkene göre homojen olmak üzere $\Phi(x, y, y', ..., y^{(n)}) = 0$ biçimindeki diferansiyel denklem. ‖ *Tam olmayan diferansiyel denklem*, gerek *x* in, gerek *y* nin gösterilmediği diferansiyel denklem.

—Ölçbil. Bir büyüklüğün, bir sistemin iki bölümünde aldığı değerler (genellikle yaklaşık) arasındaki farka ilişkin olan. (Örneğin diferansiyel basınç.)

◆ a. Oto. **1.** Motorlu bir taşıtta, devindirici kuvvet çiftini devindirici tekerleklere ileten ve virajlarda, bu tekerleklerin birbirinden farklı hızlarla dönmesini sağlayan mekanizma. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Otomatik kilitlenmeli diferansiyel*, tekerleklerden biri rastlantı sonucu patinaj yaptığında etkisi kesilebilen diferansiyel.

—Mak. san. İki ara milin devinimleri arasındaki farktan yararlanarak devinimlerin hızını düşürmeyi sağlayan kinematik düzenleme. (DİFERANSİYEL DİŞLİ TAKIMI da denir.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ Son kursu ya da hızı, ters yönlerde ve yakın hızlarda yer değiştiren iki ara organın kurslarının ya da hızlarının farkına eşit olan hız düşürücü mekanizma.

—Mat. çözlm. *Bir* $f: \mathbb{R} \to \mathbb{R}$ *fonksiyonunun diferansiyeli*, *f*, x_0 da diferansiyellenebildiğinde, $df_{x_0}: h \to lh$ ile gösterilen uygulama. ‖*Bir* $f: \mathbb{R}^p \to \mathbb{R}$ *fonksiyonunun diferansiyeli*, $\overrightarrow{dM} = (h, k, l)$ vektörünün $\mathcal{L}$ diferansiyel uygulamasında görüntüsü. [$\mathbb{R}^3$ teki notasyonlar: $\omega = f(x, y, z)$ ve $\overrightarrow{dM} = (dx, dy, dz)$ ise, *f* nin diferansiyeli $\mathcal{L}(\overrightarrow{dM})$, $d\omega$ ile gösterilir ve değeri

$$d\omega = f'_x(A) . dx + f'_y(A) . dy + f'_z(A) . dz$$

dir.] (Bk. *ansikl.* böl.)

—Uluslarar. ikt. Aynı nitelikte iki değişken arasında, yüzde olarak belirtilen fark. (Örneğin, faiz diferansiyeli, iki dövize ait faiz oranları arasındaki farkı belirtir.)

—ANSİKL. Mak. san. Diferansiyeller, kaldırma (diferansiyel kriko, diferansiyel çıkrık) ve frenleme aygıtlarında ortalama güçle çok büyük bir kuvvet elde etmek için büyük ölçüde hız düşürmek ya da yüksek duyarlıkta yavaş bir yer değiştirme (diferansiyel vidalar) uygulamak gerektiğinde kullanılır. Bunların tümü, hızı düşürerek büyük güç elde etmeyi sağlayan redüktörlerden oluşur.

—Mat. çözlm. Bir diferansiyel denklemin integrallenmesinde, yani bütün çözümlerin belirlenmesinde, her bir çözüm için tanım aralığı saptanır, çoğu kez denklemin $y^{(n)} = f(x, y, y', ..., y^{(n-1)})$ biçimine konabildiği halle yetinilir, burada *f*, C = I × B yuvarı üzerinde tanımlanmış, verilen bir fonksiyondur [I, $\mathbb{R}$ de *x* in taradığı aralık, B de $\mathbb{R}^n$ de (ya da $\mathbb{C}^n$ de) $Y = (y_1, y_2, ..., y_n)$ nin taradığı yuvardır. Aynı biçimde çözümün biricik olması için $\psi(x_0) = \alpha_1, \psi'(x_0) = \alpha_2, ..., \psi^{(n-1)}(x_0) = \alpha_n$ ilk koşullarının ya da *Cauchy koşulları*'nın gerçeklendiği halde işleme girişilir, burada $x_0 \in I$ ve $Y_0 = (\alpha_1, ..., \alpha_n)$ "çevresinde" *f* nin sürekli bir fonksiyon olduğu saptanmış noktalardır. Başka deyişle, saptanmış $x_0 \in I$ için, denklemin bir çözümü ile, B nin bir Y_0 noktası, birebir örten biçimde eşlik ettirilir. B nin Y_0 genel noktasının *n* koordinatı bulunduğundan, x_0 ın bir dolayı üzerinde tanımlı çözümlerin $\mathcal{E}$ kümesinin genel elemanı *n* parametreye bağlı olacaktır. Elemanlarından her biri özel çözüm olduğuna göre $\mathcal{E}$ ye genel çözüm adı verilir. Denklemin özel çözüm olmayan bütün öbür çözümlerine tekil çözüm denir. (Koşulan "iyi koşullar" denen koşulları sağlamayan her çözüme de tekil denecektir.) Çoğu kez, basamağı en fazla 2 ye eşit olan denklemlerle yetinilir.

• *Birinci basamaktan diferansiyel denklemler.*

—*Ayrılabilir değişkenli denklemler.* Bunlar

$$P(y) . y' = Q(x)$$

biçimine konabilir, burada P, $]y_1, y_2[$ aralığı üzerinde süreklidir ve bu aralıkta sıfır olmaz, Q da $]x_1, x_2[$ aralığı üzerinde sürekli F ve G sırayla P ve Q nun ilkelleri olduğuna göre $]x_1, x_2[\times]y_1, y_2[$ üzerinde $U(x, y) = F(y) - G(x)$ göz önüne alınırsa $U'_x + U'_y y' = 0$ haline gelinir; burada çözümler $U(x, y) = \lambda$ denklemini *y* ye göre çözerek elde edilebilir, λ herhangi bir değişmez. Şu halde bir

$$y = F^{-1}[G(x) + \lambda]$$

çözümü elde edilir.

—*Birinci basamaktan tam olmayan diferansiyel denklemler.*

Ancak *x* ile *y′* ün denklemde bulunması halinde $x = \varphi(t)$ ve $y = \psi(t)$ konur; bu durumda çözümler

$$x = \varphi(t) \quad \text{ve} \quad y = \int_{t_0}^{t} \psi(u) . \varphi'(u) . du + \lambda$$

parametrik biçiminde elde edilir.

Denklemde ancak *x* ile *y′* nün bulunması halinde, $y = \varphi(t)$ ve $y' = \psi(t)$ konur; bu durumda çözümler

$$x = \int_{t_0}^{t} \frac{\varphi'(u)}{\psi(u)} du + \lambda \quad \text{ve} \quad y = \varphi(t)$$

parametrik biçiminde elde edilir.

—*Birinci basamaktan homojen diferansiyel denklemler.* Denklem bu durumda $y' = f\left(\frac{y}{x}\right)$ biçiminde yazılabilir. $x = x(t)$ ve $y = t \cdot x(t)$ biçiminde parametreleyerek $\frac{dy}{dt} = f(t)\frac{dx}{dt}$ ayrılabilir değişkenli denklemi elde edilir, bundan $\frac{dx}{x} = \frac{dt}{f(t) - t}$ çıkar. İki hal olabilir:
1. $f(t) - t = 0$ ın bir kökü t_0 ise $y = t_0 x$, denklemin bir çözümüdür; 2. $f(t) - t \neq 0$: $\frac{1}{f(t) - t}$ nin bir ilkeli H(*t*) ise,

$$\ln |x| = H(t) + \lambda ;$$

bundan integral eğrilerinin parametrik denklemi çıkar;

$$x = \lambda . e^{H(t)} \quad \text{ve} \quad y = \lambda t . e^{H(t)} .$$

—*Birinci basamaktan doğrusal denklemler.* Önce, ikinci yansız $y' + a(x) . y = 0$ doğrusal denklemi incelenir, buna ikinci yanlı denkleme eşlik eden doğrusal homojen denklem de denir, bunun çözümleri $\psi_\lambda : x \mapsto \lambda . e^{-A(x)}$ tir, burada A, *a* nın bir ilkeli ve λ herhangi bir gerçek değişmezi göstermektedir.

$$y' + a(x) . y = g(x)$$

denkleminin bütün çözümleri, tüm ψ_λ çözümlerine aralarından birini eklemekle bulunur. Çözümlerin üst üste bindirilmesi, kimi kez bu özel çözümü belirlemeye olanak sağlar; bu $y' + a(x) \cdot y = g_i(x)$ in, $g(x) = \sum_i g_i(x)$ olmak üzere ψ_i özel çözümünün bilinmesi halidir. $\psi = \sum_i \psi_i$ bu özel çözüm olur.

—*Değişmezin değişimi yöntemi.* İkinci yanlıya eşlik eden homojen denklemin çözümü y_1 ise, $y = u \cdot y_1$ in çözüm olması için, $u' = \frac{g}{y_1}$ ve $u(x) = G(x) + C$ olmalıdır, burada G, $\frac{g}{y_1}$ in bir ilkelidir; genel çözüm $y = G \cdot y_1 + C \cdot y_1$ olur.

Böyle denklemlerden

$$y' + P(x) . y + Q(x) . y^n = 0$$

ve

$$y' = A . y^2 + B\ y + C$$

biçimlerindeki sırayla Bernoulli ve Riccati denklemlerine gelinmiş olunur.

—*Doğrusal eşeğimli denklemler* → LAGRANGE *denklemi*

[$y = x . f(y') + g(y')$ biçiminde]

ve CLAİRAUT *denklemi*

[$y = x . y' + g(y')$ biçiminde]

• *İkinci basamaktan diferansiyel denklemler.*

—*Birinci basamaktan denklemlere getirilen denklemler.*

Tam olmayan denklemler: $f(x, y', y'') = 0$ için $y' = z$ konur ve $f(x, z, z') = 0$ elde edilir; $f(y, y', y'') = 0$ için *y*, yeni değişken olarak alınır; yeni $y \mapsto p(y) = \frac{dy}{dx}$ bilinmeyen fonksiyonu belirlenmeye çalışılır ve $f\left(y, p, p . \frac{dp}{dy}\right) = 0$

elde edilir.

Homojen denklemler: bunlar

$$f\left(x, \frac{y'}{y}, \frac{y''}{y}\right) = 0$$

biçiminde yazılabilir; $\frac{y'}{y} = p$ konarak

$$f\left(x, p, p^2 + \frac{dp}{dx}\right) = 0$$

elde edilir.

—*İkinci basamaktan doğrusal diferansiyel denklemler.* Bunlar

$$y'' + a(x) \cdot y' + b(x) \cdot y = g(x)$$

biçimindedir. y_1 ve y_2 ikinci yanlıya eşlik eden homojen denklemin iki özel çözümü ise, değişmezlerin değişimi yöntemi $y = u.y_1 + v.y_2$ biçiminde çözüm arama-

ya götürür; $w = \begin{vmatrix} y_1 & y_2 \\ y_1' & y_2' \end{vmatrix}$ olmak üzere

$$u' = -\frac{1}{w} \cdot g \cdot y_2 \quad \text{ve} \quad v' = \frac{1}{w} \cdot g \cdot y_1$$

elde edilir. U ile V, u' ile v'ün ilkelleri ise, $u = U + C_1$ ve $v = V + C_2$ dir ve denklemin genel çözümü olarak

$$y = (U \cdot y_1 + V \cdot y_2) + C_1 \cdot y_1 + C_2 \cdot y_2$$

elde edilecektir.

Önemli olan bir özel hal *ikinci basamaktan değişmez katsayılı doğrusal denklemler* halidir.

İkinci yansız denklemler, bunlar

$$a \cdot y'' + b \cdot y' + c \cdot y = 0$$

biçimindedir.

$$a \cdot r^2 + b \cdot r + c = 0 \qquad (1)$$

ayırtedici denklemi incelenir.

1 nci hal. $b^2 - 4ac \neq 0$:

r_1 ile r_2, (1) in iki gerçek çözümü ise, bu durumda diferansiyel denklemin çözümleri

$$y = \lambda_1 \cdot e^{r_1 \cdot x} + \lambda_2 \cdot e^{r_2 \cdot x}, \quad (\lambda_1, \lambda_2) \in \mathbb{R}^2$$

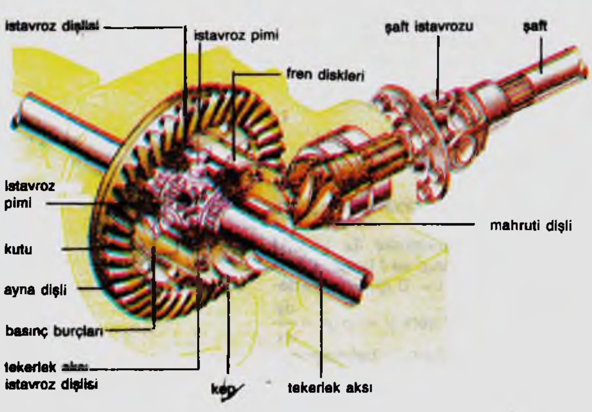
dir. r_1 ve r_2, (1) in eşlenik sanal iki çözümü ise, $r_1 = \alpha + i\beta$ ve $r_2 = \alpha - i\beta$ dir, (1) in çözümleri bu durumda:

$$y = e^{\alpha x}(\mu_1 \cdot \cos \beta x + \mu_2 \cdot \sin \beta x), \quad (\mu_1, \mu_2) \in \mathbb{R}^2.$$

2 nci hal. $b^2 - 4\,ac = 0$:

r, (1) denkleminin iki kat çözümü ise, diferansiyel denklemin çözümleri, λ ile μ gerçek değişmezler olmak üzere, $y = e^{rx}(\lambda x + \mu)$ dür.

yanda klasik bir **diferansiyel** şeması *altta* otomatik kilitlenmeli **diferansiyel**

Z.F. belgesine göre

İkinci yanlı denklemler, bunlar

$$a \cdot y'' + b \cdot y' + c \cdot y = g(x)$$

biçimindedir. g, bir polinom fonksiyonsa, g ile aynı dereceden bir polinom biçiminde özdeşlemeyle bir özel çözüm elde edilebilir ve bundan ikinci yansız denklem yardımıyla genel çözümlerin ailesi elde edilir. z polinom fonksiyonla $g(x) = e^{mx} \cdot z(x)$ ise aynı şey geçerlidir.

—*Diferansiyel denklem sistemleri:*

Eğer

$$A = \begin{bmatrix} a_{11} & \cdots & a_{1n} \\ \vdots & & \vdots \\ a_{n1} & \cdots & a_{nn} \end{bmatrix}, \quad Y = \begin{bmatrix} y_1 \\ \vdots \\ y_n \end{bmatrix}, \quad Y' = \begin{bmatrix} y_1' \\ \vdots \\ y_n' \end{bmatrix}$$

ise $Y' = A.Y$ koymakla A yı köşegenleştirerek ya da üçgenleştirerek bir matrisiyel çözüme ulaşılır.

A, $B = P^{-1}.A.P$ olmak üzere bir B matrisi halinde köşegenleştirilebilirse, $Y = P.Z$ den $Z' = B.Z$ nin çözümüne gelinir; $\{z_i' = \lambda_i \cdot z_i\}_i$, $z_1 = C_i \cdot e^{\lambda_i x}$ verir, dolayısıyla $Y = P.Z$ olur.

A, $B = P^{-1}.A.P$ olmak üzere ancak bir B matrisi halinde üçgenleştirilebilirse:

$$z_1' = \lambda_1 \cdot z_1 + b_{12} \cdot z_2 + \ldots + b_{1n} \cdot z_n$$

$$\ldots$$

$$z_{n-1}' = \lambda_{n-1} \cdot z_{n-1} + b_{n-1n} \cdot z_n$$

$$z_n' = \lambda_n \cdot z_n$$

elde edilir. Buradan birbiri ardına $z_n, \ldots, z_1$ in değerlerini ve y_i nin değerini çıkarmak olanaklıdır.

• *Bir fonksiyonun diferansiyeli.* $\mathbb{R}$ den $\mathbb{R}$ içine diferansiyellenebilir fonksiyonların toplamları, çarpımları vb. üzerine, türevlenebilir fonksiyonların toplamları, çarpımları vb. özelliklerine benzer özellikler ifade edilebilir; yararlanma koşulları özdeştir ve onlara karşılık olan diferansiyelleri elde etmede kullanılan formüller şunlardır:

$$d(f + g)_{x_0} = df_{x_0} + dg_{x_0}$$

$$d(\lambda f)_{x_0} = \lambda\, df_{x_0}$$

$$d(f \cdot g)_{x_0} = f(x_0) \cdot dg_{x_0} + g(x_0) \cdot df_{x_0}$$

$$d\left(\frac{1}{f}\right)_{x_0} = -\frac{df_{x_0}}{[f(x_0)]^2}$$

$$d\left(\frac{f}{g}\right)_{x_0} = \frac{g(x_0) \cdot df_{x_0} - f(x_0) \cdot dg_{x_0}}{[g(x_0)]^2}$$

$$d(g \circ f)_{x_0} = dg_{f(x_0)} \circ df_{x_0}$$

$$df_{x_0}^{-1} \cdot df_{y_0} = \mathrm{Id}_{\mathbb{R}}\,(f(y_0) = x_0).$$

$\mathbb{R}^2$ ve $\mathbb{R}^3$ üzerinde tanımlanmış diferansiyeller için iki özellik önemlidir:

— $P(x, y).\,dx + Q(x, y).\,dy$

nin x ile y nin bir fonksiyonunun diferansiyeli olması için, belirli bir bölgede

$$\frac{\partial P}{\partial y} = \frac{\partial Q}{\partial x}$$

olması gerektiği tanıtlanır.

— Aynı biçimde

$$P(x, y, z).dx + Q(x, y, z).\,dy + R(x, y, z).\,dz$$

x, y, z nin bir fonksiyonunun diferansiyeli olması için, belirli bir bölge üzerinde

$$\frac{\partial Q}{\partial z} = \frac{\partial R}{\partial y}; \quad \frac{\partial R}{\partial x} = \frac{\partial P}{\partial z}; \quad \frac{\partial P}{\partial y} = \frac{\partial Q}{\partial x}$$

olması gerektir.

—Oto. Motorlu bir taşıtta, devindirici iki tekerleğin bir virajda birbirinden farklı hızlarda dönmesi gerekir. Virajın dış yanında kalan tekerlek, diğerinden daha uzun bir yol katedeceğinden bu hız farkı gereklidir; aksi durumda bu tekerlek yuvarlanmadan patinaj yaparak lastiği aşırı derecede aşındıracak ve taşıtın yön tutumunu bozacaktır. Arkadan çekişli bir taşıtta, diferansiyel arka köprüdeki konik çifte bağlıdır ve rulmanlarla desteklenir; önden çekişli bir taşıtta ise, ön köprü kutusuyla aynı karterde yer alır. Diferansiyel, her biri bır tekerlek miline (aks) bağlı aks istavroz dişlileri denilen iki konik pinyon ile bunların arasına yerleştirilmiş ve istavroz dişliler denilen iki ya da birçok küçük konik pinyon taşıyan bir kutudan oluşur. İstavroz dişliler, aks istavrozları üzerinde döner, ancak bunların muyluları sabittir ve diferansiyel kutusuna bağlıdır. Konik (mahruti) ve ayna dişliden devinim alan kutu, kuvvet bölücü işlevi yapan istavroz dişlilerle aks istavrozlarını döndürür. Otomobilin doğrusal deviniminde, tekerleklere bağlı aks istavroz dişlileri eşit direnç gösterir ve aynı hızla döner: tüm sistem aynı devinimi yaparken istavroz dişliler muylularına göre sabit kalır. Böylece istavroz dişliler, tekerlek akslarını birbirine bağlayan bir kama görevi görür. Virajda, diferansiyel kutusunun devinimi değişmez, ama virajın iç yanındaki tekerleğin devinimi yavaşlar; buna bağlı pinyon, istavroz dişlilerini frenler ve kutuya bağlı olan bu istavroz dişliler virajın dış yanındaki tekerleğe bağlı pinyonu daha hızlı döndürür. Böylece, tekerleklerin zemin üzerinde patinaj yapmadan yuvarlanmasını sağlar.

Birçok devindirici dingili olan taşıtlarda birçok diferansiyel vardır; merkez diferansiyeli vites kutusunun çıkıntısında yer alır.

Klasik diferansiyelin şu kusuru vardır: iki devindirici tekerlekten biri, aderansı çok zayıf ya da sıfır olan bir yol zeminine rastladığında, zemin üzerinde yuvarlanmaz, patinaj yapar. Öteki tekerleğin aks istavroz dişlisi devinimsiz kalır ve istavroz dişlileri bu dişli ile kendi çevrelerinde dönerek öteki aks dişlisine iki dişlinin serbest döndüklerinde alacakları hızın iki katı kadar bir hız verir. Böylece, devindirici kuvvet çifti tümüyle aderansı olmayan tekerleğe iletilir ve taşıt ilerlemez, "patinaj yapar". Bu kusuru gidermek için diferansiyel elemanlarını kendi aralarında kilitlemek gerekir; bu da, sürücünün kumanda ettiği bir kavrama düzeneğiyle, aderansı olmayan tekerleğin yarımili diferansiyel kutusuna kilitlenir. Bu sonucu elde etmek için otomatik kilitlenmeli bir diferansiyel yeğlenir. Devindirici tekerleklerden biri aderansını yitirdiğinde istavroz dişlisi ötekine göre daha çok itim alır. Bunun eksenı yer değiştirerek kavrama üzerine sıkışan bir kamı sürükler. Kavrama derecesi tam ya da kısmi olabilir ve böylece devindirici kuvvet çifti kısmen ya da tümüyle diğer tekerleğe iletilir (sınırlı kaymalı diferansiyel).

Tırtıllı bir taşıtta, diferansiyel yön vermeyi de sağlar. Çok ağır olmayan araçlarda kullanılan otomatik denetlemeli bir diferansiyel, iç yandaki tırtılı devindiren barbotini frenler. Daha ağır araçlarda düz yolda hız değişikliğine yol açmadan dış yandaki tırtılın hızlanmasını ve iç yandaki tırtılın yavaşlamasını sağlayan bir çift diferansiyel düzeneği kullanılır.

—Says. çözlm. Diferansiyel denklemlerin çözümü sayısal çözümlemenin önemli bir koludur; türevlerin sonlu farklarla yaklaştırımı, diferansiyel denklemleri çözme, özellikle çözülmesi daha basit, farklar denklemlerinin çözülmesine getirmeyi olanaklı kılmaktadır.

DİFERANSİYELLEME a. Mat. çözlm. Fonksiyonlar arasındaki bir bağıntının türevini almak eylemi.

DİFERANSİYELLEMEK g. f. Mat. çözlm. Belirli bir sayıda x, y,...,u bağımsız değişkenlerinin fonksiyonları arasında, bir D bölgesinin her noktasında, bu değişkenlere göre gerçeklenen $f(x, y, \ldots, u) = 0$ bağıntısından, D nin her noktasında geçerli

$$f_x'(x, y, \ldots, u).\,dx + \ldots + f_u'(x, y, \ldots, u).\,du = 0$$

bağıntısını yazmak. (DİFERANSİYELİNİ ALMAK da denir.)

DİFERANSİYELLENEBİLİR sıf. Mat. çözlm. A *noktasında diferansiyellenebilir* $f: \mathbb{R}^p \rightarrow \mathbb{R}$ *uygulaması.* A merkezli ve r yarıçaplı bir açık yuvar üzerinde tanımlanan bir uygulama, öyle ki; bir $\ell: \mathbb{R}^p \rightarrow \mathbb{R}$

doğrusal uygulaması ve $\overrightarrow{dM} \neq \vec{0}$ için

$$f(A + \overrightarrow{dM}) - f(A) = \mathfrak{L}(\overrightarrow{dM}) + \|\overrightarrow{dM}\| . \varepsilon(\overrightarrow{dM})$$

formülüyle belirli ve $\overrightarrow{dM}$, $\vec{0}$ a yaklaştığında 0 ı limit kabul eden bir $\vec{\mathbb{R}}^p \to \mathbb{R}$ uygulaması vardır. ($\overrightarrow{dM}$, $\mathbb{R}^p$ afin uzayına eşlik eden $\vec{\mathbb{R}}^p$ uzayına ait varsayılıyor ve $\|\overrightarrow{dM}\|$ de $(A + \overrightarrow{dM})$nin D ye ait olması için yeterince küçük varsayılıyor. $p = 3$ olması halinde $\mathfrak{L} : \overrightarrow{dM} = (h, k, l) \to \alpha h + \beta k + \gamma l$.) ‖ A *noktasında diferansiyellenebilir* f : $\mathbb{R}^p \to \mathbb{R}^q$ *uygulaması*, A merkezli ve *r* yarıçaplı bir açık yuvar üzerinde tanımlanan bir uygulama, öyle ki, bir $\mathfrak{L} : \vec{\mathbb{R}}^p \to \vec{\mathbb{R}}^q$ doğrusal uygulaması ve $\vec{h} \neq \vec{0}$ için

$$f(A + \vec{h}) - f(A) = \mathfrak{L}(\vec{h}) + \|\vec{h}\| . \varepsilon(\vec{h})$$

formülüyle belirli ve $\vec{h}$, $\vec{0}$ a yaklaştığında limit olarak $\vec{0}'(\in \vec{\mathbb{R}}^q)$ ü kabul eden bir $\varepsilon : \vec{\mathbb{R}}^p \to \vec{\mathbb{R}}^q$ uygulaması vardır. ($\vec{h}$, $\vec{\mathbb{R}}^p$ ye ait sayılmıştır. $\|\vec{h}\|$ de A + $\vec{h}$ nin D ye ait olması için yeterince küçük sayılıyor.) ‖$\mathbb{R}$ *nin* x_0 noktasında diferansiyellenebilir fonksiyon, bir f: $\mathbb{R} \to \mathbb{R}$ fonksiyonu öyle ki bir $h \to lh$ doğrusal uygulaması ve O merkezli bir I aralığı üzerine, h, 0 a yaklaştığında α (h) sıfıra yaklaşmak üzere

$$\forall h \in I, \quad f(x_0 + h) = f(x_0) + lh + \alpha(h)\,h$$

biçiminde tanımlanan bir $h \mapsto \alpha$ (h) uygulaması vardır. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. f : $\mathbb{R} \to \mathbb{R}$ nin diferansiyellenebilir olduğunu söylemek f nin türevlenebilir olduğunu söylemeye denktir. Şu halde bir fonksiyon x_0 da diferansiyellenebilirse, fonksiyon bu noktada sürekli olur; bu özelliğin karşıtı yanlıştır.

A da diferansiyellenebilen bir f : $\mathbb{R}^p \to \mathbb{R}$ fonksiyonu, burada birinci basamaktan kısmi türevler kabul eder. Ve bir noktada *sürekli kısmi* türevleri bulunan her f : $\mathbb{R}^p \to \mathbb{R}$ fonksiyonu bu noktada diferansiyellenebilir

Bir f : $\mathbb{R}^p \to \mathbb{R}^q$ fonksiyonu A noktasında diferansiyellenebilirse, fonksiyonun bu noktada $\vec{\mathbb{R}}^p$ nin sıfır olmayan her $\vec{s}$ vektörü boyunca türev kabul eder.

DİFERANSİYELLENEBİLİRLİK a. Bir fonksiyonun diferansiyellenebilme özelliği.

DİFERENCİA a. (*fark* anlamında isp. sözc.). Müz. XVI. yy.'da klavyeli çalgılar ve vihuela için yazılmış çeşitlemelere verilen ad. (A. Cabezón, ilginç diferencia'lar yazdı.)

DİFFA, Nijer'in G.-D.'sunda kent, *Diffa yönetim bölgesi*'nin (155 000 km²; 189 316 nüf.) merkezi; 7 000 nüf. Sulu pirinç tarımını geliştirmek için deneme merkezi.

DİFFEOMORFİZMA a. Mat. çözlm. TÜREVSELYAPI* UYGULAMASI'nın eşanlamlısı.

DİFFERDANGE, Lüksemburg büyük düklüğünün güney-batı'sında kent, Chiers kıyısında; 16 700 nüf. Metalürji.

DİFFLUGİA a. Su bırikintilerinde yaşayan silis kabuklu amip. (Kabukluamipler takımı.)

DİFİSERK sıf. (yun. *diphyss*, çift, ve *kerkos*, kuyruk'tan fr. *diphycerque*). Latimerye'da olduğu gibi yatay bir düzleme göre tam bakışım gösteren kuyruk yüzgeci için kullanılır; böyle yüzgeci bulunan balıklar için kullanılır.

DİFİYODONT sıf. (yun. *diphyes*, çift, ve *odus, -ontos*, diş'ten fr. *diphyodonte*). Zool. Bırbiri arkasına iki kez diş çıkaran memeli için kullanılır. (Karşt. MONOFİYODONT.)

◆ a. Difiyodont memeli.

DİFİYODONTLUK a. (fr. *diphyodontie*' den). Bır memelide, süt dişlerinin daha sonra da kalıcı dişlerın art arda çenedeki yerini alması. (Yüzgeçayaklılar, dişsizler, balinalar, denizinekleri ve hortumlu memeliler dışında, memelilerin çoğu difiyodont'tur.) [Karşt. MONOFİYODONTLUK.]

DİFOSFAT IV a. Anorg. kim. *Difosfat IV asidi*, HİPOFOSFAT'ın eşanlamlısı.

DİFOSGEN a. (fr. *diphosgène*). Org. kim. SURPALİT'in eşanlamlısı.

DİFTERİ a. (fr. *diphtérie*). Klebs-Löffler basilinin (*Corynebacterium diphteriæ*) yol açtığı ateşli bulaşıcı hastalık. (Eşanl. KUŞPALAZI.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Vet. *Dana difterisi*, nekroz basilinin yutak ve gırtlağa yerleşerek ağızda yaptığı bulaşıcı şiddetli hastalık. ‖*Tavuk difterisi*, daha çok 5-12 aylık tavuklara bulaşan bir virüsten ileri gelen bulaşıcı hastalık. (Hastalık sırasında ağızda [dil, damak, küçükdil] yalancı zarlar belirir. Tavuk difterisi için aşı vardır. Tavuk deri difterisindeyse [bulaşıcı epitelyoma] bacaklarda, ibikte, sakalda, gaga birleşeklerinde kabarcıklara rastlanır.)

—ANSİKL. Difteri artık ender görülen bir hastalıktır, ama teşhisi zordur ve sonucu önceden kestirilemeyen bazı çeşitleri vardır.

En tipik belirtisi difteri anjinidir ve oluşturduğu yalancı zarlardan tanınır: bunlar önceleri sedef rengindedir, sonra grimsi bir görünüm alır ve hızla yayılarak bademcikleri, damağı ve küçükdili sarar. Uygun ve erken bir tedaviyle hastalık iyileşebilir, yoksa çeşitli karmaşalar ortaya çıkar: habisleşerek boğazda yerleşme (krup), iç organlara yayılma. *Krup* hemen tedavi edilmezse, yalancı zarlar solunum yollarını tıkar ve boğulmaya yol açar. Hastalığın habis biçiminde, difteri anjini belirtileriyle birlikte bakteri zehirinin tüm organizmaya yayıldığını gösteren daha genel belirtiler görülür: kollapsusla birlikte meydana gelen kan dolaşımı bozukluğu, idrarda protein bulunması ve böbrek yetmezliği, sık sık kanama. Tedaviye rağmen hastalar genellikle hastalandıktan sonra 50 gün içinde ölebilir; difteri ıç organları çeşitli bıçimlerde etkileyebilir: felç yapar ya da kalp bozukluklarına yol açar. Olguların yaklaşık % 10'unda felç görülür: felçten yumuşak damak, göz kasları (uyum bozukluğu), kol ve bacaklar (polinevrit görüntüsü), soğanilik sinirleri (solunum bozuklukları) etkilenir. Bu belirtiler, hastalık doğru tedavi edildiğinde hiçbir iz bırakmadan kaybolur. Kalbin etkilenmesiyle daha ağır sonuçlar doğar, çünkü ani bir kalp yetmezliği sonucu hasta ölebilir.

Hastalık bakteriyolojik inceleme sonucunda kesın ve tam teşhis edilebilir. Tedavide acil olarak serum, penisilin ya da gerçek makrolitler gibi antibiyotikler kullanılır. Hastalık sırasında meydana çıkabilecek karmaşalara karşı özel önlemler alınır: trakeotomi, solunum reanimasyonu, kulakçık-karıncık tıkanması halinde kalp durmasına karşı elektroşok. Hastalığın şiddeti ne olursa olsun, hastanın ayrı bir odada yatırılması, hastalık süresince ve sonrasında bulunduğu yerlerin dezenfekte edilmesi, çevredeki taşıyıcıların saptanması ve tedavi altına alınması gereklidir. Difteri bildirilmesi zorunlu hastalıklardandır ve hasta çocuk yasal sürenin öngördüğü kadar okula gönderilmemelidir.

Aşılama zorunludur; 2. ayda başlamak üzere 2 ay ara ile üç kez tekrarlanır; 1 yıl sonra rapeli yapılır ve ilkokulu bitirirken yinelenir (asıl aşı ve rapeli difteri-boğmaca-tetanos karma aşısı, sonuncusu difteri-tetanos karma aşısı olarak uygulanır). Difteri aşısı Ramon'un gerçekleştirdiği bir antitoksindir, yani zehir niteliklerinden arındırılmış, fakat organizmada antikorların oluşumuna yol açacak kadar antijenik niteliği bulunan bir zehirdir.

DİFTERİLİ sıf. Difteriye yakalanmış olan.

DİFTEROİT sıf. (fr. *diphtéroïde*'den). Patol. Difteriye özgü yalancı zar biçim ve görünümünde olan.

DİFTONG a. (fr. *diphtongue*, yun. *diphthoggos*'dan). Sesbilg. → ÇİFTÜNLÜ.

DİFU a. Tropikal Afrika'da yetişen ağaç. (Önce parlak sarı, sonra esmer olan, yarı ınce dokulu, çok sert ve çok ağır odunu doğramacılıkta, marangozlukta, kaplamacılıkta kullanılır. *Morus* cinsi; dutgiller familyası.)

DİFÜZOMETRE a. (fr. *diffusomètre*' den). Meteorol. Bir düzlem yüzey üzerinde, bu düzleme her yönden gelen Güneş ışınımını ölçen aygıt.

DİFÜZÖR a. (fr. *diffuseur*). Akışkan. mekan., Aydınlt. ve Mak. san. YAYICI'nın eşanlamlısı.

—Kâğ. san. Kâğıt hamurunun pişirildikten sonra yıkandığı hazne.

—Şekerc. Şekerpancarından şeker çıkarmak için kullanılan aygıt. (Bk. *ansikl.* böl.)

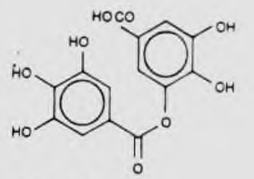
—ANSİKL. Şekerc. Difüzörler, içlerine şekerpancarı kıyması doldurulan sac, dökme demir, vb. metalden yapılmış kapalı ve sızdırmaz kaplardır. Bunların 10, 12, 16 tanesi seri bağlanarak difüzyon bataryaları elde edilir. Birisi doldurulmak, öteki boşaltılmak için kullanılan ikisi dışında, bütün kapların içinden sıcak su geçer ve bir kaptan ötekine geçerken şekerce zenginleşir, buna karşılık pancar kıyması şekerce fakirleşir ve tüm şekerini salar.

DİFÜZYOMETRE a. (fr. *diffusiomètre*' den). YAYINIMÖLÇER'in eşanlamlısı.

DİFÜZYON a. (fr. *diffusion*). Elektromanyet. YAYINIM'ın eşanlamlısı.

—Şek. san. Şekerpancarındaki şekerin çıkarılması için uygulanan sanayi yöntemi. (Ayrı kaplarda yapılan difüzyonun yerini şimdi her yerde sürekli difüzyon almıştır.) ‖*Difüzyon istasyonu*, pancardan difüzyon yöntemiyle şekerin çıkarıldığı fabrika bölümü.

DİG a. (fr. *digue*). Dişç. cerr. Bır diş ya da diş grubu üzerinde yapılan işlemler sırasında diş çevresine takılan lastik perde. (Dişe *kavrama* denen yaylı halkalarla tutturulur, kendisi de bir çerçeveye dayanır. Hekimin, hastanın tükürüğünden, dilinden, yutkunmasından ve solunumundan rahatsız olmadan çalışmasını sağlar.)

digallik asit

DİGALLİK sıf. (fr. *digallique*). Org. kim. *Digallik asit*, formülü $C_{14}H_{10}O_9$ olan ve tanenlerin bileşiminde yer alan polifenollü asit-ester.

DİGAMBARA, *gökyüzünü giyinmiş* anlamında sanskritçe sözc. Cayna dininın iki dalından, çilecilik kurallarına en sıkı biçimde bağlı olanının keşişlerine verilen ad. Caynacılığın bu dalı, *şvetambaras* ("beyaz giyinenler") dalından, keşişlerin hiçbir şeye, hatta giysiye bile sahip olamamalarıyla ayrılır. Bundan başka, caynacılığın bu dalı, yiyecek peşinde koşmamak gerektiğini ve kadınların hiçbir zaman *nirvana*'ya ulaşamayacağını savunur. Digambaralar, özellikle Güney Hindistan'da etkiliydiler. Caynacılık burada Ortaçağ'a kadar çok gelişmiş durumdaydı. Ama Digambaralar'ın sert kuralcılığı günümüzde artık epeyce yumuşamış bulunmaktadır.

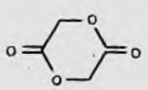
DİGAMİ a. (fr. *digamie; di-*, önek ve *gamos*, evlenme'den). Asıl çiçekli bitkilerde (kapalıtohumlular) görülen karakteristik çifte döllenme olgusu. (Bu bitkilerde iki erkek gametten biri bitki taslağı yumurtasını oluşturmak üzere oosferle, öbürü besidokusunu oluşturmak üzere embriyon kesesi çekirdeğiyle birleşir.) [Eşanl. ÇİFTE DÖLLENME.]

DİGAMMA a. Eski Yunan abecesinde [w] sesini yazmayı sağlayan harf (F).

—ANSİKL. Attike ıonia lehçesinden çabuk kalkmasına karşın, digamma batı yunanca abecelerinde daha uzun süre kaldı; bunlardan da etrüskçe ve latinceye geçip F'ye dönüştü. Artdamaksıl sızıcı [w] sesini belirten digamma, Homeros'un birçok dizesinden anlaşıldığı gibi, arkaik dönemde de telaffuz ediliyordu.

DİGBOİ, Hindistan'da (Assam) yer, Dibrugarh'ın D.'sunda. Petrol çıkarımı ve arıtımı.

DİGBY (*sir* Everard), ingiliz katolik komplocu (1578 - Londra 1606). "Barut suikas-

diglikolit

ti"nın faillerinden biriydi; idam edildi.

DİGBY (John), 1. **Bristol** kontu, ingiliz siyaset adamı ve diplomat (1580 - Paris 1653). James I'in döneminde parlak bir diplomatik kariyer yaptı ve kralın güvendiği kişilerden biri oldu. Buckingham'ın amansız bir düşmanıydı, bu yüzden Charles I'in düşmanlığını üzerine çekti. Parlamento'nun haklarını kararlılıkla savunması, 1626-1628 arasını hapiste geçirmesine neden oldu. 1639'dan başlayarak kralla Parlamento arasındaki gerilimleri azaltmaya çalıştı. Ancak ılımlılığı parlamentocu partinin kendisine düşman olmasına yol açtı. 1642'den sonra kralcılarla birlikte mücadele verdi ve 1646'da Fransa'ya göç etmek zorunda kaldı.

DİGBY (*sir* Kenelm), ingiliz siyasetçi, fizikçi ve simyacı (Gayhurst, Buckinghamshire, 1603 - Londra 1665). Everard Digby'nin oğlu. Meraklı, ama dengesiz bir kişiliğe sahip bu katolik mistiğinin Charles I'in sarayında belirli bir yeri vardı. Önceleri Hyde gibi ılımlı kralcı gruba üye oldu ve Strafford'a cephe aldı. Parlamento'nun siyasal ve dinsel konulardaki zorbalığa dayalı tutumu yüzünden 1642'de aşırı kralcı oldu ve kral hesabına özellikle Fransa'da, başarıya ulaşamayan çok sayıda entrika çevirdi.

DİGBY (George), 2. **Bristol** kontu, John Digby'nin büyük oğlu (Madrid. 1612 - Londra 1677). Parliamenter party'nin aşırılıkları nedeniyle kralcıların safına geçti (1642). Yenik düşünce (1645) Avrupa'ya sığındı ve orada katolikliği kabul etti.

DİGENEA a. (*-di*, önek ve *gennan*, döllemek, üretmek'ten). Asalak solucanlar altsınıfı: (*Digenea* altsınıfı, yapraksolucanların en önemli bölümüdür.)
—ANSİKL. Digenealarda genellikle biri ağız çevresinde, öbürü karın kesiminde ikisi de bütünüyle kastan oluşan iki çekmen vardır. Beden kalın bir kutikula içindedir, bağırsak çatallıdır. İçasalak olan bu hayvanların üreme çevrimi genellikle iki konak gerektirir; bunlardan biri (son konak) omurgalı bir yaratık, öbürü (arakonak) bir yumuşakçadır. Asalaklık çevrimi karmaşıktır ve ardışık olarak şu evreleri içerir: miracidium, sporosist, redia, serkarya. Serkaryalar son konağa bulaşır. Digenealarin yaptığı asalak hastalıkları arasında şunlar sayılabilir: karaciğer kelebeğinin *(Fasciola hepatica)* gevişgetiren hayvanlarda yaptığı distomatoz, *Paragonimus ringeri*'nin Uzakdoğu'da neden olduğu kanlı bronşit ve *Schistosoma hematobium*'dan ileri gelen mesane bilharziyozu ya da Mısır kan işeme hastalığı.

Digenes Akritas, bir bizans destanının kahramanı; X. yy.'da Dukas ailesinin bir üyesi olan Pantherios'u İslam'a karşı savaşa kışkırtır. Digenes Akritas, bizans ve slav dünyasında destanı şiirlerin geniş bir çevrimi olan Akritas şarkıları'nın ana kişisidir.

DİOENİT a. (fr. *digenite*). Miner. Formülü Cu_9S_5 olan doğal bakır sülfür.

Di George sendromu, timus bezinin yokluğu ya da önemli ölçüde küçülmesi, paratiroitlerin yokluğu, yüzde biçimsel anormallikler ve kalp tabanı büyük damarlarında şekil bozuklukları gibi ağır kusurların birlikte görüldüğü çok ender bir sendrom. Timusun olmayışı hücresel bağışıklıkta büyük bir yetersizliğe yol açar. Hastalık 3. ve 4. solungaç yaylarının gelişmediği bir embriyopatiye bağlıdır.(Hastalığın adı amerikalı çocuk doktoru Angelo M. *Di George*'dan gelir.) [Eşanl. TİMUS HİPOPLAZİSİ.]

DİGESTA a. (lat. *Digesta*). Rom. huk. **1.** Metodik hukuk derlemesi. **—2.** (Büyük harfle) İustinianos döneminde *Digesta sive Pandecta juris* adıyla yayımlanan hukuk külliyatı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. İustinianos döneminde, 530 tarihli *Deo auctore* temel yasası, Tribonianos bir hukuk külliyatı oluşturmak için hukukçuların derlemeleri arasından bir seçme yapmak üzere bir komisyon oluşturmaya zorladı. Yapıt, 30 aralık 533'te, *Digesta sive Pandecta juris* adıyla yürürlüğe girdi. Elli kitap, her biri numaralanmış ve başvuruları belirtilmiş bir dizi metinden oluşan başlıklara ayrılmıştı. Medeni hukuk kitaplarından, magistratusların fermanlarının yorumlarından ve hukukçuların *responsa*'larından alınan bu metinler, yeni hukukla uyum sağlamak için sık sık değiştirildi. Önemli bir sayıya varan bu değişiklikler *interpolatio* olarak adlandırıldı. Digesta metni, bir VI. ya da VII. yy. elyazması olan *Codex Florentinus* ve açıklayıcıların (şarihlerin) ortak metnini oluşturan XI. ve XII. yy.'a ait birkaç kopya sayesinde bugüne kalabilmiştir.

Digha Nikaya, buddha dininin *Sutta Pitaka* adıyla anılan beş kanunundan ilki.

Dİ GİACOMO (Salvatore), italyan yazar (Napoli 1860 - *ay. y.* 1934), napoli lehçesi şairi (*'O funneco verde*, 1886; *Ariette e sunette*, 1898). Pek çoğu bestelenen ve halk katında yaygın bir başarı kazanan dizeleri, duyarlılığı ve vezin yenilikleriyle modern şiirin habercisi oldu. Ayrıca, yine napoli lehçesiyle verismocu tiyatro oyunları (*Assunta Spina*, 1910) ve italyanca öyküler yazdı (*Pipa e boccale*, 1893).

DİGİTALİN ya da **DİJİTALİN** a. (fr. *digitaline*; yüksükotu'ndan). Org. kim. Formülü $C_{36}H_{56}O_{14}$ olan ve yüksükotu tohumlarından özütlenen heterozit. (Kardiyolojide ilaç olarak kullanılan ürün, kristalleşmiş susuz digitalindir.)
—ANSİKL. Digitalin, 1868'de Nativelle tarafından kristalleşmiş ve arı olarak elde edildi. Bir mayanın etkisi altında suyla ayrışır ve digitoksoz denen bir şeker ile digitoksigenin denen bir aglükon verir. Kalp kası üzerine seçimsel olarak tutunması yüzünden kardiyotonik etkisi günlerce sürer. İlaç olarak kullanılan biçimleri 1/100'lük digitalin tozu ile 1/1000'lik gliserinli alkol çözeltisidir. 1/100'lük digitalin tozundan 1/10 mg dozda digitalin tanecikleri ya da komprimeleri hazırlamakta yararlanılır. 1/1000'lik gliserinli alkol çözeltisinin 50 damlasında 1 mg digitalin bulunur. Bu da en çok kullanılan biçimidir. Şırınga ile verme yolu az kullanılır. Digitalin duruma göre değişik dozlarda alınabilir: hep hekim denetiminde olmak koşuluyla tek dozda ve yüklüce, sakinleştirici olarak düşük dozda, sürekli kullanım halinde ise çok düşük dozda alınır.

DİGİTARİA a. Bot. Ilıman ve tropikal bölgelerde yetişen otsu bitki. (200 tür; buğdaygiller familyası.)

DİGİTİGRAD sıf. (lat. *digitus*, parmak, ve *gradi*, yürümek'ten). Zool. Yürürken parmaklarının tüm yüzeyiyle yere basan hayvanlar için kullanılır. (Pençesi olan memeliler, özellikle etçillerle kemirgenler digitigraddır.)

DİGİTOGENİN a. (fr. *digitogénine*). Org. kim. Digitoninin, formülü $C_{27}H_{44}O_5$ olan steroit aglükonu.

DİGİTOKSİGENİN a. (fr. *digitoxigenine*). Org. kim. Formülü $C_{23}H_{34}O_4$ olan kardenolit; digitoksinin aglükonu.

DİGİTONİN a. (fr. *digitonine*). Org. kim. Formülü $C_{56}H_{92}O_{29}$ olan heterozit; yüksükotu tohumlarından özütlenen ve biyolojik sıvılardaki kolesterol niceliğini belirlemeye yarayan pentaholozit ile digitogeninin yoğuşma tepkimesinden oluşur.

DİGLİKOL a. (fr. *diglycol*). Org. kim. DİETİLENGLİKOL'ün eşanlamlısı.

DİGLİKOLİK sıf. (fr. *diglycolique*). Org. kim. *Diglikolik asit*, formülü HOCO—CH_2—O—CH_2—COOH olan ve glikolik asitten türeyen diasit-eterin yaygın adı.

DİGLİKOLİT a. (fr. *diglycolide*). Org. kim. Formülü $C_4H_4O_4$ olan ve glikolik asidin su yitirmesinden oluşan laktit.

DİGLİM a. (fr. *diglyme*). Org. kim. Dietilenglikolün formülü (CH_3O—CH_2—$CH_2)_2O$ olan metil dieterinin yaygın adı; 162°C'ta kaynayan bir sıvıdır ve çözücü olarak çok sık kullanılır.

DİGLOSSA a. Gelgitlerin etkisindeki denizlerin kıyısında, suyun kabarık olduğu sırada ulaştığı kesimde, kumlara gömülü yaşayan böcek cinsi. (*Diglossa submarina* Güney Avrupa kıyılarında oldukça yaygındır. Kısakanatlıböcekgiller familyası.)

DİGNE, Fransa'da *département* (Alpes-de-Haute-Provence) merkezi, Paris'in 745 km G.-D.'sunda, Digne Önalpleri'nin eteğinde; 16 391 nüf. —Yakınlarında *(Digne-les-Bains)*, suları romatizmaya iyi gelen kaplıcalar.

DİGOKSİN a. (fr. *digoxine*). Eczc. Tüylü yüksükotundan *(Digitalis lanata)* elde edilen heteroglikozit. (Digoksin, kalp kasının kasılma gücünü artırır. Etkisi ve vücuttan atılması hızlı olduğu için kalp güçlendirici en önemli ilaçtır. Dijitaline göre daha uygun bir kullanılışı olduğundan kalbin ritim bozukluklarının acil tedavisinde ve tedavinin sürdürülmesinde ağız ve damar yoluyla kullanılır.)

DİGOLAR ya da **NYİKALAR,** Kenya kıyısının yakınındaki iç bölgede yaşayan kuzey-batı öbeği Bantuları. Digolar, tarımcılık yaparlar, ama sığır ve keçi yetiştiriciliği (tereyağı) ve balıkçılık da, ekonomilerinin önemli bir ek kaynağıdır. Çifte soysop kuralı uyarınca örgütlenmiş olan bu halk, düzenli köylerde, yaş öbekleri sistemine dayanan ve bir şefle ihtiyar heyeti tarafından temsil edilen otorite altında yaşar.

DİGOR, Doğu Anadolu bölgesinde Kars iline bağlı ilçe; 27 759 nüf. (1990); 1 137 km^2; 42 köy. Merkezi, Kars'ın 39 km G.-D.'sunda *Digor*, 2 373 nüf. (1990). Tahıl (buğday, arpa), meyve üretimi, hayvancılık.

DİGRAFİ a. (fr. *digraphie*). Radyol. *Akciğer digrafisi*, diyafram kubbelerinin dinamiğini incelemek amacıyla aynı röntgen filminde, soluk alma ve soluk verme sırasındaki göğüs kafesi görüntülerinin üst üste çekilmesi.

DİGUANİT a. (fr. *diguanide*'den). Kim. BIGUANİT'in eşanlamlısı.

Di Guglielmo sendromu (italyan hematolog *Di Guglielmo*'nun [1886-1961] adından), akut lösemi. Belirgin özellikleri şunlardır: kemik iliğinde ve kanda eritroblastlar hızla çoğalır, miyeloblastlar artmaksızın öbür kan hücrelerinin üretimi durur (akut eritremi). Genelde miyeloblastların çoğalması, eritroblastların çoğalmasıyla birlikte görülür (eritrolösemi). Hastalığın ilerlemesiyle miyeloblastların oranı artarken, eritroblastlar azalır ve nihayet yok olur. Bunun sonucunda akut miyeloblastik lösemi tablosu ortaya çıkar. (Eşanl. ERİTROLÖSEMİ.)

Digya National Park, Gana'da, Volta gölü kenarında ulusal park; 3 125 km^2.

DİĞER sıf. (fars. *diger*). Başka, öteki, öbür: *Pazartesileri burada, diğer günler kitapçıda çalışıyorum. Bunu değil, diğer kitabı istiyorum.*
—*Esk. Diğer-bar*, başka sefer. ‖ *Diğer-bin, diğer-endiş*, başkalarını düşünen, başkalarının iyiliğini isteyen: *"Rekabet, kıymet ve bütün iktisadi kanunlar hodendiş olmak isteyen müstahsili ve arzusuna rağmen diğer-bîn yapmaya mecbur ederler"* (Şükrü Kaya). ‖ *Diğer-ruz*, başka gün.
◆a. İyelik ekleriyle sözü edilenden başkası; ötekisi: *Bu değil ama diğeri daha güzel. İlk treni kaçırdım, diğerini bekliyorum.*

DİĞERGÜN sıf. (fars. *diger* ve *gün*, tarz'dan *diger-gün*). *Esk.* Başka türlü, başkalaşmış, değişmiş.

DİĞERKÂM sıf. (fars. *diger* ve *kam*'dan *diger-kâm*). Özgeci, özgecil: *"O benliği başkalarında tecelli etmiş denilecek derecede diğerkâm idi"* (A.H. Tarhan).

DİH sıf. (fars. *dāden*, vermek'ten *dih*). *Esk.* "Veren", "verici" anlamında bileşik sıfatlar türetilmiştir: *ârâm-dih* (rahat, huzur veren), *efser-dih* (taç giydiren), *ferman-dih* (emir veren, buyuran), *fürûg-dih* (ışık saçan), *haclet-dih* (utandırıcı), *zib-dih* (süsleyen, bezeyen) vb.

DİHANG ya da **DİHONG,** Brahmaputra'nın orta çığırı, Brahmaputra Himalayalar'ı aşarken, soldan aldığı büyük kolu Luhit'in, Brahmaputra'ya karıştığı yerin yukarı kesimi.

DİHDEŞT. Tar. coğ. İran'ın Huzistan eyaletinde yöre ve kent. Şiraz, İsfahan ve Şuşter arasında, Basra körfezi yakınında bulunduğundan kervan yollarının geçtiği zengin bir kentti. Zend hanedanlığı dönemindeki karışıklıklarda halkı dağıldı; 1864'te terk edildi.

DİHHARKAN ya da **DİHİHARKAN,** İran'ın Azerbaycan eyaletinde, Orumiye gölünün D.'sunda, Tebriz'in 51 km G.-B.'sında kasaba, aynı addaki ilçenin merkezi.

DİHİBRİT a. (fr. *dihybride*). Biyol. İki gen bakımından heterozigot olan birey.

DİHİBRİTLİK a. Biyol. Kalıtımsal iki özellik açısından farklılık gösteren iki bireyin birbiriyle çaprazlanması. (Kısa, siyah tüylü kobayla, uzun, beyaz tüylü kobayın çarpazlanması dihibritliğe örnektir.)

DİHİDRALAZİN a. (fr. *dihydralazine*). Eczc. Sistol ve diastol sırasındaki atardamar basıncını ve bu arada göz içi basıncını azaltan tansiyon düşürücü. (Hidralazin türevleri, büyük bir olasılıkla betaadrenerjik alıcılar üzerindeki etkilerinden dolayı, atardamar basıncını yavaş yavaş, ama gittikçe artarak uzun süre için düşürür.)

> **DİHİDRO-** (*fr. dihydr[o]-).* Org. kim. Bir moleküle iki hidrojen atomunun katıldığını gösteren önek.

DİHİDROANTRASEN a. (fr. *dihydroanthracène*). Org. kim. Formülü $C_{14}H_{12}$ olan hidrokarbon; antrasenin sodyumla indirgenmesinden elde edilir.

DİHİDROBENZEN a. (fr. *dihydrobenzène*). Org. kim. Formülü C_6H_8 olan hidrokarbon; benzenin sodyumla indirgenmesinden elde edilir. (Eşanl. SİKLOHEKSADİEN-1,4.)

DİHİDROERGOTAMİN a. (fr. *dihydroergotamine*). Org. kim. Formülü $C_{33}H_{37}N_5O_5$ olan damar genişletici alkaloit; ergotaminin katalitik hidrojenlenmesiyle elde edilir. (Dihidroergotamin, sempatik sinir sistemi üzerindeki etkisinden dolayı metansülfonat halinde migren ve damar yetersizliklerinin tedavisinde kullanılır. Ancak troleandomisinle (antibiyotik) aynı anda kullanıldığında ciddi iskemi kazalarına yol açabilir.)

DİHİDROERGOTOKSİN a. (fr. *dihydroergotoxine*). Eczc. Ergotoksinin hidrojenlenmiş türevi. (Atardamar hipertansiyonunun ve beyindeki dolaşım bozukluklarının tedavisinde kullanılır.)

DİHİDROKARVEOL a. (fr. *dihydrocarvéol*). Kim. KARVOMENTOL'ün eşanlamlısı.

DİHİDROKARVON a. (fr. *dihydrocarvone*). Kim. Frenk kimyonu esansının bileşenlerinden biri olan karvonun hidrojenlenmesiyle elde edilen terpenik keton.

DİHİDROKİNİDİN a. (fr. *dihydroquinidine*). Eczc. Kinidinin katalitik hidrojenlenmesiyle hazırlanan ve kalp ritmi bozukluklarının tedavisinde kullanılan kınakına alkaloiti. (Klorhidrat biçimindeki dihidrokinidin kalp kası liflerinin uyarılmasını azaltır ve fibrilasyon halindeki kalbin ritmini düzeltir. Tedavi sıkı bir tıbbi gözetim altında yapılmalıdır.)

DİHİDROKSİANTRAKİNON a. (fr. *dihydroxyanthraquinone*). Org. kim. Formülü $C_{14}H_8O_4$ olan ve antrakinondan türeyen difenol. (En önemli izomerleri, tümü de birer boyarmadde olan alizarin, antrarufin, krizazin, histazarin ve kinizarindir.)

DİHİDROKSİASETON a. (fr. *dihydroxyacétone*). Org. kim. Formülü

$$HO{-}CH_2{-}CO{-}CH_2{-}OH$$

olan ve glukozun biyokimyasal parçalanmasını sağlayan trioz.

DİHİDROKSİBENZOİK sıf. (fr. *dihydroxybenzoïque*). Org. kim. *Dihidroksibenzoik asit*, formülü $(HO)_2C_6H_3{-}CO_2H$ olan ve benzoik asitten türeyen difenol. (En önemli izomerleri gentisik, protokateşik ve rezorsilik asitlerdir.)

DİHİDROKSİFENİLALANİN a. (fr. *dihydroxyhénylalanine*). Org. kim. DOPA'nın eşanlamlısı.

DİHİDROKSİFENİLETİLAMİN a. (fr. *dihydroxyphénylethylamine*). Org. kim. DOPAMİN'in eşanlamlısı.

DİHİDROKSİKOLEKALSİFEROL a. (*dihydroxycholécalciférol*). Org. kim. D vitamininin, formülü $C_{27}H_{44}O_3$ olan biyolojik etkin biçimi.

DİHİDROKSİMALONİK sıf. (fr. *dihydroxymalonique*). Org. kim. MEZOTARTARİK'in eşanlamlısı.

DİHİDROKSİMETİLANTRAKİNON a. (fr. *dihydroxyméthylanthraquinone*). Kim. KRİZOFANİK* ASİT'in eşanlamlısı.

DİHİDRON a. (fr. *dihydrone*). Kim. Kodeinden türeyen ve morfinli analjezikler grubuna giren yarı-sentetik madde. (Analjezik etkisi ve uyuşturucu gücü, morfininkiyle eşdeğer düzeydedir.)

DİHİDRONAFTALEN a. (fr. *dihydronaphtalène*). Org. kim. Formülü $C_{10}H_{10}$ olan ve naftalenin sodyumla indirgenmesinden elde edilen hidrokarbon.

DİHİDROPİRAN a. (fr. *dihydropyranne*). Org. kim. Formülü C_5H_8O olan doymamış halkalı eter; furfuraldan elde edilir ve alkolleri kilitleme etkeni olarak kullanılır.

DİHİDROSTREPTOMİSİN a. (fr. *dihydrostreptomycine*). Eczc. Streptomisinin hidrojenlenmiş türevi. (Kısaca DHS.) [DHS sülfat ve pantotenat tuzları halinde tüberkülozda ve mikropların neden olduğu bazı hastalıkların tedavisinde kullanılır. Streptomisinden daha etkili olup uzun süreli tedavilerde tıbbi bir gözetimi ve odiyogramla işitme kontrolünü gerektirir.]

DİHİDROTAKİSTEROL a. (fr *dihydrotachystérol*). Eczc. D2 vitaminine benzeyen ve spazmofili tedavisinde kullanılan madde. (Eşanl. DİKİSTEROL.)
—ANSİKL. Dihidrotakisterolun antiraşitik etkisi zayıftır, ama kemiklerin kalsiyumu üzerinde etki gösterir, kalsiyumu harekete geçirerek kandaki oranının artmasına neden olur. Bundan dolayı kuvvetli bir antitetanos etkiye sahiptir. Spazmofili tedavisinde tetanos krizlerini önlemek ya da sınırlandırmak için kullanılır. Kalsiyum ve fosfatın idrarla atılmasını artırdığı için, gözetim altına alınmalıdır; yüksek miktarda alınması kemiklerde kireçsizleşmeye yol açar.

DİHİHARKAN → DİHHARKAN.

DİHKAN a. (fars. *dehān*'dan ar. *dihkān*). *Esk.* **1.** Köylü, çiftçi, ziraatle uğraşan: "*Gerek dânâ gerek nâdân, gerek dihkan, gerek hâkan/Uyurken büsbütün hayvan olur insan*" (A. H. Tarhan). **—2.** Köy ileri geleni, köy ağası. **—3.** *Dihkan-ı pir*, yaşlı köylü; tarih yazarı; şarap. ‖ *Dikhan-ı hıld*, cennetin bekçisi olduğuna inanılan Rıdvan adlı melek.

DİHKAN ya da **DEHGAN** a. Sasani devletinde derebeylerin unvanı.
—ANSİKL. Sasani toplumunun önemli sınıflarından biri olan dihkanlar, miras yoluyla kendilerine geçen küçük toprak parçalarında başına buyruk yaşarlar, soylu bir sınıf olarak çitfçilere karşı devleti temsil ederler ve hükümdara ilişkin vergileri toplarlardı. Arap istilası döneminde halktan haraç toplama görevinin fatihler tarafından kendilerine verilmesi sonucu hemen müslümanlığı benimsediler ve bu yolla da topraklarını korudular. Ancak, XI. yy. sonlarında ikta sisteminin yaygınlık kazanması ve devlet temsilciliğini yitirmeleri üzerine etkisi azalan dihkanlar, köylü sayılmaya başlandı. Bugün İran'da ürünü köy maliki ile ortaklaşa paylaşan çiftçiye "dihkan" denir.

DİHKANİ a. (ar. *dihkān* ve fars. *-ī*'den *dihkānī*). *Esk.* Köylü olma, rençberlik.

DİHOLOZİT a. (fr. *diholoside*). Org. kim. Genel formülü $C_{n+1}\ H_{2n}O_n$ olan ve iki ozun yoğuşma tepkimesi sonunda oluşan bileşiklerin genel adı. (Örneğin sakkaroz, maltoz, laktoz.) [Eşanl. DİSAKKARİT.]

DİHONG → DİHANG.

DİHTAU → DİKDAĞ.

DİHUA ya da **DEHUA,** Çin'de kent, Fucien'in ortasında, Dacang'ın kıyısında. Songlar'dan bu yana ünlü yingçing'leri (bulut mavisi) ve Mingler'den bu yana da ünlü Çin beyazları*nı üreten seramik fırınları.

DİHYE ya da **DEHYE** (Bin Halifet el-Kelbi), sahabeden (? - Mizza, Şam, 670). Yakışıklılığı ile ün yapmıştı. Medine'ye geldiğinde, bütün kadınların onu görmek için sokağa çıktıkları söylenir. Yaşamını ticaretle kazanıyordu. Uhud savaşı'ndan (625) sonra sahabeler arasına katıldı. Hz. Muhammet, onun yeğeniyle evlenmek istediyse de, kızın ölümü bu evlenmeye engel oldu. Hz. Peygamber, Cebrail'in bazen Dihye'nin kılığına bürünerek kendisine vahiy getirdiğini söyler. Hayber kalesinin fethinde tutsak edilen Safiye adlı kadın Dihye'nin payına düştüyse de, Dihye onu Peygamber'e bırakarak Safiye'nin yeğeni ile evlendi. Daha sonra Yermük savaşı'nda küçük bir birliğe komuta etti. Hz. Peygamber, onun diplomatlığından da yararlandı; çünkü, tacir olduğundan Bizans'ın Suriye sınırlarında olup bitenler hakkında sezdirmeden bilgi edinip Hz. Muhammet'e iletebiliyordu. Bizans imparatoru Herakleius'u müslüman olmaya çağırmak için Peygamber tarafından Bizans'a gönderildi. Yaşamıyla ilgili başka bilgi yoktur.

DİİMİT a. (fr. *diimide*). Org. kim. Formülü HN=NH olan bir azot hidrürü. (Çok kararsız olan diimit, ancak tayfgözlem yardımıyla incelenebilmiştir. Diğer yöntemlerin yanı sıra özellikle azodiformik esterlerin bozunmasından elde edilir:

$$ROCO{-}N{=}N{-}COOR + 2N\quad{}_{\flat}H \rightarrow N_2H_2 + 2NaOCO{-}OR.$$

Çift karbon-karbon bağlarının hidrojenlenmesinde çok etkili bir maddedir.) [Eşanl. DİAZEN.]

DİİYODOFLUORESEİN a. (fr. *diiodofluorescéine*). Org. kim. Fluoreseinin formülü $C_{20}H_{10}I_2O_5$ olan iki iyotlu türevi; boyarmadde ve iyodürlerin analitik ayracı olarak kullanılır.

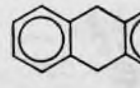
DİİYODOFORM a. (fr. *diiodoforme*). Org. kim. Formülü $I_2C{=}CI_2$ olan ve antiseptik olarak kullanılan tetraiyodoetilenin yaygın adı.

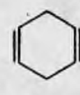
DİİYODOMETAN a. (fr. *diiodométhane*). Org. kim. METİLEN* İYODÜR'ün eşanlamlısı.

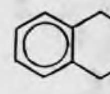
DİİYODOTİMOL a. (fr. *diiodothymol*). Org. kim. Difenilin, formülü $C_{20}H_{24}I_2O_2$ olan türevinin yaygın adı; iyodun timol üzerine etkimesinden oluşur ve mikrop kırıcı olarak kullanılır.

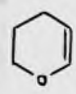
DİİZOSİYANATOTOLUEN a. (fr. *diisocyanatotoluène*). Org. kim. TOLUİLEN* DİİZOSİYANAT'ın eşanlamlısı.

DİJİTAL sıf. Bilş. SAYISAL'ın eşanlamlısı.

dihidroantrasen

dihidrobenzen

dihidronaftalen

dihidropiran

—Elekt. *Dijital plak*, SAYISAL* PLAK'ın eşanlamlısı.

DİJİTALİN a. (fr. *digitaline*). Org. kim. → DİGİTALİN.

DİJİTALİNLEME a. Ted. Bir kalp hastasına, kalbi yavaşlatmak için kontrollü olarak yeteri kadar dijital ya da dijitalinli madde verilmesi.

—ANSİKL. Dijital kalp kasına yerleşir ve burada etkili olması için belirli bir doyma derecesine erişmesi gerekir. Dijitalinlemede bu eşiğe 5 ya da 6 günde ulaşılması amacı güdülür. Bunun için, genellikle 1 ila 1,2 mg'lık bir toplam doz gereklidir. Toplam doz, etki belirtileri görülene dek (kalbin yavaşlaması, idrar yapımının artması) azalan dozlara bölünerek verilir. Belirtilerin başladığı sıradaki doz sabit tutulur. Hızlı dijitalinleme yöntemi sindirim bozukluklarına yol açabilir ve hastanın yakından izlenmesini gerektirir. Bu nedenle genellikle yavaş bir dijitalinleme yeğlenir.

DİJİTASYON a. (fr. *digitation*'dan). Bazı kas demetlerinin (örneğin büyük dişli kas) ya da bazı urların (örneğin sinir uçlu kondiloma) parmak biçimindeki yapısı.

DİJİTOKLAZİ a. (fr. *digitoclasie;* lat. *digitos*, parmak, ve yun. *klastos*, kırık'tan). Cerr. Cerrahın bir dokuyu ya da uru parmağıyla parçalayıp çıkarması.

DİJİTOKSİN a. (fr. *digitoxine*). Eczc. ve Org. kim. DİJİTOKSOZİT'in eşanlamlısı.

DİJİTOKSOZ a. (fr. *digitoxose*). Eczc. Dijitalinin hidroliziyle elde edilen şeker.

DİJİTOKSOZİT a. (fr. *digitoxoside*). Eczc. ve Org. kim. Yüksükotu heteroziti. ($C_{41}H_{64}O_{13}$ formüllüdür; bileşimi ve zehirliliği dijitaline benzer, ama bazı özellikleriyle ondan ayrılır. Dijitalin gibi kullanılır.) [Eşanl. DİJİTOKSİN.]

DİJİTONOZİT a. (fr. *digitonoside*). Eczc. Tedavi edici etkiden yoksun yüksükotu heteroziti. (İçerdiği saponin grubundan dolayı dijitalinin sulu ortamda çözünmesini sağlar.)

DİJİTOPLASTİ a. (fr *digitoplastie;* lat. *digitus*, parmak, yun. *plassein*, biçimlendirmek'ten). Kopmuş bir parmağın, başka bir parmak ya da kişinin kendi vücudundan alınmış bir parça konarak yeniden yapılmasını öngören ameliyat.

DİJK (Peter VAN) → VAN DİJK (Peter).

DİJLE (la), Belçika'da ırmak; 86 km. Brabant'da doğar, Louvain ve Mechelen'i geçer ve Demer'i aldıktan sonra Nete'ye kavuşarak Rupel'i oluşturur.

DİJON, Doğu Fransa'da kent, Bourgogne bölgesinin ve Côte-d'Or *département*'ının merkezi, Bourgogne kanalı kıyısında, Suzon ile Ouche ırmaklarının birleştiği yerde; 151 636 nüf. (1991) Üniversite. Etkin ticaret merkezi ve önemli bir karayolu ve demiryolu kavşağı. Besin, şarap, kimya, eczacılık, sabun, tütün, müzik aletleri ve hazır giyim sanayileri.

—Tar. III. yy.'da Aurelius döneminde tahkim edilen kent, Bourgogne krallığı tarafından başkent yapıldı. 737'de Sarazenler'in, 888'de Normanlar'ın saldırısına uğradı. Bourgogne düklüğü'nün merkezi olduktan sonra, 1477'de Fransa krallığı'nın egemenliği altına alındı. 1513'te Kutsal Roma Germen İmparatorluğu ordularınca kuşatıldı. 1595'teyse Henri IV'e karşı kısa süren bir direniş gösterdi. 1629'da şiddetli bir köylü ayaklanmasıyla sarsılan kent, 1870-71 yıllarında Garibaldi'nin gönüllü birliklerinin desteğiyle savaşan fransız birliklerinin çarpışmalarına sahne oldu.

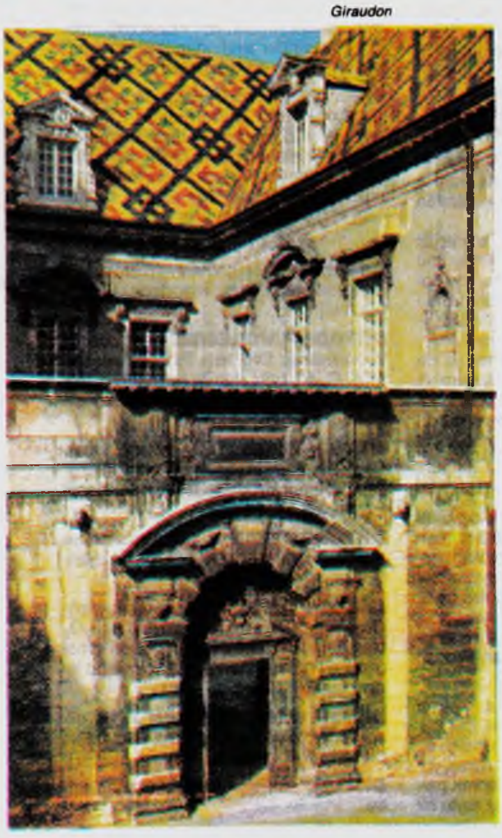
—Güz. sant. Kent olağanüstü güzellikte gotik yapılarla doludur. X. yy.'da kurulup

Protet-Pix

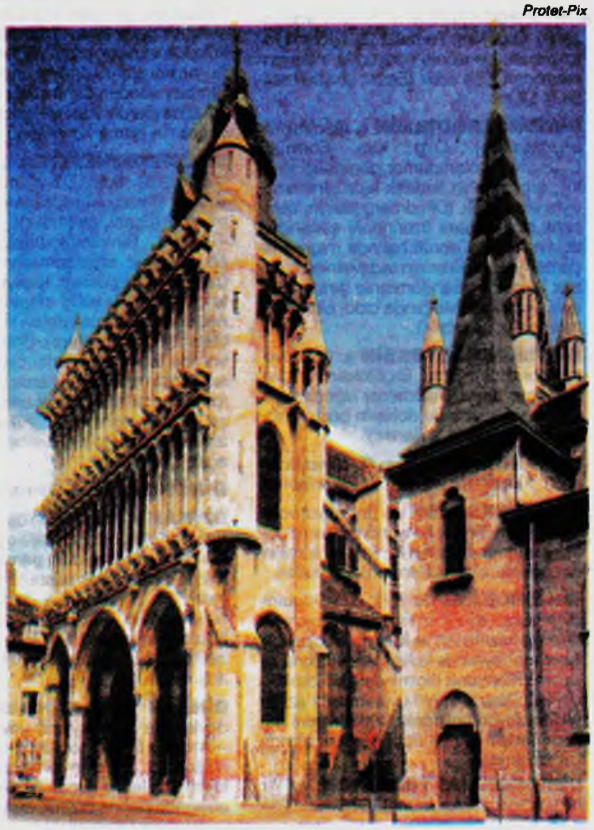
Dijon'da Libération meydanı (XVII. yy. sonu, düklük sarayının karşısında yarım daire biçiminde inşa edilmiştir)

Giraudon

yanda **Dijon** Vogüé konağı (1614)

Protet-Pix

sağda Notre-Dame kilisesi'nin ön cephesi, XIII. yy.'ın ikinci çeyreğinde yapılmıştır

XIII. yy.'da yeniden inşa edilen Saint-Bénigne kilisesi, gene XIII. yy.'dan kalma Notre-Dame kilisesi, ön cepheleri rönesans üslubuyla yapılmış Saint-Michel ve Saint-Philibert kiliseleri, Champmol manastırı yıkıntıları bunlardan bazılarıdır. Gene gotik dönemde yapılmış çok sayıda konak ve saray arasında Griffon konağı'nı (XIV. yy.), Chambellan konağı'nı (XV. yy.) sayabiliriz. Kalıntıları bugün Belediye sarayı'nın bir bölümünü oluşturan Düklük sarayı da gene bu dönemde (XV. yy.) yapılmıştır. Başlıca müzeler Magnin müzesi, Arkeoloji müzesi ve içinde Korkusuz Jean, Cesur Philippe, Bavyeralı Margareta'in mezarlarıyla italyan, flaman, fransız okullarına mensup ressamların yapıtlarının bulunduğu Güzel sanatlar müzesi'dir.

DİJON manastırı → CHAMPMOL *(Chartreuse de)*.

Dijon müzeleri. GÜZEL SANATLAR MÜZESİ, Bourgogne eyaletleri eski sarayında 1781'de kuruldu. Fransız devrimi sırasında el konulan mallar, satın alımlar, bağışlar, devlet tarafından verilen ve vasiyet yoluyla bırakılan yapıtlarla zenginleşti. Flaman (Flémalle'in ustası, *İsa'nın doğuşu*), isviçreli, ren kökenli (Konrad Witz, Schongauer) ve italyan (Lorenzetti, Daddi) primitiflerinin yanı sıra, italyan (Lotto'nun *Kadın portresi;* Tiziano, Veronese, il Tintoretto, Tiepolo, vb.), flaman (Rubens), Hollanda (Hals) ve fransız sanatçıların (Philippe de Champaigne, Nattier, Prud'hon, izlenimciler) yapıtları müzede önemli yer tutar. Granville'den yapılan bağışlarla (1969) müze, romantik, gerçekçi ve özellikle çağdaş tablolar açısından (Stael, Vieira da Silva, Lapicque, Messagier, vb.) zenginleşti. Müzenin birçok salonu heykellerle (Sluter, Rude, Carpeaux, Pompon) ayrılmıştır; ayrıca bir desen koleksiyonu, bir mobilya ve sanat eşyaları bölümü bulunur. MAGNİN MÜZESİ (Lantin köşkü), müzede birçok fransız (Vignon, Le Sueur, La Hire; XVIII. ve XIX. yy. ressamları) italyan ve kuzeyli ressamın tablolarıyla pek çok desen vardır (Poussin, David, vb.).

DİK sıf. **1.** *Bir şeye dik,* onunla 90 derecelik açı yapan şey için kullanılır: *Bir çizgiye dik bir başka çizgi çizmek.* **—2.** Yerçekimi doğrultusunu izleyen: *Bu duvar dik değil.* **—3.** Eğimi çok, çıkılması güç yol; yeryüzüne dikey olarak duran, sivri yükseklik için kullanılır: *Dik bir yokuş. Dik ve sarp kayalar.* **—4.** Yatık durmayan, sert saç, sakal, bıyık vb. için kullanılır: *Dik saçlarını biçime sokmak için uğraşmak.* **—5.** Aksi, hırçın kimse ve bunu gösteren şey için kullanılır: *Aksi, dik bir çocuk. Soruları dik bir sesle yanıtlamak. Sorulara dik yanıtlar vermek.* **—6.** *(Bir şeyin) dik âlâsı,* hoşa gitmeyen, kötü bir durumun son kertesi: *Bu yaptığınız, görgüsüzlüğün dik âlâsı* (tkz.). || *Dik başlı, dik kafalı,* bildiğinden şaşmayan, inatçı kimse için kullanılır. || *Dik sözlü,* kırıcı, incitici sözler söylemekten çekinmeyen kimse için kullanılır.

—Dokmc. *Dik tezgâh,* el dokumacılığında kullanılan bir tezgâh tipi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Geom. Bir başka doğruyu keserek ona dik olan doğru için kullanılır. || E_3 içinde, bir düzleme dik olan bir doğru ya da doğruya dik olan bu düzlem için kullanılır. || Kiminde ikişer ikişer dikgen olan koordinat eksenleri için kullanılır. || Bir katı cisim olarak göz önüne alınan, ekseni tabana ya da iki düzlem parçaya dik olan bir koni ya da bir silindir için kullanılır. || Yan ayrıtları tabana dik olan bir prizma için kullanılır. || Birbirine dik olan iki afin katlı uzay (örneği iki düzlem) için kullanılır. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Dik açı,* birbirine dik iki doğrunun kesişiminden oluşan açı: *Dik açı, ölçüsü 90° eden açıdır.* || *Dik açı çifti,* geometrik açı ya da vektör (ya da yarıdoğru) çifti açısı, $\varphi : \dot{\mathcal{A}} \to \{-1,+1\}$ uygulamasıyla 0'ın önceli. ($\dot{\mathcal{A}}$ bütün geometrik açıların kümesidir.) || *Dik açı kesmesi,* kenarları dik olan açı kesmesi. || *Dik ikili açısı,* $\vec{\omega}$ doğru açısının yarısı olan vektör (ya da yarıdoğru) ikilisinin açısı. (Dik ikili açısı kimi kez δ ile gösterilir. İşaret vektör düzleminin yönlü olduğu varsayılırsa, $\delta+$ *doğru (yönlü) dikaçı,* $\begin{pmatrix} 0 & -1 \\ 1 & 0 \end{pmatrix}$ matrisli vektörel dönmenin açısı ile $\delta-$ *ters(yönlü)dik açı,* $\begin{pmatrix} 0 & 1 \\ -1 & 0 \end{pmatrix}$ matrisli vektörel dönmenin açısı birbirinden ayırt edilir. Doğru dik açının ölçüsü $\pi/2$ rd, ya da 90°, veya 100 g dır.) || *Dik koşutyüzlü,* bütün yüzleri dikdörtgen olan koşutyüzlü. (Eşanl. TUĞLA.) || *Dik üçgen,* bir açısı dik olan üçgen. (Bu açının karşısındaki kenara hipotenüs adı verilir.) || *Dik yamuk,* ardışık iki açısı dik olan ve bu açıların köşeleri aynı bir tabanın uçları olmayan yamuk.

—Halk. oy. *Dik halay,* Adıyaman yöresi dağ ve ova köylerinde oynanan, halay türü bir halk oyunu. (Oyunun figürleri, çocukları birbiriyle evlenen ailelerin kaynaşmasını simgeler.)

—İstat. *Dik eğri* (Leptokörtik eğri), normal dağılım gösteren bir eğriden (Gauss eğrisi) daha dik dağılım gösteren eğriye denir.

—Mad. oc. *Dik damar,* aşırı eğimli katman (45° den çok). || *Dik damar işletmesi,* aşırı eğimli işletme.

—Müz. Belli bir sesten 1-3 koma daha tiz olan sesler için kullanılır: *Dik kürdî. Dik şehnaz.*

—Saatç. *Dik ve yatay değişme,* yatay ve düşey konumlarda bir kronometrenin çalışmaları arasında görülen fark.

—Seram. *Dik mal,* Kütahya seramikçiliğinde vazo, sürahi, vb. ürünlere verilen ad.

—Şehirc. *Dik plan,* DAMALI* PLAN'ın eşanlamlısı.

—Terz. *Dik yaka,* üst kısmı boynu örtecek biçimde yapılmış yüksek yaka.

—Yerbil. *Dik kıvrım,* eksenel düzlemi düşey ve iki yamacı aynı kalınlık ve aynı eğime sahip olan kıvrım.

◆be **1.** Dik olarak, düşey doğrultuda: *Dik oturmak, dik durmak. Başını dik tutmak.* **—2.** Dik açı yapacak şekilde: *Ege' de dağlar denize dik iner. Okul caddeyi dik kesen yol üzerindedir.* **—3.** Hırçın, aksi bir biçimde: *Ne kadar dik konuşuyorsun?* **—4.** *Dik dik,* oldukça sert bir biçimde, öfkeli öfkeli: *Beni yiyecekmiş gibi dik dik yüzüme bakıyordu.*

—ANSİKL. Dokmc. *Dik tezgâh,* dokumacılıkta kullanılan ilk tezgâhlardan biridir. Dikey konumda iki ağaç arasına yerleştirilmiş yatay bir ağaçtan oluşan bu tezgâhın ilkörneği tek leventlidir. İlk dik tezgâhlarda çözgü iplikleri üst ağaçtan aşağıya doğru asılarak alt uçlarından gruplar halinde bir araya getirilir ve çözgülerin gergin kalmasını sağlamak için de taş ağırlıklar bağlanırdı. Arkeolojik kazılarda ele geçen tezgâh ağırlıklarından ve Antikçağ'a ait seramik vazolar üzerindeki süslemelerden, atkı ipliğinin çözgüler arasından elle geçirildiği ve yukarıya doğru sıkıştırıldığı anlaşılır. Bu ilkörneklerde bugünkü dik tezgâhların tersine, işlenti aşağıdan yukarıya doğru ve tezgâhın üst bölümünde oluşurdu. Daha sonraki gelişmeler bu tezgâhlara gücü sistemini getirdi; tezgâh ağırlıklarının kaldırılması ve alt leventin de eklenmesiyle günümüzde kullanılan dik tegâhlar oluşturuldu. Genellikle halı, kilim, goblen vb. el dokumalarının yapımında kullanılan dik tezgâhlar, düz ve sarma tip olmak üzere ikiye ayrılır: *düz tip tezgâhlar*'da, çözgü iplikleri, alt ve üst leventler arasında, tezgâh üzerinde çözülür; çözgüyü germe işlemi, genellikle devinimli olan üst levent yatağının altına sokulan üçgen biçimindeki ağaç kamaların karşılıklı çakılmasıyla sağlanır. Düz tezgâhların daha geliştirilmiş tiplerinde de çözgü germe ve gevşetme işlemi kama yerine, leventler arasına yerleştirilen ya da üst leventi yukarıya doğru çeken vidalarla gerçekleştirilir. Dokunan bölüm, üst leventin gevşetilmesiyle aşağıya doğru itilerek arkaya döndürülür. *Sarma tip tezgâhlar*'ın düz tezgâhlardan farkı, leventlerinin eksenleri çevresinde dönmesidir. Çözgü, düz tezgâhların tersine, dışarda hazırlanır. Bu da, istenilen boyda çözgü hazırlama olanağı sağlar. Hazırlanan çözgü çubuk demirleri-ne takılır ve üst leventteki yataklarına çözgü sıklığına göre dağılımı yapılarak yerleştirilir ve üst leventin çevrilmesiyle de düzgün bir biçimde sarılır. Çözgünün diğer ucundaki çubuk demir alt leventteki yatağına yerleştirilir ve gerilir. Germe işleminde burgu ağacı ve ipi kullanıldığı gibi tezgâhın gelişmiş tiplerinde demirden germe çubukları da kullanılır. Bu tip tezgâhlarda, dokunan bölüm alt levent üzerine sarılır.

—Geom. Tanıma göre birbirine dik afin uzaylar dik açı altında kesişir. Aşağıdaki klasik teoremler elde edilir:

İki doğru ya da düzlem koşutsa, birine dik olan her doğru öbürüne de diktir.

İki doğru ya da düzlem koşutsa, birine dik olan her düzlem öbürüne de diktir.

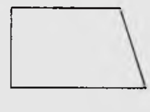
E_2 içinde, iki doğru üçüncü aynı bir doğruya dikse bunlar birbirine koşuttur.

E_3 içinde, iki doğru aynı bir düzleme dikse ya da iki düzlem aynı bir doğruya dikse bunlar birbirine koşuttur.

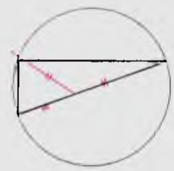
E_3 içinde, bir noktadan verilen bir düzleme bir tek Δ_0 dikmesi çizilebilir; buna karşılık bu düzleme sonsuz dik düzlem çizilebilir, bu düzlemlerin hepsinin ortak doğrusu Δ_0 dikmesidir.

Bir doğru, bir düzlemin ancak ve ancak kesişen iki doğrusuna dik olursa bu düzleme diktir.

Bir düzlem, ancak ve ancak bir başka düzleme dik bir doğruyu içerirse bu düzleme diktir.

dik yamuk

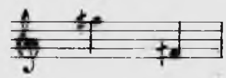
dik üçgen

DİK a. (ar. *dik*). *Esk.* **1.** Horoz. **—2.** *Dîk-i ebyaz,* cennette olduğune ve dünyadaki horozlara ötüş saatini bildirdiğine inanılan horoz. || *Dîk-ül-arş,* öterek arştaki meleklere namaz saatini bildiren ve tavus biçiminde olduğu düşünülen melek.

-DİK → -DIK.

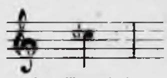
DİK ACEM a. Müz. Türk müziğinde acem *(fa)* perdesinden bir koma daha tiz olan ses.

DİK ACEMAŞİRAN a. Müz. Türk müziğinde acemaşıran *(fa)* perdesinden bir koma daha tiz olan ses.

dik acem perdesi
dik acemaşiran perdesi

DİK BUSELİK a. Müz. Türk müziğinde çargâh *(do)* perdesinden bir koma daha pes olan ses.

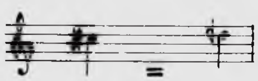
dik buselik perdesi

DİK GEVEŞT a. Müz. Türk müziğinde rast *(sol)* perdesinden bir koma daha pes olan ses.

dik geveşt perdesi

DİK HİCAZ a. Müz. Türk müziğinde neva *(re)* perdesinden bir koma daha pes olan ses. Kimi XIX. yy. müzikçileri tarafından NERİME diye adlandırılmıştır.

dik hicaz perdesi

DİK HİSAR a. Müz. Türk müziğinde hüseyni *(mi)* perdesinden bir koma daha pes olan ses. Kimi eski müzikçiler UZZAL de demiştir.

dik hisar perdesi

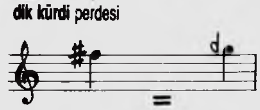
DİK KUYRUKLU ÖTLEĞEN a. Uzun dik kuyruklu, fundalıklarda ve çalılıklarda yaşayan böcekçil küçük ötleğen. (Bil. a. *Sylvia undata;* sinekkapangiller ailesinden.)

DİK KÜRDİ a. Müz. Türk müziğinde buselik *(si)* perdesinden dört koma pes olan ses. Bunun bir oktav tiz olanı, *dik sümbüle* adını taşır.

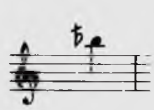
dik kürdi perdesi

DİK MAHUR a. Müz. Türk müziğinde gerdaniye *(sol)* perdesinden bir koma daha pes olan ses. Bunun bir oktav pes olanı *dik geveşt* adını taşır.

dik mahur perdesi

DİK SÜMBÜLE a. Müz. Türk müziğinde tiz buselik *(si)* perdesinden dört koma daha pes olan ses. Bunun bir oktav pes olanı *dik kürdi* adını taşır.

dik sümbüle perdesi

DİK ŞEHNAZ a. Müz. Türk müziğinde muhayyer *(la)* perdesinden bir koma daha pes olan ses. Kimi eski müzikçiler ŞURİ de demiştir. Bu sesin bir oktav pes olanı *dik zirgüle* adını taşır.

dik şehnaz perdesi

dik zirgüle perdesi

DİK ZİRGÜLE a. Müz. Türk müziğinde dügâh *(la)* perdesinden bir koma daha pes olan ses. Bunun bir oktav tiz olanı *dik şehnaz* adını taşır.

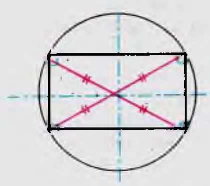
DİKAİARKHOS, yunanlı tarihçi, coğrafyacı ve filozof (Messini, İ.Ö. 347'ye doğr. -öl. 285'e doğr.). Aristoteles'in öğrencisiydi, çok sayıda yapıtlarından, günümüze ancak bazı parçalar kalmıştır. Uygulamalı felsefeyi, salt bilime yeğliyordu. Aslında maddeci görüşten yanaydı; ruhu, bedenin bölümleri arasındaki uyumun bir sonucu olarak görüyordu. Öğretisini *Korinthiakos* ve *Lesbiakos* başlıklı bir diyalogda geliştirdi. Pythagoras'ın etkisinde kalmıştı ve Pythagoras efsanesini ilk benimseyenlerden biriydi.

DİKARBONİLLİ sıf. Org. kim. Molekülünde iki karbonil kökü (C=O) bulunan bir bileşik için kullanılır.

DİKARYON a. (fr. *dicaryon;* yun. *di-*, önek, ve *karyon*, ceviz, çekirdek'ten). Bot. Üstün yapılı mantarların (askli ve bazitli mantarlar) ikincil miselyum hücrelerinde bir arada bulunan biri erkek kökenli, öbürü dişi kökenli iki çekirdeğin birliği.
—ANSİKL. Üstün yapılı mantarlar bu olgunun gerçekleştiği hemen hemen tek canlı varlıktır: eşeysel hücrelerin, yani gametlerin birleşmesinden (sitogami) sonra derhal karyogami olmaz, yani eşeysel çekirdekler hemen birleşmez. Dahası var: sitogaminin sonucu olan iki çekirdekli hücre karmaşık bir süreçle çoğalarak (ağızlaşma halkalarının oluşumu) bir miselyum meydana getirir ve böylece bütün hücreler iki çekirdekli olur. Yalnız iki çekirdekli hücrelerin bazıları sonunda çekirdeklerini birleştirerek, mantarların ait olduğu gruba göre askları ya da bazitleri oluştururlar.

DİKARYONLU sıf. Bot. Dikaryonla ilintili olana ya da dikaryon içerene denir.

DİKARYOTİZM a. (fr. *dicaryotisme*). Bot. Bir hücrenin iki çekirdek içermesi.

dikdörtgen

DİKASTERİON (yun. sözc.). Yun. tar. **1.** Genel olarak mahkeme, yargıçların bulunduğu yer. **—2.** Atina'da, *heliastes*'ler mahkemesinin her bölümü.

DİKBIYIK, Samsun'un Çarşamba ilçesine bağlı bucak; 22 741 nüf. (1990); 23 köy. Merkezi, Çarşamba'nın B.'sında *Dikbıyık*, 1 168 nüf. (1990).

DİKBURUN CANAVARBALIĞI a. Zool. Sıcak ve ılık denizlerin orta sularında yaşayan kemiklibalık. (Çok saldırgan bir hayvandır. Sivri burunlarının ucu yukarı kıvrıktır. Sırtı siyah, yanları gri, karnı kirli beyazdır. Kolyoz, palamut, torik, uskumru sürülerine saldırarak avlanır. Bil. a. *İsurus oxyrinchus;* devköpekbalığıgiller familyası; boyu 4 m'ye kadar.) [Eşanl. SİVRİBURUN CANAVARBALIĞI.]

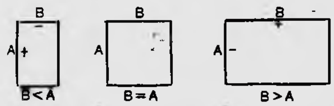
DİKBURUN HARHARYAS ya da **DİKBURUN KARKARYAS** a. Kuzey Atlas okyanusu, Akdeniz, Ege denizi ve Marmara denizi'nde yaşayan iri köpekbalığı. (Burun ucu sivri ve ileriye uzanmıştır. Dişleri üçgen biçiminde, kenarları düzdür; dip kesiminde ikişer çıkıntı bulunur. Bil. a. *Lamna nasus*, devköpekbalığıgiller familyası.)
—ANSİKL. Dikburun harharyasın temel özelliği, kuyruk sapının yan karinasıdır. İri, güçlü, yırtıcı, boyu 4 m'yi bulabilen, ama insana saldırmayan bir köpekbalığıdır. Birçok birey toplanarak balık sürülerine saldırarak avlanır. Doğurucu bir hayvandır: embriyolar, annenin döl yatağındaki döllenmemiş yumurtalarla beslenir. Derisi, yağı, karaciğeri ve eti için İskandinavya çevresinde avlanır.

DİKBURUNGİLLER a. Zool. DEVKÖPEKBALIĞIGİLLER'in eşanlamlısı.

DİKDAĞ, Orta Kafkaslar'da dağ, Elbruz'un G.-D.'sunda; 5 198 m. Dağa ilk kez 1888'de, güney-batı sırtından A. F. Mummery ve H. Zurflüh tırmandı.

DİKDİK a. Afrika'da, Büyük Sahra'nın güneyinde, kuru savanlarda ya da sık otlaklarda yaşayan çok küçük (tavşan büyüklüğünde) antilop. (*Madoqua* cinsi; boynuzlugiller familyası; antiloplar oymağı.)

DİKDÖRTGEN a. **1.** Geom. Dört dikaçısı bulunan düzlem dörtgen; bu dörtgenle sınırlanan yüzey. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Kareye zıt olarak, art arda gelen iki kenarı eşit olmayan dört dik açılı dörtgen. (Büyük kenara uzunluk, küçüğüne genişlik denir.)
—Arit. *Altın dikdörtgen*, büyük kenarının uzunluğunun küçük kenarınkine oranı altın sayı*'ya eşit olan dikdörtgen.
—Ruhbil. *Dikdörtgenler yanılsaması*, bir dikdörtgenin genişliğinin, olduğundan daha fazla sanılmasına yol açan görsel -geometrik yanılsama.

dikdörtgenler yanılsaması
A yüksekliği değişmez ve B tabanı değişken olan bir dikdörtgen alalım. Deney sonuçlarının gösterdiğine göre
1. B< A ise,
A olduğundan büyük görülür ve B ne kadar küçük olursa bu büyük görme o kadar belirginleşir
2. B = A ise
şekil bir karedir ve yanılsama olmaz,
3. B > A ise
B olduğundan büyük görülür ve A ne kadar küçük olursa bu büyük görme o kadar artar.

◆ sıf. Dikdörtgen biçimindeki şey için kullanılır: *Dikdörtgen bir arsanın uzun kenarı.*
—ANSİKL. Bir koşutkenarın bir dikdörtgene eşit olması için bir açının dik açı olduğunu ya da köşegenlerinin (doğru parçası olarak) eşit olduğunu tanıtlamak gerek. Bir dikdörtgenin ardışık kenarlarının orta dikmeleri onun bakışım eksenleridir. Özel bir ikizkenar yamuk, merkezi, ardışık iki kenarın orta dikmelerinin kesim noktası olan bir çember içine çizilebilir, köşegenleri birbirini bu ortak noktada ortalar.

DİKDÜZGÜLEME a. Ceb. Sonlu boyutlu bir Eukleides ya da Hermite uzayı için, dikdüzgülü bir taban bulmayı sağlayan yöntem. (→ SCHMİDT dikdüzgülemesi.)

DİKDÜZGÜLÜ sıf. Geom. Dikdüzgülü işaret, kendisini tanımlamaya yarayan tabanın dikdüzgülü olduğu afin işaret. (Eşanl. ORTONORMAL.)
—Ceb. *n boyutu sonlu olan bir* E, *K-vektör uzayının, iki kat doğrusal bakışımlı bir biçime göre dikdüzgülü tabanı*, E nin dikgen ve $1 \leq i \leq n$ için $f(a_i, a_i) = 1$ olan (a_i) tabanı. (*f* yoz değilse, K nin ayırtedicisi 2 den farklı ise ve K nin her elemanı, K içinde bir kare olursa, E bir dikdüzgülü taban kabul eder. E nin bir Eukleides uzayı olması halinde, bütün vektörlerinin, düzgüsü 1 olan bir taban dikdüzgülüdür; $\{e_1, e_2, \ldots, e_n\}$ bir dikgen tabansa

$$\left\{\frac{e_1}{\|e_1\|}, \frac{e_2}{\|e_2\|}, \ldots, \frac{e_n}{\|e_n\|}\right\}$$

bir dikdüzgülü tabandır.)

DİKEÇ a. Tarım. Asma dikmek için kullanılan, demirden yapılmış silindir biçiminde alet.

DİKEL a. *Yörs.* Tarım. **1.** Bahçıvanların kullandığı iki ya da dört eğik dişi olan çatal bel. **—2.** Kürek. **—3.** Çapa.

DİKELEÇ ya da **DİKELAÇ** a. *Yörs.* Tarım mak. Fide dikiminde fide çukuru açmaya yarayan sivri uçlu tutamaklı ağaç aygıt.

DİKELMEK gçz. f. (*dik*'ten *dik-el-mek*). **1.** Dik duruma gelmek, dikleşmek. **—2.** Ayağa kalkmak, ayakta durmak. **—3.** Bir kimseyle sert bir şekilde konuşmak, ona kafa tutmak, karşı gelmek.
—Kad. doğ. (Normalde göğse doğru bükük duran dölüt başı sözkonusu olduğunda) gerilip açılarak dikleşmek.
◆ **dikeltmek** ettirg. f. Bir şeyi dik duruma getirmek: *Omuzlarını dikeltmek.*

DİKELTMEK → DİKELMEK.

DİKELYA, G. Kıbrıs rum kesiminde Larnaka körfezinin K.'inde ingiliz üssü. K.'de KKTC sınırı ile çevrilmiştir.

DİKEN a. **1.** Kimi bitkilerin üzerinde ve kimi hayvanların derilerinde bulunan sivri uçlu, sert ve batıcı çıkıntı: *Gülün dikenleri elimi kanattı. Kirpinin dikenleri.* (Bk. *ansikl.* böl. Bot.) **—2.** Üzeri dikenlerle kaplı bitki. **—3.** *Diken üstünde olmak, oturmak, durmak*, bir yerde sürekli kalamayacağı düşüncesiyle büyük bir tedirginlik içinde olmak.
—Anat. Bazı kemiklerin aşırı çıkıntılarına verilen ad (burun dikeni, kürekkemiği dikeni, kalça kemiğinin ön-üst ve ön-alt dikenleri). ‖ *Sırt dikeni*, omurların dikensi çıkıntılarının birbiri üzerine dizilerek sırtın ortasında meydana getirdiği çıkıntı.
—Bot. *Diken dal*, dikene dönüşmüş kısa dal (akdiken, katırtırnağı). [Bunların üzerinde ender çıkan yapraklar kısa sürede yok olur.] ‖ *Kalsiyum oksalat dikeni*, bitkisel hücrelerin içinde yer alan ve sekizgen kristallerle kaplı bir kılıftan oluşan kalsiyum oksalat billurları.
—Böcbil. Bazı böceklerde bulunan düz ve sert kıl. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ Kabuk üzerindeki her türlü sivri çıkıntı. ‖ *Delme dikeni*, eşkanatlılar gibi sokucu-emici böceklerde, alt ve üst çene parçalarının değişikliğe uğramasıyla oluşan, ileriye doğru uzamış baş oluğunun içinde yer alan, katı kıl biçimindeki ağız parçası.
—Din. *Kutsal dikenler*, geleneğe göre, İsa'nın Çile döneminde, başına konan çalıdan tacı oluşturan dikenler.
—Nörobiyol. Elektroansefalogramda görülen ve süresi 20 ila 70 milisaniye arasında değişen sivri dalga biçimi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Diken-dalga*, elektroansefalogramda art arda gelen ve bir dikenle bir dalgadan oluşan çizgi. (Beynin çalışmasında bir anormallik olduğunu gösterir.) ‖ *Yavaş diken*, süresi 70-200 milisaniye olan diken. (Eşanl. DİK YANLI DALGA.)
—Zool. IŞIN'ın eşanlamlısı. ‖ Hayvanlar evreninde çeşitli katı ve sivri organlara verilen ad: kirpinin, oklu kirpinin ya da karıncayiyenin sert kılları, bazı sürüngenlerin boynuzsu çıkıntıları, balık yüzgeçlerinin kireçli ya da kemikli kılçıkları, balıkların kemikli baş ya da solungaç kapağı çıkıntıları, eklembacaklıların ya da ipsisolucanların çeşitli kitinli oluşumları, halkalısolucanların sert kılları, bazı protistlerin iskeleti, vb.
◆ sıf. ve be. *Diken diken*, dikeni çok olan şey için kullanılır: *Meyvenin kabuğu diken dikendi;* saçın, kılın vb. dikleştiğini, dik duruma geldiğini belirtir: *Korkudan tüyleri diken diken oldu.*
—ANSİKL. Bot. Dikenler çok değişik organların (dallar [yaban eriği], yapraklar [sarıçalı, kaktüs], yapraksapı [geven], kulakçık [akasya]) farklılaşmasıyla oluşan sertleşmiş sivri organlardır. Genellikle kurak bölgelerde yetişen bitkilerde olur.
—Böcbil. Tarak dişleri gibi sıralanan dikenlere, kuşların tüylerinde ya da memelilerin postlarında asalak yaşayan bazı böceklerde rastlanır. Dikenlerin biçimi çeşitli bitlerin türlerini belirleme olanağı verir.
—Ed. Divan edebiyatında rakibin âşıkta uyandırdığı kıskançlığı, ayrılık acısını dile getirirken sözü edilir. Yanında rakip bulunmayan sevgili, dikensiz güle benzetilir Bülbül, gül ve diken bu anlamda bir arada anılır. Sevgilinin kirpikleri de dikendir: *Ey gonca ağızlı beni yandırdı hecrin dikeni / Gel gel ki sensiz gonce tek doldu içim kan kandesin* (Ey gonca ağızlı, beni ayrı-

lığının dikeni yaktı. Gel gel ki sensiz içim gonca gibi kan doldu.) [Goncanın içi de kırmızılığı nedeniyle kan gibidir.] (Nesimi) —Nörobiyol. Ansefalogramda beliren dikenlerin fizyolojik bir anlamı olabilir: artkafa bölgesine ait dikenler uyku sırasında yalın ya da salvo halinde belirir; kafa üstüne ait dikenler (kafa üstü köşeli dalgaları) uykuda ya da uyanıkken duyusal uyarı olduğu zaman, dikenler beyinde sara ile ya da akut bir hastalıkla birlikte bulunan bir anormalliği belirtir. Bu dikenler çeşit çeşittir: büyük genlikli dikenler; yinelemeli dikenler (çok diken); hızlı bir dikenle yavaş ve küt bir görüntüden (yavaş dalga) oluşan diken-dalga. Daha uzun süreli olan (70-200 msn) yavaş dikenler de bir sara halini ya da bir ansefaliti belirtebilir.

Diken, İstanbul'da yayımlanan haftalık mizah dergisi (30 ekim 1918-19 eylül 1920). Sedat Simavi'nin sahipliğini üstlendiği dergi, ulusal mücadeleyi destekledi. Ahmet Rasim, Reşat Nuri (Güntekin), Yusuf Ziya (Ortaç), Fazıl Ahmet (Aykaç), Ömer Seyfettin, Selahattin Enis gibi imzalar dergiye sürekli yazdılar.

DİKENALTI a. Anat. **1.** Kürekkemiğinin dikensi çıkıntısının alt bölümü. **—2.** *Dikenaltı çukuru,* kürekkemiğinin arka yüzündeki çukurluk. ‖ *Dikenaltı kası,* dikenaltı çukurunun büyük bir bölümüne yapışık bulunan ve kolkemiği büyük tümseğine bağlanan üçgen kas.

DİKENCEBALIĞI a. **1.** Tatlısularda yaşayan, pulsuz derili, kimisinin bedeni kemik levhalarla kaplı, sırt yüzgecinin önü üç dikenli, anus yüzgeci dişlerle dolu tek dikenli, küçük kemiklibalık. (Bil. a. *Gasterosteus aculeatus;* dikenlibalıkgiller familyası; boyu 11 cm'ye kadar.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Nadiren denize açılan, sırt yüzgecinin önünde 9-10 kısa diken bulunan ve işitme organları boğazının altına açılan, tatlısu kemiklibalığı. (Bil. a. *Pungitius pungitius;* dikenlibalıkgiller familyası; boyu 7 cm'ye kadar.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—3.** Yalnızca denizde yaşayan, sırt yüzgecinin önünde 14-16 diken bulunan ve zostera yosunluklarında çok görülen kemiklibalık türü. (Bil. a. *Spinachia spinachia;* dikenlibalıkgiller familyası; boyu 20 cm.) **—4.** *Uzun dikencebalığı* → UZUN DİKENCEBALIĞI.
—ANSİKL. Dikencebalığı bütün avrupa sularında yaygındır, ama acısulara ve denizlere girmekten de geri kalmaz. Durgun sulardaki otlar arasında yaşar, küçük avlarla ve başka balıkların yumurtalarıyla beslenir. Üreme zamanı erkek dikencebalığı göz alıcı renklere bürünür, saldırganlaşır ve bir alanı sınırlayarak orada, böbrek salgısıyla birbirine yapıştırdığı otlardan bir yuva yapar. Bir ya da birçok dişiyi art arda yuvaya yumurtlamaya çağırır, sonra döllediği yumurtaları kıskançlıkla korur, hem yumurtaların, hem çıkan yavruların oksijen almasını sağlar. Dikencebalıklarının erişkinlerinde kemik levhalarının sayısı ve büyüklüğü son derece değişiktir.

DİKENCEBALIĞIGİLLER a. Kuzey yarıkürenin ılıman ve soğuk kuşaklarında yaşayan, küçük bedenli, göç etmeyen kemiklibalıklar familyası. (Bedenin her iki yanında bulunan bir dizi kemiksi levha, bedeni zırh gibi korur. Sırt yüzgecinin ön tarafında serbest dikenler vardır. Bil. a. *Gasterosteidae;* dikencebalıkları takımı.)

DİKENCEBALIKLARI a. Bedeni kemiksi levhalarla örtülü, ağzı boru biçiminde, solungaç sistemi gelişmemiş kemiklibalıkları içeren takım. (Dikencebalıklarının yüzme kesesi kapalıdır; göğüs yüzgeçleri küçüktür ya da hiç yoktur. Başlıca familyaları dikencebalığıgiller, *Aulorhynchidae* ve Asya denizlerinde bulunan *İndostomidae*'dir. Bil. a. *Gasterosteiformes.*)

DİKENCİK a. Biyol. Küçük diken.
—Zool. *Kıskaçlı dikencik,* şeker maşasına benzeyen, çıplak gözle zor görülen ve bazı derisidikenlilerin (denizyıldızları ve denizkestaneleri) derisinin üstünde bulunan 3-6 kerpeten ağızlı küçük kıskaç. (Eşanl. PEDİSEL.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Kıskaçlı dikencikler çok karmaşık organlardır; kıskacın sapında ve kollarında kireçten bir iskelet bulunur. Bazen bir zehir bezinin ulaştığı keskin bir diş her çenenin sonunda yer alır. Eğer küçük bir hayvan, bu açık tuzağın yakınından geçerse, hemen onun üstüne kapanır; sivri dişlerle delik deşik edilir, zehirle öldürülür. Savunma organları olan kıskaçlı dikencikler, artıkları birinden ötekine aktararak, bulundukları hayvanın derisini temizlemeye de yarar.

DİKENCİKLİ sıf. Biyol. **1.** Ucu sivri ve batıcı olan. **—2.** Küçük dikenleri olan.

DİKENDUTU a. *Yörs.* Böğürtlen.

DİKENKUYRUKLU KERTENKELE a. Zool. *Cordylus* ve *Pseudocordylus* cinsinden kertenkelelerin genel adı. (Dikenkuyruklu kertenkeleler, Güney Afrika'da yaşar, taşlık yerleri sever, böceklerle beslenir, doğurarak çoğalır; kuyrukları yassı, pulları dikensidir. Dikenkuyruklukertenkelegiller familyası.)

DİKENKUYRUKLUKERTENKELEGİLLER a. Afrika ve Madagaskar'da yaygın, karada yaşayan, dikensi pullu kertenkeleleri içeren familya. (Familya iki oymağa ayrılır: normal türleri ve *Chamaesaurus* gibi bacakları körelmiş yılansı başka türleri içeren *Cordylinae;* skinglere benzeyen ve genellikle kazıcı olan *Gerrhosaurinae.* Bil. a. *Cordylidae.*)

DİKENLİ sıf. **1.** Üzerinde diken bulunan bitki, hayvan için kullanılır: *Dikenli bitki.* **—2.** Dikenle dolu yer için kullanılır: *Dikenli bahçe.* **—3.** *Dikenli tel,* bir yerin çevresine, orayı korumak, oradan geçişi vb. önlemek için çekilen, üzerinde batıcı çıkıntılar bulunan tel.
—Nörobiyol. *Çok dikenli dalga,* elektroansefalogramda, ardışık dikenlerden oluşan dalga. (Bu dalganın hemen ardından yavaş bir dalga gelir.)

DİKENLİ ÇALIBÜLBÜLÜ a. Zool. GRİ ÖTLEĞEN'in eşanlamlısı.

DİKENLİ ÇÜTRE ya da **DİKENLİ ÇOTİRA** a. Zool. Süveyş kanalının açılmasından sonra Türkiye'nin güney kıyılarına kadar yayılabilmiş balık. (Bil. a. *Stephanolepis diaspros;* dikenliçotiragiller familyası; boyu 18 cm'ye kadar.)
—ANSİKL. Taşlı ve kumlu diplerde (en çok 80 m'ye kadar) ya da dibe yakın kesimlerde dolaşan dikenli çütre hepçil beslenir. Derisi, ince dişli ve pütürlü yumrularla örtülüdür. Etleri üreme dönemlerinde (temmuz-ağustos) lezzetlidir.

DİKENLİ DÜLGERBALIĞI a. Zool. Türkiye çevresindeki bütün denizlerde yaşayan kemiklibalık. (Yırtıcı ve etçil bir balıktır. Avlanıp sudan çıkarıldığında inilder gibi bir ses çıkarır. Bil. a. *Zeus faber pungio;* dülgerbalığıgiller familyası; boyu 50 cm'yi bulabilir.) [Eşanl. DİKENLİ PEYGAMBERBALIĞI.]

DİKENLİ KIRLANGIÇ a. Zool. Sıcak ve ılık denizlerin kıyı kesimlerinde, 400 m derinliğe kadar yayılan dip balığı. (Bil. a. *Astpitrigla cuculus;* kırlangıçbalığıgiller familyası.)
—ANSİKL. Taşlı, kumlu, çakıllı, çamurlu dipleri yeğleyen dikenli kırlangıç, göğüs yüzgecinin alttan son üç ışını üzerinde diplerde yürür. Omurgasızlar ve balık yumurtalarıyla beslenir. Sırtı, karın yanları kırmızı, karnı süt beyazdır. Boyu Türkiye sularında 45 cm'yi bulabilir.

DİKENLİ KIZKUŞU a. Asya ve Afrika'da yaşayan, Makedonya'da bulunduğu da söylenen, kısa tepelikli, kanadı mahmuzlu siyahlı beyazlı kızkuşu. (Bil. a. *Hoplopterus spinosus;* yağmurkuşugiller familyası.) [Eşanl. KANADI MAHMUZLU YAĞMURCUN.]

DİKENLİ ÖKSÜZBALIĞI a. Benekli

dikencebalığı *(Gasterosteus aculeatus)*

dişi dikencebalığı

dikencebalığı yuvası

erkek dikencebalığı

yalnızca denizde yaşayan dikencebalığı *(Spinachia spinachia)*

yalnızca denizde yaşayan dikencebalığının yuvası

yalnız denizde yaşayan dikencebalığı *(Spinachia spinachia)*

kırlangıca benzeyen, denizde yaşayan kemiklibalık. (Dikenli öksüzbalığının bedeni kemikleşmiş dikenli büyük pullarla kaplıdır. Burun ucu çatallıdır; altçenede çok sayıda duyu bıyığı bulunur. Göğüs yüzgeçlerinin üstünde deniz dibini yoklamaya yarayan, parmak biçiminde uzamış serbest ışınlar vardır. Bil. a. *Peristedion cataphractum;* dikenliöksüzbalığıgiller familyası; boy 30 cm'ye kadar.)

DİKENLİ PEYGAMBERBALIĞI a. Zool. DİKENLİ DÜLGERBALIĞI'nın eşanlamlısı.

DİKENLİ SALYANGOZ a. Zool. MUREX* cinsinden karındanbacaklı yumuşakçaların genel adı.

DİKENLİ VATOZ a. Zool. Kuzey ve Güney yarıkürenin sıcak denizlerinde bulunan kemiklibalık. (İnce çakıllı, kumlu, çamurlu diplere bağımlı olan dikenli vatoz etçildir. Eti yenir. Bil. a. *Raja fullonica;* özkedibalığıgiller familyası; boyu 120 cm'ye kadar.)

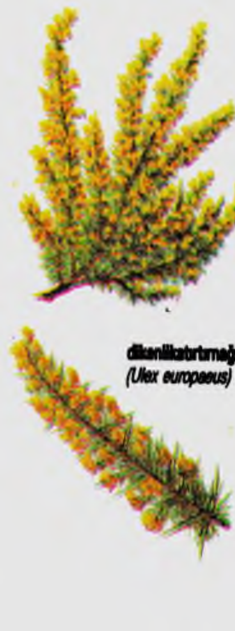
DİKENLİAĞIZLIBALIKGİLLER a. Zool. Sıcak ve ılık denizlerin 100-1 000 m derinlikleri arasında yaşayan balıkları içeren familya. (Bil. a. *Gonostomatidae.*)
—ANSİKL. Bu familyanın sularımızda yaşayan iki türü vardır. *Cyclothone braueri'* nin bedeni pulsuzdur; boyu 5 cm'yi bulabilir. *Maurolicus muelleri*'nin bedeniyse pulludur ve boyu 8 cm'ye ulaşabilir.

DİKENLİÇOTİRAGİLLER a. Çütrebalığına benzeyen, sırt yüzgeci bir tek çok iri diken ışınından oluşmuş kemiklibalıkları içeren familya. (Familyanın *Monacanthus monoceros* türüne bütün sıcak denizlerde rastlanır ve bu balığın boyu 40 cm'yi bulabilir. Bil. a. *Monacanthidae.*)

DİKENLİELEKTRİKBALIĞIGİLLER a. Zool. DİKENLİUYUŞTURANBALIĞIGİLLER familyasının eşanlamlısı.

DİKENLİK a. Üzeri dikenli bitkilerle kaplanmış yer.

DİKENLİKATIRTIRNAĞI a. Sarı çiçekli dikenli çalı. (Bil. a. *Ulex europaeus;* kelebekçiçekligiller familyası.)
—ANSİKL. Dikenlikatırtırnakları çok dikenli çalılardır. Avrupa'da Atlantik kıyısı fundalıklarında boyları 4 m'ye varır, Anadolu'da, özellikle Akdeniz iklimi olan yerlerde yetişir ve bunların boyu 1 m'yi pek aşmaz. İklimi elverişli (kışı yumuşak geçen) yerlerde şubattan hazirana kadar, hatta sonbaharda parlak sarı renkte çok güzel çiçekler açar.

dikenlikatırtırnağı *(Ulex europaeus)*

DİKENLİKERTENKELE a. Yeni Dünya'nın ılıman bölgelerinde çoğunlukla ağaçta yaşayan, bedeni dikenli pullarla kaplı küçük iguanaların genel adı. (Cinsi *Sceloporus;* iguanagiller familyası.)

DİKENLİMERCANLAR a. Derin denizlerde koloni halinde yaşayan, boynuzsu eksen iskeletli, altı dokunaçlı polipli, knidliler takımı. (İskeleti gorgonlarınkine benzeyen bu hayvanlar *siyah mercan* oluştururlar. Bil. a. *Antipatharia.*)

DİKENLİÖKSÜZBALIĞIGİLLER a. Zool. Genellikle sıcak denizlerde yaşayan balıkları içeren familya. (Türkiye sularında bir tek türü bulunur: dikenli* öksüzbalığı. Bil. a. *Peristediidae*.)

DİKENLİSIÇANGİLLER a. Bireylerinin postu üstündeki dikenler nedeniyle bu adla anılan ve Güney Amerika'da yaşayan kirpimsi kemirgenler familyası. (Otçul beslenen ve kimi türleri ağaçlarda barınan dikenlisıçangillerin kırılgan uzun bir kuyruğu vardır. Bil. a. *Echimyidae*.)

DİKENLİUYUKLAYANGİLLER a. "Dikenli yediuyuklayan" ve ona benzeyen bir tür için oluşturulmuş kemirgenler familyası. (Dikenli yediuyuklayanın [*Platacanthomys lasiurus*] kürkünün sırtı birçok dikenle donanır. Bu sıçanımsı kemiriciler Güney Hindistan'da yaşar. Bil. a. *Platacanthomyidae*.)

DİKENLİUYUŞTURANBALIĞIGİLLER a. Zool. Sıcak ve ılık denizlerin kıyı kesimlerinde yaşayan, rina, tırpana, kazıkkuyruk balıklarını içeren familya. (Bil. a. *Dasyatidae*.) [Eşanl. DİKENLİELEKTRİKBALIĞIGİLLER.]

—ANSİKL. Familya üyeleri, bir zehir bezine bağlı tırtıklı bir iğneyle donanan, kamçı kuyruklu, yüzgeçsiz köpekbalıklarıdır. Göğüs yüzgeçleri başın önünde bir çeşit yalancı rostrum oluşturur. Bir kuluçka dönemi sonunda doğurarak yavru yaparlar.

Türkiye sularında bu familyanın altı türüne rastlanır. Bunlardan Rina ya da denizkedisi* ya da dikenli uyuşturanbalığı *(Dasyatis pastinaca)* türü Karadeniz'e kadar girmeyi başarmıştır. *Himantura* uarnak* türüyse Süveyş kanalının açılmasından sonra kıyılarımıza ulaşabilmiştir. Familya üyelerinin bazı türlerinin boyu 3 m'ye ulaşabilir. Hepsi de etçil beslenir.

DİKENLİYÜZGEÇLİLER a. Zool. ACANTHOPTERYGII takımına bazı sınıflandırmalarda verilen ad.

DİKENSAKAL a. Amerika'nın sıcak bölgelerinde yetişen çalımsı bitki. (Yaprak ve çiçeklerinin güzelliği nedeniyle, birçok türü bahçelerde yetiştirilir. Bil. a. *centropogon;* lobeliaceae familyası.)

DİKENSİ sıf. Dikene benzeyen, dikeni andıran.

—Anat. Dikene benzeyen bazı organlara biçimlerinden ya da bir dikene yakın oluşlarından ötürü verilen sıfat. || *Dikensi çıkıntı*, omurganın sırttaki kabarıklığını meydana getiren omur çıkıntılarının her biri. || *Dikensi kaslar*, biri dikenaltı, biri dikenüstü olmak üzere kürekkemiğinin arka yüzünden kolkemiğinin büyük tümseğine uzanan iki kasa verilen ad.

—Bot. ve Zool. Bir iğneye, dikene ya da böcek iğnesine benzeyen organ için kullanılır.

DİKENSİZ sıf. **1.** Üzerinde diken bulunmayan. *Dikensiz bir bitki.* **—2.** *Dikensiz gül bahçesi*, hiçbir sorunun, sıkıntının yaşanmadığı yer.

—Biyol. Üzerinde küçük iğne ya da diken bulunmayan organlar ve dikenlerden yoksun olmaları nedeniyle kendilerine yakın diğer türlerden ayırt edilen hayvan ya da bitkiler için (tenya, akasya) söylenir.

DİKENÜSTÜ a. Anat. **1.** Kürekkemiğinin diken çıkıntısının üst bölümü. **—2.** *Dikenüstü çukuru*, kürekkemiğinin arka yüzünde bulunan ve aşağıda dikensi çıkıntıyla sınırlı çukurluk. || *Dikenüstü kası*, dikenüstü çukurunun içte, üçte ikisine yapışık bulunan ve kolkemiğinin tümseğine bağlanan kas.

DİKER (Mustafa Hayrullah), türk hekim (İstanbul 1875 - *ay. y.* 1950). Askeri tıbbiye'yi bitirdi (1897). İstanbul akliye ve asabiye hastanesi (Zeynep Kâmil hastanesi) ve Toptaşı bimarhanesi başhekimliğine atandı (1918). Mecmua-i seririye adlı tıp dergisini yayımladı. Adli tıp dersleri okuttu (1927-1930). Üniversite reformunda profesörlüğe (1933), daha sonra da ordinaryüs profesörlüğe yükseldi (1936). Emekli olduktan sonra Kastamonu (VI. dönem) ve İstanbul (VII. dönem) milletvekilliği yaptı. *Tababet-i adliye-i mecânin* (1915) adlı yapıtı, Türkiye'de adli psikiyatri alanında yayımlanan ilk kitaptır.

DİKER (Mazhar), türk ormancı (İçel 1899 - İstanbul 1952). İstanbul Yüksek orman mektebi'ni bitirdi (1917). Almanya'da Tübingen Üniversitesi'nde doktora yaptı. Türkiye'ye dönüşünde bitirdiği okula amenajman müderrisi oldu (1929). Üniversite reformunda, okul fakülteye dönüşünce doçentliğe (1934), profesörlüğe (1940), ordinaryüs profesörlüğe yükseldi. Orman fakültesi'nin dekanlığını yaptı (1940-1942). Başlıca yapıtları: *Orman amenajman bilgisi* (1946), *Ağaç ve odun ölçme bilgisi* (1946), *Orman kıymetleri hesabı ve ormancılık statiği* (1949).

DİKERDEM (Mahmut Şerafettin), türk diplomat, Barış derneği başkanı (İstanbul 1916). İstanbul Hukuk fakültesi'ni bitirdi (1938). Dışişleri bakanlığı'na meslek memuru olarak girdi (1939). Amman, Tahran ve Akra ile Yeni Delhi'de büyükelçi olarak çalıştı (1939-1976). Barış derneği'ni kurdu. 12 eylül 1980 harekâtı sonrasında başkanı olduğu derneğin yasa dışı çalışmalar yaptığı savıyla kurucu ve yöneticilerle birlikte tutuklandı (1980). Davası TCK'nın 141. md.'nin kaldırılmasıyla beraatle sonuçlandı (1991). Yapıtları: *Ortadoğu'da devrim yılları* (1977), *Üçüncü dünyadan* (1977).

DİKETO- (fr. *diceto-*'dan). Org. kim. Bir molekülde işlevsel iki keton (C=O) grubunun varlığını gösteren önek.

DİKETON a. (fr. *dicetone*'dan). Org. kim. İki keton işlevi içeren bileşik. (Eşanl. DİON.)

—ANSİKL. Diketonlar, işlevsel iki CO grubunu ayıran karbon atomlarının sayısına göre sınıflandırılır. Bu sayılara (0, 1, 2 vb.) göre α, β, γ vb. diketonlardan söz edilir.

İlk örneği diasetil olan α- diketonlar, diaminlerle kolayca yoğuşma tepkimesine girerek, imidazol ile pirazinin türevlerini verir. Eğer bir halkada —CO—CO— motifi yer alıyor ve yapı bu halkaya bağlanıyorsa (yani —RCH—CO—CO— motifi içeriyorsa), α-ketonların hemen tümü bir keto-enol [—RC=C(OH)—CO—] tautomerisi biçimindedir. α-diketonlar kolayca yükseltgenir ve indirgenir.

β-diketonların ilk örneği, asetilaseton-dur; bunlar, diaminlerle kolayca yoğuşma tepkimesine girerek pirazol ile pirimidinin türevlerini verirler. Yapı halkaya bağlanıyorsa (yani —CO—CHR—CO— motifi varsa), β-diketonlar da hemen tümüyle eşlenik bir keto-enol [—C(OH)=CR—CO—]. tautomerisi gösterir. Tepkime sonucunda tuzların kolayca oluşmasını sağlayan belirgin bir asitlik (yaklaşık pK_A=10) ortaya çıkar. Alkali ve toprak-alkali tuzlar, organik bireşimde önemli olan pek çok elektroncul yoğuşma tepkimesine katılabilir. Geçiş metallerinin tuzları, kompleksler (kelatlar) oluşturur; bu özellikten, genellikle bu metalleri organik çözücülerde çözündürmekte yararlanılır. Merkez karbon atomu üzerinde hidrojen atomu taşımayan β -diketonlar (yani —CO—CR_2—CO— motifi içerenler), alkali ortamda keton ve karboksilik asit tuzuna ayrışır:

$$RCOCR_2COR + NaOH \rightarrow RCOONa + HCR_2COR.$$

γ-diketonların ilk örneği, asetonilaseton-dur; bunlar furan, pirrol ve tiyofenin ayrıkhalkalı türevlerini kolayca oluşturur. Yapıları uygun olduğunda, siklopenten-2 on'un türevleri halinde kolayca halkalaşırlar.

δ-diketonların ilk örneği ise heptandion-2,6'dır; sikloheksen-2 on türevleri halinde kolayca halkalaşırlar. Bundan dolayı organik bireşimde büyük bir önemi vardır.

DİKETOPİPERAZİN a. (fr. *dicétopipérazine*'den). Org. kim. DİOKSOPİPERAZİN' in eşanlamlısı.

DİKEY sıf. Bir başkasıyla dik açı yapan.

—Bot. Mikropilin içgöbekle tam karşıt durumda bulunduğu düz yumurtacığa denir. || Eğik duran yan dallara göre dimdik yükselmiş olan ağacın gövdesine denir.

—Denizc. *Baş ve kıç dikey*, karinanın uçlarından su kesimi yüzeyinde dikey olarak uzanan ve yaz friborduna denk düşen hat. (Kıç bodoslaması olmayan gemilerde, dümen şaftı ekseni kıç dikey olarak kabul edilir.) [Eşanl. BAŞ ve KIÇ KAİME.] || *Orta dikey*, baş ve kıç dikeylere eşit uzaklıkta yerleştirilmiş su kesimi yüzeyindeki dikey. (Eşanl. ORTA KAİME.)

—Geom. DİKGEN'in eşanlamlısı.

—İşl. ikt. *Dikey bütünleşme*, bir işletmenin, ilgili olduğu sanayı kolunun farklı bir düzeyinde yer alan başka bir işletmeyi bünyesine katması ya da sermayesinde pay çoğunluğunu ele geçirmesi. (Örnek: bir demir-çelik şirketinin bir demir madenini [yukarı bütünleşme] ya da bir mekanik inşaat firmasını [aşağı bütünleşme] satın alması. Dikey bütünleşmenin karşıtı yatay bütünleşmedir. Bütünleşme, girdiler ya da piyasa üzerinde egemenlik kurmayı amaçlar.)

—Marangl. *Dikey tabla kesme makinesi*, kontrplak, yonga levha, kontrtablaları kesmede kullanılan makine. (Dikey tabla makinesinin bir çerçeveyi andıran metal gövdesi, kesilecek levhanın kolayca yaslanabilmesi için arkaya doğru hafifçe eğiktir; siper, kesilecek levhayı alttan desteklemeye yarar ve istenilen yüksekliğe ayarlanabilir; testere motora bağlı olarak çalışır ve yukarıdan aşağıya kaydırılarak keser.)

—Nöroanat. *Dış dikey yarık*, beyin yarımküresinin üst ve dış yüzünde bulunan ve önde yankafa lobunu arkada artkafa lobundan ayıran küçük yarık. || *İç dikey yarık*, beyin yarımküresinin iç yüzünde dış dikey yarığın uzantısını oluşturan küçük fakat derin yarık.

—Org. kim. Yalın bir bağın çevresindeki yerleşme için kullanılır; bu yerleşmedeki iki karşılaştırma bağı yaklaşık 90°'lik bir açı oluşturur.

DİKEYLİK a. Bot. Bitkilerde kök ve gövdelerin dikine büyümesi. (Karşt. EĞİKLİK.)

—Nörol. *Dikeylik felci*, beyinde sapranükleer bir kusurdan ileri gelen ve gözün yukarı aşağı oynama yetisini yitirmesiyle belirginleşen göz felci. (Felç yalnız istemli göz hareketlerini etkileyebileceği gibi her türlü hareketi yok edebilecek gibi de olabilir ve bu takdirde istemli, otomatik ve refleks hareketlerin tümü kaybolur. Bu son durumda yanal hareket felciyle birlikte bulunur [Prinaud sendromu].)

DİKGEN sıf. Geom. **1.** Kendilerini tanımlamaya yarayan afin katlı uzayların dik olduğu kimi afinlikler, izdüşümler ya da bakışımlar için kullanılır. (Eşanl. DİKEY.) **—2.** Ortak noktalarındaki teğetleri, teğeti ve teğet düzlemi ya da iki teğet düzlemi dik olan, kesişen iki yüzey için kullanılır. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** Doğrultuları (eşlikli vektör altuzayları) dik olan iki afin katlı uzay için kullanılır. (İki doğru için "dikgen" ile "dik" arasındaki ayrım; ikinci halde, birinciye zıt olarak, doğruların kesişmek zorunda oluşlarıdır.)

—Ceb. *Dikgen bakışım*, kıvrımlı ve bakışımlı olan, yani $f^2=I_E$ ve $f^*=f$ (f^*, f nin eki) bağıntılarını sağlayan, yoz olmayan bakışımla iki doğrusal bir biçimle donatılmış değişmeli bir K cismi üzerinde sonlu boyutlu bir E vektör uzayının f içyapı uygulaması. [F, E nin izotrop olmayan bir altuzayı ve $F^\perp$ bunun dikgeni olduğuna göre, $x \in F$ ise $f(x)=x$ ve $x \in F^\perp$ ise $f(x)=-x$ biçiminde tanımlanan özyapı uygulaması, F ye göre $F^\perp$ ye koşut olarak dikgen bakışımdır. || *Dikgen bir* E, K-*vektör uzayı ile* E *nin* E* *ikilinin elemanı*, $u^*(x)=0$ olmak üzere E nin x vektörü ile E* nin u^* elemanı. (x, u^* ya dikgen, u^* da, x e dik-

gendir denir. E nin bir A parçasının her elemanı, E* nin bir A* parçasının her elemanına dikgense A ile A* dikgendirler. A, E nin bir vektörel altuzayı ise, bu durumda E* nin A ya dikgen elemanları $A^{\perp}$ ile gösterilen kümesine A nın dikgen altuzayı adı verilir.) ‖ *Dikgen izdüşürüm,* eşkuvvetli ve bakışımlı olan yani $f^2=f$ ve $f=f^*$ (f^*, f nin eki) bağıntılarını gerçekleyen, yoz olmayan, bakışımlı ikili doğrusal bir biçimle donatılmış, sonlu boyutlu bir E, K-vektör uzayının içyapı uygulaması. ‖ *Dikgen matris,* katsayıları bir K cisminden alınmış evirtilir ve M^{-1} tersi ${}^tM$ devriğine eşit kare matris. Katsayıları bir M cisminden alınmış n basamaklı dikgen matrislerin kümesi bir M_n(K) altgrubudur; buna kimi kez, K üzerinde n değişkenli dikgen grup denir ve O_n(K) ile gösterilir. E sonlu boyutlu bir vektör uzaysa, her bakışımlı yoz olmayan f ikidoğrusal biçimi için, O_f(E) grubu O_n(K) grubuna izomorftur. ‖ *Bir* E, K-*vektör uzayının bakışımlı bir ikili doğrusal biçimine göre dikgen parçaları,* E nin, A nın her elemanı B nin her elemanına dikgen olan A ve B parçaları. ‖ *Bir* E, K-*vektör uzayının bir* A *parçasına, ikili doğrusal bir* f *biçimine göre dikgen altuzayı,* A nın her vektörüne dikgen vektörlerinin kümesine eşit olan, $A^{\perp}$ ile gösterilen vektör alt uzayı. [Ayrıca, E sonlu boyutluysa ve f yoz değilse, bu durumda dim A+dim $A^{\perp}$ = dim E ve $(A^{\perp})^{\perp}$=A elde edilir.] ‖ *Bir* E, K-*vektör uzayının, sıfır olmayan bakışımlı bir ikili doğrusal biçimine göre dikgen içyapı uygulaması,* E nin her x ve her y si için $f(u(x),u(y))=f(x,y)$ olacak biçimde E nin u içyapı uygulaması. ‖ *Bir* E *vektör uzayının,* E *nin bakışımlı bir* f *ikili doğrusal biçimine göre dikgen grubu,* E nin dikgen özyapı uygulamalarının kümesine eşit olan grup. [Bu grup GL(E) doğrusal grubunun bir altgrubudur; bu O_f(E) ile gösterilir.] ‖ *Bir* E, K-*vektör uzayının, bir* f *bakışımlı ikili doğrusal biçimine göre dikgen vektörleri,* E nin $f(x,y)=0$ olan x ve y vektörleri. (x ile y dikgense $x \perp y$ yazılır. Kimi kez dikgen için eşlenik sözcüğü kullanılır. E bir Eukleides vektör uzayı olsun, xy skaler çarpımı sıfırsa x ile y dikgendir, ve yeniden "Pythagoras" teoremi elde edilir: ancak ve ancak $\|x+y\|^2 = \|x\|^2 + \|y\|^2$ ise $x \perp y$ dir.) ‖ *Bir* E, K-*vektör uzayının bir* f *bakışımlı ikili doğrusal biçimine göre tümel olarak dikgen altuzayları,* A ya dikgen altuzay B, B ye dikgen altuzay da A yani $A^{\perp}$=B ve $B^{\perp}$=A olmak üzere alınan A ve B altuzayları. ‖ *Boyutu sonlu olan bir* E, K-*vektör uzayının bakışımlı bir* f *ikili doğrusal biçimine göre tabanı,* E nin, $1 \leq i \leq j \leq n$ için $f(a_i, a_j)=0$ olan (a_i) tabanı. (Dikgen bir tabanın vektörleri ikişer ikişer dikgendir. Ayırtedicisi 2 den farklı bir K cismi üzerinde sonlu boyutlu her E vektör uzayı için ve her bakışımlı bir ikili doğrusal biçime göre dikgen tabanlar vardır.) [→ SCHMİDT *dikgenleştirmesi*] ‖ *Özel dikgen grup,* dikgen grubun dönmelerinin altgrubuna eşit grup.

—Mat. çözlm. *Dikgen polinomlar,* $\mathbb{R}$ nin bir I aralığı üzerinde tanımlı, $\int_I f^2(x)\,p(x)\,dx$ yakınsak, (p, değerlerini $\mathbb{R}^+$ den alan bir fonksiyon) olmak üzere E üzerinde

$$\int_I f(x)\,g(x)\,p(x)\,dx$$

ile tanımlanan (f, g) skaler çarpımı anlamında dikgen olmak üzere f fonksiyonlarının E vektör uzayına ait $(P_n)_n \geq 0$ polinomları. (Esaslı haller Hermite [$I=\mathbb{R}$, $p(x)=e^{-x^2}$], Laguerre [$I=\mathbb{R}^+$, $p(x)=e^{-x}$] ve Legendre [$I=[-1,+1]$, $p(x)=1$] polinomlarıdır. p ye ağırlık ya da yoğunluk denir.)

—Ruhbil. *Dikgen dönüş,* etken çözümlemesinde, elde edilen eksenlerin eğik olduğu dönüş. ‖ *Dikgen etkenler,* etken çözümlemesinde, korelasyonu olmayan etkenler (*Eğik etkenler*'in karşıtı.)

◆ a. Ceb. *Bir* E *vektör uzayının dikgen bir parçası,* A nın $A^{\perp}$ dikgen altuzayına verilen ad.

—ANSİKL. Geom. İki çember ancak ve ancak, aşağıdaki iki özellikten birini gerçeklerse dikgendir: 1. Birinin merkezinin öbürüne göre kuvveti birinci çemberinin yarıçapının karesine eşit olması; 2. merkezler doğrusu üzerindeki çapları sırayla [AB] ile [CD] olduğuna göre A, B, C ve D nin bir harmonik bölme oluşturması: kimi kez bu "birinin çapının öbürü tarafından harmonik olarak bölünmesi" biçiminde ifade edilir.

DİKGENLEŞTİRME a. Ceb. Karakteristiği 2 den farklı bir K cismi üzerinde sonlu boyuttaki bir E vektör uzayının bir tabanından, bakışımlı bir ikikat doğrusal biçimine göre dikgen bir taban bulmaya olanak sağlayan yöntem. (E bir Eukleides uzayı ise, Schmidt* dikgenleştirme yöntemi sözkonusudur.)

DİKGENLİK a. Geom. Dikgen olan matematiksel varlıkların niteliği.

—Ceb. İki vektör, iki altuzay, iki parça için dikgen olma özelliği.

DİKGÖRÜŞ a. Monge çemberi ya da küresine denir. (Eşanl. ORTOPTİK.)

DİKİCİ a. **1.** Dikiş yapan işçi. **—2.** Ayakkabı dikişi yapan kimse. **—3.** Bitki dikim işinde çalışan kimse ya da bu işi gören aygıt.

DİKİLGEN sıf. Dokubil. ve Fizyol. Kan birikmesinin etkisiyle hacmini önemli ölçüde artırarak sertleşebilen organlara ya da dokulara denir.

—ANSİKL. Dikilgen organ ve dokular hemen hemen yalnız cinsel sistemde (kamışta kovucuklu cisim, erkekte üretradaki süngersi cisim; kadında bızırdaki kovucuklu cisim ve vulva dudakları), bir de hayvanlarda cinsel organlarla ilintili dokularda (kuşlarda baş ve boyundaki dikilgen ibikler) bulunur. Bu organlar dikilgen ya da süngersi doku denen özel bir dokudan oluşur; kesiti kabaca süngeri andırdığı için bu dokuya süngersi doku denir; süngersi doku birtakım kan gölcükleri ile bunları bölmelere ayıran ve çevresinde liften elastik bir kılıf bulunan kas ve bağdokusundan oluşur. Gölcük sisteminde kanın birikmesi, dikleştirici sinir merkezlerinden gelen reflekslerin etkisi altında çalışan kapama sistemleri olan atar ve toplardamarlarca ayarlanır. Atardamarlardan gelen kan durduğunda, toplardamar baraj sistemi de ortadan kalkınca, esnek kaslı yapılar organların başlangıçtaki boylarına dönmelerine ve gevşek duruma geçmelerine olanak sağlar.

DİKİLİ, Ege bölgesinde İzmir iline bağlı ilçe; 23 219 nüf. (1990); 541 km²; merkez bucağı dışında 1 bucak, 25 köy. Merkezi, karayolu ile İzmir'in 103 km K.'inde aynı addaki körfezin kıyısında *Dikili,* 10 023 nüf. (1990). Birinci derece deprem kuşağında yer alır. Buğday, pamuk, tütün üretimi, perlit, linyit yatakları. Kaplıca ve ılıcaları ile bir iç turizm merkezidir.

DİKİLİ sıf. İğne ya da benzeri bir şeyle dikilmiş olan: *Dikili formaları ciltlemek.*

DİKİLİ, Ege bölgesinde İzmir iline bağlı ilçe; 20 169 nüf. (1985); 541 km²; merkez bucağı dışında 1 bucak, 25 köy. Merkezi karayolu ile İzmir'in 103 km K.'inde aynı addaki körfezin kıyısında *Dikili,* 8 201 nüf. (1985). Birinci derece deprem kuşağında yer alır. Buğday, pamuk, tütün üretimi, perlit, linyit yatakları. Kaplıca ve ılıcaları ile bir iç turizm merkezidir.

DİKİLİ körfezi, Ege kıyısında Dikili kasabasının bulunduğu körfez. Madra çayı deltası ile en yüksek yerini Seyrettepe'nin (772 m) oluşturduğu volkanik kütle arasında geniş bir yay çizer.

DİKİLİTAŞ a. **1.** Mısır sanatında tabanı dört köşe, gövdesi yukarı doğru incelen ve en tepede piramitçikle son bulan dik taş. (Eşanl. OBELİSK.) (Bk. *ansikl.* böl. Arkeol.) **—2.** Mimarlıkta ve süsleme sanatlarında kullanılan benzer biçimli öğe. (Eşanl. OBELİSK.) [Bk. *ansikl.* böl. Mim. ve Süslem. sant.]

—ANSİKL. Arkeol. Bu tip anıtlar simgesel bir düşünceden doğdu. İnanışa göre dünyanın ilk sabahında, Güneş dik bir taşın üzerine kondu. Dikilitaşın ilk örneğinin Güneş kenti Heliopolis'te yapıldığı sanılıyor. Bu ilk simge, tapınağın dışına yerleştirilen çifte dikilitaşlardan farklı olarak, kutsal yapının içinde yükselen tek bir dikilitaştı. Düşeyliğin güçlü bir çağrışımı olan dikilitaş, aynı zamanda tanrısal ışığı çeken bir kutup ve kötü güçleri tapınaktan uzak tutmak için gerekli dev bir tılsımdı. Mısır'daki en eski dikilitaşların bodur biçimde oldukları sanılıyor; Ebu Gurab Güneş tapınağı kalıntılarında da görüldüğü gibi tapınma anıtı çok sayıda kireçtaşı bloktan oluşuyordu, bunların tepesinde de bir piramitçik vardı. Orta İmparatorluk döneminden başlayarak ortaya çıkan ince uzun ve tek parçadan yapılmış çifte dikilitaşlar, daha sonrakiler gibi tapınakların pilonları önüne dikilmiş olmalılar. Gereç olarak her zaman granit kullanılıyor, bu da Asuan taş ocaklarından elde ediliyordu. Taş, düzgün bir çizgi boyunca granite sokulan ve tam istendiği zamanda genleşmesini sağlamak amacıyla ıslatılan ahşap kamalar yardımıyla çatlatılarak çıkarılıyordu. Dikilitaşların yüzünde, genellikle, taşı çıkarttıran, yontturan ve diktiren kralın hiyeroglif yazıyla oyulmuş buyrukları ve ona yöneltilen övgüler yer alıyordu. Piramitçikte, tanrının esirgediği kralın kabartma bir resmi bulunabiliyor ve bölüm baştan başa altın bir levhayla kaplı olabiliyordu. Karnak'ta, kraliçe Haçepsut için dikilen iki dikilitaştan her birinin yüksekliği 29 m, ağırlığı da yaklaşık 323 t'du. Bir sonraki yüzyılda, Mısır'ın çeşitli tapınaklarını pek çok dikilitaşla donatan Tutmosis III, bunlardan ikisini masif elektrumdan yaptırdı; her biri 6,50 m yüksekliğindeki bu dikilitaşların ağırlığı 32 t'du. Bugün Mısır'da hâlâ ayakta duran pek az dikilitaş vardır. Bunları dikildikleri yerlerden alıp, kent alanlarını süslemek için ilk götürenler Roma imparatorları oldu.

Roma'daki *Circo Massimo dikilitaşları'*nın ikisi de tek parça taştan yontulmuştur. Bunlardan birincisi Heliopolis'te Seti I ve Ramses II adına dikilmişti ve Augustus döneminde, Actium savaşı'ndan sonra Mısır'ın Roma'ya boyun eğişini anmak amacıyla Roma'ya götürüldü. Circo Massimo'nun kalıntıları arasında bulundu. Kırıldığı için, yüksekliği 24 m'ye indirildi; ağırlığı da 235 t'du; papa Sixtus V döneminde piazza del Popolo'ya dikildi (1589). Tutmosis III için yontulan ancak Karnak'ta Tutmosis IV tarafından tamamlanan ve dikilen ikinci dikilitaş tapınağın avlusunda tek başına yükseliyordu. Konstantinos'un emriyle, Bizans'a götürülmek üzere Teb'den kaldırıldı. Constantius II, dikilitaşı Roma'ya taşıttırarak, 357 yılına doğru Circo Massimo'nun spina'sı üzerine diktirdi. 1587'de ortaya çıkarılan dikilitaş onarıldı ve 1588'de Laterano alanı'na taşındı. Yüksekliği 31 m, ağırlığı 460 t'du. Mısır'da Heliopolis tapınağı'na adanmış olduğu sanılan ve bugün San Pietro alanı'nda bulunan *Vatikan dikilitaşı* Caligula'nın emriyle Mısır'dan getirtilerek onun yaptırdığı Circo Massimo spina'sının bir ucuna yerleştirildi; 25,50 m yüksekliğinde ve 326 t ağırlığındaki bu dikilitaş Sixtus V'in papalığı sırasında San Pietro alanı'na dikildi (1586). Bugün üzerinde hiçbir hiyeroglif yazı kalmamıştır, Augustus ve Tiberius'a adanan latince bir ithaf vardır. Sixtus V taban üzerine bir hıristiyan ithafı ekletti. İmparator Caracalla'nın Sirk'e diktirdiği *Caracalla dikilitaşı* bugün Roma'da Navona alanı'nı süsler. Pembe granitten yapılmış ve üstü hiyeroglif yazıyla kaplanmış olan bu dikilitaşın yüksekliği 25 m'dir. *Campo Marzio dikilitaşı* "gnomon" adını aldı, çünkü Roma döneminde alanda bir meridyenin mili olarak kullanılıyordu. 22 m yüksekliğinde ve 214 t ağırlığında bir tektaştı. Heliopolis'ten getirtilmişti ve bü-

Büyük Larousse

Dikilitaş
Sultanahmet meydanı
İstanbul

yük bir olasılıkla Psamtik II tarafından diktirilmişti. Augustus, anıtı Roma'ya getirtti. Bu dikilitaş 1792'den beri Montecitorio alanı'nı süslemektedir. Romen karakterlerle yazılmış bir ithaftan, Augustus'un Mısır'ı fethi nedeniyle, taşın bir kez daha Güneş'e adandığı anlaşılıyor. Roma'daki *Augustus mezarı dikilitaşları* mausoleion'un her iki yanına yerleştirilmişti; Domitianus tarafından diktirildikleri sanılmaktadır. Bunlardan biri Monte Cavallo'ya (14 m yüksekliğinde, 43 t), öteki ise Santa Maria Maggiore'nin arkasına (15 m, 45 t) yerleştirildi; pembe granitten yapılmış ve üzerinde hiyeroglif bulunmayan bu taşlar Roma döneminde yontuldu.

Paris'te Concorde alanında bulunan *Luksor dikilitaşı*, bugün Luksor'da, Ramses II tarafından dikildiği yerde kalan bir başka dikilitaşla birlikte Amon tapınağı'nın girişini belirliyordu. Kavalalı Mehmet Ali Paşa tarafından Louis Philippe'e armağan edildi. Taşınması için özel olarak yapılan ve İskenderiye'ye kadar çekilen bir gemi Nil'i geçti ve 15 ağustos 1831'de Luksor'a ulaştı. Mühendis Lebas'nın icat ettiği aygıtlarla yatırılan dikilitaş 1836'da Concorde alanının ortasına dikildi. Anıtın tabanını süsleyen dört köpek başı Louvre müzesi'ndedir. Yüksekliği 22,83 m, ağırlığı da 230 t kadardır.

Genellikle *Cleopatra's Needles* adıyla tanınan *Londra dikilitaşı* (Thames rıhtımı) ve *New York dikilitaşı* (Central Park), Heliopolis tapınağından getirtildi. Tutmosis III tarafından diktirilen bu taşlar, İ.Ö.13'e doğru Augustus tarafından İskenderiye'deki Sezarlar tapınağı önüne yerleştirildi. Buradan da, biri 1878'de Londra'ya, öteki de 1880'de New York'a taşındı.

• *İstanbul'daki dikilitaşlar*. İstanbul'daki Dikilitaş ve Örme* sütun Bizans döneminde Hippodrom'u (daha sonra Atmeydanı, günümüzde Sultanahmet meydanı) süsleyen üç anıttan ikisidir (üçüncüsü Burmalı* ya da Yılanlı sütun). 18,74 m yüksekliğindeki *Dikilitaş* tek parça pembe granitten yapılmıştır. Mısır imparatoru Tutmosis III'ün (İ.Ö. 1504-1450) zaferlerini anlatan anıt, Heliopolis'teki Karnak tapınağı'nın önüne dikilmişti. Julianus Apostata zamanında (361-363) İstanbul'a getirilen sütun, Theodosius I döneminde mermer kaidesine yerleştirildi (390). Bu nedenle *Theodosius sütunu* olarak da anılır. Kaidedeki latince ve yunanca yazıtlarda anıtın Mısır'dan getirilişi ve yerine yerleştirilişi anlatılır B.,D. ve G. yüzlerde Theodosius I karısı ve çocuklarıyla birlikte oyun ve şenlikleri izlerken, K. yüzdeyse Arcadius ve karısı işlenmiştir.

—Mim. ve Süslem. sant. Antikçağ'ın bir mirası olan dikilitaş, Rönesans'ta ve onu izleyen dönemlerde kullanıldı. Barok sanatın da yararlandığı öğe, XVIII. yy.'da mezar dekorasyonuna girdi. Mısır sanatının moda olduğu Directoire döneminde dikilitaş yeniden saygınlık kazandı. Boyutları küçültülerek, ikili düzenlemeler halinde sanat eşyası olarak kullanıldı.

Günümüz dikilitaşlarının ünlü örneklerinden biri, ABD'nin Washington kentindeki Washington anıtı'dır. 1884'te bitirilen 169 m yüksekliğindeki anıt, içten asansörlü ve basamaklıdır. İçinde ayrıca bir gözlemevi vardır.

DİKİLME a. Dikilmek eylemi.
—İkonogr. *Çarmıhın dikilmesi*, İsa'nın gerili olduğu çarmıhın cellatlar tarafından dikilmesini canlandıran İsa'nın Çilesi'nden sahne. (Bu sahne Trento Konsili'nden sonra hıristiyan sanatında, Tintoretto'nun [Scuola di S. Rocco, Venedik], Van Dyck'in [Courtrai], G.de Crayer'in [Rennes], Rembrandt'ın ve L. Giordano'nun [Münih] ve Le Brun'un [Troyes] yapıtlarında betimlenmiştir. En ünlüsü Rubens'in Anvers katedrali'ndeki yapıtıdır [üçkanatlı, 1610-11].)

DİKİLMEK → DİKMEK.

DİKİM a. **1.** Dikiş ya da bitki dikmek eylemi. **—2.** Bir giysinin dikilme biçimi, dikişi: *Kumaşı iyi ama dikimi kusurlu.*
—Ağ. yet. Genellikle fidanlıktan ya da fidelikten alınan körpe bitkilerin ya da çoğaltmada kullanılan bitki parçalarının (yumru, soğan, çelik) toprağa yerleştirilmesi işlemi. (Bk. *ansikl.* böl. Ağ. yet. ve Bağc.)
—Bağc. *Düzensiz dikim*, bir parselde omcaların düzensiz olarak dikilmesi. (Omcadan yapılan yerinde daldırma sonucu ortaya çıkan bu çeşit dikim sıraya dikim usulü benimsendikten sonra terk edilmiştir.)
—ANSİKL. Ağ. yet. Çıplak kökle yapılan dikimde, dikim ancak özsuyun dinlenme evresinde, yani sonbahardan kış sonuna kadar yapılabilir; koparılmış kökler yara yerinin tam üstünden kesilmelidir; çok uzun kökler kısaltılmalıdır; dallar da azaltılmalıdır; kökler normal konumlarında toprağa yerleştirilmeli, üzeri aşırıya kaçmadan yumuşak toprakla örtülmeli, çamur konmamalı, toprak fazlaca bastırılmadan öylece yığılmalı ve özenle sulanmalıdır.

Dikim topraklı yapılacaksa, yani köklerin üzerinde bir miktar toprak alıkonmuşsa, bitkinin tutması daha kolaydır. Büyük boy bitkiler, hatta yeşil olanlar bile bu yöntemle dikilebilir. Bu son durumda, yaprakları sık sık ıslatarak buharlaşmayı önlemeye çalışmak gerekir. Dikim geç yapılırsa (mart ya da nisan) kökleri gübreye batırmak, daha doğrusu balçık, sidik ve sığır mayısından oluşan bir bulamaca daldırmak ya da yapay büyüme maddeleriyle ilaçlamak yararlı olur.
—Bağc. Asma dikimi önceden kirizma yapılmış arazide yapılır. Kışın (gelecek yıl aşılamak üzere) köklü anaçlar ya da düpedüz aşılı asma çubukları dikilir. Dikimden önce bu bitkilerin kökleri hemen hemen dipten kesilir ve sürgün ya da sürgünler üzerlerinde bir ya da iki göz kalacak biçimde budanır. Bitkiler bel, çatal bel, vb. araçlar kullanılarak toprağa gömülür ve toprak yerle kökler arasında sıkı bir temas sağlamak için ayakla bastırılır. Sonra gerekirse fidan sulanır ve her türlü kuruma-yı önlemek için dibi doldurulur. İlkbahar dikimleri için fidanlıktan alınarak naylon saksılarda tutulan aşılı fidanlar kullanılır. Sonbaharda da aşılı fidan kullanılabilir.

DİKİMEVİ ya da **DİKİMHANE** a. Genellikle resmi bir kuruluşa bağlı, giysi ve çamaşır dikilen işyeri: *Askeri dikimevi.*
—Ask. Silahlı kuvvetlerin kullandığı çamaşır, elbise, şapka vb. giyim eşyasını, kıyafet kararnamesine göre dikip hazırlamakla görevli askeri kuruluşlara verilen ad. (Kuvvet komutanlıkları ile jandarma genel komutanlığına bağlı olarak görev yaparlar. Bunlardan kara kuvvetlerinin dikimevleri İstanbul [Kartal], Ankara, Kayseri ve Sivas'ta, öteki kuvvet komutanlıklarınınkilerse çeşitli kentlerde bulunmaktadır.)
—Kur. tar. Osmanlı devletinde padişahın, saraylıların ve askeriyenin giysilerini diken işlik. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Alay köşkü karşısında bugünkü DGM binasının olduğu yerde bulunan saray dikimevinde, özellikle kürkler, hilatlar vb. gibi giysiler hazırlanırdı. İç hazinedarbaşının yönetimi altında çalışan işlik, iki öbekten meydana gelirdi: *hayyatin-i hilat* (hilat terzileri) ve *hayyatin-i hassa* (hassa terzileri). Hilat dikiciler, sayıları 12-23 arasında değişen terziyle *müteferrika* denen 13 hizmetliden oluşur ve "terziyan", "kiseduz", "postinduz" adı verilen üç bölük halinde çalışırlardı. Aralarında kazzaz (ipekçi), hallaç bölükleri de bulunan hassa terzileri grubuysa, beş bölük olarak faaliyet gösterirdi. Demirkapı'da, Cebeci meydanında, Cebeci kışlasının bitişiğinde yer alan askeri dikimevi, yeniçeri ve öteki kapıkullarının giyecek gereksinimini karşılardı. Kethüda efendi tarafından yönetilen dikimevinde boşalan yerlere acemi oğlanlarından bedergah* olanlar alınır, yükselmeler kıdem sırasına bakılarak yapılırdı. Dikimevi yöneticisi olan kethüdayı hayyatin'in, ayrıca kentteki serbest terzileri denetleme yetkisi de vardı. Savaş zamanı bunlardan bir grup terzi, "orducu" takımına katılarak sefere çıkardı. Askeri dikimevinde görev yapanlar, ye-

A.de Belder-Ziolo

Çarmıhın dikilmesi (1610-11)
Rubens'in üçkanatlısı
Anvers katedrali

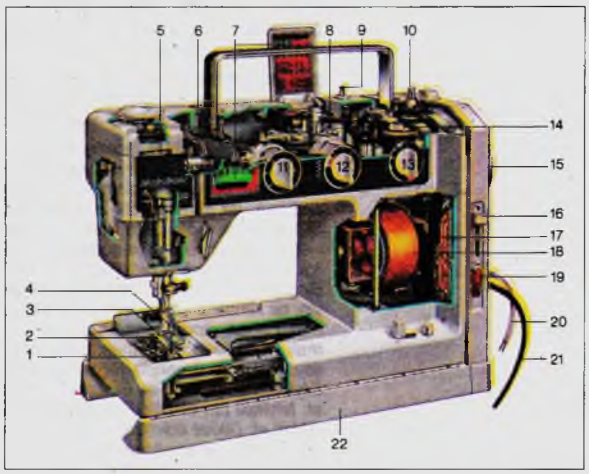
niçeri ortalarından 29. bölüğü meydana getirirlerdi. Cumhuriyet'ten sonra öteki kuruluşlar gibi, askeri dikimevleri de çağdaş duruma getirildi.

DİKİNE be. **1.** Yer çekimi, çekül doğrultusunda; dik olarak, diklemesine. **—2.** *Dikine gitmek*, karşısındakini sinirlendirecek biçimde davranmak. || *Kafasının, burnunun dikine gitmek* → KAFA*SININ DİKİNE GİTMEK, BURNU*NUN DİKİNE GİTMEK. || *Dikine traş*, dinleyeni öfkelendirecek ölçüde aşırı palavra.
—Avc. *Dikine gitmek*, bir av hayvanından söz ederken, dümdüz ilerlemek.
—İnş. Yatağı düşey doğrultuya gelecek biçimde örülmüş kireçtaşı bloku için denir. (Yatak ya da duvar yüzüne ya da derzlere koşut olur. Gotik mimarlıktaki bazı sütunlar ve sütuncuklar dikinedir.)

DİKİSTEROL a. (fr. *dichystérol*'dan). Eczc. DİHİDROTAKİSTEROL'un eşanlamlısı.

DİKİŞ a. **1.** Dikmek eylemi, biçimi; bir şeyi dikerken kullanılan yöntemler bütünü: *Dikiş dikmek. Elbisenin dikişini beğenmedim. Dikiş kursu.* **—2.** İki parçayı (kumaş, deri vb.) birleştirmek için yakın aralıklarla (elle ya da makineyle) geçirilen iplik yolu: *Ayakkabı dikiş yerlerinden açıldı. Yakaya üstten bir dikiş geçmek;* bu işi yaparken kullanılan teknik: *Basit dikiş. Temiz dikiş.* **—3.** Giysi dikme işi, terzilik: *Geçimini dikişten kazanmak.* **—4.** Dikilmekte olan şey: *Dikişini yanında getir, bizde dikersin.* **—5.** *Dikiş atmak*, kesilen ya da yarılan deriyi dikmek: *Kesilen parmağıma üç dikiş attılar.* || *(Bir) dikiş kaldı*, "az kalsın, neredeyse, oldu olacak" anlamında söylenir. || *Dikiş okuması*, çingene kavgalarında geçen, ağza alınmaz küfürlerle yüklü, uzun tekerleme. || *Bir işte, bir yerde dikiş tutturamamak*, orada uzun süre kalamamak, tutunamayıp ayrılmak: *Türlü işlere girip çıkmış hiçbirinde dikiş tutturamamıştı.*
—Ayakkc., *Norveç dikişi, norveç vardolası*, dıştaban kenarına daha iyi bir sızdırmazlık kazandıran vardola dikme biçme. || *Tulum dikiş* ya da *ingiliz dikişi*, sayanın üstüyle astarını, ters çevirerek dikiş ipliği dışarıdan görünmeyecek biçimde birleştirme işlemi.
—Ayakkc., Saraç. ve Marokenc. *Saraç dikişi*, birbirine dikey olarak yerleştirilmiş ya da yan yana getirilmiş iki parçayı el dikişiyle birleştirme. (Birinci durumda iplik, parçalar arasındaki açıya göre eğik bir yol izler, ikincisinde ise arka yüze geçmeden parçanın içinde bir eğri çizer.)
—Bot. Etenenin sarkık durumdaki yumurtacığa bitişen kısmı. || Tatlısularda yaşayan tüysü diyatomelerin çenetlerinin üzerinde bulunan uzunlamasına bezek.
—Cerr. Ameliyat sırasında ya da kaza sonucu birbirinden ayrılmış dokuları dikerek birleştirme. (Dikişler, duruma göre zamanla emilip ortadan kalkan ya da yok olmayan çok çeşitli gereçlerle yapılır.)
—Ciltç. Dikilecek ya da ciltlenecek bir kitabı elle bir cilt tezgâhı üzerinde ya da mekanik olarak bir dikiş makinesi yardımıyla dikmek eylemi: || *İplik dikiş makinesi*, bir kitabın formalarını dikmeye yarayan makine. || *Saplama dikiş*, ayrılmış yaprakları ipi sayfa kenarından geçirerek dikme biçimi.
—Denizc. Bir halatın çımasını kendi bedenine tutturmak ya da başka bir halata eklemek için, kollarını halat bedeninin açılmış kolları arasından çeşitli yöntemlerle geçirmek işi. || *Dikiş kolu*, kolları ayrılmış bir halatın, halat kolları arasına sokulan ve dikiş yapmaya yarayan ucu.
—İnş. ve Bayınd. *Dikiş donatısı*, betonarme bir inşaatta, yapım derzlerinde çatlama ve kopma olmasını önlemek için koyulan donatı.
—Kaynakç. *Kaynak dikişi*, bir pasodan oluşan kaynak.
—Mak. san. İki sacın perçinlerle birleşme çizgisi.
—Teknol. Dikme işleminin ilmekler dizisi biçiminde görülen sonucu. || *Dikiş ayağı*, dikiş makinesinde kumaşın tabla üzerinde kaymadan durmasını sağlayan parça; ucunda tablaya koşut iki yassı kısım yer alır, ipliği yukarı çeken iğne bunların arasından geçer. || *Dikiş makinesi*, dikiş dikme işlemini mekanik bir biçimde gerçekleştiren ve elde dikmenin yerini alan makine. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tekst. *Topbaşı dikiş makinesi*, dikiş iplikleriyle kumaşların birleştirilmesini sağlayan dikiş makinesi. (Mekanik dikiş makineleri, gerçekleştirdikleri dikiş ilmeği çeşidine göre birçok sınıfa ayrılır: mekik dikişi ya da düğümlü dikiş, zikzak dikiş, zincir dikiş, birleştirme dikişi, kaplama dikiş, görünmez dikiş.)
—Terz. *Dikiş iğnesi* → İĞNE. || *Dikiş kutusu* ya da *sepeti*, içine dikişle ilgili malzemenin konduğu kutu ya da sepet. || *Dikiş payı*, kumaş biçilirken dikiş yerinin yanında, gerektiğinde prova yaparken kullanmak ve dikişlerin atmasını önlemek amacıyla bırakılan fazla kısım. || *Dikiş yurdu*, biçki ve dikiş öğretilen kurslara verilen ad.
—Tuhf. *Düz dikiş*, iki düz kenarın sarma dikişle birleştirilmesi. || *İlmik ilmiğe dikiş*, iki triko parçasının en azından birinde önemli ilmik kaçığı tehlikesi bulunduğu zaman, kenar kenara birleştirilmesi için yapılan dikiş. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Overlok dikişi*, üst üste konan trikoların, dikiş iplikleriyle kenarları koruyacak şekilde sarma yaparak birleştirilmesi.
—ANSİKL. Teknol. Dikiş makinesi, 1830'da ortaya çıktı. Bu tarihte, Amplepuis'li (Rhône) bir terzi olan Thimonnier, mekanik olarak "zincir dikiş" yapan bir makinenin beratını aldı. Kumaşın altında yer alan bir tığ, iğneden gelen ipliğin oluşturduğu ilmeği yakalayarak, iğne tekrar bu ilmeğin içine batıncaya kadar tutmakta ve böylece bir "tek iplikli zincir dikiş" meydana gelmekteydi.
1846'da amerikalı Elias Howe, tığ yerine küçük bir mekik kullanan bir makine gerçekleştirdi. Bu mekikten sağlanan iplik, iğnedeki ipliğin oluşturduğu ilmeğin içinden geçerek "iki iplikli mekik dikişi" meydana getiriyordu. Bütün çağdaş dikiş makineleri, bu iki tip dikişten türemiştir.
Mekikli makinede, uç kısmında bir delik (göz) olan düşey bir iğne bulunur; makineye yerleştirilen bir makaradan gelen iplik bu delikten geçirilir. Bu iğne, kumaşı deldikten sonra yukarı çıkarken, kumaşın altında iplikten bir ilmek meydana getirir. Howe'un mekiği günümüzde yerini, içinde masura bulunan döner devinimli bir kutuya bırakmıştır. Bu kutunun kenarında bulunan bir tığ, iğneden gelen ipliğin oluşturduğu ilmeği yakalayarak, bunun masuranın çevresinden geçmesini sağlar. İğne iyice yukarı çıktığı zaman kendi ipliğini çekerek ilmeği sıkıştırır ve böylece masuradan gelen ipliği hapseder. Bu süreç, "iğne tablası" üzerinde "tırnaklar" aracılığıyla kumaşa verilen ilerleme devinimi sayesinde, bütün dikiş çizgisi boyunca tekrarlanıp durur. Kumaşın hızlı ya da yavaş ilerlemesi iki iğne deliği arasındaki mesafeyi belirler. Dikişin sıklık derecesi, iğne ve masura ipliklerine verilen gerginlikle ayarlanır. Bütün bu hareketler çok büyük bir hızla, hatta bazı modern sanayi makinelerinde dakikada 7 000 - 10 000 ilmek elde edilebilecek biçimde yinelenir.
Evlerde kullanılan dikiş makineleri, yalnızca mekik dikişli tipindedir, ama bu makineler basit dikişler kadar zikzak dikişler de dikebilir ve çok amaçlı duruma getirilebilmelerini sağlayan birçok ayar sistemlerine sahiptirler. Bu dikiş makineleri hızı bir pedala basılmak suretiyle ayarlanabilen bir elektrik motoruyla donatılmıştır. Bununla birlikte, hâlâ kullanılan bazı eski modeller de yok değildir. Bu makineler, kullananın ileri geri ayak hareketleriyle kumanda ettiği bir manivela-biyel sistemi sayesinde işletilir.
Sanayide kullanılan dikiş makineleri genellikle çok özel bir kullanım amacıyla yapılmıştırlar. Bu makinelerin çok amaçlılığı, işçinin işini kolaylaştırmaya yarayan çeşitli kılavuzların ve adaptörlerin (büte kılavuzlar, kıvırma kılavuzları) bunlara takılabilir olmasından kaynaklanır. Elektrik motoruna, dizle itilen bir manivela ile (dizlik) kumanda edilir.
Mekikli ve basit dikişli makinelerden başka, yeni tipte dikiş makineleri de yapıldı. Mekikli dikiş, daha çok, esnek olmayan kumaşların dikiminde kullanılırken, basit dikişlerle bunların türevleri, daha çok, örgüler için kullanılır, çünkü bunlar daha esnek dokumalardır.
Zincir dikiş, tek bir iğne ipliği ile elde edilebildiği gibi, bir iğne ve bir tığ ipliğiyle de elde edilebilir. Dikiş makinesi, birbirine koşut iki dikiş dikmek için iki iğne ile iki tığ içerebilir. Baskı dikişlerinde 2, 3 hatta 4 iğne ile alt ve üst tığları olan makineler kullanılabilir (bazı bu tip dikişler 9 ayrı iplikle yapılır ["Flatlock"]).
Çırpma dikişi yapan makineler ("çırpma makinesi"), iki iğne ve iki tığ taşıyabilir. Bunların iplikleri, birleştirilen kumaşların kenarlarını sarıp korur. Çok esnek olan çırpma dikişi, örme sanayisinde çok kullanılır. Çırpma makinelerinde, dikmeden önce kumaşın kenarını kesen bir de bıçak bulunur (çırpma traşlama makinesi).
Görünmez dikiş diken makineler de yapılmıştır. Bunların diktiği dikiş, kumaşın ancak bir yüzünden görünür. Bu makineler, özellikle kenar kıvrımı yapmada kullanılır. Nihayet, ilik açan, pekiştirme dikişi yapan, düğme diken ve lastik takan özel makineler de yapılmıştır. Giderek, çeşitli işlemler, çeşitli dikişler, mekanik ve hatta mikroişlemciler sayesinde otomatik olarak gerçekleştirilmektedir.
—Tuhf. Geleneksel olarak, bu dikiş "ilmik ilmiğe" gerçekleştirilir ve trikonun ilmiklerinin, remayözün bizlerine tek tek geçirilmesi gerekir. El işçiliğinde ince ve pahalı olan ilmik ilmiğe dikiş, kaybolma eğilimini gösterirken, bunun yerini, trikonun, bizler üstüne, ilmik ilmiğe olmasına bakılmaksızın geçirildiği "kör dikişi" almakta ve birleştirmenin sağlamlığı, hafifçe öne kaydırılmış, birbirine paralel iki sıra dikişle sağlanmaktadır. Bazı üretimlerde, ilmik ilmiğe dikişin yerini overlok ya da iğne dikişi almaktadır.

ELNA belgesine göre

elektrikli **dikiş** makinesi

1) Tırnak ve iğne tablası;
2) Yatay döner tığ (masura);
3) Dikiş ayağı;
4) İğne;
5) İpliğin üst gerilimi;
6) İplik germe ya da iplik kılavuzu;
7) Ekleme dikişi ve değiştirilebilir dikiş için seçme tablosu;
8) Değiştirilebilir dikiş için kumanda postası;
9) Makara taşıyıcı;
10) Makara sarıcı;
11) İlmek ve ilik türü seçmede kullanılan düğme;
12) İlmek genişliğini ayarlayan düğme (zikzak);
13) İlmek uzunluğunu ayarlayan düğme;
14) İlmekleri uzatma moleti;
15) Volan;
16) Hız düşürücü;
17) Elektronik merkez;
18) Elektrik motoru;
19) Güvenlik anahtarı;
20) Akım kablosu;
21) Pedal kablosu;
22) Serbest kol.

DİKİŞÇİ a. Atölyede dikiş diken işçi.
—Kur. tar. *Dikişçi usta*, Osmanlı devletinde eski sarayda dikiş işleriyle uğraşan cariyelerin başı.

DİKİŞLİ sıf. Dikişi olan; dikişle tutturulmuş: *Üstten dikişli bir cep. Dikişli ayakkabı.*

DİKİŞSİZ sıf. **1.** Dikişi olmayan, tek parça: *Dikişsiz çorap.* **—2.** Dikişle tutturulmamış; yapıştırma: *Dikişsiz ayakkabı.*

DİKİT a. (fr. *dickite*). Miner. Kaolinite benzer, doğal hidratlı alüminyum silikat.

DİKİT a. Bir mağarada yerden yükselen, kireçtaşı yumrularından meydana gelen sütun. (Dikitler zemine düşen su damlaları içerisinde erimiş durumda bulunan kireçtaşından oluşurlar. Bunların çoğu sarkıt*ların altında yer alır ve sonunda onlarla birleşerek bir sütun oluştururlar.)

DİKİZ a. *Arg.* **1.** Bakma, gözetleme, erkete. **—2.** Göz. **—3.** *Dikiz etmek, yapmak,* gözünü ayırmadan birinin davranışlarını izlemek, bakmak.
—Balıkç. *Dikiz yeri,* deniz kıyısında balık tutmak ya da saklamak için kurulan üçgen biçiminde kapalı çit.
—Mobc. *Dikiz aynası,* bakanın görülmeden, dışarıyı seyretmesini sağlayan, pencerenin pervazına yerleştirilen eğik ayna.
—Oto. *Dikiz aynası,* bir taşıta takılan ve arkadan ya da yandan gelen taşıtların manevralarını, sürücünün dönmeden görmesini sağlayan ayna. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Teknol. *Dikiz deliği,* optik göz deliğinin yaygın adı.
—ANSİKL. Oto. Özel arabalarda en az iki dikiz aynası bulunması zorunludur: bunlardan biri arabanın içinde yer alır ve arka camdan dışarıyı görmeyi sağlar, diğeri ön kapının dışına takılır ve ayarlanabilir. Ağır taşıtlar iki dış dikiz aynasıyla donatılır. Motosikletlerde genellikle gidonlara bağlanmış iki dikiz aynası vardır.

DİKİZCİ a. *Arg.* Dikizleyen, gözetleme işini yapan kimse; gözcü, erketeci.

DİKİZLEMEK g. f. *Arg. Bir kimseyi, bir şeyi, bir yeri dikizlemek,* ona, oraya gizlice, sezdirmeden bakmak; dikiz etmek.

DİKKAT a. (ar *dikkat,* incelik). **1.** Düşünceyi isteyerek belli bir şeyde yoğunlaştırma gücü: *Dikkatini toplamak. Dikkatini dağıtma. Bir kimseye dikkatle bakmak. Bütün dikkatini okuduğu kitaba vermek.* **—2.** Bir şeye, bir kimseye gösterilen özen, ilgi: *Bu çiçekler özel bir dikkat ister.* **—3.** *Bir şeye, bir kimseye dikkat etmek,* bir şeyin, bir kimsenin varlığından, ne olduğundan haberli olmak, ona karşı önlem almak ya da özen göstermek; dikkatini bir şey, bir kimse üzerinde yoğunlaştırmak: *Söylediklerine dikkat et. Bu adama dikkat et, tehlikeli biri olabilir. Elini kesmemeye dikkat et. Dikkat edin, sizi kimse görmesin. Noktalama işaretlerine özellikle dikkat edin. Parkta çocuklara dikkat et.* **—4.** *(Bir şeye) dikkat çekmek, bir kimsenin dikkatini (bir şeye) çekmek,* bir kimseden söz ederken, ona bir şeyi özel olarak belirtmek, onu bir konuda uyarmak. || *Dikkat çekmek, dikkatini çekmek,* bir kimse söz konusuysa, dış görünüşüyle, davranışlarıyla göze batmak, çevresindekilerin ilgisini toplamak. || *Dikkat kesilmek,* tüm dikkatini bir şeye vermek. || *Bir şeyi dikkate almak,* göz önünde bulundurmak, hesaba katmak: *Söylediklerinizi elbette dikkate alacağım.* || *Dikkate değer,* ilgi çekici, ilginç. || *Dikkatinden kaçmak,* bir şeyin ayrımına varamamak. || *Bir kimsenin, topluluğun dikkatine,* ona bir açıklamayı, bir bildiriyi ileten kimse tarafından kullanılan kalıp söz: *Sayın halkımızın dikkatine. İlgililerin dikkatine.* || *Bir kimsenin dikkatini çekmek,* onun tarafından fark edilmek. ||*Dikkatleri üstünde toplamak,* herkesin ilgisini çekmek.
—Psikan. *Tarayıcı dikkat,* psikanalizcinin uymaya çalıştığı teknik kural. Bu kurala göre psikanalizci, psikanalizden geçirdiği kimsenin söylediklerini, sözlerinden hiçbirine özel bir önem vermeden dinlemelidir. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ruhbil. Bir öznenin, belli ruhsal içerikleri, bunların bazı bölümlerini ayıklayarak ve bazılarını ketleyerek ya da bir yana bırakarak ele alması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Sirk. *Dikkat dağıtma,* gözbağcının oyununu başarıyla tamamlamasını sağlamak için, isteyerek, seyircide, oyunun bazı önemli ipuçlarını keşfettiği kanısını uyandırmayı ve böylelikle dikkatini dağıtarak seyirciyi aldatmayı amaçlayan bir hile.–Bir hokkabazlık oyununun hilesini anlatırken aynı oyunu başka yoldan halletmek suretiyle seyirciyi kullanılan yöntem hakkında kararsız bırakma eylemi.

◆ ünl. "Kendinizi sakının" ya da "dikkat edin" anlamında uyarı sözü: *Dikkat! Orada kuyu var. Dikkat! Kan aranıyor.*
—Ask. Birliğin bulunduğu yere bir subayın girmesiyle verilen komut. (Orada bulunanlar, bulundukları yerde esas duruşa geçerler.)
—ANSİKL. Psikan. Tarayıcı dikkat, hastaya önerilen serbest çağrışımın karşıt ve tamamlayıcı öğesidir. S. Freud bu tekniği, *Ratschläge für den Artz bei der psychoanalytischen Behandlung*'da (Doktorlara, psikanaliz konusunda öğütler) [1912] şöyle açıklar: "Duyduğumuz sözlerden hiçbirine özel bir önem vermememiz ve hepsini, tarayıcı bir dikkatle izlememiz gerekir." Freud, psikanalizcinin bilinçdışının, hastanın bilinçdışı karşısında, tıpkı "telefon almacının, mikrofon karşısında" olduğu gibi davranmasını ister. Demek ki tarayıcı dikkat, psikanalizcinin, bilinçli önyargılarını ve bilinçdışı savunmalarını bir süre ortadan kaldırmasını gerektirir. Ama, özellikle S. Leclaire'in belirttiği (*Psychanalyser* [Psikanaliz yapmak], 1968) gibi, psikanalizci, bu ideal kurala uyduğu zaman, "kendi dünyasından; görme, duyumlama ve işitme tarzını oluşturan bütün özel ayrıcalıklarından vazgeçmek" zorunda kalacaktır. Bundan ötürü, bazı araştırıcılar, Freud'un, tarayıcı dikkatin yönelmesi gerektiğini söylediği amaçlardan yalnızca bir tanesi üzerinde durmayı tercih ederler. Yani, bir *ikinci evrede,* söylenenlerin içindeki gizli gerçeği ve bir söylemin özgül yapısını saptamak gerektiğini ileri sürerler. Bu saptamanın da, ilk evrede, J. Lacan'ın dediği gibi, "anlama ilişkisinin doğurabileceği temel yanılgılardan" sıyrılmayı sağlayabileceğini düşünürler.
—Ruhbil. Dikkat, günlük dildeki kullanımında ve ruhbilimsel çalışmalarda, uzun süre, yalnızca içebakış açısından ele alındı. Buna ters bir tepki olarak da, davranışçılığın etkisiyle, üzerinde pek durulmadı ve ruhbilimsel araştırmalar alanının dışına atıldı.

1950 yıllarında önem kazanan bir başka kavram, bir ölçüde, dikkatin yerini aldı. Bu kavram, uyanıklık*tı ve dikkatin yoğunluğu dediğimiz şeyi belirtiyordu. Böylece, uyaranların özne tarafından algılanmasında ve ayıklanmasında çeşitli düzeyler olduğu ve uykunun, en altta yer alan düzey olduğu ileri sürüldü. Uyanıklık, psikofizyolojik açıdan ve hareketlendirme kavramıyla birlikte ele alındı. Dikkatin özgül olmayan yanları üzerinde duruldu.

Son yıllarda ise, dikkatin başka yanlarına ilgi gösterildi. Bu açıdan, *ayıklayıcı dikkat* deyiminin büyük önem taşıdığı söylenebilir. Bu etkinliği açıkça gösteren birçok olay vardır ve algıya ilişkin olan bu olaylar, insanda ve hayvanda kolayca gözlemlenebilir. Bir koku ya da ses kaynağına burnunu uzatmak ya da kulağını çevirmek; çevredeki bir görsel uyarana, iyice görülmesini sağlayacak biçimde bakışlarını yöneltmek, bunun örnekleridir. Göz hareketlerinin incelenmesi, güç ama zamanla algıyı düzenleyen ve çoğunlukla sağlam tepkilere dayanan dikkat etkinliklerinin irdelenmesi açısından verimlidir. Pavlov ve izleyicileri, bu etkinlikleri, *yönelme-araştırma tepkileri* (refleksleri) diye adlandırdılar. Gerçekten de burada, bazıları öğrenilmiş ve belli bir amaca yönelmiş karmaşık bir etkinlikler öbeği sözkonusudur. Ama bunların bazıları, daha yalındır. Yalın olan bu etkinlikler, yeni bir uyaranın etkisiyle ortaya çıkarlar ve bu yeni olma özelliği, durumlara ve bireyin geçmişine bağlıdır. Bu konuda da, psikofizyolojinin, özellikle elektroansefalografi verileri dolayısıyla büyük katkıları olmuştur.

Farklı duyular (örneğin sağ kulak ve sol kulak) aracılığıyla aynı anda algılanan mesajların sistemli bir biçimde incelenmesiyle, bu konuda birtakım başka önemli olgular da saptandı. Bu inceleme, ayıklama etkinliğinin, sunulmuş olan bildirimler arasından hangilerinin aktarılıp, hangilerinin bir yana atılacağını nasıl belirlediğini gösterdi. Bu tür çalışmalar, *anlama alanı* diye adlandırılan algı ve hatırlama etkinliği sınırlarını açıkça belirledi ve bunların dikkatle ne gibi bir bağlantı içinde olduklarını ortaya koydu.

Çokboyutlu uyaranlara ya da kavramların bilinip tanınmasına ve akılyürütmeye ilişkin ayırtedici ve karmaşık öğrenme olaylarında, dikkat etkinliğine de büyük bir yer verildi. Bu olaylar, doğrudan doğruya ortaya konamıyordu ve incelenmeleri, çok karmaşık bir yöntembilim uygulamasını gerektiriyordu. Ama bu alanda da, çok daha yalın ruhsal tutumlarda görülen aynı özellik gözlemlendi. Yani, bir bütünün öğeleri ya da belli yanları önemle ele alınıyor ve başka öğeler ya da yanlar, ketleniyordu. Başka bir deyişle, dikkatin, temel bir ayıklama etkinliği olduğu saptandı.

DİKKATLİ sıf. **1.** Dikkatini yoğunlaştırabilen; çok dikkat eden kimse için kullanılır: *Dikkatli bir gençtir, hesapların denetimini ona verebilirsiniz. Aralarındaki ilişki dikkatli bakışlardan kaçmadı.* **—2.** Dikkat, özen gösterilerek yapılmış şey için kullanılır: *Dikkatli bir inceleme.* **—3.** *Dikkatli olmak,* dikkat etmek: *Dikkatli ol, tehlikeli biridir. Bu konuda daha dikkatli olmanız gerekir.*

◆ be. Dikkatli biçimde: *Biraz dikkatli konuş.*

DİKKATSİZ sıf. Dikkatini toplayamayan, dikkatli davranmayan kimse için kullanılır; dalgın, dağınık, savruk.

◆ be. Dikkatsiz, özensiz biçimde: *Çok dikkatsiz oturuyorsun.*

DİKKATSİZLİK a. **1.** Alışkanlık durumuna gelmiş ya da rastlantısal dikkat eksikliği; dalgınlık, özensizlik: *Artık bu tür dikkatsizliklerle karşılaşmamalıyız. Küçük bir dikkatsizlik büyük bir kazaya yol açtı.* **—2.** *Dikkatsizlik etmek,* dikkatli davranmamak, dalgın davranmak.

DİKKUYRUK a. Zool. Genellikle Rusya'da kuluçkaya yatan, ama Mohan ve Emir gölü yakınlarında da kuluçkaya yattığı sanılan ördek. (Bil. a. *Oxyura leucocephala;* ördekgiller familyası.)
—ANSİKL. Dikkuyrukların gagaları mavi, başlarının büyük bölümü beyazdır (erkeğinki bütünüyle beyaz). Göçmen ve gezici bir kuştur.

M. Sester-Pitch

Saint-Guilhem-le-Désert (Hérault) yakınındaki Clamouse mağarasında dikitler ve sarkıtlar

DİKLEMESİNE be. Dik olarak.

DİKLENMEK gçz. f. *Bir kimseye diklenmek,* ona kafa tutmak, ters davranmak: *Babasının her sözüne dikleniyor.*

DİKLEŞME a. Fizyol. Kan hücumunun etkisiyle bazı organların (kamış ve bızır) hacminde ve katılığında meydana gelen değişiklik.
—ANSİKL. Fizyol. Dikleşme özellikle kamışta meydana gelir, onun doğrultusunu değiştirerek birleşmeyi sağlar. Dikleşme kamışın kovucuklu cisimleri ile üretranın ve kamışın ön ucundaki süngersi cisimlerde meydana gelen değişikliklerden ileri gelir; bunlar duygusal ve ruhsal uyartıların etkisi altında ortaya çıkan damar genişlemeleridir.

DİKLEŞMEK gçz. f. Dik duruma gelmek: *Yokuş burada daha da dikleşti.*
—Kuşç. Bir av kuşundan söz ederken, hayvanın tüylerini kabartması sonucu tüylerin diken diken olması.
—Müz. TİZLEŞMEK'in eşanlamlısı.
◆ **dikleştirmek** ettirg. f. Bir şeyi dik, sert duruma getirmek: *Omuzlarını dikleştirmek. Sesini dikleştirmek.*

DİKLEŞTİRİCİ sıf. Fizyol. Dikleşmeyi sağlayan.
—Anat. *Dikleştirici merkez,* omuriliğin alt bölümündeki bölge. ‖ *Dikleştirici Eckard sinirleri,* edep sinir ağının dalları.

DİKLEŞTİRMEK → DİKLEŞMEK.

DİKLİK a. **1.** Dik olma durumu; dik olan şeyin niteliği. **—2.** Sert, aksi bir kimsenin, davranışın niteliği.

DİKLOFENAK a. (fr. *diclofenac*). Eczc. Hormon kökenli olmayan ve değişik kaynaklı romatizmaların ve sancıların tedavisinde kullanılan yapay antienflamatuar ilaç.

DİKLOROAMİN T (fr. *dichloramine T*'den). Org. kim. Formülü $Cl_2N—SO_2—C_6H_4—CH_3$ olan ve bakteri öldürücü olarak kullanılan N, N- dikloro-para -toluen-sülfonamidin yaygın adı.

DİKLOROASETAT a. (fr. *dichloracétate*'dan). Org. kim. Dikloroasetik asidin tuzu ya da esteri.

DİKLOROASETİK sıf. (fr. *dichloracétique*'den). Org. kim. *Dikloroasetik asit,* formülü $Cl_2CH—COOH$ olan asit; kloralın, potasyum siyanür ile birlikte ısıtılmasından elde edilir.

DİKLOROAURAT I a. Kim. Formülü $M[AuCl_2]$ olan karmaşık tuzların genel adı; M, birdeğerli bir metali gösterir.

DİKLOROBENZEN a. (fr. *dichlorobenzène*). Org. kim. Benzenin, formülü $C_6H_4Cl_2$ olan iki klorlu türevi.
—ANSİKL. Klorobenzenin klorlanmasından elde edilen yalnızca orto ve para izomerleri önemlidir. Orto izomeri, 180°C'ta kaynayan bir sıvıdır; mum, reçine ve kauçuklarda çözücü olarak kullanıldığı gibi, ısı aktarma akışkanı ve kimi boyarmaddelerin üretiminde ara ürün olarak da yararlanılır. Para izomeri ya da paradiklorobenzen, çoğunlukla güve önleyici olarak kullanılır.

DİKLORODİETİL ETER a. (fr. *dichlorodiéthyl éther*). Org. Kim. Formülü $Cl—CH_2—CH_2—O—CH_2—CH_2—Cl$ olan ve böcek öldürücüsü olarak kullanılan bileşik. (178°C'ta kaynayan bir sıvıdır; deriyi, gözleri ve mukozayı tahriş eder.)

DİKLORODİFENİLTRİKLOROETAN a. (fr. *dichlorodiphényltrichloréthane*). Kim. Daha çok DDT kısaltmasıyla tanınan bileşik.

DİKLOROETAN a. (fr. *dichloréthane*). Org. kim. Etanın, formülü $C_2H_4Cl_2$ olan iki klorlu türevi. (Dikloroetanın iki izomeri vardır: birincisi dikoloro-1,1 etan ya da etiliden klorür $[CH_3—CHCl_2]$, diğeri, dikloro-1,2 etan ya da etilen klorürdür $[Cl—CH_2—CH_2—Cl]$. Yalnızca ikinci izomeri önemlidir. Bu, 83°C'ta kaynayan bir sıvıdır. Klorun, etilen üzerine doğrudan etkimesinden elde edilebildiği gibi, hidroklorik asitle oksijenin bir katalizör yanında etilen üzerine etkimesiyle de elde edilir. Bu ürünün, yaklaşık % 80'i doğrudan vinil klorüre dönüştürülür, geri kalanı vuruntu önleyici, kurşun tetraetil akışkanının hazırlanması ve organik çözücülerin bireşiminde kullanılır.

DİKLOROETİLEN a. (fr. *dichloréthylène*). Org. kim. Etilenin, formülü $C_2H_2Cl_2$ olan klorlu türevi. (Dikloroetilenin iki konum izomeri vardır: birincisi, dikloro-1,1 etilen ya da viniliden klorür $[CH_2{=}CCl_2]$, diğeri dikloro-1,2 etilen ya da asetilen diklorürdür $[Cl—CH{=}CH—Cl]$. Viniliden klorür, vinil klorür ile birlikte eşpolimerlerin üretiminde monomer olarak kullanılır. Yağlı maddelerin çözücüsü olarak kullanılan asetilen diklorür, bir stereo -izomer karışımıdır; sis izomeri 60°C'ta, trans izomeri ise 47°C'ta kaynar.)

DİKLOROFEN a. (fr. *dichlorophène*). Org. kim. Formülü, $(HO—C_6H_3Cl)_2CH_2$ olan bis (hidroksi-2 kloro-5 fenil) metanın yaygın adı; para klorofenilden elde edilir; solucan düşürücü, mantar ve bakteri öldürücü olarak kullanılır.

DİKLOROFENOKSİASETİK sıf. (fr. *dichlorophénoxyacétique*). Org. kim. *Diklorofenoksiasetik asit,* formülü

$$C_6H_3Cl_2—O—CH_2—CO_2H$$

olan asit. (Tek önemli izomeri, dikloro-2,4 fenoksiasetik asittir; dikloro-2,4 fenol ile kloroasetik asitten elde edilir. Tuzları ile esterleri, ot öldürücü ve yaprak kırıcı olarak kullanılır.)

DİKLOROFENOL a. (fr. *dichlorophénol*). Org. kim. Fenolün, formülü $C_6H_3Cl_2—OH$ olan iki klorlu türevi. (Tek önemli izomeri, para klorofenolün klorlanmasından elde edilen dikloro-2,4 fenoldür; diklorofenoksiasetik asit üretiminde hammadde olarak kullanılır.)

DİKLOROKARBEN a. (fr. *dichlorocarbène*). Org. kim. Formülü CCl_2 olan bileşik; kloroform ile trikloroasetik asidin bozunma tepkimeleri sırasında oluştuğu kabul edilir. Ancak çok kuvvetli tepkin olması nedeniyle tek başına elde edilememiştir.

DİKLOROKSİT sıf. Anorg. kim. Formülü Cl_2O olan oksit.

DİKLOROMETAN a. (fr. *dichlorométhane*). Org. kim. METİLEN* KLORÜR'ün eşanlamlısı.

DİKLOROPROPANOL a. (fr. *dichloropropanol*). Org. kim. Formülü $C_3H_4Cl_2O$ olan alkol. (Dikloropropanolun tek önemli izomeri, formülü $Cl—CH_2—CHOH—CH_2Cl$ olan dikloro-1,3 propanol-2'dir. Hidroklorik asidin gliserol üzerine etkimesinden elde edilir. Suda az çözünür ve özellikle nitroselüloz çözücüsü olarak kullanılır. Ayrıca lak üretiminde ve suluboyalarda yapıştırıcı etken olarak yararlanılır.)

DİKLOROPROPEN a. (fr. *dichloropropène*). Org. kim. Formülü $C_3H_4Cl_2$ olan bileşik. (Tek önemli izomeri, formülü $ClCH_2—CH{=}CHCl$ olan dikloro-1,3 propen-1'dir. Dikloro-1,3 propanol-1'den su giderilerek elde edilir ve tarımda zararlı bitki ve böcek öldürücü olarak kullanılır.)

DİKLORÜR a. (fr. *dichlorure*). Kim. Bİ-KLORÜR'ün eşanlamlısı.

DİKME a. **1.** Dikmek eylemi: *Ağaç dikme. Dikiş dikme.* **—2.** Direk. **—3.** Fidan. **—4.** *Yörs.* Bir evde aileyi sürdürecek tek çocuk.
—Denizc. Gemiye yük alıp vermede ya da bir yükü istenilen yükseğe kaldırmada kullanılan, bir direk ya da bir serenden oluşan bir tür maçuna.
—Doğramac. *Kenar dikmesi,* bir çerçevenin ya da bir kapı kanadı çerçevesinin düşey konumdaki merkez ya da yanal öğesi.
—Geom. Bir başka doğruya ya da bir düzleme dik olan doğru. ‖ *İki doğrunun ortak dikmesi,* iki doğru ister düzlemdeş olsun ister olmasın, bunlara dik olan doğru. (Doğruların kesişimleri ya da düzlemdeş olmamaları durumunda dikme bir tektir.)
—Havc. Bir hava taşıtında iki ikiz tekerlekli iniş takımı bacağı. ‖ *İniş takımı dikmesi,* iniş takımı tekerleğini uçak gövdesine bağlayan öğe.
—İnş. Bir bütünde destek ya da payanda işlevi gören düşey öğe. ‖ Bir çatıda, örneğin makas kirişinin yükünü hafifleten küçük düşey parça. ‖ *Ara dikme,* bir bölmede, ahşap bir çatkıda taşıyıcı ana dikmeler arasında yer alan küçük düşey çubuk. ‖ *İskele dikmesi,* bir iskelede büyük düşey sırık. ‖ *Mantar dikme,* taşıma yükünü artıran çok geniş bir tür başlıkla donatılmış betonarme dikme. (Böylece, döşeme plağını daha az sayıda dikmeyle taşımak mümkün olur.)
—Kırs. inş. *Ara dikmesi,* ahşap çatkıda bir damlalık aşığına ve bir ara payandasına birleştirilen dikme.
—Mad. oc. Tavan ile taban arasına düşey olarak yerleştirilen büyük tahkimat öğesi. ‖ Genellikle geniş çaplı, yuvarlak bir ağaç direkten oluşan ve kontak taşlarının arasına dikey olarak yerleştirilen tahkimat öğesi.
—Teknol. Bir şahmerdanda ya da vurma makinesinde, düşen kütleyi kılavuzlayan ve taban ile kütleyi kaldırıcı mekanizmayı taşıyan kısım.
—Tiyat. Perspektif kurallarına ya da sahneleyicinin direktiflerine uyularak, dekoru oluşturan parçaları sahneye yerleştirme.

çatı dikmesi

DİKMEK g. f. **1.** *Bir şeyi (bir yere) dikmek,* onu dik duruma getirmek, dik durumda tutmak; bir yere saplamak ya da yerleştirmek: *Direk dikmek. Tepeye bayrak dikmek.* **—2.** *Bir bitkiyi, bir fidanı (bir yere) dikmek,* onu yetiştirmek üzere toprağa yerleştirmek: *Saksılara gül dikmek.* **—3.** *Bir kimseyi bir yere dikmek,* onu beklemesi için bir yere, bir şeyin başına koymak: *Bir yere nöbetçi, gözcü dikmek.* **—4.** *Bardağı, kadehi vb. (kafasına) dikmek,* baş aşağı ederek içindekini içmek: *Son kadehi de diktikten sonra kalktı.* **—5.** *Bir şeyi (havaya) dikmek,* top, taş vb. bir şeyi dikine havaya fırlatmak, atmak. **—6.** *Bir yapı dikmek,* bina. özellikle de evler yapmak; inşa etmek: *Bu taş binaları dikip, semti mahvettiler.* **—7.** *Gözünü (bir yere, bir kimseye) dikmek,* dikkatle, sabit bir biçimde ve uzun süre bakmak: *Gözünü boşluğa dikmiş öylece duruyordu.*
—Spor. Top ve benzeri araçlarla oynanan bazı oyunlarda (futbol, amerikan futbolu, polo vb.) top ya da benzeri aracı, belli kurallara göre, atış yapılmak amacıyla belirli bir yere koymak.
◆ **dikilmek** edilg. f. Dikmek eylemine konu olmak: *Alana büyük bir heykel dikilecek. Yollara dikilen elektrik direkleri. Bu mevsimde fidanlar çoktan dikilmiştir.*
◆ **dikilmek** dönşl. f. **1.** Dik duruma gelmek; dikleşmek: *Geceyarısı bir gürültü duydu, korkuyla yatağın içinde dikildi.* **—2.** *(Bir yerde) dikilmek,* ayakta kıpırdamadan durmak: *İki saattir burada dikiliyorum, yüzüme bile bakmıyorsun.* **—3.** Bir kimse ya da şey sözkonusuysa, birdenbire bir kimsenin önüne, engel olacak biçimde çıkmak: *Aniden karşıma bir adam dikildi.* **—4.** *Bir kimsenin karşısına dikilmek,* ona karşı koymak: *Ne zaman bir şey almaya kalksam karşıma dikilir, beni engellerdi.* **—5.** Bir noktaya sabit bir biçimde bakmak: *Salona girdiğimde yüzlerce göz üzerime dikildi.* **—6.** *Dikilip durmak, dikilip kalmak,* bir süre bir yerde oturmadan beklemek: *Niye başımda dikilip duruyorsun?*
—Koregr. *Parmak ucunda dikilmek,* bir ayağın, doğrudan doğruya parmak ucunu yere koymak. (Bu ayağın tabanı ve parmakları tümüyle kalkık olmalıdır.)

DİKMEK g. f. **1.** *Bir şey dikmek,* kumaştan, deriden vb. biçilmiş parçaları dikişle birleştirmek, onu ortaya çıkarmak: *Etek dikmek. Perde dikmek. Elbiselerini kendi diker. Bu kumaştan bana bir pantolon diker misin? Bir elbiseyi üç günde dikiyor.* **—2.** *Bir şeyi (kenarını, ağzını vb.) dikmek,* kesilmiş, sökülmüş, yırtılmış vb. şeyleri dikişle birleştirmek, tutturmak; *Eteğin sökülmüş dik. Yarayı dikmek. Çuvalın ağzını dikmek.* **—3.** *(Bir şeye, üzerine, içine vb.) bir şey dikmek,* düğme, dantel, cep vb. şeyi oraya dikişle tutturmak: *Gömleğin düğmelerini dikmek. Yakasına dantel dikmek. Astarın içine cep dikmek.* **—4.** Bir makineden söz ederken, dikme işlevini yerine getirmek; getirebilir durumda olmak (nesnesiz de kullanılır): *Bu makine iyi dikmiyor. Bu makine bu kalınlıktaki kumaşları dikmiyor.*
—Cerr. *Yarayı dikmek,* yaranın iki dudağını bir dikişle birleştirmek.
—Ciltç. Bir tekstil ipliğini, dikilecek ya da ciltlenecek bir kitabın her bir formasının içinden, her uca, formaları bir arada tutacak biçimde bir zincir düğümü atarak arka arkaya geçirmek. (Bu işlem ya bir dikiş tezgâhı üzerinde elle ya da mekanik olarak dikiş makinesinde yapılır.)
—Çamaşır san. *İlmik ilmiğe dikmek,* ilmikleri yeniden oluşturarak bir trikoyu onarmak.
—Denizc. *Gradin halatı dikmek,* GRADİN* HALATI DONATMAK'ın eşanlamlısı.
—İnş. *Bir duvarı dikmek,* duvar örgüsünün çatlak ya da kırık bölümündeki öğeleri bir bir çıkararak yerine yenilerini koymak.
—Mutf. Kümes ya da kanatlı av hayvanlarının kanat ya da butlarını, iğneye takılan ve gövdenin içinden geçirilen iplikle tutturmak. (Bu işlem, hayvanın, pişirildikten sonra güzel bir şekilde sunulmasını sağlar.)
—Teknol. Bir ya da bir araya getirilmiş birkaç malzemenin bir yanından diğer yanına, bir iğneyle ya da önceden bir bizle açılmış deliklerden birbirini izleyen düzenli bir ilmek dizisi oluşturacak biçimde bir ya da birçok ipliği sıra ile geçirmek. (Bu ilmekler, süs amacıyla olduğu gibi ayrı parçaların ya da aynı parçanın değişik kısımlarının birleştirilmesi amacıyla da kullanılabilir.)

◆ **dikilmek** edilg. f. Dikmek eylemine konu olmak: *Perdeler dikildi, hazır. Düğmeler sağlam dikilmemiş.*

◆ **diktirmek** ettirg. f. *Bir şeyi (bir kimseye) diktirmek,* dikmek işini başkasına yaptırmak: *Terziye bir manto diktirmek. Yorganlara düğme diktirmek.*

DİKMELİK a. Fidan yetiştirilen yer; fidanlık.

DİKMEN a. *Yörs.* **1.** Koni biçiminde tepe. **—2.** Dikilerek meydana getirilen ağaçlık. **—3.** Dik arazideki orman. **—4.** Ağaç gövdesi.

DİKMEN, Sinop iline bağlı ilçe; 14 872 nüf. (1990); 26 köy. Merkezi *Dikmen* (esk. Kırçal), 2 412 nüf. (1990).

DİKMEN, Ankara anakentinin G.-B. kesiminde, Çankaya ilçesine bağlı semt. 1980 sayımında Çankaya merkez bucağında 2 083 nüfuslu köy durumunda idi.

DİKMEN → AŞAĞIDİKMEN.

DİKMEN → YUKARIDİKMEN.

DİKMEN (Halil), türk ressam (İstanbul 1906 - Ankara 1964). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi'ni bitirdi (1927). Paris'e giderek çalışmalarını André Lhote ve Albert Laurena atölyelerinde sürdürdü (1927-1931). Liselerde resim öğretmenliği yaptı, İstanbul Resim-heykel müzesi müdürlüğüne atandı (1937). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi'nde resim dersleri vermeye başladı (1945). Milli eğitim bakanlığı güzel sanatlar genel müdürlüğüne getirildi (1961). Ressamlık ve yöneticiliğinin yanı sıra ünlü bir neyzendi. Geniş boyutlu yapıtlarında Rönesans ustalarının izleri görülür. Paris'teki yıllarında bir süre kübist teknikle çalıştıktan sonra, figüratif soyutlamalarla resimler üretti. Yurt içinde ve dışında çeşitli sergilere katıldı. İstanbul Resim-heykel müzesi'nde yer alan yapıtlarından başlıcaları: *Köylü kadınlar, Kurtuluş savaşı'nda mermi taşıyan kadınlar, Vazoda çiçekler, Portakal toplayanlar.*

DİKMEN (Şükriye), türk ressam (İstanbul 1918). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi'ni (1948), Paris'e giderek École de Louvre'un sanat tarihi bölümünü bitirdi (1949-1954). Son yapıtlarında figürleri basite indirgeyerek, keskin çizgilerle oluşturduğu desenlerini tahta panolar üzerine ince boya katları biçiminde işleyerek özgün bir üsluba ulaştı. Sergiler açan sanatçının yapıtlarından *Portre* ve *Figür,* İstanbul Resim ve heykel müzesi'ndedir.

DİKMEN (Tiraje), türk ressam (İstanbul 1923). İstanbul Üniversitesi iktisat fakültesi'ni bitirdi (1946). Üniversite öğrenimini sürdürürken bir yandan da İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi'nde Léopold Lévy'nin atölyesinde resim öğrenimi gördü. İktisat doktorası yapmak için gittiği Paris'te de Léopold Lévy'nin atölyesine devam etti (1947). Manzara resimleri ve portreleriyle dikkati çeken sanatçı, yurt içinde ve dışında çeşitli sergilere katıldı, kişisel sergiler açtı.

DİKMEN obruğu, İç Anadolu Konya obruk platosunda kuyu biçiminde karst çukuru. Obruk, yeraltında erime ile meydana gelmiş bir boşluğun tavanının çökmesiyle oluşmuştur.

DİKMENSAKAR sıf. ve a. *Yörs.* Boynuzları dik ve arkaya kıvrık olan (keçi).

DİKMETEPE → DÖKMETEPE.

DİKOTERMİ a. (fr. *dichothermie*). Denizbil. İki su kütlesi arasında düşey bir sıcaklık kesintililiği bulunmasıyla ortaya çıkan durum. (Karşıt. EŞSICAKLILIK.)

DİKOTİK sıf. (fr. *dichotique*). Ruhbil. Bir bireyin iki kulağıyla farklı uyartılar aldığı duruma denir. Bu tür algılama, deneysel araştırmalar yapmada kullanılır.

DİKOTOM sıf. (fr. *dichotome*'dan). Bot. Dikotomi tarzında gelişen bitki türü için kullanılır.

DİKOTOMİ a. Bot. (fr. *dichotomie;* yun. *dikhotomia*'dan). Bitkisel bir organın, genellikle art arda hep eşit iki parçaya bölüne bölüne büyüme tarzı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Arit. ve Mat. çözlm. İKİLEME'nin eşanlamlısı.
—Biyol. Birbirine yakın canlı iki türe ait iki özellik arasındaki karşıtlık. (Bu karşıtlık, bir dikotomi anahtarı yardımıyla iki türü birbirinden ayırt etmeye yarar.)
—Mant. Bir kavramın, kaplam bakımından birbirini tamamlayan iki kavrama ayrılması. (Örneğin, insanın ruh ve bedenden oluşması.)
—ANSİKL. Bot. Bu tip ilkel dallanma, çoğunlukla taşkömür florasındaki bitkilerde, özellikle lycopodiales takımında (almaşık dikey iki düzlemde) görülür. Günümüzde dikotomi ancak aynı düzlemde ardışık bölünme biçiminde görülmektedir (bugünkü lycopodiaceae familyası, eğrelti yapraklarının damarları, ginkgo yaprakları, çok ender olarak birçenekliler, pek çok suyosunu).

DİKRAN ÇUHACIYAN → ÇUHACIYAN (Dikran).

DİKROGRAF a. (fr. *dichrographe*). Anal. kim. Çembersel çift kırılma ölçümünde kullanılan, dolayısıyla çok sayıda bileşiğin molekül yapısı üzerine bilgi edinmeye olanak veren aygıt.

DİKROİK sıf. (fr. *dichroïque;* yun. *dikhroos,* iki renkli'den). Fiz. Dikroizm olayları gösteren.
—Foto. *Dikroik ayna,* ince katmanlardan oluşan kaplaması ışık tayfını seçerek yansıtan ayna. (Dikroik ayna projeksiyon lambalarında diapozitiflerin ısınmasını azaltmak için kullanılır; kızılaltı ışımayı tutarak görünür ışık yansımasının elde edilmesini sağlar.) || *Dikroik sis,* banyo edilmiş duyarkatta kolloit gümüşün oluşumuyla fototipin bozulması. || *Dikroik süzgeç,* ince metal katmanlardan oluşan ve bir ışımanın iki ayrı tayf bandına ayrılmasını sağlayan süzgeç.

DİKROİT a. (fr. *dichroïte;* yun. *dikhroos,* iki renkli'den). Miner. KORDİERİT'in eşanlamlısı.

DİKROİZM a. (fr. *dichroïsme*). Krist. Gözlem koşullarına göre değişik renkler gösteren kimi maddelerin özelliği.(Bk. *ansikl.* böl.) || *Çembersel dikroizm,* kimi maddelerin, sağ ve sol çembersel titreşimleri farklı biçimde soğurma özeliği. (Çembersel titreşimlerin bileşkesi bu tür bir maddeyi geçtikten sonra eliptik olarak kutuplanmış bir titreşime dönüşür.)
—ANSİKL. Krist. *İzotrop* bir cisimde, eşit kalınlıktaki bütün parçalar aynı renkte görünür, çünkü ışık ışınlarının soğurulması burada yalnız kalınlığa bağlıdır.
Çiftkırıcı bir ortamda ise, farklı doğrultular alan ışık titreşimleri eşit olarak soğurulmaz. Bu yüzden çiftkırıcı maddeden geçen ışığın yeğinliği ve niteliği yalnızca kalınlığa göre değil, bu cisme bakış doğrultusuna göre de değişecektir. Örneğin, zirkon (tekeksenli kristal) eksen yönünde kahverengi, eksene dikey doğrultuda mavimsi gridir. İkieksenli kristallerde daha karmaşık renklere rastlanır. Nitekim cordierit, bir yüzünden ötekine canlı mavi, çok soluk mavi ya da sarımsı gri renkler gösterir. Turmalinde görüldüğü gibi, ışık demetlerinden birinin tümüyle soğurulması dikroizmin sınır halini oluşturur.

DİKROMAT sıf. ve a. (fr. *dichromate*). Dikromatizmi olan.

DİKROMATİZM a. (fr. *dichromatisme*). Normal üç renk (kırmızı, yeşil, mavi) alıcısından yalnız iki tipin bulunduğu görme anomalisi. (Bu anomali nüfusun % 9'unda vardır. Doğuştan ya da edinsel olabilir. Eksik olan alıcıya göre döteranopi [yeşil körlüğü]; protanopi [kırmızı körlüğü]; tritanopi [mavi körlüğü] olarak çeşitlere ayrılır.)

DİKROSELYOZ a. (fr. *dicrocœliose;* yun. *dikroos,* çatal, *koilia,* karın, bağırsak, ve *-osis,* hastalık bildiren sonek'ten). Özellikle koyunda görülen ve kılcal safra yollarında yapraksolucanlar takımından yassı bir solucanın *(Dicrocoelium lanceolatum)* bulunmasından ileri gelen asalak hastalığı. (*D. lanceolatum* ile birlikte bir de bakteri [*clostridium novyi*] bulunursa, hastalık koyunda nekrozlu bulaşıcı hepatit yapabilir. Toplu bulaşma dışında dikroselyoz belirti göstermez, ama iktisadi kayıplara neden olur.) [Eşanl. KÜÇÜK KELEBEK.]

DİKROSKOPİK sıf. (fr. *dichroscopique*). Dikroizm olaylarını gösteren bir büyüteç için kullanılır.

Tiraje Dikmen
Natürmort
MSÜ
Resim ve heykel müzesi, İstanbul

DİKROT sıf. (fr. *dicrote;* yun. *dikrotos,* iki kez çarpan'dan). Tıp. Dikrotizm olgusu gösteren nabız için kullanılır.

DİKROTİZM a. (fr. *dicrotisme*). Fizyol. ve Patol. Sistol dalgasının fizyolojik sıçrayışında, nabzı yoklayan parmağa her kalp atışında iki vuru izlenimi veren aşırılık. (Burada, bir basınç anomalisi değil, sistolik dalganın mekanik damar çeperindeki iletiminde bir değişiklik sözkonusudur. Bu olgu, bazı dolaşım özelliği gösteren durumlarda [örneğin tifo] gözlenir.)

DİKROTON a. (iki sıra kürekli anlamında yun. sözc.). Esk. denizc. İki sıra kürekli, İlkçağ'da kullanılmış yunan gemisi.

DİKSE a. Kuş yakalamak için üstüne ökse yerleştirilen ağaç ya da ağaçsız yerlerde bu izlenimi veren şey.

DİKSENİT a. (fr. *dixénite*). Miner. Doğal manganez silikatarsenat.

DİKSITA APPAYA, şivacı hindu üstad (XVI. yy.) *Purva-mimamsa* okulundandı, veda ve tantra kökenli değişik yorum akımlarını birleştirmek amacıyla *Şankara*'yı yorumladı.

DİKSİYON a. (fr. *diction;* lat. *dictio, -onis,* sözler'den). Konuşma biçimi; bir dilin söylenişini düzenleyen, kuralcı ve estetikçi bakış açısına göre doğru kabul edilen kurallar bütünü: *Diksiyon öğretmeni. Diksiyon dersleri almak. Çok güzel bir diksiyonu olmak.*

—ANSİKL. Tiyat. "Diksiyon" sözcüğü bir şiiri, bir söylevi, bir tiyatro rolünü okuma tarzı anlamına gelir. Ses çalışması, eklemleme, telaffuz, noktalama (nefes alma), tonlama ve inşatı öğrenmeye dayanır. Tumturaklı ve ahenkli ya da yalın ve günlük konuşmaya yakın olabilen diksiyon, tiyatro anlayışı ve türüne göre önemli farklılıklar gösterir.

DİKSMUİDE, Belçika'da kent, Batı Flandre'ın *arrondissement* merkezi, Yser' in bir kolu kıyısında; 15 700 nüf. Besin sanayisi. —*Diksmuide arrondissement*'ının 5 komünü vardır; 47 600 nüf.

—Ask. tar. Yser savaşı sırasında kent, on beş gün boyunca (1914 eylül sonu-ekim başı) amansız çarpışmalara sahne olduktan sonra, 11 kasımda, amiral Ronarc'h komutasındaki deniz piyadeleriyle bir belçika tugayının güçlü direnişine karşın alman kuvvetlerinin eline geçti.

DİKSON, Rusya Federasyonu'nda liman, Arktika bölgesinde, Yenisey halicinin aşağı kesiminde, *Dikson* adasının karşısında. Kuzey denizyolu üstünde uğrak yeri. Havaalanı. Hava gözlem istasyonu.

DİKŞA, veda hinduculuğunda kurban ayinini yöneten kişinin *(yacamana),* yeniden doğuş simgeciliğinden geçerek dinsel sırları öğrenmesi; başlangıçtaki hale dönüş. Daha sonraları dikşa, üstadın öğrencisine bu sırları öğretmesi anlamına geldi. Öğrenci bu sırada bir *mantra,* yani bir dua cümlesi öğreniyordu. Bu sır öğrenme, rahip olmak isteyen öğrenciye yeni bir "doğuş" kazandırma amacı güden arınma törenlerini ve çileleri kapsar. Dikşa terimi, özellikle, *sannyasa*'yı, yani mutlak vazgeçişi belirtmek için kullanılır.

DİKTA a. (alm. *Diktat*). **1.** Zorla kabul ettirilen antlaşma. **—2.** En güçlünün en zayıfa kabul ettirdiği ve kaba kuvvetten başka dayanağı, gerekçesi olmayan mutlak buyruk: *Bir kimsenin diktası altında yaşamak. Dikta rejimi.*

DİKTACI sıf. ve a. Dikta yanlısı olan ya da iktidardaki dikta yönetimini destekleyen kimse için kullanılır.

DİKTAFON a. (fr. *dictaphone*). Özellikle mektup dikte etmek için kullanılan bir tür ses alma aygıtının tescil edilmiş adı.

DİKTATÖR a. (fr. *dictateur*). **1.** Bütün siyasal yetkileri mutlak biçimde elinde tutan ve onları denetlenmeksizin kullanan devlet başkanı. **—2.** Kendi düşüncelerini başkalarına zorla benimsetmeye çalışan kimse; despot, zorba.

—Rom. tar. Roma Cumhuriyeti'nde, önemli bir bunalım sırasında atanan ve tüm yetkileri en çok altı ay için elinde bulunduran olağanüstü magistratus. (Diktatör, kimseye karşı sorumlu değildi, tam yetkiliydi ve bağımsızdı.)

—Tar. İmparatorluk Diyeti'nde Mainz başpiskoposu sekreterinin taşıdığı unvan. (Sözcük, sekreterin, kolejlerin görüşüne sunulacak belgeleri, prenslerin elçilik sekreterlerine Diktatörlük salonunda yazdırmasından doğdu.)

DİKTATÖRLÜK a. **1.** Bir kişinin ya da birkaç kişilik bir grubun (cunta) iktidarı elinde tuttuğu, denetimsiz, otoriter biçimdeki siyasal rejim; bir diktatörün iktidarda bulunduğu dönem. (Bk. *ansikl.* böl. Siyas. bil. ve Tar.) **—2.** Bir diktatör tarafından yönetilen ülke.

—Fels. *Proletarya diktatörlüğü,* marxçılara göre, sosyalist devrimi izleyen geçiş dönemi. Burjuva devletinin yerini, proletaryanın iktidarı tek başına elinde tuttuğu bir devlet biçiminin almasıyla belirginleşen bu dönem, gene marxçılara göre, komünizme geçişi, yani devletin ve sınıfların ortadan kalktığı bir topluma geçişi sağlayacaktır. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Rom. tar. Roma Cumhuriyeti'nde, İtalya içinde altı ay uygulanan olağanüstü magistratusluk; diktatörlüğü, olağanüstü koşullarda, Senato'nun çağrısı üzerine konsüller tarafından seçilen tek bir kişi yürütürdü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Fels. *Proletarya diktatörlüğü.* Marx şöyle der: "Modern toplumda sınıfların varlığını ve bu sınıfların giriştikleri mücadeleyi ilk ortaya koyan ben değilim [...] Benim getirdiğim yenilikler şunlardır: 1. sınıfların varlığı, üretimdeki gelişimin belirli tarihsel evrelerine bağlıdır; 2. sınıf mücadelesi, zorunlu olarak, proletarya diktatörlüğünü getirir; 3. bu diktatörlük de, tüm sınıfların ortadan kalkmasına ve sınıfsız bir topluma geçişi temsil eder" (Weydmeyer'e mektup, 5 mart 1852). Lenin de bu kavramı, marxçılığın temeline yerleştirir: "Marxçılığı, sınıf mücadelesi öğretisiyle sınırlı tutmak, onu budamak, çarpıtmak, burjuvazi için kabul edilebilir duruma getirmek demektir. Sınıf mücadelesini kabul ettiği gibi, bunu proletarya diktatörlüğünü kabul edecek biçimde yaygınlaştıran kişi marxçıdır ancak" *(Devlet ve Devrim).*

—Rom. tar. Konsüller tarafından atandıktan hemen sonra diktatör, diktatörlük yetkisiyle donanırdı *(potestas).* Tüm yürütme yetkisini elinde tutan, ne görevi sırasında, ne de daha sonra kimseye hesap vermek zorunda olmayan diktatör yalnızca devlet hazinesiyle ilgili konularda censorlardan uyarı cezası alabilirdi. Yetkileri sona erdiğinde, magistratuslar eski görevlerine dönerlerdi. Diktatöre, her zaman, *magister equitum* denen ve süvari birliklerinin komutanı olan başka bir magistratus bağlıydı; bu kişi konsüllere emir verebilir ve hatta diktatöre vekâlet edebilirdi. Görevi diktatörünküyle birlikte biterdi.

Latin konfederasyonunun öteki kentlerinde diktatörlük, tek ve resmi formalitelere dayanan bir işlemle sınırlı, geçici bir magistratusluktu. Bu göreve getirilen ve diktatör adını alan magistratuslar, krallık yetkilerini sırayla kullanırlardı.

Çoğu yazarlar ilk diktatör olarak T. Larcius'un adını verirler; Larcius'un, İ.Ö. 501'e doğru Latinler ve Etrüskler ile yapılan tehlikeli bir savaşta direnmek için olağanüstü yetkilerle donatıldığı belirtilir. Gerçek anlamda son diktatör İ.Ö. 216'da Cannae savaşı'ndan hemen sonra seçildi ve konsül olmadığı için Senato'dan *prodictator* unvanını aldı. Sulla'nın ve Sezar'ın diktatörlüklerinin, anayasaya dayalı bir magistratusluk olan eski diktatörlükle, ad benzerliği dışında ortak bir yanı yoktu; tersine bunlar, silah gücüyle kurdukları tiranlıklarını bir unvanla yasallaştırmak istediler.

—Siyas. bil. ve Tar. Birinci Dünya savaşı sonrasında, yasal ya da yasadışı yollarla, siyasal iktidarın tek kişinin, genellikle de bir parti önderinin (bu parti kısa sürede tek parti durumuna gelir) elinde toplandığı ve kapalı (kendi kendine yeter) bir iktisat sisteminin uygulandığı otoriter rejimlere diktatörlük adı verildi. Bu rejimlerden bazıları savaşta yenilmiş bir ülkenin onarılması (Horthy dönemi Macaristan'ı, 1920-1944) ve modernleştirilmesi gibi nedenlerden doğdu. İtalya'da faşizmin zafer kazanmasında (Roma yürüyüşü, ekim 1922) ve 1926'dan 1943'e kadarki dönemde kesin bir diktatörlüğe dönüşmesinde iktisadi güçlüklerin yanında milliyetçi duyguların sömürülmesinin de payı vardır. Oldukça benzer nedenler, Polonya'da Piłsudski (1926-1935) ve Rydz-Śmigły (1935-1939) ile, Portekiz'de Salazar'la, (1928-1974) benzer rejimlerin kurulmasına olanak verdi.

Ama diktatörlüklerin hızla çoğalmasının nedeni, toplumsal (yaşam düzeyinde hemen hemen genelleşen düşüş), manevi (gençlerin şaşkınlığı) ve siyasal (demokrasilerin günlük sorunları çözmedeki güçlükleri) sonuçlarıyla 1929 iktisadi bunalımıydı. Diktatörlük sistemi Almanya'da Hitler ve nazi partisiyle 1933-1945 yılları arasında totaliterciliğe kadar vardı. Avrupa'nın iktisadi bakımdan geri, demokrasiye yeni geçmiş, siyasal hırsların ve yönetim zayıflıklarının yol açtığı düzensizliklerle baş edemeyen ülkelerinde benzer diktatörlükler kuruldu. Küçük Balkan ülkelerinde kimi zaman anayasal özgürlükleri askıya alan bizzat devlet başkanlarıydı ve bunu ya tek başlarına (Yugoslavya'da 1929-1934 arasında Aleksandr I; Romanya'da 1938-1940 arasında Carol II) ya da ordunun desteğiyle (Yunanistan'da 1935-1941 arasında Georgios II ve general Metaksas) gerçekleştiriyorlardı. Baltık ülkelerinde, 1933-1936 yılları arasında Estonya'da (başkan Pats), 1934'te Letonya'da (başkan Ulmanis) diktatörlük rejimleri kuruldu. Nihayet İspanya'da general Franco, daha önce Primo de Rivera'nın 1923-1930 yılları arasında kurduğu az çok ılımlı diktatörlüğü, iç savaştan (1936-1939) sonra kendi diktatörlüğüne dönüştürdü. Avrupa'da diktatörlüklerin doğuşunu kolaylaştıran iktisadi bunalım, Latin Amerika'daki kişisel iktidarları şaşırtıcı bir biçimde çökertti. Ancak bunlar yine de çabuk toparlandılar: Küba'da Batista, Orta Amerika'da bir diktatörler dayanışması (Guatemala, Salvador, Honduras, Nikaragua ve Kosta Rika) kuran Guatemala başkanı general Ubico (1931-1944), Bolivya'da albay Busch (1937-1939), Paraguay'da general Estigarribia (1939-1940), Brezilya'da başkan Vargas (1930-1945). Böylece, İkinci Dünya savaşı başladığında Latin Ameri-

L. L.–l'Illustration

Diksmuide'nin amiral Ronarc'h (kolu askıda ve başında kasket olan) komutasındaki deniz piyadeleri tarafından savunulması Charles Fouqueray'in *Illustration*'da yayımlanan suluboya deseni

ka, Doğu ve Orta Avrupa ülkeleriyle Balkanlar ve Akdeniz'deki Avrupa ülkeleri hemen hemen tümüyle diktatörlük rejimlerine boyun eğmişlerdir.

Diktatörlük, kimi ülkelerde iyice yerleştiyse de bugün artık yerini başka rejimlere bırakmaktadır.

DİKTE a. (fr. *dictée*). **1.** Bir şeyi bir kimseye söyleyerek yazdırma. **—2.** *Bir şeyi (bir kimseye) dikte etmek,* bir metni yazması için söylemek; bir kimseye isteklerini zorla benimsetmek.

—Müz. → YAZDIRMA.

DİKTE → DHIKTI.

DİKTİRMEK → DİKMEK.

DİKTİYOSPOR a. (fr. *dictyospore;* yun. *diktyon,* ağ, ve *sporos,* tohum'dan). Uzun lamasına ve enlemesine bölmelere ayrılmış mantar sporu. (DUTSU SPOR da denir.)

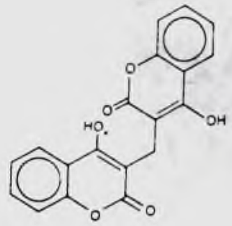
DİKTİYOZOM a. (fr. *dictyosome;* yun. *diktyon,* ağ, ve *soma, -atos,* beden'den). Biyol. Golgi aygıtını oluşturan yeniay biçiminde tanecik.

—ANSİKL. Her diktiyozom, üst üste binişmiş, genellikle yay biçiminde ve bazen birbirine geçmiş durumda 5-10 torbacıktan oluşur. Açık renkli, dar bir aralıkla ayrılmış, iki çeperden oluşan her torbacık, kenarlarda osmik asitle boyanabilen kesecikle re parçalanacak niteliktedir.

DİKTONİUS (Elmer), finlandiyalı yazar (Helsinki 1896 - *ay. y.* 1961). İsveççeyi de fince kadar iyi yazıyordu. Başlangıçta müzikle uğraştı, ama birkaç beste yaptıktan sonra bunu bırakarak 20'li yılların yenilikçi şiirinin önderi oldu (*Harda sanger,* 1922; *Taggiga lagor,* 1924; *Stenkol,* 1927; *Gras och granit,* 1936). Sosyalist fikirlerin damgasını taşıyan dinamik ve çarpıcı şiirleri, onu alman anlatımcılarına yaklaştırır. Çevirdiği amerikan şairlerinden de etkilenmiştir. Ayrıca, *Janne Kubik* (1932) adlı fince bir romanı ve öyküleri (*Medborgare i republiken Finland* I, II, 1935-1940) de vardır.

DİKTYNNA. Yun. mit. Girit'in kuzey-batı kıyısında *Diktynnaion*'a adını veren nymphe. Britomartis ve Artemis ile özdeşleştiriliyordu.

DİKUMAROL ya da **DİKUMARİN** a. (fr. *dicoumarol* ya da *dicoumarine*). Org. kim. Formülü $C_{19}H_{12}O_6$ olan bir bileşiğin yaygın adı; eskiden taşyoncasından elde edilirdi, günümüzde hidroksi-4 kumarinden bireşim yoluyla hazırlanmakta ve pıhtılaşma önleyicisi olarak kullanılmaktadır. (Dikumarol, protrombin oluşumunu yavaşlatarak karaciğerin K vitamini kullanmasını engeller. Tedavide, filebit, tromboz ve amboli hastalıklarından koruyucu ve bu hastalıkların iyileştiricisi olarak kullanılır.)

dikumarol

DİKÜLCİN (Abdüsselam bin Ragban) suriyeli arap şair (Dikülcin 777/778 - Hims 849 - 850). Dünya zevklerine düşkündü. Sürdürdüğü yaşamı yansıtan şiirler yazdı. Suriyeli Araplar'ın yasal haklarını savunan şiirleri de vardır.

DİKYANLI sıf. Geom. Dik küresel üçgene denir.

DİL a. **1.** Çizgili kaslardan oluşan ve arka kısmıyla ağız boşluğunun tabanına bağlanan, hareketleriyle konuşma ve yutmaya yardımcı olan organ. (Bk. *ansik.* böl. Anat., Patol.) **—2** Oldukça hareketli, uzun ve dar biçimiyle dili andıran her şey: *Kilidin dili.* **—3.** *Dil avcısı,* casus (esk.). || *Dil ağız vermemek* → AĞIZ* DİL VERMEMEK. || *(Bir kimsede) dil bir karış, dili pabuç kadar,* saygısızca karşılık veren kimse için kullanılır. || *(Bir kimseye) dil çıkarmak,* (onunla) eğlenmek, alay etmek için dilini ağzından çıkarmak. || *(Bir kimseye) dil, diller dökmek,* kandırmak, inandırmak ya da yararlanmak için bir kimseye tatlı sözler söylemek: *Biraz borç alabilmek için saatlerce dil döktü.* || *Dil ebesi* →LAF EBESİ*. || *Dil kavgası* → AĞIZ* KAVGASI || *Dil otu mu yedin?,* çok konuşan ya da hiçbir sözün altında kalmayan kimseye söylenir. || *Dil pelesengi,* söz arasında sık sık yinelenen söz. || *Dil sürçmesi, kayması,* sözcükleri söyleyememe, yerinde kullanamama. || *Dil şakası* → AĞIZ* ŞAKASI. || *Dil tutmak,* sorgulamak (esk.). || *Dil tutukluğu,* dilin ağız içinde rahatça dönememesinden doğan söyleme güçlüğü; herhangi bir nedenle söz söyleyememe. || *Bir kimseye, bir şeye dil uzatmak,* onu aşağılayıcı sözler söylemek, yermek: *Haddini bil, sen öyle şerefli birine dil uzatamazsın.* || *Dil yarası,* ağır ve kötü bir sözün yol açtığı gönül kırıklığı. || *Dile, dillere düşmek,* dedikodu konusu olmak. || *Dile gelmek, dile düşmek;* konuşması olanaksız bir varlık ya da nesne sözkonusuysa, konuşmaya başlamak: *Onun bu yakınması karşısında kanlı kaya dile gelmiş.* || *Bir şeyi dile getirmek,* onu anlatmak, açıklamak, söze dönüştürmek: *İnsanlar duygularını bin bir şekilde dile getirirler;* susan bir kimseyi konuşturmak: *Biraz para adamı dile getirmiş, bildiklerini anlattırmıştı.* || *Dile kolay,* bir olayın, bir durumun anlatılmasının kolay, ama katlanılmasının güç olduğunu belirtmek için söylenir: *Dile kolay tam on yıldır çocuğunu görmemişti.* || *Dile vermek,* gizlenmesi gereken bir şeyi açığa vurmak, başkalarına söylemek. || *Dili açılmak, dili çözülmek,* konuşamayan bir kimse sözkonusuysa, konuşmaya başlamak: *O olaydan sonra dilsiz kadının dili açılmış, başlamış konuşmaya.* || *Dili ağırlaşmak,* hasta bir kimse sözkonusuysa, güçlükle konuşmak. || *Dili bir karış dışarı çıkmak, sarkmak,* koşma, yürüme, sıcak vb. bir nedenle çok yorulmak. || *Dili bozuk,* bir dili doğru ve düzgün konuşamayan kimse için kullanılır. || *Dili çalmak* → ÇALMAK. || *Dili damağına yapışmak, dili damağı kurumak,* çok susamak. || *Dili dolaşmak,* hastalık, korku, sarhoşluk, heyecan vb. bir nedenle şaşırıp söyleyeceklerini karıştırmak: *İkinci sorudan sonra dilim dolaştı, bir türlü yanıt veremedim.* || *Dili döndüğü kadar,* anlatabildiğince, anlatım gücünün yettiğince: *Dilimin döndüğü kadar her şeyi onlara anlattım.* || *Dili dönmemek,* bir sözü yanlışsız söylemeyi becerememek; söylemek istediğini tam olarak anlatamamak. || *Dili durmamak,* aralıksız konuşmak; söylenmemesi gereken bir şeyi söylemek, gevezelik etmek. || *Dili ensesinden çekilsin,* bıktıracak kadar çok konuşan ya da kötü, kırıcı sözler söyleyen kimse için kullanılan ilenme sözü. || *Dili kılıçtan keskin, dili zifir,* gönül kırıcı, ağır sözler söyleyen kimse için kullanılır. || *Dili kurtlu,* dedikoducu. || *Dili kurusun,* söz söyleyemez olsun anlamında kullanılan ilenme sözü. || *Dili olsa da söylese,* "nesneler konuşabilseydi kimi olaylara tanıklık edebilirlerdi" anlamında söylenir: *Bu duvarların dili olsa da neler yaptığınızı söylese.* || *Dili tutuk,* serbest ve rahat bir biçimde konuşamayan kimse için söylenir. || *Dili tutulmak,* heyecan, sevinç, korku vb. bir nedenle söz söyleyemez duruma düşmek. || *Dili uzamak,* haddini bilmeden konuşmak. || *Dili uzun,* başkaları için aşağılayıcı, kötü sözler söyleyen. || *Dili varmak, varmamak,* bir kimseye bir sözü söylemeye gönlü razı olmak, olmamak: *Oğlunun öldüğünü ona söylemeye dilim nasıl varırdı?* || *Dili yatkın,* bir dili kolaylıkla öğrenmeye, düzgün konuşmaya yetenekli olan kimse için kullanılır. || *Dilimin ucunda,* bir sözün, bir adın anımsanacak gibi olup da anımsanamadığı durumda söylenir. || *Dilinde, dilimde tüy bitti,* bir şeyin tekrar tekrar söylenmesinden bıkıldığını vurgulamak için söylenir. || *Dilinden anlamak,* bir canlının çıkardığı seslere, davranışlara anlam vermek, bir nesnenin, bir aracın özelliklerini bilmek: *Bebeklerin dilinden anlamak. Fotoğraf makinesinin dilinden anlamak.* || *Bir kimseyi, bir şeyi dilinden düşürmemek,* sürekli olarak ondan söz etmek: *Doğduğu kenti dilinden düşürmezdi.* || *Dilinden kurtulmak,* bir kimsenin sitemlerinden ve eleştirilerinden kurtulamamak: *Hele bir gelme, bakalım dilimden kurtulabilir misin?* || *Diline kira istemek* → AĞIZI* NA KİRA İSTEMEK. || *Diline sağlam olmak,* sır saklamasını bilmek; kötü, çirkin sözler söylemekten kaçınmak. || *Diline takmak, diline dolamak, diline pelesenk etmek,* aynı şeyi yineleyip durmak; bir kimseyi her fırsatta, her yerde kötülemek. || *Dilini bağlamak,* bir kimseyi herhangi bir nedenle konuşamaz duruma getirmek, susmaya zorlamak. || *Bir şeye dilini değdirmemek,* ondan hiç yememek. || *Dilini eşek arısı soksun!,* yanlış konuşan ya da hoşa gitmeyen, kötü şeyler söyleyen kimseye şaka yollu söylenen ilenme sözü. || *Dilini kedi mi, fare mi yedi, dilini mi yuttun?,* "niçin konuşmuyorsun" anlamında söylenir. || *Dilini kesmek,* susmak: *Dilini kes, kendi işine bak.* || *Dilini tutmak,* ağzına gelen her sözü söylemekten kaçınmak: *Dilini tutmazsan, başına çok işler gelir.* || *Dilini yutmak,* korku, sevinç, heyecan vb. bir nedenle konuşamamak. || *Dilinın altında bir şey olmak,* sözlerinden, davranışlarından sakladığı bir şey olduğu sezilmek: *Önüne bakıp ellerini ovuşturmasından dilinin altında bir şey olduğunu anlamıştım.* || *Dilinin altındaki baklayı çıkarmak,* gizlemeye çalıştığı bir şeyi sonunda söylemek, açığa vurmak: *Sonunda dilinin altındaki baklayı çıkarıp söyledi.* || *Dilinin belasını, cezasını çekmek,* düşünmeden, gelişigüzel konuşma yüzünden zarara uğramak. || *Dilinin ucuna gelmek,* bir sözü söylemeye uygun bir ortam doğmuşken ve tam söylemek üzereyken bundan vazgeçmek: *"Sen kimsin, neci oluyorsun" sözleri dilimin ucuna geldi ama söylemedim.* || *Dilinin ucuyla,* içten, yürekten değil, laf olsun diye: *Dilinin ucuyla çağırdı, gider miyim hiç.* || *Diliyle sokmak,* bir kimseye kırıcı, zehir gibi sözler söyleyerek onu incitmek. || *Diliyle tutulmak, yakalanmak,* söylediği bir sözle suçlu olduğunu kanıtlamak. || *Dillerde dolaşmak, gezmek,* her yerde kendisinden söz edilmek. || *Dillere destan olmak,* bir olay ya da bir kimsenin bir niteliği sözkonusuysa, herkes tarafından bilinir, konuşulur olmak: *Kızın güzelliği dillere destan olmuştu.*

—Anat. *Dil atardamarı,* dış karotisin yan dalı. (Boyun iç toplardamarına kavuşan dil toplardamarıyla birlikte ilerler.) || *Dil bölmesi,* dilaltı zarıyla birlikte dilin lif iskeletini oluşturan dikey lifsel lam. || *Dil-damak kası,* dilin yapıcı kaslarından olan küçük çift kas. || *Dil derin atardamarı,* dil atardamarının uç kısmı. || *Dil derin toplardamarları,* dilin alt yüzünde bulunan iki toplardamara verilen ad. || *Dil-küçükdil kası,* küçükdili, dil köküne bağlayan küçük kaslara denir. || *Dil siniri,* altçene sinirinin bir dalı olan dil duyu siniri. || *Dil "V"si,* dilin dip tarafındaki çanaksı memeciklerin tepesi geriye dönük "V" harfi biçiminde görünümü. || *Dil-yutak siniri,* kafa sinirlerinin dokuzuncu çifti. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ayakkc. Tasmanın arkasına doğru uzanan ve ayağın tümsek bölümünü örten

karıncayiyen (yapışkan)

kedi (pütürlü)

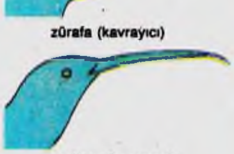
su yılanı (çatallı)

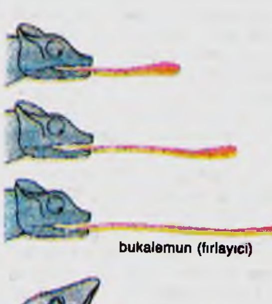
arı (yalayıcı)

zürafa (kavrayıcı)

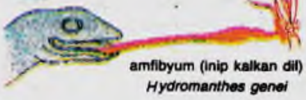

kolibri (borumsu)

bukalemun (fırlayıcı)

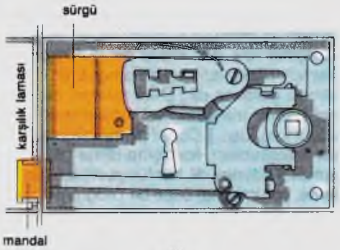

amfibyum (inip kalkan dil) *Hydromanthes genei*

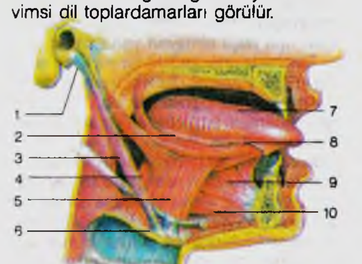
havayla solunan çeşitli hayvanların dilleri

parça. (Dil genellikle sayanın uzantısından, kimi zaman da sayaya eklenen bir parçadan oluşur.) || *Körüklü dil,* her iki yanından hem tasmaya hem de sayanın üst gambalarına dikilen ve atkının sızdırmazlığını sağlayan dil. — Yürüyüş ve dağcı postallarında, sayanın atkı düzeyinde sızdırmazlığını sağlayan, iki kenarından boyuna dikilmiş dil.
—Bes. san. Sığır dilinden yapılan ikinci sınıf bir pastırma türü.
—Camc. *Bek dili,* bir gazojende gaz fırınında kâgir beki içinde, hava ile sıcak gazların yanma için karışmalarından hemen önceki ayırım çeperinin yatay ya da eğik en uç kısmı.
—Coğ. *Kara dili,* çok dar toprak şeridi; dar kıstak.
—Denizc. Makaralarda ve tornalarda üzerinde halatın hareket ettiği bölüm. || *Dil oluğu,* bir makara dilinin üzerine halatın oturması için açılmış oluk. || *Tahdit dili,* bir bocurgatın, bir çıkrığın ya da bir demir ırgatının ters yöne çevrilmesini önleyen küçük metal destek. (Eşanl. TAHDİT DAMAĞI.)
—Der. hast. *Dil iltihabı,* dildeki iltihaplı lezyon. (Eşanl. GLOSSİT.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Brocq ve Pautrier eşkenar dörtgen dil iltihabı,* dil V'sinin önünde yer alan eşkenar dörtgen biçiminde ağrısız, pütürsüz kırmızı alan. (Düz ya da memecikli de olabilir; nedeni bilinmeyen, süresi belirsiz, tehlikesiz bir hastalıktır; kanserleşmeye doğru gelişme göstermez, ama epitolyomalı bir teşhis güçlük yaratarak biyopsiye başvurmayı gerektirebilir.) || *Harita dil* ya da *kenarları kavlamalı dil iltihabı,* sürekli değişim halinde, beyazımsı sınırlı, pütürsüz kırmızı lekelerden oluşan ve günden güne değişen coğrafi bir haritayı andırır biçimde görüntüler çizen dil iltihabı. (Tehlikesiz bir hastalıktır.) || *Hunter dil iltihabı,* Biermer kansızlığı sırasında görülen lezyon. (Başlıca belirtisi dil mukozasında yaygın, parlak kırmızı ya da morumsu bir renklenme ve cilalı gibi pürüzsüz ve pütürsüz bir görünümdür.) || *İkinci derece frengili dil iltihabı,* dümdüz plakalar görünümünde ortaya çıkan dil mukozası alanları. || *Kıllı dil,* dil pütürlerinin aşırı büyümesinden dolayı dilin kıllarla kaplıymış gibi görünen hali. (Eşanl. TRİKOGLOSİ.) || *Kıvrımlı dil,* boylamasına derin çizgilerden oluşan ve dile kırışık bir deri görünümü veren dil iltihabı. (Uzun zaman doğuştan frengi belirtisi sayılmış, fakat genetik yapıya bağlı olarak başat yolla geçen bir deri hastalığı olduğu anlaşılmıştır.) || *Sert zamk görünümünde dil iltihabı,* üçüncü derece frenginin dilde yerleşmesi (yaralı ya da yarasız olabilir). || *Tüylü siyah dil,* tüysü pütürlerin hipertrofiye uğraması sonucunda dile siyah ve sık bir saç örtüsü görünümü veren dil iltihabı. (Kesinlikle *candida* cinsi maya mantarlarından ileri gelir.) [Eşanl. GLOSSOFİTİ.] || *Yüzeysel sertleşmeli dil iltihabı,* frenginin üçüncü evresindeki dil yarası; liken halinde de görülebilir.
—Folk. *Dil bağı,* halk arasında dili alt damağa bağlayan deri parçasına verilen ad. (Çocuğun konuşup konuşmamasının bu zarla ilgili olduğuna inanılır.) || *Dil bağını kesmek,* geç konuşan ya da konuşamayan çocuğun dili altındaki zara tırnak ya da bıçakla çentik atmak. (Bazı yörelerde bıçağın demir olmasına özen gösterilir.) || *Dil burmak,* geç konuşan ya da konuşamayan çocukların, çabuk konuşmalarını sağlamak amacıyla dilini bükmek. (Bir mendilin ortasına şeker konup çocuğun ağzına yaklaştırılır. Çocuk yalamak için dilini çıkarınca mendille tutulup yavaşça burulur.)
—Halk müz. → KAMIŞ.
—İnş. *Kiremit dili,* bir kiremitin alt yüzeyinde bulunan ve bu kiremitin kaplama tahtasına tutunmasını sağlayan profilli kabartma. || *Tel dili,* bir kiremitin alt yüzeyinde bulunan ve üstüne açılan delikten kiremiti bağlamak için bir tel (galvanize demir ya da bakır) geçirilen çıkıntı.
—Jeomorfol. Bir vadi buzulunun, buzun belirgin bir biçimde bir nehir oluşturduğu aşağı kesimi.
—Kilitç. Bir kilidin, karşılık lamasındakı yuva içine girerek, kanat, kapak gibi açılan öğeleri sabitleştiren, sürgü ya da kanca biçimindeki tek parçalı bölümü.

dil

—Mutf. Çeşitli biçimlerde yenmek üzere hazırlanmış bazı hayvanların (sığır, dana) dili. || *Dil haşlaması,* bir süre suda bırakıldıktan sonra az tuzlu suda, maydanoz kökü, defne yaprağı, soğan, tane karabiber vb. koku ve lezzet verici bitki ve baharatlarla kaynatılmış sığır ya da dana dili. || *Dil peyniri* → DİLPEYNİRİ. || *Dil salamurası,* güherçile ve tuz karışımıyla ovulup aralarına koku verici bitki ve baharat serpilerek toprak çanağa basılmış dillerle yapılan salamura. (Diller bu durumda 10-15 gün bekletildikten sonra çıkarılıp pişirilir ve temizlenmiş sığır bağırsağına doldurularak ıkı ucu bağlanıp ocak üstünde tütsüye asılır.) || *Dil salatası,* haşlanıp ince ince doğranmış dil, katı pişmiş yumurta sarısı, hardal, sirke ve tuzla yapılan salata. || *Dil sotesi,* haşlanıp ufak ufak doğranmış dil, unu yağda kavurduktan sonra içine etsuyu ve beyaz şarap karıştırılarak inceltilmiş meyane ile yapılan yemek. (Pişmeye yakın içine biraz konserve mantar konur, ince kıyılmış maydanozla servis yapılır.) || *Dil yahnisi,* ince kıyılmış ve yağda kavrulmuş soğan, ufak ufak doğranmış haşlama dil, etsuyu ve kırmızı şarapla inceltilmiş meyane ile yapılan yemek. (İçine haşlanmış taze mantar da konabilir.)
—Müz. Havalı çalgılarda, titreşimleriyle ses üreten, kamış, ağaç ya da metal küçük plaka. || Orgda ya da harmonium'da, bir hava kanalına yerleştirilen ve birtakım yayların etkisiyle, eklendiği boru takımlarına vuruşlar ya da sürekli tremololar veren mekanizma. || *Dil vuruşu,* üflemeli çalgıların icra tekniğinde, sesleri çıkarmak, yinelemek ya da başka seslerden ayırmak için başvurulan yöntem. || *Çarpan dil,* titreşen ucu katı bir cisme çarpan basit (klarinet, org trompeti) ya da çift (obua) dil. || *İtme dili,* piyanonun her bir çekicinin, bir tele çarptıktan sonra tümüyle geri çekilmeksizin, bir ya da iki (çift itme dili) yatak üzerinde durmasını sağlayan mekanizma. (Bu sistem, seslerin hızla yinelenmesini kolaylaştırır.) || *Serbest dil,* ucu, üflenen ve borudan geçebilen havanın etkisiyle titreşen (akordiyon, harmonium, armonika) dil.
—Nörol. *Dil-yutak lezyonu,* dil-yutak bölgesinde bulunan ve hem dilde, hem yutakta hareket, duyu ve duyum bozukluklarına yol açan lezyon. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Patol. *Dil düşüklüğü,* dilin arkaya doğru düşmesi. (Solukborusu bronş ağını az çok tümüyle kapatarak, solunumun durmasına neden olabilir. Bu olgu genel anestezi sırasında ortaya çıkan hipotoni ya da genel koma halinde görülür. Uygulanacak acil tedavi, dilin sağlam bir şekilde bağlı olduğu çene kemiğini yarı çıkık duruma getirmektir. Bunun için alt diş kemeri üst diş kemerinin üstüne bindirilir.) || *Dil felci,* genellikle hemiplejiye bağlı olarak dilin hareketsiz kalması.
—Teknol. Açma kanadı üzerine yerleştirilmiş bir sürgünün ekseni çevresinde salınan ve telaro üzerine tutturulmuş bir yuvaya giren kol.
—Tıp. *Dil baskısı,* ağız ve boğazın muayenesini sağlamak için dil dibini bastırmaya yarayan alet. || *Dil sıyırgacı,* dili temizlemek için kullanılan, genellikle fildişinden yapılma küçük lam.
—Vet. *Kara dil,* BLACK-TONGUE'un eşanlamlısı. || *Kütük dil,* özellikle sığırlarda aktinomikoz ve aktinobasiloz hallerinde görülen süreğen hipertrofi hastalığı. (İrileşmiş olan dil serttir ve yan taraflarında sarımsı beyaz şişlikler ve yüzeysel yaralar vardır.) || *Mavi dil,* koyunlarda nezleli humманın belirtisi. || *Sarkık dil,* bazı hayvanlarda görülen sürekli dil çıkarma kusuru.
—ANSİKL. Anat. Dil 17 kastan oluşur; hepsi XII. çift kafa sinirine (büyük dilaltılar) bağlı olan bu kaslar ona büyük bir hareketlilik sağlar. Dil çiğneme, yutma ve seslenmede büyük rol oynar. Serbest kısmı bir mukozayla kaplıdır; üst yüzü *dil pütürleri* denen ve en irileri dilin dip tarafından başaşağı bir V biçimi çizen birbirine yakın bir sürü küçük çıkıntıyla kaplıdır. Bu pütürler tat organlarının bulundukları yerlerdir. Dil yukarı kaldırıldığı zaman alt yüzünde ortada dil gemciği ve iki yanda mavimsi dil toplardamarları görülür.

dil

1. Stiloit çıkıntı;
2. Stiloit-dil kası;
3. Stiloit-dilkemiği kası;
4. Dilkası (dilkemiğine);
5. Dilkası (dil tabanına);
7. Dil;
8. Dil altı kası;
9. Çene-dil kası;
10. Çene-dilkemiği kası.

• Dil-yutak siniri soğaniliğin yan yüzünden, öbür karma sinirlerle (vagus ve spinal sinir) birlikte çıkar. Başlıca ödevi yutağı ve dilin arka bölümünü devindirmektir; onlarla birlikte bulunan parasempatik sinirlerse kulakaltı bezinin salgısını düzenler. Ayrıca yutak ve gırtlağa giden bir miktar duyu siniri lifleri de dil-yutak sinirine eşlik eder.
—Der. hast. Dil iltihapları akut olabileceği gibi (mikroplu hastalıklar, yaygın ağız iltihapları, yerel tahriş ya da enfeksiyonlar, zehirlenmeler), süreğen de olabilir (frengi, dermatozlar, kansızlık, vitaminsizlik, beslenme yetersizliği, sindirim bozukluğu). Bunlar başlı başına patolojik bir olgu olabileceği gibi bir hastalığın çerçevesine giren başka belirtilerle birlikte de olabilir.
—Karş. anat. Omurgalılarda dil, balıklarda bulunmadığına göre, dörtbacaklılara özgüdür. Gerçekten de, solungaçaltı kaslardan oluştuğundan yalnız havayla solunan hayvanlarda bulunur ve büyük dilaltı siniriyle yönetilir. Bazı hayvanlarda (kurbağa, bukalemun) öne doğru fırlatılabilir ve avları yakalamaya yarar. Karıncayiyende kamçı gibi uzun ve üzeri mukusla kaplı olduğundan termitleri ve karıncaları yakalayıp yutma olanağı verir. Yılanlarda çatal ucu değişik cisimlere dokunur ve alınan kokular, her biri (bir dil ucu için olmak üzere) ağzın dibindeki iki deliğe açılan jakobson organlarınca incelenir. Dil kaslı olduğundan, tükürükle kayganlaşan avların yutulmasına da yarar. Ağzın ve yutağın başka bölgeleri gibi dilde de tatma memecikleri bulunur. Dilin biçimi, kuyruksuzların ve kertenkelemsi sürüngenlerin sınıflandırılmasında rol oynar. Omurgasızlarda, benzetme yoluyla, ağzın tabanındaki bazı bölümlere "dil" adı verilir: ilkelyumuşakçalarda, karındanbacaklı yumuşakçalarda dişlidil (radula) bir çeşit rendeye benzer ve bitkisel besinlerin ufalanmasına yarar; zarkanatlılarda, labiumun değişikliğe uğramış tüylü ve ortası oluk gibi çukur bölümü çiçeklerdeki balözünü yalama ve emme olanağı verir.
• Balıklarda, dil-yutak siniri, dilkemiğinden sonra gelen ilk solungaç yarığını, tat alma tomurcuklarını ve yanal çizgi sistemindeki çeşitli organları sinirlendirir; dört ayaklılarda, dış kulağa, tat alma tomurcuklarına, kulakaltı tükürük bezine ve yu-

tak kaslarına sinir dalları verir.

—Nörol. Yutak üst kasının kasılamaması ve kusma tepkisinin yok olması yüzünden ortaya çıkan dil-yutak felci yutma olanağını yok eder. Felç olmasa bile duyumsal bozukluklar organizmayı değişik biçimlerde etkileyebilir: a) genel bir duyarlılık meydana çıkar; bazen yutma sırasında dil tabanında nevralji belirir, bazen dilin arka üçte bir bölümüyle yutağın ön, arka ve yan çeperlerinde ağrı, ısı duyumu ve dokunma duyusu kaybolur; b) tat duyusu kaybolur; özellikle dilin arka üçte bir bölümünden ekşi tat algılanamaz.

—Patol. Dilin muayenesi ağız hastalıkları ve kişinin genel sağlık durumu hakkında bilgi verir: normal durumda dil nemli ve pembedir; sindirim sisteminde bir enfeksiyon ya da bir bozukluk varsa dil beyazımsı bir pasla kaplı olabilir; dil sindirim sisteminin aynasıdır *(paslı dil)*, susuzluk halinde dil kuru olur *(papağan dili)*.

Dilin iltihaplı lezyonları glossit adı altında toplanır; sürekli dil ağrılarına *glossodini* denir. *Glossopleji* (dil felci), hemiplejiye bağlı olarak genellikle bir yanlı olur ve dilin ucu felçli olmayan yana sapar.

Tehlikesiz urlar sağlıklı bir mukoza altında küçük yuvarlak şişlikler halinde belirir (kistler, liponlar, papilomlar, vb.). Dilde çeşitli nedenlere bağlı olarak yaralar da bulunabilir (aft, diş yaraları, vb.). İki parmak arasında sıkıştırılarak yapılan muayene, görülen lezyonların sertliğini anlamaya yarar. *Dil kanseri*, genellikle daha önceki bir lezyona (diş yarası, lökoplazi plağı) bağlı olarak yetişkinlerde sık görülür. Bunlar sert bir zemin üzerinde bulunan ve dokununca kolaylıkla kanayan, düzensiz kenarlı urlardır.

—Vet. Hayvanlarda dil iltihabı genellikle ağız iltihabıyla birlikte görülür ve her bakımdan aynı özellikleri taşır. Hem mukozayı, hem kas dokusunu saran derin iltihaplar dilin hacimce büyümesine yol açar, bu da onun besinleri yakalamasına ve çiğnemeye engel olur. Özellikle sığırlarda görülen dil iltihapları akut ya da süreğen olabilir; ikinci durumda (kütük dil) genellikle bir aktinomikoz ya da aktinobasiloz belirtisidir.

DİL a. **1.** Bir insan topluluğuna özgü olan, o topluluktaki bireylerin duygu ve düşüncelerini anlatmak ve birbirleriyle iletişim kurmak için kullandıkları sesli ve kimi zaman da yazılı göstergeler dizgesi: *Dünya, avrupa dilleri. Eski diller Fransız dili. İngiliz dili.* **—2.** Her türlü söz ediminin altında bulunan soyut dizge (tekil): *Dil/söz karşıtlığı Ferdinand de Saussure'ün kuramında temel bir karşıtlıktır.* (Bk. *ansikl.* böl. Dilbil., Ruhbil. ve Genet. ruhbil.) **—3.** Her insanda bulunduğu gözlemlenen, düşüncelerini anlatma ve sesli, bir olasılıkla da yazılı göstergeler aracılığıyla iletme yetisi: *Dil insanı öteki canlılardan ayırır.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—4.** Bir dil dizgesindeki çeşitli oluşturuculara ilişkin kurallar bütünü: *Dili betimlemek.* **—5.** Özellikle konuşucuların yararlandıkları anlatım araçları açısından ele alınan konuşma, anlatım biçimi: *Zengin, fakir bir dili olmak.* **—6.** Onu kullanan toplumsal gruba ya da meslek grubuna göre tanımlanan anlatım dizgesi: *Resmi dil. Bürokrasi dili;* bu dili kullanan kimseye göre tanımlanan anlatım dizgesi: *Yaşar Kemal'in dili;* bildirişimin niteliğine ve söylemin türüne göre tanımlanan anlatım dizgesi: *Teklifsiz, kaba, edebi, seçkin dil;* kulanıldığı döneme göre tanımlanan anlatım dizgesi: *Tanzimat dili. Servet-i fünun dili.* **—7.** Bildirişim işlevi gören, sözlü olmayan ve bir yapı oluşturan her türlü gösterge dizgesi: *Arıların dili. Bir şeyi hal diliyle anlatmak.* **—8.** *Ed.* Bir şeyin dili, bir duyguya, bir tutuma özgü anlatım: *Mantığın, aşkın dili.* **—9.** Bir sanatçının düşüncesini, duygusunu ifade etmek için kullandığı sözlü olmayan anlatım yolu: *Sinema dili.* **—10.** Günümüzde, yabancı dil: *Dil öğretmeni. İlk dil olarak ingilizceyi, ikinci olarak almancayı seçmek. Dile yeteneği olmak.* **—11.** Dil ailesi; aynı ana dilden türemiş, ortak bir kökene bağlı dilleri kapsayan grup: *hint-avrupa dil ailesi*. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Bilş. Komut dizilerini, programları ve daha genel olarak bilgisayarda işlenmesi gereken bütün algoritmaları betimlemeye yönelik işaretler ve karakterlerden oluşan uzlaşmalı kod. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Amaç dil*, kaynak dilde yazılmış bir programın çevrilmesi gereken dil. || *Diller kuramı*, biçimsel dillerin matematiksel incelenmesi ve soyut kuruluşu. || *Doğal dil*, bir bilgisayarca anlaşılabilen, konuşma diline çok yakın dil. || *Kaynak dil*, her tür çeviriden (derleme, yorumlama) önce bir programın yazıldığı dil. || *Kumanda* ya da *kontrol dili*, bir işletim sisteminde bir programın genel yürüme koşullarını, gereksinim duyulan özel kaynakları, kullanan fişlikleri betimlemeye yönelik dil. || *Makine dili*, bir bilgisayarın komutlar kümesiyle ve bunların iki tabanlı iç gösterimleriyle tanımlanan dil. (Makine dili bir bilgisayarın merkez biriminde doğrudan yürütülebilen dildir.) || *Programlama dili*, bir bilgisayara, bir programı girmek için kullanılan makine dili ya da çeviri dili dışındaki dil. || *Simgesel dil*, ancak çeviriden sonra bir bilgisayarda yürütülebilecek karmaşık bir eylemi karşılayan her komut tipini simgelerle gösteren ve makine dilinden farklı olan programlama dili. || *Yüksek düzeyli dil*, problemlerin mantıksal ya da matematiksel anlatımına yakın ve özel bir bilgisayar tipinden bağımsız olan programlama dili.

—Etol. *Hayvan dili*, aynı türden hayvanlar arasındaki iletişim biçimi.

—Hırist. *Ayin dili*, ayinler sırasında kullanılan dil. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kur. tar. *Dil oğlanı*, Tanzimat öncesinde Osmanlı devleti elçilerinin yabancı hükümet adamlarıyla olan görüşmelerinde çevirmenlik yapan genç. (Türk elçiliklerinde bakılarak özel bir eğitimle yetiştirilen ve elçinin görevle bulunduğu ülkenin yerlisi olan bu gençlere türkçe, farsça ve arapça öğretilirdi. Osmanlılar'a özgü bir terim olan dil oğlanı, zamanla *Jeunes de langue* biçiminde fransızcaya da geçti.)

—Mant. *Dilin mantıksal çözümlemesi*, bir sözcüğün anlamını, bu sözcüğü kullananların zihinlerinde belirdiği varsayılan imgelerin değil, sözcüğün kullanımını yöneten sözdizim (sentaks) ve anlambilim (semantik) kurallarının belirlediği düşüncesinden kalkan bazı filozofların bilimle felsefede geçen kavramların aydınlatılması için önerdikleri yöntem. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Anlambilimsel (semantik) açıdan kapalı dil*, eğer $\mathfrak{L}$ bir dilinde,bu dile ait her D deyimine karşılık bu deyimin adı olan bir de "D" geçiyorsa, ayrıca bu dilde "doğruluk" gibi anlambilimsel terimler varsa ve bu terimler $\mathfrak{L}$ 'nin deyimlerine uygulanabiliyorsa; üstelik bu anlambilimsel terimlerin uygun kullanımını belirleyen kurallar, gene bu dil içinde *evetlenebiliyorsa*, böyle bir dile, anlambilimsel açıdan kapalı dil denir. || *Birinci dereceden dil*, biricik bağlı-değişkenleri, birey değişkenleri olan dil. || *Günlük dil felsefesi*, İkinci Dünya savaşı'ndan sonra Austin, Ayer ve Ryle gibi düşünürlerin öncülüğünde daha çok Oxford'da gelişen felsefe akımı (buna, dilbilimsel felsefe de denir). [Bk. *ansikl.* böl.] *İkinci dereceden dil*, içinde birey kümelerini veya birey özelliklerini temsil eden bağlı-değişkenler geçen düzgün deyimler bulunan dil. (Örneğin,

$$\forall\varphi\{[\varphi(o)\ \&\ \forall x\,(\varphi(x) \rightarrow \varphi(x+1))] \rightarrow \forall z\,\varphi(z)\}$$

biçiminde simgelenen tümevarım belitini içine alan aritmetik, ikinci dereceden bir dilde biçimselleştirilmiştir; çünkü, sözü edilen belit [aksiyom] ikinci dereceden bağlı bir değişken olan φ değişkenini kapsamaktadır. Bu belit, şunu dile getirir: φ gibi herhangi bir aritmetik nitelik, *o* sayısı için ve o'dan sonra gelen her tamsayı için geçerli ise, bütün tamsayılar için geçerlidir.) || *Sonlu dereceden dil*, Tarski'ye göre, ne türden olurlarsa olsunlar, değişkenleri sonlu sayıda olan dil. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Tam belirlenmiş dil*, bütün ilkel (tanımlanmamış) terimleri bir listeyle saptanmış olup (verilen kurma kuralları veya ölçütlere göre) bunlardan oluşacak anlamlı sözcük ve deyimlerin kesinlikle belirlenmiş olduğu biçimselleştirilmiş dil.

—Nörol. ve Psik. *Dil bozukluğu*, konuşma ve iletişim bozukluğu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Telekom. *Açık dil*, uluslararası telgraflar için kabul edilmiş bir ya da birçok dilde anlaşılabilen dil. (En yaygın doğal dillerin birçoğundan başka, örneğin latince, esperanto ve Çin yönetiminin resmi koduna uygun olarak şifrelenmiş çin harfleri de açık dil olarak kabul edilmiştir.) || *Gizli dil*, özel bir koda göre oluşturulan dil. (Telgraf bürosu, devlet telgraflarının dışında, kodun kendisine emanet edilmesini isteyebilir.) || *Uzlaşmalı dil*, bir dilin gerçek sözcüklerinden ve yönetimler için gizli tutulmayan yapay sözcüklerden oluşan dil. (Anlamlarını yazışan tarafların bildiği bu yapay sözcükler, telgrafları kısaltarak bir ekonomi sağlar.)

—Uluslarar. huk. *Diplomasi dili*, uluslararası ilişkilerin gerekli kıldığı belgelerin yazılmasında kabul edilen dil. (Eskiden latince, daha sonra fransızca yazılan bu belgeler artık birden çok dilde kaleme alınmaktadır. Böylece, Birleşmiş milletler antlaşması, her biri resmen geçerli sayılan çince, fransızca, rusça, ingilizce ve ispanyolca metinlere sahiptir. 1975'ten bu yana arapça da BM örgütlerinde resmi dil olarak kabul edilme yolundadır.)

—Ansikl. Dünyadaki dil ailelerinin dağılımı şu coğrafi bölgelere bağlı olarak ele alınabilir: Avrupa, Güney Asya, Kuzey Asya, Doğu Asya, Güney-doğu Asya, Güney-batı Asya, Afrika, Kuzey Amerika ve Güney Amerika.

Avrupa'da ve Avrupa kökenlilerin (örn. Kuzey ve Güney Amerika'daki ingilizce ve ispanyolca konuşan halkların) yerleştiği bölgelerde konuşulan diller temel olarak hint-avrupa ve fin-ugor dil ailelerine bağlıdır. Hint-avrupa dil ailesinde yer alan portekizce, ispanyolca, katalanca, fransızca, romanş dili, ladino dili, friuli dili, italyanca ve rumence, ailenin italik diller kolunun roman alt öbeğini oluşturur. Günümüzde de konuşulan germen dil öbekleri, ingilizce, frizce, hollandaca, almanca, ada iskandinavyası ve kara iskandinavyası dilleridir. Bu dil öbekleri, ayrıca ulusal temelde alt öbeklere bölünür (örn. kara iskandinavyası öbeği norveççe, danca ve isveççeye ayrılır). Hint-avrupa dil ailesinin kelt kolunda galce, bretonca, irlanda gaelcesi ve iskoçya gaelcesi vardır. Hint-avrupa dil ailesinin slav kolunda yer alan edebiyat dilleri, coğrafi bölgelere göre üçe ayrılır: doğu slav dilleri, batı slav dilleri ve güney slav dilleri. Bu bölgelerin dillerini örnek olarak rusça, lehçe ve sırp-hırvat dili verilebilir. Hint-avrupa ailesinin öteki üç kolu baltık dilleri, yunanca ve arnavutçadan oluşur. Fin-ugor ailesinden olan lapon ve baltık-fin dilleri (örn. laponca, fince ve livonya dili) gibi diller Norveç, İsveç, Finlandiya ve Rusya'nın bazı yörelerinde konuşulur. Macarca da fin-ugor dil ailesindendir.

Güney Asya'da, Hindistan, Bangladeş ve Pakistan'da konuşulan diller ile bunlarla sınırı olan aradaki devletlerin dilleri, kökenleri açısından, hint-avrupa dil ailesinin hint-ari kolunun hint-ari ve iran alt öbekleri olarak sınıflandırılır. Hint-ari alt öbeğinde 20'den fazla dil yer alır ve çok daha fazla sayıda da lehçe vardır. Ama en yaygın konuşulan diller bengalassan, batı hintçe, bihari dilleri ve doğu hintçedir. İran alt öbeğindeki diller, Güney Asya'da hint-ari dillerinden daha az konuşulur. Güney Asya'da en yaygın iran dillerinden olan keşmir ve şina dilleri, yalnızca Cemmu ve Keşmir'de konuşulur. Bazı çin-tibet dillerinin yanı sıra telugu ve tamil dilleri gibi yerel bazı dravid dilleri de Güney Asya'da konuşulmaktadır.

Kuzey Asya dilleri denilince, kuzeyde Kuzey buz denizi'nden güneyde Güney Asya ve Çine, batıda Hazar denizi ve Ural dağlarından doğuda Büyük Okyanusa kadar uzanan bölgede konuşulan diller anlaşılır. Bu diller, kökenleri açısından ya hint-avrupa dil ailesi, altay öbeği ve ural dil ailesinden birine ya da paleosibirya öbeğine girer. Ural dillerini konuşanların sayısının az olmasına karşılık, altay dillerini konuşanlara İran ile Afganistan'da ve Çin'in Gansu yönetim bölgesinde rastlanmaktadır. İran dilleri gibi hint-avrupa dillerinin çoğu, Kuzey Asya'ya ancak yakın zamanda girmiştir. Öteki Kuzey Asya dilleriyle köken bağı bulunmayan paleo-sibirya dilleri, Sibirya'nın en kuzey-doğu yörelerinde yaygın olarak konuşulur.

Güney-batı Asya'da, yani Türkiye, Kafkasya, İran, Irak, Suudi Arabistan, Ürdün, Suriye, Lübnan ve İsrail'de konuşulan diller hint-avrupa, türk, kafkas ya da sami dillerinden birine girer. Ural-altay dil ailelerinin altay öbeğine bağlı türkçe Türkiye'den başka, diğer türk cumhuriyetlerinde, Rusya'nın ve Çin'in bazı kesimlerinde ve türkçe dışında 30'u aşkın dilin de yaygın olduğu Kafkasya'da konuşulur. Hint-avrupa dil ailesine giren hemen hemen bütün iran dilleri (bunlar içinde farsça, peştuca ya da afganca, kürtçe, beluci dilleri vardır) İran'da, ermenice ise Ermenistan'da konuşulur. Güney-batı Asya'da konuşulan sami dillerinden ibranice İsrail'de, batı aramca lehçeleri Lübnan ve Suriye'de, çağdaş güney arapçası ise Suudi Arabistan'ın güneyinde ve yakınındaki adalarda konuşulur.

Doğu Asya'da yaygın olan başlıca dillerden çin dilleri (ya da lehçeleri) Çin'de, japonca Japonya'da ve kore dili de Kore'de konuşulur. Buna karşılık altay dil öbeği Çin'de, bir türk dili olan uygurcayla ve bir mançu-tunguz dili olan mançu dili ile temsil edilir. Çin dillerinin en yaygın konuşulanları mandarin, vu ve guangzhou dilleridir. Çinlilerin yüzde 70'inin ana dili olan ve 901 milyon insanın konuştuğu mandarin dili, dünyada en çok insanın konuştuğu anadildir. Day ve meo-yeo dilleri, Orta Çin'in güneyinde, Vietnam'da, Laos ve Tayland'da konuşulur.

Güney-doğu Asya denilince, bu bölgeye Çin'in güneyinde yer alan anakara alt bölgesi ve Hindistan'ın doğusu, Malezya'nın adalar bölümü, Endonezya ve Filipinler dahil edilir. Bu bölgede konuşulan dilin adıyla ülkenin adı genellikle örtüşen sözcüklerdir. Anakaradaki diller güneydoğu asya, day ve çin-tibet dil ailelerindendir. Buna karşılık ada ülkelerindeki dillerin tümü malezya-polinezya dil ailesindendir. Kampuçya'da khmer dili, Tayland'da mon dili ve Vietnam'da vietnam dili gibi 50'den fazla güney-doğu asya dili, Güney-doğu Asya anakarasının çeşitli kesimlerinde konuşulur. Day ve çin-tibet dil aileleri, Tayland'da tay (siam) dili, Laos'ta ve Kampuçya'da lao dili ve Birmanya'da birman diliyle temsil edilir. Güney-doğu Asya adalarında 500'den fazla malezya-polinezya dili konuşulur. Bunlar arasındaki en geniş öbek, pilipino dilinin temelini oluşturan tagalok dili ile Filipinler'de konuşulan 100 kadar öteki dili kapsayan batı endonezya alt öbeğidir. Papua Yeni Gine ve Avustralya'nın, Güney-doğu Asya adalar grubuna girdiği söylenebilirse de, buralarda yalnızca malezya-polinezya dışındaki diller yaygındır. Bunların başında da Papua Yeni Gine'de konuşulan papua dilleriyle Avustralya'daki 200'ü aşkın yerel dil gelir.

Afrika'nın pek çok bölgesinde, XIX. yüzyılda sömürgecilik yoluyla girmiş avrupa dillerinin hâlâ işlevsel ulusal diller olarak konuşulmasına karşın, yerel afrika dilleri hami-sami, nil-sahra, nijer-kongo ve koisan dil ailelerine girer. Hami-sami dilleri Moritanya'dan Somali'ye kadar uzanan Kuzey Afrika'da ve Güney-doğu Asya'ya doğru uzanan bölgelerde yaygındır. Nil-sahra dillerine Orta Afrika'nın iç bölümlerinde rastlanır. Sayıları yaklaşık 900'ü bulan nijer-kongo dilleri Moritanya'dan Kenya'ya kadar olan bölgede ve Güney Afrika'ya doğru uzanan bölgelerde konuşulur. Koisan dilleri, Afrika'nın güneyinde ve Tanzanya'da konuşulan 50 kadar dili kapsar.

Kuzey Amerika ve Güney Amerika kıtalarında ispanyolca, ingilizce ve fransızca gibi avrupa dilleri eğitim ve devlet dilleridir. Amerika yerlilerinin atalarıyla birlikte Asya'dan gelen yerel diller ise, kuzey ve orta amerika yerli dil ailelerine ve güney amerika yerli dil ailelerine ayrılır. Kuzey ve orta amerika yerli dil ailesi, 20 atabask dili, 13 algonkin dili, siu dilleri üst öbeği ve bir de Güney Amerika'da konuşulan tek kuzey amerika dil öbeği olan penut dillerinden oluşur. Güney amerika yerli dillerinin sayısı ise Kuzey Amerika'nınkilerden çok daha fazladır. Örneğin and-ekvator dil öbeği içinde 14 dil ailesi ve yaklaşık 200 dil vardır ve bu diller Fransız Guyanası'ndan Kolombiya'ya, güneyde Paraguay'a kadar uzanan yörede, ayrıca Amazon ırmağı boyunca konuşulur.

—Bilş. Diller kuramı biçimsel dilbilgisi kavramına başvurur; bu kavram her şeyden önce, belli bir dilin sözcüklerini sıralamayı ve şu ya da bu sözcüğün bu dile ait olup olmadığını anlamayı sağlayan bir algoritma biçiminde ortaya çıkar. Öte yandan dilbilgisi bu dilin yinelemeli belirtim kuralını da oluşturur. Genellikle *doğal diller* ve *yapay diller* biçiminde bir ayrım yapılır: doğal diller olağan konuşma ya da yazı dilini belirtir; yapay diller ise *programlama dilleri*'dir ve bir komut kümesini yürütmek için bilgisayarla iletişim kurmayı sağlar. Araştırmalar makinelerin yöntemsel görünümünden gittikçe uzaklaşarak insanın doğrudan anlayacağı sistemlere yaklaşan *belirtim dilleri*'ne yönelmiştir; bu diller otomatik ya da destekli olarak programlama dillerine çevrilecektir. Genellikle programlama dilleri üç büyük sınıfa ayrılır: *yönetim dilleri* bilgi işlemleri karakter zincirleri biçiminde betimler; *bilimsel diller* matematiksel ifadelerden oluşan hesapları kolayca betimlemeyi sağlar; *genel diller* her tür uygulamayı programlamak için tasarlanmıştır. Öte yandan programlama dilleri aşağıdaki sınıflara da ayrılabilir; *uygulama dilleri* uygulandıkları alanlara çok iyi uyarlanır; *kumanda dilleri*, bilgisayarla öğretime uyarlanmış diller biçiminde altprogramların ya da işlemlerin sıralanışını betimleyerek sisteme verir; *sorgulama dilleri* veri tabanlarını sorgulamak için kullanılır. *Grafik programlama dilleri* eğri görüntüleyici ya da çizilerinin kullanımını sağlar. *Benzeşim dilleri*'nden modelleri betimleme ve incelemede yararlanılır. *Gerçek zaman dilleri*, işlem uygulamalarını gerçek zamanda kullanmaya yarar. Nihayet *deneme dilleri*'nden elektronik donanımları otomatik olarak deneyecek makineleri programlar.

—Dilbil. Birçok dilde damakta hareket eden kas ile söz organına aynı ad verilir. Ancak bu, evrensel bir olgu değildir: pek çok dilde, bu iki "şey"i belirtmek için çeşitli terimler kullanılır; ayrıca, örneğin fransızcada kısmen eşanlamlı iki terim vardır: *langue* ve *langage*. Türkçede dil, hem sesli (dolayısıyla çizgisel) ve çift eklemli (sesbirimler ve biçimbirimler) nitelikle belirginleşen bölümü, hem de çiçeklerin dilini ve insanlararası iletişime (esperanto, Volapük) olduğu gibi, insan-makine iletişimine (programlama dilleri) ya da bilgisayar içi aktarıma (programlanmış komutları makine diline aktarmaya yönelik derleyiciler) yönelik her türlü yapay kodu kapsayan çok geniş bir yayılım alanını içerir.

Birinci anlamdaki *dil*, özgün, ilksel (başka bir kurallar bütününe indirgenemeyen), düzenlenimi insan türünü tanımlamaya yarayan "dil yetisi"yle belirlenen özgün bir kod biçiminde ortaya çıkar. Yukarda değinilen yapay kurallar ikincil niteliklidir: birincil kod-dillerin geliştirilmesinden, belli oranda yalınlaştırılmasından kaynaklanır. Bu anlamda dil, dünyadaki çeşitli dillerin birleştiği düzlem olarak ele alınabilir.

İnsan dilinin kökeni sorunu, çok bilimsel bir araştırma konusu olamaz. Bununla birlikte, birkaç varsayım ortaya atılabilir. Evrimin belli bir aşamasında, primatların iki ayakları üzerinde doğrulması ayakta dikey duruşa ulaşmış, kafatası hacmi, duyu ve hareket verilerinin uygun biçimde bütünleşmesiyle bağıntılı olarak beyin zarı alanlarının olgunlaşmasını sağlayacak yetkinliğe varmıştır. Topluluk halinde yaşayan öbür hayvanların çığlıklarının, gözlemlendikten sonra, taklit edilmesi insan dilinin doğuşunda özendirici bir rol oynamış olabilir. Üstelik bireyoluş, soyoluşu yeterince özetlese de, soyoluş sırasında, insan embriyolojisinde beyin zarındaki dile ilişkin alanların olgunlaşmasını gösteren evreleri kuramsal olarak bulmak da olasıdır.

Ferdinand de Saussure, az çok temel koyut olarak benimsenen dil göstergesinin nedensizliği kavramını ortaya attı. Bununla birlikte, dilde nedensizliğin payı önceleri sanıldığından daha azdır: türkçe *maymun* sözcüğü, fransızca *singe*, ingilizce *monkey* ya da *ape* (küçük ve büyük maymun) sözcüklerini karşılamakla birlikte bu seçim herhangi bir iç zorunluğa bağlanmaz; ama, örnekler karşıt bir doğrultuda yer alır: çincede kediye *mao* denir; birçok kuş adı, gerçekte, bu hayvanların seslerinin öykünmesidir: karga (fransızca *corbeau;* yunanca *koraks;* japonca *karasu;* tai dilinde *kaa*), turna kuşu (japonca *tsuru*), güvercin (rusça *golub*), vb. Biçimsel-anlamsal alanların titizlikle incelenmesi, sözlükteki nedensizlik payını büyük ölçüde azaltır. Öteki anahtar kavram olan nedenliliği ele alalım: Saussure, sözlüğü nedenlileştiren iki temel biçim olan bileştirme ve türetme örneklerini verir. Fransızcada, çoğu kez ad olarak görev yapan eylem-dolaysız nesne ad dizilişlerine çok sık rastlanır: *attrape - nigaud* (enayi tuzağı), *taille-crayon* (kalemtraş), *tire-bouchon* (şişe mantarı açacağı). Hemen hemen bütün durumlarda, bileşik sözcüğün anlamı açıktır ve çok belirgin biçimde iki öğenin bir araya gelmesinin ürünüdür. Bileşik olmayan biçimbirimlerdeki nedensizlik ele alındığındaysa güçlüğün aynı düzlemde yer almadığı görülür: çünkü bunların biçimleri (önceki örneklerde olduğu gibi) bir iki yüzyıl öncesine uzanmaz, çağların karanlığı içinde kaybolup gider.

Bununla birlikte, hiçbir şey nedensizlikle rastlantıyı eşdeğerli sayma olanağı vermez: keyfi anlamında nedensizlik ayrıca, kendi kafasına göre biçimbirimleri rasgele dağıtan, onları nesnelere, adlandırılması gereken soyut ya da somut şeylere yapıştıran bir hakemin, gücü sınırsız bir varlığın bulunduğu düşüncesine götürebilir: eğlenceli, ama yine de dil göstergesinin nedensizliği ilkesinin temelden yoksun olduğunu kanıtlayan bir alegoridir bu: oysa, tam tersine, adlandırmalar bir milyon yıldan daha uzun bir süre önce, çeşitli insan grupları arasında, salt fizyolojik bir zorunluluk nedeniyle gelişmiştir. Nedenli olmayan hiçbir şey yoktur: çeşitli zorunlulukları karşılayabilmek için (genetik koddan başlayarak ve tüm evrim boyunca) rastlantıdan yararlanılmıştır.

Kuşkusuz, biçimbirimler, uzlaşım ürünü gibi algılanır: ama bu, rasgele düzenlendikleri anlamına gelmez. Bu karmakarışıklık izlenimi (dillerin çeşitliliği, insan topluluklarında adlandırmaların birbirini tutmaması) gerçekte, bugünkü durumu ortaya çıkaran süreçler üstündeki derin bilgisizliğimizi yansıtır. Bununla birlikte, sözlüğün kimi bölgelerinde, birbirlerinden çok uzak diller arasında birlik sağlayıcı etkenler be-

lirlenebilir. Ayrıca, dilbilgisi ve üslup temel düzenekleri sezilebilir ve mantıklı bir biçimde dillerde tümeller bulunduğu varsayılabilir.

Jakobson, her dilde, dilsel iletişimin kutuplarından ve temel öğelerinden birine bağlanan altı işlev saptamıştır. Gönderge işlevi bağlama, ilişki işlevi ilişkiye, çağrı işlevi alıcıya, coşku işlevi vericiye gönderme yapar, yazınsal işlev bildiriyi kapsar, üstdil işleviyse doğrudan doğruya koda gönderir.

Martinet'ye göre çizgisellik (sesli) özelliği ve çift eklemlilik, dilleri tanımlamaya yeter. Dillerin çok daha fazla ortak yönü bulunduğu anlaşılmaktadır; önce Jakobson'un altı işlevi ve temel tümeller ve koşullu tümeller biçiminde iki kategoriye ayrılabilen belli sayıdaki tümeller. Birinci durumda, yüklem ya da işlevsel sözcükler örneği anılabilir: dünyadaki tüm dillerde yüklem işlevini üstlenebilecek biçimler (adlar ve fiiller); kendi başlarına bir anlamı bulunmayan (nesnelere göndermeyen), ama sözlüksel birimler arasında şu ya da bu bağıntıyı sağlama işlevi gören biçimbirimler: öntakılar, sontakılar, bağlaçlar, vb. vardır. Tüm dillerde kişi adılları olduğunu söylemek yanlışsa da, tümünde de kişiye, ben'e, sen'e öteki'ne gönderim yapan göstericiler bulunduğu ileri sürülebilir.

Tanımını J. Greenberg'in yaptığı koşullu tümeller iki olgu arasında bağıntı kurar: bunlar bir içerme bağıntısı biçimini alır (eğer *p*'yse, o zaman *q*'dur). Örneğin, öntakılı (ilgeçli) dillerde, tamlayan durumu hemen her zaman yönlendirici adı izler; sontakılı dillerdeyse hemen her zaman onun önünde yer alır. YÖN (yüklem-özne-nesne) düzenli diller, her zaman öntakılı (örn. arapça), rastlantıya bağlanamayacak bir sıklıkla, ÖNY düzenindeki diller sontakılıdır (japonca, Altay dilleri, birman dili). Bir dilde ÖNY düzeni egemense ve tamlayan durumu kendisini yönlendiren adı izliyorsa, o zaman sıfat da aynı biçimde adı izler. YÖN düzeninin egemen olduğu tüm dillerin olası öteki düzeni ÖYN' dir (bu düzen tek olası düzen olabilir). Eğer ÖYN düzeninin egemen olduğu bir dilde, başka temel düzen yoksa ya da olası başka düzen olarak yalnız NÖY varsa, fiili değiştiren tüm belirteçler fiilden önce gelir. Bununla birlikte, salt nitelikli evrensel özellikler (bu içermeli tümeller sözkonusu olduğunda bile) seyrektir.

Greenberg'in dizelgesine, her türlü dilbilgisi alanlarını kapsayan temel tümeller eklenebilir. Örneğin, hemen tüm dillerin, belgisiz biçimleri soru biçimlerinden oluşturdukları ortaya kondu. Ayrıca, tüm dillerde, çevre öğelerini ve belli sayıda bitki ve hayvan türlerini adlandırmada, insan vücudundan (eğretileme yoluyla) aldıkları terimler bulunduğu varsayılabilir. Örneğin türkçede bir ırmağın ağzı, kolları vardır; başka birçok dilde de aynı duruma rastlanır. Dağın sırtı, eteği, vb. vardır. Dünyayı betimlemede, moğolca çok sayıda bu tür insanbiçimli adlandırma kullanılır. Dillerin çoğunda eğretileme, botanik ve zooloji sözlüklerini oluşturmada geniş bir biçimde kullanılan yöntemdir: örneğin fransızcada *gueule-deloup* (almancada *Löwenmaul* "aslan ağzı"), coeur (yürek) [*Cardium edule* kabuklusu], *oreille* (kulak) [karaağaç, eskil ormer: *Haliotis* kabuklusu], vb.

Yukarıdaki örnekler, sözlüğün farklı alanları arasındaki simgesel (eğretilemeli) nedenliliği gösterir. Gösterenle gösterilen arasındaki bağ, saussurecülerin düşündüğünden daha esnek bir biçimde tasarlandığında, araştırmaları, kimi dil ailelerinin Tarihöncesi'ne doğru, derinlemesine ilerletme olanağı vardır. Kalkış noktası olarak sami dilleri ve "kesmek" anlam alanının ele alındığı yeni bir anket, birbirinden çok uzak dil ailelerine uzanan dallanmalarla, sesçil simgeciliğe ilişkin öğeler sağladı. Örneğin "kesmek" anlamına gelen ve ingilizce *cut*'ı düşündüren, arapça *kat*' sözcüğü; başka dillerde de bu biçim-anlam ilişkisi gözlemlenir: suahili dilinde *kata*, malayca *karat*, japonca *kit (te)*, eski çince *ket*, khmer dilinde *kat*, vietnam dilinde *kat*, dravidce *kati;* latince *scindo*'da yunanca *skhizo*'da ve izlanda dilindeki *skerra*'da *s* biçiminde bir yayılım ortaya çıkar. Yunancada *kopto* da vardır. Bu tür bir karşılaştırma ünlüleri kapsayamadığı gibi, tek ünsüzlere de ilişkin olamaz, ama yalnızca, R. Jakobson'un tanımladığı biçimiyle ünsüz sınıflarını (KPT) kapsar: K, artdamaksılları (artdamaksıl genizsilini de), P, dudaksılları ([w] ile, dudaksıl-genizsil [m]'yi de), T, dişsil ve ıslıklıları gösterir. Bu koşullarda, samı *ksr* kökeninin fransızca karşılığının *casser* (kırmak) olması da rastlantıya bağlanamaz. P. Guiraud'nun, biçimsel-anlamsal alanlar üstüne yaptığı incelemeler doğrultusunda, çiftleri birleştiren üç tür ayırt edilir: alıcı (KP-TK), yayıcı (PK-TK) ve yansız (PT-TP). Birinci çifti örneklendirmek için, latince *capio* ve ingilizce *cut* anılabilir. TK türüne örnek olarak da ingilizce *take* (almak), latince *tango*, fransızca *tact* verilebilir. P. Guiraud, TK'yi dilin bir yumruk darbesine öykünmesi olarak yorumlar. Ses organları, çeşitli fizik devinimlere (kimi kez çok soyut bir biçimde) öykünürler. Dil tümelleri araştırmalarının (biçim-anlam bağıntıları açısından), her şeyden önce insanın fizik ya da fizyolojik devinimlerine, tavırlarına ve eylemlerine denk düşen anlam alanlarına yönelmesi gerekir.

Genelliğin alt düzeyinde dil tiplendirmesi, bir yandan alanları (örn. kıta düzeyinde bölgesel diller), öte yandan, şu ya da bu dili, oluşsal bakış açısının dışında birleştiren her şeyi kapsar. Yüzeysel (ve özellikle sesbilgisel) tiplendirmeyi göz ardı etmemek gerekir; ama tiplemecilerin etkinlik alanının öncelikle biçimbilim ve sözdizime yönelik olduğu da açıktır. Balkanlar'a özgü bir örnek olarak, tanımlığın romence ve bulgarcadaki art konumu anılabilir: ama bu bölgesel durum, bir başka bölge dili olan dancada da gözlenlendiğinde, bölgesel özellik olmaktan çıkar.

Tipolojik özellikler, birbirlerinden tümüyle uzak dilleri, coğrafya ve oluşsal akrabalıkla birleştirdiğinde, dili, insanların (öteki primatlara göre) özgül niteliği olarak tanımlayan bu özelliklerle bütünün bir bölümü kavranır. Yalnızca tek tek dillerle değil, dil tümelleriyle ingilenildiğinde, tipolojinin önem kazanması buradan kaynaklanır. Tipolojinin amacının dilleri sınıflandırmaktan öteye gitmeyen oyunsu bir etkinlik olarak ele alınamayacağı gözlemlenebilir. Tipoloji, dilbilgisinin temel kavramlarını ve insanlığın dile ilişkin ortak öğelerini daha iyi tanımlamayı amaç edinmelidir. Bir yeti olarak dil, hazır bir veri değildir: ne görülebilir, ne de kesitlenebilir; sıkı sıkıya birbirinin içine girmiş, iletişim işleviyle sınırlanmayan bir işlevler bütünüdür. İnsan dili, düzenleyici ilkeleri ilk insansıların fizyolojisinde saklı bir araştırma konusudur.

Dil kavramı, önceden var olan, dolaysız bir biçimde gözlemlenebilen bir gerçekle eşdeğerliymiş gibi ele alınamaz. Dilbilimci, her biri belli bir toplumdaki bireylerin ayrıcalıklı iletişim aracı durumunda birçok dil bulunduğunu kabul ederse de, dilsel etkinliği içeren, insan topluluklarına özgü son derece karmaşık olgular aracılığıyla (öbek, birey, tarih, bilgi, vb.) bir konu ortaya koyması gerekir. Bir başka deyişle, konu olarak "dil", epistemolojik türden kararlara bağlanan kurgusal bir konu olacaktır. Dilbilimin XX. yy.'daki gelişimi, betimleme ve kurma çalışmalarının, birbirini içeren etkinlikler biçiminde ortaya çıktığı, konuyu kavrayabilecek kuramsal bir gereç geliştirme kaygısını sürekli olarak yansıtır.

Bu alandaki ilk düzenli girişimi, *Genel dilbilim dersleri*'nde (1916) modern dilbilim çalışmalarının çoğuna temel oluşturmuş kavramsal karşıtlıklar dizgesi öneren F. de Saussure yaptı. Bu karşıtlıkların en önemlisi, kendisini daha da zenginleştiren bir dizi ikili karşıtlıklara eklenen *dil/söz* karşıtlığıdır. Böylece dil, birimleri birbirlerine göre tanımlanan kapalı bir dizge olarak tasarlanır; öyleyse dil bir kod, konuşan bireylerce gerçekleştirilmesi (bir dil konuşan bireylerin çeşitli somut gerçekleştirimleri) söze bağlanan gücül bir düzenlenimdir. Bu nedenle dil, toplumsal bir ürün, belli sayıda bireylerin bir topluluğa bağlanmasından kaynaklanan bir tür ortak sözleşmedir; dili ne yaratmaya ne de değiştirmeye gücü yeten bireylerin dışındadır, oysa bir istenç ve zekâ edimi olan söz, fransızca *"langage"* terimiyle belirtilen anlamdaki dilin bireysel bileşenini gösterir. Böylelikle, sözün tersine dil, pasif bir edinmeden kaynaklanır, "aynı topluluktan bireylerde, sözü kullanma yoluyla yerleşmiş bulunan bir hazine" ya da "her beyinde bulunan bir izler bütünü"dür.

Bu kavram, ayrıca, dile ilişkin iki yaklaşım biçimini temelden ayırmayı sağlar: dilin birimlerini, evrimin belli bir anında betimlemeye ve sınıflandırmaya dayanan eşsüremli bir inceleme ve dili evrim içinde, böylelikle de ardışık eşsüremler biçiminde betimlemeye dayanan artsüremli bir inceleme.

Bu durumda, eşsüremli bakış açısı, dilin temel özelliklerinden birisini, bir başka deyişle birimleri kendi başlarına değil, ama yalnızca eşdeğerlilik, karşıtlık ya da çağrışım bağıntıları göz önünde tutularak tanımlanabilen bir dizgeden oluştuğunu belirlememizi sağlar. Dolayısıyla bu birimler (göstergeler), değerlerini bağlandıkları karşıtlıklar ağı içinden alan salt ayrımsal kendiliklerdir. Ayrıca, eğer gösterge birleşimi nedensiz, ikı yanlı (gösteren ya da işitim imgesi ve gösterilen ya da kavram) bir birim olarak ele alınabiliyorsa, bunun nedeni kavramsal alanın ve ses gerecinin bir dilin göstergeler bütününce bölümlenmeye elverişli olmasındandır.

Okulların çeşitliliğine karşın, Saussure sonrası dilbilim çalışmalarının gelişmesi, *Genel dilbilim dersleri*'ndeki birçok varsayımın derinleştirilmesine ve açıklanmasına dayanır. Gerçekte, ister L. Hjelmslev' in *taslak/kullanım*, ister G. Guillaume'un *anlam/etki*, isterse de N. Chomsky'nin *edinç/edim* ikilili karşıtlıkları sözkonusu olsun, hiçbir kuram, *dil* / söz karşıtlığına yakından ya da uzaktan bağlanan gereç ve konu arasındaki yöntemsel ayrım zorunluluğunu göz ardı edemez.

Dili, bağımlı birimlerin biçimsel dizgesi olarak ele alan anlayış kuşkusuz Saussure'ün en verimli sezgisidir: birimlerin salt ayrımsal olduğu düşüncesi, yapısalcılığa bağlanan tüm akımlarda sistemli bir biçimde işlenen yöntem ve yordamların geliştirilmesini sağladı. Böylece dil, çözümlenmesi çeşitli birimleri belirleme ve sınıflandırma olanağı veren, çeşitli düzeyler içeren bir yapı olarak ortaya çıkar. Bu birimler: bir üst düzeydeki birimlere eklemlenen sesbirimler (en küçük sesçil birimler), sözceleri oluşturmak üzere birleşen sözcük ya da anlambirimlerdir. Prag Okulu sesbilimcilerinin (N. Trubetskoy, R. Jakobson) çalışmalarını sürdüren A. Martinet'ye dilin bir çift eklemlenmeden kaynaklandığını söyleme olanağı veren de bu olgudur. Anlambirimlerin birleşimiyse çevre ve dağılım kavramlarından yola çıkarak, anlambirimlerin (ya da dizimlerin) birleşim düzenini ortaya çıkaran ve kurucuların aşamalanmalı bir yapılaştırılmasına ulaşan, özellikle amerikan yapısalcılığının (L. Bloomfield, Z. S. Harris) çalışmalarında örnekleri görülen anlambirimlerin birleşmesi, sözdizime bağlanır. Bunun yanı sıra, yapısal anlambilim çalışmaları, sözlüğün en küçük anlam birimlerinden oluşan bir yapılaştırılmasını amaçlar.

Yalnızca üretici ve dönüşümsel dilbilgisi araştırmaları, bir dilin sonsuz sayıdaki cümleler bütününü, biçimselleştirilmiş kurallar yardımıyla açıklayabilecek belitsel bir dizge kurulmasını sağlamak için salt sınıflandırmacı evrenin aşılmasını amaç-

ladıkları ölçüde yapısalcı yöntemlerden az da olsa uzaklaşır. Bu durumda, bir dili konuşan bireylerin edincini betimlemek söz konusudur. Saussure'ün önerdiği dil *(langue)* kavramı gibi edinç de, gene Saussure'ün söz kavramıyla eşdeğerli somut üretimler bütünü edimde gerçekleşen gücül bir dizge oluşturur. Bununla birlikte, N. Chomsky, bu iki kavramı ayıran sınır çizgisi konusunda görüşlerin birbirinden değişik olduğunu belirtir: bir dilin tüm dilbilgisel dizilişlerini oluşturmayı sağlayan soyut düzenekleri açıklamak, cümle düzeyinin, dilsel edincin (dil) ayrılmaz bir parçası olduğunu, yalnızca edim (söz) düzeyine indirgenemeyeceği düşüncesini içerir.

Çağdaş dilbilim, biçim ve anlam arasında bağıntı kurma kaygısıyla, yapısalcı okulun bütünüyle dışladığı kimi yönleri de inceleme alanına kattı. Örneğin, gösterge sorunsalı, Saussure'ün ele almadığı (analitik felsefe mantıkçılarının ortaya attığı) bir bağıntı türüyle zenginleşti: bu bağıntı, göstergelerin dünyanın somut kendilikleriyle olan bağıntısıdır (ya da düzanlam). Ayrıca, geleneksel olarak söze bağlanan kimi boyutları bugün dil incelemesine katma gereği duyulmuştur: bunlar, konuşucuya ve duruma başvurmayı içeren sözcelemeye bağlı çok sayıdaki olgudur.

—Hırist. Doğu kiliselerinin, ayinlerde ülkede konuşulan dili kullanma alışkanlığını sürdürmesine rağmen Batı, yalnızca din adamlarının anlayabildiği latinceye bağlı kaldı. Cemaatin ayine katılımı, ilahiler, ayin alayları, vb. aracılığıyla gerçekleşiyordu. Halkın anlayabileceği bir dilin kullanılmasından yana olan reformcuların isteklerine Trento konsili karşı çıkarak bu isteği reddetti. XVII. yy.'da, cizvitlerin Çin'de missa ayininde çinceyi kullanma girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı. Fransız devrimi sırasında, 1790 anayasası'nı benimseyen Kilise'de fransızca ayin denemeleri, cemaatin tepkisine yol açtı. Dinsel törenlerde kullanılan latince metinlerin basit çevirisine bile güven duyulmuyordu; bu metinlerin missalarda kullanılmasına ancak 1897'de izin verildi. 1903'te bile, Pius X'un yayımladığı kutsal müziğe ilişkin *motu propio* (papanın kişisel girişimiyle hazırlanan yasal düzenleme) ayinlerde yerel dillerin kullanılmasını yasaklıyordu. Fransa'da, önce vaftiz, günah çıkarma, evlenme gibi dinsel işlemlere (iki dilde ritüel, 1947), ardından aşamalı biçimde okumalara (Fransız piskoposluğunun birinci kararnamesi, 16 şubat 1964) ve sonra da missaların tümüne (6. kararname, 12 kasım 1969) konuşma dilinin girmesi ancak XX. yy.'ın ortalarında gerçekleşti. 4 aralık 1963'te yürürlüğe giren konsil anayasası, latinceyi Roma kilisesinin resmi dili olarak kabul etti ama, ayinlerin değişik dillerde yapılmasına da izin verdi. Aradan on beş yıl geçtikten sonra, Roma kilisesinin ayin düzenini benimseyen çeşitli kiliselerde 343 dil kullanıldığı gözlemlenmiştir.

—Mant. • *Dilin mantıksal çözümlemesi.* H. Feigl'a göre, "bir sözcüğün veya genel olarak, bir göstergenin anlamı, onun kullanılış biçiminden, onun başka sözcüklerle bir araya getiriliş biçiminden veya onunla dil-dışı nesneler arasında ilişki kurma biçiminden başka bir şey değildir" (*Logical Empiricism* [Mantıksal deneycilik], 1943).

Dilin mantıksal çözümlemesi, bir dilin tüm terimlerini, bunlar arasından "ilkel -terimler" denilen az sayıda bir terim öbeğine indirgeyip bu sonuncularla dil-dışı nesneler, yani deney verileri arasında bir bağ kurmaktır. Mantıksal çözümleme herhangi bir varolan doğal dilin özelliklerinden bağımsız olduğu için, filolojik bir çözümlemeden farklıdır ve öncelikle bilgimiz açısından önemli olan (temel) terimlere yöneliktir. Üstelik mantıksal deneycilik *(Logical Empiricism)*, bu yöntemin "tedavi edici" bir yönü de olduğu görüşündedir; çünkü bu yöntemle, "gerçek" sorunları, "uydurma" (sözde) sorunlardan (örneğin "metafizik" sorunlarından) ayırt etmek olanaklıdır. Bu görüşe göre, mantıksal çözümleme, bu tür sözde-sorunları dile getiren cümlelerde, olgusal anlamdan yoksun terimlerin yer aldığını ortaya çıkarır.

• *Günlük dil felsefesi.* Bu felsefe, geleneksel çözümleyici felsefeden, Russell'ın *Principia*'sındakine benzer formel dillere karşı duyulan belli bir soğukluk ve doğal dillerin zenginliğine karşı duyulan artan bir ilgi ile ayrılır (Wittgenstein'ın *Philosophische Untersuchungen*'inin [Felsefe araştırmaları] ana konusunu oluşturan bu doğal dillerin kullanımlarını ayrıntılı olarak betimleme işlemi, verimli bir felsefi çözümlemenin temel ilkesi sayılmaktadır).

• *Sonlu dereceden dil.* Tarski'ye göre, "dört çeşit dil ayırt edebiliriz: 1) bütün değişkenleri aynı anlambilimsel kategoriden olan diller; 2) değişkenlerinin kategorileri birden fazla, ama sonlu sayıda olan diller; 3) değişkenleri, sonsuz sayıda kategoriden olmakla birlikte bu sayının önceden belirlenen belli bir n sayısını aşmadığı diller; 4) son olarak, değişkenleri istenildiği kadar yüksek dereceden olan diller. Bunlar arasında ilk üç çeşitten olan dillere *sonlu dereceden diller*, sonuncu türden olana ise *sonsuz dereceden diller* diyeceğiz."

—Nörol. ve Psik. *Dil bozuklukları.* Afazi gibi bir kısmı organik kökenlidir, bir kısmıysa akıl hastalıkları sırasında ortaya çıkar. Başlıcaları şunlardır:
1. *konuşmayla ilgili dil bozuklukları*, iletişimde bozukluk (sözcük salatası, aşırı ve anlamsız konuşma, suskunluk), konuşmada bozukluk, kekeleme, tutukluk, ağır konuşma, hızlı konuşma) ve semantik bozukluk (örneğin şizofazi) görünümünde ortaya çıkabilir;
2. *yazılı dil bozuklukları*, genellikle konuşma bozukluklarıyla koşut gider ve yazının biçiminde ve sözcüklerin anlamında olduğu gibi yazının hızında da bozukluk görülür;
3. *iç dil bozuklukları*, zihinsel otomatiklik sendromunda, düşüncelerin yinelenmesi, eylemlerin zorla kabul ettirilmesi ve söylenerek yapılması şeklinde ortaya çıkar. Hastanın davranışları arasında ses dinleme ya da onlarla konuşma, dudakları kımıldatma, kendi kendine konuşma ve anlamlı mimikler yer alır.

Çocukta, dil bozukluğu kavramı *heceleme bozuklukları*'nı (örneğin s sesini çıkaramama gibi, bazı seslerin çıkarılmasında görülen anomaliler) apaçık bir zekâ geriliği ya da ağır bir kişilik bozukluğu (çocuk psikozları) olmaksızın ses dizisinin bozulması biçiminde ortaya çıkan ve ses bozukluklarıyla (disfazi, işitir-dilsizlik) birlikte olan ya da olmayan *söz gecikmeleri*ni (sözcükleri tersine çevirme, bozma ya da basitleştirme yüzünden doğru söyleyişin ancak yaklaşık bir biçimidir) kapsar. Çocukta ayrıca yazılı dil öğreniminde bozukluklar (disleksi, disortografi) ve kekeleme sık görülür. Dil bozuklukları, nesnelere verilen değerlerdeki derin bozukluklarla belirgin çocukluk psikozlarında özellikle ağırdır (böyle bir durumda çocuk hiç konuşmayabilir).

—Ruhbil. ve Genet. ruhbil. H. Wallon için dil, simgesel işleve bağlanır ve çocukta ancak ikinci yılın içinde, simgeleştirme yetisinin ortaya çıkışını yansıtan gecikmeli öykünme ve "öyleymiş gibi görünme" oyunlarıyla kendini gösterir. Ama bir yaşında gelişmeye başlayan duyusal -devimsel yapıdaki söz, dilin hazırlayıcı evresini oluşturan ilk seslerde (çığlıklar ve mırıltılar) kendini gösterir. Çığlık, biçimlendirildiğinde, mırıltıyı üreten soluk vermeye ilişkin bir kasılımdır. Süt bebeği rahatsızlık ve acı çekme durumunda çığlık atar. Anne bu çığlıkları anlamlandırır ve nedeni gidermeye çalışır. Bu müdahaleler yavaş yavaş çığlığı yüz devinimleri ve gülücükler eşliğinde, çevreye iletilen bir isteğin anlatım aracına dönüştürür. Çocuğun doğumdan başlayarak duyduğu anne konuşması, hızla bir belirtkeler sistemine dönüşür: annesinin konuştuğunu duyan çocuk sakinleşir ve azarlayıcı titremlemeyi okşayıcı titremlemeden ayırt etmeyi hemen öğrenir. Demek ki anlatım ve duygusal iletişim, simgesel işlevin ve dilin ortaya çıkışından önce gelir.

Bebeğin memnun olduğu anlarda çıkardığı mırıltı ya da agulamalar, sesletim işlevini yerine getirmek için yapılan bir alıştırma görünümündedir. Çocuğun ses üretimleri kulaklarına çarpar ve buna bağlı duyma izlenimleri, seslerin zincirleme biçimde yinelenmesine yol açar (çevrimsel tepkime). Bu seslerin, aşamalı, giderek daha kesinleşen bir biçimde ayarlanması, çocuğun çıkardığı seslerin işitsel çeşitlenmeleri ayırmak amacıyla, biçimlendirdiği, böylece de çevresinde konuşulan dilin dağarcığından daha çeşitli ve zengin sesçil bir dağarcık oluşturduğu alıştırmalarla gerçekleşir. Agulama, çocuğun çevresindeki insanlar tarafından çevrenin sesçil kullanımına giderek daha uygun seslerin perçinleme yoluyla, çocuğun doğal dağarcığında seçilmesiyle biçimlenir. Seslerin ayrımlaşması, 9. ve 18. aylar arasında hızla ilerler, ama çocuk sesçil sisteme, gerçek anlamda 5-6 yaşlarına doğru egemen olur. Çevrenin yanıtları çocuğu uyarır ve dile öykünmenin habercisi yinelemelerle, birinci yılın sonuna doğru ortaya çıkan konuşucu-dinleyici ilişkisinin ilk adımları atılır.

Dil, çocuğun gösteren-gösterilen bağıntısını kavrayabilecek duruma gelmesiyle başlar. Çocuk hiçbir sözcüğü eklemleyemezken, çevresinde söylenen birçok sözcüğün anlamını kavrar: çocuğun tüm gelişimi boyunca dilsel anlama dilsel üretimden önce gelir. Bu, yeni bir dil öğrenen yetişkinler için de geçerlidir. Ortalama olarak, 18 aylık bir çocuk ancak yirmi kadar farklı sözcük bilir, daha sonra sözcük edinme hızı artar: 20 ayda 100, 24 ayda 300 ve 3 yaşında yaklaşık 1 000 sözcük. Çocuğun kullandığı ilk sözcükler, ancak oluşturuldukları durum içinde yorumlanabilen "cümle-sözcük"lerdir. Örneğin *baba*, çocuk babasını gördüğünde, onu görmek, kollarında olmak istediğinde ya da babasının herhangi bir eşyası karşısında söylenir. İki sözcüklü cümleler, önceleri yalnızca yan yana getirilmiş sözcükler olarak ikinci yılın sonunda ortaya çıkar. Üç sözcüklü cümlelere geçiş sırasında üçüncü sözcük, kesin yerini bulmadan önce, iki sözcüklü bir cümleye rasgele bağlanır. Bununla birlikte, yetişkinin önerdiği düzeni öğrenme çok erken başlar. Çocuk, 4-5 yaşlarına doğru sözcelerin yapısında düzenlilikler bulur ve fiil çekimi, uyum, adlardan sıfat ya da fiil oluşturma kurallarını hemen genelleştirir; bu da, daha küçükken yalnızca yetişkine öykünerek birçok kuralsız fiili kullanmasına karşın, örneğin fransızca gibi kimi dillerde bu tür fiillerin kullanımında çok sayıda yanlış yapmasına da yol açar.

İki yaşında, dile ilişkin olarak öğrenilenler arasında "hayır"a (başla yapılan "hayır" işareti de olabilir) özel bir değer verilir: bu durum, çocuğun artık bir şeyi reddetmeyi, kaçmanın yerini alan ve kendisini başkalarından ayrı bir birey olarak görmesini sağlayan bir simgeyle dile getirebileceği anlamına gelir. Yine, 3. yaşa doğru, H. Wallon'un betimlediği karşıtlık bunalımı sırasında "sen" ve "seninki"nin karşıtı, "ben" ve "benimki", başkalarından ayrı bir benin bilincine varılmasında önemli bir andır.

Dilsel gelişimle bilisel gelişim arasındaki bağıntılar bir tartışmaya yol açtı: Chomsky ve D. McNeill gibi uzmanlar için bilisel, dilsele bağımlıdır, J. Piaget ve Piaget okulu uzmanları içinse, çocuk dilsel bir biçimi ne anlama geldiğini anlamadan kullanamayacağına göre, bilisel işlevlerin gelişimi, simgesel işlevin gerçekleşmesinden başka bir şey olmayan dilin gelişiminden önce gelir. Bununla birlikte, dil, edinilir edinilmez, bilisel gelişimin temel öğelerinden biri olur. (→ Kayn.)

DİL a. (fars. *dil*). *Esk.* **1.** Gönül, yürek: *"Reh-i ışkında götür gayrden ey dil rağbeti"* (Fuzuli, XVI. yy.). **—2.** Yarı, orta: *Dil-i şeb* (gece yarısı). *Dil-i derya* (denizin ortası). **—3.** *Dil-âgâh,* gönlü uyanık; bilgili, akıllı. || *Dil-ârâ,* gönlü süsleyen: *Gülzâden ol şuh-ı dilârâ ile geçtik"* (Naili Kadim, XVII. yy.). || *Dil-ârâm,* gönül eğlendirici: *"bütün sâfiyet-i meşcerİÖpüp, mesut o dâmân-ı dil-ârâmıIbenim okşardı hulyamı"* (Tevfik Fikret). || *Dil-âsa,* gönül rahatlatan, gönle ferahlık veren. || *Dil-asude,* kalbi rahat. || *Dil-âşûb,* gönül karıştıran, sıkıntı veren. || *Dil-aşüfte,* gönülden vurgun. || *Dil-âver,* yiğit, cesur. || *Dil-âviz,* gönül çeken. || *Dil-azad,* gönlü bağımsız, bir şeye bağlı olmayan. || *Dil-azar,* gönül inciten, kalp kıran. || *Dil-âzürde,* kalbi kırılmış. || *Dil-bend,* gönül bağlayan. || *Dil-beste,* gönlü bağlı, âşık: *Dil-besteyiz ahbâbe esiriz yâre"* (Y.K.Beyatlı). || *Dil-cû* ya da *dil-cûy,* gönül arayan: *"Al deste piyaleyle sebû ey dilcû"* (Y.K.Beyatlı). || *Dil-dâde,* gönül vermiş, âşık. || *Dil-dar,* gönül almış, sevgili: *"Dünyayı zindan eden dildârları vardır"* (A.Ş.Hisar). || *Dil-dûz,* gönle batan. || *Dil-düzd,* gönül çalan. || *Dil-efgâr* ya da *dil-figâr,* gönlü yaralı: *"Daima sen gül gibi güllDüşmanın dil-figâr olsun"* (Derviş Ali, XVII. yy.). || *Dil-efrûz,* ya da *dil-firûz,* gönlü neşelendiren. || *Dil-efza,* gönül açan. || *Dil-ferah,* gönlü geniş. || *Dil-firîb,* gönül aldatan, cazibeli: *"Rakseder her kim ki dinler dil-firîb âhengini"* (Muallim Naci, XIX. yy.). || *Dil-germ,* kızgın, öfkeli. || *Dil-gîr,* gönül tutan, öfkeli: *"Mânend-i mevc cûş ile dilgir-i sahilem"* (Mehmet Tevfik, XIX. yy.). ||*Dil-güdaz,* gönle eziyet veren; acıklı durum. || *Dil-güşa,* gönül açan. || *Dil-güşte,* yüreği ölü. || *Dil-hah,* gönül isteği: *"... hey'et-i hâzıra Fransa sefaretinin dil-hâhına muvafık idi"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). || *Dil-harab,* gönlü kırılmış. || *Dil-haste,* hasta gönüllü. || *Dil-hırâş,* gönül parçalayan. || *Dil-hûn,* yüreği kan ağlayan. || *Dil-hûş,* gönlü hoş. || *Dil-keş,* gönül çeken: *"Veli ol gamzesi fettânı bilmezsin ne dil-keştir"* (Akif Paşa). || *Dil-kûb,* gönül yaralayan. || *Dil-mürde,* kalbi ölmüş; duygusuz. || *Dil-nişin,* gönülde yeri olan. || *Dil-nüvaz,* gönlü onurlandıran: *"Kanı sabâ gibi bir dil-nüvâz ki gâhî"* (Nedim, XVIII. yy.). || *Dil-pesend,* gönlün beğendiği. || *Dil-pezîr,* gönle hoş gelen: *"Bu binâ-yı dilpezîrin vechesi 66 metre tûlündedir."* (İsmail Suphi, XIX. yy.) || *Dil-rüba,* gönül kapan. || *Dil-rübûde,* gönül kaptırmış. || *Dil-saz,* gönül yapan. || *Dil-sitan,* gönül alıcı. || *Dil-sûhte,* gönlü yanmış. || *Dil-şad,* gönlü hoş, sevinmiş: *"Kendilerinin kayınpederliği şerefiyle dilşâd buyurdu"* (Ahmet Cevdet, XIX. yy.). || *Dil-şigâf,* gönül delen. || *Dil-şikâr,* gönül avlayan. || *Dil-şiken,* gönül kıran. || *Dil-şikeste,* gönlü kırılmış. || *Dil-şüde,* gönlü gitmiş. || *Dil-şügüfte,* gönlü açılmış. || *Dil-tengi,* gönlü daralmışlık: *"birlikte uyurduk. Bırakıp mektebe gitsemldil-tengî-i hasret"* (Tevfik Fikret). || *Dil-i aşüfte,* perişan olmuş gönül. || *Dil-i bi-karar,* kararsız gönül. ||*Dil-i bimar,* hasta gönül. || *Dil-i divane,* deli gönül: *"Bağlasan zencirler tutmaz dil-i divâneyi"* (Fuzuli, XVI. yy.). || *Dil-i mecrûh,* yaralı kalp. || *Dil-i nalan,* inleyen gönül. || *Dil-i naşad,* üzgün, mutsuz gönül. || *Dil-i pâk,* temiz, saf gönül. || *Dil-i sad-pare,* paramparça olmuş gönül. || *Dil-i sengîn,* taştan gönül; sert, acımasız. || *Dil-i suzan,* yakıcı gönül. || *Dil-i viran,* yıkılmış, harabolmuş gönül. || *Dil-i zar,* ağlayan gönül. || *Dil-i zinde,* canlı, diri gönül.

Dil bayramı, türkçenin özleştirilmesi ve geliştirilmesi yolundaki çalışmalarla ilgili olarak kutlanan gün (26 Eylül). [Atatürk'ün önderliğinde Dolmabahçe sarayı'nda toplanan 1. Türk dili kurultayı'nın başladığı tarih, Dil bayramı olarak kabul edilmiştir.]

Dil ve tarih-coğrafya fakültesi, Ankara'da yükseköğrenim kurumu. Milli eğitim bakanlığı'na bağlı olarak, ortaöğrenim kurumlarının öğretmen gereksiniminin karşılanması, türk dili ve tarihinin bilimsel yöntemlerle ele alınması, öğrenilmesi, öğretilmesi amacıyla bir kuruluş yasası hazırlandı (14 haziran 1935). Ankara halkevi'nde Atatürk'ün de bulunduğu bir törenden sonra okul, Evkaf'ın bir apartmanında öğretime başladı (9 ocak 1936). Fakülte, 4 kasım 1940'ta Atatürk bulvarı'ndaki yeni binasına yerleşti. Daha sonra Milli eğitim bakanlığı'ndan ayrılarak Ankara Üniversitesi'nin bir fakültesi oldu (1946).

1992-1993 öğretim yılında Dil ve tarih-coğrafya fakültesi'nde şu bölümler vardı: Antropoloji (Sosyal antrolopoji, Paleoantropoloji), Etnoloji, Arkeoloji (Klasik arkeoloji, Prehistorya, Prehistorya ve önasya arkeolojisi, Sanat tarihi), Batı dilleri ve edebiyatları (Alman, Amerikan, Fransız, İngiliz, İspanyol, İtalyan, Macar, Bulgar,' Çağdaş Yunan, Leh, Hollanda), Coğrafya, Doğu dilleri ve edebiyatları (Arap, Fars, Hint, Çin, Urdu, Japon, Kore), Eskiçağ dilleri ve kültürleri (Hititoloji, Latin dili ve edebiyatı, Sümeroloji, Yunan dili ve edebiyatı), Felsefe, Kütüphanecilik, Psikoloji, Sosyoloji, Tarih, Tiyatro, Türk dili ve edebiyatı, Halkbilim (Folklor), Arşivcilik, Dokümantasyon ve enformasyon, Çağdaş türk lehçeleri ve edebiyatları, Dil bilimi.

DİLÂÇAR (Agop), türk dilbilimci (İstanbul 1895-*ay.y.* 1979). İlk ve ortaöğrenimini Gedikpaşa'da, misyonerlerin açtığı bir amerikan okulunda yaptı. İngilizce, rumca, ispanyolca öğrendi. Robert kolej'i bitirdi (1915). Latince, yunanca, almanca, rusça, bulgarca üzerinde çalıştı. Birinci Dünya savaşı'na katıldı. Kafkas cephesinde gösterdiği başarıdan dolayı madalya ile ödüllendirildi. Robert Kolej'de ingilizce öğretmenliğine başladı (1919). Sofya'da, Svaboden Üniversitesi'nde eski doğu dilleri ve osmanlıca okuttu. Avrupa'da ve İstanbul'da çıkan ermenice gazetelerde yazdı. *Yazının doğuşu* (1928), *Albion bahçesi* (1929) adlı kitaplarını yayımladı. Atatürk tarafından, Birinci türk dil kurultayı' na çağırıldı (1932). İlk kurultayda "türk, sümer ve hint dilleri arasındaki rabıtalar"; ikincisinde "türk- paleoetimolojisi" konulu bildirilerini sundu. Türk dil kurumu başuzmanlığına atandı (1934). Atatürk'ün isteğiyle Dilâçar soyadını aldı (1935). Ankara Üniversitesi dil ve tarih-coğrafya fakültesi'nde dilbilim tarihi ve genel dilbilim okuttu (1936-1951). Türk ansiklopedisi'nde başdanışmanlık ve başredaktörlük yaptı (1942-1960). Eski türk dilleri ve lehçeleriyle ilgili araştırma ve incelemelerini ölümüne dek sürdürdü. Dilin özleştirilmesine ve çağdaş kavramları karşılayacak bir bilim ve kültür dilinin yaratılmasına çalıştı. Başlıca yapıtları: *Devlet dili olarak türkçe* (1962), *Wilhelm Thomsen ve Orhon yazıtlarının çözülüşü* (1963), *Türk diline genel bir bakış* (1964), *Türkiye'de dil özleşmesi* (1965), *Dil, diller ve dilcilik* (1968), *Kutadgu Bilig incelemesi* (1972), *Anadili ilkeleri ve Türkiye dışındaki başlıca uygulamalar* (1978). [→ Kayn.]

DİLALTI sıf. **1.** Dilin altında olan. **—2.** *Büyük dilaltı siniri,* kafa sinirlerinin XII. çifti. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Anat. *Dilaltı atardamarı,* dil atardamarının iki uç dalından biri. || *Dilaltı bezi,* ağız tabanının ön kısmında bulunan küçük boyda bir çift tükürük bezi. || *Dilaltı gangliyonu,* dilaltı bezinin arka bölümünde bulunan ufak sempatik sinir gangliyonu.

—Karş. anat. *Büyük dilaltı siniri,* balıklarda ve amfibyumlarda solungaçaltı bölüt kaslarını sinir telleriyle donatan ve beyin kuyrukları değişik sayıda bölütle karın köklerinden çıkan sinir.

—Patol. *Dilaltı bezi iltihabı,* dilaltı tükürük bezlerinin tükürük kanalının bir taşla tıkanmasından ya da enfeksiyonundan dolayı bu bezlerde oluşan iltihap. || *Dilaltı gemciği iltihabı,* dil ileriye çıkık olduğu zaman alt kesici dişlerin sürtünmesinden ileri gelen dilaltı gemciği yarası.

—Tıp. *Dilaltı yoluyla,* dil ve ağız mukozasınca emilecek ilaçların alınma yöntemine denir. (İlaç yutulmaz, dilin altına yerleştirilerek erimeye bırakılır. Bu ilaçlar genellikle pastil biçiminde piyasaya çıkarılır.)

◆ a. Vet. Kümes hayvanlarında görülen bir hastalık.

—ANSİKL. Büyük dilaltı, soğanilik hizasında zeytinsi çekirdek önündeki oluktan geçerek bir düzine sinir lifiyle beyinden çıkar. Önce lokma deliğine doğru ilerler, sonra oradan dile ulaşır. Salt hareketle görevli bir sinirdir, tüm dil kaslarına kumanda eder.

Büyük dilaltı felci bir ya da iki yanlı dil hareketinin yitimiyle belirir. Bu kafa siniri, yükselen alın kıvrımının alt ucundan gelen hareket akılarını alır.

Çevre devinim nöronunun lezyonlarında, sakatlık bir yandaysa, çene-dil kasının (genioglossus) bir yanlı kasılması nedeniyle, öne doğru uzama sırasında felç, dilin lezyonun bulunduğu yana doğru sapması biçiminde belirir. Ayrıca kasların demetleşme yeri olan bozuk yarı dilin atrofisi yüzünden bir bakışımsızlık görülür. Sinirdeki bozukluk iki yanlı olduğu zaman dil felci de dil atrofisiyle birlikte tam olur. Ondan sonra ağır bir çiğneme, yutma ve seslenme bozukluğu ortaya çıkar.

Yükselen alın kıvrımının alt başından büyük dilaltı siniri çekirdeğine uzanan bir merkezi, nörondaki lezyon bir merkezi dil felcine neden olabilir. Böyle bir felç, bir yanlı olduğu zaman kapakçık sendromunda, iki yanlı olduğu zaman bir dereceye kadar yalancı soğanilik sendromunda görülür.

DİLARA a. Müz. Türk müziğinde XIX. yy.'da kullanılmış bir bileşik makam. 1800'lerde Arif Mehmet Ağa tarafından bulunmuştur. Günümüze ulaşabilen örneği yoktur.

DİLARAM, İran'ın sasani hükümdarlarından Behram Gûr'un (420-438) cariyesi. Zekâsı ve güzelliğiyle tanınır. Lirik şiirler yazdığı belirtilir.

DİLATOMETRE a. (fr. *dilatomètre*'den). Mad. oc. GENLEŞMEÖLÇER'in eşanlamlısı.

—Ölçbil. Genleşmeyi ölçmeye yarayan aygıt. (Eşanl. GENLEŞMEÖLÇER) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Dilatometre, bir alaşımda, ısıtma, soğutma ve sıcaklığı koruma işlemleri sırasında görülen fizikokimyasal dönüşümleri belirlemede kullanılır. Bu dönüşümler, genleşme-sıcaklık eğrisinde sapmalara yol açar.

Dilatometrelerde, küçük uzunluk değişimlerini ölçmek için mekanik (kaldıraç) ya da optik (optik kaldıraç) yükseltme sistemlerine ve hatta ışık girişimlerine (Fizeau dilatometresi) başvurulur. Bu aygıtların en duyarlı olanlarında diferansiyel bir sistem bulunur: incelenecek malzemenin genleşmesi, sıcaklığa göre genleşmesi iyi bilinen ve düzenli olan bir maddeyle karşılaştırılarak iki genleşmenin farkı kaydedilir (Chevenard'ın diferansiyel dilatometresi).

Sıvıların genleşmesini ölçmek için iki tür dilatometre kullanılır. *Çubuklu dilatometre* cıvalı sıcaklıkölçer gibi bir hazne üzerinde yükselen bölmeli silindirsel bir çubuktan oluşur. Hazne ile çubuğun hacimleri ve genleşmeleri bilinirse, bir sıvının görünen hacmi iki farklı sıcaklıkta ölçülerek bu sıvının genleşme katsayısı belirlenebilir. *Tartılı dilatometreler*'de eğik çubuk aynı sıvıyı taşıyan bir fanus içine girer; fanus farklı sıcaklıklarda tartılarak sıvının hacmindeki değişiklikler belirlenir.

DİLAVER PAŞA, türk sadrazam (öl. İstanbul 1622). Hırvat kökenlidir, Enderun' da yetişerek çaşnigirbaşılığa yükseldi. Kıbrıs beylerbeyliğinden sonra vezir rütbesiyle Bağdat beylerbeyliğine atandı (1614). Sadrazam Öküz Mehmet Paşa'nın Revan kuşatmasına Diyarbakır beylerbeyi olarak katıldı (1616). Kuşatmanın başa-

rısızlıkla sonuçlanması üzerine görevden alındıysa da, bir süre sonra Rumeli, ardından yine Diyarbakır beylerbeyliğine getirildi (1619). Osman II'nin Hotin seferine katıldı. 1621'de sadrazamlığa atandı. Sarayda kuşatılan padişahın buyruğuyla, Haile-i osmaniye'nin (Genç Osman vakası) ikinci günü teslim edildiği yeniçeriler tarafından parçalanarak öldürüldü.

Dilaver Paşa nizamnamesi, Türkiye'de işçi sağlığını koruma ve çalışma koşullarını düzenleme konusunda ilk girişim, 1867'de Maden-i hümayun nazırı Dilaver Paşa'nın hazırladığı Ereğli kömür maden-i hümayunu nizamnamesi'dir. Genellikle, Dilaver paşa nizamnamesi olarak anılan ve yüz maddeden oluşan bu nizamname, Ereğli kömür havzasına gerek idari gerekse hukuksal açıdan bir düzenleme getiriyordu. Bu yeni düzenlemeye göre, Zonguldak ve çevresindeki 14 kazada yaşayanlara ve deniz erlerine madenlerde zorunlu çalışma yükümlülüğü konuluyor, bazı küçük ocaklar özel kişilere kiralanıyor, ancak, üretimi devlete satmaları koşulu getiriliyordu. Ayrıca, ocaklarda çalışmasına gereksinim duyulan usta işçilerin Sırbistan ve Karadağ'dan getirileceği belirtiliyordu.

Nizamnamenin çalışma koşulları ile ilgili 5. bölümü, ocaklarda çalışacak işçilerin Ereğli sancağı'ndan 13-50 yaşları arasındaki sağlam erkeklerden alınacağı, 24 saatte 10 saat çalışılacağı, bu 10 saatin iki nöbette tamamlanacağı, kömür taşıma işinden kaçanlara ya da bir başkasının kaçmasına yardım edenlere iki kat süreyle çalışma zorunluluğu getirileceği vb. gibi kurallar getiriyordu. 1880'lerin başlarında, bölge halkı maden ocaklarının artan işçi gereksinimini karşılamaya yetmeyince zorunlu çalışma yükümlülüğü kaldırıldı. İsteyen herkese madenlerde çalışma izni verildi. Bunun üzerine, Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu'dan bölgeye işçi akını başladı. 1920'de, yöredeki kömür yatakları Ankara hükümetinin eline geçti. Hükümet, "Havza-i fahmiyye maden amelesinin hukukuna müteallik kanun" adıyla yeni bir yasa çıkardı (1921). İşçilere çeşitli haklar tanıyan bu yasaya göre, 18 yaşından küçüklerin ocaklarda çalışmaları yasaklanıyor, iş kazalarında ölen ya da yaralananlara tazminat ödenmesi zorunlu kılınıyor, yardım sandıkları kuruluyor, çalışma saatleri günde 8 saate indiriliyor, ücretlere belirli bir taban getiriliyordu.

DİLAVERAĞAZADE ÖMER VAHİT EFENDİ, türk devlet adamı ve yazar (İstanbul 1689 - *ay.y.* 1759). Defteri hakani kalemi'nde yetişti. Halife olarak görev yaparken, Ahmet III döneminde Hacegânı Divanı hümayun üyeleri arasına katıldı, sonra teşrifatçı oldu. Tasavvufla ilgilenerek mevlevi tarikatına girdi. Yeniçeri kâtipliğinden emekli oldu. Sadrazam Ragıp Paşa tarafından reisülküttaplığa getirildi (1759). Türk sadrazamlarının yaşamöykülerini derleyen Osmanzade Taip Efendi'nin *Hadikat-ül-vüzera* adlı yapıtına ek olarak Ahmet III dönemi sadrazamlarının yaşamöykülerini kaleme aldı: *Zeyl-i hadikat-ül-vüzera* (1748). Şiirlerinde "Vahid" mahlasını kullandı.

DİLAVİZ a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. Abdülbaki Nasır Dede (1765-1821) tarafından bulunmuştur. Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.

■**DİLBALIĞI** a. Genellikle ılık ve serin denizlerde, bazı türleriyse sıcak denizlerde yaşayan, sol böğrünün üstüne yatarak yüzen, dibi kumlu, az çakıllı, çamurlu, az derin kesimleri yeğleyen *Soleidae* ve dilbalığıgiller *(Bothidae)* familyasından bazı yassı kemiklibalıkların genel adı.

—ANSİKL. Dilbalıklarının vücudu oval, uzunca ve çok yassıdır; üzeri, dokununca ele sert gelen (ktenoid) küçük pullarla kaplıdır. Göz bulunmayan sağ yanının baş bölümünde genellikle siğilimsi kabarcıklar bulunur. Burnu değirmi, ağzı aşağıda, kemerli ve görünen yanında dişsizdir. Gözsüz yanında göğüs yüzgeci bulunmayabilir (*Monochirus* cinsi), körelmiş olabilir (*Microchirus* cinsi) ya da normal olabilir (*Solea* cinsi). Türler ağız mukozasının rengine, gözsüz yandaki burun deliğinin pembe saçaklı olup olmamasına, sırt ve anus yüzgecini kuyruk yüzgecine bağlayan bir zarın bulunup bulunmamasına, vb. bakılarak ayrılır. Kıyılarımızda çoğunluğu küçük boyda (40 cm'ye kadar) olmak üzere on sekiz dilbalığı türü bulunmaktadır. Bunlardan bazıları yalnızca dilbalığı adıyla bilinir: *Arnoglossus imperialis* (20 cm); *A. thori* (18 cm); *A. laterna* (19 cm); *A. kessleri* (12 cm); *Microchirus azevia* (25 cm); *Dicologoglossa cuneata* (30 cm); *Solea impar* (18 cm); *S. lascaris* (40 cm); *S. kleini* (30 cm); *S. vulgaris* (40 cm). Bazılarının adındaysa bedensel özellikleri ya da yaşama biçimleri vurgulanmıştır: tek* yüzgeçli dilbalığı (*Monochirus hispidus;* 15 cm); ak dilbalığı (*Buglossidium luteum;* 13 cm); lekeli* dilbalığı (*Microchirus variegatus;* 22 cm); benekli* dilbalığı (*M. ocellatus;* 20 cm); kum* dilbalığı (*Solea nasuta;* 30 cm). Bazı türlerinse türkçe adı yoktur: *Bothus pantherinus* (22 cm); *B. podas* (22 cm); *Arnoglossus rueppelli* (15 cm).

Dilbalıklarından *Bothus pantherinus* türü sıcak denizlerde yaşamaya uyarlanmış, Süveyş kanalının açılmasından sonra Kızıldeniz'den Akdeniz'e geçmiştir. Akdeniz'de yaygın türlerden *Bothus podas,* yassı bedenli, gözleri birbirine çok uzak, bedeni göz göz lekelerle kaplı, açık kahverengi bedenli bir balıktır.

—Mutf. *Dilbalığı,* genellikle derisi soyularak pişirilir. Tavada, ızgarada, kâğıtta ve güveçte pişirilebildiği gibi şişi, buğulaması, ograteni de yapılır ya da beyaz şarap sosuyla hazırlanır.

DİLBALIĞIGİLLER a. Sağ yanına yatarak yüzen, her iki gözü de sol yanında ama ağzı bakışımlı olan yassı deniz balıklarını içeren familya. (Dilbalığıgiller familyası, bol bol avlanan, çok ünlü birçok balık içerir: kalkanbalığı [*Scotophthalmus rhombus*] ve dilbalığı genel adı altında toplanan *Arhoglossus laterna, Lepidorhombus whiffiagonis, Psetta maxima* ve *Zeugopterus punctalus* Bil. a. *Bothidae.*)

DİLBASAN a. **1.** Hekimlik. Hekimlerin boğazı görebilmek için dili bastırdıkları araç. **—2.** Ecza karıştırmakta kullanılan yassı araç.

DİLBAT. Esk. coğ. Akkad sitesi, Babil'in 25 km G.'indeydi İ.Ö. XIX. yy.'dan başlayarak Babil'e bağlandı. Tanrı Ninurta'nın kutsal kentiydi.

DİLBAZ sıf. (fars. *dil* ve *bāz*'dan *dil-bāz*). Güzel söz söyleyen, konuşmalarıyla karşısındakini etkileyen, ikna eden kimse için kullanılır: *Dilbaz bir çocuk.*

DİLBEEK, Belçika'da (Brabant) komün, Brüksel'in batı banliyösünde; 35 300 nüf.

DİLBER a. (fars. *dil* ve *-ber*'den *dilber*). **1.** Güzel, alımlı, beğenilen kız ya da kadın: *"Siyah zülfün mah yüzüne / Döken dilber kiminsin sen"* (Âşık Ömer, XVII. yy.). **—2.** Sevgili: *"Gel dilberim kan eyleme/Seni kandan sakınırım"* (Âşık Ömer, XVII. yy.).

DİLBERDUDAĞI a. Bir tür hamur tatlısı.

—ANSİKL. Su, yağ, şeker ve tuz kısa bir süre kaynatıldıktan sonra tahta bir kaşıkla yedirerek un ilave edilir. Kısa bir süre pişirilen bu karışım biraz soğuyunca, içine yumurtalar eklenir ve ceviz büyüklüğünde parçalara ayrılır. Bunlar hafifçe yassıltılıp ortasından bastırılır ve dudak biçimi verildikten sonra kızgın yağa atılır. Kızarınca soğutulmuş şurupta bir süre bekletilip servis yapılır.

DİLBİLGİCİ a. Dilbilgisi uzmanı; dilbilgisi öğreten kişi. (Eşanl. GRAMERCİ.)

DİLBİLGİSEL sıf. Dilbilgisine ilişkin: *Dilbilgisel kural.*

—Dilbil. İyi kurulmuş, dilbilgisi kurallarına uygun cümleler için kullanılır. ‖ *Dilbilgisel sözcükler,* bir dilde sözdizimsel işlevleri belirten sınırlı sayıdaki öğeler bütünü.

DİLBİLGİSELLEŞME a. Dilbil. Artsüremli dilbilimde, sözlüksel bir biçimbirimin dilbilgisel bir biçimbirime dönüşmesi.

DİLBİLGİSELLEŞMEK gçz. f. Dilbil. Bir biçimbirimden söz edilirken, dilbilgisel nitelik edinmek.

DİLBİLGİSELLİK a. Dilbil. Kuruluşu bir dilin dilbilgisi kurallarına uygun olan tümcelerin özelliği.

—ANSİKL. Dilbilgisellik, üretici dilbilgisinin temel amacından kaynaklanan işlemsel bir kavramdır: bir dilin konuşucularının dilsel yeteneklerini, bir başka deyişle dilsel edinçlerini açıklar. Sonsuz sayıda tümce anlamak ve söylemek yetisi dışında, her konuşucu herhangi bir dizimin dilinin sistemine uygun olup olmadığına karar verme yetisine de sahiptir. Örneğin, *kitap masanın üstünde* tümcesinin dilbilgisel*, *masanın kitap üstünde* tümcesinin ise dilbilgisine aykırı olduğunu anadili türkçe olan herkes bilir (dilbilgisine aykırılık* imiyle belirtilir).

Ancak, işlemsel niteliğini yitirmemek için, dilbilgisellik ölçütü, konuşucuların yargılarında yer alabilecek kimi ölçütlerden arındırılmalıdır. Dilbilgisellik herhangi bir değer yargısıyla karıştırılmamalıdır. Örneğin, hem *bu bey benim paramı çaldı* tümcesi, hem de *adamın biri mangırlarımı arakladı* tümcesi dilbilgiseldir; biri öbüründen daha "iyi" değildir. Tümcenin anlamını kavrama kolaylığı da dilbilgisellikten ayrı bir şeydir. Örneğin, eğretilemeli bir yorumlamayı gerektirse de, *çiçekler bilinci altüst eder* tümcesi dilbilgiseldir. Buna karşılık, *ben var korkmamak* hemen yorumlanabilir, ancak bu tümce dilbilgisine aykırı sayılmalıdır. Aynı biçimde, dilbilgisellikle sözcenin kullanılma olasılığı arasında da ayrım yapmak gerekir; *bu fil naziktir* tümcesine rastlama olasılığı düşük olmakla birlikte, tümce dilbilgiseldir. Sonuç olarak, konuşucuların yargıları iletişimin alışılagelmiş koşullarını göz önünde tutmamak durumundadır: dilbilgisine aykırı olmamakla birlikte, uzun ve karmaşık bir tümce genellikle konuşucularca benimsenmeyecektir. Örneğin, benimsenemez olmakla birlikte, *kapıcının nefret ettiği komşunun bulduğu kedinin renginin siyah olduğunu anladı* tümcesi türkçenin sözdizim kurallarına uygundur.

Görüldüğü gibi, dilbilgiselliğe ilişkin yargılar dilbilimcinin, bir dilin bütün cümlelerini oluşturabilecek varsayımsal bir kurallar dizgesi oluşturmaya giriştiğinde temel nitelikli görgül gerecini oluşturur. Çünkü bu yargılar dilbilimciye sürekli biçimde varsayımsal dizgenin uygunluk ve geçerliğini sınama olanağı verir.

DİLBİLGİSİ a. Belli bir dile ilişkin dilsel yapılar bütünü; bu yapılara ve bu dilin işleyişine ilişkin betimleme. (Eşanl. GRAMER.) [Bk. *ansikl.* böl. Dilbil.]

—Bilş. Bir uç birimi sözvarlığından (simgeler kümesi) bir dilin cümlelerini oluşturacak düzenli simge zincirlerini ve dizilerini üretmeye yarayan kurallar kümesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Fels. Nietzsche'ye göre, bir dili kullananlar tarafından ne kadar az algılanırsa yanılgıya o kadar çok yol açan dil kuralları bütünü. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Salt mantıksal dilbilgisi,* Husserl'e göre, inceleme konusu olarak "anlamın edinebileceği biçimleri belirleyen önsel (a priori) yasaları" ele alan bilim (*Logische Untersuchungen* [Mantık araştırmaları], 4).

—ANSİKL. Bilş. Bir dilbilgisinin kesin tanımı iki amaca yöneliktir: bir yandan nitelediği dile ait yasal zincirlerin üreme kurallarını vermek, öbür yandan keyfi olarak verilen bir zincirin dile ait olup olmadığını doğrulayacak kuralları belirlemek. Bu ikinci nokta programlama dilleri için çok

dilbalığı

dilbalığının gelişme evreleri

önemlidir: gerçekte bir program, bir karakter zinciridir; bir derleyici için, çözümlenmesi ve programlama dilinin dilbilgisi kurallarıyla yorumlanması gereken bir önerme oluşturur. Derleyici, dilbilgisi kurallarından olası sapmaları, yani programın anlaşılmasını engelleyen sözdizim hatalarını saptayabilir.

Chomsky dilbilgisi. Chomsky, dilbilgisi kavramına kesin biçimini vermiştir: bir dil, bir V_T(*a*, *b*,...) uç sözvarlığı üzerine kurulur ve *a*, *b*, ..., simgeleri kümesi, dilin zincirlerini oluşturmaya yarar; dilbilgisinin A,B,... sözdizim sınıfları bir V_N(A,B,...) uç olmayan sözvarlığını oluşturur. Bu sınıflara "yarıdeğişkenler" adı da verilir. V_T ve V_N "dilin sözvarlığı" denen bir V kümesi oluşturur. Dilbilgisi kuralları, dilin V sözvarlığı üzerinde kurulan ve "üretim" denen zincirleri bir yenidenyazım bildirisi dizisiyle betimlenir: Φ zinciri yeniden yazılarak $\Phi ::= \psi$ biçiminde gösterilir ve bir dilbilgisi kuralı oluşturur.

Son olarak bir "belit" tanımlanır; dilin bütün zincirleri, yeniden yazımın ardışık uygulamalarıyla bu belitten türetilir. Dilbilgisi kurallarının tümüne ardışık sınırlamalar getirerek çeşitli dilbilgisi türleri ayırt edilir;

—"0 türü" denen dilbilgileri en genel biçime sahip olanlardır; bunlar doğal dilleri betimlemekte yetersiz kalmalarına rağmen, programlama dilleri için çok geneldir:

—"1 türü" ya da "bağlama bağımlı" denen ve üretimlerinin biçimi

$$\alpha C \beta ::= \alpha \gamma \beta$$

gösterimiyle sınırlandırılan dilbilgileri ($C \rightarrow \gamma$ türetmesi ancak $\alpha ... \beta$ bağlamında yapılabilir);

—"2 türü" ya da "bağlamdan bağımsız" denen ve bütün üretimleri $C ::= \gamma$ biçiminde olan dilbilgileri;

—"3 türü", "düzenli" ya da "sonlu halli" adları verilen ve üretimleri $A ::= aB$ ya da B*a* biçimine indirgenen dilbilgileri; *a* ya da B boş küme olabilir. 2 ya da 3 türü dilbilgileri programlama dillerini niteler.

—Dilbil. "Dilbilgisi" sözcüğüyle belirlenen dilbilimsel araştırma alanı filozofların ve dilbilimcilerin dil anlayışına yakından bağlıdır. Tarihsel bağlama, benimsenen bakış açısına göre, bu terim farklı gerçeklikleri ve kuramları kapsar. Ancak, salt eğitsel içerikli yapıtların başlığı olarak kullanımı dilbilgisi teriminin içerdiği kuramların gözden kaçmasına neden olabilir. Oysa, bu eğitsel (hatta kuralcı) akım da, ister iyi düşünmeyi öğretmek, ister dili iyi kullanmak ya da dilin işleyişini göstermek sözkonusu olsun, yazarların kaygılarına, ideolojilerine göre değişkenlik gösterir. Dilbilgisel düşünce tarihi, yaklaşık olarak, iki döneme ayrılabilir. Birincisi felsefeden esinlenen, temelinde büyük ölçüde mantığın yer aldığı evredir. Bu dönemde düşünce, gerçeklik ve dili birleştiren bağıntılar titizlikle incelendi, araştırmaların odak noktasını da sözcükler, anlamları ve aralarındaki ilişkiler oluşturdu. XIX. yy. sonunda başlayan ikinci dönem, bilimsel araştırmanın konusu olarak algılanan dilsel yapıları inceleyerek dilin oluşturucu birimlerinin sınıflandırmasını ortaya çıkarmaya çalıştı.

• *Filozoflar ve dil. Söylem bölümleri.* Dili, gerçeklik karşısında düşüncenin ortaya çıkışı olarak ele alan filozofların amacı, bir yargının sözcelenişine katılan öğeleri, oluşumunun geçerliliğini, gerçeğe uygunluğunu belirlemektir. Örneğin, özne (hakkında bir şey söylenen) yüklem (bir şey hakkında söylenen) mantıksal ayrımı, Platon'a, söylemin iki oluşturucu bölümünü belirleme olanağı verdi: ad ve fiil. Aristoteles'ten etkilenerek stoacılar, ardından İskenderiyeliler İ.Ö. II. yy.'da, Trakyalı Dionysios'un çalışmalarıyla sekiz söylem bölümünü belirlediler: tanımlık, ad (cins adı, özel ad, sıfat), adıl, fiil, ortaç, belirteç, ilgeç ve bağlaç. Bu kategoriler, hem biçimsel (durum, fiil çekimi, cins, sayı), hem de mantıksal-anlamsal (töz ve rastlantı, sözcüklerin anlamı ve içeriği) ölçütlere dayanır. Romalılar bu sınıflandırmayı benimseyip latinceye uyguladılar. Varro, Donatus, Priscianus, öğretim (latince öğretimi) ve felsefe amacıyla kullanılan dilbilgisi yapıtlarını Ortaçağ'a aktardılar. Anlam üzerine eğilen fransız filozoflar, söylem bölümlerinin varlık nedenlerini doğrulamaya ve temel ilkelerini ortaya çıkarmaya çalıştılar. Bu bilgikuramsal kaygı, dillere uygulanabilen, evrensel oluşturucuların bulunduğunu varsayma olanağı veren bir üstdilin yaratılmasına yol açtı. Sözkonusu oluşturucuların çeşitliliği tözsel değil, rastlantısaldır: gerçekliğin kendiliklerine ya da olaylarına ilişkin büyük bölümler (ad, fiil, belirteç) ve sözcükler arasında bağ kuran küçük bölümler (ilgeç, bağlaç). Bu dil anlayışı, XVI. ve XVII. yy. başlarında yayımlanan ilk fransızca dilbilgisi kitaplarında ortadan kalktı. Fransızca, öğretim konusu olmadığından Maupas (1607) gibi dilbilgiciler yabancı bir kitleye seslendiler. Vaugelas ise (1647), dili, seçkin kişiler gibi kullanmaya özen gösterenlere yöneldi. Ancak, felsefi düşünce etkinliği azalmadı: 1660'ta Port-Royal'in *Grammaire*générale et raisonnée* (Genel ve açıklamalı dilbilgisi) adlı yapıtında dillerin temelinde yer alan ilkelerin evrenselliği yeniden savunuldu, diller iki düzeyli yapılar biçiminde algılandı: gözlemlenebilir düzey (ses, sözcük, cümle ve kullanımların düzeyi) ve gözlemlenebilir olguların kaynaklandığı ilkeler düzeyi. Bu ayrım XVIII. yy.'da Beauzée'nin "genel dilbilgisi"yle "özel dilbilgisi" ayrımını belirlemesini sağladı. Birincisi, konuşulan ve yazılan dillerin değişmez ilkelerinin akılcı bilimidir. "Özel dilbilgisi"yse, belirli bir dilin rastlantısal ve kullanılan yapılarını genel ilkelerle uzlaştırmayı amaçlar.

• *Bilimsel araştırma konusu olarak dil.* XIX. yy.'da fransız dilinin ders programlarında yer alması, roman dilleriyle hint-avrupa dillerinin bilimsel olarak incelenmesi, dilbilimsel düşüncenin eğitsel ve kuramsal doğrultusunu değiştirdi. Bir yandan yazılı fransızcayı (fransızcanın yazımını) ve geleneksel kurallara göre sözlü fransızcayı öğretmek, öte yandan da, dillerin çeşitliliğini, kaynaklarını, soy zincirlerini açıklamak sözkonusu oldu. Eğitsel akım gelişti ve birçok yapıtta kullanımları, kısıtlamaları, kuralları sergiledi. Buna karşılık uzmanlar, evrimi (artsürem) ya da belli bir dönemdeki durumu (eşsürem) betimlenebilecek eksiksiz ses, sözcük, biçim, sözdizim dizgeleri olarak görülen dillere yöneldiler. Kimileri karşılaştırmalı ve tarihsel dilbilgisi araştırmaları yaptı, kimileri de, XX. yy. başlarında, eşsüremde dilde bulunan biçimleri betimleme, belirleme, Saussure'den esinlenen sesbilimi örnek alarak, değiştirim ve silme işlemlerinden yararlandılar. Böylece, geleneksel kategorilerin temelinde yer alan anlamsal ölçütlere başvurmadan dizgeyi düzenleyen karşıtlıklar ve zorunluklar ortaya çıkarıldı. Örneğin, ...*koşuyor* cümlesinde, birbirlerinin yerini alabilen *köpek*, *at*, *çocuk* aynı kategoridendir ....*çocuk koşuyor* cümlesinde yer alabilecek *benim*, *bu*, *bir* öğeleri için de aynı durum geçerlidir. Değiştirilebilir biçimler dizisini kapsayan her dilbilgisel kategori, birimleri ancak sözcenin anlamını değiştirdiklerinde belirginlik kazanan bir karşıtlıklar dizgesi (paradigma) oluşturur. Kategoriler belirlenince, sözcedeki benzer öğeler ekseninde (sentagma ekseni) değiştirim ve silme yoluyla kategorilerin bağıntıları incelenebilir. Bu durumda, belirleyiciler kategorisi, ad kategorisine, ad kategorisi de fiilinkine bağlanır. Bu zincirleme bağımlılıklar dizgesi bağdaşma, uyum, vb. olgularla ortaya çıkar. Belirleme yöntemi olarak benimsenmeyen anlambilime bu çerçevede başvurulur. Gerçekte, göstergenin dilde yer alan anlamı, dizgenin karşıtlık, benzerlik ve birleşimleriyle düzenlenen sözde (konuşucuların bireysel kullanımları) gerçekleşir. Dilbilimciler hazırladıkları kuramsal çerçeveye uygun olarak uzmanlaştılar: yapısal, işlevsel, dağılımsal dilbilgilerinden söz edildi. Dilbilgisi terimi, araştırma alanının önemine göre özel bir anlama bürünür. Dilbilgisel biçimbirimler ve bunların cümledeki işleyişlerini (tanımlık, bağlaç, ilgeç, vb.) düzenleyen kurallar betimlendiğinde dilbilgisi, sözdizimle karışır. Bu çalışmalara, sözlüksel biçimbirimlere ilişkin betimleme ve biçimlerin incelenmesi eklendiğinde dilbilgisi, biçimbilimsel sözdizimle aynı anlama gelir. Dilin her yönüyle betimlendiği durumdaysa dilbilgisi birçok bölümden oluşur: sesbilgisi (seslere ilişkin inceleme), sözdizim (biçimbirimlerin birleşimsel olarak incelenmesi), anlambilim (biçimbirimlerin anlam ve birleşimlerinin incelenmesi). Birkaç yıldır, bu yelpaze başka bir anlamın katılmasıyla zenginleşti: üretici dilbilgisi; bu çerçevede dilbilgisinin, sonlu sayıda bir kurallar bütününden kalkarak bir dilin sonsuz sayıdaki tümcesini üretebileceği varsayılır.

• *Türkler'de.* En eski türk dilbilgisi kitabının, bugün ancak adı bilinen *Kitabı cevahir ün-nahv fi lügat it-Türk* olduğu kabul edilir. Kâşgarlı Mahmut'un *Divanü lügat it-Türk*'te sözünü ettiği bu arapça yapıtı, 1072-1074 yıllarından önceki bir tarihe aittir. Zemahşeri'nin (1074-1134) *Mukaddimet ül-edeb*'i Orta Asya'daki farklı türk şivelerine ait bilgilere de yer verir. Ebu Hayyan'ın *Kitab ül-idrak li lisan il-Etrak* (1312) adlı yapıtı, Kıpçak bölgesinin karşılaştırmalı türk şiveleri dilbilgisi sayılır. Türkiye türkçesiyle ilgili dilbilgisi yapıtlarının en eskisi olarak günümüze ulaşan kitap, Bergamalı Kadri Efendi'nin *Müyessiret ül-ulum*'udur (1530). Bütün bu yapıtlarda türkçenin kuralları arapçaya uyularak açıklanmaya çalışılmış, türkçe sözcükler arapça sözlüklere göre sınıflandırılmıştır. Tanzimat döneminde öğrenciler için yazılmış dilbilgisi kitaplarında türkçede geçerli arapça ve farsça kuralları ile türk dilinin kendi kuralları belirlenmeye çalışıldı. Meclis-i maarif-i umumiye üyelerinden Fuat ve Ahmet Cevdet paşalar, yeni dönemin ilk türkçe dilbilgisi olan *Kavaid-i osmaniye*'yi yazdılar (1851); bu kitabın yazarlarından Ahmet Cevdet Paşa, daha sonra *Kavaid-i türkiye* (1875) adlı yapıtını yayımladı. Bu çalışmayı Mekteb-i fünun-ı harbiye'de ders veren Kütahyalı Abdurrahman Efendi'nin (1802-1864) *Mikyas ül-lisan kıstas-ül beyan*'ı (1847 -basılışı 1881-) izledi. Abdullah Ramiz Paşa (*Lisan-ı osmaninin kavaidini havi emsile-i türki*, 1866), Şıpka kahramanı Süleyman Paşa (*İlm-i sarf-ı türki*, 1875), Manastırlı Rıfat (*Hace-i lisan-ı osmani*, 1894-1895), Ahmet Rasim (*Ameli ve nazari talim-i lisan-ı osmani*, 1890), Şemsettin Sami (*Nev usul sarf-ı türki*, 1892) vb., okullar için dilbilgisi kitapları hazırladılar. Hüseyin Cahit Yalçın'ın *Türkçe sarf ve nahiv* (1908) yapıtı arapça dilbilgisi kitaplarına ait düzenleme biçiminden bütün bütüne kurtulabilmiş ilk çalışma oldu. Ancak bu dilbilgisi kitabında da fransızca örnek tutulmuş; sınıflandırmada, kurallarda fransız dilbilgisine uyulmuştur. Ahmet Cevat Emre'nin *Lisan-ı osmani* (1912), *Türkçe sarf ve nahiv* (1923) adlı yapıtları okullarda uzun süre okutuldu. Yazı devrimi sırasında Türk dili encümeni bir de *Muhtasar türkçe gramer* (1928) yayımladı. Ancak türkçenin kurallarını, dilin doğrudan doğruya kendi yapısını gözeterek belirleyen ilk önemli çalışma, Tahsin Banguoğlu'nun *Ana hatlarıyla türk grameri* (1940) oldu. Daha sonraki yıllarda Ahmet Cevat Emre (*Türk dilbilgisi*, 1945), Tahir Nejat Gencan (*Dilbilgisi*, 1950-1951), Muharrem Ergin (*Türk dilbilgisi*, 1958) vb. konuyla ilgili çalışmaları sürdürdüler. Türkçeyi ve özellikle Türkiye türkçesini bir bütün olarak ele alan incelemeler yanında sesbilgisi, biçimbilgisi, sözdizimi sorunları üzerinde de ayrı ayrı duruldu. Latince yazılmış ilk türkçe dilbilgisi yapıtını (*Institutionum linguae Turcicae libri quatuor*) 1612'de H. Megiser yazmıştı. Aynı nitelikte fransızca ilk ki-

tabı Bernard de Paris ile Pierre d'Albeville hazırladı (*Grammaire turque*, 1667); türk dilinin ingilizce yazılmış ilk dilbilgisi ise (*Turkish grammar*) [1670] tarihini taşır. Türkolojinin gelişmesi boyunca başka ülkelerde de türkçeyi konu edinen dilbilgisi yapıtları yayımlanmıştır. (→ TÜRKOLOJİ.)

—Fels. Nietzsche, anadilin, üzerinde düşünülmeden kullanılmasının, genellikle fark edilmedikleri için daha da zararlı olan metafizik tutumlara ne denli yol açtığını en çok vurgulayan filozoflardan biridir. Böylece Nietzsche, dilbilgisini, "halkın metafiziği" olarak niteler (*Die fröhliche Wissenschaft* [Neşeli bilgi], 354). Gerçekten de, "şimdiye kadar hiçbir şey, varlık konusundaki yanılgıdan (bunun bir örneği, Elea okulu fizolofları tarafından verilmiştir) daha büyük bir inandırma gücüne sahip olmamıştır. Çünkü, söylediğimiz her söz ve cümle, bu yanılgının yararınadır. Dilde 'akıl' varmış! Ne yanıltıcı şey! Dilbilgisine hâlâ inandığımız için, korkarım, Tanrı'dan hiçbir zaman kurtulamayacağız" (*Göttendämmerung* [Tanrıların günbatımı]). [→ Kayn.]

DİLBİLGİSİYİTİMİ a. Nöropsikol. Anlatım dilyitimlerinin özel dilsel yanı. Ayırtedici özelliği, dilbilgisel sözcüklerin, çekim eklerinin ve genellikle sözdizimsel öğelerin kısaltılması ve atlanmasıdır. Bundan ötürü kimi zaman, telgraf üslubuna benzetilir. (Eşanl. AGRAMATİZM.)

DİLBİLİM a. İnceleme konusu dil olan bilim.

—ANSİKL. "Dilbilim" terimine verilen anlamların çeşitliliği ve olguları dolaysız biçimde nesnel bir doğrulamaya elverişli olmayan, tümüyle insan ürünü olan dilin bilimsel incelemesinde benimsenecek tutum ve yönteme ilişkin olarak ortaya çıkan sorunsal, XX. yy. dilbilimcilerinin çalışmalarında kuramsal tartışmaya önem verilmesinin nedenidir. İnceleme alanını belirlemek, uygun yöntemleri tanımlamak, var olan çalışmalardan ayrı bir yol izlemek, genel nitelikli bir açıklamaya ulaşmak, altmış yıldır dilbilimin amaçlarını oluşturmaktadır.

"Dilbilim" sözcüğünün alışılagelmiş tanımı (dile ilişkin bilimsel inceleme) belli bir bulanıklığa yol açar. İnsan türüne özgü, sesli göstergeler dizgesi yardımıyla bildirişim kurma yeteneğini belirten "dil" terimi çok geniş bir inceleme alanı oluşturur; bu alan, tümü dilin doğasına tam olarak uymayan sonuçlar veren bilimsel gözlemlere açık bir alandır. Doğa bilimlerininkinin tersine, dilbilimcinin inceleme konusu önceden belli bir konu değildir; araştırmacının, özgüllüğünü tanımlaması gereken bakış açısına göre sonradan ortaya çıkar. Böylece, dilbilim araştırma konusunu, birtakım dışlamalarla kendisi belirler. Dilbilim, dil felsefesinden, dil, düşünce ve evren arasındaki ilişkilerle ilgilenmediği ölçüde ayrılır; inceleme konusu olan dilin konuşucu tarafından kullanılışı sırasında ortaya çıktığı biçimiyle işleyişini betimlemeyi amaçladığı için de filolojiden ayrıdır. Ayrıca, sesleme ya da işitme düzenekleriyle ilgilenen bilimler (eklemleme sesbilgisi ve akustik sesbilgisi) arasında yer almadığı gibi özneyle dil ilişkisini inceleyen bilimler (toplumdilbilim ve ruhdilbilim) arasında da dilbilimin yeri yoktur: dilbilim, dilin ruhbilimsel ve fizyolojik yanlarını dışlar. Sonuç olarak, genel dilbilimi ilgilendiren, önceden varlığını kabul ettiği ve işleyişini sesbilim ve sözdizim alanlarında betimlemeye çalıştığı soyut bir dizge niteliği taşıyan dildir (sesbilim ve sözdizim alanları anlama değinmeyen ve felsefe söylemini dışta bırakmaya olanak sağlayan alanlardır).

Bununla birlikte, araştırmaların gelişmesi ve derinleşmesiyle dilbilimin daha önce sınırlanmış alanı da genişledi. Dilbilimci, önceleri dışlanmış bulunan belirli sayıda düzlemle karşı karşıya kaldı: anlambilim, sözceleme, edimbilim. Dilbilimci bunları da kurama katmaya çalışmaktadır. Buna koşut olarak tüm bu çalışmalar uygulamalı dilbilim dalını (otomatik çeviri, dil öğrenimi, vb.) ortaya çıkardı.

Bu tanımıyla dilbilim, F. de Saussure'ün 1916'da yayımlanan *Genel dilbilim dersleri* (Cours de linguistique générale) adlı yapıtıyla yeri belirlenmiş yeni bir bilimdir. Kuşkusuz, dilbilim, bir "tarihöncesi"nden, çeşitli filozof ve dilbilgicilerden elde edilen bir kavram ve gözlem birikiminden yararlanan bir bilimdir; bu filozof ve dilbilgicilerle örtük ya da açık bir biçimde dilbilimin ilişkisi vardır. Ancak, dile bakış açısı, savunduğu kuramsal ve yöntemsel ilkeler geçmişindeki birikimlerden o denli farklıdır ki, tarihinin, Saussure'den kaynaklanan kavramsal donanımla oluşturulan yapısal, işlevsel ve dağılımsal kuramların tarihiyle çakıştığı söylenebilir; bu kuramları N. Chomsky'nin çalışmalarıyla ortaya çıkan üretici ve dönüşümsel kuramlar izlemiştir.

• *Dilbilimin "tarihöncesi", dilbilgisi.* İ.Ö. IV. binle XIX. yy. arasında gerçekleştirilen çok sayıda çalışmada dilbilimin kuram ve yöntemlerinin habercisi olan noktaları belirleme eğilimi güçlü bir eğilimdir: filozof ve dilbilgisi filozofların kullandığı soyut bir dizge, mantıksal bir yapı kavramı; aristotelesçi kavramlarla desteklenen, biçimsel çözümleme girişimleri (Priscianus, Ramus). N. Chomsky, *Cartesian linguistics* (Descartesçı dilbilim) adlı yapıtında XVII. ve XVIII. yy.'ın filozof dilbilgicilerinin çalışmalarına başvurduğu ve Saussure'ün dil kavramı, bu ünlü öncülerin mantıksal dizgesine bir dönüş olarak görüldüğü için, sözkonusu eğilim günümüzde daha da güçlendi. Bu da, tarihsel dilbilgisine karşıt doğrultuda diyalektik bir yön değişikliğine yol açtı. Oysa, şaşırtıcı bir biçimde, dilbilimin kavramı (ilk kez 1800'de Boiste'ın sözlüğünde kullanıldı) tarihsel ve karşılaştırmalı dilbilgisi (1816-1870) içinde doğdu ve ilk bilimsel nitelikli yönelişlere bu dalda rastlandı. Gerçekten de, başlangıçta saptanmış, diller arasında bir soy zinciri arayarak bunların "anadili"ni bulma amacına karşılık (bu eğilim felsefi ya da tanrıbilimsel olarak nitelendirilebilir), tarihsel dilbilgisi, karşılaştırmalı dilbilgicilerle yeni dilbilgicilerin daha da kesinleştireceği bir bakış açısı ve yöntem tasarladı: diller birer bilgi aracı olarak değil, birer nesne olarak, kendileri için incelenmelidir (Bopp). Böylece, gerçek, gözle görülür, karşılaştırılabilir nesnelere yöneliş gözlemlendi: incelenen dilde, dilbilimsel değişiklikler bulunduğu sonucuna götüren gözlemlere yol açabilecek yazılı metinler ele alındı. Sözkonusu değişiklikler dildeki bir iç zorunluluğa bağlandı: sesbilgisi yasalarının zorunluluğu. Çözümleme yöntemi olarak doğa bilimlerinde başarılı sonuçlar veren olgucu yöntem benimsendi. Yeni doğan "bilimsel dilbilim" soyut düşüncelere kuşkuyla baktı, olguları derledi, gözlem üstüne gözlem yığdı ve dilbilimciden çok büyük bir yansızlık istedi.

Olgucu akımın dili bütünü içinde algılamadaki başarısızlığı XX. yy. dilbiliminin kalkış noktasını oluşturdu. Gerçekten de, karşılaştırmacıların ve ilk sesbilgicilerin çalışmaları dilin konuşucu tarafından kullanıldığı durumda işleyiş biçimini ortaya koyucu nitelikte değildi. Varsayımsal bir yapıya başvurmadıkça, bu türden bir nesneyi tümüyle kavramak olanaksızdır. 1960'lara dek dilbilim (yapısal, işlevsel ya da dağılımsal) kuramcıları, dil adını verdikleri bir yapıya göre düzenlenmiş bir dizgenin varlığını benimsediler; araştırmacının önceden tasarladığı bir süzgeçten geçen tek tek olguların gözlemi tümevarımlı bir usavurmayla bu yapıyı ortaya çıkaracaktı. Bu iddialı program birtakım sınıflandırmalarla sonuçlandı, ama dilin yaratıcı yönünü açıklamayı başaramadı. XX. yy.'ın ikinci yarısında üretici ve dönüşümsel dilbilgisinin varsayımsal-tümdengelimli kuramları dilin bu yönünü ortaya koymayı amaçladı.

• *Saussure ve yapısal dilbilim. Genel dilbilim* dersleri*'nin ilke ve kavramları XX. yy.'ın ortalarına dek sürdürülen dilbilim araştırmalarının temelinde yer aldı. O zamana dek bulanık kalmış yeti olarak "dil" ve "diller" arasındaki ayrımı, sözkonusu yapıtın yazarı F. de Saussure ortaya koydu; çok çeşitli biçimlere bürünen ve bulanıklık kaynağı olan yeti dilin karşısına Saussure dili çıkardı: dil, yeti dilin toplumsal bileşenidir; bireylere, onun kişisel ve istençli görünümü olan sözü kullanmak için zorunlu uzlaşımları benimsetir. Dilbilimcinin inceleme konusu, eşsüremde ele alınan ve bir dizge olarak düşünülen dildir: bu dizge, temel nitelikli birimlerden, yani göstergelerden oluşur. Her gösterge, "iki yönlü anlıksal bir kendilik"tir; nedensiz bir ilişkiyle birbirine bağlanan gösterilen (kavram) ve gösterenden (işitim imgesi) oluşur. Göstergeler, değerlerini diğer göstergelerle kurdukları karşıtlıklardan alırlar: bir gösteren yalnızca, işitim imgesini diğer gösterenlerin işitim imgelerinden ayıran farklardan oluşur; bir gösterilen de, içeriğiyle, tözüyle değil, dizgede yer alan diğer terimlerle arasında bulunan bağıntılar aracılığıyla, yani ne olduğuyla değil, ne olmadığıyla tanımlanır. Demek ki her gösterge ayrık bir birimdir; biçimsel ve yapı niteliği sunan, dille özdeşleşen dizge içinde sentagmatik ve paradigmatik bir bağıntılar ağı kurar. Bildirişim aracı olarak ele alınan dilde bulunan öğelerin, sınıfların ve düzeneklerin yüklendiği işlevlere bağlanan bu koyutlar işlevselciler tarafından benimsendi. Saussure'ün karşıtlık ve çağrışım koyutlarından kalkılarak hazırlanan araştırma yöntemi, özellikle ses olgularına ilişkin çalışmalarda uygulandı (Prag okulu, N. S. Trubetskoy, R. Jakobson, A. Martinet). Bir dilde anlamı değişik iki bildiriyi ayırt etmeye yarayan ses öğeleri bulunduğu düşüncesinden yola çıkan sesbilimin kurucuları, en küçük çiftlere uygulanan değiştirim aracılığıyla, kendi başına bir anlamı olmayan en küçük birimi, sesbirimi ortaya çıkardılar. Bir sesbirim, öteki sesbirimlerle arasındaki sessel karşıtlıklarla tanımlanır. Her karşıtlık, ayırıcı ya da belirgin bir özellikle (ikicilik) gerçekleşir. Sözdizim olgularına uygulanması daha güç olsa da, ikicilik ve tümel kavramlarına "gerçekçi" dilbilimciler karşı çıksa da, sesbirimin eklemleniş özelliklerine göre tanımlanması, kuramın bir yana ittiği ses tözüne dönüş olarak görülse de, sesbilim alanında sınanan bu kesin ve verimli yöntem, dilbilimciler için işlemsel bir model niteliği kazandı.

Hjelmslev'i (Danimarka glosematik okulu) göstergeyi, iç kuralların yönettiği bir dizgede, içeriğin biçimiyle anlatımın biçiminden oluşan bir birleşim olarak yeniden tanımlamaya götüren de, Saussure'de bulanık kalan biçim ve töz arasındaki ayrımdır; Hjelmslev, göstergeyi anlamdan (içeriğin tözü) ve sesten (anlatımın tözü) bağımsız özerk bir bütün olarak tasarladı. Salt biçimsel bir nitelik sunan bu çalışmalara koşut olarak kimi dilbilimciler biçimi anlama bağlayan eklemlenimin özü üzerinde durdular: bu konuda, Fransa'da G. Guillaume'un (psikosistematiğin kurucusu) çalışmaları ve B. Pottier'nin (bileşen çözümlemesinin ya da anlambirimcik çözümlemesinin kurucusu) çalışmaları örnek gösterilebilir.

Aynı dönemlerde, Avrupa'daki akımlardan bağımsız olarak, davranışçılığın ve L. Bloomfield'in çalışmaları doğrultusunda, amerikalı dilbilimciler, dağılımcılık adı altında (Z. S. Harris), avrupa yapısalcılığıyla birçok benzerliği bulunan bir dil kuramı geliştirdiler. Gerçekten de, bu dilbilimciler eşsüremde dilin (ya da kodun) ayrık birimlerden oluştuğu koyutundan kalktılar: sözkonusu birimler, dizge içinde öbür benzer birimlerle kurdukları sentagmatik bağıntılarla tanımlanan biçimbirimlerdir. Bu kavramlar bir bütünceye (ya da dili yansıtan sözceler bütününe) uygulanabilen bir yöntem oluşturulmasına doğru atılan ilk adımlardır. Bu yöntemde sözkonusu olan, birbirini izleyen bölümlemeler yo-

luyla, dağılımı çevredeki öğelerin belirlediği aşamalanmış dolaysız kurucuları bulup ortaya çıkarmaktır. Bu yöntemle, dağılımı özdeş öğeler, dağılımsal sınıflarda toplanarak, çıkarsama yoluyla (bulgu yöntemi) tüm dilin dilbilgisi ortaya konulabilir. Dağılımsal çözümleme yönteminden birçok çalışmada yararlanıldı (sözdizim, söylem çözümlemesi, nicel dilbilim, vb.), birçok avrupalı dilbilimci (Fransa'da J. Dubois, M. Gross) bu yöntemi benimsedi. Bununla birlikte, açık seçik bazı sorunlar karşısında (açımlama bağıntıları, bulanık sözceler...) dağılımcı kuram, yalnızca teknik olarak sözcelerin belirlenmesinde yer verdiği anlam sorunuyla karşılaştı. Kuramın biçimsel amaçlarıyla uygulamanın getirdiği zorunluklar arasındaki farklılık, daha da önemlisi, dağılımsal sınıfların yalnızca sınıflandırmacı nitelikli olan düzeyin açılmasında yetersiz kalması nedeniyle dağılımsal çözümlemeye eleştiriler yöneltildi.

• *Noam Chomsky ve üretici dilbilim.* N. Chomsky'nin 1957'de yayımlanan *Syntactic Structures* (Sözdizimsel yapılar) adlı yapıtı genel dilbilimi yeni bir yaklaşım biçimine yöneltti. Genel dilbilim tümevarımlı usavurmayı bırakarak, biçimle anlamın eklemlenimini tam anlamıyla açıklayabilecek varsayımsal tümdengelimli bir yaklaşımı benimsedi. Dilbilimci, bir simgeler ve kurallar bütünü aracılığıyla, dilde hiç kurulmamış cümleleri de kapsamak üzere, tüm cümleleri üretecek varsayımsal bir yapıdan kalkarak dilin işleyişinin taslağını oluşturma durumuna girdi. Dilini sezgisel olarak bilen ülküsel bir konuşucu bulunduğunu varsaymak gerekti (Chomsky'nin, özel sözcelerin üretilişini kapsayan edime karşıt olarak kullandığı edinç bu bilgiyle özdeşleşir). Bu bakış açısı, yöntemi büyük ölçüde değiştirdi ve kuramsal tartışmaları canlandırdı. Çünkü doğal dili soyut yapılarına en yakın düzenekleri ve tüm dilbilgisel ve anlambilimsel dizileri üretebilecek bir biçimsel dil belirlemek sözkonusudur (dilbilgisellik, dilbilgisine aykırılık, aykırı tümce ölçütleri konuşucunun sezgisine dayalıdır). Üretici ve dönüşümsel dilbilgisiyle üretici anlambilim birbiri ardı sıra ve birbiriyle yarışan birçok model önerdi.

1957'de, Markov'un süreçlerine yakın biçimsel dilbilgileriyle, bağlamdan bağımsız oluşturucular dilbilgilerini bir yana iten Chomsky, dönüşümsel dilbilgisinin çerçevesini çizdi; bu dilbilgisini *Aspects of the Theory of Syntax* (Sözdizim kuramının görünüşleri) [1965] adlı yapıtında tamamladı ve genişletilmiş standart kuramında biraz değiştirdi. Chomsky iki düzey belirledi: yüzeysel yapı ya da cümlelerin ve biçimbilimsel-sesbilimsel düzenlemelerin gerçekleştiği düzey ve bu düzeyin altında yer alan derin yapılar düzeyi. Bu düzeyde kategorilere ilişkin bileşen, tabandan kalkarak soyut yapılar (Cümle → Ad Öbeği, Fiil Öbeği, vb. ya da C → AÖ, FÖ, vb.) üretir; bunlara, sözdizimsel ve anlamsal bir dizi özellikle nitelenen sözlüksel öğeler katılır. Bu soyut yapılar dönüşüm kurallarıyla yeni yapılara dönüşür: bunlar türev nitelikli sentagmatik belirticilerdir. Chomsky modeli, çok sayıda tümcenin betimlenmesinde, sözdizimsel bulanıklıkları incelemede ve anlambilimsel yorumlama yoluyla anlamı modele katmasıyla dilbilimsel araştırmaya yeni boyutlar kazandırdı. Bununla birlikte, derin yapılar konusunda sözdizimsel-anlambilimsel-mantıksal bir bakış açısını savunan G. Lakoff ve J.D. McCawley (1968) gibi dilbilimciler Chomsky'yi anlam olgusuna verdiği yer konusunda eleştirdiler. Dilbilim, bugün, kuşkusuz birbirinden yalnızca basit gösterim farklarıyla ayrılan bu iki kuramdan birini öbürüne yeğlemez. Buna karşılık, bu bilim, günümüze dek söz ya da edim düzlemine itilen değişik olgulara ilişkin dizgeli bir düşünceyle zenginleşmektedir: öznenin sözcesiyle ilişkisi (sözceleme), durumla konuşucuların güdülenmelerinin yansımaları (edimbilim), sözkonusu zenginleştirici olguları örneklendirir.

Dilbilim dersleri (Genel) [*Cours de linguistique générale*], F. de Saussure'ün, ölümünden sonra yayımlanmış yapıtı. Cenevre'de 1906-07, 1908-09 ve 1910-11'de Saussure'ün verdiği derslerde öğrencilerin tuttuğu notlardan yararlanan C. Bally ve A. Séchehaye tarafından 1916'da yayımlandı. *Dersler,* dilbilim tarihinde bilimkuramsal bir kesintiyi vurgular: bu bilimi, dil bilimi olarak tanımlamayı amaçlayan kuramsal ve yöntembilimsel bir öneriler bütünü içerir; XIX. yy. dillerin incelenmesini, evrimlerini, özellikle bu dilleri konuşan halkların tarihi olarak görüyordu. Saussure, eşsüremli incelemeye (konuşan kişinin bakış açısı) art-süremli inceleme (tarihsel bakış açısı) karşısında ayrıcalık tanır. Göstergeler arasındaki ayrılıklardan kaynaklanan bir sistem, bir yapı olarak görülen dil, bireysel gerçekleşimi olan sözle karşıtlaşır. Dilsel gösterge kavramı kesin bir biçimde tanımlanır: gösterge, birbirine sıkı sıkıya bağlı bir gösterilenle (kavram) bir gösterenden (işitim imgesi) oluşan birimdir; hem nedensiz (kendisine, belli bir toplulukta tanınan gerçeklikten başka gerçekliği olmayan), hem de çizgiseldir; dilin öteki göstergeleriyle hem edimli (dizimsel), hem de gücül (dizisel) [Saussure çağrışımsal der] bağıntılar kurar. Dil de başka gösterge sistemleri gibi bir göstergeler sistemi olduğundan, Saussure bir genel gösterge bilimi (göstergebilim) tasarısı oluşturmuştur.

Saussure'ün düşünceleri etkisini hemen göstermedi, ama bu etki hem dilbilimde, hem de öteki insan bilimlerinin tümünde çok büyük oldu.

DİLBİLİMCİ a. Dilbilim uzmanı.

DİLBİLİMDIŞI sıf. Dilbil. Dilbilim alanının dışında kalan olgulara denir. (Bloomfield'e göre anlam, dilbilimdışı bir düzlemde yer alır.)

DİLBİLİMSEL sıf. Dilbilime değgin, dilbilimle ilgili: *Dilbilimsel bir yaklaşım.*
—Antropol. *Dilbilimsel antropoloji,* yazısı olmayan toplulukların dilini ve bu toplumlardaki dil, kültür ve toplum ilişkilerini inceleyen dalların tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Dilbilimsel antropoloji, özellikle Sapir'in (Boas'tan sonra) Kuzey Amerika'daki yerli dilleri incelemesinden sonra gelişti: Sapir, yaşanan deneyim gerçekliğinden dilin gücüllüğüne geçişi belirleyen kültürel ve toplumsal bağlamın önemini vurguladı, sözcüklerin dünyayla aramızdaki ilişkiye aracılık ettiğini gösterdi. Bu anlayıştan kalkarak, kimi topluluklarda bulunan kadın dilini ya da bir ölünün adını ya da onu çağrıştıracak başka herhangi bir sözcüğü söylemeyi yasaklayan dinsel tabuları inceledi. Birçok noktada Sapir'ın sezgileri, herhangi bir dile özgü anlamsal kesitlemelerin kültürel özgüllüğünü ortaya koymayı sağlayan bileşen çözümlemesine öncülük etti.

Ancak, dilbilimsel antropoloji biçimsel olarak, bir inceleme alanını belirtse de, çoğu kez, genellikle "Sapir-Whorf varsayımı" olarak adlandırılan kuramsal bir bakış açısına göndermede bulunur. Sapir' in kimi sezgilerini sistemleştiren B. L. Whorf dilin, konuşucuların dünya görüşünü belirlediği ilkesini ortaya attı: dilbilgisi düşünceyi dile getirmekten çok, onu koşullandırır. Örneğin, bir hopi yerlisinin zaman kavramı, ingilizce konuşan bir kişininkinden tümüyle farklıdır. Whorf bu alanda "yenihumboldtçu" alman dilbiliminin, sözlüksel boyuta ilişkin olarak yaptığı çalışmaların çizgisinde yer aldı: bu çalışmalardan biri de, J. Trier'in çağlara ve ele alınan dillere göre değişen aynı kavramsal kesimin, anlamsal alanlarını yapılaştırma girişimidir. Aynı biçimde, kimi dillerin farklı renk kesitleri, Eskimolar'ın karı belirtmek için üç ayrı sözcük kullanmaları da incelenebilir.

Dilbilimsel antropolojiyle toplumdilbilim arasında ne tür bir eklemlenme vardır? Geniş anlamda dilbilimsel antropoloji, toplumdilbilimin bir alt bölümü niteliğini taşır (dar anlamdaysa, bu dal toplumsal katmanlara bağlı eşdeğişikliklere ilişkin incelemeyi kapsar). Burada antropolojiyle toplumdilbilim arasındaki sınırı belirleme sorunu yine ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, dilbilimsel antropolojinin alanı "ilkel" denilen toplumlarda dille kültür arasındaki bağıntıların incelemesi olarak belirlenebilir. Dilbilimsel antropolojinin alanının, "dilsel bildirinin iletişim koşullarıyla bağıntısı açısından incelenmesi"ni (B. Pottier) kapsayacak biçimde genişletilmesi de olanaklıdır. Bu anlamda, dilbilimsel antropoloji "üstdilbilim" (Whorf) ya da "makrodilbilim" terimleriyle aynı anlama gelerek gerçek bir "iletişim etnografyası" (D. Hymes) biçimini alabilir.

DİLCİ a. Dil üzerinde araştırmalar yapan kimse, dil uzmanı.

DİLCİK a. Bot. **1.** Buğdaygillerde, yaprak ayasının yaprak kınından ayrıldığı yerde, yaprağın üst yüzünde bulunan yassı küçük, sivri uzantı. **—2.** Bileşikgillerden bazı bitkilerin çevre çiçeklerindeki (yarı çiçekler) birbakışımlı taç.
—Müz. Bir org borusunun dilini kapatmaya yarayan ve borunun dibinden gelen havayla titreşmeye başlayan küçük, bükülebilir, hareketli pirinç parça. || *Mızrap dilciği,* klavsende ve epinette ağaçtan bizo biçiminde yontulmuş ve mızraplara uyarlanmış ağaçtan hareketli parça.

DİLCİKLİ sıf. Bot. Dilcikleri ya da dil biçiminde çiçekleri olan bitkilere denir.

DİLÇİZGİSİ a. Dilbil. Bir dilbilim atlası üzerinde, herhangi bir özellikle ilgili olarak değişik biçimler ya da sistemler sunan lehçesel iki alanı *(dilçizgisi alanı)* birbirinden ayıran çizgi. (Örneğin, Fransa'nın kuzeyinde latince [k]dan *(campus)* fransızca [ʃ] ya *(champ)* geçişi belirleyen dilçizgisi, latince [k] nın olduğu gibi korunduğu picardie lehçesini dışta bırakır.)

DİLDADE a. Üçgen katlanıp bükülerek kaşbastı biçiminde başa bağlanan yemeni, çevre.

DİLDAR a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. Abdülbaki Nasır Dede (1765 -1821) tarafından bulunmuştur. Neva makamına rast beşlisi eklenmesinden ibarettir. Durağı rast *(sol)* perdesidir

DİLDIŞI sıf. Dilbil. Sözcelerin üretiminde ve anlaşılmasında etkili olmasına karşın, dilin dışında kalan olgulara denir. (Örn. söylemin konusu ve üretildiği durum, dildışı alanı belirleyen etkenlerdir.)

DİLEFRUZ a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. İsmail Hakkı Bey (1866 -1927) tarafından bulunmuştur. Bu makamdan, ikisi İsmail Hakkı Bey'in, ikisi de Neyzen Rıza Bey'in olmak üzere yalnızca 4 örnek vardır.

DİLEGETİRİLEBİLME a. Mant. *Dilegetirilebilme ilkesi,* çözümleyici felsefede, insan yaşantılarından bir bölümünün, özü gereği, dilegetirilemez olduğu düşüncesine karşı kimi zaman öne sürülen ilke. Bu ilkeye göre, "insanın söylemek isteyebileceği her şeyin dilegetirilebilir olduğu, dilin özüne ilişkin çözümsel (analitik) bir gerçektir" (J. Searle, *Speech Acts* [Konuşma edimleri]).

DİLEK a. **1.** Bir şeyi elde etmeye; o şeye ulaşmaya, bir şeyin gerçekleştiğini görmeye duyulan güçlü istek: *Ailesinin dileğini yerine getirdi. Mutluluk dileklerini bildirmek. Bir dilekte bulunmak.* **—2.** Bir geleneğe, bir göreneğe, batıl inançlara vb. bağlı olarak kimi özel durumlarda dile getirilen istek: *Yıldız kaydığında dilek tutmak. Dileğim gerçekleşti.*
—Dilbil. *Dilek kipi,* dileme düşüncesi anlatmaya yarayan kip için kullanılır. (Türkçede -se ekiyle kurulur: *gel-se-m, gel-se -n, gel-se, gel-se-k, gel-se-niz, gel-se-ler.*)
—Parac. *Dilek parası,* Roma İmparatorlu-

ğu'nda, hükümdarın sağlığı ve iktidarının uzun ömürlü olması için halkın iyi dileklerini belirtmek amacıyla basılan ve saltanatının yıldönümünü kutlayan para: *quinquennalia* (saltanatın beşinci yılı), *decennalia* (onuncu yılı), *vicennalia* (yirminci yılı).

◆**dilekler** çoğl. a. Önemli olaylarda, mutluluk, başarı vb. dilemek için kullanılan kimi nezaket sözlerinden geçer: *Yeni yılınızı en iyi dileklerimizle kutlarız.*

DİLEK, Malatya'nın merkez ilçesi, merkez bucağına bağlı belde; 6 317 nüf. (1990). Belediye.

DİLEK (Ertuğrul), türk futbol hakemi (Manisa 1935). Hakemliğe 1952'de başladı. Milli (1962), uluslararası hakem oldu (1968). FİFA kokartı aldı (1970). Uluslararası karşılaşmalarda 45, Türkiye liglerinde 1 550 maç yönetti. 1979'da hakemliği bıraktı.

DİLEK dağı, esk. **Verçenik** ya da **Varşamba,** D. Karadeniz Rize dağları kesiminde, Pazar'ın G.'inde doruk (3 711 m). Çevresi 4. Zaman sirkleriyle kemirilmiş piramit biçimli bir yükselti oluşturan dağın K. yamacında günümüzde de küçük bir buzul vardır.

DİLEK dağı, esk. **Samsun dağı,** antik **Mykale,** Ege bölgesinde Büyük Menderes deltasının K.'inde dağ (1 237 m). B. ucu ile Sisam adası arasında yaklaşık 2 km genişlikte dar bir boğaz vardır.

Dilek yarımadası milli parkı, Aydın ilinde, Dilek dağının, Kuşadası G.'inde Ege denizi'ne doğru uzantısını oluşturan yarımada kesiminde, 1966'da kurulan milli park. 10 985 hektar. Derin vadilerle yarılmış park alanı, dik yamaçlarla 1 237 m'ye kadar yükselir. G. yamaçlarında kızılçam ve karaçamlar, daha nemli olan K. yamaçlarında vadiler boyunca çeşitli yapraklı ağaçlardan meydana gelen gür ormanlar ve zengin bir maki topluluğu yer alır.

DİLEKÇE a. **1.** Bir kişi ya da topluluğun düşünce ve şikâyetlerini ya da belli konudaki isteklerini yetkili makamlara iletmelerini sağlayan yazı. (Esk. eşanl. ARZUHAL İSTİDA.) **—2.** *Dilekçe vermek,* dilekçeyi sunmak; dilekçeyle bir itirazı iletmek.
—Anayas. huk. *Dilekçe hakkı,* herkesin dilekçe yoluyla yasama meclisi, hükümet ya da devlet başkanına başvurabilme hakkı. (1982 Anayasası'na göre vatandaşlar, kendileriyle ya da kamuyla ilgili dilek ve şikâyetlerini yetkili makamlara ve TBMM'ye yazı ile bildirme hakkına sahiptirler. Kendileriyle ilgili başvurmaların sonucu dilekçe sahibine yazılı olarak bildirilir. Dilekçe hakkının kullanılmasına ilişkin 1 kasım 1984 tarih ve 3071 sayılı yasa, konuyu daha ayrıntılı olarak düzenlemiştir.)
—Huk. *Dava dilekçesi,* dava açmak için davacının mahkemeyi verdiği dilekçe. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Huk. *Dava dilekçesi*'nin, belirli kayıtları içermesi gerekir. Hukuk usulü muhakemeleri k.'nun 179. maddesine göre dava dilekçesinde şu kayıtlar bulunur: 1. tarafların ve varsa yasal temsilcileri ya da vekillerinin ad ve soyadlarıyla adresleri; 2. davanın konusu; 3. davacının iddialarının dayanağı olan tüm olayların sıra numarası altında açık özetleri ve delillerin neler olduğu; 4. hukuksal nedenlerin özeti; 5. açık bir biçimde iddia ve savunma; 6. karşı tarafın (davalının) hangi sürede cevap verebileceği; 7. davacının, yasal temsilcinin ya da vekilin imzası. Dava dilekçesinde hukuksal nedenlerin ve cevap süresinin belirtilmemiş olması dilekçeyi geçersiz hale getirmez. Bunların dışındaki kayıtların bulunmaması dava dilekçesinin iptal edilmesi sonucunu doğurabilir. Davalı ilk itirazlarında dilekçenin yasal kayıtları içermediğini ileri sürerse yargıç dilekçenin iptaline karar verir. Dava dilekçesinin aslı mahkemede kalır dilekçenin bir örneği davalı tarafa tebliğ edilir.

DİLEKKAYA, rumca **Ağıya,** KKTC'de Lefkoşa ilçesine bağlı köy.

DİLEKTEPE, esk. **Minar,** Siirt'in Baykan ilçesine bağlı bucak; 5 157 nüf. (1990); 9 köy. Merkezi, Baykan'ın G.-D.'sunda *Dilektepe,* 507 nüf. (1990).

DİLEMEK g. f. **1.** *Bir şey dilemek,* onu istemek: *Savaşın bitmesini diliyorum.* **—2.** *(Bir kimseye) bir şey dilemek,* o şeyi, o şeyin greçekleşmesini o kimse için, o kimse adına istemek, ummak (genellikle nezaket sözlerinde kullanılır): *Size mutluluklar diliyorum. Başarmanızı diliyorum.* **—3.** *(Bir kimseden) bir şey dilemek,* o kimseden onu yapmasını istemek; rica etmek, arz etmek (genellikle resmi yazışmalarda kullanılır): *Gerekli işlemin yapılmasını dilerim.* **—4.** *Dilediğin, dilediğiniz gibi,* canın nasıl istiyorsa, kendi görüş ve düşüncelerine göre: *Dilediğin gibi hareket edebilirsin.* || *Dilediğini yapmak,* kendi görüş ve düşüncelerini kendi bildiği gibi yerine getirmek.

DİLEMMA a. (yun. sözc.). Mant. → İKİLEM.

DİLEMRE (Saim Ali), türk hekim, dilbilimci (İstanbul 1880 - *ay. y.* 1954). İstanbul Tıp fakültesi'ni bitirdikten sonra uzmanlık öğrenimi için Almanya'ya gönderildi (1908). Giessen Üniversitesi tıp fakültesi'nde öğrenim görerek patoloji uzmanı oldu. İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'nde görev aldı; profesör olduktan sonra on beş yıl Morg müdürlüğü görevinde bulundu. Hekimlik uğraşısı yanında, dilbilim üzerine çalışmalar yaptı. Tıp terimlerinin türkçeleştirilmesi için çaba harcadı. Türk dil kurumu'nda çeşitli görevlerde ve yönetim kurulu üyeliğinde bulundu. Ankara Üniversitesi dil ve tarih coğrafya fakültesi'nde genel dilbilim okuttu (1935-1940). Atatürk, ona Dilemre soyadını verdi. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 5. döneminde Erzurum'dan (1935-1939), 6. döneminde Rize'den (1939-1943) milletvekili seçildi. Başlıca yapıtları: *Hususi marazi teşrih* (1928), *Uykusuzluk ve tedavisi* (1928), *Les affixes indo-européens et le turc* (Hint-Avrupa ekleri ve türkçe [1935]), *La théorie güneş-dil* (Güneş dil kuramı [1936]), *Problème Turco-Celtique* (Türk-Kelt sorunu [1936]), *Dil coğrafyası* (1937), *Genel dil bilgisi* (c 1, 1939, c 2, 1942), *Hekimlik dili terimleri* (1945), *Dil devrimi için* (1949).

DİLENCİ sıf. ve a. **1.** Geçimini dilenerek sağlayan kimse. **—2.** Yokluktan, yoksulluktan sürekli yakınan; bir şeyi arsızca ve ısrarla isteyen kimse: *Ne dilenci adam!* **—3.** *Dilenci çanağı gibi,* içinde her şeyden az buçuk bulunan şey için kullanılır. || *Dilenci değneğine dönmek,* çok zayıflamak, incelip kötülemek. || *Dilenci vapuru,* her iskeleye karşılıklı olarak uğraya uğraya sefer yapan vapur. || *Dilenciye hıyar vermişler, eğri diye beğenmemiş,* hem başkalarının yardımına gereksinim duyan, hem de kendisine yapılan yardımı küçümseyen kimselerin bu tutumu için söylenir.
—Din. *Dilenci tarikatları,* yoksulluğu yalnız kişiler için değil, manastırlar için de kural olarak koyan ve geçimlerini ancak, inançlıların yardımıyla sağlayan tarikatlar.
—ANSİKL. İkonogr. Dilenci betimlemeleri Yaşlı Bruegel'den beri günlük yaşam tablolarında sık sık görülür (Louvre). Callot'nun gravürlerinde S. Bourdon'un (Louvre), G. de La Tour'un (*Viyel çalan adam,* Nantes) çeşitli hollandalı ve flaman ressamların tablolarında dilenciler, eski püskü pitoresk giysiler içinde gösterilir. Bu konuyu en gerçekçi biçimde işleyenler Yaşlı Herrera, Ribera, özellikle Murillo (*Genç dilenci,* Louvre) gibi ispanyol ressamlardır. XVIII. yy.'da dilenci, "il Pitocchetto" (*pitocco*= baldırı çıplak, dilenci) takma adıyla tanınan italyan ressam Ceruti'nin çok büyük ustalıkla işlediği temalardan biriydi. XVIII. yy.'ın sonunda ve XIX. yy.'da gerçekçiliğin yeniden doğmasıyla, A. Decamps *Parasını sayan dilenci* (Moskova),

Büyük Larousse

dilenciler
Murat III surnamesi
Topkapı sarayı kütüphanesi
İstanbul

P. Delaroche *İtalyan dilenci kadın* (özel kol.), Courbet *Dilencinin sadakası* (1868 Salonu) gibi yapıtları Préault'un *Dilencilik* adlı alçakabartmayı (1833 Salonu) yarattılar. Picasso da, mavi döneminde, dilencilerin resmini yaptı.

DİLENCİLİK a. **1.** Geçimini sağlamak için dilenmek eylemi, durumu. **—2.** Dilenciye yakışır davranış: *Bırak bu dilenciliği.*
—ANSİKL. Cez. huk. Dilencilik, Türk Cez. k.'nun 544 ve 545. maddelerine göre suç sayılan bir eylemdir. Yasanın 544. maddesine göre, çalışabilir bir durumda olduğu halde dilencilik yaparken tutulan (yakalanan) kişi bir haftadan bir aya kadar hafif hapis cezasıyla cezalandırılır. 545. madde küçükleri dilencilik yapmaya yöneltmeyi cezalandırmaktadır. Bu maddeye göre, on beş yaşından küçük çocukları toplayıp dilencilik yaptıranlar ya da velayet ve vesayeti altında bulunan ya da korunması için kendisine bırakılmış on beş yaşından küçük bir çocuğun dilenmesine ya da bir kimsenin o küçüğü dilencilikte kullanmasına izin verenler üç aydan aşağı olmamak üzere hafif ve ayrıca üç bin liradan aşağı olmamak üzere hafif para cezasıyla cezalandırılır.

DİLENDİRMEK → DİLENMEK.

DİLENMEK gçz. f. **1.** Sadaka istemek: *Ekmek parası için dilenmek. Cami avlusunda dilenmek.* **—2.** *Dilenmez dilenci,* yoksulluğa düşmesine karşın bunu herkesten gizlemeye çalışan kimse.|| *Sultan Ahmet'te dilenip Ayasofya'da sadaka vermek,* kendi yoksulluğuna bakmadan başkalarına yardım etmeye kalkışan kimseler için söylenir.
◆ g. f. **1.** *Bir yiyecek, yardım vb. dilenmek,* onu sadaka, yardım olarak istemek: *Ekmek, para dilenmek.* **—2.** *(Bir kimseden) bir şey dilenmek,* onu arsızca ya da ısrarla istemek: *Seçmenlerden oy dilenmek.*
◆ **dilendirmek** ettirg. f. *Bir kimseyi di-*

Réunion des musées nationaux

Dilenciler
Sébastien Bourdon
Louvre müzesi, Paris

lendirmek, bir kimse sözkonusuysa, onu dilenecek duruma getirmek: *Kumar illeti, insanı sonunda dilendirir de. Bu tutumsuzluğunla beni dilendireceksin sonunda;* bir kimseye, başkasına dilencilik ettirmek: *Çocukları dilendirmek.*

DİLGİ a. Tarönc. Uzunluğu genişliğinin iki katını aşan kaya parçası. (Kayanın dilgiler halinde parçalanması, özellikle geç yontmataş döneminin belirgin özelliğidir.)

DİLHAYAT KALFA, türk kadın besteci (XVIII. yy.). Bilinen ilk türk kadın besteci. Yaşamıyla ilgili kesin bilgi yoktur. Selim III döneminde Harem'de yüksek bir görevde bulunduğu sanılmaktadır. Çeşitli güfte derlemelerinde onun olduğu belirtilen 100'ü aşkın yapıttan yalnızca 12'si günümüze ulaşmıştır. Özellikle *Evcara peşrev* ve *sazsemaisi* ile en büyük türk bestecilerden biri sayılır. Sözlü yapıtları arasında Rast beste *(Nevhiramım sana meyl eyledi can bir, dil iki)* ve Mahur beste *(Tâbekev sinemde cây etmek cefa vü kine)* anılmalıdır.

DİLİ, Timor'un (Endonezya) kuzey kıyısında liman kenti; 65 000 nüf. Eskiden adanın Portekiz'e bağlı bölümünün merkeziydi.

DİLİJANS a. (fr. *diligence*. Eskiden, Avrupa'da bir kentten diğerine yolcu taşımakta kullanılan kapalı, dört tekerlekli iki ya da üç bölmeli at arabası. Dilijansa koşulan atların sayısı sekize kadar çıkabiliyordu. Büyük dilijansın üç, küçük dilijansın ise iki bölmesi vardı.

DİLİM a. **1.** Bir yiyecek maddesinin enlemesine ve oldukça ince bir biçimde kesilmiş parçası: *Ekmek, jambon dilimi.* **—2.** Eş parçalardan oluşan bir bütünde parçalardan her biri: *Bir dilim portakal, Radyatöre iki dilim daha eklemek.* **—3.** Belirli bir bütünde birbirini izleyen sürelerin her biri: *Çocukları yaş dilimlerine göre ayırmak. Zaman dilimleri.* **—4.** *Dilim dilim*, dilimler halinde: *Dilim dilim kesmek, doğramak. Dilim dilim portakal.*

—Cev. hazl. Bir sınıflandırma sonucu elde edilen kesim.

—Ed. *Yaşam dilimi*, günlük yaşamın belli bir anının gerçekçi bir anlayışla betimlenmesi. (Bu deyimi oyun yazarı Jean Jullien ortaya attı [1892] ve natüralist okul, edebiyat yapıtı idealini açıklamak için benimsedi: "Tiyatroda, yalnızca bir yaşam dilimini verebiliriz".

—Geom. Bir kürenin, aynı A ve A′ uçları olan iki büyük çemberi arasında kalan parçası. (Her bir yarıçemberin A daki teğetleri olan yarıdoğrular, ölçüsü α olan bir açı belirlerse, α açılı bir dilimden söz edilir.) || *Silindir dilimi*, bir (C) silindiri (içi dolu) ile, ayrıtı (C) nin eksenine dik, ölçek açısının α ölçüsü 90° den sıkı küçük ve bir yüzünün düzlemi (C) nin eksenine dik olan bir ikidüzlemli açı kesmesinin arakesiti. [Bu dilimin ölçüsü α dır denir.]

—Kim. Dilinimle elde edilen ve mikanit üretiminde temel malzeme olarak kullanılan ince mika pulu. (Dilimlerden, çeşitli yalıtkanların hazırlanmasında yararlanılır.)

—Kronol. *Saat dilimi*, Yer yüzeyini bölen ve genliği 15° olan uzlaşmalı yirmi dört geometrik dilimden her biri. (Saat dilimi üzerinde bulunan bütün noktalarda yerel saat ilke olarak aynıdır.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Mad. oc. Atım ile pano arasında bir ara işletme birimi oluşturan yatak bölümü. || *Yükselen, alçalan, dolgulu, göçertilmiş dilimler,* kimi işletme yöntemlerine verilen adlar.

—Mim. Gülçelerin ve bazı kemerlerin çevresinde bezeme olarak kullanılan çember parçası. (Yan yana üç dilim bir *yonca*, dört dilim bir *dörtyaprak* oluşturur. Dörtten daha fazla dilime bölünmüş bır kemere *çokdilimli* denir.)

—Mim. ve İnş. Ayrıtlar ya da kaburgalarla sınırlanan tonoz parçası.

—Mutf. *Dilim kebabı*, but ya da koldan ince dilimlenmiş ve dövülmüş kuzu etiyle yapılan bir tencere kebabı. (Soğan suyu, tuz, karabiber ve kekikle ovulan etler alt ve üstleri pembeleşinceye değin az yağda kızartılır. Üzerine domates, sivri biber, dilimlenmiş dolmalık biber konarak et suyuyla orta ateşte pişirilir.)

—Sepetç. Sepet yapımında kalın liflere incelerinin sarılmasıyla oluşturulan kabarıklık.

—Sig. Hasar fazlası reasürans'ta, çok sayıda anlaşmanın bulunması durumunda, uygulanış itibariyle, her birinin yerini ve limitini belirten deyim.

—Verg. huk. *Vergi dilimi*, artan oranlılık temel alınarak, farklı oranlarda vergilendirilen gerçek kişilerin gelirlerinin değişik katmanlarından her biri.

—ANSİKL.Kronol. *Saat dilimleri.* Bu dilimler başlangıç meridyeninden başlayarak, doğuya doğru 0'dan 23'e kadar numaralanmıştır. Uzlaşmaya göre, bunlardan her birine denk düşen saat, dilim numarasına eşit saat sayısı kadar artırılarak düzenlenen evrensel zamanı verir. Ayrıca bu numara 12'yi aştığında o günden 1 çıkarmak gerekir. Yerkürenin on ikinci dilime denk düşen bölgesinde tarih değişim çizgisi batıdan doğuya doğru aşılırsa o günden yalnız 1 çıkarılır, buna karşılık, bu çizgi doğudan batıya doğru aşıldığında o güne 1 eklemek gerekir. Tarih değişim çizgisi 180° meridyeniyle (Greenwich karşımeridyeni) kesinlikle çakışmaz; bu çizgi özellikle Bering boğazı ve Aleut adaları topluluğu bölgesinde kimi adaların dışından geçer. Genel olarak her ülke ya da büyük ülkeler için her eyalet, topraklarının büyük bölümünü içeren saat dilimini yasal saat olarak benimsemek zorundadır. Ama yaz saati kullanılması yüzünden çok sayıda ayrılık vardır. Bununla birlikte, yasal saatin, evrensel zamandan bir tamsayı kadar farklı olmasını belirten temel kurala hemen hemen tüm dünyada uyulur.

DİLİMLEME a. Dilimlemek eylemi.

—Kim. Karma ya da karma olmayan makromolekülü bir malzemeden ince katmanlar (lameller) biçiminde madde çıkarma.

DİLİMLEMEK g. f. *Bir şeyi dilimlemek*, onun dilimlerini ayırmak, dilim dilim kesmek; dilmek: *Ekmeği dilimlemek.*

◆ **dilimlenmek** edilg. f. Dilimlemek eylemine konu olmak.

—Tekst. *Dilimlenmiş dokuma*, parça halinde boyanmış ve kesildiğinde iç tarafında daha zayıf bir renk gösteren dokuma.

DİLİMLENMEK → DİLİMLEMEK.

DİLİMLEYİCİ a. **1.** Keskin ve hareketli bir bıçaktan oluşan ve bir tabla üzerine konan pişmiş et, salam ya da jambonu kesmede kullanılan, mekanik ya da elektrikli aygıt. **—2.** Açılıp kapanan iki yatay parçadan oluşan ve çelik telleri sayesinde, pişmiş yumurtayı, domatesi, vb. kesmeye yarayan küçük aygıt. **—3.** Elektronik bir ev aygıtında, keskin kenarlı yarıkları olan ve sebzeleri kesmeye yarayan çelik disk.

DİLİMLİ sıf. Dilimleri olan ya da dilim dilim olan şey için kullanılır.

—Bot. Yelpaze biçiminde yer yer yarık olan ve yarıkları hemen hemen ayanın ortasına varan parçalı yaprağa denir. || Diplerinden bağlı bölütler halinde az ya da çok uzun dilimlere ayrılmış yapraklara denir. (Örneğin asma yaprakları dilimlidir.)

—Sil. *Dilimli el bombası*, dış çeperi parçalanacak biçimde dilimli olan, parça etkili el bombası.

—Yerbil. *Dilimli yapı*, EKAYLI* YAPI'nın eşanlamlısı.

Dİ LİNH, Vietnam'ın güneyinde kent, moi platoları bölgesinde. Dalat'ın G.-B.'sında.

DİLİNİM a. Krist. ve Yerbil. Kimi minerallere, kristallere ve kayaçlara özgü yarılma düzlemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ger. day. Bir gerecin yapısındaki özel bir yüzey boyunca ani ayrılma (yarılma) biçiminde görülen kopma türü. (Aşındırma işlemlerinde, aşındırıcı tanelerinin dilinim düzlemlerine göre kırılması bu tanelerdeki kesici kenarların yenilenmesini sağlar.) [Eşanl. KLİVAJ.]

—ANSİKL. Krist. ve Yerbil. Minerallerin ve kristallerin çoğu ile kimi kayaçlar dilinme, yani belli doğrultu düzlemlerine göre yarılma özelliği gösterir. Bu özellik, kristallerdeki süreksiz anizotropinin belirtilerinden biridir. Bu dilinim düzlemlerinin gözlemi, fransız mineraloji uzmanı rahip R.J. Haüy'ü kristallerin ve minerallerin üç devirli ağsı bir yapı taşıdığı düşüncesine götürdü. (→ KRİSTALOGRAFİ.) Dilinim genellikle kırılacak çok az sayıda bağ bulunan bu düzlemler boyunca gelişir ve mineralleri tanıtıcı öğelerini oluşturur.

DİLİNMEK → DİLMEK.

DİLİR sıf. ve a. (fars. *dilîr*). *Esk.* Cesur, yiğit: *"Üç dört yüz dilîr ile koca bir ordunun kalbgâhı üzerine hücum eyledi"* (Namık Kemal).

DİLİRAN çoğl. a. (fars. *dilîr*'in çoğl. *dilî-rân*). *Esk.* Yiğitler, kahramanlar, cesurlar.

DİLİRANE be. (fars. *dilîr* ve *-âne*'den *dilîrâne*). *Esk.* Kahramanca, yiğitçe, mert bir biçimde: *"Hayreddin Paşa'nın gazevât-ı dilîr-ânesi az çok herkesin malûmudur"* (İsmail Suphi, XIX. yy.).

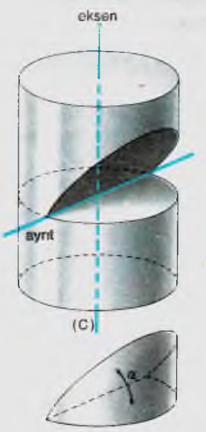
DİLİRİ a. (fars. *dilîr* ve *-î*'den *dilîrî*). *Esk.* Yiğitlik, kahramanlık, mertlik.

DİLKASI a. Dili devindiren büyük dil kası.

DİLKAYA höyüğü. Arkeol. Van'ın Edremit ilçesi merkez bucağında, Dilkaya köyü yakınında höyük. Yörede Prof. Afif Erzen'in yaptığı yüzey araştırmalarından sonra (1968), Altan Çilingiroğlu'nun 1983'te başlattığı araştırma ve kazılarda İ.Ö. III.binyıl'da başlayan bir yerleşme saptandı. Yörede İ.Ö. III. binyıl'dan,İ.Ö. II. binyıl'dan ve erken Demir çağından çanak çömleklerin yanı sıra, gene erken Demir çağından yuvarlak planlı bir oda mezar içinde iskeletler bulundu.

DİLKE (*sir* Charles Wentworth), ingiliz siyaset adamı (Londra 1843 -*ay. y.* 1911). 1868'de Liberal parti'den milletvekili oldu, kısa süre içinde J. Chamberlain ile birlik-

silindir dilimi

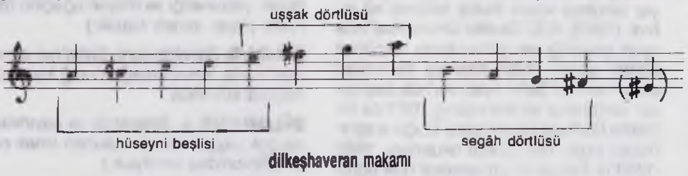
büyük dilijans
Victor Adam'ın bir taşbaskısından ayrıntı
Carnavalet müzesi, Paris

Lauros-Giraudon

te aşırı radikal eğilimin yöneticisi durumuna geldi. Radikalizmini ve yeni emperyalizme olan derin inancını *Greater Britain* (En Büyük Britanya) [1868] adlı yapıtında dile getirdi. Dışişleri bakanlığı müsteşarı (1880-1882), sonra yerel yönetim bürosu başkanı (1882-1885) oldu. Bir zina davası yüzünden (1885) meslek yaşamı son buldu.

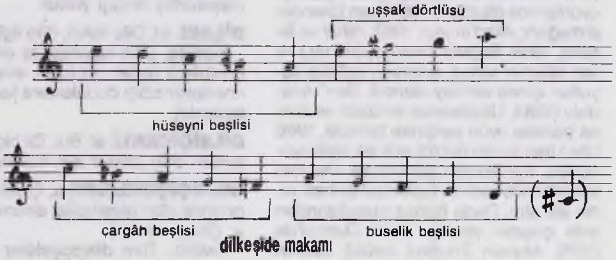
DİLKEMİĞİ a. Anat. Gırtlağın üzerinde atnalı biçiminde duran küçük kemik. (İskeletten ayrı bir kemiktir; ancak bağ ve kaslarla ona bağlıdır.)
—Zool. *Dilkemiği yayı.* HİYOİT* YAY'ın eşanlamlısı.

DİLKEŞHAVERAN a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. Hüseyni makamına, ırak (*fa#*) perdesine taşınmış segâh dörtlüsü eklenerek oluşturulmuştur. Durağı ırak perdesidir.

dilkeşhaveran makamı

DİLKEŞİDE a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. Ahmet Avni Konuk (1871-1938) tarafından, hüseyni makamına, çargâh beşlisiyle, yegâh (*re*) perdesine taşınmış buselik beşlisi eklenerek oluşturulmuştur. Durağı yegâh perdesidir.

dilkeşide makamı

DİLKURTLAR a. Zool. DİLSOLUCANLAR'ın eşanlamlısı.

DİLKÜŞA a. Müz. Türk müziğinde bir makam. Arif Mehmet Ağa (1794 ? - 1843) tarafından bulunan bu makamın günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.

DİLL (*sir* John Greer), ingiliz mareşal (Lurgan, Armagh kontluğu, 1881 - Washington 1944). 1901'de Sandhurst'u bitirdi, Boerler savaşı'na katıldı ve Birinci Dünya savaşı sırasında özellikle genelkurmay heyetlerinde hizmet verdi. 1936'da düzeni sağlamak üzere Filistin'e gönderildi. Güç koşullar altında zekâsıyla ve yerinde kararlarıyla dikkati çekti. 1939'da fransız cephesinde bir kolorduya kumanda etti, imparatorluk genelkurmay başkanlığına atandı (mayıs 1940-1941 başı). Bir süre Bombay valiliği yaptıktan sonra Churchill tarafından amerikan komutanlığına bağlı ingiliz askeri heyetinin başına getirildi.

DİLLARD (Harrison), amerikalı atlet (Cleveland 1923), engelli yarış koşucusu. Londra Olimpiyat oyunları'nda (1948) yarış sırasında düşünce engellideki unvanını kaybetti, ama 100 m birinciliğini kazandı. Helsinki Olimpiyat oyunları'nda (1952) 110 m engellide ve 4x100 m'de olimpiyat şampiyonu oldu.

DİLLENDİRME a. Dillendirmek eylemi.
—Tıp. Organik bazı bozukluklardan ötürü konuşma yeteneğini kaybetmiş bazı hastaları dilsizlikten kurtarmaya yarayan yöntemlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Sağır-dilsizler için dillendirme, eğitimin ilk evresidir. Onlara önce seslerin varlığı kavratılarak bunları istemli olarak çıkarmaları öğretilir. Ses öğretmeni (ortofonist) çocuğa, iyice belirgin seslerin üretimini izletir, ondan sonra gırtlağın titreşimleri üzerine dikkatini çeker, solunumun gücünü, vb. öğretir. Çoğunlukla bir yıldan fazla süren bu birinci evreyi, çeşitli sesli harflerin, sessizlerin ve bunların birleşiklerinin öğrenimi izler.

DİLLENİA a. Bot. (öz. a. *Dillenius*'tan). Avustralya ve tropikal Asya kökenli, oldukça büyük almaşık yapraklı, sarı ya da beyaz renkte dekoratif çiçekli güzel ağaç. (Bazı türlerinin odunu çok değerlidir. Çiçeğinin etli sulu çenekleri baharat olarak kullanılabilir. *Dilleniaceae* familyasının örnek tipi.)

DİLLENİACEAE a. Avustralya, Hindistan ve Kuzey Amerika'da yetişen, sapsız, yalın yapraklı, genellikle tırmanıcı gövdeli ağaç ya da ağaççıklar familyası. (Dilleniaceae familyasındaki bitkiler manolyagillerle düğünçiçeğigillere yakındır. Çiçeklerinde genellikle çok sayılı bir erkekorganlar dizisi vardır. Meyve, albumenli ve yapışık kabuklu tohumlar içeren birçok kesecikten oluşur; kimisinde çiçekli bir sulu meyve bulunur. *Dilleniaceae* familyası yaklaşık 200 türden oluşur.)

DİLLENİUS (Johann Jakob), alman botanikçi (Darmstadt 1687 - Oxford 1747). Çiçek ve meyveleri inceleme yoluyla bitki türlerinin sınıflandırılması konusunda önemli çalışmalar yaptı ve Sherard tarafından Oxford Üniversitesi'ne davet edildi. *Hortus Elthamensis* (Eltham bahçesi) [1732] ve *Historia muscorum* (Yosunların tarihi) [1741] adlı kitapları yayımladı.

DİLLENME a. Dillenerek konuşmaya başlama.

DİLLENMEK gçz. f. **1.** Küçük bir çocuk sözkonusuysa, konuşmaya başlamak: *Çocuk erken dillendi.* **—2.** Bir kimse sözkonusuysa, onaylanmayan bir davranışı nedeniyle dedikodulara konu olmak; dile düşmek, adı çıkmak: *O kız artık dillendi, kimse onunla evlenmek istemez.* **—3.** Sessiz, sıkılgan bir kimse sözkonusuysa, birdenbire konuşmaya başlamak. **—4.** *Ed.* Konuşma yetisi olmayan bir varlık sözkonusuysa, konuşmak; dile gelmek: *Bir anda tüm orman dillendi.*

DİLLEŞMEK gçz. f. *Yörs.* Karşılıklı olarak uyumlu bir biçimde söyleşmek.

DİLLİ sıf. **1.** Konuşkan, tatlı ve güzel konuşan kimse için kullanılır: *Çocuk pek dilli.* **—2.** *Dilli dişli*, dediğini kabul ettiren. || *Dilli düdük* → DİLLİDÜDÜK.
—Binc. *Dilli kantarma*, gemin ortasında bulunan ince ve küçük çubuklar yardımıyla atın dilini gem üstüne almasını ve böylece binicinin hâkimiyetinden çıkmasını engelleyen kantarma.

DİLLİ → DELHİ.

DİLLİDÜDÜK a. **1.** SİPSİ'nin eşanlamlısı. **—2.** Çok konuşan, geveze. **—3.** *(Bir şeyi) dillidüdük etmek*, bir sözü ya da haberi herkese duyurmak, yaymak.

DİLLİGİL (Avni), türk tiyatro sanatçısı, yönetmen (Hayfa 1908 - İstanbul 1971). *Hamlet* oyunuyla İstanbul Şehir tiyatrosu'nda başlayan (1927) oyunculuğunu, Raşit Rıza topluluğu'nda, Süreyya opereti'nde, Ankara Radyosu temsil kolunda, tekrar İstanbul Şehir tiyatrosu'nda sürdürdü. Ses tiyatrosu ve opereti'ni (1943), İzmir Şehir tiyatrosu'nu (1944-1950), Çığır sahne'yi (1954) kurdu, yönetti, oyunlarında rol aldı. 1941'de çevirdiği *Kahveci güzeli* filmiyle sinemaya geçti, birçok filmde oynadı. 1950'den başlayarak *Oğlum için, Kenar mahalle, Karacaoğlan, Yaşlı gözler* vb. filmlerin rejisörlüğünü yaptı. Kadıköy İl tiyatrosu'nda oynadığı *Merdiven* oyunu sırasında can verdi. Adına ailesi tarafından oluşturulan Avni* Dilligil tiyatro ödülleri, 1977-1978 döneminden bu yana en başarılı dallarda verilmektedir.

DİLLİNGEN, Almanya'da kent, Saarland'da; 21 100 nüf. Demir-çelik ve metalürji sanayileri merkezi.

DİLLİS (Johann Georg VON), alman ressam (Grüngiebing, Yukarı Bavyera, 1759 - Münih 1841). Münih gerçekçi peyzaj okulunun kurucusudur (*Roma San Pietro katedrali'nden bir görünüş*, 1818, Hamburg). 1822'de Münih Resim müzesi müdürlüğüne getirildi, büyük bir değer taşıyan Boisserée koleksiyonunun satın alınmasını sağladı (1827).

DİLLMANN (August), alman dilbilimci (İllingen, Württemberg, 1823 - Berlin 1894). Etyopya filolojisini modern temeller üzerine oturtan kişi olarak kabul edilir. Birçok tarihsel çalışması, çevirileri ve metin basımları vardır. Başlıca yapıtları: *Lexicon linguae aethiopicae* [1865] ve *Chrestomathia aethiopica* [1866].

DİLLON (John), irlandalı hekim ve siyaset adamı (Blackrock, Dublin yakınlarında, 1851 - Londra 1927). Tarım birliği'ni ve Parnell'in ona göre çok ılımlı olan İrlanda partisi'ni var gücüyle destekledi ve birçok kez hapse girdi. 1880'de milletvekili seçildi ve 1890'daki kopma sırasında Parnell karşıtı hizbin liderlerinden biri, 1896'da da İrlanda ulusal federasyonu başkanı oldu. Fakat sonunda, partinin birliğini sağlayan (1900) Redmond'a katıldı. O tarihten sonra ingiliz liberallerine yaklaştı ve Home Rule tasarısını memnunlukla karşıladı. Birinci Dünya savaşı sırasında hükümeti destekledi ve 1918'de Redmond'un yerine İrlanda partisi'nin başına geçti; parti, 1918 seçimlerinde Sinn Féin hareketi karşısında silindi gitti.

DİLLON (James Mathew), irlandalı avukat ve siyaset adamı (Dublin 1902). John Dillon'un oğlu. 1932'de Dáil* Eireann'a girdi. Tarafsızlık siyasetini benimsemediği için, İkinci Dünya savaşı sırasında ayrıldığı Fine* Gael'e 1952'de tekrar döndü. Tarım bakanlığı yaptı (1948-1951 ve 1954-1957). 1959'da Fine Gael'in başkanı ve Dáil'de Costello ve Mulcahy'nin ardından muhalefet lideri oldu. 1965 yılında yerini Liam Cosgrave'e bıraktı.

DİLMAÇ a. Bir dili bir başka dile sözlü olarak (anında) çeviren ya da değişik diller konuşan kimselere aracılık eden kimse.

DİLMAÇ (Raşit Altuğ), türk bariton (Çanakkale 1947). Ankara Devlet konservatuvarı'nın şan bölümünde öğrenim gördükten (1967-74) sonra Ankara Devlet opera ve balesi'ne girdi. 1983'te İzmir Devlet opera ve balesi'ne geçti. Avusturya Linz eyalet tiyatrosunda çalıştı (1987-88). Yurda dönüşünde yeniden İzmir Devlet opera ve balesinde çalışmaya başladı. Dokuz eylül üniversitesi Devlet konservatuvarı'nda öğretim görevlisidir. *André Chénier, Adriana Lecouvreur, Figaro'nun düğünü, Romeo ve Juliet, La Traviata, Don Pasquale, Madame Butterfly, Palyaçolar, Çingene baron, Yarasa, Gılgamış, Van Gogh* gibi opera ve operetlerde başrol oynadı.

DİLMAÇLIK a. Dilmaçın işi ya da mesleği.

DİLMAÇOĞLU MEHMET BEY, (öl

dilkemiğinin yeri

dilkemiği

1104 ?), Dilmaçoğulları beyliğinin kurucusu (1085-1104). Alparslan döneminde (1063-1072) Afşin ve Ahmetşah gibi türkmen emirleriyle birlikte bizans yönetimindeki Anadolu'ya akınlar düzenledi; Malazgirt savaşı'na (1071) katıldı. Anadolu Selçuklu devletini kuran Kutalmışoğlu Süleymanşah'a bağlanmak istemedi; Tutuş'un hizmetine girdi. Bu arada, Diyarbakır (Amid), Bitlis ve Ahlat'ı alan Büyük Selçuklu sultanı Melikşah'ın komutanlarından Fahrüddevle Muhammet, yardımlarına karşılık Bitlis ve yöresini ıkta olarak ona verdi. Mehmet Bey daha sonra Erzen kentini de alarak (1100) beyliğinin sınırlarını genişletti. Ölümü üzerine yerine oğlu Togan Arslan geçti.

DİLMAÇOĞULLARI, Bitlis ve Erzen'de türk beyliği (1085-1394). Büyük Selçuklu komutanlarından Fahrüddevle Muhammet'in kendisine ıkta olarak verdiği Bitlis ve yöresinde beyliğini kuran Dilmaçoğlu Mehmet Bey (1085), daha sonra Erzen'i de alarak topraklarını genişletti (1100). Ölümü üzerine yerine geçen oğlu Togan Arslan, önce Anadolu Selçuklu hükümdarı Kılıç Arslan I'e, onun ölümünden sonra Ahlatşahlar'a, daha sonra Artuklu beyi İlgazi'ye bağlandı; İlgazi ile birlikte Haçlılar'a ve Gürcüler'e karşı savaştı (1119). Bu arada Ahlatşahlar'dan İbrahim'in ve Hısnıkeyfa Artuklu beyi Rüknettin Davut'un Bitlis'i ele geçirme çabalarına karşı koydu. Ölümü üzerine (1137) yerine geçen oğlu Hüsamüddevle Kurtı, Rüknettin Davut'un baskısı karşısında Mardin Artuklu beyi Timurtaş'ın korumasına girdi. Kurtı ölünce (1143), yerine kardeşi Yakut Arslan, onun ölümü üzerine de (1145) ikinci kardeşi Fahrettin Devletşah geçti. Devletşah, uzun süren beyliği döneminde (1145 -1192) Gürcüler'e karşı yapılan seferlere katıldı. Mardin Artuklu beyi Necmettin Alpı ile birlikte Çemişkezek taraflarını yağmaladı, danişmentli Yağıbasan'ın üzerine yürüyerek Sıvas sınırına kadar ilerledi. Ancak bir süre sonra Necmettin Alpı ile arası açıldı, Meyyafarıkin'e giderek karşı koyamayacağını anladığı Necmettin Alpı'ya bağlılığını bildirdi (1168). Devletşah'ın ölümü üzerine Ahlat emiri Begtimur, Bitlis'i ele geçirdi (1192). Bundan sonra yalnız Erzen yöresinde hüküm süren Dilmaçoğulları beyliği, XIV. yy. sonlarında Akkoyunlular tarafından ortadan kaldırıldı.

DİLMAN. Tar. coğ. İran Azerbaycanı'nda, Urmiye gölünün K.-B.'sında kent (önce Şahpur, bugün Salamas). Şeyh Ubeydullah isyanında (1867) ve ermeni ayaklanmasında (1914-1918) yıkıma uğradı. Halil Paşa (Kut) komutasındaki Birinci Kuvvei seferiye birliği, İran seferinde Ruslar ile burada yapılan savaşta büyük bir yenilgiye uğrayarak geri çekildi (1 mayıs 1915). Bundan sonra Ruslar Van'ı alarak Bitlis'e doğru ilerledi.

DİLME a. Dilmek eylemi.

DİLMEK g. f. *Bir şeyi dilmek,* onu dilimler halinde kesmek, doğramak; dilimlemek: *Soğanları, karpuzu dilmek.*
—Krist. ve Yerbil. Bir kristali katmanlara, koşut yapraklara ayırmak. (Mika 0,006 mm kalınlığında yapraklar halinde dilinebilir.)
◆ **dilinmek** edilg. f. Dilmek eylemine konu olmak.
—Krist. ve Yerbil. Katmanlara ayrılmak, bölünmek.

DİLMEN (İbrahim Necmi), türk dilci ve yazar (Gümülcine 1887 - Ankara 1945). İstanbul Hukuk mektebi'ni bitirdi (1909). Selanik Hukuk mektebi'nde devletler hukuku ve maliye dersleri okuttu. İstanbul'a gelerek (1913) Darüşşafaka, Vefa, Galatasaray liselerinde öğretmenlik yaptı. Darülfünun'da görev aldı. Milliyet gazetesinde "harf devrimi" üzerine yazdığı yazılarla Atatürk'ün dikkatini çekince Ankara'ya çağrıldı ve kendisine Ankara Müzik öğretmen okulu ile Gazi eğitim enstitüsü'nde edebiyat öğretmenliği verildi (1928). Türk dili tetkik cemiyeti'nin (daha sonra Türk dil kurumu) kurucu üyeleri arasında yer alarak derneğin genel yazmanlığını yaptı (1932). Aynı yıl Milli eğitim bakanlığı genel müfettişliğine atandı. Dil devrimi konusunda gösterdiği çabalar nedeniyle Atatürk ona "Dilmen" soyadını verdi. Burdur milletvekili olarak TBMM'ye girdi; bu sırada Ankara Üniversitesi dil ve tarih-coğrafya fakültesi türk dili profesörlüğü görevini de sürdürdü (1935-1945). Başlıca yapıtları: *Tarih-i edebiyat dersleri* (2 cilt, 1922), *Yeni türkçe dersleri* (1928), *Türkçe gramer* (6 kitap, 1930-1934), *Türkçe dilbilgisi* (2 cilt 1936), *Türk tarih tezinde Güneş -Dil teorisinin yeri ve değeri* (1937), *Tanzimat edebiyatı tarihi notları* (1942).

Güngör Dilmen

DİLMEN (Güngör), türk oyun yazarı (Tekirdağ 1930). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi klasik filoloji bölümü'nü bitirdi. (1960), ABD Seattle Üniversitesi'nde oyun yazarlığı ve ışıklandırma teknikleri eğitimi gördü. 1964-1966 ve 1977-1980 arası İstanbul Şehir tiyatrosu'nda başrejisör yardımcısı ve dramaturg, 1971'de İngiltere Durham Üniversitesi Doğu araştırmaları okulu'nda türkçe okutmanı, 1982 -1983'te Eskişehir Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalıştı. İlk sahne yapıtı olan *Midas'ın* kulakları* ile Sinema -tiyatro dergisinin bir perdelik oyun yarışmasında birincilik alan (1959) Dilmen, drama sanatının kaynaklarından, efsanelerden tarihsel olaylardan aldığı malzemeyi yerel motiflerle kaynaştırarak yazdığı oyunlarında (*Kurban*,* 1967-İlhan İskender armağanı; *Akad'ın yayı,* 1967; *İttihat ve Terakki,* 1969; *Bağdat* Hatun,* 1973 vb.) insan ikilemini somut, evrensel, çağdaş boyutları içinde vermeyi denedi. *Ben* Anadolu* (1984, Uluslararası endüstri ve ticaret bankası oyun yarışması birincisi, 1986 Ulvi Uraz tiyatro ödülü) adlı tek kişili oyununda, Kybele'den günümüze Anadolu kültürlerinde kadının toplumsal-tarihsel yerini ele aldı. Dede Korkut masallarından yola çıkarak yazdığı *Deli* Dumrul*'da (1979, Muhsin Ertuğrul ödülü) insanın özündeki zaafları, çelişkileri vurguladı. *Canlı maymun lokantası*'nda (1964, Halkevleri genel merkezi Şinasi Efendi ödülü) insan beyni yiyen amerikalı petrol kralıyla beynini satan çinli şairin kişiliğinde gelişmişlik-gelişmemişlik, madde-duygu çatışmasını gündeme getirdi. *Anzavur* adlı senaryosuyla 1969-1970 Yunus Nadi senaryo yarışması birinciliğini Oktay Arayıcı ile paylaştı. Devlet ve İstanbul Şehir tiyatrolarıyla bazı özel topluluklarca oynanan yapıtlarından *Bağdat Hatun,* 1980'de Devlet tiyatrosu tarafından Yugoslavya ve Almanya'da da sahnelendi; *Deli Dumrul,* Bülent Tarcan'ın müziğiyle bale haline getirildi ve Ankara Devlet opera ve balesi'nce sahnelendi (1982); *Midas'ın kulakları* da F. Tüzün'ün müziğiyle opera olarak İstanbul Devlet opera ve balesi tarafından (1978) oynandı. *İnsan ve devlet* oyunu ENKA 1984 Sanat ödülleri'nde mansiyon aldı. *Anadolu: söylenceden gerçeğe* adlı yapıtıyla Uluslararası endüstri ve ticaret bankası tiyatro oyunu yarışmasında birincilik ödülü'nü (1984), *Aşkımız Aksaray'ın en büyük yangını* adlı oyunuyla 1988 İş bankası tiyatro büyük ödülü'nü kazandı.

DİLMERKEZCİLİK a. Fels. Metafiziğin, dil metafiziği olarak tanımlanması. (Bu kavramı ortaya atan Jacques Derrida'dır.)

DİLMUN ya da **TİLMUN,** eskiden Katar'dan Kuveyt'e kadar körfezin arap kıyısını kaplayan ülke; Bahreyn ve Feyleke adalarında kurulmuştu. Kültürü, İndus vadisi, Güney İran ve ticaret yaptığı Sümerler'in etkisinde kaldı. Dilmun'a ilişkin bilgilerimiz, daha çok, XXV. -XVIII. yy.'lar arasında bu ülkeyle alışveriş yapan Sümer sitelerinde (Lagaş, Ur, Larsa) bulunan tabletlere dayanır.

DİLNİŞİN a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. Hüseyni ve rast makamları birleştirilerek oluşturulmuştur. Durağı rast (*sol*) perdesidir.

Dilo *(Yapıt),* 1880'de Lvov'da, Ukrayna milliyetçi hareketinin önderlerince kurulan ruten gazete. Polonya karşıtı bu yayın organı Doğu Galiçya'da, Ukrayna ruten ulusal azınlığının siyasal yaşamında önemli bir rol oynadı.

Dilo dilo, Siirt ve çevresinde kadın erkek birlikte oynanan halay türü bir halk oyunu. (Kalabalık gruplarla oynanan oyunun, hareketli ve hızlı bir ritmi vardır. En sık yinelenen figürler el çırpma ve sekmelerdir.)

DİLOBA a. (yun. önek *di-*, iki kat etme, ve *lobos,* lop'tan). *Mavi kafalı diloba,* Avrupa'da yaşayan, gece dolaşan, göğsü mavimsi arduvaz rengi, gövdesi kurşuni ve sarı kelebek. (Mavimsi ve sarı tırtılı, akdiken, yabaneriği ve meyve ağaçları üzerinde yaşar; zararlı olabilir.)

DİLOLO, Zaire'de kent, Şaba'nın güney -batı'sında, Kasai ırmağının sağ kıyısında, Angola sınırında.

DİLOPHUS a. Tarlalarda ve çayırlıklarda çok yaygın olarak bulunan sinek cinsi. (*Bibionidae* familyası.)

DİLPEYNİRİ a. Koyun sütünden yapılan yağlı ve tuzsuz bir peynir türü.

DİLRÜBA a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. Rast, ırak ve yegâh makamları birleştirilerek oluşturulan dilrüba'nın durağı yegâh (*re*) perdesidir. Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.

DİLSEL sıf. Dile ilişkin, dille ilgili, dile ait.
—Sesbilg. Dilin katılmasıyla eklemlenen ünsüzlere verilen ad (dilin, eklemlenişlerine katılmadığı dudaksıllara karşıt olarak kullanılır).

DİLSİÇİÇEKLİ sıf. Bot. Dil biçiminde çiçekleri olan bitkiler için kullanılır.

DİLSİÇİÇEKLİLER a. Çiçekleri dil biçiminde olan bileşikgiller altfamilyası. (Bil. a. *Chicoraceae.*)
—ANSİKL. Tüm dilsizçiçekliler az ya da çok sütsü bir sıvı salgılar. Genellikle sarı renkteki borumsu çiçekleri, yalnız bir yanda, beş dişli (dilcik) bir lam biçiminde uzanır. Bu bitkiler acı ve toniktir. Birçoğu sebze, bir kısmı şifalı ot olarak kullanılır. Başlıca cinsler: *hindiba, marul, karahindiba, tekesakalı, iskorçina, yabani marul* vb.

DİLSİZ sıf. ve a. Konuşma yetisinden yoksun kimse için kullanılır.
◆ sıf. **1.** Sessiz, suskun, az konuşan kimse için kullanılır: *Sessiz, dilsiz bir kızcağızdı.* **—2.** *Dilsiz harita,* özel bir amaçla (öğretim, dayanak vb.) genelde taşıdığı bilgileri içermeyen harita için kullanılır.
—Kur. tar. *Dilsiz cariyeler,* osmanlı sarayı hareminde görevli dilsiz kadın köleler. (Sır tutmayı gerektiren işlerde ve başları olan dilsiz ustanın yönetiminde çalışırlardı.)
◆ **dilsizler** çoğl. a. Osmanlı sarayında hizmet görevlileri. Enderun odalarından hazine, kiler ve seferli koğuşları içoğlanları arasında üç-dört tane dilsiz bulunurdu. Bunların kıdemlilerine baş dilsiz denirdi. Dilsizler sürekli olarak padişahın kapısında nöbet tutarlar, gizli görüşmeler sırasında hizmet ederlerdi. Özellikle, arzodası hizmetinde bulunurlardı. Bunlara *bizebanlar* da denir.

DİLSİZLİK a. Dilsiz olma durumu.
—Tıp. Organik nedene bağlı konuşamama. (Çocukluk çağından başlayan iki çeşidi vardır: dilsizlik ve sağır-dilsizlik.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Dilsizliğin nedenleri şunlardır: 1. doğuştan gırtlak lezyonları (gelişmeme ya da yokluk) ve edinsel gırtlak lezyonları (gırtlağı harap eden yaralar ya da urlar); 2. gırtlağın ve solukborusunun çıkarılması; 3. gırtlak hareket sinirlerinin (üst ve alt gırtlak sinirleri) ve bu sinirlerin ulaştığı sinir merkezlerinin çalışma bozuklukları. Bu sinir merkezleri soğaniliktan başlayarak

beyin kabuğuna kadar üst üste dizilidir. Doğuştan sağırların (sağır-dilsizler) dilsizliğinin nedeni budur. (→ SAĞIR-DİLSİZLİK.)

DİLSOLUCANLAR a. Yılanlarda, memelilerin bazılarında ve kuşlarda asalak yaşayan solucan biçiminde silindirimsi gövdeli omurgasız hayvanlar sınıfı. (Küçük bir sınıf olan dilsolucanlar eklembacaklılara yakın sayılır; altmış kadar türü içeren iki takıma ayrılır: *Cephalobaenida* ve *Porocephalida*. Bil. a. *Pentastomida* ya da *Linguatulida*.) [Eşanl. DİLKURTLAR.]

—ANSİKL. Dilsolucanların bilimsel adı *(Pentastomida)*, biri altında, iki çifti de yanda olmak üzere başta bulunan beş memecikten gelir (lat. *pentastomida:* ağzı beşli). Bedenleri halkalıdır. Hayvan konağının kanını ya da burun sümüğünü emerek beslenir. Erkeği ve dişisi vardır. Yumurta bir arakonağın (eğer yetişkin bireyleri köpekte ya da tilkide asalaksa arakonak tavşan) bağırsağında açılır, bir larva verir; orada kundaklanan larva, bir etçil tarafından yutulduğunda onun bedenine yerleşerek erginleşir ve bu memeliyi sonkonak edinir. Dilsolucanların çoğu sürüngenlerin ve kuşların akciğerlerine yerleşir; bazılarıysa köpekgillerin burun deliklerinde asalak yaşar.

DİLSUZ a. Müz. Türk müziğinde XVII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.

DİLŞAT HATUN, ilhanlı ece (XIV. yy.). Baş vezir Emir Çoban'ın torunu, vezir Dımışk Hoca'nın kızı. İlhanlı hükümdarı Ebu Sait Bahadır ile onun ölümünden sonra da Celayirli Büyük Hasan ile evlendi (1335). Oğlu Üveys'i en iyi biçimde yetiştirmek için dönemin ünlü bilgin ve şairlerini sarayında topladı. Ancak, amcasının oğluyla olan ilişkisini kıskanan kocası Büyük Hasan tarafından zehirletilerek öldürüldü.

Diltaşı, İstanbul'da, Okmeydanı'nda menzil taşı. 1763/1764'te dikilen taş, tek parça mermerden oyulmuş beş sütundan oluşuyordu.

DİLTHEY (Wilhelm), alman filozof ve tarihçi (Biebrich 1833 - Seis, Tirol, 1911). Berlin'de filozof Trendelenburg ve tarihçi Ranke'nin derslerini izledi. 1858'de Hamann üzerine bir inceleme, 1861 ile 1870 arasında da Schleiermacher'i ele alan çalışmalar yayımladı. O dönemde "manevi" bilimler olarak adlandırılan insan bilimlerini ilk tanımlayanlardan biriydi ve bu bilimler üzerinde, dönamik bütünlere önem vererek, tarihsel ve toplumsal boyutlu kapsayıcı bir antropoloji kurmak istedi. Ayrıca, dünya görüşü kavramını ortaya koydu ve insan bilimleri çözümlemesinde tarihe özel bir yer verdi. İnsan bilimleri için özel bir "tarihsel aklın eleştirisi"ni yazmak istedi ve insan bilimlerinin bilgi kuramını kurdu. Ona göre insanın ne olduğu ancak tarih yoluyla öğrenilebilir. Her çağı, her tarih dönemini kendi içinde ele alarak onu kendi içinde yeniden yaşayarak anlayabiliriz ancak. Böylece Dilthey insan bilimleri için "anlama" yönteminin yaratıcısı oldu. "Anlama"ya dayanan psikolojisini insan bilimlerinin temeli olarak öne sürdü. Metafiziği eleştirdi ve onun, bilimsel bilgiye karşıt olduğunu ileri sürdü. Dilthey, tarihselcilik akımının öncüsüdür (Almanya'da E. Troeltsch, Oswald Spengler ve Th. Litt); Fransa'da Lucien Goldmann ve Michel Foucault onun yapıtından etkilenmişlerdir. Yapıtları: *Einleitung in die Geisteswissenschaften* (Manevi bilimlere giriş) [1883], *Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften* (Manevi bilimlerde tarihsel çerçevenin kuruluşu) [1910], *Weltanschauung und Analyse des Menschen seit Renaissance* (Rönesans'tan bugüne dünya görüşü ve insanın çözümlenmesi) [1913].

DİLUS FUGAX a. Tunç rengimsi koyu yeşil renkte kınkanatlı böcek. (Duyargalarının ve kalçasının dibi kırmızıdır; katırtırnağı üzerinde yaşar. Akdeniz bölgesinde bulunur. Tekeböceğigiller familyası.)

DİLYETİSİ a. Din. tar. Kişinin çevresindekiler tarafından anlaşılmayan sesler çıkardığı ya da sözler söylediği *vecid durumu;* bu seslerin ya da sözlerin anlamını ancak yorumlama yetisine sahip bir kişi çözebilir. (Eşanl. GLOSOLALİ.)

—ANSİKL. Dilyetisine birçok eski ve modern dinde ya da mezhepte rastlanır. Bu durum Antik Yunanistan'da, İsrail'de peygamberler döneminde, erken hıristiyanlık döneminde (Resullerin İşleri ve Aziz Paulus'un Mektupları) biliniyordu. Aziz Paulus, gerçekçi ve olumlu bir tutum alarak, Korinthoslular'a mektuplar'ının birincisinde (XII-XIV) bu konuya çok dikkatle yaklaştı. Katolik tanrıbilimde, dilyetisi kharismalar arasında sayılır. Hıristiyan dinleri tarihinde bu vecid durumuna çeşitli gruplarda rastlanır (montanusçular, camisardlar, janseniusçular, quakerler, pantekotistler, vb.). Kimi gruplarca doğaüstü bir müdahalenin sonucu olarak görülen dilyetisi, bazı gruplarca da, çok güçlü bir dinsel heyecan sonucunda ortaya çıkan ruhsal bir olay sayılmıştır.

dim., müzik terimi DİMİNUENDO'nun kısaltması.

DİMÂ çoğl. a. (ar. *dem*³, kan'ın çoğl. *dimā*³). *Esk.* Kanlar.

DİMAĞ a. (ar. *dimağ*). *Esk.* **1.** Beyin. **—2.** Akıl, zihin, bilinç: *Dimağ yorgunluğu.* **—3.** *Dimağ-ı beşer,* insan aklı; algılama, algılayış: *"Dimağ-ı beşerde cibilli bir ahlâkın mevûdiyetini o kadar iddia etmiş ki.."* (Baha Tevfik).

—Esk. tıp. *Dimağ-ı mesani,* gelişemeyerek mesane biçimini alan beyin.

DİMAĞÇE a. (ar. *dimāğ* ve fars. *-çe,* küçültme eki'nden *dimāğçe*). Esk. anat. Beyincik.

DİMAĞİ, DİMAĞİYE sıf. (ar. *dimağ* ve *-i*'den *dimağī*, dişl. *dimağiyye*). *Esk.* **1.** Beyinle ilgili, beyine ait: *Nefz-i dimağī* (beyin kanaması). **—2.** Düşünsel, zihni: *Azab-ı dimağī* (zihni huzursuzluk, zihinsel acı).

DİMAĞİYE → DİMAĞİ.

DİMAŞK ya da **DİMIŞK.** Tar. coğ. Şam* kentinin eski adı.

DİMBOKRO, Fildişi Kıyısı'nda kent, yönetim bölgesi merkezi, Buake ile Abican arasında; 15 300 nüf. Tekstil (pamuk). Bıçkıevi. Kahve işleme. *Dimbokro yönetim bölgesi,* 12 196 km²; 475 000 nüf.

DÎMBOVİTA ya da **DÂMBOVİTA,** Romanya'da ırmak; Bükreş'ten geçtikten sonra sol kıyısından Argeş ırmağına kavuşur. Irmağın adı Romanya'da bir yönetim bölgesine (3 738 km²; 576 575 nüf. [1989], merkezi *Tîrgovişte*) verilmiştir.

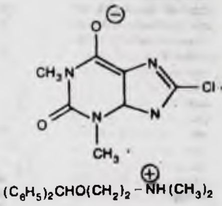
DİMDİK sıf. (*dik*'ten pekiştirilerek). **1.** Bir şeyin dikliğini vurgulamak için kullanılır: *Dimdik bir yokuş. Çatıya dimdik bir merdivenle çıkılıyor.* **—2.** Gururlu, baş eğmeyen kimse için kullanılır: *Dimdik bir adamdır, hiçbir baskıya boyun eğmez.* **—3.** Sağlıklı kimse için kullanılır; sapasağlam, zinde: *Seksen yaşında ama hâlâ dimdik.*

◆ be. **1.** Hiç eğilmeden, kıvrılmadan; dik bir biçimde: *Dimdik yürümek, oturmak.* **—2.** Baş eğmeden, yılmadan: *Felaketleri dimdik karşılamak. Bunca zorluğa karşın tutumunu değiştirmedi, ilk günkü gibi dimdik duruyor.* **—3.** Sağlıklı olarak; sapasağlam: *Hasta sanıyordum, dimdik karşımda görünce çok şaşırdım.* **—4.** Dosdoğru, sağa sola sapmadan: *Dimdik yukarı çık. Dimdik denize doğru yürüdü.* **—5.** Dikkatli, ısrarlı bir biçimde: *Dimdik bana bakıyor.* **—6.** *Dimdik ayakta durmak,* eski bir yapı sözkonusuysa, zamana dayanmak, yıkılmamak: *Beş yüz yıllık yapı dimdik ayakta duruyor.*

DİME a. (lat. *decima* [*pars*], onda bir [bölüm]). Tar. Ortaçağ'da ve Ancien Régime döneminde, toprak ve hayvan ürünlerinin Kilise'ye verilen genellikle onda birlik bölümü.

—Parac. ABD'de doların onda biri, yani 10 sent değerindeki madeni para.

DİMENHİDRİNAT a. (fr. *dimenhydrinate*). Org. kim. Ksantin ile kolinin, formülü $C_{24}H_{28}N_5O_3Cl$ olan türevi; deniz tutmasından ileri gelen bulantıyı önlemekte kullanılır.

dimenhidrinat

DİMENİO KÜLTÜRÜ → DİMİNİ KÜLTÜRÜ.

DİMER sıf. (fr. *dimère*; yun. *dimeres,* iki bölümden oluşan'dan). **1.** Biyol. İki bölümden ya da iki öğeden oluşan. **—2.** Org. kim. Özdeş iki molekülün bileşmesinden oluşan bir molekül için kullanılır. (Örneğin, aldol $[C_4H_8O_2]$ asetaldehitin $[C_2H_4O]$, siklooktadien-1,5 $[C_8H_{12}]$ butadien-1,3'ün $[C_4H_6]$ dimeridir. **—3.** Org. kim. Aralarında kimyasal herhangi bir bağıntı olmamasına karşın molekülsel ağırlığı bir başka molekülün iki katı olan ve rastlantısal olarak bu moleküle aynı kimyasal bileşimi taşıyan bir molekül için kullanılır. (Örneğin asetik asit $[C_2H_4O_2]$, formaldehitin $[CH_2O]$ dimeridir.)

◆ a. Org. kim. Dimer bileşik.

DİMERKAPROL ya da **DİMERKAPTOPROPANOL** a. (fr. *dimercaprol* ya da *dimercaptopropanol*). Eczc. Başlangıçta arsenikli savaş gazlarının yol açtığı lezyonları tedavi için yapılan ve günümüzde arsenik ve bazı ağır metal zehirlenmelerine karşı kullanılan $HS—CH_2—CH(SH)—CH_2—OH$ formüllü, dimerkapto-2,3 propanol-1 adlı ilacın günlük dildeki adı. (Kelat yapıcı olarak görev yapar ve bu zehirli maddelerle organizmadan atılabilecek türevler oluşturur. Tıbbi gözetim altında, çözelti halinde iğneyle kas içine verilir.) [Eşanl. BAL (British Anti Lewisite).]

DİMERLEŞME a. Org. kim. Bir bileşiğin dimerine dönüşmesini sağlayan tepkime.

DİMERLEŞMEK gçz. f. Org. kim. Dimerleşme tepkimesine uğramak.

DİMEŞKİ (Şemsettin Ebu Abdullah Muhammet bin Ebu Talib **ED-**) → DIMIŞKİ.

DİMETİL sıf. (fr. *diméthylique*'ten). Org. kim. İki metil kökü içeren bir bileşik için kullanılır. (Örneğin metilal, formaldehitin dimetil asetalidir.)

DİMETİLALİL a. (fr. *diméthylallyle*). Org. kim. Formülü

$(CH_3)_2C=CH—CH_2—$

olan ve dimetilalil alkolde bulunan hidrokarbonlu kök.

◆ sıf. Org. kim. *Dimetilalil alkol,* formülü $(CH_3)_2C=CH—CH_2—OH$ olan doymamış alkol; pirofosforik asitle verdiği ester, yani dimetilalil pirofosfat, terpenlerin biyosentezinde önemli bir rol oynar.

DİMETİLAMİN a. (fr. *diméthylamine*). Org. kim. Formülü $(CH_3)_2NH$ olan ikincil amin. (Bozulmuş balık gibi kokan dimetilamin, 7°C'ta sıvılaşan bir gazdır; metanol ile amonyaktan elde edilir; kauçuk, tanen ve deterjan sanayilerinde yaygın olarak kullanılır.)

DİMETİLAMİNOANTİPİRİN a. (fr. *diméthylaminoantipyrine*). Org. kim. AMİNOPİRİN'in eşanlamlısı.

DİMETİLAMİNOAZOBENZEN a. (fr. *diméthylaminoazobenzène*). Org. kim. Formülü $(CH_3)_2N—C_6H_4—N=N—C_6H_5$ olan azo bileşik. (Bu bileşiğin yalnızca para izomeri önemlidir. Benzendiazonyum klorür ile dimetilanilinden elde edilir. Kanser yapıcı özelliklerinin bulunmasına dek yağlı besin maddelerinin sarıya boyanmasında [tereyağı sarısı] kullanıldı. pH 3'ün altında kırmızı, pH 4'ün üzerinde sarı olan renkli bir belirteçtir.)

DİMETİLAMİNOBENZALDEHİT a. (fr. *diméthylaminobenzaldéhyde*'den). Org. kim. Formülü $(CH_3)_2N—C_6H_4—CH=O$

olan aromatik aldehit. (Yalnızca para izomeri önemlidir. Kimi boyarmaddelerin üretiminde ve biyokimyada analitik ayraç olarak kullanılır [Ehrlich ayracı].)

DİMETİLAMİNOFENOL a. (fr. *diméthylaminophénol*). Org. kim. Formülü $(CH_3)_2N—C_6H_4—OH$ olan aminofenol. (Yalnızca, rodamin üretiminde kullanılan *meta* izomeri önemlidir.)

DİMETİLANİLİN a. (fr. *diméthylaniline*). Org. kim. Formülü $(CH_3)_2N—C_6H_5$ olan arilamin.

—ANSİKL. 193°C'ta kaynayan dimetilanilin, hafifçe bazik bir sıvıdır. Metanolün, anilin üzerine etkimesinden elde edilir; *para* konumunda nitrit asidi, diazolar, fosgen vb. ile kolayca elektroncul ornatma tepkimelerine uğrar. Pek çok boyarmaddenin üretiminde önemli bir ara madde olarak kullanılan dimetilanilin, aynı zamanda çözücü ve analitik bir ayraçtır.

DİMETİLARSİN a. (fr. *diméthylarsine*). Org. kim. Formülü $(CH_3)_2AsH$ olan arsin.

DİMETİLARSİNAT a. (fr. *diméthylarsinate*). Kim. KAKODİLAT'ın eşanlamlısı.

DİMETİLASETAMİT a. (fr. *diméthylacétamide*). Org. kim. Asetik asidin, formülü $(CH_3)_2N—CO—CH_3$ olan amidi. (Dimetilasetamit, 164 °C'ta kaynayan bir sıvıdır; çözücü olarak çok kullanılır.)

DİMETİLASETİK sıf. (fr. *dimethylacetique*). Kim. İZOBUTİRİK'in eşanlamlısı.

DİMETİLBENZEN a. (fr. *diméthylbenzène*). Org. kim. KSİLEN'in eşanlamlısı.

DİMETİLBENZOİMİDAZOL a. (fr. *diméthylbenzimidazole*'dan). Org. kim. Benzoimidazolün iki metilli türevi. (Tek önemli izomeri, dimetil-5,6 benzimidazoldur; bu bileşiğin riboziti, B12 vitaminin önemli bir parçasıdır.)

DİMETİLBUTADİEN a. (fr. *diméthylbutadiène*). Org. kim. Formülü C_6H_{10} olan dienli hidrokarbon. (Dimetil-2,3 butadien-1,3 $[CH_2 = C(CH_3) —C(CH_3) = CH_2]$ tek önemli dimetilbutadiendir. Pinakolden, katalitik su gidermeyle elde edilir, polimer ve sentetik kauçukların üretiminde kullanılır.)

DİMETİLETER a. (fr. *diméthyléther*). Org. kim. METİL* OKSİT'in eşanlamlısı.

DİMETİLETİLKARBİNOL a. (fr. *diméthyléthylcarbinol*). Org. kim. TERSİYER* AMİL ALKOL'ün eşanlamlısı.

DİMETİLFENİLPİRAZOLON a. (fr. *diméthylphénylpyrazolone*). Org. kim. ve Eczc. → ANTİPİRİN.

DİMETİLFORMAMİT a. (fr. *diméthylformamide*'den). Org. kim. Formik asidin, formülü $(CH_3)_2N—CH=O$ olan amidi. (153°C'ta kaynayan bir sıvıdır; su ve pek çok organik çözücü ile karışabilir. Özellikle akrilik polimerler için çok kullanılan bir çözücü ve organik bireşimde bir formilleme etkenidir.)

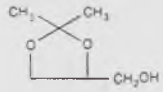
DİMETİLGLİOKSAL a. (fr. *diméthylglyoxal*). Org. kim DİASETİL'in eşanlamlısı.

DİMETİLGLİOKSİM a. (fr. *diméthylglyoxime*). Org. kim. Formülü

$$HON=C(CH_3)—C(CH_3)=NOH$$

olan diasetil dioksimin yaygın adı. (Metalsel pek çok katyonla oluşturduğu kelatlardan dolayı çok kullanılan analitik bir ayraçtır. Ayrıca nikel, palladyum ve bizmut niceliklerinin belirlenmesinde yararlanılır.)

DİMETİLHİDRAZİN a. (fr. *diméthylhydrazine*). Org. kim. Hidrazinin, formülü $C_2H_8N_2$ olan türevi. (Yalnızca dimetilaminden elde edilen dimetil-1,1 hidrazin $[(CH_3)_2N—NH_2]$ ya da bakışımsız dimetilhidrazin önemlidir. Bu, 64°C'ta kaynayan ve roketlerin temel sıvı yakıtını oluşturan bir sıvıdır. Roket-motorlarında itmeyi sağlamak amacıyla, bu sıvıyı yakmak için genellikle azot peroksit, sıvı oksijen ya da sıvı fluor kullanılır. Dimetil-1,1 hidrazin aynı zamanda tahriş edici ve zehirli bir maddedir.

dimetilhidroksimetildioksolan

DİMETİLHİDROKSİMETİLDİOKSOLAN a. (fr. *diméthylhydroxyméthyldioxolanne*). Org. kim. Formülü $C_6H_{12}O_3$ olan ayrıkhalkalı bileşik. (Aseton ve gliserolden elde edilen az uçucu bir sıvıdır. Çözücü ve plastikleştirici olarak kullanılır.)

DİMETİLKETON a. (fr. *diméthylcétone*'dan). Org. kim. ASETON'un eşanlamlısı.

DİMETİLKSANTİN a. (fr. *diméthylxanthine*). Org. kim. TEOBROMİN'in eşanlamlısı.

DİMETİLNİTROZAMİN a. (fr. *diméthylnitrosamine*). Org. kim. NİTROZODİMETİLAMİN'in eşanlamlısı.

DİMETİLSÜLFOKSİT a. (fr. *diméthylsulfoxyde*'den). Org. kim. formülü $(CH_3)_2SO$ olan bileşik. (Sülfoksitlerin ilk örneği olan dimetilsülfoksit, 189°C'ta kaynayan bir sıvıdır; suyla karışabilir ve dimetilsülfürden elde edilir. Polar çözücü, donma önleyici ve bireşim ara maddesi olarak kullanılır.)

DİMETİLSÜLFON a. (fr. *diméthylsulfone*). Org. kim. Formülü $(CH_3)_2SO_2$ olan bileşik. (Sülfonların ilk örneği olan dimetilsülfon, 109°C'ta eriyen ve 238°C'ta kaynayan bir katıdır; yüksek sıcaklıkta polar çözücü olarak kullanılır.)

DİMELTİLSÜLFÜR a. (fr. *diméthylsulfure*). Org. kim. METİL* SÜLFÜR'ün eşanlamlısı.

DİMETOKA, yun. **Didymoteichon,** Yunanistan'da, Türkiye sınırının hemen ötesinde, Kızıldeli çayının Meriç'e kavuştuğu yer yakınında kent; 8 571 nüf. (1981).

—Tar. Bizans ile Bulgarlar arasında çekişme konusu olan kenti, Murat I döneminde Evrenos Bey osmanlı topraklarına kattı (1361). Osmanlı yönetiminde Dimetoka, İstanbul'un fethine kadar kimi zaman bizans hanedanından prenslerin ve devlete başkaldıran osmanlı şehzadelerinin sığınak yeri oldu. Bu yıllarda Rumeli beylerbeyliğinin paşa sancağına bağlı 150 akçelik bir kadılık durumuna getirilen kenti, Edirne Bostancıları'ndan bir çorbacı, voyvoda olarak yönetir, kaleyi de dizdar komutasında bir birlik korurdu. Sonraları Rumeli'nin büyük ölçüde fethi sonunda bir sınır kenti olmaktan çıktı. Fetret döneminde, şehzadeler arası savaşlar sırasında Rumeli'yi ele geçiren Musa Çelebi'nin hükümet merkezi oldu. XIX. yy. başlarına kadar Osmanlı devlet adamlarının sürgün yerlerinden biri olarak kullanılan kent, Mahmut II döneminde Edirne'nin merkez sancağına bağlı bir kaza durumuna getirildi. 1877-1878 Türk-Rus savaşı sonunda imzalanan Ayastefanos antlaşması ile imparatorluk sınırları dışında kalacakken, Berlin kongresi'nde Türkler'e bırakıldı. Balkan savaşı'nda bir süre elden çıkan kent, Londra antlaşması ile (30 mayıs 1913) Bulgaristan'a geçti. Türk ordusu Edirne'yi kurtarınca (temmuz 1913), İstanbul antlaşması (26 eylül 1913) uyarınca Karaağaç ile birlikte yeniden osmanlı topraklarına katıldı. Ancak, Birinci Dünya savaşı'nda Bulgarlar'ın gönlünü kazanmak için yapılan antlaşma (19 ağustos 1914) ile Meriç'in sol kıyısındaki topraklarla birlikte elden çıktı. Birinci Dünya savaşı'ndan sonra imzalanan Neuilly antlaşması'na (1919) göre Bulgaristan, Edirne çevresiyle Batı Trakya'nın hukuksal durumunu Müttefikler'e bırakınca, burada fransız askeri yönetimi altında "Müttefikler arası Trakya hükümeti" adıyla bir devlet kuruldu. San Remo konferansı kararları (20 nisan 1920) gereğince tüm Batı Trakya (Dimetoka, Karaağaç, Dedeağaç, Gümülcine, İskeçe ve Sofulu) Yunanistan'a verildi. Lozan antlaşması ile de bu karar onaylandı. Fatih'in doğum yeri olan Dimetoka'da Bizanslılar'dan kalma kale dışında, Osmanlılar döneminde yapılmış birçok yapıt vardır.

DİMETOKA → GÜMÜŞÇAY.

DİMETOKSİETAN a. (fr. *diméthoxyétane*). Org. kim. Formülü $C_4H_{10}O_2$ olan dieter. (İki izomeri vardır: biri, asetaldehitin dimetil asetali olan ve uygulamada hiçbir önemi bulunmayan dimetoksi-1, 1 etan $[CH_3—CH(OCH_3)_2]$; diğeri, glim de denen ve glikolün dimetil eteri olan dimetoksi-1, 2 etandır $[CH_3—O—CH_2—CH_2—O—CH_3]$. Bu, 83°C'ta kaynayan ve çözücü olarak yaygın biçimde kullanılan bir sıvıdır.)

DİMETOKSİMETAN a. (fr. *diméthoxyméthane*). Org. kim. METİLAL'in eşanlamlısı.

DİMETRODON a. Paleont. (yun. *dimetros*, iki keskin ağızlı, ve *odus,-ontos* diş' ten). Kuzey Amerika'da Permi devrinde yaşamış *Pelycosaurus* öbeğinden fosil sürüngen cinsi. (Dişleri etçillere özgü dişlerdendir. Sırt omurgalarındaki dikensi uzun çıkıntılar [bedenin ısı dengesinin sağlanmasında rol oynadıkları sanılır] cinsin temel özelliğidir. *Sphenacodontia* alttakımı.)

DIMIŞK → DİMAŞK.

DİMIŞKİ a. Eskiden Şam'da yapılan düşük nitelikli kâğıt.

DİMİ a. (yun. *dimiton*'dan). Serj armürle dokunmuş kumaş; bu armüre verilen ad.

—ANSİKL. *Dimi* örgüde çözgü ve atkı bağlantıları, kumaş yüzeyinde birbirine koşut eğimli hatlar oluşturur. Bir dimi örgünün raporunda en az üç iplik bulunur. Daha fazla iplik üzerinde yapılanları da vardır. Riga*'lar soldan sağa doğru ise *sol gidişli dimi* ya da *Z dimi*, sağdan sola doğruysa *sağ gidişli dimi* ya da *S dimi* denir. Dimi örgülerde rigaların yönü, ipliğin bükümüne göre değişir. Dimideki yolların eğim derecesiyse atkı, çözgü sıklıkları, iplik numaraları ve atlama sayılarıyla ilgilidir. Dimi örgüler, rigaların eşit ya da farklı ölçülerde olması ve atkı, çözgü bağlantı sayılarına göre atkı dimileri, çözgü dimileri eşit hatlı dimiler, geniş hatlı dimiler, dalgalı hatlı dimiler, birleşik dimiler, süslü dimiler, diyagonaller gibi sınıflara ayrılır.

DİMİKTİK sıf. (fr. *dimictique*). Hidrol. *Dimiktik göl*, kışları soğuk olan bölgelere özgü göl tipi; bu göllerde, su yazın normal bir katmanlaşma gösterir (yüzeyde sıcaklık daha yüksektir), kışın ise ters bir katmanlaşma meydana gelir (yüzeyin buzla kaplanması). Bu iki dönem birbirinden eşsıcaklılık dönemleriyle ayrılır (ilkbahar ve sonbahar). [Bu sıcaklık değişmeleri, suların yılda iki kez bulanmasına neden olur.]

DİMİNİ, DİMENİO ya da **TESALYA B KÜLTÜRÜ** a. Tarönc. Yunanistan'ın Tesalya bölgesinde, Volos körfezi yakınlarında, Yenitaş dönemden kültür evresi (İ.Ö. 4000-3000). 1901, 1903 ve Georghios Khurmuziades yönetiminde 1974-1976'da yapılan kazılarda, surlarla çevrili büyük bir şato, orta avlunun köşesinde 12 m uzunluğunda bir megaron ortaya çıkarıldı. Genelde tarım ve hayvancılığa dayanan Dimini kültürü, dar bir alana yayılmıştır. Taş yapıtların yanı sıra, az da olsa, bakır ve altın buluntulara rastlanmıştır. İdol heykeller stilize üsluptadır. Oldukça özensiz olan çanak çömlekler, açık renk zemin üzerine, siyah ve kırmızı boyalı geometrik motiflidir.

DİMİNUENDO be. ("azaltarak" anlamında ital. sözc.). Müz. DECRESCENDO' nun eşanlamlısı.

DİMİTRİEV (Radko), bulgar asıllı rus general (Gradec 1859 - Rostov 1918). 1914'te Petersburg'da Bulgaristan büyükelçiliği yaparken istifa etti ve 1914-15'te III. rus ordusunun komutanlığını yaptı. Przemyśl'i ele geçirdi, daha sonra da Bal-

tık cephesinin savunmasıyla görevlendirildi.

DİMİTRİOS I (Dimitrios), rum ortodoks patrik (İstanbul 1914 - *ay.y.* 1991). Heybeliada ruhban okulu'nu bitirdiği yıl (1937) diakos olarak kutsandı. Türkiye, Yunanistan ve İran'daki rum ortodoks cemaatlerinde çeşitli dinsel görevlerde (Eleia piskoposluğu [1964], Bozcaada ve Gökçeada metropoliti başpiskoposluğu [1972]) bulundu. Fener patrikhanesi geçici Sen sinod meclisi tarafından Dimitrios I adıyla rum ortodoks patriği seçildi (16 temmuz 1972). Roma ile yakınlaşma konusundaki girişimleri sürdürdü.

DİMİTRİY, Düzmece Dimitriy I Ljedimitriy I ya da **Zorba (Samozvanets)** [öl. Moskova 1606], Rusya tahtını ele geçiren zorba (1605-06). İvan IV'ün oğlu Dimitriy İvanoviç olduğunu iddia eden kimliği belirsiz bir serüvenciydi. Ugliç'in öldürülmesi olayından mucizevi biçimde kurtulmayı başardıktan sonra Polonya'da ortaya çıktı ve burada polonyalı devlet ileri gelenleriyle Zygmunt III'ün desteğini elde etti. 1601'den beri, karışıklıklar dönemini başlatan ciddi çalkantılar içindeki Rusya'da tahta zorla geçmek isteyen Dimitriy, Polonya'da kurduğu (1604 sonbaharı) orduyla rus topraklarına girdi ve Boris Godunov'un birliklerine yenildi. Boris Godunov, onun Grigoriy Otrepiyev adında, papazlıktan kovulmuş bir keşiş olduğunu açıklayarak maskesini düşürmeye çalıştıysa da Dimitriy halkın sevgisini kazanmayı başardı. Boris Godunov'un ölümünden (nisan 1605) ve oğlu Fyodor'un tahta çıkmasından sonra ordu ve boyarlar Dimitriy'e bağlandılar. Rusya tahtını ele geçirdikten (haziran 1605) sonra, Polonyalılar'a ve katoliklere tanıdığı ayrıcalıklar yüzünden Moskovalılar ile arası bozuldu. Vasiliy Şuyskiy'in düzenlediği komployla Dimitriy öldürüldü, çevresindeki Kazaklar ve Polonyalılar katledildi (mayıs 1606).

DİMİTRİY, Düzmece Dimitriy II (Ljedimitriy II) denir, takma adı **Tuşino Haydutu (Tuşinskiy vor)** [öl. Kaluga 1610]. İvan IV'ün oğlu Dimitriy İvanoviç olduğunu iddia eden, kökeni belirsiz bir serüvenciydi. Tuşino'da (bugün Moskova'nın kuzeybatı banliyösünde) Rusya çarı Vasiliy Şuyskiy'inkine (1608-09) rakip bir yönetim kurdu. Polonyalı generallerin komutasında, Don ve Dniepr Kazakları ile Bolotnikov'un ordusundan sağ kalanların oluşturduğu bir orduyla 1607'de Litvanya sınırında ortaya çıktı. Çarın birliklerini yendikten sonra, (mayıs 1608) Tuşino'da bir yönetim kurdu ve Şuyskiy'e karşı olan bazı boyarlar da ona katıldılar. Bunun üzerine Vasiliy Şuyskiy İsveçliler'i yardıma çağırdı. Kendisini hesaba katmadan hareket eden Polonyalılar ile rus boyarların terk ettiği Dimitriy, Kaluga'ya sığındı (1609 sonu). Zółkiewski'nin komutasındaki polonyalı birliklerin zaferinden ve Vasiliy Şuyskiy'in tahttan indirilmesinden sonra, 1610 yazında yeniden Moskova'da ortaya çıktı. Bir kez daha kaçmak zorunda kaldığı Kaluga'da öldürüldü (aralık 1610).

DİMİTRİY Rostovlu (dini adı Daniil Saviç TUPTALO), ukraynalı kilise adamı ve yazar (Makarovo, Kiev yakınında, 1651 - Rostov 1709). Ukrayna'da birçok manastırda higumenlik yaptıktan sonra Rostov metropoliti oldu (1702). Büyük bir bilgindi. Ukrayna'da edindiği, büyük ölçüde latin ve Polonya kökenli kültürü Rusya'da yaymaya çalıştı. 1757'de azizler arasında sayılmaya başladı. Rus ermişlerin yaşamöykülerine ilişkin yazıların klasik derlemesi sayılan, yeni bir azizler takvimi hazırladı (*Çeti Miney,* 1689-1705). *Raskol*'a karşı bir yönerge ve dinsel konularda dramlar kaleme aldı.

DİMİTRİY DONSKOY (Moskova 1350 - *ay. y.* 1389), Moskova büyük prensi (1362-1389). Babası İvan II'nin ölümü üzerine (1359), Suzdal prensi, büyük prens *yarlığı*'nı (Altınordunun tanıdığı ayrıcalık belgesi) elde etmeyi başardı, ama Dimitriy Moskova boyarları ve metropolit Aleksis'in müdahalesiyle onun yerini aldı. Litvanya büyük prensinin Moskova'ya karşı saldırılarını püskürttü (1368-1370) ve Moskova'nın rakip Suzdal ve Tver prenslikleri karşısında üstünlüğünü sağladı (1375). 1380'de Moğollar'ı Kulikovo* savaşı'nda yendi. Ama Altınordu hanı Moskova prensliği'ni istila ederek (1382) Dimitriy'i yeniden haraca bağladı. Bununla birlikte Dimitriy, Altınordu karşısında belirli bir bağımsızlık kazandı: kendi mirası saydığı büyük Moskova prensliğini büyük oğlu Vasiliy'e bıraktı.

DİMİTRİY İVANOVİÇ, çareviç (Moskova 1582 - Ugliç 1591). İvan IV'ün ve son karısı Marya Nagaya'nın oğlu; babası ölünce Ugliç'e sürüldü. Bazı resmi araştırmacılara göre kaza sonucu öldü. Halk arasında çıkan söylentiye göre de Boris Godunov'un kışkırtmasıyla işlenen bir cinayet sözkonusuydu.

DİMİTROV (Georgi), bulgar siyaset adamı (Radomir 1882 - Moskova 1949). Matbaa işçisiyken 1902'de Bulgaristan sosyal-demokrat işçi partisi'ne (BSDİP) girdi ve çok sayıda grevi (özellikle 1911'deki maden işçileri grevi) yönetti. Millet meclisi'ne seçildi (1913). 1915 ve 1918'de tutuklandı. Mayıs 1919'da BSDİP, Bulgar komünist partisi'ne dönüştü (BKP). G. Dimitrov 1921'de, Komünist Enternasyonal'in III. Kongresi'nde BKP delegesi olarak bulundu. Haziran 1923'teki muhafazakâr hükümet darbesinden sonra, V. Kolarov ile birlikte, BKP'nin aynı yılın eylül ayında başlattığı ve başarısız kalan ayaklanmanın yöneticilerinden biriydi. Ülke dışına çıkmak zorunda kaldı. Çoğunlukla Yugoslavya, Avusturya, SSCB ve Almanya'da yaşadı. Bu süre içinde komünist hareket içinde çeşitli sorumluluklar aldı: BKP'nin yurtdışı sorumlusu, Kızıl sendikal enternasyonal yürütme bürosu'nun, Komünist Enternasyonal yürütme komitesi'nin ve Batı bürosu'nun yöneticisiydi. Bu son görevi nedeniyle 1932-33'te Almanya'da bulundu. 9 mart 1933'te Naziler tarafından tutuklandı, başka iki yurttaşı ve bir almanla birlikte Reichstag'ı yakmakla suçlandı; parlak savunması ve mahkemenin suçluluğunu kanıtlayamaması üzerine Dimitrov'un duruşması uluslararası düzeyde yankı yaptı. Aynı zamanda, Dimitrov lehine uluslararası düzeyde ve etkin bir kampanya gelişti. Sanıklar aklandı, Dimitrov dahil üç bulgar 27 şubat 1934'te kendilerini sovyet yurttaşlığına kabul eden SSCB'ye sınır dışı edildi. 1935'ten 1943'e değin Komünist Enternasyonal yürütme komitesi'nin genel sekreterliğini yaptı. Komünist Enternasyonal'in VII. Kongresi'nde (temmuz-ağustos 1935) komünist partilerin yeni stratejisini (halk cephesi) çizdi. 1945'te ülkesine döndü ve ekim 1946 seçimlerinden sonra bulgar hükümetinin başına geçti.

DİMİTROV (Vladimir), **Majstora, Usta** denir, bulgar ressam (Froroş 1882 - Sofya 1960). Sofya'da öğrenim gördü, Avrupa'yı gezdi, bir süre New York'ta kaldı. Bulgaristan'a döndükten sonra, hem modern hem de ulusal bir üslup oluşturma düşüncesiyle geleneksel resimle Batı gerçekçiliğinin bir bireşimini yaptı, halkın yaşamından sahneler çizerken, anıtsal ve süslemeci tarzını, aydınlık ve iç açıcı renklerle bağdaştırması bu etkinin sonucudur (Sofya ve Köstendil müzeleri).

DİMİTROV (Georgi), **Gemeto** denir, bulgar siyaset adamı, 1903'te doğdu. Köylü birliği'nin başkanlığını yaptı. Komünistlere karşı çıktığı için 1945'te ülkesini terk etti ve Washington'daki Bulgar göçmenler komitesi'nin başkanlığını üstlendi.

DİMİTROVA (Blaga), bulgar kadın yazar (Byaga Slatina, Plevne yakınında, 1922). Şiirleri (*En plein air* [fr. çev.], 1956; *A demain* [fr. çev.], 1959; *le Monde dans le creux de la main* [fr. çev.], 1962; *Temps à rebours* [fr. çev.], 1966; *Condamnés à l'amour* [fr. çev.], 1967; *İnstants* [fr. çev.], 1968; *Nom* [fr. çev.], 1971), romanları (*Voyage en moi-même* [fr. çev.], 1965; *Détournement* [fr. çev.], 1967) ve gezi yazılarında (*Jugement dernier* [fr. çev.], 1968; *Avalanche* [fr. çev.], 1971), günümüz dünyasının sorunlarına kendi kişisel deneyimlerine dayanarak yaklaştı.

DİMİTROVGRAD, Bulgaristan'da kent, Meriç kıyısında; 50 000 nüf. Linyit yataklarının işletilmesine dayalı yeni kent. Termik santral. Kimya kompleksi. Çimento sanayisi. Tuğlacılık.

DİMİTROVGRAD, esk. **Melekess,** Rusya Federasyonu'nda kent, Kuybişev'in K.-K. D.'sunda; 124 000 nüf. (1989). Tarıma dayalı sanayi. Makine yapımı. Küçük nükleer santral.

Dimme, K.-D. Anadolu bölgesinde, özellikle Kars ve Ardahan yörelerinde oynanan türkülü ve taklitli, bar türü bir halk oyunu. (Toplu halde oynandığı gibi, tek kişi tarafından oynandığı da olur.)

DİMNET, Fas'ta (Marakeş ili) kent, Orta Yüksek Atlaslar'ın eteğinde; 7 100 nüf. Zeytinlikler.

DİMONA, İsrail'de Negev'in kuzeyinde kent; 23 700 nüf. Nükleer reaktör.

DİMORPHODON a. (yun. *dimorphos,* iki biçimli, ve *odus, -ontos,* diş'ten). Batı Avrupa'da Lias devri katmanlarında bulunan, *Ptesauria* öbeğinden sürüngen fosil. (Bir kartal iriliğindedir; başı iri, kuyruğu uzun, patagyumu geniş açılımlıdır.)

DİMOV (Dimitır), bulgar yazar (Loveç 1909 - Bükreş 1966). Bilim adamı olarak yetişti, *Tütün* (1951) adlı romanıyla ünlendi. 1930-1944 yılları Bulgaristanı'ndaki yaşamın geniş bir freskini çizdiği bu yapıtında, ülkesinin toplumsal ve siyasal dönüşümlerini, mücadelelerini betimledi.

DİMYAT a. Beyaz renkte, seyrek ve yuvarlak taneli bir tür üzüm.

DİMYAT, Mısır'da liman kenti, Aşağı Mısır'da, il yönetim merkezi, Nil deltasının doğu koluyla Menzele gölü arasında, Akdeniz'e yaklaşık 10 km uzaklıkta; 121 200 nüf. (1986). Bu liman XIX. yy.'a kadar etkindi. Tekstil (pamuk) sanayisi. Balıkçılık ve balık konserveciliği. Çevrede, Ras ül-Berr sayfiye merkezi. —*Dimyat ili,* 599 km^2; 741 264 nüf. (1986).

—Tar. Saint Louis'nin 1249'da fethettiği ve bir yıl sonra fidye olarak müslümanlara geri verdiği Dimyat, sultan Baybars tarafından yıkıldı (1251) ve bugünkü yerine aktarıldı. Napoléon'un Mısır seferi sırasında Fransızlar'ın eline geçti (1798); kenti geri almaya çalışan osmanlı kuvvetleri Kléber tarafından yenilgiye uğratıldı (1 kasım 1799). Daha sonra Dimyat'ı ele geçiren İngilizler, kenti Osmanlılar'a geri verdi.

DİN a. (ar. *din*). **1.** İnsanın kutsal olanla ilişkisini betimleyen inanış ve dogmalar bütünü. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bu inanışlardan her birine özgü ibadet ve törenler bütünü: *İslam dini. Hıristiyan dini.* **—3.** Dinsel bir öğretiyi benimseme, kabul etme; iman, inanış. **—4.** *Ed.* Büyük bir coşku, inanç ya da görev duygusuyla bağlı olunan düşünce ya da etkinlik: *Politika onun için bir dindir. "Yaşamak dini benim dinimdir"* (Tevfik Fikret). [Bk. *ansikl.* böl.] **—5.** *Din iman hak getire,* dine inanmayan ya da dinsel buyruklara uymayan kimse için söylenir ‖ *Dinden imandan çıkmak,* dinin yasakladığı şeyler yapacak ya da küfürler savuracak kadar kızmak, öfkelenmek. ‖ *Dinden imandan olmak,* dinsel inançlarını yitirmek. ‖ *Dini bir uğruna,* müslümanlık yolunda. ‖ *Dini bütün,* dinin gereklerini eksiksizce yerine getiren, dindar kimseler için kullanılır. ‖ *Dini gibi bilmek,* tam, doğru, kesin olarak bilmek. ‖ *Dini imanı para,* parayı her şeyin üstünde tutan, paranın dışında bir şey düşünmeyen kimse için kullanılır: *Karşılıksız ya-*

L.L.

Dimitriy Donskoy
Aziz Sergey'in yaşamı'ndan bir minyatür (ayrıntı) rus sanatı, XV. yy. Lenin kitaplığı, Moskova

Charmet

Georgi Dimitrov
Slav araştırmaları enstitüsü kitaplığı, Paris

par mı hiç, onun dini imanı paradır. || *Dini yeyip imanı sırtına atmış,* her türlü kötülüğü yapabilecek ölçüde hiçbir değer yargısı tanımayan kimse için söylenir. || *Dinim hakkı için,* "söylediklerimin ya da yaptıklarımın doğruluğu için dinimi tanık gösteririm" anlamında söylenen ant. || *Dinime küfreden, dahleden müslüman olsa,* "bende eleştirdiği kusurlar onda fazlasıyla var" anlamında söylenir. || *Dinine yandığım,* bir şeye ya da kimseye kızılıp öfkelenildiği durumlarda kullanılır (arg.). || *Doğal din,* yalnızca aklın ve vicdanın verilerine dayanan inanç ve buyrukların tümü. (→ DOĞA YASASI.)

—*Esk. Din-furuş,* riyakâr, ikiyüzlü. || *Din-penah,* dini koruyan. || *Dinperver,* dine hizmet eden. || *Din-şiken,* din kıran, dine karşı gelen. || *Din-i batıl,* doğru olmayan, hatalı ve aykırı inanç. || *Din-i İsa, din-i Mesih,* hıristiyanlık. || *Din-i islam, din-i mübin,* müslümanlık. || *Din-i Musa,* yahudilik. || *Din-i tabii,* yalnızca tanrının varlığını kabul eden inanç.

—Topbil. *Din toplumbilimi,* dinsel olguyu bir toplumsal görüngü (fenomen) olarak ele alan ve onun ortaya çıkış ve gelişme koşullarını; din (ya da dinler) ile toplumsal yaşamın ekonomik, siyasal ve kültürel boyutları arasındaki karşılıklı bağıntıları ve etkileri; dinsel grupları, kurumları, akımları ve tutumları inceleyen toplumbilim dalı.

—ANSİKL. Din kavramı uygarlık boyunca oluştu. "İlkel" denilen halkların ya da eski uygarlıkların hiçbirinin dilinde, ne yunanca ne de latincede, bugün "din" denilen şeyi anlatan bir terim yoktur: latince *religio* terimi, yalnızca bir törenler, kurallar, ayin usulleri, yasaklar ve buyruklar bütünlüğünü kapsarsa da, esas olarak insanın kutsalla olan ilişkisini, ya da daha somut olarak insanla temel varlık olan Tanrı arasında kurulan ilişkileri belirten modern "din" anlamını taşımaz.

Dinler tarihi yavaş yavaş, şu ya da bu din adına öbür dinleri reddetmekten vazgeçti. Tarihçi artık yalnızca belli bir dini değil, bir dinler çokluğunu tanıyor. XIX. yy.'da dinlerin evrimci bir yönde yapılan dikey incelemesi, Edward Burnett Taylor'ı (1832-1917). *Primitive Culture* (1871) adlı klasik yapıtında, en ilkel din şeklinin animizm* olduğunu savunmaya götürdü. E. B. Taylor'a göre animizm, çoktanrıcılık* ara evresinden geçerek, tektanrıcılığa varıyordu. (Henoteizm* kavramı daha sonra ortaya çıktı.) Yapay bir mantığa dayanan bu tek ve katı dinsel evrim yolu bir yana bırakıldı. Friedrich Max Müller, Rudolf Otto (*Das Heilige,* 1917). Gerardus Van der Leeuw (*Phänomenologie der Religion,* 1933) Mircea Eliade* gibi tarihçilerin çalışmaları, dinsel tema ve efsanelerin karşılaştırmalı incelemesi yoluyla, dinler tarihi bilimine yeni bir yönelim kazandırdı. Claude Lévi-Strauss'un yapıtı, çeşitli belirtileri arasında dinsel olayın temel yapılarının bileştirenleri üzerinde durdu. Yavaş yavaş çeşitli dinler arasında çeşitli biçimde dile getirilen kutsalın anlamını temellendiren ortak özellikler belirdi. Bu bakımdan Mircea Eliade'ın *Traité d'histoire des religions* ve *l'Histoire des croyances et des idées religieuses* adlı yapıtları anlamlıdır. Bu yapıtların başlık ve planı, kutsalın diyalektiği ile morfolojisinin temel çizgilerini değerlendirdi. Bu çizgiler, dinsel olayların temel birliğini ortaya koyuyor ve bu olayların anlatımlarındaki tükenmez çeşitlilik bu birliği bozmuyordu. Çağdaş dönem, çağdaş bilimin buluşları ile din biliminin en açık perspektiflerini birleştirdi. Bu konuda tek olmayan bir örnek verelim: paeontolog, filozof ve tanrıbilimci Teilhard de Chardin' in yapıtı.

—Ed. Türk edebiyatının başlangıcından XIX. yy. sonlarına kadar en çok yöneldiği, etkilendiği, işlediği konu oldu. Sözlü edebiyat ürünlerinden başlayarak yazılı edebiyat döneminde bu özellik sürekli kendini gösterdi. Tasavvuf edebiyatı, tümüyle dinsel bir edebiyattı.

Türkler islamlığı benimsemeden önceki dinleri olan şamanlık ve buddhacılık ile mani dinlerini sözlü ve yazılı eserlerinde konu olarak işlediler. Daha çok dinsel törenlerde ve özel günlerdeki toplantılarda okunan metinlerde bu dinlerin buyrukları yer aldı, önde gelen dinsel kişilerin yaşamları anlatıldı. Türkler'in islamlığı kabul etmelerinden sonra da bu dinlerin etkileri çeşitli edebiyat ürünlerinde varlığını sürdürdü. *Dede Korkut kitabı* bu bakımdan önemli bir örnektir.

İslamlığın kabulünden sonra türk edebiyatı dinden daha yoğun biçimde etkilenmeye başladı. Din öğesi uzun süre edebiyatın temeli oldu. Öyle ki, tanzimat edebiyatına kadar din dışı (laik) bir edebiyattan söz etmek olanağı pek yoktur. Bunda, başta mevlevilik ve bektaşilik olmak üzere toplumsal yaşamda çok önemli bir yer tutan tarikatların da büyük etkisi oldu. Dinsel edebiyat, tarikatlar aracılığıyla islam dininin benimsetilmesine, yaygınlaştırılmasına yönelik doğrudan bir propaganda aracı olarak gelişti. Türk edebiyatı tarihi içinde yer edinen eserler yanında, yazarı bilinmeyen ve halk arasında çok yaygın olarak okunan-anlatılan pek çok eserde de dinsel konular işlendi.

İslamlık içerikli ilk türk edebiyatı eseri olarak Yusuf Has Hacip'in *Kutadgu Bilig*'i (1069-1070) yazıldı. XII. yy.'da Hoca Ahmet Yesevi'nin (?-1167) *Divanı hikmet*'i dinsel edebiyata örnek bir eserdir. XIII. yy.'da *Atabet-ül-hakayık* ile Edip Ahmet Yüknekı, *Çarhname*'si ile Ahmet Fakih, *Yusuf ile Zeliha* ve türkçe şiirleriyle Şeyyat Hamza, *Mesnevi, Divanı kebir, Fihi mafih, Mektubat* ve *Mecalisi seb'a* adlı eserleriyle Mevlana Celalettin Rumi ve *İptidaname, Rebapname, İntihaname* adlı eserleriyle Sultan Velet dinsel edebiyatın önde gelen sanatçıları oldular. Bu yüzyılın en büyük şairi ise *Divan*'ı ve *Risaletü'n nushiye*'si ile Yunus Emre oldu.

XIV. yy.'da Âşık Çelebi *(Garipname, Fakrname, Vasf-ı hal),* Gülşehri (*Mantıkut-tayr* çevirisi), Kadı Burhanettin, Ahmet Dai, Darir, Âşık Paşa'nın oğlu Elvan Çelebi ve Seyyit Nesimi dinsel konuları işleyen eserler verdiler. Bu yüzyılda halk arasında yaygınlaşan pek çok destan da dinsel edebiyat ürünleri arasındadır. (Kesikbaş, Güvercin, Veysel Karani hikâyeleri, Ejderha, İsmail, İbrahim Ethem destanları, Muhammet Hanefi cengi vb.) XV. yy.'da Hacı Bayram Veli, Şeyhi, Ahmet Paşa, Hamdullah Hamdi, Kaygusuz Abdal, Eşrefoğlu Abdullah gibi şairlerle *Tazarrunaıme, Nasihatname* ve *Tezkiret ül-evliya* adlı düzyazı eserleri ile Sinan Paşa, *Vahdetname* ile Şeyh Abdürrahim ve Emir Sultan, Akşemsettin kendini gösteren yazarlar oldu.

XVI. yy.'da Bursalı Lami Çelebi, Nev'i Yahya, Taşlıcalı Yahya ve Kerbela olayını anlattığı *Hadikat üs-süeda* ve *Leyla ile Mecnun* mesnevisi ile Fuzuli dinsel edebiyat alanında eserler verdiler. Baki, Bağdatlı Ruhi, Hatayi (Şah İsmail), Öksüz Dede, Kul Mehmet de bazı eserleriyle bu yüzyılın dinsel edebiyatı içinde yer aldılar.

XVII. yy.'da Şeyhülislam Yahya, Nabi, Âşık Ömer, Kuloğlu ve Gevheri; XVIII. yy.'da ise Esrar Dede, Sümbülzade Vehbi, Şeyh Galip; XIX. yy.'da da Leskofçalı Galip, Keçecizade İzzet Molla, Eşref Paşa, Dertli, Seyrani, Mir'ati, Turabi dinsel konuları işleyen eserler yazmışlardır.

Tanzimat edebiyatı sanatçıları Ziya Paşa ve Namık Kemal dinsel konuları işleyen eserler de yazdılar. Yüzyılın sonlarında Muallim Naci, İsmail Safa dinsel konuları işleyen eserler verdiler ve bunun düşünsel savunuculuğunu yaptılar.

XX. yy. başlarında Tevfik Fikret - Mehmet Akif arasında dinsel edebiyat-laik edebiyat tartışması oldu. Mehmet Akif camilerde verdiği vaazlarını *Safahat*'ında yayımladı. Tevfik Fikret *Tarih-i kadim* ve *Zeyl*'i ile gericiliğe, bağnazlığa karşı çıktı.

Cumhuriyet döneminde de dinsel eserler, yeni anlayışla yazılan çok sayıda eser yanında yazıldı ve yayımlandı. Bazı dergiler (Hareket, Diriliş, Edebiyat, Yeni sanat, Düşünce, Mavera vb.) dinsel edebiyatın odaklaştığı yerler oldu. Yahya Kemal, Ahmet Hamdi Tanpınar, Arif Nihat Asya, Necip Fazıl Kısakürek, Semiha Ayverdi, Nurettin Topçu, Mahir İz, Nezihe Araz vb. yazarlar dinsel bakış açısıyla yazdıkları eserlerini yayımladılar. Bunlardan başka bir edebiyat ürünü olmaktan çok dinsel metin sayılması gereken çok sayıda miraciye, siyer-i nebi, mevlit, hilye ile tezkiret ül-evliya, mersiye, ramazaniye, menakıpname, Kur'an ve mesnevi çevirisi, gazavatname, ilahi, tapuğ, nefes, devriye ve şathiyeler; fıkıh konularını işleyen, tasavvufu inceleyen pek çok eser ve kimileri kitap olarak yayımlanan mev'ize, hutbe ve duanameler de vardır.

—Huk. Teokratik sistemler dinsel iktidar ile siyasal iktidarın birliği temeli üzerine kuruluydular. Aydınlanma çağı ve burjuva-demokratik devrimleriyle oluşan laik sistemler ise, bir yandan din-devlet ayrılığını, öbür yandan da bütün dinsel inanç ve ibadetlerin eşit olarak özgürlükten yararlanması ilkesini getirdiler. Laik düzende din siyasal iktidara karışmaz, devletin dini yoktur, devlet bütün dinsel inanç ya da inançsızlıklar karşısında tarafsızdır ve bunlara eşit davranır, siyasal ve hukuki düzen dinsel temellere dayanmaz, egemenlik Tanrı'da değil halkta ya da ulustadır. Buna koşut olarak din de, devlet dışında ve kamu düzenine uygunluk koşulları çerçevesinde özerk biçimde örgütlenir ve kurumlaşır; dinsel hizmetleri yerine getirir.

XVIII. yy.'dan başlayarak insan hakları bildirileri ve ulusal anayasalar, din-devlet ilişkileri ve ayrılığı ve dinsel özgürlükle ilgili temel ilkeleri koymuşlardır. Ancak, Batı demokrasilerinde din-devlet ilişkilerinin farklı biçimlerde düzenlendiği görülür. Birtakım ülkeler laik devlet ilkesini ve din-devlet ayrılığını açık ve kesin bir biçimde öngörmüş, dinler arasında hiçbir ayrım gözetmemişlerdir. Burada resmi bir din anlayışı yoktur, bütün dinsel görüş ve inançlar eşit olarak korunur (Fransa, Almanya, Belçika, Hollanda, Amerika Birleşik Devletleri). Kimi ülkelerde ise anayasalar dinsel özgürlüğü tanımakla ya da siyasal uygulamada bütün dinler aynı hoşgörüden yararlanmakla birlikte, "ulusal din" ile öbürleri arasında ayırım gözetilmiş, "ulusal din"e birtakım ayrıcalık ve olanaklar sağlanmıştır. Örneğin, İsveç, Danimarka ve Norveç'te Lutherci kilise, İngiltere'de Anglikan kilisesi bu niteliktedir. Franco İspanya'sı ile Salazar dönemi Portekiz'inde de katolik kilisesi ayrıcalıklı konumdaydılar. İtalya'da katolik kilisesi devlet kilisesi olarak sayılmamış, fakat 1948 Anayasası'nın gönderme yaptığı Laterano sözleşmesi (devlet-din ilişkilerini düzenleyen 1929 tarihli anlaşma) başka dinlerin yararlanamadığı ayrıcalıklara sahip kılınmıştır. Ancak bütün bu ülkelerde anayasal ve siyasal uygulama, dinin devlet ve siyasal iktidarla olan bağlarının sürekli gevşediğini, din-devlet ayrılığının fiili bir anlam kazandığını gösterir.

Sosyalist ülke anayasalarında din-devlet ayrılığı kesindi. Ayrıca din, vicdan ve ibadet özgürlüklerinin yanı sıra, birçok sosyalist ülkede "tanrıtanımazlık" propagandası da tanınmış ve güvence altına alınmış durumdaydı.

Türkiye'de cumhuriyet öncesi dönem teokratik nitelikteydi. Dünyevi ve cismani iktidarın (sultan) ve dindışı kökenli örfi hukukun önemli paya sahip olmasına karşın, din-devlet birliği esastı, egemenlik Tanrı' da ve onun yeryüzündeki halifesinde idi, yasaların şeriata uyması gerekliydi, şeriat hukuku da geniş bir etkinliğe sahipti. Mahmut II ve Tanzimat dönemlerinde dinsel özgürlüklerin tanınmaya başlaması yolunda önemli adımlar atılmış olmakla birlikte, osmanlı siyasal sistemi II. Meşrutiyet' in de sonlarına kadar dinsel niteliğini sürdürdü. Türkiye'de dinsel-siyasal ayrımının kesin olarak belirişi, Kurtuluş savaşı koşul-

larında "kayıtsız şartsız millet egemenliği" ilkesinin ortaya çıkması ve 1921 Anayasası'nda tanınmasıyla başlar. Böylece, egemenliğin dinsel ve tanrısal niteliği son buluyor, siyasal iktidar felsefesi ve uygulaması dünyevi (laik) temele oturtulmuş oluyordu. 1922'de saltanatın kaldırılması ve hilafetin saklı tutulmasıyla din-devlet ya da ruhani-cismani ayrımı daha kesinleşti. Bunu, 1924'te halifeliğin ve Şeriye ve evkaf vekâletinin kaldırılması izler. Buna karşın 1924 Anayasası, devletin dininin islam olduğunu kabul etmiş, TBMM'yi şeri kuralların da uygulanmasıyla yükümlü kılmıştı. Böylece günün koşulları ve geçiş sürecinin özellikleri ikili ve çelişik bir yapı yaratmıştı. Bu kuramsal ikiliğe karşın, 1924 Anayasası'nın ilk uygulamalarında bile teokratik bir eğilim görülmedi, laikliğe yol açan yasa değişiklikleri gerçekleştirilebildi. Zaten 1928'de yapılan anayasa değişikliğiyle, devlet dininin islam olduğu yolundaki kuralla, TBMM'ye şeriatı uygulama görevi yükleyen hüküm anayasadan çıkartıldı, milletvekillerinin ve cumhurbaşkanının dinsel andiçme biçimleri değiştirilerek laikleştirildi. Nihayet, 1931'den başlayarak CHP'nin programında yer alan laiklik ilkesi, 1937 anayasa değişikliğiyle devletin temel niteliklerinden sayıldı. Bu tarihten başlayarak, türk anayasa ve hukuk sistemi laiklik ilkesini temel almıştır. 1961 ve 1982 anayasalarına göre laiklik devletin temel niteliklerinden biridir (1982 Anayasası'yla bu ilkenin değiştirilemeyeceği, değiştirilmesinin önerilemeyeceği kabul edilmiştir). Buna bağlı olarak, siyasal hayatın ve özellikle siyasal partilerin laiklik çerçevesi içinde çalışmaları öngörülmüş, buna aykırı davranan partilerin Anayasa mahkemesi'nce kapatılacağı hükme bağlanmıştır. Her iki anayasa, "çağdaş uygarlık ve laiklik" amacı doğrultusunda çıkartılmış olan "devrim" yasalarının da anayasaya aykırı biçimde anlaşılamayacağını bildirir. Laikliğin ikinci boyutu olan din ve vicdan özgürlüğü de anayasal güvence altındadır: kimse ibadete ve dinsel inançlarını açıklamaya zorlanamaz, inançlarından ötürü kınanamaz. Ancak, anayasalar dinsel özgürlüğün kötüye kullanılmasına karşı önlemler de getirmişlerdir: din, kişisel ya da siyasal çıkar sağlama amacıyla kötüye kullanılamaz. Türkiye'deki laiklik anlayışı ve uygulaması, dinin devlet dışında ve özerk biçimde örgütlenmesine olanak tanımamıştır. Devlet, din hizmetlerinin yürütülmesinde aktif görev yüklenmiştir. Bunu, genel idare içinde yer alan Diyanet işleri başkanlığı yerine getirir. Din konusu, ceza hukuku ve özel hukukta da düzenlenmiştir. Ceza hukukunda laikliği ve dinsel özgürlükleri koruyucu kurallar yer alır. Laikliğe aykırı olarak, devlet düzenini dinsel esaslara uydurmak amacıyla propaganda yapılmasını ya da dinsel konuların kişisel ve siyasal amaçlar için kullanılmasını yasaklayan Türk Ceza kanunu'nun 163. maddesi, 12 nisan 1991 tarih ve 3713 sayılı kanunun 23. madde C bendiyle kaldırılmıştır. Semavi dinlere ait ibadetlere engel olunması, bunların eşyalarına zarar verilmesi suçtur (Türk Cez. k. md. 175-176). Din adamlarının da, laikliğe aykırı biçimde görevlerini kötüye kullanmalarına karşı ceza öngörülmüştür. İmam, hatip, vaiz, ruhani reis gibi din adamlarının, görevlerini yaparken devlet yasalarını ve yönetimini kınayıcı ya da küçük düşürücü ifadeler kullanmaları suç oluşturur (Türk Cez.k.md.241). Özel hukukta da din konusuyla ilgili düzenlemeler yer alır. Medeni kanunla, evlenme dinsel biçimden çıkartılmıştır. İsteyen, medeni nikâhın kıyılmasından sonra dinsel evlenme töreni yapabilir; ancak bu da evlenme kâğıtlarının gösterilmesine bağlıdır (Türk Med.k.md.110). Türk Ceza kanunu buna uymayan kişiler ve görevliler için ceza öngörmüştür. Öte yandan, çocuğun dinsel eğitiminin ne olacağı konusunda ana ve baba söz sahibidir. Bunların bu yetkisi sözleşmeyle sınırlanamaz. Reşit hale gelen kişi ise dinini seçmekte özgürdür (Türk Med.k.md.266).

—*İkonogr.* Din kaliks tutan bir kadın olarak gösterilir. Trento konsilinden sonra yapılan mezar heykelinde, bu kadın müteveffaya eşlik eden eğretilemler ve erdemler ortasında görünür: F. Anguier'nin Henri de Montmorency'nin mezarı (Moulins) ya da Tuby'nin Mazarin anıtı için (Institut) yaptıkları heykeller. Pietro da Cortona dini simgeleyen bu kadını Barberini sarayı'nın tavanında betimledi.

—*İsl.* Arap dilbilimcilerinin sözcüğe verdikleri anlamlar üç noktada toplanır: 1. Ârami-ibrani dilinden arapçaya geçen din, "hüküm" anlamına gelir. 2. Arapça kökenli din "gelenek ve görenek" demektir. 3. Farsçadan geldiği öne sürülen din sözcüğü, bir "inanç sistemi"ni ifade eder. Kuran'da 92 ayette geçen "din" sözcüğü, bu üç anlamın yanı sıra, Fatiha suresinde görüleceği gibi (I,3) "ahirette hesap, ceza ve ödüllendirme" anlamında da kullanılır.

Kelam biliminde din, genellikle "Doğrudan kendi iradeleri ile ilkelerini benimseyen ve gereklerini yerine getiren insanları, dünya ve ahiret mutluluğuna ulaştıran ilahi yasalar bütünü" biçiminde tanımlanır. Bu yasaları, özgürce ve seve isteye benimseyen kişiye de *dindar* denir.

İslam inancına göre din, ilke olarak Allah tarafından ortaya konur (vaz-ı ilahi); peygamberler dahil hiçbir insan din koyamaz. Peygamberler, Allah'ın koyduğu dini insanlara duyurmakla görevli elçilerdir. Kuran'da sık sık, Hz. Peygamber'in bir uyarıcı, müjdeleyici ve elçi olduğu belirtilir. Hz. Muhammet, Kuran'ın buyruğuna uyarak açıkça "Ben de sizin gibi bir beşerim; ne var ki, bana vahiy gelir" der (XVIII,110). Dinin muhatabı, akıl ve irade özgürlüğü taşıyan insanlardır; bu nedenle hayvanlar, akıl hastaları, özgür düşünme ve inanma yeteneğinden yoksun kalmış insanlar, din bakımından yükümlü ve sorumlu sayılmazlar. İslam din bilginlerinin büyük bir çoğunluğu, din duygusunun insanlarda yaradılıştan (fıtri) var olduğu görüşünü taşırlar. Müslümanlıkta din ve inanma, en yüksek düzeyde gerçek ve iyilik sayılır. Kuran'da, Allah'ın insan benliğine iyilik ve kötülüğü tanıma, seçme yeteneği verdiği belirtilir (XCI,8,10). Bu yetenek nedeniyle, insanın canlı ve cansız varlıklara, evrendeki ve kendi maddesel ve ruhsal varlığındaki düzene bakarak tanrısal gerçeğe ulaşabileceğini belirten birçok ayet vardır. Kuran, inanmanın doğal, inançsızlığın ise doğaya aykırı olduğu görüşünden yola çıkarak, inançsızlıktan çok, yanlış inanmalar üzerinde durur.

İslam inancında din, ilke olarak kesinlikle zorlayıcı bir güç değildir. Kuran, "dinde zorlama yoktur" der (I,256) ve Dehr suresinde şunları ekler: "Allah, yolu göstermiştir. Artık dileyen şükretsin, dileyen nankörlük yapsın (LXXVI,3)." Yine Kuran'da Hz. Muhammet'e şöyle buyrulur: "İnsanlara dinsel gerçekleri *hatırlat*. Sen, yalnızca bir *hatırlatıcısın;* yoksa onlar üzerinde bir *zorba değilsin* (LXXXVIII,21)." Böylece, islam dini inanç konusuna kesin bir özgürlük getirmiştir. Özgürce verilmiş bir kararla, içten benimsemeden, yalnızca sözleriyle islam dinini kabul ettiğini belirten bir kişi mümin sayılmaz. Kuran'da, çıkar kaygısıyla müslümanlığı benimsediklerini açıklayan bedevilere "Sizler inanmış değilsiniz; ...iman henüz kalplerinize girmedi (XLIX,14)" denilir.

İslam bilginleri dinleri *hak dinler* ve *bâtıl dinler* ya da *semavi dinler* ve *semavi olmayan dinler* diye ikiye ayırırlar. Hak (semavi) dinler, kaynağı tanrısal olan ve bir peygamber tarafından vahiy yoluyla öğrenilerek insanlığa duyurulan dinlerdir. Buna karşılık, vahye dayanmayan, tanrısal bir nitelik taşımayan, hangi niyet ve amaçla olursa olsun, insanlar tarafından ortaya atılan dinlere de bâtıl (semavi olmayan) dinler denir. İnsanlığın ilk dini, hak dinidir; ilk peygamber de Hz. Âdem'dir. Ay ve Güneş gibi doğa varlıklarına, putlara, ruhlara vb. tapma, çoktanrıcılık gibi inançlar, sonradan uydurulmuş bâtıl dinlerdir. Allah, Hz. Âdem'den Hz. Muhammet'e kadar geçen süre içinde, insanlar hak dininden uzaklaştıkça, zaman zaman peygamberler göndererek insanlığı sürekli hak dinine çağırdı. Kuran'da, tarih boyunca her ulusa bir peygamber gönderildiği belirtilir. İslam dini, hak dinlerinin sonuncusudur. Aslında hak dinleri olmakla birlikte, zamanla insan eli karıştığından tanrısal niteliklerini az çok yitirmiş olan yahudilik ve hıristiyanlığın hükümleri, islam dininin gelmesiyle ortadan kaldırılmıştır (nesh). Bu nedenle Kuran'da "Allah katında din, islamdır (III,12)"; "Her kim islamdan başka bir din seçerse, onun bu dini makbul değildir (III,95)" denir. Bununla birlikte Kuran, temelde hak ve ilahi olmaları nedeniyle, yahudiliğe ve hıristiyanlığa karşı, bâtıl dinlere göre daha yumuşak bir tavır takınır ve bu dinlerden olanlardan daha çok "ehl-i kitap" (kitaplılar) diye söz eder; onlar arasındaki iyi ahlaklıları över (III,75); camilerle birlikte havraların, kiliselerin, manastırların da dokunulmaz olduklarını belirtir (XX,40). Kuran, bu olumlu yaklaşımını daha da ileri götürerek kitaplıları, Allah'tan başkasına tapınmamak, O'na hiçbir şeyi eş tutmamak gibi temel inanç noktalarında birleşmeye çağırır (III,64). [→ Kayn.]

DİN a. *Yörs.* El sant. Geleneksel halıcılığın sürdürüldüğü bazı yörelerde *çözgü* ipliği* anlamında kullanılan sözcük.

DİN, *Deutsche Industrie Norm*'un kısaltması, Almanya'da standart saptamakla görevli örgüt. Fotoğrafçılık alanında duyarkatların duyarlığının belirlenmesiyle ilgili bir yöntem geliştirdi. DIN duyarlıklar ölçeğinde bir logaritma değeri kullanılır; öyle ki, 3 DIN'lik bir artırma, duyarlığı iki katına çıkarır. Ulusal özellik taşıyan bu standart (amerikan standartı ASA gibi) terk edilmiş ve Almanya'da, uluslararası bir standart olan ISO benimsenmiştir. (→ DUYARLIK ve DUYARLIKÖLÇÜM.)

DİN a. (yun. *dynamis,* kuvvet'ten; ing. *dyne*). Ölçbil. C.G.S sisteminde 10^{-5} newtona eşdeğer kuvvet birimi.

DİN a. (fars. *din*). *Esk.* **1.** Her güneş ayının yirmi dördüncü günü. **—2.** Adı geçen günde olup bitenlerden sorumlu olduğuna inanılan melek.

Din savaşları, Reform hareketlerinin hıristiyan birliğini bozduğu XVI. yy. Avrupa'sında gelişen savaşlara ve özel olarak da, 1562-1598 arasında Fransa'da patlak veren ve katoliklerle calvincileri birbirine düşüren çatışmalara verilen ad.

Din savaşlarına ortam hazırlayan nedenlerin başında, kral François I'in monarşiyi, protestanlığı ezme yoluna itmesi gelir. Placards olayı'nın ertesinde kral, protestanlara savaş açarak baskı siyasetini uygulamaya koydu. Lubéron'da yaşayan yüzlerce vaudlunun katledilmesi (nisan 1545), kralın ardıllarınca da kararlı bir biçimde sürdürülecek bu siyasetin ilk ve acımasız eylemiydi. Gerçekten de İspanya ile Cateau-Cambrésis barışı'nı (1559) imzalayan Henri II, protestanlık karşıtı sert bir yasayı yürürlüğe koymaktan, François II de, Reform yandaşlarına uygulanan cezaları daha da ağırlaştırıp, Huguenotlar'ın Guiseler'e karşı başlattığı Amboise ayaklanması'nı (mart 1562) kanlı bir biçimde bastırmaktan geri durmadı. Ne var ki, monarşinin uyguladığı şiddet ve kıyım, calvinciliğin birçok yandaş kazanmasını, hatta Henri II'nin öldüğü yıl, Reform yapmış kiliselerin ilk ulusal sinodu toplayarak sağlam bir örgüte kavuşmasını önleyemedi. Calvin'in öğretilerinin fransızca yayımlanması, Reform yandaşı grupların hızla çoğalmasını sağladı. 1561'e gelindiğinde, toplumun tüm kesimlerinden, özellikle de soylular arasından üyeleri bulunan 2 150 calvinci kilise kurulmuştu bile. Çok geçmeden kraliyet ailesinden 2 000 kişi de

İlk **Din savaşını** başlatan katliam 1 mart 1562'de Wassy'de Guise dükünün askerlerince protestanların öldürülmesi Jacques Tortorel ve Jean-Jacques Périssin'in bir gravüründen ayrıntı *bibliothèque nationale, Paris*

calvinci harekete katıldı ve 1560'tan sonra Reformcu kiliselere bağlanan ve ibadet özgürlüğü isteyen protestan partinin askeri kadrolarını sağlayanlar da onlar oldu. Kral naibi Catherine de Médicis'nin çabalarıyla, katolik ve calvinci din adamlarını bir araya getiren Poissy kollokyumu (9 eylül - 18 ekim 1561) ile dinsel uzlaşma, ardından da protestanlara, kapalı kentler dışında ibadet özgürlüğü tanıyan 17 ocak 1562 fermanıyla siyasal uzlaşma sağlanmış oldu. O dönem için çok cüretli sayılan bu hoşgörü siyaseti, katolikleri çileden çıkardı ve önderleri 6 nisan 1561'de, dinsel birliği korumak için üçlü

Lauros-Giraudon

bir ittifak (triumvirat) kurdular. İşte bu gergin hava içinde, Guise dükünün askerleri, Wassy'de bir grup protestanı katledince (1 mart 1562), Din savaşlarının ilki patlak verdi.

1562-1598 arasında Fransa, birbirini izleyen sekiz savaşla çalkalandı. Condé'nin açtığı ve tüm illeri şiddete sürükleyen ilk savaş (1562-63), İngiltere kraliçesi Elizabeth I'in asker ve para desteğiyle birçok büyük kenti ele geçiren protestan partinin (ya da Huguenot partisi) gücünü açıkça gösteriyordu. Savaş sırasında iki partinin önderlerinin de ölmesi karşısında C.de Médicis hiç güçlük çekmeden barışı sağladı. 19 mart 1563'te imzalanan Amboise barış fermanı, protestanlara vicdan özgürlüğü tanıdıysa da, dinsel gereklerin yerine getirilmesine ancak sınırlı ve koşullu izin verdi. Amboise barış fermanı, otuz yılı aşkın bir süre boyunca parti çatışmalarına son vermeye çalışan fermanların ilkiydi. Ana kraliçenin İspanya ile uzlaşma siyaseti izlemesi, eylül 1567'de Huguenotlar'ın düşmanlığını yeniden körükledi. Condé, Meaux'da Charles IX ve Catherine'de Médicis'yi kaçırarak Devlet'in dizginlerini ele almaya çalıştıysa da, Saint -Denis'de yenilen protestanlar yine de kazançlı çıktılar; ikinci savaşa son veren ve Amboise fermanı'nı yürürlüğe koyan Longjumeau barışı'nı imzaladılar.

Eylül ayında başlayan üçüncü savaş, katoliklerin zaferiyle sonuçlandı. Ama protestan parti, vicdan özgürlüğü, sınırlı da olsa ibadet özgürlüğü ve garnizon kurabileceği dört güvenli yer elde etti. Dördüncü savaşa (1573) Saint-Barthélemy katliamı yol açtı: 24 ağustos 1572'de Paris'te Coligny ve protestan partinin önde gelenleri, Charles IX'un emriyle öldürülmüş, 3 000'e yakın yandaşları da halk tarafından linç edilmişti. Eyaletlerde de benzerleri yaşanan bu katliam, monarşiye olan inancın sarsılmasına yol açtı. Huguenot partisi siyasal ve askeri örgütlerine çekidüzen vererek, 1573'te Nîmes ve La Rochelle' de kralın ordularını bozguna uğrattı ve yeni bir barış fermanıyla hak ve özgürlüklerini genişletti.

Henri III'ün hükümdarlığı sırasında Din savaşları, siyasal bir çehreye büründü. Beşinci savaş sırasında hoşgörüden yana ılımlı katolikler bile Huguenotlar'ı destekleyince, protestanlar, taleplerinin büyük bir bölümünü kabul eden Monsieur barışı'nı imzalatmayı başardılar. Koyu katolikler için bu barış, monarşinin affedilemez bir ödünüydü. Onlar da, ilktidarın mali ve askeri güçsüzlüğüne çare olarak, protestanlığın kökünü kurutacak bir Kutsal Birlik kurdular (Péronne, 1576). Henri III, Birlik'in önderi olduğunu açıklayınca protestanlar yeniden silaha sarıldılar. Altıncı savaş (1577) katoliklerin lehine sonuçlandı ve protestanlar kazandıkları bazı hakları yitirdiler. 2 yıl sonra patlak veren yedinci savaş Fleix barışı ile (16 kasım 1580) sonuçlandı ve protestanların altı yıl süreyle güvenli yerlerini korumalarını sağladı.

1584'te protestan partinin önderi Henri de Navarre'ın veliaht olmasına değin Fransa, sakin bir dönem yaşadı. Büyük çoğunluğu katolik olan krallık, bir protestanın krallığa aday olmasını büyük tepkiyle karşıladı ve Paris'te Birlik yeniden oluşturuldu. Fransızlar'ı katolik monarşiye sahip çıkmaya çağıran bir bildirinin birçok yandaş bulması karşısında, Henri III de Birlik'e katıldı ve protestanların ibadetini yasaklamaya zorlandı. İngiltere, Danimarka ve alman protestan prenslerin desteğiyle Huguenotlar yeniden bayrak açtılar. Hanedanlık sorunu çevresinde gelişen bu sekizinci savaş (1585-1598) ülkeyi gerçek bir kargaşaya sürükledi. Krallık ordusu Coutras'ta Henri de Navarre tarafından yenildi (20 ekim 1587) ve birlikçiler Paris'i ele geçirerek, Rouen'a sığınan Henri III'ü, Guise dükünü tümgeneralliğe atamaya zorladılar. Kral, dükü ve kardeşini öldürterek bu güç durumdan sıyrılmaya çalıştıysa da, Mayenne dükü yönetimindeki Birlik, krala açıkça başkaldırdı. Paris'te ve krallığa bağlı birçok kentte devrimci komünler kuruldu. Protestanlarla ittifaka zorlanan Henri III, Henri de Navarre ile birlikte Paris'i kuşatmayı denediyse de, bu girişimi canıyla ödedi. Henri de Navarre, Henri IV adıyla tahta çıktı ama ancak birkaç kent kendisini tanıdı. Kral, Mayenne dükünü iki yerde bozguna uğrattı ama Birlik'i destekleyen İspanyollar, onu Paris ve Rouen kuşatmalarını kaldırmaya zorladılar. Bu kargaşa ortamını fırsat bilen birçok soylu, yeni çıkarlar sağlamak için uğraştı durdu. Siyasetçilerin yanına geçen Henri IV, 22 mart 1594'te Paris'e girdi. Kentler, eyaletler ve birlikçi önderler, çeşitli ayrıcalıklar, maddi çıkarlar ve onur karşılığında boyun eğdiler. 1595-1598 arasında Henri IV, son direnişleri de etkisiz kılarak İspanya'ya savaş açtı. Savaş sonunda İspanya, Fransa'daki son kalesini de yitirerek Vervins barışı'nı imzaladı (2 mayıs 1598). Bu arada Henri IV Nantes fermanı'nı ilan etti (13 nisan 1598) ve dinsel barışı sağladı. Böylece Fransa, hem katolik, hem de protestan bir Devlet sıfatıyla, Huguenot partisinin siyasal ve askeri örgütlenmesini tanıdı.

Din savaşları adıyla anılan bu 36 yıllık iç savaş dönemi, Fransa halkının açlık, kıtlık, salgın hastalıklar ve saldırılar karşısında acılar çektiği bir dönemdir Bütün kötü koşullara rağmen nüfus azalmamış, mali bunalım ve enflasyon da bu kötü tabloya eklenince, krallığın ekonomik ve toplumsal yapılarında köklü değişiklikler olmuştur. Birçok protestan usta ve işçinin yurtdışına kaçması, sanayi üretiminin çökmesine yol açmış, kara ve su yollarının yararlanılamaz duruma gelmesi ve dış pazarların kapanması ticarete çok ciddi darbe vurmuştur. Yine de, özetle söylemek gerekirse, bu 36 yıllık kargaşa döneminin bedelini, işlerini yitiren ve sefalete sürüklenen küçük köylüler ödemiştir.

DİN SAVAŞLARI

DİNA ya da **DİNAH,** Yakup peygamber ile Lia'nın kızı. Dina'yı kaçıran Şhem tecavüz etti ve onu zorla alıkoydu. Sonra da Yakup'tan kızıyla evlenmek için izin isteme küretini gösterdi. Yakup vereceği yanıtı düşünürken oğullarından ikisi Şimeon ve Levi Şhem'i tuzağa düşürerek tüm kabilesiyle birlikte kılıçtan geçirdiler ve kız kardeşlerini kurtardılar.

DİNACPUR, Bangladeş'in kuzey -batı'sında kent, Hindistan sınırı yakınında; 61 900 nüf. Jüt işleme.

DİNAH, Dan'ın ikiz kardeşi, Keltler'in Yağmur ve Doğurganlık tanrıçası. Kuşkusuz Diana ve Danu'ya yakın, Beli'nin annesi; Büyük Ana'nın görünümlerinden biri.

DİNAH → DİNA.

DİNAMETRE a. (fr. *dynamètre*'den). Gözlüklerin büyütme gücünü ölçmeye yarayan aygıt.

DİNAMİK sıf. (yun. *dynamikos.* fr. *dynamique*). **1.** Fiz. Kuvvet ve devinime ilişkin; devimsel. **—2.** Olayları zaman içindeki evrimlerine göre inceleyen şey için kullanılır: *Dilin dinamik perspektifi.* **—3.** Atılgan, enerjik, hareketli bir kimse, bir eylem için kullanılır: *Dinamik bir insan. Dinamik bir politika.*

—Elektroakust. ve Telekom. *Dinamik erim,* bir işaretin, gücünün kullanılabilir en büyük düzeyi ile en küçük düzeyi arasındaki, genellikle desibel cinsinden belirtilen oran. (Her konumda en küçük düzey gürültü düzeyinin üstünde belirlenir. Sıkıştırmanın amacı iletimini ya da kaydını kolaylaştırmak için bir işaretin dinamik erimini azaltmaktır.) || *Elektroakustik bir zincirin dinamik erimi,* bir elektriksel işaretin en büyük düzeyi ile normal çalışma koşullarında elektroakustik bir zincirin iletimini sağlayan en küçük düzeyi arasındaki fark.

—Güz. sant. Enerji ve hareket dolu bir sanatı belirtmek için kullanılır.

—İkt. *Dinamik çözümleme,* iktisadi değişkenler arasındaki ilişkilerin zaman akışı içinde, bunların aynı değişme oranına sahip olmadıkları ve değişme oranlarının da hep aynı kalmadıkları kabul edilerek yapılan çözümlemesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Psikan. Öznedeki iç çatışmalara bağlı dürtüsel güçlerin bileşiminden kaynaklanan ruhsal olayların ele alınış biçimi için kullanılır. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Sesbilg. *Dinamik vurgu,* özellikle yeğinliğin baskılı olmasıyla belirlenen vurgu.

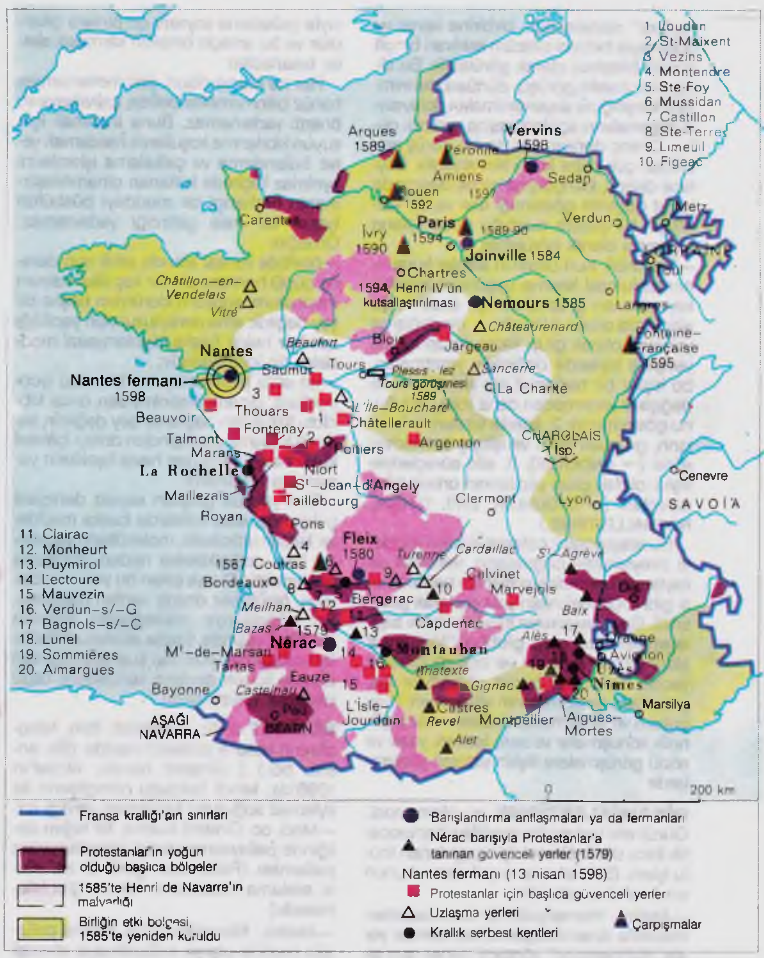
—Yerbil. *Bir noktanın dinamik kodu,* bu nokta ile seçilmiş yükselti sisteminin karşılaştırma noktası arasındaki potansiyel farkının keyfi bir yerçekimi değerine bölümü (genellikle, 1955 Floransa uluslararası jeodezi derneği'nin seçimine göre, 1924 uluslararası elipsoiti için normal yerçekimi 45° standart enleme sahiptir).

◆ a. **1.** Kuvvetleri ve bunların oluşturduğu devinimler arasındaki bağıntıları inceleyen mekanik dalı. (Bk. *ansikl.* böl. Fizs. mekan.) **—2.** Gelişme sürecindeki bir yapının içinde bir harekete, bir evrime yol açan, neden olan kuvvetlerin tümü: *Devrimin dinamiği. Olayların dinamiği.*

—Akust. Bir ses sekansı gerçekleştirilirken, akustik bir işaretin ya da bir çalgının oluşturduğu en yüksek ve en düşük yeğinlikler arasındaki fark. (Desibel olarak ifade edilir.)

—Hidrol. *Akarsu dinamiği,* akarsu hidrografisinin akarsu akıntılarını, bunların erozyon etkilerini, malzeme taşıma yeteneklerini inceleyen bölümü.

—Siber. *İstatistiksel dinamik,* otomatik kumanda sistemlerinin dinamik davranışlarını, kumanda işaretlerinin ve gerçek hizmette karşılaştıkları tedirginliklerin etkisi altında inceleme yöntemi. (Bu işaretler ve tedirginlikler hem zaman bölgesindeki [otomatiklik ve arabağlılaşım fonksiyonları], hem de frekans bölgesindeki [tayf yoğunluğu fonksiyonları] istatistiksel özellikleriyle tanımlanır. Doğrusal sistemler söz konusu olduğunda, kuram, sistemin belirleyici büyüklüklerinin ortalama kare değerlerini hesaplamaya yarar.)

Din savaşları 1578-1598

—Topbil. *Toplumsal dinamik,* A. Comte'a göre, toplumsal olguların evriminde, art arda gelen evreleri ya da değişimleri inceleyen toplumbilim dalı.

—Topruhbil. *Grup dinamiği,* belli bir grubun, bu gruptaki üyelerin belirli bir karşılıklı bağımlılık sistemi açısından saptanan davranış yasalarının tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Fizs. mekan. Dinamik, çağdaş bilimin çıkış noktası olarak göz önüne alınabilir. Dinamiğin ilk kavramlarını Galilei ortaya attı; ama üç temel yasasını açıklayan Newton oldu; bunlara Newton yasaları denir; Galilei'nin birinci yasasına ya da *eylemsizlik ilkesi*'ne göre hiçbir kuvvetin etkisinde bulunmayan maddesel bir nokta, düzgün ve doğrusal bir devinim yapar. İkinci yasa, *dinamiğin temel ilkesi*'dir: maddesel bir noktanın devinim miktarının zaman içinde değişim oranı (ya da zamana göre türevi), bu noktaya uygulanan kuvvetlerin toplamına eşittir. Üçüncü yasa ya da *etki ve tepki ilkesi* şöyle açıklanır: bir A maddesel noktası bir B maddesel noktasına bir kuvvet uyguladığında, B de A ya, ona eşit ve ters yönlü bir kuvvet uygular. İlk iki yasa ancak, Galilei karşılaştırma sistemleri denen belli karşılaştırma* sistemlerinde doğrudur. Bu iki yasanın yukarıda açıklanan önermeleri klasik mekanikte olduğu kadar kuvantum mekaniğinde de geçerlidir. Ancak devinim miktarı tanımları, klasik mekanikte ve kuvantum mekaniğinde aynı değildir. Newton yasaları, devinimlerden yola çıkarak kuvvetleri ya da kuvvetlerden yola çıkarak devinimleri belirlemek için kullanılabilir. Örneğin birinci yol, kuvvet ve zaman ölçümlerinden yararlanarak, çekimsel ya da elektriksel etkileşim kuvveti yasalarını, özellikle bunların evrensel niteliğini ve bu etkileşimlerin yalnızca parçacıkların konumuna bağlı olduğunu belirlemeye olanak verir. Ayrıca bu evrensel kuvvet yasaları bilinirse, bunların etkisindeki parçacıkların devinimi belirlenebilir. Newton'dan bu yana dinamik, özellikle Hamilton ve Lagrange'ın (analitik mekanik) genel açıklamaları ve cisimlerin bileşimine giren ya da girmeyen çok sayıda parçacıktan oluşmuş sistemlere uygulanması sonucu çok zenginleşti.

—İkt. *Dinamik çözümleme,* gecikmeden *(lag)* ya da ileri gitmeden *(lead)* ötürü zaman içinde birbirine oranla kaymış büyüklükler arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmaya çalışır. Dinamik çözümleme, 1930'dan sonra İsveç okulu'nun etkisiyle gelişti: Myrdal, iktisadi nicelikleri "dönem başında ilerisi için öngörülen etkinlik" ve "aynı dönem sonunda yapılan ölçmeler" ile tanımlamaya çalışan "ex ante" - "ex post" ayrımını ortaya koydu. İkinci bir aşamada, R.F. Harrod tarafından, uzun süreli bir evrim ya da gelişme içindeki bir ekonominin incelenmesi biçiminde anlaşılan dinamik, statiğe çok yakın bazı kuramlara ya da modellere başvurdu. Bu kuram ve modellerde, yalnızca değişkenlerin yerine, bunların zaman içindeki büyüme oranları konuluyor, sürelerin ve kaymaların hesaba katılması mutlaka gerekli görülmüyordu. Üçüncü bir aşamada, dinamik, dengesizlikten doğan hareketlerin, uyarlamaların incelenmesi olarak anlaşıldı. Böylece, süreler ve kaymalar modellere girmekte, ama uzun dönemli bir evrim fikrine mutlaka yer verilmemekteydi. İktisadi faaliyetteki dalgalanmaların incelenmesinde bu çeşitli görüşler çoğu kez birlikte ele alınır.

—Psikan. Freud'un ileri sürdüğü ruhsal yaşamın dinamik yönü, nevrozlulardaki tepkisel davranışları (ketleme, abuli, kuşku gibi) açıklamayı sağlar. Böylece, bir

"eylem" olanaksızlığı, birbirine karşıt ve dolayısıyla birbirini ortadan kaldıran bir çift gücün bileşkesi olarak görülebilir. Bu dinamik ruhsallık görüşü, dürtüsel devinimlerin karşıtlığına dayandırılmaları dolayısıyla çatışmaların açıklanmasına aydınlık getirir. *Direnç* denilen şey de, bu görüş açısından çok daha kolay kavranabilir. Böylece direnç, bilinçdışına girişe ulaşmada karşıt güçlerin gösterdiği etki ve bu karşıtlığın bir çözüm bulduğu uzlaşmaların oluşması olarak görülebilir.

—Topruhbil. Kurt Lewin'in alanlar kuramının toplumsal kesime uygulanmasından kaynaklanan grup dinamiği, özellikle şu alanlarda ortaya çıkmıştır: 1. bir değişme yordamı olarak grup kararı (grup içinde yetişmiş kişilerde değişiklik yaratmanın, bu kişiler bir başlarına ele alındıklarında değişiklik yaratmadan daha kolay olduğunu göstermiştir); 2. liderlik tarzları ve bunların, gruptaki hava ve işleyiş üzerindeki etkisi (→ ÖNDERLİK); 3. etki süreçleriyle ilişkili olarak grup yapılarının ortaya çıkış süreçleri. (→ UYGUNLUK, ETKİ, YENİLİK, NORMALLEŞTİRME.)

Bu araştırmalar, çalışma ekipleri içindeki bireylerarası bağıntıların, verimlilik ve kaytarma üzerindeki etkilerinin belirlenmesi gibi saptamalardan yola çıkılarak geliştirildi. Grup yaşamının incelenmesini sağlayan temel bir araç, grubun, "toplumsal alan" olarak tasarımı ve toplum içindeki yeridir. Kullanılan ölçüm yöntemleri ise, genellikle, sosyometrinin yöntemleri; duyguların ve algılamaların irdelenmesine yönelik konuşmalar ve soru listeleri; yazılı ve sözlü görüşmelere ilişkin sistemli gözlemlerdir.

DİNAMİKLEŞTİRME a. Homeopat. Gücül etki taşıyan bir maddeyi homeopatik ilaca dönüştürmek için uygulanan toplu işlem. (Sulandırma ve çalkalama bunun en önemli evreleridir.)

—ANSİKL. Homeopatik bir ilacın hazırlanmasında dinamikleştirme her evrede yer alır. Hahnemann* yöntemi denen ayrı şişeler yöntemiyle bir ilaç maddesinin aşamalı olarak yoğunluğunu azaltmanın her evresinde yapılan sulandırmayı bir çalkalama izler: ağzı kapatılan şişe sert ve kısa sarsıntılarla bir süre çalkanır (en az 100 defa). Bu kadar çalkama sonunda etkili maddenin taşıyıcı madde içinde her yana eşit ölçüde dağılması sağlanır. Çünkü sulandırma türdeş olmalıdır. İlk başlarda Hahnemann bunu elle yapıyor, her şişeyi kalın bir kitabın deriyle kaplı cildine vurarak çalkalıyordu. Günümüzde aynı işlem çeşitli teknik yöntemlerle yapılmaktadır.

Hahnemann çalkalamaya çok büyük önem verirdi. Bunda maddedeki enerjiyi ortaya çıkaracak ender bir güç bulunduğunu varsayardı. Nitekim, son yazılarına kadar, ardışık sulandırma ve çalkalamanın, kendi buluşu olan tekniklere titizlikle uyularak birlikte yapılması gerektiğini savunmuştur. Öğrencilerinden kimisi çalkalamanın önemini yadsırken, kimisi homeopatik ilaca tüm erdemlerini veren hareketin bu yöntem olduğunu savundular. Öte yandan, daha başkaları ortaya çıkarak, ilaçların etki alanını genişletmek amacıyla çalkalama sayısını on binlere çıkardılar ve bu amaçla birtakım karmaşık aletler tasarladılar.

Her ne olursa olsun, etki mekanizması henüz bilinmemekle birlikte, çalkalamanın önemi yadsınamaz. Buna inanmak için suyun klorlanma koşullarını hatırlamak yeter. Sulandırma ve çalkalama işlemlerini ayrılmaz biçimde kullanan dinamikleştirmenin herhangi bir maddeyi büsbütün başka bir hale getirdiği yadsınamaz. Örneğin:

—özellikle ruhsal alanda etkili son derece güçlü homeopatik bir ilaç olan *natrum muricatum*, sodyum klorürden başka bir şey değildir, ama deniz tuzundan yapıldığı için her halde başka biyokimyasal maddeler de içermektedir;

—en etkili polikrestlerden biri olan *lycopodium*, dinamikleştirilmeden önce kibritotu tozundan başka bir şey değildir; sadece tutuşma özelliğinden dolayı bitkisel kükürt adıyla eskiden havai fişeklerin yapımında kullanılırdı.

Son yıllarda girişilen sayısız deneysel çalışmalar, eser miktarda başka maddeler katılan eriticilerin, moleküllerin yapısında bazı değişikliklere neden olduğunu göstermiştir. Ortaya çıkan bu yeni maddelerin, ölçülebilir dozda verilen maddelerin hücrelerde etkiledikleri sıradan "alıcılar" dışında, başka alıcıları etkiledikleri anlaşılmaktadır: hiç kuşkusuz bu son derece küçük dozların kendilerine özgü etkileme yolları vardır.

DİNAMİT a. (fr. *dynamite*). Kim. Nitrogliserin kökenli patlayıcı madde. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Dinamit barutu*, Nobel'in 1866'da, kendi bulduğu nitrogliserin ile eylemsiz soğurucu karışımına verdiği ad.

—Mad. oc. *Dinamit kusma*, bir lağım deliğinde patlayıcının araziyi parçalamadan patlaması. (Patlamanın görünür tek etkisi, sıkılama maddesinin bir top gibi fırlamasıdır.)

—ANSİKL. Nitrogliserin tek başına patlayıcı madde olarak kullanilmaya elverişli değildir. 1866'da Nobel, % 75 nitrogliserine % 25 oranında soğurucu bir toprak olan kizelguru karıştırarak kolayca fişek haline getirilebilen ve özellikle maden ocağı çalışmalarında kullanılan toz bir madde elde etti ve bu maddeye "dinamit" adını verdi. Daha sonraları iyice yaygınlaşan bu ad, nitroselüloz kökenli tüm patlayıcılar için kullanılmaya başlandı. Nobel'in ilk buluşu olan *eylemsiz soğurucu dinamitler*'in üretimi, 1910 yılına doğru durduruldu. Bugün nitrogliserin oranı % 10-93 arasında değişen pek çok dinamit türü üretilmektedir; bu dinamitlerin bileşiminde nitrogliserinin yanı sıra hem nitratlar (sodyum ya da amonyum nitrat), hem de değişik yanıcı maddeler (odun unu, alüminyum tozu, dinitrotoluen vb.) kullanılmaktadır. Dinamitler, fiziksel kıvamlara göre *dinamit-lokumları*, jelatinli dinamitler, plastik dinamitler* ve *toz dinamitler* olarak çeşitli gruplara ayrılır. Ayrıca grizu gazı bulunan maden ocaklarında kullanılmak üzere *grizu-dinamitleri* denen özel bir dinamit türü üretilmektedir. *Donmayan dinamitlere*, nitrogliserinin dörtte ya da üçte bir oranına eşit ağırlıkta nitroglikol katılır. Dinamit yapımı, nitrogliserinin hazırlanmasından sonra Verner karıştırıcısı ya da odundan yapılmış hafif değirmen taşı gibi çeşitli araçlarla bileşenlerin karıştırılması işlemine dayanır. Dinamitler, maden ocaklarının en önemli patlayıcılar grubunu oluşturmasından sonra giderek daha az üretilmeye başlandı; bu üretim yaklaşık 1960'tan bu yana yıldan yıla daha da düşmektedir.

DİNAMİTLEME a. Dinamitlemek eylemi.

—Petr. san. Bir kuyunun verimini artırmak için, verimli katman düzeyinde dinamit patlatmaya dayanan işlem.

DİNAMİTLEMEK g. f. **1.** *Bir şeyi dinamitlemek*, onu dinamitten yararlanarak havaya uçurmak: *Yol açmak için bir kayayı dinamitlemek.* **—2.** *Bir girişimi, bir kuruluşu, bir işi dinamitlemek*, onu engelleyecek, başarısız kılacak biçimde davranmak.

◆dinamitlenmek edilg. f. **1.** Dinamitle havaya uçurulmak. **—2.** Engellenmek.

DİNAMİTLENMEK → DİNAMİTLEMEK.

DİNAMİZM a. (fr. *dynamisme*). **1.** Canlı bir varlığın etkin gücü. **—2.** Davranışları canlı ve enerji dolu kimsenin özelliği.

—Bot. Bitki topluluklarının, yapıcı ya da yıkıcı bazı türlerinin etkinliği sonucu, başka türlerin ortaya çıkmasına ya da yok olmasına ve böylece kendiliğinden klimaksa daha uygun türlerin yerleşmesine yol açan temel özelliği.

—Fels. Madde karşısında, özerk ve başka bir şeye indirgenemeyen güçlerin varlığını kabul eden sistem. (Eşanl. DEVİMSELCİLİK.) [Geleneksel düşünürler, dinamizmi, çoğunlukla mekanikçiliğin (bu görüş, güçleri, maddenin bir bölümü olarak ele alır) karşıtı olarak görürler. Maine de Biran, Hartmann, Bergson, dinamizmin başlıca temsilcileridir.]

DİNAMO a. (ing. *dynamo*). Elektrotekn. DOĞRU AKIM ÜRETECİ*'nin eşanlamlısı.

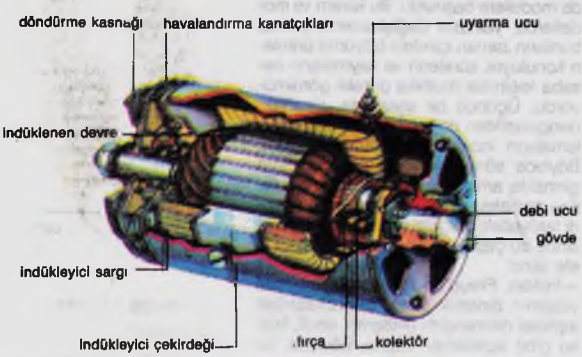
—Astrofiz. *Dinamo olayı*, birçok gökcisminde (gezegenler, yıldızlar, gökadalar) gözlemlenen manyetik alanların kökenini ve evrimini açıklamak için başvurulan temel fiziksel olay. (Bk. *ansikl.* böl.)

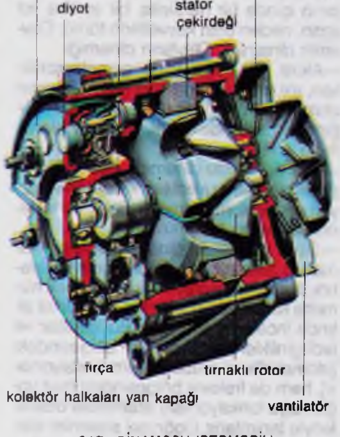
—Oto. *Şarj dinamosu*, devinim gücünü sürekli ısıl motordan alan ve almaşık akım üreten döner makine. (Diyotlu bir akım doğrultucuya bağlıdır; doğrultulmuş akım elektrik sistemini beslemeyi ve akümülatör bataryasını doldurmayı sağlar. ALTERNATÖR de denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Astrofiz. Elektrik ileten bir ortam, manyetik alan içinde devinim halindeyse, indüklenmiş akımlar oluşur: devinimin kinetik enerjisi manyetik enerjiye dönüşür. Sanayide kullanılan döner makinelerde, bu olay, sargılardaki akım dolaşımı sınırlanarak önlenir. Buna karşılık, iletken, homojen akışkanların yer aldığı gökbilimsel ortamlarda, Joule etkisinden kaynaklanan manyetik enerji kayıplarını, akışın, hangi koşullarda denkleştireceğini belirlemek çok daha zordur. Ayrıca, astrofizik sorunlarındaki hız alanlarının pek iyi bilinmediğini de belirtmek gerekir. Güneş'teki ısıl taşınım, diferansiyel dönü ve manyetik etkinlik çevrimleri doğrudan bu dinamo olayına bağlıdır.

—Oto. Bir otomobil motorunda dinamo doğru akım üretir ve akümülatör bataryasının yeniden dolmasını ve otomobil çalışırken elektrik donanımının beslenmesini sağlar. Dinamo bataryaya bir gerilim ve yeğinlik düzenleyicisiyle bağlıdır ve krank

dinamo

ŞARJ DİNAMOSU (OTOMOBİL)

milinden devinim alan bir kayışla döndürülür.

Özellikle akümülatör bataryasını doldurmaya yarayan doğru akımlı dinamonun yerini günümüzde şarj dinamosu almıştır; şarj dinamosu da indüklenmiş akım üretme ilkesine göre çalışır, ama sabit bir indüklenme devresi çevresinde dönen bir indükleyici devre vardır; buna karşılık dinamoda indükleyici sabittir. Şarj dinamosu almaşık akım üretir ve bu akım diyotlarla doğrultulur; ayrıca bir gerilim düzenleyicisi de gerektirir. Klasik dinamoya göre kullanım hız aralığı daha geniştir (2 400 ile 8 500 dev/dk yerine 1 000 ile 12 000 dev/dk). Ayrıca, akümülatör bataryasını yeniden doldurmak için 400 dev/dk'lık motor devrine olanak veren bir motor/şarj dinamosu hız düşürme oranı öngörülebilir. İlk kez 1963'te seri amerikan arabalarında (Chrysler) kullanılan şarj dinamosu günümüzde en hafif arabaların bile temel donanımını oluşturur. Bu uygulamanın genelleşmesinde temel etken, güvenlik yönetmeliklerince zorunlu kılınan yeni elektrik donanımlarının ve konfor aksesuarlarının kullanımıdır.

DİNAMO (Hasan İzzettin), türk romancı ve şair (Akçaabat 1909 - İstanbul 1989). Sıvas İlköğretmen okulu'nu bitirdi (1931). Malatya ve Adıyaman'da öğretmenlik yaptı (1931-1933). Gazi eğitim enstitüsü resimiş bölümünde öğrenciyken siyasal bildiri yayımladığı ve örgüt kurduğu iddiasıyla (1935) dört yıla hüküm giydi. Cezaevinden çıkınca, İstanbul'da yazarlık yaşamına başladı (1942). Aynı yıl askere alındı; askerlik görevi, tutuklanma, yargılanma ve sürgünlerle yedi yıl sürdü (1949). Terhis edildikten sonra çevirmenlik ve özel öğretmenlik yaparak geçimini sağladı. 6-7 Eylül olaylarında yeniden tutuklandıysa da, aklandı (1955). O tarihten bu yana yazarlığı tek uğraş edindi.

1937'de cezaevindeyken *Deniz feneri* adlı şiir kitabını yayımladı. Barıştan, özgürlükten, eşitlikten söz eden şiirleriyle tanındı. Şiirlerini *Karacaahmet senfonisi* (1960), *Özgürlük türküsü* (1971), *Mapusanemden şiirler* (1974), *Sürgün şiirleri* (1975), *Çoban şiirleri* (1982) vb. kitaplarında derledi. *Kutsal isyan* (8 cilt, 1966-1967) adlı belgesel romanında, Ulusal kurtuluş savaşı yıllarını konu edindi. *Kutsal barış*'ta (7 cilt, 1972) -1976; Orhan Kemal roman armağanı, 1977) savaşın kazanılmasından Atatürk'ün ölümüne dek geçen dönemi ele aldı. *Ateş yılları* (1968) ve *Savaş ve açlar*'da (1968) Birinci Dünya savaşı yıllarını, savaş nedeniyle öksüz kalan çocukları, yoksulların yaşamını anlattı. *Öksüz Musa* (1973), *Musa'nın mapusanesi* (1974), *Koyun baba* (1976), *Musa'nın gecekondusu* (1976), *Açlık* (1981), *Adalet sıtması* (1983) gibi romanlarında özyaşamından çizgiler yansıttı. Anılarını *6-7 Eylül kasırgası* (1971), *İkinci dünya savaşından edebiyat anıları* (1984) ve *TKP ve aydınlar* (1989) kitaplarında topladı. Son romanı: *Anadolu'da bir yunan askeri* (1988).

DİNAMOFAR a. (fr. *dynamophare*). Bir bisikletin farlarıyla küçük bir elektrik üretecini birleştiren düzenek; üreteç, tekerlekle temas halinde olan bir dişli tekerlek tarafından döndürülür. (Günümüzde, bu düzeneğin yerine birbirinden ayrı dinamo ve far yeğlenir.)

DİNAMOFOR sıf. (fr. *dynamophore*). Fizyol. Kasların çalışması sırasında potansiyel enerjisinden yararlanılan glukoz gibi besinlere denir. (Yağlar ve proteinler, glusitlerin yetersizliği halinde bu amaçla kullanılır.)

DİNAMOGRAF a. (fr. *dynamographe*). Biyol. Kas gücünü kaydetmeye yarayan dinamometre.

DİNAMOJEN sıf. (fr. *dynamogène*). Fizyol. Kaslara güç veren ya da bir organın çalışmasını artıran şeyler için kullanılır.

DİNAMOJENİ a. (fr. *dynamogénie*). Fizyol. Bir uyarının etkisiyle bir işlevin yapılmaya başlaması. (Karşt. İNHİBİSYON.)

DİNAMOMETAMORFİZMA a. (fr. *dynamométamorphisme*). Yerbil. Derinlemesine biçim değişmelerin eşlik ettiği başkalaşım.

DİNAMOMETRE a. (fr. *dynamomètre*' den). Teknol. ve Ölçbil. Kuvvet ya da kuvvet çiftini ölçmeye yarayan aygıt. (Eşanl. KUVVETÖLÇER.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Elektrotekn. *Elektrikli dinamometre*, GÜÇÖLÇER'in eşanlamlısı.
—ANSİKL. Teknol. ve Ölçbil. Dinamometrelerin büyük bir bölümünde, ölçülecek kuvvet bir yayın gerilmesiyle dengelenir; bu yayın çok değişik biçimleri vardır: kendi üzerine katlanmış çelik lama, helis yay, kapalı halka vb. Yayın biçim değişimi, küçük bir cetvel ya da kadranla doğrudan ölçülür ve gereğinde büyütücü bir kaldıraç sistemi kullanılabilir; genellikle, yayın özenle seçilmiş noktalarına, gerilme ölçekleri yerleştirilir ve bunların elektrik direncinin değişimleri ölçülür; *titreşen telli dinamometreler*'de gerilme kuvvetini ölçen gerilmiş bir telin çınlama frekansıdır. Dinamometrelerin bir başka türünde de kuvvetlerin etkisi altındaki gereçlerde görülen piezoelektriklik, manyetik daralma, ışılesneklik gibi olaylara başvurulur. Buna karşılık sözkonusu kuvvet, bilinen bir kuvvetle (elektrödinamik, pnömatik) karşılaştırılarak da ölçülebilir. Burulmalı dinamometreler gerilen bir telin ya da sarmal bir yayın burulması sonucu kuvvet çiftini ölçer. Dinamometrik frenler (Prony freni) dönen bir makinenin devindirici etkisini soğurmayı ve elde edilen kuvvet çiftini ölçerek gücü hesaplamayı sağlar.

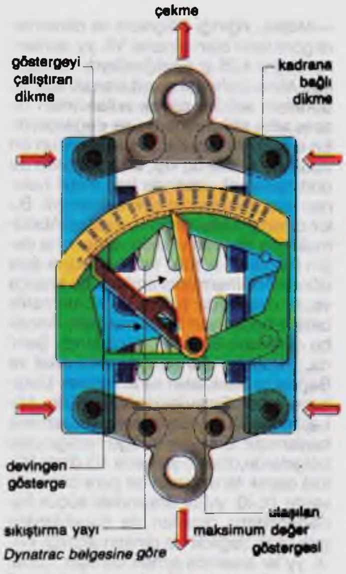
DİNAMOMETRELİ sıf. Dinamometre ile donatılmış aygıtlar için kullanılır.
—Dy. *Dinamometreli vagon*, bir lokomotifin farklı cer kuvvetlerini ve öteki özelliklerini (hız, çeşitli sıcaklıklar, sıkıştırılmış hava basıncı, gerilimler, tüketim vb.) ölçmeye ve kaydetmeye yarayan taşıt.

DİNAMOMETRİ a. (fr. *dynamométrie*). Teknol. ve Ölçbil. Kuvvetleri dinamometre kullanarak değerlendirme ve karşılaştırma. (Eşanl. KUVVETÖLÇÜM.)
—Biyol. Kas gücünün ölçülmesine yarayan yöntemlerin tümü.

DİNAMOMETRİK sıf. (fr. *dynamométrique*). Mak. san. Bir kuvveti ya da kuvvet çiftini ölçen aygıtlar için kullanılır. ‖ *Dinamometrik anahtar*, sıkma kuvvet çiftini önceden belirlenmiş bir değerde sınırlayan ve kuvvet etkisini bir göstergeyle belirten sıkma anahtarı. (Anahtar bir tırnağın konumu değiştirilerek ayarlanır ve istenilen kuvvet çiftine ulaşıldığında tırnak boşalır.)

hidropnömatik bir dinamometrik anahtarın işleyiş şeması

çekme dinamometresi

dinamometreler

tıbbi dinamometre

dinamometrik el anahtarının işleyiş şeması

DİNAN, Fransa'da, Rance ırmağı kıyısında *arrondissement* (Côtes-du-Nord) merkezi; 12 873 nüf. (1992). Bretagne dukalığının eski müstahkem mevkisi olan Dinan'da, XIII. ve XIV. yy.'dan kalma kuleli bir sur vardır. Şato, XIV. ve XV. yy.'dan kalma, oval planlı bir kule biçimindedir.

DİNANT, Belçika'da kent, Namur *arrondissement*'ının merkezi, sarp kayalıkların eteğinde, Meuse'ün sağ kıyısında; 12 500 nüf. Besin ve tekstil sanayileri. Geleneksel bakır kazancılığı sanayisi (günümüzde yalnızca birkaç atölye kalmıştır).
—Tar. Dinant (lat. *Dinandium*), XII. ve XIII. yy.'larda doruğuna ulaşan bakır sanayisi ile ün kazandı. 1466'da 800 kişiyi Meuse ırmağına attıran Atak Charles'ın kenti yıkmasından sonra, kent geriledi. 1554'te Henri II ile Karl V arasındaki savaş sırasında Fransızlar Dinant'ı bir kez daha yağma ettiler. İkinci Dünya savaşı'nın başında, 12 mayıs 1940 günü öğleden sonra, Rommel'in 7. zırhlı tümeni Meuse'e yaklaştı ve geceleyin Île de Houx barajından Dinant'ın kuzeyine sızdı; ardına 5. zırhlı tümeni de alan 7. zırhlı tümen, yerleşme halindeki IX. fransız ordu birliklerini dağıtarak, 13 mayısta Meuse'ü aştı.

DİNANT a. (öz. a. *Dinant*'dan). Karbon devri sisteminin, Tournai ve Visé adlı iki katı içeren alt bölümü. (→ KATMANBİLİM.)
◆sıf. Bu süreye ilişkin.

DİNAPATUS a. Kaliforniya'da palmiyelerde yaşayan, koyu kahverengi, 30-55 mm boyunda, iri kınkanatlı böcek cinsi. *(Bostriychidae familyası.)*

DİNAPUR, Hindistan'ta (Bihar) kent, Ganj kıyısında, Patna'nın K.-B.'sında; 42 700 nüf. Eski ingiliz askeri merkezi; 1857'de sipahilerin ayaklanması burada başladı.

DİNAR a. (ar. *sözc.*, geç. yun. *denarion*). İslam dünyasında, VII. yy. sonunda basılmış olan altın para. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ölçbil. Eski arap ağırlık birimi (bir buçuk dirhem).
—Parac. Cezayir, Bahreyn, Irak, Ürdün, Kuveyt, Libya, Tunus, Yugoslavya ve Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti'nin para birimi. ‖ İran'ın 1/100 riyal değerindeki para birimi.

B. N., Paris

emevi halifesi Abdülmelik Bin Mervan'a ait bir altın dinarın ön yüzü İ.S. VII. yy. *Bibliothèque nationale, Paris*

—ANSİKL. Ağırlığı bölgelere ve dönemlere göre farklı olan dinarlar VII. yy. sonlarına doğru 4,25 g ağırlığındaydı. Yaklaşık eski Atina drahmisine eşit olan bu ağırlık, dönemin solidus olarak adlandırılan bizans altın sikkelerine de eş değerdeydi. En eski islam dinarları, Herakleios'un ön yüzünde ayakta üç kişi, arka yüzünde de dört basamak üzerinde haç motifi bulunan altın sikkelerinin çok benzeriydi. Bu tür dinarların basımı Emevi halifesi Abdülmelik Bin Mervan'ın sikke reformuna değin (695-697) sürdü. Yazı üslubuyla aynı dönemin dirhemlerini andıran bu arapça yazıtlı dinarlarda basım yılı bulunmakla birlikte basım yeri belirtilmemiştir. Ancak bu dinarların Emeviler döneminde Şam'da, Abbasiler döneminde de Fustat ve Bağdat'ta basıldıkları sanılmaktadır. Darphane adları Emeviler'de VIII. yy.'da, Abbasiler'de IX. yy.'dan sonra yer almaya başlamıştır. Emeviler'in egemenliğindeki bölgelerde dinarın yanı sıra 1/3 dinar (sülüs) olarak tanımlanan bir para birimi de vardır. IX.-XI. yy.'lar arasındaki küçük hanedanlıkların dinarları da öncekilerden pek farklı değildir ve dinarın ağırlığı VIII.-X. yy.'lar arasında aynen kalmıştır. Abbasiler ve Samaniler dönemlerinde 3,45-4,7 g arasında değişen dinar ağırlığı Gazneliler döneminde (XI. yy.) 5,7 g'a yükselmiştir. VIII.-X. yy.'lar arasında bastırılan dinarlardaki altın oranı % 0,979 olup, bu ayar selçuklu altınlarında farklıdır. XII. yy. ortalarından sonra daha bağımsız olarak basılmaya başlanan dinarlar 2,35-18,38 g ağırlığında ve 20-30 mm çapındaydı. Musul Zengileri'nin dinarlarıysa 3,77-7,32 g'dı. XIII. yy.'dan başlayarak dinarın ağırlığı daha da düzensizleşmiştir. XIV. yy. tarihçisi Kazvini'ye göre, İlhanlı hükümdarı Gazan Han'ın (1295-1304) sikke reformundan sonra bir dinar altı dirheme eşitti. Reşidettin Tabib ise üç miskal ağırlığında gümüş dinarlardan söz eder. Anadolu Selçuklu sultanı Kılıç Arslan II'nin dinar yazılı gümüş sikkeleri de bunu doğrulamaktadır. Gümüş sikkelerde dinar adının kullanılmasına kısa bir süre sonra son verilmiştir.

Tüm islam dünyasında XIV. yy. sonunda gümüş dinarın yerini tanka alır. Buna karşılık Delhi'nin XIV. yy. altın tankaları ise sikke olarak gene dinar adıyla anılır. Bu dinar kavramı daha sonra İran'a geçmiş ve giderek yalnızca bir ölçü birimi olarak kalmıştır. Başlangıçta altın basımına önem veren Mısır hanedanlarından Tolunoğulları ve Ihşidoğulları dinarları genelde birbirine benzer. Ahmet bin Tolun'un Ahmedi olarak adlandırılan altın dinarları da farklı değildir. Fatımiler'in altın dinarlarında Abbasi halifelerinin adı bulunmaz. Halife Muiz'in muizzî olarak adlandırılan yeni tür dinarları 15 1/2 dirheme eşitti. Eyyubiler'in ve Memluklar'ın dinarları ise Fatımiler'inkinden çok farklıydı. Üzerlerinde Bağdat halifelerinin adları da bulunan bu dinarlar Eyyubiler'de yaklş. 3,48-6,75 g, Memluklar'da 4,11-12,00 g'dı. Mısır'da 1407-1408'de ortaya çıkan yeni altın birimi, eşrefi dinar olarak adlandırılmıştı. Bu sikke, osmanlı egemenliği döneminde de Mısır'da geçerliliğini korudu.

K. Afrika ve Endülüs'te VII. yy. sonu VIII. yy. başlarında solidi denen altın sikkelerin 14 mm çapında taklitleri basıldı. Murabıtlar'ın dinarları yaklş. 4 g ağırlığında, % 0,875-0,937 ayarındaydı. Muvahhitler' deyse ayar önce % 0,979'a, sonraları % 0,770'e düştü.

Dinar'dan bir görünüm *Afyonkarahisar*

DİNAR, Ege bölgesi sınırında, Afyonkarahisar iline bağlı ilçe; 90 952 nüf. (1990); 1 286 km^2; merkez bucağı dışında 2 bucak, 63 köy. Merkezi, Afyonkarahisar'ın 110 km G.-B.'sında *Dinar,* 34 990 nüf. (1990). Tahıl, sanayi bitkileri (şekerpancarı, ayçiçeği) üretimi.

DİNAR Melik, oğuz başbuğu (öl. Kirman 1195). Büyük Selçuklu sultanı Sencer'in Karahitaylar'a yenilmesinden (1141) sonra, Serahs'taki Oğuzlar'ı yönetimi altına aldı. Harizmşahlar Serahs'ı ele geçirince (1173), Gürgan'da onlara karşı tutunmaya çalıştıysa da sonunda Horasan'dan çekilmek zorunda kaldı. Kirman'a gitti (1185). Kirman Selçukluları arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanarak bölgeyi zaptetti (1186), "melik" unvanını aldı ve Zerend'i kendine başkent yaptı.

DİNAR sıradağları, Balkan yarımadasının batısında sıradağlar. Adriya denizi ile Panonia havzası ve Morava arasında Sloven alpleri'nden Rodoplar'a kadar uzanır. Adı, bir bölümünü oluşturan Dinara sıradağlarından (1 913 m) gelir.

Adriya denizi'ne bakan kireçtaşlı dağlar, G.-D.'dan K.-B.'ya doğru uzanan birbirine paralel sıradağlarla çevrili polyelerin bulunduğu çok güzel karst yüzey şekilleriyle doludur; oysa Bosna ve Batı Sırbistan'da Sava'nın kollarının açtığı derin vadiler granit ve serpantin kayalıklar içine gömülmüştür. En yüksek kütlelerde (Durmitor ve Prokletije [2 500 m'nin üstünde]) buzul oluşumları vardır. Kıyı kesiminde görülen Akdeniz iklimi, içerilere doğru yerini karasal iklime bırakır. Slovenya ve Bosna'da çok ormanlık olan Dinar sıradağları, Hersek'te ve Dalmaç Zagora'sında çıplaklaşır. Ekonomiye hayvancılık ve ormancılık egemendir. Ülkenin öbür kesimleriyle olan bağlantısı yetersiz, dışgöçlerse yoğundur. Çok sayıdaki maden yatağı (boksit, kurşun, çinko, kömür) Saraybosna-Zenica havzasında sanayinin gelişmesini sağlamıştır.

Alpler'in parçası olan (enine uzanan İşkodra-Peć doruk sırtının G.-D.'sunda Alpler'in devamı olan dağlar gibi) Dinar sıradağları, sığdeniz ve derindeniz tortul kütlelerinin art arda sıralanmasıyla oluşmuştur; bu kütleler G.-D.'dan K.-B.'ya doğru uzanır, Kretase devrinde ve Eosen' de G.-B. yönünde sürüklenmişler, hatta birbirleri üstüne binmişlerdir; sonra, Miyosen ile Dördüncü Zaman arasında, bugünkü engebeleri (sıradağlarla çöküntü alanları, adalarla dar ve yüksek akarsu geçitleri birbirini izler) biçimlendiren dikey kırılmaların etkisinde kalmıştır.

Rochot-Atlas-Photo

Dinar sıradağları'ndan bir görünüm (Senj yakınları)

DİNARA a. Nümism. K. Hindistan'da, Kuşana* krallarınca, roma dönemi para birimi temel alınarak bastırılmış, yaklş. 8,00 g ağırlığında altın sikke. XVII. yy. Sulavesi* (Celebes) altın sikkelerine de dinara "Cingara" deniliyordu.

DİNARD, Fransa'da kanton (İlle-et-Vilaine) merkezi, Saint-Malo'nun karşısında, Rance halicinin girişinde; 10 016 nüf. Plajlarıyla (Écluse, Prieuré, Saint-Énogat) önemli bir sayfiye merkezidir. Kumarhane. Deniz müzesi.

DİNARDA a. Koyu kırmızı renkli çok küçük kınkanatlı böcek cinsi. (Karınca yuvalarının ortakçı ve hoş görülen temizlikçisidir. Kısakanatlıböcekgiller familyası.)

DİNARİTES a. Ammonitlerden kafadanbacaklı, yumuşakça cinsi. (Çok şişkin kavkısı az süslüdür ve bitişme çizgisi çok yalındır. Ceratites cinsi üyelerine benzer. Alpler'deki Trias katmanlarında birçok türüne rastlanır.)

DİNATRON a. (fr. *dynatron*). Elektron. Izgarası anottan daha pozitif olan elektron

tüpü. (Belli koşullarda ve içinde oluşan ikincil yayım olayı nedeniyle böyle bir tüp negatif bir direnç gösterir.)

DİNCELMEK gçz. f. *Yörs.* Dinçleşmek, güçlenmek.

DİNÇ sıf. (esk. türkç. *tınmak*, dinlenmek' ten *tın-ç*). Sağlıklı ve güçlü olan kimse; onun bedeni için kullanılır: *Dinç bir ihtiyar. Ne kadar dinç görünüyor.*

DİNÇ (Raif), türk siyaset adamı (Erzurum 1874 - Ankara 1949). Mektebi nüvab'ı (kadı yetiştiren okul) bitirdikten sonra bir süre Bitlis kadısı olarak görev yaptı. Osmanlı Mebusan meclisi'ne (2. ve 3. dönem) Erzurum mebusu olarak katıldı. Mütareke yıllarında Erzurum'da ulusal direniş hareketini örgütleyerek başına geçti. Erzurum kongresi'nin toplanmasını ve Mustafa Kemal'in de kongreye katılmasını sağladı. Temsil heyeti'ne üye oldu. TBMM'ye Erzurum milletvekili olarak girdi (1923). Daha sonra Zonguldak (1935-1939), Rize (1939-1943) ve Erzurum (1943-1949) milletvekili sıfatıyla TBMM'de yer aldı. Raif Hoca adıyla da tanınır.

DİNÇÇAĞ (Şadi), türk karikatürcü (Bafra, Samsun, 1919 - İstanbul 1983). İstanbul Teknik üniversitesi inşaat bölümü'nü bitirdi (1944). İlk karikatürünü Karikatür dergisinde yayımladı (1938). Akbaba, Şaka, Tef, Dolmuş, Çivi, Cumhuriyet ve Milliyet gibi dergi ve gazetelerde çizdi. 1970'lere kadar Cemal Nadir-Ramiz anlayışında karikatürler yaparken, bu tarihlerden sonra soyut bir anlayışa yöneldi. Yurtiçinde ve dışında çeşitli sergiler açtı. Karikatürlerinden seçmeleri *Karikatürler* (1978) adlı albümde topladı.

DİNÇER (Hasan), türk siyaset adamı (Sandıklı, 1910). İstanbul Hukuk fakültesi'ni bitirdi (1933); yargıçlık yaptı (1934-1945). Demokrat parti'nin Afyon'da kuruluşuna öncülük etti, bu partiden Afyonkarahisar milletvekili seçildi (1946-1950), genel idare kurulu üyesi oldu. DP'den koparak Müstakil demokratlar hareketinde yer aldı, Millet partisi kurucusu oldu (1948). MP kapatıldıktan sonra CMP'nin kuruluşuna katıldı, genel yönetim kurulu üyeliği yaptı (1953). 1961 seçimlerinde CKMP'den Afyonkarahisar milletvekili seçildi (1961-1965). İsmet İnönü' nün ikinci ortaklık hükümetinde devlet bakanı ve başbakan yardımcısı oldu. Osman Bölükbaşı CKMP'den ayrıldığında, partinin genel başkan vekilliğini üstlendi (1962); Suat Hayri Ürgüplü kabinesinde partisini temsilen milli savunma bakanı oldu (1965). Konya milletvekili seçildi (1965-1969). CKMP içindeki anlaşmazlıklar nedeniyle bu partiden ayrılıp AP'ye geçti, Süleyman Demirel hükümetlerinde adalet bakanlığı (1965-1969) yaptı, 1969'da yeniden Afyon milletvekili seçildi (1969-1973) ve Süleyman Demirel hükümetinde devlet bakanı olarak (1970-1971) görev aldı. 1973'te seçilemeyince politikadan ayrıldı.

DİNÇER (Altan), türk basketbolcu (İstanbul 1932). Basketbole Vefa'da başladı (1948). 1962'ye kadar süren spor yaşamında, Fenerbahçe ve Modaspor'da oynadı. Helsinki olimpiyatları'na (1952)katılan ve Dünya ordulararası basketbol şampiyonası'nda (1955), ABD'nin ardından ikinci olan türk basketbol takımının ilk beşinde yer aldı. 64 kez milli oldu ve 14 kez milli takım kaptanlığı yaptı. Üç yıl üst üste İstanbul Basketbol ligi sayı krallığını kazandı (1955, 1956, 1957).

DİNÇER (Erdinç), türk pantomim sanatçısı (İzmir 1934). Ankara Devlet konservatuvarı'nı bitirdikten (1956) sonra Türkiye' ye gelen Theo Leolcakdie'nin kurslarını izledi. Paris'te J. Lecoq'un pantomim okulunda iki yıl eğitim gördü; M. Marceau, E. Decroux, L. Shelee ile çalıştı. Yurda dönüşünde "Sahne sanatları akademisi" adlı bir pantomim okulu kurdu, birçok resital verdi. Devlet opera ve balesi'nde pantomim öğretmenliği yaptı. Belgrad'daki Uluslararası monodram ve pantomim festivalinde altın madalyayla ödüllendirildi (1975). Devlet tiyatroları'nda "Sözsüz oyunlar" adı altında pantomim gösterileri yaptı: *Söz gümüşse* (1979-1980), *Açıl susam açıl* (1979-1980), *İşte insan* (1981-1982).

DİNÇER (Ali), türk siyaset adamı (Bulgaristan, Razgrad, Işıklar köyü, 1945). Ailesiyle küçük yaşta Türkiye'ye göç etti; Ankara'da okudu, Ortadoğu teknik üniversitesi endüstri mühendisliği bölümü'nü bitirdi (1970). Bir mühendislik firması kurarak serbest çalışırken CHP üyesi oldu, gençlik kollarında çalıştı. Bu partinin Çankaya ilçe (1975-1976), ardından Ankara il başkanı oldu (1977). Ankara belediye başkanı seçildi (1977-1980). 12 eylül 1980 askeri harekâtından sonra başkanlıktan uzaklaştırıldı, tutuklandı, yargılandı, aklandı (1980-1984). Siyasi yaşamını SHP'de sürdürdü. 1992'de CHP açılınca bu partiye geçti ve grup başkan vekili seçildi.

DİNÇLEŞMEK gçz. f. Güçlü, sağlıklı, dinç duruma gelmek: *Tatilden sağlığına kavuşmuş, dinçleşmiş olarak döndü.*

DİNÇLİK a. Güçlü ve sağlıklı olma durumu: *Yaşadığı olaylara karşın dinçliğini hiç kaybetmedi.*

DİNDAR sıf. ve a. (ar. *dīn* ve fars. *dār*' dan *dīn-dār*).Dinin gereklerini içten gelen, gerçek bir din sevgisiyle yerine getiren kimse ve bu kimsenin tutumu için kullanılır: *Dindar bir adam.*

DİNDARANE be. (ar. *din*, fars. *dār* ve *-ane*'den *din-darane*). *Esk.* Dindar kişiye yakışır biçimde, dindarca.

DİNDARLIK a. Din kurallarına bağlılık.

DİNDAŞ a. Dinleri bir olan kimseler; bir kimseye göre, aynı dinden olan diğer kişi.

DİNDER, Doğu Sudan'da ırmak; 480 km. Etyopya'da doğan ve Mavi Nil'in kollarından olan bu ırmağın kıyısındaki *Dinder* kasabası çevresinde, savanı ilkel haliyle korumak için bir ulusal park düzenlendi.

DİNDIŞI sıf. Dinle ilişiği olmayan: *Dindışı edebiyat.* (Esk. eşanl. LADİNİ.)

DİNDİGUL, Hindistan'da (Tamil Nadu) kent, Madura'nın K.-K.B.'sında; 182 293 nüf. (1991). Tekstil sanayisi. Mücevhercilik. Puro yapımı.

DİNDİNGS, Malaysia'da bölge, Malezya'da (Perak). Malakka boğazında kıyı boyunca uzanan dar bir toprak kuşağını, Pangkor adasıyla Sembilan takımadalarını içine alır. Başlıca kenti Lumut'tur. XIX. yy.'da İngilizler'in ele geçirdiği Dindings 1935'te Perak'a geri-verildi. Başlıca gelir kaynakları, balıkçılık ve hindistancevizi işletmeleridir. Ayrıca turizm de gelişmektedir.

DİNDİRMEK → DİNMEK.

DİNDYMON. Tar. coğ. Anadolu'daki Kapıdağı, Günyüzü (Sivrihisar) ve Murat dağlarının Antikçağ'daki adı. Bu dağlarda Phrygia tanrıçası Kybele'nin tapınakları bulunduğundan, Kybele'ye Dindymene de deniliyordu.

DİNE (Jim), amerikalı ressam (Cincinnati 1935). Allan Kaprow ve Oldenburg ile birlikte happening'ler düzenledi ve yerleştirme çalışmaları yaptı; 1960'tan sonra, çizilmiş ya da olduğu gibi yapıta katılmış alelade nesneleri resmin baş köşesine yerleştirerek değişik bir sanat geliştirdi. Soyut anlatımcılığın fırça vuruşuna ve kalın boya kullanımına bağlı kalan ve pop art'a (*Black tools in a landscape*, 1962, Stockholm'daki Moderna Museet) yakın olan yapıtlarını, şiir ve mizahla yoğrulmuş bir öznellik belirler (çeşitli gereçlerle *yürek* teması üstüne çeşitlemeler, 1970'ten sonra; *giysiler* teması üstüne dizi, 1976). Son dönem çalışmalarında canlı model üzerinden desene dönüş açıkça görülür.

DİNEİN a. (fr. *dynéine*). Biyokim. Kirpiklilerle kamçılıların hareket organlarında, özellikle spermatozoitlerdeki aksonemde bulunan proteinli molekül. (Eksikliği bu organların hareketsiz kalmasına yol açabilir.)

DİNEK a. (esk. türkç. *tınmak*, dinlenmek' ten). *Yörs.* Dinlenmek için durulan yer.

DİNEK sıf. *Yörs.* Hayvc. Boynuzları dik ve sivri olan (hayvan).

DİNEK, Konya'nın Çumra ilçesine bağlı bucak; 9 778 nüf. (1990); 10 köy. Merkezi, Çumra'nın G.-B.'sında *Dinek*, 2 629 nüf. (1990).

DİNELMEK gçz. f. (esk. türkç. *ting*, dik' ten). Bir kimse sözkonusuysa, ayakta durmak ya da ayağa kalkmak.

DİNEN be. (ar. *din*'den *dinen*). *Esk.* Din bakımından, din açısından.

DİNERİ a. (it. *denaro*'nun çoğulu *denari*'den). İskambil kâğıtlarında KARO'nun eşanlamlısı.

DİNERKÇİLİK → KLERİKALİZM.

DİNERKİ a. Siyas. bil. → TEOKRASİ.

DİNEUTES a. Sıcak bölgelerde yaşayan, küçük sürüler halinde göç eden ve küçük bataklıkları yeğleyen büyük dönerböcek.

DİNEVER. Tar. coğ. İran'ın Cibal (Media) bölgesinde kent. Kenguvar (Kengaver) ile Kirmanşah arasındaydı. İslam öncesi dönemde kurulan yerleşme, 642'de Araplar'ın eline geçti. Emevi ve abbasi dönemlerinin en bayındır ve nüfuslu kentlerinden olan Dinever, medreseleri ve çarşılarıyla ünlü bir ticaret merkeziydi. Muaviye zamanında Mah ül-Kûfe adını aldı. 1049'da Büyük Selçuklu sultanı Tuğrul Bey'e teslim olan kent, daha sonra Timurlu ordularınca yıkıldı.

DİNEVERİ (Ebu Hanife Ahmet bin Davut), arap dilci, doğabilimci ve tarihçi (Dineven ?-? 895). Kûfe'de İbn ül-Sıkkit'ten dil öğrenimi gördü. Gittiği (849) İsfahan' daki gözlemlerini *Kitab ül-radad* adlı yapıtında bir araya getirdi. *Ahbar üt-tıvar* adını taşıyan genel tarih kitabında, islam tarihinin yanı sıra Sasaniler'i ve Büyük İskender'i de konu edindi. Bitkileri anlattığı *Kitab ün-nebat*'tan başka, matematikle ilgili yapıtları da vardır.

DİNGCOU ya da **DİNGZHOU,** Çin' in Hıbei eyaletinde Kuzey Song imparatorlarının (960-1127) himayesinde kurulan seramik merkezi; bu merkez, çıplak kenarları çoğunlukla metal bir çemberle gizlenmiş, fildişi tonlarda ince beyaz parçalarıyla ünlüydü. Dingcou'nun XI. yy.'da *kosi* (küçük ilmekli halı) üretim merkezi olduğu sanılmaktadır.

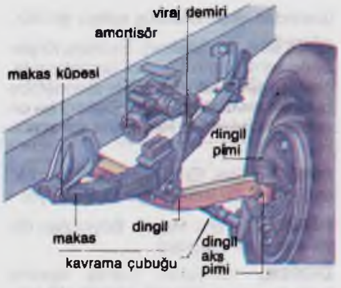

Hasan Dinçer

Lauros-Giraudon

Jim Dine
Putney Winter Heart
(1971)
resim ve çeşitli eşyalar
Modern sanat ulusal müzesi, C.N.A.C. Georges-Pompidou, Paris

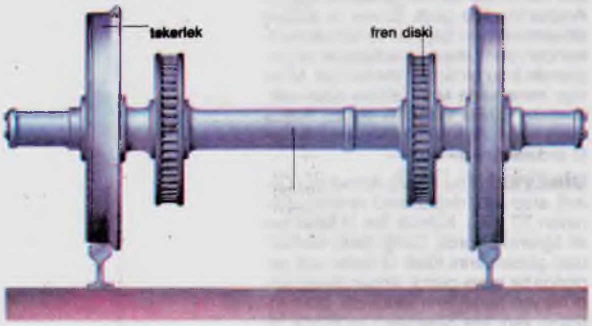

bir otomobilin bükülmez dingili

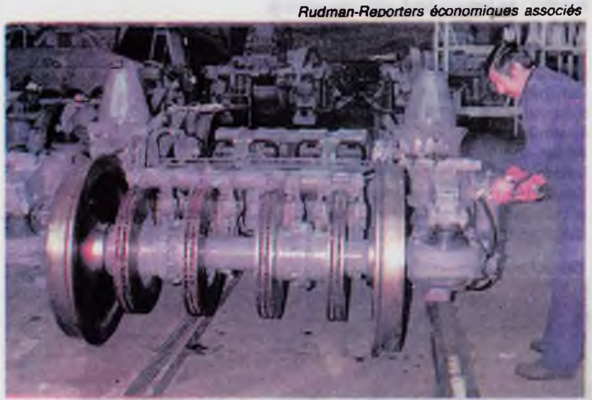

bir otomobilin eklemli dingili

bir yolcu taşıtının hava frenli dingili

Rudman-Reporters économiques associés

yüksek hızlı bir tren bojisinin hava frenli dingili

dingil aralığı (otomobil)

DİNGELSTEDT (Franz, *baron* VON), alman yazar (Halsdorf, Hessen, 1814 - Viyana 1881). Kütüphanecilik, sonra çeşitli tiyatrolarda yöneticilik (örn. Viyana'da "Burgtheater") yaptı. Ününü, yapıtlarından birçoğunu almancaya çevirdiği Molière'in ve Shakespeare'in tiyatroları üzerine yaptığı tarihsel incelemelere borçludur. Devrimci eğilimli ama zarif biçimiyle Heine'yi andıran şiirler (*Lieder eines kosmopolitischen Nachtwächters*, 1841), romanlar (*Unter der Erde*, 1840) ve oyunlar (*Das Haus der Barneveld*, 1850) yazdı.

DİNGENE a. *Yörs.*Tarım. Kendir dövmeye yarayan aygıt.

DİNGİ a. (ing. *dinghy;* hintçe *dingi*'den). Denizc. **1.** XVIII. ve XIX. yy.'larda Ganj nehrinde ve Hindistan kıyısındaki diğer akarsularda yaygın olarak kullanılan küçük tekne. **—2.** Yelkenli ya da motorlu küçük yarış teknesi.
—Ask. havc. Uçaklarda bulunan ve zorunlu olarak denize inme durumunda bir basınçlı hava tüpüyle anında şişirilen kauçuk kano.

DİNGİL a. **1.** Tekerlek, çark, silindir vb. şeylerin ortasından geçen mil: *Arabanın dingili kırıldı.* **—2.** Bir taşıtın altına enine yerleştirilen ve uçlarında taşıtın tekerleklerini taşıyan parça (ya da parçalar bütünü); bu parça taşıta, genellikle askı donanımıyla bağlanır. (Bk. *ansikl.* böl. Oto.)
—Dy. *Dingil aralığı,* bir demiryolu taşıtında dingil takımının uç dingil eksenleri arasında ölçülen uzunluğu. || *Rijit dingil aralığı,* bir taşıtta, dingilleri her koşulda birbirine koşut olan dingil takımının toplam uzunluğu. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Oto. *Dingil aralığı,* aynı dingile bağlı iki tekerleğin orta düzlemlerinin zeminle arakesitleri arasında ölçülen uzaklık. (Eşanl. ÖNİZ GENİŞLİĞİ.) || *Dingil borusu,* bükülmez dingilli kamyonların ya da her türlü arazide çalışan taşıtların arka köprüsünde, diferansiyelin her iki yanında yer alan ve tekerlek millerini (aks) içeren geniş ağızlı parçalardan her biri. || *Değişmez dingil aralığı,* bir dingile bağlı iki tekerleğin zemine değme noktaları arasındaki uzaklık, yayların sapması ne olursa olsun, sabit kalacak biçimde askı donanımı konumu. || *Parçalı* ya da *eklemli dingil,* dingilin iki ya da tek bir eklem çevresinde salınım yapmasını sağlayan, bağımsız tekerlekli arka askı donanımının özel biçimi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Dy. Lokomotif, vagon ve demiryolu taşıtlarında tekerlekler dingil uçlarına sıkıca geçirilip *kamalanır* ve dingille birlikte dönerler. Dingil *düz* ya da *dirsekli* olabilir. Dirsekli dingiller bir ya da birkaç devindirici biyel ucunda krank mili işlevi görür ve özellikle kimi buharlı lokomotiflerde silindirler kazanın altına, şasinin boylamaları arasına yerleştirildiğinde kullanılır. Dingil, yol boyunca rulman kutularının etkisiyle iki tekerleğin uygun konumu korumasını, ayrıca çekme açıklığında ve koşut iki düzlem içinde kalmasını sağlar. Demiryolu dingillerin yapımı, işlenmesi ve takılması özen gerektiren işlemlerdir.
Dingil ve iki tekerlekten oluşan bütüne *komple dingil* (günlük dilde yalnız dingil), çıplak dingile ise *aks-dingil* adı verilir.
—Oto. Dingilin birçok işlevi vardır: şasinin tekerlekler üzerine oturmasını sağlar; devindirici tekerleklerin kumanda organlarını ve direksiyon çubuk takımını taşır; ayrıca tekerlekler arasındaki açıklığı sabit tutar.
Klasik ön dingil, makaslarla şasiye bağlanan çift T kesitli dövme çelikten bir çubuktu; tekerlekler bu çubuğun iki ucuna, bir pime eklemle bağlı bir aksla takılıyordu. Bu düzenleme ağır taşıtlarda, kamyonlarda ve otobüslerde hâlâ kullanılır. Dingil aks pimi birçok organı, özellikle tekerlek frenini ve direksiyon parçalarını taşır.
"Bağımsız ön tekerlekli" ya da "bağımsız dört tekerlekli" arabalarda dingil işlevini, şasiyi tekerleklere bağlayan sabit ya da eklemli organlar sağlar. Bu organlara *ön takım* ve *arka takım* adı verilir.
Arka tekerlekleri devindirici olan arabalarda ya da ağır yük taşıtlarında arka dingile *arka köprü* denir.
Parçalı ya da *eklemli* dingiller, bağımsız tekerlekli bir taşıtın enine dengesi üzerindeki yalpa etkisini belirlemek için yapılan araştırmalar sonucunda doğmuştur. Yalpa, asılı kütlenin ağırlık merkezine uygulanan enine bir kuvvetin etkisinden kaynaklanır. Yalpa açısı, askı donanımı yaylarının esnekliği ile eğme momentinin çarpımıyla doğru orantılı ve asılı kütlenin ağırlık merkezi ile taşıtın orta düzlemi arasındaki uzaklığın karesinin iki katıyla ters orantılıdır. Devrilme momenti ise asılı kütlenin ağırlık merkezini askı donanımı yaylarını içeren düzlemden ayıran uzaklık ile enine kuvvetin çarpımına eşittir. Yalpa açısının değerini azaltmak için, yaylar birbirinden maksimum uzaklıkta tutulur; bu da olabildiğince geniş bir dingil aralığı seçmek demektir; yayların esnekliği yoltutumuyla uyuştuğu ölçüde yumuşar ve yalpa ekseninin ağırlık merkezine uzaklığı minimum düzeyde olması gerekir. Bükülmez bir dingil, askı donanımı yaylarının yarı uzaklığında ve bunların ortalama düzlemi düzeyinde yer alan bir yalpa merkezi oluşturur. Bağımsız tekerlekli bir dingilde ise tekerlekler, biçim değiştirebilen koşutkenar türünde bağlantılarla taşıtın düşey bakışım eksenine koşut kalmaya zorlanır; böylece yalpa merkezinin zemine değin alçaldığı görülür. Tek noktadan eklemli ve parçalı arka dingillerden oldukça uzun bir süre yararlanıldıktan sonra, genel eğilim iki noktadan eklemli düzeneklerin ya da denetimli biçim değiştirme gösteren tekparça dingil kullanımı yönündedir (ön tekerlekleri devindirici olan taşıtların durumu). [→ ASKI' DONANIMI.]

DİNGİLBAŞ a. Arabac. At arabalarında dingilin, tekerleklerin merkezine geçen uç bölümü. || *Dingilbaş anahtarı,* at arabacılarının somun sıkmakta kullandıkları bir ucu yarım ay, ötekisi yıldız anahtar biçiminde olan el aleti. || *Dingilbaş çivisi,* at arabalarında tekerleğin çıkmaması için dingilin başına konan çivi. || *Dingilbaş somunu,* at arabalarında tekerleğin çıkmaması için dingilin başına konan çiviyi sıkan somun.

DİNGİLDEK sıf. Sallanan, oynak olan.

DİNGİLDEMEK gçz. f. **1.** Kımıldamak, oynamak, sallanmak: *Masanın ayakları iyi oturmamış, dingildiyor.* **—2.** Herhangi bir nedenle titremek: *Korkudan dingildemek.*

DİNGİLLİ sıf. Dingili olan.

DİNGİN sıf. **1.** Devinimden, gürültü ve karışıklıktan uzak; sakin: *Denizin dingin suları. Dingin bir sabah.* **—2.** İç karmaşası olmayan, huzurlu, dinlenmiş kimse, bu kimsenin görünüşü, tutumu, kafa yapısı için kullanılır.
—Fizs. kim. Dinginlik özelliği gösteren metaller için kullanılır. (Eşanl. PASİF.)

DİNGİNCİLİK → KİETİZM.

DİNGİNLEŞME a. Fizs. kim. Bir metal parçası için dinginleşmek eylemi.

DİNGİNLEŞMEK gçz. f. Dingin duruma gelmek.

◆ **dinginleştirmek** ettirg. f. Dingin duruma getirmek.

DİNGİNLEŞTİRME a. Dinginleştirmek eylemi.
—Boyac. Boyama işleminden önce, kalamini ve pası uygun bir biçimde alınmış (fosfatlama, kromlama, ölçülü oksitleme, vb. yoluyla) metal ve demir alaşımlı yüzeylerin üzerinde, parçayı koruyan yüzeysel bir katman oluşumunu sağlayan işlem.

DİNGİNLEŞTİRMEK → DİNGİNLEŞMEK.

DİNGİNLİK a. Dingin olma durumu; durgunluk, sükûnet.
—Fizs. kim. ve Metalürj. Kimi özel yüzey durumlarıyla elektrokimyasal korozyonu önlenen bir metalin özelliği. (Dinginlik, metalin daha ileri düzeyde dağlanmasını önleyen yüzeysel bir filmin, bir koruyucunun, kötü bir iletkenin oluşmasıyla kendini gösterir. Bu ince katmanın bir oksit, bir hidroksit ya da bazik bir tuzdan meydana gelmesi gerekir. Dinginleştirme filminin ortadan kalkmasına koşut olarak, dinginlik de yok olur.) [Eşanl. PASİFLİK.]
—Fizs mekan. Özel bir karşılaştırma sistemine göre devinimsiz bir cismin hali.
—Hidrol. *Dinginlik anı,* deniz ya da akarsu düzeyinin dengesini bulduğu, durgunluğa erdiği an.

gelgit akıntısında dinginlik anları

—Yerbil. Bir yanardağın etkin olmadığı evre.

DİNGLE → DAENGEAN.

DING LING, (Ciang Bingcı), çinli kadın romancı (Çangdı, Hunan, 1904 - Pekin 1986). *Dans les ténèbres* (fr. çev.) [1928] ve *Le soleil brille sur la rivière Sanggan* (fr. çev.) [1948] adlı romanları yazdı.

DİNG-LİNGLER, çin kaynaklarında adı geçen eski bir türk kavmi. Yaşadıkları yer kesin olarak bilinmemekle birlikte İrtiş ırmağının orta ve aşağı kesimlerine yerleşmiş oldukları sanılmaktadır. Çoğunluğunun konar göçer bir yaşam sürdürdükleri, at yetiştirdikleri ve hayvan derisi ticareti yaptıkları bilinmektedir. İ.S. II. yy.'a ait bir çin belgesine göre, 60 000 kişilik bir orduları vardı. Bazı araştırmacılar, adlarının kaynağının, yaptıkları kürk ticaretiyle ilişkisi olduğunu ve "sincap" anlamına gelen türkçe *teyin* sözcüğünden geldiğini öne sürer. Bazı araştırmacılarsa Ding -Lingler'i Telengitler*'le bir sayar.

DİNGO a. (ing. sözc.). Avustralya yaban köpeği. (Bil. a. *Canis familaris dingo;* köpekgiller familyası.) [Eşanl. AVUSTRALYA YABANİ KÖPEĞİ.]

—ANSİKL. Dingo, Avrupalılar'ın gelişi sırasında Avustralya'da bulunan eteneli memelilerin (yarasa ve sıçanlarla birlikte) tek temsilcisi olan sarı bir köpektir. Güney -doğu Asya'daki pariah köpeklerine çok benzer. Belki de yerlilerce getirilmiş evcil bir türken sonradan yabanileşmiştir. Dingonun kıtada varlığı, onun gibi etçil olan keseli hayvanlardan keseli kurt ile tasmanya şeytanının neden çok bulunduğunu açıklamaktadır. Dingolar sürüler halinde avlanır, ulur, ama havlamaz. Koyunlarda kırım yaparak büyük zarara yol açtığı için öldürülür. Ayrıca timsahlarla kartalların da avıdır.

DİNGUİRAYE, Gine'de kent, bölge yönetim merkezi, Futa-Calon'un D.'sunda 5 000 nüf. El-Hacc Ömer'in yaptırdığı cami. Tarım ürünleri ticaret merkezi. — *Dinguiraye bölgesi,* yüzölçümü 11 000 km²; 133 502 nüf.

DİNGZHOU → DİNGCOU

DİNH, Vietnam hanedanı, 968'de rakip on iki derebeyinin ortadan kaldırılmasından sonra Dinh Bô Linh tarafından kuruldu. On iki yıl saltanat süren (968-980) ve başkenti Hoa Lu olan bu hanedandan yalnız iki hükümdar çıktı.

DİNİ sıf. (ar. *din* ve *-î*'den *dinî*). Dinle ilgili, dinsel.

DİNİ (Antonio), italyan halı ustası (Roma 1700 - Venedik 1769). Roma'da, Pietro Ferloni'nin öğrencisiydi. 1738'de Torino'ya çağrıldı, daha sonra Venedik'e yerleşti. Burada, iki kızıyla birlikte bir ipek ve yün halı atölyesi kurdu ve yönetti. Halıları uyumlu renkleriyle ilgi topladı.

DİNİ (Ulisse), italyan matematikçi (Pisa 1845 - *ay. y.* 1918). Betti'nin öğrencisiydi, daha sonra Pisa Üniversitesi çözümleme kürsüsü'nde onun yerine geçti; önce sonsuz küçükler geometrisinde kimi yüzeylerin özellikleri, sonra da, 1871'den başlayarak tek gerçek değişkenli fonksiyonlar kuramı üzerinde çalıştı; Fourier serileri kuramının geliştirilmesine katkıda bulundu. Dini, fonksiyonlar kuramının ilk modern açıklamalarından biri olan bir inceleme kitabının yazarıdır (1878).

DİNİ (NURHACATİ SRİHARDİNİ, **Nh.** —denir), endonezyalı kadın yazar (Semarang, Orta Cava, 1936). Kendini endonezya edebiyatına kabul ettirmiş ender kadınlardan biridir. Önce bir hikâye kitabı (*Deux Mondes* [fr. çev.], 1956), sonra da kısa bir roman (*Cœur paisible* [fr. çev.], 1960) yayımladı. Bu çalışmalarında bir dizi kadın portresi çizdi; bu portreler, onları çerçeveleyen duygusal öykülerden daha çok ilgi çekti. Bir fransız diplomatıyla evlendikten sonra, Japonya'da ve özellikle de Fransa'da yaptığı yolculuklardan esinlenmiş romanlar yazdı (*Sur un bateau* [fr. çev.], 1973; *la Barka,* 1975; *Je m'appelle Hiroko* [fr. çev.], 1977).

DİNİCHTYS a. (yun. *deinos,*müthiş, ve *ikthys,* balık'tan). Avrupa ve Kuzey Amerika'da Devon katmanında bulunan, kocaman dişli, büyük olasılıkla yırtıcı fosil balıkları içeren cins. (Boyu 8 m'yi aşan *Dinichtys* cinsi üyeleri *Placoderma* sınıfının *Arthrodira* altsınıfındandır.)

DİNİS (Joaquim Guilherme Gomes COELHO, **Júlio** —denir), portekizli yazar (Porto 1839 - *ay. y.* 1871). 32 yaşında veremden ölmesine rağmen yüz yıldır Portekiz' de ve Brezilya'da en çok okunan kitapların başında gelen üç roman bıraktı (*As Pupilas do Sr Reitor* [1866]; *A Morgadinha dos Canaviaes* [1868]; *Una familia Inglezia* [1868]). Eski köy aristokrasisinin değerleriyle, yeni seçkin tabakanın etkin duruma gelmiş burjuvazi- değerlerinin uzlaşmasına ve insanın doğal iyiliğine duyduğu derin inanç, Dinis'in liberal rejimin siyasal ve toplumsal değişikliklere uğrattığı Portekiz'i nesnel bir bakışla gözlemlemesine engel olmadı.

DİNİS DA CRUZ E SİLVA (António), portekizli şair (Lizbon 1731 - Rio de Janeiro 1799). Özellikle güldürü-destan şiiri *Onissope* (1802) ile tanındı. Bu şiirinde, Pombal markisinin ateşli bir hayranı olarak, dönemin din adamlarına çok sert eleştiriler yöneltti. *Odes pindaricas* (1801) adlı yapıtında, Brezilya ile temaslarına ilişkin ilginç çağrışımlar yer almaktadır.

DİNİTRİL a. (fr. *dinitrile*). Org. kim. İki nitril işlevi içeren bileşik.

DİNİTROBENZEN a. (fr. *dinitrobenzène*). Org. kim. Benzenin, formülü $C_6H_4(NO_2)_2$ olan iki nitrolu türevi. (Tek önemli izomeri, nitrobenzenin nitrolanmasından elde edilen metadinitrobenzendir; patlayıcı ve boyarmadde sanayilerinde kullanılır.)

DİNİTROFENİLHİDRAZİN a. (fr. *dinitrophénylhydrazine*). Org. kim. Fenilhidrazinin, formülü $(NO_2)_2C_6H_3—NH—NH_2$ olan iki nitrolu türevi. (Dinitro-2, 4 fenilhidrazin, aldehitler ile ketonların bir ayracıdır.)

DİNİTROFENOL a. (fr. *dinitrophénol*). Org. kim. Fenolün, formülü $C_6H_3OH(NO_2)_2$ olan iki nitrolu türevi. (Dinitro -2,5 ve 2,6 fenoller, renkli belirteç ve organik bireşimde ara ürün olarak kullanılır. Öte yandan yine renkli bir belirteç olan dinitro-2,4 fenol, zehirli bir maddedir, ağaçların korunmasında yararlanılır.)

DİNİTROGLİKOL a. (fr. *dinitroglycol*). Kim. Glikolun iki nitrolu türevi.

DİNİTROKREZOL a. (fr. *dinitrocrésol*). Org. kim. Krezolün, formülü $(NO_2)_2C_6H_2(CH_3)OH$ olan iki nitrolu türevi. (Tek önemli izomeri, ortokrezolsülfonik asidin nitrolanmasından elde edilen dinitro-4,6 metil-2 fenoldür; tahıl tarımında seçimsel olarak zararlı otları yok etmekte ve meyve ağaçlarının kışın yapılan bakımında böcek yumurtalarını öldürücü ilaç olarak kullanılır. Organizmaya deri ve solunum yoluyla giren çok zehirli bir maddedir.)

DİNİTRONAFTALEN a. (fr. *dinitronaphtalène*). Org. kim. Naftalenin, formülü $C_{10}H_6(NO_2)_2$ olan iki nitrolu türevi. (En önemli izomerleri, naftalenin doğrudan nitrolanması sırasında karışım halinde elde edilen 1,5 ve 1,8 izomerleridir. Kimi patlayıcıların bileşiminde kullanılır.)

DİNİTRONAFTOL a. (fr. *dinitronaphtol*). Org. kim. Naftolün, formülü $C_{10}H_5OH(NO_2)_2$ olan iki nitrolu türevi. (Tek önemli izomeri, α-naftolden elde edilen dinitro-2,4 naftol-1'dir. Martius sarısı da denen sodyum tuzu, besin sanayisinde hamur işi yiyecekleri renklendirmekte kullanılır.)

DİNİTROTOLUEN a. (fr. *dinitrotoluène*). Org. kim. Toluenin, formülü $(NO_2)_2C_6H_3—CH_3$ olan iki nitrolu türevi. (Yalnızca 2,4 ve 2,6 izomerleri önemlidir, toluenin doğrudan nitrolanmasıyla elde edilir. 2,4 izomeri, boyarmaddeler ile polimerlerin temel maddesi olan diamino-2,4 toluenin hazırlanmasında kullanılır.)

DİNİTROZOREZORSİNOL a. (fr. *dinitrosorésorcinol*). Org. kim. Rezorsinolün, formülü $(NO)_2C_6H_2(OH)_2$ olan türevi. (Nitrit asidinin rezorsinol üzerine etkimesinden elde edilir, "Alsace yeşili" adı altında mordanlanabilir boyarmadde olarak kullanılır.)

DİNİYE sıf. (ar. *dinî*'nin dişl. *dîniyye*). *Esk.* Dinle ilgili olan: *Akaid-i diniye* (dini inanışlar; dini inanışlardan söz eden kitap). *Ulum-ı diniye* (din bilgileri; din dersleri). *Umur-ı diniye* (dine ait işler).

DİNK a. **1.** Tahılların kabuklarını yumuşatmaya ve ayırmaya yarayan özel değirmen ya da bu amaçla kullanılan büyük taş; dibek. **—2.** Pirinç dövmeye yarayan, hayvanlarla çevrilen büyük taş silindir. **—3.** Şayak, aba gibi kabaca dokunmuş şeyleri dövmek için kullanılan araç.
—Tekst. *Dink makinesi,* şapka fabrikalarında, keçe dinkleme işleminde kullanılan makine.

DİNKA DİLİ a. Sudan'ın güneyinde, Dinkalar'ın konuştuğu nilot dili.

DİNKALAR, Sudan'da nilot halkı (Bahrülgazel ili); sayıları yaklaşık bir milyondur. Nuerler gibi Dinkalar da komşularına gaziye düzenleyen savaşçı ve çoban bir toplumdur. Sığırlar, gerek iktisat ve dil gerekse din alanlarında Dinkalar'ın yaşamında en büyük rolü oynar. "Mızrağın efendileri" manevi yetkeyi ellerinde tutarlar ve atalar kültü, başsız ve yaş sınıflarına göre yapılaşmış bu toplumun bütün toplumsal yaşamını etkiler.

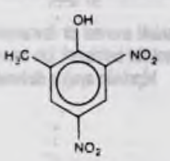
Dinkard, orta pers dilinde kaleme alınmış, mezdekçi inanca ilişkin, övgücü ve öğretisel önemli özetleme kitabı. Günümüze bu kitaplardan yalnızca III. ve IX. ciltler arasındaki bölüm kalmıştır. Kitap III, iman sahiplerine islamın çekici yönleri hakkında bilgi verir; diğerlerinde ahlaki öğütler, zerdüştlük ve Avesta*'nın bir özeti yer alır. Bu yapıtlara son şeklini veren Fers'li zerdüşti bir rahiptir (X. yy.).

DİNKELBERG, Almanya'da (Baden-Württemberg) bölge. Kara Orman'ın güney-batı kenarı ile Basel'in K.-D.'sundaki Ren hendeği arasında bir seki halinde yükselen, Trias devrinde gelişmiş kireçli bir platodan oluşur. Dik vadilerle (örneğin Wiese vadisi) yarılmıştır.

DİNKELSBÜHL, Almanya'da (Bavyera eyaleti) kent, Wörnitz vadisinde; 8 000 nüf. Franken bölgesindeki imparatorluk döneminden kalma bu eski kent, surlarıyla kıvrılarak uzanan sokakları, kalkan duvarlı, resimli, armalı eski evleriyle romantik çağ Almanyası'nın en güzel kasa-

dingo

dinitrokrezol

Dinkelsbühl
Ortaçağ'dan kalma surlardaki kapılardan biri

A. F. Kersting-Ziolo

yapılardaki anormal bir davranışın nedenlerini belirlemek için beton köprünün ayağını dinleme

ba örneklerinden biridir. Mimar Niklas Eseler ve oğlunun 1448-1499 yılları arasında yaptığı alevli üslubundaki, üç sahınlı, çapraz sahınsız kilisesi, eşsiz bir hal kilisedir.

Dinkhane, İzmit'te serpuş (fes) yapımı için 1833'te kurulmuş olan imalathane.

DİNKLEME a. Tekst. Bir dokumayı, bir şapkayı dinklemek eylemi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Alkali ile dinkleme,* kimyasal elyafa (poliester) ipeğinkine benzer organoleptik kimi özellikler kazandırmak için uygulanan alkali (sodyum karbonat çözeltiler) işlemi.
—ANSİKL. Tekst. Dinklemenin amacı, yünlü bir dokumaya, boyutlarını çektirerek ve az ya da çok derin bir keçeleştirme işlemi uygulayarak tıkızlık ve kalınlık vermektir. Kimi dokumalar hav makinesi üzerinde sonradan tüylendirilir, böylece dokumanın ısıl yalıtım yeterliği artırılarak yüzeye tüylü bir görünüm kazandırılır. Dinkleme hafif alkali sulu ortamda (sabun, sodyum karbonat) ya da asit ortamda gerçekleştirilir.
Eski dinkleme teknelerinin -dokumayı düzgün şekilde döven tokmaklarla donatılmış tahta tekneler- yerini modern *tokaçlama makineleri* almıştır. Bu makineler, yatay bir devinim oluşturan basınç silindirlerinden ve içinde bulunan tokmağın basıncının boylamasına bir devinim sağladığı bir borudan oluşur. Elde edilen tersinmez çekme, özellikle genişlikte % 30 ile 40'a ulaşabilir.

DİNKLEMEK f. Tekst. Bir kumaşı dinkleme eyleminden geçirmek.

DİNLEME a. Dinlemek eylemi.
—Bayınd. Bir sanat yapısından ses alma. ‖ *Dinamik dinleme,* bir gereçteki olası bozuklukları saptamak ve bunların yerini bulmak için, sesin yayılma hızını ölçmeye dayanan yöntem. ‖ *Yapı dinleme,* sözkonusu yapının anormal davranışlarını gözlemledikten sonra yapılan inceleme, denetleme, vb. işlemlerinin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tıp. Organların ya da kan damarlarının çıkardığı normal ya da anormal sesleri dinlemeye dayanan klinik muayene yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Aletle dinleme,* çeşitli araçlarla, özellikle stetoskopla dinleme. ‖ *Kulakla dinleme,* kulağı doğrudan doğruya hastaya dayayarak dinleme.
—ANSİKL. Bayınd. Anormal davranışlar, tüm sanat yapılarında uygulanan gözetim işlemleri sırasında gözlemlenebilir. Bir yapıyı dinleme işlemi sonunda saptanan düzensizliklerin önemi, türü ve nedenleri üzerine kesin bilgiler elde edilmelidir. Yapıları dinlemek için özel bir yöntembilim olmamakla birlikte tıbbi yöntemle aralarında belli bir koşutluk kurulabilir. Gerçekten de dinleme şu patoloji aşamalarını izler: etyoloji (nedenlerin araştırılması), tanı (nedenin saptanması), pronostik (olası gelişme), tedavi (çözüm ya da çözümler). Böyle bir dinleme sonunda, kuşkulanılan yapıyla ilgili şu bilgiler edinilebilmelidir: yapıda kullanılan gereç ya da gereçler (beton, çelik, demir, duvar gereçleri); temelin yapısı (çeliklerin ve öngerilme kablolarının konumu) ve varlığı; yapının işleyişi (yüke verdiği yanıt).
Yapının çeşitli bölümleriyle (zemin, temel, altyapı, üstyapı, yan yapılar) ilgili bu bilgileri elde etmek için, çeşitli teknikler ayrı ayrı ya da birlikte kullanılabilir: örneğin, ekyük, karot çıkarma, eğimölçüm, çatlakölçüm, gerilimölçüm, sıcaklıkölçüm, dinamik dinleme, jeodezi ve fotogrameti teknikleri.
—Tıp. Daha önceki bazı gözlemlere rağmen dinlemenin gerçek mucidi Laennec'tir denebilir. Laennec elde ettiği sonuçları *Traité de l'auscultation médiate* (Aletle dinleme) [1819] adlı kitapta yayımladı. Dinleme tıpta değişmez bir uygulamadır; işitilen seslerin organların normal çalışmasının ürünü mü olduğunu, yoksa bir bozukluktan mı doğduğunu anlamaya yarar; nitekim kalp ve akciğer hastalıklarına teşhis koyabilmek için muhakkak gereklidir, ama başka hastalıklara da uygulanır; özellikle anne karnındaki çocuğun kalp atışlarını kontrol için doğum hekimliğinde kullanılır.

DİNLEMEK g.f. **1.** *Bir şey (sesli) dinlemek,* bir gürültüye, bir sese, bir müziğe vb. kulak vermek, onları duymak: *Plak dinlemek. Her gün iş dönüşü müzik dinler.* **—2.** *Bir kimseyi, konuşmasını dinlemek,* duymak ve anlamak için dikkatini onun üzerinde yoğunlaştırmak: *Uyuyor musun? Beni dinlemiyor musun? Öğretmen anlatıyor, öğrenciler büyük bir dikkatle onu dinliyorlar. Dinle, sana bu işten nasıl sıyrıldığımı anlatacağım.* **—3.** *Radyoyu, bir yayını, bir şarkıcıyı, bir yazarı vb. dinlemek,* onların dinleyicisi olmak, onları izlemeye, işitmeye çalışmak: *Saat 23'teki bu yayını her gün dinliyorum. Haberleri dinlemek. Bir şarkıcıyı dinlemek. Yarın yapılacak toplantıda başkanı dinleyeceğiz.* **—4.** *Bir kimseyi, onun sözlerini, öğütlerini dinlemek,* birinin söylediklerini dikkate almak, dediklerine uymak: *Babanı dinleseydin başına bunlar gelemezdi. Bir arkadaşın öğütlerini dinlemek.* **—5.** *Bir kimseyi dinlemek,* onun isteğine uymak, isteğine itaat etmek: *Onu kimse dinlemiyor, kimseye söz geçiremiyor.* **—6.** *Bir şeyi dinlemek,* ona aldırmak, ona uymak, onu dikkate almak (genellikle olumsuz cümlelerde): *O yağmur çamur dinlemez, randevusuna tam vaktinde gelir. O hiç yasak dinler mi?* **—7.** *(Beni) dinle, dinleyin,* bir düşüncede ısrar etmek ya da söyleyeceği şeye bir kimsenin dikkatini çekmek için kullanılır: *Beni dinle, bu iş böyle yürümez.*
—Denizc. *Dümen dinlemek,* bir gemi için, dümenin itmesiyle kolayca rota değiştirmek.
—Tıp. Stetoskopla ya da yalnız kulakla, akciğerlerin, kalbin ya da başka organların çıkardığı sesleri muayene etmek.

◆ **dinlenmek** edilg. f. **1.** Duyulmak, işitilmek. **—2.** Öğütlerine, tavsiyelerine uyulmak, sözü tutulmak, öğüdü yerine getirilmek: *Dinlenmeyen öğütler vermek.* **—3.** Bir yayından, bir istasyondan, bir kanaldan söz ederken, belli bir sayıda dinleyicisi olmak, işitilmek, duyulmak, izlenmek: *Onun hazırladığı programlar bugün de pek çok kişi tarafından dinleniyor.*

◆ **dinletmek** ettirg. f. **1.** Bir şeyin, bir konserin, bir söylevin, bir radyo programının, bir plağın dinlenmesini sağlamak: *Konuklara müzik dinletmek.* **—2.** Öğüdünü, sözünü kabul ettirmek, sözünü geçirtmek: *Sana yağmurda başı açık gezme dedim ama bir türlü dinletemedim.*

DİNLENCE a. Dinlenmek için ayrılan ya da verilen süre; tatil.

DİNLENDİRİCİ sıf. Yorgunluğu azaltan, bedensel ve zihinsel bir rahatlama sağlayan; rahatlatıcı: *Dinlendirici bir kitap. Dinlendirici bir tatil.*
—Res. *Dinlendirici alan,* bir düzenlemede gözü dinlendirmek amacıyla daha az canlı, daha az parlak ya da daha az hareketli yapılan bölüm.

DİNLENDİRİLMEK → DİNLENMEK.

DİNLENDİRME a. **1.** Dinlenmesini sağlama. **—2.** Bir şeyi dinlenmeye bırakma: *Tarlayı dinlendirme.*
—Birac. Biraya ilk mayalanma evresinden ikinci mayalanma evresine geçerken uygulanan işlem.
—Camc. Arıtılmış camı, işlenebileceği akışmazlık derecesini buluncaya kadar soğumaya bırakma. ‖ *Camı dinlendirme,* hazırlanmış camın, biçim verilmeye yollanmadan önce uygun sıcaklıkta tutulduğu ya da istenen sıcaklığa getirilerek bekletildiği evre.
—Kâğ. san. KOŞULLANDIRMA'nın eşanlamlısı.
—Mutf. Taze etleri, daha yumuşak pişmelerini sağlamak amacıyla bir süre soğuk bir yerde ya da buzdolabında bekletme. (Daha lezzetli olması için bekletilen etler, bazen soğan suyu, süt, sirke, şarap ya da zeytinyağından birine ya da bunlardan birkaçının karışımına yatırılır.)
—Tarım. Ekilen arazinin nadasa bırakılması. ‖ *Ormanla dinlendirme,* tropikal bölgelerde, ormandan tarla açma sisteminde, bir alanın tarla haline getirilip üzerinde tarım yapıldıktan sonra, 10-15 yıl süreyle yeniden orman oluşumuna bırakılması. (Yeniden yetişen ağaçlar ilk ormanın ağaçları kadar değerli olmaz.) [→ TARLA YA DA ORMAN AÇMA*]

DİNLENDİRMEK → DİNLENMEK.

DİNLENME a. **1.** Kıpırdamayan, hareketsiz bir organizmanın, bir düzeneğin durumu: *Kasın dinlenmesi. Makineleri bir süre dinlenmeye bırakmak. Şarabı dinlenmeye bırakmak.* **—2.** Uyuyan ya da yorgunluğunu gideren kimsenin durumu; istirahat: *Dinlenmeye çekilmek.* **—3.** Tamlayan olarak dinlenmek için ayrılmış olanı belirtir: *Dinlenme saati. Dinlenme kampı.*
—Huk. *Dinlenme hakkı,* çalışanların dinlenmelerini sağlamak için iş sürelerinin sınırlandırılmasını ve ücretli tatil yapmalarını sağlayan hak. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İpekböcç. *Yaz dinlenmesi,* ipekböceği embriyonunun (tek döllü ırklar) yumurtlama ile kış uykusu arasındaki zaman içinde geçirdiği süre. (Yaz dinlenmesi yapay olarak uzatılabilir; bunun için sıcaklık 15 ile 25°C arasında tutulur.)
—Kardiyol. *Ödünleyici dinlenme,* bir ekstrasistoldan sonra,normal sistolun belirmesine kadar geçen zaman.
—ANSİKL. Huk. Anayasanın 50. maddesine göre "Dinlenmek çalışanların hakkıdır, ücretli hafta ve bayram tatiliyle ücretli yıllık izin hakları ve şartları yasayla düzenlenir." Bu maddeyle dinlenme hakkı anayasal güvence altına alınmış, ücretli tatil yapma hakkı temel haklardan sayılmıştır. Anayasanın koyduğu kurala uygun olarak Hafta tatili hakkında kanun,nüfusu on bin ve daha yukarı olan kentlerde tüm işyerlerinin ve buralarda çalışanların haftada bir gün tatil yapmalarını zorunlu kılmıştır. Genel olarak bu tatil, pazar günü yapılır. İşçinin dinlenme ve ücretli izin hakkıyla ilgili düzenlemeler İş yasası'nda yapılmıştır. Bu yasayla çalışma saatleri belirlenmiş, işçilerin hafta tatili, ulusal bayram, genel tatil günlerinde ve yıllık izinlerinde çalışma karşılığı olmadan ücret almaları sağlanmıştır. Devlet memurlarının çalışma saatleri ve izinleri Devlet memurları kanunu'nda düzenlenmiştir. Memurların çalışma süreleri cumartesi ve pazar günleri tatil olmak üzere genel olarak 40 saattir.

DİNLENMEK gçz. f. **1.** Yorgunluğu atmak için çalışmaya, etkinliklere ara vermek; yorgunluğunu gidermek; yorgunluğunu giderecek bir konumda olmak; istirahat etmek: *Odasında dinleniyor, rahatsız edilmek istemiyor. 2 gün dinlenip 5 gün çalışmak.* **—2.** Bir kimseden, bir organdan söz ederken, yorgunluğu gitmek, rahatsızlığı geçmek, dinginliğine kavuşmak: *Biraz dinlendim, yola devam edebiliriz. Ayağını yüksek bir yere koy da dinlensin. Bugün hafif şeyler ye de biraz mideń dinlensin. Öyle güzel bir manzara ki insanın ruhu, kafası dinleniyor.* **—3.** *Bir yerde dinlenmek,* bir ölüden söz ederken, orada yatıyor olmak (seçkin dil): *Ebedi istirahatgâhında dinlenmek.* **—4.** Bir şeyden söz ederken fiziksel ya da kimyasal bir etkilemeye uğrayıncaya kadar uygun bir ortam beklemek: *Bu et birgün dinlendi, artık pişebilir. Dinlenen şarapları satışa sunmak.*

◆ **dinlendirmek** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi, bedeni, zihni vb. dinlendirmek,* onu yorgunluğunu azaltmak, dindirmesini, rahatlamasını sağlamak: *Bacaklarını dinlendirmek. İyi bir uyku sizi dinlendirir. Kafayı dinlendiren bir kitap. Koyu gözlük takarak gözlerini dinlendirmek.* **—2.** *Bir hayvanı dinlendirmek,* onun yorgunluğunu gidermesini sağlamak: *Atlar iki saattir koşuyor, biraz dinlendirmeli.* **—3.** *Bir şeyi dinlen-*

dirmek, kimi yiyecek ya da içeceklerin tat kazanmasını ve kolay pişmesini sağlamak için onları bekletmek: *Şarabı serin mahzenlerde dinlendirmek gerekli.* **—4.** *Tarlayı dinlendirmek,* onu nadasa bırakmak.
—Mutf. *Hamuru dinlendirmek,* mayalı hamurun kabarıp özleşmesi için bir süre bekletilmesi.
—Tarım. *Toprağı dinlendirmek,* toprağı ekmeden bırakmak.

◆ **dinlendirilmek** edilg. f. Dinlenmesi için bir süre bekletilmek: *Mahzende dinlendirilen şarapları satışa sunmak.*

DİNLENMEK → DİNLEMEK.

DİNLETİ a. Müzik sanatçılarının çalışmalarını bir topluluğa çalması ya da söylemesi. (Eşanl. KONSER.)

DİNLETMEK → DİNLEMEK.

DİNLEYİCİ a. **1.** Bir konser, bir radyo yayını, bir konferans vb. dinleyen, izleyen kimse: *Sayın dinleyiciler...* **—2.** Kayıtlı olmasa da, derslere devam eden kimse: *Derslere dinleyici olarak katılmak.*

DİNMEK gçz. f. **1.** Yoğun yaşanan bir duygu, bir duyum sözkonusuysa, gücünü yitirmek, sona ermek; durmak: *Dişimin ağrısı biraz dindi. Dinmeyen bir acı.* **—2.** Bir hava olayı sözkonusuysa, etkisi azalmak, durmak: *Yağmur, fırtına dindi.* **—3.** Kan sözkonusuysa, kesilmek, durmak: *Kesilen damardan akan kan dinmek bilmiyordu.* **—4.** Ses sözkonusuysa, kesilmek, yok olmak: *Sonunda gürültü dindi.*

◆ **dindirmek** ettirg. f. **1.** *Ruhsal ya da fiziksel bir acıyı dindirmek,* onu geçirmek, sona erdirmek: *Bu ilaç baş ağrınızı dindirecektir. Acıları dindirmek.* **—2.** *Kanı dindirmek,* durdurmak, kesmek.

DİNO, 1815'te Benevento prensi Talleyrand'a verilen Napoli dukalığı unvanı. Talleyrand, unvanını yeğeni Edmond de Talleyrand-Périgord'a devretti (1817).

DİNO (Abidin), türk ressam ve yazar (İstanbul 1913). İstanbul Robert kolej'deki öğrenimini yarıda bıraktı. Ağabeyi Arif Dino'nun desteğiyle kendisini resim, karikatür ve yazı alanlarında yetiştirdi. İlk desen ve yazıları, Fikret Adil'in yönettiği Artist dergisinde yayımlandı (1931). D grubu'nun kurucuları arasında yer aldı (1933). SSCB'de (1934-1937) ve Paris'te (1937) ressam ve dekoratör olarak film çekim çalışmalarında bulundu; seramikle uğraşmayı denedi. Türkiye'ye dönüşünde (1938), çeşitli dergilerdeki çizgi ve yazılarıyla halktan yana, gerçekçi bir sanat görüşünü savundu. Çizgi ve desenlerin ön plana çıktığı resimlerinde işçi ve köylü tiplerini özgün bir üslupla işledi. Başlangıçta Picasso'nun etkisi altında kalmışken yapıtlarında giderek yerel ve kendisine özgü bir senteze ulaştı. Geleneksel kültürden yararlanan, çevreyi ve halkı konu edinen bir sanat anlayışını savunmak amacıyla birkaç arkadaşıyla birlikte Liman grubu'nun kurucuları arasında yer aldı (1939). Siyasi görüşleri nedeniyle sıkıyönetim kararıyla İstanbul'dan uzaklaştırıldı (1941-1946). Bir süre Adana'da, Türk sözü gazetesinde yazı işleri müdürlüğü yaptı. Bu dönemde heykel çalışmalarına da başladı. 1951'den sonra Paris'e yerleşti. Yurtdışında çeşitli sergilere katıldı, kişisel sergiler açtı. Son yıllarda Türkiye'de de *El* (1984), *Bu dünya* (1987), *Çiçekleme* (1990) adlı sergileri açtı. Nazım Hikmet, Yaşar Kemal vb. yazar ve şairlerin kitap kapaklarını, bazılarının metinlerini resimledi; *Kel* (1941) ve *Verese* (1947) diye iki oyun, *Çingeneler* (1950) adlı bir senaryo yazdı. *Gol* adlı belgesel filmi, Flaherty ödülü'nü kazandı (1966). Resimleri çeşitli galeri, müze ve koleksiyonlarda yer alan sanatçının bazı yapıtları: *Esrarkeşler, Parmak istifleri, İşkence, Atom korkusu, Uzun yürüyüş, Uzay, Adalar, Savaş ve barış, Çıplaklar* adlı diziler, *Dört kent, Dağ-deniz, Kompozisyon* vb.

DİNO (Sabri), türk futbolcu (İstanbul 1942 - ay.y. 1990). Futbola Tarabya kulübü'nde başladı (1955). Galatasaray genç takımında kaleci olarak adını duyurdu (1957). Denizgücü ve Beyoğluspor'dan sonra 11 yıl Beşiktaş kalesini korudu (1964-1975). 288 kez Beşiktaş forması ile sahaya çıktı, 12 kez milli oldu. Futbolu bıraktıktan sonra ticaret hayatına atıldı, zor durumda kalınca Boğaziçi köprüsü'nden atlayarak intihar etti.

DİNOBRYON ya da **DİNOBRYUM** a. Gölcüklerde ve göllerde çok yaygın olarak bulunan klorofilli protist cinsi. (Kamçılı, ışığa duyarlı bireylerden oluşan yüzen koloniler halinde yaşarlar. *Chrysomonadina* takımı.)

DİNOCEPHALİA a. (yun. *deinos,* korkunç, ve *kephale,* baş'tan). İkincil damağı körelmiş bulunan (*Moschops* cinsi üyeleri gibi), at iriliğinde, otçul beslenen fosil sürüngenler alttakımı. (Eşanl. TAPİNOCEPHALİA.)

DİNOCERAS a. (yun. *deinos,* korkunç, ve *keras, -atos,* boynuz, duyarga'dan). Kafatasında kemik çıkıntılar ve güçlü köpekdişleri bulunan, beş parmaklı kalın bacaklarla donanan, iri fosil memeli hayvanlar cinsi. (*Uintatherium* gibi örnekleri Kuzey Amerika'da Eosen tabakasında bulunan *Dinoceras*'lar, *Condylarthra* öbeğine yakın en eski toynaklı hayvanlardı.)

DİNOPHİLUS a. (yun. *dinos,* burgaç, hava çevrintisi, ve lat. *philus,* dost'tan). Kuzey denizlerinde kıyı suyosunları üstünde yaşayan halkalı solucan cinsi. (Yavrular sonbaharda kın içine girer, bir sonraki ilkbaharda olgunluğa ulaşır. Yalınhalkalısolucanlar takımı.)

DİNOPİS a. (yun. *deinos,* korkunç, ve *ops, opis,* göz'den). Çok uzun bacaklı, ince uzun gövdeli büyük örümcekleri içeren cins. (Başının orta arka kesiminde bulunan çok iri gözlerinden kolayca tanınır. Yerkürenin sıcak bölgelerinde yaşayan yirmi kadar türü bilinir. *Dinopidae* familyasının örnek tipi.)

DİNOPTERA a. (yun. *deinos,* korkunç, ve *pteron,* kanat'tan). Çiçekler üzerinde sık görülen kınkanatlılardan tekeböceği.

DİNORNİS a. Yeni-Zelanda'da yaşamış, uzun boyunlu, küçük başlı, sivri kısa gagalı, üç parmaklı, kalın bacaklı koşar kuş cinsi. (Birkaç yüzyıl öncesine kadar bazı üyelerine rastlanıyordu. Maoriler bu kuşlara "moa" diyorlardı; en büyüklerinin yüksekliği 4 m geliyordu; yarıfosilleri, embriyonlu yumurtalarıyla birlikte, turbalı mağaralarda, alüviyonlar arasında ve derin çukurlarda bulundu.)

DİNOT a. (fr. *dynode*). Elektron. Bir elektron tüpünde ya da bir ışılçoğullayıcıda, temel işlevi ikincil yayım üretmek olan elektrot.

DİNOTHERİUM a. (yun. *deinos,* kor-

Abidin Dino
Kompozisyon
MSÜ
Resim ve heykel müzesi
İstanbul

Büyük Larousse

Abidin Dino
İspermeçet çiçeği, 1977

dinocerasın iskeleti

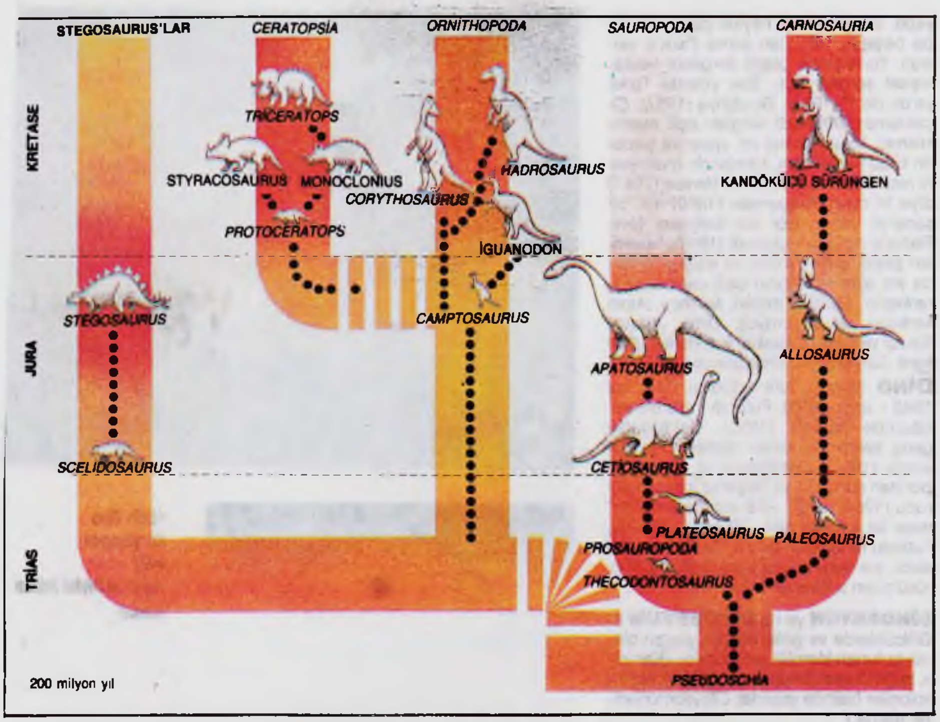
bir dinornis cinsi üyesinin temsili resmi

dinornisin iskeleti

bir dinocerasın temsili dış görünüşü

dinozorların soyağacı

kunç, ve *therion*, hayvan, yabani hayvan' dan). Eski Dünya'da Miyosen tabakasında fosilleri bulunan, alt çenesinden aşağıya doğru bir çift eğri savunma dişi uzanan, hortumlu, fosil memeli hayvan cinsi.

DİNOZORLAR a. Mezozoik çağda tekodontlardan türeyen fosil sürüngen hayvanlar öbeği. (Dinozorlar çok belirgin iki takıma ayrılır: sürüngendinozorlar [*Saurischia*] ve kuşsudinozorlar [*Ornithischia*] Bil. a. *Dinosauria.*)

—ANSİKL. Dinozor terimi sürüngen diapsitlerin sınıflandırılmasında artık kullanılmamaktaysa da, İkinci Zaman'da karada yaşamış büyük boylu sürüngenlerin eşanlamlısı olarak gene de çok yaygındır. Gerçekte, dinozorların boyu dev gibi iri (*Brontosaurus*), piliç kadar küçük olabilir; dinozorların iki takımındaki üyeler arasındaki benzerlik timsahlarla ya da pterozorlarla olan benzerliklerinden daha fazla değildir. Dinozorlar tekodontlardan türemiş, az çok belirgin biçimde iki ayak üstünde durmaya uyarlanmışlardır; bu durum dinozorların kalça kemerinde değişikliğe yol açmış, sürüngendinozorlarda başka sürüngenlerinkine, kuşsudinozorlardaysa kuşlarınkine yakın bir yapı gelişmiştir. Dinozorlardan, önce sürüngendinozorlar Trias devrinde ortaya çıktı; bunlar, zamanla çeşitlenerek ayrı yönlerde gelişme gösterdiler: kimisi kandökücü sürüngen gibi iki ayak üstünde yürüyen büyük etçil sürüngenlere, kimisi tümüyle karada yaşayan, kimisi hem karada hem suda yaşayabilen (*Diplodocus* cinsini içeren *Sauropoda* öbeği) dörtayaklı otçul sürüngenlere dönüştü. Kuşsusürüngenler daha sonra ortaya çıktı ve ikiayaklıları iguadon'lara ve *Hadrosaurus*'lara dönüşürken, *Stegosaurus*'lar, *Anchylosaurus*'lar ya da *Triseratops*'lar vb. dörtayaklı kaldılar. Tüm dinozorlar yumurtlayıcıydı: fosilleşmiş birçok dinozor yumurtası bulunmuştur. Onların hiç değilse bir dereceye kadar sıcakkanlı olduklarını düşündüren nedenler vardır. *Archosauria* üyeleri gibi dinozorlar da, timsahlarla kuşlar dışında, İkinci Zaman' ın sonunda ortadan kalktı. Bu yok oluşu açıklamak için birçok kuram öne sürüldü: iklimde beliren soğuma, besin yokluğu, devleşme, alkaloit içeren bitkileri yiyip zehirlenme, vb.

DİNÖNCESİ a. Toplum yaşamında dinsel inanışların belirmesinden önceki dönem.

DİNSEL sıf. **1.** Dine ait, dine özgü şey için kullanılır: *Dinsel inanışlar. Dinsel müzik.* **—2.** Dinsel inanışlarla ilgili şey için kullanılır: *Dinsel dogmalar. Dinsel bayramlar.* **—3.** Üyelerinin kendilerini dine adadıkları bir sınıfla, tarikatla ilgili şey için kullanılır: *Dinsel giysiler. Dinsel topluluk.*

—Güz. sant. *Dinsel sanat,* dinin hizmetindeki sanat. (Bk. *ansikl.* böl.)

DİNSEL SANAT

—ANSİKL. Güz. sant. Rönesans'a kadar bütün hıristiyan Batı dünyasında özce dinsel olan sanat, XVI. yy.'dan başlayarak dindışı biçimlere doğru gelişti. Ama, temel değerler olduğu gibi kaldı. Tanrının yüceltilmesi ve Tevrat'ta anlatılan tarih, kralın yüceltilmesi ve çağdaş tarih ile pekâlâ uzlaştırılabilirdi. Nitekim, Fransa'da, Louis XIV dönemi sanatı bunu gösterir. İkinci dereceden sanat türlerinin ortaya çıkmasıyla, dinsel esin XVIII. yy.'da geriledi ve XIX. yy.'da ancak çarçabuk çöken bir halk sanatında (tahtadan heykeller, tasvirler, santonlar) ya da akademik bir biçimde varlığını sürdürdü. Mimarlık, resim ve heykelcilikte, birkaç özgün yapıt (Delacroix [Paris'te St.-Sulpice kilisesi'nin Saints Anges capellası], Puvis de Chavannes dışında, taklit ön plana geçti. XX. yy. başlarında, Fransa'da, Rouault en yüce ruhsal ihtiyaçların tatminine öncülük ederken 1919'da Paris'te Dinsel sanat atölyeleri kuran M. Denis ve G. Desvallières'in girişimiyle modern dinsel sanat, yoğurulup hazırlanmaktaydı. Bu sanat, dinsel duygulara ve dinin çağdaş uygulamasına uyarlanmış estetik biçimleri yaratmak için canla başla çalıştı. Yeni formüller bulmaya çalışan dinsel mimarlık (dom Bellot), öncü araştırmalar içinde yerini aldı (A. Perret) ve aynı zamanda vitray da yenilenme yoluna girdi. 30'lu yıllardan başlayarak ve İkinci Dünya savaşı'ndan sonra, çoğu kez cüretli anlayışlara göre, birçok kilise (Chantiers du cardinal) ve manastır yapıldı (P. Vago, G. Gillet, Le Corbusier). Buna benzer bir gelişme başka ülkelerde de görüldü (Rudolf Schwarz, Otto Bartning ve Dominikus Böhm ile özellikle Almanya'da). Cam ustaları harekete geçtiler (Le Chevallier, Barillet, İngrand) ve 1935'te kurulan l'Art sacré (Dinsel sanat) dergisinin etkisiyle, figüratif ya da soyut, dindar ya da dinsiz, çeşitli eğilimlerdeki sanatçılar kutsal yerler için (Assy kilisesi gibi) resim, heykel, vitray ve mozayikler yaptılar (Matisse, Rouault, Bonnard, Léger, Braque, G. Richier, Bazaine, Bissière, Chagall, Manessier, vb.).

Kırbaçlama
Rouault'nun Assy'deki Plateau kilisesi için yaptığı vitraylardan (1945) biri

ıophot-Ziolo

DİNSİZ sıf. ve a. **1.** Dini inançları olmayan kimse için kullanılır. **—2.** Acımasız, zalim, gaddar kimse için kullanılır: *Ne dinsiz adammış kış günü çoluğunu çocuğunu sokağa attı.*

DİNSİZLİK a. Dinsiz olma durumu.

DİNSLAKEN, Almanya'da, Kuzey Westfalya Renanyası eyaletinde kent, Ruhr'da, Duisburg'un kuzeyinde; 57 300 nüf. Madenkömürü. Metalürji. Ayakkabıcılık. Petrol arıtma.

DİOBOLON a. **1.** Drahminin üçte birine eşit, iki obolos değerinde antik para. **—2.** İki obolosa eşit ağırlık.

DİOBONO (Pompeo), italyan dansçı ve dans yöneticisi (XVI. yy.). Milano'da doğdu. 1554'te Brissac mareşali tarafından, Balthazar de Beaujoyeux'nün de yer aldığı keman topluluğuyla birlikte Fransa sarayına götürüldü. Henri II, küçük oğlunun beden eğitimiyle onu görevlendirdi. Charles IX ve Henri III de kendisine bağlanan gelirin ödenmesini sürdürdüler.

DİOCESİS a. (lat. sözc.; yun. *dioikesis*' ten). Latin kilisesinde, bir piskoposun Roma kilisesiyle bağlantılı olarak yönettiği dinsel yargı alanı.

—Esk. Rom. Roma İmparatorluğu'nda

Valenciennes'de Saint-Saulve kilisesi (1966)
Pierre Szekely ve mimar Henri Mouette ve Claude Guislain

Vera Cardot

idari bölge. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Esk. Rom. Diocletianus, provincia'ları (eyaletler) böldükten sonra, 297-298'de bunları yeniden 12 diocesis içinde bir araya getirdi: Doğu, Pontos, Asya, Trakya, Moesia, Pannonia, Bretagne, Galya, Viennensis, İtalya, İspanya, Afrika. Bunlardan her biri ortalama 8 provincia içeriyordu (en küçüğü olan Bretagne için 4, en büyüğü olan Doğu için 18 provincia). Bu diocesisler, doğrudan doğruya imparatora bağlı, atlı memur olan "vicarius"lara (praetorium praefectus) verilmişti. Vicariuslar provincia valilerini (Asya ve Afrika provincia'lannın valileri hariç) denetim ve gözetimleri altında bulunduruyor, vergilendirmeyi düzenliyor, askeri ve hukuki konularda müdahalede bulunuyorlardı. Vicariuslar'ın önemi Constantinus' tan itibaren azalmaya başladı. Constantinus her biri birçok diocesisi bir araya getiren dört praetorium bölge vilayeti oluşturdu. IV. yy. boyunca diocesis'lerin sayısı sabit kalmadı; nitekim, ortak rejime dönüştürülen İtalya, iki diocesis'e bölündü (Rubico'nun kuzeyindeki tahıl üreticisi İtalya ile güneyde Roma diocesisine dahil İtalya). Bazı imparatorlar, birçok diocesisin meclislerini bir araya topladılar, ancak bunlar, hiçbir zaman gerçek birer yönetim organı olmadılar.

DIOCLETIANUS (Caius Aurelius Valerius Diocles) [Salona yakınında, bugün Splitsremska Mitrovica 245 - *ay. y.* 313], Roma imparatoru (284-305). Dalmaçyalı orta halli bir aileden geliyordu, imparator Probus'un yardımıyla orduda hızla ilerledi. Kayınpederi Arrius Aper tarafından katledilen Numerianus'un ölümü üzerine, o da Arrius Aper'i öldürdü ve askerler tarafından imparator ilan edildi (284). Daha sonra, Margus kıyısında Moesia'da, Numerianus'un Batı'da hüküm süren kardeşi Carinus'un saldırısına uğradı. Carinus savaştan galip çıktı, ama askerleri ayaklandılar, onu katlettiler ve Diocletianus'u imparator olarak tanıdılar (285).

Hükümdarlığının ilk dönemi (285-293), 286'da caesar ve 287'de augustus olan Maximianus'un tahta ortak olmasıyla başladı. Diocletianus ona Batı'nın yönetimini verip, kendisine Doğu'yu ayırdı. Bundan başka, en yüce kişi sıfatıyla tanrı İupiter' in himayesine girerek adının önüne Jovius lakabını ekletti. Hercules'in koruyuculuğu altındaki Maximianus'a ise Herculus takma adı verildi. Sert bir asker olan Maximianus, Bagaudae ayaklanmalarını bastırdı ve Germenler'i püskürttü. Doğu'da Diocletianus, Pers kralı Behram II ile ittifak yaptı. Mezopotamya topraklarının bir bölümünü aldı ve imparatorluğu genişletti.

Hükümdarlığının ikinci dönemi (293 -305), dörtlü yönetimin (tetrarşi) kurulmasıyla başladı. Diocletianus, içinde bulundukları güç durumu göğüsleyebilmek için, iki augustus'a yardımcı olarak, Constantius Chlorus ve Galerius adlı iki caesar atadı. Diocletianus Galerius'u, Maximianus ise Constantius Chlorus'u seçti. Caesarların augustuslardan daha az ayrıcalıkları vardı. Constantius Chlorus ilk seçilen caesar olduğundan yetki bakımından Galerius'un üstündeydi. Galerius Doğu' da Diocletianus'a yardım etti, Constantius ise Batı'da Maximianus'u destekledi, ancak hiçbir toprak paylaşılmasına gidilmedi. Constantius Galya ile Bretagne'ı yatıştırdı (293-296); Bretagne'da görevini kötüye kullanan Carausius ile onun ardılı Allectus'u yendi. Bu sırada, Maximianus Ren'in savunmasını sağladı, Germenler'i ustalıkla yönetti ve Kuzey Afrika'da, göçebe saldırıları ve kabile isyanları yüzünden bozulmuş olan düzeni yeniden kurdu. Doğu'da, Galerius Tuna bölgelerini yatıştırırken, Diocletianus Pers kralı Nersi'ye karşı savaştı. Romalılar tüm Mezopotamya'yı yeniden işgal ettiler, Dicle'nin yüksek vadilerindeki beş provincia'yı (eyalet) topraklarına kattılar ve egemenliklerini İberya' ya kabul ettirdiler.

Diocletianus, imparatorluk konseylerini yeniden örgütledi, gregorius ve hermogenianus yasalarını kaleme aldırdı ve tutucu, ama insancıl bir yasama düzeni getirdi. Sınırlardaki yerleşik ordu ile *(limitanei)*, ihtiyat görevi yapan ve savaşçı birliklerin sayısını artıran içteki orduyu *(comitatenses)* ayırmaya çalıştı. Provinciaları parçalayıp çoğaltarak ve onları 12 diocesis halinde toplayarak, yönetimsel bölümleri yeniden örgütledi. Valiler bundan böyle *consulares, correctores* ve *praesides* unvanlarını aldılar. Provinciaların dirliği düzenliliği ile yolların işler duruma getirilmesi ve ayrıca birtakım kamu çalışmaları (hamamlar, Forum meydanındakl anıtların restorasyonu) büyük harcamalara yol açtığından, imparator dolaysız vergilere dayanan akılcı bir sistem kurmak zorunda kaldı. Bu sisteme göre, topraklar üretim kapasitelerine uygun olarak sınıflandırılıyor ve her 15 yıllık süre için *(indictio)* toprak birimlerine *(jugatio, capitatio)* uygulanacak vergi tutarları saptanıyordu. İtalya mali ayrıcalıklarını kaybetti. Sonunda imparator yeni darphaneler kurdurdu ve yeni paralar bastırdı. Yaldızlı bronzdan yapılmış *nummus* ya da *follis*'ler bu döneme aittir. Ekonomik bunalımın önünü almak için düşünülen, satış fiyatlarına uygulanacak yasal tavanın saptanması (*maximum fermanı*, 301), hiçbir etki göstermedi.

Din konularında çok tutucu olan Diocletianus, 257'de manicilere ve 303'te Nikomedeida'da (İznik) verilen bir fermandan sonra da hıristiyanlara baskı yaptı. Bu ferman uyarınca, hıristiyanların toplantıları yasaklanıyor, kiliselerin ve kutsal kitapların ortadan kaldırılması öngörülüyor, hıristiyanların ellerinden özgürlükleri alındığı gibi tüm yurttaşlık hakları, ayrıcalıkları, unvanları, onurları da alınıyordu. Bu ferman "büyük kıyım" döneminin başlangıcı oldu, çünkü hıristiyanlık dörtlü yönetime dayanan iktidarın tanrıbilim anlayışıyla hiçbir bakımdan bağdaşmıyordu. Kıyımlarda Galerius'un payı büyüktü. Art arda yayımlanan dört ferman hıristiyanlara geleneksel dinin gereklerine katılmayı buyuruyordu. 311 yılına dek İtalya'da, Afrika' da ve Doğu'da ve 313'e dek de birkaç bölgede birçok kişi din uğruna şehit oldu. Yaşlanmış ve yıpranmış olan Diocletianus, 305'te tahttan feragat etti. Daha önceden karar verildiği üzere, Maximianus da tahttan çekildi. Diocletianus, Salona yakınlarında *Aspalathos* denilen yerde yaptırdığı görkemli sarayına çekildi. Bu yerin harabeleri üzerine *Spalato* kenti kurulmuştur (bugün Splitsremska Mitrovica). Ne var ki, Diocletianus'un ardından gelenler aralarında anlaşamadılar. Galerius' un isteği üzerine, Diocletianus dörtlü yönetimi yeniden kurmak amacıyla, Maximianus ile Galerius'u Carnuntum'da bir araya getirdi (308). Ama bu tasarı yürümedi ve Diocletianus ıssız Salona'da öldü.
—İkonogr. Diocletianus'a ait en gerçek portreler, onun adına basılmış olan paralarda görülür. İmparatorun dört köşeli, güçlü yüzü kaba kuvvet yanlısı olduğu izlenimi vermektedir. Aynı izlenime imparatorun taşrada bulunan birçok portresinde, özellikle de dörtlü yönetimi tasvir eden, Venedik'te San Marco'daki ünlü porfir heykel grubunda rastlanmaktadır. Bu tasvirde dörtlü yönetimin üyeleri kasten benzer biçimde çizilmiştir ve yapıtta bir tür kübizmden söz edilebilir. Bu heykel grubu Mısır'da yapılmıştır. Diocletianus'un daha az soyut portreleri de olduğu sanılmaktadır, ama bunlar ya harap haldedir (Roma forumu'nda Decennalia'nın tabanı) ya da ona ait olup olmadığı belirsizdir.

DIOCTRIA a. Ormanların seyrek yerlerinde ve çalılıklarda yaşayan, hızlı uçan, kısa ve sağlam bedenli, oldukça saldırgan sokucu sinekler içeren cins. (*Asilidae* familyası.)

DIODONTIDAE a. KİRPİBALIĞIGİLLER familyasının bilimsel adı.

DIODOROS Kronos, Megara okulundan yunan mantıkçı ve filozof (öl. İ.Ö. 296). Diodoros, özgün bir içerim kuramı ileri sürdü. Ama özellikle, Epiktetos'un konuşmalarında sözünü ettiği *egemen kanıtı* ile tanınır: "Şu üç önerme (Geçmiş olan her şey zorunlu olarak doğrudur", "Olanaklıdan olanaksız çıkmaz", "Doğru olmayan ve doğru olmayacak olan olanaklıdır" arasında uzlaşmazlık olduğu kabul edildiğinde, Diodoros ilk ikisinin doğru gibi görünmesinden, "Doğru olmayan ve olmayacak olan, hiç olanaklı değildir" önermesini kanıtlamak için yararlanıyor. "Sözcüklerin ilk anlamıyla ele alındığında, böyle bir önermenin doğruluk değeri, ancak kipsel (modal) bir mantık çerçevesinde saptanabilir. Ama Diodoros'un çağında böyle bir çözümleme yapmak olanaklı değildi. Bu kanıtın, gelecekteki kaçınılmazlığın, geçmişinki kadar olası olduğunu göstermeyi amaçladığı genellikle kabul edilmektedir. Egemen kanıtının, bu adı, kaderin sınırsız bir gücü olduğu düşüncesinden aldığı söylenebilir.

DIODOROS Tarsuslu, Tarsus piskoposu ve kilise yazarı (öl. 392'ye doğr.). Antiokheia'da (Antakya) bir tefsir ve şerh okulu kurdu. Nesturiliğin öncülerindendir.

Diodoros kipliği. Mant. Diodoros Kronos tarafından tanımlanan bu kipliği Boetius şöyle özetler: "Diodoros olanaklıyı, olan ya da olacak olan; olanaksızı, yanlış olğundan doğru olmayacak olan; zorunluyu, doğru olduğundan yanlış olmayacak olan; zorunlu-olmayanı ise, şimdiden yanlış olan ya da ilerde yanlış olacak olan diye tanımlar."

DIODOROSO Sikeliotes, yunanlı tarihçi (Agyrion, Sicilya, İ.Ö. 90'a doğr. -öl. İ.Ö. I. yy.sonu). Uzun yolculuklar yaptı (özellikle Mısır'da), yıllarca Roma'da kaldı, burada 30 yılı aşkın bir süre *Bibliotheke historike* (Tarih kitaplığı) üzerine çalıştı: 40 kitaptan oluşan bu çalışmadan günümüze yalnızca 15 kitap kalmıştır; kitaplar, çoğunlukla ciddiyetten uzak bir kronoloji ve yetersiz bir kaynak araştırması anlayışı içinde en eski zamanlardan Galya'nın Sezar tarafından fethine kadar dünya tarihinin bir tablosunu çizer.

DIODOTOS, atinalı hatip (İ.Ö. V. yy.). İ.Ö. 427'den önce, Lesbos (Midilli) adası Atina ile olan ittifakını bozarak Spartalılar ile müttefik oldu. Kısa bir süre sonra, bir Atina ordusu adanın merkezi Midilli'yi ele geçirdi ve Atina halkı tüm Midilli halkının öldürülmesi için bir ölüm fermanı çıkardı. Bir kadırga, bu emri yerine getirecek olan amiral Pakhes'e haberi vermek için yola çıktı. Ancak, Diodotos bu kararı kaldırttı ve böylece kıyım önlenmiş oldu.

DIODOTOS I, Baktria kralı (İ.Ö. 240'a doğr.). Selefki kralı adına bu ülkede valilik yaptı, bağımsızlığını ilan ederek bir monarşi kurdu. **—Diodotos II,** Baktria kralı, öncekinin oğlu; 238'de babasının yerine geçti. Parthlar kralı Tiridates ile ittifak yaptı ve Seleukos Kallinikos'u bozguna uğrattı, ama, 230'a doğru Euthydemos tarafından tahtından indirildi.

DIOGENEIA, Atina'da, Pire'deki bir askeri birliğe komutanlık eden (İ.Ö. III. yy.) kentin koruyucusu Diogenes'in anısına düzenlenen şenlikleri belirten yun. sözc. Diogenes adına bir de gymnasion yaptırılmıştı *(Diogeneion)*.

DIOGENES Apolloniali, yunanlı filozof (Apollonia, Girit, 460'a doğr.- 390), Anaksimenes'in öğrencisiydi. Anaksagoras'ın düşüncelerine dayanarak İonia okulunun öğretisinde değişiklikler yaptı. Bütün varlıkları oluşturan ilk öğenin, hava olduğunu ileri sürdü. Ama Diogenes'e göre bu ilke, her şeyi yetkin bir güzellikle donatan, sonsuz, öncesiz-sonrasız, değişmez, gücü her şeye yeten, her şeyi bilen bir ilkedir. Diogenes'in *Peri physeos* (Doğa üzerine) adlı bir kitabı vardır; bu ya-

B.N., Paris

Diocletianus (sakallı ve başı defne dalıyla süslü)
bir aureusun ön yüzü
Roma darphanesi
İ.S. 305-306
Bibliothèque nationale, Paris

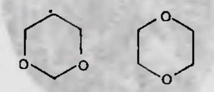
pıttan yalnızca bazı parçalar kalmıştır. Aristoteles onun damarlarla ilgili bir betimlemesinden söz eder. Bundan, Diogenes'in anatomi araştırmaları yaptığını anlıyoruz.

DİOGENES Kynik, yunanlı filozof (Sinop İ.Ö. 404'e doğr. - öl. 323'e doğr.). Antisthenes*'in en ünlü öğrencisidir. Bazı kaynaklara göre köleydi ve son yıllarını Korinthos'ta, efendisinin çocuklarına ders vererek geçirdi. Diogenes'ten günümüze kalmış hiçbir metin yoktur; onun felsefesi, yaşadığı döneme ve daha sonraki dönemlere ait bazı metinlerin birleştirilmesiyle sonradan ortaya konmuştur. Diogenes'e göre erdem, en yüce iyidir. Bilim, ün, zenginlik gibi şeyler hor görülmesi gereken sahte iyiliklerdir. Her tür toplumsal değer yargısını ve kuralı geçersiz saymak ve bunlara karşı doğayı öne sürmek felsefesinin temel ilkesidir. İstekleri bir yana atmak ve gereksinimleri en aza indirmek gerekir. Diogenes'in felsefesini, çeşitli öykülerden de öğreniyoruz. Platon'un deyişiyle bu "çılgın Sokrates", her mevsim yalınayak dolaşır, tapınakların revakları altında uyur ve genellikle bir fıçıda yaşarmış. Büyük İskender Korinthos'ta Diogenes'e rastlayınca bir dileği olup olmadığını sormuş: "Gölge etme, başka ihsan istemem" yanıtını almış. Bir gün Diogenes, avucunu çeşmeye dayayıp su içen bir çocuk görünce, "bu çocuk bana, hâlâ gereksiz şeylerden kurtulamadığımı öğretti" diye haykırmış ve hemen çanağını fırlatıp kırmış. Başka bir gün de, hareket diye bir şeyin olmadığını ileri süren Elea'lı Zenon'un bir dersini dinlerken, yanıt olarak ayağa kalkmış ve yürümeye başlamış. İnsanları o kadar küçümsermiş ki, güpegündüz, elinde bir fenerle bir gün Atina sokaklarında dolaştığını ve "insan arıyorum, insan" dediğini duymuşlar. —İkonogr. Diogenes'in bazı büstleri Antikçağ'dan günümüze kalmıştır (Vatikan, Capitolium, Louvre); bir de Albani villası'nda *Diogenes ve İskender* adlı bir alçakkabartma vardır; P. Puget de, yaptığı resimde, bu sahneden esinlenmiştir (Louvre). Ayrıca, *Feneriyle insan arayan Diogenes* temasını işleyen Jordaens'in (Dresden), Ribera'nın (Dresden); *Çanağını fırlatan Diogenes* temasını işleyen Poussin'in (Louvre), Jeaurat'nın *(ay. y.)*, S. Rosa'nın (Leningrad), K. Dujardin'in (Dresden) yapıtlarını saymak gerekir. Bloemaert'in de, Diogenes'i, elinde tuttuğu tüyleri yolunmuş horozu öğrencilerine gösterip, "İşte Platon'un insanı!" derken canlandıran bir tablosu vardır (Münih).

Lauros-Giraudon

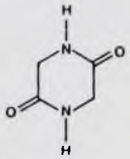
Diogenes Kynik
bir XV. yy. minyatüründen ayrıntı
Condé müzesi, Chantilly

dioksan-1,3 (solda)
ve dioksan-1,4

dioksolan

dioksopiperazin

DİOGENES Babilli, İ.Ö. II. yy.'da yaşamış stoacı filozof (Seleukeia, Babil yakını). Khrysippos ve tarsuslu Zenon'un yanında felsefe okudu ve Oropos kentiyle ilgili olarak Atinalılar tarafından Roma'ya gönderilen elçiler heyetinde yer aldı (156-155). Rüyalara ve yıldızlara dayanarak bilicilik yapmak konusundaki gözlemlerini kapsayan yazıları kaybolmuştur. Ama bunlar, Cicero'nun *De Divinatione* (Bilicilik üzerine) adlı yapıtının kaynaklarından biridir.

DİOGENES Laertios, yunanlı yazar (Laertes, Kilikia, büyük olasılıkla İ.S. III. yy.'ın ilk yarısı). On kitaptan oluşan *Peri Bion, Dogmaton kai Apophthegmaton* (Ünlü filozofların yaşamları, öğretileri ve özdeyişleri) adlı bir yapıtın yazarıdır. Bu yapıt rasgele seçilmiş yaşamöykülerinden ve fıkralardan oluşmuş bir derlemedir. Ancak yazar bugün kayıp olan bir yığın çalışmayı o zamanlar elinde bulundurmaktaydı; yapıtında filozoflardan parçalar ve Epikuros'un mektupları ve vasiyeti gibi bilinen belgelerin adını anmaktaydı. Bu yüzden Diogenes Laertios'un yunan felsefe okullarının incelenmesi açısından değerli bir yeri vardır. Yedi Bilgeler'e ayrılmış bölümlerle başlayan çalışması, yeniplatonculuk dışında tüm felsefe okulları üzerine bilgiler içermektedir.

DİOGENES (Romanos) → ROMANOS IV DİOGENES

DİOGENES PUGİLATOR a. Az derin kumsal dipli denizlerde yaşayan pavurya. (*Diogenidae* familyasının örnek tipi.)

DİOGENİANOS Herakleialı, İ.S. II. yy.'ın ilk yarısında yaşamış yunanlı gramerci. Miletoslu Hesykhios'un sözlüğünün temelini oluşturduğu sanılan yunanca bir sözlüğün *(Periergopenetes)* yazarıdır.

DİOGENİDAE a. Onayaklı kabuklular familyası. (Temel özelliği üçüncü çift çeneayaklarının birbirine yakın olmasıdır. Bu hayvanlarda, türe bağlı olarak ya her iki kıskaç birbirine eşittir ya da soldaki sağdakinden biraz daha iridir.)

-DİOİK (fr. *-dioïque*). Org. kim. Bir molekülde iki karboksilik asit işlevinin varlığını gösteren sonek.

DİOİK a. (fr. *dioïque*). Kim. Organik diasit.

DİOİKETES a. (yun. sözc.). Esk. Yun. **1.** Hellenistik krallıklarda mali işler yöneticisi. **—2.** Lagos Mısırı'nda, krallığın iktisadi işler sorumlusu. (Dioiketeslerden birini, özellikle *Zenon'un papirusları*'ndan biliyoruz: İ.Ö. 268-267'ye doğru bu göreve atanan yunanlı Apollonios.)

DİOKAİSAREİA, lat **Diocaesarea.** Tar. coğ. İçel'in Silifke ilçesindeki Uzuncaburç'un antik adı.

DİOİKLER → DİASİT.

DİOKLES, Siracusa demokrat partisinin lideri (İ.Ö. V. yy. sonu). 411'de, Atina Anayasası'ndan alınan ve belli başlı magistratusların kura çekimiyle atanmasını öngören yeni bir yasayı kabul ettirdi. Kartacalılar ile savaştı, ama Himera'nın ele geçirilmesini önleyemedi. Hermokrates'in etkisiyle sürgüne gönderildi (408).

DİOKLES, yunanlı matematikçi (İ.Ö. II. yy.sonu - İ.Ö. I. yy. başı). Daha sonra sarmaşık eğrisi adı verilen yardımcı bir eğri yardımıyla iki orantılı ortalama problemini çözdü; bu problem iki x ve y uzunluğunun diğer iki a ve b uzunluğunun arasına

$$\frac{x}{a}=\frac{y}{x}=\frac{b}{y}$$

olacak biçimde sıkıştırılmasına ilişkindir. (→ DELOS *problemi.*)

DİOKSAN a. (fr. *dioxanne*). Org. kim. Formülü $C_4H_8O_2$ olan ayrıkhalkalı bileşik. —ANSİKL. Üç dioksan izomeri vardır; ancak bunlardan yalnızca dioksan-1,3 (aldehitler ile ketonların halkalı asetalleri olan ornatma türevleri bakımından) ve özellikle dioksan-1,4 önemlidir. Dioksan-1,4 glikolun seyreltik sülfürik asitle birlikte ısıtılmasından elde edilir. 101 °C'ta kaynayan ve 12 °C'ta katılaşan bir sıvıdır. Suda çözünür ve çözücü olarak yaygın biçimde kullanılır.

DİOKSİM a. (fr. *dioxime*). Org. kim. İki oksim işlevi içeren bileşik. (Örneğin dimetilglioksim.)

DİOKSİN a. (tesc. edil. ad). Kim. Dibenzodioksin*in dört klorlu türevi; çok zehirli bir maddedir.

DİOKSİN a. (fr. *dioxinne*). Org. kim. Formülü $C_4H_4O_2$ olan ayrıkhalkalı bileşik.

DİOKSİT a. (fr. *dioxyde; di-* 2 ve *oksit*' ten). BİOKSİT'in eşanlamlısı.

DİOKSOLAN a. (fr. *dioxolanne*). Org. kim. Formülü $C_3H_6O_2$ olan ayrıkhalkalı bileşik; formaldehitin halkalı bir asetalidir.

DİOKSOPİPERAZİN a. (fr. *dioxopipérazine*). Org. kim. Formülü $C_4H_6N_2O_2$ olan ayrıkhalkalı bileşik. (Dioksopiperazinler, α - aminoasitlerden su gidermeyle elde edilir ve örneğin ergotaminin bileşiminde bulunur.) [Eşanl. DİKETOPİPERAZİN.]

-DİOL (fr. sözc.). Org. kim. Bir molekülde iki alkol işlevinin varlığını gösteren sonek.

DİOL a. (fr. sözc.). Org. kim. DİALKOL'ün eşanlamlısı.

DİOLA a. Senegal ve Gambiya'da yaklaşık 200 000 kişinin (Didalar) konuştuğu batı atlantik öbeğinden nijer-kongo dili.

DİOLALAR, Senegal'in güneyinde Casamance kıyılarında oturan halk. Diolalar çiftçidir (pirinç), ama hayvancılık ve balıkçılık da yaparlar. Bir şef ve ona yardım eden bir yaşlılar meclisiyle yönetilen yerel topluluk düzeyi üstünde siyasal bütünleşme yoktur. Hıristiyanlığın yanı sıra, komşu halkların (Uoloflar ve Sererler) etkisiyle islamlık da yaygınlık kazanmaktadır.

DİOLEFİN a. (fr. *dioléfine*). Org. kim. DİEN'in eşanlamlısı.

Diolkos, Antikçağ'da Korinthos körfezini kıstak boyunca Ege denizi'ne bağlayan, kaldırım taşı döşeli bir yola verilen ad. Peloponisos burunlarından geçmek çok tehlikeli sayıldığından, üzerlerinde transit gemilerin yüklü olduğu geniş arabalar bu yolda gidip geliyordu. Neron bu yolun yerine bir kanal yaptırmak istedi, ama çalışmalar sonuçlandırılamadı. Bugünkü Korinthos kanalı 1882 ile 1893 arasında kazıldı.

DİOMEDEİDAE a. Zool. ALBATROSGİLLER familyasının bilimsel adı.

DİOMEDES. Yun. mit. Trakya kralı, Ares ile Pyrene'nin oğlu. İnsan etiyle beslediği vahşi kısrakları vardı. Herakles onu yendi ve kendi kısraklarına parçalattı.

DİOMEDES, *İlyada*'nın ve truva destanlarının en önemli kahramanlarından biri. Aitolia kökenli, Argos prenslerindendir. Truva savaşı'na katılır ve Athena'nın koruyuculuğunda çok sayıda parlak zafer kazanır. Odysseus ile birlikte Skyros'a Akhilleus'u, daha sonra da Limni'ye Philoktetes'i aramaya gider. Yine Odysseus ile Truva'ya girip *palladium*'u çalar. Hektor ve Aineias'a karşı savaşır, Aphrodite'yi yaralar ve Akhilleus'u korur. Tahta atın içine girenlerdendir ve Truva'nın yağmalanmasına katılır. Akhaialılar'ın zaferinden sonra Argos'a döner ve burada Aphrodite'nin laneti kendisini sürekli izler. Karısı Aigialeia'nın ihaneti üzerine bir tapınağa sığınır. Önce Libya'ya, sonra İberya'ya gitmek üzere ülkesini terk eder. En sonunda Güney İtalya'ya yerleşerek burada Apulia kralı Daunos'un kızıyla evlenir.

DİOMEDES, İ.S. IV. yy.'ın ikinci yarısında yaşamış latin gramerci. Üç kitap halindeki *Ars grammatica*'nın (Dilbilgisi sanatı) yazarıdır: söylev bölümleri, dilbilgisi öğeleri, şiir sanatı ve ölçübilim.

DİOMEİA. Tar. coğ. Attike'de demos (Ege kabilesi). Atina'daki *Diomeia kapısı* kentin D.'suna açılırdı.

DİOMEİA a. (yun. sözc.). Esk. Yun. Herakles onuruna düzenlenen Atina şenlikleri. Diomeia demosuna adını veren Diomos adlı kahraman tarafından başlatıldı.

-DİON (fr. *-dione*). Org. kim. Bir molekülde iki keton işlevinin varlığını gösteren sonek.

DİON a. (fr. *dione*). Kim. DİKETON'un eşanlamlısı.

DİON Siracusalı, siracusalı devlet adamı (Siracusa İ.Ö. 409 - *ay. y.* 354). Yaşlı Dionysios'un kayınbiraderi ve Genç Dionysios II'nin amcası. Yaşlı Dionysios'un güvenini kazandı ve onun tarafından donanma komutanlığına atandı. Genç Dionysios'u eğitmesi ve yaşamını düzenle-

mesi için Platon'u Siracusa'ya getirtti, ancak kısa süre sonra İtalya'ya sürgüne gönderildi (366). Yunanistan'a gitti, orada Akademi'ye devam etti ve platoncular arasında büyük ün kazandı. Siracusa muhalefetinin önderi oldu, paralı askerler topladı, sürgünleri bir araya getirdi ve 357'de Sicilya'ya çıktı. Halkın desteğinden yararlandıysa da, kuşattığı Ortigia kalesini ele geçiremedi. Zaferden emin olan Siracusalılar bölündüler. Herakleides'in yönettiği ve Dion'un tiranlığından çekinen halk partisi onu paralı askerleriyle Leontinoi'ye (Leontium) çekilmek zorunda bıraktı (356). Kuşatılanların gerçekleştirdikleri bir huruç hareketinden sonra oradan geri çağrıldı. *Autokrator* strategos ilan edildi (355), tiranlığını oligarşi maskesi ardında sürdürdü. Hem iktidardan uzaklaştırılan zenginlerin, hem ağır vergilerle beli bükülen yoksulların düşmanlığıyla karşılaştı. Herakleides'i öldürttü. Kendisi de kısa süre sonra demokrasinin yeni önderi Kallippos tarafından öldürüldü.

DİON FORTUNE (M. F. VİOLET, — denir), ingiliz kadın gizlibilimci (1891-1946). Golden Dawn tarikatının üyesiydi; *Deo non fortuna* ilkesini benimsedi ve takmaadını bundan aldı. 1924'te, temel güçlerle temas ışığı nasıl yaratır ve bu temas nasıl gerçekleştirilir sorularını yanıtlayan temel düşüncesini yaymak için, İç ışık kardeşliği grubunu kurdu. *Mistik kabala* adlı kabala murakabe kitabı büyük bir etki yarattı. Ayrıca *Kozmik öğreti*'yi yazdı.

DİON HO KHRYSOSTOMOS, yunan retorikçi ve filozof (Prusa, [bugün, Bursa], Bithynia, İ.S. 30- Roma 117). Önce, doğduğu kentte retorik okuttu, ama halkın düşmanlığını çekince, ülkesinden ayrılmak zorunda kaldı. Mısır'da, Yunanistan'da yolculuklar yaptı ve sonunda Roma'ya yerleşti; Vespasianus'un güvenini kazandı. Orada retorik dersleri verdi. Domitianus tarafından sürülünce, kentten kente dolaşmaya başladı. Roma ordusunun toplandığı Getae bölgesindeyken Domitianus'un öldürüldüğünü ve tahta Nerva'nın çıktığını öğrendi; askerlerin bu haber üzerine ayaklanmalarına engel oldu. Roma'ya döndü ve yaşamının kalan bölümünü Nerva ve Traianus himayesinde geçirdi. Dion'dan, günümüze 80 yapıt ulaşmıştır ve bunların büyük bölümünü söylevler oluşturur.

DİON KASSİOS Kokkelanos, lat. **Cassius Dio Coccelanus,** yunanlı tarihçi (Nikaia, Bithynia 155'e doğr. *-ay. y.* 235'e doğr). Annesi tarafından Dion Khrysostomos'un soyundan gelir. 180'de Roma'ya gitti,önce Septimius Severus, ardından da Severus Alexander ile yakınlık kurdu. Smyrna (İzmir) ve Bergama curatoru, Afrika prokonsülü, Dalmaçya, daha sonra yukarı Pannonia legatusu ve 229'da konsül oldu. Septimius Severus'un tahta çıkacağını haber veren mucizeler üzerine yazdığı bir kitaptan sonra Commodus'un yaşamöyküsünü ve yunanca olarak 229 yılına kadar üstünde çalıştığı *Romaike historia*'yı (Roma tarihi) yazdı. Günümüze, *Romaike historia*'sının 80 kitabından 25'i kalmıştır. Sağlam bilgilere dayanan ve genellikle yan tutmayan Dion Kassios, III. yy. ve Roma İmparatorluğu'nun son dönem tarihçilerinin en iyisidir.

DİONE, Satürn*'ün dördüncü uydusu; 1684'te J.D. Cassini buldu. Çapı 1 120 km. Yoğunluk 1,4. Yörüngesinin yarıbüyük ekseni 377 400 km. Dolanım süresi 2 g 17 sa 41 dk. Bu uydu, bir olasılıkla büyük bölümü buzdan oluşmuş bir gökcismidir. Amerikan Voyager 1 sondası ilk kez 1980'de uydunun fotoğraflarını çekti ve yüzeyinin, 100 km çapında sayısız kraterle kaplı olduğu anlaşıldı; bunlardan çoğunda Ay kraterleri gibi merkezi bir tepe yer alır ve kimisinde büyük bir olasılıkla buz akıntılarından kaynaklanan parlak çizgiler vardır.

DİONE. Yun. mit. Geleneklere göre Uranos ile Gaia'nın ya da Okeanos ile Tethys'in kızı. Zeus'un kalbini çalar ve birleşmelerinden Aphrodite dünyaya gelir. Tantalos'un karısı olan Dione ondan Niobe ile Pelops'u dünyaya getirir.

DİONİSİO Liberal (Lizbon 1261 - Odivelas 1325), Bourgogne hanedanından Portekiz kralı (1279-1325), kral Afonso III'ün ikinci oğlu. Soyluların ve Kilise'nin hak iddialarını boşa çıkararak monarşinin gücünü pekiştirdi. Gerek tarım (*Rei lavrador* [çiftçi kral] adıyla anılması bu yüzdendir), gerek sanayi alanında ülkesinin iktisadi atılımına katkıda bulundu. Açık pazarların çoğaltılmasıyla iç ticaret, Brugge ve Londra'da ticaret sömürgelerinin kurulmasıyla da deniz ticareti görülmemiş bir gelişme gösterdi. Kral, 1290'da kurduğu Lizbon Üniversitesi'ni 1308'de Coimbra'ya nakletti. 1319'da İsa tarikatı'nı kurma hakkını aldı; Portekiz'deki Templum tarikatı'nın tüm malı bu tarikata miras kaldı.

DİONİSİO (Mário), portekizli yazar (Coimbra 1916). Portekiz yenigerçekçiliğinin en ateşli temsilcilerindendir. Şiirler (*Poésie incomplète* [fr. çev.], 1966), öyküler (*la Journée grise* [fr. çev.], 1944) ve romanlar (*Ni mort ni commencement* [fr. çev.], 1969) yazdı.

DİONYCHOİDEA a. (*di-* önek, ve *onyks, -ykhos,* tırnak'tan). Her ayağında iki çengel bulunan *Entelegynae* öbeğinden örümcek üstfamilyası.

DİONYSİA a. (yun. sözc.). Dionysos onuruna yapılan şenlikler.
—ANSİKL. Esk. Yun. Tüm yunan dünyasında, değişik adlar altında kimi kırsal şenlikler, kimileri de Dionysos'a tapınma biçiminde olan, Dionysos onuruna şenlikler yapılırdı. Bu şenlik vesilesiyle grotesk tören alayları, şölenler, phallophoria'lar düzenlenirdi. Ayinlere girişle ilgili belli başlı şenlikler üç yılda bir kadınların gece danslarının yer aldığı (trieteris) Phrygia'da ve Lydia'da, Trakya'da, Makedonya'da, Naksos'ta ve Kythira'da, nihayet İtalya'da (Dionysos misterleri, Roma bacchanalia'sı) kutlanırdı. İ.Ö. V. ve IV. yy.'da Attike'de yapılan şenliklerin hiçbir yerde eşi görülmemiştir. Burada yapılan şenlikler, *oskhophoria, anthesteria, küçük kırsal dionysialar* ve *büyük kent dionysiala-rı*'ydı. Kırsal dionysialar, şarap şenlikleriydi ve kasım ayında köylerde kutlanırdı. Gösterişli ve açık saçık bir kortej olan *komos* uzun zaman bu şenliklerin başlıca öğesi olmuştur. Büyük dionysialar ise ilkbaharda kutlanırdı ve en fazla 6 gün sürerdi. Şenlik öncesi yapılan yarışmalar süresince sanatçılar ve şairler halka tanıtılırdı. Dionysos'un heykeli görkemli bir tören alayıyla tiyatroya getirilir, bunu bir kurbanın verilmesi ve bir ziyafet izlerdi. Üçüncü günden altıncı güne kadar dithyrambikos yarışmaları ve tiyatro gösterileri yapılırdı. Arada, bol bol yenilir ve içilirdi. Dionysos şenlikleri lirik şiir ve tiyatro tarihinde önemli bir rol oynamıştır.

DİONYSİOS Areiopagosçu *(aziz),* atinalı piskopos ve martyr (İ.S. I. yy.). Areiopagos üyesi. Aziz Paulus'un etkisiyle hıristiyan oldu. Gelenek'e göre Atina'nın ilk piskoposudur. V. yy.'da yazılmış birçok yapıt, yanlışlıkla ona mal edilmiştir.

DİONYSİOS I Büyük, lat. **Dionysius** (Siracusa İ.Ö. 430'a doğr. *-ay. y.* İ.Ö. 367), Siracusa tiranı (405-367). Yoksul bir aileden geliyordu. Diokles'in yönettiği, Demokrat partinin koyduğu yeni anayasayı yürürlükten kaldırmak isteyen, soylular sınıfının lideri Hermokrates'in girişimini destekledi (408), zengin yüksek görevlilere ve etkili yurttaşlara duyduğu kin, halkın sevgisini kazanmasını sağladı. Kentlerinin Kartacalılar tarafından yıkılmasından siracusalı komutanları sorumlu tutan Agrigentolular'ı desteklemekten çekinmedi ve kendini komutan seçtirmeyi

İPS - NASA

Dione
amerikan uzay sondası Voyager 1'in 12 kasım 1980'de 162 000 km uzaklıktan çektiği fotoğr

başardı. İktidarı ele geçirmek için çalışma arkadaşlarını ve rakiplerini karaladı, sürgüne gönderilenleri geri çağırdı. Gönderildiği Gela'da bazı zengin yurttaşları ölüme mahkûm ederek, onların mallarını askerlere dağıttı, böylece bütün saltanatı boyunca bazen toprak vererek, bazen ücretlerini artırarak askerleri elinde tutmayı bildi. Tek başkomutan olduktan sonra, güçlü bir muhafız kıtasının desteğiyle tiranlığa yeni düzenlemeler getirdi, 200 gemiden oluşan bir filo ve campanialı paralı askerlerden kendisine bağlı bir ordu kurdu, yönetim merkezini Ortigia adası gibi, ele geçirilmesi olanaksız bir müstahkem mevkiye taşıdı.

Kartacalılar'ın Gela ve Kamarina'yı işgali üzerine, Siracusa'ya sığınan bu iki kentin halkı Dionysios'a karşı ayaklandılar. Paralı askerler ayaklanmayı bastırdılar, ama ardından tirana düşman tüm güçlerce desteklenen ordu, başkaldırarak, Dionysios'un sığındığı Siracusa kalesini kuşattı. Campanialılar'ın duruma el koyması ve çıkan veba salgını sayesinde (404) Dionysios kurtuldu ve Kartaca'yı anlaşmaya zorladı. Ama Gela ve Kamarina'yı bırakmak zorunda kaldı. Daha sonra bağışlayıcı hareketleriyle yeniden halkın sevgisini kazandı ve toprak dağıtarak yabancılarla uzlaştı. Enna dahil bazı Sicilya kentlerine boyun eğdirdikten ve İtalya kentlerine egemenliğini kabul ettirdikten sonra Etna, Catania, Naksos, Rhegion ve Leontinoi gibi komşu yunan kentlerini yakıp yıktı ya da işgal etti ve Siracusa'yı kara yönünde tahkim etti (bu tahkimat sayesinde hayatını kurtaracaktır). Daha sonra, siyasetinin başlıca hedefini oluşturan Kartaca'ya karşı yeniden savaş açtı. 404'te Kartaca'ya bırakılan kentleri geri aldı, uzun bir kuşatmanın ardından Kartacalılar'ın elindeki Motye kalesini ele geçirdi (397-396). Ne var ki 396-395'te 100 000 askerle Siracusa'yı kuşatmaya gelen ve başaramayan Himilkon tarafından denizde yenildi. Dionysios yurduna dönebilmek için 300 talen ödemek zorunda kaldı. Sonra düşmanlarının kaçtığı kentlere boyun eğdirmek ve ticaret merkezleri kurmak (Rhegion'un işgali 387) amacıyla Güney İtalya'yı fethe girişti. Kartaca ile yeni bir savaş için kaynakları yetersizdi, Agylla tapınağı'nı yağma etti, daha sonra bir filo kurarak Kartacalılar'ı yendi (383-376 ve 368'deki savaşlar), onlara Sicilya'nın en batı ucundakilerden başka toprak bırakmadı. Dionysios Yunanistan'ın iç kesiminde de önemli bir rol oynadı. Uzun süre Sparta'yı destekledi, Kerkyra sorununda Atinalılar'ın karşısında yer aldı.

Dionysios gösterişe düşkün ve okumuş bir tirandı -trajediler yazmıştı,şiire meraklıydı ve çevresindeki yunanlı şairler sayesinde sarayı, hellenizmin en önemli merkezi haline gelmişti-; İ.Ö. 367'de öldüğünde, Siracusa, Sicilya ve İtalya'ya yayılan büyük bir imparatorluktu.

DIONYSIOS II Genç (İ.Ö. 397'ye doğr.- 344), Siracusa tiranı (İ.Ö. 367-344), Dionysios I Büyük'ün oğlu ve ardılı. Önceleri tüm iktidarı Platon'un dostu olan amcası Dion'a bıraktı. Daha sonra, onu sürgüne gönderdi ve mallarını sattırdı (366); ama Sparta ve diğer yunan kentleri tarafından desteklenen Dion, Ortigia kalesini kuşattı. Kahramanca bir direnişe rağmen, Siracusa ele geçirildi (356). Dionysios Lokroi'ya çekildi ve burada çok geçmeden tiranlığıyla halkın nefretini kazandı. Siracusa'ya dönmek için, Dion'un öldürülmesinin (354) ardından çıkan karışıklıklardan yararlandı, ama Sicilya kentlerinin çoğunluğu onu tanımayı reddetti ve Leontinoi tiranı İketas tarafından Ortigia'da kuşatıldı. O zaman Korinthos Siracusa'nın kurtarılması için Timoleon'u gönderdi (344). Genç Dionysios, onunla anlaşmaya vararak servetiyle birlikte Korinthos'a çekildi. Şatafatlı bir prens, edebiyatçıların dostu, bilgin ve sanatçıların koruyucusuydu.

DIONYSIOS, Pontos Eukseinos'ta (Karadeniz) Herakleia tiranı (öl. İ.Ö. 305). Tiran Klearkhos'un oğlu, kardeşi Timotheos'un ölümünden sonra, 337'den başlayarak Herakleia'nın tek hâkimi oldu. Pers gücünün zayıflamasından yararlanarak devletlerinin sınırlarını genişletti, Amastris adlı bir pers prensesiyle evlendi ve parlak bir saray hayatı yaşadı. İki oğlu, Oksyathres ve Klearkhos kendisinden sonra hüküm sürdüler.

DIONYSIOS Trakyalı, iskenderiyeli gramerci (İ.Ö. 170'e doğr.- 90'a doğr.). Aristarkhos'un öğrencisi. Sistemli ve eksiksiz ilk dilbilgisi incelemesi olan *Tekhne Grammatike*'nin (Dilbilgisi incelemesi) yazarıdır. Stoacıların ayırdığı dört konuşma bölümüne, belirteci, sıfat-fiili adılı ve öntakıyı ekledi.

DIONYSIOS Halikarnassoslu, yunanlı tarihçi ve eleştirmen (İ.Ö. I. yy.). İ.Ö. 30 yıllarına doğru Roma'ya geldi, dilbilgisi dersleri verdi ve bilim alanında büyük bir ün kazandı. Attikeli hatipler, özellikle de Demosthenes ve Thukydides üzerine yaptığı edebiyat eleştirisi çalışmaları, Roma'da, klasik attikecilik geleneğine uygun düşen bir beğeninin oluşmasını büyük ölçüde etkiledi. Bundan başka, bir tarih yapıtı olan *Romaike Arkhoilogia* (Roma Eskiçağları) adlı bir çalışma yayımladı; bu çalışmadan günümüze ancak, Roma tarihinin başlangıcından İkinci Pön savaşları'na kadar geçen sürenin ele alındığı ilk kitaplar kalmıştır.

DIONYSIOS Kılavuz, yunanlı şair (İ.S. II. yy.). İskenderiye kökenliydi. Roma'da kütüphanecilik yaptı, birçok yanlış bilgilerle, bilinen dünyanın çeşitli bölgelerini anlattığı *Oikymenes Periegesis* (Dünya turu) adlı manzum bir yapıt yazdı.

DIONYSIUS *(aziz),* [öl. Roma 268], 259-268 arası papa. Sapkınların vaftizlerine ve sabelliusçuluğa ilişkin tartışmalarda etkin bir rol oynadı. Roma'da bir konsil topladı (262). Roma ruhani çevresinin sınırlarını belirledi.

DIONYSOS Küçük, Skythialı (İskit) keşiş (Skythia'da V. yy. sonu. –öl. 540'a doğr.).Eşsiz bir çevirmendi, Latinler'e birçok yunan metnini, Yunanlılar'a da latince metinleri tanıttı. Takvim düzenleyicisi olarak, paskalya tarihinin saptanmasında Doğu ile Batı arasında bir uyum sağlamaya çalıştı. Her şeyden önce bir din kuramcısıydı, havariler derlemesinden, papalık kanunlarından, yunan konsillerinden ve kararnamelerden oluşan *Dionysiana* adlı ilk kilise kanunları koleksiyonunun babasıdır.

DIONYSODOROS, İ.Ö. III. ya da II. yy.'da Kaunos'da (?) yaşamış yunanlı matematikçi. Arkhimedes'in *Peri sphairas kai kylindhru* (Küre ve silindir üzerine) adlı yapıtında belirlediği ve bir küreyi, parçaların hacmi belli bir oranda ele alacak biçimde bir düzlemle kesmeye dayanan problemin ortaya koyduğu kübik denklemi Dionysodoros çözdü; çözümde bir hiperbolla bir parabolun arakesitini göz önüne aldı.

DIONYSOS. Yun. mit. Eski Yunan'da Şarap ve Sarhoşluk tanrısı. Yunanlılar'ın Şarap ve Bağcılar tanrısıyla, hakkında bilgi bulunmayan bir Trakya tanrısının kaynaşması sonucu ortaya çıktığı sanılmaktadır. Eskiler daha o zaman bu konuda bazı varsayımlarda bulunmuşlardı: bazı mitoloji öykülerinde kesinlikle geç gelmiş yabancı bir tanrı olarak görülür, ama bu çok görelidir, çünkü İ.Ö. XV. yy.'da Pylos'ta adı geçmektedir. Mykenai döneminde kendisi gibi nemli ortamların tanrısı olan Poseidon ile bağıntısı vardı. Klasik Dionysos'un temel çizgileri esas olarak Trakya'dan gelir. Trakya tanrısı ormanlık doruklarda oturur, ama kehanetlerde bulunur, tarımı korur ve desteklerdi. Törenleri alkolün verdiği sarhoşluğa dayalı bir kültü yönetirdi; efsaneye göre bazı kadınlar, bakkhalar geceleri dağlarda gizemli eğlencelerle kendilerinden geçerlerdi. Yunanistan'da benimsenen Dionysos için Boiotialılar bir efsane yakıştırdılar. Onlara göre, Zeus ile Semele'nin oğludur. Semele, tanrı sevgilisini bütün görkemiyle görmek isteyince yıldırımlarla çarpılıp yanar. Henüz doğum zamanı gelmediği için Zeus'un birkaç ay uyluğunda sakladığı Dionysos nymphe'ler tarafından yetiştirilir, daha sonra çılgınlığa kapılarak gittiği yerlere bağcılığı yayarak dünyayı dolaşır. Başarıyla sonuçlanan bir sefer sonucu Hindistan'a panterlerin çektiği bir araba üzerinde girdiği söylenir. *Bacchus* diye de anılan tanrı Roma'da İtalya tanrısı *Liber Pater* ile özdeşleştirilmiştir.

Bitki örtüsünün tanrısı olan Dionysos'un simgesi çam ve (sunakların çevresindeki simgesel sütunlara sarılan) sarmaşıktır. Bir Üreme tanrısı olarak da görülür: Dionysos'un kısmen ya da tamamen bir teke ya da daha yaygın olarak boğayla özdeşleştirilmesi bununla ilgilidir. Sonuçta, Dionysos, yeraltı tanrıları arasında sayılır. Tanrısal kişiliğindeki karmaşıklığı başka şeylerin yanında, çok sayıda takmaadı bulunması da kanıtlar *(Nysaios, Bromios, Dithyrambos, Evios, Bakkhos, Zagreus, Sabadzios, Lyaios).* Satyroslar, Silenoslar, Pan, Priapos, Thyiaslar ve Bakkhalar'ın yer aldığı neşeli bir alayın önünde betimlenirdi. İnananların bizzat tanrıyla bütünleşebildikleri kabul edilen dinsel törenleri ilk olarak sarhoşluk ve kendinden geçme hallerinden doğmuştur. Efsanede bu törenler, adakların canlı canlı el ve dişlerle parçalanıp yenmesi demek olan omofajiye kadar varırdı. Klasik Yunan tarafından dışlanan ve bunun sonucu olarak sitelerce benimsenmesi önlenmiş bulunan bu kültün ilkel bir gerçeklikle bağlantısı vardır. Öte yandan Dionysos'un coşkulu maiyeti ve sefahat arkadaşları Yunanlılar'ın dramatik şiirlerine ve dithyramboslara kaynaklık etmiştir. Dionysos kültünün Yunanistan'da büyük etkinliği olmuş, şenlikleri daha sonra Roma İmparatorluğu döneminde de sürmüştür.

—İkonogr. Dionysos'un ilk tasvirlerinde (François vazosu) cepheden bir yüz ya da kült heykelini oluşturan kıvrımlı bir direk üzerine oturulmuş mask gösterilir. Vazolar üzerinde çok yaygın olarak işlenen arkaik tip, kimi kez karaca derisiyle örtülü uzun bir tünik giyinmiş, başında sarmaşıklardan örülü bir taç bulunan, elinde bir thyrse (ucunda bir çam kozalağı olan kamış) ya da kantharos ve rhyton gibi maşrapalar tutan, ileri yaşta, sakallı bir tanrı tipidir. Çoğu kez maiyeti de peşinden gelir: bakkhalar, silenoslar, satyroslar. Gezgin bir tanrı olan Dionysos bir gemiyle Attike'ye gelir (Münih'te Eksekias kupası) ya da doğulu hayvanların çektiği bir arabayla dolaşır (Phineus ressamının kupası, Würzburg). Parthenon'un doğu alınlığında

Scala

Dionysos (ve Ariadne ?) bir kyliks'in iç süslemesinden ayrıntı İ.Ö. IV. yy. *Villa Giulia müzesi, Roma*

J. Prévost-Explorer

Atina Akropolisi'nin güney kanadındaki Dionysos tiyatrosu'nun genel görünümü

uzanmış durumda çıplak bir delikanlı görülmektedir. Klasik ve Hellenistik dönemde uzun saçlı, tüysüz delikanlı tipi çok tutuldu (Taşozlu Dionysos), ama arkaik tip varlığını sürdürdü (Alkamene Dionysos'u). Kardeşi Hermes'in (Olympia grubu) ya da bir silenos'un (Lysippos) taşıdığı bir çocuk, bir tiyatro tanrısı (Louvre' daki *Dionysos şairin yanında* adlı kabartmalar) olarak temsil edilir. Eleusis çevriminde ve kendisiyle ilgili efsanelerde (Pompei'de Gizler villası, *Dionysos ile Ariadne'nin düğünleri*) ortaya çıkar. Ariadne'yi Naksos'ta buluşu ve Hindistan'daki zaferi mozaiklerde çok sık işlenmiştir (Delos, Kuzey Afrika).

DİONYSOS Büyük *(aziz)*, İskenderiye piskoposu (öl. 265 doğr.). Origenes'in öğrencisi, sonra İskenderiye okulunda onun yerine geçti. İskenderiye piskoposuyken (248-249) iki kez tutuklandı, sürgüne gönderildi, 262'de İskenderiye'ye döndü. Din sapkınlarına karşı yapılan tartışmalara etkin olarak katıldı.

DİONYSOS, Denis Usta da denir, yunan asıllı rus ressam (1440'a doğr.-öl. 1502'den sonr.). Zamanının en ünlü sanatçılarından biridir. Ana yapıtı, Vologda bölgesindeki Therapontes manastırı katedrali içindeki, Meryem'e ait duvar resimleri dizisidir (1500-1502). Ayrıca ikonalar yapmıştır (Moskova, Tretiakov galerisi). Kullandığı açık renkler, ikona düzenlemelerinin yalınlığıyla uyum içindedir.

Dionysos tiyatrosu, Dionysos Eleuthereus tapınağında Atina Akropolisi'nin güney kanadında bulunan tiyatro. Büyük dionysia ve lenaialar sırasında tiyatro yarışmaları burada yapılır, ayrıca İ.Ö. IV. yy.'dan başlayarak ekklesia burada toplanırdı. İ.Ö. V. yy. başında kurulurken, yuvarlak bir *orchestra*'sı ve tahta sıraları olan tiyatro, İ.Ö. 400'e doğru taş kullanılarak yeniden yapıldı ve genişletildi. İ.Ö. 330'a doğru Lykurgos yönetiminde tamamlandı. Sulla, Neron ve Phaidros (224-225) dönemlerinde elden geçirildi. Perikles çağının büyük klasik oyunları burada sahnelendi. Sahne yapılarından günümüze kalan yalnızca, heykeller ve kabartmalarla süslenmiş Roma proscenium'unun bir bölümüdür. Roma *orchestra*'sı mavi ve beyaz eşkenar dörtgen taşlarla döşenmişti. 17 000 seyirci alan *cavea*'nın ilk sırasında Dionysos rahibine ayrılan yer göze çarpar; bunun çevresinde de magistratuslara, tüm tanrıların ve kahramanların rahiplerine ayrılmış mermer koltuklar bulunurdu.

DİONYSOSÇA sıf. Fels. Nietzsche'ye göre, dionysosçuluğa ilişkin olan için kullanılır.
—ANSİKL. Dionysos ve dionysosça inanışların ve tapınmaların bütünü, Nietzsche'ye, felsefesinin en önemli görüşlerini simgeleştirme olanağı vermiştir. Şöyle der Nietzsche: "Dionysos = duygusallık ve acımasızlık. Varolanların geçiciliği, hem var eden, hem yok eden bir gücün doyuma ulaşması olarak; sürekli bir yaratma olarak yorumlanabilir" (*Der Wille zur Macht* [Güçlü olma istenci]).

DİONYSOSÇULUK a. Fels. Nietzsche'ye göre, apollonculuğa karşıt olan ve yaşamdaki doğurganlıkla bolluğu benimsemeye dayanan anlayış. (Nietzsche şöyle der: "En şaşırtıcı ve en acımasız sorunlarıyla yaşamın kabul edilmesi; en yüce yaratılarını feda ederek tükenmek bilmez doğurganlığından haz duyan yaşama istenci; işte, *dionysosçuluk* diye adlandırdığım şey budur.")

DİOON a. Meksika kökenli, açıktohumlu küçük ağaç. (Meyveleri ve özeği yenebilen türü [*Dioon edule*], seralarda süs bitkisi olarak yetiştirilir ve Güney Avrupa'da kırlarda da yetişir; bu ağaççığın özeği bol nişastalı olduğu gibi tohumları da nişastalıdır. Sikasgiller familyası.)

DİOP (Birago), senegalli yazar (Uakam, Dakar, 1906 - Dakar 1989). Saint-Louis'deki Faidherbe lisesi'nden sonra veterinerlik öğrenimi için Toulouse'a gitti. Mesleğini genellikle eski Fransız Sudanı, Yukarı Volta ve Senegal'de uyguladı. Uzun yıllar kırsal kesimde yaşadığından yaşlı halk şairi Amadou Koumba Ngom ile dostluk kurdu. Birbiri ardı sıra verdiği başarılı edebiyat ürünlerinin kaynağını ondan aldı (*les Contes d'Amadou Koumba*, 1947; *les Nouveaux Contes d'Amadou Koumba*, 1958; *les Contes et Lavanes*, 1963). Ayrıca bir şiir kitabı (*Leurres et Lueurs*, 1960) ve anıları (*la Plume raboutée*, 1978) vardır.

DİOP (Şeyh Anta), senegalli yazar (Diourbel 1923 - Dakar 1986). *Présence africaine* dergisi çevresinde zencilik kavramının tartışıldığı bir dönemde, Paris'te, felsefe öğrenimi gördü. İleri sürdüğü savları, zenci düşüncesinin antik kaynaklarını vurgulayan bir dizi çalışmada bir araya getirdi: *Nations nègres et Culture* (Zenci uluslar ve Kültür, 1955), *l'Afrique noire précoloniale* (Sömürgecilik öncesi Zenci Afrika, 1960), *Les Fondements culturels, techniques et industriels d'un futur État fédéral d'Afrique noire* (Zenci Afrika'da kurulacak federal bir devletin kültür, teknik ve sanayi temelleri, 1960), *L'Unité culturelle de l'Afrique noire* (Zenci Afrika'nın kültür birliği, 1960), *Antériorité des civilisations nègres: mythe ou vérité historique* (Zenci uygarlıklarının öncelliği: mit ya da tarihsel doğruluk, 1967). Zenci Afrika enstitüsü'nün araştırma müdürü olan Şeyh Anta Diop aynı zamanda etkin bir siyasal militandı; art arda Senegalli kitleler blokuyla Senegal ulusal cephesi'ni birbiri ardına kurdu; Demokratik ulusal birliği yeniden canlandırmak için çaba harcadı.

DİOP (David), senegalli şair (Bordeaux 1927-öl. 1960). Dakar açıklarında bir uçak kazasında öldü. Tek bir şiir kitabı bıraktı: *Coups de pilon* (1956). Bu yapıtında sömürgeciliğin kötülüklerini gözler önüne serdi.

DİOPATRA a. Çok yaygın olarak görülen, çokkıllı halkalısolucan cinsi. (Çamurlu kumlarda tüpler içinde yaşar; solungaçları uzundur. *Eunicidae* familyası.)

DİOPHANES, yunanlı söz sanatı öğretmeni (Midilli, İ.Ö. II. yy. -öl. 132). Parlak bir konuşmacıydı. Roma'da, Tiberius Gracchus'un hocasıydı.

DİOPHANTOS, İskenderiye okulundan matematikçi. Yaşamı çok az bilinmektedir, hatta yaşadığı dönemin İ.Ö. II. yy. ortası sonrasıyla IV. yy. ortası öncesi olduğundan başka kesin bir bilgi yoktur. Günümüze ulaşan iki yapıtı vardır: *Arithmetika* (13 kitap halinde yazılmıştı), *Peri Polygonon Arithmon*. Birçok matematikçinin çalışmasının ürünü olan, ancak tek bir yazar tarafından kaleme alınan *Arithmetika* yunan cebirinin eriştiği en yüksek noktayı oluşturur. Bu yapıt birinci, ikinci, üçüncü dereceden aritmetik problemlerinin bir derlemesidir; problemler, bir bilinmeyenin elenmesi, ornatma yöntemi ya da çok iyi cebirsel özdeşlikler kurularak ifadelerin dönüştürümü gibi cebirsel nitelikte tekniklerle çözülür. Ayrıca Diophantos simgeciliğe bir giriş yapar ve yalnızca pozitif oransal çözümleri dikkate alır. Bu derleme arap matematiğinin gelişmesini önemli ölçüde etkilemiş ve rönesans cebircilerine de esin kaynağı olmuştur.

Diophantos denklemi, P, katsayıları $\mathbb{Z}$ ye (doğal ve bağıl sayılar) ya da $\mathbb{Q}$ ya (oransal sayılar) ait bir polinom olmak üzere, çözümleri $\mathbb{Z}$ de ya da $\mathbb{Q}$ da aranan $P(x, y, z,...) = 0$ biçimindeki denklem.

Diophantos yaklaştırımı, orandışı bir sayının, oransal sayılarla yaklaştırımı. (Bunun incelenmesinde anarol sürekli* kesir kavramına düşmektedir. Cebirsel orandışı sayıların yaklaştırımı, doğrudan bir yöntemle, Liouville [1844] tarafından yapılmıştır, bu vesileyle o, üstün sayılardan ilk örnekleri vermiştir.)

DİOPSİS a. (bir şeyin içinden görmek anlamında yun. sözc.). Yuvarlak başının yanlarında gözleri taşıyan uzantılar bulunan ve kalkanı dikenlerle donanmış sinekleri içeren cins. (Larvaları tropiklerarası bölgelerdeki çeşitli buğdaygiller için zararlıdır. Saplıgözlüsinekgiller [*Diopsidae*] familyasının örnek tipi.)

DİOPSİT a. (fr. *diopside;* yun. *diopsis*, arasından görmek eylemi). Miner. Piroksen cinsinden bir tür. (Bir doğal kalsiyum ve magnezyum silikattır.)
—ANSİKL. Formülü $Ca(Fe, Mg)Si_2O_6$ olan diopsit, piroksen türleri içinde en arı ve en az bulunan bir mineraldir. Genellikle saydam ve renksizdir; bazen gri yeşil ya da açık yeşil türlerine rastlanır. Monoklinik sistemde yer alan öteki piroksenlerden daha uzun prizmalar biçiminde kristalleşir.

DİOPTAZ a. (fr. *dioptase;* yun. *diopteuein*, içini görmek'ten). Miner. Formülü $CuSiO_3, H_2O$ olan, doğal hidratlı bakır silikat; zümrüt yeşili kristaller halinde romboedrik sistemde yer alır.

DİOR a. (uolof dilinde sözc.). Pedol. Afrika'nın tropikal ve kurak iklim kuşağında, darı tarımına ayrılmış ve geniş alanları kaplayan çok kumlu toprak.

DİOR (Christian), fransız terzi (Granville 1905-Montecatini, İtalya, 1957). 1930 iktisadi kriziyle iflas etmiş bir sanayicinin oğlu. Bir çağdaş sanat galerisi açtı. Moda desencisi olarak birçok tanınmış modacının yanında çalıştıktan sonra 1946'da Paris'te kendi mağazasını açtı. Çok geçmeden "new-look" diye adlandırılan yeni bir stili lanse etmesiyle ün kazandı. "Christian Dior International" şirketi tüm dünyada lisans altında malları dağıtımını sağlamaktadır.

DİORAMA a. (yun. sözc.). İki yüzeyli ve kenarları gözükmeyen bir tual üzerinde gösterilen panoramik tablo; karanlık bir salonda ve ışık oyunları sayesinde (doğrudan ışık, par transparence vb.) izleyicide, tablo gerçekmiş ve hareket ediyormuş izlenimi uyandırılır.
—ANSİKL. Daguerre ile Charles Marie Bouton'un yapıtı olan ilk diorama, 1822'de Paris'te, Château d'Eau'nun arkasında Samson sokağı'na yerleştirildi; en çok beğenilen gösteri, *Messe de minuit à Saint-Étienne-du-Mont*'du (Saint-Étienne-du-Mont'da gece ayini): kilise önce karanlıktayken, sonra sunak bölümü aydınlanıyor, yavaş yavaş büyük bir kalabalık ortaya çıkıyordu.

Larousse

Christian Dior new-look stili Christian Bérard'ın Vogue'da çıkan deseni (mayıs-haziran 1947)

Roger-Viollet

Daguerre'in dioraması (tablonun değişik biçimlerde aydınlatılmasına olanak veren düzeneğiyle birlikte) ***Bibliothèque nationale, Paris***

DİORİ (Hamani), nijerli siyaset adamı (Sudure, Nijer, 1916 - Rabat 1989). İlkokul öğretmeniydi, 1946'da Demokratik Afrika topluluğu'nun (DAT) yerel şubesini kurdu. Fransız ulusal meclisi'nde milletvekilliği yaptı (1946-51 ve 1956-58), başbakan oldu (1958). 1960'ta cumhurbaşkanı seçildi. 1965 ve 1970'te tekrar aynı göreve getirildi. Nisan 1974 tarihli askeri darbeyle iktidardan düşürüldü. Evinde göz hapsine alındı; 1984'te serbest bırakıldı.

DİOSCOREACEAE a. (yun. hekimi *Dioskorides*'in adından). Sarılgan gövdeli, birçenekli otsu ya da dip kısmı odunsu bitkiler familyası. (Kimi türlerinin yeraltı organları nişastaca zengin olduğundan [yam] yenir; çiçekler başak biçiminde ve bireşeylidir. Tropikal ülkelerde yetişen 200 tür.)

DİOSFENOL a. (fr. *diosphénol*). Org. kim. Formülü $C_{10}H_{16}O_2$ olan enolleşmiş terpenik α-diketon; çeşitli barosma türlerinin yapraklarından çıkarılır. (Diosfenole, kokusundan dolayı BUKKU KÂFURU da denir.)

DİOSGENİN a. (fr. *diosgénine*'den). Org. kim. Zambakgillerin çeşitli türlerinden çıkarılan saponinlerin, formülü $C_{27}H_{42}O_3$ olan aglükonu; projesteron üretiminde hammadde olarak kullanılır.

DİOSGYÖR, Kuzey Macaristan'da (Borsod-Abaüj-Zemplén yönetim bölgesi) sanayı merkezi. Miskolc kentine bağlı. Kömür ve demir çıkarılır. Çelik fabrikası. Soğutma tesisleri.

DİOSKOROS, İskenderiye patriği (öl. Gangra [Çankırı], Paphlagonia 454). 444'te İskenderiye piskoposu 4 yıl sonra Eutykhes'ten yana oldu. 449'da Efes'te, onun başkanlığında toplanan konsil sapkın keşişe eski saygınlığını yeniden kazandırdı ve Konstantinopolisli Flavianus'u, hatta, papa Aziz Leo'yu aforoz etti. Ama 451'de Khalkedon Ortodoks patrikliği başkanlığında toplanan konsil Eutykhes'i mahkûm etti ve Dioskoros'u görevinden aldı. İmparator Marcianus onu Gangra' ya (Çankırı) sürdü.

DİOSKURİAS. Esk. coğ. Kolkhis'de (Eukseinos-Pontos'un doğu kıyıları) kent; adını Dioskurlar'dan aldı; altın postu aramaya giden Argonautlar'ın burada karaya çıktıkları sanılır. Kent Miletoslular'ca kuruldu ve bölge ticaretinin büyük bölümünü kendine çekti. Romalılar döneminde *Sebastopolis* adıyla, Avrupa ile Asya arasında yapılan ticaretin başlıca antreposu oldu. Günümüzde *Suhum*.

■**DİOSKURİDES** (*Pedania soyundan* anlamında **Pedanios** lakabıyla anılır), yunanlı hekim (büyük bir olasılıkla Anazarba, Kilikia, İ.S. I. yy.). Çok ülke dolaştığı ve daha çok botanikle uğraştığı sanılmaktadır. Yunanca yazdığı başlıca yapıt *Peri Hyles İatrikes (De materia medica)* [ilaç bilgisi] adlı geniş bir incelemedir. Bu kitabın arapça çevirisi, minyatürcüler tarafından geniş çapta resimlenmiştir. Kitabın en güzel el yazmaları, Topkapı ve Ayasofya (İstanbul) nüshaları ile Paris'te Ulusal kitaplık'ta bulunan Mağrib nüshasıdır.

Dioskurides'in *Hyles İatrikes* (ilaç bilgisi) adlı yapıtının arapça çevirisinden bir sayfa *Süleymaniye kütüphanesi, İstanbul*

Büyük Larousse

DİOSKURİDES Egeli, değerlitaş üzerine çalışan yunan gravürcü. Roma'ya yerleşti (İ.Ö. I. yy.). İmparator Augustus' un mühür olarak kullandığı küçük markalar (dioskuridesler), üzerine kazıdığı Augustus resimleriyle ve ayrıca Floransa' Arkeoloji müzesi'nde korunan ametisten yapılmış Dionysos-Hermes gibi akik oymalarıyla tanındı.

DİOSKURLAR, yun. **Dioskuroi.** Yun. mit. Zeus ile Leda'nın ikiz çocukları Kastor* ile Polydeukes.

DİOSMA a. Cape yöresinde yetişen çalı görünümünde hoş kokulu ağaççık. (Sedefotugiller familyası.)

DİOSPOLİS. Tar. coğ. Pompeius zamanında Niksar kentine verilen ad.

DİOSPYROS a. Bot. Abanoz ağacının ve trabzonhurmasının bilimsel cins adı. (Gerçek abanoz, Hindistan ve Sri Lanka' da yetişen *Diospyros ebenum* türünden ve tropikal Afrika'da yetişen bazı başka türlerinden elde edilir. Japonya'da ve Doğu Karadeniz bölgesinde yetişen *D. kaki* portakal görünümünde yenebilir meyveler [trabzonhurması] verir; *D. lotus* [karahurma] da, yenebilen meyvesi için Kuzey Anadolu bölgesinde yetiştirilen bir meyve ağacıdır.)

Diotima Mantinealı, Platon'un *Şölen'* indeki kahramanlarından biri. Platon, ruhun, doğruyu bulmak için çıktığı yolculuk üzerine en önemli efsanelerden birini bu rahibenin ağzından açıklar. Bu mite göre, bir yarı tanrı ve bilicilerin en büyüğü olan Eros (aşk), Platon'un, güzellik içinde yaratma diye belirlediği doğruyu bulmak için bütün yaşamı boyunca dolaşır durur. (Diotima'nın tarihsel bir kişilik olduğu söylenebilir. Eski öykülere göre İ.Ö. 440'ta Atina'ya gelmiştir.)

DİOURBEL, Senegal'de kent, bölge merkezi, Dakar'ın D.'sunda; 54 000 nüf. Dakar-Nijer demiryolu Diourbel'den geçer. Güzel cami. Ticaret ve elsanatları merkezi. Sıvı yağ fabrikası. —*Diourbel bölgesi*, yüzölçümü 33 547 km²; 619 680 nüf. (1988).

DİÖSTRUS a. (lat. *dioetrus*). Bazı memelilerin dişilerinde âdet çevrimi sırasında ortaya çıkan dinlenme evresi.

DİP a. **1.** Oyuk bir şeyin, bir kabın tabanı ya da ağzına karşıt yüzü: *Dibi delik kazan. Şişenin dibini temizlemek.* **—2.** Oyuk çukur, bir şeyin en alt ye da ağzından, girişinden en uzaktaki bölümü: *Kuyunun dibi. Çekmecenin, dolabın dibinde bir nesneyi aramak.* **—3.** Bir nesnenin, bir şeyin yere en yakın, aşağı bölümü; alt: *Bir sütunun, duvarın, ağacın dibi.* **—4.** Suyun altındaki katı; bölüm, yer: *Nehrin dibi görünüyor.* **—5.** YÜZEY'e karşıt olarak, sulerın alt tabakası: *Suyun dibinde yüzen balıklar. Dibe gitmek.* **—6.** Bir ölçünün belirtilmesiyle, belirli bir yerdeki su derinliğini belirtmek için kullanılır; derinlik: *Üç metre dipte. Sondaj çalışmaları petrolün 20 metre dipte olduğunu gösteriyor.* **—7.** Bir yerin girişe göre en uzaktaki bölümü: *Dairenin dibindeki oda büro olarak kullanılıyor. Odanın dibi karanlıkta kalıyor. Sağdaki koridorun dibindeki B merdiveni.* **—8.** Bir şişenin alt bölümünde, oyuk bir şeyin en derin bölümünde kalan şey: *Şişenin dibini içme, tortu var.* **—9.** *Dip bucak*, ilk bakışta göze çarpmayan yer; kıyı, köşe.|| *Dip doruk*, baştan aşağı, dipten tepeye dek, bütün bütün. || *Dip koçanı* → DİPKOÇANI. || *Dibi görünmek*, bir kap sözkonusuysa, içindeki tükenmek, bitmek üzere olmak: *Pekmez küpünün dibi göründü.* || *Dibi kırmızı mumla çağırmadım ya*, bir kimsenin bir yere kendisinin geldiğini, özellikle çağrılmadığını vurgulamak için söylenir. || *Dibine darı ekmek*, bir şeyi harcayıp tümüyle tüketmek, hiç bir şey bırakmamak: *Bir haftada bir kavanoz balın dibine darı ekmişlerdi.* || *Dibini bulmak*, bir kap sözkonusuysa, içindeki tükenmek. || *Dibini tutmak*, pişen bir yemek sözkonusuysa, piştiği kabın dibine yapışmak.

—Aktar. *Dipten yükleme*, bir depoyu, bir tankeri ya da bir sarnıç-vagonu üstten değil, alttan doldurma.

—Balıkç. *Dip oltası*, akarsuyun ya da denizin dibine indirilerek dip balıklarını yakalamakta kullanılan olta. || *Dip sürütmesi*, balıkçıların denizkestanelerini ve deniz kabuklarını yakalamak için teknenin arkasına takıp sürükledikleri, zincirlerle ağırlaştırılmış eski ağlar bütünü ve bu yöntemle yapılan avcılık. || *Dibe indirmek*, bir oltanın yüzdürme mantarını, yüzdürgeçle olta iğnesi arasındaki kısmı uzatacak biçimde yukarı kaydırmak.

—Bot. *Dipten damarlı*, ana damarları dipten çıkarak çeşitli yönde dağılan yapraklara denir. || *Dipten sürme*, sapın dibinden başlayarak dallanan bitki türlerinin özelliği. || *Dipten yapışık*, ıpçiğe alt ucundan bağlanan başçıklara ve böyle başçıkları olan erkekorganlara denir.

—Camc. *Dip mastarı*, üfleme işçisinin şişe dibini biçimlendirmek için şişenin dibine soktuğu madeni araç.

—Ciltç. → SIRT. || *Dip köstegi*, şirazeler örüldükten sonra kitabın sırtına yapıştırılan ince meşin. (Şirazeler de buna yapışır ve dikişler bunun altında kalır. Modern ciltlerde deri yerine kâğıt ya da bez kullanılmaktadır.) || *Dip tutmak*, şiraze örüldükten sonra, kitabın sırtına deri, bez ya da kâğıt yapıştırmak.

—Denizbil. *Dip akıntısı*, deniz dibinde ya da dibin hemen yakınında yer değiştiren akıntı.

—Denizc. *Dip doğası*, deniz dibinin coğrafi yapısı. (Demirleyecek bir geminin, demir üzerinde güvenle yatabilmesi dip doğasına bağlıdır. Demirlemeye elverişli dip doğaları balçık, çamur, kum, mercan ve kayalık olarak sıralanır.) || *Çakıllı dip*, coğrafi yapısı çakıl içeren dip. (Demir tutma yönünden zayıf bir dip doğasıdır.)

—Dokmc. Düz olarak dokunduktan sonra üzerine sırma, sim ya da kılaptanla motifler işlenen bir tür kumaş. (*Sade arşın* da denir.)

—Foto., Güz. sant. → FON.

—Mad. oc. *Dip şarjı*, kazılacak basamağın dibini kesmek için lağım deliğinin dibine yerleştirilen patlayıcı şarjı. || *Ayak dibi*, bir ayağın en alt noktası. (Karşt. AYAK BAŞI.)

—Oftalmol. *Göz dibi*, gözün oftalmoskopla görülebilen kısmı. || *Göz dibi muayenesi*, OFTALMOSKOPİ'nin eşanlamlısı.

—Ormanc. *Dipten kesme*, çok çıkıntılı bir çotuğu toprak yüzeyine en yakın yerden kesme.

—Petr. san. *Dip ürünü*, hidrokarbon karışımlarının ayrımsal damıtmayla en son elde edilen, en ağır ya da en az uçucu kesimi. (Karşt. TEPE* ÜRÜNÜ.)

—Petrokim. *Dip ürünü almak*, bir üründen en ağır kesimi ya da damıtma dip ürününü çıkarmak.

—Sil. *Dip tapalı zırh mermisi*, genellikle zırhlı araçlara karşı kullanılan, delme gücü büyük, dip tapasıyla donatılmış mermi.

—Sine. ve TV. *Dip dekoru* → FON.

—Süslem. sant. *Dip taşı*, varakçıların üstünde altın dövdükleri mermer taş.

—Tarım. *Dip açmak*, bitkilerde kök boynunu açmak.

—Tiyat. *Dip perdesi* → FON perdesi.

—Zootekn. *Dipten otlatma*, hayvanları merada, bitkilerin yedek besin depolama etkinliklerini kesintiye uğratacak ve bu yüzden bitkileri zayıf düşürecek kadar aşırı otlatma.

◆ sıf. Dipte bulunan.

—Biyol. → BENTİK.

—Güz. sant. *Dip yüzey* → FON.

—Müz. *Dip eşik* → EŞİK.

—Tüt. *Dip el, dip üstü el,* tütünün toprağa yakın kısmında çıkan, zayıf yapılı, ticari değeri düşük yaprak kümesi.

DİP a. (eğiklik anlamında ing. sözc.). Kad. doğ. Dölütün kalp atışlarının geçici yavaşlaması durumunda, monitör aracılığıyla elde edilen kalp frekansı eğrisinin görünümü. (Diplerin varlığı tehlike işaretidir. Tehlikenin derecesi, diplerin kasılmalarla aynı anda olmasına [tip I dipleri], kasılmadan sonra sürmesine [tip II dipleri] ya da kasılma ile ilintili olmasına bağlıdır. Diplerin yorumlanmasıyla ilgili gelişmeler, doğum sırasında dölüt rahatsızlıklarının izlenmesinde kolaylık sağlamıştır.)

DİPANEGARA ya da **DİPA NEGARA** → DİPONEGORO.

DİPANKARA → ATIŞA.

DİPAULİ (Joseph, *baron*), avusturyalı siyaset adamı (Kaltern, bugün Caldaro, Bolzano eyaleti, 1844 - Viyana 1905). 1873'te muhafazakâr milletvekili seçildi. 30 yıl boyunca Tirol'ün özerkliği için savaştı.

DİPÇİK a. Sil. Elde taşınan ateşli bir silahın namlu gerisinde yer alan ve atış biçimine göre avcının silahı omuzuna dayamasına, koluyla böğrü arasına sıkıştırmasına ya da elle kavramasına yarayan metal, ahşap ya da bakalit parça. ‖ *Dipçik burnu,* dipçiğin tetik yanında yer alan alt bölümü. ‖ *Dipçik muhafazası,* bir silahın dipçik tabanını besleyen ve koruyan demir parça. ‖ *Dipçik ökçesi,* dipçiğin tetiğe karşıt yanında yer alan alt bölümü. ‖ *Dipçik taban demiri,* genellikle Osmanlılar'ın kapsüllü ve iğneli tüfeklerinde görülen, dipçiğin tabanını destekleyen demir ya da pirinç parça.

—Ask. *Dipçik vuruşu,* yakın muharebede hasmın etkisiz duruma getirilmesi için dipçiğin kullanılması.

DİPÇİKLEMEK g. f. Dipçikle vurmak.

DİPDİNÇ sıf. (*dinç*'ten pekiştirilerek). Bir kimsenin dinç, sağlıklı, güçlü olduğunu vurgulamak için kullanılır.

DİPDİRİ sıf. (*diri*'den pekiştirilerek.). Çok canlı, sağlıklı: *İlerlemiş yaşına karşın dipdiriydi.*

DİPEPTİDAZ a. (fr. *dipeptidase*). Biyokim. Bağırsak mukozasınca salgılanan ve dipeptitleri parçalayan enzim.

DİPEPTİT a. (fr. *dipeptide*'den). Biyokim. Glisilglisin gibi, iki aminli asidin yoğunlaşmasıyla ortaya çıkan amitlerin genel adı.

DİPERİZ a. (ing. *deep-freeze,* derin soğutucu). Bir buzdolabının, buz üretmeye ve dondurulmuş ürünleri saklamaya yarayan bölümü.

DİPGÜN a. Koşumc. Dizginin elle tutulan bölümü.

DİPHİLOS, yunan komedi yazarı (Sinop İ.Ö. 360 ile 350 arasında - İzmir İ.Ö. 289'dan sonra). Atina'da yaşadı ve yeni komedinin başlıca temsilcilerinden biri oldu. Yazdığı yüz kadar oyundan günümüze ancak birtakım bölümler kalmıştır ve bunların bazıları da Plautus *(Asinaria)* ile Trentius'un *(Adelphae)* yaptıkları taklitlerle tanınmaktadır.

DİPHTERA ORİON a. Üst kanatları yeşil zemin üzerine siyah ve beyaz desenli küçük gece kelebeği. (Kukumavpervanegiller familyası.)

DİPHYES a. Sıcak denizlerin planktonunda bulunan ve zaman zaman yenilenen iki yüzme çanı taşıyan sifonofor cinsi. (*Calypcophora* takımı.)

DİPHYLLİDEA a. Üyelerinde çok devingen rostrumlu bir skoleks, sert dikenli bir "boyun" bulunan tenyalar takımı. (Kedibalıklarında asalak yaşarlar, başlıca cinsi *Echinobothrium.*)

DİPİR a. (fr. *dipyre*). Miner. Doğal alüminyum, sodyum ve kalsiyum silikat; wernerit cinsindendir (ateşin dipir üzerinde iki etkisi vardır: hem eritir hem de fosforışıl duruma getirir.)

DİPİRİLMETAN a. (fr. *dipyrrylméthane*). Org. kim. Formülü $C_9H_{10}N_2$ olan ayrıkhalkalı bileşik; bundan türeyen bileşiklerin genel adı. (Dipirilmetanlar, porfirinlerin bireşim ve biyosentezinde ara ürün olarak kullanılır.)

DİPKARPAZ, rumca **Risokarpa(s)on,** KKTC'de Gazi Mağusa ilçesine bağlı köy.

DİPKAZAR a. Tarım mak. Kuru toprağı altüst etmeksizin yararak derin işleyen alet.

DİPKİN a. *Yörs.* Ormanc. Karaağaç ve meşe gibi ağaçların düzgün ve 4-5 cm kalınlıktaki fidanı.

DİPKOÇANI a. Koparılarak ilgiliye verilen bir makbuzun defterde, karnede kalan ve makbuzun geçerliliğini doğrulamaya yarayan bölüm.

DİPLADENYA a. (yun. *diploos,* çift, ve *aden,* beze'den). Bot. Tropikal Amerika' da yetişen ve sıcak seralarda yetiştirilen çok ilginç pembe ya da koyu kırmızı çiçekli dik ya da sarılgan çalı. (Bil. a. *dipladenia;* zakkumgiller familyası.)

DİPLAKUZİ a. (fr. *diplacousie;* yun. *diploos,* çift, ve *akonein,* işitmek'ten). Bir ya da iki kulağın, aralarında üçlük, dörtlük ya da sekizlik fark bulunan iki sesi (uyumsuz diplakuzi) ya da aralarında kısa bir zaman aralığı bulunan iki sesi aynı anda algılaması (yankılı diplakuzi) biçiminde beliren işitme bozukluğu.

DİPLARYA a. Zool. Pisibalığının yavrusu.

DİPLECOGASTER BİMACULATA a. Zool. Ilık ve oldukça soğuk denizlerin kıyı kesimlerinde yaşayan kemiklibalık. (Karın kesimlerindeki bir çift çekmen sayesinde kayalara yapışarak şiddetli dalgalara bile karşı koyabilir. Yapışkanbalıkgiller familyası.)

DİPLEJİ a. (fr. *diplégie*). Nörol. **1.** Bakışımlı olarak vücudun iki yanını ya da iki bölgesini aynı zamanda etkileyen felç. **—2.** Aynı zamanda olmamakla birlikte iki yarı bedeni etkileyen iki taraflı felç. **—3.** *Çocuk beyin diplejisi* ya da *bacak diplejisi,* LITTLE HASTALIĞI'nın eşanlamlısı.

DİPLEME a. *Yörs.* Herhangi bir kaydın ana defteri, tapu ve nüfus kütükleri.

DİPLEMEK g. f. Balıkç. Ağı dibe oturtmak.

—Seram. Kütahya seramikçiliğinde, bir kabın ayak kısmını tornada bıçakla biçimlendirmek.

◆ gçz. f. *Arg.* Sınıfta kalmak.

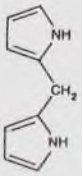

dipkazar

DİPLEURULA a. Biyol. Derisidikenlilerde yüzer gastrula larvasından sonra gelen ve iki yanlı bakışım gösteren pelajik larva. (Dipleurula, her grupta farklı bir görüntüyle sonuçlanan değişikliklerin ilk evresidir. Bu değişiklikler daha sonra, dış görünümleri açısından oldukça farklı larva biçimlerinin doğmasına neden olur: deniz hıyarlarının auriculariası, asteriaslarin bipinnariası, yılanyıldızlarının ve denizkestanelerinin pluteusu.)

DİPLOBİYONT a. (fr. *diplobionte*). Biyol. Üreme çevriminin tümünü diplofaz olarak geçiren canlı.

—ANSİKL. Bir diplobiyontta kromozom indirgenmesi doğrudan doğruya gametleri verir; döllenme sırasında birleşen bu gametler organizmanın tek haploit hücreleridir. Yalnız bazı bitkilerde (diyatomeler, bazı sifonlular ve mayamantarları) görülen bu çevrim kirpikliler ile çokhücreli hayvanların tümünde vardır.

dipirilmetan

DİBLOBİYONTİK sıf. (fr. *diplobiontique*). Biyol. Üreme çevriminin tümünü diplofazda geçiren canlı için söylenir.

DİPLOBLASTİK sıf. (fr. *diploblastique*). Biyol. Çeşitli organları yalnız iki embriyonsal tabakadan (ektoderm ya da ektoblast, endoderm ya da endoblast) doğan hayvanlara denir. (Bunlarda mezoderm ya da mezoblast oluşmaz. Başlıca diploblastik gruplar şunlardır: süngerler, knidliler ve kaburgalımedüzler.)

DİPLOCAULUS a. Kuzey Amerika'da Permi tabakasında bulunan, üçgen biçiminde yassı kafatаslı fosil amfibyum cinsi.

diplodocus kafatası

diplodocus iskeleti

bir diplodocusun temsili resmi

(*Lepospondyli* takımı, *Nectridea* alttakımı.)

DİPLOCENTRİDAE a. (yun. *diploos*, çift, *kentron*, iğnecik, ve *eidos*, görünüş'ten). Ayağının dibinde bir tek mahmuz ve iğneciğinin altında dişsi bir kabarcık bulunan bireyleri içeren akrepler familyası.

DİPLOCİDARİS a. (yun. *diploos*, çift, ve *kidaris*, hükümdar tacı'ndan). Küre biçimli denizkestanelerini içeren cins. (Ambulakrum bölgesinin her iki yanında iki sıra ambulakrum deliği bulunur. Üst Jura dönemi katmanlarında fosillerine rastlanır. *Cidaidae* familyası.)

DİPLODOCUS a. (yun. *diplous*, çift, ve *dokos*, mertek'ten). Kuzey Amerika'da Üst Jura döneminde yaşamış büyük sürüngen cinsi. (İkinci Zaman dinozorlarının devlerinden biridir. *Saurischia* takımı ve *Sauropoda* alttakımı.)

Bk. resim sayfa 3201

—ANSİKL. Ele geçirilen en sağlam iskeletine göre *Diplodocus* cinsi üyelerinin boyu 32 m'dir; bu boya göre ağırlığının da 25 ton olduğu sanılır. *Diplodocus*, giderek incelen uzun kuyruklu, çok uzun ve devingen boyunlu, "kütük" gibi kalın dört bacaklı (özellikle arka bacaklar) bir hayvandı. Başı küçük, dişleri zayıftı; buna bakılarak hayvanın yumuşak bitkilerle, özellikle su bitkileriyle beslendiği, ama omurga yapısına bakılırsa su dışında katı toprak üzerinde de hareket edebildiği söylenebilir. *Diplodocus* cinsinin ilk örneği, amerikalı milyoner Andrew Carnegie'nin kurduğu Pittsburgh müzesi'nin adamlarınca bulundu ve onun onuruna *Diplodocus carnegiei* diye adlandırıldı. Carnegie, *Diplodocus*'un kalıbını çıkarttırarak birçok örneğini yaptırdı ve dünyanın başlıca doğa müzelerine gönderdi.

DİPLODUS a. (yun. *diploos*, çift ve *hodos*, yol'dan). Zool. Akdeniz'de yaşayan baltabaş, karagöz ve isparozun cins adı.

DİPLODUS CERVİNUS a. Zool. Sıcak ve ılık denizlerde 400 m derinliğe kadar inen sularda yaşayan, zaman zaman acısulara, denizkulaklarına, haliçlere de giren karagöz türü. (Bedeni yeşilimsi gridir; sırtından karnına doğru dikey uzanan 8 sarı şerit vardır. Yaşadığı yere bağlı olarak etinin lezzeti değişir. İzmaritgiller familyası; boyu 25 cm'ye kadar.)

DİPLOE a. (yun. *diploe*, çift). Anat. Kafatası kemiklerinin tıkız doku lamları, yani iç ve dış katları arasında kalan süngersi tabaka. (Çok sert olan kemik lamlar arasındaki bu süngersi ara tabaka, büyük bir hafiflik sağlayarak kafatasının darbelere karşı direncini artırır.)

DİPLOFAZ a. (fr. *diplophase*). Biyol. Üreme çevriminde, hücre çekirdeğinin 2 *n* sayıda kromozom içerdiği, yani çekirdeğin diploit olduğu an. (Diplofaz, bitkilerde, sporofitlere özgüdür.) [Karşt. HAPLOFAZ.]

DİPLOFONİ a. (fr. *diplophonie*; yun. *diploos*, çift ve *phone*, ses'ten). Aynı anda iki sesin çıkmasıyla belirgin seslenme bozukluğu. (Ya tek taraflı ses tellerinde bir felçten ya da bir ses teli üzerindeki bir polip ya da urdan ileri gelir.) [Eşanl. ÇİFT TONLU SES.]

DİPLOGASTER a. (yun. *diploos*, çift, ve *gaster, gastros*, karın, mide'den). Bokböceklerinde, kanatla elitra arasında yerleşerek asalak yaşayan ipsisolucan. (Çomakkurtgiller familyası.)

DİPLOGLOSSUS a. (yun. *diploos*, çift, ve *glossa*, dil'den). Babaköşe benzeyen, ama dört ayağı ve her ayağında beş parmağı bulunan Orta Amerika kertenkelesi cinsi. (*Anguidae* familyası.)

DİPLOGNATHUS a. (yun. *diploos*, çift, ve *gnathos*, çene'den). Afrika'nın sıcak bölgelerinde yaşayan büyük kınkanatlı böcek cinsi. (*Diplognathus*'lar siyah ya da kızılsarı renkte, genellikle kırmızı benekli, bazen metal parıltılı böceklerdir; larvaları özellikle saptan samandan yapılan kulübelerin damlarında yaşar. Yaprakduyargalıgiller familyası.)

DİPLOGRAPTUS a. (yun. *diploos*, çift, ve *graptos*, yazı'dan). Silures devrinde yaşamış graptolit cinsi. (Kolonilerinde pnömatoforlar bulunuyor ve bunlardan, her biri iki sıra zoit taşıyan eşem örtüleri ve hidra sapları çıkıyordu.)

DİPLOİS a. (yun. sözc.). Esk. Yun. Çift katlı harmaniye biçiminde kadın giysisi; katlanan üst bölümü omuzlardan göğse ve sırta inerdi.

DİPLOİT sıf. (alm. *diploid*). Genet. Döllenmiş yumurtanın kromozom sayısına denir. (Bu sayı 2n ile gösterilir.)

DİPLOİTLİK a. Genet. Diploit sayıda (2n) kromozom içeren döllenmiş yumurtanın ya da bir beden hücresinin durumu.

DİPLOKİONİON. Tar. coğ. İstanbul'daki Beşiktaş semtinin Bizans dönemindeki adlarından biri.

DİPLOKOK a. (fr. *diplocoque*). Kokûs grubundan olan ve ikişer ikişer bir arada bulunan bakteri türü. (Örneğin zatürree diplokoku ya da pnömokok, belsoğukluğu diplokoku ya da gonokok, beyin -omurilik menenjiti diplokoku ya da menengokok.)

DİPLOLABİS a. (yun. *diploos*, çift, ve *labis, -idos*, kıskaç, kopça'dan). Dinant devri tabakalarında bulunan fosil eğrelti. (Sapının enine kesitinde birbirine kaynamış iki kerpeten ağzı gibi görünen iletken boru demeti başlıca özelliğidir. *Botryopteridae* familyası.)

DİPLOMA a. (yun. sözc., ikiye katlanmış nesne). Bir öğrenim kurumunu ya da bir programı başarıyla tamamlayan bir kimseye verilen ve ona bir hak, bir unvan sağlayan resmi belge: *Lise diploması. Terzilik diploması.* (Esk. eşanl. ŞAHADETNAME.)

—Diplom. bil. Batı'da, eskiden devlet yetkililerinin, özellikle de hükümdarların ve büyük tımar sahiplerinin verdiği resmi belgelerin Rönesans dönemindeki adı. ("Diploma" terimi ortaçağ uzmanlarınca benimsendi ve Mabillon tarafından da onaylandı. Elimizdeki en eski diplomalar VII. yy.'dan kalmadır ve papirüs üstüne yazılmıştır; VIII. yy.'da papirüsün yerini parşömen aldı. Diploma bir mühürle resmilik kazanırdı. XIII. yy.'da diplomaların yerini açık mektuplar aldı.)

—Eğit. *Dişhekimliği diploması*, iki yıllık bir öğretimi içeren "Temel diş hekimliği bilimleri" bölümlerini bitirenlere verilen diploma. || *Dişhekimliği yüksek lisans diploması*, iki yıllık Temel dişhekimliği bölümü'nü tamamladıktan sonra üç yıllık öğretim ve eğitimi yapılan "Diş hekimliği klinik bilimler" bölümünü tamamlayanlara verilen diploma. || *İlköğretim düzeyine dayalı diplomalar*, ilkokulun son sınıfı bitirildiğinde verilen *ilkokul diploması* ile ortaokulun son sınıfı bitirildiğinde verilen *ortaokul diploması*. || *Lisans diploması*, dört yıl süreli bir fakülte ya da yüksekokul ile ilgili eğitim programını başarıyla tamamlayan öğrencilere verilen diploma. || *Lisansüstü öğretim düzeyine dayalı diplomalar*, bir üniversiteye bağlı enstitülerde 2547 sayılı Yükseköğretim yasası'nın 65. maddesi uyarınca Üniversitelerarası kurulu tarafından hazırlanan Lisansüstü öğretim yönetmeliği ve Yükseköğretim kurulu'nun hazırladığı lisansüstü eğitim-öğretim enstitülerinin teşkilat ve işleyiş yönetmeliği esas alınarak hazırlanan kendi yönetmelik hükümlerine göre verilen diplomalar (1. *Yüksek lisans* [bilim uzmanlığı, yüksek mühendislik] *diploması*, en az dört yıl süreli bir yükseköğretim kurumundan lisans diploması ya da buna eşdeğer bir derece almış ve belirli bilim alanlarında doktora düzeyine hazırlanmak, özel bilgi ve uygulama, yeteneklerini geliştirmek, sanatta yeterlik düzeyine hazırlanmak amacıyla yapılan eğitim, bilimsel araştırma [tez] ve uygulama çalışmalarını tamamlayanlara verilen diploma. 2. *Doktora diploması* → DOKTORA. 3. *Sanatta yeterlik diploması*, bir sanatla ilgili yüksek lisans ya da buna eşdeğer bir derece almış ve o sanatla ilgili ders, uygulama ve "yeterlik eseri" hazırlama çalışmalarını başarıyla tamamlayanlara verilen diploma). || *Meslek yüksekokulu diploması*, iki yıl süreli bir meslek yüksekokulu ile ilgili eğitim programlarını başarı ile tamamlayan öğrencilere verilen diploma. || *Ortaöğretim diploması*, lise ve dengi meslek okullarınca verilen diploma. || *Önlisans diploması*, dört yıllık lisans düzeyinde bir eğitim programının ilk iki yılının derslerini başarıyla tamamlayan, öğreniminin geri kalan iki yılını tamamlamayan öğrenciye verilen diploma. (Bu öğrencinin lisans düzeyi programından kaydı silinir. Aynı öğrenci, üniversitedeki bir meslekokulunun diplomasını almak isterse, bu yüksekokulun yönetim kurulunun kararı ile kendisine seçtiği mesleğin gerektirdiği bir ya da iki yarıyıllık ek öğretim verilir. Öğrenci başarılı olursa ilk dört yarıyıla [2 öğretim yılı] eklenen bir öğretim sonunda meslek yüksekokul diploması alır.) || *Temel tıp fakültelerinde verilen diplomalar*, 1. *Temel tıp bilimleri önlisans diploması*, 2. *Lisans* (Temel tıp bilimleri lisansı) diploması, 3. *Klinik bilimleri yüksek lisans diploması*, 4. *Tıp doktorluğu diploması*.

—Esk. Rom. *Cursus publicus*•'tan (resmi taşıt) yararlanma hakkı veren izin belgesi. || *Askeri diploma*, birbirine tutturulmuş iki bronz levhadan oluşan ve üzerinde imparator tarafından askere verilen şerefli izinle *(honesta missio)* ayrıcalıkların yazılı bulunduğu askerlik cüzdanı. (Bu imparator buyrultusu, yardımcı birlikler askerlerine, Roma vatandaşı olma ve bir Romalı ile evlenme hakkını veriyordu. İlk askerlik diplomaları, imparator Claudius dönemine aittir.)

Diploma Leopoldinum, Leopold I tarafından 1691'de yayımlanan ve Transilvanya'nın temel hak ve özgürlüklerini güvence altına alan yasa. Bu yasaya göre din özgürlüğü tanınıyor; hükümdarlarca yapılan bağışlar korunuyor; vergiler artırılmıyor; yabancılar kamu görevlerinden uzaklaştırılıyordu.

DİPLOMALI sıf. Yetkisi ve başarısı diploma ile belgelenmiş kimse (özellikle sanatkârlar) için kullanılır: *Diplomalı terzi. Diplomalı aşçı.*

DİPLOMASIZ sıf. **1.** Diploması olmayan. **—2.** Diploma koşulu zorunlu olan bir işi diploması olmadığı halde yürüten kimse için kullanılır: *Diplomasız dişçi.*

DİPLOMASİ a. (fr. *diplomatie*). **1.** Uluslararası ilişkileri düzenleyen antlaşmalar bilimi. **—2.** Bir ülkeyi yabancı bir ülkede ve uluslararası görüşmelerde temsil etme eylemi ve biçimi. (Bk. *ansikl.* böl. Huk.) **—3.** Temsilcilikle görevli bir kimsenin mesleği, görevi; bu görevdeki devlet memurları tarafından oluşturulan topluluk. **—4.** Zor bir işte, bir görüşmeyi yürütmede gösterilen ustalık, incelik, beceriklilik: *Bu olayı çözmek için biraz diplomasi gerekir.*

—Uluslarar. huk. *Diplomasi temsilcisi*, hükümetlerin ve vatandaşların çıkarlarını temsil etmeleri için yabancı ülkelere gönderilen görevli. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Huk. Diplomasi, uluslararası hukuka dayanır: barışçı çözümleri, zorbalığı temel alan çözümlere üstün kılmayı amaçlar. Diplomasinin geleneksel organları, devletlerin birbirlerinde bulundurdukları temsilcilerdir: büyükelçiler, elçiler, maslahatgüzarlar. Ancak 1918'den bu yana diplomasi çalışmalarının temelini, dışişleri bakanlarının, hükümet hatta devlet başkanlarının birbirleriyle kişisel olarak görüşmeleri oluşturmaktadır. Her ne kadar diplomasinin varlığı devletler kadar eskiyse

de, bir ülkenin başka bir ülkede sürekli temsilci bulundurması ancak XVI. yy.'da başladı. Milletler cemiyeti ve Birleşmiş milletler örgütü gibi uyuşmazlıkları çözüme bağlamakla görevli uluslararası örgütlerin kurulması, diplomasiyi yürütme koşullarında değişiklikler yol açtı. Diplomasi ve diplomasi temsilcilerine ilişkin olarak 1961 tarihinde imzalanan Diplomatik ilişkiler hakkındaki Viyana sözleşmesi, bu konudaki kuralları yasalaştırdı. Türkiye, bu sözleşmeye 4 eylül 1984 tarih ve 3042 sayılı yasa uyarınca taraf olmuştur.

—Uluslarar. huk. Tam egemen devletler, kendilerini *diplomatik temsilci* gönderme-ye ve kabul etmeye yetkili kılan aktif ve pasif elçilik haklarına sahiptir.

Viyana kongresi, 19 mart 1815 tarihli düzenlemeyle, diplomatik temsilcileri üç sınıfa ayırmıştır: 1. büyükelçiler, *lega*'lar ve *nonce*'lar; 2. devlet başkanı yanına gönderilen ortaelçiler ve diğer temsilciler; 3. dışişleri bakanı yanına gönderilen maslahatgüzarlar. Sürekli hakemlik mahkemesi, Uluslararası adalet divanı üyeleri (BM antlaşması'nın 105. maddesi uyarınca) devletlerin BM'deki temsilcileri ve bu örgütün memurları da, ayrıcalık ve bağışıklıklar konusunda diplomasi temsilcileri sınıfına girer.

Diplomasi temsilcilerine, yanına gönderildikleri kişiye sunacakları güven mektupları verilir.

Temsilcilerin sırası sınıflarına göre belirlenir, her sınıf içinde de kıdem esasına göre sıralama yapılır. Bununla birlikte, Papa'nın temsilcileri olan *nonce*'lar, katolik ülkelerde özel bir öncelik sırasına sahiptir.

Temsilcilerin görevi, hükümetlerinin yönergeleri doğrultusunda görüşmeler yapmak, bunlar hakkında hükümetlerine bilgi vermek ve vatandaşlarını korumaktır. Görevlerini yerine getirirken çeşitli ayrıcalık ve bağışıklıklardan yararlanırlar: 1. diplomasi temsilcilerine hükümetleriyle hiçbir engellemeye karşılaşmaksızın haberleşme olanağı veren dokunulmazlık; 2. ülkesinde görevli oldukları devletin yargı yetkisinden bağışıklık; 3. vergi ve resimlerden bağışıklık; 4. elçilik konutunun dokunulmazlığı.

Başka görevlere çağrılan, görevden alınan ya da istifa eden temsilci, geri çağırma mektubunu sunar. Hükümet de, şikâyetçi olduğu bir temsilcinin geri çağrılmasını isteyebilir. Diplomatik temsilciliğin *resmi* görevlileriyle *resmi olmayan* personelini (temsilcilerin aileleriyle elçilik personeli) birbirinden ayırmak gerekir. Bununla birlikte, uluslararası teamül kuralları uyarınca, resmi olmayan görevlilere de, aynı zamanda konsolosların da yararlandığı yargı bağışıklığı tanınır.

Türkiye'de, diplomasi temsilcilerinin statüsü, Resmi gazete'de 14 aralık 1983'te yayımlanan Kamu kurum ve kuruluşlarının yurtdışı teşkilatı hakkında 189 sayılı kanun hükmünde kararname ile düzenlenmiştir. Buna göre, diplomatik temsilciliklerde görevli olan ve diplomatik statüye sahip bulunan temsilciler; büyükelçi, daimi temsilci, daimi temsilci yardımcısı, temsilci, elçi, ortaelçi, maslahatgüzar, elçi müsteşar, birinci müsteşar, müsteşar, hukuk müşaviri, başkatip, ikinci katip, üçüncü katip, ataşe ve ataşe yardımcılarıdır. Dışişleri bakanlığı memuru olmamakla birlikte, diğer kamu kurum ve kuruluşlarına mensup olarak dış temsilciliklerde görevlendirilen daimi temsilci yardımcısı, müşavir, müşavir yardımcısı, ataşe ve ataşe yardımcıları da diplomatik statüye sahiptir.

DİPLOMAT a. (fr. *diplomate*). Ülkesini yabancı bir devlette ve uluslararası görüşmelerde temsil etmekle görevli kişi.

◆ sıf. ve a. İlişkilerinde hesaplı, kurnaz ve becerikli olan kimse için söylenir.

DİPLOMATİK a. (fr. *diplomatique*, lat. *diplomaticus*, *diploma*'dan). Resmi evrak ve belgelerin çağlar boyunca geçirdikleri biçim değişikliklerini inceleyen ve bunları açıklamaya çalışan bilim. (Diplomasi bilimi aynı zamanda bu belgelerin hazırlanmasını, kuşaktan kuşağa aktarılmasını [yazıların ilk şeklinden kopyacıların en son değişikliklerine varıncaya kadar] ve bu şekilleri açıklayabilecek kurumları [kişiler, kançılarya, noterlik] inceler.)

◆ sıf. **1.** Diplomatlara, diplomasiye ilişkin: *Diplomatik ilişkiler. Diplomatik pasaport.* **—2.** Bir davranışın büyük bir ustalık, kurnazlık ve dikkatle yapıldığını belirtir: *Çok diplomatik bir yanıt.*

—ANSİKL. Belgelerin dış (yazının malzemesi) ve iç (metnin dili ve içeriği) özelliklerinin derinlemesine incelenmesi, gerçeğe uygunluklarının ve muhtemelen yazarının kimliği ile yazılış tarihinin saptanması olanağını sağlar.

Ortaçağ'da tarihçiler, arşiv belgelerinden çok az yararlanırlardı, belgenin kendisinin ve gerçeğe uygunluğunun değerlendirilmesinden ve diplomasi bilimi öğretisinden habersizdiler. XVI. yy.'da çok sayıda belgeyi gün ışığına çıkarmaya ve bu belgelerden yararlanmaya başladılar. Bununla birlikte, konuya ilişkin ilk bilimsel çalışmalar ancak XVII. yy.'da ortaya çıktı. Bu çalışmaların en önemlisi, dom Mabillon'un, eleştiri kurallarının belirlenmesi ve yeni bir yöntem ve üst düzeyde bir değerlendirmenin kullanılması nedeniyle bilimin gelişmesine yol açan *De re diplomatica*'sıdır (1681). Dom Mabillon'dan sonra, fransız benediktenleri XVIII. yy.'da önemli bir yapıt yarattılar. Dom Tassin ile dom Toustain'in *Le Nouveau Traité de diplomatique*'i (1750-1765), şüphesiz Mabillon'un çalışması düzeyinde olmamakla birlikte son derece yararlı bir derlemedir. XIX. yy.'da fransız (Benjamin Guérard, Bréquigny, Pardessus, Natalis de Wailly, Léopold Delisle, Quicherat, sonra J. Havet, M. Prou, Levillain, A. Giry, F. Lot) ve alman okulunun (Th. von Sickel, Julius Ficker, Harry Bresslau) bu konuda önemli ve yoğun çalışmaları görülür.

—Uluslarar. huk. *Diplomatik çanta*, hükümetlerin, dış ülkelerde bulunan temsilcileriyle önceden mühürlenmiş her türlü idari belge, gizli mektup, vb. değişimine olanak sağlayan uluslararası ayrıcalık; bu ayrıcalıklardan yararlanarak iletilen belge topluluğu. (Diplomatik çanta, diplomatik dokunulmazlıktan yararlanır ve her türlü gümrük denetiminden bağışık sayılır.) || *Diplomatik ilişkileri kesme*, iki devlet arasında, devletlerden birinin girişimiyle ve diplomasi temsilcilerinin geri çağrılması yoluyla doğrudan diplomatik ilişkilerin sona erdirilmesi. (Görüşmeler, üçüncü devletler aracılığıyla sürdürülebilir.) || *Diplomatik koruma*, bir devletin, yabancı bir devletin haksız eyleminden zarar gören vatandaşını diplomatik yollardan korumaya alması. (Yabancı devletle vatandaş arasındaki sorumluluk ilişkisi böylece devletlerarası bir ilişkiye dönüşür.)

DİPLOMATLIK a. **1.** Diplomat olma durumu. **—2.** Diplomatça davranış, kurnazlık.

DİPLOMONADİNA a. Omurgalıların bağırsağında ortakçı hatta asalak yaşayan, birçok çift organla donanan, uzun gövdeli, kamçılı *Protozoa*'lar takımı. (Başlıca cinsi *Giardia*.)

DİPLOPİ a. (fr. *diplopie;* yun. *diploos*, çift, ve *optos*, görünür'den). Oftalmol. Cisimleri çift gösteren görme bozukluğu. (Çoğunlukla göz kaslarındaki bir anomaliye bağlıdır.) [Eşanl. ÇİFT GÖRME.]

DİPLOPODA a. Zool. KIRKAYAKLAR altsınıfının bilimsel adı.

DİPLOPOR a. (fr. *diplopore;* yun. *diploos*, çift, ve *poros*, delik'ten). Trias tabakalarında fosil halinde bulunan sifonlu suyosunu. (Doğu Alpler'de, özellikle bu bitkilerin kalkerli kalıntılarından oluşma bir diploporlu kalker tabakası vardır.)

DİPLORİ a. (ing. *diplory*'den). Dy. Her biri iki dingile dayanan iki boylamadan oluşmuş taşıt. (Büyük bir manevra yeteneği olan diplori, küçük bir cer ya da itme kuvvetiyle ağır yüklerin taşınmasını sağlar.)

DİPLOSOMA a. (yun. *diploos*, çift, ve *soma, -atos*, beden'den). Bir ya da birçok yerden birbirine bitişik iki eksiksiz gövdeden oluşan ucube.

DİPLOSPHYRONİDAE a. (yun. *diploos*, çift, *sphyron*, ayak, topuk, ve *eidos* görünüş'ten). Bütün tarsusları iki bölütten oluşan yalancıakrepler alttakımı. (*Garypidae, Neobisiidae, Syarinidae*, vb. familyaları bu alttakıma girer.)

DİPLOSPONDİLİ a. (yun. *diploos*, çift, ve lat. *spondylus*, omur'dan fr. *diplospondylie*). Her metameri iki omur içeren omurganın durumu. (Bu duruma kıkırdaklıbalıklar, tümkemikliler ve *Embolomera* takımından balıkların kuyruk bölgesinde rastlanır.)

DİPLOSPORA a. (yun. *diploos*, çift, ve *sporos*, tohum'dan). Yumuşakçalarda ve karada yaşayan omurgalılarda asalak olan kabuklubit cinsi. (Bazı türleri, özellikle *Diplospora belli* insanda asalak yaşar ve ishalli, sancılı akut bir bağırsak hastalığı yapar.)

DİPLOSPORİ a. (fr. *diplosporie*). Biyol. Kapalıtohumlularda, indirgemesiz tek bir bölünme sonunda oluşan embriyon kesesi ana hücresinin durumu. (Böylece meydana gelen embriyon kesesi diploittir ve döllenmesiz olarak bir bireyin oluşumunu sağlayabilir.)

DİPLOSTEMON sıf. (fr. *diplostémone*). Bot. Erkekorganların sayısı çanak ya da taçyaprak sayısının iki katı olan çiçek ve bitki için kullanılır; özellikle böyle olan erkekorganlar takımına denir.

DİPLOSTRACEA a. (yun. *diploos*, çift, ve *ostrakon*, kavkı'dan). İkiçenetli bir bağası bulunan, *Branchiopoda* öbeğinden kabuklular takımı. (*Conchostraca* öbeği üyelerini ve supirelerini içerir.)

DİPLOTAXİS a. (yun. *diploos*, çift, ve *taksis*, düzen'den). Avrupa, Batı Asya ve Kuzey Afrika'da, daha çok fakir topraklarda yetişen, sarı, leylak ya da beyaz renkli çiçekleri olan yıllık ya da çokyıllık otsu bitki. (Turpgiller familyası.)

DİPLOTEN sıf. (fr. *diplotène;* yun. *diploos*, çift, ve *teinen*, -e doğru açmak'tan). Genet. Meyoz bölünmede profazın dördüncü evresine denir. Bu evrede iki kromatit açık seçik görünür ve birbirinden ayrılmaya başlar.

DİPLOTROPİS a. Tropikal Amerika'da yetişen ağaç. (Açık sarı çizgili, donuk kahverenginde kaba dokulu odunu sert ve ağır ya da çok ağırdır. Dış ağaç işlerinde, parke yapımında, ince marangozlukta ve kaplamacılıkta kullanılır.)

DİPLOZOA a. (yun. *diploos*, çift, ve *dzoon*, hayvan'dan). Uzun gövdeli, çok esnek zarlı, sekiz kamçılı protistler altsınıfı. (Bu altsınıfta, bakteri bakımından zengin tatlısularda yaşayan serbest protistlerle, omurgalıların birçoğunda sindirim, safra ve sidik yollarında asalak yaşayan protistler bulunur.)

DİPLOZOON a. (yun. *diploos*, çift, ve *zoon*, hayvan'dan). Sazangillerin solungaçlarında yaşayan asalak cinsi. (Bunlar erdişi ikişer bireyden oluşur; ikisi daha larvayken, bir çekmen ve bir kabarcık sayesinde birbirine yapışır [*diporpa* larva] ve sonunda dokuları bir ölçüde kaynaşır. Yapraksolucanlar sınıfı, yassısolucanlar takımı.)

diplozoon

DİPLURA a. Zool. ÇİFTKUYRUKLULAR takımının bilimsel adı.

DİPNEUSTES a. Zool. CİĞERLİBALIKLAR altsınıfının bilimsel adı.

DİPNOT a. Bir metnin anlaşılması için gerekli olduğu düşünülen, sayfanın alt bö-

Edward Leigh

Paul Dirac

lümüne ya da cildin sonuna yerleştirilmiş açıklayıcı bilgi.
—ANSİKL. Anlatımın akışını bozmamak için konuyla ilgili bazı ayrıntılar, kaynaklara ait bilgiler, göndermeler, alıntılar vb. dipnotta verilir. Dipnotlar, metinde ait oldukları yere ve dipnotun başına konan yıldızlarla ya da sayılarla gösterilir. Her sayfada birbirini izleyen ve öteki sayfada yeniden başlayan sayı düzeni kullanıldığı gibi, bir yazı ya da kitap boyunca devam eden sayı düzeni de kullanılır.

DİPODİDAE a. Zool. ARAPTAVŞANIGİLLER familyasının bilimsel adı.

DİPODOMYS a. Zool. KANGURU SIÇANI'nın cins adı.

DİPOL a. (fr. *dipolaire*'den). Elekt. ve Fizs. kim. *Dipol momenti*, bir dipolun artı yükü ile bu dipoldeki eksi yükü artı yükle birleştiren $\vec{AB}$ vektörünün q · $\vec{AB}$ biçimindeki çarpımı. (Dipol momentinin Sİ birimi coulombmetre'dir. Kimi zaman *debye* de kullanılır.) [Eşanl. ÇİFTKUTUPSAL MOMENT.] (Bk. *ansikl.* böl.)
—Elekt. *Elektrik dipolü*, gözlem noktasına uzaklıklarına oranla birbirine daha yakın, karşıt işaretli, eşit iki noktasal elektrik yükünden oluşan bütün. (Eşanl. ELEKTRİK ÇİFTİ.) || *Manyetik dipol*, sonsuz küçük bir akım gözü tarafından gösterilebilen manyetik büyüklük. —Boyutlarına göre çok büyük uzaklıkta alan oluşturması açısından, düzlem bir akım gözü ile yer değiştirebilen manyetik büyüklük.
—Radiletiş. *Dipol anteni*, beslendiğinde, merkeze göre bakışımlı bir yük alan, doğrusal bir iletkenden oluşmuş ışıma öğesi. || *Yarıdalga* ya da *tamdalga dipolü*, hemen hemen bir yarıdalga ya da tamdalga uzunluğuna eşit doğrusal anten ya da anten öğesi. (Dipol antenleri ve özellikle yarıdalga dipolleri, yönlendirilmiş ağ antenlerde besleme öğesi, yansıtıcı ya da yönlendirici olarak kullanılır.)
—ANSİKL. Çoğu kez $\vec{\mu}$ ile gösterilen dipol elektrik momenti, bir vektör ve bir toplama niceliğidir. İkiatomlu moleküllerde, ortak değerlik bağlarının az ya da çok belirgin olan iyonsal niteliğinin önceden kestirilmesini sağlar. Çokatomlu moleküllerde ise, bir moleküldeki çeşitli dipollerin göreli yönlenmesini ve dolayısıyla bu molekülün geometrisinin belirlenmesine yarar. Moleküller arasındaki etkileşimlerde dipol momenti önemli bir rol oynar (Debye ve Keesom kuvvetleri): dipol momenti içeren moleküller, dipol momenti içermeyenlere göre birbirlerini karşılıklı olarak daha kuvvetli çeker. Bu, çiftkutupsal sıvılarda olağandışı yüksek kaynama noktaları ile kendini gösteren ve belki de kutupsal olmayan moleküllerin dışlanmasıyla ortaya çıkan büyük bir yapışma gücünün oluşmasına yol açar (çözünmezlik olayları).
Çiftkutuplu moleküllerden oluşan çözücüler, genel olarak iyonsal bileşikleri etkili biçimde çözündürür; su ve metanol, proton verici çiftkutuplu çözücülerin katyon ve anyonlarını solvatlamasına karşın, dimetilformamit, dimetilsülfoksit ve özellikle heksametilfosforamit gibi protonsuz çiftkutuplu çözücüler, yalnızca katyonları solvatlar. Bu da anyonlara belirgin bir tepkinlik kazandırır.
Çiftkutuplu iyonlar, aynı anda hem artı, hem de eksi yük taşır: dolayısıyla bunlar genel olarak yansızdır, ama çözelti halindeki iyonlar gibi hareket ederler: bu, çiftkutuplu iyonlar biçiminde çok daha kararlı olan aminoasitlerin durumudur; örneğin $^{+}NH_3—CHR—CO_2^-$, yansız $NR_2—CHR—CO_2H$'dan daha kararlıdır.

DİPOLEİA, Atina'nın Zeus Polieus bayramlarını belirten yun. sözc. Törenler sırasında öküzler kurban edilirdi. Günahların kefareti için bu tür kurban adanmasına da *buphonia* adı verilirdi.

DİPONEGORO, DİPANEGARA ya da **DİPA NEGARA,** cavalı prens (Cogcakarta, Cava, 1785'e doğr. - Makasar 1855). Mataram krallarının vârisiydi. Dayanılmaz bir siyasal ve iktisadi baskı uygulayan ve soylular sınıfını yerel memurlar durumuna düşüren Hollanda sömürgeciliğine karşı geniş bir halkçı ve ulusal ayaklanmanın önderliğini yaptı. Diponegoro, halkın da desteğiyle gerilla sanatında ustalık kazanınca savaş beş yıl sürdü (1825-1830); bu savaş gerek halk, gerek sömürge ordusu için tam bir yıkım oldu. Yenilgiye uğrayan Diponegoro, Makasar'a sürüldü.

DİPORPA a. (yun. önek *-di*, iki kat etme ve *porpe*, kopça'dan). Sazangillerin solungaçlarında asalak yaşayan bir yassı solucanın *(Diplozoon paradoxum)* larvası. (İki larva çekmenlerle birbirine kenetlenir ve dokuları kaynaşarak, erdişi cinsel organları sürekli olarak çapraz çiftleşme durumunda kalır.)

Dippel yağı (alman hekim Johann Konrad *Dippel*'in [1673-1734] adından). Geyik kemiği ya da boynuzundan çıkarılan yağın birkaç kez damıtılmasından elde edilen ürün.

DİPRİON a. "Çam kurdu" denen larvası çamların iğne yapraklarını kemiren zarkanatlı cinsi.

DİPROTODON a. (yun. önek *-di*, *protos*, birinci, ve *odus*, *-ontos* diş'ten). Avustralya'da Pleyistosen devri'nde yaşamış, gergedan boyunda, çok büyük fosil kuskus cinsi (keselilerden memeli hayvan).

DİPROTODONTİA a. Zool. İKİÖNDİŞLİLER öbeğinin bilimsel adı.

DİPSACACEAE a. Fırçaotu gibi, çiçekleri kömeç biçiminde toplu ve taçyaprakları birbirine kaynamış durumda bulunan ikiçenekli bitkiler familyası.

DİPSİZ sıf. **1.** Dibi olmayan ya da bu izlenimi veren: *Dipsiz kuyu*. **—2.** *Dipsiz kile, boş ambar*, bir işte çalışıp çabalamanın boş, sonuçsuz olduğunu belirtmek için söylenir. || *Dipsiz testi*, parasını ve malını düşüncesizce harcayan, savruk kimse.

DİPSİZGÖL, Bolu'nun Düzce ilçesi Kaynaşlı bucağına bağlı köy; 1 113 nüf. (1990).

DİPSOMAN a. Psik. Dipsomaniye tutulmuş kişi.

DİPSOMANİ a. (fr. sözc.). Psik. Zaman zaman ortaya çıkan alkoliklik. Bu rahatsızlıkta, nevrozlu bir ruh yapısının giderim güçsüzlüğünün yol açtığı büyük miktarda alkol alma dönemleriyle alkolden kaçınma dönemleri birbirini izler.

DİPTERA a. Zool. İKİKANATLILAR takımının bilimsel adı.

DİPTEROCARPACEAE a. Parietales takımından çiçekli bitkiler familyası. (Familyada yirmi kadar cinse dağılmış yüzlerce tür bulunur; cinslerden birkaçı: *shorea, anisoptera, dipterocarpus*, vb.)
—ANSİKL. Dipterocarpaceae familyasında, tropikal bölgelerde (Madagaskar, Asya, Okyanusya) yetişen yalın yapraklı büyük ağaçlar yer alır. Bu ağaçlarda oleorezin kanalları bulunur. Beşli tipteki ışınsal bakışımlı büyük çiçeklerinde, dallanma biçiminde düzenli sıralanmış pek çok erkekorgandan oluşan bir erkekorganlar takımı ve kapalı üç meyveyapraktan oluşan bir dişiorgan vardır. Meyve genellikle iki kanatlı bir aken biçimindedir, içinde albumensiz bir tohum bulunur. Tropikal Asya'da ve Okyanusya'da yetişen birçok türünden ticari önem taşıyan keresteler elde edilir.

DİPTEROCARPUS a. (yun. *dipteros*; iki kanatlı, ve *karpos*, meyve'den). Bot. Güney-doğu Asya'nın tropikal bölgelerinde yetişen ağaç. (Odunundan kurutucu bir oleorezin elde edilir. Ağaç olarak marangozlukta ve gemi yapımında kullanılır. *Dipterocarpaceae* familyasının örnek tipi.)

DİPTEROKARPOL a. (fr. *diptérocarpol*). Org. kim. Formülü $C_{30}H_{50}O_2$ olan triterpenik keto alkol; gurjun balsamından çıkarılır.

DİPTEROS sıf. (iki sıra sütunla çevrili anlamında yun. sözc.). Mim. İkili sütun sıralarından oluşan bir revakla çevrili bir tapınak, bir yapı için kullanılır. || *Yalancı dipteros*, PSEUDO-DİPTEROS'un eşanlamlısı.

DİPTERUS a. (yun. *dipteros*, iki kanatlı'dan). Avrupa ve Amerika'da Devon katmanında fosilleri bulunan ve tek yüzgeçleri çok arkada olan çiftakciğerli küçük balıkları içeren cins.

DİPYLİDİUM a. (yun. *dipylos*, iki kapılı'dan). Memelilerin ve kuşların bağırsağında asalak yaşayan küçük tenya cinsi. (Örnek türü çift delikli köpek şeridi [*Dypilidium caninum*] köpekte, kedide ve insanda asalak yaşar. Çengellerle donanan, geri çekilebilen, sivri bir rostrumu ve bölüt başına ikişer erdişi cinsellik aygıtı vardır. Köpek piresinin yuttuğu yumurta, böceğin kanına karışır ve orada bir sistiserkoide dönüşür. Bulaşma, hayvan pirelerini yediği zaman gerçekleşir. *Cyclophyllidea* takımı.)

Dipylon, Atina'nın kuzey-doğu'sunda, Eleusis'ten gelen Kutsal yolun kentin surlarını geçtiği yerde bulunan çift kanatlı kapı. Bu kapının ötesinde, arkaizm çağından kalma nekropolis uzanır. Buradan çıkarılan kalıntılar arasında Dipylon vazoları adı verilen vazolar bulunmuştur.

DİR a. Fas'ta, Atlas sıradağlarının eteklerine verilen ad. (Dir'de, dağın bittiği yerde gerçekleştirilen sulama, meyve bahçelerinin, zeytinliklerin yayılmasına olanak vermiştir. Terim, daha çok, Orta Atlaslar' ın Atlas okyanusu'na bakan kıyısına uygulanır.)

DİR be. (fars. *dir*). *Esk.* **1.** Geç, çoktan. **—2.** *Dîr u zud*, geç ve çabuk.
◆ sıf. Uzak.

DİRAC (Paul Adrien Maurice), ingiliz fizikçi (Bristol 1902 - Tallahassee 1984). Öğrenimini Saint John's College'da (Cambridge) yaptıktan sonra 1932'de Cambridge'de matematik profesörü oldu. Dirac öğrenimini henüz tamamlamıştı ki kuvantum hallerinin gerçek niteliğine ışık tutan son derece yalın bir biçimcilik tasarladı; bu biçimcilik yalındı, çünkü haller açıkça, bir Hilbert uzayının vektörleri olarak belirleniyordu. Ayrıca, bu biçimcilik kuvantum kuramının o dönemde var olan iki açıklamasını, yani Schrödinger ve Broglie'nin salınımlı mekaniğe ve Heisenberg'in matrislere dayanan açıklamalarını birleştiriyordu. Dirac görece kuvantum kuramının yaratıcılarındandır: Dirac'ın adı verilen dalga denklemi (1928), kuvantum kuramının görecelik ilkesiyle bağdaşan ilk açıklamasıdır. Bundan da anlaşılacağı gibi Dirac, pozitronun varlığını öngördü; nitekim bu varsayım karşıtmaddenin bulunmasıyla doğrulandı. Bunlardan başka Dirac yarı-tam spinli kuvantum parçacıklarının gösterdiği davranışı açıklayan istatistik kuramın (Fermi-Dirac istatistiği) hazırlanmasına da katkıda bulundu. (→ FERMİON.)
Dirac, Schrödinger ile 1933 Nobel fizik ödülü'nü paylaştı. *The Principles of Quantum Mechanics* (Kuvantum mekaniğinin ilkeleri, 1930) adlı kitabı kuvantum kuramın temel yapıtlarından biridir.

Dirac dağılımı, $\mathbb{R}^n$ içinde tıkız taşıyıcılı, sonsuz kez türevlenebilen fonksiyonların kümesi üzerinde tanımlı doğrusal biçim, bu biçim, böyle bir φ fonksiyonuna bunun a noktasındaki $\varphi(a)$ değerini eşlik ettirir. Bu dağılım δ_a ile gösterilir.

Dirac denklemi. Fiz. Spini $\frac{1}{2}$ olan bir kuvantonun halini düzenleyen dalga denklemi. Dirac denklemi, Einstein göreliliğiyle uyuşan ilk kuvantum kuramına kesin biçimini vererek, büyük bir kuramsal önem kazandı. Bu denklem elektronun çeşitli özelliklerini kavramaya ve pozitro-

nun varlığını kestirmeye olanak verdi. Dirac denklemi günümüzde, alanların göreli kuvantum kuramı için önemli, birleştirici bir öğedir.

Dirac fonksiyonu ya da **vurumu,** başlangıç noktası dışında sıfır olan, integrali 1'e eşit "fonksiyon"; δ_0 ile gösterilen bu fonksiyon, $t = 0$ anındaki birim vurumdur. Gerçekte bu, fonksiyon kavramının genişletilmiş bir halidir; çünkü bildiğimiz anlamda bir fonksiyon her $t \neq 0$ noktasında sıfır oluyorsa, bunun integrali de sıfırdır.

DİRAHŞ a. (fars. *dirahş*). *Esk.* Parlama, ışık, parıltı.

DİRAHŞAN ya da **DIRAHŞAN** sıf. (fars. *dirahşan, dırahşan*). *Esk.* **1.** Parlak, parıldayan: *Mihr-i dirahşan* (parlayan güneş). *Necm-i dırahşan* (parlayan yıldız). **—2.** *Dirahşan olmak*, parlamak.

DİRAHT a. (fars. *diraht*). *Esk.* **1.** Ağaç. **—2.** *Diraht-i Meryem*, Meryem'in Mısır'a gidişinde altında oturduğu ağaç. ‖ *Diraht-ı meyvedar*, yemişli ağaç: *"Atarlar taşı, elbette l diraht-ı meyvedâr üzre"* (Mekali, XVI. yy.). ‖ *Diraht-ı samir*, meyveli ağaç. ‖ *Diraht-ı vakvak*, dallarında meyve yerine insan başı gösterilen mitolojik ağaç.

DİRAHTAN çoğl. a. (fars. *diraht* ve *-ān*'dan *dirahtan*). *Esk.* Ağaçlar.

DİRAHTİSTAN a. (fars. *diraht* ve *-istan*'dan *dirahtistan*). *Esk.* Ağaçlık yer.

DİRAN, Batı Karakurum'da doruk; 7 273 m. İlk kez avusturyalı bir dağcılar takımı (R. Göschl, R. Pischinger, H. Schell) doruğa tırmandı (1968).

DİRAN KELEKYAN EFENDİ, ermeni kökenli türk gazeteci ve yazar (Kayseri 1862-İstanbul 1918). Öğrenimini İstanbul'da azınlık okullarında yaptı, Marsilya'da tamamladı. Türkiye'ye döndükten sonra çeşitli gazetelerde yazar olarak çalıştı. Abdülhamit II döneminin son yıllarında Londra'ya kaçarak bazı ingiliz gazetelerine yazılar yazdı. II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra İstanbul'a döndü ve Sabah gazetesinde çalışmaya başladı. Yazılarını daha çok "D. K.", "İ. Nadir", "Bedri Kâmil" imzalarıyla yayımladı. Gazetelerde birçok hikâyesi çıktı, iki romanı tefrika edildi. Asıl ününü *Diran* Kelekyan lügati* diye anılan türkçe-fransızca sözlüğü ile yaptı.

Diran Kelekyan lügati (Kamus-ı fransevî, Dictionnaire Turc-Français, Musavver türkçeden fransızcaya resimli lûgat), Diran* Kelekyan efendi tarafından hazırlanan türkçe-fransızca sözlük (1911). Şemsettin Sami'nin *Kamus-ı fransevi* (1883) adlı türkçe-fransızca sözlüğü örnek alınarak hazırlandı. Latin abecesi sırasına göre, türkçe-fransızca maddelerin çoğu resimli olarak düzenlendi. Osmanlıca sözcükleri ve çok sayıda eski türkçe sözcük ve deyimi bir araya topluyordu. Sözcüklerin farklı anlamları açıklamalarla, eşanlamlı sözcüklerle verilmişti. Sözlükte fransızca deyimler ve atasözleri de yer alıyordu.

DİRAVERSE a. Denizc. Fırtınalı havalarda yelken yüzeyini küçülterek ve dalgayı baş omuzluğa alarak bekleme. ‖ Bir gemi herhangi bir nedenle limana giremediğinde liman önünde dolaşarak zaman geçirmesi.

DİRAYET a. (ar. *dirayet*). *Esk.* **1.** Zekâ, yetenek, kavrayış, bilgi. **—2.** Beceriklilik, başarı. **—3.** *Dirayetkâr, dirayetmend*, zeki, kavrayışlı, bilgili, dirayetli.

DİRAYETLİ sıf. *Esk.* Zeki, yetenekli; becerikli, başarılı kimse için kullanılır: *Dirayetli bir yönetici.*

DİRAYETSİZ sıf. Yeteneksiz, beceriksiz kimse için kullanılır: *Dirayetsiz bir adam, bu işi de yürütemedi.*

DİRAYETSİZLİK a. Dirayetsiz olma durumu.

DİRBİÇ a. *Yörs.* İki yaşındaki erkek keçi.

DİRECT MAİL a. (ing. sözcükler). Mektuplaşma yoluyla satış yapma biçimi; bu yöntemin uygulanmasında, alıcının adresine, kişisel bir mektup görünümünde hazırlanmış bir tanıtmalık gönderilir.

Directoire, Fransa'da 26 ekim 1795 -9 kasım 1799 arasında etkinlik gösteren hükümet. Halk yığınlarını iktidardan uzaklaştırarak burjuvazinin hizmetine giren Directoire geniş yetkilerle donatılmıştı. Yönetim, yasama ve yürütme görevlerini üstlenen iki meclise (Beşyüzler meclisi ve Yaşlılar meclisi) teslim edilmişti.

Directoire üslubu, Directoire boyunca Fransa'da moda olan üslup. Mobilya ve döşeme alanlarında olduğu kadar, kuyumculuk ve ahşap heykel işlerinde de yalın ve dörtgen biçimleri yeğlemiştir. "Messidor üslubu" diye de anılır; Louis XVI üslubunun uzantısı, Empire üslubunun hazırlayıcısıdır.

DİRE DAVA, Etyopya'da kent; 94 104 nüf. Cibuti-Addis Abeba demiryolu Dire Dava'dan geçer. 1902'de, demiryolu döşenirken kurulan Dire Dava bir sanayi merkezidir (demiryolu araç-gereç onarımı, tekstil, çimento ve besin sanayileri, yapı gereçleri).

DİREFŞ a. (fars. *direfşiden*, dalgalanmak, yayılmak'tan *direfş*). *Esk.* Bayrak, sancak.

—Mit. *Direfş-i Kâviyân* ya da *Direfş-i Kâviyâni*, Firdevsi'nin *Şehname*'sine göre, zorbalığıyla tanınan Dahhak*'a karşı ayaklanan demirci Kâve'nin meşin önlüğünden yaptığı bayrak. Daha sonra değerli taşlarla süslenen bu bayrak, şahların zafer simgesi oldu. Kadissiye savaşı'nda Araplar'ın eline geçti.

DİREFŞAN sıf. (fars. *derefşiden*, parıldamak, dalgalanmak'tan *direfşān*). *Esk.* Parıldayan, dalgalanan: *Dürr-i direfşan* (parlayan inci, diş). *Zülf-i direfşan* (dalgalanan saç).

DİREK a. **1.** Ağaç, demir ya da beton gibi gereçlerden yapılan düşey doğrultuda dikilen uzun taşıyıcı: *Telgraf direği. Elektrik direği.* **—2.** Bir topluluk içinde en önemli kimse: *Anne ailenin direğidir* **—3.** *Direk direk bağırmak*, tedirgin edici biçimde uzun uzun, yüksek sesle bağırmak. ‖ *Direk gibi*, sağlam, iri yapılı, uzun boylu kimse için kullanılır.

—Aktar. Bir kaldırma aygıtının tabla ve çatalına yataklık yapan ve bir ya da birçok profilden oluşan metal çatkı.

—Antik. Bir tiyatro ya da bir amfitiyatronun dış duvarının tepesine dikilen, güneş ve yağmura karşı bir tenteyi bağlamaya yarayan kalın sırık.

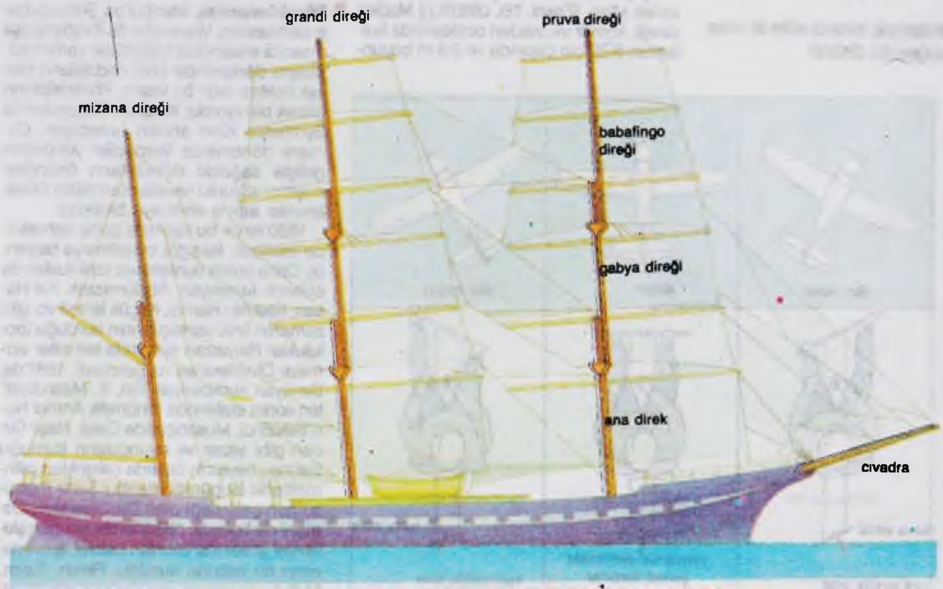
—Ask. denizc. *Hava direği*, denizaltılarda, makine dairelerine ve diğer bölmelere dışarıdan temiz hava vermek için düzenlenmiş ve manika yerine kullanılan içi boş direk. ‖ *Tripot* ya da *üçayak direk*, XX. yy.'ın başında zırhlıların ve kruvazörlerin atış çanaklığını taşıyan üçayaklı metal direk. (30'lu yıllardan başlarayak tripot direğin yerini kuleler almıştır.)

—Denizc. Geminin yelken donanımını taşımaya yarayan, çarmıklarla desteklenen ve bir yelkenli teknenin güvertesine düşey ya da eğik olarak dikilmiş genellikle yuvarlak kesitli, ağaçtan ya da metalden uzun parça. (Bk. *ansik.* böl.) ‖ *Direk astarı*, serenlere açılan yelkenlerin direğe sürtünen bölümlerine çabuk aşınmaması için dikilen ikinci kat yelken bezi. ‖ *Direk başı*, bir direğin tepesi. (Bu bölüme içinden sancak iplerinin geçtiği şapka denilen bir tabla oturtulur.) ‖ *Direk başı açısı*, bir direğin başı ile az ya da çok uzaktaki bir gözlemcinin bulunduğu yerden geçen ufuk çizgisi arasındaki açı. ‖ *Direk başı lambası*, direklerin şapkalarına takılan, geceleri geminin yerini belirtmeye ve işaretleşmeye yarayan genellikle beyaz ya da kırmızı renkli lamba. ‖ *Direk çemberi*, yelken direklerini berkitmek için direk bedenine takılan menteşeli ya da tek parça madeni halka. ‖ *Direk dibi maymuncuğu*, yelkenli bir geminin direklerine, selviçelerin donatılıp bağlanması için yerleştirilmiş makaralı bita. ‖ *Direk fistanı*, yelkenli gemilerde, ana direkleri güverteye oturtmak için açılmış deliklerin çevresindeki siğilleri örten çerçeve. (Bu çerçevelerin üzerine ambarlara su sızmaması için brandadan bir kılıf geçirilir.) ‖ *Direk kestirmesi*, direklerin alt bölümlerinin herhangi bir nedenle kırılması. ‖ *Direk mafsalı*, yatlarda arasına direğin sıkıştırıldığı ağaçtan ya da metalden parçalar; direğin bir eksen çevresinde dönerek geriye doğru yatay olarak katlanmasını sağlar. ‖ *Direk payı*, güverteye oturtulan direklerin gemi içinde kalan bölümü. ‖ *Direk siğili*, yelkenli gemilerde direkleri, güverteye oturan yerlerinden beslemek için kullanılan ağaç ya da demir takozlar. ‖ *Direk takımı*, bir geminin direklerinin tümü. ‖ *Direk tepeliği*, direk başlarına yerleştirilen ve üzerinde bayrak iplerinin sarılmasına yarayan makara dilleri bulunan küçük ağaç parça. ‖ *Ana direk*, direklerin alttan ilk parçası. ‖ *Ariyet direk*, kırılan ya da hasar gören bir direğin yerine geçici olarak takılan direk. ‖ *Bayrak direği*, üzerine bayrak ya da flama çekilen direk. ‖ *Delik direk*, yelkenli yarış teknelerinde kullanılan içi boş hafif direk. ‖ *Grandi direği*, yelkenli bir geminin esas ve baş-

Giraudon

Directoire koltuk
Jacob imzalı
Marmottan müzesi, Paris

üç direkli yelkenlinin başlıca direkleri

Büyük Larousse

bugünün **Direklerarası**'ndan bir görünüm

tan ikinci direği. || *Sürme çubuklu direk*, birçok parçadan oluşmuş direk. || *Yekpare direk*, tek parçalı direk ya da birbirine eklenen parçaların bir bütün oluşturduğu direk.
—Dülg. *Asma çatı direği*, gerginin yükünü hafifletmeye yarayan ahşap ya da demir parça. (Mahya aşığının altında yer aldığında çatı babasına asılır.) || *Çatı direği*, çatı babasının dışarı çıkıntı yapan ve bir dam başağıyla korunan üst bölümü.
—Dy. *İşaret direği*, mekanik ya da ışıklı bir işaretin palet ya da kokartını taşımaya yarayan düşey destek. || *Tavan direkleri*, bir karoseride (demiryolu taşıtı) tavanı taşıyan ve kapılar ile çeşitli panoları birleştiren dikme.
—Elektrotekn. Doğrudan ya da bir tabanla toprağa çakılmış tek bir parçadan oluşan ve bir havai elektrik hattını taşıyan ahşap ya da beton destek. || *Direk kafası*, elektrik hatlarına, direklerine göre belli bir geometrik konum veren, genellikle metalden yapılmış donanım.
—Havc. *Bağlama direği*, hangara yerleştirilmeyen güdümlü balonları yere bağlamaya yarayan direk.
—İnş. Çağdaş mimarlıkta kullanılan bazı asma strüktürlerde taşıyıcı öğe. || *Kaldırma direği*, geçme kablolu bir kirişten oluşan ve bir çıkrık yardımıyla yükleri kaldırmaya yarayan makine.
—Mad. oc. *Direk sökmek*, bir ayağın ya da bir galerinin tahkimatını, yenilemek ya da göçertmek için kaldırmak. || *Yan direk*, galeri tahkimat bağının, taban üzerine dayanan, bir yan yüzeye destek görevi gören ve sarmanın bir ucunu taşıyan öğesi.
—Ormanc. Ortada 15-18 cm, kalın uçta 22 cm çapta ve 9-10 m boyda kabuksuz yuvarlak ağaç. (Eşanl. TEL DİREĞİ.) || *Maden direği*, kömür ve maden ocaklarında kullanılan 8-22 cm çapında ve 2-3 m boyunda kabuksuz yuvarlak ağaç. Maden direği olarak başta çam (kara çam, kızıl çam ve sarı çam) olmak üzere meşe, kayın, okaliptüs ve akasya ağaçları kullanılır.
—Oto. *Arka direk*, bir karoseride ya da bir sürücü mahallinde alt şasi kolunun arkasını karoseri tavanın arka bölümüne bağlayan arka dikme. (2 ya da 4 kapılı bir karoseride arka yan pano ile bagaj yan panosunu birleştirir.) || *Orta direk*, 4 kapılı bir karoseride, alt şasi kolunun arkasını karoseri tavana bağlayan merkez dikme. || *Ön direk*, bir karoseride ya da bir sürücü mahallinde, alt şasi kolu ile karoseri tavanı arasında, ön cam düzeyinde yer alan dikme.
—Radyotekn. *Yayıcı direk*, bir antenin yayıcı öğesini ya da yayıcı öğelerinden birini oluşturan, topraktan yalıtılmış ya da yalıtılmamış metal direk.
—Saatç. Muylularla donatılmış büyük mil. (MİL de denir.) || *Tulumba direği*, tulumba zembereği asılan direk.
—Spor. Teniste, fileyi kortun iki yanında 1,06 m yükseklikte tutan parça. (Direk, kenar çizgisine 0,915 m uzaklıkta bulunmalıdır.) || Futbolda, kalenin desteklerinden her biri.
—Tasav. Mevlevilerde, sema yapılırken sağ ayağın dönmesi sırasında ona destek olan sol ayağa verilen ad.
—ANSİKL. Denizc. Yelkenli gemilerde bir ile altı arasında değişen düşey direk ve *cıvadra* denilen eğik bir direk bulunur; ancak en basit direk takımı üç düşey direk (pruva direği, grandi direği, mizana direği) ile bir cıvadradan oluşur. Ana direklerin üzerine gabya direkleri, bunların da üzerine babafingo direkleri dikilir. Dört direkli bir yelkenlinin direkleri baştan kıça doğru şu şekilde sıralanır: pruva direği, grandi direği, mizana direği, kontra mizana direği; beş direkli bir yelkenlide bunlara kontrato mizana direği eklenir.
Motor gücünün ortaya çıkışıyla ağacın yerini demir aldı ve hatta çok sayıda yelkenli teknede ağaç direklerin yerine daha hafif ve daha uzun ömürlü olan sac direkler kullanılmaya başlandı. Ticaret gemilerinde, direkler yük direklerini ve seyir fenerlerini taşır. Savaş gemileri telsiz, radar vb. donanımları taşımayı sağlayan direklerle donatılır. Günümüzde, kimi büyük yelkenlilerde hâlâ içi dolu ağaç direkler kullanılır. Bununla birlikte yat denizciliğinde çok daha hafif olan delik direkler yeğlenir. Bu direkler ağaçtan (iki yarım kabuğu ekleyerek ya da bir sandık kiriş oluşturarak elde edilir), metalden (genellikle, korozyona karşı işlenmiş düşük alaşımlı boru biçiminde bir profilden oluşturulur) ya da paslanmaz çelikten yapılır.

DİREK → DİREKT.

Direklerarası, İstanbul'da Şehzadebaşı caddesinin, Vezneciler ile İbrahimpaşa mescidi arasındaki bölümüne verilen ad. Bizans döneminde ünlü caddelerin kavşak noktası olan bu kesim, Philadelphion olarak biliniyordu; Khalkun Tetrapylon ve Synthetos Kion anıtları buradaydı. Osmanlı döneminde Vezneciler yönünden gelişte sağdaki dükkânların önündeki mermer sütunlu revaklardan ötürü *Direklerarası* adıyla anılmaya başlandı.
1880'lerde bu semtteki geniş kahvelerde meddah, karagöz oynatılmaya başlandı. Daha sonra bunlara saz toplulukları da eklendi. Mınakyan, Abdürrezzak, Kel Hasan, Kavuklu Hamdi, Küçük İsmail vb. gibi zamanın ünlü sanatçılarının kurduğu topluluklar Ramazan aylarında temsiller vermeye Direklerarası'na gelirlerdi. 1887'de, Benliyan kumpanyası'nın, II. Meşrutiyet'ten sonra aralarında İbnürrefik Ahmet Nuri Sekizinci, Musahipzade Celal, Naşit Özcan gibi yazar ve oyuncuların kurduğu Sahne-i heves'in burada çalıştıkları bilinmektedir. Bugünkü İstanbul Şehir tiyatrosu'nun çekirdeği olan Darülbedayi-i Osmanî de burada, 1950'lerde, yol genişletilmesi sırasında yıktırılan Letafet apartmanının bir katında kuruldu. Ferah, Turan, Milli sinemaları da cadde üzerinde yer almaktaydı. Naşit tiyatrosu uzun yıllar temsillerini Turan sinemasında sürdürdü. Türk tiyatro tarihine "Ferah sezonu" adıyla geçen Muhsin Ertuğrul'un Behzat Butak, Hazım Körmükçü, Vasfi Rıza Zobu, İ. Galip Arcan, Kınar Hanım, vb. sanatçılarla birlikte kurduğu (1924) topluluk da Ferah sinemasında başarılı temsiller verdi. 1931'de Raşit Rıza Samako, Nurettin Şefkati, Ertuğrul Sadi Tek, Vedat Örfi Bengü vb., ünlü Fevziye kıraathanesini kiralayarak temsiller verdiler. Zamanla kentin eğlence merkezi Beyoğlu yakasına kayınca, Direklerarası'nın yıldızı söndü; bugün tamamen bir ticaret evleri semti oldu.
Edebiyatçılara ve yazarlara da esin kaynağı olan Direklerarası, çeşitli yönleriyle Recaizade Ekrem'in *Araba sevdası*, Çankırılı Hacışeyhoğlu Ahmet Kemal Bey'in *Görüp işittiklerim* gibi yapıtlarında da anlatıldı.

DİREKLİ sıf. Direği bulunan.
—Aktar. *Direkli kren*, yük taşıyıcı arabanın devinimini sağlayan yatay bir ok ile yükün bir bölümünü ve ana oku dengede tutmak için bir karşıağırlıkla donatılmış daha kısa bir karşıoku bulunan kren. (DONATIM KRENİ, AMBAR KRENİ, BÜYÜK KREN de denir.)

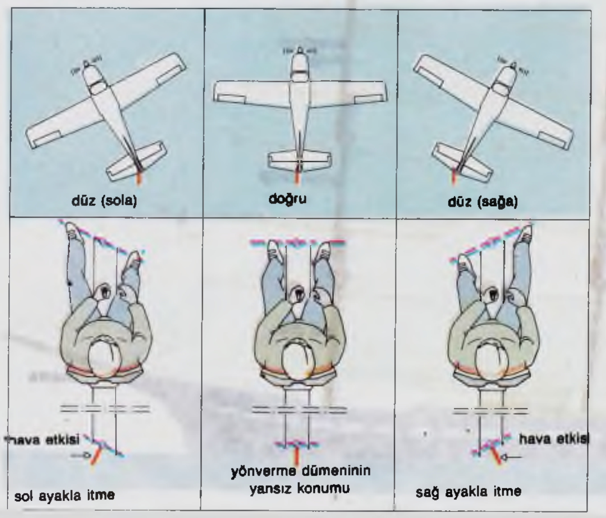
DİREKLİ, Sivas'ın Yıldızeli ilçesine bağlı bucak; 10 306 nüf. (1990); 22 köy. Merkezi *Direkli*, 726 nüf. (1990).

Direkli mağarası, Kahramanmaraş'ın merkez ilçesi Yeniköy bucağına bağlı Döngele köyü yakınında mağara. Kılıç Kökten'in yaptığı araştırmalarda (1958), Yontmataş döneminden çakmaktaşı deliciler, kalemler, kazıyıcılar, kemikten bizler ve hayvan kabukları ortaya çıkarıldı. Ayrıca Üst Pleyistosen döneminden et ve otobur hayvanların diş ve iskelet kalıntıları bulundu.

DİREKLİK sıf. Ormanc. *Direklik orman*, çapları 10-20 cm ve boyları 8-15 m arasındaki genç ağaçlardan oluşan koru ormanı.

DİREKSİYON a. (*yön* anlamında fr. *direction*'dan). **1.** Ön tekerleklere yön vermeye yarayan organların tümü. (Bk. *ansikl.* böl. Oto.) **—2.** *Direksiyon sallamak*, motorlu bir taşıtı kullanmak (arg.): *Sabaha kadar direksiyon sallamak.*
—Havc. Uçağın dönmesini sağlamak için yön dümenini kırmaya yarayan ve pilotun ayaklarıyla kumanda ettiği yatay çubuk. (Günümüzde uçakların çoğunda direksiyonun yerini ayarlanabilir iki pedal almıştır; bunlar, gereğinde fren yapmak için kullanılabilir.)
—Oto. *Hidrolik direksiyon*, sürücünün taşıtın ön tekerleklerine yön vermek için direksiyon simidine uyguladığı kuvveti azaltmaya elverişli yardımcı bir aygıt içeren özel direksiyon sistemi. (Bu aygıtı çalıştırmak için ya sıkıştırılmış havadan ya da hidrolik bir enerjiden yararlanılır; dönüş belli bir genliğe ulaştığında ya da sürücünün simide uyguladığı kuvvet önceden belirlenmiş sınırı aştığında aygıt otomatik olarak devreye girer.) [Eşanl. HAVALI DİREKSİYON.]
—ANSİKL. Oto. Direksiyonu 1817'de bavyeralı Lankensperger buldu ve Rudolph Ackermann adına İngilizler tarafından patenti alındı. 1878'de fransız Charles Jeantaud, bir taşıtın tekerlekleri yana kaymadan, bir virajı alabilmesi için dört tekerlek milinin *ani dönme mili* denilen aynı düşey milde birleşmesi gerektiğini kanıtladı.
Bir direksiyon mekanizmasında *direksiyon simidi* denilen bir bölüm bulunur; bu simit *direksiyon mili*'yle bir *kutu* içindeki dişli takımına kumanda eder. Bu dişli takımının görevi sürücünün uyguladığı devinimin hızını düşürmek ve belli ölçüde tersinmezliğini sağlamaktır. Bu devinim direksiyon kolları ve çubuklarıyla tekerlek pimine iletilir. Bu mekanizma *hidrolik* ya da *havalı direksiyon* düzeneğiyle tamamlanabilir.

direksiyonla kumanda edilen bir turizm uçağının düz dönüşleri

• *Sonsuz milli ve sektörlü direksiyon.* Direksiyon milinin alt ucunda dişli bir sektörü devindiren sonsuz vidalı bir mil bulunur. Sektör mili, direksiyon kutusunun çıkışında *direksiyon biyeli* ya da *sektör kolu* da denilen bir direksiyon kumanda koluna bağlıdır. Sektör yerine, genellikle sonsuz mil üzerinde sürtünmeden yuvarlanan ve direksiyonun daha yumuşak dönmesini sağlayan bir çift makara kullanılır: *sonsuz milli* ve *makaralı* ya da *küresel sonsuz vidalı* ve *tırnaklı* direksiyon denilen bu tür değişken bir hız düşürme oranı sağlar.
• *Sonsuz milli ve manşonlu direksiyon.* Direksiyon milinin taşıdığı sonsuz vida manşonun içinden geçer; dönme devinimi engellenen manşon öteleyerek sektör kolunu devindirir. Sonsuz vida-manşon teması ya doğrudan ya da rulman bilyalarının sonsuz devriyle gerçekleşir.
• *Kremayerli direksiyon.* Direksiyon milinin alt ucunda, yer alan sonsuz mil kremayer dişli çubuğun enine devinimine kumanda eder. Bu kremayer çubuklarla doğrudan tekerlek rotlarını harekete geçirir.

Bağımsız ön tekerlek askı donanımlarıyla birlikte sektör kolu rotlarla tekerlek akslarına yön verir; ama askı donanımının salınımı için gereken boşluğu engellemez. Bütün direksiyon çubukları küre eklemlerle birbirine bağlanır ve böylece kolların farklı düzlemler içinde devinimi sağlanır.

Bir direksiyonun *kararlı* olması, yani bir virajdan sonra yoldan sapmadan otomatik olarak düz yol gidişine dönmesi gerekir.

Hidrolik direksiyon, bir taşıtı park yerine sokma ya da düşük hızda yönlendirme manevralarının güçlükleri nedeniyle geliştirilmiştir. Bu direksiyonda yardımcı bir motor kullanılır; motorun pistonu, dönüş sırasında sektör kolunu taşıyan direksiyon kutusunun çıkışındaki mile etki eder. Silindir ise, basınçlı bir depodan gelen yağla beslenir ve depoya da motorun krank miliyle birlikte dönen yüksek basınçlı bir pompa kumanda eder. Direksiyon simidinin dönüşü dağıtıcı bir çekmeceyi harekete geçirir. Yuvasında devinen bu çekmece pencereleri açar ve bu pencelerden gelen yağ, pistonun viraj yönüne denk düşen yüzeyine yönelerek etkiler. Araba düz yola çıktığında, yağ doğrudan depoya döner. Sistemde bir arıza olursa, güvenlik klapesi hidrolik direksiyonun olağan bir direksiyon gibi kullanılmasını sağlar. Ağır yük taşıtlarında, hidrolik enerjinin yerine sıkıştırılmış hava enerjisinden yararlanılır, ancak çalışma ilkesi değişmez.

DİREKSİYONLU sıf. Oto. *Sağ direksiyonlu, sol direksiyonlu,* bir otomobilde, direksiyon milinin, direksiyon kutusunun ve simidinin konumu. (Yalnız Büyük Britanya ve Japonya sağ direksiyonlu araba üretimini korur.)

DİREKT ya da **DİREK** sıf. (fr. *direct*). **1.** Bir yerden bir yere dolaysız ulaşan yol ya da iletişim sistemi için kullanılır: *Buradan şehre en direkt yol hangisidir? İki devlet başkanı arasındaki direkt telefon hattı.* **—2.** Bir başka şeyle doğrudan ilişki içinde olan, ona sıkı sıkıya bağlı olan şey için kullanılır: *Bu iki olay arasında direkt bir ilişki var.*
—Boyarmad. *Direkt boyarmadde,* önceden mordanlanmamış pamuğu boyayabilen renklendirici madde.
—Dy. *Direkt giriş,* anayoldan ve olağan seyir yönünden gelen bir treni doğrudan garaj ya da servis yoluna yöneltmeye yarayan yol düzeneği. || *Direkt tren,* iki ana istasyon arasında hiçbir istasyonda durmayan tren. (Ara istasyonlardan yalnız birkaçında duran trene *yarı direkt* tren denir.) || *Direkt yol,* olağan bir demiryolu ayrımında gelen yolun uzantısında yer alan yol.
—Metalürj. *Direkt redüksiyon,* DOĞRUDAN İNDİRGEME'nin eşanlamlısı.
—Sig. *Direkt sigorta,* aracısız sigorta, aracı kullanılmadan yapılan doğrudan sigorta.

◆ a. Spor. Boksta kolun sert bir biçimde gerilmesiyle indirilen yumruk.

DİREKTİF a. (fr. *directif*). Yetkili bir kimse tarafından yapılacak işlerle ilgili olarak verilen emir; talimat: *Bir kimseden direktif almak. Bir kimseye direktif vermek. Bakanın direktifleriyle yürütülen bir çalışma. Direktiflere uymak.*
—Ask. Özel bir askeri sorunun çözümü ya da bir harekât amacıyla yüksek komutanlığın düşünce ya da kararını açıklayan genel talimat.

DİREKTÖR a. (fr. *directeur*). YÖNETİCİ'nin eşanlamlısı.

DİREKTÖR ÂLİ BEY → ÂLİ BEY DİREKTÖR.

DİREKTÖRLÜK a. Direktörün görevi ya da makamı.

Direktuvar → DİRECTOİRE.

DİREM ya da **DEREM** a. (fars. *direm, derem*). *Esk.* **1.** Gümüş sikke, gümüş para: *"Abes yere yollardan altın ve direm döküp saçmak gibi nâmakbûl hallerini halk-ı âlem re'yül ayn müşahede edip âdem rüştünü buldular"* (Cenap Şahabettin). **—2.** Dirhem, akçe, para. **—3.** *Direm-güzin,* sarraf. || *Direm-haride,* para ile alınmış, satın alınmış. || *Direm-sera,* para basılan yer, darphane.

DİREMEK → DİRENMEK.

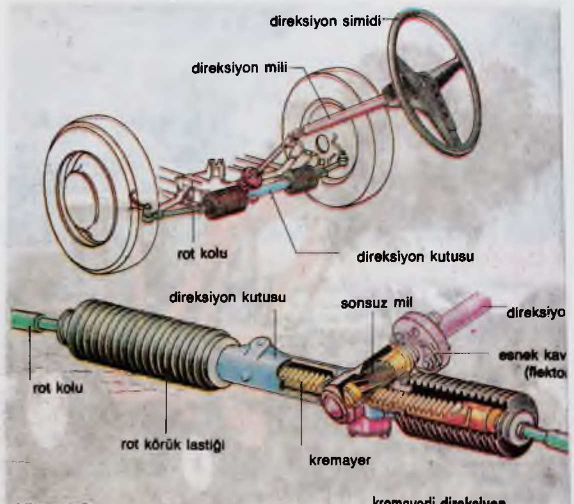
DİREN ya da **DİRGEN** a. Başta tarım olmak üzere çeşitli işlerde kullanılan iki ya da daha çok dişli, uzun saplı alet. (Bk. *ansikl.* böl.)

Bk. resim sayfa 3208

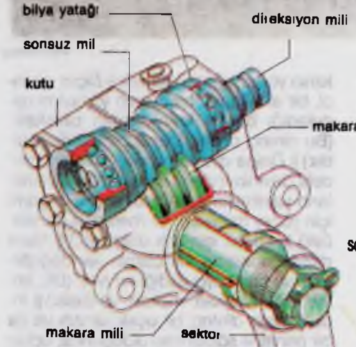
—Patol. *Diren el,* akondroplazide görülen el biçimi bozukluğu. (Parmaklar kısa ve parmak dipleri sucuk gibi şiştir; bu durum parmakların birbirinden uzaklaşmasına yol açar.)
—ANSİKL. Eskiden tamamen ağaçtan (çitlembik, dişbudak) yapılan dirgenler günümüzde hemen hemen hep çelik dişli ve ağaç saplıdır. Dişlerin şekli, sayısı ve uzunluğu yapılan işe göre değişir. Ot ve saman dirgenleri 20-25 cm boyunda, hafifçe eğri, iki ya da üç yuvarlak dişlidir. Gübre dirgenlerinde yukarıda anlatıldığı biçimde 4 yuvarlak diş vardır. Toprağı işlemek için kullanılan dirgenlerin (çatal bel) taşlı toprağı çevirebilmek için, 4 ila 6 tane yassı dişi bulunur. Taş ya da kömür dirgenlerindeyse birbirine çok yakın 6 ila 8 diş vardır.

DİREN (Sadi), türk seramikçi (İstanbul 1927). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi seramik bölümü'nü bitirdi (1952). Almanya'da endüstri tasarımcısı olarak çalıştı (1955-1965). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi seramik bölümü'nde görev aldı, bölüm başkanlığına getirildi (1965). 1971'de profesör oldu. Türkiye, Almanya ve İtalya'da 29 kişisel sergi açan sanatçı, ayrıca yurt dışında pek çok karma sergiye katılmıştır (Fransa, Almanya, İsviçre, İtalya, İngiltere, Macaristan vb.). Yapıtları Türkiye ve İtalya'da çeşitli müze ve özel koleksiyonlarda yer alır. Sadi Diren, 1981'den beri Mimar Sinan üniversitesi Güzel sanatlar fakültesi'nde dekan olarak görev yapmaktadır.

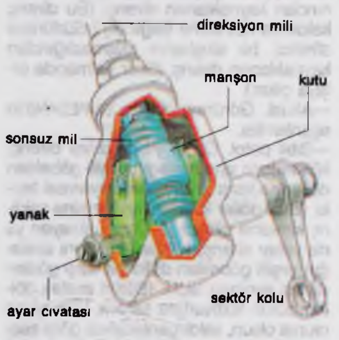
DİRENÇ a. **1.** Kendisine uygulanan bir güce, karşı koyma gücü; mukavemet: *Bir makinenin direncini ölçmek.* **—2.** Bir kimsenin bedensel (yorgunluk, hastalık, yoksulluk) ya da ruhsal güçlüklere karşı koyma gücü; mukavemet, dayanıklılık: *Güçlükler karşısında direncini yitirmek. Bedenin mikroplara karşı direnci. Baskılara karşı büyük bir direnç gösteremedi.*
—Akışkan. mekan. Bir cismin bir akışkan içindeki devinimine karşı koyan kuvvet.

kremayerli direksiyon

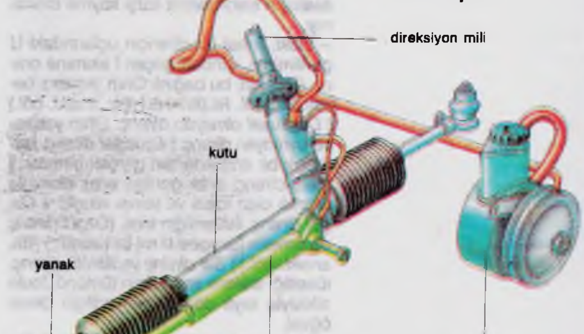

sonsuz milli ve makaralı direksiyon

sonsuz milli ve manşonlu direksiyon

hidrolik direksiyon

(Bk. *ansikl.* böl.) || *Direnç katsayısı,* aşağıdaki formülle tanımlanan boyutsuz katsayı:

$$C_x = \frac{R_x}{\frac{1}{2}\rho S V^2};$$

bu formülde R_x direnci, V cismin hızını, S cismin bir karşılaştırma yüzeyini ve ρ akış-

Faucheux

makineli bir diren ile gübrenin kaldırılması

kanın yoğunluğunu gösterir. || *Biçim direnci*, bir akışkanın, bir cismin yüzeyine uyguladığı basınç kuvvetlerinin bileşkesi. (Bu direnç, profil verilmiş biçimlerle azaltılır.) || *Dalga direnci*, cismin akışkan içindeki deviniminden kaynaklanan sarsıntıların yayılmasına bağlı direnç. (Bir gemi için yüzey dalgaları, bir mermi ya da sesüstü bir uçak için şok dalgaları.) || *Hava direnci*, havanın, bir cismin yer değiştirmesine karşı uyguladığı kuvvet. (Bk. *ansikl.* böl. Akışkan. mekan. ve Balis.) || *İndüklenmiş direnç*, bir uçak kanadı ya da bir pervane sözkonusu olduğunda, uçlarda oluşan burgaçların doğurduğu hız alanından kaynaklanan direnç. (Bu direnç kaldırma kuvvetine bağlıdır.) || *Sürtünme direnci*, bir akışkanın akışmazlığından kaynaklanan direnç. (Sınır katmanda ortaya çıkar.)

—Akust. *Görünen direnç*. EMPEDANS'ın eşanlamlısı.

—Bitki patol. *Özgül* ya da *dikey direnç*, kültivarların aynı asalağın çeşitli göbekten döllerine karşı gösterdikleri ayrımsal tepki. (Bazı döller kültivarların kimisine saldırır, kimisine gitmez.) || *Özgül olmayan* ya da *yatay direnç*, kültivarların aynı asalağın çeşitli göbekten döllerine karşı gösterdikleri ayrımsız tepki. (Bütün asalak dölleri bütün kültivarlara saldırır, kültivar ne olursa olsun, saldırganlıklarına göre asalak döllerinin hepsi birdir.) || *Tarla direnci*, bir kültivarın, normal ekim koşullarında bir asalağın saldırılarına karşı koyma davranışı.

—Elekt. İdeal bir direncin uçlarındaki U geriliminin, içinden geçen I akımına oranı. (R = U/I; bu bağıntı Ohm yasasını belirtir.) [Eşanl. REZİSTANS] (Bk. *ansikl.* böl.) || *Doğrusal olmayan direnç*, Ohm yasasına uymayan direnç. || *Eşdeğer direnç*, karmaşık bir empedansın gerçek parçası. || *İdeal direnç*, anlık gerilimi anlık akımı ile orantılı olan ideal ve temel ikiuçlu. || *Özgül direnç*, iletkenliğin tersi. (Özgül direnç ohmmetre [simgesi Ω m] ile belirtilir.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Saf direnç* ya da *ölü direnç*, tükettiği elektrik enerjisinin tümünü Joule etkisiyle ısıya dönüştüren edilgin devre öğesi.

—Elektron. *Gürültü direnci* ya da *eşdeğer gürültü direnci*, bir tübün ya da tranzistörün girişine bağlandığında, ısıl çalkalanma sonucu, sözkonusu düzeneğin yol açtığı gürültüye eşit gürültü doğuran direnç. || *Negatif sıcaklık katsayılı direnç* ya da *CTN direnç*, ISILDİRENÇ'in eşanlamlısı. || *Tüp* ya da *tranzistör iç direnci*, çıkışa ya da girişe uygulanan gerilimdeki küçük bir değişimin, aynı devrede bu gerilimden kaynaklanan akım yeğinliği değişimine oranı; bu arada diğer parametreler değişmez. || *Yüksek frekans direnci*, yüksek frekanslı bir akımın etkileri, Joule etkisi kayıpları, iletkenlerde manyetik alanca indüklenen Foucault akımları kayıpları, elektrik alanlarının yol açtığı dielektrik kayıpları, ışımayla oluşan kayıplar, ferromanyetik gereçlerdeki histerezis kayıpları ve deri etkisi gibi etkenlerden kaynaklanan direnç.

—Elektrotekn. *Direnç kutusu*, dirençleri ayarlı ve uygulamada sıcaklıktan bağımsız olan iletkenler (çoğu kez Manganine teller) kümesi. || *Gerilim kontrollü direnç*, uçlarına uygulanan gerilime göre direnci değişen yarıiletken devre öğesi. (Eşanl. VARİSTANS.)

—Havc. *Direnç küçültme*, motor durduğu zaman, değişken adımlı bir pervanenin palalarını uçağın ilerlemesine karşı en az direnecek konuma getirme.

—Hematol. *Alyuvar direncinin ölçülmesi*, sodyum klorürün hipotonik eriyiği içine konan alyuvarların geçişme direncinin incelenmesi yöntemi. (Normal olarak erime, litrede 5g NaCl eriyiğinde başlar, litrede 4 g'da % 40'a varır ve litrede 3 g'da tam olur. Alyuvar erimesi talasemilerde artar, kalıtımsal sferositozlarda ve özbağışıklıklı hemolitik anemilerde azalır.) *Kılcaldamar direncinin ölçülmesi*, kılcaldamarların direncinin araştırılması yöntemi. (Aşırı basınçla [kolluk, lastik bağ] ya da basınç azaltılarak [çekmen] ölçülür. Kılcal damarların yırtılabilirlik sendromlarında [yapısal ya da edinsel], kılcal damar kanamalarında ve Rendu-Osler hastalığında anormal sayılar elde edilir.)

—Jeomorfol. Bir kayacın, meteorik etkilerle kendisini oluşturan öğeleri arasındaki bağı koruma ya da serbest bırakma (çözülme) yeteneğinin ölçümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Mad. oc. *Bir devrenin direnç orantısı*, havalandırma devresinin havaya karşı gösterdiği direncin kare kökünün evriği. (Direnç orantısı birimi guibaldir. Eşdeğer açıklık direnç orantısı ile orantılıdır.)

—Psikan. Öznenin, bilinçdışı bir içeriği kabul etmekten kaçınmasının belirtisi. (Direncin başlıca iki etkeni, üstben [başarısızlık zorlanması] ve o'dur [yineleme zorlaması].)

—Su. ür. kül. *Döl direnci*, bir balık ırkında döl vermemek için gösterilen doğal karşı koyuş. Yüz binlerce yumurta yapan sazan balıklarında bu direnç yüksektir (su ortamı [sıcaklık, bileşim] elverişli oluncaya kadar dişi yumurtlamayabilir). Buna karşılık alabalıkgillerde döl direnci zayıftır.

—Ulaş. Devinimi engelleyen kuvvet. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Akışkan. mekan. • *Hava direnci*. Uçaklara izin verilen sınırlar içinde, V hızının karesiyle orantılı olduğu varsayılan bu direnç şu bağıntıyla verilir:

$$R = KSV^2,$$

bu bağıntıda S alın yüzünü ve K uçağın biçimine ve kanat takımının hücum açısına göre değişen bir katsayıyı gösterir.

R hava direnci, P uçağın ağırlığı, T pervanenin çekişi ise, dinamik denge koşullarını belirtmek için R yerine bunun R_x ve R_z bileşenleri göz önüne alınır; R_x uçağın boyuna eksenine göre bileşen ya da sürüklenme*, R_z dikey eksene göre bileşen ya da kaldırma kuvvetidir. Bu durumda, düzgün yatay uçuşta dinamik denge şu bağıntılarla verilir:

$$\text{sürüklenme} \quad R_x = C_x SV^2 = T,$$

$$\text{kaldırma kuvveti} \quad R_z = C_z SV^2 = P.$$

Kaldırma kuvvetinin sürüklenmeye oranı, aerodinamik süzülme* oranını tanımlar. Motorsuz süzülme uçuşu yoluyla, düzgün bir inişte T ve P nin yerini ağırlığın bileşenleri alır.

Süzülme oranı ne kadar büyükse, pervanesi kazıklanmış uçak, iniş süresini o kadar uzatabilir. C_x ve C_z nin, kanadın her konum açısını karşılayan değerleri, koordinat biçiminde iki dik eksene taşındığında, nokta nokta "kutupsal" denen bir eğri elde edilir.

Akışkanlar mekaniğinin bütün klasik denklemleri, sesyakını ve sesüstü rejimlerde sıkışabilirliğe giriş anında değişikliğe uğrar. O anda sürüklenme katsayısı hızla artar ve sesaltı akış değerinden daha yüksek bir değerde kararlılaşır.

• *Suda ilerlemeye direnç*. Bir deniz aracı için, bu direnç, su düzleminin boyutları yeterliyse, hava direncinde sözkonusu olan yasaları izler. Suyolunun boyutları sonlu olduğunda, direncin değeri hıza bağlı olarak havada olduğundan daha çabuk artar. Gerçekte ilerleme sırasında, deniz aracı ile kıyı arasında, seyire ters yönde bir "dönüş akıntıntısı" oluşur. Genellikle direncin $(v_b + v_c)^{2.25}$ oranında arttığı kabul edilir; v_b ve v_c sırasıyla deniz aracının ve dönüş akıntısının hızlarıdır.

—Balis. *Hava direnci*. Newton, düşük hızlarda mermilerin devinimine havanın gösterdiği direncin, ilk hızın karesiyle orantılı olduğunu kabul ediyordu. Balistik sarkacın ve özellikle kronografların bulunması ilk hızları duyarlıkla ölçmeyi sağladı ve böylece aşağıda özetlenen yasalar belirlendi. Bir merminin devinimine karşı havanın gösterdiği direnç, G. H. M. (Garnier -Haag-Marcus) yasaları çerçevesinde aşağıdaki bağıntıyla belirtilir:

$$R = C\frac{Hg}{H_0}[F_1(b) - jF_2(b)];$$

bağıntıdaki simgeler aşağıdaki verileri gösterir: $C = \frac{ia^2\Delta_0}{p}$ merminin *balistik katsayı*'sı; *i*, merminin biçim indisi; *a* mermi çapı; *p* mermi ağırlığı; $\Delta_0 = 1{,}208$ karşılaştırma yoğunluğu; H_0=750 mm cıva, havanın yerdeki karşılaştırma basıncı; Hg, *y* yükseltisindeki basınç (karşılaştırma basıncı için G.H.M. yasalarının A tablosu); $b = v/V$, sesin havadaki hızı V olmak üzere (mutlak sıcaklığa bağlı) merminin *v* hızı için Mach sayısı; *j* çok ince mermiler için değeri 0,04, ince biçimler için değeri 0,14, eski profiller için değeri 0,24 olan bir parametre. *j*'nin yukarıda belirtilen üç değeri için B tablolarında (G.H.M. hava direnci yasalarının tabloları)

$$F(b) = F_1(b) - jF_2(b)$$

fonksiyonu verilir. Daha elverişli olan küçük balistik katsayılar, büyük çaplı mermiler için daha iyi sonuçlar verir (a^2/p oranı hemen hemen $1/a$ bağıntısına göre değişir).

—Elekt. Herhangi bir iletkenin direnci, bu iletkende ısıya dönüşen elektriksel gücün, akım yeğinliğinin karesine oranıdır. SI'de direnç birimi ohm*'dur. Direncin tersi, SI birimi siemens olan *iletkenlik*'tir. Homojen, iletken bir telin elektrik direnci $R = \rho\frac{l}{s}$ bağıntısıyla verilir; bu bağıntıda *l* akım çizgileri yönündeki boyut, *s* akım çizgilerine dik kesitin alanı ve ρ gerecin özgül direncidir.

Doğru akımda, bu üretecin R direnci, E elektromotor kuvvetine, uçlarındaki U gerilimine ve ürettiği I akımına, U= E−RI biçiminde genelleştirilmiş Ohm bağıntısıyla bağlıdır; bir E′ karşıt elektromotor kuvvet alıcısının uçlarındaki gerilim U olursa, alıcının direnci U = E′ + RI bağıntısıyla verilir.

• *Eylemsiz iletkenlerin dirençlerinin ölçümü*. I. *Mutlak ölçümler* → OHM.
2. *Göreli ölçümler. Doğrudan yöntemler* U = RI tanım formülüne dayanır; bir gerilimölçerle iletkenin uçlarındaki gerilim ve bir akımölçerle iletkenden geçen akım ölçülür. Bir üreteç sözkonusu olduğunda, bir "boşta" ölçüm (U=E) ve bir "yüklü" ölçüm (U= E−RI) yapılır. Orta değerli dirençlere (0,001 ile 100 kΩ arasında yer alan) uygulanabilen *karşılaştırma yöntemleri*'nde, Wheatstone köprüsü gibi ölçme köprüleri kullanılır. Elektrolitler sözkonusu olduğunda ise elektrotların kutuplanmasını önlemek için köprü almaşık akımla beslenir; ancak bu durumda, parazit sı-

ğaları göz önüne almak gerekir.

Yalıtım dirençleri gibi büyük dirençler, ohmölçerlerle ya da bir kondansatörün boşalmasından yararlanarak ("yük yitimi" yöntemi) ölçülür.

• *Özgül direnç.* Bir iletkenin özgül direnci, cinsine, sıcaklığına ve kimi özel hallerde aldığı ışık miktarına (selenyum) ya da etkisinde kaldığı manyetik alana (bizmut) bağlıdır.

Mutlak sıfır noktasında özgül direnç sıfırdır; 0 °C dolayındaki düşük sıcaklık bölgesinde, özgül direnç $\rho = \rho_0 (1 + at)$ bağıntısıyla gösterilebilir; bu bağıntıda ρ_0 0 °C'taki özgül dirençtir. Sıcaklık katsayısı olan *a*, metaller için artı, Manganine gibi kimi alaşımlar için hemen hemen sıfır, karbon, bor ve yarıiletkenlerin birçoğu için eksidir.

—Jeomorfol. Gevşek kayaçlar sözkonusu olduğunda kayacı oluşturan parçacıkların harekete geçmesinde taneölçüm asıl belirleyicidir; bu unsurların harekete geçişi için taşıyıcı etkenin meydana getirdiği az ya da çok bir enerjiye gereksinim vardır (kil, kum, çakıl vb.). Tersine, hareket edebilir parçacıkların, sert kayaçlardan başlayarak meydana gelebilmesi için önceden kohezyonlarının kopması gerekir; bu parçacıkların hareketlenmelerine neden olan meteorlaşma, çok çeşitli hazırlık süreçlerini ve mekanik çözülme ile ortak işleyen kimyasal ayrışmayı kapsar (bu durum direnç kavramının, sertlik kavramıyla karıştırılmaması gerektiğini açıklar). Direnç ölçeği tartışmaya yer bırakmayan tortul kayaçlardan farklı olarak, kristalli kayaçlarda petrografik bölünmelerle ayrımsal ışınım olayları arasında örtüşme yoktur: bu maddelerin, bozulabilirliğinin kavranmasında belirsizlikler vardır, çünkü her ne kadar öncelik mineralojik bileşime, minerallerin düzenine ve çatlaklığa özgü gibi görünse de bu parametreler aynı yönde etkinlik göstermek zorunda olmaksızın sık sık içiçe girerler. Öte yandan, kayaçların direnci görelidir; çünkü her ne kadar sert kayaçların gevşek oluşumlara dönüşümünü açıklayabilecek yapısal nedenler varsa da gerek sert kayaçların ayrışma süreçleri, gerekse oluşan gevşek kayaçların taşınma süreçleri morfoklimatoloji ortamına göre değişir (Dördüncü Zaman'ın soğuk dönemlerinde tebeşirle kumun farklılığı bu konuda kanıtlayıcıdır). Bununla beraber güncel iklimler coğrafyasına bağımlı bir direnç ölçeği oluşturmaya çabalamak yanıltıcı olabilir; bu yeryüzünün görünümünde etkin olabilen kalıtların korunmasını sağlayan röliefin güçlü hareketsizliğini unutmak anlamına gelir. Engebenin biçimlenmesine çeşitli iklimler katkıda bulundukları için, direnç sınıflandırması, özde, tanım gereği bölgesel olmayan yapısal nedenlere bağımlıdır. Yapısal jeomorfolojiye tepki olarak biçimlerin, iklimsel bir çerçeve içinde topluca açıklanması girişimlerinin gerçekçilik anlayışı adına zaman etkeniyle birlikte alınması zorunludur.

—Ulaş. Bir kara taşıtının ilerlemeye karşı gösterdiği direnç iki sınıfta toplanabilecek kuvvetlerden doğar: 1. taşıt-çevre koşulları etkileşimine bağlı olanlar (burada sözkonusu olan yuvarlanma direnci ve aerodinamik dirençtir); 2. kütleye bağlı olanlar (yerçekimi ve eylemsizlik kuvveti); sözü edilen bu ikinci tür kuvvetler, göz önüne alınan taşıt, yatak üstünde ve kararlı bir hızla gittiğinde etkili olmaz.

Yol alan bir taşıtın yuvarlanma direncini oluşturan, tekerleklerin sürtünme direnci ve iletim organlarının kayıplarıdır. Değeri, yol kaplamasının türüne göre önemli değişiklikler gösterebilir; beton ya da kaygan asfaltta yaklaşık 6-8 daN/t arasındadır. Rayda hareket eden bir taşıtın ortalama hızlardaki yuvarlanma direnci 1,5 ve 3 daN/t arasında değişir; bu değer, mekanik histeresisin, düşey ve yanal salınımların ve kimi kez kurbalarda, tekerlek budenlerinin ray mantarlarının yan yüzlerine değmesiyle ortaya çıkan sürtünmenin yol açtığı kayıplar göz önüne alınarak hesaplanmıştır.

Aerodinamik direnç yaklaşık olarak hızın karesi oranında değişir; pek uzun olmayan kara taşıtlarında orantılılık katsayısı taşıtın biçimine ve alın yüzeyine bağlıdır (alın yüzü). Bir trende bu katsayı katarın uzunluğuna, alın yüzüne ve uçların biçimine bağlıdır. Her iki durumda da kütleye bağlı kuvvetler yolun profili ve taşıta kazandırılmak istenen ivmeyle ilişkilidir.

DİRENÇLİ sıf. Direnci olan.

—Elekt. Elektriksel bir direnci olan aygıtlar için kullanılır.

—Elektron. *Dirençli yükselteç,* çeşitli katlarında yük ve çıkış empedansı olarak saf dirençler kullanan yükselteç.

—Tıp. Mikrop bulaşmasına direnç gösteren.

DİRENÇSEL sıf. Elekt. Belirli koşullardaki temel büyüklüğü direnç olan bir düzenek ya da bir devre için kullanılır.

DİRENÇSİZ sıf. Direnci olmayan.

DİRENEK a. Muharebede oluşturulmuş asıl savunma hattının dışında (ilerisinde ya da derinliğinde), belirli bir nokta ya da bölge çevresinde; silahlar, mevziler ve tahkimatlardan meydana gelen savunma tesislerine verilen ad.

DİRENG a. (fars. *direng*). *Esk.* **1.** Bekleme, gecikme, durma. **—2.** Yavaşlama. **—3.** Dinlenme.

DİRENGEN sıf. Her şeye karşı gelen; direnen, inatçı, anut.

—Fizs. mekan. $\vec{F}.\vec{v}$ skaler çarpımının negatif olması koşuluyla $\vec{v}$ hızıyla devinen bir cisme uygulanan bir $\vec{F}$ kuvveti için kullanılır. || Bu kuvvetten kaynaklanan iş için kullanılır. (Bu iş negatiftir.)

DİRENGENLİK a. Direngen olma durumu; inatçılık.

DİRENİM a. Direnmek eylemi; inat.

DİRENİŞ a. **1.** Bir kimsenin, bir grubun yaptırımlarına, uygulamalarına karşı güce ya da silaha başvurarak karşı koyma: *Hiçbir direniş göstermeden teslim olmak.* **—2.** Onaylanmayan bir şey karşısında ona engel olmaya yönelik eylem: *İktidar bu yasayı çıkarırken muhalefetin direnişiyle karşılaştı.*

—Binc. Atın, binicisinin istediği bir hareketi yapmama eğilimi.

Direniş, İkinci Dünya savaşı'nda alman işgaline karşı girişilen eylemlerin tümü; bu eylemlere katılan güçlerin tümü.

1940-41'de, Avrupa topraklarının büyük bir bölümünün Wehrmacht tarafından işgali, ulusal ve ideolojik olmak üzere iki yanlı bir tepkiye yol açtı. Direniş, yurdun kurtuluşu, küçük düşmenin intikamını almak ve zafer kazananların isteklerine tepki olduğu için ulusal nitelik taşıyordu. Wehrmacht totaliter bir rejim olan nazizmi getirdiği ve bu rejim de insanın saygınlığı ve özgürlüğü gibi büyük ilkeleri hiçe saydığı için, Direniş, ideolojik özellik de taşıyordu. Özgün mücadele biçimleriyle (propaganda, sabotaj, etkileme, gerilla, vb.) dikkati çeken Direniş, yalnızca askeri değildi. Hedefleri, yurt toprakları kurtarıldığında iktidarın ele alınmasını ve yeni devlet kurumlarının ortaya konmasını öngördüğü ölçüde siyasaldı. Komünistlerin Direniş'e katılması, bu siyasal özelliği vurguladı ve silahlı çatışmalara kadar giden anlaşmazlıkların ortaya çıkmasına yol açtı.

• *Müttefikler'in tutumu.* Müttefikler, Avrupa'da Direniş konusunda hiçbir strateji planı yapmamışlardı (Churchill'in Yugoslavya konusundaki tutumu bir yana). Direniş, düşmanı zayıflatabilecek bir güçtü, ama bu kaynaşmalar, Müttefikler'i, savaş sonrası için endişelendiriyordu. Amerikalılar'ın sanayi savaşı anlayışı, direnişçilerin eski tarz mücadelesinin tam tersiydi. Ama Amerikalılar, İngilizler'i örnek alarak, bilgi toplamak için özel bir servis (OSS) kurdular ve direniş hareketlerine silah verdiler.

Ama Avrupa'daki Direniş'in ilk dayandığı yer Churchill'in etkisiyle İngiltere oldu. Sürgündeki hükümetleri barındıran ve Özgür Fransa'nın doğduğu yer olan Londra, işgal altındaki Avrupa'ya yönelik bütün eylem ve haber şebekelerinin merkeziydi (örneğin SOE); öte yandan BBC, psikolojik savaşı yürütüyordu.

SSCB ise, haziran 1941'e kadar, Wehrmacht'ın işgal ettiği yerlerden kaçanlara hapishanelerini açmakla yetinmişti. 1941'den 1943'e kadarki rus savunma savaşı sırasındaysa, SSCB, işgal altındaki topraklarında alman hatları gerisinde etkinlik gösteren sovyet partizanlarını örgütlemeyi düşündü. Stalingrad'dan sonra, savaş sonrası dönemi göz önünde tutan SSCB, özellikle komünist direnişçilere ayrıcalık tanıdı ve hatta bu arada, kendisinin onayı alınmadan gerçekleştirilen Varşova ayaklanmasının ezilmesine seyirci kaldı.

• *Direniş savaşı.* Silahtan yoksun bulunan Direniş'in, düşmandan alarak ya da dışardan getirterek silah bulması gerekiyordu. Deneyimsiz olduğu için de, özel taktiğini buluncaya kadar büyük kayıplar verdi. Direniş gerekli olandan her zaman yoksundu ve hem kendisine, hem de düşmanın misilleme hareketleri yüzünden yurduna pahalıya mal olan bir mücadele vermek zorundaydı. Direnişçi, her şeyden önce yeraltı etkinliği gösteren biriydi, yasadışı bir kimseydi. Silahlı gruplar saldırıya geçtiğinde, sayıca az olan direnişçiler pusular kurarak, düşmanı yanıltarak savaşmak zorundaydılar. Yakalandığında kendisini bekleyen işkence, ölüm ya da bir toplama kampına gönderilmekti.

Ama Direniş, genişlemekten yine de geri kalmadı. Pasif direnmelerle, psikolojik eylemlerle başladı. Partizanları toplamak ve coşturmak, düşmanın moralini bozmak, gizli el ilanlarının ve yayınların amacıydı. Doğrudan eylem birçok biçimlerde gerçekleşiyordu: kaçak savaş esirlerine ya da düşürülmüş müttefik havacılarına yardım; bütün iyi niyetli kişilerden yararlanarak haber alma şebekelerinin kurulması; demiryollarında, düşman için çalışan fabrikalarda ve telekomünikasyonda sabotajlar, işgalci askerlere ve işbirlikçilere suikast düzenlemeler, kitle gösterileri ve grevler, müttefik ordularının doğrudan yardıma gelmelerini beklemeden, gerilla harekâtı yapacak olan bir "gizli ordu" ve gerilla oluşturmak gibi.

Ama direnişçiler, uygulanacak yöntemler konusunda her zaman görüş birliği içinde değillerdi. Genel olarak komünistler, halk kitlelerini ayaklandırmanın biricik yolu olarak gördükleri sürekli ve "doğrudan eylem"i savunuyorlardı. Tehlikeleri

Doisneau-Rapho

Paris'te gizlice basılan bir gazete

azaltmak isteyen öteki direnişçilerse, günü gelince büyük bir ayaklanma için kendilerini örgütlemeyi doğru buluyorlardı. Kişisel eylemlere dayandığı için başlangıçta kendiliğinden bir hareket olan Direniş daha sonra şebekeler ve hareketler halindeki gruplar içinde toplandı; mücadelesinin gerektirdiği kurumlarla donandı ve kimi zaman sürgündeki yasal otoriteyle görüş birliği içinde, ama kimi zaman da ona karşıt olarak hareket eden gerçek bir gizli hükümet halini almaya yöneldi. ..

Avrupa'nın batısında Direniş

Bu hareketin temel özelliği psikolojik savaşa başvurması ve Büyük Britanya'ya bağlı bulunmasıdır.
• *Hollanda.* Hiçbir mütareke imzalanmamış, kraliçe Wilhelmine Büyük Britanya'ya gitmiş ve denizaşırı topraklar savaş içinde kalmıştı. Nüfus yoğunluğu, dağ ve ormanların bulunmayışı yüzünden burada çok az silahlı mücadele yapıldı ve asıl mücadele, işgal makamlarının aldığı musevi düşmanı önlemleri protesto etmek üzere genel greve kadar varan, düşünce ve maneviyat alanında bir direniş biçimini aldı. Tüm direniş eylemleri ancak 1944'te, askeri düzeyde prens Bernard, siyasal düzeydeyse, Direniş büyük konseyi tarafından bütünleştirildi -Londra'da sürgünde yaşayan kraliçenin ve hükümetin bir engelle karşılaşmadan yurda dönmelerini sağlayan da bu konseydi.
• *Belçika.* Pierlot hükümeti Londra'ya çekilip Kongo'yu Müttefikler'in kullanımına açtıysa da, kral Léopold kendini savaş tutuklusu sayarak Belçika'da kaldı ve Almanlar'ın yanında da, karşısında da yer almadı. Belçika direniş hareketi bu durumdan ve flaman yanlısı güçlü bir milliyetçi partinin bulunmasından ötürü yeterince yaygınlaşamadı. Ama kaçırma ve haberalma şebekeleri sayesinde büyük bir etkinlik gösterdi. Subayların girişimiyle albay Bastin'in önderliğinde gizli bir ordu kuruldu. Tüm silahlı güçler haziran 1944'te birleşerek (Yurtiçi belçika kuvvetleri) hem Ardennes'deki direnişçi güçlerin eylemlerini, hem de Anvers'deki liman tesislerinin korunmasını desteklediler.
• *Norveç.* Kral Haakon, hükümeti ve ticaret filosunun büyük bölümü İngiltere'ye gitmişti. Norveç'te, direnişçiler iki grup içinde toplandı: Milorg (general Ruge) ve Kretsen (Çember).Direniş'in en büyük başarısı, ağır su fabrikasının tahrip edilmesiydi (şubat 1943).
• *Danimarka.* Hükümet yurtta kalarak, musevilerin başka yere gönderilmelerini kabul etmediği için alman istekleri karşısında görevden çekilmeye karar verdi (ağustos 1943). Karşı koyma hareketi, genel grevlerle, 1944 yazında doruk noktasına ulaştı.
• *Fransa.* Haziran 1940'taki büyük askeri yenilgiden sonra, topraklarının büyük bir bölümünün Almanlar tarafından işgaline, geri kalan bölümleri kapsayan güney bölgelerindeyse düşmanla işbirliği yanlısı Vichy hükümetinin kurulmasına tanık oldu. General de Gaulle, Londra'daki sürgünden tüm yurttaşlarına seslenerek mücadeleyi sürdürmeleri çağrısında bulundu. Büyük güçlüklerle, sömürge topraklarında, "Özgür Fransa" ordusu ve ülke topraklarında, gizli olarak, İmparatorluğu savunma konseyi kuruldu. Bu Konsey, sürgünde bir hükümet işlevi görüyordu. 1942'de Vichy hükümeti toprakları da Almanlar'ın kontrolüne geçince, kurtuluş mücadelesinin ulusal yönü ağır basmaya başladı ve iki temel güçten destek alarak gelişti. Birincisi, ülke içindeki sol güçlerin (sosyalist ve komünistlerin) oluşturduğu ve partizanların kırsal kesimdeki eylemleriyle mücadele veren güçtü; ikincisiyse, de Gaulle'ün önderliğinde diğer bazı generallerin ülke dışında oluşturduğu, ülke içinde de bağlantıları olan birlikti. Bu iki güç arasında her zaman kolay olmayan ilişkiler, 1943'te Ulusal direniş konseyi'nin kurulmasıyla düzeldi. Bu da fransız direnişçilerinin, özellikle Müttefikler'in Normandiya çıkarması (haziran 1944) ve "Özgür Fransa" birliklerinin de katılmasıyla, örnek bir dayanışma içinde mücadele vermelerini sağladı.

Doğu Avrupa'da Direniş

III. Reich, Avrupa'nın doğusunda çok sert bir siyaset izledi; halk kitlelerinin yerlerini değiştirdi, kentleri yıktı, büyük misilleme ve öldürme hareketlerine girişti. Herkes tehlikede olduğunu anladığı için mücadele yatışmadı. Direniş, psikolojik savaştan çok, gerilla eylemlerinde kendini gösterdi ve halk hareketi niteliği kazandı.
• *Çekoslovakya.* Direniş Münih anlaşmaları'ndan hemen sonra (1938) başladı; Londra'ya gitmiş olan başkan Beneš, askeri yanı ağır basan direniş hareketleriyle radyo aracılığıyla ilişki içindeydi. Sabotajların ve suikastların (mayıs 1942'de S.S. Heydrich'in idamı gibi) çokluğuna rağmen, Bohemya'da az sayıda silahlı grup vardı. Buna karşılık, Slovakya'da, gerillaların sayısı yüksekti ve bunlar,Kızılordu'yla ilişki içindeydiler. Mayıs 1945'te kurulan "Ulusal çek konseyi"nde, komünistler en önemli görevlere geldi.
• *Polonya.* İşgale karşı direniş, kukla yöneticilerin başa geçmediği biricik ülke olan Polonya'daki kadar hiçbir yerde birlik göstermemiştir. Tüm direnişçiler İngiltere'de sürgünde bulunan general Sikorski hükümetinin otoritesini başlangıçta kabul etti. Sikorski, Stalin'den İtalya'da 1944'te savaşa giren Anders ordusu'nun kurulması iznini almıştı, Ama Katin toplu mezarının ortaya çıkarılması (nisan 1943), polonya-sovyet ilişkilerinin kopmasına yol açtı. Stalin, bir Polonya kolordusu (Beling) ve bir Polonya kurtuluş komitesi (Lublin) kurdu. İşgal altındaki Polonya'da, Londra hükümetine bağlı olduğunu söyleyen gerçek bir gizli devlet tarafından kurulan gizli ordunun (AK) yanı sıra, bir komünist halk ordusu da oluştu. Bu gizli hükümet, sovyet birlikleri Wisła'ya yaklaşırken, 1 ağustos 1944'te Varşova'da bir ayaklanma kararı aldı. Kızılordu müdahale etmedi ve ayaklanma ezildi (eylül). Kızılordu, daha sonra Lublin komitesi'nin üstünlüğünü kabul ettirdi.
• *Yugoslavya.* Direniş, en çok bu ülkede yaygınlaştı. Başlangıçta, eski ordunun subayları Çetnikler (başlarında albay Mihajlović vardı) ve Tito'nun komünist "partizan"ları, Direniş'i paralel olarak yürüttüler. İki grup arasında 1941'de anlaşmazlık başladı ve açık çatışmaya kadar vardı. Savaştan sonra federal bir Yugoslavya kurulmasını savunan Tito, halkın desteğini kazandı ve dinamik tutumuyla rakibinin aleyhine İngiltere'nin desteğini elde etti. "Ulusal kurtuluş ordusu", 150 000 kişilik erkek ve kadın askerine komünist eğitim vererek ve bir hükümet çekirdeğinin kurulmasına elverişli dağlık bölgeleri işgal ederek gerçek bir halk ordusu haline geldi. Birtakım güçlüklere karşılık -Müttefikler tarafından Tito'nun Dalmaçya'dan geçici olarak çıkarılması bunun bir örneğidir- partizanlar düşmanın yirmi kadar tümenini sürekli olarak durdurdular ve Sovyetler'den ancak Belgrad'ı ele geçirmek için yapılan son çatışmalarda yardım alarak yurt toprağını tek başlarına kurtardılar.
• *Yunanistan.* İki hareket ülkede iktidarı ele geçirmek istiyordu: kralcı EDES ve komünist ELAS. İngiliz kuvvetleri Atina'ya müdahale etmeseydi (1944 sonunda), ikincisi hiç kuşkusuz ötekini yenilgiye uğratacaktı.
• *SSCB.* Stalin, Almanlar'ın işgal ettikleri yerlerde "yakılmış toprak" taktiğinin uygulanmasını emretmişti. Ordunun geri kalan bölümüyle ilişkisi çoğunlukla kesilmiş olan birliklerin oluşturduğu büyük partizan grupları, ormanlarda çarpışıyorlardı. Rus direniş hareketinin özgün yanı, büyük ve düzenli bir orduyla bağını koruyarak ülkede kalmış bir hükümetin emri altında harekâtı yürütmüş olmasıdır.

Mihver ülkelerinde Direniş

• *İtalya.* Daha önce yurtdışına çıkmış olan faşizme direniş hareketi, aralık 1942'de Kuzey İtalya'da, bir Ulusal eylem cephesi kurdu, ama bunun, Mussolini'nin yenilgiye uğratılmasında herhangi bir rolü olmadı. Eylül 1943'ten sonra Direniş, general Badoglio'nun komutasında, Almanlar'ın denetimi altında kalmış topraklarda ve faşist Salo Cumhuriyeti topraklarında gelişti (grevler, gerilla eylemleri).
• *Almanya.* Hitler'in iktidara gelmesinden sonra muhalefet susturulmuştu. Nazi öğretisinin bazı yanları, kimi zaman katolik ve lutherci piskoposlar tarafından mahkûm ediliyordu. Ama Hitler'in ülkeyi uçuruma götürdüğü anlaşıldığı zaman, ordu ve yönetimin bazı çevreleri içinde komplolar hazırlandı. Bu girişimler, Hitler'e suikast girişimi ve generallerin yönetimi devirme hareketiyle sonuçlandı (20 temmuz 1944). Bu başarısızlığı kanlı bir bastırma hareketi izledi. Zaten Almanya'da Hitler'e karşı oluşan muhalefet, halkı hiçbir zaman kendine çekemedi ve bundan ötürü de hiçbir zaman gerçek bir direniş niteliği taşımadı.

DİRENİŞÇİ sıf. ve a. Direniş eylemine katılan kimse.
◆ a. İkinci Dünya savaşı'nda Direniş hareketine katılmış yurtsever.

DİRENKOVA (Nadejda Petrovna), rus türkolog (? 1904 - Sen-Petersburg 1941). Sen-Petersburg Coğrafya enstitüsü etnografya bölümü'nü bitirdi. Sibirya'da altay ve türk kabileleri arasında araştırmalar yaptı. Türk dilinin çeşitli lehçelerinin (Oyrot, Hakas, Şor) gramerlerini yayımladı. *Grammatika oirotskogo yazika*

Haute-Savoie'da direnişçi devriyeler

Larousse

(Oyrot dili grameri, 1940), *Grammatika şorskogo yazika* (Şor dili grameri, 1941), *Grammatika hakasskogo yazika* (Hakas dili grameri, 1948, ölümünden sonra yayımlandı). Ayrıca Şor folkloruyla ilgili *Şorskii folklor* (1940) adlı bir yapıtı vardır.

DİRENLEMEK g.f. Harmanda sapları direnle yaymak.

DİRENME a. Direnmek eylemi, karşı koyma, inat etme; mukavemet etme.
—Binc. Bir atın binicinin isteklerine karşı koyması. (Bunu önceden sezen usta biniciler at direnmeye başlamadan önce gerekli önlemleri alırlar.)
—Huk. *Direnme kararı*, kararı Yargıtay tarafından bozulan bir mahkemenin bozma kararına uymayarak eski kararında ısrar etmesi. (Direnme kararı, Yargıtay hukuk ya da ceza genel kurulu'nca incelenir. Genel kurul kararı kesindir; mahkeme bu karara karşı direnemez.)
—Psikan. Psikanalizden geçirilen kişinin, direnç gösterir ve bazı yorumları reddeder gibi görünmesine yol açan ruhsal süreç. || Psikanalizcinin, yorumlar önermeye ve bunların kabul edilmesini sağlayan yollar aramaya yönelik çabaları. (Psikanalizden geçmekte olan kişi için, direnme, durumunu pekiştirmeye yarayan bir araçtır. Öyle ki, direnme [alm. *Durcharbeitung*], psikanaliz uygulamasının güçlükleriyle dolu bir anıdır, bununla birlikte gereklidir ve kendine özgü bir verimlilik taşır.)
—Ruhbil. *Direnme dönemi*, bir tepkinin gerçekleştirilmesinden sonra aynı tepkinin yeniden gerçekleştirilemediği şu ya da bu ölçüde uzun süreli dönem ("ruhbilimsel" direnme dönemi).
—Siyas. bil. *Baskıya karşı direnme hakkı*, bazı siyasal doktrinlerin ya da metinlerin (1793 İnsan ve yurttaş hakları bildirisi) bireye tanıdığı, hükümetlerin ya da yönetim görevlilerinin yasadışı ya da haksız eylemlerine karşı direnme hakkı. (*Pasif direnme* ve *aktif direnme* sadece yasadışı ya da haksız eylem ve işlemi hedef alan direnme biçimleridir. *Saldırıcı direnme* ise, hukuk ve meşruluk dışına kaymış sayılan hükümeti kuvvet yoluyla devirmeye çalışmak ya da en azından onu yasadışı ve haksız işlemlerini geri almaya zorlamaktır.)

DİRENMEK dönşl. f. **1.** (Herhangi bir düşüncede, bir davranışta, bir istekte) direnmek; inat etmek, diretmek: *İçki içmekte, kumar oynamakta direnmek. Kocasıyla barışmamakta direniyor.* **—2.** *Bir kimseye, istediğine direnmek*, ona, onun isteğine karşı koymak, kendine zorla kabul ettirilmek istenen bir görüşü reddetmek; başkaldırmak: *Kamuoyunun baskılarına direnmek.* **—3.** *Bir kimseye (eylemine) direnmek*, şiddete başvuran bir kimseye ya da birilerine güçle karşı koymak, kendini bir şiddet eylemine karşı savunmak: *Bir saldırgana, bir saldırıya, bir baskıya direnmek. Direnmeye çalıştı ama polisler onu kıskıvrak yakaladılar.* **—4.** *Bir öneriye, bir isteğe direnmek*, çekici bir şeye boyun eğmemek, boyun eğmemek için kendi kendisiyle savaşmak: *Bütün rüşvet tekliflerine direndi.*
—Ask. Bir taktik birliğin bulunduğu yeri, düşmanın eline geçmemesi için her türlü çareye başvurarak koruması.
—Denizc. *Akıntıya direnmek*, akıntı yukarı çıkan bir tekneden söz ederken, akıntının hızına eşit bir hızda seyretmek.

◆**diremek** gçz. f. **1.** Bir şeyi dik tutmak için ona dayak koymak. **—2.** *Ayak diremek* → AYAK.

◆**direşmek** dönşl. f. *Yörs.* Dayanmak, sebat etmek.

DİRENTİ a. *Yörs.* Hayvc. Samanın ve kuru otun içindeki iri parçalar.

DİREŞKEN sıf. Bir işi yılmadan sonuna değin götüren; sebatkâr.

DİREŞME a. Nörol. Sorulan sorulanın ya da içinde bulunulan ortamın değiştiği göz önünde bulundurulmadan aynı söz ya da hareketlerin uygunsuz olarak yinelenmesi biçiminde beliren davranış bozukluğu.

DİREŞMEK → DİRENMEK.

DİRETMEK ettirg. f. **1.** Bir şeyi yapmakta inat etmek: *Sinemaya gideceğim diye diretti.* **—2.** *Bir kimseye (bir şey yapması için) diretmek*, onu bir şey yapması için zorlamak: *Ailesi o adamla evlenmesi için diretiyordu.*

Direttissima, Roma'yı Floransa'ya bağlayan ve eski güzergâhı 50 km kısaltan direkt demiryolu hattı. Bu hat başlangıçta maksimum 250 km/sa'lik bir hıza göre tasarlandı. Hattın Roma-Cita della Pieve bölümü tamamlanmış ve 180 km/sa' lik hıza izin verilmiştir.

DİREY a. Zool. FAUNA'nın eşanlamlısı.

DİRGEN → DİREN.

DİRHEM a. (ar. sözc.). **1.** Eskiden kullanılan ve okkanın dört yüzde birine eşit ağırlık ölçüsü. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Dirhem dirhem*, az az, azar azar, oldukça sınırlı ölçüde. || *Dirhem dirhem satmak* → KENDİNİ* DIRHEM DİRHEM SATMAK. **—3.** *Bir dirhem* → BİR.
—Nümism. Eskiden kullanılan gümüş para. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Dirhem-i behrec*, eksik ya da ayarı bozuk gümüş sikke. || *Dirhem-i ceyyid*, bozuk ve karışık olmayan, saf gümüş sikke. || *Dirhem-i hâlis*, saf gümüşten bastırılmış dirhem. || *Dirhem-i hesabî*, dört danak ağırlığında ölçü birimi. || *Dirhem-i mağşuş*, başka madenlerle karıştırılarak ayarı düşürülmüş gümüş sikke. || *Dirhem-i mirî* ya da *dirhem-i örfî*, on altı örfî kırat ağırlığında ölçü birimi. (Bir örfî kırat dört ya da beş danaktır. Örfî dirhemin şerî dirhemden az olması gerekir.) || *Dirhem-i râyic*, para olarak halk arasında alınıp verilen dirhem. || *Dirhem-i sattuk*, bakır karışımı yüksek olan gümüş sikke. || *Dirhem-i şerî*, zekât, mehr, diyet gibi dinsel ödemelerde temel alınan gümüş ağırlık birimi. (Ağırlığı halife Ömer tarafından saptanmış olup on dört şerî kıratın ağırlığına eşittir.) || *Dirhem-i züyûf*, bakır ya da bir başka madenle karıştırılmış olması yüzünden saf olmayan gümüş sikke.
—Parac. Fas ve Birleşik Arap Emirlikleri' nin para birimi. || Libya'nın 1/1 000 dinar, Katar'ın 1/100 riyal, Kuveyt'in 1/10 dinar değerindeki para bölümü.
—ANSİKL. Dirhemin ağırlığı bölgelere ve dönemlere göre büyük farklılıklar gösterir; ancak islamlığın ilk yıllarında dirhemin dinarın 1/14'ü, daha sonraları da 1/10'u olarak saptandığı bilinmektedir. İlk islam dirhemleri VII. yy.'ın ilk yarısında, halife Ömer zamanında basılmıştır. Bunların üzerinde arapça dinsel yazılar ya da vali adları yer alır. Tümüyle islam geleneklerine uygun, figürsüz ve arapça yazılı ilk dirhemler ise Emevi halifesi Abdülmelik bin Mervan'ın 694-695'te gerçekleştirdiği reformdan sonra görülür. Buna göre dirhemin ağırlığı 3,186 g olarak saptanmış, ancak bu ağırlığa uyulmayarak miskal ile 7/10 oranı korunmuştur. Mekke miskali 4,25 g kabul edilerek dirhem 2,975 g dolayında basılmıştır. Bu yeni dirhemler, daha sonraki yıllarda Taberistan'dan İspanya'ya değin çok geniş bir alanda, kimi küçük ayrılıklarla tedavüle sokulmuştur. Dirhemlerde basım yılı ve yerinin yanı sıra halifenin adının yazılması Mutasım döneminde (833-842) gelenek haline gelmiştir. X. yy. dirhemleri, farklı ağırlıklarda olmakla birlikte VIII. – XI. yy.'lar arasında gerçekleşen yaygın ticaret ilişkilerinde, K. Avrupa'da Baltık denizi'ne değin yayılmıştır. XI. yy. başlarında Önasya'da ortaya çıkan ve yaklaşık iki yüz yıl süren gümüş darlığı nedeniyle, gümüş dirhemlerin yerine gümüşle karıştırılmış bakır sikkeler (billon) ya da bakır sikkeler kullanılmaya başlanmıştır. Gümüş darlığı Kuzey Afrika ve İspanya'da da bir ölçüde etkili olmuş, Endülüs Emevileri ve Şam Emevileri türünde, ancak daha az ağırlıkta (yaklş. 2,71 g) dirhemler basılmıştır. X. yy. ortalarında dirhemlerin ayarları da bozulmuş, ilk dirhemler % 0,958-0,972 ayarında iken, yenileri % 0,778-0,730'a düşmüştür. Mısır' da, Fatımiler döneminde kırat (1/2 dirhem), harûbe (1/16 dirhem) gibi dirhemin askatları sikkeler kesilmiştir. Eyyubiler döneminde dirhemin ağırlığı yaklş. 2,8 g, Memluklar zamanındaysa 2,0-3,8 g olmuştur. Anadolu Selçukluları döneminde dirhemin ağırlığının korunmasına özen gösterilmiştir. Bu sikkelerde Abbasi halifelerinin adları kullanılmıştır. Osmanlılar zamanındaysa dirhem, hemen hemen yalnızca bir ağırlık birimi olarak kullanılmıştır. Fas'ta, Hasan I döneminde (1873-1896), yeniden ortaya çıkan dirhem, riyalin 1/10'u değerindeydi. Bu para, Rusya'da, Doğu Avrupa'da, İskandinavya'da ve Baltık ülkelerinde sürümdeydi. Taklitleri, Batı'daki hıristiyan krallıklarda yayıldı.

DİRHEMLİK a. Esk. sil. Eski şeşhane ve tüfeklere barut koymakta kullanılan, ağzı oluklu tüp biçiminde alet.

DİRİ sıf. **1.** Ölüye karşıt olarak yaşayan, canlı olan: *Ölü ya da diri onu getirene ödül verilecek. Balıklar henüz diriydi.* **—2.** Gücü kuvveti yerinde olan kimse için kullanılır; canlı: *Çok zayıf, çelimsiz ama, diri bir çocuk.* **—3.** Solmamış, pörsümemiş, güçlü bir yaşam belirtisi gösteren bitki için kullanılır: *Diri yapraklar.* **—4.** Gereği kadar pişmemiş yiyecek için kullanılır: *Pirinçler çok diri, daha pişmemiş.* **—5.** *Diri diri*, canlı olarak; yemekten söz ederken, iyi pişmemiş: *Diri diri gömülmek.*
—Mutf. Hamur ya da pirinç gibi, pişim sırasında yapışmayan besin maddeleri için kullanılır.

DİRICHLET (Peter Gustav **Lejeune** —), alman matematikçi (Düren 1805 - Göttingen 1859). Paris'te öğrenim gördü (1822 -1827), dönemin önemli matematikçileri ve özellikle Fourier ile ilişki kurdu. Berlin Üniversitesi'ndeki öğretim üyeliği sırasında (1831-1855 arası) Almanya'daki matematik araştırmasının gelişmesinde büyük bir etkisi oldu. İlk çalışmaları sayılar kuramı üzerinedir; bu konuda önce $n=5$ (1825) sonra da $n=14$ için $x^n + y^n = z^n$ Fermat denklemini çözmenin olanaksız olduğunu tanıtladı; cebirsel sayılar üzerine sistemli bir kuram geliştirmeye çalıştı. Aritmetik problemlerinin incelenmesinde analitik fonksiyonları kullanmayı düşündü.

Çözümleme alanında, serilerin yakınsaklığı ölçütlerini inceledi, trigonometrik bir serinin bir fonksiyonu gösterdiği koşulları belirledi ve fonksiyon kavramını modern eşleme anlamında açıkladı. Mekanik ve matematiksel fizik alanlarında "Dirichlet problemi" denen ve bir integrali kapalı bir çevredeki değerleriyle belirleyen problemi çözdü.

Peter Gustav Lejeune-Dirichlet
Wilhelm Hensel'in deseni

Dirichlet koşulları. Mat. çözlm. Fourier serilerinin $f(x)$ e yakınsaması için yeter koşullar. [f bir değerli ve sınırlı, ya da parça parça sürekli, ya da parça parça monoton bir fonksiyon.]

Dirichlet problemi. Mat. çözlm. $\mathbb{R}$ nin bir U açığı üzerinde harmonik olan, U nun sınırı üzeriyle kısıtlaması, verilen sürekli bir f fonksiyonuna eşit bulunan F fonksiyonlarını aramaktan oluşan sınır problemi. $\mathbb{C}$ karmaşık düzlemin $D(0, r)$ açık dairesi olan U için, f nin dönemi 2π ise $F(r \cdot e^{i\theta}) = f(\theta)$ ise, Dirichlet problemi ancak bir tek çözüm kabul eder.

Dirichlet serisi. Mat. çözlm. a_n ve z nin karmaşık olması halinde

$$\sum_{n=1}^{\infty} a_n \cdot n^{-z}$$

serisi. Dirichlet, bu seriyi

$$a, a + b, a + 2b, \ldots, a + nb$$

(burada a ile b aralarında asal) aritmetik dizisinin sonsuz sayıda asal sayı içerdiğini tanıtlamada kullandı.

DİRİGA ünl. (fars. *dirigā*). *Esk.* Ne yazık ki, yazık, eyvahlar olsun: "*Dirigâ!... / Bîcâ-*

re kadın tecennün etmiş" (A. H. Tarhan).

DİRİĞ a. (fars. *dirîğ*). *Esk.* **1.** Esirgeme, kıyamama: *"Ey süvâr-ı esb-i nâzım senden olmaz can dirîğ"* (Nedim, XVIII. yy.). **—2.** Engel olma, önleme. **—3.** *Diriğ etmek, eylemek,* esirgemek: *"Bilirsin ki senden diriğ eylemem / Yolunda senin işte cânım fedâdır"* (İsmail Safa, XIX. yy.).

◆ ünl. Eyvah, aman, yazık anlamında seslenme sözü: *"Derd-i firâk-ı firkat içinde kaldım ey diriğ!"* (Eşrefoğlu Rumi, XV. yy.).

DİRİK (Kâzım), türk asker ve yönetici (Manastır 1881 - Edirne 1941). Harp okulu'nu (1900), Harp akademisi'ni (1912) bitirdi. Balkan savaşı'na katıldı, Çatalca muharebelerinde yaralandı. Birinci Dünya savaşı sırasında çeşitli birliklerin komutanıydı. 9. Ordu müfettişliğine getirilen Mustafa Kemal Paşa'nın kurmay başkanlığına atandı (mayıs 1919), 19 Mayıs'ta Samsun'a çıkanlar arasında yer aldı. TBMM hükümetince Gürcistan temsilciliğine gönderildi. Kurtuluş savaşı'ndaki hizmetleri TBMM'ce İstiklal madalyası ile ödüllendirildi. Milli savunma bakanlığı'nda çeşitli görevlerde bulundu. Generalliğe yükseldi (1925). Bitlis (1925) ve İzmir (1926) valiliklerinde bulundu. Atatürk'e karşı İzmir'de hazırlanan suikast onun valiliği döneminde ortaya çıkarıldı. İzmir valiliği sürerken korgeneralliğe yükseltildi ve emekli oldu (1928). Trakya genel müfettişliğine atandı (1935). Başarılı yöneticiliğiyle ün yapmış valilerdendi. Tarihi yapıtlara olan ilgisiyle de tanındı; İzmir'de ve Edirne'de kurdurduğu Asarı atika muhipleri cemiyeti ile eski yapıtların toplanması ve korunmasına yönelik etkinliklere öncülük etti; *Eski ve yeni türk halıcılığı ve cihan halı tipleri panoraması* adlı bir kitabı yayımlandı.

-DİRİK → DIRIK.

DİRİKS (Christian Adolf), norveçli avukat ve siyaset adamı (Kopenhag 1775 - Christiania [bugün Oslo] 1837). Christian - Frederik'i Norveç krallığı'na seçen ve bir anayasa kabul eden (mayıs 1814) Eidsvoll meclisi'nin başkanlığını yaptı.

DİRİL a. (ing. *drill,* saban izi). Çözgü etkili, serj tipinde pamuklu kaba dokuma. (Aşındırıcılarda destek olarak kullanılır. Ağırlık [ham] yaklaşık 260 g/m².)

DİRİLEŞMEK gçz. f. Bitkin, pörsümüş ya da solmuşken yeniden diri, canlı duruma gelmek.

DİRİLİK a. **1.** Diri olma durumu, canlılık. **—2.** Beden ve zihin yönünden zindeliğini koruma.

İsa'nın dirilmesi (1459'a doğr.) Piero Della-Francesca'nın freski *Borgo San Sepolcro pinakoteki*

Scala

DİRİLİŞ a. **1.** Dirilmek eylemi ya da biçimi, canlanma. **—2.** Yeni bir atılımla yeniden güç kazanma.

—İsl. İnanca göre öldükten sonra dirilme. (→ BASÜBADELMEVT.)

Diriliş *(Voskreseniy),* Lev Tolstoy'un romanı (1899). Tolstoy bu romanında Katyuşa Maslova'nın öyküsünden yola çıkarak toplumu yargılar. Efendisi prens Nehlyudov tarafından baştan çıkarılan ve terk edilen Katyuşa, fahişeliğe sürüklenir ve haksız yere cinayetle suçlanarak kürek cezasına mahkûm edilir. Mahkeme jürisinde görevli olan Nehlyudov, eski hizmetçisini tanır ve vicdan azabı duyarak hatasını düzeltmeye çalışır; topraklarını köylülere dağıtır, alçakgönüllülüğü öğrenir, Katyuşa ile birlikte Sibirya'ya gider ve ona evlenme teklifinde bulunur. Yazarın manevi bunalımını dile getiren ve insanın işlediği suçun kefaretini ödemesi temasını işleyen yapıt, kurumların kötü yanlarını acımasız bir biçimde sergiler.

DİRİLME a. Dirilmek eylemi.

—Güz. sant. *İsa'nın dirilmesi,* İsa'nın dirilmesini simgeleyen resim.

—ANSİKL. İkonogr. Bu sahneyi önceleri, dibine iki nöbetçinin oturduğu çıplak bir çarmıh simgelerdi. İncilcilerin betimlediği görüntüye, yani üç Meryem'in mezara yaptıkları ziyarete de sıkça yer verilmiştir (XV. yy.'da Van Eyck'lere atfedilen pano, Rotterdam müzesi). XI. yy.'dan sonra İsa mezardan çıkarken canlandırılır. Duruşu giderek zaferini simgeler: İsa, üzeri çarmıhla bezenmiş bir sancak tutarak lahitten atlar; romalı nöbetçiler uykudadır ya da şaşkınlık içinde uyanırlar (Piero Della Francesca, Borgo San Sepolcro). XIV. yy.'da, Giotto temanın ayrı bir imgesini geliştirir: İsa, miraca çıkmıştır. (→ GÖĞE YÜKSELİŞ*.)

• *Ölülerin dirilmesi.* Bu tema, Son yargı*'nın ikonografik öğelerinden biridir.

DİRİLMEK gçz. f. **1.** Bir canlı sözkonusuysa, öldükten sonra yeniden yaşama dönmek, canlı duruma gelmek: *İsa ölümünden üç gün sonra dirildi.* **—2.** Hasta ya da yorgun bir kimse sözkonusuysa, yeniden sağlığına kavuşmak, güçlenmek: *Çok ateşi vardı ama bir aspirin alınca biraz dirildi.* **—3.** Uzun süredir unutulan bir şey sözkonusuysa, yeniden geçerli, etkin duruma gelmek, canlanmak: *Öldüğü sanılan eski gelenekler bugün diriliyor.* **—4.** Solmuş, pörsümüş bir bitki sözkonusuysa, canlanmak, diri duruma gelmek: *Suvu görünce bostanlar dirildi.*

◆ **diriltmek** ettirg. f. **1.** *Bir ölüyü diriltmek,* onu ölümden yaşama döndürmek, yeniden yaşamasını sağlamak. **—2.** *Bir şeyi diriltmek,* onu yeniden canlandırmak, unutulmuşluktan kurtarmak: *Eski şiiri, gelenekleri, anıları diriltmek.* **—3.** *Bir kimseyi diriltmek,* onu yeniden canlı, güçlü kılmak; sağlığına kavuşturmak: *İlacın olağanüstü etkisi hastayı diriltti.* **—4.** *Bir bitkiyi diriltmek,* onu solmuşluktan pörsümüşlükten kurtarmak, canlandırmak: *Uzun bir kuraklıktan sonra yağan yağmur buğdayları diriltti.*

DİRİLTME a. Yeniden can verme ya da güç, canlılık kazandırma.

DİRİLTMEK → DİRİLMEK.

DİRİM a. Canlı olma durumu, canlılık: *Ölüm dirim savaşı.*

—Etnogr. *Dirim ağacı,* eski türk çadırlarını kurmak ve tutturmak için çepeçevre yere çakılan ağaç kazıklar.

DİRİMKURGU a. Canlılar dünyasını, özellikle beynin çalışmasını taklit eden elektronik aygıtlardan yararlanmayı konu edinen bilim dalı; biyonik.

DİRİMLİ sıf. Doğup yaşayan, üreyip ölen varlık için kullanılır; canlı.

DİRİMLİK a. Yaşamak için gerekli olan şey.

DİRİMLİLİ (Basri) → BASRİ Dirimlili.

DİRİMSEL sıf. Yaşama ilişkin, yaşamla ilgili; hayati.

—Fizyol. *Dirimsel ilke,* dirimsellik öğretisine göre yaşam olgularını yöneten ilke.

DİRİMSELCİ sıf. Dirimselciliğe ilişkin.

◆ sıf. ve a. Dirimselcilik yanlısı.

DİRİMSELCİLİK a. Fels. Hem ruhtan, hem de organizmadan ayrı olan ve tüm organik etkinliklerin temelinde bulunan bir yaşam ilkesinin var olduğunu öne süren öğreti. (Eşanl. VİTALİZM.)

—ANSİKL. Dirimselcilik, Descartes'tan Jacques Monod'ya kadar pek çok düşünürün benimsediği ve yaşamın fiziksel ve kimyasal olgularla açıklandığını öne süren mekanikçi görüşe bütünüyle karşı çıkar. Dirimselcilik, bunun tam tersine, canlı varlığı bu yasalara bağımlı kılmayı reddeder. Bu kuramın ortaya atılması flaman hekim Jan Baptist Van Helmont'a (1579-1644) kadar uzanır. Helmont'a göre, canlı varlığın fizyolojik işlevleri, ikincil diye nitelendirilebilecek ruhlar tarafından düzenlenmektedir. Ama bu kuram, özellikle, Montpellier okuluna bağlı, Barthez (1734-1806) ve Bichat (1771-1802) gibi hekimler tarafından XVIII. yüzyılda geliştirildi. Barthez, mekanikçiliğin zayıf yanlarına parmak bastı ve canlı varlıklarda, cansız maddenin yoksun olduğu özgün bir güç bulunduğunu düşündü. Hatta bu güç (dirimsel ilke), özel araştırmalara konu oldu. Flourens, 1827'de, dirimsel ilkenin, soğanilikte bulunduğunu ileri sürdü. Dirimselcilik, Hans Driesch ile (1867-1941) yeniden ortaya çıktı. Driesch, canlı varlıkların gelişimini açıklayabilmek için, embriyoloji incelemelerinde bir dirim ilkesine başvurmak gerektiğine inandı. Jacques Monod'ya göre (*Raslantı ve zorunluluk* [le Hasard et la nécessité], 1970), bilimsel araştırmada böyle bir metafizik akımın sürüp gitmesini, bazı düşünürlerin, canlı varlıkta özgün ve indirgenemez bir yan görmeleriyle açıkladı ve kesin bilimlerinkinden başka bir yöntemin uygulanmasının doğru olmadığını ileri sürdü.

DİRİN ya da **DİRİNE** sıf. (fars. *dîr,* geç'ten *dirin, dirine*). *Esk.* Geçmişle, eski zamanla ilgili: *Aşiha-yı dirine* (eski dost ya da tanıdık), *ayin-i dirin* (eski gelenek, töre), *bende-i dirine* (eski kul) vb.

DİRİNE → DİRİN.

DİRİODUN a. Bot. Ağaçlarda kabuk ile özek arasında yer alan ve her yıl yeni bir halka eklenerek kalınlaşan beyazımsı yumuşak odun.

—ANSİKL. Diriodun çalışır; damarlarında ham besisuyu dolaşır; özekdoku hücreleri canlıdır. Ağacın ortası, yani özek denen bölüm canlı değildir. Diriodun yedek besin (örneğin nişasta) içerir; bu nedenle böceklerin ve mantarların dadandığı bu bölüm bazı işlerde kullanılmaz ya da kullanılacaksa, mantarlara ve böceklere karşı koruma işlemlerine başvurulur. Bazı ülkelerde eskiden tomrukların hacmi hesaplanırken diriodun miktarı yaklaşık olarak düşülürdü. Örneğin diriodunu oldukça kalın olan meşe tomruğunun hacmi beşte bir oranında düşülerek hesaplanırdı. Tropikal ağaçların birçoğunda (abanoz, iroko) diriodun değersizdir ve bu odunlar diriodun çıkarıldıktan sonra ticari değer kazanır.

DİRİÖRTÜ a. Ormanc. Ormanda, ağaçların altında yetişen çalı, çırpı, yarı odunsu ya da otsu bitkilerin tümü.

DİRİSA a. (ital. *drizza*'dan). Denizc. Bir sereni, bir bumbayı bir taraftan diğer tarafa döndürme. (Dirisa edilen bir serenin ya da bir bumbanın bir ucu sabit kalırken diğer ucu hareket eder.) || Rüzgârın ya da akıntının yön değiştirmesi. || *Dirisa etmek,* bir yarım serenin ya da bir bumbanın hareketli ucunu bir taraftan diğer tarafa çevirmek için ablileri çekmek. —Bir rüzgârdan, bir akıntıdan söz ederken yön değiş-

tirmek. —Bir matafor ayı istenilen konuma getirmek için sağa, sola çevirmek.

—Ask. denizc. *Dirisa açısı*, bir geminin omurgasıyla, gözlenen ya da nişan alınan hedef arasındaki yatay açı. || *Dirisa dolabı*, savaş gemilerinde topları nişan alınan hedefe göre sağa, sola çeviren düzenek. || *Dirisa kastanyolası*, topları ya da torpido kovanlarını istenilen yöne dirisa ettikten sonra sabit tutmak için yapılmış kilit sistemi. || *Dirisa kavsi*, top ya da torpido kovanlarının dirisa derecelerini gösteren bölümlü çember. || *Bordaya dirisa*, bir savaş gemisinde, topları düşman gemisinin bordasına dirisa etme.

DİRKE. Yun. mit. Thebai kralı Lykos'un karısı. Lykos'un boşadığı Antiope'ye eziyet etti. Antiope'nin çocukları Amphion ile Zethos analarının öcünü almak için Dirke'yi saçlarından bir boğanın boynuzlarına bağladılar ve boğaya parçalattılar.

DİRLİK a. **1.** Ruhsal ya da düşünsel düzlemde hiçbir güçlüğün, hiçbir sıkıntının olmaması durumu; huzur, rahat, erinç: *Evinde dirlik içinde yaşamak. Dirliği yerinde olmak.* **—2.** Maddi olanakların rahatça yaşamaya uygun olması durumu: *Zengin değiller ama dirlik içinde yaşıyorlar.* **—3.** *Dirlik düzenlik*, birlikte yaşayanlar arasındaki güven, sevgi, iyi geçinme durumu: *Toplumda dirlik düzenlik kalmadı, kimse kimseyi sevmiyor.* || *Dirlik yüzü görmemek*, huzura, rahata kavuşamamak.

—Kur. tar. Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet görevlilerine (askeriler) geçimleri için sağlanan gelir. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Dirliği çalınmak*, Yeniçeri ocağı'nda ulufelerin ceza olarak kesilmesi anlamında kullanılan bir deyim. || *Dirliğini kesmek*, bir görevlinin aylığının ya da ödeneğinin kesilmesi anlamında kullanılan bir deyim.

—ANSİKL. Kur. tar. "Dirlik" terimi, özellikle askeri ıktalar (timar, zeamet, has) için kullanılmakla birlikte, maaşları (ulufe, cihet), malikâne, arpalık türü tahsisleri de kapsıyordu. Padişah ve divan hizmetlerinde çalışanlar, genel olarak günlük ya da aylık hesabıyla elden para alırken timarlı sipahiler, sancakbeyleri, beylerbeyleri, vezirler hizmetlerinin karşılığını kendilerine dirlik olarak verilen timar, zeamet ve haslardan (miri toprak işleyenlerden alınmakta olan yıllık bazı vergi ve resimleri kendi hesaplarına toplayarak) sağlıyorlardı. Yeni fethedilen ülkelerin toprak ve nüfus sayımı yapılır, geliri saptandıktan sonra padişahla sultan hanımlara ayrılanlar dışındakiler vezir, beylerbeyi, sancakbeyi ve sipahilere dirlik olarak verilirdi. Bunlar, dirlik olarak tasarruflarına verilen toprağın aşarını, ferağ ve intikallerinde ödenmesi gereken harcını alırlardı. Dirliklerden yıllık geliri 3 000-20 000 akçe olanlara "timar", 20 000-100 000 akçe olanlara "zeamet", 100 000 akçeden fazla geliri olanlara ise "has" adı verilirdi. Dirlik sahiplerinin, beratlarında yazılı koşullara göre toplayacakları vergilerin türü ve miktarı, timar topraklarının bulunduğu vilayet ya da sancakların kanunnamelerinde ayrıntılarıyla belirtilmişti. Bir-iki köylük küçük timarlara sahip olan sipahiler, vergilerini genellikle kendileri toplarlardı. Kimi dirlik sahipleri timarlarını kesime (mukataa) vererek peşin para almaktaydılar. Devlet, bu uygulamayı önlemek için fermanlar çıkardıysa da tam anlamıyla önleyici bir sonuç alınamadı. Adi timar sahipleri toprağın icarı sayılan "rüsumu şeriye" (öşür, tapu resmi, koyun resmi) ile "rüsumu raiyet"i (bennak resmi, mücerret resmi) alırken, zeamet ve has sahipleri ile timarlarında "serbest" kaydı bulunanlar ayrıca "rüsumu serbesti" grubunu oluşturan vergileri de alırlardı. "Serbest dirlik" olarak nitelenen bu dirliklerin sahipleri, vergilerini kendi ulufeli adamları olan voyvodalarına ya da subaşılarına toplattıkları gibi özel kişilere kesime de verebiliyorlardı. Dirlik sahipleri devletin açtığı seferlere katılmakla yükümlüydüler. Ayrıca "kılıç hakkı" denilen ilk üç bin akçenin üzerindeki her üç bin akçe için bir asker (cebeli) beslemek, yanında savaşa götürmek zorundaydılar.

Dirlik sahipleri, dirliklerinde boşalan yeri, "tapu resmi" karşılığında isteyenlere verirlerdi. Ancak yasal çerçevede toprağı mülkiyetlerine geçirme hakları yoktu. Padişahların yaptırdıkları sayımlarla dirlikler denetlenir, yeniden işletmeye açılan topraklar saptanırdı. Dirliklerin her türlü sayım işlemleri "tahvil" kaleminde kaydedilirdi. Boşalan, yeni açılan, birinden ötekine devredilen dirlikler tahvil kaleminde saptanır, dirliklerin olduğu gibi korunmasına çalışılırdı. XVII. yy.'dan başlayarak merkezi otoritede görülen zayıflama, saray giderlerindeki artış, dirliklerin açık artırmayla satılmaya başlamasına yol açtı. Timar ve zeametlerin ortadan kaldırılmasıyla sağlanan gelirlerin yönetimi mukataa kalemine, daha sonra da mukataa hazinesine bırakıldı. (→ Kayn.)

Dirlik düzenlik, Oktay Rifat'ın üç perdelik oyunu (1975). Bir ailede karı, koca, oğul ve nişanlısının tedirginliklerini, bu kişilerin olaylar karşısındaki farklı tepkilerini sergileyerek dirlik-düzenlik görünümünün ardındaki karmaşayı yansıtır. Yazarın, 1962'de İstanbul Şehir tiyatrosu'nda sahnelenen *Atlarla filler* adlı oyununun yeniden yazılmış biçimidir.

DİRLİKSİZ sıf. **1.** Dirliği olmayan, huzursuz. **—2.** Geçimsiz, huysuz.

DİRMİL → GÖKÇEBEL.

DİRMİL, Burdur iline bağlı yeni kurulan Altınyayla ilçesinin merkezi *Altınyayla*'nın eski adı.

DİROFİLARYOZ a. (fr. *dirofilariose*). Asalakbil. *Dirofilaria* cinsi bir filaryadan ileri gelen asalak hastalığı.

—ANSİKL. En sık rastlanan filaryalar, kedigillerle köpekgillerde asalak yaşayan ve bunlara sivrisinekgiller familyasından sokucu ve kan emici böceklerle bulaşan asalaklardır. *Dirofilaria immitis*, tropikal ve yarıtropikal bölgelerde köpeklerde yaşayan ve kanla beslenen bir filaryadır; erişkin haldeyken sağ kalpte ve akciğer atardamarlarında barınır; kan emici böceklerde bulunan filaryalar kanda dolaşan mikrofilaryalardır. Bu filarya fırsat bulunca insanda asalak olabilir; ama insanda yaşadığı sürece olgunluğa erişemez ve özellikle akciğer lezyonlarına yol açar. Kedigillerle köpekgillerde deri altında yaşayan *D. repens* ve çamaşırcı ayıda yaşayan *D. tenuis* de insanda deri altı dokularında olgunlaşmaksızın bulunabilir ve bu durumdayken *D. conjoctivae* adıyla tanımlanır. Kaşıntılı geçici ödemelere ve konjonktiva hastalığına neden olur.

Dirse Han, *Dede Korkut kitabı*'nda "Dirse Han oğlu Boğaç Han boyu" adlı hikâyenin kişisi. Çocuğu olmadığı için hor görüldüğü, Tanrı'ya yakarıp çevresine iyilik ederek oğul sahibi olduğu anlatılır. Boğaç* Han adını alan oğlunu kışkırtmalara kanarak öldürmeye kalkışır ve ağır yaralar. Yalan sözlerine kandığı adamlarının kâfir illerine götürdüğü Dirse Han'ı gene oğlu Boğaç kurtarır.

DİRSEK a. **1.** İnsanda kolun ortasında, üst kolla önkol arasında bulunan bölge. (Bk. *ansikl.* böl. Anat.) **—2.** Giysinin dirseğe denk gelen bölümü: *Kazağın dirsekleri erimiş.* **—3.** Çıkıntılı köşe, ani yön değişimi, bir nesnenin dar bir açı oluşturan kıvrımı: *Sokak, orada bir dirsek oluşturuyor.* **—4.** Boruların doğrultusunu değiştirmek için kullanılan bağlantı parçası: *İki boruyu bir dirsekle birbirine bağlamak.* **—5.** Direk vb. bir şeyi sağlamlaştırmak amacıyla yanına eğik olarak yerleştirilen ağaç ya da demir; makas. **—6.** *(Bir kimseye) dirsek çevirmek*, birlikte çalıştığı bir kimseye gereksinim kalmayınca ona yüz çevirmek, onu bir başına koymak: *Bunca yıllık arkadaşım, ona dirsek çeviremem.* || *Dirsek çürütmek*, bilgisini artırmak için uzun süre çalışıp çabalamak.

—Anat. *Dirsek arka kası*, önkolun dış yüzü boyunca ilerleyen kas. (Epikondilden 5. tarakkemiğine kadar uzanır. Dirsek ön kasıyla birlikte eli içeri doğru yaklaştırma ödevi görür.) || *Dirsek atardamarı*, kol atardamarının iç dalı. (Önkolun içkenarı boyunca aşağı iner. Dirsek-el ayası atardamarını verdikten sonra el ayası yüzeysel atardamarı halinde devam eder.) || *Dirsek çıkıntısı*, dirsekkemiğinin üst ucunda bulunan ve dirsek ekleminin arka kısmını oluşturan çıkıntı. || *Dirsek-el atardamarı*, dirsek atardamarının uç dalı. (Dönerkemik atardamarıyla ağızlaşarak, derin el ayası atardamar yayını oluşturur.) || *Dirsek ön kası*, önkolun iç yüzünde bulunan kas. (Bilekteki nohutsu kemikte sona erer.) || *Dirsek siniri*, el kaslarını sinirlendiren iki sinirin ana siniri. (Kol sinir ağından doğar, koltukaltı çukurunu geçer, kolun iç kenarı boyunca ilerler, makaraüstü dirsek çıkıntısı oluğunun içinde dirseği dolandıktan sonra önkolun iç kenarı boyunca aşağı iner ve bilekte iki dala ayrılır: dallardan yüzeysel olanı elin iç kısmındaki duyu sinirleri, derinde olanıysa eldeki pek çok kasın sinirlerini verir.

—Ask. *Dirsek payı*, baş siperi gerisinde, avcı erlerinin dirseklerine dayanarak ateş edebilmelerine olanak verecek biçimde düzenlenen yere verilen ad. ||*Dirsek teması*, saf durumundaki erlerin aralarında bulunması gerekli aralığı belirtmek için kullanılan deyim. (Komutanın "dirsek teması aralığı hizaya gel" komutundan sonra sol ellerini kalçalarına dayayan erler, dirsek uçları yanlarındaki erin koluna değecek biçimde birbirlerine yaklaşırlar. "Rahat" komutuyla kollarını indirdiklerinde, erler arasında istenilen aralık elde edilmiş olur.)

—Böcbil. *Dirsek damarı*, böceklerde kanat üzerinde ışınsal damarın arkasında uzanan boylamasına damar. (Bu damarın birçok dalı olabilir.) || *Dirsek hücreleri*, böceklerde, ön kanatta, ışınsal damarla dirsek damarı arasında bulunan ve enine damarlarla birbirinden ayrılabilen alandaki hücreler.

—Denizc. *Dirsek başı*, bir gemide alt tarafın birdenbire yukarı kıvrılan yeri. || *Dirsek başı levhası*, sac gemilerde döşek başına konulan eğik levha.

—Hidr. pnöm. Köşeli boru bağlantı parçası.

—Hidr. pnöm. ve Sıh. tes. Doğrudan bükme yoluyla elde edilen ya da bağlama, kaynaklama, lehimleme ve yapıştırma gibi işlemlerle eklenen, çember yayı biçiminde boru donanımı öğesi.

—İnş. Bir yapının eğrisel bir bölümündeki kesiklik ya da kusur. (Yüzeyin dirsek yaptığı söylenir.) || Doğrusal olmayan bir kanalda, iki borunun birleşmesiyle oluşan eğrilik. || *Dirsek yapmak*, bir tonoz karnı ya da eğrisel bir ağaç parçası sözkonusu olduğunda, bir dirsek oluşturmak.

—Jeomorfol. Hafif bir eğimin üzerinde bulunan ya da bir çıkıntı yapan, yükseltisi hemen hemen değişmeyen dik, yalçın, sarp kayalıklar. || ETEK* AÇISI'nın eşanlamlısı.

—Ölçbil. Kol dirsekten gönye biçiminde bükülüp el açık tutulduğunda dirsekten orta parmağın ucuna kadar ölçülen ve bölgelere göre değeri değişen eski uzunluk ölçüsü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Spor. Kürek sporunda, küreklerin oturtulduğu kürek ayı'nı (ıskarmoz) taşıyan, küpeşteye saplamalarla (dirsek saplaması) sabitleştirilen yatay uzantı.

—Yerbil. Kıvrımlaşmış bir bütün içindeki bir katmanda az ya da çok belirgin bükülme.

—Zool. Atta ulna'nın sol üst ucu (kol ve önkol eklemini karşılar).

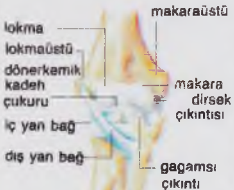
—ANSİKL. Anat. Dirsek eklemi aslında üç ayrı eklemden oluşur: kolkemiği-dirsekkemiği, kolkemiği-dönerkemik ve dirsekkemiği-dönerkemiğin üst ucu eklemleri. Eklem yüzleri kol kemiğinde iç tarafta makara, dışta lokma biçimindedir. Makaraüstü ile lokmaüstü bu iki parçayı yanlardan sınırlar. Makara dirsekkemiğinin yarımay çentiğiyle eklemlenir; bu sonuncusu iki yüzeyli bir biçim gösterir: yatay olan ön

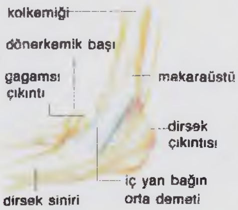
yüz dirsekkemiğinin gagamsı çıkıntısı, dikey olan arka yüz ise dirsek çıkıntısıdır. Kolkemiği lokması dönerkemiğin kadehçik şeklinde çukurlaşmış olan üst ucuyla eklemlenir. Dönerkemik başının çevresinde de bir eklem yüzü vardır, bu yüzey dirsekkemiğinin yarımay çentiğinin dışındaki küçük yarımay çentiğine uyar. Anatomik olarak bu üç eklem tek bir eklem içinde birleşir; gerçekten de bu eklemde tek bir eklem boşluğu, tek bir sinovya zarı, tek bir kapsül ve tek bir bağ sistemi vardır.

Dirsek eklemi bükme ve uzatma hareketleri yapar; bu hareketler kolkemiği ile önkol arasındaki eklemlerde gerçekleşir; bir de içe ve dışa dönme hareketleri yapabilir ki, bunlar da kolkemiği ile dönerkemik ve dirsek-dönerkemiklerinin üst uçlarındaki eklemlerde gerçekleşir.

Eklemin ön tarafında bulunan dirsek büklümü, önkola giden damarlar (kol atardamarı) ve sinirler (median ve radial) yönünden çok önemli bir geçit bölgesidir. Yüzeysel olarak görünen toplardamarlar kan alma ve damar içine yapılacak iğneler için çok uygun bir yerdir. Arkadaki dirsek bölgesi, kol üçbaşlısının yapıştığı dirsek çıkıntısından oluşur; dirsek siniri, makara ile dirsek çıkıntısı arasındaki oluktan geçer; yüzeysel olduğundan travmalara açık demektir.

—Ölçbil. Nil kıyılarında, 7 aya ya da 28 parmağa bölünen *krallık dirseği* (metre sistemimizde 0,525 m'ye eşdeğerdi) ile yalnızca 6 aya ya da 24 parmağa ya da 0,450 m'ye eşdeğer *küçük dirsek* kullanılırdı. Yunanlılar'ın kullandığı *pekhus* dirseği ve Romalılar'ın kullandığı *cubitus* dirseği bir buçuk ayağa (ya da 0,443 m'den biraz fazla) eşdeğerdi. Araplar'ın kullandığı dirsek de 0,444 m ile 0,592 m arasında değişiyordu.

dirsek eklemi
önden ve yandan görünüş

DİRSEKKEMİĞİ a. Anat. Önkoldaki iki kemiğin arkada olanı. (Üst ucunda, üçbaşlı kasın tutunma noktası olan ve *dirsek çıkıntısı* [dirsek] denen bir uzantı bulunur.)

—ANSİKL. Dirsekkemiğinde, birçok kasın tutunma yeri olarak üç yüz vardır. Elle yoklanınca arka kenarı deri altında kolayca farkedilir. Üst ucunun iki çıkıntısı vardır: önde ve yatay olana *gagamsı çıkıntı*, arkada ve dik olana *dirsek çıkıntısı* denir; ikisi arasında kol kemiğiyle eklemlenen yarımay çentiği bulunur. Bu uç dışta dönerkemikle de eklemlenir. Alt ucun şişkin bir görünümü vardır: *dirsekkemiği başçığı*. Bunun arka ve iç yanında milsi çıkıntı bulunur. Dirsekkemiği başçığı üçgen bağla örtülüdür ve bilek kemikleriyle doğrudan eklemlenmez.

DİRSEKLEMEK g.f. *Bir kimseyi dirseklemek,* ona dirsekle vurmak, onu dirsekle itmek; uyarmak amacıyla ona dirseğiyle dokunmak.

◆ **dirseklenmek** edilg. f. Dirseklemek eylemine konu olmak.

◆ **dirseklenmek** dönşl. f. Dirsek oluşturmak; kıvrılmak: *Suyun dirseklendiği yerde büyük bir söğüt ağacı vardı.*

DİRSEKLENMEK→ DİRSEKLEMEK.

DİRSEKLİ sıf. Dirseği olan; dirsek yapan. *Dirsekli boru.*

DİRSEKLİK sıf. **1.** Ceket kolunun dirsek bölümünü korumak ya da yamamak amacıyla kullanılan şey için kullanılır: *Ceketin rengine uygun iki dirseklik deri. Dirseklik kumaş parçası.* **—2.** Dirsek olarak kullanılmaya uygun olan şey için kullanılır: *Dirseklik ağaç.*

◆ a. Koltuk, kanepe vb. eşyanın dirsek dayanan yeri.

—Cerr. Dirsek eklemini tutmaya yarayan yumuşak örgü ya da sargı bezi.

—Mobc. Sandalye, koltuk gibi oturma elemanlarında yandan yaslanmayı sağlayan bölüm. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ Bir taşıt aracının koltuğuna ya da kapısına tespit edilen ve üzerine dirsek konulan sabit ya da açılır-kapanır yatay bölüm.

—Spor. Bazı sporlarda dirsek hizasına gelen müflonlu koruyucu.

—ANSİKL. Mobc. Baş ve kolluk (çıplak ya da içine kıtık doldurulmuş ahşaptan orta bölüm) denilen iki bölümden oluşan dirseklik, ön tarafta bir konsola dayanır ve bir zıvana diliyle arkalığa tespit edilir. Eski mobilyalarda dirsekliğin başı genellikle süslemelidir; işlevsel koltuklardaysa bu bölüm bazen küllük olarak kullanılır.

DİRTL (Willy), avusturyalı dansçı (Viyana 1931). 1951'de Viyana Operası'nda yıldız dansçı oldu. Klasik yapıtlarda olduğu kadar karakter rollerinde de başarı gösterdi. Erika Hanka'nın *le Maure de Venise* (1955), *Hôtel Sacher* (1957), *Harika Mandaren* (1958) adlı yapıtlarını ve Aurel Milloss'un *Désert*'ini (1965) ve *Pagodalar prensi*'nin W. Orlikowski versiyonunu (1967) ilk kez yorumladı.

DİRUTA (Girolamo), italyan orgcu, besteci ve eğitimci (Deruta, Perugia'da il, 1554'e doğr. - 1610'dan sonra). Zarlino ve Merulo'nun öğrencisi. Fransisken tarikatındandı. Başlıca yapıtı, iki bölümlü bir eğitim kitabıdır: *Il Transilvano* (1593,1609). Bu yapıtının en önemli bölümleri, org ve klavsen metodu ile, çağdaşlarının yapıtlarından örnekler aktararak bestelemenin ve yorumlamanın kurallarını belirlediği bölümdür.

DİRUZ a. (fars. *dirûz*). *Esk.* Dün.

DİRVANA (İbrahim Ethem), türk yönetici, siyaset adamı (İstanbul 1862 - *ay. y.* 1959). İstanbul'da Mülkiye mektebi'ni, (1885), Fransa'da Sciences politiques'i (1893) bitirdi. Çeşitli illerde mutasarrıflık, Beyrut'ta, Aydın (İzmir)da valilik Mondros mütarekesi'nden sonra Ahmet Tevfik (Okday) Paşa'nın kurduğu dördüncü kabinede posta ve telgraf nazırlığı (şubat-mart 1919), Damat Ferit Paşa'nın ilk kabinesinde ticaret ve ziraat, ikinci kabinesinde de dahiliye nazır vekilliği (mayıs-temmuz 1919) yaptı. İçişleri bakanlığı koltuğuna oturduğunda masasının üzerinde, Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten ayrıldığını ve Sıvas'a gelmekte olduğunu, bu durumda ne yapılması gerektiğini soran bir valilik yazısı ile, bu yazının üzerine "tutuklayarak İstanbul'a yollayınız" notunun düşülmüş olduğunu görünce bu notu çizerek Sıvas'a "askerlikten ayrılan kişi sivil kişi işlemi görür" yanıtını verdi. Descartes'ın *Usul hakkında nutuk*'unu türkçeye çevirdi; *Semerat-ı akıl* (1887) adlı bir yapıtı vardır.

DİS a. *Re* diyez sesine Almanlar'ın verdiği ad.

DİSA a. Avustralya'da ve Afrika'nın tropikal bölgelerinde yetişen, çiçeklerinin güzelliğiyle ünlü bitki. (Salepgiller familyası.)

DİSAKKARİT a. (fr. *disaccharide*'den). Org. kim. DİHOLOZİT'in eşanlamlısı.

DİSAKROMELİ a. (fr. *dysacromélie;* yun. *dys,* anomali; *akros,* uç, ve *melos,* kol-bacak'tan). Patol. Bir göğüs hastalığına bağlı kol ya da bacak uçlarının her çeşit biçim değişikliği (örneğin hipokrat parmakları).

DİSAMAR a. (fr. *disamare*). Bot. Birbirine yakın iki samardan oluşan meyve. (Örneğin akçaağacın meyvesi.)

DİSANKİ a. (fr. *dysankie;* yun. *dys,* güçlük bildiren önek, ve *agkon,* dirsek'ten). Patol. Dirseğin az açılması biçiminde beliren doğuştan anormallik.

DİSAR a. (ar. *di sar*). *Esk.* **1.** Giyim, üstbaş. **—2.** Yatak çarşafı.

◆ sıf. Eklendiği sözcüklere bolluk anlamı katar: *merhamet-disar* (çok merhametli) vb.

DİSAZO a. (fr. *disazoïque*'den). Kim. BİSAZO'nun eşanlamlısı.

DİSBAZİ a. (fr. *dysbasie*). Nörol. **1.** Yürümek için gerekli hareketlerin yapılmasında zorluk. **—2.** *Lordozlu disbazi,* bel omurlarının bel kaslarındaki distoni nedeniyle kontrolsüz olarak eğilmesi ve hiperlordoz oluşturması. (Hasta ayakta dururken ve yürürken disbazi ortaya çıkar ve distonilerle birlikte görülebilir.)

DİSCANTUS a. (lat. sözc.). Esk. müz. **1.** Ortaçağ'da, verilen bir ezginin üstüne, her notaya bir nota denk gelecek biçimde ve karşıt bir hareketle gelişen yazılı ya da doğaçlama kontrapunto. **—2.** Paralel hareketi kullanmayışıyla diafoniden ayrılan iki sesli çokseslilik. **—3.** XVI. yy.'dan sonra, çalgı ailelerinin tiz ses bölgesini belirten terim (örn. discantus vieli ya da violü).

DİSCİNA a. *Lingula* cinsi üyelerine benzeyen, ama çenetleri yuvarlak, eklemsiz kolsuayaklı cinsi. (Ordovices devri katmanlarında rastlanan pekçok fosil türü vardır ve bugün onlara çok benzeyen üç türü yaşamaktadır.)

Disciples of Christ, 1830'da, ABD'de Alexander Campbell'in kurduğu protestan mezhep. Baptisçilerce kurulan bu mezhebin amacı, çeşitli protestan gruplarını kaynaştırmaktı. Kurucusu öldüğünde (1866) 400 000 olan üye sayısı bugün 1 050 000 civarındadır.

DİSC-JOCKEY a. (amerikanca sözc.). Radyoda ya da bir eğlence yerinde, çalınacak plakları seçen ve sunan görevli.

DİSCOGLOSSİDAE a. Zool. TEKERDİLLİKURBAĞAGİLLER familyasının bilimsel adı.

DİSCOUNT-HOUSE a. (ing. sözcükler). Sistemli ve yaygın bir indirimli fiyat politikası uygulayan perakende satış mağazası.

Discours sur l'esprit positif *(Pozitif düşünüş üzerine konuşma),* Auguste Comte'un yapıtı. 1844'de yayımlanmış olan bu yapıtta yazar, "pozitiflik"in temel özelliklerini ve bu özelliklerin bilimlerin evrimi ve ahlaksal ilerleme üzerindeki etkisini tanımlamaya çalışır, "düşünce yaşamı ile etkin yaşam arasında tam bir uyum" bulmak ister. Bu yapıt *Cours de philosophie positive*'i (Pozitif felsefe dersleri) tamamlayıcı niteliktedir. "Üç durum yasası"nı ve matematikten toplumbilime kadar uzanan bilimler sınıflamasını da içerir.

Discoverer, uzay kabinini yere indirme tekniğini geliştirmek için 1958 ile 1962 arasında fırlatılan amerikan uydu ailesinin genel adı. Program ilk kez 11 ağustos 1960'ta Discoverer -13 ile başarıya ulaştı ve uzay havacılığı tarihinin ilk başarılı indirme işlemi oldu. Bu başarıyı izleyen yıllarda kabin indirme tekniği geliştikçe, Discovererler yavaş yavaş fotoğraf çeken keşif uydularına dönüştü. 38 kez fırlatıldıktan sonra, Discoverer programı 1962 ilkbaharında resmen durduruldu; gerçekte birkaç yıl daha gizlice sürdürüldü. 70'li yıllarda kullanılan *Big* Bird* keşif uyduları Discoverer ailesindendir.

Discovery, denizbilimsel araştırmalarda kullanılan iki ingiliz gemisinin adı. Birincisi *British Discovery Committee* tarafından, güney denizlerinde özellikle hidroloji ve biyoloji çalışmaları yapmak üzere donatıldı. 1939'da hizmetten alındı. Onun yerini alan gemi 1960'tan bu yana, İnstitute of Oceanographic Sciences de Wormley tarafından yönetilmektedir.

DİSDERİ (André Adolphe), fransız fotoğrafçı (Paris 1819 - Nice 1889). Kartvizit boyutlarındaki kart portreleri, fotoğraf portrelerinin yaygınlaşmasına neden oldu. Çok sayıda objektifle ve nemli kolodyumlu tek bir plakayla donatılmış bir oda kullanarak sekizle on arasında resim elde ediyordu. Olağanüstü reklamcılık yeteneği sayesinde yaşadığı dönemin en ünlü fotoğrafçılarından biri olan Disdéri yoksulluk içinde öldü.

DİSEKSİYON a. (fr. *dissection*). Anat. Yapısını incelemek amacıyla insan kadavrasını kesip açımlama. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Canlı üzerinde diseksiyon,* anatomik ya-

pıları belirlemek ve fizyolojik deneyler yapmak amacıyla yapılan diseksiyon.

—Patol. *Aort diseksiyonu*, aort çeperinin orta gömlek boyunca yırtılmasıyla belirgin hastalık. (Yırtılma, aortta çepeçevre ya da boylamasına olabilir.)

—ANSİKL. İnsan kadavrası üzerinde ilk diseksiyonların, Ptolemaios'lardan izin alan, İskenderiye okulu kurucularından Herophilos ve Erasistratos tarafından İ.Ö. IV. yy. sonlarında yapıldığı sanılmaktadır. Galenos, yapıları insana benzeyen hayvanların, özellikle maymunların kadavraları üzerinde diseksiyon yaptı. Anatominin yeniden kurucusu sayılan Mondino dei Liucci, 1315 yılında ilk kez başkalarının önünde iki kadın kadavrasını açımladı ve bu konuda gerçeğe uygun şekillerle bezediği bir de kitap yayımladı. XVI. yy.'da birçok bilgin, özellikle André Vésale anatomiye ilişkin yapıtlar yayımladı. Onun öğrencisi Fallopio bu alanda parlak buluşlarıyla tanındı. Eustachi, aynı organları insanda ve hayvanlarda karşılaştırmalı olarak inceledi, böylelikle patolojik anatomi, dokusal anatomi ve karşılaştırmalı anatomi doğdu. Avrupa'da insan kadavrası üzerinde diseksiyon yapmak, kutsal şeylere saldırı sayılarak bir ara yasaklandı.

XVII. yy.'da diseksiyon yapmak yeniden olağanlaştı. Ruysch, damarlara girerek katılaşabilen ve böylece damarların vücuttaki dağılımını en ince dallarına kadar gösteren boyalı sıvılar şırınga etmekle kalmadı, onların bozulmamasını sağlayan maddeler de şırınga etti.

Günümüzde, dünyadaki tüm tıp fakültelerinde diseksiyon salonları bulunmaktadır. Buralarda, hastanelerin sağladığı sahipsiz ölülerin ya da vücudunu bağışlamış olanların kadavraları kullanılır.

DİSEKTAZİ a. (fr. *dysectasie;* yun. *dys*, güçlük bildiren önek, ve *ektasis*, genişleme'den). **1.** Bir kanalın, bir büzgenkasın açılma anomalisi.—**2.** *İdrar torbası boynu disektazisi*, işeme sırasında idrar torbası boynunun iyi açılmaması.

—ANSİKL. İdrar torbası disektazisi, kalınlaşmış büzgenkasın hipertoniye uğramasından ileri gelir. Çoğunlukla doğuştandır; genç erkeklerde görülür; prostat adenomunun belirtilerine benzer belirtilerle gelişir (işemede zorluk, sık idrar gereksinmesi, torbada idrar birikimi). Teşhis sistoskopiyle konur ve muayene sırasında boynun arka dudağı çıkıntı biçiminde görünür. Tedavi ya idrar torbasından girilerek ya da endoskopiye başvurularak boynun kesilmesini gerektirir.

DİSELASTOZ a. (fr. *dysélastose*). Patol. Çeşitli dokulardaki elastik liflerin yozlaşması.

DİSEMBRİYOM a. (fr. *dysembryome*). Patol. Embriyonsal kalıntıların üzerinde ortaya çıkan ve genellikle normal kişilerde kendiliğinden kaybolan ur biçiminde doku oluşumu.

—ANSİKL. Disembriyomlar ya cinsel bezlerde (erbezi ya da yumurtalık) ya da farklılaşmalarını tamamlamamış cinsel bez dışı dokularda oluşan urlardır. Tek dokudan oluşanlara basit disembriyom, çok dokudan oluşanlara karmaşık disembriyom denir. Disembriyomlar ya olgun ve tehlikesiz ya da olgunlaşmış ve tehlikeli olur. İnsanlarda çoğunlukla boyunda (solungaç yaylarının kalıntıları) ve cinsel organlarda görülür. Dölüt çok küçükken hem erkek hem kadın cinsel organına dönüşebilecek öğelere sahiptir; cinsel farklılaşma başlayınca öbür cinse ait organ taslakları körelir ve kaybolur; kaybolmaz da yerinde kalırsa bir disembriyom yaratabilir.

DİSENSÜLİNİZM a. (fr. *dysinsulinisme*). Hem şeker hastalığında, hem hipoglisemide görülebilen ve pankreastaki Langerhans adacıklarının yetersiz ya da aşırı çalışmasından ileri geldiği sanılan hastalık hali.

DİSENTİS, romanş dilinde **Mustér,** İsviçre'de (Graubünden) komün. Ön Ren ile orta Ren'in birleştiği yerde; 2 300 nüf. Kaplıca ve turizm merkezi. Ön Ren yukarı vadisinin başlıca pazar yeri. Kurutulmuş et. Yayıncılık. Elektrikli gereçler. VIII. yy.'dan kalma manastır. Bu manastırın papazları eskiden Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun prensleri ve "Ligue Grise" (üç küçük cumhuriyetin birliği) başkanlarıydı.

DİSERİTROPOYEZ a. (fr. *dysérythropoïèse*). Hematol. Eritroblast olgunlaşmasının her türlü nitel bozukluğu. Hemoglobin yapımındaki bir yetersizlikten ya da eritroblastların olgunlaşma ve çoğalmasındaki anomalilerden ileri gelir, bu da eritroblast cinsi hücrelerin kemik iliğinde yıkımına ya da gelişmemesine yol açar. (Eşanl. DİSPLASTİK KANSIZLIK.)

—ANSİKL. Diseritropoyez edinsel ya da doğuştan olabilir. Hastalığın belirgin özelliği olarak eritroblast cinsi hücrelerin kemik iliği içinde aşırı yıkımı, çoğu zaman eritroblastların morfolojik anomalileri ve kandaki alyuvarların nitel anomalileriyle biçim bozuklukları ve kısa ömür birlikte görülür. Edinsel diseritropoyezler yalnız eritroblast cinsi hücrelerde olabileceği gibi başka cinsten kan hücrelerinin anomalileriyle birlikte de olabilir. Yalnız eritroblastlarda olanlar, sideroblastik olsun olmasın sideropenik ya da direngen anemilerdir. Birkaç cins hücreyle ilgili olanlarsa B12 vitamini, yani folik asit yokluğundan, özellikle miyeloblastik tipte lösemilerden ve sideroblastik olan ya da olmayan anemilerden doğan diseritropoyezlerdir. Doğuştan diseritropoyezler, talasemi ve doğuştan sideroblastik anemi gibi alyuvarların hemoglobin edinme yetersizliğine neden olan hastalıkların sonucudur. Günümüzde doğuştan diseritropoyez terimi, hemoglobin bireşimi anomalisi olmayan ya da pek az olan, ama muhakkak eritroblast çoğalma ya da olgunlaşmasında anomali bulunan sendromlar için kullanılmaktadır. Doğuştan diseritropoyezlerin çeşitleri, eritroblastların morfolojisine ve bunların kemik iliği içindeki yıkım evresine göre belirlenir.

I. tip doğuştan diseritropoyez, polikromatofil eritroblastların çekirdek bölünmesindeki ve kromatin görünümündeki anomalilerini kapsar: çift çekirdek görüntülü heybe ya da sukabağı biçiminde çekirdek, nadir olmakla beraber karakteristik çekirdekler arası kromatin köprüleri, kurtyeniği görünüşlü ya da az boyalı kromatin ve delikleri sitoplazmanın çekirdeklere girmesine elverecek derecede genişlemiş çekirdek zarı. Çok az hücre asidofil eritroblast evresine ulaşır. Buna karşılık, bazofil eritroblastlar ile proeritroblastlar normal görünümdedir. Hastalığın soydan geçişi büyük bir olasılıkla çekinik otozomlar yoluyla olur.

II. tip doğuştan diseritropayez'de çift çekirdeklilik ya da çok çekirdeklilik ve özellikle asidofil evrede eritroblastların çevresinde çift zar vardır. Bu tip eritropoyezin bir başka özelliği vardır: hastaların kanındaki alyuvarlar asit ortamda normal kişilerin serumuna karıştırılırsa erir. Özdeş bir serumla karıştırmada bu erime olmaz. Hastalığın geçişi çekinik otozomlarladır.

III. tip doğuştan diseritropoyez, hem çokçekirdekliliği hem de eritroblast evresinde başlayan bir eritroblast irileşmesini kapsar. Çekirdekte birçok çatlaklar görülür; bunlar herhalde çekirdek zarının düzensiz oluşmasından ileri gelir. Hastalığın geçişi büyük bir olasılıkla başat otozomlarla olur. Eritroblastlardaki biçim anomalileriyle ilgili başka doğuştan diseritropoyezler de tanımlanmıştır; bir ya da iki karakterle önceki tiplerden ayrıldığı belli olmakla birlikte başlı başına bir tip olduğu söylenemez.

Eritrogenesis imperfekta ya da shunt hiperbilirübinemileri gibi doğuştan diseritropoyezler de belirtilmiştir; bunlar eritroblastlarda biçim anomalilerinin bulunmasıyla yukarıdakilerden ayrılır.

DİSESTABLİSHMENT a. (ing. sözc.). Tar. İngiltere'de, Kilise ile Devlet'in birbirinden ayrılması.

—ANSİKL. İngiltere Kilisesi ve İskoçya Kilisesi bugün hâlâ devlete bağlı kiliselerdir. Fakat 1801-1870 arasında İngiltere Kilisesi'ne bağlanan İrlanda Protestan Kilisesi, 1869'da bir Parlamento kararıyla devletten ayrıldı. Wales Ülkesi Kilisesi'nin disestablishmenti 1914'te kabul edildi ve 1920'de uygulamaya girdi. Wales Ülkesi'nde olduğu gibi İrlanda'da da devlete bağlı kilise, anglikan kilisesi, yani irlandalı katolikler ya da anglikan olmayan walesli protestanlar arasından küçük bir azınlığın kilisesiydi. Bu durumda Kilise'ye aşar toplanması bir yolsuzluk olarak görülüyordu. Bu verginin yol açtığı karışıklık, İrlanda' da çok sert ve erken oldu, ezici çiftlik vergileriyle birlikte bu yükümlülük yoksul kır proletaryasını inletiyordu. Bu durumun yarattığı haksızlığın ve tehlikenin bilincine varan Gladstone, ateşli bir anglikan olmasına rağmen birden sözkonusu koşulları değiştirmeye karar verdi ve 1869'da, Disraeli'nin başı çektiği şiddetli bir tutucu karşıtlığa karşı disestablishment yasasının kabul edilmesini sağladı; yasa, 1 ocak 1871' de yürürlüğe girdi.

DİSFAJİ a. (fr. *dysphagie;* yun. *dys*, güçlük belirten önek, ve *phagein*, yemek'ten). Lokmayı yutabilmek için yutkunmada güçlük çekme. (Yemekborusunda ya da yutakta işlevsel bir engel [sinir-kas bozukluğu] ya da organik bir engel [ur, iltihaba bağlı daralma, basınç, sklerodermi] bulunduğunu gösterir.)

DİSFAZİ a. (fr. *dysphasie*). Psik. Çocukta görülen önemli konuşma bozukluğu ya da gecikmesi. Belirgin özellikleri, hecelemede ve seslerin algılanmasındaki bozukluk; dilin, dilbilgisel ve anlambilimsel yapılarının gerektiği gibi bütünleşmemesidir.

DİSFİBRİNOJEN a. (fr. *dysfibrinogène*). Hematol. Disfibrinojenemilere özgü anormal fibrinojen.

DİSFİBRİNOJENEMİ a. (fr. *dysfibrinogénémie*). Hematol. Fibrinojenin fibrine dönüşmesindeki bozuklukla belirgin fibrinojen anomalisi.

—ANSİKL. Disfibrinojenemiler doğuştan ya da sonradan (edinsel) olabilir. Fibrinojenin fibrine dönüşmesindeki kusur, trombin süresinin uzamasıyla belli olur.

Doğuştan disfibrinojenemiler genellikle başat otozomlarla soydan geçer. Bunlar fibrinojenle ilgili çeşitli molekül anomalilerini içerir; çünkü fibrinojenin fibrine anormal dönüşümü fibrinoluşun değişik aşamalarında tek başına ya da başka anormalliklerle birlikte ortaya çıkar. Duruma göre, iki fibrinopeptitten birinin serbest hale geçemediği, fibrinopeptitlerin serbest hale geçme hızının düştüğü, fibrin monomerlerinin polimerleşmesinde anomali olduğu ya da harekete geçen faktör XIII'ün fibrin pıhtısını durağanlaştıramadığı görülür. Bu disfibrinojenemiler ancak olayların yarısında bir kanama sendromu sırasında anlaşılır, kaldı ki bu kanamalar da hafiftir ve çok geç yerleşir.

Edinsel disfibrinojenemiler karaciğer hastalıklarında görülür: hepatom, hamartom, süreğen ya da akut karaciğer yetmezliği. Edinsel disfibrinojenemilerin tümüyle fibrin monomerlerinin polimerleşme anomalisinden ileri geldiği söylenebilir.

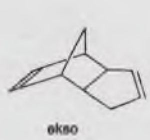
DİSFONİ a. (fr. *dysphonie*). Nörol. Özellikle solunum yollarındaki ya da boğazdaki bir iltihaba bağlı olarak ses yapıcı organların iyi çalışmaması sonucu gelişen seslenme bozukluğu (kalın, kısık ya da iki tonlu ses).

DİSFRENİ a. (fr. *dysphrénie*). Patol. Diyaframdaki bir felç ya da spazmadan doğan solunum güçlüğü.

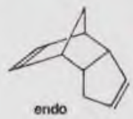
DİSGLOBÜLİNEMİ a. (fr. *dysglobulinémie*). Patol. Çeşitli hastalıklar sırasında kandaki globülinlerin miktarında ortaya çıkan değişiklikler.

dishley koyunu

ekso

endo

disiklopentadien

düşük yağ hacimli elektrik disjonktörleri

—ANSİKL. α (alfa), β (beta) ve γ (gama) globülinlerin miktarı albümin miktarıyla birlikte elektroforez diyagramında gözle görülür. Albümin miktarı sadece azalırken, globülinlerin miktarı duruma göre, azalıp çoğalabilir ve karakteristik eğriler gösterir. Belli başlı disglobülinemiler şunlardır: *agammaglobülinemi* (γ globülinlerin azalması ya da yok olması), *makroglobülinemi* ya da Waldenström hastalığı (globülinlerin artması ve anormal bir makroglobülinin varlığı), *çoklu miyelom*'lar ya da Kahler hastalığı (globülinlerden birinin ileri derecede artması ve diğer ikisinin azalması, albüminin eksilmesi ve idrarda albümoz bulunması). *Kriyoglobülinemi*, soğukta kalmaktan dolayı özellikle kol ve bacakların uç kısımlarındaki damarlarda bozukluğa yol açar ve 25-35°C arasında pıhtılaşan bir globülinden ileri gelir.

Bundan başka globülinlerin miktarında karakteristik değişikliklere karaciğer (siroz), böbrek (lipoitli nefroz) hastalıklarında, kollajenozlarda (döküntülü lupus, sklerodermi vb.), eklem romatizmalarında ve damar sertliğinde rastlanır.

DİSGÖZİ a. (fr. *dysgueusie;* yun. *dys,* güçlük bildiren önek, ve *gueusis,* tat'dan). Nörol. Agözi ve hipergözi dışında bütün tat alma bozukluklarına verilen ad.

DİSGRAFİ a. (fr. *dysgraphie*). Psik. → YAZIBOZUKLUĞU.

DİSGRAVİDİ a. (fr. *dysgravidie*). Kad. doğ. Gebelikten ileri gelen ve doğumdan sonra kaybolan düzensizliklerin tümü. (Gebeliğin ilk üç ve son üç ayındaki düzensizlikler birbirinden farklıdır. İlk üç ayda, kusma ve mide yanması görülür. Son üç ayda, tansiyon yüksekliği ve idrarda albümin bulunmasıyla belirgin gebelik nefropatisi ortaya çıkar.

dishley ırkı. İngiliz *Leicester* koyun ırkının öbür adı. ("Dishley" adı Bakewell' in XVIII. yy.'da Leicester ırkını yarattığı Dishley Grange çiftliğinden gelir. Bu ırk, bütün dünyada pek çok koyun ırkının, özellikle merinos koyunlarının ıslahı amacıyla melezlemede kullanılmıştır.)

DİSİDROZ a. (fr. *dysidrose*). Dermatol. Çok kaşıntılı deri hastalığı. (Ellerde parmak aralarında derinin içine derin gömülü kabarcıklı döküntülerle ve el ayalarının derisinin büyük pullar halinde düşmesiyle belirgindir.)

—ANSİKL. Disidroz, çoğunlukla ayak parmaklarındaki bir mantar hastalığına eşlik eder ya da pamukçuk disidrozun nedeni olabilir. Ev işleri ve suyla temas durumu ağırlaştırır. Hastalık genellikle egzamanın klinik bir şekli sayılır. Tedavi, lezyonları temizlemek ve dezenfekte etmek ve yerel olarak kortizonlu merhemler sürmekle sağlanır.

DİSİKLOHEKSİLKARBODİİMİT a. (fr. *dicyclohexylcarbodiimide*).Org. kim. Karbodiimidin, formülü $C_6H_{11}N{=}C{=}NC_6H_{11}$ olan iki ornatmalı türevi; peptitsel bireşimde yoğuşma etkeni olarak kullanılır.

DİSİKLOPENTADİEN a. (fr. *dicyclopentadiène*). Org. kim. Formülü $C_{10}H_{12}$ olan hidrokarbonların yaygın adı; siklopentadienin kendiliğinden yoğuşmasıyla oluşur. (*Endo* ya da *trans* ve ekso ya da sis olmak üzere iki stereo-izomeri vardır. *Ekso* izomeri olağan sıcaklıkta daha çok kararlıdır, ancak *endo* izomeri daha kolay oluşur.)

DİSİMİLASYON a. (fr. *dissimilation*). Sesbilg. → AYRIMLAŞMA.

DİSİPATİF a. (fr. *dissipatif*). Termodin. YİTİMLİ'nin eşanlamlısı.

DİSİPLİN a. (lat. *disciplina,* fr. *discipline*). **1.** Bir topluluk içinde belli bir düzenin egemen olması için uyulması gerekli kurallar, yükümlülükler bütünü: *Bir okulun, bir partinin disiplini. Askeri disiplin. Disipline boyun eğme.* **—2.** Bu kurallara, yükümlülüklere uyulması sonucunda ortaya çıkan durum, düzen: *Sınıfın disiplinini bozmak.* **—3.** Bir kimsenin belli bir alanda kendini uymak zorunda bıraktığı davranış biçimi: *Düşünce disiplini. Çalışma disiplini.* **—4.** Öğretim konusu olabilen bilgi dalı, alan: *Yazınsal, bilimsel disiplinler. Lisans öğrenimi, zorunlu ve seçimlik disiplinlerden oluşur.*

—Ask. Yasalara, tüzüklere ve amirlere tartışmasız itaat, ast ve üstünün hakkına uyma. || *Disiplin cezası,* disiplin suçu işleyen asker kişilere bu eylemleri nedeniyle uygulanan yaptırım. (Askeri ceza kanunundaki disiplin cezaları tevbih, şiddetli tevbih, maaş kesilmesi, göz ya da oda hapsi, sıra dışı hizmet, izinsizlik, katıksız hapistir. Verilecek cezalar suçlunun rütbesine göre değişir, her rütbenin ise belirli bir ceza yetkisi vardır.) || *Disiplin subayı,* disiplin suçu işleyen asker kişiler hakkında dava açılmasının gerekip gerekmediğini saptamak için yapılan disiplin hazırlık soruşturmasını yürüten subay. (Askeri savcı ya da adli müşavir arasından seçilir. Bu sınıflarda subay yoksa, başka bir sınıftan, rütbesi teğmenle binbaşı arasında değişen bir subay bu görevi üstlenebilir.) || *Disiplin suçu,* askeri hizmetin gerektirdiği disipline ilişkin kurallara aykırı davranış. (Disiplin suçlarını, disiplin amiri cezalandırır ya da, bir suçu yetkisi içinde görmezse, dosyayı disiplin mahkemesine yollar.)

—Ask. cez. huk. *Disiplin mahkemesi,* asker kişilerin disiplin suçlarına ait davalara bakmakla görevli mahkeme. (Disiplin mahkemesi alay, tümen, kolordu ve ordu komutanlıkları; Jandarma genel komutanlığı; kuvvet komutanlıkları; Milli savunma bakanlığı müsteşarlığı ve Genelkurmay başkanlığı'nda kurulur. Bu mahkemeler, biri başkan, ikisi üye olmak üzere, üç subaydan oluşur. Astsubay, erbaş ve erlerin yargılanmalarında üyelerden biri astsubaylardan seçilir.)

—Eğit. *Disiplin cezası,* bir okulda uygulanan yasa, yönetmelik vb.'lerine göre suç sayılanlardan birini işleyenlere davranışlarının ağırlık aşamasına göre verilen ceza ya da cezalar. || *Disiplin kurulu,* okullarda disiplin kurallarına aykırı davrananların suçlarını belirleyerek uygun cezayı vermekle görevli yetkili kurul. || *Disiplin suçu,* bir öğrencinin bağlı bulunduğu disiplin yönetmeliğine göre suç sayılan ve yapılmaması gereken davranışlardan birini yapması.

—Huk. *Disiplin amiri,* hiyerarşi ilişkisi içinde üst derecede olan ve disiplin cezası vermeye yetkisi bulunan kamu görevlisi. || *Disiplin cezası,* belirli bir statü içinde bulunan kişilere, hukuk kurallarının öngördüğü koşullarda uygulanan, idari nitelikteki yasal yaptırım. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Disiplin kurulu,* disiplin cezası verme görev ve yetkisi olan kurul. || *Disiplin suçu,* belirli bir statü içindeki kişilerin bu statüyü düzenleyen kurallara uymamalarından doğan suç.

—Siyas. bil. *Oy disiplini,* bir siyasal partiye ya da parlamentodaki bir gruba bağlı üyelerin, partilerinin ya da gruplarının aldığı karar doğrultusunda oy kullanmalarına dayalı siyasal tutum.

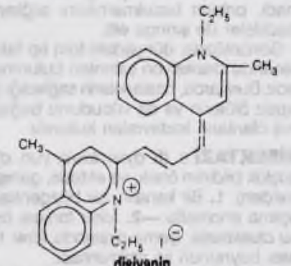
—ANSİKL. Huk. *Disiplin cezası.* Memurların ve öteki kamu görevlilerinin, görevleriyle ilgili kurallara uymamaları disiplin cezasını gerektirir. Savunma hakkı tanınmadıkça disiplin cezası verilemez. Uyarma ve kınama cezalarıyla ilgili olanların dışında, disiplin kararları yargı denetimi dışında bırakılamaz (Anayasa md.129). Memurlar için öngörülen disiplin cezaları şunlardır: 1. uyarma; 2. kınama; 3. aylıktan kesme; 4. kademe ilerlemesinin durdurulması; 5. memurluktan çıkarma. 22 mayıs 1930 tarih ve 1632 sayılı Askeri Ceza k.'nda disiplin cezaları ayrıntılı bir biçimde düzenlenmiştir. Bu yasaya göre, disiplin cezaları asker kişilere, savaş esirlerine ve herhangi bir biçimde askeri makamlarca göz altına alınan yabancı devlet ordu mensuplarıyla öteki kişilere uygulanır. Yasada belirtilen başlıca disiplin cezaları şunlardır: 1. tevbih; 2. maaş kesimi; 3. göz hapsi; 4. oda hapsi; 5. sıra dışı hizmetler; 6. izinsizlik; 7. katıksız hapis (md.165). Askeri disiplin cezaları, asker kişinin rütbesine göre değişik nitelikte olabilir. Yasaya göre her amir, emri altındaki kişilere disiplin cezası verebilir. Disiplin amirlerinin ceza verme yetkilerinin sınırları yasayla belirlenmiştir.

DİSİPLİNLİ sıf. **1.** Bir toplulukta uyulması gerekli kurallar ve yükümlülüklere uyan kimse ya da topluluk için kullanılır: *Disiplinli öğrenciler sınıftaki kargaşaya katılmıyor. Disiplinli bir örgüt.* **—2.** Düzenli, kurallara bağlanmış şey için kullanılır: *Disiplinli bir çalışma.*

DİSİPLİNSİZ sıf. **1.** Disipline uymayan: *Disiplinsiz bir öğrenci. Disiplinsiz bir takım.* **—2.** Disiplini olmayan, düzensiz şey için kullanılır: *Disiplinsiz bir yaşam. Disiplinsiz bir çalışma.*

DİSİSYON a. (fr. *discission;* lat. *discissio, -onis,* ayrılma'dan). Camsı sıvı, göz merceğini kolayca soğurabilsin diye mercek kapsülünün ön tarafına delik açma işlemi. (Disisyon genellikle gençlerde olan kataraktlara uygulanır.)

DİSİYANİN a. (fr. *dicyanine; di-2* ve *siyanin*'den). Org. kim. Siyaninler sınıfından, formülü $C_{27}H_{29}IN_2$ olan zeytin yeşili renginde boyarmadde; renkli fotoğrafçılıkta duyarlılaştırıcı olarak kullanılır.

disiyanin

DİSİYANOAURAT I a. Kim. Formülü $M[Au(CN)_2]$ olan karmaşık tuzların genel adı; M, birdeğerli bir metali gösterir.

DİSJONKTÖR a. (ayırıcı anlamında fr. *disjoncteur*'den). Elektrotekn. **1.** Bir devrenin normal koşullarında, akım bağlantısı kuran, akıma dayanan ve bunu kesen, ayrıca kısadevre gibi anormal devre koşullarında akıma bir süre dayanıp kesen mekanik bağlantı aygıtı. (Eşanl. KESİCİ.) **—2.** *Akım sınırlayıcı disjonktör,* kısadevre akımının maksimum genliğine ulaşması için kesim süresi çok kısa olan disjonktör.

—ANSİKL. Bir disjonktör tekkutuplu, çiftkutuplu, üçkutuplu ya da dörtkutuplu olabilir; her kutup temel olarak şu öğelerden oluşur: sabit kontak; kesme arkını söndürme düzeneği taşıyan devingen kontak; manevra ve kapama konumunu eşzamanlama organı; otomatik açma mekanizması.

Bir disjonktörün, ayırtedici üç temel niteliği şunlardır: U_n anma gerilimi, normal çalışmada şebeke geriliminin ulaşabileceği en yüksek değerdir ve yalıtımı koşullandırır; I_n anma akımı sürekli olarak dayanabileceği akımdır ve ısınmasını koşullandırır; P kesim gücü, belirli koşullarda kesebildiği maksimum akımdır; bu koşullar içinde kesim arkının söndürülmesinden sonra aygıtın uçlarında "ark gerilimi" ortaya çıkışı da yer alır.

Disjonktör elektriksel, pnömatik yolla ya da elle kapatılabilir; otomatik açma çoğu kez rölelerle kumanda edilir. Disjonktörün çeşitli öğeleri, bir dielektrikle doldurulmuş bir kutu ya da bir tank içinde yer alır; alçak gerilim aygıtlarında bu dielektrik havadır.

Orta ve yüksek gerilimlerde aşağıdaki disjonktör türleri kullanılır: dielektriği hava olan ve ark söndürücü olarak manyetik üflemeden yararlanan disjonktörler

(U_n < 24 kV, P < 40 kA); dielektrik olarak yağ kullanan, disjonktörler: yağ hacmi büyük olanların yerini günümüzde yağ hacmi daha düşük aygıtlar almıştır (orta gerilimde, U_n < 36 kV, I_n < 6,3 kA, P < 63 kA; yüksek gerilimde, U_n < 765 kV, I_n < 2 kA, P < 50 kA); arkı bir lüle içinde basınçla söndüren sıkıştırılmış havalı disjonktörler (bunlar günümüzde, orta gerilimde az kullanılır, ama yüksek gerilimde bir önceki türle karşılaştırılabilecek yetkinlikler gösterir); son yıllarda büyük gelişme gösteren kükürt heksafluorürlü (SF_6) disjonktörler: nihayet kullanışlı, ama masraflı olan vakumlu disjonktörler.

DİSK a. (fr. *disque*). Omurları birbirine bağlayan ve biçimi omurların eklem yüzlerine uygun iki yanı dışbükey bir merceği andıran organ. (Diskler özellikle omurganın bel bölümünde daha gelişmiştir. Her disk iki kısımdan oluşur: çevresel olan dış kısım çok sert ve sık dokuludur; ortadaki kısım jelatin kıvamında yumuşak bir maddedir; buraya etsi çekirdek [nucleus pulposus] denir.) || *Disk fıtığı*, ağır bir şey kaldırma ya da bir travma yüzünden omurlar arası diskin bir bölümünün geri çekilmeyecek biçimde dışarı pırtlaması. (Bu bozukluk bir sinir kökünde az çok düzelebilir bir tahrişe yol açar. Bu durum genellikle siyatik sinirde görülür [klasik siyatik], ama bacak siniri, hatta kol siniri de bu yüzden tahrişe uğrayabilir. Bazı durumlarda sakatlık ancak ameliyatla düzelebilir.)

—Aşındc. *Taşlama diski*, aşındırıcı taneleri ağır kâğıt ya da genellikle kükürtlenmiş elyaf üzerine basılarak elde edilen daire biçiminde aşındırıcı. (Sabit ya da taşınabilen döner makinelerde kullanılır.)

—Bilş. Bir disk bellek oluşturmak için, bilgilerin ikili biçimde, eşmerkezli izler üzerine kaydetmeye olanak veren mıknatıslanabilir bir yüzeyle kaplı yuvarlak ortam. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Disk yığını*, bir bellek birimi oluşturan, eşeksenli ve ayrılmaz diskler kümesi. || *Bilgi depolama diski*, sistemiyle bağlantısı kesilebilen ve bilgisayar dışında bilgi depolamaya yarayan disk. || *Devingen kafalı disk*, okuma-yazma kafaları bilgi kayıt izlerinden az olan ve bilgilerin tümüne erişmede kafaların yerdeğiştirmesinden yararlanılan disk. || *Optik disk*, optik yöntemlerle kayıt yapmaya ve okumaya elverişli disk. (Televizyon için görüntü kaydetmek amacıyla tasarlanan videodiskler, bilişimde "optik disk" adıyla kullanılmaya başlanmıştır.) || *Sabit kafalı disk*, taşıdığı her kayıt izi için ayrı bir okuma-yazma kafası bulunan disk.

—Bot. Deniz yosunlarında tutunma yerine bağlanmayı sağlayan geniş taban. || *Balözü diski*, çiçeklerde erkekorganlarla dişiorgan arasında bulunan ve balözü salgılayan etlisulu kütle. || *Yapışkan disk*, asalak bitkilerdeki diasporların ya da başka bitkilerdeki sülükdalların (asma) bir yere yapışmasına yarayan organ.

—Böcbil. Böceklerin kanadının orta kısmı. (Pulkanatlılarda buna *disk hücresi* denir.) || *İmago diski*, tam başkalaşma geçiren böceklerde, yetişkindeki (imago) organları ve eklentileri verecek olan embriyon hücreleri öbeği.

—Dişç. cerr. Bir yüzü az ya da çok ince aşındırıcı bir tozla (karborundum, elmas tozu) kaplı karton ya da çelikten yapılmış daire biçiminde çok ince küçük lam. (Ortasından bir döner milin ucuna tutturulur ve dişlerin ön ya da dış yan yüzlerini yontmaya ve yeni yapılan dişleri parlatmaya yarar.)

—Dokubil. *Kas diski*, kas lifinin koyu renkli kısmı. (Boya maddelerini çok iyi tutar ve ışığı çift kırar [anizotrop]. Bu özelliklerinden dolayı, ışığı tek yönlü kıran [izotrop] açık renkli kas lifleriyle karşıtlık gösterir. Kasların bazı özellikleri, şeritlerle disklerin fiziksel farklılıklarından kaynaklanır.)

—Dy. Bir direk üstüne yerleştirilen, düşey bir eksen çevresinde dönebilen ve çember biçiminde, boyanmış sactan yapılan işaret.

—Elekt. *Deney diski*, elektriklenmiş bir iletken üzerinde belli bir miktar elektrik toplamada kullanılan yalıtılmış, küçük metal disk. (Eşanl. DENEY DÜZLEMİ.)

—Esk. Yun. Atletlerin attıkları yuvarlak, ağır ve yassı kaydırak.

—Gökbil. Bir gökcisminin, az çok çembersel bir görünüm aldığında gözlemlenen yüzeyi. || Sarmal bir gökadanın, yıldızlararası madde ve öbek I yıldızlarını içeren yassı bileşeni.

—Kim. müh. *Topaklama diski*, eğik bir eksen çevresinde dönen ve nemlendirilen malzemenin küresel yığışımlar haline gelmesini sağlayan disk biçiminde aygıt.

—Metalürj. PUL'un eşanlamlısı.

—Oto. *Kavrama diski*, bir kavramanın, sürtünme gereciyle donatılan ve debriyaj ayırma plakaları arasına sıkıştırılan ince sactan yapılmış ana parçası.

—Saatç. *Takvim diski*, tarihi ve günü gösteren dereceli, çembersel ince parça.

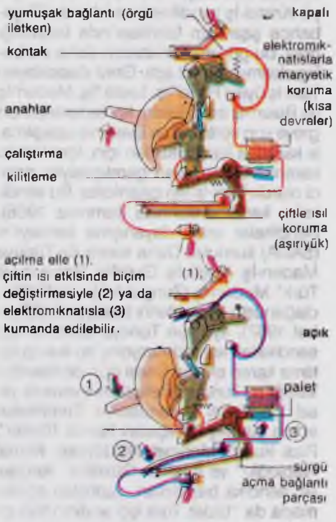
—Spor. Etrafı demirle çevrili, göbeği metal mercek biçiminde plastik alet. Ağırlığı erkekler için 2, kadınlar için 1 kg olan alet 2,5 m çapındaki bir daire içinden fırlatılır. Erkeklerde ve kadınlarda rekor günümüzde 70 m'nin üzerindedir. || *Disk atma*, bu aletle yapılan atletizm yarışı.

—Tarım mak. Toprak işleme aletlerinin küresel bir takke biçimindeki kesici parçası. (Tırmıklar, kimi anız bozma makineleri, kimi pulluklar ve pancar sökme makineleri disklerle donatılmıştır.)

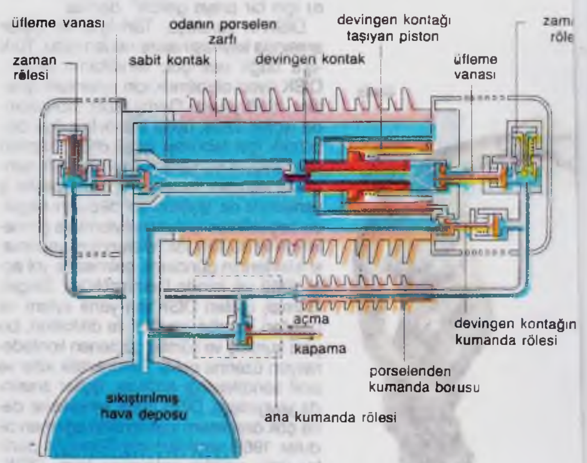
◆ sıf. Elektrotekn. *Disk sargı*, bir makinede, etkin iletkenleri dönme eksenine dik düzlemde yerleştirilmiş sargı.

—ANSİKL. Bilş. Manyetik diskler, manyetik şeritlere benzer bir manyetik ortam taşır ve bilgi kayıt ilkesi aynıdır. Temel fark, ortamın, bilgiye doğrudan erişim olanağı sağlayan adreslenebilir hücreler halinde düzenlenmesinden kaynaklanır. Adres art arda, disk biriminin, bir diskin, bir izin ve izdeki bir bölümün adreslerini içerir. Diskler işletim sistemlerinde, bilgilere seçmeli ya da gerçek zamanda erişimi gerektiren işlem türlerinde verileri belleğe aktarmak için kaçınılmaz yardımcı bellekler haline gelmiştir. Bir disk bellek, sürekli ve hızlı bir dönme devinimi yaparak, izleri okuma-yazma kafalarından geçiren bir disk yığınından oluşur. Diskler yaklaşık 3 000 dev/dk'lık bir hızla dönerek saniyede bir milyon biti aşan bir debiyle, sığası milyonlarca sekizli birimlik bilgiyi depolamaya olanak verir. Sabit kafalı disklerde, ortalama erişim zamanı devingen kollu disklerden ve manyetik şeritlerden çok daha kısadır (birkaç milisaniye).

DİSK (Türkiye devrimci işçi sendikaları konfederasyonu), Türkiye'nin ilk ve en büyük işçi kuruluşu Türk-İş'e karşıt olarak kurulan (13 şubat 1967) ikinci büyük konfederasyon. 1952'de kurulup 1963 yılında çıkarılan 274 ve 275 sayılı yasalarla güçlenen, giderek de ülke çapında var olan tüm işçi sendikalarını çatısı altında toplayan Türkiye İşçi sendikaları konfederasyonu (Türk-İş) içinde, sendikaların işlevleri konusundaki görüş ayrılıkları giderek gelişti. Türk-İş'in, özellikle 1965 seçimlerinden sonra, "kara avrupası" tipi sendikacılık anlayışından uzaklaşması ve sınıflar arası uzlaşmacı "amerikan tipi" sendikacılık görüşünü benimseyip, "partiler üstü politika" izleme kararı alması, bu konfederasyonun 1966'da yapılan genel ku-

bir elektrik disjonktörünün çalışması

sıkıştırılmış havalı bir elektrik disjonktörünün kesiti

disk atma

rulunda sert eleştirilere neden oldu. Aynı yıl, Kristal-İş sendikası'nın İstanbul Paşabahçe şişe-cam fabrikası'nda başlattığı grev, bu görüş ayrılıklarının daha da belirginleşmesine yol açtı. Grevi destekleyen Türk-İş üyesi Petrol*-İş, Lastik*-İş, Maden*-İş ve Basın*-İş sendikaları, konfederasyonun greve son verilmesi ve işverenle uzlaşılması kararına karşı çıktıkları için, İcra kurulu kararına uymadıkları gerekçesiyle, geçici olarak Türk-İş'ten çıkarıldılar. Bu sendikalar kendi aralarında (temmuz 1966), Sendikalar arası dayanışma konseyi'ni (SADA) kurdular. Daha sonra da Türkiye Maden-İş, Lastik-İş, Gıda*-İş, Basın-İş ve Türk* Maden-İş (Zonguldak) sendikaları, olağanüstü kongrelerini toplayarak (12 şubat 1967), ayrı ayrı Türkiye devrimci işçi sendikaları konfederasyonu'nu kurup katılma kararı aldılar. Ertesi gün de İstanbul Valiliği'ne kuruluş dilekçelerini vererek yasal işlemlerini tamamladılar. Sendikaları adına kuruluş dilekçesini Kemal Türkler*, Rıza Kuas*, Mehmet Alpdündar, Kemal Nebioğlu* ve İbrahim Güzelce* verdiler. Bu sendika başkanları, yaptıkları açıklamada da "bizler, Türk işçi sınıfının tüm çıkarları, hakları ve özgürlükleri ve de onuru için bir araya geldik" dediler.

DİSK'in kuruluşu, Türk-İş'te ve işçiler arasında kaynaşmalara neden oldu. Türk-İş'e bağlı pek çok sendikanın işçileri, DİSK üyesi olabilmek için eylemlere giriştiler. 1968 yılında Derby lastik fabrikasında işçiler, DİSK üyesi Lastik-İş'e üye olabilmek için fabrikayı işgal ettiler. Yapılan referandum sonucu yetkiyi Lastik-İş sendikası kazandı. Bu girişim, daha başka iş yerlerinde de, işçilerin sendikalarını özgürce seçebilmesi yolunda eylemlere girmelerine ve bu konuda referandum yapılması isteklerinin gündeme gelmesine yol açtı. 1969 yılı içinde Demirdöküm, Singer, Gamak işçileri DİSK'ten yana eylem ve grevleri, fabrika işgalleri ile dikkatleri, bu yeni kuruluş ve süratle güçlenen konfederasyon üzerine çekti. Demokratik kitle ve sınıf sendikacılığı anlayışı, işçiler arasında yaygınlaştı. DİSK üyesi sendikalar, daha çok özel kesim işyerlerinde egemen oldular. 1969 seçimlerinde, Türk-İş'in partiler üstü politika anlayışına karşı DISK, Türkiye işçi partisi'ni destekleme kararı aldı. DİSK'in kuruluşunda görev alan bazı sendikacılar daha önce, TİP'in kuruluşunda da görev almışlardı (Kemal Türkler, Rıza Kuas, Kemal Nebioğlu, İbrahim Güzelce. Bunlardan Kuas ile Nebioğlu, 1965 seçimlerinde TİP milletvekili olarak TBMM'ye girmişlerdi). Demokratik sınıf ve kitle sendikacılığı ilkelerini hayata geçirmek üzere mücadele eden DİSK'in gelişmesi, Türk-İş'i gölgelerken, işveren kesimlerinde de büyük tedirginliklere yol açtı. Bu arada DİSK'in üye sendikacıların ve işçilerin işlerinden çıkarılmalarına ve yetki saptanmasındaki yan tutmalara karşı eylem koyması, sendikal hakları savunmadaki kararlılığı, 1970 yılında DİSK ve bağlı sendikaların kapanması sonucunu getirecek bir yasa değişikliğinin iktidar tarafından TBMM'ye getirilmesine yol açtı. Bu yasanın Parlamento'dan geçmesi, başta İstanbul ve Ankara olmak üzere Kocaeli ve İzmir gibi DİSK üyesi işçi ve sendikaların yoğun olduğu yerlerde yüz binlerce işçinin işi bırakıp sokağa çıkmasına neden oldu (15-16 haziran* olayları). DİSK yöneticileri ve çok sayıda işçinin tutuklanıp yargılanması sonucunu doğuran bu olayların ardından Anayasa mahkemesi, TBMM'den geçmiş yasa değişikliklerini anayasaya aykırı bularak iptal etti; DİSK'in varlığının sürdürülmesi olanağı sağlandı. Sonraki yıllarda da sınıf ve kitle sendikacılığı anlayışını yaygınlaştırmak çabasındaki DİSK, kitlesel pek çok eylemde öncülük etti. 1975 yılında İzmir ve İstanbul'da demokratik hak ve özgürlükler mitinglerini gerçekleştirdi. 1976 yılı 1 Mayısı'nda işçi sınıfının uluslararası birlik ve dayanışma gününü İstanbul'da İşçi bayramı olarak büyük bir gövde gösterisi ile kutladı. Aynı yıl, Devlet güvenlik mahkemeleri kurulması yolundaki girişimlere karşı kitlesel gösteriler düzenledi (eylül 1976). 1 mayıs 1977'de İstanbul'da Taksim alanı'nda DİSK'in düzenlediği İşçi bayramı, kimlikleri belirlenemeyen kişilerin alanda toplanan yüz binler üzerine ateş açması sonucu doğan panikte 36 kişinin ölümü ile sonuçlandı. Özel kesimden sonra kamu kesimi sendikaları da Türk-İş'in durağan sendikal anlayışına karşı daha etkin bir sendikacılık yapan DİSK üyeliğini yeğler duruma geldiler. 1976 sonlarında 150 bin üyesi ile Genel*-İş sendikası, Türk-İş'ten kopup, bir süre bağımsız kaldıktan sonra DİSK çatısı altına geldi. Yapılan DİSK genel kurulunda, kuruluşundan beri DİSK genel başkanlığı görevini de yürüten Maden-İş sendikası genel başkanı Kemal Türkler, DİSK genel başkanlığını Genel-İş sendikası genel başkanı Abdullah Baştürk*'e devretti. DİSK, 1978 yılı 1 Mayısı'nda da İşçi bayramı'nı Taksim alanı'nda görkemli bir biçimde kutladı. 1979 ve 1980 yıllarında ise, İstanbul'da sıkıyönetim yasaklaması nedeniyle kitlesel biçimde kutlanamayan işçi bayramları, DİSK içinde ortaya çıkan görüş ayrılıkları sonucu, 1980'de, sıkıyönetim bölgeleri dışında Maden-İş sendikası öncülüğünde İzmir ve DİSK öncülüğünde de Mersin'de kutlandı.

Özel girişim alanında olduğu kadar, kamu kesiminde de giderek yaygınlık ve etkinliğini artıran DİSK üyesi sendikalar, 31 iş kolunda örgütlenmiş yarım milyona yakın işçisi ile 1975 ve 1979 seçimlerinde CHP'yi destekleme kararı aldı ve etkin oldu. İşçi hakları sınırının korunup geliştirilmesinde eylemleri ve grevleri ile etkin işçi kuruluşlarının başında yer alan DİSK'in konfederasyon ve üye sendikalarının çalışmaları, 12 eylül 1980 hareketinin hemen başında askıya alındı. Genel başkan Abdullah Baştürk, genel sekreter Ahmet Fehmi Işıklar* ve DİSK yürütme, onur ve disiplin kurulları ile üye sendikalar yöneticileri ve işyeri temsilcileri önce gözetim altına alındı, sonra tutuklandılar. Konfederasyon ve üye sendikalar yönetimine kayyımlar atandı ve mal varlıklarına el konuldu. İstanbul'da 2 No.'lu Sıkıyönetim mahkemesi'nde başlayan DİSK yöneticilerinin yargılanması, 1981'den başlayarak yaklaşık beş yıl sürdü. Yöneticiler ortalama dörder yıl tutuklu kaldıktan sonra salıverildiler. 55'inin idamı istenen 1 477 sanıklı dava sonunda, 264 sendikacı hakkında çeşitli hapis cezaları ve DİSK ile üye sendikaların kapatılması kararı verildi. Temmuz 1991'de Askeri Yargıtay, TCK'nın 141. md.'sinin Terörle mücadele kanunu'yla kaldırıldığı gerekçesiyle, DİSK hakkındaki kapatma kararının kaldırılmasına ve yöneticilerin beraatlarına karar verdi. Aynı yasanın, DİSK'in mal varlığının İş ve işçi bulma kurumu'na devredilmesini öngören geçici 9. md.'sinin iptali için SHP'ce Anayasa mahkemesi'nde dava açıldı.

DİSKALİFİYE a. (fr. *disqualifier*'den). Spor. Bir kimseyi, bir atı, kurallara aykırı davrandığı gerekçesiyle bir karşılaşma ya da yarışmadan çıkarma: *Diskalifiye karar. Diskalifiye etmek, olmak.*

—ANSİKL. Spor. Örneğin boksta alta vuran bir boksör, atletizmde maksatlı olarak öteki yarışmacıları rahatsız eden bir koşucu karşılaşma ya da yarışma sırasında diskalifiye edilebilir. Yarışmacının, yarışma yönetmeliğinin öngördüğü koşulları yerine getirmediğini kanıtlayan bir şikâyet üzerine yarışmadan sonra da diskalifiye kararı alınabilir.

—Atç. Diskalifiye kararı, geçici (bir atın art arda depar yapmayı reddetmesi ya da eğitim noksanlığı nedeniyle) ya da kesin (eğer hile yapıldıysa: örneğin, bir atın yerini başka bir at almışsa) olarak verilebilir. Diskalifiye ile yalnız atın katıldığı koşu için geçerli olan yarıştan uzaklaştırmayı karıştırmamak gerekir.

DİSKARO a. (ing. *disk harrow*'dan). Tarım mak. DİSKLİTIRMIK'ın eşanlamlısı.

DİSKARTROZ a. (fr. *discarthrose*). Romatol. Omurgalar arası disklerin artroz şeklinde yozlaşarak bozulması, kuruyup büzüşüp parçalanması. (Sonuç olarak disk yassılaşır ve ağrı verici rahatsızlıklar ve omurgada hareket kısıtlılığı ortaya çıkar.)

DİSKÇİ a. Spor. Disk atan atlet.

DİSKERATOZ a. (fr. *dyskératose*). **1.** Üstderinin derin hücrelerinde, sitoplazma içinde, tek başına ve anormal keratinleşme. **—2.** Örteneklerin her çeşit keratinleşme bozukluğu. **—3.** *Folliküler diskeratoz,* DARİER HASTALIĞI'nın eşanlamlısı.

DİSKET a. (fr. *disquette*). Bilş. Minibilişim ve büroişlemde kullanılan, küçük sığalı manyetik bilgi kayıt ortamı; yumuşak bir malzemeden yapılmış küçük çaplı bir plak biçimindedir ve bilişim donanımına bağlı bir disket okuyucusuna kolayca girebilir.

DİSKİNEZİ a. (fr. *dyskinésie*). Tıp. Hareketlerde her çeşit patolojik bozukluk.

—Kad. doğ. Doğum sırasında dölyatağı kasılmalarında görülen nitel ve nicel anomali.

—Nörol. İstemli hareketler sırasında açık seçik olarak ortaya çıkan ya da belirginleşen yavaş ve basmakalıp istemsiz devimsel eylem. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Patol. *Safra yolları diskinezisi,* safra kesesinin boşalmasında kasılma bozukluğu. || *Soluk borusu-bronş diskinezisi,* kıkırdak halkalarının önemli ölçüde harap olmasından ileri gelen ve çeperlerin çökmesi yüzünden bazen önemli derecede solunum güçlüğü yaratan solukborusu-bronş çeperi bozukluğu. (Özellikle süreğen bronş hastalıklarında rastlanır.)

—ANSİKL. Nörol. Diskinezler en çok dilde, dudaklarda ve çenede görülür, ama gövdede, kol ve bacaklarda da olabilir. Diskinezi çeşitli nedenlerle ortaya çıkar: yaşlılarda kendiliğinden belirir ve bir boşluk patolojisinden doğduğu izlenimi verir; Huntington koresi ve Wilson hastalığı gibi bazı sinir sistemi hastalıklarında da görülebilir; eskiden uyku hastalığının sekelleri arasında da sık rastlanırdı. Ama en başta ilaç kullanımından doğar. Nöroleptiklerin verilmesinden sonra görülen diskineziler bu bakımdan ayrı bir yer tutar; her şeyden önce fenotiyazin ve bütirofenon türevleriyle yapılan tedavilerde, tedaviden hemen sonra ya da daha geç ortaya çıkabilir. Erken beliren diskineziler bazen kırk sekiz saat sonra başlayabilirse de çoğunlukla tedavinin on beşinci gününden sonra ortaya çıkar. Çocuklarda ve genç erişkinlerde daha sık görülür, ama tedavinin kesilmesiyle çabucak kaybolur. Geç gelen diskineziler nöroleptiklerle yapılan uzun tedavilerden sonra ortaya çıkar. Yaşlı hastalarda daha sık görülen bu tür diskineziler tedavinin kesilmesinden bırkaç ay sonra gerileyebileceği gibi sonsuza kadar da sürebilir.

Diskineziler parkinson sendromlarının L-dopa ile tedavisinin başlıca karmaşasıdır. Hastalık ilacın fazla geldiğinin belirtisidir; bununla beraber parkinson sendromunun düzelmesiyle birlikte de görülebilir.

DİSKİT a. (fr. *discite*). Patol. Omurlar arası disklerden birinin bozulması. (Bozukluk diskin harap olmasına kadar varabilir ve bunun sonucunda çevredeki anatomik öğeler [omurlar, omurilik] zarar görebilir ve işlev bozuklukları ortaya çıkabilir. Kökeni enfeksiyon [tüberküloz, Pott hastalığı, stafilokok hastalıkları], iltihap [spondilartrit] ya da travma olabilir.)

DİSKLİ sıf. Diski olan.

—Oto. *Diskli fren,* fren pabuçlarının kampanaya sürtünmesi yerine tekerlek aksı üstünde balatalarla bir diski sıkıştırma ilkesine dayanan fren sistemi. (Bu sistem hareket ve frenleme işlevlerini tamamen ayırmaya ve bu işlevler için önemli bir sürtünme yüzeyi ile daha iyi bir soğutma sağlamaya olanak verir.)

Scala

Diskobolos
Myron'un bronz heykelinden kopya edilmiş mermer heykel Roma sanatı

DİSKLİMANTARLAR a. Üreme organları genellikle kupa biçiminde ya da daha açık ağızlı olan (apotesi) askılı mantarlar takımı. (Pezizler, kuzumantarları bu takımdandır. Bil. a. *discales*.)

DİSKLİTIRMIK a. Tarım mak. Tarlayı sürdükten sonra kabartmak ve yabancı otlardan temizlemek için kullanılan alet. (Madeni bir şasi ile iki sıra halinde çok sayıda diskten oluşur; iki sıra, gidiş yönüne göre, sivri ucu bir kenara gelen bir V oluşturacak biçimde eğik durumda bulunur ve aradaki açı istendiği kadar ayarlanabilir.) [Eşanl. DİSKARO.]

DİSKMEDÜZLER a. (yun. *diskos*, disk, ve fr. *méduse*, medüz'den). Eski bölümlemede, yassı diskli, *Acalephae* öbeğinden medüzler takımına verilen ad. ("Küpmedüzler" deyimine karşıt olan diskmedüzler adı, günümüzde *Semeostomae* ve kökmercanlar takımlarını karşılar.)

DİSKO a. (fr. *discothèque*'nin kısaltması *disco*). **1.** Özellikle dans müziği olarak, 1975'lerin ikinci yarısında ve 1980'lerde rağbet gören amerikan popüler müzik üslubu. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** DİSKOTEK.

◆ sıf. **1.** Diskoya ilişkin. **—2.** 1970'lerin sonlarında moda olan, çok canlı renklere, parlak pullara ve pırlantaya düşkünlük biçiminde beliren giyim tarzı için kullanılır.

—ANSİKL. ABD'de doğan disko müzik her şeyden önce, doğrudan doğruya soul music'ten ve funk'tan alınarak basitleştirilmiş bir ritimdir. Bu, bir groskesin ve metronom düzenliliğiyle ara vermeden tempoyu yineleyen bir bas'ın belirttiği ikili bir ritimdir. Kesin kurallara göre stüdyolarda gerçekleştirilen disko, gerçekte teknisyenler ve düzenlemeciler tarafından yapılır. Onların tüm yaptığı, temel ritimle kemanları, sentetizörü ve az ya da çok değiştirilmiş insan sesini birleştirmektir. Başlıca disko yıldızları: kadınlardan Donna Summer ve Gloria Gaynor; erkeklerden, *Saturday Night Fever* adlı ilk disko filmin müziklerini yazan Bee-Gees topluluğudur.

DİSKO, Grönland'ın batı kıyısında ada, kuzeyden *Disko körfezi*'nin ağzını kapar. Balıkçılık.

DİSKOBLASTULA a. (yun. *diskos*, ve *blastula*'dan). Telolesit yumurtalarla (kafadanbacaklı yumuşakçalar, köpekbalıkları, sürüngenler, kuşlar) bazı heterolesit yumurtaların (akrepler) bir bölümünün diskoidal bölütlenmesi sonucunda oluşan blastula. (Çok değişikliğe uğramış olan blastula, vitellüse de uygulanan hücresel bir diskten başka bir şey değildir.)

DİSKOBOL sıf. (yun. *diskos*, disk, ve *bule* ya da *bolos*, atmak eylemi'nden, fr. *discobole*). Yüzgeçleri boynunun altında disk biçiminde toplanmış balıklar için kullanılır. (Örneğin *Gobius, Lepidogaster, Linaris, Cyclopterus* cinsi üyeleri.)

DİSKOBOLOS a. (yun. sözc.). Esk. Yun. Disk müsabakasında yarışan atlet.

—ANSİKL. İkonogr. Disk atma, yunan heykelciliğinin sık kullandığı bir temadır. Diskobolos, eylemin çeşitli aşamalarında gösterilir. Bu konuyu işleyen birçok yapıt Myron*'un bronz bir orijinalinden türetilmiştir (İ.Ö. 460-450'ye doğr.).

DİSKOGASTRULA a. (fr. *discogastrula*). Embriyol. Yumurtanın kısmi bölütlenmesiyle oluşan gastrula. (Diskoblastuladan kaynaklanır.)

DİSKOGRAFİ a. (fr. *discographie*). Omurlar arası diskin içine saydam olmayan bir madde şırınga edildikten sonra yapılan radyografi. (Bel ağrısından ya da siyatikten şikâyet eden bir hastada disk lezyonu [fıtık ya da artroz yozlaşması] olup olmadığını anlamak amacıyla uygulanır. İnceleme genellikle bel omurgasının son üç omurlar arası disklerinde yapılır.)

DİSKOLİKEN a. (fr. *discolichen*). Discales takımından bir mantarın ortaklaşmasıyla oluşan liken.

DİSKONDROPLAZİ a. (fr. *dyschondroplasie*). Çok seyrek görülen bir hastalık. (İlk iki vaka 1899'da Ollier tarafından betimlenmiştir. Tek taraflı olarak uzun kemiklerin içinde kemikleşme eğilimi gösteren kıkırdak kütlelerinin varlığıyla belirgindir. Hastada kol ve bacakların kısalması-na ve kemiklerde biçim bozukluklarına neden olur.) [OLLİER HASTALIĞI da denir.]

DİSKONDROSTEOZ a. (fr. *dyschondrostéose*). Son derece seyrek görülen, kalıtımsal ve ailevi bir hastalık. (1929'da Léri ve Weill tarafından tanımlanmıştır. Kol ve bacaklarda, özellikle önkol kısmında aşırı küçülmeyle belirgindir.)

DİSKOPATİ a. (fr. *discopathie*). Kökeni ya da klinik belirtileri ne olursa olsun omurlar arası disklerden birinin ya da birkaçının hastalanması. (Diskopati lezyonları travmalardan doğabilir: şiddetli bir darbe [trafik kazası], çoğu zaman bir meslekten ileri gelen ya da sporcularda görülen küçük travmalar [araç kullananlar, ata binenler]; enfeksiyonlardan da ileri gelebilir: Pott hastalığı [tüberküloz], stafilokok ve burcella enfeksiyonları; artroza bağlı ya da süreğen iltihaplı bir hastalığın meydana getirdiği yozlaşma da neden olabilir.)

DİSKORADİKÜLOGRAFİ a. (fr. *discoradiculographie*). Omurga kanalı içinde X ışınlarını geçirmeyen bir madde şırınga edildikten sonra yapılan radyografi. (Omurlar arası disk fıtığını ortaya çıkarmaya yarar. Omurga kanalında şırıngayla yapılan saydamsızlaştırma tekniği, omurlar arası diskin içine doğrudan doğruya yapılan şırıngadan [diskografi] ayrı bir yöntemdir.) [Eşanl. SİCARD DENEYİ.]

DİSKORDANS a. (fr. *discordance*). Yerbil. → UYUMSUZLUK.

DİSKOSİT a. (fr. *discocyte*). Hematol. Normal biçiminde, yani ortası çevresinden daha ince olan ve iki yanı içbükey bir diskı andıran alyuvar.

DİSKOTEK a. (fr. *discothèque*). **1.** Tasnif edilmiş plak koleksiyonu. **—2.** Bir plak koleksiyonunu dizmeye yarayan mobilya. **—3.** Ödünç plak veren kuruluş; isteyenin, buradaki plakları ödünç alabileceği ve/ya da dinleyebileceği salon, bina. **—4.** Bir şeyler yiyip içerek dans edilebilen, plaktan ya da banttan müzik dinlenebilen kuruluş. (DİSKO da denir.)

DİSKRAZ a. (fr. *dyscrase;* yun. *dyskrasia*, kötü yapı'dan). Miner. Doğal gümüş antimonit; bileşenlerinden kolayca ayrıldığından Beudant bu adı vermiştir.

DİSKRAZİ a. (fr. *dyscrasie*). **1.** Patol. Metabolizma bozukluklarına (gut, diyabet, şişmanlık, vb.) bağlı hastalıklı mizaç [eski]. **—2.** Hematol. Kan yapısında bozukluk.

DİSKRET sıf. (gizli anlamında fr. *discret*'ten). Topol. *Diskret topoloji*, AYRIŞMIŞ* TOPOLOJİ'nin eşanlamlısı.

DİSKRİMİNANT a. (fr. *discriminant*'dan). Ceb. *Bir* $f(x) = 0$ *denkleminin diskriminantı,* $f(x) = ax^2 + bx + c$ ise $b^2 - 4ac$ ye, $f(x) = x^3 + px + q$ ise $4p^3 + 27q^2$ ye eşit olan skaler. (Diskriminant cebirsel bir denklemin çözülmesinde esaslı bir rol oynar.) || *Bir* B *tabanında ikili doğrusal bir biçime eşlik eden bir ikilenik biçiminin* diskriminantı, ikili doğrusal biçime eşlik eden matrisin B tabanına göre determinantı. (Bu diskriminant seçilen tabana bağlıdır.)

DİSKROMATOP sıf. ve a. (fr. *dyschromatope*). Oftalmol. Diskromatopsisi olan.

DİSKROMATOPSİ a. (fr. *dyschromatopsie*). Renk algılama bozukluklarına verilen ad. (Daltonizm diskromatopsinin bir çeşitidir.)

DİSKROMİ a. (fr. *dyschromie*). Derinin anormal renklenmesi.

DİSKUR a. (fr. *discours*). **1.** Genellikle uzun konuşma. **—2.** *Diskur geçmek, çekmek*, nutuk çeker gibi konuşmak (arg.).

DİSLALİ a. (fr. *dyslalie;* yun. *dys*, güçlük bildiren önek, ve *lalein*, konuşmak'tan). Nörol. Konuşma sırasında sözcükleri ağızdan çıkarma güçlüğü.

DİSLEKSİ a. (fr. *dyslexie*). Okumayı öğrenme güçlüğü. (Normal olarak okula gitmiş, belli bir yaşa gelmiş [8-9 yaş], duyu ve/ya da zekâ geriliği ya da davranış bozukluğu olmayan çocuklar için sözkonusudur.)

—ANSİKL. Disleksinin çeşitli dereceleri vardır: ya akıcı ve anlamlı bir okuma sağlanamaz ya da daha kötüsü, söylenişi ve yazılışı yakın olan harflerin birbirine karışması nedeniyle okunan yazı anlaşılmaz. Bu yanlışlıklar okumaya yeni başlayanlarca da yapılır, ama disleksilileri bunlardan ayıran, bu yanlışlıkların sık ve sürekli oluşudur. Disleksi sık rastlanan bir güçlüktür ve ilkokul döneminde sınıfta kalma gibi ağır sonuçlara yol açmaktadır.

En düşük beyin çalışması *(Minimal Brain dysfunction)* [MBD] kavramının, nörolojik muayeneyle saptanamayan beyin lezyonlarının varlığını ortaya koyması üzerine, bazı uzmanlar, disleksiye kalıtımsal ya da organik bir neden tanımakta birleşmişlerdir. Kimi uzmanlar (S. Borel-Maisonny) karşılaşılan olguların % 70'inde sözlü anlatımın, geç ya da yetersiz gelişimini saptamışlardır. Zaman ve mekânda yönelim güçlükleri (özellikle solaklık), görme bozuklukları (okuma eylemi işitsel verilerle görsel imler arasında belli bir bağıntıyı gerektirir) ve ritim düzensizlikleri de bu bakımdan etkili görülmektedir. Bazı olgularda disleksi nevrotik bir belirti sayılmaktadır ve kökleri ilk çocukluktadır; bu dönem, annenin normal olarak çocuğu yüreklendirip "ben" ile "ben olmayan" arasında bir bölge yaratmaya (geçit olguları bölgesi [D. W. Winnicott]) özendirdiği dönemdir. İlkokul birinci sınıfın sonuna geldiği halde okumayı öğrenemeyen ... sayısı elverişsiz ekonomik koşullar altında

yarı çekilir **disklitırmık**

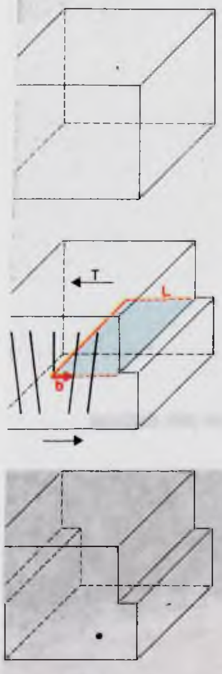
Louis Renoult-Midi-Photo Jean de Bru S.A.

Jean de Bru S.A.

hidrolik traktörle çekilen **disklitırmık**

dislokasyon (kristalografi)
a) dislokasyonsuz tam kristal
b) T kayma gerilmesi geçirmiş kristal
b Burgers vektörlü L dislokasyonu kristalin bir kısmını aşmıştır: dislokasyonla taranmış yüzeyin (mavimsi bölge) üzerinde yer alan kristal bölümü alt bölüme göre *b* kadar kaymıştır.
c) dislokasyon, sürekli bir biçim değiştirmeye uğramış olan kristali geçmiştir. Üst bölüm alt bölüme göre *b* kadar kaymıştır.

yaşayan çevrelerde daha çoktur. C. Chiland, bir yapıtında (*l'Enfant de 6 ans et son avenir,* 1971) [6 yaş çocuğu ve geleceği], birinci sınıf sonunda, çocuğun okuma-yazma düzeyini saptamada sosyo-kültürel düzeyin, zekâ derecesinden daha büyük önem taşıdığını belirtmektedir.

Disleksi bir zorluklar demetinin ürünüdür; bunların hiçbiri tek başına disleksiyi açıklayamaz. *Dizortografi* (yazma güçlüğü) disleksiye her zaman eşlik eder, ama bazı durumlarda disleksi silik kalırken dizortogrofi birinci plandadır. Bu durumda, okuma için, zaman-mekân zorluklarını gidermeyi sağlayacak dayanak noktaları yaratmayı bilen çocuğun, benzer yapısına karşın, okumadan daha karmaşık olan yazma üzerine fazlaca eğildiği varsayılır. Disleksi ve/ya da dizortografi, bir ortofoni uzmanının yönetimi altında düzeltilebilir. Bir dizi özenli çalışma sayesinde, okumanın her şeyden önce bir zevk olduğu çocuğa hissettirilir. Yazılı dilden kaçış ve başarısız tutum ve davranışlarını terk etmesi sağlanır. Ama duygusal zorluklar ön plandaysa her türlü özel eğitimden önce psikoterapiye başvurmak gerekir.

DİSLİPOİDOZ a. (fr. *dyslipoïdose*). Bazı organların retiküloendotelyal sistemlerinde yağ birikmesiyle belirgin hastalıklar grubu.
—ANSİKL. Dislipoidozlar kalıtımsal hastalıklardır; birçok tipinde, bir enzim noksanlığının birikime neden olduğu anlaşılmıştır. Hastalık değişik derecelerde ağırlık gösterir. Aşırı ölçüde biriken yağın cinsine göre başlıca lipoidozlar şunlardır: serebroglukozitli *Gaucher hastalığı;* (serebrozidin yapıcı özü glikozdur); sfingomiyelinli *Niemann-Pick hastalığı;* galaktozlu dive triheksozlu *Fabry hastalığı;* gangliozitli *Tay-Sachs hastalığı.*

DİSLOKASYON a. (yerinden oynama anlamında fr. *dislocation*). Metalürj. ve Krist. Bir kristal ortamda atomların dönemli düzenlenişinde görülen çizgisel geometrik özür. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Dışsal dislokasyon,* geometrik bir modelde, bir tane sınırının denge dışı yapısını gösteren tanelerarası dislokasyon. (Bu dislokasyon genellikle, matris ile tane sınırının etkileşimi sonucu oluştuğu kabul edilir ve sınırın biçimi değiştiğinde iç dislokasyonlarla çakışır.) || *İçsel dislokasyon,* geometrik bir modelde, bir tane sınırının denge yapısını gösteren tanelerarası dislokasyon.
—ANSİKL. Metallerin ya da alaşımların tekkristalleri ve taneleri, atomların sıralanışında sık sık geometrik özürler gösterir; oysa bir tam kristalin ayırtedici özelliği geometrik düzgünlüktür. Bu özürler kristalin büyümesi sırasında ortaya çıkar ve genellikle mekanik biçim değiştirmeden, yüksek enerjili parçacıklarla bombardımandan ya da ısıl işlemden kaynaklanır. Dislokasyon atomların bir çizgi yakınında kötü dizilmesinden doğar ve bu çizgi yakınındaki bir kristal ağının ötelenmeyle biçim değiştirmesi olarak görülür. Kristal ağının çarpılması, kristalde iç gerilmelere yol açar. Atomların dizilişi dislokasyon çizgisinden uzaklaştıkça bir tam kristaldeki dizilişe yaklaşır ve iç gerilmeler azalır. Dislokasyon ya kristalin ya da metal tanesinin dış yüzeyleriyle ya da kristaldeki diğer geometrik özürlerle sınırlıdır. Dislokasyon çizgisi ise kendi üzerine de kapanabilir (dislokasyon helisi). Dislokasyonlar, Burgers* vektörünün doğrultusu ve genliğine göre köşe ve vida dislokasyonları, tam, kusurlu ya da karma dislokasyonlar biçiminde sınıflandırılır. Düzenli yapılarda superdislokasyonlar ya da altyapı dislokasyonları gözlemlenir.

"Dislokasyon" kavramı fiziğe Prandtl ve Dehlinger tarafından kazandırıldı. 1934'ten başlayarak Taylor, Orowan ve Polanyi bu kavramı, çok kristalli örneklerde görülen ya da kuramsal gerilme hesaplarıyla elde edilen değerler ile tekkristallerin kritik kayma gerilmesinin düşük deneysel değerini karşılaştırarak bu değeri açıklamada kullandılar. Bu çalışmalardan önce, kristalin plastik biçim değişiminin, tam kristal bloklarının kayma düzlemlerine koşut ve kolay kayma doğrultularında birbiri üzerinde kaymasından kaynaklandığı kabul ediliyordu. Dislokasyon varsayımına göre, bu biçim değişimi tam blokların kaymasından değil, uygulanan gerilmelerin etkisi altında dislokasyonların kayma düzlemi boyunca yer değiştirmesinden doğar. Dislokasyon devinimlerinin bileşkesi eski varsayım ile özdeş, toplam bir biçim değişimine yol açar; ancak bu biçim değişimi için önceki mekanizmaya göre çok daha zayıf (10^4 ile 10^5 kat daha zayıf) gerilmeler yeterlidir. Böylece hesaplanan kuramsal değerler deneysel sonuçlarla iyi bir uyum gösterir.

Dislokasyon kristal ortamların plastik biçim değişimini tümüyle varsayımsal olarak açıklamak için başvurulmuştu; günümüzde X ışınları tayfölçümü ve özellikle geçişli elektron mikroskobuyla incelenmekte ve gözlenmektedir.

DİSMAL SWAMP, ABD'nin D. kıyısında (Virginia ve Kuzey Carolina) bataklık bölge, Norfolk ile Elizabeth City arasında. Bugün kısmen akaçlanmış ve tarıma açılmıştır.

DİSMELİ a. (fr. *dysmélie;* yun. *dys,* anomali, ve *melios,* üye'den). Embriyonoluş sırasındaki bir bozukluktan ileri gelen ve üyelerin (kol ve bacaklar) birinde ya da birkaçında ortaya çıkan biçim bozukluğu.

DİSMENORE a. (fr. *dysménorrhée*). Kad. hast. Ağrılı aybaşı. (Genç kızlarda, özellikle aybaşının ilk günü meydana gelen, birincil ve sancılı dismenore ve genç kadınlarda, sonradan organik bir hastalığa bağlı olarak ortaya çıkan, ikincil ve sancısız dismenore diye başlıca iki çeşidi vardır. Bu hastalığın mekanizmasında prostaglandinlerin önemli rol oynadığı anlaşılmıştır.)

DİSMETRİ a. (fr. *dysmétrie*). Nörol. Hareketlerde eşgüdüm bozukluğu. (Hareket genliğinin gerekenden fazla olması [hipermetri] beyincik sendromunun öğelerinden biridir.)

DİSMORPHİA a. Amazon bölgesinde yaşayan ve kendisini avlayacak hayvanlardan sakınmak için onların hoşlanmadığı kelebeklerin görünüşünü taklit eden kelebekleri içeren cins. Lahanakelebeğigiller familyası.)

DİSMUTASYON a. (fr. *dismutation*). Fizs. kim. TERSDEĞİŞİM'in eşanlamlısı.

DİSNEY (Walter Elias, **Walt** —denir), amerikalı desenci, film yönetmeni ve yapımcı (Chicago 1901 - Burbank, Kaliforniya, 1966). Çizgifilmin öncüsü olan sanatçı, insanbiçimli hayvanları konu edinen kısa filmleriyle tüm dünyada kendini kabul ettirdi ve üne ulaştı. Disney'in bu kahramanları sinema seyircisi tarafından çok kısa sürede benimsendi: Miki fare (Mickey Mouse) [Ub İwerks'den alınan kahraman], neşeli tavşan Oswald, köpek Pluto, üç küçük domuz, kötü kurt, vb. 1928'de çevirdiği *Steamboat Wilie* ilk sesli çizgifilmi oldu. *Silly Symphony,* dizisinin ilk filmi *Skeleton Dance*'ı 1929'da, ilk renkli Miki'yi 1934'te çekti. 1937'de gerçekleştirdiği ilk uzun çizgifilm *Pamuk Prenses ve yedi cüceler* (Snow White and the Seven Dwarfs) ile uluslararası bir başarı kazandı. Bu sanatsal atılım, Disney'i aynı zamanda büyük bir işadamı durumuna getirdi. Daha o günden Disney, Burbank'taki "düş fabrikaları" ile dünya çizgifilm üzerinde uzun yıllar sürecek bir egemenlik kurdu. "Disney imparatorluğu" ardı ardına *Pinokyo* (Pinocchio) [1940], *Fantasia* (1940), *Dumbo* (1941), *Bambi* (1942), *Külkedisi* (Cendrillon) [1950], *Alis harikalar diyarında* (Alice in Wonderland) [1951], *Peter Pan* (1953), *Leydi'nin aşkı* (Lady and the Tramp) [1955], *Uyuyan güzel* (Sleeping Beauty) [1959], *101 dalmaçyalı* (101 Dalmatians) [1960), *Taşa saplanan kılıç* (The Sword in the Stone) [1964] gibi filmler gerçekleştirdi. Disney çizgifilmden başka türlere de yöneldi (hayvanlar üstüne belgeseller, oyunculu serüven filmleri). Ayrıca Disneyland denilen (Kaliforniya'nın Anaheim semtinde) büyük bir eğlence parkı açtı (1955). Sanatı, aynı anlayışta çalışmalar yapan yeni sinemacılar tarafından örnek alındı.

Disneyland, ABD'de eğlence parkı. İlki 1955'te Kaliforniya'da Anaheim'de, ikincisi 1971'de *Disneyworld* adıyla Florida'da, Orlando'nun G.-B.'sında açıldı. Daha sonra dünyanın başka köşelerinde de (1983'te Tokyo'da *Tokyo Disneyland,* 1992'de Paris yakınında *Eurodisneyland*) böyle parklar açılmıştır.

DİSODİ a. (fr. *dysodie;* yun. *dysodia,* kötü koku'dan). Tıp. Doğal boşluklardan (ağız, burun delikleri) ya da vücudun bazı kısımlarından (ayaklar, koltuk altları) yayılan ya da ozende olduğu gibi pis kokulu kabuklardan ya da pis kokulu salgılardan (bromidroz) ileri gelen kötü koku.

DİSODYUM sıf. Kim. Her molekül başına iki sodyum atomu içeren bir tuz için kullanılır. (Örneğin disodyum fosfat Na_2HPO_4.)

DİSOREKSİ a. (fr. *dysorexie;* yun. *dysoreksia*'dan). Patol. İştah azlığı ya da bozukluğu.

DİSOSİYASYON a. (fr. *dissociation*). Ayırmak eylemi; bir olan öğelerin ayrılması, çözülmesi.

Walt Disney'in çizgifilmlerinden *Bambi* (1942)

Walt Disney-J.L.Passek kol.

Disneyland
eğlence parkından bir görünüm

—Kardiyol. *Kulakçık-karıncık disosiyasyonu*, kulakçıklardan doğan sinir akısının karıncıklara aktarılmasını sağlayan his demetindeki çalışma bozukluğunun son aşaması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Nörol. *Siringomiyeli* ya da *termoaljezi disosiyasyonu*, termoaljezi duyumunun kaybolduğu, iç duyumla dokunma duyumunun kaybolmadığı duyum bozukluğu. || *Tabesli disosiyasyon*, iç duyumla dokunma duyumunun kaybolduğu, termoaljezik duyumun kaybolmadığı duyum bozukluğu.
—Psikan. AYRIŞMA'nın eşanlamlısı.
—ANSİKL. Kardiyol. Miyokart lifleri kasılmakta özerk olduğundan ve kasılmâya ne kadar düşük ritimle başlamışsa o kadar yavaş bir ritimle devam ettiğinden kulakçık-karıncık disosyasyonu, daha yavaş olan (30-40/dk) karıncık ritminden bütünüyle bağımsız olarak normal kulakçık ritmiyle sonuçlanır (yaklaşık 70/dk).
Sözkonusu bozukluğun en sık rastlanan nedenleri şunlardır: His demetinin yozlaşması (bunda disosiyasyon önce paroksistik ve kısa olarak ortaya çıkar ve tipik Adams-Stokes* sendromuna özgü senkoplara yol açar, sonra kesin olarak yerleşir); miyokart enfarktüsünün bazı yerleşme biçimleri (bunda iletimsizlik akut, gerileyici ya da kesin olabilir); bazı virüs ya da bakteri enfeksiyonları (miyokardit, endokardit, difteri); kalp ameliyatı sonrasında ortaya çıkan ödemler (iletim yollarını geçici olarak sıkıştırır) ve anatomik lezyonlar. Ayrıca bazı doğuştan iletim bozuklukları ve çeşitli metabolik hastalıklar da tam ya da kısmi disosiyasyona yol açabilir.
Tüm disosiyasyon olgularında, hiç değilse zaman zaman kalp uyarıcı aygıtla elektrosistolik alıştırma yapılması iletim bozukluğunun düzeltilmesi bakımından gereklidir.

DİSOSMİ a. (fr. *dysosmie*). Nörol. Anosmi ve hiperosmi dışında, tüm koku alma bozukluklarına verilen ad.

DİSOTONOMİ a. (fr. *dysautonomie*). Nörol. **1.** Otonom sinir sisteminin iyi çalışmaması. **—2.** *Ailevi disotonomi*, çekinik otozomlarla soydan geçen ve ender rastlanan kalıtsal hastalık. (Otonom sinir sistemine bağlı bozukluklar [gözyaşı yokluğu, damarların esnekliğini yitirmesi, vücut sıcaklığının iyi ayarlanamaması] ve analjeziyle [ağrıya karşı genel bir duyarsızlık] belirir.) [Eşanl. RİLEY-DAY SENDROMU.]

DİSPANSER a. (fr. *dispensaire;* ing. *dispensary;* lat. *dis-penso, -atus,* tartıyla dağıtmak'tan). Parasız olarak ya da çok az para karşılığında muayene, tedavi ve bakım yapan kamusal ya da özel sağlık kurumu.
—ANSİKL. Tıp. ve Sağl. kor. İlk dispanserler hayır ve yardım kurumlarınca kuruldu; başlangıçta bunlar çok yoksul insanların tıbbi yardım görmesini sağlıyorlardı. Bu tıp merkezleri XIX. yy.'da çoğaldı ve geniş halk kütlesine açıldı. Dispanserlerin kurulması ve çoğalması sosyal afetlere (verem, kanser, zührevi hastalıklar, akıl ve ruh hastalıkları) karşı önleyici ve koruyucu önlemler alınmasını kolaylaştırdı. Zorunlu aşılar da buralarda parasız yapılır oldu.
• *Uzman dispanserler.* Zührevi hastalık dispanserleri zührevi hastalıklara yakalanmış olanları arayıp bulmak ve tedavi etmekle yükümlüdür.
Verem dispanserleri veremi erken saptamakla, hastalara sosyal yardım yapmakla ve onların çevrelerine hastalık yaymalarını önlemekle görevlidir. Türkiye'de verem savaş derneklerince 1948 yılında Prof. Dr. Tevfik Sağlam'ın önderliğiyle kurulmaya başlayan verem dispanserleri, kısa sürede gelişerek dünyaya örnek gösterilebilecek başarılı çalışmalar yapmış ve Türkiye'de veremin azaltılmasında önemli rol oynamıştır. 1950'den sonra Sağlık ve sosyal yardım bakanlığı da resmi verem dispanserlerinin sayısını artırarak bu savaşa katılmıştır.
Ülkemizde ana ve çocuk sağlığı dispanserleri, 27.5.1983 tarih ve 2827 sayılı Nüfus planlaması kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle tüm gebe kadınlara ve çocuklara parasız sağlık hizmeti vermektedir.

Disparates (Los), 1815 dolaylarında Goya'nın yaptığı ve "Düşünceler" adını verdiği, tamamlanmamış bir dizi oforta verilen ad. Bu dizi, giz ve düşsellik dolu yeni *Kaprisler* olarak yorumlanabilir. Yaklaşık 70 yaşında bulunan Goya, buradaki sahneleri, ışık-gölge oyunlarıyla ve beyazı daha da çok kullanarak dramatikleştirmiştir.

DİSPAREUNİA a. (yun. *dys,* güçlük, fenalık, ve *pareunasthai*, yanında yatmak'tan). Kad. hast. Cinsel birleşme esnasında kadının ağrı duyması.

DİSPATCH MONEY a. (ing. sözc.). Deniz huk. → DESPATCH MONEY.

DİS PATER, Roma'da yeraltı dünyasının tanrısı; çok erken zamanlarda Pluton ile özdeşleştirildi.

DİSPEÇ a. (ing. *dispatch*). Deniz huk. **1.** Bir müşterek avaryanın gemi, yük ve navlun ile ilgili kişiler arasında paylaştırılması, alacak, borç ve zararın belirlenmesi amacıyla yapılan işlemlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Müşterek avarya sonunda düzenlenen ve gemi, yük ve navlunla ilgili kişilerin zararlarını, alacak ve borçlarını gösteren belge.
—ANSİKL. Huk. Türk hukukunda, gemi ve yükün uğradığı tüm olağandışı zararların ve öngörülemeyen harcamaların gemi, yük ve navlun ile ilgili kimseler arasında paylaşılması olan müşterek avarya sözkonusu olduğunda, bu hesaplama ve paylaştırma dispeç yolu ile yapılır. Her ilgilinin alacak ve borcu belirlenir ve zararlar aralarında paylaştırılır. Bu paylaşmaya ilişkin alacak ve zarar hesapları, 4 bölümden oluşan bir belgeye geçirilir. Bu belgeye dispeç raporu adı verilir. Dispeç genellikle, varma limanında, eğer buraya varılamamışsa, yolculuğun bittiği limanda yapılır. Hazırlanan dispeç raporunun mahkeme tarafından onaylanması gerekir. Raporda düzenlenen alacakların icra yolu ile alınması, ancak onay kararının kesinleşmesi ile mümkündür.

DİSPEÇÇİ a. Deniz huk. Dispeç işlemlerini yapan, raporu hazırlayan memur. (Dispeççiler, hükümet tarafından belirlenir. Bu yapılmamışsa, mahkemenin belirleyeceği ya da gemi ve yükle ilgili olan tarafların oybirliği ile seçeceği kişiler de dispeççi olabilir.)

DİSPEÇER a. (ing. *dispatcher*). Dy. Bir kumanda postasında, hattın bir bölümündeki trenleri bir çizelge üzerinde sürekli izleyen ve kuramsal çizelgeyle karşılaştırarak olası en iyi seyiri sağlayan görevli.

DİSPEÇİNG a. (ing. *dispatching*). Tek bir merkezden yönetilen ve demiryolu hattının belli bir bölümünde trafik düzenini, elektrik enerjisinin dağılımını yöneten ve uçuş halindeki uçaklara izlemeleri gereken rotayla ilgili bilgileri sağlayan kuruluş.

DİSPENSATOR a. (lat. sözc.). Esk. Rom. **1.** İmparatorluk döneminde, sarayın ya da devlet dairelerinin *(dispensator augusti)* askeri ya da sivil ödeme memuru ya da veznedarı. **—2.** Bir ev, bir site, bir hayır derneği, vb.'nin muhasebesi, kasası ya da kâhyalığından sorumlu köle.

DİSPERSİYON a. (fr. *dispersion*). Akupunk. Çin tıbbında, bir iç organ, bir meridyen ya da kan aşırılığının düzenlenmesini öngören tedavi eylemi.
—Kim. DAĞILIM'ın eşanlamlısı.

DİSPERSOİT a. (fr. *dispersoïde*'den). Metalürj. DAĞINTI'nın eşanlamlısı.

L.L.

Kan koca uyuşmazlığı
Goya'nın *Disparates* (1815'e doğr.) adlı ofort dizisinden özel kol.

DİSPHORİA a. (fr. *dysphorie*). Psik. Hastada, sağlığının kötüye gittiği duygusu. (Sinir çöküntüsü durumlarında buna sık rastlanır.)

DİSPLASTİK sıf. (fr. *dysplastique*). **1.** Ruhbil. E. Kretschmer'in biyolojik tiplemesinde, atletik, piknik ve leptozom tiplerden farklı olan ve beden gelişmesinin tam anlamıyla ya da belli bir ölçüde yetersizlik göstermesiyle belirginleşen bir yapısal tipe denir. **—2.** Hematol. *Displastik kansızlık,* DİSERİTROPOYEZ'in eşanlamlısı.

DİSPLAZİ a. (fr. *dysplasie*). Patol. **1.** Embriyonoluş sırasındaki bir bozukluk yüzünden, bir organ ya da dokunun gelişmesinde anomali ya da biçim bozukluğu. **—2.** *Kemiklerde lifli displazi,* JAFFE-LİCHTENSTEİN* HASTALIĞI'nın eşanlamlısı.
—Dişç. cerr. Mine üzerinde açık seçik görülen nedbe biçiminde lezyon. (Genellikle sürekli dişlerde görülür.)
—Vet. *Kalça displazisi,* kalça ekleminin anormal gelişmesinden doğan hastalık. (Eklem çukuru normaldekinden az oyuktur, bu yüzden uyluk başı çok gevşek durur ve topallamaya neden olur.)

DİSPNE a. (fr. *dyspnée*). Tıp. NEFES* DARLIĞI'nın eşanlamlısı.

DİSPONDEİOS a. (yun. sözc.). Ed. İki spondeios'tan oluşan ayak (dört uzun hece).

DİSPONİBİLİTE a. (fr. *disponibilité*) → KULLANILABİLİR ULUSAL DEĞER*LER.

DİSPONİBL sıf. (fr. *disponible*) → EMRE* HAZIR.

DİSPRAKSİ a. (fr. *dyspraxie*). **1.** Nöropsikol. Apraksinin belirgin olmayan türü. **—2.** Psik. Çocukta görülen psikomotor bozukluk. El kol hareketleri düzeyinde becerisizlik, hareketlerde ağırlık; okuma, yazı yazma ve hesap yapmada başarısızlığa yol açan mekânsal örgütlenme eksiklikleri ve beden şemasına ilişkin bilgi ve bilginin kullanımında yetersizlik, dispraksi de bir arada görülen belirtilerdir.

DİSPROSYUM a. (fr. *dysprosium;* yun. *dysprositos'* tan; erişilmesi güç). Kim. Holminin bileşiminde bulunan nadir toprak grubundan metal. (Simgesi Dy olan kimyasal element.)
—ANSİKL. Disprosyum, atom numarası 66, atom kütlesi Dy = 162,50 olan kimyasal bir elementtir. Tayf çözümlemesi yardımıyla 1866'da Lecoq de Boisbaudran tarafından bulundu. 1 400 °C'a doğru eriyen ve çözeltileri açık yeşil renkli tuzlar veren beyaz bir metaldir. Elektron biçimlenmesi [2, 8, 8, 18, 18] $4f^{10}5d^{0}6s^{2}$, bilinen yükseltgenme dereceleri +3 ve +4'tür. Çok ender bulunan disprosyumun özel bir uygulaması yoktur.

DİSPROTEİNEMİ a. (fr. *dysprotéinémie*). Patol. Kan plazmasının protein bile-

Bevilacqua-C.E.D.R.I.

Benjamin Disraeli
J. E. Millais'nin
bir portresinden ayrıntı
National Portrait Gallery, Londra

şiminde görülen anomali. (Kanda normal olarak bulunan proteinlerin nitel değişiklikleri ya da her zaman bulunmayan anormal proteinlerin varlığı sözkonusu olabilir.)

DİSPROTROMBİNEMİ a. (fr. *dysprothrombinémie*). Hematol. Protrombinin, yani etmen II'nin, Quick zamanında uzamaya yol açan doğuştan moleküler bozukluğu. (Anomalinin başlıca özelliği protrombininin biyolojik etkinliğindeki yetersizlik ile bağışıklık yaratıcı normal yoğunluğu arasındaki aykırılıktır. Hastalığın çeşitli molekül bozukluklarına dayandığı saptanmıştır. Klinik tablo, hafiflemiş bir hemofili tablosunu andırır. Hastalık çekinik otozomlarla soydan geçer.)

DİSPROZODİ a. (fr. *dysprosodie*). Nöropsikol. → SÖZBOZULUMU.

Disputa del Sacramento, Vatikan sarayı'nda, şaraplı ekmek ayinini yücelten tanrıbilimcilerin hayali toplantısını gösteren Raffaello'nun freskine (1509-1511, İmza salonu) geleneksel (ama yanlış) olarak verilen ad. Sağda piskoposluk giysileri içinde aziz Augustinus ve aziz Ambrosius; solda, kutsal kitapları okumaya dalmış aziz Hieronymus, Julius II görüntüsü altında, bakışları gökyüzüne çevrili aziz Büyük Gregorius. Aziz Ambrosius'un yanında Paris piskoposu Pierre Lombard yer almaktadır; onun arkasında da Duns Scot görülür. Sunağın ilk basamağındaki kişi papa İnnocentius III'tür, kardinal ise aziz Bonaventura'dır (Melek Doktor). Aradan Dante'nin defne yapraklarıyla süslü başı görülür.

D'İSRAELİ (İsaac), ingiliz edebiyatçı (Enfield, Middlesex 1766-Bradenham House, Buckinghamshire 1848). 1748'de Londra'ya yerleşmiş musevi kökenli Venedikli zengin bir tüccar olan Benjamin D'İsraeli'nin tek oğlu. 1801'de ingiliz vatandaşlığına geçti, 1817'de yahudi topluluğuyla bağlarını kopardı. Eleştiri ve edebiyat tarihi alanlarına yöneldi: *Commentary on the Life and Reign of King Charles Ist* (Kral Charles I'in yaşamı ve hükümdarlığı üzerine yorum) [1828-1831] adlı çalışması çok sayıda belgeye yer veren tarihsel bir yapıttır; *Amenities of Literature* (Edebiyatın boş yanları) [1841] ise geniş bir ingiliz edebiyat tarihinin ilk bölümüdür.

DİSRAELİ (Benjamin), **Beaconsfield** kontu, ingiliz siyaset adamı ve yazar (Londra 1804 - ay. y. 1881). İsaac Disraeli'nin oğlu. 1817'de Anglikan kilisesi'nde vaftiz oldu; bu, gelecekteki tüm siyaset yaşamında belirleyici bir rol oynayacaktır. Önceleri edebiyatla uğraştı ve 1826'da *Vivian Grey* adlı bir tezli romanla sosyete çevrelerini sarsan bir başarı kazandı. 1832'de, yerel seçimlere radikal aday olarak katıldı ve başarısızlığa uğradı. Sonra Muhafazakâr parti'ye (tory) girdi ve bu yüz seksen derecelik dönüşünü, ilerici muhafazakârlığa inancını belirten parlak siyasal yergileriyle haklı göstermeye çalıştı. Sonunda 1837'de Avam kamarası'na seçildi ve genç muhafazakâr milletvekillerinden oluşan bir grubun ("Genç İngiltere") sözcüsü oldu. *Coningsby* (1844) adlı siyasal romanı bu grubun düşüncelerini sergiler. *Sybil* (1845) başlıklı ikinci romanındaysa toplumsal sorunlara duyduğu ilgiyi ortaya koydu. 1845'ten başlayarak, *tory*'lerin lideri olan Peel ile bağlarını kopardı. Liberallerin ve peelcilerin desteklediği ticaret ve sanayi burjuvazisine karşı halk sınıflarını koruyan eski, himayeci, mutlakıyetçi devlet anlayışını savundu. Bu anlayışın ilkeleri, Büyük Britanya'nın temelini oluşturan tahtın, Kilise'nin ve tüm ulusun birleşmesiydi.

1858'de Derby hükümetine girdi, ama önerdiği reform tasarısı daha 1859'da bakanlığının sona ermesine neden oldu. Bununla birlikte reform, kamuoyu tarafından gitgide daha büyük bir tutkuyla istendi; ne var ki tasarı hep parlamentonun katı muhalefetiyle karşılaştı ve 1865'de liberal bakan Russell tarafından önerilen yeni tasarı, bu kez Russell'ın düşmesine yol açtı ve Derby, Disraeli ve muhafazakârlar yeniden iktidara geldiler. Disraeli, halk katmanlarındaki çalkantının hızla büyüdüğünü görünce, kraliçe Victoria'nın da desteğini sağlayarak cüretli bir atılımla liberal tasarıya sahip çıktı ve bu tasarıyı daha da genişlettikten sonra, 1867'de Meclis'ten geçirmeyi başardı.

1868 şubatında Derby'nin istifası üzerine Disraeli başbakan oldu; ne var ki birkaç ay sonra yapılan seçimlerde yeni bir liberal hükümet başa geçti. Bundan böyle Disraeli, en azından Muhafazakâr parti'nin tartışmasız lideri haline geliyor ve ingiliz siyaset yaşamı iki büyük rakibin, Gladstone ile Disraeli'nin çekişme alanına dönüşüyordu. Disraeli kraliçenin dostluğunu kazanmıştı. Nitekim, 1874 seçimleri, çoğunluğu muhafazakârlara verdiğinden, Disraeli başbakan seçildi. 1880'e değin süren bu başbakanlık sırasında, birçok toplumsal reform gerçekleştirdi (sendikaların durumunun iyileştirilmesi, işçi lojmanları, kamu sağlığının düzeltilmesi), ama etkinliği özellikle dış ülkelere, ingiliz çıkarlarının tüm dünyada savunulmasına yöneldi. Önceleri birçok başarı kazandı: 1875'te Süveyş Kanalı şirketi'nden önemli bir katılma hissesinin alınması, 1878'de Berlin kongresi'nde rus yayılmasına karşı kazanılan büyük bir başarı ve 1876'da Kraliçe Victoria'yı Hindistan imparatoriçesi ilan ettirerek bel bağladığı sömürgeci siyasete yeni bir canlılık getirmesi gibi. Ne var ki hükümetini zor duruma düşüren de bu sömürgecilik serüvenleri oldu. Yerel yetkililerin Güney Afrika'da Zulular'a karşı, Afganistan'da da halka karşı yanlış bir siyaset izlemesi, 1879'da, art arda birçok başarısızlığa ve katliama yol açtı. Özellikle tarım kesimi için ciddileşen ekonomik bir bunalım, 1880'de yeni bir hoşnutsuzluk getirdi. Nitekim 1880 seçimleri, 1876'dan beri lord unvanını taşıyan Disraeli için tam bir bozgun oldu.

DİSSENTER ("karşıt görüşlü" anlamında ing. sözc.). Din tar. İngiltere'de *dissident*'lere verilen ad.

DİSSEPİMAN a. (fr. *dissépiment* lat. *dissepire*, ayırmak'tan). Paleont. Poliplerin endotekasının oluşumunda rol oynayan, küçük, iskeletsi ince tabaka.
—Zool. Halkalısolucanlarda, ardışık iki sölom kesesinin somatoplör çeperinin yapışmasıyla oluşan bölütlerarası bölme.

DİSSİDENT a. Din tar. Roma kilisesi'nden ayrılanlara verilen ad (1573'ten başlayarak Polonya katolikleri tarafından kullanılan terim). || Dinsel bir bölünme ya da bir mezhep sapkınlığı sonucu ayrılmış kiliseye verilen ad. (Kilise yasalarındaki terimi *acatholicus*'dur.) || İngiltere'de, Anglikan kilisesi'ne bağlı olmayan hıristiyanlara verilen ad. (Baptistler, methodistler, vb. *dissident*'tır; bu terim bugün artık katolikler için kullanılmamaktadır.) [DISSENTER ya da FREE CHURCHMAN de denir.]

DİSTAGHİL SAR, Pakistan'da, Karakurum'un kuzey-batı doruğu; 7 885 m. İlk kez 1960'ta avusturyalı G. Stärker ve D. Marchart doruğa tırmandı.

DİSTAL a. (fr. sözc.). Böcbil. Böceklerin kanadının arka kenarı için kullanılır.

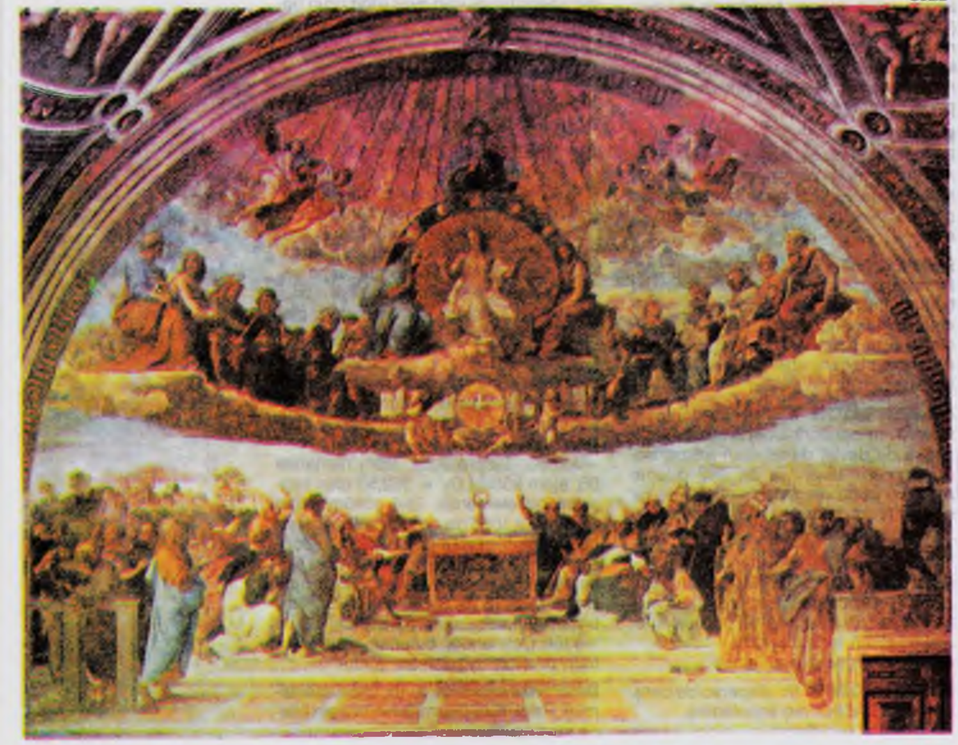
DİSTANAZİ a. (fr. *dysthanasie*; yun. *dysthanatos*, yavaş bir ölümle ölen'den). Tıp. Ölmek için çekilen güçlük. (Terim yalnızca ötanazi karşıtı olarak kullanılır.)

DİSTAZİ a. (fr. *dystasie*; yun. *dys*, anomali ve *stasis*, ayakta durma eyleminden). Patol. Ayakta durma güçlüğü.

Dİ STEFANO (Giuseppe), italyan tenor (Motta Santa Anastasia, Catania'nın ili, 1921). 1944'te şarkı söylemeye İsviçre'de başladı, 1946'da operaya geçti. 30 yaşında, dünyanın en büyük sanat merkezlerinde sahneye çıkmış, pürüzsüz tenor sesiyle ve romantik fransız, italyan operalarından oluşan repertuvarıyla kendini kabul ettirmişti. Maria Callas'a eşlik eden sayılı şarkıcılardan biridir.

Dİ STEFANO (Alfredo), ispanyol uyruğuna geçmiş arjantinli futbolcu (Buenos Aires 1926). Santrafor. Arjantin milli takımının ve River Plata'nın ünlü golcüsüydü. 1953'te, Real Madrid'e transfer olmadan önce bir süre Bogotá'da kaldı. Real'in Avrupa kupalarında ardı ardına kazandığı beş zaferin (1956-1960) baş mimarıydı. Madrid'de oynadığı dönemde yepyeni bir stil yarattı. Çağdaş oyuncu tipinin ilk örneğidir. Oyun kurucu mevkiinde oynamaya başladı; ancak etkinliğinden hiçbir şey kaybetmedi. Geçirdiği aşamalar ve uzun spor yaşamı (38 yaşına kadar oynadı) ola-

Scala

Disputa del Sacramento ya da *Şaraplı ekmek ayininin zaferi* (1509-1511), Raffaello'nun Vatikan sarayı'nın İmza salonu'ndaki freski

ğanüstü bir oyun zekâsına, gücüne ve tekniğine dayanır.

DİSTEN a. (fr. *disthène; di-* ve yun. *sthenos,* kuvvet'ten). Miner. Formülü Al_2SiO_5 olan doğal alüminyum silikat. (Eşanl. SİYANİT.)
—ANSİKL. Disten genellikle uzun yaprak-sı kristaller halinde triklinik sistemde yer alır. Saydam ya da yarısaydamdır ve rengi çoğunlukla safir mavisidir. Kimi kez yapraklarda aynı anda iki renk görülür: örneğin, iki beyaz kenar arasında mavi bir şerit.

DİSTİKİAZİS a. (*di-* önek, ve *stikhos,* sıra'dan). Kirpiklerin iki sıralı oluşu. Arkadaki kirpik dizisi göze doğru yöneldiğinden göz konjonktivasını yaralar. (Bu biçim bozukluğu çeşitli hastalıklara neden olur: konjonktivit, keratit, kornea ülserleri, entropion, vb.).

DİSTİKOS a. Yunan nazmında eş ya da ayrı ölçülü; uyaklı ve anlam bakımından bu bütünü oluşturan beyite verilen ad.

DİSTİLAT a. (fr. *distillat*'dan). Petrokim. Petrolü damıtma sonucu elde edilen ürün. (Distilatlar, artıkların tersine, benzinleri, kerosenleri ya da mazotları kapsar.) || *Kraking distilatı,* krakingle elde edilen arıtılmamış distilat. || *Parafinli distilat,* görece önemli miktarda parafin içeren kesim. || *Tepe distilatı,* damıtma kulesinin tepesinden alınan, işlenmiş ürünün en uçucu kesimi. || *Yağlama yağı distilatı,* arıtmayla bir yağlama yağı verebilecek bir damıtma aralığı ve bir akışmazlığı olan kesim.

Distinguished Flying Cross *(Üstün havacılık hizmeti nişanı),* düşman karşısında kahramanlık gösteren olan havacıların ödüllendirilmesi amacıyla, 1926'dan sonra verilen amerikan askeri nişanı. Simgesi, ortasından etrafı beyaz çizgili kırmızı bir şeridin geçtiği ve üzerinde yan yana iki beyaz bantın bulunduğu mavi bir kurdeladır.

Distinguished Flying Cross (DFC) [*Üstün hava hizmet haçı*], ingiliz askeri madalyası, 1919'da kral George V tarafından hava subayları için ihdas edildi. Beyaz kurdelesinin üzerinde enlemesine mor çizgiler yer alır. Bu madalya *Distinguished Flying Medal* (Üstün hava hizmet madalyası) adı altında hava astsubay ve eratına dağıtıldı.

Distinguished Service Cross (DSC) [*Üstün hizmet haçı*], ingiliz askeri madalyası, 1914'te kral George V tarafından, donanma subayları için ihdas edildi. Kurdelası mavi, orta şeridi ise beyazdır. Bu madalya *Distinguished Service Medal* (Üstün hizmet madalyası) adı altında deniz subay ve eratına verilir.

Distinguished Service Cross *(Üstün hizmet haçı),* düşman karşısında gösterilen kahramanlığı ödüllendirmek için 1918'de verilmeye başlanan amerikan askeri nişanı. Simgesi, kenarı iki dikey beyaz ve kırmızı çizgili koyu mavi kurdeladır.

Distinguished Service Medal *(Üstün hizmet madalyası),* cepheye gönderilmeyen savaşçıların hizmetlerini ödüllendirmek amacıyla, 1918'de, verilmeye başlanan amerikan askeri nişanı. Simgesi, etrafı kırmızı çizgili ve mavi süsleri olan beyaz bir kurdeladır.

Distinguished Service Order (DSO) [*Üstün hizmet nişanı*], 1886'da, kraliçe Victoria tarafından kurulan ingiliz askeri nişanı. Silahlı kuvvetler subaylarına verilen bu nişan, 1942'den sonra deniz ticaret filosu personeline de verilmeye başlandı. Nişan, tek rütbelidir. Simgesi, kenarında iki altın kopça bulunan, mavi kenar şeritli, kırmızı bir kurdeledir.

DİSTİROİDİ a. (fr. *dysthyroïdie*). Tiroit bezinin anormal çalışması.

DİSTLER (Hugo), alman besteci ve orgcu (Nürnberg 1908-Berlin 1942). Lübeck'teki St Jakobi katedrali'nin orgcusu oldu. Stuttgart ve Berlin konservetuvarlarında besteleme ve org dersleri verdi. Protestanların dinsel törenleri için çok sayıda ses ve org yapıtı besteledi. Ayrıca lied'ler, dindışı kantatlar ve oratoryolar *(Lied am Herde, An die Natur),* oda müziği parçaları yazdı.

DİSTOMATOZ a. (fr. *distomatose*). Bir kelebeğin yaptığı asalak hastalığı. (Birçok kelebek türü, asalakların son konağı ve virüs deposu olan memelilerde ve insanlarda görülen bu antropozoonoza neden olur.) [Eşanl. KELEBEK ya da KELEBEK HASTALIĞI.]
—ANSİKL. Kelebeklerin gelişme çevrimi yarısuculdur; ilk ara konak bir özel yumuşakçadır, ondan sonra bir su bitkisi ya da ikinci bir ara konak (bir tatlısu balığı ya da kabuklusu) gelir. Son konak için bulaşıcı metaserkerlerin giriş kapısı ağız yoludur, oysa erişkin asalakların çıkardıkları yumurtalar dışkıda ya da balgamda bulunur. Gelişim çevrimleri nispeten karmaşıktır, erişkin asalakların yeğledikleri yerleşim yerleri, hastalığa neden olan kelebeğin türüne göre değişir. Buna göre distomatozlar şu çeşitlere ayrılır:
—ağız-yutak distomatozları (halzun, yalancı asalak hastalıkları);
—karaciğer-safrakesesi distomatozları (fasiyolozlar, dikroselyozlar, opistorkiyazlar, klonorkiyaz): *Fasciola hepatica* türünün yaptığı fasiyolozlar, küçük salgınlara neden olur; asalak sığırların ve koyunların beslendiği, yetiştirildiği bölgelerde yetişen yabani terenin yenmesiyle geçer;
—bağırsak distomatozları;
—akciğer distomatozları ve çeşitli kelebeklerin yaptığı gezgin asalak distomatozları.
Eozinofillerin aşırı çoğalması sık görülür ve klinik verilere de bakılarak, dışkının mikroskopik muayenesi ve gerekirse serolojik muayeneler yapılır. Hastalığın çeşidine ve gelişmesine göre (larva ya da erişken devresi) tedavi olarak 2 -dehidroemetin, bitionol, niklozamit, vb. kullanılır.

DİSTOMUM a. (yun. *distomos,* iki ağızı olan'dan). Karaciğer kelebeği gibi, biri ağzının yakınında, öbürü karın yanında olmak üzere iki çekmeni bulunan yapraksolucanlar cinsi. (*Distomum* cinsini de içeren yapraksolucanlar takımındaki türlerin pek çoğu balıklarda, amfibyumlarda ya da su kuşlarında asalak yaşar.)

DİSTONİ a. (fr. *dystonie*). **1.** Omurganın, kol ve bacakların bir bölümünün ya da tümünün parazit kasılmalarla kasılıp kalmasına neden olan hareket bozukluğu. (Parazit kasılmalar ya istemli bir hareket yüzünden ya da vücudun sürekli aynı durumda kalmasıyla başlar ve en azından hastalığın başladığı günlerde dinlenmeyle geçer.) (Bk. *ansikl.* böl. Nörol.] **—2.** *Bükülme distonisi,* genellikle çekinik otozomlarla, çok ender olarak, başat otozomlarla soydan geçen kalıtsal hastalık. En önemli belirtisi, genellikle başlıbaşına görülen distonidir (Eşanl. BÜKÜLME SPAZMI, ZIEHEN-OPPENHEIM HASTALIĞI.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *İşlev distonisi,* özellikle el kaslarını etkileyen ve belli bir eylemi gerçekleştirmek için yapılan istemli hareketler dolayısıyla ortaya çıkan kasılma. (Genellikle yazı yazarken ortaya çıkar, fakat viyolonsel, gitar, piyano gibi müzik aletleri çalarken ya da makas gibi aletleri kullanırken de görülebilir. İşlev distonileri arasında en sık görüleni yazarların ellerinde görülen kramplardır, ancak müzisyenlerde de bu kramplar olabilir ve meslek hayatları için tehlike yaratır.
—Psik. *Nörovejetatif distoni,* vejetatif yaşam organlarını (kalp-damar, akciğer, sindirim, idrar ve üreme aygıtları) etkileyen işlevsel rahatsızlık belirtilerinin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Nörol. Distoni, anatomoklinik açıdan oldukça iyi tanımlanmış nörolojik bozuklukların gelişimi sırasında ortaya çıkar. Wilson hastalığında, Huntington korasında, ataksi-teleanjektazide, parkinson sendromunda ve bazı zehirlenmelerde (manganez ve karbon oksit zehirlenmeleri) görülür. Başlangıcı genellikle iatrojen nedenlere bağlıdır ve distoniler nöroleptiklerle tedavi sırasında parkinsonlu hastalara L-dopa verildiğinde sık görülür.
• *Bükülme distonisi.* Omurga kaslarını etkileyebilir, bu yüzden lordozlu disbazi ve spazmlı tortikolis ortaya çıkar. Kol ve bacak kaslarında da olabilir, bu yüzden kol ve bacaklar, özellikle hasta ayaktayken ya da yürürken çok çeşitli şekilde durur. Hastalık yavaş yavaş ilerler ve 5 ile 10 sene içinde tüm vücuda yayılır ve duraklar. Hastalığın fizyopatolojik temeli bilinmemektedir ve yapılan anatomopatolojik incelemeler sonucu sinir sisteminde herhangi bir lezyon bulunamamıştır.
—Psik. *Nörovejetatif distoni.* Sempatik ya da parasempatik belirtilerin ağırlıklı olmasına göre distoniler ikiye ayrılır: 1. taşikardı, heyecan, mide üstü bölgede çarpıntı, deride kurulukla belirgin *sempatikotoni;* 2. bradikardi, bayılma eğilimi, ellerde ve ayaklarda terleme, sancılı kabızlıkla belirgin *vagotomi.* Ancak her iki durumda da vejetatif sinir sisteminde herhangi bir organik doku bozukluğu yoktur.

DİSTORSİYOMETRE a. (fr. *distorsiomètre*'den). Elektroakust. BOZULUMÖLÇER'in eşanlamlısı.

DİSTORSİYON a. (fr. *distorsion*). Elektroakust. ve Elektron. BOZULMA'nın eşanlamlısı.

DİSTOSİ a. (fr. *dystocie;* yun. *dystokia*'dan). Doğum sırasında ortaya çıkan mekanik güçlük; doğurma güçlüğü.
—ANSİKL. Kad. doğ. Birkaç çeşit distosi vardır: 1. anadan kaynaklanan, yani kemik kökenli (havsala anomalisi), kas kökenli (kasılma anomalisi), dölyatağı boynu kökenli (boyun genişlemesindeki anomali) ya da yol üstü kökenli (çocuğun çıkışına engel olan kasık uru) distosiler; 2. dölüt bağlantılarına, özellikle yol üstü eteneye, kordon kasılmasına, zarların doğum öncesinde parçalanmasına bağlı distosiler; 3. dölütün tam ya da kısmi aşırı büyüklüğüne, geliş anomalilerine, doğuştan biçim bozukluklarına bağlı dölüt kökenli distosiler.
Günümüzde, distosi durumunda sezaryen ameliyatına başvurma gittikçe yaygınlaşan bir uygulamadır.
—Vet. Distosiler dölütün biçim bozukluklarından (ucubelik, hidropizi, akondroplazi...) kaynaklanabilir. Bazen dölyatağının yer değiştirmesinden (fıtık, bükülme, geriye dönüklük) ya da kasılma yetersizliğinden (dölyatağı durgunluğu) ileri gelir; ama, pek çok hallerde, distosi, dölütün kısmen ya da tümden iri olmasına, aykırı bir konumda bulunmasına (örneğin enine gelme), kol ve bacakların değişik yerde olmasına (yarı açılmış ya da tümüyle gövde üzerine kıvrılmış durumda olmak), ya da başın yahut boynun bükük-lüğüne dayanır. Distosi embriyotomi ya da sezaryen ameliyatı gerektirebilir.

DİSTRİBÜTÖR a. (dağıtıcı anlamında fr. *distributeur*). Elektrotekn., Hidr. pnöm. ve Soğ. san. DAĞITICI'nın eşanlamlısı.
—Oto. ve Isıl. mot. Ateşlemeli bir motorda ikincil akımı bujilere dağıtan ateşleme organı. (Eşanl. DAĞITICI, ATEŞLEYİCİ.)

DİSTROF sıf. (fr. *dystrophe*). Pedol. Biyolojik etkinliği yavaşlamış ve verimliliği

Presse Sports

Glasgow'daki Avrupa şampiyon kulüpler kupası finalinde (1960) Di Stefano'nun (beyazlı) golü

Larousse

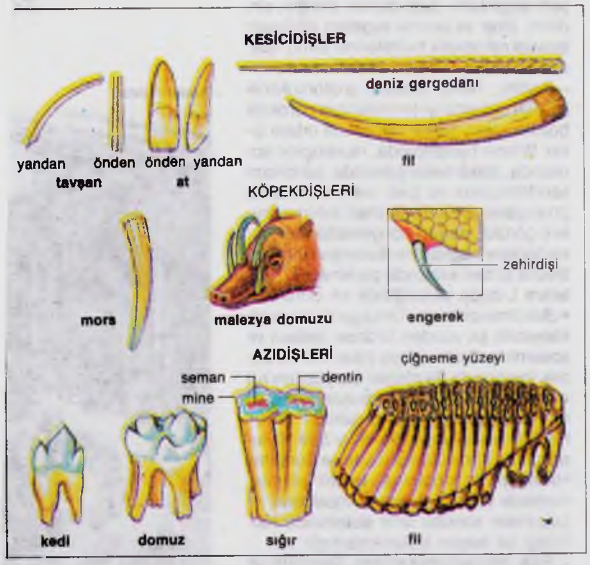

Distinguished Service Cross (Büyük Britanya)

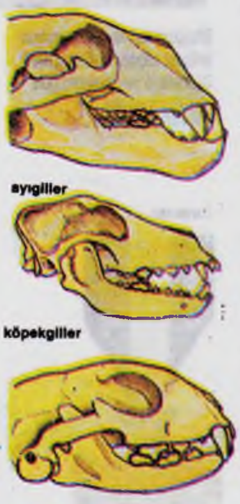
Larousse

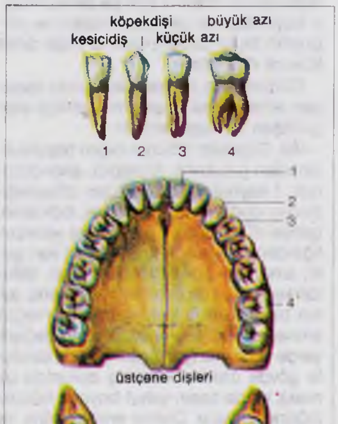
Distinguished Service Cross (ABD)

hayvan türlerine göre çeşitli dişler

bazı etçil türlerinde yırtıcı dişler

insanda dişler

zayıf bir toprak ya da humus için kullanılır. (Karşt. ÖTROF.)

DİSTROFİ a. (fr. *dystrophie;* yun. *dys,* güçlük, fenalık, ve *trophe,* beslenme, büyüme'den). Patol. **1.** Bir organ ya da dokunun yetersiz beslenmesinden doğan bozukluk. **—2.** Bir hücrenin gelişmesiyle ilgili her çeşit bozukluk. (Örneğin bir Malpighi mukoza cisimciği hücresi tek başına keratinleşmeye uğrarsa, distrofili bir hücredir.)

—Dişç. cerr. Tacın erimesine yol açabilen ve özellikle geçici dişlerde görülen dentin lezyonu. (Distrofi, bir dokunun ya da bir anatomik bölgenin kötü beslenmesi sonucu oluşur ve oranın görünüşünde ya da normal biçiminde bozulmaya yol açar. Çocuk melanodontisi [kara diş] buna örnektir. Kalıcı dişlerde de, sütdişlerine oranla daha yerel olmak üzere distrofiler görülebilir [azıdişi erimesi, kronik flüor zehirlenmesi, vb.].)

—Hematol. *Doğuştan kanamalı trombosit distrofisi,* doğuştan ya da kalıtımsal kanama hastalığı. (Trombosit [plaket] sayısı normalin alt sınırındadır; trombositlerde biçim bozuklukları ve irileşme görülür; bazı trombositler lenfosit boyuna erişir [lenfositimsi görünüm]; kanama müddeti uzar; protrombin tüketimi çok azalır, ama pıhtı büzülmesi normaldir. Kanamalar yaşamın ilk günlerinde belirir, ama hastalığın biyolojik belirtileri ağırlaşırken gelişimi kendiliğinden iyileşmeye yönelir. Hastalık, büyük bir olasılıkla Willebrand etmeni alıcılarıyla ilgili trombosit zarı anomalisinden ileri gelir. Geçişi çekinik otozomlardır.) [Eşanl. BERNARD VE SOULİER HASTALIĞI.]

—Nörol. *İlerleyici kas distrofisi,* MİYOPATİ'nin eşanlamlısı.

DİSTROFİK sıf. (fr. *dystrophique*). Hidrol. Suları, çevre topraklardan gelen hümik asitlerle yüklü olduğu için, genellikle organik maddelerin çözünmesini sağlayan mikro-organizmaların (özellikle bakteriler) çoğalmasını engelleyen göller için kullanılır (Hümik asit bu göllere kahve rengini verir [Gérardmer gölü ve turbalık göller gibi asit pH'lı *kahverengi* göller].)

DİSTYLOS sıf. (yun. sözc.). Mim. Ön cephesinde iki sütun bulunan bir yapı için kullanılır.

DİSUK, Mısır'da kent, Aşağı Mısır'da (Kafr el-Şeyh ili), Nil'in batı kolu kıyısında; 37 000 nüf.

DİSÜLFATOAURAT III a. Kim. Formülü M $[Au(SO_4)_2]$ olan karmaşık tuzların genel adı; M, birdeğerli bir metali gösterir.

DİSÜLFİRAM a. (fr. *disulfirame*). Org. kim. Ditiyokarbamik asidin, formülü

$$(C_2H_5)_2N{-}CS{-}S{-}S{-}CS{-}N(C_2H_5)_2$$

olan türevi; kükürtleme hızlandırıcısı, mantar öldürücü ve alkolden caydırıcı bir ilaç olarak kullanılır. (Alkol alındıktan sonra kullanılması halinde yüzde ve boyunda kan toplanmasına, taşikardiye ve takipneye yol açar. Yüksek dozda ise kusma, tansiyon düşüklüğü ve solunum sıklığı görülür.)

DİSÜLFİTOAURAT I a. Kim. Formülü M_3 $[Au(SO_3)_2]$ olan karmaşık tuzların genel adı; M, birdeğerli bir metali gösterir.

DİSÜLFONLU sıf. (fr. *disulfonique*'ten). Org. kim. İki sülfonik asit işlevi içeren bileşikler için kullanılır.

DİSÜLFÜR a. (fr. *disulfure*). Org. kim. Genel formülü R—S—S—R olan organik bileşiklerin genel adı. (Sistin ve lipoik asit gibi kimi disülfürlerin biyokimyada büyük bir önemi vardır.)

DİŞ a. **1.** İnsanda çene kemiklerinin kenarlarına gömülü olan ve çiğnemeye yarayan beyazımtırak sert organ. (Bk. *ansikl.* böl. Anat. ve Diş cerr.) **—2.** Bazı araç ya da aygıtlarda bulunan uçların her biri: *Tırmığın, çatalın, testerenin dişleri.* **—3.** Sarmısak, karanfil gibi şeylerin dişe benzeyen dilimleri için söylenir: *İki diş sarmısak.* || *(Birine) diş bilemek,* bir kimseden öç almak için uygun bir fırsat beklemek; öç alma duygusu içinde olduğunu göstermek: *Tüm mahalleli bu dedikoducuya diş biliyordu.* || *(Birine) diş geçirememek,* ona gücü yetmemek, onu etkisi altına alamamak. || *Diş gıcırdatmak,* öfkesini, hıncını davranışlarıyla göstermek. || *Diş göstermek,* bir kimseye güçlü olduğunu, gerekirse gücünü kullanabileceğini sezdirterek onu korkutmak. || *Diş kirası,* eskiden zenginlerin iftara çağırdıkları yoksul kimselere iftardan sonra verdikleri para ya da armağan; bir kimseye bir işteki emeğine karşılık olarak ödenenin dışında verilen para. || *Dişe dokunur,* belirtilmeye değer, işe yarar nitelikte olan: *Yarışmaya gönderilen yüzlerce şiiri okumuş, ama içlerinde şöyle dişe dokunur bir tane bile bulamamıştım.* || *Dişinden tırnağından artırmak,* yeme içme, giyinme gibi gereksinimlerinden kısarak para biriktirmek. || *Dişine göre,* bir iş ya da bir kimseden söz ederken "tam ona göre, yapabileceği, gücünün yetebileceği durumda" anlamında söylenir. || *Dişini sıkmak,* güçlük ve sıkıntılara dayanma, katlanma çabası içinde olmak: *Dişini sık, güzel günler bizim olacak.* || *Dişini sökmek,* bir kimseyi kötülük yapamayacak, zarar veremeyecek duruma getirmek. || *Dişini tırnağına takmak,* sıkıntılara, zorluklara katlanarak tüm gücüyle çalışmak. || *Dişinin kovuğuna, oyuğuna bile gitmemek,* bir yiyecek sözkonusuysa, çok az olmak. || *Dişiyle tırnağıyla,* tüm gücüyle. || *Dişleri dökülmek,* yaşlanmak, ihtiyarlamak. || *Dişten artırmak,* yiyecek giderlerini kısarak para biriktirmek.

—Anat. *Diş boynu,* diş tacının anatomik siniri. (Diş minesi prizmaları ile kökü kaplayan seman arasındaki birleşme bölgesinden oluşur.) || *Diş çıkarma,* çene kemikleri içinde bulunan diş taslaklarının, dişetini delerek ağız boşluğunda ortaya çıkması. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Diş çukuru-diş bağı,* dişi yuvasında tutan bağ demeti. || *Yırtıcı diş,* bütün küçük ve büyük azılardan daha uzun olan ve öğütücü azıların ön tarafında bulunan sivri ve keskin taçlı, çok köklü yanak dişi. (Etçillere özgü olan yırtıcı dişler üstçenede 4. küçük azıya, altçenede 1. büyük azıya tekabül eder ve ikisi karşı karşıya gelir.)

—Bot. Yaprağın ya da yapraksı bir organın kenarında bulunan küçük ve sivri çıkıntı.

—Coğ. Sarp yamaçlarla sınırlanmış dağ doruğu.

—Dantelc. Bazı dantellerin ya da işlemelerin kenarını oluşturan yuvarlak ya da sivri oymalara verilen ad.

—Değirmenc. Değirmen taşı üzerinde bulunan ve buğdayı kırıp öğütmeye yarayan sivrice çıkıntı. (Santimetre karede 3 -5 diş bulunması ve tümünün aynı hizada olması gerekir.)

—Dişç. *Diş düzeni,* diş kemerlerini oluşturan normal görünüş ve durumdaki dişlerin tümü. || *Diş folikülü,* diş oluşturucu organ. || *Diş temizleyici,* diş temizliğine, dişetinin korunmasına ve ağız antisepsisine yarayan madde. || *Diş uzaması,* karşıtları olmayan bir ya da birçok dişin normal düzlemlerinden taşarak diş yuvalarından fırlamış gibi görünmesi.

—Dokmc. Dokuma tezgâhlarının taraklarında, çözgü ipliklerinin geçtiği boşlukları birbirinden ayıran, metal ya da kamıştan yapılmış ince çıkıntılar.

—El sant. *Diş açmak,* bakırcılıkta iki ucu birleştirilecek bakır levhanın bir ucuna makasla küçük dikdörtgenler ya da üçgenler biçiminde kertikler yapmak. (Levhanın uçları kaynaklanmadan dişler yukarı doğru kıvrılır, iki uç birleştirildikten sonra çekiçle yerine yerleştirilip kaynak yapılır.) || *Diş makası,* kaynak yapılacak bakıra diş açmada kullanılan kısa ve küt uçlu, sapı U biçimli makas. (TIRNAK MAKASI da denir.)

—Elektron. *Testere dişi,* zamana göre doğrusal ve dönemsel olarak artan ve azalan akım ya da gerilim. (Artma, azalmadan çok daha yavaş gerçekleşir; azalma uygulamada anlıktır. Bu gerilimler ya da akımlar, televizyon tekniğinde, yayında ve almada görüntünün bütün noktalarının ardışık satırlardan ve örülerden geçerken çözümlenmesini sağlar. Osiloskoplarda ise bunlardan, yatay taramada yararlanılır. Testere dişi gerilimler, tüplerle ya da zaman tabanı adı verilen tranzistorlarla donatılmış düzeneklerle üretilir.)

—Elektrotekn. Dönen bir elektrik makinesinde bir armatürün manyetik devresinin ardışık iki oyuğu arasında yer alan ferromanyetik bölüm.

—Folk. *Diş buğdayı* → DİŞBUĞDAYI

—İnş. *Bırakma diş,* BAĞLANTI* TAŞI'nın eşanlamlısı.

—Karş. anat. Omurgalılarda ağız-yutak boşluğunda yer alan deri-üstderi kökenli organ. (Dişler besinleri almaya yarar ve ardından çiğneme ve parçalama işlemi bazen gerçekleşir, bazen gerçekleşmez.) [Bk. *ansikl.* böl. Karş. anat. ve Vet.] || Besinleri almaya yarayan, ama farklı embriyolojik kökenli sert oluşum (bofabalıklarında ya da kurbağa iribaşlarında boynuzsu dişler, yumuşakçalarda dişlidillerin küçük diş oluşumları, denizkestanelerinde